ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ "ΗΛΙΟΥ"

ΕΛΛΑΣ Γ'

Copyright «ΗΛΙΟΣ»

ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ

ΕΛΛΑΣ

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ "ΗΛΙΟΣ,,

ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΕΛΛΑΣ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Φυσικὴ Γεωγραφία

ΘΕΣΙΣ

Ἡ σύγχρονος Ἑλλὰς εἶναι χώρα τῆς Εὐρώπης, καταλαμβάνουσα τὸ νοτιώτατον τμῆμα τῆς Ἑλληνικῆς (ἢ Βαλκανικῆς) χερσονήσου μετὰ τῶν περὶ ταύτην νήσων, ἀκόμη δὲ καὶ μερικῶν νήσων εὑρισκομένων ἐγγύτατα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπαγομένων γεωγραφικῶς εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἤπειρον. Ἀπὸ ἀπόψεως τοποθετήσεώς της εἰς τὴν ὑδρόγειον σφαῖραν, ἡ Ἑλλὰς ἀνήκει εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμισφαιρίου.

Ὁ διὰ τῶν γεωγραφικῶν συντεταγμένων προσδιορισμὸς τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος ἔχει ὡς ἑξῆς:

Βορειότατον σημεῖον. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ παραλλήλου 41° 45′ 01″ βορείου πλάτους, κεῖται δὲ ἐπὶ τῆς ὑπὲρ τὸ χωρίον Ὁρμένιον τῆς Δυτικῆς Θράκης Ἑλληνοβουλγαρικῆς μεθορίου.

Νοτιώτατον σημεῖον. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ 34° 48′ 02″ ὁμοίου παραλλήλου, κεῖται δὲ ἐπὶ τῆς νοτίως τῆς Κρήτης εὑρισκομένης νήσου Γαύδου.

Ἀνατολικώτατον σημεῖον. Τὸ περισσότερον ἀπομακρυσμένον τοῦ κυρίου κορμοῦ τῆς χώρας, σημεῖον, εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ 29° 38′ 39″ μεσημβρινοῦ ἀνατολικοῦ μήκους (ἀπὸ Γκρήνουϊτς), κεῖται δὲ ἐπὶ τῆς νησίδος Στρογγύλης, κειμένης ἀνατολικῶς τῆς νήσου Καστελλορίζου τῶν Δωδεκανήσων.

Δυτικώτατον σημεῖον. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ 19° 22′ 41″ ὁμοίου μεσημβρινοῦ, κεῖται δὲ ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῶς τῆς Κερκύρας εὑρισκομένης νησίδος Ὀθωνοί.

Σύνορα. Ἡ Ἑλλὰς μόνον πρὸς βορρᾶν καὶ ἐν μέρει πρὸς ἀνατολὰς ἔχει ἐδαφικὴν συνέχειαν μὲ ἄλλας χώρας, συνορεύουσα πρὸς βορρᾶν μὲν μετὰ τῆς Ἀλβανίας, τῆς Γιουγκοσλαβίας (Νοτιοσλαβίας) καὶ τῆς Βουλγαρίας, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ σημεῖα ἡ Ἑλλὰς βρέχεται ὑπὸ θαλασσῶν. Οὕτω αἱ νότιοι ἀκταὶ καὶ νῆσοι βρέχονται ὑπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης, αἱ ἀνατολικαὶ ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ αἱ δυτικαὶ ὑπὸ τοῦ Ἰονίου.

Τὸ συνολικὸν μῆκος τῶν χερσαίων Ἑλληνικῶν συνόρων ἀνέρχεται εἰς 1.170.2 χιλιόμετρα. Ἐκ τούτων 246.7 εἶναι πρὸς Ἀλβανίαν, 245.8 πρὸς Γιουγκοσλαβίαν, 474.7 πρὸς Βουλγαρίαν καὶ 203 πρὸς Τουρκίαν. Ἡ ὁροθετικὴ γραμμὴ τῆς Ἑλλάδος, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Στῦλος τῆς ἐναντι τῆς Κερκύρας ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς, κατευθύνεται πρὸς τὸ ὄρος Σαρακίνα, ἀπ' ἐκεῖ δὲ στρέφουσα πρὸς τὰ βορειοανατολικά, διέρχεται διὰ τῶν ὀρέων Τσαμαντᾶ, Μακρυκάμου, Νεμέρσκας καὶ Γράμμου καὶ τῶν ἐνδιαμέσως σχηματιζομένων κοιλάδων, Δρίνου καὶ Ἀώου, καὶ φθάνει εἰς τὴν λίμνην Μεγάλην Πρέσπαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρίσκεται τὸ τριεθνὲς σημεῖον, ὅπου συναντῶνται αἱ ὁροθετικαὶ γραμμαὶ Ἑλλάδος, Ἀλβανίας καὶ Γιουγκοσλαβίας. Ἀπ' ἐκεῖ ἡ ὁροθετικὴ γραμμὴ κατευθύνεται πρὸς ἀνατολάς, ἀφοῦ δὲ διασχίσῃ τὸ ὄρος Βαρνοῦς (Βέρνον, Βίτσι), διέρχεται διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἐριγῶνος (Μοναστηρίου) καὶ φθάνει εἰς τὸ ὄρος Βόρας καὶ μετ' αὐτὸ εἰς τὴν λίμνην Δοϊράνην. Διασχίζουσα ταύτην ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, φθάνει εἰς τὸ ὄρος Κερκίνη (Μπέλες), ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται τὸ ἕτερον τριεθνὲς σημεῖον συναντήσεως τῶν ὁροθετικῶν γραμμῶν Ἑλλάδος, Γιουγκοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας ἀπ' ἐκεῖ δὲ, λαμβάνουσα καὶ πάλιν ἀνατολικὴν κατεύθυνσιν, ἀκολουθεῖ τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ ὄρους τούτου, διέρχεται ἐν συνεχείᾳ τὸν Στρυμόνα καὶ ἀκολούθως τὸν Νέστον. Ἔπειτα, ἀκολουθοῦσα τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Ροδόπης, κάμπτει μετ' αὐτὴν πρὸς βορρᾶν καὶ φθάνει εἰς τὸν ποταμὸν Ἔβρον (νοτίως τοῦ Σβίλεγκραντ), ἀκολουθοῦσα τὸν ροῦν αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐκβολῆς του, ἐκτὸς μικροῦ τμήματος παρὰ τὴν Ὀρεστιάδα, ὅπου σχηματίζεται τὸ ἐντεῦθεν τοῦ Ἔβρου Τουρκικὸν τρίγωνον. Τὸ τρίτον τριεθνὲς σημεῖον τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων, ὅπου συναντῶνται αἱ ὁροθετικαὶ γραμμαὶ Ἑλλάδος, Βουλγαρίας καὶ Τουρκίας, εὑρίσκεται εἰς τὸ μεταξὺ Σβίλεγκραντ καὶ Ὀρεστιάδος διάστημα ἐπὶ τοῦ Ἔβρου.

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα - Ἔκτασις. Ἡ Ἑλλὰς διακρίνεται εἰς ἠπειρωτικὴν καὶ νησιωτικήν. Ἡ ἠπειρωτικὴ Ἑλλάς, τῆς ὁποίας ἡ συνολικὴ ἐπιφάνεια ἀνέρχεται εἰς 107.077,9 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, ἀποτελεῖται ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐβοίας, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θράκης. Ἡ νησιώτικη Ἑλλὰς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν μεγαλόνησον Κρήτην, τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, τὰς Κυκλάδας, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὴν Δωδεκάνησον. Ὁ κάτωθι πίναξ δεικνύει τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιφανείας ἑνὸς ἑκάστου τῶν γεωγραφικῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας εἰς τετραγωνικὰ χιλιόμετρα:

Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ Εὔβοια	24.908
Πελοπόννησος	21.439
Θεσσαλία	13.929
Μακεδονία	34.177
Ἤπειρος	9.203
Θράκη	8.578
Κρήτη	8.336
Νῆσοι Ἰονίου Πελάγους	2.307
Νῆσοι Αἰγαίου Πελάγους (μετὰ Κυκλάδων καὶ Δωδεκανήσου)	9.113
Σύνολον	131.990

Μορφολογία τῆς Ἑλληνικῆς χώρας. Ἡ Ἑλλὰς παρουσιάζει ἐξαιρετικῶς πολύπλοκον ὁριζόντιον καὶ κατακόρυφον δια-

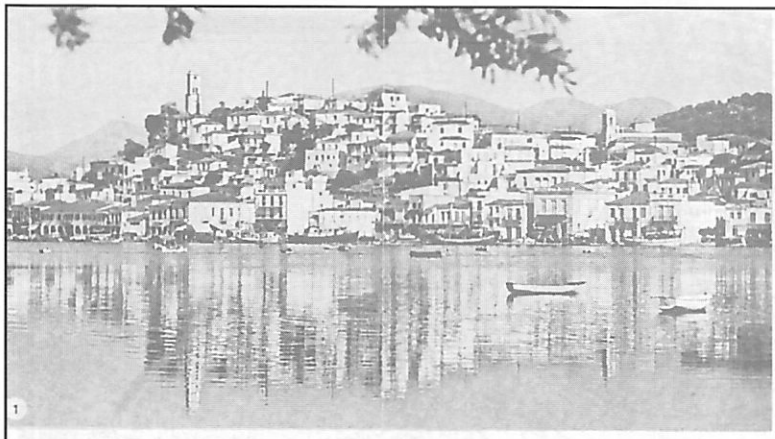

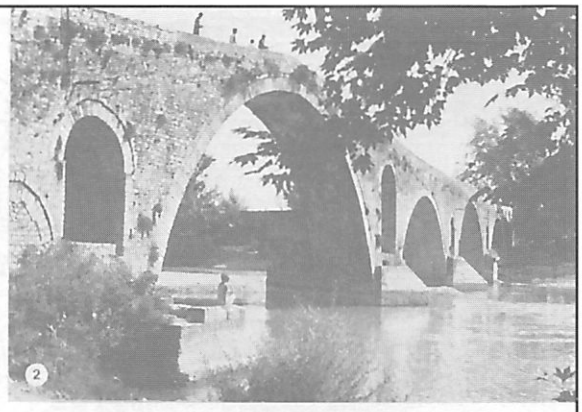

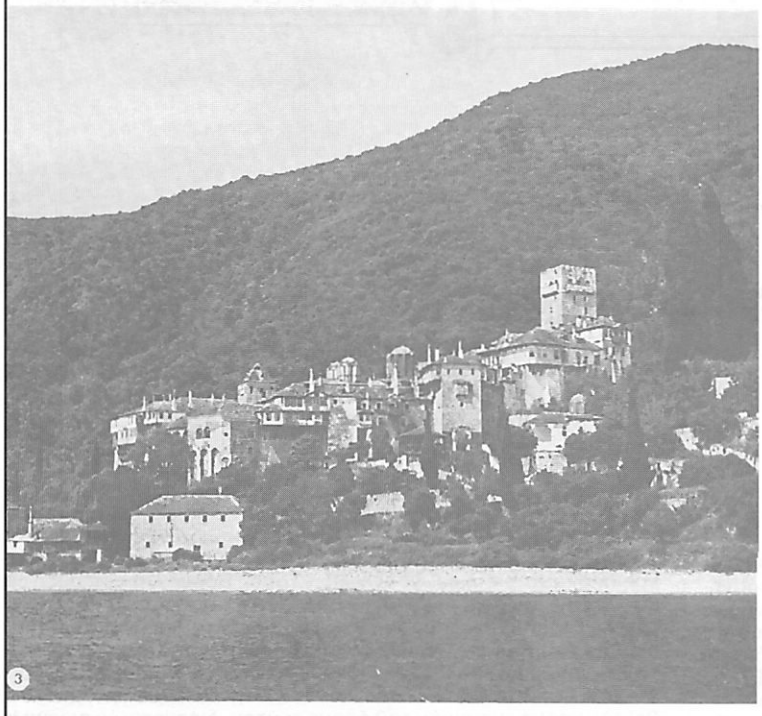

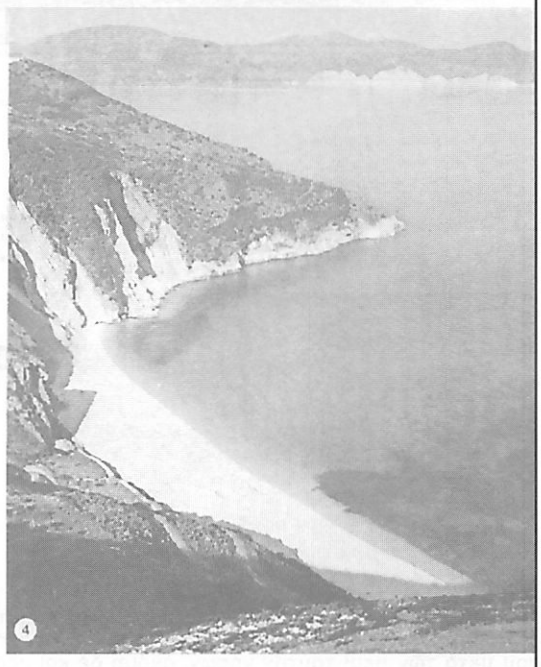

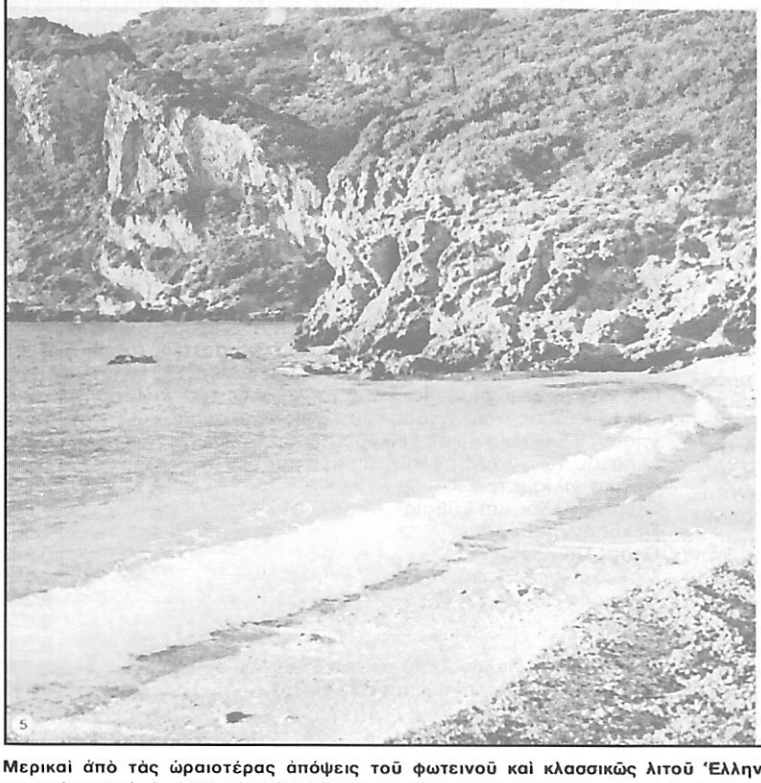

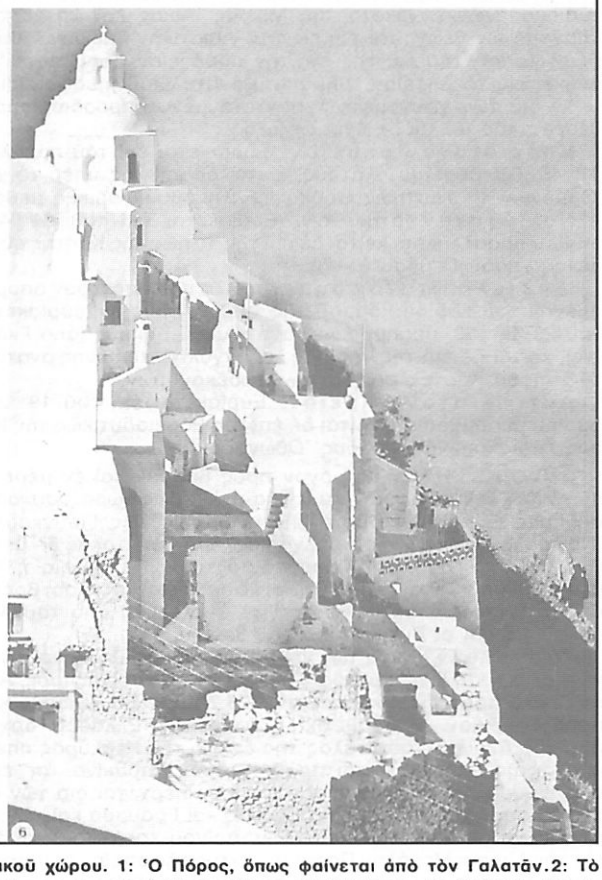

Μερικαὶ ἀπὸ τὰς ὡραιοτέρας ἀπόψεις τοῦ φωτεινοῦ καὶ κλασσικῶς λιτοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου. 1: Ὁ Πόρος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν Γαλατᾶν. 2: Τὸ γνωστότατον ἀπὸ τὴν δημοτικὴν ποίησιν Γιοφύρι τῆς Ἄρτας (13ος αἰών). 3: Ἡ Μονὴ Δυρραχίου εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. 4: Τὸ Μύρτος τῆς Κεφαλληνίας. 5: Γραφικὴ παραλία τῆς Ζακύνθου. 6: Παραδοσιακὸς οἰκισμὸς εἰς Φηρὰ Σαντορίνης.

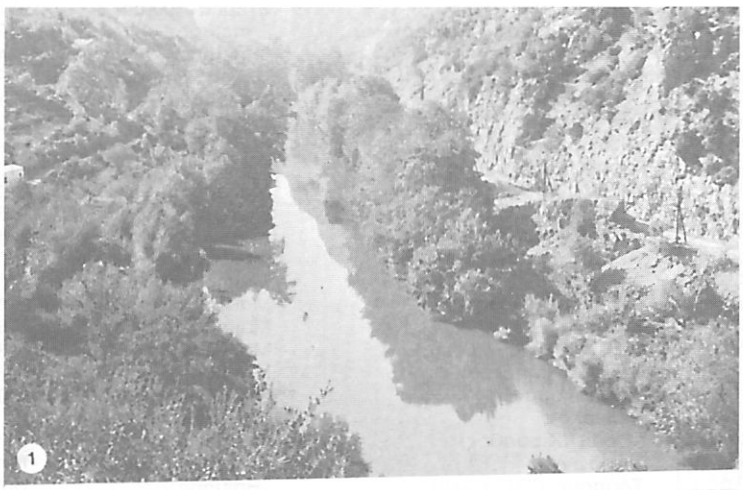

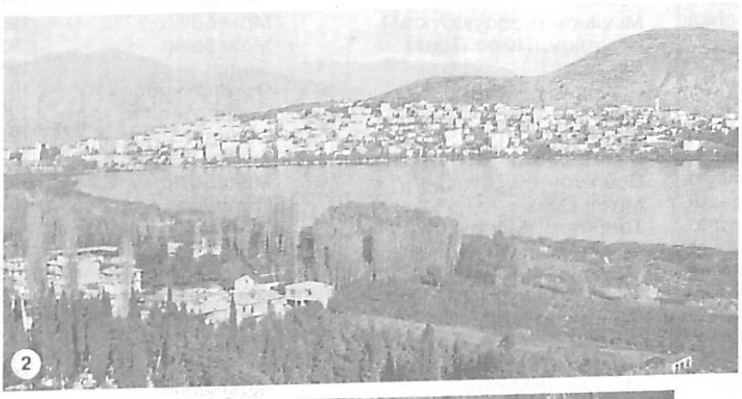

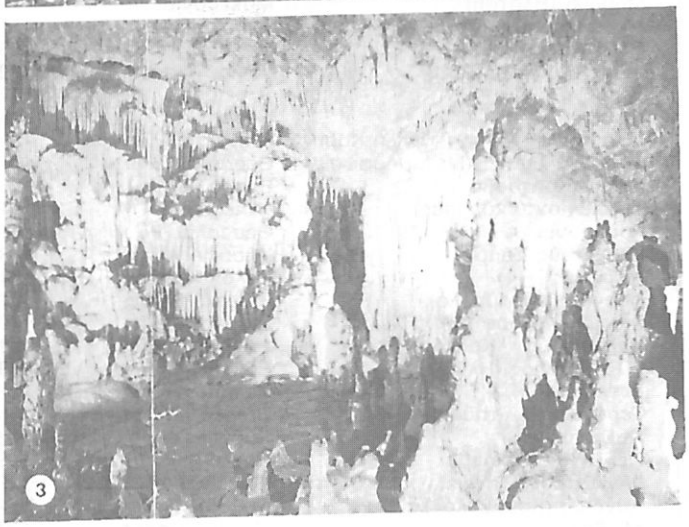

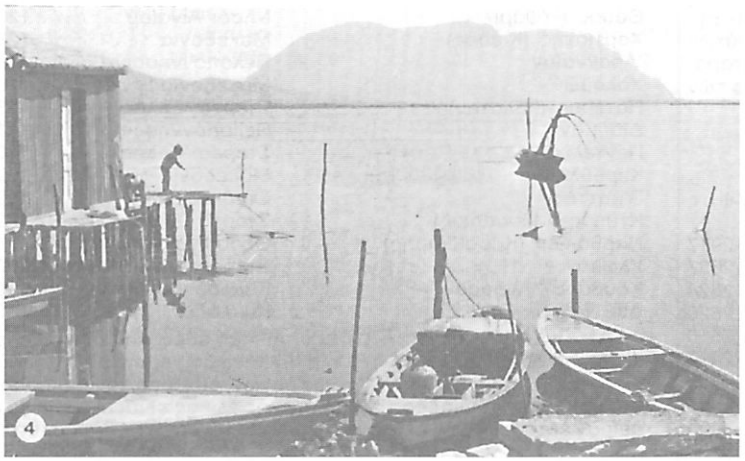

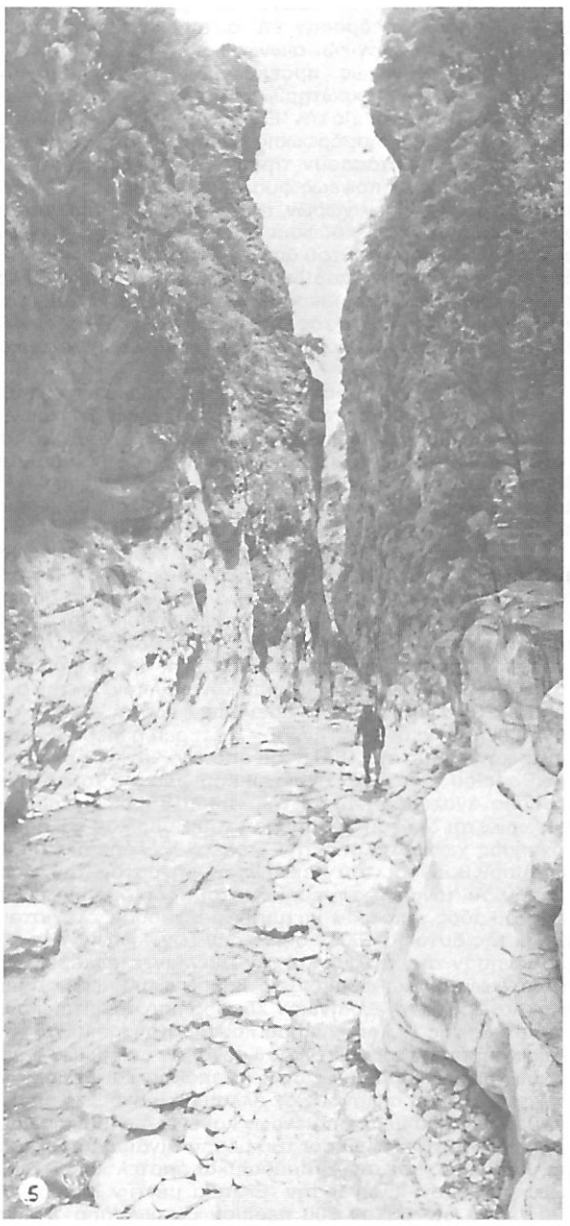

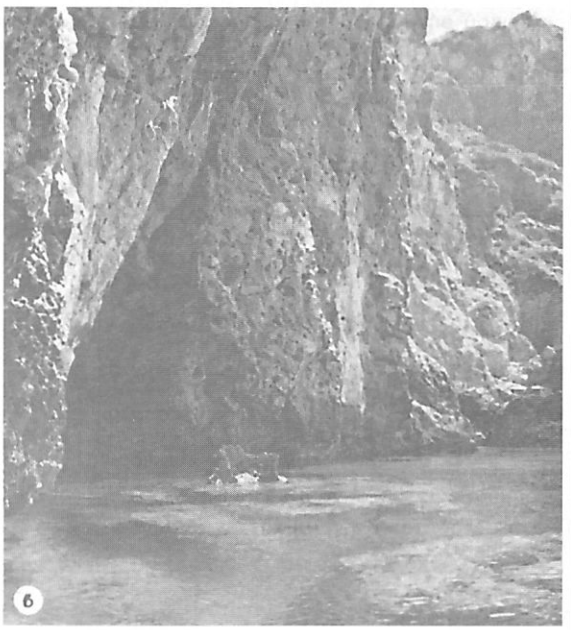

Χαρακτηριστικὰ τοπεῖα τῆς Ἑλλάδος, περίφημα διὰ τὰς φυσικὰς των καλλονάς. 1: Ἡ κοιλὰς τῶν Τεμπῶν,διαρρεομένη ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ. 2: Ἡ πόλις τῆς Καστοριᾶς, κτισμένη ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς ὁμωνύμου λίμνης. 3: Τὸ σπήλαιον τοῦ Περάματος. 4: Ἡ λιμνοθάλασσα τοῦ Μεσολογγίου. 5: Τὸ περίφημον Φαράγγι τῆς Σαμαριᾶς εἰς Κρήτην. 6: Τὸ σπήλαιον τῆς Παλαιοκαστρίτσης εἰς Κέρκυραν.

μελισμόν. Πολυάριθμοι παράγοντες - γεωλογικοί καὶ κλιματολογικοί - οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν παρελθόντων γεωλογικῶν αἰώνων καὶ ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ ἐπιδροῦν συνεχῶς, προεκάλεσαν τὴν δημιουργίαν ὀρέων, κοιλάδων, κόλπων, ἀκρωτηρίων καὶ νήσων, συνεπεία τῶν ὁποίων δικαίως ἀποδίδονται εἰς τὴν 'Ελληνικὴν χώραν τὰ ἐπίθετα «ὀρεινὴ καὶ παράλιος». 'Η διαμόρφωσις αὐτὴ τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ποικιλία τῶν τοπείων κατατάσσουν τὴν μικρὰν αὐτὴν χώραν μεταξὺ τῶν ὡραιοτέρων, ἀπὸ ἀπόψεως φυσικῶν καλλονῶν ἀλλὰ - δυστυχῶς - καὶ τῶν πτωχοτέρων χωρῶν τοῦ κόσμου, δεδομένου ὅτι μικρὸν σχετικῶς μέρος τοῦ ἐδάφους της εἶναι καλλιεργήσιμον, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ πετρώδη καὶ δύσβατα ὄρη τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἀποδίδουν. 'Ο πληθυσμὸς τῆς 'Ελλάδος ἔχει συγκεντρωθῆ εἰς τὰς μικρὰς της πεδιάδας καὶ εἰς τὰ παράλια αὐτῆς μέρη, ἐνῶ εἰς τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς συναντῶνται εἰς ἀραιὰς ἀποστάσεις μικρὰ χωρία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὀλονὲν ἐλαττοῦνται.

Τὰ τμήματα τῆς χώρας, εἰς τὰ ὁποῖα συγκεντροῦται κυρίως ὁ πληθυσμὸς της, ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, εἶναι τὰ βαθύπεδα, μεσόγεια ἢ παράκτια, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπετέλεσαν διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ μεγαλύτερα κέντρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Τὰ βαθύπεδα αὐτὰ εἶναι περισσότερα εἰς τὴν ἀνατολικὴν 'Ελλάδα, παρὰ εἰς τὴν δυτικήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίσης αἱ ἀκταὶ εἶναι περισσότερον ἀπότομοι, παρὰ αἱ ἀνατολικαί.

'Η 'Ελλὰς διακρίνεται, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαμορφώσεως ἀκριβῶς αὐτῆς, εἰς τὴν Βόρειον 'Ελλάδα, τὴν Στερεὰν ἢ Μέσην 'Ελλάδα, τὴν Πελοπόννησον, τὰς 'Ιονίους νήσους, τὰς νήσους Κύθηρα, Κρήτην, Κάσον, Κάρπαθον, Ρόδον, τὰς νήσους τοῦ μέσου Αἰγαίου καὶ τὰς νήσους τοῦ Βορείου Αἰγαίου. 'Η Βόρειος 'Ελλὰς περιλαμβάνει τὸ βόρειον τμῆμα τῆς χώρας, μέχρι τῆς γραμμῆς ποὺ ἑνώνει τὸν Μαλιακὸν μὲ τὸν 'Αμβρακικὸν κόλπον, ἐκτεινομένης ἐπὶ ξηρᾶς 120 χιλιομέτρων, ἡ ὁποία διαχωρίζεται κατὰ τὸ μέσον ἀπὸ τὸν ὀρεινὸν ὄγκον τῆς Πίνδου. 'Η Στερεὰ ἢ Μέση 'Ελλὰς εἶναι τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ τῆς νοτίου ὁριακῆς γραμμῆς τῆς Βορείου 'Ελλάδος μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἐκτεινομένη πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐπὶ τῆς νήσου Εὐβοίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας διαχωρίζεται διὰ τοῦ βαθυπέδου τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου. 'Η Πελοπόννησος χωρίζεται ἀπὸ τὴν Στερεὰν 'Ελλάδα διὰ τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ τεκτονικοῦ ρήγματος τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Αἱ 'Ιόνιοι νῆσοι εὑρίσκονται πρὸς δυσμὰς τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος, εἰς μίαν γραμμὴν ἀπέχουσαν ἐλάχιστα ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς δυτικῆς 'Ελλάδος. Πέραν τῶν 'Ιονίων νήσων, πρὸς τὴν χερσόνησον τῆς 'Ιταλίας καὶ τὴν Σικελίαν, ἔχει λάβει χώραν βαθὺ τεκτονικὸν ρῆγμα, φθάνον εἰς βάθος 4.400 περίπου μέτρων, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸ 'Ελληνικὸν ἔδαφος ἀπὸ τὸν 'Ιταλικόν, ἐκτείνεται νοτίως τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης μέχρι τῆς Μικρᾶς 'Ασίας καὶ ἀποτελεῖ τὸ κέντρον μεγάλων σεισμικῶν δονήσεων. Αἱ νῆσοι Κρήτη, Κύθηρα, Κάσος, Κάρπαθος καὶ Ρόδος χωρίζονται ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου πελάγους δι' ἄλλου ρήγματος, τὸ ὁποῖον φθάνει εἰς βάθος 3.400 περίπου μέτρων καὶ ἔχει διεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὴν Κρήτην. Αἱ νῆσοι τοῦ μέσου Αἰγαίου ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας καὶ ἀποτελοῦν τὰ ὑψίπεδα τῆς χώρας, ἡ ὁποία ἑνώνει τὴν 'Ελλάδα μὲ τὴν Μικρὰν 'Ασίαν καὶ εὑρίσκεται εἰς βάθος 500 περίπου μέτρων ὑπὸ τὴν θάλασσαν. Τέλος, αἱ νῆσοι τοῦ βορείου Αἰγαίου διακρίνονται διὰ μακροῦ τεκτονικοῦ ρήγματος εἰς Θρακικὰς καὶ Παρελλησποντίους.

Ὄρη τῆς 'Ελλάδος. Τὰ ὄρη τῆς 'Ελλάδος καταλαμβάνουν τὰ 4/5 τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς χώρας. Τὸ ὑψηλότερον τούτων εἶναι ὁ Ὄλυμπος, ὁ ὁποῖος φθάνει εἰς ὕψος 2.917 μέτρων καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος.

Τὰ κυριώτερα ὄρη τῆς 'Ελλάδος εὑρίσκονται κατανεμημένα εἰς 11 ζώνας, ἀναλόγως τῆς θέσεως, τῆς διευθύνσεως καὶ τῆς στρωματογραφικῆς των συστάσεως, ἑκάστη δὲ τῶν ζωνῶν αὐτῶν εἶναι ἀποτέλεσμα διαφόρων τεκτονικῶν κινήσεων καὶ διαταράξεων τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν 'Ελληνικὴν χερσόνησον. Τὰ ἄνω τῶν 1000 μέτρων ὕψους ὄρη τῆς 'Ελλάδος εἶναι τὰ ἑξῆς:

ΟΡΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ὄνομα	Διαμέρισμα	Ὕψος
Ὄλυμπος	Θεσσαλία	2917
Σμόλικας (Βόρειος Πίνδος)	Ἤπειρος	2637
Βόρας (Καϊμακτσαλὰν)	Μακεδονία	2524
Γράμμος (Βόρειος Πίνδος)	Μακεδονία	2520
Γκιώνα	Στερεὰ 'Ελλὰς	2510
Τύμφη (Βραδέτον ἢ Γκαμήλα)	Ἤπειρος	2497
'Αθαμανικὰ (Τζουμέρκα)	Ἤπειρος	2469
Παρνασσὸς	Στερεὰ 'Ελλὰς	2457
Ἴδη (Ψηλορείτης)	Κρήτη	2456
Λευκὰ Ὄρη	Κρήτη	2452
Βαρδούσια	Στερεὰ 'Ελλὰς	2437
Ταΰγετος	Πελοπόννησος	2407
Κυλλήνη (Ζήρεια)	Πελοπόννησος	2376
'Αροάνεια (Χελμὸς)	Πελοπόννησος	2340
Βαρνοῦς (Βόρειος Πίνδος)	Μακεδονία	2334
Τυμφρηστὸς (Βελούχι)	Στερεὰ 'Ελλὰς	2315
Λάκμος (Νότιος Πίνδος)	Ἤπειρος	2295
Πίνδος	Ἤπειρος	2249
'Ερύμανθος	Πελοπόννησος	2224
Ὄρβηλος	Μακεδονία	2212
Δοῦσκον (Μερόπη)	Ἤπειρος	2209
Φαλακρὸν (Βάρδενα)	Μακεδονία	2194
Πιέρια (Φλάμπουρον)	Μακεδονία	2190
Βόϊον ('Επάνω 'Αρένα)	Μακεδονία	2192
Οἴτη	Στερεὰ 'Ελλὰς	2152
Δίκτη	Κρήτη	2148
Βέρνον (Βίτσι)	Μακεδονία	2128
Φαλακρὸν	Μακεδονία	2111
Ἄσκιον (Σινιάτσικο)	Μακεδονία	2111
Βέρμιον	Μακεδονία	2052
Ἄθως ('Αγιον Ὄρος)	Μακεδονία	2033
Κερκίνη (Μπέλες)	Μακεδονία	2030
Καλλιακούδα	Στερεὰ 'Ελλὰς	2000
Μαίναλον	Πελοπόννησος	1980
Ὄσσα (Κίσσαβος)	Θεσσαλία	1978
Χελιδὼν	Στερεὰ 'Ελλὰς	1975
Τόμαρος ('Ολύτσικα)	Ἤπειρος	1974
Μενίκιον (Καραγκιόγκιολ)	Μακεδονία	1962
Παγγαῖον (Πιλὰφ Τεπὲ)	Μακεδονία	1956
Ροδόπη	Θράκη	1951
Πάρνων	Πελοπόννησος	1935
Παναχαϊκὸν (Τοῦ Παλαβοῦ ὁ Πύργος)	Πελοπόννησος	1925
'Οξειὰ	Στερεὰ 'Ελλὰς	1926
Παναιτωλικὸν (Κυρὰ Βγένα)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1924
Βούρινον (Κοζάνης)	Μακεδονία	1866
Μιτσικέλι	Ἤπειρος	1800
Τσαμαντᾶ (Μουργκάνα)	Ἤπειρος	1806
Φεγγάρι	Σαμοθράκη	1800
'Αρτεμίσιον	Πελοπόννησος	1772
Μαῦρον Ὄρος (Σαραντάπηχον)	Πελοπόννησος	1759
'Ελικὼν	Στερεὰ 'Ελλὰς	1748
Δίρφυς	Εὔβοια	1743
Ὄθρυς (Γερακοβούνι)	Θεσσαλία	1726
Μουρίκι (Βλάτση)	Μακεδονία	1703
Μακρύκαμπος (Τσούκα)	Ἤπειρος	1672
Πάϊκον	Μακεδονία	1650
Αἶνος (Κεφαλληνίας)	'Ιόνιοι Νῆσοι	1627
Ξεροβούνι	Ἤπειρος	1614
Πήλιον	Θεσσαλία	1601
'Ακαρνανικὰ Ὄρη ('Υψηλὴ Κορυφὴ)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1589
Κάτω Ὄλυμπος (Μεταμόρφωσις)	Θεσσαλία	1587
Χάσια (Κράτσοβον)	Θεσσαλία	1564
Τρικλάνιον (Γκόρμπες)	Ἤπειρος	1549
Καμβούνια	Θεσσαλία	1478
Κερκετεὺς Σάμου	Νῆσοι Αἰγαίου	1434
Λύκαιον	Πελοπόννησος	1419
Πάρνης (Καραμπόλα)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1413
Κιθαιρὼν (Προφήτης 'Ηλείας)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1409
Καλλίδρομον (Κοῦκος)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1399
Ὄχη ('Αγιος 'Ηλίας)	Εὔβοια	1397
Τετράγιον	Πελοπόννησος	1388
Γεράνεια ('Ελατιᾶς)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1351
Πυξαριὰς	Εὔβοια	1343
Πελληναῖον Χίου	Νῆσοι Αἰγαίου	1297
Ἄγκιστρον (Τσιγγέλι)	Μακεδονία	1294
Κανδήλι (Κούρβελον)	Εὔβοια	1225
Μίνθης	Πελοπόννησος	1219
Θάσος ('Υψάρι)	Νῆσοι Αἰγαίου	1203
Χορτιάτης (Κισσὸς)	Μακεδονία	1201
'Αραχναῖον	Πελοπόννησος	1199
Χολομῶν	Μακεδονία	1165
Πατέρας ('Ελατος)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1132
Δίδυμον	Πελοπόννησος	1113
Πεντελικὸν	Στερεὰ 'Ελλὰς	1109
Κερδύλλιον	Μακεδονία	1092
'Υμηττὸς	Στερεὰ 'Ελλὰς	1026
Κτυπᾶς (Μεσσάπιος)	Στερεὰ 'Ελλὰς	1021
Ναρθάκιον (Κασσιδιάρης)	Θεσσαλία	1011
Χλωμὸν	Στερεὰ 'Ελλὰς	1008
Κουβάρα Ἄνδρου	Κυκλάδες Νῆσοι	1004
Δία Νάξου	Κυκλάδες Νῆσοι	1001

Αἱ 'Ελληνικαὶ πεδιάδες. Αἱ πεδιάδες καὶ αἱ κοιλάδες καταλαμβάνουν μόλις τὸ 1/5 τῆς 'Ελληνικῆς χερσονήσου, περιορίζονται δὲ συνήθως ὑπὸ ὑψηλῶν ὀρέων, εἴτε ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Αἱ κυριώτεραι πεδιάδες τῆς 'Ελληνικῆς χώρας εἶναι αἱ ἑξῆς, κατὰ σειρὰν ἐκτάσεως τῆς ἐπιφανείας των εἰς τετραγωνικὰ χιλιόμετρα:

	Ἔκτασις εἰς τετρ. χλμ.	Ὕψος ἀπὸ θαλάσσης εἰς μ.
Τρικάλων-Καρδίτσης	1.267	120
Γιαννιτσῶν	1.180	20

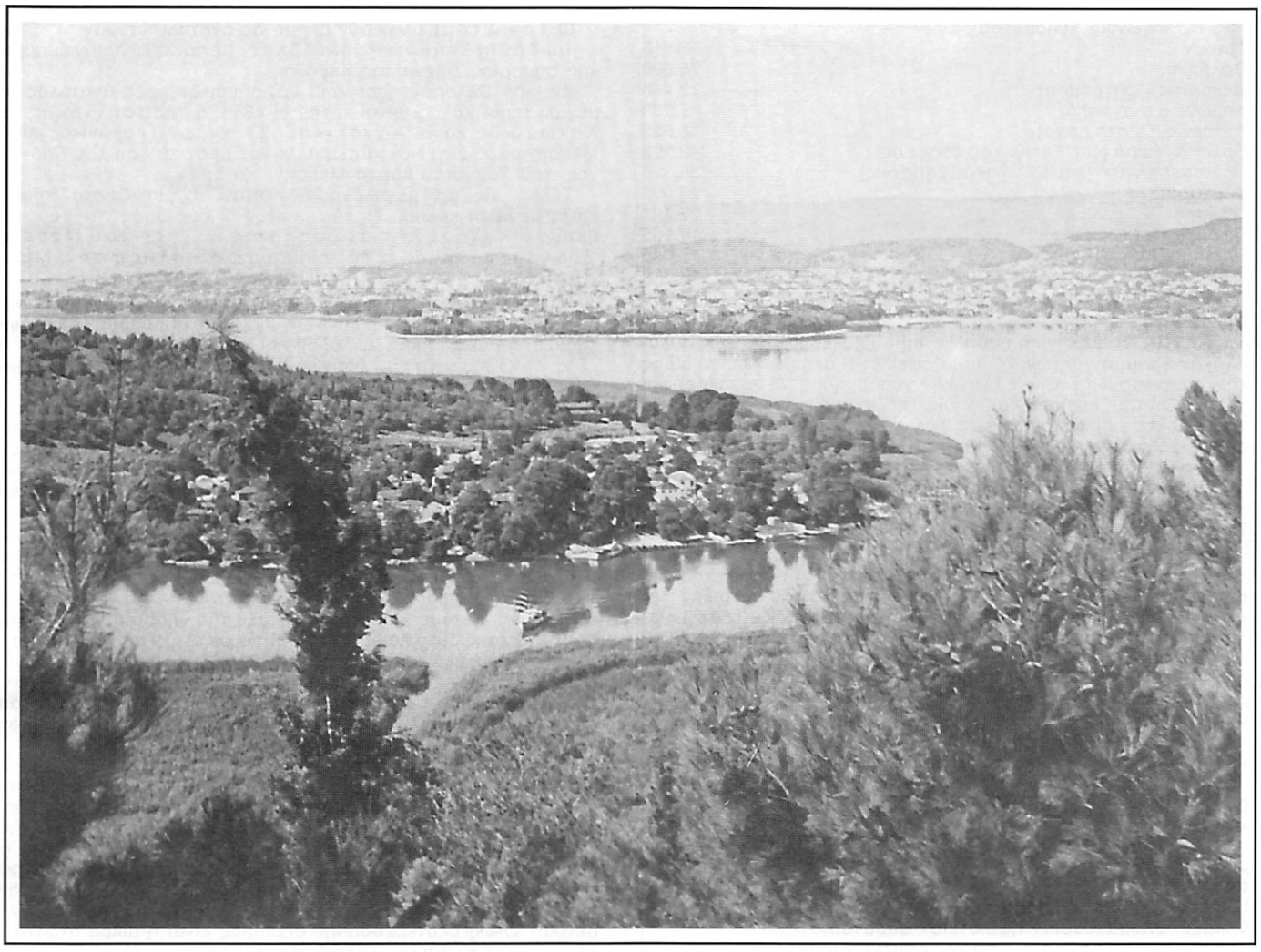

Γενικὴ ἄποψις τῶν 'Ιωαννίνων μὲ τὴν γραφικωτάτην λίμνην, ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς ὁποίας εἶναι κτισμένη ἡ πόλις.

	Ἔκτασις εἰς τετρ. χλμ.	Ὕψος ἀπὸ θαλάσσης εἰς μ.
Θεσσαλονίκης	1.084	50
Σερρῶν	770	20
Λαρίσης-Τυρνάβου	580	65
Κομοτηνῆς	510	40
Δράμας	432	80
Ξάνθης	430	30
Κοζάνης-Πτολεμαΐδος	420	650
Νέας 'Ορεστιάδος	367	70
Κατερίνης	352	50
Χρυσουπόλεως	350	7
Λαμίας	320	50
'Αμαλιάδος	265	25
Δομοκοῦ	256	300
Φαρσάλων	197	115
Φλωρίνης	184	620
'Αλμυροῦ	160	50
Μανωλάδος	153	25

Ποταμοί. Οἱ ποταμοὶ τῆς 'Ελλάδος δὲν εἶναι, κατὰ γενικὸν κανόνα, μεγάλοι καὶ ἀξιόλογοι. 'Ακολουθοῦν τὴν διεύθυνσιν τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ τῶν ὀρέων κοιλάδων καὶ ρέουν πρὸς τὰς παρακειμένας θαλάσσας. 'Εκεῖ σχηματίζουν συνήθως δέλτα, λόγῳ τῆς μεγάλης ποσότητος ἰλύος (λάσπης) τὴν ὁποίαν μεταφέρουν τὰ ὕδατά των καὶ τῆς μικρᾶς ἀντιδράσεως τῆς παλιρροίας εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Λόγῳ τοῦ σχηματισμοῦ δέλτα, τῆς ἀβαθοῦς κοίτης αὐτῶν καὶ τοῦ καταρρακτώδους χαρακτῆρος των, οἱ ποταμοὶ τῆς 'Ελληνικῆς χερσονήσου δὲν εἶναι πλωτοί. Ὅμως ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἐκμεταλλεύσιμοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς παραγωγὴν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ('Αχελῶος, Μέγδοβας, 'Αλιάκμων, Λοῦρος, Λάδων, Γλαῦκος..)

'Από τὰς κοιλάδας τῶν ποταμῶν Ἔβρου καὶ 'Αξιοῦ γίνεται ἡ συγκοινωνία τῆς 'Ελλάδος πρὸς τὰς λοιπὰς Βαλκανικὰς χώρας. Ὁ Ἔβρος ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς ὅριον τῆς 'Ελλάδος μετὰ τῆς Τουρκίας, εἰσερχόμενος περαιτέρω εἰς τὸ Βουλγαρικὸν ἔδαφος, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσέρχονται ἐπίσης καὶ οἱ Νέστος καὶ Στρυμών, ὁ δὲ 'Αξιὸς προχωρεῖ εἰς τὸ Γιουγκοσλαβικὸν ἔδαφος μέχρι καὶ τῶν πηγῶν τοῦ Μοράβα.

Οἱ κυριώτεροι ποταμοὶ τῆς 'Ελληνικῆς χερσονήσου εἶναι οἱ ἑξῆς κατὰ σειρὰν μεγέθους, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν μερικοὶ τούτων πηγάζουν ἀπὸ ἄλλας χώρας καὶ μέρος μόνον αὐτῶν διατρέχει τὴν 'Ελληνικὴν γῆν:

Ὄνομα	Διαμέρισμα	Μῆκος εἰς χλμ.
'Αλιάκμων	Μακεδονία	297
'Αχελῶος	Ἤπειρος-'Ακαρνανία	220
Πηνειὸς	Θεσσαλία	205
Ἔβρος (ἐπὶ 'Ελλην. ἐδάφους)	Θράκη	204
Νέστος (ἐπὶ 'Ελλην. ἐδάφους)	Θράκη	130
Στρυμὼν (ἐπὶ 'Ελλην. ἐδάφους)	Μακεδονία	118
Θύαμις	Ἤπειρος	115
'Αλφειὸς	Δυτ. Πελοπόννησος	110
Ἄραχθος	Ἤπειρος	110
'Ενιπεὺς	Θεσσαλία	84
Εὐρώτας	Πελοπόννησος	82
Λοῦρος	Ἤπειρος	80
Σπερχειὸς	Στερεὰ 'Ελλὰς	80
Μέγδοβας	Στερεὰ 'Ελλὰς	78
'Αξιὸς (ἐπὶ 'Ελλην. ἐδάφους)	Μακεδονία	76
'Αῶος (ἐπὶ 'Ελλην. ἐδάφους)	Ἤπειρος	70
Γαλλικὸς	Μακεδονία	70
Λάδων	Πελοπόννησος	70
Μόρνος	Στερεὰ 'Ελλὰς	70
Πηνειὸς	'Ηλεία	70

Λίμναι. Αἱ λίμναι τῆς 'Ελληνικῆς χερσονήσου εἶναι κοιλότητες σχηματισθεῖσαι δι' ἐγκατακρημνίσεως ἐντὸς ἀσβεστολιθικῶν ἢ δολομιτικῶν πετρωμάτων. Λόγω τῆς συνηθεστάτης ἐμφανίσεως καρστικῶν φαινομένων (βλ.λ.) εἰς τὰ πετρώματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ, εἰς πολλὰς ἐκ τῶν 'Ελληνικῶν λιμνῶν τὰ ὕδατα ἀναφαίνονται περιοδικῶς, μειούμενα ἢ καὶ ἐξαφανιζόμενα πολλάκις διὰ τῆς ὑπογείου ροῆς. Τοιουτοτρόπως, ἡ στάθμη τῶν λιμνῶν καὶ ἡ ἔκτασις αὐτῶν δὲν διατηρεῖται σταθερὰ καὶ κατὰ συνέπειαν αἱ λίμναι δὲν εἶναι πλωταί. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις χρησιμοποιοῦνται ὡς ἰχθυοτροφεῖα. 'Εκεῖνο δὲ ποὺ συναντᾶται εἰς ἀφθονίαν εἰς αὐτὰς εἶναι τὰ χέλια.

Αἱ κυριώτεραι τῶν 'Ελληνικῶν λιμνῶν εἶναι αἱ ἑξῆς κατ' ἔκτασιν

(εἰς τετραγωνικὰ χιλιόμετρα)	
Τριχωνὶς	96.513
Βόλβη	75.600
Βεγορῖτις ('Οστρόβου)	72.488
Κορώνεια (Λαγκαδᾶ)	47.938
Βιστωνὶς (Πόρτο Λάγο)	45.625
Πρέσπα Μικρὰ (ἐπὶ 'Ελληνικοῦ ἐδάφους)	43.122
Πρέσπα Μεγάλη (ἐπὶ 'Ελληνικοῦ ἐδάφους)	38.325
Καστοριᾶς	28.563
'Υλίκη	22.731
Πωαμβῶτις ('Ιωαννίνων)	19.165
Πρασιᾶς (Δοϊράνης)	15.045
'Αμβρακία	13.619
Λυσιμαχία	13.200
'Οζερὸς	10.013

'Ακταί. 'Η 'Ελληνικὴ παραλία παρουσιάζει ἐξαιρετικῶς πολύπλοκον γραμμὴν ἀκτῶν, ἡ ὁποία ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ εἶδος τῆς γεωτεκτονικῆς τῆς 'Ελληνικῆς χερσονήσου. Αἱ κατακόρυφοι καὶ ὁριζόντιοι κινήσεις αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν εἰς τὰς ἀκτὰς τὴν πολύπλοκον μορφολογίαν των, ἔγιναν εἰς νεωτέρας γεωλογικὰς ἐποχάς, ἐξακολουθοῦν δὲ ἀκόμη καὶ σήμερον. Τὸ ὅλον μῆκος τῶν 'Ελληνικῶν ἀκτῶν ὑπολογίζεται εἰς 15.021 χιλιόμετρα.

'Εκ τούτων, περὶ τὰ 2.700 χιλιόμετρα ἀνήκουν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν 'Ελλάδα, 1379 εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ 1046 εἰς τὴν Κρήτην. Τὰ λοιπὰ ἀνήκουν εἰς νήσους καὶ νησίδας, κατοικουμένας καὶ μή.

Κόλποι. Αἱ ἐξαιρετικῶς πολυσχιδεῖς 'Ελληνικαὶ ἀκταὶ σχηματίζουν πληθὺν μικρῶν καὶ μεγάλων κόλπων, οἱ ὁποῖοι ἐκτὸς τῆς θαυμασίας φυσικῆς καλλονῆς των, ἔχουν καὶ οἰκονομικὴν καὶ ἐμπορικὴν σημασίαν διὰ τὴν 'Ελληνικὴν χώραν, παίζουν δὲ μεγάλον ρόλον διὰ τὴν ναυτιλίαν. 'Εὰν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν βορειοδυτικὴν ἐσχατιὰν (ἄκρον) τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος, θὰ συναντήσωμεν τοὺς ἑξῆς μεγάλους κόλπους, πλὴν τῶν πολυπληθῶν μικροτέρων ὅρμων καὶ ὁρμίσκων, ποὺ σχηματίζονται, εἴτε ἐντὸς τῶν μεγάλων κόλπων, εἴτε ἐκτὸς αὐτῶν:

1) Τὸν 'Αμβρακικόν, βαθὺν καὶ μεγάλον κόλπον, συνδεόμενον μὲ τὸ 'Ιόνιον πέλαγος διὰ τοῦ πορθμοῦ τῆς Πρεβέζης. 'Εσχηματίσθη διὰ συνεχοῦς καθοδικῆς κινήσεως τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς ξηρᾶς, τὸ ὁποῖον ἐν τέλει κατῆλθεν εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης καὶ κατεκλύσθη ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Πρὸς βορειότερον τμῆμα αὐτοῦ, ὁ 'Αμβρακικὸς εἶναι μᾶλλον ἀβαθὴς καὶ παρουσιάζει τοιαύτην διαμόρφωσιν, ὥστε σχηματίζει ἐκτεταμένας λιμνοθαλάσσας, ὅπου γίνεται ἐντατικὴ ἰχθυοτροφία. Εἰς τὸν πρὸ τῆς 'Αμφιλοχίας ὅρμον τοῦ 'Αμβρακικοῦ ὑπάρχει ὑποθαλάσσιον ἡφαίστειον ἀδρανοῦν.

2) Τὸν Πατραϊκόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδον πρὸς τὸν Κορινθιακὸν ἀπὸ τοῦ 'Ιονίου πελάγους, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν νῆσον Κεφαλληνίαν. Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Πατραϊκοῦ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Στερεᾶς 'Ελλάδος, ὑπάρχουν πολυάριθμοι λιμνοθάλασσαι, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερα εἶναι ἡ λιμνοθάλασσα τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου γίνεται ἐπίσης ἰχθυοκαλλιέργεια.

3) Τὸν Κορινθιακόν, ἀποτελοῦντα τὴν διαχωριστικὴν θαλασσίαν ζώνην μεταξὺ τῆς Στερεᾶς 'Ελλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. 'Εκτείνεται πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στενοῦ τοῦ Ρίου, διὰ τοῦ ὁποίου συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον, μέχρι τῆς τεχνητῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου, διὰ τῆς ὁποίας συγκοινωνεῖ μὲ τὸν Σαρωνικόν. 'Ο ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου ἀπετέλει μέχρι πρὸ τινος τὸν μόνον σύνδεσμον μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς 'Ελλάδος, ὁ ὁποῖος διὰ λόγους καθαρῶς οἰκονομικοὺς ἐκόπη καὶ κατεσκευάσθη ἡ ὁμώνυμος διῶρυξ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μεγάλην εὐκολίαν διὰ τὰ πλοῖα ποὺ ἐκτελοῦν τὴν συγκοινωνίαν καὶ τὸ ἐμπόριον μεταξὺ Αἰγαίου καὶ δυτικῆς Μεσογείου, δεδομένου ὅτι ὁ περίπλους τῆς Πελοποννήσου καὶ μεγαλύτερον χρόνον ἀπαιτεῖ καὶ περισσότερον ἐπικίνδυνος εἶναι. 'Η νοτία ἀκτὴ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἶναι ὁμαλή, ἐνῷ ἡ βορεία εἶναι πολυσχιδής, σχηματίζουσα τοὺς τρεῖς μικροτέρους κόλπους Κρισσαῖον ('Ιτέας), 'Αντικύρας καὶ Αἰγοσθένων.

4) Τὸν Σαρωνικόν, κείμενον πρὸς ἀνατολὰς τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου. Εἶναι βαθὺς καὶ εὐρὺς κόλπος, περιλαμβάνων περὶ τὰς 70 νήσους καὶ νησίδας μεταξὺ τῶν ὁποίων τρεῖς μεγάλας σχετικῶς (Πόρον, Αἴγιναν καὶ Σαλαμῖνα).

5) Τὸν Εὐβοϊκόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν διαχωριστικὴν ζώνην μεταξὺ τῆς Στερεᾶς 'Ελλάδος καὶ τῆς νήσου Εὐβοίας. Διακρίνεται εἰς Βόρειον καὶ Νότιον μὲ διαχωριστικὸν ὄριον καὶ ὡς μυχὸν ἀμφοτέρων κατὰ κάποιον τρόπον, τὸν πορθμὸν τοῦ Εὐρίπου. Προέκτασις τοῦ Βορείου Εὐβοϊκοῦ εἶναι ὁ Μαλιακὸς κόλπος.

6) Τὸν Παγασητικόν, εὑρισκόμενον ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ βορείου ἄκρου τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τούτου εὑρίσκεται ὁ μεγάλος λιμὴν τοῦ Βόλου.

7) Τὸν Θερμαϊκόν, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται μεταξὺ τῆς κυρίας ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος καὶ τῆς τρισχιδοῦς χερσονήσου τῆς Χαλκιδικῆς. Εἰς τὸ βάθος τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου εὑρίσκεται ὁ σπουδαιότατος λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης.

8) Μεταξὺ τῶν τριῶν προεξοχῶν τῆς Χαλκιδικῆς, ἐκτείνονται δύο ἀρκετὰ μεγάλοι κόλποι, ὁ Τορωναῖος καὶ ὁ Σιγγιτικός, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Χαλκιδικῆς ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου εἰσχωρεῖ εἰς τὴν ξηρὰν τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας ἀποτελοῦσα

9) Τὸν Στρυμονικόν, ἀκόμη δὲ ἀνατολικώτερον

10) Τὸν Κόλπον τῆς Καβάλας, μὲ τὸν ὁμώνυμον ἐμπορικῆς σημασίας λιμένα τῆς Καβάλας.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ νοτιοδυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς οἱ μεγαλύτεροι κόλποι εἶναι τρεῖς, οἱ ἑξῆς: ὁ Μεσσηνιακός, ὁ Λακωνικὸς καὶ ὁ 'Αργολικός. 'Εκ τούτων ὁ Λακωνικὸς καὶ ὁ Μεσσηνιακὸς ἐκτείνονται παραλλήλως πρὸς τὰ ὄρη τοῦ Πάρνωνος, τοῦ Ταϋγέτου καὶ τὰ Μεσσηνιακὰ ὄρη.

Τέλος, εἰς τὴν μεγαλόνησον Κρήτην σχηματίζονται ἐπίσης τρεῖς μεγάλοι κόλποι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρὸς τὴν βόρειον ἀκτήν, ὁ κόλπος τῆς Σούδας καὶ ὁ κόλπος τοῦ Μεραμβέλλου καὶ τρίτος πρὸς τὴν νότιον, ὁ κόλπος τῆς Μεσσαρᾶς.

'Ακρωτήρια. 'Εκτὸς τῶν πολυαρίθμων ἀκρωτηρίων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται ἐπὶ τῶν 'Ελληνικῶν νήσων, τὰ σπουδαιότερα ἀκρωτήρια τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) 'Ο Καφηρεὺς (κοινῶς Κάβο ντ' "Ορο) πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς Εὐβοίας, ὀνομαστὸς διὰ τὴν μεγάλην θαλασσοταραχήν του. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν εὑρίσκεται τὸ στενώτερον τμῆμα τοῦ Αἰγαίου πελάγους. 2) 'Ο 'Ακρίτας, τὸ Ταίναρον καὶ ὁ Μαλέας (κοινῶς Καβομαλιᾶς), εἰς τὴν νότιον ἄκραν τῆς Πελοποννήσου. Τὰ τρία αὐτὰ ἀκρωτήρια ἀποτελοῦν τὰ ἄκρα τῶν τριῶν Πελοποννησιακῶν ὀρέων Πάρνωνος, Ταϋγέτου καὶ Μεσσηνιακῶν ὀρέων.

Στενὰ καὶ διῶρυγες. Τὰ σημαντικώτερα στενὰ τῶν 'Ελληνικῶν θαλασσῶν εἶναι: 1) Τὸ στενὸν τοῦ Εὐρίπου, ἐλαχίστου πλάτους 40 μέτρων, μεταξὺ Εὐβοίας καὶ Στερεᾶς 'Ελλάδος, κατὰ τὸ μέσον τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου, 2) τὸ στενὸν τῆς Λευκάδος, ἐλαχίστου πλάτους 25 μέτρων, μεταξὺ τῆς νήσου Λευκάδος καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς δυτικῆς 'Ελλάδος, 3) τὸ στενὸν τοῦ Ρίου καὶ 'Αντιρρίου, ἐλαχίστου πλάτους 1920 μέτρων, τὸ ὁποῖον συνδέει τὸν Πατραϊκὸν μὲ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ 4) τὸ στενὸν τοῦ 'Αμβρακικοῦ κόλπου ἢ τῆς Πρεβέζης, ἐλαχίστου πλάτους 500 μέτρων, τὸ ὁποῖον φέρει εἰς ἐπικοινωνίαν τὸν 'Αμβρακικὸν κόλπον μὲ τὸ 'Ιόνιον πέλαγος.

Διῶρυξ μόνη σημαντικὴ εἰς τὴν 'Ελλάδα εἶναι ἡ Διῶρυξ τῆς Κορίνθου, ἡ ὁποία ἠνοίχθη ἀπὸ τοῦ 1882-1893 εἰς τὸ στενώτερον μεταξὺ Στερεᾶς 'Ελλάδος καὶ Πελοποννήσου τμῆμα ξηρᾶς, διὰ τὴν εὐκολωτέραν διάβασιν τῶν πλοίων ἀπὸ τοῦ 'Ιονίου καὶ τῆς δυτικῆς Μεσογείου πρὸς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον. 'Η διῶρυξ ἔχει μῆκος ἀπὸ τοῦ φανοῦ τῆς εἰσόδου μέχρι τοῦ φανοῦ τῆς ἐξόδου 6,3 χιλιόμετρα, βάθος 8 μέτρων καὶ πλάτος εἰς μὲν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης 24,6 μέτρα, εἰς δὲ τὸν πυθμένα 21 μέτρα. "Ολως δευτερευούσης σημασίας εἶναι ἡ μικρὰ διῶρυξ τῆς Ποτιδαίας εἰς Χαλκιδικήν, ἡ τέμνουσα τὸν λαιμὸν τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Μνημονευτέα καὶ τὰ ἴχνη τῆς διώρυγος τὴν ὁποίαν εἶχε διανοίξει ὁ Ξέρξης εἰς τὸν λαιμὸν τῆς Χερσονήσου 'Ακτῆς τῆς Χαλκιδικῆς ἐπίσης (τοῦ 'Αγίου ὄρους).

Λιμένες. Κατωτέρω παρατίθεται πίναξ τῶν κυριωτέρων λιμένων τῆς χώρας. 'Η σημειουμένη ἐπιφάνεια ἑκάστου εἶναι εἰς τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, τὸ δὲ βάθος εἶναι τὸ μετρούμενον εἰς τὰ κρηπιδώματα (βλ.λ.) καὶ προβλήτας.

	'Επιφάνεια	Βάθος ἀπὸ - ἕως
'Αλεξανδρουπόλεως	0.30	5,6-6.0
'Αργοστολίου	1.33	5.7
Βόλου	0.49	6,7-8,8
'Ελευσῖνος	0,68	7,2-12,2
'Ηγουμενίτσης	0,05	6,4-8,6
'Ηρακλείου	0.81	2,5-18,0
Θεσσαλονίκης	2.24	5,6-9,9
Καλαμάτας	0,45	5,0-8,5
Καβάλας	0.22	6,4-8,7
Καλύμνου	0,15	5,0-6,8
Κερκύρας	0,37	4,0-9,8
Μυτιλήνης	0,58	3,0-6,0
Πατρῶν	0,60	3,0-10,0
Πειραιῶς	1.19	4,0-13,0
Πρεβέζης	0.25	6,8-10,4
Ρόδου	0.47	6,6-7.0
Σάμου (Βαθέος)	1.46	5,8
Σούδας	22,18	5,0-9,2
Σύρου	0.89	2,8-6,5
Χαλκίδος βόρειος	0.22	3,7-9,0
Χαλκίδος νότιος	0.21	6,0-7,2
Χανίων	0.11	3,0-4,5
Χίου	0.23	5,6-6,6

Νῆσοι. Αἱ πολυπληθεῖς νῆσοι τῆς 'Ελλάδος διακρίνονται εἰς ὀκτὼ κυρίως συγκροτήματα, πλὴν τῶν μεγαλονήσων Κρήτης καὶ Εὐβοίας, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον συγκρότημα. Τὰ συγκροτήματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς:

	Ἐπιφάνεια εἰς τετρ. χλμ.	Μῆκος ἀκτῶν εἰς χλμ.
Ἰόνιοι Νῆσοι		
Κεφαλληνία	781	254
Κέρκυρα	592	217
Ζάκυνθος	402	123
Λευκὰς	302	117
Ἰθάκη	96	101
Κάλαμος	25	30
Σχίζα	12	21
Τάφος	20	46
Παξοὶ	25	46
Ὀθωνοὶ	0,08	17
Σαπιέντζα	9	22
Πρώτη	3	12
Νῆσοι Μυρτώου καὶ Λακωνικοῦ		
Κύθηρα	278	52
Ἀντικύθηρα	20	24
Ἐλαφόνησος	18	26
Βόρειοι Σποράδες		
Σκῦρος	209	130
Σκόπελος	96	67
Ἀλόννησος (Χιλιοδρόμια)	64	64
Σκίαθος	48	44
Κυρὰ Παναγία (Πελαγονῆσι)	25	38
Περιστέρα	14	33
Γεροντία (Γιοῦρα)	11	21
Εὔβοια	3.654	678
Πεταλιοὶ	17	48
Στύρα	3	
Νῆσοι Αἰγαίου		
Λέσβος	1.630	370
Χίος	842	213
Σάμος	476	159
Λῆμνος	476	259
Θάσος	379	95
Ἰκαρία	255	102
Σαμοθράκη	178	58
Ἅγιος Εὐστράτιος	43	30
Φοῦρνοι (Κορσεοὶ)	30	126
Ψαρὰ	40	36
Οἰνοῦσσαι	14	48
Νῆσοι Σαρωνικοῦ		
Σαλαμὶς	95	104
Αἴγινα	83	57
Πόρος	23	43
Ἀγκίστριον	12	...
Νῆσοι Ἀργολικοῦ		
Ὕδρα	50	56
Σπέτσαι	22	29
Δοκὸς	12	31
Κυκλάδες Νῆσοι		
Νάξος	428	148
Ἄνδρος	380	177
Τῆνος	194	106
Πάρος	194	118
Κέα	130	81
Μῆλος	151	126
Ἀμοργὸς	121	112
Ἴος	108	81
Σῦρος	84	87
Κύθνος	99	98
Μύκονος	85	81
Σίφνος	73	70
Σέριφος	73	81
Θήρα	76	69
Σίκινος	41	41
Κίμωλος	36	38
Φολέγανδρος	32	40
Ἀνάφη	38	32
Ἀντίπαρος	35	57
Γύαρος	17	...
Ἡράκλεια	18	...
Μακρόνησος	18	...
Πολύαιγος	17	...
Ρήνεια	14	...
Δονοῦσα	13	...
Κέρος	15	...
Θηρασία	9	...
Δεσποτικὸν	8	...
Δῆλος	3	...
Κρήτη		
Κρήτη	8.259	1.046
Γαῦδος	30	...
Δία	12	...
Κουφονῆσι	4	...
Δωδεκάνησος		
Ρόδος	1.398	220
Κῶς	290	112
Κάρπαθος	301	160
Κάλυμνος	111	96
Ἀστυπάλαια	97	110
Κάσος	66	50
Τῆλος	63	63
Σύμη	58	85
Λέρος	52	71
Νίσυρος	41	28
Πάτμος	34	63
Χάλκη	28	34
Λειψοὶ	16	35
Ἀγαθονήσιον	13	31
Μεγίστη (Καστελλόριζον)	9	19
Λέβιθα	9	35
Ἀρκοὶ	7	21
Ἁλιμιὰ	7	20

Εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα, ὅπως εἶναι εὐνόητον, δὲν περιλαμβάνονται αἱ ἑκατοντάδες τῶν μικροτέρων νησίδων τῆς Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἶναι ἀκατοίκητοι.

Θάλασσαι. Τὰ δύο σπουδαιότερα Ἑλληνικὰ πελάγη εἶναι τὸ Ἰόνιον πρὸς δυσμὰς καὶ τὸ Αἰγαῖον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἐκ τούτων τὸ Ἰόνιον παρουσιάζει ὀλίγας νήσους διατεταγμένας εἰς μίαν γραμμὴν παράλληλον πρὸς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὑπόβαθρον τῶν νήσων αὐτῶν ἐκτείνεται εἰς βάθος 200 μέτρων καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἠπείρου. Πέραν τῶν νήσων (πρὸς νότον) τὸ βάθος τοῦ Ἰονίου πελάγους γίνεται συνεχῶς μεγαλύτερον, διὰ νὰ φθάσῃ τὸ μέγιστον τῶν 4850 μέτρων (Φρέαρ τῶν Οἰνουσῶν), τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ μέγιστον βάθος εἰς ὁλόκληρον τὴν Μεσόγειον καὶ συναντᾶται νοτιοδυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Ταίναρον τῆς Πελοποννήσου καὶ εἰς ἀπόστασιν 62 μιλλίων ἀπ' αὐτοῦ. Ἐκεῖθεν τῆς βαθυτέρας αὐτῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐκτείνεται κατὰ μῆκος ὁλοκλήρου τοῦ Ἰονίου πελάγους, τὸ ὑπόβαθρον αὐτοῦ ἀρχίζει καὶ πάλιν νὰ ἀνέρχεται συνεχῶς μέχρι τῶν Ἰταλικῶν ἀκτῶν.

Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερον βάθος του μεταξὺ Κρήτης καὶ νοτίων Κυκλάδων εἰς τὰ 3294 μέτρα (Τάφρος Καρπάθου), εἶναι δὲ ἐγκατεσπαρμένον τελείως ἀτάκτως μὲ πλῆθυν μεγάλων καὶ μικρῶν νήσων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰς κορυφὰς τῶν ὑψωμάτων τοῦ ὑφάλου ἐδάφους αὐτοῦ. Ἀπὸ ἀπόψεως ναυτιλίας καὶ ἐθνικῆς οἰκονομίας, τὸ πέλαγος τοῦτο εἶναι σπουδαιότερον τοῦ Ἰονίου πελάγους, διὰ δύο κυρίως λόγους: Πρῶτον, διότι ἀποτελεῖ τὴν ὁδὸν ἡ ὁποία ἑνώνει τὴν Μεσόγειον μὲ τὸν Εὔξεινον Πόντον, ὁδὸν ἀσφαλεστέραν καὶ εὐκολωτέραν οἱασδήποτε ἄλλης, διότι ἡ παρουσία τόσων νήσων διευκολύνει τὸν προσανατολισμὸν τῶν πλοίων καὶ ἐμποδίζει τὴν θαλασσοταραχὴν τῶν ἀνοικτῶν θαλασσῶν. Καὶ δεύτερον, διότι τὸ μικρότερον βάθος του εὐνοεῖ τὸν ἀφθονώτερον πολλαπλασιασμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰχθύων, τῶν ὁποίων ἡ ἁλιεία ἀποτελεῖ πηγὴν πλούτου διὰ τὴν Ἑλληνικὴν χώραν. Ἐκτὸς τοῦ μικροῦ βάθους, εἶναι καὶ τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ Εὐξείνου θαλάσσια ρεύματα, τὰ ὁποῖα εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰχθύων, προσκομίζοντα μεγάλας ποσότητας πλαγκτοῦ (βλ.λ.), διὰ τοῦ ὁποίου τρέφονται οἱ ἰχθύες. Ἀντιθέτως, τὸ Ἰόνιον πέλαγος, λόγῳ κυρίως τοῦ μεγάλου βάθους του καὶ τῆς ἐλλείψεως ἰσχυρῶν θαλασσίων ρευμάτων, δὲν εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰχθύων καὶ συνεπῶς τὴν ἁλιείαν.

Ἐκτὸς τῶν δύο αὐτῶν κυριωτέρων Ἑλληνικῶν θαλασσῶν, ὑπάρχουν περὶ τὰς Ἑλληνικὰς ἀκτὰς καὶ τρία μικρότερα πελάγη, τὰ ὁποῖα κατὰ κυριολεξίαν ἀποτελοῦν τμήματα τοῦ Αἰγαίου. Ταῦτα εἶναι τὸ Κρητικόν, τὸ Μυρτῶον καὶ τὸ Θρακικὸν πέλαγος, καὶ ἐκτείνονται τὸ μὲν Κρητικὸν βορείως τῆς Κρήτης, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν νοτίων Σποράδων, τὸ Μυρτῶον μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων, τὸ δὲ Θρακικὸν νοτίως τῶν Θρακικῶν ἀκτῶν. Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἀνήκει ἐν μέρει καὶ τὸ Λύκιον Πέλαγος τὸ ὁποῖον βρέχει τὰς νοτιοανατολικὰς ἀκτὰς τῆς Ρόδου καὶ τὸ Καστελλόρριζον (Μεγίστην). Ἐνταῦθα καὶ εἰς ἀπόστασιν 14 μιλίων νοτιοανατολικῶς τῆς ἄκρας Λάρδου τῆς Ρόδου, σημειοῦται μέγιστον βάθος θαλάσσης 4453 μέτρων (Φρέαρ Ρόδου).

Παλίρροιαι. Τὸ φαινόμενον τῶν παλιρροιῶν εἶναι περιωρισμένης ἐντάσεως εἰς ὁλόκληρον τὴν Μεσόγειον, ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ παρουσία πολλῶν στενῶν μικροῦ πλάτους, εὐνοεῖ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτοῦ εἰς ὡρισμένα σημεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ κυριώτερον εἶναι ὁ πορθμὸς τοῦ Εὐρίπου (βλ.λ.) εἰς τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον.

Παλιρροιακὰ φαινόμενα μικροτέρας ἐντάσεως λαμβάνουν χώραν ἐπίσης εἰς τὴν διώρυγα τῆς Κορίνθου, μὲ παλιρροιακὸν ρεῦμα

μεγίστης ταχύτητος 2-2½ μιλλίων καὶ ἐλαχίστης 0.5-1 μιλλίου, εἰς τὸ στενὸν τῆς Λευκάδος μὲ ρεῦμα ταχύτητος 0,5-1,5 μιλλίου καὶ εἰς τὸ στενὸν τῆς Πρεβέζης μὲ ρεῦμα ταχύτητος 2,5-3,5 μιλλίων κατὰ τὴν ἔξοδον καὶ 1,5-2,5 μιλλίων κατὰ τὴν εἴσοδον.

Ρεύματα. Τὸ σημαντικὸν φαινόμενον τῶν θαλασσίων ρευμάτων δὲν εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀνεπτυγμένον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Τὰ μόνα σημαντικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τοπικὴν μόνον σημασίαν, εἶναι:

1) Τὸ ἐρχόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ψυχρὸν ρεῦμα ὑδάτων, τὸ ὁποῖον εἶναι καθαρῶς ρεῦμα ὠθήσεως καὶ ἐκφορτώσεως, ὀφείλεται δηλαδὴ ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν διαφορὰν πυκνότητος μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Μεσογείου καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τοὺς ἀνέμους τοὺς πνέοντας ἀπὸ βορειοανατολῶν πρὸς νοτιοδυσμάς, τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ ἀντικυκλωνικὸν σύστημα τῆς Σιβηρίας. Τὸ ρεῦμα τοῦτο βαίνει κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξαφανίζεται εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον, ἐπιδρᾷ δὲ κατὰ τὴν διαδρομήν του ἐπὶ τοῦ κλίματος τῶν ἀνατολικῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ψυχρὸν καὶ ξηρὸν

2) Τὸ ἐρχόμενον ἀπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης θερμὸν ρεῦμα, τὸ ὁποῖον διχάζεται δυτικῶς τῆς Κρήτης, εἰς δύο κλάδους, ἕνα πρὸς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἕνα πρὸς τὸ Ἰόνιον πέλαγος. Τὸ ρεῦμα τοῦτο ἀποτελεῖ διακλάδωσιν τοῦ μεγάλου ρεύματος ὠθήσεως καὶ ἐκφορτώσεως, τὸ ὁποῖον εἰσέρχεται εἰς τὴν Μεσόγειον ἀπὸ τὸ στενὸν τοῦ Γιβραλτάρ, λόγω διαφορᾶς πυκνότητος τῶν ὑδάτων τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ τῆς Μεσογείου καὶ ὑπὸ τὴν ὥθησιν τῶν ἀνέμων τοῦ ἀντικυκλωνικοῦ συστήματος τῶν Ἀζορῶν. Τὸ θερμὸν τοῦτο ρεῦμα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ καθιστᾷ τὸ κλῖμα τούτων θερμὸν καὶ ὑγρὸν

Z.P.-T

Γεωλογία

Γεωλογικὴ κατασκευὴ τῆς Ἑλλάδος. Αἰγηΐς. - Δειναροταυρικὸν τόξον. Ἡ ἐξαιρετικῶς πολύπλοκος γεωτεκτονικὴ τῶν Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν μὲ τὸν τόσον ποικίλον ὀριζόντιον καὶ κατακόρυφον διαμελισμόν των, ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν διάφορον γεωλογικὴν ἡλικίαν τῶν πετρωμάτων των καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῶν ἀλλεπαλλήλων τεκτονικῶν διαταράξεων ἀνοδικῶν καὶ καθοδικῶν ὀρεογενετικῶν εἴτε ἠπειρογενετικῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαφόρων γεωλογικῶν αἰώνων, ἀλλ' ἰδίως κατὰ τὸν νεώτερον ἐξ αὐτῶν, τὸν καινοζωϊκόν.

Αἱ διάφοροι ὀροσειραὶ τῆς Ἑλλάδος ἐσχηματίσθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς Ἠωκαίνου καὶ τῆς Μειοκαίνου ἐποχῆς τοῦ Καινοζωϊκοῦ αἰῶνος, ἐνῶ ὁ σχηματισμὸς τῶν σημερινῶν νήσων ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Τεταρτογενοῦς, διὰ σειρᾶς καθοδικῶν κινήσεων τῆς μέχρι τότε ξηρᾶς περιοχῆς τοῦ σημερινοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Αἱ ὀρειναὶ ἀλύσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὴν Τριτογενῆ περίοδον δι' ἀλλεπαλλήλων πτυχώσεων καὶ ἐπωθήσεων (βλ.λ.), ἀπετέλεσαν τὰς καλουμένας Ἑλληνίδας ὀροσειράς, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς συνέχεια τῶν Δειναρίδων ὀροσειρῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ὀρεινὸν τόξον κατερχόμενον διὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Κρήτην, ἀπ' ἐκεῖ δὲ κάμπτεται πρὸς βορειοανατολάς, φθάνον διὰ τῆς Κάσου, Καρπάθου καὶ Ρόδου εἰς τὰς Ταυρίδας ὀροσειράς, ὅπου καὶ καταλήγει. Τὸ ὀρεινὸν αὐτὸ τόξον εἶναι γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα Δειναροταυρικὸν τόξον, ἐξαποστέλλει δὲ πρὸς τὸ κοῖλον μέρος αὐτοῦ κλάδους μικρότερους καθέτως πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς ἀνατολάς, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὰς διαφόρους ὀρεινὰς ἀλύσεις τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Μεταξὺ τῶν ὀρεινῶν τούτων κλάδων ἐκτείνονται ἐπιμήκη βαθύπεδα, παράλληλα πρὸς τὰς ἑκατέρωθεν αὐτῶν ὀροσειράς, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὰς διαφόρους πεδιάδας καὶ κοιλάδας τῆς Ἑλληνικῆς γῆς.

Ὁλόκληρον τὸ τμῆμα τῆς χέρσου, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν Ἑλληνίδων ὀροσειρῶν καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τῶν Ταυρίδων ὀροσειρῶν καὶ ἀπὸ τῆς σημερινῆς Θράκης μέχρι τοῦ Κρητικοῦ πελάγους καὶ τῆς Κρήτης, ὠνομάσθη τὸ 1898 ὑπὸ τοῦ περιφήμου Γερμανοῦ γεωλόγου Φίλιππσον Αἰγηΐς (βλ.λ.). Ἡ χώρα αὕτη καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα, τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὸ μέχρι τῆς κοιλάδος τοῦ Ἕβρου τμῆμα τῆς Βουλγαρίας. Ἡ ἐξέλιξις τῆς Αἰγηΐδος κατὰ τὰς διαφόρους γεωλογικὰς ἐποχὰς ἠμπορεῖ συνεπῶς νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐξήγησιν τῆς σημερινῆς μορφολογικῆς εἰκόνος τῆς Ἑλληνικῆς χώρας.

Στρωματογραφικὴ σύστασις. Κρυσταλλοπαγεῖς μᾶζαι. Ἡ Ἑλληνικὴ χώρα παρουσιάζει πετρώματα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς διαφόρους διαπλάσεις τοῦ Παλαιοζωϊκοῦ, τοῦ Μεσοζωϊκοῦ καὶ τοῦ Καινοζωϊκοῦ συστήματος στρωμάτων. Πετρώματα τῶν δύο πρώτων γεωλογικῶν συστημάτων, τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ τοῦ προτεροζωϊκοῦ, δὲν ἔχουν διαπιστωθῆ ἀκόμη μετὰ βεβαιότητος εἰς αὐτήν. Τοιαῦτα πετρώματα εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν κρυσταλλοσχιστωδῶν μαζῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ θεμελιώδη ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ θεμέλια ὅλων τῶν ὀροσειρῶν αὐτῆς, ἀλλὰ λόγω τῆς ἰσχυρᾶς μεταμορφώσεως, τὴν ὁποίαν διὰ διαφόρους τεκτονικοὺς λόγους ἔχουν ὑποστῆ τὰ κρυσταλλοσχιστώδη αὐτά, δὲν παρουσιάζουν κανένα ἴχνος, τὸ ὁποῖον νὰ ἠμπορῇ νὰ χαρακτηρίσῃ μετὰ θετικότητος τὴν ἡλικίαν των.

Τὰ κρυσταλλοσχιστώδη αὐτὰ πετρώματα ἔχουν ὑποστῆ πλήρη μεταμόρφωσιν (γνεύσιοι, μαρμαρυγιακοὶ σχιστόλιθοι, μάρμαρα, κερατῖται κλπ.) ἢ εἶναι ἡμιμεταμορφωμένα (φυλλῖται, ἀργιλικοὶ σχιστόλιθοι, χαλαζῖται, γραουβάκαι, χλωριτικοὶ σχιστόλιθοι κλπ.) καὶ συναντῶνται κυρίως εἰς τρεῖς μεγάλας περιοχὰς τῆς Αἰγηΐδος, εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον (Κυκλαδικὴ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα), εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας - Ὀλύμπου (Πελαγωνικὴ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα) καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ροδόπης (Θρακικὴ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα ἢ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα τῆς Ροδόπης).

Ἡ Κυκλαδικὴ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα περιλαμβάνει τὰ ὄρη τῆς νοτίου Ἀττικῆς (Πεντελικόν, Ὑμηττόν, μέρος τῆς Λαυρεωτικῆς), τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐβοίας (Ὄχη) καὶ πολλῶν ἐκ τῶν Κυκλάδων νήσων, φαίνεται δὲ ὅτι συνεχίζεται διὰ τῶν κρυσταλλοσχιστωδῶν νήσων Ἰκαρίας καὶ Φούρνων πρὸς ἀνατολάς, εἰς τὴν Λυδιοκαρικὴν κρυσταλλοπαγῆ μᾶζαν τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Σάμου.

Ἡ Πελαγωνικὴ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα ἢ μᾶζα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Ὀλύμπου, περιλαμβάνει τὸν ὀρεινὸν ὄγκον, ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται ἀπὸ βορειοβορειοδυτικὰ πρὸς νοτιονοτιοανατολικά, ἀπὸ τῆς λεκάνης τῶν Σκοπίων μέχρι τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας (Πηλίου) καὶ τοῦ βορείως τῆς Αἰδηψοῦ τμήματος τῆς Εὐβοίας. Ἡ μᾶζα αὐτὴ ἀποτελεῖ τὰ θεμέλια τῶν ὀρέων Βαρνοῦς, Βόρα, Τζένα, Βερμίου, Πιερίων, Ὀλύμπου, Καμβουνίων, Ὄσσης, Μαυροβουνίου, Πηλίου, τῆς ἀνατολικῆς Ὄρθρυος καὶ ὑψωμάτων τῶν νήσων Σκοπέλλου καὶ Σκιάθου.

Ἡ Θρακική, τέλος, κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα ἢ μᾶζα τῆς Ροδόπης, περιλαμβάνει τὴν ὀροσειρὰν τῆς βορείου Αἰγηΐδος καὶ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρον, τῶν ὀρέων Κερκίνη (Μπέλες), Βερτίσκου, Ὀρβήλου, Ροδόπης, Παγγαίου, τῆς ἀνατολικῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῶν νήσων Θάσου καὶ Σαμοθράκης

Ἐκτὸς τῶν τριῶν αὐτῶν θεμελιωδῶν κρυσταλλοπαγῶν μαζῶν τῆς Αἰγηΐδος, ἀνευρίσκεται ἐπ' αὐτῆς καὶ μία τετάρτη, μικροτέρας ἐκτάσεως, ἡ κρυσταλλοπαγὴς μᾶζα τῆς Κεντρικῆς Πελοποννήσου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρον τῆς Ζήρειας, τοῦ Ταϋγέτου καὶ τοῦ Πάρνωνος καὶ τῆς δυτικῆς ἄκρας τῆς Κρήτης.

Ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὑπὸ τοῦ γεωλόγου Ὄσβαλντ εἰς τὴν Μακεδονίαν, κατέληξαν εἰς τὸ πιθανὸν συμπέρασμα ὅτι αἱ κρυσταλλοπαγεῖς μᾶζαι τῆς βορείου Αἰγηΐδος (Ροδόπης καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας - Ὀλύμπου) ἀνήκουν εἰς τὸ πρωτεροζωϊκὸν σύστημα στρωμάτων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν.

Παλαιοζωϊκὰ στρώματα. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω θεμελιωδῶν κρυσταλλοπαγῶν μαζῶν εὑρίσκονται ἰζηματογενῆ πετρώματα σαφῶς παλαιοζωϊκῆς ἡλικίας, μεταμορφωμένα ἢ μή, τὰ ὁποῖα ἐπικάθηνται, ἀσυμφώνως συνήθως, ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν ὑποθεμάτων. Τὰ ἀρχαιότερα παλαιοζωϊκὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν περιοχήν, εἶναι τὰ στρώματα τῆς Σιλουρείου διαπλάσεως τῆς νήσου Κῶ ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ γεωλόγου Ντέζιο. Στρώματα νεωτέρων διαπλάσεων τοῦ παλαιοζωϊκοῦ αἰῶνος ἀνευρέθησαν:

1) Δεβόνεια. Ταῦτα ἐμφανίζονται: α) εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς νήσου Χίου ὑπὸ τὴν μορφὴν σχιστολίθων καὶ ψαμμιτῶν, μὲ ἐνστρώσεις φυλλιτῶν, κερατολίθων καὶ ἀσβεστολίθων καὶ μὲ ἀπολιθώματα τετρακοραλλίων, βραγχιοπόδων καὶ μαλακίων (ἀσβεστόλιθοι τοῦ Ἀγρελωποῦ). Τὸ πάχος τῶν στρωμάτων αὐτῶν ἀνέρχεται εἰς 2.000-2.500 μέτρα. β) Εἰς τὴν Εὔβοιαν, ἐπὶ τοῦ ὄρους Τελεθρίου Ἱστιαίας ὡς σχιστόλιθοι καὶ ψαμμῖται, πάχους

500-600 μέτρων, ἄνευ ἀπολιθωμάτων.

2) Λιθανθρακοφόρα. Ταῦτα ἐπικάθηνται ἀσυμφώνως ἐπὶ τῶν δεβονείων ἢ τοῦ κρυσταλλοπαγοῦς ὑποθέματος καὶ ἐμφανίζονται: α) Εἰς Χίον καὶ Εὔβοιαν, ὡς σχιστόλιθοι καὶ ψαμμῖται, μὲ ἀπολιθώματα πρωτοζώων, κοραλλίων, κρινοειδῶν καὶ μαλακίων, καθὼς καὶ σπάνια φυτικὰ λείψανα. β) Εἰς Ἀττικήν, ἐπὶ τῶν ὀρέων Πάρνης καὶ Αἰγάλεω καὶ εἰς Βοιωτίαν, ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, ὡς σχιστόλιθοι, γραουβάκαι καὶ ψαμμῖται, μὲ ἐνστρώσεις ἀσβεστολίθων καὶ κερατιτῶν καὶ μὲ ἀποθέματα πρωτοζώων, κρινοειδῶν, κοραλλίων, βραγχιοπόδων κλπ. γ) Εἰς τὴν νῆσον Σαλαμῖνα καὶ εἰς τὴν βόρειον Ὕδραν, ὡς σχιστόλιθοι καὶ ψαμμῖται. δ) Εἰς Λακωνίαν (Μολάους) ὡς ἀσβεστόλιθο μὲ ἀπολιθώματα πρωτοζώων. ε') Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ὄρθρυν, ὡς ἀσβεστόλιθοι μὲ φουσουλίνας (πρωτόζωα). στ) Εἰς τὴν νῆσον Ἀμοργὸν καὶ πιθανῶς εἰς τὴν νῆσον Ἀνάφην.

3) Πέρμια. Ἰζηματογενεῖς ἀποθέσεις σαφῶς περμίου ἡλικίας ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὴν μορφὴν σκοτεινοχρόμων ἀσβεστολίθων μὲ ἀπολιθώματα Λυττονιῶν (βραγχιοπόδων) εἰς Ὕδραν καὶ κεντρικὴν Εὔβοιαν. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις παρόμοιαι ἀποθέσεις πιθανῶς Περμίου, ἀλλ' ἀσφαλῶς περμολιθανθρακοφόρου ἡλικίας, εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπως εἰς Χίον, Σαλαμῖνα, ὑπὸ τὴν μορφὴν χαλαζιακῶν κροκαλοπαγῶν, ἀσβεστολίθων μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀπολιθώματα πρωτοζώων, μαλακίων καὶ βραγχιοπόδων, εἰς Ἀμοργόν, Ἀνάφην, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Ὄρθρυος, εἰς Λακωνίαν καὶ κεντρικὴν Πελοπόννησον ὡς ἀργιλλικοὶ σχιστόλιθοι καὶ φυλλῖται (βλ.λ.) μὲ ἀσβεστολιθικὰς ἐνστρώσεις.

Παλαιοζωϊκὰ ἰζηματογενῆ πετρώματα ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, ὡς ἀσβεστόλιθοι μὲ βραγχιόποδα, κοράλλια καὶ κρινοειδῆ καὶ ὡς χαλαζιακὰ κροκαλοπαγῆ καὶ εἰς τὸ Πάϊκον ὄρος μεταξὺ Ἐδέσσης καὶ Γευγελῆς.

Ἐκτὸς τῶν ἰζηματογενῶν παλαιοζωϊκῶν πετρωμάτων, εἰς πολλὰ μέρη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (Πάρνηθα, Κιθαιρῶνα, Σαλαμῖνα, Ὕδραν, Ἀργολίδα), εἰς Λακωνίαν καὶ εἰς Χίον, ἀνευρέθησαν παλαιοζωϊκὰ ἐκρηξιγενῆ πετρώματα τῆς κατηγορίας τῶν ἡφαιστιτῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεχύθησαν ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς κατὰ τὸ τέλος τοῦ παλαιοζοϊκοῦ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ μεσοζωϊκοῦ αἰῶνος.

Μεσοζωϊκὰ στρώματα. Ἀποθέσεις Μεσοζωϊκῆς ἡλικίας ἐμφανίζονται εἰς ἀφθονίαν εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χώραν, ὅπου λαμβάνουν σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν διαφόρων ὀρεινῶν ζωνῶν. Συγκεκριμένως ἀνευρέθησαν:

1) Τριασικὰ πετρώματα. Ἐμφανίζονται εἰς Ἀττικήν, Ὕδραν, Χίον, Ἀργολίδα, Σαλαμῖνα, ὡς ἀργιλικοὶ σχιστόλιθοι καὶ ψαμμῖται μὲ ἐνστρώσεις ἀσβεστολίθων καὶ χαρακτηριστικὰ ἀπολιθώματα μαλακίων, βραγχιοπόδων καὶ ἀμμωνιτῶν, ἀντιστοιχοῦν δὲ πρὸς τὰ βερφένια στρώματα τῶν ἀνατολικῶν Ἄλπεων (κατώτερον Τριάσιον). Ἄνωθεν αὐτῶν ἀπετέθησαν σχηματισμοὶ βαθυτέρων θαλασσῶν, Ἀλπινικοῦ τύπου, μὲ πλῆθος ζωϊκῶν καὶ φυτικῶν ἀπολιθωμάτων, χαρακτηριστικῶν διὰ τὴν περίοδον αὐτήν. Τριασικὰ πετρώματα ἐμφανίζονται ἐπίσης εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν ζώνην τοῦ Ἀξιοῦ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καστοριᾶς, ὡς ἀσβεστόλιθοι καὶ μάργαι μὲ ἀπολιθώματα κοραλλίων, κρινοειδῶν, μαλακίων κλπ.

2) Ἰουρασικὰ πετρώματα. Ταῦτα ἔχουν σημαντικὴν ἐξάπλωσιν, ἀνήκουν δὲ καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἐποχὰς τῆς Ἰουρασίου περιόδου καὶ συναντῶνται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀποθέσεων βαθυτέρων θαλασσῶν (ἀσβεστολίθων, μαργῶν, σχιστολίθων μετὰ κερατολίθων), εἰς τὰς ὁποίας ἐγκλείονται ἄφθονα ἀπολιθώματα βραγχιοπόδων, κοραλλίων, μαλακίων καὶ πρωτοζώων.

3) Κρητιδικὰ πετρώματα. Καὶ ταῦτα ἐπίσης παρουσιάζονται εἰς ἐξαιρετικὴν ἀφθονίαν, εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς Ὕδραν καὶ Ἀττικὴν (Μέγαρα), Εὔβοιαν κλπ. ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀσβεστολίθων μὲ ρουδιστὰς (βλ.λ.) κερατολίθων, σχιστολίθων καὶ πλακωδῶν ἀσβεστολίθων, μὲ ἀφθονίαν χαρακτηριστικῶν ἀπολιθωμάτων, τρηματοφόρων, σπόγγων, κοραλλίων, μαλακίων, βραγχιοπόδων. Κρητιδικὰ πετρώματα ἐμφανίζονται ἐπίσης εἰς τὴν δυτικὴν κυρίως Μακεδονίαν, εἰς τὴν ζώνην τοῦ Ἀξιοῦ, τὸ Βέρμιον ὄρος, πρὸς νοτιοδυσμὰς καὶ δυσμὰς τῶν λιμνῶν Καστορίας, Πρέσπας καὶ Ὀχρίδος, εἰσχωροῦντα καὶ ἐντὸς τῆς Ἀλβανίας.

Μεταξὺ τῶν ἰζηματογενῶν τούτων Μεσοζωϊκῶν πετρωμάτων ἀνευρίσκονται εἰς πολλὰς θέσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκρηξιγενῆ πετρώματα τῆς αὐτῆς ἡλικίας, πλουτωνῖται καὶ ἡφαιστῖται, τὰ ὁποῖα ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὴν Ἰουράσιον καὶ τὴν κάτω Κρητιδικὴν περίοδον. Τοιαῦτα εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, Σαλαμῖνα, Ἀργολίδα, Εὔβοιαν, Θεσσαλίαν (εἰς τὴν Ὄρθρυν), Σκῦρον, Κρήτην, Μακεδονίαν καὶ ἀλλοῦ. Εἰς μερικὰς θέσεις τὰ πετρώματα αὐτὰ καταλαμβάνουν μεγάλας ἐκτάσεις, ὅπως λ.χ. πρὸς δυσμὰς τῆς Γευγελῆς, ὅπου ἁπλοῦνται ἐπὶ ἐκτάσεως 1.000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Καινοζωϊκὰ στρώματα. Ταῦτα ἀναπτύσσονται ὑπεράνω τῶν Μεσοζωϊκῶν καὶ διακρίνονται ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπετέθησαν εἰς παλαιογενῆ, νεογενῆ καὶ τεταρτογενῆ.

1) Τὰ παλαιογενῆ στρώματα ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὰς τρεῖς ὑποπεριόδους (Παλαιοκαίνου, Ἠωκαίνου καὶ Ὀλιγοκαίνου) τοῦ Καινοζωϊκοῦ αἰῶνος. Τὰ στρώματα τοῦ Παλαιοκαίνου καὶ τοῦ Ἠωκαίνου εἶναι κυρίως πλακώδεις ἀσβεστόλιθοι μὲ κερατολιθικὰς ἐνστρώσεις καὶ ἄφθονα ἀπολιθώματα τρηματοφόρων, σπόγγων, κοραλλίων κλπ. Ἄνωθεν αὐτῶν ἀναπτύσσεται ὁ Ἠωκαινικὸς καὶ Ὀλιγοκαινικὸς φλύσχης (βλ.λ.), ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται κατὰ σειρὰν ἀπὸ ἀργίλους, μάργας, ψαμμίτας καὶ κροκαλοπαγῆ καὶ ἐγκλείει ἀπολιθώματα τρηματοφόρων, βρυοζώων, ἐχινοειδῶν, κοραλλίων κ.ἄ., καθὼς καὶ μερικοὺς φακοὺς (διαφανῆ στρώματα) ἅλατος (ὅπως εἰς τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ Ἀράχθου), ἢ ὀρυκτοὺς ὑδρογονάνθρακας (ἀσφαλτόλιθος Γαργαλιάνων, Ζακύνθου καὶ Ἠπείρου).

Καθαρῶς Ὀλιγοκαινικὰ στρώματα ὑπὸ τὴν μορφὴν μαργῶν μὲ χαρακτηριστικὰ ἀπολιθώματα μαλακίων τρηματοφόρων καὶ ὀστρακωδῶν, ἀνευρίσκονται εἰς Θεσσαλίαν, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καλαμπάκας καὶ πλησίον τῶν Τρικάλων.

Παλαιογενῆ στρώματα συναντῶνται ἐπίσης εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν ζώνην τοῦ Ἀξιοῦ καθὼς καὶ εἰς τὴν Δεινερικὴν ζώνην, ὅπως ἀσβεστόλιθοι ἢ φλύσχης, μὲ ἄφθονα χαρακτηριστικὰ ἀπολιθώματα καὶ μὲ κοιτάσματα λιγνιτῶν καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Θράκην, ὡς ἀπολιθωματοφόροι ἀσβεστόλιθοι, ψαμμῖται καὶ μάργαι.

Τὰ παλαιογενῆ συναντῶνται εἰς ἀφθονίαν εἰς τὰς ὀρεινὰς ζώνας τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος (Ἀδριατικοϊόνιος ζώνη), τῆς Στερεᾶς, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Κρήτης, συμμετέχουν δὲ καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὀρέων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὰς κρυσταλλοπαγεῖς μάζας, ὅπως εἶναι τὰ ὄρη τῶν Ἰονίων νήσων, τῆς Ἠπείρου, αἱ Ἀκαρνανικαὶ Ἄλπεις, τὸ Βόϊον, ἡ Πίνδος, μὲ τὰ Ἄγραφα, ὁ Τυμφρηστός, ἡ Ὄρθρυς, ἡ Οἴτη, τὰ Βαρδούσια, τὰ ὄρη τῆς Εὐβοίας, ὁ Ἑλικών, ὁ Παρνασσός, ὁ Κιθαιρών, ἡ Πάρνης, τὰ Γεράνεια, τὰ περισσότερα ὄρη τῆς Πελοποννήσου, τῆς Κρήτης καὶ τὰ ὄρη τῆς Χίου.

2) Τὰ νεογενῆ στρώματα ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὰς δύο ὑποπεριόδους τοῦ καινοζωϊκοῦ αἰῶνος, τὸ μειόκαινον καὶ τὸ πλειόκαινον. Ταῦτα εὑρίσκονται ἀποτεθειμένα ἀσυμφώνως ἐπὶ τῶν παλαιογενῶν καὶ περιλαμβάνουν πετρώματα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς δύο φάσεις, μίαν φάσιν θαλασσίων καὶ μίαν φάσιν ὑφαλμύρων καὶ γλυκέων ὑδάτων. Τὰ θαλασσογενῆ πετρώματα εἶναι ἄργιλοι, μάργαι, ἄμμοι, κροκαλοπαγῆ, ἀσβεστόλιθοι σκληροὶ ἢ ἀμμώδεις μὲ ἄφθονα ἀπολιθώματα θαλασσίων ζώων (πετρώματα δυτικῆς Πελοποννήσου καὶ δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τῆς Καλαμπάκας ἕως τὴν Καστορίαν καὶ τὸν κόλπον τοῦ Ὀρφανοῦ, ὅπου ἐξετείνετο τότε ἡ καλουμένη Ὑπεραιγαία αὖλαξ). Τὰ πετρώματα τῶν ὑφαλμύρων ἢ γλυκέων ὑδάτων εἶναι λιμνογενεῖς ἢ ποταμογενεῖς ἀσβεστόλιθοι, ἄργιλοι, μάργαι, ἄμμοι, πηλοὶ καὶ κροκαλοπαγῆ, μὲ ἀφθονίαν ἀπολιθωμάτων ἐλασματοβραγχίων καὶ γαστεροπόδων, πρωτοζώων, κοραλλίων, βρυοζώων τῶν ὑφαλμύρων ἢ γλυκέων ὑδάτων. Τοιαῦτα πετρώματα ἀνευρέθησαν εἰς μικρὰ λεκανοπέδια τῆς Θεσσαλίας, Ἀδριανουπόλεως, Θηβῶν, Ἀθηνῶν, Μεσογείων Ἀττικῆς, Ὠρωποῦ, Κύμης Ἀλιβερίου, Σποράδων, νοτίου Χίου κλπ. Εἰς μερικὰς θέσεις τούτων ἀνευρέθησαν καὶ λείψανα θηλαστικῶν, ὅπως εἰς τὸ Πικέρμι τῆς Ἀττικῆς, τὸ Προκόπιον τῆς Εὐβοίας, τὴν Κρήτην, τὴν Κῶ, Σάμον, Θεσσαλονίκην κ.ἄ.

Ἐντὸς τῶν νεογενῶν στρωμάτων ἀνευρέθησαν κατὰ θέσεις καὶ κοιτάσματα λιγνιτῶν τῆς Ἑλλάδος (Ἀλιβερίου, Κύμης, Καλογρέζης κλπ.), τὰ ὁποῖα ἐσχηματίσθησαν διὰ τῆς ἐξανθρακώσεως φυτικῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα κατεχώσθησαν ἐντὸς τῶν στρωμάτων αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

3) Τὰ τεταρτογενῆ στρώματα ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ὑποπεριόδους τοῦ καινοζωϊκοῦ αἰῶνος, τὸ πλειστόκαινον καὶ τὸ ὁλιγόκαινον. Ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ προσχώσεις, ἄμμον καὶ ἐρυθρὰν γῆν, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ μορφὴν ἀναβαθμίδων, προσχωμάτων καὶ θινῶν (βλ.λ.) πληροῦν πολλὰ μικρὰ λεκανοπέδια, βαθύπεδα καὶ κοιλάδας τῆς Ἑλληνικῆς χέρσου.

Παλαιογεωγραφία. Τεκτονικὴ κατασκευή. Ὀρεοδομή. Ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλληνικῆς χώρας καὶ ἐκ τῆς στρωματογραφικῆς συστάσεως αὐτῆς, συνάγομεν τὰς ἑξῆς παλαιογεωγραφικὰς εἰκόνας κατὰ τὰς διαφόρους γεωλογικὰς ἐποχάς, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται ἀμέσως μὲ τὴν τεκτονικὴν κατασκευήν της καὶ τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα ταύτην.

1) Κατὰ τὴν Προτεροζωϊκὴν καὶ τὴν Κάμβριον περίοδον καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Σιλουρίου περιόδου, ἡ Ἑλλὰς ἀπετέλει πιθανώτατα βυθὸν θαλάσσης, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεδύθησαν διὰ πτυχώσεως μόνον αἱ δύο κρυσταλλοπαγεῖς μᾶζαι (Πελαγωνικὴ - Θρακικὴ καὶ Ἀττικοκυκλαδική). Ἡ ἔξαρσις τῶν μαζῶν αὐτῶν ἔγινε πιθανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Καληδονίων πτυχώσεων τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης.

2) Κατὰ τὴν Δεβόνιον περίοδον παρουσιάζεται ἡ ἰδία εἰκὼν θαλάσσης μὲ τὰς δύο κρυσταλλοπαγεῖς μάζας ὡς νήσους. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου αὐτῆς λαμβάνει χώραν νέα ἰζηματογένεσις ἐντὸς τοῦ βυθοῦ, τὰ δὲ σχηματισθέντα ὑφαλα ἐδάφη ὑφίστανται κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δεβονίου ἐλαφρὰς πτυχώσεις, κατόπιν τῶν ὁποίων τὰ ἑπόμενα τούτων περμολιθανθρακοφόρα στρώματα ἀποτίθενται ἐπ' αὐτῶν ἀσυμφώνως.

3) Κατὰ τὴν λιθανθρακοφόρον καὶ τὴν Πέρμιον περίοδον, αἱ ὁποῖαι εἶναι στενῶς συνδεδεμέναι μεταξύ των εἰς ἕνα ὁρίζοντα, ἐπικρατοῦν αἱ αὐταὶ παλαιογεωγραφικαὶ συνθῆκαι. Ἡ Ἑλλὰς ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ βυθὸν θαλάσσης, ὅπου συνεχίζεται ἡ ἰζηματογένεσις. Τὰ σχηματιζόμενα ἰζήματα, τὰ ὁποῖα περιέχουν ἀφθονώτατα λείψανα θαλασσίων ζώων, ὑφίστανται καὶ τὰς περιόδους αὐτὰς ἀλληλοδιαδόχως ὀρεογενετικὰς κινήσεις, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ διὰ τῶν Ἑρκυνίων καλουμένων πτυχώσεων ἀπαρχὴ τῆς ἀναδύσεως τοῦ ὑφάλου ἐδάφους εἰς τὸ βορειοδυ-

τικὸν τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ἀνάδυσις αὐτὴ ἐξακολουθεῖ συνεχῶς νὰ ἐπεκτείνεται, ἐκ δὲ τῆς σχηματισθείσης ξηρᾶς παρασύρονται λείψανα χερσαίων ζώων καὶ φυτῶν διὰ τῶν ποταμῶν καὶ ἀποτίθενται εἰς τὸν πυθμένα τῆς Ποντοηρακλείου λεκάνης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Χίου, ἐκεῖ δὲ καταχώνονται διὰ νὰ σχηματίσουν βαθμηδὸν τὰ σήμερον ἀνευρισκόμενα κοιτάσματα λιθανθράκων τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περμολιθανθρακοφόρου διαπλάσεως λαμβάνουν χώραν νέαι ὀρεογενετικαὶ κινήσεις, συνεπείᾳ τῶν ὁποίων συμβαίνουν αἱ τελευταῖαι Ἑρκύνιοι πτυχώσεις, ποὺ προκαλοῦν ἀκόμη μεγαλυτέραν ἀλλοίωσιν εἰς τὴν μορφολογίαν τῶν ὑφάλων καὶ τῶν χερσαίων ἐκτάσεων τῆς τότε Αἰγηΐδος. Αἱ ἀπότομοι αὐταὶ κινήσεις καταπαύουν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσοζωϊκοῦ αἰῶνος.

4) Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσοζωϊκοῦ αἰῶνος, ἡ παλαιογεωγραφικὴ εἰκὼν τῆς Ἑλλάδος, κατόπιν τῶν Ἑρκυνίων πτυχώσεων, γίνεται τελείως διαφορετική. Ἡ διὰ τῶν πτυχώσεων τούτων σχηματισθεῖσα ξηρὰ ὠνομάσθη Ἑρκύνιος Αἰγηΐς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσοζωϊκοῦ αἰῶνος λαμβάνουν χώραν μόνον ἠπειρογενετικαὶ κινήσεις, ἀνοδικαὶ ἢ καθοδικαί, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ καταβύθισις ἐκ νέου ὁλοκλήρου τῆς Αἰγηΐδος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βυθὸν τῆς Ἑλληνικης Τηθύος (βλ. λ.) θαλάσσης (τῆς τότε Μεσογείου). Ἐκ τῆς θαλάσσης αὐτῆς ἀναδύονται κατ' ἀρχὰς τὰ βασικὰ κρυσταλλοπαγῆ ἀποθέματα τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀργότερον δέ, κατὰ τὴν Ἰουράσιον καὶ τὴν κατωτέραν Κρητιδικὴν περίοδον, καὶ ὡρισμέναι ἄλλαι περιοχαὶ (τμῆμα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κλπ.), ἐπὶ τῶν ὁποίων συμβαίνουν μάλιστα καὶ ἡφαιστειακαὶ ἐκρήξεις ἀρκετὰ ἔντονοι. Μετὰ τὸ τέλος τῆς κατωτέρας Κρητιδικῆς περιόδου νέαι καθοδικαὶ ἠπειρογενετικαὶ κινήσεις προκαλοῦν δι' ἐπικλύσεως τὴν ἐκ νέου καταβύθισιν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς χέρσου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ πάλιν τμῆμα τῆς Τηθύος θαλάσσης. Μέσα εἰς τὸ μεγάλο αὐτὸ γεωσύγκλινον τῆς Ἑλληνικῆς Τηθύος ζοῦν παντὸς εἴδους ζωικοὶ βαθύβιοι καὶ πλαγκτονικοὶ ὀργανισμοί, τῶν ὁποίων ἀπολιθώματα ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ μετέπειτα ἀνεξελθόντα τῆς θαλάσσης καὶ ἀποτελέσαντα Κρητιδικὰ ἰζηματογενῆ.

5) Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τριτογενοῦς περιόδου τοῦ Καινοζωϊκοῦ αἰῶνος (Ἠώκαινον), ἡ παλαιογεωγραφικὴ εἰκὼν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ ἰδία μὲ τοῦ ἀνωτέρου Κρητιδικοῦ. Ἡ Ἑλλὰς ἀποτελεῖ ἀκόμη βυθὸν θαλάσσης. Κατὰ τὸ τέλος ἐν τούτοις τῆς Ἠωκαίνου καὶ κατὰ τὴν Ὀλιγόκαινον, ἡ θάλασσα αὐτὴ ἀρχίζει νὰ γίνεται συνεχῶς ἀβαθεστέρα, ὁ πυθμὴν της ἀνέρχεται ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τῆς πληρώσεως τοῦ γεωσυγκλίνου δι' ἰζημάτων μεγάλου πάχους καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ ἐξάρσεως ὡρισμένων τμημάτων αὐτοῦ. Μέσα εἰς τὴν ἀβαθῆ αὐτὴν θάλασσαν ἀποτίθενται τὰ παχέα στρώματα τοῦ φλύσχου (συμπλέγματος τῶν ἰζηματογενῶν πετρωμάτων).

Κατὰ τὸ τέλος τῆς Ὀλιγοκαίνου ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ ἰσχυραὶ ὀρεογενετικαὶ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τὰς καλουμένας Ἀλπικὰς πτυχώσεις εἰς ὁλόκληρον τὴν γῆν. Ἀποτέλεσμα τῶν πτυχώσεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Μειοκαίνου ὑποπεριόδου τοῦ τριτογενοῦς, ἦτο ἡ ἀνάδυσις ὁλοκλήρου τῆς ἐκτάσεως, ἡ ὁποία καταλαμβάνεται ἀπὸ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα, τὸ Αἰγαῖον, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς Ἰονίους νήσους. Ἡ μεγάλη αὐτὴ χέρσος, ἡ ὁποία ἦτο τότε ὁλόκληρος καὶ ἄμορφος, ἐσχημάτισε τὴν καλουμένην Αἰγηΐδα χώραν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τεταρτογενοῦς νὰ ὑφίσταται σειρὰν κινήσεων ποὺ ἔλαβον χώραν ὡς ἀλλεπάλληλοι καὶ πολυσχιδεῖς διαρρήξεις, καταβυθίσεις καὶ ἐγκατακρημνίσεις, καθὼς καὶ αἱ βραδεῖαι ἐξάρσεις καὶ συνιζήσεις.

Καὶ αἱ μὲν διαρρήξεις καὶ ἐγκατακρημνίσεις εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὸν σχηματισμὸν μεγάλων ταφροειδῶν βυθισμάτων, ὅπως ὁ Κορινθιακὸς κόλπος, τὸ μεγάλο παράκτιον ῥῆγμα τοῦ Ἰονίου πελάγους, ὁ Εὐβοϊκὸς κόλπος, ἡ τάφρος τοῦ Σπερχειοῦ, τὸ Βοιωτικὸν πεδίον, οἱ κόλποι τῆς Χαλκιδικῆς, ἡ κοιλὰς τοῦ Ἀλιάκμονος κ.ἄ. Μεταξὺ τῶν τάφρων τούτων παρέμειναν ἀκίνητα τεμάχια ξηρᾶς, τὰ ὁποῖα προεξεῖχον ὡς ὄρη. Αὐτὰ ὠνομάσθησαν ρηξιγενεῖς προεξοχαί, εἶναι δὲ τὰ Γεράνεια ὄρη, τὰ ὄρη Κιθαιρὼν καὶ Πάρνης, τὰ ὄρη τῆς Ἀταλάντης κλπ.

Αἱ δὲ ἠπειρογενετικαὶ κινήσεις (βραδεῖαι ἐξάρσεις καὶ συνιζήσεις), εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν βραδεῖαν ἐπίκλυσιν ἢ ἀποχώρησιν τῆς θαλάσσης ἀπὸ ὡρισμένας περιοχάς. Τοιαύτη ἐπίκλυσις ἐσχημάτισε τὴν καλουμένην Ὑπεραιγαίαν αὖλακα, δηλαδὴ μίαν αὐλακοειδῆ κοιλότητα, εἰς σχῆμα ἀνοικτοῦ Υ, ἡ ὁποία κατεκλύσθη ὑπὸ τῶν ὑδάτων κατὰ τὴν Ὀλιγόκαινον ὑποπερίοδον καὶ παρέμεινεν ὕφαλος καὶ κατὰ τὸ Μειόκαινον. Ἐντὸς τῆς αὐλακος αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου διὰ τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος μέχρι τῆς Πρέσπας ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς τάφρου τοῦ βορείου Αἰγαίου πρὸς τὴν Προποντίδα, ἀνευρίσκομεν σήμερον ἰζηματογενεῖς ἀποθέσεις τῆς Ὀλιγοκαίνου καὶ Μειοκαίνου ὑποπεριόδου. Ἡ Ὑπεραιγαία αὕτη αὖλαξ κατὰ τὴν ἀνωτέραν Μειόκαινον ἐποχὴν (Σαρμάτιον) ἐπεξετάθη πρὸς τὴν χερσόνησον τῆς Καισσάνδρας, τὰ Δαρδανέλλια καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐχώρισε πιθανώτατα τὴν ὅλην μᾶζαν τῆς Αἰγηΐδος εἰς δύο τμήματα: τὴν βόρειον καὶ τὴν νότιον Αἰγηΐδα. Ἐκ τούτων, ἡ μὲν βόρειος Αἰγηΐς δὲν κατεκλύσθη περαιτέρω ὑπὸ τῶν ὑδάτων παρὰ μόνον εἰς ὡρισμένας μικρὰς περιοχάς, ὅπως εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ Χαλκιδικὴ καὶ μέρος τῆς χερσονήσου τῆς Καισσάνδρας, καθὼς ἐπίσης τὸ βαθύπεδον Σερρῶν - Σιδηροκάστρου - Νιγρίτης, ὅπου εὑρίσκομεν ἰζήματα σχηματισθέντα κατὰ τὴν Σαρμάτιον ἐποχήν. Εἰς τὴν βόρειον Αἰγηΐδα, ὑπῆρχον ἐπίσης καὶ ἄλλα βαθύπεδα μεταξὺ Εὐξείνου Πόντου καὶ Χαλκιδικῆς, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν λίμνας κατὰ τὴν ἀνωτέραν Μειόκαινον ἐποχήν. Εἰς τὴν νότιον Αἰγηΐδα, ἡ ὁποία ἐξετείνετο τότε ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Κρήτης, τῆς Κάσου καὶ τῆς Ρόδου, ταυτοχρόνως μὲ τὸν σχηματισμὸν τῆς Ὑπεραιγαίας αὐλακος, ἔλαβε χώραν ἡ καταβύθισις καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ Κρητικοῦ πελάγους. Ἀργότερον, κατὰ τὸ μέσον Μειόκαινον, ἡ θάλασσα εἰσχωρεῖ καὶ κατακλύζει ὡρισμένας περιοχὰς πρὸς τὴν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὰς Ἰονίους νήσους, τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Νάξον. Ἐπὶ τῆς κεντρικῆς Αἰγηΐδος κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπάρχουν μόνον μικραὶ ἢ μεγάλαι λίμναι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀποτίθενται λιμνογενῆ ἰζήματα.

Κατὰ τὸ Πλειόκαινον, ἡ νότιος Αἰγηΐς ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμφανίζῃ πολυαρίθμους λίμνας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀποτίθενται ἰζήματα μὲ λείψανα φυτῶν καὶ ζώων τῶν γλυκέων ὑδάτων. Τὰ Μειοκαινικὰ καὶ Πλειοκαινικὰ αὐτὰ ἰζήματα ἀποτελοῦν ἀκριβῶς τὰ λιγνιτοφόρα Μειοκαινικὰ στρώματα τῆς Κύμης, τῶν Ψαχνῶν καὶ τὰς ἀναλόγους Πλειοκαινικὰς ἀποθέσεις τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου. Κατὰ τὸ Πλειόκαινον ἀναπτύσσονται καὶ ἀφθονοῦν ἐπὶ τῆς νοτίου Αἰγηΐδος τὰ θηλαστικὰ καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς πλαγιὰς τοῦ Πεντελικοῦ, ὅπου ἐκτείνεται μεγάλη στέππα ἀπὸ θάμνους καὶ ὀλίγα δένδρα. Ἡ εἰκὼν τῆς στέππας αὐτῆς ὁμοιάζει πρὸς τὴν σημερινὴν στέππαν τοῦ Massai τῆς Ἀφρικῆς, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ φυτὰ τοῦ Πικερμίου ἀνῆκον εἰς εἴδη Μεσογειακά. Τὰ ζῶα ἦσαν πολλὰ καὶ ποικίλα, μαστόδοντες, δεινοθήρια, ρινοκέρωτες, καμηλοπαρδάλεις, ἱππάρια, ἁρπακτικὰ καὶ κερασφόρα ζῶα διαφόρων εἰδῶν, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἐκεῖ ἀποκαλυπτόμενα παλαιοντολομικὰ λείψανα. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Αἰγηΐδος, ἡ θάλασσα εἶχε κατακλύσει κατὰ τὸ Μειόκαινον μεγάλας περιοχάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν σημερινὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ὁ ὁποῖος ὅμως ἦτο πολὺ εὐρύτερος καὶ ἐχώριζε τελείως τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἡ ὁποία ἀπετέλει τελείαν νῆσον. Κατὰ τὴν Πλειόκαινον ἐν τούτοις ἐποχήν, ἡ θάλασσα ἀπεσύρθη ἐκ νέου ἐκ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ μέχρι καὶ πέραν τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀπετέλεσε συνέχειαν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

6) Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς τεταρτογενοῦς περιόδου τοῦ Καινοζωϊκοῦ, ἡ θάλασσα ἀρχίζει νὰ εἰσβάλλῃ καὶ νὰ ἐξαπλοῦται συνεχῶς βαθύτερον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Αἰγηΐδος. Ἡ ἀπότομος καὶ ταχεῖα αὐτὴ εἰσβολὴ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «καταβύθισις τοῦ Αἰγαίου πελάγους», εἶναι δὲ ἀποτέλεσμα μεγάλης ἠπειρωτικῆς κινήσεως (συνιζήσεως) τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς Αἰγηΐδος, κατόπιν τῆς ὁποίας ἡ θάλασσα εἰσεχώρησεν εἰς πολὺ βορειοτέρας περιοχάς. Τοιουτοτρόπως, κατὰ τὰ μέσα τοῦ τεταρτογενοῦς (Πλειστόκαινον), ἡ θάλασσα κατέκλυσεν ἐκ νέου τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, τμήματα τῆς Τενέδου καὶ τῆς Σαμοθράκης, τὰς ποταμίας κοιλάδας τῶν Δαρδανελλίων καὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ ὁλόκληρον τὴν λεκάνην τοῦ Εὐξείνου. Ἡ ἐπίκλυσις αὐτὴ τῆς θαλάσσης ἐπέφερε τὸν περιορισμὸν τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου τοῦ Πικερμίου, ὁ ὁποῖος ἐξηφανίσθη σχεδὸν τελείως κατὰ τὴν Διλούβιον ἐποχήν, συνεπείᾳ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν παγετώνων. Ἡ σειρὰ τῶν συνιζήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τεταρτογενοῦς περιόδου, ἔδωσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν σημερινήν της μορφήν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ καθημερινῶς νὰ ἀλλάσσῃ, διότι αἱ ἠπειρογενετικαὶ κινήσεις, αἱ διαρρήξεις καὶ αἱ ἐγκατακρημνίσεις συνεχίζονται καὶ σήμερον μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμόν, προκαλοῦσαι εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ τὴν παραγωγὴν καταστρεπτικῶν σεισμῶν καὶ ἡφαιστειωδῶν ἐκδηλώσεων.

Ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν ἀνωτέρω τεκτονικῶν κινήσεων καὶ τῶν διαταράξεων τοῦ ἐδάφους τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ὑπῆρξεν ὁ σχηματισμὸς ἕνδεκα ὀρεινῶν ζωνῶν, τῶν ἑξῆς:

1) Ἡ ζώνη τῶν Παξῶν. Αὕτη περιλαμβάνει τὰς νήσους Παξοὺς καὶ Ἀντίπαξους καὶ τὰ κυριώτερα ὄρη Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ Κρητιδικοὺς ἀσβεστολίθους μὲ ἱππουρίτας καὶ ἀσβεστολίθους τοῦ παλαιοτριτογενοῦς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπικάθηνται ἀσυμφώνως στρώματα τοῦ ἀνωτέρου μειοκαίνου.

2) Ἡ Ἀδριατικοϊόνιος ζώνη. Αὕτη εἶναι ἡ δυτικωτέρα ὅλων τῶν ζωνῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν νοτιοδυτικὴν Ἀλβανίαν, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ καὶ περιλαμβάνει τὰς δυτικὰς ὀροσειρὰς τῆς Πίνδου (εἰς Ἤπειρον καὶ Ἀκαρνανίαν) καὶ τὰ ὄρη τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Πρὸς βορρᾶν τὰ στρώματα τῆς ζώνης αὐτῆς φθάνουν μέχρι τῶν ὀρέων τοῦ Αὐλῶνος, τὰ ὁποῖα σταματοῦν εἰς τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, διὰ νὰ ἀναφανοῦν καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀπέναντι αὐτῶν Ἰταλικὸν ὄρος Γκάργκανο. Τὰ πετρώματα τῆς ζώνης αὐτῆς εἶναι κυρίως τριασικοὶ δολομῖται καὶ ἀσβεστόλιθοι, Ἰουρασικοὶ ἀσβεστόλιθοι καὶ Ἠωκαινικὸς-ὀλιγοκαινικὸς φλύσχης. Ἐπὶ τούτων εὑρίσκονται ἀσυμφώνως ἀποτεθειμένα λίθοι, Ἰουρασικοὶ ἀσβεστόλιθοι καὶ σχιστοκερατόλιθοι, Κρητιδικοὶ καὶ παλαιοηωκαινικοὶ ἀσβεστόλιθοι καὶ Ἠωκαινικὸς-ὀλιγοκαινικὸς φλύσχης. Ἐπὶ τούτων εὑρίσκονται ἀσυμφώνως ἀποτεθειμένα στρώματα θαλασσίου Μειοκαί-

νου καὶ θαλασσίου ἢ λιμναίου Πλειοκαίνου. Ἡ ζώνη αὐτὴ θεωρεῖται ὡς αὐτόχθων, δὲν ἐμφανίζει δὲ ἐκρηξιγενῆ πετρώματα.

3) Ἡ ζώνη Ὠλονοῦ - Πίνδου. Ἀποτελεῖ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Περιστέρι (Βαρνοῦς) πρὸς βορρᾶν καὶ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς ὀροσειρᾶς τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων, διὰ τῆς Θεσσαλίας, Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἀπ' ἐκεῖ δὲ συνεχίζεται ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Παναχαϊκοῦ - Ὠλονοῦ πρὸς τὴν Μεσσηνίαν καί, νοτιώτερον, ἐπὶ τῆς Κρήτης διὰ τοῦ Ψηλορείτου, τῶν ὀρέων τοῦ Λασηθίου καὶ πιθανῶς, διὰ τῶν Λευκῶν ὀρέων. Τὰ πετρώματα τῆς ζώνης αὐτῆς εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ πετρώματα τῆς Ἀδριατικοϊονίου ζώνης, ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἀρκετὰ ἐκρηξιγενῆ πετρώματα, ὅπως φυλλῖται, κερατοφύραι, χαλαζιακοὶ πορφύραι, καὶ γρανῖται.

4) Ἡ ζώνη τῆς Κεντρικῆς Πελοποννήσου ἢ ὑποζώνη τῆς Τριπόλεως. Εἰς αὐτὴν περιλαμβάνονται τὰ ὄρη Κλόκοβα καὶ Βαράσοβα τῆς Πελοποννήσου, καθὼς καὶ τὸ ὀρεινὸν τόξον τῶν νήσων Κυθήρων, Ἀντικυθήρων καὶ Κρήτης. Ἐδῶ ἀνήκουν ἐπίσης τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Κυλλήνης, τοῦ Χελμοῦ καὶ τοῦ Ταϋγέτου. Ἀποτελεῖται ἀπὸ σκοτεινοχρώμους ἀσβεστολίθους τῆς Τριπόλεως, οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου Κρητιδικοῦ καὶ φθάνουν μέχρι τοῦ μέσου Ἠωκαίνου. Ἄνωθεν αὐτῶν ἐπικάθεται ὁ Ἠωκαινικὸς φλύσχης, κάτωθεν δὲ αὐτῶν εὑρίσκεται εἰς ἀσυμφωνίαν ἡ κρυσταλλοσχιστώδης μᾶζα τῆς Κεντρικῆς Πελοποννήσου.

5) Ἡ ζώνη Παρνασσοῦ - Γκιώνας. Περιλαμβάνει τὰ ὄρη τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῆς Γκιώνας, ἐκτείνεται ἐπὶ τῶν Βαρδουσίων ὀρέων, ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπανεμφανίζεται εἰς τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς Κρήτης. Τὸ σύνολον τῶν πετρωμάτων της ἀποτελεῖ τεκτονικὸν κάλυμμα ἐπωθημένον (βλέπε λέξιν ἐπώθησις) ἐπὶ τῆς δυτικώτερον εὑρισκομένης ζώνης Ὠλονοῦ-Πίνδου. Τὰ στρώματα τῆς ζώνης Παρνασσοῦ-Γκιώνας ἀποτελοῦνται ἀπὸ Παλαιοζωϊκοὺς καὶ Μεσοζωϊκοὺς σχιστολίθους, ἀσβεστολίθους τοῦ Τριασίου καὶ τοῦ Κρητιδικοῦ καὶ ἀπὸ Ἠωκαινικὸν φλύσχην.

6) Ἡ ζώνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν οἱ βόρειοι Σποράδες, ἡ κεντρικὴ Ὄρθρυς, τὰ ὄρη τῆς Εὐβοίας, τὰ ὄρη τῆς Λοκρίδος μετὰ τῆς Οἴτης, τὰ ὄρη τῆς Ἀττικῆς Πάρνης καὶ Κιθαιρών, τῆς Βοιωτίας Ἑλικὼν καὶ Κορομπίλι, τὰ Γεράνεια, τὰ Ὄνεια, τὰ ὄρη τῆς Ἀργολιδοκορινθίας μετὰ τῆς Ὕδρας, αἱ νότιοι Κυκλάδες μετὰ τῆς Ἀμοργοῦ καὶ τῆς Ἀστυπαλαίας καὶ ἡ νῆσος Χίος. Βορείως τῆς Ὄρθρυος ἡ ζώνη αὐτὴ συνεχίζεται εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ πέραν τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων, εἰς τὴν «ἐνδοαλβανικὴν περιοχήν». Τὰ στρώματα τῆς ζώνης αὐτῆς περιλαμβάνουν σχιστολίθους καὶ ψαμμίτας τοῦ λιθανθρακοφόρου, Ἰουρασικοὺς καὶ Παλαιοκρητιδικοὺς σχιστολίθους, ἀσβεστολίθους τοῦ ἀνωτέρου Κητιδικοῦ καὶ Ἠωκαινικὸν φλύσχην. Ἐντὸς αὐτῶν ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἐκρηξιγενεῖς κερατοφύραι καὶ κερατοφυρικοὶ τόφφοι (βλ. λ.) τοῦ Παλαιοζωϊκοῦ. Εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν ἔλαβον χώραν ἐπίσης ἡφαιστειακαὶ ἐκρήξεις κατὰ τὸ νεογενὲς καὶ τὸ τεταρτογενές.

7) Ἡ ζώνη τοῦ Ἀξιοῦ. Ἐκτείνεται ἀπό τῶν Σκοπίων μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης, ἔλαβε δὲ τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν ποταμὸν Ἀξιόν, ὁ ὁποῖος ρέει κατὰ μῆκος τῆς ζώνης αὐτῆς. Ἔχει πλάτος 40-70 χιλιομέτρων καὶ εὑρίσκεται μεταξὺ τῆς Πελαγωνικῆς κρυσταλλοσχιστώδους μάζης πρὸς δυσμὰς καὶ τῆς κρυσταλλοσχιστώδους μάζης τῆς Ροδόπης πρὸς ἀνατολάς. Τὰ πετρώματά της εἶναι γνεύσιοι, μαρμαρυγιακοὶ σχιστόλιθοι, ἀμφιβολῖται καὶ μάρμαρα προτεροζωϊκῆς πιθανῶς ἡλικίας, φυλλῖται μάρμαρα, γραουβάκαι καὶ σχιστόλιθοι τοῦ Παλαιοζωϊκοῦ, ἐπὶ τούτων δὲ Μεσοζωϊκοὶ ἀσβεστόλιθοι καὶ Ὀλιγοκαινικὸς φλύσχης. Ἐντὸς τῶν στρωμάτων αὐτῶν συναντῶμεν ἐπίσης καὶ ἐκρηξιγενῆ πετρώματα τοῦ Κρητιδικοῦ, τοῦ Ἠωκαίνου καὶ τοῦ Νεογενοῦς.

8) Ἡ Ἀττικοκυκλαδικὴ κρυσταλλοσχιστώδης μᾶζα, περιλαμβάνουσα τὴν νότιον Ἀττικὴν (Πεντέλη, Ὑμηττός), τὴν Λαυρεωτικήν, τὴν νότιον Εὔβοιαν καὶ τὰς Κυκλάδας νήσους. Τὰ μεταμορφωμένα πετρώματα τῆς μάζης αὐτῆς εἶναι μάρμαρα γνεύσιοι, σχιστόλιθοι κλπ. διασχιζόμενα ὑπὸ πολλῶν ἐκρηξιγενῶν πετρωμάτων, ὅπως εἰς τὸ Λαύριον, τὴν Σέριφον, τὴν Νάξον, τὴν Τῆνον καὶ ἀλλοῦ. Ἐμφανίσεις νεογενῶν ἡφαιστειακῶν πετρωμάτων συναντῶνται εἰς διάφορα σημεῖα αὐτῆς, ὅπως εἰς Σαντορίνην, Μῆλον, Ἀντίπαρον κλπ. Ἡ ἡλικία τῶν μεταμορφωμένων πετρωμάτων τῆς Ἀττικοκυκλαδικῆς μάζης δὲν ἔχει ἀκόμη καθορισθῆ ἀκριβῶς, ἀλλ' ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὸν Παλαιοζωϊκὸν ἢ καὶ τὸν Προτεροζωϊκὸν αἰῶνα.

9) Ἡ κρυσταλλοσχιστώδης μᾶζα τῆς Ροδόπης ἢ Θρακική. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν ὅλοι οἱ ὀρεινοὶ κρυσταλλοπαγεῖς ὄγκοι τῆς Ροδόπης ποὺ εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους, μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Ἔβρου, τῆς λίμνης Δοϊράνης καὶ τῶν Κρουσίων ὀρέων. Εἰς τὴν μᾶζαν τῆς Ροδόπης περιλαμβάνονται καὶ αἱ νῆσοι Θάσος καὶ Σαμοθράκη. Τὰ κρυσταλλοσχιστώδη τῆς μάζης αὐτῆς ἀποτελοῦνται ἀπὸ γνεύσιους, μαρμαρυγιακοὺς σχιστολίθους, μάρμαρα κλπ., μὲ πολλὰ γρανιτικὰ πετρώματα ἐπίσης μεταμορφωμένα κατὰ τὸν Παλαιοζωϊκὸν αἰῶνα. Ταῦτα διασχίζονται εἰς πολλὰς θέσεις (Χαλκιδική, ὄρη Παγγαίου κλπ.) ἀπὸ Ἠωκαινικὰ ἐκρηξιγενῆ πετρώματα.

10) Ἡ κρυσταλλοσχιστώδης Πελαγωνικὴ μᾶζα. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν βόρειον Εὔβοιαν, ἐκτείνεται διὰ τῶν ὀρέων Ὄσσης καὶ Ὀλύμπου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μακεδονίας (Πιερία, Βέρμιον, Τζένα) καὶ φθάνει μέχρι τῆς λεκάνης τῶν Σκοπίων εἰς τὴν Σερβίαν. Τὸ ὅλον μῆκος της ἀνέρχεται εἰς 420 χιλιόμετρα καὶ τὸ πλάτος της εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν ὑπερβαίνει τὰ 70 χιλιόμετρα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ κρυσταλλοσχιστώδη πετρώματα, δηλαδὴ γνευσίους, μαρμαρυγιακοὺς σχιστολίθους, μάρμαρα κλπ., τὰ ὁποῖα διασχίζονται ἀπὸ παλαιοζωϊκὰ γρανιτικὰ στρώματα. Ἐπὶ τούτων ἐπικάθηνται ἀσυμφώνως ἀσβεστόλιθοι τοῦ ἄνω Κρητιδικοῦ μὲ ρουδιστὰς (βλ. λ.) καὶ Ἠωκαινικὸς φλύσχης.

11) Ἡ ζώνη τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται μέρος τῆς Χίου, ἡ Λέσβος καὶ ἡ ἀπέναντι αὐτῶν Μικρασιατικὴ παραλία (Δυτικὴ Λυδία καὶ Μυσία). Αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς αὐτὰς διαπλάσεις μὲ τὴν ζώνην τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος.

Ἡφαίστεια. Μετὰ τὰς Ἀλπικὰς πτυχώσεις καὶ τὴν ἀνάδυσιν τῆς Αἰγηΐδος, ἐπηκολούθησεν, ὅπως εἴδομεν, περίοδος ἀποκαταστάσεως τῆς διαταραχθείσης ἰσορροπίας τῶν στρωμάτων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβον χώραν ἀλεπάλληλοι διαρρήξεις, ἐγκατακρημνίσεις καὶ βραδεῖαι ἠπειρογενετικαὶ κινήσεις. Συνέπεια κυρίως τῶν διαρρήξεων ἦτο ἡ δημιουργία εἰς πολλὰς θέσεις σημείων μικροτέρας ἀντιστάσεως τοῦ στερεοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς, ἡ διὰ τῶν σημείων τούτων ἄνοδος τοῦ μάγματος (βλ. λ.) ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς γῆς μέχρι τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς καὶ ἡ κατόπιν τούτου γένεσις ἡφαιστείων κέντρων. Τὰ κέντρα αὐτὰ εἶναι πολυπληθῆ καὶ συναντῶνται ὅλα εἰς τὴν κεντρικὴν Αἰγηΐδα, ἐνῶ εἰς τὸ Δειναροταυρικὸν τόξον δὲν ὑπάρχει κανένα ἐξ αὐτῶν. Ἡ λειτουργία τῶν ἡφαιστείων ἤρχισε κατὰ τὰ μέσα τῆς τριτογενοῦς περιόδου (Μειόκαινον) καὶ ἐξακολουθεῖ μὲ σπανίας ἀναλαμπὰς μέχρι καὶ σήμερον. Ἡφαίστεια κέντρα ἐλειτούργησαν παλαιότερον εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὴν Σαμοθράκην, τὴν Ἴμβρον, τὴν Λῆμνον, τὴν Τένεδον, τὴν Λέσβον λίαν ἐντόνως, τοὺς Καλογήρους (μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Χίου), τὰς Βορείους Σποράδας (Ψαθούραν καὶ Ψαθουροπούλαν), τὴν Χίον καὶ τὸν Ὀξύλιθον πλησίον τῆς Κύμης εἰς τὴν Εὔβοιαν.

Ἀλλ' ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα ἡφαιστειακὴ ἐνέργεια ἔλαβε χώραν εἰς τὴν τοξοειδῆ κυκλικὴν ζώνην τῶν ἡφαιστείων, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰ ἡφαιστειακὰ κέντρα Σουσακίου (παρὰ τὸ Καλαμάκι), Αἰγίνης, Μεθάνων Ἀνανῶν νήσων, Πόρου, Ἀντιμήλου, Μήλου, Κιμώλου, Πολύβου, Στρογγυλοῦ, Δεσποτικοῦ, Σπυριδονησίων, νοτίου Ἀντιπάρου, Χριστιανῶν, Σαντορίνης, Κῶ καὶ Νισύρου, Ἀλικαρνασσοῦ καὶ Πάτμου. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἡφαιστείων αὐτῶν εἶναι σήμερον ἐσβεσμένα. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐλειτούργησαν μόνον τὸ ἡφαίστειον τῶν Μεθάνων (τελευταία ἔκρηξις 250 π.Χ.), τῆς Νισύρου (τελευταία ἔκρηξις 1873 καὶ 1887 μ.Χ.) καὶ τῆς Θήρας ἀπὸ τοῦ 1925 καὶ μετέπειτα.

Σεισμοί. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι μία ἐκ τῶν πλέον σεισμοσείστων χωρῶν τῆς γῆς. Οἱ σεισμοὶ γίνονται αἰσθητοὶ εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὸ διάφορον ἔντασιν. Ὑπάρχουν περιοχαὶ σειόμεναι συνεχῶς ὑπὸ σεισμῶν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται σπανίως καὶ ἐλαφροτάτας σεισμικὰς δονήσεις.

Οἱ σεισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς χώρας σπανίως ὀφείλονται εἰς τὴν παρουσίαν ἡφαιστείων ἢ εἰς ἐγκατακρημνίσεις. Τὸ συνηθέστερον εἶδος τούτων εἶναι οἱ τεκτονικοὶ σεισμοί, ἀποτέλεσμα τῶν μεγάλων μετακινήσεων (διαρρήξεων καὶ μεταπτώσεων) τοῦ στερεοῦ φλοιοῦ, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν μετὰ τὰς Ἀλπικὰς πτυχώσεις, κατὰ τὴν νεογενῆ καὶ τὴν τεταρτογενῆ περίοδον τοῦ Καινοζωϊκοῦ αἰῶνος.

Αἱ κυριώτεραι σεισμικαὶ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Ὁ Κορινθιακὸς κόλπος (Κόρινθος - Ξυλόκαστρον - Αἴγιον - Πάτραι), 2), ἡ Μεσσηνία καὶ ἡ Τριφυλία, 3) ἡ Σπάρτη, 4) ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Λευκάς, μὲ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, 5) ἡ Παρνασσίς, ἡ Φωκὶς καὶ ἡ Λοκρίς, 6) ἡ Βοιωτία (Θῆβαι κλπ.), 7) τὸ Πήλιον, 8) ἡ Χαλκιδική, 9) ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος, 10) Ἡ Κρήτη καὶ αἱ Κυκλάδες νῆσοι, 11) ὁ Εὐβοϊκὸς κόλπος.

Εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος λαμβάνουν χώραν ἐπίσης σεισμοὶ μὲ ὑποθαλασσίαν ἑστίαν.

Πρὸς παρακολούθησιν τῶν σεισμῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα λειτουργοῦν 13 Σεισμολογικοὶ Σταθμοὶ ὑπαγόμενοι εἰς τὸ εἰς Ἀθήνας λειτουργῶν Γεωδυναμικὸν Ἰνστιτοῦτον καὶ 20 ἐπιταχυνσιογράφοι, ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς μεγαλυτέρας πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Πρόκειται περὶ ἀρτίως ὠργανωμένου δικτύου, ὑστεροῦντος ὅμως ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ προσωπικοῦ, ὁ ὁποῖος σήμερον (1979) εἶναι ἀνεπαρκέστατος.

Ἰαματικαὶ πηγαί. Αὗται ἀνέβλυσαν εἰς τόπους, ὅπου συνέβησαν μεγάλαι τεκτονικαὶ διαταράξεις εἰς νεωτέρας γεωλογικὰς ἐποχὰς (κατὰ τὸ τριτογενὲς κυρίως). Τοιουτοτρόπως αἱ πηγαὶ τῆς Κυλλήνης καὶ τοῦ Καϊάφα ὀφείλονται εἰς τὸ ρῆγμα ποὺ ἐσχημάτισε τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, αἱ πηγαὶ τῆς Αἰδηψοῦ εἰς τὸ ρῆγμα ποὺ ἐσχημάτισε τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον κ.ο.κ.

Ἔχουν ἐπισημανθῆ ὑπὲρ τὰς 750 μεταλλικὰς πηγὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκ τῶν ὁποίων περὶ τὰς 40 ἔχουν ἀναγνωρισθῆ ὡς ἰαματικαί. Ἐκ τούτων πρωτευούσης τουριστικῆς σημασίας εἶναι αἱ Πηγαὶ Αἰδηψοῦ, Ὑπάτης, Καμένων Βούρλων, Μεθάνων, Λουτρακίου, Κυλλήνης, Καϊάφα, Βουλιαγμένης, Θερμοπυλῶν, Κύθνου, Νιγρίτης, Ἐλευθερῶν, Πλατυστόμου, Σμοκόβου, Ἰκαρίας καὶ Καλ-

λιθέας Ρόδου. Ἐκ τῶν λοιπῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν χαρακτηρισθῆ ὡς τοπικῆς σημασίας ἀξιολογώτεραι εἶναι αἱ ἑξῆς: Τσαγέλι, Δρανίτσης - Καΐτσης, Λαγκαδᾶ, Βρωμονερίου, Σαρίζης, Ἄνδρου, Λέσβου (Θερμῆς, Πολυχνίτου καὶ Κουρτζῆ) Θερμῶν Αἰγίνης, Μουρτσιάνου Τριχωνίδος, Κρεμαστῶν Βάιτου, Τρύφου Βονίτσης, Κρεμαστῶν Χούνη (Εὐρυτανία), Καβασίλων Ἰωαννίνων, Βρωμονερίου Κονίτσης, Χανοπούλου Φιλλιπιάδος, Σέδες Θεσσαλονίκης, Βελβενδοῦ Κοζάνης, Σιδηροκάστρου, Φλωρίνης (Ξυνό Νερό), Σελιανίτικου Ἀχαΐας, Κουνουπεδίου Ἠλείας, Φρασινιᾶς Ἠλείας, Σαμοθράκης, Κουρνοῦς Λήμνου, Κεράμου Χίου καὶ Λέντα Ἡρακλείου Κρήτης.

Στοιχεῖα περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ὕδατος καὶ τῶν θεραπευτικῶν ἐνδείξεων τῶν σπουδαιοτέρων ἐκ τῶν ἀνωτέρω πηγῶν παρέχονται εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

Αἱ ἰαματικαὶ πηγαὶ τῆς Ἑλλάδος εἶναι θερμαὶ καὶ ψυχραί. Ἡ θερμοτέρα ὅλων εἶναι τοῦ Πολυχνίτου τῆς Λέσβου (θερμοκρασία 87 βαθμοὶ Κελσίου) καὶ τῆς Αἰδηψοῦ (78-65 βαθμῶν Κελσίου). Μεταξὺ τῶν ἰαματικῶν Ἑλληνικῶν πηγῶν, αἱ πηγαὶ τῶν Καμένων Βούρλων καὶ τῆς Ἰκαρίας διακρίνονται ἐπίσης διὰ τὴν μεγάλην ραδιενέργειάν των.

Μεταλλεύματα καὶ ὀρυκτά. Ὁ ὀρυκτὸς πλοῦτος μιᾶς χώρας ἔχει ἄμεσον σχέσιν καὶ ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰς γεωλογικὰς συνθήκας αὐτῆς. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ παρουσία λιθανθράκων συνδέεται μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ὡρισμένης γεωλογικῆς διαπλάσεως, τῆς λιθανθρακοφόρου καὶ μάλιστα ὡρισμένης ὄψεως αὐτῆς. Ἡ παρουσία ἐπίσης ἄλλων μεταλλευμάτων, ὅπως λ.χ. τοῦ γαληνίτου, τοῦ σφαλερίτου, τοῦ σιδηροπυρίτου, ὀφείλεται εἰς τὴν μαγματικὴν ἐνέργειαν (βλέπε λέξιν μάγμα). Ὁ σχηματισμὸς τοῦ λευκολίθου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀλλοιώσεων τῶν ὀρυκτολογικῶν συστατικῶν ὡρισμένων πετρωμάτων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δευτερογενῶν αἰτίων κ.ο.κ.

Αἱ μεταλλογενετικαὶ καὶ κοιτασματολογικαὶ συνθῆκαι μιᾶς περιοχῆς καθορίζονται συνεπῶς ἀπὸ τὴν στρωματογραφίαν, τὴν τεκτονικήν, τὴν ἡφαιστειότητα καὶ τὴν παλαιογεωγραφίαν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν γεωλογικὴν ἱστορία αὐτῆς.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα λόγω τῆς γεωλογικῆς κατασκευῆς τῆς χώρας, δὲν ἀποκλείεται κατὰ θέσεις ἡ παρουσία κοιτασμάτων σπανίων ἢ πολυτίμων μετάλλων. Ἐξ ἄλλου, ἡ παρουσία ραδιενεργῶν πηγῶν πλησίον γρανιτικῶν ὄγκων, μὲ ἰσχυρὰν ραδιενέργειαν (Ἰκαρία), καθὼς καὶ ἀφθόνων ὀξίνων ἐκρηξιγενῶν πετρωμάτων καθιστᾶ πιθανὴν τὴν παρουσίαν κοιτασμάτων ραδιενεργῶν οὐσιῶν.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 20ου αἰῶνος ἤρχισε συστηματικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς μεταλλογενείας τῆς χώρας μὲ σκοπὸ τὸν ἐντοπισμὸν καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ὑπάρχοντος ὑπεδαφικοῦ πλούτου εἰς μέταλλα καὶ ὀρυκτὰ ἐν γένει, ἀπὸ δὲ τοῦ 1974, ἐπεξετάθη ἡ ἔρευνα αὐτὴ καὶ πρὸς ἐντοπισμὸν τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὸ χερσαῖον καὶ τὸ θαλάσσιον ὑπέδαφος τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ὑδρογονανθράκων. Ἱδρύθηκαν πρὸς τοῦτο δύο εἰδικοὶ Κρατικοὶ φορεῖς. Τὸ μὲν 1952 τὸ Ἰνστιτοῦτον Γεωλογίας καὶ ἐρευνῶν ὑπεδάφους (ἀπὸ τὸ 1976: Ἰνστιτοῦτον Γεωλογικῶν καὶ Μεταλλευτικῶν ἐρευνῶν), τὸ δὲ 1975 ἡ Δημοσία Ἐπιχείρηση Πετρελαίου (ΔΕΠ).

Ἐκ τούτων τὸ Ἰνστιτοῦτον Γεωλογικῶν καὶ Μεταλλευτικῶν ἐρευνῶν διεξήγαγε πολλὰς ἔρευνας καὶ διεπίστωσε τὴν ὕπαρξιν ἐκτὸς τῶν ἐκ παλαιοτέρων ἐρευνῶν γνωστῶν κοιτασμάτων καὶ πολλῶν ἄλλων εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς χώρας. Παραλλήλως τὸ Ἰνστιτοῦτον τοῦτο ἐξεπόνησε σειρὰν χαρτῶν, γεωλογικῶν, μεταλλογενετικῶν, σεισμογενετικῶν, ὑδρογεωλογικῶν, καθὼς καὶ ἐπὶ μέρους μελέτας διὰ διαφόρους περιοχὰς μὲ πρόγραμμα καλύψεως ὁλοκλήρου τῆς χώρας.

Αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι διαπιστώσεις μεταλλοφόρων κοιτασμάτων καὶ χρησίμων ὀρυκτῶν ὑπῆρξαν αἱ τῶν βωξιτῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῶν νικελιούχων τῆς Λαρύμνης, τοῦ Ἀμιάντου τῆς Κοζάνης, τῶν φωσφωριτῶν τῆς Ἠπείρου κ.ἄ.

Ἡ συναλλαγματικὴ ὠφέλεια τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ἐκ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ παραγομένου ἐκ τῶν βωξιτῶν ἀλουμινίου εἶναι ἀξιόλογος, ὅπως καὶ ἐκ τοῦ παραγομένου εἰς Λάρυμναν νικελίου.

Ἡ Χλωρὶς τῆς Ἑλλάδος

ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΛΑΣΤΗΣΕΩΣ

Ἡ χλωρὶς τῆς Ἑλλάδος ἀποτελεῖ μέρος τῆς Παραμεσογειακῆς, ἡ ὁποία πάλιν τάσσεται εἰς τὸ λεγόμενον Ὁλαρκτικὸν βασίλειον χλωρίδος. Τοῦτο ὡς γνωστὸν καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν ἐκτὸς τῶν τροπικῶν περιοχὴν τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου κόσμου, ἀπὸ τῆς Ἀρκτίδος μέχρι τῶν τροπικῶν κύκλων.

Ἡ χλωρὶς εἰς τὸ σχετικῶς λίαν μέγα τοῦτο τμῆμα τῆς γῆς παρουσιάζει καὶ εἰς τὰ λίαν μακρὰν κείμενα μέρη κάποιαν ὁμοιότητα, πλὴν δὲ τούτου ἔχει ἐνιαίαν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ὡς καταγομένη ἀπὸ τὴν εἰς παλαιοτέρας γεωλογικὰς περιόδους πολὺ ὁμοιομορφότερον κατανεμημένην ἀρκτοτριτογενῆ χλωρίδα. Ἡ ὁλαρκτικὴ χλωρὶς διαφέρει ἀπὸ τὴν νεοτροπικὴν καὶ παλαιοτροπικήν, μὲ τὰς ὁποίας γετνιάζει πρὸς νότον, καθ' ὅσον ἐντὸς αὐτῆς ἐλλείπουν ἢ ἐμφανίζονται μεμονωμένως, ἀντιπρόσωποι τῶν τροπικῶν φυτικῶν οἰκογενειῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐκπροσωποῦνται ἀφθονώτερον αἱ οἰκογένειαι τῶν κυπελλοφόρων, ἰτιωδῶν, χηνοποδιωδῶν, ἀγρωστωδῶν καὶ ἄλλων περὶ τῶν ὁποίων βλέπε εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

Ἐντὸς τοῦ παραμεσογειακοῦ χώρου ἰδιάζουσαν θέσιν, κατέχει ὁ Ἑλληνικὸς χῶρος. Ἡ ἔρευνα τόσον ἡ γεωλογική, ὅσον καὶ ἡ κλιματική, ἡ ὑδρολογικὴ καὶ ἡ βοτανική, ἐπεβεβαίωσαν ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῶν νήσων, ἐκτεινομένη πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Βαλκανίων ὀρέων, ἀποτελεῖ ἐνιαίαν γεωγραφικὴν μονάδα. Ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν διαφόρων γεωγραφικῶν παραγόντων, κλίματος, ἐδάφους, φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ κόσμου, καθὼς καὶ ἡ μορφὴ τῆς ἐπιφανείας, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ὅλως ἰδιάζοντος χώρου τῆς γηΐνης ἐπιφανείας μὲ τὸν ὅλως ἰδιαίτερον ρόλον τὸν ὁποῖον ἔπαιξεν αὐτὸς εἰς τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν, ἀφοῦ ὁλόκληρος ὁ κύκλος τοῦ πολιτισμοῦ μας χαρακτηρίζεται ὡς παραμεσογειακός.

Ἡ χλωρὶς τῆς Ἑλλάδος εἶναι πλουσιωτάτη, χαρακτηριζομένη κυρίως ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν ξηροφύλλων, ἀειφύλλων, πλατυφύλλων, μεταξὺ δὲ αὐτῶν φύονται καὶ πολλὰ βολβώδη φυτά, πολλὰ ἀρωματικὰ καθὼς ἐπίσης, συνεπεία τῆς μακρᾶς διαρκείας τῆς ξηρᾶς ἐποχῆς, καὶ μέγας ἀριθμὸς θεροφύτων ἐτησίων φυτῶν τὰ ὁποῖα βλαστάνουν, ἀναπτύσσονται καὶ καρποφοροῦν εἰς μίαν μόνην βλαστικὴν περίοδον, κατὰ δὲ τὴν δυσμενῆ περίοδον μεταπίπτουν εἰς τὴν κατάστασιν σπερμάτων ἢ σπορίων μετὰ γεωφύτων, (τύπος φυτῶν τῶν ὁποίων τὰ ὄργανα συντηρήσεως εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ ἐδάφους), διὰ τοῦτο καὶ τὸ κλῖμα ὁλοκλήρου τῆς Παραμεσογείου ὀνομάζεται ὑπὸ μερικῶν φυτογεωγράφων ὡς κλῖμα «θεροφυτικόν». Κατακορύφως τὰ σκληρόφυλλα πλατύφυλλα φθάνουν ἀπὸ τὴν παραλίαν μέχρις ὑψομέτρου 800-1300 μέτρα εἰς τὰ νοτιώτερα ὄρια καὶ ἐλαττοῦνται ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς βορρᾶν. Εἰς Κρήτην ἀνέρχονται μέχρι 1300 μέτρα εἰς τὰ Καλάβρυτα μέχρις 900 μέτρα τὰ Τζουμέρκα 800 μέτρα, τὸν Σκάρδον 500 μέτρα, τὴν Ροδόπην 400 μέτρα κ.λ.π.

Ἐκτὸς τῶν ἀειφύλλων πλατυφύλλων, τὴν Ἑλληνικὴν χλωρίδα χαρακτηρίζουν ἐπίσης ἡ ἐλαία, ἡ λεύκη, ἡ κυπάρισσος, ἡ καστανέα, ἡ δάφνη, ἡ συκῆ, ἡ ξυλοκερατέα. Ἐκ τῶν φυτικῶν οἰκογενειῶν πλουσιώτερον ἀντιπροσωπεύονται τὰ σύνθετα μὲ 515 εἴδη, τὰ ψυχανθῆ μὲ 348, τὰ ἀγρωστώδη μὲ 278, τὰ καρυοφυλλώδη μὲ 260, τὰ χειλανθῆ μὲ 230, τὰ σκιαδανθῆ μὲ 183, τὰ λειριανθῆ μὲ 158 εἴδη. Ὁ ἀριθμὸς γενικῶς τῶν φυτῶν τῆς Ἑλλάδος συμφώνως πρὸς τὴν «Ἑλληνικὴν χλωρίδα» ὑπὸ Χ. Διαπούλη, τῶν μὲν δικοτυληδόνων ἀνέρχεται εἰς 3265 αὐτοφυῆ εἴδη, τῶν δὲ μονοκοτυληδόνων εἰς 705. Ἐπίσης τὰ μεριδόφυτα ἀνέρχονται εἰς 52, τὰ δὲ γυμνόσπερμα εἰς 23. Ἑπομένως τὸ σύνολον τῶν πτεριδοφύτων, γυμνοσπέρμων καὶ ἀγγειοσπέρμων φυτῶν τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος ἀνέρχεται εἰς 4045 εἴδη, χωρὶς εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον νὰ συμπεριλαμβάνωνται καὶ τὰ ἐκ ξένων χωρῶν εἰσαχθέντα εἴδη, ὅπως τὰ ἐσπεριδοειδῆ ἡ ἀγαύη (ἀθάνατος), ἡ συκῆ κλπ., τὰ ὁποῖα ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἔχουν ἐγκλιματισθῆ καὶ τὰ ὁποῖα ἐνίοτε προσδίδουν ὅλως ἰδιαιτέραν ὄψιν εἰς τὸ παραμεσογειακὸν τοπεῖον.

Τὰ ἀνωτέρω φυτὰ τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος ἀναλόγως τῆς μορφῆς ἢ τῆς φυσιογνωμίας των, ἡ ὁποία καὶ πάλιν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ξηρότητα τοῦ κλίματος, δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Θερόφυτα: Δηλαδὴ φυτὰ τὰ ὁποῖα διέρχονται τὴν δυσμενῆ περίοδον τῆς ξηρασίας τοῦ θέρους ἐντὸς τοῦ ἐδάφους ὡς σπέρματα. Τοιαῦτα φυτὰ ἐμφανίζονται τὴν ἄνοιξιν, ἄλλα τὸν χειμῶνα καὶ ἄλλα συμπληροῦν τὸν βιολογικὸν των κύκλον εἰς δύο ἔτη. Τὰ τελευταῖα, τὸ πρῶτον ἔτος σχηματίζουν συνήθως ρόδακα ἀπὸ φύλλα, τὸ δὲ δεύτερον ἔτος σχηματίζουν στέλεχος διακλαδισμένον, τὸ ὁποῖον ἀμέσως σχηματίζει ἄνθη καὶ καρπούς, ἐνῶ τὰ λοιπὰ ὄργανα ἀποθνήσκουν. Μονοετῆ θερόφυτα ἐμφανιζόμενα τὴν ἄνοιξιν εἶναι τὰ περισσότερα φυτὰ τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν συνήθως εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ἀγρωστωδῶν, ψυχανθῶν, συνθέτων καὶ σταυρανθῶν, τὰ κοινότερα τῶν ὁποίων

εἶναι τὰ ἑξῆς: Λάγουρος ὁ ὠοειδὴς (κοινῶς λαγονουρά, κτηνοτροφικὸν φυτὸν καλλιεργούμενον καὶ ὡς διακοσμητικόν), ψευδόβριζα ἢ μείζων (σκουλαρικάκι), αἰγίλωψ ὁ ὠοειδής, (ἀγριόσταρο), μηδικὴ ἡ δισκοειδὴς (τριφύλλι), τριφύλλιον τὸ ἀρουραῖον, τριφύλλιον τὸ ὑπόγειον, τριφύλλιον τὸ χνοῶδες, ἀνθυλλὶς ἡ τετράφυλλος, (κοινῶς κοκκουνόχορτο), ματθαιολία ἡ δίκερως (βιολέττα) σισύμβριον τὸ φαρμακευτικὸν (ἀγριόβρουβα) μαλκολμία ἡ Ἑλληνικὴ (ἀγριοβιολέττα) μαλκολμία ἡ παράλιος, ἄλυσσον τὸ ὀρεινόν, βρωμόχορτου ὑπήκοον τὸ μεγανθὲς (διακοσμητικόν) τρίβολος ὁ χερσαῖος (κολλιτσίδα), ἀναγαλλὶς ἡ κυανῆ (περδικούλια), κενταύριον τὸ θαλάσσιον (θερμοβότανο), χρυσάνθεμον τὸ σιτόφιλον, λευκανθὲς τὸ ἐτήσιον (λεμονόχορτο).

Τὰ διετῆ θερόφυτα εἶναι συνήθως ἰσχυρότερα, ἀποθησαυρίζοντα θρεπτικὰς οὐσίας εἰς τὰς ρίζας καὶ τὸν βλαστόν των καὶ προτιμοῦν, τὰ καλύτερα καὶ θρεπτικώτερα ἐδάφη.

β) Γεώφυτα: Εἰς αὐτὰ παρουσιάζονται ὀφθαλμοὶ διαχειμάσεως ἢ διαθερισμοῦ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν σχηματίζουν τὸν βλαστὸν καθὼς καὶ τὰ ἄνθη των καὶ βραδύτερον ἀποθνήσκουν. Εἰς τὰ γεώφυτα τάσσεται τὸ μεγαλύτερον πλῆθος τῶν φυτῶν, μὲ ρίζωμα ἢ κονδύλους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γεωφύτων εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι μεγάλος, ἐμφανίζονται δὲ ἰδίως κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς βλαστητικῆς περιόδου κατὰ τὸ τέλος τῆς μακρᾶς περιόδου ξηρασίας μὲ ἄνθη ὡραίων χρωμάτων ἐξελισσόμενα ταχέως. Τὰ σπουδαιότερα τῶν γεωφύτων τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος εἶναι: Σκύλλα ἡ παράλιος, ἶρις ἡ Γερμανικὴ (γαλάζιος κρίνος), ἶρις τὸ σισυρίχιον (κρίνος), ἀσφόδελος ὁ λευκὸς (ἀσφόντιλος θεωρούμενος ὡς νεκρικὸν ἄνθος), ἀσφόδελος ὁ μικρόκαρπος, ἀσφοδενίνη ἡ κιτρίνη τουλίπη ἡ ὀρφανίδειος, πολλὰ εἴδη κρόκου (βλ. λ.) ὄρχις ὁ ψυχανθὴς (σερνικοβότανο), ὄρχις ὁ σίμιος, ὄρχις ὁ γραπτός, ὄρχις ὁ ἄρρην, ὄρχις ὁ εὔοσμος, ὀφρὺς ἡ κιτρίνη (σερνικοβότανο) ὀφρὺς ἡ μέλισσα, ὀφρὺς ὁ οἶστρος, ὀφρὺς ἡ τευθηδρών. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦνται ἐπίσης γεώφυτα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὰς ἑξῆς οἰκογενείας: Λειριώδη: Κολχικὸν (18 εἴδη), ἄλλιον (44 εἴδη), μούσκαρι (25 εἴδη), γαγκέα (14 εἴδη), ὀρνιθόγαλον (11 εἴδη), σκύλλη (4 εἴδη), φριτιλλάρα (10 εἴδη). Τῆς οἰκογενείας τῶν ἰριδωδῶν: Γλαδίολος (4 εἴδη), ρομουλέα (4 εἴδη), σκύλλη (4 εἴδη), φριτιλλαρία (10 εἴδη). Τῆς οἰκογένειας ἀμαρυλλιδιδῶν: Νάρκισσος (8 εἴδη), γάλανθος (2 εἴδη), στερνβεργία (3 εἴδη), Τῆς οἰκογενείας τῶν ἀροϊδῶν: Ἄρον (3 εἴδη), βίαρον (3 εἴδη), δρακούγκουλος ὁ Κρητικὸς ἀρίσαρον τὸ κοινόν. Τῆς οἰκογενείας τῶν ὀρχεοειδῶν περὶ τὰ 72 εἴδη. Ἐκ τῶν ἀγρωστωδῶν (κοινῶς ἀγριάδα), γεώφυτα εἶναι ἡ πόα ἡ βολβώδης, ἀλωπέκουρος ὁ βολβώδης καὶ κριθὴ ἡ βολβώδης, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν βολβόν. Ἐπίσης ἐκ τῶν πειρωδῶν ἡ κύπειρη ἡ ἐδώδιμος μὲ σακχαρώδεις κονδύλους. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω φυτὰ ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν μονοκοτυληδόνων. Εἰς τὴν τάξιν τῶν δικοτυληδόνων ὑφίστανται ἀντιθέτως ὀλίγα γεώφυτα, ὅπως εἶναι πολλὰ εἴδη κυκλαμίνου, ὅπως τὸ κυκλάμινον τὸ Ἑλληνικόν, κυκλάμινον τὸ Νεαπολιτανικόν, κυκλάμινον τὸ Εὐρωπαϊκόν, ἀριστολοχία ἡ στρογγύλη (βλ. λ.), ἀριστολοχία ἡ Κρητική, ἀνεμώνη ἡ στεφανωματική, ἀνεμώνη ἡ ἀλσόφιλος, ἀνεμώνη ἡ λάμπουσα, ἀνεμώνη ἡ κηπαία, βατράχιον τὸ βραχύφυλλον (μουρνόχορτο), βατράχιον τὸ ἀνατολικόν, βατράχιον τὸ σωρουνέριον, βατράχιον τὸ χιλιόφυλλον, λεοντικὴ τὸ λεοντοπέταλον, κορυδαλλὶς (5 εἴδη), λάθυρος ὁ κονδυλώδης, γεράνιον τὸ κονδυλῶδες, ὀξαλὶς ἡ κύπτουσα, νάρθηξ ὁ κοινός, νάρθηξ ὁ γλαυκός, θαψία ἡ γαργανική, νάρδος ἡ διοσκορίδειος, μανδραγόρας ὁ φαρμακευτικός, μανδραγόρας ὁ φθινοπωρινός, ψευδοβρυωνία ἡ δίσκος, ψευδοβρυωνία ἡ Κρητική, μελανόφλοιος ἡ κροκόφυλλος, βήχιον τὸ σιτόφυγον, θρίγκιον τὸ κονδυλόρριζον, κρηπὶς ἡ κονδυλόρριζος, κρηπὶς ἡ διοσκορίδειος καὶ ἄλλα περὶ τῶν ὁποίων βλέπε ἀναλυτικῶς εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

γ) Σκληρόφυλλα. Τὰ φυτὰ ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς χλωρίδος τῆς Ἑλλάδος καὶ γενικῶς τῆς χλωρίδος τῆς Παραμεσογείου. Εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δένδρα ἢ μικροὶ θάμνοι μὲ μικρὰ σκληρά, δερματώδη, πολυετῆ φύλλα τὰ ὁποῖα φέρουν παχεῖαν ἐφυμενίδα (λεπτὸν ὑμένα καλύπτοντα τοὺς ἔξω τοίχους τῶν κυττάρων τῆς ἐπιδερμίδος τῶν φυτῶν) καὶ στομάτια εἰς τὴν κατωτέραν ἐπιφάνειαν αὐτῶν, συνήθως βυθισμένα καὶ προφυλασσόμενα ὑπὸ τριχῶν. Τὰ φύλλα ἀποπίπτουν ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξὺ ἔχουν σχηματισθῆ ἄλλα, εἰς τρόπον ὥστε τὸ φυτὸν εἶναι πάντοτε ἀειθαλές. Χαρακτηριστικὰ σκληρόφυλα εἶναι: ἡ δάφνη, ἡ ἀρία (δρῦς), ὁ πρίνος (πουρνάρι), ἡ ἐλαία, ὁ σχίνος, ἡ κουμαριά, ἡ ξυλοκερατέα, ἡ πικροδάφνη, ὁ μύρτος, ἐπίσης ὁ ράμνος ὁ Ἑλληνικός, (μαυραγκαθιά), ὁ ράμνος ὁ ἀειθαλής, ἄλυπον τὸ φρυγανῶδες, βίβουρον ἡ ψευδοδάφνη, δενδρολίβανον τὸ φαρμακευτικόν. Τὰ περισσότερα δὲ τούτων ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον μέρος τῆς λεγομένης μακίας (βλ.λ.) βλαστήσεως.

δ) Φυτὰ τὰ ὁποῖα στρέφουν τὰ φύλλα των κατὰ τὸν χρόνον τοῦ ἐντατικοῦ φωτός, ἰδίως τὴν μεσημβρίαν, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δέχωνται ὀλιγώτερον τὰς ἡλιακὰς ἀκτίνας. Τοιαῦτα φυτὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ὀλίγα. Τυπικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ λακτούνη ἡ σεριόλη, φυτὸν τῆς οἰκογενείας τῶν θυμελαιωδῶν.

ε) Φυτὰ μὲ τρίχωμα, τὸ ὁποῖον κυρίως χρησιμεύει εἰς αὐτὰ ὡς μέσον προφυλάξεως ἐναντίον τῆς ἐξατμίσεως. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑφίστανται πολλὰ τοιαῦτα φυτά, ἰδίως μεταξὺ τῶν φυτῶν τῶν βράχων, ὅπου εἰς μερικὰς περιπτώσεις καλύπτονται ἀπὸ πυκνὸν λευκὸν τρίχωμα. Τοιαῦτα φυτὰ εἶναι: Κίστος ὁ λαχναῖος, λωτὸς ὁ Κρητικός, ἀνθυλλὶς ὁ πώγων τοῦ Διός, μηδικὴ ἡ θαλάσσιος, θυμέλαια ἡ ταρτουραίρα, λεβαντὶς ἡ στοιχάς, φλομὶς ἡ θαμνώδης, ἐλελίσφακον τὸ φαρμακευτικόν, τεῦκριον τὸ πόλιον, στάχυς ὁ Ἰταλικός, κομβόλβουρος ὁ τριχωτός, κομβόλβουλος τὸ δορύκνιον, κομβόλβουλος ὁ λεπτότατος, διωτὶς ἡ πάλλευκος, ἐλίχρυσον τὸ Ἀμοργῖνον, κόνυζα ἡ πάλλευκος, πράσινον τὸ τριχωτόν.

στ) Φυτὰ μὲ ἀδένας: Εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ γενικῶς εἰς ὅλας τὰς ξηρὰς περιοχὰς ὑφίσταται μέγας ἀριθμὸς ἀρωματικῶν φυτῶν. Τὰ περισσότερα τούτων φέρουν ἀδένας οἱ ὁποῖοι ἐκκρίνουν αἰθέρια ἔλαια, ἐνῶ ἄλλα φέρουν νεκτάρια (ἐπιφανειακοὶ ἱστοὶ) μὲ ἀρωματικὰς οὐσίας ἢ οὐσίας εὑρισκομένας ἐντὸς τῶν κυττάρων τοῦ μεσοφύλλου των. Φυτὰ μὲ ὁσμὰς εὑρίσκονται συνήθως εἰς πετρώδη καὶ ξηρὰ ἐδάφη, συνήθως μεταξὺ τῶν φυτῶν τῆς μακίας βλαστήσεως. Τοιαῦτα φυτὰ εἶναι: ὁ θύμος ὁ κεφαλωτός, θύμβρα ἡ κοινή, κίστος ὁ Κρητικός, κίστος ὁ Μομπελιανός, μύρτος ὁ κοινός, ρύτη ἡ βαρύοσμος, κόνυζα ἡ κολλώδης, δίκταμνος ὁ λευκός, ἀρτεμισία τὸ ἀψίνθιον.

ζ) Φυτὰ μέ μέσα προφυλάξεως ἐναντίον τῆς ἐξατμίσεως. Πρὸς τοῦτο πολλὰ φυτὰ φέρουν μίαν ἀδιαπέραστον εἰς τὸ ὕδωρ καὶ τὰ ἀέρια στρῶσιν, ὅπως ρητίνας, κηρόν, βλέννα βερνίκιον κλπ. Τοιαῦτα, φυτὰ φύονται πολὺ ὀλίγα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐνῶ ὑφίστανται πολὺ περισσότερα εἰς τὸ νότιον ἡμισφαίριον. Παραδείγματα τοιούτων φυτῶν εἶναι: κορφοειδὲς τὸ γλαυκόν, ἀρθροκνήμη ἡ γλαυκή, στεφανίσκος ὁ γλαυκός κλπ.

η) Μικρόφυλλα φυτά, δηλαδὴ φυτὰ μὲ στενὰ βελονοειδῆ καὶ λεπτοειδῆ φύλλα. Ἡ μικροφυλλία συντελεῖ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἐξατμίσεως. Λίαν στενὰ φύλλα ἔχουν π.χ. ὁ κομβόλβουλος ὁ γραμμοειδής, καλίλη ἡ παράλιος, σοδαία ἡ θαμνώδης κλπ. Βελονοειδῆ φύλλα παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ εἴδη πεύκης, εἰς τὰ εἴδη τῆς ἐρείκης (ρεῖκι), εἰς τὸ τεύκριον τὸ πόλιον, ἀσπάραγον τὸν ὀξύφυλλον, ἄρκευθον τὸν ὀξύκαρδον κ.ἄ. Λεπιοειδῆ φύλλα ἔχουν ἡ κυπάρισσος, ἄρκευθος ἡ φοινικικὴ (κέδρος), ἡ θυμέλαια ἡ δασεῖα (φρύγανον), διάφορα εἴδη μυρίκης (ἀρμυρίκια) κ.ἄ.

θ) Φυτὰ ραβδοειδῆ, μὲ φύλλα πηρωμένα (ἀκρωτηριασμένα) εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀφομοίωσις διενεργεῖται διὰ τοῦ βλαστοῦ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύονται πολλὰ τοιαῦτα φυτά, ὅπως τὸ σπάρτον τὸ κοινόν, ὄσυρις ἡ λευκὴ (πλευριτόξυλο), ἐφέδρα ἡ καμπυλόπους καὶ ἐφέδρα ἡ ροδινὴ κ.ἄ.

ι) Ἀκανθώδεις θάμνοι: Εἰς τούτους διάφορα ὄργανα ὅπως φύλλα, βλαστοί, μίσχοι φύλλων ἢ παράφυλλα ἔχουν μεταμορφωθῆ εἰς ἀκάνθας. Εἰς τὸν ροῦσκον τὸν ἀκανθώδη (κοραλλία) τὰ φυλλοκλάδια καταλήγουν εἰς ἀκάνθας. Εἰς τὴν βερβερίδα τὴν Κρητικὴν (λουτσιὰ) αἱ τριμερεῖς ἄκανθοι εἶναι μεταμορφωμένα φύλλα. Ὁ ἐλαιόπρινος ὁ ὀξύφυλλος ἔχει φύλλα μὲ ἀκανθώδεις ὀδόντας. Εἰς τὸ κενταύριον τὸ ἡλιοστάσιον (ἀλόα ἢ θερμοβότανον) τὰ βράκτια (βλ.λ.) τῶν κεφαλίων καταλήγουν εἰς μίαν μακράν, ἁπλὴν σπανίως τριμερῆ ἢ πενταμερῆ κιτρίνην ἄκανθον. Ἡ δημιουργία ἀκανθῶν θεωρεῖται ἐπίσης, ὡς προσαρμογὴ εἰς ξηρασίαν καὶ μεγάλην ἔντασιν φωτός. Ἀκανθώδεις θάμνοι εἶναι λίαν συνήθεις εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς: Ἀσπάλαθος ὁ λαχναῖος, ἐχινόπους ὁ ἀκανθόκλαδος, ποτήριον τὸ ἀκανθῶδες, εὐφόρβιον ὁ ἀκανθόθαμνος, βερβερὶς ἡ Κρητική, ἀνθυλλὶς ἡ ἑρμάνειος, κενταύριον τὸ ἀκανθῶδες, ὀνωνὶς ἡ ἀρχαία, ροιὰ ἡ κοινὴ (ροδιὰ), ράμνος ἡ ἐλαιοειδὴς, παλίουρος ὁ ἀκανθώδης, βροῦλον τὸ παράλιον.

ια) Χαμαικρυπτόφυτα καὶ ἡμικρυπτόφυτα. Μικροὶ θάμνοι ἢ πολυετεῖς πόαι (βλ.λ.) ὕψους ὀλίγων ἑκατοστομέτρων, μὲ ὀφθαλμοὺς διαχειμάσεως πλησίον τοῦ ἐδάφους, προστατευομένους ἀπὸ τὸ ἔδαφος ἢ ἀπὸ πίπτοντα φύλλα. Τοιαῦτα φυτὰ φύονται πολλὰ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χλωρίδα, ἀνήκουν δὲ εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ψυχανθῶν, καρυοφυλλωδῶν, χειλανθῶν καὶ συνθέτων, καὶ δεικνύουν προσαρμογάς. Παραδείγματα τοιούτων φυτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι: Δορύκνιον τὸ δασύ, θυμέλαια ἡ δασεῖα, (φρύγανον) ματθαιολία ἡ πολιά, εὐφόρβιον τὸ ἀκανθῶδες, ἀρνόγλωσσον τὸ μεῖζον, λαβαντὶς ἡ στοιχάς, (λεβάντα) τεύκριον τὸ πόλιον, ἀστερίσκος ὁ παράλιος.

ιβ') Φυτὰ στρωματοειδῆ: Ταῦτα ἔχουν μικρὰ φύλλα μὲ πλουσίαν διακλάδωσιν καὶ πολὺ μικρὰ μεσογονάτια ὥστε ὁλόκληρον τὸ φυτὸν ἐμφανίζει μίαν μορφὴν ἡμισφαιρικὴν ἢ στρωματοειδῆ. Τὰ περισσότερα στρωματοειδῆ φυτὰ φύονται εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη. Τοιαῦτα φυτὰ εἶναι: ἀλσίνη ἡ Παρνάσσιος εἰς τὴν Ἀλπικὴν περιοχὴν τῶν ὀρέων τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Λακωνίας, ἡ δράβη ἡ συγγενὴς (βλ.λ.) εἰς τὴν Ἀλπικὴν περιοχὴν εἰς Κυλλήνην, Χελμόν, Ταΰγετον, ἡ δράβη ἡ Παρνάσσιος εἰς Παρνασσόν, Γκιώναν, Δίρφυν, ρηξίπετρον τὸ σπρουνέριον εἰς τὸν Ὄλυμπον, Βαρδούσια, Γκιώναν, Παρνασσόν, ρηξίπετρον τὸ βόρειον εἰς Ταΰγετον, ὁ ἀστράγαλος ὁ στενόφυλος εἰς Ἤπειρον, Θεσσαλίαν, Στερεάν, Ἀττικήν, Πελλοπόνησον καὶ Κρήτην καὶ μερικὰ ἄλλα.

ιγ') Ξηροφυτικὰ ἀγρωστώδη, μὲ ἀνατομικὴν κατασκευὴν τοιαύτην ὥστε νὰ ἐλαττοῦται ἡ ἐξάτμισις καὶ νὰ αὐξάνῃ ἡ στερεότης των. Τὰ φυτὰ αὐτὰ ἐξαπλοῦνται περισσότερον εἰς τὰς στεππικὰς περιοχάς, τῆς Ἱσπανίας, Βορείου Ἀφρικῆς καὶ Πρόσω Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύονται ὀλίγα εἴδη, ὅπως τὸ λυγαῖον τὸ σπάρτον εἰς παραθαλλασίους ἀγροὺς τῆς Κρήτης ἀμπελόδεσμος ὁ ἰσχυρὸς εἰς βραχώδεις τόπους εἰς Ζάκυνθον, τὸ βραχυπό-

'Ωραιότατα ἀγριολούλουδα,φυόμενα εἰς τὰ ὄρη τῆς 'Ελλάδος. 1: Κυκλάμινον τὸ 'Ελληνικόν. 2: Πολύγαλον τὸ κοινόν. 3: Παιωνία ἡ ρούσσειος (πηγωνιά). 4: Σπάνιον φυτὸν τῆς Κρήτης, ἀγνώστου ἐπιστημονικῆς ὀνομασίας. 5: Ἶρις ἡ Κρητική. 6: Καμπανούλα τοῦ 'Ολύμπου. 7: Προκοπιανὴ ἡ Κρητική. 8: Καμπανούλα τοῦ 'Ολύμπου. 9: Πανσὲς ὁ τρίχρωμος .10: 'Ανεμώνη. 11: Κάππαρη .12: Κρόκος τῆς νοτίου Πελοποννήσου.

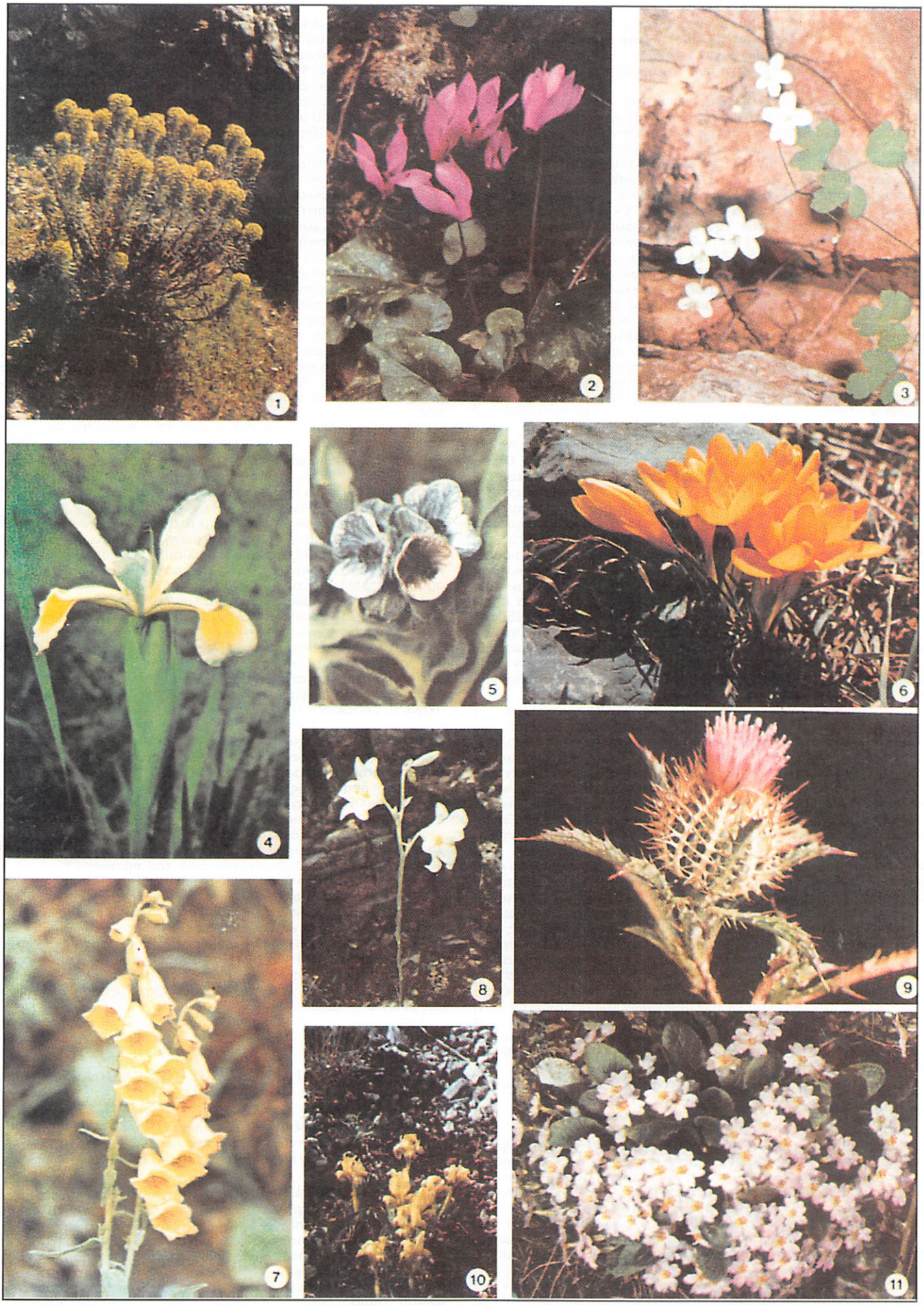

Χαρακτηριστικὰ ἀγριολούλουδα τῆς Ἑλλάδος. 1: Γαλατσίδα. 2: Κυκλάμινον τὸ κυρτόν. 3: Θάλικτρον τὸ ἀνατολικόν. 4: Ἶρις ἡ ὠχρὰ (κρῖνος). 5: Κυνόγλωσσον τὸ Κρητικόν. 6: Χρυσοῦς κρόκος (ζαφορά). 7: Δακτυλῖτις ἡ μεγανθής. 8: Κρῖνος τῆς Παναγίας. 9: Ἀτρακτυλὶς ἡ κιγκλιδωτὴ (χρυσὸ ἀγκάθι). 10: Ἶρις ἡ πυγμαία (Ἀττικὸς κρῖνος) 11: Πριμούλη ἡ κοινή.

διον τὸ κλαδῶδες ἐπὶ βράχων εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐρίανθος ὁ ραβέννιος, (καλαμίθι) θρύον τὸ κυλινδρικὸν καὶ τὰ δύο εἰς ἀμμώδη ἐδάφη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἡ ψευδόναρδος ἡ μικρὰ εἰς ὀρεινὰ λειβάδια εἰς Μακεδονίαν, Πίνδον, Οἴτην, Ταΰγετον, ἡ στύπη ἡ μικρανθὴς εἰς τὴν ὀρεινὴν περιοχὴν εἰς Ἀργολίδα, Κρήτην κ.ἄ.

ιδ') Παχύφυτα ἢ χυμώδη φυτά, ἀποθησαυρίζοντα ὕδωρ. Εἰς τὰ φυτὰ αὐτὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν βροχῶν τὰ φύλλα καὶ ὁ βλαστὸς παραλαμβάνουν ὕδωρ καὶ καθίστανται χυμώδη καὶ σαρκώδη. Τὰ συνηθέστερα εἶναι τὰ φυτὰ εἰς τὰ ὁποῖα παραλαμβάνουν ὕδωρ τὰ φύλλα. Τοιαῦτα φυτὰ εἶναι ὅλα τὰ εἴδη τῶν γενῶν: ἀείζωον, εὐαείζωον, κοτυληδών, μεσημβριάνθεμον. Ἐπίσης τὰ πλησίον τῶν παραλίων: κρίθμον τὸ παράλιον, κακίλη ἡ παράλιος, ἀτράφαλις ἡ ἅλυμος, σοδαία ἡ θαμνώδης. Ἐκ τῶν ξενικῶν φυτῶν τῶν φυομένων καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα: ἡ ἀγαύη ἡ Ἀμερικανική, ἡ ἁλόη ἡ γνησία, ἡ ἁλόη ἡ δενδρώδης. Χαρακτηριστικώτερα φυτὰ τῶν ὁποίων ἀποθησαυρίζει ὕδωρ ὁ βλαστὸς εἶναι: ἡ ἀρθροκνήμη ἡ θαμνώδης, ἀρθροκνήμη ἡ ποώδης, τὸ κυνομόριον τὸ κόκκινον, (βλ.λ.) τὸ ὁποῖον φύεται εἰς Λακωνίαν καὶ Κρήτην καὶ ἡ καλλιεργουμένη ὀπουντία, ἡ Ἰνδικὴ συκῆ (κοινῶς φραγκοσυκιά).

Εἰς τὴν ζωὴν τῶν φυτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους παρουσιάζεται γενικῶς μία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρὰ περίοδος ἠρεμίας. Ἐνῶ εἰς τὴν Βόρειον καὶ Μέσην Εὐρώπην σημασίαν διὰ ταύτην ἔχει ἡ ἔλλειψις θερμότητος, εἰς τὴν Ἑλλάδα σημασίαν ἔχει ἡ ἔλλειψις ὕδατος. Εἰς τὰ θερμότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν χειμῶνα ἐλαττοῦται ἡ ζωηρὰ ἀνάπτυξις τῆς χλωρίδος. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἄνοιξιν ὅταν καθυστερήσῃ ἡ πτῶσις τῶν κατακρημνισμάτων καὶ αὐξάνῃ ἡ θερμοκρασία, μέρος τοῦ φυτικοῦ κόσμου ἀρχίζει νὰ ἐξαφανίζεται. Καθ' ὅλον δὲ τὸ θέρος μέχρι τοῦ φθινοπώρου, συνεπείᾳ τῆς ἐπικρατούσης ξηρασίας, ἡ βλάστησις εὑρίσκεται εἰς κατάπτωσιν καὶ ἐκτὸς μερικῶν ἐξαιρέσεων εἰς στάδιον ἠρεμίας. Ἀντιθέτως εἰς τὰ βορειότερα μέρη, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὑφίστανται συχνὰ ψυχρὸς χειμὼν οὕτως ὥστε ὁ φυτικὸς κόσμος μόλις κατὰ τὴν ἄνοιξιν, περίπου ἀπὸ τοῦ τέλους Μαρτίου μέχρι μέσων Μαΐου, εὑρίσκεται εἰς πλήρη ἐξέλιξιν. Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ ἡ θερινὴ περίοδος ἠρεμίας ἡ ὁποία διαρκεῖ μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου. Αἱ ἐπακολουθοῦσαι φθινοπωρινὰ βροχαὶ προκαλοῦν νέαν ἀφύπνισιν τῆς βλαστήσεως καὶ δευτέραν περίοδον ἀνθήσεως, ἡ ὁποία εἶναι βραχυτέρας διαρκείας καὶ περιλαμβάνει πολὺ ὀλιγώτερα εἴδη. Αἱ δύο ἑπομένως περίοδοι βροχῆς ἀνταποκρίνονται πρὸς δύο περιόδους ἐπηυξημένης βλαστητικῆς ἐνεργείας καὶ χωρίζονται μεταξύ των ἀπὸ δύο στάδια ἠρεμίας τῆς βλαστήσεως. Ἡ μία τούτων εἶναι μακροτέρα συνεπείᾳ τῆς ξηρασίας τοῦ θέρους, ἡ δὲ ἄλλη βραχυτέρα, χειμερινή, συνεπείᾳ τῆς χαμηλῆς θερμοκρασίας.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς βροχῆς ἢ ἀμέσως μετὰ ταύτην ἐμφανίζονται κατὰ πρῶτον τὰ θερόφυτα, τὰ ὁποῖα φέρουν βολβοὺς καὶ ριζώματα, καθὼς καὶ τὰ χαμαίφυτα (φυτὰ τῶν ὁποίων οἱ ὀφθαλμοὶ ἀναπτύσσονται παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους) καὶ ἡμικρυπτόφυτα. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τὸ σκληρὸν ἔδαφος καλύπτεται αἰφνιδίως ἀπὸ πολὺ μέγα πλῆθος ἀνθέων ποικίλων χρωμάτων καὶ μορφῶν. Τὸ ἔδαφος εὑρίσκεται εἰς κίνησιν καθιστάμενον ζῶν καὶ ἀπὸ τὰ ρωγμάς του ἐξέρχονται συνεχῶς πράσινοι βλαστοί. Εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη καὶ ἰδίως παρὰ τὰς ἀκτὰς ἤδη ἀπὸ τῶν μηνῶν τοῦ χειμῶνος ἐμφανίζεται ἡ κυρία ἐξέλιξις τῆς χλωρίδος, ἐνῶ βορειότερον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνοίξεως. Οὕτω βλέπομεν κατ' ἀρχὰς νὰ ἐμφανίζωνται τὰ κολχικὰ (σπασόχορτα), οἱ κρόκοι, τὰ κυκλάμινα, εἴδη ἀνεμώνης, ναρκίσσων, πολλὰ ὀρχεοειδῆ, ἡ τουλίπη καὶ εἴδη βιόλας. Μετὰ ταῦτα ἀρχίζει ἡ ἄνθησις τῶν ξυλωδῶν φυτῶν. Ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων Ἰανουαρίου ἀρχίζει ἡ ἄνθησις τῆς ἀμυγδαλέας, ἐπακολουθεῖ τῆς κερασέας καὶ ἄλλων εἰδῶν προύμνης, (δαμασκηνέας) ἄλλα πολυετῆ ψυχανθῆ, ὅπως ὁ ἀσπάλαθος ὁ λαχναῖος, (βλ.λ.) μηδικὴ ἡ δενδρώδης, ἤδη ἀπὸ ἀρχῶν Μαρτίου καλύπτουν μὲ τὸ κίτρινον χρῶμα των ὅλας τὰς χαμηλοτέρας ἐκτάσεις. Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ τῶν 160 εἰδῶν τῆς οἰκογενείας τῶν ψυχανθῶν ἀνθίζουν: τὸν Ἰανουάριον 3 εἴδη, τὸν Φεβρουάριον 32, τὸν Μάρτιον 85, τὸν Ἀπρίλιον 140, τὸν Μάϊον 96, τὸν Ἰούνιον 20, τὸν Ἰούλιον 15, τὸν Αὔγουστον 9 τὸν Σεπτέμβριον 4, τὸν Ὀκτώβριον 3, καὶ ἀνὰ 1 τὸν Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον. Ἐπίσης ἐκ τῶν 125 τῆς οἰκογενείας τῶν συνθέτων ἀνθίζουν τὸν Ἰανουάριον 9 εἴδη, τὸν Φεβρουάριον 18, τὸν Μάρτιον 38, τὸν Ἀπρίλιον 65, τὸν Μάϊον 70, τὸν Ἰούνιον 55, τὸν Ἰούλιον 47, τὸν Αὔγουστον 36, τὸν Σεπτέμβριον 20, τὸν Ὀκτώβριον 12, τὸν Νοέμβριον 7 καὶ τὸν Δεκέμβριον 5. Γενικῶς εἰς τὴν πεδινὴν περιοχὴν τῆς Ἀττικῆς, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ χαμηλότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἡ χλωρὶς ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς: τὸν Ἰανουάριον εἴδη 75, τὸν Φεβρουάριον 163, τὸν Μάρτιον 400, τὸν Ἀπρίλιον 751, τὸν Μάϊον 664, τὸν Ἰούνιον 383, τὸν Ἰούλιον 263, τὸν Αὔγουστον 198, τὸν Σεπτέμβριον 241, τὸν Ὀκτώβριον 82, τὸν Νοέμβριον 36, καὶ τὸν Δεκέμβριον 27. Τὰ περισσότερα εἴδη ἐμφανίζονται κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον καὶ τὰ ὀλιγώτερα κατὰ τὸν Δεκέμβριον. Ἐκ τῶν φυτῶν τοῦ Ἰουλίου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ θερμότερος μὴν τοῦ θέρους εἰς τὴν Ἀττικήν, 47 εἴδη ἀνήκουν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν συνθέτων, 20 εἰς τὰ χειλανθῆ, 14 εἰς τὰ σκιαδανθῆ, 18 εἰς τὰ ἀγρωστώδη, 14 εἰς τὰ χηνοποδιώδη κ.ο.κ.

Ἐκ τῶν φυτῶν τῆς Ἀττικῆς τὰ κυκλάμινα ἀνθίζουν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους Νοεμβρίου. Τὰ κολχικὰ (σπασόχορτα) ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Ὀκτωβρίου μέχρις ἀρχῶν Δεκεμβρίου. Οἱ κρόκοι ἀπὸ τῶν μέσων Νοεμβρίου μέχρι τέλους Δεκεμβρίου. Οἱ νάρκισσοι ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου μέχρι Μαρτίου. Ἡ κληματὶς ἡ κιρρώδης (εἶδος ἀναρριχητικοῦ φυτοῦ) ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Νοεμβρίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου. Ἡ ἀνεμώνη ἀπὸ τῶν μέσων Δεκεμβρίου μέχρι τέλους Ἀπριλίου. Ἡ κουμαριὰ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Νοεμβρίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου. Οἱ μενεξέδες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Δεκεμβρίου μέχρις ἀρχῶν Μαΐου. Μεταξὺ τῶν φυτῶν τῆς Ἑλλάδος ὀλίγα εἴδη ἀνθίζουν καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Τοιαῦτα φυτὰ εἶναι: ἡ καρδαμὶς ἡ μυταγροειδὴς (καρδαμίδα), καψάκιον τὸ βαλάντιον (ἀγριοκαρδαμίδα), ἐλξίνη ἡ Ἰουδαϊκή, (ἀνεμόχορτο), πόα ἡ ἐτήσιος κλπ.

Συνηθέστερα φυτὰ τοῦ θέρους καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ φθινοπώρου εἶναι: ἄγνος ἡ κοινὴ (κοινῶς λυγαριά), κάππαρις ἡ ἀκανθώδης, κόνυζα ἡ ἰξώδης, (ψυλλήθρα) κόνυζα ἡ βαρύοσμος (ἀκόνυζος ἢ νεροκόνυζα) στατικὴ τὸ λειμώνιον, στατικὴ ἡ Ἑλληνική, τρίβολος ὁ χερσαῖος, ὀνωνὶς ἡ ἀρχαία, ἡδύοσμος ὁ γλήχων, (διόσμος) καλαμίνθη ἡ πολιὰ (ἀγριορίγανη) κλπ.

Εἰς τὰ βορειότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων τὰ φυτὰ γενικῶς ἀνθίζουν βραδύτερον. Π.χ. ἡ ἐρείκη ἡ δενδρώδης εἰς τὰ νοτιώτερα μέρη ἀνθίζει ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρις Ἀπριλίου, ἐνῶ εἰς τὰ βορειότερα ἀπὸ Μαΐου μέχρις Ἰουλίου. Ἐπίσης εἰς τὴν ἀμυγδαλέαν εἰς ὡρισμένα νοτιώτερα μέρη ἀρχίζει ἡ ἄνθησις ἀπὸ τὰ μέσα Δεκεμβρίου, ἐνῶ εἰς τὰ βορειότερα ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου. Ἐπίσης οἱ νάρκισσοι εἰς διάφορα βορειότερα μέρη ἀνθίζουν ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρις Ἰουνίου. Ὁμοίως ἡ πικροδάφνη εἰς τὰ νοτιώτερα μέρη ἀνθίζει ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρις Ἰουλίου, ἐνῶ εἰς τὰ βορειότερα ἀπὸ τῶν μέσων Ἰουνίου μέχρι μέσων Αὐγούστου. Καὶ ὁ ἀσπάλαθος εἰς τὰ νοτιώτερα μέρη ἀνθίζει ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου μέχρι Μαΐου, ἐνῶ εἰς τὰ βορειότερα ἀνθίζει ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρις Ἰουνίου.

Γενικῶς τὰ φυτὰ εἰς τὴν παραμεσογειακὴν περιοχὴν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνθίζουν ὡς ἑξῆς:

Ἰανουάριος καὶ Φεβρουάριος: Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀνθίζουν πολὺ ὀλίγα εἴδη, ὅπως ἡ ἀνεμώνη ἡ στεφανωτική, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀνθίζῃ μέχρις Ἀπριλίου, ἡ κουμαριά, ἡ κληματίς, ἴον τὸ εὔοσμον, (μενεξὲς), ἡ ξυλοκερατέα, ἡ ἀνάγυρις ἡ δύσοσμος (βρωμολυγαριὰ), ἡ ἀμυγδαλέα κ.ἄ.

Μάρτιος καὶ Ἀπρίλιος: Ἀσφόδελος ὁ μικρόκαρπος, ἀσφόντηλις κρόμμυον τὸ Νεαπολιτανικόν, ἀλκάννα ἡ βαφική (βαφόρριζα), ἀσπάλαθος ὁ λαχναῖος, κίστος ὁ ἐλελιφασκόφυλλος (φασκομηλιά), κίστος ὁ μομπελιανός, ἐρείκη ἡ δενδρώδης, ἄλυπον τὸ φρυγανῶδες, ἶρις τὸ σισυρίνχιον (κρίνος), δάφνη ἡ εὐγενὴς, λεβαντὶς ἡ στοιχάς, αἰγόκλημα τὸ κοινόν, βοτρύανθος ὁ πολύκορμος, νάρκισσος ὁ κυπελλοφόρος, προύμνη ἡ ἀκανθώδης (δαμασκηνέα), ροδακινέα ἡ κοινή, βιβοῦρνον ἡ ψευδοδάφνη. Γενικῶς κατὰ τοὺς μῆνας Μάρτιον καὶ Ἀπρίλιον ἀνθίζουν τὰ περισσότερα φυτά, ἰδίως μονοκότυλα, σταυρανθῆ καὶ ψυχανθῆ.

Μάϊος καὶ Ἰούνιος: Ἐλαία ἡ Εὐρωπαϊκή, φιλύκη ἡ μεσαία, μύρτος ὁ κοινός, σπάρτον τὸ κοινόν, χρυσάνθεμον τὸ σιτόφιλον, ἄκανθος ἡ ἀκανθώδης, καρδιαγωγὸν τὸ φαρμακευτικόν, κάρδος ὁ πυκνοκέφαλος (γαϊδουράγκαθα) καστανέα ἡ κοινή, ἐλατήριον ὁ ἀγριοσίκυος (πικραγγουριὰ), γαλακτίτης ὁ γναφαλώδης.

Ἰούλιος καὶ Αὔγουστος: Κατὰ τοὺς μῆνας τούτους ἰδία εἰς τοὺς χαμηλοτέρους σταθμοὺς ἀνθίζουν πολὺ ὀλίγα φυτά, μερικὰ δὲ ἐξακολουθοῦν τὴν ἄνθησίν των ἀπὸ τὸν προηγούμενον μῆνα, ὅπως καστανέα ἡ κοινή, ἄκανθος ἡ ἀκανθώδης, ἀγαύη ἡ Ἀμερικανική (ἀθάνατος), γαλακτίτης ὁ γναφαλώδης, ἐλατήριον ὁ ἀγριοσίκυος, νήριον ἡ ροδοδάφνη, παγκράτιον τὸ παράλιον (κρίνος τῆς θάλασσας), ἄγνος ἡ κοινὴ (λυγαριά).

Σεπτέμβριος καὶ Ὀκτώβριος: Ἐμφανίζονται φυτὰ φθινοπωρινά, συνηθέστερα τῶν ὁποίων εἶναι: ἀσπάραγος ὁ λευκός (σπαράγγι), ἀσπάραγος ὁ ὀξύφυλλος, κυκλάμινον τὸ Νεαπολιτανόν, κόνυζα ἡ ἰξώδης, σμῖλαξ ἡ τραχεῖα (ἀρκουδόβατος), σκύλλα ἡ ἐαρινὴ καὶ σκύλλα ἡ παράλιος.

Κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον ἀρχίζει ἡ ἄνθησις τῆς κομάρου τῆς κοινῆς (ἄρβουτος) καὶ κληματίδος τῆς κιρρώδους.

ΑΙ ΦΥΤΙΚΑΙ ΔΙΑΠΛΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΧΛΩΡΙΔΟΣ

"Οπου τὸ ἔδαφος δὲν καλλιεργεῖται γεωργικῶς, ἐκεῖ τὰ φυτὰ σχηματίζουν διαφόρους φυτικὰς διαπλάσεις, αἱ ὁποῖαι προσδίδουν τὴν ὅλως ἰδιαιτέραν των φυσιογνωμίαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὕπαιθρον. Αἱ κυριώτεραι φυτικαὶ διαπλάσεις τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος εἶναι:

α) Σκληρόφυλλος βλάστησις. Αὕτη ἐξαπλοῦται ὁριζοντίως εἰς ὅλας τὰς παραλιακὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Κατακορύφως εἰς Πελοπόννησον καὶ Κρήτην, φθάνει ἀπὸ τῶν παραλίων αὐτῆς μέχρις ὑπερθαλασσίου ὕψους 700 -1.000 μ., τὸ ὁποῖον ἐλαττοῦται βαθμιαίως, ἐφ' ὅσον βαίνομεν πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην. Ἡ διάπλασις αὐτὴ ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο περιοχάς, τὴν κατωτέραν, θερμοτέραν καὶ ξηροτέραν μὲ ἑνώσεις σχίνου, ἐλαίας, ξυλοκερατέας κλπ., καὶ τὴν ἀνωτέραν, ψυχροτέραν καὶ ὑγροτέραν μὲ ἑνώσεις πρίνου, ἀρίας, φιλυκίου, δάφνης, κομάρου. Αἱ κυριώτεραι φυτοκοινωνικαὶ ἑνώσεις τῆς διαπλάσεως αὐτῆς εἶναι: τῆς ἀρίας (δρυὸς τῆς ἀρίας), τοῦ πρίνου (δρυὸς τῆς

κοκκοφόρου) τῆς βελανιδιᾶς (δρυὸς τῆς Αἰγιλωπός), δρυὸς τῆς Μακεδονικῆς, τοῦ σχίνου (πιστακίας τοῦ σχίνου), τῆς ἐλαίας (ἐλαίας τῆς Εὐρωπαικῆς), τῆς κουμαριᾶς (κομάρου τῆς κοινῆς καὶ κομάρου τῆς ἀνδράχλης), τῆς φιλύκης (φιλυριᾶς τῆς μέσης), δάφνης (δάφνης τῆς εὐγενοῦς), τῆς ξυλοκερατέας (κερατέας τῆς ἐλλόβου).

Αἱ ἑνώσεις τῆς ἀριᾶς ἐξαπλοῦνται εἰς τὴν Κρήτην, νήσους Αἰγαίου πελάγους, νήσους Ἰονίου, Πελοπόννησον, Στερεὰν Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ ἀνέρχωνται ἐπὶ τῆς Πίνδου, ἐπίσης Ἤπειρον, Πήλιον, Χαλκιδικὴν καὶ Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν.

Εἰς τὴν Εὐρυτανίαν ἀνέρχεται μέχρις ὑπερθαλασσίου ὕψους 1400 μ., εἰς δὲ τὴν Βυτίναν τῆς Γορτυνίας μέχρι 1300 μ. Αἱ ἑνώσεις τοῦ πρίνου ἐξαπλοῦνται εἰς ὅλην τὴν διάπλασιν τῶν σκληροφύλλων πλατυφύλλων. Ἡ ξυλοκερατέα φύεται ἐπὶ ξηρῶν καὶ πτωχῶν ἐδαφῶν τῆς παραλίου ζώνης, ἔχει δὲ τὸ ψυχροόριον της (βλ. λ.) χαμηλότερον τοῦ ψυχροορίου τοῦ σχίνου καὶ τῆς ἀγριελαίας. Ἐξαπλοῦται κυρίως εἰς Κρήτην, Χίον Σάμον Ρόδον, Νότιον Πελοπόννησον καὶ Ἀττικήν.

Ἡ βαλανιδιὰ φύεται εὐρέως εἰς τὴν Ἑλλάδα σχηματίζουσα ἐνίοτε δάση καὶ συνήθως ἐπὶ ξηρῶν ἐδαφῶν, θεωρεῖται δὲ εἶδος πολύτιμον λόγῳ τοῦ λίαν χρησίμου εἰς τὴν βυρσοδεψίαν κυπέλλου τοῦ βαλάνου της. Ἐξαπλοῦται εἰς Πρέβεζαν, Ἀκαρνανίαν, Λευκάδα, Μανωλάδα, Γύθειον, Ἀττικήν, Κρήτην, Κέαν, Λέσβον καὶ Ἀλεξανδρούπολιν.

Ἡ δρῦς ἡ Μακεδονικὴ ἐξαπλοῦται ἀπὸ Πρεβέζης καὶ Βονίτσης παρὰ τὴν λίμνην Τριχωνίδα μέχρι Βεροίας, Ἐδέσσης, Φλωρίνης, Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας.

Ὁ σχίνος φύεται ὅπως καὶ ὁ πρίνος ἐπὶ ξηρῶν ἐδαφῶν εἰς ὅλην τὴν διάπλασιν τῶν σκληροφύλλων πλατυφύλλων, φθάνει δὲ πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Βαλκανίων ὀρέων.

Ἡ ἐλαία εἶναι ἕνα ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων δένδρων ὁλοκλήρου τῆς Παραμεσογείου συνδεόμενον μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θεωρούμενον ὡς τὸ ἀρχαιότερον καὶ σπουδαιότερον καλλιεργούμενον φυτὸν τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Εἰς ὅλας τὰς θαμνώδεις ἐκτάσεις τῆς διαπλάσεως τῶν σκληροφύλλων θάμνων φύεται ἡ ἐλαία εἴτε θαμνώδης εἰς ἀγρίαν κατάστασιν, εἴτε ὡς καλλιεργημένον δένδρον εἰς ὁλόκληρον τὴν καλλιεργουμένην περιοχήν. Ἡ ἐλαία εἶναι τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῶν σκληροφύλλων δένδρων μὲ ἰσχυρὸν κορμόν, ὁ ὁποῖος διακλαδίζεται ἀπὸ χαμηλοῦ ὕψους, μὲ φλοιὸν παχύν, φέροντα βαθείας αὐλακώσεις, μὲ ἰξώδεις (κολλώδεις) κλάδους, κυρίως δὲ μὲ τὰ μικρὰ στενὰ σκληρὰ φύλλα τὰ ὁποῖα κάτωθεν φέρουν λεπιοειδεῖς ἀργυρολεύκους τρίχας. Ἀπὸ φυτογεωγραφικῆς ἀπόψεως ἡ ἐξάπλωσις τῆς ἐλαίας θεωρεῖται ὑπὸ μερικῶν ὅτι διαχωρίζει τὰ ὅρια τῆς παραμεσογειακῆς περιοχῆς ἀπὸ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, τὸ δὲ κλασσικὸν παραμεσογειακὸν κλῖμα ὀνομάζεται ὑπὸ τούτων ὡς κλῖμα τῆς ἐλαίας. Εἰς τὸ κλῖμα τοῦτο ὁ μὲν θερμότερος μὴν εἶναι 22-28 βαθμῶν Κελσίου, ὁ δὲ ψυχρότερος ὄχι κάτω τῶν 2 βαθμῶν Κελσίου. Οἱ σπουδαιότεροι ἐλαιῶνες τῆς Ἑλλάδος εἶναι τῆς Ἀττικῆς, Παρνασσίδος Φθιώτιδος Εὐβοίας, Πηλίου, Ἄρτης, Αἰτωλίας, Ἑπτανήσου, Πελοποννήσου, Κρήτης, Λέσβου.

Ἡ κουμαριὰ καὶ ἡ ἀγριοκουμαριὰ ἐξαπλοῦνται εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῶν σκληροφύλλων θάμνων τῆς Ἑλλάδος, μὴ ἀνερχόμεναι ὅπως καὶ ἡ ἀριὰ ἐπὶ τῆς Πίνδου. Ἐκ τούτων ἡ κουμαριὰ ἐξαπλοῦται ἀπὸ Ἱσπανίας μέχρι Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Παλαιστίνης, ἡ δὲ ἀγριοκουμαριὰ εἰς τὴν Βόρειον Ἤπειρον, Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην, Στερεὰν Ἑλλάδα, Πελοπόννησον, Συρίαν, Βόρειον καὶ Μέσην Παλαιστίνην.

Ἡ φιλύρα ἐξαπλοῦται ὅπως καὶ ἡ κουμαριά, ἡ ἐλαία καὶ ἡ ἀριὰ εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τῶν ἀειφύλλων πλατυφύλλων.

Ἡ δάφνη ἐξαπλοῦται εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς Παραμεσογείου, ἀπὸ Ἰστρίας, νοτίου Δαλματίας, Βορείου Ἠπείρου, Μακεδονίας, Θράκης μέχρι Κρήτης καὶ παραλιακῆς περιοχῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Συρίας. Ἡ δάφνη συνήθως φύεται ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ψυχροτέρας καὶ ὑγροτέρας περιοχῆς τῆς σκληροφύλλου βλαστήσεως, θεωρεῖται δὲ ὡς τυπικὸν παραμεσογειακὸν φυτόν, καλλιεργούμενον ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων.

Εἰς τὴν διάπλασιν τῶν σκληροφύλλων δένδρων καὶ θάμνων περισσότερον ἐξαπλωμένοι εἶναι οἱ θαμνῶνες οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὑποκαταστήσει τὸ δάσος, ποὺ ἔχει καταστραφῇ ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ θαμνῶνες διακρίνονται εἰς συνηρεφεῖς θαμνώδεις καὶ εἰς ἀραιοὺς μετὰ διακένων καὶ ὅπου μεταξὺ τῶν διακένων ἀναπτύσσεται ποώδης βλάστησις ἀποξηραινομένη κατὰ τὸ θέρος. Μεταξὺ τῶν φυτῶν τῆς σκληροφύλλου βλαστήσεως, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων, λίαν χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἑξῆς:

Διάφορα εἴδη κίστου ὅπως ὁ κίστος ὁ ἐλελισφακόφυλλος, (φασκομηλιὰ) ἐξαπλούμενος εἰς ὅλην τὴν Παραμεσογειακὴν περιοχὴν καὶ φθάνων μέχρι ὑψόμετρον 1000 μέτρων, ὁ ὁποῖος δὲν φύεται εἰς Πίνδον. Κίστος ὁ μικρανθὴς, φυτὸν τῆς Ἀνατολικῆς Παραμεσογείου. Φύεται μόνον εἰς Ἀττικήν, Κρήτην, Ρόδον, Κύπρον μέχρι Κιλικίας. Κίστος ὁ λαχναῖος, κίστος ὁ Κρητικὸς, κίστος ὁ Μομπελιανὸς φύονται εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Τεύκριον τὸ πόλιον, (κοινῶς στομαχοβότανον). Τοῦτο ἐξαπλοῦται εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς Παραμεσογείου ἐπὶ ξηρῶν πετρωδῶν ἐδαφῶν τῆς κατωτέρας ζώνης.

Θύμος ὁ κεφαλωτὸς (κοινῶς θυμάρι). Ἐξαπλοῦται παντοῦ ἐπὶ τῶν γυμνῶν ἐδαφῶν μετ' ἄλλων φρυγάνων, ὅπως τὸ ποτήριον τὸ ἀκανθῶδες (κοινῶς ἀστοιβή), ἡ θυμελαία, ὁ ἀσφόδελος, ὁ ἀσπάλαθρος, ἡ ἐρείκη ἡ ἀνθυλλίς. Τὸ ἄλυπον φύεται εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀνατολικὴν Πελοπόννησον, Κρήτην καὶ Χαλκιδικὴν καὶ ἐπὶ ξηρῶν πετρωδῶν ἐδαφῶν.

Τὸ δενδρολίβανον εἶναι αὐτοφυὲς ἐπὶ ἀσβεστολιθικῶν ἐδαφῶν εἰς Ἀττικήν, Εὔβοιαν, Χαλκιδικήν, Θράκην, Πελοπόννησον, Κρήτην. Ἡ λεβαντὶς ἐξαπλοῦται εἰς τὴν Ἀττικήν, Πελοπόννησον καὶ εἰς ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους μέχρι Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας καὶ Παλαιστίνης.

Ὁ ἐλελίφασκος (κοινῶς φασκομηλιὰ) φύεται εἰς Πελοπόννησον, Μακεδονίαν, Φθιώτιδα, Κεφαλληνίαν, Κέρκυραν, Σύρον, Θήραν.

Τὸ ἑλίχρυσον. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑφίστανται ἕξι εἴδη φυόμενα συνήθως ἐπὶ βραχωδῶν ἐδαφῶν. Ἐκ τούτων τὸ ἑλίχρυσον τὸ ἀμοργῖνον φύεται μόνον εἰς Ἀμοργόν, καλεῖται δὲ εἰς τὴν νῆσον σταθούρι, τὸ δὲ ἑλίχρυσον τοῦ Χελδράϊχ (ἀμάραντον) μόνον εἰς Κρήτην.

β) Διάπλασις παραποταμίων δασῶν. Τὰ παραποτάμια δάση εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχουν μᾶλλον βόρειον χαρακτῆρα. Ἔχουν πάντοτε εἰς τὴν διάθεσίν των περισσότερον ὕδωρ καὶ ὅταν δὲ ἀκόμη κατὰ τὸ θέρος ἀποξηρανθῇ τὸ ρεῦμα, δύνανται νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ βασικὸν ὕδωρ. Εἰς τὰ βορειότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος τὰ παραποτάμια δάση ἀποτελοῦνται σχεδὸν μόνον ἀπὸ Μεσευρωπαϊκὰ εἴδη. Γενικῶς αἱ κυριώτεραι φυτοκοινωνικαὶ ἑνώσεις τῆς διαπλάσεως αὐτῆς ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ ἑξῆς εἴδη: κλήθραν (σκλήθρα), ἰτέαν, πτελέαν (φτελιά), πλάτανον, πικροδάφνην, λυγαριὰν, κουτσουπιάν, στύρακα (βλ.λ.), μύρτον καὶ μερικὰ ἄλλα ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἡ κλήθρα (κλήθρα ἡ γλοιώδης) ἐξαπλοῦται σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲ παντοῦ πλησίον ρευμάτων. Ἡ ἰτέα ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πολλῶν εἰδῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἡ ἰτέα ἡ λευκή, ἰτέα ἡ εὔθραυστος ἰτέα ἡ λυγοειδής. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Παραμεσογείου φύεται ὁ πλάτανος (πλάτανος ὁ ἀνατολικός) ὁ ὁποῖος ἐξαπλοῦται εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, Σικελίαν, Ἀλβανίαν, Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι τῆς Παλαιστίνης. Εἰς τὰς κοίτας τῶν ποταμῶν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, Χαλκιδικήν, Πελοπόννησον, νήσους φύεται ἡ ροδοδάφνη, τῆς ὁποίας ἡ ἐξάπλωσις ἀρχίζει ἀπὸ τῆς νοτίου Ἱσπανίας καὶ φθάνει ἀνατολικῶς μέχρι Μεσοποταμίας καὶ νοτίως μέχρι Σαχάρας. Βορειότερον συνηντήθη εἰς Ἄθω. Μετὰ τῆς ροδοδάφνης φύεται συνήθως καὶ ἡ λυγαριά, ἡ ὁποία φύεται εἰς ὅλην τὴν Παραμεσόγειον καὶ πάντοτε πλησίον τῶν ἀκτῶν. Ἀνατολικῶς φύεται εἰς Αἴγυπτον καὶ Συρίαν μέχρι βορείου Ἰράν. Ἡ κουτσουπιὰ ἐξαπλοῦται εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ δυτικὸν ὅριον τὴν Ἀδριατικήν, ἰδίως δὲ εἰς Θεσσαλίαν, νότιον Μακεδονίαν, νότιον Θράκην, Ρόδον, δυτικὴν καὶ νότιον Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν καὶ Παλαιστίνην. Τὸ ἀνατολικώτερον ὅριον της εὑρίσκεται εἰς βόρειον Ἰράν.

Ἄλλο παραποτάμιον φυτὸν εἶναι ἡ μυρίκη (ἁρμυρίκι) μὲ ἑπτὰ εἴδη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μυρίκη δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ ἐπὶ ἁλατούχων ἐδαφῶν, τὸ κύριον δὲ κέντρον τῆς ἐξαπλώσεώς της εὑρίσκεται εἰς τὰς ἡμιερήμους καὶ ἐρήμους τῆς Πρόσω καὶ Κεντρικῆς Ἀσίας, ὅπου φύονται περὶ τὰ 40 εἴδη Περιωρισμένην ἐξάπλωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει ὁ στύραξ, ἐξαπλούμενος εἰς Πελοπόννησον, Στερεὰν Ἑλλάδα, Δυτικὴν Θράκην, νήσους Αἰγαίου, Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν καὶ βόρειον Ἰράν. Περισσότερον περιωρισμένης ἐξαπλώσεως εἶναι ἡ ὑγράμβαρις ἡ ἀνατολική (βλ.λ.), φυομένη μόνον εἰς Ρόδον, Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν. Ἄλλο φυτὸν τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται πλησίον τῶν ποταμῶν μετὰ τῆς λυγαριᾶς καὶ τῆς ροδοδάφνης εἶναι ὁ γομφόκαρπος ὁ θαμνώδης (δενδρομέταξο) τῆς οἰκογενείας τῶν ἀσκληπιαδωδῶν, μικρὸς γαλακτώδης θάμνος μὲ σπέρματα τὰ ὁποῖα φέρουν μακρὰς μεταξώδεις τρίχας. Τὸ φυτὸν τοῦτο εἶναι αὐτοφυὲς τῆς Ἀφρικῆς, μεταφερθὲν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἤδη ἁπανταχοῦ αὐτοφυής, ἐγκλιματισθεὶς ὅμως εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, Ἰονίου καὶ Κρήτην εὑρίσκεται αὐτοφυὴς καὶ εἰς τὰς περιοχάς αὐτάς. Μεταξὺ τῶν παραποταμίων φυτῶν εἶναι καὶ μερικὰ ξυλώδη τῆς οἰκογενείας τῶν ἀγρωστωδῶν, ὅπως ὁ κάλαμος ὁ κοινὸς καὶ κάλαμος ὁ πλίνειος, ὁ ἀγριοκάλαμος (φραγμίτης ὁ κοινὸς) καὶ ὁ ἐρίανθος ὁ ραβέννιος (ξιφάρα ἢ καλαμίθι). Ἐκ τούτων ὁ κάλαμος κατάγεται ἐξ Ἀνατολῆς καὶ ἦτο γνωστὸς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἡ δὲ χρῆσις του ἀνέκαθεν ἦτο ποικιλωτάτη. Ἐπίσης εἰς τὰ παραποτάμια δάση φύονται καὶ μερικὰ δένδρα εἰσαχθέντα ἐκ ξένων χωρῶν, ὅπως εἶναι ὁ εὐκάλυπτος, ἰθαγενὴς τῆς Αὐστραλίας, εἰσαχθεὶς διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος βοτανικοῦ Θεοδώρου Ὀρφανίδου (1817-1886). Τοῦ φυτοῦ τούτου ἔχουν εὐδοκιμήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ ἑξῆς εἴδη: εὐκάλυπτος ὁ σφαιριόκαρπος, εὐκάλυπτος ὁ ρητινοφόρος, εὐκάλυπτος ὁ ἀμυγδαλόφυλλος, εὐκάλυπτος ἡ δυτική, εὐκάλυπτος ἡ ρυγχωτή, εὐκάλυπτος ἡ οἰσυοειδής, εὐκάλυπτος ὁ γομφόκαρπος, δύνανται δὲ νὰ εὐδοκιμήσουν καὶ ἄλλα.

γ') Φυλλοβόλα πλατύφυλλα. Ἡ διάπλασις τῶν φυλλοβόλων πλατυφύλλων εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν τόπων ὅπου ἡ ἐξάτμισις εἶναι ἐνίοτε μεγαλυτέρα τοῦ πρὸς διάθεσιν ὕδατος. Οὕτω διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ φυτὰ μίαν ἀπώλειαν ὕδατος ἡ ὁποία δὲν

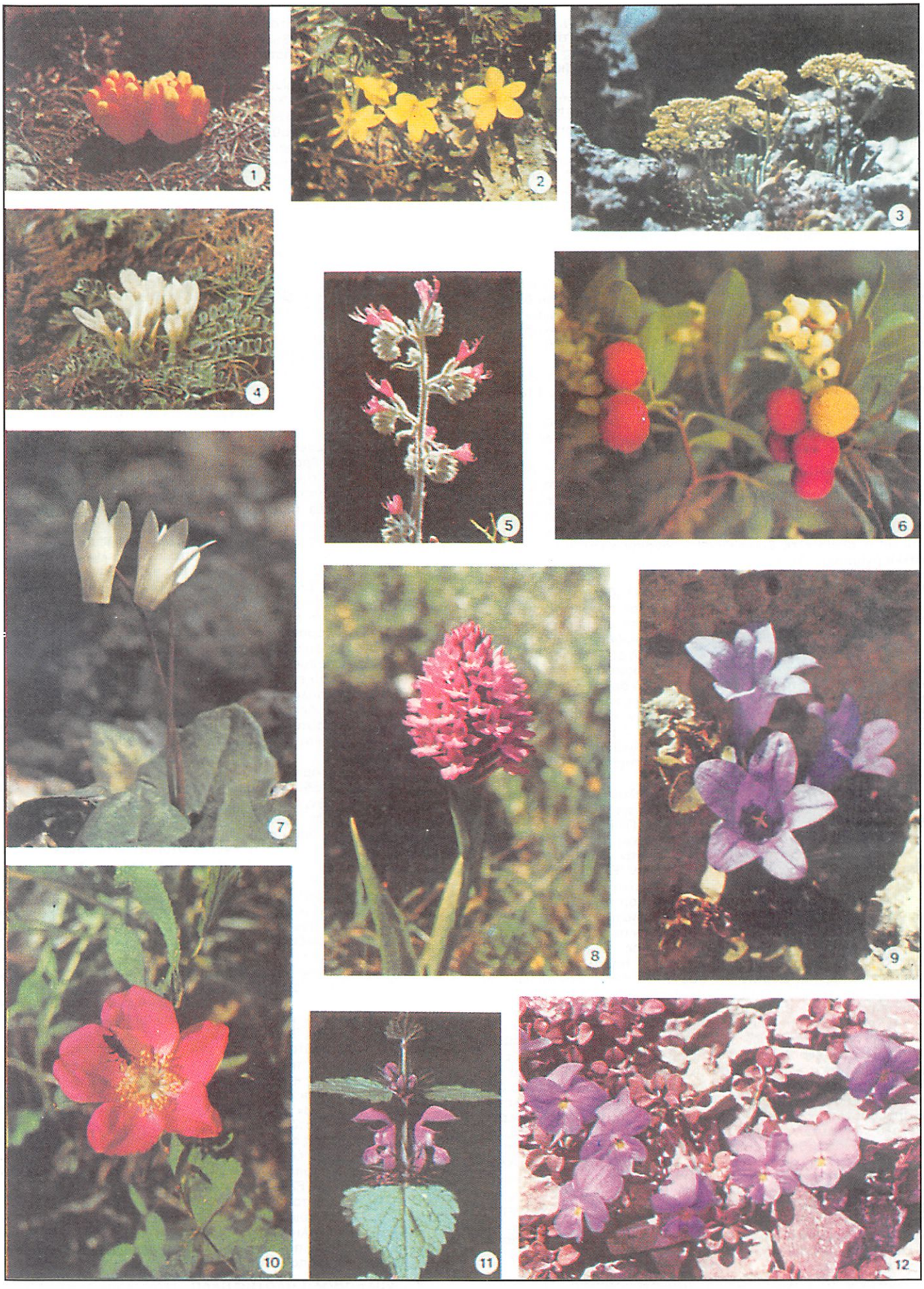

'Αγριολούλουδα τῆς 'Ελληνικῆς χλωρίδος. 1: «Λύκος τῆς Λαδανιᾶς» (κουνούκλας). 2: Λίνον τὸ δενδρικόν. 3: Κρίταμον. 4: 'Αστράγαλος ὁ γαλακτώδης. 5: "Εχιον τὸ κοινόν. 6: Κουμαριά. 7: Κυκλάμινον τὸ Κρητικόν. 8: 'Ανακαμπτὶς ἡ πυραμοειδής. 9: Καμπανούλα τῶν βράχων. 10: 'Αλπικὸν ἀγριοτριαντάφυλλον. 11: Λάμιον τὸ στικτόν. 12: Πανσὲς τοῦ 'Ολύμπου.

δύναται νὰ ἀναπληρωθῆ, ἀπορρίπτουν τὰ φύλλα των καὶ τοιουτοτρόπως ἐλαττώνουν κατὰ πολὺ τὴν διαπνοήν. Φυλλοβόλα δένδρα εὐδοκιμοῦν εἰς χώρας μὲ χειμερινὴν διακοπὴν τῆς βλαστητικῆς δραστηριότητος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύονται ἀπὸ τῆς Κρήτης μέχρι βορείου Ἑλλάδος καὶ εἰς ὑπερθαλάσσιον ὕψος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν κυμαινόμενον ἀπὸ 200-1700 μέτρα. Ἡ διάπλασις τῶν φυλλοβόλων πλατυφύλλων ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο σαφῶς διακρινομένας μεταξύ των περιοχάς, τὴν κατωτέραν θερμοτέραν μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς ἑνώσεις τῆς καστανιᾶς καὶ τὴν ἀνωτέραν ψυχροτέραν μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς ἑνώσεις τῆς ὀξυᾶς. Αἱ κυριώτεραι φυτοκοινωνικαὶ ἑνώσεις τῆς διαπλάσεως αὐτῆς εἶναι τῶν διαφόρων φυλλοβόλων δρυῶν, ὅπως τῆς δρυὸς τῆς χνοώδους, δρυὸς τῆς πλατυφύλλου, δρυὸς τῆς ποδισκοφόρου, δρυὸς τῆς ἀμίσχου, δρυὸς τῆς εὐθυφλοίου. Ἐπίσης τῆς καστανέας, τῆς ὀξυᾶς τῆς δασικῆς καὶ ὀξυᾶς τῆς ἀνατολικῆς καὶ τοῦ γαύρου.

Ἡ δρῦς ἡ χνοώδης δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ξηροθερμικὴ φυλὴ τῆς συγγενοῦς πρὸς αὐτὴν δρυὸς τῆς ἀμίσχου. Διαφέρει δὲ μόνον αὐτῆς ἐκ τοῦ ὅτι ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῶν φύλλων της εἶναι χνοώδης, παρουσιάζει δηλαδὴ λεπτότατον τριχοειδὲς στρῶμα (χνοῦς). Εἰς τὴν Μέσην Εὐρώπην προτιμᾷ ἡλιαζομένους σταθμούς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα σχηματίζει ἐκτεταμένα δάση ἀπὸ Ροδόπης καὶ Ἀλβανίας μέχρι Κρήτης. Εἰς Ροδόπην φθάνει μέχρι ὑψόμετρον 700 μέτρων. Ἐπὶ τῶν χαμηλοτέρων καὶ ξηροτέρων σταθμῶν φύεται ἀμιγής, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ὑγροτέρων σχηματίζει δρυμούς μετὰ τῆς πλατυφύλλου δρυός, οἱ ὁποῖοι βαίνουν ἐλαττούμενοι ἐκ τῆς δυτικῆς πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκ τῆς δυτικῆς πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, Μεγαρίδα, Ἀττικήν, Πάρνηθα φθάνει μέχρις ὑψόμετρον 1000 μέτρων Εἰς τὸν Παρνασσὸν ἀπὸ ὑψόμετρον 300-600 μέτρων καὶ ἄνω. Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀνέρχεται μέχρι 1400 μέτρα.

Ἡ δρῦς ἡ εὐθύφλοιος φύεται μεμονωμένη ἢ κατὰ συνεδρίας, σπανιώτερον δὲ κατὰ μικρὰς ἀμιγεῖς συστάδας. Συνήθως συνιστᾶ μικτὰ δάση μετὰ τῆς πλατυφύλλου καὶ ἀμίσχου δρυός. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξαπλοῦται εἰς Ἤπειρον, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ Θράκην, φθάνουσα νοτίως μέχρι τοῦ δάσους Μαντζουράκι Φθιώτιδος.

Ἡ δρῦς ἡ πλατύφυλλος ἐξαπλοῦται ἀπὸ Ρουμανίας μέχρι Πελοποννήσου, συνήθως δὲ μετὰ τῆς δρυὸς τῆς γνοώδους μετὰ τῆς ὁποίας σχηματίζει ἀξιόλογα δάση. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται ἐπὶ ὅλων σχεδὸν τῶν ὀρέων Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου καὶ ἐπὶ δροσερωτέρων ἐδαφῶν.

Ἡ δρῦς ἡ ποδισκοφόρος δὲν σχηματίζει συστάδας, φύεται δὲ πάντοτε μεμονωμένη ἐπὶ γεωργικῶς καλλιεργουμένων ἐδαφῶν καὶ πλησίον ὀχθῶν ποταμῶν εἰς Ἤπειρον, Μακεδονίαν, Θράκην, Θεσσαλίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα, Πελοπόννησον.

Ἡ δρῦς ἡ ἄμισχος φύεται ἀπὸ τῆς Ροδόπης μέχρι Πελοποννήσου ὅπου εὑρίσκει τὸ νοτιώτερον ἄκρον τῆς ἐξαπλώσεώς της. Σχηματίζει δάση ἀμιγῆ ἢ μικτὰ μετὰ τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς δρυός, καθὼς καὶ μετὰ τῆς καστανέας. Γενικῶς ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς χώρα τῶν δρυῶν, τὰ δὲ δάση τούτων ἄλλοτε ἐξετιμῶντο εἰς 670.000 ἑκτάρια, ἐνῶ τὰ 1/10 περίπου τούτων, ἐξαπλοῦται εἰς τὸ ὀρεινὸν σύμπλεγμα Βερμίου, Πιερίων, Ὀλύμπου.

Ἡ καστανέα φύεται ἀμιγὴς ἢ μεμιγμένη μετὰ διαφόρων εἰδῶν δρυὸς ἢ καὶ ὀξυᾶς, σχηματίζουσα ἀξιόλογα δάση ἢ κατὰ μεμονωμένα ἄτομα. Ἐπίσης εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἔχει ἐξημερωθῆ καὶ καλλιεργεῖται διὰ τοὺς καρποὺς της. Ἡ καστανέα εὐδοκιμεῖ εἰς τόπους ὅπου ὁ χειμὼν δὲν εἶναι πολὺ δριμύς, ἔχει δὲ ἀνάγκην μακρᾶς περιόδου βλαστήσεως καὶ ἰδιαιτέρως θερμοῦ φθινοπώρου. Ἐπιπροσθέτως ἔχει μεγάλας ἀπαιτήσεις εἰς ὑγρασίαν ἀέρος. Ἕνεκα τούτου δὲν φύεται εἰς ξηρὰς περιφερείας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται ἐφ' ὅλων τῶν ὀρέων, πλὴν τῶν ὀρέων τῆς ξηρᾶς Ἀργολίδος, Ἀττικοβοιωτίας καὶ Παρνασσοῦ. Εἰς Μακεδονίαν ἐξαπλοῦται ἀπὸ ὑψόμετρον 600-1000 μέτρων, εἰς δὲ τὴν Πελοπόννησον εἰς ὑψόμετρον 700-1400 μέτρων. Εὐρύτερον φύεται ἐπὶ τοῦ Παγγαίου, Ἄθω, ἀνατολικῶν πλαγιῶν τοῦ Χολομῶντος Χαλκιδικῆς, ἀνατολικῆς Θεσσαλικῆς Πίνδου. Τὸ ἄριστον τῆς αὐξήσεως ἐμφανίζουν τὰ δάση τῆς καστανιᾶς, ἐπὶ τῶν ὀροσειρῶν Πηλίου, Βερμίου καὶ Χαλκιδικῆς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν 35 ὀρεινά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χωρία τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ ὄνομα τῆς καστανιᾶς, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ δένδρον τοῦτο διὰ τὰς ὀρεινὰς περιφερείας.

Ἡ ὀξυὰ ἡ δασικὴ εἶναι δένδρον τῆς Μέσης καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, ἐλλείπει δὲ ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ ἐκτείνεται μέχρι τῆς Παραμεσογειακῆς περιοχῆς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ὀξυὰ ἐξαπλοῦται εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Ἤπειρον, Μακεδονίαν καὶ Θράκην ἀπὸ ὑψόμετρον 700 μέτρων καὶ εἰς ὡρισμένα μέρη μέχρι τῆς Ἀλπικῆς περιοχῆς. Τὸ νοτιώτερον ὅριον ἐξαπλώσεως τῆς ὀξυᾶς εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον εὑρίσκεται ἐπὶ γεωγραφικοῦ πλάτους 38° 45' εἰς τὸ ὄρος Ὀξυά, τὸ ὁποῖον κεῖται εἰς τὰ ὅρια τῶν ἐπαρχιῶν Εὐρυτανίας, Δωρίδος καὶ Φθιώτιδος, ἀπ' ἐκεῖ δὲ ἐκτείνεται πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Σκανδιναυϊκῶν χωρῶν. Τὰ δάση τῆς ὀξυᾶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξαπλοῦται εἰς τὴν Θράκην, Χαλκιδικὴν εἰς τὰ Βρέστια ὄρη Φλωρίνης καὶ εἰς τὴν ὀροσειρὰν Βερμίου, Πιερίων, Ὀλύμπου, Πηλίου, Κισσάβου. Τὸ ἄριστον ἀναπτύξεώς της ἡ ὀξυὰ ἐμφανίζει ἐπὶ τῆς ὀροσειρᾶς Βερμίου-Πιερίων.

Ἡ ὀξυὰ ἡ ἀνατολικὴ φύεται μεμονωμένη εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μακεδονίαν νοτίως μέχρι τοῦ Βερμίου καὶ Χαλκιδικῆς καὶ βορειότερον ἐπὶ τοῦ Ὀρβήλου, ὀροσειρᾶς τῆς Ροδόπης μέχρι Βαλκανίων ὀρέων. Ἐπίσης φύεται εἰς τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς Κριμαίας, Καύκασον, βόρειον καὶ βορειοδυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι Μυσίας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται συνήθως μετὰ τῆς ὀξυᾶς τῆς δασικῆς χωρὶς νὰ φθάνῃ τὰ νοτιώτερα ὅρια ἐξαπλώσεως της. Ἡ χλωρὶς, ἡ ὁποία συνοδεύει τὸ δάσος τῆς ὀξυᾶς εἰς τὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ εἰς τὰς ἄλλας Παραμεσογειακὰς χώρας εἶναι ὁμοία, μὲ μερικὰς ἐξαιρέσεις, μὲ τὴν χλωρίδα τῶν Μεσευρωπαϊκῶν δασῶν τῆς ὀξυᾶς. Τὰ σπουδαιότερα τῶν φυτῶν τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ὀξυὰν εἶναι: Ἀσπερούλη ἡ εὔοσμος, ἰατρεία ἡ Εὐρωπαϊκή, ἑροφίλη ἡ ἐαρινή, ρηξίπετρον τὸ στρογγυλόφυλλον, ἐλαιόπρινος ὁ ὀξύφυλλος, ἴον τὸ δασικόν, χαμαιδάφνη, ἄτροπος ἡ εὐθάλεια, ἀκτὴ ἡ χαμαιάκτη.

Ἡ ἱπποκαστανέα εἶναι δένδρον ἐνδημικὸν τῆς Ἑλλάδος φυόμενον εἰς Πίνδον, Ἀλβανίαν, Ἤπειρον, δυτικὴν Θεσσαλίαν εἰς ὑψόμετρον 1000-1300 μέτρων ὁμοῦ μετὰ τῆς δρυὸς τῆς χνοώδους, κλήθρας, καρυδέας καὶ σφενδάμου τοῦ πλατανοειδοῦς. Ἐπίσης τὸ δένδρον τοῦτο φύεται εἰς μικρὰν περιοχὴν εἰς Βουλγαρίαν, νοτίως τῆς Πρεσλάβας εἰς ὑψόμετρον 300-500 μέτρων. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ δένδρου τούτου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀφείλεται εἰς τὸν ἐγκατασταθέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀσχοληθέντα μὲ τὴν σπουδὴν τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος Γερμανὸν βοτανικὸν Θεόδωρον Χελδράιχ (1822-1902), ὁ ὁποῖος καθώρισε τὸ νοτιώτερον ὅριον ἐξαπλώσεως τοῦ δένδρου τούτου εἰς τὸ γεωγραφικὸν πλάτος 38°.43' παρὰ τὸ Μαυρολιθάρι τῆς Παρνασσίδος. Ἡ ἱπποκαστανέα θεωρεῖται ὡς ὑπόλειμμα τῆς τριτογενοῦς περιόδου.

Ἡ καρυδέα εἶναι αὐτοφυὴς ἀπὸ τῆς Ροδόπης σχεδὸν μέχρι τοῦ Δουνάβεως καθὼς καὶ εἰς τὸν Πόντον, ἐκτεινομένη εἰς τὴν Ἀσίαν μέχρι βορειοδυτικῆς Ἰνδίας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα συναντᾶται αὐτοφυὴς εἰς τὸν Πίνδον καὶ Ὄλυμπον. Καλλιεργημένη ἡ καρυδέα φύεται σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ ὑγρῶν ἐδαφῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν θερμοτέραν Μέσην Εὐρώπην. Εἰς Ροδόπην ἡ καρυδέα φθάνει μέχρι ὑψόμετρον 1200 μέτρων.

Ὁ γαῦρος ὁ ἀνατολικὸς (κοινῶς σκυλόγαυρος) φύεται μετὰ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς δρυὸς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα μέχρι Πελοποννήσου, κατερχόμενος ἐνίοτε μέχρι τῆς ὑψηλοτέρας περιοχῆς τῶν ἀειφύλλων πλατυφύλλων.

Ὁ γαῦρος ὁ βετουλοειδὴς ἐξαπλοῦται ἀπὸ τῆς Εὐρυτανίας καὶ βορειότερον μετὰ τῆς δρυὸς καὶ ὀξυᾶς, φθάνει δὲ μέχρι Νοτίου καὶ Μέσης Εὐρώπης εἰς γεωγραφικὸν πλάτος 56°.

Εἰς τὴν διάπλασιν τῶν φυλλοβολούντων κατὰ τὸν χειμῶνα πλατυφύλλων, ἐκτὸς τῶν φυτῶν ποὺ περιεγράφησαν ἀνωτέρω φύονται ἐπίσης καὶ τὰ κάτωθι δένδρα κατὰ τὸ πλεῖστον μεμονωμένα ἢ κατὰ συδενδρίας: Ἡ φιλύρα ἡ χνοώδης, εἰς Θράκην, Μακεδονίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα, Θεσσαλίαν καὶ βορείων πλαγιῶν ὀρέων τῆς Πελοποννήσου, βορείως δὲ ἐξαπλοῦται μέχρις Οὐγγαρίας. Ἡ φιλύρα ἡ μικρόφυλλος φύεται εἰς Θράκην Μακεδονίαν, Κριμαίαν καὶ Καύκασον. Εἰς τὴν Εὐρώπην φθάνει βορείως μέχρι Νορβηγίας καὶ Σουηδίας εἰς γεωγραφικὸν πλάτος 63°. Ἡ φιλύρα ἡ πλατύφυλλος φύεται εἰς τὴν Νότιον Εὐρώπην. Εἰς τὴν Ἑλλάδα παρατηρεῖται εἰς Μακεδονίαν, Ἀχαΐαν, Στερεὰν, Μακεδονίαν καὶ ἀλλοῦ. Ὁ σφένδαμνος περιλαμβάνει δέκα εἴδη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐκ τούτων καθαρῶς Ἑλληνικὰ εἴδη εἶναι ὁ σφένδαμνος τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, ὁ ὁποῖος συναντᾶται ἐπὶ τῆς ὑπαλπικῆς περιοχῆς τοῦ Χελμοῦ, Κυλλήνης καὶ Παρνασσοῦ, φθάνων μέχρι τῶν Βαλκανίων, ὁ σφένδαμνος ὁ ἀνατολικὸς φυόμενος ἐπὶ χαμηλοτέρων σταθμῶν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ Στερεᾶς μέχρι Κρήτης φθάνων μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ σφένδαμνος τοῦ Χελδράϊχ φυόμενος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐλάτης εἰς Παρνασσόν, Γκιώναν καὶ Κυλλήνην. Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰδῶν τοῦ σφενδάμνου, ὁ σφένδαμνος ὁ πλατανοειδὴς ἐξαπλοῦται εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην καθὼς καὶ εἰς τὸν Καύκασον φθάνων μέχρι τῆς Κυλλήνης. Ὁ σφένδαμνος ὁ ψευδοπλάτανος φύεται εἰς τὰ ὄρη τῆς Μέσης Εὐρώπης καὶ βορείου Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι Καυκάσου, ἐξαπλούμενος νοτίως μέχρι Πιερίων, Ὀλύμπου καὶ Πίνδου. Ὁ σφένδαμνος ὁ πεδινὸς ἐξαπλοῦται εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ Ἰρλανδίας, Σκωτίας Δανίας, Σοβιετικῆς Ἑνώσεως μέχρι βορείου Πελοποννήσου καὶ ἀπ' ἐκεῖ εἰς βόρειον Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι Καυκάσου. Ὁ σφένδαμνος ὁ ἀμβλύφυλλος φύεται ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τῶν Ἰλλυρικῶν ὀρέων, Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ σφένδαμνος ὁ μομπελινὸς φύεται εἰς ὅλας τὰς παραμεσογειακὰς χώρας μέχρι Κρήτης καὶ εἰς Ἀσίαν μέχρι Τουρκεστάν. Ὁ σφένδαμνος ὁ ὑρκάνιος ἐξαπλοῦται ἀπὸ Κροατίας μέχρι Θεσσαλίας, Κριμαίας καὶ Λιβάνου, ὁ δὲ σφένδαμνος ὁ Ταταρικὸς φύεται εἰς τὴν περιοχὴν Βερροίας, Ἀξιοῦ, Φλωρίνης, Καστορίας μὲ νοτιώτερον ὅριον ἐξαπλώσεως τὸ γεωγραφικὸν πλάτος 70°.30' καὶ ἐπὶ πεδινῶν ἐδαφῶν.

Ἡ σημύδα, βετούλη ἡ λευκή, εἶναι δένδρον τῆς Βορείου Εὐρώπης ἐξαπλούμενον εἰς ὅλην τὴν Εὐρασιακὴν δασικὴν περιοχὴν τῆς Φινλανδίας καὶ ἀνατολικῆς Σιβηρίας μέχρι τῶν βορειοτέρων μερῶν τῆς Παραμεσογείου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται εἰς τὴν περιφέρειαν Ξάνθης, Δράμας, Σερρῶν, Ἀρδέας, Φλωρίνης μέχρι

γεωγραφικοῦ πλάτους 40°.48' καὶ 1600-2000 μέτρων.

δ') Διάπλασις κωνοφόρων. Τὰ κωνοφόρα διακρίνονται εἰς παραμεσόγεια καὶ βόρεια. Τὰ παραμεσόγεια κωνοφόρα ἐμφανίζονται συνήθως ἐντὸς τῆς διαπλάσεως τῶν σκληροφύλλων θάμνων, ἀνήκουν δὲ εἰς αὐτὰ ἡ πεύκη ἡ χαλέπιος, ἡ πεύκη ἡ τραχεῖα, ἡ πεύκη ἡ κουκουναριά, ἡ πεύκη λαρίκειος, ἡ κυπάρισσος ἡ ἀειθαλής, ἡ ἐλάτη ἡ κεφαλληνιακή. Τὰ κωνοφόρα αὐτὰ καλύπτουν συνήθως τὸ ὑψηλότερον τμῆμα τῶν δάσῶν, ἐνῶ κάτωθεν αὐτῶν ἀναπτύσσονται οἱ σκληρόφυλλοι, ἀείφυλλοι, πλατύφυλλοι θάμνοι. Ὑψηλότερον ἐπὶ τῶν ὀρέων φύονται τὰ βόρεια κωνοφόρα. Εἰς τὰ βόρεια κωνοφόρα περιλαμβάνονται ἡ πεύκη ἡ λευκόδερμος, ἡ πεύκη ἡ Βαλκανική, ἡ πεύκη ἡ δασική, ἡ ἐρυθρελάτη.

Ἡ πεύκη ἡ χαλέπιος ἀναπτύσσεται εἰς ἤπιον κανονικῶς θερμὸν παραλιακὸν κλῖμα. Αἱ ἐδαφικαὶ της ἀπαιτήσεις εἶναι ἐλάχισται καὶ δι' αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ξηρότερα καὶ χειρότερα ἀμμώδη καὶ ἀσβεστολιθικὰ ἐδάφη. Ἐξαπλοῦται εἰς ὁλόκληρον τὴν ζώνην τῶν ἀειφύλλων πλατυφύλλων τῶν παραμεσογειακῶν χωρῶν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐξάπλωσις της ἤτο εὐρυτάτη εἰς ὅλην τὴν ἀνωτέρω ζώνην ἰδίως μετὰ τῆς ἐλαίας, σχίνου κλπ. καὶ νεογνῶν κυρίως ἐδαφῶν, ἐξηφανίσθη ὅμως εἰς πολλὰ μέρη κατόπιν ἐπανειλημμένων πυρκαϊῶν καὶ ἐκχερσώσεων.

Ἡ χαλέπιος πεύκη σχηματίζει δάση σήμερον εἰς ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, Ἀττικήν, Βοιωτίαν, Λοκρίδα, Εὔβοιαν, Χαλκιδικήν, δυτικὴν Ἑλλάδα, Ἤπειρον, νήσους Ἰονίου, ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς θαλάσσης μέχρι τοῦ ὑπερθαλασσίου ὕψους 1200 μέτρων.

Ἡ πεύκη ἡ τραχεῖα θεωρεῖται ὑπὸ μερικῶν βοτανικῶν ὡς ὑποείδος τῆς πεύκης τοῦ Χαλεπίου, ἐξαπλοῦται δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Θράκην, Χαλκιδικήν, Θάσον, Χίον, Σάμον, Λέσβον, Ρόδον, καὶ Κρήτην. Κατακορύφως ἀνέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς μεγαλύτερον ὑπερθαλάσσιον ὕψος τῆς Χαλεπίου πεύκης, εἶναι δὲ λίαν ἀνθεκτικὴ εἰς ξηρασίαν, ψῦχος καὶ ἀνέμους καὶ αὐξάνεται ταχύτερον τῆς χαλεπίου διὰ τοῦτο δὲ προτιμᾶται κατὰ τὰς ἀναδασώσεις.

Ἡ πεύκη ἡ κουκουναριὰ ἐξαπλοῦται εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἀειφύλλων καὶ πλατυφύλλων, ἐπὶ ἐδαφῶν ἀργιλοαμμωδῶν ἢ παραλιακῶν ἀμμωδῶν, εἰς μερικοὺς τόπους μετὰ τῆς χαλεπίου πεύκης. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς χερσονήσου τοῦ Ἁγίου Ὄρους, εἰς τὸ δάσος Πῆλι Εὐβοίας, εἰς τὴν παραλίαν Μαραθῶνος. Εἰς Πελοπόννησον, εἰς Κρέσταινα Ἠλείας, Ἀγουλινίτσαν καὶ Μανωλάδα καθὼς εἰς Σκόπελον καὶ Νάξον, θεωρεῖται δὲ ὡς δένδρον λίαν φωτόφιλον (προσελκυόμενον ὑπὸ πάσης φωτεινῆς πηγῆς καὶ πλησιάζον ἢ στρεφόμενον πρὸς αὐτὴν). Τὸ μέγιστον ὑπερθαλάσσιον ὕψος ὅπου ἔχει παρατηρηθῆ εἶναι 1000 μέτρα εἰς νότιον Ἱσπανίαν.

Ἡ ἄρκευθος (κέντρος ἢ κέδρας) περιλαμβάνει ἑπτὰ εἴδη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐκ τούτων ἡ ἄρκευθος ἡ ὀξύκεδρος καὶ ἡ ἀρκευθος ἡ Φοινικικὴ φύονται εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην τῶν ἀειφύλλων πλατυφύλλων. Ἡ ἄρκευθος ἡ δρυπηφόρος, ἡ ὁποία ἔχει μορφὴν κυπαρίσσου ὕψους 5-10 μέτρων ἐξαπλοῦται κυρίως εἰς τὰ ὄρη τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Συρίας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Πελοποννήσου εἰς Πάρνωνα εἰς ὑψόμετρον 1100-1200 μέτρων. Ἡ ἄρκευθος ἡ κάκοσμος φύεται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ζώνην τῶν ὀρέων ἐπὶ ὑψομέτρου 1100-1900 μέτρων φθάνουσα ἐνίοτε μέχρι τῆς Ἀλπικῆς περιοχῆς. Ἐξαπλοῦται κυρίως εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Μικρὰν Ἀσίαν. Εἰς Ἑλλάδα φύεται εἰς τὰ Τζουμέρκα, ὀροσειρὰν τῆς Πίνδου, Οἴτην, Τυμφρηστὸν Δίρφυν, Παρνασσόν, Κυλλήνην καὶ Πάρνωνα. Ἡ ἄρκευθος ἡ ὑψηλοκάρηνος εἶναι δένδρον ὕψους μέχρι 20 μέτρων φύεται δὲ κυρίως εἰς τὰ ὄρη τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας ἐπὶ ὑψομέτρου 1300-2100 μέτρων. Τὰ δυτικὰ ὄρια της ἔχουν ἀνευρεθῆ εἰς Σύρον καὶ Θάσον. Ἡ ἄρκευθος ἡ μακρόκαρπος φύεται εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς χαμηλοτέρους σταθμούς, εἰς Ἀττικὴν εἰς ἀμμώδεις παραλίας, εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς Κρήτην.

Ἡ κυπάρισσος ἡ ἀειθαλής. Διακρίνεται εἰς δύο μορφάς. Εἰς τὴν ἀγρίαν, τῆς ὁποίας οἱ κλάδοι εἶναι ὁριζοντίως τοποθετημένοι καὶ καλεῖται ὁριζοντιόκλαδος καὶ εἰς τὴν καλλιεργημένην τῆς ὁποίας οἱ κλάδοι εὑρίσκονται μᾶλλον πεπιεσμένοι πρὸς τὸν κορμὸν καὶ καλεῖται ὀρθόκλαδος ἢ πυραμιδοειδής. Ἡ ὁριζοντιόκλαδος κυπάρισσος εἶναι φυτὸν τῆς πρόσω Ἀσίας καὶ ἐξαπλοῦται κυρίως εἰς τὰ ὄρη τοῦ βορείου Ἰρὰν (Περσίας) καὶ βορείου Συρίας, Λίβανον Βιθυνίας καὶ Κιλικίας. Ἐπίσης εὑρίσκεται αὐτοφυὴς εἰς Κύπρον, Ρόδον, Μῆλον, Σάμον, Χίον, Κρήτην καὶ εἰς Πελοπόννησον ἐπὶ τοῦ Παναχαϊκοῦ κόλπου. Εἰς Κρήτην παρατηρεῖται ἀπὸ ὑψόμετρον 400 μέτρων φθάνουσα μέχρι τῆς Ἀλπικῆς περιοχῆς. Ἡ ὀρθόκλαδος κυπάρισσος καλλιεργεῖται εἰς ὅλας τὰς παραμεσογειακὰς χώρας ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, κατεσκευάζοντο δὲ ἐξ αὐτῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ ἐκ κυπαρίσσου ἱερὰ σκεύη.

Ἡ ἐλάτη ἡ Κεφαλληνιακή, φύεται εἰς Ἀρκαδίαν, Κορινθίαν, Ἀττικήν, Βοιωτίαν, Φθιωτιδοφωκίδα, Θεσσαλίαν μέχρι Ὀλύμπου, Εὔβοιαν καὶ Κεφαλληνίαν ἀπὸ ὑπερθαλασσίου ὕψους 700 περίπου μέτρων μέχρι τῆς Ἀλπικῆς ζώνης. Τὸ ἄριστον τῆς ἀναπτύξεώς της ἡ Ἑλληνικὴ ἐλάτη ἐμφανίζει εἰς τὴν νοτιοδυτικῶς τῆς Πίνδου ὑγροτέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Εὐρυτανίας καὶ Τριχωνίδος. Μετὰ τῆς Κεφαλληνιακῆς ἐλάτης ἐπὶ τοῦ Τυμφρηστοῦ καὶ βορείως μέχρι τοῦ Ὀλύμπου φύεται ἡ ὑβριδογενὴς ἐλάτη ἡ ὁποία παρατηρεῖται βορειότερον εἰς Μακεδονίαν, Ἤπειρον καὶ Θάσον ἀμιγὴς καὶ τέλος εἰς Ροδόπην μεμιγμένη μετὰ ἐλάτης τῆς κτενοειδοῦς.

Ἡ πεύκη ἡ λαρικοειδὴς ἐξαπλοῦται ἀπὸ Ταϋγετον καὶ Πάρνωνος μέχρι τῶν βορειοτέρων Ἑλληνικῶν ὀρέων Ἀλβανίας, Σερβίας, Δαλματίας καὶ βορειότερον μέχρι τῶν Νοτίων Ἄλπεων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἱσπανίας. Ἐπίσης εὐδοκιμεῖ εἰς τὴν Κριμαίαν, Πόντον, Μυσίαν, Βιθυνίαν καὶ Συρίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα σχηματίζει ἀξιόλογα δάση εἰς πολλὰ μέρη μετὰ τῶν φυλλοβόλων πλατυφύλλων. Τὸ εἶδος τοῦτο εἶναι λίαν πολύμορφον διαμελιζόμενον εἰς ἕξι γεωγραφικὰς φυλάς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα εὐδοκιμοῦν αἱ ποικιλίαι Πινδικὴ, Αὐστριακὴ καὶ παλασιανή. Ἐκ τούτων ἡ Πινδικὴ φύεται μόνον εἰς Πίνδον, ἡ Αὐστριακὴ ἐξαπλοῦται εἰς ὅλην τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα μὲ κέντρον ἐξαπλώσεως τὰς Ἀνατολικὰς Ἄλπεις καὶ Δυτικὰ Βαλκάνια, ὅπου φθάνει μέχρι ὑψόμετρον 1400 μέτρων. Ἡ ἄλλη ποικιλία, ἡ παλασιανὴ εὐδοκιμεῖ εἰς τὰς νήσους Κύπρον, Θάσον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀλλοῦ, κατακορύφως δὲ σχηματίζει παρὰ τὰ ξηροθερμικά της ὅρια εἰς τὴν Ἑλλάδα μικτὰς συστάδας μετὰ τῆς πεύκης τῆς τραχείας.

Ἡ πεύκη ἡ δασική εἶναι ἕνα ἐκ τῶν ψυχροβίων κωνοφόρων, ἐξαπλοῦται δὲ μέχρι Σιβηρίας καὶ Σκανδιναυΐας ἐπὶ γεωγραφικοῦ πλάτους 70° 18' φθάνουσα πρὸς νότον μέχρι Μακεδονίας καὶ Ὀλύμπου καὶ Ἰβηρικῆς χερσονήσου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ Ὀλύμπου, Πιερίων, εἰς Λεϊλὰν Σερρῶν καὶ Καρὰ - Ντερὲν Δράμας ἐπὶ ὑψομέτρου 1100 μέτρων φθάνουσα μέχρι τῆς Ἀλπικῆς περιοχῆς.

Ἡ λευκόδερμος πεύκη ἐξαπλοῦται κυρίως εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἀλβανίας μέχρι Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης ἀπὸ ὑψομέτρου 1200-1800 μέτρα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φύεται ἐπὶ τῆς Πίνδου, Ὀλύμπου, Πιερίων. Κατακορύφως κατέρχεται εἰς ἀρκετὰ μέρη μέχρι ὑψομέτρου 900 μέτρων ἀνερχομένη μέχρι τῆς Ἀλπικῆς περιοχῆς. Εἰς Ὄλυμπον σχηματίζει συστάδας ἀπὸ ὑψομέτρου 1100 μέτρων καὶ φθάνει μέχρι τῶν Ἀλπικῶν ὁρίων μεταξὺ ὑψομέτρου 2250-2500 μέτρων.

Ἡ πεύκη ἡ Μακεδονικὴ θεωρεῖται ὑπόλειμμα τριτογενοῦς ἐποχῆς, ἔχει δὲ τὸ νοτιώτερον ἄκρον ἐξαπλώσεώς της εἰς τὴν Ἑλλάδα βορείως τῆς Ἀρδέας καὶ ἐπὶ τῆς Ροδόπης.

Ἡ ἐρυθρελάτη εὐδοκιμεῖ εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ Νορβηγίας καὶ γεωγραφικοῦ πλάτους 69° 30' καὶ εὑρίσκει τὸ νοτιώτερον ὅριον ἐξαπλώσεώς της εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα παρὰ τὸ Καρὰ Ντερὲ Δράμας.

ε') Ἡ διάπλασις τῶν λειβαδίων. Ἡ ὀρεινὴ περιοχὴ τῆς Ἑλλάδος θεωρεῖται ὅτι πρωταρχικῶς ἦτο καλυμμένη ὑπὸ δασῶν. Ἡ ἐπὶ χιλιετηρίδας ὅμως ἄνευ συστήματος ὑλοτομία, ἡ ὑπερβόσκησις, ἡ ἐκχέρσωσις καὶ ἡ πυρκαϊά, κατέστρεψαν τὸ μεγαλύτερον τῆς δασικῆς βλαστήσεως. Οἱ ἀνθρώπογενεῖς αὐτοὶ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται μέχρι σήμερον, ἔχουν καταστήσει τὰς ἐδαφικὰς συνθήκας τοιαύτας ὥστε εἰς ἀρκετὰ μέρη ὅπου συντελεῖ καὶ τὸ δυσμενὲς κλῖμα, οὐδὲν δάσος δύναται πλέον νὰ ἀναπτυχθῆ οὔτε φυσικῶς οὔτε τεχνητῶς. Τοιουτοτρόπως τὸ δάσος ἐκπίπτει εἰς θαμνώδη βλάστησιν, μετέπειτα εἰς φρυγανώδη καὶ τελικῶς εἰς χέρσα λειβάδια. Τὰ λειβάδια ἐπομένως θεωροῦνται φυτογεωγραφικῶς ὡς δευτερογενεῖς φυτικαὶ διαπλάσεις εὑρίσκονται δὲ παντοῦ ὅπου ἡ δασικὴ βλάστησις ἐκ διαφόρων λόγων ἔχει ἐκλείψει. Διακρίνομεν λειβάδια ἐπὶ πεδιάδων, ὑγρὰ λειβάδια πλησίον ποταμῶν καὶ πλουσίων εἰς ὕδωρ τόπων, λειβάδια ὀρεινὰ καὶ λειβάδια Ἀλπικά, ἄνωθεν τῶν ὁρίων τῆς δασικῆς βλαστήσεως. Γενικῶς τὰ ἀσκεπῆ λειβάδια ἀφθονοῦν περισσότερον εἰς τὰς ξηρὰς παραλίας καὶ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων, εἰς δὲ τὰς μέσας πλαγιὰς εὑρίσκονται μᾶλλον μερικῶς δασοσκεπῆ λειβάδια καὶ δάση. Τὰ ἀσκεπῆ πεδινὰ λειβάδια εὑρίσκονται, ἀπὸ τῶν πεδιάδων μέχρι ὑψομέτρου 600-700 μέτρων, εἰς αὐτὰ δὲ φύονται πολλὰ θερόφυτα. Τὸ ἔδαφος, συνεπεία τοῦ καύσωνος κατὰ τὸ θέρος ξηραίνεται ταχέως, ἡ χλωρὶς ἀκολουθεῖ τὴν ἰδίαν τύχην, τοιουτοτρόπως δὲ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου συναντῶνται μόνον τὰ ὥριμα σπέρματα τῶν φυτῶν. Τὰ φυτά, τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εἰς τὰ λειβάδια αὐτὰ τὰ ὁποῖα δεικνύουν ὁμοιότητας πρὸς τὰ λειβάδια τῶν στεππῶν, εἶναι διάφορα εἴδη ἀγρωστωδῶν ὅπως ὁ βρόμος ὁ κριθοειδής, βρόμος ὁ ἀρουραῖος, ὁ βρόμος ὁ ὄρθιος, τὸ καρφοειδὲς τὸ ὑψηλὸν (κτηνοτροφικὸν φυτὸν), πόα ἡ λειμώνιος, δακτυλὶς ἡ συνεσπειρωμένη (κοινῶς κουλούρι), ἀλωπέκουρος ὁ λειμώνιος, (ἀλεποουρὰ), φλέως ὁ λειμώνιος (φλέον), βρώμη ἡ λειμώνιος, πολλὰ εἴδη τῶν γενῶν βατράχιον, μηδική, τριφύλλιον, λῶτον, ταράξακον, λάθυρος, ὀνόπορδον, νωτόβασις, σκόλυμος, κάρδος, κίρσιον, ἀσφόδελος, πεντάνευρον, ἐλελίσφακον, μαλάχη, παλίουρος κ.ἄ.

Τὰ ὀρεινὰ λειβάδια συναντῶνται εἰς ἡλιαζομένους τόπους ἀπὸ ὑψόμετρον 700-1400 μέτρων. Ἡ περίοδος τῆς βλαστήσεως γενικῶς εἰς τὰ λειβάδια αὐτὰ ἀρχίζει τὰ μέσα Μαρτίου μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρώτων φυτῶν τῆς ἀνοίξεως ὀρνιθόγαλον τὸ σκιαδοφόρον, βατράχιον τὸ ὀρεινὸν, καρδαμίνη ἡ δριμεῖα κλπ. Βραδύτερον συναντῶνται πολὺ περισσότερα φυτὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων βρώμη ἡ χνοώδης, ψευδόβριζα ἡ μείζων, λάπαθον ἡ ὀξαλίς, ἐρυθραία τὸ κενταύριον, τριφύλλιον τὸ χρυσόχρουν τριφύλλιον τὸ ὀρεινόν, τριφύλλιον τὸ ἔρπον κ.ἄ.

Τὰ Ἀλπικὰ λειβάδια εὑρίσκονται ἄνωθεν τῶν ὀρέων τῆς δασικῆς βλαστήσεως ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ὀρέων. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἡ ἐξέλιξις τῆς βλαστήσεως ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου, καθ' ὅσον ἀπὸ

τὰ τέλη 'Οκτωβρίου μέχρι τῶν μέσων 'Ιουνίου ἐξακολουθοῦν συνήθως νὰ ὑφίστανται αἱ χιόνες, ἰδίως εἰς τὰς ὑψηλὰς κορυφάς. "Ενεκεν τούτου συναντῶμεν φυτὰ χαμηλὰ μὲ βαθείας ρίζας καὶ τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ὑποφέρουν τὸ ψῦχος κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐφησυχάσεως. Εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν ὀρέων, ἡ ἐξέλιξις τῆς χλωρίδος ἀρχίζει ἀκόμη βραδύτερον. 'Από τοῦ 'Ιουλίου εὑρίσκονται εἰς πλήρη ἄνθησιν πολλὰ φυτὰ τῶν γενῶν κρόκος, ὀρνιθόγαλον, λοῦδια, τριχόνημα, στερνβεργία καὶ κορυδαλίς.

'Επὶ ἑλωδῶν ἐδαφῶν, πλησίον ποταμῶν καὶ πλουσίων εἰς ὕδωρ τόπων εὑρίσκονται διάφορα λειβάδια καθὼς ἐπίσης καὶ πλησίον παραλιῶν. Εἰς τὰ ἐπὶ ἑλωδῶν ἐδαφῶν λειβάδια συναντῶμεν συνήθως τὰ φυτὰ φραγμίτης ὁ κοινός, τύφη ἡ πλατύφυλλος, ὁλκὸς ὁ μαλλωτός, βροῦλον τὸ γλαυκόν, κάλθα ἡ ἑλοχαρής, κάρηξ ὁ ἀμμόφιλος, κάρηξ ὁ ὀξύφυλλος, βατράχιον τὸ ἔνυδρον, λύθρον τὸ ἰτεόμορφον, ἡδύοσμος ὁ γλήχων, ἡδύοσμος ὁ φίλυδρος, ρόα ἡ ἑλώδης, σκίρπος ὁ λιμναῖος, μυοσωτὶς ἡ ἑλοχαρής, τριφύλλιον τὸ ἕρπον, τριφύλλιον τὸ λειμώνιον, λωτὸς ὁ κερατιοφόρος, ὀνωνὶς ἡ ἀκανθώδης κ.ἄ.

Πλησίον τῶν παραλιῶν συναντῶνται διάφορα ἀμμόφυτα ὅπως μυρίκη ἡ μικρανθής, ἐρύσιμον τὸ νότιον, ἀστεροκέφαλος ὁ παράλιος, ἀτράφαλις ἡ ἅλυμος, ἀτράφαλις ἡ μικρόφυλλος, κριθὴ ἡ μύουρος, ἡλιάνθεμον τὸ ἰτεόφυλλον, ἀμμόφυτον τὸ μέσον, στατικὴ ἡ κολπώδης, στατικὴ τὸ λειμώνιον κ.ἄ. Περὶ τῶν φυτῶν τῆς 'Ελληνικῆς χλωρίδος ἀναλυτικῶς, καθὼς καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὀνομασιῶν των, βλέπε εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΦΥΤΟΚΑΛΥΨΕΩΣ

'Ο ἄνθρωπος διὰ τῆς καλλιεργείας ἔχει ἐπιδράσει ἐπὶ τῆς φυσικῆς βλαστήσεως καὶ ἔχει μεταβάλει μεγάλας περιοχὰς πρωτογενοῦς βλαστήσεως εἰς καλλιεργησίμους. 'Η ἐπίδρασις αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου χρονολογεῖται τοὐλάχιστον ἀπὸ 5000-6000 ἐτῶν, ὁπότε διὰ τῆς συγκοινωνίας καὶ καλλιεργείας καὶ δημιουργίας νέων καλλιεργητικῶν μεθόδων εἰσήγαγε καὶ ἐξηυγένισε πολυάριθμα νέα εἴδη φυτῶν ἐκ ξένων χωρῶν. Πολλὰ τῶν ξένων τούτων εἰδῶν, ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν σημερινὴν μορφὴν τῆς βλαστήσεως, ὅταν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου κατέστησαν εἰς μερικὰς περιφερείας τὰ σπουδαιότερα καλλιεργούμενα φυτά, οὕτως ὥστε σήμερον νὰ θεωρῶνται ὡς ἰθαγενῆ. Τοιαῦτα φυτὰ δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἐσπεριδοειδῆ, τὴν ροδακινέαν τὴν βερυκοκκέαν, τὴν βανανέαν, τὰς ἀκακίας, τὴν ἀγαύην (ἀθάνατον) τὴν ἀλόην τοὺς εὐκαλύπτους, τὴν μωρέαν, τὴν ὀπουντίαν (φραγκοσυκῆν), τὸν φοίνικα, τὴν ὄρυζαν, τὸν καπνὸν καὶ πολλὰ ἄλλα. 'Η εἰσαγωγὴ τῶν φυτῶν τούτων εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐγένετο κατὰ διαφόρους ἐποχάς, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπέδρασαν τὰ ἑξῆς γεγονότα:

α') 'Η ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου εἰς 'Ινδίας (331-324 π.Χ.). β') Οἱ "Αραβες (800-1200 μ.Χ.). γ') 'Ο πρῶτος περίπλους τοῦ 'Ακρωτηρίου τῆς Καλῆς 'Ελπίδος (1486). δ') 'Η ἀνακάλυψις τῆς 'Αμερικῆς (1492). ε') 'Η ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ μετέπειτα. 'Η ὄρυζα ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Θεοφράστου εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ φυτῶν αἰτιῶν» ὡς 'Ινδικὸν φυτόν. 'Επίσης ὁ βάμβαξ καθὼς καὶ ἄλλα φυτὰ ὅπως ἡ κιτρέα κλπ. ἐγένοντο γνωστὰ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου.

'Υπὸ τῶν 'Αράβων μετεφέρθη κατὰ τὸ 900 μ.Χ. εἰς Κρήτην καὶ Ρόδον τὸ σακχαροκάλαμον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν καλλιεργεῖται πλέον. 'Η λεμονέα καὶ ἡ νεραντζέα μετεφέρθησαν κατὰ τὸ 1000 μ.Χ. μέσῳ τῆς 'Ισπανίας ὑπὸ τῶν 'Αράβων. 'Η πορτοκαλέα εἰσήχθη διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τῶν Πορτογάλων, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ πρὲκαμψαν τὸ 'Ακρωτήριον τῆς Καλῆς 'Ελπίδος καὶ οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ δεύτερον ταξίδιόν των εἰς τὰς 'Ανατολικὰς 'Ινδίας ἐπεσκέφθησαν καὶ τὴν Σινικήν. Αἱ πρῶται μανδαρινέαι ἐφυτεύθησαν εἰς Πόρον ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Αὗται εἶχον μεταφερθῆ ἐξ "Απω 'Ανατολῆς ὑπὸ τοῦ Ρώσου ναυάρχου Χέϋδεν. 'Η μωρέα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος ἐπὶ 'Ιουστινιανοῦ, μετεφέρθη ὑπὸ 'Ελλήνων μοναχῶν ἐκ Κίνας εἰς τὴν 'Ελλάδα.

'Η ἀνακάλυψις τῆς 'Αμερικῆς συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταφορὰν εἰς τὴν 'Ελλάδα πολλῶν καλλιεργουμένων φυτῶν. 'Αμερικανικὰ φυτὰ εἶναι ὁ ἀραβόσιτος, ὁ καπνός, τὰ γεώμηλα (πατάτες), ἡ πιπεριά, ἡ ντοματέα, ἡ ἀραχίς (φυστικιά), ὁ φασίολος, ἡ ἀγάνη (ἀθάνατος) ἡ φραγκοσυκῆ. 'Επίσης πολλὰ διακοσμητικά, ὅπως ἡ γαζία, διάφορα εἴδη ὑοῦκα (κορώνα), βουγαινβιλλαία ἡ εὐείδης (ἀναρριχητικὸν διακοσμητικὸν φυτόν, κοινῶς βοκαμβύλλια). 'Επίσης πολλὰ ποώδη μεταφερθέντα μὲ ἄλλα φυτὰ διὰ σπερμάτων καὶ κατασταθέντα αὐτοφυῆ ὅπως ἠριγέρων ὁ Καναδικὸς (κοινῶς μαρτιάτικο), οἰνοθήρα ἡ διετής, φυτολάκκα ἡ δέκανδρος, ἰβίσκος ὁ ποώδης, ψευδοκρότων ὁ ἀδενώδης (φυτὸν παρέχων εἶδος γομμαλάκας) κ.ἄ.

'Από τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος μετεφέρθησαν εἰς ὅλας τὰς παραμεσογειακὰς χώρας πολλὰ ξενικὰ διακοσμητικὰ φυτά. 'Η σημασία τῶν ἀνθέων εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν τῶν 'Ελλήνων εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τῆς παναρχαιοτάτης ἐποχῆς. Εἰς τὴν 'Ελλάδα κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθὸν ἐκτὸς τῶν ἤδη καλλιεργουμένων εἰσήχθησαν πολλὰ καλλωπιστικά, ἀνθοκομικὰ καὶ καρποφόρα ἐκ ξένων χωρῶν. Τοιαῦτα φυτὰ π.χ. εἶναι: ροβινία ἡ ψευδακακία (Βόρειος 'Αμερική), σοφόρα ἡ 'Ιαπωνικὴ ('Ιαπωνία), σχῖνος ὁ μόλλειος (Περουβία), ἀρωκάρια ἡ ὑψικάρηνος (Νῆσοι Νόρφολκ), διόσπορος ὁ λωτὸς (Νότιος 'Ασία), βρουσσονετία ἡ παπυροφόρος (Νότιος 'Αμερική, Δυτικὴ 'Ινδία), κασουαρίνα ἡ ἱππουριδόφυλλος ('Ανατολικὴ Αὐστραλία, Νέα Καληδονία, νῆσοι Εἰρηνικοῦ, τροπικὴ Νότιος 'Ασία), κατάλπη ἡ βιγνοειδὴς (νοτιοανατολικαὶ 'Ηνωμέναι Πολιτεῖαι), σφένδαμνος ἡ 'Αμερικανικὴ (Βόρειος 'Αμερική), ψευδομελία ἡ ἀζεδαράχη (Κίνα), παρκενσονία ἡ ἀκανθώδης ('Αμερική), γλεδισχία ἡ Σινικὴ (Κίνα), γλεδισχία ἡ τριάκανθος ('Αμερική), 'Αλβιζία ἡ ροδομέταξος ('Ασία, τροπικὴ 'Αφρική), ἀκακία ἡ κυανόφυλλος (νοτιοδυτικὴ Αὐστραλία), ἀμαμελὶς ἡ βιργίνιος (βορειοανατολικὴ 'Αμερική), λιγοῦστρον τὸ 'Ιαπωνικὸν (Κίνα, 'Ιαπωνία), θυΐα ἡ ἀνατολικὴ (Κίνα), θυΐα ἡ δυτικὴ (Καναδᾶς), κυπάρισσος ἡ γλαυκὴ ('Ινδία), συκῆ ἡ ἐλαστικοφόρος ('Ινδία), μονστέρα ἡ ἐξαισία ('Αφρική), ἀβούτιλον τὸ μαλακὸν (Βραζιλία), ἰουστικία ἡ ἀδατόδη (Κεϋλάνη), κέστρον τὸ πάρκειον ('Αμερική), κασσία ἡ μαριλανδικὴ (Βόρειος 'Αμερική), κασσία ἡ ὀξύφυλλος ('Ανατολικὴ 'Αφρική, 'Αραβία, 'Ινδία), πιττόσπορον τὸ Σινικὸν ('Ανατολικὴ 'Ασία), κυδωνίαστρον τὸ βακτηριοφόρον ('Ανατολικὴ 'Ινδία), μαωνία ἡ ὀξύφυλλος (Βόρειος 'Αμερική), σπιραία ἡ ἰτεόφυλλος (Μέση Εὐρώπη, 'Ασία, Βόρειος 'Αμερική), σπιραία ἡ 'Ιαπωνικὴ (Κίνα, 'Ιαπωνία), φωτεινὴ ἡ λεία (Κίνα, 'Ιαπωνία), δουράντα ἡ πλουμέρειος (Νότιος 'Αμερική), μαγνολία (μανόλια) ἡ μεγανθὴς (Βόρειος 'Αμερική), καμελλία ἡ 'Ιαπωνικὴ (Κίνα, 'Ιαπωνία), συμφορίκαρπος ἡ βοτρυανθὴς (Βόρειος 'Αμερική), φιλάδελφος ὁ στεφανωματικὸς (Καύκασος), χειμώνανθος ὁ εὔοσμος ('Ιαπωνία), ἴασμος (γιασεμὶ) ὁ μεγανθὴς ('Ιμαλάϊα), ἴασμος ὁ 'Αραβικὸς ('Ανατολικὴ 'Ινδία), μαυρανδία ἡ ἀναρριχωμένη (Μεξικόν), βιγνονία (βιγκόνια) τοῦ 'Ακρωτηρίου ('Ακρωτήριον Καλῆς 'Ελπίδος), οὐϊσταρία ἡ Σινικὴ ('Ιαπωνία, Κίνα), κήλαστρος ὁ ἀναρριχώμενος (Βόρειος 'Αμερική), κοβαία ἡ ἀναρριχωμένη (Μεξικόν), νικοτινιανὴ ἡ γλαυκὴ (Μεξικὸν καὶ Νότιος 'Αμερική), ὀρτενσία ἡ κηπαία (Κίνα), παθανθὲς τὸ κυανοῦν (Βραζιλία), βεγόνια ἡ ἀειθαλὴς (Περουβία), χοῦα ἡ σαρκώδης (Νότιος καὶ Δυτικὴ 'Ασία), κολοκασία ἡ ἀρχαία (Πολυνησία), πολυανθὲς τὸ βολβόρριζον (Κεντρικὴ 'Αμερική), φρεεσία ἡ εὔοσμος (Νότιος 'Αφρική), ἡμεροκαλλὶς ἡ κιτρίνη (Νότιος Εὐρώπη), λιππία ἡ κίτροσμος (Νότιος 'Αμερική), πελαργόνιον τὸ εὔοσμον (Νότιος 'Αφρική), πελαργόνιον τὸ ζωνωτὸν (Νότιος 'Αφρική). 'Εκ τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν πολλὰ εἶναι δένδρα ἢ θάμνοι ποὺ καλλιεργοῦνται ἐντὸς κήπων ἢ πάρκων ἢ χρησιμοποιοῦνται ὡς δένδρα δενδροστοιχιῶν, ἐνῷ ἄλλα θαμνώδη ἢ ποώδη καλλιεργοῦνται ἐντὸς γαστρῶν (γλάστρες).

Χρήσιμα καρποφόρα φυτὰ εἰς τὴν 'Ελλάδα εἶναι ὁ σῖτος, ἡ κριθή, ἡ σίκαλις, ὁ ἀραβόσιτος, ἡ ὄρυζα, ὁ καπνός, ὁ βάμβαξ, ἡ κάνναβις, τὸ λίνον (λινάρι), ὁ κέγχρος (κεχρί), τὸ σησάμιον, τὸ γλυκάνισσον, τὸ ἐρυθρὸν πιπέρι, ἡ ἀραχὶς (ἀράπικο φιστίκι), ἡ ρετσινολαδιά, τὸ σόργον, τὰ γεώμηλα (πατάτες) ὁ φασίολος, ὁ δόλιχος (ψιλοφάσουλο), ὁ ἐρέβινθος (ρεβίθι), οἱ κύαμοι (κουκκιά), ἡ φακῆ, τὰ λούπινα, τὸ πίσον (μπιζέλι), ὁ λάθυρος (λαθοῦρι), ὁ ἀρακᾶς, ἡ σόγια, ὁ βίκος, ἡ ρόβη, τὸ τριφύλλι, ἡ μηδική, ἡ ὀνοβρυχὶς (πτηνοτροφικὸν φυτόν), τὰ τεῦτλα μὲ πολλὰς ποικιλίας, τὰ κρόμμυα (κρεμύδια) Καλλιεργούμενα ἐπίσης εἶναι καὶ μερικὰ ἀρωματικὰ ὅπως ἡ μέντα, τὸ πύρεθρον, (εἶδος χρυσανθέμου) ἡ ροδῆ, τὸ ριζάρι, ὁ κρόκος (ζαφορὰ) τὸ κύμινον, τὸ κορίανδρον (κόλιαντρος).

'Επίσης καλλιεργοῦνται διάφορα δενδρώδη φυτὰ ὅπως ἡ ἄμπελος, ἡ συκῆ, ἡ ἐλαία, ἡ ροδακινέα, ἡ βερυκοκκέα, ἡ βυσσινέα, ἡ κερασέα, ἡ κορομηλέα, ἡ δαμασκηνέα, ἡ καρυδέα, ἡ ἀμυγδαλέα, ἡ μηλέα, ἡ ἀχλαδέα, ἡ κυδωνέα, ἡ ροδέα, ἡ μουσμουλέα, ἡ φυστικέα, ἡ ξυλοκερατέα, τὸ μαστιχόδενδρον, ἡ φουντουκέα.

'Επίσης εἰς τὰ θερμότερα μέρη καλλιεργοῦνται διάφορα ἐσπεριδοειδῆ, ὅπως ἡ λεμονέα, ἡ πορτοκαλέα, ἡ μανδαρινέα, ἡ φραπέα, ἡ νεραντζέα, ἡ κιτρέα. 'Εντὸς κήπων καλλιεργεῖται ἐπίσης μέγας ἀριθμὸς εἰδῶν λαχανικῶν, σαλατικῶν καὶ ἀρτυματικῶν ὅπως τὰ κρόμμυα, τὰ σκόρδα, τὰ λάχανα, τὰ ρεπάνια, ἡ σίναπις (σινάπι), μαρούλια, ἀντίδια, σέλινον, καρρότα, σπανάκι, ἀγγουριά, πεπονιά, κολοκυθιά, καρπουζιὰ κ.ἄ.

Χ. Διάπουλης

Ἡ πανὶς τῆς Ἑλλάδος

Γενικὸς χαρακτήρ. Συνθῆκαι διαβιώσεως. Ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ ἀπόψεως ζωογεωγραφίας ἀνήκει εἰς τὴν καλουμένην Παλαιοαρκτικὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ὁλόκληρος ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀσία μέχρι τῶν Ἰμαλαΐων ὀρέων, μαζὶ μὲ τὰς Παραμεσογείους χώρας τῆς βορείου Ἀφρικῆς, ἡ δὲ πανὶς ἔχει μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὴν πανίδα τῶν ὑπολοίπων Μεσογειακῶν χωρῶν.

Ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν φυσικῶν μορφῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀπότομος καὶ συχνὴ ἐναλλαγὴ εἰς ὄρη, κοιλάδας, λόφους πεδιάδας, φαράγγια, ποταμούς, δάση, βραχώδεις περιοχὰς καὶ ἡ μεγάλη γειτονία της μὲ τὴν θάλασσαν, αἱ πολύμορφοι ἀκταί της, τὸ πλῆθος τῶν νήσων της, δημιουργοῦν μεγάλην πολυμορφίαν καὶ ποικιλίαν εἰς τὸ ζωϊκὸν της κόσμον, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐμφανίζεται εἰς μικρὸν σχετικῶς ἀριθμὸν ἀτόμων, λόγω στενότητος τοῦ χώρου, τῶν κακῶν, τροφικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς πυκνῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς διαφόρους περιοχάς της. Πράγματι, τὰ διάφορα χαρακτηριστικὰ εἴδη τῆς Ἑλληνικῆς χώρας τείνουν συνεχῶς πρὸς ἐξαφάνισιν, εἰς σημεῖον ὥστε τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἠναγκάσθη νὰ θεσπίση εἰδικοὺς νόμους πρὸς προστασίαν ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν. Πολυπληθέστερα γενικῶς εἶναι τὰ εἴδη τῶν ζώων ποὺ κατοικοῦν εἰς τὰς θαλασσίας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ τὰ χερσαῖα εἴδη ἐλαττοῦνται διαρκῶς.

Ἀπὸ οἰκολογικῆς ἀπόψεως, ἡ Ἑλληνικὴ χώρα ὁλόκληρος, μὲ τὰς νήσους καὶ τὰς θάλασσας της διακρίνεται, ἀναλόγως τῶν διαφόρων ζώων, εἰς μικροτέρας περιοχάς, ἑκάστη τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν ὡρισμένης πανίδος. Αἱ περιοχαὶ αὐταὶ καλοῦνται *βιότοποι*. Κάθε βιότοπος καθορίζεται ἐκ τῆς ὁμοιομορφίας τοῦ κλίματος, τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν λοιπῶν τοπικῶν παραγόντων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἐμφάνισις ὡρισμένων ζωϊκῶν ἀντιπροσώπων. Τοιοῦτοι βιότοποι εἶναι ἐπὶ παραδείγματι εἰς μὲν τὴν χέρσον τὰ δάση, οἱ λειμῶνες (λιβάδια), τὰ τέλματα, τὰ ὄρη, τὰ σπήλαια, αἱ λίμναι, αἱ νῆσοι κλπ., εἰς δὲ τὴν θάλασσαν οἱ κόλποι, τὰ πελάγη, ὁ πυθμήν, αἱ παράκτιοι περιοχαὶ κλπ. Ἐννοεῖται ὅτι συμβαίνει συχνὰ νὰ ἀνευρίσκωνται ὡρισμένα εἴδη ζώων εἰς δύο καὶ περισσοτέρους βιοτόπους καὶ τοῦτο διότι τὰ εἴδη αὐτὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα τῆς εὐρυτέρας προσαρμογῆς εἰς τὰς διαφόρους βιωτικὰς συνθήκας αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν γενικῶς εἰς τοὺς βιοτόπους αὐτούς. Συμβαίνει ὅμως ἐπίσης νὰ ἐμφανίζωνται ὡρισμένα ζωϊκὰ εἴδη εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν πάντοτε βιότοπον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀκριβῶς ἕνα ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι τὸ εἶδος αἴγαγρος ὁ Κρητικὸς (τὸ ἀγριοκάτσικο τῆς Κρήτης), εἶναι χαρακτηριστικὸν διὰ τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς τῆς Κρήτης καὶ εἰς οὐδένα ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος συναντᾶται, παρὰ μόνον εἰς παραλλαγὰς ἢ εἰς συγγενεῖς μορφάς, ποὺ παρουσιάζουν ἀρκετὰς διαφορὰς ἀπὸ τὸ βασικὸν εἶδος. Ἐπίσης τὸ εἶδος χελώνη ἡ Ἑλληνική, συναντᾶται πάντοτε εἰς θερμὰς καὶ δασοφύτους περιοχάς, οὐδέποτε δὲ ἀνευρίσκεται εἰς περιοχὰς μὲ διαφορετικὰς συνθήκας διαβιώσεως.

Ἡ πανὶς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθῆ πλήρως μὲ σύστημα καὶ μὲ τάξιν. Ἀπὸ τῆς ἐπανιδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους μετὰ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ξένοι ὑπῆρξαν κυρίως ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν μὲ τὴν πανίδα τῆς Ἑλληνικῆς χώρας καὶ μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τῆς ζωολογίας ἀνέδειξε μερικούς, ἐλαχίστους σχετικῶς, Ἕλληνας ἐρευνητάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων παλαιότεροι εἶναι ὁ ὑφηγητὴς τῆς Ζωολογίας Ν. Γερμανός, ὁ Ν. Ἀποστολίδης, καθηγητὴς τῆς Ζωολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ὁ Γ. Ἀθανασόπουλος, καθηγητὴς τῆς Ζωολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, ὁ Π. Παναγιωτόπουλος, ἰχθυολόγος κ.ἄ. Ἀπὸ τῆς περιόδου τοῦ Μεσοπολέμου καὶ μετέπειτα, μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἐργαστηρίου Ζωολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ἀρκετοὶ Ἕλληνες ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν μὲ διάφορα ζωολογικὰ θέματα σχετικὰ μὲ τὴν πανίδα τῆς Ἑλληνικῆς χώρας.

Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς πανίδος κατέδειξε μέχρι σήμερον τὴν παρουσίαν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς χέρσου καὶ ἐντὸς τῶν περὶ αὐτὴν θαλασσῶν τῶν κάτωθι κατηγοριῶν ζώων:

1. Πρωτόζωα. Ἐκ τούτων ὅλαι σχεδὸν αἱ ὁμοταξίαι ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ ἐπικράτησιν τῶν τρηματοφόρων, τὰ ὁποῖα ἀφθονοῦν εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ ἀκτάς. Τὰ *σποροζωα* παρουσιάζονται ἐπίσης συχνά, ἰδίως δὲ τὸ πλασμώδιον τῆς ἑλονοσίας, τὸ ὁποῖον ἀφθονεῖ εἰς ὅλας τὰς ἑλώδεις περιοχὰς τῆς Ἑλληνικῆς ὑπαίθρου. Αἱ ἐπὶ τῆς κατηγορίας τῶν πρωτοζώων γενόμεναι ἐργασίαι εἶναι ἐλάχισται, ὥστε οὐδὲν σχεδὸν σαφὲς στοιχεῖον ὑπάρχει ἀκόμη διὰ τὴν κατανομὴν τῶν πρωτοζώων εἰς τὴν χώραν μας.

2. Σπόγγοι. Ὅλαι σχεδὸν αἱ τάξεις σπόγγων συναντῶνται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα. Ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα ἐν τούτοις, ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς οἰκονομίας, εἶναι οἱ κερατοπυριτιόσπογγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει ὁ γνωστὸς σπόγγος ὁ φαρμακευτικὸς (σπόγγος καθαριότητος). Τούτου ἡ παραλλαγὴ mollissima (σπόγγος φαρμακευτικὸς ὁ μαλακώτατος), εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους (4ος π.Χ. αἰὼν), ὁ ὁποῖος τὴν ἀναφέρει μὲ τὸ ὄνομα «πυκνὸς σπόγγος», ψαρεύεται δὲ ἰδιαιτέρως εἰς τὰ Μικρασιατικὰ παράλια καὶ ἰδίως εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον, ὅπου συναντᾶται εἰς ποιότητα παγκοσμίως ἀνεγνωρισμένην ὡς καλυτέραν. Ὁ σπόγγος αὐτὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς καλυτέρας προσόδους δι' ὡρισμένας νήσους τοῦ Αἰγαίου (Κάλυμνον, Σύμην, Αἴγιναν, Ὕδραν, Τρίκκερι καὶ ἄλλας) καὶ γενικῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλα εἴδη σπόγγων τῆς αὐτῆς τάξεως ἁλιεύονται ἐπίσης ἀφθόνως εἰς τὰ Κρητικὰ ἰδίως παράλια, ὅπου εἶναι γνωστὰ μὲ τὰ κοινὰ ὀνόματα «χονδροί, τσιμοῦχα καὶ λαγόφυτο ἢ ψαθοῦρι».

3. Κοιλεντερόζωα. Ἐκ τούτων ἐμφανίζονται ἐπίσης εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ τὰ γλυκέα ὕδατα τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν τάξεων. Γνωσταὶ καὶ συνήθεις εἶναι διάφοροι μέδουσαι ὑδροζώων καὶ κυρίως σκυφοζώων (οἱ κοινὲς τσοῦχτρες), αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια μὲ τὰ διαφανῆ ἰριδίζοντα (παρουσιάζοντα τὰ χρώματα τῆς ἴριδος) σώματά των, καθὼς ἐπίσης διάφορα εἴδη ἀκτινίων (γνωστὰ ὡς ἀνεμῶναι τῆς θαλάσσης) καὶ ἄλλων πολυπόδων ὑδροζώων, σκυφοζώων ἢ ἀνθοζώων. Εἶδος ἀκτινίων εἶναι τὰ γνωστὰ «ρόδα ἢ ἀνεμῶνες τῆς θάλασσας», τὰ ὁποῖα προκαλοῦν δερματικὴν νόσον κοινοτάτην εἰς τοὺς σφουγγαράδες, ποὺ βουτοῦν γυμνοὶ χωρὶς σκάφανδρον. Ἄλλο εἶδος ἀκτινίων εἶναι ἐπίσης οἱ «κολλητσιᾶνοι ἢ κολτσίδες ἢ ἀγαλίπες» ποὺ εὑρίσκονται ἀφθονώτατοι εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια καὶ εἶναι περιζήτητοι ἀπὸ τοὺς ψαράδες ὡς νοστιμώτατον ἔδεσμα. Ἄλλοι γνωστοὶ πολύποδες εἶναι τέλος, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ κοσμοπολιτικὸν εἶδος ὕδρα ἡ πρασίνη, ἀντιπρόσωποι τῆς ὁποίας ἀνευρίσκονται εἰς ἀφθονίαν μέσα εἰς ὅλα τὰ στάσιμα ἢ βραδέως ρέοντα ὕδατα τῆς Ἑλληνικῆς χέρσου (λίμνας, ἕλη καὶ λοιπά).

4. Σκώληκες. Ὅλαι αἱ τάξεις τῶν σκωλήκων ἀντιπροσωπεύονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χέρσον καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Πολλαὶ ἐπίσης ἐκ τῶν παρασιτικῶς ζωσῶν ἑλμίνθων (βλ. λ.) ἀνευρέθησαν εἰς τὸν ὀργανισμὸν Ἑλλήνων ἀσθενῶν, ὅπως λ.χ. ταινίαι ὀξύουροι καὶ ἄλλαι.

5. Καρκινοειδῆ. Ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐκ τῶν καρκινοειδῶν ἡ τάξις τῶν μαλακοστράκων καὶ τὰ δεκάποδα, εἰς ἃ ὁποῖα συγκαταλέγονται ὁ ἀστακός, ἡ γαρίδα, ἡ καβουρομάνα, ἡ καραβίδα, ἡ ἀστακογαρίδα καὶ ἄλλα. Ἐξ αὐτῶν τὸ εἶδος παλίνουρος ὁ κοινὸς (ὁ Ἑλληνικὸς θαλασσινὸς ἀστακὸς ἢ καραβίδα τῆς θαλάσσης), ὁ χόμαρος ὁ θαλάσσιος (ἡ κοινὴ καραβιδομάνα) καὶ ὁ ἀστακός, ὁ ποτάμιος (ἡ καραβίδα τοῦ γλυκοῦ νεροῦ), συναντῶνται συχνότατα εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἰχθυαγορὰς καὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ νοστιμώτερα καὶ τὰ ἀκριβώτερα ἐδέσματα. Εἰς ἀφθονίαν ἐπίσης ἀνευρίσκονται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας τὰ εἴδη παλαίμων ὁ κοινὸς καὶ παλαίμων ὁ καρκίνος (οἱ κοινὲς γαρίδες), ὁ νέφρωψ ὁ Νορβηγὸς (ἀστακογαρίδα), ὁ καρκίνος ἢ μαινὰς (καβούρια), ὁ εὐπάγουρος ὁ βερνάρδος (καρτσίνα, μαμουνᾶτο) καὶ ἄλλα.

2. Ἀραχνοειδῆ. Καὶ αἱ τρεῖς τάξεις τῶν ἀραχνοειδῶν (σκορπιοί, ἀράχναι καὶ ἀκάρεα) ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἐδάφη μὲ πλῆθος γενῶν καὶ εἰδῶν. Μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν ἀνευρέθησαν κατόπιν πολυετῶν ἐρευνῶν ὑπὸ τοῦ Χ. Χατζησαράντου, ἐπιμελητοῦ τοῦ Ζωολογικοῦ Μουσείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 316 εἴδη ἀραχνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 10 εἶναι ἐνδημικὰ διὰ τὴν Ἀττικήν, ἄλλα δὲ 20 ἐνδημικὰ δι' ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα.

7. Μυριάποδα. Ἡ ὁμοταξία αὐτὴ δὲν ἔχει ἐρευνηθῆ συστηματικῶς. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις ἄφθονοι ἀντιπρόσωποι τούτων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ἐξ αὐτῶν συχνὸν καὶ κοινότατον εἶδος εἶναι ἡ δηλητηριώδης σκολόπενδρα ἡ ζωνωτὴ (κοινῶς σκολόπετρα ἢ σαραντάποδαροῦσα) καὶ ὁ ἴουλος ὁ γήϊνος (πολυπόδι).

8. Ἔντομα. Πολλαὶ εἶναι αἱ τάξεις καὶ αἱ οἰκογένειαι τῶν ἐντόμων, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χώραν, μὲ ἀφθονίαν εἰδῶν καὶ ἀτόμων. Ἐκ τούτων κοινὰ καὶ γνωστότατα εἶναι τὰ εἴδη φαρφίκουλα ἡ ὠτοειδὴς (ψαλίδα), ἡ βλάττη ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ βλατέλλη ἡ Γερμανικὴ (κατσαρίδες), ἡ γρυλλοτάλπη ἡ κοινὴ (κρεμμυδοφάγος), ἡ μάντις ἡ θρησκευτικὴ (ἀλογάκι τῆς Παναγίας), ὁ γρύλλος ὁ οἰκιακὸς (γρύλλος), ἡ λακούστα ἡ πρασινωτάτη (ἀκρίδα), ἡ λαμπυρὶς ἢ νυκτιλύκη (κολοφωτιὰ ἢ πυγολαμπίς), ἡ μέλισσα, ὁ μεταξοσκώληξ, ὁ τζίτζικας, τὰ κουνούπια, οἱ μυῖγες, οἱ ψύλλοι καὶ ἄλλα πολλά, ὧν «οὐκ ἔστιν ἀριθμός», δεδομένου ὅτι γενικῶς ἡ ὁμοταξία τῶν ἐντόμων εἶναι ἡ πολυπληθεστέρα εἰς τὸ ζωϊκὸν βασίλειον.

9. Μαλάκια. Τὰ θαλάσσια καὶ χερσαῖα μαλάκια ἀποτελοῦν

μίαν ἀπὸ τὰς πλέον διαδεδομένας κατηγορίας ζώων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀκταὶ βρίθουν ἀπὸ ὄστρακα ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων τάξεων, καὶ ἰδίως γαστεροπόδων καὶ ἐλασματοβραγχίων, εἰς δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ὑπαιθρον τὸ ἐξησκημένον μάτι τοῦ ἐρευνητοῦ ἠμπορεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ μυριάδας μικρῶν γαστεροπόδων, τὰ ὁποῖα κρύπτονται κάτω ἀπὸ τὰ φύλλα τῶν δένδρων καὶ τὴν χλόην ἢ μέσα εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ἀναφαίνονται ἐπάνω εἰς τοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν καὶ εἰς τὰ γεισώματα τῶν ἐξοχικῶν δρόμων μετὰ τὴν βροχήν. Πολλὰ ἐκ τῶν θαλασσίων μαλακίων εἶναι ἐξαιρετικῶς περιζήτητα ὡς τροφὴ καὶ φέρονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀγορὰν μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα «θαλασσινά». Τὰ συνηθέστερα καὶ νοστιμώτερα θαλασσινὰ εἶναι τὰ κυδώνια, οἱ ἀχιβάδες, τὰ χτένια, τὰ μύδια, οἱ καλόγνωμες, οἱ πεταλίδες, οἱ πίννες, οἱ μπομπόλοι, τὰ στρείδια καὶ ἄλλα διάφορα. Ἐκτὸς αὐτῶν γνωστότατα καὶ περιζήτητα εἶναι ἐπίσης μερικὰ εἴδη τῶν κεφαλοπόδων μαλακίων, ὅπως οἱ σουπιές, τὰ καλαμάρια, τὰ χταπόδια καὶ ἄλλα.

10. Ἐχινόδερμα. Ταῦτα συναντῶνται ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας μὲ ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν τάξεων αὐτῶν. Ἐκ τούτων κοινότατα εἶναι τὰ διάφορα εἴδη τῶν γενῶν ἀστερίας καὶ ὀφίουρος (ἄστρα ἢ σταυροὶ τῆς θάλασσας), ἐχῖνος (ἀχινός), ὁλοθουρία καὶ κουκουμαρία.

11. Χιτωνόζωα. Ἀντιπρόσωποι τούτων ἀνευρίσκονται ἐπίσης εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, μερικὰ δὲ εἴδη τῆς τάξεως τῶν ἀστιδίων θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς ψαράδες καὶ ὡς φαγώσιμα (οἱ γνωστὲς φοῦσκες).

12. Ἰχθύες. Ἡ ὁμοταξία τῶν ἰχθύων ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ μέγα πλῆθος εἰδῶν καὶ ἀτόμων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἰχθύες τῶν γλυκέων ὑδάτων ἀφθονοῦν ἐπίσης εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ ποταμούς.

Ἐκ τῶν θαλασσίων ἰχθύων ὁ Χελντράϊχ εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ πανὶς τῆς Ἑλλάδος» ἀναφέρει 246 εἴδη ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Τὰ εἴδη ταῦτα ἐν τούτοις δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι συναντῶνται καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Μεσόγειον, μὲ τὴν ὁποίαν εὐρέως ἐπικοινωνοῦν αἱ Ἑλληνικαὶ θάλασσαι. Ἐκ τούτων συνηθέστερα καὶ κοινότατα εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἰχθυαγορὰς εἶναι ἡ παλαμίδα, ὁ κέφαλος, ἡ μαρίδα, ἡ γόπα, τὰ λαβράκια, οἱ τσιποῦρες, οἱ γλῶσσες, τὰ μπαρμπούνια, οἱ συναγρίδες, οἱ σαρδέλλες, ὁ γαῦρος, τὰ σαβρίδια, ὁ μπακαλιάρος, οἱ ζαργάνες, τὰ λιθρίνια καὶ ἄλλα πολλά.

Χαρακτηριστικώτεροι διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι οἱ ἰχθύες τῶν γλυκέων ὑδάτων, οἱ ὁποῖοι ἀφθονοῦν εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς περιοχάς. Ἐκ τούτων γνωστὰ εἴδη εἶναι ἡ πέστροφα, ὁ γουλιανός, τὸ χέλι, ὁ σολομός, τὸ χρυσόπτερο, ὁ κυπρῖνος ἢ σαζάνι, τὸ γλῆνι, ἡ μαρίτσα, τὸ στροσίδι, ἡ μπριάνα, ἡ δρομίτσα, ἡ γουρνάρα, ἡ ψαρίδα, ἡ τσερούκλα, ἡ ἀθερίνα, ὁ γοβιὸς ἢ κοκοβιὸς καὶ ἄλλα.

Ἐκτὸς τῶν θαλασσίων ἰχθύων καὶ τῶν ἰχθύων τῶν γλυκέων ὑδάτων, εἰς τὰς λιμνοθαλάσσας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν Μεσολογγίου, ἐμφανίζονται πολλὰ εἴδη ἰχθύων τὰ ὁποῖα εὐδοκιμοῦν εἰς τὰ ὑφάλμυρα ὕδατα. Ταῦτα ὑφίστανται συστηματικὴν καὶ ἐντατικὴν ἐκμετάλλευσιν ἐκ μέρους τῶν κατοίκων καὶ εἰδικῶς ἀσχολουμένων ἐπιχειρήσεων.

13. Ἀμφίβια. Ταῦτα ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς ὀλίγα εἴδη, ἄκερκα ἢ κερκοφόρα (βλ. λ.), ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι ὁ βάτραχος ὁ φαγώσιμος, δηλαδὴ ὁ κοινὸς βάτραχος τῶν Ἑλληνικῶν στασίμων ὑδάτων, ὁ ὁποῖος εἰς ἄλλας Μεσογειακὰς χώρας θεωρεῖται ὡς ἐξαίρετον ἔδεσμα, ὁ βάτραχος ὁ πράσινος, ἡ ὕλη ἡ ἀναρριχητική, ὁ φρῦνος, ἡ σαλαμάνδρα ἡ στικτή, ὁ τρίτων κ.ἄ.

14. Ἑρπετά. Ὅλαι αἱ τάξεις τῶν ἑρπετῶν εἶναι εὐρέως διαδεδομέναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χώραν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ τὴν Κρήτην, ὅπου τὸ θερμὸν κλῖμα εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Γενικῶς ἡ Ἑλλὰς θεωρεῖται ὡς μία ἀπὸ τὰς πλουσιωτέρας εἰς ἑρπετὰ χώρας τῆς Εὐρώπης. Ἐκ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ἑρπετῶν ποὺ ἐμφανίζονται εἰς αὐτήν, μερικὰ χαρακτηρίζουν ἀποκλειστικῶς τὴν Ἑλληνικὴν πανίδα, ὅπως εἶναι ἐκ τῶν χελωνείων ἡ χελώνη ἡ Ἑλληνικὴ (ἡ κοινὴ χελώνα), ἡ ὁποία συναντᾶται συχνὰ εἰς τὰς πυκνοφύτους καὶ θερμὰς περιοχὰς τῆς Ἑλληνικῆς χώρας, καὶ ἡ ἐμὺς ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἢ Ἑλληνικὴ (κοινῶς νεροχελώνα), ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τοὺς περισσοτέρους ποταμοὺς καὶ τὰς λίμνας τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῶν σαυροειδῶν ἡ σαῦρα ἡ Πελοποννησιακὴ (κοινῶς γουστέρα), ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἀφθονωτάτη μέσα εἰς τοὺς θάμνους καὶ τοὺς βράχους τῶν νοτίων ἰδίως Ἑλληνικῶν περιοχῶν καὶ ἐκ τῶν ὀφειδίων, ἡ ἔχιδνα ἡ ἀσπὶς (κοινῶς ἀστρίτης) καὶ ἡ ἔχιδνα ὁ ἀμμοδύτης (κοινῶς ὀχιὰ καὶ ὄχεντρα) καὶ αἱ δύο δηλητηριώδεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἰδίως ἡ δευτέρα, εἶναι πολὺ διαδεδομέναι εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς ξηρὰς καὶ βραχώδεις τοποθεσίας τῶν λόφων καὶ τῶν ὀρέων.

Ἀφθονοῦν ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ εἴδη χελώνη ἡ θαλασσία, ἡ σαῦρα ἡ πρασίνη (κοινῶς γουστερίτσα), ἡ σαῦρα ἡ τοιχοδρόμος (κοινῶς σαμιαμίθι), ὁ τροπιδόσαυρος καὶ ἐκ τῶν ὀφειδίων τὰ ἀνιοβόλα (μὴ δηλητηριώδη) εἴδη ὁ τροπιδόνωτος ὁ ὕδρος (ὁ ὕδρις τοῦ Ἀριστοτέλους), ὁ ὁποῖος συναντᾶται συνήθως εἰς ὑγρὰς καὶ θερμὰς περιοχάς, ὁ τροπιδόνωτος ὁ ψηφιδωτὸς (κοινῶς νερόφιδο), ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀνευρίσκεται εἰς ὑγρὰς περιοχὰς καὶ τρέφεται μὲ μικρὰ ψάρια, ὁ τύφλωψ ὁ σκωληκοειδὴς (κοινῶς τυφλίτης), ποὺ συναντᾶται κυρίως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς νήσους, ἡ ἐλαφὶς ἡ τετραγραμμωτὴ (κοινῶς σαῖτα ἢ δενδρογαλιά), ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ὁ μακροσωμότερος ὄφις ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης καὶ εἶναι πιθανῶς ὁ βόας τοῦ Πλινίου. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰς μερικὰς περιοχὰς καὶ ἐλάχιστοι ἀντιπρόσωποι τοῦ εἴδους χαμαιλέων ὁ Ἀφρικανός. Συνολικῶς κατὰ τὸν Χελντράϊχ, εἰς τὴν Ἑλλάδα ζοῦν 19 περίπου εἴδη ὀφειδίων, 27 εἴδη σαυροειδῶν καὶ 5 εἴδη χελωνῶν.

15. Πτηνά. Ἡ ὁμοταξία αὐτὴ εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χώραν καὶ μελετημένη καλύτερον κάθε ἄλλης κατηγορίας ζώων. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ὁμὰς αὐτὴ τῶν ζώων εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία προσείλκυσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην, τὴν προσοχὴν τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν τῆς Ἑλληνικῆς πανίδος, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσαν καταλόγους καὶ μονογραφίας ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἐξ ὅλων τούτων μόνον ὁ Γερμανὸς Ο. Ρέϊσερ ἐδημοσίευσε πλήρη συστηματικὴν μελέτην. Ἀπὸ ὅλας αὐτὰς τὰς μονογραφίας τὰς ἐργασίας καὶ τοὺς καταλόγους, προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰδῶν τῶν πτηνῶν ποὺ συναντῶνται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνέρχεται εἰς 362, τὰ ὁποῖα κατανέμονται εἰς 44 οἰκογενείας καὶ 7 τάξεις, ὡς ἑξῆς:

Τάξις	Οἰκογένειαι	Εἴδη
Στρουθοειδῆ	22	175
Καλοβατικὰ	9	66
Στεγανόποδα	7	53
Ἁρπακτικὰ	2	46
Ἀναρριχητικὰ	2	9
Ἀλεκτοροειδῆ	1	7
Περιστεροειδῆ	1	6
Σύνολον	44	362

Κάθε μία ἀπὸ τὰς τάξεις αὐτὰς περιλαμβάνει πτηνὰ ἐνδημικά, ἀποδημητικά, διαβατικὰ καὶ ἐκτοπιστικά. Ἐνδημικά, περιλαμβάνοντα καὶ τὴν κατηγορίαν τῶν κατοικιδίων, εἶναι τὰ πτηνὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μένουν διαρκῶς εἰς τὸν ἴδιον τόπον, ἀνεξαρτήτως τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν ἑκάστοτε εἰς αὐτόν. Τὰ ἀποδημητικά, τὰ διαβατικὰ καὶ τὰ ἐκτοπιστικά, ὅλα μαζί, ἀποτελοῦν τὰ καλούμενα μεταναστευτικὰ πτηνά, τὰ ὁποῖα, ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἐνδημικά, δὲν μένουν εἰς ἕνα τόπον πάρα μόνον ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα, ἄλλοτε μικρὸν καὶ ἄλλοτε μεγάλον. Τὸ διάστημα τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς κλιματολογικὰς καὶ βιοτικὰς συνθήκας ποὺ ἐπικρατοῦν εἰς τὸν τόπον αὐτόν. Τὰ ἀποδημητικὰ πτηνὰ ζοῦν εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τῆς Ἑλλάδος εἰς ὡρισμένην μόνον ἐποχήν, καὶ ἔπειτα ἀποδημοῦν. Ἄλλα ἐξ αὐτῶν ἔρχονται τὴν ἄνοιξιν, παραθερίζουν καὶ ἀναπαράγονται - νεοττεύουν ὅπως λέγουν οἱ εἰδικοὶ ὀρνιθολόγοι - καὶ τὸ φθινόπωρον ἀποδημοῦν συνήθως εἰς θερμότερα μέρη, δι' αὐτὸ τὰ ἀποδημητικὰ αὐτὰ λέγονται διαθεριστικὰ πτηνά. Ἄλλα ἐκ τῶν ἀποδημητικῶν ἔρχονται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ φθινόπωρον ἀπὸ ψυχρότερα μέρη, διαχειμάζουν καὶ τὴν ἄνοιξιν ἐπιστρέφουν καὶ πάλιν εἰς τὸν τόπον τῆς προελεύσεως των, δι' αὐτὸ καὶ λέγονται διαχειμαστικὰ πτηνά.

Τὰ διαβατικὰ πτηνὰ παραμένουν ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα εἰς ὡρισμένους τόπους τῆς Ἑλλάδος, εἰς τοὺς ὁποίους σταματοῦν μόνον διὰ νὰ ξεκουρασθοῦν ἀπὸ τοὺς κόπους τοῦ μακροῦ ταξιδίου των, νὰ εὕρουν τροφὴν καὶ νὰ ἀποκτήσουν νέας δυνάμεις διὰ τὴν συνέχισιν τῆς πορείας των. Τὰ πτηνὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς θὰ συναντήσῃ κανεὶς εἰς τὰς περιοχὰς ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὸ δρομολόγιόν των, τὰ λεγόμενα περάσματα, δύο φορὰς τὸν χρόνον, συνήθως τὴν ἄνοιξιν, ὅταν κατευθύνωνται πρὸς βορρᾶν καὶ τὸ φθινόπωρον, ὅταν κατευθύνωνται πρὸς νότον. Τὰ διαβατικὰ αὐτὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα πτηνὰ εἶναι ἀποδημητικὰ ἄλλων ξένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀφρικῆς.

Τέλος, τὰ ἐκτοπιστικὰ πτηνὰ μετατοπίζονται διαρκῶς, ἄλλοτε πρὸς τὰ ὀρεινὰ καὶ ἄλλοτε πρὸς τὰ πεδινά, πάντοτε δὲ πρὸς περιοχὰς μὲ ἀφθονωτέραν τροφήν. Πτηνὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι τὰ σπουργίτια, τὰ ὁποῖα ὅπως οἱ ἀτσίγγανοι δὲν ἠμποροῦν νὰ «στεργιώσουν» εἰς ὡρισμένον τόπον, διότι ἡ μοῖρα τῆς ζωῆς των τὰ ἀναγκάζει νὰ ἀναζητοῦν πάντα τὴν τροφὴν των ὁπουδήποτε ἠμποροῦν νὰ τὴν εὕρουν. Οἱ Γερμανοὶ ὀρνιθολόγοι τὰ ὠνόμασαν διὰ τὸν λόγον αὐτὸν «τσιγγανοπούλια», δὲν ἠμπορεῖ δὲ νὰ ὑπάρξῃ ἐπιτυχέστερος ὅρος διὰ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν ἐκτοπιστικῶν πτηνῶν.

Οἱ κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι τῶν πτηνῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τάξεις εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Στρουθοειδῆ. Ἡ τάξις αὐτὴ περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ λεγόμενα ᾠδικὰ πτηνὰ καὶ εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ περισσότερα εἴδη. Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰδῶν της ἀνέρχεται εἰς 175, κατανέμονται δὲ εἰς 22 οἰκογενείας, ποὺ ἀποτελοῦν 5 ὑποτάξεις, τὰ κορακοραμφῆ, τὰ κωνορραμφῆ, τὰ ὀδοντορραμφῆ, τὰ σχιζορραμφῆ καὶ τὰ ταινιορραμφῆ. Τὰ κυριώτερα καὶ τὰ γνωστότερα τῶν εἰδῶν τούτων εἶναι: Ὁ κόραξ ὁ γνήσιος (κοράκι, κόρακας, κλόκαρος), κόραξ ἡ κορώνη (κουρούνα, κορατζίνα, βρωμοχαβαρόνι), κόραξ ὁ καρπολόγος (χαβαρόνι, σιταροκόρακας), κολοιὸς ὁ κοινὸς (κάργια, καλιακούδα), κίσσα ἡ μακρόουρος (καρακάξα), κίσσα ἡ βαλανοφάγος ἢ κλέπτρια, κίσσα ἡ χαλκοκου-

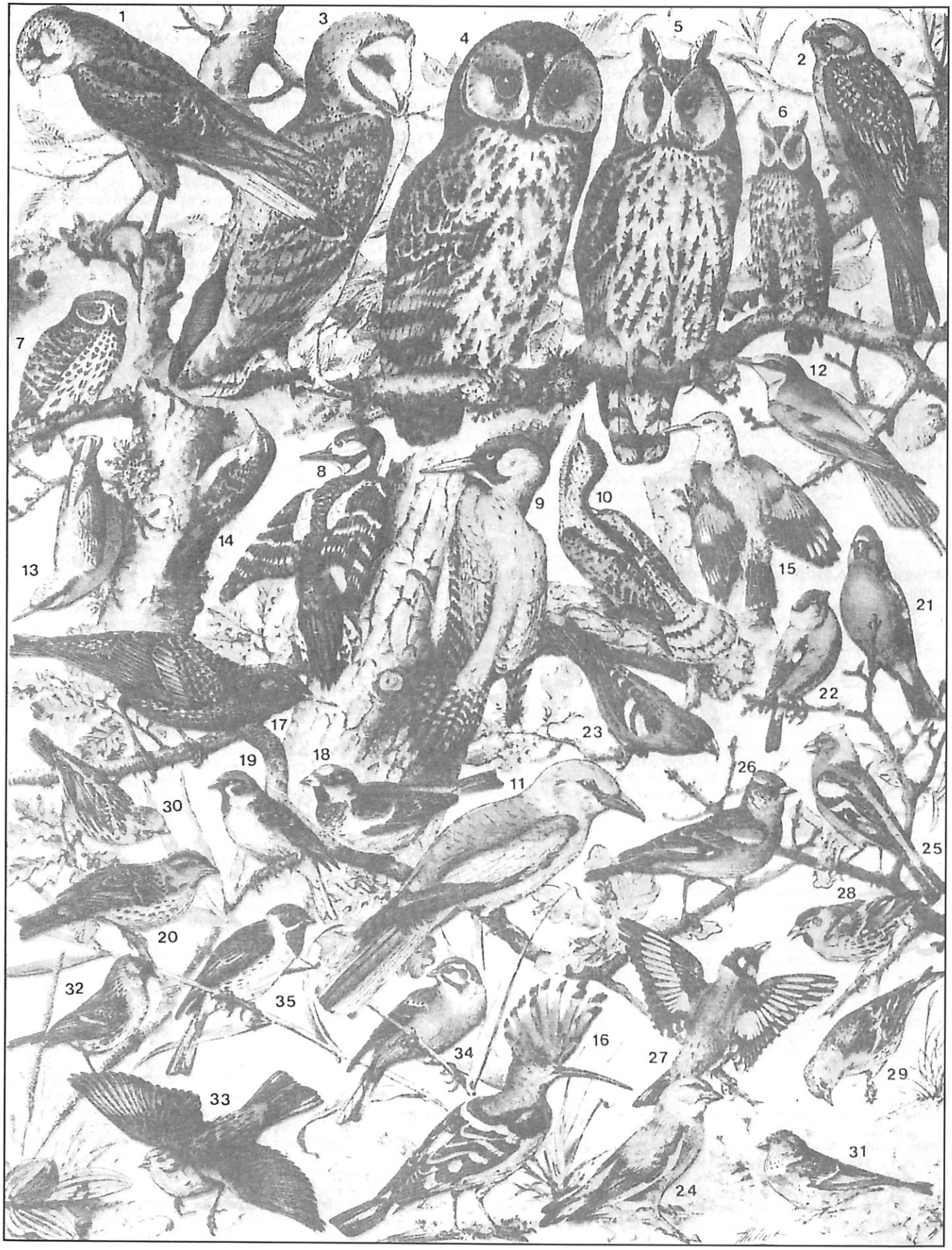

Μερικὰ ἐκ τῶν πτηνῶν ποὺ ζοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα: 1: Ἱέραξ ο πυρρόχρους (κιρκινέζι). 2: Ἱέραξ ὁ μέλας (πετρίτης). 3: Γλαῦξ ἡ σκότιος(εἶδος κουκουβάγιας). 4: Γλαῦξ ὁ αἰγωλιός. 5: Βύας (μποῦφος). 6: Σκῶψ ὁ ἐφιάλτης (γκιώνης). 7: Γλαῦξ ἡ βραχύωτος (κουκουβάγια). 8-10: Δρυοκολάπται διάφοροι (μερμηγκοφάγοι). 11: Κορακίας ὁ κοινὸς (χαλτοκουρούνα ἢ χρυσοκαρακάξα). 12: Μέροψ (μελισσουργὸς ἢ βουλγάρα). 13: Σίττη ἡ Εὐρωπαϊκὴ (τσοπανάκος). 14: Κέρθιος ὁ κοινὸς (καπνολόγος). 15: Τοιχοδρόμος. 16: Ἔποψ (τσαλαπετεινὸς ἢ ἀγριοκόκορας). 17: Ψὰρ (μαυροποῦλι ἢ ψαρόνι). 18: Στρουθίον τὸ κοινὸν (σπουργίτης). 19: Στρουθίον τὸ λευκόστηθον (πετροσπουργίτης). 20: Τρωγλοδύτης ὁ Εὐρωπαϊκὸς (τρυποφράκτης) 21, 22, 23, 25, 26: Διάφορα εἴδη σπίνων (ἄρρενα καὶ θήλεα). 24: Χλωρὶς ἡ κοινὴ (φλῶρος). 27: Σπίζα ἡ ἀκανθὶς (καρδερίνα ἢ γαρδέλι). 28, 29, 30: Σπίζα ὁ κοκκοθραύστης. 31, 32: Σπίζα ἡ πυρρόχρους. 33: Χονδρομύτης τῶν ἀγρῶν (τσίφτης). 34-35: Χονδρομύτης τοῦ βουνοῦ.

Ζῶα τῆς Ἑλληνικῆς πανίδος: 1: Ἵππος, 2: Ὄνος, 3: Ἡμίονος, 4: Αἴξ, 5: Χοῖρος, 6: Κύων (σκύλος), 7: Λαγός, 8: Πρόβατον, 9: Ἀγελάς, 10: Λύγξ (ρῆσος), 11: Ἀλώπηξ (ἀλεποῦ), 12: Λύκος, 13: Ἀσπάλαξ (τυφλοπόντικος), 14: Κορυδαλλός, 15: Πέρδικες, 16: Αἰγίθαλος (τρυποκάρυδο), 17: Ἰκτὶς (νυφίτσα), 18: Χελιδών, 19: Ἀηδών, 20: Περιστερά, 21: Σαύρα, 22: Μηλολόνθη (χρυσόμυγα), 23: Μάντις ἡ θρησκευτικὴ (ἀλογάκι τῆς Παναγίας), 24: Ἀκρίς, 25: Ἔχιδνα, 26: Γουγίλος (κέφαλος), 27: Χελώνη, 28: Σπόγγος, 29: Πάγουρος (κάβουρας), 30: Ἀστερίας (σταυρὸς τῆς θαλάσσης).

ροῦνα (ἢ χρυσοκαρακάξα), κίσσα ἡ Κρητική, πυρροκόραξ ὁ ἐρυθρόρραμφος (κορωνοπούλι), πυρροκόραξ ὁ κιτρινόφαιος (γαυράνι), ψὰρ ὁ κοινὸς (ψαρόνι, καραβέλι, μαυροπούλι, γκαραβέλι, ζαραβέλι, σβορίγγι, τσιβικάδα), ἀκριδοθήρας ὁ ροδόχρους (ἀγιοπούλι, διαβολοπούλι), χλωρίων ὁ γνήσιος (συκοφαγᾶς, κιτρινοπούλι, συκᾶς), ἀετομάχος ὁ φαιόστερνος (διπλοκεφαλᾶς, τρυγονόλιαρος), ἀετομάχος ὁ μέγας (λιάρος, παρδαλοκεφαλᾶς), ἀετομάχος ὁ ἐρυθρόνωτος (ἀητομάχος), μέροψ ὁ μελισσοφάγος (μελισουργός, βουργάρα), μυοθήρας ὁ φαιόχρους (μυγοχάφτης, μόναχος), μυιοθήρας ὁ Κρητικός, μυιοθήρας ὁ ὑπόλευκος (μοναχός, συκακίς), κοκκοθραύστης ὁ γνήσιος (διπλόσπινος,, φλιτζοῦνι, γαϊδουρόσπινα, γαϊδαρόσπινος), χλωρὶς ἡ κοινὴ (φλῶρος, φιῶρι, σπιγγάρι), σπίζα ἡ ἀκανθοφάγος (ἀκανθυλίς, καρδερῖνα, γαρδέλι, ἀγκαθοποῦλι), σπίζα ἡ πρασίνη (σκαθάρι), ἀκανθὶς ἡ καναβοφάγος (φανέτο, μουρότσιχλα), λοξίας ὁ σταυρορραμφὴς (σταυρομύτης, στραβομύτης), πύρρουλας ὁ πυρρὸς (πετρίτης, πύρρας), σειρῖνος ὁ κανάριος (σκαρθί, ἀγριοκανάρι), φρυγίλος ὁ ἄγαμος (σπῖνος, σπιγγάρι, τσόνης, πίπιζα, σπίζα), φρυγίλος ὁ Κρητικός, φρυγίλος ὁ ὀρεσίβιος (ὀρόσπιζος), σπίζα ἡ χιονόβιος (χιονάδα), πετρωνία ἡ μακρόρρυγχος (πετροσπουργίτης ἀγριόσπουργος), στρουθίον τὸ κοινὸν (σπουργίτης, τρυποφράκτης), στρουθίον τὸ ὀρεσίβιον (βουνόσπουργος), χονδρομύτης ὁ κοινὸς (τσίφτης, τσιφτιᾶς), χονδρομύτης ὁ μελανοκέφαλος (ἀμπελουργός, τσιτσιρλῆς, κρασοπούλι, μεθύστρα), χονδρομύτης ὁ ἐλαιοθώραξ (τσιχλῶνι, σταρίθρα), χονδρομύτης ὁ ἐρυθροπώγων (βλάχος, τσοπανάκι), χονδρομύτης ὁ σχοίνικλος (σχοινίλος, κέχραμος), κορυδαλλὸς ὁ βραχυδάκτυλος (μολωχτός, χαμοκλάδα, λαγιαντήρας), κορυδαλλὸς ὁ λαφιοφόρος (κατσουλιέρης), κορυδαλλὸς ὁ Μεσογειακὸς (σκορδιαλός), κορυδαλλὸς ὁ δενδρόβιος (τουρλάκι), κορυδαλλὸς ὁ ἀγροτικὸς (σταρίθρα), ἐρημόφιλος ἡ Βαλκανικὴ (χιονάδα), ἄνθος ὁ ἀγροδίαιτος (χαμοκελάδα, χειμωνοπούλι), σεισοπυγὶς ἡ ἐαρινὴ (σουσουράδα), σεισοπυγὶς ἡ μελανοκέφαλος (τσίνα, τσικλαρίδα, σκαλιφούρτα), σεισοπυγὶς ἡ ξανθόχρους (τσιλιβήθρα), αἰγίθαλος ὁ Πελοποννησιακὸς (σπιζίτης), αἰγίθαλος ὁ μέλας (παπαδίτσα), αἰγίθαλος ὁ πενθηφορῶν (κλειδωνᾶς), αἰγίθαλος ὁ κυανὸς (καλόγηρος), αἰγίθαλος ὁ ὀρεινὸς (μακρονούρης), φυλλοσκόπος ὁ τρόχιλος (ὄργιλος), ὑπολαΐς ἡ ὠχρὰ (τρικάκι), ὑπολαΐς ἡ ἐλαιόχρους (στριτσίδα), ὑπολαΐς ἡ φαιὰ (τσιροβᾶκος), ἀηδὼν ἡ μελανοπώγων (ἀηδόνι), ἀκροβάτης ὁ γαλακτώδης (κουφαηδόνι), ἀκροκέφαλος ὁ φραγμίτης, ἀκροκέφαλος ὁ καλαμοδίαιτος, ὑπολαΐς ἡ φιλομήλα, βασιλίσκος ὁ γνήσιος (βασιλάκης), κυστικόλη ἡ γνησία, βραδυπτέρυξ ὁ μεταξοειδὴς (ἀηδονάκι), ἀηδὼν ἡ κοινὴ (ἀηδόνι, μπιρμπίλι), φοινίκουρος ὁ γνήσιος (σπεντζᾶς, κοκκινόκωλος), φοινίκουρος ὁ ὠχρόουρος (καρβουνιάρης, γιαννάκος, καλαντζῆς), κίχλη ἡ δενδρόβιος (τσίχλα, δενδρότσιχλα), κίχλη ἡ ἰξοφάγος (τσαρσάρα, γερακότσιχλα), κίχλη ἡ ἰλιὰς (κοκκινότσιχλα), κόσσυφος ὁ κοινὸς (κότσιφας, κοτσύφι), κόσσυφος ὁ χρηματιστὴς (πετροκότσυφας), οἰνάνθη ἡ γνησία (ἀσπρόκωλος), λεμώνιος ὁ μελανόλαιμος (τρίσιζα), δίκχος ὁ ἀλπικὸς (βραχοπούλι), τρωγλοδύτης ὁ γνήσιος (τρυποκαρύδα, τρυποφράχτης), χελιδὼν ἡ ἀγριοδίαιτος (χελιδόνι), χελιδὼν ἡ ἐρυθροπύγιος (κοκκινοκωλίτης), χελιδὼν ἡ κοινὴ (μαρτινάκι), χελιδὼν ἡ καστανομέτωπος, χελιδὼν ἡ πετρόφιλος (πετροχελίδονο), χελιδὼν ἡ ὀχθόφιλος, κύψελος ὁ ἄπους (κλαδευτῆρα), κύψελος ὁ μέλας, κύψελος ὁ ἀλπειος (κλαδιστῆρι), κύψελος ὁ λευκογαστήρ, αἰγοθήλης ὁ Εὐρωπαϊκὸς (βυζάστρα, γιδοβύζι, νυχτοπούλι), ἔποψ ὁ κοινὸς (τσαλαπετεινός, ἀγριοκόκκορας, παρδαλέκτορας), σίττη ἡ Εὐρωπαϊκὴ (τσοπονᾶκος, σφυριχτάρι), σίττη ἡ τεφρόπους (τσοπανάκι), κέρδιος ὁ βραχυδάκτυλος (καπνολόγος), τοιχοδρόμος ὁ τοιχοδρόμος (σφαρνίστρα), ἀλκυὼν ἡ κοινὴ (ψαροφάγος), ἀλκυὼν ἡ δασικὴ (βασιλοπούλι).

β) Καλοβατικά. Ἡ τάξις αὐτὴ εἶναι δευτέρα εἰς ἀριθμὸν εἰδῶν, περιλαμβάνουσα συνολικῶς 66 εἴδη, τὰ ὁποῖα κατανέμονται εἰς 9 οἰκογενείας. Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι μεταναστευτικά, ὀλίγα δὲ ἐνδημικά. Τὰ κυριώτερα τῶν εἰδῶν τούτων εἶναι: πελαργὸς ὁ λευκὸς (λελέκι, καλαμοκανᾶς), πελαργὸς ὁ μέλας (μαυρολέλεκας), λευκοερωδιὸς ὁ εὐθύρραμφος (χουλιάρι, σπάτουλα, χουλιαρομύτα), ἶβις ἡ δρεπανόρραμφος (μαῦρο τουρλί, χαλκοκόττα), ἐρωδιὸς ὁ βουκόλος (γελαδάρης), ἐρωδιὸς ὁ τεφρόχρους (τρυγονοσούρτης), ὁ λευκὸς (αἰγκρέτα), νυκτοκόραξ ὁ γνήσιος (φῶυξ), ἐρωδιὸς ὁ μικρὸς (ὀρτυγοσούρτης), φοινικόπτερος ὁ ροδόχρους (περγιαλίτης, φλαμῖγκος), οἰδίκνημος ὁ γνήσιος (τουρλίδα), γλαρεόλη ἡ λειμώνιος (θαλασσοχελιδών, νεροπέρδικα, νεροχελίδονο), χαραδριὸς ὁ βουκόλος (γελαδάρης), ἐρωδιὸς ὁ τεφρόχρους (τρυγονοσούρτης), ὁ λευκὸς (αἰγκρέτα), νυκτοκόραξ ὁ γνήσιος (φῶυξ), ἐρωδιὸς ὁ μικρὸς (ὀρτυγοσούρτης), φοινικόπτερος ὁ ροδόχρους (περγιαλίτης, φλαμῖγκος), οἰδίκνημος ὁ γνήσιος (τουρλίδα), γλαρεόλη ἡ λειμώνιος (θαλασσοχελιδών, νεροπέρδικα, νεροχελίδονο), χαραδριὸς ὁ ὑέτιος (βροχοπούλι ἢ κιτρινοπούλι), χαραδριὸς ὁ μικρός, χαίνικλος ὁ λοφιοφόρος (καλημάνα), χαλικίας ὁ ἀνατρεπτικὸς (σκαλίστρα), καλίδους ὁ κυρτόρραμφος (κίγκλος), τρύγγας ὁ ἐρυθρόπους (γαϊταρίφι), ἀκτίτης ὁ ὑπόλευκος (σουρλίνι), ἰλυόβιος ὁ κοινὸς (χηβάδι), νουμήνιος ὁ τοξορραμφὴς (τουρλίδα, μεγάλο τουρλί), νουμήνιος ὁ λεπτόρραμφος (τουρλί, τουρλουλῆς, ψιλομύτα), νουμήνιος ὁ φαιόπους (σιγλίγουρος), σκολόπαξ ὁ ἀγροδίαιτος (μπεκάτσα, ξυλόκοττα, τσαπόρνιθα), σκολοπακὶς ἡ κοινὴ (μπεκατσίνι), σκολοπακὶς ἡ μεγάλη (διπλὸ μπεκατσίνι), λιμνοκρύπτης ὁ μικρὸς (μπεκανέλλα), αἱματόπους ὁ ὀστρεοφάγος, ὠτὶς ἡ μεγάλη (ἀγριόγαλλος, τόγια, ἀγριόκουρκος), ὠτὶς ἡ μικρὰ (χαμωτίδα, ροῦσα, ἀγριόκοττα), ράλλος ὁ φίλυδρος (νεροπούλι, νεροκοτσέλλα), ὀρτυγομήτρα ἡ πυγμαία (νερόκοττα), ὀρτυγομήτρα ἡ μικρὰ, ὑδρόρνις ἡ χλωρόπους (ὄρνιθα, πουλάδα, πρασινοπόδαρος), φαλαρὶς ἡ μαύρη (μπάλιζα ἀγριοπουλάδα).

3) Στεγανόποδα. Ἡ τάξις αὐτὴ περιλαμβάνει 53 εἴδη, κατανεμόμενα εἰς 7 οἰκογενείας. Τὰ κυριώτερα τούτων εἶναι: ὑδροχελιδὼν ἡ μαύρη, δρεπανὶς ἡ χελιδονόρραμφος (γλαρόνι), δρεπανὶς ἡ λευκομέτωπος, λάρος ὁ ἀργυρόχρους (γλάρος), πελεκᾶνος ὁ ὀκνοκρόταλος (σακκᾶς), πελεκᾶνος ὁ μεγάλος (τσουμπανιᾶς), φαλοκροκόραξ ὁ μεγάλος (κορμοράνη), φαλοκροκόραξ ὁ Ἀριστοτέλειος (καλικατσοῦ), φαλακροκόραξ ὁ πυγμαῖος, κύκνος ὁ μουσικός, κύκνος ὁ κοινὸς, χὴν ὁ κοινὸς (ἀγριόχηνα), χὴν ὁ μικρὸς, χὴν ὁ ἐρυθρόπους (χηνάρι), χηναλώπηξ ὁ φαιόχρους (ἀγκίτι), νῆσσα ἡ πλατύρρυγχος (ἀγριόπαπια, καθαρόπαπια), νῆσσα ἡ χειμερινὴ (παπιόνι), νῆσσα ἡ συρίζουσα (μπάλι, σφυριχτάρι), νῆσσα ἡ ὀξύουρος (τσουφλοτῶλι, ψαλίδα), νῆσσα ἡ σπαθιδόρραμφος (κουταλᾶς) νῆσσα ἡ ἐρυθροκέφαλος (χονδροκύλι), νῆσσα ἡ μέλαινα (μαυροπάπια, κολυμβίς), νῆσσα ἡ λευκόφθαλμος (βαλτοπαπί), νῆσσα ἡ βουκέφαλος (γαλαντζί), νῆσσα ἡ λευκόφαιος (κεφαλούδι), πρίστης ὁ μεγάλος (βουταναριᾶς), πρίστης ὁ πριονόρραμφος (βουτηχτάρι), θυελλοπόρος ὁ κοινὸς (μάχος), θυελλοπόρος ὁ φαιόχρους (ἀρτέμιος), πυγόπους ὁ λοφιοφόρος (κωλοβοῦτι), πυγόπους ὁ πυρρόλαιμος (βουτήχτρα), κόλυμβος ὁ ἀρκτικὸς (βουταναριά), κόλυμβος ὁ ἀστερόεις (βουταναριὰ ἡ κοκκινοστήθα).

δ) Ἁρπακτικά. Εἶναι ἡ τετάρτη εἰς ἀριθμὸν εἰδῶν τάξις πτηνῶν, ἡ ὁποία περιλαμβάνει 46 συνολικῶς εἴδη, κατανεμόμενα εἰς 2 μόνον οἰκογενείας. Ἐκ τῶν εἰδῶν τούτων, τὰ ἡμίση σχεδὸν εἶναι ἐνδημικὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας ἡ ὀρεινὴ διαμόρφωσις παρέχει εἰς αὐτὰ ἀσφαλῆ ἐνδιαιτήματα καὶ ἀφθονίαν τροφῆς. Τρέφονται συνήθως ἀπὸ μικρὰ ζῶα, ἰδίως ἑρπετὰ καὶ πτηνά. Τὰ κυριώτερα καὶ μεγαλύτερα τῶν ἁρπακτικῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι οἱ γύπες καὶ οἱ ἀετοί, ὅπως ὁ γὺψ ὁ πυρρόχρους (κόκκινο ὄρνιο), ὁ αἰγυπιὸς ὁ μοναχὸς (μαῦρο ὄρνιο, λυκόρνιο), γὺψ ὁ περκνόπτερος (ἀσπροπάρης), γυπαετὸς ὁ πωγωνοφόρος (ὀξυά, κλάρα), ἀετὸς ὁ γνήσιος (χρυσάετος, σταυραετός), ἀετὸς ὁ βασιλικὸς (χελωνιάρης), ἀετὸς ὁ στικτός, ἀετὸς ὁ τολμηρὸς (νησάετ) ἁλιάετος ὁ λευκονούρης (ἀσπροκέφαλος), κιρκάετος ὁ ὀφιδοφάγος (ἄσπρος ἀετός) καὶ ἄλλα.

Ἐπίσης ἡ τάξις περιλαμβάνει καὶ πλῆθος εἰδῶν ἱεράκων καὶ γλαυξῶν, τὰ πλέον συνήθη τῶν ὁποίων εἶναι: ἱέραξ ὁ μεταναστευτικὸς (τριόρχις), ἱέραξ ὁ ὀξύπτερος (βαρβάκι), ἱέραξ ὁ κορυδαλλοφάγος (ξεφτέρι), ἱέραξ ὁ νάκος (γεράκι), ἱέραξ ὁ θηρευτικὸς (πετρίτης), ἱέραξ ὁ γνήσιος (κεχρῆς, πετροκιρκινέζι), ἱέραξ ὁ ἐρυθρόχρους (κιρκινέζι), τριόρχις ὁ κοινὸς (βαρβάνα, ποντικογερακίνα), κύρκος ὁ ὀρνιθοφάγος (μεγάλο σαΐνι), κύρκος ὁ κοινὸς (τσιχλογέρακο, σαΐνι), ἰκτῖνος ὁ μέλας (γερακοπέρδικο), βύας ὁ βύας (μποῦφος), γλαὺξ ἡ κοινὴ (ὥτος), γλαὺξ ἡ βραχύωτος (κλαψοπούλι), γλαὺξ ἡ οἰκοδίαιτος, γλαὺξ ἢ στρὶγξ τῆς Ἀθηνᾶς (κουκουβάγια), στρὶγξ ἡ αἰγωλιὸς (χουχουριστὴς), σκὼψ ὁ κοινὸς (γκιώνης, σκλώπα), γλαὺξ ἡ λευκὴ (χαροπούλι, στριγγοπούλι), γλαὺξ ἡ φλογώδης (τιτώ).

5) Ἀναρριχητικά. Ἡ τάξις περιλαμβάνει 9 εἴδη κατανεμόμενα εἰς 2 οἰκογενείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ οἰκογένεια τῶν δρυοκολαπτῶν (μερμηγκοφάγοι) ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι περιλαμβάνει εἴδη ἐνδημικὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ κυριώτερα τῶν ἀναρριχητικῶν εἶναι: ὁ δρυοκολάπτης ὁ χλωρίων (ξυλοφαγᾶς, τσικλιτάρα, τρυπόξυλο), δρυοκόπος ὁ μέγας (τσικλιτάρα ἡ μεγάλη), δρυοκόπος ὁ λευκόνωτος (τσικλιτάρα ἡ παρδαλή), δρυοκόπος ὁ μικρὸς (τσικλιτάρα ἡ μικρή), δρυοκόπος ὁ μέτριος, δρυοκόπος ὁ μέλας (τσιγκιτάρα ἡ μαύρη), ἴυγξ ὁ κοινὸς (μυρμηκοφάγος, στραβολαίμης, γλωσσᾶς), κόκκυξ ὁ ὠδικὸς (κοῦκος), κοκκυστὴς ὁ βαλανοφάγος (κρᾶνος).

στ) Ἀλεκτοροειδῆ. Εἰς τὴν τάξιν αὐτὴν ὑπάγονται 7 εἴδη, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν φασιανιδῶν. Ἐκ τούτων πολλὰ εἶναι ἐνδημικὰ καὶ μάλιστα κατοικίδια. Ταῦτα εἶναι τὰ εἴδη: ἀλεκτορὶς ἡ οἰκοδίαιτος (κοινῶς κόττα), μελεαγρὶς ἡ Ἰνδικὴ (ἰνδιάνος), νουμιδὴ ἡ μελεαγρὶς (φραγκόκοττα), ταὼς (παγώνι), φασιανὸς ὁ Κολχικός, πέρδιξ ἡ Ἑλληνικὴ (πετροπέρδικα), πέρδιξ ἡ λειμώνιος (λειβαδοπέρδικα, τσίλια), ὄρτυξ ἡ κοινὴ (ὀρτύκι, χειμωνοπέρδικα), φραγκολίνα ἡ φραγκολίνη κ.ἄ.

ζ) Περιστεροειδῆ. Ἡ τάξις, τέλος, αὐτὴ περιλαμβάνει μίαν οἰκογένειαν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν 6 εἴδη τὰ ἑξῆς:περιστερὰ ἡ λευκόλαιμος (φάσσα), περιστερὰ ἡ οἰνὰς (φασσοπερίστερο), περιστερὰ ἡ ἀγρία (ἀγριοπερίστερο), τρυγὼν ἡ κοινὴ (τρυγόνα, τουρτούρα - μόνον διαβατικόν), τρυγὼν ἡ δεκαοχτὼ (δεκαοχτούρα).

Θηλαστικά. Ἀπὸ τὰ ἀπολιθωμένα λείψανα ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς παλαιοντολογικὰς ἀνασκαφὰς γενομένας εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, προκύπτει ὅτι τόσον κατὰ τοὺς Προϊστορικοὺς ὅσον καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἔζων εἰς αὐτὴν γιγαντιαῖα θηλαστικὰ ζῶα κατὰ πολὺ διάφορα τῶν σημερινῶν, τὰ ὁποῖα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηφανίσθησαν λόγῳ τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν διαβιώσεως. Ἰδιαιτέρως ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι τὰ παλαιοντολογικὰ λείψανα τῆς Πικερμικῆς πανίδος τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἐρεύνας εἰς Πικέρμι (βλ.λ.) Ἀττικῆς καὶ ἄλλας περιοχὰς τῆς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐσυνεχίνοντο καὶ μετὰ τὸ ἔτος 1979. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θηλαστικὰ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς ἔχουν ἐξαφανισθῆ ἢ βαίνουν πρὸς ἐξαφάνισιν, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν μεγάλων δασῶν, τὴν μεταβολὴν τοῦ κλίματος καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν δίωξίν των ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὅσον περισσότερον ἐκπολιτίζεται τόσον

περισσότερον τὰ καταδιώκει. Τοιαῦτα μεγάλα θηλαστικὰ ἀναφέρουν τόσον ὁ Ἡρόδοτος, ὅσον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ παλαιοτέρους συγγραφεῖς σήμερον ἢ σπανίζουν ἢ δὲν ὑπάρχουν. Μὲ τὴν πανίδα τῶν θηλαστικῶν ἠσχολήθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀλίγοι σχετικῶς ἐρευνηταί. Εἰς τὰ πεπραγμένα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς τοῦ Μωρέως, ἀναφέρονται 21 εἴδη θηλαστικῶν ἐκ Πελοποννήσου, εἰς τὸ περὶ τῆς πανίδος τῶν Κυκλάδων ἔργον τοῦ Ἔρχαρντ ἀναφέρονται ἐπίσης 21 εἴδη ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῶν ὁποίων 13 δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰ πεπραγμένα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μωρέως καὶ συνεπῶς ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν θηλαστικῶν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς 34. Τέλος, ὁ Χελντράϊχ εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ Ἑλληνικὴ πανίς» ἀναφέρει ἐξ ὅλης τῆς τότε Ἑλλάδος 50 περίπου εἴδη τὰ ὁποῖα σήμερον πιθανῶς νὰ εἶναι ὀλιγώτερα, λόγω ἐξαφανίσεως μερικῶν ἐξ αὐτῶν.Αἱ τυχὸν νεώτεραι ἔρευναι αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλεται νὰ γίνουν, θὰ δείξουν τὸ τί ὑπῆρχεν ἄλλοτε καὶ τὸ τί ὑπάρχει σήμερον, ὁπότε θὰ γνωρίσωμεν τὸν πραγματικὸν πλοῦτον τῆς χώρας εἰς θηλαστικά, ὁ ὁποῖος ὅμως ὑπάρχει φόβος νὰ εἶναι πολὺ πενιχρός. Τὰ 50 αὐτὰ εἴδη κατανέμονται εἰς 19 οἰκογενείας καὶ 7 τάξεις, ὡς ἑξῆς:

Τάξις	Οἰκογένειαι	Εἴδη
Ἐντομοφάγα	2	2
Χειρόπτερα	1	4
Τρωκτικὰ	5	11
Σαρκοφάγα	4	13
Κητώδη	2	2
Πτερυγιόποδα	ά	ά
Ὁπληφόρα	4	17
Σύνολον	19	50

Μεταξὺ τῶν εἰδῶν τῶν διαφόρων αὐτῶν τάξεων, μερικὰ ἔχουν ἐξημερωθῇ καὶ διατρέφονται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς κατοικίδια ζῶα, ἐνῶ τὰ ἄλλα παραμένουν εἰς ἀγρίαν ἢ ἡμιαγρίαν κατάστασιν. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων αὐτῶν τάξεων εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι κυρίως οἱ ἑξῆς:

α) Ἐντομοφάγα. Ταῦτα περιλαμβάνουν 2 οἰκογενείας, ἑκάστη δὲ τούτων ἀνὰ ἕνα εἶδος, τὸν ἀκανθόχοιρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν καὶ τὸν ἀσπάλακα τὸν Εὐρωπαϊκόν.

Ὁ ἀκανθόχοιρος ὁ Εὐρωπαϊκὸς (κοινῶς σκατζόχοιρος), ζῇ εἰς τοὺς ἀγρούς, τοὺς κήπους, τὰ δάση καὶ τοὺς ἀμπελῶνας ὁλόκληρου τῆς Ἑλλάδος, κατασκευάζων τὴν φωλεάν του ἐντὸς τάφρων καλυμένων ἀπὸ πυκνοὺς βάτους ἐντὸς τῶν ὁποίων διημερεύει καὶ ἐξέρχεται εἰς ἀναζήτησιν τροφῆς κατὰ τὴν νύκτα.

Ὁ ἀσπάλαξ ὁ Εὐρωπαϊκὸς (κοινῶς τυφλοπόντικας) ζῇ μέσα εἰς στοάς, τὰς ὁποίας διανοίγει εἰς τὸ ἔδαφος, εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ ζωολόγος Κροῦπερ ἀναφέρει ἀορίστως ὅτι ἀνεῦρε καὶ 2-3 εἴδη μυγαλῶν ἀλλ' ἀκριβῆ στοιχεῖα περὶ αὐτῶν δὲν ὑπάρχουν.

β) Χειρόπτερα. Ἡ τάξις αὐτὴ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 4 εἴδη ὑπαγόμενα εἰς μίαν οἰκογένειαν. Ταῦτα εἶναι ἡ νυκτερὶς ἡ μυοειδής, νυκτερὶς ἡ πιπιστρέλλα, ρινόλοφος ὁ ἤππιος καὶ ρινόλοφος ἡ ἱπποκρηπίς, κοινῶς νυκτερίδες καὶ νυκτοπέτες. Ζοῦν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὰ δὲ δύο τελευταῖα εἴδη ἀφθονώτερον εἰς τὴν Ἀττικήν.

γ) Τρωκτικά. Ταῦτα περιλαμβάνουν 11 εἴδη κατανεμόμενα εἰς 5 οἰκογενείας. Ἐκ τούτων κυριώτερα εἶναι ὁ μῦς ὁ κοινὸς (ὁ κοινὸς ποντικός), ἐπίμυς ὁ Νορβηγικὸς (ποντικὸς τῶν ὑπονόμων), μῦς ὁ τεφρὸς (μπέλεχας), μῦς τῶν δασῶν (μπλοῦχι καὶ κλαροπόντικο), μῦς ὁ οἰκιακὸς καὶ ἀρουραῖος ὁ ἀγροτικός. Ἐκτὸς τῶν εἰδῶν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν μυϊδῶν καὶ τῶν ὁποίων πιθανῶς ὑπάρχουν καὶ ἄλλα εἴδη, τρωκτικὰ εἶναι ἐπίσης ὁ λαγωὸς ὁ κοινὸς (κοινῶς λαγός), ὁ κόνικλος ὁ κοινὸς (λαγοκούνελο καὶ κουνέλι), ὁ ὁποῖος ζῇ εἰς ἀγρίαν κατάστασιν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, οὐδέποτε ὅμως ἐμφανίζεται ὅπου καὶ ὁ λαγωός, κόνικλος ὁ οἰκιακὸς (ἥμερο κουνέλι), σκίουρος ὁ κοινὸς (βερβερίτσα), τοῦ ὁποίου ζῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ μαύρη παραλλαγὴ καὶ ἰδίως εἰς τὸν Παρνασσόν, τὸν Ὄλυμπον καὶ τὰ Ἀρκαδικὰ δάση, κάστωρ ὁ κάστωρ (κοινῶς κατσόρχι), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἐκ τῶν περιοχῶν τοῦ Ἀλφειοῦ, ἔχει δὲ πιθανῶς ἐκλείψει σήμερον καὶ μυωξὸς ἡ νιτέλλη, ὁ ὁποῖος παρετηρήθη εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Ἀττικήν.

δ) Σαρκοφάγα. Ἡ τάξις αὐτὴ περιλαμβάνει 13 εἴδη, ἀνήκοντα εἰς 4 οἰκογενείας. Τὰ σαρκοφάγα, τὰ ὁποῖα ζοῦν σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, μικρὰ ζῶα. Ἐκ τούτων κυριώτερα εἶναι ἡ ἄρκτος ἡ κοινὴ (ἀρκούδα), ἡ ὁποία σήμερον σπανίζει εἰς τὰ μεγάλα δάση τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ποὺ εὑρίσκονται πρὸς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Ἀλβανίαν καὶ ὅπου ἄλλοτε ἔζει ἐν ἀφθονίᾳ. εὑρίσκεται δὲ ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Ροδόπην καὶ τὸν Αἶμον, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται ἡ κοινὴ ἀρκούδα, ποὺ περιφέρουν εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀτσίγγανοι. Ὁ τρόχος ὁ κοινὸς (ἀσβὸς, ἐσβὸς ἢ ἄρκαλος), ὁ ὁποῖος ζῇ εἰς τὴν Ἀττικήν, Στερεάν, Πελοπόννησον κλπ. ὁ αἴλουρος ὁ ἄγριος (ἀγριόγατος) ποὺ συναντᾶται εἰς τὸν Παρνασσόν, τὴν Ἀττικήν, τὴν Ἀρκαδίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, γαλῆ ἡ οἰκιακὴ (γάτα), λύγξ ὁ κοινὸς (ρύσσος καὶ ρίτσος), ὁ ὁποῖος ἀπαντᾶται εἰς τὸν Ὄλυμπον, τὸν Παρνασσόν, τὴν Κυλλήνην, τὸ Παναχαϊκὸν καὶ γενικῶς εἰς περιοχὰς καλυπτομένας ἀπὸ πυκνὰ ἔλατα, λύκος ὁ κοινός, ὁ ὁποῖος συνηντᾶτο ἄλλοτε ἀφθονώτερον ἀλλὰ σήμερον ἔχει περιορισθῇ μακρὰν τῶν συγκοινωνιακῶν ὁδῶν, εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη, ὁ θὼς ὁ χρυσόχρους (τσακάλι), τὸ ὁποῖον ζῇ εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Ἀττικήν, τὴν Εὔβοιαν, τὰς νήσους καὶ τὴν Πελοπόννησον, ὅπου συναντᾶται μία παραλλαγὴ αὐτοῦ ποὺ ἀποκαλεῖται λυκοτσάκαλο, ἡ ἀλώπηξ ἡ κοινὴ (ἀλεποῦ καὶ ζουρίδα), κοινοτάτη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, κύων ὁ κατοικίδιος (σκύλος), ἰκτὶς ὁ ὀρεσίβιος (κουνάβι), ἡ ὁποία ἐπίσης εἶναι κοινὴ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἰκτὶς ἡ δύσοσμος (βρωμοκούναβο), ἰκτὶς ἡ οἰκιακὴ (νυφίτσα) καὶ ἐνυδρὶς ἡ κοινὴ (βίδρα, ποταμόσκυλο καὶ σκυλοπόταμος), ἡ ὁποία ἀπαντᾶ εἰς τὸν Ἀχελῶον ποταμόν.

ε) Κητώδη. Ἐκ τούτων εἶναι γνωστὰ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας δύο εἴδη ὁ δελφὶν ὁ δελφὶς (δελφίνι) καὶ ὁ φυσητὴρ ὁ μακροκέφαλος (φυσητήρ), τοῦ ὁποίου ἡ ἐμφάνισις εἶναι σποραδικὴ καὶ πιθανῶς τυχαία.

στ) Πτερυγιόποδα. Ἐξ αὐτῶν συναντᾶται εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον ἡ φώκη ἡ κοινὴ (φώκια) εἰς τὸν Ἅγιον Εὐστράτιον καὶ ἄλλας ἐρημονήσους τοῦ Βορείου Αἰγαίου.

ζ) Ὁπληφόρα. Ἡ τάξις αὐτὴ περιλαμβάνει 17 εἴδη κατανεμόμενα εἰς 4 οἰκογενείας. Τὰ εἴδη ταῦτα διακρίνονται εἰς ἀρτιοδάκτυλα καὶ περιττοδάκτυλα, εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς κυρίως: ὗς ὁ ἄγριος (ἀγριογούρουνο), ἄγνωστος εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους, ὁ ὁποῖος ζῇ εἰς ὡρισμένα μόνον μέρη τῆς Στερεᾶς, τὴν Ἤπειρον, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην, ὅπου ὑπάρχουν ἀρκετὰ κατὰ προτίμησιν εἰς ὑγρὰ δάση, ὗς ὁ ἥμερος (χοῖρος καὶ γουροῦνι), αἴγαγρος ὁ κοινὸς (ἀγριοκάτσικο, ἀγριόγιδο, καὶ ἀγρίδι). Τὸ εἶδος τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν πανίδα, ζῇ δὲ εἰς πολλὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὸν Τυμφρηστόν, τὸν Παρνασσόν, τὰ ὄρη τῶν Ἀγράφων, τὸν Ὄλυμπον, τὴν Κρήτην, τὴν Ἀντίμηλον ἢ Ἐρημόμηλον, καθὼς καὶ εἰς τὰ Γιοῦρα καὶ τὴν Πολύαιγον τῶν Βορείων Σποράδων. Ζῇ κατ' ἀγέλας μικράς, αἱ ὁποῖαι ὁλονὲν ἐλαττοῦνται εἰς ἀριθμόν, τόσον ὥστε ἡ ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀρειβατικοῦ Συνδέσμου, ποὺ ἐπεσκέφθη τὴν Ἐρημόμηλον, δὲν ἀνεῦρεν τὸ εἶδος τοῦτο εἰς αὐτήν. Τὸ ζῶον αὐτὸ ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον μελέτης πολλῶν ἐρευνητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν θεωροῦν τοὺς εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς Ἑλλάδος ζῶντας αἰγάγρους ὡς ἰδιαίτερα εἴδη, ἄλλοι δὲ ὡς ποικιλίας ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν πρώτων πιθανῶς ἡ αἴγαγρος, ἡ ὁποῖος ζῇ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀλύμπου-Τυμφρηστοῦ καὶ Παρνασσοῦ, ἀποτελεῖ τὸ εἶδος αἴγαγρος ἡ ἀγρία, ἐνῶ αἱ τῶν ἄλλων περιοχῶν τὸ εἶδος αἴγαγρος ἡ αἴγαγρος, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐμφανίζει πολλὰς παραλλαγάς. Ἡ αἴγαγρος τῆς Ἐρημομήλου κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἔρχαρντ, εἶναι ἰδιαίτερον εἶδος, ἡ αἴγαγρος ἡ στική, ἡ δὲ αἴγαγρος τῆς Κρήτης ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἰδιαίτερον εἶδος, τὴν αἴγαγρον τὴν Κρητικήν, ἡ ὁποία ἦτο γνωστὴ καὶ ἀπὸ τῆς Ὁμηρικῆς ἐποχῆς, ἀναφέρει δὲ περὶ αὐτῆς σχετικῶς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν αἴγαγρον τῶν Γιούρων καὶ τῆς Πολυαίγου, περὶ τῆς ὁποίας ἠσχολήθη καὶ ὁ Ν. Πολίτης ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως, εἶναι πιθανῶς αἴξ εἰς ἡμιαγρίαν κατάστασιν διὰ τοῦτο καὶ ἀποτελεῖ τὸ εἶδος αἴγαγρος ἡ δορκάς.

Ἄλλα εἴδη ἀρτιοδακτύλων θηλαστικῶν εἶναι ἡ αἴξ ἡ γνησία (γίδα ἢ κατσίκα), πρόβατον τὸ κοινόν, ὁ βοῦς ὁ ταῦρος (βόδι), βοῦς ὁ βούβαλος (βουβάλι), κάμηλος ἡ δρομὰς (καμήλα καὶ γκαμήλα), ὅλα κατοικίδια, ἐκτὸς δὲ τούτων ἡ ἔλαφος ἡ κοινὴ (ἐλάφι), τῆς ὁποίας πιθανῶς νὰ ζοῦν μερικὰ ὑπολείμματα εἰς τὰ δάση τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς βορειοδυτικῆς Ἀκαρνανίας, ἡ ἔλαφος ἡ δορκὰς (ζαρκάδι), ἡ ὁποία ἔζη ἄλλοτε εἰς τὰ πεδινὰ δάση τῆς Ἑλλάδος, ἀνερχομένη εἰς τὰ ὀρεινὰ μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος καὶ ἡ ἔλαφος ἡ δάμα, ἡ κατὰ Πλίνιον ἔλαφος ἡ πλατύκερως (κοινῶς πλατώνι), τῆς ὁποίας ὑπῆρχον πρὸ τοῦ 1915 εἰς μερικὰ δάση τῆς Αἰτωλοακαρνανίας μερικοὶ ἀντιπρόσωποι, οἱ ὁποῖοι σήμερον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔχουν ἐξαφανισθῇ. Τέλος ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν περισσοδακτύλων ζοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ κατοικίδια ἵππος ὁ γνήσιος (ἄλογο), ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει πολλὰς παραλλαγὰς καὶ φυλάς, ἵππος ὁ ὄνος (γάϊδαρος) καὶ τὸ ἐκ τῆς διασταυρώσεως ἄρρενος ὄνου μετὰ θήλεος ἵππου νόθον εἶδος ἵππος ὁ νόθος (μουλάρι καὶ ἡμίονος).

Ζ.Ρ.-Τ.

ΣΗΜ. Τὰ κοινὰ ὀνόματα τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν πτηνῶν τῆς Ἑλλάδος ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ «Καταλόγου τῶν Πτηνῶν τῆς Ἑλλάδος» τῶν Χατζησαράντου καὶ Κανέλλη, ὁ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Βουνό», καθὼς ἐπίσης καὶ τοῦ σχετικοῦ καταλόγου καθὼς καὶ τοῦ ἔργου «Ἀγρίμια καὶ Πουλιὰ τοῦ τόπου μας» τοῦ Ἠλ. Καραλέκα ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθησαν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ κοινὰ ὀνόματα πολλῶν ἐκ τῶν θηλαστικῶν τῆς Ἑλλάδος.

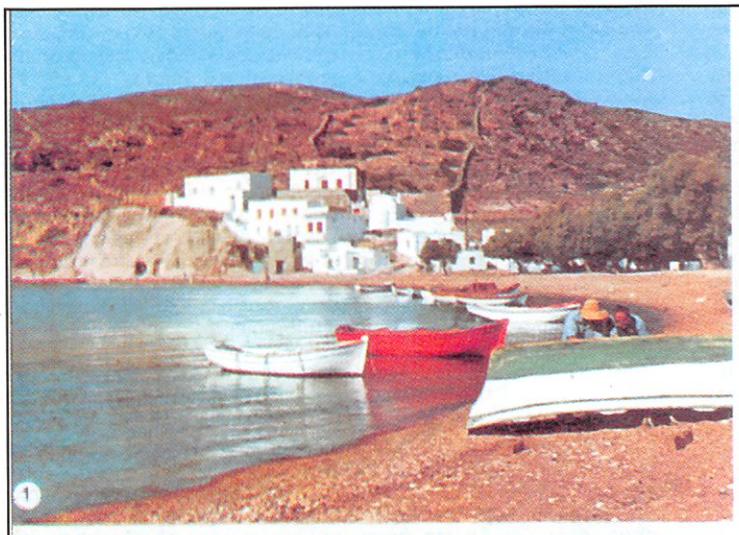

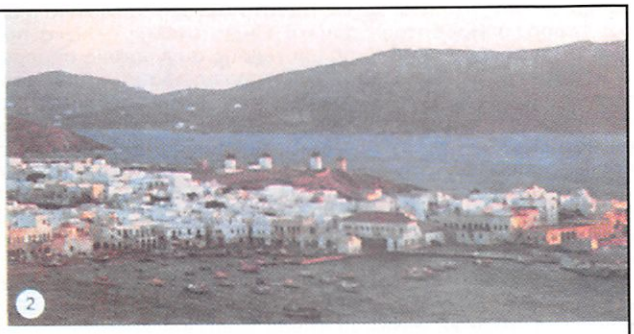

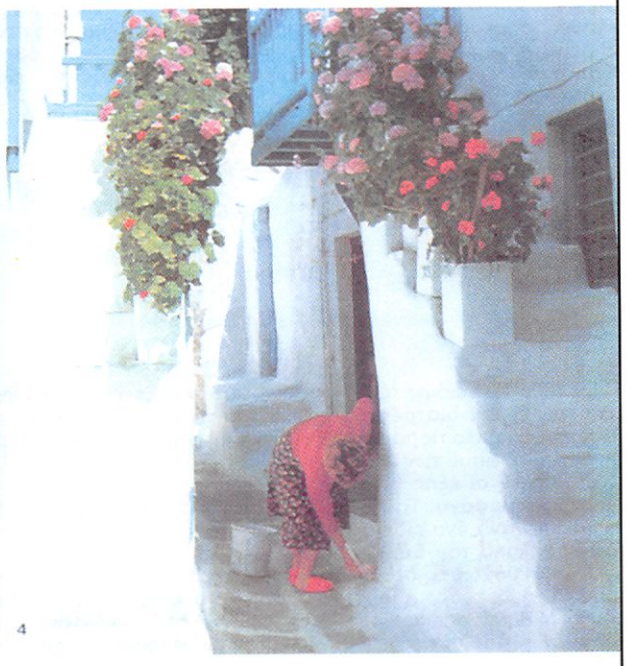

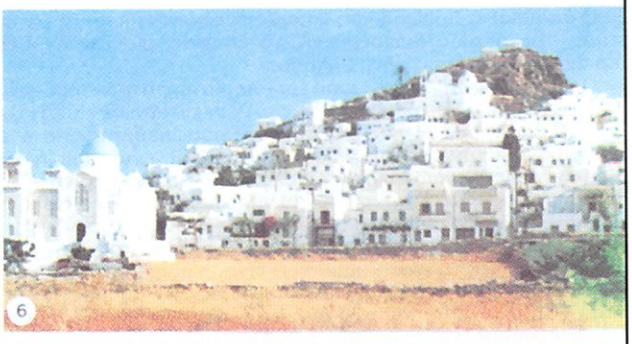

Εἰκόνες ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους: 1: Ἄποψις τῆς Κιμώλου, μικρᾶς νήσου τῶν Κυκλάδων. 2: Ἡλιοβασίλεμα εἰς τὸν λιμένα τῆς Μυκόνου. 3: Ἡ «Φυκιότρυπα» ἀπὸ τὸ κάστρον τῆς Μυτιλήνης. 4: Καὶ ἄλλη ἄποψις τῆς Μυκόνου, μὲ τὴν ἐκτυφλωτικὴν λευκότητα τῶν σπιτιῶν της. 5: Ἀστυπάλαια. Γραφικωτάτη νῆσος τῶν Δωδεκανήσων, εἰς τὴν ὁποίαν σώζονται πολλὰ ἀρχαῖα καὶ Μεσαιωνικὰ ἐρείπια. 6: Ἡ Χώρα, πρωτεύουσα τῆς Ἴου. 7: Μερικὴ ἄποψις τοῦ λιμένος τῆς Τήνου, ἱερᾶς νήσου τῶν Κυκλάδων.

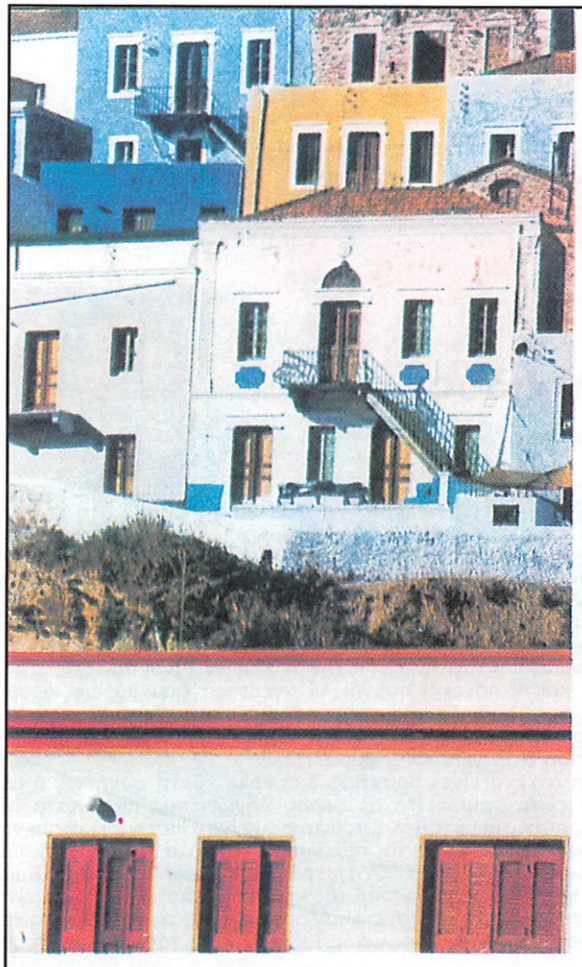

Γραφικαὶ γωνίαι τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις συνδυάζεται μὲ τὸ λιτὸν ἀλλὰ ἐπιβλητικὸν φυσικὸν τοπεῖον. 1: Σπίτια τῆς Καλύμνου, τυπικῆς Δωδεκανησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. 2: Τὸ κάστρον τῆς Μυτιλήνης, ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα τῶν Μεσαιωνικῶν ὀχυρώσεων εἰς τὸν χῶρον τοῦ Βορειοανατολικοῦ Αἰγαίου (12αἰών). 3: Ἄποψις τῆς χερσονήσου τῆς Μεθώνης, εἰς τὴν ὁποίαν δεσπόζουν τὰ Ἐνετικὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα. Εἰς τὸ βάρος ἀριστερά, ὁ ἐπιβλητικὸς πύργος, κτισμένος εἰς μίαν νησίδα συνδεομένη διὰ λιθίνης γεφύρας μὲ τὴν χερσόνησον 4: Ἡ Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἱδρυθεῖσα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα.

Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος

«Ἡ Ἑλλὰς τὰς ὥρας πολλόν τι κάλλιστα κεκρημένας ἔλαχε».
(Ἡρόδοτος 111,106)

Γενικά. Αἱ παρὰ τὴν Μεσόγειον χῶραι ἔχουν, ὡς γνωστόν, ἴδιον τύπον κλίματος, τὸν Μεσογειακὸν λεγόμενον, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζουν κυρίως βροχαὶ κατὰ τὴν ψυχρὰν περίοδον τοῦ ἔτους καὶ ἀνομβρία μετὰ ὑψηλῶν θερμοκρασιῶν κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας.

Ἡ διαμόρφωσις τοῦ κλιματικοῦ τούτου τύπου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Γῆς ὀφείλεται εἰς δύο κυρίως αἴτια: εἰς τὴν διανομὴν τῆς ἀτμοσφαιρικῆς πιέσεως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ τὴν μετ' αὐτῆς συνδεομένην γενικὴν κυκλοφορίαν τῆς ἀτμοσφαίρας, καὶ εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς ὑδατίνης λεκάνης τῆς Μεσογείου, ἡ ὁποία ἐπενεργεῖ εὐεργετικῶς ἐπὶ τοῦ κλίματος τῶν ὑπ' αὐτῆς περιβρεχομένων χωρῶν.

Τὸ Μεσογειακὸν κλῖμα, ἂν καὶ εἰς τὰς γενικάς του γραμμὰς παρουσιάζει χαρακτηριστικὴν ὁμοιομορφίαν, ἐν τούτοις εἰς τὰς λεπτομερείας του ἐμφανίζει διαφόρους ποικιλίας, ὀφειλομένας κυρίως εἰς τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ, εἰς τὴν γειτνίασιν πρὸς τὴν μεγάλην Ἀσιατικὴν ἤπειρον, εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ἐδάφους καὶ μερικὰ ἄλλα αἴτια μικροτέρας σημασίας.

Ἡ Ἑλλὰς κλιματολογικῶς ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦτον κατὰ τὰς γενικάς του γραμμάς, εἰς τὰς λεπτομερείας ὅμως, λόγω τῆς τοπογραφικῆς διαμορφώσεως τῆς χώρας καὶ τῆς συνεχοῦς ἐναλλαγῆς τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, διακρίνεται διὰ τὴν μεγάλην ποικιλίαν τοῦ κλίματος αὐτῆς.

Οὕτως, ἀπὸ τοῦ ξηροῦ κλίματος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐν γένει Ἑλλάδος μεταπίπτομεν εἰς τὸ ὑγρὸν τῆς βορείου καὶ δυτικῆς Ἑλλάδος, ἡ δὲ μετάπτωσις αὕτη γίνεται ἐμφανὴς τόσον εἰς τὰ ρέοντα ὕδατα, ὅσον καὶ εἰς τὴν βλάστησιν. Ἀλλὰ καὶ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν περιοχὴν τῆς χώρας δυνάμεθα λόγω τοπικῶν διαμορφώσεων, νὰ συναντήσωμεν τοιαύτας κλιματικὰς διαφορὰς μεταξὺ τόπων ποὺ εὑρίσκονται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν μεταξύ των, ὅπως ὀλίγαι χῶραι τῆς ὑφηλίου παρουσιάζουν.

Αἱ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους. Ὁ χαρακτηριστικὸς καιρὸς ἑκάστης ἐποχῆς διαφέρει πολλάκις εἰς τὰς λεπτομερείας ἀπὸ περιοχῆς εἰς περιοχήν, διότι διάφοροι παράγοντες ὑπεισέρχονται καὶ ρυθμίζουν τὸ κλῖμα, δηλαδὴ τὴν μέσην καιρικὴν κατάστασιν ἑκάστης περιοχῆς, ἀναλόγως τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον αἱ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους δὲν ἔχουν τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς χαρακτῆρα εἰς ὅλους τοὺς τόπους μιᾶς περιοχῆς, ἀκόμη δὲ ἐνίοτε καὶ εἰς τόπους ποὺ ἀπέχουν μικρὴν ἀπόστασιν μεταξύ των.

Τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἑκάστης τῶν μετεωρολογικῶν ἐποχῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ὁ χειμὼν ἀρχίζει εἰς μὲν τὴν Βόρειον Ἑλλάδα (Ἤπειρον, Μακεδονίαν, καὶ Θράκην ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου ἢ καὶ ἀκόμη ἐνωρίτερον εἰς τὰ ὀρεινά, εἰς δὲ τὴν Νότιον Ἑλλάδα περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου, ὁπότε καὶ μόνον τὸ ψῦχος γίνεται αἰσθητὸν εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τὰς ἀκτάς. Μέχρι τοῦ μηνὸς τούτου εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περιοχὴν ἡ θερμοκρασία διατηρεῖται συνήθως γλυκεῖα, ὁ δὲ καιρός, ἂν καὶ ἐνίοτε βροχερός, εἶναι φθινοπωρινός. Ὁ ψυχρότερος μήνας εἶναι, κατὰ μέσον ὅρον, εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν χώραν, ὁ Ἰανουάριος, ἀλλὰ καὶ ὁ Φεβρουάριος μικρὸν μόνον ὑπερτερεῖ αὐτοῦ θερμομετρικῶς.

Ἡ βροχερὰ περίοδος τοῦ ἔτους εὑρίσκεται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν ἀκμήν της. Αἱ βαρομετρικαὶ ὑφέσεις προκαλοῦν συχνὰς μεταβολὰς τοῦ καιροῦ.

Οἱ πνέοντες ἐναλλὰξ νότιοι ὑγροὶ ἄνεμοι φέρουν βροχάς, οἱ δὲ ἀπὸ βορείων διευθύνσεων καὶ ἰδίως οἱ βορειοανατολικοὶ ψυχροὶ ἄνεμοι, συνοδεύονται πολλάκις ὑπὸ χιόνων καὶ μάλιστα εἰς τὴν βόρειον καὶ ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ τραχύνουν τὸ ἄλλως ἥπιον κλῖμα τοῦ χειμῶνος.

Αἱ βροχαὶ δὲν διαρκοῦν συνήθως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ σειρὰν ἡμερῶν, ὁ δὲ οὐρανὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι συνεχῶς ἐπὶ ἡμέρας, ὅπως εἰς ἄλλα κλίματα, καλυμμένος ὑπὸ νεφῶν. Αἱ χειμεριναὶ κακοκαιρίαι διακόπτονται συχνά, μάλιστα κατὰ Ἰανουάριον, ὑπὸ ἡλιολούστων ἡμερῶν, τῶν γνωστῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος Ἀλκυονίδων.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι γλυκυτέρα εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου ἀπ' ὅτι εἰς τὴν Βόρειον καὶ Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περιοχὴν ὁ χειμὼν εἶναι τραχύς, αἱ δὲ χιόνες καὶ οἱ παγετοὶ συχνοί, οἱ πνέοντες ἐκεῖ βόρειοι ἄνεμοι (Βαρδάρης, Ρουπελιώτης κλπ.) ὑποβιβάζουν σημαντικῶς τὴν θερμοκρασίαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Βόρειον Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ὅπου ὁ χειμὼν εἶναι βαρύτερος.

Ἡ ἄνοιξις εἶναι βραχείας διαρκείας, διότι συνήθως ὁ μὲν χειμὼν εἶναι ὄψιμος, τὸ δὲ θέρος ἀρχίζει πρωΐμως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν αἱ μεταβολαὶ τοῦ καιροῦ εἶναι ἀπότομοι καὶ συχναί, πολλάκις δὲ ἐμφανίζονται παράκαιρα καύματα, τὰ ὁποῖα διαδέχονται ἀποτόμως ὄψιμα ψύχη μικρᾶς διαρκείας. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἰς τὰ πεδινά, τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ψυχροτέρα ἀπ' ὅτι εἰς τοὺς φημιζομένους διὰ τὴν γλυκύτητα τοῦ χειμῶνος παραλίων τόπων τῆς Ριβιέρας. Εἰς τὰς νήσους, τόσον τοῦ νοτίου Αἰγαίου, ὅσον καὶ τοῦ Ἰονίου, ἡ μέση θερμοκρασία κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπηρετεῖ τῆς μέσης θερμοκρασίας τῶν τόπων τῆς Ριβιέρας κατὰ 1 ἢ 2 βαθμούς, ἡ δὲ διάρκεια τῆς ἡλιοφανείας εἶναι ἀνωτέρα κατὰ πολλὰς ὥρας.

Ὁ Μάρτιος εἶναι συνήθως ἄστατος καὶ τὸ ψῦχος συχνὰ ἐπανέρχεται κατ' αὐτόν. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀπριλίου ὅμως ὁ καιρὸς ἀρχίζει νὰ σταθεροποιεῖται, ἡ δὲ θερμοκρασία κατ' αὐτὸν γίνεται μετρία. Ὁ Μάϊος παρουσιάζει μᾶλλον τὰ χαρακτηριστικὰ θερινοῦ μηνός, εἶναι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θερμός.

Τὸ θέρος ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου, ἂν καὶ ἀπὸ τοῦ Μαΐου ἤδη ὁ ἥλιος εἶναι καυστικός. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα συνήθως τὸ θέρος ἀρχίζει ἐνωρίτερον ἀπ' ὅτι εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν Βόρειον.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ καιρὸς εἶναι σταθερός, ὁ οὐρανὸς σχεδὸν συνεχῶς αἴθριος, ὁ ἥλιος καυστικός, ἡ δὲ ἀνομβρία σχεδὸν ἀπόλυτος καὶ συνεχὴς ἐπὶ μῆνας, διακοπτομένη σπανίως ὑπὸ ραγδαίων βροχῶν θερμικῶν καταιγίδων μικρᾶς διαρκείας. Ὁ θερινὸς καύσων εἶναι εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπερβολικός,μετριαζόμενος μόνον χάρις εἰς τὴν ξηρότητα τοῦ ἀέρος, ἰδίως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ καθιστάμενος ὑποφερτὸς εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους ἐν γένει, ὑπὸ τῆς συνεχοῦς πνοῆς τῆς θαλασσίας καὶ τῆς ἀπογείου αὔρας, ὡς καὶ τῶν ἐναλλασσομένων μετ' αὐτῶν ἐτησίων ἀνέμων.

Κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Ἰουλίου καὶ τὸ πρῶτον τοῦ Αὐγούστου διερχόμεθα συνήθως τὸ θερμότερον μέρος τοῦ θέρους, τὰ λεγόμενα κυνικὰ καύματα.

Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους εἶναι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν δροσερώτεραι ἀπὸ τὰς νήσους τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ἐκεῖ ὁ θαλάσσιος ἄνεμος καταβιβάζει τὴν θερμοκρασίαν καὶ καθιστᾶ τὴν αἰσθητὴν θερμοκρασίαν χαμηλήν.

Εἰς τὴν Δυτικὴν ὅμως Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ὑγρασία εἶναι μεγαλυτέρα, ὁ καύσων εἶναι φορτικώτερος, ἰδίως δὲ καθίσταται ἀφόρητος εἰς τὰ πεδινὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας, ὅπου δὲν φθάνει ἡ θαλασσία αὔρα καὶ οἱ Ἐτησίαι πνέουν σπανιώτερον. Αἱ ὀρειναὶ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος εἶναι τότε τὰ περιζήτητα καταφύγια, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀναζωογονεῖται εὑρίσκων θερμοκρασίαν εὐάρεστον καὶ ἀέρα καθαρὸν καὶ ἀπηλλαγμένον κονιορτοῦ.

Εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα τὸ θέρος εἶναι βαρὺ καὶ συχνὰ φορτικόν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ βροχὴ εἶναι ὀλιγώτερον σπανία παρὰ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἔχουσα τάσιν ὁμοιομόρφου διανομῆς καθ' ὅλον τὸ ἔτος.

Κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς τὰς θερμὰς θερινὰς ἡμέρας, αἱ νύκτες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι θαυμασταί. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἰδίως, λόγω τῆς ξηρασίας αὐτῆς εἶναι μία ἐκ τῶν πλέον εὐνοουμένων περιοχῶν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς. Ἡ δροσερότης τῶν νυκτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ξηρότης αὐτῶν, ἡ ἔλλειψις ἀνέμων,

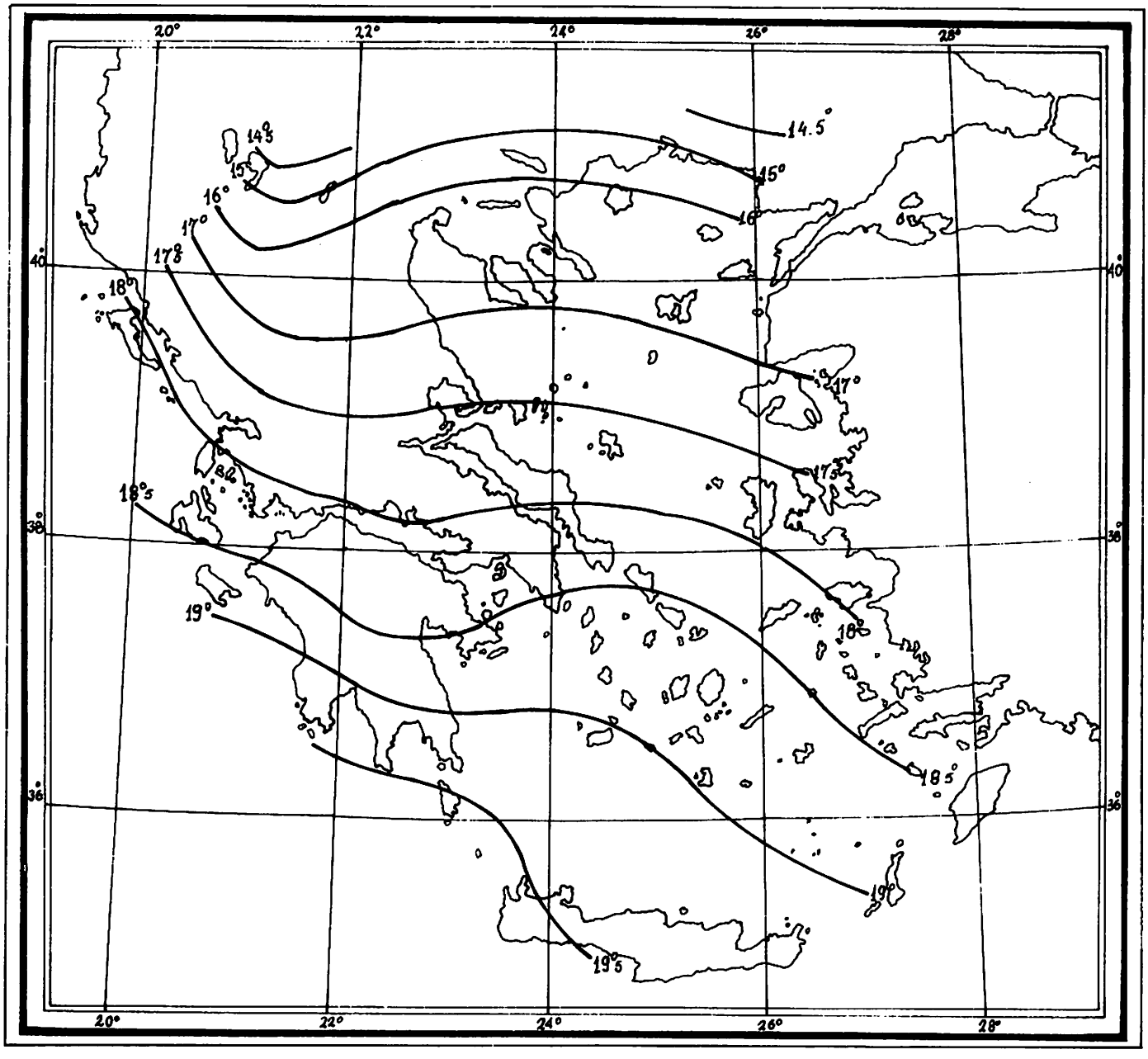

'Ετησία διανομὴ τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος εἰς τὴν 'Ελλάδα (κατὰ Μαριολόπουλον).

πλὴν τῆς ἐλαφροτάτης ἀπογείου αὔρας, καὶ ἐν γένει ἡ γλυκύτης τῆς ἀτμοσφαίρας, ἀποζημιώνουν τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν ἐκ τῆς ὑψηλῆς θερμοκρασίας ἐνόχλησιν τῆς ἡμέρας.

Τὸ φθινόπωρον εἶναι μακρὸν καὶ θερμὸν καὶ παρατείνεται πολλάκις εἰς ὡρισμένας περιοχὰς (Νότιος 'Ελλὰς καὶ νῆσοι) καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ Δεκεμβρίου.

'Η ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι περισσότερον εὐάρεστος καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄνοιξιν καὶ εἰς τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς χώρας ἡ ὡραιοτέρα ἐποχὴ τοῦ ἔτους. 'Η μέση θερμοκρασία τοῦ φθινοπώρου εἶναι εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς τόπους τῆς 'Ελλάδος ἀνωτέρα τῆς ἀνοίξεως κατὰ 2-4 βαθμοὺς Κελσίου περίπου.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 'Οκτωβρίου παρατηροῦνται συνήθως τὰ πρωτοβρόχια αἱ φθινοπωριναὶ ὅμως βροχαὶ χαρακτηρίζονται μᾶλλον διὰ τὴν ραγδαιότητα παρὰ διὰ τὴν διάρκειάν των. Κατὰ τὸν 'Οκτώβριον παρατηρεῖται συνήθως σειρὰ ὡραίων καὶ θερμῶν σχετικῶς ἡμερῶν. Εἶναι τὸ κοινῶς καλούμενον «καλοκαιράκι τοῦ 'Αγίου Δημητρίου» κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ θερμοκρασία τῆς ἀτμοσφαίρας ἀνέρχεται, ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος καὶ ἐπικρατεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νηνεμία.

'Η θερμομετρικὴ ὑπεροχὴ τοῦ φθινοπώρου ἔναντι τῆς ἀνοίξεως, ἡ μεγαλυτέρα σταθερότης τοῦ καιροῦ κατ' αὐτό, ἡ ἀναζωογόνησις τῆς βλαστήσεως καὶ τέλος τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς χώρας ὑπερτερεῖ κλιματικῶς τῶν ἀκτῶν τῆς περιφήμου Ριβιέρας, δύναται νὰ καταστήσῃ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν κατάλληλον τουριστικὴν περίοδον διὰ τὴν χώραν μας.

'Ηλιακὴ ἀκτινοβολία. Τὸ ποσὸν τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας, τὸ ὁποῖον δέχεται ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἐξαρτᾶται ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς ἀποκλίσεως τοῦ 'Ηλίου, ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ τῆς ἀποστάσεως Γῆς - 'Ηλίου.

'Η 'Ελλάς, κειμένη μεταξὺ τῶν παραλλήλων 35 καὶ 41 μοιρῶν περίπου Βορείου πλάτους, θὰ παρουσιάζῃ βεβαίως διαφορὰς μετὰ τοῦ πλάτους εἰς τὸ ποσὸν τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας, μικρὰς ἄλλως τε, ἐνῶ ἡ ἐτησία πορεία των θὰ εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτή.

Θεωρητικῶς ἡ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία εἰς ἕνα τόπον τοῦ Βορείου ἡμισφαιρίου, ἀκολουθεῖ τὴν ἐτησίαν πορείαν τῆς ἀποκλίσεως τοῦ 'Ηλίου, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, λαμβάνει τὴν μεγίστην αὐτῆς τιμὴν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς θερινῆς τροπῆς (21 'Ιουνίου) καὶ τὴν ἐλαχίστην κατὰ ἡμέραν τῆς χειμερινῆς τροπῆς (21Δεκεμβρίου), δηλαδὴ θεωρητικῶς ἡ ἐτησία πορεία τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας εἶναι ἁπλῆ.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως, ἐπηρεαζομένη ἐκ διαφόρων κλιματικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι ἡ ἀπόλυτος ὑγρασία, ἡ νέφωσις, ὁ ἄνεμος, ἡ διαύγεια τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ ἄλλα, παρουσιάζει μεγάλας ἀνωμαλίας εἰς τοὺς διαφόρους τόπους.

'Επὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρήσεων τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας εἰς 'Αθήνας, ('Αστεροσκοπεῖον), δίδεται κατωτέρω ἡ ἐτησία πορεία τόσον τῆς ἀμέσου, ὅσον καὶ τῆς ὁλικῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας. Εἰς τὸ ἑπόμενον πινακίδιον σημειοῦνται αἱ τιμαὶ τῆς ἀμέσου ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας εἰς θερμίδας ἀνὰ τετραγωνικὸν ἑκατοστὸν ἐπιφανείας κατὰ λεπτόν. 'Εκ τῶν τιμῶν τούτων προκύπτει ὅτι ἡ ἄμεσος ἡλιακὴ ἀκτινοβολία παρουσιάζει διπλὴν ἐτησίαν κύμανσιν μὲ κύριον μέγιστον κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ κύριον ἐλάχιστον κατὰ τὸ θέρος. Αἱ μεγαλύτεραι τιμαὶ παρατηροῦνται:

'Ιαν.	Φεβρ.	Μάρτ.	'Απρ.	Μάϊος	'Ιούν.
1.15	1.18	1.22	1.23	1.16	1.12
'Ιούλ.	Αὔγ.	Σεπτ.	'Οκτ.	Νοέμ.	Δεκέμ.
1.12	1.11	1.14	1.15	1.13	1.13

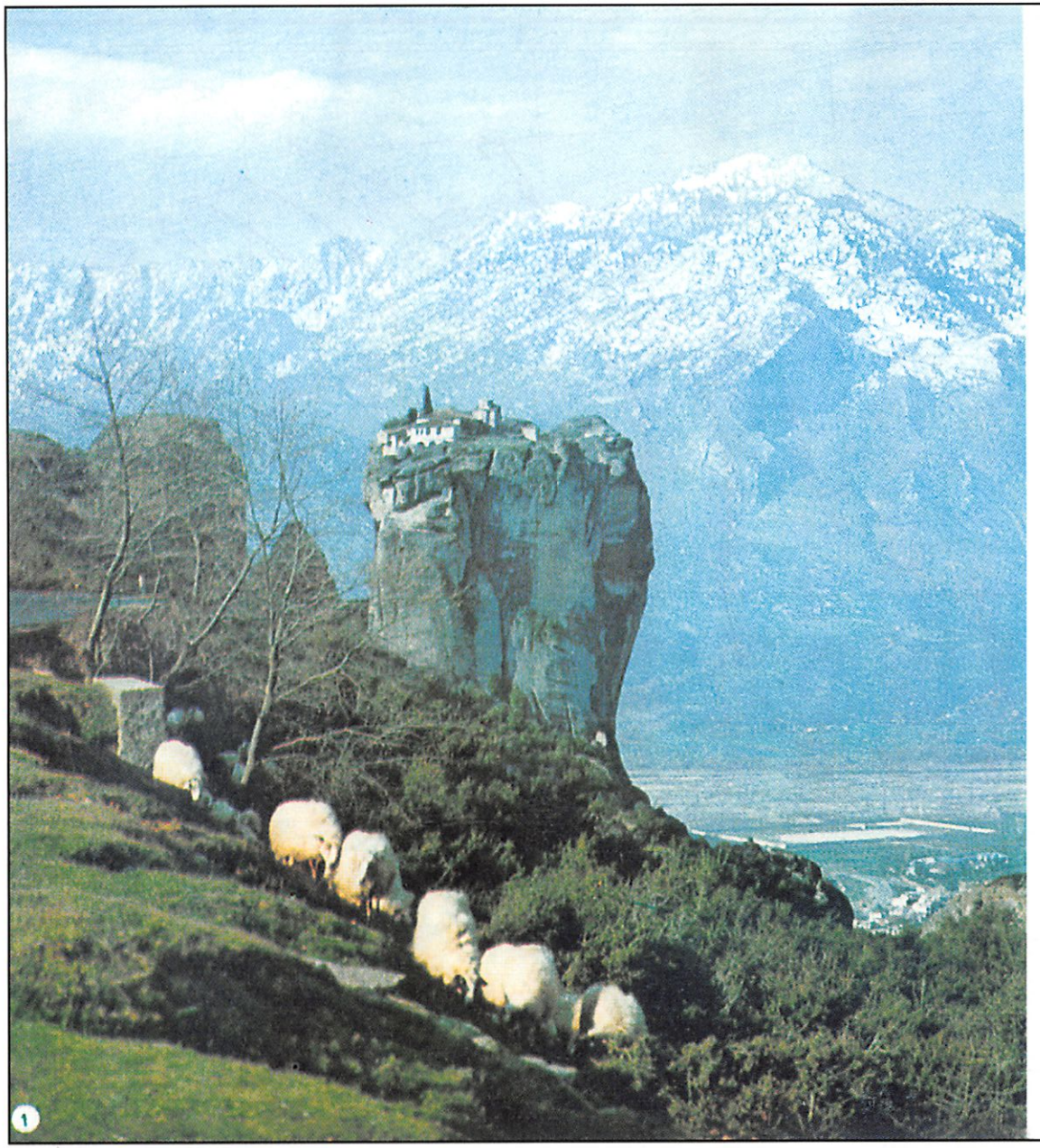

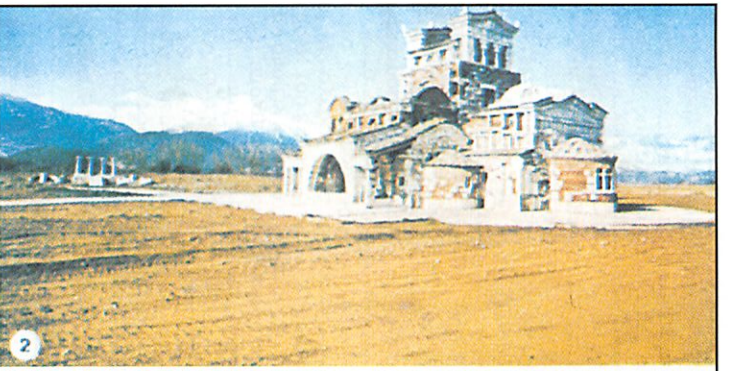

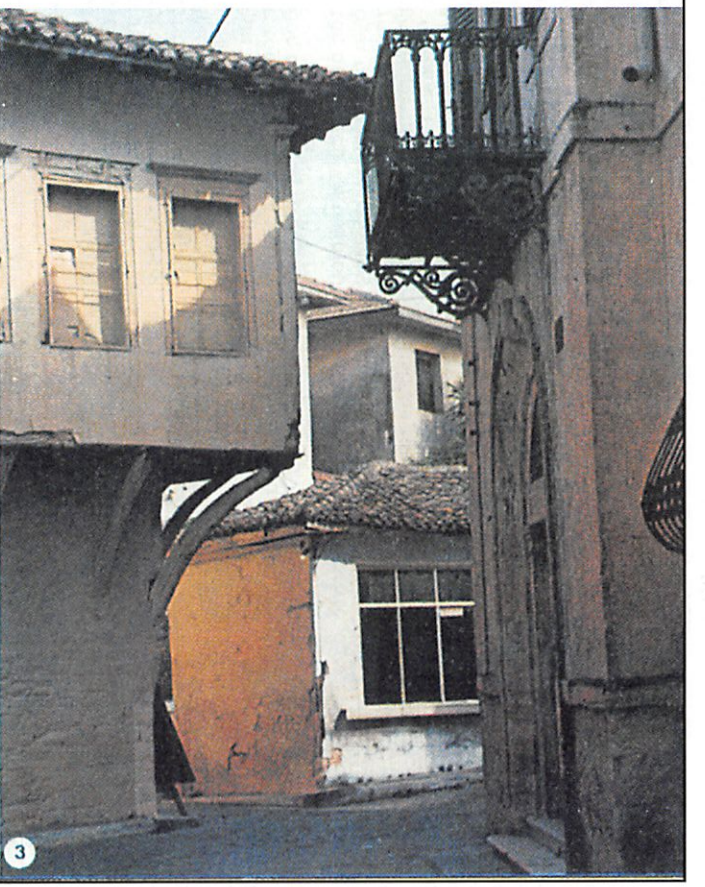

Ἀριστερά: Οἱ ὑψηλοί, ἀπότομοι καὶ ξεκομμένοι μεταξύ των βράχοι τῶν Μετεώρων, συνθέτουν ἕνα μοναδικὸν εἰς τὴν φυσικήν του μεγαλοπρέπειαν θέαμα. Ἀπὸ τὸν 11ον αἰῶνα ἤρχισε νὰ δημιουργεῖται ἡ πρώτη ὠργανωμένη μοναστικὴ κοινότης καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτου ἡ Μονὴ τῆς Μεταμορφώσεως. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἱδρυθεῖσα τὸ 1476. **Ἄνω δεξιά:** Ὁ Βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς εἰς τὴν Μαντίνειαν τῆς Ἀρκαδίας, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποιήθησαν ὑλικὰ ἀπὸ οἰκοδομήματα τῆς ὁμωνύμου ἀρχαίας πόλεως. **Κάτω δεξιά:** Γραφικώτατος δρομίσκος τῆς Ξάνθης, μὲ τοὺς χαρακτηριστικοὺς ξυλίνους ἐξώστας τῶν οἰκιῶν.

'Από τὴν Μακεδονίαν ἕως τὴν Κρήτην, ἡ 'Ελλὰς παρουσιάζει μίαν μοναδικὴν ποικιλίαν εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ τοπείου, συνδυάζουσα κατὰ ἐντυπωσιακὸν τρόπον τὸ βουνὸν μὲ τὴν θάλασσαν, τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα μὲ τὰς φυσικὰς καλλονάς, τὸ πράσινον μὲ τὸ γαλάζιον. Ἄνω: Ἄποψις τοῦ λιμένος τῆς Καβάλας. Γραφικωτάτης πόλις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ἡ Καβάλα εἶναι κτισμένη ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ λόφου, τοῦ ὁποίου δεσπόζει τὸ ἐπιβλητικὸν Βυζαντινὸν κάστρον. Κάτω: Τὸ Φοινικόδασος (Βάι) εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην, τὸ μοναδικὸν δάσος τῆς μεγαλονήσου, κατάφυτον ἀπὸ φοινικόδενδρα, τὰ ὁποῖα φθάνουν μέχρι τῆς μαγευτικῆς παραλίας τοῦ ὁμωνύμου χωρίου.

κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ἀνοίξεως διότι αἱ τιμαὶ τῆς ἀπολύτου ὑγρασίας κατὰ τοὺς μῆνας τούτους εἶναι μικραί. Κατὰ τοὺς μῆνας τούτους τοῦ θέρους τὸ ἡλιακὸν ὕψος ἔχει μεγάλας τιμάς, ἡ ἄμεσος ἀκτινοβολία λαμβάνει τιμὰς χαμηλὰς τόσον λόγω τῆς μεγάλης ποσότητος τῶν ὑδρατμῶν τῆς ἀτμοσφαίρας ὅσον καὶ τοῦ κονιορτοῦ (σκόνη) ὁ ὁποῖος ἐγείρεται συνεπεία τῶν πνεόντων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐτησίων ἀνέμων.

Ἐκτὸς τῆς ἀμέσου ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας μεγάλην σημασίαν ἔχει καὶ ἡ ὁλικὴ ἀκτινοβολία, δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τῆς ἀμέσου ἀκτινοβολίας τοῦ ἡλίου καὶ τῆς διαχύτου ἀκτινοβολίας τοῦ οὐρανίου θόλου. Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα παρέχομεν τιμὰς τῆς ὁλικῆς ἀκτινοβολίας εἰς θερμίδας ἀνὰ τετραγωνικὸν ἑκατοστὸν ἐπιφάνεια κατὰ ἡμέραν, διὰ τὰς Ἀθήνας (Ἀστεροσκοπεῖον)

Ἰαν.	Φεβ.	Μαρ.	Ἀπρ.	Μάϊος	Ἰούν.
165	237	330	452	536	591
Ἰούλ.	Αὔγ.	Σεπ.	Ὀκτ.	Νοέμ.	Δεκ.
595	534	421	293	198	148

Θερμοκρασία τοῦ ἀέρος. Ἡ Ἑλλὰς, λόγω τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῆς τοπογραφικῆς της διαμορφώσεως καθὼς καὶ τῆς συνεχοῦς ἐναλλαγῆς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, παρουσιάζει μεγάλας θερμομετρικὰς διαφορὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Οὕτω, εἰς ὡρισμένας περιοχὰς ἡ σειρὰ τῶν ὀρέων, ἀποφράσσουσα τὴν εἴσοδον τῶν βορείων ἀνέμων, ἀνυψώνει τὴν θερμοκρασίαν αὐτῶν καὶ πλάττει κλῖμα θερμότερον τοῦ δέοντος· ἐνῶ ὁλίγον περαιτέρω ἡ πρὸς τὰ ψυχρὰ ρεύματα ἐλευθέρα ἔκθεσις τοῦ τόπου καθιστᾶ αὐτὸ ὀλιγώτερον ἥπιον τοῦ κανονικοῦ. Ἀλλοῦ ἡ θάλασσα δημιουργεῖ κλῖμα γλυκύ, ἐνῶ εἰς ἄλλα μέρη ἡ γειτνίασις τῶν ὀρέων καθιστᾶ τοὺς κλιματικοὺς ὅρους τραχεῖς.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους, ἡ διανομὴ τῆς θερμοκρασίας παρουσιάζει τοιαύτας καὶ τοσαύτας ἀνωμαλίας εἰς τὴν μικρὰν ταύτην χώραν, αἱ ὁποῖαι εἰς ὀλίγα μέρη τῆς γῆς παρατηροῦνται.

Ἡ Ἑλλὰς περιλαμβάνεται μεταξὺ τῆς ἐτησίας ἰσοθέρμου τῶν 14,5 βαθμῶν καὶ τῆς τῶν 19,5 βαθμῶν Κελσίου.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ὑφίσταται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἁπλῆν κύμανσιν μὲ ἕνα ἐλάχιστον καὶ ἕνα μέγιστον. Τὸ μέσον ἐτήσιον ἐλάχιστον παρατηρεῖται εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς τόπους κατὰ τὸν Ἰανουάριον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει γενικῶς τὰ χερσαῖα κλίματα. Ὁ Φεβρουάριος μικρὸν μόνον διαφέρει θερμομετρικῶς τοῦ Ἰανουαρίου εἰς τὰς νήσους ἐν γένει καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Νοτίου Ἑλλάδος. Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου ἡ ἄνοδος τῆς θερμοκρασίας εἶναι αἰσθητὴ εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἰδίως εἰς τὰ βόρεια, συνεχιζομένη μέχρι τοῦ Ἰουλίου, ὁ ὁποῖος διὰ μέγα μέρος τῆς χώρας ἐμφανίζει τὸ μέσον ἐτήσιον θερμομετρικὸν μέγιστον. Ὁ Αὔγουστος ἄλλως τε μικρὸν μόνον διαφέρει θερμομετρικῶς τοῦ Ἰουλίου εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου ἡ θερμοκρασία ἀρχίζει νὰ ἐλαττώνεται αἰσθητῶς εἰς ὅλην τὴν χώραν καὶ τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον βαίνομεν πρὸς τὴν καρδίαν τοῦ χειμῶνος.

Τὸ ἐτήσιον εὖρος τῆς θερμοκρασίας παρουσιάζει εἰς τὴν Ἑλλάδα, σχετικῶς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας, σημαντικὰς διαφορὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Οὕτως, ὁλόκληρος ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς Ἠπείρου ἔχουν μέσον ἐτήσιον εὖρος ἀνώτερον τῶν 20 βαθμῶν Κελσίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὰ ἄκρατα ἢ ἠπειρωτικὰ κλίματα. Εἰς τοὺς λοιποὺς τόπους τὸ εὖρος κυμαίνεται μεταξὺ 20 καὶ 12.6 βαθμῶν (Νάξος), γεγονὸς χαρακτηριστικὸν τῶν μέσων ἢ εὐκράτων κλιμάτων.

Ἡ ἡμερησία κύμανσις τῆς θερμοκρασίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐμφανίζει ἕνα μέγιστον καὶ ἕνα ἐλάχιστον. Εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ μέγιστον παρατηρεῖται καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος περὶ τὴν 14ην ὥραν, ἐκτὸς τῶν μηνῶν Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου, κατὰ τοὺς ὁποίους παρατηρεῖται τὴν 15ην ὥραν· τὸ δὲ ἐλάχιστον σημειοῦται κατὰ μὲν τοὺς χειμερινοὺς μῆνας τὴν 7ην ὥραν, κατὰ τὸν Μάρτιον καὶ τοὺς φθινοπωρινοὺς μῆνας τὴν 6ην ὥραν καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου κατὰ τὴν 5ην ὥραν.

Τὸ ἡμερήσιον θερμομετρικὸν εὖρος τοῦ ἀέρος (δηλαδὴ ἡ διαφορὰ τῆς μέσης θερμοκρασίας τῆς θερμοτέρας καὶ τῆς ψυχροτέρας ὥρας τῆς ἡμέρας) εἶναι εἰς τὰς Ἀθήνας μέγιστον κατὰ τὸν Ἰούλιον (περίπου 7.5 βαθμοὶ Κελσίου) μειοῦται βαθμηδὸν μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου, ὅτε λαμβάνει τὴν ἐλαχίστην αὐτοῦ τιμὴν (περίπου 3.5 βαθμοὶ Κελσίου) καὶ αὐξάνει μέχρι τοῦ Ἰουλίου.

Ἡ μέση θερμοκρασία εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἀνεφέρθη εἶναι ὑψηλοτάτη κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ σωζόμενα κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Ἡ ἀπολύτως μεγίστη θερμοκρασία, ἡ ὁποία ἐσημειώθη μέχρι τοῦ ἔτους 1975 ὑπὸ σκιὰν εἰς τὴν χώραν ἦτο 47,2 βαθμοὶ Κελσίου εἰς τὰ Τρίκαλα (Θεσσαλίας) τὸν Αὔγουστον τοῦ 1958. Ἐξ ἄλλου αἱ πλέον χαμηλαὶ τιμαὶ τῆς θερμομετρικῆς στήλης ἐσημειώθησαν, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς τὰ βόρεια τῆς χώρας καὶ κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον. Ἡ ἀπολύτως ἐλαχίστη θερμοκρασία ποὺ παρετηρήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο 27.8 βαθμοὶ Κελσίου κάτω τοῦ μηδενὸς εἰς τὴν Πτολεμαΐδα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1963, εἰς τὴν Φλώριναν τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1929. φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἡ κατωτάτη μέχρι τῆς ὁποίας φθάνει τὸ θερμόμετρον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ βόρεια τῆς χώρας καὶ τὰ ὀρεινά, κατὰ τοὺς πολὺ ψυχροὺς χειμῶνας.

Ὁ ὁλικὸς παγετὸς (δηλαδὴ αἱ ἡμέραι κατὰ τὰς ὁποίας τὸ θερμόμετρον παρέμεινεν εἰς τὸ μηδὲν ἢ κάτω τούτου καθ' ὅλον τὸ 24ωρον) εἶναι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Βόρειον Ἑλλάδα ὄχι σύνηθες φαινόμενον, εἰς δὲ τὴν Νότιον σπανιώτατον. Εἰς τὰ πεδινὰ μάλιστα καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ νοτίου Αἰγαίου καθὼς καὶ εἰς τὰ πεδινὰ τῆς Κρήτης οὐδόλως ἐσημειώθη τὸ φαινόμενον τοῦτο καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῶν παρατηρήσεων.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐντὸς τῆς περιόδου 1858-1977, μόνον δεκαέξι φορὰς ἐσημειώθη τὸ φαινόμενον τοῦτο (ἔνδεκα δὲ φορὰς κατὰ μῆναν Ἰανουάριον καὶ πέντε κατὰ μῆναν Φεβρουάριον).

Αἱ ἡμέραι μερικοῦ παγετοῦ (κατὰ τὰς ὁποίας δηλαδὴ ἡ θερμοκρασία κατῆλθεν εἰς τὸ μηδὲν ἢ κάτω τοῦ βαθμοῦ τούτου) εἶναι πολὺ συνηθέστεραι καὶ παρατηροῦνται εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν. Γενικῶς ὁ μέσος ἐτήσιος ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλαττοῦται εἰς τὴν Ἑλλάδα καθ' ὅσον βαίνομεν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας πρὸς τὰ παράλια. Ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι μικρότερος εἰς τὰς δυτικὰς παρὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς χερσονήσου. Ὁ πρῶτος παγετὸς σημειοῦται μεταξὺ τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ Νοεμβρίου καὶ τοῦ πρώτου τοῦ Ἰανουαρίου ἀναλόγως τῆς περιοχῆς, ὁ δὲ τελευταῖος μεταξὺ τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ Μαρτίου καὶ τοῦ τελευταίου δεκαημέρου τοῦ Ἀπριλίου.

Τέλος ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ κλίματος, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ἡ γνωστὴ ἀστασία του, εἶναι ἡ συχνότης καὶ τὸ αἰφνίδιον τῶν καιρικῶν μεταβολῶν. Κατὰ τοὺς ψυχροὺς ἰδίως μῆνας παρατηροῦνται συχναὶ μεταβολαὶ τῆς θερμομετρικῆς καταστάσεως τόσον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ὅσον καὶ ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

Θερμοκρασία ἐδάφους καὶ ὑδάτων. Ἡ θερμοκρασία τοῦ ἐδάφους τόσον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας (γυμνῆς ἢ καλυμμένης ὑπὸ χλόης) ὅσον καὶ εἰς διάφορα ἀπ' αὐτῆς βάθη παρουσιάζει, κατὰ τὰς παρατηρήσεις ποὺ ἐγένοντο εἰς Ἀθήνας καὶ Θεσσαλονίκην κυμάνσεις ἀναλόγους πρὸς τὰς κυμάνσεις τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ εὖρη τῶν κυμάνσεων εἶναι ἐνταῦθα μεγαλύτερα τῶν εὐρῶν τοῦ ἀέρος, διότι τὸ ἔδαφος θερμαίνεται ἰσχυρότερον κατὰ τὴν θερμὴν ἐποχὴν καὶ ψύχεται ἐπίσης περισσότερον κατὰ τὴν ψυχρὰν.

Ἡ ἡμερησία μεταβολὴ τῆς θερμοκρασίας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς διὰ τῶν τριωριαίων παρατηρήσεων.

Εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ συνεχεῖς αὐτογραφικὰς παρατηρήσεις ἡ θερμοκρασία εἰς βάθος 0,25 μέτρων παρουσιάζει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἁπλῆν ἡμερησίαν κύμανσιν μὲ μέγιστον τὴν 22 ὥραν καὶ ἐλάχιστον τὴν 11 ὥραν. Εἰς μεγαλύτερα βάθη ἡ ἡμερησία κύμανσις ἐξασθενεῖ μέχρις ὅτου εἰς βάθος ἀνώτερον τοῦ 1 μέτρου δὲν ὑφίσταται αἰσθητὴ ἡμερησία θερμομετρικὴ κύμανσις ἀλλὰ μόνον ἐτησία τοιαύτη.

Ἡ ἐτησία πορεία τῆς μέσης θερμοκρασίας τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους παρουσιάζει εἰς Ἀθήνας καὶ Θεσσαλονίκην ἁπλῆν κύμανσιν μὲ μέγιστον κατὰ Ἰούλιον καὶ ἐλάχιστον κατὰ Ἰανουάριον. Ἐπίσης ἁπλῆν ἐτησίαν κύμανσιν παρουσιάζουν ἡ μέση μεγίστη καὶ μέση ἐλαχίστη θερμοκρασία, τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην μὲ μέγιστα τὸν Ἰούλιον καὶ ἐλάχιστα τὸν Ἰανουάριον.

Ἡ μέση ἐτησία θερμοκρασία τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους εἶναι ἀνωτέρα τῆς μέσης ἐτησίας θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην, κατὰ 4βαθμοὺς Κελσίου περίπου.

Ἡ θερμοκρασία ἐπὶ χλοεροῦ ἐδάφους παρουσιάζει ἀναλόγους μεταβολὰς πρὸς τὴν θερμοκρασίαν τοῦ γυμνοῦ. Οὕτω ἡ μέση μηνιαία θερμοκρασία ἐπὶ τοιούτου ἐδάφους ἐμφανίζει τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην ἕνα μέγιστον κατὰ Ἰούλιον καὶ ἕνα ἐλάχιστον κατὰ Ἰανουάριον. Αἱ μέσαι μηνιαῖαι μέγισται καὶ ἐλάχισται θερμοκρασίαι ἔχουν ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν κύμανσιν μὲ τὴν θερμοκρασίαν τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους.

Ἡ μέση ἐτησία θερμοκρασία τοῦ χλοεροῦ ἐδάφους εἶναι ἀνωτέρα τῆς μέσης ἐτησίας θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ 1 βαθμὸν Κελσίου περίπου.

Αἱ μηνιαῖαι μέσαι θερμοκρασίαι τοῦ ἐδάφους εἰς διάφορα βάθη ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας παρουσιάζουν τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην ἁπλῆν ἐτησίαν κύμανσιν. Καὶ εἰς μὲν τὰ μικρότερα τῶν 25 ἑκατοστομέτρων βάθη τὸ μέγιστον παρατηρεῖται κατὰ Ἰούλιον καὶ τὸ ἐλάχιστον κατὰ Ἰανουάριον, εἰς δὲ τὰ μεγαλύτερα τῶν 0,25 ἑκατοστομέτρων βάθη αἱ ἐποχαὶ τῶν ἄκρων τούτων τιμῶν ἐπιβραδύνονται κατὰ 1 μῆνα.

Τὰ φρέατα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχουν συνήθως ἐτησίαν μέσην θερμοκρασίαν ἀνωτέραν τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος, ὅπως ἄλλως τε συμβαίνει εἰς τὰ μεσημβρινὰ κλίματα. Τὸ ἐτήσιον ἐλάχιστον τῆς θερμοκρασίας τοῦ φρεατίου ὕδατος παρατηρεῖται συνήθως κατ' Ἀπρίλιον, τὸ δὲ μέγιστον κατ' Ὀκτώβριον.

Ἡ θερμοκρασία τῆς θαλάσσης εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου καὶ

χαμηλοτέρα ταύτης ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρι τοῦ Αὐγούστου.

Τέλος ἐνδιαφέρον στοιχεῖον εἶναι ἡ πῆξις τῶν ὑδατίνων ἐπιφανειῶν (ποταμοί, λίμναι, θάλασσαι) εἰς μίαν χώραν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται μόνον εἰς τὰ βόρεια, ὅπου ἡ θερμοκρασία κατέρχεται κατὰ τοὺς βαρεῖς χειμῶνας πολὺ ὑπὸ τὸ μηδὲν καὶ παραμένει ἐπ' ἀρκετὸν ὑπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο. Πράγματι, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, οἱ ποταμοὶ τῆς βορείου Ἑλλάδος παγώνουν ἀλλὰ τὸ στρῶμα τοῦ πάγου δὲν εἶναι συνεχές. Ἀντιθέτως αἱ λίμναι τῆς περιοχῆς αὐτῆς καλύπτονται, ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω συνθήκας, ὑπὸ στρώματος πάγου συνεχοῦς καὶ ἀρκετοῦ πάχους ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν διάβασιν τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ ὀχημάτων ἀκόμη ὑπεράνω αὐτῶν. Σπανιώτερον φαινόμενον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ πῆξις τῶν θαλασσίων ἐπιφανειῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο σημειοῦται εἰς δύο μόνον περιοχὰς τῆς χώρας: εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν λιμνοθάλασσαν τῆς Λευκάδος.

Ἐξάτμισις. Ἡ ἐξάτμισις εἶναι σπουδαῖον κλιματικὸν στοιχεῖον εἰς χώρας ξηρὰς ὅπως ἡ Ἑλλάς, διότι μεταξὺ ἄλλων εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τοῦ ποσοστοῦ τοῦ διαθεσίμου ὕδατος διὰ τὴν παροχὴν καὶ τὴν ἀρδευσιν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐξάτμισις εἶναι μικροτέρα εἰς τὰ βόρεια καὶ τὰ δυτικὰ ἢ εἰς τὰ νότια καὶ τὰ ἀνατολικὰ τῆς χώρας.

Τὸ ὁλικὸν ἐτήσιον ὕψος τῆς ἐξατμίσεως ἀνέρχεται κατὰ μέσον ὅρον εἰς μὲν τὰς Ἀθήνας εἰς 1629 εἰς δὲ τὴν Θεσσαλονίκην εἰς 1310 χιλιοστὰ περίπου. Τὰ ὕψη ταῦτα δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν οὔτε ἐξαιρετικῶς μεγάλα ἀλλ' οὔτε χαμηλὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰ παρατηρούμενα ἀλλοῦ. (Κρόϋντον τῆς Ἀγγλίας 420 χιλιοστά, Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου 1900 χιλιοστὰ καὶ Ἀσσουὰν τῆς Αἰγύπτου 5620 χιλιοστά).

Ἡ μηνιαία ἐξάτμισις λαμβάνει τὴν μεγίστην τιμήν της τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν Ἰούλιον ἡ δὲ μέση ἐλαχίστη σημειοῦται τόσον εἰς τὰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τοὺς μήνας Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον.

Ἡ ἐξάτμισις ἀκολουθεῖ ἡμερησίαν μεταβολὴν παρομοίαν πρὸς τὴν τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος, ὡς ἄλλως τε συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἐτησίας πορείας αὐτῆς.

Ὑγρασία τοῦ ἀέρος. Ἡ μέση ἐτησία σχετικὴ ὑγρασία πολλῶν τόπων τῆς Ἑλλάδος δὲν δικαιολογεῖ βεβαίως ἐντελῶς τὴν περὶ μεγάλης ξηρότητος φήμην αὐτῆς, διότι καὶ χῶραι σχεδὸν τοῦ αὐτοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους μὲ γνησίως θαλάσσιον καὶ συνεπῶς σχετικῶς ὑγρὸν κλῖμα, δὲν ἔχουν πολὺ μεγαλυτέραν ἐτησίαν μέσην σχετικὴν ὑγρασίαν. Ὁ ἐτήσιος βαθμὸς τῆς ὑγρασίας τῆς νοτιοανατολικῆς Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἔκτακτον ἢ ὑπερβολικὴν ξηρότητα τῆς ἀτμοσφαίρας μαρτυρεῖ ἀλλ' ἡ λίαν ἀνώμαλος καὶ ἀσυνήθης κατανομὴ αὐτῆς ἀνὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους καὶ ἰδίως ἡ κατωτάτη βαθμίς, εἰς τὴν ὁποίαν φθάνει μερικὰς ἡμέρας τοῦ θέρους, παράγει τὸν ξηρὸν χαρακτῆρα τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ δικαιολογεῖ τὴν περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος φήμην. Ἀλλ' ἡ ξηρότης αὕτη ἡ χαρακτηριστικὴ τῆς νοτιοανατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἀργολίδος, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς κοινὴ ἰδιότης ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς ἔχει κλῖμα ὑγρότερον τῆς νοτιοανατολικῆς, μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν φήμην τὴν γενικῶς περὶ Ἑλλάδος ἐπικρατοῦσαν.

Ἡ μέση ἐτησία σχετικὴ ὑγρασία κυμαίνεται εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν μεταξὺ 62% καὶ 74% περίπου. Ἡ ἐτησία διανομὴ τῆς σχετικῆς ὑγρασίας ἐμφανίζει μεγίστας τιμὰς εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς Ἰονίους καὶ τὰς Σποράδας νήσους, ἐλαχίστας δὲ τοιαύτας εἰς τὴν Ἀττικοβοιωτίαν καὶ εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα.

Τέλος εἰς τὴν ξηρότητα τῆς ἀτμοσφαίρας τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Ἑλλάδος ἐν γένει ὀφείλεται ἡ περίφημος λεπτότης τοῦ ἀέρος, τὸ ὡραῖον κυανοῦν χρῶμα καὶ ἡ διαύγεια τοῦ οὐρανοῦ αὐτῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐθαυμάσθη καὶ ἐξυμνήθη ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων.

Τὸ ἐτήσιον ὑγρομετρικὸν εὖρος, τὸ παρατηρούμενον ἐπὶ τῆς Ἠπείρου, Μακεδονίας καὶ Θράκης, Θεσσαλίας, ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος τῆς κεντρικῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης, ἕνεκα τῆς εὐρείας κυμάνσεως τῆς θερμοκρασίας καὶ τῆς ἰσχυρᾶς θερμότητος τοῦ θέρους, εἶναι πλατὺ καὶ μεγαλύτερον τοῦ ἐτησίου ὑγρομετρικοῦ εὔρους τῶν εὐκράτων κλιμάτων, κλίνον πολὺ πρὸς τὸ τῶν χερσαίων κλιμάτων.

Ἡ σχετικὴ ὑγρασία παρουσιάζει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 24ώρου ἁπλῆν κύμανσιν ἀντίθετον τῆς κυμάνσεως τῆς θερμοκρασίας. Τὸ μέγιστον τῆς σχετικῆς ὑγρασίας παρατηρεῖται τὴν πρωΐαν (μεταξὺ τῆς 4ης καὶ 7ης ὥρας ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς), τὸ δὲ ἐλάχιστον κατὰ τὴν 14ην ὥραν καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς ἐποχάς.

Ἡ μέση ἐτησία ἀπόλυτος ὑγρασία, μεγίστη εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς δυτικῆς ἐν γένει Ἑλλάδος (μεταξὺ 11 καὶ 12 χιλιοστῶν), ἐλαττοῦται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου καὶ ἰδίως τῆς ἀνατολικῆς, ὅπου ἐμφανίζει τὸ ἐλάχιστον αὐτῆς (μεταξὺ 8 καὶ 9 χιλστ.), διὰ νὰ αὐξηθῇ ἐκ νέου εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου (μεταξὺ 10 καὶ 11,5 χιλιοστῶν περίπου). Ὅθεν τὸ μέγιστον τὸ σημειούμενον ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μεγίστου τῶν ἀκτῶν τῆς ἀνατολικῆς.

Ἡ ἀπόλυτος ὑγρασία τοῦ ἀέρος ἔχει ἁπλῆν ἐτησίαν πορείαν, ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν σχετικὴν λαμβάνει τὴν μεγίστην αὐτῆς τιμὴν κατὰ τὸ θέρος καὶ τὴν ἐλαχίστην κατὰ τὸν χειμῶνα, ὡς ἡ θερμοκρασία. Εἰς τὰ Μεσογειακὰ θαλάσσια κλίματα ἡ ἀπόλυτος ὑγρασία πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὴν ἐτησίαν πορείαν τῆς θερμοκρασίας τῆς θαλάσσης μᾶλλον παρὰ τὴν τοῦ ἀέρος, δηλαδὴ τόσον τὸ μέγιστον ὅσον καὶ τὸ ἐλάχιστον πρέπει νὰ ἐπιβραδύνωνται κατὰ τι καὶ νὰ συμβαίνουν τὸ μὲν πρῶτον κατὰ τὸν Αὔγουστον ἀντὶ τοῦ Ἰουλίου, κατὰ τὸν ὁποῖον συμβαίνει τὸ μέγιστον τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος, τὸ δὲ δεύτερον κατὰ Φεβρουάριον ἀντὶ τοῦ Ἰανουαρίου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔχομεν τὸ ἐλάχιστον τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος.

Ἡ ἀπόλυτος ὑγρασία ὑπόκειται εἰς διπλῆν ἡμερησίαν κύμανσιν μὲ δύο μέγιστα καὶ δύο ἐλάχιστα καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Ἡ διπλὴ αὕτη ὑγρομετρικὴ κύμανσις παρατηρεῖται εἰς τὰ χερσαῖα κλίματα.

Τὸ εὖρος τῆς ἡμερησίας κυμάνσεως τῆς ἀπολύτου ὑγρασίας εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα εἶναι ὅσον περίπου καὶ εἰς τὰ γνησίως χερσαῖα κλίματα, ἰδίως δὲ κατὰ τὸ θέρος.

Νέφωσις. Ἡ Ἑλλὰς ἔχει σχετικῶς μικρὰν νέφωσιν διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἑλληνικὸς οὐρανὸς καθὼς καὶ ὁ Ἰταλικός, καὶ ὁ τῶν νοτιανατολικῶν παραλίων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας εἶναι παροιμιώδης.

Ἡ μέση ἐτησία νέφωσις εἶναι μεγίστη εἰς τὸ ὀρεινὸν ἐσωτερικὸν τῆς χώρας (περὶ τὰ 50%) λόγῳ τῶν ὀροσειρῶν αἱ ὁποῖαι συμπυκνώνουν τοὺς ὑδρατμοὺς τῶν πνεόντων πρὸς αὐτὰς ἀνέμων καὶ ἐλαττοῦται πρὸς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. Τὸ κύριον ἐτήσιον ἐλάχιστον τῆς νεφώσεως, μὲ τιμὴν κάτω τῶν 40%, περιλαμβάνει τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου, τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, τὴν Λακωνίαν, τὴν Ἀργολίδα, τὴν Ἀττικήν, τὰς δυτικὰς Κυκλάδας, καὶ τὰς νοτίους ἀκτὰς τῆς Κρήτης ἡ μικροτέρα τιμὴ νεφώσεως εἰς τὸ ἐλάχιστον τοῦτο εἶναι περὶ τὰ 35%. Ἐκτὸς τοῦ ἐλαχίστου τούτου παρατηρεῖται καὶ δεύτερον μὲ τιμὴν ἐπίσης κατωτέραν τοῦ 40% ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει εἰς Μυτιλήνην τιμὴν περὶ τὰ 38%.

Ὁ Ἰούλιος καὶ ὁ Αὔγουστος ἐμφανίζουν τὴν μικροτέραν νέφωσιν ἡ ὁποία εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Κυκλάδας καθίσταται μηδαμινή. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου ἡ νέφωσις ἀρχίζει νὰ αὐξάνεται, ἡ δὲ αὔξησις αὕτη καθίσταται τόσον σημαντικωτέρα ὅσον βαίνομεν πρὸς τοὺς χειμερινοὺς μῆνας διὰ νὰ φθάσῃ τὴν μεγίστην τιμήν της εἰς τοὺς περισσοτέρους τόπους κατὰ Δεκέμβριον, ἐνῶ εἰς μερικοὺς ἐξ αὐτῶν τὸ ἐτήσιον μέγιστον ἐμφανίζεται τὸν Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον. Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου ἡ νέφωσις ἀρχίζει νὰ ἐλαττώνεται καὶ τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὸ θέρος.

Ὁ ἀριθμὸς αἰθρίων ἡμερῶν (νέφωσις κατωτέρα ἢ ἴση τοῦ 1,5όγδόου) εἶναι εἰς τὴν Ἑλλάδα σχετικῶς μέγας καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Ὁ οὐρανὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως τῆς νοτίου, εἶναι περίφημος διὰ τὴν μικρὰν νέφωσίν του. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν αὐτῶν δὲν εἶναι μέγας μόνον κατὰ τὸ θέρος, τὴν ἀνοιξιν καὶ τὸ φθινόπωρον, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν χειμῶνα. Πράγματι, εἶναι γνωσταὶ αἱ ἡμέραι αἰθρίας αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται κατ' αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ χειμῶνος, τὸν Ἰανουάριον συνήθως, αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἁλκυονίδες ἢ ἁλκυόνειοι ἡμέραι.

Ὁ μέσος ἐτήσιος ἀριθμὸς τῶν αἰθρίων ἡμερῶν κυμαίνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταξὺ 57 (Κομοτινὴ) καὶ 184 (Κῶς). Γενικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰθρίων ἡμερῶν ἐλαττοῦται ἀπὸ τῶν παραλίων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ξηρᾶς καὶ ἐπ' αὐτῆς ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν.

Αἱ νεφοσκεπεῖς ἡμέραι (νέφωσις ἀνωτέρα ἢ ἴση τῶν 6.5 ὀγδόων) εἶναι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλάχισται καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Κατ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν χειμῶνα ὁ οὐρανὸς σπανίως μένει καλυμμένος καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, συνήθως δὲ ὁ ἥλιος λάμπει ἐπὶ ἕνα διάστημα τῆς ἡμέρας.

Ὁ μέσος ἐτήσιος ἀριθμὸς νεφοσκεπῶν ἡμερῶν κυμαίνεται μεταξὺ 32 (Κύθηρα) καὶ 103 (Τρίκαλα). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν αὐτῶν κατὰ κανόνα αὐξάνεται ἀπὸ τῶν ἀκτῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν.

Ἡλιοφάνεια. Ἐλάχισται χῶραι τῆς Εὐρώπης δέχονται τόσον ἀφειδῶς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἄστρου τῆς ἡμέρας ὅσον ἡ Ἑλλάς.

Ὁ Ἑλληνικὸς οὐρανὸς ὅμως ἄλλωστε καὶ ὁ οὐρανὸς ὅλων τῶν νοτίων παραμεσογείων χωρῶν τῆς Εὐρώπης εἶναι περίφημος διὰ τὴν ἡλιοφάνειαν αὐτοῦ. Ἰδιαιτέρως εἶναι παροιμιώδης ὁ οὐρανὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα τῆς Ἀττικῆς ὅπου ἡ νέφωσις τοῦ οὐρανοῦ μικρὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡλιολούστων ἡμερῶν μέγας καὶ κατ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν χειμῶνα.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς ἐτησίας διανομῆς τοῦ στοιχείου τούτου παρατηροῦμεν δύο περιοχὰς μεγίστης ἡλιοφανείας καὶ μία ἐλαχίστης. Ὡς πρὸς τὰ μέγιστα, τὸ ἓν μὲ τιμὴν μεγαλυτέραν τῶν δύο χιλιάδων ὀκτακοσίων περίπου ὡρῶν ἡλιοφανείας, παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ νοτίου Ἰονίου, τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου, τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀργολίδος, τοῦ νοτιοδυτικοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τῶν Κυθήρων καὶ τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Κρήτης (Ἱεράπετρα, 3100 περίπου ὧρες ἡλιοφανείας).

Ἡ περιοχὴ τῶν Ἰονίων νήσων ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Γκορσζίνσκυ ὀνομασθεῖσαν λίαν ἐπιτυχῶς «ἀνατολικὴν Ριβιέραν», περιλαμβάνει τὰς Δαλματικὰς ἀκτὰς καὶ ἰδίως τὰς παρ' αὐτὰς νήσους, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως μειονεκτοῦσαν ἔναντι τῆς

δυτικῆς Ριβιέρας ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἡλιακοῦ κλίματος. Ἀντιθέτως μάλιστα ἐνταῦθα καὶ ἰδίως εἰς τὸ νότιον Ἰόνιον (Ζάκυνθος, Κεφαλληνία), αἱ ὧραι ἡλιοφανείας, τόσον αἱ ἐτήσιαι ὅσον καὶ τῶν διαφόρων μηνῶν τοῦ ἔτους, εἶναι περισσότεραι τῶν περιφήμων ἀκτῶν τῆς δυτικῆς Ριβιέρας. Ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα κατὰ τοὺς φθινοπωρινοὺς μῆνας.

Τὸ δεύτερον μέγιστον παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου, μὲ τιμὴν ἐπίσης μεγαλυτέραν τῶν δύο χιλιάδων ὀκτακοσίων ὡρῶν ἡλιοφανείας (Σάμος, 2890 καὶ Ρόδος, 3040 περίπου ἡλιοφάνειας).

Ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν ἐλαχίστης ἡλιοφανείας, αὕτη παρατηρεῖται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς βορείου Ἑλλάδος, σχηματίζουσα, ὡς καὶ εἰς τὴν νέφωσιν, μίαν γλῶσσαν προχωροῦσαν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἔχουσαν κεντρικὴν τιμὴν 2.300 ὡρῶν περίπου,. Οὕτως, ἡ περιοχὴ τῆς ἐλαχίστης ἡλιοφανείας ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς μεγίστης νεφώσεως.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ ἐτησία ἡλιοφάνεια κυμαίνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταξὺ 2.300 καὶ 3.100 ὡρῶν περίπου.

Ἡ ἡλιοφάνεια παρουσιάζει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους πορείαν ἀντίστροφον πρὸς τὴν τῆς νεφώσεως. Τὸν μέγιστον ἀριθμὸν ὡρῶν ἡλιοφανείας ἔχει ὁ Ἰούλιος (μεταξὺ 400 καὶ 300 ὡρῶν περίπου) καὶ τὸ ἐλάχιστον ὁ Δεκέμβριος καὶ Ἰανουάριος. Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου ἡ αὔξησις τῆς ἡλιοφανείας εἶναι αἰσθητὴ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα εἰς τὴν νότιον.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡλιοφεγγῶν ἡμερῶν, δηλαδὴ ἐκείνων κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἥλιος οὐδόλως ἐκαλύφθη ὑπὸ νεφῶν, εἶναι σχετικῶς μέγας εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἐλαττοῦται δὲ ἐφ' ὅσον βαίνομεν πρὸς βορρᾶν ὡς καὶ ὀλίγον πρὸς δυσμάς.

Εἰς Ἀθήνας ὁ ἀριθμός, μικρὸς κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας (Δεκέμβριος καὶ Ἰανουάριος 4), αὐξάνει ἐφ' ὅσον βαίνομεν πρὸς τοὺς θερινοὺς καὶ φθάνει τὸ μέγιστον κατὰ Ἰούλιον (24). Ὁ ἐτήσιος μέσος ἀριθμὸς ἡλιοφεγγῶν ἡμερῶν εἶναι εἰς τὴν πόλιν 122.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνηλίων ἡμερῶν, δηλαδὴ ἐκείνων κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἥλιος καλύπτεται καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὑπὸ νεφῶν, παρουσιάζει ἐντελῶς ἀντίθετον πορείαν πρὸς τὰς ἡλιοφεγγεῖς ἡμέρας.

Ὁ μέσος ἀριθμὸς ἀνηλίων ἡμερῶν εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὸν Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον φθάνει τὸν μέσον μέγιστον (3 ἡμέραι) διὰ νὰ ἐλαττωθῇ καὶ πάλιν πρὸς τοὺς θερινοὺς μῆνας.

Ὁ ἐτήσιος μέσος ἀριθμὸς ἀνηλίων ἡμερῶν ἀνέρχεται εἰς Ἀθήνας μόνον εἰς 17. Δὲν ἀπέχει λοιπὸν πολὺ τῆς ἀληθείας τὸ λεγόμενον ὅτι «ὁ ἥλιος λάμπει εἰς Ἀθήνας πάντοτε ἔστω καὶ δι' ὀλίγας στιγμάς».

Ὁμίχλη, ἀχλύς, ὀρατότης. Ἡ συνεχὴς ἐναλλαγὴ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἡ τοπογραφικὴ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ κατὰ τοὺς ψυχροὺς μῆνας συχναὶ αἰθρίαι δημιουργοῦν μέγαν σχετικῶς ἀριθμὸν ὁμιχλῶν.

Πράγματι ἡ διαφορὰ θερμοκρασίας μεταξὺ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τοὺς παραλίους τόπους εἶναι τὸ αἴτιον τῆς συχνὰ παρατηρουμένης ἐκεῖ ὁμίχλης, ἰδίως κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ θέρος. Ἐπίσης εἰς τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς ὁ ἀὴρ ὁ ὁποῖος ἀνέρχεται τὰς πλαγιὰς τῶν ὀρέων παράγει ὁμίχλην διὰ ἀδιαβατικῆς ἐκτονώσεως, ἐνῶ εἰς τὰς πεδιάδας καὶ ἰδίως τὰς κοιλάδας, ὁ ψυχρὸς ἀὴρ τῶν πέριξ ὀρέων κυλᾶ πρὸς αὐτὰς καὶ ἀναμιγνυόμενος μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων σχετικῶς θερμοτέρων καὶ ὑγροτέρων μαζῶν ἀέρος δημιουργεῖ τὰς συχνὰ παρατηρουμένας ὁμίχλας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐντονώτεραι ὅταν εἰς τὰς κοιλάδας ἢ τὰς πεδιάδας ὑπάρχουν λίμναι, ποταμοὶ καὶ τέλματα. Τέλος, αἱ αἴθριαι νύκτες τῆς ψυχρᾶς ἐποχῆς, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνήθεις εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διαδέχονται ἡλιολούστους σχετικῶς θερμὰς ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐξάτμισις ἦτο ἔντονος, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας τῆς καλουμένης ὁμίχλης ἀκτινοβολίας.

Αἱ ὁμίχλαι ὅμως αὐταὶ παρατηροῦνται συνήθως κατὰ τὰς πρώτας πρωϊνὰς ὥρας καὶ διαλύονται ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου.

Συνηθεστέρα εἶναι ἡ ἀχλύς, ἡ ὁποία εἶναι ὀπτικὸν φαινόμενον παρατηρούμενον συχνὰ κατὰ τοὺς θερινοὺς ἰδίως μῆνας, καὶ καλύπτον τὰ παρὰ τὸν ὁρίζοντα ἀντικείμενα δι' ὑποφαίου πέπλου, ὁ ὁποῖος ἐλαττώνει τὴν ὁρατότητα.

Ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ βαθμοῦ ὁρατότητος, δηλαδὴ τῆς μεγίστης ἀποστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ὁρατὰ κατά τινα στιγμὴν διάφορα ἀντικείμενα εἴς τινα τόπον καὶ ἡ εὐκρίνεια μὲ τὴν ὁποίαν ταῦτα φαίνονται, εἶναι χρήσιμον στοιχεῖον.

Βροχή. Ἡ Ἑλλάς, λόγω τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, τῆς εἰσχωρήσεως αὐτῆς ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ὑψηλῶν ὀροσειρῶν, αἱ ὁποῖαι διατρέχουν αὐτὴν κατὰ πολλὰς διευθύνσεις, ἐμφανίζει μεγάλας διαφορὰς εἰς τὴν διανομὴν τῆς βροχῆς. Ὁ ὀμβρομετρικὸς χαρακτὴρ τῆς χώρας εἶναι, εἰς γενικὰς γραμμάς, ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ὀμβρομετρικὸν χαρακτῆρα τῶν παραλίων τόπων τῆς Μεσογείου θαλάσσης, συνίσταται δὲ εἰς τὴν ξηρότητα τοῦ θέρους καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς βροχερᾶς περιόδου ἐντὸς τοῦ χειμῶνος καὶ μέρος τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ φθινοπώρου. Οὕτω τὸ ἔτος διαιρεῖται ὀμβρομετρικῶς εἰς δύο μέρη: τὸ βροχερὸν καὶ τὸ ξηρόν.

Ὁ ὀμβρομετρικὸς αὐτὸς χαρακτὴρ ἀπαντᾶ κυρίως εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα διότι εἰς τὴν βόρειον ἡ διανομὴ τῆς βροχῆς τείνει νὰ καταστῇ ὁμαλωτέρα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.

Μολονότι ἡ πορεία τῆς βροχῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους εἶναι εἰς γενικὰς γραμμάς, ὅπως περιγράφεται ἀνωτέρω, ὑφίστανται ὅμως οὐσιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ποσῶν τοῦ ὀμβρίου ὕδατος, τὰ ὁποῖα πίπτουν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βροχερᾶς περιὸδου τοῦ ἔτους εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῆς χώρας.

Τὸ ἐτήσιον ὕψος ὀμβρίων ὑδάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλαττοῦται κατὰ κανόνα, ὅπως συμβαίνει ἄλλως τε εἰς ὅλας τὰς Μεσογειακὰς χώρας, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ἐννοεῖται ὅτι ὑφίστανται καὶ ἐξαιρέσεις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος, ὀφειλόμεναι εἰς τοπικὰ αἴτια.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρατηρεῖ τις εὐθὺς ἀμέσως, ἐξετάζων τὴν γεωγραφικὴν διανομὴν τῆς βροχῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ ἐπ' αὐτῆς ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τῆς τοπογραφικῆς διαμορφώσεως. Βεβαίως, ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι πολὺ ἐντονωτέρα κατὰ τὴν βροχερὰν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, ὁπότε ἡ διανομὴ τῆς βροχῆς ἀκολουθεῖ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ἐδάφους, αἱ δὲ καμπύλαι ἀκολουθοῦν σχεδὸν κατὰ τὴν διάταξιν τὰς ὀροσειράς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ξηρασίας αἱ καμπύλαι αὐταὶ αἱ ὁποῖαι τότε ἔχουν ἰσχυρὰν τάσιν νὰ διαταχθοῦν κατὰ γεωγραφικὸν πλάτος, ὑφίστανται ἐμφανῶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀρεογραφίας, οὕτως ὥστε τὰ μέγιστα τῆς βροχῆς παρατηροῦνται συνήθως καὶ τότε ἐπὶ τῶν ὀροσειρῶν.

Ὁ ἐτήσιος χάρτης τῆς διανομῆς τῆς βροχῆς παρουσιάζει, εἰς τὰς γενικὰς αὐτοῦ γραμμάς, μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς χάρτας τῶν μηνῶν τῆς βροχερᾶς περιόδου, εἶναι δὲ ἐμφανὴς ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τοῦ ἀναγλύφου. Αἱ μεγάλαι ὀροσειραὶ αἱ ὁποῖαι διασχίζουν τὴν χώραν ἀπὸ βορειοδυσμὰς πρὸς νοτιοανατολὰς δημιουργοῦν ἐπ' αὐτῶν χαρακτηριστικὰ μέγιστα βροχῆς τῶν ὁποίων ἡ τιμὴ ὑπερβαίνει τὰ 1800 χιλιοστὰ εἰς μερικὰ σημεῖα τοῦ συγκροτήματος τῆς Πίνδου, τὰ 1600 εἰς τὰ ὑψηλὰ τμήματα τῶν ὀρεινῶν ὄγκων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὰ 1400 ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Πελοποννήσου. Μεγάλαι τιμαὶ τῶν ἐτησίων ὄμβρων παρουσιάζονται ἐπίσης εἰς τοὺς ὀρεινοὺς ὄγκους τῆς Κρήτης, ἰδίως τῶν Λευκῶν ὀρέων, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸ ἐτήσιον ὕψος βροχῆς ὑπερβαίνει τὰ 2000 χιλιοστά.

Τὰ ἐλάχιστα ἐτήσια ὕψη βροχῆς, περὶ τὰ 400 χιλιοστὰ ἢ καὶ μικρότερα τούτων, παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ Σαρωνικοῦ Κόλπου καὶ τοῦ νοτίου Αἰγαίου (Ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν 400 χιλστ., Θήρα 372 χιλστ.) καὶ ἐπὶ τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας κατὰ μῆκος τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Χαλκιδικῆς (Σέδες Θεσσαλονίκης 440 χλστ.)

Ἡ ἐξήγησις τῆς διανομῆς τῶν βροχῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ὅτι εἶναι κυρίως ὀρεογραφικαί. Αἱ μακραὶ ὀροσειραί, αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται ἀπὸ βορειοδυσμὰς πρὸς νοτιοανατολὰς τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, χωρίζουν τὴν χώραν εἰς δύο μέρη. Οἱ κατὰ τὴν βροχερὰν ἐποχὴν πνέοντες θερμοὶ καὶ ὑγροὶ ἄνεμοι τοῦ νοτίου τομέως, καθὼς καὶ οἱ συνδεόμενοι μὲ τὰς ὑφέσεις, φθάνοντες εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ συναντῶντες τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς δυτικὰς πλαγιὰς τῶν ὀροσειρῶν, ἀναγκάζονται νὰ ἀνέλθουν, ἐναποθέτοντες τοιουτοτρόπως ἐκεῖ τὰς μεγαλυτέρας ποσότητας τῶν ὑδρατμῶν, τοὺς ὁποίους περιέχουν. Διερχόμενοι δὲ τὰς ὀροσειράς, φθάνουν εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπήνεμον μέρος, σχετικῶς ξηροὶ καὶ συνεπῶς τὸ τμῆμα τοῦτο δέχεται μικρὰς μόνον ποσότητας ὀμβρίων ὑδάτων.

Σημειωτέον ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς χώρας παρατηρεῖται κατὰ τὴν βροχερὰν ἐποχήν, καὶ ἰδίως κατὰ τὸν χειμῶνα, διότι αἱ σπάνιαι θερινα βροχαὶ ὀφείλονται εἰς τοπικὰς καταιγίδας, αἱ ὁποῖαι, ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὰς ποσότητας ὀμβρίων ὑδάτων τὰς ὁποίας παρέχουν, οὐδεμίαν σχεδὸν διαφορὰν παρουσιάζουν μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς χώρας.

Ἀπότομος ἐλάττωσις τῶν ὀμβρίων ὑδάτων παρατηρεῖται ἐπίσης εἰς τὰς νήσους τοῦ νοτίου Αἰγαίου, καθόσον αἱ ὀροσειραὶ τῆς Κρήτης ἀποτελοῦν φραγμὸν εἰς τοὺς νοτίους ἀνέμους.

Ὅπως εἶναι φυσικόν, ἡ ἀνώμαλος διανομὴ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ἀποβλημάτων ἐν γένει, ἐπιδρᾷ σημαντικῶς ἐπὶ τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν ρεόντων ὑδάτων τῆς χώρας. Τόσον τὸ δυτικόν, ὅσον καὶ τὸ βόρειον μέρος τῆς χερσονήσου, ἔχουν πλουσίαν βλάστησιν καὶ ἄφθονα ρέοντα ὕδατα καὶ κατὰ τὴν θερινὴν ἀκόμη ἐποχήν, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους, καὶ ἰδίως τοῦ νοτιοανατολικοῦ, ἕνεκα κυρίως τῆς διανομῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, τὰ περισσότερα ὄρη εἶναι γυμνὰ καὶ πολλοὶ ποταμοὶ ξηραίνονται κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους.

Αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης μέσης ἐτησίας διανομῆς τῆς βροχῆς, ἐμφανίζονται καὶ καθ' ὅλους τοὺς ψυχροὺς μῆνας τοῦ ἔτους, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ ὕψη βροχῆς καθ' ἕκαστον μῆνα εἶναι διάφορα. Αὐξάνονται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ φθινοπώρου πρὸς τὸν χειμῶνα καὶ ἔπειτα φθίνουν πρὸς τοὺς μῆνας τῆς ἀνοίξεως.

Κατὰ τὸν μῆνα Μάϊον τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς χώρας εἰσέρχεται εἰς τὴν θερινὴν ξηρασίαν, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ μηνὸς τούτου. Πράγματι τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου ἐθεωροῦντο ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὡς ἡ ἀρχὴ τοῦ θέρους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τοῦ Μαΐου αἱ ὑφέσεις εἶναι σπανιώτεραι εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον.

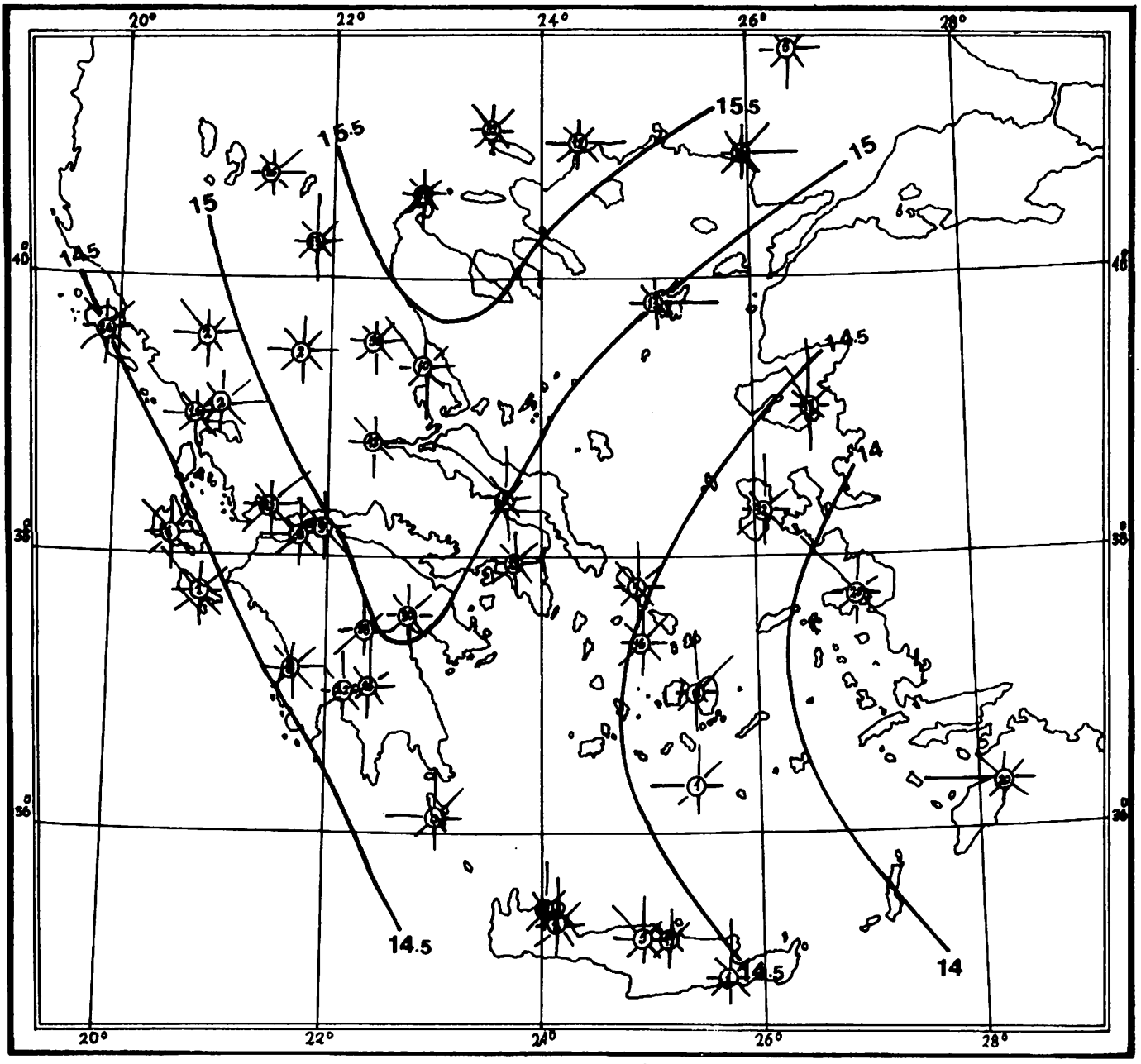

Ἐτησία διανομὴ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς πιέσεως καὶ τῆς συχνότητος τοῦ ἀνέμου εἰς τὴν Ἑλλάδα (κατὰ Μαριολόπουλον)

Ἡ ἐτησία πορεία τῆς βροχῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκτὸς τῆς γενικῶς παρατηρουμένης κατὰ τὸ θέρος ἀνομβρίας, τῆς χαρακτηριστικῆς εἰς τὸ Μεσογειακὸν κλῖμα, παρουσιάζει εἰς τοὺς διαφόρους τόπους ἰδιαζούσας μορφὰς ἀναλόγως τῆς γεωγραφικῆς θέσεως, τῆς τοπογραφικῆς διαμορφώσεως, τῆς ἐκθέσεως, τοῦ ὕψους κλπ. αὐτῶν.

Τὸ ἐλάχιστον τῆς βροχῆς παρατηρεῖται εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς χώρας κατὰ τὸν Ἰούλιον. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου εἰσερχόμεθα εἰς τὴν βροχερὰν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἰς τοὺς ὑψηλοὺς δὲ τόπους ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ μηνὸς τούτου συνήθως ἔχομεν τὰς πρώτας βροχάς.

Εἰς τὰ πεδινὰ ὅμως καὶ τὰς νήσους τοῦ νοτίου ἰδίως Αἰγαίου, ἡ θερινὴ ἀνομβρία ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑπομένου μηνός.

Ὁ Νοέμβριος εἶναι ἐκ τῶν βροχερωτέρων μηνῶν τοῦ ἔτους, εἰς μερικοὺς δὲ τόπους καὶ ὁ βροχερώτερος μήν. Διὰ τὸ μεγαλύτερον ὅμως μέρος τῆς χώρας ὁ βροχερώτερος μὴν εἶναι ὁ Δεκέμβριος, ὁπότε ἡ βροχερὰ ἐποχὴ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀκμήν της.

Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου ἡ ἐλάττωσις τῆς βροχῆς καθίσταται λίαν αἰσθητή. Κατὰ τὸν Μάϊον, ἂν καὶ οὗτος θεωρεῖται πρόδρομος τοῦ θέρους, καὶ παρουσιάζει θερμομετρικῶς χαρακτηριστικὰ μᾶλλον θερινοῦ ἢ ἐαρινοῦ μηνός, εἰς πολλοὺς τόπους τῆς χώρας παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὴν βροχὴν ἕνα δευτερεῦον μέγιστον.

Τέλος κατὰ τὸν Ἰούνιον εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει νὰ ἐπικρατῇ ἀνομβρία. Ἡ θερινὴ αὐτὴ ἀνομβρία δὲν εἶναι, ὡς γνωστόν, χαρακτηριστικὸν μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ κοινὴ κλιματικὴ ἰδιότης ὅλων τῶν Μεσογειακῶν χωρῶν, παραλλάσσουσα μόνον κατὰ βαθμὸν εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τῆς λεκάνης ταύτης. Ἡ ἀνομβρος αὐτὴ περίοδος περιορίζεται καθ' ὅσον βαίνομεν ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς.

Ἡ Ἑλλὰς ἔχει κλιματικὸν χαρακτῆρα μᾶλλον μὲν χερσαῖον τοῦ χαρακτῆρος τῶν δυτικῶν χωρῶν τοῦ αὐτοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, περισσότερον δὲ θαλάσσιον ἀπὸ τὰς ἀναλόγους ἀνατολικὰς χώρας, ἡ θερινὴ δὲ ἀνομβρία διαρκεῖ, κατὰ μέσον ὅρον, ἀπὸ τῶν μέσων Μαΐου ἢ τῶν ἀρχῶν Ἰουνίου, μέχρι τῶν μέσων Σεπτεμβρίου ἢ τῶν ἀρχῶν Ὀκτωβρίου.

Ἡ θερινὴ αὕτη ἀνομβρία σπανίως μόνον διακόπτεται ὑπὸ καταιγίδων θερμότητος, τοπικῆς φύσεως, αἱ ὁποῖαι εἰς ὀλίγας ὥρας ρίπτουν σημαντικὰς ποσότητας ὁμβρίων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα μεταβαλλόμενα εἰς χειμάρρους ρέουσι πρὸς τὴν θάλασσαν. Εὐθὺς μετὰ μίαν τοιαύτην χειμαρρώδη βροχήν, ὁ θερμὸς ἥλιος ξηραίνει ἐκ νέου τὴν γῆν καὶ δίδει εἰς αὐτὴν τὴν θερινήν της ὄψιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὸν ὅτι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον διανέμεται ἡ βροχὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, δηλαδὴ τὸ βροχομετρικὸν σύστημα, διαφέρει ἀπὸ περιοχῆς εἰς περιοχήν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν μέσων μηνιαίων ὑψῶν βροχῆς τῶν διαφόρων σταθμῶν, προκύπτει ὅτι ἡ ἐτησία πορεία αὐτῶν παρουσιάζει εἰς ἄλλους σταθμοὺς ἁπλῆν ἐτησίαν πορείαν, εἰς ἄλλους διπλῆν, εἰς ἄλλους τριπλῆν καὶ εἰς ἄλλους τέλος τετραπλῆν τοιαύτην. Δηλαδὴ ἡ Ἑλλὰς παρουσιάζει τέσσαρα βροχομετρικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται διὰ τῶν γραμμάτων Α, Β, Γ καὶ Δ.

Καὶ εἰς μὲν τὸ σύστημα Α ἀνήκουν αἱ περιοχαὶ εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐτησία πορεία τῆς βροχῆς παρουσιάζει ἕνα μέγιστον καὶ ἕνα ἐλάχιστον (νῆσοι καὶ παράκτιοι περιοχαὶ) εἰς τὸ σύστημα Β αἱ περιοχαὶ εἰς τὰς ὁποίας παρουσιάζονται δύο μέγιστα καὶ δύο ἐλάχιστα (ἐσωτερικὸν Στερεᾶς Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, ἐν μέρει Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου) εἰς τὸ σύστημα Γ ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας

ἔχομεν τρία μέγιστα καὶ τρία ἐλάχιστα, (Βόρειος Ἑλλάς, Δυτικὴ Θράκη) καὶ τέλος εἰς τὸ σύστημα Δ αἱ περιοχαὶ ὅπου ἡ ἐτησία πορεία τῆς βροχῆς παρουσιάζει τέσσαρα μέγιστα καὶ τέσσαρα ἐλάχιστα (σταθμοὶ Βορείου Μακεδονίας καὶ Θράκης). Ἀναλόγως δὲ τοῦ πότε συμβαίνουν τὰ δευτερεύοντα, τριτεύοντα κλπ. μέγιστα ἢ ἐλάχιστα, διακρίνονται καὶ ὑποδιαιρέσεις τῶν συστημάτων Β, Γ καὶ Δ.

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη παρετηρήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ὅτι τὸ ἐτησίως πῖπτον ποσὸν τῆς βροχῆς μετεβάλλετο σημαντικῶς ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος καὶ ὅτι ἐπῆρχοντο ἄλλοτε μὲν ἔτη πολυομβρίας, ἄλλοτε δὲ ἀνομβρίας, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ξηρασία ἔφθανε μέχρι σημείου καταστρεπτικοῦ διὰ τὴν βλάστησιν. Πράγματι τὸ ἐτήσιον ὕψος βροχῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα μέτριον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, κυμαίνεται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐντὸς εὐρυτάτων ὁρίων. Εἰς τὴν ἱστορίαν ἀναφέρονται ἔτη κατὰ τοὺς κλασσικούς, τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀνομβρία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο σχεδὸν παντελής, ὥστε πηγαὶ ἐστείρευσαν, ἐσοδεῖαι κατεστράφησαν καὶ ἄλλα δεινὰ προεκλήθησαν ἐκ ταύτης. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔβρεξεν εἰς Θήραν ἐπὶ 7 ὁλόκληρα ἔτη. Ὑπὸ παρομοίας δὲ ἀσφαλῶς συνθήκας εὑρισκόμενοι οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι, ἀνήγειραν, κατὰ τὸν Παυσανίαν, ἄγαλμα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, παριστῶν τὴν Γῆν παρακαλοῦσαν τὸν Δία νὰ πέμψῃ βροχὴν καὶ ἀναμφιβόλως εἰς τὸ αἴτιον τοῦτο ὠφείλοντο οἱ βωμοὶ τοῦ Ὀμβρίου Διός, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ μήπως καὶ αἱ σημεριναὶ λιτανεῖαι διὰ τὴν βροχήν, αἱ γινόμεναι συχνὰ ἀνὰ τὴν χώραν ὑπὸ παρομοίας συνθήκας, δὲν εἶναι τρανότατον δεῖγμα τῆς ἐκτάσεως τῶν ἀνομβριῶν, παρόμοιαι τῶν ὁποίων ἀσφαλῶς ἠνάγκαζαν τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους νὰ καταφεύγουν πρὸς τὸν Δία, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ διασωθεῖσα σχετικὴ προσευχή: «ὗσον, ὗσον (βρέξε, βρέξε) ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρης (γῆς) τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων».

Ἔκτακτοι ἀνομβρίαι συνέβησαν καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ ἔτος 1075 (ἢ 1180 ἢ καὶ 1182) καὶ ἄλλαι.

Ἑπομένως, ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἡ βροχὴ εἰς τὴν χώραν μας κυμαίνεται μεταξὺ εὐρυτάτων ὁρίων. Ὅλως δ' ἐγένετο δι' ἄλλας χώρας, ἐζητήθη καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα νὰ εὑρέθη ἐὰν τὰ πολύομβρα καὶ ἄνομβρα ἔτη ἀκολουθοῦν μίαν περιοδικότητα. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὑψῶν βροχῆς Ἀθηνῶν τὰ προκύψαντα ἀποτελέσματα διαφόρων ἐρευνητῶν εἶναι ἐν πολλοῖς ἀσαφῆ. Ὑπὸ μερικῶν ἐρευνητῶν ἐν τούτοις, εὑρέθη περιοδικότης 11 ἐτῶν περίπου.

Ἡ ὕπαρξις τῶν περιοδικοτήτων εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς βροχῆς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνικοὺς χρόνους διερευνήθη καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐμμέσων στοιχείων ποὺ ἔχουν σχέσιν μὲ τὰ ποσὰ τῆς βροχῆς. Οὕτω, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πάχους τῶν δακτυλίων, τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν τμήματα κορμοῦ κυπαρίσσου, χρησιμεύοντα ὡς ἐμπόλια (κύβοι ἐκ ξύλου τοποθετούμενοι εἰς τὸ κέντρον τῶν σφονδύλων οἱ ὁποῖοι φέρουν ὀπὴν εἰς τὸ κέντρον διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται σιδηροῦς ἄξων) τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος, διεπιστώθη ὑπὸ τοῦ Μαριολοπούλου ἡ ὕπαρξις περιοδικοτήτων 34.5 καὶ 11.5 ἐτῶν, ἀκόμη δὲ καὶ 100ετοῦς, αἱ ὁποῖαι θὰ πρέπει νὰ ὑφίστανται καὶ εἰς τὰ ὕψη βροχῆς, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ στενὴ σχέσις μεταξὺ βροχῆς καὶ πάχους τῶν δακτυλίων.

Τέλος ὁ Β. Αἰγινήτης ἐξ ἐμμέσων πηγῶν καθώρισε, διὰ τὰς βροχὰς τῆς Βοιωτίας κυρίως, περιοδικότητα διαρκείας 11 περίπου ἐτῶν, βασισθεὶς εἰς κείμενα τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Πλινίου, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αὐλητικοῦ λεγομένου καλάμου, τοῦ φυομένου παρὰ τὴν Κωπαΐδα λίμνην καὶ ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι ὁ κάλαμος αὐτὸς ἐφύετο κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς λίμνης, ἡ ὁποία συνέβαινεν ἀνὰ ἐννεατίαν, καὶ μάλιστα ὅταν τὸ ὕδωρ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μεγίστου τῆς βροχῆς, παρέμενεν ἐπὶ δύο ἀκόμη ἔτη. Τὴν ἐννεαετηρίδα αὐτὴν ὁ Β. Αἰγινήτης εὑρίσκει καὶ εἰς παλαιοτέρας ἐποχάς, ὅπως εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Χαρίλας, ἡ ὁποία ἐγίνετο ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ συνεχίζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλουτάρχου, ὅπως καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν Μινωϊκὴν ἐποχήν.

Ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ ποσὰ βροχῆς καὶ ὁ ἀριθμὸς ἡμερῶν βροχῆς αὐξάνει ἀπὸ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ νὰ λάβῃ τὰς μεγαλυτέρας του τιμὰς ἐπὶ τῶν κεντρικῶν ὀροσειρῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐλαττοῦται λαμβάνων τὰς μικροτέρας του τιμὰς κατὰ μῆκος τοῦ Αἰγαίου διὰ νὰ αὐξηθῇ ἐν συνεχείᾳ πλησίον τῶν Μικρασιατικῶν ἀκτῶν. Οὕτω, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν βροχῆς παρουσιάζει ἕνα χαρακτηριστικὸν μέγιστον ἐπὶ τῶν ὀροσειρῶν τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος (Πίνδου, Ἀγράφων κλπ.) δευτερεύοντα δὲ μέγιστα ἐπὶ τῶν κεντρικῶν ὀρέων τῆς Πελοποννήσου, ἐπὶ τῶν ὀροσειρῶν τῆς δυτικῆς Κρήτης ὡς καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας ὀρέων τὸ ἐλάχιστον τῶν ἡμερῶν τῆς βροχῆς παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ νοτιοδυτικοῦ Αἰγαίου καὶ περιλαμβάνει ὡρισμένας νήσους τῶν Κυκλάδων τὰ Κύθηρα καὶ τμήματα τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς καὶ Ἀργολιδοκορινθίας.

Ἐκ τῆς κατὰ τόπους ἐξετάσεως τῆς βροχερότητος προκύπτει ὅτι ὁ μέσος ἐτήσιος βαθμὸς αὐτῆς, κατὰ κανόνα μέγας εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐν γένει, αὐξάνει εἰς τὸ ὀρεινὸν ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ ἰδίως τὸ τῆς βορείου, ἐλαττοῦται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς νοτιοανατολικῆς καὶ αὐξάνει ἐκ νέου πρὸς τὰς Μικρασιατικὰς ἀκτάς. Τέλος εἰς Κρήτην ὁ μέσος ἐτήσιος βαθμὸς βροχερότητος εἶναι σχετικῶς μέγας εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νήσου, αὐξάνει εἰς τὸ ὀρεινὸν ἐσωτερικὸν καὶ ἐλαττοῦται εἰς τὸ ἀνατολικόν.

Ἡ ραγδαιότης τῆς βροχῆς δὲν παρουσιάζει τὸν αὐτὸν βαθμὸν εἰς ὅλους τοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος οὐδὲ εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον τὸν αὐτὸν βαθμὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.

Τὸ κύριον μέγιστον τῆς ραγδαιότητος παρουσιάζεται εἰς τοὺς περισσοτέρους τόπους κατὰ Νοέμβριον εἰς πολλοὺς δὲ κατ' Ὀκτώβριον. Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ βροχαὶ εἶναι ραγδαιότεραι κατὰ τοὺς δύο τούτους φθινοπωρινοὺς μῆνας εἶναι φυσικὸν διὰ τὰ ἡμέτερα κλίματα. Ὁ Δεκέμβριος εἶναι δι' ἱκανὸν σχετικῶς ἀριθμὸν τόπων, ὁ ἔχων τὴν μεγαλυτέραν ραγδαιότητα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, δι' ἐλαχίστους ὁ Ἰανουάριος καὶ δι' ἄλλους ὁ Σεπτέμβριος ἢ ὁ Αὔγουστος.

Τὸ κύριον ἐλάχιστον τῆς ραγδαιότητος παρουσιάζουν οἱ περισσότεροι τόποι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν Ἰούλιον καὶ ὀλίγοι κατ' Αὔγουστον. Τέλος ἀρκετοὶ τόποι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς δυτικῆς Κρήτης ἐμφανίζουν τὸ ἐλάχιστον τῆς ραγδαιότητος κατὰ Ἰούνιον.

Κατὰ τὴν μελέτην τῆς βροχῆς μιᾶς περιοχῆς ἐνδιαφέρει τόσον ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐφαρμογῶν (δημόσια ἔργα κλπ) ν' ἀναφερθοῦν τὰ μέγιστα ὕψη τὰ παρατηρούμενα εἰς ἕνα βραχὺ χρονικὸν διάστημα. Ἐνίοτε τὰ ὕψη ταῦτα εἶναι τόσον μεγάλα ὥστε εἰς ὀλίγας ὥρας πίπτει ἕνα μέγα ποσοστὸν τοῦ μέσου ἐτησίου ὕψους ὅπως ἐπὶ παραδείγματι συνέβη εἰς Ἀθήνας τὴν 2αν Νοεμβρίου 1977, ὅταν εἰς ὀλίγας μόνον ὥρας ἔπεσαν 160 χιλιοστὰ βροχῆς, δηλαδὴ πλέον τοῦ τρίτου τοῦ μέσου ὁλικοῦ ἐτησίου ὕψους βροχῆς (400 χιλιοστά).

Τέλος ἐνίοτε παρατηροῦνται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὰς Μεσογειακὰς χώρας λασπώδεις βροχαὶ χρώματος πολλάκις ἐρυθρωποῦ, γνωσταὶ καὶ ὡς ἐρυθραὶ ἢ αἱματοειδεῖς ὀφειλόμεναι εἰς κονιορτὸν (σκόνη) φερόμενον ὑπὸ τῶν ἀνέμων ἐκ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς.

Χιών. Τὸ φαινόμενο τῆς χιόνος δὲν ἔχει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν συχνότητα καὶ τὴν ἔντασιν τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας τῆς Εὐρώπης, ἰδίως δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθὲς προκειμένου περὶ τῶν παραλίων τῆς νοτίου Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, ὅπου ἡ χιὼν πίπτουσα συνήθως δὲν διατηρεῖται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀλλὰ τήκεται (λειώνει) ταχέως.

Ὅπως εἶναι φυσικόν, ἡ χιὼν παρουσιάζει τὰς μεγαλυτέρας τιμὰς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ ἰδίως τὸ ὀρεινὸν καὶ τὰς μικροτέρας εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια καὶ μάλιστα τὰ τῆς δυτικῆς καὶ νοτίου Ἑλλάδος. Εἰς τὸ ὀρεινὸν ἐσωτερικὸν ἡ συχνότης καὶ ἡ ἔντασις τοῦ φαινομένου αὐξάνουν μετὰ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ πλάτους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ παράλια τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἔχουν ὀλιγωτέρας χιόνας ἀπὸ τὰ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους ἀνατολικὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Βορείους ἢ βορειοανατολικοὺς ψυχροὺς ἀνέμους τοῦ Σιβηρικοῦ ἀντικυκλῶνος, οἱ ὁποῖοι συνήθως συνοδεύονται ὑπὸ χιόνων εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ εἰς τὴν δυτικὴν ἐμφανίζονται αἰσθητῶς θερμότεροι λόγῳ τῆς καθοδικῆς κινήσεώς των κατὰ τὴν διάβασίν των ἐκ τῶν ὀροσειρῶν, αἱ ὁποῖαι διήκουν ἀπὸ βορειοδυσμὰς πρὸς νοτιοανατολάς.

Αἰώνιοι χιόνες δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ πρῶται χιόνες σημειοῦνται εἰς τοὺς ὑψηλοὺς τόπους τῆς μὲν βορείου Ἑλλάδος κατὰ τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Σεπτεμβρίου, τῆς δὲ Πελοποννήσου κατὰ τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Ὀκτωβρίου. Ὡς πρὸς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους ἡ ἐποχὴ ἐμφανίσεως τῶν πρώτων χιόνων ἐξαρτᾶται τόσον ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἐὰν αὗται κεῖνται εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἢ δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ τῶν δυτικῶν καὶ νοτίων ἀκτῶν τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν κάτω τῆς Εὐβοίας ἀνατολικῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἡ πρώτη χιὼν ἐμφανίζεται κατὰ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Δεκεμβρίου ἢ καὶ ἀργότερον. Βορειότερον τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Εὐβοίας ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ φαινομένου εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς γίνεται πρωϊμώτερον. Ἐπίσης πρωϊμωτέρα γίνεται ἡ πρώτη ἐμφάνισις, ἐφ' ὅσον ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τὰς ἀκτὰς ἐν γένει καὶ βαίνομεν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν.

Ἐξ ὅλων τῶν ψυχρῶν μηνῶν ὁ Φεβρουάριος παρουσιάζει διὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς χώρας τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἡμερῶν χιόνος.

Ἡ τελευταία χιὼν σημειοῦται εἰς τοὺς ὑψηλοτέρους τόπους τῆς Βορείου Ἑλλάδος κατὰ τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Ἰουνίου, εἰς τὸ πεδινὸν ἐσωτερικὸν τῆς κεντρικῆς καὶ Βορείου Ἑλλάδος τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Ἀπριλίου ἢ τὸ πρῶτον τοῦ Μαΐου, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Πελοποννήσου τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Ἀπριλίου ἐκτὸς τῶν ὀρεινῶν ὄγκων τῆς Ἀρκαδίας ὅπου παρατηρεῖται τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Μαΐου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης ἡ τελευταία ἐμφάνισις λαμβάνει χώραν τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Μαρτίου, ἐνῶ εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς νήσου σημειοῦται τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Ἀπριλίου.

Πλησίον τῶν ἀκτῶν, ἡ τελευταία χιὼν παρατηρεῖται εἰς τὴν Θεσσαλίαν τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Ἀπριλίου, εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Μαρτίου ἐκτὸς τῶν παραλίων τοῦ βορείου Ἰονίου, ὅπου σημειοῦται τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ

Μαρτίου καὶ τῶν νοτίων παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν παραλίων τῆς Κρήτης, ὅπου παρατηρεῖται κατὰ τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Φεβρουαρίου.

Χάλαζα. Ἡ χάλαζα, λόγω τῶν ζημιῶν τὰς ὁποίας ἐπιφέρει εἰς τὴν γεωγραφίαν καθίσταται ἕνα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων κλιματικῶν στοιχείων, ὅπως ἄλλως τε συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπου διωρίζοντο χαλαζοφύλακες πρὸς πρόγνωσιν τῶν ἐπικινδύνων νεφῶν.

Ὁ ἐτήσιος ἀριθμὸς ἡμερῶν χαλάζης μέγιστος εἰς τὰ δυτικὰ τῆς χώρας, ἐλαττοῦται πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ τῆς χερσονήσου καὶ τὰς νήσους τοῦ δυτικοῦ Αἰγαίου καὶ αὐξάνει ἐκ νέου πρὸς τὰ Μικρασιατικὰ παράλια. Τὴν χαρακτηριστικὴν αὐτὴν ἐτησίαν διανομὴν παρουσιάζει τὸ φαινόμενον εἰς γενικὰς γραμμὰς καὶ κατὰ τοὺς ψυχροὺς μῆνας τοῦ ἔτους.

Γενικῶς κατὰ τοὺς ψυχροὺς μῆνας ἡ χάλαζα εἰς τὰς ἀκτὰς εἶναι συχνοτέρα ἀπ' ὅτι εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας.

Ἡ ἐτησία πορεία τοῦ φαινομένου ἐμφανίζει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: ὁ ἀριθμὸς ἡμερῶν χαλάζης, μέγιστος κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, ἐλαττοῦται κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ καθίσταται μικρότατος κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας, ἀκολούθως αὐξάνει κατὰ τὸ φθινόπωρον διὰ νὰ φθάσῃ τὸν μέγιστον κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας.

Δρόσος, πάχνη, ἀργυρόπαγος, παγοκρύσταλλος. Ἡ δρόσος ἔχει σημαντικὴν σπουδαιότητα εἰς χώραν ὅπως ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ὁμόριον ὕδωρ σπανίζει ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα τοῦ ἔτους. Ἕνεκεν τούτου οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐνσωματώσει τὸ φαινόμενον μετὰ τῆς προστάτιδος τῆς πόλεως Ἀθηνᾶς.

Ἡ δρόσος παρατηρεῖται καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀλλὰ μὲ μεγαλυτέραν συχνότητα κατὰ Δεκέμβριον καὶ μικροτέραν κατ' Αὔγουστον. Ὑπελογίσθη διὰ τὰς Ἀθήνας ὅτι τὸ ὑπὸ τῆς δρόσου παρεχόμενον ὕδωρ ἀνέρχεται κατὰ μέσον ὅρον εἰς 48 περίπου χιλιοστὰ ἐτησίως, ποσὸν σημαντικὸν διὰ τόπον πτωχὸν εἰς ὄμβριον ὕδωρ.

Ἡ πάχνη εἶναι φαινόμενον πολὺ σπανιώτερον τῆς δρόσου καὶ παρατηρεῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου μὲ μεγαλυτέραν συχνότητα κατὰ Ἰανουάριον.

Ὁ ἀργυρόπαγος καὶ παγοκρύσταλλος εἶναι φαινόμενα σπανιώτατα καὶ ἰδίως τὸ δεύτερον, παρετηρήθησαν δὲ μόνον εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰ ὀρεινά.

Πίεσις καὶ ἄνεμοι. Ὡς γνωστόν, ὁ ἄνεμος εἶναι ἕνα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων κλιματικῶν στοιχείων μιᾶς χώρας, ἡ δὲ διεύθυνσίς του, συνδεομένη μετὰ πολλῶν ἄλλων κλιματικῶν στοιχείων, παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν μελέτην αὐτῆς.

Ἡ διεύθυνσις τοῦ ἀνέμου εἰς ἕνα τόπον ἐξαρτᾶται ἑκάστοτε τόσον ἐκ γενικῶν αἰτίων, ὅσον καὶ ἐκ τοπικῶν, ὀφειλομένων κυρίως εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν διανομὴν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Ἡ Ἑλλάς, λόγω τῆς ποικιλίας τοῦ ἀναγλύφου καὶ τῆς συνεχοῦς ἐναλλαγῆς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἐμφανίζει σημαντικὰς διαφορὰς τῆς διευθύνσεως τοῦ ἀνέμου ἀπὸ περιοχῆς εἰς περιοχὴν καὶ ὅταν ἀκόμη εὑρίσκονται εἰς πολὺ μικρὰν ἀπόστασιν μεταξύ των. Γενικοὶ ἄνεμοι καὶ τοπικαὶ αὖραι μεταβάλλουν διεύθυνσιν πλησίον τῶν ἀκτῶν, συμφώνως πρὸς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν τοποθεσίαν τῶν κόλπων καὶ ὀροσειρῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πάλιν τῆς χώρας οἱ διάφοροι ἄνεμοι ἀποκλίνουν ἐπὶ πολλῶν μερῶν, τῆς κανονικῆς αὐτῶν πορείας, διὰ νὰ τραποῦν ἐντὸς τῶν κοιλάδων.

Τὰ ὡς ἄνω αἴτια δημιουργοῦν παραλλαγὰς εἰς τὰς χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας τῶν διαφόρων ἀνέμων. Ὁ τῆς αὐτῆς διευθύνσεως ἄνεμος ἐνῶ εἰς μίαν περιοχὴν τῆς χώρας ἐμφανίζεται ὡς ψυχρός, ἀλλοῦ μεταβαλλόμενος εἰς καθοδικόν, παρουσιάζεται ὡς θερμὸς καὶ ξηρός.

Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς ἐποχὰς τοῦ ἔτους, χειμῶνα, ἄνοιξιν καὶ φθινόπωρον, οἱ ἄνεμοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐν γένει εἶναι πολύπλοκοι καὶ ἄστατοι. Αἱ βαρομετρικαὶ ὑφέσεις αἱ ὁποῖαι διατρέχουσαι τὴν Μεσόγειον ἐπιφέρουν συχνὰς καὶ ἀκανονίστους μεταβολὰς τῶν ἀνέμων. Ἀντιθέτως κατὰ τὸ θέρος, ὅτι αἱ ὑφέσεις ἐλλείπουν εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς Μεσογείου, οἱ ἄνεμοι καθίστανται κανονικοί.

Κατὰ τὸν χειμῶνα ἡ Ἑλλὰς δεσπόζεται κυρίως ὑπὸ τοῦ βαρομετρικοῦ μεγίστου τῆς Ἀσίας. Μία γλῶσσα τοῦ μεγίστου τούτου, προχωροῦσα μέχρι τῆς μέσης Εὐρώπης καὶ κατερχομένη νοτίως μέχρι τῆς Ἑλλάδος, προκαλεῖ ρεῦμα ἀέρος ἠπειρωτικῆς προελεύσεως βορείου — βορειοανατολικῶς, ξηρὸν καὶ ψυχρόν, τὸ ὁποῖον καταβιβάζει αἰσθητῶς τὴν θερμοκρασίαν τῆς χώρας.

Ἀφ' ἑτέρου, τὸ βαρομετρικὸν μέγιστον τοῦ Βορείου Ἀτλαντικοῦ, προεκτεινόμενον καὶ ἐπὶ τῆς βορείου Ἀφρικῆς δίδει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μεσογείου ρεῦμα ἀέρος νότιον ἕως νοτιοδυτικόν, θερμόν, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον προχωρεῖ πρὸς βορρᾶν καὶ διέρχεται ὑπὲρ τὴν Μεσόγειον, καθίσταται καὶ σχετικῶς ὑγρόν.

Τοιουτοτρόπως ἡ Ἑλλὰς καὶ ἐν γένει ἡ Μεσόγειος, ἀποτελοῦσα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πεδίον σχετικῶς χαμηλῆς πιέσεως μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεγίστων, εὑρίσκεται ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἄλλοτε μὲν τοῦ μεγίστου τῆς Ἀσίας, ἄλλοτε δὲ τοῦ μεγίστου τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τοπικῶν ὑφέσεων καθὼς καὶ τῶν ὑφέσεων ποὺ ἀνήκουν εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ἀνωτέρων γεωγραφικῶν πλατῶν, ἡ χώρα καθίσταται πεδίον διαρκῶς μεταβαλλομένων κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἀνέμων.

Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας ἐποχὰς χαρακτηριστικοὺς ἀνέμους, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν καὶ ὡρισμένην κανονικότητα, ὅπως ὁ γνωστὸς εἰς τὴν Μεσόγειον σιρόκος, ὁ ὁποῖος παρὰ τῶν ἀρχαίων ὠνομάζετο λίψ. Ὁ ἄνεμος αὐτός, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐμφανίζεται ὡς νοτιο-νοτιοδυτικὸς καὶ ἔχει τὴν γνωστὴν ὑγρότητα καὶ θερμότητα, πνέει ἰδίως κατὰ τοὺς μῆνας, κατὰ τοὺς ὁποίους παρατηροῦνται καὶ αἱ τοπικαὶ ὑφέσεις (δηλαδὴ ἀπὸ Νοεμβρίου μέχρι τοῦ Μαΐου) μετὰ τῶν ὁποίων εἶναι στενῶς συνδεδεμένος. Ὁ σιρόκος εἶναι μία γλῶσσα τοῦ νοτιοδυτικοῦ ρεύματος, τοῦ προκαλουμένου ὑπὸ τῆς προεκτάσεως τοῦ μεγίστου τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἐπὶ τῆς βορείου Ἀφρικῆς.

Ὁ σιρόκος πολλάκις φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ἄμμον ἐκ τῆς Ἀφρικανικῆς ἐρήμου, καθιστάμενος τοιουτοτρόπως ὀχληρότερος τοῦ συνήθους.

Ἄλλοι ἄνεμοι χαρακτηριστικοὶ τῆς περιόδου αὐτῆς τοῦ ἔτους εἶναι οἱ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κληθέντες ὀρνιθίαι, ἄνεμοι βόρειοι ἕως βορειοανατολικοί, ἰσχυροὶ καὶ ψυχροὶ οἱ ὁποῖοι πνέοντες κατὰ τὴν ἄνοιξιν φέρουν δριμὺ ψῦχος, καὶ εἰς μερικὰς περιπτώσεις χιόνας, καὶ καθίστανται αἴτιοι τῶν ὀψίμων χειμώνων.

Ὁμοίως κατὰ τὴν ἄνοιξιν ἐπικρατοῦν ἐνίοτε νότιοι ἄνεμοι κληθέντες ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λευκόνοτοι, οἱ ὁποῖοι φέρουν καιρὸν αἴθριον.

Ὅσον πολύπλοκον καὶ ἀνώμαλον ἐμφανίζεται τὸ σύστημα τῶν ἀνέμων κατὰ τὰς τρεῖς ὡς ἄνω ἐποχὰς τόσον κανονικὸν εἶναι τοῦτο κατὰ τὸ θέρος. Πράγματι, κατὰ τὴν θερμὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους ἐπικρατοῦν σταθεροὶ ἄνεμοι τοῦ βορείου τομέως, κατὰ τὰς ἡμέρας δὲ ποὺ παύουν, εἰς μὲν τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου ἐπικρατεῖ νηνεμία, εἰς δὲ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς μεγαλυτέρας νήσους πνέουν ἐναλλὰξ ἡ θαλασσία καὶ ἡ ἀπόγειος αὖρα.

Ἡ ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου εἶναι τόσον ἁπλῆ, σταθερὰ καὶ ὁμαλή, ὅσον κατ' οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν τοῦ ἔτους. Τότε, τὸ μὲν μέγιστον τοῦ Ἀτλαντικοῦ μετατοπίζεται βορειότερον, ἡ δὲ πίεσις εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν εἶναι σχετικῶς χαμηλή. Ἡ διανομὴ τῆς πιέσεως ἀποκλείει, τὴν γένεσιν τοπικῶν ὑφέσεων εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ ἕνεκα τούτου ἡ διανομὴ τῆς πιέσεως εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἶναι ὁμαλή, βαίνει δὲ ἐλαττουμένη ἀπὸ δυσμὰς πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀπὸ βορρᾶν πρὸς νότον μὲ τοιαύτην διανομὴν πιέσεως ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τῆς Μεσογείου ἔχομεν ἀνέμους βορειοδυτικοὺς — βορειοανατολικούς.

Ἐντεῦθεν προκύπτουν οἱ θερινοὶ ἄνεμοι τοῦ βορείου τομέως, οἱ ἐμφανιζόμενοι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴ καὶ γνωστοὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐτησίαι (κοινῶς Μελτέμια), οἱ ὁποῖοι πνέουν περιοδικῶς κατ' ἔτος, ἀπὸ τοῦ τέλους Μαΐου μέχρι τοῦ τέλους Ὀκτωβρίου, κατὰ διαλείμματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρά. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διέκρινον τοὺς ἀνέμους τούτους εἰς προδρόμους καὶ κυρίως Ἐτησίας. Οἱ πρῶτοι πνέουν ἀπὸ τοῦ τέλος Μαΐου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰουλίου, ὄχι ὅμως μετὰ μεγάλης ταχύτητος. Οἱ δεύτεροι ἀρχίζουν περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου καὶ λήγουν περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου, εἶναι δὲ συχνοὶ καὶ ἐπικρατοῦν τὸ θέρος. Ἡ μεγαλυτέρα συχνότης τῶν Ἐτησίων παρατηρεῖται συνήθως κατὰ τὸν Αὔγουστον.

Ἡ διεύθυνσις τῶν Ἐτησίων ἀνέμων διαφέρει εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς χώρας. Εἰς τὸ Ἰόνιον καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἔχουν οὗτοι διεύθυνσιν βορειοδυτικὴν (μαΐστρος). Εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος πνέουν οὗτοι ἀπὸ βορειοανατολὴ εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ Ἀρχιπελάγους, μεταβάλλονται μᾶλλον εἰς βορείους ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὰ νότια καὶ ἔχουν τάσιν νὰ μεταβληθοῦν εἰς βορειοδυτικοὺς εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον.

Ἡ ταχύτης τῶν Ἐτησίων εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον δὲν εἶναι καθ' ὅλον τὸ 24ωρον ἡ αὐτή, ἀλλὰ μεταβάλλεται αἰσθητῶς κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ. Αὕτη ἄρχεται αὐξανομένη κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας, φθάνει ἕνα μέγιστον περὶ τὴν 14ην ἕως 15ην ὥραν καὶ ἔπειτα ἐλαττοῦται συνεχῶς πρὸς τὰς ἑσπερινὰς ὥρας, μέχρις ὅτου οἱ ἄνεμοι αὐτοὶ ἐξασθενήσουν ἢ, καὶ συνηθέστερον, καταπαύσουν.

Ἡ δύναμις τῶν Ἐτησίων ἀνέμων εἰς μὲν τὰ πελάγη εἶναι ἐν γένει μεγάλη, ἐνῶ ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὰς ἀκτὰς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου, ἡ δύναμις καὶ ἡ συχνότης των, καθίσταται μικροτέρα. Εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος οἱ ἄνεμοι ἐμφανίζονται συνήθως ὡς ἰσχυροὶ ἢ σφοδροί, φθάνοντες συχνὰ τὸν βαθμὸν θυέλλης.

Οἱ Ἐτήσιαι, ὡς χερσαίας προελεύσεως ἄνεμοι, εἶναι σχετικῶς ξηροὶ καὶ ἕνεκα τούτου ἐπιτείνουν τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὸ θέρος ξηρασίαν. Ἐν τούτοις, λόγω τῆς δροσερότητός των, εἶναι εὐάρεστοι εἰς τοὺς κατοίκους.

Κατὰ τὰς ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν πνέουν οἱ Ἐτησίαι, ἐνῶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου ἐπικρατεῖ νηνεμία, εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια καὶ τὰς μεγαλυτέρας νήσους πνέουν ἐναλλὰξ οἱ ἐπίσης χαρακτηριστικοὶ θερινοὶ ἄνεμοι, ἡ θαλάσσια αὖρα (ἡ τροπαία τῶν ἀρχαίων), κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ἡ ἀπόγειος αὖρα (ἡ ἀπογαία τῶν ἀρχαίων) κατὰ τὴν νύκτα. Εἶναι πράγματι συνήθης ἡ κατάστασις διαδοχῆς τῶν Ἐτησίων ὑπὸ τῆς αὔρας καὶ τἀνάπαλιν, κατὰ τὴν θερμὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους. Ἡ νηνεμία κατὰ τοὺς

θερινούς μῆνας εἶναι εἰς τοὺς παραλίους τόπους καὶ τὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος κάτι τὸ ἀσύνηθες.

Ἡ θαλασσία καὶ ἡ ἀπόγειος αὔρα παρατηροῦνται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀκτὰς καθ' ὅλον τὸ ἔτος μὲ καιρὸν αἴθριον, κατ' ἐξοχὴν ὅμως πνέουν κατὰ τὴν θερμὴν ἐποχὴν ὅταν αἱ συνθῆκαι παραγωγῆς αὐτῶν εἶναι αἱ πλέον εὐνοϊκαί.

Ἡ διεύθυνσις, τόσον τῆς θαλασσίας ὅσον καὶ τῆς ἀπογείου αὔρας, εἶναι κάθετος ἐπὶ τῆς μέσης διευθύνσεως τῆς ἀκτῆς, ἡ δὲ ἀπόγειος πνέει ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τὴν θαλασσίαν αὔραν.

Ἡ θαλασσία καὶ ἡ ἀπόγειος αὔρα παρατηροῦνται εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς ἀκτὰς καὶ εἰς τὰς μεγάλας νήσους (ὅπως ἡ Κρήτη, ἡ Κέρκυρα, ἡ Λῆμνος κλπ.).

Αἱ μικρότεραι νῆσοι, ὡς γνωστόν, δὲν παρουσιάζουν τοιαῦτα φαινόμενα, πλὴν ὅμως ὅταν εἶναι παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς χερσονήσου καὶ τῶν μεγάλων νήσων ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς κινήσεως τοῦ ἀέρος τῶν παρ' αὐτὰς ξηρῶν.

Αἱ ὀρεογραφικαὶ συνθῆκαι τῆς χώρας παρέχουν ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν πολλῶν τοπικῶν ἀνέμων. Ἐκ τούτων ὁ κυριώτερος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς χώρας, εἶναι ὁ λίβας, κληθεὶς τοιουτοτρόπως διότι ὁμοιάζει θερμομετρικῶς πρὸς τὸν λίβαν τῶν ἀρχαίων.

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι σήμερον γνωστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ θερμοὶ καὶ ξηροὶ κατεβατοὶ ἄνεμοι διαφόρων διευθύνσεων εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἄνεμοι οὗτοι ἔχουν τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ πρὸς τὸν φέν, ὀφείλονται δὲ εἰς ἀνάλογα πρὸς τοῦτον αἴτια. Ἡ Θεσσαλία ὑποφέρει δεινῶς ἐκ τῶν ἀνέμων τούτων, ἡ ἀνατολικὴ Βοιωτία μαστίζεται ὑπὸ τοιούτου ἀνέμου (γνωστοῦ τοπικῶς ὡς Μέγα), τὰ περίχωρα τοῦ Μαλλιακοῦ κόλπου, τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μεσσηνίας κλπ. ὑποφέρουν ἐξ ἀνέμων τοῦ τύπου τούτου.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν θερμῶν τούτων ἀνέμων, ἡ τοπογραφία καὶ ἡ ἐναλλαγὴ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης δημιουργοῦν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος σφοδροὺς τοπικοὺς ἀνέμους λίαν ἐπικινδύνους εἰς τὴν ναυτιλίαν ὅπως εἶναι οἱ παρατηρούμενοι εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἄνδρου καὶ τῆς Τήνου, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου παρὰ τὰς Σκυρωνίδας πέτρας κλπ., γνωσταὶ εἰς τοὺς ναυτικοὺς ὡς λευκαὶ θύελλαι, ὀφειλόμεναι εἰς σφοδροὺς κατεβατοὺς ἀνέμους ἐκ τῶν ὀρέων τῶν νήσων.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνέμων γνωστοὶ τοπικοὶ ἄνεμοι εἶναι καὶ ὁ Εὐρυκλείδων, πνέων παρὰ τὸν ὅρμον τῆς Μεσσάρας καὶ ἀποπλανήσας τὸ πλοῖον τὸ φέρον τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὁ παρατηρούμενος παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Εὐβοίας Ὀλυμπίας, ὁ Γαβρολιμάδας τῶν Πατρῶν, ὁ Καρτελᾶς τῆς Κυπαρισσίας, ὁ σφοδρὸς καὶ παγερὸς Βαρδάρης τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Χορτιάτης τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Ρουμπελιώτης τῆς κοιλάδος τοῦ Στρυμόνος κλπ.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀνέμου κατὰ κανόνα εἶναι μεγαλυτέρα ὑπεράνω τῶν θαλασσῶν ἢ ὑπεράνω τῶν ξηρῶν, καθ' ὅσον εἰς τὰς πρώτας, ὡς γνωστόν, ἡ τριβὴ μεταξὺ ἀέρος καὶ τῆς ἐπιφανείας εἶναι μικροτέρα. Εἰς τὰς νήσους λοιπὸν καὶ εἰς τοὺς παραλίους ἐν γένει τόπους, οἱ ἄνεμοι ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἄλλως συνθήκας εἶναι ἰσχυρότεροι. Ὁ γενικὸς οὗτος κανὼν ἐμφανίζεται φυσικὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι· τὸ μέγιστον τῆς ἰσχύος τοῦ ἀνέμου παρατηρεῖται εἰς τὰ πελάγη καὶ ἰδίως εἰς τὰ νότια αὐτῶν. Αἱ νῆσοι τοῦ νοτίου Ἀρχιπελάγους ἔχουν τὴν μέσην μεγαλυτέραν δύναμιν τοῦ ἀνέμου, ἡ δὲ Νάξος, ἐμφανίζει ἐξ ὅλων τῶν σταθμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ δικτύου τὴν μέσην μεγαλυτέραν δύναμιν τοῦ ἀνέμου καθ' ὅλους τοὺς μῆνας τοῦ ἔτους.

Ἐκτὸς τοῦ κυρίως τούτου μεγίστου παρατηρεῖται καὶ δευτερεῦον εἰς τὸ νότιον Ἰόνιον.

Ἐπὶ τῆς χερσονήσου ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀνέμου ἐλαττοῦται, κατὰ κανόνα ἐκ τῶν παραλίων πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπου αὕτη σημειοῖ τὰς μέσας ἐλαχίστας τιμὰς αὐτῆς.

Ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου δὲν παρουσιάζει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους τὴν αὐτὴν πορείαν εἰς ὅλους τοὺς τόπους. Εἰς ὡρισμένους τόπους ἐξ αὐτῶν ἰδίως τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀνέμου σημειώνει τὴν μεγίστην αὐτὴν τιμὴν κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, ἐλαττώνεται κατὰ τὴν ἄνοιξιν, αὐξάνει πάλιν κατὰ τὸ θέρος καὶ ἐλαττώνεται ἐκ νέου κατὰ τοὺς φθινοπωρινοὺς μῆνας. Τοιουτοτρόπως παρουσιάζει διπλῆν ἐτησίαν κύμανσιν εἰς τοὺς τόπους τούτους.

Εἰς ἄλλους ὅμως τόπους, ἰδίως τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, σημειώνεται ἁπλῆ ἐτησία κύμανσις μὲ μέγιστον κατὰ τὸν χειμῶνα, ἢ καὶ κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ ἐλάχιστον κατὰ τὸ θέρος.

Αἱ θύελλαι δὲν εἶναι τόσον σπάνιαι εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸν χειμῶνα οἱ βόρειοι καὶ οἱ νότιοι ἄνεμοι πνέουν πολλάκις μετ' ἀσυνήθους σφοδρότητος, κατὰ δὲ τὸ θέρος οἱ ἐτησίαι ἐπέρχονται συχνὰ ἰδίως εἰς τὸ Αἰγαῖον μετὰ θυελλώδους ὁρμῆς. Αἱ θύελλαι παρατηροῦνται συχνότερον εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν χειμῶνα. Αἱ ἰσχυραὶ νότιοι θύελλαι αἱ προξενοῦσαι σοβαρὰς ζημίας καὶ καταστροφὰς πολλάκις εἰς τὴν ναυτιλίαν, πνέουν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου· αἱ βόρειοι θύελλαι, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολυαριθμότεραι τῶν νοτίων, πνέουν κυρίως τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ θέρος. Κατὰ Μάρτιον, περὶ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν, παρατηροῦνται εἰς τὰς θαλάσσας αἱ γνωσταὶ εἰς τοὺς ναυτικοὺς τρικυμίαι τῆς ἐποχῆς ταύτης, αἱ παραγόμεναι ὑπὸ βορείων θυελλωδῶν ἀνέμων (τῶν ὀρνιθίων) ἰδίᾳ, ἀλλ' ὄχι σπανίως καὶ ὑπὸ νοτίων.

Μικρὰ κατὰ μέσον ὅρον τὴν νύκτα, ἡ ταχύτης τοῦ ἀνέμου αὐξάνει κατὰ τὴν πρωΐαν, φθάνει τὸ μέγιστον αὐτῆς τὰς πρώτας μεταμεσημβρινὰς ὥρας καὶ ἀκολούθως ἐλαττοῦται μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἐλαχίστης.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς διανομῆς τοῦ ἀνέμου εἰς τὰ παρὰ τὸ ἔδαφος στρώματα μεγάλην σημασίαν παρουσιάζει καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἀερίων ρευμάτων εἰς τὰ διάφορα ὕψη τῆς ἀτμοσφαίρας. Ἐκ τῶν ἀνεμοβολίσεων, προκύπτει ὅτι ὑπεράνω τῆς χώρας κατὰ τὸ θέρος τὰ μέχρι 3.000 περίπου μέτρων παρατηρούμενα ἀέρια ρεύματα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ βορείου τομέως, ἐνῷ εἰς ὕψη 4000-5000 μέτρων ἐμφανίζουν μεγίστην σχετικῶς συχνότητα καὶ τὰ δυτικά.

Καταιγίδες. Αἱ καταιγίδες εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον κλιματικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦτο μὲν λόγῳ τῆς στενῆς του σχέσεως μετὰ τῆς χαλάζης κατὰ τοὺς ψυχροὺς μῆνας, τοῦτο δὲ διότι κατὰ τοὺς θερμοὺς μῆνας εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ χώρα δέχεται ὄμβρια ὕδατα.

Ὁ μέσος ἐτήσιος ἀριθμὸς ἡμερῶν καταιγίδος αὐξάνεται γενικῶς ἐκ τῶν ἀκτῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν. Ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς ἔχει μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἡμερῶν καταιγίδος ἀπὸ τὴν ἀνατολικήν. Κατὰ τοὺς μᾶλλον ψυχροὺς μῆνας ὁ ἀριθμὸς καταιγίδων εἶναι μέγιστος εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐλαττοῦται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰς ἀνατολικὰς τῆς χερσονήσου. Ἐφ' ὅσον βαίνομεν πρὸς τοὺς θερμοὺς μῆνας, ὁ ἀριθμὸς καταιγίδων αὐξάνεται ἐν γένει ἐκ τῶν ἀκτῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, ὅπως καὶ ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν.

Αἱ ὁροσειραὶ δὲν ἔχουν αἰσθητὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς συχνότητος τῶν καταιγίδων κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐνῷ ἀντιθέτως, κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας τὸ στοιχεῖον τοῦτο συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν ὀρεογραφίαν τῆς χώρας, τῆς συχνότητος τῶν καταιγίδων οὔσης μεγαλυτέρας ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τόπων.

Τὰ ἐλάχιστα τῆς συχνότητος τοῦ στοιχείου τούτου σημειοῦνται, ἐν γένει, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς χερσονήσου καὶ τοῦ νοτιοδυτικοῦ Αἰγαίου.

Τέλος, ὁ ἀριθμὸς ἡμερῶν καταιγίδος παρουσιάζει συνήθως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους τὴν μεγαλυτέραν αὐτοῦ συχνότητα κατὰ τοὺς μῆνας Μάϊον καὶ Ἰούνιον, ὡς καὶ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον.

Κλιματικαὶ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλλάς, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, τῶν ποικίλων τοπογραφικῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ἔδαφός της καὶ τῆς συνεχοῦς ἐναλλαγῆς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἔχει μεγάλην ποικιλίαν κλιμάτων, διὰ τοῦτο δὲ καθίσταται ἐπιτακτικὴ μία ὑποδιαίρεσις τῆς χώρας εἰς κλιματικὰς περιοχάς.

Κατὰ τοὺς γράφοντας εἰς τὴν Ἑλλάδα παρατηροῦνται αἱ κάτωθι τέσσαρες κλιματικαὶ περιοχαί:

α) Ὀρεινὴ περιοχή. Ἡ περιοχὴ αὕτη, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τοὺς μεγάλους ὀρεινοὺς ὄγκους, οἱ ὁποῖοι διέρχονται βορειοδυσμὰς πρὸς νοτιοανατολὰς καὶ τὰ λοιπὰ ὄρη τῆς χώρας, ἔχει κλῖμα ὀρεινὸν μὲ τὰ συνήθη χαρακτηριστικά του. Ἡ αὔξησις τοῦ ὕψους δημιουργεῖ κλιματικὰς ἀλλοιώσεις ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐπιφερομένας ὑπὸ τῆς αὐξήσεως τοῦ πλάτους, ἀπὸ τοῦ καθαρῶς δὲ Μεσογειακοῦ κλίματος εἰς τὰ πεδινά, ἐφ' ὅσον ἀνερχόμεθα εἰς τοὺς ὑψηλοὺς τόπους, πλησιάζομεν πρὸς τὸν Μεσευρωπαϊκὸν τύπον. Ἡ θερινὴ ἄνομβρος περίοδος τοῦ ἔτους περιορίζεται, ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ἐλαττοῦται, τὸ θέρος γίνεται δροσερὸν ἕως ψυχρὸν καὶ ὁ χειμὼν τραχύς. Ἡ βροχὴ αὐξάνει κατὰ διάρκειαν καὶ ποσὸν μετὰ τοῦ ὕψους, ἡ περίοδος τῶν χιόνων γίνεται εὐρυτέρα, ἡ νέφωσις αὐξάνει καὶ ἡ ἡλιοφάνεια ἐλαττοῦται σημαντικῶς. Τέλος αἱ θερινα καταιγίδες εἶναι ἀφθονώτεραι εἰς τοὺς ὑψηλοὺς τόπους, καθὼς καὶ ὁ ἀριθμὸς ἡμερῶν χαλάζης.

β) Περιοχὴ Βορείου Ἑλλάδος (Ἠπειρωτική). Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, εἰς τὴν ὁποίαν κατατάσσονται τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἠπείρου, ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη καὶ ἡ Θεσσαλία, τὸ κλῖμα ἀπομακρύνεται τοῦ καθαρῶς Μεσογειακοῦ καὶ ἀποτελεῖ ἐνδιάμεσον ἢ μεταβατικὸν τύπον μεταξὺ τοῦ Μεσογειακοῦ καὶ τοῦ Μεσευρωπαϊκοῦ τύπου, πλησίαζον ὅμως μᾶλλον πρὸς τὸν Μεσογειακόν. Ἡ βροχὴ δεικνύει τάσιν ὁμοιομόρφου διανομῆς καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἂν καὶ διατηρεῖται ἡ ξηρὰ ἐποχὴ κατὰ τὸ θέρος, μειωμένη ὅμως σημαντικῶς. Τὸ θερμομετρικὸν εὖρος εἶναι μέγα. Κατὰ τὴν ψυχρὰν ἐποχὴν πνέουν συχνὰ βόρειοι παγεροὶ ἄνεμοι, σημειώνονται δὲ τότε λίαν χαμηλαὶ θερμοκρασίαι (ἐνίοτε κατώτεροι τῶν 20 βαθμῶν ὑπὸ τὸ μηδέν). Οἱ παγετοὶ εἶναι συχνοί, ὅπως καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς χιόνος, ἡ ὁποία παραμένει ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τέλος αἱ παρατηρούμεναι ἐνίοτε πήξεις (πάγωμα) λιμνῶν καὶ ποταμῶν μεθ' ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἀπομακρύνουσι τὰ ὡς ἄνω τμήματα τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Μεσογειακοῦ κλίματος καὶ πλησιάζουν ταῦτα πρὸς τὸ Μεσευρωπαϊκόν, ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τῆς ἀκτῆς.

γ) Περιοχὴ τοῦ Ἰονίου (Θαλασσία Μεσογειακή). Τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος, τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου, τὴν νότιον Κρήτην καὶ τὰς παρὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια νήσους τοῦ Αἰγαίου, χαρακτηρίζει κλῖμα θαλάσσιον Μεσογειακόν, ἄφθαστον εἰς γλυκύτητα. Ψυχρὰ ἐποχὴ ἠπία, μικρὰ νέφωσις τοῦ οὐρανοῦ καὶ μεγάλη ἡλιοφάνεια, σπάνις

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΤΟΠΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Α! - ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ

Σταθμοί	ΜΕΣΗ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ ΑΕΡΟΣ					ΜΕΣΗ ΜΕΓΙΣΤΗ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ ΑΕΡΟΣ					ΜΕΣΗ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ ΑΕΡΟΣ					'Απολύτως** μεγίστη θερμοκρασία	'Απολύτως** ἐλαχίστη θερμοκρασία	'Ημέραι παγετοῦ
	'Ιανουάριος	'Απρίλιος	'Ιούλιος	'Οκτώβριος	"Ετος	'Ιανουάριος	'Απρίλιος	'Ιούλιος	'Οκτώβριος	"Ετος	'Ιανουάριος	'Απρίλιος	'Ιούλιος	'Οκτώβριος	"Ετος			
Σουφλὶ*	3.4	13.8	25.9	15.7	14.7	6.8	18.8	31.2	21.1	19.5	-0.9	6.8	17.1	8.9	7.9	42.5/8	-170/1,2	55.8
Κομοτινὴ*	5.3	13.4	26.1	15.6	15.1	8.9	17.5	30.7	20.9	19.7	1.7	7.5	18.1	9.9	9.3	39.8/8	-16.9/1	39.8
Σέρραι*	4.0	14.5	26.8	16.2	15.3	8.5	20.2	33.0	22.9	21.2	0.0	7.6	18.1	9.4	8.9	43.9/8	-23.0/1	50.2
Καβάλα*	5.0	13.7	25.7	16.2	15.3	8.6	17.7	29.8	21.2	19.4	0.9	7.2	17.9	9.5	8.9	39.4/7	-25.0/1	59.3
"Εδεσσα*	4.2	14.0	26.5	15.4	15.1	7.1	18.6	31.7	19.8	19.4	0.2	7.7	18.2	9.6	9.1	43.6/7	-12.0/1	40.5
Φλώρινα*	0.7	11.8	23.4	13.2	12.4	4.3	16.7	28.8	19.2	17.4	-3.4	5.1	14.5	7.2	6.0	39.2/8	-21.0/1	94.1
Θεσ/νίκη	5.7	14.7	26.8	16.8	16.1	9.3	19.5	32.1	22.3	20.9	1.8	8.7	19.9	12.4	10.9	42.0/7	-14.0/1	25.8
Κοζάνη*	2.0	12.0	24.3	13.7	13.2	5.6	16.5	29.3	18.9	17.7	-2.1	5.3	15.6	7.8	6.8	40.0/7	-17.6/1	77.7
Κόνιτσα*	5.2	12.9	24.6	15.5	14.6	9.6	17.8	30.6	20.9	19.8	1.0	7.3	16.9	9.9	8.7	42.0/8	-15.2/1	35.5
Λῆμνος*	8.5	14.7	26.2	17.7	16.9	10.9	17.9	29.9	21.0	20.1	5.7	10.4	21.0	14.3	12.9	38.0/8	-5.6/1	5.5
'Ιωάννινα	5.5	13.2	25.4	15.6	14.9	9.6	18.4	31.7	21.2	20.3	1.3	7.2	16.4	9.7	8.6	41.0/7	-13.0/1	37.7
Λάρισα	5.3	14.7	27.5	16.9	16.2	9.8	21.0	33.9	22.7	21.9	0.8	7.3	18.6	10.8	9.4	45.2/7	-21.6/1	39.6
Κέρκυρα	10.0	15.2	26.1	18.8	17.6	13.8	19.3	30.9	23.1	21.9	6.1	10.2	19.5	14.3	12.6	40.7/8	-5.0/2	4.4
Τρίκκαλα	5.4	15.2	27.6	17.2	16.4	9.6	20.9	34.5	22.8	22.0	1.1	8.7	19.2	11.5	10.2	47.2/8	-16.8/1	30.8
Βόλος*	7.5	15.6	27.4	18.2	17.2	11.3	19.5	31.1	22.5	21.2	4.4	10.5	21.7	13.9	12.7	44.2/7	-8.2/1	7.4
"Αρτα	8.7	15.6	26.8	18.7	17.5	13.1	21.3	33.5	24.5	23.2	4.2	9.7	19.2	12.9	11.6	44.2/8	-8.9/3	10.0
Σκόπελος*	8.7	14.4	25.5	17.3	16.6	11.6	18.2	28.7	21.0	20.1	5.5	9.6	19.4	13.3	12.0	42.4/7	-6.4/1	4.3
Μυτιλήνη	9.4	15.7	26.9	18.6	17.6	12.2	19.5	31.3	22.4	21.3	6.5	11.2	21.7	14.7	13.5	41.6/7	-5.8/2	4.2
Σκῦρος*	9.9	15.0	25.6	18.5	17.3	12.2	17.8	27.9	20.8	19.7	7.3	11.4	21.6	15.6	14.0	42.5/7	-5.6/2	1.0
Λαμία	7.5	15.5	27.4	18.2	17.2	11.6	20.5	33.2	22.9	22.1	3.9	10.3	21.2	13.6	12.3	46.5/7	-8.2/12	10.3
'Αγρίνιο*	8.6	15.9	28.1	18.6	17.9	13.3	21.1	34.1	24.5	23.3	3.8	9.2	18.4	12.5	11.1	44.8/8	-7.3/1	12.5
Χαλκὶς	9.2	15.8	27.5	19.4	18.1	12.7	20.9	32.6	23.8	22.6	6.1	10.7	22.1	15.2	13.6	44.2/7	-8.5/2	3.5
Χίος*	10.6	16.1	27.0	18.8	18.3	13.2	19.2	31.4	22.6	21.7	7.9	12.0	22.9	16.4	14.5	41.4/8	-3.7/2	1.1
Πάτραι	9.9	16.0	26.6	19.3	18.0	14.0	20.3	31.1	24.1	22.5	5.8	10.3	19.3	13.9	12.3	43.5/8	-6.4/12	4.1
'Αργοστόλι*	11.4	15.9	26.6	19.8	18.5	14.7	19.7	30.5	24.1	22.3	7.6	11.2	21.2	15.3	13.8	40.2/8	-2.2/1	0.4
Κάρυστος*	10.1	15.3	26.6	19.1	17.9	13.8	20.2	30.5	23.0	22.1	6.7	11.4	21.5	15.1	14.0	41.4/8	-5.0/1	0.8
'Αθῆναι	9.0	15.3	27.2	19.0	17.7	12.9	18.4	29.4	23.2	18.9	4.3	11.3	25.1	15.5	16.7	43.0/6	-6.5/1	2.8
Κόρινθος*	10.0	15.8	27.8	19.2	18.3	13.7	19.8	31.8	23.4	22.4	6.4	10.8	21.8	14.9	13.6	41.2/8	-3.6/1	1.0
Ζάκυνθος	11.5	16.0	26.8	20.1	18.6	14.4	19.6	30.8	23.6	22.1	8.4	11.8	21.6	16.6	14.7	42.4/8	-0.1/3	0.2
Σάμος*	10.9	16.3	26.5	19.7	18.4	13.7	19.6	30.0	22.7	21.7	8.1	12.5	22.1	16.3	14.8	38.7/7	-4.3/1	0.8
Πύργος*	10.5	15.8	26.9	19.6	18.2	15.2	20.7	32.4	25.7	23.6	5.3	9.2	17.4	12.8	11.2	44.3/8	-5.0/1	5.1
'Ικαρία*	12.0	16.7	27.7	20.9	19.3	15.0	19.6	31.0	24.6	22.5	8.9	13.0	23.2	17.4	15.7	43.0/8	-3.0/2	0.4
Τρίπολις	5.2	12.1	24.2	15.2	14.2	9.1	17.8	30.6	20.9	19.5	1.2	5.6	15.3	9.2	7.9	41.0/8	-17.0/1	38.1
Ναύπλιον	10.0	15.9	27.8	19.7	18.4	14.1	20.5	32.8	24.4	23.0	5.5	10.2	21.2	14.4	12.8	44.2/7	-5.0/3	4.3
Νάξος	12.4	16.3	24.8	20.0	18.4	14.6	19.1	27.1	22.5	20.9	9.7	13.1	21.9	17.3	15.5	38.0/7	-1.0/2	0.1
Σπάρτη	9.0	15.5	27.2	19.0	17.7	13.7	22.0	34.8	25.0	23.9	4.4	9.1	19.5	13.0	11.6	46.0/8	-6.0/2	6.5
Καλάμαι	11.2	16.3	26.9	20.2	18.6	15.6	20.6	31.8	25.5	23.4	6.9	10.8	20.0	15.1	13.2	43.0/7	-4.0/1	1.1
Μεθώνη*	11.6	16.0	25.4	20.2	18.4	15.2	19.2	28.5	24.3	21.9	8.0	11.6	20.7	15.8	14.2	40.4/8	-2.2/1	1.1
Μῆλος*	11.0	15.5	25.4	19.3	17.9	13.5	18.9	28.7	22.4	21.0	8.8	12.4	22.0	16.8	15.0	41.6/8	-1.4/1	0.2
Κῶς*	12.0	16.5	25.6	20.1	18.7	14.8	19.7	29.0	23.3	21.9	8.2	11.5	21.2	15.5	14.2	37.8/7	-5.0/2	0.7
Θήρα	10.6	14.7	24.7	18.9	17.2	12.8	17.8	28.1	21.9	20.1	8.3	11.9	21.2	16.4	14.4	39.9/7	-4.8/2	0.6
Ρόδος	11.8	16.6	26.3	20.9	19.1	14.9	19.9	30.0	24.4	22.4	8.7	12.9	22.2	17.2	15.4	42.0/8	-7.2/1	0.7
Κύθηρα	10.8	14.9	25.9	19.6	17.9	13.1	17.7	29.5	22.5	20.8	8.5	12.3	22.4	16.9	15.0	41.7/7	-2.0/2	0.4
Χανιὰ*	11.9	16.4	26.9	20.0	18.9	15.4	20.4	30.2	23.9	22.6	8.7	12.0	21.3	16.1	14.6	42.0/8	-1.0/2	0
'Ηράκλειον	12.3	16.8	26.2	20.5	19.0	15.8	20.5	29.4	24.2	22.5	8.9	11.9	21.5	16.5	14.7	45.7/6	-0.5/2	0
Παλαιοχώρα*	13.1	17.0	28.2	20.9	19.8	16.1	20.2	32.4	24.8	23.5	10.3	13.1	23.8	17.4	16.3	46.2/7	1.2/1	0
Σητεία*	12.8	17.1	26.4	20.9	19.4	16.2	20.8	29.1	24.4	22.7	9.1	12.4	22.4	16.9	15.2	42.2/8	0.0/2	0
Γόρτυς*	11.0	16.4	28.4	20.2	19.0	15.9	21.6	33.9	26.3	24.5	6.7	10.1	20.3	14.7	13.0	44.2/7	-0.8/1	0.2

Σημείωσις: Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρω πίνακος ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον τῶν παρατηρήσεων τῶν ἐτῶν 1901-1975.

* Οἱ σταθμοὶ οὗτοι ἔχουν μικροτέραν περίοδον παρατηρήσεων (1930-1975).

**Οἱ ἀριθμοὶ οἱ συνοδεύοντες τὰς ἀπολύτως μεγίστας καὶ ἐλαχίστας θερμοκρασίας ἀναφέρονται εἰς τὸν μῆνα εἰς ὃν ἐσημειώθησαν αἱ τιμαὶ αὗται.

Β! - ΥΓΡΑΣΙΑ, ΑΝΕΜΟΙ, ΝΕΦΩΣΙΣ

Σταθμοί	ΜΕΣΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΥΓΡΑΣΙΑ					ΕΠΙΚΡΑΤΩΝ ΑΝΕΜΟΣ				ΜΕΣΗ ΝΕΦΩΣΙΣ				
	Ἰανουάριος	Ἀπρίλιος	Ἰούλιος	Ὀκτώβριος	Ἔτος	Ἰανουάριος	Ἀπρίλιος	Ἰούλιος	Ὀκτώβριος	Ἰανουάριος	Ἀπρίλιος	Ἰούλιος	Ὀκτώβριος	Ἔτος
Σουφλὶ*	82	67	58	72	71	Β	Β	Β	Β	5.3	4.3	2.1	3.5	3.9
Κομοτινὴ*	74	70	52	68	66	ΒΑ	ΩΔ	ΒΑ	ΒΑ	5.5	4.7	2.8	3.9	4.3
Σέρραι*	78	65	55	70	67	Ν	ΝΑ	Ν	ΝΑ	5.3	4.9	2.6	4.0	4.4
Καβάλα*	78	70	58	70	69	ΝΑ	ΝΑ	ΝΑ	ΝΑ	5.1	4.2	2.1	3.6	3.8
Ἔδεσσα*	70	62	51	65	62	Β	Β	Β	Β	4.9	4.4	2.3	3.8	3.9
Φλώρινα*	84	65	57	72	70	Δ	Δ	Δ	Δ	5.4	4.7	2.6	4.1	4.2
Θεσ/νίκη	76	68	55	71	68	ΒΔ	ΒΔ	Ν	ΒΔ	4.4	4.2	1.9	3.9	3.8
Κοζάνη*	78	63	51	68	65	Β	Β	Β	Β	5.1	4.5	2.5	3.9	4.0
Κόνιτσα*	72	63	51	65	63	Β	Ν	Ν	Ν	4.6	4.8	1.9	3.5	3.7
Λῆμνος*	76	71	61	73	70	ΒΑ	ΒΑ	ΒΑ	ΒΑ	5.7	3.8	1.0	3.5	3.6
Ἰωάννινα	77	67	53	73	68	ΝΑ	ΝΑ	Δ	ΝΑ	5.0	5.0	2.1	4.0	4.1
Λάρισα	82	69	49	72	68	ΒΑ	Α	Α	Α	5.0	4.3	1.7	4.0	3.8
Κέρκυρα	75	74	63	75	71	ΝΑ	ΝΑ	ΒΔ	ΝΔ	4.6	3.9	1.1	3.6	3.3
Τρίκκαλα	79	65	48	71	65	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	5.2	4.8	2.1	4.4	4.2
Βόλος*	76	67	57	71	68	Β	Ν	Ν	Β	5.2	4.4	1.6	3.8	3.8
Ἄρτα	77	72	62	74	71	Α	Α	Α	Α	4.2	4.0	1.0	3.2	3.2
Σκόπελος*	78	72	64	76	73	Β	Β	ΒΑ	ΒΑ	5.4	3.6	0.9	3.6	3.4
Μυτιλήνη	75	66	55	69	66	Ν	Β	ΒΔ	Β	4.8	3.6	0.6	2.9	3.0
Σκύρος*	78	72	67	75	73	ΒΑ	Β	ΒΔ	ΒΑ	5.7	3.6	0.8	3.5	3.4
Λαμία	72	61	50	67	63	Δ	Α	Α	Δ	4.9	4.1	1.6	3.7	3.7
Ἀγρίνιο*	77	67	52	71	67	Α	Α	Δ	Α	4.8	4.3	1.4	3.7	3.6
Χαλκὶς	77	66	55	69	67	Β	Ν	ΒΔ	Β	5.4	3.8	1.1	3.7	3.6
Χίος*	74	65	50	67	64	Β	Β	Β	Β	5.2	3.7	0.5	2.8	3.1
Πάτραι	73	69	60	70	68	ΝΔ	ΝΔ	ΝΔ	ΝΔ	4.5	3.7	0.8	3.3	3.1
Ἀργοστόλι*	74	71	63	72	71	ΒΑ	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	4.7	3.8	0.7	3.4	3.2
Κάρυστος*	77	73	62	72	72	Β	Β	Β	Β	4.8	2.8	0.6	3.1	2.8
Ἀθῆναι	73	62	46	66	62	ΒΑ	V	Β,ΒΑ	ΒΑ	5.8	4.5	1.0	4.1	3.9
Κόρινθος*	75	68	59	70	68	Ω	ΒΔ	ΒΔ	Ν	4.7	3.8	1.0	3.4	3.2
Ζάκυνθος	73	71	61	71	70	ΒΑ	ΒΔ	ΒΑ	ΒΑ	4.4	3.3	0.6	3.1	2.9
Σάμος*	72	67	58	69	67	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	5.1	3.7	0.4	2.8	3.0
Πύργος*	78	75	69	76	75	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	4.5	3.6	0.8	3.2	3.0
Ἰκαρία*	71	65	50	61	62	Β	Β	Β	Β	4.4	3.4	1.2	2.6	2.9
Τρίπολις	79	63	46	69	65	Β	ΝΔ	Β	Β	5.0	4.0	1.4	3.5	3.5
Ναύπλιον	76	68	55	70	67	Β	Ν	Ν	Β	4.5	3.6	1.1	3.3	3.1
Νάξος	71	69	70	73	71	Β	Β	Β	Β	5.7	4.1	0.7	3.6	3.5
Σπάρτη	76	65	49	69	65	Β	Β	Β	Β	4.2	3.5	1.0	3.3	3.1
Καλάμαι	72	69	60	71	68	Β	Ν	Ν	Ν	4.7	3.8	0.8	3.4	3.1
Μεθώνη*	74	74	74	73	74	Β	Δ	ΒΔ	ΒΔ	5.2	4.0	0.7	3.7	3.4
Μῆλος*	74	68	61	70	68	ΒΑ	Β	Β	Β	5.2	3.6	0.5	3.4	3.2
Κῶς*	71	66	64	69	67	Ν	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	4.4	3.1	0.3	2.4	2.5
Θήρα	73	70	60	71	69	Β	Β	Β,ΒΔ	Β	5.3	3.7	0.4	2.9	3.1
Ρόδος	72	70	64	69	69	ΝΑ	Δ	Δ	Δ	4.6	3.3	0.2	2.4	2.5
Κύθηρα	72	68	55	70	66	ΒΑ	ΒΑ	Δ	ΒΑ	4.9	3.5	0.5	3.3	3.1
Χανιὰ*	73	67	57	70	66	ΝΔ	ΒΔ	Β	5.4	4.0	0.8	38	3.5	
Ἡράκλειο	70	64	58	67	65	Ν	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	5.3	3.6	0.6	3.6	3.3
Παλαιοχώρα*	76	71	54	71	68	Β	Δ	Β	Β	4.8	3.6	0.2	3.1	2.9
Σητεία*	73	66	62	70	68	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	ΒΔ	5.1	3.5	0.6	3.5	3.1
Γόρτυς*	77	64	47	67	64	Δ	Δ	ΒΑ	ΒΑ,Δ	4.5	3.0	0.2	2.4	2.5

Σημείωσις: Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρω πίνακος ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον τῶν παρατηρήσεων τῶν ἐτῶν 1901-1975.
* Οἱ σταθμοὶ οὗτοι ἔχουν μικροτέραν περίοδον παρατηρήσεων (1930-1975).

Γ! - ΒΡΟΧΗ, ΧΙΩΝ, ΧΑΛΑΖΑ Κ.Λ.Π.

Σταθμοί	ΥΨΟΣ ΒΡΟΧΗΣ εἰς χιλιοστόμετρα						ΗΜΕΡΑΙ ΒΡΟΧΗΣ					Ἡμέραι χιόνος	Ἡμέραι χαλάζης	Ἡμέραι καταιγίδος	Ἡμέραι αἴθριοι	Ἡμέραι νεφοσκεπεῖς
	Ἰανουάριος	Ἀπρίλιος	Ἰούλιος	Ὀκτώβριος	Ἔτος	Μέγιστον ὕψος 24ώρου**	Ἰανουάριος	Ἀπρίλιος	Ἰούλιος	Ὀκτώβριος	Ἔτος					
Σουφλὶ*	83.3	52.6	25.7	71.0	726.0	133.9/6	10.9	9.4	4.3	7.9	95.9	12.4	1.4	17	98	94
Κομοτινὴ*	93.0	41.6	26.5	63.9	669.6	171.8/1	11.8	11.2	5.9	9.0	114.2	6.5	1.9	36	57	84
Σέρραι*	54.9	43.7	32.6	48.7	554.2	95.3/6	9.0	10.4	6.2	7.9	103.4	6.8	1.4	26	62	99
Καβάλα*	72.5	35.0	30.8	57.3	568.8	108.5/11	9.1	8.7	5.8	7.4	91.8	5.2	0.9	16	95	80
Ἔδεσσα*	77.3	80.5	40.4	87.2	854.1	141.9/3	7.8	8.5	5.3	8.3	90.5	9.1	0	6	90	77
Φλώρινα*	75.4	58.2	41.3	83.0	785.1	102.0/12	7.7	9.7	5.7	9.1	96.7	25.2	0.9	14	85	97
Θεσ/νίκη	41.8	35.7	25.5	49.1	463.1	77.2/11	8.7	9.2	4.9	8.9	103.1	5.2	1.5	19	107	82
Κοζάνη*	42.5	39.3	43.5	61.8	587.9	95.8/7	6.5	9.2	5.8	8.7	93.2	17.8	0.9	21	86	83
Κόνιτσα*	127.8	83.1	22.2	119.8	1079.7	117.9/12	11.0	12.6	5.3	10.2	120.0	9.3	1.9	23	113	87
Λῆμνος*	94.2	26.5	9.7	43.5	507.1	144.2/8	12.5	7.8	2.0	7.5	86.9	6.2	3.0	20	116	72
Ἰωάννινα	139.9	79.3	28.5	119.9	1046.9	94.0/11	13.8	13.1	4.6	11.7	132.3	6.1	3.8	38	93	98
Λάρισα	42.9	36.1	19.0	61.0	485.0	110.4/9	10.7	9.4	4.6	9.9	105.9	5.0	1.0	15	102	83
Κέρκυρα	174.2	75.6	5.2	172.0	1229.5	191.2/10	15.1	10.7	2.0	12.0	116.2	1.0	5.0	34	132	68
Τρίκκαλα	89.3	57.0	18.9	97.2	768.2	101.4/11	12.2	9.8	4.3	11.6	115.4	6.4	0.7	16	84	103
Βόλος*	46.8	27.6	15.3	51.2	445.2	82.1/11	12.5	10.0	3.6	9.8	108.0	4.1	0.8	16	106	83
Ἄρτα	164.7	86.3	9.6	155.6	1198.5	126.0/10	13.3	10.9	2.7	10.2	112.9	0.8	4.1	23	138	66
Σκόπελος*	132.7	33.7	23.5	94.2	794.9	186.0/9	12.6	6.6	2.6	7.5	84.6	4.0	1.0	18	133	76
Μυτιλήνη	128.5	54.0	2.5	45.2	691.5	158.0/1	13.4	8.5	1.2	7.5	85.3	1.4	2.6	20	160	61
Σκῦρος*	110.5	22.1	6.4	45.7	542.6	108.6/12	15.8	7.3	1.4	7.8	95.8	3.3	3.3	23	119	74
Λαμία	76.4	43.1	20.5	69.8	650.1	114.0/12	11.4	7.1	2.9	8.6	90.9	3.6	0.4	8	106	75
Ἀγρίνιο*	152.3	60.3	11.0	101.9	1009.9	117.1/12	14.4	10.9	2.6	9.6	113.5	0.8	3.6	23	110	70
Χαλκὶς	67.1	27.6	5.4	49.3	457.1	104.0/2	13.2	7.0	1.7	7.8	90.1	2.8	1.1	8	107	70
Χίος*	166.5	33.7	1.4	37.4	698.5	134.9/11	161	8.4	0.7	6.9	93.1	1.6	5.0	22	136	61
Πάτραι	108.5	48.4	2.3	86.2	742.0	106.6/10	13.1	8.8	0.8	9.5	97.3	0.4	3.4	22	152	61
Ἀργοστόλι*	160.4	52.5	3.9	127.2	1084.7	125.2/9	15.9	8.6	0.9	10.2	107.7	0.7	3.8	22	135	55
Κάρυστος*	107.6	22.8	1.5	88.9	606.6	90.0/11	12.0	4.8	0.6	5.2	66.4	3.2	0.8	1	164	54
Ἀθῆναι	57.3	21.1	5.0	48.0	402.0	142.9/9	14.2	8.9	2.3	8.8	104.3	3.3	2.8	17	113	68
Κόρινθος*	61.5	32.4	5.7	70.4	459.7	125.2/12	10.4	7.2	1.3	8.0	77.4	0.4	0.2	8	134	53
Ζάκυνθος	176.1	50.6	2.8	133.5	1065.6	182.0/10	15.6	7.9	0.8	10.7	105.8	0.4	5.0	17	142	46
Σάμος*	204.7	49.8	0.2	50.5	918.4	165.6/11	16.2	8.0	0.4	6.8	91.8	0.5	5.3	30	153	56
Πύργος*	121.4	39.9	2.3	103.2	818.6	127.2/10	13.3	6.4	0.6	8.0	82.5	0.4	4.6	11	135	49
Ἰκαρία*	191.5	41.4	1.5	56.4	869.3	123.5/1	13.4	4.5	0.1	4.2	62.9	1.2	2.3	6	141	57
Τρίπολις	125.6	56.4	19.1	82.4	892.2	122.4/12	14.1	9.9	3.8	9.5	114.9	7.6	2.2	17	115	68
Ναύπλιον	73.3	25.5	4.7	61.1	512.3	127.1/12	10.1	5.7	1.4	7.2	76.7	1.0	0.5	11	125	52
Νάξος	83.2	20.0	1.2	34.1	404.2	98.8/3	14.5	6.1	0.4	6.3	78.3	2.1	2.2	17	121	62
Σπάρτη	120.6	36.4	10.3	81.8	816.7	127.2/9	10.4	6.1	1.7	7.8	84.6	2.0	1.7	13	130	51
Καλάμαι	145.1	42.4	2.8	90.7	831.7	202.0/1	14.7	8.3	1.4	9.0	103.1	0.1	2.0	16	136	62
Μεθώνη*	137.4	30.0	0.5	101.9	766.8	208.2/10	18.2	8.1	0.5	11.3	112.2	0.3	5.9	35	129	60
Μῆλος*	99.9	23.9	0.4	46.8	475.2	94.5/9	15.1	6.6	0.2	7.2	83.7	2.4	3.3	14	142	57
Κῶς*	183.3	31.9	0.9	67.0	754.3	138.5/10	15.1	5.8	0.2	5.6	77.5	0.1	1.4	25	183	42
Θήρα	77.6	23.3	0.1	27.4	372.2	70.0/3	11.2	4.3	0.0	4.3	59.8	1.4	3.3	16	136	55
Ρόδος	159.3	25.8	1.9	75.6	743.4	230.5/1	16.1	4.9	0.2	6.3	76.6	0.0	3.5	36	184	45
Κύθηρα	124.2	21.4	2.7	62.4	600.6	125.5/10	12.5	4.7	0.4	6.7	69.8	0.4	2.6	10	128	33
Χανιὰ*	137.7	38.4	0.7	86.3	665.0	166.0/2	18.9	7.7	0.4	9.6	105.2	0.6	4.0	17	127	62
Ἡράκλειο	98.6	27.6	0.5	65.4	498.9	194.0/11	16.7	7.1	0.2	7.9	90.4	1.2	2.5	14	133	64
Παλαιοχώρα*	137.5	23.5	0	63.3	562.5	92.0/10	15.7	5.1	0.1	7.2	75.6	0.1	2.5	7	148	51
Σητεία*	105.3	22.3	0.1	60.2	481.2	90.5/12	14.0	5.6	0.2	6.5	72.0	0.3	3.8	22	141	50
Γόρτυς*	121.1	23.3	0.1	61.8	570.5	118.0/11	14.3	4.9	0.2	5.8	71.3	0.7	2.7	7	163	35

Σημείωσις: Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρω πίνακος ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον τῶν παρατηρήσεων τῶν ἐτῶν 1901-1975.
* Οἱ σταθμοὶ οὗτοι ἔχουν μικροτέραν περίοδον παρατηρήσεων (1930-1975).
**Οἱ ἀριθμοὶ οἱ συνοδεύοντες τὰ μέγιστα ὕψη βροχῆς 24ώρου ἀναφέρονται εἰς τὸν μῆνα εἰς ὃν ἐσημειώθησαν αἱ τιμαὶ αὗται.

παγετοῦ καὶ χιόνων καὶ ἐπικράτησις, κατὰ τὴν ψυχρὰν ἐποχήν, θαλασσίων μᾶλλον ἀνέμων, εἶναι τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς ταύτης.

Τὸ νότιον Ἰόνιον μάλιστα δύναται νὰ συγκαταλεχθῇ μεταξὺ τῶν τόπων τῆς Μεσογείου τῶν πλέον εὐνοηθέντων ἀπὸ κλιματικῆς ἀπόψεως διὰ τοῦτο δικαίως ἐκλήθη ἀνατολικὴ Ριβιέρα.

δ) Περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου (Χερσαία Μεσογειακή). Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν νοτιοανατολικὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς Θεσσαλίας, τὰς νήσους τοῦ δυτικοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν βόρειον Κρήτην, ἔχει κλῖμα ψυχρότερον τῆς προηγουμένης περιοχῆς, λόγῳ τῆς κατὰ τοὺς ψυχροὺς μῆνας ἐλευθέρας πνοῆς τῶν βορείων ἀνέμων, διὰ τοῦτο αἱ χιόνες καὶ οἱ παγετοὶ εἶναι συχνότεροι. Ἀφ' ἑτέρου τὸ κλῖμα τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶναι ξηρότερον καὶ περισσότερον ἄγονον τοῦ κλίματος τῆς προηγουμένης, γεγονότα, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλει τὴν μεγάλην διαύγειαν τῆς ἀτμοσφαίρας της καὶ τὸ περίφημον κυανοῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ της.

Ἡ ψυχρὰ ἐποχὴ εἶναι δριμυτέρα παρὰ εἰς τὴν προηγουμένην περιοχήν, κατὰ τὸ θέρος ὅμως λόγῳ τῆς ξηρότητος τοῦ ἀέρος ἡ θερμότης εἶναι ὀλιγώτερον αἰσθητή.

Τὸ κλῖμα ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ὀλίγα ζητήματα ἀπασχολοῦν τοὺς κλιματολόγους, ὅσον τὸ ζήτημα τῆς ἐξελίξεως τῶν κλιμάτων ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν χῶραι ὅπως ἡ Ἑλλὰς μὲ πλούσιον ἱστορικὸν παρελθὸν νὰ ἐλκύσουν τὴν προσοχὴν διαφόρων ἐρευνητῶν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Δυστυχῶς, οἱ περισσότεροι ἐρευνηταὶ εἴτε διότι δὲν ἦσαν εἰδικοί, εἴτε διότι εἶχον λόγους νὰ φθάσουν εἰς συμπεράσματα ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένα, ἔθεσαν εἰς κυκλοφορίαν γνώμας πολλὰς φορὰς μὴ ὀρθὰς καὶ ἀμερολήπτους.

Ὁ Φαλμεράϋερ ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος, ὑπέστη οὐσιώδεις μεταβολὰς ἀπὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων, καταστὰν θερμότερον καὶ ξηρότερον, ὥστε ἡ χώρα ἔχασε τὴν προτέραν παραγωγικήν της δύναμιν.

Εἰς χειρότερα συμπεράσματα καταλήγει ὁ βοτανικὸς Φράας, ὑποστηρίζων ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος κατέστη παρόμοιον πρὸς τὸ κλῖμα τῶν ἐρήμων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ χώρα εἶναι σχεδὸν... ἀκατοίκητος! Παρομοίας θεωρίας ἐξέφερον οἱ Λέψιους, Χάντιγκτον καὶ ἄλλοι καὶ τοιουτοτρόπως ἐπὶ μακρὸν ἐτίθετο εἰς κυκλοφορίαν εἰς τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν ἡ γνώμη ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος ὑπέστη σοβαρὰν μεταβολὴν χειροτερεῦον ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Ἀλλὰ ποῦ ἐβάσισαν τὰς γνώμας των αὐτὰς οἱ ὑποστηρικταὶ μιᾶς τοιαύτης θεωρίας κατὰ βάσιν τόσον τολμηρᾶς διὰ χώραν ἡ ὁποία διαθέτει ἄφθονα γραπτὰ τεκμήρια, δυνάμενα νὰ τοὺς διαψεύσουν: Κατ' αὐτούς, αἱ κυριώτεραι ἀποδείξεις, αἱ συνηγοροῦσαι ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς των ἦσαν: ἡ πτωχεία τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς, ἡ ὑποτιθεμένη ἐλάττωσις τῶν ὑδάτων τοῦ Κηφισοῦ καὶ τοῦ Ἰλισοῦ καὶ ἡ γυμνότης τῶν ὀρέων, καθὼς καὶ ἡ λειψυδρία τῆς νοτιοανατολικῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ ἀκριβῶς αἱ ἀποδείξεις ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ὑποστηρίξουν τὴν σταθερότητα τοῦ κλιματικοῦ χαρακτῆρος τῆς χώρας ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Διότι ἡ πτωχεία τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς ἐν γένει Ἑλλάδος εἶναι παλαιοτάτη, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος μαρτυρεῖ τὰ ὕδατα τοῦ Κηφισοῦ καὶ τοῦ Ἰλισοῦ οὐδέποτε ἦσαν πλουσιώτερα, ὅπως φαίνεται ἐκ διαφόρων χωρίων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Στράβωνος. Τὰ ὄρη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀττικῆς ἦσαν πάντοτε κατὰ τὸ πλεῖστον γυμνά, ὅπως ἀναφέρουν πολλοὶ συγγραφεῖς, ἡ δὲ λειψυδρία τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἶναι ὀνομαστὴ ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχον θεσπισθῆ δρακόντειοι πράγματι νόμοι, ρυθμίζοντες τὰ τῆς διανομῆς τῶν ὑδάτων. Ἄλλως τε πολλοὶ Ἑλληνικοὶ μῦθοι, ὅπως ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν φιλονικία μεταξὺ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς, ὁ Λέων τῆς Νεμέας κλπ., ἐορταὶ ὅπως ἡ τῶν Σκιροφόρων καὶ σωζόμεναι δεήσεις πρὸς τὸν Δία νὰ βρέξῃ, ὅλα μαζὶ μετὰ τῶν βωμῶν ποὺ εἶχον ἀνεγερθῆ εἰς τοὺς διαφόρους τόπους πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀμβρίου Διός, καταδεικνύουν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἔπασχεν ἀπὸ λειψυδρίαν. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἐγράφησαν ὡς ἀπάντησις ὑπὸ ἐπιστημόνων ὅπως οἱ Χέυν, Χέλντραῖχ, Φίσσερ, Νέουμαν, Πάρτς, Χάν, Φίλιψον, Γκρέγκορυ, Κ. Μητσόπουλος, Δ. Αἰγινήτης, Β. Αἰγινήτης καὶ Η. Μαριολόπουλος, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν τὴν ἀντίθετον γνώμην, ἔχοντες ὑπὲρ αὐτῶν ἐπὶ πλέον τὸ ὅτι εἶναι εἰδικώτεροι περὶ τὰ κλιματολογικὰ ζητήματα.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἐξετάσεως τῶν στοιχείων ποὺ ἀνάγονται εἰς τὴν φύσην τῆς χώρας ἐγένετο καὶ παραβολὴ κυριωτέρων κλιματικῶν δεδομένων, ὅπως σημειοῦνται σήμερον πρὸς τὰς εὑρισκομένας ἐντὸς τῶν ἀρχαίων κειμένων σχετικὰς περιγραφάς. Καὶ ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔδειξεν ὅτι τὰ δεδομένα αὐτὰ οὐδεμίαν αἰσθητὴν μεταβολὴν ὑπέστησαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Ὁ θερμομετρικὸς καὶ ὑγρομετρικὸς χαρακτὴρ τῆς χώρας δὲν ἤλλαξεν, οἱ δὲ ἄνεμοι καὶ αἱ βροχαὶ ἔχουν σήμερον τὴν αὐτὴν διανομὴν καὶ συχνότητα, τὴν ὁποίαν εἶχον καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχήν.

Διὰ νὰ ἐκλείψῃ ὅμως κάθε τυχὸν ἀμφιβολία ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐξητάσθη τὸ ζήτημα τῆς σταθερότητος τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς: τῶν διαφόρων φάσεων τῆς βλαστήσεως, ἡ ὁποία εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη μὲ τὸ κλῖμα.

Ὁ Δ. Αἰγινήτης, ἐκ τῆς μελέτης τῶν διαφόρων φαινομένων τῆς βλαστήσεως τοῦ φοίνικος εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μέση θερμοκρασία τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως καὶ ἄλλων τόπων τῆς Ἑλλάδος, δὲν μετεβλήθη οὔτε κατὰ 1 βαθμὸν ἐντὸς 2.500 χρόνων.

Ὁ Β. Αἰγινήτης, δεχόμενος ὅτι ἡ ἐννεαετηρικὴ ἑορτὴ τῆς Χαρίλας τῶν Δελφῶν ἀφορᾶ εἰς καιρικὰς μεταβολάς, καὶ μάλιστα τὴν ἐννεαετηρίδα τῶν βροχῶν τοῦ Θεοφράστου, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ ἑρμηνεία πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὸ «Μίνως ἐννέωρος βασίλευε», ἡ μετεωρολογικὴ περίοδος τοῦ Θεοφράστου δύναται νὰ θεωρηθῇ αἰσθητῶς σταθερὰ ἀπὸ τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, ἀποτελοῦσα τοιουτοτρόπως δεῖγμα ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος δὲν μετεβλήθη αἰσθητῶς ἀπὸ 3500-4000 ἐτῶν.

Τέλος ὁ Μαριολόπουλος, παραβάλλων τὰς ἡμερομηνίας τῆς σπορᾶς καὶ τοῦ θερισμοῦ τοῦ σίτου εἰς Βοιωτίαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοὺς σημερινούς, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν αἱ αὐταί, συνεπέρανεν ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ σύνολον του οὐδεμίαν μόνιμον αἰσθητὴν μεταβολὴν ὑπέστη κατὰ τοὺς διαρρεύσαντας ἔκτοτε 27 αἰῶνας.

Τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀπόδειξιν δεχόμενοι οἱ Ἄγγλοι Τιούριλ καὶ Μπρούκς, ἀναγνωρίζουσιν ὅτι οὐδεμία κλιματικὴ μεταβολὴ ἀποδεικνύεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Οὔγγρος καθηγητὴς Ρέθλυ εἰς εἰδικὴν ἐπὶ τῆς μελέτης Μαριολοπούλου διάλεξίν του εἰς Βουδαπέστην ἀποφαίνεται ὅτι «διὰ πρώτην φορὰν τὸ θέμα τοῦτο τίθεται εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδόν». Τέλος τὸ 1953 ὁ ἀκαδημαϊκὸς Β. Αἰγινήτης ἀπέδειξεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραστάσεων τοῦ φοίνικος ἐπὶ τῶν ἀγγείων, τῶν εὑρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἔβανς εἰς τὴν Κρήτην, ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος εἶναι αἰσθητῶς σταθερὸν ἀπὸ τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, δηλαδὴ ἀπὸ 4.000 τουλάχιστον ἐτῶν.

Τὸ σημερινὸν λοιπὸν κλῖμα τῆς χώρας μας εἶναι ἐκεῖνο ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἔζησαν οἱ ὑπέροχοι πρόγονοί μας, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐλικνίσθη ὁ σημερινὸς πολιτισμός, θὰ παραμένῃ δὲ τὸ αὐτὸ ἐφ' ὅσον αἱ παροῦσαι κοσμικαὶ συνθῆκαι δὲν μεταβληθοῦν.

Βιβλιογραφία: Κατωτέρω ἀναφέρονται αἱ κυριώτεραι ἐπὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος πραγματεῖαι: Αἰγινήτου Δ. :«Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος», δύο τόμοι (1ος :«Τὸ κλῖμα τῶν Ἀθηνῶν», 2ος: «Τὸ κλῖμα τῆς Ἀττικῆς»), Ἀθῆναι, 1907-1908. — Alt, E. :«Klimakunde von Mittel — und Sudeuropa», «Koppens Handbuch der Klimatologie», Bd III, Teil M., Berlin, 1932. — Καραπιπέρη Λ. :«Ἔρευναι ἐπὶ τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας ἐν Ἀθήναις» Ἀθῆναι, 1939. — Krugler, H :«Die Windverhalthisse im Ostlichen Mittelmeer und seine Ranhdgebieten», Dissertation, Berlin, 1912. — Kuhlbrodt, E :«Klimatologie und Meteorologie von Mazedonien». Archiv der Deutschen Seewarte, XXXVIII. No. 5, Hamburg, 1920. — Τοῦ ἰδίου: «Bodenund Hohenwind der Balkanhalbinsel». Archiv der Deutschen Seewarte, XLI. No. 3, Homburg, 1923. — Κυριαζοπούλου, Β.: «Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλληνικῆς κεντρικῆς Μακεδονίας», Ἀθῆναι 1939. — Kux, R. :«Kritische Studien zu den temperaturverhaltniseen Griechenlands». Dissertation, Leipzig, 1921, — Μαριοπούλου Ἡλ.: «Atlas climatique de la Grèce», Ἀθῆναι 1934. — Τοῦ ἰδίου :«Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1938. — Maull, O. :«Griechisches Mittelmeergebiet», Breslau 1922. — Neumann, C. Partsch, J.: «Physikalische geographie von Griechenland», Breslau, 1885. — Obst, E. : «Das Klima Thrakiens als Grundlage. Philippson A. :«Der Peloponnes», Berlin 1892. — Τοῦ ἰδίου :«Das Mittelmeergebiet», Leipzig - Berlin 1922. — Τοῦ ἰδίου :«Das Klima Griechenlands», Bonn, 1948. — Schultze, J.: «Neugriechenland». Pet. Mitt. Erg. No. 233, Gotha, 1937. — Stange A. :«Versuch einer Darstellung der griechischen Windverhalthisse und ihrer wirkungsweise». Dissertation Meissen, 1910. Μαριοπούλου Ἡλ. καὶ Π. Καραπιπέρη :«Βροχοπτώσεις ἐν Ἑλλάδι» (Ἀθῆναι, 1955). — Ἐθνικὴ Μετεωρολογικὴ Ὑπηρεσία «Κλιματικὰ Στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικτύου (περιόδου 1930-1975)», (Ἀθῆναι, 1978). Landsberg, H.E. «World Swrvey of Climatology», Vol. 6, Climates of Central and Southern Europe (Amsterdam, 1977).

Ἀκαδημαϊκὸς Ἡλίας Γ. Μαριολόπουλος

Δημογραφία-πληθυσμὸς

1. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1971

Α' Γενικαὶ πληροφορίαι. Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τοῦ ἔτους 1940, ἐσημείωσεν ὁ πληθυσμός του σταθερὰν ἄνοδον (ἐξαιρέσει ἐλαχίστων περιπτώσεων) ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὸν κατωτέρω πίνακα. Ἡ ἄνοδος αὕτη ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν φυσιολογικὴν αὔξησιν, τὴν ὑπεροχὴν δηλαδὴ τῶν γεννήσεων ἔναντι τῶν θανάτων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν εἰρηνικὴν ἢ κατόπιν πολέμων ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς ἐπικρατείας. Ἕνας τρίτος παράγων αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ προσετέθη κατὰ τὴν περίοδον ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν, ὅταν μετηνάστευσαν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης οἱ ἐκεῖ μονίμως ἐγκατεστημένοι Ἕλληνες καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἡ πρώτη ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1828, βάσει δὲ αὐτῆς ἐγένετο ἀναδρομικὴ ἐξακρίβωσις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1821. Τὰς ἕκτοτε καὶ μέχρι τοῦ 1971 ἀριθμητικὰς μεταβολὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ δεικνύει ὁ ἀκόλουθος πίναξ, βάσει τῶν ἐπισήμων στατιστικῶν δεδομένων, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπεξηγοῦνται αἱ περιπτώσεις ἐκεῖναι κατὰ τὰς ὁποίας ἐπῆλθον μεταβολαὶ πέραν τῆς φυσιολογικῆς αὐξήσεως.

ΠΙΝΑΞ Α'

Ἐπιφάνεια, πληθυσμός, ἀναλογία αὐξήσεως καὶ ἀναλογία κατοίκων κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον βάσει τῶν ἐπισήμων ἀπογραφῶν (βλέπε καὶ τὴν ἐπεξηγηματικὴν ὑποσημείωσιν):

Ἔτος ἀπογρ.	Ἔκτασις εἰς τετρ. χλμ.	Πληθυσμὸς	Αὔξησις ἀπόλυτος	Αὔξησις ποσοστιαία	Κάτοικοι ἀνὰ τετρ. χλμ.
1821	47.516	938.765		75	19.76
1828	»	753.400	—185.365	—19.75	15.86
1838	»	752.077	—1.323	—0.18	15.83
1839	»	823.773	71.696	9.53	17.34
1840	»	850.246	26.473	3.21	17.89
1841	»	861.019	10.773	1.27	18.12
1842	»	853.005	—8.014	—0.93	17.95
1843	»	915.059	62.054	7.27	19.26
1844	»	930.295	15.236	1.67	19.58
1845	»	960.236	29.941	3.22	20.21
1848	»	986.731	26.495	2.76	20.77
1953	»	1.035.527	48.796	4.95	21.79
1856	»	1.062.627	27.100	2.62	22.36
1861	»	1.096.810	34.183	3.22	23.08
1870	50.211	1.457.894	361.084	3292	29.04
1879	»	1.679.470	221.576	15.20	33.45
1889	63.606	2.187.208	507.738	30.23	34.39
1896	»	2.433.806	246.598	11.27	38.26
1907	63.211	2.631.952	198.146	8.14	41.64
1920	127.000	5.016.889	2.384.937	90,61	39.50
1928	129.281	6.204.684	1.187.795	23,68	47.99
1940	»	7.344.860	1.140.176	18.38	56.81
1951	131.990	7.632.801	287.941	3.92	57.83
1961	»	8.388.553	755.752	9.90	63.55
1971	»	8.768.641	380.088	4.53	66.43

Ἐπεξηγήσεις: 1ον) Ἐπὶ ἐλαττον διαφοραί. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος ἐμφαίνεται ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος παρουσιάσθη μειωμένος: α) κατὰ τὸ 1828 ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τοῦ 1821. Ἡ μείωσις ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰς ἀπωλείας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐκ τῶν ἀπελευθερωθεισῶν περιοχῶν ἀναχώρησιν σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Τούρκων. Ἐλέχθη ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος κεφαλαίου ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οἱ διδόμενοι διὰ τὸ ἔτος 1821 προέρχονται ἐξ ὑπολογισμοῦ κατ' ἀναδρομήν, ὥστε ἡ ἀκρίβειά των δὲν εἶναι ἀπόλυτος. β) Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1838 ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ προηγουμένου ἔτους καὶ γ) κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1824 ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1841. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις ἡ παρατηρουμένη μείωσις εἶναι ἀνεπαίσθητος, ὀφείλεται δὲ μᾶλλον εἰς πλημμελῆ διεξαγωγὴν τῆς ἀπογραφῆς.

2ον) Ἐπὶ πλέον διαφοραὶ πέραν τῆς φυσιολογικῆς αὐξήσεως. Αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ὀφείλονται ὅπως ἐλέχθη, εἰς ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς ἐπικρατείας καὶ εἰς τὴν ἄφιξιν καὶ ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων, εἶναι δὲ αἱ ἀκόλουθοι:

α) Ἡ συνέπεια τῆς προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων νήσων κατὰ τὸ ἔτος 1864, ἐκδηλουμένη εἰς τὴν πρώτην μετὰ τὴν προσάρτησιν γενομένην ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1870. β) Ἡ συνεπεία τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἠπείρου κατὰ τὸ ἔτος 1881, ἐκδηλουμένη εἰς τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1889. γ) Ἡ κατόπιν τῶν νικηφόρων Βαλκανικῶν πολέμων τῶν ἐτῶν 1912-1913 καὶ τοῦ Α'Παγκοσμίου πολέμου προσάρτησις τμημάτων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Ἠπείρου, πολλῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Κρήτης, ἐκδηλουμένη εἰς τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1920. δ) Ἡ συνεπεία τῆς εἰσόδου τῶν προσφύγων σημειωθεῖσα, ἐκδηλουμένη εἰς τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1928. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τῶν ἐτῶν 1920 καὶ 1928 παρουσιαζομένη αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν φυσιολογικὴν αὔξησιν προηυξημένην κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσφύγων, ἀλλὰ μειωμένην κατὰ τὸν παραμείναντα πληθυσμὸν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῶν νήσων Ἴμβρου καὶ Τενέδου, αἱ ὁποῖαι ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Τουρκίαν διὰ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης καθὼς καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχωρησάντων ἀλλοεθνῶν (κυρίως Τούρκων) διὰ τῶν συνθηκῶν περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

3ον) Ἐπὶ πλέον διαφοραὶ κάτω τῆς κανονικῆς φυσιολογικῆς αὐξήσεως. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις, ἰδίως κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1907 περίοδον, παρουσιάζει ὁ πληθυσμὸς αὔξησιν κατωτέραν τῆς φυσιολογικῆς. Τοῦτο ὀφείλεται ἐκτὸς ἄλλων αἰτίων καὶ εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετανάστευσιν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν πολλῶν Ἑλλήνων πρὸς εὕρεσιν ἐργασίας.

Ἡ μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ ἀνώμαλοι συνθῆκαι αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτησαν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου καὶ μετ' αὐτὴν, ἐπέδρασαν αἰσθητῶς ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πληθυσμοῦ. Δοθέντος ὅτι ἡ φυσιολογικὴ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 1,2% κατ' ἔτος καὶ ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν περίοδον προσετέθη εἰς αὐτὸν ὁ πληθυσμὸς τῆς Δωδεκανήσου ἀνερχόμενος συμφώνως πρὸς τὴν ἐκεῖ διενεργηθεῖσαν ἀπογραφὴν κατὰ τὸ ἔτος 1947 εἰς 115.343, θὰ ἔπρεπε τὸ σύνολόν του νὰ προσεγγίζῃ κατὰ τὰ τέλη 1950 τὰ 8.350.000. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου καὶ τῶν ἀπογραφέντων κατ' Ἀπρίλιον 1951 7.632.801 ψυχῶν, ἀντιπροσωπεύει περίπου τὰς εἰς ψυχὰς θυσίας τῆς Ἑλλάδος, συνεπείᾳ τῆς Ἰταλογερμανικῆς ἐπιδρομῆς, τοῦ ἐπακολουθήσαντος λιμοῦ κατὰ τὴν περίοδον τῆς κατοχῆς 1941-1944, καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς μέχρι τοῦ 1949 ἐποχῆς.

Ἡ σημαντικὴ πτῶσις τοῦ ποσοστοῦ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν μετανάστευσιν πρὸς τὸ Ἐξωτερικόν, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο σχεδὸν κατὰ τὸ σύνολον ἀπὸ ἄτομα τῶν παραγωγικῶν ἡλικιῶν (15-44 ἐτῶν).

Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὁ περιορισμὸς τῶν γεννήσεων ὀφείλεται εἰς τὴν εὐρυτέραν χρῆσιν τῶν ἀντισυλληπτικῶν καὶ τὰς ἀμβλώσεις αἱ ὁποῖαι, ὅπως ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ὑπολογίζεται, εἶναι ὅσαι περίπου καὶ αἱ γεννήσεις. Τὴν εἰκόνα τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος, τῆς Ἑλλάδος ἐμφανίζουν μὲ σαφήνειαν αἱ κάτωθι ἀριθμοί.

Πρὸ ἑκατονταετίας, ὁ δείκτης γεννήσεων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο 40 ἕως 45 γεννήσεις ἐπὶ χιλίων κατοίκων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεσοπολέμου (καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα μεταξὺ 1922 καὶ 1940) ὁ δείκτης ἠλαττώθη εἰς τὰς 30 γεννήσεις, μετὰ δὲ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον κατῆλθεν εἰς τὰς 20 γεννήσεις τὸ 1951 καὶ τὰς 15 γεννήσεις τὸ 1975.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς κατὰ μεγάλας ὁμάδας ἡλικιῶν κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἐμφανίζεται μεταπολεμικῶς ὡς ἀκολούθως:

Ὁμάδες ἡλικιῶν	Πληθυσμὸς εἰς χιλιάδας 1951	1961	1975
Νέοι (0-19 ἐτῶν)	2985	2866	2865
Ἐνήλικοι (20-59 ἐτῶν)	3873	4498	4610
Ἡλικιωμένοι (60 καὶ ἄνω)	775	1023	1572

Ὁ αὐτὸς πίναξ ὅμως εἶναι ἐμφανέστερος διδόμενος εἰς ποσοστὰ ἐπὶ τοῖς ἑκατόν:

Ὁμάδες ἡλικιῶν	Ἀναλογία, ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν 1951	1961	1975
Νέοι(0-19ἐτῶν)	39	35	32
Ἐνήλικοι (20-59 ἐτῶν)	51	53	51
Ἡλικιωμένοι (60 καὶ ἄνω)	10	12	17

Ἡ προϊοῦσα αὔξησις τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἡλικιωμένων, συνιστῶσα τὴν ὑπὸ τῶν δημογράφων ἀποκαλουμένην γήρανσιν τοῦ πληθυσμοῦ, θεωρεῖται φαινόμενον λίαν ἀνησυχητικόν. Βεβαίως τοῦτο δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῆς μέσης διαρκείας τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ὑπερέβη ἤδη τὸ 70ον ἔτος καὶ ἡ μετανάστευσις ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἄτομα τῆς γονίμου ἡλικίας. Ἀκριβέστερον, κατὰ τὰ δεδομένα τῆς Στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους, ἡ προσδοκωμένη ζωὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ μὲν τοὺς ἄρρενας φθάνει τὰ 70,1 ἔτη διὰ δὲ τοὺς θήλεις τὰ 73,6.

Ἂς σημειωθῇ δὲ ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὰ αἴτια τοῦ θανάτου παρατηρεῖται οὐσιαστικὴ διαφοροποίησις εἰς τὰ ποσοστὰ θνησιμότητος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1938 καὶ 1975. Οὕτω, κατὰ τὸ 1975 τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰ αἴτια θανάτων κατέχουν αἱ νόσοι καρδίας μὲ 178,7 θανάτους ἐπὶ 100.000 ἀτόμων, ἐνῷ κατὰ τὸ 1938 ἦσαν μόνον 66,6. Ἀκολουθοῦν τὰ νεοπλάσματα μὲ 153,8 ἀπὸ 58,2 τοῦ 1938 καὶ εἰς τὴν τρίτην θέσιν εὑρίσκονται αἱ νόσοι τῶν ἀγγείων τοῦ ἐγκεφάλου, μὲ 146,8, ἔναντι 65,8 τοῦ 1938.

Σημαντικὴν μείωσιν, ἀντιθέτως, ἐμφανίζουν τὰ ἑξῆς αἴτια: Πνευμονία 33,3 θάνατοι ἀνὰ 100.000 ἀτόμων κατὰ τὸ 1975, ἔναντι 191,4 τοῦ 1938. Φυματίωσις 4,4 ἀπὸ 93,4 τοῦ 1938 καὶ ἐντερῖτις καὶ διάρροια 3,2 ἔναντι 84,3 τοῦ ἔτους 1938.

Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς μελέτης τὴν ὁποίαν κατήρτισε τὸ ἔτος 1978 ἡ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως συσταθεῖσα «Ἐπιτροπὴ μελέτης θεμάτων πληθυσμοῦ» ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔτος 1977 ὑπελογίζετο εἰς 9.200.000 ψυχὰς πρᾶγμα ποὺ σημαίνει πυκνότητα 70 ἀτόμων κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον (ἡ πυκνότης πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος ἀνέρχεται εἰς 169 ἄτομα κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, τῶν δὲ Βαλκανικῶν χωρῶν εἰς 66 ἄτομα). Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ λίαν δυσαρέστου διὰ τὴν χώραν φαινομένου τῆς ὑπογεννητικότητος, ἡ Ἐπιτροπὴ προέτεινε σειρὰν μέτρων μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ παροχὴ ἐπιδόματος μητρότητος εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, φορολογικαὶ ἀπαλλαγαί, χορήγησις δανείων εἰς νεονύμφους νεαρᾶς ἡλικίας πρὸς συγκρότησιν οἰκοσκευῆς καὶ κατοικίας, ἡ θέσπισις ἀποχῆς τῆς ἐργαζομένης συζύγου ἐκ τῆς ἐργασίας της καὶ συστημάτων μερικῆς ἢ περιστασιακῆς ἀπασχολήσεως εἰς τὴν ἐργαζομένην μητέρα ἡ μείωσις τῶν χρόνων τῆς στρατιωτικῆς θητείας τῶν νυμφευομένων πρὸ τῆς στρατεύσεως των κλπ. Παραλλήλως ἡ Ἐπιτροπὴ συνέστησε τὴν συστηματικὴν καὶ ὑπεύθυνον γενετήσιον διαπαιδαγώγησιν τοῦ πληθυσμοῦ δι' ἕνα ὀρθὸν οἰκογενειακὸν προγραμματισμόν.

Ὁπωσδήποτε ἐκ τῆς μελέτης τῶν στοιχείων τῆς ἀναπαραγωγικότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, προκύπτει ὅτι ἡ παρατηρουμένη μείωσις αὐτῆς εἶναι τοῦ αὐτοῦ, ρυθμοῦ τοῦ ἐπικρατοῦντος εἰς τὰς προηγμένας Εὐρωπαϊκὰς χώρας. Οὕτω ἡ ὁμὰς ἐργασίας διὰ τὴν ὑγείαν τῶν Ἑλλήνων τοῦ ΚΕΠΕ. Εἰς τὴν Ἔκθεσιν αὐτῆς (περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸ περὶ δημοσίας ὑγιεινῆς κεφάλαιον τοῦ παρόντος) συμπεραίνει ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ συνολικῶς δὲν πρέπει νὰ προκαλῇ ἀνησυχίας.

Ἡ φυσικὴ κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1975 καὶ 1976 ἐνεφανίζετο συνοπτικῶς ὡς ἑξῆς:

	1975	1976
Γεννήσεις:		
Ἀρρένων	73176	76091
Θηλέων	68687	70881
Σύνολον	141.863	146.972
Θάνατοι:		
Ἀρρένων	41.433	42.066
Θηλέων	38.756	39.408
Σύνολον	80.189	81.474
Ἐκ τῶν ἀνωτέρω θάνατοι βρεφῶν κάτω τοῦ ἔτους		
Ἀρρένων	1952	1881
Θηλέων	1.472	1.398
Ὑπεροχὴ γεννήσεων	61.674	65.498
Γάμοι	73.417	68.868

Ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ κατωτέρω πίναξ δεικνύει τὴν κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα καὶ νομοὺς κατανομὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας (Ἀπογραφὴ 1971)

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα καὶ νομοὶ	Ἐπιφάνεια εἰς τετρ. χλμ.	Πληθυσμός.
Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ Εὔβοια	**24.480**	**992.077**
Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας	5.447	228.989
Ἀττικῆς	3.380	2.303.051
Πειραιῶς		494.798
Βοιωτίας	3.211	114.675
Εὐβοίας	3.908	165.369
Εὐρυτανίας	2.045	29.533
Φθιώτιδος	4.368	154.542
Φωκίδος	2.121	41.361
Πελοπόννησος	**21.439**	**986.912**
Ἀργολίδος	2.214	88.698
Ἀρκαδίας	4.419	111.263
Ἀχαΐας	3.209	239.859
Ἠλείας	2.681	165.056
Κορινθίας	2.289	113.115
Λακωνίας	3.636	95.844
Μεσσηνίας	2.991	173.077
Ἰόνιοι Νῆσοι	**2.307**	**184.443**
Ζακύνθου	406	30.187
Κερκύρας	641	92.933
Κεφαλληνίας	935	36.742
Λευκάδος	325	24.581
Ἤπειρος	**9.203**	**310.334**
Ἄρτης	1.613	78.376
Θεσπρωτίας	1.514	40.684
Ἰωαννίνων	4.990	134.688
Πρεβέζης	1.086	56.586
Θεσσαλία	**13.929**	**659.913**
Καρδίτσης	2.576	133.776
Λαρίσης	5.350	232.226
Μαγνησίας	2.636	161.392
Τρικάλων	3.367	132.519
Μακεδονία	**34.177**	**1.890.684**
Γρεβενῶν	2.338	35.275
Δράμας	3.468	91.009
Ἡμαθίας	1.712	118.103
Θεσσαλονίκης	3.560	710.352
Καβάλας	2.109	121.593
Καστορίας	1.685	45.711
Κιλκὶς	2.614	84.375
Κοζάνης	3.565	135.709
Πέλλης	2.506	126.085
Πιερίας	1.506	91.728
Σερρῶν	3.970	202.898
Φλωρίνης	1.863	52.264
Χαλκιδικῆς	2.945	73.850
Ἅγιον Ὄρος	336	1.732
Θράκη	**18.578**	**329.582**
Ἔβρου	4.242	138.988
Ξάνθης	1.793	82.917
Ροδόπης	2.543	107.677
Νῆσοι Αἰγαίου	**9.113**	**417.813**
Δωδεκανήσου	2.705	121.017
Κυκλάδων	2.572	86.337
Λέσβου	2.154	114.802
Σάμου	778	41.709
Χίου	904	53.948
Κρήτη	**8.336**	**456.642**
Ἡρακλείου	2.641	209.670
Λασιθίου	1.823	66.226
Ρεθύμνης	1.496	60.949
Χανίων	2.376	119.797
Σύνολον Ἑλλάδος	**131.990**	**8.768.641**

Κατὰ ὁμάδας ἡλικιῶν καὶ κατὰ φῦλον ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ μέσον τοῦ ἔτους 1975 ὑπελογίζετο ὡς ἀκολούθως:

Ὁμάδες ἡλικιῶν		Ἄρρενες	Θήλεις	Σύνολον
0- 4	ἐτῶν	356.059	333.986	690.045
5- 9	»	391.286	368.015	759.301
10-14	»	366.210	344.897	711.107
15-19	»	361.397	343.257	704.654
20-24	»	332.670	305.856	638.526
25-29	»	303.497	310.813	614.310
30-34	»	250.012	269.412	519.424
35-39	»	291.222	324.672	615.894
40-44	»	317.799	338.204	656.003
45-49	»	308.332	328.264	636.596
50-54	»	240.811	258.805	499.616
55-59	»	200.783	228.521	429.304
60-64	»	219.377	245.693	465.070
65-69	»	189.400	212.218	401.618
70-74	»	142.126	173.416	315.542

75-79	»	85.411	115.536	200.947
80-84	»	44.149	62.471	106.620
85 ἐτῶν καὶ ἄνω		31.056	50.909	81.965
Σύνολον		4.431.597	4.614.945	9.046.542

Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ἀπὸ ἀπόψεως ἐγκαταστάσεως διακρίνεται εἰς ἀστικόν, ἡμιαστικόν καὶ ἀγροτικόν. Ἡ ὑπὸ τὰς διακρίσεις ταύτας κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα ἔχει ὡς ἀκολούθως (Ἀπογραφὴ 1971)

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα	Σύνολον πληθυσμοῦ	Ἀστικὸς	Ἡμιαστικὸς	Ἀγροτικὸς
Περιοχὴ Πρωτευούσης	2.540.241	2.540.241	—	—
Λοιπὴ Στερεὰ καὶ Εὔβοια	992.077	267.344	270.261	454.472
Πελοπόννησος	986.912	294.511	122.051	570.350
Ἰόνιοι νῆσοι	184.443	31.461	32.005	120.977
Ἤπειρος	310.334	73.641	25.393	211.300
Θεσσαλία	659.913	236.113	104.269	319.531
Μακεδονία	1.890.684	870.582	282.812	737.290
Θράκη	329.582	96.908	41.993	190.681
Νῆσοι Αἰγαίου	417.813	103.579	91.632	222.602
Κρήτη	456.642	153.109	49.005	254.528
Σύνολον	8.768.641	4.667.489	1.029.421	3.081.731

Ἡ ἐξέλιξις τῆς ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω διακρίσεις κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν παρουσιάζεται ὡς ἀκολούθως:

Ἔτος ἀπογραφῆς	Σύνολον	Ἀστικὸς	Ἡμιαστικὸς	Ἀγροτικὸς
1920	5.016.889	1.148.341	760.500	3.108.048
1928	6.204.684	1.931.937	899.466	3.373.281
1940	7.344.860	2.411.647	1.086.079	3.847.134
1951	7.632.801	2.879.994	1.130.188	3.622.619
1961	8.388.553	3.628.105	1.085.856	3.674.592
1971	8.768.641	4.667.489	1.019.421	3.081.731

Ἡ ἑκατοστιαία κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω διακρίσεις κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ἔχει ὡς ἑξῆς:

	Ἀστικὸς	Ἡμιαστικὸς	Ἀγροτικὸς
1920	22,9	15,2	61,9
1928	31,1	14,5	54,4
1940	32,8	14,8	52,4
1951	37,7	14,8	47,5
1961	43,3	12,9	43,8
1971	53,2	11,6	35,2

Ἡ ἀπασχόλησις τοῦ πληθυσμοῦ. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ἔτους 1971 οἱ ἔχοντες ἡλικίαν 10 ἐτῶν καὶ ἄνω ἀνήρχοντο εἰς 7.055.068. Ὁ κατωτέρω πίναξ ἐμφανίζει τὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τούτου ἀπὸ ἀπόψεως ἀπασχολήσεως, διακρινομένου εἰς «ἐνεργὸν» καὶ «μὴ ἐνεργὸν» κατὰ τὰ δεδομένα, τῆς ἀπογραφῆς ταύτης καὶ καθ' ὁμάδας ἡλικιῶν καὶ κατὰ φῦλον.

Οἰκονομικῶς ἐνεργὸς πληθυσμὸς καθ' ὁμάδας ἡλικιῶν

Ἡλικίαι		Ἄρρενες	Θήλεις	Σύνολον
10-14	ἐτῶν	40.156	24.956	65.112
15-19	»	156.956	90.952	247.908
20-24	»	159.448	112.132	271.580
25-29	»	218.504	86.684	305.188
30-34	»	270-960	102.380	373.340
35-44	»	607.076	215.884	822.960
45-54	»	412.104	141.944	554.048
55-64	»	330.816	94.516	425.332
65 καὶ ἄνω		133.568	35.960	169.528
Σύνολον		2.329.588	905.408	3.234.996

Πληθυσμὸς μὴ ἐνεργὸς οἰκονομικῶς

10-14	ἐτῶν	323.604	323.660	647.264
15-19	»	231.712	157.776	389.488
20-24	»	191.296	52.716	244.012
25-29	»	170.812	15.476	186.288
30-34	»	216.240	8.828	225.068
35-44	»	457.832	22.196	480.028
45-54	»	348.580	33.580	382.160
55-64	»	377.940	109.188	487.128
65 καὶ ἄνω		497.968	280.668	778.636
Σύνολον		2.815.984	1.004.088	3.820.072

ΤΟΜΕΙΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΕΩΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

	Ἄρρενες	Θήλεις	Σύνολον
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα δάση, ἁλιεία	834.424	478.176	1.312.600
Ὀρυχεῖα, μεταλλεῖα, λατομεῖα ἁλυκαὶ	19.528	1568	21.096
Βιομηχανία, βιοτεχνία	404.268	150.112	554.380
Ἠλεκτρισμός, φωταέριον, ἀτμὸς Ὕδρευσις	22.160	2.656	24.816
Οἰκοδομήσεις, δημόσια Ἔργα	254.908	1.516	256.424
Ἐμπόριον, ξενοδοχεῖα, ἑστιατόρια	284.504	77.520	362.024
Μεταφοραί, ἀποθηκεύσεις, ἐπικοινωνίαι	198.656	13.016	211.672
Τράπεζαι, ἀσφάλειαι, ὑποθέσεις ἀκινήτων	57.376	21.148	78.524
Ὑπηρεσίαι	227.780	121.127	349.104
Μὴ δηλώσαντες ἀπασχόλησιν	25.784	38.572	64.356
Σύνολον οἰκονομικῶς ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ	2.329.588	905.408	3.234.996

Ἡ ἀστυφιλία. Ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς συστάσεως τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ κράτους, ἤρχισε νὰ παρουσιάζεται τάσις τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου ὅπως ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰς πόλεις, καὶ ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ὅτου ἡ πόλις ὡρίσθη ὡς πρωτεύουσα τῆς χώρας. Αἱ πάσης φύσεως ἐκκρεμότητες, αἱ ὁποῖαι ὑφίσταντο μεταξὺ τῶν Ἀγωνιστῶν καὶ τοῦ νεοπαγοῦς κράτους, καθὼς καὶ ἡ ἐλπὶς ἐξασφαλίσεως μιᾶς κρατικῆς θέσεως, προσείλκυον ὁλοὲν περισσοτέρους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου κυρίως πρὸς τὴν πρωτεύουσαν, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον πρὸς τὰ σὺν τῷ χρόνῳ δημιουργούμενα ἄλλα ἀστικὰ κέντρα. Εἰς τὴν ἐκδήλωσιν αὐτὴν τῆς ἀστυφιλίας συνετέλεσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι παράγοντες, ὅπως π.χ. ἡ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὰς πόλεις ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἡ ὁποία παρεῖχε μεγαλυτέρας πιθανότητας ἀπασχολήσεως καὶ κέρδους, ἡ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ κυριώτερα κέντρα ἐγκατάστασις τῶν πολιτικῶν παραγόντων, γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐκινεῖτο ἡ ὑπαιθρος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, αἱ καλύτεραι δυνατότητες ἐκπαιδεύσεως, αἱ ὁποῖαι παρείχοντο εἰς τὰς πόλεις, ἡ εἰς αὐτὰς συγκέντρωσις τῶν στρατευομένων κλπ.

Ἡ τάσις αὐτὴ τῆς ἀστυφιλίας, παρατηρουμένη συνεχῶς ἀφ' ὅτου ἤρχισαν νὰ δημιουργοῦν αἱ πόλεις, παρουσιάσθη ἔτι ἐντατικωτέρα μετὰ τοὺς νικηφόρους πολέμους τῶν ἐτῶν 1912-1913 καὶ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ στρατευθέντες ἀγρόται, ἐξοικειωθέντες μὲ τὴν ζωὴν τῶν πόλεων, ἐπεδίωξαν τὴν μόνιμον ἐγκατάστασίν των εἰς αὐτάς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς εὐημερίας, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τὴν εὐτυχῆ ἔκβασιν τῶν πολέμων αὐτῶν, ὁπότε πολλοὶ ἀγρόται, πλουτήσαντες, ἐγκατέλειψαν τὴν ὕπαιθρον διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν μονίμως εἰς τὰς πόλεις. Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ ἡ συνεπεία ταύτης συρροὴ 1.200.000 περίπου προσφύγων, προεκάλεσε νέαν βαθυτάτην ἀναστάτωσιν εἰς τὴν σχέσιν μεταξὺ ἀγροτικοῦ καὶ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν προσφύγων ἐγκατεστάθη ἐντὸς τῶν πόλεων ἢ περὶ αὐτάς, ἐδημιουργήθησαν δὲ σχεδὸν ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ἀνύπαρκτα ἀκόμη ἕως τότε νέα ἀστικὰ κέντρα. Τὰ κατὰ καιροὺς ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Κράτους μέτρα πρὸς ἀνάσχεσιν τοῦ πρὸς τὰς πόλεις ρεύματος τοῦ πληθυσμοῦ σημαντικώτερον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ νομοθεσία περὶ ἐνισχύσεως τῆς ἐπαρχιακῆς βιομηχανίας, δὲν εἶχον ἀποτελέσματα καὶ ἡ συγκέντρωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα, ἰδίως τὴν περιοχὴν τῆς τῆς Πρωτευούσης καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, συνεχίζεται. Συμφώνως πρὸς μελέτην τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἐκπονηθεῖσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἔτους 1978, ἡ μετακίνησις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν ὕπαιθρον πρὸς τὰς πόλεις ἀποδίδεται εἰς τοὺς ἑξῆς κυρίως λόγους: α) Τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως νὰ ἐξασφαλίσῃ ἱκανοποιητικὸν εἰσόδημα εἰς τοὺς ἐργαζομένους εἰς αὐτόν,

β) Εἰς τὴν μικρὰν συμμετοχὴν τοῦ δευτερογενοῦς καὶ τριτογενοῦς τομέως εἰς τὴν συνολικὴν παραγωγὴν καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν τομέων τούτων ν' ἀπορροφήσουν τὸ πλεονάζον καὶ ὑποαπασχολούμενον γεωργικὸν ἐργατικὸν δυναμικόν.

γ) Εἰς τὴν μεγάλην διασπορὰν, τοῦ πληθυσμοῦ εἰς μικροὺς οἰκισμούς, ἡ ὁποία ἐπιδρᾷ ἀρνητικῶς εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἑνὸς ἀνεκτοῦ (μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα) ἐπιπέδου ζωῆς εἰς ἑκάστην κοινότητα καί,

δ) Εἰς τὴν μετανάστευσιν ἡ ὁποία ἐξασφαλίζουσα εὐνοϊκωτέρας συνθήκας προσαρμογῆς, διὰ τοὺς νέους μετανάστας, ἐντείνει τὴν τάσιν τῆς ἐκ τῆς ὑπαίθρου μετακινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων μέτρων, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροὺς ἐπροτάθησαν πρὸς ἀνακοπὴν τῆς περαιτέρω φυγῆς τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πρωταρχικῆς σημασίας εἶναι ἡ χωροταξικὴ ἀναδιάρθρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ἡ ἐφαρμογὴ πλήρους καὶ ἀποτελεσματικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ ἡ εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν οἰκονομικὴ

καὶ κοινωνικοπολιτιστικὴ ἀνάπτυξις διὰ τῆς θεσπίσεως καὶ ἐφαρμογῆς τῶν καταλλήλων διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον κινήτρων. Σχετικὸν πρόγραμμα κατηρτίσθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1979

Ὁ κατωτέρω πίναξ δεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πολεοδομικῶν συγκροτημάτων καὶ τῶν ἄνω τῶν 10.000 κατοίκων πόλεων τῆς χώρας μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν 1961 καὶ 1971

Πόλεις καὶ πολεοδομικὰ συγκροτήματα	Πληθυσμὸς	
	1971	1961
Ἀθῆναι (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	2.540.241	1.852.709
Θεσσαλονίκη (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	557.360	380.648
Πάτραι (Πολεοδομικὸν συγκρότημα)	120.847	103.985
Βόλος (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	88.096	81.072
Ἡράκλειον (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	84.710	69.983
Λάρισα	72.336	55.391
Χανιὰ (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	53.026	50.789
Καβάλα	46.234	44.517
Ἀγρίνιον (Πολεοδομικὸν συγκρότημα)	41.794	33.281
Καλαμάτα (Πολεοδομικὸν συγκρότημα)	40.402	41.340
Ἰωάννινα	40.130	34.997
Σέρραι	39.897	40.063
Λαμία	37.872	21.509
Χαλκὶς	36.300	24.745
Τρίκαλα	34.794	27.876
Ρόδος	32.092	27.393
Κατερίνη (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	30.512	30.095
Χίος (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	30.021	30.465
Δράμα	29.692	32.195
Βέροια	29.528	25.765
Κομοτηνὴ	28.896	28.355
Κέρκυρα	28.630	26.991
Καρδίτσα	25.685	23.708
Ξάνθη	24.867	26.377
Ἄχαρναι	24.621	11.290
Αἴγιον (Πολεοδομικὸν συγκρότημα).	23.756	22.698
Μυτιλήνη	23.426	25.758
Κοζάνη	23.240	21.537
Ἀλεξανδρούπολις	22.995	18.712
Κόρινθος	20.773	15.892
Πύργος	20.599	20.558
Τρίπολις	20.209	18.500
Ἄρτα	19.498	16.899
Ἄργος	18.890	16.712
Ἐλευσὶς	18.535	15.527
Σαλαμὶς	18.256	11.161
Γιαννιτσὰ	18.151	19.693
Νάουσα	17.375	15.492
Μέγαρα	17.294	15.450
Πτολεμαΐς	16.588	12.747
Ἑρμούπολις (Πολεοδομικὸν συγκρότημα)	16.082	17.231
Θῆβαι	15.971	15.779
Λεβάδεια	15.445	12.609
Καστορία	15.407	10.162
Ρέθυμνον	14.969	14.999
Ἀμαλιὰς	14.177	15.468
Ἔδεσσα	13.967	15.534
Σπάρτη (Πολεοδομικὸν Συγκρότημα)	13.432	13.634
Μεσολόγγιον	11.614	11.266
Πρέβεζα	11.439	11.172
Ἄνω Λιόσια	11.388	3.348
Φλώρινα	11.164	11.933
Ὀρεστιὰς	10.727	10.281
Ἀσπρόπυργο	10.613	5.971
Κιλκὶς	10.538	10.963
Τίρναβος	10.451	10.805

Ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμός

Οἱ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐλευθέρας πατρίδος μας ἐγκατασταθέντες Ἕλληνες ἀποτελοῦν καὶ σήμερον ἕνα ἐκ τῶν πλέον ζωτικῶν παραγόντων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας καὶ ἐπηρεάζουν ἀνέκαθεν τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ Ἔθνους μας. Ὁ μέγας ἀριθμὸς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κατώρθωσαν μακρὰν τῆς Ἑλλάδος νὰ διατηρήσουν τὸν ἐθνισμόν των καὶ αἱ θαρραλέαι πρωτοβουλίαι, τὰς ὁποίας προθύμως ἀναλαμβάνουν εἰς κάθε κρίσιμον στιγμὴν τῆς πατρίδος, καθιστοῦν δικαίως τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας προσοχῆς ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους μας, ἰδίως εἰς τὸν καθορισμὸν προγράμματος πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποδημίας ἐπέβαλλον εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄλλοτε ἡ δουλεία τοῦ Ἔθνους εἰς βαρβάρους κατακτητάς, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως, αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες δὲν δύνανται νὰ ἀντιμετωπίσουν εἰς τὸν περιωρισμένον καὶ ἄγονον ὀρεινὸν χῶρον τῆς πατρίδος. Ἡ τάσις ὅμως πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μέλλοντος δι' ἀποκτήσεως σημαντικῶν κεφαλαίων μακρὰν τῆς πατρίδος, εἶχεν ἀποβῆ κατὰ τὸ παρελθὸν εἰς βάρος τοῦ γενικωτέρου ἐθνικοῦ συμφέροντος.

Κατὰ τὸ ἱστορικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς Μπ. Μαλαφούρην, ἔφυγεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 20οῦ αἰῶνος τὸ ἕνα δέκατον τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας μας, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ παραγωγικώτερον καὶ τὸ ὑγιέστερον τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ βιβλίον του «Ἕλληνες τῆς Ἀμερικῆς 1528-1948», προσθέτει ὅτι εἰς πολλὰς περιφερείας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐντάσεως τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος δὲν ἔμειναν ἄνδρες διὰ νὰ καλλιεργήσουν τὰ χωράφια καὶ ὅτι εἶχεν ἀρχίσει νὰ δημιουργῆται φόβος ὅτι μὲ τὴν ἀποδημίαν τόσων ἀνδρῶν ἡλικίας 15 μέχρι 35 ἐτῶν, αἱ γεννήσεις θὰ ἠλαττοῦντο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύψῃ καὶ σοβαρὸν δημογραφικὸν πρόβλημα. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Στρ. Ἀνδρεάδης, γράφων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς μεταναστεύσεως τὸ 1917, ἀνέφερε μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ μετανάστευσις ἀναφανεῖσα εἰς περίοδον δεινῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, ἀνεκούφισεν ὁμολογουμένως τὴν χώραν συντελέσασα μεγάλως εἰς τὴν ἰσοτιμίαν τῆς ἐπικαταλλαγῆς καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς τοκογλυφίας. Ἐὰν εἶχε περιορισθῆ ἐν ἁρμόζοντι μέτρῳ, ἡ ἐπίδρασίς της ἤθελεν ἐξακολουθήσει οὖσα εὐεργετική, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ πολλοὶ τῶν παλιννοστούντων, συνεισάγοντες ἐκτὸς τοῦ χρήματος νέας ἕξεις καὶ νέας μεθόδους, θὰ συνέβαλλον πολλαχῶς εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παραγωγῆς. Πλὴν ἡ ἐπέκτασις ἣν ἔλαβε τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα ἐξουδετέρου καθ' ἡμᾶς καὶ τὰ ἀπὸ πλουτολογικῆς ἀπόψεως ἀγαθὰ αὐτοῦ ἀποτελέσματα, διότι ὅσον καὶ ἂν ἦτο τὸ στελλόμενον χρῆμα τοῦτο ὅπως ὑπέδειξεν ἐν ἐκθέσει ἐπισήμῳ ὁ ἐν Οὐάσιγκτων τότε πρεσβευτὴς Λάμπρος Κορομηλᾶς, ἦτο μικρὸν ἀπέναντι τοῦ πλούτου ὃν θὰ παρῆγον μένουσαι ἐν τῇ πατρίδι τόσαι μυριάδες χειρῶν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπὸ καθαρᾶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ἡ μετανάστευσις ἔδει νὰ ἐξακολουθήσῃ θεωρουμένη ὡς εὐεργετική, τὰ βλαβερὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα ἦσαν προφανῆ». Ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως ἐξετάζων τὸ μεταναστευτικόν, κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι παρ' ὅλον ὅτι «ὁ πατριωτικώτατος Ἕλλην πάντοτε ἔχει τὸ «νόστιμον ἦμαρ» κατὰ νοῦν καὶ ὅτι δυσχερέστερον τῶν ἄλλων ἀποβάλλει τὴν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα χάριν τῆς Ἀμερικανικῆς, οὐχ ἧττον ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι σημαντικὸν ποσοστὸν τῶν μεταναστῶν πολιτογραφοῦνται Ἀμερικανοὶ καὶ ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὀλίγοι θὰ δυνηθῶσι νὰ διατηρήσωσι τὸν ἐθνισμὸν αὐτῶν πέραν μιᾶς ἢ δύο γενεῶν. Τοῦτο διδάσκει ἡ ἱστορία οὐ μόνον πασῶν τῶν εἰς Ἀμερικὴν Εὐρωπαϊκῶν μεταναστεύσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἀκμασασῶν ποτὲ παροικιῶν ἐν Ρουμανίᾳ, Ρωσίᾳ, Ἀγγλίᾳ κλπ.».

Μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον, τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα ἐστράφη κυρίως πρὸς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ Αὐστραλίαν, ὅπου ὑπῆρχε προσφορὰ ἀπασχολήσεως. Τὸ ρεῦμα πάντως τοῦτο, περιελάμβανε εἰς τὸ σύνολόν των σχεδὸν ἄτομα προσκαίρως μεταναστεύοντα. Οἱ κατωτέρω πίνακες δεικνύουν τὴν ἔκτασιν τῆς κατὰ τὰ μεταπολεμικὰ ἔτη μεταναστευτικῆς κινήσεως.

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

Μονίμως μεταναστεύσαντες

Ἔτη	Ἄρρενες	Θῆλεις	Σύνολον
1959	14.044	9.640	23.684
1960	33.278	14.490	47.768
1961	36.209	22.628	58.837
1962	51.868	32.186	84.054
1963	61.966	38.106	100.072
1964	66.265	39.304	105.569
1965	65.341	51.826	117.167
1966	46.369	40.527	86.896
1967	22.885	19.845	42.730

1968	27.232	23.634	50.866
1969	51.633	39.919	91.552
1970	53.030	39.651	92.681
1971	33.935	27.810	61.745
1972	24.470	18.927	43.397
1973	14.753	12.772	27.525
1974	13.223	11.225	24.448
1975	11.718	8.612	20.330

Προσωρινῶς μεταναστεύσαντες

Ἔτη	Ἄρρενες	Θήλεις	Σύνολον
1959	19.829	170	19.999
1960	26.981	473	27.454
1961	25.782	644	26.426
1962	25.817	851	26.668
1963	34.598	839	35.437
1964	46.437	1.179	47.616
1965	57.645	1.596	59.241
1966	59.829	1.689	61.518
1967	58.310	1.422	59.732
1968	63.245	893	64.138
1969	65.682	1.441	67.123
1970	69.080	1.490	70.570
1971	73.305	1.924	75.229
1972	70.908	1.833	72.741
1973	83.417	1.699	85.116
1974	90.622	1.973	92.595
1975	77.823	2.526	80.349

Ὑπερωκεάνειος μετανάστευσις

Κατὰ τὰ αὐτὰ ἔτη ἡ ἐξ Ἑλλάδος ὑπερωκεάνειος μετανάστευσις ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς:

Ἔτη	Η.Π.Α.	Διὰ λοιπὰς χώρας	Σύνολον
1959	2.528	11.343	13.871
1960	3.561	14.203	17.764
1961	3.471	13.865	17.336
1962	4.460	17.499	21.959
1963	4.564	19.895	24.459
1964	2.890	22.437	25.327
1965	2.782	26.253	29.035
1966	12.193	20.900	33.093
1967	11.778	14.545	26.323
1968	9.839	16.052	25.891
1969	12.716	15.709	28.425
1970	11.484	12.669	24.153
1971	8.275	10.415	18.690
1972	6.613	6.626	13.239
1973	6.028	5.678	11.706
1974	6.347	6.033	12.380
1975	4.567	4.239	8.806

Ἐνδιαφέροντες πάντως εἶναι καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῆς ὑπερωκεανείου μεταναστεύσεως πρὸ τῆς ὑπὸ κρίσιν περιόδου, ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἔτη	Μετανάσται Δι' Η.Π.Α.	Δι' ἄλλας χώρας	Σύνολον
1831-1840	49	—	49
1841-1850	16	—	16
1851-1860	31	—	31
1861-1870	72	—	72
1871-1880	210	3	213
1881-1890	2.308	2	2.310
1891-1895	5.790	—	5.790
1896-1900	11.189	—	11.189
1901-1905	49.962	1.517	51.479
1906-1910	117.557	4.477	122.034
1911-1915	118.916	9.605	128.521
1916-1920	65.285	2.313	67.598
1921-1925	42.323	8.208	50.531
1926-1930	27.352	13.486	40.838
1931-1935(2)	11.363	3.434	14.797
1936-1940(2)	10.540	5.163	15.703
1941-1945	—	—	—
1946	1.326	232	1.558
1947	2.571	2.330	4.901
1948	2.047	2.772	4.819
1949	1.483	2.780	4.263
1950	1.890	2.745	4.635
1951	8.930	5.225	14.155
1952	2.155	4.485	6.640
1953	1.320	7.500	8.820
1954	3.487	15.195	18.682
1955	6.896	12.870	19.766
1956	8.982	14.165	23.147
1957	1.807	12.976	14.783
1958	3.870	10.972	14.842

ΚΙΝΗΣΙΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΗΣΕΩΣ

α) Παλιννόστησις ἐξ Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν

Ἔτη	Ἄρρενες	Θήλεις	Σύνολον
1968	10.165	8.717	18.882
1969	9.489	8.643	18.132
1970	12.284	10.381	22.665
1971	13.531	11.178	24.709
1972	15.088	12.434	27.522
1973	12.210	10.075	22.285
1974	13.597	10.879	24.476
1975	18.421	15.793	34.214

β) Παλιννόστησις ἐξ Ὑπερωκεανείων χωρῶν

Ἔτη	Ἐξ Η.Π.Α.	Ἐκ λοιπῶν χωρῶν	Σύνολον
1968	967	3.767	4.734
1969	1.500	3.656	5.156
1970	1.963	5.149	7.112
1971	1.819	6.407	8.226
1972	1.945	6.539	8.484
1973	1.542	4.784	6.326
1974	1.497	3.296	4.793
1975	938	1.316	2.254

Τὰ τῆς μεταναστεύσεως ἐκ τῆς Ἑλλάδος διέπονται ὑπὸ τῶν διατάξεων τοῦ νόμου 24/5/1920, ὅπως ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ νόμου 4756/1930 καὶ τοῦ ἀναγκαστικοῦ νόμου 864/1937, ὁ ὁποῖος ἀφίνει κατὰ κανόνα ἐλευθέραν τὴν μετανάστευσιν, ἀλλὰ δίδει τὸ δικαίωμα εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν νὰ θέτῃ περιορισμοὺς εἰς αὐτήν. Κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ ἔτη ἔνεκα ἀδυναμίας τῆς ἀπορροφήσεως ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας τῶν πλεοναζουσῶν ἐργατικῶν χειρῶν ὑπεστηρίχθη ὑπὸ ὡρισμένων κύκλων ὅτι μόνον διὰ τῆς μεταναστεύσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ ἀπειλῶν τὴν χώραν μας κίνδυνος συνεχίσεως τῆς πενίας. Οὕτω δέ, ηὐνοήθη ἡ μετανάστευσις καὶ ἔλαβε τὰς διαστάσεις τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν οἱ ἀνωτέρω πίνακες.

Ὁ χαρακτὴρ τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ ἐκτὸς τῆς χώρας μας Ἑλληνισμὸς ἦτο ἀποικιακός, σήμερον αἱ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐγκαταστάσεις τῶν Ἑλλήνων ἔχουν παροικιακὸν χαρακτῆρα. Ὁ σύγχρονος ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς δὲν ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν. Κατὰ τὴν Ρωμαιοκρατίαν καὶ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομάς, οἱ διεσπαρμένοι εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ἡμισφαιρίου μας Ἕλληνες ἐξηφανίσθησαν ἀφομοιωθέντες κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν ὅταν ἔλειψεν ἡ αἴγλη τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Βυζαντίου. Αἱ πρῶται ἐκ τῶν διασωζομένων καὶ σήμερον Ἑλληνικῶν παροικιῶν συνεκροτήθησαν ὅταν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) πολλοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰς Χριστιανικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, εἰς μερικὰς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον μικραὶ παροικίαι καὶ πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου. Τότε ἤρχισαν πολλοὶ Ἕλληνες νὰ φεύγουν πρὸς τὴν Εὐρώπην, ὅπου διέδωσαν τὰ φῶτα τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας.

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀκόμη ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, οἱ Ἕλληνες ἀκολουθοῦντες τὸν ροῦν τοῦ Δουνάβεως ἀνήρχοντο πρὸς Οὐγγαρίαν καὶ Αὐστρίαν, ὅπου ἤκμαζον ἐμπορικαὶ παροικίαι Ἑλλήνων. Ἕνας ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Οὐγγρων συγγραφέων ἀποδίδει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καπιταλισμοῦ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐμπόρους (ἐκ Μοσχοπόλεως, ἰδίως τῆς Μακεδονίας, Καστοριᾶς κλπ.). Ἀκόμη εἰς Πέστην παρὰ τὴν γέφυραν τῆς Ἐλισάβετ, μία ἀγορὰ (ἐμπορικὸν κέντρον ἄλλοτε) ὀνομάζεται Χαρίση Μπαζὰρ ἀπὸ κάποιον Ἕλληνα Μακεδόνα, προφανῶς Χαρίσην. Ἐπίσης εἰς Βιέννην ἐγνώριζεν ἰδιαιτέραν ἄνθησιν Ἑλληνικὴ παροικία, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἀκόμη σωζομένη ὁδὸς Ἑλλήνων καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Ἐκεῖ ἄλλως τε ὁ Ρήγας μεταξὺ τῶν πατριωτῶν Ἑλλήνων συνέλαβε τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Παροικίαι ἐμπορικαὶ ὑπῆρξαν εἰς Βενετίαν, Παρισίους, Λονδῖνον καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας πόλεις τῆς Εὐρώπης, ὅπου Ἕλληνες ἐμπορευόμενοι εἶχον ἱδρύσει ἰσχυροὺς ἐμπορικοὺς οἴκους. Ἐπίσης πολλοὶ μετανάσται ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τοὺς λιμένας τῆς νοτίου Ρωσίας, Ὀδησσόν, Ταϊγάνι κλπ. ἀσχολούμενοι μὲ σιτεμπόριον.

Ἀφ' ὅτου δὲ αἱ Παραδουνάβιοι ἐπαρχίαι Μολδαυΐα καὶ Βλαχία ἐτέλουν ὑπὸ ἡγεμονίαν Φαναριωτῶν, εἰς Ρουμανίαν ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται πολλοὶ Ἕλληνες (Βουκουρέστιον, Ἰάσιον, Βραΐλα) ὡς ἐπιστάται μεγάλων κτημάτων, ὡς διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, ὡς στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι (Γεωργάκης Ὀλύμπιος κλπ.). Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς Ρουμανίαν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ὁλόκληρος στρατὸς (τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου) ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ σπουδαστὰς καὶ ἐμπόρους ἐκ διαφόρων πόλεων τῆς

Τουρκίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ρουμανίας, τοῦ ὁποίου τὸ ξερρίζωμα ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1905 καὶ συνεπληρώθη κατὰ τὸ 1950, ὅταν τὰ τελευταῖα ἴχνη τῶν Ἑλλήνων, ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀνεπτύχθησαν αἱ σύγχρονοι Ἑλληνικαὶ παροικίαι ὅταν ὁ Μωχάμετ Ἀλῆ (1769-1849) ἤρχισε νὰ εὐνοῇ τὸ Χριστιανικὸν στοιχεῖον. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἤρχισε μεταναστευτικὸν ρεῦμα νέων κατευθύνσεων πρὸς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν, τὴν Αὐστραλίαν, τὴν νότιον Ἀφρικὴν καὶ τὰς Ἰνδίας. Ἐνῶ ἡ μεταναστευτικὴ κίνησις ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος ἐγίνετο κυρίως πρὸς ἀποφυγὴν τῆς Τουρκικῆς τυραννίας, ἡ νέα μεταναστευτικὴ τάσις ὀφείλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας.

Ὁ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνισμὸς προσέφερεν εἰς τὸ Ἔθνος μεγίστας ὑπηρεσίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῶν παροικιῶν τῆς Εὐρώπης συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἔθνους. Ἀπόδημοι ἦσαν οἱ ὀργανώσαντες τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν. Καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, οἱ ἀπόδημοι Ἕλληνες παρακολουθοῦντες ἐκ τοῦ πλησίον τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῶν πολιτισμένων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξαν οἱ εἰσηγηταὶ τῶν προοδευτικῶν τάσεων εἰς τὴν χώραν μας, διὰ τῶν ὁποίων ἐγένετο δυνατόν, παρὰ τὸ σύντομον διάστημα τῆς ἀναβιώσεως τῆς Ἑλλάδος, νὰ σημειώσῃ ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν καὶ νὰ ὑπερβάλῃ εἰς βαθμὸν πολιτισμοῦ ἄλλα κράτη τὰ ὁποῖα ἔχουν περισσότερα ἔτη ἐλευθέρας ζωῆς. Εἰς τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀφείλεται ἐξ ἄλλου ἡ εἰσροὴ μεταναστευτικοῦ συναλλάγματος τὸ ὁποῖον εἰς πολλὰς στιγμὰς εἶχε καὶ ἔχει τεραστίαν σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας μας.

Ἀκόμη πολλὰ ἐκπολιτιστικὰ ἔργα, στάδια, βιβλιοθῆκαι, νοσοκομεῖα, σχολικὰ κτίρια, ἐκκλησίαι καὶ ἄλλα ἱδρύματα ὀφείλονται εἰς δωρέας ὁμογενῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Εἰς ἀποδήμους ὀφείλονται πολλὰ μεγαλεπήβολα ἔργα τὰ ὁποῖα ἐξυπηρετοῦν καὶ τιμοῦν ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνισμόν. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες αἰσθάνονται ὑπερηφάνειαν, διότι ἀνήκουν εἰς τὴν φυλήν μας τόσον μεγάλοι ἀνθρωπισταὶ καὶ εὐεργέται, ὅπως ὁ Γεώργιος Ἀβέρωφ, ὁ Σίνας, ὁ Βαλλιᾶνος, ὁ Στουρνάρας, ὁ Ζάππας, ὁ Συγγρός, ὁ Βαρβάκης, ὁ Τοσίτσας, ὁ Μπενάκης, οἱ ἀδελφοὶ Σιβιτανίδαι, ὁ Ἀχιλλόπουλος, ὁ Κότσικας, ὁ Καργιαλλένιος, ὁ Σαλβάγος, ὁ Ἀντωνιάδης, οἱ εἰς Ἀμερικὴν ἀναλαβόντες πρωτοβουλίαν κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον ὁμογενεῖς ὅπως ἀποσταλοῦν ἐφόδια εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τόσοι ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν μεγάλων εὐεργεσιῶν καὶ τῆς ἐν γένει δράσεώς των ἔχουν καταστῆ ἄξιοι αἰωνίας ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν πάντοτε εὐπρόσδεκτοι εἰς τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἐζήτουν νὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ πολλάκις ἐκρίθησαν ὑπὸ τῶν φιλοξενούντων αὐτοὺς μὲ τὸν μεγαλύτερον ἐνθουσιασμόν. Ἡ διευθύντρια τοῦ «Συνδέσμου Προστασίας Μεταναστῶν» Ἀμερικανὶς ἐπιστήμων Γκραίης Ἄμποτ, κατόπιν εἰδικῆς ἐρεύνης της ἔγραψε περὶ τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἀφοσίωσις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν γενέτειράν των εἶναι ἀσφαλῶς ἕνα πολὺ ἐπιθυμητὸν χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον οἱ Ἀγγλοαμερικανοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἐκτιμήσουν καταλλήλως». «Ἐξ ἄλλου, ἐξακολουθεῖ ἡ Ἄμποτ, οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦν θετικὸν κεφάλαιον εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν». «Ἔρχονται μὲ τὴν διάθεσιν νὰ κάμουν οἱανδήποτε βαρεῖαν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ δὲν ἀφήνουν ἀνεκμετάλλευτον καμμίαν εὐκαιρίαν, ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ προοδεύσουν. Εἶναι ἰδιαιτέρως ἐπιδεκτικοὶ μαθήσεως». «Οἱ Ἕλληνες διεκρίθησαν διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν εὐφυΐαν των καὶ διὰ τὴν ἱκανότητά των νὰ ὀργανώσουν καὶ νὰ διοικοῦν τὰ σωματεῖα καὶ τοὺς συλλόγους των. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἄνδρας, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ γυναῖκα εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ Ἑλληνίδες προσαρμόζονται γρήγορα εἰς τὰς Ἀμερικανικὰς συνηθείας». «Πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες μολονότι εἶναι ἰδιαιτέρως οἰκονόμοι καὶ προσεκτικοὶ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν ἐργασιῶν των, εἶναι γενναιόδωροι, βοηθοῦν τοὺς συμπατριώτας των ὅταν ἀσθενήσουν ἢ μείνουν χωρὶς ἐργασίαν καὶ συνεισφέρουν πλουσιοπαρόχως εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα τῆς πόλεως». Τὸ συμπέρασμα εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ἡ Ἄμποτ ἦτο ὅτι: ὅταν ἐγνώριζε κανεὶς τοὺς Ἕλληνας μετανάστας ἐκ τοῦ πλησίον, εὕρισκεν αὐτοὺς ἐξύπνους καὶ ἐργατικοὺς καὶ ἱκανούς, ὅπως ἀντιμετωπίζουν τοὺς ἐπικινδύνους πειρασμούς, τοὺς ὁποίους ἐπροκάλουν αἱ μακραὶ ὧραι ἐργασίας καὶ αἱ ὄχι ἰδιαιτέρως ἱκανοποιητικαὶ συνθῆκαι τῆς ζωῆς των, καλύτερα ἀπὸ μερικὰς ἄλλας ὁμάδας μεταναστῶν. Μὲ πόσην ἐκτίμησιν γίνονται δεκτοὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν οἱ Ἕλληνες φαίνεται καὶ ἀπὸ ὅσα εἶπε περὶ αὐτῶν ὁ πρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Θεόδωρος Ροῦσβελτ εἰς λόγον του ἐκφωνηθέντα τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1910:

«Ἐμεῖς οἱ Ἀμερικανοὶ δίδομεν τὴν κατάραν μας εἰς κάθε ξένον, πού, ἐνῶ ἔρχεται εἰς τὴν χώραν μας διὰ νὰ βρῇ πόρον ζωῆς, στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς τὴν γενέτειράν του, δίδομεν εἰς αὐτὸν τὴν κατάραν νὰ πάθῃ ὅ,τι ἔπαθεν ἡ γυναῖκα τοῦ Λὼτ εἰς τὰ Σόδομα καὶ Γόμορα. Ἀπὸ τὴν κατάραν αὐτὴν εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι πρέπει νὰ ἐξαιρέσωμεν τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι δικαιοῦνται ὄχι μόνον νὰ ἐπιστρέψουν διὰ νὰ ζήσουν εἰς τὸν ἔνδοξον ἐκεῖνον τόπον τῆς γεννήσεώς των, ὅταν θέλουν καὶ ὅσοι θέλουν νὰ τὸ κάμουν».

Τὴν 9ην Ἰουνίου 1950 ὁ εἰς Ἀθήνας πρεσβευτὴς τῆς Αἰγύπτου Ἄντλυ βέης Ἀντράος εἰς συνέτευξίν του πρὸς Ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα, ὁμιλῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Αἰγύπτου, ἐξεφράσθη μὲ τὰ κατωτέρω λόγια διὰ τὰς «πολυτίμους ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον οἱ ὁμογενεῖς εἰς τὴν χώραν του:

«Πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν προσέφερον πολυτίμους ὑπηρεσίας, ὅπως π.χ. ὁ μακαρίτης Σακελλαρίδης, ὁ γνωστὸς ἐφευρέτης τοῦ περιφήμου βάμβακος μὲ τὴν μακρὰν ἶνα, ποὺ ἀπετέλεσε τὸ πλοῦτον τοῦ Δέλτα. Ἐπίσης ἡ περίπτωσις τοῦ δόκτορος Λαγουδάκη ἀποτελεῖ σπάνιον παράδειγμα ἐθελοθυσίας, τὸ ὁποῖον ἔφθασε τὰ ὅρια τοῦ ἡρωϊσμοῦ. Ὅπως ἀσφαλῶς γνωρίζετε, ὁ Ἕλλην αὐτὸς ἰατρὸς αὐτοενεβολιάσθη μὲ τὸν ὀρὸν τῆς λέπρας μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ παρακολουθήσῃ ἀμεσώτερον τὸ νόσημα καὶ νὰ βελτιώσῃ μὲ τὰς παρατηρήσεις του τὰς ὑπαρχούσας μεθόδους θεραπείας καὶ νὰ ἀνακουφίσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πασχόντων. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰς Αἴγυπτον εἰργάσθησαν μὲ τὴν καρδιάν των καὶ κάθε φορὰν ποὺ τοὺς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία ἀπέδειξαν τὴν εὐγνωμοσύνην των πρὸς τὴν δευτέραν των πατρίδα μὲ κάτι ἀπτόν. Τὸ θαυμάσιον Κοτσίκειον νοσοκομεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ τὸ εἰς Ἡλιούπολιν ὀρφανοτροφεῖον Σπετσεροπούλου εἶναι ἔκδηλα δείγματα τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ».

Διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων κινδύνων οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τὴν διατήρησιν τῆς Ἑλληνικότητος τῶν ἀποδήμων μας ἔχουν προταθῆ: ἡ ἐκ τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος ἐνίσχυσις τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων τοῦ ἐξωτερικοῦ, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γάλλων, ἡ καλύτερα ἐπιλογὴ τοῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς τουριστικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τρόπον ποὺ νὰ διευκολύνῃ τὰς ἐπισκέψεις τῶν ἀποδήμων, εἰς τὴν πατρίδα, ὁ πλουτισμὸς τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν παροικιῶν μας μὲ ἐκλεκτὰ Ἑλληνικὰ βιβλία καὶ ἄλλα μέτρα διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐκλείψουν οἱ φόβοι νὰ στερηθῇ καὶ πάλιν τὸ ἔθνος μας μιᾶς σεβαστῆς εἰς ἀριθμὸν καὶ ἱκανότητα μερίδος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἡ ζωτικότης καὶ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς μας.Πρέπει νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὸ σημεῖο αὐτὸ διὰ τοῦ ἄρθρου 108 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ὁρίζεται ὅτι τὸ κράτος μεριμνᾶ διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν διατήρησιν τῶν δεσμῶν του μὲ τὴν μητέρα πατρίδα. Ἐπίσης τὸ κράτος μεριμνᾶ διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν προαγωγὴν τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐπικρατείας Ἐργαζομένων Ἑλλήνων.

Ἡ μέριμνα τοῦ κράτους διὰ τοὺς ἀποδήμους ἀσκεῖται διὰ τῶν εἰς τὰς διαφόρους χώρας τοῦ κόσμου ἐγκατεστημένων προξενικῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν ὁποίων ὁ κατωτέρω παρατιθέμενος πίναξ παρέχει χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τῆς διασπορᾶς τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ.

ΕΥΡΩΠΗ.

Γερμανία: Δυτικὸν Βερολῖνον, Κολωνία, Ντορτμουντ, Ντύσσελυτορφ, Φραγκφούρτη, Ἀμβοῦργον, Ἀννόβερον, Μόναχον Στουτγάρδη.
Γαλλία: Παρίσιοι, Μασσαλία
Ἀγγλία: Λονδῖνον
Ἰταλία: Μιλᾶνον, Γένοβα, Βενετία, Νεάπολις
Ἐλβετία: Γενεύη
Αὐστρία: Βιέννη
Βέλγιον: Ἀμβέρσα, Λιέγη, Σαρλερουά, Βρυξέλλαι
Ὁλλανδία: Ρόττερνταμ
Γιουγκοσλαβία: Σκόπια
Βουλγαρία: Φιλιππούπολις
Τουρκία: Κωνσταντινούπολις, Ἀνδριανούπολις

ΑΣΙΑ

Τουρκία: Σμύρνη
Παλαιστίνη (Ἰσραήλ): Ἱερουσαλὴμ
Ἰαπωνία: Κόμπε
Ἰράκ: Βαγδάτη

ΑΦΡΙΚΗ

Αἴγυπτος: Κάϊρον, Ἀλεξάνδρεια
Λιβύη: Βεγκάζη
Νότιος Ἀφρική: Γιοχανεσμπουργκ, Καίηπ-Τάουν
Ζαΐρ: Λουμπούμπασι
Μαρόκον: Καζαμπλάνκα

ΑΜΕΡΙΚΗ

Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι: Νέα Ὑόρκη, Σικάγον, Ἅγιος Φραγκίσκος, Βοστώνη, Νέα Ὀρλεάνη
Καναδᾶς: Μοντρεάλ, Τορόντο, Βανκοῦβερ
Βραζιλία: Ριον Ἰανεῖρον, Σαον Πάολον

ΩΚΕΑΝΙΑ

Αὐστραλία: Ἀδελαΐς, Μελβούρνη, Πέρλη, Σίδνευ.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω αὐτοτελῶν προξενικῶν ἀρχῶν, λειτουργοῦν καὶ προξενικὰ Γραφεῖα ἐντὸς πολλῶν Ἑλληνικῶν

πρεσβειῶν καὶ ἰδίως εἰς τὰς πρωτευούσας ξένων χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἱδρύονται αὐτοτελῆ προξενεῖα.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω ὑφίστανται καὶ ἄμισθα Ἑλληνικὰ προξενεῖα εἰς πολλὰς πόλεις εἰς ὅλον τὸν κόσμον, τῶν ὁποίων ἡ διεύθυνσις ἀνατίθεται τιμῆς ἕνεκεν εἴτε εἰς μονίμως ἐγκατεστημένους εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς Ἕλληνας εἴτε καὶ εἰς ξένους.

Αἱ παροικίαι εἰς τὴν Ὑφήλιον. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων δὲν εἶναι γνωστός, ἐλλείψει ἀσφαλῶν στοιχείων. Πάντως οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν καὶ παραγόντων (προξενικῶν ἀρχῶν, κοινοτήτων καὶ ἐκκλησιῶν ἐξωτερικοῦ κλπ) φαίνεται νὰ προσεγγίζουν τὴν πραγματικότητα.

Κατὰ τὰ δεδομένα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ ἔτους 1977 ὁ μεγαλύτερος ὄγκος τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν (2 ἕως 2,5 ἑκατομμύρια εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ περὶ τὰς 180 χιλιάδας εἰς Καναδᾶν). Ἀκολουθοῦν ἡ Αὐστραλία, μὲ 450 χιλιάδας (καὶ κατὰ τὰς Αὐστραλιακὰς ἀρχὰς 700 χιλιάδας), ἡ Γερμανία μὲ 450 χιλιάδας, ἡ Σοβιετικὴ Ἕνωσις μὲ 400 χιλιάδας, ἡ Ἀγγλία μὲ 105 χιλιάδας (ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 100 χιλιάδες εἶναι Κύπριοι), ἡ Νότιος Ἀφρικὴ μὲ 35 ἕως 40 χιλιάδας, ἡ Ἀργεντινὴ μὲ 35 χιλιάδας, ἡ Γαλλία μὲ 30 χιλιάδας, τὸ Βέλγιον μὲ 30 χιλιάδας καὶ ἡ Αἴγυπτος μὲ 8 χιλιάδας.

Κατωτέρω παρέχονται πληροφορίαι περὶ τῶν εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Ὑφηλίου ὑπαρχουσῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν. Αἱ ἀφορῶσαι τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν παροικιῶν πληροφορίαι προέρχονται ἀπὸ στοιχεῖα παραχωρηθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπαυργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἀναγόμενα δὲ εἰς δεδομένα τοῦ ἔτους 1977.

Α' ΕΥΡΩΠΗ

Ἀγγλία. Ἡ ὁμογένεια εἰς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μεγάλας ὁμάδας: Τοὺς ἐξ Ἑλλάδος προερχομένους καὶ τοὺς Ἑλληνοκυπρίους.

Οἱ πρῶτοι ὑπολογίζονται εἰς 5000 περίπου, μονίμως ἐγκατεστημένους καὶ εἰς ἰσαρίθμους ἄλλους, οἱ ὁποῖοι διαμένουν εἰς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν προσωρινῶς ὡς φοιτηταί, μετεκπαιδευόμενοι ἐπιστήμονες, ὑπάλληλοι ναυτιλιακῶν γραφείων κλπ.

Οἱ Ἑλληνοκύπριοι, ἀσυγκρίτως περισσότεροι, ὑπολογίζονται ὑπὸ τῆς Κυπριακῆς Ἁρμοστείας εἰς 150.000 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 80-85.000 διαμένουν εἰς Λονδῖνον.

Ἑλληνικαὶ κοινότητες ἀνεγνωρισμέναι ὡς νομικὰ πρόσωπα ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἰς Κάρντιφ, εἰς Νιουκάστλ καὶ εἰς Γλασκώβην. Ἡ κοινότης τοῦ Κάρντιφ περιλαμβάνει τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς Κάρντιφ, Μπάρρυ, Πέναρθ καὶ Νιοῦπορτ. Εἰς τὸ Νιούκαστλ ὑπάρχει κοινότης «Ὁ Ἅγιος Νικόλαος». Εἰς τὴν Γλασκώβην ἡ κοινότης εἶναι «Ἐπιτροπεία τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Εἰς τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἀγγλίας δὲν ὑπάρχουν κοινότητες μὲ τὴν νομικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Οἱ ἐκεῖ διαμένοντες Ἕλληνες εἶναι συγκροτημένοι περιξ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν. Τοιαῦται ἐκκλησίαι ὑπάρχουν: 1) ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς «Ἁγίας Σοφίας» εἰς Λονδῖνον, 2) ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Κάρντιφ, 3) ὁ ναὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς Μάντσεστερ, 4) ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Λίβερπουλ καὶ 5) ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Μάλταν.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς Ἑλλήνων ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἰδίως ὅταν κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἠκολούθησαν τοὺς ἱππότας τῆς Ρόδου πολλοὶ Δωδεκανήσιοι. Μὲ τὸν στρατόν, τοῦ Ἐρρίκου Η' ἀναφέρεται ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς μάχας εἰς Σκωτίαν καὶ Βόρειον Γαλλίαν καὶ σῶμα 558 Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Ἀργεῖον Θωμᾶν. Περὶ τὸ 1620 ἱδρυσεν εἰς Λονδῖνον τυπογραφεῖον ὁ ἐκ Κεφαλληνίας Ἕλλην Νικόδημος Μεταξᾶς, ἐκδώσας μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ «Περὶ ἐπιστολικῶν τύπων Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως, ἐν Λωνδώνῃ τῆς Ἀγγλοβρεττανίας μητροπόλει». Τὸ 1676 μετηνάστευσαν εἰς Ἀγγλίαν ὁμαδικῶς ἑκατὸν περίπου οἰκογένειαι ἐκ Σάμου καὶ μερικαὶ ἐκ Μήλου ὑπὸ τὸν τέως μητροπολίτην Σάμου Ἰωσὴφ Γεωργερίνην οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ἔκτοτε καλουμένην «Ἑλληνικὴν ὁδόν» καὶ ἱδρυσαν τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐκκλησίδιον τῆς «Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου». Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ναΐσκου αὐτοῦ ἀνεγράφετο «Ὑπὲρ ἔθνους Ἑλλήνων, βασιλεύοντος τοῦ γαληνοτάτου Καρόλου Β'».

Κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας, καὶ ἰδίως κατὰ τὰ ἔτη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ἰδίως ἐκ τῶν περιοχῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων. Τὸ 1837 οἱ Ἕλληνες τοῦ Λονδίνου ἀνήγειρον τὸν ναὸν τοῦ «Σωτῆρος Χριστοῦ», τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησαν τὸ 1883 μὲ τὸν ναὸν τῆς «Ἁγίας Σοφίας». Διὰ τὸν προσηλυτισμὸν τῶν Ἑλληνοπαίδων ἱδρύθη τὸ 1689 καὶ ἐλειτούργησεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γουόσδροφ τὸ Ἑλληνικὸν κολλέγιον τοῦ Γκλὼστερ Χώλ. Τὸ 1870 συνεστήθη τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν κοινοτικὸν σχολεῖον τοῦ Λονδίνου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδαξεν ὁ Ἰωάννης Βαλέττας μέχρι τοῦ 1886, ὅταν ἐλλείψει μαθητῶν διέκοψε τὰ μαθήματα. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος εἶχον ἐγκατασταθῆ Ἕλληνες καὶ εἰς Λίβερπουλ, ὅπου ἡ κοινότης των ἀνεγνωρίσθη τὸ 1865. Τὸ 1870 οἱ Ἕλληνες τῆς Λίβερπουλ ἱδρυσαν τὸν ναὸν τοῦ «Ἁγίου Νικολάου». Ναὸς τοῦ ἰδίου ἁγίου ἱδρύθη κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Κάρντιφ. Ἐπίσης ναὸν εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Μάντσεστερ. Εἰς τὸν εἰς Λονδῖνον ἑδρεύοντα ἐκκλησιαστικὸν ἔξαρχον Βορείου καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης ὑπάγεται καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Μάλτας ὅπου ἐγκατεστάθησαν τὸν 16ον αἰῶνα 4000 Ρόδιοι, ἀκολουθήσαντες μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πατρίδος των ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1523 τοὺς ἱππότας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ. Τὸν 19ον αἰῶνα ἐδημιουργήθη νέα παροικία Ἑλλήνων ἐκ προσφύγων Χίων καὶ Μακεδόνων.

Γαλλία. Οἱ εἰς Γαλλίαν Ἕλληνες ἀνέρχονται εἰς 30.000 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων10-12.000 εὑρίσκονται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Παρισίων, 10.000 εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μασσαλίας, οἱ δὲ λοιποὶ καθ' ἅπασαν τὴν Γαλλίαν. Οὗτοι ἀνήκουν εἰς τρεῖς κατηγορίας: α) τοὺς ἀπογόνους τῶν παλαιῶν ἐγκατασταθέντων εἰς Γαλλίαν καὶ ἰδίως κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος Ἑλλήνων, β) τοὺς μεταναστεύσαντας μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν, καὶ γ) τοὺς Δωδεκανησίους ποὺ ἀφίχθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς καὶ τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ἔκτοτε δὲν ἐσημειώθη μεταναστευτικὸν ρεῦμα ἐξ Ἑλλάδος, παρὰ μόνον σποραδικαὶ περιπτώσεις περιωρισμένου ἀριθμοῦ.

Οἱ εἰς Γαλλίαν Ἕλληνες δὲν εἶναι ὠργανωμένοι εἰς κοινότητας ἀνεγνωρισμένας ὡς νομικὰ πρόσωπα, ὑπάρχουν δὲ δι' αὐτοὺς οἱ κάτωθι ναοί: 1) Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἰς Παρισίους, 2) ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης εἰς Παρισίους, 3) ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς Μασσαλίαν, 4) ὁ εὐκτήριος οἶκος Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς Λυών, 5) ὁ εὐκτήριος οἶκος τοῦ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου εἰς Πὸν ντὲ Τσερνύ, 6) ὁ εὐκτήριος οἶκος τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς Σαὶντ Ἐτιέν, 7) ὁ εὐκτήριος οἶκος τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου εἰς Γρενόβλην, καὶ 8) ὁ εὐκτήριος οἶκος Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς Γρενόβλην, καὶ 9) ὁ εὐκτήριος οἶκος Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς Πὸρ ντὲ Μπόν.

Σχολεῖα Ἑλληνικὰ ὑπάρχουν εἰς Παρισίους, Μασσαλίαν, Λυών, καὶ Γρενόβλην.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων τὸ 1204, ἱδρύθη τὸ 1210 εἰς Παρισίους προπαγανδιστικὴ σχολὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κωνσταντινουπολιτικὸν Φροντιστήριον», τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ κηρύξουν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῆς «τὴν φιλανθρωπίαν καὶ καλοκαγαθίαν τῶν παπικῶν», διὰ νὰ στηριχθῇ τοιουτοτρόπως ἡ κατοχὴ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα μετεκλήθη καὶ ἐδίδαξεν εἰς Παρισίους ὁ μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος, Γεώργιος Ἑρμώνυμος.

Τὸ 1515 ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἵδρυσε τὸ «Ἑλληνικὸν Φροντιστήριον». Εἰς τὴν Γαλλίαν διέπρεψαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγιοι κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἱδρύθησαν εἰς Γαλλίαν πολλαὶ Ἑλληνικαὶ κοινότητες. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς Παρισίους πολλοὶ Ἕλληνες σπουδασταὶ καὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς.

Τὸ 1830 ἱδρύθη εἰς Παρισίους διὰ τοὺς ἀπορφανισθέντας κατὰ τὸν Ἀγῶνα Ἑλληνόπαιδας τὸ «Ἑλληνικὸν Λύκειον». Τότε ἐξεδόθησαν εἰς Παρισίους πολλὰ Ἑλληνικὰ βιβλία καὶ περιοδικά. Ἀπὸ τοῦ 1830 ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν τῶν τέκνων τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου-Φιλίππου, ὁ Κύπριος καθηγητὴς Γεώργιος Οἰκονομίδης, ἀπὸ τὰ μέσα δὲ τοῦ 19ου αἰῶνος ἐδίδασκον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων πολλοὶ Ἕλληνες καθηγηταί, ὅπως: ὁ Φραγκίσκος Δαμασκηνὸς τῆς παθολογίας, ὁ Φωτεινὸς Πανᾶς τῆς ὀφθαλμολογίας, καὶ ὁ Νικόλαος Πολίτης τῆς νομικῆς. Ἐξ ἄλλου διεκρίθησαν εἰς τὴν Γαλλικὴν λογοτεχνίαν ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος ὡς Ζὰν Μωρεάς, ὁ Ψυχάρης κ.ἄ. Εἰς τοὺς λογοτεχνικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς κύκλους ἀπέκτησε μεγάλην φήμην ὁ ζωγράφος Δημ. Γαλάνης, (1882-1966) ὁ τεχνοκρίτης καὶ ἐκδότης Γαλλικῶν περιοδικῶν Τεριάντ (Εὐστρ. Ἐλευθεριάδης), ὁ Ν. Ἐπισκοπόπουλος, ὁ Θ. Μουστοξύδης, ὁ λογοτέχνης Θράσος Καστανάκης κ.ἄ. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης τῶν Παρισίων ὠργανώθη μόλις τὸ 1895, ὅταν οἰκοδομήθη καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Ἡ Μασσαλία κτισθεῖσα ὑπὸ ἀποίκων Ἑλλήνων τὸ 601 π.Χ., εἶναι σήμερον πολυσύχναστον κέντρον τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν καὶ ἐμπόρων. Τὸν 18ον αἰῶνα ἱδρύθη εἰς Μασσαλίαν Ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 19ου αἰῶνος ὠργανώθησαν οἱ Ἕλληνες αὐτῆς εἰς παροικίαν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος των κατέφυγον εἰς Μασσαλίαν πολλοὶ Χῖοι. Ἡ παροικία ἀπέκτησε τότε ἰδιόκτητον ναὸν καὶ προήγετο διαρκῶς, ἀριθμοῦσα πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου περίπου 6.000 μέλη.

Τὸ 1676 ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Κορσικὴν κατεχομένην τότε ὑπὸ τῶν Γενουηνσίων, 730 Μανιᾶται, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τριῶν Στεφανοπούλων καὶ τοῦ Ἰ. Κουτζικάλη. Τὸ 1740 ἀναφέρεται ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τῆς Παομίας ἠρίθμει 812 μέλη. Ἡ Ἑλληνικὴ αὐτὴ παροικία ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, διότι οἱ Μανιᾶται ἦλθον εἰς προστριβὰς μὲ τοὺς ἐγχωρίους καὶ ἕνεκα τούτου ὅταν τὸ 1778 οἱ Γάλλοι ἠγόρασαν τὴν Κορσικήν, τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον ὑπέστη σφοδρὸν διωγμὸν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, οἱ ὁποῖοι ἔκαυσαν τὰς Ἑλληνικὰς οἰκίας. Οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν τότε νὰ μετοικήσουν εἰς Καρυάς, ὅπου προσῆλθον καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, Χῖοι, Πάριοι, Ψαριανοί, Κῶοι, Κυθήριοι, Κρῆτες, Κερκυραῖοι καὶ Σμυρναῖοι. Αἱ ἔριδες πρὸς τοὺς ἐντοπίους ἐπανελήφθησαν διὰ τελευταίαν φορὰν τὸ 1830. Οἱ παραμένοντες μέχρις σήμερον εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου Οὐνῖται (βλ.λ.) καὶ διατηροῦν παρεφθαρμένον Ἑλληνικὸν ἰδίωμα. Ἑλληνικὸν σχολεῖον διετήρουν μέχρι τοῦ 1892. Ἡ

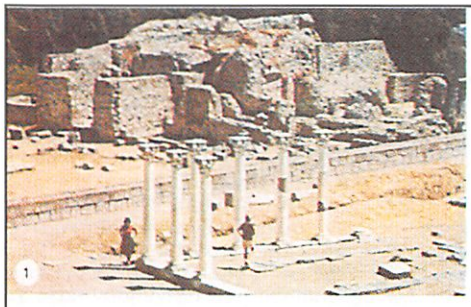

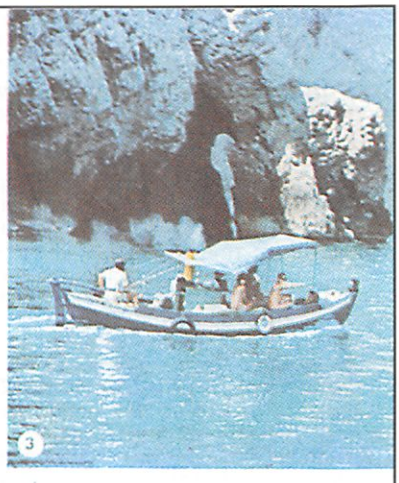

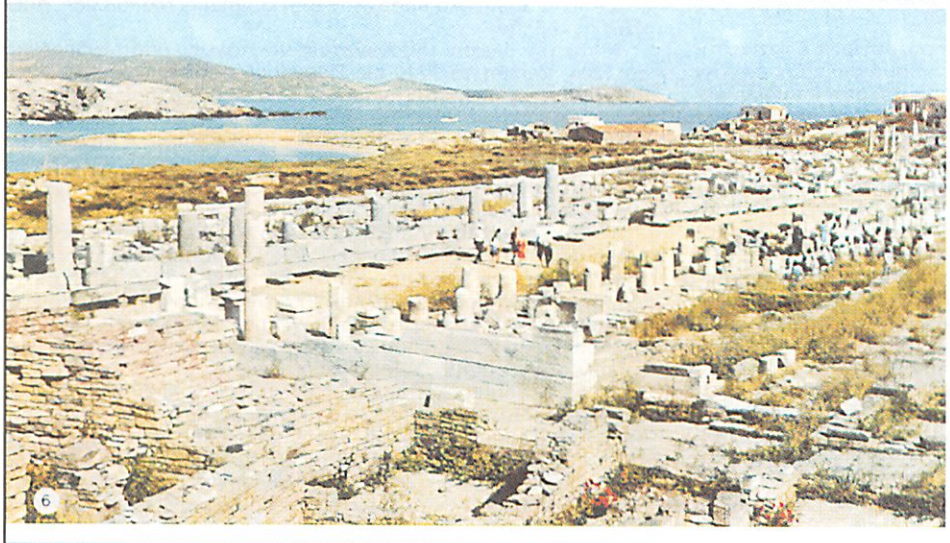
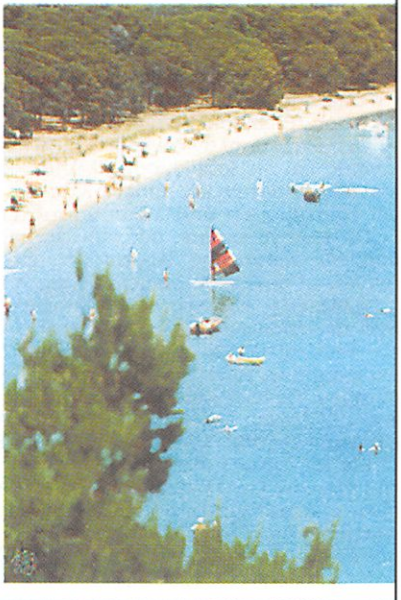
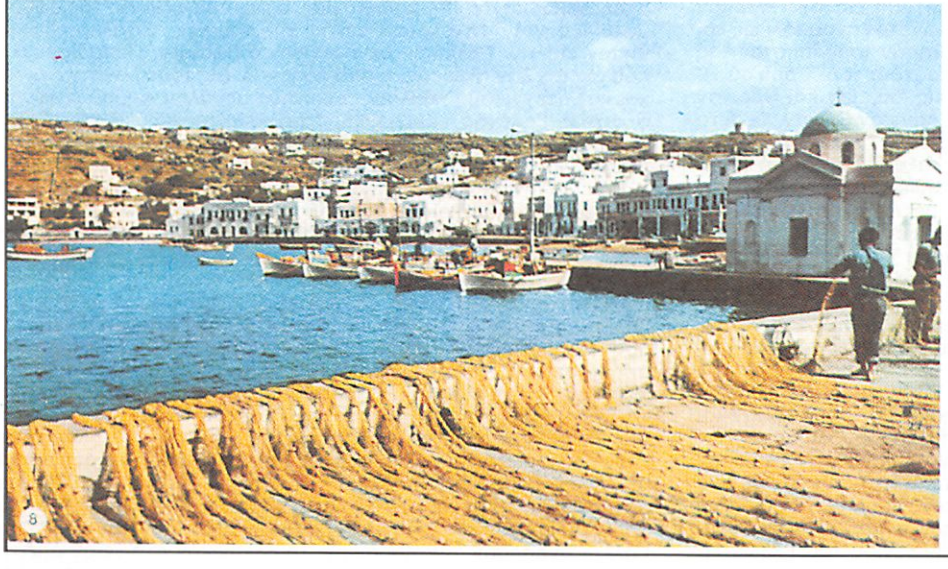
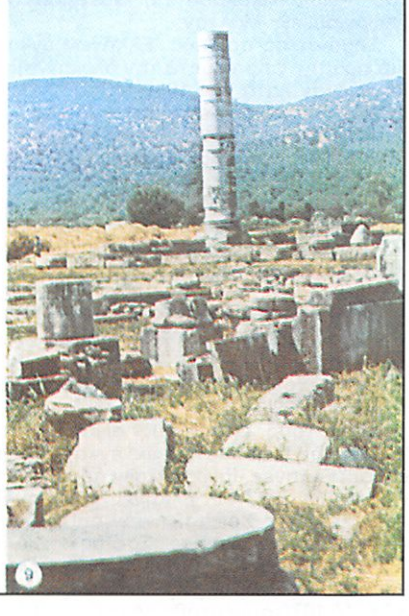

1. Τὸ ἀρχαῖον Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ, πατρίδος τοῦ πατρός τῆς Ἰατρικῆς Ἱπποκράτους. 2: Συγκινητικὸς ἀποχαιρετισμὸς συγγενῶν καὶ φίλων εἰς τὸν λιμένα τῆς Καλύμνου, πρὶν ἀναχωρήσουν διὰ τὴν ἁλιείαν τῶν σπόγγων, βασικὴν πηγὴν οἰκονομίας τῆς νήσου. 3: Ἐντυπωσιακοὶ ἄγριοι βράχοι εἰς Λαλάρια τῆς Σκιάθου. 4: Ἄποψις τῆς Σύμης. 5: Τὸ ἐπιβλητικὸν μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Πάτμον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει μορφὴν ὠχυρωμένης πόλεως. Κατὰ τὴν Χριστιανικὴν παράδοσιν, εἰς τὴν Μονὴν αὐτὴν ἐγράφη ἡ περίφημος «Ἀποκάλυψις» τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. 6: Ἐρείπια ἀρχαίων μνημείων εἰς τὴν ἔρημον σήμερον Δῆλον, ἱερὰν νῆσον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. 8: Ὁ λιμὴν τῆς Μυκόνου. 9: Τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου, ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπιβλητικώτερα ἀρχαῖα μνημεῖα.

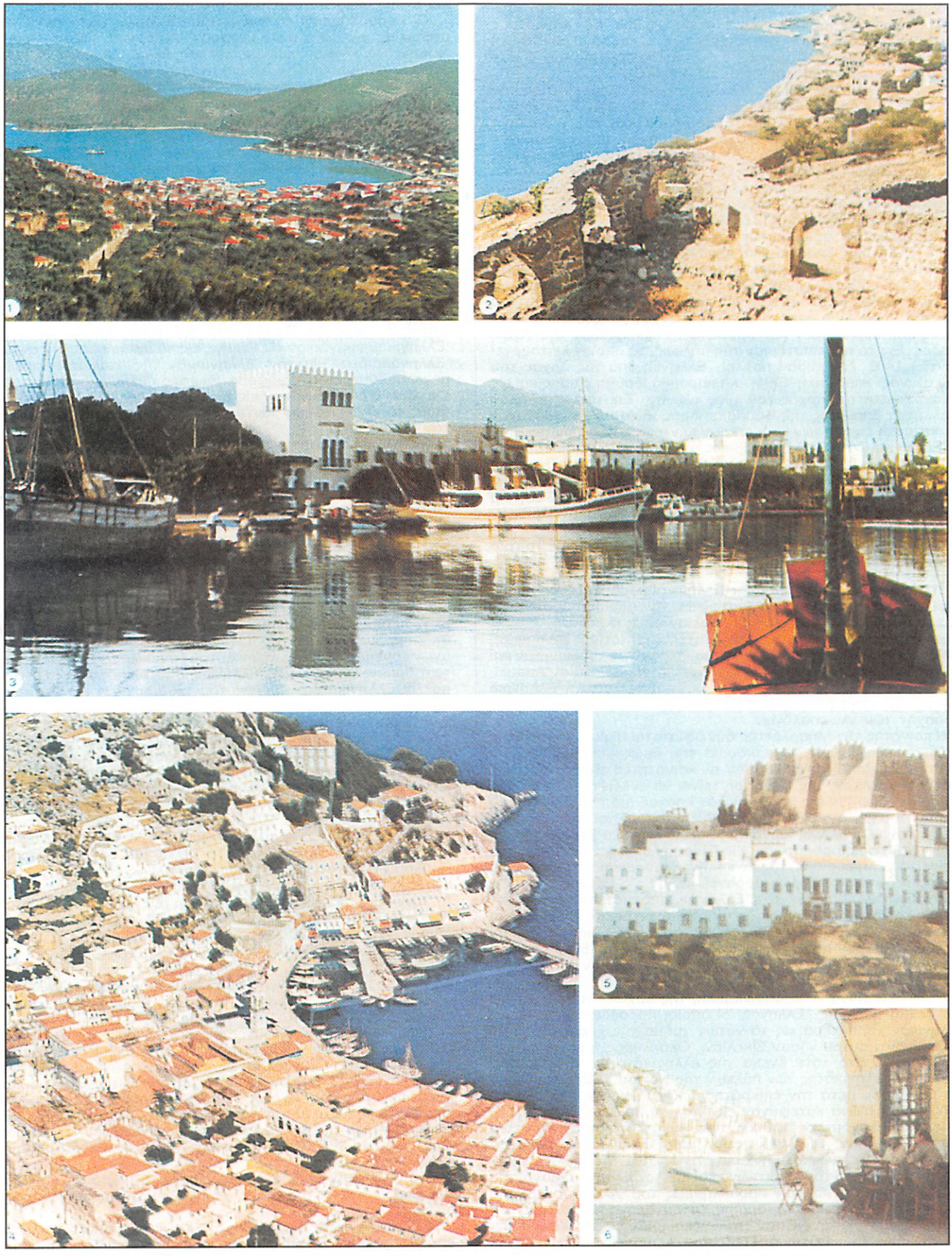

1: Γενικὴ ἄποψις τῆς κωμοπόλεως τῆς Ἰθάκης Βαθύ. 2: Ἡ Μήθυμνα τῆς Λέσβου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ φρούριον τῆς πόλεως. 3: Ὁ λιμὴν τῆς Κῶ. Ἀριστερὰ τὸ Δημαρχεῖον. 4: Γενικὴ ἄποψις τῆς Ὕδρας, διεθνοῦς κοσμοπολιτικοῦ κέντρου. 5: Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Πάτμον. 6: Καφενεῖον εἰς τὸν λιμένα τῆς Σύμης.

δούκισσα ντ' Άμπραντὲς ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης, κατήγετο ἐκ Μανιατῶν τῆς Κορσικῆς.

Δυτικὴ Γερμανία. Ἡ Γερμανία εἶναι ἡ χώρα ὅπου εὑρίσκονται οἱ περισσότεροι Ἕλληνες ἐργάται. Κατὰ τὰ ἐπίσημα στατιστικὰ στοιχεῖα ὁ ἀριθμὸς των ἀνέρχεται εἰς 285.000. Ἐὰν εἰς αὐτοὺς προστεθοῦν τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν των, οἱ λαθραῖοι ἐργάται, οἱ σπουδασταὶ καὶ οἱ ἐπιστήμονες, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Γερμανίας ὑπολογίζεται εἰς 450.000

Ἐκ τῶν 11 Πολιτειῶν τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, ἡ Βόρειος Ρηνανία-Βεστφαλία (140.000 Ἕλληνες), ἡ Βάδη-Βυρτεμβέργη (100.000), ἡ Ἔσση (60.000) καὶ ἡ Βαυαρία (70.000) συγκεντρώνουν κατὰ σειρὰν τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν, τοῦτο δὲ λόγω τῆς εἰς αὐτὰς ὑπάρξεως τῶν μεγαλυτέρων βιομηχανικῶν κέντρων τῆς χώρας. Οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς Κάτω Σαξωνίαν (15.000), Ρηνανίαν-Παλατινάτον (25.000), Ἀμβοῦργον-Βρέμην (22.000), Βερολῖνον (13.000) καὶ Σάαρλαντ (2.500).

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν μας προέρχεται βασικῶς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαρχίας καὶ κυρίως ἐκ Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Θράκης, Ἠπείρου, Δωδεκανήσου καὶ Πελοποννήσου.

Αἱ παλαιότεραι Ἑλληνικαὶ παροικίαι τῆς Γερμανίας ἐδημιουργήθησαν κυρίως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος. Σπουδαιοτέρα ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ παροικία τῆς Λειψίας, ὀργανωθεῖσα τὸ 1743 κυρίως ὑπὸ Μακεδόνων καὶ ἱδρύσασα τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον λειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ 1409, ἐφοίτησαν πολλοὶ Ἕλληνες ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Σημαντικὴ Ἑλληνικὴ παροικία ἱδρύθη ἐπίσης καὶ εἰς Μόναχον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐπὶ τοῦ περιφήμου φιλέλληνος βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', τὸ Μόναχον εἶχε καταστῆ ἕνα ἐκ τῶν κυριωτέρων κέντρων τοῦ φιλελληνισμοῦ τῆς Εὐρώπης. Τὸ 1827 ὁ Λουδοβίκος ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευσιν 30 Ἑλληνοπαίδων ἐν Μονάχῳ εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν σχολήν». Ἡ σχολὴ αὐτὴ μετονομασθεῖσα εἰς «Βασιλικὸν Ἑλληνικὸν Λύκειον», ἐξηκολούθησε νὰ λειτουργῇ εἰς Μόναχον μέχρι τοῦ 1847. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Μονάχου ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ σημαντικὸν ἀριθμὸν μελῶν καὶ μετὰ τὸ Β' Παγκόσμιον πόλεμον.

Εἰς τὸ Μπρεσλάου ἱδρύθη Ἑλληνικὴ παροικία τὸ 1742. Ταύτης ἡ κοινότης διετηρήθη μέχρι τοῦ 1795.

Ἰταλία. Αἱ ἄλλοτε ἀνθοῦσαι Ἑλληνικαὶ παροικίαι ἔχουν περιέλθει εἰς παρακμὴν καὶ ἡ γενικὴ εἰκὼν τὴν ὁποίαν παρουσιάζει σήμερον ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶναι ἡ ἑξῆς:

Αἱ ἀρχαῖαι καὶ Βυζαντιναὶ κοινότητες τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἐξηφανίσθησαν. Ἐν τούτοις, πέραν τῶν τοπωνυμιῶν καὶ Ἑλληνικῶν ὀνομάτων, εἰς δύο περιοχὰς (Καλαβρίαν καὶ Ἀπουλίαν), εὑρίσκονται τὰ «Ἑλληνικὰ χωριά», ὅπου ὁμιλεῖται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς παρεφθαρμένον ἰδίωμα, τὸ ὁποῖον ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν γλωσσολόγων.

Ἡ κοινότης τῆς Μπαρλέττας δὲν ὑφίσταται πλέον. Ἡ κοινότης Λιβόρνου ἐξηφανίσθη ἡ περιουσία της ὅμως μετεβιβάσθη εἰς Βενετίαν. Ὁμοίως, παρήκμασαν αἱ κοινότητες Βρινδησίου καὶ Λέτσε. Ἡ κοινότης τῆς Βενετίας τείνει νὰ ἐκλείψῃ, ἡ περιουσία της ὅμως ἐδωρήθη εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν. Εἰς Τεργέστην καὶ Νεάπολιν αἱ κοινότητες ἐπιζοῦν, ἀλλὰ βεβαίως χωρὶς λάμψιν καὶ χωρὶς προοπτικάς. Εἰς Γένουαν ὑπάρχει παροικία, τῆς ὁποίας τὰ μέλη εὑρίσκονται εἰς καλὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν, ἡ κοινοτικὴ ὀργάνωσις ὅμως ἀδρανεῖ. Τέλος εἰς Ρώμην, μολονότι ὑπάρχουν πολλαὶ οἰκογένειαι Ἑλλήνων, οὐδέποτε ὑπῆρξε ὠργανωμένη κοινότης καὶ μοναδικὸς τόπος συναντήσεως τούτων εἶναι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ἡ πρεσβεία. Συνολικῶς εἰς τὴν Ἰταλίαν διαβιοῦν σήμερον περὶ τὰς 1600 οἰκογενείας, ἤτοι 5000 περίπου ἄτομα. Ἡ ἐνασχόλησις των εἶναι κυρίως τὸ ἐμπόριον, ναυτιλιακαὶ ἐργασίαι, ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα.

Ἱστορία. Κατὰ τοὺς ἀποικισμοὺς τῆς ἀρχαιότητος, ἡ Ἰταλία εἶχε δεχθῆ πολλοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι προσέδωσαν καθαρῶς Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς χερσονήσου μὲ τὴν ἀπέναντι αὐτοῦ νῆσον Σικελίαν. Ὁλόκληρος ἡ μεγάλη αὐτὴ περιοχὴ ἐκαλεῖτο τότε ἕνεκα τῆς ἑλληνικότητός της Μεγάλη Ἑλλάς. Ἡ ἑλληνικότης τῶν πόλεων τῆς Νοτίου Ἰταλίας περιωρίσθη βαθμηδὸν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Ρωμαίων.

Τὸν 15ον αἰῶνα κατέφυγον εἰς Ἰταλίαν πολλοὶ Ἕλληνες. Οἱ πλεῖστοι προερχόμενοι ἐκ Βυζαντίου, ἐγκατεστάθησαν εἰς Βενετίαν, Φλωρεντίαν, Πίζαν, Γένουαν καὶ Ρώμην καὶ συνέβαλον μεγάλως εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶχον ἐγκατασταθῆ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ πολλοὶ Ἑλληνοαλβανοὶ τῆς Βορείου Ἠπείρου κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Ἀλφόνσου Ε' τῆς Ἀραγονίας (1416-1458), ὁ ὁποῖος ἐστρατολόγησεν αὐτοὺς καὶ ἐγκατέστησεν εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Καλαβρίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Οὗτοι ἀπετέλεσαν συμπαγεῖς κοινωνίας καὶ διετήρησαν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν των ἐπὶ μακρὸν ἕως ὅτου ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὰς πιέσεις καὶ τὰς προσηλυτιστικὰς προσπαθείας τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ δύο τρίτα τοῦ συνόλου των ἔγιναν καθολικοί οἱ δὲ λοιποὶ προσεχώρησαν εἰς τὴν Οὐνίαν. Τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ βασιλεὺς τῶν Δύο Σικελιῶν Φραγκίσκος Α' τῶν Βουρβώνων ὥρισεν ὅτι ὤφειλον νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀναγνωρίσει τὸν Πάπαν ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ 1875 κατηργήθη τὸ σχετικὸν διάταγμα ὑπὸ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Πασχάλη Μαντζίνι, ἀλλὰ ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἰταλίας εἶχεν ἀποβάλει ἐν τῷ μεταξὺ ὁριστικῶς τὸ θρησκευτικόν του δόγμα.

Οἱ προερχόμενοι ἐκ Βυζαντίου Ἕλληνες εἶχον συγκροτήσει παροικίας εἰς Βενετίαν, Γένουαν, Λιβόρνον, Πίζαν, Νεάπολιν, Ρώμην, Βρινδήσιον καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας μεγάλας πόλεις τῆς Ἰταλίας ἀντιμετώπισαν δὲ ἐπὶ μακρὸν τὰς ποικίλας πιέσεις τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας ἕως ὅτου ἔμεινε σήμερον μικρὸν ποσοστὸν τοῦ ἄλλοτε ἀκμαίου Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ 1671 ἐγένετο καὶ τρίτη ὁμαδικὴ μετανάστευσις. Κατόπιν ἀδείας τοῦ Κοσμᾶ Γ' τῶν Μεδίκων, πολλοὶ Μανιᾶται ἔφθασαν εἰς Λιβόρνον, ἀπ' ἐκεῖ ὅμως οἱ ὑπὸ τοὺς Στεφανοπούλους, διαφωνήσαντες πρὸς τοὺς Μεδίκους, ἀνεχώρησαν εἰς Κορσικήν. Οἱ παραμείναντες Μανιᾶται ἀποκατεστάθησαν ἀγροτικῶς εἰς τὰ χωρία Χασάλαπιν καὶ Βιββῶνα τῆς Βολτέρας. οἱ ὁποῖοι ἀργότερον συνεχωνεύθησαν μὲ τὸν ἐγχώριον πληθυσμόν.

Εἰς τὴν Ρώμην ὑπῆρχον πολλοὶ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ἀκμαία Ἑλληνικὴ παροικία ἀναφέρεται εἰς Ρώμην καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα, πρὸ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Μεσαίωνος εἶχεν τεραστίαν διάδοσιν εἰς Ἰταλίαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρώμης παρήκμασε μετὰ τὸ σχίσμα. Διὰ προσυλητιστικοὺς σκοποὺς ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος Ι' τὸ 1516 Ἑλληνικὸν γυμνάσιον εἰς Ρώμην, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτησαν πολλοὶ Ἑλληνόπαιδες. Εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἰταλίας προσέφερον μεγάλας ὑπηρεσίας διάφορα ἰδιωτικὰ Ἑλληνικὰ φροντιστήρια, ἱδρυόμενα ὑπὸ Ἑλλήνων εἰς διαφόρους πόλεις ἐκτὸς τῆς Ρώμης ὅπως τὸ εἰς Πατάβιον Κωττουνιανὸν Ἑλληνομουσεῖον, ἱδρυθὲν τὸν 17ον αἰῶνα.

Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τῆς Τεργέστης συνεκροτήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὸ 1751 ἐκτίσθη ὁ πρῶτος Ἑλληνικὸς ναὸς τῆς Εὐαγγελιστρίας καὶ τὸ παρακείμενον σχολεῖον τῆς κοινότητος. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τεργέστης ἠσχολοῦντο κυρίως μὲ τὸ ἐμπόριον, ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων αὐτῆς κατὰ τὸ 1768 ἀνήρχετο εἰς 61. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος συνεκλόνισε τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα ἡ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν σύλληψις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ. Εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνισμὸν εἶχον ἀποκτήσει ἐξαιρετικὴν φήμην τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς κοινότητος αὐτῆς εἰς τὰ ὁποῖα ἐδίδαξεν ἐκλεκτὸν διδακτικὸν προσωπικόν. Ὅταν ἐξερράγη ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις κατέφυγον εἰς Τεργέστην περίπου 3000 γυναικόπαιδα. Ἡ Τεργέστη κατὰ τὸν Ἀγῶνα ὑπῆρξεν ἕνα ἐκ τῶν κυριωτέρων κέντρων ἀνεφοδιασμοῦ τῶν ἀγωνιζομένων. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐσημειώθη καὶ ζωηρὰ πνευματικὴ δρᾶσις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐξεδόθησαν πολλὰ Ἑλληνικὰ βιβλία. Ἀπὸ τοῦ 1855 ἤρχισεν εἰς Τεργέστην ἡ ἔκδοσις τῆς ἐφημερίδος «Ἡμέρα», ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 1874 μέχρι τοῦ 1912 ἐξεδίδετο ὡς «Νέα Ἡμέρα». Εἰς τὴν Τεργέστην ἐξεδίδετο ἐπίσης ἡ «Κλειώ». Ἡ παροικία τῆς Τεργέστης προσέφερε πολλὰς ἐθνικὰς ὑπηρεσίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ ἐσημείωσεν ἀκμήν, τῆς ὁποίας πολλὰ μνημεῖα ὑπάρχουν καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τὴν πόλιν αὐτήν.

Εἰς τὴν Νεάπολιν εἶχον ἐγκατασταθῆ μετὰ τὴν Ἅλωσιν πολλοὶ πρόσφυγες, καθὼς καὶ Ἕλληνες στρατιῶται, οἱ ὁποῖοι ὑπηρέτουν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν. Τὸ 1518 ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου. Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία Νεαπόλεως ἔπειτα ἀπὸ ἔτη ἀπέκτησε καὶ δεύτερον ναόν, τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Τὸ 1561 ἡ Ἑλληνικὴ παροικία συνεκροτήθη εἰς κοινότητα. Κατὰ τῆς παροικίας τῆς Νεαπόλεως ἐπέφερε πλῆγμα ὁ Οὐνιτισμός, ὁ ὁποῖος συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸν βαθμιαῖον ἐξιταλισμὸν τῶν περισσοτέρων Ἑλλήνων. Ἀπὸ τοῦ 1842 μέχρι τοῦ 1877 οἱ ἐναπομείναντες Ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἔμειναν ἄνευ ναοῦ. Τὸ 1914 ἐτέθησαν τὰ θεμέλια νέου ναοῦ τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων.

Εἰς τὴν Πίζαν Ἑλληνικὴ κοινότης ἱδρύθη τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν τοῦ 17ου αἰῶνος. Μετὰ τὴν Ἅλωσιν εἶχον καταφύγει πολλοὶ πρόσφυγες εἰς αὐτήν, ἰδίως ἐκ τῆς Ἠπείρου, Πελοποννήσου, Χίου καὶ Ἑπτανήσου. Εἰς Πίζαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει ὁ τέως ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζᾶς καὶ ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος ὁ Λέσβιος. Τὸ ἔτος 1771 εἶχον ἱδρυθῆ διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Πίζης δύο σχολαὶ ὑπὸ τοῦ Ρώσου ναυάρχου Ὀρλώφ. Εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς πόλεως εἶχον διδάξει κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα καὶ δύο Ἕλληνες, ὁ Χῖος Γεώργιος Κορήσσιος καὶ ὁ Ἀθηναῖος Φραγκίσκος Τρίμης.

Εἰς τὴν Πόλαν εἶχεν ἀναγνωρισθῆ τὸ 1579 ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Ἑλληνικὴ κοινότης, ἡ ὁποία διελύθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος.

Εἰς τὸν Ἀγκῶνα διετηρήθη ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀποικία αὐτὴ ἱδρύθη τὸ 380 π.Χ. καὶ ἐξηκολούθησε νὰ κατοικῆται ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπὸ Ἑλλήνων. Τὸν 12ον αἰῶνα ἦσαν Ἕλληνες τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ πληθυσμοῦ της. Τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἀγκὼν ὑπήγετο εἰς τὸ Παπικὸν κράτος (1532-1796), ἡ Ἑλληνικὴ παροικία εὑρίσκετο εἰς μεγάλην ἀκμήν. Ὅταν οἱ Γάλλοι κατέλαβον τὴν πόλιν, ἱδρύθη εἰς αὐτὴν «Ἑλληνικὸν Ἐπαναστατικὸν Πρακτορεῖον», ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κωνστ. Σταμάτη. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν εὗρον

ἄσυλον εἰς τὸν Ἀγκῶνα πολλοὶ πρόσφυγες ἐκ της Ἑλλάδος.

Καὶ εἰς τὴν Βαρλέτταν ἤκμασεν ἐπίσης Ἑλληνικὴ παροικία ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1898.

Εἰς τὴν Βενετίαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος ὑπῆρχεν ἀκμαιοτάτη Ἑλληνικὴ παροικία, ἡ ὁποία ἀπέκτησε τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸ 1527. Οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας ἀνήγειραν κατόπιν ἀπὸ τοῦ 1539 μέχρι τοῦ 1573 τὸν καὶ σήμερον σωζόμενον Ἑλληνικὸν ναόν. Ἡ παροικία αὐτὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος περιελάμβανε περίπου 4000 μέλη, ἀπέκτησε δὲ καὶ σχολεῖον. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος ἱδρύθη εἰς Βενετίαν τὸ Φλαγγίνειον Φροντιστήριον (βλ.λ.), τὸ ὁποῖον προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰς τὴν Βενετίαν πρὸ τῆς παρακμῆς τῆς παροικίας ὑπῆρχον πολλὰ Ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα.

Εἰς τὸ Βρινδήσιον (Μπρίντεζι), ὑπῆρχεν Ἑλληνικὴ παροικία ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεσαίωνος. Τὸν 16ον αἰῶνα οἱ Ἕλληνες τῆς πόλεως ἀπέκτησαν καὶ ναόν. Ἡ ἀκμὴ τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας διήρκεσε μέχρι τοῦ 1680, ὁπότε ἐγένετο ὁμαδικὸς προσηλυτισμὸς εἰς τὴν Οὐνίαν, τὴν ἑλληνόρυθμον Λατινικὴν ἐκκλησίαν. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν κατέφυγον εἰς τὸ Βρινδήσιον 300 περίπου Ἕλληνες καὶ τοιουτοτρόπως ἡ Ἑλληνικὴ παροικία ἀνασυνεστήθη.

Ἡ Γένουα εἶχεν ἀκμαίαν Ἑλληνικὴν παροικίαν ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος, εἶχον δὲ ἐγκατασταθῆ εἰς αὐτὴν πολλοὶ Ἕλληνες ἐκ τῶν περιφερειῶν τῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Γενουηνσίων, Λέσβου, Χίου καὶ Νέας Φωκαίας. Ἡ παροικία αὐτὴ ἐξέλιπεν ἀργότερον, ἀνασυνεστήθη δὲ τὸν 18ον αἰῶνα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Κεφαλλήνων καὶ Χίων.

Ἡ πολίχνη Καλημέρα τοῦ νομοῦ Λέτσε τῆς Ἀπουλίας εἶχε καθαρῶς Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνος. Οἱ σημερινοὶ Οὐνῖται κάτοικοί της ἐξακολουθοῦν, ἀκόμη καὶ σήμερον, νὰ ὁμιλοῦν παρεφθαρμένην Ἑλληνικὴν διάλεκτον καὶ διασώζουν παλαιὰ Ἑλληνικὰ ἄσματα.

Εἰς τὸ Λιβόρνον ἱδρύθη Ἑλληνικὴ παροικία κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ 1606 οἱ Ἕλληνες τοῦ Λιβόρνου ἀπέκτησαν ναόν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ Ἑλληνικὴ παροικία ἀπέκτησε καὶ ἴδιον σχολικὸν κτίριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοιτοῦσαν οἱ Ἑλληνόπαιδες μέχρι τοῦ 1837.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἀποικία τῆς Μεσσήνης διετήρησεν ἐπὶ αἰῶνας τὴν ἑλληνικότητά της, ἐνισχύθη δὲ μετὰ τὴν Ἅλωσιν διὰ πλείστων Ἑλλήνων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, Ρόδου, Κύπρου καὶ Κρήτης. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐλειτούργησεν εἰς Μεσσήνην καὶ Ἑλληνικὸν γυμνάσιον. Κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 1908 κατέρρευσαν καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ναὸς καὶ τὸ σχολεῖον τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος.

Ἑλληνικαὶ παροικίαι ἱδρύθησαν ἐπίσης εἰς τὸ Μπάρι, τὸ Μιλᾶνον, τὸ Μετσογιοῦζο, τὴν Καλλίπολιν, τὸ Ὀτράντο καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας.

Ἑλβετία. Ἐπὶ συνόλου 1.064.526 ἀλλοδαπῶν εἰς Ἑλβετίαν (31.12.1974), οἱ ὁμογενεῖς ἀνέρχονται εἰς 10.810. Ἐξ αὐτῶν οἱ περισσότεροι, 8000 περίπου, διαμένουν εἰς τὴν προξενικὴν περιφέρειαν Ζυρίχης. Εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐργάται ἀπασχολούμενοι εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Ἑλβετικῆς οἰκονομίας ὡς ἀκολούθως: Βιομηχανία 50%, οἰκοδομαὶ 15%, ξενοδοχειακὰ ἐστιατόρια 15%, λοιποὶ κλάδοι 20%.

Κοινότητες ἔχουν ἱδρυθῆ εἰς τὴν Ζυρίχην, τὴν Γενεύην, τὴν Λωζάνην καὶ τὴν Βέρνην. Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Ζυρίχην δύο ἀθλητικοὶ σύλλογοι καθὼς καὶ διάφοροι ἄλλοι σύλλογοι, τὸ ἀθλητικὸν Σωματεῖον «Ἑρμῆς» καὶ ἡ ἀδελφότης Ἁγίου Γερασίμου, ἡ ὁποία ἔχει ὡς σκοπόν της τὴν ἐποπτείαν καὶ διαχείρισιν τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ.

Αὐστρία. Οἱ εἰς Αὐστρίαν ὁμογενεῖς ἀνέρχονται εἰς 1.000 - 1.200. Εἶναι ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι ἀπὸ ἐτῶν, κυρίως δὲ εἰς τὴν Βιέννην ὅπου ὑπάρχουν δύο Ἑλληνικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ κοινότητες: ἡ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἀνεγνωρισμέναι ὡς νομικὰ πρόσωπα ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν.

Ἡ ἐγκατάστασις Ἑλλήνων εἰς τὴν Αὐστρίαν ἤρχισε κυρίως μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Ἡ κοινότης Βιέννης ἀπέκτησεν ἐκκλησίδιον τὸ 1723.

Τὸ 1814 ὑπῆρχον εἰς τὴν Βιέννην περίπου 4.000 Ἕλληνες, ἐξεδίδοντο δὲ ὑπ' αὐτῶν πολυάριθμα βιβλία. Ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ ἐφημερὶς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐφημερίς», ἐξεδόθη εἰς Βιέννην (1791-1979).

Βέλγιον. Οἱ εἰς Βέλγιον διαμένοντες Ἕλληνες ὑπολογίζονται εἰς 30.000, περίπου, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ μετὰ τὸ 1955. Περὶ τοὺς 13.000 κατοικοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βρυξελλῶν.

Κοινότητες ὑπάρχουν εἰς Ἀμβέρσαν ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ εἰς Βρυξέλλας, ὅπου ἐκτὸς τῆς κοινότητος ὑπάρχει καὶ ἡ «Ἀδελφότης Ἑλληνίδων Κυριῶν τῶν Βρυξελλῶν». Ὡς ἐκκλησία τῶν Ἑλλήνων χρησιμοποιεῖται ὁ εἰς Βρυξέλλας εὐκτήριος οἶκος τῶν Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης τῆς Ἀμβέρσης ἱδρύθη τὸ 1900. Μικραὶ Ἑλληνικαὶ παροικίαι ὑπάρχουν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ Βελγίου.

Λουξεμβοῦργον. Οἱ Ἕλληνες τοῦ Λουξεμβούργου ὑπολογίζονται εἰς 150-200, διατηροῦν δὲ ὅλοι τὴν Ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν λόγῳ καὶ τῆς μακρᾶς καὶ δυσχεροῦς διαδικασίας ποὺ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς Λουξεμβουργιανῆς.

Ὁλλανδία. Συνολικῶς οἱ εἰς Ὁλλανδίαν Ἕλληνες ἀνέρχονται εἰς 3500 ἄτομα περίπου καὶ διακρίνονται εἰς δύο διαφορετικὰς ὁμάδας, εἰς ἐκείνους ποὺ ἐγκατεστάθησαν μονίμως πρὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ εἰς τοὺς ἐργάτας, οἱ ὁποῖοι ἦρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962. Εἰς τὰς ἀνωτέρω ὅμως κατηγορίας πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ τρίτη, ἀποτελουμένη ἐκ μικροῦ ἀριθμοῦ Ἑλλήνων φοιτητῶν, ποὺ εἶναι ἐγγεγραμμένοι εἰς Ὁλλανδικὰ πανεπιστήμια, κυρίως τοῦ Ντέλφτ, καθὼς καὶ μετεκπαιδευόμενοι εἰς Ὁλλανδικὰ πνευματικὰ ἱδρύματα.

Οἱ μονίμως ἐγκατεστημένοι ὀλιγάριθμοι Ἕλληνες (περίπου 120 οἰκογένειαι), διαμένουν κυρίως εἰς Ρόττερνταμ καὶ Οὐτρέχτην. Ἀσχολοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὸ ἐμπόριον, μερικοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἀξιολόγους ἐπιχειρήσεις, ἰδίως εἰς τὸν τομέα ἐφοδιασμοῦ πλοίων.

Ἐκ τῶν παλαιοτέρων Ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Ὁλλανδίας εἶναι ἡ τοῦ Ἀμστερνταμ καὶ ἡ τοῦ Λεϋντεν. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λεϋντεν ἐδίδαξε παλαιότερον τὸ μάθημα τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νέας Ἑλληνικῆς φιλολογίας ἡ Ἑλληνὶς Σοφία Ἀντωνιάδου (βλ.λ.), μαθήτρια τοῦ Ἐσσελιγκ. Εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν ὁ διάσημος καθηγητὴς Κόμπετ ἐξέδιδε τὸν «Λόγιον Ἑρμῆν», ὁ δὲ Μύλλερ κατόπιν τὸ περιοδικὸν «Ἑλλάς».

Δανία. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Δανίας ἀριθμεῖ 800 περίπου ἄτομα. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι εἰδικευμένοι ἐργάται (γουναρικῶν) καὶ ἰδιωτικοὶ ὑπάλληλοι. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἀρκετοὶ φοιτηταί.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν μονίμως ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι εὔποροι, ἔχουν συνάψει γάμον μετὰ Δανῶν, διατηροῦν ὅμως τὴν Ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν καὶ τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις των.

Σουηδία. Ἡ εἰς Σουηδίαν ὁμογένεια κυμαίνεται μεταξὺ 17.000-21.000 ἀτόμων. Ἡ μεγίστη πλειοψηφία των ἀφίχθη κατὰ τὰ τελευταῖα 10-12 ἔτη. Τὸ 1962 δὲν ὑπῆρχον περισσότεροι τῶν 1.000 συνολικῶς. Ζοῦν, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς μετανάστας τῶν ἄλλων Μεσογειακῶν χωρῶν, ἀπομονωμένοι, χωρὶς πολλὰς ἐπαφὰς μὲ τὸν γηγενῆ πληθυσμὸν ἕνεκα τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφορῶν ὡς πρὸς τὴν νοοτροπίαν, τὰς συνθήκας καὶ τὰς παραδόσεις.

Φινλανδία. Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία ὠργανώθη πρὸ πενταετίας εἰς Κοινότητα, ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς ὁποίας δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 100. Μερὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι νεαροὶ προερχόμενοι κυρίως ἀπὸ τὴν Δωδεκάνησον πρὸς ἀνεύρεσιν ἐργασίας.

Νορβηγία. Οἱ εἰς Νορβηγίαν ὁμογενεῖς ἀνέρχονται εἰς 150-180 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς εὑρίσκεται εἰς Ὅσλο. Οἱ περισσότεροι εἶναι εἰδικευμένοι ἐργάται. Οἱ ὑπόλοιποι εἶναι ἐπιστήμονες, ὑπάλληλοι εἰς ἰδιωτικὰς ἑταιρίας ἢ ἐμπορευόμενοι (ἔμποροι γουναρικῶν).

Ἰρλανδία. Εἰς τὴν Ἰρλανδίαν ζοῦν περὶ τοὺς 30-40 Ἕλληνες καὶ Ἑλληνοκύπριοι. Οἱ τελευταῖοι εἶναι ἡ πλειοψηφία. Εἰς Δουβλῖνον ὑπάρχει «Ἑλληνικὴ Κοινότης Ἰρλανδίας».

Ἱσπανία. Ἡ δημιουργία τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς παροικίας, ὄχι σημαντικῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ, ἀνάγεται εἰς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅταν ὀλίγαι Ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι, Δωδεκανήσιοι ἐκ Καλύμνου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ ἀσχολούμενοι μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν σπόγγων. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν των ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ οὕτω οἱ εἰς τὴν Ἱσπανίαν ὑπάρχοντες σήμερον ὁμογενεῖς εἶναι τῆς τρίτης καὶ κυρίως τῆς δευτέρας γενεᾶς.

Πόσος εἶναι ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς των εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῆ, διότι, μὲ ἐξαίρεσιν τὴν Μαδρίτην, τὴν Βαρκελώνην καὶ ἐν μέρει τὴν Λὰς Πάλμας PALMAS τῶν Καναρίων νήσων, πόλεις ποὺ συγκεντρώνουν τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν Ἑλλήνων, οἱ λοιποὶ ὁμογενεῖς εἶναι διασκορπισμένοι εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου.

Πάντως τὸ σύνολον τῶν εἰς τὴν Ἱσπανίαν Ἑλλήνων δὲν φαίνεται νὰ ὑπερβαίνη τοὺς 500. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν, περὶ τοὺς 150, εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Μαδρίτην.

Εἰς τὴν Ἱσπανίαν ζοῦν ἐπίσης 80 περίπου Ἕλληνες φοιτηταί.

Τὸν 16ον αἰῶνα εἶχον μετακληθῆ εἰς Ἱσπανίαν πολλοὶ Ἕλληνες πρὸ ἀντιγραφῆν χειρογράφων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπῆρχον Ἕλληνες εἰς τὰς πόλεις: Μαδρίτην, Σαραγόσσαν, Τολέδον, Βαλλαδολίδον καὶ Σαλαμάγκαν. Ὁ ἐπιφανέστερος ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ ἐκ Κρήτης ζωγράφος Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (Ἔλ Γκρέκο). Περὶ τὸ 1517 εὑρίσκετο εἰς Ἱσπανίαν καὶ ὁ συνεργασθεὶς εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τῆς πολυγλώσσου Βίβλου Δημήτριος Δούκας ἐκ Κρήτης. Τὸν 17ον αἰῶνα ἀναφέρεται Ἑλληνικὴ παροικία εἰς Μινόρκαν, ἡ ὁποία διετήρησε ναὸν καὶ σχολεῖον μέχρι τοῦ 1758.

Μάλτα. Ἡ ἄλλοτε πλουσία καὶ ἀκμάζουσα Ἑλληνικὴ κοινότης Μάλτας εὑρίσκεται σήμερον εἰς παρακμὴν καὶ φθίνει. Ἀριθμεῖ περίπου δύο-τρεῖς δεκάδας, κατὰ πλειοψηφίαν ὑπεργήρων ἀτόμων καὶ τὴν ἐκ τῶν μικτῶν γάμων προελθοῦσαν νέαν γενεάν.

Ἀλβανία. Ἕλληνες διαβιοῦν καὶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Πρόκειται περὶ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν

Θαυμάσια τοπεῖα τῆς χώρας τῶν Θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. 1: Γενικὴ ἄποψις τῆς Πάργας, γραφικοτάτης κωμοπόλεως τῆς Ἠπείρου, ἡ ὁποία ἐξελίσσεται εἰς ἀξιόλογον τουριστικὸν κέντρον. 2: Σέριφος: Ἄγονος καὶ γυμνὸς πετρώδης ὄγκος μὲ ἀραιοτάτην βλάστησιν, ἡ νῆσος γοητεύει τὸν ἐπισκέπτην μὲ τὴν λευκότητα τῶν σπιτιῶν της ποὺ ἔρχεται εἰς ἐντυπωσιακὴν ἀντίθεσιν μὲ τὸ σκοῦρον χρῶμα τῆς πέτρας. 3: Λιμενίσκος τῆς Θάσου. 4: Ἄποψις τῆς Μακρυνίτσης, ἑνὸς ἐκ τῶν ὡραιοτέρων χωρίων τοῦ Πηλίου.

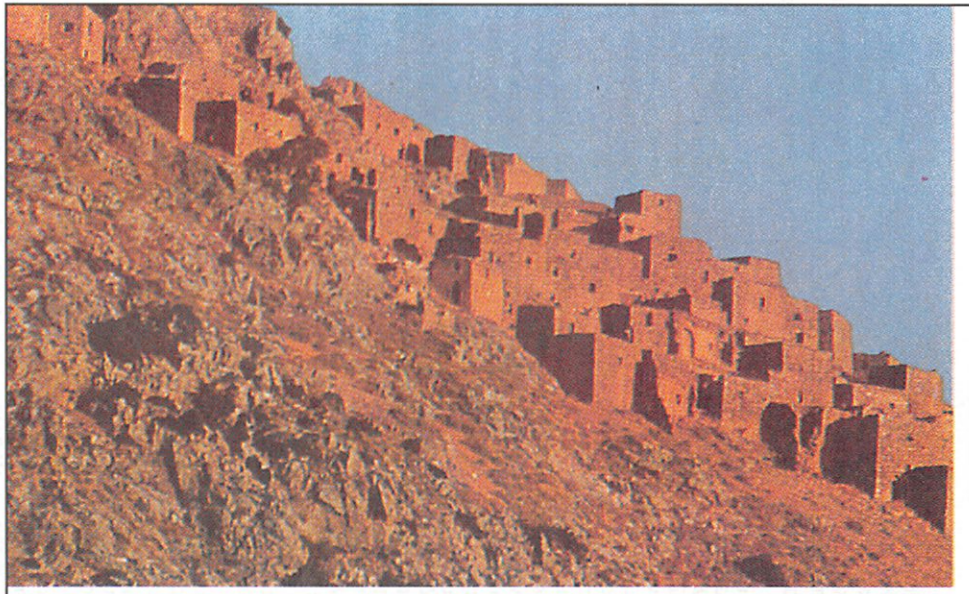

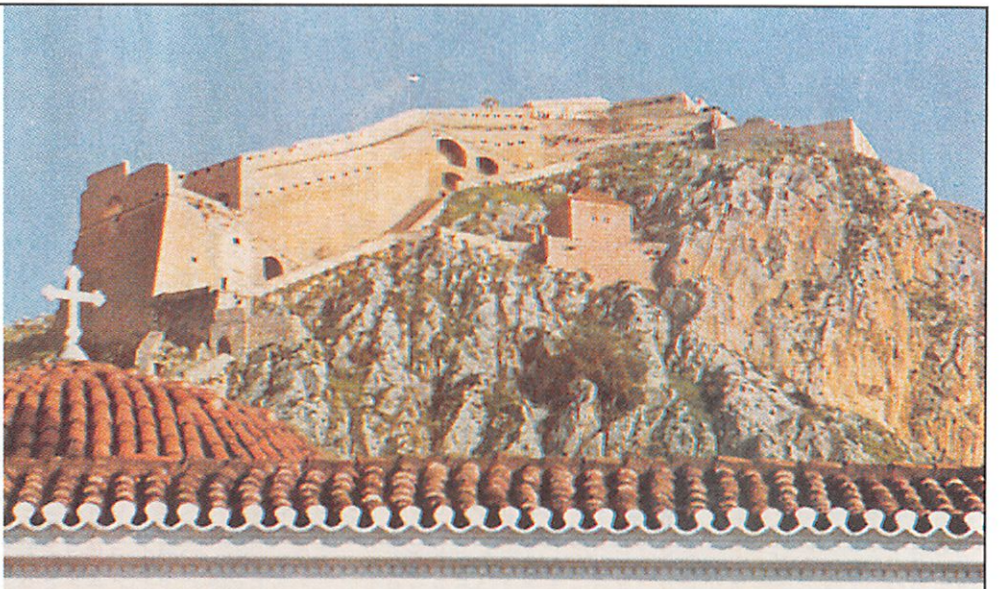

Ἄνω ἀριστερά: Ἐρειπωμέναι οἰκίαι τῆς Μεσαιωνικῆς Χίου, ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῶν Μεσαιωνικῶν ὀχειρωμένων οἰκισμῶν, μοναδικὰ ἴσως εἰς τὴν Εὐρώπην. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ αὐστηρὰ γεωμετρικὴ καὶ συμπαγής των μορφή. Ἄνω δεξιά: Τὸ ἐπιβλητικὸν Ἐνετικὸν φρούριον τοῦ Παλαμηδίου, τὸ καλύτερον σωζόμενον ὀχυρωματικὸν ἔργον τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα, δεσπόζον τοῦ Ναυπλίου, πρώτης πρωτευούσης τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Κάτω ἀριστερά: Ἄποψις τῆς Σύμης, πρωτευούσης τῆς ὁμωνύμου νήσου τῶν Δωδεκανήσων. Κτισμένη ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ βραχώδους λόφου, διατηρεῖ ἀνόθευτον τὸν παραδοσιακὸν ἀρχιτεκτονικόν της χαρακτῆρα. Κάτω δεξιά: Τὸ Μεσαιωνικὸν κάστρον τῆς Λευκάδος, κατασκευασθὲν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἡ νῆσος ἑνώνεται σχεδὸν μὲ τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Ἀκαρνανίας.

δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀπόδημος καὶ ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ γηγενῆ συμπαγῆ Ἑλληνισμὸν μὲ Ἀλβανικὴν ὑπηκοότητα, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὰς Ἀλβανικὰς ἀρχὰς ὡς «Ἑλληνικὴ μειονότης».

Γιουγκοσλαβία. Ἀπὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, οἱ εἰς Βελιγράδι καὶ γενικώτερον εἰς Γιουγκοσλαβίαν ἐγκατεστημένοι Ἕλληνες ἐγκατέλειψαν τὴν Γιουγκοσλαβίαν, παρέμειναν μόνον μερικαὶ δεκάδες κυρίως ἡλικιωμένοι. Αἱ σχέσεις των, ἰδίως μὲ τοὺς ἐντοπίους Σέρβους, εἶναι ἄριστα.

Πρὸ τοῦ 1940 ὑπῆρχον Ἑλληνικὰ προξενεῖα εἰς Σκόπια, Ζάγκρεμπ, Ντουμπρόβνικ καὶ 4 ἄλλας πόλεις.

Ὠργανωμένη Ἑλληνικὴ κοινότης ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχεν εἰς Βελιγράδι κατὰ τὸ 1792, ὁπότε ἐλειτούργει εἰς τὴν πόλιν καὶ Ἑλληνικὴ σχολή.

Ἐκτὸς τοῦ Βελιγραδίου, Ἑλληνικὰς σχολὰς εἶχον καὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Σερβίας. Σημαντικαὶ ὑπῆρξαν ἐπίσης καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες τῶν Σκοπίων, ἀναφερόμεναι ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, τῆς Ραγούζης, τῶν Βελεσῶν, τῆς Μπατάνιστας, τοῦ Σεμλίνου καὶ πολλαὶ ἄλλαι, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχουν σωθῆ πληροφορίαι.

Βουλγαρία. Οἱ ζῶντες εἰς Βουλγαρίαν Ἕλληνες δὲν δύνανται νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς ἀπόδημοι, δεδομένου ὅτι ἐκτὸς τῶν πολιτικῶν προσφύγων τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, προέρχονται ἐκ τοῦ γηγενοῦς Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας αὐτῆς καὶ εἰδικώτερον τῆς μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος Ἑλληνικωτάτης Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν Βουλγαρικὴν ὑπηκοότητα, δὲν διατίθενται ἀκριβῆ στοιχεῖα.

Ρουμανία. Εἰς ὅλας τὰς περὶ τὸν κάτω Δούναβιν μεγάλας πόλεις εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου συμπαγὴς Ἑλληνικὸς πληθυσμός, ὁ ὁποῖος ὑποστὰς διώξεις καὶ παντὸς εἴδους πιέσεις κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταπεντηκονταετίαν, περιωρίσθη κατὰ πολύ. Μερικοὶ ἐκ τῶν εἰς Ρουμανίαν Ἑλλήνων ἀφωμοιώθησαν μὲ τὸ γηγενὲς στοιχεῖον. Εἰς τὴν ἀφομοίωσιν σημαντικὸν ρόλον ἔπαιξε καὶ τὸ Ὀρθόδοξον τῶν δύο λαῶν. Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν πολλαὶ εἰς Ρουμανίαν, ἀλλ' εἰς τὰς περισσοτέρας ἔνεκα τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, ἡ λειτουργία γίνεται πλέον ὑπὸ Ρουμάνων ἱερέων εἰς τὴν Ρουμανικήν, τὴν ὁποίαν προτιμοῦν πολλοὶ ὁμογενεῖς, διότι εἶναι περισσότερον κατανοητὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιοπρεπῆ γλῶσσαν τῆς Ἑλληνικῆς λειτουργίας.

Εἰς τὰς περὶ τὸν ποταμὸν Ἴστρον (Δούναβιν) χώρας ὑπῆρχον Ἕλληνες ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἔμποροι σιτηρῶν, δερμάτων, χρυσοῦ καὶ ἄλλων εἰδῶν. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι εἰς τὰς χώρας αὐτὰς, ὅπως καὶ εἰς τὰ βόρεια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, οἱ βασιλεῖς τῶν πόλεων ἔκοπτον νομίσματα μὲ Ἑλληνικὰ γράμματα. Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν αἰώνων οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἀπερροφήθησαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρουμανίας ἀνεδημιουργήθη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁπότε κατέφυγον ἐκεῖ πολλοὶ Βυζαντινοί. Τὸν 16ον αἰῶνα ἀναφέρεται ὅτι εἶχε τεράστιον πλοῦτον ὁ ἐκ Κρήτης Κωνστ. Κορνιακτός, ὁ ὁποῖος ἐδάνειζε χρήματα καὶ εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα. Οἱ ἐκ Βυζαντίου Ἕλληνες ὠργάνωσαν τὴν Ἐκκλησίαν τῶν χωρῶν τούτων κατὰ τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν καὶ εἰσήγαγον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν δημοσίων ἐγγράφων. Ὅταν κατόπιν ἦλθον εἰς τὰς χώρας αὐτὰς οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες, ὑπῆρχον καὶ Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Εἰς τὴν Κοτνάρην ὁ ἡγεμονεύσας εἰς Μολδαυΐαν Ἕλλην Ἰάκωβος Ἡρακλείδης Βασιλικὸς καὶ εἰς Τεργοβίστιον ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ματθαῖος Βασσαράβας, εἶχον ἱδρύσει σχολὰς πρὸ τῶν Φαναριωτῶν. Ὅταν τὸ 1709 ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Ἰάσιον ὁ πρῶτος Φαναριώτης ἡγεμὼν τῆς Μολδαυΐας Ν. Μαυροκορδᾶτος εἶχεν ὡς πρῶτον μέλημά του τὴν ἵδρυσιν σχολῆς εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Ὁ ἴδιος κατόπιν ἐνίσχυσε καὶ τὴν ὑπάρχουσαν εἰς Βουκουρέστι Σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδιδάσκοντο καὶ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ Νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρουμανίας ἐνισχύθη μὲ τὴν ἀπόφασιν ὅτι οὐδεὶς θὰ διωρίζετο δημόσιος ὑπάλληλος, ἐὰν δὲν ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικήν. Ἤρχισεν ὅμως βαθμηδὸν νὰ αὐξάνεται ἡ ἀντίδρασις τοῦ Ρουμανικοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ὅμως δὲν κατώρθωνε νὰ ἐξουδετερώση τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἐκδιδομένων Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων. Εἰς Βουκουρέστι ἐξεδίδοντο πρὸ τοῦ 1844 ὁ «Ζέφυρος τοῦ Ἴστρου», ἀπὸ τοῦ 1868 μέχρι τοῦ 1897 ἡ «Ἶρις» τοῦ Ζ. Σαρδέλλη καὶ ἀπὸ τοῦ 1973 μέχρι τοῦ 1889 ἡ ἐφημερὶς «Σύλλογοι», ἡ ὁποία μετωνομάσθη τὸ 1891 «Πατρὶς» ὑπὸ τοῦ Σ. Σίμου καὶ μετετέθη τὸ 1906 εἰς Ἀθήνας. Ἐπίσης ἐξεδίδοντο εἰς Ρουμανίαν καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐφημερίδες μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ «Ἔθνος» ὑπὸ Κ. Κωστομοίρη. Οἱ Ἕλληνες συνετέλεσαν ἐπίσης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θεάτρου εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἡ ἀκμὴ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ρουμανίας ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1856 ὁπότε ἤρχισαν νὰ ὑποκύπτουν εἰς τὸν αὐξανόμενον ὁλονὲν ἐθνικισμὸν τῶν Ρουμάνων. Τὸ 1892 ἐδημιουργήθη σοβαρὸν ζήτημα μὲ τὴν ὑπὸ τῶν Ρουμάνων κατάσχεσιν τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος ὁμογενοῦς Κωνστ. Ζάπα. Αἱ ἀποκατασταθεῖσαι τὸ 1896 Ἑλληνορρουμανικαὶ σχέσεις ἐνετάθησαν καὶ πάλιν τὸ 1905, ὅταν ἡ Ρουμανικὴ κυβέρνησις ἠξίωσε νὰ θεωρηθοῦν Ρουμᾶνοι οἱ εἰς Μακεδονίαν Ἀρωμοῦνοι. Αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες ἐτέθησαν ὑπὸ διωγμόν, ἕως ὅτου διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἀνεγνωρίσθησαν αἱ Ἑλληνικαὶ παροικίαι ὡς νομικὰ πρόσωπα καὶ τοιουτοτρόπως ἐξησφαλίσθησαν αἱ περιουσίαι των. Καὶ μετὰ ταῦτα ὅμως ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρουμανίας ἐξηκολούθει νὰ περιορίζεται, διότι πολλοὶ ὁμογενεῖς διὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν εἰς τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, ὑπεχρεοῦντο μόνοι των νὰ ζητήσουν τὴν Ρουμανικὴν ὑπηκοότητα.

Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Βουκουρεστίου χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1679 καὶ διετήρει σχολὴν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος κ.ἄ. Ἡ λειτουργοῦσα καὶ σήμερον σχολὴ της ἀναδιωργανώθη τὸ 1925 ἐντὸς λαμπροῦ κτιρίου, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζεται τὸ δημοτικὸν καὶ τὸ πλῆρες γυμνάσιόν της.

Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Γαλατσίου ἱδρύθη τὸν 18ον αἰῶνα καὶ ἔχει σχολὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδαξε τὸ 1819 ὁ Γεώργιος Γεννάδιος καθὼς καὶ μεγαλοπρεπῆ ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως. Πλουσίαν Ἑλληνικὴν Παροικίαν εἶχε καὶ ἡ Βραΐλα, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὁ Ἑλληνικὸς ναὸς τῆς Βραΐλας ἱδρύθη τὸ 1863 καὶ εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τῆς Βαλκανικῆς. Εἰς Βραΐλα λειτουργεῖ δημοτικόν, παλαιότερον δὲ ὑπῆρχε καὶ γυμνάσιον. Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τῆς Κωνστάντζας συνεκροτήθη εἰς κοινότητα τὸ 1868 καὶ ἔχει ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Μία ἐκ τῶν παλαιοτέρων Ἑλληνικῶν παροικιῶν εἶναι ἡ τοῦ Μπρασόβ (Κρονστάνδης), ἀναφερομένη εἰς ἔγγραφα τοῦ 1680 καὶ ἔχουσα ναόν. Εἰς τὸ Μπρασὸβ ὑπῆρχεν Ἑλληνικὴ σχολὴ εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον διδάξει ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Γεώργιος Σερδάκης κ.ἄ. Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα εἶχε μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ ἡ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δουνάβεως κειμένη πολίχνη τοῦ Σουλινᾶ, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχεν ἑλληνικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ δημοτικὸν ἑλληνικὸν σχολεῖον. Ἀξιόλογος ἦτο ἐπίσης ἡ παροικία τοῦ Ἰασίου, μὲ ἑλληνικὸν σχολεῖον ἀπὸ τοῦ 1644 μέχρι τοῦ 1821. Σημαντικαὶ Ἑλληνικαὶ παροικίαι ὑπῆρχον ἐπίσης εἰς Γιούργεβον, Ζημνίτσαν, Ἰσβόριον, Ἰσμαήλιον, Καλαφάτιον, Καλλαράσιον, Καρακάλ, Κλάουζεμπουργκ, ὅπου ὑπῆρχον Ἕλληνες ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος, Κοραβίαν, Κραγιόβαν, Ὀλλενίτσαν, Ὄρσοβαν, Ὄστροβον, Πλοέστι, Ρένι, Ροσπόρι, Ροὺς Δεβέδε, Τέμεσβαρ, Τεργοβίστιον, Τούλτζαν, Τοῦρνο Μαγουρέλι, Τοῦρνο Σεβερῖνο, Τσετάτεα, Τσερναβόδα, Φωνάξι καὶ ἄλλοῦ.

Μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον πολλοὶ Ἕλληνες ὑπήκοοι τῆς Ρουμανίας λόγω τῆς ἀλλαγῆς τοῦ καθεστῶτος κατέφυγον πρόσφυγες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως μετὰ τὴ ἀποχώρησιν τῶν Ἑλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν περισσοτέρων Ἑλλήνων ἱερέων, καθηγητῶν καὶ διδασκάλων. Κατὰ τὸ 1950 ἐλειτούργουν εἰς Ρουμανία διὰ τοὺς Ἑλληνόπαιδας δημοτικὸν σχολεῖον καὶ γυμνάσιον εἰς Βουκουρέστι δημοτικὸν καὶ προγυμνάσιον εἰς Γαλάτσι, καὶ Κωνστάντζαν καὶ δημοτικὸν σχολεῖον εἰς Βραΐλαν. Ἤδη (1979) ἀπὸ τὴν πάλαι ποτὲ ἀκμάσασαν ὁμογένειαν εἰς τὴν Ρουμανίαν σήμερον ἀπέμειναν ἐλάχιστα πλέον ἄτομα, περίπου 350-400 οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες εἶναι ὡς ἐπὶ τῶ πλεῖστον ὑπερήλικες καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀναπόφευκτον, μετὰ τὴν παρέλευσιν μερικῶν ἐτῶν, νὰ ἐκλείψουν ὁριστικῶς καὶ τὰ κατάλοιπα αὐτὰ τῆς ἄλλοτε λαμπρᾶς εἰς τὴν Ρουμανίαν Ἑλληνικῆς παροικίας.

Σοβιετικὴ Ἕνωσις. Εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἕνωσιν δὲν ὑπάρχουν ὠργανωμέναι παροικίαι, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν παλαιῶν παροικιῶν μας εἰς Τουρκίαν, Αἴγυπτον, Ρουμανίαν, Βουλγαρίαν, ἢ τῶν σημερινῶν κοινοτήτων καὶ ὀργανώσεων τῆς Ἀμερικῆς, Αὐστραλίας, Δυτικῆς Εὐρώπης, Ἀφρικῆς κλπ. Οἱ ὁμογενεῖς ἐξαιρέσει τῶν πολιτικῶν προσφύγων, δὲν διαθέτουν τὰ κοινοτικὰ ἐκεῖνα ὄργανα καὶ μέσα (Ὀργανώσεις, λέσχαι, φιλόπτωχα, ἐκκλησίαι, σχολεῖα, τύπος), τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν ὠργανωμένην παροικίαν καὶ συντελοῦν εἰς τὴν μεταξύ των καὶ τὴν μετὰ τῆς γενετείρας ἐπαφήν.

Παρὰ ταῦτα, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκεταὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὁμογενεῖς, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονται συναισθηματικῶς καὶ ψυχικῶς δεμένοι μετὰ τῆς πατρίδος, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἔχουν γνωρίσει καὶ -οἱ περισσότεροι τὸ διαισθάνονται — οὐδέποτε θὰ γνωρίσουν.

Συμφώνως πρὸς τελευταίαν ἐπίσημον ἀπογραφὴν πληθυσμοῦ, Ἰανουαρίου 1970, οἱ Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος σοβιετικοὶ ἀνήρχοντο τότε εἰς 337.000, ἐκ τῶν ὁποίων ποσοστὸν 39,3 (132.500 περίπου) εἶχον δηλώσει ὅτι θεωροῦν ὡς ἐθνικὴν των γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικήν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὅτι οἱ ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ τοῦ ἔτους 1959 ἦσαν 309.000 διὰ τὸ σύνολον τῶν Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἐκ τῶν ὁποίων ποσοστὸν 41,5 (128.000) ἐθεώρουν ὡς ἐθνικὴν των γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικήν. Παρατηρεῖται δηλαδή, κατὰ τὰ ἐπίσημα πάντοτε στοιχεῖα, αὔξησις τοῦ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς πληθυσμοῦ κατὰ 9.000 (διαφορὰ μεταξὺ γεννήσεων καὶ θανάτων) καὶ περιωρισμένη μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁμιλούντων τὴν Ἑλληνικὴν ὡς ἐθνικὴν γλῶσσαν.

Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπισήμου στατιστικῆς, θὰ πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ὁμογενεῖς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως ὑπερβαίνουν σήμερον τὰς 400.000. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι ἀρκετὰ μεγαλύτερος, περίπου διπλάσιος. Τοῦτο προκύπτει ἐξ ἑτέρων ἀνεξακριβώτων πληροφοριῶν.

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρωσίας. Αἱ κυριώτεραι Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀναπτυχθῆ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος εἰς τὰς βορείους ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἦσαν ἡ Γοργιππία, ἡ Ἑρμώνασσα, ἡ Ἡράκλεια, ἡ Καρκίνη, ἡ Θεοδοσία, ἡ Ὀλβία, τὸ

Νυμφαῖον, τὸ Παντικάπαιον, ἡ Τάναις, ἡ Φαναγόρεια, ἡ Χερσόνησος κ.ἄ. Οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ συνεχωνεύθησαν σὺν τῷ χρόνῳ πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα περιωρίσθη εἰς ὡρισμένας μόνον περιοχάς. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εἶχον ἀπομείνει Ἕλληνες μόνον εἰς τὴν Κριμαίαν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Χερσῶνα. Τὸν 9ον αἰῶνα ἔφθασαν εἰς τὰς μεσογείους Ρωσικὰς ἡγεμονίας πολλοὶ Ἕλληνες κληρικοί, οἱ ὁποῖοι ἀπέκτησαν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν εἰς τὴν δημοσίαν ζωήν. Εἰς τὸ Νοβγκορὸντ καὶ τὸ Σμολένσκ ἱδρύθησαν τὸ 11ον καὶ τὸν 12ον αἰῶνα Ἑλληνικαὶ σχολαί.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Μόσχα κατέστη κέντρον πολυπληθοῦς ἀνωτέρου Ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ εὐγενῶν οἴκων. Τὸ 1594 ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ τσάρου Θεοδώρου Ἑλληνοσλαυϊκὴ σχολὴ εἰς Λεοντόπολιν (Λβώφ). Βραδύτερον ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης ἵδρυσε τὸ 1620 τὴν Ἑλληνολατινικὴν σχολήν. Τὸ 1633 ἱδρύθη παρομοία σχολὴ καὶ εἰς Μόσχαν. Συμπαγὴς Ἑλληνικὴ κοινότης ὑπῆρχεν εἰς Νιέζιν(Νίζνην) τῆς Οὐκρανίας ἀπὸ τοῦ 1657. Τὸ μεγαλύτερον ὅμως μεταναστευτικὸν ρεῦμα Ἑλλήνων χρονολογεῖται εἰς τὴν Ρωσίαν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Πέτρου (1689-1725) καὶ τῆς Αἰκατερίνης τῆς Β' (1762-1796), ὁπότε ἐγκατεστάθησαν πλεῖστοι Ἕλληνες ἰδίως εἰς τὴν Κριμαίαν καὶ τὴν Ἀζοφικήν. Τὸ 1789 οἱ Ρῶσοι ἐκυρίευσαν τὸ ταταροχωρίον Χατζήμπεη καὶ ἵδρυσαν εἰς αὐτὸ δι' οὐκαζίου (βλ.λ.) τοῦ 1794 τὴν Ὀδησσόν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατεστάθη ἀμιγὴς Ἑλληνικὴ παροικία. Τὸ 1798 δι' οὐκαζίου ἐκηρύχθη ὅλη ἡ Κριμαία ἐλευθέρα πρὸς ἀποικισμὸν διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους. Ἡ ὁμαδικὴ μετανάστευσις ἐκ Τουρκίας πρὸς τὰς τότε προσαρτηθείσας νοτίους ἐπαρχίας τῆς Ρωσίας ὑπῆρξε τόση, ὥστε ἠνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ ἀπειλήσουν πρὸς στιγμὴν καὶ ποινὴν θανάτου διὰ τοὺς φεύγοντας Ἕλληνας. Τὸ 1804 ἡ Μόσχα εἶχε μεγάλην Ἑλληνικὴν κοινότητα καὶ πολλαὶ Ἑλληνικαὶ κωμοπόλεις ἱδρύθησαν εἰς τὸν δυτικὸν Ρωσικὸν Εὔξεινον Πόντον. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἔγινε συμπαγέστερος μὲ τοὺς πρόσφυγας τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχον εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τοῦ Καυκάσου αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι Πιτυοῦς, Διοσκουριάς, Ἀθῆναι, Φᾶσις κ.ἄ. Εἰς τὸν Καύκασον βραδύτερον κατὰ τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους ὑπῆρχον αἱ Ἑλληνικαὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τῆς Φάσιδος, Πέτρας, Ροδοπόλεως, Σεζήνων καὶ ἄλλων πόλεων. Τὸ 1490 ἱδρύθη εἰς τὴν Γεωργίαν ἡ μακρόβιος Ἑλληνικὴ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχτάλας. Αἱ νεώτεραι μεταναστεύσεις Ἑλλήνων εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς, εἰς τὰς ὁποίας εἶχε μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν ἐκλείψει ὁ Ἑλληνισμός, ἔχουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὸν 18ον αἰῶνα, ὅταν ὁ Βαχτὰγκ ΣΤ' (1703-1711) ἐγκατέστησεν εἰς Τιφλίδα πολλοὺς Ἕλληνας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ Καύκασος ἦτο πλήρης Ἑλλήνων μεταλλουργῶν. Εἰς αὐτοὺς προσετέθησαν πολλοὶ πρόσφυγες ἐκ Πόντου, ὑποκαθιστῶντες τοὺς Κιρκασίους τῆς Ρωσίας, οἱ ὁποῖοι διέρρεον πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ὅταν κατὰ τὸν 2ον Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον ὁ Ρωσικὸς στρατὸς ὑπεχώρησεν ἐκ τῶν περιφερειῶν αὐτῶν καὶ συνήφθη ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως τὸ 1829 ἤρχισεν ἀθρόα φυγὴ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κολωνίας, Νεοκαισαρείας, Χαλδίας καὶ μικροτέρα ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ Ροδοπόλεως. Οἱ πρόσφυγες αὐτοὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Κριμαίαν, Σοχούμ, καὶ κυρίως εἰς Κὰρς καὶ Τιφλίδα. Εἰς τὰ ἴδια μέρη ἐγκατεστάθησαν καὶ ἄλλοι 60.000 περίπου Ἕλληνες, ἰδίως Τραπεζούντιοι καὶ Θεοδοσιουπολῖται κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον (1855). Ἐγκαταστάσεις προσφύγων ἐγένοντο τότε καὶ εἰς τὰ κυβερνεῖα Σταυροπόλεως, Κουμπὰν καὶ Μαύρης Θαλάσσης.

Τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον τοῦ Πόντου ὑπέστη κλονισμὸν κατὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877-1878, ὁπότε ἠρημώθη ὁριστικῶς ἡ ἄλλοτε Ἑλληνικωτάτη Θεοδοσιούπολις, ἐμειώθη σημαντικώτατα ὁ Ἑλληνισμὸς Χαλδίας, Νεοκαισαρείας καὶ Κολωνίας καὶ αἰσθητῶς ὁ τῆς Ἀμασείας. Ἄνω τῶν 100.000 Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν τότε εἰς τὸν δυτικὸν καὶ τὸν βόρειον Καύκασον καὶ ἱδρύθησαν τὰ 72 Ἑλληνικὰ «χωρία τοῦ Κάρς-Σαρηκαμίς». Κατὰ τὸ 1917 οἱ Ἕλληνες τῆς Ρωσίας ὑπελογίζοντο γενικῶς εἰς 800.000 περίπου. Μετὰ τὴν Σοσιαλιστικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1917, πολλοὶ Ἕλληνες κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δεκαετίαν εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Ρωσίας περίπου 60.000 Ἕλληνες. Συμφώνως πρὸς τὴν Σοβιετικὴν στατιστικὴν τοῦ 1928 ὑπῆρχον τότε εἰς τὴν Ρωσίαν 213.800 Ἕλληνες. Ἀφ' ὅτου ὅμως κατεσχέθησαν, ἐθνικοποιηθεῖσαι, ὅλαι αἱ περιουσίαι τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων, κατέστη ἀδύνατος ἡ αὐτοτελὴς ἀνάπτυξις τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν. Εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἕνωσιν, μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ καθεστῶτος ἐξηκολούθησεν ἡ λειτουργία Ἑλληνικῶν σχολείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχει καθιερωθῆ ἡ φωνητικὴ γραφὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Τσεχοσλοβακία. Τὰ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἄτομα ποὺ διαμένουν σήμερον εἰς τὴν Τσεχοσλοβακίαν ὑπολογίζονται εἰς 10-12.000 περίπου.

Οὐγγαρία. Εἰς τὴν Οὐγγαρίαν εἶχον ἐγκατασταθῆ πολλοὶ Ἕλληνες, ἱδρύσαντες κοινότητας αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν εἰς ἰδιαιτέραν ἀκμὴν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Τὸ 1750 ἐξελέγη δήμαρχος Πέστης ὁ ἐκ Κοζάνης Κωνσταντῖνος Τέρζης. Αἱ Ἑλληνικαὶ παροικίαι τῆς Οὐγγαρίας παρήκμασαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος. Αἱ σημαντικώτεραι Ἑλληνικαὶ παροικίαι τῆς Οὐγγαρίας ἦσαν αἱ ἑξῆς: Βουδαπέστης, διατηροῦσα ἀπὸ τοῦ 1790 μεγαλοπρεπῆ ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ σχολεῖον, Γόγγου, Μίσκολτζ, Ἔρλαου, Νεοφύτου, Τοκάϊας, Σέντες, δευτερεύουσαι δὲ αἱ Ἑπταπυργίου, Τόρνοβας, Κεσκεμέτ, Νιιέσεγκ, Ἔγκρι κ.ἄ.

Ἀνατολικὴ Γερμανία. Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Λαϊκὴν Δημοκρατίαν τῆς Γερμανίας δὲν ὑπερβαίνουν τοὺς 160. Τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν εἶναι ὑπερήλικες, ὑπόλοιπα τῶν παλαιῶν παροικιῶν τοῦ Βερολίνου, τῆς Δρέσδης, τῆς Λειψίας καὶ τοῦ Κέμμιτζ.

Πολωνία. Μὲ ἐξαίρεσιν τῶν πολιτικῶν φυγάδων ἐξ Ἑλλάδος, ἐλάχιστοι μόνον Ἕλληνες — εἴκοσι περίπου — ζοῦν εἰς Πολωνίαν, ἡ ἐπαφή των δὲ μὲ τὴν πρεσβευτικὴν ἀρχὴν περιορίζεται εἰς τὴν κατ' ἔτος ἀνανέωσιν τῶν διαβατηρίων. Λόγῳ ἐξ ἄλλου τῆς μικρᾶς παραμονῆς των εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ τῶν μικτῶν γάμων, οἱ ὁμογενεῖς αὐτοὶ ἀγνοοῦν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ δὲν διατηροῦν δεσμοὺς μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Πρὸ τοῦ 1939 εἰς τὴν Πολωνίαν αἱ σπουδαιότεραι Ἑλληνικαὶ παροικίαι ἦσαν: ἡ τῆς Βίλνας, ὅπου ἐδίδαξεν ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἡ τῆς Λβόβης, συσταθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος, ἡ τοῦ Πόζεν καὶ ἡ τῆς Ὀστροβίας.

Τουρκία. Ὅ,τι ἐλέχθη ἀνωτέρω διὰ τὴν Ἀλβανίαν ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Τουρκίαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν νήσων Ἴμβρου καὶ Τενέδου δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἀπόδημος. Πρόκειται περὶ ἐνδήμων καὶ οὐχὶ ἀποδήμων, τῶν ὁποίων τὸ καθεστὼς διέπεται ἀπὸ τὴν Συνθήκην τῆς Λωζάννης. Ἡ Τουρκία εἶναι κράτος κατὰ κύριον λόγον Ἀσιατικόν. Ἀναφέρεται ἐν τούτοις εἰς τὸ παρὸν μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν καθόσον οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας ζοῦν ὅλοι εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν τμῆμα τῆς χώρας.

Β' ΑΣΙΑ

Ἰαπωνία. Ἡ Ἰαπωνία οὐδέποτε προσείλκυσε Ἕλληνας ἢ ὑπερποντίους μετανάστας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν διαβιούντων μονίμως εἰς Ἰαπωνίαν ὁμογενῶν δὲν ὑπερβαίνει τὰς 25 οἰκογενείας εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν εἶναι πρώην ναυτικοί, οἱ ὁποῖοι, νυμφευθέντες μὲ Ἰαπωνίδας, παρέμειναν, ἀσχολούμενοι κυρίως μὲ τὴν λειτουργίαν μικρῶν ἑστιατορίων ἢ μπάρ. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις μαρτυρίαι ὅτι εἰς τὴν Ἰαπωνίαν εἶχον ἐγκατασταθῆ Ἕλληνες ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἐγκατάστασις Ἑλλήνων ἐγένετο ἐπίσης καὶ περὶ τὸ 1905.

Ἰνδία. Οἱ διαβιοῦντες εἰς Ἰνδίαν Ἕλληνες εἶναι ἐλάχιστοι, ὄχι περισσότεροι τῆς εἰκοσάδος καὶ ἐργάζονται ὡς ὑπάλληλοι εἰς διαφόρους ἑταιρίας. Παρὰ ταῦτα ὑφίστανται Ἑλληνικαὶ καὶ Ὀρθόδοξοι Κοινότητες εἰς Καλκούτταν καὶ Βομβάην. Ἐκκλησιαστικῶς ἡ Ἰνδία ὑπάγεται εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Ν. Ζηλανδίας. Ἱερὸς Ναὸς λειτουργεῖ εἰς Καλκούτταν. Εἰς τὴν Καλκούτταν ἐγκατεστάθησαν Ἕλληνες κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅταν ὁ ἐκ Φιλιππουπόλεως Παναγιώτης Χατζηαλέξης μετεκάλεσεν εἰς τὴν πόλιν πολλοὺς συμπολίτας του. Τὸ 1782 οἱ Ἕλληνες τῆς Καλκούττας ἵδρυσαν τὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως, διὰ τὸν ὁποῖον μετεκάλεσαν ἱερεῖς ἐκ Σινᾶ. Βραδύτερον ἱδρύθη καὶ Ἑλληνικὸν σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδαξαν ὁ Πέτρος Πρωτόπαπας, ὁ Δημήτριος Γαλανὸς κ.ἄ. Εἰς τὴν Καλκούτταν ἱδρύθη τὸ 1818 ὁ περίφημος ἐμπορικὸς οἶκος τῶν ἀδελφῶν Ράλλη (Στεφάνου, Ἰωάννου καὶ Εὐστρατίου).

Κίνα. Εἰς τὴν Κίναν οἱ Ἕλληνες πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου ὑπελογίζοντο εἰς 4.000 ἄτομα περίπου, διέμενον δὲ κυρίως εἰς τὰς πόλεις Σαγκάην, Τιέν-Τσίν, Καντῶνα καὶ Χόγκ-Κόγκ. Ἤδη ὅμως δὲν παρέχονται στοιχεῖα περὶ τῶν εἰς Κίναν Ἑλλήνων.

Πακιστάν. Οἱ εἰς τὸ Πακιστὰν διαβιοῦντες ὁμογενεῖς εἶναι ἐλάχιστοι. Ὑπολογίζονται εἰς 25 περίπου ἄτομα.

Ἰράν(Περσία). Ἡ εἰς τὴν Τεχεράνην Ἑλληνικὴ Ὁμογένεια ἀριθμεῖ περὶ τὰ 400 μέλη τὰ ὁποῖα ἐγκατεστάθησαν εἰς Ἰρὰν κατὰ τὴν προπολεμικὴν κυρίως περίοδον. Οἱ περισσότεροι προέρχονται ἐκ προσφύγων τοῦ Πόντου καὶ τῆς Προύσης οἱ ὁποῖοι διωχθέντες κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν (1923) ἐκ τῶν ἑστιῶν των, κατέληξαν τελικῶς εἰς Ἰράν.

Ἡ σημερινὴ δευτέρα γενεὰ τῶν ἀρχικῶς ἐγκατασταθέντων παροίκων ἔχει μορφωθῆ καὶ προοδεύσει ἐπαγγελματικῶς. Μερικοὶ μάλιστα ἔχουν ἀναπτύξει ἀνθούσας ἐπιχειρήσεις, ἄλλοι δὲ ἐργάζονται ὡς στελέχη εἰς Ἰρανικὰς ξένας ἑταιρίας. Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὅμως τοῦ 1979 καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Ἰσλαμικῆς δημοκρατίας εἰς τὸ Ἰρὰν ἡ θέσις τῶν ξένων εἰς τὴν χώραν ἀπέβη δυσχερής, πολλοὶ δὲ ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς χώρας. Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπῆρχεν ἡ ἑλληνικὴ παροικία τῆς Ταυρίδος. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν διετέλεσε τότε ἐπίσκοπος ὁ Τραπεζούντιος Νικόλαος Χιονιάδης.

Ἰράκ. Ἐλάχιστοι Ἕλληνες διέμενον εἰς Ἰράκ, κυρίως ἀπασχολούμενοι εἰς ἐκτελούμενα ἐκεῖ ἔργα. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν ὅμως τοῦ Ἰρανο-Ἰρακικοῦ πολέμου κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1980, οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἐπαναπατρίσθησαν.

Συρία. Εἰς Συρίαν ὑπάρχει μικρὰ Ἑλληνικὴ παροικία μόνον εἰς τὴν Δαμασκόν, δεδομένου ὅτι εἰς Χαλέπιον καὶ Λαοδίκειαν ἡ παρουσία Ἑλλήνων εἶναι ὑποτυπώδης.

Ἡ ἄλλοτε ἀκμάζουσα παροικία Δαμασκοῦ παρήκμασε λόγω τῆς προοδευτικῆς ἀναχωρήσεως μελῶν αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς ἄλλας Ἀραβικὰς χώρας καὶ κυρίως εἰς τὸν Λίβανον.

Σαουδικὴ Ἀραβία. Οἱ εἰς Σαουδικὴν Ἀραβίαν Ἕλληνες ὑπολογίζονται εἰς περισσοτέρους ἀπὸ 7.000, τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν ὁποίων διαμένει εἰς τὴν Τζέντα. Οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰδικευμένοι ἐργατοτεχνῖται, οἱ ὁποῖοι προσλαμβάνονται ἐπὶ συμβάσει ἐργασίας ἀπὸ Σαουδαραβικὰς καὶ ξένας ἑταιρίας αἱ ὁποῖαι ἐκτελοῦν μεγάλα δημόσια ἔργα.

Λίβανος. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου (1977-1979) ἦσαν ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰ Προξενικὰ Μητρῶα Βηρυτοῦ 2000 περίπου Ἕλληνες κατὰ τὸ πλεῖστον ἐργάται, μικροβιοτέχναι, μικρέμποροι καὶ ἐλάχιστοι βιομήχανοι καὶ ἔμποροι. Ὑπῆρχαν, ἐξ ἄλλου, ἄλλα 3000 περίπου ἄτομα, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ Ἕλληνες ἢ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς δὲν ἦσαν ἐγγεγραμένα εἰς τὰ προξενικὰ μητρῶα ἢ εἶχον σχέσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς συνάψεως μικτοῦ γάμου.

Ἰσραήλ. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ὁμογενῶν ποὺ ζοῦν εἰς τὸ Ἰσραὴλ καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενα ἐδάφη, ὑπολογίζονται εἰς 600 περίπου. Ἐκ τούτων 350 περίπου εἰς τὴν Παλαιὰν Πόλιν (Ἀνατολικὴν Ἱερουσαλὴμ) καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τὴν Νέαν Πόλιν. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς δὲν περιλαμβάνονται τὰ μέλη τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος (100 Παλαιὰ Πόλις, 100 Χάϊφα, 80 Ἰόπη-Τὲλ Ἀβίβ καὶ 50 εἰς διαφόρους ἄλλας πόλεις).

Εἰς τὴν Παλαιστίνην Ὀρθόδοξοι Χριστιανικοὶ ναοὶ εἶναι οἱ ἑξῆς: 1) Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Τάφου, 2) ἡ βασιλικὴ τῆς Βηθλεέμ, 3) ὁ ναὸς τῆς Γεθσημανῆς, 4) ἡ ἐκκλησία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐν Ναζαρέτ. Ἐπίσης ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Θαβώρ, ἡ μονὴ τοῦ Φρέατος τῆς Σαμαρείτιδος, τὸ εἰς Ἱεροσόλυμα κεντρικὸν Μοναστήριον ὅπου ἔχει τὴν ἕδραν του ὁ Πατριάρχης, 29 μοναστήρια εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ἱερουσαλήμ, 6 μοναστήρια εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Ἰορδάνου, καὶ 18 ἡγουμενεῖα μετ' ἐκκλησιῶν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Παλαιστίνης καὶ Ἰορδανίας. Ὁρισμένοι ἐκ τῶν ἀνωτέρω ναῶν εἶναι «συντροφικοί» Ἑλλήνων καὶ ἀλλοεθνῶν Ὀρθοδόξων.

Ἰορδανία. Δὲν ὑπάρχει συγκροτημένη Ἑλληνικὴ Κοινότης, ὑπάρχουν μεμονωμένες οἰκογένειες εὐκατάστατες (ἔμποροι καὶ κτηματίες) ἀπὸ περιοχὰς τῆς Παλαιστίνης, τῆς Χάϊφας, τῶν Ἱεροσολύμων, ἐγκατεστημέναι πρὸ τοῦ 1967. Σύνολον οἰκογενειῶν περὶ τὰς 100. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν ἔχει καὶ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἰορδανικὴν ἰθαγένειαν.

Γ' ΑΦΡΙΚΗ

Αἴγυπτος. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αἰγύπτου τῶν νεωτέρων χρόνων ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μωχάμετ Ἄλη (1769-1849) ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε τὰς προλήψεις τῶν Μουσουλμάνων τῆς ἐποχῆς του. Δὲν συνεμμερίζετο οὔτε τὸν φανατισμὸν των οὔτε τὴν ροπὴν των πρὸς τὴν ἀμάθειαν. Ἀμαθὴς ὁ ἴδιος, ἐδυσφόρει διὰ τοῦτο τόσον, ὥστε εἰς ἡλικίαν 45 ἐτῶν ἤρχισε νὰ ἐκμανθάνῃ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς. Τὸ ἔνστικτόν του τὸν ὤθησε νὰ ἐμπιστευθῇ τοὺς ξένους. Μέχρι τῆς ἀνόδου του εἰς τὴν ἀρχὴν οἱ Χριστιανοὶ ἔζων εἰς τὸ περιθώριον τῆς Αἰγυπτιακῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τὸ 1811 ὅμως ἡ κατάστασίς των μετεβλήθη, ἕνεκα τῆς ἐμπιστοσύνης τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυεν ὁ πασὰς πρὸς αὐτούς. Ὁ Μωχάμετ Ἄλη ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ φοροῦν τὸ Εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα καὶ νὰ ἱδρύσουν μονὰς ἐκ Κάϊρον. Ἀργότερον ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Χριστιανικοὺς ναοὺς τὴν κωδωνοκρουσίαν καὶ ἔδωσε τὴν ἄδειαν νὰ ἱερουργοῦν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων θρησκειῶν δημοσίᾳ. Πολυπληθεῖς Ἕλληνες ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπ' αὐτοῦ ὡς κηπουροί, ἐργολῆπται ἢ διακοσμηταὶ τῶν ἀνακτόρων του. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται εἰς ὅλην τὴν Αἴγυπτον πρὶν ἀρχίσῃ ὁ ἀγὼν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας. Κατὰ τὸ 1815 ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶχε περὶ τοὺς 1000 Ἕλληνας. Εἰς τὸ Σουέζ, ἐπὶ ὀκτὼ ἐμπόρων, οἱ ἕξι ἦσαν Ἕλληνες. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἤκμαζον αἱ Ἑλληνικαὶ παροικίαι τῆς Ρωζέττης, τοῦ Καΐρου καὶ τῆς Δαμιέττης. Ἕλληνες ἐρριψοκινδύνευσαν τότε μέχρις Ἄνω Αἰγύπτου. Ἀρκετὰ καταστήματα τοῦ Σιοὺτ ἦσαν Ἑλληνικὰ καὶ ὁ σημαντικώτερος ἔμπορος τῆς πόλεως ἦτο κατὰ τὸν κόμιτα Φορμπέν, ἕνας Ἕλλην, ὁ ὁποῖος ἐξῆγεν εἰς τὴν Ἀβησσυνίαν διάφορα εἴδη. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀναφέρεται ἕνας Ἕλλην ὀνόματι Βαλσαμάκης εἰς τὴν Μίνιαν. Κατὰ τὴν περίοδον 1805-1825 εἰς ἀλληλογραφίας καὶ εἰς πατριαρχικοὺς κώδικας ἀναφέρονται ὀνόματα ὁμογενῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἢ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀπέβησαν ἀργότερον σημαντικοὶ παράγοντες εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰγύπτου. Ἐπιφανέστεροι ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἶναι οἱ ἀδελφοὶ Τοσίτσα, ὁ Ἰωάννης ντ' Ἀναστάσης καὶ ὁ Ἀθανάσιος Καζούλης. Κατὰ μίαν παράδοσιν ὁ Κωνσταντῖνος Τοσίτσας ἐδάνεισεν εἰς τὸν Μωχάμετ Ἄλη, ὅταν ἦσαν καὶ οἱ δύο νέοι καὶ ἐν στιγμὴν κρίσιμον διὰ τὸν τελευταῖον, δύο ρουμπίας. Ὁ Μωχάμετ Ἄλη οὐδέποτε ἐλησμόνησε τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν καὶ ἔδιδε πάντοτε εἰς τοὺς ἀδελφοὺς Τοσίτσα δείγματα ἐξαιρετικῆς εὐνοίας. Οἱ Θεόδωρος καὶ Μιχαὴλ Τοσίτσαι κατέστησαν σημαντικοὶ παράγοντες τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας Ἀλεξανδρείας καὶ οἱ πρῶτοι ἱδρυταὶ τῶν κοινωφελῶν αὐτῆς καταστημάτων. Ὁ Μιχαὴλ Τοσίτσας ἔγινε μάλιστα ἀργότερον ὄχι μόνον ὁ πρῶτος γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Αἴγυπτον διατηρήσας τὸ ἀξίωμα αὐτὸ μέχρι τοῦ 1854, ἀλλὰ καὶ ἕνας τῶν ἱδρυτῶν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Ἀλεξανδρείας.

Τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιεργείας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου τὴν ἔδωσαν Ἕλληνες, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Μωχάμετ Ἄλη διένεμεν ἢ ἐνοικίαζεν γαίας. Ἐκ τῆς συρροῆς τῶν Ἑλλήνων ὠφελήθη περισσότερον ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ ὁποία χάρις εἰς τὰς προσπαθείας τοῦ Μωχάμετ Ἄλη ἤρχισε νὰ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἀσημότητος τόσων αἰώνων. Οἱ Ἕλληνες συνέβαλον σπουδαίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου τῆς πόλεως. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αἰγύπτου ἤρχιζε, μικρὸν κατὰ μικρὸν νὰ αὐξάνεται καὶ νὰ εὐημερῇ ὅταν ἦλθον νὰ ἀπειλήσουν τὴν ὕπαρξίν του τὰ γεγονότα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς τοῦ Αἰγυπτιώτου Ἑλληνισμοῦ Ἀθανάσιος Γ. Πολίτης, ἂν καὶ τὸ μέγα πλῆθος ἐξεδήλωνε κάποιον φόβον οἱ Ἕλληνες φίλοι τοῦ πασᾶ οὐδόλως ἀμφέβαλλον περὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν προθέσεων του. «Ὁ Μωχάμετ Ἄλη ὄχι μόνον δὲν κακομετεχειρίσθη τοὺς Ἕλληνας, τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὴν χώραν του, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς ἠμπόδισε νὰ παρασκευάσουν κρυφίως τὴν Ἐπανάστασιν», διότι κάθε γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐξασθενίσῃ τὰς δυνάμεις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ εἶναι εὐάρεστον εἰς αὐτόν. Κατὰ τὸν ἴδιον ἱστορικὸν ὁ Μωχάμετ Ἄλη ἐγνώριζε τὴν δραστηριότητα τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀδρανείας του. Τοιουτοτρόπως 150 Ἕλληνες τῆς Αἰγύπτου ἐπιθυμοῦντες νὰ συνενωθοῦν μετὰ τῶν ἐξεγερθέντων ἀδελφῶν των, ἀνεχώρησαν διὰ Πελοποννήσου μὲ τὴν ἄδειαν τοῦ Μωχάμετ Ἄλη. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Αἰγύπτου διενηργήθησαν τότε ἔρανοι ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν μέλη τῆς σχηματισθείσης ἐπιτροπῆς ἔγιναν μεταξὺ ἄλλων οἱ ἀδελφοὶ Τοσίτσα καὶ οἱ ἀδελφοὶ Κάλογλου. Εἶναι ἀδύνατον νὰ πιστευθῇ γράφει ὁ Ἀθανάσιος Γ. Πολίτης ὅτι ὁ ἀντιβασιλεὺς ἠγνόει τὴν δραστηριότητα αὐτὴν καὶ ὅτι αἱ ἀποστολαὶ ἀνδρῶν καὶ χρημάτων ἐγένοντο ἐν ἀγνοίᾳ του. Ἡ στάσις τοῦ Μωχάμετ Ἄλη μετεβλήθη ἔπειτα ἀπὸ δύο ἔτη, διότι ἠσθάνετο ἀκόμη ἀρκούντως ἰσχυρὸς ὥστε νὰ ἀρνηθῇ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ σουλτάνου περὶ συμπράξεώς του εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1824 ὁ ἀντιβασιλεὺς ἀπέστειλε κατὰ τῶν Ἑλλήνων τὸν υἱόν του Ἰμβραὴμ μὲ 63 πολεμικὰ καὶ 100 μεταγωγικὰ μεταφέροντα 17.000 ἄνδρας τακτικοῦ πεζικοῦ, 800 ἱππεῖς, 4 λόχους σκαπανέων καὶ πυροβολικόν. Τὴν 17 Ἰουνίου 1827 ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἐξ 23 ἱστιοφόρων ὑπὸ τὸν Τομπάζην ἀπεπειράθη νὰ πυρπολήσῃ τὰ Αἰγυπτιακὰ πολεμικὰ εἰς τὸν ὅρμον τῆς Ἀλεξανδρείας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὸ Ναυαρῖνον, μία Αἰγυπτιακὴ κορβέττα ἔφερεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὴν εἴδησιν τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1827. Αἱ οἰκογένειαι τῶν ναυτῶν τῶν πεσόντων εἰς τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου κατέκλυσαν τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μωχάμετ Ἄλη καὶ αἱ ὁδοὶ ἀντήχουν ἐκ τῶν κραυγῶν των. Ὁ ἀντιβασιλεὺς ἀπέκρυπτε τὴν θλῖψιν του καὶ ἔλαβεν ἀμέσως μέτρα διὰ νὰ προλάβῃ κάθε ἀπόπειραν ἀντεκδικήσεων, ἡ ὁποία θὰ εἶχε δι' αὐτὸν καταστρεπτικὰς συνεπείας. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἐνῶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας οἱ Ἕλληνες ἐσφάζοντο, ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ἐξηκολούθησε νὰ ἐκτείνῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν προστατευτικὴν εὐμένειαν του. Ὁ Μωχάμετ Ἄλη, ὄχι μόνον ἐπροστάτευσε τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς Αἴγυπτον Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ ἐδέχθη τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ὁποίους ἡ Ὀθωμανικὴ βαρβαρότης ἐξεδίωκεν ἐκ τῶν ἄλλων ἐδαφῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθησαν νὰ κατέρχωνται ἀθρόοι εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἦλθον ἑκουσίως εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὑπῆρξαν καὶ οἱ μεταφερθέντες εἰς τὴν χώραν αὐτὴν διὰ τῆς βίας. Ὁ στρατὸς τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπέστειλεν εἰς Αἴγυπτον χιλιάδας Ἑλλήνων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Αἱ ἀνθρωπαγοραὶ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Καΐρου ἦσαν πλήρεις γυναικῶν νέων ἢ νεανιῶν ἁρπαγέντων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰς οἰκογενείας των. Τρεῖς χιλιάδες περίπου μετεφέρθησαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν πωληθέντες ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ πασᾶ εἰς δουλεμπόρους. Κάθε σχεδὸν εὔπορος Μουσουλμανικὴ οἰκογένεια ἀπέκτησε τότε Ἕλληνας δούλους.

Πρώτη Ἑλληνικὴ κοινότης ὑπῆρξεν εἰς Αἴγυπτον τῆς Ἀλεξανδρείας, ἱδρυθεῖσα τὸ 1843. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ Ἕλληνες εἶχον εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν μόνον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα ἡ ὁποία ἐχρησίμευε ταυτοχρόνως ὡς ξενὼν καὶ κατάλυμα διὰ τοὺς περαστικοὺς Ἕλληνας. Τὸ 1833 ὑπῆρχεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ Ἑλληνικὸν νοσοκομεῖον, τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι γνωστὸν τὸ ἔτος ἱδρύσεως. Πρὸ τῆς ἐπισήμου ἱδρύσεως τῆς κοινότητος ὑπῆρξεν ἐκτὸς τοῦ νοσοκομείου καὶ Ἑλληνικὴ σχολή.

Αἱ ἄλλαι Ἑλληνικαὶ κοινότητες τῆς Αἰγύπτου ἱδρύθησαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Κοινότητος Ἀλεξανδρείας. Εἰς τὸ Κάϊρον ἡ κοινότης ἱδρύθη τὸ 1904, ὑφίστατο ὅμως ἐκεῖ ἀπὸ τῆς 29 Φεβρουαρίου 1856 ὀργάνωσις ὀνομαζομένη Ἑλληνορθόδοξος Κοινότης, ἡ ὁποία εἶχε σκοπὸν τὴν συντήρησιν ἑνὸς σχολείου ἀρρένων, ἑνὸς ἄλλου θηλέων καὶ ἑνὸς νοσοκομείου, καὶ τὴν βοήθειαν τῶν πτωχῶν τῆς παροικίας.

Μία ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας κοινότητας τῆς Αἰγύπτου εἶναι ἡ τῆς Μανσούρας, ἱδρυθεῖσα πρὸ τοῦ 1860. Εἰς τὸ Πόρτ-Σάϊτ ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1865 περίπου. Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ συνέρρευσαν εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ

Σουέζ πολυπληθεῖς Ἕλληνες ἐργάται διὰ νὰ ἐργασθοῦν εἰς τὴν διόρυξιν τοῦ Ἰσθμοῦ. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔφερον καὶ τὰς οἰκογενείας των καὶ τοιουτοτρόπως ἐσχηματίσθησαν οἱ πρῶτοι πυρῆνες τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν τοῦ Σουέζ τῆς Ἰσμαηλίας καὶ τοῦ Πόρτ-Σάϊτ. Ἡ ἐμφάνισις Ἑλλήνων εἰς Τάνταν χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1842, ἡ κοινότης ὅμως ἱδρύθη μόλις τὸ 1880. Εἰς τὸ Ζαγαζὶκ ἡ παρουσία Ἑλλήνων σημειοῦται ἀπὸ τοῦ 1850, ἡ συγκρότησις δὲ κοινότητος πραγματοποιεῖται μετὰ εἴκοσιν ἔτη.

Εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον ἡ νεωτέρα ἐγκατάστασις τῶν Ἑλλήνων χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὁ Ἑλληνισμὸς σημειώσας ἄλλοτε σημαντικὴν δρᾶσιν εἰς τὴν χώραν αὐτὴν, ἐξηφανίσθη ἀπὸ τῆς Μουσουλμανικῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου. Μόνον μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ 1840 ἤρχισαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐπανεμφανίζονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Αἰγύπτου. Τὸ 1854 ἕνεκα τῆς μεγάλης ζητήσεως σιτηρῶν οἱ μεγάλοι Ἑλληνικοὶ οἶκοι Κασσαβέτη, Καβάφη καὶ Νικολοπούλου ἱδρυσαν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἄνω Αἰγύπτου ὑποκαταστήματα, διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἀγοράσουν τὴν ἐσοδείαν τοῦ σίτου. Περὶ τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ἐμπορικῶν τούτων οἴκων ἦλθον νὰ ἐγκατασταθοῦν μικροεπαγγελματίαι, οἱ ὁποῖοι ἐσχημάτισαν τοιουτοτρόπως τὰς πρώτας ὁμάδας τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον. Τὸ 1903 Ἕλληνες ὑπῆρχον κατὰ τὸν Ν. Φιριππίδην εἰς Οὐάστον, Μπίμπε Φάσχν, Μαγάγαν, Βένι-Μαζάρ, Ματάϊ, Κολοσάνα, ἀπὸ Σαμαλοὺτ μέχρι Μίνιας ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης μέχρι Ἀσσιούτ, εἰς Ἄμου-Κερκάς, Ρόδα, Μελλαουΐ, Δεῖρούτ, Μανφαλούτ, καὶ ἀπὸ Ἀσσιούτ μέχρι Ἀσουάν, εἰς Σοχάγκ, Ἀχμίμ, Γκίργκε, Βαλιάναν, Νάγκ-Χαμάδι, Καΐναν, Λοῦξορ καὶ Ἀσσουάν. Ἐξ αὐτῶν συγκεκροτημένας κοινότητας εἶχον αἱ παροικίαι τῆς Μίνιας, Βένι-Σουέφ, Ἀσσιούτ, Φαγιούμ καὶ Ἀσσουάν.

Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Αἰγυπτιώτικου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ δραστηριότης τῶν Ἑλλήνων τῆς Αἰγύπτου δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν οἰκονομικὴν σφαῖραν, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν τομέα. Τὸ 1908 ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου «Σύλλογος Φιλάθλων Ἀλεξανδρείας», ἡ ἵδρυσις Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς κινήσεως. Τὸ ἵδρυμα τῆς Βιβλιοθήκης ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1919 τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Φάρος». Τὸ 1923 τὸ ἵδρυμα ἀναδιωργανώθη καὶ ἔλαβε ἐπωνυμίαν «Ἀλεξανδρινὴ Βιβλιοθήκη». Ἀπὸ τοῦ 1904 ὑπῆρχεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁ σύλλογος «Νέα Ζωὴ», ὁ ὁποῖος ἤρχισεν τὴν ἔκδοσιν φιλολογικοῦ περιοδικοῦ. Τὸ 1911 ἀπεχώρησαν ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς «Νέας Ζωῆς» ὁ Στέφανος Πάργας καὶ ἄλλοι Ἀλεξανδρινοὶ λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἐξέδωσαν νέον περιοδικὸν τὰ «Γράμματα», τὰ ὁποῖα ἐσημείωσαν σταθμὸν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν. Εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰγύπτου σημαντικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ συμβολὴ τῶν περιοδικῶν «Ἔρευνα» τοῦ Α. Κασιγόνη καὶ «Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη» τῆς Ρίκας Σεγκοπούλου. Ἰδιαιτέραν λάμψιν προσέδωσεν εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης.

Ἡ προεκτεθεῖσα λαμπρὰ ἄνθησις τοῦ Αἰγυπτιώτου Ἑλληνισμοῦ συνεχίσθη ἐπὶ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη μέχρι τοῦ 1952, ὁπότε τὰ σημειωθέντα εἰς τὴν Αἴγυπτον γνωστὰ γεγονότα, ἡ σοσιαλιστικοποίησις τῆς χώρας, αἱ ἐθνικοποιήσεις καὶ ἡ ἔκρηξις τοῦ Ἀραβικοῦ ἐθνικισμοῦ ἔθεσαν ἀτυχῶς τέρμα εἰς τὴν ἀνοδικὴν πορείαν του καὶ ὡδήγησαν βαθμιαίως εἰς τὴν ἀποψίλωσιν καὶ τὴν πλήρη σχεδὸν διάλυσιν τῆς παλαιᾶς ἰσχυρᾶς καὶ πλουσίας Ἑλληνικῆς παροικίας.

Ἐνῶ παλαιότερον κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς της ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τῆς Αἰγύπτου περιελάμβανε 140.000 περίπου ὁμογενεῖς καὶ κατὰ τὸ 1950 ἀκόμη ὑπερέβαινε τὰς 100.000, σήμερον οἱ ἐναπομείναντες Ἕλληνες ἀνέρχονται εἰς 8.000 περίπου ἄτομα. Ἐξ αὐτῶν περὶ τὰ 5.000 εὑρίσκονται εἰς τὸ Κάϊρον καὶ περὶ τὰς 2.500-3.000 εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἔξω ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κέντρα δὲν ὑπάρχουν πλέον παρὰ μόνον 20 οἰκογένειαι εἰς τὴν Μανσούραν, 42 ἄτομα εἰς Μίνιαν καὶ 50 ἄτομα διεσπαρμένα ἀνὰ τὴν ὑπόλοιπον Ἄνω Αἴγυπτον. Εἰς τὸ Κάϊρον ἔχουν ἐπίσης καταφύγει, λόγω τῶν πολεμικῶν γεγονότων καὶ ὅλαι αἱ διαμένουσαι ἄλλοτε εἰς Πόρτ-Σάϊντ, Ἰσμαηλίαν καὶ Σουέζ Ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι, ἐκ τῶν ὁποίων παραμένουν ἀκόμη εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν πρωτεύουσαν (μὲ πρόθεσιν μᾶλλον ὁριστικῆς ἐγκαταστάσεως) περίπου 150 οἰκογένειαι, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ ἀνεχώρησαν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον.

Αἰθιοπία. Ἡ Αἰθιοπία εἶχε γίνει γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὁ Θωμᾶς Ἰνδοκοπλεύστης ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Ἀδουλίδα (σημερινὴν Τσούλλαν) ὑπῆρχον καὶ Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί. Αἱ παραδόσεις τῶν Αἰθιόπων ἀναφέρουν ὅτι εἶχον ἐπισκεφθῆ τὴν χώραν των μεταξὺ ἄλλων ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ κατόπιν οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας τῶν Αἰγυπτίων. Μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, αἱ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Αἰθιόπων ἔγιναν στενώτεραι. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ Αἰθίοπες ἐπολέμησαν συμμαχοῦντες μετὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῆς Ὑεμένης. Τὸ ὁμόδοξον τῶν δύο λαῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν σχέσεων καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος οἱ Ἕλληνες κατεῖχον τὰς πλέον σημαντικὰς θέσεις εἰς τὸ κράτος. Ὁ αὐτοκράτωρ Μενελὶκ ἐπέδειξε πάντοτε μεγάλην εὔνοιαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς χώρας του. Μεγάλην ὑποστήριξιν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον τῆς χώρας του παρέχει καὶ ὁ μετέπειτα αὐτοκράτωρ Χαϊλὲ Σελασιέ, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς διάδοχος εἶχεν ἀποδείξει τὸν φιλελληνισμὸν του μὲ δωρεὰς πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ δι' ἐπισκέψεως τῆς Ἑλληνικῆς πρωτευούσης. Ἡ εἰς Αἰθιοπίαν καὶ Τζιμπουτὶ Ἑλληνικὴ παροικία ἀριθμεῖ 1.300 περίπου ἄτομα, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν μιγάδων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλάχιστοι ἔχουν Ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ὁμογενῶν ἔχει ἐγκατασταθεῖ εἰς τὰς ἑξῆς πόλεις:

Ἀδδὶς Ἀμπέμπα: Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης ἀριθμοῦσα 600-700 μέλη, ἔχει γυμνάσιον καὶ 130 μαθητὰς καὶ 11 καθηγητάς, δημοτικὸν σχολεῖον μὲ 160 μαθητὰς καὶ 7 διδασκάλους, Νηπιαγωγεῖον μὲ μίαν νηπιαγωγόν, Οἰκοτροφεῖον καὶ ἕνα ἀθλητικὸν σύλλογον. Ἡ Κοινότης Ἀδδὶς Ἀμπέμπα ἔχει ἐπίσης δύο ναούς.

Ἀσμάρα: Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας ἠναγκάσθη ἐκ τῶν προσφάτων συγκρούσεων νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἀδδὶς Ἀμπέμπα. Συνολικῶς, οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀσμάρας ἀνήρχοντο εἰς 160, διετήρουν ναόν, δημοτικὸν σχολεῖον καὶ λέσχην.

Ντίρε-Ντάου: Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία, ἀριθμοῦσα περὶ τὰ 50 μέλη, ἔχει σημαντικὴν ἰδιόκτητον περιουσίαν, Ἱερὸν, Ναόν, Ἑλληνικὸν δημοτικὸν σχολεῖον καὶ λέσχην.

Ντέμπι Ντόλλο: Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἀριθμεῖ 120 μέλη καὶ ἔχει δημοτικὸν σχολεῖον.

Κέρεν: Ἀπὸ τὴν ἄλλοτε ἀνθοῦσαν παροικίαν ἔχουν ἀπομείνει ἐλάχιστοι ὁμογενεῖς.

Τζιμπουτί: Ἡ παροικία ἀριθμοῦσα 250-300 μέλη, ἔχει δύο ναοὺς καὶ Ἑλληνικὸν δημοτικὸν σχολεῖον.

Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω κοινότητες ὑπάγονται ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Ἀξώμης.

Σουδάν. Εἰς τὸ Σουδὰν ὑπῆρχον Ἕλληνες ἤδη ἀπὸ τοῦ 1853. Πρὸ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Μάγδη (βλ. λ.) ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς Χαρτοὺμ 135 ὁμογενεῖς. Κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Χαρτοὺμ ὑπὸ τῶν Μαγδιστῶν ἐσφάγησαν 47 Ἕλληνες. Ὅταν ὁ Ἀγγλοαιγυπτιακὸς στρατὸς προήλασε τὸ 1896 πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ Σουδάν, ἠκολουθεῖτο ὑπὸ πολυπληθῶν Ἑλλήνων, προμηθευτῶν ἢ ὑπαλλήλων εἰς διαφόρους βοηθητικὰς ὑπηρεσίας. Ἡ κατάλυσις τοῦ καθεστῶτος τῶν Μαγδιστῶν ὑπῆρξε διὰ τοὺς ξένους ἀφετηρία περιόδου εὐημερίας. Ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ προσέρχωνται εἰς Σουδὰν ὁλοὲν πολυαριθμότεροι Ἕλληνες. Τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, τὸ 1902, οἱ εἰς Χαρτοὺμ καὶ Ὀμντουρμαν ἐδρεύοντες Ἕλληνες ἱδρυσαν κοινότητα τῆς ὁποίας πρώτη μέριμνα ὑπῆρξεν ἡ ἀνέγερσις ἐκκλησίας καὶ κατόπιν, ἡ ἵδρυσις σχολῆς. Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς κοινότητος Χαρτοὺμ ἱδρύθησαν ἔπειτα Ἑλληνικαὶ κοινότητες εἰς Πὸρτ-Σουδὰν (1907) καὶ εἰς Ἀτμπάραν, Οὐὰδ-Μέδανι καὶ Ἐλ-Ὀμπεῖτ. Τὸ 1907 ἀνηγέρθη Ἑλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ εἰς τὸ Οὐάδι-Χάλφα. Ἕλληνες ὑπάρχουν ἐπίσης εἰς Δουέμ-Κῶστι, Ταλόδι, Μελούτι, Μαλακάλ, Γκενταέφ, Δαρφούρ, Φάσερ, Νουχούδ, Μακουάρ, Καδάρεφ, Ράχαδ Σίγκια, Ροζεΐρες καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Καμπέλλας παρὰ τὰ σύνορα τῆς Αἰθιοπίας.

Μέχρι τοῦ 1956 ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τοῦ Σουδὰν ἠρίθμει περὶ τὰς 12.000 ἄτομα. Ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας ὅμως τοῦ Σουδὰν καὶ ἐντεῦθεν (1956) ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Σουδὰν ὑπέστη τύχην ἀνάλογον μὲ τὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰγύπτου. Σήμερον παραμένουν εἰς τὸ Σουδὰν μόνον περὶ τοὺς 1400 ὁμογενεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων 1300 περίπου εἰς τὸ Χαρτοὺμ.

Νότιος Ἀφρική. Οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Νότιον Ἀφρικὴν ὁμογενεῖς ὑπολογίζονται εἰς 30-50.000 καὶ ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ τὸ μικρεμπόριον. Γενικῶς πρόκειται περὶ Ἑλληνισμοῦ ἀκμαίου, προοδευτικοῦ καὶ φιλέργου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνωτέρας μορφώσεως δὲν εἶναι μεγάλος, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀρχίζει νὰ διευρύνεται.

Ἡ παροικία τῆς πρώην Νοτιοαφρικανικῆς Ἑνώσεως ἤρχισε νὰ σχηματίζεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 19ου αἰῶνος. Αἱ κυριώτεραι Ἑλληνικαὶ κοινότητες εἶναι αἱ τοῦ Γιοχάννεσμπουργκ, τῆς Πραιτωρίας καὶ τοῦ Καιηπτάουν, ὅπου συντηροῦνται Σχολεῖα καὶ Ἐκκλησίαι. Τὸ Γιοχάννεσμπουργκ εἶναι ἕδρα τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννουπόλεως, ὁ ὁποῖος ὑπάγεται εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας. Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία Γιοχάννεσμπουργκ ἔχει ναὸν τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Εἰς τὴν Πραιτωρίαν οἱ Ἕλληνες διατηροῦν ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἰς δὲ τὸ Καιηπτάουν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Τυνησία. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐγκατεστημένων εἰς Τυνησία Ἑλλήνων δὲν ὑπερβαίνει τὰς 70 οἰκογενείας. Ἐξ αὐτῶν 40 περίπου εἶναι ἐγκατεστημέναι εἰς Τύνιδα, αἱ δὲ ὑπόλοιποι 30 εἰς Σφάξ. Εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παλαιοὶ μετανάσται, καθ' ὅσον ἡ μεγίστη πλειοψηφία αὐτῶν ἀφίχθη εἰς Τυνησίαν πρὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Μαρόκον. Τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ Μαρόκο ἐγκατεστάθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Γαλλικῆς διοικήσεως τῆς χώρας. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 ὅμως, ὅταν τὸ Μαρόκον ἀπέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ἤρχισε καὶ ἡ διαρροὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου. Μέχρι πάντως τοῦ 1973 οἱ εἰς Μαρόκον ὁμογενεῖς ὑπελογίζοντο ἀκόμη εἰς 900 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων διέμενον ἐν Καζαμπλάνκαν. Ἔκτοτε συνεχίσθη ἡ διαρροή των.

Ἀλγερία. Ἡ Ἀλγερία δὲν ἀπετέλεσεν οὔτε καὶ ἀποτελεῖ

χώραν μὲ σημαντικὴν παρουσίαν Ἑλληνικῆς παροικίας. Πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἀλγερινοῦ κράτους διέμενον εἰς Ἀλγερίαν 100 περίπου Ἕλληνες, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἀνεχώρησαν μετὰ τῶν λοιπῶν Εὐρωπαίων. Πρὸς τὸ παρὸν κατοικοῦν μονίμως 29 Ἕλληνες (ἕνας ἰατρός, 4 μηχανικοί, ἕνας βιομήχανος ἐπίπλων, ἕνας ἔμπορος καὶ 9 καθηγηταὶ εἰς Ἀλγερινὰ Πανεπιστήμια μετὰ τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν των). Ἐὰν ἀναλάβουν τεχνικαὶ ἐπιχειρήσεις τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων εἰς τὴν Ἀλγερίαν, θὰ ὑπάρχῃ ὡρισμένος ἀριθμὸς μηχανικῶν καὶ τεχνικῶν στελεχῶν.

Ζάμπια. Οἱ ὁμογενεῖς ἀνέρχονται περίπου εἰς 2000. Ἐξ αὐτῶν οἱ περισσότεροι εἶναι ἐγκατεστημένοι ἀπὸ ἐτῶν, μὲ ἰδικές των ἐπιχειρήσεις οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὑπαλλήλους, τεχνίτας ἢ διαφόρους ἄλλους ἐπαγγελματίας. Ὑπάρχει μιὰ Ἑλληνικὴ κοινότης καὶ δημοτικὸν σχολεῖον, μὲ ἕνα δάσκαλο ἀπεσπασμένον ἐξ Ἑλλάδος.

Ροδεσία. Τὸ 1969 εἰς τὴν Ροδεσίαν ἦσαν ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰ Μητρῶα τοῦ Προξενείου 6000 περίπου Ἕλληνες καὶ ἄλλοι 1000 εἶχαν ἀποκτήσει τὴν Ροδεσιανὴν ἰθαγένειαν.

Ζαΐρ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμογενῶν ἀνῆρχετο εἰς 12.500 περίπου (ἐκ τῶν ὁποίων 2500 Κύπριοι) διεσκορπισμένοι εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον τῆς ἀχανοῦς αὐτῆς χώρας. Κυρίως ὅμως εὑρίσκοντο ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ κέντρα τῶν μεγαλυτέρων πόλεων καὶ δὴ τὰς πρωτευούσας τῶν ἐπαρχιῶν ἢ νομῶν. Εἰδικώτερον εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Κατάγκας οἱ ὁμογενεῖς ὑπελογίζοντο εἰς 3500 περίπου.

Καμεροὺν. Ὑπολογίζεται ὅτι εἰς τὸ Καμεροὺν ζοῦν περὶ τοὺς 1200 Ἕλληνες συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Κυπρίων.

Κένυα. Ὑπολογίζεται ὅτι εἰς Κένυαν διαβιοῦν περίπου 150 Ἕλληνες ὑπήκοοι καὶ ὁμογενεῖς οἱ ὁποῖοι εἶναι καλῶς ἐγκατεστημένοι κυρίως περὶ τοῦ Ναϊρόμπι καὶ εὐκατάστατοι.

Μαλάουϊ. Εἰς τὸ Μαλάουϊ οἱ ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰ μητρῶα τοῦ προξενείου ἀνῆρχοντο εἰς 1000 περίπου. Ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγονται εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Ροδεσίας καὶ Νυσσαλάνδης.

Μαδαγασκάρη. Ὑπολογίζεται ὅτι εἰς Μαδαγασκάρη ζοῦν περὶ τοὺς 400 ὁμογενεῖς. Ὑφίστανται δύο Κοινότητες εἰς τὰς πόλεις Μαγιοῦνγιο καὶ Ταναναρίβην. Ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγονται εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Ροδεσίας. Εἰς τὴν Ταναναρίβη ὑπάρχει καὶ Ἱερὸς Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Μοζαμβίκη. Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες μετανάσται εἰς Μοζαμβίκην πρὸ 100 περίπου ἐτῶν. Ὁ ἀριθμὸς των σήμερον ὑπολογίζεται εἰς 800 περίπου ἄτομα ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 500 κατοικοῦν εἰς τὰς πόλεις Μπέιρα καὶ Λορέντιο Μαρκές. Εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς ὑπάρχουν δύο κοινότητες. Εἰς τὴν Μπέιρα εἰδικώτερον ὑπάρχουν ἐπίσης Ἑλληνικὴ Λέσχη καὶ Ἑλληνικὸς Σύλλογος Κυριῶν. Ἐκκλησιαστικῶς ἡ Μοζαμβίκη ὑπάγεται εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Ροδεσίας καὶ Νυσσαλάνδης μὲ ἱεροὺς ναοὺς εἰς Μπείρα καὶ εἰς Λορέντζο Μαρκές.

Μπουρούντι. Ὑπολογίζεται ὅτι εἰς Μπουρούντι διαβιοῦν περὶ τοὺς 800 Ἕλληνας, οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἐπιχειρηματίαι. Ὑπάρχει Ἑλληνικὴ Κοινότης εἰς τὴν Μπουζουμπούρα.

Νιγηρία. Οἱ εἰς Νιγηρίαν ὁμογενεῖς ὑπολογίζονται εἰς 450 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων 2 εἶναι ἐπιστήμονες, 40 ἐπιχειρηματίαι-ἔμποροι-βιομήχανοι, 145 ὑπάλληλοι καὶ 260 ἐξαρτώμενα μέλη. Ὑπάρχει Ἑλληνικὴ Κοινότης εἰς Λάγκος, ἱδρυθεῖσα τὸ 1966.

Οὐγκάντα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμογενῶν εἰς Οὐγκάντα ὑπολογίζεται εἰς 10 ἄτομα. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἐγκατασταθῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ ζοῦν σχεδὸν καλῶς.

Τανζανία. Ὑπολογίζεται ὅτι εἰς Τανζανίαν ζοῦν περὶ τοὺς 800 ὁμογενεῖς. Ἡ Τανζανία ὑπάγεται ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Εἰρηνουπόλεως μὲ Ἱεροὺς Ναοὺς εἰς τὰς πόλεις Ντὰρ ἐς Σαλάμ, Ἀροῦσα, Νόσσι, Κιμάμπα, Τάγκα καὶ Ἰρίνγκα.

Δ' ΑΜΕΡΙΚΗ

Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι. Ὁ μεγάλος ὄγκος τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ εὑρίσκεται εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς. Πόσοι ἀκριβῶς εἶναι οἱ ἐκεῖ ζῶντες ὁμογενεῖς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῆ, διότι δὲν ὑπάρχουν στατιστικὰ στοιχεῖα. Ἡ Ἑλληνικὴ πρεσβεία μας τοὺς ὑπολογίζει εἰς 2.000.000, περίπου, ἐνῶ ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ ἐκτιμᾶ εἰς 3.000.000 τὸ σύνολον τοῦ ποιμνίου της εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, τὸν Καναδᾶ καὶ τὴν Νότιον Ἀμερικήν.

Ἡ μεγαλυτέρα συγκέντρωσις ὁμογενῶν παρατηρεῖται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Σικάγου (230.000). Εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Γενικοῦ Προξενείου Σικάγου οἱ ὁμογενεῖς ἀνέρχονται εἰς 600.000. Ἀκολουθοῦν κατόπιν ἡ περιοχὴ τῆς Νέας Ὑόρκης (225.000), Βοστώνης (200-250.000), Ἁγίου Φραγκίσκου (142.000) καὶ Νέας Ὀρλεάνης (100.000).Καὶ οἱ ἀριθμοὶ αὐτοί, σημειωτέον, ἀναφέρονται κατὰ προσέγγισιν.

Πάντως Ἕλληνες συναντῶνται εἰς ὅλας τὰς πολιτείας τῆς Βορειοαμερικανικῆς Ὁμοσπονδίας, εἶναι δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ὠργανωμένοι εἰς κοινότητας καὶ διαφόρους ὀργανώσεις (σωματεῖα, συλλόγους, ἑνώσεις κλπ). Πανταχοῦ σχεδὸν ὑπάρχουν Ἑλληνικαὶ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, αἱ ὁποῖαι, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ὠργανωμέναι κοινότητες, ἐκτὸς τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος ὑπηρεσιῶν πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, ἐξασφαλίζουν τὴν μεταξὺ των ἐπικοινωνίαν, τὴν ἀλληλοβοήθειαν, τὴν ἐνημέρωσίν των ἐπὶ ἐθνικῶν θεμάτων κλπ. Ὁ κατωτέρω πίναξ δεικνύει τὸν ἀριθμὸν τῶν κοινοτήτων καὶ ὀργανώσεων τῶν ὁμογενῶν εἰς τὰς διαφόρους πολιτείας

Ἱστορία. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἱστορικὸν τῆς εἰς Ἀμερικὴν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς Ἡνωμένας πολιτείας Ἑλληνικῆς μεταναστεύσεως. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἡ θεωρία τῆς Ἀμερικανίδος ἀρχαιολόγου Ἐνρ. Μέρτζ, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἀργοναῦται εἶχον φθάσει μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ρίο ντὲ Λὰ Πλάτα εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν καὶ εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς περιοχῆς, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ Κόλπου τοῦ Μεξικοῦ, ὅπου εὑρίσκετο ἡ Σχερία τοῦ Ἀλκινόου, ἀποικία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀναλυτικῶς περὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ τῶν στοιχείων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται, βλέπε εἰς ἄρθρον «Α» τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ ΗΛΙΟΥ καθὼς καὶ εἰς τὴν «Προϊστορίαν» τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ».

Ἡ ὁμαδικὴ μετανάστευσις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀμερικὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἤρχισε μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες εἶχον γνωρίσει τὴν νέαν ἤπειρον ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος. Διὰ τὸ περίεργον τοῦ πράγματος, μόνον, πρέπει νὰ μὴ παραλείψωμεν, ὅτι ὁ ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς Σεραφεὶμ Κανούτας, (βλέπε κατωτέρω) ὑπε-

	Κοινότητες	- ὀργανώσεις
Ἀλαμπάμα	5	
Ἀλάσκα	1	
Ἀριζόνα	2	5
Ἀρκάνσας	3	
Ἀϊνταχο	2	5
Ἄϊοβα	6	
Βέρμοντ	2	
Βιργινία	10	5
Βορ. Ντακότα	2	
Βορ. Καρολίνα	9	4
Γεωργία	3	1
Γιούτα	4	17
Δυτ. Βιργινία	6	2
Ἰλλινόϊη	33	75
Ἰνδιάνα	6	1
Καλλιφόρνια	26	38
Κάνσας	2	
Κέντακυ	2	
Κολοράντο	6	10
Κοννέκτικοὺτ	14	
Λουϊζιάνα	3	1
Μαίην	4	
Μασσαχωσέτη	36	28
Μαίρυλαντ	6	18
Μινεζότα	1	
Μισισιπῆ	2	

	Κοινότητες	-ὀργανώσεις
Μιζούρι	3	
Μίτσιγκαν	18	
Μοντάνα	2	3
Νέα Ὑερσέη	20	3
Νέα Ὑόρκη	53	62
Νεβάδα	4	5
Νεμπράσκα	4	
Ν. Μεξικὸ	1	4
Ν. Χαμσαΐρ	12	2
Νότιος Ντακότα	1	
Νότιος Καρολίνα	5	
Ντελαμουέαρ	1	1
Ὀκλαχόμα	2	
Ὄρεγκον	1	12
Οὐαϊμινγκ	5	4
Οὐάσιγκτον	4	3
Οὐϊσκονσιν	7	
Ὀχάϊο	22	
Πενινλβανια	32	3
Ρὸντ Ἄϊλαντ	3	1
Τέννεσση	4	
Τέξας	11	1
Φλωρίδα	18	
Χαβάη	1	1

στήριξεν εἰς τὸ βιβλίον του «Χριστόφορος Κολόμβος, ἕνας Ἕλλην εὐγενὴς» τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ ἀνακαλύψας τὸν Νέον Κόσμον ἀνῆκεν εἰς τὴν ἱστορικὴν Βυζαντινὴν οἰκογένειαν τῶν Δισυπάτων καὶ ὅτι ἐκ μητρὸς εἶχε συγγένειαν μὲ τοὺς Παλαιολόγους. Κατὰ τὸ δεύτερον ταξίδιον τοῦ Κολόμβου, μεταξὺ τῶν ναυτῶν του, ἀναφέρεται καὶ κάποιος Ἰωάννης Γκριέκο, τὸν ὁποῖον ὁ Β. Εὐθυμίου παραδέχεται ὡς Ἕλληνα. Ἀναμφισβήτητος ὅμως θεωρεῖται ἡ συμμετοχὴ κάποιου Ἕλληνος, ὀνόματι Θεοδώρου, εἰς μίαν ἐξερευνητικὴν ἀποστολὴν Ἱσπανῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ντὸν Παμφίλο ντὶ Ναρβαέθ. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἔφθασεν εἰς τὸ Σάντο Ντομίγκο τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1527 καὶ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς δυτικῆς Φλωρίδος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1528. Τὸ χρονικὸν τῆς ἀποστολῆς γραφὲν ἀπὸ τὸν Ἄλβαρ Νούνιεθ Καμπέθα ντὲ Βάκα, ἀναφέρει ὅτι μὲ τοὺς Ἱσπανοὺς ἦτο καὶ ἕνας Ἕλλην ναυτικὸς ὀνομαζόμενος Θεόδωρος ἢ Δωρόθεος, ὁ ὁποῖος τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1528 ἀποβιβασθεὶς παρὰ τὴν σημερινὴν Πενσακόλα τῆς Φλωρίδος διὰ νὰ φέρῃ ὕδωρ μὲ συνοδείαν ἰθαγενῶν, δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ πλοῖα. Ἕλληνες ναυτικοὶ ἀναφέρονται ὡς λαβόντες μέρος καὶ εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μαγελλάνου εἰς τὴν Παταγονίαν. Ἀναφέρεται ἐπίσης, ὅτι τὸ 1578 ὁ σὲρ Φράνσις Ντραίηκ εὗρεν εἰς τὸ Βαλπαραΐζο τῆς Χιλῆς ἕνα Ἕλληνα πιλότον, ὀνόματι Ἰωάννην, ὁ ὁποῖος τὸν ὡδήγησε μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Λίμας εἰς τὸ Περού. Περισσότερον γνωστὸν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας θαλασσοπόρου καὶ ἐξερευνητοῦ Ἀποστόλου Βαλεριάνου ἢ Φωκᾶ. Ὁ δαιμόνιος αὐτὸς ἄνδρας εἶχεν ὀργανώσει ἐξερευνήσεις καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ στενόν, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸ Βανκοῦβερ ἀπὸ τὴν σημερινὴν πολιτείαν τῆς Οὐάσιγκτων καὶ συνδέει τὸν Εἰρηνικὸν ὠκεανὸν μὲ τὸν κόλπον τῆς Γεωργίας. Τὸ στενὸν αὐτὸ εἶναι ἐπισήμως γνωστόν, ὡς στενὸν τοῦ «Χουὰν ντὲ Φούκα», κατόπιν τῆς ἀπὸ τοῦ 1725 ἀποφάσεως τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Καὶ ἄλλοι ναυτικοὶ ἢ ἔμποροι Ἕλληνες εἶχον ταξιδεύσει εἰς Ἀμερικὴν πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ διαφόρων κειμένων τοῦ 16ου, τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὸ 1660 εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Βοστώνην ἕνας πλοίαρχος ἀναφερόμενος εἰς τὸν πρῶτον ἐπίσημον κατάλογον τῶν ὀνομάτων τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ὡς Θωμᾶς Γκρήσιαν.

Ἡ πρώτη ὁμαδικὴ ἀποδημία Ἑλλήνων εἰς τὴν νέαν ἤπειρον ἔγινε τὸ 1767, ὅταν ἱδρύθη ἡ ἀποικία τῆς Νέας Σμύρνης εἰς τὴν Φλωρίδα ὑπὸ τοῦ Σκώτου ἰατροῦ Τώρνμπουλ, ὁ ὁποῖος εἶχε σύζυγον Ἑλληνίδα ἐκ Σμύρνης. Εἰς τὸν ἀποικισμὸν αὐτὸν ἔλαβον μέρος διακόσιοι περίπου Μανιᾶται, οἱ ὁποῖοι ἀπεγοητεύθησαν ἀπὸ τὰς συνθήκας ζωῆς, ποὺ ἐπέβαλλον εἰς αὐτοὺς οἱ ἐπιστάται τοῦ Τώρνμπουλ. Ἡ ἀποικία τῆς Νέας Σμύρνης διελύθη τὸ 1777.

Μέχρι τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος τοῦ 19ου αἰῶνος, οἱ Ἕλληνες ἔφευγαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν μόνον σποραδικῶς. Ἡ ὁμαδικὴ μετανάστευσις ἤρχισε μόλις κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὠφείλετο δὲ κυρίως εἰς οἰκονομικὰ αἴτια. Μόνον ἀπὸ τὰς ἀλυτρώτους χώρας ἠναγκάζοντο οἱ Ἕλληνες νὰ φεύγουν ἕνεκα διωγμῶν καὶ δι' ἀποφυγὴν στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς ὁμαδικῆς μεταναστεύσεως, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἠσχολεῖτο μὲ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν. Ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον δὲν εἶχον ἀκόμη ἀναπτυχθῆ. Τὸ 1889 ἔφυγαν διὰ τὴν Ἀμερικὴν 158 μετανάσται. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἀνήρχετο τότε εἰς 2.187.208 κατοίκους. Τὸ 1896 μετηνάστευσαν 2.175 ἄτομα, τὸ δὲ 1907, ὅταν ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος εἶχε φθάσει τὰς 2.631.952 κατοίκους, οἱ μετανάσται ἀνήρχοντο εἰς 36.580 ἄτομα.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς μεταναστεύσεως ἔφευγον σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν μόνον ἄνδρες. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ μετανάσται δὲν ἀπέβλεπον εἰς ὁριστικὴν ἐγκατάστασιν. Ὅλοι σχεδὸν ἔφευγαν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι συντόμως θὰ ἐπέστρεφον μὲ ἀρκετὰ χρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐξεχρέωναν τὸ σπίτι των ἢ τὸ χωράφι των καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ προικήσουν τὰς ἀδελφάς των καὶ νὰ ἀρχίσουν μίαν μικρὰν ἐργασίαν. Κατὰ τὸ 1900 εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας εἰσῆλθον 3.771 ἄτομα, ὁμιλοῦντα τὴν Ἑλληνικὴν ὡς μητρικὴν γλῶσσαν, ἐκ τῶν ὁποίων γυναῖκες μόνον 118.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἐπισήμους στατιστικὰς τῶν Ἀμερικανικῶν μεταναστευτικῶν ὑπηρεσιῶν αἱ ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος μόνον ἀφίξεις μεταναστῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας εἶχον ὡς ἑξῆς:

Ἔτος	Ἀφίξεις	Ἔτος	Ἀφίξεις	Ἔτος	Ἀφίξεις
1881	19	1901	5.910	1921	28.502
1882	126	1902	8.104	1922	3.457
1883	73	1903	14.090	1923	3.333
1884	37	1904	11.343	1924	4.871
1885	172	1905	10.515	1925	826
1886	104	1906	19.489	1926	1.121
1887	313	1907	36.580	1927	2.089
1888	782	1908	21.489	1928	2.328
1889	158	1909	14.111	1929	2.266
1890	524	1910	25.888	1930	2.291
1891	1.105	1911	26.226	1931	1.763
1892	660	1912	21.449	1932	877
1893	1.072	1913	22.817	1933	532
1894	1.358	1914	35.832	1934	605
1895	597	1915	12.592	1935	877
1896	2.175	1918	1.910	1940	811
1897	571	1919	386	1941	268
1898	2.339	1920	11.981	1942	174
1899	2.333	1936	863	1943	229
1900	3.771	1937	875	1944	226
1916	27.034	1938	1.009	1945	176
1917	23.974	1939	907	1946	367

Εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα αἱ μεταναστευτικαὶ ἀρχαὶ συμπεριλαμβάνουν ἀπὸ τοῦ 1908 μέχρι τοῦ 1946 εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν μεταναστῶν καὶ τοὺς ἐμπόρους καὶ ἐπισκέπτας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Οἱ μὴ μετανάσται, οἱ ὁποῖοι ἐταξίδευσαν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἐκ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ ἔτη 1908-1946 ἀνέρχονται εἰς 10.766. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐταξίδευον εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἐπέστρεφον κατὰ τὰ παλαιότερα ἔτη περίπου 10.000 κατὰ μέσον ὅρον τὸ ἔτος. Ὑπολογίζεται ὅτι ἀπὸ τὸ 1908 μέχρι τοῦ 1924 ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα 169.000 περίπου, δηλαδὴ τὸ 50% τῶν ἀναχωρησάντων. Τὸ 1924 τὸ ρεῦμα τῶν μεταναστεύσεων ἐκόπη, διότι τὸ Ἀμερικανικὸν Κογκρέσσον ἐψήφισε νόμον διὰ τὸν περιορισμὸν τῆς εἰσόδου μεταναστῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν ἐπετρέπετο ἡ μετανάστευσις μόνον 307 Ἑλλήνων ἐτησίως.

Διὰ τοὺς πρώτους Ἕλληνας μετανάστας ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς παραμονῆς των εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ὑπῆρξε πολὺ τραχύς. Ἡ διατροφή των ἦτο πολὺ κακή, παρημέλουν δὲ αὐτὴν χάριν οἰκονομιῶν, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνωνται, ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἀμερικῆς ἐπέβαλλε περισσοτέραν τροφήν. Ἀπὸ τὰς ἀθλίας συνθήκας τῶν μεταναστῶν ἐν γένει συνεκινήθησαν πολλοὶ εἰς Ἀμερικὴν καὶ τοιουτοτρόπως ἱδρύθησαν ὁ Σύνδεσμος προστασίας μεταναστῶν τῆς μὶς Ἄμποτ καὶ τὸ Χὼλ Χάουζ ὑπὸ τῆς μὶς Ἄνταμς τὸ 1887.

Οἱ Ὀρθόδοξοι ναοὶ τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς. Ἀπὸ τοὺς Ἑλληνικοὺς ὀρθοδόξους ναοὺς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἀρχαιότερος εἶναι ὁ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς τὴν Νέαν Ὀρλεάνην τῆς Λουϊζιάνας, ὁ ὁποῖος ἱδρύθη τὸ 1867. Τὸ 1891 οἱ πεντακόσιοι περίπου τότε Ἕλληνες τῆς Νέας Ὑόρκης ἵδρυσαν τὴν Ἀδελφότητα «Ἀθηνᾶ» καὶ κατόπιν αἰτήσεώς των πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος, ἔφθασεν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ὁ ἀρχιμανδρίτης Παΐσιος Φερεντῖνος, ὡς πρῶτος ἐφημέριος τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς Νέας Ὑόρκης. Εἰς τὸ Σικάγον ἡ πρώτη καθαρῶς Ἑλληνικὴ ἐκκλησία χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1892. Τὸ 1958 εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ὑπῆρχον συνολικῶς δέκα Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι. Ἰδιόκτητον ἐκκλησίαν, οἱ Ἕλληνες τῆς Νέας Ὑόρκης ἀπέκτησαν μόλις τὸ 1905, ὅταν ἐφημέριος τῆς Ἁγίας Τριάδος ἦτο ὁ Μεθόδιος Κουρκουλῆς. Τὸ Μπροῦκλιν ἀπέκτησε ἐκκλησίαν τὸ 1913. Τὸ 1953 εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς πόλεως Νέας Ὑόρκης ὑπῆρχον 16 Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι. Εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς ὑπάγονται ἤδη 290 Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι. Μέχρι τοῦ 1908 οἱ ἱερεῖς ἐστέλλοντο εἴτε ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τὸ 1908 ὅμως τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον μετεβίβασε τὰ δικαιώματά του εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ὁποίας ὑπήχθησαν αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες τῆς Ἀμερικῆς. Ἀπὸ τὸν Μάρτιον ὅμως τοῦ 1922 ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀμερικῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὸ κλῖμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν κατὰ τὴν πολυτάραχον περίοδον 1915-1920, εἶχον τὸν ἀντίκτυπόν των καὶ εἰς τὴν κοινοτικὴν ζωὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς καὶ διήρεσαν καὶ τὸν κλῆρον καὶ τοὺς κοινοτικοὺς παράγοντας. Πρὸς ρύθμισιν τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων ἐστάλη κατὰ τὸ 1921-1922 ὡς ἔξαρχος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὁ μητροπολίτης Σπάρτης Γερμανός. Κατὰ τὸ 1930, διὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς καταστάσεως ἐστάλη εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὁ μητροπολίτης Κορίνθου Δαμασκηνός. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1931 ἔφθασεν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς, ὁ τότε μητροπολίτης Κερκύρας Ἀθηναγόρας, ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὰς Ἑλληνικὰς κοινότητας, οὕτως ὥστε νὰ παρακολουθῆται ἡ λειτουργία των συστηματικώτερον ὑπὸ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς.

Ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἐξαρτῶνται καὶ αἱ ἑξῆς, ἐκτὸς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἑλληνικαὶ κοινότητες: 6 εἰς τὸν Καναδᾶν, 1 εἰς τὰς νήσους Μπαχάμας, 1 εἰς τὸ Μεξικόν, 1 εἰς τὴν Κούβαν, 1 εἰς τὴν πόλιν τοῦ Παναμᾶ, 1 εἰς τὸ Σαντιάγο τῆς Χιλῆς, 1 εἰς τὸ Μπουένος Ἄϋρες τῆς Ἀργεντινῆς, 1 εἰς τὴν Φλωριανάπολιν τῆς Βραζιλίας καὶ 1 εἰς τὸ Σὰν Πάολο τῆς Βραζιλίας.

Τὸ 1937 ἤρχισεν ἡ λειτουργία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πόμφρετ, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἀμερικῆς. Εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν ὑπάγεται καὶ ἡ Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Ἑλληνίδων, ἡ ὁποία τὸ 1944 ἠγόρασε μίαν ἔπαυλιν, ὅπου ἐστεγάσθη ἡ «Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου». Εἰς αὐτὴν φοιτοῦν Ἑλληνικῆς καταγωγῆς νεάνιδες, ἀπόφοιτοι Ἀμερικανικῶν ἢ Ἑλληνικῶν σχολείων, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ διδάξουν εἰς τὰ ἀπογευματινὰ ἢ

κατηχητικά σχολεῖα. Ἡ σχολὴ διευθύνεται ὑπὸ ἱερωμένου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο μεγάλα ἱδρύματα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τοῦ Πόμφρετ καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ὑπάγονται 8 ἡμερήσια σχολεῖα καὶ περὶ τὰ 500 ἀπογευματινά.

Τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν σχολεῖον ἱδρύθη εἰς τὴν Βοστώνην τὸ 1907. Τὸ Σικάγον ἀπέκτησε σχολεῖον τὸ ἑπόμενον ἔτος. Εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην οἱ Ἕλληνες ἠγόρασαν ἕνα οἴκημα διὰ σχολεῖον τὸ 1911. Μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον, τὸ σχολεῖον αὐτὸ λειτουργεῖ μὲ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἑλληνοαμερικανικὸν Ἰνστιτοῦτον».

Ἡ «Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξος Ἀρχιεπισκοπὴ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς» ἑδρεύει εἰς Νέαν Ὑόρκην. Εἰς ἄλλας πόλεις ὑπάρχουν ἐπίσης 5 ἐπίσκοποι ἐπὶ κεφαλῆς «Ἀρχιεπισκοπικῶν Περιφερειῶν».

Εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὑπάρχει καὶ μία ἀνεξάρτητος Ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ἡ «Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς καὶ Καναδᾶ», ὅπως ὀνομάζεται, μὲ ἀρχηγὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὁ ὁποῖος εἶναι Ἔξαρχος τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀλεξανδρείας.

Αἱ Ἑλληνικαὶ ὀργανώσεις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς ὀργανώσεις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἡ πρώτη ἤρχισε τὴν δρᾶσιν της εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην τὸ 1891, λαβοῦσα τὸν τίτλον «Ἀθηνᾶ» καὶ ἀπέκτησε μέλη Ἕλληνας διαφόρων ἐπαγγελμάτων ἀπὸ ὅλας τὰς περιοχάς. Ἡ «Ἀθηνᾶ» ἔζησεν ἕως τὸ 1895, ἀλλ' ἔδωσε τὸ παράδειγμα νὰ ἱδρυθοῦν καὶ ἄλλα Ἑλληνικὰ σωματεῖα εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις. Τὸ 1904 ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀμερικὴν 35 Ἑλληνικὰ σωματεῖα. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1907 μὲ πρωτοβουλίαν τῶν σωματείων τῆς Νέας Ὑόρκης ἱδρύθη ἡ «Πανελλήνιος Ἕνωσις», ἡ ὁποία περιέλαβε τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα τότε εἰς τὴν Ἀμερικὴν Ἑλληνικὰ σωματεῖα, περίπου ἑκατόν, καὶ ἀπετέλεσεν ἕνα εἶδος ὁμοσπονδίας. Τὸ 1908 εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῆς «Πανελληνίου Ἑνώσεως» εἰς Βοστώνην ὁ τότε πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος Λάμπρος Κορομηλᾶς παρώτρυνε ὅλους νὰ ἱδρύσουν μίαν νέαν ὀργάνωσιν μὲ μέλη ὄχι τὰ σωματεῖα, ἀλλὰ τὰ ἄτομα, ὅλους δηλαδὴ ἂν ἦτο δυνατὸν τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ πρότασις ἔγινε δεκτὴ καὶ ἡ «Πανελλήνιος Ἕνωσις» ἐψήφισε νέον καταστατικόν. Ὑπὸ τὴν νέαν της μορφὴν ἡ «Πανελλήνιος Ἕνωσις» προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐθνικὴ δρᾶσις αὐτῆς ὑπῆρξε πολὺ σημαντικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Ἐκτὸς τῶν χρηματικῶν ποσῶν, τὰ ὁποῖα ἔστελλε διαρκῶς πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος, ὠργάνωσε κατὰ τὸ 1912 καὶ στρατολογικὸν γραφεῖον καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα 15.000 περίπου ἐφέδρους καὶ ἐθελοντὰς ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀπὸ τοῦ 1929 οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ ἱδρύουν ὀργανώσεις, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται σωματεῖα μὲ μέλη ἐξ ὡρισμένων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Τοιουτοτρόπως ἱδρύθη ἡ «Παγκρητικὴ Ἕνωσις» μὲ 51 τμήματα εἰς ὅλην τὴν Ἀμερικήν. Τὸ 1931 ἱδρύθη ἡ Παναρκαδικὴ ὁμοσπονδία, ἡ ὁποία κατὰ τὸ 1948 εἶχε 3000 μέλη. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Παγκρητικῆς καὶ τῆς Παναρκαδικῆς ἱδρύθησαν μέχρι τοῦ 1947 καὶ ἄλλαι ὁμοσπονδίαι: ἡ Πανηπειρωτική, ἡ Παμμεσσηνιακή, ἡ Πανηλειακή, ἡ Παμμακεδονική, ἡ Πανικαριακή, ὁ Παρροδιακός, ἡ Παγχιακή, ὁ Παλλεσβιακὸς κ.ἄ.

Ὡς ἐπιστέγασμα τῆς τεραστίας σωματειακῆς κινήσεως λειτοὺργοῦν δύο μεγάλαι Ἑλληνικαὶ ὀργανώσεις, ἡ «Ἀχέπα» καὶ ἡ «Γκάπα», αἱ ὁποῖαι κατέχουν ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν ἐκπροσώπησιν καὶ τὴν ὠργανωμένην δρᾶσιν τοῦ συνόλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς.

Μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἐχθρικὴ διάθεσις ἐναντίον τῶν ξένων. Ἡ κατάστασις ἦτο ἰδιαιτέρως σοβαρὰ εἰς τὰς Νοτίους πολιτείας, ὅπου ἡ ὀργάνωσις «Κοὺ Κλοὺξ Κλὰν» εἶχεν ἀρχίσει συστηματικὴν δίωξιν τῶν ξενογεννημένων, χωρὶς νὰ κάμνῃ ἐξαίρεσιν διὰ τοὺς Ἕλληνας. Μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Γ. Νικολοπούλου καὶ τοῦ Ι. Ἀγγελοπούλου ἀπεφασίσθη τὸ 1922 εἰς τὴν Ἀτλάνταν τῆς Γεωργίας νὰ ἱδρυθῇ μία Παναμερικανικὴ ὀργάνωσις Ἑλλήνων διὰ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τοῦ ὠργανωμένου μισοξενισμοῦ τῆς «Κοὺ Κλοὺξ Κλάν». Τοιουτοτρόπως συνεστήθη ἡ ΑΧΕΠΑ, μὲ ὕπατον πρόεδρον τὸν Νικόλαον Τσατᾶν.

Τὸ 1948 ἡ Ἀχέπα εἶχε περὶ τὰ 20.000 μέλη. Ὡς σκοπόν της ἔταξε τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν πληρεστέραν συμμετοχὴν τῶν ὁμογενῶν εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν ζωὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν κίνησιν τῆς χώρας. Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν καθιέρωσε τὴν Ἀγγλικὴν ὡς γλῶσσαν τῆς ὀργανώσεως. Μέλη τῆς ὀργανώσεως ἐγγράφονται καὶ ἐξέχουσαι προσωπικότητες τῆς Ἀμερικανικῆς Πολιτείας. Ὁ Ροὺσβελτ εἶχεν ἐγγραφῆ μέλος τῆς Ἀχέπα ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὁ δὲ Πρόεδρος Τροῦμαν ἐμυήθη ὡς μέλος τῆς ὀργανώσεως τὸ 1946.

Ἀπὸ ἀντίδρασιν πρὸς τὰς τάσεις ἐξαμερικανισμοῦ τῆς Ἀχέπα, ἱδρύθη ἕνα ἔτος ἀργότερον, τὸ 1923, ἡ δευτέρα μεγάλη Ἑλληνικὴ ὀργάνωσις, ἡ ΓΚΑΠΑ. Οἱ ἱδρύσαντες αὐτὴν διεκήρυξαν τὴν ἀντίθεσίν των πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι εἶχον παρεξηγήσει τὴν ἰδέαν τοῦ «Ἀμερικανισμοῦ» καὶ ἔφθανον εἰς τὸ σημεῖον νὰ μὴ ὁμιλοῦν Ἑλληνικά, νὰ ἀλλάζουν τελείως τὰ ὀνόματά των καὶ νὰ κρύπτουν πολλὰς φορὰς τὴν καταγωγήν των, ἐνῶ καὶ αὐτὸς ὁ Πρόεδρος Θεόδωρος Ροὺσβελτ εἶχε τονίσει ὅτι τὸ νὰ διατηρῇ μία φυλὴ τὰς παραδόσεις της, δὲν ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὸ Ἀμερικανικὸν πνεῦμα, καὶ ὅτι κάλλιστα ἠδύναντο νὰ γίνουν καλοὶ Ἀμερικανοί καὶ οἱ ἐπιμένοντες νὰ διατηρήσουν τὰ ἤθιμά των, τὴν γλῶσσαν των καὶ τὴν θρησκείαν των.

Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς κρισιμωτέρας στιγμὰς τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ἀναφαίνεται ἡ ὀργάνωσις «Γκρὴκ Γουὸρ Ρηλὶφ» («Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Περίθαλψις»), ἡ ὁποία ἐβοήθησε κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἵδρυσίς της ἀπεφασίσθη ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν Ἰταλικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν 7ην Νοεμβρίου 1940. Πρόεδρος τῆς ὀργανώσεως ἐξελέγη ὁ Σπῦρος Σκούρας.

Ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος τῶν Η.Π.Α. Ἡ πρώτη ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς ἐφημερίδας τῆς Ἀμερικῆς ἐξεδόθη τὸ 1892 εἰς τὴν Βοστώνην καὶ εἶχε τὸν τίτλον «Νέος Κόσμος». Μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον ἐξεδόθησαν Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες εἰς πολλὰς πόλεις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, μεγαλύτεραι δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ «Ἀτλαντὶς», ἐκδιδομένη ἀπὸ τοῦ 1894, καὶ ὁ «Ἐθνικὸς Κήρυξ», τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον φύλλον ἐκυκλοφόρησε τὴν 2αν Ἀπριλίου 1915. Ἐπίσης, μετὰ τὸν ἴδιον πόλεμον, ἐξεδίδοντο ἐκτὸς τῶν καθημερινῶν «Ἀτλαντίδος» καὶ «Ἐθνικοῦ κήρυκος», ἡ ἑβδομαδιαία «Ἑλληνοαμερικανικὸν Βῆμα», ὁ «Σάτιρος», ἡ «Καμπάνα» (Νέας Ὑόρκης), ὁ «Ἑλληνικὸς Ἀστὴρ», ὁ «Ἑλληνικὸς Τύπος», ὁ «Ἐθνικὸς Φρουρός» (Σικάγου), ἡ «Καλιφορνία» (Ἁγίου Φραγκίσκου), τὸ «Βῆμα», αἱ «Ἀθῆναι» (Ντητρόϊτ), τὸ «Βῆμα» (Ἀτλαντος) καὶ ἄλλαι. Ἀπὸ τοῦ 1934 ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τὸ δεκαπενθήμερον θρησκευτικὸν περιοδικὸν «Ὀρθόδοξος Παρατηρητής».

Ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ κίνησις τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀμερικῆς. Αὕτη παρουσιάζει σημαντικὸν ἐνδιαφέρον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Εἰς τὴν διάδοσιν τῶν Νεοελληνικῶν γραμμάτων κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 20οῦ αἰῶνος συνέβαλεν ὁ ἐξ Ἰκαρίας Ἀριστείδης Φουτρίδης, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν Ἑλληνικὰ καὶ Λατινικὰ εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ. Ὁ Φουτρίδης ἐξέδωσε ποιήματά του εἰς τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ μεταφράσεις τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» καὶ τῆς «Τρισεύγενης» τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν Δήμητραν Βακᾶ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Καρκαβίτσα κ.ἄ.

Γνωστότερος ἐκ τῶν Ἑλληνοαμερικανῶν ποιητῶν εἶναι ὁ Βύρων Βαζάκας. Γνωστοὶ εἶναι ἐπίσης ὡς λογοτέχναι καὶ συγγραφεῖς οἱ Ἀλγ. Καρανίκας, Δημ. Μιχάλαρος (μεταφραστὴς ἔργων τοῦ Παλαμᾶ τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Σικελιανοῦ κ.ἄ.), Θ. Γιαννακούλης, Ν. Καλαμάρης, Μπάμπης Μαρκέτος, Νῖκος Λαΐδης, Δ. Καλλίμαχος, κ.ἄ. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀμερικῆς ἔκαμον τὴν ἐμφάνισιν ἀρκετοὶ ἠθοποιοὶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ 1903 μετέβη εἰς Νέαν Ὑόρκην ὁ ἠθοποιὸς Διον. Ταβουλάρης, τὸ 1923 ὁ Εὐτ. Βονασέρας, τὸ 1930 ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη μὲ τὴν Κατίναν Παξινοῦ, τὸν Ἀλέκον Μινωτῆν, τὸν Χρ. Τσαγανέαν, καὶ τὸ 1939 ἡ κόρη τῆς Κυβέλης Ἀλίκη, ἡ ὁποία ἔπαιξε κατὰ τὸ 1944 τὸν πρῶτον ρόλον εἰς ἕνα ἔργον τοῦ Πὼλ Νόρ, γραμμένον εἰς τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν.

Ἐκ τῶν καλλιτεχνῶν τοῦ μελοδράματος τὴν μεγαλυτέραν ἐπιτυχίαν ἐσημείωσαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὁ βαθύφωνος Ν. Μοσχονᾶς, ὁ ὁποῖος προσελήφθη εἰς τὴν Μητροπολιτικὴν Ὄπεραν τῆς Νέας Ὑόρκης, καὶ ἡ Ἑλένη Νικολαΐδου. Τὸ 1936 ἔφθασεν εἰς Ἀμερικὴν ὁ πρώην διευθυντὴς τῆς Συμφωνικῆς ὀρχήστρας τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν Δημ. Μητρόπουλος, ὁ ὁποῖος ἔγινε μόνιμος διευθυντὴς τῆς Συμφωνικῆς ὀρχήστρας Μιννεαπόλεως καὶ κατόπιν τῆς Φιλαρμονικῆς Συμφωνικῆς ὀρχήστρας τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἰδιαιτέραν ἐπιτυχίαν ἐσημείωσαν μεταξὺ τῶν Ἀμερικανικῶν καλλιτεχνικῶν κύκλων καὶ οἱ ἑξῆς Ἕλληνες ζωγράφοι: Εὐ. Ἰωαννίδης, Δ. Τριφύλλης, Γ. Κώνσταντ (πίνακές του ἔχουν ἀγορασθῆ ὑπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου Νέας Ὑόρκης), Ἀριστόδημος Καλδῆς (πίνακές του ἔχουν περιληφθῆ εἰς τὴν περίφημον συλλογὴν Μπάρνες), Θ. Παπαχαραλάμπους - Πόλος (ἔχουν βραβευθῆ πολλὰ ἔργα του εἰς Ἐκθέσεις), Ἰω. Ξηροκώστας, Νάσος, Δάφνης, Ἰωάννης Βάσσος (εἰδικευθεὶς εἰς τὴν εἰκονογράφησιν Ἀμερικανικῶν βιβλίων), Κίμων Νικολαΐδης, Θ. Τρικογλίδης, Κ. Πουγιάλης, Ι. Πάππας, Κλειὼ Δαμιανάκη κ.ἄ.

Ἀπὸ τοὺς πλέον γνωστοὺς Ἕλληνας γλύπτας τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ὁ Ἐμμ. Καβάκος, ὁ Γ. Δημητριάδης, ὁ Μ. Λεκάκης, ὁ Π. Βαγῆς.

Εἰς τὸ Ἀμερικανικὸν θέατρον καὶ τὸν κινηματογράφον ἔχουν διακριθῆ πολλοὶ ὁμογενεῖς. Τὸ 1940 ἀπέθανεν, ἀφοῦ ἐσταδιοδρόμησεν εἰς τὸ Χόλλυγουντ μὲ τὴν Μαίρην Πίκφορντ, ὁ Γεώργιος Ρήγας ἀπὸ τὴν Σπάρτην. Περισσότερον γνωστοὶ ἐκ τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ὀθόνης εἶναι ὁ ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου Πέτρος Ρήγας, ὁ Γ. Κουλούρης, ὁ διακριθεὶς καὶ ὡς σκηνοθέτης Ἠλίας Καζάν, ἡ Κατίνα Παξινοῦ, ἡ ὁποία ἔλαβε καὶ τὸ βραβεῖον «Ὄσκαρ», ὁ Ἀλέκος Μινωτῆς κ.ἄ. Ἐπανειλημμένως τὸ συγκρότημα τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου καθὼς καὶ ἄλλα καλλιτεχνικὰ συγκροτήματα (χορευτικά, θεατρικά, τραγουδιστάι, μουσικοὶ κ.ἄ.) μετέβησαν εἰς ΗΠΑ ὅπου ἔγιναν ἐνθουσιωδῶς δεκτὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀμερικῆς.

Ἕλληνες ἀναδειχθέντες εἰς τὰς Η.Π.Α. Οἱ Ἕλληνες ἀρκετὰ ἐνωρὶς ἐπεδόθησαν εἰς τὴν «κατάκτησιν» τῆς Ἀμερικῆς, μὲ τὸν ἰδικόν των ξεχωριστὸν τρόπον: Τὴν ἐργασίαν, τὰ γράμματα, τὰς τέχνας, τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὰς 17 Ἰουλίου 1828, ὅπως ἀναφέρει, ἔφθασεν εἰς Βοστώνην «ὁ περίφημος καὶ ἰδιόρρυθμος ἐκ Πηλίου λεξικογράφος Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης - Σοφοκλῆς»,

ὁ ὁποῖος, μὲ σύστασιν τοῦ 'Αμερικανοῦ ἱεραποστόλου Τζ. Μπροῦερ, ἀπεβιβάσθη εἰς τὰ ἀνατολικὰ παράλια τῆς 'Αμερικῆς καὶ ἀφοῦ ἔμαθε καλὰ τὴν γλῶσσαν, ἀργότερον διωρίσθη καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Χάρβαρντ, ὅπου ἐδίδαξεν ἀπὸ τὸ 1842 ἕως τὸ 1883. Αὐτὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος "Ελλην καθηγητὴς Πανεπιστημίου εἰς τὴν 'Αμερικήν. "Εγραψε ἀρκετὰ ἔργα καὶ μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνεται καὶ τὸ «'Ελληνικὸν Λεξικὸν τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς περιόδου».

Τὸ 1852 ἔφθασεν εἰς τὰς ΗΠΑ ἕνας ἄλλος "Ελλην, ὁ Κωνσταντῖνος Μπρουμίδης, ζωγράφος, ποὺ ἔγινε διάσημος φιλοτεχνήσας τὴν παράστασιν τῆς ἀποθεώσεως τοῦ Τζώρτζ Οὐάσιγκτων εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ Καπιτωλίου, διὰ τὴν ὁποίαν ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὁ "Ελ Γκρέκο τῆς 'Αμερικῆς ἢ διὰ τοὺς 'Ιταλοὺς ὁ Μιχαὴλ "Αγγελος τοῦ Νέου Κόσμου. 'Ο Κων. Μπρουμίδης, υἱὸς τοῦ Σταύρου Μπρουμίδη ἀπὸ τὰ Φιλιατρά, ἐγεννήθη τὸ 1806 εἰς Ρώμη ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ πατέρας του καταδιωκόμενος ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Τὸ 1856 ἔφθασεν εἰς τὴν 'Αμερικὴν ἕνας "Ελλην ἀπὸ τὴν Συρίαν, ὁ Φίλιππος Θεοδώρου, ποὺ ἡ ἱστορία του ἐφάνη ἀρκετὰ παράξενη εἰς τοὺς 'Αμερικανούς. 'Ο Θεοδώρου, ποὺ ἔγινε τραγούδι καὶ τοῦ ἔχουν στήσει καὶ μνημεῖα εἰς τὴν 'Αριζόναν προσεκλήθη ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ταγματάρχου Μπὴλ καὶ μετέβη εἰς τὴν 'Αμερικὴν ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ταγματάρχου Μπὴλ καὶ μετέβη εἰς τὴν 'Αμερικὴν συνοδεύων ἕνα μεγάλο καραβάνι ἀπὸ καμήλα, τὰς πρώτας ποὺ ἔφθασαν εἰς ΗΠΑ καὶ ἐχρησιμοποιήθηκαν ὡς μεταφορικὰ μέσα ὑλικοῦ τοῦ 'Αμερικανικοῦ στρατοῦ. Οἱ 'Αμερικανοὶ στρατιῶται καὶ ἀξιωματικοὶ τὸν ἀγάπησαν πολὺ καὶ τοῦ ἔδωσαν τὸ χαϊδευτικὸν ὄνομα «Χάϊ Τζόλλυ» μὲ τὸ ὁποῖον καὶ ἔγινε γνωστός. Τέσσερα χρόνια ἀργότερον ἔφθασεν εἰς τὴν 'Αμερικὴν ὁ πρῶτος "Ελλην μετανάστης ἀπὸ τὴν Θράκην, ὁ Ἰωάννης Χρήστου ἀπὸ τὸν Σκοπὸν τῶν Σαράντα 'Εκκλησιῶν. 'Ο "Ελλην αὐτὸς ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἐμφύλιον 'Αμερικανικὸν πόλεμον, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Τζίλμπερτ καὶ ἔστειλε ἀργότερον εἰς τὴν πατρίδα του μιὰν καμπάναν μεγάλων διαστάσεων καὶ βάρους 1.000 κιλῶν, ποὺ ἀπετέλεσε διὰ τὸ χωρίον του ἱστορικὸν γεγονός.

Τὸ 1868 ἔφθασεν εἰς τὴν 'Αμερική, συνοδεύων τὸν ἰατρὸν Χάου, ὁ 'Ηπειρώτης δημοσιογράφος Μιχαὴλ 'Αναγνωστόπουλος, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε πλουσίαν κοινωνικὴν δράσιν ὅπου παραμείνας γνωστὸς ὡς Μάϊκλ 'Ανάγκνος.

Εἰς τὴν 'Αμερικὴν τὸ 'Ελληνικὸν δαιμόνιον ἤρχισε ν' ἀπασχολῆ σοβαρῶς τοὺς ἐντοπίους. Κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ 20ου αἰῶνος ἐνεφανίσθησαν σχεδὸν ταυτόχρονα οἱ τρεῖς μεγαλύτεροι ὁμογενεῖς καλλιτέχναι, ὁ γλύπτης Πολύγνωτος Βαγῆς καὶ οἱ ζωγράφοι Τζὼν Ξέρων καὶ Τζώρτζ Κόνσταν. Πρῶτος ἔφθασεν εἰς τὴν 'Αμερικὴν ὁ Ξέρων τὸ 1904. 'Ο Γιάννης Ξηροκώστας ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸ "Ισαρι τῆς 'Αρκαδίας διὰ νὰ διαπρέψῃ μὲ τὴν πρωτοποριακήν του ζωγραφικὴν εἰς τὸν Νέον Κόσμον Παραλλήλως ἔφθασε καὶ ὁ Πολύγνωτος Βαγῆς ἀπὸ τὴν Θάσον. Τέλος ὁ Γεώργιος Κωνσταντινόπουλος, γνωστὸς ὡς Τζώρτζ Κόνσταν, ἦλθεν ἀπὸ τὴν 'Αράχωβα τὸ 1910. Καὶ ἀπὸ τότε ἑκατοντάδες νέοι "Ελληνες καλλιτέχναι ἐξεπήδησαν ἀπὸ τὸ ζωντανὸν καὶ ἀνήσυχον 'Ελληνικὸν στοιχεῖον ποὺ ἤρχισε νὰ ἐγκαθίσταται κατὰ χιλιάδας εἰς τὰς διαφόρους Πολιτείας τῆς 'Αμερικῆς. Τὸ 1905 ἐγκατεστάθη εἰς τὴν 'Αμερικὴν ὁ δικηγόρος Σεραφεὶμ Κανούτας, ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ποὺ ἀφιέρωσε τὴν ζωήν του εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ 'Ελληνικοῦ στοιχείου εἰς 'Ηνωμένας Πολιτείας, γνωστὸς κυρίως ἐκ τοῦ βιβλίου του «Χριστόφορος Κολόμβος, ἕνας "Ελληνας Εὐπατρίδης», εἰς τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει τὴν 'Ελληνικὴν καταγωγὴν τοῦ Χρ. Κολόμβου.

Τὸ 1914 ἔφθασεν εἰς τὴν Νέαν 'Υόρκην ὁ στρατιωτικὸς ἱεροκύρηξ ἀπὸ τὴν Μάδυτον Δημήτριος Καλλίμαχος, ποὺ ἀργότερον (1915) μαζὶ μὲ τὸν ἔμπορον Πέτρον Τατάνην ἀπὸ τὴν Κυνουρίαν, ἐδημιούργησαν τὴν νέαν 'Ελληνικὴν ἐφημερίδα «'Εθνικὸς Κήρυξ». Τὸ 1920 ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν 'Ελληνοαμερικανικὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα δυὸ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, ὁ Νικόλαος Καλτσᾶς καὶ ὁ 'Αριστείδης Φουτρίδης, ἀργότερον δὲ προσετέθησαν οἱ ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Κωνσταντῖνος Καβαρνὸς καὶ ἄλλοι. 'Επίσης ἀπέκτησαν παναμερικανικὴ αἴγλη οἱ "Ελληνες πεζογράφοι τῆς 'Αμερικῆς Τὸμ Τσάμαλης, Τζὼν Βλάχος, Χάρης Πετράκης, Ἰωάννα Καρατζαφέρη καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τὸ 'Ελληνικὸν πνεῦμα ἀναμεμειγμένον μὲ τὴν 'Αμερικανικὴν πρωτοπορείαν κατακτᾶ συνεχῶς περισσότερο ἔδαφος εἰς τὴν 'Αμερικήν, ὅπου τὸ κοινωνικὸν σύστημα, δίδει ἀπείρους εὐκαιρίας προβολῆς, ἀναδείξεως καὶ ἐπιβολῆς.

'Αμερικανικὴ δημιουργία εἰς τὴν 'Ελλάδα. Παραλλήλως πρὸς τὴν 'Ελληνικὴν δημιουργίαν εἰς ΗΠΑ, ἐσημειώθησαν καὶ ἀξιόλογοι προσπάθειαι 'Αμερικανῶν εἰς τὴν 'Ελλάδα.

Τὸ 1881 ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος ἐκπροσωποῦντες δέκα 'Αμερικανικὰ Πανεπιστήμια ἵδρυσαν εἰς 'Αθήνας τὴν 'Αμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν ('Αρχαιολογική), ποὺ σήμερον ἐπιχορηγεῖται ἀπὸ περισσότερα ἀπὸ 100 πανεπιστήμια καὶ κολλέγια τῶν ΗΠΑ καὶ τοῦ Καναδᾶ. Σκοπὸς τῶν ἱδρυτῶν της, εἶναι νὰ ἐκπαιδεύσουν νεαροὺς 'Αμερικανοὺς καὶ Καναδούς, ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὴν 'Ελληνικὴν φιλολογίαν, ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν. 'Η Σχολὴ ἔχει μίαν ἀρκετὰ μεγάλην ἐπιστημονικὴν βιβλιοθήκην, ἐδημιούργησε τὴν Γεννάδειο Βιβλιοθήκην διὰ νὰ στεγάσῃ μίαν συλλογὴν ἀπὸ 50.000 τόμους ποὺ ἐδώρησεν εἰς τὴν Σχολὴν ὁ Ἰωάννης Γεννάδιος, ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «'Εσπερία» καὶ ἄλλων εἰδικῶν σπανίων σήμερον σειρῶν. Διηνέργησε δύο μεγάλας ἀνασκαφὰς ποὺ ἔφερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν τῆς Κορίνθου, τὸ 1896, καὶ τὴν 'Αγορὰν τῶν 'Αθηνῶν, τὸ 1931. "Αλλαι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς 'Αμερικανικῆς Σχολῆς, διηνεργήθησαν εἰς Σαμοθράκην ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Νέας 'Υόρκης, τὴν Κέαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σινσιννάτι, τὸ Πόρτο Χέλι ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια Πενσυλβανίας καὶ 'Ινδιάνας, τὰς Κεγχριὰς ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου, τὴν 'Ισθμίαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Καλιφορνίας, ἐνῶ 'Αμερικανοὶ ἀρχαιολόγοι λαμβάνουν μέρος εἰς ἄλλας ἐρεύνας εἰς τὴν Πύλον, τὰς Μυκήνας καὶ ἀλλοῦ.

Τὸ 1904 ἱδρύθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τὸν δόκτορα Τζὼν Χένρυ Χάουζ ἡ 'Αμερικανικὴ Γεωργικὴ Σχολή, μὲ σκοπὸν τὴν πρακτικὴν φοίτησιν (4 ἐτῶν) καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν μαθητῶν εἰς ὅλους τοὺς γεωργικοὺς καὶ κτηνοτροφικοὺς κλάδους.

Τρία 'Αμερικανικὰ Κολλέγια, ποὺ ἱδρύθησαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν 'Ελλάδα, προσέφεραν σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν νεαρῶν 'Ελλήνων. Πρῶτον ἱδρύθη τὸ 1923, εἰς τὸ Παλαιὸν Φάληρον ἀρχικῶς, τὸ 'Αμερικανικὸν Κολλέγιον Θηλέων, τὸ Πήρς Κόλλετζ. Τὸ Κολλέγιο αὐτὸ εἶχεν ἱδρυθῆ ἀπὸ τοὺς 'Αμερικανοὺς τὸ 1875 εἰς Σμύρνην, πρὸς βοήθειαν καὶ μόρφωσιν τῶν Χριστιανοπαίδων τῆς 'Ανατολῆς. 'Από τὸ Φάληρον μετεφέρθη τὸ 1932 εἰς τὸ 'Ελληνικὸν καὶ τὸ 1965 εἰς τὴν 'Αγίαν Παρασκευὴν 'Αττικῆς. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ 'Αμερικανικὸ Κολλέγιον 'Ανατόλια τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ εἶχεν ἱδρυθῆ ἀρχικῶς τὸ 1886 εἰς Μπερζεροῦντα τοῦ Πόντου καὶ τὸ 1924 ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ τὸ τρίτον τὸ Κολλέγιον 'Αθηνῶν ποὺ ἱδρύθη τὸ 1929, ἐγκατεστημένον εἰς κτίρια ποὺ ἔχουν συμβάλει διὰ τὴν ἀνέγερσίν των οἱ "Ελληνες δωρηταὶ 'Εμμ. Μπενάκης καὶ Στεφ. Δέλτας.

'Ισχυρότερος ἔγινεν ὁ δεσμὸς μεταξὺ 'Ελλάδος καὶ 'Αμερικῆς ὅταν μέχρι τὸ 1924 — ἔτος ποὺ ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν περιορισμοὶ εἰς τοὺς μετανάστας — κατὰ χιλιάδες οἱ "Ελληνες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸν Νέον Κόσμον. 'Η εἰσφορὰ τῶν 'Ελληνοαμερικανῶν αὐτῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς 'Ελλάδος ἦτο πολὺ σημαντική. Χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν περίπτωσιν εἶναι ἡ ἀναφορὰ εἰδικῆς μελέτης τοῦ Βασιλικοῦ 'Ινστιτούτου Διεθνῶν 'Υποθέσεων τοῦ Λονδίνου, ποὺ ἐκυκλοφόρησε τὸ 1954 εἰς τὴν ὁποίαν τονίζονται ἰδιαιτέρως τὰ ἑξῆς: «Τὸ χρῆμα, τὸ ὁποῖον οἱ μετανάσται ἀπέστελλον, ὑπῆρξεν ἐν ἀναλογίᾳ μεγαλύτερον πολλῶν ἄλλων χωρῶν. Κατὰ τὰ καλὰ ἔτη, περὶ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1920, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ εἰσφορὰ αὐτὴ ἐκάλυπτε πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ πλεονάσματος εἰσαγωγῶν ἐμπορευμάτων, κατὰ τὴν δεκαετίαν δὲ 1920-1930 ἀνήρχετο, συνήθως, εἰς 25.000.000 δολλαρίων ἐτησίως».

'Εν τῷ μεταξὺ τὸ 1922 οἱ "Ελληνες ὑπέστησαν τὴν φοβερὰν Μικρασιατικὴν καταστροφήν. Τὴν συμφορὰν αὐτὴν ἠκολούθησε μία σειρὰ ἀπὸ δυστυχίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ μεγαλυτέρα ἦτο τὸ πρόβλημα τῶν 'Ελλήνων προσφύγων. Τὸ 1923 ἡ Κοινωνία τῶν 'Εθνῶν — ποὺ εἶχεν ἱδρυθῆ μὲ τὰς συνθήκας εἰρήνης ποὺ εἶχαν συναφθῆ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐλειτούργησε ἀπὸ τὶς 10 'Ιανουαρίου 1920 συνέστησε τὴν 'Επιτροπὴν 'Αποκαταστάσεως Προσφύγων, διὰ νὰ χειρισθῆ τὸ 'Ελληνικὸν προσφυγικὸν πρόβλημα. 'Η ἐπιτροπὴ αὐτὴ εἶχε τέσσερα μέλη, ἕνα 'Αμερικανόν, ἕνα "Αγγλον καὶ δύο "Ελληνας. Πρόεδρος ἦτο ὁ 'Αμερικανὸς Χένρυ Μοργκεντάου, ποὺ παλαιότερον ἦταν πρέσβυς τῆς 'Αμερικῆς εἰς τὴν Τουρκίαν. 'Ο Μοργκεντάου εἰς ἕνα βιβλίον του μὲ τὸν τίτλον «'Απεστάλην εἰς 'Αθήνας» ποὺ ἐκυκλοφόρησε τὸ 1929 περιγράφει τὴν τραγικὴν εἰκόνα ποὺ ηὗρε καὶ τὴν βοήθειαν ποὺ ἔδωσε τότε ἡ 'Αμερικὴ διὰ ν' ἀντιμετωπισθῆ τὸ σοβαρώτερον πρόβλημα ποὺ εἶχεν ἡ 'Ελλάς. 'Η 'Αμερικὴ ἀντελήφθη ἀμέσως ὅτι τὸ πρόβλημα θὰ ἐγίνετο ὀξύτερον ἂν δὲν ἀντιμετωπίζετο ἀμέσως. Διὰ τοῦτο ἀνέλαβε ἡ κυβέρνησις τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν πρωτοβουλία διὰ νὰ συγκεντρωθῆ ἕνα κεφάλαιον ἀπὸ 10 ἑκατομμύρια λίρες. 'Από τὸ ποσὸν αὐτὸ τὰ τέσσερα ἑκατομμύρια ἦταν 'Αμερικανικὰ χρήματα, τὰ 3,5 'Αγγλικὰ καὶ τὰ 2,5 'Ελληνικά. Τὸ 'Ελληνικὸν στοιχεῖον, παραλλήλως κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς καὶ μέχρις σήμερον (1980), συνέχισε νὰ ἐξαπλώνεται καὶ νὰ ἐδραιώνεται περισσότερον εἰς τὰς 'Ηνωμένας Πολιτείας.

Καναδᾶς. Οἱ εἰς Καναδᾶν ὁμογενεῖς ἀνέρχονται εἰς 180.000 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι εὑρίσκονται εἰς τὰς πόλεις Μόντρεαλ (60.000), Τορόντο (80.000) καὶ Βανκοῦβερ (8.000). Οὗτοι δύνανται νὰ κατανεμηθοῦν εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν χώραν αὐτὴν πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ εἰς τοὺς μεταπολεμικούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ πολυπληθέστεροι. Πολλοὶ ἐκ τῶν πρώτων ὁμιλοῦν εὐχερῶς τὴν 'Ελληνικήν, τὰ τέκνα των ὅμως εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις συνδιαλέγονται κατὰ κανόνα εἰς τὴν 'Αγγλικήν, διατηροῦντα ἐπίσης 'Ελληνικὰ αἰσθήματα. Οἱ ὁμογενεῖς καὶ τῶν δύο τῶν κατηγοριῶν ἀσκοῦν πάσης φύσεως ἐπαγγέλματα. Πολλοὶ εἶναι ἐστιάτορες ἢ καταστηματάρχαι. 'Υπάρχουν ἐξ ἄλλου, ἀρκετοὶ βιοτέχναι, ὀλίγοι μεγαλοεπιχειρηματίαι καὶ ἐφοπλισταί, δικασταί, συμβολαιογράφοι, δικηγόροι, ἰατροὶ ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς καθηγητῶν Πανεπιστημίων.

'Υπάρχει μέγας ἀριθμὸς κοινοτήτων, πολλοὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν

εἶναι ὑποτυπωδῶς ὠργανωμέναι. Αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ κοινότητες Μόντρεαλ, Τορόντο, Βανκοῦβερ, Κίνγκστον, Λόνδον, Χάλιφαξ, Χάμιλτον. Γενικῶς αἱ κοινότητες αὗται μεριμνοῦν διὰ τὴν ἑλληνοπρεπῆ ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των διὰ τῆς ἀνεγέρσεως ναῶν, ἱδρύσεως ἀπογευματινῶν σχολείων καὶ τῆς ὀργανώσεως Ἑλληνικῶν ἑορτῶν.

Πολυπληθεστέρα καὶ ἀρχαιοτέρα ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ Καναδᾶ εἶναι ἡ τοῦ Μοντρεάλ, ἱδρυθεῖσα τὸ 1906 καὶ συντηροῦσα ἀπὸ τοῦ 1909 ἡμερήσιον ἑξατάξιον σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον διδάσκονται ἡ Ἑλληνική, ἡ Ἀγγλικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα. Ἡ κοινότης τοῦ Μοντρεὰλ ἔχει καὶ ἰδιόκτητον ναόν, τὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἐκ τῆς κοινότητος ἐξαρτῶνται οἱ κάτωθι σύλλογοι: 1) Ὅμιλος προσκόπων «Ὁ Σωκράτης», 2) Σύλλογος Νέων καὶ Νεανίδων, 3) Φιλανθρωπικὸς Σύλλογος Ἑλληνίδων Κυριῶν, 4) Φιλανθρωπικὸς Σύνδεσμος Ἑλληνίδων Κυριῶν, 5) Λακωνικὴ Ἀδελφότης Καναδᾶ, 6) Σύλλογος Ἀλληλοβοηθείας Ναξίων, 7) Σύλλογος Κρητῶν, 8) Ἑλληνικὸν Τμῆμα Καναδικῆς Λεγεῶνος, τῆς ὁποίας μέλη εἶναι ἀπόμαχοι τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, 9) Τμῆμα ὀργανώσεως «ΑΧΕΡΑ» καὶ 10) Τμῆμα τῆς ὀργανώσεως τῶν «Θυγατέρων τῆς Πηνελόπης» ὁ «Μαίανδρος».

Ἡ κοινότης τοῦ Τορόντο συνεστήθη τὸ 1912 καὶ ἔχει ἰδιόκτητον ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ κοινότης αὕτη διατηρεῖ ἀπογευματινὸν σχολεῖον τὴν «Ἀθηνᾶν». Ἑλληνικαὶ ὀργανώσεις τοῦ Τορόντο εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Κυριῶν «Ἅγιος Γεώργιος», συσταθεῖσα τὸ 1921, 2) Σύλλογος Νέων καὶ Νεανίδων τοῦ Τορόντο, 3) Ἑλληνομακεδονικὸς ἀλληλοβοηθητικὸς Σύλλογος «Τὸ Ἀνταρτικόν», 4) Ἑλληνομακεδονικὸς Σύλλογος «Ἴων Δραγούμης». Ἀμφότεροι οὗτοι ἱδρύθησαν τὸ 1934, μέλη δὲ τοῦ μὲν πρώτου εἶναι οἱ προερχόμενοι ἐκ τοῦ χωρίου Ἀνταρτικόν, τοῦ δὲ δευτέρου οἱ ἐκ τῶν πέριξ τῆς Φλωρίνης χωρίων. 5) Τμῆμα τῆς ὀργανώσεως Ἀχέπα «ὁ Λόρδος Βύρων», καὶ 6) Τμῆμα Νεανίδων τῆς ὀργανώσεως «Αἱ κόραι τῶν Ἀθηνῶν».

Ἡ κοινότης τῆς Ὀττάβας συνεστήθη τὸ 1929.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μανιτόμπα ὑπάρχει ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης τῆς πόλεως Οὐίννιπεγκ, ἡ ὁποία συνεστήθη τὸ 1917. Ὀργανώσεις τῆς κοινότητος αὐτῆς εἶναι: ἡ Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Κυριῶν, τμῆμα τῆς Ἀχέπα καὶ τμῆμα τῆς ὀργανώσεως «Αἱ Θυγατέρες τῆς Πηνελόπης».

Τὸ 1949 συνεστήθη κοινότης καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας Ἀλμπέρτα, Ἔντμοντον.

Ἀπὸ τοῦ 1927 ὑπάρχει Ἑλληνικὴ κοινότης καὶ εἰς τὴν πόλιν Βανκοῦβερ. Αὕτη ἔχει ἰδιόκτητον ναόν, τὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὰς ὀργανώσεις «Φιλόπτωχον Ἀδελφότητα Ἑλληνίδων Κυριῶν» καὶ τμῆμα τῆς «ΑΧΕΠΑ».

Ἰδιόκτητον ναόν, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐπίσης ἔχει καὶ ἡ κοινότης τῆς πόλεως Χάλιφαξ.

Μεξικόν. Ἡ κοινότης Μεξικοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ 100 περίπου οἰκογενείας ἐγκατεστημένας ἐκεῖ ἀπὸ τῆς παρούσης ἢ τῆς προηγουμένης γενεᾶς. Διαθέτουσα ἰδιόκτητον ναὸν καὶ κατοικίαν ἱερέως, προτίθεται νὰ ἀνεγείρῃ καὶ ἐντευκτήριον εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον μὲ συνεισφορὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἂς σημειωθῇ ὅτι ἡ κοινότης ἔχει εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν της καὶ ἀκίνητον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Μεξικοῦ τὸ ὁποῖον τῆς ἀποφέρει περὶ τὰ 450 δολλάρια μηνιαίως.

Κούβα. Οἱ ὁμογενεῖς ποὺ διαμένουν εἰς τὴν Κούβαν ὑπολογίζονται εἰς 150 περίπου, Ἑλληνικὴ κοινότης δὲ ὑπάρχει εἰς τὴν Ἀβάναν. Ἐκκλησιαστικῶς ἡ Κούβα ὑπάγεται εἰς τὴν 11ην Ἀρχιεπισκοπικὴν περιφέρειαν (Κεντρώα Ἀμερικὴ) τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς.

Μπαχάμαι. Ὑπολογίζεται ὅτι διαβιοῦν περὶ τοὺς 365 ὁμογενεῖς. Ὑφίσταται Ἑλληνικὴ Κοινότης «Εὐαγγελισμοῦ» εἰς Νασσάου, ἡ ὁποία διατηρεῖ καὶ ἀπογευματινὸν σχολεῖον. Οἱ μαθηταὶ κατὰ τὸ 1969 ἀνήρχοντο εἰς 30.

Παναμᾶς. Ἡ εἰς Παναμᾶν κοινότης ἀποτελεῖται ἀπὸ 300 περίπου οἰκογενείας κατὰ τὸ πλεῖστον εὐπόρους ἕως πλουσίους. Διαθέτει ναόν, ἐντευκτήριον καὶ ἱερέα, ὁ ὁποῖος διδάσκει καὶ τὴν Ἑλληνικὴν εἰς τὰ παιδιὰ τῶν ὁμογενῶν. Γενικῶς ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς κοινότητος εἶναι πολὺ ἀνθηρά. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Πρόεδρος τοῦ Παναμᾶ κ. Λάκας εἶναι Ἑλληνικῆς καταγωγῆς.

Κολομβία. Οἱ διαβιοῦντες εἰς Κολομβίαν ὑπολογίζονται εἰς 100-150. Διατηροῦν Ἑλληνορθόδοξον Ναὸν εἰς Μπογκοτά, ὑπάγονται δὲ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ὀγδόην Ἀρχιεπισκοπικὴν Περιφέρειαν Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς μὲ ἕδραν τὸ Χιοῦστον.

Βραζιλία. Οἱ ὁμογενεῖς εἰς τὴν Βραζιλίαν ἀνέρχονται εἰς 16.000 περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων 15.000 διαβιοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Προξενείου Σάο Πάολο, 1.000 εἰς Ρίον Ἰανέϊρον καὶ 200 εἰς Σάντος. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἀφίχθησαν μετὰ τὸ 1950. Ὀλίγοι εἶναι ἐργάται ἢ χειρώνακτες. Οἱ περισσότεροι ἠσχολήθησαν μὲ τὸ ἐμπόριον καί, ἐπωφεληθέντες τῶν εὐκαιριῶν ποὺ παρουσίαζεν ἡ Βραζιλία κατὰ τὴν πενταετίαν 1960-1965, εὐδοκίμησαν, ἀρκετοὶ μάλιστα ἀπέκτησαν ἀξιολόγους περιουσίας. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς δευτέρας γενεᾶς ὑπάρχουν πολλοὶ ἐπιστήμονες. Γενικῶς εἰπεῖν ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν ἀποδήμων εἰς Βραζιλίαν θεωρεῖται ἱκανοποιητική.

Ἀργεντινή. Οἱ ὁμογενεῖς ὑπολογίζονται εἰς 35.000 ἐκ τῶν ὁποίων 30.000 διαμένουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν Βουένος Ἄϊρες καὶ τὰ περίχωρα καὶ 5.000 εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Οἱ ἀφιχθέντες εἰς τὴν Ἀργεντινὴν Ἕλληνες ὑπῆρξαν κυρίως ἐργάται καὶ μικροεπαγγελματίαι καί, εἰς μικρότερον ποσοστόν, ἀγρόται καὶ ναυτικοί. Συντόμως ὅμως ἐξελίχθησαν καὶ ἤδη τὸ πλεῖστον ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ μικρεμπόρων. Συγκαταλέγονται ὅμως μεταξύ των καὶ ἀρκετοὶ μεγαλέμποροι, βιομήχανοι ὡς καὶ 300 περίπου ἐπιστήμονες 2ας ἢ 3ης γενεᾶς. Μερικοὶ κατέχουν ἀρκούντως σημαντικὰς θέσεις εἰς τὴν δημοσίαν διοίκησιν.

Παρ' ὅλην τὴν ἀφομοιωτικὴν δύναμιν τῶν Κρατῶν τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς, ὀφειλομένην μεταξὺ ἄλλων εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς Ἱσπανικῆς γλώσσης, οἱ Ἕλληνες διετήρησαν ἐν πολλοῖς τὴν ἐθνικὴν των συνείδησιν καὶ τοὺς δεσμοὺς μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος.

Παραγουάη. Οἱ ὁμογενεῖς τῆς Παραγουάης εἶναι ὀλιγάριθμοι (περὶ τοὺς 25), διότι δὲν ὑφίστανται εὐνοϊκαὶ προϋποθέσεις διὰ τὸν Ἕλληνα μετανάστην. Ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγονται εἰς τὴν 10ην Ἀρχιεπισκοπικὴν Περιφέρειαν Νοτίου Ἀμερικῆς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς.

Περοῦ. Οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς τὸ Περοῦ Ἕλληνες ὑπολογίζονται περίπου εἰς 65 ἄτομα καὶ κατ' ἄλλας πληροφορίας εἰς 50 οἰκογένειες.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἕλληνες τοῦ Περοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ναυτικούς, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ ἢ ἦλθαν εἰς τὸ Περοῦ ἀπὸ ἄλλας χώρας τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς. Εἶναι κυρίως βιοπαλαισταί, βιοτέχναι καὶ καταστηματάρχαι. Εὔποροι δὲν ὑπάρχουν.

Ἑλληνικὴ Κοινότης δὲν ὑφίσταται, πλὴν ὅμως οἱ ἐκεῖ Ἕλληνες ἔχουν ὀργανωθῇ, διαθέτουν δὲ καὶ ἰδιωτικὴν λέσχην, ὅπου συνέρχονται κατὰ καιροὺς καὶ συζητοῦν τὰ προβλήματά των.

Ἡ μόνη Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἰς τὸ Περοῦ εἶναι Ρωσική, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ Ἕλληνες.

Οὐρουγουάη. Εἰς τὴν Οὐρουγουάην ὑπάρχει ἀνθοῦσα Ἑλληνικὴ παροικία ἀριθμοῦσα 2000 ἄτομα. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν ὡρισμέναι Ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι ὑψηλῆς οἰκονομικῆς στάθμης, ἀσχολούμεναι μὲ τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν, τὴν ναυτιλίαν κ.λ.π. Γενικῶς δὲ τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον τῆς ὁμογενείας εἶναι ἱκανοποιητικόν.

Εἰς Μοντεβίδεο ὑπάρχει ἄρτιον Ἑλληνικὸν κοινοτικὸν συγκρότημα μὲ ἰδιόκτητον οἴκημα σχολεῖον καὶ Ἱερὸν Ναόν. Τὸ ἐν λόγω συγκρότημα ἀνηγέρθη δαπάναις Ἀριστ. Ὠνάση καὶ κ. Κονιαλίδη. Ὑπάρχει ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος ὁ ὁποῖος διδάσκει εἰς κανονικὸν ἀπογευματινὸν σχολεῖον.

Ἡ Οὐρουγουάη ὑπάγεται ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν δεκάτην Ἀρχιεπισκοπικὴν Περιφέρειαν Νοτίου Ἀμερικῆς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς μὲ ἕδραν τὸ Βουένος Ἄϊρες.

Χιλή. Οἱ διαβιοῦντες εἰς τὴν Χιλὴν ὁμογενεῖς ἀνέρχονται περίπου εἰς 500-600 ἐκ τῶν ὁποίων 350 εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς Σαντιάγο, 150 εἰς Βαλπαράϊσον, 80 εἰς Ἀντοφαγάστα καὶ 25 εἰς Πούντα Ἀρένας.

Ἡ ἐξ Ἑλλάδος μετανάστευσις πρὸς τὴν Χιλήν, ἀνέκαθεν μικρά, ἔχει ἀπὸ ἐτῶν σχεδὸν ἀνακοπῇ ὁλοσχερῶς.

Ε' ΩΚΕΑΝΙΑ

Αὐστραλία. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμογενῶν μας εἰς Αὐστραλίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ μετ' ἀκριβείας. Θὰ πρέπῃ νὰ κυμαίνεται μεταξὺ 350 καὶ 450 χιλιάδων, ποσοστὸν ἀντιπροσωπεῦον τὸ 3% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας αὐτῆς.

Αἱ Αὐστραλιακαὶ ἐν τούτοις Ἀρχαὶ ἀναβιβάζουν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν εἰς 700.000 περίπου, μὴ περιλαμβανομένων τῶν Ἑλληνοκυπρίων, οἱ ὁποῖοι ἀνέρχονται, κατὰ πρόχειρον ὑπολογισμόν, εἰς 70.000. Σημειωτέον, ἐξ ἄλλου, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μειοῦται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξ Ἑλλάδος μεταναστῶν, ἐνῶ αὐξάνονται οἱ γάμοι Ἑλλήνων μετὰ ἀλλοδαπῶν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτογραφουμένων. Ὁ κύριος ὄγκος τῶν Ἑλληνοαυστραλῶν κατοικεῖ εἰς Μελβούρνην, Σύδνεϋ καὶ Ἀδελαΐδα, ὀλιγώτεροι δὲ εἰς Πέρθ, Βρισβάνην καὶ Καμπέρραν.

Αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες τῆς Αὐστραλίας κατανέμονται εἰς τὰς διαφόρους πολιτείας τῆς ἠπείρου ταύτης ὡς ἑξῆς:

Καμπέρα 1
Νέα Νότιος Οὐαλλία 14
Βικτωρία 26
Πέρθ 2
Ἀδελαΐς 17
Βρισβάνη 7
Νιοὺ Κάστλ 4
Ντάργουην 2
Τασμανία (νῆσος) 2

Ἡ Ὀρθόδοξος Κοινότης Σίδνεϋ ἔχει δύο ἐκκλησίας, Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἁγίας Σοφίας. Εἰς τὸ Σίδνεϋ ἑδρεύει ὁ Ὀρθόδοξος Μητροπολίτης Αὐστραλίας, ὁ ὁποῖος ὑπάγεται εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Ἕλληνες τοῦ Σίδνεϋ, ὡς καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Αὐστραλίας, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριον φρούτων καὶ ἰχθύων, καὶ μὲ ἐπιχειρή-

σεις ἰδίως ἐστιατορίων. Τελευταίως ἀνεδείχθησαν μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀρκετοὶ ἐπιστήμονες.

Ἡ Κοινότης Μελβούρνης ἔχει ναὸν Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ἡ Κοινότης Ἀδελαΐδος ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ Κοινότης Πὲρθ ναὸν Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἡ Κοινότης Μπρισμπαίην ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ τοῦ Τάουνσβιλ ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἡ Κοινότης Ἰνισφάϊλ ναὸν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Ἡ Κοινότης Τασμανίας, ἡ ὁποία ἑδρεύει εἰς Χόμπαρτ, ἔχει ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς Ἑλληνικὰς παροικίας τῆς Αὐστραλίας λειτουργοῦν Ἑλληνικὰ Κατηχητικὰ σχολεῖα, διὰ τῶν ὁποίων παρέχονται αἱ γνώσεις τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Αὐστραλίας κατάγονται ἐκ Κυθήρων, Καστελλορίζου καὶ Ἰθάκης. Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες ἐκδίδονται μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον, εἰς τὸ Σίδνεϋ ὁ «Πανελλήνιος Κήρυξ» καὶ τὸ «Βῆμα», εἰς τὴν Μελβούρνην τὸ «Φῶς» καὶ ὁ «Αὐστραλοέλλην», εἰς τὸ Μπρισμπαίην τὰ «Ἑλληνοαυστραλιανὰ Νέα» κ.ἄ.

Νέα Ζηλανδία. Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς Νέαν Ζηλανδίαν διαβιούντων σήμερον ὁμογενῶν μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ μετ' ἀκριβείας. Θὰ πρέπῃ νὰ κυμαίνεται περὶ τὰς 5.000. Ἐκ τούτων, περίπου 1.000-1.200 ἔχουν ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων, τὸ ἥμισυ ἀποτελεῖται ἐξ ὁμογενῶν ἐκ Ρουμανίας, οἱ ὁποῖοι μετανάστευσαν εἰς τὴν χώραν αὐτὴν κατὰ τὰ ἔτη 1950-1955. Οἱ ὑπόλοιποι ἔχουν μεταναστεύσει ἐξ Ἑλλάδος μετὰ τὸ 1955.

Ἡ μεγίστη πλειοψηφία τῶν ὁμογενῶν μας ἀσχολεῖται μὲ μικρὰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις. Ὅλοι τους ζοῦν ἀνέτως καὶ διατηροῦν ἄριστας σχέσεις μὲ τὸ περιβάλλον. Οἱ Νεοζηλανδοί, ἐπίσημοι καὶ μή, ἐκφράζονται μὲ τὰ κολακευτικώτερα λόγια διὰ τοὺς ὁμογενεῖς μας.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΔΗΜΩΝ

Πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), καθὼς ὁ Τουρκικὸς κίνδυνος καθίστατο συνεχῶς μεγαλύτερος, πολλοὶ λόγιοι ἀλλὰ καὶ προύχοντες ἐστράφησαν πρὸς τὴν Δύσιν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐκεῖ θὰ ἠδύναντο νὰ συνεχίσουν τὰς διαφόρους δραστηριότητάς των. Μεταξὺ τῶν λογίων, οἱ ὁποῖοι μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν πρὸ τοῦ 1453 καὶ συνετέλεσαν, εἴτε ὡς διδάσκαλοι εἴτε ὡς ἀντιγραφεῖς χειρογράφων, εἰς τὴν προώθησιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν ἦσαν ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ὁ Μανουὴλ Καλέκας καὶ ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς. Οἱ λόγιοι αὐτοὶ συνεδέθησαν βαθμηδὸν μὲ ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος καὶ ἡγεμονικοὺς οἴκους, ὡρισμένοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἠσπάσθησαν τὸ Καθολικὸν δόγμα. Ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος, ὁ Χρυσολωρᾶς ἐκλήθη ὡς καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸ 1413 ὁ πάπας τοῦ ἀνέθεσε τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας διὰ τὴν σύγκλησιν τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντίας. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔδρασαν ἐπίσης εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Δημήτριος Κυδώνης καὶ ὁ Θεόδωρος Γαζῆς.

Ἡ ἔξοδος αὐτὴ ἐνετάθη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὁπότε μαζικῶς πλέον οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες ἐζήτουν ἄσυλον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ κυρίως εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἰταλίας. Μεταξὺ τῶν προσφύγων αὐτῶν ἦσαν καὶ πολλοὶ λόγιοι, οἱ ὁποῖοι συνέτειναν εἰς τὴν μεγάλην στροφὴν πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἡ περὶ τὸν κλασσικὸν ἑλληνισμὸν κίνησις μάλιστα ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε τὸ 1463 ἱδρύθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδουας ἕδρα Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ὁ Ἀθηναῖος λόγιος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης.

Μὲ τὴν πάροδον τῶν χρόνων οἱ μετανάσται ἐπληθύνοντο, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, αἱ Ἑλληνικαὶ παροικίαι εἰς τὴν Εὐρώπην ἀνήρχοντο εἰς ἑκατοντάδας, εἰς πολλὰς δὲ χιλιάδας οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς αὐτὰς λόγιοι, ἔμποροι, τεχνῆται κλπ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι εἰς τοὺς Ἕλληνας αὐτοὺς μετανάστας τῆς Τουρκοκρατίας ὀφείλει κατὰ πολὺ ἡ Ἑλλὰς ὄχι μόνον τὴν οἰκονομικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικήν της ἀναγέννησιν. Καὶ τοῦτο διότι αἱ Ἑλληνικαὶ αὐταὶ κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ ηὐνόουν τὰς διαφόρους πνευματικὰς δραστηριότητας, ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Ἑλληνοπαίδων, εἰς τὰς περισσοτέρας δὲ ἐξ αὐτῶν ἐλειτούργουν καὶ Ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Αἱ σημαντικώτεραι ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ἰταλίας ἦσαν: τῆς Βενετίας, τοῦ Λιβόρνου, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ρώμης, τῆς Φλωρεντίας καὶ ἄλλαι.

Εἰς τὴν Βενετίαν ἐλειτούργουν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος σχολεῖα, ὅπου ἐξεπαιδεύθησαν ἑκατοντάδες Ἑλλήνων. Τὸ 1593 ἱδρύθη σχολὴ πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1662-1797 ἐλειτούργησε τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον. Εἰς τὴν σχολὴν αὐτὴν καὶ τὸ Φροντιστήριον ἐδίδαξαν ὁ Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ Στέφανος Μόσχος, ὁ Ἀγάπιος Λοβέρδος, ὁ Σπυρίδων Βλαντῆς καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἵδρυσαν πολλὰ σχολεῖα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ κοινότης τῆς Βενετίας διετηρήθη μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων, διέθεσε δὲ τὴν περιουσίαν της διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν.

Εἰς τὴν Πάδουαν ἐπὶ ἕναν καὶ ἥμισυ αἰῶνα ἐλειτούργει τὸ Κωττουνιανὸν Ἑλληνομουσεῖον, ὅπου καὶ ἐξεπαιδεύθησαν πολλοὶ Ἑλληνόπαιδες, εἰς δὲ τὸ Λιβόρνον ἱδρύθη Ἑλληνικὴ σχολὴ τὸ 1775, ἀπὸ δὲ τὸ 1804 μέχρι καὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ ἐκεῖ Ἑλληνικὴ παιδεία ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν.

Εἰς τὴν Γαλλίαν σημαντικώτεραι ὑπῆρξαν αἱ κοινότητες τῆς Μασσαλίας καὶ τῶν Παρισίων, ὅπου ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀνέπτυξαν μεγάλην πνευματικὴν δραστηριότητα.

Εἰς τὴν Ρωσίαν ἰδιαιτέρα δραστηριότης παρουσιάσθη εἰς τὴν κοινότητα τῆς Ὀδησσοῦ, ὅπου ἐλειτούργει Ἑλληνικὴ σχολή, εἰς δὲ τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαβίαν (σημερινὴν Ρουμανίαν) πλὴν τῶν Ἀκαδημιῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Βουκουρεστίου, Ἑλληνικὰ σχολεῖα εὑρίσκοντο καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας κοινότητας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδίδαξαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου αἰῶνος τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ὁ Πολυζώης Κοντὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι σοφοὶ διδάσκαλοι τοῦ Γένους.

Καὶ ἐνῶ αὐτὴν τὴν εἰκόνα παρουσίαζε κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ Ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐξαρτωμένη πλήρως ἀπὸ τὰς διαφόρους κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ, σήμερον (1979) τὸ θέμα ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἰς 35 καὶ πλέον χώρας ὑπάρχουν 1.600 ἀποσπασμένοι Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί, οἱ ὁποῖοι διδάσκουν εἰς 150.000 τέκνα τῶν ὁμογενῶν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, θρησκείαν, ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν προγόνων μας. Εἰς τὰς χώρας αὐτὰς λειτουργοῦν κοινοτικὰ σχολεῖα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Συμφώνως πρὸς σχετικὴν ἔκθεσιν τῆς ἁρμοδίου ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, κατὰ χώρας, παρουσιάζεται ἀναλυτικῶς ἡ ἑξῆς εἰκόνα:

Κύπρος. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μεγαλόνησον ὑπηρετοῦν μὲ ἀπόσπασιν 154 Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί: 5 θεολόγοι, 75 φιλόλογοι, 23 μαθηματικοί, 16 φυσικοί, 3 ἀγγλικῶν, 26 φυσικῆς ἀγωγῆς, 3 μουσικῆς καὶ 3 διδάσκαλοι.

Ἰσραὴλ - Ἱεροσόλυμα. Εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Πατριαρχείου ὑπηρετοῦν 6 καθηγηταί.

Τουρκία-Κωνσταντινούπολις. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου παλαιότερον ἐλειτούργουν διάσημαι σχολαί, ὅπως τὸ Ροβέρτειον Λύκειον, ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τὸ Ζωγράφειον Γυμνάσιον, τὸ Πρότυπον Λύκειον, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, ἡ ἘμπορικὴΣχολὴ τῆς Χάλκης, τὸ Ἐθνικὸν Ἑλληνογαλλικὸν Λύκειον, τὸ Ζάπειον Ἐθνικὸν Παρθεναγωγεῖον, τὸ Ζάπειον Διδασκαλεῖον Θηλέων καὶ ἄλλαι, ὑπηρετοῦν σήμερον 33 ἐκπαιδευτικοί, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ ἔργον των βοηθοῦνται καὶ ἀπὸ πολλοὺς ὁμογενεῖς.

Αἴγυπτος. Εἰς τὴν Αἴγυπτον, λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν, ἐλειτούργουν πολλὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς χώρας, ὅπως ἡ Τοσιτσαία Σχολὴ Ἀλεξανδρείας, ἡ Ἀβερώφειος Σχολὴ ἀρρένων καὶ θηλέων, τὸ Μπενάκειον, ἡ Ἀμπέτειος, ἡ Φαμιλιάδειος Σχολὴ ἀρρένων καὶ θηλέων, ἡ Πρατίκειος, ἡ Δαβαράκειος, ἡ Σαλβάγειος Ἐμπορικὴ Σχολὴ καὶ ἄλλα. Σήμερον εἰς τὴν χώραν αὐτὴν λειτουργοῦν κατὰ πόλεις τὰ ἑξῆς σχολεῖα μὲ τὸ ἀντίστοιχον ἐκπαιδευτικὸν δυναμικόν.

α) Κάϊρον. Λειτουργοῦν 2 δημοτικά, 2 γυμνάσια-λύκεια, φοιτοῦν 350 μαθηταὶ καὶ ὑπηρετοῦν μὲ ἀπόσπασιν 29 ἐκπαιδευτικοί. β) Ἀλεξάνδρεια. Ὑπάρχει δημοτικόν, γυμνάσιον, τεχνικαὶ σχολαί. Φοιτοῦν 293 μαθηταὶ καὶ ὑπηρετοῦν 19 ἐκπαιδευτικοί. γ) Μανσούρα. Ὑπάρχει δημοτικόν, γυμνάσιον καὶ λύκειον. Φοιτοῦν 30 μαθηταὶ καὶ ὑπηρετοῦν 11 ἐκπαιδευτικοί.

Λιβύη. Λειτουργοῦν 4 Ἑλληνικὰ σχολεῖα, μὲ 230 μαθητὰς καὶ 21 ἐκπαιδευτικούς.

Σουδάν. Λειτουργεῖ δημοτικὸν καὶ γυμνάσιον μὲ 190 μαθητὰς καὶ 11 ἐκπαιδευτικούς.

Αἰθιοπία. Ὑπάρχουν δημοτικὰ σχολεῖα, γυμνάσιον καὶ λύκειον. Φοιτοῦν 150 μαθηταὶ καὶ διδάσκουν 12 ἐκπαιδευτικοί.

Ζαΐρ. Ὑπάρχουν 4 δημοτικὰ σχολεῖα καὶ 2 γυμνάσια, μὲ 210 μαθητὰς καὶ 14 ἐκπαιδευτικούς.

Μπουρουντί. Ὑπάρχει δημοτικὸν καὶ γυμνάσιον μὲ 6 ἐκπαιδευτικούς.

Νότιος Ἀφρική. Λειτουργοῦν πολλὰ δημοτικὰ σχολεῖα εἰς διαφόρους πόλεις, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦν 18 Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί.

Σαουδικὴ Ἀραβία. Λειτουργεῖ δημοτικὸν καὶ γυμνάσιον μὲ 8 ἐκπαιδευτικούς.

Ροδεσία. Ὑπάρχουν δημοτικὰ σχολεῖα μὲ 3 ἐκπαιδευτικούς.

Νιγηρία. Εἰς τὸ Λάγκος λειτουργεῖ δημοτικὸν σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπηρετοῦν 3 διδάσκαλοι.

Τανζανία. Λειτουργεῖ διθέσιον δημοτικὸν μὲ 2 διδασκάλους.

Καμεροῦν. Ὑπάρχει ἕνα δημοτικὸν σχολεῖον καὶ ἕνας διδάσκαλος.

Συρία. Ὑπάρχει ἕνα δημοτικὸν καὶ ἕνας διδάσκαλος.

Ἰράν. Λειτουργεῖ ἕνα σχολεῖον καὶ ὑπηρετοῦν 2 ἐκπαιδευτικοί.

Ἰράκ. Λειτουργεῖ ἕνα σχολεῖον καὶ ὑπηρετοῦν 2 ἐκπαιδευτικοί.

Αὐστραλία. Εἰς τὴν Αὐστραλίαν ζοῦν 650.000 Ἕλληνες ὁμογενεῖς, τῶν ὁποίων τὰ τέκνα φοιτοῦν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς χώρας, τὸ δὲ ἀπόγευμα μαθαίνουν Ἑλληνικὰ εἰς τὰ ἀπογευματινὰ κοινοτικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὰ σχολεῖα. Λειτουργοῦν περισσότερα τῶν 1.000 ἀπογευματινῶν σχολείων, ὅπου φοιτοῦν 70.000 μαθηταί. Εἰς τὴν Μελβούρνην ἐπίσης λειτουργεῖ ἕνα ἀνεγνωρισμένον δίγλωσσον σχολεῖον, γίνονται δὲ προσπάθειαι διὰ τὴν λειτουργίαν καὶ ἄλλων τέτοιων σχολείων.

Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι Ἀμερικῆς. Εἰς τὴν Ἀμερικὴν ζοῦν περίπου 2.500.000 Ἕλληνες ὁμογενεῖς. Δὲν ὑπάρχουν ἀμιγῆ Ἑλληνικὰ σχολεῖα μὲ πλήρη Ἑλληνικὰ προγράμματα. Μόνον τὰ 10% τῶν Ἑλληνοπαίδων φοιτοῦν εἰς Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ὑπάρχουν κυρίως ἀπογευματινὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα λειτουργοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἢ τῶν κοινοτήτων, Εἰς πολλὰ Ἀμερικανικὰ σχολεῖα, ὅπου φοιτοῦν πολλοὶ Ἕλληνες, διδάσκεται ἡ Ἑλληνικὴ ὡς δευτέρα γλῶσσα καὶ βαθμολογεῖται ὡς κανονικὸν μάθημα. Οἱ μαθηταὶ εἶναι περίπου 35.000, οἱ δὲ μὲ ἀπόσπασιν ἐκπαιδευτικοὶ εἶναι 24 διδάσκαλοι καὶ 6 καθηγηταί.

Καναδᾶς. Εἰς τὸν Καναδᾶν ζοῦν 180.000 Ἕλληνες. Τὰ τέκνα τῶν ὁμογενῶν φοιτοῦν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς χώρας καὶ παρακολουθοῦν εἰδικὰ ἀπογευματινὰ μαθήματα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Λειτουργοῦν ἀρκετὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα μὲ τὴν πρωτοβουλίαν τῶν κοινοτήτων, τῆς Ἐκκλησίας, διαφόρων μορφωτικῶν συλλόγων, ἀλλὰ καὶ ἰδιωτῶν. Εἰς ὡρισμένα σχολεῖα τοῦ Τορόντο ἔχει εἰσαχθῆ πειραματικῶς ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ μαθηταὶ εἶναι περίπου 15.000, εἶναι δὲ ἀποσπασμένοι ἐκεῖ 12 διδάσκαλοι καὶ 5 καθηγηταί.

Βραζιλία. Ὑπάρχουν 200 μαθηταὶ καὶ 2 Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί.

Σουηδία. Εἰς τὴν Σουηδίαν ζοῦν περίπου 20.000 Ἕλληνες. Λειτουργοῦν σχολεῖα ἐντεταγμένα εἰς τὰ σουηδικὰ καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπογευματινὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Φοιτοῦν 2.000 μαθηταὶ καὶ ὑπηρετοῦν μὲ ἀπόσπασιν 23 διδάσκαλοι, μία νηπιαγωγὸς καὶ 2 καθηγηταί.

Δανία. Ζοῦν 800 Ἕλληνες, ὑπάρχουν 52 μαθηταὶ καὶ ἕνας διδάσκαλος.

Νορβηγία. Ζοῦν 180 Ἕλληνες, ὑπάρχουν 45 μαθηταὶ καὶ ἕνας διδάσκαλος.

Βέλγιον. Εἰς τὸ Βέλγιον ζοῦν 23.000 Ἕλληνες. Λειτουργοῦν σχολεῖα ἐντεταγμένα καὶ μή. Εἰς τὰ ἐντεταγμένα σχολεῖα οἱ μαθηταὶ διδάσκονται ὅλα τὰ μαθήματα πλὴν τῶν φυσιογνωστικῶν καὶ εἰς τὰ μὴ ἐντεταγμένα διδάσκονται τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, θρησκευτικά, ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν. Φοιτοῦν 2.500 μαθηταὶ καὶ ὑπηρετοῦν μὲ ἀπόσπασιν 55 ἐκπαιδευτικοί.

Ὁλλανδία. Ζοῦν 3.500 Ἕλληνες, ὑπάρχουν 367 μαθηταὶ καὶ 8 διδάσκαλοι.

Λουξεμβοῦργον. Ζοῦν 200 Ἕλληνες, ὑπάρχουν 16 μαθηταὶ καὶ ἕνας διδάσκαλος.

Ἑλβετία. Λειτουργοῦν 25 δημοτικά, 2 νηπιαγωγεῖα καὶ 3 γυμνάσια. Φοιτοῦν 1.030 μαθηταὶ καὶ διδάσκουν μὲ ἀπόσπασιν 22 Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί.

Γαλλία. Λειτουργοῦν 16 δημοτικά, 2 νηπιαγωγεῖα καὶ ἕνα γυμνάσιον. Φοιτοῦν 1018 μαθηταὶ (794 δημοτικοῦ, 39 νηπιαγωγείου, 185 γυμνασίου) καὶ διδάσκουν μὲ ἀπόσπασιν 19 διδάσκαλοι, 2 νηπιαγωγοὶ καὶ ἕνας καθηγητής.

Γερμανία. Ἡ Δυτικὴ Γερμανία ἔχει τὰ περισσότερα Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, τοὺς περισσοτέρους μαθητὰς καὶ Ἕλληνας ἐκπαιδευτικούς. Οἱ Ἑλληνόπαιδες μαθηταὶ εἶναι 35.000 περίπου, φοιτοῦν δὲ εἰς σχολεῖα αὐτοτελῆ, δίγλωσσα, ἀπογευματινὰ κλπ., διότι ἀναλόγως τῆς περιοχῆς ἰσχύουν διαφορετικὰ συστήματα διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων τῶν ὁμογενῶν. Οἱ μαθηταὶ εἶναι ἀναλυτικῶς 705 τοῦ νηπιαγωγείου, 30.379 τοῦ δημοτικοῦ, 3.556 τοῦ Γυμνασίου καὶ 566 τοῦ λυκείου. Ὑπηρετοῦν μὲ ἀπόσπασιν 984 ἐκπαιδευτικοί, 50 νηπιαγωγοί, 768 διδάσκαλοι καὶ 166 καθηγηταί, λειτουργοῦν δὲ 46 νηπιαγωγεῖα, 318 δημοτικὰ καὶ 3 γυμνάσια.

Εἰς πολλὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ, πλὴν τῶν ἐκεῖ ἀποσπασμένων Ἑλλήνων ἐκπαιδευτικῶν, ὑπηρετοῦν καὶ πολλοὶ ὁμογενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀμείβονται ἀπὸ τὰς κατὰ τόπους Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας καὶ τὰς ἀντιστοίχους κοινότητας τῶν ὁμογενῶν.

Δέσποινα Γ. Πρέκα.
Φιλόλογος.

Βιβλιογραφία.
—Β. Σφυρόερα: «Οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Τουρκοκρατίας». —Ε. Πρωτοψάλτη: «Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος». —Ἔκθεσις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας κ. Π. Φούγκα σχετικῶς μὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Τὰ Ἑλληνικὰ Πολιτεύματα

1. Τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὴν 20ην Δεκεμβρίου 1821 συνῆλθε παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαυρον ἡ πρώτη Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῆς ἀγωνιζομένης τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐκήρυξε τὴν «πολιτικὴν ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1822 καὶ ἐψήφισε τὸ «προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος», τὸ γνωστὸν ὡς πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 1822. Εἰς τὸ τρίτον τμῆμα τοῦ πολιτεύματος ἀνεγράφετο: «Ἡ διοίκησις σύγκειται ἐκ τῶν δύο σωμάτων, Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ. Τὰ δύο αὐτὰ σώματα ἰσοσταθμίζονται μὲ τὴν ἀμοιβαίαν συνδρομὴν των εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν νόμων, διότι οὔτε αἱ τοῦ Βουλευτικοῦ ἀποφάσεις ἔχουσι κῦρος νόμου ἄνευ τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος, οὔτε τὰ σχέδια νόμου, ὅσα προβάλλονται παρὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ εἰς τὸ Βουλευτικὸν ἔχουσι κῦρος ἂν δὲν ἐγκριθῶσιν ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸν σῶμα». Εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν ἐπομένως, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει μέλος τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας, ἀνεγνωρίζετο τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα τῆς ἀρνησικυρίας (βέτο). Τὸ Βουλευτικὸν ἀπετελεῖτο ἐκ πληρεξουσίων ἐκλεγομένων ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, μὲ θητείαν διαρκείας ἑνὸς ἔτους, ἐνῶ τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπετελεῖτο ἐκ 5 μελῶν τὰ ὁποῖα ἐξελέγοντο ἐκτὸς τῶν μελῶν τοῦ Βουλευτικοῦ ἐκ συνελεύσεως συγκαλουμένης πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, μὲ θητείαν ἐπίσης διαρκείας ἑνὸς ἔτους. Περαιτέρω ὡρίζετο ὅτι τὸ Ἐκτελεστικὸν σῶμα ἔχει πρόεδρον καὶ ἀντιπρόεδρον, ἐκλέγει ὀκτὼ ὑπουργοὺς καὶ διορίζει ὅλους τοὺς «ὑπαλλήλους ὑπουργοὺς» τῆς Διοικήσεως. Αἱ διατάξεις αὐταί, ἰδίως αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τῆς 22ας Αὐγούστου 1795, τὸ ὁποῖον ἀνέθετε τὴν ἐκτελεστικὴν λειτουργίαν εἰς πενταμελὲς διευθυντήριον, ἀπετέλεσαν δὲ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, κατὰ τοῦ ὁποίου ἠσκήθη ἡ αὐστηροτέρα κριτικὴ καὶ ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου Δικαίου καὶ τῆς Ἱστορίας. Πράγματι διὰ τῶν περὶ Ἐκτελεστικοῦ διατάξεων τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου καθιεροῦτο πολυμελὴς συλλογικὴ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῆς εὑρισκομένης εἰς ἐπαναστατικὴν κατάστασιν Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀπαιτοῦσεν ἑνότητα καὶ ταχύτητα κινήσεων ὑπὸ ἕνα ἀρχηγόν. Τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐπέτεινεν ἀκόμη περισσότερον ἡ ὑπὸ τοῦ προσωρινοῦ Πολιτεύματος διατήρησις τῶν τοπικῶν Γερουσιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον συσταθῆ πρὸ τῆς ψηφίσεως αὐτοῦ, ἰδίως τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας καὶ τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Μολονότι δὲ θεωρητικῶς αἱ Γερουσίαι ὑπέκειντο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, ἀπετέλουν εἰς τὴν πραγματικότητα κράτος ἐν κράτει καθόσον δὲν ὑπετάσσοντο ἐντελῶς εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπήρχετο τελεία παράλυσις καὶ ἀναρχία.

Τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἀνεθεωρήθη ὑπὸ τῆς εἰς Ἄστρος συνελθούσης τὴν 29ην Μαρτίου 1823 Β' Ἐθνοσυνελεύσεως, ἡ ὁποία περιώρισε τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα ἀρνησικυρίας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ εἰς ἁπλοῦν ἀναβλητικὸν δικαίωμα ἀρνησικυρίας, ὁρίσασα: «Ὅταν τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀρνηθῇ τὴν ἐπικύρωσιν ἀποδίδον ἐγγράφως τοὺς λόγους τῆς ἀρνήσεως, τὸ δὲ Βουλευτικὸν ἐπιμείνῃ προτεῖνον τοὺς λόγους τῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐκ δευτέρου ἀρνηθῇ τὸ Ἐκτελεστικὸν τὴν ἐπικύρωσιν, τὸ Βουλευτικὸν ἀναβάλλει δύο ὁλοκλήρους μῆνας, τὴν τρίτην πρότασιν καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν δύο τούτων μηνῶν, ἐὰν προτείνῃ τὸν νόμον ἐκεῖνον ἐκ τρίτου εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, ἀναγκαίως ἐπικυροῦται ἀπ' αὐτό». Τοιουτοτρόπως, διὰ τῆς νέας αὐτῆς διατάξεως καθὼς καὶ διὰ μεταγενεστέρας μυστικῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἀφηγεῖτο ἀπὸ τὸ Ἐκτελεστικὸν ἡ ἁρμοδιότης τοῦ διορισμοῦ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Διοικήσεως καὶ μετεβιβάζετο καὶ εἰς τὰ δύο σώματα, παρέλυε τελείως κάθε δύναμις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἐπήρχετο δὲ πλήρης σύγχυσις τῶν ἐξουσιῶν. Ἡ ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ Ἄστρους κατάργησις τῶν τοπικῶν διοικήσεων «ἐπειδὴ ἀπεδείχθη ἐπιβλαβὴς αὐτῶν ἡ ὕπαρξις δι' ὅσα μεγάλα ἐπιφέρει ἐμπόδια εἰς τὴν πρόοδον τῆς δημοσίου οἰκονομίας», ἐπῆλθεν ἀργά, δὲν κατέστη δὲ δυνατὸν νὰ παρακωλύσῃ τὴν πρὸς τὴν ἀναρχίαν καὶ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας ἡ ἀπαρχὴ ὠφείλετο εἰς τὴν ἐξασθένισιν τῆς δυνάμεως τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Μόνον μετὰ τὴν πάροδον τεσσάρων ἐτῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἡ ἀγωνιζομένη τὸν πρὸς ἀνεξαρτησίαν ἀγῶνα Ἑλλὰς ὑπέστη τὰ πάνδεινα ἐκ τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ καὶ τῆς ἀναρχίας, κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἑνιαίας καὶ ἰσχυρᾶς διοικήσεως.

Ἡ συνελθοῦσα εἰς Τροιζῆνα Γ' Ἐθνοσυνέλευσις ἀπεφάσισε τὴν 27ην Μαρτίου 1827 διὰ ψηφίσματος αὐτῆς ὅπως παραδοθῇ ἡ νομοθετικὴ δύναμις εἰς ἕνα καὶ μόνον ἄτομον, δεχθεῖσα μετὰ μερικὰς ἡμέρας ὁμοφώνως πρότασιν περὶ ἐκλογῆς τοῦ κόμιτος Ἰωάννου Καποδίστρια ὡς Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ ἑπταετεῖ θητεία. Ἡ ἰδία συνέλευσις ἐψήφισε τὸν Μάϊον τοῦ 1827 τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος τὸ ὁποῖον περιέλαβε τὰς βασικὰς αὐτὰς διατάξεις περὶ τῆς νομοτελεστικῆς ἐξουσίας, ἐνῶ πρωτίστως ἐκήρυσσε τὴν Κυριαρχίαν τοῦ λαοῦ. «Ἡ κυριαρχία ἐνυπάρκει εἰς τὸ Ἔθνος· πᾶσα ἐξουσία πηγάζει ἐξ αὐτοῦ καὶ ὑπάρχει ὑπὲρ αὐτοῦ». Περαιτέρω ὡριζεν ὅτι ἡ Κυριαρχία τοῦ Ἔθνους διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐξουσίας: Νομοθετικήν, Νομοτελεστικὴν καὶ Δικαστικήν. Ὁρίζον ἰδίως τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τοῦ 1827 ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἀνήκει ἰδιαιτέρως εἰς τὸ σῶμα τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Λαοῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Βουλή, καθιέρωνε ὑπὲρ αὐτῆς μεγαλυτέραν ἔναντι τοῦ Κυβερνήτου δύναμιν, καθ' ὅσον ἀνεγνώριζεν εἰς αὐτὸν μόνον ἀναβλητικὸν δικαίωμα ἀρνησικυρίας, ἠρνεῖτο δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ Κυβερνήτου πρὸς διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Ἐν τούτοις καὶ ἡ Βουλή, διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπαραβιάστου τοῦ Κυβερνήτου, δὲν ἠδύνατο νὰ κηρύξῃ ἔκπτωτον αὐτόν, καθίστα δὲ ὑπεύθυνος διὰ τὰς δημοσίας πράξεις του τοὺς γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας.

Τὸ Σύνταγμα ὅμως, τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἡ ἰδία ἡ Βουλή, ἡ ὁποία ἐξελέγη κατ' ἐφαρμογὴν αὐτοῦ διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ὀλίγον μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐδέχθη τὴν πρότασιν αὐτοῦ περὶ προσωρινῆς διαλύσεώς της. Μολονότι δὲ κατὰ τὴν εἰς Τροιζῆνα Γ' Ἐθνοσυνέλευσιν εἶχε ψηφισθῆ ὅτι «ἐπ' οὐδεμίᾳ προφάσει καὶ περιστάσει δύναται ἡ Βουλὴ ἢ ἡ Κυβέρνησις νὰ νομοθετήσῃ ἢ νὰ ἐνεργήσῃ τι ἐνάντιον εἰς τὸ παρὸν πολιτικὸν σύνταγμα», τὴν 18ην Ἰανουαρίου 1828 ἡ Βουλὴ ἀνέστειλε τὴν ἰσχὺν τοῦ Συντάγματος: «Ἐπειδή, ἔλεγεν ἡ Βουλή, αἱ δειναὶ τῆς Πατρίδος περιστάσεις καὶ ἡ διάρκεια τοῦ πολέμου δὲν ἐσυγχώρησαν οὔτε συγχωροῦσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐν Τροιζῆνι ἐπικυρωθέντος καὶ ἐκδοθέντος πολιτικοῦ συντάγματος καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν, ἐπειδὴ ἡ σωτηρία τοῦ ἔθνους εἶναι ὁ ὑπέρτατος πάντων τῶν νόμων καὶ ἐπειδὴ ἡ Βουλὴ ἀνεδέχθη παρὰ τοῦ λαοῦ τὴν πρόνοιαν τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας· ἡ Βουλὴ μόνον σκοπὸν ἔχουσα νὰ σωθῇ ἡ Ἑλλὰς καὶ ὡς ἱερώτατον της χρέος θεωροῦσα τοῦτο καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ ὁποίου ἐνεπιστεύθη τὴν φροντίδα· καὶ ἐπειδὴ ὁ Κυβερνήτης ἐπρόβαλε σχέδιον μεταβολῆς Διοικήσεως προσωρινῶς...». Ἀντὶ τῆς Βουλῆς ἱδρύετο τότε τὸ «Πανελλήνιον» τὸ ὁποῖον εἶχε μετὰ τοῦ Κυβερνήτου τὴν εὐθύνην τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας «ἕως τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἥτις θέλει συνέλθει ἐντὸς τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς 1828». Τὸ πραξικόπημα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς συνελθούσης εἰς Ἄργος Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως, ἡ ὁποία προσκειμένη εἰς τὸν Κυβερνήτην, ἀπεδέχθη τὴν ἀντὶ τοῦ «Πανελληνίου» ἵδρυσιν τῆς Γερουσίας, συμβουλευτικοῦ κυρίως σώματος, ἀποτελουμένου ἐξ 27 μελῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου. Ἡ ἐγκατασταθεῖσα ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δικτατορικὴ ἐξουσία τοῦ Κυβερνήτου, ἀντιμετώπισεν ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν, ἡ ὁποία μετὰ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1830 κατέστη ἰσχυροτέρα, κατέληξε δὲ εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ «τυραννικοῦ» καὶ «ἀπολυταρχικοῦ» Κυβερνήτου (1831). Νέα Ἐθνοσυνέλευσις, ἡ εἰς Ἄργος συνελθοῦσα Ε' Ἐθνοσυνέλευσις τὸ 1831, ἐψήφισεν εἰς Ναύπλιον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1832 τὸ «ἡγεμονικὸν Σύνταγμα», τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἐφηρμόσθη. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1832 συνῆλθεν εἰς τὸ Ἄργος ἄλλη Ἐθνοσυνέλευσις ἡ ὁποία μὴ ἀναγνωρίζουσα τὴν νομιμότητα τῆς Ε' Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐθεώρησεν ἑαυτὴν ὡς συνέχειαν τῆς εἰς Ἄργος Δ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ὀνομασθεῖσα «ἡ κατὰ συνέχειαν Δ' Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις». Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις αὐτή, ἐδρεύουσα κυρίως εἰς τὴν Πρόνοιαν, ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος διὰ τοῦ ψηφίσματος αὐτῆς τῆς 17ης Ἰουλίου 1832. Τοιουτοτρόπως παραλλήλως πρὸς τὴν Γερουσίαν ὑπῆρχεν ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Προνοίας. Καὶ αἱ δύο, μὴ ἀναγνωρίζουσαι ἡ μία τὴν ἄλλην, εἶχον ἐκτεθῆ εἰς φοβερὸν πόλεμον. Ἀλλ' ἡ εἰς Πρόνοιαν Ἐθνοσυνελεύσεως ἡ ὁποία ἐπεδίωκε νὰ ψηφίσῃ τὸ

μοναρχικὸν σύνταγμα, κατόπιν τῆς ἐπεμβάσεως τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ψηφισθῇ μὲ τὴν σύμπραξιν τοῦ βασιλέως ἀπεῖχε τοῦ ἔργου της, διαλυθεῖσα ἐν τέλει βιαίως ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ ὄχλου χωρὶς νὰ δυνηθῇ εἰς τὸ μέλλον νὰ ἐπαναλάβῃ πλέον τὰς ἐργασίας της. Ἐδόθη μάλιστα ἐκ τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀφορμὴ εἰς ξένους ἱστορικοὺς νὰ κάμουν τὴν λίαν ἀμφίβολον διαπίστωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς χώραν εἰς τὴν ὁποίαν «οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους ἀποδιώκονται βία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ συνταγματικὸν πολίτευμα» ὅπως εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔπρεπε πρῶτον νὰ γίνῃ Κράτος καὶ ἀκολούθως συνταγματικὸν Κράτος

Ἡ ἀπόλυτος Μοναρχία. Εἰς τὰς 25 Ἰανουαρίου 1833, μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος εἰς Ναύπλιον, ἐδημοσιεύθη ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας διακήρυξις τῆς ἀσκούσης τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνηλίκου Ἄνακτος Ἀντιβασιλείας ἡ ὁποία οὐδὲν περὶ συντάγματος περιεῖχε: «Ὄθων ἐλέω Θεοῦ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος». Τοιουτοτρόπως διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καθιερώθη, μετὰ τὰ πρῶτα δημοκρατικὰ πολιτεύματα τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος, ἡ ἀπόλυτος Μοναρχία. Ἄλλωστε οὐδεμία ὑπόσχεσις περὶ ἀμέσου τουλάχιστον καθιερώσεως τῆς συνταγματικῆς Μοναρχίας εἶχε δοθῇ διὰ τῆς συνθήκης τῆς 25ης Ἀπριλίου 1832, διὰ τῆς ὁποίας ἐρρυθμίσθησαν ὁριστικῶς τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος μεταξὺ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, ἁπλῶς δὲ διὰ τῆς προκηρύξεως τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Λονδίνου τῆς 18/30ης Αὐγούστου 1832 ἐδίδετο συμβουλὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὅπως βοηθήσουν τὸν Βασιλέα μετ' ἀφοσιώσεως διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος ὁριστικὸν Σύνταγμα, παραλλήλως δὲ ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Βαυαρίας διεβεβαίωσε τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος ὅτι «ἐκ τῶν πρώτων φροντίδων τῆς Ἀντιβασιλείας, ἡ ὁποία διωρίσθη διὰ νὰ διοικῆται τὸ Βασίλειον κατὰ τὴν ἀνηλικότητα τοῦ Βασιλέως, ἔσται ἡ σύγκλησις γενικῆς τοῦ Ἔθνους Συνελεύσεως, ἡ ὁποία θὰ ἐπιφορτισθῇ νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῆς Ἀντιβασιλείας εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ὁριστικοῦ τοῦ Κράτους Πολιτεύματος». Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ ἀόριστοι ὑποσχέσεις οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθησαν, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ζητηθῇ ἡ πραγματοποίησις των ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ποὺ εἶχον ἐπικρατήσει οἱ ἐχθρικῶς διακείμενοι πρὸς τοὺς «συνταγματικούς», τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγου εἶχον διαλύσει βιαίως εἰς τὴν Πρόνοιαν. Καὶ ὁ Ὄθων ἐξ ἄλλου, ἐνηλικιωθεὶς τὴν 20ην Μαΐου 1835 καὶ ἀναλαβὼν τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας· οὐδὲν περὶ Συντάγματος ἔλεγεν εἰς τὴν Διακήρυξιν του πρὸς τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνηλικιώσεως του. Τὸ συσταθὲν διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 18/30 Σεπτεμβρίου 1835 περὶ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας συμβουλευτικὸν σῶμα ἀνεπλήρωνε τὴν ἔλλειψιν τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἀντιπροσωπείας τῶν Ἑλλήνων.

3. Συνταγματικὴ Μοναρχία. Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 1843, ἐπανάστασις ἐκραγεῖσα εἰς Ἀθήνας ἠνάγκασε τὸν Ὄθωνα νὰ δεχθῇ τὴν σύγκλησιν Ἐθνοσυνελεύσεως πρὸς ψήφισιν Συντάγματος, τὴν δὲ 8 Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους συνήρχετο ἡ πρώτη εἰς Ἀθήνας Ἐθνοσυνέλευσις. Τὸ ὑπ' αὐτῆς ψηφισθὲν Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὡς συνθήκη μεταξὺ Βασιλέως καὶ Ἔθνους, ἐκυρώθη ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὸν ἐπὶ τοῦ Συντάγματος ὅρκον τὴν 18ην Μαρτίου 1844. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 εἶχεν ὡς πρότυπον τὸν Γαλλικὸν Χάρτην τοῦ 1830 καὶ τὸ Βελγικὸν Σύνταγμα τοῦ 1831, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρῃ τὴν εἰς αὐτὰ ἀναγεγραμμένην ἀρχὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 καθιέρωνε τὴν συνταγματικὴν μοναρχίαν, μάλιστα δὲ οὐδεμίαν περὶ ἀναθεωρήσεως αὐτοῦ διάταξιν περιελάμβανεν, ὥστε τότε μόνον ἦτο δυνατὴ ἐφ' ὅσον, ὑπῆρχε συγκατάθεσις τοῦ Βασιλέως. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 ὡρίζετο ὅτι ἡ Δικαιοσύνη πηγάζει ἀπὸ τοῦ βασιλέως, ἡ δὲ νομοθετικὴ ἐξουσία ἐνεργεῖται συγχρόνως ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας.

4. Ἡ Βασιλευομένη Δημοκρατία. Ὁ Ὄθων ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος κατηγορεῖτο διὰ παραβάσεις αὐτοῦ παντὸς εἴδους ἐπεμβάσεις πρὸς νοθείαν τῶν ἐκλογῶν. Ἡ ὕπαρξις ἐξ ἄλλου τῆς Γερουσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Βασιλεὺς διώριζεν ἰσοβίως τοὺς γερουσιαστάς, ἐμείωνεν αἰσθητῶς τὰ δικαιώματα τῆς ἰσοτίμου Βουλῆς καὶ συνεπῶς τοῦ ἐκπροσωπουμένου ὑπ' αὐτῆς λαοῦ. Ἐντεῦθεν ὡρίμαζε νέα κατὰ τοῦ Ὄθωνος πραξικοπηματικὴ λύσις. Πράγματι τὴν νύκτα τῆς 10ην πρὸς τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1862 ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἐπαναστατήσας κατήργησε διὰ παλλαϊκοῦ ψηφίσματος τὴν βασιλείαν τοῦ Ὄθωνος. Ἡ ἐκλεγεῖσα προσωρινὴ κυβέρνησις συνεκάλεσε τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν διὰ τὴν 10ην Δεκεμβρίου. Ἡ συγκληθεῖσα κατὰ τὴν προσδιορισθεῖσαν ἡμέραν Β' εἰς Ἀθήνας Ἐθνοσυνέλευσις εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύθηκαν καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος Ἕλληνες, ἐκηρύχθη νόμιμος μετὰ ἕνα μῆνα, κατόπιν ἐκήρυξε τὸν Θρόνον εἰς χηρείαν, συγχρόνως δὲ ἐξέλεξε συνταγματικὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ Βασιλέως τῆς Δανίας Γεώργιον Χριστιανὸν Γουλιέλμον ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεώργιος Α' Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ νέου Βασιλέως ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἐξέδωσε διάφορα ψηφίσματα, τὸ σημαντικώτερον τῶν ὁποίων ὑπῆρξε τὸ καθορίζον τὰ δικαιώματα τοῦ Βασιλέως ὡς ἑνὸς τῶν φορέων τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Τοιουτοτρόπως τὸ ψήφισμα τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1863 ὥριζεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς κυρώσεως τῶν νομοθετημάτων τῆς Συνελεύσεως, πλὴν τοῦ Συντάγματος. Κατὰ ταῦτα ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν συνταγματικὴν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία ἠσκεῖτο ὑπὸ μόνης τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Τὸ συντακτικὸν ἔργον τῆς Β' Ἐθνοσυνελεύσεως ἔληξε τὸν Νοέμβριον τοῦ 1864, τὴν δὲ 17 Νοεμβρίου ἀφοῦ τὸν ἐπὶ τούτου ὅρκον ὁ Βασιλεύς, ἐδημοσιεύετο τὸ νέον Σύνταγμα, τὸ γνωστὸν ὡς Σύνταγμα τοῦ 1864, τὸ ὁποῖον ἴσχυσεν ἄνευ ἀναθεωρήσεως πλὴν τῶν περὶ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας διατάξεων, ἐπὶ τεσσαράκοντα ἕξι ἔτη. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 καθιέρωνε τὴν ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ στηριζομένην δημοκρατίαν. Ἐνῶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 καθιέρωνε τὴν συνταγματικὴν μοναρχίαν τὴν ἄλλως κληθεῖσαν περιωρισμένην μοναρχίαν, τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 καθιέρωνε τὴν περιωρισμένην δημοκρατίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κυρίαρχος λαὸς μὲ τὴν θέλησίν του περιορίζεται δεχόμενος ἰσόβιον καὶ κατὰ διαδοχὴν Βασιλέα, ὄργανον τοῦ Κράτους ἀνεξάρτητον, τὸ ὁποῖον περιέστελλε τὴν δύναμιν τοῦ Λαοῦ. Κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844, ὁ μονάρχης συνεκέντρωνεν ὅλην γενικῶς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶχε τὴν ἕδρα της εἰς τὸν Λαόν.

5. Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος κατὰ τὸ 1911. Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1909 κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν ἀναθεώρησιν τῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία ὅμως ἐγένετο κατὰ παράβασιν τῶν περὶ ἀναθεωρήσεως αὐτοῦ ὁρισμῶν τοῦ ἄρθρου 107. Τὴν 1 Ἰουνίου 1911 ὑπογραφὲν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἐδημοσιεύθη τὸ ἀναθεωρηθὲν ὑπὸ τῆς Διπλῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς Σύνταγμα τοῦ 1864. Τὸ ἀναθεωρηθὲν Σύνταγμα δὲν ἀπετέλει νέον Σύνταγμα, ἀλλ' ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 ἀναθεωρηθὲν ἁπλῶς. Ἐντεῦθεν τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τῆς 1ης Ἰουνίου 1911 συναρμολογημένον κείμενον φέρει ἐπὶ κεφαλῆς, μετὰ τὴν φράσιν «εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοουσίου καὶ Ἀδιαιρέτου Τριάδος», τὴν φράσιν: «Ἡ ἐν Ἀθήναις Β' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικὴ Συνέλευσις ψηφίζει» διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ νέου συντάγματος, ἀλλὰ περὶ τοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον εἶχε ψηφίσει ἡ Συνέλευσις τοῦ 1864, τοῦ ὁποίου μόνον ὡρισμέναι διατάξεις ἀναθεωρήθησαν ὑπὸ τῆς Β' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1911. Διὰ τοῦ ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος, πλὴν τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν παλαιῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων, εἰσήχθησαν καὶ νέαι μὴ θεμελιώδεις ἀνταποκρινόμεναι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐλλείψεων τὰς ὁποίας ἡ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος πεῖρα εἶχε καταδείξει. Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων νέων διατάξεων ὑπῆρξαν αἱ περὶ συστάσεως τῶν Κοινοβουλευτικῶν Ἐπιτροπῶν πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ὑποβαλλομένων νομοσχεδίων, αἱ περὶ καθιερώσεως ἀσυμβιβάστου τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος πρὸς ὡρισμένας ἰδιωτικὰς θέσεις, αἱ περὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ στρατιωτικῶν ἐκ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, αἱ περὶ κατοχυρώσεως τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας αἱ περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ὡς ἀνωτάτου διοικητικοῦ δικαστηρίου, αἱ περὶ μονιμότητος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, αἱ περὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἰδίως αἱ περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνεταιρίζεσθαι, αἱ περὶ ἐλευθερίας τοῦ Τύπου, αἱ περὶ ἐκπαιδεύσεως διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τέλος δὲ αἱ διατάξεις διὰ τῶν ὁποίων διηυκολύνθη ἡ λύσις τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος.

6. Ἡ Γ' εἰς Ἀθήνας Ἐθνοσυνέλευσις καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1922. Ἡ μετὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 ἀναδειχθεῖσα ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἐκήρυξεν ἑαυτὴν συντακτικὴν Συνέλευσιν καὶ ἤρχισε τὰς ἐργασίας πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος 1864/1911, ἀνακοπεῖσα ὅμως εἰς τὸ ἔργον της λόγῳ τῆς ἐπισυμβάσης Μικρασιατικῆς καταστροφῆς τοῦ 1922 καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1922, ἡ ὁποία διέλυσε τὴν Γ' Ἐθνοσυνέλευσιν καὶ ἐξηνάγκασε καὶ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον εἰς παραίτησιν ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του Γεωργίου. Ἔκτοτε ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864)1911, ἡ δὲ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις ἐκυβέρνα δικτατορικῶς.

7. Ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις προσκειμένη εἰς τὴν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1915 ἀναπτυχθεῖσαν κίνησιν ὑπὲρ τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας, προεκήρυξεν ἐκλογὰς Συντακτικῆς Συνελεύσεως. Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1923 ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἡ δὲ ἀναδειχθεῖσα ἐκ τῶν ἐκλογῶν Συνέλευσις, συνελθοῦσα τὴν 2αν Ἰανουαρίου 1924, ὠνόμασεν ἑαυτὴν Δ' Συντακτικὴν Συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῶν πρώτων της συνεδριάσεων ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῆς λύσεως τοῦ πολιτειακοῦ ζητήματος, τελικῶς δὲ ἐπεκράτησεν ἡ ἄμεσος λύσις αὐτοῦ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς Βασιλείας καὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Δημοκρατίας. Τοιουτοτρόπως ἡ Δ' Ἐθνοσυνέλευσις διὰ τοῦ ψηφίσματος αὐτῆς τῆς 25ης Μαρτίου 1924, ἐψήφισε τὴν ἔκπτωσιν τῆς δυναστείας καὶ τὴν «σύνταξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς δημοκρατίαν κοινοβουλευτικῆς μορφῆς ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ δημοψηφίσματος»,

καὶ ἐπραγματοποιήθη τὴν 13ην Ἀπριλίου 1924, ἀπέβη δὲ ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας. Ἡ Δ' Ἐθνοσυνέλευσις ἐν συνεχείᾳ ἠσχολήθη μὲ τὴν κατάρτισην τοῦ νέου Συντάγματος, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1925 διὰ στρατιωτικοῦ κινήματος κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν ὁ στρατηγὸς Θ. Πάγκαλος, ὁ ὁποῖος διέλυσε τὴν Δ' Ἐθνοσυνέλευσιν τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1925 ἐνῶ αὐθημερὸν ἐδημοσίευσε διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τὸ νέον Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, χωρὶς τοῦτο νὰ ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἀλλὰ καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦτο δὲν ἐφήρμοσεν ἡ κυβέρνησις Παγκάλου, ἡ ὁποία τὴν 4ην Ἰανουαρίου 1926, πραξικοπηματικῶς, κατήργησε ἀνακηρύξασα δικτατορίαν. Νέον ὅμως στρατιωτικὸν κίνημα τὸ ὁποῖον ἐξεράγη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1926 ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κονδύλην ἀνέτρεψε τὴν δικτατορίαν Παγκάλου. Ἡ νέα κυβέρνησις ἐδημοσίευσε τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1926 τὸ ὑπὸ τῆς κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς καταρτισθὲν Σύνταγμα, ἐνῶ συγχρόνως προεκήρυξεν ἐκλογὰς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς διὰ τὴν 7ην Νοεμβρίου 1926. Ἡ ἐκλεγεῖσα Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἐπεξεργασθεῖσα τὸ ὑπὸ τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως ψηφισθὲν Σύνταγμα κατέληξεν εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νέου Συντάγματος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη τὴν 3ην Ἰουνίου 1927 διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδέσποζεν ὁ δημοκρατικὸς χαρακτὴρ τοῦ νέου πολιτεύματος, τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ὠνομάζετο Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, ἀνώτατος Ἄρχων αὐτοῦ καθίστατο ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἱδρύετο δὲ δεύτερον νομοθετικὸν σῶμα, ἡ Γερουσία. Τὸ Σύνταγμα τοῦτο πλὴν τῶν διατάξεων ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ νέον πολίτευμα, αἱ ὁποῖαι ἐλήφθησαν ἰδίως ἐκ τῶν Συνταγμάτων τῶν δημοκρατιῶν Γερμανίας, Πολωνίας καὶ Τσεχοσλοβακίας αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἐκ τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, περιέλαβε πανομοιοτύπως τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864)1911. Αἱ διατάξεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἄσκησις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἀνετίθετο εἰς τὰ δύο νομοθετικὰ Σώματα, τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Γερουσίαν, ἀποκλειομένου παντὸς δικαιώματος ἀναμίξεως τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος εἰς τὰ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ὑπηγορεύθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἐκλείψαντος μοναρχικοῦ παράγοντος εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἐξ ἄλλου ὡρίζετο ὅτι ἀσκεῖται ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας διὰ τῶν ὑπευθύνων του ὑπουργῶν, ἀλλὰ καθωρίσθη ρητῶς ὅτι ἡ κυβέρνησις πρέπει νὰ ἀπολαμβάνῃ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς ὄχι δὲ καὶ τῆς Γερουσίας. Τέλος οὐδεμία ἐπήρχετο μεταβολὴ ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀσκήσεως τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, προεβλέπετο ὅμως ἡ σύστασις τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τὸ ὁποῖον μολονότι προεβλέπετο καὶ ἀπὸ τὸ ἀναθεωρηθὲν σύνταγμα τοῦ 1864 δὲν εἶχεν μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς συσταθῆ. Λόγῳ τοῦ διέποντος τὸ Σύνταγμα ἐκεῖνο δημοκρατικοῦ πνεύματος, καθιερώθη ἐντονώτερα ἡ ἐξασφάλισις τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

8. Ἡ παλινόρθωσις τῆς βασιλείας. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν καὶ καταστολὴν τοῦ κινήματος τῆς 1ης Μαρτίου 1935 ἤρχισε ν' ἀναπτύσσεται ἔντονος κίνησις πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας καὶ τῆς διὰ προηγουμένου δημοψηφίσματος παλινορθώσεως τῆς Βασιλείας. Προηγήθη ὅμως τούτου ψήφισμα τῆς ἐν τῶν μεταξὺ συγκληθείσης Ε' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν μετεῖχον τὰ δημοκρατικὰ καλούμενα κόμματα, τὰ ὁποῖα ἀπεῖχον τῶν πρὸς ἀνάδειξιν αὐτῆς γενομένων τὴν 9ην Ἰουνίου 1935 ἐκλογῶν διὰ τοῦ ὁποίου κατηργεῖτο τὸ πολίτευμα τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας καὶ ἐπανεγκαθιδρύετο τὸ πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Συγχρόνως διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν Ζ' Συντακτικῆς Πράξεως τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1935 κατηργεῖτο τὸ Σύνταγμα τῆς 3ης Ἰουνίου 1927, ἐπανεφέρετο δὲ εἰς ἰσχύν, τὸ Σύνταγμα τοῦ 2864)1911 καὶ διετηροῦντο εἰς ἰσχὺν ἀρκεταὶ διατάξεις τοῦ Δημοκρατικοῦ Συντάγματος ἰδίως τῶν περὶ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τῶν περὶ τοῦ καθεστῶτος τῆς Χερσονήσου τοῦ Ἄθω, τῶν περὶ προσόντων τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, τῶν περὶ τρόπου ψηφίσεως τῶν εἰς τὴν Βουλὴν ὑποβαλλομένων προτάσεων νόμου κ.ἄ. Τὴν 3ην Νοεμβρίου 1935 ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος, τὸ ὁποῖον ἀπέβη ὑπὲρ τῆς ἐπανόδου τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β' εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως ἐκλεγεῖσα νέα Βουλὴ τὴν 21ην Ἰανουαρίου 1936, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ἀναθεωρήσῃ καὶ νὰ καταρτίσῃ τὸ νέον Σύνταγμα, δὲν κατέστη δυνατὸν λόγῳ τῆς ἀνομοιογενείας της νὰ συνέλθῃ εἰς τακτικὰς συνεδριάσεις καὶ νὰ δώσῃ ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς κυβέρνησιν. Τὴν 4ην Αὐγούστου 1936 ἡ Κυβέρνησις Μεταξᾶ μὲ τὴν συναίνεσιν τοῦ Βασιλέως, ἀναστέλλουσα τὰς περὶ Βουλῆς διατάξεις τοῦ Συντάγματος, ἀνελάμβανε τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, συγκεντρώσασα καὶ τὴν νομοθετικὴν καὶ ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν.

Κατὰ τὴν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Γερμανοϊταλῶν περίοδον, δὲν γίνεται λόγος φυσικὰ περὶ Συντάγματος. Αἱ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν κατακτητῶν κατοχικαὶ κυβερνήσεις ἐκυβέρνων τὴν χώραν βάσει διαγγελμάτων ἢ ἐν ὀνόματι καὶ κατὰ διαταγὴν τῶν κατακτητῶν.

9. Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν. Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ἐπανῆλθεν εἰς ἰσχὺν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864)1911 ὅπως εἶχε τεθῇ εἰς ἰσχὺν διὰ τῆς Ζ' Συντακτικῆς Πράξεως τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1935. Ἡ ὑπὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 31ης Μαρτίου 1946 ἀναδειχθεῖσα Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἐπιφορτισθεῖσα τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ προσωρινοῦ τούτου Συντάγματος καὶ τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀνέθεσεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς καταρτισθεῖσαν Συνταγματικὴν Ἐπιτροπὴν τὴν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ νέου Συντάγματος τῆς χώρας. Ἡ Συνταγματικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπασχοληθεῖσα εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ νέου Συντάγματος συζητήσεις ἐπὶ τρία καὶ ἥμισυ ἔτη ἔφερεν εἰς πέρας τὸ ἔργον της, ἀλλ' ἡ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ψηφίσῃ τοῦτο, διαλυθεῖσα ἐν τέλει διὰ τοῦ ἀπὸ 6ης Ἰανουαρίου 1950 Βασιλικοῦ Διατάγματος. Ἡ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 5 Μαρτίου 1950 προελθοῦσα νέα Βουλή, ἡ ὁποία ἦτο ἁπλῆ καὶ δὲν εἶχε συντακτικὰ δικαιώματα, κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ψηφίσῃ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ Συντάγματος Ἐπιτροπῆς τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Ἐπιτροπῆς καταρτισθὲν Σχέδιον τοιουτοτρόπως δὲ ὡς ἰσχῦον Σύνταγμα παρέμενε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864)1911 ὅταν τοῦτο ἐπανεφέρθη διὰ τῆς Ζ' Συντακτικῆς Πράξεως τοῦ 1935.

Ἡ προελθοῦσα ἐκ τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1951 Βουλὴ προέβη εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς καταρτισθείσης διὰ τοῦ ΞΗ')1949 ψηφίσματος τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς συνταχθέντος νέου Συντάγματος τῆς χώρας. Τὸ νέον Σύνταγμα ἤρχισε νὰ ἰσχύει ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952. Περιελάμβανεν 114 ἐν ὅλῳ ἄρθρα, διὰ δὲ τῆς καταρτίσεως καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος τούτου ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1935 ἐπικρατοῦσαν συνταγματικὴν ἐκκρεμότητα, μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας.

10. Ἡ δικτατορία. Κατόπιν στρατιωτικῆς ἐπεμβάσεως ἐκδηλωθείσης τὰ ἐξημερώματα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, ἀνεστάλησαν τὰ ἄρθρα 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 95 καὶ 97 τοῦ Συντάγματος καὶ ἐγκατεστάθη κυβέρνησις ἐπαναστατικὴ τὴν ὁποίαν ἐνέκρινεν ὁ βασιλεύς.

Τὴν 13ην Δεκεμβρίου ὁ βασιλεύς, ἐπιχειρήσας νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κυβέρνησιν ἀπέτυχε καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας του εἰς τὸ ἐξωτερικὸν (14 Δεκεμβρίου 1967). Αὐθημερὸν ὡρκίσθη ἀντιβασιλεὺς ὁ ἀντιστράτηγος Γ. Ζωιτάκης, χωρὶς ὅμως νὰ καθαιρεθῇ ὁ βασιλεύς. Ἡ στρατιωτικὴ κυβέρνησις συνέταξε νέον Σύνταγμα τὸ ὁποῖον ἐνεκρίθη διὰ δημοψηφίσματος διεξαχθέντος τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1968. Διὰ τοῦ νέου Συντάγματος περιωρίσθησαν αἱ ἐξουσίαι τοῦ βασιλέως καὶ ἐπεξετάθησαν αἱ ἐξουσίαι τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν ὑπουργῶν. Διὰ τοῦ ἀκροτελευτίου ἄρθρου ἐξουσιοδοτήθη ἡ κυβέρνησις νὰ θέτῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰς διατάξεις τοῦ νέου Συντάγματος δι' ἀποφάσεών της. Ὡρισμένα ὅμως μόνον ἄρθρα τοῦ Συντάγματος ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν ἐνῶ ἡ νομοθετικὴ λειτουργία ἐξηκολούθησεν νὰ ἀσκῆται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως δι' ἐκδόσεως νομοθετικῶν Διαταγμάτων. Ἂς σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1970 συνεστήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 499 Νομοθετικοῦ Διατάγματος ἕνα πολυμελὲς συλλογικὸν ὄργανον, ἐν εἴδει Βουλῆς, ὑπὸ τὸν τίτλον Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπή, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνετέθη ἡ ἐπεξεργασία τῶν σχεδίων τῶν νομοθετικῶν Διαταγμάτων. Τὴν 1ην Ἰουνίου 1973 κατόπιν στάσεως εἰς τὸ Ναυτικὸν ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ τοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν παραμένοντος βασιλέως, κατηργήθη διὰ διαγγέλματος τοῦ Πρωθυπουργοῦ Γ. Παπαδοπούλου ἡ μοναρχία καὶ ἀνεκηρύχθη προεδρικὴ Κοινοβουλευτικὴ Δημοκρατία. Τὴν 12ην Ἰουνίου 1973 προεκηρύχθη δημοψήφισμα διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔγκρισιν τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς. Τοῦτο διεξήχθη τὴν 29ην Ἰουλίου 1973 καὶ ἐνεκρίθη ἡ μεταβολή. Τὴν 19ην Αὐγούστου 1973 ὡρκίσθη πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὁ Γ. Παπαδόπουλος καὶ ἀντιπρόεδρος ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀγγελῆς.

Τὴν 25 Νοεμβρίου 1973 διὰ στρατιωτικῆς ἐνεργείας κατελύθη τὸ καθεστὼς Γ. Παπαδοπούλου δι' ἐπαναστατικῆς πράξεως ὡρίσθη Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὁ στρατηγὸς Φαίδων Γκιζίκης. Ἐξηγγέλθη τότε ὅτι θὰ κατηργεῖτο τὸ Σύνταγμα Παπαδοπούλου. Πάντως τὸ πολιτειακὸν καθεστώς, τυπικῶς παρέμεινε. Μετὰ τὰ γεγονότα τῆς Κύπρου κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1974 καὶ τῆς εἰσβολῆς εἰς αὐτὴν τῆς Τουρκίας, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Φαίδ. Γκιζίκη καὶ τῆς ἡγεσίας τῶν Ἐνόπλων δυνάμεων ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς χώρας πρὸς ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας καὶ ἀντιμετώπισιν τῆς δημιουργηθείσης κρισιμωτάτης διὰ τὸ Ἔθνος καταστάσεως. Τὴν 24ην Ἰουλίου 1974 ὡρκίσθη Πρωθυπουργὸς ὁ Κ. Καραμανλῆς. Οὐσιαστικῶς τὸ καθεστὼς τῆς Δικτατορίας ἐτερματίσθη.

11. Ἡ δευτέρα Δημοκρατία. Ἡ σχηματισθεῖσα ὑπὸ τὸν Κ. Καραμανλῆν κυβέρνησις Ἐθνικῆς Ἑνότητας διὰ συντακτικῶν πράξεων προέβη εἰς τὰς ἀπαραιτήτους προσωρινὰς ρυθμίσεις μετὰ τὴν συντελεσθείσαν πολιτειακὴν μεταβολήν, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατικῆς νομιμότητος. Ἡ πρώτη καταστατικὴ Συντακτικὴ πρᾶξις ἐδημοσιεύθη τὴν 1ην Αὐγούστου 1974. Διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν πολιτειακῶν ἐξουσιῶν ἐντὸς νομικοῦ πλαισίου ἐπανεφέρθη προσωρινῶς εἰς ἰσχὺν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1972 ἐκτὸς τῶν περὶ Βασιλέως διατάξεων. Διευηργήθησαν ἀκολούθως ἐκλογαὶ (17 Νοεμβρίου 1974) δι' Ἀναθεωρητικὴν Βουλήν, καὶ κατόπιν συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 4ης Ὀκτωβρίου 1974 Συντακτικὴν Πρᾶξιν δημοψήφισμα (8 Δεκεμβρ. 1974) ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ ἀνακήρυξις ὡς πολιτεύματος τῆς χώρας τῆς Προεδρευομέ-

νης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας. Ἐν τῷ μεταξὺ προσωρινὰ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὡρκίσθη ὁ Μιχ. Στασινόπουλος, καθηγητὴς τοῦ Δικαίου καὶ πρώην πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.

Τὴν 7ην Ἰουνίου 1975 ἡ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἐψήφισε τὸ νέον Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ χρονολογίαν 9 Ἰουνίου 1975 καὶ ἰσχύει ἔκτοτε. Ἀποτελεῖται τοῦτο ἐξ 120 ἄρθρων. Πρῶτα πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐξελέγη ὁ Κωνστ. Τσάτσος, καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ Ἀκαδημαϊκός. Τὸν Κ. Τσάτσον, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς θητείας του διεδέχθη εἰς τὴν Προεδρίαν τῆς Δημοκρατίας ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, ὁρκισθεὶς τὴν 15ην Μαΐου 1980. Ἀναλυτικώτερον περὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας βλέπε καὶ εἰς τόμον «ΕΛΛΑΣ», Β' μέρος, σελίδες 504-564.

Ἡ ὀργάνωσις τῆς Πολιτείας

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία, ὅπως καὶ κάθε Πολιτεία ἡ ὁποία χειρίζεται τὴν δημοσίαν ἐξουσίαν ὡς ἴδιον δικαίωμα, ἔχει νομικὴν προσωπικότητα. Μὴ ἔχουσα ὅμως φυσικὴν ὑπόστασιν ἐκφράζει τὴν βούλησιν της διὰ τῶν φυσικῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα καλοῦνται ὄργανα αὐτῆς. Εἰδικώτερον, τὰ ὄργανα αὐτά, ἐφ' ὅσον ἀσκοῦν ἔργα καὶ ἁρμοδιότητας ποὺ ἀνατίθενται εἰς τὴν διοικητικὴν λειτουργίαν τῆς Πολιτείας, καλοῦνται διοικητικὰ ὄργανα. Τὰ διοικητικὰ ὄργανα εἶναι τὰ ἄλλως λεγόμενα ἄμεσα ὄργανα τῆς πολιτείας, τῶν ὁποίων ἡ θέσις δὲν ρυθμίζεται ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ Συντάγματος, ἀλλ' εἶναι ἐξηρτημένη ἐξ ἄλλων ὀργάνων τῆς Πολιτείας, τῶν καλουμένων ἀμέσων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἄλλα ὄργανα καὶ λαμβάνουν τὴν ἐννοιολογικὴν των σχέσιν πρὸς τὴν Πολιτεία, τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ἁρμοδιότητας ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Συντάγματος. Τοιουτοτρόπως, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἡ Βουλή, ὁ Λαός, ὡς ἐκλογικὸν σῶμα καὶ οἱ δικασταὶ εἶναι ἄμεσα ὄργανα τῆς Πολιτείας, οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ὅμως εἶναι ἔμμεσα ὄργανα.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Εἶναι ἄμεσον ὄργανον τῆς Πολιτείας, ἔχων τὰ δικαώματα του ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ κυριάρχου Λαοῦ τεθέντος Συντάγματος, ὡς ἄμεσον δὲ ὄργανον τῆς Πολιτείας ἐκφράζει ἀμέσως καὶ ἐλευθέρως, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἁρμοδιότητος του, τὴν θέλησιν τοῦ Κράτους. Χωρὶς νὰ εἶναι τὸ κυριαρχοῦν ὄργανον τοῦ Κράτους ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κατέχει τὴν σπουδαιοτάτην θέσιν κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν λειτουργιῶν τῆς Πολιτείας, ὡς ρυθμιστὴς τοῦ Πολιτεύματος ἔχων τὰς ἑξῆς κυρίας ἁρμοδιότητας: α) Κυρώνει, ἐκδίδει καὶ δημοσιεύει τοὺς ὑπὸ τῆς Βουλῆς ψηφιζομένους νόμους, β) Συγκαλεῖ τὴν Βουλήν, κηρύσσει τὴν ἔναρξιν καὶ τὴν λῆξιν ἑκάστης βουλευτικῆς συνόδου, δυνάμενος ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις ποὺ τίθενται εἰς τὸ Σύνταγμα νὰ ἀναστείλῃ τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἢ νὰ διαλύσῃ ταύτην. γ) Συγκαλεῖ παρ' αὐτῷ τὸ Συμβούλιον τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Συντάγματος προβλεπομένας περιπτώσεις, δ) Ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἐκδίδει τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων διατάγματα καὶ εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις νομοθετικοῦ περιεχομένου τοιαῦτα. ε) Διορίζει τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ κατόπιν προτάσεως αὐτοῦ διορίζει καὶ παύει τὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως, στ) Ἐκπροσωπεύει διεθνῶς τὸ κράτος, συνομολογεῖ συνθήκας εἰρήνης, συμμαχίας, οἰκονομικῆς συνεργασίας κλπ. ζ) Ἄρχει τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, τὴν διοίκησιν τῶν ὁποίων ἀσκεῖ ἡ κυβέρνησις, διορίζει καὶ παύει τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, ἀπονέμει χάριτας, εἰς καταδίκους καὶ παρέχει ἀμνηστείαν κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ Συντάγματος. Τὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν καθηκόντων, ἐξουσιῶν κλπ. τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὁρίζων τὰς λεπτομερείας διὰ τῶν ἄρθρων 30 ἕως 50 τοῦ Συντάγματος.

Ἡ Βουλή. Κατὰ τὸ ἄρθρον 26 τοῦ Συντάγματος, ἡ νομοθετικὴ λειτουργία ἀσκεῖται ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Ἡ Βουλὴ κατὰ ταῦτα εἶναι ἄμεσον ὄργανον τῆς Πολιτείας, καθ' ὅσον ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῆς ἀμέσως ἐκ τοῦ Συντάγματος.

Ἡ Βουλὴ ἀποτελεῖται ἐκ βουλευτῶν ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν ἐχόντων δικαίωμα πρὸς τοῦτο πολιτῶν, δι' ἀμέσου καθολικῆς καὶ μυστικῆς ψηφοφορίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν ὁρίζεται διὰ νόμου, δὲν δύναται ὅμως νὰ εἶναι κατώτερος τῶν 200 οὔτε ἀνώτερος τῶν 300. Ἐπίσης διὰ νόμου ὁρίζεται ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν. Ὁ πρῶτος περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμος ἐψηφίσθη τὸ ἔτος 1844 ὑπὸ τῆς Α' εἰς Ἀθήνας Ἐθνικῆς Συνελεύσεως συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα τὸ ψηφισθὲν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1843. Ὁ νόμος αὐτὸς ἴσχυσε καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος. Μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Ὄθωνος (1862) συνεκροτήθη ἡ Β' Ἐθνοσυνέλευσις ἐκλεγεῖσα συμφώνως πρὸς τὸ ψήφισμα τῆς 25ης Νοεμβρίου 1862. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις αὐτὴ ἐψήφισε τὸν περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμον τῆς 19 Νοεμβρίου 1864, ὁ ὁποῖος ἴσχυσε μέχρι τοῦ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμου ΧΜΗ' τοῦ 1877. Ὁ νόμος αὐτὸς εἶχε μακρότατον βίον, τροποποιηθεὶς δὲ ἐπανειλημμένως ἴσχυσε μέχρι τοῦ 1926, ὁπότε διὰ τοῦ νόμου 3363 εἰσήχθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ ἁπλὴ ἀναλογικὴ ἐκλογή, ἀντὶ τοῦ μέχρι τότε ἰσχύσαντος πλειοψηφικοῦ συστήματος. Ἔκτοτε πολλαὶ μεταβολαὶ τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, ἐγένοντο τόσον δὲ κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 31ης Μαρτίου 1946 διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ὅσον καὶ κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 5 Μαρτίου 1950, ἰσχυεν ὁ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμος 5493) 1932, ὁ ὁποῖος εἶχε καθιερώσει τὸ ἀναλογικὸν σύστημα ἐκλογῆς, ὑποστὰς σημαντικὰς τροποποιήσεις. Ἀκολούθως κατὰ τὸ ἔτος 1951 διὰ τοῦ νόμου 1878 καθιερώθη τὸ σύστημα τῆς Ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη κατὰ τὰς μετέπειτα ἐκλογάς, ἀπὸ παραλλαγὰς ὁρισθείσας διὰ μεταγενεστέρων νόμων ἀφορώσας ἰδίως τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐκλογικοῦ μέτρου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν κατὰ τὸν ἤδη (1978) ἰσχύοντα νόμον εἶναι τριακόσιοι. Τὰ τῆς ἐκλογῆς βουλευτῶν ὁρίζονται ἤδη (1978) διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 592/1963 Βασιλικοῦ διατάγματος «περὶ κωδικοποιήσεως τῶν ἰσχυουσῶν διατάξεων τῆς νομοθεσίας περὶ ἐκλογῆς Βουλευτῶν» ὡς τοῦτο ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 65 τῆς 25ης Σεπτεμβρίου 1974 Νομοθετικοῦ Διατάγματος καὶ τοῦ Νόμου.

Τὸ Σύνταγμα καθιερώνει βουλευτικὴν ἀσυλίαν καὶ προστασίαν ὑπὲρ τῶν βουλευτῶν, ὁρίζων ἰδίως ὅτι βουλευτὴς δὲν καταδιώκεται, οὐδ' ὁπωσδήποτε ἐξετάζεται ἕνεκα γνώμης ἢ ψήφου δοθείσης παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν βουλευτικῶν του καθηκόντων (ἄρθρον 61). Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ ἄρθρον 62 ὁρίζει ὅτι «Βουλευτὴς διαρκούσης τῆς βουλευτικῆς περιόδου, δὲν καταδιώκεται, οὐδὲ συλλαμβάνεται ἢ φυλακίζεται ἄνευ ἀδείας τοῦ Σώματος». Ἡ καθιέρωσις τῶν διατάξεων τούτων πηγάζει ἐκ τῆς ἀνάγκης προστασίας τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Βουλῆς. Δὲν πρόκειται συνεπῶς περὶ καθιερώσεως ἰδιωτικῶν δικαιωμάτων τῶν βουλευτῶν, ἀλλὰ περὶ διατάξεων ἀντικειμενικοῦ δικαίου, συγχρόνως δὲ καὶ περὶ δικαιωμάτων δημοσίου δικαίου τῶν βουλευτῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ παραιτηθοῦν καθ' ὅσον ταῦτα συνεστήθησαν πρὸς τὸ δημόσιον συμφέρον. Ὑπὲρ τῶν βουλευτῶν καθιερώθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Συντάγματος πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Πολιτείας ἡ χορήγησις βουλευτικῆς ἀποζημιώσεως, καὶ δαπανῶν διὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ λειτουργήματος των, ἀμφοτέρων ὁριζομένων δι' ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς. Ἡ ἀπώλεια τέλος τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος ἐπέρχεται: α) διὰ τῆς λήξεως τῆς θητείας, β) διὰ τῆς ἐκπτώσεως ἀπὸ τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος καὶ γ) διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ βουλευτοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ δικαίωμα αὐτοῦ.

Ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς Βουλῆς καὶ τὴν κοινοβουλευτικὴν διαδικασίαν, τὸ Σύνταγμα καθιερώνει γενικὰς ἀρχὰς ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων αὐτῆς, ἀναγνωρίζον δὲ αὐτονομίαν εἰς τὴν Βουλήν, περιοριζομένην ὅμως ὑπὸ τοῦ Συντάγματος, ἀφίνει τὴν ρύθμισιν τῶν σχετικῶν ζητημάτων εἰς τὸν κανονισμὸν αὐτῆς. Τὸ ἄρθρον 65 τοῦ Συντάγματος λέγει: «Ἡ Βουλὴ ὁρίζει τὸν τρόπον τῆς ἐλευθέρας καὶ δημοκρατικῆς λειτουργίας αὐτῆς διὰ κανονισμοῦ ψηφιζομένου ἐν ὁλομελείᾳ». Ὁ πρῶτος κανονισμὸς τῆς Βουλῆς, μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, ἐψηφίσθη εἰς τὰς συνεδρίας τῆς 6ης καὶ 7ης Ἰουλίου 1865. Ὁ κανονισμὸς αὐτὸς ὑπέστη ἐπανειλημένας τροποποιήσεις, προσαρμοσθεὶς ἑκάστοτε πρὸς τὰς ἀναθεωρήσεις τοῦ Συντάγματος ἢ τὰ ἐκδοθέντα ψηφίσματα, τελευταῖος δὲ εἰς ἰσχὺν εἶναι ὁ ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τῆς 17ης Νοεμβρίου 1974. Ὁ κανονισμὸς τῆς Βουλῆς δὲν εἶναι ἕνα ἁπλοῦν καταστατικὸν διὰ τοῦ ὁποίου ρυθμίζονται αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, ἀλλ' εἶναι νόμος περιέχων καὶ κανόνας δημοσίου δικαίου. Τὸν κανονισμὸν θέτει μόνη ἡ Βουλή, ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας δυνάμει εἰδικῆς ἐξουσιοδοτήσεως τοῦ Συντάγματος, συνεπῶς διαφέρει τῶν λοιπῶν νόμων μόνον, ὑπὸ τυπικὴν ἄποψιν. Ὁ κανονισμὸς τῆς Βουλῆς συνεπῶς δὲν δύναται νὰ τροποποιηθῇ ὑπὸ ἄλλου νόμου, οὔτε ὅμως νὰ τροποποιήσῃ ἄλλον νόμον. Διὰ τοῦ κανονισμοῦ συμπληροῦνται αἱ περὶ ὀργανώσεως τῆς Βουλῆς διατάξεις τοῦ Συντάγματος. Κατὰ

τὸ ἄρθρον 65 τοῦ Συντάγματος «ἡ Βουλὴ ἐκλέγει ἐκ τῶν μελῶν της τὸν Πρόεδρον καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ Προεδρείου, καὶ συνιστᾶ κοινοβουλευτικὰς Ἐπιτροπὰς καθ' ὑπουργεῖον πρὸς Ἐπεξεργασίαν καὶ Ἐξέτασιν τῶν ὑποβαλλομένων νομοσχεδίων (ἄρθρον 68) κατὰ τὴν ἀρχὴν ἑκάστης βουλευτικῆς περιόδου. Ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καθιερώνεται ἡ ἀρχὴ τῆς δημοσιότητος τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ἐντεῦθεν δέ, ὑπὸ τοὺς ὅρους τοῦ κανονισμοῦ τῆς Βουλῆς, γίνονται δεκτοὶ ἀκροαταὶ κατ' αὐτάς, δημοσιεύονται δὲ τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς. Εἰδικαὶ ἡμέραι καὶ ὧραι καθορίζονται ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ διὰ τῶν θεμάτων τούτων τῆς ἡμερησίας διατάξεως. Αἱ συνεδριάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται συζήτησις ἐπὶ τῶν ἐπερωτήσεων εἶναι αἱ καλούμεναι συνεδριάσεις κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου, ἀποσκοποῦν δὲ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων ἢ τοῦ σκοποῦ κυβερνητικῆς» πράξεως ἢ παραλείψεως.

Εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας τῆς Βουλῆς πραγματοποιεῖται τὸ νομοθετικὸν ἔργον αὐτῆς, ἡ ψήφισις τῶν νόμων. Ἡ διαδικασία τῆς προτάσεως τῶν νόμων ὡς καὶ τῆς ψηφίσεως αὐτῶν, διαγράφεται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ κανονισμοῦ τῆς Βουλῆς. Τὸ ἄρθρον 73 τοῦ Συντάγματος ὁρίζει ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς προτάσεως τῶν νόμων ἀνήκει εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Τὸ νομοθετικὸν ἔργον της ἡ Βουλὴ ἀσκεῖ εἴτε εἰς ὁλομέλειαν εἴτε εἰς τμήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι περισσότερα ἀπὸ δύο καὶ ὑπὸ ὡρισμένους περιορισμοὺς ὁριζομένους διὰ τοῦ ἄρθρου 72.

Τῶν καθ' ἑκάστην συνεδρίαν τῆς Βουλῆς γινομένων συζητήσεων τηροῦνται πρακτικά, τὰ λεγόμενα ἐπίσημα πρακτικά, εἰς τὰ ὁποῖα καταχωρίζονται συνοπτικὴ περίληψις τῶν ἀγορεύσεων, αἱ ὑποβληθεῖσαι προτάσεις, ἐρωτήσεις συστάσεις, τὰ πρωτόκολλα τῶν γενομένων ψηφοφοριῶν κλπ. Ἐκτὸς τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τηροῦνται καὶ τὰ στενογραφημένα πρακτικά.

Κατὰ τὸ ἄρθρον 40 τοῦ Συντάγματος ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας συγκαλεῖ τακτικῶς ἅπαξ τοῦ ἔτους τὴν Βουλήν, ἐκτάκτως δὲ ὁσάκις τὸ κρίνει ἀναγκαῖον. Κατὰ τὸ ἄρθρον 64 ἡ Βουλὴ συνέρχεται αὐτοδικαίως κατ' ἔτος τὴν πρώτην Δευτέραν τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου εἰς τακτικὴν σύνοδον, ἐκτὸς ἂν ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας συγκαλέσει αὐτὴν ἐνωρίτερον.

Ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δύναται νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν μετὰ γνώμην τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοκρατίας ἐὰν αὐτὴ εὑρίσκεται εἰς προφανῆ δυσαρμονίαν πρὸς τὸ λαϊκὸν αἴσθημα ἢ ἐὰν ἡ σύνθεσίς της δὲν ἐξασφαλίζῃ κυβερνητικὴν σταθερότητα. Ἐπίσης πρὸς ἀνανέωσιν τῆς λαϊκῆς Ἐντολῆς προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἐξαιρετικῆς σημασίας ἐθνικὸν θέμα (ἄρθρον 41).

Ἡ Κυβέρνησις. Κατὰ τὸ ἄρθρον 81 τοῦ Συντάγματος, τὴν Κυβέρνησιν ἀποτελεῖ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν ὑπουργῶν. Πρωθυπουργὸς διορίζεται ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος τοῦ διαθέτοντος εἰς τὴν Βουλὴν τὴν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν ἑδρῶν. Διὰ τοῦ ἄρθρου 37 τοῦ Συντάγματος ὁρίζεται ἡ διαδικασία ἡ ὁποία πρέπει νὰ τηρηθῇ διὰ τὸν διορισμὸν τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁσάκις τὸ κόμμα δὲν ἔχει ἀρχηγὸν ἢ ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἐκλεγῇ βουλευτὴς καθὼς καὶ ὁσάκις οὐδὲν κόμμα διαθέτει ἀπόλυτον πλειοψηφίαν. Οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ ὑφυπουργοὶ διορίζονται κατόπιν προτάσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἕνας ἢ περισσότεροι ἐκ τῶν ὑπουργῶν δύνανται διὰ διατάγματος νὰ διορίζωνται ἀντιπρόεδροι τῆς κυβερνήσεως. Ἐκτὸς τῶν ἀναλαμβανόντων τὰ Ὑπουργεῖα Ὑπουργῶν, δύνανται νὰ διορίζωνται καὶ Ὑπουργοὶ ἀναπληρωταὶ ἢ ὑπουργοὶ ἄνευ χαρτοφυλακίου. Τὸ Σύνταγμα ἐπίσης ἐπιτρέπει καὶ τὸν διορισμὸν μονίμων ὑπηρεσιακῶν ὑφυπουργῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν λογίζονται μέλη τῆς κυβερνήσεως, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ λοιποὶ ὑφυπουργοὶ δύνανται νὰ ἀποτελοῦν μέλη αὐτῆς. Οὐδεὶς διορίζεται ὑπουργὸς ἢ ὑφυπουργὸς ἐὰν δὲν ἔχῃ τὰ προσόντα τοῦ βουλευτοῦ.

Οἱ ὑπουργοὶ ὡς καὶ οἱ ὑφυπουργοί, ὡς ὄργανα τοῦ κράτους, συμμετέχουν διὰ τῆς προσυπογραφῆς των καὶ ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἁρμοδιότητος των εἰς κάθε πρᾶξιν τοῦ Ἀνωτάτου ἄρχοντος, ἡ ὁποία ἐκδηλώνει τὴν βούλησιν τοῦ κράτους, ἄνευ δὲ τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ οἱαδήποτε πρᾶξις αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ ὑφυπουργοὶ ἐνεργοῦν ὡς αὐτοτελεῖς ἀρχαὶ καὶ ἐξασκοῦν τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου ἀνατεθείσας εἰς αὐτοὺς λειτουργίας τῆς πολιτείας. Οἱ ὑπουργοὶ ἐνεργοῦν εἴτε ἀτομικῶς, εἴτε συλλογικῶς εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὸν πρόεδρον αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος διορίζεται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου κατέχει τὴν πρώτην θέσιν, ἡ δὲ ἐξουσία του ἐξαρτᾶται πράγματι ἐκ τῆς ἰδίας του ἀξίας, ἐκ τοῦ κύρους καὶ τῆς ἐπιβολῆς του ὡς πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀρχηγοῦ κόμματος, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων περιστατικῶν. Ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὴν Κυβέρνησιν, ἡ δὲ πτῶσις αὐτοῦ ἐπιφέρει πάντοτε τὴν πτῶσιν ὁλοκλήρου τῆς Κυβερνήσεως.

Οἱ ὑπουργοὶ ὑπόκεινται εἰς ποινικὴν καὶ ἀστικὴν εὐθύνην, πρὸ παντὸς ὅμως ὑπέχουν πολιτικὴν (κοινοβουλευτικὴν) εὐθύνην ἐνώπιον τῆς Βουλῆς. Τὰ τῆς πολιτικῆς εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 85 τοῦ Συντάγματος καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου ΦΠΣΤ' τῆς 22ας Δεκεμβρίου 1876, περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν, τροποποιηθέντος διὰ μεταγενεστέρων νόμων, ἰδίως τὸ 1877 καὶ τὸ 1918. Βάσει τῆς συνταγματικῆς αὐτῆς διατάξεως συνιστᾶται εἰδικὸν δικαστήριον διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῶν ὑποθέσεων τούτων τῶν ὑπουργῶν, τοὺς ὁποίους μόνη ἡ Βούλη ἔχει δικαίωμα νὰ κατηγορήσῃ, ὄχι ὅμως καὶ νὰ δικάσῃ. Ἡ πολιτικὴ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν ὑφίσταται μόνον ἀπέναντι τῆς Βουλῆς, εἶναι δὲ γνωστὴ ὡς «κοινοβουλευτικὴ εὐθύνη» καὶ ἔγκειται εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῶν ὑπουργῶν ὅπως λογοδοτοῦν πρὸς τὴν Βουλὴν περὶ τῶν πράξεων, ἢ τῶν παραλείψεων των καὶ εἰς τὸ δικαίωμα τῆς Βουλῆς νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ὑπουργούς, ἰδίως δὲ δι' ἐπερωτήσεων ἀπευθυνομένων πρὸς αὐτούς.

Ὑπουργεῖα

Κάθε ὑπουργεῖον ἀποτελεῖ μίαν ὁμάδα συγγενῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ τελοῦν κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνσιν ἑνὸς ἀνωτάτου δημοσίου λειτουργοῦ, κοινοῦ προϊσταμένου αὐτῶν, ὁ ὁποῖος καλεῖται ὑπουργός.

Τὰ χαρακτηριστικὰ κάθε ὑπουργείου εἶναι: α) Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα σύνολον συγγενῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν, μὲ ὁμοιογενεῖς ἁρμοδιότητας, ποὺ ἐξυπηρετοῦν ἕνα ὡρισμένον καὶ μόνιμον κρατικὸν σκοπόν. β) Αἱ διοικητικαὶ αὐταὶ ὑπηρεσίαι ἀποτελοῦν ἐνιαῖον καὶ αὐτοτελῆ κλάδον τῆς κεντρικῆς διοικήσεως, μὲ ἰδικὸν των προσωπικὸν καὶ ὑλικὸν ἐξοπλισμόν. γ) Ὅλαι αἱ διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι ἑνὸς ὑπουργείου συγκροτοῦν μίαν αὐτοτελῆ ἱεραρχικὴν πυραμίδα, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας εὑρίσκεται ἕνας ὑπουργός. Κατὰ ταῦτα, τὸ ὑπουργεῖον ἀποτελεῖ ἐνιαῖον φορέα ὁμοιογενῶν διοικητικῶν ἁρμοδιοτήτων, πρὸς ἐπιτέλεσιν ἑνὸς ὡρισμένου μονίμου σκοποῦ τῆς κρατικῆς δραστηριότητος. Κατ' ἄλλην διατύπωσιν, «ὑπουργεῖον εἶναι μία ὀργανωτικὴ ἑνότης τῆς κεντρικῆς κρατικῆς διοικήσεως μὲ εὐρὺν κύκλον ὁμοιογενῶν ἁρμοδιοτήτων, ποὺ ἔχει ἰδικόν της προσωπικὸν καὶ ὑλικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ ἀποτελεῖ ἱεραρχικὴν πυραμίδα μὲ ἐπικεφαλῆς ὑπουργόν, ἀντιπρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἢ τὸν ἴδιον τὸν Πρωθυπουργὸν ἢ ἀναπληρωτήν του ὑπουργὸν» (Πρ. Δαγιόγλου).

Ἡ λέξις, ὡστόσο, ὑπουργεῖον εἶναι πολυσήμαντος. Εἰς τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον ὁ ὅρος «Ὑπουργεῖον» (Ministère) ταυτίζεται πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, τὸ σύνολον τῶν ὑπουργῶν (Cabinet), τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον (Κ. Λ. Γεωργόπουλος: «Τὸ Ὑπουργεῖον ἢ ἄλλως ἡ Κυβέρνησις...»), ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ αὐτὴν ἐγένετο χρῆσις τοῦ ὅρου εἰς τὸ ἄρθρον 37 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952, συμφώνως μὲ τὸ ὁποῖον τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἔπρεπε νὰ εἶναι «προσυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου», καθὼς καὶ εἰς τὸ ἄρθρον 39, τοῦ ἰδίου Συντάγματος, συμφώνως μὲ τὸ ὁποῖον: «... ὁ βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χορηγῇ ἀμνηστίαν... ἐπὶ τῇ εὐθύνῃ τοῦ Ὑπουργείου». Τὸ ἰσχῦον πάντως Σύνταγμα τοῦ 1975, προφανῶς πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεων, δὲν φαίνεται νὰ χρησιμοποιῇ πλέον τὸν ὅρον Ὑπουργεῖον καὶ κατ' ἄλλην ἔννοιαν, διάφορον δηλαδὴ ἀπὸ ἐκείνην ποὺ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὸ Διοικητικὸν Δίκαιον, πρὸς δήλωσιν τοὐτέστιν καὶ τῆς Κυβερνήσεως ἢ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κλπ, κατὰ τὰ ὡς ἄνω. Ὑπὸ ἄλλην, τέλος, ἔννοιαν ὑπουργεῖον σημαίνει τὸ σύνολον τῶν ἐν γένει ἁρμοδιοτήτων ποὺ ἔχουν ἀνατεθῆ εἰς ἕκαστον ὑπουργόν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τὸ ὑπουργεῖον καλεῖται καὶ χαρτοφυλάκιον.

Ὑπουργὸς - Ὑφυπουργὸς - Γενικὸς Γραμματεύς. Οἱ ὑπουργοὶ εἶναι ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοί, οἱ ὁποῖοι προϊστανται κατὰ κανόνα κάποιου κλάδου ἢ κλάδων τῆς κρατικῆς διοικήσεως, δηλαδὴ ὑπουργείου ἢ ὑπουργείων, μὲ ἐξαίρεσιν τοὺς «ἄνευ χαρτοφυλακίου» ὑπουργοὺς καὶ τὸν ὑπουργὸν Βορείου Ἑλλάδος. Ὁ ὑπουργὸς Βορείου Ἑλλάδος εἶναι μὲν μέλος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ψηφίζει εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, δὲν ἔχει ὅμως ἀναλάβει «ὑπουργεῖον», ἀλλ' ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος διοικητοῦ εὐρυτάτης διανομαρχικῆς περιφερείας τῆς χώρας.

Οἱ ὑπουργοὶ διορίζονται καὶ παύονται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, δὲν ἔχουν ὅμως τὴν ἰδιότητα τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου καὶ δὲν ὑπέχουν πειθαρχικὰς εὐθύνας, οὔτε αἱ σχέσεις των μὲ τὸν Πρωθυπουργὸν κατ' ἀρχὴν εἶναι ἱεραρχικαί, ἀλλὰ σχέσεις πολιτικοῦ χαρακτῆρος. Ὁ κάθε ὑπουργὸς εἶναι ὁ ἱεραρχικὸς προϊστάμενος ὅλων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ποὺ ὑπηρετοῦν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τοῦ ὁποίου προΐσταται.

Ἡ βουλευτικὴ ἰδιότης δὲν ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν προϋπόθεσιν διορισμοῦ, ἀπὸ ἄποψιν δέ νομιμότητος τοῦ διορισμοῦ ἀρκεῖ ἡ κτῆσις τῆς Ἑλληνικῆς ἰθαγενείας καὶ ἡ ὕπαρξις τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν βουλευτικὴν ἰδιότητα προσόντων, προπαντὸς δὲ ἡ ὕπαρξις νομοθετημένης θέσεως.

Ἡ ἰδιότης τοῦ δικαστικοῦ λειτουργοῦ εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ ὑπουργοῦ, ἀποκλείει δὲ τὴν συμμετοχὴν ἔστω καὶ εἰς κυβερνῆσεις ὑπηρεσιακάς.

Ἕκαστος ὑπουργός: α) Ἔχει τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ ὑπάγονται εἰς τὸ ὑπουργεῖον τοῦ ὁποίου προΐσταται, κατευθύνει δέ, συντονίζει, ἐποπτεύει καὶ ἐλέγχει τὴν δρᾶσιν αὐτῶν. Οἱ τυχὸν παρ' αὐτῷ διωρισμένοι ὑφυπουργοὶ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν του. β) Ὑποβάλλει εἰς τὴν Βουλὴν τὰ σχέδια νόμων τῆς ἁρμοδιότητός του καὶ προτείνει τὴν ἔκδοσιν κανονιστικῶν ἢ ἐκτελεστικῶν τῶν νόμων προεδρικῶν διαταγμάτων. γ) Ἐλέγχει τὰς πράξεις τῶν νομαρχῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι καθ' ὕλην ἁρμόδιος, ἀπὸ πλευρᾶς νομιμότητος. δ) Προσυπογράφει τὰς ἀνηκούσας εἰς τὴν καθ' ὅλην ἁρμοδιότητά του πράξεις τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Οἱ ἄνευ χαρτοφυλακίου ὑπουργοὶ ἀσκοῦν ὅσας ἁρμοδιότητας ἀναθέτει εἰς αὐτοὺς ὁ Πρωθυπουργὸς δι' ἀποφάσεώς του, ἡ ὁποία δημοσιεύεται διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ ποινικὴ καὶ ἀστικὴ εὐθύνη τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως διέπεται ὑπὸ τῶν διατάξεων τοῦ ἰσχύοντος ἑκάστοτε περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν νόμου.

Οἱ ὑφυπουργοὶ διορίζονται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος. Ἀσκοῦν τὰς διὰ κοινῆς ἀποφάσεως τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ οἰκείου ὑπουργοῦ, δημοσιευομένης διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἀνατιθεμένας εἰς αὐτοὺς ἁρμοδιότητας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν κοινοβουλευτικῶν καὶ τῆς προτάσεως διὰ τὴν ἔκδοσιν κανονιστικῶν καὶ ἀτομικῶν διαταγμάτων, τὰ ὁποῖα προσυπογράφουν.

Κατὰ τὰ προσόντα διορισμοῦ, τὰ κωλύματα καὶ ἀσυμβίβαστα, τὰς εὐθύνας, τὸ δικαίωμα συντάξεως λόγῳ ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας κ.ἄ. ἐξομοιοῦνται πρὸς τοὺς ὑπουργούς. Παρὰ δὲ τὸ ὅτι κάθε ὑφυπουργὸς τελεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ οἰκείου ὑπουργοῦ, δὲν νοεῖται μεταξύ των ἱεραρχικὴ σχέσις.

Εἰς τὰ ὑπουργεῖα Συντονισμοῦ, Προεδρίας Κυβερνήσεως, Ἐξωτερικῶν, Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, Οἰκονομικῶν, Γεωργίας καὶ Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν προβλέπονται δύο θέσεις ὑφυπουργῶν, εἰς δὲ τὰ ὑπουργεῖα Ἐσωτερικῶν, Ἐμπορίου, Βιομηχανίας καὶ Ἐνεργείας, Δημοσίων Ἔργων καὶ Συγκοινωνιῶν μόνον μία.

Οἱ ὑφυπουργοὶ ἕπονται τῶν ὑπουργῶν κατὰ τὴν σειρὰν τῶν ὑπουργείων εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι διωρισμένοι. Τὸ προβάδισμα μεταξὺ τῶν παρὰ τῷ αὐτῷ ὑπουργείῳ περισσοτέρων ὑφυπουργῶν, καθορίζεται ἐκ τοῦ χρόνου διορισμοῦ των καὶ ἐπὶ ταυτοχρόνου διορισμοῦ, ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ ὀνόματός των εἰς τὴν πρᾶξιν διορισμοῦ των.

Πρὸς τοὺς ὑφυπουργοὺς δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται οἱ λεγόμενοι «μόνιμοι ὑπηρεσιακοὶ ὑφυπουργοί». Οἱ τελευταῖοι εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι φέροντες ὑψηλὸν βαθμὸν εἰς τὴν ἱεραρχίαν καὶ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἱεραρχικὴν ἐξουσίαν τῆς Κυβερνήσεως, ὑπέχοντες εὐθύνας ὄχι πολιτικὰς ἔναντι τοῦ Κοινοβουλίου, ἀλλὰ πειθαρχικὰς ἔναντι τῆς Κυβερνήσεως.

Οἱ γενικοὶ γραμματεῖς τῶν ὑπουργείων εἶναι ἀνώτατοι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι τοῦ κέντρου, οἱ ὁποῖοι βοηθοῦν τὸν ὑπουργὸν καὶ τὸν ὑφυπουργὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν ἐν γένει τοῦ οἰκείου κλάδου τῆς διοικήσεως.

Εἰς ἕκαστον ὑπουργεῖον, πλὴν τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ εἰς ἑκάστην τῶν Γενικῶν Γραμματειῶν Τύπου καὶ Πληροφοριῶν καὶ Ἀθλητισμοῦ προβλέπεται θέσις μετακλητοῦ γενικοῦ γραμματέως, ἐπὶ βαθμῷ α' τῆς κατηγορίας εἰδικῶν θεμάτων, ἡ ὁποία ἐξαιρεῖται τῆς συνταγματικῆς μονιμότητος.

Ὁ διορισμὸς - διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀπαιτοῦνται εἰδικὰ τυπικὰ προσόντα, ἀλλ' ἀρκεῖ ἡ κτῆσις τῆς Ἑλληνικῆς ἰθαγενείας, ἡ ἀνυπαρξία κωλύματος διὰ τὴν κατάληψιν δημοσίων ἐν γένει λειτουργημάτων καὶ κυρίως ἡ ὕπαρξις νομοθετημένης ὀργανικῆς θέσεως - καὶ ἡ παῦσις τῶν γενικῶν γραμματέων ἐνεργεῖται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, ποὺ ἐκδίδεται μὲ πρότασιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ ἁρμοδίου κατὰ περίπτωσιν ὑπουργοῦ.

Ὁ γενικὸς γραμματεὺς προΐσταται ἀμέσως μετὰ τὸν ὑπουργόν (καὶ τὸν ὑφυπουργὸν) ὅλων τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ οἰκείου ὑπουργείου, προσυπογράφει τὰ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ καὶ ὑφυπουργοῦ ὑπογραφόμενα ἔγγραφα καὶ ἔχει τὴν διοικητικὴν εὐθύνην διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου.

Σπῦρος Ἀ. Παππᾶς

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ θεσμοῦ. Ὁ θεσμὸς τῶν ὑπουργείων καθιερώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ ἀριθμὸς δὲ καὶ τὰ εἴδη τῶν ὑπουργείων

καθωρίζοντο ρητῶς καὶ εἰς τὰ Συντάγματα τῆς περιόδου ἐκείνης (1821-1833).

Τὸ ὑπὸ τῆς Α' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου ψηφισθὲν πρῶτον Σύνταγμα, τὸ γνωστὸν ὡς «Προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος» τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822, ὥριζεν εἰς τὴν παράγραφον κβ' ὅτι «τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα ἐκλέγει ὀκτὼ ὑπουργούς, πρῶτος μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας, ἔχων ἐν ταυτῷ τὴν ἐπιστασίαν τῶν Ἐξωτερικῶν· οἱ δὲ λοιποὶ ἑπτὰ εἰσὶν οἱ ἑξῆς: 2) ὁ τῶν Ἐσωτερικῶν, 3) ὁ τῆς Οἰκονομίας, 4) ὁ τοῦ Δικαίου, 5) ὁ τῶν Πολεμικῶν, 6) ὁ τοῦ Ναυτικοῦ, 7) ὁ τῆς Θρησκείας, 8) ὁ τῆς Ἀστυνομίας». Ἀκολούθως, διὰ τῆς ἀπὸ 15ης Ἰανουαρίου 1822 πράξεως τοῦ Ἐκτελεστικοῦ διωρίσθη ἀνὰ ἕνας «Μινίστρος» εἰς ἕκαστον τῶν συσταθέντων ὑπουργείων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλοῦντο «Μινιστέρια», πλὴν τοῦ «Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν», εἰς τὸ ὁποῖον διωρίσθη Ἐπιτροπὴ ἐκ τριῶν, «ἀπὸ ἕνα Ὑδραῖον, ἕνα Σπετσιώτην καὶ ἕνα Ψαριανόν». Βραδύτερον, ἡ εἰς Ἄστρος Β' Ἐθνικὴ Συνέλευσις ὥρισε διὰ τῆς ἀπὸ 29ης Μαρτίου 1823 ἀποφάσεως αὐτῆς, ὅτι καὶ «τὸ Μινιστέριον τοῦ Πολέμου θέλει συγκροτεῖται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπὸ τριμελῆ Ἐπιτροπήν, συγκειμένην ἀπὸ τρεῖς πολεμικοὺς ἀξιωματικούς, ἕνα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἕνα τῆς Πελοποννήσου καὶ ἕνα τῆς Νέας Σπάρτης (Μάνης)».

Τὴν 16ην Ἀπριλίου 1826 τὰ ὑπουργεῖα κατηργήθησαν, διὰ νὰ ἐπανασυσταθοῦν τὴν 30ὴν Μαΐου 1827. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ «Διοίκησις τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων» ἀνετέθη κατ' ἀρχὰς εἰς δύο ἐπιτροπάς, αἱ ὁποῖαι συνεστήθησαν διὰ τῶν ψηφισμάτων Ε' καὶ Η' τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου (1826), ἐκ τῶν ὁποίων ἀντιστοίχως, ἡ μὲν δεκατριμελής, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως» εἶχεν ὡς ἔργον «νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν συντεινόντων εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Ἔθνους ἐξωτερικῶν βοηθημάτων», ἡ δὲ ἑνδεκαμελής, ὀνομασθεῖσα «Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος», ἦτο ἁρμοδία διὰ τὴν «κυβέρνησιν τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων». Ἀκολούθως διὰ τοῦ ΣΤ' Ψηφίσματος (3 Ἀπριλίου 1827) τῆς εἰς Τροιζῆνα Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξελέγη ὁ Καποδίστριας Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, ἡ «κυβέρνησις τοῦ Ἔθνους» ἀνετέθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τούτου εἰς τριμελῆ Ἐπιτροπήν, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπή», ἡ ὁποία συγκροτηθεῖσα διὰ τοῦ Θ' Ψηφίσματος (5 Ἀπριλίου 1827) τῆς αὐτῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἤσκησε τὴν «Νομοτελεστικὴν ἐξουσίαν» μέχρι τῆς 12ης Ἰανουαρίου 1828, ὁπότε διὰ τῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν «Διακηρύξεως» αὐτῆς παρέδωσε «τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως» εἰς τὸν Καποδίστριαν.

Τὰ ὑπουργεῖα ἐπανιδρύθησαν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 6 ἀπὸ 30ης Μαΐου 1827 Διακηρύξεως τῆς «Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς», ὑπὸ τῆς ὁποίας κατ' ἐφαρμογὴν τῆς παραγράφου 126 τοῦ ψηφισθέντος κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1827 ὑπὸ τῆς εἰς Τροιζῆνα Ἐθνικῆς Συνελεύσεως «πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος», ὡρίσθησαν ἕξι «Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας», οἱ ἑξῆς: 1) ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, 2) ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς Ἀστυνομίας, 3) ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας, 4) ἐπὶ τῶν Πολεμικῶν, 5) ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν καὶ 6) ἐπὶ τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Παιδείας.

Ὁ Καποδίστριας, ἀναλαβὼν τὴν ἐξουσίαν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1828, ἐπέβαλε νέον σύστημα κυβερνήσεως. Οὕτω, διὰ τοῦ ἐκδοθέντος κατόπιν προτάσεώς του Ψηφίσματος ΝΗ' τῆς Βουλῆς (εἰς Αἴγιναν, 18 Ἰανουαρίου 1828) ἱδρύθησαν: 1) ἕνα εἰκοσιεπταμελὲς Συμβούλιον, τὸ «Πανελλήνιον», τὸ ὁποῖον «μετέχει μετὰ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τῶν ἔργων καὶ τοῦ ὑπευθύνου τῆς Κυβερνήσεως». Τοῦτο διηρεῖτο εἰς τρία τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων «τὸ α' ἔχει ἀντικείμενον τὴν οἰκονομίαν, τὸ β' τὴν διοίκησιν τῶν Ἐσωτερικῶν καθ' ὅλους αὐτῶν τοὺς κλάδους, τὸ γ' τὴν ὡπλισμένην δύναμιν ξηρᾶς καὶ θαλάσσης». Ἕκαστον τμῆμα προηδρεύετο παρ' ἑνὸς τῶν μελῶν του, τοῦ «προβούλου», δύο ἄλλα δὲ μέλη ἦσαν ἐπιφορτισμένα εἰς ἕκαστον τμῆμα μὲ τὴν σύνταξιν τῶν πράξεών του, φέροντα τὸν τίτλον τοῦ Α' καὶ Β' Γραμματέως. 2) Ἀντὶ ὑπουργείων, «Γενικὴ Γραμματεία». «Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος», ὡριζε τὸ ἄρθρον 9 τοῦ ὡς ἄνω Ψηφίσματος, «ἔχει πλησίον του ἕνα Γενικὸν Γραμματέα, φέροντα τὸν τίτλον τοῦ «Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας», ὅστις προσυπογράφει εἰς τὰ Ψηφίσματα καὶ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν». (Εἰς τὴν θέσιν ταύτην διωρίσθη ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ἀλλὰ παρητήθη βραδύτερον, ὁ δὲ Καποδίστριας διὰ τῆς αὐτῆς πράξεως (ὑπ' ἀριθμὸν 9108 τῆς 5ης Φεβρουαρίου 1829), διὰ τῆς ὁποίας ἐδέχθη τὴν παραίτησιν τούτου, διώρισε τὸν Τρικούπην εἰς τὴν χάριν αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν θέσιν τοῦ «Γραμματέως τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων»). Ἐν συνεχείᾳ διὰ τοῦ Ψηφίσματος Γ' ἀπὸ 23/25 Ἰανουαρίου 1828 τοῦ Κυβερνήτου, ἱδρύθη παρ' αὐτῷ ἕτερον Σῶμα, τὸ «Ὑπουργικὸν Συμβούλιον», «τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας καὶ ὅλων τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα θέλουν πέμπεσθαι πρὸς αὐτὸ παρὰ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος». Τὸ «Ὑπουργικὸν Συμβούλιον», ἀπετελέσθη, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 9113 ἀπὸ 5ης Φεβρουαρίου 1829 πράξεως τοῦ Κυβερνήτου, ἀπὸ τοὺς πρώτους Γραμματεῖς τῶν τριῶν τμημάτων τοῦ «Πανελληνίου», τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων Γραμματέα τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας.

Διὰ τοῦ Ψηφίσματος Β' (22 Ἰουλίου 1829) τῆς Δ' εἰς Ἄργος Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἐκυρώθη τὸ ὡς ἄνω Ψήφισμα ΝΗ' τῆς Βουλῆς μὲ ὡρισμένας τροποποιήσεις, ἀντικατασταθέντος τοῦ «Πανελληνίου» διὰ τῆς «Γερουσίας», σώματος συμβουλευτικοῦ ἐξ εἰκοσιεπτὰ ἐπίσης μελῶν, παρεσχέθη δὲ «πληρεξουσιότης» εἰς τὸν Κυβερνήτην «νὰ διοργανίσῃ τὰ Ὑπουργεῖα... καθ' ὃν τρόπον ἤθελε κρίνει ἐπιτηδειότερον» (§ Ι'). Κατ' ἐφαρμογὴν τούτου, ἐξεδόθη τὴν 8ην Σεπτεμβρίου 1829, εἰς Αἴγιναν, τὸ Ψήφισμα ΛΔ' τοῦ Κυβερνήτου, διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίσθη (§ 15) ὅτι «τὸ Ὑπουργικὸν Σύστημα συνίσταται εἰς ἓξ Ὑπουργεῖα: α) τὸ τῶν Ἐσωτερικῶν, β) τὸ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ, γ) τὸ τῆς Οἰκονομίας καὶ τοῦ Ἐμπορίου, δ) τὸ τῆς Δικαιοσύνης, ε) τὸ τῆς Δημοσίου Παιδείας καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, καὶ στ) τὸ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ Φροντιστήριον», ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν «διευθύνεται ἀπὸ ἕνα Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας», ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν ἀπὸ ἕνα «Γραμματέα τῆς Κυβερνήσεως», πλὴν τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας, τὸ ὁποῖον «διευθύνεται ἀπὸ τριμελῆ Ἐπιτροπὴν» καὶ τοῦ Φροντιστηρίου, διευθυνομένου ἐπίσης ὑπὸ Ἐπιτροπῆς, τὸ ὁποῖον ὅμως κατηργήθη διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 5ης Ὀκτωβρίου / 2ας Νοεμβρίου 1829, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτοῦ ἀνετέθησαν εἰς «Γραμματέα τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν».

Διὰ τοῦ Διατάγματος (ἀριθμὸς 1106) τῆς 1/30ης Ἀπριλίου 1830, ἐκδοθέντος εἰς Ναύπλιον, «ἡ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν Γραμματεία» διηρέθη εἰς δύο χωριστὰς ὑπηρεσίας, τὴν ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Γραμματείαν καὶ τὴν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, εἰς ἑκάστην δ' ἐξ αὐτῶν διωρίσθη ἀνὰ ἕνας «Γραμματεὺς τῆς Κυβερνήσεως».

Διὰ τοῦ ἀπὸ 25ης Ἰανουαρίου / 1ης Φεβρουαρίου 1833 Διατάγματος τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος, καθιερώθη ὅπως «ὅλοι οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων Ὑπουργείων» φέρουν τὸν τίτλον «Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας».

Τὰ ὑπουργεῖα ὠργανώθησαν συστηματικῶς διὰ πρώτην φορὰν διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 3/10ης Ἀπριλίου 1833 (13) «περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν Γραμματειῶν». Διὰ τοῦ ἄρθρου 1 αὐτοῦ ὡρίσθη ὅτι «θέλουν ὑπάρχει ἑπτὰ Γραμματεῖαι: Α') ἡ ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καὶ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, Β') ἡ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, Γ') ἡ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, Δ') ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως, Ε') ἡ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ΣΤ') ἡ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, Ζ') ἡ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν».

Οἱ «Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας» μετωνομάσθησαν εἰς ὑπουργοὺς ἀπὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844 (ἄρθρα 20, 22-24, 80-85). Ἔκτοτε καὶ αἱ «Γραμματεῖαι» καθιερώθη νὰ λέγωνται «Ὑπουργεῖα». Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 δὲν καθώρισεν οὔτε τὸν ἀριθμὸν οὔτε τὰ εἴδη τῶν ὑπουργείων. Τὴν αὐτὴν σιωπὴν ἐτήρησαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα Συντάγματα μέχρι καὶ τοῦ 1952. Οὕτω, ὁ ἀριθμός, τὰ εἴδη καὶ αἱ ἁρμοδιότητες τῶν ὑπουργείων ρυθμίζονται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀναλόγως τῶν τρεχουσῶν ἑκάστοτε διοικητικῶν ἀναγκῶν, ὑπὸ τῆς κοινῆς νομοθεσίας, ἄνευ συνταγματικοῦ περιορισμοῦ.

Εἰδικώτερον, ὁ ὅρος «ὑπουργεῖον» καθιερώθη νομοθετικῶς διὰ τοῦ νόμου ΛΓ' τῆς 3/7ης Ἰουνίου 1846 (14) «περὶ διοργανισμοῦ τῶν ὑπουργείων», διατηρήσαντος τὸν αὐτὸν ἀριθμόν, ἑπτά, καὶ τὰ εἴδη τῶν ὑπουργείων, ὅπως εἶχον καθορισθῆ ἤδη διὰ τοῦ Διατάγματος τοῦ 1833. Οὕτω καὶ παρέμειναν μέχρι τοῦ ἔτους 1910, ἐξαιρέσει: α) τῆς δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 5 Θεσπίσματος ἀπὸ 11/15ης Ὀκτωβρίου 1862 τῆς «προσωρινῆς κυβερνήσεως» γενομένης διχοτομήσεως τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως εἰς δύο διακεκριμένα ὑπουργεῖα, τὸ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τὸ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἡ ὁποία, διχοτόμησις, ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ διὰ τοῦ ἀπὸ 4/28ης Φεβρουαρίου 1863 Ψηφίσματος Ζ' τῆς εἰς Ἀθήνας Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως «περὶ καταρτισμοῦ καὶ καθηκόντων τῆς Κυβερνήσεως», διὰ τοῦ ὁποίου συνεχωνεύθησαν ἐκ νέου τὰ δύο ὡς ἄνω ὑπουργεῖα εἰς ἕνα, «τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Παιδείας» καὶ β) τῆς διὰ τοῦ αὐτοῦ Ψηφίσματος Ζ'/1863 (ἄρθρον 4) γενομένης μετονομασίας τοῦ «Ὑπουργείου ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν» εἰς ὑπουργεῖον ἁπλῶς «ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν», ἀφαιρεθείσης ἐκ τούτου τῆς ἁρμοδιότητος ἐπὶ τῶν τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου.

Ἀπὸ τοῦ 1910 ἱδρύθησαν τὰ ἑπόμενα ὑπουργεῖα: 1. - Διὰ τοῦ νόμου, ΓΨΚΔ' τῆς 28 Ἀπριλίου / 4 Μαΐου 1910, τεθέντος εἰς ἰσχὺν ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1911 διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 30ης Ὀκτωβρίου/4ης Νοεμβρίου 1910, συνεστήθη «Ὑπουργεῖον τῆς Γεωργίας, τοῦ Ἐμπορίου καὶ τῆς Βιομηχανίας», τὸ ὁποῖον ταχθὲν ἔκτον, δηλαδὴ μετὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, μετωνομάσθη εἰς «Ὑπουργεῖον τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας» διὰ τοῦ νόμου, ΓΨΗ' τῆς 20/21ης Ἰουνίου 1911. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἐξαιρέσει ὀλιγομήνου καταργήσεως κατὰ τὸ 1926, ὁπότε αἱ ὑπηρεσίαι του ὑπήχθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Γεωργίας, ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1951, ὁπότε κατηργήθη ὁριστικῶς διὰ τοῦ ἄρθρου 14 (§§ 4-5) τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671/1951 (33), αἱ ἁρμοδιότητες δὲ αὐτοῦ κατανεμήθησαν μεταξὺ τῶν διὰ τοῦ νόμου τούτου ἱδρυθέντων ὑπουργείων Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας.

2. - Διὰ τοῦ νόμου 276)1914, ἰσχύσαντος ἀπὸ 18ης Ἰουνίου 1914, δυνάμει τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 18ης Ἰουνίου 1914, ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον τῆς Συγκοινωνίας», ταχθὲν

ἕβδομον, πρὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Ἐκ τοῦ ὑπουργείου τούτου προῆλθον βραδύτερον δι' ἀποσπάσεως τῶν οἰκείων ὑπηρεσιῶν, τὸ «Ὑπουργεῖον Τ.Τ.Τ», τὸ «Ὑπουργεῖον Σιδηροδρόμων καὶ Αὐτοκινήτων» καὶ τέλος τὸ «Ὑπουργεῖον Μεταφορῶν». Μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ τελευταίου τούτου ὑπουργείου, τὸ «Ὑπουργεῖον Συγκοινωνίας», εἰς τὸ ὁποῖον παρέμεινε τελικῶς μόνον ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις Δημοσίων Ἔργων» καθιερώθη νὰ λέγεται «Ὑπουργεῖον Δημοσίων Ἔργων». Ὑπὸ τὸν τίτλον δὲ αὐτὸν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 1671/1951.

3. - Διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 11/1ης Φεβρουαρίου 1917 (24) συνεστήθη «Ὑπουργεῖον τοῦ Ἐπισιτισμοῦ καὶ Αὐταρκείας», μετονομασθὲν διὰ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Νόμου 824/1917 (188) εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐπισιτισμοῦ», τὸ ὁποῖον κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 11/13ης Ἰουνίου 1923 (156).

4. - Διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 14/14ης Ἰουνίου 1917 (112) συνεστήθη «Ὑπουργεῖον Γεωργίας καὶ Δημοσίων Κτημάτων»» ταχθὲν ὄγδοον, πρὸ τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο μετωνομάσθη διὰ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Νόμου 853/1917 (193) εἰς «Ὑπουργεῖον Γεωργίας», ταχθὲν κατὰ σειρὰν μετὰ τὸ ὑπουργεῖον Συγκοινωνίας. Εἰς τοῦτο, τὸ 1926, ὑπήχθησαν προσωρινῶς (Ἰανουάριος - Σεπτέμβριος) αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ καταργηθέντος τότε ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τὸ ὑπουργεῖον ἐλειτούργησεν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας».

5. - Διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 14/14ης Ἰουνίου 1917 (112), κυρωθέντος διὰ τοῦ Νόμου 748/1917 (170) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Περιθάλψεως», μετονομασθὲν διὰ τοῦ Νόμου 2882/1922 (122) εἰς «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς καὶ Κοινωνικῆς Προνοίας». Ὁ νόμος αὐτὸς κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 13/14ης Δεκεμβρίου 1922 (269), ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μετωνομάσθη τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο εἰς «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς, Προνοίας καὶ Ἀντιλήψεως», τὸ ὁποῖον, καταργηθὲν διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 5/5ης Φεβρουαρίου 1926 (43), ἐπανιδρύθη ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 28/28ης Αὐγούστου 1926 (286). Ἀκολούθως, διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 25/25ης Αὐγούστου 1928 (174) ἀπεσπάσθη αὐτοῦ ἡ Διεύθυνσις Ὑγιεινῆς καὶ ἱδρύθη «Ὑφυπουργεῖον Ὑγιεινῆς», τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ Νόμου 4172/1929 (201) μετετράπη εἰς «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς», ἐπόμενον κατὰ σειρὰν τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας, τὸ δὲ «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς, Προνοίας καὶ Ἀντιλήψεως» μετωνομάσθη διὰ τοῦ αὐτοῦ Νόμου (ἄρθρον 2) εἰς «Ὑπουργεῖον Προνοίας καὶ Ἀντιλήψεως», ταχθὲν μετὰ τὸ ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς. Διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 30ης Νοεμβρίου / 1ης Δεκεμβρίου 1932 (419) συνεχωνεύθησαν καὶ τὰ δύο ὑπουργεῖα εἰς ἕνα, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὑπουργεῖον Κρατικῆς Ὑγιεινῆς καὶ Ἀντιλήψεως», μετονομασθὲν διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 2588/1940 (324) εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Προνοίας». Ἐκ τῶν ὑγειονομικῶν ὑπηρεσιῶν τούτου, ἐπανιδρύεται διὰ τοῦ Νόμου 8 τῆς 3/6ης Νοεμβρίου 1944 (10) τὸ «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς», τὸ ὁποῖον κατηργήθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 183/1945 (50), αἱ δὲ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ἐπανῆλθον εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Προνοίας, μετονομασθὲν εἰς «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς καὶ Κοινωνικῆς Προνοίας». Ἀλλὰ καὶ τούτου ἐπακολουθεῖ νέα διχοτόμησις διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 363/1945 (135), διὰ τοῦ ὁποίου, ἀφ' ἑνὸς τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο μετωνομάσθη εἰς «Ὑπουργεῖον Κοινωνικῆς Προνοίας», ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐπανελθόντος εἰς ἰσχὺν τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Νόμου 8 τοῦ 1944, ἐπανιδρύθη τὸ «Ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς», τὸ ὁποῖον κατηργήθη τελικῶς διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671/1951 (ἄρθρον 14 § 6), αἱ δὲ ἁρμοδιότητές του ὑπῆχθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Κοινωνικῆς Προνοίας.

6. - Διὰ τοῦ Νόμου 2761/1922 (68) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Θησαυροῦ» ἐξ ὡρισμένων Διευθύνσεων ποὺ ἀπεσπάσθησαν ἐκ τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν (Γενικὴ Διεύθυνσις Δημοσίου Λογιστικοῦ, Διεύθυνσις Δικαστικοῦ κ.ἄ.), ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 27/28ης Σεπτεμβρίου 1922 (180), αἱ δ' ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ἐπανῆλθον εἰς τὸ ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν.

7. - Διὰ τοῦ νόμου 2762/1922 (69) συνεστήθη «Ὑπουργεῖον Ταχυδρομείων, Τηλεγράφων καὶ Τηλεφώνων» (Τ.Τ.Τ.), ταχθὲν ἕνατον κατὰ σειρὰν μετὰ τὸ ὑπουργεῖον τῆς Γεωργίας. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 14/16ης Μαρτίου 1923 (70), ἐπανιδρυθὲν δὲ διὰ τοῦ Νόμου 6 τῆς 3/6 Νοεμβρίου 1944 (10), κατηργήθη τελικῶς διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671/1951 (33), αἱ δὲ ἁρμοδιότητες του ὑπῆχθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν, ὅπως διὰ τοῦ νόμου τούτου μετωνομάσθη τὸ ὑπουργεῖον Μεταφορῶν.

8. - Διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 28/28ης Μαρτίου 1924 (68) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Ἐννόμου Τάξεως», ταχθὲν δέκατον μετὰ τὸν ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς, Προνοίας καὶ Ἀντιλήψεως. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατηργήθη τὴν 4ην Ὀκτωβρίου 1924, διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 30ης Σεπτεμβρίου / 4ης Ὀκτωβρίου 1924 (248), ἐκδοθέντος κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ ἄρθρου 1 (§ 2) τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 28ης Μαρτίου 1924.

9. - Διὰ τοῦ Νόμου 4451/1929 (442) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Ἀεροπορίας» (βλέπε κατωτέρω: 19.-).

10. - Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 14/14ης Ὀκτωβρίου 1935 (465) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Ἐργασίας», καταργηθὲν διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 18/18ης Ἰανουαρίου 1936 (27). Ἀκολούθως διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 46/1936 (379) συνεστήθη «Ὑφυπουργεῖον Ἐργασίας». Τοῦτο, λειτουργῆσαν δυνάμει τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 330/1936 (499) ὡς «ἀνεξάρτητον πολιτικὸν Ὑπουργεῖον»» μετωνομάσθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμὸν 3 τοῦ 1941 (154) εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐργασίας», διὰ νὰ μετατραπῇ βραδύτερον εἰς ὑφυπουργεῖον, διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1996 τοῦ 1942 (308). Τέλος, διὰ τοῦ Νόμου 17/1943 (97) μετετράπη καὶ πάλιν εἰς ὑπουργεῖον.

11. - Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 3 τοῦ 1936 (343) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Σιδηροδρόμων», ταχθὲν δέκατον κατὰ σειρὰν πρὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τούτου ὑπήχθησαν αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Σιδηροδρόμων τοῦ ὑπουργείου Συγκοινωνίας. Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 240/1936 (459) μετωνομάσθη τοῦτο εἰς ὑπουργεῖον Σιδηροδρόμων καὶ Αὐτοκινήτων, τὸ ὁποῖον κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 17/1941 (160), αἱ δ' ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ἐπανῆλθον εἰς τὸ ὑπουργεῖον Συγκοινωνίας.

12. - Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 29 Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 10/14ης Μαΐου 1941 (164) μετετράπη εἰς «ὑπουργεῖον Δημοσίας Ἀσφαλείας» τὸ διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 4 τῆς 12/12ης Αὐγούστου 1936 (343) ἱδρυθὲν παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἐσωτερικῶν «Ὑφυπουργεῖον Δημοσίας Ἀσφαλείας», ἔχον τὰς διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 10/13ης Ὀκτωβρίου 1936 (452) καὶ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 320/1936 (498) καθορισθείσας ἁρμοδιότητας. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1201 τοῦ 1942 (78), διὰ νὰ ἐπανιδρυθῇ μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὑπουργεῖον Δημοσίας Τάξεως», διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 638/1945 (265), ὀργανωθὲν διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 655/1945 (275). Ἐλειτούργησε συνεχῶς μέχρι τοῦ 1951, ὅταν κατηργήθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671 τοῦ ἴτους τούτου (ἄρθρον 14 § 3), αἱ δὲ ἁρμοδιότητες του ἐπανῆλθον εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν.

13. - Διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 31 τῆς 13)14ης Μαΐου 1941 (164) μετετράπη εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐπισιτισμοῦ» τὸ τότε λειτουργοῦν ὑφυπουργεῖον Ἀγορανομίας (βλέπε Ἀναγκαστικὸν Νόμον 1227 τοῦ 1938 (187) «περὶ συστάσεως Ὑφυπουργείου Ἀγορανομίας» καὶ Ἀναγκαστικὸν Νόμον 14/14ης Ὀκτωβρίου 1935 (463) «περὶ ἱδρύσεως Ὑφυπουργοῦ παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἐσωτερικῶν»), βραδύτερον δὲ μετωνομάσθη διὰ τοῦ νόμου 27 τῆς 13/14ης Νοεμβρίου 1944 (18), εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐφοδιασμοῦ». Διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 666/1948 (119) κατηργήθη τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο καὶ ἀντ' αὐτοῦ συνεστήθη «Ὑπουργεῖον Ἐφοδιασμοῦ καὶ Διανομῶν», ὀργανωθὲν διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 768/1948 (239), κυρωθέντος διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1185/1949 (261). Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατηργήθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671/1951 (33), αἱ δὲ ἁρμοδιότητες αὐτοῦ ὑπῆχθησαν εἰς τὸ διὰ τοῦ νόμου τούτου ἱδρυθὲν ὑπουργεῖον Ἐμπορίου.

14. - Διὰ τοῦ εἰς Μέσην Ἀνατολὴν (Κάϊρον) ἐκδοθέντος Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 3268 τῆς 7/7ης Ἰουνίου 1944 (20), κυρωθέντος διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 186)1945 (58) μετετράπη εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας» τὸ παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ναυτικῶν ὑφιστάμενον «Ὑφυπουργεῖον Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας», ὅπως μετωνομάσθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1 τοῦ 1936 (328) τὸ τότε λειτουργοῦν «Ὑφυπουργεῖον Ναυτικῶν».

15. - Διὰ τοῦ νόμου 31 τῆς 16/20ης Νοεμβρίου 1944 (20) συνεστήθη «Ὑπουργεῖον Μεταφορῶν», εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήχθησαν ὅλαι αἱ μέχρι τότε εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Σιδηροδρόμων καὶ Αὐτοκινήτων τοῦ ὑπουργείου Συγκοινωνίας περιλαμβανόμεναι ὑπηρεσίαι. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο μετωνομάσθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671/1951 (33) εἰς «Ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν».

16. - Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 718/1945 (298) ἱδρύθη «Ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ», λειτουργῆσαν κατ' ἀρχὰς ὡς προσωρινὴ ὑπηρεσία, διὰ νὰ ὀργανωθῇ βραδύτερον κατὰ τρόπον πάγιον καὶ διαρκῆ διὰ τοῦ Νόμου 1439/1950 (133), ὡς συνεπληρώθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1506/1950 (229) κυρωθέντος καὶ συμπληρωθέντος διὰ τοῦ Νόμου 1634/1951 (10).

17. - Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 637/1945 (265) μετετράπη εἰς «Ὑπουργεῖον Τύπου καὶ Πληροφοριῶν» τὸ διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 308)1945 (110) συσταθὲν παρὰ τῷ ὑπουργείῳ Ἐξωτερικῶν «Ὑφυπουργεῖον Τύπου καὶ Πληροφοριῶν». Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατηργήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 16/17ης Ἀπριλίου 1946 (134), διὰ νὰ ἐπανιδρυθῇ ἀμέσως κατόπιν διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 10/11ης Μαΐου 1946 (161) τὸ παρὰ τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑφυπουργεῖον Τύπου καὶ Πληροφοριῶν, τὸ ὁποῖον κατηργήθη τελικῶς διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου, 1671/1951 (ἄρθρον 14, § 1), αἱ ἁρμοδιότητες του δὲ ὑπῆχθησαν εἰς τὸ «Ὑπουργεῖον Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως»«

18. - Διὰ τοῦ Νόμου 424 τοῦ 1947 (229) μετετράπη εἰς αὐτοτελὲς «Ὑπουργεῖον Ἀνοικοδομήσεως» τὸ διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 873/1946 (56) συσταθὲν παρὰ τῷ ὑπουργείῳ Δημοσίων Ἔργων «Ὑφυπουργεῖον Ἀνοικοδομήσεως». Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο, μετονομασθὲν διὰ τοῦ ἄρθρου 4 (§ 3) τοῦ Νομοθετι-

κοῦ Διατάγματος 1042/1949 (181) εἰς «Ὑπουργεῖον Οἰκισμοῦ καὶ Ἀνοικοδομήσεως», κατηργήθη διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1671/1951 (ἄρθρον 14 § 6), αἱ δὲ ἁρμοδιότητές του ὑπῆχθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Κοινωνικῆς Προνοίας.

19. - Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1431/1950 (94) ἱδρύθη τὸ «Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης», εἰς τὸ ὁποῖον ὑπῆχθησαν τὰ Ὑπουργεῖα «Στρατιωτικῶν» καὶ «Ναυτικῶν», καθὼς καὶ τὸ ἱδρυθὲν τὸ 1929 «Ὑπουργεῖον Ἀεροπορίας», μετωνομασθέντα εἰς ἀντίστοιχα ὑφυπουργεῖα, παρὰ τῷ ὑπουργείῳ Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς περὶ ὑπουργείων νομοθεσίας ἀποτελεῖ σταθμὸν ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος ὑπ' ἀριθμὸν 1671 τοῦ 1951 «περὶ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργῶν»«

Διὰ τοῦ νόμου τούτου ἱδρύθησαν τὰ ἑξῆς τρία ὑπουργεῖα: 1) τὸ «Ὑπουργεῖον τῆς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως» 2) τὸ «Ὑπουργεῖον τοῦ Ἐμπορίου» καὶ 3) τὸ «Ὑπουργεῖον Βιομηχανίας».

Διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου μετωνομάσθη τὸ «Ὑπουργεῖον Μεταφορῶν» εἰς «Ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν» (ἄρθρον 14 § 7). Οὕτω διὰ τοῦ Νόμου 1671/1951 τὰ ὑπουργεῖα ὡρίσθησαν εἰς δέκα ἕξι κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀνομασίαν καὶ τάξιν (ἄρθρον 13): 1) τὸ τῆς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως, 2) τὸ τοῦ Συντονισμοῦ, 3) τὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, 4) τὸ τῶν Ἐξωτερικῶν, 5) τὸ τῆς Δικαιοσύνης, 6) τὸ τῶν Ἐσωτερικῶν, 7) τὸ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, 8) τὸ τῶν Οἰκονομικῶν, 9) τὸ τοῦ Ἐμπορίου, 10) τὸ τῆς Βιομηχανίας, 11) τὸ τῶν Δημοσίων Ἔργων, 12) τὸ τῶν Συγκοινωνιῶν, 13) τὸ τῆς Γεωργίας, 14) τὸ τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας, 15) τὸ τῆς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καὶ 16) τὸ τῆς Ἐργασίας.

Δημήτριος Γ. Τσιροπινᾶς

Ἰσχύουσα ρύθμισις. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἀρχικῶς τὰ ὑπουργεῖα ἦσαν κατὰ βάσιν ἑπτά: 1) ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, 2) ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, 3) ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, 4) ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, 5) ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, 6) ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ 7) ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν. Τὸ ὀλιγάριθμον τῶν ὑπουργείων παρέμεινε σταθερὸν γιὰ ὀγδόντα περίπου ἔτη, ἐνῶ ἡ πρώτη αὔξησις ἐσημειώθη τὸ 1910 μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ τὸ 1914 τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνίας. Ἔκτοτε ἱδρύθησαν καὶ ἄλλα, ὅπως τὰ ὑπουργεῖα Γεωργίας Ἐπισιτισμοῦ καὶ Περιθάλψεως (1917), Ἀεροπορίας (1929), Μεταφορῶν καὶ Ἐργασίας (1935) κ.ἄ.

Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ὑπουργείων ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀσχολιῶν τῆς Διοικήσεως συνεπείᾳ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ (Μ. Στασινόπουλος). Τὴν μεγαλυτέραν ἐπέκτασιν ἐσημείωσαν αἱ ἁρμοδιότητες τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθησαν βαθμηδὸν τὰ περισσότερα ἐκ τῶν νεωτέρων ὑπουργείων.

Ὁ νόμος δύναται νὰ ἱδρύῃ καὶ νὰ καταργῇ ὑπουργεῖα, χωρὶς νὰ δεσμεύεται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Κατ' ἐξαίρεσιν τὰ ὑπουργεῖα Δικαιοσύνης, Οἰκονομικῶν, καὶ Συντονισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταργηθοῦν διὰ νόμου, διότι οἱ ὑπουργοὶ Δικαιοσύνης, Οἰκονομικῶν καὶ Συντονισμοῦ μνημονεύονται εἰς τὸ Σύνταγμα. Εἰδικώτερον, ὁ Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης μνημονεύεται εἰς τὰ ἄρθρα 47 § 1 καὶ 91§§1 καὶ 3, ὁ ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν εἰς τὰ ἄρθρα 73§§2 καὶ 5, 75§3 καὶ 79§3, τέλος δὲ ὁ ὑπουργὸς Συντονισμοῦ εἰς τὸ ἄρθρον 73§5.

Ἤδη αἱ ἰσχύουσαι διατάξεις (ἄρθρον 12§1 τοῦ νόμου 400 / 1976) προβλέπουν, κατὰ σειρὰν, τὰ ἑξῆς 19 ὑπουργεῖα:

α) Συντονισμοῦ
β) Προεδρίας Κυβερνήσεως
γ) Ἐξωτερικῶν
δ) Ἐθνικῆς Ἀμύνης
ε) Δικαιοσύνης
στ') Ἐσωτερικῶν
ζ) Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων
η) Οἰκονομικῶν
θ) Γεωργίας
ι) Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν
ια) Βιομηχανίας καὶ ἐνεργείας
ιβ) Ἐμπορίου
ιγ) Ἐργασίας
ιδ) Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν
ιε) Δημοσίων Ἔργων
στ') Συγκοινωνιῶν
ιζ') Δημοσίας Τάξεως
ιη') Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας
ιθ') Βορείου Ἑλλάδος

Εἰς ταῦτα προσετέθη τὸ διὰ τοῦ Νόμου 1032/1980 συσταθὲν ὑπουργεῖον Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος.

Ἡ σειρὰ προβαδίσματος τῶν ὑπουργῶν καθορίζεται κατ' ἀρχὴν ἐκ τῆς εἰς τὸν νόμον ἀναγραφομένης καὶ ἀνωτέρω ἐκτεθείσης σειρᾶς τῶν ὑπουργείων.

Ἡ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις τῶν ὑπουργείων. Ἕκαστον Ὑπουργεῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑπηρεσίας, ἡ διάρθρωσις καὶ ἁρμοδιότης τῶν ὁποίων καθορίζεται κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ ἱδρυτικοῦ νόμου τοῦ Ὑπουργείου ἢ μεταγενεστέρων ἐκείνου νόμων καὶ διαταγμάτων. Αἱ ὑπηρεσίαι ἑκάστου Ὑπουργείου εἶναι ὠργανωμέναι κατὰ τρόπον, οὕτως εἰπεῖν, πυραμιδοειδῆ, εἰς τὴν κοινὴν δὲ κορυφὴν αὐτῶν ἵσταται ὁ ἁρμόδιος Ὑπουργός, ἔχων τὴν ἀνωτάτην τούτων διεύθυνσιν· διακρίνονται δὲ εἰς «κεντρικὰς» καὶ «περιφερειακάς», ἐκ τῶν ὁποίων, εἰς τὸν κύκλον τῆς εἰδικότητός των, αἱ μὲν «κεντρικαὶ» ἔχουν ἁρμοδιότητα ἐπὶ τῶν διοικουμένων ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους, αἱ δὲ «περιφερειακαὶ» ἐπὶ ἐκείνων ὡρισμένης μόνον περιφερείας. Αἱ «κεντρικαὶ» ὑπηρεσίαι τῶν Ὑπουργείων ὑποδιαιροῦνται εἰς Γενικὰς Διευθύνσεις, Διευθύνσεις καὶ Τμήματα. Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ αἱ παρ' ἑκάστῳ Ὑπουργείῳ ἱδρυόμεναι αὐτοτελεῖς ὑπηρεσίαι, χαρακτηριζόμεναι συνήθως ὡς «γραφεῖα», «εἰδικαὶ ὑπηρεσίαι», «συμβούλια» κ.ο.κ.

Εἰς τὴν Κεντρικὴν ὑπηρεσίαν ἑκάστου Ὑπουργείου, ἐκτὸς τῶν ὡς ἀνωτέρω ὀργανικῶν μονάδων, εἰς τὰς ὁποίας κατανέμεται ἡ ὅλη ἁρμοδιότης τοῦ ὑπουργείου, λειτουργοῦν καὶ Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, Γραφεῖα Ὑφυπουργοῦ ἢ Ὑφυπουργῶν, ἐφ' ὅσον προβλέπονται καὶ διορίζονται, γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου, Ὑπηρεσία Ἐντελλομένων Ἐξόδων, Γραφεῖον Παρέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ Διεύθυνσις Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης.

ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ

1. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ

Ἡ σύστασίς του ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ταχυτέραν ἀνασυγκρότησιν τῆς παραγωγῆς καὶ εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Νομίσματος. Διείπετο ὑπὸ τοῦ Νόμου 1439/17.6.1950 ἤδη δὲ διέπεται ὑπὸ τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος 816/1977. Ἔργον του εἶναι ὁ συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν διὰ τὴν ἐκπόνησιν καὶ ἀναθεώρησιν τῶν ἐθνικῶν προγραμμάτων οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἡ παρακολούθησις τῶν βραχυχρονίων ἐξελίξεων καὶ προοπτικῶν τῆς οἰκονομίας, ἡ διασφάλισις τῆς ἰσορροπίας τῆς οἰκονομίας καὶ ἡ χάραξις οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἐπὶ ἰδιαζούσης σημασίας θεμάτων, ὁ συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν διὰ τὴν κατάρτισιν καὶ ἀναθεώρησιν τῶν χρηματοδοτικῶν προγραμμάτων, ὁ συντονισμὸς τῶν λαμβανομένων μέτρων πιστωτικῆς καὶ δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, ἡ βελτίωσις τῶν συνθηκῶν λειτουργίας καὶ τοῦ ἀναπτυξιακοῦ ρόλου τῆς κεφαλαιαγορᾶς καὶ τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν πληρωμῶν, ἡ μελέτη τῆς ἀκολουθουμένης πολιτικῆς ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν κατὰ κατηγορίας προϊόντων, ἡ διασφάλισις συντονισμένης πολιτικῆς τιμῶν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἡ παρακολούθησις τῆς ἐξελίξεως μισθῶν - ἡμερομισθίων, συντάξεων, κερδῶν, λοιπῶν εἰσοδημάτων καὶ ἡ εἰσήγησις τῶν ἐνδεικνυομένων διοικητικῶν καὶ νομοθετικῶν μέτρων ἐπὶ τῶν ἀναγκαιουσῶν διαρθρωτικῶν μεταβολῶν, ὁ καθορισμός, ὁ προγραμματισμὸς καὶ ἡ παρακολούθησις τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐρευνητικῶν δραστηριοτήτων, τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναπτυξιακῶν προγραμμάτων τῆς χώρας, ὁ συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν διὰ τὴν κατάρτισιν καὶ ἀναθεώρησιν προγραμμάτων γεωργικῆς ἀναπτύξεως, ἀναπτύξεως τῆς κτηνοτροφίας καὶ ἁλιείας, ἀναπτύξεως τῶν τομέων μεταλλείων ὀρυχείων, τῶν ἐνεργειακῶν πηγῶν τῆς Χώρας, τῶν τομέων μεταφορῶν καὶ ἐπικοινωνιῶν, τουρισμοῦ καὶ ἐμπορίου, ἡ τόνωσις τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως, ἡ μελέτη προτάσεων εἰσαγωγῆς ξένων κεφαλαίων, ἡ μελέτη προτάσεων διὰ τὴν πραγματοποίησιν σημαντικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Νόμου 4171/61, ἡ παρακολούθησις τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων, ἡ παρακολούθησις τῆς δραστηριότητος καὶ ὁ χειρισμὸς τῶν θεμάτων τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν ὀργανισμῶν, ἡ μελέτη τῆς ἀναγκαιότητος, τοῦ ὕψους καὶ τῶν ἐνδεδειγμένων πηγῶν χρηματοδοτήσεως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡ ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν ἄλλων κρατῶν, ἡ μελέτη καὶ ἡ παρακολούθησις τῶν προβλημάτων τῶν ἀνακυπτόντων ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων συνθηκῶν καὶ συμφωνιῶν, ἡ παρακολούθησις τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν τελωνειακὴν ἕνωσιν θεμάτων, οἱ ὑπολογισμοὶ ἐπὶ ἐθνικοῦ ἐπιπέδου, ὁ ὑπολογισμὸς τῶν ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου καὶ τῆς αὐξομειώσεως τῶν ἀποθεμάτων τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ τομέως, ἡ ἀξιολόγησις, ἡ ἱεράρχησις καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν ὑπὸ τῶν λοιπῶν ὑπουργείων καταρτιζομένων ἐπενδυτικῶν προγραμμάτων, ἡ κατάρτισις, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ὑπηρεσιῶν Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως, τῶν πολυετῶν περιφερειακῶν προγραμμάτων οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, κ.ἄ. Συνοπτικῶς, ἔργον τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν γενικῶν γραμμῶν τῆς καθ' ὅλου οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἄλλων ὑπουργείων. Ἐπίσης ἡ διατύπωσις προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ παρακολούθησις αὐτοῦ.

Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ διαρθροῦται ὡς ἑξῆς: α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, β) Γραφεῖα Ὑφυπουργῶν, γ) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς καὶ Προγραμματισμοῦ, ε) Γενικὴ Διεύθυνσις Διεθνῶν Οἰκονομικῶν Σχέσεων, στ) Γενικὴ Διεύθυνσις Σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, ζ) Γενικὴ Διεύθυνσις

'Εθνικῶν Λογαριασμῶν, η) Γενικὴ Διεύθυνσις Δημοσίων ἐπενδύσεων καὶ Περιφερειακῆς 'Αναπτύξεως, θ) 'Υπηρεσία Χωραταξίας καὶ Περιβάλλοντος, ι) 'Υπηρεσία Διοικητικοῦ, ια) Γραμματεία 'Εθνικοῦ Συμβουλίου 'Ενεργείας, ιβ) Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ ἀνήκει ἡ ἐποπτεία α) ἐπὶ τοῦ κέντρου Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν 'Ερευνῶν (ΚΕΠΕ) καὶ β) ἐπὶ τοῦ 'Ελληνικοῦ Κέντρου Παραγωγικότητος (ΕΛΚΕΠΑ), τέλος δὲ ὑπάγονται εἰς αὐτὸ ἡ 'Εθνικὴ Στατιστικὴ 'Υπηρεσία τῆς 'Ελλάδος, διεπομένη ὑπὸ ἰδίου ὀργανισμοῦ, καὶ ὡρισμένα συλλογικὰ ὄργανα, κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὸ 'Εθνικὸν Συμβούλιον Χωροταξίας καὶ Περιβάλλοντος (Ν. 360/76), τὸ 'Εθνικὸν Συμβούλιον 'Ενεργείας (Ν. 84/75), τὸ Κεντρικὸν Συντονιστικὸν Συμβούλιον Περιφερειακῆς 'Αναπτύξεως (Ν. 289/76), ἡ 'Επιτροπὴ 'Επενδύσεως Κεφαλαίων 'Εξωτερικοῦ (Ν.Δ. 2687/53), ἡ 'Επιτροπὴ Χωροταξίας καὶ Περιβάλλοντος (Ν. 360/76) καὶ ἡ Κεντρικὴ 'Επιτροπὴ Τεχνικῆς Βοηθείας (Ν.Δ. 2473/53).

2. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Μέχρι τῆς τελικῆς του διαμορφώσεως διήνυσε διαφόρους φάσεις ὀργανώσεως. Πρώτη μορφή του, τὸ Πολιτικὸν Γραφεῖον τοῦ Πρωθυπουργοῦ (1918). 'Επηκολούθησε τὸ 1926 ἡ δημιουργία θέσεως ὑφυπουργοῦ τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἀκολούθως ὑφυπουργοῦ παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ. 'Αρχικῶς τῆς Προεδρίας Κυβερνήσεως προῖστατο ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὑπήχθησαν δὲ εἰς αὐτὴν αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ, τῆς Γραμματείας τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ αἱ ἁρμοδιότητες τοῦ 'Υφυπουργείου Τύπου καὶ Πληροφοριῶν ποὺ κατηργήθη ὡς αὐτοτελὲς ὑφυπουργεῖον. Διὰ τοῦ Νόμου 1671/1951 «περὶ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ 'Υπουργείων» προεβλέφθη 'Υπουργὸς ἐπὶ τῆς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἀνεφέρετο ὡς 'Υπουργεῖον ὑπὸ τοῦ νόμου τούτου. 'Αναγνώρισις ὡς 'Υπουργείου τοῦ ὑπαχθέντος εἰς τὴν Προεδρίαν συγκροτήματος 'Υπηρεσιῶν ἐγένετο βραδύτερον διὰ τοῦ Νόμου 2059 τοῦ 1952.

Τὰ βασικὰ νομοθετήματα ποὺ διέπουν ἤδη τὸ 'Υπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως (τὸ ὁποῖον ἐπὶ Στρατιωτικοῦ Καθεστῶτος εἶχε καταργηθῆ) εἶναι τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 216/1974 καὶ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 770/1975, ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 26.7.79 διατάγματος. Μὲ τὸ πρῶτον, εἰδικώτερον, ἀνασυνεστήθη 'Υπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως, τοῦ ὁποίου προῖσταται 'Υπουργὸς τελῶν παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Κυβερνήσεως καὶ βοηθούμενος, κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν ἁρμοδιοτήτων του, ἀπὸ δύο 'Υφυπουργούς.

Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ 'Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως διαρθροῦνται ὡς ἀκολούθως:

α) **Γραφεῖον 'Υπουργοῦ β) Γραφεῖα 'Υφυπουργῶν.**
Τὰ Γραφεῖα 'Υπουργοῦ καὶ 'Υφυπουργῶν συγκεντρώνουν τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα πρὸς ἐνημέρωσιν τοῦ 'Υπουργοῦ καὶ τῶν 'Υφυπουργῶν κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπουργικῶν καὶ πολιτικῶν καθηκόντων των καὶ ὀργανώνουν τὴν μετὰ τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοῦ κοινοῦ ἐπικοινωνίαν αὐτῶν.

γ) **Γραμματεία 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου.** 'Η Γραμματεία 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου: 1) Μεριμνᾶ διὰ τὴν ἐν γένει λειτουργίαν καὶ γραμματειακὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν λοιπῶν κυβερνητικῶν συλλογικῶν ὀργάνων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνατίθεται ἡ ἄσκησις ἁρμοδιοτήτων τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου, διὰ τὴν σύγκλησιν, τὴν κατάρτισιν καὶ κοινοποίησιν τῆς ἡμερησίας διατάξεως, τὴν τήρησιν τῶν πρακτικῶν συνεδριάσεως, τὴν καθαρογραφὴν καὶ κοινοποίησιν πρὸς τοὺς ἁρμοδίους φορεῖς τῶν λαμβανομένων ἀποφάσεων, ὡς καὶ διὰ τὴν δημοσίευσιν εἰς τὴν 'Εφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὅσων πράξεων καὶ ἀποφάσεων ἀπαιτεῖται ἡ δημοσίευσις

δ) **Γενικὴ Γραμματεία Τύπου καὶ Πληροφοριῶν**

ε) **Γενικὴ Γραμματεία 'Αθλητισμοῦ**

στ') **Γενικὴ Διεύθυνσις Δημοσίας Διοικήσεως.** Αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν 'Υπηρεσίαν Διοικητικῆς 'Οργανώσεως, ἀπὸ τὴν 'Υπηρεσίαν Προσωπικοῦ Δημοσίας Διοικήσεως, ἀπὸ τὸ Κέντρον Μετεκπαιδεύσεως 'Οργάνων Δημοσίας Διοικήσεως, ἀπὸ τὸ Γραφεῖον Κωδικοποιήσεως, ἀπὸ τὸ Κέντρον Διοικητικῶν Πληροφοριῶν καὶ ἀπὸ τὴν Διεύθυνσιν Διοικητικοῦ. (βλ. Πρ. Δ/μα 770/1975).

η) **'Υπηρεσία 'Εθνικοῦ Τυπογραφείου**

θ) **'Υπηρεσία Διοικητικοῦ.** 'Η 'Υπηρεσία Διοικητικοῦ τοῦ 'Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως διαρθροῦται ἀπὸ τὴν Διεύθυνσιν Διοικητικῶν 'Υποθέσεων καὶ ἀπὸ τὴν Διεύθυνσιν Κρατικῶν Αὐτοκινήτων καὶ 'Επικοινωνιῶν (βλέπε Προεδρικὸν Διάταγμα 770/1975).

ι) **Διεύθυνσις Πολιτικῆς Σχεδιάσεως 'Εκτάκτου 'Ανάγκης,** ἁρμοδία καὶ διὰ τὰ θέματα Πολιτικῆς Σχεδιάσεως ἐκτάκτου 'Ανάγκης τῆς Προεδρίας τῆς Δημοκρατίας, τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν 'Υπηρεσιῶν τῆς Βουλῆς. (Νομοθετικὸν Διάταγμα 216/1974).

Εἰς τὸ 'Υπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως λειτουργεῖ ἀκόμη: καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 78/1974 προβλεπομένη Κεντρικὴ 'Επιτροπὴ Νομοθετικῆς 'Εργασίας. 'Ακόμη, εἰς τὸ 'Υπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως ἀνήκει ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Οργανισμοῦ Τουρισμοῦ (ΕΟΤ), τοῦ Ξενοδοχειακοῦ 'Επιμελητηρίου τῆς 'Ελλάδος καὶ τῆς Σχολῆς Τουριστικῶν 'Επαγγελμάτων.

3. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Διέπεται βασικῶς ἀπὸ τὸν νόμον 419/1976. Προηγουμένως διείπετο ἀπὸ τὸν νόμον 4952/1951. Κατὰ τὸν ἰσχύοντα νόμον «Περὶ 'Οργανισμοῦ τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν» (ΦΕΚ, Α' 221), οὗτος ἐτροποποιήθη ὑπὸ τοῦ Νόμου 962/1979. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τούτου ὑπάγονται ὅλαι αἱ ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὰς σχέσεις τοῦ Κράτους μετὰ τῶν ξένων Κρατῶν καὶ τῶν Διεθνῶν 'Οργανισμῶν καθὼς καὶ ἡ προστασία τῶν 'Ελληνικῶν συμφερόντων εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Εἰδικώτερον:

α. 'Η προστασία τῶν ἐθνικῶν καὶ κρατικῶν δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων ἔναντι τῶν ἄλλων Κρατῶν καὶ Διεθνῶν 'Οργανισμῶν, 'Οργάνων καὶ 'Επιτροπῶν καὶ ἡ τήρησις τῶν ἀντιστοίχων ὑποχρεώσεων.

β. 'Η προστασία τῶν δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων τῶν 'Ελλήνων εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ὡς καὶ θέματα ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὸν ἀπόδημον 'Ελληνισμόν, εἰς τὴν μετανάστευσιν καὶ παλιννόστησιν.

γ. 'Η προστασία τῶν οἰκονομικῶν, ἐμπορικῶν, ναυτιλιακῶν, τουριστικῶν καὶ λοιπῶν 'Ελληνικῶν συμφερόντων εἰς τὴν ἀλλοδαπήν.

δ. 'Η ἐκπροσώπησις τῆς 'Ελλάδος εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

ε. 'Η προβολὴ τῆς 'Ελλάδος, τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος καὶ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Διεθνῆ Κοινότητα καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν Μορφωτικῶν Σχέσεων.

στ. 'Η ἐνημέρωσις τῶν ξένων Κυβερνήσεων, τῶν Διεθνῶν 'Οργανισμῶν καὶ τῆς Διεθνοῦς κοινῆς Γνώμης, ἐπὶ τῶν 'Ελληνικῶν πραγμάτων.

ζ. 'Η παρακολούθησις τῶν Διεθνῶν πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ ἄλλων σχέσεων καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν διεθνῆ συνεργασίαν.

η. Αἱ διαπραγματεύσεις καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν σύναψιν Διεθνῶν συνθηκῶν, Συμβάσεων, Συμφωνιῶν καὶ ἐν γένει Διεθνῶν Πράξεων.

θ. 'Η μέριμνα διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Διεθνῶν ἐν γένει Πράξεων ὡς καὶ ὁ χειρισμὸς Διεθνῶν διαδικασιῶν συνδιαλλαγῆς, διαιτησίας καὶ δικαστικοῦ διακανονισμοῦ.

ι. Τὰ θέματα μειονοτήτων.

ια. 'Η ἐποπτεία καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων καὶ σωματείων ποὺ εἶναι ἀναγνωρισμένα εἰς τὴν ἀλλοδαπήν.

ιβ. 'Η παρακολούθησις τῶν κοινοτικῶν, ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων τῶν 'Ελλήνων τῆς ἀλλοδαπῆς.

ιγ. Τὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ λοιπῶν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἢ κοινωφελῶν σκοπῶν κληροδοτημάτων, δωρεῶν καὶ εἰσφορῶν.

ιδ. Τὰ θέματα ποὺ ἀνάγονται εἰς τὴν προσωπικὴν, ἐν γένει, κατάστασιν τῶν 'Ελλήνων τῆς ἀλλοδαπῆς, ποὺ ἀφοροῦν εἰς τὴν 'Ελληνικὴν ἰθαγένειαν αὐτῶν καὶ εἰς τὰ διαβατήρια των.

ιε. 'Η ἐπιμέλεια τῶν κληρονομιῶν τῶν 'Ελλήνων ποὺ ἀποβιοῦν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν.

ιστ. Θέματα συναφῆ πρὸς τὴν ἔκδοσιν ἐγκληματιῶν καὶ τὴν δικαστικὴν ἀρωγήν, τὴν ἐπίδοσιν ἀστικῶν καὶ ποινικῶν δικογράφων ὡς καὶ τὴν ἐκτέλεσιν δικαστικῶν ἀποφάσεων καὶ ἀνακριτικῶν παραγγελιῶν.

ιζ. 'Η ἐθιμοτυπία καὶ ἡ ἐθιμοταξία.

ιη. Τὰ τῆς ἀπονομῆς διασήμων 'Ελληνικῶν Ταγμάτων 'Αριστείας καὶ τὰ τῆς ἀδείας ἀποδοχῆς ξένων διασήμων.

ιθ. 'Η ἔκδοσις Διπλωματικῶν καὶ εἰδικῶν 'Υπηρεσιακῶν Διαβατηρίων.

κ. 'Η ἐπίσημος ἀλληλογραφία τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας.

κα. Αἱ σχέσεις τοῦ Κράτους πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον, τὰ θέματα ποὺ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰ λοιπὰ δόγματα, θρησκεύματα καὶ τὰς Διεθνεῖς 'Εκκλησιαστικὰς 'Οργανώσεις.

κβ. Τὰ θέματα τῶν εἰς τὴν 'Ελλάδα μὴ 'Ορθοδόξων δογμάτων καὶ μὴ Χριστιανικῶν θρησκευμάτων ὡς καὶ τὰ τῶν ξένων ἐκκλησιῶν, Θρησκευτικῶν 'Ιδρυμάτων καὶ 'Εκπαιδευτηρίων.

κγ. 'Η Διοίκησις τοῦ 'Αγίου "Ορους.

κδ. Θέματα ποὺ ἀνάγονται εἰς τὰ καθήκοντα τῶν Διπλωματικῶν καὶ Προξενικῶν 'Αρχῶν καὶ τὰ τῆς εἰσόδου τῶν ἀλλοδαπῶν εἰς τὴν Χώραν.

κε. 'Η ἐπίσημος μετάφρασις ἐγγράφων Δημοσίων 'Υπηρεσιῶν, κειμένων διεθνῶν συμβάσεων καὶ ἑτέρων συναφῶν κειμένων καὶ ἡ μετάφρασις καὶ ἡ ἐπικύρωσις παντὸς ἐγγράφου 'Ελληνικῶν 'Αρχῶν ποὺ προορίζεται δι' 'Ελληνικὰς καὶ ξένας 'Αρχὰς εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ὡς καὶ τῆς ὑπογραφῆς τῶν ἐντεταλμένων ὀργάνων τῶν εἰς τὴν 'Ελλάδα Διπλωματικῶν καὶ Προξενικῶν 'Αρχῶν, ἐπὶ ἐγγράφων ποὺ προορίζονται δι' 'Ελληνικὰς 'Υπηρεσίας.

κστ. 'Η ἐνημέρωσις μελῶν τῆς Βουλῆς κατόπιν αἰτήσεώς των, ὁσάκις ταῦτα μεταβαίνουν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὡς ἐκπρόσωποι τῆς Βουλῆς ἐπὶ θεμάτων ποὺ ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν συγκεκριμένην ἀποστολήν των.

κζ. Κάθε ἄλλο θέμα, συναφὲς πρὸς τὴν γενικωτέραν ἀποστολὴν τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν, ποὺ καθορίζεται μὲ Προεδρικὸν Διάταγμα, τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται κατόπιν προτάσεως τοῦ

'Υπουργικοῦ Συμβουλίου.

'Ο 'Υπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν προΐσταται τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν, ἔχων τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ, δύο δὲ ὑφυπουργοὶ τὸν ἐπικουροῦν, ἀσκοῦντες τὰς εἰς αὐτοὺς μεταβιβαζομένας ἁρμοδιότητας. 'Επικεφαλῆς τῆς ὑπηρεσιακῆς ἱεραρχίας εἶναι ὁ 'Υπηρεσιακὸς Γενικὸς Γραμματεύς, μόνιμος ἐν ἐνεργείᾳ ὑπάλληλος τοῦ διπλωματικοῦ κλάδου ἐπὶ βαθμῷ πρέσβεως, ὁ ὁποῖος, εἰδικώτερον, προΐσταται ὅλων τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν, συντονίζει τὴν δρᾶσιν των καὶ ἀσκεῖ γενικὴν ἐπ' αὐτῶν ἐποπτείαν.

Τὸ ὑπουργεῖον 'Εξωτερικῶν περιλαμβάνει τὴν Κεντρικὴν 'Υπηρεσίαν, τὰς Περιφερειακὰς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν 'Υπηρεσίας καὶ τὴν 'Εξωτερικὴν 'Υπηρεσίαν.

1) Παρὰ τῇ Κεντρικῇ 'Υπηρεσία ὑφίστανται τὰ κάτωθι Συμβούλια καὶ 'Επιτροπαί:

α. 'Ανώτατον 'Υπηρεσιακὸν Συμβούλιον: 'Απαρτίζεται ἐξ ἑνὸς 'Αντιπροέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας ἢ ἐξ ἑνὸς 'Αντιπροέδρου τοῦ 'Αρείου Πάγου, ὡς Προέδρου, ἐξ ἑνὸς Συμβούλου τῆς 'Επικρατείας ἢ ἐξ ἑνὸς 'Αρεοπαγίτου, ἐκ τεσσάρων Πρέσβεων ἢ Πληρεξουσίων 'Υπουργῶν Α' ἢ Β' Τάξεως καὶ ἐξ ἑνὸς ἐπὶ τιμῇ Πρέσβεως, ὡς μελῶν. Τοῦ Συμβουλίου μετέχει καὶ ὁ Προϊστάμενος τῶν 'Υπηρεσιῶν Διοικητικοῦ, ἐκτελῶν καὶ χρέη Εἰσηγητοῦ, ἄνευ ψήφου. Τὸ 'Ανώτατον 'Υπηρεσιακὸν Συμβούλιον γνωμοδοτεῖ ἐπὶ θεμάτων προαγωγῆς Συμβούλων Πρεσβείας Α' Τάξεως εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Πληρεξουσίου 'Υπουργοῦ Β' Τάξεως, ἀποφασίζει περὶ τῆς ὁριστικῆς ἀπολύσεως ὑπαλλήλου, κριθέντος ὡς ἀνικάνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του, διὰ λόγους ὑγείας, ἀποφασίζει ἐπὶ τῆς θέσεως εἰς αὐτεπάγγελτον διαθεσιμότητα ὑπαλλήλων τοῦ Διπλωματικοῦ κλάδου, ἀποφασίζει ἐπὶ ἐφέσεως ὑπαλλήλου εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ 'Υπηρεσιακοῦ Συμβουλίου ἡ ποινὴ τῆς προσωρινῆς ἢ ὁριστικῆς ἀπολύσεως, ἀποφασίζει περὶ τῆς ὁριστικῆς ἀπολύσεως ὑπαλλήλου ποὺ παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν εἰς αὐτεπάγγελτον διαθεσιμότητα καὶ δὲν ἀνακαλεῖται εἰς τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν, ἐπιβάλλει δι' ἠτιολογημένης ἀποφάσεως πειθαρχικὰς ποινὰς εἰς τοὺς ἐπὶ Πρεσβευτικῷ βαθμῷ ὑπαλλήλους, γνωμοδοτεῖ ἐπὶ μεταθέσεως τῶν ἐπὶ Πρεσβευτικῷ βαθμῷ μονίμων ὑπαλλήλων καὶ εἰς οἱουδήποτε ἄλλου θέματος ποὺ παραπέμπεται εἰς αὐτὸ ἀπὸ τὸν ὑπουργόν.

β. 'Υπηρεσιακὸν Συμβούλιον: 'Απαρτίζεται ἐξ ἑνὸς Συμβούλου τῆς 'Επικρατείας ἢ 'Αρεοπαγίτου ὡς Προέδρου, ἐκ τεσσάρων ὑπαλλήλων τοῦ Διπλωματικοῦ Κλάδου, Προϊσταμένων Διευθύνσεων, ἐκ τοῦ παρὰ τῷ 'Υπουργείῳ 'Εξωτερικῶν Νομικοῦ Συμβούλου τοῦ Κράτους, καὶ ἐξ ἑνὸς τακτικοῦ Καθηγητοῦ Νομικῶν Σχολῶν 'Ελληνικῶν Πανεπιστημίων, μιᾶς τῶν ἕδρῶν Δημοσίου ἢ 'Ιδιωτικοῦ Διεθνοῦς Δικαίου ἢ τοῦ Συνταγματικοῦ ἢ τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου, ὡς μελῶν. Γνωμοδοτεῖ ἐπὶ θεμάτων τοποθετήσεως, μεταθέσεως καὶ ἀποσπάσεως πάντων τῶν ὑπαλλήλων, πλὴν τῶν κατεχόντων Πρεσβευτικὸν βαθμόν, γνωμοδοτεῖ ἐπὶ τῆς προαγωγῆς πάντων τῶν ὑπαλλήλων, προκειμένου δὲ περὶ ὑπαλλήλων τοῦ Διπλωματικοῦ Κλάδου μέχρι καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ Συμβούλου Πρεσβείας Β' Τάξεως εἰς Σύμβουλον Πρεσβείας Α' Τάξεως, γνωμοδοτεῖ ἐπὶ παντὸς ἄλλου θέματος ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὸ προσωπικὸν καὶ παραπέμπεται εἰς αὐτὸ ἀπὸ τὸν ὑπουργόν, ἐπιβάλλει τέλος δι' ἠτιολογημένης ἀποφάσεώς του πειθαρχικὰς ποινὰς εἰς πάντας τοὺς ὑπαλλήλους, πλὴν τῶν κατεχόντων Πρεσβευτικὸν βαθμόν.

γ. Συμβούλιον Πολιτικῶν 'Υποθέσεων: 'Απαρτίζεται ἐκ τοῦ 'Υπουργοῦ τῶν 'Εξωτερικῶν ὡς Προέδρου, τῶν 'Υφυπουργῶν τῶν 'Εξωτερικῶν, τοῦ 'Υπηρεσιακοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Πολιτικῶν 'Υποθέσεων καὶ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Οἰκονομικῶν 'Υποθέσεων ὡς καὶ τῶν Διευθυντῶν τῶν Πολιτικῶν Διευθύνσεων ὡς μονίμων μελῶν. Προϊστάμενοι ἄλλων Διευθύνσεων τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν ἢ ἄλλων 'Υπουργείων καὶ 'Υπηρεσιῶν δύνανται νὰ κληθοῦν ὑπὸ τοῦ Προέδρου γιὰ νὰ συμμετάσχουν τοῦ Συμβουλίου πρὸς παροχὴν στοιχείων σχετικῶν πρὸς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα. 'Από τὸν Πρόεδρον ἢ τὰ μέλη εἰσάγονται εἰς τὸ Συμβούλιον γενικώτερα θέματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, πρὸς συζήτησιν καὶ διατύπωσιν γνώμης, ἐπὶ τῆς ἀκολουθητέας γραμμῆς, ὑπὸ τῶν μονίμων μελῶν τοῦ Συμβουλίου.

δ. Συμβούλιον Ταγμάτων 'Αριστείας

ε. 'Επιτροπὴ εἰδικῶν Δαπανῶν. 'Αποτελεῖται ἀπὸ τὸν Γενικὸν Διευθυντὴν Πολιτικῶν 'Υποθέσεων, ποὺ ἀναπληροῦται εἰς περίπτωσιν κωλύματος ἀπὸ τὸν Γενικὸν Διευθυντὴν τῶν 'Υπηρεσιῶν Διοικητικοῦ τοῦ 'Υπουργείου, καὶ ἀπὸ δύο ὑπαλλήλους ἐπὶ πρεσβευτικῷ βαθμῷ. Γνωμοδοτεῖ ἠτιολογημένως, ἐπὶ προτάσεων ποὺ διαβιβάζονται εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὸν 'Υπουργόν, περὶ τοῦ ἐὰν αἱ προτεινόμεναι πρὸς διάθεσιν δαπάναι ἐκ τῶν πιστώσεων ἀπορρήτων ἐθνικῶν ἀναγκῶν πληροῦν τοὺς ὅρους τοῦ ἄρθρου 144 τοῦ νόμου 419/1976, ὅσον καὶ περὶ τοῦ ὕψους αὐτῶν. 'Η ἀπόφασις περὶ τῆς διαθέσεως οἱουδήποτε ποσοῦ δι' ἀπόρρητον ἐθνικὴν ἀνάγκην λαμβάνεται τελικῶς ἀπὸ τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον. 'Η 'Επιτροπὴ Εἰδικῶν Δαπανῶν εἶναι ὡσαύτως ἁρμοδία ὅπως γνωμοδοτῇ δι' ἠτιολογημένου πρακτικοῦ ἐπὶ προτάσεων τοῦ 'Υπουργοῦ περὶ τῆς σκοπιμότητος πραγματοποιήσεως καὶ τοῦ ὕψους οἱασδήποτε ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ἄρθρον 145 τοῦ νόμου 419/1976 δαπανῶν μὴ ἀπορρήτων ἐθνικῶν ἀναγκῶν, καλύψεως διεθνῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἐθιμοτυπίας.

στ. 'Επιτροπὴ Εὐαγῶν Σκοπῶν. 'Αποτελεῖται ἀπὸ τὸν Γενικὸν Διευθυντὴν τῶν 'Υπηρεσιῶν Διοικητικοῦ τοῦ 'Υπουργείου, ὡς Προέδρου, ἀπὸ τοὺς Διευθυντὰς τῆς ἁρμοδίας κατὰ περίπτωσιν Διευθύνσεως Πολιτικῶν 'Υποθέσεων, τῆς Διευθύνσεως 'Εκκλησιῶν, τὸν ἁρμόδιον ἐκ τῆς 'Υπηρεσίας 'Αποδήμων 'Ελλήνων Διευθυντήν, ἀπὸ τοὺς Διευθυντὰς ἄλλων Διευθύνσεων, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ θεμάτων ἁρμοδιότητος αὐτῶν, ἀπὸ τὸν Διευθυντὴν τῆς Διευθύνσεως 'Εθνικῶν κληροδοτημάτων τοῦ 'Υπουργείου Οἰκονομικῶν καὶ ἀπὸ ἕνα μέλος ποὺ ὁρίζεται διὰ δύο ἔτη ἀπὸ τὸν 'Υπουργὸν 'Εξωτερικῶν. 'Αποφασίζει περὶ τῆς διαθέσεως τῶν προσόδων περιουσιῶν ποὺ ἀνήκουν εἰς 'Ελληνικὰς Κοινότητας, Συλλόγους, Σωματεῖα Φιλανθρωπικά, 'Εκπαιδευτικὰ καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους Κοινωφελῆ 'Ιδρύματα τῆς ἀλλοδαπῆς ποὺ ἔπαυσαν νὰ ὑφίστανται.

ζ. Διϋπουργικὴ 'Επιτροπὴ Προπαρασκευῆς Διεθνῶν Συνόδων καὶ Διασκέψεων. Συντίθεται ἀπὸ ἁρμοδίους ὑπαλλήλους τοῦ Διπλωματικοῦ κλάδου καὶ ἐκπροσώπους τῶν ἑκάστοτε ἁρμοδίων ὑπουργείων. Τελεῖ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μονίμου 'Υπηρεσιακοῦ Γενικοῦ Γραμματέως ποὺ ἀναπληροῦται ἀπὸ τὸν Γενικὸν Διευθυντὴν Πολιτικῶν 'Υποθέσεων τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν. Γνωμοδοτεῖ ἐπὶ παντὸς σχετικοῦ πρὸς τὴν σύναψιν ἢ καταγγελίαν συμβάσεων ποὺ συνομολογοῦνται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ΟΗΕ καὶ ἄλλων διακρατικῶν 'Οργανισμῶν, προπαρασκευάζουσα τὰ τῆς συμμετοχῆς τῆς 'Ελλάδος εἰς Διεθνεῖς Συνόδους καὶ Συνδιασκέψεις (Εἰδικὴ Τεχνικὴ Συντονιστικὴ 'Επιτροπή).

1. 'Επιτροπὴ Κτιρίων. Τελεῖ ὑπὸ τὴν προεδρίαν 'Υπαλλήλου ἐπὶ Πρεσβευτικῷ βαθμῷ, τὰ δὲ μέλη της καθορίζονται διὰ κοινῆς ἀποφάσεως τῶν 'Υπουργῶν 'Εξωτερικῶν, Οἰκονομικῶν καὶ Δημοσίων "Εργων. Γνωμοδοτεῖ ἐπὶ θεμάτων ποὺ ἀνάγονται εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἀνέγερσιν κτιρίων, προμήθειαν ὑλικοῦ καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ Κεντρικοῦ Μεγάρου τοῦ 'Υπουργείου καὶ τῶν κτιρίων ὅπου στεγάζονται αἱ 'Αρχαὶ τῆς 'Εξωτερικῆς 'Υπηρεσίας.

2. Αἱ Περιφερειακαὶ 'Υπηρεσίαι τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν εἶναι:

α) 'Η 'Υπηρεσία τῆς Διοικήσεως τοῦ 'Αγίου "Ορους ποὺ ὑπάγεται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν Διοικητήν, ἐπὶ βαθμῷ καὶ ἀποδοχαῖς Νομάρχου, τὸν 'Αναπληρωτὴν Διοικητήν, ποὺ ἐκτελεῖ χρέη Προϊσταμένου τῆς Γραμματείας τῆς Διοικήσεως καὶ εἶναι μετακλητὸς ὑπάλληλος ἐπὶ βαθμῷ 1ῳ, ἕνα 'Αρχιτέκτονα Μηχανικὸν-Τοπογράφον, ἕνα 'Αρχαιολόγον, ἕνα Δασολόγον, δύο γραφεῖς, ἕνα κλητῆρα καὶ ἕνα ὁδηγὸν αὐτοκινήτου.

β) 'Η 'Υπηρεσία Πολιτικῶν 'Υποθέσεων Βορείου 'Ελλάδος ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑπαλλήλους τοῦ Διπλωματικοῦ καὶ τῶν Διοικητικῶν κλάδων τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν, ἑδρεύει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἶναι ὁ ὑπεύθυνος Σύμβουλος τοῦ 'Υπουργείου Βορείου 'Ελλάδος, ἁρμοδία δ' εἰδικώτερον δι' ὅ,τι ἀφορᾷ αα) τὸν χειρισμὸν θεμάτων ἐθιμοτυπίας καὶ λοιπῶν συναφῶν θεμάτων, ἁρμοδιότητος 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν, αβ) τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ὑπογραφῶν ἐπὶ ἐγγράφων τῶν 'Ελληνικῶν 'Αρχῶν τῆς περιοχῆς Βορείου 'Ελλάδος καὶ ξένων Προξενικῶν 'Αρχῶν ὡς καὶ τῶν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν 'Ελληνικῶν Προξενικῶν 'Αρχῶν, πλὴν τῶν Συμβολαιογραφικῶν πράξεων, αγ) τὴν βεβαίωσιν τοῦ γνησίου τῆς ὑπογραφῆς 'Ελλήνων ὑπηκόων ἐπὶ ξενογλώσσων κειμένων, αδ) τὴν ἐξασφάλισιν τῶν προϋποθέσεων τῆς καλυτέρας δυνατῆς συνεργασίας Διοικήσεως καὶ διοικουμένων, αε) τὴν διενέργειαν ἐπισήμων μεταφράσεων καὶ κειμένων ποὺ προσκομίζονται ἀπὸ ἰδιώτας καὶ αστ') κάθε ἄλλο ἀντικείμενον ποὺ ἀνάγεται εἰς τὰς γενικὰς ἁρμοδιότητας τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν.

'Η 'Εξωτερικὴ 'Υπηρεσία τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς Διπλωματικὰς (Πρεσβεῖαι, Διπλωματικαὶ 'Αντιπροσωπεῖαι καὶ Μόνιμοι εἰς Διεθνεῖς 'Οργανισμοὺς 'Αντιπροσωπεῖαι) καὶ ἀπὸ τὰς Προξενικὰς 'Αρχάς, 'Εμμίσθους ἢ 'Αμίσθους (Γενικὰ Προξενεῖα, Προξενεῖα, 'Υποπροξενεῖα).

4. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΗΣ

Κατὰ τὸν ἱδρυτικόν του νόμον, τὰ ὑφιστάμενα τότε ὑπουργεῖα Στρατιωτικῶν, Ναυτικῶν καί 'Αεροπορίας, μετωνομάσθησαν εἰς ὑφυπουργεῖα καὶ ὑπήχθησαν εἰς τὸ νέον ὑπουργεῖον 'Εθνικῆς 'Αμύνης. "Ολαι ἐπίσης αἱ ἐκ τῶν νόμων πηγάζουσαι ἐξουσίαι καὶ ἁρμοδιότητες τῶν ὑπουργείων Στρατιωτικῶν, Ναυτικῶν καὶ 'Αεροπορίας μετεβιβάσθησαν διὰ τοῦ ἱδρυτικοῦ νόμου εἰς τὸν ὑπουργὸν 'Εθνικῆς 'Αμύνης, δι' ἀποφάσεως τοῦ ὁποίου καθωρίζοντο αἱ ἁρμοδιότητες καὶ ἐξουσίαι τῶν οἰκείων ὑφυπουργείων.

Εἰδικώτερον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ **'Υπουργεῖον Ναυτικῶν**, τοῦτο ὑπῆρξεν ἕνα ἐκ τῶν πρώτων ὑπουργείων, συσταθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μινιστέριον τῶν Ναυτικῶν» ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ ὑπὲρ 'Ανεξαρτησίας 'Αγῶνος, εἰς τὴν Κόρινθον, τὴν 6ην Μαρτίου 1822. "Εκτοτε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐλειτούργησεν, διαρκοῦντος τοῦ 'Αγῶνος, εἰς τὴν ἑκάστοτε ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως, μολονότι ἡ οὐσιαστικὴ διεύθυνσις τῶν κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐξησκεῖτο παρὰ τῶν προκρίτων τῶν ναυτικῶν νήσων, τὸ δὲ προϊὸν τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων ὅλων τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου κατετίθετο εἰς τὸ ταμεῖον τῆς "Υδρας, συμπαρισταμένων ἀντιπροσώπων τῶν Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν. Μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ι. Καποδίστρια, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐγκατεστάθη εἰς Αἴγιναν, ἀκολούθως δὲ εἰς Ναύπλιον, ὅπου μετεφέρθη ἡ πρωτεύουσα καὶ τέλος ἀπὸ τοῦ 1834 εἰς 'Αθήνας, ὅταν αὐτὴ ἀνεγνωρίσθη

τελικῶς ὡς πρωτεύουσα τοῦ νεοπαγοῦς Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Μέχρι καὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐξήσκει ὅλην τὴν διοίκησιν τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1910 ὅμως ἱδρύθη παρ' αὐτῷ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ναυτικοῦ, εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ὁποίου περιῆλθον εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν ἡ μελέτη τῶν σχετικῶν μὲ τὴν πολεμικὴν κατὰ θάλασσαν παρασκευὴν καὶ ἐκπαίδευσιν ζητημάτων, βραδύτερον δὲ καὶ ἡ οὐσιαστικὴ διεύθυνσις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν κινήσεων, ἐν γένει, τοῦ στόλου. Ἀφ' ἑτέρου ἡ διοίκησις τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ προσέλαβεν αὐτονομίαν, συσταθείσης εἰς τὸ ὑπουργεῖον Γενικῆς Διευθύνσεως Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας· (διὰ τῆς ἐν ἔτει 1920 συστάσεως τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος, ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας ἀπέκτησεν ἴδιον σῶμα ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων στελεχῶν, ἀκολούθως προήχθη εἰς ὑφυπουργεῖον καὶ τέλος εἰς ἀνεξάρτητον ὑπουργεῖον). Κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον, ὅταν συνεπείᾳ τῆς γερμανικῆς εἰσβολῆς τὰ διαφυγόντα τὴν καταστροφὴν πλοῖα τοῦ στόλου μας μετεστάθμευσαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς συνέχισιν τοῦ πολέμου, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐγκατεστάθη εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φονάτ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ πόλιν, εἰς τὸ κτίριον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ Ὁμίλου, ἐγκατεστάθη καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Στόλου. Μετὰ τὴν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1944 ἀπελευθέρωσιν, αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ ὑπουργείου μετεφέρθησαν καὶ πάλιν εἰς Ἀθήνας, ὅπου συνεχίσθη ἡ διακοπεῖσα κατὰ τὴν κατοχὴν λειτουργία τοῦ ὑπουργείου.

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ὑπουργείου Ναυτικοῦ καὶ τοῦ παρ' αὐτῷ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὑπέστη ἀπὸ τῆς πρώτης του συστάσεως ἀλλεπαλλήλους τροποποιήσεις, αἱ σοβαρώτεραι ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν αἱ ἀπὸ τοῦ 1945 καὶ ἐντεῦθεν. Οὕτως ἐν ἔτει 1944 τὸ ὑπουργεῖον μετωνομάσθη εἰς «Ναυαρχεῖον», τῆς ἀνωτάτης διοικήσεως ἀσκουμένης παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ, μέσω τοῦ Ναυάρχου Ἀρχηγοῦ καὶ τοῦ Συμβουλείου τοῦ Ναυαρχείου. Τὸ ἑπόμενον ὅμως ἔτος ἐπανεφέρθη εἰς ἰσχὺν ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία «Ὑπουργεῖον» καταργηθείσης ἐν συνεχείᾳ καὶ τῆς θέσεως τοῦ Ναυάρχου Ἀρχηγοῦ καὶ ἐπαναφερθείσης τῆς παλαιᾶς, τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου.

Τὸ 1950 συνεστήθη κατὰ πρῶτον Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων: στρατοῦ, ναυτικοῦ καὶ ἀεροπορίας, μετονομασθέντων εἰς «κλάδους». Τὸ ὑπουργεῖον Ναυτικῶν, καθὼς καὶ τὰ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Ἀεροπορίας κατηργήθησαν, μετονομασθέντα εἰς «Γενικὰ Ἐπιτελεῖα» Ναυτικοῦ, Στρατοῦ καὶ Ἀεροπορίας ἀντιστοίχως, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ διετέλουν ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ 1952 ἐπανασυνεστήθη ὁ θεσμὸς τῶν ὑφυπουργῶν Ἐθνικῆς Ἀμύνης, τοποθετηθέντων τριῶν ὑφυπουργῶν, ἑνὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἑνὸς τῶν Ναυτικῶν καὶ ἑνὸς τῆς Ἀεροπορίας. Καὶ μετὰ τὴν τροποποίησιν αὐτὴν ὅμως παρέμειναν ἡ ὀνομασία Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ναυτικοῦ, ἀντὶ τῆς παλαιᾶς, «Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν».

Ἰσχύουσα ρύθμισις. Μετὰ τὸ διάταγμα 58/1968, ἤδη ἰσχύει ὁ νόμος 60/1977(218). Ὁ νόμος αὐτὸς προβλέπει ὅτι ὁ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀσκεῖ ὅλας τὰς ὑπὸ τῆς κειμένης νομοθεσίας προβλεπομένας ἁρμοδιότητας καὶ ἐξουσίας τῶν τέως Ὑπουργῶν καὶ Ὑφυπουργῶν Στρατιωτικῶν Ναυτικῶν καὶ Ἀεροπορίας, οἱ θέσεις τῶν ὁποίων καταργοῦνται. Εἰδικώτερον ὁ Ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης εἶναι ὑπεύθυνος ἔναντι τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν διοίκησιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, πρὸς ὑλοποίησιν τῆς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως χαρασσομένης πολιτικῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Προΐσταται ἑκάστου Κλάδου Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ ἀσκεῖ τὴν διοίκησιν καὶ τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ, ὑλικοῦ καὶ μέσων τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων διὰ τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων Στρατοῦ, Ναυτικοῦ καὶ Ἀεροπορίας, τὸν δὲ συντονισμὸν τούτων διὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Προσδιορίζει τὰς γενικὰς κατευθύνσεις τῆς Πολιτικῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ἀποφασίζει ἐπὶ τῆς δομῆς καὶ ὀργανώσεως τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ἀσκεῖ τὴν ποινικὴν δίωξιν κατὰ τῶν Ἀνωτάτων Ἀξιωματικῶν κ.ἄ.

Διὰ κοινῆς ἀποφάσεως τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Ὑφυπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, δημοσιευομένης διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, δύναται νὰ ἀνατίθενται ἁρμοδιότητες τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης εἰς Ὑφυπουργὸν ἢ Ὑφυπουργοὺς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ὡσαύτως δύναται ὁ Ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης δι' ἀποφάσεώς του, δημοσιευομένης διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς κυβερνήσεως, νὰ μεταβιβάζῃ ἁρμοδιότητας εἰς τὸν Ἀρχηγὸν Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ τοὺς Ἀρχηγοὺς Γενικῶν Ἐπιτελείων τῶν κλάδων τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ὡς καὶ εἰς τὰ ὑφιστάμενα αὐτῶν κλιμάκια. Οἱ Ὑφυπουργοὶ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὁ Ἀρχηγὸς ΓΕΕΘΑ καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ ΓΕΣ, ΓΕΝ καὶ ΓΕΑ, δύνανται νὰ μεταβιβάζουν περαιτέρω εἰς Ἀνωτάτους καὶ Ἀνωτέρους Ἀξιωματικοὺς ἁρμοδιότητάς των προβλεπομένας ὑπὸ τῆς νομοθεσίας, ὡς καὶ ἀνατεθείσας ἢ μεταβιβασθείσας εἰς αὐτοὺς ἁρμοδιότητας Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Ὁ νόμος 660/1977 προβλέπει ἀκόμη:

α) Περὶ τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Ἐθνικῆς Ἀμύνης (ΑΣΕΑ), τὸ ὁποῖον ἐν πολέμῳ μετονομάζεται εἰς Πολεμικὸν Συμβούλιον.

β) Περὶ τοῦ Συμβουλίου Ἀρχηγῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων (ΣΑΓΕ). Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῶν Ἀρχηγῶν ΓΕΕΘΑ, ΓΕΣ, ΓΕΝ καὶ ΓΕΑ.

γ) Περὶ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης (ΓΕΕΘΑ), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ Ἀνώτατον Συντονιστικὸν Ὄργανον τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων διὰ τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ὑλοποίησιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ ΥΕΘΑ καὶ ΣΑΓΕ.

δ) Περὶ τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων Στρατοῦ - Ναυτικοῦ - Ἀεροπορίας (ΓΕΝ, ΓΕΣ, ΓΕΑ), τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ Ἀνώτατα Ἱεραρχικῆς κλιμάκια τῶν κλάδων Ἐνόπλων Δυνάμεων, διὰ τῶν ὁποίων βοηθεῖται ὁ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων του. Ἑκάστου τῶν κλάδων Ἐνόπλων Δυνάμεων προΐσταται ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὁ ὁποῖος ἔχει πλήρη Διοίκησιν ἐπὶ τοῦ Κλάδου του, ἀφ' ἑκάστω δ' αὐτῶν λειτουργεῖ τὸ ἀνάλογον Ἀνώτατον Συμβούλιον (ΑΣΣ, ΑΝΣ, ΑΑΣ).

5. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 602/1976 (220), συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ Κεντρικὴ του Ὑπηρεσία διαρθροῦται βασικῶς ὡς ἑξῆς: α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, β) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, γ) Γενικὴ Διεύθυνσις Διοικήσεως Δικαιοσύνης, δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Σωφρονιστικῆς Διοικήσεως, ε) Διεύθυνσις Προγραμματισμοῦ καὶ Μελετῶν, στ) Γραφεῖον Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας, η) Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων σχέσεων, θ) Γραφεῖον Βιβλιοθήκης. Ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν εὔρυθμον ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἐν γένει, εἰδικώτερον δὲ ἔργον του, μεταξὺ ἄλλων, εἶναι ἡ μέριμνα διὰ τὴν ρύθμισιν παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν ὑπηρεσιακὴν κατάστασιν τῶν πάσης φύσεως δικαστικῶν λειτουργῶν ὡς καὶ διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν θέσεων τούτων, ἡ μέριμνα διὰ τὴν σύστασιν, κατάργησιν καὶ συγχώνευσιν τῶν Δικαστηρίων ὡς καὶ τὸν καθορισμὸν καὶ τὰς μεταβολὰς τῶν μονίμων ἑδρῶν καὶ τῶν περιφερειῶν αὐτῶν, ἡ μέριμνα διὰ τὴν ρύθμισιν παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν ἐν γένει ὑπηρεσιακὴν κατάστασιν τῶν δικαστικῶνὑπαλλήλων τῶν Πολιτικῶν, Ποινικῶν καὶ Διοικητικῶν Δικαστηρίων καὶ Εἰσαγγελιῶν ὡς καὶ τῶν δικαστικῶν ἐπιμελητῶν (κλητήρων) ἁπάντων τῶν Δικαστηρίων καὶ Εἰσαγγελιῶν, ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἄσκησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Κώδικος περὶ δικηγόρων ἀπονεμομένων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης ἁρμοδιοτήτων ὡς πρὸς τὴν κτῆσιν καὶ ἀπώλειαν τῆς ἰδιότητος τοῦ δικηγόρου, τὴν ἄσκησιν τοῦ δικηγορικοῦ λειτουργήματος, τὰς ἀμοιβὰς τῶν δικηγόρων, τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν δικηγορικῶν συλλόγων κλπ, ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Διεθνοῦς καὶ Ἀλλοδαποῦ Δικαίου καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Διεθνοῦς Δικαίου καὶ Διεθνῶν Σχέσεων, ἡ μέριμνα διὰ τὴν ρύθμισιν παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν ἐν γένει ὑπηρεσιακὴν κατάστασιν τῶν δικαστικῶν ἐπιμελητῶν, τῶν Συμβολαιογράφων, τῶν Ὑποθηκοφυλάκων καὶ ὑπαλλήλων τῶν κτηματολογικῶν Γραφείων, ἡ μέριμνα διὰ τὴν κατάρτισιν ἁπάντων τῶν νομοσχεδίων ἁρμοδιότητος Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, ἡ μελέτη καὶ ἡ εἰσήγησις ἐπὶ θεμάτων ἀστικοῦ καὶ ποινικοῦ δικαίου καὶ ἡ παρακολούθησις τῆς νομολογίας τῶν δικαστηρίων, ἡ τήρησις τῆς Μεγάλης τοῦ Κράτους Σφραγίδος, ἡ ὀργάνωσις καὶ λειτουργία τῶν Φυλακῶν, Σωφρονιστικῶν καὶ Θεραπευτικῶν Καταστημάτων, ἡ εἰσήγησις γενικῶν μέτρων προλήψεως τῆς ἐγκληματικότητος τῶν ἀνηλίκων καὶ ἡ ἐπιμέλεια τούτων, ἡ διεκπεραίωσις τῶν πάσης φύσεως ἐνεργειῶν ἐπὶ τῶν αἰτήσεων τῶν ἠμεδαπῶν ἢ ἀλλοδαπῶν Δικαστικῶν Ἀρχῶν περὶ τῆς ἐκδόσεως ἐγκληματιῶν ἢ ἐπὶ τῶν αἰτήσεων δικαστικῆς συνδρομῆς ἐπὶ ποινικῶν ὑποθέσεων, ἡ προπαρασκευὴ καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν αἰτήσεων εἰς τὸ Συμβούλιον Χάριτος πρὸς γνωμοδότησιν, ἡ μέριμνα διὰ τὴν τήρησιν τῶν δελτίων ποινικοῦ μητρώου τῶν καταδικαζομένων προσώπων ἀνεξαρτήτως τόπου γεννήσεως αὐτῶν ἡ μελέτη καὶ ὁ προγραμματισμὸς τῶν ἔργων στεγάσεως, συντηρήσεως καὶ ἐξοπλισμοῦ τῶν Δικαστηρίων, Σωφρονιστικῶν Καταστημάτων καὶ Καταστημάτων Ἀγωγῆς Ἀνηλίκων, κ.ἄ. Περιφερειακαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης εἶναι αἱ Ἰατροδικαστικαὶ ὑπηρεσίαι, αἱ Φυλακαί, τὰ Καταστήματα Ἀνηλίκων, τὰ Θεραπευτικὰ Καταστήματα καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἀποθήκη Ὑλικοῦ Φυλακῶν, μεταξὺ δὲ τῶν συλλογικῶν ὀργάνων τῆς Κεντρικῆς του Ὑπηρεσίας τὸ Συμβούλιον Σωφρονιστικῶν Ὑποθέσεων, τὸ Συμβούλιον Ἀπονομῆς Χάριτος, ἡ Ἐπιτροπὴ Μέτρων Εἰρηνεύσεως καὶ ἡ μόνιμος Νομοπαρασκευαστικὴ Ἐπιτροπή.

6. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ.

Εἰς τοῦτο ἀνήκει ἡ ρύθμισις πάντων τῶν ζητημάτων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἐν γένει διοίκησιν (ὑπηρεσιακὴ κατάστασις ὑπαλλήλων, θέματα ἐθιμοτυπίας, τὰ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τῆς χώρας κ.ἄ), τὰ τῆς ἰθαγενείας καὶ πολιτογραφήσεως, τὰ τῆς ἀποδημίας καὶ μεταναστεύσεως, ἡ ἔκδοσις διαβατηρίων, ἡ προπαρασκευὴ καὶ ἐνέργεια βουλευτικῶν, ἐκλογῶν καὶ δημοψηφισμάτων, ἡ προπαρασκευὴ καὶ ἐνέργεια δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἐκλογῶν, ἡ μέριμνα διὰ τὴν σύνταξιν καὶ ἀναθεώρησιν τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων, τὰ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως (ἀναγνώρισις καὶ μεταβολὴ τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων, ὀνομασία καὶ μετονομασία αὐτῶν, λειτουργία τῶν Δημοτικῶν καὶ Κοινοτικῶν Ἀρχῶν, δημοτικὰ καὶ κοινοτικὰ ἱδρύματα, σύνδεσμοι δήμων καὶ κοινοτήτων, φόροι, τέλη, εἰσφοραὶ καὶ δικαιώματα ὑπὲρ τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων κ.ἄ) καὶ διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως κ.ἄ. Ἡ διάρθρωσις, ἐξ ἄλλου, τῆς Κεντρικῆς του Ὑπηρεσίας εἶναι ἡ ἑξῆς:

α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, β) Γραφεῖον Ὑφυπουργοῦ, γ) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Διοικήσεως, ε) Γενικὴ Διεύθυνσις Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, στ) Διεύθυνσις Προ-

γραμματισμοῦ καὶ Μελετῶν, ζ) Γραφεῖον Νομοθετικοῦ Συντονισμοῦ, η) Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. Παρὰ τῇ Κεντρικῇ Ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν λειτουργοῦν ἐπίσης Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου, Γραφεῖον Προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, Ὑπηρεσία Ἐντελλομένων Ἐξόδων καὶ Ὑπηρεσία Στατιστικῆς. Περιφερειακαί του Ὑπηρεσίαι εἶναι: α) αἱ Διευθύνσεις Ἐσωτερικῶν τῶν Νομαρχιῶν καὶ τῶν Διαμερισμάτων τῆς Νομαρχίας Ἀττικῆς, β) αἱ Ὑπηρεσίαι Προγραμματισμοῦ τῶν Νομαρχιῶν, γ) αἱ Ὑπηρεσίαι Ἐσωτερικῶν τῶν Ἐπαρχιῶν, δ) τὰ εἰδικὰ Ληξιαρχεῖα καὶ ε) τὰ τμήματα Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης. Μεταξὺ τῶν συλλογικῶν του ὀργάνων, ἐξ ἄλλου, εἶναι τὸ Συμβούλιον Νομαρχῶν, τὸ Συμβούλιον Ἰθαγενείας, τὸ Συμβούλιον τοπωνυμιῶν καὶ τὸ Νομαρχιακὸν Συμβούλιον, τὸ Συμβούλιον ἀπολύσεως αἱρετῶν δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ὀργάνων, τὸ Συμβούλιον Δημοτικῶν καὶ Κοινοτικῶν Κτημάτων, τὸ Συμβούλιον Δημοτικῶν καὶ Κοινοτικῶν Ἔργων, ἡ Ἀνωτάτη Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ Ἐλεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ Διαχειρίσεως Λογαριασμοῦ.

7. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ.

Τὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ ὑπουργείου αὐτοῦ ἐρρύθμισαν κατὰ καιροὺς διάφοροι νόμοι, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων ἦσαν : ὁ νόμος ΒΤΜΘ/1895, ὁ νόμος ΓΑ/1905, ποὺ εἰσήγαγε τὸν θεσμὸν τῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ τὰ τοπικὰ ἐποπτικὰ συμβούλια, ὁ νόμος ΓΩΚΝ/1910, διὰ τοῦ ὁποίου συνεστήθη τὸ κεντρικὸν Ἐποπτικὸν Συμβούλιον τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ ὁ νόμος 240/1914, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσυστηματοποιήθη ἡ διοίκησις τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἱδρύθη εἰς Ἀθήνας τὸ Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον. Τὸ 1926 τὸ ὑπουργεῖον μετωνομάσθη εἰς «Ὑπουργεῖον Θρησκευμάτων καὶ Παιδείας». Νέα διάρθρωσις τοῦ ὑπουργείου διεμορφώθη διὰ τοῦ ἀναγκαστικοῦ νόμου 782/1937, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ μετωνομάσθη ὁριστικῶς πλέον εἰς «Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων». Ἤδη, ἰσχύει τὸ Προεδρικὸν διάταγμα 147/1976, «Περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων».

Σκοπὸς τοῦ ὑπουργείου, εἰς γενικὰς γραμμάς, εἶναι ἡ μέριμνα διὰ τὴν παροχὴν τῆς προσηκούσης εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος παιδείας, ἡ προαγωγὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν καὶ ἡ διατήρησις τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὴν Ἑλλάδα θρησκευτικῆς πίστεως.

Ὁ νέος Ὀργανισμὸς (Προεδρικὸν Διάταγμα 147/1076) ρυθμίζει ὅλα τὰ θέματα ὀργανώσεως τοῦ ὑπουργείου τοῦ ὁποίου ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία διαρθροῦται ὡς ἀκολούθως: 1. Γραφεῖον Ὑπουργοῦ 2. Γραφεῖα Ὑφυπουργῶν 3. Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως 4. Γενικὴ Διεύθυνσις Θρησκευμάτων 5. Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως 6. Γενικὴ Διεύθυνσις Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως 7. Γενικὴ Διεύθυνσις Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως. 8. Γενικὴ Διεύθυνσις Προγραμματισμοῦ, Μηχανογραφήσεως καὶ Ἐποπτικῶν Μέσων 9. Ὑπηρεσία Ἐκπαιδεύσεως Ἑλληνοπαίδων Ἐξωτερικοῦ καὶ Ξένων Μειονοτικῶν Σχολείων. 10. Διεύθυνσις Διοικητικοῦ 11. Διεύθυνσις Θεμάτων Σπουδαζούσης Νεότητος καὶ Ἐξωσχολικῶν Ὀργανώσεων. 12. Διεύθυνσις Διεθνῶν Ἐκπαιδευτικῶν Σχέσεων 13. Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. 14. Εἰδικοὶ Σύμβουλοι. Εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου λειτουργοῦν καὶ τὸ κέντρον Ἐκπαιδευτικῶν Μελετῶν καὶ Ἐπιμορφώσεως (ΚΕΜΕ), ἱδρυθὲν διὰ τοῦ Νόμου 186/1975 μὲ σκοπὸν τὴν συστηματικὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων καὶ τὸν προγραμματισμὸν τῆς Παιδείας πρὸς προαγωγὴν τῆς Δημοτικῆς, Μέσης καὶ Ἀνωτέρας Γενικῆς, Ἐπαγγελματικῆς καὶ Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως, δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς, καθὼς καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων τῆς ἀλλοδαπῆς.

Αἱ βασικαὶ καινοτομίαι τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος 147/1976 ἐν σχέσει μὲ τὸ ὑφιστάμενον μέχρι ἐκδόσεώς του καθεστὼς τοῦ ὑπουργείου εἶναι:

1. Ὁ σαφὴς διαχωρισμὸς τοῦ παιδευτικοῦ ἀπὸ τὸ διοικητικὸν ἔργον, εἰς ὅλας τὰς βασικὰς ὀργανικὰς μονάδας. Οὕτω, τὸ μὲν ΚΕΜΕ καὶ ἡ Ὑπηρεσία Ἐκπαιδεύσεως καλύπτουν τὸ παιδευτικὸν ἔργον, ἡ δὲ Ὑπηρεσία Διοικήσεως τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως συγκροτεῖται ἀπὸ πέντε Διευθύνσεις, ἀσχολουμένας μὲ καθαρῶς διοικητικὰ ἔργα καὶ ἐπηνδρωμένας μὲ διοικητικὸν προσωπικόν.

2. Ἡ σύστασις ὑπερτέρων ὀργανικῶν μονάδων, (Γενικῶν Διευθύνσεων ἢ Ὑπηρεσιῶν), εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆχθησαν Διευθύνσεις ποὺ ἐλειτούργουν προηγουμένως ὡς ἀνεξάρτητοι. Τὸ καταργηθὲν σχῆμα ἀντέβαινεν εἰς βασικὴν ὀργανωτικὴν ἀρχήν, ἐπιβάλλουσαν τὴν ἀπὸ βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς ὑπαγωγὴν τῶν συγγενῶν λειτουργιῶν ὑπὸ συντονιστικὸν φορέα.

3. Ἡ σύστασις νέων ὀργανικῶν μονάδων πρὸς χειρισμὸν θεμάτων ποὺ δὲν ἦτο δυνατόν, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, νὰ περιληφθοῦν εἰς τὰς ἁρμοδιότητας ἄλλων ὀργανικῶν μονάδων. Οὕτω συνεστήθησαν:

α) Τμῆμα Διαπανεπιστημιακῶν Σχέσεων ὑπαγόμενον ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως (ἄρθρον 12).

β) Διεύθυνσις Εἰδικῆς Ἀγωγῆς παρὰ τῇ Ὑπηρεσίᾳ Ἐκπαιδεύσεως τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως (ἄρθρον 21), καὶ

γ) Τμῆμα Νομοθετικοῦ Συντονισμοῦ, παρὰ τῇ Διευθύνσει Διοικητικοῦ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας (ἄρθρον 43).

8. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

Αἱ ἁρμοδιότητές του περιελάμβανον ἀρχικῶς τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν τοῦ κράτους, τοὺς φόρους, τὰς πληρωμάς, τὸ δημόσιον λογιστικὸν καὶ τὸ δημόσιον χρέος. Τὸ 1914 ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου ἦτο διηρημένη εἰς διευθύνσεις κατὰ κλάδους καὶ ὑπηρεσίας, ἤτοι: Δικαστικοῦ, Γενικοῦ Λογιστηρίου, Ἀμέσων Φόρων, Μονοπωλίων καὶ κτημάτων τοῦ κράτους. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἦτο ἡ Γενικὴ Γραμματεία μὲ ἁρμοδιότητα τὰ τοῦ προσωπικοῦ καὶ λοιπῶν γενικῶν ζητημάτων.

Ἡ διάρθρωσις τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 636/1977 καὶ ἀποτελεῖται, πλὴν τοῦ Γραφείου Ὑπουργοῦ, τῶν Γραφείων Ὑφυπουργῶν καὶ τοῦ Γραφείου Γενικοῦ Γραμματέως, ἀπὸ τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Φορολογίας καὶ Δημοσίας Περιουσίας, τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Τελωνείων, τὸ Γενικὸν Λογιστήριον τοῦ Κράτους, τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἐπιθεωρήσεως, τὸ Γενικὸν Χημεῖον, τὴν Ὑπηρεσίαν Σχέσεων μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων καὶ τὰς Ὑπηρεσίας Μελετῶν καὶ Ὀργανώσεως. Κάθε μία ἀπὸ τὰς γενικὰς αὐτὰς διευθύνσεις ἢ ὑπηρεσίας διαρθροῦται περαιτέρω εἰς ἀριθμὸν διευθύνσεων ἀναλόγως τῆς ἁρμοδιότητος καὶ τοῦ ἀντικειμένου των. Εἰδικώτερον, ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἁρμοδιότητά των:

α) Ἡ ἁρμοδιότης τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Φορολογίας καὶ Δημοσίας Περιουσίας ἀνάγεται εἰς τὴν κατεύθυνσιν καὶ παρακολούθησιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κειμένης φορολογικῆς νομοθεσίας, καὶ τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρησιν τῆς δημοσίας περιουσίας. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰς Διευθύνσεις Φορολογίας Εἰσοδήματος, Φορολογίας Κεφαλαίου, Βιβλίων καὶ Στοιχείων, Φορολογίας Καπνοῦ κ.ἄ. Εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Φορολογίας ὑπάγεται ἐπίσης ἡ Ὑπηρεσία Κρατικῶν Λαχείων, ἡ ἁρμοδιότης τῆς ὁποίας ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπιμέλειαν ἐκδόσεως, κυκλοφορίας καὶ ἐν γένει διαχειρίσεως τῶν κρατικῶν λαχείων. Περιφερειακαὶ ὑπηρεσίαι τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Φορολογίας εἶναι:) **Αἱ Οἰκονομικαὶ Ἐφορίαι,** εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν ὁποίων ὑπάγεται ἡ βεβαίωσις τῶν ἀμέσων φόρων, τῶν φόρων καταναλώσεως, τῶν φόρων ἐπὶ τῶν συναλλαγῶν καὶ λοιπῶν ἐν γένει φόρων, τελῶν, δικαιωμάτων καὶ προσόδων, πλὴν τῶν κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἢ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν ἐμπορευμάτων ἐπιβαλλομένων, ἡ ἐνέργεια κάθε διοικητικῆς πράξεως, συναφοῦς πρὸς τὴν κτῆσιν κινητῆς ἢ ἀκινήτου περιουσίας ἢ ἐμπραγμάτων δικαιωμάτων παρὰ τοῦ Δημοσίου, ἡ ἐπιμέλεια διοικήσεως, διαχειρίσεως, προστασίας καὶ ἐκκαθαρίσεως τῆς δημοσίας περιουσίας, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κειμένων διατάξεων εἰς τὰ θέματα καρτίσεως μισθώσεων διὰ τὴν στέγασιν δημοσίων ὑπηρεσιῶν

2) **Αἱ Εἰδικαὶ Φορολογικαὶ Ὑπηρεσίαι Ἐλέγχου** ὅπως ἡ **Ὑπηρεσία Προληπτικοῦ Φορολογικοῦ Ἐλέγχου,** ἁρμοδία διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς κανονικῆς τηρήσεως ὑπὸ τῶν ὑποχρέων τῶν ὑπὸ τοῦ Κώδικος Φορολογικῶν Στοιχείων προβλεπομένων βιβλίων καὶ τῆς κανονικῆς ἐκδόσεως τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κώδικος προβλεπομένων στοιχείων καὶ καταβολῆς τοῦ χαρτοσήμου ποὺ ἀναλογεῖ καὶ ἡ **Ὑπηρεσία Φορολογικοῦ Ἐπανελέγχου** ἁρμοδία διὰ τὴν ἐνέργειαν εἰδικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐπανελέγχου ἐπὶ φορολογικῶν ὑποθέσεων.

3) Τὰ Γραφεῖα Διαχειρίσεως Ἀνταλλαξίμου περιουσίας.

4) Αἱ Ἐφορίαι Καπνοῦ.

β) Ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις Τελωνείων, ἁρμοδία διὰ τὴν κατεύθυνσιν καὶ παρακολούθησιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κειμένης τελωνειακῆς καὶ δασμολογικῆς νομοθεσίας. Περιφερειακαὶ ταύτης Ὑπηρεσίαι εἶναι τὰ Τελωνεῖα.

γ) Τὸ Γενικὸν Λογιστήριον τοῦ Κράτους, ἔχον τὰς ἑξῆς ἁρμοδιότητας: τὴν Διοίκησιν τῶν Δημοσίων Ἐσόδων καὶ Ἐξόδων, τὴν κατάρτισιν τοῦ ἐτησίου Γενικοῦ Προϋπολογισμοῦ, τοῦ Ἀπολογισμοῦ καὶ τοῦ Γενικοῦ Ἰσολογισμοῦ τοῦ κράτους, τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Κράτους, τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῶν δημοσιονομικῶν μεγεθῶν πρὸς διαμόρφωσιν τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἐντὸς τῆς γενικωτέρας κυβερνητικῆς πολιτικῆς, τὴν ἄσκησιν ἐλέγχου ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ Κράτους, τὴν ἄσκησιν τῆς δανειακῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους, τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ Δημοσίου ἐν γένει χρέους,.τὴν παροχὴν γενικῶν κατευθύνσεων καταρτίσεως καὶ ἐκτελέσεως τῶν προϋπολογισμῶν τῶν Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, ὡς καὶ κάθε δημοσίας ὑπηρεσίας ποὺ δὲν εἶναι ὠργανωμένη εἰς ἴδιον νομικὸν πρόσωπον, ἀλλὰ λειτουργεῖ ἐν ἀποκεντρώσει ὑπὸ ἰδίαν διοίκησιν, ὡς καὶ τὴν ἄσκησιν οἰκονομικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν κεφαλαίων ἐν γένει καὶ τῆς περιουσίας τῶν ἐν λόγω Ὀργανισμῶν, τὴν ρύθμισιν θεμάτων ἀφορώντων εἰς τὴν κίνησιν τῶν κεφαλαίων, τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν Σχεδίων Νόμων ὅλων τῶν ὑπουργείων καὶ τὴν κατάρτισιν συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 75 τοῦ Συντάγματος τῶν ἐκθέσεων τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου τοῦ Κράτους, ἐπὶ τῶν σχεδίων ἢ προτάσεων νόμων, ποὺ καθορίζουν τὴν δαπάνην, τὴν αὔξησιν ἢ ἐλάττωσιν ἐσόδων, τὴν ρύθμισιν κάθε θέματος ποὺ ἀφορᾶ εἰς τοὺς μισθοὺς καὶ τὰς συντάξεις τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὡς καὶ τῶν ὑπαλλήλων Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, καὶ τέλος τὴν θέσιν εἰς ἐφαρμογὴν τῶν ἀναγκαίων μέτρων πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ Λογιστικοῦ ἐλέγχου

ἐξ ὅλης τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς χώρας.

Περιφερειακαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου εἶναι αἱ 'Υπηρεσίαι 'Εντελλομένων 'Εξόδων εἰς τὰς Νομαρχίας καὶ τὰ Δημόσια Ταμεῖα.

δ) 'Η ἁρμοδιότης τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως 'Επιθεωρήσεως, ποὺ ἀσκεῖται διὰ τῶν κατὰ τόπους 'Επιθεωρήσεων, ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ 'Υπουργείου Οἰκονομικῶν, καθὼς καὶ τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, 'Οργανισμῶν Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, Δημοσίων 'Επιχειρήσεων καὶ λοιπῶν 'Οργανισμῶν Δημοσίου καὶ 'Ιδιωτικοῦ Δικαίου.

ε) Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς **Γενικῆς Διευθύνσεως τοῦ Γενικοῦ Χημείου τοῦ Κράτους** ἀνήκει ἡ χημικὴ καὶ φυσικὴ ἐξέτασις τῶν τροφίμων καὶ φαρμάκων, τῶν εἰδῶν καθαριότητος ὡς καὶ τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων ποὺ χρήζουν ἐξετάσεως, πρὸς ἔλεγχον τῆς ποιότητος ἢ γνησιότητος αὐτῶν ἢ πρὸς διαπίστωσιν τυχὸν νοθειῶν, διὰ τὴν προστασίαν τοῦ καταναλωτικοῦ κοινοῦ καὶ τῆς δημοσίας ὑγείας, ὁ διὰ χημικῆς, φυσικῆς, μηχανικῆς ἢ ἄλλης ἐξετάσεως ἔλεγχος τῶν εἰσαγομένων ἢ ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ τελωνειακοῦ Δασμολογίου καὶ τῶν μετὰ τῶν ξένων κρατῶν ἐμπορικῶν συμβάσεων, ὡς καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν κάθε εἴδους ὑλικῶν ποὺ προμηθεύονται κρατικαὶ ἀρχαὶ καὶ κοινωφελῆ ἱδρύματα καὶ ἡ ἐπίλυσις τεχνικῶν ζητημάτων ποὺ ἀναφύονται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν φορολογικῶν, φοροτεχνικῶν, ἀγορανομικῶν ἢ ἄλλων νόμων τοῦ Κράτους ἡ χημικὴ ἐξέτασις τῶν παρὰ τῶν ἀστυνομικῶν ἢ ἄλλων ἀρχῶν ἀποστελλομένων ναρκωτικῶν οὐσιῶν, ἢ οὐσιῶν πρὸς ἀναζήτησιν ναρκωτικῶν, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων περὶ φορολογίας οἰνοπνεύματος, ζύθου, ἀμυλοσιροπίου καὶ τῶν νόμων περὶ ἐμπορίας οἴνου, ὄξους, ἐλαίου κ.ἄ, ἡ χημικὴ ἐξέτασις στερεῶν, ὑγρῶν καὶ ἀερίων καυσίμων, μεταλλευμάτων καὶ πετρωμάτων, ὁ διὰ χημικῶν ἢ ἄλλων μεθόδων ἔλεγχος ρυπάνσεως τροφίμων καὶ ὑδάτων, ὡς καὶ ἡ μελέτη ἐπὶ θεμάτων ρυπάνσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος κλπ.

στ) Τὰ τῆς διαρθρώσεως τῆς **'Υπηρεσίας Σχέσεων μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων** προβλέπονται ὑπὸ τοῦ Νόμου 445/1976 περὶ ἐκπροσωπήσεως τῆς 'Ελλάδος εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Κοινότητας καὶ 'Οργανώσεως τῶν Διοικητικῶν 'Υπηρεσιῶν, ἐν ὄψει τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Κοινοτικοῦ Καθεστῶτος.

ζ) 'Η ἁρμοδιότης τῆς **'Υπηρεσίας Μελετῶν καὶ 'Οργανώσεως** ἀνάγεται εἰς τὴν μελέτην καὶ εἰσήγησιν ἐπὶ θεμάτων ὀργανώσεως τῆς ὅλης δομῆς τῶν κεντρικῶν καὶ περιφερειακῶν 'Υπηρεσιῶν τοῦ 'Υπουργείου, ἐφαρμογῆς μηχανογραφικῶν μεθόδων λειτουργίας τῶν 'Υπηρεσιῶν τούτων, προγραμματισμοῦ ἐκπαιδεύσεως τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐπανδρώσεως τῶν 'Υπηρεσιῶν, μισθολογίου, στατιστικῆς, ὡς καὶ παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν δημοσιονομικὴν πολιτικήν.

9. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 433/1977. 'Αποσκοπεῖ τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας ἐν γένει εἰς τὴν χώραν, καθὼς καὶ τὴν προστασίαν καὶ παραγωγὴν τοῦ δασικοῦ πλούτου, τοῦ θαλασσίου πλούτου, τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου καὶ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. 'Η Κεντρική του 'Υπηρεσία εἶναι διαρθρωμένη ὡς ἀκολούθως: α) Γραφεῖον 'Υπουργοῦ, β) Γραφεῖα 'Υφυπουργῶν, γ) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, δ) 'Υπηρεσία Γεωργικῶν 'Ερευνῶν, ε) Διεύθυνσις 'Αγροτικῆς Πολιτικῆς, στ) Γενικὴ Διεύθυνσις Γεωργικῆς 'Αναπτύξεως, ζ) Γενικὴ Διεύθυνσις Γεωργικῆς Παραγωγῆς, η) Γενικὴ Διεύθυνσις 'Εγγείων Βελτιώσεων, θ) Γενικὴ Διεύθυνσις Δασῶν καὶ Δασικοῦ Περιβάλλοντος, ι) 'Υπηρεσία Κτηνιατρικῆς, ια) 'Υπηρεσία Σχέσεων μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, ιβ) 'Υπηρεσία Διοικήσεως, ιγ) 'Υπηρεσία Τοπογραφική, ιδ) 'Υπηρεσία Οἰκονομική, ιε) Διεύθυνσις 'Αλιείας, ιστ) Διεύθυνσις 'Ελέγχου καὶ Οἰκονομικῆς 'Επιθεωρήσεως, ιζ) Γενικὴ 'Επιθεώρησις Γεωργίας, ιθ) Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων.

Παρὰ τῇ Κεντρικὴ 'Υπηρεσία τοῦ ὑπουργείου λειτουργοῦν ἐπίσης Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου, Γραφεῖον Παρέδρου τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου, 'Υπηρεσία 'Εντελλομένων 'Εξόδων καὶ 'Υπηρεσία Στατιστικῆς.

Περιφερειακαὶ 'Υπηρεσίαι νομαρχιακοῦ ἐπιπέδου εἶναι αἱ Διευθύνσεις Γεωργίας, αἱ Διευθύνσεις Δασῶν - Δασαρχεῖα, αἱ Περιφερειακαὶ Διευθύνσεις 'Αναδασώσεων, αἱ Διευθύνσεις Κτηνιατρικῆς - Νομοκτηνιατρεῖα καὶ αἱ 'Εποπτεῖαι 'Αλιείας - 'Ιχθυογεννητικοὶ Σταθμοί. Πέραν αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ αἱ Γενικαὶ Περιφερειακαὶ 'Υπηρεσίαι αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς Κεντρικῆς 'Υπηρεσίας, τέλος δὲ αἱ Περιφερειακαὶ 'Υπηρεσίαι Διανομαρχιακοῦ 'Επιπέδου.

10. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 941/1977. "Εργον του εἶναι ἡ καλλιέργεια τῶν 'Ελληνικῶν γραμμάτων, ἡ δι' αὐτῶν πολιτιστικὴ ἐν γένει ἀνάπτυξις τοῦ λαοῦ, ἡ προστασία, προβολὴ καὶ διάδοσις τῆς 'Ελληνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς, ἡ ἵδρυσις τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν, ἡ ἐνίσχυσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ 'Ελληνικοῦ θεάτρου, τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, τοῦ 'Ελληνικοῦ κινηματογράφου καὶ τῆς μουσικῆς, ἡ καταγραφὴ καὶ διατήρησις τῶν λαογραφικῶν στοιχείων, ἡ ὀργάνωσις πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων, ἡ συντήρησις, στερέωσις, ἀναστήλωσις, ἀποκατάστασις, διαμόρφωσις τοῦ περιβάλλοντος χώρου καὶ προστασίας τῶν προϊστορικῶν, κλασσικῶν, 'Ελληνιστικῶν, Ρωμαϊκῶν, ἀρχαίων Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων, ἡ λειτουργία μουσείου κ.ἄ. 'Η Κεντρική 'Υπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Περιλαμβάνει: α) τὸ Γραφεῖον 'Υπουργοῦ, β) τὸ Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, γ) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν 'Αρχαιοτήτων καὶ 'Αναστηλώσεως, δ) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Πολιτιστικῆς 'Αναπτύξεως, ε) τὰς Γενικὰς 'Υπηρεσίας, στ) τὴν Διεύθυνσιν Μορφωτικῶν Σχέσεων,ε) τὴν Διεύθυνσιν 'Επιθεωρήσεως καὶ στ) τὸ Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. Παρὰ τῇ Κεντρικὴ 'Υπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν λειτουργοῦν ἐπίσης Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβουλίου, Γραφεῖον Παρέδρου 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου, 'Υπηρεσία 'Εντελλομένων 'Εξόδων καὶ 'Υπηρεσία Στατιστικῆς. Περιφερειακαί του 'Υπηρεσίαι εἶναι αἱ (25) 'Εφορεῖαι Προϊστορικῶν καὶ Συμβούλου. 'Αρχαιοτήτων, αἱ (13) 'Εφορεῖαι Βυζαντινῶν 'Αρχαιοτήτων καὶ αἱ (7) 'Εφορεῖαι Νεωτέρων Μνημείων. Εἰδικαὶ ἐξ ἄλλου Περιφερειακαὶ 'Υπηρεσίαι εἶναι τὸ 'Εθνικὸν 'Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον, τὸ Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον, τὸ 'Επιγραφικὸν Μουσεῖον, τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον, ἡ 'Εφορεία 'Εναλίων 'Αρχαιοτήτων, ἡ 'Εφορεία 'Αρχαιοπωλείων καὶ 'Ιδιωτικῶν Συλλόγων, ἡ 'Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας, τὸ 'Αρχαιολογικὸν 'Ινστιτοῦτον Βορείου 'Ελλάδος, τὸ 'Αρχαιολογικὸν 'Ινστιτοῦτον Κρήτης καὶ τὸ 'Αρχαιολογικὸν καὶ 'Ιστορικὸν "Ιδρυμα Ρόδου. Μεταξὺ τῶν συλλογικῶν ὀργάνων, τέλος, τοῦ ὑπουργείου περιλαμβάνονται τὸ Κεντρικὸν 'Αρχαιολογικὸν Συμβούλιον, τὸ Κεντρικὸν Συμβούλιον Νεωτέρων Μνημείων, τὰ Τοπικὰ Συμβούλια Μνημείων, τὸ Συμβούλιον Γραμμάτων, ἡ 'Επιτροπὴ Κρατικοῦ Βραβείου Θεάτρου, ἡ 'Επιτροπὴ Συνταξιοδοτήσεως Καλλιτεχνῶν κ.ἄ.

11. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

Σκοπὸς τοῦ ὑπουργείου Βιομηχανίας εἶναι ἐν γένει ἡ ἐνίσχυσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν πηγῶν ἐνεργείας τῆς χώρας, τοῦ ὀρυκτοῦ καὶ τοῦ ὑπογείου πλούτου αὐτῆς, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς βιοτεχνίας. Αἱ δύο γενικαὶ διευθύνσεις του, ἡ Γενικὴ Μηχανολογικὴ καὶ ἡ Γενικὴ 'Ηλεκτρολογική, προέρχονται ἱστορικῶς ἐκ τῆς 'Υπηρεσίας 'Ηλεκτρικῶν καὶ Μηχανολογικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ὑπουργείου 'Εσωτερικῶν, ἡ ὁποία ἀποσπασθεῖσα ἀπετέλεσε τμῆμα τῆς Διευθύνσεως Σιδηροδρόμων τοῦ ἱδρυθέντος ὑπουργείου Συγκοινωνίας (1914). Τὸ 1936 ἡ Μηχανολογικὴ καὶ 'Ηλεκτρολογικὴ Διεύθυνσις ἀπετέλεσαν ὑπηρεσίας τοῦ συσταθέντος ὑπουργείου Σιδηροδρόμων καὶ Αὐτοκινήτων, διὰ νὰ ὑπαχθοῦν βραδύτερον εἰς τὸ νεοσυσταθὲν ὑπουργεῖον Μεταφορῶν. Τὸ 1951 ἅπασαι αἱ ὑπηρεσίαι αὐταὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ νέον ὑπουργεῖον Βιομηχανίας. Αἱ 'Υπηρεσίαι τῶν Μεταλλείων ἀνῆκον πρότερον εἰς τὸ ὑπουργεῖον 'Εθνικῆς Οἰκονομίας, ὅπως καὶ ἡ 'Υπηρεσία τῶν 'Αλυκῶν τοῦ Κράτους. (Προεδρικὸν διάταγμα ὑπ. ἀριθμ. 237/1979).

Εἰδικώτερον ἡ ἁρμοδιότης τοῦ ὑπουργείου Βιομηχανίας ἀνάγεται α) εἰς τὰ θέματα βιομηχανικῆς πολιτικῆς καταρτίσεως καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ βιομηχανικοῦ προγράμματος, μελέτης τῶν οἰκονομοτεχνικῶν συνθηκῶν ἐκμεταλλεύσεως καὶ τῶν προβλημάτων τῶν διαφόρων κλάδων τῆς βιομηχανίας, περιλαμβανομένης τῆς βιομηχανίας παραγωγῆς κινηματογραφικῶν ταινιῶν, τῆς βιοτεχνίας, οἰκοτεχνίας καὶ χειροτεχνίας, τῆς ποιότητος καὶ συναγωνιστικότητος τῶν προϊόντων αὐτῶν καὶ τῆς λήψεως τῶν προσφορωτέρων μέτρων διὰ τὴν ἀνάπτυξίν των, β) εἰς τὰ θέματα ἐνεργείας καὶ εἰδικώτερον παραγωγῆς, μεταφορᾶς ἠλεκτρισμοῦ καὶ χρησιμοποιήσεως πάσης φύσεως καυσίμων εἰς τὴν χώραν (Γενικὴ Διεύθυνσις Βιομηχανίας), γ) εἰς ἅπαντα τὰ τεχνικὰ καὶ τεχνικοοικονομικὰ θέματα τῶν βιομηχανιῶν καὶ βιοτεχνῶν - ἐξακρίβωσις τῶν συνθηκῶν ποὺ διεξάγονται αἱ ἐργασίαι τῶν βιομηχανιῶν τῆς χώρας, παρακολούθησις τῆς δραστηριότητος τῶν ἀντιστοίχων βιομηχανιῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, μελέτη, ὑπόδειξις καὶ λῆψις μέτρων διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων λειτουργίας κλπ, τῆς ποιότητος καὶ τοῦ κόστους τῶν προϊόντων κλπ., κατάρτησις κανονισμῶν ἐγκαταστάσεως καὶ λειτουργίας βιομηχανιῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐγκαταστάσεων, κατάρτισις τοῦ Βιομηχανικοῦ Προγράμματος κ.ἄ. - (Γενικὴ Διεύθυνσις Τεχνικῶν 'Υπηρεσιῶν), δ) εἰς τὰ θέματα τῶν μεταλλείων καὶ γενικώτερον τοῦ μεταλλευτικοῦ καὶ ὀρυκτοῦ πλούτου τῆς χώρας, ἤτοι τὴν μεταλλειοκτησίαν, τὴν μίσθωσιν δημοσίων μεταλλείων, τὴν διαχείρησιν αὐτῶν, τὰς δημοσίας ἐκμεταλεύσεις, τὴν κατάρτισιν γενικοῦ μεταλλευτικοῦ καὶ λατομικοῦ προγράμματος, τὴν χορήγησιν ἀδειῶν τεχνικῶν καὶ μηχανολογικῶν ἐγκαταστάσεων, τὴν ἀξιοποίησιν μεταλλευμάτων δι' ἐμπλουτισμοῦ καὶ περαιτέρω κατεργασίας κ.ἄ. (Γενικὴ Διεύθυνσις Μεταλλείων), ε) εἰς τοὺς κανονισμοὺς ἁλιείας, τὰ μέτρα ἐξυψώσεως τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἁλιέων, τὴν χορήγησιν ἀδειῶν ἁλιείας, τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρησιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἰχθυοφόρων ἐσωτερικῶν ὑδάτων, τὴν τεχνικὴν ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν ἰχθυοτροφείων κ.ἄ. (Διεύθυνσις 'Αλιείας), ζ) εἰς τὴν μέριμναν διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἁλυκῶν τοῦ Κράτους καὶ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀναγκαιουσῶν ποσοτήτων ἅλατος, εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὑπαρχουσῶν ἁλυκῶν καὶ τὴν ὀργάνωσιν νέων, στ) εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ κινηματογράφου, τὴν βελτίωσιν τῆς ποιότητος παραγωγῆς κινηματογραφικῶν ταινιῶν, (Διεύθυν-

σις Βιομηχανίας Κινηματογράφου), καὶ η) εἰς τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος ἐκ τῆς λειτουργίας βιομηχανικῶν μονάδων, τὴν κατάρτισιν καὶ καθιέρωσιν προδιαγραφῶν, τὴν σύνταξιν σταθεροτύπων (standards) τῶν ὑπὸ τῶν βιομηχανικῶν μονάδων ἐκλυομένων εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν ἢ ἀποβαλλομένων εἰς τὸ ἔδαφος ἀποβλήτων ὑλῶν κατὰ τὰ διεθνῶς κρατοῦντα.

Συμφώνως πρὸς τὸ Π.Δ. 238/1979 αἱ Ὑπηρεσίαι του ὑπουργείου Βιομηχανίας καὶ Ἐνεργείας, διαρθροῦνται ὡς ἀκολούθως:

α) Γενικὴ Διεύθυνσις Βιομηχανίας καὶ Βιοτεχνίας
β) Γενικὴ Διεύθυνσις Μεταλλείων
γ) Γενικὴ Διεύθυνσις Πετρελαιοειδῶν καὶ Ἐνεργείας
δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Διεθνῶν Σχέσεων - Μελετῶν - Περιβάλλοντος
ε) Διεύθυνσις Διοικητικοῦ
στ) Διεύθυνσις Οἰκονομικὴ
ζ) Διεύθυνσις Ὀργανώσεως καὶ Ἐκπαιδεύσεως
η) Διεύθυνσις Μηχανογραφήσεως

Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ ὑπουργείου εἶναι αἱ Διευθύνσεις, Τμήματα ἢ Γραφεῖα Βιομηχανίας τῶν Νομαρχιῶν, αἱ Ἐπιθεωρήσεις Μεταλλείων, τὰ Γραφεῖα τῶν Ἁλυκῶν καὶ ἡ Ὑπηρεσία Σμυριδωρυχείων Νάξου.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 607/1976. Ὡς ἐκ τοῦτο ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 928/1979. Σκοπεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν συλλογὴν καὶ ἐπεξεργασίαν στατιστικῶν δεδομένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν φροντίδα διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν τῆς χώρας εἰς εἴδη βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ τὴν παρακολούθησιν τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως.

Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορίου διαρθροῦται ὡς ἑξῆς:

α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ
β) Γραφεῖον Ὑφυπουργοῦ
γ) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως
δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Ἐξωτερικοῦ Ἐμπορίου, ἁρμοδία ἰδίως εἰς ὅτι ἀφορᾶ τὸ ἐμπορικὸν καθεστὼς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ ξένων κρατῶν (Τμῆμα Συνδέσεως μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος, Τμῆμα Εὐρωπαϊκῶν Χωρῶν - ΗΠΑ - Καναδᾶ, Τμῆμα Βαλκανικῆς καὶ ΕΣΣΔ, Τμῆμα Σοσιαλιστικῶν Χωρῶν Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ Λαϊκῆς Κίνας, Τμῆμα Ἀφρικῆς, Κεντρικῆς καὶ Λατινικῆς Ἀμερικῆς, Τμῆμα Ἀσίας, Μέσης καὶ Ἄπω Ἀνατολῆς), διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν καὶ διασκέψεων ποὺ σχετίζονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον, τὴν μελέτην τῶν ἐξελίξεων τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου, διὰ τὴν ρύθμισιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐξαγωγῆς ὅλων τῶν ἐξαγωγίμων Ἑλληνικῶν προϊόντων, διὰ τὴν κατάρτησιν τοῦ προγράμματος εἰσαγωγῶν, διὰ τὴν προβολὴν καὶ διαφήμισιν τῶν Ἑλληνικῶν προϊόντων κ.ἄ.

ε) Γενικὴ Διεύθυνσις Ἐσωτερικοῦ Ἐμπορίου. Περιλαμβάνει τὴν Διεύθυνσιν Ἐμπορικῶν Ὀργανώσεων (Τμῆμα Ἐμπορικῶν - Βιομηχανικῶν Ἐπιμελητηρίων, Τμῆμα Βιοτεχνικῶν καὶ Ἐπαγγελματικῶν Ἐπιμελητηρίων, Τμῆμα Προσωπικοῦ Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου), τὴν Διεύθυνσιν Ἐμπορικῆς καὶ Βιομηχανικῆς Ἰδιοκτησίας (Τμῆμα Διπλωμάτων Εὑρεσιτεχνίας, Τμῆμα Καταθέσεως Σημάτων, Τμῆμα Ἐλέγχου καὶ Παραδοχῆς Σημάτων), τὴν Διεύθυνσιν Ἀνωνύμων Ἑταιρειῶν καὶ Πίστεως (Τμῆμα Ἀνωνύμων Ἑταιρειῶν, Τμῆμα Τραπεζικῶν ἐπιχειρήσεων, Τμῆμα Ἐπιτροπῆς Κεφαλαιαγορᾶς), τὴν Διεύθυνσιν Ἀσφαλιστικῶν Ἐπιχειρήσεων καὶ Ἀναλογιστικῆς καὶ τὴν Διεύθυνσιν Κυβερνητικῆς Ἐποπτείας Χρηματιστηρίου Ἀξιῶν Ἀθηνῶν.

στ) Γενικὴ Διεύθυνσις Τιμῶν καὶ Ἐφοδίων. Μεριμνᾶ, μεταξὺ ἄλλων, διὰ τὴν ἐπάρκειαν καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν τιμῶν διαφόρων ἀγαθῶν ζωϊκῆς ἢ φυτικῆς προελεύσεως, διὰ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα ὡς καὶ τὰ φάρμακα.

ζ) Γενικὴ Διεύθυνσις Κρατικῶν Προθηκειῶν. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν ἐκτέλεσιν προμηθειῶν πρὸς ἐξοπλισμὸν τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν.

η) Γενικὴ Τεχνικὴ Διεύθυνσις, ἁρμοδία διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ποιότητος τῶν προσφερομένων εἰς τὴν κατανάλωσιν τροφίμων καὶ εἰδῶν βιοτικῆς ἀνάγκης ὡς καὶ διὰ τὴν λῆψιν μέτρων πρὸς παρεμπόδισιν τῆς νοθείας τῶν τροφίμων καὶ ἐν γένει καταναλωτικῶν ἀγαθῶν κλπ.

θ) Γενικαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ ὑπουργείου. Περιλαμβάνουν τὰς Διευθύνσεις Διοικητικοῦ, Οἰκονομικοῦ, Ὀργανώσεως καὶ Ἐκπαιδεύσεως, Ἐπιθεωρήσεως Προγραμματισμοῦ καὶ Μελετῶν, καθὼς καὶ τὰ Γραφεῖα Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων καὶ Νομοθετικοῦ Συντονισμοῦ.

13. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 1156/1977. Εἶναι ἁρμόδιον διὰ τὸν προσδιορισμὸν καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων καὶ συνθηκῶν ἐργασίας ἐν γένει τῶν ἐργαζομένων: προστασία τῶν νεαρῶν προσώπων καὶ γυναικῶν κατὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀνάληψιν ἐργασίας καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, κατάρτισις τῶν κανονισμῶν ἐργασίας τοῦ ἐπὶ σχέσει ἐργασίας Ἰδιωτικοῦ Δικαίου τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν, τῶν Ν.Π.Δ.Δ., τῶν Ο.Τ.Α., τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκμεταλλεύσεων τῶν χερσαίων καὶ ἀεροπορικῶν μεταφορῶν καὶ τῶν Δημοσίων Ἐπιχειρήσεων, Ὀργανισμῶν καὶ Ἱδρυμάτων, προσδιορισμὸς τῶν πάσης φύσεως ἀποδοχῶν αὐτῶν, κατάρτισις καὶ δημοσίευσις τῶν συναπτομένων συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας, παραπομπὴ τῶν συλλογικῶν διαφορῶν εἰς ὄργανα διαιτησίας, λῆψις μέτρων πρὸς ρύθμισιν τῶν ἐκροῶν - εἰσροῶν ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀσφάλισις κατὰ τοῦ κινδύνου ἀνεργίας, ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός, στέγασις τῶν ἐργαζομένων καὶ συνταξιούχων, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῶν μισθωτῶν, ἀνάπτυξις τῆς συλλογικῆς ὀργανώσεως καὶ δράσεως τῶν ἐργαζομένων, κατάρτισις κανονισμῶν διασφαλιζόντων ὑγιεινόν, ἀσφαλὲς καὶ ἄνετον ἐργασιακὸν περιβάλλον, λῆψις μέτρων προλήψεως τοῦ ἐργατικοῦ ἀτυχήματος καὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν νόσων, κ.ἄ. Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Ἐργασίας διαρθροῦται ὡς ἑξῆς: α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, β) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, γ) Γενικὴ Διεύθυνσις Ἐργασίας, δ) Γενικὴ Ἐπιθεώρησις Ἐργασίας, ε) Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. Παρὰ τῇ Κεντρικῇ Ὑπηρεσίᾳ λειτουργοῦν ἐπίσης Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου τοῦ Κράτους, Γραφεῖον Παρέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, Ὑπηρεσία Ἐντελλομένων Ἐξόδων καὶ Γραφεῖον Στατιστικῆς. Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι εἶναι αἱ Διευθύνσεις Ἐπιθεωρήσεως Ἐργασίας, τὰ Τμήματα Ἐπιθεωρήσεως Ἐργασίας καὶ τὰ Γραφεῖα Ἐπιθεωρήσεως Ἐργασίας εἰς διαφόρους ἀναλόγους Νομαρχίας. Μεταξὺ τῶν συλλογικῶν ὀργάνων, ἐξ ἄλλου, τοῦ ὑπουργείου Ἐργασίας καταλέγεται τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον Ἐργασίας, τὸ Κεντρικὸν Συμβούλιον Προστασίας Ἀπολυομένων ἐκ τῶν τάξεων τοῦ Στρατοῦ (Πρωτοβάθμιον καὶ Δευτεροβάθμιον), τὸ Συμβούλιον Ἔργων, ἡ Νομαρχιακοῦ Ἐπιπέδου Ἐπιτροπὴ Θεμάτων Ἁρμοδιότητος Ὑπουργείου Ἐργασίας κ.ἄ.

14. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 544/1977 (ὁ προηγούμενος Ὀργανισμὸς τοῦ ὑπουργείου Κοινωνικῆς Προνοίας ἦτο τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα 682/1960). Σκοπεῖ, ἐν γένει, τὴν χάραξιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους εἰς τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς προνοίας, ὑγιεινῆς, οἰκισμοῦ κλπ. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρεῖς βασικὰς ὁμάδας ὑπηρεσιῶν, τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν, τὰς Ἀποκεντρωμένας Ὑπηρεσίας καὶ τὰς Περιφερειακὰς Ὑπηρεσίας.

Α. Κεντρικὴ Ὑπηρεσία.

Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία διαρθροῦται ὡς κάτωθι:

α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ
β) Γραφεῖα Ὑφυπουργῶν
γ) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως
δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Ὑγιεινῆς
ε) Γενικὴ Διεύθυνσις Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας
στ) Γενικὴ Διεύθυνσις Κοινωνικῆς Προνοίας
ζ) Γενικαὶ Ὑπηρεσίαι
η) Διεύθυνσις Σχέσεων Ἑλλάδος μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων.

Τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ὑγιεινῆς συγκροτοῦν αἱ Διευθύνσεις Φαρμάκων καὶ Φαρμακείων, Ὑγειονομικῆς Περιθάλψεως Ἠσφαλισμένων τοῦ Δημοσίου, Αἱμοδοσίας, Δημοσίας Ὑγιεινῆς, Προστασίας καὶ Προαγωγῆς τῆς Ὑγείας, Ἰατρικῆς Ἀντιλήψεως, Ἀναπτύξεως Ἰατρικοῦ καὶ Ὑγειονομικοῦ Δυναμικοῦ, Ὑγειονομικῆς Προστασίας Περιβάλλοντος, Σχολικῆς Ὑγιεινῆς.

Τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας συγκροτοῦν αἱ Διευθύνσεις Γενικῆς Ἀσφαλίσεως Μισθωτῶν, Κλαδικῆς Ἀσφαλίσεως Μισθωτῶν, Ἀσφαλίσεως Αὐτοτελῶς Ἀπασχολουμένων καὶ Ἀγροτῶν, Προσθέτου Ἀσφαλίσεως, Ἀσφαλίσεως Ἀσθενείας καὶ Μητρότητος, Ἀσφαλιστικῆς Νομοθεσίας καὶ Διεθνῶν Συμβάσεων Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας, Διοικητικῆς καὶ Οἰκονομικῆς Ὀργανώσεως τῶν φορέων Κοινωνικῆς Ἀσφαλίσεως, Ἐποπτείας καὶ Ἐλέγχου φορέων Κοινωνικῆς Ἀσφαλίσεως καὶ Ἀναλογιστικῶν Μελετῶν.

Τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Κοινωνικῆς Προνοίας συγκροτοῦν αἱ Διευθύνσεις Δημοσίας Ἀντιλήψεως, Παιδικῆς Προστασίας, Προστασίας Ὑπερηλίκων, Ἀναπήρων, Στεγάσεως καὶ Κοινωνικῆς Ἐργασίας.

Ὡς Γενικαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ Ὑπουργείου Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν χαρακτηρίζονται αἱ Διευθύνσεις Διοικητικοῦ τοῦ ὑπουργείου, Διοικητικοῦ τῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτῶν τελούντων Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, Ὀργανώσεως καὶ Ἐκπαιδεύσεως, Οἰκονομικῶν, Δημοσίων καὶ Διεθνῶν Σχέσεων, Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν, Ἐπιθεωρήσεως, Μηχανογραφήσεως καὶ τὸ Γραφεῖον Νομοθετικοῦ Συντονισμοῦ, εἶναι δὲ ἁρμόδιαι διὰ θέματα ἐν γένει τοῦ ὑπουργείου - ἁπλούστευσις καὶ περιορισμὸς τῶν γραφειοκρατικῶν τύπων καὶ διαδικασιῶν, κατάρτισις, ἀναμόρφωσις καὶ ἐκτέλεσις τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐνημέρωσις τῆς ἡγεσίας καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου ἐπὶ δημοσιευμάτων τοῦ Τύπου κ.ἄ. - καὶ διὰ θέματα ὑπηρεσιακῆς καταστάσεως τοῦ πάσης φύσεως καὶ σχέσεως ἐργασίας προσωπικοῦ τοῦ ὑπουργείου, τοῦ προσωπικοῦ τῶν ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου ἐποπτευομένων ὀργανισμῶν κοινωνικῆς ἀσφαλείας ὡς καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἱδρυμάτων κοινωνικῆς προνοίας, τοῦ μὴ ἔχοντος τὴν ἰδιότητα τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου.

Ἡ Διεύθυνσις Σχέσεων Ἑλλάδος μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων διέπεται ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν καὶ τὰς ἁρμοδιότητας

ὑπὸ τῶν περὶ αὐτῆς κειμένων διατάξεων τοῦ Νόμου 445/1976. Ὡσαύτως, ἡ Διεύθυνσις Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης διέπεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτῆς κειμένων ἑκάστοτε εἰδικῶν διατάξεων.

Β. Ἀποκεντρωμέναι Ὑπηρεσίαι.

Ὡς ἀποκεντρωμέναι ὑπηρεσίαι τοῦ ὑπουργείου λειτουργοῦν:

α) ἡ Ὑγειονομικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν

β) τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Δημοσίας Ὑγείας

γ) ἡ Κεντρικὴ Ἀποθήκη Ὑλικοῦ Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.

Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ δημοσίαν ὑπηρεσίαν ποὺ ὑπάγεται ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ὑπουργεῖον διὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ὑγιεινῆς καὶ ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἐκπαίδευσιν, μετεκπαίδευσιν ἢ εἰδίκευσιν ὑγειονομικοῦ προσωπικοῦ, τὴν μελέτην ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν ζητημάτων ποὺ ἀνάγονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν, τὴν παροχὴν γνωματεύσεων, τὴν διενέργειαν ὑγειονομικοῦ, χημικοῦ, μικροβιολογικοῦ ἢ βιολογικοῦ ἐλέγχου τροφίμων, ποτῶν, ὑδάτων, λυμάτων ἢ χημικῶν καὶ βιολογικῶν προϊόντων.

Τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Δημοσίας Ὑγείας εἶναι ἁρμόδιον γιὰ τὴν παρασκευήν, τὸν ποιοτικὸν ἔλεγχον, τὴν συντήρησιν καὶ ἔγκαιρον διάθεσιν τῶν θεραπευτικῶν ὁρῶν, προφυλακτικῶν ἐμβολίων καὶ συναφῶν βιολογικῶν προϊόντων, τὸν προληπτικὸν καὶ κατασταλτικὸν ἔλεγχον διὰ τῶν ἐνδεικνυομένων ἑκάστοτε μικροβιολογικῶν, βιολογικῶν ἢ ἀνοσοβιολογικῶν ἐξετάσεων ἐπὶ κυτιοσυντηρήτων τροφίμων, ἐπιδεσμικοῦ ὑλικοῦ κλπ., ἐπὶ τοῦ ποσίμου ὕδατος, ἀναψυκτικῶν, γάλακτος κ.ἄ.

Ἡ ἁρμοδιότης τῆς Κεντρικῆς Ἀποθήκης Ὑλικοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν μέριμναν διὰ τὴν παραλαβήν, συντήρησιν, διαφύλαξιν, διαχείρισιν καὶ διακίνησιν τῶν πάσης φύσεως ὑλικῶν καὶ ἐφοδίων ποὺ προορίζονται διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου καὶ τῶν ὑπαγομένων εἰς αὐτὸ Ἱδρυμάτων.

Γ. Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι.

Αἱ Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ ὑπουργείου Κοινωνικῆς Προνοίας ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὴν Διανομαρχιακὴν Ὑπηρεσίαν τῆς Ἐπιθεωρήσεως Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν Βορείου Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ τὰς Ὑπηρεσίας Νομαρχιακοῦ Ἐπιπέδου, αἱ ὁποῖαι εἶναι Διευθύνσεις ἢ Τμήματα Ὑγιεινῆς καὶ Διευθύνσεις ἢ Τμήματα Κοινωνικῆς Προνοίας ποὺ ἐδρεύουν εἰς τὰς Νομαρχίας. Αἱ ἁρμοδιότητές των ἀνάγονται εἰς τὴν ἄσκησιν, ἐντὸς τῆς περιφερείας των, τῶν κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἰσχυούσας διατάξεις ἁρμοδιοτήτων τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ὑγιεινῆς καὶ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Κοινωνικῆς Προνοίας.

Συλλογικὰ ὄργανα τοῦ ὑπουργείου Κοινωνικῆς Προνοίας εἶναι τὸ Ἀνώτατον Ὑγειονομικὸν Συμβούλιον, τὸ Κεντρικὸν Ἐπιστημονικὸν Συμβούλιον Ἰατρικοῦ καὶ Ὀδοντιατρικοῦ Προσωπικοῦ Νοσηλευτικῶν Ἱδρυμάτων (ἁρμόδιον διὰ τὸ ἰατρικὸν καὶ ὀδοντιατρικὸν προσωπικόν, ἐν γένει, νοσηλευτικῶν Ἱδρυμάτων, Ν.Δ. 2592/1953 καὶ Δημοτικῶν Νοσοκομείων), τὸ Ἐθνικὸν Συμβούλιον Ὀγκολογίας (ἁρμόδιον γιὰ τὸν ἀντικαρκινικὸν ἀγῶνα), ἡ Ἐπιτροπὴ Ναρκωτικῶν, τὸ Συμβούλιον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας (ἁρμόδιον διὰ τοὺς ἀσφαλιστικοὺς ὀργανισμούς, πλὴν τοῦ ΙΚΑ καὶ τοῦ ΟΓΑ, καὶ διὰ τὰ ἀσφαλιστέα πρόσωπα), τὸ Συντονιστικὸν Συμβούλιον Στεγάσεως καὶ τὸ Περιφερειακὸν Ἐπιστημονικὸν Συμβούλιον Ἰατρικοῦ καὶ Ὀδοντιατρικοῦ Προσωπικοῦ Νοσηλευτικῶν Ἱδρυμάτων.

15. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ

Περιλαμβάνει τὰς τεχνικὰς ὑπηρεσίας μελέτης, κατασκευῆς, συντηρήσεως κλπ, ὅλων τῶν δημοσίων ἔργων τῆς χώρας. Εἰδικώτερον:

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 910/1977.

Α. Ἡ Κεντρική του Ὑπηρεσία διαρθροῦται ὡς ἑξῆς:

α) Γραφεῖον Ὑπουργοῦ

β) Γραφεῖον Ὑφυπουργοῦ

γ) Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως

δ) Γενικὴ Διεύθυνσις Σχεδιασμοῦ καὶ Προγραμματισμοῦ. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν σύνταξιν καὶ τήρησιν μητρώου ὁδῶν καὶ γεφυρῶν, τὴν ταξινόμησιν τῶν ὁδῶν ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ διὰ τὸν ὁποῖον προορίζονται, τὴν συγκέντρωσιν καὶ ἐπεξεργασίαν στοιχείων περὶ τῶν κυκλοφορούντων ὀχημάτων, τῶν ἀτυχημάτων, τῆς διαρκείας ζωῆς τῶν ὁδοστρωμάτων, τοῦ κόστους κατασκευῆς καὶ συντηρήσεως ὁδικῶν ἔργων ὡς καὶ λοιπῶν συναφῶν στοιχείων, ἀπαραιτήτων διὰ τὸν σχεδιασμὸν τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας, τὴν ἵδρυσιν, ἐξοπλισμόν, λειτουργίαν καὶ συντήρησιν ὑδρολογικῶν σταθμῶν, τὴν διερεύνησιν τοῦ μεγέθους τοῦ ὑδατικοῦ πλούτου καὶ τὴν μελέτην κατανομῆς τῶν ὑδάτων, τὴν ἀξιολόγησιν τῶν πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων καὶ τὴν ἱεράρχησιν αὐτῶν, κλπ.

ε) Γενικὴ Διεύθυνσις ἐκτελέσεως ἔργων. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἐκπονήσεως μελετῶν δημοσίων ἔργων (συγκοινωνιακῶν, ἐγγειοβελτιωτικῶν, ἀποχετεύσεως, ὑδρεύσεως, κτιριακῶν κλπ) καθὼς καὶ διὰ τὴν σύστασιν ἐργολαβιῶν κατασκευῆς τῶν ἔργων τούτων.

στ) Γενικὴ Διεύθυνσις Οἰκισμοῦ. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν ἔγκρισιν τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων, διὰ τὴν ἐκπόνησιν καὶ τὸν ἔλεγχον πολεοδομικῶν μελετῶν, τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ τὴν ἔγκρισιν προτεινομένων σχεδίων πόλεων, τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ τὴν ἔγκρισιν ἐπεκτάσεως ἢ τροποποιήσεων ὑφισταμένων σχεδίων πόλεων, τὴν ἀναθεώρησιν αὐτῶν, διὰ τὴν μελέτην τῶν σχετικῶν πολεοδομικῶν θεμάτων καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν ὅρων δομήσεως, διὰ τὴν εἰσήγησιν ἐπὶ τῆς διαθέσεως ἀκινήτων τοῦ Δημοσίου ἢ νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου, διὰ τὴν γνωμάτευσιν ἐπὶ τῶν θαλασσίων προσχώσεων καὶ ἐπὶ τῆς δομήσεως παρὰ τὴν αἰγιαλίτιδα ζώνην καθὼς καὶ διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ τὴν ἔγκρισιν προτεινομένων θέσεων ἀνεγέρσεως κτιρίων τοῦ Δημοσίου ἢ εἰδικῶν κτιρίων, διὰ τὰς πολεοδομικὰς ἐφαρμογάς, διὰ τὰς πράξεις ἀναλογισμοῦ, προσκυρώσεως καὶ τακτοποιήσεως οἰκοπέδων, διὰ τὴν δημιουργίαν ζωνῶν ἐνεργοῦ πολεοδομίας, τὸν καθορισμὸν τοῦ μακροπροθέσμου καὶ βραχυπροθέσμου πλαισίου ἀναπτύξεως τῆς κατοικίας βάσει τῶν στόχων ἀναπτύξεως τῆς χώρας καὶ τῶν χωροταξικῶν καὶ πολεοδομικῶν δεδομένων, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν μέτρων προστασίας καὶ διατηρήσεως τοῦ φυσικοῦ τοπείου κατὰ τὴν μελέτην ἐγκαταστάσεως οἰκιστικῶν, τουριστικῶν καὶ ἄλλων συγκροτημάτων, διὰ τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὴν ρύπανσιν κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν καὶ λειτουργίαν τῶν ἀνωτέρω συγκροτημάτων, διὰ τὴν διατήρησιν παραδοσιακῶν οἰκοισμῶν, τὰς ἀντισεισμικὰς κατασκευάς, κλπ.

ζ) Γενικὴ Διεύθυνσις ἔργων Μείζονος Πρωτευούσης. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν μελέτην ἐν γένει καὶ τὴν εἰσήγησιν ἐπὶ τῶν προγραμμάτων μελετῶν καὶ κατασκευῶν ἔργων ὑποδομῆς τῆς Μείζονος Πρωτευούσης, ἁρμοδιότητος τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων.

η) Γενικὴ Διεύθυνσις Εἰδικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ Διοικήσεως. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσίαν Ἠλεκτρομηχανολογικῶν Ἔργων, τὸ Κέντρον Ἐρευνῶν Δημοσίων Ἔργων καὶ τὴν Ὑπηρεσίαν Διοικήσεως. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν μελέτην, κατασκευὴν καὶ συντήρησιν ἠλεκτρομηχανολογικῶν ἔργων, διὰ τὴν ἐκπόνησιν ἠλεκτρομηχανολογικῶν μελετῶν συγκοινωνιακῶν, ὑδραυλικῶν καὶ κτιριακῶν ἔργων, κλπ. καὶ συσκευῶν, τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐφαρμογῆς των καὶ τὴν ἀναπροσαρμογὴν καὶ βελτίωσιν αὐτῶν, διὰ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν μελέτην ὑλικῶν καὶ κατασκευῶν τῶν πάσης φύσεως ἔργων ἁρμοδιότητος τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων (γεωλογικαὶ ἔρευναι, κατάταξις τῶν ἐδαφῶν, ἀναγνώρισις πετρωμάτων, ἔρευνα ἐπὶ τῶν μεθόδων δοκιμῶν τῶν χαρακτηριστικῶν ποιότητος τῶν φυσικῶν ἀσφάλτων, πισσῶν, ἀσφαλτολίθων, πετρελαϊκῶν ἀσφάλτων, ὀδοπισσῶν, ἀσφαλτικῶν διαλυμάτων, ἀσφαλτικῶν γαλακτωμάτων, βελτιωτικῶν προσφύσεως καὶ προσθέτων τῶν ἀσφαλτικῶν ὑλικῶν κλπ., μετρήσεις παραμορφώσεων ἢ ὀλισθηρότητος ὑφισταμένων ὁδοστρωμάτων ὁδῶν καὶ ἀεροδρομίων, χημικαὶ ἀναλύσεις ἀνοργάνων ὑλικῶν ὡς τσιμέντου, πετρωμάτων, ἐδαφῶν, ὑδάτων, χρωμάτων κλπ. ἀπαιτουμένων διὰ τὴν ἔρευναν ἢ μελέτην τῶν διαφόρων ὑλικῶν καὶ κατασκευῶν ἔργων ἁρμοδιότητος τοῦ ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, ἔρευναν ἐπὶ τῶν μεθόδων τεχνολογικῶν δοκιμῶν τσιμέντου, ἔρευναν διαφόρων εἰδῶν κονιῶν, ἔρευναν καὶ μελέτην μεθόδων δοκιμῶν ὑλικῶν καὶ συστημάτων μονώσεως ἔναντι τοῦ ἤχου κλπ), διὰ τὸν καθορισμὸν προτύπων μεθόδων μετρήσεως τῆς ρυπάνσεως τοῦ περιβάλλοντος ἐκ μολύνσεων ἢ λοιπῶν δυσμενῶν ἐπιδράσεων ἐκ τῆς ἐκτελέσεως ἢ λειτουργίας δημοσίων ἔργων ὡς καὶ ἡ διενέργεια τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ μετρήσεων, κ. ἄ.

ε) Ὑπηρεσία Χαρτογραφήσεων καὶ κτηματολογίου. Εἶναι ἁρμοδία διὰ τὰς ἀεροφωτογραφήσεις καὶ ἐπιγείας φωτογραφήσεις, διὰ τὰς ἐμφανίσεις ἀεροφίλμς, ἐκτυπώσεις ἀντιγράφων καὶ διαθετικῶν, μεγεθύνσεις ἀεροφωτογραφιῶν, τὴν μελέτην καὶ ἐκτέλεσιν τῶν πάσης φύσεως φωτογραμμετρικῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν κατάρτισιν φωτοχαρτῶν ἐν γένει, διὰ τὰς γεωδαιτικὰς μετρήσεις καὶ γεωδαιτικοὺς ὑπολογισμούς, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν φωτογραμμετρικῶν ἀποδόσεων διὰ στερεοαναγωγικῶν ὀργάνων, διὰ τὴν διὰ στερεοαναγωγικῶν ὀργάνων κατάρτισιν χαρτῶν, διὰ τὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἐνημέρωσιν ὑφισταμένων χαρτῶν, διὰ τὸν συντονισμὸν καὶ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐκτελουμένων πάσης φύσεως κτηματογραφήσεων, καθὼς καὶ τῶν διοικητικῶν διαδικασιῶν διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ γενικοῦ κτηματολογίου τῆς χώρας, κλπ.

ι) Γενικὴ Ἐπιθεωρήσεως Δημοσίων Ἔργων Βορείου καὶ Νοτίου Ἑλλάδος. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα ἑκάστης Γενικῆς Ἐπιθεωρήσεως ἀνήκει ὁ ἔλεγχος εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ εἰς τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχετικῶν προδιαγραφῶν, κανονισμῶν, ὁδηγιῶν καὶ συμβάσεων ἐν γένει τῶν ὑπὸ τῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν ἐκπονουμένων μελετῶν καὶ ἐκτελουμένων ἔργων, ὡς καὶ τῆς συντηρήσεως καὶ λειτουργίας αὐτῶν, κλπ., ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τῆς πορείας ἐκπονήσεως τῶν μελετῶν, κατασκευῆς καὶ συντηρήσεως τῶν ἔργων, τοῦ τρόπου ἐφαρμογῆς τῶν πολεοδομικῶν ἐν γένει διατάξεων καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν διαχειρίσεων χρηματικοῦ καὶ ὑλικοῦ. Ἀκόμη, ἡ ὑποβολὴ ἐκθέσεων ἐπὶ τῶν γενομένων ἐλέγχων καὶ σχετικῶν προτάσεων διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ἐφαρμοζομένων μεθόδων μελέτης κατασκευῆς καὶ συντηρήσεως τῶν ἔργων, τοῦ τρόπου διαθέσεως, προμηθείας, φυλάξεως καὶ συντηρήσεως τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, μεταφορικῶν μέσων καὶ ἐφοδίων καὶ τῆς ἐν γένει ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν.

ια) Διεύθυνσις Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης.

Αἱ Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων διακρίνονται εἰς περιφερειακὰς ὑπηρεσίας νομαρχιακοῦ ἐπιπέδου καὶ εἰς περιφερειακὰς ὑπηρεσίας διανομαρχιακοῦ ἐπιπέδου. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν αἱ Διευθύνσεις Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ αἱ Διευθύνσεις Πολεοδομίας Νομαρχίας. Εἶναι ἁρμόδιαι διὰ τὴν

μελέτην καὶ κατασκευὴν ἔργων, διὰ τὴν ἔκδοσιν οἰκοδομικῶν ἀδειῶν, τὰς τοπογραφήσεις καὶ ἀπαλλοτριώσεις, τὸν στατικὸν ἔλεγχον μελετῶν, τὴν ἐφαρμογὴν τῆς νομοθεσίας περὶ ἐπικινδύνων καὶ ἑτοιμορρόπων κτισμάτων, διὰ τὴν ἀστυνόμευσιν ἰδιωτικῶν δομικῶν κατασκευῶν ἀπὸ ἀπόψεως συμμορφώσεως πρὸς τὴν ἄδειαν οἰκοδομῆς καὶ τὰς πολεοδομικὰς διατάξεις καὶ κανονισμούς, τὴν ἔκδοσιν τῶν σχετικῶν πράξεων κλπ. Τὰς Περιφερειακὰς Ὑπηρεσίας Διανομαρχιακοῦ Ἐπιπέδου τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων ἀποτελοῦν α) αἱ Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι Δημοσίων Ἔργων, β) ἡ Ὑπηρεσία Ἔργων Ὑποδομῆς Μείζονος Πρωτευούσης καὶ γ) αἱ Διευθύνσεις Ἐλέγχου κατασκευῆς Ἔργων.

Εἶναι ἐν γένει ἁρμόδιαι ἐπὶ θεμάτων ἁρμοδιότητος κατὰ τὰ ἀνωτέρω τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, τὰ ὁποῖα ὑπάγονται εἰς τὴν περιφέρειάν των. Μὲ ἄλλας λέξεις πρόκειται, κατ' ἀρχήν, περὶ τῆς καθ' ὕλην ἁρμοδιότητος τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς κατὰ τόπον ἁρμοδιότητός των.

16. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Συνεστήθη προσφάτως ὑπὸ τοῦ νόμου 1032/1980. Ἔχει τὴν ἀποκλειστικὴν ἁρμοδιότητα:

α) Διὰ τὴν σύνταξιν, συμπλήρωσιν, τροποποίησιν ἢ ἀναθεώρησιν καὶ τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐφαρμογὴν περιφερειακῶν καὶ εἰδικῶν χωροταξικῶν σχεδίων καὶ προγραμμάτων.

β) Διὰ τὴν χρηματοδότησιν καὶ ἐκπόνησιν μελετῶν περιφερειακῶν καὶ εἰδικῶν χωροταξικῶν σχεδίων καὶ προγραμμάτων.

γ) Διὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν κατευθύνσεων καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ θεμάτων περιβάλλοντος, τὴν κατάρτησιν σχεδίων καὶ προγραμμάτων καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τὸν συντονισμὸν τῶν εἰδικῶν προγραμμάτων προστασίας τοῦ περιβάλλοντος τῶν ἐπὶ μέρους φορέων, ὡς καὶ τὴν κάλυψιν θεμάτων περιβάλλοντος μὴ περιλαμβανομένων εἰς τὰς ἁρμοδιότητας ἄλλου φορέως.

δ) Διὰ τὴν χάραξιν καὶ ἐφαρμογὴν οἰκιστικῆς καὶ πολεοδομικῆς πολιτικῆς, τὴν ἐκπόνησιν, ἔγκρισιν, τροποποίησιν, ἀνάθεσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἀναγκαίων ρυθμιστικῶν, πολεοδομικῶν, οἰκιστικῶν καὶ λοιπῶν σχεδίων καὶ προγραμμάτων, ὡς καὶ τὴν εἰσήγησιν πρὸς τὴν Οἰκονομικὴν καὶ Νομισματικὴν Ἐπιτροπὴν περὶ τῆς ἀκολουθητέας στεγαστικῆς πολιτικῆς διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὡς ἄνω προγραμμάτων καὶ τὸν συντονισμὸν τῶν εἰδικῶν προγραμμάτων τῶν ἐπὶ μέρους φορέων.

ε) Διὰ τὴν κατάρτισιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν προγραμμάτων χαρτογραφήσεως καὶ κτηματολογίου, ὡς καὶ τὴν ἐποπτείαν καὶ τὸν συντονισμὸν σχετικῶν προγραμμάτων Ὀργανισμῶν.

Τὸ Ὑπουργεῖον Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος ἔχει ἐπίσης τὸ σύνολον τῶν ἁρμοδιοτήτων τῶν εἰς αὐτὸ μεταφερομένων ὑπηρεσιῶν, ὅλας τὰς ἁρμοδιότητας ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν πολεοδομικὴν καὶ οἰκιστικὴν νομοθεσίαν, ὡς καὶ ὅλας τὰς ἁρμοδιότητας ἄλλων Ὑπουργῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἢ ὀργάνων ποὺ ὑπάγονται διὰ τοῦ νόμου 1032 εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο. Ἀσκεῖ ἐπίσης τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν οἰκοδομικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἐπὶ τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου καὶ δημοσίων ἐπιχειρήσεων, τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότης ἀνάγεται εἰς θέματα ἁρμοδιότητος τοῦ ὑπουργείου καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ ταμείου Ἐφαρμογῆς Ρυθμιστικῶν καὶ Πολεοδομικῶν Σχεδίων, τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Πολεοδομίας καὶ Στεγάσεως, τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωπονικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Κτηματικῶν Ὁμάδων.

Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος μετεφέρθησαν ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις Οἰκισμοῦ, ἡ Ὑπηρεσία Χαρτογραφήσεων καὶ Κτηματολογίου, ὡρισμένα Τμήματα Πολεοδομίας καὶ Πολεοδομικῶν Ἐφαρμογῶν καὶ αἱ ἀντίστοιχοι περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι.

Ὁ Ὀργανισμὸς τοῦ Ὑπουργείου θὰ καταρτισθῇ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως ἰσχύος τοῦ νόμου 1032 (14.3.1980) διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος κατόπιν προτάσεων τῶν Ὑπουργῶν Προεδρίας Κυβερνήσεως, Οἰκονομικῶν καὶ Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος.

17. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

Ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν συγκοινωνιῶν τῆς χώρας, ἡ δὲ ἁρμοδιότης του ἐκτείνεται ἐπὶ τῶν εἰς τὸ Κράτος σιδηροδρόμων καὶ τροχιοδρόμων, εἰς τὰ ζητήματα τῶν αὐτοκινήτων, εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ταχυδρομικῆς ὑπηρεσίας καὶ τῶν τηλεπικοινωνιῶν καὶ τῶν ἀπὸ ἀέρος μεταφορῶν. Εἰδικώτερον:

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 985/1977. Περιλαμβάνει α) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Μεταφορῶν (Ἀστικῶν, Ὑπεραστικῶν, Σιδηροδρόμων, Εἰδικῶν Ἐπιβατικῶν, Ἐθνικῶν Ἐμπορευματικῶν, Διεθνῶν), β) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ταχυδρομείων - Τηλεπικοινωνιῶν (Ταχυδρομικὴ Τηλεπικοινωνιακὴ Ἐκμετάλλευσις, Διεθνεῖς Ἐπικοινωνίαι κ.ἄ.), γ) τὴν Διεύθυνσιν Ἐναερίων Μεταφορῶν καὶ δ) τὰς Γενικὰς Ὑπηρεσίας (Διοικητικοῦ, Οἰκονομικοῦ Διεθνῶν Σχέσεων κλπ.). Ὅπως καὶ εἰς ἄλλα Ὑπουργεῖα, ἔτσι καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν λειτουργεῖ Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, Ὑφυπουργοῦ, Γενικοῦ Γραμματέως, Διεύθυνσις Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης καὶ Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. Ἡ ἁρμοδιότης τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν ἐκτείνεται εἰς τὰ θέματα ὀργανώσεως ἐν γένει τῶν ὁδικῶν ἢ σιδηροδρομικῶν ἀστικῶν συγκοινωνιῶν καὶ μεταφορῶν διὰ τοῦ ὁδικοῦ καὶ σιδηροδρομικοῦ δικτύου τῆς χώρας καὶ ἀπὸ ἀέρος, εἰς τὰ ἐν γένει θέματα τῶν αὐτοκινήτων, (ἐπιβατικῶν, λεωφορείων, φορτηγῶν κλπ., ἰδιωτικῆς καὶ δημοσίας χρήσεως), εἰς τὰ θέματα τῶν διεθνῶν ὁδικῶν ἐπιβατικῶν καὶ ἐμπορευματικῶν μεταφορῶν, εἰς τὴν μελέτην θεμάτων ποὺ ἀφοροῦν εἰς τὴν τεχνικὴν ἐξελίξεως τῶν ὁδικῶν κλπ. ὀχημάτων, τὴν μελέτην διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ὅρων καὶ προϋποθέσεων ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας σταθμῶν ἐξυπηρετήσεως ὁδικῶν ὀχημάτων καὶ πρατηρίων ὑγρῶν καυσίμων, τὴν κατάρτισιν τοῦ Κώδικος Ὁδικῆς Κυκλοφορίας, τὴν περιστολὴν τῶν ὁδικῶν ἀτυχημάτων, τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος ἐκ τῶν καυσαερίων, θέματα ἀφορῶντα τὴν ἐκπαίδευσιν ὑποψηφίων ὁδηγῶν αὐτοκινήτων καὶ μοτοσυκλετιστῶν, τὴν ἰατρικήν, θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἐξέτασιν καὶ ἐπανεξέτασιν αὐτῶν, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὑφισταμένου ἢ τὴν ἐγκατάστασιν νέου δικτύου ἀστικῶν μεταφορῶν, τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τῶν σιδηροδρόμων, τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἀναπροσαρμογὴν τῆς ταχυδρομικῆς, τηλεγραφικῆς καὶ τηλεφωνικῆς νομοθεσίας, τὴν λῆψιν μέτρων διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν μεθόδων ταχυδρομικῆς, τηλεγραφικῆς καὶ τηλεφωνικῆς ἐκμεταλλεύσεως, τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ταχυδρομικῶν σχέσεων τῆς χώρας μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Παγκοσμίου Ταχυδρομικῆς Ἑνώσεως καὶ τῶν ὀργάνων αὐτῆς, τὴν σχεδίασιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τῶν ἀεροπορικῶν μεταφορῶν καὶ τῶν σχετικῶν κατασκευῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, τὴν ἵδρυσιν, κατασκευὴ καὶ ἀνάπτυξιν ἀερολιμένων κ.ἄ.

18. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΕΩΣ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 540/1977, ἔχει δὲ ὡς ἀποστολήν του ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς χαρασσομένης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως πολιτικῆς καὶ τῶν λαμβανομένων ὑπ' αὐτῆς ἀποφάσεων:

1. Τὴν ἐξασφάλισιν καὶ διατήρησιν τῆς Δημοσίας Τάξεως,
2. Τὴν διαχείρισιν τῆς Δημοσίας καὶ Ἐθνικῆς Ἀσφαλείας,
3. Τὴν ἄσκησιν τῆς Ἀστυνομίας ἐν γένει,
4. Τὴν Πυρασφάλειαν,
5. τὴν Ἀγροτικὴν Ἀσφάλειαν,
6. Τὴν Πολιτικὴν Ἄμυναν τῆς χώρας, καὶ
7. Τὴν ἄσκησιν τῶν εἰδικοῦ χαρακτῆρος ἁρμοδιοτήτων των, βάσει τῶν κειμένων περὶ αὐτῶν διατάξεων.

Ἡ κεντρική του ὑπηρεσία διαρθροῦται ὡς ἑξῆς: Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, Συντονιστικὸν Ἐπιτελεῖον, Ἀρχηγεῖον Πυροσβεστικοῦ Σώματος, Ὑπηρεσία Ἐθνικῆς Ἀσφαλείας, Ὑπηρεσία Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης, Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀγροφυλακῆς, Διεύθυνσις Ἐγκληματολογικῶν Ὑπηρεσιῶν, Διεύθυνσις Προστασίας Ἐθνικοῦ Νομίσματος, Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. Λειτουργοῦν, ἐπίσης, Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου, Ὑπηρεσία Ἐντελλομένων Ἐξόδων καὶ Γραφεῖον Παρέδρου Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου.

19. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ

Διέπεται ἀπὸ τὸ Προεδρικὸν Προεδρικὸν Διάταγμα 95/1977 (31). Ἔργον του εἶναι ἡ μελέτη καὶ εἰσήγησις κάθε μέτρου ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ προαγωγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ καὶ τὴν διοίκησιν τῶν σχετικῶν ὑπηρεσιῶν. Εἰδικώτερον, εἶναι ἁρμόδιον διὰ τὴν ὀργάνωσιν, ἀνάπτυξιν, ποιοτικὴν βελτίωσιν, διάρθρωσιν καὶ συγκρότησιν τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, διὰ τὴν μελέτην καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως πλοίων ναυλαγορᾶς, τῆς προσελεύσεως πλοίων, τῶν διεθνῶν ναυτιλιακῶν σχέσεων, τῆς προσελκύσεως ναυτιλιακοῦ κεφαλαίου, τῆς ναυπηγοεπισκευαστικῆς δραστηριότητος, τῆς ναυτιλιακῆς πίστεως, τῆς προσελκύσεως καὶ ἐγκαταστάσεως ναυτιλιακῶν ἐπιχειρήσεων. Μεριμνᾶ ἐπίσης διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν δι' ἐπιβατηγῶν πλοίων ἀκτοπλοϊκῶν συγκοινωνιῶν τῆς χώρας ἐν γένει, συλλέγει στοιχεῖα καὶ πληροφορίας περὶ ὑφισταμένων θαλασσίων κινδύνων πρὸς ἐνημέρωσιν τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν πλοίων, μεριμνᾶ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ, διὰ τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν ἐπὶ θεμάτων ἀναγομένων εἰς τὴν κυρίαν, ἐπικουρικὴν καὶ κατὰ κινδύνων πολέμου ἀσφάλειαν τῶν ναυτικῶν, διὰ τὴν ἄσκησιν λιμενικῆς ἀστυνομίας, διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ἐναλίου πλούτου, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ρυπάνσεως τῆς θαλάσσης κ.ἄ. Ἡ κεντρική του Ὑπηρεσία ἀποτελεῖται ἀπὸ: α) τὸ Γραφεῖον Ὑπουργοῦ, β) τὸ Γραφεῖον Γενικοῦ Γραμματέως, γ) τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος, δ) τὸν Ὑπαρχηγὸ τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος, ε) τὴν Γενικὴν Ἐπιθεώρησιν, στ) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Πλοίων, ζ) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Προσωπικοῦ Πλοίων, η) τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Λιμένων καὶ Παραλίων, θ) τὴν Ὑπηρεσίαν Διοικήσεως καὶ ι) τὸ Γραφεῖον Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων. Παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας λειτουργοῦν ἐπίσης Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου τοῦ Κράτους, Γραφεῖον Παρέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, Ὑπηρεσία ἐντελλομένων ἐξόδων καὶ Ὑπηρεσία Στατιστικῆς. Περιφερειακαὶ Ὑπηρεσίαι εἶναι: αἱ Λιμενικαὶ Ἀρχαὶ Ἐσωτερικοῦ -Ἐξωτερικοῦ (Κεντρικὰ Λιμεναρχεῖα, Λιμεναρχεῖα, Ὑπολιμεναρχεῖα, Λιμενικοὶ Σταθμοὶ καὶ Προξενικὰ Λιμεναρχεῖα), αἱ Σχολαὶ Λιμενικοῦ Σώματος, αἱ Δημόσιαι Σχολαὶ Ἐμπορικοῦ Ναυτι-

κοῦ, ἡ 'Επισκευαστικὴ Βάσις Λιμενικοῦ Σώματος, ἡ Διεύθυνσις Θαλασσίων Κρατικῶν Μεταφορῶν, ἡ 'Επιθεώρησις 'Εμπορικῶν Πλοίων καὶ ἡ 'Υπηρεσία Ναυτικῶν Μητρώων. Μεταξύ, τέλος, τῶν συλλογικῶν ὀργάνων τοῦ ὑπουργείου 'Εμπορικῆς Ναυτιλίας περιλαμβάνονται ἡ Μόνιμος 'Εκτιμητικὴ 'Επιτροπὴ Ναυτικῶν 'Επιτάξεων καὶ Ναυλώσεων, ἡ τριμελὴς Γνωμοδοτικὴ 'Επιτροπὴ Ναυλώσεων, ἡ Εἰδικὴ 'Επιτροπὴ Προκαταβολῶν, τὸ Συμβούλιον τοῦ 'Εμπορικοῦ Ναυτικοῦ, τὰ Πειθαρχικὰ Συμβούλια 'Εμπορικοῦ Ναυτικοῦ, ἡ Γνωμοδοτικὴ 'Επιτροπὴ 'Ακτοπλοϊκῶν Συγκοινωνιῶν κ.ἄ.

20. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Διὰ τοῦ νόμου 3200 τοῦ 1955 συνεστήθη θέσις 'Υπουργοῦ Βορείου 'Ελλάδος, ἑδρεύοντος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ 'Υπουργοῦ Βορείου 'Ελλάδος, μὲ ἕδραν τὰ 'Ιωάννινα. "Ηδη, τὸ 'Υπουργεῖον Βορείου 'Ελλάδος, καταργηθὲν διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 957/1961, ἐπανιδρύθη μὲ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 192 τῆς 20/20 Νοεμβρίου 1974, διεπόμενον ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὰ κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ Νομοθετικοῦ τούτου Διατάγματος ἐκδοθέντα Προεδρικὰ Διατάγματα. "Εδρα τοῦ 'Υπουργείου αὐτοῦ ὁρίζεται καὶ πάλιν ἡ Θεσσαλονίκη.

'Ο 'Υπουργὸς Βορείου 'Ελλάδος ἀποτελεῖ μέλος τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ εἶναι ὁ ἀνώτατος ἐκπρόσωπος τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς περιφερείας τῶν νομῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης. "Εργον του εἶναι: α) 'Ο συντονισμὸς καὶ ἡ ἐνεργοποίησις τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς εἰς τὰς περιφερείας τῶν νομῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης, β) ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν Νομαρχιῶν τῶν ὡς ἄνω περιφερειῶν, ἐπιφυλασσομένης τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ 'Υπουργοῦ 'Εσωτερικῶν, γ) ἡ εἰσήγησις εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐπὶ παντὸς θέματος ποὺ ἀφορᾶ εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς περιφερείας του, τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου καὶ τὴν ἐν γένει οἰκονομικήν, κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, δ) ἡ μελέτη κάθε ἄλλου θέματος τῆς περιφερείας του ποὺ ἤθελεν ἀνατεθῆ εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ στ) ἡ λῆψις οἱωνδήποτε μέτρων, προβλεπομένων ἀπὸ τὰς κειμένας διατάξεις, πρὸς ἀντιμετώπισιν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν.

Εἰς τὸ 'Υπουργεῖον Βορείου 'Ελλάδος λειτουργοῦν αἱ κάτωθι ὑπηρεσίαι:

α) 'Ιδιαίτερον Γραφεῖον τοῦ 'Υπουργοῦ, β) 'Υπηρεσία Πολιτικῶν 'Υποθέσεων, γ) Νομικὸν Γραφεῖον, δ) Γραφεῖον Πληροφοριῶν καὶ Δημοσίων Σχέσεων, ε) Γραφεῖον Νομικοῦ Συμβούλου τοῦ Κράτους καὶ στ) 'Υπηρεσία Παρέδρου τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου.

Κατὰ ταῦτα, ὁ 'Υπουργὸς Βορείου 'Ελλάδος δὲν προΐσταται κάποιας κεντρικῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ τῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης (σημειωτέον, πάντως ὅτι, κατὰ τὸν ἱδρυτικὸν νόμον 3200 τοῦ 1955, εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ 'Υπουργοῦ Βορείου 'Ελλάδος ὑπήγετο καὶ ὁ νομὸς 'Ηπείρου). 'Εξομοιοῦται πρὸς τοὺς λοιποὺς ὑπουργούς, δὲν ἔχει ὅμως τὸ δικαίωμα τῆς προσυπογραφῆς τῶν Διαταγμάτων. Παρέκκλισις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς σημειοῦται εἰς τὸν νόμον 2547/1953, συμφώνως μὲ τὸν ὁποῖον Διατάγματα θεσπίζοντα τὴν ἀφαίρεσιν ἁρμοδιοτήτων ποὺ ἔχουν ὑπαχθῆ εἰς τὸν 'Υπουργὸν Βορείου 'Ελλάδος δυνάμει τοῦ νόμου περὶ ἀποκεντρώσεως (3200/1953) καὶ τὴν ὑπαγωγήν των εἰς ἄλλα ὑπουργεῖα, ἐκδίδονται κατόπιν προτάσεως (ἄρα καὶ προσυπογραφῆς) τοῦ οἰκείου ὑπουργοῦ, τοῦ 'Υπουργοῦ Συντονισμοῦ καὶ τοῦ 'Υπουργοῦ Βορείου 'Ελλάδος.

"Αν καὶ προϊστάμενος, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, τῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης, ὁ 'Υπουργὸς Βορείου 'Ελλάδος, δὲν εἶναι καὶ ἱεραρχικῶς προϊστάμενος τῶν νομαρχῶν τῆς περιφερείας του, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑφιστάμενοι τοῦ 'Υπουργοῦ 'Εσωτερικῶν.

'Υπουργικὸν Συμβούλιον. Καλεῖται οὕτω τὸ συλλογικὸν ὄργανον τοῦ Κράτους ποὺ συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς καὶ ὑφυπουργοὺς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. 'Ο ὅρος «'Υπουργικὸν Συμβούλιον» (Le Conseil des Ministres, the Cabinet), εἶναι συνώνυμος πρὸς τὴν λέξιν «Κυβέρνησις» (le Gonvernement), λαμβανομένην ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν· οὕτω κατὰ τὸ ἄρθρον 81 τοῦ Συντάγματος (1975), «Τὴν Κυβέρνησιν ἀποτελεῖ τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον, συγκείμενον ἐκ τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν 'Υπουργῶν».

'Ο θεσμὸς τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου δὲν ἀποτελεῖ ὀργανικὸν στοιχεῖον παντὸς κυβερνητικοῦ συστήματος· οὕτω ὁ θεσμὸς αὐτὸς εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸ προεδρικὸν σύστημα τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν τῆς 'Αμερικῆς· εἰς τὸ πολίτευμα αὐτό, οἱ ὑπουργοὶ δὲν ἀποτελοῦν μέλη συλλογικοῦ ὀργάνου, ἀλλὰ κάθε ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἀσχολεῖται μεμονωμένως μὲ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπουργείου του, ἡ ἑνότης δὲ τῆς κυβερνητικῆς δράσεως ἐξασφαλίζεται ὑπὸ τοῦ 'Αρχηγοῦ τοῦ Κράτους, τοῦ Προέδρου τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ.

'Ο θεσμὸς τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου εἶναι 'Αγγλικῆς καταγωγῆς, προῆλθε δέ, περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου, ἐκ τοῦ «διαρκοῦς ἢ ἰδιαιτέρου Συμβουλίου» (Permanent or Privy Conncil) τοῦ βασιλέως. Τὸ Privy Conncil ἀποτελούμενον ἀπὸ εὐγενεῖς ἢ διακεκριμένα διὰ τὴν ἱκανότητά τους πρόσωπα, ὅλα ἐκλεκτὰ καὶ ἔμπιστα τοῦ Στέμματος — ἀνάλογον αὐτοῦ ἦσαν εἰς τὴν Γαλλίαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ 1789 τὸ Conseil du Roi ποὺ ἀπετέλεσε τὸν πρόδρομον τοῦ Γαλλικοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας, τοῦ Conseil d'Etat — ἦτο συμβουλευτικὸν ὄργανον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Μονάρχης συνεζήτει τὰς σημαντικὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους καὶ ἐλάμβανε συνήθως τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις του. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Α' (πρῶτον ἥμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος) ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια ὅπως, προκειμένου περὶ τῶν μᾶλλον σοβαρῶν καὶ λεπτῶν κυβερνητικῶν ὑποθέσεων, συγκαλῆται, ἀντὶ ὁλοκλήρου τοῦ πολυμελοῦς Privy Conncil, περιωρισμένος μόνον ἀριθμὸς ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ· οὕτω συνεστήθη εἶδος μυστικοῦ Συμβουλίου τοῦ Βασιλέως, ὀνομασθὲν διαδοχικῶς Committee of state, junto ἢ τέλος Cabinet. Τὸ Cabinet τοῦτο ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὸ «ἔμβρυον» ἀπὸ τὸ ὁποῖον διεμορφώθη ὁ θεσμὸς τοῦ συγχρόνου 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου. "Οργανον κατ' ἀρχὰς τῆς προσωπικῆς ἐξουσίας τοῦ Μονάρχου, τὸ Cabinet ἀπέκτησε βαθμιαίως, μετὰ τὴν 'Αγγλικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1688 πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν ἔναντι τοῦ Στέμματος, ἀφ' ὅτου, ἰδίως ἐπὶ ὑπουργείου τοῦ William Pitt (1784), καθιερώθη, ὅπως ὅλα τὰ μέλη τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου λαμβάνωνται ἐκ τοῦ πλειοψηφοῦντος εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων κόμματος (ἀρχὴ τῆς κομματικῆς ὁμοιογενοῦς κυβερνήσεως ἢ τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἑνὸς κόμματος).

Τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον ὡς Σῶμα καθιερώθη ρητῶς, διὰ πρώτην φορὰν νομοθετικῶς, διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 3/10 'Απριλίου 1833 (13) «περὶ τοῦ σχηματισμοῦ Γραμματειῶν». Εἰς τὸ ἄρθρον 5 τοῦ Διατάγματος τούτου ὡρίζετο ἡ σύνθεσις τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου: «'Η ὁλομέλεια τῶν Γραμματέων τῆς 'Επικρατείας σχηματίζει τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον, τοῦ ὁποίου ὁ πρόεδρος ὀνομάζεται ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Βασιλέα», εἰς δὲ τὸ ἄρθρον 6 αἱ ἁρμοδιότητες αὐτοῦ. "Ηδη, προβλέψαντος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975, εἰς τὸ ἄρθρον 81 §1 αὐτοῦ, τὴν ἔκδοσιν νόμου, διὰ τοῦ ὁποίου ὁρίζονται τὰ τῆς συνθέσεως καὶ λειτουργίας τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου, ἰσχύει ὁ Νόμος 400/1976. Συνταγματικῶς, τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον θεσπίζεται ρητῶς μόνον ἀπὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927 (ἄρθρον 87 καὶ ἑπ.)

ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον, εἰς τὰ κράτη κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἐμφανίζει τὰς ἀκολούθους ἰδιότητας: 1) 'Οφεῖλον νὰ τυγχάνῃ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας (βλ. λ. κοινοβουλευτισμός), τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον ἀποτελεῖ ἔκφρασιν, εἶναι «'Επιτροπὴ ἑνὸς κόμματος» (a party Committee)· συγκροτεῖται ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τῶν ἐπιλέκτων, συνήθως μὲν ἑνὸς ('Αγγλία) ἐνίοτε ὅμως καὶ περισσοτέρων κομμάτων (κυβέρνησις συνασπισμοῦ). 'Εξαίρεσιν ἀποτελοῦν αἱ λεγόμεναι «ὑπηρεσιακαὶ κυβερνήσεις» (les cabinets d'affairs)· αὐταὶ σχηματιζόμεναι εἰς κρισίμους ἐποχὰς καὶ διὰ ὡρισμένην μεταβατικὴν περίοδον στεροῦνται κομματικοῦ χαρακτῆρος, ἀποτελοῦνται δὲ ἀπὸ ἄνδρας ἄνευ πολιτικῆς χροιᾶς, ἐπιφορτισμένους μὲ τὴν διεκπεραίωσιν τῶν τρεχουσῶν ὑποθέσεων, κατὰ τὴν περίοδον διὰ τὴν ὁποίαν διωρίσθησαν ὑπουργοί. 2) Εἶναι Σῶμα κυβερνητικὸν μὲ πολιτικὴν ἑνότητα. Σὰν τέτοιο τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον δίδει τὴν ἐνιαίαν προγραμματικὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν δημόσιαν ζωὴν τῆς χώρας καὶ καθορίζει τὴν γενικὴν πολιτικὴν τῆς «κυβερνήσεως» (ὁ ὅρος «κυβέρνησις» λαμβάνεται ἐνταῦθα ὑπὸ εὐρεῖαν ἔννοιαν, ὡς συνώνυμος τῆς λέξεως «κυβερνῶντες» περιλαμβάνων οὕτω πλὴν τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου, τὸν 'Ανώτατον "Αρχοντα καὶ τὰ Νομοθετικὰ Σώματα. 3) Εἶναι ὄργανον διοικητικόν, ἐνεργοῦν συμφώνως πρὸς τοὺς κειμένους κανόνας δικαίου ἢ ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν. Οὕτω τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον ἀσκεῖ καὶ ἁρμοδιότητας καθαρῶς διοικητικάς, ἐπιμελούμενον τῆς ρυθμίσεως καὶ εἰς τὰς λεπτομερίας ζητημάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, εἴτε ὡς Σῶμα, διὰ τοῦ συνόλου τῶν μελῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ διοικητικὰ ὄργανα, τῶν σχετικῶν πράξεων αὐτοῦ ὑποκειμένων, εἰς τὸν δικαστικὸν ἔλεγχον τοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας, εἴτε δι' ἑκάστου ὑπουργοῦ ἢ ὑφυπουργοῦ, ἀτομικῶς ἐνεργούντων, ὡς προϊσταμένων τῶν καθ' ἕκαστον κλάδων τῆς διοικήσεως. 'Εξ ἄλλης ἀπόψεως, τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον, ὡς Σῶμα, εἶναι ἄλλοτε μὲν ἀποφάσιζον ὄργανον, ὁσάκις λαμβάνει ἀπὸ ἐπὶ ζητημάτων τῆς ἰδίας του ἁρμοδιότητος, ἄλλοτε δέ, ἁπλῶς διασκεπτόμενον Σῶμα· τοῦτο συμβαίνει ὁσάκις θέματα (ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν ἁρμοδιότητα ἑνὸς ἢ πλειόνων μόνον ὑπουργῶν, χρήζοντα ὅμως πρακτικῶς τῆς συναινέσεως ὁλοκλήρου τῆς κυβερνήσεως, λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης σημασίας αὐτῶν καὶ ἰδία ὁσάκις ἅπτονται τῆς γενικῆς πολιτικῆς αὐτῆς, δυνάμενα ὡς τοιαῦτα νὰ δημιουργήσουν συλλογικὴν εὐθύνην τῆς κυβερνήσεως), ὑποβάλλονται ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ ἢ τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ πρὸς κρίσιν καὶ συζήτησιν ἐνώπιον τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου (πρβλ. Ν. 1671/1951 (33), ἄρθρ. 5§1). Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, τὸ 'Υπουργικὸν Συμβούλιον περιορίζεται ἁπλῶς εἰς τὴν διὰ τῆς συζητήσεως ἄσκησιν, οὕτως εἰπεῖν, προληπτικοῦ ἐλέγχου σκοπιμότητος ἐπὶ τῶν ὑπὸ κρίσιν θεμάτων, ἡ ἐπ' αὐτῶν ὅμως ἀπόφασις θεωρεῖται νομικῶς ὡς λαμβανομένη ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ.

ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ

Αἱ ἁρμοδιότητες τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων.

α) Αἱ ἐκ τοῦ Συντάγματος ἀπορρέουσαι ἁρμοδιότητες τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Καθορίζει καὶ κατευθύνει τὴν γενικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων (82 §1).

2) Προτείνει καὶ προσυπογράφει τὰ Προεδρικὰ Διατάγματα περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς καὶ προκηρύξεως βουλευτικῶν ἐκλογῶν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἄρθρου 41 §2, περὶ ἐκδόσεως νομοθετικῶν πράξεων εἰς ἐκτάκτους περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς ἐπειγούσης καὶ ἀπροβλέπτου ἀνάγκης (44§1), περὶ χορηγήσεως ἀμνηστίας (47 §3), περὶ ἀναστολῆς ὡρισμένων συνταγματικῶν διατάξεων καὶ θέσεως εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου περὶ καταστάσεως πολιορκίας εἰς τὴν περίπτωσιν πολέμου ἢ ἐπιστρατεύσεως ἕνεκεν ἐξωτερικῶν κινδύνων, περὶ λήψεως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, νομοθετικῆς ἢ διοικητικῆς φύσεως μέτρων (48 §§ 1-2), περὶ προκηρύξεως βουλευτικῶν ἐκλογῶν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κανονικῆς λήξεως τῆς βουλευτικῆς περιόδου (53 §1), περὶ παρατάσεως τῆς ἰσχύος τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ λήξαντος ἢ λήγοντος οἰκονομικοῦ ἔτους (79 §5), περὶ προαγωγῶν εἰς τὰς θέσεις τοῦ Προέδρου καὶ τῶν Ἀντιπροέδρων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου (90 §5).

3) Ἀναπληροῖ τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μὴ ὑπάρξεως ἢ τῆς ἀρνήσεως τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς (34 §2).

4) Ἀσκεῖ τὴν διοίκησιν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας (45 §1).

6) Ἁρμοδιότητες ἐκ τοῦ νόμου. Συμφώνως πρὸς τὸν Ν. 400/1976 ἡ ἁρμοδιότης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐκτείνεται ἐπὶ τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας (ἄρθρον 2 §16 τοῦ Ν. 400/1976), ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις καὶ ἀφορᾶ εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἔναντι τῶν ξένων κρατῶν, ἐπὶ τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως (ἄρθρον 4 §3 τοῦ Ν. 400/1976), τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τοὺς ἐπιδιωκομένους ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν συγκεκριμένους σκοποὺς καὶ τὰς κατευθύνσεις περὶ τῶν ἐνδεικνυομένων πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῶν ἐνεργειῶν, τέλος ἐπὶ τῆς γενικῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς (ἄρθρον 9 §16 τοῦ Ν. 400/1976), ἡ ὁποία ἀφορᾶ τόσον εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις ὅσον καὶ εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀναλυτικότερον, ὁ Νόμος 400/1976 προβλέπει ὅτι τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἔχει τὰς ἑξῆς ἁρμοδιότητας:

1) Συζητεῖ καὶ ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν κατὰ τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς κειμένους νόμους ὑπαγομένων εἰς αὐτὸ θεμάτων, ἐπὶ τῶν ἐκδιδομένων, κατόπιν προτάσεως αὐτοῦ, Προεδρικῶν Διαταγμάτων καὶ πράξεων νομοθετικοῦ περιεχομένου, ὡς καὶ ἐπὶ παντὸς ἄλλου θέματος, τὸ ὁποῖον ἤθελε φέρει ἐνώπιον αὐτοῦ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ ἄρθρον 38 §3 τοῦ Συντάγματος ἢ ὁ Πρωθυπουργὸς ἢ μέλος αὐτοῦ. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν ἡ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶναι ἀμέσως ἐκτελεστή, ἔστω καὶ ἂν τὸ θέμα εἶναι τῆς ἁρμοδιότητος ἑνὸς μόνον ὑπουργοῦ.

2) Ἀποφασίζει ἐπὶ πολιτικῶν θεμάτων γενικωτέρας σημασίας.

3) Ἀποφασίζει ἐπὶ παντὸς θέματος ἁρμοδιότητος τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ ὁποῖον ὁ Πρωθυπουργὸς ἤθελε παραπέμψει εἰς τοῦτο.

4) Ἐπιλύει τυχὸν ἀναφυομένας διαφωνίας μεταξὺ ὑπουργῶν εἰς τάς, κατὰ τοὺς κειμένους νόμους, ἐν συμπράξει ἀσκουμένας ἁρμοδιότητας αὐτῶν.

Ὅσάκις τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον προτείνει τὴν ἔκδοσιν πράξεων νομοθετικοῦ περιεχομένου βάσει τοῦ ἄρθρου 44 §1 τοῦ Συντάγματος ἐνεργεῖ ὡς μέρος ἑνὸς συνθέτου, ἰδιοτύπου νομοθετικοῦ ὀργάνου κατὰ τὴν ἐξαιρετικὴν νομοθετικὴν διαδικασίαν τοῦ δικαίου τῆς ἀνάγκης.

Ὅσάκις προτείνει τὴν ἔκδοσιν διατάγματος ἀναστολῆς τῆς ἰσχύος ὡρισμένων ἄρθρων τοῦ Συντάγματος βάσει τοῦ ἄρθρου 48 §1 αὐτοῦ καὶ πάλιν δὲν ἐνεργεῖ ὡς διοικητικὸν ὄργανον τῆς κεντρικῆς διοικήσεως τοῦ Κράτους, ἀλλ' ὡς μέρος ἑνὸς συνθέτου, ἰδιοτύπου συντακτικοῦ ὀργάνου, ἔχοντος ἁρμοδιότητα θεσπίσεως συνταγματικῶν κανόνων.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅπου ὁ Πρωθυπουργὸς παραπέμπει εἰς αὐτὸ θέματα ὑπαγόμενα εἰς τὴν καθ' ὅλην ἁρμοδιότητα τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς ἢ τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ὅπου ὁ Πρωθυπουργὸς ἢ ὁ ἁρμόδιος ὑπουργὸς φέρουν ἐνώπιον αὐτοῦ θέματα ἀνήκοντα εἰς τὴν καθ' ὅλην ἁρμοδιότητα ἑνὸς ὑπουργοῦ, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης παραπομπῆς ἢ ὑπαγωγῆς εἶναι μεταβιβαστικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι μόνον ἁρμόδιον ὄργανον διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς σχετικῆς διοικητικῆς πράξεως καθίσταται πλέον τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κατ' ἀποκλεισμὸν τῆς Κυβερνητικῆς ἢ Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς ἢ τοῦ ἁρμοδίου Ὑπουργοῦ (Σ. Σπηλιωτόπουλος).

Εἰς πολλὰς περιπτώσεις οἱ κείμενοι νόμοι δίδουν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἁρμοδιότητα πρὸς ἔκδοσιν εἰδικῶν ἐκτελεστῶν διοικητικῶν πράξεων. Πρόκειται περὶ τῶν «ἀποφάσεων τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» ἢ πράξεων τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» ποὺ ἐκδίδονται ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸν σῶμα μὲ ἰδιότητα ὀργάνου τῆς κρατικῆς διοικήσεως ἀσκοῦντος ἀποφαστικὴν ἁρμοδιότητα. Οὕτω, πολλαί, πράξεις προαγωγῆς ἀνωτάτων ὑπαλλήλων τῆς διοικήσεως, π.χ. πράξεις προαγωγῆς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ ὑπουργείου, ἀποφασίζονται κατὰ τὴν κειμένην νομοθεσίαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐπέχει οὕτως εἰπεῖν θέσιν ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου πρὸς ρύθμησιν τῆς ὑπηρεσιακῆς καταστάσεως ὡρισμένων ἀνωτάτων δημοσίων ὑπαλλήλων. Αἱ πράξεις του αὐτοὶ — ἀσχέτως τοῦ ἀντικειμένου των — ἐφ' ὅσον εἶναι καὶ ἐκτελεσταί, δημιουργοῦν δηλ. νέας νομικὰς καταστάσεις εἶναι δεκτικαὶ ἀκυρώσεως ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας διὰ παράβασιν νόμου, ἐξαιρέσει τῶν «κυβερνητικῶν» πράξεων, τῶν ἀναγομένων δηλ. εἰς θέματα διαχειρίσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον δὲν δύναται νὰ ἐκδίδῃ πράξεις νομοθετικοῦ περιεχομένου, παρὰ μόνον ἐὰν συγκεκριμένη διάταξις νόμου παρέχει εἰς αὐτὸ σχετικῶς νομοθετικὴν ἐξουσιοδότησιν. Παγία ἐξ ἄλλου, νομολογία ἀποφαίνεται ὅτι χωρὶς νομοθετικὴν ἐξουσιοδότησιν αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δὲν μποροῦν νὰ περιέχουν κανόνας δικαίου (Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας 2355/1966, 748/1967 κ.ἄ.). Εἰς περίπτωσιν παρὰ ταῦτα ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου πράξεων ὕλης νομοθετικῆς, τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας τὰς ἀκυρώνει πάντοτε. Ἐν τούτοις καὶ πρὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτό, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐξέδιδε καὶ ἐκδίδει κατὰ καιροὺς τοιαύτας παρανόμους ἀποφάσεις, προσθέτον εἰς τὸ τέλος τὴν ρήτραν ὅτι «ἡ παροῦσα θὰ κυρωθῇ διὰ νόμου». Ὅταν γίνεται κύρωσις διὰ νόμου, τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας θεωρεῖ ὅτι αἱ πράξεις αὐταὶ εἶναι ἰσχυραὶ καὶ μάλιστα μετ' ἀναδρομικῆς δυνάμεως, ἀπὸ τὴν ἡμέραν δηλ. ποὺ εἶχον ἀρχικῶς δημοσιευθῇ. Γίνεται δεκτὸν ὅτι μία τοιαύτη κύρωσις δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ Σύνταγμα, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως ὅτι πρόκειται περὶ κανονιστικῆς καὶ ὄχι ἀτομικῆς πράξεως (Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας 2134/1969, 980/1940 κ.ἄ.) Ἀντιθέτως, ὅταν ὁ νόμος ἐπικυρώνει μίαν παράνομον ἀτομικὴν διοικητικὴν πράξιν, ἡ νομολογία τοῦ Ἀνωτάτου Διοικητικοῦ Δικαστηρίου δέχεται ὅτι ἡ κύρωσις αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν παράνομον πρᾶξιν, ἂν ἐν τῷ μεταξὺ ὁ θιγόμενος ἀπὸ αὐτὴν ἐφρόντισεν νὰ καταθέσῃ ἐμπροθέσμως αἴτησιν ἀκυρώσεως ἐνώπιον αὐτοῦ.

Ἡ ἐμμονὴ ἐν τούτοις τῶν διαφόρων κυβερνήσεων νὰ ἐκδίδουν κανονιστικὰς πράξεις ὑπουργικοῦ συμβουλίου μὲ νομοθετικὸν περιεχόμενον ἦτο ἐνδεικτικὴ τοῦ ὅτι ὑπάρχουν πράγματι εἰς τὴν ζωὴν τῆς πολιτείας ἔκτακτοι περιπτώσεις λίαν ἐπείγουσαι καὶ ἀπροβλέπτου ἀνάγκης πρὸς λήψιν νομοθετικῶν μέτρων χωρὶς νὰ τηρῆται ἡ διαδικασία ψηφίσεώς των ἀπὸ τὴν Βουλήν, ἀπετέλεσε δὲ τὴν αἰτίαν ψηφίσεως τοῦ ἄρθρου 44 §1 εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Ὑποστηρίζεται σχετικῶς ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας θὰ πρέπῃ νὰ θεωρεῖ μὴ ἀνεκτὴ τὴν ἔκδοσιν ἀποφάσεων νομοθετικῆς ὕλης ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ τῶν ἐκ τῶν ὑστέρων κύρωσίν των διὰ νόμου, δεδομένου ὅτι πλέον προβλέπεται ἡ διαδικασία πράξεων νομοθετικοῦ περιεχομένου τοῦ ἄρθρου 44 §1 τοῦ Συντάγματος (Γ. Παπαχατζῆς).

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω πράξεων, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον μπορεῖ νὰ ἐκδίδῃ ἀκόμη καὶ πράξεις ποὺ νὰ περιέχουν διοικητικοὺς κατ' οὐσίαν κανόνας διέποντας τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν οἱωνδήποτε ὑπηρεσιῶν τῆς δημοσίας διοικήσεως. Αἱ πράξεις αὐταὶ εἶναι μὴ ἐκτελεσταί, δὲν δημιουργοῦν ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματα μεταξὺ πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ πολιτῶν, ἀλλ' ἁπλῶς ρυθμίζουν θέματα ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, π.χ. ὅταν κανονίζωνται αἱ ὧραι ἀκροάσεων τοῦ κοινοῦ εἰς τὰ ὑπουργεῖα κατ' ἐνιαῖον τρόπον κλπ.

Τὸ ἄρθρον 35 τοῦ Συντάγματος θέτει ἕναν γενικὸν κανόνα, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον διὰ τὸ κῦρος τῶν Προεδρικῶν Διαταγμάτων ἀπαιτεῖται ἀλλὰ καὶ ἀρκεῖ ἡ προσυπογραφὴ τῶν ἀπὸ τὸν καθ' ὕλην ἁρμόδιον ὑπουργόν. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι διατάξεις εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ τὴν νομοθεσίαν ποὺ ἀπαιτοῦν ὅπως ὡρισμένα προεδρικὰ διατάγματα προσυπογράφωνται ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς θὰ πρέπῃ διὰ τὸ κῦρος τῆς προεδρικῆς κρατικῆς πράξεως νὰ ἔχουν προσυπογραφῇ τουλάχιστον ὁ πρωθυπουργὸς (ἢ ὁ ἀναπληρωτής του ἀντιπρόεδρος) καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

ΣΥΝΘΕΣΙΣ.

Συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 81 §1 τοῦ Συντάγματος (1975) «διὰ νόμου ρυθμίζονται τὰ τῆς συνθέσεως καὶ λειτουργίας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου». Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀνωτέρω συνταγματικῆς προβλέψεως ἐξεδόθη ὁ Νόμος 400/1976 «περὶ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργείων», εἰς τὸ ἄρθρον 1 τοῦ ὁποίου προβλέπεται ὅτι τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργόν, τοὺς ἀντιπροέδρους τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοὺς ὑπουργούς, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀναπληρωτῶν καὶ ἄνευ χαρτοφυλακίου ὑπουργῶν.

Σπῦρος Ἀ. Παππᾶς.

Α. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἢ ὁ Πρωθυπουργός. Ὅπως ὁ θεσμὸς τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τοιουτοτρόπως καὶ ὁ θεσμὸς τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶναι Ἀγγλικῆς προελεύσεως, ἐνεφανίσθη δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἀρχικῶς τῶν συζητήσεων τοῦ

«Cabinet» προήδρευον οἱ βασιλεῖς ἡ συνήθεια δὲ αὕτη διετηρήθη καὶ ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Ἄννης (1702-1714), ἡ ὁποία καὶ συνεκάλει τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἑκάστην Κυριακήν. Ὁ διαδεχθεὶς ὅμως ταύτην, Γεώργιος ὁ Α', Γερμανικῆς καταγωγῆς (ἐκ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀννοβέρου), μὴ γνωρίζων καλῶς τὴν Ἀγγλικήν, ἐδυσκολεύετο νὰ διευθύνῃ τὰς συζητήσεις τῶν ὑπουργῶν του, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον καὶ ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ 1717 νὰ παρευρίσκεται εἰς τὸ Cabinet. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡδήγησε μοιραίως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ θεσμοῦ τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ βασιλέως ἐκ τοῦ cabinet, τὴν θέσιν τούτου κατέλαβεν ἀναγκαίως ἕνας ἐκ τῶν ὑπουργῶν, ὁ ἐπικρατῶν εἰς τὸ Cabinet. Ὁ πρῶτος ἀσκήσας καθήκοντα πρωθυπουργοῦ ἦτο Robert Walpole. Τὸ λειτούργημα τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου βαθμιαίως ἀναπτυσσόμενον ἔλαβε τὴν σύγχρονον διαμόρφωσίν του περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος, ἰδίως ἐπὶ τοῦ William Pitt (1784-1801). Ἐν τούτοις, ὁ θεσμὸς τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ὅπως ἄλλως τε καὶ ὁ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καθιερωθέντες εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ διὰ τῆς ἐξελίξεως τῆς παραδόσεως ἢ τῶν λεγομένων «συνθηκῶν τοῦ πολιτεύματος» (Conventions of the Constitution) εἶναι καὶ σήμερον ἀκόμη ἄγνωστοι εἰς τὸ Ἀγγλικὸν γραπτὸν δίκαιον κατὰ τὸ ὁποῖον Ἀρχηγὸς τῆς Κυβερνήσεως παραμένει πάντοτε ὁ βασιλεύς. Ὁ ἐπίσημος τίτλος τοῦ Ἄγγλου Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶναι «πρῶτος λόρδος τοῦ Θησαυροφυλακίου» (First Lord of the Treasury). Ὁ τίτλος «πρωθυπουργός» θεωρεῖται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη διὰ πρώτην φορὰν τὸ 1878, εἰς τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου, ὁπότε ὁ πρωθυπουργὸς λόρδος Μπήκονσφιλντ, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας εἰς τὸ Συνέδριον ἐκεῖνο διὰ νὰ καταστήσῃ νοητὴν εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς συνέδρους τὴν πραγματικὴν του ἰδιότητα προσέθεσεν εἰς τὸν ὡς ἄνω ἐπίσημον τίτλον του καὶ τὴν ὀνομασίαν «πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας» (Prime Minister of England). Τέλος διὰ τῆς βασιλικῆς προκηρύξεως τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1905, διὰ τῆς ὁποίας καθωρίσθη τὸ ζήτημα τοῦ προβαδίσματος τοῦ «πρωθυπουργοῦ» (Premier), ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ἡ θέσις τοῦ πρωθυπουργοῦ εἰς τὴν συνταγματικὴν ἱεραρχίαν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ θεσμὸς τοῦ προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καθιερώθη ἀπὸ τῶν Συνταγμάτων ἤδη τῆς Ἐθνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ ὅρος ὅμως «πρωθυπουργὸς» ἀνεφάνη μεταγενέστερον.

Τὸ «πρῶτον πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος», τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822, ὥριζεν εἰς § κϑ' ὅτι: «τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα ἐκλέγει ὀκτὼ Ὑπουργούς, πρῶτος μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας, ἔχων ἐνταυτῷ τὴν ἐπιστασίαν τῶν Ἐξωτερικῶν», κατὰ δὲ τὴν § κε' τοῦ «Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου» (Ἀπρίλιος 1823), «τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα ἐκλέγει ἑπτὰ Ὑπουργοὺς... καὶ ἕνα Γενικὸν Γραμματέα, πρὸς τὸν ὁποῖον διευθύνονται καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ ὑποθέσεις». Διὰ τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος ἐκδοθέντος Διατάγματος τῆς 31/10 Ἀπριλίου 1833 «περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν Γραμματειῶν» (13), ὡρίσθη, ὅτι «ὅλοι οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας εἶναι ἰσόβαθμοι· φυλάττουν δὲ τὴν σειρὰν τῆς ἀρχαιότητος τῆς ὑπηρεσίας, ἐξαιρουμένου τοῦ κατὰ καιρὸν Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅστις προεδρεύει» (ἄρθρον 3 βλέπε καὶ ἄρθρον 5). Τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 20 Μαΐου / 17 Ἰουνίου 1835 «περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας» ἐθέσπιζεν, ὅτι: «ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας εἶναι Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» (ἄρθρον 1), εἰς δὲ τὸ βασιλικὸν «Βουλευτήριον» (ἐννοεῖται Ἀνακτοβούλιον) εἶναι ὁ «ἐγγύτατος Βούλαρχος» τοῦ Βασιλέως (ἄρθρον 7) καὶ «ἔχει τὸν πρῶτον μεταξὺ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Βασιλείου βαθμὸν καὶ προηγεῖται ἑπομένως ἁπάντων» (ἄρθρον 14). Ἡ θέσις τοῦ «Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας» κατηργήθη διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1844, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ «Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας» μετωνομάσθησαν εἰς «Ὑπουργούς» (ἄρθρα 20, 20-24, 80-85), ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου προσέλαβε κατὰ συνέπειαν τὸν τίτλον τοῦ «πρωθυπουργοῦ», ὁ ὅρος δὲ καθιερώθη εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἐπιστήμην μετὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1875 σταθεροποιήσεως τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Σὺν τῷ χρόνῳ εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν (βλέπε π.χ. τὸν Νόμον 886)1917 «περὶ ἱδρύσεως Πολιτικοῦ Γραφείου Πρωθυπουργοῦ»), συνταματικῶς δ' ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως διὰ πρώτην φορὰν διὰ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, ὁρίσαντος ὅτι «τὴν Κυβέρνησιν ἀποτελεῖ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, συγκείμενον ἀπὸ τοὺς Ὑπουργούς, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πρωθυπουργοῦ» (ἄρθρον 87 § 1).

δ. — Βοηθητικὰ ὄργανα τοῦ Πρωθυπουργοῦ

Ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐνάσκησιν τοῦ εὐρυτάτου ἔργου του — γενικὴ πολιτική, ἐναρμονισμὸς ὑπουργικῶν ἁρμοδιοτήτων — βοηθεῖται ὑπὸ ὀργάνων πολιτικοῦ χαρακτῆρος, διαρκῶς δὲ ὑπὸ διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν ὠργανομένων παρ' αὐτῷ. Ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως, τὸν πρωθυπουργὸν ἐβοήθει ἄλλοτε ὁ κατὰ καιροὺς ὁρισθεὶς παρ' αὐτῷ Ὑφυπουργός. Ἀπὸ διοικητικῆς ἀπόψεως, βοηθητικὴ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ὑπηρεσία εἶναι τὸ «Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ».

Ι. Ὑφυπουργὸς παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ. Διὰ τοῦ νόμου 3665)1928 (243) ἱδρύθη παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ θέσις ὑφυπουργοῦ, ὁ ὁποῖος ἔργον εἶχε νὰ «βοηθῇ τὸν πρωθυπουργὸν ἐν τῇ ασκήσει τῶν καθηκόντων του» ἐνήργει δὲ καὶ ὑπέγραφε κατόπιν τῆς ἐντολῆς του. Ὁ θεσμὸς τοῦ ὑφυπουργοῦ παρὰ τῷ πρωθυπουργῷ, καταργηθεὶς διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 155)1941 (193), ἀνασυνεστήθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1211) 1942 (84), διὰ τοῦ ἄρθρου μόνου τοῦ ὁποίου προεβλέφθη ὅτι ὁ ὑφυπουργὸς ἀσκεῖ «ἁρμοδιότητας καὶ δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς κείμενας διατάξεις ὑπαγομένων ὑπηρεσιῶν, μεταβιβαζομένας εἰς αὐτὸν διὰ καθοριστικῶν ἀποφάσεων τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως». Ὁ θεσμὸς οὗτος κατηργήθη τελικῶς διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 2059 τοῦ 1952 (ἄρθρον 1), αἱ δ' ἁρμοδιότητες αὐτοῦ ὑπῆχθησαν εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Προεδρίας Κυβερνήσεως (ἄρθρον 2).

Δ. Γ. Τσιροπινᾶς.

2. Πολιτικὸν Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ. Διὰ τοῦ Νόμου 866 τῆς 6/7 Σεπτεμβρίου 1917 (191) ἱδρύθη αὐτοτελὴς ὑπηρεσία ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικὸν Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ», τελοῦσα ὑπὸ τὰς «ἀμέσους διαταγὰς» τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Μεταγενέστερον διὰ τοῦ Νόμου 5580 τῆς 24/31 Αὐγούστου 1932 (293) κατηργήθη ἡ ὑπηρεσία αὐτὴ καὶ ἀντ' αὐτῆς συνεστήθη «πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πολλαπλῶν καθηκόντων τοῦ προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» νέα αὐτοτελὴς ὑπηρεσία ὑπὸ τὸν τίτλον «Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ». Ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις τούτου ἀνετέθη ἀρχικῶς εἰς τὸν ὑφυπουργὸν παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ (Ν. 5580 ἄρθρον 7, ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1796 τῆς 10/14 Ἰουνίου 1939) καὶ μεταγενέστερον εἰς «μετακλητὸν Γενικὸν Διευθυντήν», διοριζόμενον διὰ Β. Διατάγματος ἐκδιδομένου προτάσει τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐξομοιούμενον κατὰ βαθμὸν πρὸς Γενικὸν Διευθυντὴν Ὑπουργείου (Ἀναγκαστικὸς Νόμος 681 τῆς 26/26 Νοεμβρίου 1945). Τὸ «Γραφεῖον» διείπετο ὑπὸ ἰδίου ὀργανισμοῦ, προϊστατο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ὁ ὑφυπουργὸς παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ, μέχρι τοῦ Νόμου 2059/1952 (98), διὰ τοῦ ὁποίου, καταργηθείσης τῆς θέσεως τοῦ ὑφυπουργοῦ τούτου καὶ τῶν ἁρμοδιοτήτων αὐτοῦ ἀνατεθεισῶν εἰς τὸν ὑπουργὸν Προεδρίας Κυβερνήσεως, ἡ ὑπηρεσία τοῦ «Γραφείου Πρωθυπουργοῦ» ὑπῆχθη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως.

Ἤδη ἰσχύει τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 217 τῆς 7/7 Δεκεμβρίου 1974 (367) «Περὶ συστάσεως Πολιτικοῦ Γραφείου Πρωθυπουργοῦ». Δι' αὐτοῦ συνεστήθη αὐτοτελὴς δημοσία ὑπηρεσία παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ, ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικὸν Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ», ὑπαγομένη ὡς πρὸς μὲν τὴν ἄσκησιν τῶν ἁρμοδιοτήτων αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπικουρίαν καὶ ἐξυπηρέτησιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν ἁρμοδιοτήτων καὶ καθηκόντων του, ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτόν, ὡς πρὸς πάντα δὲ τὰ θέματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ παρ' αὐτῇ ὑπηρετοῦν προσωπικὸν καὶ τὴν οἰκονομικὴν της διαχείρισιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως.

Τὸ Πολιτικὸν Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ τελοῦν ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ ἐποπτείαν Διευθυντοῦ, διοριζομένου διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, ἐκδιδομένου προτάσει τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ Ἰδιαίτερον Γραφεῖον Πρωθυπουργοῦ, ἀπὸ τὸ Διπλωματικὸν Γραφεῖον, ἀπὸ τὸ Νομικὸν Γραφεῖον, ἀπὸ τὸ Στρατιωτικὸν Γραφεῖον, ἀπὸ τὸ Γραφεῖον Εἰδικῶν Συμβούλων καὶ ἀπὸ τὸ Γραφεῖον Ἀσφαλείας.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου Πρωθυπουργοῦ (μετακλητὸς ὑπάλληλος ἐπὶ βαθμῷ α' τῆς κατηγορίας τῶν εἰδικῶν θέσεων), εἶναι ὁ ἄμεσος βοηθὸς τοῦ Πρωθυπουργοῦ κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων του. Διευθύνει ὅλας τὰς ὑπηρεσίας ποὺ συγκροτοῦν τὸ Γραφεῖον τοῦτο καὶ ἔχει τὴν γενικὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τοῦ ὅλου προσωπικοῦ αὐτῶν.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Ἰδιαιτέρου Γραφείου Πρωθυπουργοῦ ἀνήκει ὁ χειρισμὸς ἐν γένει τῆς πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν ἀπευθυνομένης ἀλληλογραφίας καὶ ἡ ρύθμισις τῶν προσωπικῶν ἐπαφῶν τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Τὸ Διπλωματικὸν Γραφεῖον ἔχει ὡς ἔργον τὴν τρέχουσαν παρακολούθησιν καὶ ἐνημέρωσιν ἐπὶ παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὰς ἁρμοδιότητας τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ τῶν συναφῶν ἐπαφῶν αὐτοῦ.

Τὸ Νομικὸν Γραφεῖον ἔχει ὡς ἔργον τὴν παρακολούθησιν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου καὶ τὴν μελέτην καὶ εἰσήγησιν ἐπὶ παντὸς νομικοῦ θέματος, ἀφορῶντος εἰς τὰς ἁρμοδιότητας τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Στρατιωτικοῦ Γραφείου ἀνήκει ἡ ἐνημέρωσις τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἐπὶ παντὸς θέματος στρατιωτικῆς φύσεως. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Γραφείου Εἰδικῶν Συμβούλων ἀνήκει ἡ διὰ τῶν εἰδικῶν συμβούλων ἐνημέρωσις ἢ διεύρυνσις καὶ κατάρτησις ἐκθέσεων ἐπὶ ἀνατιθεμένων εἰς αὐτοὺς θεμάτων. Τὸ Γραφεῖον Ἀσφαλείας, τέλος, ἔχει τὴν εὐθύνην διὰ τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Περὶ διορισμοῦ καὶ ἁρμοδιοτήτων τοῦ πρωθυπουργοῦ, βλέπε εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τοῦ «ΗΛΙΟΥ», τόμος ΙΘ' σελὶς 225.

Β. Ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου — Ἀναπλήρωσις τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Τὸν Πρωθυπουργόν, εἰς περίπτωσιν ἀπουσίας ἢ κωλύματος, ἀναπληροῖ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του ἕνας ἐκ τῶν Ἀντιπροέδρων τῆς Κυβερνήσεως. Μὴ ὑπάρχοντος Ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἢ κωλυομένου, τὸν Πρωθυπουργόν, ὁσάκις παρίσταται ἀνάγκη,

ἀναπληροῖ προσωρινῶς ὁ διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, ἐκδιδομένου τῇ προτάσει αὐτοῦ ὁριζόμενος ὑπουργός. Ἐν ἐλλείψει τοιούτου διορισμοῦ, τὸν Πρωθυπουργὸν ἀναπληροῖ ὑπουργός, τηρουμένης διὰ τὴν ἀναπλήρωσιν αὐτοῦ τῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω σειρᾶς (προβαδίσματος) τῶν ὑπουργείων.

Εἰδικώτερον, διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, ἐκδιδομένου προτάσει τοῦ Πρωθυπουργοῦ, δύναται νὰ διορισθοῦν μέχρι δύο ἐκ τῶν ὑπουργῶν, ὡς Ἀντιπρόεδροι τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Διὰ τοῦ αὐτοῦ διατάγματος ὁρίζεται καὶ ἡ σειρὰ αὐτῶν πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἡ ὁποία προσδιορίζει καὶ τὴν σειρὰν προβαδίσματος μεταξὺ τούτων.

Οἱ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκ τῶν ὑπουργῶν διοριζόμενοι ὡς Ἀντιπρόεδροι τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀναπληροῦν ἢ ἐπικουροῦν τὸν Πρωθυπουργὸν εἰς ὅσας ἤθελεν ἑκάστοτε ὁρίζει, δι' ἀποφάσεών του δημοσιευομένων διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἁρμοδιότητας αὐτοῦ, ἐπιτρεπομένης καὶ τῆς ἀναθέσεως εἰς τούτους τῆς παρακολουθήσεως καὶ ἐποπτείας ὡρισμένων τομέων τῆς κυβερνητικῆς δραστηριότητος.

Εἷς ἕνα ἐκ τῶν Ἀντιπροέδρων τῆς Κυβερνήσεως δύναται, δι' ἀνακοινώσεως τοῦ Πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς, νὰ ἀνατεθῇ ἐν ἀπουσίᾳ ἢ κωλύματι, ἡ ἐκπροσώπησις εἰς τὴν Βουλήν.

Εἰς συμβούλια ἢ ἐπιτροπὰς εἰς τὰς ὁποίας προβλέπεται, κατὰ νόμον, ἡ συμμετοχὴ Ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως, διὰ τὴν νόμιμον συγκρότησιν των μετέχει ὁ προβαδίζων, ἀναπληρούμενος ὑπὸ τοῦ ἑτέρου Ἀντιπροέδρου. Εἰς περίπτωσιν μὴ ὑπάρξεως, ἀπουσίας ἢ κωλύματος τῶν Ἀντιπροέδρων, μετέχει ὁ προβαδίζων ὑπουργός.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, δι' ἀποφάσεώς του, ἐγκρίνει τὸν Κανονισμὸν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ρυθμίζονται τὰ τῆς καταρτήσεως τῆς ἡμερησίας διατάξεως, προσκλήσεως τῶν μελῶν αὐτοῦ, διεξαγωγῆς τῶν συζητήσεων καὶ ψηφοφοριῶν, τηρήσεως τῶν πρακτικῶν, τὰ τῶν καθηκόντων τοῦ Γραμματέως αὐτοῦ, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη λειτουργικὴ λεπτομέρεια.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον εὑρίσκεται ἐν ἀπαρτίᾳ παρόντων τουλάχιστον τοῦ ἡμίσεος πλέον ἑνὸς τῶν μελῶν του καὶ ἀποφασίζει διὰ τῆς ἀπολύτου πλειοψηφίας τοῦ συνόλου τῶν παρόντων μελῶν αὐτοῦ. Ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας ὑπερισχύει ἡ γνώμη ὑπὲρ τῆς ὁποίας τάσσεται ὁ Πρωθυπουργός.

Εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δύναται νὰ συγκαλῇ παρ' αὐτῷ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὑπὸ τὴν Προεδρίαν του.

ΠΕΡΙΩΡΙΣΜΕΝΟΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Ἡ σύγχρονος πολυμελὴς σύνθεσις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ πολλαπλασιασμός, τῶν κυβερνητικῶν ἔργων καθιστοῦν τὴν συχνὴν συγκρότησιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὄχι πάντοτε εὐχερῆ. Ὡς ἐκ τούτου ἀκολουθεῖται, ἀπὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, ἡ πρακτικὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντὶ νὰ συγκαλῆται τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον «ἐν ὁλομελείᾳ» συγκροτοῦνται ἀναλόγως τῶν τρεχουσῶν ἀναγκῶν, ὀλιγομελῆ Συμβούλια ἐξ Ὑπουργῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς περιστασιακὰς ὡς ἄνω Εἰδικὰς Ἐπιτροπὰς προβλέπεται ὡσαύτως (Ν. 400/1976) καὶ ἡ λειτουργία μονίμων τοιούτων:

α) Ἡ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν Πρωθυπουργοῦ, ὡς Προέδρου, Ἀντιπροέδρων τῆς Κυβερνήσεως, Ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, Ὑπουργοῦ Προεδρίας Κυβερνήσεως, Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, καὶ Ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν, ὡς μελῶν. Ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως ληπτέων γενικῆς σημασίας μέτρων καὶ παρακολουθεῖ, ἐποπτεύει καὶ συντονίζει τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὑπουργῶν.

β) Ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ὑπουργῶν Συντονισμοῦ, ὡς Προέδρου, Οἰκονομικῶν, Γεωργίας, Βιομηχανίας καὶ Ἐνεργείας, Ἐμπορίου, Ἐργασίας, ὡς μελῶν. Ἐνεργοῦσα ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἀποφάσεων καὶ κατευθύνσεων τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, λαμβάνει ἀποφάσεις ἐπὶ παντὸς θέματος γενικωτέρου ἢ μείζονος οἰκονομικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἀνακύψει κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἐπεξεργάζεται πᾶν μέτρον ἀφορῶν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπὶ τῶν τιμῶν καὶ εἰσοδημάτων ὡς καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, ἐπεξεργάζεται τέλος καὶ συντονίζει τὰ κυβερνητικὰ μέτρα προστασίας καὶ στηρίξεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

γ) Ἡ Νομισματικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπαρτιζομένη ἐκ τῶν ὑπουργῶν, Συντονισμοῦ, ὡς Προέδρου, Οἰκονομικῶν, Γεωργίας, Βιομηχανίας, καὶ Ἐνεργείας, Ἐμπορίου, ἑνὸς τοῦ ὑφυπουργῶν Συντονισμοῦ ὁριζομένου ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τραπέζης Ἑλλάδος, ὡς μελῶν. Ἡ Νομισματικὴ Ἐπιτροπὴ ἔχει πλείστας ὅσας ἁρμοδιότητας μεταξὺ τῶν ὁποίων: ἐγκρίνει τὰ προγράμματα χρηματοδοτήσεως τοῦ Δημοσίου, τῶν Δημοσίων Ὀργανισμῶν καὶ τῶν Δημοσίων Ἐπιχειρήσεων ἐπὶ ἐτησίας καὶ μηνιαίας βάσεως, ἀποφασίζει ἐπὶ θεμάτων πιστωτικῆς πολιτικῆς, ἐλέγχει τὴν διάθεσιν τῶν κεφαλαίων τῶν Δημοσίων Ὀργανισμῶν, ἀποφασίζει ἐπὶ θεμάτων συναλλάγματος καὶ συναλλαγματικῆς πολιτικῆς, ἀσκεῖ διὰ τῶν παρὰ τῇ Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος ἁρμοδίων ὀργάνων τὸν ἔλεγχον πασῶν τῶν εἰς τὴν Χώραν λειτουργουσῶν Τραπεζῶν καὶ λοιπῶν χρηματοδοτικῶν Ὀργανισμῶν, μεριμνοῦσα διὰ τὴν τήρησιν τῆς Τραπεζικῆς Προνοίας, κ.ἄ.

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐλειτούργει παρ' αὐτῷ εἰδικῶς ὠργανωμένη ὑπηρεσία, ποὺ ἐκαλεῖτο «Γραφεῖον Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου». Ἡ ὑπηρεσία αὐτὴ ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, διευθύνετο παρὰ τοῦ «Γραμματέως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου», ἡ θέσις τοῦ ὁποίου ἐπληροῦτο μὲ ἀπόφασιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ, δι' ἀποσπάσεως ἀνωτάτου δημοσίου ὑπαλλήλου καὶ διείπετο ἀπὸ τὸ Ν.Δ τῆς 12/12 Ἀπριλίου 1946 ὡς εἶχεν κυρωθῆ διὰ τοῦ Ν. 18/1946 (221).

Μὲ τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα 600 τῆς 25/28 Σεπτεμβρίου 1970 (199) τὸ «Γραφεῖον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» μετωνομάσθη εἰς «Γραμματείαν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου». Διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 216/1974 (367) ἡ Γραμματεία τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὑπήχθη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως (βλ. λ.). Ἤδη, τὴν Γραμματείαν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διέπει κατὰ βάσιν τὸ Προεδρικὸν Διάταγμα 770 τῆς 6/12 Νοεμβρίου 1975 (248) (βλέπε καὶ λέξιν Ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως).

Σπῦρος Ἀ. Παππᾶς.

Βιβλιογραφία: Anson W., «Law and Custom of the Constitution» I 1922, II 1936. - Ἀποστολίδου Δ. «Ἡ θεωρία τῆς Κυβερνητικῆς νομοθεσίας» (Αἱ πράξεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου), 1953. - Bagehot «La Constitution Anglaise» (trad. franç Gaulhiac, 1869). - Batteli M. «Le premier Ministre au Canada et en Irlande», 1943. - Bertrand A. «La Présidence du Conseil et le Secrétariat Général du Gouvernement» (Rev. d. pub. 1948, p. 435). - Colliard «Le travail gouvernemental et ses méthodes» (Dall. 1948, chron. p. 61). - Δένδια Μ. «Διοικητικὸν Δίκαιον» Α' 1952. - Τοῦ αὐτοῦ «Τὸ Κράτος Δικαίου καὶ αἱ πράξεις Κυβερνήσεως» 1932. Dendias M. La fonction gouvernemental et les actes de son exercice: les actes de Gouvernement» 1936. - Dibelius (W). «England (2 vol. 1925)» - Dicey (A) «Introduction to the study of the Law of the Constitution» 1945. - Duguit L. «Traité de droit constitutionnel». - Esmein-Nézard «Eléments de droit constitutionnel» 1927-1928. - De Fonblanque «L'Angleterre, son gouvernement, ses institutions» 1881. - Harrison W. «The government of Britain» 1952. - Joseph-Barthélemy «Le gouvernement de la France» Paris 1924. - Τοῦ ἰδίου «La présidence du Conseil» (Rev. d'historie polit. et constit., 1937, 86-151. - Τοῦ ἰδίου «Traité de droit constitutionnel», 1933. - Keith (A.B.) «The British Cabinet system» 1952, - Κυριακοπούλου Ἠλ. «Ἑλληνικὸν Διοικητικὸν Δίκαιον» - Laurence Lowell (A) «Le gouvernement de l'Angleterre» (tradiction française A. Nerincx, 2 volumes 1910). - Lious, «La Présidence du Conseil», 1936. - Μάνεση Ἀρ. «Περὶ ἀναγκαστικῶν νόμων» (αἱ ἐξαιρετικαὶ νομοθετικαὶ ἁρμοδιότητες τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας), 1953. - Mill (J.-St.) «Le gouvernement représentatif», (tradiction française, Dupont-Whife, 1865). - Russell (J) «Essai sur l'histoire du gouvernement et de la Constitution britannique», 1865. - Σαριπόλου Ν. Ν., «Συνταγματικὸν Δίκαιον» Α', 1915. - Σβώλου (Α) «Συνταγματικὸν Δίκαιον», Α' 1934, Β' (παραδόσεις) 1942. - Σγουρίτσα Χρ. «Ἡ ὀργάνωσις τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ κοινοβουλευτικὴ εὐθύνη τῶν Ὑπουργῶν», 1931. - Todd (Alph.) «On parliamentary government in England» (volume 2, 1867-1869, tradiction française Sp. Walpole, 1900). - Turner (E) «The Privy Council of England 1603-1784» (2 voliction 1927-1928). - Τοῦ ἰδίου «The Cabinet Council of England 1622-1784» (2 vol. 1930-1932). - Vedel (G) «Manuel éléments du Droit Constitutionnel», 1949. - Verdeaux «Le Président du Conseil en tutionnel», 1949. - Verdeaux» «Le Président du Conseil en France», 1941.

Δημήτριος Γ. Τσιροπινᾶς

Νεωτέρα βιβλιογραφία: Δαγτόγλου Πρ. «Διοικητικὸν Δίκαιον», 1977, Duverger M. Droit Constitutionnel et Institutions Politiques», 1973. - Haurion A., Droit Constitutionnel », 1976.- Παπαχαΐζη Γ. «Σύστημα Διοικητικοῦ Δικαίου», 1976. - Ράϊκου Ἀθ. «Παραδόσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου», 1977. - Prélot «Institutions Politiques et Droit Constitutionnel», 1974 - Στασινοπούλου Μιχ. «Μαθήματα Διοικητικοῦ Δικαίου», 1964. - Σπηλιωτοπούλου Ἐπ. «Ἐγχειρίδιον Διοικητικοῦ Δικαίου», 1978.-

Σπῦρος Ἀ. Παππᾶς

Διοικητικὴ διαίρεσις

Ἡ Ἑλλὰς διοικητικῶς διαιρεῖται εἰς 51 νομούς, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν 147 ἐπαρχίας, 264 Δήμους καὶ 5760 κοινότητας. Οἱ περιλαμβανόμενοι εἰς τοὺς Δήμους καὶ τὰς Κοινότητας οἰκισμοὶ ἐν γένει (πόλεις, κωμοπόλεις, χωρία, μικροσυνοικισμοί, μοναί) ἀνέρχονται ἐν τῷ συνόλῳ εἰς 11.691. Ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα καὶ νομοὺς κατανομὴ τῶν ἀνωτέρω ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἀκόλουθον πίνακα. Δὲν ὑπάγεται εἰς νομὸν τὸ Ἅγιον Ὄρος.

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα καὶ Νομοί	Ἐπαρχίαι	Δῆμοι	Κοινότητες	Οἰκισμοί
Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ Εὔβοια	**23**	**49**	**869**	**1.815**
Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας	5	5	231	501
Ἀττικῆς	7	61	84	359
Βοιωτίας	2	6	68	113
Εὐβοίας	3	8	157	350
Εὐρυτανίας	1	1	80	164
Φθιώτιδος	3	7	179	264
Φωκίδος	2	2	89	127
Πελοπόννησος	**21**	**34**	**1.321**	**2.471**
Ἀργολίδος	3	3	72	170
Ἀρκαδίας	4	5	245	403
Ἀχαΐας	3	4	238	476
Ἠλείας	2	8	209	338
Κορινθίας	1	3	121	196
Λακωνίας	4	3	164	394
Μεσσηνίας	4	8	272	494
Ἰόνιοι Νῆσοι	**8**	**6**	**272**	**585**
Ζακύνθου	1	1	46	62
Κερκύρας	2	1	105	271
Κεφαλληνίας	4	3	76	179
Λευκάδος	1	1	45	73
Ἤπειρος	**10**	**12**	**555**	**1.042**
Ἄρτης	1	1	81	251
Θεσπρωτίας	4	3	99	165
Ἰωαννίνων	4	4	309	490
Πρεβέζης	1	4	67	136
Θεσσαλία	**11**	**18**	**515**	**924**
Καρδίτσης	1	4	140	238
Λαρίσης	5	4	158	271
Μαγνησίας	3	6	76	190
Τρικάλων	2	4	142	225
Μακεδονία	**27**	**50**	**1.114**	**1.881**
Γρεβενῶν	1	2	68	122
Δράμας	1	4	66	125
Ἠμαθίας	2	3	61	104
Θεσσαλονίκης	2	11	115	199
Καβάλας	4	4	75	153
Καστορίας	1	2	62	106
Κιλκίς	2	2	77	171
Κοζάνης	3	4	155	218
Πέλλης	3	3	84	138
Πιερίας	1	4	51	82
Σερρῶν	4	4	143	195
Φλωρίνης	1	2	88	104
Χαλκιδικῆς	2	5	69	132
Ἅγιον Ὄρος	—	—	—	32
Θράκη	**8**	**8**	**151**	**548**
Δωδεκανήσου	4	14	60	164
Ξάνθης	1	2	35	188
Ροδόπης	2	2	36	185
Νῆσοι Αἰγαίου	**19**	**35**	**373**	**960**
Δωδεκανήσου	4	14	60	164
Κυκλάδων	8	6	114	376
Λέσβου	4	8	98	175
Σάμου	2	3	45	138
Χίου	1	4	56	107
Κρήτη	**20**	**11**	**569**	**1.402**
Ἡρακλείου	7	3	191	409
Λασιθίου	4	4	86	283
Ρεθύμνης	4	2	131	254
Χανίων	5	2	161	456

Αἱ ἐπὶ μέρους πληροφορίαι - γεωγραφικαί, διοικητικαί, ἀρχαιολογικαί, ἱστορικαί, οἰκονομικαὶ κλπ. - διὰ τὰ ὡς ἄνω γεωγραφικὰ διαμερίσματα καὶ νομοὺς τῆς Ἑλλάδος περιλαμβάνονται εἰς τὰ περὶ τούτων εἰδικὰ ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ, ἐκτὸς τῶν γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος πληροφοριῶν αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὰ γενικὰ κεφάλαια τοῦ παρόντος Τόμου.

'Αποκέντρωσις καὶ Αὐτοδιοίκησις

Κατὰ τὸ Σύνταγμα (ἄρθρον 101) ἡ διοίκησις τοῦ Κράτους ὀργανοῦται κατὰ τὸ ἀποκεντρωτικὸν σύστημα. Εἰς τὰς διαφόρους περιφερείας τῆς χώρας ἐγκαθίστανται τοπικαὶ ἀρχαὶ καὶ ὑπηρεσίαι, ἀναλόγως τῶν οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν, συγκοινωνιακῶν κλπ. συνθηκῶν. Εἰς τὰς περιφερειακὰς ὑπηρεσίας ἀνήκει ἡ ἀποφαστιστικὴ ἁρμοδιότης ἐφ' ὅλων τῶν ὑποθέσεων τῆς περιφερείας ἑκάστης ἐνῶ τὰ ὑπουργεῖα ἔχουν ἁρμοδιότητα γενικῆς κατευθύνσεως, συντονισμοῦ καὶ ἐλέγχου τῶν περιφερειακῶν ὀργάνων καθὼς καὶ ἐποπτείας τῶν δημοσίων ὀργανισμῶν καὶ τῶν ἀσκούντων διοίκησιν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου.

"Ολων τῶν κρατικῶν ὀργάνων ἑκάστου νομοῦ προϊσταται ὁ νομάρχης τοῦ ὁποίου ἡ ἀποφασιστικὴ δικαιοδοσία εἶναι εὐρυτάτη. Μέρος ἐν τούτοις τῆς ἀποφασιστικῆς δικαιοδοσίας τῶν τοπικῶν ὑπηρεσιῶν ἀσκεῖται ὑπὸ τῶν προϊσταμένων αὐτῶν ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Νομάρχου.

'Η πρώτη σοβαρὰ προσπάθεια δι' ἀποκέντρωσιν τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ἐγένετο τὸ ἔτος 1929 ὅταν διὰ τοῦ Νόμου 4932 μετεβιβάσθησαν διάφοροι ἁρμοδιότητες εἰς τοὺς γενικοὺς διοικητὰς καὶ Νομάρχας. 'Επηκολούθησαν ὁ 'Αναγκαστικὸς Νόμος 1179 τοῦ 1938 οἱ Νόμοι 1030 τοῦ 1949, 1673 τοῦ 1951 2679 τοῦ 1953, 3200 τοῦ 1955 καὶ 3220. 'Επίσης τοῦ 1955 διὰ τῶν ὁποίων διηυρύνθη ἡ ἁρμοδιότης τῶν Νομαρχῶν καὶ ἔπαυσεν ἡ ἐξάρτησις αὐτῶν ἀπὸ τὰς Γενικὰς Διοικήσεις αἱ ὁποῖαι κατηργήθησαν.

Αἱ περὶ ἀποκεντρώσεως διατάξεις συνεπληρώθησαν βραδύτερον διὰ τῶν Νομοθετικῶν Διαταγμάτων 532 τοῦ 1970 καὶ 957 τοῦ 1971. 'Επὶ τῇ βάσει τῶν τελευταίων τούτων ἐξεδόθησαν διάφορα Διατάγματα διὰ τῶν ὁποίων μετεβιβάσθησαν ἐκτεταμένα ὑπουργικαὶ ἁρμοδιότητες εἰς τοὺς νομάρχας. 'Η μεταβίβασις αὐτὴ ἐγένετο κατὰ τρόπον συστηματικὸν διαρκοῦντος τοῦ ἔτους 1972. Πρὸς ἐπάνδρωσιν τῶν Νομαρχιῶν διὰ προσωπικοῦ προεβλέφθη τότε ἡ μετάθεσις ὑπαλλήλων ἐκ τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν τῶν 'Υπουργείων εἰς τὰς περιφερειακὰς καταργηθείσης διὰ τοῦ Ν.Δ. 533 τοῦ 1970 τῆς διακρίσεως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων εἰς κεντρικοὺς καὶ περιφερειακούς. Μεταγενεστέρως διὰ τοῦ Νόμου 226/1970 «Περὶ Νομαρχῶν καὶ Εἰδικοῦ κλάδου Νομαρχιακῶν ὑπαλλήλων ἐρρυθμίσθησαν εἰδικώτερον τὰ τοῦ τρόπου ἀσκήσεως τῶν ἀποφασιστικῶν ἁρμοδιοτήτων τῶν νομαρχιῶν καὶ τῆς λειτουργίας ἐν γένει τῶν νομαρχιακῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ὁποίων προεβλέφθη ἡ ἐνίσχυσις δι' εἰδικῶν τεχνικῶν συμβούλων.

'Η αὐτοδιοίκησις, ἀντικείμενον τῆς ὁποίας εἶναι ἡ διοίκησις τῶν τοπικῶν ὑποθέσεων ἀσκεῖται ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ὀργανισμῶν, δηλαδὴ τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων. Οἱ ὀργανισμοὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως ἀπολαύοντες διοικητικῆς αὐτοτελείας ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐποπτείαν τοῦ κράτους ἀσκουμένην ὑπὸ τῶν νομαρχῶν. 'Η ἐποπτεία ὅμως τοῦ κράτους κατὰ ρητὴν διάταξιν τοῦ Συντάγματος (ἄρθρον 102) δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίζῃ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐλευθέραν δρᾶσιν τῶν τοπικῶν ἀρχόντων.

Αἱ ἀρχαὶ τῶν ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως εἶναι τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον καὶ ὁ Δήμαρχος διὰ τοὺς δήμους καὶ τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον καὶ ὁ Πρόεδρος διὰ τὰς κοινότητας. Αἱ ἀρχαὶ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἐκλέγονται διὰ καθολικῆς μυστικῆς ψηφοφορίας.

'Ο Δήμαρχος καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς κοινότητος διευθύνουν τὰς ὑποθέσεις τῶν ὑπ' αὐτῶν 'Οργανισμῶν καὶ διαχειρίζονται τὰ οἰκονομικὰ των ἔχοντες πᾶσαν ἐκτελεστικὴν ἁρμοδιότητα. Οὗτοι εἰσηγοῦνται εἰς τὰ συλλογικὰ ὄργανα τῶν 'Οργανισμῶν (δημοτικὸν ἢ Κοινοτικὸν Συμβούλιον) ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἁρμοδιότητάς των ὡς βουλευομένων ὀργάνων καὶ ἐκτελοῦν τὰς ἀποφάσεις των. Οἱ δήμαρχοι καὶ οἱ πρόεδροι κοινοτήτων εἶναι συνάμα καὶ ὄργανα τοῦ Κράτους ἐπιφορτισμένοι μὲ καθήκοντα δημοσίων λειτουργῶν. Οὕτω ἐκτελοῦν καθήκοντα ληξιαρχῶν ὅπου δὲν διορίζονται τοιοῦτοι εἰδικοὶ καὶ ἔχουν ἁρμοδιότητας ἐπὶ τῶν στρατολογικῶν ζητημάτων. Συντρέχων τὰς διαφόρους κρατικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν συλλογὴν καὶ μεταβίβασιν πληροφοριῶν στατιστικῶν στοιχείων κλπ. καὶ συμπράττων μὲ τὰς δικαστικὰς ἀρχὰς εἰς τὰς δικαστικὰς πράξεις ὅπου ὁ νόμος ἀπαιτεῖ τοῦτο. Τὰ τῆς 'Εκλογῆς τῶν δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν ρυθμίζονται διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 8 Νόμου τῆς 19 Φεβρουαρίου 1975. Δι' αὐτοῦ ὁρίζονται ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῶν κοινοτικῶν καὶ δημοτικῶν συμβουλίων τὰ προσόντα τῶν ὑποψηφίων πρὸς ἐκλογὴν τὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος, ὁ τρόπος τῆς ψηφοφορίας τὸ ἐκλογικὸν σύστημα καὶ ὅλαι ἐν γένει αἱ ἀφορῶσαι τὰς ἐκλογὰς λεπτομέρειαι.

'Εξ ἄλλου διὰ τοῦ ἀπὸ 8/31 Δεκεμβρίου 1975 Διατάγματος ἐκωδικοποιήθησαν εἰς ἑνιαῖον κείμενον πᾶσαι αἱ διέπουσαι τὴν σύστασιν καὶ λειτουργίαν τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων ἰσχυουσῶν διατάξεων ὑπὸ τὸν τίτλον «Δημοτικὸς καὶ Κοινοτικὸς κῶδιξ». Εἰς τὸν κώδικα τοῦτον περιλαμβάνονται αἱ διατάξεις τοῦ Κωδ. Νόμου 2888/54 ὡς οὗτος εἶχε τροποποιηθῇ καὶ ἴσχυε μέχρι τῆς 20ης 'Απριλίου 1967 καὶ οἱ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ Αὐγούστου 1974, ἐκδοθέντες νόμοι ὑπ' ἀριθμὸν 8 καὶ 18 τοῦ 1975 περὶ ἐκλογῆς δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν, 180/1975 καὶ 215/1975 περὶ ἐπαναφορᾶς εἰς ἰσχὺν τῶν διατάξεων τὸν Νόμον 2888/54 καὶ 2189/52. Νέος Δημοτικὸς καὶ Κοινοτικὸς Κῶδιξ ἐδημοσιεύθη τὸ ἔτος 1980.

Τὰ νομικὰ πρόσωπα. Παραλλήλως πρὸς τὸ σύστημα τῆς διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ τῆς μέσω τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων αὐτοδιοικήσεως, ὑφίσταται εἰς τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας μας τὸ σύστημα τῆς καλουμένης εἰδικῆς αὐτοδιοικήσεως, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ διενέργεια τοῦ διοικητικοῦ ἔργου εἶναι ἀνατεθειμένη ἐν μέρει εἰς αὐτοδιοικουμένους ὀργανισμούς, ἀσκοῦντας τὸ ἔργον τοῦτο δι' ἰδίων αὐτῶν ὀργάνων. Διὰ τοῦ συστήματος τῆς αὐτοδιοικήσεως τὸ Κράτος δημιουργεῖ εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ ἴδια νομικὰ πρόσωπα τὰ γνωστὰ ὡς νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου,εἰς τὰ ὁποῖα παρέχει πολιτειακὴν ἐξουσίαν ἐφ' ὡρισμένων ἀντικειμένων. Τὰ νομικὰ πρόσωπα ἢ οἱ ἄλλως αὐτοδιοικούμενοι ὀργανισμοὶ ἐφ'ὅσον οἱ νόμοι ἀναθέτουν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν δημοσίου δικαίου ὑποθέσεων τῶν ἀναγομένων εἰς συγκεκριμένον τινὰ κλάδον διοικήσεως, φέρουν γενικῶς τὴν ὀνομασίαν δημόσια ἱδρύματα, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ ἀνατιθεμένου εἰς αὐτὰ εἰδικωτέρου ἔργου φέρουν πλείστας ἄλλας ὀνομασίας, ὡς αὐτόνομοι ὀργανισμοί, ταμεῖα συντάξεων, λιμενικὰ ταμεῖα, ἀνώτατα σχολαὶ κλπ.

Τὰ νομικὰ πρόσωπα, τελοῦντα ὑπὸ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς κεντρικῆς διοικήσεως καὶ εἰδικώτερον τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ διοικοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ συλλογικῶν ὀργάνων τῶν διοικητικῶν συμβουλίων, τὰ ὁποῖα εἶναι βουλευόμενα ὄργανα, κατευθύνοντα τὸ διοικητικὸν ἔργον τῶν αὐτοδιοικουμένων ὀργανισμῶν καὶ κεκτημένα ἀποφασιστικὰς ἁρμοδιότητας, καθ' ὅ μέτρον οἱ νόμοι ὁρίζουν. Οἱ ὑπάλληλοι τῶν νομικῶν προσώπων εἶναι κατὰ κανόνα ἐκτελεστικὰ ὄργανα, εἶναι δυνατὸν δὲ ἐνίοτε νὰ ἔχουν τὴν ἰδιότητα δημοσίου ὑπαλλήλου. Τέλος, αἱ πράξεις τῶν νομικῶν προσώπων ὡς διοικητικαὶ πράξεις, δεσμεύονται ἀπὸ τοὺς γενικοὺς κανόνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους δεσμεύεται πᾶσα διοικητικὴ πρᾶξις ἐφαρμοζομένης καὶ ἐπὶ τούτων τῆς ἀρχῆς τῆς «νομιμότητος τῆς διοικήσεως», ἐντεῦθεν δὲ ὑπόκεινται εἰς αἴτησιν ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου 'Επικρατείας.

'Ανώτατα Συλλογικὰ "Οργανα

Ταῦτα εἶναι:
Τὸ Συμβούλιον τῆς 'Επικρατείας
Τὸ 'Ελεγκτικὸν Συνέδριον
Τὸ Νομικὸν Συμβούλιον
Τὸ 'Ανώτατον Εἰδικὸν Δικαστήριον

Τὸ Συμβούλιον τῆς 'Επικρατείας εἶναι τὸ 'Ανώτατον Διοικητικὸν Δικαστήριον τοῦ ὁποίου ἡ ἁρμοδιότης ὁριζομένη ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 95 τοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ κατ' αἴτησιν ἀκύρωσις τῶν ἐκτελεστῶν πράξεων τῆς διοικήσεως καὶ ἡ ἀναίρεσις τῶν τελεσιδίκων ἀποφάσεων τῶν διοικητικῶν δικαστηρίων δι' ὑπέρβασιν ἐξουσίας ἢ παράβασιν νόμου, ἡ ἐκδίκασις τῶν κατὰ τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους ὑποβαλλομένων εἰς αὐτὸ διοικητικῶν διαφορῶν οὐσίας καὶ τέλος ἡ ἐπεξεργασία τῶν κανονιστικῶν διαταγμάτων. Τὰ τῆς ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας τοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας περιέχονται εἰς τὸν Κωδικὸν Νόμον 3713 (Διάταγμα 90 τῆς 6 Φεβρουαρίου 1961, ἐκτίθενται δὲ εἰδικώτερον εἰς τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον τοῦ παρόντος 'Αστικοῦ Λεξικοῦ.

Τὸ 'Ελεγκτικὸν Συνέδριον, τοῦ ὁποίου ἡ ἁρμοδιότης ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 98 τοῦ Συντάγματος εἶναι θεσμὸς παλαιότατος λειτουργεῖ δὲ εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Κράτους ('Ιδρυτικὸν διάταγμα 27 Σεπτεμβρίου 1833). Κατὰ τὸ Σύνταγμα εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου ὑπάγεται ὁ ἔλεγχος τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους καὶ τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου, ἡ πρὸς τὴν Βουλὴν παρουσίασις τοῦ ἀπολογισμοῦ καὶ ἰσολογισμοῦ τοῦ κράτους ἡ ἔκφρασις γνώμης ἐπὶ τῶν ἀφορώντων τὴν ἀπονομὴν συντάξεων νομοσχεδίων, ὁ ἔλεγχος τῶν λογαριασμῶν τῶν δημοσίων ὑπολόγων, ἡ ἐκδίκασις τῶν ἐνστάσεων κατὰ τῶν περὶ ἀπονομῆς συντάξεως ἢ ἐλέγχου λογαριασμῶν ἀποφάσεων καὶ ἡ ἐκδίκασις ὑποθέσεων ἀναφερομένων εἰς εὐθύνας τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους ἢ τῶν 'Οργανισμῶν Αὐτοδιοικήσεως διὰ πᾶσαν ἐκ δόλου ἢ ἀμελείας ἐπερχομένην εἰς βάρος τοῦ Κράτους ἢ τῶν ὀργανισμῶν ζημίαν. Τὰ τῆς ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου ἐκτίθενται εἰδικώτερον εἰς τὸ περὶ αὐτοῦ ἰδιαίτερον ἄρθρον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

Τὸ Νομικὸν Συμβούλιον τοῦ Κράτους εἶναι ὄργανον γνωμοδοτικὸν καὶ συμβουλευτικὸν ἐπὶ παντὸς νομικοῦ θέματος καὶ ἀσκεῖ καθήκοντα δικαστικὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν ἀντιπροσώπευσιν τοῦ Δημοσίου ὡς διαδίκου εἰς τὰς δίκας. 'Απαρτίζεται ἐκ νομικῶν Συμβούλων καὶ παρέδρων μελῶν εἰς τὰ ὁποῖα κατανέμεται ἡ διοικητικὴ ἁρμοδιότης τῶν ὑπουργείων. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ νομικοῦ Συμβουλίου βλέπε τὸ περὶ τούτου ἄρθρον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

Τὸ 'Ανώτατον Εἰδικὸν Δικαστήριον εἶναι θεσμὸς νεώτερος εἰσαχθέντος διὰ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 (ἄρθρον 100). Εἰς τοῦτο ὑπάγονται:

α) 'Η ἐκδίκασις τῶν κατὰ τοῦ κύρους τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ἐνστασις

β) 'Ο "Ελεγχος τοῦ κύρους τῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 44 τοῦ Συντάγματος ἐνεργουμένων δημοψηφισμάτων

γ) 'Η περὶ ἐκπληρώσεως βουλευτοῦ κρίσις λόγω ἐλλείψεως προσόντων ἢ ἀσυμβιβάστου ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων των.

δ) 'Η ἄρσις τῶν συγκρούσεων μεταξὺ τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν ἡ μεταξὺ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας καὶ τῶν δικαστηρίων.

ε) 'Η ἄρσις τῆς ἀμφισβητήσεως περὶ τῆς ἀντισυνταγματικότητος ἢ τῆς ἐννοίας διατάξεων νόμων εἰς περίπτωσιν ἐκδόσεως ἀντιθέτων ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας, τοῦ 'Αρείου Πάγου ἢ τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου.

Τὸ 'Ανώτατον Εἰδικὸν Δικαστήριον συγκροτεῖται ἐκ τῶν προέδρων τοῦ Συμβουλίου τῆς 'Επικρατείας τοῦ 'Αρείου Πάγου καὶ τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ ἐκ τεσσάρων συμβούλων τῆς 'Επικρατείας καὶ τεσσάρων ἀρεοπαγιτῶν, ἐκλεγομένων διὰ κλήρου. Τὰ τῆς λειτουργίας τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου ὁρίζονται διὰ νόμου.

Τὰ Πολιτικὰ Κόμματα

Προεπαναστατικὴ περίοδος. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως δὲν ἦτο δυνατὸν φυσικὰ νὰ ὀργανωθοῦν πολιτικὰ κόμματα μὲ προγράμματα καὶ ἐπιδιώξεις. Εἰς τὰς περιοχὰς ὅμως, ὅπου ὑπῆρχαν χωρία μὲ κάποιαν αὐτονομίαν - τὰ λεγόμενα χάσια καὶ βακούφια - καθὼς καὶ εἰς τὰς πόλεις ὅπου τὸ 'Ελληνικὸν στοιχεῖον ἔδειξε μεγάλην δραστηριότητα, ἐγίνοντο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ 'Αγίου Γεωργίου ἢ τοῦ 'Αγίου Δημητρίου ἐκλογαὶ διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν. Οἱ ἐκλεγόμενοι, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἐλέγοντο δημογέροντες ἢ προεστοὶ ἢ προύχοντες καὶ ἀκόμη γέροντες. 'Αλλὰ ὁ ἐπικρατέστερος τίτλος ἦτο κοτζαμπάσηδες.

"Ητο φυσικὸν λοιπὸν νὰ δημιουργηθοῦν μέσα εἰς τὰ χωρία καὶ τὰς πόλεις κόμματα, τὰ ὁποῖα διεξῆγον ἀγῶνας διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς κοινοτικῆς ἐξουσίας. Καὶ πολλάκις αἱ ἀνταγωνιζόμεναι πολιτικαὶ φατρίαι προεκάλουν ἀντιθέσεις ποὺ κατέληγον καὶ εἰς αἱματηρὰς σκηνάς.

Κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα περίοδον, δηλαδὴ εἰς τὰς παραμονὰς τῆς 'Εθνεγερσίας, οἱ ἐνδοκοινοτικοὶ ἀγῶνες προσέλαβον καὶ μορφὴν ἐθνικήν, διότι τὸ κήρυγμα τοῦ μεγάλου Θεσσαλοῦ Ρήγα εὗρε μεγάλην ἀπήχησιν καὶ κατανόησιν εἰς τὴν σκλαβωμένην 'Ελλάδα. Συνεπῶς εἰς τὰς ἐπιδιώξεις τῶν κομμάτων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχε τὸ αἴτημα τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν καὶ ἡ σύστασις σχολείων, ἡ ἔκδοσις καὶ κυκλοφορία βιβλίων, καθὼς καὶ οἱ "Ελληνες ἔμποροι καὶ βιοτέχναι ποὺ εἰς τὴν Κεντρικὴν καὶ 'Ανατολικὴν Εὐρώπην εἶχον προοδεύσει πολὺ καὶ εἶχον σχηματίσει ἀνθούσας 'Ελληνικὰς παροικίας, εἰς τὰς ὁποίας αἱ προοδευτικαὶ ἰδέαι καὶ ὁ Νεοελληνικὸς ἐθνικισμὸς εἶχον μεγάλην ἀνάπτυξιν.

'Επαναστατικὴ περίοδος. 'Ο ἀγὼν τοῦ 1821 ἦτο ἐπόμενον μαζὶ μὲ τὰ στρατιωτικὰ προβλήματα νὰ θέσῃ καὶ πολιτικά. 'Εξ ἀρχῆς παρουσιάσθη ἡ ἀνάγκη νὰ τεθοῦν ὡρισμέναι γενικαὶ ἀρχαὶ ποὺ θὰ ἀπετέλουν τὸν καταστατικὸν χάρτην τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους. 'Ως ἐκ τούτου συνῆλθον οἱ πρόκριτοι τοῦ Μωριᾶ καὶ συνέστησαν τὴν Πελοποννησιακὴν Γερουσίαν. Τὸ ἴδιον ἔκαμον καὶ οἱ Πηλιορεῖται κατὰ τὴν μικρὰν περίοδον τῆς 'Επαναστάσεως των (Μάϊος 1821), συστήσαντες τὴν Βουλὴν τῆς Θετταλομαγνησίας μὲ ἕδραν τὴν πατρίδα τοῦ Ρήγα, Βελεστῖνον, καὶ ὀλίγον ἀργότερον οἱ Ρουμελιῶται συστήσαντες δύο Βουλάς: τῆς 'Ανατολικῆς καὶ Δυτικῆς 'Ελλάδος.

'Αλλὰ κατὰ τὰς ἐπαναστατικὰς περιόδους εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ παρουσιασθοῦν ἀντιθέσεις καὶ ἀντιγνωμίαι, ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἑκάστοτε ἐμφανιζομένων πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως προβλημάτων.

'Εφ' ὅσον δὲ τὸν ἀγῶνα προητοίμασε καὶ ὠργάνωσεν ἡ Φιλικὴ 'Εταιρεία, οἱ Φιλικοὶ ἐπεδίωξαν νὰ ἔχουν αὐτοὶ πρωτεύουσαν γνώμην εἰς ὅλα τὰ ζητήματα καὶ συνεπῶς αὐτοὶ νὰ διευθύνουν τὸν ἀγῶνα εἰς ὅλας τὰς μορφὰς καὶ ἐκδηλώσεις του. 'Ως ἐκ τούτου ὁ Δημήτριος 'Υψηλάντης ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἀδελφοῦ του 'Αλεξάνδρου 'Υψηλάντου, γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας, ἠθέλησε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς χεῖρας του ὅλας τὰς ἐξουσίας καὶ δι' αὐτὸ ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς προύχοντας τῆς Πελοποννήσου. Συνεπῶς τὸ πρῶτον κόμμα ποὺ ἐνεφανίσθη μὲ ὡρισμένον πρόγραμμα κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ 'Αγῶνος ἦτο τοῦ 'Υψηλάντη, ἀντιπροσωπεῦον τὴν ὀργάνωσιν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας. Τὸ κόμμα αὐτὸ εὗρε σοβαρὸν ἀντίπαλον τοὺς προκρίτους (κοτζαμπάσηδες) τοῦ Μωριᾶ καὶ τοὺς καραβοκυραίους τῶν τριῶν νήσων ("Υδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν) καθὼς καὶ

πολλοὺς προύχοντας καὶ ἀρχιερεῖς τῆς Ρούμελης, οἱ ὁποῖοι συνεσπειρώθησαν γύρω ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον.

Παραλλήλως καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης περιεστοιχίζετο ἀπὸ ἀρκετοὺς σημαίνοντας Μωραΐτας ὁπλαρχηγοὺς καὶ δημογέροντας καὶ σὺν τῷ χρόνῳ μὲ τὰς στρατιωτικάς του ἱκανότητας καὶ τὴν πνευματικήν του εὐστροφίαν, κατώρθωσε νὰ ἔχῃ μεγάλην ἐπιρροήν.

Ἐπίσης ὡρισμένοι Ρουμελιῶται ὁπλαρχηγοὶ ἔδειξαν κάποιαν ἀνεξαρτησίαν γνώμης καὶ μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν Σουλιωτῶν ἐπεδίωξαν νὰ συγκροτήσουν χωριστὸν κόμμα διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ τοπικῶν συμφερόντων. Αἱ ἀντιθέσεις αὐταὶ ἀπὸ τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ Ἀγῶνος προσέλαβον μεγαλυτέραν ὀξύτητα διότι καὶ οἱ Φαναριῶται (οἱ πλούσιοι Κωνσταντινουπολῖται) Νέγρης, Καρατζᾶς καὶ ἄλλοι εἰργάζοντο διὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίου κόμματος καὶ πολλοὶ ἐγγράμματοι Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι εἶχον κατέλθει ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς παροικίας τῆς Εὐρώπης ἠγωνίσθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα καὶ συγκεκριμένον κοινωνικὸν περιεχόμενον. Ὁ μεγάλος μάλιστα στοχαστὴς τοῦ καιροῦ ἐκείνου Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἀπὸ τὸ Παρίσι μὲ ἐπιστολάς του πρὸς διάφορους καπεταναίους καὶ προύχοντας τοὺς παρώτρυνε νὰ υἱοθετηθοῦν δημοκρατικαὶ ἀντιλήψεις κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πρώτων πολιτευμάτων.

Πάντως τὸ ἰσχυρότερον κόμμα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, διότι ὑπεστηρίζετο ἀπὸ τοὺς νησιώτας Κουντουριωταίους καθὼς καὶ ἀπὸ πολλοὺς Ρουμελιώτας. Τὸ κόμμα αὐτὸ οἱ πρόκριτοι τοῦ Μωριᾶ ὠνόμασαν ξενικόν, κατηγοροῦντες αὐτὸ ὅτι ἐπεδίωκε νὰ διαδώσῃ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ξενότροπα πολιτικοκοινωνικὰ ἤθη, ἐνῶ τὸ ἰδικόν των ἀπεκάλουν ἐγχώριον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὰς τοπικὰς συνηθείας καὶ ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ διοίκησις ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ εἰς χεῖρας των, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν. Αἱ ἀντιθέσεις αὐταὶ ὡδήγησαν πολλάκις εἰς διαμάχας ὀξυτάτας ποὺ κατέληξαν καὶ εἰς ἐμφυλίους πολέμους, διότι καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ Ἀγῶνος δὲν ἐνεφανίσθη ἡ μεγάλη προσωπικότης, ποὺ θὰ ἐσκίαζε μὲ τὸ κῦρος καὶ τὴν αἴγλην της τὰς μικροφιλοδοξίας τῶν τοπικῶν ἀρχόντων καὶ θὰ παρεμέριζε τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη, τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη.

Ἡ ἔλλειψις ὅμως τῆς μεγάλης προσωπικότητος ποὺ θὰ ἔδιδε τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν εἰς τὸν Ἐθνικὸν Ἀγῶνα εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον νὰ μὴ ὑπάρχῃ συνεργασία καὶ ὁμογνωμοσύνη εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ καὶ αἱ θεσπισθεῖσαι διατάξεις τῶν πρώτων πολιτευμάτων νὰ παραμείνουν γράμμα νεκρόν.

Ὡς ἐκ τούτου στρατιωτικοὶ παράγοντες, σὺν τῷ χρόνῳ, ἀπέκτησαν μεγάλην δύναμιν καὶ παρεμέρισαν τοὺς πολιτικούς. Οἱ Ρουμελιῶται μάλιστα ὁπλαρχηγοὶ ἀπετέλεσαν ἰδίαν ὀργάνωσιν καὶ ἀπὸ τοῦ 1824 ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάζει τοὺς Ἠπειρώτας καὶ πολλοὺς Ρουμελιώτας καπεταναίους. Ἔτσι κατὰ τὴν κρισιμωτέραν περίοδον τοῦ Ἀγῶνος ὁ τοπικισμός, ἡ φιλαρχία καὶ ἡ πολιτικὴ ἀσυνέπεια δημιουργοῦν ἀγεφύρωτα χάσματα τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν τὸ ἀγωνιζόμενον ἔθνος εἰς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς ὀργανουμένους ἐκ τῶν παρασκηνίων.

Καποδιστριακὴ περίοδος. Αἱ πολιτικαὶ φατρίαι ἀντελήφθησαν ἐπὶ τέλους ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεχισθῇ ὁ ἀγών, ἐὰν δὲν ἀνέθετον τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν εἰς χεῖρας ἑνὸς ἱκανοῦ προσώπου. Τὸ πρόσωπον αὐτό, κατὰ κοινὴν ἀναγνώρισιν καὶ ὁμολογίαν, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ἄλλοτε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας.

Συνεφώνησαν λοιπὸν νὰ καλέσουν τὸν Καποδίστριαν καὶ νὰ τοῦ ἀναθέσουν τὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος (1827). Ὁ Καποδίστριας ἐδέχθη καὶ ὅταν κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα εὗρε παντοῦ τὸ χάος καὶ τὴν ἀναρχίαν. Δι' αὐτὸ ἐνόμισεν ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἦτο τὸ συγκεντρωτικὸν σύστημα. Ἀνέστειλε τὸ πολίτευμα τῆς Τροιζῆνος τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ἀρχὰς δημοκρατικάς, καὶ ἀνέλαβεν ὅλας τὰς ἐξουσίας. Ἡ πρᾶξις αὐτὴ τοῦ Καποδιστρίου ἐδημιούργησεν νέας ἀντιθέσεις. Τὰ κόμματα ἤρχισαν πολεμικὴν ἐναντίον του καὶ τὸν ἐξώθησαν, νὰ ἐφαρμόσῃ λογοκρισίαν ἐπὶ τοῦ τύπου, ἡ δὲ ἀστυνομία ἔλαβε μέτρα σκληρὰ κατὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν αἱ παλαιαὶ πολιτικαὶ φατρίαι, εἶχον διαλυθῆ ἢ μᾶλλον συγχωνευθῆ εἰς τρία κόμματα, τὸ Ρωσικόν, τὸ Ἀγγλικὸν καὶ τὸ Γαλλικόν. Καὶ τοῦτο διότι αἱ τρεῖς Μεγάλαι Δυνάμεις (Ρωσία, Ἀγγλία καὶ Γαλλία), ποὺ ἀπεκλήθησαν καὶ προστάτιδες Δυνάμεις, ἤρχισαν νὰ ἐνδιαφέρωνται καὶ διὰ τὴν τύχην τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ διὰ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ ἐνδιαφέρον των δὲ αὐτὸ φυσικὸν ἦτο νὰ εἶναι ἐπηρεασμένον ἐκ πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν βλέψεων ἑκάστης τῶν τριῶν Προστατίδων Δυνάμεων εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολήν. Ἐκ παραλλήλου καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, λόγῳ τῆς γενικῆς ἐξαντλήσεως τῆς χώρας καὶ τῆς ἐξαρτήσεώς της ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, ἐνισχύθη ἡ ἰδέα ὅτι ἄνευ ὑποστηρίξεως τῆς Εὐρώπης ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξασφαλισθῇ ἄνευ δανείων καὶ οἰκονομικῶν παροχῶν.

Αἱ ἀντιλήψεις αὐταί, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐνῶ ἀπετέλουν τὴν βασικὴν ἀφετηρίαν τῶν σκέψεων ὅλων τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, ἐχωρίζοντο ριζικῶς εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀκολουθητέας ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, διότι ἕκαστον τῶν τριῶν κομμάτων ἐπίστευεν ὅτι ἡ Εὐρωπαϊκὴ δύναμις, τῆς ὁποίας ἠκολούθει τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, ἦτο ἡ μόνη προστάτρια τῆς Ἑλλάδος καὶ συνεπῶς ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ της πολιτικὴ πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς αὐτήν.

Τὸ Ρωσόφιλον κόμμα, τὸ ὁποῖον ἔβλεπε τὸν ἴδιον τὸν Κυβερνήτην ὡς ἀρχηγόν, ἐσωτερικῶς μὲν ὑπεστήριζε τὴν ἐμπέδωσιν ἰσχυρᾶς πολιτείας, ἐξωτερικῶς δὲ ἀπέβλεπε πρὸς τὴν Ρωσίαν ὡς μέλλουσαν νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας καὶ τὴν περαιτέρω ἐπέκτασιν της νὰ βοηθήσῃ λόγῳ καὶ τῆς κοινῆς θρησκείας ποὺ συνέδεε τὰ δύο ἔθνη. Ὁ θρῦλος τοῦ Ἀγαθαγγέλου περὶ ἐπανακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ «ξανθοῦ γένους» ἦτο ἀκόμη ζωντανὸς εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων. Ἀρχηγοὶ τοῦ Ρωσόφιλου κόμματος ἦσαν ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Ἀνδρ. Μεταξᾶς.

Τὸ Ἀγγλόφιλον κόμμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐνεφάνιζεν ἀκόμη διεκδικήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν, ἀντετίθετο ἐξωτερικῶς πρὸς πᾶσαν ἐξάρτησιν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς τσαρικῆς Ρωσίας. Ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος τούτου ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐχθρὸς τοῦ σλαυϊσμοῦ καὶ μὲ ὑπομνήματά του εἰς τὸ Φόρειϊν Ὄφφις - Βρεταννικὸν Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν - ὑπέδειξε κατ' ἐπανάληψιν ὅτι συμφέρει τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν νὰ ἱδρυθῇ μεγάλον Ἑλληνικὸν κράτος ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν ἕως τὴν Κρήτην, διότι θὰ ἀποτελέσῃ φραγμὸν εἰς τὴν κάθοδον τῶν Σλαύων εἰς τὴν Μεσόγειον.

Τὸ γαλλόφιλον κόμμα εἶχεν ἀρχηγὸν τὸν Ι. Κωλέττην, ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ Δ. Ὑψηλάντη δὲν εἶχεν ὑπογράψει τὸ πρὸς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν ἔγγραφον προστασίας (Ἰούλιος 1825). Ἀργότερον, ὅταν τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν Μαιζῶνα εἰς τὴν Πελοπόννησον συνέτρεξαν τὸν Ἑλληνικὸν Ἀγῶνα, τὸ Γαλλικὸν κόμμα ἐνισχύθη πολύ. Τὸ κόμμα τοῦτο ἦτο περισσότερον φιλελεύθερον εἰς τὴν ἐσωτερικήν του πολιτικὴν καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπεδίωκε τὴν φιλίαν καὶ ὑποστήριξιν τῆς Γαλλίας, διότι ἐπίστευεν ὅτι εἶναι ἡ μόνη μεγάλη δύναμις, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται εἰς τὰς ἐπεκτατικὰς βλέψεις καὶ ἐπιδιώξεις καὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Μεσόγειον.

Τὰ τρία αὐτὰ κόμματα ἀλληλοεμάχοντο καὶ ἐκ τῶν ἀντιθέσεών των ἐπροκάλεσαν στάσεις καὶ ἐμφυλίους σπαραγμούς. Ἔναντι ὅμως τοῦ Καποδιστρίου τὰ δύο κόμματα, Γαλλικὸν καὶ Ἀγγλικόν, ἐφήρμοσαν κοινὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὸ τέλος ἐπεκράτησαν μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου, τὴν 27ην Σεπτεμβρίου 1831.

Περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος (1834-1862). Ἀμέσως πάντως, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου καὶ διὰ μικρὰν περίοδον ἐπεκράτησε τὸ ρωσόφιλον κόμμα καὶ ἡ εἰς Ἄργος Ε' Ἐθνοσυνέλευσις ἐξέλεξε τὸν Αὐγουστῖνον (ἀδελφὸν τοῦ δολοφονηθέντος Κυβερνήτου) ὁριστικὸν πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς τὴν Πελοπόννησον δὲν εἶδον εὐνοϊκῶς τὴν ἐπικράτησιν τῶν ρωσοφίλων. Ὁ Κωλέττης ὠργάνωσεν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Αὐγουστῖνος (28 Μαρτίου 1832) ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν. Ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς διήρεσε καὶ πάλιν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Γαλλικὸν κόμμα ἐκυβέρνησεν διὰ μικρὰν χρονικὴν περίοδον, ἐνῶ ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Γάλλοι στρατιῶται συνεκρούοντο μὲ Ἕλληνας στρατιώτας εἰς τὸ Ἄργος, πολλοὶ ἐφονεύθησαν ἑκατέρωθεν καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐγίνετο πάλιν τὸ ἴνδαλμα τοῦ Μωριᾶ.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρίγκιπος τῆς Βαυαρίας Ὄθωνος ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος ἐπέφερε προσωρινὴν ἀνακωχὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διαμάχην. Ἐν τούτοις μόλις παρῆλθον ὀλίγοι μῆνες ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ κόμματα ἤρχισαν πάλιν τὸν ἀνταγωνισμόν των μὲ τὸ αὐτὸ πεῖσμα καὶ πάθος. Αὐτὴν τὴν φορὰν οἱ ρωσόφιλοι εἶχον ὀργανώσει συνωμοσίαν καὶ διὰ νὰ καρποφορήσουν τὰ σχέδιά των καὶ νὰ ἀποκτήσουν ὀπαδοὺς εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα, διέδιδον καταλλήλως ὅτι ἀρχηγὸς τῆς συνωμοσίας, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὄθωνος, ἦτο ὁ στρατάρχης Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Ὡς ἐκ τούτου, μόλις ἡ ἀστυνομία ἐπληροφορήθη τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν συνέλαβε τὸν Κολοκοτρώνην καὶ διετυπώθη κατ' αὐτοῦ κατηγορία ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐτάραξε τὴν Ἑλληνικὴν κοινὴν γνώμην καὶ διήρεσε καὶ πάλιν τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι ἡ ἀντιβασιλεία νομίζουσα ὅτι ἔπρεπε νὰ λάβῃ σκληρὰ μέτρα διὰ νὰ πατάξῃ κάθε ἐνέργειαν ἀντικαθεστωτικήν, ἐσκηνοθέτησε μίαν δίκην κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, εἰς τὴν ὁποίαν παρήλασαν ψευδομάρτυρες καὶ μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς διὰ τῆς στρατιωτικῆς βίας ἐπεβλήθη εἰς τὸ δικαστήριον νὰ ἐκδώσῃ καταδικαστικὴν εἰς θάνατον ἀπόφασιν κατὰ τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ. Ἐκ τῶν δικαστῶν ὅμως ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου Πολυζωΐδης καὶ ὁ Τερτσέτης ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψουν τὴν ἀπόφασιν.

Ὁ πρωθυπουργὸς Τρικούπης, μολονότι Ἀγγλόφιλος, παρητήθη, ὁ Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος ἐπίσης ἐζήτησε ν' ἀναστληῇ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Κολοκοτρώνη, ἐνῶ ὁ Κωλέττης ἐπέμεινε νὰ ἐκτελεσθῇ. Τὸ Ἀγγλικὸν κόμμα αὐτὴν τὴν φορὰν συνειργάζετο μὲ τὸ Γαλλικὸν καὶ ἐπεδίωκον διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐκμηδενίσουν τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ρωσικοῦ.

Ἡ ἀντιβασιλεία πρὸ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς κοινῆς γνώμης δὲν ἐξετέλεσε τὸν Κολοκοτρώνην καὶ ὅταν ἐνηλικιώθη ὁ Ὄθων (1835)

μετετράπη ἡ ποινὴ εἰς ἰσόβια καὶ μετ' ὀλίγον τοῦ ἐδόθη χάρις.

Μέχρι τοῦ 1841 τὰ κόμματα δὲν παρουσιάζουν σοβαρὰν δρᾶσιν περιελθόντα εἰς κατάστασιν νεκροφανείας. Τὰ μέτρα ποὺ εἶχε λάβει ἡ ἀντιβασιλεία καὶ κατόπιν ὁ ἴδιος ὁ Ὄθων, συνετέλεσαν, προσωρινῶς βεβαίως, εἰς τὸ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀσκήσουν οὐδεμίαν πολιτικὴν δρᾶσιν τὰ τρία κόμματα, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀρχηγοί των διαδοχικῶς ὑπὸ διάφορα προσχήματα ἐστάλησαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ἐν τούτοις τὸ πολίτευμα τῆς ἀπολύτου μοναρχίας, τὸ ὁποῖον ἐγκαθίδρυσεν ὁ Ὄθων, δὲν εἶχε στηρίγματα καὶ οἱ παλαιοὶ ἀγωνισταὶ ἤρχισαν νὰ κινοῦνται συνωμοτικῶς ἐναντίον του. Τὸ 1841 τὰ τρία κόμματα ἐμφανίζονται καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ μὲ τὴν φανερὰν καὶ συνωμοτικὴν των δρᾶσιν προετοιμάζουν τὴν Ἐπανάστασιν τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κομμάτων, τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν ἦτο τὸ ἀγγλόφιλον. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὁ ἀρχηγός του Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν. Ἡ νέα κυβέρνησις περιέλαβε καὶ ἡγετικὰ στελέχη τῶν δύο ἄλλων κομμάτων, ἀλλὰ ὁ βίος τοῦ ὑπουργείου ἦτο βραχύς. Αἱ ἀντιθέσεις τῶν κομμάτων ἐξεδηλώθησαν εὐθὺς ἀμέσως καὶ ἡ συνεργασία των διεσπάσθη. Ὁ Μαυροκορδᾶτος παρητήθη καὶ ἐστάλη μὲ ἀποστολὴν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τὰ ἡγετικὰ στελέχη τοῦ κόμματός του συνεσπειρώθησαν περὶ τὸν Λόντον καὶ συνειργάζοντο μὲ τοὺς ρωσόφιλους τοῦ Μεταξᾶ.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἤρχισαν νέαι συνωμοτικαὶ ἐνέργειαι τῶν δύο κομμάτων, μὲ τὴν συναίνεσιν καὶ τοῦ Γαλλικοῦ, καὶ τὴν 3ην Σεπτεμβρίου τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐπανεστάτησε καὶ μὲ τὴν λαϊκὴν ἐπιδοκομασίαν ἐπιβάλλει εἰς τὸν Ὄθωνα τὰς ἀξιώσεις του, δηλαδὴ τὸν ὑποχρεώνει νὰ ὑπογράψῃ δήλωσιν διὰ τῆς ὁποίας ἐδέχετο τὰς ἀποφάσεις τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ περὶ ἐγκαθιδρύσεως τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος.

Τὸ ἀγγλόφιλον καὶ τὸ ρωσόφιλον κόμμα ἐσχημάτισαν τὴν πρώτην μετεπαναστατικὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν Λόντου καὶ Μεταξᾶ. Τὸ Γαλλόφιλον κόμμα ἀπὸ τῆς περιόδου αὐτῆς ἤρχισε ν' ἀναπτύσσῃ μεγάλην δρᾶσιν. Ὁ ἀρχηγός του Ι. Κωλέττης κατώρθωσε νὰ ἐπηρεάσῃ ἀπολύτως τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐπαναστάσεως στρατηγὸν Καλλέργην καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέστη πανίσχυρον. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπανῆλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ τὴν πειθαρχίαν τῶν ὀπαδῶν του. Τὰ δύο κόμματα ποὺ συμμετεῖχον εἰς τὴν κυβέρνησιν, τὸ Ἀγγλικὸν καὶ τὸ Ρωσικόν, διεφώνουν ὡς πρὸς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἡ συνεργασία των διεσπάσθη. Ἐσχηματίσθη τότε κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Μαυροκορδᾶτον (30 Μαρτίου 1844), ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἡ ζωὴ ἦτο βραχεῖα. Ὁ Κωλέττης, δρῶν ἐκ τῶν παρασκηνίων ἀνεμόχλευε παλαιὰ πάθη καὶ κατώρθωσε νὰ γίνῃ ὁ εὐνοούμενος τῆς Αὐλῆς. Εἰς τοὺς πολιτικούς ἐλιγμούς του ἐπέδειξε καταπληκτικὴν εὐστροφίαν. Κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ καὶ νὰ ἔχῃ σύμμαχον εἰς τὰς πολιτικάς του ἐπιδιώξεις καὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ρωσοφίλου κόμματος Ἀνδρέαν Μεταξᾶν.

Αἱ πρῶται ἐκλογαὶ - μετὰ τὴν πολιτειακὴν μεταβολὴν - παρὰ τὰς ἀντιθέτους ἐπαγγελίας καὶ δηλώσεις, ὑπῆρξαν τὸ ἀποτέλεσμα ἀπροκαλύπτου κυβερνητικῆς βίας. Ὁ Κωλέττης ἐξῆλθεν νικητὴς καὶ ἡ κυβέρνησίς του ἦτο παντοδύναμος. Ἐπὶ τρία καὶ πλέον ἔτη ἐκυβέρνα ὡς ἀπόλυτος δικτάτωρ μὲ μανδύαν κοινοβουλευτικόν, ὡς ἐκ τούτου δὲ εἶχεν ἀποκτήσει πολλοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ φανατικοὺς ὀπαδούς.

Ὁ θάνατός του ὅμως ἐδημιούργησε μέγα κενὸν καὶ ἐπανέφερε τὴν πολιτικὴν ἀστάθειαν, τὰς παλαιὰς ἔριδας, ἔδωσε δὲ εἰς τὸν Ὄθωνα τὸ δικαίωμα νὰ διορίζῃ κατ' ἰδίαν κρίσιν κυβερνήσεις. Παραλλήλως ἡ Εὐρωπαϊκὴ κατάστασις ἡ ὁποία ἐθολώθη ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1848, μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ δημοκρατικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἐδημιούργησε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατάλληλον κλῖμα διὰ νὰ κυβερνᾶ ἡ Αὐλὴ κατὰ βούλησιν τὴν χώραν, μὲ κυβερνήσεις μὴ βασιζομένας ἐπὶ τῆς λαϊκῆς ἐμπιστοσύνης.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα ἐδημιούργησαν μεγάλας ἀνωμαλίας καὶ ἐπροκάλεσαν ἐσωτερικὰς ταραχὰς καὶ ἐπεμβάσεις ἐξωτερικάς.

Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις, δυσηρεστημένη διότι ὁ Ὄθων καὶ ὁ Κωλέττης ἦσαν προσανατολισμένοι πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Γαλλίας, ἀνέμενε νὰ εὕρῃ τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ νὰ μειώσῃ τὸ κύρος τοῦ Ὄθωνος καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τὸ ἀγγλόφιλον κόμμα.

Τὸ ἐπεισόδιον Πατσίφικο (βλ.λ.) ἔδωσε τὴν ἐπιζητουμένην ἀφορμήν. Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις διὰ σειρᾶς διακοινώσεών της πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐζήτησε πράγματα ἀπαράδεκτα καὶ ἐφήρμοσε στενὸν ἀποκλεισμὸν (1850) ὅταν αἱ ἀξιώσεις της δὲν ἐγένοντο δεκταί.

Οἱ ἡγέται ὅμως τοῦ Ἀγγλοφίλου κόμματος ἐτάχθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς κυβερνήσεως καὶ ὁ Ὄθων, ἂν καὶ εἶχε παραγκωνίσει ἐπὶ μίαν ἐξαετίαν τὰ ἄλλα κόμματα, ἀπελάμβανε τῆς ἀμερίστου ἐμπιστοσύνης ὅλων τῶν κομμάτων. Δὲν παρῆλθεν ὅμως πολὺς καιρὸς καὶ νέαι ἀνωμαλίαι ἀνεφάνησαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ὁρίζοντα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ τῶν φιλοπολέμων διαθέσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ἐκήρυξαν νέον ἀποκλεισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ Γαλλικὰ στρατεύματα (1855) κατέλαβον τὸν Πειραιᾶ, καί, πλὴν τῶν ἄλλων, μετέδωσαν καὶ τὴν χολέραν.

Ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν συνεσπειρώθησαν ὅλα τὰ κόμματα καὶ ἀντεμετώπισαν μὲ ἀπόλυτον ὁμογνωμοσύνην τὴν δημιουργηθεῖσαν σοβαρωτάτην κατάστασιν.

Πρὸς στιγμὴν μετὰ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ τὸ Ἀγγλόφιλον κόμμα ἐφαίνετο νὰ ἐπικρατῇ καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐσχημάτισε κυβέρνησιν, ἀλλὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1855 παρητήθη. Ἡ πρωθυπουργία του αὐτὴ ἦτο ἡ τελευταία.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὰ τρία κόμματα, τὸ Ρωσικόν, τὸ Ἀγγλικὸν καὶ τὸ Γαλλικόν, ἔχασαν τὰ λαϊκὰ των στηρίγματα, διότι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀντελήφθη ὅτι ὁ πολιτικός του προσανατολισμὸς κατὰ κύριον καὶ βασικὸν λόγον ἔπρεπε νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς ἰδικάς του δυνάμεις καὶ ὄχι εἰς τὴν εὔνοιαν τῶν ξένων. Ἐνεφανίσθησαν λοιπὸν νέοι πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι μετέφεραν τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας ἐπὶ σταθερωτέρας βάσεως, ὁ δὲ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς των ἐστηρίζετο πλέον εἰς προγραμματικὰς ἀντιθέσεις.

Ὁ Δημήτριος Βούλγαρης, γόνος παλαιᾶς οἰκογενείας τῆς Ὕδρας, ὑπῆρξεν ὁ πολιτικὸς ποὺ ἐπὶ μίαν εἰκοσαετίαν ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ἰσχυρότερος πολιτικὸς ἡγέτης ποὺ μετὰ τὸν Κωλέττην συνεκέντρωσε γύρω του φανατικοὺς ὀπαδούς.

Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος. Ἔτσι εἰς τὰ τρία παλαιὰ κόμματα προσετέθησαν καὶ δύο ἄλλα νέα: τὰ τοῦ Βούλγαρη καὶ τοῦ Κουμουνδούρου.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὅμως κατάστασις περιεπλέκετο καὶ πάλιν. Ὁ Ὄθων ἐκυβέρνα τὴν χώραν μὲ αὐταρχικὰς διαθέσεις. Αἱ ἐκλογαὶ συνεχῶς ἔφερον πλειοψηφοῦντα τὰ κόμματα τῆς Αὐλῆς, διότι ἡ βία καὶ αἱ καλπονοθεύσεις ἀπετέλουν μόνιμον φαινόμενον.

Παραλλήλως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν συντελοῦνται ὡρισμέναι ζυμώσεις μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιοτεχνίας, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας. Ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων ἐπαρουσίαζε μεγάλην αὔξησιν. Πολλοὶ εὔποροι Ἕλληνες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἤρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἐδημιούργει νέα προβλήματα καὶ καθίστα ἐπιτακτικὴν τὴν ἀλλαγὴν ἢ τὴν ἀναπροσαρμογὴν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἐνῶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἐπτάνησον καὶ Κρήτην οἱ ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες προσελάμβανον ὀξυτάτην μορφήν. Ὡς ἐκ τούτου ἐνεφανίσθησαν μικρότεραι πολιτικαὶ ὁμάδες προβάλλουσαι ὡρισμένας διεκδικήσεις ἢ ἀντιπροσωπεύουσαι ὑφισταμένας τοπικὰς κοινωνικοπολιτικὰς καταστάσεις. Ἀρχηγοὶ τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ὁμάδων ἦσαν ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης καὶ ὁ Μπ. Ροῦφον. Ἀλλὰ ἐκ τούτων μία νέα προσωπικότης εἰσῆλθε μὲ ὁρμὴν εἰς τὸν πολιτικὸν στίβον, ὑποσχόμενη πολλὰ καὶ ἀντιπροσωπεύουσα τὸν δημοκρατισμὸν τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐκ Μεσολλογίου νεαροῦ πολιτικοῦ καὶ δεινοῦ ρήτορος Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ὑπῆρξε πλουσία εἰς πολιτικὰς ἐξελίξεις. Ἡ παλαιὰ γενεὰ τῶν ἀγωνιστῶν παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν νέαν γενεάν, ἡ ὁποία ναὶ μὲν ἐγαλουχεῖτο ἀκόμη ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις τοῦ μεγάλου '21, ἀλλὰ παραλλήλως ἐνεστερνίζετο καὶ τὰς νέας ἰδέας τοῦ ἀναπτυσσομένου Εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ.

Μία σημαντικὴ λοιπὸν ἀλλαγὴ εἶχεν ἐπέλθει εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοὐλάχιστον εἰς τὰ νεώτερα στρώματα αὐτοῦ. Τὸ Πανεπιστήμιον εἶχε γίνει ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πνευματικὸς φάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ δημοσιογραφία ἐπίσης εἶχεν ἀνδρωθῆ. Ὁ ἀλύτρωτος Ἑλληνισμὸς ἦτο ἀνήσυχος διὰ τὰς συντελουμένας ζυμώσεις εἰς τὴν Βαλκανικήν. Ἡ ἀρξαμένη ἀφύπνισις τοῦ Βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ προεκάλει ἀνησυχίας εἰς τὴν ἐπίσημον Ἑλλάδα, ἐνῶ ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Μεγάλων Δυνάμεων, μὲ κέντρον τὸ λεγόμενον Ἀνατολικὸν ζήτημα, διαρκῶς ἐπλήττοντο τὰ Ἑλληνικὰ συμφέροντα καὶ προεβάλλοντο ἡ ἐθνικὴ τιμή.

Ὅλα αὐτὰ εἶχον δημιουργήσει μεγάλην ἀνησυχίαν καὶ ἀναταραχὴν εἰς τὰ πνεύματα. Ὁσάκις ἐθολοῦτο ὁ Εὐρωπαϊκὸς ὁρίζων, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν του, ἐπίστευεν ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς λύσεως τῶν ἐκκρεμούντων ζητημάτων καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀλυτρώτων ἐπαρχιῶν. Συνεπῶς ἡ πολιτικὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ποὺ εἶχεν ἐγκαινιασθῆ ἀπὸ τὸ 1844, εἶχε δημιουργήσει τώρα πολλὰς αὐταπάτας καὶ εἰς τὴν Αὐλὴν καὶ εἰς τὰ στρώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ποὺ τὰ παλαιὰ τρία κόμματα ἔπαυσαν πλέον νὰ ἐπηρεάζουν τὴν πολιτικὴν ζωήν, πολλοὶ ὀλίγοι ἐπίστευον ὅτι ἡ ἐπίλυσις τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων ἐξηρτᾶτο ἀπολύτως ἐκ τῆς εὐνοίας καὶ ὑποστηρίξεως τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ σπουδάζουσα μάλιστα νεολαία εἶχεν μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δυνάμεις τῆς χώρας - ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὠργανωμένος στρατὸς καὶ ἀξιόλογος στόλος - καὶ ἔβλεπε τὴν Τουρκικὴν Αὐτοκρατορίαν ἑτοιμόρροπον καὶ διαλυομένην. Ἐὰν δὲ καθυστερεῖτο ἡ διάλυσίς της, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἡ Αὐλὴ δὲν ἐξυπηρέτει τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, καὶ δὲν ἦτο πρόμαχος τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἀλλὰ ὄργανον ξένων συμφερόντων, καὶ δὴ τῆς Αὐστρίας.

Εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἰδέας αὐτῆς συνετέλεσαν κατὰ πολὺ καὶ αἱ Ἀγγλικαὶ ἐνέργειαι πρὸς διαβολὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ Ὄθωνος ἐξ αἰτίας τοῦ αὐταρχισμοῦ του. Ὡς ἐκ τούτου ἤρχισαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τοῦ 1858 ταραχαὶ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν ποὺ κατέληξαν κατὰ τὸ 1861-1862 εἰς αἱματηρὰς στάσεις.

Αἱ κυβερνήσεις ἀπὸ τοῦ 1857 μέχρι τοῦ 1862 εἶχον ὀνομασθῆ ἀπὸ τὴν ἀντιπολίτευσιν «Ὑπουργεῖα τοῦ αἵματος» καὶ οἱ πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν εὐνοουμένην μερίδα τῆς Αὐλῆς, ἐκαλοῦντο «ἀφωσιωμένοι».

Παλαιότερα (1834-1847) εἶχον σημειωθῆ πολλὰ ἔκτροπα, τοπικαὶ στάσεις εἰς τὴν Μάνην, Μεσσηνίαν, Ρούμελην καὶ κατ' ἐπανάληψιν καὶ στρατιωτικαὶ ἀνταρσίαι, αἱ ὁποῖαι κατεστάλησαν, κατὰ τὴν περίοδον ὅμως αὐτὴν ἡ κατάστασις ἦτο πολὺ χειροτέρα διότι ἡ ἐπανάστασις ἐκυοφορεῖτο ἐντὸς τῆς πρωτευούσης καὶ εἰς τὰς μεγαλυτέρας ἐπαρχιακὰς πόλεις (Ναύπλιον, Πάτρας, Ἄργος, Σῦρον). Δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ μεμονωμένων ἢ τοπικῶν κρουσμάτων ἀνταρσίας, ἀλλὰ περὶ γενικωτέρας ἐξεγέρσεως, τὴν ὁποίαν ἐνστερνίζετο καὶ ἡ μεγάλη μερὶς τῶν νέων ἀξιωματικῶν καὶ τὸ σύνολον σχεδὸν τῆς σπουδαζούσης νεολαίας, μὲ συμπαραστάτας τοὺς νέους πολιτικοὺς Δημήτριου Βούλγαρην καὶ Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργην καὶ μὲ τὴν δημοσιογραφικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐφημερίδος «Μέλλον τῆς Πατρίδος».

Ἡ πρώτη ἀντιοθωνικὴ κροῦσις ἐντὸς τῆς πρωτευούσης ἐγένετο τὸν Μάϊον τοῦ 1859. Οἱ φοιτηταὶ εὑρῆκαν ἀφορμὴν διότι εἰσήχθησαν Εὐρωπαϊκὰ θερινὰ καπέλλα - τὰ λεγόμενα σκιάδια - καὶ ὠργάνωσαν διαδήλωσιν εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως, ἡ ὁποία ἔλαβε διαστάσεις καὶ κατέληξεν εἰς μεγάλην συμπλοκὴν μετὰ τῆς ἀστυνομίας. Αἱ ταραχαὶ αὐταὶ ὠνομάσθησαν «Σκιαδικὰ» καὶ ἀποτελοῦν τὸν πρόλογον τῆς ἀντιοθωνικῆς ἐξεγέρσεως καὶ τῶν αἱματηρῶν γεγονότων τοῦ 1862.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγιώργης ἀπέβη τὸ ἴνδαλμα τῆς νεολαίας καὶ ὁ νέος πολιτικὸς ἀστὴρ ποὺ μὲ τὴν συναρπάζουσαν ρητορικήν του δεινότητα καὶ τὸν ἄκρατον φιλελευθερισμόν του ἐπηρέαζε βαθύτατα τὴν νεολαίαν καὶ ἐξήγειρε τὰς μάζας καὶ τοῦ Ὄθωνος.

Αἱ γενόμεναι ἐκλογαί, παρ' ὅλην τὴν τρομοκρατίαν, ἀνέδειξαν καὶ μερικοὺς ἐκ τῶν νέων πολιτικῶν καὶ ἡ κατάστασις κατέστη εἰς τὸ ἄκρον ἀνώμαλος. Ὁ γηραιὸς ναύαρχος Κανάρης, ἕνας ἐκ τῶν ἐπιζώντων τῆς γενεᾶς τοῦ 1821, ἐσχημάτισε κυβέρνησιν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν τάξιν καὶ νὰ φέρῃ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην. Βλέπων ποῦ ὡδηγεῖτο ἡ χώρα, συνέταξε μακροσκελέστατον ὑπόμνημα εἰς τὸν βασιλέα συνιστῶν ὡρισμένας ἀλλαγὰς εἰς τὴν διοίκησιν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν.

Ὁ ὑπόκωφος θόρυβος τῆς λαϊκῆς ἀγανακτήσεως δὲν ἔφθανεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἢ καὶ ἂν ἐγίνετο ἀντιληπτὸς κακοὶ σύμβουλοι ἑρμήνευον τὰ γεγονότα συμφώνως πρὸς τὰς βλέψεις καὶ ἐπιδιώξεις των.

Ὡς ἐκ τούτου οἱ μὲν φοιτηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ δολοφονήσουν τὴν βασίλισσα Ἀμαλίαν τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς αἰτίαν τοῦ κακοῦ καὶ ὡς ἐπηρεάζουσαν τὸν Ὄθωνα. Ἡ ἀποτυχοῦσα ἀπόπειρα ἔγινε τὴν 6ην Σεπτεμβρίου 1861 καὶ δράστης ἦτο ὁ φοιτητὴς Ἀριστ. Δόσιος. Εἰς τὰς ἐπαρχίας στρατὸς καὶ λαὸς συνειργάζοντο διὰ τὴν ἀλλαγήν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1862 ἡ φρουρὰ Ναυπλίου ἐπανεστάτησε καὶ ὁ λαὸς μὲ τὰς ἐνεργείας του ἐνεθύμιζε πράξεις καὶ ἐνεργείας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς τὰς Πάτρας καὶ τὸ Ἄργος οἱ συνωμόται ἐκινοῦντο. Εἰς τὴν Σῦρον ὑπῆρχε ἰσχυροτάτη δημοκρατίζουσα ὀργάνωσις. Εἰς τὴν Ρούμελην ὁ στρατηγὸς Θεόδωρος Γρίβας συνεκέντρωσε γύρω του τοὺς δυσαρεστημένους.

Αἱ φυλακαὶ εἶχον ὑπερπληρωθῆ ἀπὸ ὑπόπτους καὶ συνωμότας. Ἡ Κύθνος καθ' ἑκάστην ἐδέχετο πολιτικοὺς ἐξορίστους. Τὰ πνεύματα ἦταν ἐρεθισμένα, ἀλλὰ ἡ ἐπανάστασις ἐντὸς τῆς πρωτευούσης ἀνεβλήθη κατόπιν καταστολῆς τοῦ κινήματος τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Ἑρμουπόλεως (Σύρου). Οἱ ἀντιοθωνικοὶ ὅμως δὲν ἀπεθαρρύνθησαν καὶ ὁ Βούλγαρης μὲ τὸν Δεληγιώργην συνειργάζοντο διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος.

Τὴν νύκτα τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1862 ἡ ἐπανάστασις ἐξεράγη καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως ἐπέτυχε. Τὴν τελευταίαν πρᾶξιν τοῦ πολιτικοῦ δράματος τὴν ὑπέγραψαν οἱ Δεληγιώργης καὶ Βούλγαρης, οἱ νέοι πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι ἦρχισαν τὴν σταδιοδρομίαν των κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος. Τὰ παλαιὰ κόμματα εἶχον ἐξαφανισθῆ. Ἡ ἔξωσις τῆς πρώτης δυναστείας τὰ παρέσυρεν εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀφάνειαν. Νέα περίοδος εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τῆς Ἑλλάδος ἤρχισε.

Περίοδος τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α' (1863-1913). Μετὰ τὰς ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας ποὺ ἐπηκολούθησαν τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος, τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν εἰς τὴν Ἀθήνα, κατὰ τὸν Φεβρουάριον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1863, τὴν σύγκλησιν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ νέου Συντάγματος (1864), ἡ πολιτικὴ κατάστασις καὶ πάλιν ἤρχισεν νὰ παρουσιάζῃ ἀστάθειαν καὶ νὰ δημιουργῇ κινδύνους νέων ταραχῶν.

Εὐθὺς ὡς συνετελέσθη ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1862 ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀνετέθη ἡ κυβέρνησις εἰς τοὺς Δημήτριον Βούλγαρην, Κωνσταντῖνον Κανάρην καὶ Μπ. Ροῦφον, ἀλλ' ὁ τελευταῖος δὲν εὑρίσκετο εἰς Ἀθήνας καὶ ὁ γηραιὸς ναύαρχος ἐδίσταζεν. Δι' αὐτὸ ὁ Βούλγαρης ἀνέλαβε μόνος του τὴν ἐξουσίαν καὶ προσέλαβεν ὡς συνεργάτας του τὸν Ἀλέξανδρον Κουμουνδοῦρον, Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργην καὶ Θρασύβουλον Ζαΐμην.

Τὸν Ἰανουάριον 1863 συνῆλθεν ἡ Β' εἰς Ἀθήνας Ἐθνοσυνέλευσις καὶ ὁ Βούλγαρης ἀνασυνέστησε τὴν τριανόριαν (Βούλγαρης, Κανάρης, Ροῦφος), μέχρι ὅτου ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ νεοκλεγεὶς βασιλεὺς Γεώργιος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Κανάρης παρητήθη καὶ ὁ Βούλγαρης σχεδὸν ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἶχον σχηματισθῆ δύο μεγάλαι παρατάξεις, ποὺ ἐλάμβανον τὸ ὄνομά των ἀπὸ τὰς παραδόσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ μὲν ἐλέγοντο Ὀρεινοὶ καὶ οἱ ἄλλοι Πεδινοί. Ὁ Βούλγαρης ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν Πεδινῶν, δηλαδὴ τῆς συντηρητικῆς παρατάξεως.

Αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἐπροχώρουν βραδέως καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις - οἱ Ὀρεινοὶ - ἤρχισε νὰ κατακτᾶ ἔδαφος. Ἡ τριανδρία διελύθη ὁριστικῶς μὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ρούφου. Μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον μία τρίτη ὁμὰς ὑπὸ τὸν Ἐπαμ. Δεληγιώργην, ἡ ὁποία ἐξεπροσώπει τὴν νεολαίαν καὶ τοὺς νεοϊδεάτας, ἐμφανίζουσα ἰδιαιτέρως δημοκρατικὰς θέσεις, κυρίως εἰς τὰς ὑποβαλλομένας προτάσεις της κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προσχεδίου τοῦ Συντάγματος καὶ καλουμένη πλέον «Ἐθνικὸν Κομιτᾶτον».

Εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος προσετέθη καὶ νέον στοιχεῖον κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν. Ἡ ἕνωσις τῶν Ἰονίων νήσων ἔφερεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τοὺς πληρεξουσίους τῆς Ἑπτανήσου, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἄλλας παραδόσεις.

Ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὸ 1815 μέχρι τοῦ 1862 εἰς τὴν Ἑπτάνησον οὐδέποτε ἐσβέστη ἡ φλὸξ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ κατ' ἐπανάληψιν ἐγένοντο κινήματα καὶ ἐξεγέρσεις κατὰ τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς. Ἀλλὰ τὰ κινήματα αὐτὰ εἶχον καὶ κοινωνικὸν περιεχόμενον, διότι ἐστρέφοντο κατὰ τῆς φεουδαρχίας. Τοιουτοτρόπως διεμορφώθησαν τρία μεγάλα κόμματα εἰς τὴν Ἑπτάνησον: οἱ ριζοσπάσται, οἱ φιλελεύθεροι καὶ τὸ κόμμα τῶν ἀρχόντων, τοὺς ὁποίους οἱ ἐντόπιοι ἀπεκάλουν καταχθονίους. Ἀρχηγοὶ τῶν ριζοσπαστῶν ἦσαν ὁ Ἠλίας Ζερβὸς καὶ ὁ Ἰωσὴφ Μομφερράτος, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν τὸν περισσότερον χρόνον τῆς πολιτικῆς των σταδιοδρομίας εἰς τὴν ἐξορίαν. Οἱ φιλελεύθεροι ἀντεπροσώπευον τὴν μεσαίαν τάξιν καὶ κυρίως τοὺς ἐμπόρους καὶ βιοτέχνας, ἐνῶ οἱ καταχθόνιοι ἦσαν οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες. Τὰ δύο πρῶτα κόμματα, ἐκτὸς τῶν ἐσωτερικῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, εἶχον ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἦσαν ἐθνικόφρονα. Οἱ Ἑπτανήσιοι λοιπὸν πληρεξούσιοι ἐνίσχυσαν τὸν κοινοβουλευτισμὸν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν σπουδαῖοι ρήτορες καὶ δημοσιολόγοι.

Μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ Συντάγματος καὶ τὴν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως ἐσχηματίσθη κυβέρνησις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη, ὁ ὁποῖος ὅμως ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν σύμβουλον τοῦ βασιλέως, τὸν Δανὸν κόμιτα Σπόνεκ καὶ παρητήθη. Τότε ἐσχηματίσθη (1Μαρτίου 1865) κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἀλεξάνδρου Κουμουνδοῦρον, ἡ ὁποία ἐνήργησε τὰς ἐκλογὰς τὴν 4ην Μαΐου. Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐνεκαινίασε τὸ πολιτικόν του στάδιον καὶ ὡς πρωθυπουργὸς παρεῖχε πολλὰς ἐλπίδας. Αἱ ἐκλογαὶ αὐταί, αἱ πρῶται βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν, ἐγένοντο μὲν ὑπὸ καθεστὼς ἐλευθερίας, ἀλλὰ δὲν ἔδωσαν εἰς κανένα κόμμα τὴν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν, δι' αὐτὸ ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἀνετράπη εἰς τὴν Βουλὴ καὶ ἐδημιουργήθη πολιτικὸν ἀδιέξοδον. Ἐντὸς τοῦ 1865 ἐσχηματίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ κυβερνήσεις, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη ἦτο εἰς τὸ ἔπακρον εὐθικτος.

Διαδόσεις ἐπὶ διαδόσεων ἐκυκλοφόρουν εἰς βάρος τοῦ συμβούλου τῆς Αὐλῆς κόμιτος Σπόνεκ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπερρίπτετο ἡ εὐθύνη διὰ τὴν κυβερνητικὴν ἀστάθειαν. Τέλος ἐξέσπασε λαϊκὴ ἐξέγερσις καὶ ὁ Σπόνεκ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1866 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου ἰδίου ἔτους ἐσχηματίσθη κυβέρνησις συνασπισμοῦ ἀπὸ τοὺς Βούλγαρην καὶ Δεληγιώργην, ἡ ὁποία τὴν 20ην Δεκεμβρίου παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὸ ὑπηρεσιακὸν ὑπουργεῖον Α. Μωραϊτίνη καὶ μετ' ὀλίγον (Ἰανουάριος 1868) ἐσχημάτισε πάλιν κυβέρνησιν ὁ Δημήτριος Βούλγαρης.

Ἐγένοντο νέαι ἐκλογαὶ ποὺ ἐνεθύμιζον τὴν παλαιὰν ἐποχὴν τῶν ἐπεμβάσεων καὶ καλπονοθεύσεων ποὺ ἐσημειώθησαν ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος. Ὁ Βούλγαρης ἐξειλίσσετο εἰς σατράπην. Οἱ κορυφαῖοι τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀπέτυχον καὶ αὐτὸς ὁ Κουμουνδοῦρος χαρακτηρισθεὶς ὡς στασιαστὴς ἐδιώχθη.

Παρὰ ταῦτα ὁ Βούλγαρης ἀνετράπη εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἐκλήθη ὁ Ζαΐμης νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ κυβερνήσῃ ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1869 μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1870. Διάφορα ὅμως γεγονότα καὶ ἰδίως ἡ σφαγὴ ὑπὸ ληστῶν τῶν Ἄγγλων εἰς Δήλεσι, κατέστησαν ἀδύνατον τὴν περαιτέρω παραμονὴν τοῦ Ζαΐμη εἰς τὴν ἐξουσίαν. Τοῦτον διεδέχθη ἡ κυβέρνησις Δεληγιώργη καὶ τὸν Δεκέμβριον 1870 ὡρκίζετο κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Κουμουνδοῦρον, ὁ ὁποῖος παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1871, διὰ νὰ κληθῇ καὶ πάλιν ὁ Ζαΐμης. Τὴν 25ην Δεκεμβρίου τὸν Ζαΐμην διεδέχθη ὁ Βούλγαρης καὶ αὐτὸν μετ' ὀλίγον ὁ Δεληγιώργης.

Ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια ἀπέβη πλέον μόνιμον φαινόμενον τῆς

ἐποχῆς αὐτῆς. Τὰ πολιτικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα εἶχον πλέον κατὰ πολὺ ἐκτραπεῖ τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁδοῦ. Ὁ Βούλγαρης κατορθώσας νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ στέμματος ἐκυβέρνα ἐτσιθελικῶς τὴν χώραν.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἔκαμον τὴν ἐμφάνισίν των εἰς τὸν δημόσιον βίον ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Καὶ οἱ δύο διεκρίθησαν κυρίως ὡς ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἦσαν οἱ νέοι πολιτικοὶ πού, ἂν καὶ διαφόρου χαρακτῆρος καὶ νοοτροπίας, ὑπέσχοντο πολλά.

Δὲν ἔχουν ὅμως ἀκόμη μεγάλην πολιτικὴν ἐπιρροήν. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης τὸ 1872 ἀπεσχίσθη τοῦ Κουμουνδουρικοῦ κόμματος καὶ ἵδρυσεν ἰδικήν του ὁμάδα, τὸ Πέμπτον λεγόμενον Κόμμα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δημιουργηθεὶς σάλος περὶ τῶν μετοχῶν τῆς ἑταιρίας Λαυρίου, αἱ κερδοσκοπικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἄλλα σκάνδαλα ἐδημιούργησαν νέαν κυβερνητικὴν κρίσιν καὶ ἡ Βουλὴ διελύθη. Αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1874 τὰς ὁποίας ἐνήργησεν ὁ Βούλγαρης ἐσημείωσαν ρεκὸρ τρομοκρατίας καὶ νοθείας. Ἂν καὶ ἀπεκλείσθησαν οἱ περισσότεροι ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Βούλγαρης ἐπέτυχε τελικῶς, συμπαγῆ πλειοψηφίαν, ὡς τόσον ὅμως ἐκυβέρνα ὡς κυβέρνησις μειοψηφίας. Ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπεῖχε τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς καὶ ὁ Βούλγαρης μὲ τοὺς 82 βουλευτάς του ἐκυβέρνα καὶ ἐνομοθέτει ἄνευ νομίμου ἀπαρτίας τῆς Βουλῆς. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐξεδήλωνεν ἐντόνους ἀντιδράσεις. Ἀλλ' ὁ Βούλγαρης ἐκώφευεν. Ὠργανώνοντο διαδηλώσεις, διετυπώνοντο διαμαρτυρίαι, ὁ ἀντιπολιτευόμενος τύπος ἐκαυστηρίαζε τὴν ἐκτροπὴν ἐκ τοῦ πολιτεύματος, ἀλλ' ὁ Βούλγαρης παρέμενε πρωθυπουργὸς καὶ ἐσχεδίαζε ν' ἀναστείλῃ τὸ Σύνταγμα καὶ νὰ συγκεντρώσῃ ὅλας τὰς ἐξουσίας εἰς χεῖρας του. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀπηύθυνον ὑπομνήματα εἰς τὸν βασιλέα, οἱ φοιτηταὶ ὁμοίως καὶ 19 ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν συνυπέγραψαν ἔκκλησιν πρὸς τὸν λαὸν κηρύττουσαν τὸ πολίτευμα εἰς κίνδυνον.

Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦτο θολή, αἱ διαδόσεις ὠργίαζον, ἡ Βουλὴ ἐξηκολούθει νὰ συνεδριάζῃ ἄνευ τῆς νομίμου ἀπαρτίας, καὶ ἀρκετοὶ ὑπουργοὶ ἐχειρίζοντο αὐθαιρέτως τὰς δημοσίας ὑποθέσεις ὄχι σπανίως δὲ ἦλθον εἰς τὸ φῶς σκάνδαλα καὶ δωροδοκίαι.

Οἱ βουλευταὶ τοῦ Βούλγαρη δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς δημόσια κέντρα, διότι τοὺς ἀνέμενεν ἡ ἀποδοκιμασία, ἀπεκλήθησαν δὲ «στηλῖται» ἐκ τῆς ἀτιμωτικῆς στήλης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν προδοτῶν καὶ τῶν ἀτίμων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκρίνετο ὄχι μόνον τὸ πολίτευμα τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐσείοντο τὰ θεμέλια τοῦ θρόνου, εἶχε τὸ θάρρος καὶ τὴν πρωτοβουλίαν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης νὰ ὀρθωθῇ καὶ ἀπέναντι τοῦ Βούλγαρη καὶ ἀπέναντι τῆς Αὐλῆς καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς ὑπεύθυνους εἰς τὴν συνταγματικὴν τάξιν. Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καιροὶ» (29 Ἰουλίου 1874), ἐδημοσίευσε τὸ πολύκροτον καὶ ἱστορικὸν ἄρθρον του ὑπὸ τὸν τίτλον «τὶς πταίει;» καὶ ἐκάλει τὸν βασιλέα νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ Σύνταγμα, ὑπενθυμίζων εἰς αὐτὸν τὰ παθήματα τοῦ Ὄθωνος. Ἂν καὶ διὰ τὸ ἄρθρον αὐτὸ ἐφυλακίσθη δι' ὀλίγας ἡμέρας, ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον ἐπείθετο ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν Τρικούπην τὴν κυβέρνησιν ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ, ἐντὸς μιᾶς ἑπταετίας, διελύθησαν ἕξι κατὰ σειρὰν Βουλαί.

Ὁ νέος πρωθυπουργὸς μὲ τὰς προγραμματικάς του δηλώσεις ἐνεκαινίασε σταθμὸν εἰς τὸν κοινοβουλευτικὸν βίον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ κόμμα του ὑπέσχετο πολλὰ καὶ ἐνέπνεεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Προσέλαβεν ὡς συνεργάτας του πολιτικοὺς ἐκ τῆς νέας γενεᾶς καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸν Δημήτριον Ράλλην, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθεσε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Αἱ νέαι ἐκλογαὶ ἐγένοντο τὴν 8ην Ἰουλίου 1875 μὲ ἀπόλυτον τάξιν καὶ ἐλευθερίαν. Ὁ λόγος τοῦ θρόνου κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς νέας Βουλῆς ἀπετέλει αὐτὸ τοῦτο τὸ πρόγραμμα τοῦ Τρικούπη. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μεταρρυθμίσεων ποὺ ὑπέσχετο ὁ νέος πρωθυπουργός, ἐπέβαλεν ὡς βασικὴν ἀρχὴν διὰ τὸν ὁμαλὸν κοινοβουλευτικὸν βίον νὰ ἀνατίθεται ἡ κυβέρνησις ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ πλειοψηφοῦντος κόμματος (ἀρχὴ τῆς δεδηλωμένης).

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1875, ἡ ἀντιπολίτευσις ἠνώθη καὶ πρόεδρος τῆς Βουλῆς ἐξελέγη ὁ Κουμουνδοῦρος. Ὁ Τρικούπης παρητήθη καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος ἐσχημάτισε τὸ νέον ὑπουργεῖον.

Πρῶτον ἔργον τῆς νέας κυβερνήσεως ἦτο νὰ διωχθῇ ὁ Βούλγαρης διὰ τὰς ἀντισυνταγματικὰς ἐνεργείας καὶ παρανομίας του. Ὁ Βούλγαρης παρεπέμφθη εἰς δίκην καὶ ὄχι μόνον κατεδικάσθη ἀλλὰ ἐτερμάτισε τὸν πολιτικόν του βίον, διαλυθέντος τοῦ κόμματος του.

Ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1877 Κουμουνδοῦρος καὶ Δεληγιώργης ἀλληλοδιαδόχως ἐσχημάτιζον κυβερνήσεις ποὺ ἐνεφάνιζον ἀστάθειαν καὶ ἐπροκάλουν τὴν ἐξέγερσιν τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ 1877 ὅμως, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ Βαλκανικὴ συνεταράσσετο ἀπὸ ἐπαναστατικὰς ἐξεγέρσεις καὶ ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ἐκλόνιζεν ἐκ βάθρων τὴν Τουρκικὴν Αὐτοκρατορίαν, ὁ Ἑλληνισμός, ἐκλονίζετο ἀπὸ μεγάλας συγκινήσεις καὶ ἐθνικὸν ἐρεθισμόν. Τὸ φιλοπόλεμον ρεῦμα ἀπειλοῦσε νὰ παρασύρῃ τὸ πᾶν καὶ ἐφ' ὅσον ἐκρίνετο ἡ τύχη τῆς Τουρκίας τὰ κόμματα ἀντιμετώπιζον μεγάλας δυσχερείας ὡς πρὸς τὸν προσανατολισμὸν τῆς ἐξωτερικῆς των πολιτικῆς. Ἀλλὰ κατόπιν λαϊκῆς ἐξεγέρσεως ἐσχηματίσθη κυβέρνησις ἀπὸ ὅλα τὰ κόμματα κληθεῖσα διὰ πρώτην φορὰν τότε Οἰκουμενική.

Ἀλλὰ ἡ κυβέρνησις αὐτὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κανάρη δὲν κατώρθωσεν οὐσιαστικῶς τίποτε καὶ ἡ ἀνομοιογένειά της ἐδημιούργει καθημερινῶς ἀμφιταλαντεύσεις καὶ τὸ κύρος της ἐμειοῦτο. Μὲ τὸν ἐπισυμβάντα μάλιστα θάνατον τοῦ προέδρου της διεσπάσθη ἡ συνοχή της καὶ κατόπιν νέας λαϊκῆς ἐξεγέρσεως διελύθη τὸ Οἰκουμενικὸν ὑπουργεῖον καὶ κυβέρνησιν ἐσχημάτισεν ὁ Κουμουνδοῦρος, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου ἡ Θεσσαλία ἠνώθη μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγιώργης ἀπέθανε καὶ τὸ κόμμα του διελύθη. Ὁ πολιτικὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου του ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς φιλελευθέρας νεολαίας, ἀπὸ τοῦ 1870 καὶ πέραν προσεχώρησεν εἰς τὴν συντηρητικὴν παράταξιν καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ θάνατος του δὲν ἄφησε μεγάλο κενόν, δεδομένου ὅτι, ὅπως εἴπομεν, ἀνεφάνησαν νέοι πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ ἰδίως ὁ Χαρ. Τρικούπης, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1882 ἐξῆλθε νικητὴς μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν καὶ ἐφήρμοσε μέρος τοῦ ἀναδημιουργικοῦ του προγράμματος.

Πράγματι ἡ πρωθυπουργία τοῦ Χ. Τρικούπη κατὰ τὴν περίοδον 1882-1885, ἐσημείωσε σταθμὸν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινοβουλευτικὴν ἱστορίαν τῆς χώρας μας.

Ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν ὁ πολιτικὸς ποὺ διηρμήνευε τοὺς πόθους καὶ τὰς βλέψεις τῆς μερίδος ἐκείνης ποὺ ἐπεζήτει τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλλὰς εἰσήρχετο εἰς νέαν ἐποχὴν οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπροσαρμογῆς καὶ δι' αὐτὸ ὁ Τρικούπης ἐπεδίωκε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν βιομηχανίαν καὶ νὰ ἑνώσῃ τὰς ἐπαρχίας μὲ σιδηροδρομικὸν δίκτυον. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατορθωθῇ αὐτό, ὁ Ἑλληνικὸς προϋπολογισμὸς ἔπρεπε νὰ ἐπιβαρυνθῇ μὲ μεγάλας δαπάνας, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ καλυφθοῦν μὲ νέας φορολογίας.

Ἀλλὰ καὶ αἱ νέαι κατευθύνσεις τὰς ὁποίας ἐχάραξεν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, ἀπετέλεσαν οὐσιαστικῶς βαρὺ κατηγορητήριον κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου, ὁ ὁποῖος μετ' ὀλίγον (1883) ἀπέθανε καὶ ὁ Τρικούπης εἶχε τώρα ἀντίπαλον τὸν ἐκ Γορτυνίας πολιτικὸν Θεόδωρον Δηλιγιάννην, ὁ ὁποῖος ἔχων τὸ προσὸν τῆς ρητορείας, ἐξειλίχθη εἰς δημαγωγὸν μεγάλης ὀλκῆς.

Ἐπὶ μίαν δεκαετίαν οἱ δύο πολιτικοὶ ἄνδρες διεξῆγον ἀγῶνας ἐπικρατήσεως. Τὸ Τρικουπικὸν καὶ τὸ Δηλιγιαννικὸν κόμμα ἦσαν τὰ δύο μεγάλα κόμματα ποὺ ἐπηρέαζον μεγάλας μάζας λαοῦ. Τὸ πρῶτον μὲ θετικὸν τρόπον ἐξέφραζεν εἰς συγκεκριμένον πρόγραμμα τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του, τὸ δεύτερον ἦτο ἡ ἄρνησις τοῦ Τρικουπικοῦ προγράμματος.

Ἕνα τρίτον μικρὸν κόμμα τὸ Ζαϊμικὸν παρεμβάλλετο μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ αὐξήσῃ τοὺς ὀπαδούς του.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνεφάνη καὶ μία μικρὰ κοινοβουλευτικὴ ὁμάς, ἡ ὁποία ἐπρέσβευεν ἰδέας δημοκρατικὰς καὶ ἠγωνίσθη διὰ τὸν θεσμὸν τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας. Τὴν ὁμάδα αὐτὴν τὴν ἀπετέλουν ὁ Ρόκκος Χοϊδας, ὁ Γεώργιος Φιλάρετος καὶ ὁ Ρηγόπουλος, ὄργανον δὲ ἀνεπίσημον εἶχον τὸν «Ραμπαγᾶν» τοῦ Κλεάνθους Τριανταφύλλου. Ἡ ἰδέα τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας δὲν εὗρισκεν ἀπήχησιν εἰς τὰ στρώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ ὁμὰς τῶν δημοκρατικῶν, ἂν καὶ διεξήγαγε κοινοβουλευτικὰς μάχας, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ εἰς μαζικὸν κόμμα.

Διάφορα ἐσωτερικὰ γεγονότα καὶ ἐξωτερικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύθη ὁ Δηλιγιάννης, ἔφερον εἰς δύσκολον θέσιν τὸν Τρικούπην. Ἡ Βουλὴ διελύθη καὶ ἐνηργήθησαν ἐκλογαὶ τὴν 7ην Ἀπριλίου 1885. Ὁ Τρικούπης καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν διεξήγαγε τὰς ἐκλογὰς μὲ ἀπόλυτον ἀμεροληψίαν, ἀλλὰ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔδωσε τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὸν Δηλιγιάννην, ὁ ὁποῖος διὰ πρώτην φορὰν, τὴν 8ην Μαΐου 1885, ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν. Ὁ Τρικούπης ἠττήθη διότι εἶχεν ἐπιβάλει φόρους ἀντιδημοτικοὺς (ἰδίως τοὺς ἐπὶ τοῦ πετρελαίου καὶ τοῦ καπνοῦ), δι' αὐτὸ καὶ τὸ Δηλιγιαννικὸν σύνθημα ἦτο: «Κάτω ὁ φορομπήχτης, κάτω ὁ Πετρέλαιος, κάτω ὁ Πακετάκιας». Γενόμενος πρωθυπουργὸς ὁ Δηλιγιάννης, ἠλάττωσεν ὡρισμένους φόρους ἢ τοὺς μετερρύθμισεν, ἀλλὰ ἀντεμετώπισεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, μεγάλας δυσχερείας ἐνῶ τὰ ἐξωτερικὰ προβλήματα εἶχον πάλιν δημιουργήσει ἐκνευρισμὸν τῆς κοινῆς γνώμης. Τοιουτοτρόπως ὁ ἐκλογικὸς θρίαμβος τοῦ Δηλιγιάννη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Ἡ ἐκσπάσασα κρίσις τοῦ 1886-1887 ἐδημιούργησεν εἰς αὐτὸν ἀδιέξοδον καὶ ἡ κομματικὴ πλειοψηφία του ἠλαττώθη.

Ὁ Τρικούπης ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν. Καὶ ὅταν ἡ πλειοψηφία του ἤρχισε νὰ εἶναι ἀμφίβολος, διότι ὁμάδες βουλευτῶν μετατοπίζοντο ἀπὸ κόμματος εἰς κόμμα διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 4ης Ἰανουαρίου 1887 ἐθριάμβευσεν.

Αὐτὴν τὴν φορὰν σχεδὸν ἐπὶ μίαν τετραετίαν ὁ Τρικούπης ἐκυβέρνησεν, ἐφαρμόσας τὸ πρόγραμμά του παρὰ τὴν λυσσώδη ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς δημαγωγικὴν ἀντίδρασιν τοῦ Δηλιγιάννη.

Ἀλλὰ εἰς τὰς νέας ἐκλογὰς (14 Ὀκτωβρίου 1890) ἠττήθη, καὶ ὁ Δηλιγιάννης ἐσχημάτισε κυβέρνησιν. Ἡ ἐσωτερικὴ ὅμως κατά-

στασις δὲν ἦτο καθόλου καλή. Ὁ προϋπολογισμὸς παρουσίαζε μέγα ἔλλειμμα καὶ ὁ Δηλιγιάννης ἀντιμετώπιζε κρίσιν δημοσιονομικήν.

Τὰ διάφορα ἡμίμετρα τὰ ὁποῖα ἐπρότεινε, τὸν κατέστησαν ἀντιπαθῆ καὶ τὴν 18ην Φεβρουαρίου 1892 ἀπεπέμφθη ἐκ τῆς ἐξουσίας. Τότε ἐσχηματίσθη ὑπηρεσιακὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν πολιτευτὴν Μαντινείας Κ. Κωνσταντόπουλον, μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ δημοκρατικοῦ Γ. Φιλαρέτου, ὡς ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ κυβέρνησις Κωνσταντοπούλου διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 3ης Μαΐου 1892 ἐπλειοψήφησε τὸ Τρικουπικὸν κόμμα.

Ἡ κατάστασις ὅμως ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἀνώμαλος καὶ ἡ κυβέρνησις Τρικούπη παρητήθη καὶ ἐσχηματίσθη νέα ἀπὸ τὸν Σ. Σωτηρόπουλον μὲ τὴν σύμπραξιν καὶ τοῦ Δημητρίου Ράλλη (3 Μαΐου 1893). Ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ ὀλίγους μῆνας ἔπεσε καὶ ἡ κυβέρνησις αὐτὴ καὶ ὁ Τρικούπης ἐκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν (30 Ὀκτωβρίου 1893).

Κατὰ τὴν πρωθυπουργίαν ταύτην - τὴν τελευταίαν - τοῦ Τρικούπη ἐξέσπασε ἡ οἰκονομικὴ κρίσις καὶ ὁ Τρικούπης ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἀνήγγειλε: «Κύριοι, δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν».

Ἡ κυβέρνησις Τρικούπη παρητήθη μετ' ὀλίγον καὶ ἐσχηματίσθη ὑπηρεσιακὴ διὰ νὰ διαλύση τὴν Βουλὴν καὶ νὰ ἐνεργήση νέας ἐκλογάς. Πρωθυπουργὸς ἐγένετο ὁ πρεσβευτὴς Νικόλαος Δηλιγιάννης καὶ αἱ ἐκλογαὶ ὡρίσθησαν διὰ τὴν 15ην Ἀπριλίου 1895.

Ὁ ἐκ Μεσολογγίου πολιτικὸς ἡγέτης, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μίαν 15ετίαν ἦτο ἡ στιβαρὰ χείρ, ἡ ὁποία ἐκράτει σταθερῶς τὸ πηδάλιον τοῦ Κράτους ὅταν ἡ χώρα ἐκλυδωνίζετο ἀπὸ ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς κρίσεις, ὑπέστη δεινὴν ἐκλογικὴν πανωλεθρίαν μὴ ἐπιτυχὼν οὔτε ὁ ἴδιος, καθ' ὅσον, ὅπως ἀνήγγειλεν, ἐξελέγη «ἀνθ' ἡμῶν ὁ κ. Γουλιμῆς». Ὡς γνωστόν, κατὰ τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς ὁ ἐκ Μεσολογγίου βουλευτὴς Μιλτιάδης Γουλιμῆς κατενίκησε τὸν Χ. Τρικούπην. Ἡ περίφημος δὲ φρᾶσις διὰ τῆς ὁποίας ἀνήγγειλεν ὁ Χ. Τρικούπης τὴν ἥτταν του εἰς τὴν Βουλήν, κατέστη ἱστορικὴ καὶ χαρακτηριστικὴ τῆς πολιτικῆς ἀνωριμότητος τῶν ἐκλογέων τῆς περιφερείας του καὶ τῆς ἐξάρσεως τῶν πολιτικῶν παθῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἀπογοητευμένος ἀνεχώρησεν ἀμέσως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἀφοῦ ἐπεσκέφθη διαφόρους πόλεις τῆς Εὐρώπης ἐγκατεστάθη εἰς Κάννας τῆς Γαλλίας ὅπου τὴν 30ὴν Μαρτίου 1896 ἀπέθανεν. Ὁ θάνατος του ὅμως ἄφησε δυσαναπλήρωτον κενόν. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐγένοντο ἀπόπειραι νὰ σχηματισθοῦν νέα κόμματα. Ὁ Δ. Ράλλης ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὰς ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διὰ τὴν δημιουργίαν «τρίτου» κόμματος ἐνῶ ὁ Κ. Καραπάνος κατέβαλε μεγάλας προσπαθείας διὰ τὴν ἱδρυξιν τοῦ τιτλοφορηθέντος «Προοδευτικοῦ κόμματος».

Ὅλαι ὅμως αὐταὶ αἱ προσπάθειαι ἀπέτυχον ὅπως καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Λεωνίδα Δηλιγιώργη, ὁ ὁποῖος ἠγωνίσθη νὰ ἀνασυγκροτήση τὸ παλαιὸν κόμμα τοῦ ἀδελφοῦ του.

Τὸ Τρικουπικὸν κόμμα, ὅμως δὲν διελύθη ὅπως ἀνεμένετο. Εἶχε βαθείας ρίζας καὶ μετ' ὀλίγον ἀνασυνεκροτήθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Κερκύρας πολιτευτοῦ Γεωργίου Θεοτόκη.

Αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1895 ἔφερον θριαμβευτὴν τὸν Θεόδωρον Δηλιγιάννην, τὸν ὁποῖον τὸ Στέμμα κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίοδον εἶχε κρατήσει εἰς ἀπόστασιν. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ Δηλιγιαννικὸν κόμμα ἐπλειοψήφησεν, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος τοῦ ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως.

Ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν εἰς μίαν περίοδον πολὺ δυσχερῆ. Ὄχι μόνον ἡ οἰκονομικὴ κρίσις εἶχε φέρει τὸ κράτος εἰς μεγάλην στενοχωρίαν ἀλλὰ καὶ ἡ νέα φάσις τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἐδημιούργησε κατάστασιν ἀνήσυχον καὶ φιλοπόλεμον, διότι ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» ποὺ εἶχε ἱδρυθῆ τὸ 1894 ἐξειλίχθη εἰς παρακυβέρνησιν καὶ ἐπηρέαζε τὸ σύνολον τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τὰς λαϊκὰς μάζας.

Ἔτσι ὁ Δηλιγιάννης πιεζόμενος ἀπὸ τὴν φιλοπόλεμον κοινὴν γνώμην ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας (ἀρχὰς Ἀπριλίου 1897). Ἀτυχὴς ὅμως ἔκβασις τοῦ πολέμου, τὸν συνέφερε καὶ τὴν 15ην Ἀπριλίου ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις νὰ μεσολαβήσουν διὰ νὰ γίνη ἀνακωχή. Ἀλλὰ τὴν φορὰν αὐτὴν εὑρέθη ἀντιμέτωπος τῆς λαϊκῆς ὀργῆς, ἡ ὁποία παρ' ὀλίγον νὰ παρασύρη καὶ τὴν δυναστείαν. Πρὸ τῆς κρισιμωτάτης αὐτῆς καταστάσεως, ἡ κυβέρνησις παρητήθη καὶ ὁ βασιλεὺς ἀνέθεσεν εἰς τὸν Δημ. Ράλλην τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως, ἡ ὁποία παρέμεινε μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, ὁπότε, ἀφοῦ ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῆς Βουλῆς οἱ προκαταρκτικοὶ ὅροι τῆς εἰρήνης ὁ Δηλιγιάννης ἔθεσε ζήτημα ἐμπιστοσύνης καὶ ἀνέτρεψε τὴν κυβέρνησιν Ράλλη. Τότε ἐσχηματίσθη νέα κυβέρνησις μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Ἀλ. Ζαΐμην, ἡ ὁποία παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν εἰς τὴν ἀρχήν.

Τελικῶς τὸ 1898 διελύθη ἡ Βουλή, κατὰ τὰς ἐκλογὰς δὲ ποὺ ἠκολούθησαν ἐπλειοψήφησε τὸ Θεοτοκικὸν κόμμα.

Ἡ σχηματισθεῖσα κυβέρνησις Θεοτόκη περέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ 1901 καὶ παρητήθη ὄχι διότι ἀπώλεσε τὴν πλειοψηφίαν, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῶν αἱματηρῶν ταραχῶν ποὺ ἔλαβον χώραν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου (Εὐαγγελικά).

Τὴν κυβέρνησιν Θεοτόκη διεδέχθη κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Ζαΐμην ὑποστηριχθέντα εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τῆς Θεοτοκικῆς πλειοψηφίας. Ἡ συνεργασία αὐτὴ δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1902) ἡ Βουλὴ διελύθη καὶ αἱ νέαι ἐκλογαὶ ἔδωσαν πολὺ μικρὰν πλειοψηφίαν εἰς τὸ Δηλιγιαννικὸν κόμμα. Ἔτσι δὲν ἦτο δυνατὸς ὁ σχηματισμὸς βιωσίμου κυβερνήσεως, διότι τὰ δύο μεγάλα κόμματα ἦσαν σχεδὸν ἰσόπαλα καὶ ρυθμιστὴς τῆς καταστάσεως ἦτο τὸ μικρὸν κόμμα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη.

Ἡ σχηματισθεῖσα λοιπὸν κυβέρνησις Δηλιγιάννη παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ μακρὸν διάστημα, διότι ἀνετράπη. Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα ὑπὸ τὸν Θεοτόκην κυβέρνησις εἶχεν τὴν αὐτὴν τύχην. Τρίτη κατὰ σειρὰν κυβέρνησις ἐσχηματίσθη μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Δ. Ράλλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀνετράπη μετ' ὀλίγον χρόνον.

Μέχρι τοῦ 1905 ἡ κοινοβουλευτικὴ ἀστάθεια εἶχε προκαλέσει ἀλλεπαλλήλλους κυβερνητικὰς κρίσεις καὶ διαδοχικῶς ἐσχημάτισαν κυβερνήσεις ὁ Θεοτόκης καὶ ὁ Δηλιγιάννης μὲ τὴν ἑκάστοτε ὑποστήριξιν τοῦ Ζαΐμικοῦ κόμματος.

Εἰς τὰς ἐκλογὰς ὅμως τοῦ 1905 ἠττήθη τὸ Ζαΐμικὸν κόμμα καὶ ἐπλειοψήφησε τὸ Δηλιγιαννικόν. Αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ πλειοψηφία τοῦ Δηλιγιάννη ἦτο σημαντικὴ καὶ σταθερά. Ἀλλὰ τὴν 31ην Μαρτίου (1905) ἐδολοφονήθη πρὸ τῶν προπυλαίων τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὸ κόμμα του διελύθη. Ἡ μεγαλυτέρα μερὶς ἐκ τῶν βουλευτῶν καὶ ὀπαδῶν του προσεχώρησεν εἰς τὸ Ραλλικὸν κόμμα καὶ ἡ μικροτέρα ἀνεγνώρισεν ἀρχηγόν της τὸν ἐκ Μάνης πολιτευτὴν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Τρίτη δὲ μικροτέρα τὸν Ἀλ. Ρώμαν.

Διὰ μικρὸν χρονικὸν διάστημα πρωθυπουργὸς ἔγινεν ὁ Δημήτριος Ράλλης, ἀλλὰ οἱ Μαυρομιχαλικοὶ διεφώνησαν καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Ράλλη ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὁ ὁποῖος διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ ἐνήργησε νέας ἐκλογὰς εἰς τὰς ὁποίας τὸ Θεοτοκικὸν κόμμα ἐπέτυχε μεγάλην πλειοψηφίαν καὶ ἐκυβέρνησε μέχρι τοῦ 1909.

Ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κατάστασις ἦτο πολὺ ἀνώμαλος καὶ ἀσταθής. Ἡ χώρα ἀντιμετώπιζε πολλὰ καὶ μεγάλα προβλήματα, οἰκονομικά, δημοσιογραφικά, ἀγροτικά. Εἶχαν ὡριμάσει οἱ ὅροι διὰ νὰ τεθῆ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ πρόγραμμα τοῦ Τρικούπη.

Τὸ Κρητικὸν ζήτημα ἦτο πάλιν εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν ὄχι μόνον τῆς Εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ὑπὸ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον ἀνταρσία εἰς Κρήτην κατὰ τοῦ ὑπάτου ἁρμοστοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, ἡ καλουμένη ἐπανάστασις τοῦ Θερίσου (1905), εἶχε τὸν ἀντίκτυπόν της εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν ὁ ὁποῖος ἐξειλίχθη εἰς σκληρὰν καὶ αἱματηρὰν πάλην εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰς χαράδρας τῆς Μακεδονίας μεταξὺ τῶν πρακτόρων τοῦ Βουλγαρικοῦ κομιτάτου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, εἶχε συγκινήσει τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ ἐκράτει εἰς ἀγωνίαν τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Νεοτουρκικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1908, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὴν σουλτανικὴν ἐξουσίαν, ἔθετε τὸν ἀλύτρωτον Ἑλληνισμὸν πρὸ διλήμματος, ἐνῶ οἱ ἐπικρατήσαντες Νεότουρκοι ἤρχισαν νὰ προκαλοῦν τὸ Ἑλληνικὸν κράτος.

Κατὰ τὴν περίοδον λοιπὸν αὐτὴν ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ εἶχε ν' ἀντιμετωπίση πολλὰ καὶ δυσεπίλυτα προβλήματα. Ὁ Θεοτόκης χάρις εἰς τὴν πλειοψηφίαν του περέμενεν εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ εἶχεν ὑπονομευθῆ ἡ θέσις ὅλων τῶν παλαιῶν κομμάτων - Θεοτοκικοῦ, Ραλλικοῦ, Μαυρομιχαλικοῦ. Νέαι ἰδέαι ὡς πρὸς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, ἤρχισαν νὰ προβάλλουν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Κοινοβουλίου. Ἡ ἐφημερὶς «Ἀκρόπολις» μὲ τὴν σταθερὰν καὶ νευρώδη ἀρθρογραφίαν τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη, προητοίμαζε τὰ πνεύματα διὰ τὴν ἀλλαγὴν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Εἰς τὴν Βουλὴν πάλιν τὸ 1906 ἐσχηματίσθη μία μικρὰ μὲν εἰς ἀριθμὸν κοινοβουλευτικὴ ὁμάς, ἀλλὰ μεγάλη εἰς προγραμματικὰς κατευθύνσεις, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Στεφάνου Δραγούμη καὶ τὴν συνεργασίαν τοῦ Δημητρίου Γούναρη, τοῦ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλη, τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, τοῦ Βοζίκη καὶ τριῶν ἄλλων. Ἡ ὁμὰς αὕτη, ἀνεξάρτητος εἰς τοὺς ἀντιπολευτικούς της ἀγῶνας, εἶχεν ὡρισμένον πρόγραμμα τὸ ὁποῖον ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν, διότι ἐζήτει μεταρρύθμισιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ ἀνακαίνισιν τῆς κρατικῆς μηχανῆς.

Κυρίως ὁ Γούναρης, βουλευτὴς Πατρῶν, ὄχι μόνον, ἐθαυμάζετο διὰ τὴν ρητορείαν του ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ποὺ ἐπρότεινεν εἰς τὴν φορολογικὴν νομοθεσίαν, ὥστε νὰ μὴ ἐπιβαρύνονται αἱ ἐργαζόμενοι καὶ μικροαστικαὶ τάξεις. Ἦτο ὁ νέος πολιτικὸς ποὺ ὑπέσχετο πολλά. Κατηρτισμένος καλά, ὄχι μόνον εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ἀλλὰ καὶ πλουτισμένος μὲ φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς γνώσεις, εἰς τὰς ἀγορεύσεις του ἐχάρασσε νέαν γραμμὴν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν δημοσιονομικῶν προβλημάτων τῆς χώρας. Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἀνεξάρτητον αὐτὴν ὁμάδα ὠνομάσθησαν διὰ τὴν ὁρμητικότητα καὶ μαχητικότητά των «Ἰάπωνες» ἀπὸ τὸν Βλ. Γαβριηλίδην, διότι διετηρεῖτο ἀκόμη τότε ζωηρὰ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς νίκης τῶν Ἰαπώνων κατὰ τὸν Ρωσοϊαπωνικὸν πόλεμον τοῦ 1904.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν διετίαν ἡ ὁμὰς αὕτη διέλυσε ἐξ αἰτίας τῆς ὑπουργοποιήσεως τοῦ Δημ. Γούναρη. Ὁ Γεώργ. Θεοτόκης εἶχε κατορθώσει νὰ πείση τὸν ἐκ Πατρῶν νέον πολιτικὸν ἀστέρα ν' ἀναλάβη τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι διὰ τῆς πλειοψηφίας του θὰ ἐφήρμοζε τὰς φορολογικὰς καὶ δημοσιονομικὰς καινοτομίας του. Ἀλλ' ὅταν ὁ Γούναρης εἰσηγήθη τὸν προϋπολογισμὸν καὶ σειρὰν νέων μέτρων, οἱ βουλευταὶ

τοῦ Θεοτόκη ἀντέστησαν εἰς τὰς καινοτομίας αὐτὰς καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης ἄφησεν ἔκθετον τὸ οἰκονομικὸν καὶ δημοσιονομικὸν πρόγραμμα τοῦ Γούναρη.

Ἡ μετάστασις τοῦ Γούναρη εἰς τὸ Θεοτοκικὸν κόμμα καὶ ἡ ἀποτυχία του νὰ ἐπιβάλη τὰς φορολογικὰς μεταρρυθμίσεις ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ διαβληθῆ ἡ ὁμὰς τῶν Ἰαπώνων καὶ νὰ διαλυθῆ.

Ὡστόσον ὁ σπόρος ποὺ ἔσπειραν εὑρῆκε κατάλληλον ἔδαφος καὶ ἐκαρποφόρησε μετ' ὀλίγον. Αἱ ἐφημερίδες «Ἀκρόπολις», «Ἀθῆναι» καὶ «Χρόνος» διὰ τῆς ἀρθρογραφίας των ἐπροπαγάνδιζον καθημερινῶς τὴν πολιτικὴν μεταβολήν. «Κάτω ἡ φαυλοκρατία», «Κάτω ἡ ρουσφετολογία», ἦσαν τὰ συνθήματα, συνθήματα διεγερτικὰ διὰ τὴν ἀφύπνισιν τῆς κοινῆς γνώμης.

«Ἀνόρθωσις» ἠκούετο ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἄλλο καὶ τὸ λαϊκὸν αὐτὸ αἴτημα συνεπληροῦτο μὲ ἕνα ἄλλο: «Θέλουμε νέους ἄνδρες».

Τὴν πολιτικὴν ἀφύπνισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴν ἀντελήφθη πρῶτον ὁ στρατός. Ὅπως κατὰ τὸ 1843 καὶ 1862 ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὰς πολιτειακὰς μεταβολάς, ἔτσι καὶ τώρα εἰς τοὺς στρατῶνας ἐγίνοντο συσκέψεις, διαβούλια καὶ συζητήσεις μὲ θέμα τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ τόπου, τὴν φυαλοκρατικὴν ἀνεπάρκειαν τῶν κομμάτων εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς καταστάσεως. Ἡ «ἄψογος στάσις» τὴν ὁποίαν ἐτήρει ἀπέναντι τῆς Τουρκίας ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη εἰς τὴν διαχείρησιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων, τοῦ Κρητικοῦ ἰδίᾳ κατὰ σύστασιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐξώργιζε τὴν κοινὴν γνώμην.

Οἱ ὑπαξιωματικοὶ πρῶτοι καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ὕστερον συνέπηξαν συνδέσμους καὶ ἀπεφάσισαν ὄχι μόνον νὰ ζητήσουν τὴν βελτίωσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς των θέσεως καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τὴν ἀνασύνταξιν τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Τὸ φάσμα τοῦ «μαύρου '97» τοὺς κατεδίωκε καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν Νεοτούρκων ἀξιωματικῶν τοὺς ἐνέπνεεν. Ἀφ' ἑτέρου αἱ «συντεχνίαι» τὰ ἐργατικὰ καὶ βιοτεχνικὰ δηλαδὴ σωματεῖα, εὑρίσκοντο εἰς ὀργανισμὸν ζητοῦσαι ἀνόρθρωσιν.

Ὁ σύνδεσμος τῶν ἀξιωματικῶν ἤρχισε νὰ κινῆται. Καὶ ὅταν ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη ἀντελήφθη τὰς συνωμοτικὰς καὶ ἀντιπειθαρχικὰς κινήσεις των ἦτο πλέον ἀργά. Ἡ κατάστασις ἦτο κρισιμωτάτη διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀναμοχλευθέντος κρητικοῦ ζητήματος ἡ νεοτουρκικὴ κυβέρνησις ἤρχισε νὰ ὑβρίζη καὶ νὰ ἀπειλῆ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Θεοτόκης διὰ νὰ μὴ ἐξωθήση τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα παρητήθη καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Δημ. Ράλλης (Ἰούνιος 1909), ἀλλὰ δὲν ἀπεσοβήθη ἡ ἔκρηξις τοῦ ἀποφασισθέντος καὶ ὀργανωθέντος στρατιωτικοῦ κινήματος.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐνεφανίσθησαν καὶ οἱ λεγόμενοι «κοινωνιολόγοι», νέοι ἐπιστήμονες, σπουδάσαντες εἰς τὴν Γερμανίαν, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰς σοσιαλιστικὰς θεωρίας καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν λεγόμενον κρατικὸν σοσιαλισμόν, ἵδρυσαν ἑταιρίαν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν «κοινωνιολογικὴν» καὶ ἀρθρογραφοῦντες καὶ κάμνοτες διαλέξεις ἐπροπαγάνδιζον τὰς ἰδέας των. Εἰς τὴν «Κοινωνιολογικὴν Ἑταιρίαν» ἐπρωτοστάτησαν ὁ Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός, ὁ Θρασύβουλος Πετιμεζᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος, ὁ Ἀλέξανδρος Δελμοῦζος, ὁ Ἀλέξανδρος Βαμβέτσος, ὁ παιδαγωγὸς Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος, ὁ Λ. Νάκος καὶ ὁ Σπῦρος Μελᾶς.

Ἡ «Ἀκρόπολις» εἶχεν ἀνοίξει τὰς στήλας της εἰς τὴν ἀρθρογραφίαν τῶν κοινωνιολόγων καὶ ἡ ἀπήχησις τῆς προπαγάνδας των ἦτο μεγάλη εἰς τὴν ἐργατικὴν κυρίως τάξιν καὶ ἐν μέρει εἰς τοὺς ἀγρότας τῆς Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν διανομὴν τῶν τσιφλικίων.

Εἶχε λοιπὸν προετοιμασθῆ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν μεταβολήν. Ἡ ψυχολογία τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἀλλάξει καὶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία ἐζήτει τὴν πολιτικὴν ἀλλαγήν.

Αὐτὸ τὸ εἶχον ἀντιληφθῆ οἱ ἀξιωματικοὶ ποὺ εἶχον ὀργανωθῆ ὑπὸ τὸν «Στρατιωτικὸν Σύνδεσμον» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ δράσουν.

Τὴν 15ην Αὐγούστου 1909 ὁ στρατὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐστασίασεν, ὁ Στόλος ἐπίσης καὶ ὁ «Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος» ἐγένετο κύριος τῆς καταστάσεως καὶ ἐπέβαλε τὰς θελήσεις του καὶ εἰς τὴν Αὐλὴν καὶ εἰς τὰ κόμματα.

Ἡ κυβέρνησις Ράλλη ἦτο ἐπόμενον ν' ἀνατραπῆ καὶ αὐθημερὸν ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ὑποσχεθεὶς νὰ ἐφαρμόση τὸ πρόγραμμα τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου» ἐσχημάτισε τὴν νέαν κυβέρνησιν. Ὁ Γούναρης πρὸς τὸν ὁποῖον ἐγένετο βολιδοσκόπησις ἠρνήθη.

Ἡ Βουλὴ συνῆλθεν τὸν Σεπτέμβριον καὶ ἐψήφισε τὰ νομοσχέδια τῆς κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη. Ὁ Θεοτόκης καὶ ὁ Ράλλης, ἂν καὶ τὰ κόμματά των εἶχον συντριπτικὴν πλειοψηφίαν ἀπέναντι τῆς μικρᾶς ὁμάδος τοῦ Μαυρομιχάλη, ἐψήφισαν τὰ νέα νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα φυσικὰ προήρχοντο ἐκ τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου».

Τὰ δύο μεγάλα κόμματα ὑπετάχτησαν εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου», διότι διέβλεπον μεγαλύτερους κινδύνους. Ὁ στρατὸς ἦτο ἀποφασισμένος νὰ προχωρήση καὶ ἐὰν δὲν ἐψήφιζον τὰ νομοσχέδια του θὰ αἱματοκυλίετο ὁ τόπος καὶ ἡ δυναστεία θὰ περιήρχετο εἰς κίνδυνον.

Δὲν παρῆλθον ὅμως τρεῖς μῆνες καὶ εἰς τὸ Ναυτικὸν ἀνεφύησαν δυσαρέσκειαι καὶ διχογνωμίαι. Ὁ Κωνστ. Τυπάλβος, ἐπὶ κεφαλῆς ὁμάδος ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ, ἐστασίασε καὶ πρὸς στιγμὴν ἐκλονίσθη ὁ «Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος». Ἡ καταστολὴ ὅμως τοῦ κινήματος τοῦ ναυτικοῦ ἔδωκε πάλιν εἰς τοὺς περὶ τὸν Νικόλαον Ζορμπᾶν - τὸν ἀρχηγὸν τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου» - ἀξιωματικοὺς τὴν δύναμιν νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργον των. Ἀλλὰ καθημερινῶς ἀνεφύοντο καὶ νέα ζητήματα, διότι ἡ στρατιωτικὴ ἐπανάστασις ναὶ μὲν εἶχε τὴν ἔγκρισιν καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ λαοῦ, δὲν εἶχεν ὅμως ἀρχηγὸν ὁ ὁποῖος θὰ ἀντιμετώπιζε μέχρι τέλους ὅλα τὰ παρουσιαζόμενα προβλήματα καὶ θὰ ἔλκυεν ἱκανοποιητικῶς αὐτὰ ἐνῶ παραλλήλως θὰ ὡδήγει τὸ κυβερνητικὸν σκάφος εἰς ἀσφαλῆ λιμένα.

Τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα ἐχρειάζοντο προσοχὴν καὶ γνῶσιν τῶν διπλωματικῶν ζυμώσεων τόσον εἰς τὰς πρωτευούσας τῆς Βαλκανικῆς ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶχε δείξει τὴν ἐχθρότητά της διὰ τὰ συντελούμενα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Κρητικὸν ζήτημα παρέμεινεν ἄλυτον, ἐνῶ οἱ Νεότουρκοι ἐσταθεροποιοῦσαν τὴν θέσιν των.

Ἐξ ἄλλου ὁ Μαυρομιχάλης μετὰ τὸ στασιαστικὸν κίνημα τοῦ Ναυτικοῦ ἤρχισε νὰ γίνεται ὔποπτος εἰς τὸν «Στρατιωτικὸν Σύνδεσμον» καὶ τὰ κόμματα μὲ τὴν ἐπιρροήν των καὶ τὰς ραδιουργίας των εἶχον ἐνσπείρει τὴν διχόνοιαν μεταξὺ μεγάλης μερίδος ἀξιωματικῶν.

Τὰ στρατιωτικὰ νομοσχέδια ἐψηφίσθησαν καὶ ὡρισμένα δημοσιονομικά, ἀλλὰ ἐχρειάζοντο καὶ ἄλλα μέτρα διὰ νὰ ἀποκατασταθῆ ἡ ἐσωτερικὴ ὁμαλότης. Τὰ κόμματα ἐξηκολούθουν ἐκ τῶν παρασκηνίων ν' ἀντιδροῦν.

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Εἰς τὴν κρίσιμον αὐτὴν περίοδον ἐγεννήθη ἡ ἰδέα ὅτι πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ἐκ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὁ ἀρχηγὸς ὁ ὁποῖος θὰ κατευθύνη τὴν ἐπανάστασιν καὶ θὰ κατοχυρώση τὰ κατακτηθέντα. Ἀλλὰ ὁ ἀρχηγὸς δὲν εὑρίσκετο. Ὁ Γούναρης ἐξ ἀρχῆς ἀπεδοκίμασε τὴν ἐπανάστασιν.

Ἄλλος νέος πολιτικὸς μὲ κῦρος καὶ αἴγλην δὲν ὑπῆρχεν. Ἔγινε πρὸς στιγμὴν σκέψις νὰ κληθῆ ὁ Γ. Μπούσιος ἢ ὁ Ἐμμανουὴλ Ἐμμανουηλίδης, οἱ ὁποῖοι εἶχον διακριθῆ εἰς τὴν Τουρκικὴν Βουλήν. Ἀλλὰ ἡ σκέψις αὐτὴ δὲν εὗρεν εὐρεῖαν ἀπήχησιν. Πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου αὐτοῦ ἐρρίφθη ἡ ἰδέα νὰ μετακληθῆ ἐκ Κρήτης ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἦτο ὁ μόνος πολιτικὸς ὁ ὁποῖος ἐπεδοκίμασε τὸ κίνημα τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, ὅταν ἐξερράγη. Ἐκτὸς τούτου, ἀρθρογραφῶν εἰς Κρήτην πολλάκις ἔθιγε τὰ προβλήματα ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς φύσεως ποὺ ἀντιμετώπιζεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν δύσκολον αὐτὴν περίοδον τῆς ἱστορίας της καὶ ἀκόμη προέτεινε διαφόρους λύσεις ποὺ ἔκαμνον ἐντύπωσιν διὰ τὸν ρεαλισμὸν καὶ τὴν διαύγειαν τῆς κρίσεώς του.

Ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος συνεφώνησε καὶ ἡ ἐφημερὶς «Χρόνος» προητοίμασε τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἠρνήθη νὰ δεχθῆ ἀμέσως τὴν προσφερθεῖσαν ἀρχήν. Ἀντιθέτως μάλιστα κατέκρινε τὸν Στρατιωτικὸν Σύνδεσμον δι' ὡρισμένα λάθη ποὺ διέπραξε. Παρέμεινε μόνον ὡς σύμβουλος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν δύο κομμάτων, Θεοτόκην καὶ Ράλλην καὶ προσεπάθησε νὰ τοὺς πείση ν' ἀναγνωρίσουν δι' ἐπισήμων πράξεων τὰ γενόμενα διὰ νὰ ἐπανέλθη ἡ χώρα εἰς τὸν ὁμαλὸν κοινοβουλευτικὸν βίον. Εὗρεν ὅμως καὶ τοὺς δύο ἀδιαλλάκτους. Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἔπρεπε νὰ διαλυθῆ ἡ Βουλὴ καὶ νὰ συγκληθῆ Συντακτικὴ Συνέλευσις ἢ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ διὰ νὰ μεταρρυθμίση ἢ ἀνασυντάξη τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἦσαν τῆς γνώμης ὅτι ἔπρεπε νὰ κληθῆ Συντακτικὴ Συνέλευσις καὶ ἡ γνώμη αὐτὴ εὕρισκε σύμφωνον μέγα μέρος τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος ἐδίσταζε, διότι μία Συντακτικὴ Συνέλευσις ἐγκυμονεῖ πάντοτε μεγάλους κινδύνους. Ὅπως ἦσαν ἐρεθισμένα τὰ πνεύματα, θὰ ἐστρέφετο κατὰ τῆς δυναστείας καὶ εἰς πολλὰ ζητήματα θὰ ἐλάμβανεν ἀποφάσεις ποὺ θὰ ὡδήγουν τὴν χώραν εἰς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς καὶ θὰ ἐδυσφημεῖτο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, θὰ ἀπεμονώνετο δὲ διπλωματικῶς.

Κατόπιν παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν ἀπεφασίσθη ἡ παραίτησις τῆς κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη, ἡ ἀνάθεσις τῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Στέφανον Δραγούμην καὶ ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς ἀφοῦ προηγουμένως ἐλήφθη ἀπόφασις περὶ συγκλήσεως Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, τὴν ὁποίαν κατὰ τὰς προβλεπομένας διατάξεις θὰ ἐψήφιζον τὰ δύο κόμματα. Αὐτὸ καὶ ἐγένετο καὶ αἱ προκηρυχθεῖσαι διὰ τὴν 8η Αὐγούστου 1910 ἐκλογαὶ ἔφερον εἰς τὴν Βουλὴν μεγάλην πλειοψηφίαν ἀπὸ νέους βουλευτάς.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς 15ης Αὐγούστου 1909 εἶχε πλέον τὸ χρῖσμα τῆς λαϊκῆς ἐπιδοκιμασίας. Νέα περίοδος διηνοίγετο εἰς τὴν χώραν, περίοδος, ὄχι βεβαίως ἄνευ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἀνέπτυσσε δραστηριότητα πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν καὶ θὰ εἰσήρχετο εἰς νέον πολιτικὸν βίον.

Ὁ Βενιζέλος θέσας ὑποψηφιότητα εἰς Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν ἐξελέγη μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν βουλευτὴς καὶ μεταξὺ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐξελέγησαν οἱ Ἀλέξ. Παπαναστασίου, Π. Ἀραβαντινός, Θρ. Πετιμεζᾶς Λ. Νάκος, Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος καὶ ἄλλοι.

Μετὰ τὸν καταρτισμὸν εἰς σῶμα τῆς νέας Βουλῆς, ἡ κυβέρνησις Δραγούμη ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν της καὶ ὁ Βενιζέλος ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἔλαβε ἐντολὴν νὰ σχηματίση τὴν νέαν κυβέρνησιν.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ νέος πολιτικὸς ἡγέτης ἐγκαινίαζε

τὴν πολιτικήν του σταδιοδρομίαν καὶ ἀνελάμβανε νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀσφαλῆ λιμένα τὸ κλυδωνιζόμενον Ἑλληνικὸν σκάφος.

Ἀλλὰ εἰς τὴν Βουλὴν μεγάλη παράταξις ἀνεξαρτήτων βουλευτῶν ἐπέμεινε νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ Βουλὴ Συντακτικὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ Βενιζέλος εὑρέθη ἀντιμέτωπος μεγάλης ὁμάδος νέων βουλευτῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ μαχητικότητα εἶχον καὶ ἐπιχειρηματολογίαν κατὰ τὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης των. Διὰ τοῦτο διέλυσε τὴν Βουλὴν αὐτὴν καὶ προεκηρύχθησαν νέαι ἐκλογαὶ διὰ τὴν 28ην Νοεμβρίου 1910.

Τὰ παλαιὰ κόμματα ἐχαρακτήρισαν πραξικοπηματικὴν τὴν διάλυσιν τῆς Α' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ δὲν μετεῖχον εἰς τὰς ἐκλογάς. Ἡ ἀποχὴ των ὅμως ἀπέβη ἄνευ σημασίας, διότι ὁ λαὸς προσῆλθεν ἀθρόως εἰς τὰς κάλπας ἀναδείξας νικητὴν μετὰ μεγάλης πλειοψηφίας τὸν Ἐλευθ. Βενιζέλον.

Ὁ ἐκλογικὸς θρίαμβος τοῦ Βενιζέλου ἦτο σταθμὸς εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ πρώτην φορὰν τὸ νέον κόμμα δὲν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ του, ἀλλ' ὠνομάσθη «Κόμμα Φιλελευθέρων», δηλαδὴ ὄχι κόμμα προσωπικὸν ἀλλὰ ὡρισμένων ἀρχῶν, ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς τάσεις καὶ ἀπαιτήσεις τῶν μεγάλων στρωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν καὶ ἡ ὁμὰς τῶν κοινωνιολόγων, ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη εἰς τὸν πολιτικὸν στίβον μὲ ὡρισμένον πρόγραμμα κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ὠργανωμένη εἰς κόμμα τὸ ὁποῖον ἐτιτλοφόρησε «Λαϊκόν». Τὸ νέον τοῦτο κόμμα παρὰ τὸν Βενιζελισμὸν τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀντεπροσωπεύθη εἰς τὴν Βουλὴν μὲ 5 ἐπίλεκτα μέλη.

Μεταξὺ τῶν νέων ὑπουργῶν καὶ τῶν νέων στελεχῶν τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, ποὺ ἀπετέλεσαν τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Βενιζέλου διεκρίνοντο κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν: ὁ Νικόλ. Δημητρακόπουλος, νομομαθὴς ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων, ὁ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλης, ὁ Ν. Στράτος, ὁ Ι. Τσιριμῶκος, ὁ νομομαθὴς Κ. Ρακτιβάν, ὁ Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος, ὁ Κ. Ζαβιτσιάνος, ὁ Λουκᾶς Ροῦφος, ὁ Λ. Μαβίλης, ὁ Κ. Μᾶνος καὶ ἄλλοι. Ἡ Β' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἀφοῦ ἐτερμάτισε τὴν ψήφισιν τῶν κριθεισῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων τοῦ Συντάγματος (2 Ἰουνίου 1911), ἐπελήφθη τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου της καὶ ἐψήφισε σειρὰν νομοθετημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεδιώκετο ἀναδιωργάνωσις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν σπουδαιοτέρων κλάδων τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ κατόπιν διελύθη.

Αἱ νέαι ἐκλογαὶ τῆς 12 Μαρτίου 1912 ἔφερον πάλιν πανίσχυρον τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, οἱ δὲ Βαλκανικοὶ πόλεμοι 1912-1913 ἔδωσαν νέαν αἴγλην εἰς τὸν Βενιζέλον καὶ δι' αὐτὸ μέχρι τὸ 1915 τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ἦτο πανίσχυρον.

Περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ εἰς Θεσσαλονίκην δολοφονία τοῦ βασιλέως Γεωργίου (5 Μαρτίου 1913) καὶ ἡ ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον τοῦ Κωνσταντίνου, ἐδημιούργησε νέαν κρίσιν, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἐδέχθη τὴν εἰσήγησιν τοῦ Βενιζέλου νὰ ταχθῇ ἡ Ἑλλὰς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ (Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας).

Ἡ διαφωνία βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου (Φεβρουάριος 1915) ἐγένετο αἰτία νὰ ἐκσπάσῃ μεγάλη ἐσωτερικὴ κρίσις, ἡ ὁποία ἐπὶ μίαν εἰκοσαετίαν ἐταλαιπώρησε τὴν χώραν ἐπροκάλεσε στάσεις καὶ ἐμφυλίους σπαραγμοὺς καὶ ἐχώρισε τὸν λαὸν εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα.

Ἐκ τῆς ἀφορμῆς αὐτῆς τὰ παλαιὰ κόμματα ἐπανέκτησαν τὴν λαϊκήν των βάσιν καὶ ἀντεπολιτεύθησαν σφοδρότατα τὸν Βενιζέλον ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς.

Ἡ πολιτικὴ κρίσις λοιπὸν τοῦ Φεβρουαρίου 1915 εἶχεν ὡς πρῶτον ἀποτέλεσμα νὰ φέρῃ τὸν Δημήτριον Γούναρην εἰς τὴν ἐξουσίαν, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισεν κυβέρνησιν μὲ ὑπουργοὺς τοὺς Ν. Στράτον, Πέτρον Πρωτοπαπαδάκην, Ἀθ. Εὐταξίαν, Π. Τσαλδάρην καὶ Χ. Βοζίκην. Ὁ Γούναρης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ὠνόμασαν τὸ κόμμα των «Κόμμα Ἐθνικοφρόνων», διότι ἠκολούθουν πολιτικὴν αὐστηρᾶς οὐδετερότητος ἀπέναντι τῶν δύο ἐμπολέμων ὁμάδων, φρονοῦντες ὅτι τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα ἐπέβαλλον τὴ μὴ ἀνάμιξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν σύρραξιν.

Αἱ γενόμεναι ὅμως ἐκλογαὶ τὸν Μάϊον 1915 ἐπανέφερον τὸν Βενιζέλον εἰς τὴν ἐξουσίαν διότι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔδωσεν εἰς τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων τὴν πλειοψηφίαν.

Ἀλλὰ νέα διαφωνία μεταξὺ Στέμματος καὶ Βενιζέλου κατὰ τὸν Σεπτέμβριον μῆνα ἐπέφερον τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ὁπότε ἐσχηματίσθη κυβέρνησις ἐξ ὅλων τῶν παλαιῶν πρωθυπουργῶν, πλὴν τοῦ Βενιζέλου ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη.

Μετὰ ἕνα μῆνα ἡ κυβέρνησις ἀνετράπη εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τῆς Βενιζελικῆς πλειοψηφίας, ἀλλ' ἐσχηματίσθη πάλιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν ὅμως τοῦ Στέφανου Σκουλούδη. Ἔτσι ἡ ἀντίθεσις Στέμματος καὶ ἀρχηγοῦ τῶν Φιλελευθέρων ἔλαβε διαστάσεις καὶ ἐξελίχθη εἰς ἀγεφύρωτον χάσμα ποὺ εἶχε πολὺ δυσαρέστους συνεπείας διὰ τὴν χώραν.

Ἡ κυβέρνησις Σκουλούδη ἐνήργησεν ἐκλογὰς τὸν Δεκέμβριον 1915, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὅμως ἀπεῖχον οἱ Φιλελεύθεροι, ἀφοῦ μάλιστα προεκλογικῶς ἤσκησαν δριμυτάτην ἐπίθεσιν διατυπώσαντες τὴν γνώμην ὅτι παρεβιάζετο τὸ Σύνταγμα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1916 ὁ Νικόλαος Στράτος, πολιτευτὴς μὲ πολλὰ προσόντα καὶ ἕνας ἐκ τῶν καλυτέρων ρητόρων τοῦ κοινοβουλίου. Ἵδρυσεν ἰδικόν του κόμμα ὑπὸ τὸ ὄνομα «Συντηριτικόν».

Ἡ ἀντιβενιζελικὴ παράταξις ἐνισχύετο τώρα ἀπὸ τὴν ὁμάδα τοῦ Ν. Στράτου ὁ ὁποῖος ἦτο μαχητικὸς καὶ ὁρμητικὸς εἰς τοὺς πολιτικούς του ἀγῶνας.

Τὰ συμπράττοντα ἀντιβενιζελικὰ κόμματα εἰς τὴν κυβέρνησιν Στ. Σκουλούδη ἐκέρδισαν τὰς ἐκλογὰς ἦτο ὅμως φανερὸν ὅτι ὁ διχασμὸς θὰ ἐξειλίσσετο εἰς χωρισμὸν τοῦ κράτους, δεδομένου ὅτι αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ ἔλαβον ἐχθρικὴν στάσιν ἀπέναντι κάθε Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία εἶχεν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Βασιλέως.

Ὡς ἐκ τούτου τὸν Ἰούνιον 1916 ἡ κυβέρνησις Σκουλούδη κατόπιν ἐπιδοθείσης νότας (διπλωματικῆς διακοινώσεως) ὑπὸ τῶν εἰς Ἀθήνας πρέσβεων τῆς Ἀντάντ (βλ. λ.), παρητήθη καὶ ἐσχηματίσθη νέα κυβέρνησις πάλιν ὑπὸ τὸν Α. Ζαΐμην, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ παρητήθη κατόπιν πιέσεως τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας. Ἐκλήθη τότε εἰς τὰ ἀνάκτορα ὁ Ν. Δημητρακόπουλος καὶ τοῦ ἀνετέθη ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως, ἀλλ' ἀφοῦ ἐβολιδοσκόπησε τοὺς πρέσβεις τῆς Ἀντάντ ἀντελήφθη τὰς ἐχθρικὰς διαθέσεις των καὶ κατέθεσε τὴν ἐντολήν.

Ἐν συνεχείᾳ ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα ὁ Ν. Καλογερόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισε κυβέρνησιν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρητήθη.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βενιζέλος εἶχε μεταβῇ εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου εἶχεν ἐκραγῇ ἐπαναστατικὸν κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ὑπὸ ἀξιωματικῶν καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν μετὰ τοῦ Ναυάρχου Π. Κουντουριώτου καὶ τοῦ στρατηγοῦ Π. Δαγκλῆ.

Ἡ κατάστασις ἦτο κρισιμωτάτη. Ὑπῆρχον δύο κυβερνήσεις, μία εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ μία ἦτο φιλαντανtική, καὶ ἡ ἄλλη ἠκολούθη πολιτικὴν οὐδετερότητος, ἀλλὰ κατηγορεῖτο ὡς γερμανόφιλος.

Μετὰ τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Καλογεροπούλου, ὁ βασιλεὺς ἀνέθεσεν εἰς τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σπ. Λάμπρον τὸν σχηματισμὸν ὑπηρεσιακῆς κυβερνήσεως (27 Σεπτεμβρίου 1916) ἡ ὁποία παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τῆς 21 Ἀπριλίου 1917.

Ἡ περίοδος αὐτὴ ὑπῆρξεν μία ἀπὸ τὰς δραματικωτέρας τῆς Νεοελληνικῆς ἱστορίας. Κατόπιν νέων πιέσεων παρητήθη καὶ ἡ κυβέρνησις Λάμπρου καὶ ἀνέλαβε διὰ τρίτην φορὰν τὴν πρωθυπουργίαν ὁ Ἀλ. Ζαΐμης.

Ἀλλὰ τὴν 14ην Ἰουνίου 1917 ἡ Ἀντάντ ἐπέβαλε τὴν κυβέρνησιν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Βενιζέλος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐπειδὴ εἶχε χαρακτηρίσει τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς τοῦ Μαΐου 1915 ὡς ἀντισυνταγματικήν, ἐπανέφερεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν Βουλὴν αὐτὴν (Βουλὴ τῶν Λαζάρων, δηλαδὴ τῶν νεκραναστάντων, τὴν ὠνόμασαν αἱ ἐφημερίδες τῆς ἀντιβενιζελικῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ Βουλὴν ὄχι τῆς 31ης Μαΐου, ἀλλὰ τῶν 31 Μαΐων).

Ἡ κορύφωσις τῶν δραματικῶν γεγονότων τῆς περιόδου αὐτῆς, ἦτο ὁ ἐξαναγκασμὸς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου εἰς παραίτησιν, καθὼς καὶ τοῦ διαδόχου Γεωργίου, καὶ ἡ ἀνάθεσις τῶν βασιλικῶν καθηκόντων εἰς τὸν βασιλόπαιδα Ἀλέξανδρον. Ἐπηκολούθησαν διώξεις, συλλήψεις καὶ ἐξορίαι ἀντιβενιζελικῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, καθὼς καὶ σημαινόντων στελεχῶν των. Ὁ Γούναρης, ὁ Μεταξᾶς, ὁ Ἰων. Δραγούμης, ὁ Γ. Πεσματζόγλου καὶ ἄλλοι συνελήφθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Κορσικήν, ἐνῶ ὁ Π. Τσαλδάρης, ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Χ. Βοζίκης κλπ. ἐξωρίσθησαν εἰς τὰς νήσους Σκόπελον καὶ Σκίαθον.

Τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ μίση ἐδίχασαν τὸν λαὸν καὶ ἐδημιούργησαν συνθήκας λανθάνοντος ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου προεκήρυξεν ἐκλογὰς διὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου 1920. Αἱ ἐκλογαὶ παρ' ὅλην τὴν τεταραγμένην καὶ θολὴν ἀτμόσφαιραν διεξήχθησαν ἐλευθέρως ἀφοῦ προηγουμένως ἀφέθησαν ἐλεύθεροι οἱ ἐξόριστοι καὶ διωκόμενοι πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι ἤσκησαν μετὰ δριμύτητος ἔλεγχον τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως Φιλελευθέρων καὶ ἐκάλεσαν τὸν λαὸν νὰ καταψηφίσῃ τοὺς κυβερνητικούς.

Ἡ ἡνωμένη ἀντιβενιζελικὴ παράταξις ἤσκησεν ὀξυτάτην πολιτικήν, καὶ κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ μεγάλας μάζας λαοῦ δημιουργήσασα ὑπὲρ αὐτῆς λαϊκὸν ρεῦμα, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐξεδηλώθη εἰς διαδηλώσεις προεκλογικὰς καὶ εἰς ἄλλας πράξεις καὶ ἐνεργείας φανατισμοῦ.

Κατὰ τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς καὶ τὸ Σοσιαλιστικὸν Ἐργατικὸν (κομμουνιστικὸν) κόμμα, τὸ ὁποῖον ἱδρύθη τὸ 1918.

Τὸ κόμμα αὐτὸ προηγήθη τῶν ἄλλων ἀντιβενιζελικῶν κομμάτων εἰς τὴν ὀργάνωσιν δημοσίων συγκεντρώσεων, τόσον εἰς Ἀθήνας, ὅσον καὶ εἰς Θεσσαλονίκην, Βόλον, Καβάλαν, Δράμαν καὶ Σέρρας, ἀναπτύξαν ἐλευθέρως τὸ πρόγραμμά του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἀπὸ τυχαῖον δυστύχημα καὶ ὁ θάνατός του ἐδημιούργησε κατὰ τὴν προεκλογικὴν περίοδον νέας ἀνωμαλίας, δεδομένου ὅτι τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων συγκατετίθετο νὰ διαδεχθῇ εἰς τὸν θρόνον τὸν ἀποθανόντα βασιλέα ὁ βασιλόπαις Παῦλος. Ἡ ἀντιπολίτευσις, προεξάρχοντος τοῦ Δ. Γούναρη, διεκήρυξεν ὅτι τοῦτο ἦτο δικαίωμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι ἔπρεπε ἀμέσως κατὰ τὰς ἐκλογὰς νὰ γίνῃ δημοψήφισμα ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τοῦ ὁποίου ἡ παραίτησις εἶναι ὑπὸ αἵρεσιν, ἐφ' ὅσον ἠναγκάσθη πρὸς τοῦτο καὶ δὲν ἀπεφάνθη ὁ κυρίαρχος Ἑλληνικὸς λαός.

Αἱ ἐκλογαὶ ὅμως τῆς 1ης Νοεμβρίου ἔφερον πλειοψηφοῦσαν

τὴν ἡνωμένην ἀντιπολίτευσιν. Ὁ Βενιζέλος παρητήθη καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἔφυγεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Γαλλίαν. Ἐσχηματίσθη τότε κυβέρνησις ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοῦ πολιτικοῦ ἡγέτου Δημ. Ράλλη. Ἡ κυβέρνησις αὐτὴ προεκήρυξεν δημοψήφισμα διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου (21 Νοεμβρίου 1920), τὸ ὁποῖον ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου σχεδὸν διὰ παμψηφίας.

Ἡ νέα Βουλὴ ἀνεκήρυξεν ἑαυτὴν εἰς Γ' Ἐθνικὴν Συντακτικὴν Συνέλευσιν. Ὁ Γούναρης ὁ ὁποῖος εἶχεν τὴν πλειοψηφίαν, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωθυπουργίαν, διὰ νὰ μὴ διασπασθῇ ἡ ἑνότης τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ διὰ νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο Δυνάμεων (Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας). Ὡς ἀρχηγὸς ὅμως τοῦ κόμματός του, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὀνομάσει «Λαϊκὸν» ἐπεδίωξε νὰ παρουσιάσῃ πρόγραμμα πολιτικοκοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸν τίτλον τοῦ κόμματός του. Τὰ ἄλλα κόμματα, κυρίως τὸ Ραλλικὸν καὶ τὸ Στρατικόν, βλέποντα τὸν Γούναρην νὰ κυριαρχῇ εἰς τὰ ὑπουργικὰ συμβούλια καὶ εἰς τὴν Βουλήν, ἤρχισαν νὰ κινοῦνται πρὸς διάσπασιν τῆς συνεργασίας των. Ὁ Στρατὸς μάλιστα διὰ νὰ παρουσιάσῃ καὶ αὐτὸς πρόγραμμα κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων - δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου οἱ σοσιαλισταὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἦλθον εἰς τὸ προσκήνιον καὶ ἐπηρέαζον τὰς κυβερνήσεις, εἰς τὴν Ρωσίαν δὲ εἶχεν ἐπικρατήσει ὁ κομμουνισμὸς - μετωνόμασε τὸ κόμμα του εἰς Μεταρρυθμιστικόν.

. Κοινωνικὰς μεταρυθμίσεις ἐξήγγειλε καὶ τὸ Προοδευτικὸν κόμμα τοῦ Ν. Δημητρακοπούλου, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύετο εἰς τὴν Βουλὴν ἀπὸ δεκαπεντάδα βουλευτῶν. Ὁ ἀρχηγός του ὅμως ἦτο βαρέως ἀσθενὴς καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἀπέθανεν.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τὰ κόμματα τῆς ἡνωμένης ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως διὰ τῶν προγραμμάτων των ἐπεδίωκον τὴν ἐφαρμογὴν ὡρισμένων ἀρχῶν καὶ δεδομένου ὅτι ὁ βενιζελισμὸς ἦτο ἠττημένος καὶ ἀνίσχυρος εἰς τὴν Βουλήν, τὰ κόμματα ταῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραμείνουν ἡνωμένα. Τὴν 21ην Ἰανουαρίου 1921 ἐξέσπασεν ἡ ἀναμενομένη ἄλλωστε πολιτικὴ κρίσις, ἐκδηλωθεῖσα μὲ τὴν διαφωνίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ Δημ. Ράλλη καὶ τοῦ ὑπουργοῦ Δ. Γούναρη εἰς τὸ ζήτημα τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συνέλθῃ εἰς Λονδίνον συνδιάσκεψιν. Ὁ Ράλλης ἐπρόβαλε τὸ ὄνομα τοῦ Βενιζέλου καὶ μετὰ τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς προτάσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Γούναρη, ἐξερράγη ὑπουργικὴ κρίσις.

Τὴν νέαν κυβέρνησιν ἐσχημάτισεν ὁ Ν. Καλογερόπουλος, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ρυθμιστὴς τῆς καταστάσεως ἦτο ὁ Γούναρης. Τὴν 26 Μαρτίου ὁ Καλογερόπουλος παρητήθη διότι ὁ Γούναρης εἶχε γίνει δεκτὸς εἰς Λονδῖνον καὶ συνεπῶς ἀπεκαταστάθη ἡ ἐπαφὴ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μὲ τὰς κυβερνήσεις Παρισίων καὶ Λονδίνου. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας ἦτο φυσικὸν νὰ προσλάβῃ τὴν φυσιολογικήν της ἐξέλιξιν καὶ ὁ Γούναρης ὡς ἡγέτης τοῦ μεγαλυτέρου κόμματος νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωθυπουργίαν.

Ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον ἔτος ἡ κυβέρνησις Γούναρη παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχήν. Ἡ Μικρασιατικὴ ὅμως ἐκστρατεία ὄχι μόνον ἐχρόνιζεν ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπρομηνύετο ὅτι θὰ εἶχε καλὸν τέλος, ἐνῶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ἐχειροτέρευον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν.

Ὁ Ν. Στράτος καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ ἡγέται, ἀντίθετοι τοῦ «Λαϊκοῦ κόμματος» ἤρχισαν σφοδρὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος. Κατόπιν πολλῶν ζυμώσεων καὶ παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν, τόσον ἐντὸς τῆς Βουλῆς ὅσον καὶ εἰς τὸ Μικρασιατικὸν μέτωπον, τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Ἀπριλίου 1922, προεξάρχοντος τοῦ Ν. Στράτου, ἤρχισε σφοδρὰ ἐπίθεσις κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ψηφοφορίαν (συνεδρία τῆς 28ης Ἀπριλίου) ἡ πλειοψηφία τῆς κυβερνήσεως Γούναρη ἦτο μόνον μία ψῆφος. Τὴν ἑπομένην παρητήθη ὁ Γούναρης καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας - τὴν 3ην Μαΐου - ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Ν. Στράτος, γενόμενος τὸ πρῶτον πρωθυπουργός. Ἀλλ' ὅταν ἡ κυβέρνησις Στράτου ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἀνέπτυξε τὸ πρόγραμμά της κατεψηφίσθη, Ἡ νέα αὐτὴ κρίσις ἐνεφάνιζεν πολὺ ἀνώμαλον τὴν κατάστασιν, διότι ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς εἶχον κουρασθῇ καὶ ἡ ψυχολογία των δὲν ἀνταπεκρίνετο πλέον εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920.

Ἡ διάλυσις ὅμως τῆς Βουλῆς δὲν ἦτο ἡ ἐνδεικνυομένη λύσις λόγω τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως. Ὕστερα ἀπὸ διαπραγματεύσεις πέντε ἡμερῶν ἐσχηματίσθη συμμαχικὴ κυβέρνησις Γούναρη καὶ Στράτου ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, ἡ ὁποία παρέμεινε μέχρι τῆς καταρρεύσεως τοῦ Μικρασιατικοῦ μετώπου (Αὔγουστος 1922). Κατὰ τὴν τραγικὴν αὐτὴν διὰ τὸ ἔθνος περίοδον ὁ βασιλεὺς ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ν. Τριανταφυλλάκον τὴν ἐντολὴν νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ὑπηρεσιακὴν(28 Αὐγούστου 1922) ἡ ὁποία ἀνετράπη μετὰ δεκαπενθήμερον, ὅταν ἡ ἐκραγεῖσα στρατιωτικὴ ἐπανάστασις εἰς Χίον ἐπεκράτησε καὶ ἠνάγκασε τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον νὰ παραιτηθῇ διὰ δευτέραν φοράν.

Ἡ ἐπανάστασις ἔγινε κυρία τῆς καταστάσεως, ἀνεστάλησαν αἱ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος καὶ ἐκυβερνᾶτο ἡ χώρα διὰ συντακτικῶν πράξεων. Βασιλεὺς ἀνεκηρύχθη ὁ διάδοχος Γεώργιος καὶ ἀπὸ τῆς βασιλείας του ἤρχισε νέα δραματικὴ περίοδος.

Περίοδος τῆς βασιλείας Γεωργίου Β'. Ἡ ἐπανάστασις ἐκ τῶν πρώτων της ἔργων ἐπεζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ αὐστηρὰς κυρώσεις εἰς τοὺς ὑπευθύνους πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Συνεστήθη ἔκτακτον Στρατοδικεῖον καὶ οἱ Γούναρης, Στράτος, Πρωτοπαπαδάκης Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζῆς, καθὼς καὶ οἱ στρατιωτικοὶ Γ. Χατζηανέστης, Ξεν. Στρατηγὸς καὶ Μ. Ἰούδας εἰσήχθησαν εἰς δίκην μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς ἐσχάτης προδοσίας, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἐτουφεκίσθησαν, ἐκτὸς τῶν Ξεν. Στρατηγοῦ καὶ Μ. Γούδα.

Τὸ «Λαϊκὸν κόμμα» ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἔμεινεν ἄνευ ἀρχηγοῦ, ὅταν ὅμως παρῆλθεν ἡ ἐσωτερικὴ ὀξύτης ἀνεγνώρισεν ὡς ἀρχηγόν του τὸν Παναγῆν Τσαλδάρην.

Ἐπὶ ἕνα ἔτος τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας εἶχεν ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1922 ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Πλαστήρα - Γονατᾶ, ἐπρόκειτο δὲ νὰ γίνουν ἐκλογαὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1923, ὅταν ἐξερράγη τὸ κίνημα Λεοναρδοπούλου - Γαργαλίδη (22 Ὀκτωβρίου 1923) καὶ ἡ νέα ἀνωμαλία παρημπόδισε τὴν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὴν ὁμαλότητα. Τὸ κίνημα Λεοναρδοπούλου - Γαργαλίδη ἐδημιούργησε μεγάλον ἐρεθισμὸν εἰς τὰς τάξεις τῆς Βενιζελικῆς παρατάξεως, καθὼς καὶ μεταξὺ μεγάλης μερίδος ἀξιωματικῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου ἀπεσχίσθη τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καὶ ἵδρυσεν ἰδικόν του κόμμα, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε «Δημοκρατικὴν Ἕνωσιν». Μετὰ τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου συνειργάζοντο καὶ οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ κινήματος στρατηγὸς Θ. Πάγκαλος, ὁ Γ. Κονδύλης καὶ ὁ Χατζηκυριάκος. Ἡ «Δημοκρατικὴ Ἕνωσις» ἔρριψε τὸ σύνθημα τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς καὶ ἔχουσα τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἀξιωματικῶν, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Γ. Καφαντάρη, τοποτηρητοῦ τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καὶ τοῦ Α. Μιχαλακοπούλου, ἔθεσε ζήτημα πολιτειακόν.

Αἱ γενόμεναι ἐκλογαὶ τὴν 16ην Δεκεμβρίου 1923 μὲ ἀποχὴν τῶν κομμάτων καὶ ὁμάδων τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως, ἐπανέφερον τὸ πολιτειακὸν εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν καὶ τὴν 19ην Δεκεμβρίου ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ὁ Βενιζέλος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀρχικήν του δήλωσιν ὅτι παρητήθη τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ πρὸ τῶν παρουσιαζομένων κινδύνων ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν δήλωσίν του καὶ νὰ ἐπανέλθῃ τὴν 3ην Ἰανουαρίου 1924 εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὴν πρωθυπουργίαν. Ὁ ἀρχηγὸς ὅμως τῆς «Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως» Ἀλεξ. Παπαναστασίου, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἰς τὴν Βουλήν, διαθέτων εἰς τὸν στρατὸν μεγάλην δύναμιν, ἤσκει καθημερινῶς βιαίας ἐπιθέσεις κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐπέμεινε νὰ καταλυθῇ τὸ πολίτευμα τῆς συνταγματικῆς βασιλείας καὶ ἐγκαθιδρυθῇ διὰ ψηφίσματος τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν τῆς Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως, τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

Ὁ Βενιζέλος πρὸ τῆς σφοδρᾶς ἀντιπολιτεύσεως τοῦ Παπαναστασίου καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν του τὰ πνεύματα τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀξιωματικῶν, παρητήθη τὴν 4 Φεβρουαρίου καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Γ. Καφαντάρης. Παραλλήλως καὶ αἱ ἀντιβενιζελικαὶ ὁμάδες ἤρχισαν νὰ κινοῦνται. Τὴν 30ην Ἰανουαρίου 1924 κατόπιν ἰδιατέρων συνεννοήσεων καὶ συσκέψεων ἀπεφασίσθη ἡ ἵδρυσις ὁμάδος, ἡ ὁποία περιελάμβανε τούς: Βαλαωρίτην, Εὐταξίαν, Λαδόπουλον, Μπότσαρην, Φ. Δραγούμην, Πώπ. Ροϋφον, Σχλῆμαν καὶ ἄλλους καὶ ἡ ὁποία ἔλαβε τὸν τίτλον «Πολιτικὴ Ἕνωσις». Ἀλλὰ τὴν 10ην Φεβρουαρίου 1924 ἐγένετο εὐρυτέρα σύσκεψις τῶν ἀντιβενιζελικῶν καὶ ἀντιδημοκρατικῶν παραγόντων τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ κόσμου καὶ ἀπεφασίσθη ὁ συντονισμὸς τοῦ ἀγῶνος πρὸς περιφρούρησιν τοῦ πολιτεύματος. Αἱ προσπάθειαι καὶ ἐνέργειαι τῆς ἀντιβενιζελικῆς καὶ ἀντιδημοκρατικῆς παρατάξεως δὲν ἐκαρποφόρησαν, διότι ἡ «Δημοκρατικὴ Ἕνωσις» κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ κυβερνητικὴν κρίσιν καὶ τὴν 12 Μαρτίου, ὁ Ἀλεξ. Παπαναστασίου ἐσχημάτισε κυβέρνησιν μὲ τὴν σύμπραξιν τῶν Γ. Κονδύλη καὶ Χατζηκυριάκου, βραδύτερον δὲ καὶ τοῦ Θ. Πάγκάλου.

Ἡ ἀντιβενιζελικὴ παράταξις κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐφάνη στρεφομένη πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἱδρύσει ἴδιον κόμμα τιτλοφορούμενον «Κόμμα Ἐλευθεροφρόνων» μὲ ὑπαρχηγὸν τὸν Ἀλεξ. Βαμβέτσον. Ὁ ἀντιβενιζελικὸς κόσμος εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συσπειρωθῇ περὶ τὸν Ι. Μεταξᾶν καὶ αἱ ἄλλαι παραμένουσαι ἀνεξάρτητοι ὁμάδες δὲν εἶχον οὐδεμίαν ἐπιρροήν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Λαϊκὸν κόμμα ἦτο οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἀφάνειαν. Παρ' ὅλας τὰς ἀντιδράσεις τῶν Καφαντάρη, Μιχαλακοπούλου καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν Βενιζελικῶν, ἡ κατάστασις ἐφέρετο ραγδαίως εἰς ριζοσπαστικὰς λύσεις συμφώνως πρὸς τὰ συνθήματα, τὰ ὁποῖα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς βουλῆς ἐπροπαγάνδιζεν ἡ «Δημοκρατικὴ Ἕνωσις».

Τὴν 25ην Μαρτίου 1924 ἀνεκηρύχθη ἡ Δημοκρατία καὶ τὴν 13ην Ἀπριλίου ἐπεκυρώθη ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ διὰ δημοψηφίσματος.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Βενιζέλου ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἡ νέα δήλωσίς του ὅτι ἀποχωρεῖ ὁριστικῶς τῆς πολιτικῆς, ἐδημιούργησαν ἐσωτερικὴν κρίσιν εἰς τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ἐνῶ οἱ περισσότεροι κοινοβουλευτικοὶ παράγοντες του ἀνεγνώρισαν ἀρχηγὸν τὸν Γ. Καφαντάρην καὶ εἰς τὸν νέον κομματικὸν σχηματισμὸν ἐδόθη τὸ ὄνομα τῶν «Προοδευτικῶν Φιλελευθέρων».

Ὁ Μιχαλακόπουλος ὅμως ἀπεσχίσθη καὶ ἵδρυσε ἰδικόν του

κόμμα τὸ ὁποῖον ὠνόμασε «Συντηρητικὸν Δημοκρατικόν». Ἐκ τῆς ἀντιθέτου παρατάξεως οἱ Δεμερτζῆς καὶ Ροῦφος διὰ μικρὰν χρονικὴν περίοδον ἐνεφάνισαν ἰδίαν πολιτικὴν παράταξιν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κόμμα Ἑνωτικὸν Προοδευτικόν».

Περίοδος τῆς Δημοκρατίας. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ δημοψηφίσματος ὑπὸ τοῦ Ι. Μεταξᾶ, τὸ «Κόμμα τῶν Ἐλευθεροφρόνων» ἤρχισε νὰ χάνῃ τοὺς ὀπαδούς του. Οἱ ἀντιβενιζελικοὶ καὶ ἀντιδημοκρατικοὶ πολῖται συνεσπειρώθησαν πέριξ τοῦ «Λαϊκοῦ κόμματος», ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ὁποίου δὲν ἀνεγνώρισε τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν «Δημοκρατικὴν Ἕνωσιν» ἐδημιουργήθη ἐνδοκομματικὴ κρίσις, διότι ὁ Κονδύλης καὶ ὁ Πάγκαλος ἀπεσχίσθησαν καὶ ἱδρυσαν ἰδικάς των ὁμάδας. Ὁ Κονδύλης ὠνόμασε τὸ κόμμα του «Ἐθνικὸν Δημοκρατικόν». Ὁ Πάγκαλος ὅμως ἐφιλοδόξει νὰ γίνῃ δικτάτωρ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν εἰργάσθη εἰς τὰ παρασκήνια.

Τὴν 20ην Ἰουλίου ἡ κυβέρνησις Παπαναστασίου καταψηφισθεῖσα εἰς τὴν Βουλὴν παρητήθη. Ἡ ἐντολὴ ἀνετέθη εἰς τὸν Γ. Καφαντάρην, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν κατώρθωσεν νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν λόγω τῆς ἀντιδράσεως τοῦ στρατοῦ. Τέλος κατόπιν παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν ἐσχηματίσθη συμμαχικὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Θ. Σοφούλη, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος οἱ Καφαντάρης, Μιχαλακόπουλος, Κονδύλης καὶ Γονατᾶς. Ἀλλὰ τὴν 21 Αὐγούστου ἐξεδηλώθη στάσις, ἡ ὁποία κατεστάλη διὰ συμβιβασμοῦ καὶ μετὰ πάροδον ἑνὸς μηνὸς ἄλλη στρατιωτικὴ στάσις ὑπὸ τοὺς Τσερούλην καὶ Παναγιωτόπουλον ἐδημιούργησε νέαν ἀνωμαλίαν.

Τὴν 1ην Ὀκτωβρίου ἡ κυβέρνησις Σοφούλη παρητήθη καὶ τὴν 7ην τοῦ ἰδίου μηνὸς ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος. Ἡ πολιτικὴ κρίσις ὅμως δὲν παρῆλθε διότι οἱ περὶ τὸν Πάγκαλον ἀξιωματικοὶ ὠργάνωσαν νέον κίνημα. Πάντως παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τῆς 26ης Ἰουνίου 1925, παρὰ τὴν σφοδρὰν ἀντιπολίτευσιν τῆς «Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως» καὶ τῆς παρασκηνιακῆς ἀντιδράσεως πολλῶν ἀξιωματικῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τοῦ Ναυτικοῦ.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἡμερομηνίαν ὁ στρατηγὸς Πάγκαλος ὠργάνωσε κίνημα, ἀνέτρεψε τὴν κυβέρνησιν Μιχαλακοπούλου καὶ ἐγένετο πρωθυπουργός. Ἐμφανισθεῖσα ἡ νέα κυβέρνησις εἰς τὴν Βουλὴν ἔτυχε ψήφου ἐμπιστοσύνης («Κοινοβουλευτικὸν μανδύαν» ὠνόμασε τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτὴν ὁ ἀρχηγὸς τῆς «Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως» Ἀλ. Παπαναστασίου). Ἀλλὰ τὴν 4ην Ἰανουαρίου 1926 ὁ Πάγκαλος, ἐκήρυξεν, ἀπροκαλύπτως τὴν δικτατορίαν. Ὀλίγον ἀργότερον μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας Παύλου Κουντουριώτου, ὁ Πάγκαλος διὰ δημοψηφίσματος ἐγένετο Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας.

Τὸ δικτατορικὸν καθεστὼς τοῦ Παγκάλου ἀντεμετώπισε τὴν παθητικὴν ἀντίστασιν τοῦ λαοῦ καὶ ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν τὰ πολιτικὰ κόμματα ὅλων τῶν παρατάξεων βενιζελικῶν καὶ ἀντιβενιζελικῶν).

Ἡ δικτατορία τοῦ Παγκάλου ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1926 ἤρχισε νὰ κλονίζεται διότι πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἀντελήφθησαν ὅτι ὁ τόπος ὡδηγεῖτο εἰς ἀδιέξοδον οἰκονομικὸν καὶ πολιτικὸν καὶ ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς ἀνατροπῆς της.

Ἡ πρώτη ἀνατρεπτικὴ κίνησις ἐξεδηλώθη εἰς Θεσσαλονίκην, ἀλλὰ δὲν ἐπεκράτησε. Τὴν 26ην Αὐγούστου ὅμως, κατόπιν καλυτέρας προπαρασκευῆς, ἡ φρουρὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ στόλος ἐπανεστάτησαν. Ὁ Πάγκαλος συνελήφθη καὶ ὡδηγήθη εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ φρουρίου Ἰτζεδὶν τῆς Κρήτης. Ὁ πρόεδρος Κουντουριώτης ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὰ καθήκοντά του καὶ ὁ Κονδύλης ἐσχημάτισε κυβέρνησιν καὶ ἐνήργησεν ἐκλογὰς τὴν 7ην Νοεμβρίου 1926 μὲ τὸ ἀναλογικὸν σύστημα.

Εἰς τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς - τὰς πρώτας μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Δημοκρατίας - ἔλαβον μέρος ὅλα τὰ κόμματα: Τὸ «Προοδευτικὸν» (Καφαντάρη), τὸ «Συντηρητικὸν» (Μιχαλακοπούλου), ἡ «Δημοκρατικὴ Ἕνωσις» (ἡ ὁποία μετωνομάσθη εἰς «Ἀγροτοεργατικόν»), τὸ «Λαϊκὸν» (Π. Τσαλδάρη), τὸ τῶν «Ἐλευθεροφρόνων» (Ι. Μεταξᾶ), μερὶς τοῦ κόμματος τῶν «Φιλελευθέρων» (ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Θ. Σοφούλη) καὶ τὸ «Κομμουνιστικόν».

Αἱ ἐνεργηθεῖσαι ἐλεύθεραι ἐκλογαὶ ἐπανέφερον τὴν χώραν εἰς τὴν ὁμαλότητα, ὑπὸ τὴν πίεσιν δὲ τῆς κοινῆς γνώμης ἐσχηματίσθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀλέξανδρου Ζαΐμη Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν συμμετεῖχε μόνον τὸ Κομμουνιστικὸν κόμμα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐκ βουλευτῶν καταρτισθεῖσα Συνταγματικὴ Ἐπιτροπή, κατόπιν πολλῶν ἀναβολῶν καὶ ἀλλαγῆς ἢ ἀντικαταστάσεως τῶν μελῶν της, συνέταξε τὸ ὁριστικὸν σχέδιον τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτου - τοῦ πολιτεύματος τῆς Δημοκρατίας - τὸ ὁποῖον ἐτέθη εἰς ἰσχὺν δι' εἰδικοῦ ψηφίσματος τὴν 3ην Ἰουνίου 1927.

Ἀλλὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1927 ἀπεχώρησε τῆς κυβερνήσεως τὸ «Λαϊκὸν Κόμμα» καὶ τὸν Φεβρουάριον 1928 ὁ Ἀλέξ. Παπαναστασίου, ἐνῶ τὰ ἄλλα κόμματα ἐξηκολούθησαν νὰ συνεργάζωνται εἰς τὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ζαΐμη κυβέρνησιν, ἀποκληθεῖσαν κυβέρνησιν Συνασπισμοῦ. Ἀλλὰ προέκυψε σοβαρὸν ζήτημα σχετικῶς μὲ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν ἀποτάκτων ἀξιωματικῶν καὶ ἐκλονίσθη τὸ κύρος τῆς κυβερνήσεως.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν πολλοὶ ἠγέται τοῦ κόμματος τῶν «Φιλελευθέρων» ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον καλοῦντες αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἡγηθῇ καὶ πάλιν τοῦ κόμματός του. Ἡ ἰδέα δὲ τῆς μετακλήσεως τοῦ Βενιζέλου εὗρε καὶ μεταξὺ τοῦ λαοῦ μεγάλην ἀπήχησιν, ἐσχηματίσθη δὲ καὶ μεγάλη λαϊκὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Π. Καρολίδην διὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Βενιζέλου.

Τὸν Ἰούνιον 1928 ἦλθεν ὁ Βενιζέλος καὶ ἐπέκρινεν ὡρισμένα μετρα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Γεωργίου Καφαντάρη, αἱ ἐπικρίσεις δὲ τοῦ Βενιζέλου ἐπροκάλεσαν κυβερνητικὴν κρίσιν.

Τὴν 4ην Ἰουλίου ὁ Βενιζέλος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικήν, ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματός του, ἐσχημάτισε κυβέρνησιν καὶ διέλυσε τὴν Βουλήν.

Αἱ προκυρηχθεῖσαι διὰ τὴν 18ην Αὐγούστου 1928 ἐκλογαὶ ἐγένοντο διὰ τοῦ πλειοψηφικοῦ συστήματος καὶ ἔφερον τὸ κόμμα τῶν «Φιλελευθέρων» μὲ θριαμβευτικὴν πλειοψηφίαν. Ἡ ἀντιπολίτευσις μόλις ἐξησφάλισεν 25 ἕδρας ἐπὶ 250 βουλευτῶν. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου παρὰ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐξαιρετικὴν δραστηριότητα, ἰδίως εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν δημοσίων ἔργων δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας τῆς κοινῆς γνώμης καὶ κατὰ τὸ τέλος τῆς τετραετίας, τὸν Μάϊον τοῦ 1932, τὸ ἀντιβενιζελικὸν ρεῦμα ἠνάγκασε τὸν Βενιζέλον νὰ παραιτηθῇ. Ἐσχηματίσθη δι' ἕνα ὀκταήμερον κυβέρνησις ἀμιγὴς τῆς «Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως», ἀλλὰ ὁ Βενιζέλος τὴν κατεψήφισε καὶ ἐσχημάτισεν ἐκ νέου κυβέρνησιν καὶ τὸν Σεπτέμβριον διεξήγαγεν ἐκλογὰς μὲ ἀναλογικήν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κονδύλης, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβῆ εἰς Γαλλίαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἱδρυσεν ἴδιον κόμμα ἀπὸ δυσηρεστημένους Βενιζελικοὺς καὶ δημοκρατικοὺς ἀξιωματικούς, τὸ ὁποῖον ὠνόμασεν «Ἐθνικὸν Ριζοσπαστικόν».

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Κονδύλη εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνησύχησε τὸ κόμμα τῶν «Φιλελευθέρων», διότι ὁ Κονδύλης εἶχε συμπαθείας εἰς τὸν στρατὸν καὶ ὑπῆρχον ὑπόνοιαι ὅτι προέβαινεν εἰς συνωμοτικὰς ἐνεργείας.

Ἐκτὸς τούτου, τὸ «Λαϊκὸν» κόμμα διὰ πολιτικῶν του δηλώσεων ἀναφορικῶς μὲ τὰς προσδοκωμένας ἀποζημιώσεις ὑπὸ τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου, κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ μέρος τῶν προσφύγων ψηφοφόρων. Δεδομένου δὲ ὅτι ὄχι μόνον τὰ κόμματα τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως «Λαϊκὸν» καὶ «Ἐλευθεροφρόνων» ἀλλὰ καὶ ἡ «Δημοκρατικὴ Ἕνωσις», τὸ «Προοδευτικὸν» (Καφαντάρη), ἡ ὁμὰς Μιχαλακοπούλου, ἡ «Προοδευτικὴ Ἕνωσις» τοῦ Ζαβιτσιάνου, τὸ «Κομμουνιστικὸν» κόμμα, τὸ «Κονδυλικὸν» καὶ αἱ ὁμάδες τῶν ἀγροτικῶν, ὅλα αὐτὰ ἤσκησαν σφοδρὰν πολεμικὴν κατὰ τὴν προεκλογικὴν περίοδον καὶ τὸ κόμμα τῶν «Φιλελευθέρων» ἔχασε τὴν ἰδεολογικὴν καὶ κομματικὴν συνοχήν του καὶ ἐξῆλθε τραυματισμένον ἐκ τῶν ἐκλογῶν.

Εἶχε μὲν σχετικὴν πλειοψηφίαν, ἐναντι ἑνὸς ἑκάστου τῶν λοιπῶν κομμάτων, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἀπόλυτον ἔναντι τοῦ συνόλου τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῶν ἐκλογῶν κατάστασις ἔφερε τὸ «Λαϊκὸν» κόμμα εἰς τὸ προσκήνιον, διότι ἦτο τὸ ἰσχυρότερον ἐκ τῶν ἀντιβενιζελικῶν κομμάτων.

Ὁ Π. Τσαλδάρης ἐπρότεινε συνεργασίαν εἰς τὰ παλαιοδημοκρατικὰ κόμματα (Καφαντάρην, Μιχαλακόπουλον, Παπαναστασίου), ἀλλ' αὐτὰ ἠρνήθησαν καὶ μόνον ὁ Κονδύλης ἐδέχθη. Ἔτσι ἐσχηματίσθη τὸν Νοέμβριον κυβέρνησις Τσαλδάρη - Μεταξᾶ - Κονδύλη, μὲ τὴν σύμπραξιν καὶ τοῦ ναυάρχου Χατζηκυριάκου.

Τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων ὑπεσχέθη νὰ δώσῃ ψῆφον ἀνοχῆς εἰς τὴν νέαν κυβέρνησιν καὶ ἔπραξε τοῦτο, ἀλλὰ μετὰ δίμηνον, τὸν Ἰανουάριον 1933, οἱ Φιλελεύθεροι, καὶ καφανταρικοὶ κατεψήφισαν τὴν κυβέρνησιν, μετὰ δὲ τὴν ἀνατροπήν της ἐσχηματίσθη συμμαχικὴ κυβέρνησις (κυβέρνησις συνασπισμοῦ) μὲ τὴν σύμπραξιν τῶν Βενιζέλου, Μιχαλακοπούλου, Καφαντάρη, Παπαναστασίου. Ἡ νέα κυβέρνησις διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ προεκήρυξεν ἐκλογὰς μὲ τὸ πλειοψηφικόν, εἰς τὰς ὁποίας τὰ κυβερνητικὰ κόμματα κατήλθον ἡνωμένα ὡς «Ἐθνικὸς Συνασπισμός».

Ἀντίπαλος παράταξις ἦτο ἡ «Ἡνωμένη Ἀντιπολίτευσις», δηλαδὴ τὰ κόμματα: «Λαϊκὸν», «Ἐλευθεροφρόνων», «Κονδυλικὸν» καὶ ἡ μικρὰ ὁμὰς Χατζηκυριάκου. Αἱ ἐκλογαὶ ἐγένοντο τὴν 5ην Μαρτίου 1933 καὶ ἔφερον πλειοψηφοῦσαν τὴν ἀντιβενιζελικὴν παράταξιν.

Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἐξερράγη στρατιωτικὸν κίνημα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ν. Πλαστήραν. Τὸ κίνημα τοῦτο, γενόμενον τὴν ἐπομένην τῶν ἐκλογῶν, δὲν εὗρεν οὔτε εἰς τὸν στρατὸν προθύμους νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, οὔτε εἰς τὸν λαὸν εἶχεν ἀπήχησιν. Ὁ δὲ Βενιζέλος τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας παρεμβὰς ἔπεισε τὸν Πλαστήραν νὰ παραδώσῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν κληθεῖσαν «Κυβέρνησιν τῶν ἀντιστρατήγων» προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Ὀθωναίου. Ἡ κυβέρνησις αὕτη παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μόνον 4 ἡμέρας καὶ τὴν 10ην Μαρτίου ὡρκίσθη ἡ κυβέρνησις Τσαλδάρη - Μεταξᾶ - Κονδύλη - Χατζηκυριάκου. Ὁ Μεταξᾶς ἀντιπροσωπεύετο εἰς τὴν κυβέρνησιν διὰ τοῦ Θεοδ. Τουρκοβασίλη, ἀλλὰ διαφωνήσας ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς παροχῆς ἀμνηστίας διὰ τὰ μεσολαβήσαντα στασιαστικὰ γεγονότα ἀπεχώρησε τῆς κυβερνήσεως.

Ἐπίσης ἀπεχώρησε τοῦ λεγομένου «Ἐθνικοῦ Συνασπισμοῦ» καὶ ὁ Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος, τηρῶν ἀνεξάρτητον στάσιν τόσον ἀπέναντι τοῦ κόμματος τῶν «Φιλελευθέρων» ὅσον καὶ ἀπέναντι τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἰς τὴν Βουλὴν ἀντεπροσωπεύθησαν καὶ οἱ ἀγρόται διὰ τριῶν παρατάξεων, διότι εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 5ης Μαρτίου ὑπῆρχον δύο ἀγροτικαὶ παρατάξεις διεκδικοῦσαι τὴν ἐκπροσώπησιν τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου. Τῆς μιᾶς ἡγεῖτο ὁ Ι. Σοφιανόπουλος καὶ τῆς ἄλλης ὁ Ἀλ. Μυλωνᾶς.

Τὸ κόμμα ὅμως τῶν «Φιλελευθέρων», βαρέως ἔφερεν ὅτι ἐξετοπίσθη ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν. Ἀξιωματικοὶ καὶ πολιτικὰ κομματικὰ στελέχη ἔβλεπον μὲ σκεπτικισμὸν καὶ πικρίαν τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ «Λαϊκοῦ» κόμματος, τὸ ὁποῖον ὑπωπτεύοντο ὅτι δὲν εἶναι πιστὸν εἰς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα. Παραλλήλως ἐφοβοῦντο τὸν Κονδύλην, τοῦ ὁποίου ἡ μετάστασις ἐκ τοῦ φιλελευθέρου καὶ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου εἰς τὴν ἀντιβενιζελικὴν παράταξιν προεμήνυε, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, κινδύνους. Καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέτου δὲ παρατάξεως ἀνεμοχλεύοντο τὰ παλαιὰ πολιτικὰ πάθη.

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα δὲ δολοφονικὴ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ὡδήγησεν εἰς ἀκόμη μεγαλυτέραν κρίσιν τὴν ἤδη ὠξυμμένην κατάστασιν.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὠργανώθη τὸ ἀτυχὲς στρατιωτικὸν κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου 1935, τὸ ὁποῖον μολονότι κατεστάλη μετὰ δεκαήμερον, ἐδημιούργησε πάλιν ἔκρυθμον κατάστασιν, ἡ ὁποία ὡδήγησεν πολλοὺς πολιτικοὺς ἐκ τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως, ἰδίως τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ παλαιῶν Βενιζελικῶν, ὅπως ὁ Γεώργιος Κονδύλης, εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἐπιδιώξουν τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ βασιλικοῦ πολιτεύματος, ὡς προωρισμένου νὰ ἐπιβάλη τάξιν εἰς τὸ προκληθὲν ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν κομμάτων χάος καὶ νὰ ἐξασφαλίση τὴν γαλήνην εἰς τὴν χώραν.

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος ἐφαίνετο διστακτικὸς καὶ δὲν ἐπεδοκίμαζε τὴν διὰ βιαίων μέσων ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος, ἡ φρουρὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μερὶς βουλευτῶν τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ι. Θεοτόκη, ἔχοντες σύμφωνον καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Κονδύλην, ἀνέτρεψαν τὴν 10ην Ὀκτωβρίου 1935 τὴν κυβέρνησιν Τσαλδάρη. Ἐσχηματίσθη τότε κυβέρνησις Κονδύλη μὲ ἀντιπρόεδρον τὸν Ι. Θεοτόκην ἡ ὁποία κατέλυσε τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

Ὁ Κονδύλης ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν καὶ προεκήρυξεν ἐπικυρωτικὸν δημοψήφισμα διὰ τὴν 3ην Νοεμβρίου.

Τὰ κόμματα μετὰ τὴν παλινόρθωσιν. Πρῶτος ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἀνεγνώρισε τὴν συντελεσθεῖσαν πολιτειακὴν μεταβολήν. Χάριν τῆς εἰρηνεύσεως τοῦ τόπου ἐδήλωσεν ὅτι πρέπει νὰ παύσουν οἱ καθεστωτικοὶ ἀγῶνες καὶ οἱ φίλοι του νὰ δεχθοῦν εἰλικρινῶς τὴν παλινόρθωσιν ὡς τετελεσμένον γεγονός.

Δὲν παρῆλθον ὅμως οὔτε τέσσαρες μῆνες καὶ προσβληθεὶς ἀπὸ ἐγκεφαλικὴν συμφόρησιν ἀπέθανεν εἰς Παρισίους. Ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος τῶν «Φιλελευθέρων» ἀνεγνωρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς Σοφούλης, ὁ ὁποῖος ἐπέδειξεν ἰδιαίτερον σεβασμὸν τὴν πολιτικὴν διαθήκην τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῶν μικροτέρων δημοκρατικῶν κομμάτων (Μιχαλακόπουλος, Καφαντάρης, Παπαναστασίου καὶ Παπανδρέου) ἀνεγνώρισαν τὸ πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως ἀνῆλθον εἰς τὰ ἀνάκτορα προέβησαν εἰς ἀναλόγους δηλώσεις.

Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Β' ἀνέθεσεν εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Νομικῆς σχολῆς Κωνσταντῖνον Δεμερτζῆν τὸν σχηματισμὸν ὑπηρεσιακῆς κυβερνήσεως καὶ ἀμέσως προεκηρύχθησαν ἐκλογαὶ διὰ τὴν 26ην Ἰανουαρίου 1936 μὲ τὴν ἀναλογικὴν καὶ συγχρόνως διὰ συντακτικῆς πράξεως ἐπανῆλθεν εἰς ἰσχὺν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911.

Αἱ ἐκλογαὶ ἔφερον εἰς ἰσοψηφίαν σχεδὸν τὴν παλαιοδημοκρατικὴν καὶ τὴν ἀντιβενιζελικὴν παράταξιν. Ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ἦτο δύσκολος καὶ ὅταν μάλιστα ἐγνώσθη ὅτι ὁ Θεμ. Σοφούλης εἶχεν ὑπογράψει σύμφωνον μὲ τὸν ἀρχηγὸν τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδος τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος Σκλάβαιναν, ἡ πολιτικὴ κατάστασις εἰσῆλθεν εἰς νέαν φάσιν ἀνωμαλίας. Διετηρήθη τοιουτοτρόπως ἡ Κυβέρνησις Δεμερτζῆ, ἀνασχηματισθεῖσα, μὲ ἀντιπρόεδρον ἀπὸ τῆς 14ης Μαρτίου 1936 τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν. Ἀποθανόντος αἰφνιδίως τὴν 13ην Ἀπριλίου 1936 τοῦ Κ. Δεμερτζῆ ὁ βασιλεὺς ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ι. Μεταξᾶν τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως.

Ἡ κυβέρνησις Μεταξᾶ ἐμφανισθεῖσα εἰς τὴν Βουλὴν ἔλαβε ψῆφον ἐμπιστοσύνης καὶ διέκοψε τὰς ἐργασίας της διὰ τὸ φθινόπωρον. Ἀλλὰ τὴν 4ην Αὐγούστου ἔχουσα τὴν ἔγκρισιν τοῦ βασιλέως διέλυσε τὴν Βουλὴν καὶ ἀνέστειλε τὴν ἰσχὺν ὡρισμένων διατάξεων τοῦ Συντάγματος ἐγκαθιδρύσασα πολίτευμα δικτατορικόν.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ἴσχυσε μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Γερμανῶν (7 Ἀπριλίου 1941).

Περίοδος Γερμανοϊταλικῆς κατοχῆς. Οἱ Ἰταλογερμανοὶ κατακτηταὶ διώρισαν εἰς τὴν ἀρχὴν «κυβέρνησιν» ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τσολάκογλου καὶ μετὰ τινα καιρὸν τὴν ἀντικατέστησαν μὲ τὴν «κυβέρνησιν» Λογοθετοπούλου (Δεκέμβριον 1942) καὶ τελευταίως (Ἀπρίλιον 1943) μὲ τὴν «κυβέρνησιν» Ἰωαν. Δ. Ράλλη. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ κατηργήθη τὸ πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας καὶ ἐγκαθιδρύθη πάλιν τὸ «δημοκρατικόν». Ἡ κατεχομένη Ἑλλὰς ἐτιτλοφορήθη «Ἑλληνικὴ Πολιτεία» καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔδωσαν νέον ὅρκον. Κάθε ἔμβλημα ποὺ ὑπενθύμιζε τὴν δικτατορίαν Μεταξᾶ (τὸ καθεστὼς τῆς 4ης Αὐγούστου) καὶ τὴν Βασιλείαν κατηργήθη ἀπὸ τὴν ἐπίσημον ἀλληλογραφίαν τῶν Κατοχικῶν κυβερνήσεων. Τὸ πνεῦμα ὅμως τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως ἐξεδηλώθη ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Κατοχῆς. Τὰ πολιτικὰ κόμματα - ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων - ἐπολιτεύθησαν κατὰ τρόπον πατριωτικὸν καὶ εὑρέθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀγωνιῶντος καὶ πεινῶντος Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀρκετοὶ πολιτικοὶ συνελήφθησαν καὶ ἀπεμονώθησαν εἰς τὰς φυλακὰς Ἀβέρωφ, ἀπολυθέντες κατόπιν ἐξαμήνου καὶ πλέον φυλακίσεως. Ἄλλοι εὑρίσκοντο ὑπὸ αὐστηρὰν παρακολούθησιν. Καὶ ὅμως κατώρθωναν νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ, νὰ παρέχουν πληροφορίας διὰ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' ὑπομνημάτων των νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν ἄμεσον προσοχὴν τῶν συμμάχων κυβερνήσεων πρὸς λῆψιν ἐπισιτιστικῶν μέτρων διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος ἐμαστίζετο ὑπὸ πείνης καὶ ἐσχάτης ἀπαθλιώσεως. Τοῦτο προεκάλεσε νέα μέτρα τῶν Κατοχικῶν ἀρχῶν καὶ οἱ κορυφαῖοι τῶν πολιτικῶν ὅπως Θ. Σοφούλης καὶ ὁ Γ. Καφαντάρης, συνελήφθησαν καὶ ὡδηγήθησαν εἰς τὰς φυλακάς.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Κατοχῆς ἀνέπτυξε μεγάλην δρᾶσιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀπωτέρων ἐπαναστατικῶν σκοπῶν του καὶ τὸ Κομμουνιστικὸν Κόμμα. Ἐπωφελούμενον τῆς πείνης καὶ τῶν βαρβάρων μέσων τῶν Γερμανοϊταλῶν διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθουν νὰ καταπνίξουν τὸ πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως, συνειργάσθη μὲ μερικὰς ἐκ τῶν μικροτέρων πολιτικῶν ὁμάδων καὶ ἵδρυσε τὸν πολιτικὸν συνασπισμόν: «Ἐθνικὸν Ἀπελευθερωτικὸν Μέτωπον» (ΕΑΜ), ποὺ ἐδημιούργησε τὰς ἀνταρτικὰς ὁμάδας ΕΛΑΣ (= Ἐθνικὸς Λαϊκὸς Ἀπελευθερωτικὸς Στρατὸς) καὶ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Βουνοῦ, ὀνομασθεῖσαν Πατριωτικὴ Ἐθνικὴ Ἕνωσις Ἀπελευθερώσεως (Π.Ε.Ε.Α.). Τὸ ΕΑΜ, καθὼς καὶ ἡ ὁμὰς ΕΚΚΑ (Καρτάλη-Ψαρροῦ), ἡ ὁμὰς ΕΔΕΣ (Ζέρβα), καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων κομμάτων, κατὰ τὸν τελευταῖον χρόνον τῆς Κατοχῆς ἀπέστειλαν ἀντιπροσώπους εἰς Λίβανον ἀρχικῶς καὶ ἀργότερον εἰς Καζέρταν, καὶ ἔλαβον μέρος εἰς γενόμενα συνέδρια διὰ τὸν σχηματισμὸν ἐθνικῆς κυβερνήσεως. Μετὰ πολλὰς συζητήσεις ἐσχηματίσθη ἡ κυβέρνησις Γεωργίου Παπανδρέου, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ποὺ ἤνωσεν ὅλα σχεδὸν τὰ κόμματα καὶ ἡ ὁποία μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσαν. Παρέμεινε δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τῆς 4ης Δεκεμβρίου 1944, ὁπότε διεσπάσθη καὶ παρητήθη λόγω τῶν αἱματηρῶν γεγονότων, δηλαδὴ τῶν Δεκεμβριανῶν (Λεπτομερείας περὶ τῆς ταραχώδους αὐτῆς ἐποχῆς βλέπε εἰς ἄρθρον Κομμουνιστικὴ Ἐπίθεσις, εἰς Β' μέρος τόμου «ΕΛΛΑΣ» σελίδες 415-493).

Τὰ πολιτικὰ κόμματα μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν. Ἐκ τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐκεῖνο ποὺ παρουσίασε μεγαλυτέραν δρᾶσιν μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς Δεκεμβριανῆς ἀνταρσίας, τῆς ὀργανωθείσης ὑπὸ τοῦ ΕΑΜ, ἦτο τὸ «Λαϊκόν». Τοῦτο ἀνασυνετάχθη ὑπὸ τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ Κ. Τσαλδάρη, καὶ ὄχι μόνον προέβη εἰς ἐντόνους ἀντικομμουνιστικὰς ἐνεργείας ἀλλὰ καὶ παραλλήλως ἠγωνίσθη διὰ τὴν ἄμεσον ἐπαναφορὰν τοῦ βασιλέως Γεωργίου εἰς τὸν θρόνον καὶ τὴν κατάργησιν τῆς ἀντιβασιλείας.

Τὸ κόμμα τῶν «Φιλελευθέρων» διεσπάσθη. Μία σημαντικὴ μερὶς παρέμεινεν ἡνωμένη ἀναγνωρίζουσα ἀρχηγὸν τὸν Θεμ. Σοφούλην, ἀλλὰ πολλοὶ πολιτευταὶ προσεχώρησαν εἰς τὴν παράταξιν τοῦ Στυλιανοῦ Γονατᾶ, ὁ ὁποῖος ἐτιτλοφόρησε τὴν ὁμάδα του «Κόμμα τῶν Ἐθνικοφρόνων Φιλελευθέρων» μὲ πρόγραμμα συντηρητικόν. Ἄλλη πάλιν ὁμὰς ἐτάχθη ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σοφοκλέους Βενιζέλου καὶ ἐτιτλοφορήθη: «Κόμμα Βενιζελικῶν Φιλελευθέρων».

Ἀπὸ τὰ παλαιὰ δημοκρατικὰ κόμματα (Παπαναστασίου, Μιχαλακοπούλου κλπ.) ἐπέζησαν μόνον τὸ «Προοδευτικὸν» τοῦ Καφαντάρη καὶ τοῦ Παπανδρέου, τὸ ὁποῖον μετωνομάσθη εἰς: «Σοσιαλιστικὸν Δημοκρατικὸν Κόμμα».

Νέα κόμματα κατὰ τὴν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν περίοδον ἐνεφανίσθησαν: τοῦ Ν. Ζέρβα, τιτλοφορούμενον «Ἐθνικὸν Κόμμα Ἑλλάδος», τὸ «Ἐθνικὸν Ἑνωτικὸν Κόμμα» τοῦ Παναγ. Κανελλοπούλου, τὸ κόμμα τοῦ Ε. Τσουδεροῦ, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γ. Καφαντάρη ἐνισχύθη ἀπὸ καφανταρικὰ στελέχη καὶ μετωνομάσθη εἰς «Δημοκρατικὸν Προοδευτικόν», τὸ «Κόμμα τῶν ἀριστερῶν δημοκρατικῶν» τοῦ Ι. Σοφιανοπούλου, καὶ ἡ «Ἕνωσις Λαϊκῆς Δημοκρατίας» (Ε.Λ.Δ.) ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀλ. Σβώλου.

Κατὰ τὰς πρώτας ἐκλογὰς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν (31 Μαρτίου 1946) τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἄνω κομμάτων (Κ.Κ.Ε., Ε.Α.Μ., κόμμα Τσουδεροῦ, Καφαντάρη, ὁμὰς Γεωργίου Καρτάλη, ἀριστεροὶ φιλελεύθεροι καὶ Ε.Λ.Δ.) ἀπεῖχον.

Τὸ «Λαϊκὸν» κόμμα ἐπὶ 354 βουλευτῶν ἔλαβεν ἄνω τῶν 150. Μετὰ παρέλευσιν ὅμως ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους, 17 βουλευταὶ τοῦ «Λαϊκοῦ» κόμματος ἀπεσχίσθησαν καὶ ἵδρυσαν τὸ «Νέον Κόμμα», ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σπύρου Μαρκεζίνη. Ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ἀποσχίσεις καὶ διαφοροποιήσεις εἰς ὅλα τὰ κόμματα, ἐνῶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1948 ἠνώθησαν αἱ δύο ὁμάδες τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ὑπὸ τὸν Θ. Σοφούλην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1947 τὸ Κ.Κ.Ε. καὶ τὸ Ε.Α.Μ. ἐτέθησαν ἐκτὸς νόμου, λόγω τοῦ ὅτι ἠγήθησαν τοῦ ἀνταρτοπολέμου τῶν ἐτῶν 1946-1949 καὶ ἀπηγορεύθη ἡ διὰ τοῦ Τύπου καὶ προφορικῶς προπαγάνδα τοῦ κομμουνισμοῦ.

Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 5ης Μαρτίου 1950, ἐκτὸς τῶν ἄνω κομμάτων ἐνεφανίσθη καὶ τὸ «Προοδευτικὸν Φιλελεύθερον» ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νικ. Πλαστήραν, τὸ ὁποῖον ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸ κόμμα τοῦ Ε. Τσουδεροῦ (ΕΠΕΚ) ἦλθε τρίτον κατὰ σειρὰν ἐπιτυχίας.

Ἀλλὰ καὶ διάφορα ἄλλα μικρὰ κόμματα ἐνεφανίσθησαν τότε. Πάντως ἀξιωσημείωται μεταβολαὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν Πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας κατὰ τὰς ἐκλογὰς 1950, 1951 καὶ 1952 ἦσαν ἡ ἐμφάνισις ἀφ' ἑνὸς τῆς Ἑνώσεως τῆς δημοκρατικῆς Ἀριστερᾶς (ΕΔΑ) ἡ ὁποία κατέλαβε τὸν χῶρον τοῦ ΚΚΕ καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ ὑπὸ τοῦ στρατάρχου Ἀλ. Παπάγου συσταθέντος «Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ» ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη πρῶτον κόμμα καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ 1952. Εἰς τὸν Συναγερμὸν ἐνετάχθη καὶ τὸ κόμμα τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη ὁ ὁποῖος ἀνέλαβεν ὡς ὑπουργὸς Συντονισμοῦ τὸν οἰκονομικὸν τομέα τῆς κυβερνητικῆς Πολιτικῆς. Ὅμως λόγω διαφωνίας μὲ τὸν Στρατάρχην τὸ κόμμα τοῦ Σ. Μαρκεζίνη ἐκ 30 βουλευτῶν ἀπεσχίσθη τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1955 καὶ ἐνεφανίσθη ὡς ἀνεξάρτητον κόμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Προοδευτικόν». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στρατάρχου Παπάγου τὸ φθινόπωρον τοῦ 1955, ἐσχημάτησε κυβέρνησιν ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ὁ ὁποῖος ἀρχομένου τοῦ 1956 ἵδρυσε τὴν «Ἐθνικὴν Ριζοσπαστικὴν Ἕνωσιν» (ΕΡΕ) ἡ ὁποία διεδέχθη τὸν «Ἑλληνικὸν Συναγερμόν».

Τὰς ἀκολούθως διεξαχθείσας ἐκλογὰς κατὰ τὰ ἔτη 1956, 1958 καὶ 1961 ἐκέρδισεν ἡ «ΕΡΕ». Κόμματα ἀντιπολιτεύσεως ἦσαν τὸ «κόμμα τῶν Φιλελευθέρων», τὸ «Προοδευτικὸν» καὶ ἡ «Ἑνιαία Δημοκρατικὴ Ἀριστερά», ἡ ὁποία κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1958 ἐνεφανίσθη ἐνισχυμένη, καταλαβοῦσα τὴν δευτέραν θέσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ 1961 κατόπιν συμφωνίας μεταξὺ Σ. Βενιζέλου καὶ Γ. Παπανδρέου συνεστήθη τὸ κόμμα τῆς «Ἑνώσεως κέντρου» τὸ ὁποῖον ὅμως κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1961 ἦλθε δεύτερον. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τούτων ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ ἡγέτου τῆς «Ἑνώσεως Κέντρου» Γ. Παπανδρέου ὡς προϊὸν βίας καὶ νοθείας ἀνέλαβε δὲ οὗτος «ἀνένδοτον ἀγῶνα» πρὸς ἀνατροπὴν τῆς προκυψάσης καταστάσεως. Μετὰ τὴν παραίτησιν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1963 τοῦ Κ. Καραμανλῆ, κατόπιν διαφωνίας μὲ τὸν βασιλέα, διεξάχθησαν νέαι ἐκλογαὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1963 εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος ἡ «ΕΡΕ» ἡ «Ἕνωσις Κέντρου», ἡ «ΕΔΑ». καὶ τὸ «Προοδευτικὸν κόμμα» καὶ κατὰ τὰς ὁποίας πρῶτον κόμμα ἦλθεν ἡ «Ἕνωσις Κέντρου» ἡ ὁποία ὅμως μόνον μετὰ τὰς ἑπομένας ἐκλογὰς τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1964 ἐξησφάλισεν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν εἰς τὴν Βουλήν. Εἰς ταύτας ἐκτὸς τῆς ἑνώσεως κέντρου εἶχον λάβει μέρος ἡ ΕΡΕ ἡ ὁποία συνειργάσθη μὲ τὸ προοδευτικὸν κόμμα καὶ ἡ ΕΔΑ. Ὀλίγας ὅμως ἡμέρας πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἀπεβίωσεν ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος καὶ μόνος ἡγέτης τῆς «Ἑνώσεως Κέντρου» ἀπέμεινεν ὁ Γ. Παπανδρέου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀναχωρήσαντος τοῦ Κ. Καραμανλῆ εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, ἀρχηγὸς τῆς «ΕΡΕ» ἀνέλαβεν ὁ Π. Κανελλόπουλος.

Ἡ «Ἕνωσις κέντρου» διετήρησε τὴν ἑνότητά της μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1965, ὅταν λόγω ἐκδηλωθείσης ἐντόνου ἀσυμφωνίας μεταξὺ Ἀνακτόρων καὶ Γ. Παπανδρέου ἐπῆλθε διάσπασις τοῦ κόμματος ἀποσχισθέντος ἐξ αὐτοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ βουλευτῶν. Τὴν κυβέρνησιν τοῦ παραιτηθέντος Γ. Παπανδρέου διεδέχθη κυβέρνησις Γ. Ἀθανασιάδου-Νόβα (15 Ἰουλίου 1965) καὶ ταύτην, καταψηφισθεῖσαν ὑπὸ τῆς Βουλῆς, Κυβέρνησις Ἡλία Τσιριμώκου, (20 Αὐγούστου 1965) ἐπίσης καταψηφισθεῖσαν.

Τέλος, ἡ ἐντολὴ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως ἐδόθη εἰς τὸν Στ. Στεφανόπουλον, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισε τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1965 κυβέρνησιν τυχοῦσα ψήφου ἐμπιστοσύνης. Ταύτην ὑπεστήριξαν ἡ ὁμὰς τῶν ἀποσχισθέντων βουλευτῶν τῆς «Ἑνώσεως Κέντρου» τῶν κληθέντων «ἀποστατῶν» καὶ ἡ ΕΡΕ.

Τὴν κυβέρνησιν Σ. Στεφανοπούλου παραιτηθεῖσα τὴν 22αν Δεκεμβρίου 1966 διεδέχθη ὑπηρεσία καὶ κυβέρνησις ὑπὸ τοῦ Ι. Παρασκευοόπουλον, ἡ ὁποία παρέμεινεν εἰς τὴν ἐξουσία μέχρι τῆς 3ης Ἀπριλίου 1967 ὅταν παρητήθη.

Ἡ περίοδος τῆς Δικτατορίας. Τὴν 3ην Ἀπριλίου 1967 ἀνέλαβε τὴν Κυβέρνησιν τὸ κόμμα τῆς ΕΡΕ μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλον καὶ μὲ πρόγραμμα τὴν διεξαγωγὴν ἐκλογῶν. Ὅμως ἡ στρατιωτικὴ ἐπέμβασις τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 ἐματαίωσε τὰς ἐκλογὰς καὶ κατέστειλε πᾶσαν κομματικὴν δραστηριότητα καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον ἤσκησε τὴν ἐξουσίαν ἡ δικτατορία.

Κατὰ τὴν περίοδον ἐν τούτοις τῆς Δικτατορίας ἐξεδόθη τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 800 Νομοθετικὸν Διάταγμα τῆς 30ης Δεκεμβρίου 1970 «περὶ πολιτικῶν κομμάτων» τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα νομοθετικὸν κείμενον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεχειρήθη ὁ καθορισμὸς τῶν ὅρων καὶ τῶν προϋποθέσεων ἱδρύσεως πολιτικῶν κομμάτων εἰς τὴν χώραν, τὰ προσόντα, τὰ δικαιώματα καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν αὐτῶν, τὰ τῆς ὀργανώσεως διοικήσεως καὶ λειτουργίας τῶν κομμάτων, τὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἐκλογικὴν διαδικασίαν, τὰ τῶν πόρων καὶ οἰκονομικῆς διαχειρίσεως καὶ τέλος τὰ τῆς διαλύσεως αὐτῶν.

Ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Γ. Παπαδόπουλου ἡ δοθεῖσα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1973, μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Δημοκρατίας, περὶ προσεχοῦς διενεργείας ἐκλογῶν, διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῶν ὁποίων ἐσχηματίσθη ἡ ὑπὸ τὸν Σπ. Μαρκεζίνην κυβέρνησις καὶ διὰ τὰς ὁποίας βεβαίως προϋπετίθετο ἡ ἔναρξις κομματικῆς δραστηριότητος δὲν ἐπραγματοποιήθη κατόπιν τῆς ἀνατροπῆς τοῦ Γ. Παπαδοπούλου καὶ τῆς κυβερνήσεως Μαρκεζίνη κατὰ τὸν Νοέμβριον 1973.

Τὰ μετὰ τὴν Δικτατορίαν. Ἀμέσως σχεδὸν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς συνταγματικῆς ὁμαλότητος καὶ τὸν σχηματισμὸν πολιτικῆς κυβερνήσεως, ἐπανελήφθη ἡ κομματικὴ δραστηριότης ἀφοῦ μάλιστα προεβλέπετο ἡ εἰς σύντομον χρόνον διενέργεια ἐκλογῶν. Ἐξεδόθη τότε τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 59 Νομοθετικὸν Διάταγμα τῆς 23 Σεπτεμβρίου 1974 περὶ συστάσεως καὶ ἐπαναλειτουργίας Πολιτικῶν κομμάτων διὰ τοῦ ὁποίου κατηργήθη τὸ ἀνώτερω ὑπ' ἀριθμὸν 800/1971 Νομοθετικὸν διάταγμα τῆς δικτατορίας καὶ ὡρίσθη ὅτι ἐπιτρέπεται ἐλευθέρως ἡ σύστασις πολιτικῶν κομμάτων ὡς καὶ ἡ ἐπαναλειτουργία τοιούτων διαλυθέντων καθ' οἱονδήποτε, τρόπον ἢ τῶν ὁποίων ἡ λειτουργία καὶ δρᾶσις διεκόπη ἢ ἀνεστάλη. Διὰ τοῦ αὐτοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὡρίσθη ὅτι μετὰ τὴν κατάθεσιν εἰς τὸν εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου τῆς περὶ συστάσεως κόμματος δηλώσεως, οὐδεὶς περιορισμὸς ὑφίσταται ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ἐντὸς βεβαίως τοῦ πλαισίου τοῦ πολιτεύματος ἐκτὸς τοῦ ἀπορρέοντα ἀπὸ τὰς ἑκάστοτε γενικῶς ἰσχυούσας συνταγματικὰς καὶ νομοθετικὰς διατάξεις. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνωτέρω νομοθετικὴν ρύθμισιν ἡ ὑπὸ τὸν Κ. Καραμανλῆν παλαιὰ ΕΡΕ ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Νέα Δημοκρατία», ἡ κατὰ τὸ 1965 παραμείνασα πιστὴ εἰς τὸν Γεώργιον Παπανδρέου (ἀποθανόντα, διαρκούσης τῆς δικτατορίας) μερὶς τῆς «Ἑνώσεως Κέντρου» ἐδιχάσθη. Τὸ κύριον τμῆμα αὐτῆς ἀνεγνώρισεν ἀρχηγὸν της τὸν Γεωρ. Μαῦρον καὶ περιέλαβεν εἰς τοὺς κόλπους της διαφόρους νέους πολιτικοὺς προερχομένους ἰδίως ἐκ τῶν ἀγωνισθέντων κατὰ τῆς δικτατορίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξουσίας της, τροποποιηθέντος τοῦ τίτλου της εἰς «Ἕνωσις Κέντρου-Νέαι Δυνάμεις». - Τὸ ἕτερον τμῆμα τῆς πιστῆς εἰς τὸν Γ. Παπανδρέου μερίδος ἠκολούθησε τὸν Ἀνδρέαν Παπανδρέου ὁ ὁποῖος συνέστησε νέον κόμμα τὸ «Πανελλήνιον Σοσιαλιστικὸν κίνημα» (ΠΑΣΟΚ). Αἱ δυνάμεις τῆς Ἀριστερᾶς (Κομμουνιστικὸν Κόμμα καὶ ΕΔΑ) ἐνεφανίσθησαν συνεργαζόμεναι ὡς «Ἑνωμένη Ἀριστερά». Ὡς ἀκροδεξιὸν κόμμα ἐνεφανίσθη ἡ ὑπὸ τὸν Π. Γαρουφαλιᾶν «Ἐθνικὴ Δημοκρατικὴ Ἕνωσις». Τὰ ἀνωτέρω Κόμματα μετέσχον ὅλα τῶν Ἐκλογῶν τοῦ Νοεμβρίου 1974. Ἐπεκράτησεν ἡ «Νέα Δημοκρατία» μὲ 220 βουλευτὰς τὴν δὲ θέσιν τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως κατέλαβεν ἡ «Ἕνωσις Κέντρου - Νέες Δυνάμεις» μὲ 60 βουλευτάς. Τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ ἔφερε 12 βουλευτὰς καὶ ἡ «Ἑνωμένη Ἀριστερά» 8.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βουλευτικῆς περιόδου ἐπῆλθον αἱ ἀκόλουθοι διαφοροποιήσεις εἰς τὰ κόμματα. Ἡ «Ἕνωσις Κέντρου-Νέες Δυνάμεις» μετωνομάσθη εἰς «Ἕνωσιν Δημοκρατικοῦ Κέντρου» (ΕΔΗΚ). Ἐκ ταύτης ἀπεσχίσθη μικρὰ ὁμὰς ἐμφανισθεῖσα ὡς ἀνεξάρτητος ὑπὸ τὸν τίτλον πρωτοβουλία. Ἡ «Ἑνωμένη Ἀριστερὰ» ἐχωρίσθη εἰς τρία, τὴν ΕΔΑ, τὸ Κ.Κ.Ε «Ἐσωτερικοῦ» καὶ τὸ Κ.Κ.Ε

Ὑπ' αὐτὴν τὴν διάρθρωσιν μετέσχον τὰ ἀνωτέρω κόμματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1977 μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ΕΔΑ τὸ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ καὶ ἡ «Πρωτοβουλία» μετεῖχον ἡνωμένα ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμμαχία». Ἐπὶ πλέον μετεῖχον τῶν Ἐκλογῶν τούτων καὶ τὰ νέα κόμματα «Ἐθνικὴ Παράταξις» ὑπὸ τὸν Στ. Στεφανόπουλον καὶ τῶν «Νεοφιλελευθέρων» ὑπὸ τὸν Κ. Μητσοτάκην. Καὶ εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας ἐπεκράτησεν ἡ «Νέα Δημοκρατία» μὲ ἠλαττωμένην κάπως δύναμιν Ἡ εἰς τὴν ἀναδειχθεῖσαν ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 20 Νοεμβρίου 1977 Βουλὴν δύναμις τῶν Κομμάτων ἐνεφανίσθη οὕτω: «Νέα Δημοκρατία» ἔδραι 173, «ΠΑΣΟΚ» ἔδραι 92 «ΕΔΗΚ» ἔδραι 15 ΚΚΕ «ἔδραι 11, «Ἐθνικὴ Παράταξις» ἔδραι 5 «Συμμαχία» ἔδραι 2, «Νεοφιλελεύθεροι» ἔδραι 2. Ἐπηκολούθησε παραίτησις τοῦ Γ. Μαύρου ἀπὸ τῆς ἀρχηγίας τῆς «ΕΔΗΚ» καὶ ἀνάδειξις ὡς διαδόχου του τοῦ Γ. Ζίγδη. Ἐσημειώθησαν ὅμως καὶ πολλαὶ ἀποσκιρτήσεις στελεχῶν τῆς «ΕΔΗΚ» καὶ διάλυσις τοῦ Κόμματος τῶν «Νεοφιλελευθέρων» τοῦ ὁποίου οἱ ἐκλεγέντες βουλευταὶ προσεχώρησαν εἰς τὸ κόμμα τῆς «Νέας Δημοκρατίας». Τὸν Κ. Καραμανλῆν, ἐκλεγέντα Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας, διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κόμματος τῆς «Νέας Δημοκρατίας» τὸν Μάϊον 1980, ὁ Γεώργιος Ράλλης. ἐκλεγεὶς ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῶν βουλευτῶν τοῦ Κόμματος ἐν συνεχείᾳ ὁ Γ. Ράλλης διωρίσθη Πρωθυπουργὸς (10 Μαΐου 1980). Περισσοτέρας πληροφορίας διὰ τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν βλέπε σελίδας 504-564 τοῦ Β' μέρους τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ».

ΟΙ ΔΙΑΤΕΛΕΣΑΝΤΕΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝΑΡΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

Πρώτη ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς 25ης Μαρτίου 1821 ἡ Μεσσηνιακὴ Γερουσία ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἡ Γερουσία τῆς Πελοποννήσου καὶ αἱ Συνελεύσεις Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος. Τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1822 διορίζονται οἱ πρῶτοι ὑπουργοί, μινίστροι καλούμενοι, μὲ πρόεδρον τὸν Θεόδωρον Νέγρην. Τοῦτον διεδέχθη τὴν 18 Ἀπριλίου 1823 ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος. Κατὰ τὰ ἔτη 1824 καὶ 1825 ἡ χώρα ἐσπαράσσετο ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826, ἐπῆλθε συμφωνία τῶν περισσοτέρων ἀρχηγῶν, ἀνετέθη δὲ ἡ προεδρία τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν Ἀνδρέαν

Ζαΐμην. Ἀκολούθως ἐξελέγη τριμελὴς ἀντικυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Γ. Μαυρομιχάλη, Γιαννούλη Νάκου καὶ Μ. Μιλαΐτη μὲ ἐντολὴν νὰ διοικήσῃ τὸν τόπον μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ι. Καποδίστρια.

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1828 ἐκυβέρνησε τὴν χώραν ὡς πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας ὁ Καποδίστριας μέχρι τῆς δολοφονίας του τὴν 27ην Σεπτεμβρίου 1831. Αὐθημερὸν ἐξελέγη τριμελὴς ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Αὐγουστίνου Καποδίστρια ὡς προέδρου καὶ τῶν Θ. Κολοκοτρώνη καὶ Ι. Κωλέττην ὡς μελῶν.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ι. Κωλέττη καὶ Θ. Κολοκοτρώνη, παρέμεινε μόνος ὁ Αὐγουστῖνος μέχρι τῆς 9ης Ἀπριλίου 1832, ὅταν ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του. Τὴν 14ην Ἀπριλίου 1832 ἐξελέγη 7μελὴς διοικητικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Γ. Κουντουριώτου καὶ μὲ προεδρεύοντα τῆς κυβερνήσεως τὸν Σπ. Τρικούπην, τὴν δὲ 3 Ὀκτωβρίου 1832 ἡ Γερουσία, ἀναγνωρίσασα τὰ ἐναπομείναντα μέλη τῆς διοικητικῆς ἐπιτροπῆς Ἀνδρ. Ζαΐμην, Ι. Κωλέττην καὶ Ἀνδρ. Μεταξᾶν παρεῖχεν εἰς αὐτὰ τὴν ἐντολὴν νὰ κυβερνήσουν τὸν τόπον μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ὄθωνος.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΟΘΩΝΟΣ

Α' ΑΠΟΛΥΤΟΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑ

(25 Ἰανουαρίου 1833 - 3 Σεπτεμβρίου 1843)

1833, 18 Ἰανουαρίου. - Ὄθων Α' βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ ἀντιβασιλείαν μέχρις ἐνηλικιώσεώς του ἐκ τῶν Ἰωσὴφ Λουδ. Ἀρμανσπέργκ, Γ' Λ. Μάουερ καὶ Κ. Γ. Ἔδεκ ἢ Χάϊδεκ.
1833, 3 Ἀπριλίου. Σπυρίδων Τρικούπης.
1833, 12 Ὀκτωβρίου. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος.
1834, 31 Μαΐου. Ἄνευ προέδρου, Ι. Κωλέττης (διευθύνων).
1835, 20 Μαΐου. Κόμις Ἀρμανσπέργκ.
1836, 13 Φεβρουαρίου. Κόμις Ἀρμανσπέργκ (ἀνασχηματισμός).
1837, 2 Φεβρουαρίου, Ἰγνάτιος Ρουδχάρτ.
1837, 12 Ἀπριλίου. Ἰγν. Ρουδχάρτ (ἀνασχηματισμός).
1837, 8 Δεκεμβρίου. Ἡ προεδρία, ἀνετίθετο εἰς τὸν Γ. Κουντουριώτην καὶ τούτου κωλυομένου εἰς τὸν Ἀνδρ. Ζαΐμην.
1841, 10 Φεβρουαρίου, Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος.
1841, 24 Ἰουλίου. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος (ἀνασχηματισμός).
1841, 10 Αὐγούστου. Προεδρία τοῦ ἀρχαιοτέρου εἰς τὴν κυβέρνησιν ὑπουργοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ.

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ

(3 Σεπτεμβρίου 1843-11 Ὀκτωβρίου 1862)

1843, 3 Σεπτεμβρίου. Ἀνδρέας Μεταξᾶς.
1844, 30 Μαρτίου. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος.
1844, 6 Αὐγούστου. Ι. Κωλέτης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωλέττη τὴν 31 Αὐγούστου 1847 τὴν προεδρίαν ἀνέλαβεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Κίτσος Τζαβέλλας.
1848, 7 Μαρτίου. Γεώρ. Κουντουριώτης.
1848, 15 Ὀκτωβρίου. Κωνστ. Κανάρης.
1849, 12 Δεκεμβρίου. Ἀλ. Κριεζῆς.
1854, 16 Μαΐου. Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος.
1855, 29 Σεπτεμβρίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1857, 13 Νοεμβρίου. Α. Μιαούλης.
1859, 29 Μαΐου. Α. Μιαούλης (ἀνασχηματισμὸς)
1862, 26 Μαΐου. Ι. Κολοκοτρώνης.

ΜΕΣΟΒΑΣΙΛΕΙΑ

(11 Ὀκτωβρίου 1862-19 Ὀκτωβρίου 1863)

1862, 11 Ὀκτωβρίου. Προσωρινὴ κυβέρνησις. Δημ. Βούλγαρης, Κ. Κανάρης καὶ Μπ. Ροῦφος, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πρώτου.
1863, 13 Φεβρουαρίου. Ἀναλαμβάνει τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν ἡ εἰς Ἀθήνας Β' Συνέλευσις, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ διὰ τοῦ προεδρεύοντος ἀντιπροέδρου αὐτῆς Α. Μωραϊτίνη, ἀναθέτει δὲ αὐθημερὸν τὴν προεδρίαν τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν Ζαφείρην Βάλβην.
1863, 27 Μαρτίου. Διομήδης Κυριακοῦ.
1863, 29 Ἀπριλίου. Μπενιζέλος Ροῦφος.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α'.

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ

1863, 19 Ὀκτωβρίου. Ὁρκωμοσία βασιλέως Γεωργίου Α'
1863, 25 Ὀκτωβρίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1864, 5 Μαρτίου. Κων. Κανάρης.
1864, 16 Ἀπριλίου. Ζαφ. Βάλβης.
1864, 26 Ἰουλίου. Κων. Κανάρης.
1865, 2 Μαρτίου. Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος.
1865, 20 Ὀκτωβρίου. Ἐπαμ. Δεληγεώργης.
1865, 3 Νοεμβρίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1865, 6 Νοεμβρίου. Ἀλεξ. Κουμουνδοῦρος.
1865, 13 Νοεμβρίου. Ἐπαμ. Δεληγεώργης.
1865, 28 Νοεμβρίου. Μπενιζέλος Ροῦφος.
1866, 26 Ἰανουαρίου. Μπεν. Ροῦφος (ἀνασχηματισμὸς)
1866, 9 Ἰουνίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1866, 18 Δεκεμβρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1867, 20 Δεκεμβρίου. Ἀριστ. Μωραϊτίνης.
1868, 25 Ἰανουαρίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1869, 25 Ἰανουαρίου. Θρασύβουλος Ζαΐμης.
1870, 9 Ἰουλίου. Ἐπαμ. Δεληγεώργης.
1870, 3 Δεκεμβρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1871, 28 Ὀκτωβρίου. Θρασ. Ζαΐμης.
1871, 25 Δεκεμβρίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1872, 8 Ἰουλίου. Ἐπαμ. Δεληγεώργης.
1874, 9 Φεβρουαρίου. Δημ. Γ. Βούλγαρης.
1875, 27 Ἀπριλίου. Χαρίλαος Τρικούπης
1875, 15 Ὀκτωβρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1876, 26 Νοεμβρίου. Ἐπαμ. Δεληγεώργης.
1876, 1 Δεκεμβρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1877, 26 Φεβρουαρίου. Ἐπαμ. Δεληγεώργης.
1877, 19 Μαΐου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1877, 26 Μαΐου. Κων. Κανάρης (οἰκουμενική). Θανόντος τοῦ Κ. Κανάρη τὴν 2 Σεπτεμβρίου 1877 παρέμειναν ἅπαντες οἱ συμπράττοντες ἀρχηγοὶ ἄνευ προέδρου.
1878, 11 Ἰανουαρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1878, 21 Ὀκτωβρίου. Χαρ. Τρικούπης.
1878, 26 Ὀκτωβρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1880, 10 Μαρτίου. Χαρ. Τρικούπης.
1880, 13 Ὀκτωβρίου. Ἀλ. Κουμουνδοῦρος.
1882, 3 Μαρτίου. Χαρ. Τρικούπης.
1885, 19 Ἀπριλίου. Θεοδ. Π. Δηλιγιάννης
1886, 30 Ἀπριλίου. Δημήτριος Βάλβης.
1886, 9 Μαΐου. Χαρ. Τρικούπης.
1890, 24 Ὀκτωβρίου. Θεοδ. Π. Δηλιγιάννης.
1892, 18 Φεβρουαρίου. Κων. Κωνσταντόπουλος.
1892, 10 Ἰουνίου. Χαρ. Τρικούπης.
1893, 3 Μαΐου. Σωτ. Σωτηρόπουλος.
1893, 30 Ὀκτωβρίου. Χαρ. Τρικούπης.
1895, 12 Ἰανουαρίου. Νικ. Π. Δηλιγιάννης.
1895, 31, Μαΐου. Θεόδ. Π. Δηλιγιάννης.
1897, 18 Ἀπριλίου. Δημ. Γ. Ράλλης.
1897, 21 Σεπτεμβρίου. Ἀλ. Θρ. Ζαΐμης.
1898, 30 Ὀκτωβρίου. Ἀλ. Θρ. Ζαΐμης (ἀνασχηματισμός).
1899, 2 Ἀπριλίου. Γεωργ. Θεοτόκης.
1901, 12 Νοεμβρίου. Ἀλ. Θρ. Ζαΐμης.
1902, 24 Νοεμβρίου. Θεοδ. Π. Δηλιγιάννης.
1903, 14 Ἰουνίου. Γεώρ. Θεοτόκης.
1903, 28 Ἰουνίου. Δημ. Γ. Ράλλης.
1903, 6 Δεκεμβρίου. Γεώρ. Θεοτόκης.
1904, 16 Δεκεμβρίου. Θεόδ. Π. Δηλιγιάννης.
1905, 9 Ἰουνίου. Δημ. Γ. Ράλλης.
1905, 8 Δεκεμβρίου. Γεωρ. Θεοτόκης.
1908, 21 Ἰουνίου. Γεώρ. Θεοτόκης (ἀνασχηματισμός).
1909, 7 Ἰουλίου. Δημ. Γ. Ράλλης.
1909, 17 Αὐγούστου. Κυριακούλης Μαυρομιχάλης.
1910, 18 Ἰανουαρίου. Στεφ. Δραγούμης.
1910, 6 Ὀκτωβρίου. Ἐλευθ. Βενιζέλος.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Τὴν 5 Μαρτίου 1913 ἐδολοφονήθη εἰς Θεσσαλονίκην ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Α' καὶ τὴν 8 Μαρτίου ὡρκίζετο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος.

1915, 25 Φεβρουαρίου. Δημ. Γούναρης.
1915, 10 Αὐγούστου. Ἐλευθ. Βενιζέλος.
1915, 24 Σεπτεμβρίου. Ἀλ. Ζαΐμης.
1915, 25 Ὀκτωβρίου. Στέφ. Σκουλούδης.
1916, 9 Ἰουνίου. Ἀλ. Ζαΐμης.
1916, 3 Σεπτεμβρίου. Νικ. Καλογερόπουλος.
1916, 27 Σεπτεμβρίου. Σπύρ. Λάμπρος.
1917, 21 Ἀπριλίου. Ἀλ. Ζαΐμης.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Α'.

1917, 14 Ἰουνίου. Ἐλευθ. Βενιζέλος. Θάνατος βασιλέως Ἀλεξάνδρου 12 Ὀκτωβρίου 1920. Ἐπὶ Ἀντιβασιλείας Π. Κουντουριώτου.
1920, 4 Νοεμβρίου. Δημ. Γ. Ράλλης.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΒ' ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

(Ἄφιξις εἰς Ἑλλάδα Κωνσταντίνου 6 Δεκεμβρίου 1920)

1921, 24 Ἰανουαρίου. Νικολ. Καλογερόπουλος.
1921, 26 Μαρτίου. Δημ. Γούναρης.
1922, 2 Μαρτίου. Δ. Γούναρης (ἀνασχηματισμός).
1922, 3 Μαΐου. Νικ. Στράτος.
1922, 9 Μαΐου. Πέτρ. Πρωτοπαπαδάκης.
1922, 28 Αὐγούστου. Νικ. Τριανταφυλλάκος.
Ἀπομάκρυνσις Κωνσταντίνου ἐκ τῆς Ἑλλάδος (14 Σεπτεμβρίου 1922).

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Β'.

1922, 16 Σεπτεμβρίου. Α. Χαραλάμπης.
1922, 17 Σεπτεμβρίου. Σωτήριος Κροκιδᾶς.
1922, 14 Νοεμβρίου. Στυλ. Γονατᾶς.
(10 Δεκεμβρίου 1923 ἀπομάκρυνσις Γεωργίου Β').

ΕΠΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1924, 11 Ἰανουαρίου. Ἐλευθ. Βενιζέλος.

1924, 6 Φεβρουαρίου. Γεώργ. Καφαντάρης.
1924, 12 Μαρτίου. Ἀλεξ. Παπαναστασίου.
1924, 25 Ἰουλίου. Θεμιστ. Σοφούλης.
1924, 7 Ὀκτωβρίου. Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος
1925, 26 Ἰουνίου. Θεόδ. Πάγκαλος.
1926, 19 Ἰουλίου. Ἀθαν. Εὐταξίας.
1926, 26 Αὐγούστου. Γεώργ. Κονδύλης.
1926, 4 Δεκεμβρίου. Ἀλ. Θρ. Ζαΐμης.
1927, 17 Αὐγούστου. Α. Θρ. Ζαΐμης (ἀνασχηματισμός).
1928 28 Φεβρουαρίου. Α.Θ. Ζαΐμης (ἀνασχηματισμός).
1928, 4 Ἰουλίου. Ἐλευθ. Βενιζέλος.
1932, 26 Μαΐου. Ἀλ. Παπαναστασίου.
1932, 5 Ἰουνίου. Ἐλευθ. Βενιζέλος.
1932, 4 Νοεμβρίου. Παναγῆς Τσαλδάρης.
1933, 16 Ἰανουαρίου. Ἐλευθ. Βενιζέλος.
1933, 5 Μαρτίου. Ἀλέξ. Ὀθωναῖος.
1933, 10 Μαρτίου. Παναγῆς Τσαλδάρης.
1935, 10 Ὀκτωβρίου. Γεώργ. Κονδύλης.

ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β' ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1935, 30 Νοεμβρίου. Κων. Δεμερτζῆς.
1936, 13 Ἀπριλίου. Ἰωάννης Μεταξᾶς.
1941, 29 Ἰανουαρίου. Ἀλεξ. Κορυζῆς.

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1941, 21 Ἀπριλίου. Ἐμμ. Τσουδερός.
1944, 14 Ἀπριλίου. Σοφ. Βενιζέλος.
1944, 26 Ἀπριλίου. Γεώργ. Παπανδρέου.
1944, 12 Ὀκτωβρίου. Παραίτησις Ι. Δ. Ράλλη.
1944, 12 Ὀκτωβρίου - 18 Ὀκτωβρίου ἄνευ κυβερνήσεως.

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΚΑΤΟΧΙΚΑΙ

1941, 30 Ἀπριλίου. Γεώργ. Τσολάκογλου.
1942, 2 Δεκεμβρίου. Κων. Λογοθετόπουλος.
1943, 7 Ἀπριλίου. Ἰωάν. Δ. Ράλλης.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΙΝ

1944, 18 Ὀκτωβρίου. Ἄφιξις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου.
1944, 23 Ὀκτωβρίου. Γ. Παπανδρέου (ἀνασχηματισμός).
1945, 3 Ἰανουαρίου. Νικ. Πλαστήρας.
1945, 8 Ἀπριλίου. Πέτρος Βούλγαρης.
1945, 11 Αὐγούστου. Π. Βούλγαρης (ἀνασχηματισμός).
1945, 17 Ὀκτωβρίου. Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός.
1945, 1 Νοεμβρίου. Παναγ. Κανελλόπουλος.
1945, 22 Νοεμβρίου. Θεμ. Σοφούλης.
1946, 4 Ἀπριλίου. Παναγ. Πουλίτσας.
1946, 18 Ἀπριλίου Κων. Τσαλδάρης.
1946, 2 Ὀκτωβρίου. Κων. Τσαλδάρης (ἀνασχηματισμός).
1947, 24 Ἰανουαρίου. Δημ. Μάξιμος.
1947, 29 Αὐγούστου. Κων. Τσαλδάρης.
1947, 7 Σεπτεμβρίου. Θεμ. Σοφούλης.
1948, 18 Νοεμβρίου. Θεμ. Σοφούλης (ἀνασχηματισμός).
1949, 20 Ἰανουαρίου. Θ. Σοφούλης (ἀνασχηματισμός).
1949, 14 Ἀπριλίου. Θ. Σοφούλης (ἀνασχηματισμός).
1949, 30 Ἰουνίου. Ἀλέξ. Διομήδης.
1950, 6 Ἰανουαρίου. Ἰωάν. Θεοτόκης (ὑπηρεσιακή).
1950, 23 Μαρτίου. Σοφ. Βενιζέλος.
1950, 15 Ἀπριλίου. Νικολ. Πλαστήρας.
1950, 21 Αὐγούστου. Σοφ. Βενιζέλος.
1950, 13 Σεπτεμβρίου. Σοφ. Βενιζέλος. (ἀνασχηματισμός).
1950, 3 Νοεμβρίου. Σοφ. Βενιζέλος (ἀνασχηματισμός).
1951, 27 Ὀκτωβρίου. Νικ. Πλαστήρας.
1952, 11 Ὀκτωβρίου. Δημ. Κιουσόπουλος (ὑπηρεσιακή).
1952, 19 Νοεμβρίου. Ἀλεξ. Παπάγος.
1955, 6 Ὀκτωβρίου. Κων. Καραμανλῆς.
1956, 29 Φεβρουαρίου. Κων. Καραμανλῆς.
1958, 3 Μαρτίου. Κων. Γεωργακόπουλος (ὑπηρεσιακή).
1958, 17 Μαΐου. Κων. Καραμανλῆς.
1961, 20 Σεπτεμβρίου Κωνστ. Δόβας
1961, 4 Νοεμβρίου Κωνστ. Καραμανλῆς
1963, 18 Ἰουνίου Παν. Πιπινέλης
1963, 28 Σεπτεμβρίου Στυλ. Μαυρομιχάλης
1963, 8 Νοεμβρίου Γεωρ. Παπανδρέου
1963, 31 Δεκεμβρίου Ἰωαν. Παρασκευόπουλος
1964, 19 Φεβρουαρίου Γεώρ. Παπανδρέου
1965, 15 Ἰουλίου Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας
1965, 20 Αὐγούστου Ἠλίας Τσιριμῶκος
1965, 17 Σεπτεμβρίου Στ. Στεφανόπουλος
1966, 22 Δεκεμβρίου Ι. Παρασκευόπουλος
1967, 3 Ἀπριλίου Παν. Κανελλόπουλος
1967, 21 Ἀπριλίου Κων. Κόλλιας
1967, 13 Δεκεμβρίου Γεωρ. Παπαδόπουλος
1968, 20 Ἰουνίου Γεωρ. Παπαδόπουλος
1971, 26 Αὐγούστου Γεωρ. Παπαδόπουλος
1973, 8 Ὀκτωβρίου Σπυρ. Μαρκεζίνης
1973, 25 Νοεμβρίου Ἀδ. Ἀνδρουτσόπουλος
1974, 24 Ἰουλίου Κων. Καραμανλῆς
1974, 9 Ὀκτωβρίου Κων. Καραμανλῆς
1974, 21 Νοεμβρίου Κων. Καραμανλῆς.
1977, 28 Νοεμβρίου Κων. Καραμανλῆς.

Ἡ δικαιοσύνη

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Δικαιοσύνη ἀπονέμεται, κατὰ τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα τοῦ 1975, ὑπὸ δικαστηρίων συγκροτουμένων ἐκ **τακτικῶν δικαστῶν**, οἱ ὁποῖοι ἀπολαύουν λειτουργικῆς καὶ προσωπικῆς ἀνεξαρτησίας.

Τακτικοὶ δικασταὶ νοοῦνται ἐκ τῶν ἀσκούντων τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν προσώπων, οἱ ὁποῖοι καλοῦνται συλλήβδην **δικαστικοὶ λειτουργοί**, - οἱ ἐκφέροντες, κατὰ νόμον, τὴν δικαιοδοτικὴν κρίσιν τοῦ δικαστηρίου. Τὰ περὶ λειτουργικῆς καὶ προσωπικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν δικαστῶν τούτων δηλοῦν τὴν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος παρεχομένην εἰς αὐτούς, ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ δικαιοδοτικοῦ ἔργου των, πλήρη ἀνεξαρτησίαν τόσον ἔναντι τῶν ἄλλων ἐξουσιῶν τῆς Πολιτείας, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ θεσπίσουν, μετὰ ἰσχύος, διατάξεις, αἱ ὁποῖαι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως νὰ ἐπηρεάζουν τὴν παρὰ τῶν δικαστῶν τούτων κατὰ τὸν νόμον καὶ τὴν συνείδησίν των ἄσκησιν τῶν καθηκόντων, ὅσον καὶ ἔναντι τῶν ἱεραρχικῶς προϊσταμένων των, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαγορεύεται ἡ δυσμενὴς ὑπηρεσιακὴ μεταχείρισις τῶν δικαστῶν τούτων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτῶν - κατὰ τὸν νόμον καὶ τὴν συνείδησίν των - ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος των. Τὰ ἐκ τακτικῶν δικαστῶν ἐξ ὁλοκλήρου συγκροτούμενα δικαστήρια καλοῦνται **τακτικὰ δικαστήρια**, τὰ συγκροτούμενα δὲ ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἐκ προσώπων μὴ ἐχόντων τὴν ἰδιότητα τοῦ τακτικοῦ δικαστοῦ καλοῦνται **εἰδικὰ δικαστήρια**. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τελευταίων ἀνήκουν τὰ μικτὰ ὁρκωτὰ δικαστήρια, τὰ στρατιωτικὰ δικαστήρια, τὸ δικαστήριον λειῶν, τὸ δικαστήριον κακοδικίας καὶ τὸ κατὰ τὸ κατὰ τὸ ἄρθρον 100 τοῦ Συντάγματος Ἀνώτατον Εἰδικὸν δικαστήριον, εἰς τὰς περιπτώσεις ποὺ μετέχουν τῆς συνθέσεώς του καὶ καθηγηταί.

Ρητὴ διάταξις τοῦ Συντάγματος (ἄρθρον 87.2) ὁρίζει ὅτι οἱ δικασταὶ κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων των ὑπόκεινται μόνον εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους, συνεπῶς ὄχι καὶ πρὸς διαταγάς, συστάσεις ὑποδείξεις, ὁδηγίας οἱουδήποτε, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἱεραρχικῶς προϊσταμένων των.

Δικαστικοὶ λειτουργοί. Περὶ ὅλων τῶν ἀσκούντων τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν (πλὴν τῶν ἀσκούντων αὐτὴν εἰς τὰ στρατιωτικὰ δικαστήρια, τὸ δικαστήριον λειῶν καὶ τῶν μὴ δικαστικῶν μελῶν τῶν εἰδικῶν δικαστηρίων), περιλαμβανομένων εἰς τὴν ὀνομασίαν «δικαστικοὶ λειτουργοὶ» ἰσχύουν, κατὰ τὸ Σύνταγμα, τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν πλήρη αὐτοδιοίκησιν τῆς Δικαιοσύνης καὶ τὴν θέλησιν τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ὁμαλῆς ἐξελίξεως τῶν ἀσκούντων τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν προσώπων.

Οἱ δικαστικοὶ λειτουργοὶ διορίζονται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος ἐπὶ τῇ βάσει νόμου ὁρίζοντος τὰ προσόντα καὶ τὴν διαδικασίαν ἐπιλογῆς των καὶ εἶναι ἰσόβιοι. Αἱ ἀποδοχαὶ των εἶναι ἀνάλογοι τοῦ λειτουργήματος αὐτῶν. Εἰδικοὶ νόμοι καθορίζουν τὰ τῆς βαθμολογικῆς καὶ μισθολογικῆς ἐξελίξεώς των καὶ τὰ τῆς ἐν γένει καταστάσεώς των. Δύνανται νὰ παυθοῦν μόνον κατόπιν δικαστικῆς ἀποφάσεως, ἕνεκα ποινικῆς καταδίκης ἢ ἕνεκα βαρέος πειθαρχικοῦ παραπτώματος ἢ νόσου ἢ ἀναπηρίας ἢ ὑπηρεσιακῆς ἀνεπαρκείας, βεβαιουμένων, ὡς νόμος ὁρίζει, ἐνώπιον δικαστηρίου δημοσίᾳ συνεδριάζοντος καὶ ἐκδίδοντος ἀπόφασιν εἰδικῶς καὶ ἐμπεριστατωμένως ἠτιολογημένην. Ἀποχωροῦν τῆς ὑπηρεσίας ὑποχρεωτικῶς, οἱ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐφέτου ἢ ἀντεισαγγελέως ἐφετῶν, καὶ τούτων ἀντιστοίχων, ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 65ου τῆς ἡλικίας των, πάντες δὲ οἱ ἐπὶ ἀνωτέρω τῶν ἄνω βαθμῶν ἢ τῶν ἀντιστοίχων τούτων, ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 67ου ἔτους τῆς ἡλικίας των. Αἱ προαγωγαί, τοποθετήσεις μεταθέσεις, ἀποσπάσεις καὶ μετατάξεις αὐτῶν, ἐνεργοῦνται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος ἐκδιδομένου μετὰ προηγουμένην ἀπόφασιν Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου συγκροτουμένου ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ οἰκείου ἀνωτάτου δικαστηρίου καὶ μελῶν τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου ὁριζομένων διὰ κληρώσεως, κατ' ἔτος, μεταξὺ ὅλων τῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου. Διὰ τὴν προαγωγὴν εἰς θέσεις συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας, ἀρεοπαγίτου καὶ ἀντεισαγγελέως τοῦ Ἀρεί-

ου Πάγου, προέδρου των πολιτικών και διοικητικών έφετείων, εισαγγελέως έφετών και άντεπιτρόπου της φορολογικής δικαιοσύνης, και συμβούλου και άντεπιτρόπου του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου, το κατά τ' άνω 'Ανώτατον Δικαστικόν Συμβούλιον συγκροτείται με ηύξημένην σύνθεσιν. Το 'Ανώτατον Δικαστικόν Συμβούλιον της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης συγκροτείται έξ 7 και 11 μελών, συμπεριλαμβανομένων των μονίμων μελών αύτου Προέδρου και Εισαγγελέως του 'Αρείου Πάγου. 'Ομοίως συγκροτείται το 'Ανώτατον Δικαστικόν Συμβούλιον της Διοικητικής Δικαιοσύνης, μόνιμον μέλος του όποίου είναι ό πρόεδρος του Συμβουλίου της 'Επικρατείας. Το 'Ανώτατον Δικαστικόν Συμβούλιον του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου συγκροτείται έξ 7 και 9 μελών, συμπεριλαμβανομένων των μονίμων μελών αύτου προέδρου του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου και Γενικού 'Επιτρόπου της 'Επικρατείας. Αί προαγωγαί είς θέσεις προέδρου, άντιπροέδρων, εισαγγελέως και γενικού έπιτρόπου της 'Επικρατείας των τριών ώς άνω ανωτάτων δικαστηρίων, καθώς και ή προαγωγή είς θέσιν γενικού έπιτρόπου της 'Επικρατείας των φορολογικών δικαστηρίων ενεργούνται κατόπιν προτάσεως του 'Υπουργικού Συμβουλίου, έκ μελών του άντιστοίχου άνωτάτου δικαστηρίου. 'Ο παραλειφθείς κατά τάς προαγωγάς έχει δικαίωμα προσφυγής είς την όλομέλειαν του οίκείου άνωτάτου δικαστηρίου ύπό τάς προϋποθέσεις πού προβλέπει ό νόμος. Αί αποφάσεις των 'Ανωτάτων Δικαστικών Συμβουλίων πρός τάς όποίας δέν διαφωνεί ό κατά περίπτωσιν άρμόδιος ύπουργός, είναι ύποχρεωτικαί δι' αύτόν, είς περίπτωσιν δέ διαφωνίας του, ύποχρεωτική δι' αύτόν είναι ή έπί της διαφωνίας του έκδιδομένη απόφασις της όλομελείας του οίκείου ανωτάτου δικαστηρίου.

'Η πειθαρχική έξουσία άσκείται, έπί μέν των άπό του βαθμού του άρεοπαγίτου ή άντεισαγγελέως του 'Αρείου Πάγου και άνω ή των τούτοις άντιστοίχων, ύπό 'Ανωτάτου Πειθαρχικού Συμβουλίου, τήν συγκρότησιν του όποίου ορίζει είς τό άρθρον 91.2 τό Σύνταγμα, έπί δέ των λοιπών δικαστικών λειτουργών, είς πρώτον και δεύτερον βαθμόν, συμβούλια συγκροτούμενα έκ τακτικών δικαστών διά κληρώσεως άναδεικνυομένων, κατά τά ύπό του νόμου όριζόμενα.

'Ο Νόμος 184/1975 ορίζει ότι ή πειθαρχική δικαιοδοσία έπί των δικαστικών λειτουργιών άσκείται άπό δικαστήρια και συμβούλια. Δικαστήρια είναι ή όλομέλεια του Συμβουλίου της 'Επικρατείας, ή όλομέλεια του 'Αρείου Πάγου και τά πενταμελή έφετεία. Συμβούλια δέ δύο, πρωτοβάθμιον και δευτεροβάθμιον, παρ' έκάστω των τριών 'Ανωτάτων Δικαστηρίων, πενταμελές τό πρωτοβάθμιον και έννεαμελές τό δευτεροβάθμιον, καθώς και τριμελές πειθαρχικόν συμβούλιον είς τά έφετεία, ώς πρωτοβάθμιον των πειθαρχικών παραπτωμάτων των εισηνοδικών και πταισματοδικών, αί αποφάσεις του όποίου έκκαλούνται ένώπιον του πενταμελούς πειθαρχικού συμβουλίου του 'Αρείου Πάγου. Ούδέν πειθαρχικόν συμβούλιον δύναται νά έπιβάλη τήν πειθαρχικήν ποινήν της όριστικής παύσεως τήν όποίαν μόνον τά πειθαρχικά δικαστήρια δύνανται νά έπιβάλλουν. Τήν πειθαρχικήν άγωγήν έγείρει, ένώπιον μέν του 'Ανωτάτου Πειθαρχικού Συμβουλίου, μόνον ό ύπουργός της Δικαιοσύνης, ένώπιον δέ των λοιπών πειθαρχικών συμβουλίων, ό αύτός ύπουργός και προκειμένου περί λειτουργών της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης και ό εισαγγελεύς του 'Αρείου Πάγου και οί εισαγγελείς έφετών άναλόγως του βαθμού πού φέρει ό δικαστής, κατά του όποίου έγείρεται ή άγωγή. Δικαίωμα έφέσεως κατά των αποφάσεων των πρωτοβαθμίων πειθαρχικών συμβουλίων, έχουν πλήν του ένδιαφερομένου, ό ύπουργός των οίκουμενικών κατά των αποφάσεων του πειθαρχικού συμβουλίου, του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου ό ύπουργός της Δικαιοσύνης κατά των αποφάσεων των λοιπών πειθαρχικών συμβουλίων, ό πρόεδρος του Συμβουλίου της 'Επικρατείας, ό εισαγγελεύς του 'Αρείου Πάγου, ό πρόεδρος του 'Ελεγκτικού Συνεδρίου, έκαστος κατά των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων του δικαστηρίου των, και ό εισαγγελεύς των 'Εφετών κατά των αποφάσεων του τριμελούς πειθαρχικού συμβουλίου έφετών.

Τά Δικαστήρια. Τά δικαστήρια διακρίνονται:

α) 'Εκ της δικαιοδοσίας των, είς **πολιτικά,** είς **ποινικά** και είς **διοικητικά,** οργανούνται δέ δι' ειδικών νόμων.

Εις τά πολιτικά δικαστήρια ύπάγονται όλαι αί ιδιωτικού δικαίου διαφοραί, καθώς και αί διά νόμου άνατιθέμεναι είς αύτά ύποθέσεις έκουσίας δικαιοδοσίας.

Εις τά τακτικά ποινικά δικαστήρια άνήκει ό κολασμός των έγκλημάτων και ή λήψις πάντων των κατά τούς ποινικούς νόμους μέτρων. Εις τά ύφιστάμενα διοικητικά δικαστήρια άνήκει ή έκδίκασις των διοικητικών διαφορών ουσίας.

β) 'Εκ της έν όλω ή έν μέρει συγκροτήσεώς των ύπό τακτικών δικαστών, είς **τακτικά** και **ειδικά.**

Τακτικά είναι ό "Αρειος Πάγος, τό Συμβούλιον της 'Επικρατείας, τό 'Ελεγκτικόν Συνέδριον, τά 'Εφετεία, τά Πρωτοδικεία, τά Πλημμελειοδικεία, τά Δικαστήρια 'Ανηλίκων, τά Ειρηνοδικεία και Πταισματοδικεία και τό Δικαστήριον Εύθύνης 'Υπουργών ώς συγκροτούμενα έξ όλοκλήρου ύπό τακτικών δικαστών. Ειδικά είναι τά προαναφερθέντα Μικτά 'Ορκωτά Δικαστήρια, τά Στρατοδικεία, Ναυτοδικεία, 'Αεροδικεία, τό Δικαστήριον Κακοδικίας, ώς συγκροτούμενα ή έν μέρει έκ τακτικών δικαστών ή είς τό σύνολον των έκ προσώπων μή έχόντων τήν ιδιότητα του τακτικού δικαστού.

γ) 'Εκ του βαθμού της δικαιοδοσίας των (ύπάρχουν δύο μόνον βαθμοί δικαιοδοσίας), είς **πρώτου βαθμού ή πρωτοβάθμια** και είς **δευτέρου βαθμού ή δευτεροβάθμια.**

Πρωτοβάθμια είναι τά κατά πρώτον δικάζοντα τήν δίκην, έπιφυλασσομένου είς τόν διάδικον του δικαιώματος προσφυγής είς άνώτερον δικαστήριον πρός άνόρθωσιν της προσγενομένης, κατ' αύτόν, άδικίας.

Δευτεροβάθμια είναι τά δικάζοντα τήν δίκην κατ' έφεσιν κατά των αποφάσεων των πρωτοβαθμίων δικαστηρίων.

Πρωτοβάθμια δικαστήρια είναι τά Εἰρηνοδικεῖα, τά Πταισματοδικεῖα, τά Πρωτοδικεῖα και τά Πλημμελειοδικεῖα. "Ολα τά δικαστήρια ταύτα έξαιρετικώς δικάζουν ώρισμένας ύποθέσεις είς πρώτον και τελευταίον βαθμόν. Τά 'Εφετεία - πολιτικά, ποινικά, διοικητικά - είναι πάντοτε δευτεροβάθμια δικαστήρια, κατ' έξαίρεσιν δικάζοντα ύποθέσεις κατά πρώτον βαθμόν ή κατά πρώτον και τελευταίον.

δ) 'Εκ της έξετάσεως ή μή ύπ' αύτών της ουσίας των είς αύτά ύπαγομένων ύποθέσεων, είς **δικαστήρια ουσίας** και είς **δικαστήρια τύπου.** Πάντα τά άμέσως άνωτέρω αναφερόμενα δικαστήρια είναι δικαστήρια ουσίας. 'Εκ των τριών άνωτάτων δικαστηρίων, ό "Αρειος Πάγος είναι δικαστήριον τύπου, τό Συμβούλιον της 'Επικρατείας είναι δικαστήριον τύπου άλλά και ουσίας, όμοίως δέ και τό 'Ελεγκτικόν Συνέδριον περί έκάστου τούτων βλέπε κατωτέρω).

'Εξαιρετικά δικαστήρια άποκαλεί τό Σύνταγμα (άρθρον 48.Ι) τά ύπό του Προέδρου της Δημοκρατίας, είς την περίπτωσιν θέσεως είς έφαρμογήν του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας, συνιστώμενα δικαστήρια. **"Εκτακτα** δικαστήρια, δηλαδή έκ των ύστέρων είδικώς συνιστώμενα πρός έκδίκασιν ώρισμένης ύποθέσεως δικαστήρια, άπαγορεύονται ύπό του Συντάγματος (άρθρον 8).

"Εκαστον δικαστήριον έχει: α) την περιφέρειαν του δηλαδή την έδαφικήν περιοχήν, έπί της όποίας έκτείνεται ή δικαιοδοσία του, β) την έδραν του δηλαδή τό τόπον είς τόν όποίον τούτο λειτουργεί μονίμως, και γ) όρισμένον, διάφορον, άριθμόν δικαστών, άνάλογον πρός την περιφέρειαν του και την έκτασιν των ύπαγομένων είς αύτό ύποθέσεων, των όποίων προΐσταται ό πρόεδρος, και ένα τουλάχιστον γραμματέα. Αί συνεδριάσεις παντός δικαστηρίου - μέ μόνην έξαίρεσιν, διά νόμου, των δικαστηρίων ανηλίκων - είναι δημόσιαι, έκτός έάν δι' αποφάσεως τούτου κριθή ότι ή δημοσιότης πρόκειται νά είναι επιβλαβής είς τά χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν είδικοί λόγοι πρός προστασίαν του ιδιωτικού ή οικογενειακού βίου των διαδίκων. Κάθε δικαστική απόφασις πρέπει νά είναι είδικώς και έμπεριστατωμένως ήτιολογημένη. 'Η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται ύποχρεωτικώς, άνευ της όνομαστικής μνείας των μειοψηφούντων δικαστών.

Πολιτικά Δικαστήρια. Πολιτικά δικαστήρια είναι τά Εἰρηνοδικεῖα, τά Πρωτοδικεῖα - μονομελή και πολυμελή - τά 'Εφετεία και ό "Αρειος Πάγος. Εις την δικαιοδοσίαν των ύπάγονται ήμεδαποί και άλλοδαποί, έφ' όσον ύφίσταται άρμοδιότης 'Ελληνικού δικαστηρίου, δέν ύπάγονται δέ είς την δικαιοδοσίαν των οί άπολαύοντες έτεροδικίας άλλοδαποί πλήν ώς πρός ώρισμένας διαφοράς (άρθρον 3 και 29 Κώδικος Ποινικής Δικονομίας).

Την ίδρυσιν δευτεροβαθμίων δικαστηρίων, των έφετείων, ύπηγόρευσαν τό ένδεχόμενον τό πρωτοβάθμιον δικαστήριον, ένεκα άμαρτημάτων είτε των διαδίκων είτε του ιδίου, νά έπλανήθη είτε περί την όρθην έκτίμησιν των πραγμάτων είτε περί την άληθη έννοιαν ή την προσήκουσαν έφαρμογήν του νόμου και νά έξέδωσεν ούτω απόφασιν άδικον, και τό δίκαιον νά παρασχεθή είς τόν θεωρούντα έαυτόν άδικηθέντα διάδικον διά προσφυγής είς δικαστήριον συγκροτούμενον έκ δικαστών άνωτέρου βαθμού πρός άνόρθωσιν της άδικίας.

'Ο 'Οργανισμός των Δικαστηρίων, 1834 προέβλεπε νά ίδρυθούν «ούχί ολιγότερα των δύο, ούδέ ύπέρ τά τρία δικαστήρια έφετών». Διά διαφόρων όμως νόμων, ύπαγορευθέντων έν πολλοίς έκ του έκτοτε ύπερδιπλασιασμού του Κράτους, ίδρύθησαν βαθμιαίως 12 'Εφετεία, συμπεριλαμβανομένου του ίδρυθέντος, διά του Νόμου 662/1977, πρός άνακούφισιν του 'Εφετείου 'Αθηνών, 'Εφετείου Πειραιώς. Τά 'Εφετεία ταύτα είναι τά: 'Αθηνών, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης, Λαρίσης, Ναυπλίου, Πατρών, Κερκύρας, 'Ιωαννίνων - έδρεύοντα είς τάς όμωνύμους πόλεις - Κρήτης Αίγαίου, Θράκης και Δωδεκανήσου, έδρεύοντα άντιστοίχως είς Χανιά Σύρον, Κομοτηνήν και Ρόδον.

Την έκδίκασιν των είς την δικαιοδοσίαν των πολιτικών δικαστηρίων ύπαγομένων διαφορών ιδιωτικού δικαίου, κατανέμει μεταξύ των ό δικονομικός νόμος ορίζων ότι:

Εις την άρμοδιότητα των Εἰρηνοδικείων ύπάγονται: α) πάσαι αί είς χρήμα άποτιμηταί διαφοραί, ή άξία του άντικειμένου των όποίων δέν ύπερβαίνει τάς 30.000 δραχμάς, β) αί διαφοραί περί παραδόσεως του μισθίου και περί αποδόσεως τούτου, λόγω καθυστερήσεως του μισθώματος έκ δυστροπίας ή λήξεως του χρόνου της μισθώσεως, έφ' όσον τό συμπεφωνημένον μηνιαίον μίσθωμα δέν ύπερβαίνει τάς 3.000 δραχμάς, και γ) αί είς τό άρθρον 15 του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας αναφερόμεναι διαφοραί (των όποίων ή μνεία παραλείπεται έκ της πληθώρας των)

ἄνευ διακρίσεως τῆς ἀξίας τοῦ ἀντικειμένου των.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν μονομελῶν Πρωτοδικείων ὑπάγονται: α) πᾶσαι αἱ εἰς χρῆμα ἀποτιμηταὶ διαφοραί, ἡ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου, τῶν ὁποίων εἶναι ἀνωτέρα τῶν 30.000 δραχμῶν, δὲν ὑπερβαίνει ὅμως τὰς 250.000 δραχμὰς, καὶ β) αἱ εἰς τὰ ἄρθρα 16 καὶ 17 Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας ἀναφερόμεναι διαφοραὶ (τῶν ὁποίων ἡ μνεία παραλείπεται ἐκ τῆς πληθώρας των) καὶ ἂν ἡ ἀξία αὐτῶν ὑπερβαίνει τὰς 250.000 δραχμὰς.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν πολυμελῶν Πρωτοδικείων ὑπάγονται ὅλαι αἱ διαφοραὶ διὰ τὰς ὁποίας δὲν εἶναι ἁρμόδια τὰ Εἰρηνοδικεῖα καὶ τὰ μονομελῆ Πρωτοδικεῖα, καθὼς καὶ αἱ ἐφέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν Εἰρηνοδικείων τῆς περιφερείας των.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν Ἐφετείων ὑπάγονται αἱ ἐφέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν πολυμελῶν καὶ μονομελῶν Πρωτοδικείων.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπάγονται αἱ ἀναιρέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων παντὸς πολιτικοῦ δικαστηρίου.

Τὰ πολιτικὰ δικαστήρια συντίθενται νομίμως: **Τὸ Εἰρηνοδικεῖον:** ἐκ τοῦ Εἰρηνοδίκου καὶ τοῦ γραμματέως. **Τὸ Μονομελὲς Πρωτοδικεῖον:** ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ Πρωτοδικείου ἢ τοῦ παρ' αὐτοῦ ὁριζομένου πρωτοδίκου καὶ τοῦ γραμματέως. Τὸ **Πολυμελὲς Πρωτοδικεῖον:** ἐκ τριῶν πρωτοδικῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ προέδρου, καὶ ἐκ τοῦ γραμματέως. Τὸ **Ἐφετεῖον:** ἐκ τριῶν ἐφετῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ προέδρου καὶ ἐκ τοῦ γραμματέως, ἐκ πέντε δὲ ἐφετῶν μόνον ἐπὶ διαφορῶν ἐκ τοῦ ἄρθρου 17 τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1266/1972 «περὶ ἐκτελέσεως τῶν δημοσίων ἔργων» (ἄρθρον 7 Νόμου 733/1977). Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀνέκαθεν τὸ Ἐφετεῖον συνεκροτεῖτο ἐκ τριῶν ἐφετῶν ἐπὶ ὑποθέσεων ὡρισμένης κατηγορίας, κανονικῶς δὲ ἐδίκαζεν ὑπὸ πενταμελῆ σύνθεσιν. Ἡ παρουσία τοῦ εἰσαγγελέως εἰς τὰς ἐπὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων συνεδριάσεις τῶν ὡς ἄνω δικαστηρίων, κατέστη διὰ τοῦ ἄρθρου 4 τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 20-4-1926, μὴ ἀπαραίτητος Τὸ δικαίωμα ὅμως τούτου νὰ παρίσταται εἰς τὰς συνεδριάσεις αὐτὰς ὑφίσταται καθὼς ἐπίσης ἡ ὑποχρέωσις του παραστάσεως ἐνώπιον τῶν ἐκδικαζόντων, κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἐκουσίας δικαιοδοσίας, ὑποθέσεις δικαστηρίων, ὅταν εἶναι διάδικος, ὁπότε καὶ ἔχει δικαίωμα ἀσκήσεως ἐφέσεως κατὰ τῆς ἀποφάσεως.

Ὁ **Ἄρειος Πάγος,** δικάζει τὰς ὑπαγομένας εἰς αὐτὸν πολιτικὰς ὑποθέσεις συγκροτούμενος εἰς ὁλομέλειαν καὶ τρία τμήματα.Τὸ **δικαστήριον κακοδικίας** εἶναι εἰδικὸν πολιτικὸν δικαστήριον συσταθὲν εἰδικῶς πρὸς ἐκδίκασιν τῶν ἀγωγῶν κακοδικίας κατὰ δικαστικῶν λειτουργῶν. Τὸ ἄρθρον 99 τοῦ Συντάγματος ὁρίζει ὅτι τὸ δικαστήριον τοῦτο συγκροτεῖται ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὡς προέδρου αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἑνὸς συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας, ἑνὸς ἀρεοπαγίτου, ἑνὸς συμβούλου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, δύο τακτικῶν καθηγητῶν νομικῶν μαθημάτων τῶν Νομικῶν Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων τῆς Χώρας καὶ δύο δικηγόρων ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Ἀνωτάτου Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου τῶν δικηγόρων ὡς μελῶν, ὁριζομένων διὰ κληρώσεως. Ἐκ τῶν μελῶν τούτων ἐξαιρεῖται ἑκάστοτε τὸ ἀνῆκον εἰς τὸ σῶμα ἢ τὸν κλάδον τῆς δικαιοσύνης, ἐπὶ ἐνεργείας ἢ παραλείψεως λειτουργῶν τοῦ ὁποίου καλεῖται ν' ἀποφανθῇ τὸ δικαστήριον, ἐφ' ὅσον δὲ πρόκειται περὶ ἀγωγῆς κακοδικίας κατὰ μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἢ λειτουργῶν τῶν τακτικῶν διοικητικῶν δικαστηρίων, τοῦ δικαστηρίου προεδρεύει ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἡ ἀγωγὴ κακοδικίας κατὰ δικηγόρου, συμβολαιογράφου, διαιτητοῦ, δικαστικοῦ γραμματέως καὶ δικαστικοῦ κλητῆρος, ὑπάγεται εἰς τὸ κατὰ τὰς διατάξεις τῆς πολιτικῆς δικονομίας κατὰ τόπον ἁρμόδιον πολυμελὲς Πρωτοδικεῖον, δικάζον κατὰ τὴν τακτικὴν διαδικασίαν (ἄρθρον 73 Εἰσαγωγικοῦ Νόμου Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας.

Ποινικὰ Δικαστήρια. Ποινικὰ δικαστήρια εἶναι ὅλα τὰ ἔχοντα τὴν ἐξουσίαν κολασμοῦ τῶν ἀξιοποίνων πράξεων δικαστήρια. Τοιαύτην δὲ ἐξουσίαν ἔχουν: Τὰ Πταισματοδικεῖα, τὰ Πλημμελειοδικεῖα, τὰ Δικαστήρια Ἀνηλίκων, τὰ Ἐφετεῖα, τὰ Μικτὰ Ὁρκωτὰ Δικαστήρια, τὰ στρατιωτικὰ δικαστήρια (Στρατοδικεῖα-Ναυτοδικεῖα- Ἀεροδικεῖα), τὸ Δικαστήριον Εὐθύνης Ὑπουργῶν καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος. Τὰ ἐξ αὐτῶν συγκροτούμενα ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ ἐκ δικαστῶν μὴ ἐχόντων τὴν κατὰ τὸ Σύνταγμα ἰδιότητα τοῦ τακτικοῦ δικαστοῦ, εἶναι εἰδικὰ δικαστήρια. Τοιαῦτα εἶναι τὰ Μικτὰ Ὁρκωτὰ Δικαστήρια καὶ τὰ στρατιωτικὰ δικαστήρια. Πάντα τὰ λοιπὰ εἶναι τακτικὰ ποινικὰ δικαστήρια.

Τὰ στρατιωτικὰ δικαστήρια καὶ τὸ Δικαστήριον Εὐθύνης Ὑπουργῶν ἀσκοῦν **ἐξαιρετικὴν** ποινικὴν δικαιοδοσίας, ὡς κρίνοντα ὡρισμένας πράξεις τελεσθείσας παρ' ὡρισμένων προσώπων. Τὰ λοιπὰ τῶν ὡς ἄνω ποινικῶν δικαστηρίων ἀσκοῦν **κοινὴν** ποινικὴν δικαιοδοσίαν διακρινομένην εἰς **τακτικήν,** ἀσκουμένην δηλονότι ἐπὶ τῶν ὑπαιτίων παντὸς ἐγκλήματος καὶ εἰς **ἔκτακτον** παρασχεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς ὡρισμένην ἐξ αὐτῶν, εἴτε ὡς πρὸς ὡρισμένας ἀξιοποίνους πράξεις εἴτε ἐπὶ ὡρισμένην ἰδιότητα ἐχόντων ὑπαιτίων ἐγκλημάτων. Ἔκτακτον ποινικὴν δικαιοδοσίαν ἀσκοῦν: τὰ Δικαστήρια Ἀνηλίκων, τὰ Μικτὰ Ὁρκωτὰ Δικαστήρια, τὰ Ἐφετεῖα, ὅταν δικάζουν τὰ πλημμελήματα ὡρισμένων προσώπων (ἀρχιερέων, δικαστικῶν λειτουργῶν κλπ), καθὼς καὶ ὅταν δικάζουν τὰ ὑπὸ τῶν νόμων ὑπαχθέντα εἰς αὐτὰ κακουργήματα καὶ πολιτικὰ ἐγκλήματα, τὰ Πλημμελειοδικεῖα, ὅταν δικάζουν τὰ πταίσματα ὡρισμένων προσώπων.

Ὁ Ἄρειος Πάγος ἀσκεῖ **ἀκυρωτικὴν** δικαιοδοσίαν δηλαδὴ ἐλέγχει τὴν νομικὴν ὀρθότητα τῶν ἀποφάσεων τῶν ποινικῶν δικαστηρίων οὐσίας καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀναιρέσεως ἢ παραπέμπει τὴν ὑπόθεσιν πρὸς νέαν ὑπ' αὐτῶν ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεως ἢ προβαίνει ὁ ἴδιος εἰς τὴν προσήκουσαν ἐφαρμογὴν τοῦ παραβιασθέντος ποινικοῦ νόμου.

Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Ἑλληνικῶν ποινικῶν δικαστηρίων ὑπόκεινται πάντες οἱ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διαμένοντες ἡμεδαποὶ ἢ ἀλλοδαποί, διὰ τὰ ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους πραττόμενα παρ' αὐτῶν ἐγκλήματα. Δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των, οἱ ἀρχηγοὶ ξένων κρατῶν, οἱ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτῶν, τὸ προσωπικὸν τῆς διπλωματικῆς ἀντιπροσωπείας, τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, ὑπὸ τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὸν νόμον προϋποθέσεις (ἄρθρον 2 Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας) καὶ πάντα τὰ ἄλλα πρόσωπα, τὰ ἀπολαύοντα τοῦ προνομίου τῆς ἑτεροδικίας συνεπείᾳ τῶν μετ' ἄλλων κρατῶν συμβάσεων ἢ τῶν κοινῶς παραδεδεγμένων διεθνῶν ἐθίμων.

Ἡ καθ' ὕλην ἁρμοδιότης τῶν ποινικῶν δικαστηρίων καὶ ἡ σύνθεσίς των ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ δικονομικοῦ νόμου ὡς ἀκολούθως:

Τὸ **Πταισματοδικεῖον** δικάζει τὰ πταίσματα, ἐξαιρέσει τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν Πλημμελειοδικείων καὶ τοῦ Δικαστηρίου Ἀνηλίκων. Συντίθεται δὲ νομίμως ἐκ τοῦ πταισματοδίκου καὶ τοῦ γραμματέως.

Τὸ **Μονομελὲς Πλημμελειοδικεῖον** δικάζει α) τὰ πλημμελήματα, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ νόμος ἀπειλεῖ ποινὴν φυλακίσεως μέχρις ἑνὸς ἔτους ἢ χρηματικὴν ποινὴν οἱουδήποτε ποσοῦ, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν μικτῶν ὁρκωτῶν δικαστηρίων, τῶν ἐφετείων, τῶν δικαστηρίων ἀνηλίκων, τῶν πραττομένων ὑπὸ τοῦ Τύπου καὶ τῶν πλημμελημάτων πλαστογραφίας, μοιχείας καὶ ἐγκαταλείψεως ἐγκυμονούσης, β) τὰ εἰς βαθμὸν πλημμελήματος δασικὰ (πλὴν ἐμπρησμοῦ) καὶ ἀγροτικὰ ἀδικήματα καθὼς καὶ τὰ ἐγκλήματα τῶν νόμων «περὶ ἐπιταγῆς» καὶ «ἐπιβολῆς κυρώσεων κατὰ τῶν καθυστερούντων τὴν καταβολὴν καὶ τὴν ἀπόδοσιν εἰσφορῶν εἰς ὀργανισμοὺς Κοινωνικῆς Ἀσφαλίσεως καὶ γ) τὰς ἐφέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Πταισματοδικείου. Συντίθεται δὲ ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ Πρωτοδικείου ἢ τοῦ ὑπὸ τούτου ὁριζομένου πρωτοδίκου, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως.

Τὸ **Τριμελὲς Πλημμελειοδικεῖον** δικάζει: α) τὰ πλημμελήματα, ἐκτὸς τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν μικτῶν ὁρκωτῶν δικαστηρίων, τῶν ἐφετῶν, τοῦ μονομελοῦς πλημμελειοδικείου καὶ τοῦ δικαστηρίου τῶν ἀνηλίκων, β) τὰ πταίσματα τῶν ἀρχιερέων, νομαρχῶν, δικηγόρων καὶ δικαστικῶν λειτουργῶν, καὶ γ) τὰς ἐφέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τοῦ μονομελοῦς Πλημμελειοδικείου. Ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν πρωτοδικῶν ὁριζομένων ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Πρωτοδικείου, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως.

Τὸ **Μονομελὲς ἀνηλίκων** δικάζει: α) τὰ παρὰ τῶν ἀνηλίκων (12 ἕως 17 ἐτῶν) πραττόμενα ἐγκλήματα, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ τοῦ τριμελοῦς ἕως δικαζομένων καὶ β) τὰ εἰς τὴν ἕδραν τοῦ Πρωτοδικείου πραττόμενα παρ' ἀνηλίκων πταίσματα. Συντίθεται δὲ ἐκ τοῦ διορισθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου, ὡς δικαστοῦ ἀνηλίκων, πρωτοδίκου, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως.

Τὸ **Τριμελὲς ἀνηλίκων** δικάζει τὰ παρὰ ἀνηλίκων πραττόμενα ἐγκλήματα, διὰ τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Ποινικὸν Κώδικα ἐπιβλητέα ποινὴ περιορισμοῦ ἐντὸς σωφρονιστικοῦ καταστήματος εἶναι τοὐλάχιστον πέντε ἐτῶν. Συντίθεται δὲ ἐκ τοῦ πρωτοδίκου δικαστοῦ ἀνηλίκων, δύο ἀκόμη πρωτοδικῶν ὁριζομένων ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Πρωτοδικείου, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως.

Τὸ **Ἐφετεῖον ἀνηλίκων** δικάζει τὰς ἐφέσεις κατὰ τῶν τριμελῶν πλημμελειοδικίων δικαστηρίων ἀνηλίκων. Συντίθεται δὲ ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου ὁρισθέντος ἐφέτου-δικαστοῦ ἀνηλίκων, δύο ἐφετῶν ὁριζομένων ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Ἐφετείου, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως.

Τὸ **Ἐφετεῖον** δικάζει: α) τὰς ἐφέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τοῦ δικαστηρίου τῶν πλημμελειοδικῶν (τριμελοῦς), β) τὰ πλημμελήματα τῶν ἀρχιερέων, νομαρχῶν, δικηγόρων καὶ δικαστικῶν λειτουργῶν καὶ γ) σειρὰν κακουργημάτων ἀναφερομένων εἰς τὸ ἄρθρον ΙΙΙ τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας, καθὼς καὶ τὰ μέχρι τῆς ἰσχύος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ὑπαχθέντα εἰς αὐτὸ διὰ συντακτικῶν πράξεων, ψηφισμάτων καὶ εἰδικῶν νόμων, κακουργήματα καὶ πολιτικὰ ἐγκλήματα. Συντίθεται δὲ εἰς τὰς ὑπὸ στοιχεῖα α' καὶ β' περιπτώσεις ἐκ τριῶν ἐφετῶν, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως, εἰς κάθε δὲ ἄλλην περίπτωσιν ἐκ πέντε ἐφετῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ προέδρου, τοῦ εἰσαγγελέως καὶ γραμματέως.

Τὰ **Μικτὰ ὁρκωτὰ Δικαστήρια** δικάζουν τὰ κακουργήματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα, ἐξαιρέσει τῶν εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν ἐφετείων ὑπαγομένων κακουργημάτων καὶ τῶν μέχρι τῆς ἰσχύος τοῦ Συντάγματος ὑπαχθέντων εἰς αὐτά, κατὰ τὰ ἀμέσως ἀνωτέρω σημειούμενα, κακουργημάτων καὶ πολιτικῶν ἐγκλημάτων. Τὸ δικαστήριον τοῦτο συντίθεται, κατὰ τὸν ἰσχύοντα σήμερον νόμον, ἐξ ἑνὸς ἐφέτου, ὡς προέδρου, ὁριζομένου ὑπὸ τοῦ προέδρου-ἐφέτου καὶ τριῶν ἐνόρκων, Ἑλλήνων πολιτῶν, καὶ τῶν δύο φύλων,

ηλικίας 30 έως 70 ετών, κατοικούντων ή μονίμως διαμενόντων εις την έδραν του Πρωτοδικείου, απολαυόντων των πολιτικών των δικαιωμάτων και έχόντων απολυτήριον τούλάχιστον Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως.

Ο **Άρειος Πάγος,** ανώτερος όλων των ως άνω ποινικών δικαστηρίων, δικάζει τας κατά των αποφάσεων αυτών αναιρέσεις διά του ποινικού τμήματος αυτού ή της ολομελείας του, συντιθεμένων ως και κατά την υπό τούτου εκδίκασιν αναιρέσεων κατά των πολιτικών δικαστηρίων.

Το **Δικαστήριον Ευθύνης Υπουργών** ασκεί εξαιρετικήν ποινικήν δικαιοδοσίαν και συγκροτείται, κατά το άρθρον 86.Ι του Συντάγματος, εκ του προέδρου του Αρείου Πάγου, ως προέδρου, και 12 δικαστών, κληρουμένων υπό του Προέδρου της Βουλής εις δημοσίαν συνεδρίασιν εξ απάντων των προ της κατηγορίας διωρισμένων αρεοπαγιτών και προέδρων εφετών.

Ο εισαγγελεύς. Εις τα προς διαχείρισιν της πολιτικής δικαιοσύνης συσταθέντα διά του οργανισμού των δικαστηρίων και συμβολαιογραφίων του 1834, δικαστήρια, τα επιφορτισμένα συγχρόνως με την διαχείρισιν της ποινικής δικαιοσύνης, καθιδρύθη δικαστική αρχή ανεξάρτητος πάσης άλλης αρχής και αυτού του δικαστηρίου, παρά το οποίον είναι κατεστημένη, ή Εισαγγελία, της οποίας προΐσταται ο εισαγγελεύς. Κατά τον ανωτέρω Οργανισμόν, ο εισαγγελεύς εκπροσωπεί ενώπιον του δικαστηρίου τον νόμον και την δημοσίαν τάξιν, όχι δε το Δημόσιον, και χρεωστεί να επαγρυπνή επί των υπαρχόντων νόμων και διαταγμάτων, να φροντίζη περί της εκτελέσεως των πολιτικών και ποινικών αποφάσεων και όσάκις το κοινόν συμφέρον απαιτεί, να λαμβάνη πρόσφορα μέτρα. Ο εισαγγελεύς όφείλει να παρευρίσκεται εις τας δημοσίας συνεδριάσεις του δικαστηρίου, παρά το οποίον είναι κατεστημένος, όλαι δε αι εν απουσία του γενόμεναι αποφάσεις λογίζονται άκυροι και μη υφιστάμεναι. Έχει, εις την περιφέρειαν του, την διεύθυνσιν του όλου ανακριτικού έργου και ιδίως της προδικασίας, και την υπερτάτην επιτήρησιν όλων των δικαστικών υπαλλήλων και υπηρετών, των συμβολαιογράφων και των κλητήρων. Πλείστα άλλα καθήκοντα ανατίθενται εις αυτόν υπό του οργανισμού και νόμων, μεταξύ δε τούτων είναι και ή άσκησις της ποινικής διώξεως κατά του υπόπτου τελέσεως εγκλήματος εις την περιφέρειαν του Πρωτοδικείου παρά το οποίον υπηρετεί.

Ο εισαγγελεύς και οι επικουρούντες αυτόν εις το έργον του άντισαγγελείς άσκούν δικαστικήν εξουσίαν περιλαμβανόμενοι εις τους «δικαστικούς λειτουργούς» περί της καταστάσεως των οποίων διαλαμβάνουν τα άρθρα 88 έως 91 του ισχύοντος Συντάγματος. Διαφέρουν δε των τακτικών δικαστών κατά το ότι δεν εκφέρουν, ως οι τελευταίοι, την δικαιοδοτικήν κρίσιν του δικαστηρίου, αλλά μόνον γνώμην περί του ποία πρέπει να είναι ή κρίσις αύτη. Μεταξύ όλων των επί της εισαγγελίας υπάρχει ιεραρχική υπαλληλία και εξάρτησις, του ιεραρχικού δε τούτου όλου προΐσταται ο εισαγγελεύς του Αρείου Πάγου.

Σήμερον ή παρουσία του εισαγγελέως εις τας επί πολιτικών υποθέσεων συνεδριάσεις των Πρωτοδικείων και Εφετείων, δεν είναι απαραίτητος. Η Πολιτική δε Δικονομία προσδιορίζει τας περιπτώσεις, κατά τας οποίας το δικαστήριον ακροάται του εισαγγελέως εις πολιτικάς υποθέσεις, και κατά τας οποίας ο εισαγγελεύς παρίσταται ως ένάγων.

Ο Εισαγγελεύς του Αρείου Πάγου παρίσταται υποχρεωτικώς εις όλας τας δημοσίας συνεδριάσεις, επί πολιτικών ή ποινικών υποθέσεων, του Αρείου Πάγου. Μετέχει μετά ψήφου εις το Ανώτατον Δικαστικόν Συμβούλιον της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης και την, επί προσφυγής του παραλειφθέντος δικαστικού λειτουργού ή διαφωνίας του υπουργού, συνερχομένην ολομέλειαν του Αρείου Πάγου, προεδρεύων και των δύο είς την περίπτωσιν απουσίας ή κωλύματος του Προέδρου του Αρείου Πάγου. Ενεργεί επιθεώρησιν και των τακτικών δικαστών. Εγείρει, παραλλήλως με τον υπουργόν της Δικαιοσύνης, την πειθαρχικήν άγωγήν κατά των εφετών και προέδρων εφετών και κατά των άντιστοίχων τούτων εισαγγελικών. Δικαιούται ν' άσκήση αναίρεσιν κατά των αποφάσεων των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων ουσίας και αναίρεσιν υπέρ του νόμου.

Οι εισαγγελείς επιθεωρούνται και υπό ανωτέρων κατά βαθμόν εισαγγελέων, την δε πειθαρχικήν άγωγήν κατά των από του βαθμού του προέδρου πρωτοδικών και κάτω, και των άντιστοίχων εισαγγελικών, εγείρει ο εισαγγελεύς των εφετών. Ο εισαγγελεύς δικαιούται ν' άσκήση έφεσιν και αναίρεσιν κατά των ποινικών αποφάσεων του δικαστηρίου παρά το οποίον υπηρετεί και κατά των πολιτικών αποφάσεων όταν παρίσταται ενώπιον του ως ενάγων.

Η δράσις του εισαγγελέως επί των ποινικών υποθέσεων, τείνει εις τον μόνον σκοπόν εις τον οποίον τείνει και ή δράσις του δικαστού της υποθέσεως, δηλαδή εις την εξακρίβωσιν της ενοχής ή αθωότητος του παρ' αυτού διωχθέντος ως υπόπτου τελέσεως του εγκλήματος.

Τα Στρατιωτικά Δικαστήρια. Στρατιωτικά δικαστήρια είναι τα Στρατοδικεία, Ναυτοδικεία και τα Αεροδικεία. Εις την δικαιοδοσίαν αυτών υπάγονται αι αξιόποινοι πράξεις των στρατιωτικών των τριών όπλων, εκτός των υπό των νόμων υπαχθέντων εις τα κοινά ποινικά δικαστήρια, δεν δύναται δε να υπαχθούν εις αυτά ιδιώται κατά ρητήν συνταγματικήν επιταγήν (άρθρον 96.4 α). Τα δικαστήρια ταύτα δικάζουν ως δικαστήρια ουσίας συντιθέμενα εκ στρατιωτικών δικαστικών συμβούλων και εκ μαχίμων αξιωματικών, όπως ο νόμος ορίζει. Το ισχύον Σύνταγμα (άρθρον 96.5) απαιτεί όπως τα δικαστήρια ταύτα συγκροτούνται κατά πλειοψηφίαν εκ μελών του δικαστικού σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων, περιβαλλομένων υπό των κατά το άρθρον 87 παράγραφος Ι αυτού εγγυήσεων λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας.

Υπέρ τα δικαστήρια ταύτα είναι το Αναθεωρητικόν Δικαστήριον, το οποίον δικάζει ως δικαστήριον ουσίας τας εφέσεις κατά των αποφάσεων των δικαστηρίων τούτων και ως ακυρωτικόν τας αιτήσεις αναθεωρήσεως κατά των αποφάσεων τούτων. Τα ως άνω δικαστήρια καλούνται **τακτικά** προς διάκρισιν από τα συνιστώμενα εις την περίπτωσιν θέσεως εις εφαρμογήν του νόμου πολιορκίας **έξαιρετικά** δικαστήρια, κατά το άρθρον 48.Ι του Συντάγματος.

Ο Άρειος Πάγος. Προς διαχείρισιν της πολιτικής δικαιοσύνης ιδρύθη, κατά τον Οργανισμόν των Δικαστηρίων, διά του από 16/29 Οκτωβρίου 1834 Βασιλικού Διατάγματος, μετά των λοιπών δικαστηρίων, και ένα ανώτατον πάντων με έδραν την «καθέδραν» της Κυβερνήσεως, εις το οποίον εδόθη το όνομα Άρειος Πάγος. Η ίδρυσις του δικαστηρίου τούτου εκρίθη επιβαλλομένη, εκ της ανάγκης, κατά την φράσιν του Μάουερ, «να θέση τάξιν εις την χαώδη κατάστασιν του δικαίου εν χώρα ένθα ουδείς γνωρίζει τι το ισχύον δίκαιον, διά το άγνωστον των πηγών και της ποικιλίας αυτών», και προς ομοιόμορφον εφαρμογήν των νόμων και ακύρωσιν των εις αυτούς αντιτιθεμένων αποφάσεων των κατωτέρων δικαστηρίων. Η ονομασία του δε προήλθε εκ του παρά την Ακρόπολιν ημιβραχώδους λόφου, επί του οποίου συνεδρίαζεν ή **ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ Βουλὴ** ἢ τὸ **ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ Δικαστήριον** από των μυθικών χρόνων, και ο οποίος λόφος (πάγος) ωνομάσθη Άρειος, κατά την επικρατεστέραν γνώμην, εκ των Αρών, θεαινών της κατάρας, των οποίων ιερόν έκειτο υπό τον λόφον, ώστε «Άρειος Πάγος» σημαίνει «Λόφος Αρᾶς».

Η δικαιοδοσία την οποίαν ήσκει το εις Άρειον Πάγον δικαστήριον εις τας αρχαίας Αθήνας, ήτο όλως διάφορος προς την δικαιοδοσίαν του προσλαβόντος την προσωνυμίαν του, μετά τόσους αιώνας, ανωτάτου δικαστηρίου της σήμερον, του Αρείου Πάγου, ιδρυθέντος εις την Ελλάδα κατά μίμησιν του Γαλλικού COUR DE CASSATION, ως ανώτατον δικαστήριον, το οποίον «ουδέποτε αποφαίνεται επί πραγματικών γεγονότων, αλλά πάντοτε μόνον επί νομικών θεμάτων».

Τα της δικαιοδοσίας, λειτουργίας και της ενώπιον του δικαστηρίου τούτου διαδικασίας, έρρυθμίσθησαν διά του οργανισμού των δικαστηρίων, ο οποίος εξεδόθη εις Ναύπλιον την 21.1/2.2.1834 και ήρχισε να ισχύη από της 25ης Ιανουαρίου 1835, όταν ήρχισε και ή λειτουργία των συσταθέντων δικαστηρίων. Το προσωπικόν του Αρείου Πάγου διωρίσθη διά του από ΙΙ.Ι.1835 Βασιλικού Διατάγματος. Πρώτος Πρόεδρος αυτού διωρίσθη ο εις Ναύπλιον τότε δικηγόρος Χριστόδουλος Κλωνάρης, εισαγγελεύς ο Ανδρέας Πάϊκος, αρεοπαγίται οι Α. Πολυζωίδης, Γ. Αθανασίου, Ι. Σωμάκης, Α. Λόντος, Γ. Δέφερ και Δ. Σκορδίλης και γραμματεύς ο Γ. Ισχόμαχος. (Εις το τέλος του άρθρου παρατίθεται πίναξ των από της συστάσεως μέχρι σήμερον προέδρων και εισαγγελέων του Αρείου Πάγου)

Τα της συνθέσεως του Αρείου Πάγου - αποτελουμένου κατά τον ιδρυτικόν αυτού νόμον, εξ 1 προέδρου, 1 αντιπροέδρου, 5 δικαστών, 1 παρέδρου, 1 εισαγγελέως, 1 αντεισαγγελέως και 1 γραμματέως - καθώς και τα της λειτουργίας αυτού και της παρ' αυτώ εισαγγελίας, ετροποποιήθησαν διά μεταγενεστέρων νόμων. Κατά την ισχύουσαν σήμερον (1980) νομοθεσίαν ο Άρειος Πάγος αποτελείται εξ ενός Προέδρου, πέντε αντιπροέδρων και τεσσαράκοντα αρεοπαγιτών, ή δε παρ' αυτώ εισαγγελία εξ ενός εισαγγελέως και επτά αντεισαγγελέων.

Αποστολή του Αρείου Πάγου είναι ή άκύρωσις των αποφάσεων των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, των εκδικασάντων την ουσίαν των υποθέσεων, όταν ταύτα παρεβίασαν, διά ψευδούς ερμηνείας ή εσφαλμένης εφαρμογής, τον ουσιαστικόν νόμον ή ηθέτησαν ωρισμένας ουσιώδεις διαδικαστικάς διατάξεις. Ο αμιγής όμως χαρακτήρ του Αρείου Πάγου, ως **ακυρωτικού** δικαστηρίου, διεφθάρη ουσιωδώς διά διαφόρων μεταγενεστέρων νόμων, οι οποίοι προσέδωσαν εις αυτόν εν πολλοίς τον χαρακτήρα τριτοβαθμίου δικαστηρίου ουσίας, όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι, κατά τα σήμερον ισχύοντα, ο Άρειος Πάγος μόνον εάν άνήρεσε την απόφασιν διά παραβίασιν των περί αρμοδιότητος διατάξεων παραπέμπει την υπόθεσιν εις το αρμόδιον δικαστήριον, άναιρών δε δι' οιονδήποτε άλλον λόγον δύναται να κρατήση την υπόθεσιν και να επιληφθή της εκδικάσεως αυτής, εις την περίπτωσιν δε καθ' ήν δεν ήθελε κρατήσει αυτήν, παραπέμπει την εκδίκασιν της εις το υπό του κανονισμού του οριζόμενον τμήμα του, δύναται δε να παραπέμψη την υπόθεσιν εις άλλο ισόβαθμον και όμοειδές δικαστήριον προς το δικαστήριον ποϋ εξέδωσε την αναιρεθείσαν απόφασιν μόνον άν άνήρεσε δι' ωρισμένους λόγους.

Προς εκδίκασιν των υπαγομένων εις αυτόν υποθέσεων, ο Άρειος Πάγος συγκροτείται εις τρία πολιτικά και ένα ποινικόν τμήμα και εις ολομέλειαν. Διά την νόμιμον συγκρότησιν εκάστου τμήματος απαιτείται ή συμμετοχή επτά μελών αυτού, συμπεριλαμβανομένου του προέδρου ή αντιπροέδρου και ή παρουσία του

Εἰσαγγελέως ἢ ἀντισαγγελέως καὶ τοῦ γραμματέως. Ἡ ὁλομέλεια συγκροτεῖται ἐκ τοῦ συνόλου τῶν μελῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ πάντως ὄχι ὀλιγοτέρων τῶν 11, τοῦ εἰσαγγελέως ἢ ἀναπληρωτοῦ του καὶ τοῦ γραμματέως τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν πολιτικῶν τμημάτων ὑπάγονται: α) αἱ αἰτήσεις ἀναιρέσεως κατ' ἀποφάσεων πολιτικῶν δικαστηρίων καὶ β) πᾶσα ἄλλη κατὰ τὴν πολιτικὴν δικονομίαν ἢ ἀστικοὺς δικονομικοὺς νόμους ὑπόθεσις τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ Ἀρείου Πάγου. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ποινικοῦ τμήματος ὑπάγονται: α) αἱ αἰτήσεις ἀναιρέσεως κατ' ἀποφάσεων καὶ βουλευμάτων τῶν ποινικῶν δικαστηρίων καὶ β) κάθε ἄλλη κατὰ τὴν ποινικὴν δικονομίαν ἢ ἄλλους νόμους ὑπόθεσις τοῦ Ἀρείου Πάγου, μὴ ὑπαχθεῖσα εἰς τὰ πολιτικὰ τμήματα. Εἰς τὴν ὁλομέλειαν ὑπάγονται: α) αἱ αἰτήσεις ἀναιρέσεως ὑπὲρ τοῦ νόμου, β) αἱ αἰτήσεις ἀναιρέσεως αἱ παραπεμπόμεναι εἰς αὐτὴν διὰ κοινοῦ πρακτικοῦ τοῦ προέδρου καὶ εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου ἢ ὑπὸ ἑνὸς τῶν τμημάτων, καὶ γ) ἡ ἄρσις τῆς διαφωνίας εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ τμῆμα εἰς τὸ ὁποῖον παρεπέμφθη, μετ' ἀναίρεσιν, ἡ ὑπόθεσις πρὸς περαιτέρω ἐκδίκασιν, ἐξεδήλωσε γνώμην ἐπὶ τοῦ νομικοῦ ζητήματος διαφέρουσαν τῆς γνώμης τῆς ἀναιρετικῆς ἀποφάσεως.

Διοικητικὰ Δικαστήρια. Διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῶν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν φορολογικῶν νόμων διαφορῶν συνέστησαν, διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 3845/1958, φορολογικὰ Πρωτοδικεῖα καὶ Ἐφετεῖα, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Τὰ δικαστήρια ταῦτα κατέστησε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 ἁρμόδια διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῶν διοικητικῶν διαφορῶν οὐσίας, ὀνομάσαν αὐτὰ τακτικὰ διοικητικὰ δικαστήρια εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ὑπαχθοῦν, ἐντὸς τασσομένης τακτικῆς προθεσμίας ὅλαι αἱ διοικητικαὶ διαφοραὶ οὐσίας, συμπεριλαμβανομένων τῶν κατὰ ἰσχὺν τοῦ Συντάγματος ὑπαγομένων εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια. Ἡ ὀνομασία των ὡς τακτικῶν ἐγένετο πρὸς διάκρισίν των ἀπὸ τά, ὑπὸ τὰ προηγούμενα Συντάγματα, συσταθέντα δι' εἰδικῶν νόμων διάφορα εἰδικὰ δικαστήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνετέθη ἡ ἐκδίκασις ὡρισμένων διοικητικῶν διαφορῶν οὐσίας.

Τὰ διοικητικὰ Πρωτοδικεῖα - διακρινόμενα, ὅπως καὶ τὰ πολιτικά, εἰς μονομελῆ καὶ πολυμελῆ - εἶναι πρωτοβάθμια δικαστήρια, δηλαδὴ δικάζουν τὰς διοικητικὰς διαφορὰς εἰς πρῶτον, κατὰ κανόνα, βαθμόν, διότι εἰς μερικὰς περιπτώσεις δικάζουν κατὰ πρῶτον καὶ τελευταῖον βαθμόν. Τὰ Ἐφετεῖα εἶναι βασικῶς δευτεροβάθμια δικαστήρια δικάζοντα τὰς κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν Πρωτοδικείων ἐφέσεις. Ἐπὶ ὡρισμένων ὅμως ὑποθέσεων τὰ Ἐφετεῖα δικάζουν εἰς πρῶτον βαθμόν, ἡ ἀπόφασις των δὲ ὑπόκειται εἰς ἔφεσιν ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. Τὸ Πρωτοδικεῖον, μονομελὲς καὶ πολυμελές, συντίθεται νομίμως, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχον πολιτικὸν Πρωτοδικεῖον. Τὸ Ἐφετεῖον συντίθεται ἐκ τριῶν ἐφετῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ προέδρου, καὶ ἐκ τοῦ γραμματέως, ἐπὶ τῶν ἐκδικαζομένων ὅμως ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τὸν Νόμον 702/1977, εἰς πρῶτον βαθμὸν ὑποθέσεων, προεδρεύεται ὑπὸ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας. Τὸ Ἐφετεῖον συντίθεται ἐκ πέντε ἐφετῶν ἐπὶ ὑποθέσεων ἰδιαιτέρας σοβαρότητος.

Τὸ διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον συνεδριάζει καὶ ἐκτὸς τῆς ἕδρας του καὶ μάλιστα τὸ μὲν πολυμελὲς εἰς τόπον ὅπου ἑδρεύει πολιτικὸν Πρωτοδικεῖον, τὸ δὲ μονομελὲς εἰς ἕδραν Εἰρηνοδικείου.

Σήμερον λειτουργοῦν εἰς ὁλόκληρον τὸ Κράτος 7 διοικητικὰ Ἐφετεῖα, τὰ Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης, Πατρῶν, Λαρίσης, Κομοτηνῆς καὶ Χανίων, ἑδρεύοντα εἰς τὰς ὁμωνύμους πόλεις, καὶ 25 πρωτοδικεῖα. Τὰ δικαστήρια ταῦτα πλαισιώνονται ἀπὸ 18 προέδρους ἐφετῶν 69 ἐφέτας, 46 προέδρους πρωτοδικῶν, 159 πρωτοδίκας καὶ 86 παρέδρους.

Ὑπὲρ τὰ δικαστήρια ταῦτα εἶναι τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάγονται αἱ αἰτήσεις ἀναιρέσεως κατὰ τῶν τελεσιδίκων ἀποφάσεων αὐτῶν. Εἰς τὰ παρὰ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας Ἀνώτατον Δικαστικὸν Συμβούλιον τῆς Διοικητικῆς Δικαιοσύνης καὶ πειθαρχικὰ συμβούλια ὑπάγονται τὰ τῆς προαγωγῆς κλπ καὶ τὰ τῆς πειθαρχικῆς διώξεως πάντων τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν τῶν τακτικῶν διοικητικῶν δικαστηρίων οὐσίας μὲ μόνην ἐξαίρεσιν τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἐπικρατείας, ὁ ὁποῖος ὡς ἔχων βαθμὸν Προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ὑπάγεται πειθαρχικῶς εἰς τὸ κατὰ τὸ ἄρθρον 91 τοῦ Συντάγματος Ἀνώτατον Πειθαρχικὸν Συμβούλιον.

Γενικὸς Ἐπίτροπος τῆς Ἐπικρατείας. Γενικὸς Ἐπίτροπος τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης διορίζεται, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας ἢ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ἢ ἐπὶ τριετίαν εἰσαγγελεὺς ἐφετῶν ἢ πρόεδρος φορολογικοῦ ἐφετείου ἢ ἀντεπίτροπος. Ὁ ἐπίτροπος οὗτος παρακολουθεῖ καὶ ἐλέγχει τὴν λειτουργίαν τῶν φορολογικῶν δικαστηρίων ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐπικρατείας, ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς ὀρθῆς ἐφαρμογῆς τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας, ἐπιβλέπει καὶ παρακολουθεῖ τὰς ἐργασίας ἁπάντων τῶν φορολογικῶν δικαστηρίων οὐσίας. Ἀσκεῖ ἐποπτείαν ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς γραμματείας, εἰσηγῆται πρὸς τὸν Ὑπουργὸν μέτρα καλυτέρας ἐφαρμογῆς τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας καὶ βελτιώσεως τῆς λειτουργίας τῶν φορολογικῶν δικαστηρίων, δικαιοῦται νὰ ζητήσῃ τὴν ὑπὲρ τοῦ νόμου ἀναίρεσιν πάσης ἀποφάσεως φορολογικοῦ δικαστηρίου, δύναται νὰ παρίσταται κατὰ τὰς δημοσίας συνεδριάσεις οἱουδήποτε φορολογικοῦ δικαστηρίου καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, δικάζοντος φορολογικὰς ὑποθέσεις, μὴ μετέχων τῆς συνθέσεως τοῦ δικαστηρίου, καὶ νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὴν συζήτησιν, νὰ ἀγορεύῃ, ἐν τέλει, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νόμου. Προσέρχεται κατὰ τὰς συνεδριάσεις τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου τῆς Διοικητικῆς Δικαιοσύνης, καλούμενος ὑπὸ τοῦ Προέδρου, καὶ εἰσηγεῖται τὰ πρὸς συζήτησιν θέματα, ἐκφέρων συμβουλευτικὴν γνώμην. Παρὰ τὸν Γενικὸν Ἐπίτροπον ὑπάρχουν δύο ἀντεπίτροποι ἐπικουροῦντες αὐτὸν εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων του. Ὁ ἀντεπίτροπος ἔχει βαθμὸν δικαστοῦ ἢ προέδρου δευτεροβαθμίου φορολογικοῦ δικαστηρίου.

Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας. Ὡς πρόδρομος τοῦ σημερινοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον, διὰ τοῦ ἀπὸ 18-9-1835 Διατάγματος, - κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ εἰς Γαλλίαν Ἀνακτοβουλίου — CONSEIL DU ROI, προδρόμου τοῦ μετέπειτα CONSEIL D'ETAT - ἀνωτάτη ἀρχή, ὡς συμβουλευτικὴ τοῦ μονάρχου καὶ ὡς ἀνώτατον δικαιοδοτικὸν ὄργανον ἁρμόδιον ἐπὶ ὡρισμένων διοικητικῶν διαφορῶν οὐσίας, ἀρχὴ ἡ ὁποία κατηργήθη διὰ τοῦ ἄρθρου 102 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844. Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἱδρύθη, διὰ τοῦ ἄρθρου 83 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, σῶμα συμβουλευτικὸν «πρὸς παρασκευὴν καὶ βάσανον τῶν νομοσχεδίων», τὸ ὁποῖον σῶμα κατηργήθη διὰ τοῦ Νόμου PIB/1865, ἐκδοθέντος βάσει τῆς διατάξεως τοῦ Συν/τος τούτου ἡ ὁποία ἐπέτρεπε τὴν διὰ νόμου ἀναθεώρησιν τῶν περὶ τοῦ ἐν λόγω σώματος διατάξεών του.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 εἶναι τὸ κατ' οὐσίαν ἱδρυτικὸν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ὑπὸ τὴν σημερινήν του μορφήν, τοῦ ἀνωτάτου διοικητικοῦ δικαστηρίου, τοῦ τεταγμένου εἰς τὴν ἐξασφάλισιν καὶ παραφυλακὴν τῆς νομιμότητος εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, διότι τὸ Σύνταγμα τοῦτο ὑπήγαγε εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας τὰς ὑπὸ στοιχείας β' ἕως δ' περιπτώσεις ἁρμοδιότητος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου 95 τοῦ ἰσχύοντος σήμερον Συντάγματος. Τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας ὅμως τοῦ Συντάγματος τούτου δὲν ἐλειτούργησε ὡς μὴ ἐκδοθέντος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Διατάγματος τοῦ περὶ αὐτοῦ νόμου 290/1914.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927 εἰς τὰ ἄρθρα 102-105 αὐτοῦ, προέβλεψε περὶ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας μὲ ἁρμοδιότητας τὰς παρεχομένας εἰς αὐτὸ ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911, ἐκδοθέντος δὲ τοῦ ὀργανικοῦ περὶ τοῦ Συμβουλίου τούτου νόμου 3713/1928 ἐγένετο εἰς τὸ Ἴλιον Μέλαθρον τὴν 17ην Μαΐου 1929 ἡ πανηγυρικὴ ἔναρξις τῆς λειτουργίας αὐτοῦ ὑπὸ πρῶτον πρόεδρον τὸν Κ. Ρακτιβὰν. (Εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος ἄρθρου παρατίθεται πίναξ τῶν προέδρων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ μέχρι σήμερον).

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 προέβλεπε περὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας μὲ ἁρμοδιότητας τῶν Συνταγμάτων 1911 καὶ 1927 καὶ ἐπὶ πλέον τὴν ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων τοῦ στοιχείου α' τοῦ ἄρθρου 95 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ἁρμοδιότητα, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1968.

Κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀνήκουν ἰδίως: α) ἡ κατ' αἴτησιν ἀκύρωσις τῶν ἐκτελεστῶν πράξεων τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, δι' ὑπέρβασιν ἐξουσίας ἢ παράβασιν νόμου, β) ἡ κατ' αἴτησιν ἀναίρεσις τῶν τελεσιδίκων ἀποφάσεων τῶν διοικητικῶν δικαστηρίων, δι' ὑπέρβασιν ἐξουσίας ἢ παράβασιν νόμου, γ) ἡ ἐκδίκασις τῶν κατὰ τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους ὑποβαλλομένων εἰς αὐτὸ διοικητικῶν διαφορῶν οὐσίας, καὶ δ) ἡ ἐπεξεργασία πάντων τῶν κανονιστικοῦ χαρακτῆρος διαταγμάτων.

Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἔχει σήμερον (Νομοθετικὸ Διάταγμα 170/1973 καὶ Νόμος 702/1977) ἕνα Πρόεδρον, 4 ἀντιπροέδρους, 25 συμβούλους, 32 παρέδρους καὶ 40 εἰσηγητάς, ἀντιστοιχοῦντας βαθμολογικῶς πρὸς τοὺς τῆς τακτικῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀντιπροέδρους αὐτοῦ, ἀρεοπαγίτας, ἐφέτας καὶ πρωτοδίκας. Ἐκ τοῦ ἄνω δικαστικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας τακτικοὶ δικασταὶ εἶναι μόνον ὁ πρόεδρος, ἀντιπρόεδροι καὶ οἱ σύμβουλοι. Οἱ πάρεδροι ἔχουν μόνον γνώμην ἢ ψῆφον συμβουλευτικήν, οἱ εἰσηγηταὶ δὲ εἶναι βοηθοὶ τῶν συμβούλων καὶ παρέδρων καὶ δὲν μετέχουν τῶν συνεδριάσεων τοῦ δικαστηρίου. Εἰσαγγελικὴ ἀρχὴ δὲν ὑφίσταται εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας.

Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἀσκεῖ τὰς ἁρμοδιότητας του διὰ τῆς ὁλομελείας καὶ τεσσάρων τμημάτων. Ἡ ὁλομέλεια συγκροτεῖται ὡς δικαστήριον ἐκ τοῦ προέδρου, δέκα τοὐλάχιστον συμβούλων καὶ δύο παρέδρων, παρισταμένου καὶ τοῦ γραμματέως, προσερχομένων δὲ τυχὸν πλειόνων συμβούλων ἀποχωρεῖ ὁ νεώτερος τούτων πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀριθμοῦ περιττοῦ. Εἰς τὸ Συμβούλιον ἡ ὁλομέλεια συντίθεται ἐκ τοῦ συνόλου τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ πάντως ἐκ τοῦ ἡμίσεως τοὐλάχιστον πλέον ἑνὸς καὶ πάντοτε περιττοῦ ἀριθμοῦ.

Ἕκαστον Τμῆμα συντίθεται ἐκ τοῦ προέδρου αὐτοῦ, 4 συμβούλων, 2 παρέδρων καὶ τοῦ γραμματέως. Σύνθεσις τῶν τμημάτων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐκ 3 μελῶν καὶ 2 παρέδρων δύναται νὰ θεσπισθῇ διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος ἐκδιδομένου κατόπιν προτάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης μετὰ σύμφωνον γνώμην τῆς ὁλομελείας αὐτοῦ.

Ἡ ὁλομέλεια εἶναι ἁρμοδία: α) ἐπὶ πάσης ὑποθέσεως εἰσαγομέ-

νης εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Προέδρου λόγω μεγαλυτέρας σπουδαιότητος καὶ ἰδίως ἐπὶ θεμάτων γενικωτέρας σημασίας, β) ἐπὶ ζητήματος ἢ ὑποθέσεως παραπεμφθείσης εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ προαναφερθέντος λόγου δι' ἀποφάσεως τοῦ τμήματος καὶ γ) ἐπὶ ὑποθέσεως παραπεμφθείσης εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ τμήματος τοῦ διαφωνοῦντος ὡς πρὸς τὴν περὶ ἁρμοδιότητος αὐτοῦ γνώμην τοῦ παραπέμψαντος εἰς αὐτὸ τὴν ὑπόθεσιν ἄλλου τμήματος. Τὰ Τμήματα εἶναι ἁρμόδια πρὸς ἐκδίκασιν τῶν εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ὑπαγομένων, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὑποθέσεων.

Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον. Τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον τὸ ὁποῖον συνεστήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 29.9/9.10.1833 Βασιλικοῦ Διατάγματος ὡς «ἀνωτάτη, ὡς πρὸς τὸ διοικητικόν, ἐλεγκτικὴ ἀρχή... ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης Γραμματείας» καὶ λειτουργεῖ συνεχῶς ἔκτοτε, περιλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ 1975 μεταξὺ τῶν ἀσκούντων τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν ὀργάνων, εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς τακτικὸν διοικητικὸν δικαστήριον μὲ εἰδικὴν ἁρμοδιότητα καθοριζομένην ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Συντάγματος.

Εἰς τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον, ὡς ἀνώτατον διοικητικὸν δικαστήριον - παραλλήλως πρὸς τὸν χαρακτῆρα του ὡς ἀνωτάτης διοικητικῆς ἀρχῆς - ἀνήκουν α) ἡ ἐκδίκασις ἐνδίκων μέσων ἐπὶ διαφορῶν ἐξ ἀπονομῆς συντάξεων, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν λογαριασμῶν ἐν γένει, καὶ β) ἡ ἐκδίκασις ὑποθέσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν εὐθύνην τῶν δημοσίων πολιτικῶν ἢ στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων, ὡς καὶ τῶν ὑπαλλήλων τῶν ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἢ ἄλλων νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου, ὁ ἔλεγχος τῶν δαπανῶν τῶν ὁποίων ὑπάγεται δι' εἰδικῶν νόμων εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου διὰ πᾶσαν ζημίαν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ Κράτος ἢ τοὺς ἀνωτέρω ὀργανισμοὺς καὶ νομικὰ πρόσωπα ἐκ δόλου ἢ ἀμελείας.

Τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον ἀποτελεῖται σήμερον ἐξ ἑνὸς Προέδρου, τριῶν ἀντιπροέδρων δέκα ἑπτὰ συμβούλων, ἀποτελούντων τοὺς τακτικοὺς δικαστὰς αὐτοῦ καὶ ἀντιστοιχούντων βαθμολογικῶς εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοὺς ἀντιπροέδρους καὶ τοὺς ἀρεοπαγίτας, καὶ εἴκοσι ἐννέα παρέδρους, ἀντιστοιχούντας εἰς τοὺς ἐφέτας τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν ἐφετείων καὶ μὴ μετέχοντας τῶν δικαστικῶν σχηματισμῶν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρ' αὐτῷ ὑφίσταται Γενικὸς Ἐπίτροπος, ἐκπροσωπῶν τὴν Ἐπικράτειαν καὶ ἔχων βαθμὸν ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τὸν ὁποῖον συνεπικουρεῖ ἕνας ἀντεπίτροπος φέρων τὸν βαθμὸν συμβούλου.

Τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον ἀσκεῖ τὰς δικαστικὰς του ἁρμοδιότητας διὰ τῆς ὁλομελείας του καὶ τῶν τριῶν τμημάτων του. Ἡ νόμιμος συγκρότησις τῆς μὲν ὁλομελείας ἀπαιτεῖ τὴν παρουσίαν δέκα πέντε ἐκ τῶν τακτικῶν δικαστῶν αὐτοῦ, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ γραμματέως, ἑκάστου δὲ τμήματος, τὴν παρουσίαν 5 τακτικῶν δικαστῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ προέδρου ἢ ἀντιπροέδρου, καὶ τοῦ γραμματέως. Ὁ Γενικὸς Ἐπίτροπος ἢ ὁ ἀναπληρῶν αὐτὸν εἰς περίπτωσιν κωλύματος κλπ. παρίσταται κατὰ τὰς δημοσίας συνεδριάσεις, μετέχει τῆς συζητήσεως καὶ ἀγορεύει τελευταῖος.

Αἱ ἁρμοδιότητα γενικῶς τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ρυθμίζονται καὶ ἀσκοῦνται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ κωδικοποιήσαντος τὰς βασικὰς διατάξεις τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 4ης Ἰουλίου 1923 «περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου», ὅπως ἐτροποποιήθησαν μεταγενεστέρως, διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 29/31 Δεκεμβρίου 1954 καὶ τοῦ ἀπὸ 18/25 Μαΐου 1955 Διατάγματος «περὶ ἐκτελέσεως τῶν περὶ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου διατάξεων».

Τὰ τμήματα ἐκδικάζουν τὰς ἐφέσεις κατὰ τῶν πράξεων τῶν παρέδρων ἢ ἐπιτρόπων τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου περὶ καταλογισμοῦ εἰς βάρος δημοσίων ὑπολόγων ἐλλείμματος, ἁρμοδίων διευθυντῶν τοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου, περὶ κανονισμοῦ πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς συντάξεως, καὶ ἄλλων ὀργάνων τῆς διοικήσεως καθὼς καὶ τὴν αἴτησιν τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου κατὰ δημοσίου ὑπαλλήλου ἢ ὑπαλλήλου τῶν ἀναφερομένων ἀνωτέρω νομικῶν προσώπων καὶ ὀργανισμῶν, προξενήσαντος ζημίαν εἰς τὸ Δημόσιον ἢ τὸν ὀργανισμὸν ἢ νομικὸν πρόσωπον ἐκ δόλου ἢ ἀμελείας. Ἡ ὁλομέλεια δικάζει: α) τὰς αἰτήσεις ἀναιρέσεως κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν Τμημάτων, προσβαλλομένων διὰ περιοριστικῶς ἀναφερομένους εἰς τὸν νόμον λόγους, καὶ β) τὰς διὰ κοινοῦ πρακτικοῦ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου παραπεμπομένας εἰς αὐτήν, λόγω σοβαρότητος ἢ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος, ὑποθέσεις. Ἀναιροῦσα δὲ τὴν ἀπόφασιν τοῦ τμήματος παραπέμπει τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ αὐτὸ τμῆμα ἐκτὸς ἐὰν ἀναιρέσῃ δι' ἐσφαλμένην ἑρμηνεία ἢ μὴ προσήκουσαν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου ὁπότε κρατεῖ παρ' ἑαυτῇ καὶ ἐκδικάζει τὴν ὑπόθεσιν. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου δὲν ὑπόκεινται εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΡΟΕΔΡΩΝ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΩΝ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ.

ΠΡΟΕΔΡΟΙ

1) Κλωνάρης Χ.	1835
2) Σωμάκης Ι.	1847
3) Κλωνάρης Χ.	1848
4) Ράλλης Γ.	1849
5) Μωραϊτίνης Α.	1861
6) Βάλβης Δ.	1872
7) Δελληγιάννης Ν.	1885
8) Σημαντήρας Κ.	1891
9) Καψάλης Χ.	1911
10) Τσαγρῆς Σ.	1921
11) Ζηλήμων Α.	1924
12) Πανόπουλος Γ.	1938
13) Κυριλόπουλος Κ.	1941
14) Σακκέτας Ι.	1945
15) Παπαηλιοῦ Η.	1948
16) Σταυρόπουλος Χ.	1953
17) Ἀποστολόπουλος Ι.	1953
18) Καυκᾶς Κ.	1959
19) Μαυρομιχάλης Σ.	1963
20) Καμπέρης Θ.	1968
21) Γεωργίου Α.	1969
22) Πατσουρᾶκος Β.	1970
23) Κανελλᾶκος Λ.	1973
24) Μαργέλος Δ.	1974
25) Ζαχαρῆς Κ.	1974
26) Γάγγας Σ.	1976
27) Καραμάνος Γ.	1977
28) Κόλλας Σ.	1978

ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΙΣ

1) Πάϊκος Ἀνδρόνικος	1835
2) Σούτζος Δ.	1837
3) Σωμάκης Ι.	1848
4) Πάϊκος Ἀνδρόνικος	1857
5) Προβελέγγιος Κ.	1866
6) Παπαδιαμαντόπουλος Ἀδ.	1873
7) Μαντζούφας Γ.	1886
8) Ἀγαθόνικος Ἀχιλ.	1892
9) Τζιβανόπουλος Δημοσθ.	1892
10) Χατζᾶκος Ματθ.	1911
11) Βασιλείου Κ.	1917
12) Χατζᾶκος Ματθ.	1920
13) Βάφας Ν.	1923
14) Γεωργιάδης Κ.	1930
15) Γιδόπουλος Λουκᾶς	1935
16) Μπουρόπουλος Ἄγγ.	1939
17) Κιουσόπουλος Δημ.	1950
18) Κόλλιας Κ.	1962
19) Θανόπουλος Κ.	1968
20) Θεράπος Παν.	1970
21) Μπλέτσας Εὐστάθιος	1974
22) Ράγκας Σόλων	1977

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΠΡΟΕΔΡΩΝ ΑΥΤΟΥ

Ρακτιβὰν Κωνσταντῖνος	1929
Παπαφρᾶγκος Σταμάτιος	1935
Τριανταφιλλᾶκος Παν.	1941
Πουλίτσας Παν.	1943
Σολιώτης Σωτήριος	1951
Μητρέλιας Χαρίλαος	1961
Στασινόπουλος Μιχαὴλ	1966
Δήμητσας Ἀλέξανδρος	1969
Μαραγκόπουλος Γεώργιος	1974
Κυριακὸς Ὄθων	1976
Μπουρόπουλος Νικ.	1977

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΕΦΕΤΕΙΑΚΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
Ἀθηνῶν
Εὐρυτανίας
Θηβῶν
Λαμίας
Λεβαδείας
Παρνασσίδος
Χαλκίδος

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΩΝ
Ἰωαννίων
Ἄρτης
Πρεβέζης

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΚΕΡΚΥΡΑΣ
Κερκύρας
Θεσπρωτίας

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΑΙΓΑΙΟΥ
Σύρου
Μυτιλήνης
Σάμου
Χίου.

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ
Ρόδου
Κῶ

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Θεσσαλονίκης
Βερροίας
Ἐδέσσης
Καστοριᾶς
Κατερίνης
Φλωρίνης
Χαλκιδικῆς
Σερρῶν

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΘΡΑΚΗΣ
Ροδόπης
Δράμας
Ἔβρου
Καβάλας
Ξάνθης

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
Χανίων
Ἡρακλείου
Ρεθύμνου
Λασιθίου

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΛΑΡΙΣΣΗΣ
Λαρίσσης
Βόλου
Γρεβενῶν
Καρδίτσης
Κοζάνης
Τρικάλων.

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ
Ναυπλίου
Γυθείου
Καλαμάτας
Κορίνθου
Κυπαρισσίας
Σπάρτης
Τριπόλεως

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΠΑΤΡΩΝ
Πατρῶν
Ἀγρινίου
Ἀμαλιάδος
Ζακύνθου
Ἠλείας
Καλαβρύτων
Κεφαλληνίας
Λευκάδος
Μεσολογγίου.

ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
Πειραιῶς

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΕΦΕΤΕΙΑΚΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

I. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Ἀθηνῶν

II. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Πειραιῶς
2) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Ναυπλίου
3) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Καλαμάτας
4) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Τριπόλεως
5) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Λεβαδείας
6) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Λαμίας
7) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Χαλκίδος
8) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Σύρου
9) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Μυτιλήνης
10) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Ρόδου

III. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Θεσσαλονίκης
2) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Σερρῶν
3) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Βεροίας

IV. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΠΑΤΡΩΝ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Πατρῶν
2) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Μεσολογγίου
3) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Κερκύρας
4) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Ἰωάννινων

V. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Κομοτηνῆς
2) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Καβάλας
3) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Ἀλεξανδρουπόλεως

VI. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΧΑΝΙΩΝ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Χανίων
2) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Ἡρακλείου

VII. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΕΦΕΤΕΙΟΝ ΛΑΡΙΣΗΣ
1) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Λαρίσης
2) Διοικητικὸν Πρωτοδικεῖον Βόλου

Εὐστάθιος Κ. Μπλέτσας

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκπαίδευσις

Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν παιδείαν. Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων εἰς τὸν τόμον ἄρθρων, «ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ» καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ», καταφαίνεται ὅτι πρῶτοι μεταξὺ ὅλων τῶν λαῶν οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὴν παιδείαν καὶ κατέστησαν προσιτὸν τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθὸν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔδρασε κυρίως ὡς φορεὺς τοῦ παιδευτικοῦ ἰδεώδους. Καθ' ὅλην τὴν ἱστορικήν του σταδιοδρομίαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔμεινε πιστὸν εἰς τὴν παιδευτικήν του παράδοσιν. Κατὰ τὴν Μεσαιωνικὴν περίοδον διεφύλαξεν ὁ Ἑλληνικὸς Χριστιανισμὸς τὴν παιδευτικὴν παράδοσιν καὶ δι' ἐπανειλημμένων ἀναγεννήσεων τὴν ἀνεζωογόνησε. Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας οὐδέποτε ἔλειψεν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὁ πόθος διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας. Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον θὰ ἐκτεθοῦν αἱ προσπάθειαι αἱ ὁποῖαι κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς παιδείας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη μὲ τὴν ἄφιξιν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου (1828) τὸ ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν κράτος.

Αἱ πρῶται ὀργανωτικαὶ προσπάθειαι τοῦ Καποδιστρίου καὶ τῆς ἀντιβασιλείας. Μετὰ τὴν ἄφιξιν του εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ κυβερνήτης ἔλαβε σειρὰν μέτρων διὰ τὴν περισυλλογὴν τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ὀρφανῶν, τὰ ὁποῖα ἐπλανῶντο ἀνὰ τὴν ὕπαιθρον. Ἵδρυσεν ὀρφανοτροφεῖα εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ τὸν Πόρον, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ ὀρφανὰ ἐλάμβανον ἐκτὸς τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ ἐπαγγελματικὴν προπαίδευσιν. Εἰς τὰ ὀρφανοτροφεῖα ἐλειτούργουν καὶ διδασκαλεῖα διὰ τὴν μόρφωσιν διδασκάλων. Εἰς τὴν Αἴγιναν ἱδρύθη τὸ πρῶτον σχολεῖον Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη «Κεντρικὸν σχολεῖον». Ἱδρύθη γεωργικὴ σχολὴ εἰς τὴν Τίρυνθα, ἱερατικὴ σχολὴ εἰς τὸν Πόρον καὶ στρατιωτικὸν σχολεῖον εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἡ κίνησις αὕτη ἀνεστάλη μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Καποδιστρίου καὶ ἐπανελήφθη μόνον μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὄθωνος (1833). Τὴν 22αν Μαρτίου-3 Ἀπριλίου 1833 συνεστήθη ἐπιτροπὴ πρὸς μελέτην τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως καὶ τὴν 3/15 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐξεδόθη διάταγμα καθορίζον τὰς ἁρμοδιότητας τῆς «ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας», ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ πρῶτον ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ὁ ὀργανικὸς νόμος τῆς 6/18 Φεβρουαρίου 1834. Ἡ Βαυαρικὴ ἀντιβασιλεία διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ νεαροῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἔλαβεν ὡς πρότυπον τοὺς εἰς Γαλλίαν καὶ Βαυαρίαν, ἰσχύοντος τότε ἐκπαιδευτικοὺς θεσμούς. Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἀντιβασιλείαν ἄνδρες, ξένοι πρὸς τὰς συνθήκας ποὺ ἐπικράτουν εἰς τὴν χώραν, δὲν ἠδύναντο νὰ προβοῦν εἰς λῆψιν ἐπικαίρων ὀργανωτικῶν μέτρων. Διήρεσαν τὴν ὅλην ἐκπαίδευσιν εἰς τρεῖς κύκλους, εἰς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, εἰς τὴν μέσην καὶ τὴν ἀνωτέραν. Τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν ὠνόμασαν δημοτικήν, διότι ἡ διοίκησις καὶ ἡ ἐποπτεία τῶν σχολείων της ἀνετέθη εἰς τοὺς δήμους, τοὺς ὁποίους εἰσήγαγον οἱ Βαυαροί, καταργήσαντες τὸν θεσμὸν τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Τὴν ὀργάνωσιν δὲ τῆς δημοτικῆς παιδείας καθώρισεν ὁ νόμος τῆς 6/18 Φεβρουαρίου 1834 ὁ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 11 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ δημοτικῶν σχολείων». Ἀπηρτίζετο ἐκ πέντε τμημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα περιείχοντο 83 ἄρθρα. Ὁ νόμος αὐτὸς ἀπετέλει πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ Γαλλικοῦ νόμου τῆς 28 Ἰουλίου τοῦ 1833 μὲ τροποποιήσεις μόνον ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν λόγω τροποποιήσεις εἶχον ληφθῆ ἀπὸ ἀντιστοίχους Βαυαρικοὺς θεσμοὺς «περὶ τῆς ἐντοπίας σχολικῆς ἐπιθεωρήσεως», θεσπισθέντας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1808-1821. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἡ διάρκεια τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καθωρίζετο 7ετὴς (5-12ου ἔτους). Ἐλαμβάνετο πρόνοια καὶ διὰ τὴν διδασκαλίαν πρακτικῶν μαθημάτων, ὅπως τῆς ἀγρονομίας, κηπουρικῆς, δενδροκομίας βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοτροφίας. Συνεστήθησαν διὰ τοῦ ὀργανικοῦ νόμου ἐπιτροπαὶ εἰς τοὺς δήμους, ἐπαρχίας καὶ νομοὺς πρὸς διοίκησιν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ κεντρικὴ ἐποπτεία τῶν σχολείων ἀνετέθη εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείαν Ἐπικρατείας. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου τούτου ἱδρύθη κατὰ τὸ 1835 Διδασκαλεῖον εἰς Ναύπλιον κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γερμανοῦ Μ. Κὰρκ καὶ ἀκολούθως τοῦ Ι. Κοκκώνη, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὴν ἀλληλοδιδακτικὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἐφαρμόση ὁ ἐκ Φιλιππουπόλεως Κλεόβουλος εἰς τὸ Διδασκαλεῖον τοῦ Ἰασίου κατὰ τὸ 1818. Τὸ Διδασκαλεῖον μετεφέρθη κατὰ τὸ 1836 εἰς Ἀθήνας καὶ ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1863. Κατὰ τὸ 1836 ἐγένετο καὶ ἡ σύστασις τῆς «Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας» ἡ ὁποία ἵδρυσε σχολεῖα θηλέων καὶ προπαρασκεύασε τὰς πρώτας διδασκαλίσσας. Εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ὁ ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1834 δὲν ὑπῆρξεν ἀποτελεσματικός. Δὲν ἐφηρμόσθη ὁ θεσμὸς τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τῶν παιδίων εἰς τὰ σχολεῖα. Τὸ εἰσαχθὲν σύστημα ἀποκεντρώσεως παρέδωσε τοὺς διδασκάλους εἰς τὴν διάθεσιν τῶν δημάρχων καὶ νομαρχῶν καὶ ἤνοιξε τὰς θύρας εἰς τὸν ἀχαλίνωτον τοπικὸν κομματισμόν. Οἱ διδάσκαλοι ἐγίνοντο ὑλικὸν πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Αἱ μετὰ τὸ 1834 ὀργανωτικαὶ προσπάθειαι καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ὥθησις. Μολονότι ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάστασις ἦτο ἀθλιωτάτη, τὸ κράτος οὐδὲν ριζικὸν μέτρον ἐλάμβανε πρὸς βελτίωσιν της. Περιωρίζετο μόνον νὰ ἐκδίδῃ ἐγκυκλίους καὶ νὰ προβαίνῃ εἰς συστάσεις πρὸς τοὺς δήμους περὶ ἱδρύσεως σχολείων. Εὑρεθεῖσα πρὸ ἀπροθυμίας τῶν δήμων διὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ συντήρησιν τῶν σχολείων ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία, ἠναγκάσθη διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1844 νὰ ὁρίσῃ ὅτι «εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν συντρέχει καὶ τὸ κράτος κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀνάγκης τῶν δήμων». Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις ἔβαινε πρὸς τὸ χειρότερον. Τὸ ἱδρυθὲν Διδασκαλεῖον ἔκλεισε τὰς πύλας του διαλυθὲν κατὰ τὸ 1863 καὶ οἱ διδάσκαλοι διωρίζοντο κατόπιν ἐξετάσεως ἐνώπιον ἐπιτροπῶν. Εἰς τὴν ἀπελπιστικὴν αὐτὴν κατάστασιν ἤρχισε νὰ σημειώνεται ἀντίδρασις προερχομένη ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Κατὰ τὸ 1871 ἱδρύθη εἰς Ἀθήνας «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων», διὰ φροντίδων τοῦ ὁποίου ἀπεστάλησαν εἰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης διὰ νὰ σπουδάσουν παιδαγωγικὰ οἱ Σ. Μωραΐτης, Χ. Παπαμάρκος καὶ Ι. Δέλλιος. Κατὰ τὸ 1874 ἐπανῆλθον οἱ ἀποσταλέντες ὑπότροφοι καὶ ἱδρύθη εἰς Ἀθήνας «Πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον» μὲ 6 τάξεις, τοῦ ὁποίου τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβεν ὁ Σπ. Μωραΐτης. Κατὰ τὸ 1875 ἱδρύθη πρότυπον τετρατάξιον σχολεῖον εἰς Θεσσαλονίκην ὀνομασθὲν «Παιδαγωγεῖον», τοῦ ὁποίου τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβεν ὁ περίφημος παιδαγωγὸς Π. Π. Οἰκονόμου. Κατὰ δὲ τὸ 1878 ἱδρύθη εἰς Θεσσαλονίκην τριτάξιον Διδασκαλεῖον, τεθὲν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ παιδαγωγοῦ Χ. Παπαμάρκου ὁ ὁποῖος παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐπὶ ἑπταετίαν. Ὁ Παπαμάρκου ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Παιδείας τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν πρωτοβουλίαν αὐτοῦ ὀφείλεται ἡ διαίρεσις τῶν σχολείων εἰς δύο ἑξαταξίους κύκλους. Τοιουτοτρόπως προσετέθη ἕνα ἀκόμη ἔτος φοιτήσεως εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ δούλου Ἑλληνισμοῦ, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ σχολεῖα τοῦ ἐλευθέρου κράτους, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ διάρκεια φοιτήσεως ἦτο 11 ἔτη, δηλαδὴ 4 εἰς τὸ δημοτικόν, 3 εἰς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ 4 εἰς τὸ γυμνάσιον. Ὁ Παπαμάρκου ἵδρυσεν εἰς Θεσσαλονίκην ἑξαετὲς δημοτικὸν σχολεῖον καὶ ἐπὶ τούτου ἑξαετὲς γυμνάσιον. Ἡ δὲ τοιαύτη διαρρύθμισις ἐγένετο ἀποδεκτὴ εἰς τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν.

Ὁ νόμος τοῦ 1878 περὶ ἱδρύσεως Διδασκαλείου. Ὁ ὑπὸ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἀναληφθεὶς ἀγὼν πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἤρχισε νὰ ἀποδίδῃ τοὺς καρπούς του. Κατὰ τὸ 1873 πρῶτοι ἐξ ὅλων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων οἱ διδάσκαλοι συνέστησαν τὸν «Ἑλληνικὸν διδασκαλικὸν σύλλογον» ὁ ὁποῖος εἶχε σκοπὸν τὴν πνευματικὴν ἀνύψωσιν τοῦ κλάδου των καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς ἡ ὁποία ὠργίαζε, προβαίνουσα εἰς ἀπολύσεις καὶ μεταθέσεις ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε κομματικῶν κριτηρίων. Περιελαμβάνοντο εἰς τὸν σύλλογον αὐτὸν οἱ λειτουργοὶ καὶ τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐξεδίδετο καὶ περιοδικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Πλάτων» κατὰ μῆνα εἰς δύο τυπογραφικὰ φύλλα. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ συλλόγου τούτου, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ ἐξεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς γνώμης, ἤρχισαν νὰ κατανοοῦν καὶ οἱ πολιτικοὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Κατὰ τὸ 1876 ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Μίλησης δὲν ἐδίστασε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἐκπαιδευτικὴν κατάστασιν, ἀγορεύων εἰς τὴν Βουλήν, ὡς ἐμπαιγμὸν τοῦ Ἔθνους. Μετὰ ταῦτα κατ' εἰσήγησιν τοῦ τότε γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως

κατηρτίσθη νόμος περὶ ἱδρύσεως εἰς Ἀθήνας τριταξίου διδασκαλείου. Ὁ νόμος αὐτὸς ἐψηφίσθη ὑπὸ στοιχεῖα ΧΘ' κατὰ τὴν 11 Ἰανουαρίου 1878 μετὰ δύο ἔτη ἱδρύθησαν διὰ τοῦ νόμου ΩΝΘ' τῆς 6 Μαΐου 1880 δύο ἀκόμη διδασκαλεῖα, τὸ ἕνα εἰς Τρίπολιν καὶ τὸ ἄλλο εἰς Κέρκυραν. Διὰ διατάγματος δὲ τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 κατηργήθη ἡ ἀλληλοδιδακτικὴ μέθοδος καὶ εἰσήχθη ἡ συνδιδακτική. Κατὰ τὸ 1881 ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἱδρύσῃ καὶ ἄλλο διδασκαλεῖον εἰς Λάρισαν. Ἐπίσης ἤρχισαν νὰ λαμβάνωνται μέτρα καὶ διὰ τὴν ἵδρυσιν δημοτικῶν σχολείων. Ἡ διάταξις τοῦ ὀργανικοῦ νόμου τοῦ 1834 κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἔπρεπε νὰ ἔχουν 7 τάξεις, οὐδέποτε εἶχεν ἐφαρμοσθῇ. Κατὰ τὸ 1880 διὰ διατάγματος ὡρίσθη ὅτι τὰ σχολεῖα θὰ ἀπηρτίζοντο «ἐκ 4 ἢ 5 ἐν ἀνάγκῃ τάξεων». Ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 50 τὰ σχολεῖα διηροῦντο εἰς 4 τάξεις. Περὶ ἰδιαιτέρας ἐκπαιδεύσεως τῶν θηλέων ἤρχισε νὰ λαμβάνεται μέριμνα διὰ διατάγματος τοῦ 1852.

Ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895. Τὸ πρῶτον σηματικὸν καὶ σταθερὸν μέτρον πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως ἀπετέλεσεν ὁ νόμος ΒΤΜΘ' «Περὶ στοιχειώδους ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως». Ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου τοῦ 1896 καταργηθέντος τοῦ ΒΠΕ' νόμου, τοῦ ψηφισθέντος κατὰ τὸ 1892. Ὁ νόμος ἐκεῖνος εἶχε παραδώσει τοὺς διδασκάλους ἔρμαια εἰς τὴν πολιτικὴν συναλλαγήν. Τὰ σχολεῖα διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις. Εἰς τὰ κοινὰ καὶ εἰς πλήρη. Τὰ κοινὰ ἦσαν μονοτάξια μὲ ἕνα διδάσκαλον ἐφ' ὅσον εἶχον μέχρις 80 μαθητῶν. Ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἔφθανεν εἰς 140, προσετίθετο καὶ δεύτερος διδάσκαλος καὶ τὸ σχολεῖον ἀνεγνωρίζετο ὡς διτάξιον. Τὰ μέχρι 200 μαθητῶν σχολεῖα ἦσαν τριτάξια, ἂν δὲ οἱ μαθηταὶ ὑπερέβαινον τοὺς 200 τὸ σχολεῖον ἐγίνετο τετρατάξιον. Προεβλέπετο καὶ ἡ ἵδρυσις ἑξαταξίων πλήρων δημοτικῶν σχολείων τῶν ὁποίων οἱ ἀπόφοιτοι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐγγραφοῦν εἰς τὴν γ' τάξιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων. Ὅπου δὲν ἦτο δυνατὸν λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ μαθητῶν νὰ ἱδρυθοῦν κοιναὶ σχολεῖα, καθωρίσθη ὅτι ἔπρεπε νὰ ἱδρυθοῦν γραμματοδιδασκαλεῖα. Διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ἐλήφθη πρόνοια νὰ περισταλοῦν αἱ ἀδικαιολόγηται ἀπολύσεις καὶ μεταθέσεις τῶν διδασκάλων. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἑκάστου νομοῦ συνεστήθη ἐποπτικὸν συμβούλιον ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ὡς προέδρου, τοῦ γυμνασιάρχου, ἑνὸς ἐντοπίου ἐπιστήμονος, ἑνὸς ἐντοπίου ἐμπόρου ἢ κτηματίου καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Τὸ συμβούλιον τοῦτο εἶχε τὸ δικαίωμα διορισμοῦ, ἐπιβολῆς πειθαρχικῶν ποινῶν καὶ διενεργείας μεταθέσεων. Τοιουτοτρόπως ἀφηρέθη μέρος τῆς κεντρικῆς δικαιοδοσίας τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας καὶ περιῆλθεν εἰς τὰ ἱδρυθέντα ἀνεξάρτητα συμβούλια. Τοῦτο ἀπετέλεσεν εὐεργετικὸν μέτρον, διότι ἐλύτρωσε τοὺς δημοδιδασκάλους ἀπὸ τῶν πιέσεων τῶν δημάρχων καὶ τῶν νομαρχῶν. Μεγίστης σπουδαιότητος ὑπῆρξε καὶ ἡ διάταξις, διὰ τῆς ὁποίας ὡρίζετο ὅτι εἰς ἑκάστην ἕδραν νομοῦ διωρίζετο ἕνας ἐπιθεωρητὴς τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Οἱ ἐπιθεωρηταὶ διεκρίνοντο εἰς α' καὶ β' τάξεως. Οἱ ἐκ τῆς τάξεως τῶν φιλολόγων καθηγητῶν προερχόμενοι διωρίζοντο ἐπιθεωρηταὶ α' τάξεως, οἱ δὲ ἐκ δημοδιδασκάλων β' τάξεως. Διὰ τῶν ἀνωτέρω μέτρων ἀνεδείχθη ὁ Δ. Πετρίδης πραγματικὸς εὐεργέτης τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Κατὰ τὸ 1899 ἡ κυβέρνησις εἰς τὴν προσπάθειαν της νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ἔθνους εἰσήγαγε πρὸς ψήφισιν σειρὰν ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν κατωρθώθη νὰ ψηφισθοῦν. Ἐπίσης καὶ τὰ κατὰ τὸ 1913 εἰσαχθέντα εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς ψήφισιν νομοσχέδια τὰ καταρτισθέντα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθερίου Βενιζέλου δὲν ἐψηφίσθησαν.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Ὁ ὀργανωτικὸς νόμος τοῦ 1836 καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα στασιμότης. Καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν σχολείων Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἐγένετο ὑπὸ τῆς Βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας, ἡ ὁποία ἠθέλησε νὰ μεταφυτεύσῃ εἰς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα τὸ εἰς Βαυαρίαν κρατοῦν τότε σύστημα τῆς ὀργανώσεως τῆς Μέσης Παιδείας. Ἡ διάρκεια τῆς εἰς τὰ μέσα σχολεῖα φοιτήσεως ὡρίσθη ἑπταετής, διηρέθη δὲ εἰς δύο κύκλους. Τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἀπετέλεσαν τὸ τριετὲς «Ἑλληνικὸν σχολεῖον», τὰ δὲ τέσσερα τελευταῖα τὸ τετραετὲς «γυμνάσιον». Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου καθωρίσθη ὡς ἑξῆς: «Νὰ προετοιμάζουν διὰ τὰ γυμνάσια, νὰ ἀποτελοῦν δὲ καὶ αὐθύπαρκτόν τι ὅλον..., διὰ τοὺς παίδας κατάλληλον, ὅσοι δὲν θέλουν μεταβῇ εἰς τὰ γυμνάσια, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων ἀμέσως εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἢ εἰς θέσιν μὴ ἀπαιτοῦσαν ἐκπαίδευσιν γυμνασίου». Ἡ ὀνομασία «Ἑλληνικὸν σχολεῖον» ἀποτελεῖ ἀντίστοιχον ὅρον πρὸς τὴν ὀνομασίαν «Latina» δηλαδὴ Λατινικὸν σχολεῖον (σχολεῖον εἰς τὸ ὁποῖον διδάσκεται ἡ Λατινικὴ γλῶσσα), ἡ ὁποία ἀποτέλει τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιστοίχου κατωτέρου κύκλου τῶν Βαυαρικῶν σχολείων. Ὁ σκοπὸς τοῦ γυμνασίου καθωρίσθη κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Σκοπὸς τοῦ γυμνασίου εἶναι ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως καθ' ὅλους τοὺς κλάδους καὶ κυρίως ἡ προπαρασκευὴ τῶν μαθητῶν ὅσοι μέλλουν νὰ σπουδάσουν ἀνωτέρας ἐπιστήμας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον». Οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα διδάσκαλοι ἐκαλοῦντο ἑλληνοδιδάσκαλοι, οἱ δὲ διδάσκοντες εἰς τὰ γυμνάσια καθηγηταί. Τὸ προσωπικὸν κατ' ἀρχὰς ἐστρατολογεῖτο ἐξ ὑποψηφίων ποὺ εἶχον τὰ προσόντα οἱ ὁποῖοι ἐξητάζοντο ὑπὸ ἐπιτροπῶν. Ὅταν δὲ κατόπιν ἤρχισε τὸ πανεπιστήμιον νὰ δίδῃ διπλώματα, διωρίζοντο εἰς τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν διπλωματοῦχοι τῆς φιλολογίας καὶ τῆς φυσικομαθηματικῆς σχολῆς. Λόγῳ ἐλλείψεως ὅμως διπλωματούχων διωρίζοντο κατόπιν ἐξετάσεων ἀπόφοιτοι φροντιστηρίων τὰ ὁποῖα ἐλειτούργουν εἰς τὸ φιλολογικὸν τμῆμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Βραδύτερον διὰ νόμου ψηφισθέντος κατὰ τὸ 1895 ὡρίσθη ὅτι δικαίωμα διορισμοῦ εἰς τὴν θέσιν ἑλληνοδιδασκάλου εἶχον μόνον οἱ πτυχιοῦχοι τοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ προσωπικὸν διωρίζετο, μετετίθετο καὶ ἀπελύετο κατὰ τὰς διαθέσεις τῶν παραγόντων τοῦ πολιτικοῦ κόμματος τὸ ὁποῖον κατεῖχε τὴν κυβέρνησιν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπικρατοῦσα ἐξαθλίωσις καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν λειτουργῶν τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἐκ μέρους τῶν πολιτευομένων ἦτο ἀφάνταστος. Κατὰ τὸ 1885 ἐξεδόθη διάταγμα τὸ ὁποῖον ὥριζεν ὅτι «οἱ λειτουργοὶ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἀναγνωρίζονται ὡς μόνιμοι», ἀλλ' ἀνεκλήθη κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1886. Ἡ ἀθλία ἐκείνη κατάστασις τῶν κομματικῶν διωγμῶν διήρκεσε μέχρι τοῦ 1905, ὁπότε ὁ πρωθυπουργὸς Δημήτριος Ράλλης ἐψήφισε τὸν περὶ μονιμότητος νόμον διὰ τοῦ ὁποίου ἐτερματίσθη ὁ οἰκτρὸς κομματισμὸς καὶ ἐτέθησαν τὰ πρῶτα θεμέλια διὰ τὴν διοικητικὴν ἐξυγίανσιν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ψήφισις τοῦ νόμου ἐκείνου ἀποτελεῖ κατόρθωμα τιμητικὸν διὰ τὸν Δημήτριον Ράλλην διότι ἠδυνήθη νὰ ἐπιψηφίσῃ τὸν νόμον χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν ἰδικήν του πλειοψηφίαν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐγένετο καὶ ἡ σύστασις τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου καὶ διωρίσθησαν οἱ πρῶτοι γενικοὶ ἐπιθεωρηταὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τὰ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ράλλη ληφθέντα ὑπὲρ τῶν ἐκπαιδευτικῶν νομοθετικὰ μέτρα ἀπετέλεσαν τὴν θετικωτέραν συμβολὴν διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Μέσης Παιδείας.

Κατὰ τὸ 1910 ἱδρύθη τὸ «Διδασκαλεῖον Μέσης Ἐκπαιδεύσεως» κατὰ δὲ τὸ 1914 μετερρυθμίσθη κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἰωάννου Τσιριμώκου ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συμβούλων ὡρίσθη εἰς 12, ἐθεσπίσθη δὲ νὰ λαμβάνωνται οὗτοι ἐξ ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. Ἔκτοτε διετηρήθη ὁ θεσμὸς αὐτός. Κατὰ καιροὺς αἱ ἑκάστοτε κυβερνήσεις προέβαινον εἰς μεταρρυθμίσεις τοῦ ἱδρυτικοῦ περὶ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου νόμου, αἱ ὁποῖαι οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἐξυπηρέτουν παρὰ μόνον κομματικὰς ἐπιδιώξεις. Δὲν κατωρθώθη νὰ μονιμοποιηθῇ εἰς σταθερὸν τύπον ἡ σύνθεσις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, οὐδὲ κατωχυρώθησαν νομοθετικῶς αἱ ἀποφάσεις του ἔναντι τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἑκάστοτε ὑπουργῶν τῆς Παιδείας. Αἱ ἐπανειλημμένως σημειωθεῖσαι καθεστωτικαὶ ἀνωμαλίαι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀστάθειαν. Κατὰ τὸ 1926 εἰσήχθη καὶ ὁ θεσμὸς τῶν αἱρετῶν ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων καὶ ὡρίσθη ὅπως ὁ ἕνας ἐξ αὐτῶν ἐκλέγεται ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης, ὁ δὲ ἄλλος ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς. Οἱ τύποι τῶν σχολείων οἱ καθιερωθέντες κατὰ τὸ 1836 ἔμειναν ἀμετάβλητοι μέχρι τῆς γενομένης κατὰ τὸ 1929 ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Σημαντικὸν γεγονὸς διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν σχολείων ἀποτελεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸ 1922 ἵδρυσις «Πρακτικῶν Λυκείων» τὰ ὁποῖα ὠργανώθησαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Βαρβακείου σχολῆς, ἡ ὁποία ἐλειτούργει μὲ ἰδιαίτερον πρόγραμμα ἀπὸ τοῦ 1886. Τὸ Βαρβάκειον εἶχεν ἱδρυθῇ κατὰ τὸ 1843 ὡς γυμνάσιον εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε προσαρτηθῇ καὶ Ἑλληνικὸν σχολεῖον. Κατὰ τὸ 1886 μετερρυθμίσθη εἰς πρακτικὸν λύκειον προωρισμένον νὰ ἐκπληρώσῃ εἰδικὸν ἐκπαιδευτικὸν σκοπόν, ὁ ὁποῖος ἦτο «ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τῆς διανοίας τῶν εἰς αὐτὸ φοιτώντων μαθητῶν, ἡ ἠθικὴ ἀγωγὴ καὶ εἰδικῶς ἡ προπαίδευσις πρὸς αὐτάρκη σπουδὴν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν». Διὰ τοῦ νόμου 2245 τοῦ 1915 προσηρτήθη ἡ Βαρβάκειος Σχολὴ εἰς τὸ διδασκαλεῖον Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ὡς δεύτερον πρότυπον σχολεῖον.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ ἔτους 1929. Μετατροπὴ εἰς τὸν κατὰ τὸ 1836 καθιερωθέντα τύπον τῶν σχολείων ἐγένετο κατὰ τὸ 1929 ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἡ προκαταρκτικὴ ἐργασία ἐγένετο διὰ συνεργασίας ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Ἀλεξάνδρου Δελμούζου καὶ Εὐαγγέλου Κακούρου. Τὰ καταρτισθέντα νομοσχέδια ἔτυχον τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς καὶ ἀπετέλεσαν τὸν 4397 νόμον διὰ τὴν δημοτικὴν καὶ 4373 διὰ τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν. Δι' αὐτοῦ διηρέθη ἡ ὅλη ἐκπαίδευσις εἰς δύο ἑξαετεῖς κύκλους. Τὸν πρῶτον κύκλον ἀπετέλεσε τὸ ἑξαετὲς δημοτικὸν σχολεῖον, τὸν δὲ δεύτερον τὸ ἑξαετὲς γυμνάσιον. Τὰ ἔτη τῆς εἰς τὰ σχολεῖα Μέσης Ἐκπαιδεύσεως φοιτήσεως, τὰ ὁποῖα προηγουμένως ἦσαν 7 περιωρίσθησαν εἰς 6, μὲ τὴν συγχώνευσιν τοῦ τριταξίου Ἑλληνικοῦ σχολείου καὶ τοῦ τετραταξίου γυμνασίου εἰς ἑνιαῖον ἑξατάξιον γυμνάσιον.

Ἐλήφθη δὲ πρόνοια εἰς τὰς μικρὰς κωμοπόλεις νὰ ἱδρυθοῦν διτάξια ἡμιγυμνάσια. Ἐλαμβάνετο ἀκόμη μέριμνα διὰ τὴν ἵδρυσιν διετῶν κατωτέρων σχολείων ἐπαγγελματικῆς κατευθύνσεως ἐποικοδομουμένων ἐπὶ τῶν ἑξαταξίων δημοτικῶν. Τὰ ἱδρυόμενα κατώτερα ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα ἦσαν: α) κατώτερα γεωργικά, β) κατώτερα ἐμπορικά, γ) κατώτερα βιομηχανικά, δ) κατώτερα οἰκοκυρικά.

Ἡ μεταρρύθμισις τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐγένετο

κατὰ τὸ 1930 κατ' εἰσήγησιν τοῦ ὑπουργοῦ τῆς κυβερνήσεως 'Ελ. Βενιζέλου Γ. Παπανδρέου. 'Εψηφίσθη τότε ὁ Νόμος 4653 «Περὶ διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως». Διὰ τούτου τὸ κεντρικὸν ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον διηρέθη εἰς δύο τμήματα: τὸ γνωμοδοτικὸν καὶ τὸ διοικητικόν. 'Υπεράνω δὲ τοῦ γνωμοδοτικοῦ καὶ διοικητικοῦ συμβουλίου ἱδρύθη πρὸς συντονισμὸν τῆς ὅλης ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως εἰς τὴν χώραν τὸ «'Ανώτατον 'Εκπαιδευτικὸν Συμβούλιον», εἰς τὸ ὁποῖον ἀντεπροσωπεύοντο ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ ἐν λόγω συμβούλιον συνῆλθε κατὰ τὴν 27 'Οκτωβρίου τοῦ 1930 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Γ. Παπανδρέου καὶ συνεζήτησε γενικὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα. 'Εξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ὅλου διδακτηριακοῦ προβλήματος ἔχει τὸ διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου συναφθὲν τὴν 4ην 'Ιουνίου 1930 τοκοχρεωλυτικὸν δάνειον τῆς 'Ελληνικῆς κυβερνήσεως μετὰ Σουηδικῆς ἑταιρίας, κυρωθὲν διὰ τοῦ Νόμου 4799 τοῦ 1930. Διὰ τοῦ δανείου τούτου ἀπὸ τοῦ 'Ιουλίου τοῦ 1930 μέχρι τοῦ 1932 εἶχον ἀνεγερθῆ 145 διδακτήρια καὶ συνετελέσθη ἡ ἀποπεράτωσις ἑτέρων 1375 διδακτηρίων. Τοιουτοτρόπως προσετέθησαν 7376 αἴθουσαι διδασκαλίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐδαπανήθησαν 1.476.000.000 δραχμαί.

Σημαντικὸς νομοθετικὸς θεσμὸς διὰ τὴν παροχὴν τῆς λεγομένης βασικῆς μορφώσεως καὶ διὰ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ κατὰ τὸ 1954 ψηφισθὲν ὑπ' ἀριθμὸν 3094)1954 (ΦΕΚ 252 τόμος Α.) Νομοθετικὸν Διάταγμα «Περὶ μέτρων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ». Δι' αὐτοῦ ἐθεσπίσθησαν διατάξεις θέτουσαι φραγμὸν εἰς τὴν πρόωρον διαφυγὴν τῶν παιδιῶν ἐκ τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Οἱ τύποι τῶν σχολείων οἱ καθορισθέντες κατὰ τὸ 1929 μετερρυθμίσθησαν κατὰ τὸ 1937, διὰ τοῦ 'Αναγκαστικοῦ Νόμου 770. Διὰ τούτου ὡρίσθη ὀκταετὴς ἡ διάρκεια τῆς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως φοιτήσεως. Οἱ μαθηταὶ οἱ προτιθέμενοι νὰ ἀκολουθήσουν σπουδὰς εἰς τὴν Μέσην 'Εκπαίδευσιν ὡρίσθη νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς τετάρτης τάξεως τῶν δημοτικῶν σχολείων. Οἱ μὴ συνεχίζοντες τὴν φοίτησίν των εἰς τὰ σχολεῖα Μέσης 'Εκπαιδεύσεως μαθηταὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ συνεχίσουν ἐπὶ δύο ἔτη εἰς τὰ ἑξατάξια δημοτικά. Κατὰ τὸ 1939 ἐξεδόθη ὁ 'Αναγκαστικὸς Νόμος 1849. Διὰ τούτου ἡ ὀκτατάξιος διάρκεια τῆς φοιτήσεως εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως διηρέθη εἰς δύο κύκλους. Τὸν πρῶτον κύκλον ἀπετέλεσαν αἱ πρῶται ἕξι τάξεις συσσωματωθεῖσαι εἰς ἴδιον σχολεῖον ὀνομασθὲν γυμνάσιον. 'Υπεράνω τοῦ ἑξαετοῦς τούτου κύκλου ἱδρύθησαν τὰ διετῆ λύκεια. 'Εθεσπίσθη δὲ ὅτι μόνον οἱ λαμβάνοντες ἀπολυτήρια ἐκ τῶν διετῶν λυκείων εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ προσέλθουν εἰς ἐξετάσεις διὰ νὰ εἰσαχθοῦν εἰς Πανεπιστήμια καὶ 'Ανωτέρας Σχολάς. "Ομως κατὰ τὸ 1944 διὰ τοῦ κατοχικοῦ Νόμου 1468 ἐπανεφέρθη εἰς τὴν ζωὴν τὸ ἑξατάξιον Γυμνάσιον τοῦ ἔτους 1929.

'Ο πληθωρισμὸς τῶν μαθητῶν ἡ ἔλλειψις διδακτηρίων καὶ ἡ ἀριθμητικὴ ἀνεπάρκεια τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ὑπῆρξαν οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἐτέθη ἐκ νέου ὑπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς ὀργανώσεως τῶν Σχολείων τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως. Κατόπιν τούτου ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1951 μὲ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, τότε συναρχηγοῦ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 1823 Νόμος «Περὶ διαρρυθμίσεως τῶν Σχολείων τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως».

Δι' αὐτοῦ προεβλέπετο ἡ διατομὴ τοῦ ἑξαταξίου Γυμνασίου εἰς δύο τριετεῖς βαθμίδας. 'Η κατωτέρα τριετὴς βαθμὶς ὡρίζετο ἐνιαίου τύπου καὶ ὠνομάζετο «Γυμνάσιον». 'Η ἀνωτέρα ἐπίσης τριετὴς βαθμὶς ὠνομάζετο «Λύκειον» καὶ διεχωρίζετο εἰς δύο τύπους, εἰς τὸ φιλολογικοϊστορικὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὸ φυσικομαθηματικὸν ἀφ' ἑτέρου Λύκειον.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν περίοδον τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Στρατάρχου Παπάγου δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ τεθῆ εἰς ἐφαρμογὴν ὁ νόμος 1823, διότι τὸ ἄρθρον του 23 περιώριζε τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τοῦ εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως διδακτικοῦ προσωπικοῦ εἰς τέσσαρας χιλιάδας. 'Απεφασίσθη νὰ ἀποφευχθῆ κάθε μεταρρύθμισις καὶ νὰ καταβληθῆ προσπάθεια διὰ τὴν λειτουργικὴν ἀρτίωσιν τῆς 'Εκπαιδεύσεως. 'Επεδιώχθη σταδιακῶς ἡ πύκνωσις τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ἡ βελτίωσις τῆς μισθολογικῆς καὶ βαθμολογικῆς καταστάσεως αὐτοῦ καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν συμπλήρωσις τῶν τεραστίων εἰς διδακτήρια ἐλλείψεων. Παρ' ὅλον ὅτι ὅμως ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἀνῆλθε τὸ 1955 εἰς 5387, ἐν τούτοις οὗτος παρέμεινεν ἀνεπαρκής. Κατὰ τὸ ἔτος 1956-57 ἐνεγράφησαν εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα Μέσης 'Εκπαιδεύσεως 183 χιλιάδες μαθητῶν. Δοθέντος ὅτι τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν ἀνήρχετο εἰς τὸν ἀνωτέρω σημειωθέντα ἀριθμόν, ἀντιστοιχεῖ ἕνας καθηγητὴς ἀνὰ 36 μαθητάς. 'Η διεθνῶς ὡς ἀνεκτὴ καθιερωμένη ἀναλογία εἶναι ἡ ἀντιστοιχία ἑνὸς καθηγητοῦ ἀνὰ 20 μαθητάς.

'Αξιοπρόσεκτος νομοθετικὴ καινοτομία πρέπει νὰ θεωρηθῆ τὸ κατὰ τὸ 1954 ἐκδοθὲν ὑπ' ἀριθμὸν 3068 Νομοθετικὸν Διάταγμα «Περὶ ἱδρύσεως Ναυτικοῦ Γυμνασίου ἐν Οἰνούσαις Χίου». Τὸ ἐν λόγω Διάταγμα κατηρτίσθη διὰ συνεννοήσεως τοῦ ὑπουργείου Παιδείας πρὸς τὸ ὑπουργεῖον 'Εμπορικῆς Ναυτιλίας. Διὰ τοῦ 7 ἄρθρου τοῦ Διατάγματος τούτου ὡρίζετο ὅτι δύνανται νὰ ἱδρυθοῦν ἐκτὸς τοῦ γυμνασίου Οἰνουσῶν καὶ ἄλλα τρία ναυτικὰ γυμνάσια εἰς ἄλλας πόλεις.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Διατάγματος ἱδρύθη τὸ Ναυτικὸν Γυμνάσιον τῶν Οἰνουσῶν, μετὰ ἕνα δὲ ἔτος καὶ τὸ Ναυτικὸν Γυμνάσιον 'Ιθάκης. Κατὰ τὸ 1956 ἱδρύθη διὰ διοικητικῆς πράξεως καὶ εἰς τὸ εἰς Πειραιᾶ Ζάννειον 'Ορφανοτροφεῖον, πρότυπον τεχνικὸν γυμνάσιον. Οὕτω ἐσημειώθη ἡ πρώτη εἰς τὴν πρᾶξιν προσπάθεια ἱδρύσεως γυμνασίων μὲ κατεύθυνσιν συνδυάζουσαν τὴν παροχὴν στοιχείων γενικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς προπαιδεύσεως.

Κ. Δ. Γεωργούλης.

Αἱ νεώτεραι μεταρρυθμίσεις. Τὸ ζήτημα τῆς 'Εκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐτέθη ἐκ νέου ὑπὸ ἐξέτασιν τὸ "Ετος 1957, ὁπότε συνεστήθη καὶ εἰδικὴ ἐνδεκαμελὴς 'Επιτροπὴ πρὸς μελέτην τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων. 'Επὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων τῆς καταρτισθείσης μελέτης ἐξεδόθησαν τότε τὰ Νομοθετικὰ Διατάγματα 3970, 3971 καὶ 3973 τοῦ "Ετους 1959 διὰ τῶν ὁποίων προσεβλήθη αὔξησις τοῦ διδακτικοῦ καὶ 'Εποπτικοῦ προσωπικοῦ τῆς Στοιχειώδους, Μέσης καὶ 'Επαγγελματικῆς 'Εκπαιδεύσεως, καὶ τὰ τῆς 'Οργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Παιδείας γενικῶς. 'Επηκολούθησε τὸ 1964 νέος ὀργανωτικὸς τῆς 'Εκπαιδεύσεως νόμος κατ' Εἰσήγησιν τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ Γ. Παπανδρέου, ὑπ' ἀριθμὸν 4379 τῆς 16/24 'Οκτωβρίου 1964. 'Υπὸ τούτου ὡρίζετο ὅτι ἡ γενικὴ ἐκπαίδευσις περιλαμβάνει τὴν Στοιχειώδη (Α! βαθμοῦ) καὶ τὴν Μέσην (β! βαθμοῦ). 'Η Στοιχειώδης 'Εκπαίδευσις παρέχεται δι' ἑξαταξίων δημοτικῶν σχολείων καὶ ἡ Μέση διὰ δύο τύπων σχολείων διαδοχικῶς: τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ λυκείου, καὶ τῶν δύο τριταξίων. Προεβλέποντο καὶ νυκτερινὰ Λύκεια, τετρατάξια ὅμως. 'Η ἐγγραφὴ εἰς τὰ γυμνάσια προεβλέπετο ἄνευ ἐξετάσεων καὶ εἰς τὰ λύκεια κατόπιν ἐξετάσεων. Διὰ τοῦ νόμου τούτου ὡρίζετο, τὸ πρῶτον, ὅτι ἡ 'Εκπαίδευσις εἰς τὴν 'Ελλάδα εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας θὰ παρείχετο τῶν λοιπῶν δωρεὰν. Προεβλέπετο δὲ ὅτι σταδιακῶς θὰ ἐπεβάλλετο ὑποχρεωτικὴ φοίτησις ἐπὶ μίαν τριετίαν πέραν τῆς ἤδη ἐξαετοῦς. Γλῶσσα διδασκαλίας ὡρίζετο ἡ δημοτικὴ διὰ τὴν Στοιχειώδη 'Εκπαίδευσιν καὶ ἡ καθαρεύουσα διὰ τὴν Μέσην. "Ομως εἰς τὰς δύο τελευταίας τάξεις θὰ ἠσκοῦντο οἱ μαθηταὶ τοῦ Δημοτικοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς καθαρευούσης πρὸς ἐξοικείωσιν, ἐνῶ ἡ εἰς τὴν καθαρεύουσαν διδασκαλία εἰς τὰ Γυμνάσια καὶ τὰ Λύκεια θὰ ἐγίνετο ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν δημοτικὴν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀφ' ἑτέρου.

'Ο Νόμος 4379 ὁ ὁποῖος ἦτο πλήρης ἀπὸ πάσης ἀπόψεως διετηρήθη εἰς ἰσχὺν μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1967, ὁπότε ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ 'Αναγκαστικοῦ Νόμου 129 διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίσθη ὅτι ἡ Στοιχειώδης 'Εκπαίδευσις παρέχεται δι' ἑξαταξίων δημοτικῶν σχολείων, προβλεφθείσης καὶ διετοῦς προκαταρκτικῆς φοιτήσεως εἰς νηπιαγωγεῖα, ἡ δὲ Μέση δι' ἑξαταξίων γυμνασίων χωριζομένων εἰς δύο τριετεῖς κύκλους. Οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Νόμου 129 καὶ τοῦ καταργηθέντος 4379 ἦτο εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς γλώσσης τῆς διδασκαλίας. 'Ο νέος νόμος προέβλεπε τὴν δημοτικὴν μόνον διὰ τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ Σχολείου καὶ τὴν ἁπλῆν καθαρεύουσαν διὰ τὰς Δ', Ε' καὶ Στ τάξεις. Εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις τοῦ Γυμνασίου (Α' κύκλον) προέβλεπεν ἁπλῆν καθαρεύουσαν εἰς συνάρτησιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς 'Αττικῆς διαλέκτου. 'Ενῶ εἰς τὰς τρεῖς τελευταίας (β' κύκλον) προέβλεπε νὰ διδάσκεται εὐρύτερον ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ σύνταξις τῆς 'Αττικῆς διαλέκτου εἰς συνάρτησιν πρὸς τὰς νεωτέρας ἐξελίξεις τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης.

Διὰ τοῦ νόμου 129 ὡρίζοντο τὰ τῆς συγγραφῆς καὶ κρίσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων τὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν σχολείων καὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἀκαδημιῶν αἱ ὁποῖαι εἶχον ἱδρυθῆ διὰ τοῦ νόμου 5802/1933 τὰ τῆς μετεκπαιδεύσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ κλπ. Διὰ τοῦ μεταγενέστερου 'Αναγκαστικοῦ Νόμου 651 τοῦ 1970 συνεπληρώθησαν τὰ τῆς διοικήσεως καὶ ὀργανώσεως τῆς 'Εκπαιδεύσεως, ὁ νόμος οὗτος ἐρρύθμιζε κυρίως θέματα μισθολογικὰ καὶ βαθμολογικὰ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ, διαρθρώσεως τῶν 'Οργανικῶν θέσεων, τῆς ἐποπτείας κλπ.

Καὶ οἱ νόμοι οὗτοι ὅμως δὲν μακροημέρευσαν διότι μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας ὑπὸ κοινοβουλευτικῆς Κυβερνήσεως ἐψηφίσθη νέος νόμος ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 309 τῆς 30ης 'Απριλίου 1976 «περὶ ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Γενικῆς 'Εκπαιδεύσεως ὁ ὁποῖος ἰσχύει ἔκτοτε, τροποποιηθεὶς καὶ συμπληρωθεὶς διὰ τοῦ Νόμου 567 τῆς 26ης Μαρτίου 1977. 'Ο νόμος οὗτος προβλέπει ὅτι ἡ γενικὴ ἐκπαίδευσις, δημοσία καὶ ἰδιωτική, παρέχεται: α) εἰς τὰ νηπιαγωγεῖα, β) Εἰς τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα, γ) Εἰς τὰ Γυμνάσια καὶ δ) Εἰς τὰ Λύκεια, διακρινόμενα εἰς Γενικὰ καὶ Τεχνικὰ καὶ 'Επαγγελματικά. 'Η φοίτησις εἰς τὰ Νηπιαγωγεῖα εἶναι διετὴς εἰς τὰ Δημοτικὰ ἑξαετής, εἰς τὰ Γυμνάσια τριετὴς καὶ εἰς τὰ Λύκεια ἐπίσης τριετής. 'Εκτὸς τῶν ἑσπερινῶν εἰς τὰ ὁποῖα ὁρίζεται τετραετής. Προβλέπει ἐπίσης ὁ νόμος ὅτι ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις παρέχεται δωρεάν, ἀπαγορευομένης πάσης οἰκονομικῆς ἐπιβαρύνσεως τῶν μαθητῶν, ἢ τῶν γονέων ἢ κηδεμόνων αὐτῶν, καὶ ὅτι τὰ διδακτικὰ βιβλία χορηγοῦνται ἐπίσης δωρεάν. Προβλέπει ἐπίσης ὅτι μαθηταὶ οἰκοῦντες εἰς μακρυνὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σχολείου των θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μεταφέρωνται εἰς αὐτὸ δωρεάν. Σημαντικωτέρα καινοτομία ὅμως τοῦ Νόμου 309/1976 εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς διδασκαλίας. Διὰ τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ νόμου ὁρίζεται ὅτι: «Γλῶσσα διδασκαλίας, ἀντικεί-

μενον διδασκαλίας καὶ γλῶσσα τῶν διδακτικῶν βιβλίων εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1976-1977 ἡ Νεοελληνική». Καὶ περαιτέρω: «Ὡς νεοελληνικὴ γλῶσσα νοεῖται ἡ διαμορφωθεῖσα εἰς πανελλήνιον ἐκφραστικὸν ὄργανον ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν δοκίμων συγγραφέων τοῦ Ἔθνους Δημοτική, συντεταγμένη ἄνευ ἰδιωματισμῶν καὶ ἀκροτήτων».

Διὰ τῶν περαιτέρω διατάξεων τοῦ νόμου ρυθμίζονται τὰ τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως εἰς ἑκάστην βαθμίδα, τὰ τῆς ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας τῶν σχολείων, αἱ ὀργανικαὶ θέσεις, τὰ προσόντα διορισμοῦ βαθμολογικῶς καὶ ἐν γένει ὑπηρεσιακῆς καταστάσεως τοῦ προσωπικοῦ, τὰ τῆς ἐπιθεωρήσεως καὶ ἐποπτείας κ.λ.π. Ὁ νόμος ρυθμίζει ὅλα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐκπαίδευσιν θέματα ἐμφανίζει ἀρτιότητα καὶ πληρότητα καὶ ἀποτελεῖ ἐν τῇ οὐσίᾳ κώδικα, χωρὶς παραπομπὰς ἢ ἀναφορὰς εἰς παλαιότερα νομοθετικὰ κείμενα.

Εἰς τὸν Νόμον 309/1976 βασίζεται καὶ τὸ νέον σύστημα ἐξετάσεων ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποίου ἀπεφασίσθη ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1978-1979 καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ὁλοκληροῦται ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις εἰς τὸν χῶρον τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Κύρια σημεῖα τοῦ νέου συστήματος εἶναι ἡ Εἰσαγωγὴ τοῦ Θεσμοῦ τῶν μαθημάτων ἐπιλογῆς εἰς τὰ Γενικὰ Λύκεια καὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν προσθέτων μαθημάτων εἰς τὰ Τεχνικὰ - Ἐπαγγελματικά. Οὕτω τὰ μαθήματα τῶν Λυκείων διακρίνονται εἰς μαθήματα κορμοῦ καὶ μαθήματα Ἐπιλογῆς. Ἐκ τούτων τὰ πρῶτα διδάσκονται εἰς ὅλους τοὺς μαθητὰς ἐνῶ τὰ δεύτερα, διακρινόμενα εἰς ὁμάδας Α καὶ Β ὁρίζονται ἀναλόγως τοῦ προσανατολισμοῦ ἑκάστου μαθητοῦ δι' ἀνωτέρας σπουδάς. Οὕτω εἰς τὴν ὁμάδα Α μαθήματα Ἐπιλογῆς εἶναι τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἡ Ἱστορία καὶ τὰ λατινικά, παρακολουθοῦν δὲ ταῦτα οἱ ἀποβλέποντες εἰς σπουδὰς εἰς Νομικήν, φιλοσοφικὴν ἢ θεολογικὴν Σχολήν. Εἰς τὴν ὁμάδα Β μαθήματα Ἐπιλογῆς εἶναι τὰ μαθηματικά, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία, τὰ ὁποῖα παρακολουθοῦν οἱ ἀποβλέποντες εἰς σπουδὰς εἰς Πολυτεχνικάς, φυσικομαθηματικάς, ἰατρικάς, κτηνιατρικὰς καὶ γεωπονοδασολογικάς Σχολάς. Τὰ μαθήματα Ἐπιλογῆς διδάσκονται εἰς τὴν Β καὶ Γ' τάξιν τῶν λυκείων ἐνῶ τὰ μαθήματα κορμοῦ διδάσκονται εἰς ὅλας τὰς τάξεις. Ἀνάλογοι διαρρυθμίσεις γίνονται καὶ εἰς τὰ μαθήματα τῶν τεχνικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν Λυκείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκτὸς τῶν μαθημάτων τοῦ εἰδικοῦ Προγράμματος διδάσκονται καὶ τὰ μαθήματα τῆς ὁμάδος Β' τῶν Γενικῶν Λυκείων ὡς πρόσθετα μαθήματα. Τὸ νέον σύστημα ἀποσκοπεῖ τὴν κατάργησιν τῶν εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων εἰς τὰ Ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ Ἱδρύματα εἰς τὰ ὁποῖα ἡ εἰσαγωγὴ σπουδαστῶν θὰ γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀπολυτηρίου. Οἱ διαγωνισμοὶ τόσον διὰ τὰς προαγωγὰς ὅσον καὶ διὰ τὴν λῆψιν ἀπολυτηρίου προβλέπονται πανελλήνιοι.

Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ μέτρου τῆς εἰσαγωγῆς τῶν σπουδαστῶν εἰς τὰς ἀνωτέρας καὶ ἀνωτάτας Σχολὰς προεβλέφθη διὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸν Ἔτος 1980-81 κατὰ Μάρτιον δὲ τοῦ 1979 ὡρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας οἱ συντελεσταὶ βαθμολογίας τόσον τῶν μαθημάτων κορμοῦ ὅσον καὶ τῶν μαθημάτων Ἐπιλογῆς διὰ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τούτων Εἰσαγωγῆς εἰς ἀνωτάτας καὶ ἀνωτέρας Σχολάς.

Εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου 309/1976 Ἐξεδόθησαν διάφορα Προεδρικὰ Διατάγματα ρυθμίζοντα τὰ ἀφορῶντα τὴν Μέσην ἐκπαίδευσιν ἐπὶ μέρους θέματα μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι:

α) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 104 Προεδρικὸν Διάταγμα τῆς 29ης Ἰανουαρίου 1979 (Φ.Ε.Κ. 23Α τῆς 7.2.79) «Περὶ σχολικοῦ καὶ διδακτικοῦ ἔτους, ὑπηρεσιακῶν βιβλίων, ἐγγραφῶν, μετεγγραφῶν, φοιτήσεως, διαγωγῆς καὶ τιμητικῶν διακρίσεων τῶν μαθητῶν τῶν Σχολείων Μέσης Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως» καὶ β) τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 339 ὅμοιον Διάταγμα τῆς 10ης Μαΐου 1979 διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίσθησαν τὰ τῆς διεξαγωγῆς τῶν Ἐξετάσεων - προαγωγικῶν καὶ ἀπολυτηρίων - τῶν Λυκείων, αἱ ὁποῖαι προβλέπεται νὰ ἐνεργοῦνται ταυτοχρόνως καθ' ὁλόκληρον τὴν χώραν ἐπὶ κοινῶν θεμάτων

Η ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται κατὰ τὸν 20ον αἰῶνα κατόπιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ζωήν. Κατὰ τὰς προηγηθείσας ἐποχὰς δὲν εἶχεν ἐμφανισθῆ ἡ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις ὡς ἰδιαιτέρα μορφὴ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ὁ ἐκτελεστὴς τῆς ἐργασίας ἦτο συγχρόνως καὶ διδάσκαλος τοῦ ἐπαγγέλματός του. Διὰ τοῦτο ἐπεκαλεῖτο καὶ «μάστορας». Ἦτο δηλαδὴ ὄχι μόνον ἐργάτης ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος, Magister. Ἡ πρώτη ὑποτυπώδης μορφὴ παροχῆς εὐρυτέρας ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 16ον αἰῶνα μὲ τὰ λεγόμενα «Κυριακὰ σχολεῖα», τὰ ὁποῖα λειτουργοῦντα κατὰ τὰς Κυριακὰς παρεῖχον μαζὶ μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ γνώσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βιομηχανίαν. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀρχίζουν ν' ἀναφαίνωνται ἐμπορικαὶ σχολαί. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐκπαιδεύσεως τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διεκδικεῖ πρωτοπορείαν. Μολονότι διετέλει ἀκόμη ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ἐν τούτοις, κατὰ τὸ 1814 οἱ ξενιτευμένοι Ἕλληνες ἵδρυσαν εἰς τὴν Ὀδησσὸν σχολὴν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἑλληνοεμπορικὸν Γυμνάσιον», κατ' ἄλλους δὲ «Ἑλληνοεμπορικὴν Σχολήν». Εἰς ταύτην δὲ ἐφοίτησεν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ὅπως ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ εἰς τὰ «ἀπομνημονεύματα» του. Εἰς τὴν Σχολὴν αὐτὴν ἐδίδαξεν καὶ ὁ Γεώργιος Κλεόβουλος, ὁ πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσηγητὴς τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου. Διάδοχος τοῦ Ἑλληνοεμπορικοῦ Γυμνάσιου ὑπῆρξε καὶ ἡ κατὰ τὸ 1831 ἱδρυθεῖσα εἰς Χάλκην Ἐμπορικὴ Σχολή.

Καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα εἰς τὸ ἐλευθερωθὲν τμῆμα τῆς Ἑλληνικῆς γῆς δὲν ὑπῆρχον αἱ προϋποθέσεις διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις. Ὁ ἐργάτης ἐξηκολούθει νὰ διδάσκη εἰς τὸν μαθητευόμενον τὴν τέχνην. Ἡ τοποθέτησις τῶν νέων ἐγίνετο αὐτομάτως εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα.

Διὰ τοῦτο δὲν εἶχε γίνει αἰσθητὴ εἰς τὸ Κράτος ἡ ἀνάγκη ὀργανώσεως τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν εἶχε ἐπιτευχθῆ ἔστω καὶ μία ὑποτυπώδης ὀργάνωσις τῶν σχολείων τῆς γενικῆς μορφώσεως. Τὰ πράγματα ὅμως ἤρχισαν νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος. Κατὰ τὸ 1894 ἱδρύθη ὑπὸ τῶν Ρουσουπούλου καὶ Γερακάρη ἡ «Ἐμπορικὴ καὶ Βιοτεχνικὴ Ἀκαδημία». Κατὰ δὲ τὸ 1903 ἐξεδόθη ὁ Νόμος «Περὶ συστάσεως Ἐμπορικῶν Σχολῶν».

Συνεστήθησαν κατ' ἀρχὰς 4 ἐμπορικαὶ σχολαί. Ὁ ἀριθμὸς των ηὐξήθη μετὰ τὸν ἐποικισμὸν τῶν προσφύγων εἰς 21 μὲ τρεῖς χιλιάδας μαθητῶν. Μέχρι τοῦ 1936 ὑπήγοντο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ἀπὸ τοῦ ἔτους ὅμως ἐκείνου ὑπήχθησαν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Παιδείας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγγραφομένων μαθητῶν ἐσημείωνε προοδευτικὴν αὔξησιν ἡ ὁποία ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ αὐξηθῆ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν Σχολῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 1955-56 ἐλειτούργουν 40 δημόσιαι Ἐμπορικαὶ σχολαί, ἐνεγράφησαν δὲ εἰς αὐτὰς 10.192 μαθηταί, κατὰ τὸ ἔτος 1956-1957 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγγραφέντων κατῆλθεν εἰς 9.638 κατὰ δὲ τὸ 1959-1960 εἰς 7.569. Κατὰ τὸ 1960-61 αἱ ἐμπορικαὶ σχολαὶ μετωνομάσθησαν εἰς «Οἰκονομικὰ γυμνάσια».

Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διαρκῶς ἐπιτεινομένης ἀνησυχίας διὰ τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν, τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως ἤρχισεν μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ἀξιοσημείωτος δραστηριότης διὰ τὴν ἀντιμετώπισίν της. Κατὰ τὸ 1946 ἐξεδόθη ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 940 Νόμος «Περὶ ἐπαγγελματικῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως». Δι' αὐτοῦ εἰσήχθη τὸ σύστημα τῆς δι' ἐξωσχολικῶν ὁμάδων ἐκπαιδεύσεως τῶν ἀγροτῶν, καθὼς καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως βραχείας διαρκείας εἰς πρακτικὰς γεωργικὰς σχολὰς καὶ εἰς γεωργικὰ ἱδρύματα. Τὸ ἐν λόγῳ σύστημα ἀπεδείχθη λίαν ἀποδοτικὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἡμερησίας καὶ συστηματικῶς λειτουργούσας γεωργικὰς σχολὰς αἱ ὁποῖαι δὲν κατώρθωσαν νὰ κερδίσουν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐξ ἴσου ἀξιόλογος νομοθετικὸς θεσμὸς εἰς τὸν τομέα τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως ὑπῆρξεν ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς μαθητείας καὶ μετεκπαιδεύσεως τῶν ἐργατῶν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1654 νόμου τοῦ ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1951. Πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς χώρας αἱ ὁποῖαι διέθετον πενιχρὸν κρατικὸν προϋπολογισμὸν καὶ μὴ ἀνεπτυγμένην οἰκονομικὴν ζωήν, ὁ θεσμὸς τῆς μαθητείας συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἐντασσόμενος εἰς τὴν ἐργασίαν νέος λαμβάνει εἰς ὡρισμένας ἀπογευματινὰς ὥρας τῆς ἑβδομάδος καὶ θεωρητικὴν ἐκπαίδευσιν, ἀποτελεῖ ἀξιολογώτατον ἐκπαιδευτικὸν θεσμόν. Κατὰ τὸ 1958-1959 ἐλειτούργουν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας 29 Σχολαὶ μαθητείας μὲ 3.400 μαθητάς.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως ἤρχισε σημειουμένη μετὰ τὸ ἔτος 1923. Ηὐξήθη τότε λόγῳ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων ὁ πληθυσμὸς καὶ ἐδημιουργήθησαν περισσότεραι ἀνάγκαι. Ἐπροχώρησεν ὅμως ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως μὲ μεγάλην βραδύτητα. Ἡ καθυστέρησις ὀφείλεται εἰς δύο αἰτίας. Ἡ πρώτη καὶ κυριωτέρα εἶναι τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ τεχνικῆς ζωῆς εἰς τὴν χώραν μας. Ἡ πεῖρα ἔχει διαπιστώσει ὅτι εἰς τὰς διαφόρους χώρας ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῆς τεχνικῆς. Ἡ δευτέρα αἰτία τῆς καθυστερήσεως εἶναι ἡ ἔλλειψις σοβαρᾶς μελέτης ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐν γένει ὀργάνωσιν τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν τομέα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχρησιμοποιήθησαν ξένοι ἐμπειρογνώμονες διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ὀργανώσεως, οἱ ὁποῖοι ὅμως μὴ διαθέτοντες πλήρη γνῶσιν τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν εἰς τὴν χώραν μας, προέτειναν μηχανικῶς τὴν μεταφορὰν ξένων συστημάτων ἀπροσαρμόστων πρὸς τὴν ἰδικήν μας πραγματικότητα.

Σημαντικὸν βῆμα διὰ νὰ εἰσαχθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ διὰ νὰ προωθηθῇ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων ἡ εἰς τὴν χώραν μας μελέτη τῆς κινήσεως τῶν ἐπαγγελμάτων ἐπετελέσθη διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας ἐκδοθέντος κατὰ τὴν 13 Μαρτίου 1953 Βασιλικοῦ Διατάγματος «Περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος τοῦ ἐπαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ εἰς τὸ Διδασκαλεῖον Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, Μετεκπαίδευσις Διδασκάλων καὶ Παιδαγωγικαὶ Ἀκαδημίαι». Σκοπὸς τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι νὰ ἐξακριβώνῃ τὴν διὰ διάφορα ἐπαγγέλματα καταλληλότητα τῶν νέων καθὼς καὶ νὰ μελετᾶ τὴν κίνησιν τῶν ἐπαγγελμάτων διὰ νὰ παρέχῃ ὠφελίμους συμβουλὰς διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιδοθοῦν οἱ ἐκ τῶν Σχολείων ἀποφοιτῶντες νέοι.

Θεωρεῖται σήμερον εἰς ὅλας τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας ἡ ὀργάνωσις ὑπηρεσίας πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ

προσανατολισμοῦ καὶ ἡ μελέτη τῆς κινήσεως τῶν ἐπαγγελμάτων ὡς θεμελιώδης προϋπόθεσις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπαγγελματικῆς ζωῆς.

Κατὰ τὸ 1954 ἐδημοσιεύθη τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 3088 Νομοθετικὸν Διάταγμα «Περὶ ἱδρύσεως Ναυτικῶν Γυμνασίων» καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ἐγένετο ἡ συγκρότησις καὶ ὀργάνωσις δύο Ναυτικῶν Γυμνασίων, ἑνὸς εἰς τὰς Οἰνούσας καὶ ἄλλου εἰς τὴν Ἰθάκην. Κατὰ δὲ τὸ 1956 ἱδρύθη διὰ διοικητικῆς πράξεως τοῦ ὑπουργείου Παιδείας πρότυπον τεχνικὸν γυμνάσιον εἰς τὸ Ζάννειον Ὀρφανοτροφεῖον Πειραιῶς.

Κατὰ τὸ 1959 ἐπετελέσθη σημαντικὴ πρόοδος ὡς πρὸς τὴν ἑνοποίησιν τῆς ἐποπτείας καὶ ὀργανώσεως τῆς ὅλης ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 3971 Νομοθετικοῦ Διατάγματος «Περὶ τεχνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, Ὀργανώσεως τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ Διοικήσεως τῆς Παιδείας» σημαντικὸς ἀριθμὸς σχολείων παρεχόντων ἐπαγγελματικὴν καὶ τεχνικὴν ἐκπαίδευσιν ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας. Διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος νομοθετήματος ἡ ἐπαγγελματικὴ καὶ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις διηρέθη εἰς τρεῖς βαθμίδας, τὴν κατωτέραν, μέσην καὶ ἀνωτέραν. Εἰς τὴν ἀνωτέραν κατετάχθησαν αἱ δύο σχολαὶ Ὑπομηχανικῶν, εἰς τὴν μέσην αἱ Σχολαὶ Τεχνικῶν Βοηθῶν ἐργοδηγῶν τριετοῦς ἢ τετραετοῦς φοιτήσεως. Καὶ εἰς τὴν κατωτέραν προεβλέφθη νὰ ὑπαχθοῦν Σχολεῖα φοιτήσεως ἑνὸς ἕως τεσσάρων ἐτῶν δεχόμενα πρὸς ἐγγραφὴν ἀποφοίτους τῶν τετραταξίων δημοτικῶν σχολείων.

Κατόπιν τῆς δημοσιεύσεωςτοῦ 3974 Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας 96 Μέσαι Ἐπαγγελματικαὶ Σχολαὶ ἐκ τῶν ὁποίων 74 ἦσαν τεχνικαὶ καὶ 22 παρέχουσαι μόρφωσιν διὰ ποικίλα ἐπαγγέλματα: ἐπίσης ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ αὐτοῦ Ὑπουργείου 126 Μέσαι σχολαί. Αὗται εἶναι 30 τεχνικαί, 60 Σχολαὶ ἐμπορικαί, Λογιστῶν Στενογράφων καὶ κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν, 24 ναυτικαὶ καὶ 12 ἐργοδηγῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἀμέσως τότε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας προέβη εἰς τὴν ἵδρυσιν 12 Σχολῶν ἐργοδηγῶν εἰς τὰς πόλεις, Ἀλεξανδρούπολιν, Κοζάνην, Ἰωάννινα, Σέρρας, Καβάλαν, Ἀγρίνιον, Χαλκίδα, Πάτρας, Καλάμας, Κόρινθον, Τρίπολιν, Ρόδον. Τὸ πρόγραμμα των περιλαμβάνει, μηχανολογικὰς καὶ ἠλεκτρολογικὰς ἐγκαταστάσεις ὡς καὶ ἐγκαταστάσεις δομικῶν ἔργων. Βραδύτερον ἱδρύθησαν καὶ διάφοραι ἄλλαι τεχνικαὶ Σχολαὶ ὅπως αἱ Σχολαὶ Ναυπηγῶν (Ἀνωτέρα καὶ Μέσαι εἰς Πειραιᾶ διὰ τοῦ Νόμου 4564/1966), αἱ ἀνώτεραι Σχολαὶ Ἠλεκτρονικῶν κ.ἄ.

Ἡ ἵδρυσις τῶν Κ.Α.Τ.Ε.Ε. Μεγίστης σημασίας πρόοδος εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν τεχνικὴν ἐκπαίδευσιν ἐσημειώθη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 652 τοῦ Ἔτους 1970 ἱδρύσεως τῶν Κέντρων Ἀνωτέρας τεχνικῆς Ἐκπαιδεύσεως, τῶν γνωστῶν ὡς ΚΑΤΕ. Ἕκαστον τούτων ἀποτελεῖ συγκρότημα Δημοσίων Σχολῶν ἀνωτέρας τεχνικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἱδρύθησαν δὲ ἀρχικῶς πέντε: Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Πατρῶν, Λαρίσσης καὶ Ἡρακλείου Κρήτης. Τὸ ἔτος 1976 ἱδρύθησαν δύο ἀκόμη: Καβάλας καὶ Κοζάνης καὶ τὸ 1978 ἕτερα δύο: Φλωρίνης καὶ Σερρῶν. Αἱ προβλεφθεῖσαι διὰ τὰ ΚΑΤΕ Σχολαὶ εἶναι: τεχνολόγων μηχανικῶν, τεχνολογίας τροφίμων, Στελεχῶν Ἐπιχειρήσεων, Παραϊατρικῶν Ἐπαγγελμάτων, Γραφικῶν Τεχνῶν καὶ τεχνολόγων Γεωπονίας. Ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνωτέρω κέντρων περιλαμβάνει ὅλας ἢ τινὰς ἐκ τῶν σχολῶν τούτων ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν ἢ τῶν εἰδικῶν ἐπιδιώξεων ἑκάστης περιοχῆς.

Ἡ διάρκεια τῶν σπουδῶν εἰς τὰς σχολὰς τῶν ΚΑΤΕ εἶναι ἀπὸ ἑνὸς μέχρι τριῶν Ἐτῶν ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ προγράμματος ἑκάστης. Ὡς σκοπὸς τῶν σχολῶν ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ Νόμου ἡ ἐκπαίδευσις τεχνικῶν στελεχῶν ἀνωτέρου ἐπιπέδου ἵνα ταῦτα συμβάλωσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας τῆς Χώρας. Τὰ στελέχη ταῦτα ἀποτελοῦν ἐνδιάμεσον βαθμίδα μεταξὺ ἀνωτάτης ἐπιστημονικῆς καὶ μέσης τεχνικῆς βαθμίδος. Ἡ παρεχομένη ἐκπαίδευσις περιλαμβάνει θεωρητικὴν διδασκαλίαν, ἄσκησιν εἰς ἐργαστήρια καὶ ἄσκησιν εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἐπαγγέλματα ἐλεγχομένην ὑπὸ τῶν Σχολῶν.

Ὁ ἱδρυτικὸς τῶν ΚΑΤΕ νόμος 672/70 συνεπληρώθη διὰ τοῦ Νόμου 298/1976 διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίσθη ὅτι τὰ πτυχία τῶν Σχολῶν τῶν Κέντρων Ἀνωτέρας Τεχνικῆς Ἐκπαιδεύσεως (ΚΑΤΕ) εἶναι ἰσότιμα καὶ ἰσοδύναμα, ὡς ἀκολούθως:

α) Τῶν Τμημάτων Τεχνολόγων Πολιτικῶν, Τεχνολόγων Μηχανολόγων καὶ Τεχνολόγων Ἠλεκτρολόγων τῶν Ἀνωτέρων Σχολῶν Τεχνολόγων Μηχανικῶν πρὸς τὰ πτυχία τῶν ἀντιστοίχων Τμημάτων τῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Ν.Δ. 3971/1959, ὅπως ἐτροποποιήθη καὶ συνεπληρώθη διὰ τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Ν.Δ. 4564/1966, Ἀνωτέρων Σχολῶν Ὑπομηχανικῶν.

β) Τῶν Τμημάτων Τεχνολόγων Ἠλεκτρονικῶν καὶ Τεχνολόγων Ναυπηγῶν τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω. Ἀνωτέρων Σχολῶν Τεχνολόγων Μηχανικῶν πρὸς τὰ πτυχία τῶν κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ν.Δ. 4564/1966 Ἀνωτέρων Σχολῶν Ἠλεκτρονικῶν καὶ Ναυπηγῶν ἀντιστοίχως.

γ) Τῶν Τμημάτων Ἀδελφῶν Νοσοκόμων, Μαιῶν, Φυσικοθεραπευτῶν καὶ Κοινωνικῶν Λειτουργῶν τῶν Ἀνωτέρων Σχολῶν Παραϊατρικῶν Ἐπαγγελμάτων πρὸς τὰ πτυχία τῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργείου Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν ἱδρυθεισῶν βάσει τῶν διατάξεων τοῦ Ν. 683/1948, Ν. 2593/1953, Ν.Δ. 775/1970 καὶ Ν. 4018/1959 Ἀνωτέρων Σχολῶν Ἀδελφῶν Νοσοκόμων, Μαιῶν, Φυσικοθεραπευτῶν καὶ Κοινωνικῶν Λειτουργῶν ἀντιστοίχως.

δ) Τοῦ Τμήματος Στελεχῶν Τουριστικῶν Ἐπιχειρήσεων τῶν Ἀνωτέρων Σχολῶν Στελεχῶν Ἐπιχειρήσεων πρὸς τὰ πτυχία τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Τουριστικῶν Ἐπαγγελμάτων Ρόδου.

ε) Τὰ πτυχία τῶν Δασικῶν ἐπαγγελματικῶν Σχολῶν Ἁγιᾶς Λαρίσης καὶ Βυτίνης Ἀρκαδίας, διετοῦς εἰδικῆς μεταγυμνασιακῆς ἐκπαιδεύσεως, εἶναι ἰσότιμα πρὸς τὰ τοιαῦτα τῶν Ἀνωτέρων Τεχνικῶν Σχολῶν τοῦ Κράτους.

στ) Τὸ πτυχίον τῆς Ὑγειονομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, τοῦ Κλάδου Ἐποπτῶν Δημοσίας Ὑγείας (τέως Ἐποπτῶν Ἐξυγιάνσεως), μετὰ πενταετῆ ὑπηρεσίαν τῶν πτυχιούχων, εἶναι ἰσότιμον καὶ ἰσοδύναμον τοῦ πτυχίου τοῦ τμήματος Ἐποπτῶν Δημοσίας Ὑγείας τῶν Κέντρων Ἀνωτέρας Τεχνικῆς Ἐκπαιδεύσεως.

Συμφώνως πρὸς τὸν ἀνωτέρω νόμον οἱ πτυχιοῦχοι τῶν ΚΑΤΕ ἔχουν τὰ αὐτὰ ἐπαγγελματικὰ δικαιώματα μὲ τοὺς πτυχιούχους τῶν σχολῶν πρὸς τὰ πτυχία τῶν ὁποίων ἐξομοιοῦνται τὰ πτυχία τῶν ΚΑΤΕ.

Σημαντικὴ ἐξέλιξις διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς τεχνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐσημειώθη διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 576 Νόμου τῆς 7/13 Ἀπριλίου 1977 «περὶ ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Μέσης καὶ Ἀνωτέρας τεχνικῆς καὶ Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως». Κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ νόμου τούτου διὰ τοῦ ὁποίου ἐτροποποιήθησαν ἢ κατηργήθησαν αἱ Προγενέστεραι διατάξεις (Ν.Δ. 580 καὶ 652 τοῦ 1970 κλπ) ἡ Τεχνικὴ καὶ Ἐπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευσις διακρίνεται εἰς μέσην καὶ Ἀνωτέραν. Ἐκ τούτων ἡ Μέση παρέχεται εἰς τὰς Τεχνικὰς καὶ Ἐπαγγελματικὰς Σχολὰς καὶ τὰ Τεχνικὰ καὶ Ἐπαγγελματικὰ Λύκεια, ἡ δὲ Ἀνωτέρα εἰς τὰς Ἀνωτέρας τεχνικὰς καὶ Ἐπαγγελματικὰς Σχολάς. Αἱ σχολικαὶ μονάδες τῆς μέσης Ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡμερησίας ἢ ἑσπερινῆς φοιτήσεως. Εἰς τὰς τελευταίας ὅμως ἐγγράφονται μόνον ἐργαζόμενοι μαθηταί.

Κατὰ τὸν νόμον αἱ τεχνικαὶ καὶ ἐπαγγελματικαὶ Σχολαὶ τῆς μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἐπιδιώκουν τὴν ἐμπέδωσιν τῆς εἰς τὸ Γυμνάσιον κτηθείσης γενικῆς μορφώσεως, κυρίως δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δεξιοτήτων καὶ γνώσεων τῶν μαθητῶν ὥστε νὰ δύνανται οὗτοι νὰ σταδιοδρομήσουν εἰς ὡρισμένην τεχνικὴν ἢ Ἐπαγγελματικὴν εἰδικότητα. Τὰ τεχνικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ Λύκεια σκοπὸν ἔχουν νὰ προσφέρουν πλουσιωτέραν καὶ εὐρυτέραν τῆς γυμνασιακῆς γενικὴν μόρφωσιν κυρίως δὲ νὰ μεταδώσουν εἰς τοὺς μαθητὰς τὰς ἀπαιτουμένας τεχνικὰς ἢ ἐπαγγελματικὰς γνώσεις καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὰς δεξιότητας αὐτῶν, ὥστε οὗτοι, μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν των, νὰ δύνανται νὰ ἀπασχοληθοῦν ἐπιτυχῶς εἰς ὁρισμένον τεχνικὸν ἢ ἐπαγγελματικὸν κλάδον.

Ὡς πρὸς τὰς ἀνωτέρας τεχνικὰς καὶ ἐπαγγελματικὰς Σχολὰς ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ νόμου ὅτι αὐταὶ σκοπὸν ἔχουν τὴν παροχὴν εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῶν ἀπαιτουμένων θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν γνώσεων, ὥστε οὗτοι νὰ καταστοῦν ἀνωτέρου ἐπιπέδου στελέχη, συμβάλλοντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὡρισμένου τομέως τῆς Ἐθνικῆς οἰκονομίας δι' ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων καὶ μελετῶν.

Ἡ φοίτησις εἰς τὰς μέσας Σχολὰς εἶναι διαρκείας δύο ἕως τεσσάρων ἐξαμήνων, ἀναλόγως τῆς εἰδικότητος. Ἐπιμηκύνεται δὲ κατὰ ἓν ἢ δύο ἐξάμηνα ὁσάκις πρόκειται περὶ ἑσπερινῆς φοιτήσεως. Εἰς τὰ τεχνικὰ καὶ Ἐπαγγελματικὰ Λύκεια ἡ φοίτησις διαρκεῖ ἓξι ἐξάμηνα ἐπιμηκυνομένη κατὰ δύο ἐπὶ ἑσπερινῆς φοιτήσεως. Εἰς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς ἡ φοίτησις εἶναι ἡμερησία ὑποχρεωτική, διαρκεῖ δὲ τέσσαρα ἕως ἓξ ἐξάμηνα, ἀναλόγως τῆς εἰδικότητος.

Δι' ἑτέρων διατάξεων ὁρίζονται τὰ τῆς ἱδρύσεως ὀργανώσεως, διοικήσεως καὶ λειτουργίας τῶν τεχνικῶν καὶ Ἐπαγγελματικῶν Σχολῶν καὶ Λυκείων, τὰ τῆς Ἐγγραφῆς καὶ φοιτήσεως τῶν μαθητῶν ἢ σπουδαστῶν, τὰ τῆς προσλήψεως, προσόντων καὶ καταστάσεως ἐν γένει τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ λοιποῦ προσωπικοῦ, τὰ τῆς ἐποπτείας τῶν σχολῶν ὑπὸ τῆς Διοικήσεως κλπ.

Ἀξιόλογος διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπαγγελματικῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς διὰ τοῦ Νόμου 4588 τῆς 10ης Νοεμβρίου 1966 ἐπανιδρυθείσης Σχολῆς ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν Ἐπαγγελματικῆς ἢ Τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως (ΣΕΛΕΤΕ) τὰ τῆς ὀργανώσεως τῆς ὁποίας ὡρίσθησαν εἰδικώτερον διὰ τῶν ὑπ' ἀριθμὸν 581 καὶ 789 τοῦ 1970 Νομοθετικῶν Διαταγμάτων.

Μνημονευτέον ἐνταῦθα τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας του διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Γενικῆς ἐκπαιδεύσεως τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 4247 τῆς 15ης Σεπτεμβρίου 1962 «περὶ ἱδρύσεως Ὀργανισμοῦ Σχολικῶν κτιρίων» σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἵδρυσις νέων σχολικῶν κτιρίων καὶ ἡ συντήρησις τῶν ὑπαρχόντων.

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΙΟΝΙΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Κατὰ τὸ 1823, ὅταν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα διεξήγετο ὁ ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἀγών, ἐγένετο ἡ ἵδρυσις εἰς τὴν ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν διατελοῦσαν νῆσον Κέρκυραν τῆς «Ἰονίου Ἀκαδημίας», ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο καὶ «Ἀκαδημία τοῦ Γκίλφορδ» διότι ὁ Ἄγγλος φιλέλλην συνέβαλε τὰ μέγιστα διὰ τὴν συγκρότησίν της. Εἰς ταύτην ἐλειτούργουν σχολαὶ Θεολογίας, Φιλοσοφίας,

Νομικῆς καὶ Ἰατρικῆς. Τὴν Ἀκαδημίαν ταύτην ἐλάμπρυναν περίφημοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Ἀσώπιος, ὁ Κάλβος, ὁ Θερειανὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἐνῶ δὲ ἀνεμένετο ὅτι ἡ κατὰ τὸ 1864 ἑνσωμάτωσις τῶν Ἰονίων νήσων εἰς τὸ ἐλεύθερον βασίλειον θὰ συνετέλει εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς λειτουργίας τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἡ τότε κυβέρνησις προέβη εἰς κατάργησίν της θεωρήσασα αὐτὴν περιττήν, ἐφ' ὅσον ἐλειτούργει τὸ εἰς Ἀθήνας Πανεπιστήμιον. Ἡ κατάργησις τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἀπετέλεσε βαρὺ σφάλμα καὶ ἀπό ἐθνικῆς καὶ ἀπὸ παιδευτικῆς ἀπόψεως. Ἡ λειτουργία της ἐπεβάλλετο διὰ νὰ ἀσφαλίζῃ τὴν πνευματικὴν Ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς διατηρήσεως της θὰ ἀπεφεύγετο ἡ ὑδροκεφαλικὴ συγκέντρωσις τῶν πνευματικῶν ἱδρυμάτων εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἤδη καθίσταται συνειδητή ἡ ἀνάγκη, ἐν ὄψει τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων, τῆς ἐπανδρώσεως τοῦ περιφήμου ἐκείνου ἱδρύματος εἰς τὴν Κέρκυραν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν δουλείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἰς πλεῖστα μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐλειτούργησαν σχολαί, ὅπου οἱ Ἕλληνόπαιδες, ὁμοῦ μὲ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, παρηκολούθουν καὶ τοιαῦτα ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς ὑφῆς καὶ δυνάμενα νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰ διδασκόμενα εἰς τὰ Πανεπιστήμια. Τοῦτο ἐγένετο εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὰ εἰς Ἰωάννινα ἐκπαιδευτήρια, εἰς τὰς Κυδωνίας, τὸ Βουκουρέστιον καὶ ἄλλοῦ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἱδρύθη εἰς τὴν Κέρκυραν (1824, 17 Μαΐου) ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ἡ ὁποία ἐλειτούργησεν ἐπί ἔτη ἀρκετὰ καὶ ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθον ἱκανοὶ ἐπιστήμονες.

Ἡ ἰδέα ὅμως συστάσεως Πανεπιστημιακοῦ ἱδρύματος ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους, εἰς τὸ ὁποῖον τότε δὲν ἀνῆκεν ἀκόμη ἡ Κέρκυρα, ἐγεννήθη διαρκοῦντος τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, υἱοθετήθη δέ ἐν συνεχείᾳ ὑπό τοῦ Καποδιστρίου καί ἐπραγματοποιήθη ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος. Ἤδη διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Ἀπριλίου 1833 Διατάγματος τῆς Ἀντιβασιλείας, περὶ ἱδρύσεως Γραμματείας Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἐγίνετο λόγος περὶ Πανεπιστημίου, τοῦτο ὅμως συνεστήθη κατόπιν διὰ τῶν Βασιλικῶν Διαταγμάτων τῆς 31 Δεκεμβρίου 1836, τῆς 14, 22 καί 24 Ἀπριλίου 1837. Διὰ τοῦ τελευταίου διατάγματος διωρίσθησαν οἱ πρῶτοι καθηγηταί, 33 συνολικῶς τακτικοὶ καὶ ἔκτακτοι, διὰ δὲ τῆς ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1837 δηλοποιήσεως τῆς ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας, ἐκαλοῦντο οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐγγραφοῦν ὡς φοιτηταὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίσημος ἔναρξις τῆς λειτουργίας ἐγένετο πανηγυρικῶς τὴν 3ην Μαΐου 1837, ὁπότε ὡρκίσθησαν οἱ πρῶτοι καθηγηταὶ μετὰ τοῦ Πρυτάνεως, Κ. Σχινᾶ καὶ τῶν Σχολαρχῶν (Κοσμητόρων): Μιχαὴλ Ἀποστολίδου, Γ. Ράλλη, Ἀ. Λευκία καὶ Νεοφ. Βάμβα, ἀφοῦ ἐτελέσθη ἀρχιερατικὸς ἁγιασμὸς καὶ ἀπηγγέλθησαν λόγοι ὑπὸ τῶν Πανεπιστημιακῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀρχῆς, παρουσία καὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Οἱ πρῶτοι ἐγγραφέντες φοιτηταὶ ἀνῆλθον εἰς 52, προσῆρχοντο ὅμως κατ' ἀρχὰς καὶ πολλοὶ ἀκροαταί, ἄλλοι τακτικοὶ καὶ ἄλλοι μὴ ἐγγεγραμμένοι ἐπισήμως, ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστοι γηραιοὶ φουστανελλοφόροι καὶ βρακοφόροι, τέως ἀγωνισταί, δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Γυμνασίου ἀκόμη. Τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, φέρον τότε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἱδρυτοῦ του, βασιλέως Ὄθωνος, ἐλειτούργησε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη εἰς τὴν παρὰ τοὺς βορειοδυτικοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως οἰκίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος Στ. Κλεάνθους, ἡ ὁποία καὶ σώζεται μέχρι σήμερον, μὲ τέσσαρας Σχολάς: Θεολογικήν, Φιλοσοφικήν, Νομικὴν καὶ Ἰατρικὴν καὶ κατὰ τὰ Βαυαρικὰ πρότυπα. Τὰ δὲ μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἤρχισαν πραγματικῶς ἀπὸ τῆς 10ης Μαΐου 1837, ἔληξαν τὴν 15 Ἰουλίου τοῦ ἰδίου ἔτους. Διὰ μεταγενεστέρων διαταγμάτων ἐκανονίσθησαν τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πρυτάνεως καὶ τῶν λοιπῶν Πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν καθὼς καὶ τὰ τῶν ἐξετάσεων τῶν φοιτητῶν. Πολλοὶ ἐκ τῶν πρώτων Πανεπιστημιακῶν διδασκάλων, ἂν καὶ εἶχον τύχει εὐρυτάτης μορφώσεως εἰς ὀνομαστὰ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, δὲν κατώρθωσαν ν' ἀνταποκριθοῦν ἀπολύτως εἰς τὴν ἀποστολήν των, μολονότι κατέβαλον μεγίστας προσπαθείας πρὸς τοῦτο. Αἱ δυσκολίαι προήρχοντο, ὄχι μόνον ἐξ ἰδίας των ὑπαιτιότητος, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων αἰτίων ὅπως τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς τῶν φοιτητῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλλείψεως μέσων, ὀργάνων, καὶ ἀκόμη τῆς ἀκαταλληλότητος τοῦ οἰκήματος τοῦ Κλεάνθους, ὅπου εἶχε στεγασθῆ τότε τὸ Πανεπιστήμιον. Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ κτιρίου ἐκείνου ὠδήγησε τὸν κατόπιν πρύτανιν Γ. Ράλλην, νὰ καταρτίσῃ ἐπιτροπήν, ἀποτελουμένην ἐξ ἐγκρίτων προσωπικοτήτων καὶ καθηγητῶν, ἡ ὁποία κατόπιν τῆς ἀπὸ 25 Φεβρουαρίου 1839 ἐκκλήσεώς της, κατώρθωσε, διὰ δημοσίων ἐρανων, νὰ συλλέξῃ ἕνα χρηματικὸν ποσόν, ὥστε τὴν 2 Ἰουλίου τσῦ ἰδίου ἔτους, παρισταμένου τοῦ βασιλέως, νὰ κατατεθῆ ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ νέου Πανεπιστημιακοῦ κτιρίου καὶ νὰ συνεχισθοῦν αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνοικοδομήσεως βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ Δανοῦ ἀρχιτέκτονος Χριστιανοῦ Χάνσεν, ὑπολογισθέντος ἀρχικῶς τοῦ ποσοῦ τῶν 176.000 δραχμῶν διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ἡ ὁποία συνετελέσθη ἐν μέρει κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1841, ὁπότε καὶ ἐγένετο ἡ μεταφορὰ καὶ ἐγκατάστασις τοῦ ἱδρύματος εἰς τὸ νέον μέγαρον, ὅπου σήμερον στεγάζεται ἡ Πρυτανεία τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐν συνεχείᾳ οἱ ἔρανοι, χάριν τῆς πλήρους ἀνοικοδομήσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐξηκολούθουν νὰ ἀποδίδουν προσφερομένων μεγάλων ποσῶν ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ, καθὼς καὶ πολλοὺς φιλέλληνας.

Μεταξὺ τῶν ἀρχικῶν δωρητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πρέπει νὰ καταλεχθῆ ἐν πρώτοις ὁ περίφημος Ἀθηναῖος φιλόσοφος, Δημ. Γαλανός, ὁ ὁποῖος ἀποθανὼν εἰς τὰς Ἰνδίας, τὸ 1835, ἐκληροδότησε τὸ ποσὸν τῶν 30.000 χρυσῶν δραχμῶν ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος ποτὲ νὰ κτισθῆ εἰς Ἀθήνας Πανεπιστημίου, ἄφησε δὲ καὶ ὅλα τὰ βιβλία αὐτοῦ. Ἄλλοι πρῶτοι δωρηταὶ ἦσαν ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀνατομίας Δημήτριος Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος προσέφερε τὴν οἰκίαν του, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μίλος Ὀβρένοβιτς (25.000 δραχμάς), ὁ Δημήτριος Μπερναρδάκης, ὁ Ἐμμανουὴλ Κωνσταντίνου, ὁ Ἁγιορείτης Ἀνανίας Βατοπεδινός, ὁ Ἀρεοπαγίτης Π. Παυλόπουλος, ὁ πρώην Λαρίσης Δωρόθεος, ὁ Ἀντώνιος Παπαδάκης κλπ., οἱ ὁποῖοι προσέφερον ἑκατοντάδας χιλιάδων δραχμῶν ἕκαστος, καθὼς καὶ πολλοὶ ταπεινότεροι καὶ πτωχοί, ὅπως ὁ ἐκ Μετσόβου ἀκονιστὴς ξυραφίων Γ. Ὄκα, ὑπηρέται, ὑπηρέτριαι καὶ παλαιοὶ ἀγωνισταί, οἱ ὁποῖοι προσέφερον καὶ αὐτοὶ τὸν ὀβολόν των, εἰς τρόπον ὥστε τὸ Πανεπιστήμιον σχετικῶς ταχέως ἀπέκτησε μεγάλην περιουσίαν, διὰ τῆς ὁποίας κατωρθώθη, ὄχι μόνον νὰ συμπληρωθῆ ὁλόκληρον τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ κτιριακὸν συγκρότημα, ἀλλὰ καὶ νὰ διακοσμηθῆ ἐξωτερικῶς καὶ νὰ εὐπρεπισθῆ καὶ ἐσωτερικῶς ἀπὸ τοῦ 1854-1889, ὁπότε συνετελέσθησαν καὶ ἡ ζωγραφικὴ ζωφόρος καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Πανεπιστημίου. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1858-1860 ὁ Δῆμος Ἀθηναίων εἶχε διαμορφώσει τὴν ὁδὸν Πανεπιστημίου, ὅπου προηγουμένως ὑπῆρχον βαθεῖς ρύακες καὶ βράχοι, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ χῶρος ἐκαλλωπίσθη διὰ τῶν ἀνδριάντων τοῦ Ρήγα Φεραίου, τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', τοῦ Κοραῆ κλπ. Τὸ 1894 ἡ περιουσία τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνήρχετο εἰς 9.636.956 δραχμάς, ἐκ τῆς ὁποίας μόνον τὰ οἰκοδημήματα ἐκάλυπτον ἀξίαν 1.403.022 δραχμῶν, τὰ δὲ ποσὰ αὐτὰ προήρχοντο ὅλα ἐκ τῶν γενομένων κατὰ καιροὺς ἐράνων, δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων.

Οἱ πρῶτοι φοιτηταὶ καὶ διπλωματοῦχοι. Φοιτητικαὶ ταραχαὶ καὶ πολιτική. Ἐκ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1837 ἐγγραφέντων πρώτων 52 φοιτητῶν, μόνον 18 ἠκολούθησαν τελικῶς τακτικὰ μαθήματα, ἐξ αὐτῶν δὲ ἐλάχιστοι, φαίνεται, ἔλαβον Πανεπιστημιακὸν δίπλωμα. Πρῶτος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπῆρξεν ὁ Ἀναστάσιος Γούδας, τῆς Ἰατρικῆς μὲ τὸν βαθμὸν «Ἄριστα» (1843), ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ Βασίλης Νικολόπουλος, τῆς Νομικῆς (1846) καὶ τῆς Φιλοσοφικῆς ὁ Εὐθύμιος Θεοδωρόπουλος (1850). Τὸ 1857, ἐγένετο πτυχιοῦχος (προλύτης, ὅπως ἐλέγετο τότε) τῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία δὲν ἀπένεμε κατ' ἀρχὰς διδακτορικὰ διπλώματα, ὁ Ρῶσος, Πέτρος Νιστσίνσκη (1857) καὶ κατόπιν ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνος Νεστορίδης (1863). Κατὰ τὰ μετέπειτα ἔτη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγγραφομένων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν φοιτητῶν ηὐξάνετο ἀλματωδῶς, εἰς τρόπον ὥστε, τὸ 1867 ἀνήρχοντο οὗτοι εἰς 1217 καὶ τὸ 1887 ἔφθασαν εἰς 3.000 περίπου. Ἤδη, ἀπὸ τῆς πρώτης μεταπολιτεύσεως τοῦ 1843 οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἶχον ἀναμιχθῆ εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τῆς 3ης Σεπτεμβρίου, κατόπιν τῆς ὁποίας ἐχορηγήθη ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος τὸ Σύνταγμα. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος παρεχωρήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸ προνόμιον νὰ ἐκλέγῃ τὸν βουλευτήν του, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀνεστάλη μετ' ὀλίγον. Ἔκτοτε ὅμως καὶ ἐν συνεχείᾳ, τόσον οἱ καθηγηταί, ἀλλὰ περισσότερον καὶ κυριώτατα οἱ φοιτηταὶ ἀνεμιγνύοντο εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἐκδήλωσιν πατριωτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἐντεῦθεν δὲ προέκυψαν πολλάκις σοβαραὶ ταραχαί, ὅπως τὰ Σκιαδικὰ (1859) καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν μετ' ὀλίγον ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος ἐδημιουργήθη ἡ Πανεπιστημιακὴ φάλαγξ (βλ. λ.), ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὁποίας προεκλήθησαν βραδύτερον ὀχλαγωγίαι ἐν Ἀθήναις ἐκ μέρους τῶν φοιτητῶν καὶ κυβερνήσεις τότε ἔπεσαν ἀκόμη (9 Φεβρουαρίου 1874 κλπ.). Δικαίως δὲ φέρεται κάποτε εἰπὼν ὁ Κολοκοτρώνης: «Τοῦτο τὸ παλατάκι θὰ φάῃ ἐκεῖνο» δεικνύων τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα. Φοιτητικαὶ ταραχαὶ ἐπίσης προεκλήθησαν καὶ βραδύτερον, ὅπως κατὰ τὰ Εὐαγγελιακὰ (βλ.λ.) τῆς 8 Νοεμβρίου 1901 κλπ.

Τότε οἱ φοιτηταὶ ἦσαν ἀποκλειστικῶς ἄρρενες, διότι δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη σχολεῖα θηλέων Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ἐκτὸς τοῦ Ἀρσακείου, τὸ ὁποῖον ὅμως παρεῖχε δίπλωμα διδασκαλικὸν μόνον καὶ δὲν ἐγίνετο δεκτὸν πρὸς ἐγγραφὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἡ πρώτη Ἑλληνίς, ἡ ὁποία ἐγένετο δεκτὴ εἰς εἰσιτηρίους ἐξετάσεις τοῦ Πανεπιστημίου, ὑπῆρξεν ἡ Σεβαστὴ Καλλισπέρη (1891), ἡ ὁποία ὅμως κατόπιν ἀποκλεισθεῖσα δι' ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Παρισίους, ὅπου ἐπεράτωσε τὰς σπουδάς της εἰς τὴν ἐκεῖ Φιλολογικὴν Σχολὴν καὶ μόλις τὸ 1911 ὑπῆρχον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν 31 καὶ μόνον φοιτήτριαι συνολικῶς.

Ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον. Ἀλλὰ καὶ τὸ νέον κτίριον τοῦ Πανεπιστημίου (δηλαδὴ τὸ σημερινὸν Κεντρικὸν τοιοῦτον) δὲν ἐβράδυνε νὰ καταδειχθῆ ἀνεπαρκὲς, μὲ τὰς καθημερινῶς νεοδημιουργουμένας ἀνάγκας τῶν

θετικῶν ἰδίως ἐπιστημῶν, ἀκόμη δὲ καὶ λόγω τῆς αὐξανομένης συρροῆς τῶν φοιτητῶν ὅλων τῶν Σχολῶν. Οὕτω, τὸ 1869 ἠγοράσθη ὁ χῶρος τῶν ὁδῶν Σόλωνος καὶ Μαυρομιχάλη, ὅπου ἐθεμελιώθη τὸ πρῶτον κτίριον τοῦ Χημείου. Βραδύτερον (6 Ἰουνίου 1887) καὶ τὸ 1888 ἠγοράσθη καὶ ἄλλος χῶρος, παρὰ τὴν οἰκίαν Παπαδοπούλου, ὅπου, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐστεγάσθησαν τὸ Ἀνατομεῖον καὶ ἄλλα ἐργαστήρια τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς κυρίως. Ἔκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται σκέψις ἱδρύσεως ἄλλων Πανεπιστημιακῶν συγκροτημάτων, μακρὰν τοῦ κέντρου τῆς πόλεως καὶ τὸ 1904-1905 ἠγοράσθη μεγάλη ἔκτασις εἰς τὴν θέσιν Γουδὶ ὅπου ἱδρύθησαν βραδύτερον τὰ ἐργαστήρια καὶ ἄλλα ἱδρύματα τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς (1929-1935).

Τὸ 1926 συνεπληρώθη ὁ χρόνος, ὁ καθοριζόμενος ὑπὸ τῆς διαθήκης τοῦ ἐξ Ἠπείρου ὁμογενοῦς, Ἰωάννη Δομπόλη, ὁ ὁποῖος τὸ 1849, διέθεσε τὴν περιουσίαν του, ἀνερχομένην τότε εἰς 232.857 ρούβλια, καὶ ἡ ὁποία μὲ τοὺς τόκους, τὸ 1906, ἀνήρχετο εἰς 7.600.000 δραχμάς, πρὸς ἵδρυσιν Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον θὰ ὠνομάζετο «Καποδιαστριακοῦ», μέλλοντος νὰ περιλάβῃ τοὐλάχιστον τὰς Σχολὰς Φιλοσοφικὴν καὶ Θεολογικήν. Ἡ τότε τσαρικὴ κυβέρνησις ὅμως ἔφερεν ἀντιρρήσεις εἰς τὴν καταβολὴν ὁλοκλήρου τοῦ ποσοῦ τῆς διαθήκης Δομπόλη, ἀλλ' ἐπέτρεψε μόνον τὴν καταβολὴν 300 χιλιάδων δραχμῶν, διὰ τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας τοῦ κτιρίου τοῦ «Καποδιστριακοῦ» Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον, τὸ 1911, ἱδρύθη ἐντελῶς πλασματικῶς καὶ κατὰ τύπους. Οὕτω, διὰ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Πανεπιστημίου τὸ ὡς ἄνω ποσόν, ἐψηφίσθη ὁ νόμος ΓΩ' ΚΕ' τῆς 17 Ἰουλίου 1911, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἐξώσεως τοῦ Ὄθωνος ἔφερε τὸν τίτλον «Ἐθνικόν», ἐχωρίσθη εἰς δύο. Καὶ τὸ μὲν Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον διετήρησε τὰς Σχολὰς Ἰατρικὴν καὶ Φυσικομαθηματικήν, εἰς δὲ τὸ Καποδιαστριακὸν ὑπῆχθησαν αἱ Σχολαὶ Θεολογική, Φιλοσοφικὴ καὶ Νομική. Ἀμφότερα τὰ Πανεπιστήμια, Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακόν, παρέμειναν ὑπὸ κοινὴν διοίκησιν καὶ σήμερον πρακτικῶς ἀποτελοῦν ἑνιαῖον ἵδρυμα, καὶ ἔχουν μόνον ἰδίαν ἕκαστον νομικὴν προσωπικότητα ὡς πρὸς τὰ περιουσιακὰ δικαιώματα σήμερον ἄλλωστε ἐξέλιπεν οὐσιαστικῶς καὶ ὁ λόγος τῆς διακρίσεως, διότι τὸ ὑπόλοιπον τῆς κληρονομίας Δομπόλη παρέμεινεν εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ περιῆλθεν εἰς τὸ Σοβιετικὸν Κράτος μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1917. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅμως ἐκείνῃ παρέστη ἀνάγκη νὰ μεταβληθῇ καὶ ὁ Ὀργανισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου, οὕτω δὲ ἀντικατεστάθη ὁ μέχρι τότε ἰσχύων Προσωρινὸς Κανονισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου, χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ 1837 καὶ ὁ ὁποῖος ἐξηκολούθει νὰ διέπῃ τὸ Πανεπιστήμιον μὲ μερικὰς μόνον τροποποιήσεις, γενομένας τὸ 1882 καὶ ἀναφερομένας εἰς τὰ περιουσιακά του κυρίως.

Μέχρι τοῦ 1871 οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατέβαλον ὡς δικαίωμα ἐγγραφῆς μόνον δραχμὰς 4 ἐτησίας, αὐξηθείσας τότε εἰς δραχμὰς 10. Τὸ 1882 ἡ ἐγγραφὴ ηὐξήθη καὶ πάλιν, προσετέθησαν δὲ καὶ ἄλλα τέλη, ἀνελθόντα εἰς 230 δραχμὰς ἐτησίως. Τὸ 1911, διὰ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ τοῦ Πανεπιστημίου ἐκανονίσθησαν ἐπὶ νέων βάσεων, ἀνέλαβε τὸ κράτος τὴν ὑποχρέωσιν νὰ χορηγῇ εἰς τὸ ἵδρυμα 700.000 δραχμὰς ἐτησίως ὡς ἐπιχορήγησιν. Ἐν συνεχείᾳ, τὸ 1922, ἡ ὀργάνωσις τοῦ Πανεπιστημίου μετεβλήθη ριζικῶς σχεδὸν διὰ τοῦ νόμου 2905 τῆς 27 Ἰουλίου 1922, ὁ ὁποῖος ἐπίσης, κατόπιν ἐτροποποιήθη διὰ νέων διατάξεων καὶ τελικῶς διὰ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τοῦ νόμου 5343 τοῦ 1932, ὁ ὁποῖος κατὰ βάσιν ἰσχύει μέχρι σήμερον μὲ μερικὰς μόνον ἄλλας συμπληρώσεις καὶ τροποποιήσεις μεταγενεστέρας.

Μνημονευτέα τὰ νομοθετικὰ Διατάγματα 3974/1959 περὶ τροποιήσεως ἢ συμπληρώσεως τῶν περὶ Ἀνωτάτων Ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων ἰσχυουσῶν διατάξεων καὶ 4263/1962 περὶ τῶν εἰσιτηρίων διαγωνισμῶν εἰς ἅπαντα τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα.

Κατὰ τὸ 1963 ἐξεχωρήθη ἀπὸ τὸ Δημόσιον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἡ μεταξὺ τῶν συνοικισμῶν Ζωγράφου καὶ Καισαριανῆς δενδρώδης ἔκτασις 1550 στρεμάτων πρὸς ἀνέγερσιν τῆς νέας Πανεπιστημιουπόλεως, σήμερον δὲ στεγάζονται εἰς τὸν χῶρον ἀρκεταὶ ἀπὸ τὰς σχολὰς τοῦ Πανεπιστημίου, λειτουργεῖ δὲ καὶ Φοιτητικὴ Ἑστία.

Αἱ σχολαὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σήμερον (1980) εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Θεολογικὴ 2) Νομικὴ 3) Ἰατρικὴ 4) Φιλοσοφικὴ 5) Φυσικομαθηματικὴ καὶ 6) Ὀδοντιατρική.

Εἶναι Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου τελῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους καὶ δικαιούμενου τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως αὐτοῦ. Διοικεῖται ὑπὸ Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου. Τῶν σχολῶν προΐστανται οἱ κοσμήτορες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἀνάγκη ἱδρύσεως καὶ δευτέρου Πανεπιστημίου εἰς τὴν χώραν μας ὑπηγορεύθη ὄχι μόνον διὰ ν' ἀποτελέσῃ ἡ Θεσσαλονίκη τὸ Πραγματικὸν πνευματικὸν κέντρον τῆς Βορείου Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐπέλθῃ ἀποσυμφόρησις εἰς τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν αὐξηθῇ ὑπερβαλλόντως, ἰδιαιτέρως δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1922 καὶ ἐφεξῆς, μετὰ τὴν συρροὴν τῶν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ἑλλήνων προσφύγων. Ἡ πρωτοβουλία τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὀφείλεται εἰς τὴν κυβέρνησιν Ἀλ. Παπαναστασίου, ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Δ' Συντακτικῆς Συνελεύσεως τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 3341 Νόμου περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου καὶ δημοσιευθέντος τὴν 22 Ἰουνίου 1925. Ὁ ἐν λόγω νόμος προέβλεπε 5 σχολάς, ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀλλὰ μὲ πολλοὺς νεωτερισμοὺς καὶ χαρακτῆρα πρακτικώτερον, καθὼς καὶ μὲ κατανομήν, ἡ ὁποία εἰς μερικὰς σχολὰς ἀπέβαινε πολυσχιδὴς μέχρι πολυτελείας. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν προεβλέποντο πτυχία: 1) Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς, 2) Κλασσικῆς Φιλολογίας, 3) Μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς, 4) Ἱστορίας, 5) Ἀρχαιολογίας, 6) Γαλλικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας. 7) Ἀγγλικῆς, 8) Γερμανικῆς, 9) Ἰταλικῆς, 10) Βαλκανικῶν, 11) Ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ φιλολογιῶν. Ἐπίσης καὶ ἡ Ἰατρικὴ Σχολὴ κατενέμετο εἰς κλάδους μὲ εἰδικὰ πτυχία: 1) Ἰατρικῆς, 2) Ὑγιεινολογίας καὶ μικροβιολογίας, 3) Ὀδοντιατρικῆς καὶ 4) Κτηνιατρικῆς. Ὁμοίαν πολυσχιδῆ διαίρεσιν παρουσίαζε καὶ ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή.

Ὁ Νόμος 3341 δὲν ἐξετελέσθη ἐν καιρῷ λόγω τῆς δικτατορίας Παγκάλου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐτροποποιήθη καὶ ἐν συνεχείᾳ κατηργήθη, ἀντικατασταθεὶς διὰ τῆς 12 Ἰανουαρίου 1926. Μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Παγκαλικῆς δικτατορίας, ὁ ἀρχικὸς ἱδρυτικὸς Νόμος 3341 ἐπανῆλθεν εἰς ἰσχύν, ἀλλὰ δὲν ἐφηρμόσθη καὶ τότε, παρὰ μόνον μονομερῶς, συσταθείσης μόνον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία καὶ αὕτη ἐλειτούργησεν, οὐχὶ μὲ τὴν προβλεπομένην ἀρχικῶς πολυτέλειαν τόσων ἰδιαιτέρων τμημάτων. Ἡ ἔναρξις τῆς λειτουργίας χρονολογεῖται ἀπὸ ἔτους 1926-1927 καὶ ἡ Σχολὴ εἰργάσθη μὲ μόνον 40 φοιτητὰς καὶ μὲ 15 καθηγητάς, εἰς ἀπόκεντρον ἄκραν τῆς Θεσσαλονίκης, στεγασθεῖσα προσωρινῶς εἰς τὴν ἔπαυλιν Ἀλλατίνι.

Ἀπὸ τοῦ ἀμέσως ἑπομένου ὅμως ἔτους τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης ἐγκατεστάθη εἰς τὸ κτίριον τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἄλλοτε Τουρκικὸν γυμνάσιον καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἐγίναν ἀρκεταὶ μετατροπαί. Τὸ 1950 ἐξεπονήθη τὸ πολεοδομικὸν σχέδιον τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ τότε ἤρχισε βαθμιαίως νὰ πραγματοποιῆται εἰς ἰδιόκτητον οἰκόπεδον τοῦ Πανεπιστημίου, σήμερον δὲ ἡ Πανεπιστημιούπολις τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ἀπὸ τὰς καλυτέρας εἰς τὴν Εὐρώπην. Αἱ Σχολαὶ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εἶναι κατὰ σειρὰν ἱδρύσεως των αἱ ἑξῆς:

1) **Φιλοσοφική.** Αὕτη ἐλειτούργησε πρώτη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1926, περιλαμβάνει δὲ 7 τμήματα: Κλασσικῶν Σπουδῶν, Βυζαντινῶν Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἱστορικῶν Σπουδῶν Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Φιλοσοφικῶν Σπουδῶν, Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς καὶ τέλος Γλωσσολογίας.

Εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν ὑπάγεται καὶ **Ἰνστιτοῦτον Ξένων Γλωσσῶν καὶ Φιλολογιῶν** ἱδρυθὲν μὲ τὸν Νόμον 5139/31 τὸ ὁποῖον σήμερον ἔχει 4 τμήματα: Ἀγγλικῆς Γλώσσης καὶ Φιλολογίας, Γαλλικῆς Γλώσσης καὶ Φιλολογίας, Γερμανικῆς Γλώσσης καὶ Φιλολογίας καὶ τέλος Ἰταλικῆς Γλώσσης καὶ Φιλολογίας.

2) **Θεολογική.** Ἱδρύθη μὲ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 964/42 καὶ ἔχει σήμερον τρία τμήματα: Θεολογίας, Ποιμαντικῆς καὶ Ἱερατικῆς Ἐπιμορφώσεως.

3) **Νομικὴ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν.** Λειτουργεῖ ἀπὸ τὸ 1927 καὶ ἔχει 4 τμήματα: Νομικόν, Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν.

4) **Ἰατρική.** Ἱδρύθη μὲ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 1021/1942 καὶ λειτουργεῖ ἀπὸ τὸ Πανεπιστημιακὸν ἔτος 1942-43, ἔχει δὲ 19 ἐργαστήρια καὶ 22 κλινικάς, Ἰατροπαιδαγωγικὸν Σταθμὸν τῆς Ψυχιατρικῆς καὶ Νευρολογικῆς κλινικῆς καὶ 4 Μουσεῖα: Ἐγκληματολογικόν, Ὑγιεινῆς, Ἀνατομικὸν καὶ Παθολογικῆς

5) **Φυσικομαθηματική.** Ἱδρύθη μὲ τὸν Νόμον 3341/1925 καὶ ἤρχισε νὰ λειτουργῇ ἀπὸ τὸ β' ἑξάμηνον τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἔτους 1927-1928. Σήμερον ἔχει 8 τμήματα: Φυσικόν, Μαθηματικόν, Χημικόν, Φυσιογνωστικόν, Φαρμακευτικόν, Βιολογικόν, Γεωλογικόν καὶ Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ἠλεκτρονικῆς Φυσικῆς (Ραδιοηλεκτρολογίας).

6) **Δασολογικὴ καὶ Γεωπονικὴ Σχολή.** Ἱδρύθη μὲ τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 835/1937 καὶ περιλαμβάνει δύο τμήματα: Δασολογίας καὶ Γεωπονίας.

7) **Κτηνιατρική.** Ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς ρυθμίζεται διὰ τοῦ Νόμου 1510/1950, περιλαμβάνει δὲ 7 ἐργαστήρια καὶ 3 κλινικάς

9) **Πολυτεχνικὴ Σχολή.** Ἱδρύθη μὲ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 3422/1955 καὶ ἔχει πέντε τμήματα: Πολιτικῶν Μηχανικῶν, Ἀρχιτεκτόνων, Ἀγρονόμων καὶ Τοπογράφων Μηχανικῶν, Μηχανολόγων - Ἠλεκτρολόγων Μηχανικῶν καὶ Χημικῶν Μηχανικῶν.

10) **Ὀδοντιατρικὴ Σχολή.** Ἱδρύθη μὲ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 3974/1959 ὡς Ὀδοντιατρικὸν τμῆμα τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς καὶ ἔγινεν ἀνεξάρτητος Σχολὴ μὲ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 706/1970. Περιλαμβάνει 9 ἐργαστήρια.

Ὅλαι αἱ σχολαὶ χορηγοῦν πτυχία καὶ διδακτορικὰ διπλώματα.

Ἡ φοίτησις εἰς τὸ Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης εἶναι δωρεάν.

Τὸ Πανεπιστήμιον εἶναι Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, ἐποπτεύεται δὲ καὶ ἐνισχύεται οἰκονομικῶς ἀπὸ τὸ κράτος. Διοικεῖται ἀπὸ τὸν Πρύτανυν καὶ τὴν Σύγκλητον ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν Πρύτανιν, τὸν Ἀντιπρύτανιν, τὸν Προπρύτανιν τοὺς κοσμήτορας τῶν 9 σχολῶν καὶ 6 συγκλητικούς. Μὲ τὰ οἰκονομικὰ θέματα ἀσχολεῖται τὸ Πρυτανικὸν Συμβούλιον.

ΤΑ ΝΕΩΤΕΡΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Κατὰ τὸ 1964 ἱδρύθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 4425 τῆς 9 Νοεμβρίου 1964 Πανεπιστήμιον εἰς Πάτρας, περιλαμβάνον Σχολὰς Φυσικομαθηματικὴν καὶ Πολυτεχνικήν. Τὸ ἴδιον ἔτος ὠργανώθη εἰς 'Ιωάννινα Πανεπιστημιακὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ὡς Παράρτημα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, διὰ δὲ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 746 τῆς 10 Δεκεμβρίου 1970 ἱδρύθη αὐτοτελὲς Πανεπιστήμιον εἰς 'Ιωάννινα περιλαμβάνον Σχολὰς Φιλοσοφικὴν καὶ Φυσικομαθηματικήν. Βραδύτερον, τὸ 1976 συνεστήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον 'Ιωαννίνων καὶ τμῆμα Χημικὸν (Διάταγμα 723 τῆς 29 Φεβρουαρίου 1976). Τέλος, διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 87 τοῦ ἔτους 1973, τροποποιηθέντος διὰ τῶν Νομοθετικῶν Διαταγμάτων 114 τοῦ 1974 καὶ 259/1976 ἱδρύθησαν Πανεπιστήμια εἰς Θράκην καὶ Κρήτην. 'Η περὶ Πανεπιστημίου Πατρῶν νομοθεσία ἐτροποποιήθη τὸ 1970 διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 451 «Περὶ ρυθμίσεως θεμάτων τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν». Τέλος διὰ τῶν ὑπ' ἀριθμὸν 653, 654 καὶ 655 Διαταγμάτων προεβλέφθη ἡ ἵδρυσις εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Κρήτης Σχολῶν, 'Ιατρικῆς, Φυσικομαθηματικῆς καὶ Φιλοσοφικῆς. 'Εκ τούτων ἡ 'Ιατρικὴ καὶ Φυσικομαθηματικὴ ἔχουν ἕδραν τὸ 'Ηράκλειον, ἡ δὲ Φιλοσοφικὴ τὸ Ρέθυμνον. Διὰ τῶν διαταγμάτων τούτων ὡρίσθη ἄμεσος ἔναρξις λειτουργίας τῶν Σχολῶν διὰ τὸ πρῶτον ἔτος σπουδῶν καὶ σταδιακὴ λειτουργία τῶν ἑπομένων (ἑνὸς καθ' ἕκαστον ἔτος). 'Η φοίτησις εἰς τὴν 'Ιατρικὴν Σχολὴν ὡρίσθη ἑξαετής. Εἰς δὲ τὰς δύο ἄλλας τετραετής. Μεταγενεστέρως διὰ τοῦ Νόμου 545 τῆς 16 Φεβρουαρίου 1977 ἱδρύθη τὸ Τεχνολογικὸν Πανεπιστήμιον Κρήτης ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Πολυτεχνεῖον Κρήτης».

"Εδρα τοῦ Πανεπιστημίου Θράκης, ἀποκληθέντος Δημοκριτείου, ὡρίσθη ἡ Κομοτινὴ (Διάταγμα 3/13 Μαΐου 1974). Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 374 Διατάγματος τῆς 22 Μαΐου 1974 ἱδρύθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θράκης Νομικὴ Σχολὴ μὲ ἕδραν τὴν Κομοτινήν, διὰ δὲ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 375, ὑπὸ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν, Πολυτεχνικὴ Σχολὴ μὲ ἕδραν τὴν Ξάνθην. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 671 Διατάγματος τῆς 26 Σεπτεμβρίου 1975, τροποποιηθέντος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 770 ὁμοίου τῆς 13 'Οκτωβρίου 1976 προσετέθη εἰς τὴν Πολυτεχνικὴν Σχολὴν Τμῆμα 'Ηλεκτρολόγων Μηχανικῶν. Τέλος διὰ τοῦ Νόμου 641 τῆς 11 'Ιουλίου 1977 ἱδρύθησαν 'Ιατρικαὶ Σχολαὶ μετὰ Πανεπιστημιακῶν 'Ιατρικῶν Κέντρων εἰς τὰ Πανεπιστήμια Πατρῶν, 'Ιωαννίνων καὶ Θράκης.

Νεώτατον ἐκπαιδευτικὸν ἵδρυμα 'Ανωτάτης 'Εκπαιδεύσεως εἶναι ἡ 'Ανωτάτη Σχολὴ 'Αγροτικῆς Οἰκονομικῆς Καλαμάτας. Περὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τοῦ προγράμματος αὐτῆς ἐξεδόθη τὸ ἀπ' 28 'Οκτωβρίου Διάταγμα.

ΑΙ ΛΟΙΠΑΙ ΑΝΩΤΑΤΑΙ ΣΧΟΛΑΙ

Τὰ ὑπόλοιπα ἱδρύματα 'Ανωτάτης 'Εκπαιδεύσεως εἶναι:

Τὸ «'Εθνικὸν Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον». 'Ιδρύθη κατὰ πρῶτον κατὰ τὸ 1836 ὡς Σχολεῖον Στοιχειώδους 'Εκπαιδεύσεως «μαστόρων». Κατὰ τὸ 1843 μετωνομάσθη εἰς «Σχολεῖον Τεχνῶν». 'Υπὸ τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν περιελάμβανε τρία τμήματα: α) Σχολεῖον Κυριακόν, παρέχον διδασκαλίαν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτάς, β) καθημερινὸν Σχολεῖον διὰ τὴν διδασκαλίαν «Βιομηχάνων τεχνῶν», γ) ἀνώτερον Σχολεῖον διὰ τὰς Καλὰς Τέχνας. Σημαντικαὶ βελτιώσεις τῆς ὀργανώσεώς του ἐγένοντο κατὰ τὸ 1863. 'Η ὀνομασία «Πολυτεχνεῖον» ἤρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται κατὰ τὸ 1882, ὁπότε ἱδρύθη Σχολὴ τηλεγραφικῶν μαθημάτων. Κατὰ τὸ 1887 ἐγένετο ἡ ἐγκατάστασις τοῦ συγκροτήματος τῶν ἀναφερθέντων Σχολείων εἰς τὸ δαπάναις τοῦ ἐκ Μετσόβου καταγομένου ἐθνικοῦ εὐεργέτου Τοσίτσα ἀνεγερθὲν Μέγαρον. 'Ο τίτλος «Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον» ἤρχισεν ἐπισήμως νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοῦ 1888. 'Η Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν ἀπεχωρίσθη καὶ κατέστη αὐτοτελὴς κατὰ τὸ 1910. Γενικὴ δὲ ἀναδιοργάνωσις συνετελέσθη κατὰ τὸ 1917.

Τὸ 'Εθνικὸν Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον περιλαμβάνει τὰς ἑξῆς 'Ανωτάτας Σχολάς:

1) Πολιτικῶν Μηχανικῶν
2) Μηχανολόγων Μηχανικῶν
3) 'Ηλεκτρολόγων Μηχανικῶν
4) 'Αρχιτεκτόνων
5) Χημικῶν Μηχανικῶν
6) 'Αγρονόμων καὶ Τοπογράφων Μηχανικῶν

'Εκ τούτων ἡ Σχολὴ Μηχανολόγων περιλαμβάνει τὰ τμήματα Μηχανολόγων Μηχανικῶν, Μηχανικῶν Παραγωγῆς καὶ Ναυπηγῶν Μηχανολόγων Μηχανικῶν, ἡ δὲ Σχολὴ 'Ηλεκτρολόγων περιλαμβάνει τὰ τμήματα 'Ενεργειακῶν 'Ηλεκτρολόγων καὶ 'Ηλεκτρονικῶν 'Ηλεκτρολόγων.

Σημειωτέον ὅτι αἱ Σχολαὶ Μηχανολόγων καὶ 'Ηλεκτρολόγων μέχρι τοῦ 1974 ἐλειτούργουν ὡς μία Σχολὴ Μηχανολόγων-'Ηλεκτρολόγων. 'Η Σχολὴ ἐξ ἄλλου Χημικῶν Μηχανικῶν περιλαμβάνει τὰ τμήματα Χημικῶν Μηχανικῶν καὶ Μηχανικῶν Μεταλλείων καὶ Μεταλλουργῶν.

«'Ανωτάτη Σχολὴ Οἰκονομικῶν καὶ 'Εμπορικῶν 'Επιστημῶν». 'Ιδρύθη εἰς 'Αθήνας διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2191 Νόμου «Περὶ ἱδρύσεως 'Ανωτάτης Σχολῆς 'Εμπορικῶν Σπουδῶν». Κατὰ τὸ 1925 μετωνομάσθη εἰς «'Ανωτάτην Σχολὴν Οἰκονομικῶν καὶ 'Εμπορικῶν 'Επιστημῶν». Τὰ διδασκόμενα μαθήματα εἶναι Πολιτικὴ Οἰκονομία, 'Εμπορικὴ Οἰκονομία, Οἰκονομία τῶν ἐπιχειρήσεων, τὰ διάφορα εἴδη τῆς ἐφημοσμένης Οἰκονομίας, Οἰκονομικὰ Μαθηματικὰ καὶ Γεωγραφία, 'Εμπορικὸν καὶ 'Αστικὸν Δίκαιον, Χημεία, 'Εμπορευματολογία, Λογιστικὴ Στενογραφία, Γαλλικὴ καὶ 'Αγγλικὴ γλῶσσα. Τὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν σπουδῶν τῆς Σχολῆς ταύτης ὡρίσθησαν μεταγενεστέρως διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 688/1970 Νομοθετικοῦ Διατάγματος.

«'Ανωτάτη Γεωπονικὴ Σχολή». 'Ιδρύθη εἰς 'Αθήνας κατὰ τὸ 1920 διὰ τοῦ Νόμου 1844. Λειτουργεῖ εἰς τὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ Δενδροκομικοῦ Σταθμοῦ 'Αθηνῶν. 'Εκτὸς τῶν κυρίως γεωπονικῶν μαθημάτων διδάσκονται εἰς αὐτὴν καὶ Οἰκοδομική, 'Οδοποιΐα, Γεωργικὴ Λογιστική, Μαθηματικὰ καὶ Στοιχεῖα Μηχανικῆς.

'Η «Πάντειος Σχολὴ τῶν Πολιτικῶν 'Επιστημῶν» ἔχει τὴν ἕδραν της εἰς 'Αθήνας. Αὕτη ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ παρασκευάζῃ στελέχη διὰ τὴν δημοσίαν διοίκησιν. 'Εκτὸς τῶν νομικῶν μαθημάτων διδάσκονται καὶ Οἰκονομικὰ μαθήματα, Φιλοσοφία καὶ 'Ιστορία.

Δύο «'Ανώταται Σχολαὶ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν», μία εἰς Πειραιᾶ καὶ ἄλλη εἰς Θεσσαλονίκην. 'Η 'Ανωτάτη Βιομηχανικὴ Σχολὴ Πειραιῶς ἱδρύθη κατὰ τὸ 1938 ὑπὸ τοῦ Συνδέσμου τῶν 'Ελλήνων Βιομηχάνων, ἀνεγνωρίσθη δὲ ὡς "Ιδρυμα ἀνωτέρας οἰκονομικοδιοικητικῆς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 800 Νόμου τοῦ 1948.

«'Ανωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν 'Αθηνῶν». Κατ' ἀρχὰς ἦτο προσηρτημένη εἰς τὸ 'Εθνικὸν Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον», ἀπὸ τοῦ ἔτους ὅμως 1910 κατέστη αὐτοτελής. 'Υποδιαιρεῖται εἰς τρία τμήματα, α) Γλυπτικῆς, β) Ζωγραφικῆς, γ) Χαρακτικῆς.

'Ως ἀνώταται μεταγυμνασιακαὶ Σχολαὶ λειτουργοῦν τέσσαρες Στρατιωτικαὶ Σχολαί, Εὐελπίδων, Δοκίμων, 'Ικάρων καὶ ἡ εἰς Θεσσαλονίκην ἐγκατεστημένη Στρατιωτικὴ 'Ιατρικὴ Σχολή, διεπομένη διὰ τοῦ 'Αναγκαστικοῦ Νόμου 421 τοῦ 1968.

Πρὸς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς ἔχουν ἐξομοιωθῆ αἱ Παιδαγωγικαὶ 'Ακαδημίαι, ἡ 'Ελληνικὴ 'Ακαδημία Σωματικῆς 'Αγωγῆς, αἱ Σχολαὶ Οἰκιακῆς Οἰκονομίας, αἱ Σχολαὶ Νηπιαγωγῶν κ.ἄ. Σχετικὸς πίναξ παρατίθεται κατωτέρω εἰς τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα.

ΑΙ ΝΕΩΤΑΤΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Οὐσιώδεις μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν 'Ανωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων τῆς χώρας ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1978 διὰ τοῦ Νόμου 815 τῆς 15 Σεπτεμβρίου 1978. Διὰ τούτου προεβλέφθησαν:

α) 'Η συγκρότησις εἰς ἑκάστην σχολὴν 'Ανωτάτου 'Εκπαιδευτικοῦ 'Ιδρύματος τομέων, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται πέντε τουλάχιστον ἕδραι μετὰ τῶν προσηρτημένων εἰς ταύτας 'Εργαστηρίων, Σπουδαστηρίων, Κλινικῶν, Μουσείων, 'Ινστιτούτων ἢ Κέντρων. "Εκαστος τομεὺς διοικεῖται ὑπὸ ἰδίου Συμβουλίου ἀποτελουμένου ἐκ καθηγητῶν (τακτικῶν ἢ ἐκτάκτων κλπ), ὑφηγητῶν, ἐκπροσώπων τοῦ λοιποῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐκπροσώπων τῶν φοιτητῶν. Τὸ Συμβούλιον ἑκάστου τομέως ἀποφασίζει ἐπὶ θεμάτων ἀφορώντων τὸν συντονισμὸν τῶν μαθημάτων, τῆς διδακτέας ὕλης, τῶν παραδόσεων, τῶν φροντιστηρίων, τῶν ἀσκήσεων, τῶν ἐξετάσεων, τῶν μεθόδων ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν προγραμμάτων ἐρεύνης κλπ. 'Επίσης ἀποφασίζει περὶ τῆς κατανομῆς τῶν φοιτητῶν καὶ τῆς διδακτέας ὕλης εἰς τμήματα καὶ περὶ τῆς διευθύνσεως τῶν εἰς τὸν τομέα ὑπαγομένων ἐργαστηρίων, σπουδαστηρίων κλπ.

β) τὰ τοῦ τρόπου προσλήψεως, προσόντων, καθηκόντων κλπ τοῦ ἐπικουρικοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ (εἰδικοὶ ἐπιστήμονες καὶ ἐπιμεληταί), καταργουμένων τῶν βοηθῶν

γ) τὰ τῆς συστάσεως εἰς τοὺς τομεῖς θέσεων ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν, τὰ τῶν προσόντων τούτων, τοῦ τρόπου προσλήψεως κλπ. καθὼς καὶ τοῦ ἀπαιτουμένου εἰδικοῦ διοικητικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ.

Δι' ἑτέρων διατάξεων τοῦ Νόμου 815 ὁρίζονται τὰ τῆς διδασκαλίας καὶ φοιτήσεως εἰς τὰ 'Ανώτατα 'Εκπαιδευτικὰ 'Ιδρύματα, καθὼς καὶ τὰ τῶν ἐξετάσεων, τμηματικῶν καὶ πτυχιακῶν, θεσπιζομένης διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν 'Ελλάδα τῆς ἀπωλείας τῆς φοιτητικῆς ἰδιότητας παρὰ τῶν κατ' ἐπανάληψιν ἀπορριπτομένων κατὰ τὰς ἐξετάσεις φοιτητῶν. Κατὰ τοῦτον (ἄρθρον 18), ἡ φοιτητικὴ ἰδιότης δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ χρονικὸν διάστημα μεγαλύτερον τῶν ὑπὸ τῶν κειμένων διατάξεων προβλεπομένων κατὰ Σχολὴν ἐτῶν φοιτήσεως προσηυξημένων κατὰ τὸ ἥμισυ τούτων. Αἱ περίοδοι τῶν τμηματικῶν ἐξετάσεων δὲν δύνανται νὰ εἶναι περισσότεραι τῶν δύο, αἱ δὲ τῶν πτυχιακῶν περισσότεραι τῶν τριῶν κατ' ἔτος

Κατὰ τοῦ Νόμου 815 ἐσημειώθη ζωηρὰ ἀντίδρασις τῶν σπουδαστῶν, ἰδίως κατὰ τῶν ἐξεταστικῶν διατάξεων αὐτοῦ, μὲ ἐπακόλουθα ἀπεργίας καὶ «καταλήψεις» ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν αἰθουσῶν τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων. Κατόπιν τοῦτου ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε κατὰ τὸν 'Ιανουάριον τοῦ 1980 τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου καὶ τὴν ἐκ νέου μελέτην τοῦ ὅλου ζητήματος.

Αἱ μετὰ τὴν διάρκειαν τῆς δικτατορίας γενόμεναι ἀπομακρύνσεις καθηγητῶν καὶ ὑφηγητῶν τῶν 'Ανωτάτων 'Εκπαιδευτικῶν

'Ιδρυμάτων κατ' έφαρμογήν έκτάκτων μέτρων ή δι' έξαναγκασμού εις παραίτησιν ή έγκατάλειψιν θέσεως, άνεθεωρήθησαν δυνάμει της άπό 3 Σεπτεμβρίου 1974 Συντακτικής πράξεως, έπανελθόντων των άπομακρυθέντων εις τάς θέσεις των. 'Επί τή βάσει της αύτης Συντακτικής πράξεως έγένοντο έκκαθαρίσεις των κατά την διάρκειαν της δικτατορίας άνωμάλως διορισθέντων ώς και των άναλαβόντων θέσεις ύπουργών, ύφυπουργών, γενικών γραμματέων κλπ. Αί έκκαθαρίσεις προσέλαβον μορφήν όριστικής ή προσκαίρου παύσεως έπιβληθείσης δι' άποφάσεως έπί τούτου συσταθέντος Πειθαρχικού Συμβουλίου.

Κέντρον 'Εκπαιδευτικών μελετών και 'Επιμορφώσεως (ΚΕΜΕ). Εις την προσπάθεια του Κράτους διά την όργάνωσιν της Παιδείας ύπάγεται και το διά του Νόμου 186 της 2/4 'Οκτωβρίου 1975, τροποποιηθέντος διά του Νόμου 416 της 12 Αύγούστου 1976, ίδρυθέν εις 'Αθήνας Κέντρον 'Εκπαιδευτικών Μελετών και 'Επιμορφώσεως (ΚΕΜΕ), γενικός σκοπός του όποίου είναι ή χάραξις κατευθύνσεων και ό προγραμματισμός της παιδείας πρός προαγωγήν του παιδευτικού έργου της δημοτικής, μέσης και άνωτέρας, γενικής έπαγγελματικής και τεχνικής έκπαιδεύσεως, δημοσίας και ίδιωτικής, ώς και της έκπαιδεύσεως των 'Ελληνοπαίδων της άλλοδαπής. Μεταξύ των άρμοδιοτήτων του ΚΕΜΕ περιλαμβάνονται:

'Η συστηματική έρευνα και μελέτη των έκπαιδευτικών προβλημάτων και ίδία έπί του καθορισμού των βαθμίδων και των τύπων των σχολείων, περιλαμβανομένων και των διά μαθητάς χρήζοντας είδικωτέρας βοηθείας είδικών σχολείων ή τάξεων και ή όρθολογική κατανομή αύτων κατά τόπον.

'Η μελέτη και βελτίωσις των μεθόδων και της τεχνικής της διδακτικής και γενικώτερον, της παιδευτικής έργασίας, ή προσαρμογή των βοηθητικών μέσων διδακτικής έργασίας εις τάς άνάγκας της Παιδείας, ή συγκέντρωσις δεδομένων άφορώντων εις την 'Ελληνικήν και άλλοδαπήν Παιδείαν και αί σχέσεις μετ' άλλοδαπών διεθνών, μορφωτικών φορέων ('Υπουργείων, 'Οργανισμών, 'Ιδρυμάτων κλπ.) πρός άνταλλαγήν άπόψεων και άμοιβαίαν βοήθειαν έπί μορφωτικών σχέσεων και προβλημάτων, ό προγραμματισμός των είς έποπτικόν, διδακτικόν και διοικητικόν προσωπικόν άναγκών της 'Εκπαιδεύσεως ή κατάρτισις έν σχεδίω άναλυτικών και ώρολογίων προγραμμάτων γενικών ή είδικών κατά περιφερείας του Κράτους ή κατά χώρας της άλλοδαπής είς τάς όποίας λειτουργούν έλληνικά σχολεία ή σύνταξις όδηγιών διά την ρύθμισιν της σχολικής ζωής και των έκτός ώρολογίου προγράμματος μορφωτικών δραστηριοτήτων.

'Επίσης είς την άρμοδιότητα του ΚΕΜΕ ύπάγονται:

'Η σύνταξις όδηγιών και προκηρύξεων διά την συγγραφήν βιβλίων, πάσης φύσεως και διά τους μαθητάς και το προσωπικόν καθώς και ή έγκρισις αύτων ή προκειμένου περί κυκλοφορούντων βιβλίων και βοηθημάτων, ή διατύπωσις γνώμης περί της χρησιμότητος ή μή αύτων. 'Ο κατόπιν αίτήσεως των χαρακτηρισμός έκπαιδευτικών λειτουργών ώς συγγραφέων άξιολόγων μελετών ή έργασιών, ή μέριμνα διά την ύψωσιν του μορφωτικού έπιπέδου του έκπαιδευτικού προσωπικού των σπουδαστών και μαθητών των έν άρθρω 1 τομέων της έκπαιδεύσεως και ίδία ή όργάνωσις και ή παρακολούθησις της λειτουργίας κέντρων ταχυρρύθμου έκπαιδεύσεως ή σεμιναρίων και όμάδων έργασίας διά το διδακτικόν και έποπτικόν προσωπικόν ώς και Σχολών 'Επιμορφώσεως ή κατάρτισις μορφωτικών προγραμμάτων ραδιοφωνικών ή τηλεοπτικών έκπομπών και ή κατά περιοδικά διαστήματα σύγκλησις διασκέψεων του έποπτικού προσωπικού Μέσης Δημοτικής 'Επαγγελματικής και Τεχνικής 'Εκπαιδεύσεως μέ σκοπόν την διατύπωσιν και παροχήν όδηγιών πρός έπιτέλεσιν του έν γένει έργου τούτων.

Εις έκτέλεσιν του άνωτέρω νόμου συνεστήθησαν διά του ύπ' άριθμού 255 προεδρικού Διατάγματος της 3 'Απριλίου 1979 Είδικαί Σχολαί θεωρητικής και Πρακτικής 'Επιμορφώσεως των λειτουργών της Δημοτικής 'Εκπαιδεύσεως είς τάς πόλεις 'Αθηνών, Θεσσαλονίκης, 'Αλεξανδρουπόλεως, 'Ιωαννίνων, Τριπόλεως και 'Ηρακλείου. Εις τάς Σχολάς ταύτας θά παρέχεται έπιμόρφωσις είς τους ύπηρετούντας διδασκάλους και νηπιαγωγούς και είς τους τό πρώτον διοριζόμενους. Είδική 'Επιμόρφωσις προβλέπεται γιά τους Διευθυντάς των Δημοτικών Σχολείων και του 'Εποπτικού προσωπικού της Δημοτικής 'Εκπαιδεύσεως.

Συμφώνως πρός τά στατιστικά δεδομένα του σχολικού έτους 1974-1975 ή κατάστασις της 'Εκπαιδεύσεως έν 'Ελλάδι άπό άπόψεως άριθμού σχολείων, διδακτικού προσωπικού και μαθητών έμφανίζεται ώς άκόλουθος:

Νηπιαγωγεία	Σχολεία	Διδακτικόν Προσωπικόν	Μαθηταί
Δημόσια	2.698	3.156	90.978
'Ιδιωτικά	369	581	17.380
Δημοτικά σχολεία:			
Δημόσια ήμερήσια	8932	26.890	846.327
'Ιδιωτικά ήμερήσια	666	2.883	75.971
Δημόσια νυκτερινά	105	107	2.246
'Ιδιωτικά νυκτερινά	35	41	951
Γυμνάσια:			
Δημόσια ήμερήσια	812	15.016	427.787
'Ιδιωτικά ήμερήσια	252	1.579	57.269
Δημόσια νυκτερινά	32	—	10.261
'Ιδιωτικά νυκτερινά	41	—	8.714

Σημείωσις. Εις τά νυκτερινά διδάσκουν καθηγηταί των ήμερησίων.

Κατά τά στατιστικά δεδομένα του σχολικού έτους 1977-1978, ή κατάστασις της 'Εκπαιδεύσεως έμφανίζεται ώς έξης:

Νηπιαγωγεία	Σχολεία	Διδακτικόν Προσωπικόν	Μαθηταί
Δημόσια	3.618	4.354	106.480
'Ιδιωτικά	418	624	16.158
Δημοτικά Σχολεία			
Δημόσια	9.117	31.097	864.283
'Ιδιωτικά	660	2.719	67.577
Γυμνάσια			
Δημόσια	1.018	11.854	331.395
'Ιδιωτικά	218	1.548	21.059
Λύκεια			
Δημόσια	751	9.274	204.220
'Ιδιωτικά	222	1.576	24.562

Εις την 'Επαγγελματικήν και Τεχνικήν 'Εκπαίδευσιν τά στατιστικά δεδομένα (σχολικού έτους 1973-1974) έμφανίζονται ούτω:

Κατηγορία	Δημόσιαι Σχολαί 'Αριθμός Σχολών	Δημόσιαι Σχολαί Φοιτήσαντες μαθηταί	'Ιδιωτικαί Σχολαί 'Αριθμός Σχολών	'Ιδιωτικαί Σχολαί Φοιτήσαντες μαθηταί
α) 'Ανωτέρα 'Εκπαίδευσις:				
Τεχνικαί	26	4.580	11	2.785
Γεωργικαί	2	102	—	—
'Εμπορικαί	4	422	1	37
'Υπηρεσιών	13	1.587	11	1.129
'Εκκλησιαστικαί	5	413	—	—
Καλλιτεχνικαί	2	70	33	1.403
β) Μέση και κατωτέρα έκπαίδευσις:				
Τεχνικαί	658	57.695	467	59.695
Γεωργικαί	7	259	3	185
'Εμπορικαί	2	255	117	8.288
Οίκιακής Οίκονομίας	1	41	12	1.231
'Εμποροπλοιάρχων	5	565	2	78
'Υπηρεσιών	22	1,262	39	2.717
'Εκκλησιαστικαί	8	1.290	—	—

Εις την 'Ανωτάτην 'Εκπαίδευσιν τά στατιστικά δεδομένα του άκαδημαϊκού έτους 1973-1974 έμφανίζονται ούτω:

ΣΧΟΛΑΙ	ΣΠΟΥΔΑΣΤΑΙ	ΔΙΔΑΞΑΝΤΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ	ΔΙΔΑΞΑΝΤΕΣ ΑΛΛΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
Πανεπιστήμιον 'Αθηνών:			
Θεολογική	499	57	6
Νομική	10.822	161	—
'Ιατρική	4.489	586	—
'Οδοντιατρική	1.276	105	12
Φιλοσοφική	5.256	160	—
Φυσικομαθηματική	5.496	460	6
Σύνολον	27.838	1.529	24
Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης			
Θεολογική	357	55	2
Νομική	7.106	124	—
'Ιατρική	3.203	440	2
'Οδοντιατρική	1.140	93	12
Φιλοσοφική	3.632	172	26
Φυσικομαθηματική	4.177	323	9
Κτηνιατρική	601	115	10
Γεωπονική-Δασολογική	1.000	198	13
Πολυτεχνική	2.321	245	5
Σύνολον	23.537	1.765	79
Πανεπιστήμιον 'Ιωαννίνων			
Φιλοσοφική	1.027	86	—
Φυσικομαθηματική	1.013	72	—
Σύνολον	2.040	158	—
Πανεπιστήμιον Πατρών			
Φυσικομαθηματική	1.793	136	—
Πολυτεχνική	598	50	—
Σύνολον	2.391	186	—
Μετσόβιον Πολυτεχνείον	3918	590	—
'Ανωτ. Σχολή Οίκ. και 'Εμπ. 'Επιστημών	5.030	108	—

Πάντειος 'Ανωτ. Σχολή Πολιτικών 'Επιστ.	6.277	107	—
'Ανωτάτη Βιομηχανική Πειραιῶς	4.718	62	—
'Ανωτάτη Βιομηχανική Θεσ/νίκης	3.475	59	—
'Ανωτάτη Γεωπονική 'Αθηνῶν	605	161	—
'Ανωτάτη Καλῶν Τεχνῶν 'Αθηνῶν	212	27	—
'Ακαδημίαι καὶ ἄλλαι Σχολαὶ 'Ανωτάτης 'Εκπαιδεύσεως:			
'Εθνικὴ ἀκαδημία Σωματικῆς ἀγωγῆς 'Αθηνῶν	390	10	19
Παράρτημα Θεσ/νίκης	284	25	—
Χαροκόπειος 'Ανωτάτη Οἰκιακῆς οἰκονομίας	203	15	—
'Ανωτάτη οἰκιακῆς οἰκονομίας Χανίων	73	12	8
Παιδαγωγικαὶ 'Ακαδημίαι:			
'Αλεξανδρουπόλεως	252	17	—
'Ηρακλείου	204	15	3
'Ιωαννίνων	324	26	—
Λαμίας	262	14	—
Λαρίσης	368	14	6
Μυτιλήνης	257	9	1
Πατρῶν	105	33	23
Τριπόλεως	244	19	1
Φλωρίνης	275	16	3
Ψυχικοῦ	217	28	23
Σχολαὶ Νηπιαγωγῶν:			
Θεσσαλονίκης	410	13	7
Καλλιθέας	359	14	11
Καρδίτσης	335	6	3

Αἱ διατάξεις τοῦ Συντάγματος. Πρὶν κλείσωμεν τὸ περὶ τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκπαιδεύσεως κεφάλαιον, χρήσιμον θεωροῦμεν νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ὑπὸ τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ 1975 εἰσαχθείσας καινοτομίας ἀναφορικῶς πρὸς τὴν παιδείαν. Οὕτω διὰ τοῦ ἄρθρου 16 αὐτοῦ ὡρίσθησαν:

α) "Οτι ἡ παιδεία ἀποτελεῖ βασικὴν ἀποστολὴν τοῦ κράτους ἔχει δὲ ὡς σκοπὸν τὴν ἠθικήν, πνευματικήν, ἐπαγγελματικὴν καὶ φυσικὴν ἀγωγὴν τῶν 'Ελλήνων, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς 'Εθνικῆς καὶ Θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ τὴν διάπλασιν αὐτῶν, ὡς ἐλευθέρων καὶ ὑπευθύνων πολιτῶν,

β) "Οτι τὰ ἔτη ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως δὲν δύνανται νὰ εἶναι ὀλιγώτερα τῶν ἐννέα,

γ) "Οτι πάντες οἱ "Ελληνες ἔχουν δικαίωμα δωρεὰν παιδείας, καθ' ὅλας τὰς βαθμίδας αὐτὰς εἰς τὰ κρατικὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ ὅτι τὸ Κράτος ἐνισχύει τοὺς διακρινομένους, καθὼς καὶ τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην ἀρωγῆς ἢ εἰδικῆς προστασίας σπουδαστάς, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἱκανότητας αὐτῶν,

δ) "Οτι ἡ ἀνωτάτη ἐκπαίδευσις παρέχεται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ ἱδρυμάτων ἀποτελούντων Νομικὰ Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, πλήρως αὐτοδιοικουμένων, πλὴν τελούντων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους καὶ οἰκονομικῶς ἐνισχυμένων ὑπὸ τούτων, ἀκόμη δὲ ὅτι ἡ σύστασις ἀνωτάτων σχολῶν ὑπὸ ἰδιωτῶν ἀπαγορεύεται,

ε) "Οτι ἡ ἐπαγγελματικὴ καὶ ἄλλη εἰδικὴ ἐκπαίδευσις παρέχεται ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ διὰ Σχολῶν ἀνωτέρας βαθμίδος.

Ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ

Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις. Ἡ ἀναζήτησις ἐκδηλώσεων μέτρων κοινωνικῆς πολιτικῆς ὑπὸ τοῦ κράτους κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 'Ελληνικῆς ἀνεξαρτησίας, θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ κριθῇ ὡς παράτολμος. Πράγματι, αὐτὴ ἀκόμη ἡ πρώτη προσπάθεια δημιουργίας τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς εἰς τὴν προηγμένην Εὐρώπην, ὡς χωριστοῦ κλάδου τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἐκπορευθεῖσα ἐκ τῆς ἐξελισσομένης βιομηχανικῆς διαρθρώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀνάγεται εἰς τὸ τελευταῖον μόλις τέταρτον τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις συνηθίζεται ν' ἀναφέρεται ὡς πρώτη τοιαύτη ἐκδήλωσις ἡ θέσπισις δύο διατάξεων εἰς τὴν πρώτην ἀστικὴν καὶ ποινικὴν νομοθεσίαν, εἰς τὰ πλαίσια τῆς καλουμένης σήμερον ἐργατικῆς νομοθεσίας. Οὕτω διὰ τοῦ ἄρθρου 940 τῆς εἰσαχθείσης τὸ 1834 πολιτικῆς δικονομίας, κατετάσσετο, κατὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ πίνακος διανομῆς τοῦ ἐκπλειστηριάσματος κινητοῦ ἢ ἀκινήτου πράγματος τοῦ ὀφειλέτου, εἰς προνομιακὴν θέσιν «ὁ καθυστερήσας μισθὸς τῶν ὑπηρετῶν, ἐργατῶν, ἡμερομισθίων, διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 167 τοῦ εἰσαχθέντος τὸ 1833 ποινικοῦ νόμου καθιεροῦτο ὡς ἀδίκημα ἡ ἐκ συστάσεως ἀποχὴ ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἐργατῶν ἢ τῶν ἐργοδοτῶν ἐπὶ σκοπῷ ἰσχυροποιήσεως ἀξιώσεως.

Τρεῖς περίπου δεκαετηρίδες παρῆλθον ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἐκδηλώσεως τῆς νεαρᾶς 'Ελληνικῆς πολιτείας ἐπὶ θεμάτων κοινωνικῆς πολιτικῆς χωρὶς τίποτε τὸ ἀξιοσημείωτον. Τὸ 1861 ὅμως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν μιᾶς νέας περιόδου πραγματικῆς ἐκδηλώσεως μέτρων προστατευτικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ὑπὲρ τῶν ἀντὶ μισθοῦ ἐργαζομένων, μολονότι πάντοτε πρέπει νὰ τονίζεται ὁ συμπτωματικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀσκηθείσης φιλεργατικῆς πολιτικῆς. Παρ' ὅτι δ' ὡς «πρώτη ἰδέα» κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐκδηλωθεῖσα εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ 1836 πρόβλεψις δημιουργίας εἰδικοῦ ταμείου διὰ τὴν περίθαλψιν τῶν ἀπομάχων ναυτικῶν, ἡ πραγματοποίησις τῆς ἰδέας αὐτῆς ἐγένετο μετὰ πάροδον 25ετίας, διὰ τῆς ὑπὸ Νόμου ΧΛΘ'/1861 ἱδρύσεως τοῦ Ναυτικοῦ 'Απομαχικοῦ ταμείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνετέθη ἡ περίθαλψις τῶν καταπονημένων ἢ ἀναπήρων ἐργατῶν θαλάσσης καὶ τῶν χηρῶν καὶ ὀρφανῶν, ἀκόμη δὲ κατὰ περιστάσεις ἐξαιρέτους, τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ ἔτος διὰ τοῦ νόμου Χ7' «περὶ μεταλλείων» λαμβάνεται πρόνοια δημιουργίας κεφαλαίου διὰ τὴν περίθαλψιν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ ὀρυχεῖα διὰ τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἤθελον ὑποστῇ ἀτύχημα, ἀλλὰ τὸ κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ νόμου τούτου ἐκτελεστικὸν διάταγμα ἐξεδόθη μετὰ πάροδον δύο δεκαετηρίδων καὶ πλέον μετὰ τὴν ἵδρυσιν τὸ 1882 εἰδικοῦ ταμείου πρὸς περίθαλψιν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ μεταλλεῖα ἐργατῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς περίπτωσιν ἀτυχημάτων. Κατὰ τὸ αὐτὸ τέλος ἔτος ἐθεσπίσθη διὰ τοῦ νόμου ΧΝΒ' ἡ ἀσφάλισις τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, συνεστήθησαν δὲ τὰ Μετοχικὰ Ταμεῖα τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων, τοῦ κατὰ γῆν Στρατοῦ καὶ τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, τὰ ὁποῖα, παραλλήλως πρὸς τὴν λόγῳ γήρατος χορηγουμένην σύνταξιν, παρεῖχον καὶ πρόσθετον μηνιαῖον ἐπίδομα.

Ἐνῶ δὲ ταῦτα ἓνα ἔτος πρὸ τῆς μεταπολιτεύσεως συνετελοῦντο, τὸ νέον Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἐπήγασεν ἐκ τῆς λαϊκῆς ἐξεγέρσεως τῆς 12 'Οκτωβρίου 1862, ἀνεκήρυξε διὰ τοῦ ἄρθρου 11, διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν χώραν μας, τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε νέαν κατάκτησιν τῆς ἐλευθερίας. Πράγματι ἡ ἀνακήρυξις τοῦ δικαιώματος τούτου δὲν ἀπετέλει, κατὰ τὴν φρασεολογίαν τοῦ ἐνώπιον τῆς Συντακτικῆς ἐκείνης Συνελεύσεως εἰσηγητοῦ ἐπὶ τοῦ ἄρθρου 11 τοῦ Συντάγματος, δημιουργίαν ἐλευθερίας ἀλλὰ νομιμοποίησιν «θεοδότου» (βλ. λ.) φυσικῆς ἐλευθερίας καὶ διαγραφὴν τῶν ὁρίων ἐνεργείας αὐτῆς. 'Εξ ἄλλου, δὲν ἦτο δυνατόν, οὔτε καὶ νοητὸν νὰ προκαθορισθῇ ἡ ἔκτασις τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο ἀργότερον νὰ λάβῃ τὸ δικαίωμα τοῦτο, αἱ δὲ περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ συζητήσεις εἰς τὴν Συνέλευσιν περιωρίζοντο εἰς τοὺς μέχρι τότε γνωστοὺς τύπους τῶν ἐπιστημονικῶν ἢ ἀλληλοβοηθητικῶν συνεταιρισμῶν. Οὐδεμία νύξις εἰς τὰς σχετικὰς ἐπὶ τοῦ ἄρθρου ἐκείνου συζητήσεις ἢ εἰκασία κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864 ἀπὸ τοὺς πρώτους ἑρμηνευτὰς ἐγένετο περὶ τῆς παρεχομένης διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεταιρίζεσθαι ἐλευθερίας συστάσεως τῶν πολὺ μεταγενεστέρως ἀποκληθέντων ἐπαγγελματικῶν ἢ ἐργατικῶν σωματείων. Ἡ ἔλλειψις οἱασδήποτε βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀπέκλειε πᾶσαν σκέψιν ἢ πρόβλεψιν ἐπὶ τῆς παραχθείσης διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεταιρίζεσθαι εὐχερείας διὰ τὴν σύστασιν, συνεταιρισμῶν, τῶν σημερινῶν σωματείων, τὰ ὁποῖα σκοπὸν ἔχουν τὴν προαγωγὴν τῶν συμφερόντων τῶν μελῶν αὐτῶν καὶ τὴν πολύτιμον παρὰ τὸ κράτος συμπαράστασιν κατὰ τὴν ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου δρᾶσιν αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα, πολὺ πρὸ τῆς ἀπαρχῆς τῆς βιομηχανικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς νεωτέρας 'Ελλάδος, ἠκούσθησαν αἱ πρῶται ἀκαδημαϊκαὶ διδασκαλίαι περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεταιρίζεσθαι, διεκηρύχθη ἡ νομιμότης τῆς συστάσεως τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀπορρεόντων δικαιωμάτων, μηδὲ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀπεργίας ἐξαιρουμένου, μολονότι διετυποῦτο ἡ ἄποψις ὅτι τὸ ζήτημα τῆς διοργανώσεως τῆς ἐργασίας χωρὶς νὰ πλήττεται ἡ ἐλευθερία ἦτο πάντως ἐκ τῶν δυσχερεστέρων προβλημάτων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἦτο ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ μὲ τὴν ὁποίαν συμπίπτουν οἱ πρῶτοι ἀγῶνες, θεωρητικοὶ ἀρχικῶς, τῶν 'Ελλήνων πυρήνων τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδέας, οἱ ὁποῖοι μετελαμπάδευσαν εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐκ τῆς Δυτικῆς Εὐρωπαϊκῆς ὡρισμένας διδασκαλίας αὐτῆς καὶ μετέφεραν τὴν ζωηρὰν ἐργατικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν χειραφέτησιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως καὶ τὴν

δικαιοτέραν μεταχείρισιν αὐτῆς ἔναντι τοῦ κεφαλαίου, τοῦ ἰσχυροτέρου τότε συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς. Συντόμως οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ ἔλαβον πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἐξελθόντες τοῦ θεωρητικοῦ πλαισίου. Αἱ πρῶται ὁμαδικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν ἐργατῶν, μετὰ προηγηθεῖσαν μεταξὺ αὐτῶν συνεννόησιν, διὰ τὴν συλλογικὴν ἀποχὴν ἐκ τῆς ἐργασίας ὡς μέσου ἐπιβολῆς τῶν ἀξιώσεών των αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς θέσεως ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται. Ἡ δημιουργηθεῖσα τὸ 1879 οἰκονομικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑρμούπολιν, μεγάλο ναυτικὸν καὶ ἐμπορικὸν κέντρον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διηυκόλυνε τὰς ἐκδηλώσεις αὐτάς. Ὁ συσταθεὶς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο «Ἀδελφικὸς Σύνδεσμος ξυλουργῶν τοῦ ναυπηγείου Σύρου», ὁ ὁποῖος διείπετο ἀπὸ καταστατικὸν περιλαμβάνον διατάξεις δυναμένας ν' ἀποτελέσουν ὑπόδειγμα συγχρόνου σωματείου, ἐπεζήτησε δι' ἐντατικοῦ ἀπεργιακοῦ ἀγῶνος τὴν ἱκανοποίησιν ἀξιώσεων περὶ βελτιώσεως τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν καὶ ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπαγγελματικῆς των ἑνώσεως.

Τὴν ἐγκαινιασθεῖσαν ὑπὸ τῶν ξυλουργῶν τοῦ ναυπηγείου Σύρου ἐργατικὴν ἀγωνιστικὴν κίνησιν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς βελτιώσεως τῆς κοινωνικῆς των θέσεως ἠκολούθησαν συντόμως καὶ ἄλλοι ἐργατικοὶ κλάδοι. Πλὴν τῶν ἐργατῶν βυρσοδεψείων Σύρου, οἱ ἐργάται τυπογράφοι ἵδρυσαν τὸ 1882 εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν πρώτην ἐργατικὴν των ἕνωσιν μὲ σκοπὸν «τὸν ἐν τῇ κοινωνικῇ κλίμακι προβιβασμὸν τῶν ἐργατῶν τῆς τυπογραφικῆς βιομηχανίας, τὴν ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς πρακτικὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων ἐπὶ τῆς οὐσιαστικῆς τοῦ αἰωνίου δικαίου βάσεως καὶ τὴν ἵδρυσιν κέντρου ἑνώσεως καὶ συνεργασίας πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ὅρων τῆς βιομηχανικῆς αὐτῶν παραγωγῆς». Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνάγεται ἡ ἵδρυσις καὶ τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων τῶν ραπτεργατῶν, τῶν ὑποδηματεργατῶν καὶ τῶν μηχανικῶν καὶ θερμαστῶν πλοίων, ἰδίως δὲ τῆς μεγαλυτέρας διὰ τὴν ἐποχήν της ἐργατικῆς ἑνώσεως τῶν μεταλλωρύχων Λαυρίου, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἀνήρχοντο εἰς τρεῖς χιλιάδας περίπου ἐργατῶν.

Ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὴν Σῦρον ἡ ἵδρυσις τῶν πρώτων ἐργατικῶν σωματείων ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα κυρίως τῆς ἐμφανισθείσης ἐκεῖ οἰκονομικῆς κρίσεως καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς σημειωθείσης οἰκονομικῆς δυσπραγίας τῶν ἐργαζομένων, εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ τὰ πρῶτα ἐργατικὰ σωματεῖα συμβαδίζουν μὲ τὴν ἀπαρχὴν τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας, ἡ ὁποία διεμορφοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐργατικῶν σωματείων καὶ τὴν ἀρκετὰ σαφῆ ἀγωνιστικὴν διάθεσιν τῶν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν δὲν ὑπῆρξεν οὐδεμία ἐκδήλωσις οἱασδήποτε παρεμβάσεως τῆς Πολιτείας ἐπὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ἐργασιακῶν. Ἡ σύμβασις τῆς ἐργασίας, διεπομένη ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν ἀρχῶν τοῦ ἰσχύοντος εἰς τὴν χώραν μας ἀστικοῦ δικαίου, τοῦ Βυζαντινορωμαϊκοῦ Δικαίου, δὲν εἶχε τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Κράτους. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀπεργία, ὡς μέσον ἐπιβολῆς τῶν ἐργατικῶν ἔναντι τῶν ἐργοδοτῶν ἀξιώσεων, ἐθεωρεῖτο ὡς μία ὑπόθεσις ἰδιωτική, ἀφορῶσα σχέσεις ἰδιώτου πρὸς ἰδιώτην. Ἀπετέλει ἕνα περιστατικὸν παρεμβαῖνον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς συμβάσεως ἀστικοῦ δικαίου ἀδιάφορον διὰ τοὺς τρίτους, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑφίσταντο τὸν ἀντίκτυπόν του, ἀδιάφορον διὰ τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐθίγετο καθόλου. Τότε μόνον τὸ Κράτος ἐνδιαφέρετο διὰ τὴν ἀπεργίαν, ὅταν αὕτη, ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς σιωπηρᾶς ἀνοχῆς, αὐτοῦ, ἐξετείνετο, ἀπὸ τῆς εἰρηνικῆς ἀποχῆς ἐκ τῆς ἐργασίας, εἰς τὸν διὰ βιαίων μέσων ἐξαναγκασμὸν τῶν μὴ ἀπεργούντων εἰς ἀποχὴν ἐκ τῆς ἐργασίας διαταράσσοντα τὴν δημοσίαν τάξιν ἢ ὅταν μετεβάλλετο εἰς ἐπαναστατικὴν ἐνέργειαν.

Ὁ Συνδικαλισμός. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδηλώσεως συνδικαλιστικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τοῦ 1910 εἶναι δύσκολον νὰ γίνεται λόγος περὶ συνειδητοποιημένης ἐμφανίσεως ἐπαγγελματικῶν σωματείων ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς προασπίσεως τῶν συμφερόντων τῶν εἰς αὐτὰ ἀνηκόντων μελῶν τοῦ εἰδικοῦ ἐπαγγελματικοῦ κλάδου. Ὅλα τὰ συσταθέντα μέχρι τοῦ 1910 ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα ἔχουν σαφῆ χαρακτῆρα φιλανθρωπικὸν καὶ ἀλληλοβοηθητικόν, ὁ ὁποῖος ἐπήγαζεν ἀπὸ τὸ ἀναπτυσσόμενον συναίσθημα ἀλληλεγγύης, μεταξὺ τῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἀνηκόντων προσώπων. Ἐξ ἄλλου εἰς τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα μετεῖχον ἄνευ διακρίσεως μισθωτοὶ καὶ ἐργοδόται, μολονότι τὰ συμφέροντα των ἦσαν ἀντιτιθέμενα. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ μοναδικὴν ἴσως ἐξαίρεσιν ἀπετέλει τὸ Σωματεῖον τῶν τυπογράφων Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ἐτονίζετο σαφῶς ὁ ἐπαγγελματικὸς χαρακτήρ, διὰ τοῦ εἰς τὸ καταστατικὸν αὐτοῦ καθορισμοῦ σκοπῶν καθαρῶς ἐπαγγελματικῆς ὑπερασπίσεως καὶ ἀνυψώσεως εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν συμφερόντων τῶν ἐργατῶν τῆς τυπογραφικῆς βιομηχανίας. Μόλις τὸ 1910 ἐπετεύχθη τελικῶς καὶ ὁριστικῶς ὁ διαχωρισμὸς τῆς μικτῆς συνεταιριστικῆς ἐμφανίσεως ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν τοῦ αὐτοῦ ἐπαγγελματικοῦ κλάδου. Εἶχε πλέον ἀρχίσει νὰ δημιουργῆται ἡ συνείδησις τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν συμφερόντων τῶν ἐργατῶν ἔναντι τῶν ἐργοδοτῶν, διὰ τῆς ἀρξαμένης ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας καὶ τῆς δημιουργίας τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι, παρὰ τὴν ἀνυπαρξίαν ἐθνικῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀπηρχαιωμένου βυζαντινορρωμαϊκοῦ Δικαίου θεμελίωσιν τῆς νομοθεσίας, περὶ σωματείων, συνεστήθησαν πολυάριθμοι σχετικῶς ἐργατικαὶ ἐπαγγελματικαὶ ὀργανώσεις, ἀποσκοποῦσαι τὴν προάσπισιν τῶν ἐπαγγελματικῶν αὐτῶν συμφερόντων. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο. Τὰ συσταθέντα εἰδικὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα κατενόησαν πολὺ ταχέως τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνιαίας ἐμφανίσεως τῶν ἐργατῶν ὡς ὀργανωμένης ὁμάδος, διὰ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν εἰδικῶν καὶ γενικωτέρων ὡς ἐργατικοῦ συνόλου συμφερόντων αὐτῶν. Ταυτοχρόνως σχεδὸν καὶ πρὸ τοῦ κατὰ Μάϊον 1910 διαπιστωθέντος ὁριστικοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν εἰς τὴν πρώτην καὶ τελευταίαν γενικὴν συνέλευσιν τοῦ Πανελληνίου Συνδέσμου τῶν παραγωγικῶν σωματείων, ἱδρύθη μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ δικηγόρου καὶ κατόπιν βουλευτοῦ Σπ. Θεοδωροπούλου τὸ «Ἐργατικὸν Κέντρον Ἀθηνῶν» (ΕΚΑ), εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριελήφθησαν 21 ἐργατικὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα. Ἕνα ἔτος ἀργότερον ἱδρύθη ὑπὸ συνεδρίου συγκληθέντος εἰς Ἀθήνας, μὲ συμμετοχὴν 25 σωματείων, ἡ θνησιγενὴς Πανελλήνιος Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία. Εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐξ ἄλλου καὶ μέχρι τοῦ 1914, ἀνάγονται οἱ μεγάλοι ἀγῶνες τῶν ἐργατῶν, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ἀπεργίαι διεδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλον, διὰ τὴν διεκδίκησιν αἰτημάτων ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν, ἰδίως διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπαγγελματικῶν αὐτῶν ὀργανώσεων.

Τὸ 1914 ἐπετεύχθη εἰς τὸν τομέα τῶν ἠθικῶν διεκδικήσεων τῶν ἐργατῶν ἡ πρώτη μεγάλη νίκη αὐτῶν διὰ τῆς θεσπίσεως τοῦ Νόμου 281 «περὶ σωματείων». Διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου συνεπληρώθη τὸ ὑφιστάμενον νομοθετικὸν κενὸν διὰ τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναδιακηρύξει τὸ ἀναθεωρηθὲν τὸ 1911 Σύνταγμα τοῦ 1864. Τὸ νομοθέτημα ἐκεῖνο, βασιζόμενον εἰς σχετικὰ νομοθετήματα Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, διερρύθμισε τὴν ἐλευθερίαν διὰ τὴν ἵδρυσιν σωματείων, καθιέρωσεν ἐλευθερίαν προσχωρήσεως ἢ ἀποχωρήσεως ἐξ αὐτῶν, διεκήρυξε τὴν αὐτονομίαν τῶν ἱδρυομένων σωματείων, ἐπεκύρωσε τὸν χωρισμὸν τῶν ἐργοδοτικῶν ἀπὸ τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα καὶ γενικώτερον ἀνεγνώρισεν εἰς τὰ σωματεῖα μίαν εὐρυτέραν ἀνάμιξιν εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας.

Ἡ θέσπισις τοῦ Νόμου 281 ἀπετέλεσε σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς συνδικαλιστικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πολυάριθμα σωματεῖα ἱδρύθησαν, μολονότι ὁ Παγκόσμιος πόλεμος τοῦ 1914-1918 εἶχεν ἀναστείλει τὴν γενικωτέραν συνδικαλιστικὴν κίνησιν. Τὸ 1917, κατ' ἐπισήμους στατιστικὰς πληροφορίας, ὑφίσταντο εἰς τὴν Ἑλλάδα 206 ἐργατικὰ σωματεῖα ἀριθμοῦντα 44.230 μέλη. Τὸ 1918 ὑφίσταντο 319 σωματεῖα μὲ 70.579 μέλη. Τὸ δὲ 1919 ὑφίσταντο 389 σωματεῖα μὲ 86.298 μέλη.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης, συνῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, πρὸ τῆς λήξεως τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, τὴν 21 Ὀκτωβρίου 1918, ἡ πρώτη Πανελλήνιος Ἐργατικὴ Συνδιάσκεψις, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς πρωταγωνιστούσης σοσιαλιστικῆς παρατάξεως, διεκήρυξεν, μετὰ μεγάλης πλειοψηφίας, ὡς πρώτην αὐτῆς πρᾶξιν, τὴν «πάλην τῶν τάξεων», ὡς βασικὴν πολιτικὴν γραμμὴν τοῦ συνδικαλιστικοῦ ἀγῶνος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τὴν ἑνοποίησιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος συμφώνως πρὸς τὴν Μαρξιστικὴν διδασκαλίαν. Παραλλήλως ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν τεθέντων παρ' αὐτῆς σκοπῶν, διὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ συνδιάσκεψις ἐκείνη ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν τῶν τεθέντων παρ' αὐτῆς σκοπῶν, διὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ συνδιάσκεψις ἐκείνη ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν τῆς «Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος», (ΓΣΕΕ), ὡς ἀνωτάτης συνδικαλιστικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐργατῶν, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη συντόμως, καθωρίσθη δ' ἕδρα αὐτῆς ὁ Πειραιεύς, ὡς ἀποτελῶν τὸ σημαντικώτερον βιομηχανικὸν κέντρον τῆς χώρας. Ἐξ ἄλλου ἐκηρύχθη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ «ὁριζόντιος» ἐκπροσώπησις τῶν ἐργαζομένων, ὠργανώθησαν τὰ ὁμοιοεπαγγελματικὰ σωματεῖα τῆς χώρας εἰς ὁμοιοεπαγγελματικὰς ὁμοσπονδίας καὶ ἱδρύθησαν αἱ ὁμοσπονδίαι Ἠλεκτρισμοῦ καὶ Φωταερίου, βυρσοδεψεργατῶν, ὑποδηματεργατῶν, μυλεργατῶν καὶ μακαρονοποιῶν, ἀρτεργατῶν, ἐργατῶν τύπου, ναυτεργατῶν καὶ φορτοεκφορτωτῶν, αἱ ὁποῖαι προσετέθησαν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1917 ὑφισταμένην ὁμοσπονδίαν σιγαροποιῶν καὶ καπνεργατῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκηρύχθη καὶ «κάθετος» ἐκπροσώπησις διὰ τῆς ὁποίας συνεστήθησαν εἰς διαφόρους σημαντικὰς πόλεις τῆς χώρας τὰ ἐργατικὰ κέντρα συγκεντρώσαντα τὰ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτῶν ὑφιστάμενα ἐργατικὰ σωματεῖα. Οὕτω ὑπεράνω τῶν σωματείων, τῶν ὁμοσπονδιῶν καὶ τῶν ἐργατικῶν κέντρων ἐτίθετο ἡ «Γενικὴ Συνομοσπονδία τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος».

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Γ.Σ.Ε.Ε μέχρι τῆς συστάσεως τῆς «Ἑνωτικῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν». Αἱ ἀποφάσεις τῆς Α' Πανελληνίου Ἐργατικῆς Διασκέψεως καὶ ἡ σύστασις τῆς «Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος» μὲ τὰς μερικωτέρας ὀργανώσεις αὐτῶν, εὖρον μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὴν ἐργατικὴν μᾶζαν ὁλοκλήρου τῆς χώρας. Οἱ ἐργαζόμενοι ἐστήριξαν μεγάλας ἐλπίδας εἰς αὐτάς, ἀνέμενον δὲ μετὰ πεποιθήσεως τὴν ταχεῖαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὅλαι αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι διὰ τὴν ἑνοποίησιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ ἡ πρὸς στιγμὴν ἐπίτευξις αὐτῆς ἀπεδείχθησαν ταχέως μάταιαι. Ἡ ἀνομοιογενὴς ὡς πρὸς ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς συγκρό-

τησις τῆς διοικήσεως τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἡμπόδιζε τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἑνοποιήσεως τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, προεκάλεσε δὲ τελικῶς τὴν διαίρεσιν αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον δὲν ἦτο μεμονωμένον οὔτε ξεχωριστὸν διὰ τὴν χώραν μας. Ἤδη εἰς τὸν διεθνῆ συνδικαλισμὸν εἶχον δημιουργηθῆ ὀξεῖαι ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν συνδικαλιστικῶν παρατάξεων αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐκπρόσωποι διαφόρων τάσεων. Ἡ εἰς Ρωσίαν ἐπικράτησις τῆς κομμουνιστικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ δημιουργία τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας, ἐπέτεινε τὰς ἀντιθέσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀλλοῦ ἠπείλουν τὴν διάσπασιν τῆς ἑνότητος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Τὸ δεχθὲν τὴν κομμουνιστικὴν ἄποψιν νεοσύστατον Σοσιαλιστικὸν Ἐργατικὸν Κόμμα τῆς Ἑλλάδος, μετονομασθὲν τότε εἰς Κομμουνιστικὸν Κόμμα τῆς Ἑλλάδος ἀνέλαβεν, ὅπως ὅλα τὰ Κομμουνιστικὰ Κόμματα τῶν ἄλλων χωρῶν, τὴν συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὁδηγίας τῆς Τρίτης Διεθνοῦς ὀργάνωσις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἦτο φυσικὸν λοιπὸν οἱ ὀξέως ἀντιμαχόμενοι ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ νὰ ἐπιφέρουν τὴν διάσπασιν τῆς ἐργατικῆς ἑνότητος.

Οὕτω, παρὰ τὴν διακηρυχθεῖσαν εἰς τὴν Α' Πανελλήνιον Ἐργατικὴν Διάσκεψιν, διὰ συντριπτικῆς πλειοψηφίας, πάλην τῶν τάξεων, ἡ συντηρητικὴ ἢ Δεξιὰ παράταξις (ρεφορμιστική), ἡ ὁποία ἐκήρυσσε τὸ δόγμα «ἐκτὸς πάσης πολιτικῆς» καὶ ἀπέκρουε τὴν πάλην τῶν τάξεων καὶ ἡ ἀνεξάρτητος παράταξις, ἡ ὁποία διεκήρυσσε τὴν ἄνευ οἱασδήποτε πολιτικῆς χειραφετήσεως ἐξυπηρέτησιν καὶ βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ἐτέθησαν ἀντιμέτωποι πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴν παράταξιν, ἡ ὁποία τελοῦσα ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Ἑλλάδος, ἐκήρυσσεν ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξις, ἀποτελοῦσα ἰδιαιτέραν κοινωνικὴν τάξιν μὲ τελείως ἀντίθετα πρὸς τὰ τῆς ἀστικῆς τάξεως συμφέροντα, πρέπει νὰ συγκροτήσῃ ἕνα μαχητικὸν ἐπαγγελματικὸν ὀργανισμὸν καί, διὰ τῆς ἀδιαλλάκτου πάλης αὐτῆς, νὰ μὴ διεκδικῆ μόνον τὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ ν' ἀποβλέπῃ καὶ εἰς πολιτικὰ ὀφέλη, εἰς τὴν κατάληψιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας διὰ τοῦ καθοδηγοῦντος αὐτὴν Κομμουνιστικοῦ Κόμματος.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καί, παρὰ τὴν ὑφισταμένην ἐμπόλεμον κατάστασιν, τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀνωτάτη συνδικαλιστικὴ ὀργάνωσις τῶν ἐργατῶν γίνεται ὁ μαχητικὸς ἐπαγγελματικὸς ὀργανισμὸς τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, οἱ δὲ συνδικαλιστικοὶ ἀγῶνες καθίστανται τραχεῖς. Ἀλλεπάλληλοι ἀπεργίαι ἐκρήγνυνται διὰ τὴν διεκδίκησιν αἰτημάτων οἰκονομικοῦ περιεχομένου ἢ βελτιώσεως ὅρων ἐργασίας τῶν ἐργατῶν, αἱ ὁποῖαι εὐθὺς ἀμέσως ἤρχισαν νὰ ἐμπνέουν σοβαρὰς ἀνησυχίας εἰς τὴν Πολιτείαν, λόγω τῆς ἐκδηλωθείσης ἀριστερῆς στροφῆς τῶν ἐργατῶν. Σαφὴς ἔνδειξις τῆς τοιαύτης ἀνησυχίας τοῦ Κράτους ὑπῆρξεν ἡ διὰ νόμου ἀπαγόρευσις τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν δύναμιν τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν σωματείων καὶ τῆς ὁμοσπονδίας τῶν ὑπαλλήλων τῶν Τ.Τ.Τ. καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἄρνησις τοῦ δικαιώματος τῆς ἀπεργίας διὰ τῆς ἀπειλῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μέτρου τῆς ἐπιστρατεύσεως τῶν ἀπεργῶν ὑπαλλήλων τῶν Τ.Τ.Τ. Πάντως, ἀνεξαρτήτως τῶν μέτρων τῆς Πολιτείας ἀπὸ τῆς ἀναδείξεως τῆς διοικήσεως τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1920 εἶχον σημειωθῆ τρεῖς σοβαραὶ ἀπεργίαι μὲ προβολὴν αἰτημάτων οἰκονομικοῦ περιεχομένου καὶ βελτιώσεως ὅρων ἐργασίας: ἡ πανελλαδικὴ τῶν καπνεργατῶν, ἡ τῶν ἀρτεργατῶν Πειραιῶς, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἐπὶ τρίμηνον. Κατὰ τὸ 1921 ἐσημειώθησαν ἐπίσης ἀπεργίαι. Πλὴν τῆς εἰκοσιτετραώρου πανεργατικῆς ἀπεργίας τοῦ Βόλου, ἡ ὁποία εἶχε καθαρῶς πολιτικὸν περιεχόμενον, ὡς κηρυχθεῖσα εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας ἐναντίον τῆς ἀκρίβειας αἱ ἄλλαι ἀπεργίαι εἶχον κυρίως οἰκονομικοῦ περιεχομένου αἰτήματα, ὅπως αἱ δύο ἀπεργίαι τῆς Ὁμοσπονδίας Ἠλεκτρισμοῦ, ἡ πανελλαδικὴ ἀπεργία τῶν σιδηροδρομικῶν καὶ ἡ ἀπεργία τῶν καπνεργατῶν. Ἡ παρακολουθοῦσα ὅμως μετ' ἀνησυχίας τὴν ἀπεργιακὴν κίνησιν Πολιτεία, ὀχυρουμένη εἰς τὴν κρίσιμον πολεμικὴν κατάστασιν τῆς χώρας, προέβη εἰς τὴν λῆψιν αὐστηρῶν μέτρων κατὰ τῶν ἀπεργῶν, ἰδίως τῆς Ὁμοσπονδίας Ἠλεκτρισμοῦ καὶ τῶν σιδηροδρομικῶν καὶ ὑπήγαγε τελικῶς αὐτοὺς ὑπὸ στρατιωτικὴν διοίκησιν. Τὰ μέτρα ταῦτα εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἄνευ ὅρων λύσιν τῶν ἀπεργιῶν αὐτῶν καὶ ταυτοχρόνως τὴν μέχρι τερματισμοῦ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου χαλάρωσιν τῶν ἀγώνων τῶν ἐργατῶν.

Οἱ ἀπεργιακοὶ ἀγῶνες ἐπανελήφθησαν μετὰ διετίαν ὅταν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὑποτιμήσεως τῶν εἰδῶν, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα λόγω τῆς πρωτοφανοῦς δημογραφικῆς ἀνεργίας ποὺ ἔπληξε τὴν χώραν καὶ τῆς ἐντεῦθεν σημειωθείσης μεγάλης προσφορᾶς ἐργατικῶν χειρῶν, ἐπεχειρήθη ἡ μείωσις τῶν ἡμερομισθίων τῶν ἐργατῶν καὶ ἡ ἄρσις τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Ἐκηρύχθη τότε ἡ μεγάλη πανεργατικὴ ἀπεργία τοῦ Αὐγούστου 1923, εἰς τὴν ὁποίαν μετεῖχον περὶ τὰς 80.000 ἐργατῶν. Τὰ διαδραματισθέντα αἱματηρὰ γεγονότα τοῦ Πειραιῶς κατὰ τὴν ἀπεργίαν ἐκείνην, ἡ κήρυξις τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου καὶ ἡ διάλυσις τῶν μετασχόντων τῆς ἀπεργίας ἐργατικῶν σωματείων, συνετέλεσαν εἰς ἀποτυχίαν αὐτῆς ἀλλὰ καὶ εἰς ἑπτάμηνον τελείαν ἀναστολὴν πάσης συνδικαλιστικῆς κινήσεως. Μόνον μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κοινοβουλευτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας εἰς τὴν χώραν μας, ἐπανελήφθη ἡ συνδικαλιστικὴ κίνησις καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἀνασυγκρότησις τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Μετὰ πάροδον δ' ἐλαχίστου χρόνου ἐπανήρχισαν καὶ οἱ ἀπεργιακοὶ ἀγῶνες, ἐγκαινιασθέντες διὰ νέας ἀπεργίας τῶν ἐργατῶν τῆς ὁμοσπονδίας ἠλεκτρισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν αἱ ἀπεργίαι τῶν ναυτεργατῶν, τῶν ἀρτεργατῶν καὶ τῶν καπνεργατῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πλὴν τῆς τελευταίας αἱ λοιπαὶ εἶχον καταλήξει εἰς πλήρη ἀποτυχίαν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1925 ἐκηρύχθη νέα ἀπεργία τῆς ὁμοσπονδίας τῶν σιδηροδρομικῶν ἐναντίον τῆς ἀποφάσεως τῆς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὁρισθείσης ἐπιτροπῆς οἰκονομιῶν περὶ ἀπολύσεως 1500 σιδηροδρομικῶν. Μολονότι ὅμως τὴν ἀπεργίαν αὐτὴν ἐνίσχυσαν δι' ἀπεργίας ἀλληλεγγύης αἱ Ὁμοσπονδίαι Ἠλεκτρισμοῦ, Καπνεργατῶν καὶ Ἐπισιτισμοῦ, αὕτη κατέληξεν εἰς ἀποτυχίαν.

Αἱ συνεχεῖς ἀποτυχίαι τῶν ἐργατικῶν ἀπεργιῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ δημιουργοῦν δυσφορίαν μεταξὺ τῶν ἐργατῶν ἐναντίον τῆς διοικήσεως τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας. Παρετηρήθη ἀκόμη τότε ὅτι μέγας ἀριθμὸς ἐργατῶν, φοβούμενος μήπως ἡ εἴσοδός του εἰς ἐργατικὰ σωματεῖα προσδώσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ κομμουνιστοῦ, λόγω τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐπιρροῆς τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, παρέμενεν ἀνοργάνωτος. Τὴν συσφορίαν αὐτὴν τῶν ἐργατῶν ἐξεμεταλλεύθη ἡ συντηρητικὴ παράταξις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἡ ὁποία ἐζήτησε τὴν ἄρσιν τῆς συνεργασίας αὐτῆς, μετὰ τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Γ' Διεθνοῦς διατελοῦντος Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, ἡ ὁποία ἀρχικῶς μὲν ἀπορριφθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀριστερᾶς πλειοψηφίας τῆς διοικήσεως τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἐγένετο δεκτὴ ἀργότερον ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας τοῦ Παγκάλου. Κατ' ἀκολουθίαν τῆς νέας συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων, συνεκλήθη εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν Μάρτιον τοῦ 1926 τὸ Γ' Πανελλαδικὸν Ἐργατικὸν Συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀντεπροσωπεύθησαν περὶ τὰ 410 σωματεῖα, ἀπεδοκιμάσθη δ' εἰς αὐτὸ ἡ ἀριστερὰ διοίκησις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἐκλεγείσης συντηρητικῆς διοικήσεως (ρεφορμιστικῆς), ἡ ὁποία ἀπεφάσισε τὴν ἄμεσον προσχώρησιν αὐτῆς εἰς τὴν Διεθνῆ Συνδικαλιστικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ἀμστερνταμ.

Ἡ ἄνοδος τῆς ρεφορμιστικῆς παρατάξεως εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας ὠφείλετο βεβαίως κατὰ ἕνα σοβαρὸν ποσοστὸν εἰς τὴν δυσφορίαν τῶν ἐργατῶν ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν τῶν ἀπεργιῶν, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον εἰς ἀνικανότητα τῆς ἀποδοκιμασθείσης ἀριστερᾶς διοικήσεως, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς ἀντίθεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν ἀσκηθεῖσαν παρ' αὐτῆς πολιτικὴν τοῦ πρὸς τὸ Κομμουνιστικὸν Κόμμα προσανατολισμοῦ τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ παραβλεφθῆ τὸ ἐξ ἴσου σοβαρὸν γεγονὸς τῆς ἀπουσίας ἐκ τοῦ στίβου τοῦ συνδικαλιστικοῦ ἀγῶνος τῆς πλειονότητος τῶν μαχητικῶν στελεχῶν τῆς ἀριστερᾶς παρατάξεως, λόγω τῆς κατὰ τὸ καθεστὼς τῆς δικτατορίας τοῦ Παγκάλου ἀσκηθείσης ἐναντίον αὐτῶν διώξεως διὰ φυλακίσεων ἢ ἐξοριῶν. Ἕνεκα τούτου ἡ πτῶσις τῆς δικτατορίας τοῦ Παγκάλου ἐσήμανε τὴν ἀπαρχὴν νέων διαμαχῶν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, αἱ ὁποῖαι ἐπέπρωτο νὰ ἐπιφέρουν τὸν σοβαρώτερον διχασμὸν αὐτοῦ. Τὰ κατὰ τὸ καθεστὼς ἐκεῖνο διωχθέντα ἀριστερὰ ἐργατικὰ στελέχη, ἀποφυλακισθέντα ἢ ἐπανελθόντα πλέον ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐπανέλαβον ἔντονον συνδικαλιστικὴν δρᾶσιν. Μὴ ἀναγνωρίζοντα τὴν ἐκ τοῦ Γ' Πανελλαδικοῦ Ἐργατικοῦ Συνεδρίου ἀναδειχθεῖσαν ρεφορμιστικὴν διοίκησιν τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήριζον, λόγω τῆς ὑπὸ τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος ἀνοχῆς αὐτῆς, ὡς «πουλημένην», ἤσκησαν ἔντονον δρᾶσιν εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐργατικὰ κέντρα καὶ ὁμοσπονδίας καπνεργατῶν, ἠλεκτρισμοῦ, ὑποδηματεργατῶν, ἐπισιτισμοῦ καὶ τύπου καὶ τὰ ἐργατικὰ κέντρα Θεσσαλονίκης, Βόλου, Καβάλας, Λαρίσης καὶ Δράμας. Αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τῆς ἀριστερᾶς παρατάξεως ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῆς διοικήσεως τῆς «Γενικῆς Συνομοσπονδίας» ὡς διασπαστικαὶ κινήσεις καὶ συνεπῶς βασικαὶ καταστατικαὶ παραβάσεις, ὅταν δὲ τὸν Μάϊον τοῦ 1928 συνεκλήθη τὸ Δ' Πανελλαδικὸν Ἐργατικὸν Συνέδριον, ἀπεκλείσθησαν ὑπὸ τῆς διοικήσεως τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας 120 ἀντιπρόσωποι ἐργατικῶν σωματείων χαρακτηρισθέντων ὡς κομμουνιστικῶν ἢ κομμουνιζόντων. Τοιουτοτρόπως, ἡ πλειοψηφία περιῆλθεν εἰς τὴν ρεφορμιστικὴν παράταξιν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξελέγη καὶ πάλιν συντηρητικὴ διοίκησις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἀλλὰ τ' ἀποκλεισθέντα ἐργατικὰ σωματεῖα, κέντρα καὶ ὁμοσπονδίαι, συνελθόντα εἰς Ἀθήνας τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1929 προέβησαν εἰς τὴν σύστασιν τῆς «Ἑνωτικῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν».

Τὰ μετὰ τὴν διάσπασιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν διάσπασιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ Πολιτεία, ἀποσκοποῦσα τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν εὐρυτέραν συμμετοχὴν τῆς ὠργανωμένης ἐργατικῆς τάξεως εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας, προέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς μίαν σοβαρὰν παραχώρησιν. Διὰ τοῦ Νόμου 3786/1929 «περὶ συγκροτήσεως τῆς Γερουσίας», καθιερώθη ἡ ἐκπροσώπησις τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων εἰς τὸ συσταθὲν δεύτερον νομοθετικὸν σῶμα διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὸ τεσσάρων ἐργατικῶν γερουσιαστῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς διοικήσεως τῆς Γενικῆς συνομοσπονδίας τῶν ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὡς μόνη ἀντιπροσωπευτικὴ ὀργάνωσις τῶν ἐργατῶν ἡ Γενικὴ Συνομοσπονδία τῶν ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία, πλὴν τῶν γερουσιαστῶν, ἐξέλεξε τοὺς ἐργατικοὺς ἀντιπροσώπους εἰς τὰς διεθνεῖς διασκέψεις ἐργασίας καὶ διεχειρίζετο μετὰ τῆς Κυβερνήσεως τὰ ἐργατικὰ ζητήματα.

Η παρά τοῦ Κράτους ἀναγνώρισις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας καί ἡ ἰδιαιτέρα μεταχείρησις αὐτῆς διά τῆς ἠθικῆς ἐνισχύσεως ὡρισμένων συνδικαλιστικῶν στελεχῶν τῆς ρεφορμιστικῆς παρατάξεως, ἔδωσεν ἀφορμήν δημιουργίας ρήγματος ἐντός αὐτῆς. Ὁμάς ρεφορμιστῶν ἐργατικῶν στελεχῶν, διαβλέπουσα εἰς τήν συνεργασίαν Συνομοσπονδίας καί Κράτους κρατικήν ἡ κομματικήν ἐπιρροήν τοῦ συνδικαλισμοῦ καί ὑποδούλωσιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἰς τό Κράτος ἐζήτησε τήν πλήρη ἀνεξαρτησίαν τῶν συνδικάτων ἀπό κάθε εἴδους πολιτικήν ἐπιρροήν. Θεωροῦσα ὅμως ἡ ὁμάς αὕτη ἀδύνατον τήν πραγματοποίησιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτήτου δράσεως τοῦ συνδικαλισμοῦ ἐντός τῶν κόλπων τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἀπεχώρησεν αὐτῆς μετά τό Ε' Πανελλαδικόν Ἐργατικόν Συνέδριον τοῦ 1930 καί συνέστησε τό 1931 τήν Πανελλαδικήν Γενικήν Συνομοσπονδίαν τῶν ἀνεξαρτήτων συνδικάτων, διά τῆς εἰς αὐτήν συμμετοχῆς τῶν ἐργατικῶν κέντρων Πατρῶν. Ἑνωτικοῦ (συντηρητικοῦ) Θεσσαλονίκης, τῆς Ὁμοσπονδίας Σιδηροδρομικῶν καί μετά τινα χρόνον τοῦ «Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν»,. Διά τῆς ἀποχωρήσεως ἐξ ἄλλου καί ἐκ τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας καί τῆς Ἑνωτικῆς τῶν Ἀρχειομαρξιστῶν καί τῆς παρ' αὐτῶν ἱδρύσεως νέας παρατάξεως, κατά τό 1934 ὑφίσταντο εἰς τό ἐργατικόν κίνημα τέσσαρες παρατάξεις διαφόρων τάσεων. Τό κατά τό ἔτος ἐκεῖνο συγκληθέν ὑπό τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας ΣΤ' Πανελλαδικόν Ἐργατικόν Συνέδριον δέν κατώρθωσε νά πράξη ἄλλο τι ἀπό τοῦ νά διαπιστώση τήν εἰς τέσσαρας ἀντιμαχομένας παρατάξεις διάσπασιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί, τό οὐσιωδέστερον, τήν πλήρη ἀδιαφορίαν τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν ἐργατῶν ἔναντι τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν. Πράγματι ἐκ τῶν 687.000 περίπου ἐργατῶν τῆς χώρας, ὅπως φέρονται εἰς τήν ἀπογραφήν τοῦ 1928, μόνον τό ἕνα δέκατον αὐτῶν ἦτο συνδικαλιστικῶς ὠργανωμένον καί τό ἕνα εἰκοστόν ἀνταπεκρίνετο εἰς τάς οἰκονομικάς του ὑποχρεώσεις.

Ἡ διάσπασις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κατά τό διάστημα ἀπό τοῦ 1926 μέχρι καί τοῦ 1935 δέν εἶχεν ἀνασχετικά ἀποτελέσματα ἐπί τῶν ἀπεργιακῶν ἀγώνων. Ἀπεργίαι ἐγένοντο, μολονότι ἐστεροῦντο κατά τό πλεῖστον γενικωτέρας σημασίας. Ὑπῆρξαν ὅμως σχεδόν ὅλαι αἱματηραί. Οὕτω, ἡ ἀπεργία τῶν καπνεργατῶν τοῦ 1927 ἐστοίχισε πέντε νεκροὺς ἐργάτας φονευθέντας εἰς σύγκρουσιν μετά τῆς Ἀστυνομίας εἰς Θεσσαλονίκην καί Ἀγρίνιον. Ἡ ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων Λαυρίου καί τῶν ἐργατῶν Ἐλευσῖνος τοῦ 1929 ἐστοίχισεν ἕνα νεκρόν ἡ πρώτη καί τρεῖς ἡ δευτέρα. Τό ὑπό τῶν βιομηχάνων ὑφαντουργίας Ναούσης κλείσιμον τῶν ὑφαντουργείων τό 1933 καί ἡ συγκροτηθεῖσα διαδήλωσις διαμαρτυρίας τῶν ἐργατῶν ὑφαντουργῶν ἐστοίχισεν ἕξι νεκροὺς καί πολλούς τραυματίας. Ἡ ἀπεργία, τέλος, τῶν ἐκτοπισθέντων ἐκ τῆς ἐργασίας των λόγω τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἀπορροφητικῶν μηχανῶν ἐκφορτώσεως σίτου (σιλό) ἐργατῶν Καλαμῶν τοῦ 1934 εἶχε θύματα, ἀπεργοὺς πυροβοληθέντας ὑπό τῆς Χωροφυλακῆς, ἑπτά νεκροὺς καί 26 τραυματίας.

Ἡ ἔλλειψις ἑνότητος εἰς τό ἐργατικόν κίνημα διήρκεσεν ἐπ' ἀρκετόν, ἀλλά κατόπιν διαπραγματεύσεων ἀρξαμένων ἀπό τά μέσα τοῦ 1935, τήν πρωτοβουλίαν τῶν ὁποίων εἶχεν ἡ Ἑνωτική Συνομοσπονδία, ἀκολουθοῦσα προφανῶς τήν διεθνῆ γραμμήν τῆς δημιουργίας λαϊκῶν μετώπων ἀνά τάς διαφόρους χώρας, ἐπετεύχθη ἡ ἑνοποίησις καί ἡ συνεργασία ὅλων τῶν παρατάξεων ἐντός τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος. Πρός ἐντονωτέραν δ' ἐκδήλωσιν τῆς ἐπελθούσης συνεννοήσεως ἀπεφασίσθη ὑπό τῆς ἑνοποιηθείσης Γενικῆς Συνομοσπονδίας ἡ κήρυξις πανελλαδικῆς ἐργατικῆς ἀπεργίας, ἡμερομηνία ἐνάρξεως τῆς ὁποίας ὡρίσθη ἡ 4η Αὐγούστου 1936. Ὡς γνωστόν ὅμως αὕτη δέν κατωρθώθη νά πραγματοποιηθῆ λόγω τῆς ὑπό τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Ι. Μεταξᾶ ἐγκαθιδρύσεως κατά τήν ἡμέραν ἐκείνην τῆς δικτατορίας, δικαιολογηθείσης ἀκριβῶς πρός πρόληψιν τῆς ἀποφασισθείσης γενικῆς ἀπεργίας.

Ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς δικτατορίας τοῦ Ι. Μεταξᾶ εἶχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τήν προσαρμογήν τοῦ Ἑλληνικοῦ συνδικαλισμοῦ πρός τάς ἀρχάς τοῦ νέου πολιτικοῦ καθεστῶτος. Μολονότι τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι δέν περιελήφθη μεταξύ τῶν ἀναστάλεισῶν ρητῶς συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, ὑπέστη ὅμως σημαντικούς περιορισμούς, λόγω τῆς ἐπιβολῆς τοῦ συστήματος τοῦ κρατικοῦ συνδικαλισμοῦ. Διά τοῦ συσταθέντος περί τά τέλη Αὐγούστου 1936 ἀνεξαρτήτου ὑφυπουργείου Ἐργασίας ἀπεσκοπήθη, πλήν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ νέου Κράτους, ἡ ὀργάνωσις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἐκ τῶν ἄνω καί ἐντός τῶν πλαισίων τοῦ ὁλοκληρωτικόν χαρακτῆρα ἔχοντος καθεστῶτος. Ὡς πρώτη πρᾶξις ἑπομένως τοῦ ἀναλαβόντος τήν διεύθυνσιν τοῦ νεοσυσταθέντος ὑφυπουργείου ὑπῆρξεν ἡ ἀντικατάστασις τῆς ὑπό τοῦ ΣΤ' Πανελλαδικοῦ Ἐργατικοῦ Συνεδρίου ἐκλεγείσης διοικήσεως τῆς «Γενικῆς Συνομοσπονδίας» διά προσώπων τά ὁποῖα ἐνέπνεον ἐμπιστοσύνην εἰς τό ἐπιβληθέν καθεστώς. Οὕτω, διωρίσθη «προσωρινή» διοίκησις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, ἡ ὁποία προέβη εἰς τήν ὀργάνωσιν τοῦ Ζ' Πανελλαδικοῦ Ἐργατικοῦ Συνεδρίου, τό ὁποῖον, συνελθόν τό 1937 εἰς Πειραιᾶ, ἐξέλεξε τήν διοίκησιν τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας. Εἰς τό συνέδριον τοῦτο, μολονότι ὑπῆρξε πολυπληθέστατον, δέν μετεῖχεν ἡ πλειονότης τῶν παλαιῶν παρατάξεων, τά στελέχη τῶν ὁποίων, ὡς μή εὐνοοῦντα τό ἐπιβληθέν δικτατορικόν καθεστώς, εἶχον ἐξορισθῆ ἤ φυλακισθῆ διά λόγους ἀσφαλείας.

Προχωροῦσα εἰς τήν ἐφαρμογήν τοῦ κρατικοῦ συνδικαλισμοῦ ἡ Κυβέρνησις Ι. Μεταξᾶ καθιέρωσε διά νόμου τήν ἀρχήν τοῦ ὑπό τοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐργασίας καθορισμοῦ ἑνός ἐκ τῶν παραλλήλως λειτουργούντων ὁμοιεπαγγελματικῶν σωματείων ὡς μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικοῦ, ὁπότε τό σωματεῖον τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς ἐκπροσωποῦν ὁλόκληρον τήν εἰδικήν ἐπαγγελματικήν τάξιν. Διά τοῦ τρόπου τούτου τυπικῶς δέν περιωρίζετο τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ἀλλ' ὁ ὑπό τοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐργασίας καθορισμός ἑνός ἐκ τῶν ὁμοιοεπαγγελματικῶν σωματείων ὡς μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικοῦ καί συνεπῶς ἡ ἀπόλυτος μετ' αὐτοῦ συνεργασία διά τήν διαχείρισιν τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων τοῦ κλάδου, ἐνόθευε τήν ἐλευθερίαν τοῦ συνεταιρίζεσθαι, καθόσον ἦτο δυνατόν, τό καθορισθέν κατά τήν ἀπόλυτον κρίσιν τοῦ ὑφυπουργοῦ ὡς ἀντιπροσωπευτικώτερον σωματεῖον ν' ἀπετέλει τό ἐκπροσωποῦν τήν ἐλαχίστην μειοψηφίαν τῆς εἰδικῆς ἐπαγγελματικῆς τάξεως.

Ἡ διατηρηθεῖσα Γενική Συνομοσπονδία, μετονομασθεῖσα εἰς Ἐθνικήν Συνομοσπονδίαν τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐτέθη ἐπί κεφαλῆς τῆς ὅλης συνδικαλιστικῆς ὀργανώσεως τῶν μισθωτῶν τῆς χώρας, μέ τήν ἀρμοδιότητα τῆς ἀποκλειστικῆς ἐκπροσωπήσεως αὐτῶν. Παραλλήλως, πρός οἰκονομικήν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀνωτάτου συνδικαλιστικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπεβλήθη νομοθετικῶς μηνιαία ὑποχρεωτική εἰσφορά τῶν μισθωτῶν ὑπέρ αὐτοῦ, ἡ ὁποία συνεχισθεῖσα κατά τήν Κατοχήν καί ἐπανεπιβληθεῖσα μετά τήν Ἀπελευθέρωσιν κατεκρίθη ὡς ἀποτελοῦσα σημαντικήν ἀπόκλισιν ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐλευθέρου συνδικαλισμοῦ καθόσον ἐπεβάρυνεν ἀνεξαιρέτως τόσον τούς συνδικαλισμένους ὅσον καί τούς μή συνδικαλισμένους μισθωτούς. Ἡ ἐπακολουθήσασα τήν Γερμανικήν ἐπίθεσιν τοῦ 1941 ξενική κατοχή τῆς χώρας μας, παρέλυσε κάθε κίνησιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, μή ἐπαναληφθεῖσαν παρά μετά τήν Ἀπελευθέρωσιν. Κατά τό διάστημα ὅμως τοῦτο καί μάλιστα ἀπό τοῦ 1942 ἡ εἰς Αἴγυπτον Ἑλληνική κυβέρνησις εἶχε προβῆ διά τοῦ Νόμου 3127 τῆς 31 Ὀκτωβρίου 1942 «Περί ἀποκαταστάσεως τῶν συνδικαλιστικῶν ἐλευθεριῶν» εἰς τήν κατάργησιν ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν περί συνδικαλισμοῦ νομοθετημάτων τοῦ καθεστῶτος τῆς δικτατορίας καί ἐπανέφερε τήν πρό αὐτοῦ ἰσχύουσαν πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ συνδικαλισμοῦ.

Μετά τήν Ἀπελευθέρωσιν. Διά τῆς γενομένης δ' εἰς Ἀθήνας τήν 25 Μαΐου 1945 ἀναδημοσιεύσεως τοῦ νόμου τούτου ὑπό τῆς τρίτης μετά τήν Ἀπελευθέρωσιν κυβερνήσεως, κατηργήθησαν καί οἱ κατά τήν κατοχήν ἐκδοθέντες νόμοι, οἱ ὁποῖοι μετερρύθμιζον τήν περί ἐπαγγελματικῶν σωματείων νομοθεσίαν ὡς ἀντίθετοι πρός τάς ἀρχάς τοῦ ἐλευθέρου συνδικαλισμοῦ.

Ἐν τούτοις, λόγω τῶν κρατουσῶν μετά τήν Ἀπελευθέρωσιν γενικῶν συνθηκῶν, δέν ἦτο δυνατόν νά ἐπιτευχθῆ διά μόνου τοῦ γενικωτάτου τούτου νομοθετήματος ἡ ὁμαλή συνδικαλιστική ἐξέλιξις. Πρός ἀντιμετώπισιν τῶν δημιουργηθέντων πραγματικῶς ὀξέων προβλημάτων, κατέστη ἀναγκαία ἐπανειλημμένως ἡ ἐπέμβασις τῆς Πολιτείας εἰς τόν συνδικαλισμόν. Ἡ ἐπέμβασις ὅμως αὕτη, γενομένη διά νομοθετικῶν ἤ διοικητικῶν πράξεων ὑπό τοῦ ἀσκοῦντος τήν ἐργατικήν πολιτικήν τῶν ἑκάστοτε κυβερνήσεων ὑπουργοῦ τῆς Ἐργασίας κατεκρίνετο ὡς τελείως ἀντίθετος πρός τόν ἐξαγγελθέντα ἐλεύθερον συνδικαλισμόν. Οἱ ὑπό τῶν μεταπελευθερωτικῶν κυβερνήσεων γινόμενοι διορισμοί εἰς τάς γενικωτέρας ἐργατικάς ὀργανώσεις προσώπων κυρίως τά ὁποῖα εἶχον τύχει πρό τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν ἐργατῶν καί ὁ δι' αὐτῶν ἐπιδιωχθείς σκοπός τῆς δι' ἀρχαιρεσιῶν ἀναδείξεως τῶν ὁριστικῶν διοικήσεων τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων δέν ἐκρίνετο ἐπαρκής δικαιολογία εἰς τάς ἀνασυσταθείσας ἤ τό πρῶτον ἐμφανισθείσας ἐργατικάς παρατάξεις διά τήν τοιαύτην κρατικήν ἐπέμβασιν. Ἐντεῦθεν ἐξεδηλοῦντο διαρκεῖς διαμαρτυρίαι τῶν ἑκάστοτε παρά νομοθετικῶν ἤ διοικητικῶν πράξεων μή εὐνοουμένων ἐργατικῶν παρατάξεων κατά τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Πολιτείας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς συνέπειαν τήν μή συμμετοχήν εἰς τάς διοριζομένας διοικήσεις τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης παρατάξεως. Οὕτω εἰς τό συγκληθέν τόν Μάρτιον τοῦ 1946 8ον Πανελλαδικόν Ἐργατικόν Συνέδριον, τό ὁποῖον παρηκολούθησεν ἀντιπροσωπεία τῆς κατά τό 1948 διασπασθείσης Παγκοσμίου Συνδικαλιστικῆς Ὀργανώσεως, δέν συμμετεῖχεν ἡ Ρεφορμιστική Παράταξις, ἐξελέγη δέ κατ' αὐτό ἀριστερά διοίκησις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας. Ὅταν ὅμως, μετά τήν ἀκύρωσιν, δι' ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τῆς ὑπουργικῆς πράξεως, ἡ ὁποία καθώριζε τόν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῆς προσωρινῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία εἶχε συγκαλέσει τό Συνέδριον τοῦτο ἐκηρύχθη ἄκυρος ἡ γενομένη ἐκλογή καί συνεπῶς νομικῶς ἀνύπαρκτος ἡ ἐκλεγεῖσα διοίκησις τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, εἰς τό συγκληθέν κατά τόν Μάρτιον 1948 εἰς Πειραιᾶ 9ον Πανελλαδικόν Ἐργατικόν Συνέδριον, δέν συμμετεῖχον αἱ ἀριστεραί παρατάξεις, ἐξελέγη δέ κατ' αὐτό, μετά ἀπό ὀξείας συζητήσεις μεταξύ τῶν συντηρητικῶν παρατάξεων ποὺ συμμετεῖχον εἰς αὐτό, διοίκησις ἐκπροσωποῦσα ὅλας σχεδόν τάς ἀποχρώσεις τῶν συντηρητικῶν ἐργατικῶν παρατάξεων. Σημειωτέον ὅτι διά τήν πραγματοποίησιν τῆς ἐκλογῆς αὐτῆς, παρέστη ἀνάγκη νά ἐφαρμοσθῆ τό σύστημα τῆς ἀναλογικῆς ἐκπροσωπήσεως, τό ὁποῖον, θεσπισθέν διά τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 986 τοῦ 1946 «Περί τοῦ τρόπου διενεργείας τῶν ἀρχαιρεσιῶν εἰς τά ἐπαγγελματικά σωματεῖα ἐργατῶν, καί ὑπαλλήλων», εἶχε κριθῆ μεταγενεστέρως ὡς τολμηρόν, καί ἀνεστάλη ἡ ἐφαρμογή του.

Τέλος, πρέπει νὰ μνημονευθῆ ὅτι κατὰ τὰς συζητήσεις τοῦ ἄρθρου 11 τοῦ ὑπὸ ἀναθεώρησιν Συντάγματος τοῦ 1911 εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1946, τὰς ἀφορώσας τὸ δικαίωμα τοῦ συνετερίζεσθαι, δὲν προετάθησαν οὐσιώδεις τροποποιήσεις αὐτοῦ. Ἡ σημαντικωτέρα τούτων ἔγκειται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰς διοικήσεις τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων προσώπων μὴ ἀσκούντων πραγματικῶς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ εἰδικοῦ κλάδου, τὸν ὁποῖον καλοῦνται νὰ ἐκπροσωπήσουν.

Ι. Θ. Πολυκράτης.

Ἡ σύγχρονος συνδικαλιστικὴ ὀργάνωσις. Τὸ δικαίωμα τῆς συστάσεως σωματείων καὶ ἑνώσεων εἶναι κατωχυρωμένον συνταγματικῶς. Ὑπὸ τοῦ ἐν ἰσχύϊ Συντάγματος τοῦ 1975 ὁρίζεται εἰς τὸ ἄρθρον 12 ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχουν τὸ δικαίωμα ὅπως συνιστοῦν ἑνώσεις καὶ σωματεῖα μὴ κερδοσκοπικοῦ σκοποῦ τηροῦντες τοὺς νόμους τοῦ Κράτους, οἱ ὁποῖοι ὅμως οὐδέποτε δύνανται νὰ ὑπαγάγουν τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος τούτου εἰς προηγούμενην ἄδειαν. Θεμελιώδης νόμος ἀφορῶν τὸν συνδικαλισμὸν εἶναι ὁ Νόμος 281 περὶ σωματείων τοῦ ἔτους 1914 ἀλλὰ καὶ αἱ σχετικαὶ διατάξεις τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως τῆς χώρας (1967-1974), ἐξεδόθησαν διάφορα νομοθετήματα διὰ τῶν ὁποίων ἐπεβλήθησαν διάφοροι περιορισμοὶ εἰς τὴν δραστηριότητα τῶν ἐπαγγελματικῶν σωματείων θίγοντες τὴν συνδικαλιστικὴν ἐλευθερίαν. Μνημονευτέα ἐνταῦθα εἶναι τὰ Νομοθετικὰ Διατάγματα ὑπ' ἀριθμὸν 185/1969 «περὶ ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων», ὑπ' ἀριθμὸν 186/1969 «περὶ συλλογικῶν συμβάσεων καὶ συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων», ὑπ' ἀριθμὸν 795/1971 «περὶ Σωματείων», ὑπ' ἀριθμὸν 890/1971 «περὶ ἐπαγγελματικῶν Σωματείων καὶ Ἑνώσεων» καὶ ὑπ' ἀριθμὸν 353/1974 ἐπίσης «περὶ ἐπαγγελματικῶν Σωματείων καὶ Ἑνώσεων».

Ταῦτα πάντα καθὼς καὶ τὰ εἰς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐκδοθέντα διατάγματα καὶ πράξεις κατηργήθησαν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 42 Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 13 Σεπτεμβρίου 1974 καὶ ἐπανεφέρθησαν εἰς ἰσχὺν ὅλαι αἱ ὑπὸ τούτων καταργηθεῖσαι διατάξεις ὅπως εἶχον τὴν 21ην Ἀπριλίου 1967. Οὕτω ἀποκατεστάθησαν πλήρως αἱ συνδικαλιστικαὶ Ἐλευθερίαι εἰς τὴν χώραν.

Ἐν συνεχείᾳ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 6 Νόμου τῆς 12 Φεβρουαρίου 1975 ἐρρυθμίσθησαν τὰ τοῦ τρόπου διενεργείας τῶν ἀρχαιρεσιῶν καὶ τῶν πάσης φύσεως ἐκλογῶν πρὸς ἀνάδειξιν τῶν διοικήσεων εἰς τὰ ἐργατοϋπαλληλικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα καὶ τὰς ἑνώσεις αὐτῶν.

Ἡ συνδικαλιστικὴ ὀργάνωσις τῶν ἐργαζομένων ὁλοκληροῦται διὰ τῆς συνάψεως των ἐπὶ μέρους σωματειακῶν ὀργανώσεων εἰς ὁμοσπονδίας καὶ ἐργατικὰ κέντρα καὶ τούτων ὅλων εἰς τὴν «Γενικὴν Συνομοσπονδίαν τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος», τῆς ὁποίας ἡ δύναμις ἐμφανίζεται ὡς κατωτέρω:

Α. ΕΡΓΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

1. Ἀθηνῶν
2. Ἀγρινίου
3. Αἰγίου
4. Ἀλμυροῦ
5. Ἀμαλιάδος
6. Ἀργολίδος
7. Ἀρκαδίας Τριπόλεως
8. Ἄρτας
9. Βεροίας
10. Βόλου
11. Βορείου Εὐβοίας-Αἰδηψοῦ
12. Γιαννιτσῶν
13. Γρεβενῶν
14. Γυθείου
15. Δράμας
16. Δωδεκανήσου Ρόδου
17. Ἔβρου Ἀλεξανδρουπόλεως
18. Ἐδέσσης
19. Ἐλευσῖνος-Ἀσπροπύργου
20. Ἐλασσόνος
21. Ἐθνικὸν Εὐβοίας
22. Εὐρυτανίας
23. Ζαχάρως
24. Ζακύνθου
25. Ἡρακλείου
26. Θεσσαλονίκης
27. Θηβῶν
28. Ἱεράπετρας
29. Ἰωαννίνων
20. Καλαμάτας
31. Καβάλας
32. Καρδίτσης
33. Καστοριᾶς
34. Κατερίνης
35. Κερκύρας
36. Κεφαλληνίας
37. Κιάτου
40. Κομοτινῆς
41. Κορίνθου
42. Κρεσταινῶν
43. Κυκλάδων-Σύρου
44. Κυπαρισσίας
45. Κῶ
46. Λακωνίας
47. Λαμίας
48. Λαρίσης
49. Λασηθίου-Ἁγίου Νικολάου
50. Λαυρίου
51. Λεβαδείας
52. Λευκάδος
53. Λουτρακίου
54. Μεγάρων
55. Μεσολογγίου
56. Μυτιλήνης
57. Ναούσης
58. Ναυπάκτου
59. Ναυπλίου
60. Νέας Ἰωνίας
61. Ξάνθης
62. Ὀρεστιάδος
63. Πατρῶν
64. Πειραιῶς
65. Πρεβέζης
66. Πτολεμαΐδος
67. Πύργου
68. Ρεθύμνου
69. Σαλαμῖνος
70. Σάμου
71. Σερρῶν
72. Τρικάλων
73. Φαρσάλων
74. Φλωρίνης
75. Φωκίδος-Ἀμφίσσης
76. Χανίων
77. Χίου
78. Χαλκιδικῆς

38. Κιλκὶς
39. Κοζάνης

Β. ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΙ

1. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Μισθωτῶν Παραγωγῆς καὶ Ἐμπορίας Ἀγροτικῶν Προϊόντων
2. Ὁμοσπονδία Προσωπικοῦ Ξένων Ἀεροπορικῶν Ἑταιριῶν
3. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἁλιεργατῶν
4. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἐργαζομένων Ἀρτοποιΐας Τροφίμων
5. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ὑπαλληλικοῦ Προσωπικοῦ Αὐτοκινήτων
6. Ὁμοσπονδία Ἐργατοτεχνιτῶν Βαφέων Ἑλλάδος
7. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἐργατοτεχνιτῶν καὶ Ὑπαλλήλων Γάλακτος-Τροφίμων καὶ Ποτῶν
8. Ὁμοσπονδία Ἐργατῶν Δέρματος Ἑλλάδος
9. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Προσωπικοῦ Δ.Ε.Η.
10. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἐργατῶν Ἐπισιτισμοῦ καὶ Ὑπαλλήλων Τουριστικῶν Ἐπαγγελμάτων
11. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἠλεκτροτεχνιτῶν καὶ συναφῶν Ἐπαγγελμάτων
12. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Θεάματος-Ἀκροάματος (ΠΟΘΑ)
13. Ὁμοσπονδία Θυρωρῶν Ἑλλάδος
14. Ὁμοσπονδία Ἰδιωτικῶν Ὑπαλλήλων Ἑλλάδος
15. Ὁμοσπονδία τοῦ ἐπὶ σχέσει ἐργασίας Ἰδιωτικοῦ Δικαίου Προσωπικοῦ τοῦ Δημοσίου τῶν Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου καὶ τῶν Ὀργανισμῶν Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεων
16. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἐργατοϋπαλλήλων Ἰματισμοῦ
17. Πανελλαδικὴ Καπνεργατικὴ Ὁμοσπονδία
18. Ὁμοσπονδία Ἐργατῶν Καπνοβιομηχανιῶν Ἑλλάδος
19. Ὁμοσπονδία Ἐργατῶν Κεραμοποιῶν-Πλινθοποιῶν-Ἀγγειοπλαστῶν Ἑλλάδος
20. Ὁμοσπονδία Κλωστοϋφαντουργῶν Ἑλλάδος
21. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἐργατοϋπαλλήλων Κρέατος «Η ΕΝΩΣΙΣ»
22. Ὁμοσπονδία Ἐργαζομένων Μεταλλείων-Λιγνιτορυχείων-Λατομείων Ἑλλάδος
23. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Ἐργατοϋπαλλήλων Μετάλλου
24. Ὁμοσπονδία Μηχανικῶν καὶ Θερμαστῶν Βιομηχανίας καὶ Γεωργίας Ἑλλάδος
25. Ὁμοσπονδία Μουσικῶν Σωματείων Ἑλλάδος
26. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Μυλεργατοϋπαλλήλων καὶ Μακαρονοτεχνιτῶν
27. Πανελλήνιος Ναυτικὴ Ὁμοσπονδία (Π.Ν.Ο.)
28. Ὁμοσπονδία Συλλόγων Νοσηλευτικῶν Ἱδρυμάτων Ἑλλάδος (ΟΣΝΙΕ)
29. Ὁμοσπονδία Οἰκοδόμων καὶ Συναφῶν Ἐπαγγελμάτων Ἑλλάδος
30. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Προσωπικοῦ Ἑταιριῶν Ἐμπορίας Πετρελαιοειδῶν καὶ Διϋλιστηρίων, Ὀρυκτελαίων-Πετρελαίων-Ὑγραερίων
31. Πανελλήνιος Ὁμοσπονδία Σιδηροδρομικῶν
32. Ὁμοσπονδία Ἐργατοϋπαλλήλων Στρατιωτικῶν Καταστημάτων
33. Ὁμοσπονδία Συνεταιριστικῶν Ὑπαλλήλων Γεωργικῶν Ὀργανώσεων Ἑλλάδος
34. Ὁμοσπονδία Ὑπαλλήλων ΕΛ-ΤΑ
35. Ὁμοσπονδία Τραπεζοϋπαλληλικῶν Ὀργανώσεων Ἑλλάδος (ΟΤΟΕ)
36. Ὁμοσπονδία Ἐργατοτεχνιτῶν καὶ Ὑπαλλήλων Τσιμέντων Ἑλλάδος
37. Ὁμοσπονδία Ἐκτάκτου Προσωπικοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας
38. Ὁμοσπονδία Μισθωτῶν Τύπου καὶ Βιομηχανίας Χάρτου
39. Ὁμοσπονδία Φορτοεκφορτωτῶν Ἑλλάδος
40. Ὁμοσπονδία Ἐργατοϋπαλλήλων Χημικῆς Βιομηχανίας Ἑλλάδος
41. Ὁμοσπονδία Χειριστῶν καὶ Γεωτρυπανιστῶν Ἑλλάδος
42. ΕΠΟΣΙΚΑ (Συνταξιούχων ΙΚΑ)
43. Ὁμοσπονδία Συνταξιούχων Τραπεζικῶν

Ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλισις. Ἡ ἀπόλυτος οὐδετερότης ὅμως, τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυεν ἡ Πολιτεία εἰς τὴν ἐργασιακὴν σύμβασιν, εἰς τὰς ἐκ τῆς συμβάσεως τῆς ἐργασίας μεταξὺ ἐργοδότου καὶ ἐργάτου δημιουργουμένας σχέσεις, ὅπου καθίστατο καταφανὴς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ οἰκονομικῶς ἰσχυροτέρου κεφαλαιούχου ἐναντι τοῦ ἔχοντος ὡς μοναδικὸν πόρον ζωῆς τὴν προσφερομένην ἐργασίαν τοῦ ἀσθενοῦς ἐργάτου, δὲν ἀπέκλειε τὴν παρεμβατικὴν φιλεργατικὴν ἐπέμβασιν τῆς Πολιτείας εἰς ἄλλον τομέα κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐξασφάλισις ὡρισμένων κλάδων ἐργατῶν καὶ γενικώτερον μισθωτῶν διὰ τὴν περίπτωσιν ἐργατικοῦ ἀτυχήματος, γήρατος ἢ θανάτου, δὲν περιελαμβάνετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀπαγορευτικῆς ἐπεμβάσεως τῆς φιλελευθέρας οἰκονομικῆς σχολῆς ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίζετο ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ συνεπῶς ἡ οἰκονομικὴ διάρθρωσις τῆς χώρας. Ἐντεῦθεν πλὴν τοῦ ἀπὸ τοῦ 1861 ἐκδηλωθέντος ἐνδιαφέροντος τῆς Πολιτείας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν συντάξεως εἰς τὰ ὄργανα αὐτῆς, πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ ἀπὸ τοῦ 1867 εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ταμείου Συντάξεων Ὑπαλλήλων τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ ἀπέβλεψε μετ' ἰδιαιτέρας εὐμενείας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀσφαλιστικοῦ ὀργανι-

σμοῦ τῶν μεταλλωρύχων. Τὸ 1901 μολονότι ἡ διακυβέρνησις τῆς χώρας εὑρίσκετο εἰς χεῖρας κάθε ἄλλο παρὰ χαρακτηριζομένας διὰ τὴν προοδευτικὴν των τάσιν, προέβη εἰς σημαντικὴν βελτίωσιν τῆς ἀσφαλίσεως τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ μεταλλεῖα. Ὁ νόμος ΒΩΜΑ «περὶ περιθάλψεως τῶν ἐν τοῖς μεταλλείοις καὶ μεταλλουργείοις παθόντων καὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν», ἀπετέλεσε τὴν πρώτην σοβαρὰν ἐκδήλωσιν ρυθμιστικῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως στραφεῖσαν εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ περισσότερον εἰς ἀτυχήματα ἐργασίας καὶ γενικώτερον εἰς ἐπαγγελματικὸν κίνδυνον ὑποκείμενα ἐπαγγέλματα. Ἀναφερομένη εἰς μερικὴν ἀσφάλισιν τῶν ἐργαζομένων περιορίζεται ἡ παρέμβασις τῆς Πολιτείας εἰς τὴν πρόνοιαν ὑπὲρ τῶν ὑφισταμένων ἀτυχήματα ἐκ τῆς ἐπικινδύνου ἐργασίας τῶν ἐργατῶν. Τέμνει τότε ὁ νομοθέτης νέαν ὁδόν. Ἀπομακρύνεται τελείως τῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἰσχυούσης Βυζαντινορρωμαϊκῆς νομοθεσίας καὶ τῶν αὐστηρῶν ἀρχῶν αὐτῆς περὶ ἀποζημιώσεως ἀδικήματος αἱ ὁποῖαι, θεμελιούμεναι ἐπὶ ἀπηρχαιωμένης νομικῆς κατασκευῆς καὶ συνεπαγόμεναι πολύπλοκον καὶ δαπανηρὰν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν, δὲν ἔφερον κανένα ἀποτέλεσμα εἰς τὴν στοιχειώδη ἱκανοποίησιν τοῦ ἀτυχήσαντος ἐργάτου ἀδυνατοῦντος ν' ἀνθέξῃ εἰς αὐτήν. Δημιουργεῖ νέας προϋποθέσεις καὶ καθορίζει διαδικασίαν ἁπλουστέραν, παρακαμπτομένου τοῦ δυσχεροῦς προβλήματος, κατ' ἀρχὴν τοὐλάχιστον, τῆς ἀποδείξεως ἐκ μέρους τοῦ παθόντος ἐργάτου δόλου τοῦ ἐργοδότου. Ὥστε πλέον ὁ ἐργάτης ὁ εἰς μεταλλεῖα ἐργαζόμενος καὶ παθὼν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας του ἐδικαιοῦτο εἰς ἀποζημίωσιν ἢ σύνταξιν.

Διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ταμείου Συντάξεων Προσωπικοῦ Τραπέζης Ἀθηνῶν (1900), τοῦ Ταμείου Προσωπικοῦ Ἐργαστηρίου Ἀπόρων Γυναικῶν (1906) καὶ διὰ τῆς δυνάμει τοῦ Νόμου ΓΣΚ')1907 συστάσεως τῶν Ταμείων Συντάξεων Προνοίας ἢ Ἀλληλοβοηθείας τοῦ Προσωπικοῦ τῶν Σιδηροδρομικῶν καὶ Τροχιοδρομικῶν Ἐπιχειρήσεων, ἐξαντλεῖται ἡ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδὶ (1909) πρώτη περίοδος τῆς ἐκδηλωθείσης κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι πλέον συμπτωματική. Παρακολουθεῖ τὴν διεθνῆ ἐξέλιξιν αὐτῆς. Συμβαδίζει μὲ αὐτήν. Πολλάκις προηγεῖται ἄλλων περισσότερον προηγμένων βιομηχανικῶς κρατῶν καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς θίγει ὅλα τὰ θέματα. Καταβάλλεται τέλος προσπάθεια ὅπως αὕτη καταστῇ ὅσον τὸ δυνατὸν φιλεργατική.

Ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλισις τῶν μισθωτῶν μετὰ τὰ προαναφερθέντα ταμεῖα συντάξεων Ναυτικῶν καὶ Μεταλλευτῶν ἐπροχώρησε διὰ τῆς ἱδρύσεως διαφόρων κλαδικῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων ὑπὸ διαφόρους χαρακτηρισμοὺς (Ἀσφαλίσεως, Συντάξεων, Ὑγείας, Προνοίας, Ἀρωγῆς, Ἀλληλοβοηθείας κλπ., ἕκαστον τῶν ὁποίων καλύπτει ὅλους ἢ ὡρισμένους μόνον τῶν κινδύνων μὲ ἀποκορύφωσιν τὴν διὰ τοῦ Νόμου 5733 τοῦ ἔτους 1932 ἵδρυσιν τοῦ ἱδρύματος τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων (ΙΚΑ) τὸ ὁποῖον ἐλειτούργησεν ἀπὸ τοῦ 1937. (Σχετικῶς βλέπε καὶ ἄρθρον κοινωνικὴ Ἀσφάλισις τοῦ παρόντος Λεξικοῦ).-

Ἡ διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν ἀσφάλισις, χαρακτηριζομένη ὡς «κυρία» συνεπληρώθη διὰ τῆς παραλλήλου ἱδρύσεως διαφόρων ἐπικουρικῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων τὰ ὁποῖα παρέχουν εἰς τοὺς ἀσφαλιζομένους πρόσθετα περιοδικὰ ἢ ἐφ' ἅπαξ βοηθήματα.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν τῶν μισθωτῶν συνεστήθησαν κατὰ τὴν μεσοπολεμικὴν καὶ μεταπολεμικὴν περίοδον καὶ πολλοὶ ἀσφαλιστικοὶ ὀργανισμοὶ ἐργοδοτῶν ἢ προσώπων ἀσκούντων Ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα. Τοιοῦτοι ὀργανισμοὶ εἶναι τὰ Ταμεῖα Ἐμπόρων, Ἐπαγγελματιῶν καὶ Βιοτεχνῶν (ΤΕΒΕ), Αὐτοκινητιστῶν Νομικῶν, Ὑγειονομικῶν (ΤΣΑΥ), Μηχανικῶν καὶ Ἐργοληπτῶν Δημοσίων Ἔργων κλπ. Ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλισις μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1961 ἵδρυσιν τοῦ Ὀργανισμοῦ Γεωργικῶν Ἀσφαλίσεων (ΟΓΑ) πλησιάζει νὰ ὁλοκληρωθῇ, ἐλάχιστα δὲ εἶναι αἱ μὴ ἀσφαλιζόμεναι τάξεις (π.χ. οἱ βιομήχανοι).

Ἡ ἔκτασις τῆς δραστηριότητος τῶν ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν τῆς χώρας ἐμφανίζεται συνοπτικῶς εἰς τοὺς κατωτέρω πίνακας ἀφορῶντας τὴν πενταετία 1970 ἕως 1974.

1. ΑΡΙΘΜΟΣ ΗΣΦΑΛΙΣΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟΥΣ
(εἰς χιλιάδας)

	1970	1971	1972	1973	1974
Κλάδος κυρίας συντάξεως	2.533	3.185	3.217	3.393	3.419
Κλάδος ἐπικουρικῆς παροχῆς	786	802	806	780	811
Κλάδος Προνοίας	588	596	633	657	662
Κλάδος ἀσθενείας	5.538	3.150	3.207	3.393	3.404
Λοιποὶ κλάδοι	862	871	901	1.058	991

Σημείωσις. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμοὺς ἠσφαλισμένων εἰς τοὺς κλάδους συντάξεως καὶ ἀσθενείας περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἠσφαλισμένοι τοῦ Ο.Γ.Α.

2. ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΩΝ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ

Α. Κυρίας συντάξεως	1970	1971	1972	1973	1974
Ἀναπηρίας	85.048	94.626	103.239	112.983	122.015
Γήρατος καὶ παρεμφερῶν	608.175	625.930	636.893	645.027	661.751
Θανάτου	121.196	126.556	133.611	139.575	145.734
Σύνολον	814.419	847.112	873.743	897.585	929.500
Β. Ἐπικουρικῆς Παροχῆς					
Ἀναπηρίας	15.542	15.775	17.045	18.356	19.403
Γήρατος καὶ παρεμφερῶν	144.141	149.143	156.833	164.313	169.585
Θανάτου	37.783	39.145	40.924	43.336	44.761
Ἄνευ διακρίσεως κατηγορίας	4.971	5.033	5.122	5.116	5.162
Σύνολον	202.387	209.096	219.924	231.121	238.911

3. ΕΣΟΔΑ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΣ
(εἰς ἑκατομμύρια δραχμῶν)

Α. Κατὰ κλάδον ἀσφαλίσεως	**1970**	**1971**	**1972**	**1973**	**1974**
Κυρίας συντάξεως	12.389	13.698	16.590	17.947	21.961
Ἐπικουρικῆς συντάξεως	3.513	3.860	4.580	5.517	6.082
Προνοίας	1.923	2.157	3.661	2.986	2.349
Ἀσθενείας	5.349	5.835	6.876	7.845	9.217
Λοιπῶν παροχῶν	3.248	3.644	4.046	4.896	5.898
Σύνολον	26.422	29.194	35.753	39.191	45.507
Β' Κατὰ προέλευσιν					
Εἰσφορὰ ἠσφαλισμένων	9.833	10.662	12.333	14.387	16.360
Συνεισφορὰ ἐργοδοτῶν	8.835	9.735	11.643	13.892	16.499
Κοινωνικοὶ πόροι	4.071	4.216	4.581	5.227	6.067
Ἐπιχορηγήσεις	1.718	2.146	2.262	2.016	2.547
Πρόσοδοι περιουσίας	1.531	1.499	3.950	2.436	2.339
Λοιπὰ ἔσοδα	434	936	984	1.233	1.695
Σύνολον	26.422	29.194	35.753	39.191	45.507

4. ΠΑΡΟΧΑΙ ΚΑΙ ΕΞΟΔΑ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ
(εἰς ἑκατομμύρια δραχμῶν)

	1970	1971	1972	1973	1974
Κύριαι συντάξεις	11.728	12.567	13.290	15.659	18.860
Ἐπικουρικαὶ	2.601	2.902	3.155	3.518	4.149
Σύνολον συντάξεων	11.329	15.469	16.445	19.177	23.009
Ἐφ' ἅπαξ βοηθήματα	1.385	1.487	1.574	1.728	1.916
Παροχαὶ ἀσθενείας	3.818	4.641	5.182	6.126	7.704
Λοιπαὶ παροχαὶ	1.909	2.268	2.371	1.934	2.973
Σύνολον ἀσφαλιστικῶν παροχῶν	21.501	23.865	25.572	28.965	35.602
Δαπάναι διοικήσεως	1.475	1.757	2.004	2.483	2.855
Γενικὸν σύνολον	22.976	25.622	27.576	31.448	38.457

Ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία. Ἡ μετὰ τὴν εἰρηνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909 ἐκ τῶν ἐκλογῶν προελθοῦσα κυβέρνησις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, διακηρύξασα τὴν πολιτικὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνόρθωσιν τῆς χώρας, ἐπεδίωξε τὴν πραγματοποίησιν ταύτης διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰδικὴν λαϊκὴν ἐντολὴν ἡ ἐκλεγεῖσα Ἀναθεωρητικὴ Βουλή, καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς ὑφισταμένης Ἑλληνικῆς νομοθεσίας. Αὕτη ἐπετεύχθη κατ' ἀμφότερα τὰ σκέλη αὐτῆς. Τὸ ἀναθεωρητικὸν ἔργον τῆς Βουλῆς ἐπὶ τοῦ Συντάγματος ἐπερατώθη συντόμως χωρὶς ἐκ τούτου νὰ μειοῦται τὸ μέγεθος τοῦ συντελεσθέντος ἔργου. Τὸ τρίτον ὅμως σκέλος τῆς ἀνορθώσεως, ἡ κοινωνικὴ ἀνόρθωσις, ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ νέας νομοθεσίας. Ἡ παρὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων υἱοθέτησις τοῦ λαϊκοῦ αἰτήματος περὶ καταρτισμοῦ προστατευτικῆς νομοθεσίας τῶν ἐργατῶν, δηλαδὴ ἡ κοινωνικὴ πολιτική, δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτευχθῇ δι' ἀναθεωρήσεως, ἢ διὰ συγχρονισμοῦ τῆς ἀνυπάρκτου μέχρι τοῦ 1910 ἐργατικῆς νομοθεσίας. Ἔπρεπε τότε διὰ πρώτην φορὰν νὰ δημιουργηθῇ καὶ νὰ ἐφαρμοσθῇ κοινωνικὴ πολιτικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔπρεπε νὰ καταρτισθῇ ἐργατικὴ νομοθεσία.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν κατηρτίσθη ἐπιμελημένον πρόγραμμα κοινωνικῆς πολιτικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπλαισιοῦτο ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία, τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ θεσπίσῃ ἡ κυβέρνησις ἐκείνη. Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τουλάχιστον εἰς ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸν τομέα τῆς προστασίας τῶν ἐργαζομένων, περιελήφθη σαφῶς εἰς τὸν νόμον Γ ΑΒ/1911, διὰ τοῦ ὁποίου συνεστήθη κρατικὴ ὑπηρεσία ἐπιφορτισμένη τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τὸ παρὰ τῷ ὑπουργείῳ Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας συσταθὲν τμῆμα ἐργασίας καὶ κοινωνικῆς προνοίας, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ἐτέθη ὁ Σπ. Κορώνης, ἀνέλαβε: 1) τὴν ἔρευναν καὶ τὴν μελέτην τῶν ὅρων τῆς ἐργασίας εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας καὶ εἰς κάθε ἄλλην μορφὴν τῆς ἐργασίας, 2) τὴν μελέτην προληπτικῶν μέτρων, τὴν ἐπέμβασιν πρὸς λύσιν διαφορῶν μεταξὺ ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν αἱ ὁποῖαι ἐπήγαζον ἐκ τῆς συμβάσεως ἐργασίας, 3) τὸν καταρτισμὸν συγκριτικῶν μελετῶν περὶ τῆς ἐργασίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων κρατῶν, 4) τὴν μελέτην τῶν περὶ τῆς ἐργασίας ξένων νομοθεσιῶν καὶ τὴν προπαρασκευὴν σχεδίων νόμων πρὸς βελτίωσιν τῶν ὑγιεινῶν καὶ

οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐργατῶν, 5) τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐργατικῶν νόμων καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν κανονιστικῶν διαταγμάτων καὶ εἰδικῶν κανονισμῶν, 6) τὴν ἐπίβλεψιν τῆς λειτουργίας τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων καὶ ἀλληλοβοηθείας καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν συνδέσμων τῶν ἐπαγγελματικῶν ἑνώσεων, τῶν ἀσφαλιστικῶν τῶν ἐργατῶν ἑταιριῶν καὶ τῶν συνεργατικῶν ἑταιριῶν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως αὐτῶν, 7) τὴν ὀργάνωσιν, ἐνίσχυσιν καὶ ἐπίβλεψιν ταμείων ἀλληλοβοηθείας καὶ συντάξεων ἐργατῶν καὶ ὑπαλλήλων καὶ ἱδρυμάτων προνοίας ἐν γένει, 8) τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν ἀτμολεβήτων, ἀτμοδοχείων, κινητηρίων μηχανῶν τῶν ἐργοστασίων καὶ ἐργαστηρίων καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰς σχεδίων νόμων καὶ διαταγμάτων.

Βάσει τοῦ ἐξαγγελθέντος τούτου προγράμματος ἠσκήθη πράγματι ριζοσπαστικὴ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κοινωνικὴ πολιτική, ἡ δὲ προστασία τῶν ἐργαζομένων διὰ τῆς ἐγκαινιασθείσης τότε ἐργατικῆς νομοθεσίας ὑπῆρξεν ἀποτελεσματική. Τὰ κατ' ἰδίαν προστατευτικὰ νομοθετήματα τῶν ἐργαζομένων ἐξεταζόμενα εἰς τὰς γενικὰς των γραμμὰς κατωτέρω, ὑπῆρξαν ἀρκετὰ τολμηρά, ἀπετέλουν δ' ἐνίοτε θεσμοὺς εἰσαχθέντας εἰς τὴν χώραν μας πρὶν ἀκόμη αὐτοὶ εἰσαχθοῦν εἰς ἄλλας περισσότερον βιομηχανικῶς προηγμένας χώρας.

Ἔκτοτε ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία τῆς χώρας μας, ἀσκουμένη ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὑπῆρξε συνεχὴς καὶ ἐβελτιοῦτο σὺν τῷ χρόνῳ. Αἱ κρατικαὶ ὑπηρεσίαι, αἱ ἐπιφορτισμέναι τὴν ἐφαρμογήν της, ἐμεγεθύνοντο καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο. Εἰδικαὶ κρατικαὶ ὑπηρεσίαι εἰς τὰς ὁποίας ἀνετέθη ἡ παρακολούθησις καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐργατικῶν νόμων, ἐδημιουργήθησαν. Ἡ μικρὰ κρατικὴ ὑπηρεσία, τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας (μετέπειτα Ἐθνικῆς Οἰκονομίας) ἐξελίχθη εἰς διεύθυνσιν Ἐργασίας καὶ Κοινωνικῆς Προνοίας (1920), διὰ νὰ καταστῇ τὸ 1935 τὸ πρῶτον θνησιγενὲς ὑπουργεῖον Ἐργασίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ἡ μέριμνα διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν ἀσθενεστέρων οἰκονομικῶς τάξεων καὶ ἰδίως τοῦ ἐργαζομένου ἀνθρώπου καὶ τὴν αὔξουσαν συμμετοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Τὴν μετὰ μερικοὺς μῆνας κατάργησιν τοῦ ὑπουργείου τούτου ἠκολούθησεν ἡ ὑπὸ τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ διὰ τοῦ Νόμου 46/1936 σύστασις τοῦ ἀνεξαρτήτου ὑφυπουργείου Ἐργασίας, διὰ νὰ «μεριμνᾶ συστηματικῶς ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσεως ἁρμονικῆς συνεργασίας, ἐργασίας καὶ κεφαλαίου, πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ πρὸς ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐξύψωσιν τῶν ἐργαζομένων τάξεων». Τὸ ὑφυπουργεῖον τοῦτο μετονομασθὲν ἀργότερον ὑπουργεῖον, προσηρμόσθη, μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον πρὸς τὰς νεωτέρας περὶ τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς εἰς τὸν τομέα τῆς ἐργασίας ἀντιλήψεις, διὰ τοῦ Νόμου 560/1945 «περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ ὑπουργείου Ἐργασίας». Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον: εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐργασίας ἀνήκει ἡ μελέτη καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς θεσπίσεως καὶ ἐφαρμογῆς συστηματικῶν μέτρων πρὸς τὸν σκοπόν: 1) νὰ καλυτερεύσῃ ἀπὸ ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως ἡ θέσις τῶν ἀντὶ μισθοῦ ἐργαζομένων, 2) νὰ καθίσταται πληρεστέρα, σταθερωτέρα, ἀποδοτικωτέρα, δικαιότερον ἀμειβομένη καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον κινδυνώδης ἡ παραγωγικὴ των ἀπασχόλησις, 3) νὰ προστατεύωνται ἀποτελεσματικώτερον τὰ ἀτομικὰ των δικαιώματα καὶ ν' ἀναπτύσσεται ἐλευθέρως ἡ κατὰ νομοὺς ὁμαδικὴ των ὀργάνωσις καὶ δρᾶσις, 4) ν' ἀσφαλίζεται εἰς αὐτοὺς καὶ τὰς οἰκογενείας των ἑδραία καὶ ὁλονὲν εὐρυτέρα προστασία κατὰ τῶν φυσικῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ οἰκονομικῶν κινδύνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπειλεῖται ἡ ἐργατικὴ ζωὴ καὶ 5) νὰ διευρύνεται, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ συμμετοχὴ τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων εἰς τὰ ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. (Χάριν τῆς ἱστορίας σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι κατ' Αὔγουστον τοῦ 1971 τὸ ὑπουργεῖον Ἐργασίας συνεχωνεύθη μὲ τὸ ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Βραδύτερον κατέστη καὶ πάλιν ἀνεξάρτητον, τελικῶς δὲ ἀφηρέθησαν ἀπὸ τούτου αἱ ὑπηρεσίαι Κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως, ὑπαχθεῖσαι εἰς τὸ ὑπουργεῖον Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν).

Διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν ἀνωτέρω κειμένων, ὅπου συνοψίζονται εἰς ὀλίγας γραμμὰς οἱ σκοποὶ τοὺς ὁποίους κατὰ καιροὺς ἀνέλαβε νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ πολιτεία, καθίσταται φανερὰ ἡ γενικωτέρα πρόθεσις αὐτῆς. Ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἡ Πολιτεία, ἀναλαμβάνει ἡ ἰδία νὰ πράξῃ ὅτι ἀπαιτεῖ τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν μελῶν της χωρὶς νὰ προστρέξῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν νέων συστημάτων ἀνατρεπόντων τὴν κρατοῦσαν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλας χώρας θεωρητικὴ διδασκαλία ἐπεδίωξε νὰ ἐπιβάλῃ. Ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐξασφαλίσεως εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ μέλη μιᾶς ὅσον τὸ δυνατὸν ἀνθρωπινωτέρας συντηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως μὲ αὔξουσαν διαρκῶς συμμετοχὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ καὶ ἐπιδιώκει τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος διὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ χάσματος καὶ τῶν κενῶν τὰ ὁποῖα ἔχει δημιουργήσει ἡ ἀνισότης τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ ἡ σύγκρουσις τῶν ἀντιτιθεμένων οἰκονομικῶν συμφερόντων.

Ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἀπὸ τοῦ 1911 καὶ ἐντεῦθεν ἐπιζητεῖ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος χωρὶς ἀναστατώσεις τοῦ ἰσχύοντος οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς ἐχούσας ἀμφιβόλους ἐπιτυχίας, χωρὶς ἀνατροπὴν τοῦ συστήματος παραγωγῆς καὶ διανομῆς τῶν ἀγαθῶν, τὸ ὁποῖον κρίνει ὅτι ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν καταβληθεισῶν ἄλλοτε ἀνθρωπίνων θυσιῶν. Ἐπιζητεῖ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος διὰ τῆς προοδευτικῆς μεταβολῆς καὶ τῶν βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων, αἱ ὁποῖαι κρίνει ὅτι τείνουν ἀσφαλέστερον εἰς τὴν ἄρσιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνισότητος τῶν μελῶν αὐτῆς.

Αἱ ὧραι ἐργασίας τῶν μισθωτῶν, ἡ Κυριακὴ ἀνάπαυσις, ἡ σύμβασις ἐργασίας, ἡ εἰδικὴ προστασία τῶν Ἐργαζομένων γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων, αἱ ἁμοιβαὶ ἐργασίας, ἡ προστασία τῶν στρατευομένων, ἡ πρόληψις τῶν ἀτυχημάτων καὶ ἡ προστασία τῆς ὑγείας ἐν γένει τῶν ἐργαζομένων εἶναι ἀντικείμενα μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐργατικῆς νομοθεσίας. Ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1945 ἐπὶ κυβερνήσεως τοῦ Ναυάρχου Πέτρου Βούλγαρη καθιέρωσις διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 539 τῆς ὑποχρεωτικῆς χορηγήσεως κατ' ἔτος ἀδειῶν μετ' ἀποδοχῶν εἰς τοὺς μισθωτοὺς εἶναι ἕνα ἐκ τῶν εὐεργετικωτέρων ὑπὲρ αὐτῶν μέτρων τῆς Ἐργατικῆς νομοθεσίας. (Περὶ τῶν Συλλογικῶν Συμβάσεων καὶ τῆς συμβάσεως ἐργασίας γενικῶς βλέπε ἄρθρον «Σύμβασις» τοῦ παρόντος λεξικοῦ).

Ἰδιαιτέρας σημασίας θεσμοὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς εἶναι ὁ Ὀργανισμὸς Ἐργατικῆς Ἑστίας συσταθεὶς τὸ ἔτος 1931, σκοπῶν δὲ κυρίως τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προαγωγὴν αὐτῶν διὰ τοῦ Νόμου 1963 τῆς 20ης Αὐγούστου 1954 συσταθεὶς Ὀργανισμὸς Ἐργατικῆς Κατοικίας, σκοπῶν δὲ τὴν ἐξασφάλισιν ἰδιοκτήτου στέγης εἰς τοὺς μισθωτοὺς (περὶ τούτων βλέπε λέξιν ἐργατικός). Ὅμως μεγαλυτέρας σημασίας ὀργανισμὸς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς εἶναι ὁ Ὀργανισμὸς Ἀπασχολήσεως Ἐργατικοῦ Δυναμικοῦ, ἱδρυθεὶς τὸ ἔτος 1966 διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιμετωπίζεται ὁ κίνδυνος τῆς ἀνεργίας προληπτικῶς καὶ κατασταλτικῶς. Ὑπὸ τοῦ Ὀργανισμοῦ τούτου ἔχουν συσταθῆ κέντρα Ἐπαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ τῶν νέων, Κέντρα Μαθητείας καὶ Καταρτίσεως, Ἐπαγγελματικαὶ Σχολαὶ Τεχνιτῶν διαφόρων Εἰδικοτήτων, Σχολαὶ μετεκπαιδεύσεως κλπ. καθὼς καὶ διάφοροι εἰδικαὶ ὑπηρεσίαι σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις τῶν παραμενόντων ἀνέργων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ πρόληψις τῆς ἀνεργίας διὰ καταλλήλου ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν νέων, διὰ τῆς δημιουργίας εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως κλπ. Τὰ τῆς ὀργανώσεως, διοικήσεως καὶ λειτουργίας τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀπασχολήσεως Ἐργατικοῦ Δυναμικοῦ (ΟΑΕΔ), ὡρίσθησαν διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 212 τοῦ 1969.

Δημοσία Ὑγιεινὴ

Τὸν θεμέλιον λίθον τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔθεσε τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1833 περὶ σχηματισμοῦ καὶ ἁρμοδιότητος τῆς ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν γραμματείας, τὸ ὁποῖον ἐχάραξε κατὰ τρόπον ἀριστουργηματικὸν τὸ πρόγραμμα τῆς ἀμύνης τῆς χώρας κατὰ τῶν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἀπειλούντων τὴν λαϊκὴν ὑγείαν κινδύνων. Διὰ σειρᾶς ἄλλων νόμων, τῶν ὁποίων μνημονεύομεν τοὺς κυριωτέρους, ἐπεδιώχθη ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀρτίου τούτου προγράμματος. Διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τοῦ 1834 ἱδρύθη τὸ Ἰατροσυνέδριον τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ ἐξετάζῃ τοὺς ἰατρούς, τοὺς χειρουργούς, τοὺς ὀδοντιάτρους, τοὺς φαρμακοποιοὺς καὶ τὰς μαίας, «νὰ δίδῃ τὴν ἀνωτέραν ἰατρικὴν γνώμην ἐπὶ ἰατροδικαστικῶν ζητημάτων» καὶ «νὰ συσκέπτεται ἐν συνόλῳ περὶ ἐμβριθῶν ἰατρικῶν ζητημάτων, περὶ τῶν ὁποίων ἤθελε κρίνει εὔλογον νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην του καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν γραμματεία». Ἄλλα Βασιλικὰ Διατάγματα τοῦ 1834, ἐμερίμνησαν περὶ νεκροταφείων καὶ ἐνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν, περὶ τῶν «ἤδη μετερχομένων τὴν ἰατρικήν, ὀδοντικήν, κτηνιατρικήν, φαρμακοποιΐαν καὶ μαιευτικήν».

Διατάγματα τοῦ 1835 καὶ 1836 ἐπρονόουν περὶ ὑγιεινῆς οἰκοδομῶν, περὶ νεκροσκοπίας, περὶ ἀδείας τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι τὴν ἰατρικήν, χειρουργικὴν κλπ., περὶ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ φλεβοτόμου, περὶ ἰατρικῶν «τιμημάτων», περὶ πωλήσεως «ἰατρικῶν» καὶ δηλητηρίων, περὶ μαιῶν. Σημαντικώτατον ὑπῆρξε τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1835 περὶ ὑποχρεωτικοῦ δαμαλισμοῦ καὶ διορισμοῦ ἑνὸς ἐμβολιαστοῦ κατὰ νόμον.

Μέγαν σταθμὸν ἀπετέλεσε τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1836 «περὶ ἐμποδισμοῦ τῆς μεταδόσεως κολλητικῶν ἀρρωστιῶν» εἰς τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον τίποτε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ. Δι' αὐτοῦ ἐθεσπίσθη ἡ ὑποχρεωτικὴ δήλωσις καὶ ἀπομόνωσις τῶν ὑπὸ μεταδοτικῆς νόσου πασχόντων ἀρρώστων καὶ ὑπόπτων, ἡ ἐφαρμογὴ ὑγειονομικῶν ζωνῶν («λοιμοκάθαρσις») μολυσμένων περιφερειῶν καὶ ἡ ἀπολύμανσις μολυσμένων χώρων καὶ ἀντικειμένων. Τὸ διάταγμα ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν πανώλην, (πανούκλα) χολέραν, τὰς «φυσικὰς εὐλογίας», τὴν λέπραν καὶ αἰγυπτιακὴν ὀφθαλμίαν, τὴν «ἀφροδισιακὴν νόσον», τὴν ψώραν, τὸν ἀχῶρα, (κασίδα) τὴν πνευμονικὴν φθίσιν καὶ τὴν «ὑδροφοβίαν».

Δύο ἄλλοι ὀργανικοὶ νόμοι χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1845. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν (Κ.Β. ὑγειονομικὸς) προνοεῖ περὶ τῆς ἀμύνης τῆς χώρας κατὰ τῶν ἐξωγενῶν λοιμῶν ἐπιβάλλων καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου κατὰ τῶν παραβατῶν. Ὁ δεύτερος νόμος (ΚΓ) ἀφορᾷ τὰς ὑγειονομικὰς ἀρχὰς ἐν γένει.

Αἱ σχετικαὶ διατάξεις τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τοῦ 1836 «Περὶ δημοτικῆς ἀστυνομίας» καθὼς καὶ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τοῦ 1845 «Περὶ καθηκόντων τῶν νομαρχῶν» δίδουν μίαν εἰκόνα περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν. Ἐκ τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρομεν ἀκόμη τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1845 «Περὶ συστάσεως σχολῆς μαιῶν» τὰς ὁδηγίας τοῦ 1856 «Περὶ κοινῶν γυναικῶν καὶ οἴκων ἀσωτείας», τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1861 «Περὶ κανονισμοῦ τῶν φαρμακείων», τοῦ νόμου τοῦ 1861 «περὶ συστάσεως φρενοκομείων», τοῦ νόμου τοῦ 1872 «Περὶ ἀνιδρύσεως λωβοκομείου», τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1881 «Περὶ ἱδρύσεως νοσοκομείου πρὸς θεραπείαν ἀσθενῶν καὶ ἐκπαίδευσιν νοσοκόμων» τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1893 «περὶ ὑγειονομικῶν μέτρων πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς χολέρας» τὸν νόμον ΒΤ10' «περὶ λυσσοκομείου καὶ λυσσιατρείου ἐν Ἀθήναις» κ.ἄ.

Ἔκτοτε μέγας ἀριθμὸς νομοθετημάτων ἐξεδόθησαν διὰ τῶν ὁποίων ἐξεδηλώθη ἡ κρατικὴ μέριμνα διὰ τὴν δημοσίαν ὑγείαν. Ἐκ τούτων ἰδιαιτέρας σημασίας ἐκδοθέντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20ου αἰῶνος ἦσαν τὸ περὶ σχολιατρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ 1908, τὸ περὶ ὑγιεινῆς καὶ ἀσφαλείας τῶν ἐργαζομένων (Νόμος ΓΠΛΔ τοῦ 1911) τὸ περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων (Νόμος ΔΚΘ' τοῦ 1912) τὸ περὶ ἀσκήσεως τοῦ Ἰατρικοῦ Ἐπαγγέλματος εἰς τὴν Ἑλλάδα (Νόμος ΔΞΓ' τοῦ 1912) τὸ περὶ ὅρων ἱδρύσεως βιομηχανικῶν ἐργοστασίων (Νόμος ΔΚΣΞ' τοῦ 1912) τὸ περὶ ἐπιβλέψεως τῆς Δημοσίας Ὑγείας (Νόμος 346 τοῦ 1915) τὰ περὶ ἱδρύσεως ἀντιφυματικῶν ἰατρείων, νοσοκομείων ἀναρρωτηρίων καὶ ὀρεινῶν θεραπευτηρίων (Νόμοι 1979 καὶ 2358 τοῦ 1920 καὶ 2631 καὶ 2632 τοῦ 1921), τὸ περὶ καταπολεμήσεως τῶν ἀφροδισίων νοσημάτων (Νόμος 3032 τοῦ 1922) τὸ περὶ ὀργανώσεως τῆς περιφερειακῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας (Νομοθετικὸν Διάταγμα 28-10-1923) κ.ἄ.

Τὰ σπουδαιότερα τοῦ κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον ἐκδοθέντων νομοθετημάτων ἀφορώντων τὴν Δημοσίαν Ὑγείαν εἶναι:

Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμὸν 2592 «περὶ ὀργανώσεως τῆς ἰατρικῆς ἀντιλήψεως», τροποποιηθὲν διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 253 τοῦ 1968.

Ὁ Νόμος 3487 τοῦ 1955 «περὶ κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως τῶν ἀγροτῶν (βραδύτερον τροποποιηθεὶς διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 4440 τοῦ 1964), διὰ τοῦ ὁποίου προεβλέφθη ἡ ἵδρυσις καὶ λειτουργία ἀγροτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἰατρείων καὶ ὑγειονομικῶν σταθμῶν τῆς ὑπαίθρου. Τὰ ἰατρεῖα ταῦτα καὶ οἱ σταθμοὶ ἀναδιηρθρώθησαν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 150 Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 23 Ἰανουαρίου 1968 καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων διαταγμάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὡρίσθησαν αἱ ἕδραι τούτων καὶ αἱ ἐξυπηρετούμεναι παρ' ἑκάστου κοινότητες καὶ οἰκισμοί. Ὁ Νόμος 3310 τῆς 13/22-1955 «περὶ καταπολεμήσεως τῶν ἀφροδισίων νόσων, ὁ Νόμος 3340 τῆς 30 Αὐγούστου 1955 «περὶ ἱδρύσεως ἐθνικῆς ὑπηρεσίας αἱμοδοσίας», τροποποιηθεὶς καὶ συμπληρωθεὶς διὰ τοῦ Νόμου 4026 τῆς 12 Νοεμβρίου 1959, ὁ Νόμος 3366 τῆς 20/23 Σεπτεμβρίου 1955 «περὶ ἀσκήσεως τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἰατρικῶν εἰδικοτήτων». Ὁ Νόμος 3369 τῆς 20/23 Σεπτεμβρίου 1955 «περὶ μέτρων καταπολεμήσεως τῆς λέπρας. Τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 25 Μαΐου 1955 «περὶ κανονισμοῦ ἰατρικῆς δεοντολογίας» ὁ Νόμος 4053 τοῦ 1960 περὶ ὀργανώσεως τοῦ ἀντιφυματικοῦ ἀγῶνος, τροποποιηθεὶς διὰ τῶν Νομοθετικῶν Διαταγμάτων 260 τοῦ 1969 καὶ 728 τοῦ 1970, ὁ Νόμος 4116 τοῦ 1960 «περὶ κυρώσεως τῆς Διεθνοῦς ὑγειονομικῆς συμβάσεως τοῦ 1957 διὰ τὴν πρόληψιν τοῦ ἀφθώδους πυρετοῦ», τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 4111 τοῦ 1960 περὶ ὑγειονομικῶν συλλόγων, ἰατρικῶν καὶ παραϊατρικῶν Ἐπαγγελμάτων, φαρμάκων, ἰατρικῆς ἀσφαλίσεως κ.λ.π. τροποποιηθεὶς διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 85/τοῦ 1967.

Οἱ νόμοι 2795/54, 3365/55 καὶ 3920/58 διὰ τῶν ὁποίων προεβλέφθη ἡ παροχὴ ὑπὸ τοῦ Κράτους Ὑγειονομικῆς περιθάλψεως εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, τοὺς στρατιωτικούς, τοὺς συνταξιούχους καὶ τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν.

Ὁ Νόμος 4227 τοῦ 1962 «περὶ βρεφοκομείων» Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 4372 τῆς 30 Σεπτεμβρίου 1964 «περὶ συστάσεως ὑπουργείου Ὑγιεινῆς ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 200 τοῦ 1967 «περὶ Ἀνωτάτου Ὑγειονομικοῦ Συμβουλίου»

Ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 300 τοῦ 1968 «περὶ προγαμιαίου πιστοποιητικοῦ Ἰατρικῆς Ἐξετάσεως» καὶ τὸ εἰς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐκδοθὲν ὑπ' ἀριθμὸν 549/1968 Βασιλικὸν Διάταγμα. Πρόκειται περὶ γενικοῦ ὑγειονομικοῦ μέτρου ἀφορῶντος ὅλον τὸν πληθυσμὸν τῆς Χώρας, διὰ τὴν ἀξίαν ὅμως τοῦ ὁποίου διετυπώθησαν κατὰ καιροὺς σοβαρώταται ἀντιρρήσεις. Τελικῶς ὁ ἀνωτέρω Νόμος κατηργήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1036/1980 Νόμου «περὶ οἰκογενειακοῦ προγραμματισμοῦ» διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίσθη ὅτι τὸ Κράτος μεριμνᾷ διὰ τὴν διάδοσιν καὶ πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν συγχρόνων γνώσεων ἐπὶ θεμάτων γενετικῆς καὶ οἰκογενειακοῦ Προγραμματισμοῦ καὶ τὴν ἐνημέρωσιν τοῦ κοινοῦ καὶ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων περιστολῆς τῶν γενετικῶν καταστάσεων ἐχουσῶν δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν ἐπιγόνων ἢ καὶ τῶν γονέων. Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμὸν 67 τοῦ 1968, τροποποιηθὲν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 127 ὁμοίου τοῦ 1974 «περὶ λήψεως μέτρων διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ὑγειονομικῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπαίθρου». Διὰ τῶν Νομοθετικῶν αὐτῶν Διαταγμάτων ἐθεσπίσθη ὑποχρέωσις τῶν νέων ἰατρῶν ὅπως ἐπὶ ὡρισμένον χρόνον ὑπηρετοῦν εἰς νοσηλευτικὰ ἱδρύματα τῶν ἐπαρχιῶν καθὼς καὶ εἰς ἀγροτικὰ ἰατρεῖα καὶ ὑγειονομικοὺς σταθμοὺς ἢ κινητὰς ὑγειονομικὰς μονάδας ἀγροτικῶν περιοχῶν. Τῶν τελευταίων τούτων ἡ συγκρότησις προεβλέφθη τὸ πρῶτον διὰ τῶν ἀνωτέρω διατάξεων.

Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 599 τοῦ 1970 «περὶ μέτρων προστασίας τῶν Χανσενικῶν»

Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 278 τοῦ 1969 περὶ Κυρώσεως τοῦ Διεθνοῦς ὑγειονομικοῦ Κανονισμοῦ τοῦ υἱοθετηθέντος ὑπὸ τῆς Παγκοσμίου συνελεύσεως ὑγείας εἰς Γενεύην τὸ 1951 καὶ ἐτροποποιήθη μεταγενεστέρως. Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 781 τοῦ 1970 περὶ ἀσκήσεως τοῦ Ἐπαγγέλματος τῆς Ἀδελφῆς νοσοκόμου, ἐπισκεπτρίας, μαίας καὶ φυσικοθεραπευτοῦ»

ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ, ΚΛΙΝΑΙ, ΙΑΤΡΟΙ ΚΑΙ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ, ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΩΝ, 1975

Είδικότης θεραπευτηρίων	Θεραπευτήρια	Κλῖναι	Ἰατροὶ	Μαῖαι	Νοσοκόμοι
Σύνολον	**722**	**58.501**	**8.638**	**1.411**	**10.132**
Γενικὰ	299	25.604	4.908	543	4.848
Μικτὰ	67	2.867	439	98	422
Ἀντικαρκινικὰ	3	851	255	—	268
Ἀφροδισίων-Δερματικὰ	2	335	86	—	30
Καρδιολογικὰ	1	20	1	—	2
Λοιμωδῶν-Λεπροκομεῖον	2	1.024	100	—	43
Μαιευτικὰ-Γυναικολογικὰ	136	3.967	988	718	652
Νευροψυχιατρικὰ	57	12.919	526	14	1.855
Ὀρθοπεδικὰ	11	2.212	297	2	762
Οὐρολογικὰ	1	19	1	—	6
Ὀμφαλμολογικὰ	18	455	87	1	56
Παθολογικὰ	23	1.014	110	7	157
Παιδιατρικὰ	13	1.760	323	12	297
Φυματιολογικὰ	12	3.804	347	—	451
Χειρουργικὰ	47	1.217	119	12	206
Ὠτορινολαρυγγολογικὰ	30	435	51	4	77

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα	Θεραπευτήρια Δημοσίου καὶ Νομικῶν Προσώπων		Ἰδιωτικαὶ Κλινικαὶ		Σύνολον		Ἀριθμὸς ἰατρῶν
	Μονάδες	Κλῖναι	Μονάδες	Κλῖναι	Μονάδες	Κλῖναι	
Περιφέρεια Πρωτευούσης	41	18.027	139	11.682	180	29.709	10.639
Λοιπὴ Στερεὰ καὶ Εὔβοια	26	1.025	45	1.179	71	2.204	719
Πελοπόννησος	39	2.285	58	1.168	97	3.473	934
Ἰόνιοι Νῆσοι	10	992	6	81	16	1.073	168
Ἤπειρος	7	651	24	408	31	1.059	254
Θεσσαλία	14	711	53	1.750	67	2.461	691
Μακεδονία	48	6.739	93	4.891	141	11.630	3.934
Θράκη	10	472	16	327	36	799	206
Νῆσοι Αἰγαίου	21	3.236	16	300	37	3.536	434
Κρήτη	19	1.218	37	1.339	56	2.557	442
Σύνολον	**235**	**35.376**	**487**	**23.125**	**722**	**58.501**	**18.421**

Ἀπὸ ἀπόψεως εἰδικότητος, τὰ θεραπευτήρια καὶ αἱ κλινικαὶ τῆς χώρας ἐμφανίζονται ὡς ἀκολούθως (δεδομένα 1976)

Εἰδικότης	Περιφερείας Πρωτευούσης		Λοιπῆς χώρας		Σύνολον	
	μονάδες	κλῖναι	μονάδες	κλῖναι	μονάδες	κλῖναι
Γενικὰ	66	11.183	233	14.421	299	25.604
Μικτὰ	20	1.291	47	1.576	67	2.867
Ἀντικαρκινικὰ	2	756	1	95	3	851
Ἀφροδισίων νόσων	1	250	1	85	2	335
Καρδιολογικὰ	—	—	1	20	1	20
Λοιμωδῶν	1	828	1	696	2	1.024
Μαιευτικὰ-Γυναικολογικὰ	34	2.075	102	1.890	136	3.965
Νευροψυχιατρικὰ	24	6.481	33	6.438	57	12.919
Ὀρθοπεδικὰ	5	2.016	6	196	11	2.212
Οὐρολογικὰ	—	—	1	19	1	19
Ὀφθαλμολογικὰ	3	268	15	187	18	455
Παθολογικὰ	7	547	16	467	23	1.014
Παιδιατρικὰ	6	1.549	7	211	13	1.760
Φυματιολογικὰ	5	2.219	7	1.585	12	3.804
Χειρουργικὰ	3	164	44	1.053	47	1.217
Ὠτορινολαρυγγολογικὰ	3	82	27	353	30	435
Σύνολον	**180**	**29.709**	**542**	**28.792**	**722**	**58.501**

Ἡ περὶ ἰατρικῶν καὶ ἐν γένει ὑγειονομικῶν συλλόγων νομοθεσία ἡ ὁποία ἐκωδικοποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 11-Ὀκτωβρίου 1957 Βασιλικοῦ Διατάγματος καὶ ἐτροποποιήθη μετέπειτα διὰ τῶν Νομοθετικῶν Διαταγμάτων 3895 τοῦ 1958, καὶ 492 τοῦ 1970, ἀκολούθως δὲ διὰ τοῦ Νόμου 728 τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1977.

Κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν ἐπίσης περίοδον ἐσυστηματοποιήθη ἡ Κρατικὴ μέριμνα διὰ τὴν ὑγιεινὴν τῶν τροφίμων ἐν γένει διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ κωδικοποιήσεως σειρᾶς ἀγορανομικῶν διατάξεων περὶ τῶν ὅρων παρασκευῆς, συντηρήσεως, ἀποθηκεύσεως, συσκευασίας, διακινήσεως, καὶ διαθέσεως τῶν τροφίμων ἐν γένει καταρτισθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Χημικοῦ Συμβουλίου τοῦ Γενικοῦ Χημείου τοῦ Κράτους καὶ λεπτομεροῦς κώδικος ὑπὸ τὸν τίτλον «κῶδιξ τροφίμων καὶ ποτῶν», διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 3000 κοινῆς ἀποφάσεως τῶν ἁρμοδίων ὑπουργῶν τῆς 24 Αὐγούστου 1971 — Εὑρύταται ἐν τούτοις μεταβολαὶ εἰς τὸ ὅλον σύστημα τῆς δημοσίας ὑγείας εὑρίσκονται ἤδη (1978) ὑπὸ μελέτην

Σχετικαὶ προτάσεις περιελήφθησαν εἰς ἔκθεσιν τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1977 εἰδικὴ ὁμὰς ἐργασίας συσταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κέντρου Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν (ΚΕΠΕ). Ἡ ἔκθεσις αὕτη καταρτισθεῖσα μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ Προγράμματος ἀναπτύξεως τῆς πενταετίας 1976-1980 ἐξετάζει τὸ θέμα ὑγείας τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρὰς (γεννητικότης, θνησιμότης, θνητότης, ὑγιεινή, οἰκονομικὴ τῆς ὑγείας, ὑπηρεσίας καὶ φορεῖς, ἱδρύματα καὶ ἐγκαταστάσεις ἐκπαίδευσις ὑγειονομικοῦ προσωπικοῦ, προληπτικὴ ὑγιεινὴ κλπ) καὶ διατυπώνει συγκεκριμένας προτάσεις μέτρων καὶ κρατικῆς πολιτικῆς.

Μεταξὺ τῶν νεωτέρων, ἀφορώντων τὴν δημοσίαν ὑγείαν νομοθετημάτων εἶναι καὶ ὁ Νόμος 821 τῆς 12 Ὀκτωβρίου 1978 «περὶ ἀφαιρέσεων καὶ μεταμοσχεύσεως» καὶ ὁ Νόμος 829 τῆς 21 Νοεμβρίου 1978 «περὶ καταπολεμήσεως τῆς ἐχινοκοκκιάσεως - ὑδατιδώσεως, τῆς λύσσης καὶ τῶν λοιπῶν ζωοανθρωπονόσων».

Διὰ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν ἀνωτέρω νόμων, ἀποτελοῦντος σημαντικὴν καινοτομίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα, προβλέπονται οἱ ὅροι, αἱ προϋποθέσεις καὶ ἡ διαδικασία ἀφαιρέσεως κυττάρων, ἱστῶν, ὀργάνων καὶ λοιπῶν βιολογικῶν οὐσιῶν ἀνθρωπίνης προελεύσεως ἀπὸ ἄτομον (δότην) πρὸς τὸν σκοπὸν ἐνοφθαλμισμοῦ ἢ μεταμοσχεύσεως εἰς ἕτερον ἄτομον (λήπτην) χάριν θεραπείας τούτου ἢ πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Εἰδικαὶ διατάξεις ρυθμίζουν τὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἱστῶν, ὀργάνων κλπ ἀπὸ σώματα ἀποθανόντων καὶ ὁρίζουν τὰ τῆς διαπιστώσεως τοῦ θανάτου. Θεσπίζεται ἀπαγόρευσις τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ταυτότητος δότου καὶ λήπτου καὶ ἐξαιροῦνται τῶν διατάξεων τοῦ νόμου: α) ἡ μετάγγισις αἵματος, β) ἡ μεταμόσχευσις ἐμβρύου, γ) ἡ ἀφαίρεσις καὶ μεταμόσχευσις ὀργάνων ἀναπαραγωγῆς, δ) ἡ χρησιμοποίησις ὠαρίων καὶ σπέρματος καὶ ε) αἱ αὐτομεταμοσχεύσεις. Εἰς τὸν αὐτὸν νόμον περιελήφθησαν καὶ διατάξεις διὰ τῶν ὁποίων νομιμοποιοῦνται αἱ δι' ἰατρικοὺς λόγους ἐπιβαλλόμεναι διακοπαὶ κυήσεως (ἀμβλώσεις). Διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ἰατρικῶν ἀμοιβῶν (ἐπισκέψεων καὶ ἰατρικῶν πράξεων) ὡς καὶ τῶν τιμολογίων τῶν νοσηλευτικῶν ἱδρυμάτων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν κλινικῶν ἐκδίδονται Διατάγματα συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1565/1939 «περὶ κώδικος ἀσκήσεως τοῦ ἰατρικοῦ Ἐπαγγέλματος» καὶ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 3623/1956 «περὶ καθορισμοῦ κατωτάτων ὁρίων ἰατρικῆς ἀμοιβῆς καὶ συνθηκῶν ἐργασίας τῶν ἰατρῶν». Τὰ Διατάγματα ταῦτα ἐκδίδονται μὲ πρότασιν τοῦ ὑπουργοῦ Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν μετὰ γνώμην τοῦ Πανελληνίου Ἰατρικοῦ Συλλόγου (τελευταῖα τοιαῦτα Διατάγματα εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 507, 508, καὶ 526 δημοσιευθέντα εἰς τὰ φύλλα 108 τῆς 1 Ἰουλίου 1978 καὶ 113 τῆς 20 Ἰουλίου 1978 τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καθὼς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 232/1980 «περὶ καθορισμοῦ τῆς ἀμοιβῆς ναρκώσεως».

Μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερόντων τὴν δημοσίαν ὑγείαν νομοθετημάτων καταλέγονται: α) ὁ Νόμος 4018/59 «περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Κοινωνικῶν λειτουργῶν» καὶ τὰ εἰς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐκδοθέντα Διατάγματα 690/1961 «Περὶ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ κοινωνικοῦ λειτουργοῦ» καὶ 319/1962 «Περὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ κοινωνικοῦ λειτουργοῦ». Ὁ Νόμος 4018 συνεπληρώθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 195 τοῦ 1974.

β) Ὁ Νόμος 971/1979 «περὶ ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ὀπτικοῦ καὶ καταστημάτων ὀπτικῶν εἰδῶν». Διὰ τοῦ νόμου τούτου ὡρίσθησαν οἱ ὅροι καὶ αἱ προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας χορηγοῦνται αἱ ἄδειαι ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ὀπτικοῦ καὶ τῆς ἱδρύσεως καταστήματος ὀπτικῶν εἰδῶν

Οἱ κατωτέρω παρατιθέμενοι συνοπτικοὶ πίνακες ἐκφράζουν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς δημοσίας ὑγείας εἰς τὴν Ἑλλάδα

Ὁ κατωτέρω πίναξ δεικνύει πῶς ἐξελίχθη κατὰ τὰ ἔτη 1967 μέχρι 1975 ἡ σχέσις μεταξὺ κατοίκων τῆς χώρας ἀφ' ἑνὸς καὶ διατιθεμένων κλινῶν καὶ ἰατρῶν ἀφ' ἑτέρου καὶ ποία ἦτο ἡ ἀνὰ κάτοικον ἀναλογία κλινῶν

Ἔτη	Ἀριθμὸς ἀνὰ κλίνην	Κατοίκων ἀνὰ ἰατρὸν	Ἡμέραι νοσηλείας ἀνὰ κάτοικον
1967	167	678	1,47
1968	164	664	1,54
1969	161	639	1,49
1970	160	616	1,57
1971	155	589	1,64
1972	156	571	1,61
1973	159	525	1,56
1974	157	497	1,56
1975	154	491	1,57

Ἐκτὸς τῶν νοσηλευτικῶν ἱδρυμάτων καὶ κλινικῶν τῶν περιλαμβανομένων εἰς τοὺς ἀνωτέρω πίνακας λειτουργοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα διάφορα ἄλλα ἱδρύματα, ἢ κέντρα ὑπηρετοῦντα τὴν δημοσίαν ὑγείαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων μνημονευτέα εἶναι τὸ Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον Παστέρ, τὸ Ἑλληνικὸν Ἀντικαρκινικὸν Ἰνστιτοῦτον Ἀθηνῶν τὸ Θεαγένειον τῆς Θεσσαλονίκης τὸ Ἑλληνικὸν Ἵδρυμα Βασικῆς Βιολογικῆς Ἐρεύνης καὶ τὸ κατ' Ἀπρίλιον 1978 ἱδρυθὲν κέντρον Ἐλέγχου Μεσογειακῆς ἀναιμίας εἰς τὸ 401 Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον Ἀθηνῶν. Κατὰ Ἰούλιον 1978 ἀπεφασίσθη ἡ ἵδρυσις Ἱπποκρατείου κέντρου προληπτικῆς ἰατρικῆς εἰς Κῶ τὸ ὁποῖον θὰ λειτουργῇ εἰς τὸ ἐκεῖ ἱδρυθὲν Διεθνὲς Ἱπποκράτειον Ἵδρυμα. Εἰς τὸ ὑπὸ ἵδρυσιν κέντρον ἐδήλωσεν ἐπισήμως συμμετοχὴν καὶ ὁ διάσημος καρδιοχειρουργὸς Κριστιὰν Μπάρναρδ. Ὑπὸ ἵδρυσιν ἐπίσης εἶναι (1978) τὸ ὑπὸ τοῦ ἱδρύματος Ὠνάση ἀνεγερθησόμενον πρότυπον καρδιοθωρακικὸν καὶ καρδιοχειρουργικὸν Κέντρον. Ἀξιόλογος ἐπίσης εἶναι εἰς τὴν σχετιζομένην μὲ τὴν δημοσίαν ὑγείαν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἡ συμβολὴ τῶν σωματειακῆς μορφῆς ἰατρικῶν ὀργανώσεων ὅπως οἱ ἰατρικοὶ Σύλλογοι ἡ Ἑλληνικὴ Καρδιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἑλληνικὴ Παιδιατρικὴ Ἑταιρία, ἡ Ἑταιρεία Ἰατρικῶν Σπουδῶν, ἡ Ἑταιρεία ὀδοντοστοματικῆς Ἐρεύνης, ἡ Ἑλληνικὴ Φαρμακευτικὴ Ἑταιρεία κλπ. Ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἄξιον εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἰατρικῆς ἑταιρείας Ἀθηνῶν, ἀριθμούσης βίον 150 ἐτῶν σχεδόν. Τὸ ὑπὸ ταύτης ὀργανωθὲν κατὰ τὸ 1978 τέταρτον πανελλήνιον ἰατρικὸν Συνέδριον ἐσημείωσεν ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν.

Εἰς τὸ ἄρθρον Ἀττικὴ τοῦ παρόντος ἀναφέρονται ποία εἶναι τὰ σπουδαιότερα νοσηλευτικὰ ἱδρύματα τῆς περιοχῆς τῆς πρωτευούσης. Ἐκ τούτου ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν λόγω τῆς ἱστορίας των καὶ τῶν ὑπὸ τούτων παρασχεθεισῶν ἐξαιρετικῶν ὑπηρεσιῶν τὰ ἱδρύματα «Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς» καὶ «Εὐαγγελισμός». Περὶ τούτων σημειοῦνται τὰ ἀκόλουθα:

Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρός. Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Συνθήκης τῆς Γενεύης τοῦ 1864, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1865, ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ἡ Ἑλλάς, τὸ δὲ 1877 ἱδρύθη ὁ Ἑλληνικὸς Σύλλογος τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς βασιλίσσης Ὄλγας. Ἀνεγνωρίσθη διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τῆς 10 Ἰουνίου 1877 καὶ ὑπὸ τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ τὴν 6 Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Διὰ τοῦ νόμου 3711/1928 ἐπεκυρώθη τὸ ἱδρυτικὸν Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1877 τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ κατωχυρώθη ἡ αὐτοτέλεια καὶ αὐτονομία του. Ὁ νόμος αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸν καταστατικὸν χάρτην του καὶ καθορίζει τοῦτον ὡς Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου. Κατὰ τὴν κατοχὴν κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον παρεβιάσθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἡ αὐτοτέλεια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ὅμως διὰ τοῦ νόμου 70 τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1944 κατηργήθησαν πάντα τὰ ἐπιβληθέντα περιοριστικὰ μέτρα. Διὰ τοῦ Νόμου 552/1945 ἀπέκτησε μείζονα αὐτοτέλειαν καὶ αὐτονομίαν λόγῳ τῶν διεθνῶν του ὑποχρεώσεων διὰ νὰ δύναται ἀπροσκόπτως νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ἐθνικὰς καὶ ἀνθρωπιστικάς του ἐνεργείας καὶ κατέστη ἰδιόρρυθμον Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου.

Πρῶτος Πρόεδρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ὑπῆρξεν ὁ Διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Μᾶρκος Ρενιέρης. Μετὰ τοῦτον, πρόεδροι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ διετέλεσαν οἱ ἑξῆς: ὁ Γεώργιος Κοζάκης Τυπόλδος, ὁ Ἰούλιος Γαλβάνης, ὁ Θρ. Μᾶνος, ὁ Ἰωάννης Βαλαωρίτης, ὁ Ἀλέξανδρος Ζαΐμης, ἡ βασίλισσα Σοφία, ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, ὁ Νικόλαος Μακκᾶς, ὁ Ἰωάννης Ἀθανασάκης ἐπὶ 30 συναπτὰ ἔτη, ὁ Γεώργιος Δ. Ράλλης, ὁ Ἀλέξανδρος Ζάννας, ὁ Ἀθανάσιος Φίλων, ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργακόπουλος, ὁ Θ. Γαροφαλίδης, ὁ Π. Γεωργοῦτζος καὶ ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1977 ὁ Γεώργιος Μαρῖνος.

Ἀξιοσημείωτον γεγονὸς ἐκ τῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ εἶναι ὅτι ἐπεξέτεινεν αὐτὴν καὶ εἰς ἀνθρωπιστικὰ ἔργα, δεκαετηρίδας πρὶν θεσπισθοῦν αὐτὰ ὑπὸ τῆς Διεθνοῦς Συνθήκης τοῦ 1919, ὥστε νὰ κληθῇ πρωτοπόρος τοῦ εἰρηνικοῦ προγράμματος τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ.

Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς ἦλθεν εἰς βοήθειαν τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ μας εἰς ὅλους τοὺς πολέμους. Αἱ ἀδελφαὶ νοσοκόμοι του καὶ τὰ λοιπὰ στελέχη τῶν ὑπηρεσιῶν του ἐπέδειξαν παραδειγματικὴν ἀφοσίωσιν καὶ αὐτοθυσίαν ἐκτιμηθεῖσαν διεθνῶς. Ἵδρυσε καὶ συνετήρησε στρατιωτικὰ νοσοκομεῖα καὶ ὠργάνωσε φορητὰ χειρουργεῖα καὶ πολλοὺς ἄλλους ὑγειονομικοὺς σχηματισμοὺς νοσηλείας καὶ περιθάλψεως.

Κατὰ τὴν περίοδόν τοῦ 1918-1920 ἀπέστειλεν ὑγειονομικὰς ἀποστολὰς εἰς Μ. Ἀσίαν, Θράκην καὶ Πόντον καὶ παρέσχε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς 800.000 ἄτομα ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος. Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν περιέθαλψε τοὺς πρόσφυγας καὶ ἐβοήθησε κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν. Τὸ τμῆμα αἰχμαλώτων παρεῖχε πολυτίμους ὑπηρεσίας διὰ τοὺς "Ελληνας αἰχμαλώτους εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ διὰ τοὺς εἰς τὴν Ἑλλάδα ξένους.

Τὸ 1924 ἵδρυσε τὸν Ἐρυθρὸν Σταυρὸν τῆς Νεότητος, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον δρᾶσιν εἰς τὴν νεότητα καὶ ἐβοήθησε σημαντικῶς ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως τὰ σχολεῖα εἰς τὸ ἔργον των. Ἡ δρᾶσις αὐτὴ ἔτυχεν ἐξαιρετικῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἐξυμνήθη εἰς πέντε εἰδικὰ Διεθνῆ Συνέδρια. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐρυθροσταυριτῶν του ἀνῆλθεν εἰς 320.000, τὸ δὲ περιοδικόν του εἶχε τὴν δευτέραν κυκλοφορίαν μεταξὺ τῶν ἀντιστοίχων ἄλλων κρατῶν ἐπὶ δέκα ὀκτὼ συναπτὰ ἔτη.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς ἐφρόντισε διὰ τὴν διατροφὴν 45.000 βρεφῶν μὲ γάλα καὶ εἰδικὰς τροφάς, 10.000 θηλαζουσῶν μητέρων μὲ ζωϊκὰ λευκώματα, θρεπτικὰς οὐσίας καὶ βιταμίνας καὶ 25.000 παιδιῶν καὶ ἐφήβων μὲ τονωτικὰς τροφὰς καὶ βιταμίνας. Ἐμοιράζοντο δὲ εἰς τὰ πτωχὰ παιδία χιλιάδες ἐνδυμάτων καὶ πλεκτῶν, τὰ ὁποῖα παρεσκεύαζον συνεργεῖα Ἐρυθροσταυριτῶν.

Ἐπίσης ἵδρυσεν ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς σχολὰς ἀδελφῶν νοσοκόμων διπλωματούχων, ἐπισκεπτριῶν καὶ ἐθελοντῶν μὲ ἄριστα ἀποτελέσματα. Οὕτω δὲ τὸ Σῶμα τῶν Ἑλληνίδων ἀδελφῶν μὲ τὴν ἐπιστημονικήν του κατάρτισιν καὶ τὴν παραδειγματικὴν προσήλωσίν του εἰς τὰ ἰδανικὰ τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ κατέχει περίβλεπτον θέσιν. Τὴν ὅλην δὲ κίνησιν αὐτοῦ διευθύνει τὸ Τμῆμα Νοσοκόμων.

"Ἱδρυσε πρότυπα Ἰατρεῖα κοινωνικῆς ὑγιεινῆς καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ Ἀσκληπιείου Βούλας. Μὲ τὴν προσθήκην σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἄλλων περιπτέρων κατωρθώθη ὅπως νοσηλεύωνται περὶ τοὺς 700 ἀσθενεῖς εἰς ὀρθοπεδικὰς κλινικὰς ἀρτίως κατηρτισμένας, λειτουργούσας κατὰ τὰ νεώτερα συστήματα καὶ μὲ βοηθητικὰς ἄλλας κλινικάς.

Διὰ φυλλαδίων καὶ διαλέξεων ἐπέτυχε τὴν διάδοσιν τῆς προληπτικῆς ὑγιεινῆς.

"Ἱδρυσε πρότυπον νοσοκομεῖον ἐκπαιδεύσεως τῶν ἀδελφῶν μετὰ προσηρτημένης σχολῆς αὐτῶν. Τὸ νοσοκομεῖον τοῦτο μὲ τὴν λαμπρὰν ὀργάνωσίν του, τὰς ἐγκαταστάσεις του καὶ τὸ νοσηλευτικὸν καὶ ἐπιστημονικόν του προσωπικὸν ἀπὸ καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, θεωρεῖται πρότυπον καὶ εἰς τὰ Βαλκάνια. Ἀνέλαβε τὸν Σταθμὸν τῶν Α' Βοηθειῶν, τὸν ὁποῖον ἀνέπτυξε θαυμασίως καὶ τὸν ἐγκατέστησεν εἰς ἴδιον μέγαρον. Οὕτω δὲ ὠργανωμένος ὁ Σταθμὸς τῶν Α' Βοηθειῶν ἀνταποκρίνεται κάλλιστα εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς πρωτευούσης καὶ περιχώρων καὶ εἰς θεομηνίας ἐνεργεῖ εἰδικὰς ἀποστολὰς παροχῆς βοηθείας καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἐπίσης ὠργάνωσε σχολὴν Σαμαρειτῶν καὶ κατήρτισε τὸ Σῶμα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον προσέφερε σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ κοινωφελὲς τοῦτο ἔργον του καὶ ἤδη ἐκδίδει ἀξιόλογον περιοδικόν. Τέλος διὰ τοῦ τμήματός του τῆς αἱμοδοσίας ἐβοήθησε τὰ μέγιστα τοὺς τραυματίας καὶ ἀσθενεῖς τοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ.

"Ἱδρυσε τὸ Κέντρον Ἀντιφυματικοῦ Ἀγῶνος, ὅπου προληπτικῶς ἐμβολιάζονται παιδία διὰ τοῦ ἐμβολίου Καλμέτ. Αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ ὑπῆρξαν λίαν ἀποδοτικαὶ καὶ ἐξετιμήθησαν δεόντως ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ Κέντρου τῶν Παρισίων διὰ τὴν συστηματικὴν παρακολούθησιν χιλιάδων παιδίων καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν. Ἰατρεῖα τοῦ Κέντρου τούτου λειτουργοῦν εἰς Ἀθήνας, Πάτρας, Βόλον καὶ Χανιὰ Κρήτης.

Ἐπίσης ἔχει εἰς Ἀθήνας 5 παιδικὰ προληπτικὰ Ἰατρεῖα, 1 Πολυϊατρεῖον (Κηφισία), 1 Κέντρον ἐμβολιασμοῦ πολλαπλοῦ ἐμβολίου καὶ 1 ἀντιψωρικὸν Ἰατρεῖον. Αὐτὰ παρέχουν προθύμως πᾶσαν τὴν ἰατροφαρμακευτικὴν των περίθαλψιν.

"Ἱδρυσε τμῆμα ἐργασιοθεραπείας, κατὰ τὰ πρότυπα ἄλλων χωρῶν τὸ ὁποῖον μεριμνᾷ διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ χειροτεχνικὴν μόρφωσιν τῶν νοσηλευομένων ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰ νοσοκομεῖα καὶ διὰ τὴν ψυχαγωγίαν των.

Διὰ τοῦ Τμήματος Τύπου καὶ Πληροφοριῶν ἐνεργεῖ τὴν ἐνημέρωσιν τοῦ κοινοῦ διὰ δημοσιευμάτων καὶ ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν καθὼς καὶ ἀναζητήσεις τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἀγνοουμένων καὶ παρέχει πληροφορίας εἰς τοὺς συγγενεῖς των. Βάσει δὲ τοῦ ἀρχείου του ἐκδίδει κατὰ νόμον βεβαιώσεις καὶ πιστοποιητικὰ πρὸς τακτοποίησιν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων ἢ ἀπονομὴν συντάξεων. Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς ἐκτὸς τοῦ ἐν Ἀθήναις μεγάλου νοσοκομείου διατηρεῖ καὶ παραρτήματα εἰς Πύλον μὲ 40 κλίνας, εἰς Κόνιτσαν μὲ 35 καὶ εἰς Ἰκαρίαν μὲ 25.

Τόσον ἡ ἐπαρχιακὴ αὐτὴ δρᾶσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ εἰς ἰατροὺς, ἀδελφάς, φάρμακα, ἱματισμόν, δέματα βρεφῶν, τρόφιμα κλπ. μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν, ὅσον καὶ ἡ διανομὴ τροφίμων εἰς τὸν πληθυσμὸν καὶ γάλακτος, βρεφικῶν τροφῶν, βιταμινῶν κλπ. κατὰ τὸ διάστημα τῆς Κατοχῆς, συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν τόνωσιν καὶ ἐπιβίωσιν τῆς φυλῆς μας.

Τέλος ἀνέπτυξεν ἐξαιρετικῶς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Συλλόγους καὶ τὰ Διεθνῆ Κέντρα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, παρακολουθεῖ ἐπισταμένως δι' εἰδικῆς ὑπηρεσίας τὴν σχετικὴν διεθνῆ κίνησιν καὶ παρέχει τὴν συμβολήν του εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἀνθρωπιστικὸν ἔργον. Κ. Στ.

Ὁ «Εὐαγγελισμός». Εἶναι τοῦτο μέγα νοσοκομειακὸν ἵδρυμα τῶν Ἀθηνῶν ἱδρυθὲν τὸ 1884, πρωτοβουλίᾳ τῆς τότε βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος "Ολγας τῇ συνδρομῇ Ἑλλήνων φιλανθρώπων καὶ ἐξελιχθὲν κυρίως χάρις εἰς εὐεργετικὰς δωρεὰς καὶ ἐράνους εἰς τὸ σημαντικώτερον θεραπευτικὸν ἵδρυμα τῆς χώρας.

Ἀπαρχὴν διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ θεραπευτηρίου ὁ «Εὐαγγελισμὸς» ἀπετέλεσεν ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1872 εἰς Ἀθήνας σύστασις «Συλλόγου Κυριῶν ὑπὲρ τῆς γυναικείας παιδεύσεως», τὸ καταστατικὸν τοῦ ὁποίου (ἄρθρον 2 ἐδάφιον δ') προέβλεπε μεταξὺ ἄλλων τὴν μόρφωσιν ἀδελφῶν νοσοκόμων, τῶν ὁποίων μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐστερεῖτο ἡ Ἑλλάς. Κατὰ τὸ ἔτος 1875 ἱδρύθη ὄντως τὸ «Νοσοκομικὸν Παιδευτήριον», τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν της ἡ βασίλισσα "Ολγα. Ἀπὸ τῶν πρώτων ὅμως ἡμερῶν τῆς ἱδρύσεως τοῦ Παιδευτηρίου ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμόν του, ἐὰν δὲν συνεδυάζετο πρὸς τὴν λειτουργίαν θεραπευτηρίου, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ διαιτῶνται αἱ ἐκπαιδευόμεναι καὶ ἐκμανθάνουν πρακτικῶς τὴν νοσηλευτικήν. Τοιουτοτρόπως ἀπεφασίσθη ἡ ἵδρυσις μικροῦ σχετικῶς θεραπευτηρίου. Τοῦτο ἀνηγέρθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1881 καὶ 1884 διὰ κεφαλαίου σχηματισθέντος δι' ἐράνου καὶ εἰσφορῶν φιλανθρώπων ἐπὶ γηπέδου τὸ ὁποῖον ἐδώρησεν ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ἀσωμάτων (Πετράκη), ἡ ὁποία βραδύτερον προσέφερε καὶ τὰ διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κτιρίου χρειασθέντα οἰκόπεδα. Διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Μαρτίου 1881 ἐνεκρίθη ἡ ἵδρυσις τοῦ ἱδρύματος καθορισθέντος ὅτι τοῦτο θὰ ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν «Θεραπευτήριον ὁ Εὐαγγελισμὸς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Α.Μ. τῆς Βασιλίσσης». Τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἱδρύματος ἔγιναν τὴν 13 Ἀπριλίου 1884 ὅταν εἰσήχθη καὶ ὁ πρῶτος ἀσθενής. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐνεκρίθη διὰ διατάγματος ὁ πρῶτος ὀργανισμὸς τοῦ ἱδρύματος, καθορίζων εἰς τὸ ἄρθρον 1 ὡς σκοπὸν τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ»: α') τὴν νοσηλείαν ἀσθενῶν, τῶν μὲν ἐνδεῶν δωρεάν, τῶν δὲ εὐπορούντων ἐπὶ μετρίᾳ πληρωμῇ, καὶ β') τὴν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐπιστήμης μόρφωσιν γυναικῶν νοσοκόμων.

"Εκτοτε, χάρις εἰς τὰς προσπαθείας τῆς βασιλίσσης "Ολγας, ἡ ὁποία ἀφιέρωσε σημαντικὸν μέρος τῶν φροντίδων της εἰς τὸν «Εὐαγγελισμόν», χάρις εἰς τὴν συνεχισθεῖσαν γενναιόδωρον ἀρωγὴν τῶν εὐπόρων Ἑλλήνων τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ χάρις εἰς τὴν εἰς αὐτὸ ἀφοσίωσιν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, τὸ ἵδρυμα ἀπέκτα ὁλονὲν μεγαλυτέραν φήμην καὶ ὁλονὲν ἐπεξετείνετο καὶ συνεπληροῦτο διὰ νέων ἐγκαταστάσεων.

Τὸ ἔτος 1924 συνετάχθη νέος Ὀργανισμὸς τοῦ ἱδρύματος ἐγκριθεὶς διὰ τοῦ δημοσιευθέντος τὴν 28ην Ἀπριλίου 1925 Διατάγματος. Ὁ Ὀργανισμὸς οὗτος τροποποιηθεὶς βραδύτερον ἐφηρμόσθη ἔκτοτε. Τὸ θεραπευτήριον ἐπεκτάθη βραδύτερον διαθέτει ἤδη ὑπὲρ τὰς χιλίας κλίνας γενικῆς νοσηλείας, πλήρη ἐργαστήρια καὶ μηχανολογικὸν ἐξοπλισμόν, Ἐξωτερικὰ ἰατρεῖα ὅλων τῶν εἰδικοτήτων κλπ. Λειτουργεῖ ἐπίσης εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν Σχολὴ Ἀδελφῶν Νοσοκόμων

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος

Ἡ κήρυξις τοῦ αὐτοκέφαλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1821 εἶχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἀναγκαστικὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ποὺ εἶχον ἐπαναστατήσει κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὑπήγετο ἤδη ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἡ διακοπὴ αὕτη ἀρχικῶς οὐδόλως εἶχε τὴν ἔννοιαν χωριστικοῦ κινήματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐναντι τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐπεβλήθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ἕνεκα ἀδυναμίας οἱασδήποτε ἐπικοινωνίας μεταξὺ αὐτῶν. Μάλιστα δέ, αἱ εἰς τὴν ἐπαναστατημένην χώραν ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ ἀπέφευγον πᾶσαν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία ἤθελε τυχὸν δώσει λαβὴν εἰς παρεξήγησιν χωριστικῆς βάσεως καὶ ἀνεξαρτησίας ἐναντι τοῦ Πατριαρχείου, ἠρνοῦντο δὲ ρητῶς πᾶσαν χειροτονίαν ἐπισκόπου εἰς ἀντικατάστασιν ἐκλιπόντων ἱεραρχῶν, πρὶν συγκροτηθῇ ἀρχιερατικὴ σύνοδος καὶ ρυθμίσῃ τὰ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατόπιν τῆς διαμορφωθείσης ἐκ τῶν πολεμικῶν γεγονότων νέας καταστάσεως εἰς τὰς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ὁμοία ὑπῆρξε καὶ ἡ στάσις τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἔναντι τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Α' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνοσυνέλευσις, ἡ ὁποία ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔθιξε ζήτημα ἀποχωρισμοῦ καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ Οἰκονομικοῦ Πατριαρχείου, ὁρίσασα μόνον ὅτι «ἡ ἐπικρατεστέρα θρησκεία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ». Ἀλλ' ἡ συνεχιζομένη μετὰ ταῦτα ἀδυναμία πάσης ἐπικοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ ἐξελισσομένου Ἱεροῦ Ἀγῶνος δημιουργηθείσης ἀνωμάλου καταστάσεως καὶ ἰδίως ὁ ἐξαναγκασμὸς τοῦ Πατριάρχου ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἐξαρτήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὅπως παρὰ τὴν θέλησίν του προτρέπῃ τὴν παρὰ τῶν ὁμοδόξων ἐγκατάλειψιν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας Ἀγῶνος, ἀφορίζων ἐνίοτε τοὺς ὑπὲρ πίστεως τοῦ Χριστοῦ προκινδυνεύοντας Ἕλληνας, ἐπέβαλλε, παραλλήλως πρὸς τὴν διακηρυχθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὴν διακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἀνάγκην αὐτὴν προέβλεψεν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ Ἀγῶνος ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, καὶ συνεβούλευεν ὅπως ἀνακηρυχθῇ τὸ ἀνεξάρτητον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὡς πρῶτος ὅρος διορθώσεως τῶν ἠθῶν τοῦ ὅλου Γένους. Ἀλλὰ καὶ οἱ σημαντικώτεροι τῶν ἱεραρχῶν τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος ὑπεστήριζον πλέον τὴν ἰδέαν ταύτην. Ἐντεῦθεν οἱ ἐπίσκοποι Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, Τριπόλεως Δανιήλ, Ἀνδρούσης (Μεσσηνίας) Ἰωσὴφ, Κορίνθου Κύριλλος, Ρέοντος καὶ Πραστοῦ Διονύσιος καὶ Βρεσθένης (Λακωνίας) Θεοδώρητος ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὴν εἰς Ἐπίδαυρον Ἐθνοσυνέλευσιν τὸ 1826, κατόπιν πρὸς τὴν εἰς Ἐρμιόνην καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ ἑπόμενον ἔτος πρὸς τὴν εἰς Τροιζῆνα συνελθοῦσαν Γ' Ἐθνοσυνέλευσιν καὶ ἐζήτουν δι' ὑπομνήματος αὐτῶν τὴν σύγκλησιν τῆς ἱεραρχίας εἰς σύνοδον διὰ νὰ ἐγκρίνῃ σχέδιον προσωρινῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ βάσιν τὴν ἵδρυσιν αὐτονόμου Ἐκκλησίας τελούσης ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διοικουμένης δὲ ὑπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς ἱεραρχῶν μὲ πλήρη διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐπὶ τῶν κληρικῶν ἐξουσίας κατὰ τὰ ἀρχαῖα ἔθη καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν ἐπραγματοποιήθη, μάλιστα δὲ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναλαβὼν τὰ ἡνία τοῦ Ἔθνους κυβερνήτης Καποδίστριας, ἐπεδίωξε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἡ ὁποία ἐφαίνετο πραγματοποιουμένη, ὅταν ἡ χώρα ἀνεκηρύχθη ἐλεύθερον κράτος (1830), ἀλλὰ τελικῶς μὲ τὴν δολοφονίαν τοῦ κυβερνήτου ἐματαιώθη. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἐρίδων νέα ἀνώμαλος κατάστασις δὲν ἠμπόδισε τὴν ἀνακίνησιν τοῦ ζητήματος τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ δ' εἰς Ἄργος συνελθοῦσα Ε' Ἐθνοσυνέλευσις εἰς τὸ ψηφισθὲν παρ' αὐτῆς, οὐδέποτε ὅμως ἐφαρμοσθὲν «ἡγεμονικὸν σύνταγμα» τοῦ 1832, περιέλαβεν εἰς τὰ ἄρθρα 6-12 διατάξεις διὰ τῶν ὁποίων διεκήρυσσε τὸ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν ἔκτοτε διατυπωθεῖσαν πλέον ἐπισήμως ἀρχήν, τὴν ὑποστηριχθεῖσαν ἐνθέρμως ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς θεολόγου Θεοκλήτου Φαρμακίδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕκαστον κράτος ἀποσπώμενον ἐκ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἀποκτῶν τὴν πολιτικήν του ἀνεξαρτησίαν πρέπει νὰ ἀποκτᾷ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικήν του ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ πρῶτος Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτεία, ὡς ἕνα ἐκ τῶν πρώτων καὶ κυριωτέρων μελετημάτων αὐτῆς, εἶχε τὴν διοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀντιβασιλεία τοῦ Ὄθωνος, πρωτοστατοῦντος τοῦ Γεωργίου Μάουρερ, ἀκολουθοῦσα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Φαρμακίδου, πρὸς τὴν ὁποίαν συνεφώνουν οἱ περισσότεροι ἀρχιερεῖς καὶ ἐπιφανεῖς πολιτικοὶ ἄνδρες, κατήρτισεν ἐπταμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πανούτσου Νοταρᾶ, ἐκ δύο ἀρχιερέων, τοῦ Θ. Φαρμακίδου, τοῦ Σκαρλάτου Βυζαντίου, τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σχινᾶ, διὰ νὰ γνωμοδοτήσῃ ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν διοίκησιν τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὴν ὁποίαν εἶχε ταχθῇ, μετ' ὀλίγον δὲ συνῆλθον εἰς Ναύπλιον τριάκοντα ἕξι ἱεράρχαι, οἱ ὁποῖοι ἐνέκριναν τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἀποφασισθέντα, ἀπεδέχθησαν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη δ' ἐκήρυξαν ὅτι τοῦτο οὐδόλως ἀντέβαινε πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Ἐπηκολούθησε τὸ ἀπὸ 23 Ἰουλίου 1833 ἰσχὺν νόμου ἐπέχον διάταγμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Διακήρυξις περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸν καταστατικὸν χάρτην τῆς νέας Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦ καταστατικοῦ ἱδρύετο ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀποτελουμένη ἐκ πέντε μελῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ διωργανοῦτο ἡ Ἐκκλησία κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε τὰ μὲν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς ἀναγόμενα νὰ εἶναι ἀνεπηρέαστα ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐξουσίας, τὰ δὲ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς νὰ ἐξαρτῶνται ἀπολύτως ἐκ τῆς Πολιτείας. Δύο ἡμέρας μετὰ ταῦτα διωρίζοντο ὑπὸ τῆς ἀντιβασιλείας τὰ πρῶτα μέλη τῆς Συνόδου, τὰ ὁποῖα ἔδωσαν τὸν πρὸς τὸν βασιλέα ὅρκον τὴν 27ην Ἰουλίου 1833, ὅταν ἐτελέσθη ἐπίσημος δοξολογία καὶ ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν τηλεβόλων ἐγένετο ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ διοργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μολονότι πραγματοποιηθεῖσα ἀγνοουμένου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐπομένως δέ, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ, ἐγένετο δεκτὴ κατ' ἀρχὰς μὲ εὐχαρίστησιν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὡς θέτουσα τέρμα εἰς τὴν ὑφισταμένην ἐκκλησιαστικὴν ἀνωμαλίαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠγέρθη ἀντίδρασις κατὰ τῆς νέας διαρρυθμίσεως τῶν ἐκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν διάλυσιν πολλῶν μοναστηρίων καὶ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐξεμεταλλεύθησαν μερικοὶ κληρικοὶ καὶ μοναχοί, κατέκριναν δὲ τότε τὴν διαρρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, παραστήσαντες τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ὡς ἀποσχισθεῖσαν πραξικοπηματικῶς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγετο μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων. Οὕτω ἐσημειώθη ἔξαψις τῶν πνευμάτων ἰδίως εἰς Πελοπόννησον, αὕτη δ' ἐξελίχθη εἰς ἐξέγερσιν, ὅταν ὁ πολυμαθὴς κληρικὸς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἐγκατασταθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα (1834) καὶ ἡγηθεὶς τῆς κατὰ τῆς νέας διοργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας μερίδος, ἐπετέθη δριμύτατα καὶ κατὰ τοῦ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας Μάουρερ καὶ τοῦ πρωταγωνιστοῦ τῆς διακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Θεοκλήτου Φαρμακίδου, καθὼς καὶ τοῦ ἐλθόντος εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἑτέρου πολυμαθοῦς θεολόγου, τοῦ Νεοφύτου Βάμβα, ὡς ρυθμισάντων αὐθαιρέτως καὶ ἄνευ προηγουμένης συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκεφάλου. Αἱ ἐκδηλωθεῖσαι τοπικαὶ ἐξεγέρσεις κατεστάλησαν, περιωρίσθη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔρις εἰς ὀξεῖαν πολεμικὴν καὶ διατύπωσιν διὰ τοῦ Τύπου καὶ συγγραμμάτων τῶν ἑκατέρωθεν ἀντιτιθεμένων γνωμῶν ὑπὸ τῶν ἐκπροσώ-

πων τῆς συντηρητικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς φιλελευθέρας ἀφ' ἑτέρου ἐκκλησιαστικῆς μερίδος, τῆς πρώτης ὑποστηριζομένης ὑπὸ τοῦ ἀγνοοῦντος παντελῶς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῆς δὲ δευτέρας περιλαμβανούσης τοὺς περισσοτέρους πολιτικοὺς καὶ λογίους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν. Πρὸς περαιτέρω ἄμβλυνσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος κατὰ τὸ 1839, ἀπεμακρύνθη ἐκ τῆς εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον θέσεώς του ὡς πρώτου γραμματέως ὁ Φαρμακίδης, ἀκόμη δὲ μετετέθη ἐκ τῆς Θεολογικῆς εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, τότε δ' ἔγραψε τὴν περίφημον «Ἀπολογίαν Θ. Φαρμακίδου» (Ἀθῆναι 1840), εἰς τὴν ὁποίαν ἐκθέτει τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς κοσμικῆς δράσεως αὐτοῦ καὶ ὑπεραμύνεται τῆς ἐκκλησιαστικῆς του πολιτικῆς καὶ ἰδίως τῆς κηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν διακηρύττει ὡς ἐπιβληθεῖσαν ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ ὡς σύμφωνον πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἤθη καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας. Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς τοῦ Φαρμακίδου ἀπεδέχθη καὶ ἡ μετὰ τέσσαρα ἔτη ψηφίσασα τὸ πρῶτον Σύνταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὸ 1844, Ἐθνοσυνέλευσις, ἡ ὁποία, μετὰ μακρὰς καὶ ζωηροτάτας συζητήσεις, ἐνέκρινε τὴν κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ 1833 διοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἔγκρισίν της ταύτην διὰ τῶν δύο πρώτων ἄρθρων τοῦ Συντάγματος ἐκείνου. Κατεδείχθη ὅμως ἡ ἀνάγκη τῆς συνενοήσεως μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς ἄρσιν τοῦ δημιουργηθέντος ἠθικοῦ ζητήματος, ἐκ τοῦ ἐκφρασθέντος ἰσχυρισμοῦ κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος πραξικοπηματικῶς καὶ αὐθαιρέτως κατέστη αὐτοκέφαλος καὶ ἐντεῦθεν οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἀπεσχισμένοι τῆς καθόλου Ὀρθοδοξίας. Κατεβλήθησαν, πράγματι, πολαπλαῖ προσπάθειαι διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, τέλος δὲ κατόπιν ἐπισήμου αἰτήσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὸ Πατριαρχεῖον συνεκάλεσεν Σύνοδον, τὴν 16 Ἰουνίου 1850, εἰς τὴν ὁποίαν προήδρευσεν ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος Δ', παρεκάθησαν δὲ πέντε πρώην πατριάρχαι, ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος καὶ δέκα τρεῖς μητροπολῖται τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Συνοδικὸς Τόμος καὶ νέος Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 29ην Ἰουνίου 1850 τὸ Πατριαρχεῖον ἐξέδιδε τὸν Συνοδικὸν Τόμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίζετο τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, ἀπεστέλλετο δὲ οὗτος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν μετὰ Συνοδικοῦ ἐγγράφου περιλαμβάνοντος καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἐφ' ᾧ καὶ ἱερὰν σύνοδον πλήρη συγκροτήσαντες μετὰ τῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τῶν πόλεων ἐνδημούντων πατριαρχῶν καὶ ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, καὶ τὸν τοῦ Παναγίου Πνεύματος φωτισμὸν εὐλαβῶς ἐπικαλεσάμενοι... ἐν πολλαῖς ἑφεξῆς ἱεραῖς συνελεύσεσι παντ' ἀνακρίναντες μετ' ἀκριβείας τε καὶ εἰλικρινείας, καὶ πᾶσαν τὴν ἐνδεχομένην οἰκονομίαν καὶ συγκατάβασιν ἐπιδείξασθαι φιλοτιμησάμενοι, τοῦθ' ὅπερ ἠδυνάμεθα πρᾶξαι μηδόλως τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἱερώτατα καθήκοντα αὐτοὶ ἀθετοῦντες, ἢ παραβιάζοντες παρὰ τὴν ἀξίαν, προφρόνως καὶ λίαν κεχαρισμένως ἐπράξαμεν τόμον συνοδικὸν περὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «παμψηφεὶ» καὶ «ὁμοφώνως» ἐξενεγκόντες· ὃν καὶ δῶρον ὅσιον καὶ τιμαλφὲς φιλοστόργως δωροφοροῦμεν παντὶ τῷ ὀρθοδόξῳ κλήρῳ καὶ λαῷ τῷ ὑπὸ τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον κράτος πολιτευομένῳ, πρυτανεύοντες κανονικῶς τὸ «Αὐτοκέφαλον» τῇ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίᾳ, ἵνα δικαίως μεγαλύνηται καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς». Ὁ Συνοδικὸς Τόμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνώρισε τὰ εἰς τὸ διάταγμα τοῦ 1833 περιλαμβανόμενα ἐπὶ τῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, προσέθεσεν ὅμως καὶ δύο ὅρους «εἰς ἀΐδιον βεβαίωσιν τῆς ἑνότητος τῆς Πίστεως», ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἕνας διαλαμβάνει ὅτι «ὁσάκις ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία χρήζει ἁγίου Μύρου, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θέλει ζητήσει τοῦτο παρὰ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας», ὁ δὲ ἕτερος ὅτι εἰς τὰ συμπίμπτοντα ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν σύσκεψιν καὶ σύμπραξιν πρὸς καλυτέραν οἰκονομίαν καὶ στηριγμὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ μὲν ἐν Ἑλλάδι Ἱερὰ Σύνοδος ἀναφέρεται πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Ἱερὰν Σύνοδον, ὁ δὲ «Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου παρέχει προθύμως τὴν ἑαυτοῦ σύμπραξιν ἀνακοινῶν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἱερὰν Σύνοδον».

Τὸν Συνοδικὸν Τόμον ἀπεδέχθησαν οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι μετὰ χαρᾶς, ἡ δὲ κυβέρνησις κατήρτισε τὴν Ἱερὰν Σύνοδον κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Τόμου ἐξ ἀρχιερέων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀττικῆς Νεοφύτου Μεταξᾶ, ὀνομασθέντος μετ' ὀλίγον μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Τὴν 20ὴν Αὐγούστου 1850 κατόπιν προτάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐτελεῖτο εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος δοξολογία, ἀφοῦ προηγουμένως ἀνεγνώσθη ὁ Συνοδικὸς Τόμος. Τὸ γεγονὸς ἐχαιρετίσθη εὐφροσύνως ὑπὸ πάντων, ὁ δὲ Τύπος παρηλλήλισε τὴν ἡμέραν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἑνότητος τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὴν 25ην Μαρτίου 1821 κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτέθη ὁ πρῶτος θεμέλιος λίθος τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἀντίρρησις κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου. Ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας διετύπωσεν ἐπικρίσεις κατ' αὐτοῦ, δύο δὲ ἔτη μετὰ ταῦτα ἐδημοσίευσε τὸ σημαντικώτερον αὐτοῦ ἔργον «ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἢ περὶ ἀληθείας» (Ἀθῆναι 1852), διὰ τοῦ ὁποίου προσεπάθει νὰ πείσῃ τὸ Κράτος νὰ μὴ ἀποδεχθῇ τὸν Τόμον ὡς πρᾶξιν τελείως περιττὴν καὶ ἀντιτιθεμένην πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἤθη καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας. Ἔφερε δὲ ὁ Φαρμακίδης αὐτὰ τὰ κατὰ τῶν ἀξιώσεων τοῦ πάπα ἐπιχειρήματα τοῦ μεγάλου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Φωτίου, ὁ ὁποῖος ἔλεγε: «Τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μάλιστα τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια, ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν» καὶ προσέθετε: «Ἂς ἐφαρμόσωμεν τὸ ἀξίωμα τοῦτο τοῦ σοφωτάτου καὶ νομικωτάτου Φωτίου καὶ τῆς αὐτοῦ συνόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατ' αὐτὸ καὶ κανονικῶς ἂν ὑπέκειτο ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις μετεβλήθη καὶ ἐξ ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας κατέστη αὕτη βασίλειον ἀνεξάρτητον καὶ αὐτόνομον, μετεβλήθη ἐν ταὐτῷ καὶ ἡ κατάστασις τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὑποκειμένης ἄρα ἐγένετο αὐτοκέφαλος· διότι ἐγένετο αὐτοκέφαλος καὶ ἡ Ἑλλάς... Δὲν ἀπαιτεῖται εἰς τοῦτο οὔτε ἄδεια οὔτε συγκατάθεσις τοῦ ἐξ οὗ ἤρτηντο πρότερον αἱ ἐπαρχίαι αὗται ἐκκλησιαστικῶς ἀρχιεπισκόπου, οὔτε ἀναγνώρισις τῆς ἐν αὐταῖς καταστηθησομένης διοικήσεως. Λέγει λοιπὸν ὁ Φώτιος καὶ μετ' αὐτοῦ λέγει σύνοδος, ἐκ τριακοσίων καὶ ὀγδοηκοντατριῶν ἐπισκόπων συγκροτουμένη, ὅτι ὑπέκειντο μὲν τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Ρώμης οἱ παρ' αὐτοῦ ζητούμενοι τόποι· ἀλλ' ὑπέκειντο αὐτῷ οὗτοι, ἐν ὅσῳ ὑπέκειντο καὶ πολιτικῶς τῷ αὐτοκράτορι τῆς Δύσεως. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἀπετέλουν πλέον μέρος τοῦ Δυτικοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν οὔτε δίκαιον νὰ ὑπόκεινται πλέον καὶ τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Ρώμης...». Καὶ ἐπέλεγεν: «Ἡ ἀπώλεια τῶν ἐπί τινος τόπου δικαίων τοῦ ἄρχοντος συνεπιφέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐπ' αὐτοῦ δικαίων τοῦ ὑπ' αὐτὸν τελοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος. Δὲν εἶχε πλέον ὑπὸ τὴν αὐτοῦ κυριότητα τὴν ἐπαρχίαν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλυρίας, τὴν Σικελίαν, τὴν Καλαβρίαν κλπ. ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης, ἀλλ' ὁ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν εἶχεν ἄρα τοὺς τόπους αὐτοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ρώμης, ἀλλ' ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συμμετεβλήθη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία τῇ πολιτικῇ». (Παράβαλε Φαρμακίδου ἔνθα ἀνωτέρω, σελίδες 262 ἑπ.). Τὰς αὐτὰς ἀπόψεις διετύπωνε βραδύτερον καὶ εἰς τὴν Β' Ἐθνοσυνέλευσιν κατὰ τὸ 1864, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἕδρας ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου Νικ. Ι. Σαρίπολος, τονίζων ὅτι ὁ Συνοδικὸς Τόμος «πολιτικῶς ἦν περιττός, διότι πᾶσα κυριαρχία περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸ περὶ τὸ διακοσμεῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας δικαίωμα, ἔτι δέ, διότι ἔκπαλαι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπρέσβευε τὴν ὑπεροχὴν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, οὐδέποτε δὲ τὸ ἀπόλυτον καὶ ἀνεξάρτητον ἑαυτῆς ἀπὸ τῆς ὑπερτάτης τῆς πολιτείας ἀρχῆς διεξεδίκησε». (Παρέβαλε Ν. Ι. Σαριπόλου: Πραγματεία τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Ἀθήνησι 1874, σελίδες 341 ἑπ.). Ὁ αὐτὸς ὅμως καθηγητὴς ἐδίδασκε παραλλήλως ὅτι «ἠθικῶς ὁ ἱερὸς Τόμος συνέφερεν, ὡς τοῦ τ' ἐλευθέρου καὶ τοῦ δούλου Ἑλληνικοῦ γένους, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ περὶ τὰ πολιτικὰ μὲν θεωρήματα ἀδαές, περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δ' ἱστορίαν καὶ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις πολλὴν τὴν ἀπειρίαν ἔχον, διασαλευομένου τὴν πίστιν ὑπὸ ἀπαισίων θρυλημάτων καὶ τὴν συνείδησιν ταραττομένου, καὶ τοῦ μὲν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος φόβῳ οὐ μικρῷ συνεχομένου μήπως ἴνα ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτο ζήσῃ ἐλεύθερον ἀποσχισθῇ τῆς καθόλου Ὀρθοδοξίας, τοῦ δ' ἐν δουλείᾳ διαβαλλομένου, ὅτι χρὴ αὐτὸ οὔτε ποθεῖν τὴν μετὰ τῶν ἐλευθέρων ἕνωσιν, οὔτε κἂν συγχρωτίζεσθαι τούτοις ὡς μέλεσιν ἀποκεκομμένοις καὶ σεσηπόσι τῆς μιᾶς ἁγίας καὶ ἑνιαίας ποίμνης τῆς Ὀρθοδοξίας». Πράγματι, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀπὸ τυπικῆς ἀπόψεως περιττοῦ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, διὰ ταύτης ἐτίθετο τέρμα εἰς τὸ δημιουργηθὲν θρησκευτικὸν ζήτημα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Τὴν ἔκδοσιν τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου ἠκολούθησεν ἡ κατὰ τὸ 1852 θέσπισις τῶν νόμων Σ' ὑπὸ τῆς πολιτείας «Περὶ ἐπισκόπων καὶ ἐπισκοπῶν καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς ἐπισκόπους τελοῦντος κλήρου» καὶ ΣΑ' «Νόμου Καταστατικοῦ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος». Ὁ πρῶτος ἐρρύθμιζε τὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἐπισκοπικῶν ἑδρῶν, ὁ δεύτερος τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τελευταῖος δὲν ἀπεμακρύνετο τοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833 ὑφισταμένου καθεστῶτος, ἐντεῦθεν δὲ ἐπέσυρε σφοδρὰς ἀντιρρήσεις καὶ ἐπικρίσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, ὡς νόμου ὑποτάσσοντος ἀπαραδέκτως τὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὴν Πολιτείαν διὰ τοῦ θεσμοῦ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπισκόπων παρ' αὐτῆς. Ὁ νόμος ὥριζεν ὡς ἀνωτάτην ἀρχὴν εἰς τὸ βασίλειον σύνοδον διαρκῆ, φέρουσαν τὸ ὄνομα Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἑδρεύουσαν εἰς Ἀθήνας. Ἡ σύνοδος ἀπετελεῖτο ἐκ πέντε κατὰ τὴν τάξιν τῶν πρεσβείων τῆς ἀρχιερωσύνης, λαμβανομένων ἀρχιερέων ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπισκοπάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος προήδρευε μονίμως τῆς Συνόδου. Ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐξηδηλοῦτο διὰ τῆς καθιερώσεως τοῦ θεσμοῦ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ, ὡς ἐκπροσώπου τῆς ὑπερτάτης βασιλικῆς ἐξουσίας, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν φράσιν τοῦ νόμου, ἐναπόκειται ἡ κυριαρχία τοῦ Κράτους

καὶ συνεπῶς ἀνήκει καὶ ἡ ἐποπτεία ὅλων τῶν ἐντὸς τοῦ βασιλείου γινομένων. Ὁ βασιλικὸς ἐπίτροπος εἶχε «τὸ καθῆκον νὰ παρευρίσκεται ἄνευ ψήφου εἰς ὅλας ἐν γένει τὰ συνεδριάσεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, καὶ νὰ προσυπογράφεται εἰς ὅλα τὰ πρωτότυπα τῶν παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐκδιδομένων ἀποφάσεων καὶ πράξεων, ἀναγομένων εἴτε εἰς τὰ ἐσωτερικά, εἴτε εἰς τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς καθήκοντα». Τῆς ἐπιταγῆς ταύτης τοῦ νόμου ἠκολούθει κύρωσις αὐστηρὰ κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶσα ἀπόφασις ἢ πρᾶξις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, γινομένη ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου ἢ μὴ φέρουσα τὴν προσυπογραφὴν αὐτοῦ, ἦτο ἄκυρος. Κατὰ ταῦτα ὁ βασιλικὸς ἐπίτροπος καθίστατο παντοδύναμος, εἰς αὐτὸν δ' ὑπέκειτο εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς αὐτοῦ διατάξεις, ὁ νόμος ἐκεῖνος ἐξεδήλωνε τὴν πλήρη ἐπέμβασιν τῆς Πολιτείας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ τὴν πλήρη συγκέντρωσιν πάσης ἐξουσίας ὑπ' αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα, τὸ καθιερωθὲν τοῦτο σύστημα εἰς τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας δὲν ἀπεμακρύνετο τοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἰσχύσαντος εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν συστήματος τῆς νόμῳ κρατούσης Πολιτείας, περιοριζομένου ὅμως μόνον ὡς πρὸς τὰ κοσμικά, ὄχι δὲ καὶ περὶ τὰ δογματικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ γενικῶς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεύς, ὡς ἀνώτατος ἄρχων τῆς Πολιτείας, ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 ἦτο ὑπεράνω τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἔχων ταυτοχρόνως μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ τὸ τῆς προστασίας τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ περὶ αὐτῆς διαγράφει ἰδίως εἰς τὸ ἄρθρον 43 τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, τὸ ὁποῖον ἀναφερόμενον εἰς τὴν περὶ δόσεως τοῦ ὅρκου ὑποχρέωσιν τοῦ βασιλέως, ὁρίζει τὴν ἐν αὐτῷ ὁμολογίαν του ὅπως προστατεύῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ τὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὡς ὀρθῶς δὲ ἐτονίσθη, ἡ τοιαύτη θέσις τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ σύμφωνος πρὸς τὰς Ἀποστολικὰς παραδόσεις ὑποταγὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς πρὸς τὰ κοσμικά, εἰς τὴν Πολιτείαν. «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασέσθω», λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος («Πρὸς Ρωμαίους» ΙΓ' 1).

Οἱ νεώτεροι καὶ ὁ ἰσχύων Καταστατικὸς Χάρτης. Τὸ ὑπὸ τοῦ Νόμου ΣΑ' ἐπιβληθὲν ἐκκλησιαστικὸν καθεστὼς, παρὰ τὴν ἀσκηθεῖσαν ἐναντίον αὐτοῦ σφοδρὰν κριτικὴν καὶ τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περὶ ἀναθεωρήσεως αὐτοῦ, περιεφρουρήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864, διατηρηθὲν σχεδὸν ἀναλλοίωτον μέχρι τοῦ 1923. Κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τοῦτο δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι αἱ σχέσεις μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ὑπῆρξαν ἁρμονικαί. Τοὐναντίον αὗται διεταράχθησαν πολλάκις, ἰδίως κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὅταν αἱ ὀξύτατα ἐνταθεῖσαι πολιτικαὶ διενέξεις συμπαρέσυραν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀναμιχθεῖσαν εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐκ τῶν δύο ἀντιμαχομένων πολιτικῶν μερίδων, μὲ ἐπακολούθημα τὴν ἀνάμιξιν τῆς Πολιτείας εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀναταραχῆς προκληθεῖσαι ἀνωμαλίαι εἰς τὰς σχέσεις Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας ἤρθησαν μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν· καὶ ὄχι μόνον τοῦτο: Κατόπιν μακρῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, ἐπετεύχθη ἡ λύσις τοῦ ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος κατὰ τρόπον ἱκανοποιοῦντα τὰς ἀπὸ ἐτῶν διατυπωθείσας ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν 31 Δεκεμβρίου 1923 ἐδημοσιεύετο διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ὡς ἀπόφασις τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ νέος Καταστατικὸς Χάρτης τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦ νέου Καταστατικοῦ Χάρτου κατηργεῖτο ἡ τοσαύτας ἐπικρίσεις ἐπισύρασα ἐπὶ οὐσιαστικῇ παραλύσει τῆς ἐπὶ μέρους ἐπισκοπικῆς διοικήσεως μικρὰ διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος καὶ ἀπεδίδετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν πλήρης αὐτονομία καὶ ἐλευθερία. Καταργηθέντος τοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος, οἱ ἐπίσκοποι ἀνέλαβον ὑπευθύνως τὴν διοίκησιν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν. Ἀνωτάτη εἰς τὸ Κράτος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ καθίστατο ἡ Σύνοδος τῶν ἐχόντων ἐπισκοπὰς ἀρχιερέων τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, φέρουσα τὸ ὄνομα Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος (ἄρθρον 2), ὡς προσηγορεύθη ἔκτοτε ὁ ἀρχιερεὺς Ἀθηνῶν (ἄρθρον 18). Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος συνήρχετο τακτικῶς τὴν 1ην Ὀκτωβρίου ἑκάστου ἔτους, ἐν ἀπουσίᾳ δὲ αὐτῆς ἐξεπροσωπεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν.

Ὁ θεσμὸς τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου, μετονομασθέντος εἰς ἐπίτροπον τῆς Ἐπικρατείας, διετηρήθη, ἀλλὰ αἱ ἁρμοδιότητες αὐτοῦ, διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ δικαιώματος ἀρνησικυρίας, τὸ ὁποῖον εἶχε πρότερον, καθίσταντο πλέον ἄνευ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου. Ἡ ἐκλογὴ ἐπισκόπων ἀπεδίδετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀποκλειστικῶς, τὴν δὲ γνωστοποιουμένην πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν — τότε — ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας τοῦ νέου ἐπισκόπου ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἁρμόδιος ὑπουργός. Διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ὡρίζοντο τὰ τῆς συστάσεως καὶ συνθέσεως πρωτοβαθμίων καὶ δευτεροβαθμίων ὡς καὶ ἀνωτάτου ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου, ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν ἐκδίκασιν ἐκκλησιαστικῶν ἀδικημάτων καὶ παραβάσεων, τέλος δὲ τὰ περὶ ἱερολογίας τοῦ γάμου.

Ὁ Καταστατικὸς Νόμος τοῦ 1923 ἴσχυσεν ἐπὶ διετίαν ἀναλλοίωτος, ἀλλ' ἐπὶ δικτατορίας Παγκάλου ἐγένοντο βασικαὶ τροποποιήσεις αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν σφοδρὰν τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας, καθόσον δι' αὐτῶν ἐπανήρχετο τὸ παλαιὸν καθεστὼς τῆς μικρᾶς Συνόδου καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπεμβάσεων. Μολαταῦτα ὅμως μόλις τὸ 1931 ἐπετεύχθη ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ καθεστὼς τοῦ 1923. Τότε διὰ τῶν Νόμων 5187 «Περὶ καταστατικοῦ νόμου τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» καὶ τοῦ τροποποιήσαντος αὐτὸν Νόμου 5438/1932 ἐπανῆλθε κατὰ τὰς βασικὰς αὐτοῦ διατάξεις τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστὼς τοῦ 1923. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετεῖχον πλέον κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τοὺς τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ ἱεράρχαι τῶν μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς καὶ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον μητροπόλεων τῶν ἀπελευθερωθέντων Ἑλληνικῶν χωριῶν, ἐκδοθέντος τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 3615 τοῦ 1928 νόμου «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τῶν ἐν ταῖς Νέαις Χώραις τῆς Ἑλλάδος μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου». Οὕτως αἱ μητροπόλεις αὗται τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου χωρὶς ν' ἀποχωρισθοῦν πνευματικῶς αὐτοῦ, ἀφωμοιώθησαν διοικητικῶς μὲ τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀποτελέσασαι τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς διοικήσεως αὐτῆς.

Ἐπηκολούθησε σωρεία διατάξεων τροποποιητικῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούτων νόμων αἱ ὁποῖαι ἐπέβαλλον τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκ νέου κωδικοποιήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων, ἡ ὁποία καὶ ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ ἤδη ἰσχύοντος Νόμου 671/1943 «Περὶ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» τροποποιηθέντος διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1158 τῆς 9/12 Ὀκτωβρίου 1949. Καὶ βραδύτερον διὰ τοῦ Νόμου 3952 τῆς 21/29 Ἀπριλίου 1959 καὶ 4589 τῆς 10 Νοεμβρίου 1966. Κατὰ τὴν μετὰ 21 Ἀπριλίου 1967 περίοδον ἔλαβον χώραν πολλαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξεδόθη τότε σειρὰ Ἀναγκαστικῶν Νόμων καὶ Νομοθετικῶν Διαταγμάτων κυριώτερα τῶν ὁποίων ἦσαν:

Ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος ὑπ' ἀριθμὸν 3 τῆς 10ης Μαΐου 1967 περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ Νόμου 671/43 περὶ καταστατικοῦ χάρτου».

Ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 137 τῆς 27.9.1967 «περὶ προσόντων καὶ χειροτονίας κληρικῶν καὶ ρυθμίσεως Ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων»

Ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 179 τῆς 30ης Ὀκτωβρίου 1967 «περὶ συμπληρώσεως τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 976/1946 περὶ Ἀποστολικῆς Διακονίας».

Ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 192 τῆς 9ης Νοεμβρίου 1967 «περὶ ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας Ἀνωτάτης Σχολῆς Ὀρθοδόξων Σπουδῶν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία».

Ὁ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 469 τῆς 22ας Ἰουλίου 1968 «περὶ μισθολογικῆς διαβαθμίσεως τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου».

Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμὸν 126/1969 «περὶ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», διὰ τοῦ ὁποίου κατηργεῖτο ὁ Νόμος 671 τοῦ 1943.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνωτέρω νομοθεσίας ἐγένοντο πολλαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀντικατασταθέντων διαφόρων μητροπολιτῶν διὰ νέων ἀναδειχθέντων κατὰ τὰς νέας διατάξεις. Ὅμως μετὰ τὴν πολιτειακὴν μεταβολὴν τοῦ 1974 ἐξεδόθη νέον Νομοθετικὸν Διάταγμα, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 87 τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1974, διὰ τοῦ ὁποίου κατηργήθησαν αἱ χαρακτηρισθεῖσαι ὡς ἀνώμαλοι διατάξεις καὶ ἐπανεφέρθη εἰς ἰσχὺν ὁ παλαιὸς περὶ καταστατικοῦ χάρτου Νόμος 671/1943. Ἐπηκολούθησαν καὶ διάφοραι προσωπικαὶ μεταβολαὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν χαρακτηρισθέντων ὡς διωχθέντων ἀδίκως. Τροποποιήσεις τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας ἐγένοντο διὰ τοῦ Νόμου 462 τοῦ 1976, ἐνῶ διὰ τοῦ Νόμου 476, ἐπίσης τοῦ 1976, ἐρρυθμίσθησαν τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως. Τελικὸν νομοθέτημα περὶ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ Νόμος 590 τῆς 26ης Μαΐου 1977.

Ὁ ἰσχύων καταστατικὸς χάρτης τῆς Ἐκκλησίας, μὴ ἀπομακρυνόμενος τῶν ὑπὸ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 1923 βασικῶν ἀρχῶν, ὁρίζει ὡς ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Σύνοδον πάντων τῶν ἐχόντων μητροπόλεις ἀρχιερέων, τὴν ὁποίαν καλεῖ Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀντιπρόσωπον δὲ ταύτης τὴν ἐδρεύουσαν εἰς Ἀθήνας Διαρκῆ Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας συνέρχεται τακτικῶς μὲν τὴν 1ην Ὀκτωβρίου ἀνὰ πᾶν τρίτον ἔτος αὐτοδικαίως, ἐκτάκτως δὲ μετ' ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἢ κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἑνὸς τρίτου τοὐλάχιστον τῶν μελῶν τῆς Ἱεραρχίας διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐνεργοῦσα πάντοτε ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος ὡς προέδρου καὶ δώδεκα μελῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν ἕξι λαμβάνονται ἐκ τῶν ἐνεργεία ἀρχιερέων τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν σειρὰν τῶν πρεσβείων τῆς ἀρχιερωσύνης, τὰ δὲ λοιπὰ ἕξι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐν ἐνεργείᾳ μητροπολιτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ὁ

θεσμὸς τοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἐπικρατείας διετηρήθη καὶ εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον καταστατικὸν χάρτην τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περιλαμβάνει τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν καὶ 77 μητροπόλεις, ἐκ τῶν ὁποίων 42 ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ 35 εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἐκ τῶν μητροπόλεων τούτων ὀκτὼ συνεστήθησαν τὸ 1974 διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 411 Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 16ης Μαΐου 1974.

Α'. — ΙΕΡΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (ΠΑΛΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ):

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος

Μητροπολῖται	Ἕδρα
1. Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας	Μεσολλόγιον
2. Ἀργολίδος	Ναύπλιον
3. Ἄρτης	Ἄρτα
4. Ἀττικῆς	Κηφισιὰ
5. Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως	Δημητσάνα
6. Γυθείου καὶ Οἰτύλου	Γύθειον
7. Δημητριάδος	Βόλος
8. Ζακύνθου	Ζάκυνθος
9. Ἠλείας	Πύργος
10. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφαρσάλων	Καρδίτσα
11. Θηβῶν καὶ Λεβαδείας	Λεβάδεια
12. Θήρας	Θήρα
13. Καισαριανῆς	Καισαριανὴ
14. Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας	Καλάβρυτα-Αἴγιον
15. Καρυστίας καὶ Σκύρου	Κύμη
16. Κερκύρας καὶ Παξῶν	Κέρκυρα
17. Κεφαλληνίας	Ἀργοστόλιον
18. Κορινθίας	Κόρινθος
19. Κυθήρων	Κύθηρα
20. Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος	Λάρισα
21. Λευκάδος καὶ Ἰθάκης	Λευκάς
22. Μαντινείας καὶ Κυνουρίας	Τρίπολις
23. Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος	Μέγαρα
24. Μεσαγαίας καὶ Λαυρεωτικῆς	Σπάτα
25. Μεσσηνίας	Καλαμάτα
26. Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης	Σπάρτη
27. Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας	Ναύπακτος
28. Νέας Ἰωνίας καὶ Φιλαδελφείας	Νέα Ἰωνία
29. Νέας Σμύρνης	Νέα Σμύρνη
30. Νικαίας	Νίκαια
31. Πάρου καὶ Νάξου	Νάξος
32. Πατρῶν	Πάτραι
33. Πειραιῶς	Πειραιεὺς
34. Περιστερίου	Περιστέρι
35. Σύρου, Τήνου, Ἄνδρου, Κέας καὶ Μήλου	Σῦρος
36. Τρίκκης καὶ Σταγῶν	Τρίκαλα
37. Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας	Κυπαρισσία
38. Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης	Ὕδρα
39. Φθιώτιδος	Λαμία
40. Φωκίδος	Ἄμφισσα
41. Χαλκίδος	Χαλκίς

Β'. — ΙΕΡΑΡΧΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

Μητροπολῖται	Ἕδρα
1. Ἀλεξανδρουπόλεως	Ἀλεξανδρούπολις
2. Βεροίας καὶ Ναούσης	Βέροια
3. Γρεβενῶν	Γρεβενὰ
4. Διδυμοτείχου καὶ Ὀρεστιάδος	Διδυμότειχον
5. Δράμας	Δράμα
6. Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτσης	Δελβινάκι
7. Ἐδέσσης καὶ Πέλλης	Ἔδεσσα
8. Ἐλασσόνος	Ἐλασσὼν
9. Ἐλευθερουπόλεως	Ἐλευθερούπολις
10. Ζιχνῶν καὶ Νευροκοπίου	Νέα Ζίχνη
11. Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκη
12. Ἱερισσοῦ, Ἁγίου Ὄρους καὶ Ἀρδαμερίου	Ἀρναία
13. Ἰωαννίνων	Ἰωάννινα
14. Κασσανδρείας	Πολύγυρος (Χαλκιδικῆς)
15. Καστορiᾶς	Καστοριὰ
16. Κίτρους	Κατερίνη
17. Λαγκαδᾶ	Λαγκαδᾶς
18. Λήμνου	Λῆμνος
19. Μαρωνείας	Κομοτηνὴ
20. Μηθύμνης	Καλλονὴ (Λέσβου)
21. Μυτιλήνης	Μυτιλήνη
22. Νέας Κρήνης καὶ Καλαμαριᾶς	Καλαμαριὰ
23. Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως	Νεάπολις Θεσσαλονίκης
24. Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης	Πρέβεζα
25. Ξάνθης	Ξάνθη
26. Παραμυθιᾶς, Φιλιατῶν καὶ Γηρομερίου	Παραμυθιὰ
27. Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου	Κιλκὶς
28. Σάμου καὶ Ἰκαρίας	Βαθὺ (Σάμου)
29. Σερβίων καὶ Κοζάνης	Κοζάνη
30. Σερρῶν καὶ Νιγρίτης	Σέρραι
31. Σιδηροκάστρου	Σιδηρόκαστρον
32. Σισανίου καὶ Σιατίστης	Σιάτιστα
33. Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου	Καβάλα
34. Φλωρίνης, Πρεσπῶν καὶ Ἐορδαίας.	Φλώρινα
35. Χίου	Χίος

5. Ἡ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ λοιπαὶ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι. Ἡ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία κατὰ τὸ Σύνταγμα, ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἑδρευούσης Μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τηρεῖ ἀπαρασαλεύτως, ὡς ἐκείναι, τοὺς ἱεροὺς Ἀποστολικοὺς καὶ Συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις. Ἰδίως αἱ σχέσεις αὐτῆς εἶναι στεναὶ μετὰ τῶν τεσσάρων πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ τῶν ὑπ' αὐτὰ ὑπαγομένων αὐτονόμων μητροπόλεων καὶ ἀρχιεπισκοπῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν Πατριαρχείων ἄλλων χωρῶν.

Πλὴν τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑφίσταται εἰς τὸ Κράτος ἡ ἡμιαυτόνομος μητρόπολις Κρήτης, τῆς ὁποίας προΐσταται ὁ μητροπολίτης Κρήτης (Ἡρακλείου), ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος Εὐρώπης, ἐκλεγόμενος εἰς Κρήτην, ἡ ἐκλογὴ δὲ αὐτοῦ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Κρήτης διέπεται ἀπὸ ἴδιον καταστατικὸν χάρτην περιλαμβανόμενον εἰς τὸν Νόμον ὑπ' ἀριθμὸν 4149 τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1961 ὅπως ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 77 Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 27ης Σεπτεμβρίου 1974. Ἡ μητρόπολις Κρήτης διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης, ἑδρεύοντος εἰς Ἡράκλειον καὶ Ἐπαρχιακῆς Συνόδου ἀποτελουμένης ἐκ τῶν ἐπισκόπων:

	Ἕδρα
1. Γορτύνης καὶ Ἀρκαδιᾶς	Μοῖραι
2. Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου	Ρέθυμνον
3. Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου	Χανιὰ
4. Λάμπης καὶ Σφακίων	Σπῆλι (Ἁγίου Βασιλείου)
5. Ἱεραπύτνης καὶ Σητείας	Ἱεράπετρα
6. Πέτρας	Νεάπολις (Μεραμβέλου)
7. Κισσάμου καὶ Σελίνου	Καστέλλι (Κισσάμου)

Ἐπίσης μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Δωδεκανήσου (1948) εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑφίστανται αἱ τέσσαρες μητροπόλεις αὐτῆς ὑπαγόμεναι εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, δηλαδὴ αἱ μητροπόλεις: 1) Ρόδου, 2) Κῶ, 3) Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας καὶ 4) Καρπάθου καὶ Κάσου.

Ναοὶ καὶ ἐνορίαι. Τὰ τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ ἐνοριῶν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διέπονται ὑπὸ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 8/1979 Κανονισμοῦ, ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας καὶ δημοσιευθέντος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1 φύλλου τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 5ης Ἰανουαρίου 1980. Συμφώνως πρὸς τὸν Κανονισμὸν τοῦτον, οἱ ναοὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας διακρίνονται εἰς: **Ἐνοριακούς,** εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάγονται καὶ **τὰ παρεκκλήσια** ἢ ἐξωκκλήσια τούτου.

Προσκυνηματικούς ἢ ἐπικουροῦντες κοινωφελεῖς σκοποὺς καὶ Ἱδρύματα τῆς Ἐκκλησίας.

Ἰδιοκτήτους τοὺς τῶν Κοιμητηρίων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ εἶναι Νομικὰ Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου καὶ διέπονται ὑπὸ τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου 590 τοῦ 1977. Ἱδρύονται διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος καὶ ἐκπροσωποῦνται ὑπὸ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου. Ἡ ἐνορία μετὰ τοῦ ἐνοριακοῦ Ναοῦ λογίζεται ὡς ἡ βασικὴ μονὰς ὀργανώσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ἔχει δὲ ὡρισμένην τοπικὴν περιφέρειαν περιλαμβάνουσαν τοὺς εἰς αὐτὴν κατοικοῦντας Ὀρθοδόξους Χριστιανούς. Τὰ ὅρια τῶν ἐνοριῶν ὁρίζονται ὑπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου. Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις (ἄνω τῶν 100.000 κατοίκων) αἱ ἐνορίαι πρέπει νὰ περιλαμβάνουν 600 τουλάχιστον οἰκογενείας, ἐνῶ εἰς τὰς πόλεις δέκα μέχρις ἑκατὸ χιλιάδων κατοίκων πρέπει νὰ περιλαμβάνουν τουλάχιστον 500 οἰκογενείας. Διὰ τὰς κατὰ τῶν 10.000 κατοίκων πόλεις, ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκογενειῶν ἑκάστης ἐνορίας ὁρίζεται εἰς τριακοσίας τούλάχιστον. Χωρία ἢ συνοικισμοὶ ἔχοντες ἀριθμὸν οἰκογενειῶν μικρότερον τῶν τριακοσίων, ἀλλὰ μεγαλύτερον τῶν πεντήκοντα, ἀποτελοῦν ἰδίας ἐνορίας.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ κανονισμοῦ ὁρίζονται τὰ τῶν πόρων καὶ διαχειρίσεως τῶν ἐνοριῶν, τὰ τῆς συνθέσεως, λειτουργίας καὶ καθηκόντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν συμβουλίων, τὰ τοῦ ἐλέγχου τούτων κ.λ.π. Περαιτέρω διὰ τοῦ αὐτοῦ κανονισμοῦ ὁρίζονται τὰ τῶν ἰδιοκτήτων ἢ προσκυνηματικῶν ναῶν καὶ τῶν ναῶν τῶν Κοιμητηρίων.

Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ περιουσία. Διὰ τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας συνεστήθη τὸ ἔτος 1930 ἴδιος Ὀργανισμός, διὰ τοῦ Νόμου 4684 «περὶ διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ περὶ συγχωνεύσεως τῶν μικρῶν μονῶν». Ὁ νόμος αὐτὸς ἐτροποποιήθη καὶ συνεπληρώθη διὰ τῶν Νόμων 5141 καὶ 5256 τοῦ 1931 καὶ τοῦ Νόμου 590 τοῦ ἔτους 1977.

Ὁ Ὀργανισμὸς Διοικήσεως καὶ Διαχειρίσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας (ΟΔΔΕΠ) ἀποτελεῖ Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου. Αἱ ὑπὸ τῶν καταστατικῶν αὐτοῦ διατάξεων προβλεπόμεναι δικαιοδοσίαι ἀσκοῦνται ὑπὸ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ἡ κρατικὴ ἐπὶ τοῦ Ὀργανισμοῦ ἐποπτεία ἀσκεῖται διὰ τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων.

Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις*

Α. ΣΤΡΑΤΟΣ

Ὡς πρῶτον τακτικὸν σῶμα Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ Ἱερὸς Λόχος, ἀποτελεσθεὶς ἀπὸ 500 νέους σπουδαστάς, καὶ ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην ἔδρασεν ἀπὸ τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1821 εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ Μολδαβίαν. Ἡ ἔνδοξος συντριβὴ τοῦ λόχου αὐτοῦ εἰς τὸ Δραγατσάνι (7 Ἰουνίου 1821), ὅπου ἐφονεύθησαν οἱ περισσότεροι ἱερολοχῖται ἐσημείωσε καὶ τὸ τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως ποὺ εἶχε κηρύξει εἰς τὰς Παραδουναβίους χώρας ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ πρῶτον τακτικὸν σῶμα συνεκροτήθη εἰς τὰς Καλάμας (Ἰούνιος 1821) μὲ τὰς φροντίδας τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου. Κατερχόμενος οὗτος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξάνδρου, εἶχε προμηθευθῇ κρυφὰ ἀπὸ τὴν Τεργέστην ἱματισμὸν καὶ ὅπλα λογχοφόρα διὰ 300 ἄνδρας μὲ τὰ ὁποῖα καὶ ἐφωδίασε τὸ σῶμα τῶν Καλαμῶν.

Τὸ τακτικὸν αὐτὸ σῶμα τῶν «Μαυροφόρων», ὅπως τὸ ὠνόμαζον τὰ ἄτακτα στρατεύματα ἀπὸ τὴν μαύρην στολὴν ποὺ ἐφοροῦσεν ὠργανωμένον εἰς τρεῖς λόχους μὲ δύναμιν τριακοσίων ἀνδρῶν, ἐτάχθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Γάλλου ταγματάρχου Παλέσσα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη ὁ βαθμὸς τοῦ συνταγματάρχου. Μετὰ τρίμηνον ἐκγύμνασιν εἰς τὰς Καλάμας ἦλθε κατὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου διὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως. Ἔφερε μαζί του καὶ δύο ὀρεινὰ πολυβόλα τὰ ὁποῖα διηύθυνεν ὁ Γάλλος φιλέλλην Βουτιέ.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Τριπόλεως, τὸ σῶμα παραμελημένον καὶ ἀβοήθητον ἀπὸ τὴν διοίκησιν, ἤρχισε νὰ διαλύεται. Ματαίως ὁ διοικητής του Παλέσσας, ἐζήτησε μέρος ἀπὸ τὰ λάφυρα διὰ τὴν διατροφὴν τῶν ἀνδρῶν του. Καμμία βοήθεια δὲν τοῦ ἐδόθη καὶ τὸ σῶμα διελύθη ὁριστικῶς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε λάβει μέρος εἰς ἀποτυχοῦσαν ἐκστρατείαν διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ναυπλίου, ὅπου ἔπεσαν περισσότεροι ἀπὸ 50 τακτικοὶ φιλέλληνες καὶ εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ παράδοσιν τῆς Κορίνθου. Ὁ Παλέσσας ἀπηλπισμένος ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν μετέβη μὲ μέρος τῶν ἀνδρῶν του εἰς Κρήτην ὅπου ἐφονεύθη μετ' ὀλίγον πολεμῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Συγχρόνως μὲ τὴν συγκρότησιν τοῦ πρώτου τακτικοῦ στρατοῦ αἱ τοπικαὶ διοικήσεις ἠσχολήθησαν μὲ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας. Μεγαλυτέρα ὅμως προσπάθεια κατεβλήθη εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, ὅπου συνῆλθεν ἡ πρώτη ἐθνικὴ συνέλευσις. Διὰ ψηφίσματος τῆς 9ης Ἰανουρίου 1822 ἐκανονίσθη ὁ ὀργανισμὸς τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων ὡρίσθησαν βαθμοί, μισθοὶ καὶ τρόπος προαγωγῆς. Ἀργότερον δὲ ἀπεφασίσθη καὶ ἡ συγκρότησις τακτικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας συνεκροτήθη ἕνα σύνταγμα πεζικοῦ μὲ διοικητὴν τὸν Ἰταλὸν συνταγματάρχην Πέτρον Ταρέλλα. Ἡ δύναμις τοῦ συντάγματος ἦτο 560 ἄνδρες καὶ τὰ στελέχη του ἀξιωματικοὶ τοῦ διαλυθέντος σώματος τοῦ Παλέσσα καὶ ξένοι φιλέλληνες.

Τὸ σύνταγμα ἀμέσως μετὰ τὴν συγκρότησίν του καὶ πρὶν ἀκόμη ἐκπαιδευθῇ ἠκολούθησε τὸν Μαυροκορδάτον εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ ἐμπνευσθεῖσαν ἐκστρατείαν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Εἰς ἕκαστον τῶν δύο ταγμάτων του παρεδόθη ἀνὰ μία σημαία μὲ τὰ ἐθνικὰ χρώματα, λευκὸν καὶ γαλάζιο, ὅπως τὰ ἐψήφισεν ἡ Συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τὸ τέλος Μαΐου ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κόρινθον καὶ διὰ Πατρῶν καὶ Μεσολογγίου ἔφθασεν εἰς τὸ Πέτα τῆς Ἠπείρου ὅπου ἔλαβε μέρος εἰς τὴν πολύνεκρον μάχην (4 Ἰουλίου), εἰς τὴν ὁποίαν ἄφησε 200 νεκροὺς (80 Ἕλληνας καὶ 120 ξένους) καὶ τὸν διοικητήν του Ταρέλλα. Κατόπιν μακρᾶς πορείας ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἀνασυγκροτηθὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη καὶ τὴν κατάληψιν τοῦ Παλαμηδίου διὰ νὰ διαλυθῇ ὅμως μετ' ὀλίγον ὅταν ἤρχισεν ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος τὰς ἀρχὰς τοῦ 1823.

Δέκα πέντε μῆνας μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ δευτέρου τακτικοῦ σώματος ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν (Ἰούλιος 1824) ἡ σύστασις νέου τακτικοῦ στρατοῦ. Τὸ συναφθὲν πρὸ ὀλίγου εἰς τὸ Λονδῖνον δάνειον παρεῖχε τὰ σχετικὰ μέσα. Ἐστρατολογήθησαν τότε παλαιοὶ ἀξιωματικοὶ τῶν τακτικῶν καὶ οἱ στρατιῶται ἐνεδύθησαν ὁμοιομόρφως μὲ Ἑλληνικὸν ἱματισμόν: σαγιάκι (βλ.λ.) λευκό, κοντὴ φουστανέλλα καὶ φέσι, καὶ συνεκροτήθη τὸ πρῶτον τάγμα μὲ 500 ἄνδρας καὶ 100 πυροβολητάς.

Ἡ συγκρότησις τοῦ νέου τακτικοῦ στρατοῦ συνέπεσε μὲ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραὴμ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Πρώτην φορὰν ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλὰς εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ στρατὸν ὠργανωμένον κατὰ τὸ πρότυπον τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ διευθυνόμενον ἀπὸ ξένους ἀξιωματικούς. Ἐκρίθη ὡς ἐκ τούτου ἐπείγουσα ἡ ἐνίσχυσις τοῦ τακτικοῦ καὶ πρὸς τοῦτο παρηγγέλθησαν 6.000 στολαὶ καὶ ὁ ἀνάλογος ὁπλισμὸς εἰς τὸ Λονδῖνον καὶ ἀνετέθη ἡ ἀρχηγία τοῦ σώματος (Ἰούλιος 1825) εἰς τὸν Γάλλον συνταγματάρχην Κάρολον Φαβιέρον, ἕνα ἀπὸ τοὺς διαπρεπεστέρους ἀξιωματικοὺς τῆς Γαλλίας.

Διὰ τῆς κατατάξεως ἐθελοντῶν καὶ φιλελλήνων ἡ δύναμις τοῦ σώματος, μετατεθέντος ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Ἀθήνας ηὐξήθη σημαντικῶς, ὥστε νὰ περιλαμβάνῃ τοῦτο περισσοτέρους ἀπὸ 3.500 ἄνδρας κατανεμημένους εἰς 4 τάγματα πεζικοῦ 3 ἴλας ἱππικοῦ καὶ 1 πυροβολαρχίαν.

Ἡ πρόοδος ὅμως τοῦ τακτικοῦ σώματος δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ διότι ἐκτὸς τῆς παραμελήσεώς του ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν δι' ἔλλειψιν χρημάτων καὶ διὰ λόγους πολιτικῶν ἀντιζηλιῶν, συνετέλεσεν εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἀτυχὴς ἐκστρατεία εἰς τὴν Εὔβοιαν (Μάρτιος 1826) τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ὁ Φαβιέρος.

Μετὰ τὴν Εὔβοιαν ἐπεχειρήθη ἡ ἐκ νέου ἀνασυγκρότησις τοῦ σώματος, διανεμηθέντος τοῦ καινουργοῦς ἱματισμοῦ καὶ ὁπλισμοῦ ποὺ εἶχε φθάσει πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τὸ Λονδῖνον καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τακτικοῦ σώματος εἰς νέας ἐπιχειρήσεις ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικωτέρα ὑπῆρξεν ἡ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ πολιορκημένων Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν Κιουταχῆν (Νοέμβριος 1826). Χάρις εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν τοῦ Φαβιέρου, ἡ πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως παρετάθη ἐπὶ ἑξάμηνον μετὰ τὴν ὁποίαν τὸ τακτικὸν σῶμα ἀνασυγκροτηθὲν προχείρως εἰς Πόρον ἀνεχώρησε (Ὀκτώβριος 1827) διὰ τὴν τελευταίαν ἐκστρατείαν του εἰς Χίον.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ συντηρήσῃ τὸ τακτικὸν σῶμα. συγκατετέθη εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην τῆς ὁποίας τὰ ἔξοδα ἀνέλαβον οἱ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὴν Σῦρον ἐγκατεστημένοι Χιῶτες. Οὕτω καὶ ἡ τελευταία δύναμις στρατοῦ ἐξέφευγε τῶν χειρῶν τῆς κυβερνήσεως ἡ ὁποία ἀνίκανος νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀναρχίαν, εἶχε καταφύγει εἰς Αἴγιναν, ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἐκλεγέντος ὡς κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννου Καποδίστρια.

Περίοδος Καποδίστρια. Ἡ ἄφιξις τοῦ Καποδίστρια (12 Ἰανουαρίου 1828) ἔδωσε νέαν τροπὴν εἰς τὰ στρατιωτικὰ πράγματα τῆς χώρας. Ἡ ἐσωτερικὴ καὶ στρατιωτικὴ κατάστασις τὴν ὁποίαν εὑρῆκεν ἦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀθλία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τοῦ στρατοῦ τοῦ Φαβιέρου, ποὺ εὑρίσκοντο εἰς τὴν Χίον, οὐδὲν ἄλλο συγκεκροτημένον στρατιωτικὸν τμῆμα ὑπῆρχε. Τὰ ἄτακτα στρατεύματα εὑρίσκοντο καὶ αὐτὰ ἐν διαλύσει πολεμούμενα δὲ μεταξύ των περιεφέροντο ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν ἀποζῶντα εἰς βάρος τῶν ἀμάχων πληθυσμῶν διὰ τῆς διαρπαγῆς καὶ τῆς λεηλασίας.

Ὁ Καποδίστριας ἔστρεψεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀμέριστον τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ὀργάνωσιν στρατοῦ. Ὀλίγας δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξίν του ἐγκατέστησε πολεμικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν του διὰ νὰ ρυθμίζῃ τὰ ζητήματα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Προσεπάθησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ μεταβάλῃ εἰς ἐθνικὸν στρατόν, πειθαρχημένον, τὰ ἄτακτα σώματα τῶν διαφόρων καπετανέων. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωσε διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ἐσχημάτιζοντο 8 χιλιαρχίαι εἰς τὰς ὁποίας θὰ κατετάσσοντο ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων. Ἀργότερον αἱ χιλιαρχίαι μετεσχηματίσθησαν εἰς 13 ἐλαφρὰ τάγματα διὰ τὴν φύλαξιν τῶν συνόρων. Συνέστησε στρατόπεδον εἰς Τροιζῆνα διὰ τὰς χιλιαρχίας καὶ ἐπιμελητήριον ἀνεφοδιασμοῦ των εἰς Πόρον. Ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας μετέβη εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Τροιζῆνος

* Περὶ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Πολιτειῶν καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους βλέπε κεφάλαιον Ἑλληνικὴ Στρατηγικὴ καὶ Τακτικὴ τοῦ Παρόντος Τόμου (Μέρος Β' σελίδες 616-621).

καὶ ἐπὶ παρουσία τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ξένων στόλων παρέδωκεν εἰς τοὺς χιλιάρχους τὰς σημαίας των. Καὶ μέρος μὲν τῶν χιλιαρχιῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ὀνομασθέντος στρατάρχου, ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν Ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Τούρκους μέρος δὲ ὑπὸ τὸν Ἄγγλον στρατηγὸν Τζώρτζ προωρίσθη διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ τὴν τακτοποίησιν τοῦ ζητήματος τῆς στρατολογίας διὰ γενικῆς ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων, ὁ Καποδίστριας ἐφρόντισε διὰ τὴν ὀργάνωσιν τακτικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἐνέταξε τὸ ἐπιστρέψαν ἀπὸ τὴν Χίον σῶμα τοῦ Φαβιέρου. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τακτικοῦ, ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος Φαβιέρου, διωρίσθη ὁ Βαυαρὸς συνταγματάρχης Ἔϋδεκ (Μαΐος 1828) καὶ μετὰ ἕνα ἔτος ὁ Γάλλος ὑποστράτηγος Τρέζελ, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἱκανώτερους ἀξιωματικοὺς τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ, χρηματίσας κατόπιν κατ' ἐπανάληψιν ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Γαλλίας.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1828 ἤρχισε λειτουργοῦσα ἡ Στρατιωτικὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων διὰ τοὺς μέλλοντας ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Πωζιέ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνετέθη καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ. Συγχρόνως ἀνετίθετο εἰς τὸν Γάλλον λοχαγὸν Γκαρνὸτ ἡ συγκρότησις τοῦ Μηχανικοῦ.

Τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων εἶχε τὸ Γενικὸν Φροντιστήριον (ὑπουργεῖον Πολέμου) διηρημένον εἰς δύο ὑπηρεσίας: τὴν τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὴν τῶν Ναυτικῶν ὑπὸ ἐνιαίαν διεύθυνσιν. Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ στρατοῦ ἐγίνετο ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ Γάλλων ἐκπαιδευτῶν προσκληθέντων ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ κυβερνήτου καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς Γαλλικοὺς κανονισμούς. Αἱ στολαὶ ἦσαν ὅμοιαι μὲ τὰς στολὰς τῶν Γάλλων καὶ τὰς σημαντικωτέρας στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας τὰς διηύθυνον Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἰς τρόπον ὥστε τὸ τέλος τοῦ 1829 ὁ στρατὸς τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος παρουσίαζε τὴν ὄψιν Γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τὴν διαρκῆ παρακολούθησιν τοῦ κυβερνήτου εἶχε σημειώσει σημαντικωτάτας προόδους.

Τὸ ἐνδιαφέρον ἀκόμη τοῦ φιλέλληνος βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Ι' καὶ αἱ χρηματικαὶ αὐτοῦ ἐνισχύσεις πρὸς τὸν Καποδίστριαν συνετέλεσαν ὄχι ὀλίγον εἰς τὴν ἐντὸς μικροῦ χρόνου συγκρότησιν τοῦ πρώτου ἀξιολόγου Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Τὸ ἀνορθωτικὸν ἔργον τοῦ Καποδίστρια διεδέχθη μετὰ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ περίοδος πλήρους ἀναρχίας. Κατ' ἀρχὰς κατεβλήθη προσπάθεια διατηρήσεως τῆς συνοχῆς καὶ πειθαρχίας τοῦ στρατεύματος ἀλλὰ ταχέως ἤρχισε διαλυόμενον λόγω ἐλλείψεως μέσων καὶ τῶν καθημερινῶν λιποταξιῶν τῶν ἀνδρῶν του, μέχρι τοῦ σημείου μάλιστα ὥστε νὰ ἀναγκασθῇ ἡ κυβέρνησις νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν Γαλλικοῦ καὶ Ἀγγλικοῦ στρατοῦ διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν τότε πρωτεύουσαν τὸ Ναύπλιον.

Περίοδος τῆς ἀντιβασιλείας. Ἡ ἀντιβασιλεία προσεπάθησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ βάλῃ εἰς τάξιν τὰ στρατιωτικὰ πράγματα τῆς χώρας. Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐγκατάστασίν της ἀπηγόρευσεν ἀνεξαιρέτως εἰς ὅλους νὰ φέρωσιν ὅπλα χωρὶς ἄδειαν, συγχρόνως δὲ προέβη εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ ὀλίγου ἀπομένοντος τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀτάκτων σωμάτων. Καὶ τοὺς μὲν ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιώτας τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων ἐκάλεσε νὰ καταταγοῦν εἰς τὰ ὀργανωθέντα 10 τάγματα ἐλαφροῦ Πεζικοῦ τῶν ἀκροβολιστῶν, τὰ δὲ στελεχη τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ εἰς τὸ σχηματισθὲν βαρὺ πεζικόν, ἀπὸ ὀκτὼ τάγματα τῆς γραμμῆς.

Ἀλλ' ἡ λύσις αὕτη τῆς διαλύσεως τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων καὶ τῆς συγκροτήσεως ἀντὶ τούτων τακτικοῦ στρατοῦ, προεκάλεσε μεγάλην τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν τῶν διαλυομένων σωμάτων. Ὑπῆρχον ἀκόμη παλαιοὶ πολεμισταὶ οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν ἐξευτελισμὸν τὴν ἀντικατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς φουστανέλλας μὲ τὰς στολὰς τῶν Εὐρωπαίων στρατιωτῶν, τὰ «στενά», ὅπως περιφρονητικῶς τὰς ἀποκαλοῦσαν, καὶ ἐπροτίμησαν νὰ παραμείνουν ἄνευ ὑπηρεσίας - καὶ μισθοῦ - παρὰ νὰ καταταγῶσιν εἰς τὸν τακτικὸν στρατόν.

Πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν παλαιμάχων αὐτῶν στρατιωτικῶν ἱδρύθη διὰ μὲν τοὺς στρατιώτας καὶ ὑπαξιωματικοὺς «ὁ λόχος τῶν ἀπομάχων» διὰ δὲ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς «ἡ βασιλικὴ φάλαγξ». Οἱ κατατασσόμενοι εἰς τὰς δύο αὐτὰς μονάδας διετήρουν τὴν Ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν καὶ ἐλάμβανον τὰς ἀποδοχὰς τοῦ βαθμοῦ των χωρὶς νὰ ἐκτελῶσιν ὅμως ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν. Ἠδύναντο ἀκόμη νὰ παραιτηθοῦν τῶν ἀποδοχῶν των καὶ νὰ λάβουν ὡς ἀντάλλαγμα ἐθνικὰς γαίας.

Εὐκολώτερον ἠδυνήθη ἡ ἀντιβασιλεία νὰ διευθετήσῃ καὶ ὀργανώσῃ τὸν τακτικὸν στρατόν. Ἐκτὸς τοῦ πεζικοῦ ἀποτελεσθέντος ἀπὸ τὰ τάγματα γραμμῆς καὶ ἀκροβολιστῶν, τὸ ἱππικὸν ἐσχηματίσθη ἀπὸ ἕνα σύνταγμα μὲ 6 ἴλας, τὸ πυροβολικὸν ἀπὸ τὸ ὁπλοστάσιον καὶ ἕνα τάγμα μὲ 6 λόχους πυροβολητῶν καὶ 1 τεχνητῶν, καὶ τὸ μηχανικὸν ἀπὸ 2 λόχους σκαπανέων, ἑκτὸς τῶν εἰς ἕκαστον νομὸν ὑπηρετούντων ἀξιωματικῶν τοῦ μηχανικοῦ εἰς τοὺς ὁποίους ἀνετίθετο τότε ἀποκλειστικῶς ἡ ἐπίβλεψις καὶ ἐκτέλεσις τῶν δημοσίων ἔργων.

Ποικίλος ἦτο ὁ ὁπλισμὸς τοῦ στρατεύματος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μόλις τὸ 1858 ὁπλίζεται διὰ πρώτην φορὰν τὸ πεζικὸν δι' ὁμοιομόρφου αὐλακωτοῦ τυφεκίου ἐμπροσθογεμοῦς καὶ τὸ πυροβολικὸν ὁμοιομόρφως ἐπίσης δι' ὀρεινῶν ὀβουζοβόλων καὶ πεδινῶν τῶν 12 λιτρῶν.

Ἐμβρυώδης ἦτο ἡ μορφὴ τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὰς ἀρχὰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν (Γραμματεία) μὲ δεκάδα περίπου ἀξιωματικῶν ὑπηρετούντων εἰς αὐτό. Τὸ δὲ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον τὸ ὁποῖον συνεστήθη ἐπίσης τότε (Δεκέμβριος 1833) διὰ τὴν μελέτην τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, ἀπετελέσθη ἀπὸ τρεῖς μόνον ἀξιωματικοὺς αὐξηθέντας κατόπιν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ φθάσαντας τοὺς 19 ἐν συνόλῳ ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὄθωνος ἐδημοσιεύθη λεπτομερὴς κανονισμὸς τῶν στολῶν, ὁμοίων περίπου μὲ τὰς τοῦ Βαυαρικοῦ στρατοῦ. Ἱδρύθη τὸ «Ἀριστεῖον τοῦ Ἀγῶνος», ἀπονεμηθὲν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ στρατιώτας τοὺς ἀγωνισθέντας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ καθιερώθη τὸ παράσημον τοῦ «Σωτῆρος».

Ἐκανονίσθησαν οἱ μισθοὶ τῶν στρατιωτικῶν, διατηρηθέντες, μὲ μικρὰς τροποποιήσεις, οἱ ἴδιοι, ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας κατόπιν καὶ κατεβλήθη ἰδιαιτέρα φροντὶς διὰ τὴν οἰκονομικὴν βελτίωσιν τῶν ἀξιωματικῶν.

Γενικῶς τὸ ἔργον τῆς ἀντιβασιλείας κατὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον διάστημα ποὺ ἐκυβέρνησε τὸν τόπον ὑπῆρξε σημαντικώτατον ἀπὸ ἀπόψεως στρατιωτικῆς ὀργανώσεως καὶ προσεπάθησε νὰ στερεώσῃ ἐπάνω εἰς καλὰς βάσεις καὶ κατὰ τρόπον θετικὸν τὸ στρατιωτικὸν οἰκοδόμημα τοῦ νεαροῦ τότε κράτους. Θὰ ἦτο δὲ πολὺ ἀποδοτικώτερον ἐὰν δὲν προσέκοπτε κατὰ τὴν ἐφαρμογήν του εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὴν ψυχολογίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ ὁποῖα ἠγνόησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιληφθῇ ἡ ἀντιβασιλεία προκαλέσασα ὡς ἐκ τούτου σοβαρὰν ἐναντίον της ἀντίδρασιν.

Τὴν ἐναντίον τῆς ἀντιβασιλείας καταφορὰν ἐπηύξανε περισσότερον καὶ ἡ ἐγκατάστασις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱκανῆς δυνάμεως Βαυαρικοῦ στρατοῦ (ὑπὲρ τὰς 5 χιλιάδας), ὁ ὁποῖος εἶχεν ἔλθει μετὰ τοῦ Ὄθωνος ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ, καὶ κυρίως διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς τάξεως. Ἡ συντήρησις τῶν Βαυαρικῶν στρατευμάτων ἀπορροφοῦσα τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἦτο ἐπόμενον νὰ προκαλῇ τὴν δυσφορίαν τῶν Ἑλλήνων, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπέβλεπον πρὸς αὐτὰ ὡς πρὸς ἐχθρὸν καταπατοῦντα τὴν ἐλευθερίαν των.

Βασιλεία τοῦ Ὄθωνος. Εἰς τὰ τριάκοντα περίπου ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος ἡ σύνθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ παρουσίασεν ἀρκετὰς μεταβολάς, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγκρότησιν ἑνὸς ἔστω καὶ περιωρισμένης δυνάμεως ἀλλ' ἀξιομάχου στρατοῦ. Εἰς αὐτὸ συνετέλεσαν αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι, αἱ συχναὶ στάσεις καὶ τὰ κινήματα ποὺ συνετάραξαν τὴν πολυτάραχον ἐκείνην βασιλείαν. Εἴκοσι ὀκτὼ στάσεις, ἐπαναστάσεις καὶ κινήματα ἀντεμετωπίσθησαν εἰς διάστημα τριάκοντα ἐτῶν. Καὶ διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς τάξεως ἐχρησιμοποιήθη πάντοτε συμπράττων μετὰ τῆς χωροφυλακῆς καὶ ὁ στρατός. Διὰ νὰ περισταλῇ δὲ ἡ ἄμεσος ἀνάμιξις τοῦ στρατεύματος εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως ἱδρύθη τὸ 1843 ἡ Ἐθνοφυλακή, σῶμα ἀποτελεσθὲν ἀπὸ ὁπλισθέντας πολίτας καὶ ἔχον στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν καὶ πειθαρχίαν. Ἐκτὸς δὲ σπανίων περιπτώσεων ἡ ἐθνοφυλακὴ ἐξετέλεσεν ἱκανοποιητικώτατα τὴν ἀποστολήν της, προστατεύσασα τὸν πληθυσμὸν ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς αὐθαιρεσίας τῶν κυβερνητικῶν ὀργάνων.

Αἰτία, σοβαρὰ ἐπίσης, ἡ ὁποία προεκάλει τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν Ὀθωνικὴν περίοδον ἦτο τὸ σύστημα στρατολογίας, ὅπερ παρεῖχεν εὔκολον τρόπον διαφυγῆς ἀπὸ τὴν στράτευσιν. Ἐκτὸς πλείστων ὅσων ἐξαιρέσεων τὰς ὁποίας προέβλεπεν ὁ στρατολογικὸς νόμος (σπουδαστῶν, διδασκάλων, ἰατρῶν, ἐγγάμων, μονογενῶν υἱῶν κλπ.), ἠδύνατο ἀκόμη κανεὶς προσκαλούμενος ὑπὸ τὰ ὅπλα, νὰ στείλῃ ἀντικαταστάτην. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος νεοσυλλέκτων δὲν ὑπερέβαινε τὰς 2.000, ἡ θητεία ἦτο τετραετὴς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τριετὴς κατόπιν καὶ ἡ προβλεπομένη δύναμις τοῦ ἐν εἰρήνῃ στρατοῦ (9-10 χιλιάδες) συνεπληρώνετο δι' ἐθελοντῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μικρὰ αὐτὴ δύναμις ἠλαττώνετο σημαντικὰ ἀπὸ τὰς ἀθρόας λιποταξίας ποὺ ἦσαν πρᾶγμα συνηθέστατον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἡ μόνη δὲ προβλεπομένη δύναμις Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς περιόδους, ἦτο ἡ ἐν εἰρήνῃ τοιαύτη. Μόλις εἰς τὰ 1860 ἐσκέφθησαν, διὰ πρώτην φοράν, νὰ δημιουργήσουν στρατολογικοὺς καταλόγους διὰ 10 τάγματα ἐφεδρείας (ἕνα εἰς κάθε πρωτεύουσα νομοῦ) διὰ τὴν περίπτωσιν πολέμου. Εἰς τοὺς καταλόγους αὐτοὺς ἐνεγράφοντο διὰ μίαν τριετίαν οἱ ἀπολυόμενοι ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ. Ἄγνωστος ἐπίσης ἦτο ἡ ἀναγκαία ἐπιτελικὴ ἐργασία ποὺ γίνεται σήμερον εἰς ὅλους τοὺς στρατοὺς διὰ τὴν παρασκευὴν των πρὸς πόλεμον.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, παρατηρεῖται προσπάθεια ἐκπαιδεύσεως στελεχῶν. Συνιστῶνται διάφορα σχολεῖα δι' ἀξιωματικοὺς καὶ ὁπλίτας, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐλειτούργησαν ἐπὶ πολύ, λόγω τῆς ἀνατροπῆς τῆς πρώτης δυναστείας (Ὀκτώβριος 1862) καὶ τῆς μετεώρου καταστάσεως ποὺ ἐπηκολούθησε τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος.

Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Γεωργίου τοῦ Α'. Ἐπὶ μακρὰ ἔτη μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Γεωργίου τοῦ Α' (Ὀκτώβριος 1863) οὐδεμία πρόοδος παρατηρεῖται εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν. Ἀπ'

έναντίας αί συχναί άλλαγαί κυβερνήσεων αί όποίαι έχαρακτήριζον τήν έποχήν έκείνην είχον ώς άποτέλεσμα νά έξασθενήσουν άκόμη περισσότερον τόν ισχνόν στρατόν ποϋ άφῆκεν άπερχόμενος έκ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ὄθων. Αἱ έπεμβάσεις τῆς πολιτικῆς είς τόν στρατόν είχον άποβῆ καθιερωμένη συνήθεια, ἡ δέ έπιτρεπομένη είς τούς έν ένεργεία άξιωματικούς ἄδεια τοῦ πολιτεύεσθαι έκλόνιζεν έκ βάθρων τήν πειθαρχίαν.

Κατά τήν περίοδον 1863-1880 ὁ στρατός έμφανίζει μέν δύναμιν είς τά χαρτιά 11-12.000 ἀνδρῶν, είς τήν πραγματικότητα ὅμως ἡ δύναμις αὐτοῦ δέν ὑπερβαίνει τάς 8 χιλιάδας μετά 12 πυροβόλων πεδινῶν καί 8 ὀρεινῶν. Ὁ έφοδιασμός του εὑρίσκεται είς ἀθλίαν κατάστασιν. Οὐδέ ἴχνος ὑλικοῦ έπιστρατεύσεως ὑπάρχει. Ἡ έπιτελική ὀργάνωσις είναι ἄγνωστος καί ἡ έπιμελητεία ἀνύπαρκτος.

Ὁσάκις λόγω τῆς Κρήτης ἤ ἄλλων έξωτερικῶν αἰτίων έθολώνετο ὁ ὁρίζων είς τήν Βαλκανικήν, αί έκάστοτε κυβερνήσεις ἔσπευδον σπασμωδικῶς είς τήν παραγγελίαν ὅπλων καί τήν πρόσκλησιν ἡλικιῶν διά νά ἀντιμετωπίσουν τήν κατάστασιν. Ἐπίστευον δέ, έπί μακρά ἔτη, σοβαροί μάλιστα πολιτικοί καί στρατιωτικοί παράγοντες, ὅτι ἦτο ἀρκετόν νά δώσουν είς τούς πολίτας ὅπλα καί στολάς διά νά μεταβληθῶσιν αὐτοι είς καλούς στρατιώτας. Ἡ ἀπό τοῦ καιροῦ τῆς εἰρήνης έκπαίδευσις έθεωρεῖτο δευτερευούσης σημασίας, ἐνομίζετο δέ ὅτι ἀπετέλει τήν ἀσφαλεστέραν έγγύησιν πολεμικῶν έπιτυχιῶν τό πλῆθος τῶν μαχητῶν καί ἡ προσωπική ἀνδρεία.

Προσπάθειαι τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας ηὔρυνε κάπως τά ἀσφυκτικά ὅρια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Μετ' αὐτήν σημειώνεται ἡ πρώτη σοβαρά προσπάθεια κρατικῆς καί στρατιωτικῆς ὀργανώσεως.

Κατά τάς δύο μακράς κοινοβουλευτικάς πρωθυπουργίας του, 1882-1885 καί 1886-1890, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης διά σειρᾶς μέτρων καί νόμων έξαιρετικῆς σπουδαιότητος, κατώρθωσε νά έξυψώση τήν διοίκησιν, νά αὐξήση τούς έθνικούς πόρους καί νά ὀργανώση τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις, ὥστε διά πρώτην φοράν είς τήν Ἑλλάδα νά ἀποβοῦν αὐται ὑπολογίσιμος πολεμικός παράγων.

Διά τοῦ συναφθέντος δανείου έκ 40 έκατομμυρίων δραχμῶν (1882), έπέτυχεν ὁ Τρικούπης τόν ἀναγκαῖον έφοδιασμόν τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου. Καθιερώσας δέ τήν ὑποχρεωτικήν θητείαν, έξεπόνησε νέον ὀργανισμόν τοῦ στρατοῦ (διατηρηθέντα μετά τροποποιήσεών τινων μέχρι τοῦ 1904) καί έπέτυχεν ὥστε ἡ έν εἰρήνη δύναμις ἡ ὁποία πρότερον ἀνήρχετο είς 10-12 χιλιάδας, νά ὑπερβῆ τάς 30 χιλιάδας ἀνδρῶν.

Ἰδιαιτέρα ὅλως μέριμνα κατεβλήθη διά τήν μόρφωσιν τῶν στελεχῶν, ἀπό τήν έπαγγελματικήν καλυτέρευσιν τῶν ὁποίων έφρόνει καί ὀρθῶς ὁ Τρικούπης ὅτι ἔπρεπε νά ἀρχίση ἡ στρατιωτική ἀνόρθωσις τῆς χώρας. Ἀπαγορεύσας διά νόμου είς τούς ἀξιωματικούς νά πολιτεύωνται, περιώρισε τόν στρατόν είς τά έκπαιδευτικά του καθήκοντα. Συνέστησε σχολεῖα ἀνωτέρων καί κατωτέρων στελεχῶν, ἀναδιωργάνωσε τήν Σχολήν τῶν Εὐελπίδων, ἀπέστειλεν ἀξιωματικούς δι' ἀνωτέρας σπουδάς είς τήν Εὐρώπην καί μετεκάλεσεν ὀργανωτικήν ἀποστολήν ὑπό τόν Γάλλον στρατηγόν Βοσσέρ. Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν σχολείων ποϋ έλειτούργησαν, τήν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα είχεν ἡ ἵδρυσις τῆς Σχολῆς τῶν Ὑπαξιωματικῶν, χάρις είς τήν ὁποίαν εὑρέθησαν μορφωμένοι καί ἱκανοί ἀξιωματικοί είς τό Πεζικόν κατά τούς Βαλκανικούς πολέμους.

Γενικῶς, αί πρωθυπουργίαι τοῦ Χαριλάου Τρικούπη σημειώνουν πραγματικήν εἰρηνικήν έπανάστασιν έναντίον τῶν μέχρι τότε μεθόδων τῆς πολιτικῆς καί ἔθεσαν τάς πρώτας βάσεις καί είς τόν στρατόν τοῦ μεγάλου ἀνορθωτικοῦ ἔργου, τό ὁποῖον συνέχισαν έν Ἑλλάδι αί μετά τό 1909 κυβερνήσεις. Ἀτυχῶς ἡ κολοσσιαία αὕτη έργασία δέν ἀπέδωσεν ἔκτοτε τούς ἀναμενομένους καρπούς της, λόγω ἐλλείψεως συνεχείας έκ μέρους τῶν κυβερνήσεων αί ὁποῖαι διεδέχοντο τό Τρικουπικόν κόμμα. Τήν θετικήν έργασίαν καί ἀνορθωτικήν προσπάθειαν ἤρχοντο νά ἀνατρέψουν αί διαδεχόμεναι τόν Τρικούπην κυβερνήσεις, ἔχουσαι ὡς κύριον γνώρισμα τήν ἔλλειψιν σαφοῦς πολιτικοῦ προγράμματος καί αί ὁποῖαι ἐν ἔτος μετά τόν θάνατόν του ἔρριπτον τήν Ἑλλάδα είς τήν περιπέτειαν τοῦ πολέμου τοῦ 1897.

Ὁ Ἑλληνοτουρκικός πόλεμος τοῦ 1897. Ἡ έπιστράτευσις ἀρχίσασα ἀπό τάς 13 Φεβρουαρίου 1897, έγένετο τμηματικῶς καί διήρκεσεν έπί μῆνα περίπου. Προσεκλήθησαν ὑπό τά ὅπλα δέκα κλάσεις, ἀποδώσασαι περί τάς 85 χιλιάδας ἀνδρῶν. Τήν έπιστράτευσιν περισσοτέρων ἀνδρῶν παρημπόδισεν ἡ ἔλλειψις ἐφοδίων καί ὁπλισμοῦ. Ἀπό τάς δέκα έπιστρατευθείσας κλάσεις, μόνον αί τέσσαρες ἔλαβον πλήρη ἱματισμόν! Είς τούς ἐφέδρους τῶν ἄλλων ἕξι κλάσεων ἐδόθη ἀνά ἕνα πηλίκιον, ἕνα λινόν ἀμπέχονον καί ἕνα κλινοσκέπασμα.

Μεγίστη έπίσης ὑπῆρξεν ἡ ἔλλειψις κτηνῶν, τῶν συνταγμάτων ἱππικοῦ μή διαθετόντων ἵππους οὐδέ διά τό ἥμισυ τῆς έν εἰρήνη δυνάμεως αὐτῶν. Οἱ περισσότεροι τῶν ἀνδρῶν τοῦ πυροβολικοῦ οὐδ' ἅπαξ είχον έξασκηθῆ είς πεδία βολῆς. Ἡ έπιμελητεία ἦτο τελείως ἀνοργάνωτος καί ἡ ὑγειονομική ὑπηρεσία αὐτοσχέδιος. Οὐδέν έπιτελικόν σχέδιον ὑπῆρχε καί έμφανεστάτη παρουσιάζετο ἡ ἔλλειψις έκπαιδευτικῶν στελεχῶν.

Ὑπό τοιαύτας συνθήκας διεξήχθη ἡ συγκέντρωσις τῶν έφέδρων είς τήν παραμεθόριον ζώνην είς τά τρία ἀρχηγεῖα στρατοῦ, έκ τῶν ὁποίων τό α' εὑρίσκετο είς Λάρισαν, τό β' (Ἀθηνῶν) είς Τρίκαλα καί τό γ' (Μεσολογγίου) είς Ἤπειρον. Τήν 17ην Μαρτίου ἀφίκετο είς Λάρισαν ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος καί ἀνέλαβε τήν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ, ὀργανώσας αὐτόν είς δύο μεραρχίας διά τήν Θεσσαλίαν, έκάστη τῶν ὁποίων περιελάμβανεν ἀνά δύο ταξιαρχίας. Μία τρίτη μεραρχία ἠλαττωμένης δυνάμεως συνεκροτήθη είς Ἤπειρον.

Ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ Τουρκικός ὑπό τῶν Μουσίρ Ἐτέμ πασσᾶν ἀπετελεῖτο ἀπό 7 μεραρχίας πεζικοῦ καί 1 ἱππικοῦ διά τήν Θεσσαλίαν καί 2 μεραρχίας διά τήν Ἤπειρον.

Ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος εὐθύς ὡς ἀνέλαβε τήν διοίκησιν προσεπάθησε νά διορθώση τήν γραμμικήν παράταξιν τοῦ στρατοῦ, δημιουργῶν έφεδρείας. Ἀλλά τά ὀρθά ταῦτα σχέδια τοῦ διαδόχου προσέκοψαν είς τεχνικάς δυσχερείας μετασταθμεύσεως καί ἀκόμη είς τάς έπεμβάσεις τῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἤθελεν ἀπό τάς Ἀθήνας νά διευθύνη τάς πολεμικάς έπιχειρήσεις τοῦ έν Θεσσαλία στρατοῦ. Καί τά ἀποτελέσματα τῆς καταστάσεως αὐτῆς δέν ἤργησαν νά έκδηλωθοῦν.

Μετά τήν ἧτταν τοῦ 1897. Μετά τόν πόλεμον τοῦ 1897 ἡ Ἑλλάς περιῆλθεν είς πλήρη στρατιωτικήν ἀποσύνθεσιν. Οὔτε στρατός ὑπῆρχεν, οὔτε ὁπλισμός, οὔτε ὑλικόν πολέμου. Τό δέ πάντων χειρότερον ὅτι δέν ἦσαν μόνον τά έφόδια ποϋ ἔλειπαν ἀπό τόν στρατόν, ἀλλ' είχε καταπέσει ἐντελῶς καί τό έθνικόν φρόνημα.

Ὁ στρατός ἀνήρχετο είς 12.000 ἄνδρας τῶν ὁποίων ὅμως τό πλεῖστον κατεγίνετο είς ἔργα ξένα πρός τόν προορισμόν του, καί κυρίως μέ ἀστυνομικά καθήκοντα. Μία τριετία παρῆλθεν οὕτω, μέχρι τοῦ 1900 ὁπότε ἐψηφίσθη προσωρινός ὀργανισμός τοῦ στρατοῦ, προβλέπων τήν συγκρότησιν τριῶν μεραρχιῶν καί τήν ἵδρυσιν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως ὑπό τόν διάδοχον Κωνσταντῖνον, είς τήν ὁποίαν παρεσχέθη ἀπόλυτος πρωτοβουλία διά τήν έκπαίδευσιν, ὀργάνωσιν καί προπαρασκευήν ἀξιομάχου στρατοῦ. Αἱ ἐλπίδες ἐν τούτοις αἱ ὁποῖαι ἐστηρίχθησαν είς τήν Γενικήν Διοίκησιν δέν ἐπραγματοποιήθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καί μόνον ἀπό τό 1904 ἐγένετο συστηματικωτέρα προσπάθεια στρατιωτικῆς ὀργανώσεως διά τῆς ψηφίσεως σειρᾶς νομοθετικῶν μέτρων ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερον ὑπῆρξε τό περί συστάσεως Ταμείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, προικοδοτηθέντος μέ εἰδικούς πόρους.

Παραλλήλως πρός τάς προσπαθείας ταύτας ἔρχεται νά ἐξυψώση τό ἠθικόν τοῦ στρατεύματος ἡ έθνική περιπέτεια είς τήν ὁποίαν ἐρρίπτετο ἡ Ἑλλάς ἀπό τοῦ 1904 ἐν Μακεδονία. Εἰς τόν Μακεδονικόν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος διήρκεσεν έπί μίαν τετραετίαν περίπου, ἔλαβον μέρος έπίλεκτοι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος βαθμοφόροι καί ἐσημειώθησαν ἀξιοσημείωτα παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ καί αὐτοθυσίας, τά ὁποῖα ὄχι μόνον ἐξύψωσαν τό ἠθικόν τοῦ στρατεύματος, ἀλλ' ἔστρεψαν καί τήν προσοχήν αὐτοῦ πρός κατευθύνσεις έθνικωτέρας δράσεως μακράν τῆς μικρολόγου ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Ὁ Μακεδονικός ἀγών ὑπῆρξε τό πρῶτον βῆμα πρός τήν ἀνάρθρωσιν τοῦ 1909.

Παραλλήλως μέ τόν έθνικόν ἀγῶνα είς τήν Μακεδονίαν, κατά τά ἔτη 1906-1908 τίθενται πραγματικαί βάσεις ἀξιομάχου στρατοῦ. Ὁ στρατός ἀπομακρύνεται ἀπό τά ξένα πρός τήν ἀποστολήν του καθήκοντα. Τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον ἀρχίζει ἐργαζόμενον κατά τρόπον μεθοδικόν. Ὀργανοῦνται σχολεῖα βολῆς πεζικοῦ καί πυροβολικοῦ καί προσκαλοῦνται ἐφεδρικαί ἡλικίαι διά τήν έκπαίδευσιν είς τό νέον έπαναληπτικόν ὅπλον μάνλιχερ, μέ τό ὁποῖον έπροικίσθη ὁ στρατός τήν έποχήν έκείνην διά παραγγελίας 60.000 ὅπλων. Γίνονται έπίσης καί ἄλλαι σημαντικαί πολεμικαί παραγγελίαι, έκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦτο ἡ ἀγορά 10 πεδινῶν πυροβολαρχιῶν. Ὑπό τήν αὐστηράν δέ κριτικήν τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου γίνονται είς μεγαλυτέραν κλίμακα ἀσκήσεις διά νά ἐξοικειωθοῦν στρατιῶται καί ἡγήτορες είς τάς νέας μεθόδους τοῦ πολέμου.

Ἡ ἀναδιοργάνωσις οὕτω τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ παρουσιάζει βεβαίως σταθεράν πρόοδον ἀπό τοῦ 1906, πρόοδον ὅμως βραδύτατα σημειουμένην, ἐφ' ὅσον τό ὑπάρχον τότε ὑλικόν έπιστρατεύσεως δέν ἔφθανεν οὔτε διά τήν συγκρότησιν τριῶν ἐμπολέμων μεραρχιῶν.

Ἡ στρατιωτική ἐπανάστασις τοῦ 1909. Μετά τήν 15ην Αὐγούστου 1909 ἅπασα ἡ ἐξουσία είχε περιέλθει είς χεῖρας τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου. Καί ὑπῆρχε μέν τύποις ἡ κυβέρνησις Μαυρομιχάλη, ἐλειτούργει ἀκόμη καί τό κοινοβούλιον, ὅλη ὅμως ἡ νομοθετική ἐργασία προτοῦ ψηφισθῆ, ἔπρεπε νά μελετηθῆ ἀπό τά ἁρμόδια τμήματα τοῦ Στρατιωτικοῦ συνδέσμου. Μολονότι δέ οἱ ἀποτελέσαντες τόν Σύνδεσμον ἀξιωματικοί ἦσαν κατά τό πλεῖστον νέοι καί ἐντελῶς ἄπειροι τῆς πολιτκῆς ἠδυνήθησαν νά ἀποφύγουν τάς ἀκρότητας καί νά ἀσχοληθοῦν κυρίως μέ τήν ἐνίσχυσιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῆς χώρας. Τοῦτο ὀφείλεται καί είς τήν σύνεσιν τήν ὁποίαν ἐπέδειξεν ὁ ἀρχηγός τοῦ Συνδέσμου συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπᾶς, κυρίως ὅμως διότι ἡ ἐπανάστασις είχε τό εὐτύχημα νά κατευθυνθῆ καί χαλιναγωγηθῆ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὑπό τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τόν ὁποῖον προσεκάλεσεν ἐκ Κρήτης.

Ἡ κυβέρνησις τῶν Φιλελευθέρων, ἀναλαβοῦσα τήν ἀρχήν ἀπό τῆς 6ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1910, συνεχίζει ἐντατικώτατα τήν πολεμικήν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας. Καλεῖ πολλάς ἡλικίας ἐφέδρων ἀλληλοδιαδόχως πρός ἐκγύμνασιν ὑπό τήν διεύθυνσιν Γαλλικῆς

ἀποστολῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἐντοῦ. Κάμνει συγχρόνως σημαντικωτάτας παραγγελίας πολεμικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἐφοδίων ἐπιστρατεύσεως. Διετέθησαν 115.000.000 χρυσῶν δραχμῶν διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τοῦ στρατοῦ εἰς μίαν διετίαν ἔναντι 25 περίπου ποὺ εἶχον διατεθῆ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν δεκαετίαν. Ὁ ὁπλισμὸς οὕτω συνεπληρώθη, αἱ ἀποθῆκαι ἐπιστρατεύσεως ἐπλουτίσθησαν, αἱ πυροβολαρχίαι τῶν ταχυβόλων ἀπὸ 10 ηὐξήθησαν εἰς 45, ἐγένοντο ὀχυρώσεις εἰς εὐρεῖαν κλίμακα εἰς Θεσσαλίαν καὶ Ἤπειρον καὶ γενικῶς κατωρθώθη ὥστε κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἡ Ἑλλὰς νὰ παρατάξῃ περὶ τὰς 170.000 στρατοῦ, ἔναντι τῶν 60.000 αἱ ὁποῖαι προεβλέποντο τὸ 1909 καὶ διὰ τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν ἐπιστρατεύσεως.

Σπουδαιοτέρα ὅμως τῶν ὑλικῶν παρασκευῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Σπανίως κράτος εἰσῆλθεν εἰς πόλεμον μὲ τόσον ἀναπτερώμενον τὸ ἠθικόν του, ὅπως ἡ Ἑλλὰς τὸ 1912. Καὶ σπανίως στρατὸς συνησθάνθη βαθύτερον τὸ ἐθνικὸν καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο νὰ ἐπιτελέσῃ.

Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι. Ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῆς Σερβίας καὶ Βουλγαρίας, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλὰς εἶχε συνδεθῆ διὰ συμμαχίας, τὴν νύκτα τῆς 17-18 Σεπτεμβρίου 1912 ἐκηρύσσετο γενικὴ ἐπιστράτευσις. Μέγας ἐνθουσιασμὸς ἠκολούθησε τὴν κήρυξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως. Οἱ προσελθόντες ἐφεδροι ὑπῆρξαν πολὺ περισσότεροι τῶν ὑπὸ τοῦ σχεδίου ἐπιστρατεύσεως προβλεπομένων 123.000. Κατωρθώθη οὕτω ὄχι μόνον νὰ συμπληρωθοῦν μὲ τὴν ἐμπόλεμον σύνθεσιν αἱ μονάδες καὶ οἱ σχηματισμοί, ἀλλὰ νὰ συγκροτηθοῦν ἀπὸ τοὺς περισσεύοντας ἐφέδρους ἀνεξάρτητα ἀποσπάσματα καὶ σώματα τακτικοῦ καὶ ἐκτάκτου στρατοῦ μὴ προβλεπόμενα.

Εἰς τὸν ἀκολουθήσαντα κατὰ τῆς Βουλγαρίας συμμαχικὸν πόλεμον ἡ Ἑλλὰς παρέταξεν 8 μεραρχίας ἐν ἀρχῇ καὶ 9 εἰς τὸ τέλος τοῦ πολέμου μετὰ 180 πυροβόλων. Ἡ ὁλικὴ δύναμις τοῦ ὑπὸ τὰ ὅπλα στρατοῦ ἔφθασε τὰς 170 χιλιάδας.

Ὁ μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἐκπονηθεὶς ὀργανισμὸς τοῦ στρατοῦ προέβλεπε τὴν ἐν εἰρήνῃ σύνθεσιν ἐκ 5 σωμάτων στρατοῦ καὶ 14 μεραρχιῶν ἔναντι τῶν 3, ἀλλ' ὄχι πλήρων μεραρχιῶν ποὺ προέβλεπον οἱ πρὸ τοῦ 1909 ὀργανισμοί.

Ὁ ἐκραγεὶς ὅμως μετ' ὀλίγον Α' παγκόσμιος πόλεμος ἀνέστειλε τὰς εἰρηνικὰς προσπαθείας καὶ παρέσυρε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν δίνην αὐτοῦ, διὰ νὰ τὴν ὁδηγήσῃ ἀπὸ τὰς εὐτυχεῖς ἡμέρας μιᾶς ἀφθάστου ἐθνικῆς δόξης (1918-1920) εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1922, ὅτε συνετελέσθη ἡ μικρασιατικὴ καταστροφή. Τὰ συνυφασμένα μετὰ τῶν πολιτικῶν στρατιωτικὰ γεγονότα τῆς περιόδου ἀπὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων μέχρι τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς ἐκτίθενται εἰς τὰς σελίδας τῆς ἱστορίας τοῦ παρόντος τόμου (Μέρος Β' σελίδες 19-180).

Ὁ Στρατὸς τοῦ Ἕβρου. Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν Καταστροφὴν Κύριον Μέλημα τῆς ἀναλαβούσης τὴν Κυβέρνησιν «Ἐπαναστάσεως 1922» ὑπῆρξεν ἡ ἀνασυγκρότησις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας διά τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ περαιτέρω ἀγῶνος ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ἰταλίας), ἡ Ἑλλὰς ἠναγκάζετο νὰ δεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν τῶν Μουδανιῶν (11 Ὀκτωβρίου 1922), διὰ τῆς ὁποίας ἐξεκενοῦτο ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις καὶ παρεδίδετο εἰς τοὺς Τούρκους ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη. Ὁ ποταμὸς Ἕβρος ἀπετέλεσεν οὕτω τὸ ὅριον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, ἐν ἀναμονῇ τῶν διαπραγματεύσεων εἰρήνης, αἱ ὁποῖαι ἤρχιζον μετ' ὀλίγον εἰς τὴν Λωζάννην.

Κατὰ τὸ διάστημα τῶν διαπραγματεύσεων αὐτῶν κατεβλήθησαν μεγάλαι προσπάθεια διὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ἀξιομάχου στρατοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον θὰ ἠναγκάζοντο οἱ Τοῦρκοι νὰ παραιτηθοῦν τῶν βαρειῶν ἀξιώσεων, τὰς ὁποίας προέβαλλον εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος. Ἐγένετο τότε σημαντικώτατα προμήθειαι πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ἰδίως πυροβόλων καὶ ὅπλων πεζικοῦ, καὶ κατωρθώθη ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν νὰ συγκροτηθῶσιν ἀρτίως καὶ νὰ συγκεντρωθῶσι κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Ἕβρου καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ὑπὲρ τὰς 100.000 στρατοῦ μὲ ἄριστον ὑλικόν.

Χάρις εἰς τὸν «στρατὸν τοῦ Ἕβρου» καὶ τὴν διπλωματικὴν ἱκανότητα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ ἐκπροσώπησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συνδιάσκεψιν τῆς Λωζάννης μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, οἱ Τοῦρκοι ἐδέχθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς ἀξιώσεις των ἐπὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης, ὡς καὶ τοιαύτας διὰ τὴν καταβολὴν μεγάλης πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπετεύχθη τοιουτοτρόπως προσέγγισις τῶν ἑκατέρωθεν ἀπόψεων καὶ ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης εἰρήνης (24 Ἰουλίου 1923).

Εἰρηνικὴ περίοδος 1923-1940. Μετὰ τὴν συνθήκην τῆς Λωζάννης καὶ κατὰ τὴν εἰρηνικὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἠκολούθησε μέχρι τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ἡ δύναμις τοῦ ἐν εἰρήνῃ στρατοῦ ἀνήρχετο εἰς 50.000 περίπου. Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ στρατοῦ, ἐκτὸς μικρῶν μεταβολῶν ποὺ ὑπέστη κατὰ περιόδους, προέβλεπε 4 Σώματα Στρατοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Α' Σ. Σ. εἰς Ἀθήνας, τὸ Β' Σ. Σ. εἰς Λάρισαν, τὸ Γ' Σ. Σ. εἰς Θεσσαλονίκην καὶ τὸ Δ' Σ. Σ. εἰς Καβάλαν. Ἕκαστον Σῶμα Στρατοῦ ἀπετελεῖτο ἐκ 2—3 μεραρχιῶν, τὸ σύνολον δὲ τῶν μεραρχιῶν ἀνήρχετο εἰς 11—12 πεζικοῦ καὶ 1—2 ἱππικοῦ.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐγένοντο σημαντικαὶ παραγγελίαι πολεμικοῦ ὑλικοῦ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει καὶ κατεβλήθη ὅλως ἰδιαιτέρα προσπάθεια διὰ τὴν καλυτέραν μόρφωσιν τῶν στελεχῶν. Μετεκλήθησαν ἀπὸ τοῦ 1925 Γαλλικαὶ ὀργανωτικαὶ ἀποστολαί, μὲ ἐκπαιδευτικὴν ἀποστολήν, ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Ζιράρ καὶ Μπραγιὸν καὶ ἐλειτούργησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν Γάλλων ἐκπαιδευτῶν πλεῖστα ὅσα σχολεῖα ἀνωτέρας στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως μεταξὺ τῶν ὁποίων σημαντικώτερα ἦσαν: Τὸ κέντρον ἀνωτέρας στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ συνταγματάρχας καὶ ἀνωτάτους ἀξιωματικούς ἡ σχολὴ πολέμου, διὰ γενικὴν καὶ ἐπιτελικὴν μόρφωσιν λοχαγῶν καὶ ταγματαρχῶν, τὰ σχολεῖα ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων ὅπλων, διὰ τὴν τεχνικὴν καὶ καθ' ὅπλον μόρφωσιν κατωτέρων ἀξιωματικῶν ὡς καὶ ἄλλα σχολεῖα εἰδικωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Ἀναδιωργανώθη ἡ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων καὶ ἐλειτούργησε καὶ πάλιν ἡ ἀπὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων διακόψασα τὴν λειτουργίαν της σχολὴ τῶν ὑπαξιωματικῶν.

Χάρις εἰς τὰς καταβληθείσας ἐκπαιδευτικὰς προσπαθείας κατὰ τὴν εἰρηνικὴν δεκαπενταετίαν καὶ τὰς γενομένας προμηθείας στρατιωτικῶν ἐφοδίων, ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου εὑρέθη διαθέτων ἱκανὰ καὶ μορφωμένα στελέχη καὶ σημαντικὸν πολεμικὸν ὑλικόν, ὥστε νὰ παρατάξῃ κατὰ τὸν πόλεμον 1940-41 ὑπὲρ τὰς 500.000 στρατοῦ. Εἰδικώτεραι πληροφορίαι περὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ δράσεως τῶν Ἑλληνικῶν Ἐνόπλων δυνάμεων κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν περίοδον ἀνωμαλιῶν ἐκτίθενται εἰς τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τῆς Ἱστορίας τοῦ Β' μέρους τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ», σελίδες 261-401.

Ἐπαμ. Κ. Στασινόπουλος

Σύγχρονος στρατός. Κατὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἐπάτησε τὰ Ἑλληνικὰ χώματα ἐκ Μέσης Ἀνατολῆς καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἦτο ὁ «Ἱερὸς Λόχος». Τὸ τμῆμα τοῦτο ἀνήρχετο εἰς 1.000 περίπου ἄνδρας. Τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικά του ἦσαν ἡ ἀρτία ἐκπαίδευσις καὶ τὸ ὑψηλόν του φρόνημα, λόγω τοῦ ὅτι μέγα ποσοστὸν τῆς δυνάμεώς του, περίπου 40%, ἀπηρτίζετο ἐξ Ἀξιωματικῶν Μονίμων καὶ Ἐφέδρων. Διέθετεν ἐπίσης ἐξαιρετικῶς ἰσχυρὸν ὁπλισμὸν καὶ εἶχεν ὑποστῆ πολύπλευρον ἐκπαίδευσιν ἰδίως εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἀγῶνας.

Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ Δεκεμβριανοῦ Κομμουνιστικοῦ κινήματος ἀφίχθη ἐξ Ἰταλίας ἡ 3η Ὀρεινὴ Ταξιαρχία (Ρίμινι), ἡ ὁποία ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἄγγλων ἔλαβε μέρος εἰς τὰς μάχας τῶν Ἀθηνῶν ἐναντίον τοῦ ΕΛΑΣ (Ἑλληνικὸς Λαϊκὸς Ἀπελευθερωτικὸς Στρατός), ἐνῶ ὁ Ἱερὸς Λόχος ἐμάχετο εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐναντίον τῶν Γερμανῶν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ Κομμουνιστικοῦ κινήματος ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ μὲ βάσιν τὰ στελέχη καὶ τοὺς ἄνδρας τῆς 3ης Ὀρεινῆς ταξιαρχίας καὶ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, τῶν μόνων Ἑλληνικῶν ἀξιολόγων τμημάτων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Νέου Στρατοῦ ἀνετέθη εἰς τὸν Ἄγγλον στρατηγὸν Ρώλλιγξ, ἀρχηγὸν τῆς Βρεταννικῆς Ἀποστολῆς, καὶ δι' ὑλικοῦ παραχωρηθέντος ὑπὸ τῶν Ἄγγλων συμμάχων.

Ἀρχικῶς ὠργανώθη ἡ Ἐθνοφυλακή, ἀποτελεσθεῖσα ἀπὸ τὰς Ἀνωτέρας Στρατιωτικὰς Διοικήσεις (ΑΣΔ), τὰς Στρατιωτικὰς Διοικήσεις (ΣΔ), τὰ Τάγματα Ἐθνοφυλακῆς καὶ τοὺς ἀπαραιτήτους σχηματισμοὺς Διοικητικῆς Μερίμνης μὲ σκοπὸν τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν περιοχῶν τῆς χώρας, τὰς ὁποίας ἐγκατέλειπεν ὁ ΕΛΑΣ συμφώνως πρὸς τὴν συμφωνίαν τῆς Βαρκίζης, τὴν ὁποίαν ὑπέγραψεν ἡ τότε κυβέρνησις μετὰ τῶν Κομμουνιστῶν. Παραλλήλως συνεκροτεῖτο καὶ ὁ Στρατὸς ἐκστρατείας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς ΙΙ Μεραρχίας Πεζικοῦ (31η, 32α, 33η Ταξιαρχίαι Πεζικοῦ), ἀργότερον δὲ συνεκροτήθησαν καὶ ἄλλαι Μεραρχίαι Χ, ΙΧ, ΧΙ, VII, VIII, κ.λ.π.

Συγκεκριμένως, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1946, αἱ ΑΣΔ ὁριστικῶς μετωνομάσθησαν εἰς Σώματα Στρατοῦ (Α' Β' Γ') αἱ Σ.Δ. εἰς Μεραρχίας Πεζικοῦ, τὰ δὲ Τάγματα Ἐθνοφυλακῆς εἰς Τάγματα Πεζικοῦ.

Παραλλήλως ἀνεπτύχθησαν Μονάδες Τεθωρακισμένων, Πυροβολικοῦ, Μηχανικοῦ, Διαβιβάσεων, ὡς καὶ διάφοροι σχηματισμοὶ διοικητικῆς μερίμνης διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν μαχίμων Μονάδων τῇ εὐθύνῃ τῆς Ἀγγλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς.

Γενικῶς ὁ Στρατὸς ἀνεπτύχθη ταχύτατα μὲ πλήρη ἐμπόλεμον σύνθεσιν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς νέας Κομμουνιστικῆς ἀνταρσίας. Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1947 ἐσυνεχίσθη ἡ συγκρότησις ἑτέρων Μονάδων, τὸ δὲ σύνολον τοῦ Στρατοῦ ἐνισχύθη μὲ παντοειδὲς ὑλικόν, ἐπιτυγχανομένης οὕτω μεγαλυτέρας ἰσχύος Πυρός.

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1949, ἐπανεφέρθη εἰς τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις ὁ θεσμὸς τοῦ ἀρχιστρατήγου διορισθέντος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, τοῦ Ἀντιστρατήγου Ἀλεξάνδρου Παπάγου, ὁ ὁποῖος προήχθη εἰς Στρατάρχην.

Ὁ θεσμὸς οὗτος ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται τὴν 30ης Μαρτίου 1951, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ στρατάρχης Παπάγος ὑπέβαλε παραίτησιν.

Ἀπὸ τῆς λήξεως τῆς Κομμουνιστικῆς ἀνταρσίας τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1949, ὁ στρατὸς ἤρχισε ταχέως καὶ προοδευτικῶς νὰ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἐν εἰρήνῃ σύνθεσίν του, αἱ Μονάδες νὰ

ἐγκαθίστανται εἰς μόνιμα στρατόπεδα, ὅπου ἠσχολοῦντο μὲ τὴν ἀνασυγκρότησιν, ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ζημιῶν τῆς ὑπαίθρου ὑπὸ τῆς λαίλαπος τοῦ Πολέμου.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1951 αἱ ὀργανωθεῖσαι διαρκοῦντος τοῦ πολέμου βάσει τοῦ Ἀγγλικοῦ προτύπου Ταξιαρχίαι Πεζικοῦ, μετωνομάσθησαν εἰς Συντάγματα Πεζικοῦ, τά ὁποῖα ἔλαβον τὸν τίτλον τὸν ὁποῖον ἔφερον προπολεμικῶς καὶ κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον μὲ τὸν ὁποῖον ἐδοξάσθησαν κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους.

Ἡ ἀνωτάτη πολιτικὴ ἐξουσία τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ἠσκεῖτο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1949, διὰ τῶν ὑπουργείων Στρατιωτικῶν, Ναυτικῶν καὶ Ἀεροπορίας.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1950 συνεστήθη, τὸ πρῶτον, τὸ ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης, περιλαμβάνον καὶ τὰ τρία μέχρι τότε ὑπουργεῖα (Στρατιωτικῶν, Ναυτικῶν, Ἀεροπορίας) μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ὑπουργὸν Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ μὲ Ὑφυπουργὸν κατὰ κλάδον τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

Ὁμοίως τὸ 1950 συνεκροτήθη τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης (ΓΕΕΘΑ), εἰς τὸ ὁποῖον ὑπῆχθησαν τὰ Γενικὰ Ἐπιτελεῖα Στρατοῦ (ΓΕΣ), Ναυτικοῦ (ΓΕΝ) καὶ Ἀεροπορίας (ΓΕΑ). Ἡ ὑπαγωγὴ τῶν ΓΕΣ, ΓΕΝ, ΓΕΑ εἰς τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης, εἶχε συντονιστικὸν μόνον χαρακτῆρα, διατηρουμένης τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν τριῶν ὑποτεταγμένων Ἐπιτελείων.

Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1968, τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης (ΓΕΕΘΑ), μετωνομάσθη εἰς Ἀρχηγεῖον Ἐνόπλων Δυνάμεων, τὰ δὲ Γενικὰ Ἐπιτελεῖα Στρατοῦ, Ναυτικοῦ, Ἀεροπορίας, εἰς Ἀρχηγεῖα Στρατοῦ, Ναυτικοῦ, Ἀεροπορίας. Μὲ τὴν μετονομασίαν ταύτην, ἤλλαξεν καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ὑπαγωγῆς. Ὁ ρόλος τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων, δὲν εἶναι συντονιστικός, ἀλλὰ οὐσιαστικός, διότι πλέον τὸ Ἀρχηγεῖον Ἐνόπλων Δυνάμεων ἐνασκεῖ οὐσιαστικὴν διοίκησιν, ἐπὶ τῶν τριῶν ὑφισταμένων Ἐπιτελείων.

Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1977, ἐπανέρχονται αἱ παλαιαὶ ὀνομασίαι ΓΕΕΘΑ, ΓΕΣ, ΓΕΝ, ΓΕΑ καὶ τὰ Γενικὰ Ἐπιτελεῖα τῶν τριῶν Κλάδων καθίστανται αὐτοτελῆ, ὑπαγόμενα μόνον συντονιστικῶς εἰς τὸ ΓΕΕΘΑ.

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΩΝ ΟΠΛΩΝ - ΜΟΝΑΔΩΝ

Ἡ νεωτέρα Ὀργάνωσις τοῦ Στρατοῦ, εἶναι τελείως διάφορος τῆς προπολεμικῆς. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ὁ Β' παγκόσμιος πόλεμος καὶ αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ ἐν συνεχείᾳ τούτου ἐκπληκτικαὶ τεχνικαὶ ἐξελίξεις. Ἡ εἰκὼν τοῦ Στρατοῦ Ξηρᾶς, συνοψίζεται ὡς κάτωθι:

α. Πεζικόν. Εἶναι συγκεκροτημένον εἰς Μεραρχίας Πεζικοῦ, εἰς Μηχανοκινήτους Μεραρχίας (Μ/Κ.ΜΠ) καὶ Μεραρχίας Εἰδικῶν Δυνάμεων.

Αἱ Μεραρχίαι Πεζικοῦ γενικῶς, περιλαμβάνουν 2-4 Συντάγματα Πεζικοῦ. Ἕκαστον Σύνταγμα Πεζικοῦ, περιλαμβάνει τρία Τάγματα Πεζικοῦ, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ μετακινοῦνται πεζῇ ἢ ἐπὶ ὀχημάτων. Τὰ Τάγματα περιλαμβάνουν 3-4 Λόχους Πεζικοῦ καὶ ὁ Λόχος Πεζικοῦ συγκροτεῖται ἀπὸ 3-4 Διμοιρίας.

Δύο ἢ περισσότεραι Μεραρχίαι συγκροτοῦν τὸ Σῶμα Στρατοῦ καὶ 2-3 Σώματα Στρατοῦ ἀποτελοῦν τὴν Στρατιάν.

Τὸ Πεζικὸν σήμερον διαθέτει ὁπλισμὸν λίαν ἰσχυρὸν καὶ πολυποίκιλλον ὡς ἀπαιτεῖ ὁ σημερινὸς πόλεμος.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς διαθέτει ἐξειδικευμένας Μονάδας Πεζικοῦ δι' εἰδικοὺς ἀγῶνας ὡς εἶναι οἱ Ἀλεξιπτωτισταὶ - Πεζοναῦται - Βατραχάνθρωποι - Καταδρομεῖς, ἐντεταγμένοι εἰς εἰδικὰς συνθέσεις, καὶ ὑπὸ εἰδικὰς διοικήσεις (Μεραρχία εἰδικῶν Δυνάμεων). Αὗται ὀργανώθησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἀρχικῶς ὡς ἀνεξάρτητοι Λόχοι Καταδρομῶν διὰ καταδρομικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς βάθος ἐντὸς τῆς ἐχθρικῆς τοποθεσίας.

β. Τεθωρακισμένα. Προῆλθον ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἱππικοῦ ἀπὸ τοῦ 1946. Σήμερον ὁ ἵππος ἀπεμακρύνθη ὁριστικῶς ἀπὸ τὰ Τεθωρακισμένα.

Τὰ Τεθωρακισμένα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα, εἶναι ὠργανωμένα (ἐκτὸς τῶν ἁρμάτων Πεζικοῦ), εἰς Τεθωρακισμένην Μεραρχίαν ἥτις περιλαμβάνει ἀριθμὸν Τεθωρακισμένων Ταξιαρχιῶν (2-4). Ἑκάστη Ταξιαρχία περιλαμβάνει 3-4 Ἐπιλαρχίας ἁρμάτων.

Τὰ ἅρματα διαθέτουν λίαν ἰσχυρὰ πυροβόλα καὶ πολυβόλα, οἱ δὲ ἄνδρες εἶναι ὡπλισμένοι δι' αὐτομάτων ἀτομικῶν ὅπλων διὰ τῶν λοιπῶν ὅπλων εὐθυτενοῦς καὶ καμπύλης τροχιᾶς καὶ ἀντιαρματικῶν τοιούτων, ὡς τὸ Τάγμα Πεζικοῦ.

γ. Πυροβολικόν. Τὸ Ἑλληνικὸν Πυροβολικὸν περιλαμβάνει:

— Μοίρας Ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ (ΜΟΠ) τῶν 75 χιλ.

—Μοίρας Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ (ΜΠΠ) τῶν 105 χλμ καὶ 25 λιβρῶν

—Μοίρας Μέσου-Βαρέως Πυροβολικοῦ 155 χλμ. αὐτοκινητούμενον (Α/Κ) 155 χλμ.

—Μοίρας Βαρέως Πυροβολικοῦ (ΜΒΠ) 8 ἰντσῶν, 175 χλμ.

—Μοίρας πυραύλων HONEST JOHN 762 χλμ.

—Μοίρας ἑλαφροῦ Ἀντιαεροπορικοῦ Πυροβολικοῦ καὶ Μοίρας Ἀντιαεροπορικῶν πυραύλων Χὼκ.

δ. Μηχανικόν. Τὸ Μηχανικὸν περιλαμβάνει Τάγματα Μηχανικοῦ κατὰ Μεραρχίαν Πεζικοῦ, Σῶμα Στρατοῦ καὶ Στρατιάν. Ἐπίσης ἀποθήκας Μηχανικοῦ καὶ Τεχνικὰς ὑπηρεσίας Μηχανικοῦ, διὰ τὴν κατασκευὴν διαφόρων μεγάλων ἔργων, ὁδῶν, γεφυρῶν, σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ἀποθηκῶν κλπ.

ε. Διαβιβάσεις. Τὸ ὅπλον τῶν Διαβιβάσεων προῆλθεν ἐκ τοῦ προπολεμικοῦ Μηχανικοῦ. Αἱ πρῶται βάσεις τῶν Διαβιβάσεων ἐτέθησαν ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως τοῦ νέου Στρατοῦ τὸ 1945. Αἱ τεχνικαὶ ἐξελίξεις κατέστησαν τὰς Διαβιβάσεις πραγματικὰ νεῦρα τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ ἄνευ τούτων σήμερον εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐνάσκησις τῆς Διοικήσεως καὶ ἐπομένως ἡ διεύθυνσις τῆς μάχης.

Αἱ Διαβιβάσεις εἶναι ὠργανωμέναι εἰς Τάγματα Διαβιβάσεων διὰ τὰς μεγάλας Μονάδας καὶ εἰς Λόχους διὰ τὰς Στρατιωτικὰς Διοικήσεις.

Αἱ Διαβιβάσεις διαθέτουν διὰ τὴν ἀσύρματον ἐπικοινωνίαν, ἀσυρμάτους διαφόρων τύπων χαμηλῆς, μέσης, ὑψηλῆς καὶ λίαν ὑψηλῆς συχνότητος, ραδιοτηλέτυπα κλπ.

στ. Ἀεροπορία Στρατοῦ Ὁ Στρατὸς διαθέτει ἐκ τῆς Ἀεροπορίας ἀεροσκάφη διὰ τὴν μεταφορὰν τμημάτων αὐτοκινήτων, ἁρμάτων, ὑλικῶν, ἐπίσης καὶ ὀργανικὰ ἑλικόπτερα διὰ τὴν ταχεῖαν μεταφορὰν τμημάτων καὶ δι' ἀναγνωρίσεις. Ταῦτα ὀργανοῦνται εἰς Τάγματα καὶ Λόχους καὶ Διμοιρίας Ἀεροπορίας Στρατοῦ.

ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΣΙΣ

Μὲ συνεχῆ ἐξέλιξιν τῶν μέσων καὶ βελτίωσιν τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας αἱ πάσης φύσεως μεταφοραὶ τοῦ Στρατοῦ στηρίζονται εἰς τὰ μηχανοκίνητα μεταφορικὰ μέσα. Μεραρχίαι τινὲς εἶναι ἀπολύτως μηχανοκίνητοι, ἐνῶ ἄλλα, διὰ τὰς μεταφορὰς των εἰς μεγάλας ἀποστάσεις χρησιμοποιοῦν ὀχήματα Λόχων Μεταφορῶν. Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατός, διαθέτει ἐπίσης πλῆθος ἑρπυστριοφόρων τεθωρακισμένων ὀχημάτων, διὰ μεταφορὰν τοῦ προσωπικοῦ κινουμένων ἐπὶ οἱονδήποτε ἐδάφους, ὡς καὶ ὀχήματα κοινῆς χρήσεως, διὰ πάσης φύσεως μεταφοράς, ἐν εἰρήνῃ καὶ κατὰ τὴν μάχην.

ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΑ

Ἡ στράτευσις εἶναι καθολικὴ καὶ ὑποχρεωτικὴ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 18ου ἔτους τῆς ἡλικίας (ἐκτὸς ἐξαιρέσεων) ὑπόκεινται δὲ εἰς ταύτην πάντες οἱ ἄρρενες.

Αἱ γυναῖκες ὑπηρετοῦν ἐθελοντικῶς. Ἡ Στρατολογικὴ Ὑπηρεσία διεξάγεται διὰ τῶν Στρατολογικῶν Διευθύνσεων καὶ τῶν κατὰ νομοὺς στρατολογικῶν γραφείων, ἡ δὲ ἐξέτασις τῶν ἱκανῶν γίνεται διὰ τῶν εἰδικῶν στρατολογικῶν συμβουλίων. Ἡ καθ' ὅπλον ἢ εἰδικότητα κατανομὴ τῶν στρατευσίμων, ἐνεργεῖται ὑπὸ τῆς διευθύνσεως ἐπιλογῆς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ. Ἡ θητεία κατ' ἀρχὴν εἶναι διὰ τοὺς ἄρρενας διετής. Αἱ γυναῖκες ὑπηρετοῦν ἐθελοντικῶς, ἡ δὲ θητεία τούτων εἶναι διαρκείας 14 μηνῶν.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ

Ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1946, συνεστήθη τὸ γυναικεῖον Σῶμα Ἀξ/κῶν Ἀδελφῶν Νοσοκόμων. Εἰς τὸ Σῶμα τοῦτο εἰσέρχεται ἕκαστον ἔτος εἰς ἀριθμὸς (20 περίπου) γυναικῶν τελειοφοίτων γυμνασίου καὶ μέχρι ἡλικίας 22 ἐτῶν, αἵτινες μετὰ τριετῆ εὐδόκιμον φοίτησιν εἰς Εἰδικὴν Σχολήν, ἀποφοιτοῦν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ. Αὗται χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰ νοσοκομεῖα ὡς προϊσταμέναι καὶ δύνανται νὰ σταδιοδρομήσουν ὡς Ἀξιωματικοὶ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ συνταγματάρχου.

Ἀπὸ τοῦ 1979 διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος συνεστήθη γυναικεῖον σῶμα δι' ἐθελοντικῆς κατατάξεως.

Εἰς τὸν στρατὸν ξηρᾶς κατετάγησαν ἀρχικῶς 110. Αὗται μετὰ βασικὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν δύο μηνῶν ἐκπαιδεύονται εἰς διαφόρους εἰδικότητας γραφέως, δακτυλογράφου, διαβιβαστοῦ, ὑγειονομικοῦ καὶ χρησιμοποιοῦνται εἰς ἀντικατάστασιν ἀρρένων ὁπλιτῶν, αὐξανομένου προοδευτικῶς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατατασσομένων ἐπὶ ἐθελοντικῆς βάσεως.

Ἀντιστράτηγος Ἰωάννης Μεταξάκης

Β'. ΝΑΥΤΙΚΟΝ

Α' Ἑλληνικὴ ναυτικὴ τέχνη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Τύποι πλοίων. Σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ὁπλισμοῦ, τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς τακτικῆς. Ἀφ' ὅτου ἤρχισεν ἡ συγκρότησις τῶν πρώτων πολεμικῶν ναυτικῶν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, ἤρχισε καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν πλοίων νὰ καθίσταται συνεχῶς σαφεστέρα. Ἀπὸ τῶν Προϊστορικῶν ἀκόμη χρόνων ὑφίστατο ἡ διαίρεσις τῶν πλοίων εἰς «στρογγυλὰ» καὶ εἰς «μακρά», τῶν μὲν πρώτων χρησιμοποιουμένων κυρίως διὰ μεταφορὰν φορτίου καὶ ἐπιβατῶν, τῶν δὲ δευτέρων διὰ πολεμικοὺς σκοπούς. «Μακρὰ» πλοῖα, τῶν ὁποίων τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ἦτο, καθὼς ἄλλως τε καὶ ἡ ὀνομασία των δεικνύει, τὸ ἐπιμηκέστερον σχῆμα των ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ στρογγυλά, φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τοὺς Προϊστορικοὺς χρόνους καὶ συγκεκριμένως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ Αἰγαιακοῦ πολιτισμοῦ (15 αἰὼν π.Χ.). Τὰ πλοῖα ἐκεῖνα ἦσαν «κοῖλα» (δηλαδὴ ἄνευ συνεχοῦς καταστρώματος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σκάφους) καὶ ἐκινοῦντο μὲ κώπας (κουπιά).

Κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἐπεκράτησεν ὡς συνήθης τύπος μακροῦ πλοίου ὁ τῆς «πεντηκοντόρου». Τὰ πλοῖα τοῦ τύπου τούτου ὠνομάζοντο οὕτω ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν,

διότι έφερον 25 κώπας κατὰ πλευράν, ὑπῆρχον ὅμως καὶ μικρότερα πλοῖα ὀνομαζόμενα «τεσσαροκόντοροι» καὶ «τριακόντοροι». Ἐκ παλαιοτέρων ἀπεικονίσεων ἐπὶ ἀγγείων ἢ πινάκων καὶ ἐκ σποραδικῶν πληροφοριῶν τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραφέων ἔχουν ἐξαχθῆ τὰ κάτωθι συμπεράσματα περὶ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῶν πλοίων τούτων:

Αἱ «πεντηκόντοροι» ἦσαν πλοῖα ἐπιμήκη καὶ μὲ μικρὸν βύθισμα, δυνάμενα νὰ ἀνελκύωνται εὐκόλως εἰς τὸν αἰγιαλόν. Δὲν ἔφερον συνεχὲς κατάστρωμα καθ' ὅλον τὸ μῆκος των, ἀλλὰ μόνον μικρὰ ὑπόστεγα πρὸς πρύμναν καὶ πρὸς πρῶραν. Ἀντὶ πηδαλίου, ποὺ εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα ἐπινόησις, ἔφερον αὗται ἑκατέρωθεν τῆς πρύμνης δύο πλατείας κώπας, ὅταν ἤθελε νὰ στρέψῃ τοῦτο πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ πρὸς τὰ ἀριστερά. Διὰ ταχείας ὅμως στροφὰς εἰς μικρὸν κύκλον ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ «σχάσις» ἢ καὶ ἡ «ἀνάκρουσις» τῶν κωπῶν τῆς πλευρᾶς ἐκείνης, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ στροφή. Αἱ διαστάσεις τῶν πλοίων τούτων ἦσαν μικραί. Τὸ ὁλικὸν μῆκος τὸ καταλαμβανόμενον ὑπὸ 25 κωπῶν ἦτο περὶ τὰ 20 μέτρα, ἐὰν δὲ εἰς αὐτὰ προστεθοῦν 2 ἕως 3 μέτρα πρὸς πρῶραν καὶ ἄλλα 2 ἕως 3 πρὸς πρύμναν, ἔπεται ὅτι τὸ μῆκος τῶν πλοίων τούτων δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὰ 25 μέτρα. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ σκάφους, ἐφ' ὅσον δύναται κανεὶς νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὰς ἀρχαϊκὰς ἀναπαραστάσεις, ποὺ δὲν σέβονται πάντοτε τὰς ἀναλογίας, δὲν σφάλλεται ἂν λεχθῆ ὅτι τοῦτο — πλὴν τοῦ ἐμβόλου — ὀλίγον θὰ διέφερεν ἀπὸ τὰς «τράτας», ποὺ χρησιμοποιοῦν καὶ σήμερον οἱ ἁλιεῖς τῶν Ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων.

Ὁ ὁπλισμὸς τῶν πεντηκοντόρων, ἐκτὸς τοῦ ἐμβόλου ποὺ ἦτο ἀκόμη τότε εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν, συνίστατο εἰς τὰ τόξα καὶ βέλη τῶν ἐπ' αὐτῶν ὁπλιτῶν. Αἱ ναυτικαὶ ἀρεταὶ τῶν παναρχαίων τούτων πλοίων ἦσαν πολὺ περιωρισμέναι καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύναντο ταῦτα νὰ ἐπιχειροῦν μακροὺς διάπλους εἰς ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἐπὶ πλέον ὁ ἐντὸς τοῦ πλοίου χῶρος δὲν ἐπέτρεπεν οὔτε τὴν ἐναποθήκευσιν πολλῶν τροφίμων, οὔτε τὸ μαγείρευμα τῶν φαγητῶν καὶ διὰ τοῦτο κατὰ κανόνα τὰ πλοῖα ταῦτα — ὕστερα ἀπὸ μερικῶν ὡρῶν πλοῦν — κατέπλεον εἰς ἕνα ὅρμον ὅπου καὶ ἀνελκύοντο εἰς τὸν αἰγιαλὸν πρὸς παρασκευὴν τοῦ συσσιτίου καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν ἀνδρῶν. Ὁ βασικὸς οὗτος περιορισμὸς τῶν πολεμικῶν πλοίων, τῶν ὁποίων τὸ πλήρωμα ἦτο πολυαριθμότερον, παρέμεινε καὶ ὅταν ἀκόμα αἱ τριήρεις ἀντικατέστησαν τὰς πεντηκοντόρους.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοὺς ἀποκλείοντας μακρᾶς διαρκείας πλοῦς εἰς ἀνοικτὴν θάλασσαν, προσετίθετο καὶ ὁ ἐξ ἴσου σοβαρὸς τῶν περιωρισμένων ἀστρονομικῶν καὶ γεωγραφικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ νηπιώδης ἀκόμη τότε κατάστασις τῆς ἀστρονομικῆς ναυτιλίας περιώριζε κατ' ἀνάγκην τὰ ταξίδια τῶν πλοίων εἰς τὰ τῆς μικρᾶς ἀκτοπλοΐας. Εὐτυχῶς ὅμως τὸ Αἰγαῖον μὲ τὰς πολλὰς νήσους του καὶ τὰς ἀρίστας ὀπτικὰς συνθήκας ἦτο λίαν εὐνοϊκὸν διὰ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πλοῦ, καὶ ὡς ἐκ τούτου εὐθὺς ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων διηυλακοῦτο τοῦτο καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἀπὸ τὰ ἀτελῆ καὶ πρωτόγονα ναυπηγήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Μόλις ὅμως αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἤρχισαν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον, ἡ αὔξησις τῶν ἀναγκῶν τῆς μεταφορᾶς καὶ ὁ φυσικὸς μεταξὺ των ἀνταγωνισμὸς ἐπέβαλον τὴν βελτίωσιν τοῦ ὑλικοῦ, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν μέσων τῆς ναυσιπλοΐας. Παρέστη οὕτω, μεταξὺ τῶν πρώτων, ἀνάγκη αὐξήσεως τοῦ ἐκτοπίσματος τῶν πλοίων καὶ διὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ ταχύτης των ἦτο ἀνάγκη νὰ αὐξηθῇ ἀντιστοίχως καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κωπῶν καὶ τῶν ἐρετῶν, προκειμένου περὶ πολεμικῶν πλοίων, τῶν ὁποίων ἡ κώπη ἀπετέλει τὸ κύριον μέσον προώσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προέκυψεν ὁ τύπος τῆς «τριήρους», πλοίου δηλαδὴ μὲ ὑπερκειμένας ἀλλήλων τρεῖς σειρὰς κωπῶν.

Ἐπὶ τοῦ τύπου καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς τριήρους ἔλαβον χώραν μακραὶ συζητήσεις μεταξὺ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ναυτικὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν. Ἡ θεωρία περὶ τῶν τριῶν ὑπερκειμένων σειρῶν κωπῶν κατεπολεμήθη ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἀπίθανος, μεταξὺ δ' ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸν διάσημον ναυτικὸν ἱστορικὸν Γάλλον ναύαρχον Ζουριὲν ντὲ λὰ Γκραβιέρ. Ὁ τος, μολονότι ἀναγνωρίζει ὅτι τὰ κείμενα τῶν περισσοτέρων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνος (Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, Στράβωνος, Παυσανίου, Πλουτάρχου, Βιργιλίου, Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἄλλων) καὶ αἱ ἀναπαραστάσεις ἀγγείων κλπ. μαρτυροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῶν ὑπερκειμένων σειρῶν κωπῶν, ἐν τούτοις ἀκολουθῶν, καθὼς γράφει, τὸ «ἔνστικτον τοῦ ναυτικοῦ» δὲν δύναται νὰ τὴν ἀποδεχθῇ. Ὑποστηρίζει λοιπὸν ὅτι ἡ ὀνομασία « τριήρης» ἀνάγεται, ὄχι εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν σειρῶν κοπῶν, ἀλλὰ πιθανώτατα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν χειριζομένων ἑκάστην κώπην ἐρετῶν. Τὴν αὐτὴν ἄποψιν παραδέχεται καὶ ὁ πλοίαρχος τῶν γαλερῶν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Μπαρρὰς ντὲ λὰ Πὲν (1715). Ὁ Ἕλλην ναυτικὸς ἱστορικὸς Κ. Ράδος, κατόπιν μακρᾶς μελέτης τῶν πηγῶν, ἐδέχθη τὴν ἄποψιν τοῦ περιφήμου Γάλλου ναυτικοῦ ἀρχαιολόγου Ζάλ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὀνομασία ἀναφέρεται εἰς ὑπερκειμένας σειρὰς κωπῶν. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων τεκμηρίων ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης συγκαταλέγεται καὶ τὸ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἀνευρεθὲν ἀνάγλυφον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον φαίνεται καθαρὰ ὅτι αἱ σειραὶ τῶν ἐρετῶν ἦσαν ὑπερκείμεναι, οἱ ἐρέται ὅμως δὲν ἐπάτουν εἰς τρία ὑπερκείμενα καταστρώματα, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἀπήτει σημαντικῶς μέγα ὕψος ἐξάλων (βλ. λ.), ἀλλὰ ἑκάθηντο ἐπὶ «σελμάτων» (μπάγκων) διατεταγμένων κλιμακηδόν. Ταῦτα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάταξιν τῶν κωπῶν. Ὡς πρὸς τὸ σκάφος, τοῦτο ἦτο σημαντικῶς μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ τῆς πεντηκοντόρου· τὸ ἐκτόπισμά του, κατὰ τὸν "Αγγλον ναύαρχον σὲρ Ρέτζιναλδ Κόστανς ἦτο περὶ τοὺς 200 τόννους, μὲ μῆκος 40 περίπου μέτρων. Ἀντιθέτως, ὁ Κ. Ράδος στηριζόμενος εἰς μελέτας τοῦ περιφήμου Γάλλου ναυπηγοῦ Αἰμιλίου Μπερτέν, ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ ἐκτόπισμα τῆς τριήρους δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὑπερβαίνῃ σημαντικῶς τοὺς 70 τόννους. Ἐὰν ὅμως λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰς πιθανωτέρας διαστάσεις τῶν τριήρεων, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἀπὸ τὴν συγκριτικὴν μελέτην ὅλων τῶν πηγῶν καὶ εἶναι: μῆκος 35-40 μ., πλάτος 5-5,50 μέτρα, ὕψος ἐξάλων 1,60 μ. καὶ βύθισμα 1 μέτρον, τότε μὲ τὸν μικρότερον δυνατὸν «συντελεστὴν γάστρας» 0,6 προκύπτει ἐκτόπισμα μεταξὺ 100 καὶ 130 τόννων.

Τὸ κύριον ὅπλον τῆς τριήρους ἦτο τὸ ἔμβολον, σημαντικαὶ δὲ πρόοδοι ἔγιναν προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων τύπων τριήρεων εἰς τὸν τρόπον τῆς στερεώσεως τοῦ ἐμβόλου ἐπὶ τοῦ σκάφους, ὥστε νὰ μὴ διατρέχῃ τοῦτο τὸν κίνδυνον νὰ ἀποσπασθῇ κατὰ τοὺς ἐμβολισμούς. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἐμβόλου, ἡ τριήρης ἔφερεν ὁπλισμὸν «ἐκηβόλων» ὅπλων τῆς ἐποχῆς, κυρίως τόξων καὶ σφενδονῶν τῶν ἐπὶ τοῦ προστέγου της ἱσταμένων ὁπλιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκαλοῦντο «ἐπιβάται». Διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἐρετῶν ἀπὸ τῶν βλημάτων τῶν ὅπλων τούτων ἐστερεοῦντο πολλάκις ὑπεράνω αὐτῶν ἀσπίδες, βραδύτερον ὅμως ἐκ τῆς ἐξελίξεως προέκυψεν ὁ τύπος τριήρεων μετὰ συνεχοῦς καταστρώματος καθ' ὅλον τὸ μῆκος των, ποὺ ὠνομάσθησαν διὰ τοῦτο «κατάφρακτοι».

Ὡς βοηθητικὸν κινητήριον μέσον ἐχρησιμοποίουν αἱ τριήρεις καὶ ἱστία, ποὺ ἦσαν δύο εἰδῶν: τὰ «μεγάλα», ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὴν ναυσιπλοΐαν καὶ τὰ «μικρά», ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο ἐνίοτε ἐπιβοηθητικῶς τῶν κωπῶν καὶ κατὰ τὰς ναυμαχίας. Τὰ ἱστία ταῦτα ἦσαν κατὰ κανόνα σχήματος τετραγωνικοῦ ἢ τραπεζοειδοῦς, ἀνὰ ἕνα εἰς ἕκαστον ἱστόν. Συνεπῶς ἡ ἱστιοφορία ἦτο κατάλληλος μόνον διὰ πλοῦν μὲ τὸν ἄνεμον ἐκ πρύμνης ἢ ἐκ τοῦ ἰσχίου. Ὁ κατὰ τὴν ἐγγυτάτην («στὰ ὄρτσα») πλοῦς δὲν φαίνεται νὰ ἦτο τότε δυνατός, ἐχρειάσθη δὲ 20 αἰώνων ἐξέλιξις, διὰ νὰ φθάσῃ ἡ ἱστιοφορία τῶν πλοίων εἰς κατανομὴν καὶ διάταξιν, ποὺ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν χρησιμοποίησίν της καὶ ὑπὸ ὀξεῖαν πρὸς τὸν ἄνεμον γωνίαν. Ὁ λόγος οὗτος ἄλλως τε συνετέλεσεν, ὥστε ἡ βασιλεία τῆς κώπης ὡς πρωτεύοντος προωστηρίου μέσου τῶν πολεμικῶν πλοίων νὰ διατηρηθῇ μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς τριήρους δὲν ὑπάρχουν ἀκριβῆ δεδομένα, ἐκ διαφόρων ὅμως πληροφοριῶν τοῦ Ἡροδότου προκύπτει ὡς μέση ταχύτης αὐτῶν 5-6 κόμβων καθ' ὥραν διὰ σχετικῶς μακρὸν πλοῦν. Συνεπῶς ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ δεχθῇ ὅτι εἰς σύντομα διαστήματα ἢ εἰς ἐλιγμοὺς κατὰ τὴν μάχην ἡ ταχύτης τῆς τριήρους θὰ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ τοὺς 8-9 κόμβους.

Σημειώσεις ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὀργανώσεως τοῦ ναυτικοῦ τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, κυρίως δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο ἡ συγκρότησις τῶν πληρωμάτων ἐξ ἐλευθέρων πολιτῶν κατατασσομένων ἐπὶ μισθῷ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς τὰ ναυτικὰ τῶν ἀσιατικῶν πόλεων, τῶν ὁποίων τὰ «ἐρετικὰ» συνεκροτοῦντο ἐκ δούλων. Ἐὰν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ συγκρότησις τοῦ ἐρετικοῦ τῶν γαλερῶν ἐστηρίζετο ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς δούλους μέχρι καὶ τοῦ 16ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ὅτι βιαία στρατολογία ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ἀπὸ τὸ Ἀγγλικὸν καὶ ἀπὸ τὸ Γαλλικὸν ναυτικὸν καὶ ἕνα ἀκόμη αἰῶνα βραδύτερον, συνάγει συμπεράσματα περὶ τῆς πραγματικῆς ἀνωτερότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὑπηρεσία καὶ ὀργάνωσις τῆς τριήρους ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ κυβερνήτου της, τοῦ ὀνομαζομένου «τριηράρχου» ποὺ ἦτο καὶ ὁ καταβάλλων τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐξόδων συντηρήσεως τοῦ σκάφους. Ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ τριηράρχου διετέλει ὁ κυβερνήτης, ὁ ὁποῖος προΐστατο τοῦ καθαρῶς ναυτικοῦ πληρώματος καὶ διηύθυνε τοὺς χειρισμούς, ἔχων ὡς βοηθὸν τὸν «πρωράτην» ἢ «πρωρέα». Οἱ ἐρέται διηυθύνοντο ἀπὸ εἰδικὸν βαθμοφόρον, τὸν καλούμενον «κελευστήν», ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν πλοῦν ἔδιδε τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας. Τὸ σύνολον τοῦ πληρώματος μιᾶς τριήρους ἀνήρχετο εἰς 200-230 ἄνδρας, ἐξ ὧν 150-170 ἦσαν οἱ ἐρέται, 18 δὲ μέχρι 30 κατὰ μέγιστον ὅρον οἱ «ἐπιβάται», ἤτοι οἱ ἔνοπλοι πολεμισταί. Οἱ ὑπόλοιποι ἀπετέλουν τὸ καθαρῶς ναυτικὸν πλήρωμα τῆς τριήρους καὶ ἠσχολοῦντο εἰς τὴν πηδαλιουχίαν καὶ τὸν χειρισμόν.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ναυσιπλοΐας ἤρχισαν νὰ σημειοῦνται ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἀξιόλογοι πρόοδοι. Οἱ "Ελληνες χρησιμοποιοῦντες τὰς ἀστρονομικὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς καὶ συστηματοποιοῦντες αὐτάς, ἐτελειοποίησαν καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἀστρονομικῆς ναυτιλίας, ὅσον φυσικὰ τοῦτο ἦτο δυνατὸν μὲ τὰ πρωτόγονα τεχνικὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπίσης ἐχρησιμοποίουν χάρτας διὰ τὴν ναυσιπλοΐαν, καθὼς τοῦτο προκύπτει ἀπὸ διάφορα χωρία τοῦ Ἡροδότου, κατὰ δὲ τὸν Μοριζό, ὁ περίφημος ἀστρονόμος Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος, ἤδη ἀπὸ τοῦ 580 π.Χ. εἶχε συντάξει τοὺς πρώτους γεωγραφικοὺς πίνακας, τοὺς ὁποίους

ἀναφέρει καὶ ὁ Στράβων. Ἐπιβοηθητικῶς τῶν χαρτῶν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ γενικεύεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Μηδικῶν πολέμων καὶ ἡ ἐπισήμανσις τῶν ὑφάλων πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τούτων κινδύνων εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν. Παρὰ πάσας ὅμως τὰς προόδους ταύτας κυρία μέθοδος ναυσιπλοΐας ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἡ ἀκτοπλοΐα, εἰδικῶς δὲ προκειμένου περὶ πολεμικῶν πλοίων ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος ἐπέβαλλεν, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους, τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνελκύωνται ταῦτα εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ συσσιτίαν τῶν ἀνδρῶν.

Συνεπῶς ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως οἱ στόλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ σοβαρὰ μειονεκτήματα τῶν περιωρισμένων ναυτικῶν ἀρετῶν τῶν πλοίων καὶ τῆς μικρᾶς ἀκτῖνος ἐνεργείας των, ποὺ ἐπέβαλλε τὴν ἀνάγκην συχνῶν προσεγγίσεων καὶ ἀνελκύσεων αὐτῶν εἰς τὴν ξηράν. Ἄμεσος συνέπεια τούτου ἦτο ἡ ἐξάρτησις τῶν στόλων ἀπὸ τὰς βάσεις ξηρᾶς καὶ ἡ στενὴ ἀλληλεπίδρασις τῶν κατὰ ξηρὰν πρὸς τὰς κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀπὸ τακτικῆς ἀπόψεως, τὰ πλοῖα τοῦ κωπήρους ναυτικοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἱστιοφόρα, παρουσίαζον τὸ σημαντικὸν πλεονέκτημα τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν κινήσεών των ἀπὸ τὸν ἄνεμον. Κατὰ κανόνα, ὁ γενικῶς παραδεδεγμένος μέχρι καὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων τακτικὸς σχηματισμὸς μάχης ἦτο ἡ «γραμμὴ μετώπου» μὲ τὰς πρώρας τῶν πλοίων στραμμένας πρὸς τὸν ἐχθρόν. Ἐνίοτε ἡ γραμμὴ αὕτη, ἀντὶ νὰ εἶναι εὐθεῖα, ἦτο «μηνοειδὴς» (δρεπανοειδής). Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου συνήθως ἐλάμβανε θέσιν περὶ τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως, ἐλαμβάνετο δὲ κατὰ κανόνα φροντίς, ὥστε τὸ ἕνα τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ἄκρα, τὰ λεγόμενα «κέρατα», νὰ στηρίζεται εἰς τὴν ἀκτήν, ὅπου εὑρίσκετο ἀπόσπασμα φιλίου στρατοῦ καὶ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν «ὑπερκεράσεως» (κυκλώσεως).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431-404 π.Χ.) τὸ Ἀθηναϊκὸν κυρίως ναυτικὸν ἀνέπτυξε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἐπανειλημμένως καινοφανεῖς τακτικοὺς σχηματισμούς, διὰ τῶν ὁποίων ὄχι σπανίως ἐπέτυχε «τακτικὸν αἰφνιδιασμὸν» τοῦ ἐχθροῦ. Ὡς βασικὸς ὅμως σχηματισμὸς μάχης παρέμενε πάντοτε ἡ γραμμὴ μετώπου ἢ ἡ μηνοειδὴς ὅπως ὡς βασικὸς ἐπιθετικὸς ἐλιγμὸς ἦτο ὁ καλούμενος «διέκπλους» καὶ «ἀναστροφή». Συνίστατο δὲ οὗτος εἰς τὴν ἀθρόαν διείσδυσιν τῶν πλοίων διὰ μέσου τῶν διακένων τῆς ἀντιπάλου γραμμῆς (διέκπλους), μεθ' ὃ ἐπηκολούθει ἀθρόα ἐπίσης στροφὴ δι' ἀνακρούσεως τῶν κωπῶν μιᾶς πλευρᾶς (ἀναστροφή). Ἐπιτυχὴς ἐκτέλεσις τοῦ λεπτοῦ τούτου ἐλιγμοῦ ἔφερε ταχέως τὰς ἐπιτιθεμένας τριήρεις μὲ τὰ ἔμβολά των πρὸς τὰ ἰσχία τῶν πλοίων τοῦ ἀντιπάλου, δηλαδὴ εἰς θέσιν ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὴν δι' ἐμβολισμόν, δεδομένου ὅτι ὅλη ἡ ἐπιθετικὴ δύναμις τῆς τριήρους — ὅπως μετὰ πολλοὺς αἰῶνας καὶ τῆς γαλέρας — ἦτο συγκεντρωμένη πρὸς πρῶραν, ἡ δὲ πρύμνη ἦτο καὶ ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς ἀσθενεστέρα καὶ ἀπροστάτευτος. Γενικῶς ἡ ἀνάπτυξις τῆς τακτικῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ἀξιοσημείωτος, μαζὶ δὲ μὲ αὐτὴν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν μέσων καὶ μεθόδων τῆς μεταξὺ τῶν πλοίων τοῦ στόλου συνεννοήσεως δι' «ὁρατῶν» σημάτων (λευκῶν ὑφασμάτων διὰ μικρὰς ἀποστάσεις, καπνοῦ διὰ μεγαλυτέρας καθὼς καὶ ἀναλαμπῶν δι' ἀνακλάσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ἐπὶ ἀσπίδος ἐπὶ ἱστοῦ ἢ ἐπὶ ξίφους καταλλήλως χειριζομένου). Σημαντικὴ ἐπίσης ἐξέλιξις παρετηρήθη εἰς τὰς διατάξεις καὶ τὰς μεθόδους ἀναγνωρίσεως καὶ ἐρεύνης κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἰδιαίτερον ὅμως καὶ λίαν ἀξιόλογον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κυρίως ναυτικοῦ ὑπῆρξε, καθὼς προανεφέρθη, ἡ μὴ προσκόλλησίς του εἰς ἀκάμπτους «γεωμετρικοὺς» τακτικοὺς σχηματισμούς, ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία ἐκλογῆς τῆς ἑκάστοτε προσαρμοζομένης πρὸς τὰς περιστάσεις τακτικῆς.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἀρχίσει νὰ σημειοῦται τάσις αὐξήσεως τοῦ μεγέθους καὶ τῆς δυνάμεως τῶν πλοίων διὰ ναυπηγήσεως τύπων σημαντικῶς μεγαλυτέρων τῆς τριήρους. «Τετρήρεις» καὶ «πεντήρεις», δηλαδὴ πλοῖα μὲ τέσσαρας καὶ πέντες ἐπαλλήλους σειρὰς κωπῶν, ἀπετέλουν τὰ «βαρέα» σκάφη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ μεγαλύτερος ὅμως ἀριθμὸς πλοίων, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκροτεῖτο ἕνας πολεμικὸς στόλος, ἀπετελεῖτο ἀπὸ τριήρεις. Αἱ τετρήρεις καὶ αἱ πεντήρεις, τὰς ὁποίας δὲν ἐβράδυναν νὰ διαδεχθοῦν καὶ αἱ «ἑξήρεις», ἦσαν πλοῖα βαρύτατα καὶ μᾶλλον δυσκόλως ἐλισσόμενα ἀπὸ τὰς τριήρεις, ὁ δὲ ὁπλισμός των — ἐπὶ πλέον τοῦ ἐμβόλου — συνίστατο ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ τόξα καὶ βέλη τῶν «ἐπιβατῶν», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς βλητικὰς μηχανὰς τύπου καταπέλτου, ποὺ εἶχον ἀρχίσει τότε νὰ ἀναπτύσσωνται καὶ αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ βάλλουν βλήματα βαρύτερα εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ εἰς ναυμαχίας πρὸς διάρρηξιν τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως, περισσότερον ὅμως εἰς ἀπὸ θαλάσσης ἐπιθέσεις κατὰ ὠχυρωμένων πόλεων, ὅπως κατὰ τὴν παρὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πολιορκίαν καὶ ἐκπόρθησιν τῆς Τύρου. Κατὰ τὴν περίφημον ἐκείνην πολιορκίαν ἐχρησιμοποιήθησαν συστηματικώτερον καὶ πρωτόγονα πυρπολικά, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἐμφάνισις χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς δυναστείας τῶν Λαγιδῶν (Πτολεμαίων) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐναυπηγήθησαν καὶ ὀλίγα τερατώδη εἰς μέγεθος σκάφη, ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων ἔφερε 40 ἐπαλλήλους σειρὰς κωπῶν κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων τότε συγγραφέων.

Β'. Τύποι πλοίων. Ὁπλισμός, ὀργάνωσις στρατηγικὴ καὶ τακτικὴ κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Δυστυχῶς αἱ ἱστορικαὶ πηγαί, αἱ τόσον πλούσιαι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, εἶναι λίαν ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ζωὴν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ χρονικογράφοι, ποὺ ἀντικατέστησαν τοὺς ἀρχαίους ἱστορικούς, παρέχουν κατὰ κανόνα προκειμένου περὶ τοῦ ναυτικοῦ πληροφορίας σποραδικάς, ἀλλοῦ ἐξωγκωμένας καὶ ἀλλοῦ ἐλλιπεῖς, ἀπὸ τὰς ὁποίας δυσκόλως ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα, ἐξ ἴσου μὲ ἀσφαλῆ, τὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν τύπων τῶν πλοίων, τοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τῆς ἐν γένει ὀργανώσεως τοῦ ναυτικοῦ τῆς αὐτοκρατορίας.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς τύπους τῶν πλοίων ἡ ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων σημειωθεῖσα ἐξέλιξις ἐσυνεχίσθη μὲ ἀποτέλεσμα τῶν διαφοροποίησιν μεταξὺ βαρέων καὶ ἐλαφρῶν πολεμικῶν σκαφῶν. Τὰ βαρέα πλοῖα μάχης, ἀποτελοῦντα τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν τῶν τετρήρων καὶ τῶν πεντήρων, ἦσαν πλέον πολὺ βαρύτερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον δυσχείριστα, καὶ ἀπὸ τὰς Ἀθηναϊκὰς τριήρεις τοῦ Ε' καὶ Δ' π.Χ. αἰῶνος. Τὸ κύριον προωστήριον μέσον κατὰ τὰς ναυμαχίας ἐξηκολούθει νὰ εἶναι πάντοτε ἡ κώπη, αἱ ἐπάλληλοι ὅμως σειραὶ κωπῶν τῶν τριήρεων ἐγκατελείφθησαν καὶ ἡ ἀπαιτουμένη μεγαλυτέρα διὰ τὴν κίνησιν τῶν σκαφῶν τούτων μυϊκὴ δύναμις τῶν ἐρετῶν — τὸ ἀντίστοιχον τῆς ἱπποδυνάμεως τῶν σημερινῶν μηχανοκινήτων πλοίων — ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ μήκους τῆς κώπης καὶ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ ἐρετῶν εἰς ἑκάστην κώπην, ὅπως βραδύτερον εἰς τὰς Ἐνετικὰς καὶ Γενουησιακὰς γαλέρας. Παραλλήλως ὅμως ἐσημειώθη καὶ ἀρκετὴ πρόοδος εἰς τὴν κατανομὴν τῆς ἱστιοφορίας, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὡς βοηθητικὸν κινητήριον μέσον. Ἡ προάσπισις τῶν σκαφῶν διὰ πλακῶν χαλκοῦ, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζεται κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐσυνεχίσθη, ὅπως ἦτο φυσικόν. Οὕτω διὰ συνεχοῦς καὶ σταθερᾶς ἐξελίξεως προέκυψεν ὁ τύπος τοῦ Βυζαντινοῦ «δρόμωνος» ποὺ ἀπετέλεσε τὸ κατ' ἐξοχὴν «πλοῖον μάχης» τῶν στόλων τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον ἐν ὑπηρεσίᾳ καὶ πολυπληθέστερα πλοῖα μικροτέρων διαστάσεων διὰ βοηθητικὰς ὑπηρεσίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ καλούμενα «χελάνδια».

Ὡς πρὸς δὲ τὸν ὁπλισμόν, κατὰ μὲν τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ζωῆς τῆς αὐτοκρατορίας, οὗτος ἦτο ὁ συνήθης εἰς τὰ πλοῖα τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τοῦ Ζ' μ.Χ. ὅμως αἰῶνος παρουσιάζει μίαν ἐπαναστατικὴν καινοτομίαν διὰ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ «ὑγροῦ» (ἢ Ἑλληνικοῦ) πυρός. Ἡ ἐφεύρεσις αὕτη τοῦ μοναχοῦ Καλλινίκου, ποὺ ἐπὶ αἰῶνας ἀπετέλεσε, τηρηθεῖσα ἐπιμελῶς μυστική, τὸν ἀποφασιστικὸν παράγοντα ὑπεροχῆς τῶν Βυζαντινῶν στόλων ἔναντι τῶν ἀντιπάλων των, ἦτο κατ' οὐσίαν ὁ πρόδρομος τῆς ἐφευρέσεως τῆς μελαίνης (μαύρης) πυρίτιδος. Τὸ ὑγρὸν πῦρ, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατεστέραν ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν τῶν περὶ αὐτοῦ στοιχείων, ποὺ δίδονται εἰς τὰ χρονικὰ καὶ εἰς ἄλλα βιβλία τῆς ἐποχῆς, συνίστατο ἀπὸ τὰ αὐτὰ περίπου συστατικά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ ἡ μέλαινα πυρῖτις, καιόμενον δὲ παρῆγε «βροντὴν καὶ καπνόν». Ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν συστατικῶν τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἀντὶ τοῦ χρησιμοποιουμένου σήμερον εἰς τὰς μελαίνας πυρίτιδας ἄνθρακος ἦτο ἡ νάφθα (ἔλαιον ἀσφάλτου), τὸ χημικὸν τοῦτο μῖγμα ἐκσφενδονιζόμενον ἐν ὑγρᾷ καταστάσει διὰ σιφώνων ἀνεφλέγετο καὶ ἐξηκολούθει φλεγόμενον καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης λόγῳ τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐξαπλουμένου λεπτοῦ στρώματος νάφθας, ἐκ τῆς ἰδιότητός του δὲ ταύτης πιθανώτατα προέρχεται καὶ ἡ ὀνομασία του. Οἱ χειρισταὶ τῶν σιφώνων τοῦ ὑγροῦ πυρός, οἱ καλούμενοι «σιφωνάριοι», ἦσαν λοιπὸν οἱ πυροβοληταί, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ ἱκανότητος των δὲ ἐνέκειτο εἰς τὸ νὰ ἐκσφενδονίζουν τὸ πυροφλεγὲς ὑγρόν των πρὸς τὰ προσεγγίζοντα ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, ξύλινα ὄντα, εὐκόλως ἀνεφλέγοντο, ἐνῶ ἡ προαναφερθεῖσα ἰδιότης τοῦ ὑγροῦ τούτου νὰ ἐπικάθηται καὶ νὰ ἐξακολουθῇ φλεγόμενον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἀπετέλει ἕνα ἀκόμη πρόσθετον δι' αὐτὰ κίνδυνον. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, ἐκτὸς τῆς τοιαύτης του χρησιμοποιήσεως — ποὺ ἦτο καὶ ἡ ἐπικρατεστέρα — τὸ ὑγρὸν πῦρ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς «προωστικὴ οὐσία», ὅπως δηλαδὴ ἡ πυρῖτις, διὰ τὴν ἐκσφενδόνισιν συμπεπιεσμένων στυπείων καὶ ἄλλων εὐφλέκτων οὐσιῶν ἐναντίον τῶν καταστρωμάτων τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ὅπου ἐνήργουν ὡς ἐμπρηστικὰ βλήματα. Ἐπίσης πήλινα δοχεῖα πλήρη ὑγροῦ πυρὸς κρεμάμενα ἐπὶ τῶν κεραιῶν τῶν Βυζαντινῶν δρομώνων ἀφίεντο νὰ καταπέσουν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἐχθρικοῦ πλοίου, ὅταν τοῦτο εἶχε πλευρίσει, ὅπου θραυόμενα μετέδιδον ἐπ' αὐτοῦ τὸ πῦρ. Ἦτοι ἡ πολεμικὴ χρησιμοποίησις τῆς θαυμαστῆς ταύτης ἐφευρέσεως ἦτο πολλαπλῆ, ἐξ ἴσου δὲ ἀξιοθαύμαστον μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐφεύρεσιν ἦτο τὸ γεγονὸς ὅτι κατωρθώθη νὰ παραμείνῃ αὕτη μυστικὴ ἐπὶ τόσους αἰῶνας, πρᾶγμα ποὺ χαρακτηρίζει τὴν λαμπρὰν λειτουργίαν τῆς Βυζαντινῆς κρατικῆς μηχανῆς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τακτικῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς αἰῶνας, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιθετικὴ δύναμις τοῦ δρόμωνος, ὅπως πρὸ αὐτοῦ τῆς τριήρους καὶ μετ'

αὐτὸν τῆς γαλέρας, ἦτο συγκεντρωμένη πρὸς πρῶραν, ὁ βασικὸς σχηματισμὸς μάχης ἦτο ἡ γραμμὴ μετώπου ἢ ἡ μηνοειδής. Οἱ σχηματισμοὶ ὅμως τῆς προσπελάσεως ἢ τοῦ «ἐπίπλου» (ὅπως ἐλέγετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα) ἦσαν πολυπλοκώτεροι, νέοι δὲ ἐλιγμοὶ μάχης ἀνεπτύσσοντο συνεχῶς διὰ τὴν καλυτέραν ἐκμετάλλευσιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ὁπλισμοῦ, τὴν ὁποίαν χάρις εἰς τὸ ὑγρὸν πῦρ διέθετον τὰ Βυζαντινὰ πολεμικὰ πλοῖα. Οἱ ἑκάστοτε ἐν χρήσει σχηματισμοὶ καὶ ἐλιγμοὶ μάχης περιγράφονται εἰς διάφορα περισωθέντα βιβλία κανονισμῶν, εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ὁποίων δὲν ἀπηξίουν νὰ ἀπασχολοῦνται καὶ βασιλεῖς ἀκόμη, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ὁ Λέων ὁ Σοφός. Τὰ μέσα συνεννοήσεως ὑπέστησαν καὶ αὐτά, φυσικῶ τῶ λόγω, ἀντίστοιχον ἐξέλιξιν. "Ενας ἀρκετὰ πλήρης διὰ τὴν ἐποχήν του κῶδιξ καθώριζε λεπτομερῶς τὰ τῆς σημάνσεως, τὴν ἡμέρα μὲν διὰ «σημείων» διαφόρων χρωμάτων ἐπαιρομένων εἰς διαφόρους θέσεις τῆς ἐξαρτίας τῶν πλοίων, τὴν νύκτα δὲ διὰ φανῶν.

Τέλος, ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν διοίκησιν, πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι, καθὼς προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν σύντομον ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τῶν γεγονότων, τὸ Βυζαντινὸν ναυτικὸν ἀπετέλει μόνιμον ὀργανισμόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ποὺ ἐννοοῦμεν τὰ ναυτικὰ σήμερον. Ἡ στρατολογία τῶν στελεχῶν καὶ τῶν πληρωμάτων καθωρίζετο λεπτομερῶς διὰ διατάξεων καὶ νόμων, ἐνηργεῖτο δέ, τοῦ μὲν «βασιλικοῦ πλωΐμου» παρὰ τῶν ὀργάνων τῆς κεντρικῆς διοικήσεως, τῶν δὲ «θεματικῶν» παρὰ τῶν κατὰ θέματα τοπαρχῶν. Ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ ὠνομάζετο «μέγας δρουγγάριος τοῦ πλωΐμου» καὶ ἦτο ἕνας ἐκ τῶν ἀνωτάτων βαθμούχων τῆς αὐτοκρατορίας, ἔχων ἐξουσίαν ἐκτεινομένην καὶ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῶν νήσων, ὅπως ἦτο μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἐξουσία τοῦ κληρονομήσαντος τὴν ἐν τῇ κρατικῇ ἱεραρχίᾳ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας θέσιν τοῦ Καπουδὰν-πασᾶ. Τὰ μάχιμα στελέχη τοῦ ναυτικοῦ ἐλαμβάνοντο κατὰ κανόνα ἀπὸ τὴν ἄρχουσαν κοινωνικὴν τάξιν, ἐνῶ οἱ ἐκτελοῦντες τὸ καθ' ἑαυτὸ ναυτικὸν μέρος τοῦ χειρισμοῦ τῶν πλοίων ἦσαν κατὰ κανόνα "Ελληνες ναυτικοὶ τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων. Τὸ ἐρετικὸν ἦτο ἑτερόκλιτον μῖγμα καταδίκων (τῶν καλουμένων «κατεργαρέων» ἐκ τοῦ «κατέργου»), αἰχμαλώτων πολέμου, δούλων, καθὼς καὶ βιαίως στρατολογουμένων ἀνδρῶν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν κενῶν.

Γ'. — Τὸ Ναυτικὸν κατὰ τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα (1821-1829). Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τῆς ὁποίας ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως καθιερώθη νὰ θεωρῆται καὶ νὰ ἑορτάζεται ἡ 25η Μαρτίου τοῦ 1821, θὰ ὑφίστατο ἴσως καὶ αὐτὴ τὴν θλιβερὰν τύχην ἄλλων προηγηθεισῶν ἐξεγέρσεων, ἐὰν οἱ ὀργανωταὶ της δὲν εἶχον λάβει τὴν μέριμναν νὰ συγκροτήσουν παραλλήλως πρὸς τὴν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν. Ἀπετελέσθη δὲ ἡ δύναμις αὕτη ἀπὸ τοὺς ἐμπορικοὺς στόλους διαφόρων νήσων, οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ ἀνήκοντες εἰς τοὺς πλοιάρχους καὶ ἐφοπλιστὰς τῶν ναυτικῶν νήσων, Ὕδρας, Σπετσῶν, Ψαρῶν καὶ Κάσου. Οἱ στόλοι αὐτοὶ ἦσαν ἐπηνδρωμένοι ἀπὸ ἀτρομήτους θαλασσινούς, ποὺ ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 18ου αἰῶνος διέσχιζον τὴν Ἀνατολικὴν κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον ὁλόκληρον τὴν Μεσόγειον. Τὰ πλοῖα ποὺ ἀπετέλεσαν τὸν πολεμικὸν στόλον τῆς ἐξεγερθείσης Ἑλλάδος ἦσαν μὲν ἐμπορικά, πρὸς ἀσφαλῆ ὅμως μεταφορὰν τῶν φορτίων των διὰ μέσου ὑδάτων ποὺ ἐλυμαίνοντο οἱ πειραταὶ ἐξωπλίζοντο μὲ πυροβόλα, ἡ δὲ ἱστιοφορία των ἐσχεδιάζετο, ὥστε νὰ δίδη εἰς αὐτὰ ταχύτητα καὶ εὐελιξίαν πολὺ ἀνωτέρας ἀπὸ τὰς ἀντιστοίχους τῶν πιθανῶν διωκτῶν των. Τὰ Ἑλληνικὰ ταῦτα πλοῖα ἐταξίδευον, ἄλλα μὲν ὑπὸ τὴν εἰδικὴν — «ραγιάδικην» λεγομένην — σημαίαν, ἄλλα δὲ ὑπὸ τὴν Ρωσικήν, δυνάμει τῆς σχετικῆς διατάξεως τῆς Ρωσοτουρκικῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζῆ (1774), ἐνεργοῦντα ἐμπόριον κυρίως σιτηρῶν, οὐχὶ δὲ σπανίως διέσπων τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Ἱσπανικῶν καὶ τῶν Γαλλικῶν παραλίων ἀποκομίζοντα ἐξ αὐτοῦ πραγματικοὺς θησαυρούς. Οὕτω κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ πλοίαρχοι καὶ οἱ ἐφοπλισταὶ τῶν νήσων εὑρέθησαν κάτοχοι μεγάλων κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν κυριωτέραν βάσιν χρηματοδοτήσεως τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη.

Τὸ ἐπικίνδυνον ὅμως τοῦτο ἐμπόριον διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίζη τοὺς πειρατὰς ἀφ' ἑνὸς καὶ νὰ διαφεύγη ἀπὸ τὰ ἐνεργοῦντα τὸν ἀποκλεισμὸν Ἀγγλικὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀφ' ἑτέρου, εἶχεν ἀνάγκην πλοιάρχων καὶ πληρωμάτων, ποὺ νὰ εἶναι ἄριστοι χειρισταὶ τῶν ἱστίων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῶν πυροβόλων. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν πλοίων ἐκείνων ἦσαν «πάρωνες», μὲ δύο πολὺ ὑψηλοὺς ἱστούς, μόνον δὲ πραγματικοὶ ναυτικοὶ ἠμποροῦσαν νὰ τὰ χειρισθοῦν ἀκινδύνως.

Ὁ ἀναγκαστικὸς διὰ λόγους ἀσφαλείας ἐξοπλισμὸς τῶν πλοίων διὰ πυροβόλων καὶ ἡ ἐξοικείωσις τοῦ προσωπικοῦ εἰς τὸν χειρισμὸν τῶν ἐπιδροῦσεν ἀσυναισθήτως ἐπὶ τῆς ψυχοσυνθέσεως τῶν σκληραγωγημένων ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ τοὺς μετέβαλλεν εἰς μαχητάς, ἐνῶ οἱ πλοίαρχοι των σιγὰ-σιγὰ ἐξησκοῦντο εἰς χειρισμοὺς ἀποφυγῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς χειρισμοὺς μάχης, διότι ἐπανειλημμένως εὑρίσκοντο εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ναυμαχοῦν πρὸς τὰ πειρατικά, καθὼς ἀποδεικνύει τὸ περιστατικὸν τῆς ἐκ μέρους τοῦ Ὑδραίου πλοιάρχου Γ. Κιβωτοῦ καταβυθίσεως αὐτάνδρου μιᾶς Ἀλγερινῆς πειρατικῆς κορβέτας ἐν ἔτει 1807. Ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερεικοσαετοῦς ταύτης ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ μέγα σχολεῖον τῆς πράξεως ἦτο ὅτι οἱ στολίσκοι τοὺς ὁποίους ἠδυνήθησαν κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1821 νὰ θέσουν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ προύχοντες τῶν νήσων, ἀπετελοῦντο μὲν ἀπὸ ἐλαφρὰ κατὰ τὸ πλεῖστον πλοῖα (πάρωνες καὶ ἐλάχιστα τριῆστια), ἐξωπλισμένα μὲ 10-20 πυροβόλα ἕκαστον, ἦσαν ὅμως ἐπηνδρωμένα ἀπὸ πληρώματα ἄριστα ἐξησκημένα, μὲ πλοιάρχους οἱ ὁποῖοι μόνον εἰς θεωρητικὰς γνώσεις ὑπελείποντο τῶν ἀξιωματικῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ναυτικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Καὶ ἡ μὲν κυρία δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Γιακουμάκην Τομπάζην ἐξεπέμφθη πρὸς τὸ Βόρειον Αἰγαῖον, μία δὲ μικρὰ μοῖρα ἐκ δέκα πλοίων ἐπρόκειτο νὰ πλεύση πρὸς τὸ Ἰόνιον διὰ νὰ ἐξουδετερώση μοῖραν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου σταθμεύουσαν ἔναντι τῆς Κερκύρας. Ἀντ' αὐτοῦ, κατόπιν προτάσεως τοῦ Νεοφύτου Βάμβα, ἡ μοῖρα ἐκείνη κατηυθύνθη πρὸς τὴν Χίον, μὴ κατορθώσασα ὅμως νὰ παρασύρη τὴν νῆσον ταύτην εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, λόγω ἐγκαίρου ἐνεργείας τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, παρέμεινεν εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῆς νήσου καὶ ἠχμαλώτισε διάφορα Τουρκικὰ πλοῖα, μεθ' ὅ τὴν 7ην Μαΐου τὰ ἀποτελοῦντα τὴν μοῖραν ταύτην πλοῖα ἐπανέπλευσαν εἰς τὰ βάσεις των.

Οὕτω κατὰ τὸ θέρος αἱ πλεῖσται τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ πολλαὶ τῶν παραλίων πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχον ἐπαναστατήσει. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, τμῆμα τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου ἐκ δύο πλοίων τῆς γραμμῆς, τριῶν φρεγατῶν καὶ τριῶν κορβετῶν κατορθῶσαν νὰ ἑτοιμασθῆ ἐξέπλευσεν ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Λέσβον. Ἡ πρὸ τῶν Δαρδανελλίων περιπολοῦσα δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἐτήρησε τὴν πρὸς τὸν ἐχθρὸν ἐπαφὴν καὶ τὴν 8ην Ἰουνίου ἐσημειώθη ἡ πρώτη ἐπιτυχὴς διὰ πυρπολικοῦ ἐπίθεσις, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴν ἑνὸς Ὀθωμανικοῦ δικρότου παρὰ τοῦ ἀτρομήτου πυρπολητοῦ Παπανικολῆ ἐντὸς τοῦ ὅρμου τῆς Ἐρεσσοῦ. Κατόπιν τούτου ἡ Τουρκικὴ δύναμις ἀπέπλευσεν ἐν σπουδῇ καὶ κατέφυγεν εἰς Δαρδανέλλια, ἐνῶ τὰ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκούμενα Τουρκικὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Νεοκάστρου (Ναυαρίνου) ἀποκλεισθέντα στενῶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἐξηναγκάζοντο εἰς παράδοσιν. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἀμέσως κατόπιν ἐκπολιόρκησιν καὶ τῆς Τριπόλεως παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, μόνον τὰ φρούρια Μεθώνης, Κορώνης, καὶ Πατρῶν ἀπέμειναν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως. "Ετερον σημαντικὸν γεγονὸς τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Ι. Τομπάζη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου διὰ τοῦ ναυάρχου Ἀνδρέα Μιαούλη, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς προσωπικότητός του νὰ ἐκτελῆ οὐσιαστικῶς καθήκοντα γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν συνηπισμένων ναυτικῶν δυνάμεων τῶν νήσων, καίτοι δὲν ἔφερεν ἐπισήμως τὸν τίτλον τοῦτον.

Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις κατὰ τὸ ἑπακολουθῆσαν δεύτερον ἔτος τοῦ Ἀγῶνος 1822 παρουσίασαν ἔκτασιν δράσεως ἐκ μέρους τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία διὰ συντόνων ἐνεργειῶν ἐπέτυχε νὰ ἀνασυντάξη ἐν μέρει τὸν στόλον της μετὰ τὸ πρῶτον πλῆγμα, ποὺ εἶχεν οὗτος ὑποστῆ ἐκ τῆς στερήσεως τῶν Ἑλληνικῶν πληρωμάτων του. Αἱ ἀλλεπάλληλοι πτώσεις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Τουρκικῶν φρουρίων ἔπεισαν τὸν σουλτᾶνον ὅτι, πρὸς σωτηρίαν τῶν ὑπολειπομένων ἐπεβάλλετο νὰ παρέμβη ἀποτελεσματικῶς ὁ στόλος του. Πράγματι δὲ τὴν 24ην Ἰανουαρίου ἐξέπλευσεν οὗτος ἐκ Δαρδανελλίων ὑπὸ τὸν Πεπὲ Ἀλῆν. Ὁ νέος Τοῦρκος ἀρχηγὸς περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀνεφοδιάσας κατὰ τὴν διέλευσίν του τὸ φρούριον τῆς Μεθώνης κατέπλευσεν εἰς Πάτρας, ὅπου καὶ ἀπεβίβασε στρατιωτικὴν δύναμιν 4000 ἀνδρῶν μετὰ 20 πυροβόλων. Αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν νήσων ἐξέπλευσαν ἀμέσως καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου συνεκεντρώθησαν εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν. Ἡ πρὸ τοῦ λιμένος τῆς πόλεως ταύτης συναφθεῖσα ναυμαχία ἦτο ἡ πρώτη ἐκ παρατάξεως μάχη μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων, διήρκεσε δὲ ἐπὶ ἑξάωρον μὲ ἀρκετὰς ἑκατέρωθεν ζημίας. Ὁ Τουρκικὸς στόλος περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου ἀπέπλευσε καὶ διὰ τοῦ γύρου τῆς Πελοποννήσου ἐπανέπλευσεν εἰς τὰς βάσεις του.

Τὸν ἑπόμενον μῆνα ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποτυχοῦσα κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἐξάπλωσις τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς Χίον, ἐπηκολούθησεν ὅμως ἀμέσως ἡ καταστροφὴ τῆς ἀτυχοῦς νήσου παρὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Καρὰ Ἀλῆν Τουρκικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος ἐνήργησεν ἀστραπιαίως, χωρὶς νὰ προλάβουν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ συγκεντρωθοῦν ἐγκαίρως καὶ νὰ παρέμβουν ἀποτελεσματικῶς. Εὐτυχῶς ἡ εἰς τὸν λιμένα τῆς Χίου πυρπόλησις τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος τὴν νύκτα τῆς 6ης Ἰουνίου παρὰ τοῦ ἥρωος πυρπολητοῦ Κ. Κανάρη, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπετέλεσε τιμωρίαν τοῦ ἐχθρικοῦ ἀνοσιουργήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀνυψώση τὸ ἠθικὸν καὶ τὴν πρὸς τὸ ναυτικὸν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ, ποὺ εἶχε κλονισθῆ συνεπείᾳ τῆς καταστροφῆς τῆς νήσου. "Αμεσος ἦτο ἡ ἐν σπουδῇ ἀποχώρησις τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου, καταφυγόντος εἰς τὰς ἐν Δαρδανελλίοις βάσεις του.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου ὅμως, ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐξέπλευσε καὶ πάλιν συγκείμενος ἐξ 86 πλοίων, περιπλεύσας δὲ τὴν Πελοπόννησον κατέπλευσεν εἰς Πάτρας, ὅπου ἐπέβη ὁ νεοδιορισθεὶς Καπουδὰν πασάς Μεχμέτ. Ἀκολούθως περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου περιέπλευσεν οὗτος τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὴν ἀντίθετον φοράν, κατευθυνόμενος πρὸς ἀνεφοδιασμὸν τοῦ ἀνθισταμένου ἀκόμη τότε φρουρίου τοῦ Ναυπλίου. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἀποτελούμενος ἐκ 50 πλοίων μετὰ 12 πυρπολικῶν, συγκεντρωθεὶς εἰς

τὴν μεταξὺ Ὕδρας καὶ Σπετσῶν περιοχὴν ἀντετάχθη καὶ μετὰ τριῶν ἡμερῶν (8-10 Σεπτεμβρίου) συμπλοκὰς κατώρθωσε διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν πυρπολικῶν του νὰ ἐξαναγκάση τὸν ὑπέρτερον ἐχθρικὸν στόλον, ὅπως παραιτηθῆ τοῦ σκοποῦ του καὶ ἀποχωρήση. Ὁ Τουρκικὸς στόλος, ἀφοῦ ἐξετέλεσε διαδρομὰς ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, ἠγκυροβόλησε τὴν 16ην Ὀκτωβρίου πρὸ τῆς Τενέδου, ὅπου, μετὰ τινας ἡμέρας ὁ Κανάρης ἐπιτεθεὶς κατὰ τὴν νύκτα τῆς 28/29 κατώρθωσε νὰ ἀνατινάξη εἰς τὸν ἀέρα τὴν ὑποναυαρχίδα (ἰσχυρὸν δίκροτον τῶν 84 πυροβόλων) μὲ ἀπώλειαν 800 ἀνδρῶν. Κατόπιν τούτου τὰ Τουρκικὰ πλοῖα ἔκοψαν ἐν σπουδῇ τοὺς κάλους τῶν ἀγκυρῶν των καὶ κατέφυγον εἰς Δαρδανέλλια, πλὴν δύο φρεγατῶν ποὺ ἐξώκειλαν. Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἀποτυχίας τοῦ Τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸ νὰ ἀνεφοδιάση τὸ Ναύπλιον, ὑπῆρξεν ἡ παράδοσις τοῦ φρουρίου τούτου εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν 6ην Δεκεμβρίου 1822.

Αἱ ἀρχαὶ τοῦ τρίτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως παρουσίασαν, ἐκ μέρους μὲν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ναυτικοῦ νέαν κατεύθυνσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν δυνάμεών του μὲ βάσιν ἐλαφροτέρα πλέον πλοῖα καὶ ὡς πρὸς τὴν στρατηγικὴν μὲ τὴν τὸ πρῶτον τότε ἀμυδρῶς διαγραφομένην προσπάθειαν διαφιλονικήσεως τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης. Ἀντιθέτως, ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ παρουσιάσθη σχετικὴ ἀδράνεια, ὀφειλομένη κυρίως εἰς τὴν ἐξάντλησιν τῶν χρηματικῶν πόρων τῶν ναυτικῶν νήσων. Τὴν 2αν Μαΐου ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐξέπλευσεν ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια συγκείμενος ἐξ ἑνὸς δικρότου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζε τὸ σῆμα τοῦ νέου Καπουδὰν πασᾶ, τοῦ πολυμηχάνου καὶ δολίου Χοσρέφ, 18 φρεγατῶν, 9 κορβετῶν, 3 παλακῶν καὶ 21 παρώνων, συνοδεύων δὲ καὶ 42 μεταγωγικὰ κατηυθύνθη εἰς Σούδαν. Ἐκεῖ ὁ ὑπὸ τὸν Χοσρέφ στόλος ἐνισχύθη διὰ 17 ἀκόμη λαμπρῶν πολεμικῶν πλοίων ἐξ Ἀλγερίου καὶ Τύνιδος, ἀκολούθως δὲ ἐκπλεύσας περιέπλευσε τὰ νοτιοδυτικὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, ἐτροφοδότησε τὰ πολιορκούμενα φρούρια Μεθώνης καὶ Κορώνης καὶ τὴν 12ην Ἰουλίου εἰσέπλευσεν εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν. Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου ὁ Τουρκικὸς στόλος περιπλεύσας ἀντιθέτως τὴν Πελοπόννησον ἐνεφανίζετο ἐκ νέου εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἐνῶ οἱ στόλοι τῶν νήσων, συγκροτηθέντες ἐσπευσμένως ἀπὸ ὀλίγα πλοῖα, ἐλλείψει ἐπαρκῶν χρηματικῶν πόρων, περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ παρακολουθοῦν τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ ἐξ ἀποστάσεως. Μία συνάντησις μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων ἔλαβε χώραν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἄθω τὴν 15ην Σεπτεμβρίου καὶ ἑτέρα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βορείων Σποράδων τὴν 11ην Ὀκτωβρίου, ἀμφότεραι ἄνευ ἀποτελέσματος, μετὰ ταύτας δὲ ὁ ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ στόλος ἐπανέπλευσεν εἰς Δαρδανέλλια καὶ ὁ Ἑλληνικὸς εἰς τὰς ναυτικὰς βάσεις του.

Τὸ τέταρτον ἔτος τοῦ Ἀγῶνος παρουσίασεν, ἰδίως ἀπὸ τῶν πρώτων θερινῶν μηνῶν, τὴν μεγαλυτέραν ἔντασιν τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων ἑκατέρωθεν καὶ ἐσήμανε τὴν ἔναρξιν περιόδου χρησιμοποιήσεως τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τρόπον δημιουργοῦντα σοβαρὰν ἀπειλὴν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν θαλασσίαν δύναμιν. Ἡ νέα αὕτη κατεύθυνσις τῶν Τουρκικῶν προσπαθειῶν ὠφείλετο ἐν πολλοῖς καὶ εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν ποὺ ἐγεννήθη εἰς τοὺς ἰθύνοντας κύκλους τῆς Πύλης ἐκ τῆς ἀποτυχίας κατευναστικῶν, κατ' ἐπίφασιν, προσπαθειῶν τοῦ Χοσρὲφ εἰς τὰς νήσους, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ σουλτάνου Μαχμοὺτ νὰ ζητήση τὴν συνδρομὴν τοῦ ὑποτελοῦς του ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μωχάμετ Ἄλη, ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτὸν τὸ πασαλήκιον τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Μωχάμετ Ἄλη, ποὺ διέθετε τότε πολεμικὰς δυνάμεις ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὠργανωμένας κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Εὐρωπαϊκῶν, ἤρχισεν ἀμέσως τὰς προετοιμασίας διὰ τὴν ὀργάνωσιν ἐκστρατείας κατὰ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰβραήμ.

Τὸ γενικὸν σχέδιον ἐπιχειρήσεων περιελάμβανε ταυτόχρονον ἐξόρμησιν Τουρκικῶν δυνάμεων ἐκ Δαρδανελλίων καὶ Αἰγυπτιακῶν ἐξ Ἀλεξανδρείας, μὲ κατεύθυνσιν τῶν μὲν πρώτων πρὸς κατάληψιν τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Σάμου, τῶν δὲ δευτέρων πρὸς καταστροφὴν τῆς ναυτικῆς βάσεως τῆς Κάσου, κατόπιν δὲ ὁ ἡνωμένος Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος θὰ ἔπλεε πρὸς ἐνέργειαν ἀποβάσεων εἰς Πελοπόννησον. Πράγματι τὸν Μάϊον ἐξέπλευσεν ἐξ Ἀλεξανδρείας τμῆμα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου ἐκ 4 φρεγατῶν, 6 κορβετῶν καὶ 10 παρώνων ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ Γιβραλτὰρ καὶ κατευθύνθη κατὰ τῆς Κάσου, πρὸ τῆς ὁποίας ἔφθασε τὴν 25ην Μαΐου. Μετὰ σφοδρὸν βομβαρδισμὸν ἀπὸ θαλάσσης, οἱ Αἰγύπτιοι ἐνήργησαν ἀπόβασιν 4000 Ἀλβανῶν στρατιωτῶν. Ἡ ὅλη ἐνέργεια ὑπῆρξε τόσον κεραυνοβόλος, ὥστε οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς νήσου αἰφνιδιασθέντες δὲν ἠδυνήθησαν, νὰ ἀντιτάξουν σοβαρὰν ἄμυναν. Ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἡ πόλις κατελήφθη, οἱ πρόκριτοι ἐθανατώθησαν καὶ 26 πλοῖα τῶν Κασίων, ὅσα εὑρέθησαν εἰς τὸν λιμένα, ἀπήχθησαν. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος μὴ δυνηθεὶς νὰ κινηθῆ ἐγκαίρως λόγω τῶν ἐνταθεισῶν χρηματικῶν δυσχερειῶν, δὲν κατώρθωσε νὰ παρέμβη διὰ νὰ σώση τὴν Κάσον.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἤδη τεθῆ εἰς ἐνέργειαν καὶ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ συνδυασμένου Τουρκοαιγυπτιακοῦ σχεδίου. Ὁ ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ Τουρκικὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ δύο πλοίων τῆς γραμμῆς, 45 κορβετῶν, 2 παρώνων καὶ 93 μεταγωγικῶν, συγκεντρωθεὶς παρὰ τὴν Μυτιλήνην, ἐπέπεσε κατὰ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν τὴν 20ὴν Ἰουνίου. Αἱ Τουρκικαὶ δυνάμεις ἐνήργησαν ἀπόβασιν καὶ παρὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν τῶν κατοίκων κατέλαβον τὴν νῆσον καὶ προέβησαν εἰς ἀνήκουστον σφαγὴν καὶ λεηλασίαν. Τὸ τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ποὺ εἶχεν ὁρισθῆ ὅπως ὑπὸ τὸν ναύαρχον Α. Μιαούλην πλεύση πρὸς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης νήσου, ἐπιβραδυνθὲν διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ τὸ πρὸς βοήθειαν τῆς Κάσου, δὲν κατώρθωσε νὰ φθάση ἐπὶ τόπου παρὰ τὴν 26ην Ἰουνίου, ὁπότε ἡ καταστροφὴ εἶχε πλέον συντελεσθῆ. Ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Χίου ὁ Κανάρης, οὕτω καὶ εἰς τὴν προκειμένην ὁ Μιαούλης, ἐξεδικήθη ἐν μέρει, καταστρέψας τὸν Τουρκικὸν ἀποβατικὸν στολίσκον ἐξ 25 μικρῶν σκαφῶν μετὰ 1000 ἀνδρῶν, τὸν ὁποῖον ὁ Χοσρὲφ εἶχεν ἀφήσει ἐκεῖ, ὥστε νὰ εἶναι ἕτοιμος διὰ τὴν ἐπιχείρησιν, κατὰ τῆς Σάμου ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐπακολουθήση.

Εὐτυχῶς ὅμως τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἐχθρικοῦ σχεδίου δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἔχη τὴν ἰδίαν ἐπιτυχίαν μὲ τὰ προηγούμενα, διότι τόσον ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις, ὅσον καὶ αἱ κοινότητες τῶν νήσων, συνελθοῦσαι κατόπιν τῶν συμφορῶν τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Κάσου, ἡτοίμασαν μετὰ πάσης σπουδῆς τοὺς στόλους των καὶ τοὺς ἐξαπέστειλαν εἰς τὰ ὕδατα τῆς Σάμου περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου. Ἐπηκολούθησαν ἀψιμαχίαι μεταξὺ τῶν πλοίων τούτων (τελούντων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοὺ ἀντιναυάρχου τῆς Ὕδρας Σαχτούρη καὶ τοῦ ναυάρχου τῶν Σπετσῶν Ἀνδρούτσου) καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, ἡ ἀποφασιστικὴ ὅμως σύρραξις, ἡ ὁποία ἔκρινε καὶ τὴν τύχην τῆς Σάμου, ἦτο ἡ ναυμαχία τῆς 5ης Αὐγούστου. Κατ' αὐτήν, διεξαχθεῖσαν εἰς τὸ μεταξὺ τῆς νήσου καὶ τῆς ἔναντι Μικρασιατικῆς ἀκτῆς στενόν, ὁ στόλος τοῦ Χοσρὲφ ἔχασε μίαν φρεγάταν τῶν 36 πυροβόλων πυρποληθεῖσαν παρὰ τοῦ Κανάρη, μίαν κορβέτταν πυρποληθεῖσαν παρὰ τοῦ Βατικιώτη καὶ ἄλλην μίαν φρεγάταν πυρποληθεῖσαν παρὰ τῶν Ματρώζου καὶ Ραφαλιᾶ, μὲ συνολικὴν ἀπώλειαν προσωπικοῦ ἄνω τῶν 2000 ἀνδρῶν. Κατόπιν τῶν ἀπωλειῶν τούτων ἠναγκάσθη ὁ Χοσρὲφ νὰ παραιτηθῆ τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Σάμου καὶ νὰ πλεύση πρὸς συνάντησιν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὴν περιοχὴν Κῶ καὶ Ἁλικαρνασσοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ κατέστη δυνατὴ ἡ ἑτοιμασία καὶ ὁ ἀπόπλους τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἐκ 46 πλοίων ὑπὸ τὸν Μιαούλην, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν συγκέντρωσιν καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων ἔπλευσε πρὸς τὰ Δωδεκανησιακὰ ὕδατα καὶ ἠγκυροβόλησε τὴν 21ην Αὐγούστου εἰς Λειψώ. Ἡ συνολικὴ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἦτο τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ μεγίστη ἀπὸ τῆς κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀνερχομένη εἰς 70 πλοῖα (κατὰ τὸ πλεῖστον πάρωνας τῶν 20 πυροβόλων), μὲ σύνολον 800 πυροβόλων καὶ 5000 ἀνδρῶν, ἐνῶ ὁ ἡνωμένος τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος παρουσίαζε τρομερὰν δύναμιν 100 περίπου πολεμικῶν πλοίων (ἐξ ὧν 1 δίκροτον, 20 φρεγάται καὶ 25 κορβέται) μὲ 2500 πυροβόλα καὶ μὲ προσωπικὸν 8000 ναυτῶν καὶ 2500 στρατιωτῶν.

Ἡ πρώτη μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στόλων σύγκρουσις παρὰ τὸ στενὸν Κῶ-Ἁλικαρνασσοῦ τὴν 25ην Αὐγούστου ὑπῆρξεν ἀμφίρροπος καὶ διεκόπη κυρίως λόγω τῆς κακοκαιρίας ποὺ ἐξέσπασε. Κατόπιν τούτου ὁ Μιαούλης φοβούμενος ἐνδεχομένην ἐπανάληψιν τῆς κατὰ τῆς Σάμου ἐπιθέσεως ἀπέσυρε τὸν στόλον του βορειότερον, εἰς τὸν κόλπον τοῦ Γέροντα, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 28ης. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἔλαβε χώραν παρὰ τὸ ὁμώνυμον ἀκρωτήριον ἡ μεγαλυτέρα ναυμαχία τοῦ Ἀγῶνος, ἡ γνωστὴ ὡς ναυμαχία τοῦ Γέροντα. Κατ' αὐτὴν ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο προικισμένος μὲ ὅλας τὰς ἀρετὰς τῶν μεγάλων ναυτικῶν ἀρχηγῶν. Διὰ λίαν ἐπιδεξίας χρήσεως τοῦ ἀποφασιστικοῦ ὅπλου του, ποὺ ἀπετέλουν πάντοτε τὰ πυρπολικά, κατώρθωσε νὰ ἐπιφέρη εἰς τὸν ἐχθρὸν τοσαύτας ζημίας (μίαν φρεγάταν τῶν 54 πυροβόλων μὲ 500 ἄνδρας καὶ 800 στρατιώτας ἀνατιναχθεῖσαν παρὰ τῶν πυρπολητῶν Θεοχάρη καὶ Βατικιώτη, καθὼς καὶ ἕνα πάρωνα μὲ 300 ἄνδρας), ὥστε ὁ ἡνωμένος Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ ἀκόμη μίαν φορὰν τῶν κατὰ τῆς Σάμου σχεδίων καὶ νὰ ἐπαναπλεύση πρὸς ἀνασύνταξιν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ. Ἐκεῖθεν ὁ μὲν ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ Τουρκικὸς στόλος ἔπλευσε καὶ πάλιν πρὸς βορρᾶν παρακολουθούμενος ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρὰ Ἑλληνικῶν μοιρῶν, ποὺ ἐτήρουν τὴν ἐπαφὴν καὶ κατώρθωσαν δι' ἐπιθέσεων πυρπολικῶν νὰ ἀνατινάξουν τὴν 12ην Σεπτεμβρίου ἕνα ἀκόμη πάρωνα καὶ μίαν κορβέτταν, ὁ δὲ ὑπὸ τὸν Ἰβραὴμ Αἰγυπτιακὸς στόλος συμπληρώσας τὰς προετοιμασίας του ἀπέπλευσε περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου διὰ Κρήτην, ὁπόθεν ἐπρόκειτο νὰ ὁρμήση κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Μιαούλης ὅμως ἠγρύπνει καὶ τὸ ἀπόγευμα τῆς 1ης Νοεμβρίου συναντήσας αὐτὸν εἰς τὰ ἀνοικτὰ τοῦ Ἡρακλείου ἐπετέθη κατὰ τῆς συνοδευούσης τὰ μεταγωγικὰ μοίρας. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀγῶνος ἡ ναυμαχία συνεχίσθη καὶ κατὰ τὴν νύκτα. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ὁδηγούμενα ὑπὸ τεσσάρων φανῶν τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη συνεχίζουν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία εἶχε διασπασθῆ, διὰ πυροβολικοῦ καὶ πυρπολικῶν. Ἕνα ἐκ τούτων ἐμπρησθὲν ἄνευ ἀποτελέσματος προεκάλεσε τόσον πανικὸν εἰς τὸν ἐχθρόν, ὥστε ἐπηκολούθησε τελεία διάλυσις. Ἄλλα ἐκ τῶν πλοίων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου ἔφυγαν πρὸς τὴν Ρόδον, ἄλλα πρὸς τὴν Κάρπαθον, ἄλλα πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀρκετὰ δὲ ἐκ τῶν μεταγωγικῶν ἠχμαλωτίσθησαν τὴν ἑπομένην πρωΐαν παρὰ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων παρὰ τὰ στενὰ τῆς Κάσου.

Δυστυχῶς ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις λόγω τῶν διχονοιῶν μεταξὺ στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπεδεινώθη μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ἡ ἐπὶ πλέον συντήρησις τοῦ

στόλου ἐν κινήσει κατέστη ἀδύνατος. Παρὰ τὰς προσπαθείας καὶ τὰς ἐκκλήσεις τοῦ Μιαούλη, ὁ ὁποῖος διέβλεπε τὸν κίνδυνον, τὸ ναυτικὸν ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην του, τὰ πλοῖα ἤρχισαν νὰ ἐπαναπλέουν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο εἰς τὰς νήσους των, τούτου δὲ ἐπωφεληθεὶς ὁ Ἰμπραὴμ κατώρθωσε νὰ ἀνασυντάξῃ ἀκόμη μίαν φορὰν τὸν στόλον του εἰς τὴν Ρόδον καὶ νὰ πλεύσῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἀνενόχλητος εἰς Σούδαν, τελευταῖον σταθμὸν τῆς ἐκστρατείας του κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπιβιβάσας ἐπὶ τῶν πλοίων τοῦ στόλου τὴν πρώτην ἀποβατικὴν δύναμιν κρούσεως ἐκ 4000 ἀνδρῶν διέπλευσεν ἀνενόχλητος τὴν μέχρι τῶν Πελοποννησιακῶν ἀκτῶν θάλασσαν καὶ ἀπεβιβάσθη τὴν 12ην Φεβρουαρίου εἰς Μεθώνην. Τὴν 5ην Μαρτίου δεύτερον «κῦμα» ἐκ 5000 Αἰγυπτίων στρατιωτῶν ἀπεβιβάζετο, ἐπίσης εἰς τὴν Μεθώνην, ἀμέσως δὲ κατόπιν ὁ Ἰβραὴμ ἀπέστειλε μοῖραν τοῦ στόλου του πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τῶν Πατρῶν, ἡ ὁποία πιεζομένη εἶχε προβῆ εἰς διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως.

"Ὅπως συμβαίνει μετὰ κάθε ἐθνικὴν μας συμφοράν, οὕτω καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ὁ ἄμεσος κίνδυνος συνετέλεσεν εἰς προσωρινὴν ἀνάνηψιν τῶν ἀλληλομαχομένων φατριῶν καὶ μία μικρὰ δύναμις τοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Μιαούλην κατέστη δυνατὸν νὰ συγκροτηθῇ καὶ νὰ ἐκπλεύσῃ. Ὁ Ἰβραὴμ ὅμως τὴν 25ην Ἀπριλίου ἐνήργει γενικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ φρουρίου τοῦ Ναυαρίνου καὶ κατελάμβανε κατόπιν σφοδρᾶς μάχης τὴν Σφακτηρίαν. Ὁ θρυλικὸς πάρων «Ἄρης» κατώρθωσε διὰ τολμηροῦ χειρισμοῦ νὰ διασπάσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν 20 ἐχθρικῶν πολεμικῶν καὶ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ὅρμου τοῦ Ναυαρίνου, τὸ φρούριον ὅμως πανταχόθεν ἀποκοπὲν ἐξηναγκάσθη εἰς παράδοσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τὴν 30ὴν Ἀπριλίου ὁ Μιαούλης κατώρθωνε διὰ μιᾶς ἐξαιρετικῶς τολμηρᾶς ἐπιθέσεως ἐναντίον Αἰγυπτιακῆς μοίρας 25 πλοίων, ἠγκυροβολημένης εἰς Μεθώνην, νὰ καταστρέψῃ 10 ἐκ τῶν πλοίων της, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ λαμπρὰ φρεγάτα 54 πυροβόλων «Ἀσία», μία ἄλλη φρεγάτα 36 πυροβόλων καὶ 2 κορβέται τῶν 26.

Τὴν 20ην Μαΐου μία μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Σαχτούρην ἐπετέθη ἐντὸς τῶν στενῶν τοῦ Καφηρέως ἐναντίον τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐτήρει τὴν ἐπαφὴν ἀπὸ τοῦ ἐκ τῶν Δαρδανελλίων ἔκπλου του. Ἡ ἐπακολουθήσασα σύρραξις, γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς Ναυμαχία τοῦ Καφηρέως, ἦτο μία ἐκ τῶν πεισματωδεστέρων τοῦ ὅλου ἀγῶνος, κατ' αὐτὴν δὲ ὁ Τουρκικὸς στόλος ἔχασε τὴν ναυαρχίδα του «Χαζὲν Γκεμισί» (δίκροτον φρεγάταν 62 πυροβόλων) καὶ μίαν κορβέταν 32 πυροβόλων, ἀμφοτέρας ἀνατιναχθείσας παρὰ πυρπολικῶν. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν καταδίωξιν ὁ ἐχθρὸς ἔχασεν ἄλλην μίαν κορβέταν πυρποληθεῖσαν παρὰ τὴν Σῦρον καθὼς καὶ 5 μεταγωγικὰ αἰχμαλωτισθέντα.

Τὴν 2αν Ἰουνίου ὁ Μιαούλης ἐπιτεθεὶς κατὰ τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου ἐκπλέοντος ἐκ Σούδας, κατώρθωσε νὰ ἀνατινάξῃ διὰ πυρπολικοῦ τὴν κορβέταν «Ντεϋλὰν Μπαϊρίν», κατόπιν τοῦ ὁποίου ὁ ἐχθρὸς ἐπανέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα. Μετά τινας ὅμως ἡμέρας ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐξέπλευσεν ἐκ νέου καὶ ἀποκρούσας αὐτὴν τὴν φορὰν τὰς ἐπιθέσεις τῶν πυρπολικῶν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ τὴν 20ην Ἰουνίου εἰς Ναυαρῖνον, ὅπου ἀπεβίβασε στρατὸν 5000 ἀνδρῶν, ἀκολούθως κατηυθύνθη πρὸς τὸν Πατραϊκὸν διὰ τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμὸν τῆς πολιουρκουμένης ἤδη ἀπὸ ξηρᾶς ἡρωϊκῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Μιαούλης, καίτοι τὰ ὑπὸ τὰς διαταγάς του πλοῖα εἶχον περιορισθῇ εἰς τὸ ἐλάχιστον, κατώρθωσε δι' ἐπιδεξίων ἐλιγμῶν — ἐκμεταλλευόμενος τὴν τακτικὴν ἀπειλὴν ποὺ ἀπετέλουν διὰ τὸν ἐχθρὸν τὰ πυρπολικά του — νὰ ἀνεφοδιάσῃ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ θαλάσσης.

Περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐγκατέλειψε τὸν Πατραϊκὸν κόλπον καὶ κατέπλευσεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐπηκολούθησεν ἡ τολμηρὰ κατ' αὐτοῦ ἐπιχείρησις τοῦ Κανάρη ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία, ἂν καὶ ἔφθασεν ἐγγύτατα τῆς ἐπιτυχίας, ἀπέτυχε τὴν τελευταίαν στιγμὴν λόγω αἰφνιδίας νηνεμίας, ἀλλὰ καὶ λόγω παρεμβάσεως τοῦ Γαλλικοῦ πάρωνος «Λ' ἀμπεῖγ». Τὸν Ὀκτώβριον ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐξ 79 πολεμικῶν πλοίων ἀπέπλευσε συνοδεύων νηοπομπὴν 66 πλοίων, τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 1.000 στρατιῶται μετὰ χιλίων ἵππων καὶ παντοειδῶν ἐφοδίων καὶ τὴν 11ην Νοεμβρίου ἠγκυροβόλησεν εἰς Ναυαρῖνον. Τμῆμα αὐτοῦ ἔπλευσε πρὸς τὸν Πατραϊκὸν διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Μιαούλης ὅμως κατώρθωσε καὶ πάλιν νὰ ἀνεφοδιάσῃ τὴν δεινῶς πιεζομένην φρουράν του. Ἐπίσης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου μηνὸς Σπετσιωτικὴ μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀνδροῦτσον ἐφωδίασεν καὶ πάλιν αὐτήν. Αἱ ἐπιχείρησεις αὗται τῶν Ἑλληνικῶν μοιρῶν συνεχίσθησαν ὑπὸ τὸν Μιαούλην καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1826 κατώρθωσεν οὕτος νὰ ἀνεφοδιάσῃ δὶς τὴν πολιορκουμένην φρουρὰν παρὰ τὴν ἀπόλυτον ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, εἰς τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐπέφερε διὰ πυρπολικῶν καὶ ἀπώλειαν 2 πλοίων. Ἡ δύναμις ὅμως τῶν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκητῶν τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως ἦτο τόσον συντριπτικῶς ὑπερτέρα, ὥστε ἡ κατάστασις ἐν αὐτῇ κατέστη ἀπελπιστικὴ καὶ τὴν 10ην Ἀπριλίου ἡ φρουρὰ καὶ οἱ ὑπολειφθέντες ἐκ τῶν κατοίκων ἐπεχείρησαν τὴν θρυλικὴν ἐκείνην ἔξοδον, ἡ ὁποία συνεκίνησε καὶ συνεκλόνισεν ὄχι μόνον ὁλόκληρον τὴν μαχομένην Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1826 ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, ἂν καὶ ἡ δύναμίς του λόγω τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν καὶ τῆς φυσικῆς φθορᾶς τοῦ ὑλικοῦ εἶχε κατέλθει εἰς 25 περίπου πλοῖα, κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ μίαν νέαν ἐπιχείρησιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου κατὰ τῆς Σάμου. Τὸ φθινόπωρον ὅμως ἐπραγματοποιήθη ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἀγῶνος οὐσιαστικὴ ἐνίσχυσις τοῦ στόλου διὰ δύο νεοτεύκτων πραγματικῶν πολεμικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἡ ἐν Ἀμερικῇ ναυπηγηθεῖσα φρεγάτα 64 πυροβόλων «Ἑλλὰς» καὶ τὸ ἀτμήλατον «Καρτερία». Τὸ δεύτερον τοῦτο πλοῖον, ναυπηγηθὲν εἰς Ντέπτφορδ τῆς Ἀγγλίας κατόπιν ἐπιμονῆς τοῦ φιλέλληνος πρώην ἀξιωματικοῦ τοῦ Βρεταννικοῦ ναυτικοῦ Φράνκ Ὤμπνεϋ Ἄστιγξ, ποὺ κατέβαλεν ἐξ ἰδίων σημαντικὸν μέρος τῆς δαπάνης, ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτον, διότι εἶναι τὸ πρῶτον ἀτμοκίνητον πολεμικὸν πλοῖον ποὺ ἔλαβε μέρος εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν παγκόσμιον ναυτικὴν ἱστορίαν. Ἡ εἰς τὸν Ἀγῶνα συμβολὴ τοῦ καινοφονοῦς τούτου σκάφους μὲ τὰ βαρέα του πυροβόλα τὰ βάλλοντα βλήματα τύπου «Παιξχάους», ὑπῆρξε πολύτιμος χάρις εἰς τὴν εὐψυχίαν, τὴν ναυτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ὀργανωτικὴν ἱκανότητα τοῦ Ἄστιγξ, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε καὶ τὴν κυβέρνησίν του. Ἀφοῦ οὗτος ἐκάλυψε τὴν ἀπόβασιν ἰσχυρῶν ἐνισχύσεων εἰς Φάληρον κατὰ τῶν νώτων τῆς πολιουρκούσης τὴν Ἀκρόπολιν στρατιᾶς τοῦ Κιουταχῆ διαρκοῦντος τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1826 συμετεῖχε καὶ εἰς τὴν περίφημον ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς Ἀλεξανδρείας, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ νεοδιορισθέντος τότε Ἄγγλου ναυάρχου Λόρδου Κόχραν. Ἡ τολμηρὰ ὅμως αὕτη ἐπιχείρησις, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετεῖχον 22 πλοῖα συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς φρεγάτας «Ἑλλὰς», ἀπέτυχεν ὅπως εἶχεν ἀποτύχει πρὸ διετίας καὶ ἡ τοῦ Κανάρη.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1827 ὁ Ἄστιγξ ἐπιβαίνων τῆς «Καρτερίας» καὶ ἡγούμενος μοίρας ἐκ τριῶν ἀκόμη πλοίων, παρεβιάσε τὰ ὠχυρωμένα στενὰ τῆς Ρίου, ποὺ ἐπωνομάζοντο Μικρὰ Δαρδανέλλια καὶ εἰσέπλευσεν εἰς τὸν ὅρμον τῶν Σαλώνων. Ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἡ «Καρτερία» κατεβύθισε διὰ τοῦ πυροβολικοῦ της τρία ἀλληλοδιαδόχως Τουρκικὰ πλοῖα, ἐνῶ τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα κατεβύθιζον ἕτερα δύο. Ἕνα ἀκόμη ἐχθρικὸν πολεμικὸν ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ πληρώματός του καὶ τρία ἄλλα, καθὼς καὶ τρία Αὐστριακὰ ἐμπορικὰ πλοῖα πλήρη ἐφοδίων, ἡχμαλωτίσθησαν, ἐκμηδενισθείσης οὕτω τῆς ἐν τῷ Κορινθιακῷ Τουρκικῆς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ ἐξασφαλισθείσης πλήρους τοπικῆς κυριαρχίας ἐντὸς τῆς ζωτικῆς ταύτης περιοχῆς διὰ τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις.

Καθ' ὃν χρόνον διεξήγοντο αἱ ἀνωτέρω ἐπιχειρήσεις, ὁ ἐν Ναυαρίνῳ ὁρμῶν Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐνισχυθεὶς περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἀνῆλθεν εἰς 130 πλοῖα, ἐξ ὧν 89 πολεμικὰ (3 πλοῖα τῆς γραμμῆς, 17 φρεγάται 30 κορβέται καὶ 49 μικρότερα) καὶ 41 μεταγωγικὰ μεταφέροντα 4500 στρατιώτας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσία, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῆς 4ης Ἀπριλίου 1826 εἶχον συνάψει συμφωνίαν παρεμβάσεως παρὰ τῇ Πύλῃ πρὸς ἐξαναγκασμόν της νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ματαίως ἀνέμεναν τὴν προσχώρησιν τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσσίας εἰς τὴν συμφωνίαν ταύτην, ἐπροχώρησαν κατὰ ἕνα ἀποφασιστικὸν βῆμα. Τὴν 6ην Ἰουλίου 1827 αἱ τρεῖς αὗται Δυνάμεις ὑπέγραψαν συμφωνίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίζετο ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐτάσσετο προθεσμία εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἐμπολέμους ὅπως συνάψουν ἀνακωχήν. Εἰς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς συμφωνίας ταύτης διετάχθησαν οἱ στόλοι τῶν Δυνάμεων ποὺ τὴν ὑπέγραψαν νὰ κατευθυνθοῦν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου ἀντιναύαρχος σὲρ Ἔντουαρντ Κόδριγκτων, ὁ ὁποῖος ὡς ἀρχαιότερος ἦσκει καθήκοντα γενικοῦ ἀρχηγοῦ, ἐκοινοποίησε τὴν 7ην Σεπτεμβρίου 1827 τὴν περὶ ἀνακωχῆς ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων εἰς τὸν Ἰβραὴμ καὶ συγχρόνως δι' ἀποφασιστικῆς παρεμβάσεως ἐξηνάγκασε μίαν Τουρκικὴν μοῖραν ἐκπλεύσασαν ἐκ Ναυαρίνου μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον νὰ ἐπαναπλεύσῃ εἰς τὸ Ναυαρῖνον. Τὴν 13 Ὀκτωβρίου ὁ ναύαρχος Κόδριγκτων, ἀφοῦ ἠνώθησαν μετ' αὐτοῦ ἡ ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχον κόμιτα Χέϋντεν Ρωσικὴ μοῖρα καὶ ἀκολούθως ἡ ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχον Ἱππότην Ντὲ Ρινὺ Γαλλική, ἔπλευσε πρὸς τὸ Ναυαρῖνον καὶ μετά τινας ἡμέρας κατόπιν συσκέψεως τῶν τριῶν συμμάχων ναυάρχων, ἀπεφασίσθη νὰ εἰσπλεύσουν οἱ στόλοι των ἐντὸς τοῦ ὅρμου, ὥστε νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου. Ὁ εἴσπλους ἐπραγματοποιήθη τὴν πρωΐαν τῆς 20ης Ὀκτωβρίου, συνεπεία ὅμως παρεξηγήσεως ἤρχισεν ἀνταλλαγὴ πυροβολισμῶν μεταξὺ ἑνὸς Τουρκικοῦ πλοίου καὶ τῆς Ἀγγλικῆς φρεγάτας «Νταρτμάουθ». Τὸ πῦρ δὲν ἐβράδυνε νὰ γενικευθῇ καὶ ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν τὰ ἀριθμητικῶς κατώτερα, 27 ἐν συνόλῳ, συμμαχικὰ πλοῖα κατώρθωσαν νὰ ἐκμηδενίσουν ἐντελῶς τὸν Τουρκοαιγυπτιακὸν στόλον, ἐκ τῶν 89 πολεμικῶν πλοίων τοῦ ὁποίου ἀνετινάχθησαν ἢ ἐβυθίσθησαν 1 πλοῖον τῆς γραμμῆς, 3 δίκροτοι φρεγάται, 22 κορβέται, 19 πάρωνες καὶ ἄλλα μικρότερα, μὲ συνολικὴν ἀπώλειαν 6.000 ἀξιωματικῶν καὶ ἀνδρῶν. Ἐκ τῶν συμμαχικῶν πολεμικῶν πλοίων οὐδὲν ἐβυθίσθη, ὑπέστησαν ὅμως ὅλα σχεδὸν ἀρκετὰς βλάβας καὶ ἀπώλεσαν συνολικῶς 655 ἀξιωματικοὺς καὶ ἄνδρας νεκρούς.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἐν Ναυαρίνῳ ναυμαχίας ὑπῆρξαν ἀποφασιστικαί, διότι μετεβλήθη κατόπιν τῆς καταστροφῆς τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου ἡ γενικὴ κατάστασις ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐστέφθη ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν ἐπελθούσης ἐμπραγμάτου

κυρώσεως τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου, τῆς ἀναγνωρισάσης τὴν Ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἑπομένου ἔτους ὁ Ἄστιγξ κατελάμβανεν ἀπὸ θαλάσσης τὸ ὀχύρωμα Βασιλάδι, τὴν δὲ 29ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ Ι. Καποδίστριας ἀπεβιβάζετο εἰς Αἴγιναν ὡς κυβερνήτης τῆς ἐλευθέρας πλέον Ἑλλάδος.

Δ'.-Συνοπτικὴ ἀνασκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ βασιλείου μέχρι τέλους τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Ὁ πολεμικὸς στόλος τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου συνεκροτήθη ἐν ἀρχῇ ἀπὸ τὰ περισωθέντα 27 τὸν ἀριθμὸν πλοῖα τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, τὸ δὲ προσωπικὸν του ἀπὸ τοὺς γενναίους ἐκείνους ἄνδρας, ποὺ εἶχαν ἀντιμετωπίσει νικηφόρως ἐπὶ ὀκταετίαν τοὺς στόλους τῆς κραταιᾶς ἀκόμη τότε Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος κατεβλήθη ἀξιέπαινος προσπάθεια ἐνισχύσεως τοῦ στόλου διὰ νέων πλοίων ναυπηγουμένων εἰς τὸν ἐν Πόρῳ ναύσταθμον. Οὕτως ἐναυπηγήθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1833 καὶ 1835 12 μικραὶ κανονιοφόροι ἐκτοπίσματος 45-52 τόννων ἑκάστη, δύο ἡμιολίαι καὶ μία κορβέτα. Τὸ 1837 καθειλκύετο τὸ πρῶτον ναυπηγηθὲν ἐν Ἑλλάδι ἀτμοκίνητον πολεμικὸν «Μαξιμιλιανός», ἀμέσως δὲ κατόπιν ἐτέθη εἰς τὰ ἐσχάρια τὸ δεύτερον ἀτμοκίνητον, ποὺ ὠνομάσθη «Ὄθων», καθὼς καὶ μία μεγάλη κορβέτα 1000 τόννων, ἡ ὁποία καθεκλυσθεῖσα τὸ 1838 ἔλαβε τὸ ὄνομα «Λουδοβῖκος». Ἀποτέλεσμα τῆς συντόνου ταύτης προσπαθείας, ποὺ κατεβλήθη διὰ τὸ ναυτικόν, ἦτο ὅτι ἐν ἔτει 1841 ὁ στόλος τοῦ νεοσυστάτου τότε βασιλείου περιελάμβανε 35 ἐν ὅλῳ πολεμικὰ σκάφη, νεότευκτα κατὰ τὸ πλεῖστον, τὸ δὲ προσωπικὸν του ἀπετελεῖτο ἀπὸ 100 ἀξιωματικούς, 106 ὑπαξιωματικοὺς καὶ 850 διόπους καὶ ναύτας.

Ἡ ἐπακολουθήσασα ὅμως μέχρι τοῦ 1853 δωδεκαετία ὑπῆρξεν ἀντιθέτως περίοδος πλήρους ἐγκαταλείψεως τοῦ ναυτικοῦ, ἐξαιρέσει δὲ τῆς ἀναλεβητώσεως τοῦ «Ὄθωνος», οὐδεμία ἐργασία ἐγένετο διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ ὑλικοῦ. Ὡς πρὸς τὸ προσωπικὸν ἡ κατάστασις ὑπῆρξεν ἀνάλογος, ἡ ὁλότης δὲ τῶν μαχίμων ἀξιωματικῶν ἐξηκολούθει νὰ προέρχεται ἐκ τῶν δοκίμων, ποὺ κατετάσσοντο χωρὶς ἐξετάσεις ἀπ' εὐθείας παρὰ τοῦ ὑπουργείου.

Κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον τοῦ 1854 τὸ ναυτικὸν ὑπέστη τὰς συνεπείας τῆς κατοχῆς τοῦ Πειραιῶς παρὰ Ἀγγλογαλλικοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ, διάφορα δὲ ἐκ τῶν πλοίων του κατελήφθησαν προσωρινῶς παρὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου, ἐπιστραφέντα βραδύτερον. Ἐκτὸς ὅμως τῶν δυσαρέστων, εἶχε καὶ μίαν εὐχάριστον συνέπειαν διὰ τὸ ναυτικόν μας ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος: τὴν προσθήκην εἰς τὰς δυνάμεις του τριῶν Ρωσσικῶν πολεμικῶν, τὰ ὁποῖα ἀποκλεισθέντα κατὰ τὴν ἔκρηξιν του ἐν Τεργέστῃ ἐπωλήθησαν παρὰ τῆς Ρωσσικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν.

Κατὰ τὸ ἔτος 1855 παρηγγέλθησαν εἰς Ἀγγλίαν 4 ἀτμοημιολίαι, αἱ ὁποῖαι κατέπλευσαν εἰς Πειραιὰ τὸ 1857 πλὴν μιᾶς βυθισθείσης, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος παρηγγέλθησαν ἀκόμη τρεῖς, αἱ ὁποῖαι παρελήφθησαν τὸ 1859. Ἡ πρώτη ὅμως σοβαρὰ προσπάθεια ἐνισχύσεως τοῦ στόλου ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1859 παραγγελία ἐν Ἀγγλίᾳ τῆς ἑλικοκινήτου ἀτμοφρεγάτας «Ἀμαλία,» ἡ ὁποία κατέπλευσεν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα τὴν 23ην Ὀκτωβρίου 1861. Μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἡ ἀτμοφρεγάτα αὕτη μετωνομάσθη «Ἑλλάς».

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας Γεωργίου Α' ἐξερράγη τὸ 1866 ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις, τὴν ὁποίαν ἐνίσχυσε δι' ἀποστολῆς ὅπλων καὶ ἐφοδίων ἡ ἐπὶ τούτῳ συσταθεῖσα ἐν Ἀθήναις «Κεντρικὴ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπή». Αἱ ἀποστολαὶ ἐπραγματοποιοῦντο διὰ ταχέων ἀτμοκινήτων πλοίων ἐξωπλισμένων διὰ πυροβόλων, τὰ ὁποῖα διέσπων τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Κρητικῶν παραλίων παρὰ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Τὰ κατορθώματα τῶν πλοίων τούτων, τῆς «Ἑνώσεως»,τῆς «Κρήτης» καὶ τοῦ «Ἀρκαδίου», ἀπέδειξαν ὅτι αἱ ναυτικαὶ ἀρεταὶ τῆς φυλῆς διετηροῦντο πάντοτε, ἡ ἀδυναμία ὅμως τοῦ πολεμικοῦ μας στόλου ὅπως ἀναμετρηθῇ μὲ τὸν Τουρκικὸν στόλον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου Χόβαρτ πασσᾶ ὁ ὁποῖος ἀπέκλεισε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1868 τὴν Σῦρον, ἐξηνάγκασε τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν εἰς ὑποχώρησιν καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους οἱ ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάται, ἀποκοπέντος τοῦ διὰ θαλάσσης ἐφοδιασμοῦ των, κατέθεσαν τὰ ὅπλα. Τὸ θλιβερὸν τοῦτο ἐπεισόδιον κατέδειξε τὴν οὐσιαστικὴν γυμνότητα τοῦ ναυτικοῦ μας ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικοῦ καὶ ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως παρηγγέλθησαν δύο ταχύπλοα τροχοφόρα πλοῖα ἐν Ἀγγλίᾳ, βραδύτερον δὲ τὸ 1867 ἡ θωρακοβάρις «Βασιλεὺς Γεώργιος Α'» ἐπίσης ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ θωρακοδρόμων «Ὄλγα» ἐν Τεργέστῃ. Μόνον ὅμως ἐπὶ τῆς μακρᾶς πρωθυπουργίας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη κατέστη δυνατὴ ἡ λῆψις ἀποφασιστικῶν πράγματι μέτρων πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ναυτικοῦ. Ἦσαν δὲ ταῦτα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ παραγγελία τοῦ εὐδρόμου «Μιαούλης» τὸ 1885 καὶ τῶν τριῶν θωρηκτῶν «Ὕδρα», «Σπέτσαι» καὶ «Ψαρὰ» τὸ 1889, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἵδρυσις τῆς Σχολῆς τῶν Δοκίμων τὸ 1884 καὶ ἡ ἐκ βάθρων ἀναδιοργάνωσις τῆς κατατάξεως καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ προσωπικοῦ διὰ τῆς μετακλήσεως Γαλλικῆς ὀργανωτικῆς ἀποστολῆς ὑπὸ τὸν ναύαρχον Λεζέν. Ἐπίσης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1885 καὶ 1890 ἐναυπηγήθησαν 6 τορπιλοβόλα εἰς Γαλλίαν καὶ ἕτερα 6 ἐν Γερμανίᾳ, αἱ δύο ἀτμοβάριδες «Ἄκτιον» καὶ «Ἀμβρακία» καὶ αἱ 4 κανονιοφόροι Α, Β, Γ καὶ Δ. Ἐπίσης κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς ἀναδημιουργίας τοῦ ναυτικοῦ ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ ναυστάθμου ἀπὸ τὸν Πόρον εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου καὶ μέχρι σήμερον εὑρίσκεται.

Συνεπεία τῶν μέτρων τούτων καὶ τῆς ἐξ ἀντιθέτου πλήρους παραμελήσεως τοῦ Τουρκικοῦ ναυτικοῦ παρὰ τοῦ σουλτάνου Ἀβδοὺλ Ἀζίζ, τὸ ναυτικόν μας εὑρέθη νὰ διαθέτῃ διὰ πρώτην φορὰν οὐσιαστικὴν ὑπεροπλίαν ἔναντι τοῦ Τουρκικοῦ κατὰ τὴν κρίσιν, ποὺ ἐξερράγη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1897 συνεπεία νέας Κρητικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ θωρηκτοῦ «Ὕδρα»», τοῦ ἀτμομυοδρόμωνος «Ἀλφειοῦ» καὶ τοῦ ὁπλιταγωγοῦ «Μυκάλη» ὑπὸ τὸν μοίραρχον Ράϊνεκ εἰς Κρήτην καὶ ἡ ἀπόβασις σώματος ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Τ. Βάσσον ὡδήγησεν εἰς πόλεμον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1897. Μὲ βάσιν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀνάγκης ταχείας καταλήψεως τῆς Πρεβέζης ὡς μέρους τοῦ γενικωτέρου σχεδίου ἐπιθέσεως τοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν Ἤπειρον, ὁ στόλος μας διηρέθη εἰς δύο μοίρας:

α) Τὴν ἀνατολικήν, ὑπὸ τὸν μοίραρχον Κ. Σαχτούρην ἀποτελουμένην ἀπὸ τὰ θεωρηκτὰ «Ψαρὰ» καὶ «Ὕδρα», τὸ συνοδὸν τορπιλλοβόλον «Κ. Κανάρης» μετὰ 11 τορπιλλοβόλων καὶ ἀπὸ 2 ἀτμομυοδρόμωνας.

β) Τὴν δυτικὴν ὑπὸ τὸν μοίραρχον Κριεζῆν, ἀποτελουμένην ἀπὸ τὸ προσωρινῶς ἀπεσπασμένον θωρηκτὸν «Σπέτσαι», τὸ εὔδρομον «Μιαούλης», τὴν θωρακοβάριδα «Γεώργιος», τὰς κανονιοφόρους «Ἄκτιον», «Ἀμβρακία», Α, Β, Γ καὶ Δ, δύο τορπιλλοβόλα καὶ δύο ἀτμομυοδρόμωνας.

Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις ἤρχισαν τὴν πρωΐαν τῆς 6ης Ἀπριλίου 1897 μὲ βομβαρδισμὸν ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς δυτικῆς μοίρας κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Πρεβέζης. Ὁ βομβαρδισμὸς οὗτος ἐπανελήφθη τὴν ἑπομένην καὶ τὴν μεθεπομένην ἄνευ σοβαρῶν ἀποτελεσμάτων λόγῳ τῶν μεγάλων ἀποστάσεων, ἀπὸ τῶν ὁποίων διεξήχθη. Ἀπόβασις μικρᾶς δυνάμεως ἐπεχειρήθη λίαν πρωΐ τῆς 9ης Ἀπριλίου, ἀλλ' ἀπέτυχε, κατόπιν δὲ τούτου αἱ κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπιχειρήσεις διεκόπησαν ἐπὶ τινας ἡμέρας πρὸς ἀνθράκευσιν τῶν πλοίων, ἀκριβῶς τότε ποὺ ἦσαν ἀναγκαιότεραι διὰ τὴν παροχὴν συνδρομῆς εἰς τὰς ἀπὸ ξηρᾶς προελαυνούσας κατὰ τῆς Πρεβέζης δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐλλείψει συνδρομῆς ἀπὸ θαλάσσης ἐξηναγκάσθησαν εἰς ὑποχώρησιν. Τὴν 30ην Ἀπριλίου μία νέα ἀπόπειρα ἀποβάσεως τῆς ὀνομασθείσης «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» ἀπέτυχε, μὲ ἀπώλειαν 300 ἀνδρῶν καὶ αἱ κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπιχειρήσεις ἐτερματίσθησαν ἄνευ ἀποτελέσματος.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ μοῖρα τοῦ Ἰονίου διεξῆγε τὰς ἐπιχειρήσεις ταύτας, ἡ ἀνατολικὴ μοῖρα δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιδείξῃ μεγαλυτέραν δραστηριότητα. Τὴν 8ην Ἀπριλίου τὰ πλοῖα τῆς μοίρας ἐξέπλευσαν τοῦ ἐν Ὠρεοῖς ὁρμητηρίου των καὶ περιέπλευσαν τὴν Μαγνησιακὴν παραλίαν, τὴν δὲ ἑπομένην ἡμέραν ἐβομβάρδισαν τὰ παρὰ τὸν Πλαταμῶνα Τουρκικὰ ὀχυρώματα. Τὴν μεθεπομένην, 10ην Ἀπριλίου, κατόπιν διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ἡ ἀνατολικὴ μοῖρα ἔπλευσε πρὸς τὸν Θερμαϊκόν, χωρὶς ὅμως νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς Κατερίνης, ὅπου μετὰ βραχὺν βομβαρδισμὸν ἐνήργησεν ἀπόβασιν ἀγήματος. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις εἶχον λάβει δυσμενεστάτην τροπὴν καὶ ἡ ἀνατολικὴ μοῖρα διετάχθη νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα παρεμποδίσῃ τὴν διὰ θαλάσσης μεταφορὰν Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἵνα ἀντιμετωπίσῃ τὸν Τουρκικὸν στόλον, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχον ληφθῆ πληροφορίαι ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐκπλεύσῃ ἐκ Δαρδανελλίων. Πράγματι, ἡ μοῖρα ἐξέπλευσε τὴν 12ην Ἀπριλίου κατευθυνθεῖσα, ἐν ἀρχῇ μὲν πρὸς τὸν Θερμαϊκὸν ἀκολούθως δὲ περιπλεύσασα τὴν χερσόνησον τῆς Κασσάνδρας ἔστρεψε πρὸς Ἀνατολάς, καταληφθεῖσα ὅμως ὑπὸ τρικυμίας κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄθω καὶ Λήμνου διάπλουν ἐπανέπλευσεν εἰς Σκίαθον τὴν 15ην Ἀπριλίου. Κατόπιν τούτου ὁ μοίραρχος Κ. Σαχτούρης ἀντικατεστάθη παρὰ τοῦ πλοιάρχου Σταματέλου, ὁ ὁποῖος ὅμως κατόπιν τῆς ραγδαίας ἐξελίξεως τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐκ τῆς προελάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ εἰς Θεσσαλίαν, δὲν ἔλαβεν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξῃ ἄλλην δρᾶσιν, πλὴν τῆς προσπαθείας καλύψεως ἀπὸ θαλάσσης τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ ὑποχωροῦντος στρατοῦ μας. Μεταξὺ 28 Ἀπριλίου καὶ 6 Μαΐου τὰ θωρηκτὰ τῆς ἀνατολικῆς μοίρας, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ προστεθῆ ἀνακληθὲν ἐκ τοῦ Ἰονίου καὶ τὸ θωρηκτὸν «Σπέτσαι», ἐξετέλεσαν περιπολίας τινὰς ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων συνέλαβον ἕνα ἀτμόπλοιον τῆς ἑταιρίας Χατζῆ Δαοὺτ μεταφέρον στρατόν. Τὴν 6ην Μαΐου ὑπεγράφετο ἡ ἀνακωχή, γενικὸν δὲ αἴσθημα ἀνακουφίσεως ἀλλὰ καὶ πλήρους ἀπογοητεύσεως ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν χώραν. Εἰδικώτερον τὸ ναυτικόν, καίτοι ἀνταπεκρίθη εἰς τὸν προορισμόν του, τῆς ἐξασφαλίσεως δηλ. τῶν ἡμετέρων ἐκ τῆς διακοπῆς τῶν ἐχθρικῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν, δὲν ἠδυνήθη ἐν τούτοις νὰ ἐκμεταλλευθῇ-ἔστω καὶ στοιχειωδῶς-τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀδιαφιλονίκητον κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης, ποὺ διέθετε λόγῳ τῆς πλήρους ἀδρανείας τοῦ τουρκικοῦ στόλου.

Ἡ αἰτία τῆς ἀποτυχίας ταύτης δέον νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ ὅτι ἡ προσπάθεια ἀναδημιουργίας τοῦ ναυτικοῦ μας, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, δὲν εἶχε προλάβει νὰ ἀποδώσῃ ὅλους τοὺς καρποὺς της. Εἶχε μὲν αὕτη προαγάγει τὸ ὑλικὸν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ δώσῃ εἰς τὸν στόλον μας ὑπεροπλίαν, εἶχεν ἐπίσης θέσει τὰς στερεὰς βάσεις τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ προσωπικοῦ, δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν εἰς τὸ βραχὺ σχετικῶς διάστημα μιᾶς δεκαετίας νὰ δημιουργηθοῦν ἀνώτερα στελέχη ἱκανά, οὐδὲ νὰ

δοθῆ εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν λεπτὴν καὶ δυσχείριστον μηχανήν, ποὺ εἶναι τὸ ναυτικόν, ὅλη ἐκείνη ἡ συνοχή, ἡ ἑνότης τοῦ δόγματος καὶ ἡ ἀμοιβαία μεταξὺ ἀξιωματικῶν καὶ πληρωμάτων κατανόησις καὶ ἐμπιστοσύνη, ποὺ εἶναι οἱ κυριώτεροι συντελεσταὶ τῆς νίκης.

Μία ἐκ τῶν μᾶλλον δυσαρέστων συνεπειῶν τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου τοῦ 1897 ἦτο καὶ ἡ περικοπὴ τῶν πιστώσεων τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων καὶ ἡ ἐγκατάλειψις κάθε σκέψεως περὶ βελτιώσεως ἢ συμπληρώσεως τῶν πλοίων καὶ τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ναυτικοῦ. Μελέται πολλαὶ κατηρτίζοντο διὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τῶν λεβήτων τῶν θωρηκτῶν τύπου «Ὕδρα», οὐδεμία ὅμως ἐξ αὐτῶν κατέστη δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῆ μέχρι τοῦ 1912, ὁπότε ἐξερράγη ὁ Α' Βαλκανικὸς πόλεμος. Εὐτυχῶς ἡ ἐν ἔτει 1906 ἐπὶ πρωθυπουργίας Γ. Θεοτόκη παραγγελία ὀκτὼ ἀντιτορπιλλικῶν τοῦ νεωτάτου τότε τύπου (τῶν 4 τύπου «Θύελλα» εἰς Ἀγγλίαν καὶ 4 τύπου «Νίκη» εἰς Γερμανίαν), ἰδίως δὲ ἡ ἐν ἔτει 1910 κατόπιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδὶ ἀγορὰ τοῦ θωρηκτοῦ καταδρομικοῦ «Γ. Ἀβέρωφ», συνεπλήρωσαν κάπως τὰ κενὰ τοῦ ὑλικοῦ. Ἡ δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος μετάκλησις τῆς Α' Βρεταννικῆς ὀργανωτικῆς ἀποστολῆς ὑπὸ τὸν γηραιόν, ἀλλ' ἱκανώτατον ναύαρχον Λ. Τόφνελλ καὶ ἡ ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν του συστηματικὴ πολεμικὴ ἐκπαίδευσις τοῦ ναυτικοῦ εἰς τὴν κατὰ θάλασσαν βολὴν καὶ εἰς τὴν τακτικήν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν πλήρη ἀνακαίνισιν τῶν μέσων καὶ μεθόδων τῆς σημάνσεως, ἔρριψε τὸν σπόρον, τοῦ ὁποίου τοὺς λαμπροὺς καρποὺς ἔδρεψε τὸ ναυτικόν μας κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13.

Ἀλλὰ καὶ τὸ Τουρκικὸν ναυτικὸν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναζωογονῆται κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ σουλτάνου Ἀβδούλ-Χαμὶτ Β'. Τὸ παλαιὸν θωρηκτὸν «Μεσσουδιὲ» ἀνεκαινίσθη πλήρως ἀποτελέσαν ἀξιόμαχον μονάδα, δύο δὲ Γερμανικὰ θωρηκτά, 10.000 τόννων μὲ ὁπλισμὸν 6 πυροβόλων 280 χιλ. καὶ ἰσχυροτάτην προάσπισιν, ἠγοράσθησαν παρὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ μετωνομάσθησαν «Βαρβαρόσας Χαϊρεδδίν» καὶ «Τουργοὺτ-Ρεΐς». Ἐπίσης δύο ἄριστα διὰ τὴν ἐποχὴν των καταδρομικὰ 3.500 τόννων μὲ μικτὸν ὁπλισμὸν πυροβόλλων τῶν 152 καὶ τῶν 120 χιλ. καὶ ταχύτητα 23 κόμβων, καθὼς καὶ τινα τορπιλλικὰ σκάφη, τὰ ἰσχυρότερα ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν 4 Γερμανικὰ ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Σιχάου», ἐπλαισίωναν τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὅταν κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου 1912 ἐξερράγη κατόπιν τῆς συμμαχίας τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Τουρκίας πόλεμος.

Α' Βαλκανικὸς πόλεμος (1912-13). Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἀπετέλει τὴν μόνην ὑπολογίσιμον ναυτικὴν δύναμιν τῶν συμμάχων Βαλκανικῶν κρατῶν καὶ εἰς αὐτὸ ἔπιπτεν ὁ βαρὺς κλῆρος νὰ ἐξασφαλίση τὴν κυριαρχίαν θαλάσσης ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ποὺ ἦτο ἀπαραίτητος παράγων τῆς νίκης. Διότι, ἂν ἡ Τουρκία εἶχεν ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τῆς θαλάσσης, θὰ ἠδύνατο νὰ μεταφέρη στρατιωτικὰς δυνάμεις ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ πλήξη καιρίως τόσον τὴν ἰδικήν μας, ὅσον καὶ τὰς συμμαχικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Ἡ εὐθύνη τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἦτο συνεπῶς βαρυτάτη καὶ ἐν πλήρει συναισθήσει τοῦ βάρους τούτου ἔσπευσεν ἡ κυβέρνησις κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ πολέμου νὰ ἐνισχύση τὰς ἑλαφρὰς μας δυνάμεις διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐξ Ἀγγλίας 4 ἀντιτορπιλλικῶν ἀνοικτῆς θαλάσσης 1150 τόννων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν τὰ ὀνόματα «Λέων»,» «Πάνθηρ», «Ἀετός» καὶ «Ἱέραξ», καθὼς καὶ δύο ἀντιτορπιλλικῶν ἐκ Γερμανίας, τῆς «Νέας Γενεᾶς» καὶ τοῦ «Κεραυνοῦ». Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν ταύτην τὸ ναυτικὸν μας ὑπερτέρει τοῦ ἀντιπάλου μόνον εἰς τορπιλλικὰ σκάφη, ὑπελείπετο δὲ αὐτοῦ εἰς βαρέα πλοῖα μάχης, διότι ἔναντι τῶν τριῶν ἰσχυρῶν ἐχθρικῶν τὰ μὲν παλαιά μας θωρηκτὰ τύπου «Ὕδρα» μόλις καὶ μετὰ βίας θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ὑπολογισθοῦν, ὁλόκληρος δὲ ἡ δύναμίς μας ἐστηρίζετο οὐσιαστικῶς εἰς ἓν καὶ μόνον πλοῖον, τὸ νεότευκτον τότε «Ἀβέρωφ», ἐνῶ οὐδὲν κατάλληλον πλοῖον ἀπέμενεν εἰς τὴν διάθεσίν μας διὰ νὰ ἀντιμετωπίση τὰ δύο ἑλαφρὰ καταδρομικὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Εὐτυχῶς εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίπτωσιν εὑρέθη ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀναλάβη τὴν τιμήν, ἀλλὰ καὶ τὸ τεράστιον βάρος τῆς ἀρχηγίας τοῦ στόλου, ὁ τότε προαχθεὶς εἰς ὑποναύαρχον Παῦλος Κουντουριώτης. Μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἐπισήμων κατὰ τὴν συγκινητικὴν τελετήν, ἡ ὁποία ἔγινεν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος «Ἀβέρωφ» τὴν πρωΐαν τῆς 5ης Ὀκτωβρίου εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Φαλήρου, ὅπου εἶχε συγκεντρωθῆ ὁ στόλος, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἀπεχαιρέτησε μὲ ὀλίγας θερμὰς λέξεις εὐχόμενος τὴν νίκην εἰς τὸ ἀγαπητόν του ναυτικόν, ὁ δὲ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὸ πλήρωμα, εἶπε σὺν τοῖς ἄλλοις:

«Δὲν σᾶς ζητοῦμεν ἁπλῶς νὰ ἀποθάνετε διὰ τὴν πατρίδα. Σᾶς ζητοῦμεν κάτι περισσότερον: Νὰ νικήσετε!»

Ὁ ναύαρχος Π. Κουντουριώτης ἔδωκε τὸ σῆμα τῆς ἀπάρσεως καὶ κατηύθυνε τὸν στόλον του πρὸς τὴν Λῆμνον, ὅπου, μόλις ἔφθασε τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, ἀπεβίβασε στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ κατέλαβε τὴν νῆσον. Ὁ λαμπρὸς ὅρμος τοῦ Μούδρου μετετράπη ἀμέσως εἰς πολεμικὴν βάσιν, ὁπόθεν ὁρμώμενος ὁ στόλος κατέλαβεν ἀλληλοδιαδόχως τὰς πρὸ τῆς ἐξόδου τῶν Δαρδανελλίων νήσους Ἴμβρον καὶ Τένεδον, τὴν Σαμοθράκην, εἶτα δὲ τὰς μεγαλονήσους Λέσβον καὶ Χίον. Καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῶν συνδεδυασμένων τούτων ἐπιχειρήσεων, τὰ ἀντιτορπιλλικά μας ἐπετήρουν περιπολοῦντα τὰς προσβάσεις τῶν Δαρδανελλίων, ἡ δὲ δύναμις μάχης τοῦ στόλου μας ἐκάλυπτε τὰς ἐπιχειρήσεις ἕτοιμος νὰ παρέμβη. Ἡ πρώτη ἔξοδος δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ ἐσημειώθη τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1912, ὁπότε τὸ καταδρομικὸν «Μετζηντιὲ» μὲ ὀλίγα ἀντιτορπιλλικὰ ἐπετέθη κατὰ τῶν περιπολούντων ἀντιτορπιλλικῶν μας. Ὁ ναύαρχος Κουντουριώτης ἐπὶ τοῦ «Ἀβέρωφ», ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὰ θωρηκτὰ τύπου «Ὕδρας», ἐξέπλευσεν ἀμέσως ἐκ Μούδρου καὶ ἤρχισε νὰ περιπολῆ πρὸ τῶν Στενῶν. Τὴν πρωΐαν τῆς μεθεπομένης, 3ης Δεκεμβρίου, ὁ ἐχθρικὸς στόλος μάχης ἔκαμε τὴν πρώτην του ἔξοδον καὶ ἐπηκολούθησεν ἡ πρώτη ἐκ παρατάξεως σύρραξις μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, ἡ ὁποία ἔμεινε γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μας ὡς «ναυμαχίαν τῆς Ἕλλης». Ὁ τολμηρὸς χειρισμὸς τοῦ ναυάρχου Κουντουριώτη, ἀποσπασθέντος μὲ τὸν «Ἀβέρωφ» ἀπὸ τὰ λοιπὰ βραδύπλοα θωρηκτὰ καὶ προσεγγίσαντος τὸν ἐχθρὸν μέχρις ἀποστάσεως 3.000 μέτρων, ἔκαμψε τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος ὑπεχώρησεν ἐν ἀταξίᾳ ὑπὸ τὴν κάλυψιν τῶν πυρῶν τῶν ἐπακτίων φρουρίων τῶν Στενῶν.

Τὴν 9ην Δεκεμβρίου 1912 ἐσημειώθη νέα ἔξοδος τοῦ «Μετζηντιὲ» μετὰ τεσσάρων ἀντιτορπιλλικῶν καὶ ἐπηκολούθησε ζωηρὰ συμπλοκὴ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων ἀντιτορπιλλικῶν τύπου «Λέων». Διαρκούσης τῆς συμπλοκῆς δύο Τουρκικὰ ἀντιτορπιλλικὰ ἀποσπασθέντα ἔρριψαν βολὰς τινας κατὰ τῆς Τενέδου, τὸ δὲ ὑποβρύχιόν μας «Δελφὶν» ἐπετέθη ἀνεπιτυχῶς διὰ τορπιλλῶν κατὰ τοῦ «Μετζηντιέ». Ἦτο δὲ αὕτη ἡ πρώτη ἀναφερομένη εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν χρησιμοποίησις ὑποβρυχίου εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ὅπως 86 ἔτη πρότερον ἡ «Καρτερία» ἦτο τὸ πρῶτον ἀτμοκίνητον πολεμικόν, τὸ ὁποῖον ἔλαβε μέρος εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὰ δύο ταῦτα περιστατικὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ ναυτικοῦ δαιμονίου τῆς φυλῆς μας, ποὺ καθιστᾶ τοὺς Ἕλληνας ναυτικοὺς ἱκανοὺς νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ νεώτερα ἑκάστοτε πολεμικὰ μέσα.

Ἄλλη μία συμπλοκὴ μεταξὺ ἐλαφρῶν δυνάμεων ἐπηκολούθησε πρὸ τῶν Στενῶν τὴν 22αν Δεκεμβρίου, διαρκούσης τῆς ὁποίας ἐξέπλευσαν καὶ τὰ Τουρκικὰ θωρηκτά, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐπανέπλευσαν ἐν σπουδῇ εἰς τὸ ὁρμητήριόν των μόλις ἀντίκρυσαν ἐπερχόμενον τὸν «Ἀβέρωφ» μετὰ τῶν λοιπῶν πλοίων τοῦ στόλου μας. Ἄλλη μία συμπλοκὴ ὑπὸ ἀναλόγους συνθήκας ἐσημειώθη τὴν 29ην Δεκεμβρίου, τὴν δὲ νύκτα τῆς 31ης τοῦ ἰδίου μηνὸς τὸ Τουρκικὸν καταδρομικὸν «Χαμηντιὲ» ὑπὸ κυβερνήτην τὸν πλοίαρχον Ρεούφ, ἐπωφελούμενον τοῦ σκότους καὶ τῆς κακοκαιρίας, κατώρθωσε νὰ διολισθήση ἀπαρατήρητον καὶ τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Σύρου. Ἐντὸς τοῦ λιμένος εὑρίσκετο ἠγκυροβολημένον τὸ ὑπερωκεάνιον «Μακεδονία», τὸ ὁποῖον εἶχε μετατραπῆ εἰς ἐξωπλισμένον βοηθητικὸν εὔδρομον. Τὸ «Χαμηντιέ» ἤρχισε βάλλον ἐναντίον του, ὁ δὲ κυβερνήτης τῆς «Μακεδονίας» ἀπήντησεν εἰς τὸ πῦρ, ἀλλ' ἐκραγείσης πυρκαϊᾶς ἐπὶ τοῦ πλοίου διέταξε νὰ ἀνοιχθοῦν οἱ κρουνοὶ καὶ τὸ κατεβύθισε. Τὴν πρωΐαν τῆς 5ης Ἰανουαρίου 1913 ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐξέπλευσε καὶ πάλιν ἐκ τῶν Στενῶν κατευθυνόμενος πρὸς τὴν Λῆμνον. Ὁ ναύαρχος Π. Κουντουριώτης δὲν ἐβιάσθη νὰ ἐκπλεύση καὶ οὕτως ἡ δευτέρα αὐτὴ συνάντησις μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στόλων μάχης ἔλαβε χώραν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς νήσου, διὰ τοῦτο καὶ ὠνομάσθη «ναυμαχία τῆς Λήμνου». Κατ' αὐτὴν ὁ Τουρκικὸς στόλος ὑπέστη σημαντικὰς βλάβας, καθὼς καὶ ἀπωλείας εἰς προσωπικόν, καὶ καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν πλοίων μας μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν «Ἀβέρωφ» κατέφυγε καὶ πάλιν εἰς Δαρδανέλλια, διὰ νὰ μὴ ἀποπειραθῆ τοῦ λοιποῦ καμμίαν ἄλλην ἔξοδον μέχρι τέλους τοῦ πολέμου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ «Χαμηντιὲ» περιπλεῦσαν ἀνοικτὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀνεφοδιασθὲν ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐβύθισε μεταγωγικὰ Σερβικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μεδούης. Ἀκολούθως ἐξηφανίσθη ἐπ' ἀρκετόν, διὰ νὰ ἐμφανισθῆ παρὰ τὰ παράλια τῆς Καραμανίας, ἐν τέλει δὲ κατέφυγεν εἰς Σουέζ. Μοῖρα ἐκ τοῦ θωρηκτοῦ «Ὕδρα» καὶ δύο ἀντιτορπιλλικῶν ὑπὸ τὸν τότε ἀντιπλοίαρχον Δ. Παπαχρῆστον ἀπεσπάσθη διὰ νὰ ἐπιτηρῆ τὴν βορείαν ἔξοδον τοῦ Σουέζ καὶ οὕτω τὸ ἐχθρικὸν καταδρομικὸν ἐξουδετερώθη.

Κατὰ τὸν Β' Βαλκανικὸν πόλεμον (1913) τὸ ναυτικόν μας, μὴ ἔχον νὰ ἀντιμετωπίση ἀντίπαλον, ἐπωφελήθη τῶν πλεονεκτημάτων ἀδιαφιλονικήτου κυριαρχίας θαλάσσης καὶ παρέσχε τὴν συνδρομήν του εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ στρατοῦ, μεταφέρον διὰ θαλάσσης δυνάμεις, βομβαρδίζον συγκεντρώσεις τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ κλπ. Ἐπίσης ἐκ τῶν πλεοναζόντων ἀνδρῶν τοῦ ναυτικοῦ συνεκροτήθη ἄγημα πεζοναυτῶν, τὸ ὁποῖον ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἀνὰ τὰ Μακεδονικὰ καὶ τὰ Θρακικὰ παράλια ἐπιχειρήσεις τοῦ στρατοῦ, προχωροῦν ἐνίοτε καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα.

Ἐν περιλήψει δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἡ συμβολὴ τοῦ ναυτικοῦ εἰς τὴν νίκην ἰδιαιτέρως δὲ φυσικὰ κατὰ τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν, ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ καὶ ἐπεκύρωσε τὰ παλαιότερα ἱστορικὰ διδάγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ θαλασσία δύναμις εἶναι ἀπαραίτητος παράγων ἐπικρατήσεως καὶ ἐπιβιώσεως, εἰς τὴν γωνίαν ταύτην τῆς γῆς, ὅπου ἀπὸ αἰώνων ζῆ καὶ κινεῖται ἡ Ἑλληνικὴ φυλή.

Ε'.-Συνοπτικὴ ἀνασκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ κατὰ τὴν 35ετίαν 1913-1948. Ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Συμμάχων της κατὰ τὸν Α'. Βαλκανικὸν

πόλεμον ποὺ ἐξησφαλίσθη χάρις εἰς τὴν ἐπιτευχθεῖσαν-παρὰ τὴν ὑλικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου-κυριαρχίαν θαλάσσης ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἦλθε νὰ ἐπικυρώσῃ κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον καὶ ἐντυπωσιακὸν τὰ παλαιότερα διδάγματα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας περὶ τῆς σημασίας τῆς θαλασσίας δυνάμεως διὰ τὴν ἄμυναν καὶ διὰ τὴν ζωὴν τῆς χώρας μας. Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης τῆς διατηρήσεως τῶν κτηθέντων ἰδιαιτέρως δὲ τῶν νήσων τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ἡ τότε κυβέρνησις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου μὲ ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν τὸν Ν. Στράτον, ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἄμεσον ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου μας διὰ νέων μονάδων. Ἦτο δὲ ἡ ἐνίσχυσις αὕτη κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον ἐπιβεβλημένη, καθόσον καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὴν ταπείνωσιν τῆς ἥττης καὶ διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὰς περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἀνατολικῶν νήσων ἀξιώσεις της, προέβη διαρκοῦντος τοῦ 1913 εἰς παραγγελίαν ἑνὸς θωρηκτοῦ εἰς Ἀγγλικὰ ναυπηγεῖα «ὑπερδρέδνωτ» ὁμοίου πρὸς τὰ ἰσχυρότερα τότε Βρεταννικὰ θωρηκτά. Κατόπιν τούτου παρηγγείλαμεν καὶ ἡμεῖς διὰ διεθνοῦς διαγωνισμοῦ εἰς τὰ Γερμανικὰ ναυπηγεῖα «Βουλκὰν» ἕνα θωρηκτὸν 13.000 τόννων μὲ ὁπλισμὸν 6 πυροβόλων τῶν 356 χιλ., εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη τὸ ὄνομα «Σαλαμίς». Εὐτυχῶς ἐγένετο ταχέως ἀντιληπτὸν ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο λόγῳ τοῦ μικροῦ του ἐκτοπίσματος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀντιπαραταχθῇ ἀποτελεσματικῶς πρὸς τὸ Τουρκικὸν ὑπερδρέδνωτ τῶν 23.000 μὲ τὰ 10 του πυροβόλα τῶν 343 χιλ. πρὶν δὲ ἀρχίσῃ κἀν ἡ ναυπήγησις τῆς «Σαλαμῖνος» ἐτροποποιήθησαν τὰ σχέδιά της, ὥστε νὰ αὐξηθῇ τὸ ἐκτόπισμά της εἰς 19.500 τόννους, ὁ ὁπλισμός της εἰς 8 πυροβόλα τῶν 356 χιλ., καὶ ἡ ταχύτης της εἰς 23 κόμβους. Ἐκτὸς τοῦ θωρηκτοῦ τούτου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις παρήγγειλεν εἰς τὰ αὐτὰ ναυπηγεῖα καὶ 6 μικρὰ τορπιλλοβόλα 125 τόννων-τοῦ τύπου «Αἴγλη»-, εἰς Ἀγγλικὰ δὲ ναυπηγεῖα δύο καταδρομικὰ 5.400 τόννων μὲ ὁπλισμὸν 10 πυροβόλων τῶν 140 χιλ. καὶ ταχύτητα 26 κόμβων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν τὰ ὀνόματα «Κουντουριώτης» καὶ «Κατσώνης», καθὼς καὶ 4 ἀντιτορπιλλικὰ 1.000 τόννων.

Ἀρχομένου ὅμως τοῦ 1914 αἱ συνθῆκαι μετεβλήθησαν εἰς βάρος μας, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προσεφέρετο πρὸς πώλησιν ἓν ἰσχυρὸν Βραζιλιανὸν θωρηκτόν, τὸ «Ρίον Ἰανέϊρον», μὲ ὁπλισμὸν 14 πυροβόλων τῶν 305 χιλ., μὲ προάσπισιν ὅμως μᾶλλον ἀσθενῆ καὶ ταχύτητα 22 κόμβων, τὸ θωρηκτὸν δὲ τοῦτο ὄχι μόνον δὲν κατωρθώσαμεν νὰ ἀγοράσουμεν ἡμεῖς, ἀλλά, ὅπερ τὸ χειρότερον, τὸ ἠγόρασεν ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις. Καὶ ἔσπευσε μὲν ἡ κυβέρνησίς μας νὰ παραγγείλῃ ἀμέσως εἰς Γαλλικὰ ναυπηγεῖα ἓν θωρηκτὸν τύπου «Lorraine» μὲ ὁπλισμὸν 10 πυροβόλων τῶν 340 χιλ., ἀλλὰ τὸ πλοῖον τοῦτο θὰ ἐχρειάζετο μίαν τοὐλάχιστον διετίαν διὰ νὰ ναυπηγηθῇ, ἡ δὲ «Σαλαμίς» δὲν θὰ ἦτο ἑτοίμη πρὸ τοῦ θέρους τοῦ 1915, ἐνῶ ἀμφότερα τὰ Τουρκικὰ θωρηκτὰ θὰ ἦσαν ἕτοιμα πρὸς παράδοσιν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1914!.

Εὑρεθεῖσα πρὸ τοῦ στυγνοῦ φάσματος τῆς ἐπικειμένης συντριπτικῆς κατὰ θάλασσαν ὑπεροχῆς τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, τῆς ὁποίας ἡ ἐλαφροτέρα συνέπεια θὰ ἦτο ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνατολικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου μὴ ἐξευρίσκουσα δὲ πλοῖα ἕτοιμα οὐδαμοῦ τῆς Εὐρώπης, ἡ κυβέρνησίς μας ἐστράφη τότε πρὸς τὴν Ἀμερικήν. Ἡ Ἀμερικανικὴ ὅμως κυβέρνησις ἔκλινεν ὅτι ὑπὸ τὴν διαμορφουμένην διεθνῆ κατάστασν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποξενωθῇ οὐδὲ τῶν δύο παλαιοτέρων «δρέντνωτ» της, τῶν θωρηκτῶν «Μίτσιγκαν» καὶ «Νοτ. Καρολίνα», τὰ ὁποῖα ἐζητήσαμεν καὶ ἀντ' αὐτῶν μᾶς ἐπώλησεν τὰ προδρέντνωτ» «Μισισσιπῆ» καὶ «Ἀϊντχό», ἐκτοπίσματος 13.500 τόννων, μὲ μικτὸν ὁπλισμὸν (4 τῶν 305 χιλ. 8 τῶν 203 χιλ. καὶ 8 τῶν 178 χιλ.) καὶ ταχύτητα μόνον 17 κόμβων. Τὰ πλοῖα ταῦτα μετονομασθέντα εἰς «Κιλκὶς» καὶ «Λῆμνος», καθὼς καὶ ἓν διὰ λογαριασμὸν τῆς Κινεζικῆς κυβερνήσεως, ναυπηγηθὲν εἰς τὰ ναυπηγεῖα Κράμπ τῆς Φιλαδελφείας ἐλαφρὸν καταδρομικὸν 2.600 τόννων ταχύτητος δὲ μόνον 20 κόμβων, τὸ ὁποῖον μετωνομάσθη «Ἔλλη , ἦσαν τὰ μόνα σκάφη ποὺ εὑρέθησαν τότε πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, διὰ νὰ καλύψουν, κατὰ τρόπον ἀνεπαρκέστατον ἄλλως τε, τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην συμπληρώσεως τῆς ναυτικῆς μας παρασκευῆς.

Ἡ ἔκρηξις τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου τὴν 2αν Αὐγούστου 1914 μᾶς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς ὀδυνηρὰς συνεπείας τῶν διαπραχθέντων σφαλμάτων, συγχρόνως ὅμως μᾶς ἐστέρησε καὶ τὰ ὑπὸ ναυπήγησιν ἐν Ἀγγλίᾳ πολεμικά μας, τὰ ὁποῖα, καθὼς καὶ τὰ Τουρκικά, παρελήφθησαν παρὰ τοῦ Βρεταννικοῦ ναυαρχείου. Πάντως, τόσον τὰ νεοπαραληφθέντα ἐξ Ἀμερικῆς πλοῖα μας, ὅσον καὶ τὰ παλαιότερα, ἤρχισαν νὰ ἀσκοῦνται ἐντατικῶς καὶ συστηματικῶς ὑπὸ τὴν ἄμεσον καθοδήγησιν τῆς ὑπὸ τὸν ναύαρχον Μάρκ Κέρρ Βρεταννικῆς ναυτικῆς Ἀποστολῆς.

Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1915 ἡ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς διαφωνία τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐξεδηλώθη ἀπροκαλύπτως καὶ κατέληξεν εἰς τὸν θλιβερὸν ἐθνικὸν διχασμόν, αἱ συνέπειαι τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως ὀδυνηραὶ διὰ τὸ ναυτικόν. Ὅταν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος μετὰ τοῦ ναυάρχου Π. Κουντουριώτη καὶ τοῦ στρατηγοῦ Π. Δαγκλῆ ἐγκατέστησαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1916 τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐλάχισται μονάδες τοῦ στόλου τοὺς ἠκολούθησαν, ἀρκετοὶ ὅμως ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες τοῦ ναυτικοῦ μεμονωμένως ἢ καθ' ὁμάδας μετέβησαν ἐκεῖ. Τὰ πλοῖα τοῦ στόλου ἔμεναν οὐσιαστικῶς ἀποκεκλεισμένα παρὰ τοῦ Γαλλικοῦ στόλου τοῦ ναυάρχου Νταρτίζ ντὶ Φουρνέ, τὰ δὲ ἐλαφρά μας σκάφη παρεδόθησαν εἰς τοὺς Γάλλους ὑπὸ μεσεγγύησιν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν παρ' αὐτῶν ὑπὸ Γαλλικὴν σημαίαν καὶ μὲ Γαλλικὰ πληρώματα εἰς τὸν ἐν Μεσογείῳ πόλεμον, ἐνῶ τὰ Ἑλληνικὰ των πληρώματα ἀποβιβασθέντα, συνεκρότησαν «ναυτικὸν ἄγημα» ἐνσωματωθὲν εἰς τὴν φρουρὰν τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ ἑπόμενον θέρος, ὅταν ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης ἐγκατεστάθη εἰς Ἀθήνας, τὰ παραδοθέντα εἰς τοὺς Γάλλους ἐλαφρὰ πολεμικὰ σκάφη μᾶς ἐπεστράφησαν (*) εἰς ἀθλίαν ὅλα κατάστασιν λόγῳ ὑπερβολικῆς χρήσεως καὶ πλημμελοῦς συντηρήσεως, ἐπισκευασθέντα δὲ ἐπηνδρώθησαν ἐκ νέου μὲ Ἑλληνικὸν προσωπικὸν καὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ τῇ Ἀνατολικῇ Μεσογείῳ ἐπιχειρήσεις συνοδείας νηοπομπῶν ἐν στενῇ συνεργασίᾳ πρὸς τὰ Ἀγγλικὰ καὶ γαλλικὰ πλοῖα, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τότε πλοιάρχου Γ. Κακουλίδη, ἔχοντος τὸ σῆμά του ἐπὶ τοῦ θωρηκτοῦ «Κιλκίς». Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1918 μία μοῖρα ἐκ τοῦ «Ἀβέρωφ» καὶ τῶν 4 ἀντιτορπιλλικῶν τύπου «Λέων» ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Α. Χατζηκυριάκον, ἀπεστάλη εἰς Μούδρον καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Συμμαχικοῦ «Στόλου τοῦ Αἰγαίου» διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν ἐνδεχομένου ἔκπλου τοῦ Γερμανικοῦ καταδρομικοῦ μάχης «Γκαῖμπεν» ἐκ Δαρδανελλίων πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Μετὰ τῆς μοίρας ταύτης ἠνώθη κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ τὸ θωρηκτὸν «Λῆμνος», κατόπιν ἐπισκευῆς του εἰς Μάλταν.

Ὅταν ἡ κατάρρευσις τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν κατέστη ἀναπότρεπτος, ἡ Τουρκία ἔσπευσε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς Συμμάχους καὶ τὴν 1ην Νοεμβρίου 1918 ὑπεγράφετο εἰς Μουδανιὰ ἡ ἀνακωχή, συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ὁποίας οἱ συμμαχικοὶ στόλοι-καὶ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ ἰδικός μας-εἰσέπλευσαν εἰς τὴν Προποντίδα καὶ ἠγκυροβόλησαν πρὸ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ντολμᾶ Μπαξὲ εἰς τὸν λιμένα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μὲ τὸν λιμένα τοῦτον ὡς βάσιν, πλοῖα τοῦ στόλου μας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ «Λῆμνος» καὶ τὰ ἀντιτορπιλλικὰ «Πάνθηρ», «Κεραυνὸς» καὶ «Βέλος», ἔπλευσαν πρὸς τὸν Εὔξεινον καὶ συμμετέσχον μαζὶ μὲ δύο μεραρχίας μας ποὺ προήλασαν ἐκ Ρουμανίας, εἰς τὰς συνδεδυασμένας ἐπιχειρήσεις τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν μπολσεβίκων, κατὰ μῆκος τῶν Ρωσσικῶν παραλίων. Αἱ κατὰ θάλασσαν ἐπιχειρήσεις αὗται ἔληξαν κατὰ μῆνα Ἰούνιον 1919, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ εἶχεν ἀρχίσει ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία δι' ἀποβάσεως τοῦ στρατοῦ μας (ἐκτελοῦντος Συμμαχικὴν ἐντολήν) εἰς Σμύρνην καὶ προελάσεώς του πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Κατόπιν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ὑπὸ τόσον δυσμενεῖς ὅρους συνεχίσεως τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, τὸ ναυτικόν μας ἐξησφάλισε τὸν διὰ θαλάσσης ἀνεφοδιασμὸν τοῦ μαχομένου στρατοῦ μας, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐξήσκει στενὸν ἀποκλεισμὸν τῶν πρὸς τὸν Εὔξεινον καὶ πρὸς τὴν ΝΑ λεκάνην τῆς Μεσογείου Τουρκικῶν παραλίων (*).

Ὅταν ἐπῆλθεν ἡ μοιραία καταστροφὴ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1922, τὸ ναυτικόν μας περισυνέλεξε τὰ θλιβερὰ λείψανα τῆς διαλυθείσης πάλαι ποτὲ νικηφόρου στρατιᾶς, καθὼς καὶ τὰς μυριάδας τῶν προσφύγων καὶ ἀπετέλεσε-διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν μας-τὴν ἀσπίδα κατὰ τοῦ γαυριῶντος ἐχθροῦ, εὑρέθη ὅμως τελείως ἐξηντλημένον ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἐπὶ τόσα ἔτη ἄνευ ἀντικαταστάσεως τοῦ ὑλικοῦ του προσπάθειαν. Εὐτυχῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀντίπαλος ναυτικὴ δύναμις δὲν ὑφίστατο, διότι ὁ τουρκικὸς στόλος ἐξηκολούθει νὰ διατελῇ συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς τῶν Μουδανιῶν ὑπὸ ἐπίσχεσιν· ἄλλως τε τὸ μόνον πλοῖόν του ποὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἀποτελέσῃ σοβαρὸν κίνδυνον, τὸ «Γιαβούζ» (πρὸην «Γκαῖμπεν»), δὲν εἶχεν ἐπισκευασθῇ ἀπὸ τὰς βλάβας ποὺ εἶχεν ὑποστῇ ἐκ προσκρούσεως ἐπὶ ναρκῶν, διετέλει δὲ ἀφωπλισμένον ὑπὸ τὴν φρούρησιν Ἀγγλικῶν ἀντιτορπιλλικῶν. Δὲν ὑπῆρχεν ὅμως καιρὸς δι' ἀνάπαυσιν. Τὸ ναυτικὸν καθὼς καὶ ὁ στρατὸς ἔπρεπε πάση θυσίᾳ νὰ ἀνασυνταχθοῦν ἐπειγόντως, ὥστε νὰ καταβληθῇ μία ὑστάτη προσπάθεια ὅπως περισωθῇ ὅ,τι ἦτο ἀκόμη δυνατὸν νὰ περισωθῇ. Καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη κατεβλήθη παρὰ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως Σ. Γονατᾶ, ποὺ ἐγκατεστάθη κατόπιν τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ν. Πλαστήραν ἐπαναστάσεως τοῦ 1922.

Αἱ συνθῆκαι ποὺ ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν, ἦσαν τοιαῦται, ὥστε οὐδεμία σκέψις ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ πλέον διὰ παραγγελίας νέων πλοίων πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἤδη ὑπερβολικὰ κουρασμένων ὕστερα ἀπὸ 10ετῆ πολεμικὴν δρᾶσιν παλαιῶν σκαφῶν, δὲν ἀπέμενε δὲ ἄλλη ὁδὸς ἀπὸ τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἀνακαίνισιν τῶν παλαιῶν μας μονάδων. Ἐμεσολάβησαν ὅμως τότε τὸ θλιβερὸν Ἰταλοελληνικὸν ἐπεισόδιον, ποὺ ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς δολοφονίας τοῦ Ἰταλοῦ στρατηγοῦ Τελλίνι καὶ ἡ ἐξ ἀφορμῆς τούτου πρώτη ἀπροκάλυπτος ἐπίθεσις τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας τοῦ Μουσσολίνι καὶ ἡ κατάληψις τῆς Κερκύρας. Ἐπὶ τῇ προόψει ἐνδεχομένης ῥήξεως, ὁ στόλος μας συνεκεντρώθη εἰς τὸν Βόρειον Εὐβοϊκόν, διότι ἡ συντριπτικὴ ὑλικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου ἀπέκλειε κάθε σκέψιν ἐπιθετικῆς ἐνεργείας ἐκ μέρους μας καὶ μάλιστα μὲ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον τότε περιέλθει τὰ ἐλαφρά μας πλοῖα. Μετὰ τὴν διευθέτησιν τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἐπεισοδίου ἀπεστάλησαν τὸν

(*) Πλὴν τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Δόξα» βυθισθέντος.

(*) Πρὸς τοῦτο διηρέθη ὁ στόλος μας εἰς δύο δυνάμεις, τὸν στόλον «Α» ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχον Ι. Ἠπίτην μὲ βάσιν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ τὸν στόλον «Β» μὲ βάσιν τὴν Σμύρνην ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχον Καλαμίδαν.

Δεκέμβριον τοῦ 1923 τὰ 4 ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Λέων» εἰς Ἀγγλίαν πρὸς ριζικὴν ἀνακαίνισιν.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1925 τὰ ἀντιτορπιλλικὰ ταῦτα ἐπανέπλευσαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα καὶ κατέστη δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀμέσως μὲ ὅλας τὰ καινοφανεῖς τότε ἐγκαταστάσεις των εἰς τὰς ἀσκήσεις τοῦ στόλου. Ταυτοχρόνως ἀπέπλεον διὰ Σεΐν τῆς Γαλλίας τὸ θωρηκτὸν «Ἀβέρωφ» καὶ τὸ ἐλαφρὸν καταδρομικὸν «Ἕλλη» πρὸς ἀναλεβήτωσιν καὶ ἀνακαίνισιν, ἐνῶ εἰς Ἀγγλίαν κατεσκευάζοντο αἱ παραγγελθεῖσαι ἐγκαταστάσεις διεθύνσεως βολῆς τοῦ πυροβολικοῦ των. Αἱ ἐργασίαι ἀνακαινίσεως τῶν δύο τούτων πλοίων συνεπληρώθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1928, καίτοι δὲ ταῦτα λόγῳ τῆς ἀνεπαρκοῦς των ταχύτητος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν πλέον ὡς πράγματι μάχιμοι μονάδες, προσέφερον σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν πολεμικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ στόλου. Κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα ἐξετελέσθησαν λίαν ἐπιτυχῶς παρὰ τοῦ Ναυστάθμου Σαλαμῖνος καὶ διαφόρων ἰδιωτικῶν ἐργοστασίων τοῦ Πειραιῶς ἐκτεταμέναι ἐργασίαι ἀναλεβητώσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν θωρηκτῶν «Κιλκὶς» καὶ «Λῆμνος», καθὼς καὶ τῶν παλαιῶν μικρῶν ἀντιτορπιλλικῶν καὶ τορπιλλοβόλων συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν παραχωρηθέντων εἰς τὸ ναυτικόν μας ἕξι πρώην Αὐστριακῶν τορπιλλοβόλων (τύπου Π καὶ Κ) καὶ ἑνὸς ἀντιτορπιλλικοῦ, ποὺ ὠνομάσθη «Σμύρνη».

Τὰ μόνα νέα σκάφη, τὰ ὁποῖα κατέστη δυνατὸν νὰ παραγγελθοῦν κατὰ τὴν ὡς ἄνω χρονικὴν περίοδον, ἦσαν ἕξι ὑποβρύχια (δύο 625 τόννων καὶ τέσσαρα 730 τόννων), εἰς τὰ ἐν Νάντῃ τῆς Γαλλίας ναυπηγεῖα Λοάρ. Ταῦτα παρελήφθησαν ἀπὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν προσωπικὸν ἀποσταλὲν καὶ ἐκπαιδευθὲν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ναυπηγήσεως καὶ τῶν δοκιμῶν των, κατέπλευσαν δὲ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1928 καὶ 1930.

Οὕτω, παρὰ τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐπάλαιεν ἡ χώρα μας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἔγινεν ὅ,τι ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατὸν διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ναυτικῆς μας δυνάμεως μὲ βάσιν τὸ πρόγραμμα τῶν ἐλαφρῶν σκαφῶν, ποὺ εἰσηγήθη ὁ ἐν ἔτει 1925 μετακληθεὶς εἰδικῶς διὰ τὴν μελέτην ταύτην Ἄγγλος ἀντιναύαρχος σὲρ Ριχάρδος Γουέλ. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο κατόπιν μακρῶν συζητήσεων ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ τύπου, ἐνεσωματώθη εἰς τὸν ἐν ἔτει 1929 ψηφισθέντα παρὰ τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθερίου Βενιζέλου εἰδικὸν νόμον ὡς τὸ μόνον δυνάμενον νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὸ τὰς τότε συνθήκας τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἄμυναν τῆς χώρας ἔναντι τῶν νέων παρασκευῶν τῆς γείτονος Ἐπικρατείας, ἡ σοβαρωτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἐν ἔτει 1925 ἀρξαμένη καὶ συμπληρωθεῖσα μετὰ τριετίαν ἐπισκευὴ καὶ ἀνακαίνισις τοῦ καταδρομικοῦ μάχης «Γιαβούζ». Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο πολλαὶ βάσιμοι ἀντιρρήσεις διετυπώθησαν (*) τελικῶς ὅμως τὸ ζήτημα ἔχασε τὴν ὀξύτητά του ὅταν ὑπεγράφη τὸ Ἑλληνοτουρκικὸν σύμφωνον φιλίας καὶ διαιτησίας τὸ 1930, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ Ἑλληνοτουρκικὴ ναυτικὴ συμφωνία, ἡ ὁποία ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν ἀρχόμενον τότε ἐκ νέου μεταξὺ τῶν δύο γειτόνων ἀνταγωνισμὸν ἐξοπλισμῶν. Βάσει τοῦ ναυτικοῦ προγράμματος τοῦ 1929 παρηγγέλθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου, κατόπιν διεθνοῦς διαγωνισμοῦ, εἰς τὰ Ἰταλικὰ ναυπηγεῖα Ὀδέρο-Τέρνι-Ὀρλάνδο δύο ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Ντάρντα», μετά τινας δὲ μῆνας ἕτερα δύο.

Δυστυχῶς αἱ χρόνιαι οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν παραγγελίαν ἄλλων τεσσάρων ἀντιτορπιλλικῶν, ὥστε νὰ συμπληρωθῇ ὁ ἕνας ἐκ τῶν παρὰ τοῦ ναυτικοῦ προγράμματος τοῦ 1929 προβλεπομένων δύο στολίσκων.

Ἐν ἔτει 1934 τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἐτροποποιήθη διὰ νέου νόμου καθορίζοντος ὅτι ὁ ἕτερος τῶν στολίσκων τούτων θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀντιτορπιλλικὰ μικροτέρου ἐκτοπίσματος καὶ ὅτι ἀντὶ τῶν προβλεπομένων δύο ἀρχηγίδων στολίσκων θὰ παρηγγέλλετο ἐν ἐλαφρὸν καταδρομικόν. Ἐπίσης τότε διὰ πρώτην φορὰν ἐλήφθη κατ' ἀρχὴν ἡ ἀπόφασις ἱδρύσεως ναυπηγείων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς ναυπήγησις τῶν ἀντιτορπιλλικῶν, συνεπληρώθησαν αἱ σχετικαὶ μελέται καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ναυπηγείου ἐν Σκαραμαγκᾷ, ἐγκριθείσης καὶ τῆς πρώτης πιστώσεως πρὸς τοῦτο εἰς τὸν προϋπολογισμὸν 1934-1935.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐνεργείας συμπληρώσεως τῆς ναυτικῆς μας παρασκευῆς ἔβαινε καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ τοῦ 1925 μέχρι 1935 δεκαετίαν ἡ συστηματικὴ ἐξάσκησις τοῦ στόλου. Ὅλα τὰ δυνάμενα νὰ κινηθοῦν πλοῖα του, πλὴν τῶν ἑκάστοτε ἐν ἐπισκευῇ, συνεκροτοῦντο εἰς μοῖραν γυμνασίων, ἡ ὁποία ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου ἐξετέλει καθ' ἕκαστον ἔτος πρόγραμμα ἀσκήσεων. Κατὰ τὰς θερινὰς μεγάλας ἀσκήσεις ἐπέβαινε τῆς ἀρχηγίδος τοῦ στόλου ὡς σύμβουλος τοῦ ἀρχηγοῦ στόλου καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς Βρεταννικῆς ἀποστολῆς. Εἶχε δὲ τὸ ναυτικόν μας τὴν τύχην κατὰ τὴν περίοδον 1927-1933 νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν πολυτίμων συμβουλῶν τριῶν διακεκριμένων Βρεταννῶν ἀξιωματικῶν τῶν τότε πλοιάρχων: Σ. Τούρλ, Ντ' Ὀλυὸν καὶ Λ. Ε. Χόλλανδ.

Τὸ κίνημα τοῦ 1935. Ὁ σάλος, ποὺ ἐξαπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν χώραν ἐκ τοῦ κινήματος τῆς 1ης Μαρτίου 1935 καὶ αἱ πολιτειακαὶ καὶ πολιτικαὶ μεταβολαὶ ποὺ ἐπῆλθον συνεπείᾳ τῆς ἀποτυχίας του, ἀνέστειλαν ἐπ' ἀρκετὸν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων ἐνισχύσεως τοῦ στόλου διὰ νέων μονάδων.

Οὕτω μόλις τὸ 1937 κατέστη δυνατὴ ἡ παραγγελία δύο ἀντιτορπιλλικῶν 1375 τόννων εἰς τὰ Ἀγγλικὰ ναυπηγεῖα Γιάρροω, τύπου καθ' ὅλα ὁμοίου πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ναυπηγούμενα ἀντιτορπιλλικὰ τοῦ Βρεταννικοῦ ναυτικοῦ(**). Τὰ πλοῖα ταῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν τὰ ὀνόματα «Βασιλεὺς Γεώργιος Α'» καὶ «Βασίλισσα Ὄλγα», παρελήφθησαν κατὰ τὸ 1938-1939, ἐνῶ συγχρόνως παρηγγέλλοντο ἄλλα δύο εἰς τὸ αὐτὸ ναυπηγεῖον μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προμηθεύσῃ τὸ ὑλικὸν τῶν σκαφῶν, τοὺς λέβητας καὶ τὰς μηχανὰς καὶ νὰ ἐπιβλέψῃ τὴν ναυπήγησίν των εἰς τὰ ναυπηγεῖα, τὰ ὁποῖα διὰ συντόνου ἐργασίας εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατασταθῆ εἰς τὸν Σκαραμαγκᾶν. Ἡ ναυπήγησις ὅμως τῶν δύο ὡς ἄνω ἀντιτορπιλλικῶν δὲν κατέστη δυνατή, διότι μὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου διεκόπη ἡ ἀποστολὴ ὑλικοῦ ἐξ Ἀγγλίας. Βραδύτερον δὲ-μετὰ τὴν Γερμανικὴν εἰσβολὴν-ἠκυρώθη ἡ ὅλη παραγγελία. Οὕτω ἡ ἐνίσχυσις τοῦ πλωτοῦ ὑλικοῦ τοῦ ναυτικοῦ μας κατὰ τὴν τετραετίαν 1936-1940 περιωρίσθη εἰς μόνα τὰ δύο ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Β. Γεώργιος Α'» καὶ εἰς 4 ναρκαλιευτικά. Συνετελέσθη ὅμως κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἀξιοσημείωτος ἐργασία εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἐπακτίου καὶ τῆς ἀντιαεροπορικῆς ἀμύνης διὰ τῆς πραγματοποιηθείσης ἐγκαταστάσεως τῶν πυροβόλων τῶν 305 χιλ., τῶν 203 χιλ καὶ τῶν 178 χιλ. τοῦ διαλυθέντος θωρηκτοῦ «Λῆμνος» εἰς διάφορα ἐπίκαιρα σημεῖα τῶν ἀκτῶν (βάσει τῶν ἀπὸ ἐτῶν καταρτισθέντων παρὰ τοῦ ναυτικοῦ ἐπιτελείου σχεδίων τοπικῆς ἀμύνης) ἀφ' ἑνός, καὶ διὰ προμηθείας ἐκ Γερμανίας ἀντιαεροπορικῶν πυροβολαρχιῶν τῶν 88 χιλ.ἀφ' ἑτέρου.

Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅταν ἡ πυρκαϊὰ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, συνεχῶς ἀπὸ τῆς ἐκρήξεώς του ἐπεκτεινομένη, ἔφθασε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1939 μέχρι τῶν προθύρων τῆς χώρας μας διὰ τῆς πραγματοποιηθείσης τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀποβάσεως Ἰταλικῶν στρατευμάτων εἰς Δυρράχιον καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ προωθήσεως αὐτῶν ἄνευ ἀντιστάσεως διὰ μέσου τῆς Ἀλβανίας μέχρι τῶν συνόρων μας. Ἔκτοτε ἀρχίζει μία σειρὰ ἐσκεμμένων ἐπιθετικῶν καὶ προκλητικῶν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῆς Ἰταλίας κατὰ τῆς χώρας μας, αἱ σοβαρώτεραι ἐκ τῶν ὁποίων στρέφονται κατὰ πλοίων ἢ μοιρῶν τοῦ στόλου μας ἐκτελούντων ἀσκήσεις ἐν πλῷ ἢ ἠγκυροβολημένων, μὲ τὴν συνήθη δικαιολογίαν ὅτι ἐκ λάθους ἐξελαμβάνοντο δῆθεν ταῦτα ὡς Ἀγγλικά! Τὸ κορύφωμα τῶν προκλητικῶν τούτων ἐνεργειῶν ἀπετέλεσεν ὁ ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Τήνου τὴν πρωΐαν τῆς 15ης Αὐγούστου 1940 τορπιλλισμὸς παρὰ Ἰταλικοῦ ὑποβρυχίου τοῦ ἐκεῖ ἠγκυροβολημένου διὰ τὴν πανήγυριν τῆς Παναγίας καταδρομικοῦ «Ἕλλη», καθ' ἣν ὥραν τοῦτο ἐν μεγάλῳ σημαιοστολισμῷ ἀπεβίβαζεν ἄγημα διὰ τὴν θρησκευτικὴν τελετήν.

Τὸ ἀνοσιούργημα τοῦτο ἔπληξεν εἰς τὰ μύχια τὴν ἐθνικὴν ψυχήν, ἀντὶ ὅμως νὰ τὴν ἐκφοβίσῃ, ὅπως ἀνέμενεν ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ, ἀντιθέτως συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ χαλυβδώσῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀντιστάσεως. Ἦτο πλέον προφανὲς ὅτι-παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν κατευνασμοῦ ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεώς μας-ἡ σύρραξις ἦτο ἀναπότρεπτος καὶ ἤρχισεν ἡ βαθμιαία κινητοποίησις τῶν ἐνόπλων μας δυνάμεων. Ὁ στόλος μας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ κάτωθι πλοῖα:

α) Τὸν παλαίμαχον τῶν Βαλκανικῶν καὶ τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου «Ἀβέρωφ».

β) Δύο νεότευκτα ἀντιτορπιλλικὰ «Βασιλεὺς Γεώργιος Α'» καὶ «Βασίλισσα Ὄλγα».

γ) Τέσσαρα Ἰταλικῆς ναυπηγήσεως ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Κουντουριώτη».

δ) Τέσσαρα παλαιά, ἀλλὰ ριζικῶς μετασκευασμένα ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Λέων».

ε) Ἓξ ὑποβρύχια Γαλλικῆς ναυπηγήσεως.

στ) Τέσσαρα παλαιότατα μικρὰ ἀντιτορπιλλικὰ (δύο τύπου «Σφενδόνη» καὶ δύο τύπου «Νίκη»).

ζ) Ἐννέα τροπιλλοβόλα (πέντε πρώην Αὐστριακὰ τύπου «Π.» καὶ Κ.» καὶ τέσσαρα τύπου «Αἴγλη»).

η) Ἀριθμὸν τινα βοηθητικῶν σκαφῶν (ναρκοθετίδων, ναρκαλιευτικῶν κλπ.).

θ) Τὸ πλωτὸν συνεργεῖον «Ἥφαιστος».

Ὅταν λοιπὸν τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τὰ Ἰταλικὰ στρατεύματα ἐπετέθησαν κατὰ τῶν συνόρων μας, κυβέρνησις δὲ καὶ λαὸς ἐν μιᾷ ψυχῇ ἐβροντοφώνησαν κατὰ πρόσωπον τοῦ εἰσβολέως τὸ ἱστορικὸν «Ὄχι», τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν, παρὰ τὴν ἐξ οἰκονομικῶν κυρίως λόγων ἀναγκαστικὴν ὑλικήν του ἀνεπάρκειαν, εὑρέθη καὶ πάλιν ἕτοιμον εἰς τὴν θέσιν του. Παρὰ τὴν συντριπτικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου τὰ ἀντιτορπιλλικά μας ἀνέλαβον ἀμέσως τὸ ἔργον τῆς συνοδείας τῶν νηοπομπῶν κινητοποιήσεως, ποὺ λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τῆς χώρας μας διεξήχθησαν κατὰ μέγα μέρος διὰ θαλάσσης. Δύο

(*) Πρὸς στιγμὴν ἐπεκράτησεν ἡ σκέψις τοῦ νὰ ἀποπερατωθῇ τὸ ἡμιτελὲς εἰς τὰ ναυπηγεῖα Βουλκὰν ἀκόμη εὑρισκόμενον θωρηκτὸν «Σαλαμίς», τροποποιούμενον βάσει τῶν πορισμάτων τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, κατόπιν ὅμως πολλῶν ἀμφιταλαντεύσεων ἐγκατελείφθη αὐτη.

(**) Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ των ἦσαν: Ἐκτόπισμα 1.375 τόννων, μῆκος 96μ., πλάτος 9,70μ. Ὁπλισμός: 4 πυροβόλα τῶν 127 χιλ., 8 τορπιλλοσωλῆνας τῶν 533 χιλ., ταχύτης: 36 κόμβων. Τὸ πυροβολικὸν καὶ αἱ ἐγκαταστάσεις διευθύνσεως βολῆς ἦταν Γερμανικοῦ τύπου παραγγελθέντα μέσω τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ κλῆριγκ.

μάλιστα ἐξ αὐτῶν: αἱ «Σπέτσαι» καὶ τὰ «Ψαρά», κινηθέντα θαρραλέως πρὸς τὰ 'Ηπειρωτικὰ παράλια, παρὰ τὴν ἄμεσον γειτνίασιν τῆς ἐχθρικῆς μεγάλης ναυτικῆς βάσεως τοῦ Τάραντος, ἐβομβάρδισαν ἐπὶ ὥραν τὸ δεξιὸν τῶν 'Ιταλικῶν στρατευμάτων τὴν 30ὴν 'Οκτωβρίου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Βρεταννικοῦ στόλου τῆς 'Ανατολικῆς Μεσογείου ἐκάλυπτε στρατηγικῶς τὰς ἐνεργείας τοῦ στόλου μας, δὲν πρέπει ὅμως καὶ νὰ παροραται τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεγάλη ἀπόστασις τῆς ἐν 'Αλεξανδρεία βάσεώς του, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄμεσον γειτνίασιν τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ καὶ Τάραντι 'Ιταλικῶν βάσεων, ἐπέτρεπεν εἰς τὰς φημισμένας διὰ τὴν ταχύτητά των 'Ιταλικὰς ἐλαφρὰς δυνάμεις ἐπιφανείας νὰ ἀναλάβουν ἐπιθέσεις κατὰ τῶν λίαν ἐκτεθειμένων θαλασσίων γραμμῶν συγκοινωνίας μας. Τὸ 'Ιταλικὸν ναυτικὸν ἐν τούτοις οὐδεμίαν, σοβαρὰν ἐνέργειαν ἀνέλαβεν, ἕως ὅτου ἡ τολμηρὰ ἀπὸ τοῦ ἀέρος ἐπίθεσις τοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον σὲρ "Ανδριου Κάννιγκαμ στόλου κατὰ τοῦ ἐν Τάραντι 'Ιταλικοῦ στόλου τὴν νύκτα τῆς 11ης Νοεμβρίου 1940 κατέφερε κατ' αὐτοῦ βαρέα πλήγματα, ποὺ ἐξηνάγκασαν εἰς μακροχρόνιον ἀκινησίαν τρία ἐκ τῶν ἕξι θωρηκτῶν του. "Οταν δὲ μοῖραι ἀντιτορπιλλικῶν μας ὑπὸ τὸν τότε ἀρχηγὸν τοῦ στόλου ὑποναύαρχον 'Επ. Καββαδίαν εἰσέδυσαν τρὶς εἰς τὴν νότιον 'Αδριατικήν, τὴν τρίτην μάλιστα φοραν (τὴν νύκτα τῆς 9ης Νοεμβρίου) βομβαρδίσασαι καὶ τὸν Αὐλῶνα, οὐδὲν ἐχθρικὸν πλοῖον ἐπιφανείας συνήντησαν. 'Η μόνη παρενόχλησις τοῦ 'Ιταλικοῦ ναυτικοῦ κατὰ τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν περιωρίσθη εἰς ὀλίγας ἐπιθέσεις ὑποβρυχίων, ποὺ ἐνηργήθησαν «μὲ μισὴ καρδιὰ» κατὰ τὴν νύκτα.

'Εν τῷ μεταξὺ τὰ ὑποβρύχιά μας ἀνελάμβανον ἐπιθετικὴν δρᾶσιν κατὰ τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν νότιον 'Αδριατικήν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν μεγάλης σημασίας διὰ τὴν διατήρησιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἐν 'Αλβανία στρατιωτικῶν του δυνάμεων, ποὺ ὑπεχώρουν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τοῦ μετώπου πρὸ τῆς θυελλώδους ἀντεπιθέσεως τοῦ στρατοῦ μας.

Τὴν πρωΐαν τῆς 24ης Δεκεμβρίου 1940 τὸ ὑποβρύχιον «Παπανικολῆς», κυβερνώμενον ἀπὸ τὸν τότε πλωτάρχην 'Ιατρίδην, ἐπετέθη παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τοῦ Αὐλῶνος ἐναντίον μιᾶς ἰσχυρῶς συνοδευομένης 'Ιταλικῆς νηοπομπῆς καὶ ἐβύθισεν ἕνα ἀπὸ τὰ πλοῖα της. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὸ ὑποβρύχιον «Κατσώνης» ὑπὸ τὸν πλωτάρχην Α. Σπανίδην συναντῆσαν ἕνα ἐξωπλισμένον μικρὸν βοηθητικὸν τοῦ 'Ιταλικοῦ στόλου παρὰ τὸ Δυρράχιον ἀφοῦ ἔβαλε κατ' αὐτοῦ ἀνεπιτυχῶς τὰς τορπίλλας του, ἀνεδύθη καὶ τὸ κατεβύθισε διὰ πυρὸς πυροβολικοῦ. Τὴν πρωΐαν τῆς 29ης Δεκεμβρίου τὸ ὑποβρύχιον «Πρωτεύς», κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ ὑποπλοιάρχου Μ. Χατζηκωνσταντῆ, ἐνήργησεν ἐκτάτως τολμηρὰν ἐπίθεσιν κατὰ συνοδευομένης 'Ιταλικῆς νηοπομπῆς, τῆς ὁποίας ἐβύθησε δύο πλοῖα, τὸ πλῆρες στρατοῦ ὁπλιταγωγὸν «Σαρδηνία» (11.452 τόννων) καὶ τὸ «Φιρέντσε» (3950 τόννων), διωχθὲν ὅμως ἀπὸ τὰ ἀντιτορπιλλικὰ τῆς συνοδείας κατεβυθίσθη αὐτανδρον. Τὴν 23ην Μαρτίου τὸ ὑποβρύχιον «Τρίτων», κυβερνώμενον παρὰ τοῦ πλωτάρχου Γ. Σέπου ἐβύθισε τὸ 'Ιταλικὸν φορτηγὸν «Καρνία» (5000 τόννων).

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1941 τὰ ἀντιτορπιλλικὰ μας συμπληρώσαντα τὸ ἔργον τῆς συνοδείας τῶν νηοπομπῶν κινητοποιήσεως, ἠσχολήθησαν καὶ εἰς ἄλλας πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, τινὰ δὲ ἐξ αὐτῶν συμμετέσχον καὶ εἰς συνοδείας μεγάλων νηοπομπῶν ἐφοδιασμοῦ ἐκ λιμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐν συνεργασία μὲ 'Αγγλικὰ πλοῖα τοῦ στόλου τῆς Μεσογείου.

Κατὰ τὰς ἀγωνιώδεις ἑβδομάδας ποὺ ἠκολούθησαν τὴν Γερμανικὴν κατὰ τῆς 'Ελλάδος ἐπίθεσιν, τὸ ναυτικὸν παρέμεινεν, ἐκτὸς ἀσημάντων τινῶν ἐξαιρέσεων, πιστὸν εἰς τὰς μεγάλας παραδόσεις του. Τὰ διὰ τὴν τοπικὴν ἄμυναν τῶν διαφόρων λιμένων ἀπεσπασμένα τορπιλλοβόλα ἐβυθίσθησαν τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο ὑπὸ τὰ μανιώδη πλήγματα τῆς Γερμανικῆς ἀεροπορίας. 'Ομοίως ἐβυθίσθησαν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῆς ἀκτοπλοΐας καὶ πολλὰ μικρὰ φορτηγὰ ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὰς στρατιωτικὰς μεταφορὰς καὶ τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη ἀτυχῶς δυνατὸν-μέσα εἰς τὴν σύγχυσιν τῶν τραγικῶν ἐκείνων ἡμερῶν-νὰ μετακινηθοῦν ἐγκαίρως πρὸς νότον. Τὰ καθ' ἑαυτὸ μάχιμα πλοῖα τοῦ στόλου μας, τὰ ὁποῖα ὡρίσθησαν κατόπιν συννενοήσεως μετὰ τοῦ "Αγγλου στολάρχου τῆς 'Ανατολικῆς Μεσογείου ὡς μέλλοντα νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα ἐκτὸς τῶν 'Ελληνικῶν ὑδάτων μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ πατρίου ἐδάφους παρὰ τοῦ ἐχθροῦ, μὴ ἀπομακρυνθέντα οὔτε αὐτὰ ἐγκαίρως ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνον περιοχὴν τοῦ Σαρωνικοῦ, ὑπέστησαν κατόπιν ἐπανειλημμένων ἐπιθέσεων τῆς Γερμανικῆς ἀεροπορίας βαρυτάτας ἀπωλείας.

Τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Βασιλεὺς Γεώργιος Α'», τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ διοικητὴς τῶν ἀντιτορπιλλικῶν πλοίαρχος Γρ. Μεζεβύρης, προσεβλήθη κατὰ τὴν σεληνοφώτιστον νύκτα τῆς 12) 13 'Απριλίου παρὰ σμήνους ἀεροσκαφῶν καὶ ὑπέστη μέγα ρῆγμα ἀπὸ βόμβαν ἐκγραγεῖσαν παρὰ τὴν πρύμναν του. Πρὸς στιγμὴν ἐφάνη ὅτι τὸ σκάφος θὰ κατεβυθίζετο καὶ ἤρχισε μάλιστα ἡ ἐγκατάλειψίς του, ἐν τέλει ὅμως κατέστη δυνατὸν νὰ σωθῆ καὶ νὰ πλεύση μέχρι τοῦ ναυστάθμου, ὅπου εἰσήχθη εἰς τὴν πλωτὴν δεξαμενὴν πρὸς ἐπισκευήν. Δυστυχῶς αἱ βλάβαι ἦσαν τόσης ἐκτάσεως, ὥστε ἡ ἐπισκευὴ-ἔστω καὶ πρόχειρος-δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συμπληρωθῆ μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τὰ Γερμανικὰ στρατεύματα εἰσῆλθον εἰς 'Αθήνας (27 'Απριλίου). Καὶ ἐγένετο μὲ αὐτοβύθισις τῆς δεξαμενῆς καὶ τοῦ πλοίου, βραδύτερον ὅμως οἱ Γερμανοὶ κατώρθωσαν νὰ τὸ ἀνεκλύσουν καὶ νὰ τὸ ἐπισκευάσουν.

Τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Ψαρὰ» (κυβερνήτης ἀντιπλοίαρχος Π. Κώνστας), τὸ ἀπόγευμα τῆς 20ῆς 'Απριλίου-Κυριακῆς τοῦ Πάσχα-εὑρισκόμενον ἐν τῷ κόλπῳ τῶν Μεγάρων ὑπέστη ἐπίθεσιν Γερμανικῶν ἀεροπλάνων καθέτου ἐφορμήσεως καὶ ἐβυθίσθη μὲ ἀπώλειαν 36 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ πληρώματός του. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἑπομένης ἡμέρας τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «"Υδρα» (κυβερνήτης ἀντιπλοίαρχος Θ. Πεζόπουλος), ἐφ' οὗ εἶχε μεταφέρει τὸ σῆμα του ὁ διοικητὴς τῶν ἀντιτορπιλλικῶν, πλέον εἰς τὸν Σαρωνικὸν παρὰ τὴν νησῖδα Λαγῶσαν, προσεβλήθη ἀπὸ μίαν εἰκοσάδα Γερμανικῶν ἀεροσκαφῶν καὶ βληθὲν ἀπὸ ἄλλας βόμβας ἐβυθίσθη συμπαρασύραν εἰς τὸν βυθὸν καὶ τὸν γενναῖον του κυβερνήτην, ὁ ὁποῖος βαρέως τραυματισθεὶς ἠρνήθη νὰ μεταφερθῆ ἐκ τῆς γεφύρας, 2 ἀξιωματικοὶ καὶ 20 ἄνδρες τοῦ πληρώματος ἀπωλέσθησαν ἐπίσης καὶ 50 ἄλλοι ἐτραυματίσθησαν.

Μεταξὺ τῶν καταβυθισθέντων ἐξ ἐναερίων ἐπιδρομῶν κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας ἡμέρας πλοίων συγκατελέγετο ἐπίσης καὶ τὸ παλαιὸν θωρηκτὸν «Κιλκίς», ποὺ εὑρίσκετο παρωπλισμένον εἰς τὸν ναύσταθμον, καθὼς καὶ τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν βοηθητικῶν καὶ ὑπηρετικῶν σκαφῶν τοῦ στόλου μας. "Οσα μάχιμα πλοῖα δὲν ἐβυθίσθησαν, ἔπλευσαν πρὸς τὴν 'Αλεξάνδρειαν, πλὴν τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Λέων», τὸ ὁποῖον, ὑποστὰν βλάβας ἐκ συγκρούσεως εἰς τὴν πρύμναν, κατέπλευσεν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Σούδας, ἐκεῖ δὲ εὑρισκόμενον ἐβυθίσθη κατὰ τὰς ἐναντίον τοῦ ὅρμου τούτου ἐνεργηθείσας ἐν συνεχείᾳ ἐπιδρομὰς τῆς Γερμανικῆς ἀεροπορίας.

Τὰ διαφυγόντα πρὸς τὴν 'Αλεξάνδρειαν πλοῖα ἦσαν: τὸ ἱστορικὸν θωρηκτὸν «'Αβέρωφ», τὸ ὁποῖον κατώρθωσε νὰ διαπλεύση τὴν διὰ μαγνητικῶν ναρκῶν ἐγκατεσπαρμένην περιοχὴν τοῦ κόλπου 'Ελευσῖνος καὶ τῶν στενῶν τῆς Σαλαμῖνος, τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Βασίλισσα "Ολγα», τὰ δύο ὑπολειφθέντα ἀντιτορπιλλικὰ τοῦ τύπου «Κουντουριώτη», τρία τύπου «Λέοντος», τὰ μικρὰ παλαιὰ ἀντιτορπιλλικὰ «Σφενδόνη» καὶ δύο τύπου «Νίκης» καθὼς καὶ τὰ πέντε ὑποβρύχια.

Εὐτυχῶς κατώρθωσεν ἐπίσης νὰ διαφύγη καὶ τὸ πλωτὸν συνεργεῖον «"Ηφαιστος», τὸ ὁποῖον ἀπέβη πολύτιμον κατὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ ναυτικοῦ ἐκτὸς τῶν 'Ελληνικῶν ὑδάτων λόγω τῆς στενότητος τεχνικῶν ἐγκαταστάσεων τῶν συμμαχικῶν ναυτικῶν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. "Ολα αὐτὰ τὰ πλοῖα, κουρασμένα ἀπὸ τὴν ἐντατικὴν χρησιμοποίησιν, εἶχον ἀνάγκην μακρῶν ἐπισκευῶν καὶ ἰδίως συμπληρώσεως τοῦ ἀντιαεροπορικοῦ καὶ ἀνθυποβρυχιακοῦ των ὁπλισμοῦ, διὰ νὰ δύνανται νὰ δράσουν εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Τόση δέ ἦτο ἡ στενότης τῶν τεχνικῶν ἐγκαταστάσεων τῶν συμμάχων, ὥστε πρὸς στιγμὴν ἐπεκράτησε παρὰ τῷ 'Αγγλικῷ ναυαρχείῳ ἡ σκέψις νὰ σταλοῦν τὰ πλοῖα μας εἰς τὴν ἀπηλλαγμένην ἐχθρικῆς ἀεροπορίας περιοχὴν τοῦ νοτίου 'Ατλαντικοῦ μὲ βάσιν τὸ Φρητάουν ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς 'Αφρικῆς. Εὐτυχῶς ἡ σκέψις αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, κατόπιν συντόνων παρὰ τῷ ναυαρχείῳ ἐνεργειῶν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου, καθὼς καὶ τοῦ γράφοντος τὰς γραμμὰς ταύτας τότε ναυτικοῦ ἀκολούθου ἐν Λονδίνῳ. Κατόπιν τούτου τὰ πλοῖα μας ἀπεστάλησαν ἀλληλοδιαδόχως πρὸς ἐπισκευὴν εἰς διαφόρους λιμένας τῶν 'Ινδιῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1941 ἤρχισαν-τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο-νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἐντεταγμένα εἰς τὸν 'Αγγλικὸν στόλον τῆς 'Ανατολικῆς Μεσογείου. 'Ακόμη καὶ ὁ παλαίμαχος «'Αβέρωφ» ἐχρησιμοποιήθη εἰς περιπολίας πρὸς κάλυψιν νηοπομπῶν κατὰ Γερμανικῶν πλοίων καταδρομῆς εἰς τὸν 'Ινδικὸν ὠκεανόν, ἀλλὰ μετὰ τὴν παρὰ τῶν 'Ιαπώνων κατάληψιν τῆς Σιγκαπούρης ἀπεσύρθη εἰς Βομβάην, ὅπου παρέμεινεν ὡς πλοῖον ἀμύνης τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου λιμένος καθ' οἱασδήποτε ἀπὸ θαλάσσης ἢ ἀπὸ ἀέρος ἐπιθέσεως.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 10ης Νοεμβρίου 1941 τὸ ὑποβρύχιον «Γλαῦκος», ὑπὸ κυβερνήτην τὸν πλωτάρχην Β. 'Ασλάνογλου, ἐβύθισεν ἀνοικτὰ τοῦ 'Ηρακλείου Κρήτης ἕνα ἐχθρικὸν φορτηγὸν 3.000 τόννων, τὸ ὁποῖον κατηυθύνετο πρὸς τὸν λιμένα τοῦτον. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας τὸ ὑποβρύχιόν μας τοῦτο ἠναγκάζετο λόγω τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ ὑλικοῦ του νὰ διακόψη τὴν περιπολίαν του καὶ νὰ πλεύση πρὸς γενικὴν ἐπισκευὴν εἰς Μάλταν, ὅπου καὶ κατέπλευσε τὴν πρωΐαν τῆς 19ης. 'Η ἐπισκευὴ αὕτη παρετάθη λόγω τῶν συνεχῶν ἀπὸ ἀέρος ἐπιθέσεων κατὰ τῆς ἡρωϊκῆς νήσου ἐπὶ τετράμηνον.

Τὴν 27ην Φεβρουαρίου 1942, διαρκούσης μιᾶς ἐκ τῶν ἐπιθέσεων τούτων, ἐφονεύθη ὁ γενναῖος κυβερνήτης τοῦ «Γλαύκου» καὶ τὴν 4ην 'Απριλίου ἐβυθίσθη καὶ τὸ πλοῖον του, πλευρισμένον ὅπως ἦτο εἰς τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναυστάθμου, ὅπου ἐξετέλει δοκιμάς.

'Η ζωτικότης καὶ τὸ μαχητικὸν πνεῦμα, ποὺ ἐπέδειξε τὸ ναυτικόν μας κατὰ τὰς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πρὸς τὴν 'Ιταλίαν πολέμου πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐφελκύση τὴν προσοχὴν τοῦ ναυάρχου σὲρ "Αντριου Κάνιγκαμ, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ἐμάχοντο τότε τὰ πλοῖα μας, ὁ ὁποῖος καὶ ὑπεστήριξε τὴν αἴτησιν τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν ὑποναυάρχου Α. Σακελλαρίου περὶ ἐνισχύσεως τοῦ στόλου μας διὰ νέων μονάδων. 'Η ἐνίσχυσις αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος, ἐάν ἠθέλαμεν νὰ μὴ μείνη ἁπλῶς συμβολικὴ ἡ εἰς τὸν κοινὸν

ἀγῶνα συμμετοχὴ τοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος μαχομένου ναυτικοῦ μας, ἀλλὰ νὰ ἀποβῆ αὐτη οὐσιαστική. Προσωπικὸν ὑπῆρχεν ἐπαρκὲς καὶ συνεχῶς ἐνισχύετο διὰ τῶν καθημερινῶς διαφευγόντων ἐκ τοῦ ὑποδούλου ἐδάφους πρὸς Μέσην Ἀνατολὴν ἀξιωματικῶν καὶ ἀνδρῶν. Ἤδη ἀρχομένου τοῦ 1942 ἡ δύναμις τοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχικῶς μετὰ τοῦ στόλου ἐπιβαινόντων 200 περίπου ἀξιωματικῶν καὶ 2.700 ἀνδρῶν, εἶχεν αὐξηθῆ εἰς 240 ἀξιωματικοὺς καὶ 3.600 ἄνδρας.

Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἀνέπτυξε καὶ ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας εἰς τὸ ναυαρχεῖον ἐπανειλημμένως καὶ μετὰ φορτικότητος, μὲ ἀποτέλεσμα ὅτι ἐνεκρίθη τελικῶς ἡ χορήγησις εἰς τὸ ναυτικόν μας ἕξι ἀντιτορπιλλικῶν συνοδείας τύπου Χούντ καὶ τεσσάρων κορβετῶν.

Οὕτω, διαρκοῦντος τοῦ ἔτους 1942 παρελήφθησαν ἐξ Ἀγγλικῶν ναυπηγείων τέσσαρα ἀντιτορπιλλικὰ ὀνομασθέντα «Πίνδος», «Ἀδρίας», «Κανάρης», καὶ «Μιαούλης», καθὼς καὶ μία κορβέτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὀνομασθεῖσα «Σαχτούρης». Ἐκτὸς τούτων μᾶς παρεχωρήθη ἐκεῖ ἐπίσης τὸ αἰχμαλωτισθὲν Ἰταλικὸν ὑποβρύχιον «Πέρλα», εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη τὸ ὄνομα «Ματρῶζος». Ἐπειδὴ δὲ ἀκόμη τότε ὁ ἐχθρὸς διετήρει ἀπόλυτον κυριαρχίαν εἰς τὴν κεντρικὴν λεκάνη τῆς Μεσογείου τὰ δύο πρῶτα ἀποπλεύσαντα ἐκ Σκάπα Φλόου πλοῖα μας «Πίνδος» καὶ «Κανάρης» ἔπλευσαν διὰ τοῦ γύρου τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς Ἐλπίδος.

Ἐν τῷ μεταξύ τὰ ὑποβρύχια μας, παρὰ τὰς δυσκολίας συντηρήσεώς των τὰς ἀπορρεούσας ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν ἐξευρέσεως ἀνταλλακτικῶν (λόγω τῆς Γαλλικῆς κατασκευῆς των καὶ τῆς Γερμανικῆς ἐν Γαλλία κατοχῆς), ἐξετέλουν ἐπιθετικὰς περιπολίας κατὰ τῶν ἐχθρικῶν γραμμῶν συγκοινωνίας, ἐνίοτε δὲ ἀνελάμβανον καὶ τολμηρὰς ἀποστολὰς ἀποβιβάσεως πρακτόρων εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου. Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου τὸ ὑποβρύχιον «Νηρεύς» ἐτορπίλλισεν ἔξωθεν τῆς Ρόδου καὶ ἐβύθισεν ἕνα ἐχθρικὸν ταχὺ μεταγωγικὸν 1500 τόννων, διαρκούσης δὲ τῆς αὐτῆς περιπολίας ἐβύθισε δι' ἐμβολισμοῦ ἕνα μέγα ἱστιοφόρον ἀνῆκον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν 27ην Νοεμβρίου τὸ ὑποβρύχιον «Παπανικολῆς» (κυβερνήτης ὁ ὑποπλοίαρχος Ν. Ρουσσέν) ἐβύθισεν ἕνα μέγα πλοῖον ἐφοδιασμοῦ τοῦ ἐχθροῦ 8000 τόννων. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν μία τόσον ἔντονος δρᾶσις νὰ μείνη χωρὶς ἀπωλείας. Οὕτω τὸ ὑποβρύχιον «Τρίτων» κυβερνώμενον παρὰ τοῦ πλωτάρχου Κοντογιάννη, ἐνῶ ἐνήργει ἐπίθεσιν εἰς τὰ στενὰ τοῦ Καφηρέως ἐναντίον ἐχθρικῆς νηοπομπῆς, τῆς ὁποίας ἐβύθισεν ἕνα πλοῖον, προσεβλήθη παρ' ἑνὸς ἐκ τῶν συνοδῶν (γερμανικοῦ καταδιωκτικοῦ) καὶ καταδιωχθὲν ἐπὶ ὥρας διὰ βομβῶν βάθους ὑπέστη τόσας βλάβας, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἀναδυθῆ, ὄχι ὅμως χωρὶς νὰ ἐκσφενδονίση τὴν τελευταίαν στιγμὴν μίαν τορπίλλην κατὰ τοῦ διώκτου του, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἠστόχησε. Κατὰ τὴν ἀνάδυσίν του τὸ ὑποβρύχιον ἐδέχθη χάλαζαν βλημάτων καὶ μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἐπιζώντων ἐβυθίσθη. Τόσην ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸν κυβερνήτην τοῦ Γερμανικοῦ καταδιωκτικοῦ ἡ πεῖσμων καὶ μέχρις ἐσχάτων ἀντίστασις τοῦ «Τρίτωνος» ὥστε οὗτος μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐξέφραζε τὸν θαυμασμόν του εἰς μίαν συνέντευξιν ποὺ ἔδωσε πρὸς τὸν Τύπον.

Τὸ ἔτος 1942 ἔκλεισε μὲ ἕνα κατόρθωμα τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ μας «Βασίλισσα Ὄλγα» ὑπὸ κυβερνήτην τὸν πλωτάρχην Γ. Μπλέσσαν. Τὴν 15ην Δεκεμβρίου τὸ ἀντιτορπιλλικὸν τοῦτο ἐν συνεργασία μὲ τὸ Ἀγγλικὸν ἀντιτορπιλλικὸν «Πέταρτ» ἐβύθισαν ἕνα Ἰταλικὸν ὑποβρύχιον τοῦ ὁποίου τὸ πλήρωμα ἠχμαλώτισαν. Ἡ δύναμις τοῦ ναυτικοῦ μας εἶχεν ἤδη ἀνέλθει εἰς 345 ἀξιωματικοὺς καὶ 5.800 ἄνδρας.

Τὸ ἑπόμενον ἔτος 1943 ἐσημείωσε τὴν ἐντονωτέραν περίοδον δράσεως τοῦ ἔξω τῆς ὑποδούλου χώρας μας μαχομένου ναυτικοῦ μας. Ὠφείλετο δὲ τοῦτο εἰς τὴν συνεχιζομένην ἐνίσχυσίν του διὰ νέων μονάδων καὶ διὰ τῶν ἀδιαλείπτως ἀφικνουμένων ἐξ Ἑλλάδος ἀξιωματικῶν καὶ ἀνδρῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν διαμορφωθεῖσαν στρατηγικὴν κατάστασιν εἰς τὴν Μεσόγειον κατόπιν τῆς μεγάλης Συμμαχικῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν καὶ τῆς νίκης τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μοντγκόμερυ 8ης Ἀγγλικῆς στρατιᾶς εἰς Ἐλ Ἀλαμέϊν.

Τὴν 13ην Ἰανουαρίου ἕνα ἐκ τῶν νεοπαραληφθέντων ἀντιτορπιλλικῶν μας, ὁ «Ἀδρίας» κυβερνώμενον παρὰ τοῦ ἀντιπλοιάρχου Ι. Τούμπα, ἐνῶ συνώδευε Συμμαχικὴν νηοπομπὴν πρὸς τὸ Φρητάουν, ἐνήργησε μίαν ἐπιτυχῆ ἐπίθεσιν κατὰ ἐντοπισθέντος Γερμανικοῦ ὑποβρυχίου καὶ τὸ κατεβύθισε. Τὴν νύκτα τῆς 18/19 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Βασίλισσα Ὄλγα» μαζὶ μὲ τὰ Ἀγγλικὰ «Νούμπιαν» καὶ «Πάκενχαμ» περιπολοῦντα ἐντὸς τῶν μεταξὺ Τύνιδος καὶ Σικελίας στενῶν, ἐβύθισαν διὰ πυρὸς πυροβολικοῦ τὴν Ἰταλικὴν κορβέταν «Στρομπόλι» παρὰ τὴν νησῖδα Λαμπεδοῦσαν. Τὴν 24ην Μαρτίου παραιτηθέντος τοῦ ὑπονα ύαρχου Α. Σακελλαρίου ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ἀρχηγοῦ Στόλου, τὴν ὁποίαν κατεῖχε διαδεχθεὶς τὸν ὑπονα ύαρχον Ἐπ. Καββαδίαν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους, ἐτοποθετήθη ὁ γράφων τὸ παρὸν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Στόλου προαχθεὶς μετὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων του εἰς ὑπονα ύαρχον.

Τὴν 4ην Ἀπριλίου τὸ ὑποβρύχιον «Κατσώνης» κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ ἀντιπλοιάρχου Β. Λάσκου, ἐβύθισεν ἕνα ἐχθρικὸν πλοῖον ἐφοδιασμοῦ 1200 τόννων εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον, συνεχίσαν δὲ ἀκολούθως τὴν ἐπιθετικὴν του περιπολίαν ἐτορπίλλισεν ἕνα βοηθητικὸν πλοῖον τοῦ γερμανικοῦ ναυτικοῦ πλῆρες ναρκῶν ἐντὸς τοῦ λιμένος Γυθείου. Τὴν 8ην Μαΐου τὸ ὑποβρύχιον «Παπανικολῆς» κυβερνώμενον παρὰ τοῦ ὑποπλοιάρχου Ν. Ρουσσέν, ἐβύθισεν εἰς τὸ νότιον Αἰγαῖον δύο μεγάλα ἱστιοφόρα ἐκτελοῦντα μεταφορὰς τοῦ ἐχθροῦ καὶ συνέλαβε μερικοὺς Γερμανοὺς αἰχμαλώτους.

Κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Τύνιδος, αἱ ὁποῖαι συνεχίσθησαν μέχρι τῆς τελικῆς ἥττης καὶ αἰχμαλωσίας τῆς ὑπὸ τὸν φὸν Ἄρνιμ δυνάμεως καὶ τῶν ὑπολειμμάτων -μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ρόμμελ - τοῦ περιφήμου «Ἄφρικα Κόρπς» (15 Μαΐου 1943), τὰ ἀντιτορπιλλικά μας «Βασίλισσα Ὄλγα», «Κανάρης», «Μιαούλης» καὶ «Ἀδρίας» ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος μαζὶ μὲ τὰ Βρεταννικὰ πολεμικὰ ἀποσπάσαντα διὰ τῆς δράσεώς των συγχαρητήρια τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν συμμαχικῶν ναυτικῶν δυνάμεων Μεσογείου ναυάρχου σὲρ Ἄνδρου Κάννιγκαμ.

Κατὰ τὰς προκαταρκτικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς εἰς Σικελίαν ἀποβάσεως τὸ ἀντιτορπιλλικόν μας «Βασίλισσα Ὄλγα», ἐντεταγμένον εἰς ἕνα Βρεταννικὸν στολίσκον ἀντιτορπιλλικῶν τῆς δυνάμεως κρούσεως διεκρίθη διὰ τῆς ἐνδόξου δράσεώς του ἐν τῇ κεντρικῇ Μεσογείῳ. Τὴν νύκτα τῆς 1/2 Ἰουνίου παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Σπαρτιβέντο ἡ «Βασίλισσα Ὄλγα» ἐν συνεργασία μετὰ τοῦ Βρεταννικοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Τζέρβις» προσέβαλον μίαν Ἰταλικὴν νηοπομπὴν δύο πλοίων ἐφοδιασμοῦ συνοδευομένην ὑπὸ τοῦ μικροῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Καστόρε» καὶ ἑνὸς τορπιλλοβόλου. Ἐπηκολούθησε ζωηρὰ συμπλοκή, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ἡ καταβύθισις ἀμφοτέρων τῶν πλοίων τῆς νηοπομπῆς καὶ τῶν δύο πλοίων τῆς συνοδείας. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ «Βασίλισσα Ὄλγα» ἐλάμβανε μέρος εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης βομβαρδισμὸν τῶν ὀχυρῶν τῶν νήσων Παντελλαρίας καὶ Λαμπεδούσης ποὺ ὡδήγησεν εἰς τὴν πρὸς τοὺς Συμμάχους παράδοσιν ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὠχυρωμένων νήσων, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸ προπύργιον τῆς Ἰταλικῆς ναυτικῆς ἰσχύος εἰς τὰ στενὰ τῆς Σικελίας.

Κατὰ τὴν μεγάλην συμμαχικὴν ἀποβατικὴν ἐπιχείρησιν τῆς Σικελίας ἡ ὁποία ἤρχισε τὴν πρωΐαν τῆς 10ης Ἰουλίου καὶ ἤγαγεν ἐντὸς 38 ἡμερῶν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς μεγαλονήσου ταύτης, τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος διὰ τῶν νέων του ἀντιτορπιλλικῶν, ἐνῶ τὰ παλαιὰ ἠσχολοῦντο ἐντατικῶς εἰς τὴν συνοδείαν τῶν τοπικῶν μεταφορῶν μεταξὺ Πόρτ-Σάϊδ καὶ Ἀλεξανδρείας. Τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Κανάρης» (κυβερνήτης πλωτάρχης Δαμηλάτης), τοῦ ὁποίου ἐπέβαινε καὶ ὁ διοικητὴς τῶν ἀντιτορπιλλικῶν πλοίαρχος Ι. Βλαχόπουλος, ἦτο τὸ πρῶτον συμμαχικὸν πλοῖον ποὺ εἰσέπλευσεν εἰς τὸν ὠχυρομένον λιμένα τῆς Αὐγούστας τὴν 12ην Ἰουλίου. Παρὰ τὸ πυκνὸν πῦρ τῶν πυροβολαρχιῶν ξηρᾶς ὁ «Κανάρης» κατώρθωσε νὰ ἐνεργήσῃ τολμηρὰν ἀναγνώρισιν ἐντὸς τοῦ λιμένος, ἀκολούθως δὲ τῇ συνεργασία ἑνὸς Ἀγγλικοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ ἐπέφερε διὰ τοῦ πυρὸς του οὐκ ὀλίγας βλάβας εἰς τὴν ὑπερασπίζουσαν τὴν σημαντικὴν ταύτην βάσιν δύναμιν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας, εἰς τὴν πρὸ τῆς Αὐγούστας θαλασσίαν περιοχὴν τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Ἀδρίας» (κυβερνήτης ἀντιπλοίαρχος Ι. Τούμπας) μαζὶ μὲ τὸ Ἀγγλικὸν «Κουάντοκ» ἀπέκρουσαν ἐπίθεσιν ἐχθρικῶν τορπιλλακάτων τὴν νύκτα τῆς 21/22 Ἰουλίου ἡ δὲ «Βασίλισσα Ὄλγα» συμμετέσχεν εἰς τὸν βομβαρδισμὸν τῆς Κατάνης.

Τὴν νύκτα τῆς 28ης Αὐγούστου τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Πίνδος» κυβερνώμενον παρὰ τοῦ πλωτάρχου Δ. Φούφα ἐν συνεργασία μὲ τὸ Βρεταννικὸν ἀντιτορπιλλικὸν «Ἤστον» ἐνετόπισαν ἕνα γερμανικὸν ὑποβρύχιον τὸ ὁποῖον καὶ κατέστρεψαν διὰ βομβῶν βάθους.

Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς καταλήψεως τῆς Σικελίας, πλοῖα τοῦ στόλου μας συμμετέσχον εἰς τὴν κατὰ τῆς Νοτίου Ἰταλίας συνδεδυασμένην ἐπιχείρησιν, μετὰ δὲ τὴν Ἰταλικὴν συνθηκολόγησιν τινὰ ἐξ αὐτῶν ἔσχον τὴν ἱκανοποίησιν νὰ συνοδεύσουν μοίρας τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου πρὸς τοὺς συμμαχικοὺς λιμένας, ὅπου διετάχθησαν αὐτοὶ νὰ καταπλεύσουν πρὸς παράδοσιν. Ἡ ἰσχυροτέρα ἐξ αὐτῶν ἀποτελουμένη ἀπὸ τὰ δύο νεότευκτα θωρηκτὰ τῶν 35.000 τόννων «Ἰτάλια» καὶ «Βιττόριο Βενέτο», 4 καταδρομικὰ καὶ 4 ἀντιτορπιλλικὰ καὶ συνοδευομένη ἀπὸ τὰ Βρεταννικὰ θωρηκτὰ «Βασιλεὺς Γεώργιος Ε'» καὶ «Χάου» καθὼς καὶ ἀπὸ ἀντιτορπιλλικά, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ «Βασίλισσα Ὄλγα» κατέπλευσε τὴν πρωΐαν τῆς 16ης Σεπτεμβρίου πρὸς παράδοσιν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῶν συμμαχικῶν ναυτικῶν δυνάμεων Μεσογείου ναύαρχος σὲρ Τζὼν Κάννιγκαμ ὑψώσας τὸ σῆμά του ἐπὶ τοῦ ναρκαλιευτικοῦ «Ντέρμπυ» καὶ ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας τότε ἀρχηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὑψώσας τὸ σῆμα του ἐπὶ τοῦ ναρκαλιευτικοῦ «Καρτερία» ἐδέχθησαν τὴν παράδοσιν τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου πρὸ τοῦ λιμένος. Ἦτο ἡ ἡμέρα αὕτη μία ἀπὸ τὰς ὡραίας ἡμέρας τοῦ ναυτικοῦ μας, ποὺ ἀπελάμβανε τὴν ἱκανοποίησιν τῆς νίκης καὶ τὴν δικαίαν ἀνταμοιβὴν τῶν κόπων καὶ τῶν θυσιῶν του.

Δύσκολοι ὅμως ἡμέραι δὲν ἐβράδυναν καὶ πάλιν νὰ παρουσιασθοῦν. Ἡ διὰ μικρῶν δυνάμεων καταδρομῆς κατάληψις τῆς Σάμου καὶ τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν Δωδεκανήσων ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων καὶ ἡ ἀδυναμία καταλήψεως τῆς Ρόδου λόγω ἀνεπαρκείας μεταγωγικῶν καὶ ἀποβατικῶν σκάφων ἐδημιούργησαν διὰ τὰ συνεργαζόμενα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ναυτικά, τὸ Βρεταννικὸν καὶ τὸ ἰδικόν μας, τὴν ὑποχρέωσιν προστασίας καὶ ἐφοδιασμοῦ τῶν φρουρῶν τῶν καταληφθεισῶν νήσων χωρὶς κάλυψιν φιλίας ἀεροπορίας ἐναντι συντριπτικῆς ἀεροπορικῆς ὑπεροχῆς τοῦ

ἐχθροῦ. Τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Βασίλισσα Ὄλγα», τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶχε καταστῆ συνώνυμον τῆς ἐπιτυχίας καθ' ἅπασαν τὴν Μεσόγειον, ἀφοῦ τὴν 24ην Σεπτεμβρίου ἐβύθισε μίαν ἀκόμη νηοπομπὴν τοῦ ἐχθροῦ, κατέπλευσε μαζὶ μὲ τὸν Ἀγγλικὸν «Ἰντρεπιτ» εἰς τὸν ὅρμον Λακκὶ τῆς Λέρου τὴν πρωΐαν τῆς 26ης Σεπτεμβρίου. Μόλις σχεδὸν τὰ πλοῖα ἐπεράτωσαν τὴν ἀγκυροβολίαν των, σμῆνος Γερμανικῶν ἀεροπλάνων καθέτου ἐφορμήσεως ἐνεφανίσθη καὶ ἤρχισε μανιώδεις ἐπιθέσεις κατ' αὐτῶν. Ἡ «Βασίλισσα Ὄλγα» βληθεῖσα ὑπὸ δέσμης βομβῶν, ἐκόπη εἰς δύο καὶ ἐβυθίσθη. Ὁ γενναῖος της κυβερνήτης πλωτάρχης Γ. Μπλέσσας, ὁ ὕπαρχος, τέσσαρες ἄλλοι ἀξιωματικοί, 11 ὑπαξιωματικοὶ καὶ 52 ναῦται ἠκολούθησαν τὸ ὡραῖον μας πλοῖον εἰς τὸν ὑγρὸν τάφον του.

Ὀλίγας ἡμέρας προηγουμένως ἕνα ἄλλο ἔνδοξον πλοῖον τοῦ στόλου μας εἶχε προστεθῆ εἰς τὸν μακρὸν κατάλογον τῶν ἀπωλειῶν τοῦ ναυτικοῦ, τὸ ΥΙΒ «Κατσώνης». Τὸ πλοῖον τοῦτο περιπολοῦν εἰς τὸ Βόρειον Αἰγαῖον ἐνετοπίσθη ἀπὸ ἐχθρικὸν καταδιωκτικὸν καὶ προσβληθὲν διὰ βομβῶν βάθους ἠναγκάσθη νὰ ἀναδυθῆ. Ὁ γενναῖος του κυβερνήτης ἀντιπλοίαρχος Β. Λάσκος ἀντέταξε πεισματώδη ἄμυναν μέχρις ἐσχάτων καὶ ἔπεσε μαχόμενος ἐνῶ τὸ πλοῖον του ἐβυθίζετο συμπαρασύρον εἰς τὸν βυθὸν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληρώματός του.

Καὶ δὲν σταματοῦν ἕως ἐδῶ αἱ θυσίαι τοῦ ναυτικοῦ μας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τὴν νύκτα τῆς 22/23 Ὀκτωβρίου τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Ἀδριάς» περιπολοῦν μαζὶ μὲ τὸ Ἀγγλικὸν «Χούργουρθ» εἰς τὰ στενὰ τῆς Καλύμνου, προσέκρουσεν εἰς νάρκην καὶ ἀπεκόπη ἐκ τῆς ἐκρήξεως ὁλόκληρον τὸ πέραν τῆς πρώρης τῆς γεφύρας τμῆμα τοῦ σκάφους, φονευθέντων ἐπὶ τόπου 29 ἀνδρῶν. Μετ' ὀλίγα λεπτὰ τὸ Ἀγγλικὸν ἀντιτορπιλλικὸν προσκροῦσαν εἰς ἄλλην νάρκην ἀνετινάσσετο εἰς τὸν ἀέρα. Ὁ βαρέως ἀκρωτηριασμένος «Ἀδρίας» κατώρθωσε, χάρις εἰς τὰς προσπαθείας τοῦ κυβερνήτου καὶ ὅλου τοῦ προσωπικοῦ νὰ κρατηθῆ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἀφοῦ διέσωσεν ὅσους ναυαγοὺς τοῦ βυθισθέντος Ἀγγλικοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ ἠδυνήθη, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν κυβερνήτην καὶ διοικητὴν στολίσκου ἀντιπλοίαρχον Γράϊθ, ἔπλευσε μέχρι τοῦ ἐπὶ τῆς ἔναντι Τουρκικῆς ἀκτῆς ὅρμου Γιουμσλούκ, ὅπου καὶ προσήραξεν εἰς τὸν ἀμμώδη βυθόν. Μετὰ ἕνα καὶ πλέον μῆνα, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ἔγιναν αἱ ἀπαραίτητοι ἐργασίαι στεγανοποιήσεως, τὸ ἀκρωτηριασμένον σκάφος ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ καταφυγίου του καὶ διολισθῆσαν νύκτα διὰ μέσου τῶν στενῶν Ἁλικαρνασσοῦ-Ρόδου, ἔπλευσε διὰ τῶν ἰδίων του μέσων εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἰς τὸν λιμένα τῆς ὁποίας κατέπλευσε τὴν 6ην Δεκεμβρίου, γενόμενον δεκτὸν δι' ἐπευφημιῶν ἀπὸ τὰ πληρώματα τῶν ἐκεῖ ὁρμούντων Συμμαχικῶν πλοίων.

Ἐνίσχυσις τοῦ Β.Ν. Πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀπωλειῶν τοῦ ναυτικοῦ μας καὶ εἰς ἔνδειξιν ἐκτιμήσεως τῆς συμβολῆς του εἰς τὸν καινὸν ἀγῶνα, τὸ Βρεταννικὸν Ναυαρχεῖον ἐσυνέχισε μὲ αὔξοντα ρυθμὸν κατὰ τὸ 1943-44 τὴν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἀρξαμένην ἐνίσχυσίν του διὰ νέων μονάδων. Οὕτως ἐπὶ πλέον τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Θεμιστοκλῆς» (πέμπου κατὰ σειρὰν παραληφθέντος εἰς Ἀγγλίαν, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ συνεπλήρωσε μακρὰν ἐπισκευὴν ἠνώθη μὲ τὸν στόλον εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὴν 28ην Σεπτεμβρίου 1943, μᾶς παρεχωρήθησαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁμοίου τύπου ἀντιτορπιλλικόν, τὸ ὁποῖον παραληφθὲν ἐπισήμως τὴν 3ην Νοεμβρίου 1943 μετωνομάσθη «Κρήτη», καθὼς καὶ ἡ κορβέτα «Ὑάκινθος» τὴν 24ην Ὀκτωβρίου 1943, μετονομασθεῖσα «Ἀποστόλης». Δύο ἀκόμη κορβέται παρελήφθησαν τὴν 10 καὶ 20 Νοεμβρίου καὶ ἐπηνδρώθησαν παρὰ τοῦ ναυτικοῦ μας εἰς Ἀγγλίαν μετονομασθεῖσαι «Τομπάζης» καὶ «Κριεζῆς». Ἐπὶ πλέον τῶν σκαφῶν τούτων μὲ τὰ ὁποῖα συνεπληροῦτο ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀποφάσεως παραχωρήσεως τῶν ἓξι ἀντιτορπιλλικῶν καὶ 4 κορβετῶν, μᾶς παρεχωρήθησαν διαρκοῦντος τοῦ 1943 καὶ τὰ ἑξῆς ἀκόμη πολεμικὰ σκάφη διαφόρων τύπων:

α) 4 ἁρματαγωγά, τὰ ὁποῖα παρελήφθησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν τὰ μὲν τρία τὸν Αὔγουστον 1943, τὸ δὲ 4ον τὴν 22/8)43 παρὰ πληρωμάτων ἀποσταλέντων ἐκεῖ μετονομασθέντα «Χίος», «Σάμος», «Λέσβος», «Λῆμνος». Τὴν 3ην Νοεμβρίου 1943 κατέπλευσαν ταῦτα εἰς Ρόσυθ, τὴν δὲ 28ην Νοεμβρίου 1943 ἀποπλεύσαντα ἐκ Λονδίνου κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν Μεσόγειον καὶ ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἀποβατικὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Ἄντζιο.

β) 5 ναρκαλιευτικὰ Νορβηγικὰ τύπου «φαλαινοθηρικῶν», τὰ ὁποῖα παραληφθέντα εἰς Βηρυτὸν τὴν 15ην Ἰουλίου μετονομάσθησαν «Ἀλφειός», «Ἀχελῶος», «Πηνειός», «Εὐρώτας», καὶ «Σπερχειός».

γ) 4 ναρκαλιευτικὰ νεωτάτου τύπου τὰ ὁποῖα παραληφθέντα εἰς Ἀγγλίαν κατὰ μῆνα Ἰούλιον καὶ μετονομασθέντα «Πάραλος», «Σαλαμίνα», «Καρτερία» καὶ «Ἀφρόεσσα» κατέπλευσαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἠνώθησαν μὲ τὸν στόλον τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1943.

4 ἀκόμη ναρκαλιευτικὰ ὁμοίου τύπου μὲ τὰ προηγούμενα τὰ ὁποῖα παρελήφθησαν τὴν 20ην Δεκεμβρίου 1943 εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετονομασθέντα «Κάσος», «Κάρπαθος», «Κῶς» καὶ «Λέρος».

δ) 6 ὑπηρετικὰ σκάφη παραληφθέντα εἰς Ἀμερικήν.

ε) 2 ἀντιτορπιλλικὰ στόλου τύπου περίπου ὁμοίου πρὸς τὸν τύπον τῆς βυθισθείσης «Βασιλίσσης Ὄλγας» εἰς τὸ ἕνα μὲν παρελήφθη εἰς Ἀγγλίαν τὴν 23ην Δεκεμβρίου 1943 μετονομασθὲν «Σαλαμίς», τὸ δὲ ἕτερον εἰς Μάλταν μετονομασθὲν εἰς «Ναυαρῖνον» κατὰ τὸν Ἀπρίλιον 1944.

στ) 2 ἀκόμη ἀντιτορπιλλικὰ συνοδείας τύπου «Χούντ», τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ παραληφθοῦν εἰς Χάθαμ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐπισκευῶν των τὸν Ἀπρίλιον 1944 μετονομαζόμενα «Ἄστιγξ» καὶ «Αἰγαῖον», τῶν ὁποίων ὅμως ἡ παραλαβὴ ἐματαιώθη κατόπιν τοῦ ἐκραγέντος στασιαστικοῦ κινήματος κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον.

ζ) 1 ὑποβρύχιον νεωτάτου τύπου, τὸ ὁποῖον παραληφθὲν ἐκ τῶν ναυπηγείων εἰς Ἀγγλίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους τοῦ 1944 μετωνομάσθη «Πιπῖνος».

Διὰ τῆς ἐνισχύσεώς του μὲ τὰς ἀνωτέρω μονάδας τὸ ναυτικόν μας ἔφθασε κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1944 εἰς τὴν μεγίστην του δύναμιν. Τὸ προσωπικόν του εἶχεν ἤδη αὐξηθῆ εἰς 500 ἀξιωματικοὺς καὶ 10.000 ἄνδρας, συμπεριλαμβάνον σχεδὸν τὰ 8/10 τῶν μαχίμων στελεχῶν του, τὰ δὲ πλοῖα του ἔφθασαν νὰ ἀποτελοῦν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν πλοίων συνοδείας τοῦ Συμμαχικοῦ ἀρχηγείου τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ὁ ναύαρχος σὲρ Τζὼν Κάννιγκαμ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στόλου ὁ ὁποῖος τὸν ἐπεσκέφθη εἰς τὸ ἀρχηγεῖον του παρὰ τὴν Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας τὸν Μάρτιον τοῦ 1944, εἶπεν ὅτι κατόπιν τῆς ἀποσπάσεως πολλῶν Ἀγγλικῶν ἀντιτορπιλλικῶν εἰς τὸν Εἰρηνικόν, ἐβασίζετο τοῦ λοιποῦ κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῶν ἀντιτορπιλλικῶν μας διὰ τὴν συνοδείαν τῶν νηοπομπῶν καθ' ὅλην τὴν Μεσόγειον.

Τὰ ἀντιτορπιλλικά μας καὶ αἱ δύο κορβέται ἐκινοῦντο ἀδιακόπως συνοδεύοντα τὰς νηοπομπὰς ταύτας μεταξὺ Πόρτ-Σάιδ, Ἀλεξανδρείας καὶ Γιβραλτάρ, τὰ ἁρματαγωγά μας, πλὴν τῆς «Λέσβου» ποὺ ἐβυθίσθη συνεπεία προσαράξεως, συμμετεῖχον εἰς τὴν παρατεινομένην ἐπιχείρησιν τοῦ Ἄντσιο, ἐνῶ τὰ νεοπαραληφθέντα ἀντιτορπιλλικὸν «Σαλαμίς» καὶ κορβέται «Τομπάζης» καὶ «Κριεζῆς» ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς συνοδείας Συμμαχικῶν νηοπομπῶν εἰς τὸν Βόρειον Ἀτλαντικόν.

Τὴν λαμπρὰν ταύτην εἰκόνα ἐντατικῆς πολεμικῆς δράσεως ἦλθον νὰ σκιάσουν τὰ στασιαστικὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1944. Ἐκδηλωθεῖσα κατὰ πρῶτον εἰς τὰς στρατιωτικὰς μονάδας τοῦ Καΐρου, ἡ στάσις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ περιορισθῆ ὅπως κατὰ τὰς προηγουμένας ἀναλόγους περιπτώσεις εἰς μόνον τὸν στρατόν, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς ναυτικὰς μονάδας τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Τέλος ὁ ἀντιναύαρχος Π. Βούλγαρης, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς 19ης Ἀπριλίου εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Στόλου προέβη συμφώνως πρὸς ἀπόφασιν ληφθεῖσαν ἀπὸ τῆς 16ης Ἀπριλίου τὴν νύκτα τῆς 22/23 Ἀπριλίου εἰς βίαιαν ἀνακατάληψιν τῶν εἰς χεῖρας τῶν στασιαστικῶν εὑρισκομένων πλοίων «Ἱέρακος», «Σαχτούρη» καὶ «Ἀποστόλη». Δύο ἀξιωματικοὶ καὶ περὶ τοὺς 30 ἄνδρες ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, κατόπιν τῆς ἐπιτυχίας τῆς ὁποίας παρεδόθησαν μετὰ μερικὰς ἡμέρας καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Κρήτη» καὶ τοῦ πλωτοῦ συνεργείου «Ἡφαίστου» στασιασταί, καθὼς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν εἰς Πόρτ-Σάϊδ πλοίων.

Ἀποκατασταθείσης οὕτω τῆς πειθαρχίας καὶ τάξεως, τὰ πλοῖα τοῦ στόλου ἐσυνέχισαν ἀπροσκόπτως τὴν πολεμικὴν των προσπάθειαν.

Ἐκτὸς τῆς συνοδείας τῶν νηοπομπῶν, ποὺ ἀπετέλει, οὕτως εἰπεῖν, τὴν «τρέχουσαν» ὑπηρεσίαν των, πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀντιτορπιλλικά μας συμμετέχον εἰς τὴν μεγάλην Συμμαχικὴν ἀποβατικὴν ἐπιχείρησιν τῆς Νοτίου Γαλλίας (15 Αὐγούστου 1944). Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ εἰς Πόρτ-Σάϊδ εὑρισκόμενα παλαιὰ πλοῖα τοῦ στόλου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ «Ἀβέρωφ», ἡτοιμάζοντο ὅπως συμμετάσχουν εἰς τὴν προπαρασκευαζομένην τότε ἐπιχείρησιν ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπελευθέρωσις. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη διεξήχθη ἐπιτυχῶς διαρκοῦντος τοῦ β' δεκαημέρου τοῦ Ὀκτωβρίου 1944* καὶ τὴν 17ην τοῦ ἰδίου μηνὸς τὸ Ἀγγλικὸν εὔδρομον «Ὡρίων» ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζε τὸ σῆμα τοῦ ὑποναυάρχου Μάνσφηλντ καὶ ὁ «Ἀβέρωφ» φέρων τὸ σῆμα τοῦ Α. Σ. ἀντιναυάρχου Π. Βούλγαρη, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεβιβάσθησαν εἰς Πόρο καὶ τὰ μέλη τῆς ἀποδήμου κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου ἠγκυροβόλησαν πρὸ τοῦ Πειραιῶς. Τὰ παλαιὰ ἀντιτορπιλλικὰ ἔπλευσαν εἰς τοὺς διαφόρους λιμένας προορισμοῦ των, ὅπου ἤρχισαν τὴν ἐγκατάστασιν τῶν ναυτικῶν διοικήσεων. Ἡ ἀποστολὴ τῶν ναυτικῶν διοικήσεων ὑπὸ τὰς κρατούσας συνθήκας ἦτο σπουδαιοτάτη, συγκειμένη εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ὄχι μόνον αὐτῶν τούτων τῶν λιμένων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν των, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους, ποὺ εἶχε καταλυθῆ κατὰ τὴν ὑπερτριετῆ ἐχθρικὴν κατοχήν. Τὸ ναυτικὸν προσέφερε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην μεταπελευθερωτικὴν περίοδον ὑπηρεσίας ἐξ ἴσου σπουδαίας μὲ ἐκείνας ποὺ εἶχε προσφέρει κατὰ τὸν πόλεμον.

Μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ Δεκεμβριανοῦ κινήματος ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1945 ἡ προσπάθεια τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ναυτικὸν ἔδωσε παράδειγμα ἀξιομίμητον διὰ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν κατηρειπωμένων ἐγκαταστάσεων τοῦ ναυστάθμου Σαλαμῖνος καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐπὶ τῆς ἔναντι ἀκτῆς τοῦ Σκαραμαγκᾶ. Κατόπιν ἐντατικῆς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐγκαταστάσεις πλὴν τοῦ ναυπη-

* Μὲ μόνας ἀπωλείας ναρκαλιευτικῶν τῶν ἀνατιναχθέντων κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν ναρκοπεδίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ Ἑλληνικὰ «Κάσος» καὶ «Κῶς».

γείου, τοῦ ὁποίου αἱ καταστροφαὶ ἦσαν πολὺ περισσότερον ἐκτεταμέναι, ἀποκατεστάθησαν ἐντὸς χρονικῆς περιόδου μικροτέρας τοῦ ἔτους, ἐπηκολούθησε δὲ συμπλήρωσις αὐτῶν διὰ νέων (ἀποθηκῶν εἰς τὸν ναύσταθμον, ἡμιϋπογείων πετρελαιοδεξαμενῶν, λιμενίσκου ναρκαλιευτικῶν καὶ νέων ἐκπαιδευτικῶν ἐγκαταστάσεων εἰς τὸν Σκαραμαγκᾶν). Ἕνα ἐκ τῶν πρώτων ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπεδόθη τὸ ναυτικὸν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς Ἀπελευθερώσεως ἦτο ἡ ἐκκαθάρισις τῶν παραλίων καὶ τῶν θαλασσίων ὁδῶν ἀπὸ τῶν χιλιάδων ναρκῶν, παντὸς τύπου, ποὺ ἐγκατεσπάρησαν ἀφθόνως παρ' ὅλων τῶν ἐμπολέμων. Πρὸς τοῦτο παρέστη ἀνάγκη συμπληρώσεως τοῦ στολίσκου τῶν ναρκαλιευτικῶν δι' ὀκτὼ ἀκόμη πλοίων τοῦ τύπου BYMS, ἑτέρων ὀκτὼ τύπου MMS καὶ ἀριθμοῦ τινος ἀκταιωρῶν καὶ ἀκτοφυλακίδων. Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν πάσης κατηγορίας μικρῶν σκαφῶν τοῦ τότε Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸ ἐπίμοχθον καὶ ἐπικίνδυνον τοῦτο ἔργον, ἀνῆλθεν εἰς μίαν πεντηκοντάδα.

Κατὰ τὰ ἔτη 1947 καὶ 1948 τὸ ἔργον τῆς ναρκαλιείας ἐξετελέσθη ἐκ παραλλήλου καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἀνάγκας συνεργασίας τοῦ ναυτικοῦ εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀνταρσίας. Εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπωμίσθη τὸ ναυτικὸν μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας ἐνόπλους δυνάμεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐθνικῆς ἀκεραιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας, προσέφερε ὑπηρεσίας πολυτίμους, ἂν καὶ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των ὄχι τόσον καταφανεῖς.

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀνταρσίας ἀποστολῶν του, παρέστη ἀνάγκη ἐνισχύσεως τοῦ στόλου δι' 6 ἀκόμη ἁρματαγωγῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν ὀνόματα τῶν ποταμῶν «Ἀλφειός», «Πηνειός», «Εὐρώτας», «Ἀχελῶος» (μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ὁμωνύμων ναρκαλιευτικῶν), «Ἀξιός» καὶ «Στρυμών», καθὼς καὶ 12 ἀποβατικῶν πλοίων τύπου ΛΣΤ. Ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸ μάχιμα πλοῖα τοῦ στόλου ηὐξήθησαν ἀπὸ τῆς Ἀπζλευθερώσεως καὶ ἐντεῦθεν, συνεχισθέντος τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον ἀρξαμένου ἔργου τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ναυτικοῦ μας. Οὕτω προσετέθησαν εἰς τὴν δύναμίν του κατὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς Ἀπελευθερώσεως διετίαν 1945-1946 δύο ἀκόμη ἀντιτορπιλλικὰ τύπου «Χούντ», τὰ ὁποῖα ὠνομάσθησαν «Αἰγαῖον» καὶ «Ἄστιγξ» καὶ 5 YIB, ὀνομασθέντα κατὰ σειρὰν «Δελφίν», «Ξιφίας», «Ἀμφιτρίτη», «Τρίαινα» καὶ «Ἀργοναύτης». Τὰ ἀνωτέρω ἀντιτορπιλλικὰ καὶ ὑποβρύχια παρεδόθησαν παρὰ τοῦ Βρεταννικοῦ Ναυαρχείου ὑπὸ τοὺς ὅρους τῆς Ἀγγλοελληνικῆς συμφωνίας τοῦ Λονδίνου τοῦ 1942. Ἐπὶ πλέον τούτων 4 ναρκαλιευτικοῦ στόλου ἐκ τῶν ἐκποιηθέντων παρὰ τοῦ Βρεταννικοῦ ναυτικοῦ παρελήφθησαν διαρκούντων τῶν ἐτῶν 1947-1948 παρὰ τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ καὶ ἐπισκευασθέντα εἰς τὸν Ναύσταθμον μετετράπησαν εἰς συνοδά, μετονομασθέντα «Πυρπολητής», «Πολεμιστής», «Ναυμάχος» καὶ «Ἁρματωλός». Ἐκ τούτων βραδύτερον τὰ δύο μετετράπησαν καὶ πάλιν εἰς ναρκαλιευτικά. Τέλος κατὰ τὸ 1948 παρεχωρήθησαν παρὰ τῆς Ἀμερικανικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ναυτικοῦ μας καὶ 6 μικρὰ δηζελοκίνητα περιπολικὰ σκάφη ὁμοίου τύπου μὲ μερικὰς τροποποιήσεις πρὸς τὸν τύπον τοῦ «Βασιλέως Γεωργίου Β'», τὰ ὁποῖα παραληφθέντα εἰς τὴν Ἀμερικὴν παρὰ ἀποσταλέντων ἐκεῖ ἐπὶ τούτῳ ἐπιτελείων καὶ πληρωμάτων κατέπλευσαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1948.

Οὕτω διὰ τῆς ἐνδόξου συμμετοχῆς του εἰς τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον τὸ ναυτικόν μας - ἐκτὸς τῆς πολυτίμου πείρας, τὴν ὁποίαν ἀπεκόμισε καὶ τοῦ ἀνταξίου τῶν μεγάλων του παραδόσεων ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐπετέλεσε - κατώρθωσε νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς βαρυτάτας ὑλικὰς ἀπωλείας τὰς ὁποίας ὑπέστη καὶ κατέστη μετὰ τὸν πόλεμον ἰσχυρότερον παρ' ὅ,τι ἦτο κατὰ τὸ 1939, ἔχον τὰ ἑξῆς πλοῖα:

	Ἐκτόπισμα	
Τὸ παλαίμαχον θωρηκτὸν καταδρομικὸν «Ἀβέρωφ» εἰς παροπλισμὸν	10.000	τόν.
2 ἀντιτορπιλλικὰ στόλου προπολεμικῆς ναυπηγήσεως τῶν 1375 τόννων	2.750	»
8 ἀντιτορπιλλικὰ συνοδείας τύπου «Χούντ»	9.200	»
4 κορβέται τῶν 950 τόννων τύπου «Φλόουερ»	3.800	»
4 συνοδὰ τῶν 700 τόννων (πρὸην ναρκαλιευτικὰ στόλου)	2.800	»
6 ὑποβρύχια τῶν 625 τόννων Ἀγγλικοῦ τύπου «Υ»	3.750	»
9 ἁρματαγωγὰ τῶν 2.500 τόννων	22.500	»
12 ἀποβατικὰ τῶν 650 τόννων	7.800	»
7 δηζελοκίνητα περιπολικὰ τῶν 250 τόννων Ἀμερικανικοῦ τύπου	1.750	»
14 ναρκαλιευτικὰ τύπου BYMS τῶν 250 τόννων	3.500	»
8 ναρκαλιευτικὰ τύπου MMS τῶν 150 τόννων	1.200	»
12 ἀκταιωροὶ καὶ 8 ἀκτοφυλακίδες	1.500	»
1 πλωτὸν συνεργεῖον Πετρελαιοφόρα καὶ πλοῖα ἐφοδιασμοῦ		
	70.550	

Εἰς ταῦτα βραδύτερον προσετέθη μετὰ τὴν ἐπισκευήν του καὶ τὸ δυνάμει τῆς μετὰ τῆς Ἰταλίας συνθήκης εἰρήνης παραχωρηθὲν εἰς τὸ ναυτικόν μας Ἰταλικὸν καταδρομικὸν 7.300 τόννων «Εὐγένιος τῆς Σαβοΐας», ἀνελθόντος οὕτω τοῦ συνολικοῦ ἐκτοπίσματος τῶν μαχίμων καὶ βοηθητικῶν μονάδων τοῦ ναυτικοῦ μας εἰς 80.000 τόννους περίπου.

Ἀντιναύαρχος Κ.Α. Ἀλεξανδρῆς

Τὸ σύγχρονον ναυτικόν. Αἱ μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον καὶ ἐντεῦθεν κρατήσασαι νεώτεραι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ρόλου τοῦ Ναυτικοῦ εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ὀφειλόμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν κατασκευὴν νέων ὅπλων (πυρηνικῶν πυραύλων κλπ) ἐπέβαλον οὐσιώδεις μεταβολὰς εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων.

Τὸ σύγχρονον ναυτικὸν μας (1978-1979) ἀποτελεῖται ἀπὸ πλοῖα τῶν κάτωθι κατηγοριῶν καὶ τύπων:

1Α) Ἀντιτορπιλλικὰ στόλου. Ἐκ τούτων ἄλλα εἶναι τύπου «Μιαούλης», ἐκτοπίσματος μὲ πλῆρες φορτίον 3.500 τόννων, μεγίστης ταχύτητος 34 κόμβων καὶ ἀκτῖνος ἐνεργείας 6.000 μιλίων μὲ ταχύτητα 15 κόμβων καὶ ἄλλα τύπου «Ἀσπίς», ἐκτοπίσματος σὲ πλῆρες φορτίον 3.050 τόννων, μεγίστης ταχύτητος 35 κόμβων καὶ ἀκτῖνος ἐνεργείας 6000 μιλίων μὲ ταχύτητα 15 κόμβων.

2α) Ἀντιτορπιλλικὰ συνοδείας (φρεγάται). Αἱ μονάδες αὐταὶ τύπου «Ἀετός» εἶναι ἐκτοπίσματος (μὲ πλῆρες φορτίον) 1900 τόννων, μεγίστης ταχύτητος 20 κόμβων καὶ ἀκτῖνος ἐνεργείας 11.500 μίλια μὲ ταχύτητα 11 κόμβων.

3α) Κορβέτται (μικρὰ πλοῖα συνοδείας). Αἱ μονάδες αὐταὶ τύπου «Πυρπολητής» εἶναι ἐκτοπίσματος μὲ πλῆρες φορτίον 1.325 τόννων, μεγίστη ταχύτητος 15 κόμβων καὶ ἀκτῖνος ἐνεργείας 5.000 μιλίων μὲ ταχύτητα 10 κόμβων.

4α) Στολίσκος ταχέων ἐλαφρῶν σκαφῶν. Ὁ στολίσκος αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ πυραυλοφόρα καὶ τορπιλλοφόρα σκάφη ὡς ἑξῆς:

α) Ὁμὰς πυραυλακάτων τύπου «Καλυψώ» ἐκτοπίσματος 430 τόννων, μεγίστης ταχύτητος 35-40 κόμβων, ἀκτῖνος ἐνεργείας 850 μιλίων μὲ ταχύτητα 25 κόμβων.

β) Ὁμὰς μικρῶν τορπιλλακάτων τύπου «Κάστωρ» ἐκτοπίσματος 80 τόννων, μεγίστης ταχύτητος 38-50 κόμβων, ἀκτῖνος ἐνεργείας 300 μιλλίων μὲ ταχύτητα 25 κόμβων.

γ) Ὁμὰς μεγάλων τορπιλλακάτων τύπου «Φοῖνιξ», ἐκτοπίσματος 158 τόννων, μεγίστης ταχύτητος 38 καὶ 50 κόμβων, ἀκτῖνος ἐνεργείας 500 μιλίων μὲ ταχύτητα 25 κόμβων.

5α) Στολίκος ὑποβρυχίων. Ὁ στολίσκος οὗτος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑποβρύχια τύπου «Γλαῦκος», τῶν ὁποίων τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ἔχουν ὡς ἀκολούθως: ἐκτόπισμα ἐπιφανείας 1000 τόννων, ἐκτόπισμα ἐν καταδύσει 1.290 τόννων· τορπιλλοβλητικοὶ σωλῆνες 8 τῶν 533 χιλιοστομ.· μεγίστη ταχύτης ἐν καταδύσει 22 κόμβοι.

6α) Ὁμάδες εἰδικῶν σκαφῶν ἦτοι: α) Ὁμὰς περιπολικῶν, β) ὁμὰς ναρκαλιευτικῶν, γ) ὁμὰς ἀποβατικῶν καὶ δ) ὁμὰς βοηθητικῶν (ὑδροφόρα, πετρελαιοφόρα, πλωταὶ δεξαμεναί, συνεργείων ὑδρογραφικά, φάρων κ.ἄ.)

Εἰς τὴν ὡς ἄνω συγκρότησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στόλου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ὑπάρχουσα «Ἀεροπορία Ναυτικῆς Συνεργασίας» ἐκ σμηνῶν μαχητικῶν ἀεροσκαφῶν καὶ ἐλαφρῶν καὶ βαρέων ἀνθυποβρυχιακῶν ἑλικοπτέρων.

Ἀντιναύαρχος ἐ.ἀ. Π. Ε. Κώνστας

Γ' ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπιτυχοῦς πτήσεως διὰ συσκευῆς βαρυτέρας τοῦ ἀέρος (ἀεροπλάνου) ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ράϊτ εἰς Η.Π.Α τὸν Δεκέμβριον 1903 καὶ ἰδίως μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1909, παρουσιάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑψηλὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ ἀεροπλάνον ὡς πολεμικὸν μέσον. Οἱ πρῶτοι στρατιωτικοὶ Ἕλληνες, ἀεροπόροι, Ὑπίλαρχος Ἀδαμίδης Ὑπολοχαγὸς Καμπέρος καὶ Ὑπολοχαγὸς Μουτούσης, ἐξεπαιδεύθησαν εἰς Γαλλίαν κατὰ τὰ ἔτη 1911-1912. Τὰ πρῶτα γυμνάσια στρατιωτικῶν ἀεροπλάνων ἐγένοντο τὸ ἔτος 1912, εἰς μικρὰν βεβαίως κλίμακα, ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἐλ. Βενιζέλου.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, αἱ προσπάθειαι δημιουργίας Ἀεροπορίας ὡς πολεμικοῦ Σώματος ἐγένοντο παραλλήλως ἀλλὰ χωριστὰ εἰς τὸν Στρατὸν - ὡς Στρατιωτικὴ Ἀεροπορία - καὶ εἰς τὸ Ναυτικὸν - ὡς Ναυτικὴ Ἀεροπορία. Τὴν αὐτὴν περίοδον ἐπεδείχθη ἐνδιαφέρον ὑπὸ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ διακεκριμένων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Δ. Χόνδρος, οἱ ὁποῖοι καὶ θεωρικῶς ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς συνέβαλλαν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας.

Ἡ Πολεμικὴ Ἀεροπορία κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (1912-13). Μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως τὸ ἔτος 1912, συνεκροτήθη ὁ πρῶτος πολεμικὸς Στολίσκος τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Ἀεροπορίας εἰς τὸ Ἀεροδρόμιον Λαρίσης. Ὁ Στολίσκος διέθετε τέσσαρα (4) ἀεροσκάφη τύπου FARMAN ἐκ Γαλλίας, τέσσαρας (4) χειριστὰς καὶ μερικοὺς τεχνικούς. Παραλλήλως κατεσκευάσθησαν αἱ πρῶται στοιχειώδεις ἀεροπορικαὶ βόμβαι Ἑλληνικῆς ἐπινοήσεως.

Τὴν ἡμέραν ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Στρατοῦ μας, ἐγένετο καὶ ἡ πρώτη πολεμικὴ ἀποστολή, δι' Ἀναγνωριστικῆς πτήσεως τοῦ Ὑπολοχαγοῦ Καμπέρου, εἰς τὸ μέτωπον Θεσσαλίας. Κατὰ τὴν μάχην τοῦ Σαρανταπόρου ἐσυνεχίσθησαν αἱ ἀναγνωριστικαὶ ἀποστολαὶ καὶ ἐγένοντο καὶ οἱ πρῶτοι βομβαρδισμοί, κατὰ τῶν ἐχθρικῶν στρατιωτικῶν τμημάτων, διὰ τῶν πρωτογόνων βομβῶν. Μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς Θεσσαλίαν - Μακεδονίαν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ

Μοίρα - ὡς ὀνομάζετο πλέον - τῶν ἀεροσκαφῶν μετεκινήθη τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1912 εἰς τὸ μέτωπον Ἠπείρου καὶ ἤρχισε ἀμέσως ἐπιχειρήσεις ἐξ ἀεροδρομίου παρὰ τὴν Πρέβεζαν. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἀεροπορίας ἐσυνεχίσθη δι' ἀναγνωρίσεων, ὡς καὶ τινων βομβαρδισμῶν κυρίως διὰ τὴν πρόκλησιν πανικοῦ εἰς τὸν ἐχθρόν, μέχρι τῆς ἐπιτυχοῦς περατώσεως τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἰωαννίνων.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἔτους 1913 ἔλαβε χώραν ἡ πρώτη εἰς τὸν Κόσμον πολεμικὴ ἀποστολὴ ναυτικῆς συνεργασίας, εἰς περιοχὴν Δαρδανελλίων ὑπὸ στρατιωτικοῦ ἀεροσκάφους τροποποιηθέντος εἰς ὑδροπλάνον, τὸ ὁποῖον εἶχε χειριστὴν τὸν Ὑπολοχαγὸν Μοντούσην καὶ παρατηρητὴν τὸν σημαιοφόρον Μωραϊτίνην.

Μετὰ τὴν λήξην τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καὶ μέχρι τοῦ ἔτους 1916 οὐσιαστικῶς ἔπαυσεν ἡ πρόοδος εἰς τὴν Πολεμικὴν Ἀεροπορίαν κυρίως λόγω οἰκονομικῶν δυσχερειῶν καὶ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Α! Παγκοσμίου Πολέμου. Προσπάθειαι πρὸς δημιουργίαν Ἐκπαιδευτικῶν Κέντρων μετ' ὀλίγον ἐγκαταλείποντο. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ἡ ἵδρυσις, εἰς τὴν περιοχὴν Ἐλευσῖνος τὸ ἔτος 1914, Ἀεροπορικῆς Σχολῆς ἐκπαιδεύσεως Ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ὑποπλοίαρχος ἤδη Μωραϊτίνης ὁ ὁποῖος ἐξεπαιδεύθη ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ὡς Χειριστής.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον. Ὑπὸ τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 1916, ἤρχισεν ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας, ὡς καὶ ἡ - ἀρχικῶς ἐπὶ ἐθελοντικῆς βάσεως - συμμετοχή της εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν εἰς τὸ Βαλκανικὸν μέτωπον μαχομένων Συμμάχων. Διὰ τῆς ἐπισήμου εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον ἡ ἀναδιοργάνωσις ἐπεταχύνθη ἀπὸ τοῦ ἔτους1917, ὅτε ἡ μὲν Στρατιωτικὴ Ἀεροπορία διὰ τῆς βοηθείας Γάλλων ἀναδιωργανώθη καὶ ἤρχισε νὰ συνεργάζεται ἐπιχειρησιακῶς μὲ τὸν Ἑλληνικὸν καὶ Γαλλικὸν Στρατόν, ἡ δὲ Ναυτικὴ ἀναδιοργανωθεῖσα διὰ τῆς βοηθείας Ἀγγλων συνεργάζεται ἐπιχειρησιακῶς τόσον μὲ τὸν Στρατὸν ὅσον καὶ μὲ τὸν στόλον (Ἑλληνικὸν καὶ Ἀγγλικόν).

Προηγήθη τότε ἡ συγκρότησις Μονάδος Ναυτικῆς Ἀεροπορίας εἰς τὰς ἀεροναυτικὰς Βάσεις Μούδρου καὶ Θάσου μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ὑποπλοίαρχον Μωραϊτίνην. Ἡ Μονὰς ἐξετέλεσεν ἐπιχειρήσεις εἰς Ἀν. Μακεδονίαν, Θράκην καὶ Δαρδανέλλια, ἐνεργοῦσα ἡμερησίας καὶ νυκτερινὰς ἀποστολὰς ἀναγνωρίσεων καὶ βομβαρδισμοῦ κατὰ ἀεροδρομίων, ἀποθηκῶν καὶ συγκοινωνιακῶν εὐκολιῶν. Εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀποστολῶν ἀπωλέσθη ὁ σημαιοφόρος Τ. Ἀργυρόπουλος, ὁ ὁποῖος οὕτω ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος νεκρὸς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐπιχειρήσεων τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας μας.

Ἐν τῷ μεταξύ, διὰ συντόνων προσπαθειῶν ἐδημιουργήθησαν αἱ πρῶται Μονάδες τῆς Στρατιωτικῆς Ἀεροπορίας, δι' ἐκπαιδεύσεως εἰς Σέδες καὶ Γαλλίαν δεκάδων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν ἀεροπόρων. Εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν διεκρίθη ὁ ἀνθυπίλαρχος Α. Ζάννας ὁ ὁποῖος ἐγένετο Διοικητὴς Μονάδος, μετασχὼν ἐν συνεχείᾳ εἰς πλείστας πολεμικὰς ἀποστολάς. Ὀργανώθησαν τελικῶς τέσσαρες (4) Μονάδες Στρατιωτικῆς Ἀεροπορίας αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποίησαν ἀεροσκάφη BREGUET, NIEUPORT, SPAD, AR, FARMAN κ.ἄ., ἐξετελοῦντο δὲ ἐπιχειρήσεις ἐκ τῶν ἀεροδρομίων Γοργόπης, Δημητριτσίου καὶ Σέδες. Αἱ ἀποστολαὶ ἦσαν ἀναγνωρίσεις, βομβαρδισμοὶ ἀεροδρομίων καὶ λοιπῶν στόχων, ὡς καὶ ἀναχαιτίσεις ἐχθρικῶν ἀεροσκαφῶν.

Ἡ Ναυτικὴ Ἀεροπορία καταστᾶσα σημαντικὴ δύναμις διὰ τῆς δημιουργίας δευτέρας Μονάδος καὶ ἐν συνεχείᾳ τρίτης καὶ χρησιμοποιοῦσα ἀεροσκάφη FARMAN, BRISTOL, ΔΗ, SOPWITH, ἐπεξέτεινε προοδευτικῶς τὰς ἐπιχειρήσεις, ἀναχαιτίσεις, ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου μέχρι καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ τῆς Ναυτικῆς Ἀεροπορίας εἰς τὰς κυρίως ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἐξόδου τῶν ἀντιπάλων πολεμικῶν πλοίων «Γκαῖμπεν» καὶ «Μπρεσλάου». Κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτὰς διεκρίθη ἰδιαιτέρως ὁ Μωραϊτίνης ὁ ὁποῖος ἐξετέλεσε περὶ τὰς 170 πολεμικὰς ἀποστολὰς καὶ κατέρριψεν ἐννέα ἐχθρικὰ ἀεροσκάφη. Ἀπωλέσθησαν τότε δεκαπέντε (15) ἀεροπόροι.

Ἡ Στρατιωτικὴ Ἀεροπορία (Σμήνη 531, 532 καὶ 533 καὶ ἡ Ἐπάκτιος Μοίρα) ἔλαβε μέρος ἐνεργῶς εἰς ἁπάσας τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Συμμαχικῶν Στρατευμάτων εἰς τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον. Διὰ τοῦ συνόλου τῆς δυνάμεώς της συμμετέχει ἐπιτυχῶς εἰς τὴν Μάχην τοῦ Σκρᾶ, ὡς καὶ εἰς ἁπάσας τὰς συγκρούσεις δι' ἐκτελέσεως ἐπιθετικῶν ἀποστολῶν καὶ ἀναχαιτήσεων, μέχρι τῆς διακοπῆς τῶν ἐπιχειρήσεων λόγω τῆς ἀνακωχῆς. Ἀπωλέσθησαν πλέον τῶν εἴκοσι (20) ἡρωϊκῶν Ἑλλήνων ἀεροπόρων, ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Ἀεροπορίας.

Παρὰ τὰ ὀλίγα διατιθέμενα μέσα καὶ τὸ πρωτόγονον τούτων, ἡ Ναυτικὴ καὶ Στρατιωτικὴ Ἀεροπορία ἐξετέλεσαν μεγάλον ἀριθμὸν καὶ μεγάλης ποικιλίας ἀποστολὰς μεγάλης ἀποτελεσματικότητος. Μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ Ναυτικὴ Ἀεροπορία, ἀφοῦ συμμετέσχεν εἰς τὴν παρέλασιν τῆς Νίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τεσσάρων ἀεροσκαφῶν, συνεκεντρώθη εἰς Τατόϊ καὶ Φάληρον. Ἡ δὲ Στρατιωτικὴ Ἀεροπορία συνεκεντρώθη εἰς Σέδες καὶ Γουδί. Μεγάλο πλῆγμα ὑπέστη ἡ Πολεμικὴ Ἀεροπορία διὰ τῆς ἀπωλείας εἰς ἀεροπορικὸν ἀτύχημα τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1918 τοῦ Ὑποπλοιάρχου Α. Μωραϊτίνη.

Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία (1919-1922). Μετὰ τὸ πέρας τοῦ Α! Παγκοσμίου Πολέμου, ἐπηκολούθησαν αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου τὸν Μάϊον τοῦ ἔτους 1919 ἀφίχθησαν τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα. Ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία διέθετε τὴν περίοδον αὐτὴν περὶ τὰ ἑκατὸν εἴκοσι (120) ἀεροσκάφη τῶν κατὰ τὸν Α! Παγκόσμιον Πόλεμον, χρησιμοποιηθέντων τύπων ὡς καὶ ἐπαρκῆ ἀριθμὸν ἀνδρῶν ἱπταμένων καὶ τεχνικῶν.

Παρ' ὅτι ὁ διαχωρισμὸς εἰς Στρατιωτικὴν καὶ Ναυτικὴν Ἀεροπορίαν διετηρεῖτο ἀκόμη ἐπισήμως, παρετηρήθη τότε ἡ πρώτη προσπάθεια μικτῆς ὀργανώσεως διὰ συγκροτήσεως Διοικήσεως Ἀεροπορίας παρὰ τῇ Στρατιᾷ καὶ μικτῶν Μονάδων ἐκ Σμηνῶν Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἀεροπορίας. Οὕτω συνεκροτήθησαν αἱ Α!, Β!, Γ! καὶ Δ! Μοῖραι Ἀεροσκαφῶν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας, ἐξετελέσθησαν λίαν ἐπιτυχῶς εἰς μεγάλον ἀριθμὸν ἀποστολαὶ ἀναχαιτίσεων, ἀναγνωρίσεων, βομβαρδισμῶν, πολυβολισμῶν κ.τ.λ. πολλάκις μάλιστα διὰ μαζικῆς - κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης - χρησιμοποιήσεως τῶν ἀεροπορικῶν μέσων. Ἐχρησιμοποιήθησαν κυρίως τὰ ἀεροδρόμια Καζαμίρ, Πανόρμου, Προύσσης, Οὐσάκ κ.ἄ. Σημαντικὴ ἐπίσης ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ τῆς ἀεροπορίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς συμπτίξεως τῶν Ἑλληνικῶν τμημάτων διὰ παροχῆς βοηθείας ἰδίως πρὸς διατήρησιν ἐπαφῆς τῶν διαφόρων τμημάτων μεταξύ των.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία ἐνεργοῦσα χωρὶς συμμαχικὴν βοήθειαν - ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸν ἀντίπαλον - ἀντιμετώπισε σοβαρὰς ἐλλείψεις εἰς μέσα, (ἀνταλλακτικάς, πυρομαχικά, καύσιμα κ.τ.λ.), αἱ ὁποῖαι καθίστων πολλάκις προβληματικὸν τὸν τρόπον ἐκτελέσεως τῶν ἀποστολῶν. Ἡ ἐφευρετικότης ὅμως καὶ ὁ αὐτοσχεδιασμὸς ἀντιμετώπιζαν συνήθως τὰς ποικίλας δυσχερείας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων ἀπωλέσθησαν περίπου τεσσαράκοντα (40) Ἕλληνες Ἀεροπόροι.

Μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸ προσωπικὸν καθὼς καὶ τὰ μέσα καὶ τὸ ὑλικὸν ποὺ ἀπέμειναν μετὰ ἐντατικὰς ἐπιχειρήσεις τριῶν ἐτῶν, συνεκεντρώθησαν ὑπὸ μὲν τῆς Στρατιωτικῆς Ἀεροπορίας εἰς Σέδες, Λάρισαν καὶ Γουδὶ ὑπὸ δὲ τῆς Ναυτικῆς εἰς Τατόϊ καὶ Φάληρον.

Μεσοπολεμικὸν διάστημα (1922-1940). Κατὰ τὸ μεσοπολεμικὸν διάστημα ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, κλῖμα ἀντιπολεμικόν. Τὸ κλῖμα τοῦτο εἶχε δυσμενῆ ἐπίδρασιν, κατὰ τὰ πρῶτα κυρίως ἔτη, εἰς τὸν ἐκσυγχρονισμὸν καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας. Αὕτη ἀρχικῶς διατηροῦσα τὸν διαχωρισμὸν εἰς Στρατιωτικὴν καὶ Ναυτικὴν ὠργανώθη ἡ μὲν Στρατιωτικὴ εἰς Συντάγματα (Α' εἰς Τατόϊ, Β' εἰς Λάρισαν καὶ Γ' εἰς Σέδες) ἡ δὲ Ναυτικὴ εἰς Σμηναρχίας 1η εἰς Φάληρον καὶ 2αν εἰς Τατόϊ.

Παρὰ τὸ ἀντιπολεμικὸν κλῖμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπέτρεψε τὴν ποσοτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας παγκοσμίως, ἐμπνευσμένοι θεωρητικοί, ἀριστεῖς μηχανικοί, ἀτρόμητοι χειρισταὶ δημιουργοῦν ἀλματώδη ἐξέλιξιν εἰς τὸ Ἀεροπορικὸν Δόγμα καὶ ταχυτάτην τεχνολογικὴν πρόοδον. Βελτιοῦνται σημαντικῶς οἱ κινητῆρες, τὰ σκάφη, τὰ πυρομαχικά, τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, ὡς καὶ τὸ πάσης φύσεως ἀεροπορικὸν ὑλικόν. Ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία ἐκσυγχρονίζεται προοδευτικῶς διὰ τῆς ἀποκτήσεως ἀεροσκαφῶν HENRIOT καὶ MORANE ὡς ἐπίσης καὶ διὰ πρώτην φορὰν Ἀγγλικῶν ἀεροσκαφῶν ATLAS, FAIREY καὶ HORSLEY. Τὸ ἔτος 1928 Ἑλληνικὸν στρατιωτικὸν ἀεροσκάφος μὲ χειριστὴν τὸν Λοχαγὸν Παπαδᾶκον καὶ παρατηρητὴν τὸν Συνταγματάρχην Ἀδαμίδην ἐκτελεῖ ἐπιτυχῶς τὸν «Γῦρον τῆς Μεσογείου» καὶ ἀποσπᾶ τὰ εὐμενῆ σχόλια τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης.

Σταθμὸν ἀπετέλεσεν ἡ ἔναρξις λειτουργίας εἰς Παλαιὸν Φάληρον τοῦ Κρατικοῦ Ἐργοστασίου Ἀεροπλάνων (ΚΕΑ), τὸ ὁποῖον λειτουργεῖ συνεχῶς ἔκτοτε. Τοῦτο ἐκτὸς τῶν κυρίων ἐπισκευαστικῶν του καθηκόντων, κατασκευάζει καὶ τὰ ὑδροπλάνα «Βέλος». Τὸ ἔτος 1929 ἡ Κυβέρνησις ἵδρυσε τὸ Ὑπουργεῖον Ἀεροπορίας, τὸ ὁποῖον, διὰ νὰ τονισθῇ ἡ σπουδαιότης του, ἀνέλαβε προσωπικῶς ὁ Πρωθυπουργὸς Ε. Βενιζέλος μὲ βοηθὸν τὸν παλαίμαχον ἀεροπόρον Α. Ζάνναν, ὁ ὁποῖος ἀργότερον ἀνέλαβεν Ὑπουργός. Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον συνεστάθη Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἀεροπορίας (ΓΕΑ) καὶ δύο Διευθύνσεις Ἀεροπορίας (Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς). Ὑπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τίθενται ἐπίσης ἡ Πολιτικὴ Ἀεροπορία καὶ ἡ Μετεωρολογικὴ Ὑπηρεσία. Ἡ ὅλη ὀργάνωσις ἐπηρεάζεται ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ συστήματος.

Ἡ ἵδρυσις τῆς Σχολῆς Ἀεροπορίας τὸ ἔτος 1931 εἰς Τατόϊ, ἀποτελεῖ νέον σταθμόν. Ἀρχικῶς μὲ μόνον Ιον Τμῆμα Ἀξιωματικῶν Χειριστῶν, συνεπληρώθη προοδευτικῶς μὲ τὸ IIον Τμῆμα Ὑπαξιωματικῶν Χειριστῶν καὶ τὸ IIIον Τμῆμα Ἀξιωματικῶν Μηχανικῶν. Ἐπίσης ἐδημιουργήθησαν τὴν αὐτὴν περίοδον Διεύθυνσις Ἔργων Ἀεροπορίας, Σχολὴ Εἰδικοτήτων, Σχολὴ Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἐσυγχρονίσθησαν δὲ αἱ ἐγκαταστάσεις πέντε (5) ἀεροπορικῶν Βάσεων.

Περὶ τὸ μέσον τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 καὶ μετέπειτα ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία ἀκολουθοῦσα τὰ διεθνεῖς τεχνολογικὰς ἐξελίξεις καὶ ἐνεργοῦσα ἐντὸς τῶν ὑφισταμένων οἰκονομικῶν δυνατοτήτων ἀπέκτησε νέα ἀεροσκάφη. Δυστυχῶς ταῦτα

είναι πολλῶν τύπων (BLENHEIM, FAIREY BATTLE 'Αγγλικῶν - POTEZ, BREGUET Γαλλικῶν - P.Z.L. Πολωνικῶν, HENSHELL Γερμανικῶν κ.ἄ.)

Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. 'Η 'Ελληνικὴ Πολεμικὴ 'Αεροπορία κατὰ τὸν 'Ελληνοϊταλικὸν Πόλεμον. Εἰσελθοῦσα ἡ 'Ελληνικὴ Πολεμικὴ 'Αεροπορία εἰς τὸν 'Ελληνοϊταλικὸν πόλεμον τὴν 28ην 'Οκτωβρίου 1940 μὲ μίαν δύναμιν 140-150 ἀεροσκαφῶν, ὀργανώθη ἐπιχειρησιακῶς ὡς ἑξῆς: 'Υπὸ τὴν ἐπιχειρησιακὴν διοίκησιν τοῦ 'Αρχιστρατήγου ἐτέθη ἡ 'Ανωτάτη Διοικητικὴ 'Αεροπορία Στρατιᾶς (ΑΔΑΣ) εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ἡ Διοίκησις βομβαρδισμοῦ (τρεῖς (3) Μοῖραι), ἡ Διοίκησις Διώξεως (τεσσάρες (4) Μοῖραι) καὶ ἡ 'Αεροπορία Στρατιωτικῆς Συνεργασίας (Β! καὶ Γ! Σώματος Στρατοῦ, τρεῖς Μοῖραι καὶ δύο Σμήνη). 'Υπὸ τὴν ἐπιχειρησιακὴν διοίκησιν τοῦ 'Αρχηγοῦ Στόλου ἐτέθη ἡ 'Αεροπορία Ναυτικῆς Συνεργασίας (ΑΔΑΝ) ἡ ὁποία ἀπὸ τελευταῖα ἀπὸ τρεῖς (3) Μοίρας. Παραλλήλως ὑφίστατο μία (1) Μοῖρα Μεταφορῶν καὶ ἕνα (1) Σμῆνος 'Αντιαεροπορικῆς 'Αμύνης. Σημειοῦται ὅτι αἱ Μοῖραι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διέθετον περὶ τὰ δέκα (10) ἀεροσκάφη ἑκάστη. Τὸ Γενικὸν 'Επιτελεῖον 'Αεροπορίας διετήρει τὴν κυρίαν εὐθύνην διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, συντήρησιν, ἐφοδιασμόν, μεταφορὰς καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν ἀεροδρομίων - Βάσεων 'Ελευσῖνος, Τατοΐου, Φαλήρου, Λαρίσης, Σέδες. Αἱ Μοῖραι ἐπιχειρήσεων εἰς τὸ μέτωπον ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὰ ἀεροδρόμια Καζακλάρ, Τρικάλων, Ν. 'Αγχιάλου, 'Ιωαννίνων, Κατσικᾶ, Παραμυθιᾶς, Πτολεμαΐδος, Δαδίου, Σχινᾶ, Κούκλαινας, Κοζάνης, Κορυτσᾶς κ.ἄ. Αἱ Μοῖραι ναυτικῆς συνεργασίας ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὰ ἀεροδρόμια Τανάγρας, 'Ελληνικοῦ κ.ἄ.

Μὲ τὴν προοδευτικὴν ἄφιξιν τῶν συμμαχικῶν 'Αγγλικῶν δυνάμεων, ἐκομίσθη καὶ ἀεροπορικὴ δύναμις ἓκ πέντε (5) Μοιρῶν ἀεροσκαφῶν GLADIATOR τὰ ὁποῖα ἀντικατεστάθησαν μερικῶς ἀργότερον ὑπὸ HURRICANES. Μάλιστα διὰ τῆς βοηθείας τῆς 'Αγγλικῆς 'Αεροπορίας ἐγένετο καὶ προοδευτικὴ παράδοσις, εἰς τὴν 'Ελληνικὴν 'Αεροπορίαν Διώξεως, μικροῦ ἀριθμοῦ ἀεροσκαφῶν τύπου GLADIATOR, τὰ ὁποῖα παρ' ὅτι ἤδη ἀρκετὰ πεπαλαιωμένα (διπλάνα) ἐντούτοις ἀπετέλουν βελτίωσιν ἔναντι τῶν ἔτι παλαιωτέρων 'Ελληνικῶν ἀεροσκαφῶν.

Τὰ ἐπιχειρησιακὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἀνετέθησαν εἰς τὴν Πολεμικὴν 'Αεροπορίαν ἦσαν: Νὰ ματαιώσῃ ἢ παρακωλύσῃ τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐχθρικῆς ἐπιθετικῆς ἀεροπορίας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν προσβολὴν ὑπὸ ταύτης τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπιστράτευσιν, τὰς γραμμὰς συγκοινωνιῶν καὶ τὰ πληθυσμιακὰ μας κέντρα. Νὰ παρέξει ἀναγνωρίσεις - παρατηρήσεις - συνοδείας ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων. Προοδευτικῶς, καὶ μετὰ τὴν εὐμενῆ ἐξέλιξιν τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν στρατευμάτων μας ἡ ὁποία ἐπέτρεψε εἰς ταῦτα ἀνάληψιν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν, ἀνετέθη εἰς τὴν 'Αεροπορίαν ἡ ὑποστήριξις τούτων δι' ἐπιθετικῶν ἀποστολῶν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων, στρατευμάτων, στρατηγείων, ἀεροδρομίων καὶ συγκοινωνιῶν.

'Η δραστηριότης τῆς ἀεροπορίας παρουσιάσθη μεγαλυτέρα κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἠκολούθησε μία περίοδος σχετικῆς ἀνάπαυλας διὰ τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἐπανελήφθη ἐντόνως μὲ τὸ νέον ἔτος 1941. Διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ἡ συνεισφορὰ τῆς ἀεροπορίας δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ δυσμενεῖς παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐπηρέαζαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Κατὰ πρῶτον, ἡ Πολεμικὴ 'Αεροπορία διέθετε μικρὸν ἀριθμὸν ἀεροσκαφῶν τὸ ἥμισυ μάλιστα τῶν ὁποίων ἦσαν πεπαλαιωμένα ἐκ πανσπερμίας τύπων ἐκ πολλῶν χωρῶν, αἱ δὲ πηγαὶ ὑποστηρίξεως τούτων (ἀνταλλακτικὰ κ.τ.λ.) ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου. Καὶ τοῦτο ἔναντι μιᾶς τετραπλασίας τουλάχιστον συγχρόνου - διὰ τὴν ἐποχὴν - 'Ιταλικῆς ἐν 'Αλβανίᾳ 'Αεροπορίας. 'Επίσης αἱ μετεωρολογικαὶ συνθῆκαι λόγῳ τοῦ χειμῶνος ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ ὀρεινὸν τοῦ ἐδάφους ἀφ' ἑτέρου ἐδημιούργουν διὰ τοὺς ἀεροπόρους μας συνθήκας ἐπιχειρήσεων ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ 'Ελληνικὴ Πολεμικὴ 'Αεροπορία δὲν ἐπέτρεψε ἀνεξέλεκτον ἐλευθερίαν δράσεως εἰς τὴν ἀντίπαλον ἀεροπορίαν, εἰς τὸ μέτωπον ἢ τὸ ἐσωτερικὸν - γεγονὸς τεραστίας σημασίας, ἐντὸς δὲ τῶν δυνατοτήτων παρέσχεν ὑποστήριξιν εἰς τὰς ἡμετέρας δυνάμεις καὶ προσέβαλεν ἐπιθετικῶς τὸν ἐχθρὸν εἰς βάθος (βομβαρδισμοὶ 'Αργυροκάστρου, Πρεμετῆς, Κορυτσᾶς, 'Ιβὰν, Τσερβένακα, Πόγραδετς κ.ἄ.). 'Εξετελέσθησαν συνολικῶς περὶ τὰς 2300 ἔξοδοι ἀεροσκαφῶν εἰς 5.000 ὥρας πτήσεων καὶ ἀπωλέσθησαν πεντήκοντα (50) ἀεροπόροι.

'Αναφέρονται δύο χαρακτηριστικὰ γεγονότα ἐνδεικτικὰ τῆς δράσεως τῶν ἀεροπόρων μας. Τὸ πρῶτον, ἀφορᾷ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον εἰς ἀερομαχίαν εἰς Πίνδον τοῦ 'Ανθυποσμηναγοῦ Ε. Γιάνναρη τὴν 30ην 'Οκτωβρίου 1940. 'Ο 'Ανθ/γὸς Γιάνναρης ὑπῆρξε εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ πρῶτος "Ελλην 'Αξιωματικὸς ὁ ὁποῖος ἔπεσεν ὑπὲρ πατρίδος κατὰ τὸν Β! Παγκ. Πόλεμον. Τὸ δεύτερον, ἀφορᾷ τὴν ἐνέργειαν τοῦ 'Υποσμηναγοῦ Μ. Μητραλέξη ὁ ὁποῖος ἔχων ἐξαντλήσει τὰ πυρομαχικά του, κατὰ τὴν ἀπόκρουσιν ἐπιθέσεως ἐχθρικῶν βομβαρδιστικῶν εἰς Θεσσαλονίκην, ἐπέπεσε διὰ τῆς ἕλικός του εἰς τὰ πηδάλια ἐχθρικοῦ σκάφους τὸ ὁποῖον κατερίφθη, ἐνῶ ὁ "Ελλην ἀεροπόρος προσεγειοῦτο ἐπιτυχῶς εἰς παρακείμενον ἀγρόν.

'Η Πολεμικὴ 'Αεροπορία κατὰ τὴν Γερμανικὴν ἐπίθεσιν. Γερμανικαὶ ἀεροπορικαὶ δυνάμεις ἀνερχόμεναι εἰς 1000 περίπου ἀεροσκάφη, συγχρόνων διὰ τὴν ἐποχὴν τύπων ὡς MESSERSMITT, JUNKERS, HEINKEL κ.ἄ., συμμετέσχον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ἐπετέθησαν κατὰ τῆς 'Ελλάδος εἰς τὴν περιοχὴν Μακεδονίας-Θράκης. Λόγῳ τῆς φθορᾶς ἐκ τῶν συγκρούσεων μετὰ τῆς 'Ιταλικῆς 'Αεροπορίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἐντατικῆς χρησιμοποιήσεως ἐπὶ 5μηνον, ἡ 'Ελληνικὴ 'Αεροπορία διέθετε τότε μόνον ὀλίγας δεκάδες ἀεροσκαφῶν. Παρὰ ταῦτα, διετήρησε τὴν ὀργάνωσίν της καὶ συμμετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, συνεργαζομένη μετὰ τῶν Μοιρῶν τῆς 'Αγγλικῆς 'Αεροπορίας δυνάμεως 60-70 ἀεροσκαφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἥμισυ περίπου εἶναι σύγχρονα ἀεροσκάφη HURRICANES.

'Υπὸ τὴν προαναφερθεῖσαν ὅμως ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν, ἡ κυριαρχία ἀέρος ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ἀεροπορίας εἶναι μετ' ὀλίγον γεγονός. Παρὰ ταῦτα, οἱ 'Ελληνικοὶ καὶ 'Αγγλικοὶ ἀεροπορικοὶ σχηματισμοὶ διετηρήθησαν ὀργανωμένοι διαρκούσης τῆς μέχρι Στερεᾶς 'Ελλάδος καὶ Πελοποννήσου συμπτύξεώς των. Αἱ τελευταῖαι ἀερομαχίαι ἄνωθεν 'Αθηνῶν-'Ελευσῖνος προεκάλεσαν μεγάλας φθορὰς εἰς τὸν ἀντίπαλον, μεγάλην συμμετοχὴν δὲ εἰς τὰς ἀερομαχίας ἔχει σχηματισμὸς ἀεροσκαφῶν ὑπὸ τὸν Σμηναγὸν Κέλλαν. Τελικῶς ὅμως τὰ ἀεροσκάφη προσβληθέντα ἰσχυρῶς εἰς τὰ τελευταῖα τῶν ἀεροδρόμια προοδευτικῶς κατεστράφησαν. Μικρὸς μόνον ἀριθμὸς ἀεροσκαφῶν ναυτικῆς συνεργασίας, κυρίως ἐκ τῆς 13ης Μοίρας, διεσώθησαν καὶ μετεσταθμεύσαν μέσω Κρήτης εἰς Μ. 'Ανατολήν. 'Επίσης μικρὸς ἀριθμὸς τεχνικοῦ προσωπικοῦ ἐκ τῆς 11ης Μοίρας ὡς καὶ Τμῆμα τῆς Σχολῆς 'Ικάρων διέφυγον εἰς Κρήτην, καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν ταύτης εἰς Μέσην 'Ανατολήν. Τὰ ἀεροσκάφη καὶ τὸ προσωπικὸν τοῦτο ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα ἀναδιοργανώσεως τῆς 'Ελληνικῆς Πολεμικῆς 'Αεροπορίας, ἡ ὁποία θὰ συνέχιζεν τὸν πόλεμον ἐκ τῆς 'Αφρικῆς καὶ Μέσης 'Ανατολῆς.

'Η 'Ελληνικὴ 'Αεροπορία εἰς τὸ 'Εξωτερικόν. Τὸ προσωπικὸν τῆς 'Ελληνικῆς 'Αεροπορίας εἰς τὸ ἐξωτερικὸν προοδευτικῶς ηὐξήθη, ἀφ' ἑνὸς διότι συνεχίσθη ἡ διαφυγὴ στελεχῶν ἐξ' 'Ελλάδος ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι οἱ "Ελληνες τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Χωρῶν τῆς 'Αφρικῆς καὶ Μέσης 'Ανατολῆς κατατάχθησαν εἰς τὴν 'Ελληνικὴν 'Αεροπορίαν ἐθελοντικῶς καὶ ἀθρόως. Δι' ἐνισχύσεων ἐκ τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγείου, ἡ Ε.Α. ὠργανώθη ἀρχικῶς εἰς: τὸ Γ.Ε.Α., 'Εκπαιδευτικὰ Κέντρα καὶ τὴν 13ην Μοίραν. Προοδευτικῶς ἡ 13η Μοῖρα ἀπέκτησε καὶ νέα ἀεροσκάφη, ἐδημιουργήθη δὲ ἀκολούθως ἡ πρώτη Μοῖρα Διώξεως (335 Μ.) δι' ἀεροσκαφῶν HURRICANES. 'Υπὸ τὴν ὀργάνωσιν αὐτὴν ἡ Ε.Α. συμμετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Βορείου 'Αφρικῆς καὶ τῆς Μεσογείου, παρὰ τὸ ὅτι λόγῳ τῶν ἐρήμων καὶ τῶν ἀνοικτῶν θαλασσῶν αἱ συνθῆκαι ἐπιχειρήσεων ἦσαν λίαν δυσμενεῖς. Διὰ τῆς δημιουργίας ἀκολούθως καὶ δευτέρας Μοίρας Διώξεως (336 Μ.), παρεσχέθη νέα ἐνίσχυσις τῶν 'Ελληνικῶν 'Αεροπορικῶν δυνάμεων. Σημειοῦται ὅτι αἱ Μοῖραι Διώξεως τῆς ἐποχῆς διέθεταν 20-25 ἀεροσκάφη.

Αἱ ἐπιχειρήσεις ἐντείνονται καὶ περιλαμβάνουν διεισδύσεις πρὸς προσβολὴν στόχων εἰς βάθος ἐντὸς τῆς ἐχθρικῆς περιοχῆς. 'Αξιοσημείωτοι εἶναι αἱ μαζικαὶ προσβολαὶ τοῦ 'Ιταλικοῦ Στρατηγείου Βορείου 'Αφρικῆς καὶ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων εἰς τὸ κατεχόμενον Αἰγαῖον καὶ Κρήτην. Εἰς τὴν Κρήτην μάλιστα λαμβάνει χώραν περιστατικὸν ἐξαιρετικοῦ ἡρωϊσμοῦ, ὅταν κατὰ τὴν διάρκειαν προσβολῆς τῶν ἐχθρικῶν ὀχυρώσεων ὑπὸ μεγάλης δυνάμεως 'Αγγλικῶν καὶ 'Ελληνικῶν HURRICANES ὁ 'Αρχισμηνίας 'Αθανασάκης παρ' ὅτι ἀντελήφθη ἐγκαίρως ὅτι τοῦ ἀπεσπάσθη βοηθητικὴ δεξαμενὴ καυσίμων, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐπέτρεπε τὴν ἐπιστροφήν, ἐσυνέχισε τὴν ἀποστολὴν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μείνῃ - φονευθεὶς - διὰ πάντα εἰς τὴν Κρήτην.

Συνεργαζόμεναι αἱ 'Ελληνικαὶ 'Αεροπορικαὶ Μονάδες, μὲ τὰ νικηφόρα ἤδη συμμαχικὰ στρατεύματα προωθήθησαν τελικῶς εἰς 'Ιταλίαν. Αἱ Μοῖραι Διώξεως (335 Μ., 336 Μ.) διέθετον ἤδη ἀεροσκάφη SPITFIRES καὶ ἡ 13η Μοῖρα βομβαρδισμοῦ ἀεροσκάφη BALTIMOR. Συμμετεῖχον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ἐν 'Ιταλίᾳ καὶ ἐπεξέτειναν ταύτας εἰς Γιουγκοσλαβίαν, 'Αλβανίαν καὶ κατεχομένην 'Ελλάδα, μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος. 'Εξετελέσθησαν συνολικῶς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν 20.000 ἔξοδοι εἰς 50.000 ὥρας πτήσεων. 'Απωλέσθησαν πλέον τῶν ἑκατὸ (100) "Ελληνες ἀεροπόροι.

'Απελευθέρωσις. Τέλος τοῦ πολέμου. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν 'Αθηνῶν καὶ μεγάλου τμήματος τῆς Χώρας, ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1944 ἡ Πολεμικὴ 'Αεροπορία μετεστάθμευσε προοδευτικῶς εἰς 'Ελληνικὰ ἀεροδρόμια, τῶν ὁποίων ἀντιμετωπίσθη ἡ ἀναδιοργάνωσις καὶ ἡ ἐπισκευὴ τῶν ἐγκαταστάσεων, μὲ παράλληλον ἐπιδίωξιν δραστηριοποιήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἀπόκτησις νέου ὑλικοῦ. Συγχρόνως συνεχίσθη ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις δι' ἐπιθετικῶν ἀποστολῶν κατὰ τῶν Γερμανικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι συνεπτύσσοντο πρὸς βορρὰν ἐνῶ διετηροῦντο εἰς Μῆλον, Κρήτην καὶ Δωδεκάνησον, εἰς τὰς ὁποίας μάλιστα ἔπεσαν ὑπὲρ πατρίδος οἱ τελευταῖοι νεκροὶ "Ελληνες τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος ἔληξε τὸν Μάϊον τοῦ 1945.

'Η 'Ελληνικὴ Πολεμικὴ 'Αεροπορία ἐξετέλεσε εἰς τὸ ἀκέραιον τὸ καθῆκον της ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ πολέμου. 'Επολέμησε εἰς ὅλα τὰ μέτωπα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Χώρας. Οὐδέποτε ὑπέστειλεν τὰς σημαίας της. Δὲν ἐδολοπλόκη-

σεν. Ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα ἡρωϊσμοῦ, πατριωτισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικότητος.

Ἀντισυμμοριακὸς ἀγών. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1946, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἀγγλικῆς Ἀεροπορίας, ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία ὠργανώθη εἰς: τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἀεροπορίας, τέσσαρας κυρίας Βάσεις (Ἐλευσὶς, Τατόϊ, Λάρισα, Σέδες). Μίαν Μοίραν Βομβαρδισμοῦ, Δύο Μοίρας Διώξεως, Σμῆνος Συνδέσμου (ἐλαφρῶν ἀεροσκαφῶν), Σχολὴν Ἀεροπορίας, Κέντρα Τεχνικῆς καὶ βασικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὡς καὶ Μονάδας Ὑποστηρίξεως. Μεγάλαι προσπάθειαι κατεβλήθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν παντελῶς κατεστραμμένων ἐγκαταστάσεων καὶ τὴν ἐκ νέου πλήρη ἀνασυγκρότησιν.

Πρὸ τοῦ τέλους ὅμως τοῦ ἔτους 1946 ἰδίως δὲ ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1947, ἡ Ἀεροπορία καλεῖται νὰ ἀναλάβη τὸ ἀναλογοῦν εἰς ταύτην βάρος τοῦ κατὰ τῶν συμμοριτῶν ἀγῶνος. Παραλλήλως ἐνετάθησαν αἱ προσπάθειαι ἐκσυγχρονισμοῦ. Καὶ ἤρχισεν ἡ παραλαβὴ Ἀμερικανικοῦ ὑλικοῦ. Ἡ 13η Μοῖρα Βομβαρδισμοῦ - λόγω παλαιότητος τοῦ ὑλικοῦ της - μετετράπη εἰς 355η Μοῖραν Μεταφορῶν χρησιμοποιοῦσα τὰ πολὺ γνωστὰ ἀεροσκάφη DACOTA. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ HARVARD ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συγκρότησιν τριῶν (3) Σμηνῶν Ἀναγνωρίσεως (345ον, 346ον, 347ον Σμῆνος). Ἐκ τῆς Ἀγγλίας, τὰ SPITFIRES τοῦ Βου Παγκοσμίου Πολέμου ἀντικατεστάθησαν μὲ πλέον σύγχρονα ἀλλὰ καὶ καταλληλότερα διὰ τὴν μορφὴν τοῦ ἀγῶνος SPITFIRES MARK XVI (διαθέτουν καὶ πυροβόλα τῶν 20 χιλ.), ὁ δὲ παραδιδόμενος ἀριθμὸς ἐπέτρεψε τὴν δημιουργίαν καὶ τρίτης Μοίρας Διώξεως / Βομβαρδισμοῦ (337 Μ.). Ἑκάστη Μοῖρα Μάχης διέθετεν 20-25 ἀεροσκάφη. Διετέθησαν δὲ αἱ Μοῖραι ὡς ἑξῆς: Ἡ 337 εἰς Νότιον Ἑλλάδα μὲ κυρίαν βάσιν τὴν Ἐλευσῖνα, ἡ 336 εἰς Κεντρικὴν Ἑλλάδα μὲ κυρίαν βάσιν τὴν Λάρισαν καὶ ἡ 335 εἰς Βόρειον Ἑλλάδα μὲ κυρίαν βάσιν τὸ Σέδες.

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν, ἡ Ἀεροπορία ἐχρησιμοποιήθη διὰ προσβολὰς τῶν ἀντιπάλων καὶ ὑποστήριξιν τῶν Ἐθνικῶν δυνάμεων διὰ μικρῶν σχηματισμῶν (2-4) ἀεροσκαφῶν τὰ ὁποῖα μάλιστα εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ ἐντοπίζουν αὐτὰ ταῦτα τὸν στόχον, ἡ δὲ συνεργασία μὲ τὸν Στρατὸν ἦτο ὑποτυπώδης. Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν περιωρισμένα καὶ αἱ ἀπώλειαι ηὐξημέναι. Προοδευτικῶς ὠργανώθη Σύστημα Συνεργασίας Στρατοῦ - Ἀεροπορίας, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ τελευταία ἐκαλεῖτο νὰ ἐπέμβη εἰς προκαθορισμένους καὶ καταδεικνυομένους στόχους διὰ μεγαλυτέρων σχηματισμῶν. Ἡ δημιουργία ἐξ ἄλλου τῆς Ἀνωτέρας Διοικήσεως Ἀεροπορίας (ΑΔΑ), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη ἡ ἐπιχειρησιακὴ διοίκησις ὅλων τῶν τακτικῶν κλιμακίων, ἐπέτρεπεν ἑνότητα προσπαθείας καὶ συντονισμὸν εἰς τὰ ὑψηλὰ ἐπίπεδα διοικήσεως.

Τοιουτοτρόπως ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς δράσεως τῆς Ἀεροπορίας ηὐξήθη διὰ τῆς ἐκτελέσεως βομβαρδισμῶν - ρουκεττοβολισμῶν - πολυβολισμῶν, ἐπιθετικῶν ἀναγνωρίσεων, τακτικῶν ἀναγνωρίσεων, ρίψεων, ἐφοδίων, ρυθμίσεων, βολῆς πυροβολικοῦ, ἀερομεταφορῶν κ.τ.λ. Γενικῶς ἡ Ἀεροπορία ἐπενέβαινεν εἰς τὰς μάχας ταχέως καὶ κυριολεκτικῶς ὡς ἀπ' οὐρανοῦ, πολλάκις δὲ ἡ ἐπέμβασίς της ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς μάχης. Εἰδικὴ μνεία δέον νὰ γίνῃ διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἀεροπορίας εἰς τὰς μάχας Μεταξάδων, Κονίτσης, Καρπενησίου, Καρδίτσης, Φλωρίνης. Ἐπιπροσθέτως τῶν κυρίων βάσεων, ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἀεροδρόμια Τριπόλεως, Λαμίας, Ἰωαννίνων, Ἄργους Ὀρεστικοῦ, Κοζάννης καὶ ἄλλα.

Κατὰ τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀγῶνος (ἀνοιξιθέρος 1949), τὰ ὀχυρὰ εἰς Γράμμον-Βίτσι προσεβάλοντο διὰ μαζικῆς χρησιμοποιήσεως ἀεροπορίας (σχηματισμοὶ 20-30 ἀεροσκαφῶν), εἰς τὸν τομέα κυρίας προσπαθείας. Ἐχρησιμοποιήθησαν τότε ὑπὸ τῆς 336 Μοίρας ἀμέσως μετὰ τὴν παραλαβήν του τὰ καθέτου βομβαρδισμοῦ ἀεροσκάφη τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ναυτικοῦ τύπου HELLDIVERS, ἐνῶ ἀριθμὸς μεταφορικῶν DACOTA τῆς 355ης Μ. εἶχον μετατραπῆ εἰς βομβαρδιστικά.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολεμικὴ Ἀεροπορία κατὰ τὸν ἀντισυμμοριακὸν ἀγῶνα ἐξετέλεσε 22.750 πολεμικὰς ἐξόδους καὶ δεκάδας χιλιάδας ἀποστολὰς ὑποστηρίξεως τῶν ἐπιχειρήσεων. Καίτοι ὁ ἀντίπαλος δὲν διέθετε ἀεροπορίαν, διέθετε ἐντούτοις ἐπαρκῆ ἀντιαεροπορικὴν δυνατότητα. Ἀπωλέσθησαν πεντήκοντα τρεῖς (53) ἀεροπόροι. Συγκινητικὴ ἡ περίπτωσις τῶν ἀδελφῶν Διδασκάλου. Ὁ ἕνας - Σμηναγὸς - ἐφονεύθη τὸ 1946 εἰς Βέρμιον ὡς χειριστὴς SPITFIRE, ὁ ἕτερος - Ἀνθυποσμηναγὸς - ἐφονεύθη εἰς Σκίρτσι τὸ 1948 ἐπίσης ὡς χειριστὴς SPITFIRE.

Ἑλληνικὴ Ἀεροπορικὴ Συμμετοχὴ εἰς τὸν πόλεμον τῆς Κορέας. Ἡ Ἑλλὰς ἀνταποκρινομένη εἰς τὸ προσκλητήριον τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν (Ο.Η.Ε.), ἀπέστειλλεν εἰς Κορέαν Ἐκστρατευτικὸν Σῶμα ἐκ Τμήματος Στρατοῦ καὶ Σμήνους Ἀεροσκαφῶν. Τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1950, τὸ 13ον Σμῆνος Μεταφορικῶν Ἀεροσκαφῶν (DACOTA) ἐξ' ἑπτὰ (7) ἀεροσκαφῶν - 25 ἱπταμένων - 60 τεχνικῶν μετέβη κατόπιν μακρᾶς πτήσεως εἰς Κορέαν ὅπου ἐνταχθὲν εἰς τὴν 403ην Ἀμερικανικὴν Πτέρυγα Ἀερομεταφορῶν Μάχης συμμετέσχεν ἀμέσως εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις. Ὑπὸ λίαν ἀντιξόους καιρικὰς συνθῆκας, ἐκ προχείρως κατασκευασθέντων πεδίων προσγειώσεως, εἰς τελείως ἄγνωστον γεωγραφικὸν περιβάλλον, ἐξετελέσθησαν ἀποστολαὶ ἀερομεταφορῶν πάσης φύσεως, ἐκκενώσεις, ἀνεφοδιασμοί, συλλογὴ πληροφοριῶν, ὡς καὶ ρίψεις.

Αἱ ἀποστολαί, ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον, γεναίως καὶ ἀποτελεσματικῶς, οἱ δὲ "Ἕλληνες ἀεροπόροι ἀπέσπασαν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν συναδέλφων των καὶ τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ἡ δημιουργία ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Σμήνους, ὑπὸ τὰ ἐχθρικὰ πυρὰ - ἐντὸς χιονοθυέλλης - ἐκ προχείρων διαδρόμων, ἀερογεφύρας διὰ τῆς ὁποίας διεσώθησαν χίλιοι καὶ πλέον τραυματίαι ἐγκλωβισθείσης μεγάλης Μονάδος πεζοναυτῶν. Συνολικῶς, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς συρράξεως εἰς Κορέαν καὶ μέχρι τῆς ἀνακωχῆς ἔλαβαν μέρος, λόγω ἀναπληρώσεως ἀπωλειῶν καὶ ἐναλλαγῆς προσωπικοῦ, ἑκατοντάδες ἄνδρες τῆς ἀεροπορίας καὶ δέκα (10) ἀεροσκάφη. Ἐξετελέσθησαν 3.000 πολεμικαὶ ἀποστολαὶ εἰς 14.000 ὥρας πτήσεων. Ἀπωλέσθησαν τέσσαρα (4) ἀεροσκάφη, τὰ τρία (3) μεθ' ὅλου τοῦ πληρώματός των ἦτοι δώδεκα Ἀξιωματικῶν/Ὑπαξιωματικῶν εἰς τοὺς ὁποίους καὶ ὁ Διοικητὴς τοῦ Σμήνους Ἐπισμηναγὸς Π. Φραγκο-γιάννης.

Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ ΝΑΤΟ. Πλήρης ἐκσυγχρονισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ εἴσοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ΝΑΤΟ (1952), ἤρχισεν ριζικὸς ἐκσυχρονισμὸς καὶ ἀναδιοργάνωσις τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας, διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀεροπορίας. Εἰς τὴν οὐσίαν, πρόκειται περὶ δημιουργίας μιᾶς νέας ἰσχυρᾶς συγχρόνου ἀεροπορίας. Εἰδικώτερον πρόκειται περὶ τοῦ τεραστίου ἔργου τῆς μετατροπῆς μιᾶς ἀεροπορίας τριῶν (3) Μοιρῶν Μάχης ἑλικοφόρων ἀεροσκαφῶν ἐπιχειρούντων ἐκ τριῶν ἀεροδρομίων, εἰς μίαν ἀεροπορίαν δέκα (10) Μοιρῶν ἀεριωθουμένων μαχητικῶν (25 ἀεροσκάφη ἑκάστη), τεσσάρων (4) Μοιρῶν πυραύλων, Συστήματος Ἀεροπορικοῦ Ἐλέγχου (RADARS), ὡς καὶ πλέγματος πέντε κυρίων καὶ ὀκτὼ βοηθητικῶν συγχρόνων Βάσεων.

Ὑπὸ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἀεροπορίας, μὲ Ἀρχηγὸς τὸν πρώην Ἀρχηγὸν ΑΔΑ Ἀντιπτέραρχον Ε. Κελαϊδήν, ἐδημιουργήθησαν τρεῖς μεγάλαι Διοικήσεις: Τὸ 28ον Ἀρχηγεῖον Τακτικῆς Ἀεροπορίας τὸ ὁποῖον διοικεῖ ἀπάσας τὰς ἐπιχειρησιακὰς Μονάδας καὶ Μοίρας, ἡ 30η Διοίκησις Ἀεροπορικοῦ Ὑλικοῦ μὲ εὐθύνην ἐπὶ τῆς Συντηρήσεως καὶ τοῦ Ἐφοδιασμοῦ, ὡς καὶ ἡ 31η Διοίκησις Ἀεροπορικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἡ ὁποία διοικεῖ τὰς Μονάδας καὶ Μοίρας Ἐκπαιδεύσεως. Ἀναδιοργανώθη ἡ Σχολὴ Ἀεροπορίας εἰς Τατόϊ ὅπου ἐκτὸς τῆς Σχολῆς Ἱκάρων ἐδημιουργήθη τὸ Ἐκπ. Κέντρον Ἐφέδρων Χειριστῶν (ΕΚΕΧ), καὶ αἱ Σχολαὶ Μονίμων Ὑπαξιωματικῶν Τεχνικῶν (ΣΤΥΑ) καὶ Διοικητικῶν (ΣΥΔ). Ἡ λειτουργία τῶν Σχολῶν ἀπέβλεψεν εἰς τὴν δημιουργίαν στελεχῶν-ἱπτάμενων καὶ τεχνικῶν - πρὸς ἐπάνδρωσιν τῶν 335ης, 336ης, 337ης, 338ης, 339ης, καὶ 340ης Μοιρῶν Διώξεως/Βομβαρδισμοῦ, τῶν 341ης, 342ας, 343ης Μοιρῶν Ἀναχαιτίσεως, τῆς 348ης, Μοίρας Φωτοαναγνωρίσεως. Εἰς τὰς Μοίρας Διώξεως / Βομβαρδισμοῦ παρεχωρήθησαν ἀεριωθούμενα μαχητικὰ τύπου F-84G, εἰς τὰς Ἀναχαιτίσεως F-86E καὶ εἰς τὴν Ἀναγνωρίσεως RT-33. Ἐπίσης ἐδημιουργήθησαν ἡ 350η Σμηναρχία (4 Μοῖραι) Βλημάτων Ἀντιαεροπορικῶν «ΝΙΚΗ», ὡς καὶ ἡ 142α Πτέρυξ Ἀεροπορικοῦ Ἐλέγχου (4 Μοῖραι καὶ 3 Σμήνη RADARS), ἐνῶ διετηρήθησαν δύο (2) Μοῖραι Ἀερομεταφορῶν (355η, 356η) ἀεροσκαφῶν DACOTA. Μεταξὺ τῶν ἔργων Ὑποδομῆς ΝΑΤΟ, καταλέγονται ὁ ριζικὸς ἐκσυγχρονισμὸς καὶ ἐπέκτασις τῶν ἀεροδρομίων Ἐλευσῖνος, Τανάγρας, Λαρίσης, Ν. Ἀγχιάλου, Σούδας ὡς κύριαι βάσεις καὶ τὰ ἀεροδρόμια Μικρᾶς Πρεβέζης, Ἀγρινίου, Ἀράξου, Ἀνδραβίδας, Καλαμάτας, Καστελίου, Τυμπακίου ὡς βοηθητικά. Ἐπίσης ἐδημιουργήθησαν εἰς τὰς κορυφὰς Ὑμηττοῦ, Πάρνηθος, Κιθαιρῶνος, Πηλίου, Βιτσίου, Χορτιάτη κ.ἄ. ὑπὲρ τὴν δεκάδα ἐγκαταστάσεις πυραύλων καὶ RADARS, ὡς ἐπίσης εὐρὺ πλέγμα Ἐπικοινωνιῶν καὶ Ἀγωγὸς Καυσίμων κατὰ μῆκος τοῦ κορμοῦ τῆς Χώρας.

Ἡ σύγχρονος πλέον Ἑλληνικὴ Ἀεροπορία συνδέθη ἐπιχειρησιακῶς καὶ ἐπιτελικῶς μὲ τὰς γειτονικὰς ἀεροπορίας ἀλλὰ καὶ γενικῶς μὲ τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις ὅλων τῶν Χωρῶν τοῦ ΝΑΤΟ. Τὸ 28ον ΑΤΑ ἐτοποθετήθη ὑπὸ τὴν 6ην ΑΤΑF Συμμαχικὴν Ἀεροπορικὴν Δύναμιν (Ἑλληνικαί-Τουρκικαί-Ἀμερικανικαὶ δυνάμεις) μὲ ἕδραν τὴν Σμύρνην καὶ Ἀμερικανὸν Ἀντιπτέραρχον Διοικητήν. Ἡ 6η ΑΤΑF ἱεραρχικῶς ὑπήχθη εἰς τὸ Συμμαχικὸν Ἀεροπορικὸν Ἀρχηγεῖον Νοτίου Πτέρυγος (AIR SOUTH) τὸ ὁποῖον ἔχει ἕδραν εἰς Νεάπολιν-Ἰταλίας, ὅπου ἐπίσης ἑδρεύει τὸ Ἀρχηγεῖον Ἐνόπλων Δυνάμεων Νότου (AFSOUTH) ὅπου ὑπὸ Ἀμερικανὸν Ναύαρχον, συντονίζονται αἱ ἐνέργειαι τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων Ἰταλίας-Ἑλλάδος-Τουρκίας καὶ τῶν ἐν Μεσογείῳ δυνάμεων Ἀμερικῆς-Ἀγγλίας. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ΝΑΤΟ Εὐρώπης τότε εἰς Παρισίους νῦν εἰς Βρυξέλλας.

Κατὰ τὴν μετέπειτα εἰκοσαετίαν (1950-1970) διετηρήθη ἡ βασικὴ ὀργανωτικὴ δομὴ τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀεροσκαφῶν, δι' ἐκπαίδευσιν πρὸς διατήρησιν τῆς ἐπιχειρησιακῆς ἑτοιμότητος τῶν χειριστῶν, εἰς ἄνω τῶν 100.000 ὡρῶν κατ' ἔτος, ἀλλὰ καὶ τὸ βραχὺ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῶν ἀεροσκαφῶν (12 περίπου ἔτη), δημιουργοῦν τὴν ἀνάγκην συνεχοῦς ἀνανεώσεως. Πάντοτε ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Προγράμματος Ἀμοιβαίας Βοηθείας (MAP), παραλαμβάνονται ἀεροσκάφη F-84F εἰς ἀντικατάστασιν τῶν F-84G, ἀρχικῶς F-86D καὶ F-102 (εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἠλεκτρονικὴν ἐποχὴν) καὶ ἐν συνεχείᾳ F-5 εἰς ἀντικατάστασιν τῶν F-86E εἰς τὴν Ἀναχαίτισιν, F-104G (τὰ πρῶτα πραγμα-

τικῶς ὑπερηχητικά),RF-84F εἰς ἀντικατάστασιν τῶν 'Αναγνωριστικῶν RT-33 κ ἀ. Δυστυχῶς τὸ ὑλικὸν καθ' ἡμέραν γίνεται ἀκριβότερον κυρίως λόγω τοῦ μεγάλου κόστους τῶν ἠλεκτρονικῶν συσκευῶν. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται ὅτι τὸ κόστος ἑνὸς SPITFIRE (1945) ἦτο 70.000 δολλάρια, ἑνὸς F-84G (1955) 700.000 δολλάρια καὶ ἑνὸς F-4 PHANTOM (1970) 7.000.000 δολλάρια. Τὰ παραλαμβανόμενα ἀεροσκάφη εἶναι μεταχειρισμένα.

'Η ὅλη προσπάθεια διατηρήσεως τῆς ἐπιχειρησιακῆς δυνατότητος καὶ ἑτοιμότητος ἀπαιτεῖ, ἐπὶ πλέον τῶν πόρων, μόχθον καὶ θυσίας. 'Εκατὸν πεντήκοντα (150) "Ελληνες ἀεροπόροι ἔχασαν τὴν ζωήν των, εἰς ἀεροπορικὰ ἀτυχήματα, ἐντὸς τῆς εἰκοσαετίας παρ' ὅτι ὁ Δείκτης 'Ασφαλείας Πτήσεως τῆς Πολεμικῆς 'Ελληνικῆς 'Αεροπορίας εἶναι ἐκ τῶν καλλιτέρων τοῦ κόσμου.

'Ανώμαλος ἐσωτερικὴ κατάστασις - "Εντασις 'Ελληνοτουρκικῆς κρίσεως. 'Από τῆς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ ἔτους 1970 περίπου, σημαντικῆς σημασίας παράγοντες ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς 'Ελληνικῆς Πολεμικῆς 'Αεροπορίας. 'Η ἀνώμαλος ἐσωτερικὴ πολιτικὴ κατάστασις καὶ ἡ ἐκ ταύτης διατάραξις τῶν διεθνῶν σχέσεων τῆς Χώρας, προεκάλεσαν οὐσιαστικὴν διακοπὴν τῆς ἐξωτερικῆς ἐνισχύσεως διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ὑλικοῦ. Δυστυχῶς δέ, ὡς προανεφέρθη, τὸ κόστος τῶν ἀεροσκαφῶν, ὑλικῶν καὶ μέσων εἶναι λίαν ὑψηλόν. Αἱ διατιθέμεναι πιστώσεις καὶ ἰδίως εἰς ξένον συνάλλαγμα εἶναι λίαν ἀνεπαρκεῖς. Μία σύντομος προσπάθεια κατεβλήθη κατὰ τὰ ἔτη 1972-1973 διὰ τῆς διαθέσεως ἐξ' ἐθνικῶν πόρων διὰ σημαντικὰς παραγγελίας. 'Αλλ' ἡ ὑλοποίησις παραγγελιῶν, ὡς καὶ τοῦτο προανεφέρθη, ἀπαιτεῖ ἀρκετὸν χρόνον (2-3) ἔτη).

Τὴν αὐτὴν περίοδον αἱ σχέσεις 'Ελλάδος καὶ Τουρκίας διεταράχθησαν σοβαρῶς λόγω τῆς προκλητικότητος καὶ ἐπιθετικότητος τῆς Τουρκίας ὡς καὶ τοῦ προβλήματος Κύπρου, καὶ εἰσήλθομεν εἰς φάσιν ἐντάσεως ὅπου ἡ μία κρίσις διαδέχεται ἑτέραν, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Πολεμικὴ 'Αεροπορία νὰ ἔχῃ τώρα ηὐξημένα καθήκοντα 'Εθνικῆς 'Αμύνης κατ' ἀντιπάλου ἐξ' ἑτέρας κατευθύνσεως - ἄνευ βοηθείας τινός.

Τὸ ἥμισυ περίπου τῶν μαχητικῶν Μοιρῶν τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐξωπλισμέναι δι' ὑλικοῦ ἤδη πεπαλαιωμένου. 'Επίσης ὅλα τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ μεταφορικὰ ἀεροσκάφη εἶχον ζωὴν εἴκοσι ἐτῶν καὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ἦσαν πλέον ἀσφαλῆ εἶχον καὶ ἀντιοικονομικὴν λειτουργίαν (ἐλλείψεως ἀνταλλακτικῶν - ὑψηλὸν κόστος). Μόνον αἱ μεγάλαι προσπάθειαι τοῦ προσωπικοῦ ἐπέτρεπον μίαν ἀρίστην ἐκμετάλευσιν τοῦ ὑλικοῦ - ὁποιοδήποτε καὶ ἂν εἶναι αὐτὸ - καὶ μίαν μεγίστην ἑτοιμότητα ἀντιδράσεως, σοβαρὸν καὶ κύριον ἀποτρεπτικὸν διὰ τὸν ἀντίπαλον παράγοντα, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχήν.

Τελευταῖαι ἐξελίξεις. 'Από τοῦ ἔτους 1974 καὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Κυβερνήσεως 'Εθνικῆς 'Ενότητος, ἀνελήφθη μιὰ νέα τεραστία προσπάθεια ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς ἀεροπορίας διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀνταπεξέλθῃ εἰς τὸν ρόλον της - ρόλον πρωταγωνιστοῦ - κατὰ τῆς Τουρκικῆς προκλητικότητος. 'Η ὅλη προσπάθεια μόνον μὲ τὴν τοιαύτην τῆς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ, ἀλλ' εἶναι μεγαλυτέρα ταύτης διότι γίνεται ἐξ' ἐθνικῶν πόρων καὶ ἄνευ βοηθείας τινός. 'Ελληνικὸν προσωπικόν, διὰ πρώτην φορὰν θέτει ἐπιχειρησιακὰ κριτήρια, ἐρευνᾶ τὴν διεθνῆ ἀγοράν, ἐνεργεῖ διαπραγματεύσεις, συντάσσει συμβάσεις, παραλαμβάνει τὰ ἀεροσκάφη καὶ τὸν λοιπὸν ἐξοπλισμὸν τροποποιεῖ καὶ ἐκσυγχρονίζει τὰς ἐγκαταστάσεις καὶ ἀξιοποιεῖ ἐπιχειρησιακῶς ἀμέσως τὰ παραλαμβανόμενα.

Οὕτω ἐντὸς τριετίας παρελήφθησαν καὶ ἀξιοποιήθησαν βομβαρδιστικὰ A-7 CORSAIR, ἀναχαιτίσεως F-1 MIRAGE, διώξεως/βομβαρδισμοῦ F-4 PHANTOM, γιγαντιαῖα μεταφορικὰ C-130 HERCULES, ἐκπαιδευτικὰ T-2, 'Ελικόπτερα BELL 205 καὶ 212, ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα RHEIN-METALL, νέα RADARS καὶ Σύστημα 'Ελέγχου δι' ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστοῦ, ὡς καὶ σύγχρονα πυρομαχικὰ ἀέρος-ἀέρος καὶ ἀέρος - ἐπιφανείας (βόμβαι διὰ τηλεοράσεως, LASER κ.τ.λ.).

Διὰ τῶν χρημάτων τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ διατεθέντων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν τεραστίων προσπαθειῶν τῶν στελεχῶν καὶ ἅπαντος τοῦ προσωπικοῦ, ἡ 'Ελληνικὴ Πολεμικὴ 'Αεροπορία ἔχει καταστῆ ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων καὶ πλέον συγχρόνων εἰς τὴν περιοχήν μας. Διατίθενται πέντε (5) Μοῖραι Διώξεως / Βομβαρδισμοῦ (τρεῖς (3) F-4 PHANTOM καὶ δύο (2) μὲ παλαιὰ F-104G), πέντε (5) Μοῖραι 'Αναχαιτίσεως (δύο (2) F-1 MIRAGE καὶ τρεῖς (3) F-5), τρεῖς (3) Μοῖραι Βομβαρδισμοῦ μὲ ἀεροσκάφη παντὸς καιροῦ A-7 CORSAIR, ὡς καὶ δύο (2) Μοῖραι 'Αναγνωρίσεως (ἡ μία (1) μὲ RF-4 Φωτογρ. PHANTOMS). 'Εκάστη μοῖρα Μάχης νῦν ἔχει περὶ τὰ εἴκοσι (20) ἀεροσκάφη. 'Επίσης διατίθενται: Μιὰ (1) Μοῖρα 'Αερομεταφορῶν μὲ σύγχρονα γιγαντιαῖα C-130 HERCULES καὶ δύο Μοῖραι μὲ τὰ παλαιὰ Μεταφορικά. 'Η προκεχωρημένη ἐκπαίδευσις λαμβάνει χώραν διὰ δύο (2) Μοιρῶν καινουργῶν ἀεροσκαφῶν T-2, τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ περιωρισμένας ἐπιχειρησιακὰς δυνατότητας, ἐνῶ ἡ Ναυτικὴ Συνεργασία στηρίζεται εἰς μίαν (1) Μοῖραν ἀεροσκαφῶν ALBATROS (παλαιά). RADARS αὐτόματα καὶ χειροκίνητα εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰ νησιά μας. 'Η σμηναρχία πυραύλων τύπου «NIKH» προστατεύει ζωτικὰς περιοχὰς τῆς Χώρας, συνεργαζομένη ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀερομύνης μὲ τὰς Μονάδας πυραύλων HAWK τοῦ Στρατοῦ. "Ενα εὐρὺ πλέγμα Βάσεων (Κυρίων-Διασπορᾶς-Βοηθητικῶν) μὲ ἐπαρκῆ τεχνικὸν ἐξοπλισμόν, λόγω τοῦ προσφάτου ἐκσυγχρονισμοῦ, καὶ ἐπαρκῆ προστασίαν ὑποστηρίζει τὰς ἐπιχειρησιακὰς ἀπαιτήσεις.

'Αλλ' ἡ Πολεμικὴ 'Αεροπορία συμμετέχει ἐνεργῶς καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Τὰ ἑλικόπτερα, ἐπιπροσθέτως τοῦ ρόλου των ἐρεύνης/διασώσεως τῶν πληρωμάτων, ἐνεργοῦν μεταφορὰς ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν διὰ τὴν ταχείαν παροχὴν περιθάλψεως. 'Η Μοῖρα 'Εξυπηρετήσεως Δημοσίων 'Υπηρεσιῶν (ΜΑΕΔΥ) ἐνεργεῖ ἀεροψεκασμοὺς καὶ πάσης φύσεως γεωργικὰς ἐφαρμογὰς ἀπ' ἀέρος. Τὸ Σμῆνος Πυροσβέσεως Δασῶν ἐπεμβαίνει, μέχρι αὐτοθυσίας τῶν πληρωμάτων, ὅπου καὶ ὅταν ἀπαιτεῖται διὰ τῶν ἀεροσκαφῶν CL-215 CANADAIR. Τὰ Μεταφορικὰ ἀεροσκάφη διακινοῦν γεωργικὰ προϊόντα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐξυπηρετοῦν τὰς εἰσαγωγὰς ὑλικοῦ ὅλων τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ γίνουν ἀεροπορικῶς.

'Η καταβληθεῖσα προσπάθεια ὑπῆρξε τεραστία ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα πλῆρες. 'Ο ἀπειλῶν τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς Χώρας γνωρίζει ὅτι θὰ δεχθῇ τρομερὸν πλῆγμα ἂν ἐπιχειρήσῃ τι. 'Ο 'Ελληνικὸς λαὸς ὄπισθεν τῆς ἀσπίδος, εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς ὁποίας τόσον πολὺ συμβάλλει ἡ ἀεροπορία, συνεχίζει τὰ εἰρηνικά του ἔργα καὶ τὴν βελτίωσιν καθ' ἡμέραν τῆς ζωῆς του. 'Απαιτεῖται ὅμως ἡ συνέχισις, τῶν προσπαθειῶν. Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀναγκαία ἡ περιοδικὴ διάθεσις πιστώσεων διὰ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν τῶν διεθνῶν τεχνολογικῶν ἐξελίξεων καὶ διατήρησιν τῆς νῦν ἐπικρατούσης θέσεως. 'Επιπροσθέτως τὸ προσωπικὸν οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν πρέπει νὰ σταματήσῃ τὸ μέγιστον τῆς συμβολῆς του διότι ὁτιδήποτε ὑλικὸν εἶναι ἄνευ ἀξίας ἄνευ ὀρθοῦ Δόγματος, ἐπαρκοῦς 'Ηγεσίας, ἱκανοποιητικῆς 'Οργανώσεως καὶ ἀποδοτικῆς 'Εκπαιδεύσεως. Αἱ ἐξελίξεις εἰς τὴν Πολεμικὴν 'Αεροπορίαν θεωρητικαὶ καὶ ὑλικαὶ εἶναι συνεχεῖς καὶ ραγδαῖαι.

'Αντιπτέραρχος ἐ.ἀ. 'Ιωάννης Κοτσολάκης

Τὰ Σώματα Ἀσφαλείας

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν ἀστυνομίας εἰς Ἀθήνας καὶ ὁμιλεῖ περὶ 10 ἀστυνόμων ἐκλεγομένων διὰ κληρώσεως. Ἐκ τούτων πέντε ὑπῆρχον εἰς Ἀθήνας καὶ πέντε εἰς Πειραιᾶ. Γενικῶς ὑπῆρχεν ἡ Ἀστυνομία Τάξεως, ἡ Ἀστυνομία ἐπὶ τῶν Ἠθῶν, ἡ Ἀγορανομία, ἡ Δημοσία Ἀσφάλεια καὶ ἡ Ἀστυνομία τῶν Ξένων (Ἀλλοδαπῶν). Ἀλλὰ ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον πάρα πολλαὶ ὑπηρεσίαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐπιφορτισθῆ μὲ ἀστυνομικὰ καθήκοντα. Σπουδαιότεραι τούτων ἦσαν: (α) Ἀγορανόμοι, (β) Μετρονόμοι, (γ) Σιτοφύλακες, (δ) Ἐπιμεληταὶ Ἐμπορίου, (ε) Γυναικοκόμοι (διὰ τὴν εὐκοσμίαν τῶν γυναικῶν), στ) Ὁδοποιοί, (ζ) Τειχοποιοί, (η) Ἐπιμεληταὶ κρηνῶν, (θ) Φύλακες Λιμένος, (ι) Κοπρολόγοι, (ια) Ἀγρονόμοι (ιβ) Οἱ Ἕνδεκα, (διὰ καταδικαστικὰς ἀποφάσεις εἰς θάνατον), (ιγ) Πρυτάνεις (ἀστυνόμευον τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου). Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Πολιτικὰ καὶ ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχόντων ἦσαν ἄμισθοι ἄλλοι ἔμμισθοι, ἅπαντες δὲ εἶχον τὰ Ἀρχεῖα των καὶ τὰ Συσσίτιά των. Ἡ ἕδρα των ἐκαλεῖτο Ἀστυνόμιον καὶ ἐχρησιμοποίουν γραμματεῖς, ὑπηρέτας καὶ δημοσίους δούλους.

Ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι μεγάλοι καὶ ἔνδοξοι προσωπικότητες ἐχρημάτισαν ἀστυνομικοὶ ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ ὁποῖος διετέλεσεν «Ἐπιμελητὴς κρηνῶν», ὁ Δημοσθένης διετέλεσε «Σιτοφύλαξ», ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας τῶν Θηβῶν ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντα τοῦ «Ὑδρονομέως». Οἱ περισσότεροι τούτων εἶχον ἐνιαύσιον θητείαν, κατὰ τὴν λῆξιν τῆς ὁποίας ἐλογοδότουν ἐνώπιον τῆς ἀρχῆς τῶν «Λογιστῶν».

Εἰς τὴν Σπάρτην τὰ κύρια ἀστυνομικὰ καθήκοντα εἶχον οἱ «Ἔφοροι», οἱ «Ἀγορανόμοι», οἱ «παιδιακόμοι» καὶ οἱ «Ἁρμόσυνοι».

(α) **Ἔφοροι.** Ἐπόπτευον διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παίδων, ἐφήβων καὶ τὰς σχέσεις ἀνδρῶν μετὰ τῶν νέων. Ἐπετήρουν τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς ξένους. Εἶχον ὑπὸ τὰς διαταγάς των δύο ὑπηρεσίας, τὴν Κρυωτείαν διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν Εἱλώτων καὶ τοὺς Ἱππεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο γενικῶς δι' ἀστυνομικὰ καθήκοντα.

β) **Ἀγορανόμοι.** Ἐπόπτευον ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν.

(γ) **Οἱ παιδιακόμοι** (Ἀστυνομία νέων). Ἐπιμελοῦντο γενικῶς εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων πολιτῶν καὶ παρηκολούθουν τοὺς ἀνηλίκους.

(δ) **Οἱ Ἁρμόσυνοι** ἐπετήρουν τὴν εὐκοσμίαν τῶν γυναικῶν, ὡς ἔπραττον εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ Γυναικοκόμοι.

Αἱ λοιπαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις εἶχον παρεμφερῆ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀστυνομικὰ συστήματα.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Τὸ Βυζάντιον υἱοθέτησεν ἀρχικῶς ἕνα Ρωμαϊκὸν Σύστημα ἀστυνομίας, τὸ ὁποῖον σὺν τῷ χρόνῳ ὑφίστατο συνεχεῖς ἀναπροσαρμογὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων κατὰ καιροὺς αὐτοκρατόρων. Βασικῶς καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν τὰς κάτωθι ἀστυνομικὰς ὑπηρεσίας:

Ἔπαρχος τῆς πόλεως. Ἦτοι, ὁ Διευθυντὴς Ἀστυνομίας (Paerfectus Urbis) τῶν Ρωμαίων. Ὑπὸ τὰς διαταγὰς τούτου ὑπάγονται:

(α) **Πραίτωρ τοῦ Δήμου** (Νυκτοέπαρχος), μὲ τὰ ἴδια περίπου ὡς εἰς Ρώμη καθήκοντα, ἐπὶ πλέον ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα περὶ ἠθῶν.

(β) **Ὁ Κόμης τῶν Ὑδάτων.** (Ἐπιμελητὴς Ὑδάτων). Διηύθυνε τὰ ὑδραγωγεῖα τῆς πόλεως.

(γ) **Ὁ Κοιέστωρ.** Ἀποτελεῖ καινοτυπίαν διὰ τὸ Βυζάντιον. Ἐκτελεῖ τὴν ὑπερτάτην δικαιοσύνην εἰς τὴν ἀστυνομίαν. Ἐκδικάζει ὑποθέσεις. Ἐπιτηρεῖ, παρεπιδημούντας εἰς τὴν πόλιν. Παρέχει ἐργασίαν εἰς τοὺς ζητοῦντας ταύτην. Ἠδύνατο νὰ ἀποπέμψῃ τοὺς ἄνευ λόγου ἀφικνουμένους εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἀσχολεῖται τέλος μὲ τὸ ἀδίκημα τῆς πλαστογραφίας. Σημειωτέον ὅτι Κοιέστωρ διετέλεσεν ὁ περίφημος νομοδιδάσκαλος Τριβωνιανός.

(δ) **Οἱ Agentes in Rebus** ἀπετέλουν τὴν σημερινὴν μυστικὴν ἀστυνομίαν μὲ κυρίαν ἀποστολὴν τὴν σύλληψιν κακοποιῶν.

(ε) **Ἐπιμεληταὶ τῆς πόλεως.** Οὗτοι ἐφρόντιζον διὰ τὴν καθαριότητα καὶ τὸν καλωπισμὸν τῆς πόλεως.

(στ) **Ὁ Εἰρηνάρχης.** Ἐπέβλεπε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν δημοσίαν τάξιν τῆς πόλεως. Εἰς τὰς ἐπαρχίας τὰ ἀστυνομικὰ καθήκοντα ἐκτελοῦν οἱ Διοικηταὶ αὐτῶν. Εἰς τὰς «Νεαρὰς» (βλ. λ.) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπαντῶνται διατάξεις καθορίζουσαι ἀστυνομικὰ καθήκοντα, ἀναφερόμενα εἰς ὁπλοποιΐαν, φόνον, ληστείαν, μοιχείαν , στάσεις, τάξιν καὶ εὐνομίαν πόλεως, αὐτάρκειαν πόλεως, συντήρησιν ὁδῶν, ὀχετῶν περὶ ὑδατίνων παροχῶν, ὡς καὶ τὴν εἴσπραξιν φόρων. Ὅταν ἀργότερον ὁ Ἡράκλειος μετέβαλε τὴν διοικητικὴν διαίρεσιν τοῦ Κράτους εἰς θέματα, ὅλαι σχεδὸν αἱ ὑπηρεσίαι παρέμειναν, ἀλλὰ τὴν γενικὴν ἀστυνόμευσιν, ἐντὸς τῶν θεμάτων ἀνέλαβον οἱ στρατηγοὶ ἢ πραίτωρες διοικηταὶ αὐτῶν.

Οἱ ἀστυνομικοὶ ἄρχοντες ἐντὸς τῶν θεμάτων ἦσαν πολῖται ἢ στρατιωτικοί. Εἰς τοὺς τελευταίους ἀνήκουν οἱ Κλεισουριάρχαι (Διοικηταὶ ὀχυρῶν θέσεων μὲ δικαιοδοσίαν γενικῶν ἀστυνομικῶν καθηκόντων, οἱ Κριταὶ τοῦ Φουσάτου, οἱ Δικασταὶ τῶν Λεγεώνων, οἱ Διοικηταὶ Νουμέρων κλπ. Διὰ τὴν ἀσφάλειαν τέλος τοῦ Αὐτοκράτορος ἀρμόδιοι ἦσαν ὁ Δρουγγάριος τῆς Βίγλης, οἱ Διοικηταὶ τῶν Ἐξκουβίτων, οἱ Μεγάλοι Ἑταιριάρχαι, οἱ Ἱκανᾶτοι καὶ οἱ Σκρίβωνες.

Ἐντὸς τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐξ ἄλλου πολλαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις ὡς αἱ Ἀθῆναι διετήρησαν προνομιοῦχον θέσιν κατὰ τὸ ἰσχῦον εἰς ταύτας ἀστυνομικὸν σύστημα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1453-1821)

Ἀστυνομικὰ καθήκοντα κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ἐκτελεῖ ὁ Βοεβόδας μὲ βοηθοὺς τοὺς Ἀγάδες καὶ τοὺς Ἕλληνας Προεστούς. Προϊστάμενος τῆς Ἀστυνομικῆς ὑπηρεσίας εἶναι ὁ Μπουλουκμπάσης, ὁ ὁποῖος βοηθεῖται ἀπὸ στρατιωτικὴν δύναμιν. Ὁ Βοεβόδας εἶχεν μεγάλην δύναμιν καὶ ἠδύνατο νὰ συλλαμβάνῃ, νὰ φυλακίζῃ, νὰ τηρῇ τὴν τάξιν. Διὰ τοῦ Μπουλούκμπαση, εἰσέπραττεν τοὺς φόρους καὶ ἐξετέλει τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις. Εἰς τὰς κοινότητας ἀστυνομικὰ καθήκοντα ἐκτελοῦν οἱ Δημογέροντες, οἱ ὁποῖοι διαχειρίζονται κυρίως τὴν ἀγροτικὴν ἀστυνομίαν. Ἐκλέγουν τοὺς Προεστούς, ἐπιβλέπουν τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, ἐξασφαλίζουν τὴν δημοσίαν ὑγείαν καὶ ἐπιλύουν τὰς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διαφοράς. Βοηθοῦνται ἀπὸ ἀγροφύλακας καὶ πολιτοφύλακας, τοὺς ὁποίους διορίζουν κατὰ χωρίον καὶ κοινότητα ὡς καὶ τοὺς Ἐθνοφύλακας διὰ τὴν γενικὴν ἀσφάλειαν. Οἱ Καπετάνιοι τέλος ἐπροτείνοντο ὑπὸ τῶν Προεστῶν καὶ ἐνεκρίνοντο ὑπὸ τοῦ πασᾶ. Οὗτοι ἠγοῦντο 20-30 ὁπλοφόρων μὲ ἀποστολὴν τὴν δίωξιν τῆς ληστείας, τὴν διατήρησιν τῆς ἀσφαλείας εἰς τοὺς δημοσίους δρόμους καὶ τὴν πρόληψιν ἐγκλημάτων καὶ σύλληψιν δραστῶν τούτων.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1821-1920

Μὲ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὸ ἀνωτέρω καθεστὼς κατηργήθη. Εὐθὺς ἀμέσως προέκυψεν ἡ ἀνάγκη τῆς δημιουργίας νέας καταστάσεως διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας. Ἀξιόλογοι προσπάθειαι χαρακτηρίζονται αἱ τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, ἡ ὁποία τὸ πρῶτον συνέστησε τοπικὰς ἀστυνομικὰς διοικήσεις, τὰς ὁποίας ὀνόμασεν Ἐφορίας (Μίαν κατὰ ἐπαρχίαν) ὡς καὶ τὰς Ὑποεφορίας διὰ τὰ χωρία, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέθεσεν ἀστυνομικὰ καθήκοντα.

Διὰ τὴν Δυτικὴν Στερεὰν ἡ ἐκεῖ ἱδρυθεῖσα Γερουσία ἔπραξεν ὁμοίως, ἐνῶ διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Στερεὰν τὴν ἰδίαν μέριμναν ἀνέλαβεν ὁ Ἄρειος Πάγος.

Πολιταρχία. Μέχρι τοῦ 1928 ὅταν ἀφίχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Καποδίστριας ἐπεκράτησεν ἀστυνομικὴ ἀναρχία καὶ ἕνα μωσαϊκὸν εἰς τὰ ἀστυνομικὰ ζητήματα τῶν ἀπελευθερουμένων περιοχῶν. Ὁ νέος κυβερνήτης ἐπεμελήθη ἐκ τῶν πρώτων τὸ σπουδαῖον τοῦτο θέμα. Οὕτω, εἰς μὲν τὰ χωρία καὶ τὴν ὕπαιθρον ἀφῆκε τὴν Δημογεροντίαν ν' ἀσκῇ ὡς καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας τ' ἀστυνομικὰ καθήκοντα, εἰς δὲ τὸ Ναύπλιον μετὰ παρέλευσιν ἐτους, ἤτοι τὸ 1829, ἵδρυσε τὴν Πολιταρχίαν, ἴδιον ἀστυνομικὸν σῶμα διὰ τὴν ἀστυνόμευσιν ἀρχικῶς τῆς πρωτευούσης, ἡ ὁποία ἐπεξετάθη ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας πόλεις τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πολιταρχία διελύθη μὲ τὴν δολοφονίαν τοῦ Καποδιστρίου τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1831 καὶ θεωρεῖται ὅτι

δὲν ἀπέδωσε λόγω τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἀπειθαρχίας τῶν πολεμιστῶν τοῦ Ἀγῶνος. Αὐτη μᾶλλον μὲ ἀγορανομικὰ καθήκοντα ἠσχολήθη, ὁσάκις δὲ διεσαλεύετο ἡ τάξις ἐπενέβαινεν ὁ Στρατός.

Χωροφυλακή. Μὲ τὴν διάλυσιν τῆς Πολιταρχίας διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 25-4-1833 ἱδρύθη ἡ Ἐθνοφυλακή, ἡ ὁποία ὑπῆρξε κυρίως σῶμα φρουρήσεως τῶν συνόρων, διὰ τοῦτο καὶ ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν «Ὀροφυλακή». Ἐπηκολούθησε τὸ Β.Δ. 20-6-1833 διὰ τοῦ ὁποίου συνεστήθη δι' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν τὸ Σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ ὡς ἄνω διατάγματος. «... Συσταίνεται Χωροφυλακὴ σκοπὸς τῆς ὁποίας ἦτο νὰ στερεώσῃ καὶ νὰ διαφυλάττῃ τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν, ἐπιτηροῦσα μὲ ἄγρυπνον ὄμμα, εἰς τὸ νὰ προλαμβάνεται πᾶσα διατάραξις τῆς κοινῆς ἡσυχίας καὶ νὰ ἐμποδίζεται πᾶσα ἐγκληματικὴ ἐπιχείρησις καὶ παρεμβαίνουσα μὲ αὐστηρότητα καὶ ταχύτητα πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ σύλληψιν τῶν κακούργων, ὁσάκις ἤθελε πραχθῆ ἔγκλημά τι. Χρέος της ἰδίως εἶναι, νὰ τηρῆ τὴν ἰσχὺν τῶν νόμων καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν τοῦ κράτους καὶ τὸ στρατόπεδον εἰς τὸν Στρατόν...». Ἡ κυριωτέρα ἀποστολὴ τῆς Χωροφυλακῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπῆρξεν ἡ δημοσία ἀσφάλεια καὶ ἡ δίωξις τῆς ληστείας. Τὸ σῶμα ἦτο καθαρῶς στρατιωτικὸν καὶ ἀπετέλει τὸν πρῶτον ὠργανωμένον στρατὸν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Τὸν στρατιωτικόν του χαρακτῆρα ἀπέβαλε τὸ 1906. Ἡ Χωροφυλακὴ μέχρι τῆς χρονολογίας ταύτης ὑπῆρξεν ἐπικουρικὸν σῶμα τῆς Δημοτικῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς Στρατιωτικῆς Ἀστυνομίας. Διῆλθεν ἀπὸ πολλὰς περιπετείας καὶ ἀντιξοότητας καὶ ὅπως ἔχει τὸ μόνον ἀστυνομικὸν σῶμα τὸ ὁποῖον διατηρεῖται μέχρι σήμερον (1980) ἀπὸ τοῦ 1833. Ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς δράσεως τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας διῆλθεν ὑπογραμμίζονται τὰ κάτωθι:

(α) Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως της ποτὲ δὲν διέθετε τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ βαρέος καὶ ἐπιπόνου ἔργου της, τὸ ὁποῖον πάντοτε ὑπῆρξε δυσκολώτατον, λόγω συνθηκῶν καὶ συνεχῶν ἀντιξοοτήτων.

(β) Ἀντιμετώπισε πολλάκις χαώδεις καταστάσεις καὶ διεξήγαγε σκληροὺς ἀγῶνας διὰ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐν γένει ἀποστολῆς της. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα οἱ ἐπίπονοι ἀγῶνες τῶν πρώτων δεκαετιῶν ἀπὸ τῆς Ἀπελευθερώσεως διὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς μάστιγος τῆς ληστείας.

(γ) Ἀπὸ τὴν Χωροφυλακὴν πάντοτε ἐζητοῦντο θυσίαι ἀνώτεραι τῶν δυνατοτήτων της. Τουναντίον πολλάκις τὸ σῶμα ἐδοκίμασε πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεις, ὑπέστη ἀκόμη καὶ διώξεις, ὅπως τὸ 1863, ὅταν ἡ Χωροφυλακὴ παρ' ὀλίγον νὰ διαλυθῆ, διότι προσεχώρησεν εἰς τὴν ἐκραγεῖσαν τότε ἐπανάστασιν ἐναντίον τοῦ Ὄθωνος.

(δ) Σταθμοὺς διὰ τὴν Χωροφυλακὴν ἀποτελοῦν τὰ ἔτη, 1906 ὅταν ἀναδιοργανοῦνται καὶ ἀναλαμβάνει μόνη της τὴν ἀσφάλειαν ὁλοκλήρου τῆς ἐπικρατείας, 1911 ὅταν μετεκλήθη ἡ Ἰταλικὴ ἀποστολὴ διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ σώματος καὶ τὸ 1913 ὅταν συνεχωνεύθη μὲ τὴν Κρητικὴν Χωροφυλακήν.

(ε) Ἡ δρᾶσις τῆς Χωροφυλακῆς ὑπῆρξεν ἔνδοξος καὶ ἡρωϊκή. Τὸ ἔργον της χαρακτηρίζεται τεράστιον καὶ ἄκρως πατριωτικόν. Τοῦτο πολλάκις ἐπεσφραγίσθη, τόσον ἐν εἰρήνη ὅσον καὶ ἐν πολέμῳ, διὰ τῆς θυσίας καὶ τοῦ αἵματος τῶν στελεχῶν της.

1. Τὸ 1907 Τάγμα Χωροφυλακῆς ὑπὸ τὸν Μπαϊρακτάρην ἐπέτυχε σπουδαίαν νίκην εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Γριμπόβου τῆς Ἠπείρου.
2. Τὸ 1912 τὰ ἀποσπάσματα Χωροφυλακῆς Μανωλικίδη καὶ τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς τοῦ Μομφεράτου εἰσῆλθον ἐκ τῶν πρώτων εἰς Θεσσαλονίκην, ἐξεκαθάρισαν τὴν πόλιν καὶ ἀπεκατέστησαν τὴν τάξιν.
3. Ἡ Χωροφυλακὴ ἔλαβε μέρος εἰς τὸν Μικρασιατικὸν πόλεμον μὲ πολλὰς θυσίας.
4. Τὸ 1940-41 ἡ Χωροφυλακὴ ἀνέλαβε τὴν ἀστυνόμευσιν τοῦ ἀπελευθερωθέντος τμήματος τῆς Βορείου Ἠπείρου. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τῆς Κρήτης, μὲ τεραστίας θυσίας καὶ ἐξηκολούθησε νὰ προσφέρῃ ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας εἰς Μέσην Ἀνατολήν.
5. Κατὰ τὴν Κατοχὴν ἡ δρᾶσις τῆς Χωροφυλακῆς ὑπῆρξεν ἀξιοθαύμαστος. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπάλαιψε σκληρά, ὄχι μόνον μὲ τὰς ἀντιξοότητας τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς δυνάμεις Κατοχῆς καὶ τὴν ἰδιόμορφον κατάστασιν κατὰ τὴν ὁποίαν συνεχῶς εὑρίσκετο μεταξὺ τοῦ καθήκοντος ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, ὡς καὶ τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν ὑπόδουλον πατρίδα. Ἔλαβε μέρος εἰς τὸ Δεκεμβριανὸν κίνημα καὶ τὸν συμμοριτοπόλεμον μὲ πολλὰς θυσίας καὶ συνέβαλεν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν νίκην τῆς Ἑλλάδος.

Ἔκτοτε ἡ Χωροφυλακὴ συνεχίζει ἀκούραστος καὶ σιωπηλὴ τὸ εἰρηνικόν ἔργον της. Συνεπλήρωσεν ἤδη 145 ἔτη ἀγώνων καὶ θυσιῶν μετὰ πολλῶν πικριῶν καὶ ἀπογοητεύσεων. Ἡ Χωροφυλακὴ συνεχῶς ἀνανεουμένη καὶ ἐπιστημονικῶς συγκεκροτημένη συνεχίζει μὲ πλήρη ἐπίγνωσιν καὶ βαθεῖαν συναίσθησιν εὐθύνης τὸ μέγα κοινωνικόν της ἔργον. Μὲ ἀπόλυτον ἀφοσίωσιν εἰς τὰ ἰδανικὰ τᾶς πατρίδος, μὲ ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Σώματος, ἐπαυξάνει τὰς προσπαθείας της διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως καὶ γαλήνης τῆς χώρας, περιφρουροῦσα τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον.

Δημοτικὴ Ἀστυνομία. Διὰ Β.Δ. τῆς 31-12-1833 συνεστήθη παραλλήλως πρὸς τὴν Χωροφυλακὴν, ἐπὶ Ὄθωνος, ἡ Δημοτικὴ Ἀστυνομία, ἡ ὁποία ἐνησκεῖτο ὑπὸ τοῦ Δημάρχου. Εἰς τοὺς μεγαλυτέρους δήμους διωρίζοντο 1-2 ἀστυνόμοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ διοικηταὶ τῆς τοπικῆς ἀστυνομίας. Οἱ κατώτεροι ἀστυνομικοὶ ἐκαλοῦντο κλητῆρες, ἢ εἰρηνοφύλακες ἢ δημοτοφύλακες καὶ ἐδιωρίζοντο ὑπὸ τοῦ Δημάρχου. Ὁ θεσμὸς δὲν ἀπέδωσε διότι οἱ Δήμαρχοι ἐχρησιμοποίουν τὴν Δημοτικὴν Ἀστυνομίαν διὰ πολιτικοὺς σκοποὺς ἢ πρὸς φατριασμόν. Παρὰ τοῦ κοινοῦ, λόγω τῆς κακῆς διαγωγῆς τῶν ὀργάνων της καὶ τῶν ἐκβιασμῶν των, ὠνομάσθησαν τραμπούκοι, στιγματισθέντες διότι πράγματι εἶχον ἀποβῆ ἐφιάλται τῆς κοινωνίας. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδίως τὸ κακὸν εἶχε παραγίνει, ὅπου οἱ διοριζόμενοι ἀστυνομικοὶ ἦσαν ἐκ τῶν στενοτέρων κομματικῶν στελεχῶν καὶ τῶν ἀφοσιωμένων των φίλων. Μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Δημάρχου ἅπαντες ἐπαύοντο, διοριζόμενοι εἰς τὴν θέσιν των ὁπαδοὶ τοῦ νέου Δημάρχου. Τοῦτο συνέβαινε καὶ διὰ τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἑκάστοτε Κυβερνήσεως. Ὁ θρῆνος καὶ ὁ κλαυθμὸς τῶν παυομένων ἀστυνομικῶν τῆς Δημοτικῆς Ἀστυνομίας ἐδημιούργησαν τὸν «Κῆπον τοῦ Κλαυθμῶνος», τὴν σημερινὴν ὁμώνυμον πλατεῖαν, διότι ἐκεῖ κατὰ τὴν παράδοσιν συνηθροίζοντο καὶ ἐθρήνουν οἱ παυόμενοι ἐπὶ χρονικὸν διάστημα μεγαλύτερον τοῦ ἡμίσεως αἰῶνος. Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξαν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ Δήμαρχος ἐδιωρίζετο καὶ Ἀστυνόμος, ὁπότε ὁ φατριασμὸς ἦτο εὐκολώτερος καὶ μεγαλύτερος.

Διοικητικὴ Ἀστυνομία. Διὰ Β.Δ. τοῦ 1849 εἰς τοὺς Δήμους Ἀθηνῶν, Πειραιῶς συνεστήθη ἡ λεγομένη Διοικητικὴ Ἀστυνομία. Ὁ νέος θεσμὸς προέβλεπεν ἀστυνόμον καὶ ὑπαλλήλους διοριζομένους ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ἵδρυσις τῆς νέας Ἀστυνομίας ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς παταγώδους ἀποτυχίας τῆς Δημοτικῆς Ἀστυνομίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δημιουργηθεῖσαι νέαι κοινωνικαὶ συνθῆκαι ἀπήτουν ἀλλαγὰς καὶ μίαν ἀστυνομίαν μὲ σύγχρονον ὀργάνωσιν καὶ εὐρυτέρας ἀντιλήψεις, μὲ στελέχη ἱκανά, μορφωμένα καὶ καταλλήλως ἐκπαιδευμένα. Καὶ ἡ μορφὴ αὐτὴ τῆς ἀστυνομίας, παρὰ τῶν καταβληθεισῶν ἴσως προσπαθειῶν, δὲν ἀπέδωσεν ἱκανοποιητικῶς. Ἡ διαφθορά, ἡ κακοδαιμονία τοῦ νεοσυστάτου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἀλλὰ τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἡ νοοτροπία τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ πτωχεία καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν Ἀθήναις διαβιούντων κακοποιῶν, ἡ πολιτικὴ ρευστότης καὶ πολλὰ ἄλλα αἴτια (παρὰ τὴν καλὴν θέλησιν τοῦ τότε ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Ῥήγα Παλαμήδους καὶ ἱκανῶν ἀστυνομικῶν ὅπως ὁ Βρατσάνος), συνετέλεσαν ὥστε νὰ μὴ ἀποδώσῃ τελικῶς τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα καὶ ἡ Διοικητικὴ Ἀστυνομία.

Στρατιωτικὴ Ἀστυνομία. Ἐπεβλήθη ὡς νέος θεσμὸς ὑπὸ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Διὰ σχετικοῦ νόμου τῆς 1-1-1893 κατηργήθησαν ἡ Δημοτικὴ καὶ ἡ Διοικητικὴ Ἀστυνομία καὶ συνεστήθη ἡ λεγομένη Στρατιωτικὴ Ἀστυνομία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη ἡ ἀστυνόμευσις τῆς Χώρας. Τὰ ἀστυνομικὰ καθήκοντα ἀνετέθησαν εἰς ἀξιωματικοὺς τοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς Χωροφυλακῆς, οἱ ὁποῖοι ἐδιορίζοντο ὡς ἀστυνόμοι. Οὗτοι ὑπήγοντο εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Χωροφυλακῆς, ὁ ὁποῖος ἐτέλει ὑπὸ τὸν ὑπουργὸν Ἐσωτερικῶν. Τὰ καθήκοντα τῶν ἀστυνομικῶν κλητήρων εἰς τοὺς σπουδαιοτέρους Δήμους ἀνετέθησαν εἰς τὸ νέον σῶμα τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη Ἀστυφυλακή, τὰ δὲ ὄργανα ταύτης ἐκλήθησαν ἐνωμοτάρχαι, ὑπενωμοτάρχαι καὶ ἀστυφύλακες. Εἰς τοὺς μικροὺς δήμους καὶ τὰς κοινότητας ἀνετέθησαν εἰς τοὺς ὁπλίτας τῆς Χωροφυλακῆς.

Ἡ Στρατιωτικὴ Ἀστυνομία τῆς ἐποχῆς κατώρθωσεν ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν. Ἔχει παραμείνῃ ὡς θρύλος πλέον ἡ ἀστυνομικὴ σταδιοδρομία τοῦ ταγματάρχου Μπαϊρακτάρη, ὁ ὁποῖος ἐξεκαθάρισε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοὺς «παλληκαράδες» καὶ τοὺς «Κουτσαβάκηδες» τῆς ἐποχῆς. Οὗτοι ἐλυμαίνοντο τὴν πόλιν καὶ εἶχον καταστῆ ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν πολιτῶν. Τούτους ὄχι μόνον ἐξηυτέλισεν ἀλλὰ καὶ διέλυσεν ὁριστικῶς διὰ τοῦ βούρδουλα, τῆς ταπεινώσεως καὶ τοῦ γενικοῦ χλευασμοῦ, διὰ τῆς θραύσεως ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ὅπλου του, τοῦ ξυρίσματος τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ δεξιοῦ μανικίου τοῦ σακακιοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφήνετο νὰ κρέμεται χωρὶς νὰ φέρεται ὑπὸ τῶν κακοποιῶν, ὡς καὶ τὸ ἐμπρόσθιον τμῆμα τῶν ὑποδημάτων, τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο καταλλήλως εἰς αἰχμηρὸν ρύγχος. Μετὰ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως ὑπὸ τῆς Στρατιωτικῆς Ἀστυνομίας καὶ τῆς παγειώσεως τῆς ἀσφαλείας, διελύθη αὕτη τὸ 1906, ὁπότε οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Στρατοῦ ἐπανῆλθον εἰς τὸ στράτευμα, ἡ δὲ ἀστυνόμευσις τῆς χώρας ἀνετέθη ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν Χωροφυλακήν.

Ἀστυνομία Πόλεως. Ὁ ἀστυνομικὸς θεσμὸς συνεχῶς ἐξελισσόμενος ἀπὸ τοῦ 1821 παρουσίασε, ἕνα νέον σταθμὸν τὸ 1921, τὴν Ἀστυνομίαν Πόλεων. Τὸ 1918 ὁ τότε πρωθυπουργὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν ἑνὸς νέου Ἀστυνομικοῦ Σώματος, προοριζομένου διὰ τὴν ἀστυνόμευσιν τῶν μεγάλων πόλεων. Οἱ λόγοι τῆς καινοτομίας ὠφείλοντο κυρίως εἰς

τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὁλονὲν ἐξελισσομένων μεγάλων κοινωνιῶν τῶν μεγάλων πόλεων. Ἡ Χωροφυλακὴ εἶχεν ἀπολύτως ἐπιτύχει εἰς τὴν ἀποστολήν της καὶ εἶχεν ἐπιδείξει κατὰ τὴν μακρὰν σταδιοδρομίαν της αὐτοθυσίαν, πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὸ καθῆκον, ἀστυνομικὰς ἀρετὰς καὶ ἀξιολόγους ἐπιτυχίας εἰς πολλοὺς τομεῖς τῆς ἀστυνομικῆς δραστηριότητος. Εἶχε προσφέρει ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας πρὸς τὸ κοινωνικὸν σύνολον καὶ τὴν πατρίδα, σφραγισθείσας μὲ πολλὰς θυσίας καὶ μὲ τὸ αἷμα τῶν στελεχῶν της. Δὲν ἔπαυεν ὅμως νὰ ἔχῃ στρατιωτικὸν χαρακτῆρα καὶ ὀργάνωσιν. Ἡ ἐξέλιξις ἐξ ἄλλου ἀπήτει διάφορον πολιτικὴν καὶ μεθόδους ἐνεργείας εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀστυνομικῶν καθηκόντων τῶν ὀργάνων τῆς τάξεως εἰς τὰς μεγάλας πόλεις. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν μεγάλων πόλεων εἶναι ὄχι μόνον πολλαὶ καὶ ποικίλαι, ἀλλὰ καὶ τελείως διάφοροι ἐκείνων τῆς ὑπαίθρου. Ὁ τρόπος τῆς ζωῆς ἐπίσης, αἱ συνθῆκαι ἐργασίας, συμπεριφορᾶς καὶ ἡ νοοτροπία τοῦ μεγάλου πλήθους εἶναι ἐντελῶς διάφοροι ἀπὸ ἐκείνας τῶν μικρῶν κοινωνιῶν. Τὸ μεταθετὸν τῆς Χωροφυλακῆς ἐδυσχέραινεν τὴν προσαρμογὴν καὶ τὴν συνεχῆ ἀπόδοσιν καὶ ὅταν ἡ ἐνημέρωσις εἰς τὰ πολύπλοκα προβλήματα τῆς πόλεως ὡλοκληροῦτο, ἐπηκολούθει νέα μετάθεσις ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ ἀστυνομικοῦ ἔργου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν ἀποτελεῖ πρόβλημα διὰ τὰ χωρία καὶ τὰς μικρὰς πόλεις. Θὰ ἔπρεπεν ἑπομένως νὰ δημιουργηθῇ μία νέα ἀστυνομία μὲ νέαν δομήν, ὀργάνωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν, προσηρμοσμένη εἰς τὰς συνθήκας ζωῆς καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μεγαλουπόλεως. Ἡ νέα ἀστυνομία δὲν θὰ εἶχε τὴν στρατιωτικὴν νοοτροπίαν, ἀλλὰ θὰ ἀποκτοῦσε μίαν νέαν πολιτικοστρατιωτικὴν συγκρότησιν καὶ συμπεριφοράν, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀντιμετωπίζῃ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς πόλεως κατὰ τρόπον εὔκαμπτον, εὐέλικτον καὶ περισσότερον πολιτικὸν ὡς πρὸς τὸν τρόπον συμπεριφορᾶς, χειρισμοῦ καὶ γενικῶς ἀστυνομικῆς διαδικασίας. Οἱ νέοι ἐπαγγελματίαι ἀστυνομικοί, μὲ μίαν νέαν ἐπαγγελματικὴν συνείδησιν προσηρμοσμένην πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις, τὰς περιστάσεις καὶ τὰς συνθήκας τῶν νέων δεδομένων τῆς πραγματικότητος, θὰ ἀπέδιδον καλύτερον. Οὕτω μετεκλήθη ἐξ Ἀγγλίας ὀργανωτικὴ ἀστυνομικὴ ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν σὲρ Φρειδερῖκον Χαλιντὲϋ ἀνώτατον ἀξιωματικὸν τῆς Ἀστυνομίας τοῦ Λονδίνου, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε καὶ ὠργάνωσε τὸν νέον ἐν Ἑλλάδι ἀστυνομικὸν θεσμόν. Αἱ προτάσεις τοῦ Χαλιντέϋ ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ διὰ προσωπικῆς ἐπιβολῆς τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2461/25-7-1920 νόμου ἱδρύθη τὸ νέον ἀστυνομικὸν σῶμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀστυνομία Πόλεων». Ὁ Χαλιντέϋ ὑπῆρξεν ἀρχηγὸς τοῦ σώματος μέχρι τοῦ 1929. Οἱ πρῶτοι ἀξιωματικοὶ τούτου προῆλθον ἐκ τῆς Χωροφυλακῆς. Ἡ ἐγκατάστασις τῆς Ἀστυνομίας Πόλεων εἰς Κέρκυραν (1-10-1921), Πάτρας (21-4-1922), Πειραιᾶ (28-5-1923) καὶ Ἀθήνας (16-10-1925) ὡλοκλήρωσε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου 2461/1420 περὶ Ἀστυνομίας Πόλεων. Ἐπίσης εἰς Κέρκυραν ἱδρύθη ἡ πρώτη Ἀστυνομικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἄγγλου Σλόμαν διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ προσωπικοῦ τῆς νέας Ἀστυνομίας.

Ἡ Ἀστυνομία Πόλεων συνεπλήρωσεν ἤδη ἥμισυ καὶ πλέον αἰῶνα ζωῆς ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως της. Ἀκολουθοῦσα τὴν Ἀγγλικὴν Σχολὴν ἐξειλίχθη εἰς ἄριστον ἀστυνομικὸν σῶμα. Παρὰ τὰς ἀντιξοότητας καὶ τὰς δυσκόλους καμπὰς τῆς σταδιοδρομίας της (Κατοχὴ κλπ.) ἐξετέλεσεν ἔργον ἐπίμοχθον κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον. Αἱ δύσκολοι μεταπολεμικαὶ περίοδοι ὄχι μόνον δὲν ἔκαμψαν τὰς προσπαθείας της, ἀλλὰ ἐσφυρηλάτησαν περισσότερον τὰ στελέχη της, ὥστε μὲ αὐτοθυσίαν καὶ βαθεῖαν συναίσθησιν νὰ συνεχίζουν τὰς παραδόσεις τοῦ σώματος εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑψηλοτέρων ἀποστολῶν τῆς φρουρήσεως τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς περιουσίας τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν. Ἡ Ἀστυνομία Πόλεων ἔχει ἐκτελέσει ἐν παντὶ τὸ καθῆκον της ἄριστα καὶ ἔχει δικαιώσει ἀπολύτως, τὰς προσδοκίας τοῦ μεγάλου ἱδρυτοῦ της.

ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ - ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ - ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΩΝ

Σῶμα Ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς. — Ἀρχηγεῖον Χωροφυλακῆς. Ἀποτελεῖ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον τοῦ Σώματος. Τοῦτο διοικεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Χωροφυλακῆς, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατήγου. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Σώματος βοηθεῖται ὑπὸ δύο ὑποστρατήγων Χωροφυλακῆς, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸν τίτλον τοῦ ὑπαρχηγοῦ. Τὸ Ἀρχηγεῖον προΐσταται τῶν ὑπηρεσιῶν Χωροφυλακῆς καὶ ἀσκεῖ ἐπιτελικὸν ἔργον συνιστάμενον εἰς τὴν χάραξιν τῆς γενικῆς πολιτικῆς τοῦ σώματος, τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης, τὸν ἔλεγχον τῶν περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος. Περιλαμβάνει Διευθύνσεις Ὀργανώσεως, Ἐκπαιδεύσεως Προσωπικοῦ, Στρατολογίας, Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν, Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν, Ἀσφαλείας, Τουρισμοῦ, Τροχαίας καὶ Ἐσωτερικῶν Λειτουργιῶν καὶ ὡρισμένας ἄλλας ὑπηρεσίας.

Ἐπιθεωρήσεις Χωροφυλακῆς. Τὸ Σῶμα ἔχει τρεῖς ἐπιθεωρήσεις Χωροφυλακῆς τὰς Α,Β,Γ. Σκοπὸς τούτων εἶναι ὁ ἔλεγχος ὡρισμένων ὑφ' ἑκάστην ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν εἰς τὴν ζώνην εὐθύνης τούτων, Ἀνωτέρων Διοικήσεων Χωροφυλακῆς, Διευθύνσεων Χωροφυλακῆς καὶ Διοικήσεων ταύτης, ὡς καὶ ὁ συντονισμὸς τοῦ ἀστυνομικοῦ ἔργου τούτων. Οἱ ἐπιθεωρηταὶ Χωροφυλακῆς φέρουν τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποστρατήγου. Ἡ Α καὶ Γ ἐπιθεωρήσεις ἑδρεύουν εἰς Ἀθήνας καὶ ἡ Β εἰς Θεσσαλονίκην.

Ἀνώτεραι Διοικήσεις Χωροφυλακῆς - Διευθύνσεις Ἀστυνομίας Χωροφυλακῆς. Ἡ ὅλη ἐπικράτεια διαιρεῖται εἰς ἀριθμὸν διαμερισμάτων αὐτοτελῶν (π.χ. Πελοπόννησος, Θράκη) γεωγραφικῶς, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ἑδρεύει μία ἀνωτέρα διοίκησις Χωροφυλακῆς, π.Χ. Ἀνωτέρα Διοίκησις Χωροφυλακῆς Ἠπείρου, Νήσων Αἰγαίου, Νήσου Κρήτης κλπ. Ἀποστολὴ ταύτης εἶναι ὁ ἔλεγχος ἀριθμοῦ Διοικήσεων Χωροφυλακῆς καὶ ὁ συντονισμὸς τοῦ ἀστυνομικοῦ των ἔργου. Ἐπίσης ὑφίστανται δύο ἀνεξάρτητοι ἀστυνομικαὶ διευθύνσεις, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Προαστείων Πρωτευούσης ὑπαγόμεναι ἀντιστοίχως εἰς τὰς Β καὶ Γ Ἐπιθεωρήσεις Χωροφυλακῆς. Σκοπὸς τούτων εἶναι ἡ ἀστυνόμευσις τῆς ζώνης εὐθύνης των. Οἱ ἀνώτεροι διοικηταὶ Χωροφυλακῆς φέρουν τὸν βαθμὸν τοῦ ταξιάρχου ἢ συνταγματάρχου. Οἱ διευθυνταὶ Ἀστυνομίας Θεσσαλονίκης καὶ Προαστείων Ἀθηνῶν τὸν βαθμὸν τοῦ ταξιάρχου.

Διοικήσεις Χωροφυλακῆς. Ἀποτελοῦν τὰς βασικὰς μονάδας τῆς Χωροφυλακῆς. Ἀποστολὴ τούτων εἶναι ἡ ἐνοποίησις καὶ ὁ συντονισμὸς τῆς ἀστυνομικῆς δράσεως κατὰ νομόν, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ὁποίου συνήθως ἑδρεύει ἡ Διοίκησις Χωροφυλακῆς. Κατ' ἐξαίρεσιν εἰς μερικοὺς νομοὺς λόγου πληθυσμοῦ ἢ εἰδικῶν συνθηκῶν ἑδρεύουν δύο ἀνεξάρτητοι Διοικήσεις Χωροφυλακῆς π.χ. εἰς Λακωνίαν (Σπάρτην καὶ Γύθειον), εἰς νομὸν Κοζάνης (Κοζάνην καὶ Πτολεμαΐδα). Αὐταὶ προΐστανται τῶν εἰς τὴν περιφέρειαν των Ὑποδιοικήσεων Χωροφυλακῆς, Ἀστυνομικῶν Τμημάτων καὶ Σταθμῶν Χωροφυλακῆς.

Ὑποδιοικήσεις Χωροφυλακῆς - Τμήματα Χωροφυλακῆς. Αἱ ὑπηρεσίαι αὗται ἑδρεύουν εἰς πόλεις ἢ κωμοπόλεις καὶ ἀσκοῦν ἀστυνομικὰ καθήκοντα εἰς τὰς περιφερείας των. Γενικῶς ἀποτελοῦν καθαρῶς ὑπηρεσίας δράσεως. Οἱ διοικηταὶ τούτων συνήθως φέρουν τὸν βαθμὸν τοῦ ταγματάρχου καὶ μοιράρχου.

Σταθμὸς - Φυλάκειον Χωροφυλακῆς. Αἱ μικρότεραι μονάδες Χωροφυλακῆς. Λειτουργοῦν ὅπου ἐπιβάλλεται τοῦτο γεωγραφικῶς, ἢ διὰ εἰδικοὺς λόγους. Ὑπάγονται εἰς τὰς Ὑποδιοικήσεις ἢ Ἀστυνομικὰ Τμήματα Χωροφυλακῆς. Διοικηταὶ τούτων εἶναι ἀνθυπασπισταί, ἢ ἐνωματάρχαι. Διὰ εἰδικοὺς λόγους εἶναι δυνατὸν νὰ διοικοῦνται ὑπὸ κατωτέρου ἀξιωματικοῦ Χωροφυλακῆς.

Αἱ Διευθύνσεις Ἀστυνομίας Χωροφυλακῆς Θεσσαλονίκης καὶ προαστείων Ἀθηνῶν, περιλαμβάνουν ἀριθμὸν Ὑποδιευθύνσεων Ἀσφαλείας, Ἀγορανομίας, Τροχαίας, Τουρισμοῦ, Ἀλλοδαπῶν, Ἀμέσου Δράσεως, Μηχανοκινήτου Ἐγκληματολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ Ἀστυνομικὰς Ὑποδιευθύνσεις Τάξεως.

Τὸ Σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς περιλαμβάνει ἀκόμη καὶ ἄλλας ὑπηρεσίας, οἰκονομικὰς (ἐπικουρικαί - καὶ ταμεῖα ἀλληλοβοηθείας), ὑγειονομικάς, μουσικήν, τυπογραφεῖον, προστασίας ἐθνικοῦ νομίσματος, σχολὰς Χωροφυλακῆς, τμήματα ἀντιμετωπίσεως ἀεροπειρατιῶν, ἀνταρτῶν πόλεων, φρουραρχεῖον Χωροφυλακῆς, τμῆμα μεταγωγῶν κλπ.

Τμήματα Γυναικείας Χωροφυλακῆς. Ἡ ὁλονὲν αὐξανομένη δραστηριότης τῆς γυναικὸς εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν ἐπέβαλε καὶ τὴν γυναῖκα χωροφύλακα. Εἰς τὸ Σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς ὑπάρχουν σήμερον γυναῖκες ἀστυνομικοὶ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, αἱ ὁποῖαι ποικιλοτρόπως ὑποβοηθοῦν τὸ ἀστυνομικὸν ἔργον τῆς Χωροφυλακῆς, ἰδίως εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἐγκλήματος, ὁσάκις ἐμπλέκονται εἰς τοῦτο αἱ γυναῖκες.

Σῶμα Ἀστυνομίας Πόλεων — Ἀρχηγεῖον Ἀστυνομίας Πόλεων. Ἀποτελεῖ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀστυνομικοῦ Σώματος. Τοῦτο διοικεῖ ἀνώτατος ἀξιωματικὸς τῆς Ἀστυνομίας Πόλεων, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν τίτλον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Σώματος, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατήγου. Βοηθεῖται ὑπὸ δύο γενικῶν ἀνωτάτων διευθυντῶν, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸν τίτλον τοῦ ὑπαρχηγοῦ (Α καὶ Β ὑπαρχηγὸς) τοῦ Σώματος, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποστρατήγου. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀστυνομίας προΐσταται τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Ἀστυνομίας Πόλεων, χαράσσει τὴν πολιτικὴν τοῦ Σώματος, συντονίζει καὶ ἐλέγχει τὰς περιφερειακὰς εἰδικὰς ὑπηρεσίας τούτου.

Τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου Χωροφυλακῆς περιλαμβάνει ἀριθμὸν Διευθύνσεων ἤτοι, Προσωπικοῦ, Προγραμματισμοῦ - Ὀργανώσεως - Ἐκπαιδεύσεως, Ἀστυνομεύσεως, Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν κλπ. Ὁμοίως τὰς ὑποδιευθύνσεις Τεχνικῶν Ἐφαρμογῶν, Σωματικῆς καὶ Πνευματικῆς Ἀγωγῆς καὶ τὸ Τμῆμα Ἐσωτερικῶν Λειτουργιῶν.

Ἀστυνομικαὶ Διευθύνσεις. Ὑπὸ τὸ Ἀρχηγεῖον Ἀστυνομίας Πόλεων διατελοῦν αἱ Ἀστυνομικαὶ Διευθύνσεις Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Πατρῶν καὶ Κερκύρας, διὰ τῶν ὁποίων ἐνασκεῖται ἡ ἀστυνόμευσις τῶν πόλεων τούτων. Αἱ ὡς ἄνω Διευθύνσεις διαρθροῦνται εἰς Ὑποδιευθύνσεις Γενικῆς Ἀσφαλείας, Τροχαίας, Ἀγορανομίας, Ἀμέσου Δράσεως, Μηχανοκινήτων, Ἀστυνομικὰς Ὑποδιευθύνσεις Τάξεως, Ἀστυνομικὰ Τμήματα, Ἀστυνομικοὺς Σταθμοὺς καὶ τὸ Τμῆμα Γυναικείας Ἀστυνομίας. Οἱ διοικηταὶ τῶν Ἀστυνομικῶν Διευθύνσεων φέρουν τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ ἀστυνομικοῦ διευθυντοῦ (ταξιάρχου). Ἅπασαι αἱ Ὑποδιευθύν-

σεις, ἀπὸ ἀστυνομικοὺς διευθυντὰς Α', αἱ Ὑποδιευθύνσεις Τθξεως ἀπὸ ἀστυνομικοὺς διευθυντὰς Β', τὰ Ἀστυνομικὰ Τμήματα ἀπὸ ἀστυνόμους Α ἢ Β καὶ οἱ Ἀστυνομικοὶ Σταθμοὶ ἀπὸ ὑπαστυνόμους Α.

Ἀστυνομικαὶ Ὑποδιευθύνσεις Τάξεως. Ἀσκοῦν ἐποπτείαν ἀστυνομεύσεως μιᾶς περιοχῆς περιλαμβανούσης τρία ἢ καὶ περισσότερα Ἀστυνομικὰ Τμήματα καὶ Σταθμούς. Ἔχουν ὡς κυρίαν ἀποστολήν, τὴν πρόληψιν καὶ καταστολὴν τῶν ἐγκλημάτων, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως καὶ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κειμένης νομοθεσίας.

Ἀστυνομικὸν Τμῆμα. Ἀσκεῖ Ἀστυνομικὰ καθήκοντα ἐντὸς ὡρισμένης ἐδαφικῆς περιοχῆς διὰ σκοπῶν καὶ κινουμένων ὀργάνων ὡς καὶ ἀστυνομικῶν περιπόλων.

Ἀστυνομικὸς Σταθμός. Εἶναι ἕνα μικρὸν ἀστυνομικὸν τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλουν γεωγραφικοὶ ἢ ειδικοὶ λόγοι.

Τμῆμα Γυναικείας Ἀστυνομίας. Ὑποβοηθεῖ γενικῶς τὸ ἀστυνομικὸν ἔργον, ἰδιαιτέρως εἰς ὅτι ἀφορᾶ τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἐγκλήματος ὁσάκις ἐμπλέκονται εἰς τοῦτο γυναῖκες ἢ ἀνήλικοι παῖδες. Τοῦτο συνεχῶς ἀναπτύσσεται, λαμβάνουν δὲ καὶ ἄλλας ἀποστολὰς ὅπως εἶναι τὰ καθήκοντα Τροχαίας κλπ.

ΕΙΔΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΠΟΛΕΩΝ

Τὰ δύο ἀστυνομικὰ σώματα ἔχουν κοινὴν ἀποστολὴν καὶ ἐὰν παρακολουθήση κανεὶς τὸ ἔργον των ἀσφαλῶς θὰ καταλήξη εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ὀργάνωσις, αἱ μέθοδοι ἐργασίας καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἐνέργειαι των ἐν πολλοῖς συμπίπτουν. Ἰδίως αἱ λειτουργίαι τῶν ὁμοειδῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι τόσον συγγενεῖς, ὥστε πολλάκις δὲν διαφέρουν οὐδόλως. Κατωτέρω ἐξετάζονται τὰ ειδικὰ καθήκοντα τῶν δύο Σωμάτων καθ' ὁμοειδεῖς ὁμάδας, τόσον ἀπὸ ἐπιτελικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ διοικητικῆς πλευρᾶς καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἀστυνομεύσεως.

Διευθύνσεις Ὀργανώσεως, Προγραμματισμοῦ, Ἐκπαιδεύσεως. Ἁρμόδιαι διὰ τὴν ὀργάνωσιν, διάρθρωσιν, λειτουργίαν τῶν Ἀστυνομικῶν Ὑπηρεσιῶν. Κατανέμουν τὴν ὀργανικὴν δύναμιν τῶν Σωμάτων. Προγραμματίζουν ἐν χρόνῳ τοὺς στόχους βάσει τῶν ἐξελίξεων τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τῶν Σωμάτων (ὀργάνωσις - ἐπέκτασις - συμπλήρωσις - νέον δόγμα - νέαι ἐξελίξεις). Σχεδιάζουν τὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν μετεκπαίδευσιν καὶ τὴν ἐπιμόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σώματος.

Διεύθυνσις Προσωπικοῦ Στρατολογίας. Διαχειρίζεται ὑποθέσεις στελεχῶν, ὁπλιτῶν καὶ ὑπαλλήλων (τοποθετήσεις - μεταθέσεις - προαγωγαὶ κλπ). Ἀσχολεῖται μὲ στρατολογικὰ ζητήματα προσωπικοῦ.

Διευθύνσεις Ἀστυνομεύσεως καὶ Ἀσφαλείας. Χειρίζονται θέματα ἐθνικῆς καὶ δημοσίας ἀσφαλείας, τὴν πολιτικὴν σχεδίασιν ἐκτάκτου ἀνάγκης, τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ ὅτι ἐφάπτεται τῆς ἀποτελεσματικῆς ἀστυνομεύσεως τῆς ζώνης εὐθύνης των.

Διεύθυνσις Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν. Μελετᾶ καὶ προσδιορίζει ἀνάγκας τῶν Σωμάτων εἰς ὑλικόν, ὀχήματα, πυρομαχικά, τηλεπικοινωνικὸν ὑλικόν, στέγασιν Ἀστυνομικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ στρατωνισμὸν προσωπικοῦ.

Διεύθυνσις Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν. Συντάσσει προϋπολογισμὸν ἐξόδων τοῦ Σώματος, παρακολουθεῖ ἐκτέλεσιν ἐγκριθέντος τοιούτου, προσδιορίζει ἀποδοχὰς προσωπικοῦ καὶ λοιπὰς λειτουργικὰς δαπάνας, ἐνεργεῖ διὰ τὰς προμηθείας ὑλικοῦ.

Διεύθυνσις - Τμῆμα Ἐσωτερικῶν Λειτουργιῶν. Ἀσχολεῖται μὲ φρουρὰς γενικῶς, ἰδίως τὴν φρούρησιν τοῦ ὑπουργείου Δημοσίας Τάξεως, τῶν Ἀρχηγείων τῶν Σωμάτων καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν μονάδων τῶν Ἀρχηγείων.

Διεύθυνσις - Ὑποδιεύθυνσις - Τμῆμα Ἀσφαλείας. Κύρια ἀποστολή, ἡ περιφρούρησις τῆς Δημοσίας καὶ Ἐθνικῆς Ἀσφαλείας καὶ ἡ πρόληψις καὶ καταστολὴ τοῦ ἐγκλήματος (ζωή, περιουσία, τιμή, ναρκωτικά, λαθρεμπόριον, χαρτοπαιξία κλπ). Αἱ Ὑποδιευθύνσεις Ἀσφαλείας περιλαμβάνουν ὑπηρεσίας, Πληροφοριῶν, Ἀλλοδαπῶν, Διώξεως Κοινοῦ Ἐγκλήματος, Ἀσφαλείας Ὑψηλῶν Προσώπων, Ὑγειονομικὰς κλπ. Εἰς ἑκάστην Διοίκησιν, Ὑποδιοίκησιν ἢ Ἀστυνομικὸν Τμῆμα Χωροφυλακῆς ὡς καὶ Ὑποδιεύθυνσιν Τάξεως ἢ Ἀστυνομικὸν Τμῆμα τῆς Ἀστυνομίας πόλεων ὑπάρχει πάντοτε παράρτημα Ἀσφαλείας.

Διεύθυνσις — Ὑποδιεύθυνσις - Τμήματα Τροχαίας. Ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ὁμαλὴν κχνησιν πεζῶν καὶ ὀχημάτων, τὴν πρόληψιν τροχαίων ἀτυχημάτων, τὴν βεβαίωσιν τῶν παραβάσεων, τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κώδικος ὁδικῆς κυκλοφορίας.

Ὑποδιεύθυνσις Ἀγορανομίας. Ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Ἀγορανομικοῦ Κώδικος καὶ τὴν ὁμαλὴν διακίνησιν τῶν βιοτικῶν ἀγαθῶν καθὼς καὶ μὲ τὴν προστασίαν τοῦ καταναλωτικοῦ κοινοῦ. (αἰχροκέρδια, νοθεία, ἀπόκρυψις ἀγαθῶν).

Εἰς τὰς ὑπηρεσίας ἀγορανομίας ὑπάγεται ἡ Ἀστυκτηνιατρικὴ ὑπηρεσία τῶν Σωμάτων, ἡ ὁποία ἐλέγχει τὰ πάσης φύσεως προϊόντα ζωικῆς προελεύσεως διὰ τὴν προστασίαν τῆς δημοσίας ὑγείας (κρέας, ἀλλαντικά, πουλερικά, ἰχθεῖς, τυρός κλπ).

Ὑποδιεύθυνσις Ἀμέσου Δράσεως. Δι' ἐποχουμένων κυρίως ἀστυνομικῶν ὀργάνων ἐφοδιασμένων δι' ἀσυρμάτων ἢ ραδιοτηλεφώνων ἀσκοῦν γενικὰ ἀστυνομικὰ καθήκοντα συνιστάμενα εἰς τὴν διευθέτησιν διαφορῶν μεταξὺ πολιτῶν, τὴν σύλληψιν δραστῶν ἀξιοποίνων πράξεων καὶ γενικῶς τὴν παροχὴν βοηθείας εἰς τὸ κοινόν.

Ὑποδιεύθυνσις Μηχανοκινήτων. Κυρία ἀποστολὴ τούτης εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῶν ἀστυνομικῶν ὑπηρεσιῶν δι' ἀμέσου ἐπεμβάσεως, ἐν περιπτώσει ἀπειλῆς διαταράξεως τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας (ἀπεργίαι, παράνομοι συγκεντρώσεις, ταραχαί). Τὰ τμήματα ταῦτα ἔχουν ἐκπαιδευθῆ ειδικῶς καὶ εἶναι ἐφοδιασμένα μὲ τεθωρακισμένα ὀχήματα καὶ ειδικὰ μέσα (κράνη, ἀσπίδας, προσωπίδας, ειδικὰς στολάς) λέγονται δὲ Μονάδες Ἀποκαταστάσεως Τάξεως (Μ.Α.Τ.)

Διεύθυνσις - Ὑποδιεύθυνσις Τουρισμοῦ Ἀστυνομίας. Ὑλοποιοῦν τὴν τουριστικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας. Ἐλέγχουν τουριστικὰς ἐπιχειρήσεις (ξενοδοχεῖα, ἑστιατόρια, ζαχαροπλαστεῖα, θέατρα, καταστήματα λαϊκῆς τέχνης κλπ.), τουριστικοὺς χώρους καὶ συγκοινωνιακὰ μέσα τουριστῶν. Ὁμοίως ξεναγοὺς καὶ διερμηνεῖς τουριστῶν. Μεριμνοῦν διὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν καθαριότητα καὶ συνεργάζονται μὲ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ.

ΣΧΟΛΑΙ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ - ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΠΟΛΕΩΝ

Δι' ἕκαστον ἀστυνομικὸν σῶμα λειτουργεῖ ἕνα συγκρότημα σχολῶν διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν στελεχῶν των. Αἱ σχολαὶ τῶν σωμάτων ὑπάγονται εἰς τὸ ἀντίστοιχον ἀρχηγεῖον.

Σχολὴ Ὁπλιτῶν (Χωροφυλάκων). Εἰς ταύτην φοιτοῦν κατατασσόμενοι δόκιμοι χωροφύλακες, οἱ ὁποῖοι μετὰ ἑξάμηνον ἐκπαίδευσιν ὀνομάζονται χωροφύλακες.

Σχολὴ Ὑπαξιωματικῶν. Εἰς ταύτην φοιτοῦν κατόπιν ἐξετάσεων ἰδιῶται ἢ καὶ χωροφύλακες βάσει ὡρισμένων προσόντων, οἱ ὁποῖοι μετὰ εὐδόκιμον φοίτησιν 9 μηνῶν ὀνομάζονται ἐνωμοτάρχαι.

Σχολὴ Ἀξιωματικῶν. Ἐκ ταύτης ἐξέρχονται οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Σώματος τῆς Χωροφυλακῆς. Οἱ μαθηταὶ προέρχονται ἐξ ἐνωμοταρχῶν οἱ ὁποῖοι εἰσέρχονται εἰς τὴν Σχολὴν κατόπιν ἐξετάσεων καὶ ἐξέρχονται ἐκ ταύτης κατόπιν 3ετοῦς εὐδοκίμου φοιτήσεως μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπομοιράρχου.

Σχολὴ Ἀστυφυλάκων. Εἰς ταύτην φοιτοῦν ἰδιῶται κατατασσόμενοι εἰς τὸ σῶμα, οἱ ὁποῖοι μετὰ ἑξάμηνον ἐκπαίδευσιν ὀνομάζονται ἀστυφύλακες.

Σχολὴ Ἀρχιφυλάκων. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην εἰσάγεται κατόπιν ἐξετάσεων ἀριθμὸς ἀστυφυλάκων ὡρισμένων προσόντων, οἱ ὁποῖοι μετὰ ἐννεάμηνον εὐδόκιμον ἐκπαίδευσιν ἐξέρχονται ταύτης μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀρχιφύλακος (ὑπαξιωματικός).

Σχολὴ Ὑπαστυνόμων. Εἰς ταύτην εἰσάγονται κατόπιν ἐξετάσεων ἀστυφύλακες καὶ ἀρχιφύλακες ὡρισμένων προσόντων. Ὀνομάζονται ὑπαστυνόμοι Β μετὰ εὐδόκιμον τριετῆ ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν Σχολήν.

Συνεχῶς τὸ προσωπικὸν ἀμφοτέρων τῶν Ἀστυνομικῶν Σωμάτων ὑφίσταται μεθοδικὴν ἐκπαίδευσιν εἰς πλεῖστα ὅσα ἀντικείμενα γενικῆς μορφώσεως. Ἐπίσης τὸ προσωπικὸν ὑφίσταται κατὰ διαστήματα ἐπιμορφωτικὴν ἐκπαίδευσιν ἀλλὰ καὶ ειδίκευσιν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῶν ἀστυνομικῶν καθηκόντων. Τὸ ἔργον σήμερον τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας ἔχει γίνει ἐπιστημονικὸν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπαιτεῖται συνεχὴς ἐνημέρωσις καὶ ειδίκευσις, κατὰ τὰ πρότυπα τῶν Ἀστυνομικῶν Σωμάτων τῶν προηγμένων χωρῶν.

ΜΙΚΤΑΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΑΙ ΜΗ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑΙ ΕΙΑ ΤΑ ΑΡΧΗΓΕΙΑ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΠΟΛΕΩΝ.

Τοιαῦτα ὑπηρεσίαι ὑπάρχουν διάφοροι μὲ μικτὴν συμμετοχὴν ἀμφοτέρων τῶν Ἀστυνομικῶν Σωμάτων.

Γενικὴ Ἐποπτεία Ἀγορανομίας. Ὑπάγεται εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐμπορίου. Ἀσκεῖ ἐποπτείαν εἰς ὅλας τὰς ἀγορανομικὰς ὑπηρεσίας. Ὑλοποιεῖ τὴν ἀγορανομικὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους. Εἰσηγεῖται σύνταξιν δελτίων τιμῶν, πινάκων ειδῶν οὐσιωδῶν ἢ ἐπουσιωδῶν, ἐν ἐπαρκείᾳ ἢ ἀνεπαρκείᾳ καὶ γενικῶς χειρίζεται πᾶν θέμα ἀγορανομικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὑπηρεσία Προστασίας Ἐθνικοῦ Νομίσματος. Ἐξαρτᾶται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ὑπουργείου Δημοσίας Τάξεως. Ἀποστολὴ ταύτης εἶναι ἡ παρεμπόδισις παρανόμου ἐξαγωγῆς συναλλάγματος, ἡ δίωξις παραβατῶν καὶ ἡ προστασία τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος. Συνεργάζεται μὲ ὅλας τὰς Ἀστυνομικὰς ἀρχὰς καὶ μὲ τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος.

Διεύθυνσις Ἐγκληματολογικῶν Ἐρευνῶν. Ὑπάγεται ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ὑπουργεῖον Δημοσίας Τάξεως. Τῆς ὑπηρεσίας ταύτης προΐστανται εἰσαγγελεῖς. Ἐπανδροῦται μὲ προσωπικὸν

ἀμφοτέρων τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας. Κύριον ἔργον της εἶναι ἡ παρακολούθησις τῆς ἐγκληματικότητος. Συγκεντρώνει καὶ ταξινομεῖ τὰ στοιχεῖα σημάνσεως τῶν ἐγκληματούντων. 'Εξακριβώνει τὴν ταυτότητα τῶν ἐγκληματιῶν. 'Οργανώνει ἐγκληματολογικὰς ἀναζητήσεις. Εἰσηγεῖται μέτρα διὰ τὴν προσφορωτέραν δίωξιν τοῦ ἐγκλήματος. Παρέχει πληροφορίας εἰς ἁρμοδίας ἀρχὰς πρὸς πρόληψιν καὶ καταστολὴν τῶν ἐγκλημάτων. Συνεργάζεται μὲ ὅλας τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους καὶ τὴν διεθνῆ ἐγκληματολογικὴν ἀστυνομία (Interpol).

'Υπηρεσία 'Εθνικῆς 'Ασφαλείας (ΥΠ.Ε.Α.) 'Υπάγεται εἰς τὸ ὑπουργεῖον Δημοσίας Τάξεως. Ταύτης προΐσταται ἀνώτατος ἐν ἐνεργεία ἢ ἀποστρατεία ἀξιωματικὸς τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων ἢ τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν τίτλον τῶν ἀρχηγοῦ. Βοηθεῖται ὑπὸ προσωπικοῦ Χωροφυλακῆς καὶ 'Αστυνομίας Πόλεων ἐν ἀναλογία. 'Αποστολὴ τῆς ΥΠ.Ε.Α. εἶναι ὁ χειρισμὸς κατὰ ἐνιαῖον τρόπον ἁπάντων τῶν θεμάτων 'Εθνικῆς 'Ασφαλείας καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν καὶ ἡ ρύθμισις παντὸς θέματος ἀφορῶντος τὴν κίνησιν καὶ παραμονὴν τῶν ἀλλοδαπῶν, οἱ ὁποῖοι διαβιοῦν εἰς τὴν 'Ελλάδα.

Κεντρικὴ 'Υπηρεσία Πληροφοριῶν (ΚΥΠ). Συμμετέχουν εἰς ταύτην καὶ συνεργάζονται στελέχη ἀμφοτέρων τῶν 'Αστυνομικῶν Σωμάτων (περὶ ταύτης βλέπε ἀναλυτικῶς κατωτέρω).

ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ ΕΙΣ ΠΟΛΕΙΣ ΟΠΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΠΟΛΕΩΝ

'Η 'Ελληνικὴ Χωροφυλακὴ λόγω τῆς ὀργανώσεως της, τοῦ στρατιωτικοῦ της χαρακτῆρος ἀλλὰ καὶ λόγω ἐθνικῶν αἰτίων, εἰς 'Αθήνας, Πειραιᾶ, Πάτραν καὶ Κέρκυραν, ἐκτελεῖ ἐπὶ πλέον ὡρισμένας ὑπηρεσίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀπαλλάσσεται ἡ 'Αστυνομία Πόλεων. Αὗται εἶναι: Αἱ τιμητικαὶ συνοδεῖαι, αἱ μεταγωγαὶ πάσης φύσεως κρατουμένων, αἱ παραστάσεις κατὰ τὰς συνεδριάσεις καὶ ἡ φρούρησις γενικῶς τῶν Δικαστηρίων, αἱ συνοδεῖαι ὑψηλῶν προσώπων, ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος καὶ τοῦ οἴκου τούτου, ἡ ἀσφάλεια τῆς Βουλῆς καὶ αἱ συνοδεῖαι χρημάτων, ἀξιῶν καὶ πειστηρίων.

'Αστυνομία τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων 'Αποτελεῖται ἀπὸ ὁπλίτας καὶ ἀξιωματικοὺς τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων. Καθῆκον ταύτης εἶναι ἡ τάξις καὶ ἡ πειθαρχία τοῦ στρατεύματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ στρατῶνος, ἡ τήρησις τοῦ κανονικοῦ τῆς στολῆς καὶ γενικῶς ἡ παρακολούθησις τῆς συμπεριφορᾶς τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων ἔναντι τῶν πολιτῶν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ εἶναι ἄψογος. 'Η 'Αστυνομία τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων διὰ τὸν Στρατὸν, Ναυτικὸν καὶ 'Αεροπορίαν ὀνομάζεται ἀντιστοίχως Στρατονομία, 'Αερονομία, Ναυτονομία. Αὕτη συνεργάζεται μὲ τὰ Σώματα 'Ασφαλείας διὰ παραβάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν τὰς ἐνόπλους Δυνάμεις καὶ τοὺς ἰδιώτας.

'Αστυνομία Λιμενικὴ 'Ενασκεῖται ὑπὸ τῶν λιμενικῶν ἀρχῶν καὶ ἀφορᾶ τὴν ἀστυνόμευσιν τοῦ καθαρῶς ὑδατίνου καὶ χερσαίου χώρου τοῦ λιμένος, ὡς καὶ τῆς περιοχῆς τῶν θαλασσίων χωρικῶν ὑδάτων. 'Ομοίως ἐπεκτείνεται εἰς τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, τὴν ναυσιπλοΐαν καὶ τὴν ἁλιείαν. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ἡ ἀστυνόμευσις τῆς Λιμενικῆς 'Αστυνομίας, ἡ ὁποία ἐνασκεῖται ὑπὸ τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος ἀφορᾶ καὶ τὰς προκυμαίας ὡς καὶ τὰ λιμενικὰ ἔργα ὅπου ἐνεργοῦνται αἱ ἀπὸ θαλάσσης συγκοινωνίαι καὶ μεταφοραὶ ἐκτὸς ἢ ἐντὸς τῶν πλοίων. Συμφώνως πρὸς τὴν κειμένην νομοθεσίαν, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ὀργανωμένοι λιμένες, ἡ ἐξουσία τῆς Λιμενικῆς 'Αστυνομίας περιορίζεται μέχρις ἐκεῖ ὅπου φθάνει τὸ μέγιστον χειμέριον κῦμα καὶ ὑπάγεται εἰς τὸ Λιμενικὸν Σῶμα.

'Αστυνομία Τελωνειακὴ Εἰδικὴ 'Αστυνομία ἀσκουλουμένη μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς τελωνειακῆς νομοθεσίας (λαθρεμπόριον κλπ). 'Υπάγεται εἰς τὸ ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν.

'Αστυνομικὴ διάταξις Καθ' ὁρισμὸν, πᾶσα γενικῆς φύσεως ἐπιταγή, ἐκδιδομένη κατόπιν νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως ὑπὸ ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, ἐγκρινομένη καὶ δημοσιευομένη προσηκόντως, ἡ ὁποία ἰσχύει ὡς τοπικὸς νόμος ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν. Αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις ρυθμίζουν τὴν συμπεριφορὰν τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπιτάσσονται ἐπὶ ἀπειλῇ ποινῆς, ὅπως πράττουν, παραλείπουν, ἢ ἀνέχωνται κάτι χάριν τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν ἐπιδιωκομένου σκοποῦ.

'Η ἀστυνομικὴ διάταξις εἶναι μὲν πρᾶξις διοικητική, ἀποτελεῖ ὅμως εἰδικὸν ποινικὸν νόμον (ὑπ' ἀριθμὸν 61/51 γνωμοδότησις ἀντισαγγελέως 'Αρείου Πάγου) καὶ ἑπομένως ὁ χαρακτὴρ ταύτης εἶναι καθαρῶς νομικός.

Αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις πρέπει νὰ φέρουν ἀπαραιτήτως τὰ ὑπὸ τῶν νόμων ἀπαιτούμενα στοιχεῖα καὶ νὰ ἐπικυροῦνται ἁρμοδίως ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν Δημοσίας Τάξεως, 'Εσωτερικῶν, τοῦ ὑπουργοῦ Βορείου 'Ελλάδος, τῶν νομαρχῶν. Οἱ ὡς ἄνω κρατικοὶ λειτουργοί, ἐὰν δὲν συμφωνοῦν πρὸς τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς δύνανται νὰ μὴν ἐγκρίνουν ταύτας. 'Αστυνομικὰς διατάξεις δύνανται κυρίως νὰ ἐκδίδουν, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας, οἱ ἀστυνομικοὶ διευθυνταὶ ἀμφοτέρων τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας καὶ οἱ διοικηταὶ τῶν Διοικήσεων καὶ 'Αστυνομικῶν Τμημάτων Χωροφυλακῆς ('Αριθμὸς 106 Ν.Δ. 3365/55). 'Επίσης ἀστυνομικὰς διατάξεις δύνανται νὰ ἐκδίδουν καὶ οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν ἄσκησιν εἰδικῆς ἀστυνομίας (Δασάρχαι, Λιμενικαὶ 'Αρχαί κλπ). Συνήθως αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις περιλαμβάνουν ὡρισμένα στοιχεῖα καὶ ἐκδίδονται ὑπὸ ἕνα γενικὸν πλαίσιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται χρονολογία ἐκδόσεως, ἰδιότης ἐκδίδοντος, περιληπτικὴ ἐξουσιοδότησις καὶ στήριξις, διατασσόμενα μέτρα, ποινικαὶ κυρώσεις, χρόνος ἰσχύος καὶ ὑπογραφὴ ἐκδίδοντος καὶ ἐγκρίνοντος. Αὗται κοινοποιοῦνται εἰς τοὺς εἰσαγγελεῖς καὶ τὸν δημόσιον κατήγορον τῆς περιοχῆς. 'Η παράβασις τῶν ἀστυνομικῶν διατάξεων τιμωρεῖται κατὰ τὸ ἄρθρον 459 τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος. Τὰ θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων μετὰ προσοχῆς πρέπει νὰ ἐκδίδωνται αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις, ἀνήκουν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ὅλου ἔργου καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀστυνομικῶν σωμάτων.

'Αστυνομικὸν ἔνσημον Εἰδικὸν ἔνσημον Χωροφυλακῆς καὶ 'Αστυνομίας Πόλεων. 'Εθεσπίσθη ἀπὸ τοῦ 1945. 'Επικολλᾶται ἐπὶ πάσης αἰτήσεως, ἀδείας, θεωρήσεως κλπ. ἐκδιδομένης ἢ ἀπευθυνομένης εἰς τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχάς. Σκοπὸς τούτου εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τοῦ Ταμείου 'Αρωγῆς τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας.

'Αστυνομία Διεθνὴς (Interpol). Εἰς τὴν Βιέννην τὸ 1923 ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ συνελθόντος Διεθνοῦς 'Αστυνομικοῦ Συνεδρίου, συνεστήθη ἡ Διεθνὴς 'Επιτροπὴ 'Αστυνομίας Διώξεως 'Εγκλήματος (Internationale Ktiminalpolizeih kommition). Σκοπὸς ταύτης ἦτο ἡ διεθνὴς συνεργασία διὰ τὴν δίωξιν τῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐξέρχονται τῶν ἐθνικῶν ὁρίων. 'Ιδιαιτέρα σημασία ἐδίδετο εἰς τὴν λαθρεμπορίαν, τὴν παραχώρησιν καὶ κιβδηλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον ναρκωτικῶν. 'Η Interpol μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον (1946) ἀνεσυγκροτήθη καὶ ἐπεξετάθη καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποστολὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν διεθνῆ συνεργασίαν. Σήμερον πολλὰ κράτη ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον εἶναι μέλη τῆς Interpol, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ἡ 'Ελλάς.

'Αστυνομικὸν καθεστώς. Προσιδιάζει καὶ ἐφαρμόζεται εἰς τὰς ἀπολυταρχίας πάσης φύσεως. Αἱ δικτατορίαι περιορίζουσαι τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας διὰ διαφόρων τρόπων (ἐφαρμογὴ στρατιωτικοῦ νόμου, ἄρσις ἄρθρων τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, θέσπισις εἰδικῆς νομοθεσίας), ἀναθέτουν εἰς τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς των. 'Εκτὸς τούτων δημιουργοῦν ἀστυνομίας καθαρῶς ἐξυπηρετούσας μόνον τὴν ἀσφάλειαν τοῦ καθεστῶτος, αἱ ὁποῖαι ἐφαρμόζουν σκληρὰν πολιτικὴν εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀστυνομικῶν των καθηκόντων πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, ἰδίως ὅμως ἐναντίον τῶν ἀντιφρονούντων (ἀστυνομικὸν κράτος). Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει εἰς τὰ καθεστῶτα τὰ ὁποῖα διέπονται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους Δικαίου (Δημοκρατία).

'Αντιστράτηγος 'Ιωάννης Μεταξάκης

Κ.Υ.Π. (ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ)

'Η ἐπιβίωσις τόσον τῶν ἀτόμων ὅσον καὶ τῶν Κρατῶν, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔννοιαν ἀποτελοῦν σύνολα ἀτόμων, ἀπαιτεῖ τὴν διαρκῆ λήψιν *ἀποφάσεων* πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν διαφόρων καταστάσεων αἱ ὁποῖαι συνεχῶς ἀνακύπτουν ἰδία ἐν τῇ ρυθμίσει τῶν πρὸς ἄλληλα σχέσεων.

Αἱ ἀποφάσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι διὰ τὰ Κράτη ἀποτελοῦν τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως, στηρίζονται ἑκάστοτε ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν, περὶ τῶν ἰδίων των δυνατοτήτων καὶ περὶ τῶν δυνατοτήτων καὶ προθέσεων φιλικῶς προσκειμένων Κρατῶν, ἀντιπάλων ἢ πιθανῶς ἀντιπάλων τοιούτων.

'Ο πόλεμος, ἀποτελῶν ὡς γνωστὸν τὴν δυναμικὴν συνέχισιν τῆς πολιτικῆς Κράτους τινός, δὲν διεξάγεται, ἰδία σήμερον, μόνον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν ἀλλ' ἐπεκτείνεται, καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν τῶν ἀντιπάλων διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐπιδρομῶν, ὡς καὶ διὰ κατευθυνομένων ἐνεργειῶν, δολιοφθορῶν αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἴτε εἰς τὴν καταστροφὴν σοβαρῶν τεχνικῶν ἔργων καὶ ἐγκαταστάσεων τοῦ ἀντιπάλου ἀσκούντων ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων διεξαγομένων ἐπιχειρήσεων εἴτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἀντιδράσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς προσπαθείας τῆς Διοικήσεως.

'Υπάρχει ἐξ ἄλλου καὶ ὁ καλούμενος **Ψυχολογικὸς** πόλεμος ὁ ὁποῖος δὲν προϋποθέτει πάντοτε τὴν ὕπαρξιν μεταξὺ Κρατῶν ἐμπολέμου καταστάσεως, ἀποβλέπων ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἀντιπάλου διὰ τῆς συστηματικῆς **προπαγάνδας** πολιτικῶν, κοινωνικῶν, θρησκευτικῶν ἢ ἄλλων πάσης φύσεως ἀρχῶν, διὰ τῆς διαδόσεως ἀνησυχητικῶν εἰδήσεων καὶ πληροφοριῶν διὰ τῆς ἐκτοξεύσεως ἀπειλῶν, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως διαφόρων συνθημάτων κ.λ.π. καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν δημιουργίαν εὐνοϊκῆς ἀτμοσφαίρας παρὰ τῇ Κοινῇ γνώμῃ, διὰ τὴν ἐπιβολὴν ἀπόψεών τινων καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν δι' αὐτοῦ ἐπιδιωκομένων ἑκάστοτε σκοπῶν.

'Ετέρα μορφὴ **εἰδικῆς ἐνεργείας** μὴ προϋποθέτουσα πάντοτε ἐμπόλεμον κατάστασιν, εἶναι ἡ δημιουργία εἰς τὰ ἀντίπαλα Κράτη **ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν,** τῶν ὁποίων ἠπιωτέρα μορφὴ εἶναι αἱ ἀπεργίαι ὀξυτέρα δὲ τοιούτη ἡ δρᾶσις ἐνόπλων ἀνταρτικῶν δυνάμεων, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ δημιουργία **ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν.**

Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὡς ἀνωτέρω «Εἰδικῶν ἐνεργειῶν» ὡς ἐπίσης διὰ τὴν κατὰ φυσικὴν συνέπειαν ἐπιβληθεῖσαν ἀνάγκην λήψεως μέτρων πρὸς πρόληψιν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῶν τοιαύτης φύσεως ἐνεργειῶν τοῦ ἀντιπάλου, προέκυψε διὰ τὰ Κράτη ἡ ἀνάγκη συστάσεως «Εἰδικῶν 'Υπηρεσιῶν Πληροφοριῶν» τῶν ὁποίων ὁ τίτλος, ἡ ὀργάνωσις, ἡ ἐξάρτησις, τὰ μέσα καὶ αἱ

μέθοδοι δράσεων ποικίλουν ἀναλόγως τῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὰ Κράτη εἰς αὐτὰ ἀνήκουν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω αἱ κύριαι ἀποστολαὶ μιᾶς Κρατικῆς ὑπηρεσίας πληφοφοριῶν συνοψίζονται ὡς κάτωθι:

1.- Πληροφοριακὴ δρᾶσις (Κατασκοπεία)

α.- Συλλογή, μελέτη, ἐκτίμησις καὶ διαβίβασις πληροφοριῶν εἰς τὰ ἁρμόδια κρατικὰ ὄργανα διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν.

β.- Δολιοφθοραί.

γ.- Ψυχολογικὸς πόλεμος (Προπαγάνδα).

δ.- Δημιουργία ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν.

2.- Ἀντιπληροφοριακὴ Δράσις (Ἀντικατασκοπεία).

α.- Ἀποκάλυψις καὶ ἐξουδετέρωσις τῆς ἀντιπάλου πληροφοριακῆς δράσεως.

β.- Ἀποκάλυψις καὶ ἀντιμετώπισις τῶν δολιοφθορῶν.

γ.- Παρακολούθησις καὶ ἐξουδετέρωσις ἀντιπάλου προπαγάνδας (διαφώτησις-ἀντιπροπαγάνδα)

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἅπασαι αἱ μεταπολεμικαὶ Κυβερνήσεις ἀνεγνώρισαν τὴν Ἐθνικὴν ἀνάγκην τῆς δημιουργίας μιᾶς συγχρονισμένης Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν δυναμένης ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὰ προβλήματα ἀσφαλείας τοῦ Ἔθνους.

Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία Πληροφοριῶν (Κ.Υ.Π.) ἱδρύθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2421 Νομοθετικοῦ Διατάγματος τοῦ 1953 καὶ ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν τῶν κάτωθι ὑπηρεσιῶν πληροφοριῶν.

- Τῆς Ὑπηρεσίας Προστασίας Στρατεύματος (Υ.Π.Σ.) ἱδρυθείσης εἰς Μέσην Ἀνατολὴν ἐπὶ Κυβερνήσεως Σοφ. Βενιζέλον.

Τῆς Διευθύνσεως Ὑπηρεσιῶν Πληροφοριῶν (Δ.Υ.Πλ.) συσταθείσης διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 175/25.2.45 πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

- Τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν καί Ἐρευνῶν (Κ.Υ.Π.Ε.) συσταθείσης τὴν 9.9.51

Ἡ ὀργάνωσις καὶ διεύθυνσις τῆς ἱδρυθείσης ὡς ἄνω Κ.Υ.Π. ἀνετέθη εἰς τὸν τότε Συνταγματάρχην Πυροβολικοῦ Νάτσιναν Ἀλέξανδρον.

Ὁ ρόλος καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Κ.Υ.Π. ἀναφέρεται εἰς τὸ ἄρθρον 3 τοῦ προαναφερθέντος διατάγματος καὶ εἶναι ἐπιτελικὸς καὶ Συντονιστικὸς τῶν ὑφισταμένων ἄλλων Ὑπηρεσιῶν Πληροφοριῶν καὶ Ἀσφαλείας.

Ἡ μέχρι σήμερον δραστηριότης τῆς ὑπηρεσίας ταύτης εἰς τοὺς τομεῖς τῆς Ἐθνικῆς ἀσφαλείας ὑπῆρξεν ἄκρως ἀποδοτική, οἱ δυνάμενοι δὲ νὰ ἔχουν γνώμην ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δὲν δύνανται εἰ μὴ νὰ προσβλέπουν μετ' ἐμπιστοσύνης διὰ τὸ ἐπιτελούμενον καθαρῶς Ἐθνικὸν ἔργον. Ἀπόδειξιν δὲ τούτου ἀποτελοῦν αἱ λυσσαλέαι ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς (Κ.Υ.Π.) ἡ ὁποία ὡς εἶναι φυσικὸν ἵσταται ἐμπόδιον εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἀνομολογήτων σκοπῶν των. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερον καὶ ἐπὶ συγκεκριμένων γεγονότων καὶ γενικότερον ἐπὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ ὅλου ἔργου τῆς Κ.Υ.Π. πρὸς ἐνημέρωσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἄνευ βλάβης τῆς Ἐθνικῆς Ἀσφαλείας.

ΠΥΡΟΣΒΕΣΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ

Ἡ πυρκαϊὰ ἀπετέλεσεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων σπουδαῖον πρόβλημα διὰ τὰς κοινωνίας.

Τὸ πῦρ προσέφερε σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν δημιουργίαν πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἐδημιούργησεν ὀξύτατα προβλήματα λόγω πλημμελοῦς χρήσεώς του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὅλαι αἱ ὀργανωμέναι κοινωνίαι τῆς ἀρχαιότητος ἐπρόβλεψαν τὴν λῆψιν μέτρων διὰ τὴν καταπολέμησιν τῆς πυρκαϊᾶς.

Οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ὄχι μόνον ἐπελήφθησαν τοῦ θέματος ἀλλὰ καὶ ἐπενόησαν μηχανήματα διὰ τὴν κατάσβεσιν τῶν πυρκαϊῶν διὰ ἀντλήσεως ὕδατος. Περὶ τὸ 1500 π.Χ. εἰς τοὺς Αἰγυπτίους εὑρίσκομεν ἐν χρήσει τὸ «Σαντούφ» (SHANDOOF) τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ Μαγγάνου.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες προήγαγον περισσότερον τὰς μεθόδους ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος καὶ τὰς ἐχρησιμοποίησαν μὲ μεγαλυτέραν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν κατάσβεσιν τῶν πυρκαϊῶν. Εἰς τοῦτο συνέβαλον τὰ συνεχῶς ἐξελισσόμενα τεχνικὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἐπενόουν κατὰ καιροὺς οἱ μεγάλοι Μαθηματικοὶ καὶ Φυσικοὶ τῆς ἀρχαιότητος.

Οἱ λαοὶ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς ὁμοίως ἐπεδόθησαν μὲ ἐπιτυχίαν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ πυρὸς χρησιμοποιοῦντες εἰς τὴν κατάσβεσιν τῶν πυρκαϊῶν τὰς τότε τεχνολογικὰς προόδους των.

Οἱ Ρωμαῖοι πρῶτοι ἀντιμετωπίζουν ἐπιστημονικώτερον τὸ πρόβλημα καὶ διὰ πρώτην φορὰν διὰ τῆς ὀργανώσεως Κρατικῆς Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ Αὐτοκράτωρ Αὔγουστος 1ος ἀνέθεσε τὸ ἔργον κατασβέσεως τῶν πυρκαϊῶν εἰς τοὺς Ἀγορανόμους. Συγχρόνως ἐδημιουργήθη τὸ Σῶμα τῶν Νυκτοφυλάκων μὲ ἀποστολὴν τὴν κατάσβεσιν τῶν πυρκαϊῶν. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐμιμήθησαν τοὺς Ρωμαίους.

Εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην διὰ πρώτην φορὰν λαμβάνονται κρατικὰ καὶ δραστικὰ μέτρα διὰ τὴν κατάσβεσιν τῶν πυρκαϊῶν κατὰ τὸν 17ον αἰώνα μετὰ τὰς ἐκκραγείσας τεραστίας πυρκαϊάς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέφρωσαν Λονδῖνον καὶ Παρισίους. Τότε ἱδρύθησαν αἱ πρῶται ἀσφαλιστικαὶ ἑταιρεῖαι. Εἰς τὴν Γαλλίαν διὰ πρώτην φορὰ ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ὠργανώθη εἰς Παρισίους Δημοτικὴ Πυροσβεστικὴ Ὑπηρεσία ἡ ὁποία ἀρχικῶς ὑπήχθη εἰς τὸν Γαλλικὸν Στρατόν. Τὸ ὀργανωθὲν τότε **Σύνταγμα Πυροσβεστῶν** ὑπῆρξε ἕνα πρότυπον διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ ὀργάνωσιν τῶν πυροσβεστικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας αἱ ὁποῖαι ὀργάνωσαν ἐπίσης πυροσβεστικὰ σώματα ὑπαγόμενα εἰς τὸν Στρατόν.

Εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἡ πρώτη ἐμφάνισις Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας ἐγένετο τὸ 1854. Μέχρι τότε ἡ κατάσβεσις τῶν πυρκαϊῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀλλὰ καὶ τὴν ὕπαιθρον, ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν βοηθουμένων ὑπὸ τῶν γειτόνων των. Τὴν προσπάθειαν κατασβέσεως ἐπετήρουν οἱ Δημοτικοὶ Ἄρχοντες οἱ ὁποῖοι ἐφρόντιζον καὶ διὰ τὴν ἀποφυγὴν λεηλασιῶν.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1954, ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, Στρατηγὸς Δημήτριος Καλέργης ἀνέφερεν εἰς τὸν Βασιλέα Ὄθωνα, ὅτι συνεκρότησεν ἕνα «Λόχον Πυροσβεστῶν» ἀπὸ Ἀξιωματικοὺς καὶ Ὁπλίτας τοῦ Πεζικοῦ καὶ τοῦ Μηχανικοῦ, ὁ ὁποῖος θ' ἀπετέλει τὴν βάσιν τῆς Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Χώρας.

Ἡ κύρωσις τοῦ σχετικοῦ διατάγματος ἐγένετο τὴν 1-11-1854. Τὸ 1861 ὁ λόχος οὗτος μετετράπη εἰς διλοχίαν δυνάμεως 255 ἀνδρῶν μὲ ὀργάνωσιν — ἐκπαίδευσιν καὶ λειτουργίαν κατὰ τὰ Γαλλικὰ πρότυπα. Ἕκαστος Λόχος διέθετε 8-10 ζυγίους ἵππους ὡς καὶ ἀριθμὸν μεταφορικῶν ἁμαξῶν καὶ λοιπῶν μεταφορικῶν μέσων τῆς ἐποχῆς.

Τὴν 27-4-1910 διὰ σχετικῶν νόμων κατηργήθη ἡ «Διλοχία Πυροσβεστῶν» καὶ συνεστήθη ἡ «Πυροσβεστικὴ Μοῖρα» συγκειμένη ἐκ δύο λόχων καὶ ἀποτελοῦσα ἴδιον Στρατιωτικὸν Σῶμα ὑπαχθὲν ὑπὸ τὸν Ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας. Ὀργανικὰ τινὰ τμήματα τῆς Μοίρας ἀπεσπάσθησαν εἰς ἑτέρας πόλεις τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὸ 1910 μέχρι τὸ 1930 ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξις ὑπῆρξε ραγδαία. Αἱ χειροκίνητοι καὶ ἱπποκίνητοι ἀντλίαι ἀντικαθιστῶνται ἀπὸ ὑδροφόρα πυροσβεστικὰ ὀχήματα ἀλλὰ καὶ οἱ κίνδυνοι ἐκ τῶν πυρκαϊῶν αὐξάνουν καὶ ἡ προληπτικὴ πυροπροστασία γίνεται περισσότερον ἐπιτακτικὴ τόσον ἐν εἰρήνη ὅσον καὶ ἐν πολέμῳ.

Διὰ τοῦ Νόμου 4661/17-5-1930 καταργεῖται ἡ «Πυροσβεστικὴ Μοῖρα» καὶ ἱδρύεται τὸ «Πυροσβεστικὸν Σῶμα» ὡς αὐτοτελὴς πολιτικὴ ὑπηρεσία μὲ στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν ἰδίαν στολὴν καὶ διεπομένη ὑπὸ καθεστὼς στρατιωτικῶν κανονισμῶν. Τὸ νέον Πυροσβεστικὸν Σῶμα ὑπήχθη ἀρχικῶς μὲν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν, ἀκολούθως δὲ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Δημοσίας Τάξεως.

Τὸ Πυροσβεστικὸν Σῶμα εἶναι ὀργανωμένον:

Εἰς Διοικήσεις Πυροσβεστικῶν Ὑπηρεσιῶν. Αὗται ἀνέρχονται εἰς ὀκτὼ (8) καὶ ἑδρεύουν εἰς Ἀθήνας, Πειραιά, Πάτραν, Χανιά, Λάρισα, Θεσσαλονίκην, Ἰωάννινα καὶ Κέρκυραν. Αἱ Διευθύνσεις διοικοῦνται ἀπὸ Πυράρχους (Συνταγματάρχας). Ἡ ἀποστολὴ τῶν Πυροσβεστικῶν Διευθύνσεων εἶναι ἡ ἄσκησις τῆς διοικήσεως ἐπὶ τῶν Πυροσβεστικῶν Σταθμῶν καὶ ὁ συντονισμὸς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των. Ἑκάστη Διεύθυνσις περιλαμβάνει ἀριθμὸν Πυροσβεστικῶν Σταθμῶν οἱ ὁποῖοι λειτουργοῦν εἰς τὴν πόλιν, εἰς ἀεροδρόμια ἢ λιμένας, ἔνθα ἑδρεύει ἡ Διεύθυνσις Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας.

Εἰς Πυροσβεστικοὺς Σταθμούς. Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν ἐκτὸς ἐκείνων ὡς ἀνωτέρω ἔνθα ἑδρεύουν Πυροσβεστικαὶ Διευθύνσεις, ὑπάρχουν Πυροσβεστικοὶ Σταθμοὶ ὑπαγόμενοι ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον. Διοικοῦνται ὑπὸ Πυραγοῦ ἢ Ὑποπυραγοῦ (Λοχαγοῦ ἢ Ὑπολοχαγοῦ) μὲ κυρίαν ἀποστολὴν τὴν πρόληψιν καὶ τὴν καταστολὴν τῶν πυρκαϊῶν εἰς τὴν ζώνην εὐθύνης των.

Εἰς Πυροσβεστικὰ Συνεργεῖα. Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρχουν Πυροσβεστικὰ Συνεργεῖα, ἀποστολὴ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἐπισκευὴ καὶ συντήρησις τοῦ τεχνολογικοῦ ὑλικοῦ τοῦ Σώματος.

Τεχνολογικὸς Ἐξοπλισμός. Τὸ Πυροσβεστικὸν Σῶμα διαθέτει σήμερον ἄριστον τεχνολογικὸν ἐξοπλισμὸν τελειοτάτου τύπου καὶ ἐφάμιλλον ἐκείνου τῶν προηγουμένων χωρῶν. Τὰ σπουδαιότερα μηχανήματα μεθ' ὧν εἶναι ἐξωπλισμένον τὸ Σῶμα εἶναι: ὑδροφόρα πυροσβεστικὰ ὀχήματα μὲ ἀντλίας ἐκτοξεύσεως, αὐτοκινήτους μηχανικὰς κλίμακας ὕψους 25 καὶ 50 μ., βραχειοφόρα ὀχήματα ὕψους μέχρι 50 μ., γερανοφόρα ὀχήματα, ἐκσκαφεῖς καὶ πολλὰ παρελκόμενα καὶ ἐξαρτήματα τούτων.

Λοιπαὶ Ὑπηρεσίαι. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω τὸ Πυροσβεστικὸν Σῶμα διαθέτει τὰς Γενικὰς Ἀποθήκας Ὑλικοῦ μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας καὶ τὸ Κέντρον Ἀσυρμάτου ἐπικοινωνίας μὲ ἀριθμὸν κλήσεως 199, ὁ ὁποῖος ἰσχύει δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὰς Πυροσβεστικὰς Σχολάς, καθὼς καὶ μίαν Μπάνταν Μουσικῆς μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας.

Ἀποστολὴ τοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος. Συνοψίζεται εἰς τὴν κατάσβεσιν πυρκαϊῶν. Περιφρούρησιν τῆς ἀπειληθείσης ἐκ τοῦ πυρὸς περιουσίας. Λῆψιν καὶ ἐπιβολὴν προληπτικῶν κατὰ τοῦ πυρὸς μέτρων, παροχὴν βοηθείας πρὸς διάσωσιν ἐκ τῶν πυρκαϊῶν — πλημμυρῶν καὶ λοιπῶν θεομηνιῶν κινδυνευόντων ἀτόμων. Ἔκδοσιν πυροσβεστικῶν διατάξεων αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὰ μέτρα καὶ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ λαμβάνονται διὰ τὴν πρόληψιν καὶ καταστολὴν τῶν πυρκαϊῶν ὑπὸ τῶν Ἐπιχειρήσεων, Βιοτεχνιῶν, Βιομηχανιῶν καὶ λοιπῶν Ὀργανισμῶν καὶ Τεχνικῶν ἐγκαταστάσεων ὡς καὶ χώρων δημοσίων θεαμάτων, νοσοκομεῖα κλπ.

Ἐκπαίδευσις: Σήμερον ἡ ἐκπαίδευσις τῶν Πυροσβεστῶν εἶναι ἀρτία ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Λαμβάνει χώραν εἰς τὴν Πυροσβεστικὴν Σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκπαιδεύονται εἰς τὰ τμήματα Πυροσβεστῶν, Ἀρχιπυροσβεστῶν, Ἀνθυποπυραγῶν. Ἐπίσης ὑπάρχει τμῆμα ἐπιμορφώσεως καὶ μετεκπαιδεύσεως Ἀξιωματικῶν.

Εἰς τὸ τμῆμα Ἀνθυποπυραγῶν (Ἀνθυπολοχαγῶν) εἰσάγονται κατόπιν ἐξετάσεων ὁπλῖται τοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος οἱ ὁποῖοι μετὰ διετῆ ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν ἐξέρχονται ὡς Ἀνθυποπυραγοὶ (Ἀνθυπολοχαγοί). Ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι ἀρτία ἐπιστημονική, θεωρητικὴ καὶ Τεχνικὴ καὶ ἐκσυγχρονισμένη ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ὅπως καὶ εἰς τὰς προηγμένας χώρας.

Εἰς τὸ Τμῆμα Ἐπιμορφώσεως τέλος φοιτοῦν Ἀξιωματικοὶ τοῦ Σώματος μέχρι τοῦ βοηθοῦ τοῦ Ἐπιπυραγοῦ (Ταγματάρχου) δι' ἀνωτέραν θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν κατάρτισιν εἰς τὰς νέας ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης μὲ διάρκειαν φοιτήσεως οὐχὶ κατωτέραν τῶν 4 μηνῶν.

Ἐπὶ πλέον κατ' ἔτος 1-2 Ἀξιωματικοὶ τοῦ Σώματος φοιτοῦν εἰς τὴν Ἀνωτέραν Σχολὴν Πολέμου τοῦ Στρατοῦ καὶ ἀριθμὸς ἐκ τούτων μετεκπαιδεύεται εἰς Σχολὰς τοῦ Ἐξωτερικοῦ, πρὸς πληρεστέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν κατάρτισιν.

Προσφορὰ τοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος. Αὐτη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως ἐν Ἑλλάδι τοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος ὑπῆρξε λίαν σημαντική, πολλάκις δὲ εἰς δυσκόλους περιπτώσεις ἄκρως συγκινητικὴ καὶ πλήρης ἡρωϊκῶν ἐξάρσεων μὲ ἀπαράμιλλα παραδείγματα αὐτοθυσίας, ἀλτρουϊσμοῦ καὶ ἀνθρωπισμοῦ, τόσον πρὸς μεμονωμένα κινδυνεύοντα ἄτομα ὅσον καὶ πρὸς πολυπληθεῖς ὁμάδας ἀνθρώπων. Συγκινητικὴ καὶ πλουσία ἐπίσης ὑπῆρξεν ἡ δράσις τοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος κατὰ τὸ 1940 ὅτε, πολλὰ κλιμάκιά του προώθησαν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἠπείρου καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἕνα κλιμάκιόν του ἐγκατεστάθη εἰς Κορυτσᾶ, ἔνθα παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν.

Τὸ Πυροσβεστικὸν Σῶμα σήμερον ἀποτελεῖται ἀπὸ στελέχη καὶ ἄνδρας μὲ ἀρτίαν ἐκπαίδευσιν καὶ ὑψηλὸν φρόνημα εὐθύνης. Διατελοῦν ἐν ἡμέρα καὶ νυκτὶ ἐν ἐγρηγόρσει περιφρουρεῖ τὴν ἀσφάλειαν τῶν πολιτῶν καὶ τῆς περιουσίας των καὶ μάχεται ἐναντίον τοῦ μεγαλυτέρου ἴσως ἐχθροῦ των τῆς πυρκαϊᾶς. Τὸ Σῶμα συμβάλλει ἐπίσης μεγάλως εἰς τὴν ἀποσόβησιν τῶν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς κινδύνων ὄχι μόνον τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν ἀλλὰ καὶ προσφέρει μεγάλας καὶ ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸ σύνολον διὰ τῆς διασώσεως τῶν δασῶν ἐκ τῶν ἀδηφάγων φλογῶν. Ἡ ζωὴ ἐπομένως ἡ περιουσία καὶ ἡ ὑγεία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εὑρίσκει προστάτην καὶ συμπαραστάτην τὸ Πυροσβεστικὸν Σῶμα τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνικὴ προσφορὰ εἶναι μεγάλη καὶ ἀνεκτίμητος. Τὸ Ἑλληνικὸν Πυροσβεστικὸν Σῶμα, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἔχει γίνει περισσότερον ἀγαπητὸν εἰς τὸν Ἕλληνα πολίτην, διότι ἡ πολύμορφος δρᾶσις του, ἡ ἐξαιρετικὴ δραστηριότης του, ἡ ἀποτελεσματικότης ἐπεμβάσεώς του ὄχι μόνον εἰς πυρκαϊὰς καὶ λοιπὰς θεομηνίας ἀλλὰ καὶ εἰς πολυποικίλους ἄλλους κινδύνους οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τὸν πολίτην καθημερινῶς ὑπῆρξεν ἀξιοζήλευτος καὶ ὑψηλόφρων πάντοτε, μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς στελεχῶν καὶ ἀνδρῶν, ἡ δὲ προσφορά του εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον ἄκρως ἐπαινετή, μὲ πολλαπλᾶς θυσίας ἀκόμη καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνδρῶν τοῦ Σώματος.

Ἀντιστράτηγος Ἰωάννης Μεταξάκης

ΛΙΜΕΝΙΚΟΝ ΣΩΜΑ

Ἡ ὕπαρξις ὑποτυπώδους ὑπηρεσίας, ὡς Λιμενικοῦ Σώματος, χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1834. Διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐκδοθέντος τὴν 4-1-1834 καθωρίσθησαν αἱ ἁρμοδιότητες τῆς τότε Λιμενικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλεσεν εἰς σπαργανώδη κατάστασιν. Τὸ Λιμενικὸν Σῶμα ὑπὸ τὴν σημερινήν του δομὴν ἱδρύθη τὸ 1919 κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀκτοφυλακῆς καὶ ὅμοιον μὲ τὸ ἀντίστοιχον Γαλλικὸν Σῶμα. Κατ' ἀρχὰς ὑπήγετο εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ναυτικῶν καὶ ἀπετέλει τὴν Διεύθυνσιν Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1944 ὑπήχθη εἰς τὸ νεοϊδρυθὲν ὑπουργεῖον Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας. Ἔκτοτε, μὲ μία συνεχῆ ἁλματώδη πρόοδον καὶ ἄνοδον, ἔλαβε τὴν σημερινήν του μορφήν, ἡ ὁποία εἶναι ἀπολύτως σύγχρονος καὶ δυνάμεθα ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς νὰ εἴμεθα ὑπερήφανοι. Τὸ Ἑλληνικὸν Λιμενικὸν Σῶμα ἀναγνωρίζεται ὑπὸ πάντων διὰ τὴν παγκόσμιον ἀκτινοβολίαν του.

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ — ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ — ΑΠΟΣΤΟΛΗ — ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΛΙΜΕΝΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ:

Τὸ Λιμενικὸν Σῶμα διοικεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Σώματος, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιναυάρχου. Οὗτος βοηθεῖται ὑπὸ τοῦ ὑπαρχηγοῦ τοῦ Σώματος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑποναύαρχος καὶ δύναται ν' ἀναπληροῖ τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Σώματος. Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος προΐσταται ἁπασῶν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας μετὰ τὸν ὑπουργὸν καὶ τὸν γενικὸν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου τούτου.

Ὀργάνωσις ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας. Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας διαρθροῦται ὡς ἀκολούθως:

(1) **Γενικὴ Διεύθυνσις πλοίων:** Αὕτη ὑποδιαιρεῖται εἰς Διευθύνσεις ἀσχολουμένας μὲ τὴν ὠκεανοπόρον ναυτιλίαν, τὴν ναυτιλιακὴν ὑποδομήν, τὴν ἀκτοπλοΐαν καὶ τὸν ἔλεγχον ναυσιπλοΐας.

(2) **Γενικὴ Διεύθυνσις Προσωπικοῦ πλοίων:** Αἱ Διευθύνσεις ταύτης ἀσχολοῦνται μὲ θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ, εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν Δημοσίων Σχολῶν Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ, εἰς τὴν ναυτικὴν ἐργασίαν, τὴν πρόνοιαν ὑπὲρ τῶν ναυτικῶν καὶ τὸν οἰκονομικὸν ἔλεγχον τῶν δαπανῶν κεφαλαίου ναυτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

(3) **Γενικὴ Διεύθυνσις Λιμένων καὶ Παραλίων:** Περιλαμβάνει Διευθύνσεις ἀσχολουμένας μὲ τὴν Λιμενικὴν Ἀστυνομίαν, τὴν προστασίαν τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος, ἀσφάλειαν καὶ πειθαρχίαν ναυτικῶν, ἐποπτείας λιμενικῶν ὀργανισμῶν καὶ ὀργανώσεως λιμένων.

(4) **Ὑπηρεσίαν Διοικήσεως:** Ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰς Διευθύνσεις Διοικητικοῦ, Ὀργανώσεως καὶ Ἐκπαιδεύσεως, Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ Τεχνικῆς Ὑποδομῆς.

(5) **Διεύθυνσις Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης:** Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν πολεμικῶν καταστάσεων ἢ θεομηνιῶν.

(6) **Γραφεῖον Τύπου:** Παρακολουθεῖ τὸν Τῦπον, ἐπιμελεῖται ἀνακοινώσεων ὑπουργείου, συντονίζει ἐκδηλώσεις ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, τελετὰς κλπ.

Τὸ Λιμενικὸν Σῶμα εἶναι στρατιωτικὸν τμῆμα, συντεταγμένον κατὰ τὰ ναυτικὰ πρότυπα, ἀποτελεῖ δὲ τὴν βασικὴν δομὴν τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας. Βασικῶς ἐπανδρώνει τὰς κεντρικὰς καὶ περιφερειακὰς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου δι' Ἀξιωματικῶν καὶ ὁπλιτῶν τοῦ Σώματος.

Ἡ ἀποστολὴ τούτου συνοψίζεται ὡς κάτωθι:

Τὸ Λιμενικὸν Σῶμα ἀναλαμβάνει ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ. Εὐθύνεται διὰ τὴν ὀργάνωσίν του, βάσει τῶν ὁδηγιῶν τοῦ ὑπουργοῦ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Σώματος. Ἀσκεῖ τὴν ναυτιλιακὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως καὶ γενικῶς τὸν ἔλεγχον ναυσιπλοΐας. Εὐθύνεται διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐν θαλάσσῃ. Ἐκπαιδεύει ἀξιωματικοὺς καὶ κατώτερα στελέχη τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ. Ἐξασφαλίζει τὴν ἐπάνδρωσιν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ τῶν καλῶν συνθηκῶν ἐργασίας καί διαβιώσεως τῶν ναυτικῶν ἐπ' αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν παροχὴν προνοίας εἰς τοὺς ναυτικοὺς (ἀσφάλισις, προστασία κλπ.). Εὐθύνεται διὰ τὴν ἀστυνόμευσιν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ πλωτῶν ναυπηγημάτων Ἑλληνικῶν καὶ ξένων, ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς αἰγιαλίτιδος ζώνης, ὡς καὶ τῶν λιμένων ἐπὶ τοῦ χερσαίου καὶ τοῦ θαλασσίου χώρου αὐτῶν κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Νομοθετικοῦ διατάγματος 444/70. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα ἐπίσης τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος ἀνήκει ἡ προστασία τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος. Τέλος ἡ ἐποπτεία τῶν Λιμενικῶν Ταμείων καὶ Λιμενικῶν Ὀργανισμῶν.

Στελέχη Λιμενικοῦ Σώματος. Οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος ἀντιστοιχοῦν ἀπὸ τοῦ σημαιοφόρου μέχρι τοῦ ἀντιναυάρχου ἀκριβῶς μὲ ἐκείνας τοῦ πολεμικοῦ Ναυτικοῦ καὶ φέρουν περίπου τὴν ἰδίαν στολήν. Οἱ βαθμοφόροι ἀξιωματικοὶ προέρχονται ἐκ τῆς Σχολῆς Δοκίμων ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέρχονται ὡς σημαιοφόροι μετὰ 12 μηνῶν φοίτησιν. Οἱ ἀξιωματικοὶ εἰσάγονται εἰς τὴν Σχολὴν κατόπιν ἐξετάσεων καὶ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι πτυχιοῦχοι Πανεπιστημίου ἢ πλοίαρχοι, Μηχανικοὶ καὶ ἀσυρματισταὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ, ἀπόφοιτοι τῶν Δημοσίων Σχολῶν Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ καὶ κεκτημένοι διπλώματος πλοιάρχου καὶ μηχανικοῦ Γ' τάξεως ἢ ἀσυρματιστοῦ Β' τάξεως.

Τὸ κατώτερον προσωπικὸν τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος, ἤτοι ἀνθυπασπισταί, ἀρχικελευσταί, ἐπικελευσταί, κελευσταί, τυγχάνουν ἀπόφοιτοι Λυκείου, φοιτοῦν εἰς τὴν Σχολὴν Ὑπαξιωματικῶν τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος (Λ.Σ.) καὶ μετὰ σπουδὰς 6 μηνῶν ὀνομάζονται κελευσταὶ Λ.Σ. καὶ δύνανται νὰ ἐξελιχθοῦν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ πλωτάρχου. Εἰς τὴν Σχολὴν Ὑπαξιωματικῶν φοιτοῦν κατόπιν ἐπιλογῆς λιμενοφύλακες διαφόρων εἰδικοτήτων.

Ἀριθμὸς τῶν ἀνωτέρων στελεχῶν τοῦ Λ.Σ. φοιτᾶ εἰς τὴν Ἀνωτέρα Σχολὴν Πολέμου τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ καὶ τὴν Σχολὴν Ἐθνικῆς Ἀμύνης τῶν Ἑνόπλων Δυνάμεων διὰ περαιτέρω ἀπόκτησιν πληρεστέρας ἐπιτελικῆς καταρτίσεως. Ἀξιωματικοὶ τέλος τοῦ Σώματος ἐκπαιδεύονται κατ' ἔτος εἰς τὸ ἐξωτερικὸν πρὸς ἐξειδίκευσιν ἐπὶ τεχνικῶν θεμάτων.

Ἅπαντες ἐπίσης οἱ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ Λ.Σ. ἐξερχόμενοι τῆς Σχολῆς Ὑπαξιωματικῶν εἰσάγονται εἰς Σχολὰς ἐξειδικεύσεως τοῦ Λ.Σ. διὰ τὴν ἀπόκτησιν διαφόρων εἰδικοτήτων, ὡς εἶναι π.χ. ἡ τοῦ κυβερνήτου ἢ τοῦ μηχανικοῦ πλωτῶν περιπολικῶν τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος κλπ. Εἰς τὸ Λιμενικὸν Σῶμα ὑφίστανται ἐπίσης ὁ βαθμὸς τοῦ λιμενοφύλακος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σώματος.

Λιμενικαὶ Ἀρχαί. Ἀποτελοῦν περιφερειακὰς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καὶ εἶναι κατὰ βάσιν ἀστυνομικαὶ ὑπηρεσίαι ὑπαγόμεναι ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας. Διακρίνονται εἰς Λιμενικὰς ἀρχὰς Ἐσωτερικοῦ καὶ Ἐξωτερικοῦ.

α. Λιμενικαὶ Ἀρχαὶ Ἐσωτερικοῦ. Εἶναι αἱ κύριαι Ἐκτελεστικαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καὶ ἑδρεύουν εἰς τοὺς κυριωτέρους λιμένας, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν μεγάλην ναυτιλιακὴν καὶ ἐπιβατικὴν κίνησιν. Αὗται διακρίνονται ἀναλόγως

τοῦ λιμένος:

(1) Εἰς Κεντρικὰ Λιμεναρχεῖα, Λιμεναρχεῖα, Ὑπολιμεναρχεῖα: Ταῦτα εἶναι ἀνεξάρτητοι καὶ ἰσότιμοι λιμενικαὶ ἀρχαὶ καὶ διοικοῦνται ἀπὸ ἀξιωματικοὺς Λ.Σ. μὲ ἀνάλογον ἀριθμὸν ὑπαξιωματικῶν καὶ λιμενοφυλάκων.

(2) Εἰς Λιμενικοὺς Σταθμοὺς καὶ ὑπαλλήλους Λιμένος, οἱ ὁποῖοι ὑπάγονται εἰς τὸ πλησιέστερον Λιμεναρχεῖον ἢ Ὑπολιμεναρχεῖον καὶ διοικοῦνται ἀπὸ ὑπαξιωματικὸν Λ.Σ. καὶ τελωνειακὸν ὑπάλληλον ἀντιστοίχως

β. Κύρια καθήκοντα Λιμενικῶν ἀρχῶν. Συνοψίζονται εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς ἀστυνομίας, εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας ὡς καὶ τῶν ὑγειονομικῶν κανονισμῶν. Ὡσαύτως ἐνεργοῦν ἐκτελεστικῶς βάσει τῶν ποικίλων ἀποστολῶν τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος.

γ. Λιμενικαὶ Ἀρχαὶ Ἐξωτερικοῦ. Ἐδρεύουν εἰς τὰ μεγαλύτερα λιμάνια τῆς Ὑδρογείου μὲ ἀποστολὴν τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν πλοίων, ὡς καὶ διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κειμένων διατάξεων ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων. Αὗται διοικοῦνται ἀπὸ ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς τοῦ Λ.Σ.

Τεχνολογικὸς ἐξοπλισμός. Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πολυπλόκου ἀποστολῆς τοῦ τὸ Λ.Σ. διαθέτει ἄρτιον τεχνολογικὸν ἐξοπλισμὸν δεδομένου ὅτι αὕτη σχετίζεται μὲ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἀστυνόμευσιν τῶν λιμένων τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν πλοίων. Τὰ σπουδαιότερα τεχνικὰ μέσα καὶ μηχανήματα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ τὸ Λ.Σ. εἶναι:

α. Πλωτὰ περιπολικὰ σκάφη παντὸς τύπου.
β. Σκάφη ἀντιμετωπίσεως τῶν ρυπάνσεων.
γ. Πλῆρες τηλεπικοινωνιακὸν δίκτυον.
δ. Ἀσυρμάτους παγκοσμίου λήψεως.
ε. Ἐξειδικευμένας ὁμάδας βατραχανθρώπων διὰ τὸν ἔλεγχον τοῦ βυθοῦ.

Ἐπίσης διαθέτει καὶ ἐπισκευαστικὰς βάσεις πλωτῶν καὶ χερσαίων μέσεων, ἡ ὅλη δὲ ὀργάνωσις καὶ δομὴ των ὁμοιάζει μὲ ἐκείνην τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ.

Προσφορὰ τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος. Τὸ Λιμενικὸν Σῶμα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του ἔχει προσφέρει ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας ὑπὸ ποικίλην μορφὴν καὶ ἔκτασιν εἰς τὸν τομέα τῆς ἀστυνομεύσεως, καὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν λιμένων, ἀκτῶν, πλοίων καὶ προσωπικοῦ, τόσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Τονίζονται ἰδιαιτέρως αἱ συνεχῶς καταβαλλόμεναι προσπάθειαι καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Σώματος ἐπὶ ζητημάτων ἀσφαλείας καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν δίωξιν κακοποιῶν λαθρεπιβατῶν καὶ τῆς παρανόμου ἐμπορίας. Ἡ προσφορὰ ἐπίσης εἰς τὴν δίωξιν τοῦ λαθρεμπορίου καὶ τῶν ναρκωτικῶν ὑπῆρξεν ἐξαίρετος, τόσον ἐν εἰρήνῃ ὅσο καὶ κατὰ τὰς πολεμικὰς περιπετείας τοῦ Ἔθνους.

Ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ προσφοραὶ τοῦ Λ.Σ. κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου. Τονίζονται ἰδιαιτέρως αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Σώματος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς (1941-1945). Ἀναφέρεται ὅτι πλεῖσται ἀποστολαὶ εἰς Μέσην Ἀνατολὴν ὠργανώθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ Λ.Σ., ἡ δὲ αὐτοθυσία τοῦ Σώματος ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος. Αἱ θυσίαι καὶ αἱ εἰς προσωπικὸν ἀπώλειαι τοῦ Σώματος ὑπῆρξαν σοβαραί, αἱ δὲ πράξεις τῆς ἐθελοθυσίας τοῦ προσωπικοῦ ἀξίαι πάσης ἐξάρσεως. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι καθ' ὅλην τὴν πολεμικὴν περίοδον τὸ Λ.Σ. συμμετεῖχεν εἰς πάσης φύσεως ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς φορτώσεις ὑλικῶν, μεταφορὰς προσωπικοῦ μὲ μυρίους κινδύνους καὶ ὀργάνωσιν πλείστων νηοπομπῶν. Ἐπίσης ἡ διοχέτευσις προσωπικοῦ εἰς Μέσην Ἀνατολὴν κατὰ τὴν Κατοχὴν καὶ οἱ κίνδυνοι ἐκτελέσεως πολλῶν ἀποστολῶν, ὑπῆρξαν λίαν σημαντικοί.

Ἀντιστράτηγος Ἰωάννης Μεταξάκης

Ραδιοφωνία καὶ Τηλεόρασις

Ἡ πρώτη ἀπόπειρα ραδιοφωνικῆς ἐκπομπῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγένετο τὸ ἔτος 1923 εἰς τὸν σταθμὸν Βοτανικοῦ, τῆς Διοικήσεως Ραδιοφωνίας τοῦ ὑπουργείου Ναυτικῶν (ΔΡΥΝ), ὅπου ἐχρησιμοποιήθη πομπὸς ἀσυρμάτου τηλεφωνίας ἰσχύος 200 βάτ. Τὸν πομπὸν αὐτὸν εἶχεν εἰσαγάγει τότε εἰς τὴν χώραν πρὸς μεταπώλησιν ὁ τότε ἀντιπρόσωπος τῆς Σουηδικῆς ἑταιρίας «Σβένσκα Ράντιο Ἀκτιεμπολάγκετ». Ἕνα ἔτος προηγουμένως, τὴν 1ην Μαρτίου 1922, εἶχε παρουσιάσει ἐνώπιον τῆς Ἑταιρίας Φυσικῶν Ἐπιστημῶν πλῆρες σύστημα δέκτου ἀσυρμάτου τηλεγράφου μὲ λυχνίας ὁ τότε ἐπιμελητὴς τῆς ἕδρας Φυσικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κ. Πετρόπουλος.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος — 1923 — εἰς τὰ ἐργαστήρια Φυσικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐσχηματίσθη ὁ πρῶτος πυρὴν ἐρασιτεχνῶν ἀσυρμάτου ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐπιμελητὴν Κ. Πετρόπουλον, βραδύτερον δὲ - 1925 - συνεστήθη ἡ πρώτη ὁμὰς ἐρασιτεχνῶν, ἀσχολουμένων μὲ καθαρῶς ραδιοφωνικὰ μηχανήματα. Ἕνα ἔτος βραδύτερον (11 Μαΐου 1926) ἱδρύθη καὶ ἡ «Ἕνωσις Ἑλλήνων Ἐρασιτεχνῶν Ἀσυρμάτου». Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐλάχιστοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγνώριζον τὴν ὕπαρξιν τοῦ ραδιοφώνου.

Τὸν Μάϊον 1925 ἐγένοντο δύο πειραματικαὶ ραδιοφωνικαὶ ἐκπομπαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀπὸ τὴν Σχολὴν Μεγαρέως, εἰς τὰς αἰθούσας τῆς ὁποίας ἐγένετο τότε σειρὰ ραδιοφωνικῶν καὶ ἐν γένει ἠλεκτρονικῶν μαθημάτων. Ἐκ τῆς Σχολῆς αὐτῆς μετεδόθη τότε σχολικὴ ἑορτή. Ὁ χρησιμοποιηθεὶς πομπὸς περιελάμβανε μόνον βαθμίδα ταλαντωτοῦ καὶ εἶχε πέντε τριοδικὰς λυχνίας, (τότε δὲν ὑπῆρχον παρὰ μόνον τριοδικαὶ λυχνίαι), συνδεδεμένας ἐν παραλλήλῳ. Μεγάλη δυσκολία παρουσιάσθη ὡς πρὸς τὴν τροφοδότησιν τοῦ πομποῦ, τὸ πρόβλημα ὅμως ἐλύθη διὰ τῆς προσφορᾶς ὅλων τῶν μπατταριῶν, τὰς ὁποίας διέθετον τὰ μέλη τῆς Ἑνώσεως Ἐρασιτεχνῶν. Ἡ διαμόρφωσις ἐγένετο μὲ μικρόφωνον ἄνθρακος, ἡ δ' ἐκπομπή, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναγγελθῆ διὰ τοῦ Τύπου, ἠκούσθη καλῶς εἰς τοὺς ἐλαχίστους δέκτας, ποὺ ὑπῆρχον τότε εἰς Ἀθήνας.

Ἡ περὶ τὴν ραδιοφωνίαν κίνησις ἐπολλαπλασιάζετο, τὸ δὲ 1927 ἱδρύθη ὁ «Ὅμιλος Φίλων Ἀσυρμάτου», μὲ πρόεδρον τὸν καθηγητὴν Δ. Χόνδρον.

Τὸ 1928 ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ ἰδιώτου Χρήστου Τσιγγιρίδη ὁ πρῶτος ραδιοφωνικὸς σταθμὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Βαλκανίων, ὁ ὁποῖος ἐπὶ 20 καὶ πλέον ἔτη μετέδιδε τακτικὰς ἐκπομπὰς εἰς Μακεδονίαν.

Τὸ 1929 ἠκούσθη διὰ πρώτην φορὰν ἀνὰ τοὺς αἰθέρας ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν σταθμὸν Κάττοβιτς, ἀπ' ὅπου Πολωνὸς καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς μετέδιδε καθ' ἑβδομάδα Ἑλληνικὴν ἐκπομπήν.

Τὴν 14 Ἰανουαρίου 1930 ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Ὁμίλου Φίλων Ἀσυρμάτου διάλεξις εἰς τὸν «Παρνασσόν», κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ἐγένετο καὶ ραδιοφωνικὴ ἐκπομπή, διὰ πομποῦ ἐγκατεστημένου εἰς τὸν β' ὄροφον τοῦ ἰδίου κτιρίου. Ἡ ἐκπομπὴ ἐγένετο εἰς μῆκος κύματος 400 μέτρων καὶ μὲ ἰσχὺν 6 βάτ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1921 μέχρι τοῦ 1926, οἱ κάτοχοι ραδιοφώνων κατέβαλλον συνδρομὴν εἰς τὴν Διεύθυνσιν Λαχείων τοῦ Στόλου τοῦ ὑπουργείου Ναυτικῶν ἐκ δραχμῶν πεντακοσίων, ποσὸν σημαντικώτατον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἄξιον ἐνδιαφέροντος εἶναι ὅτι τότε ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἡ ἐγκατάστασις κεραίας ὑπὸ ἰδιωτῶν. Μόνον διὰ πλαισίου τοποθετημένου ἐντὸς τῆς οἰκίας ἐπετρέπετο νὰ λειτουργοῦν τὰ ραδιόφωνα, ἐὰν δὲ ἤθελε κανεὶς νὰ χρησιμοποιήσῃ δεύτερον διαφόρου τύπου πλαίσιον, ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Διεύθυνσιν Ραδιοηλεκτρικῆς Ὑπηρεσίας Ναυτικοῦ (ΔΡΥΝ) τὴν σφράγισιν τοῦ πρώτου, ὥστε νὰ μὴ δύναται τοῦτο νὰ χρησιμοποιηθῇ. Ὁ χρησιμοποιῶν ἐξωτερικὴν κεραίαν (διὰ τὴν ὁποίαν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐδίδετο ἄδεια) ἢ πλαίσιον πλέον τοῦ ἑνὸς ἐπιτρεπομένου, ὑπέκειτο εἰς πρόστιμον 100 χιλιάδων δραχμῶν, ποσὸν δηλαδὴ τεράστιον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἡ κατοχὴ ραδιοφωνικοῦ δέκτου εἰς ὅλας τὰς νέας χώρας (Ἤπειρον, Μακεδονίαν καὶ Θράκην) ἀπηγορεύετο τελείως. Μόνον τὸ 1928 ἐπετράπη, ἀλλ' εἰς ἀκτῖνα ὄχι μεγαλυτέραν τῶν 5 χιλιομέτρων πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ 1929 προεκηρύχθη διεθνὴς διαγωνισμὸς πρὸς ἐγκατάστασιν ἐθνικοῦ ραδιοφωνικοῦ πομποῦ, ὁ ἀνάδοχος δὲ τότε τῆς συμβάσεως Ἀρ. Δημητριάδης ἀνέλαβε νὰ προμηθεύσῃ πομπὸν «Μαρκόνι», ἰσχύος 12 κιλοβάτ, μεσαίων κυμάτων. Ὡς ἀμοιβὴν διὰ τὴν προμήθειαν τοῦ πομποῦ, ἐγκατάστασιν καὶ λειτουργίαν αὐτοῦ θὰ ἐλάμβανε μίαν δραχμὴν ἡμερησίως ἀπὸ ἕκαστον κάτοχον ραδιοφώνου. Ὁ Ἀρ. Δημητριάδης ὅμως ἐκηρύχθη ἔκπτωτος καὶ ἀκολούθως ἀνετέθη ὑπὸ τῆς τότε κυβερνήσεως Ἐλευθ. Βενιζέλου διὰ συμβάσεως, ἄνευ διαγωνισμοῦ, εἰς τὴν ἑταιρίαν «Ντύρχαμ», ἐκπροσωπουμένην ὑπὸ τοῦ Ἀναστ. Ἀκύλογλου, ἡ προμήθεια καὶ ἐγκατάστασις ραδιοφωνικῶν πομπῶν καὶ τὸ προνόμιον

ἐκμεταλλεύσεως τούτων. Ἡ ἑταιρία «Ντύρχαμ» συνεβλήθη βραδύτερον μὲ τὴν «Τελεφοῦνκεν», παραχωρήσασα εἰς αὐτὴν τὰς μετοχάς της καὶ ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ προνόμιά της. Ἡ κυβέρνησις ὅμως Γ. Κονδύλη ἠκύρωσε διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 581/20.11.1935 τὴν ἀνωτέρω σύμβασιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1932 μέχρι τοῦ 1935 ἐγένοντο κατὰ περιόδους μερικαὶ ραδιοφωνικαὶ ἐκπομπαὶ εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν διὰ τοῦ Ραδιοτηλεφωνικοῦ Σταθμοῦ (παρὰ τὸν Σταυρόν), ἰσχύος 200 βάτ, μεσαίων κυμάτων, ἀνήκοντος εἰς τὴν ραδιοτηλεγραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπουργείου Τ.Τ.Τ., διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἀκτοπλοϊκῶν σκαφῶν. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον ἐγένετο κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα τακτικῶς ἡ ἐκπομπὴ τῶν Ἁγίων Παθῶν, προοριζομένη διὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰ νοσοκομεῖα.

Οὕτω, μέχρι τοῦ 1936, ὁ μόνος συστηματικὸς ραδιοφωνικὸς πομπός, ὁ ὁποῖος ἐλειτούργει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἦτο ὁ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς Θεσσαλονίκης, ἀνήκων, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὸν ἰδιώτην Χρ. Τσιγγιρίδην.

Τὸν Ἰούλιον 1936, ἐπὶ πρωθυπουργίας Ἰωάννου Μεταξᾶ, προεκηρύχθη διεθνὴς διαγωνισμός, ὁ ὁποῖος κατεκυρώθη εἰς τὴν ἑταιρίαν «Τελεφοῦνκεν», μὲ ὑποχρέωσιν ἐγκαταστάσεως πομποῦ 100 κιλοβὰτ μεσαίων κυμάτων εἰς Ἀθήνας, 15 κιλοβὰτ μεσαίων κυμάτων εἰς Θεσσαλονίκην, 5 κιλοβὰτ μεσαίων κυμάτων εἰς Κέρκυραν καὶ 20 κιλοβὰτ βραχέων κυμάτων εἰς Ἀθήνας. Ἡ σύμβασις ὅμως αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, προεκηρύχθη δὲ νέος διεθνὴς διαγωνισμὸς διὰ πομπὸν 15 κιλοβὰτ μεσαίων κυμάτων, ὁ ὁποῖος καὶ τελικῶς κατεκυρώθη πάλιν εἰς τὴν ἑταιρίαν «Τελεφοῦνκεν». Διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ σταθμοῦ (γήπεδα, κτῖρια, γραμμαί, στούντιο κλπ.) διετέθη ποσὸν 11.000.000 περίπου προπολεμικῶν δραχμῶν. Εἰς τὴν Ραδιοτηλεγραφικὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν ἀνετέθη ἡ προμήθεια τοῦ γηπέδου εἰς Νέα Λιόσια, ἡ κατασκευὴ τῶν κτηρίων τοῦ σταθμοῦ Λιοσίων, ἡ διαρρύθμισις τοῦ στούντιο εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ζαππείου, ἡ ἐπίπλωσίς του, ἡ ἀγορὰ τῶν μουσικῶν ὀργάνων καὶ ἡ ἀγορὰ καὶ τοποθέτησις τοῦ καλωδίου, τοῦ συνδέοντος τὸ στούντιο τοῦ Ζαππείου μὲ τὸν σταθμόν.

Τὴν 27 Νοεμβρίου 1936, βάσει τοῦ κατ' Ἰούλιον προκηρυχθέντος διαγωνισμοῦ, ὑπεγράφη ἡ σύμβασις μεταξὺ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ «Τελεφοῦνκεν», διὰ τῆς ὁποίας ἡ τελευταία αὕτη ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως παραδώσῃ ἐντὸς δύο μηνῶν πομπὸν ἰσχύος 15 κιλοβάτ, τὸ δὲ Δημόσιον νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τῆς ἑταιρίας τὴν ἀνάληψιν παρ' αὐτῆς τῆς ὀργανώσεως τῆς ραδιοφωνίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, βάσει τῶν ὅρων τοῦ διαγωνισμοῦ. Αἱ διαπραγματεύσεις αὐταὶ κατέληξαν εἰς τὴν μονογράφησιν τῆς ὁριστικῆς συμβάσεως τὴν 25 Ἰανουαρίου 1938. Ὁ πομπός, ἀποσταλεὶς εἰς Πειραιᾶ τὸν Ἰανουάριον 1937 ὑπὸ τῆς «Τελεφοῦνκεν», παρέμεινεν ἐπὶ ἕνα ἔτος εἰς τὰς ἀποθήκας μέχρις ὅτου ἑτοιμασθοῦν τὰ εἰς Νέα Λιόσια κτήρια καὶ τὸ στούντιο τοῦ Ζαππείου. Ὁ πομπὸς ἐγκατεστάθη ὄντως, ἡ μονογραφηθεῖσα τὴν 25 Ἰανουαρίου 1938 ὅμως σύμβασις περὶ ὀργανώσεως ὑπὸ τῆς «Τελεφοῦνκεν» τῆς ραδιοφωνίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἐπεκυρώθη.

Τὸ 1936, ἐν τῷ μεταξύ, εἶχεν ἱδρυθῇ ὡς Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 95/1936 Ἀναγκαστικοῦ Νόμου ἡ Ὑπηρεσία Ραδιοφωνικῶν Ἐκπομπῶν (Υ.Ρ.Ε.). Τὸ 1939, ἱδρυθείσης παρὰ τῷ ὑπουργείῳ Τύπου τῆς Διευθύνσεως Τύπου καὶ Ραδιοφωνίας, ἡ ἐποπτεία τῆς Ραδιοφωνίας περιῆλθεν εἰς ταύτην μέχρι τοῦ 1941, ὁπότε ἡ ἐποπτεία περιῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Τ.Τ.Τ. (εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγετο ἀπὸ τοῦ 1926 μέχρι τοῦ 1936). Τὸ 1946 ὅμως περιῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Τύπου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσιν τῶν Γερμανῶν, ὁ πομπὸς τῶν 15 κιλοβάτ τῶν Ἀθηνῶν ἐνεψύχωνε καὶ ἐνημέρωνε συνεχῶς τὸ μαχόμενον Ἔθνος. Ἐνισχυόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ σταθμοῦ βραχέων κυμάτων τῆς «Κέϊμπλ ἐντ Γουάϊρλες», μετέδιδεν εἰδήσεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ξένας γλώσσας, γενόμενος οὕτω ἀκουστὸς εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν κόσμον.

Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν Γερμανῶν, ἡ τότε κυβέρνησις Γ. Τσολάκογλου ὑπήγαγε τὴν ραδιοφωνίαν εἰς τὴν «Διεύθυνσιν Τύπου καὶ Ραδιοφωνίας παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ», ἔκτοτε δὲ μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως, τὴν 13 Ὀκτωβρίου 1944, ὁ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς Ἀθηνῶν ἐλειτούργησεν ὡς Γερμανικὸς σταθμός, ἐξυπηρετῶν τοὺς σκοποὺς τοῦ κατακτητοῦ. Τὸν Μάϊον 1941, ἱδρύθη ἡ Ἀνώνυμος Ἑταιρία Ραδιοφωνικῶν Ἐκπομπῶν (Α.Ε.Ρ.Ε.), ἡ ὁποία ἀνελάμβανε τὴν ἀποκλειστικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ 1940, τὸ τότε ὑφυπουργεῖον Τύπου καὶ Τουρισμοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπαχθῇ ἡ ραδιοφωνία, εἶχεν ὑπογράψει μετὰ τῆς ἑταιρίας «Τελεφοῦνκεν» σύμβασιν περὶ αὐξήσεως τῆς ἰσχύος τοῦ σταθμοῦ Ἀθηνῶν εἰς 70 κιλοβάτ. Τὰ πρῶτα μηχανήματα ἔφθασαν πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου, συνεπληρώθησαν δὲ κατόπιν ὑπὸ τῆς Α.Ε.Ρ.Ε. τὸ 1943.

Ὅταν τὸν Μάϊον τοῦ 1941 εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Ἰταλοί, ὑπεχρέωσαν ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς κατόχους ραδιοφώνων εἰς μὲν τὰς Ἀθήνας, ὅπως δηλώσουν ταῦτα εἰς τοὺς σταθμοὺς τῶν Βασιλικῶν Καραμπινιέρων, εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Γερμανῶν, κατεσχέθησαν ὅλα σχεδὸν τὰ ραδιόφωνα, διὰ δὲ διαταγῆς τοῦ τότε δικτάτορος τῆς Ἰταλίας Μουσσολίνι (3 Μαΐου 1943) ἀπηγορεύθη ἡ ἐγκατάστασις καὶ χρησιμοποίησις κεραιῶν. Ταυτοχρόνως διὰ διαταγῶν τῶν Γερμανικῶν ἀρχῶν κατοχῆς (14 καὶ 16 Ὀκτωβρίου 1943) διετάχθη ἡ σφράγισις ὅλων τῶν ραδιοφωνικῶν δεκτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε νὰ δύνανται νὰ λαμβάνουν μόνον τὸν σταθμὸν Ἀθηνῶν. Παρ' ὅλα ὅμως τὰ μέτρα ταῦτα, πολλοὶ κάτοχοι ραδιοφώνων ἤκουον τακτικῶς τὰς ἐκπομπὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τοῦ Λονδίνου εἴτε διότι δὲν τὰ εἶχον δηλώσει εἴτε διότι εἶχον σφραγισθῇ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ λαμβάνουν τὸν σταθμὸν τοῦ Λονδίνου.

Κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν (12 Ὀκτωβρίου 1944), συνεργεῖον καταστροφῆς ὑπὸ τὸν λοχαγὸν διαβιβάσεων Σμὶτ ὑπενόμευσε τὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ σταθμοῦ μὲ σκοπὸν τὴν ἀνατίναξίν του. Τὸ σχέδιον ὅμως ἀπέτυχε χάρις εἰς τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτικῶν καὶ τεχνικῶν. Ἑπτὰ ἡμέρας μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν, τὴν 20 Ὀκτωβρίου 1944 καὶ ὥραν 1.25 μ.μ. ὁ Ραδιοφωνικὸς Σταθμὸς Ἀθηνῶν ἐπανήρχισε τὴν λειτουργίαν του. Αἱ ἐγκαταστάσεις τῆς ὑπὸ μεσεγγύησιν Α.Ε.Ρ.Ε. περιῆλθον τότε (16.7.1945) εἰς τὸ «Ἐθνικὸν Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας» (Ε.Ι.Ρ.), Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, συσταθὲν δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 54/1945 Συντακτικῆς Πράξεως.

Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν, ἤρχισαν νὰ ἱδρύωνται καὶ ἄλλοι ραδιοφωνικοὶ σταθμοί. Οὕτω τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1954 ἐλειτούργουν δύο σταθμοὶ μεσαίων κυμάτων εἰς Ἀθήνας 50 καὶ 15 κιλοβάτ, καὶ ἕνας βραχέων κυμάτων 7,5 κιλοβάτ, ἕνας εἰς Θεσσαλονίκην ἰσχύος 2 κιλοβάτ, ἕνας εἰς Βόλον, ἰσχύος 190 βὰτ καὶ ἕνας εἰς Πάτρας ἰσχύος 300 βάτ. Ταυτοχρόνως ὅμως μὲ τοὺς σταθμοὺς τούτους ἐλειτούργουν καὶ ἀρκετοὶ στρατιωτικοὶ ραδιοφωνικοὶ σταθμοί. Οὗτοι ἦσαν: α) Κεντρικὸς Ραδιοφωνικὸς Σταθμὸς Ἐνόπλων Δυνάμεων Ἀθηνῶν (μεσαίων κυμάτων, ἰσχύος 1 κιλοβάτ, καὶ βραχέων 5 κιλοβάτ), β) Θεσσαλονίκης (Κεντρικῆς Μακεδονίας) μεσαίων, ἰσχύος 1 κιλοβάτ, καὶ βραχέων 450 βάτ, γ) Ἰωαννίνων, βραχέων κυμάτων, ἰσχύος 300 βάτ, δ) Καβάλας, βραχέων κυμάτων, ἰσχύος τοῦ α' πομποῦ 500 βὰτ καὶ τοῦ β' 250 βάτ, ε) Κοζάνης, βραχέων κυμάτων, ἰσχύος 500 βάτ στ) Λαρίσης, βραχέων, ἰσχύος 500 βάτ, ζ) Μακρονήσου, βραχέων, ἰσχύος 80 βάτ, καὶ η) Τριπόλεως, βραχέων κυμάτων ἰσχύος 500 βάτ. Εἰς Θεσσαλονίκην ἐλειτούργει καὶ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς τῆς «Φωνῆς τῆς Ἀμερικῆς», μεσαίων κυμάτων, ἰσχύος 50 κιλοβάτ, μεταδίδων εἰς διαφόρους γλώσσας διὰ τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐλειτούργησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μερικοὶ ἰδιωτικοὶ σταθμοί, ὅπως τῆς Τοπικῆς Ἐφορίας τοῦ Σώματος Ἑλλήνων Προσκόπων Μεγάρων (ἰσχύος 65 βάτ, μεσαίων κυμάτων), τοῦ Ἐρασιτεχνικοῦ Φιλοτεχνικοῦ Ὁμίλου «Τὸ Μπουρίνι» εἰς Μυτιλήνην (ἰσχύος 100 βάτ, βραχέων), τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Κέντρον ἐκπομπῆς ἐργαστηρίου Φυσικῆς, ἰσχύος 500 βάτ), πειραματικοῦ χαρακτῆρος καὶ Χανίων (ἰσχύος 60 βάτ, μεσαίων κυμάτων).

Τὰ τῆς ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ραδιοφωνίας, ἱδρυθέντος, ὡς ἐλέχθη, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 54/1945 Συντακτικῆς Πράξεως, ἐρρυθμίσθησαν διὰ σειρᾶς νόμων (Ἀναγκαστικὸς Νόμος 703/1945, 818/1946, 1775/1951, Νόμος 2312 τοῦ 1953) καὶ διὰ διαφόρων κανονισμῶν. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1970, εἰσαχθείσης εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς τηλεοράσεως, τὸ Ἐθνικὸν Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας μετωνομάσθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 745 εἰς Ἐθνικὸν Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας-Τηλεοράσεως (ΕΙΡΤ).

Ὑπὸ τὴν νομικὴν ταύτην μορφὴν παρέμεινε μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1975, ὅταν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 230 Νόμου συνεστήθη ἕτερον νομικὸν πρόσωπον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ Ραδιοφωνία-Τηλεόρασις» (ΕΡΤ), ὑπὸ τῆς ὁποίας ἀπερροφήθη τὸ ΕΙΡΤ, τύποις καταργηθέν. Ὑπὸ τοῦ Νόμου 230 ὡρίσθη ὅτι ἡ ΕΡΤ ἀποτελεῖ ἀνώνυμον Ἑταιρίαν, ἡ ὁποία ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ Κράτος, ἀπολαύει διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς αὐτοτελείας καὶ λειτουργεῖ χάριν τοῦ δημοσίου συμφέροντος κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους, ἀσκουμένην ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως.

Σκοπὸς τῆς ΕΡΤ ὡρίσθη ἡ διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ εἰς ταύτην παραχωρουμένου δικαιώματος ἡ ἐνημέρωσις, ἐπιμόρφωσις καὶ ψυχαγωγία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὡρίσθη ἀκόμη ὅτι αἱ ἐμπομπαὶ τῆς ΕΡΤ ὀφείλουν νὰ διέπωνται ἀπὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα, συνείδησιν πολιτιστικῆς εὐθύνης, ἀνθρωπισμὸν καὶ ἀντικειμενικότητα, νὰ εἶναι δὲ προσηρμοσμέναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα.

Τὸ δικαίωμα τῆς ἐκπομπῆς ἤχων καὶ εἰκόνων διὰ τῶν μεθόδων τῆς ραδιοφωνίας καὶ τηλεοράσεως ἐξ οἱουδήποτε σημείου τοῦ ἐδάφους, τῆς θαλάσσης ἢ τοῦ ἀέρος τῆς ἐπικρατείας ὡρίσθη ὡς ἀποκλειστικὸν τῆς ΕΡΤ, ἀπαγορευθείσης τῆς διενεργείας τοιούτων ἐκπομπῶν παρ' οἱουδήποτε ἄλλου νομικοῦ ἢ φυσικοῦ προσώπου μὲ μόνην ἐξαίρεσιν τῆς Ὑπηρεσίας Ἐνημερώσεως Ἐνόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ) λειτουργούσης δυνάμει τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμὸν 722 τοῦ ἔτους 1970. Εἰς ταύτην ἔχουν ὑπαχθῇ πάντες οἱ ἀνωτέρω μνημονευόμενοι σταθμοὶ ραδιοφωνίας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, διεπόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1663/1951, καθὼς καὶ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατασταθεὶς

τηλεοπτικὸς σταθμός.

Συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 15 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 «ἡ ραδιοφωνία καὶ ἡ τηλεόρασις τελοῦν ὑπὸ τὸν ἄμεσον ἔλεγχον τοῦ Κράτους, σκοποῦν δὲ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ἐπὶ ἴσοις ὅροις μετάδοσιν πληροφοριῶν καὶ εἰδήσεων, ὡς καὶ προϊόντων τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης, διασφαλιζομένης πάντως τῆς ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας ἐπιβαλλομένης ποιοτικῆς στάθμης τῶν ἐκπομπῶν».

Περὶ τηλεοράσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα βλέπε καὶ εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τοῦ «ΗΛΙΟΥ», τόμος ΚΒ' σελὶς 13.

Ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος

Οἱ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι καθώρισαν τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, εἶναι παράλληλοι πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι διεμόρφωσαν τὴν Νεοελληνικὴν κοινωνίαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ καθ' ὅλας τὰς κατόπιν φάσεις της μέχρι σήμερον. Αἱ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος κρατήσασαι φιλελεύθεραι ἰδέαι, εἶχον ἐπίδρασιν βαρύνουσαν καὶ καθοριστικήν, τόσον εἰς τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν χειραφέτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου. Οὕτως, αἱ πρῶται Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες εἶδον τὸ φῶς ἅμα τῇ προαγγελίᾳ καὶ παρασκευῇ τῆς Ἐπαναστάσεως, σκοπὸν ἔχουσαι, τὸ πρῶτον τὴν συνειδητοποίησιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἑνότητος τοῦ Ἔθνους, τὴν διέγερσιν τῶν τάσεων πρὸς ἀνεξαρτησίαν, τὴν διάδοσιν καὶ συντήρησιν τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀπὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ τάσεων. Ὡς εἰκός, αἱ πρῶται αὗται ἐφημερίδες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς Ἑλλάδα, ὅπου ἡ πνευματικὴ κίνησις, ὅση τυχὸν ὑφίστατο, αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κηδεμονευομένη περιωρίζετο ἐντὸς στενῶν συντηρητικῶν πλαισίων. Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὅμως, ἀκμάζοντα ἐμπορικῶς Εὐρωπαϊκὰ κέντρα, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἔζων εἰς οἰκονομικῶς καὶ πνευματικῶς ἀνθούσας παροικίας, ἐκεῖ ἐξεδόθησαν αἱ πρῶται Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες, εἰς Βιέννην, Παρισίους καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Αἱ πρό τῆς Ἐπαναστάσεως Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες εἰς τό ἐξωτερικόν. Κατόπιν προτροπῆς τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ ἐξεδόθη εἰς τὴν Βιέννην, τὴν 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1790, ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Μαρκιδῶν Πουλίου ἡ περίφημος «Ἐφημερίς» ὡς δισεβδομαδιαία, καθ' ἡμέρας μὴ τακτάς. Εἰς αὐτὴν ὁ Ρήγας ἐδημοσίευσε τὴν «Χάρταν» του, τὰ θούρια του καὶ τὰς προκηρύξεις του διὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ Γένους. Ἀρχικῶς ἡ «Ἐφημερὶς» ἦτο μικροῦ τετάρτου σχήματος, μὲ 4, 6, 8, 16, ἐνίοτε δὲ καὶ 20 σελίδας. Ἀργότερον ὅμως περιωρίσθη εἰς μέγεθος δεκάτου ἕκτου σχήματος. Τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1791, ἡ «Ἐφημερὶς» διέκοψε τὴν ἔκδοσίν της, ἐπανεξεδόθη ὅμως μετὰ διετίαν, συμπληρώσασα τὸν τίτλον της ὡς ἑξῆς: «Ἐφημερὶς εἴτ' οὖν ἀκριβὲς ἀπάνθισμα τῶν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα χρόνον ἀξιολογωτέρων, ναὶ μὴν καὶ ἀκριβεστέρων παγκοσμίων συμβεβηκότων, ἅπερ φιλοπόνως καὶ ἐμμελῶς, δίκην μελίσσης, ἀπανταχόθεν συλλεχθέντα, χάριν τῆς ἐπωφελοῦς τῶν πολλῶν περὶ τὰ νέα περιεργείας, φιλοφρόνως ἐκδίδονται παρὰ τῶν Μαρκιδῶν Πουλίου».

Ἡ «Ἐφημερὶς» - καὶ τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τοῦ φιλολαϊκοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον τὴν διέκρινεν - ἐγράφετο εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν, τὴν μικτὴν ἐκείνην. Δὲν ἦτο οὐδόλως ὄργανον λογίων πρὸς λογίους, ἀλλ' ὄργανον ἀφυπνίσεως τοῦ Γένους.

Τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἐφημερίδος» προηγήθη ἀγγελία - «εἴδησις» ὡς ἐλέγετο - ἡ ὁποία προφανῶς καὶ διενεμήθη εὐρέως εἰς τοὺς εἰς Αὐστρουγγαρίαν κυρίως ζῶντας Ἕλληνας. Ἀρθρογραφίαν πολιτικὴν ἡ «Ἐφημερὶς» δὲν εἶχε, προσεπάθει δὲ διὰ τῶν ἐντέχνως ἐπιλεγομένων καὶ χρωματιζομένων εἰδήσεών της - ἐκ Γαλλίας κυρίως, ὅπου ἡ Ἐπανάστασις παρεῖχε πρόσφορον ὑλικὸν - νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπόν της, παρὰ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῆς Αὐστριακῆς λογοκρισίας. Ἐνίοτε κατεχώρει καὶ ἐκ Τουρκίας εἰδήσεις, χρωματισμένας πάλιν ὅσον ἠδύνατο. Τολμήσασα κάποτε νὰ δημοσιεύσῃ καὶ ποιήματα ἐπαναστατικά, ἠπειλήθη διὰ παύσεως καὶ οὐδέποτε πλέον τὸ ἐπανετόλμησεν. Ἀλλὰ καὶ παραρτήματα εἰκονογραφημένα ἐνίοτε ἐξέδιδε, παρὰ τὴν στενότητα τῶν οἰκονομικῶν της μέσων. Ὅτι δὲ ἡ στενότης αὕτη ἦτο σκληρὰ φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρου τοῦ πρώτου φύλλου αὐτῆς, ὅπου χαρακτηριστικῶς ἐγράφετο ὅτι: «... καὶ δαπάνην ἀπαιτεῖ οὐ μικρὰν» καὶ «... ὁποῦ ἡ συνδρομὴ τῶν φιλαναγνώστων τόσον μικρὰ οὖσα, ὁποῦ μόλις τὸ χαρτίον δύναται νὰ πληρωθῇ».

Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ «Ἐφημερὶς» διεδόθη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ κυρίως τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἐκ δὲ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν. Ἔπαυσεν ὅμως ἐκδιδομένη τὸ 1798, ὅταν ὁ μὲν Ρήγας συνελήφθη, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Μαρκίδαι κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἀρχῶν καὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Σαξονίαν, κλεισθέντος καὶ τοῦ τυπογραφείου των.

Σώματα πλήρη τῆς «Ἐφημερίδος» σώζονται μόνον δύο: ἕνα εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἕτερον εἰς Βουκουρέστι, καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ Ἕλληνος καθηγητοῦ Δημοσθένους Ρούσσου.

Ἡ δευτέρα Ἑλληνικὴ ἐφημερὶς εἶναι ὁ τὸ 1811 ἐκδοθεὶς εἰς Βιέννην, ἐπίσης, ὑπὸ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» ἢ «Φιλολογικαὶ ἀγγελίαι», δαπάναις τῶν ὁμογενῶν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ μὲ σκοπόν, ὅπως εἰς τὸ πρῶτον φύλλον αὐτοῦ ἔγραφεν ὁ Γαζῆς: «νὰ δίδῃ εἰδήσεις φιλολογικὰς καὶ προσφέρῃ ὡς δῶρον ἕνα ἀντίτυπον εἰς τὰ περιφημότερα σχολεῖα τοῦ Γένους». Ἦτο δηλαδὴ ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» ἐφημερὶς ὄχι πολιτικὴ κυρίως ἀλλὰ φιλολογικὴ περισσότερον, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πνευματικῆς παιδείας τοῦ Γένους, ἀποβλέπουσα μὲ ἀριστοκρατικώτερον χαρακτῆρα ἀπὸ τὴν «Ἐφημερίδα» τῶν ἀδελφῶν Πουλίου. Ἂν ἐκείνη ἀπέβλεπε περισσότερον εἰς τὴν διέγερσιν τάσεων φιλελευθέρων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων, ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» ἔτεινεν εἰς τὴν ἀνασύνδεσιν μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν παράδοσιν.

Ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» ἦτο σχήματος 8ου, ἐκ δύο τυπογραφικῶν φύλλων, δεκαπενθήμερος. Γλωσσικῶς ἠκολούθει τὰς δοξασίας τοῦ Κοραῆ ἐναντίον τῶν περὶ τὸν Κοδρικᾶν, ὡμοίαζε δὲ μὲ περιοδικὸν μᾶλλον. Ὅταν ὁ Γαζῆς κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνέχισαν διευθύνοντες τὸν «Λόγιον Ἑρμῆν» οἱ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης, οἱ ὁποῖοι καὶ τὸν ἐκράτησαν μέχρι τῆς 1ης Μαΐου τοῦ 1821. Εἰς τὸ παράρτημα δὲ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ φύλλου του ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ εἴδησις περὶ τοῦ κινήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου «ὅστις ἐκηρύχθη ἐλευθερωτὴς τῶν Γραικῶν ἐκ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας». Εἰς τὸ παράρτημα ὅμως τοῦτο ὑπῆρχε καὶ τὸ ἑξῆς, κατόπιν προφανοῦς πιέσεως τῆς φιλοτουρκικῆς Αὐστριακῆς λογοκρισίας: «Ἐπαρακαλέσθην - γράφει - νὰ δεχθῶ τὸ ἐφεξῆς...» - καὶ ἀκολουθεῖ ὁ κατ' ἐξαναγκασμὸν ὑπὸ τῆς Πύλης ἀφορισμὸς τοῦ Ὑψηλάντου ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'. Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον ἐξηγεῖ καὶ τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐκδόται διέκοπτον τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ» καὶ κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διότι πλέον ἡ Αὐστριακὴ ἐξουσία ἐπενέβαινε καταναγκαστικῶς ἐπὶ τῶν δημοσιευμάτων.

Ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» εἶναι ἡ τρίτη Ἑλληνικὴ ἐφημερὶς ἐκδοθεῖσα εἰς Βιέννην καὶ πάλιν τὴν 17 Ἰανουαρίου τοῦ 1812 ὑπὸ τοῦ ἐκ Κοζάνης Ραφαὴλ Πώποβικ. Ἦτο δισεβδομαδιαῖος (ἑκάστην Τρίτην καὶ Παρασκευὴν) μὲ συνδρομὴν 13 φιορινίων καθ' ἐξάμηνον. Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1812 ὁ Πώποβικ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ τὸν «Ἑλληνικὸν Τηλέγραφον» καθημερινόν. Πλὴν ἀπέτυχεν. Ὁ κατόπιν ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν τοῦ «Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου», Μακεδὼν ἐπίσης, ἰατρὸς Δ. Ἀλεξανδρίδης, προσέθεσε καὶ φιλολογικὸν παράρτημα, κατ' ἀρχὰς ἑβδομαδιαῖον καὶ κατόπιν δεκαπενθήμερον. Συνέχισε δὲ τὴν ἔκδοσίν του ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» μέχρι τοῦ 1829, δημοσιεύων εἰδήσεις περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὅσας τοὐλάχιστον ἐπέτρεπεν ἡ Αὐστριακὴ λογοκρισία, ἔφθανον ὅμως εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μερικὰ φύλλα του προφανῶς ἀλογόκριτα, μὲ περιεχόμενον διάφορον ἀπὸ τῶν τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας κυκλοφορούντων εἰς Βιέννην.

Τὸ 1819-1921 εἰς τὴν Βιέννην ἐπίσης ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου, καθηγητοῦ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν τῆς Βιέννης καὶ ἡ τετάρτη Ἑλληνικὴ ἐφημερίς, ὑπὸ τὸν φιλολογικὸν τίτλον «Καλλιόπη». Ἐπὶ δύο ἔτη ἦτο δεκαπενθήμερον περιοδικὸν μᾶλλον, παρὰ ἐφημερίς. Εἰς αὐτὴν ὁ Ἀθανάσιος Σταγειρίτης ἐδημοσίευσε καὶ τὴν πρώτην, ἀνακριβῆ μὲν ἐν πολλοῖς, ἀλλὰ καὶ πολύτιμον ἱστορίαν τοῦ Τύπου (ὁ Ἀθανάσιος Σταγειρίτης εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐξόχου ἐνδιαφέροντος πεντατόμου ἔργου «ΩΓΥΓΙΑ» ἢ Ἀρχαιολογία - 1815 Βιέννη - βλέπε σχετικῶς Ἀθ. Σταγειρίτης).

Ἐκτὸς τῶν εἰς Βιέννην ἐκδιδομένων ἐφημερίδων πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλαι: Εἰς Παρισίους ἡ «Ἀθηνᾶ» τὴν 30 Ἀπριλίου 1819, δεκαπενθήμερος, ὑπὸ σπουδαστῶν, φιλολογική· ἡ «Μέλισσαν», τὸ αὐτὸ ἔτος, ὑπὸ τοῦ Κερκυραίου Σ. Κόνδου καὶ εἰς Λονδῖνον τὸ «Μουσεῖον» τοῦ Π. Ἰωαννίδου

καὶ ἡ «Ἶρις ἢ τὰ νῦν, Ἑλληνικά» καὶ μερικαὶ ἄλλαι.

Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ πλεῖστοι τῶν συντακτῶν καὶ ἐκδοτῶν τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων τοῦ ἐξωτερικοῦ κατῆλθον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Αἱ προεπαναστατικαὶ ἐφημερίδες εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐνεφανίσθησαν ὡρισμέναι Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ἀπολαύουσαν τότε σχετικῆς ἐλευθερίας καὶ τελοῦσαν ὑπὸ τὴν διοίκησιν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἐκ περιτροπῆς. Πλὴν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου εἰς τὴν ἐν τῇ «Καλλιόπῃ» του δημοσιευθεῖσαν πρώτην ἱστορίαν τοῦ Τύπου ἀναφερόμενον ὅτι Ἑλληνικὴ ἐφημερὶς ἐξεδίδετο εἰς Κέρκυραν πρὸ τῆς «Ἐφημερίδος» τῶν Μαρκιδῶν Πουλίων εἰς Βιέννην ὑπὸ τὸν τίτλον «Λόγιος Ἑρμῆς», δὲν ἀληθεύει. Πρόκειται πιθανῶς περὶ συγχύσεως μὲ τὸ εἰς τὴν Ἰταλικὴν ἐκδιδόμενον «Mercurio letterario», τὸ ὁποῖον ἄλλως τε ἐξεδόθη μόλις τὸ 1805, μέχρι τοῦ 1807. Εἰς Κέρκυραν Ἑλληνικὴ ἐφημερὶς ἐξεδόθη τὸ 1814 ἡ «Ἰονική», ἀπὸ δὲ τοῦ 1812 ἐξεδίδετο Ἑλληνικὴ περίληψις τῆς εἰς Ζάκυνθον ἐκδιδομένης Ἰταλικῆς «Gazzetta delle Isole Ionie litterate». Ἡ «Ἰονικὴ» ἦτο ἐπίσημον ὄργανον τῆς Ἀγγλικῆς διοικήσεως, ἑβδομαδιαία καὶ ἐκδιδομένη ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ Τυπογραφείου. Ἔπαυσε τὸ 1814 καὶ ἐπανεξεδόθη μόνον τὸ 1841, ὑπὸ νέον τίτλον: «Ἐφημερὶς τῶν Ἡνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων νήσων», ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί, διακόψασα τελικῶς τὴν ἔκδοσίν της τὴν 28 Μαΐου τοῦ 1864, ἀφοῦ ἐδημοσίευσε τὸ πρωτόκολλον παραδόσεως τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐκδοθεῖσαι ἐφημερίδες. Ὁ κυριώτερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐδυσχεράνθη τὰ μέγιστα ἡ ἔκδοσις ἐφημερίδων κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, ἦτο ἡ ἔλλειψις τυπογραφικῶν μέσων. Τὸ παλαιὸν εἰς Μοσχόπολιν τυπογραφεῖον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ παρακμάσει, ἡ δὲ ἐν Κυδωνίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας «τυπογραφία» τοῦ Τόμπρα, (ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκμάθει τὴν τυπογραφικὴν τέχνην παρὰ τῷ Φιρμὶν - Ντιντὸ εἰς Παρισίους), εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀμέσως μὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ ἴδιος δὲ εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ὕδραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Κατόπιν ἀνεπιτυχῶν ἀποπειρῶν διαφόρων πρὸς ἵδρυσιν τυπογραφείου καταλλήλου διὰ τὴν ἔκδοσιν ἐφημερίδος, πρῶτος ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἐκόμισε τυπογραφεῖον ἐκ Τεργέστης, ἐγκατασταθὲν τελικῶς εἰς Καλάμας, ὑπὸ τὸν Τόμπραν καὶ οὕτω ἐξεδόθη ἡ πρώτη ἔντυπος ἐφημερὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, φέρουσα τὸν τίτλον «Σάλπιγξ», τὴν 1ην Αὐγούστου τοῦ 1821, χορηγίᾳ καὶ ἐντολῇ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, τῆς ὁποίας ἡ σύνταξις ἀνετέθη εἰς τὸν Θεόκλητον Φαρμακίδην. Φύλλα τῆς «Σάλπιγγος» μόνον τρία ἐν ὅλῳ σώζονται, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ μόνα προφανῶς ἐκδοθέντα. Καὶ τοῦτο διότι ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, πιστὸς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἐλευθεροτυπίας, δὲν ἐδέχετο τὴν λογοκρισίαν τοῦ Ὑψηλάντου, ὁ ὁποῖος πάλιν, θεωρῶν τὸν Τύπον ὡς ὄργανον τοῦ Ἀγῶνος, ἐπέμενε νὰ ρυθμίζῃ αὐτὸς τὴν χρῆσιν του, συμφώνως πρὸς τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολιτικάς του ἐπιδιώξεις.

Εἰς τὰ δύο πρῶτα φύλλα της ἡ «Σάλπιγξ» ἐδημοσίευσε τὴν πρὸς τὸ Γένος ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου καὶ εἰς τὸ τρίτον της τὴν πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ἔκκλησιν τῶν Μανιατῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Πλὴν τῆς «Σάλπιγγος» - ἡ ὁποία ἦτο ἡ πρώτη ἔντυπος - ἐξεδόθησαν καὶ χειρόγραφοι ἐφημερίδες: 1) ἡ «Αἰτωλικὴ» εἰς Μεσολόγγι τὴν 10ην Αὐγούστου τοῦ 1821 ὡς ἐπίσημον ὄργανον τῆς «Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος», συντασσομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιγραμματέως τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως Ν. Λουριώτου καὶ διαρκέσασα ἐπ' ἀρκετὸν, 2) ὁ «Ἀχελῶος» τὴν 24 Φεβρουαρίου τοῦ 1822 εἰς Βραχώριον (Ἀγρίνιον), ἐπίσημον καὶ αὐτὴ ὄργανον τῆς προσωρινῆς διοικήσεως καὶ συντασσομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ν. Λουριώτου καὶ 3) κάποια χωρὶς τίτλον ἐφημερὶς - ἢ ἀγνώστου τίτλου - ἐμφανισθεῖσα τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία καὶ λόγῳ τῶν σκοπίμων ψευδολογιῶν της περὶ ἐνισχύσεως τοῦ Ἀγῶνος ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, ἐπωνομάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ «Ψευτοφυλλάδα».

Μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς «Σάλπιγγος», τὸ τυπογραφεῖον της μεταφερθὲν εἰς Ναύπλιον κατεστράφη κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη. Μόνο δὲ τὴν 1 Ἰανουαρίου τοῦ 1824 ἐξεδόθησαν εἰς Μεσολόγγι τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἐπὶ μικροῦ τυπογραφείου, κομισθέντος ἐξ Εὐρώπης ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Τὴν διεύθυνσιν τὴν εἶχεν ὁ Ἑλβετὸς φιλέλλην Ἰωάννης Ἰάκωβος Μάγερ, μεταφράζοντος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τοῦ ἐκ Ζαγορίου Παυλίδου. Τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἐξεδίδοντο δαπάναις τοῦ εἰς Λονδίνον ἑδρεύοντος Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου, τοῦ ὁποίου καὶ προκήρυξις πρὸς τοὺς Χριστιανικοὺς λαοὺς ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ 2ον φύλλον των.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Στάνχοπ ἐκομίσθησαν ἐκ Λονδίνου τέσσαρα τυπογραφεῖα καὶ πιεστήρια, ἀπὸ δὲ τῆς 20ῆς Ἀπριλίου τοῦ 1824 διετέθη ἕνα ἐξ αὐτῶν διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν». Ἦσαν δισεβδομαδιαῖα, ἔφερον δ' ἐπικεφαλίδα εἰκονίζουσαν τὴν Θέμιδα κρατοῦσαν πλάστιγγα καὶ ἐπιγραφήν: «Ἡ δημοσίευσις εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς δικαιοσύνης». Ἦσαν δὲ ὄργανον τῆς Διοικήσεως, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν κυρίως τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἐξεδίδοντο μέχρι τῆς 20 Φεβρουαρίου τοῦ 1826, ὅταν Τουρκικὴ βόμβα κατέστρεψε τὸ τυπογραφεῖον, ὁ δὲ Μάγερ ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου.

Τὴν 20ὴν Μαρτίου τοῦ 1824, δαπάναις τοῦ λόρδου Βύρωνος, εἰς Μεσολόγγι ἐξεδόθη καὶ ὁ «Ἑλληνικὸς Τελέγραφος» ἑβδομαδιαῖος, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διαφωτίσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ περὶ τῶν γεγονότων ποὺ διεδραματίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἀναπτύξεως φιλελληνικῆς κινήσεως. Ἕνεκα τούτου εἰς τὴν ὕλην του ἐπεκράτει τετραγλωσσία: ἄλλα ἄρθρα ἐγράφοντο γαλλιστί, ἄλλα ἀγγλιστί, ἄλλα ἰταλιστὶ καὶ ἄλλα γερμανιστί. Συντάκτης του ἦτο ὁ Ἰταλὸς κόμις Πέτρος Γκάμπας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βύρωνος διέκοψε τὴν ἔκδοσίν του καὶ ὁ Γκάμπας ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑλλάδος.

Τὴν 10 Μαρτίου τοῦ 1824 ἐξεδόθη εἰς τὴν Ὕδραν «Ὁ φίλος τοῦ Νόμου» - Ἐφημερὶς τῆς Διοικήσεως καὶ τῆς νήσου Ὕδρας» - τυπουμένη εἰς ἕνα ὑπάρχον ἐκεῖ παλαιὸν τυπογραφεῖον μὲ φθαρμένα στοιχεῖα κατ' ἀρχάς, ἀπὸ δὲ τοῦ 15ου φύλλου της ἐπὶ τυπογραφείου δωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Γάλλου φιλέλληνος Ντιντό. Συντάκτης της ἦτο ὁ Κιάππε, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ διαφεύγῃ τὴν αὐστηρὰν λογοκρισίαν τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου ἔγραψεν εἰς ἀρχαΐζουσαν δυσκαταληπτοτάτην γλῶσσαν. Περιεῖχεν ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ ναυτικοῦ ἰδίως ἀγῶνος, ἐτύπωσε δὲ 500 φύλλα. Ἡ ἔκδοσίς της διήρκεσε μέχρι τῆς 29ης Μαΐου τοῦ 1837.

Τετάρτη ἔρχεται ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν» τοῦ Γεωργίου Ψύλλα, ἐκδοθεῖσα τὴν 20ὴν Αὐγούστου τοῦ 1824 ἐν Ἀθήναις ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων τυπογραφείων τοῦ Στάνχοπ. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ περισσότερον ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν πολιτικῶν τάσεων ἐφημερίδος τοῦ Ἀγῶνος. Ἐξεδίδετο ὅμως κατ' ἀραιὰ διαστήματα, φθάσασα τὰ 37 φύλλα ἐν ὅλῳ, μέχρι τῆς 15ης Ἀπριλίου τοῦ 1826, ὅταν ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ.

Εἰς Ναύπλιον τὴν 7ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1825 ἐξεδόθη, μὲ συντάκτην τὸν Θεόκλητον Φαρμακίδην κατ' ἀρχάς, κατόπιν δέ, ἀπὸ τοῦ 1827 τὸν Γ. Χρυστίδγν, ἡ «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος». Ἦτο ἐφημερὶς ἐπίσημος, ὄργανον τῆς Διοικήσεως. Ἐξεδίδετο δὶς τῆς ἑβδομάδος, εἰς αὐτὴν δὲ ἐδημοσιεύοντο αἱ πράξεις τῆς Διοικήσεως, ἀλλὰ καὶ εἰδήσεις καὶ ἄρθρα, ἀπηχοῦντα πάντοτε, ὅπως ἄλλωστε ἦτο φυσικόν, τὰς ἀπόψεις τῶν κρατούντων. Μετονομασθεῖσα ἐπὶ ἕνα διάστημα εἰς «Ἐθνικήν», μετεφέρθη τὸ 1833 εἰς Ἀθήνας καὶ συνέχισε νὰ ἐκδίδεται μέχρι σήμερον (1980) ὡς «Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως».

Εἰς τὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα» καὶ εἰς τὸ 5ον φύλλον αὐτῆς, τῆς 21ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1825, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὁ «Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ὁ ὁρισθεὶς κατόπιν ὡς Ἐθνικὸς Ὕμνος, μὲ κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλαι ἐφημερίδες: Ἡ «Ἀνεξάρτητος Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος» (1827-28) τοῦ Γ. Παντελῆ εἰς Ὕδραν καὶ κατόπιν εἰς Αἴγιναν, ὄργανον τῶν προυχόντων τῆς Ὕδρας, ἡ γαλλόφωνος «Ἡ Ἑλληνικὴ μέλισσα» (1827-29) εἰς Ὕδραν καὶ κατόπιν εἰς Αἴγιναν καὶ μερικαὶ ἄλλαι ὀλιγότερον σημαντικαί.

Αὗται εἶναι συνοπτικῶς αἱ ἐφημερίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν γενικῶς τὸ ἰδιάζον τοῦτο χαρακτηριστικόν: ὅτι δὲν ἦσαν οὔτε «πρωτόγονοι» - ὅπως αἱ πρῶται ἐφημερίδες τῆς Δύσεως - οὔτε ἀκόμη καθαρῶς «πολιτικαί», ἀλλὰ δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς «ἐθνικαί», ἀποτελοῦν ἐνδιάμεσον, μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω δύο εἰδῶν σταθμόν. Ἦσαν κυρίως ὄργανα ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους κατὰ τοῦ ἀλλοεθνοῦς καὶ ἀλλοθρήσκου τυράννου.

Πολιτικαὶ ἐφημερίδες μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν. Πληρωθέντος τοῦ πρώτου αἰτήματος τοῦ Ἔθνους διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἀπὸ τοῦ ξένου τυράννου, μὲ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ὁ Τύπος ἤρχισε τοὺς ἀγῶνας του διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ. Οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες τοῦ Τύπου ἤρχισαν δι' ἐναντίον τοῦ κυβερνήτου Καποδιστρίου πολεμικῆς, ὡς ἀπολυταρχικῶς διοικοῦντος διότι, κατὰ τὴν ἀνόητον ἀντίληψιν τῶν ἀγωνιζομένων διὰ τὰς λαϊκὰς ἐλευθερίας, οἱ Ἕλληνες πολῖται τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσουν καὶ νὰ διεκδικήσουν τὰ περὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Λαοῦ, ἀφοῦ ἦσαν λόγῳ τοῦ ἐπταετοῦς ἀγῶνος των ἄστεγοι, πάμπτωχοι, πεινῶντες καὶ ἀγράμματοι. Ὁ «Ἀπόλλων» τοῦ Πολυζωΐδου, ἡ σφοδροτέρα ἀντικαποδιστριακὴ ἐφημερίς, ἐκδοθεῖσα ἀρχικῶς εἰς Ναύπλιον καὶ παυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου, μετεφέρθη εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐναντίον τοῦ Καποδιστρίου ἀντιδράσεως, τὴν Ὕδραν, ὅπου καὶ ἐξεδόθη ἀνελλιπῶς ἀπὸ τῆς 11ης Μαρτίου μέχρι τῆς 7ης Ὀκτωβρίου 1831 δισεβδομαδιαία, εἰς σχῆμα τέταρτον. Ὁ «Ἀπόλλων» ὁ ὁποῖος ἐξεδόθη ἀρχικῶς μὲ σκοπὸν «νὰ διακηρύξῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς δυνατοὺς τῆς Εὐρώπης, ὅτι μόνη ἐπιθυμία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους εἶναι νὰ κυβερνᾶται συνταγματικῶς, κατήντησεν εἰς τὸ προτελευταῖον φύλλον του νὰ ἐξάρῃ τὸν πατριωτισμὸν τῶν δολοφόνων τοῦ Κυβερνήτου Μαυρομιχαλαίων, διότι μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου εἶχον δηλητηριάσει τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν μόλις ἀπελευθερωθέντων Ἑλλήνων τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ αἱ ἀντιθέσεις τῶν κομμάτων, ποὺ εἶχον δημιουργηθῇ μὲ τὴν φροντίδα φυσικὰ τῶν προστατίδων δυνάμεων.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Καποδιστρίου, ὁ Τύπος εἰς τὴν πλειονότητά του συνέχισε καταπολεμῶν τὴν Ἀντιβασιλείαν

τῶν Βαυαρῶν καὶ τὸν Ὄθωνα κατόπιν, μὲ δικαιολογίαν τὴν ψήφισιν Συντάγματος. Ἡ «Ἀθηνᾶ» τοῦ Ἐμμαν. Ἀντωνιάδου (ὁ ὁποῖος προηγουμένως, τὸ 1830, ἐξέδιδε τὴν «Ἠχώ»), εἶναι ἡ πρώτη «συνταγματική» ἐφημερίς. Ἐξεδόθη τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1832 εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Συνταγματικῶν εἰς Μέγαρα, ὡς δισεβδομαδιαία. Ἀπὸ τοῦ 12ου φύλλου της μετεφέρθη εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ἀπὸ τῆς 16ης Ἀπριλίου 1835 εἰς τὰς Ἀθήνας, μέχρι τοῦ 1864. (Ἡ «Ἀθηνᾶ» αὐτη τοῦ Ἀντωνιάδου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἐκδοθεῖσαν προγενεστέρως εἰς Ναύπλιον δεκαπενθήμερον τοῦ Γ. Χρηστίδου, εἰς 8 μόνον φύλλα).

Ἀπὸ 1ης Μαΐου μέχρι 1ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1832 ἐξεδόθη ἐν Ναυπλίῳ ἐπίσης καὶ ὁ «Χρόνος» τοῦ Ι. Φιλήμονος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσεν οὗτος καὶ ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, ποὺ ἦτο ἀκριβεστέρα βεβαίως ἐκείνης τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου εἰς τὴν παλαιὰν «Καλλιόπη» τῆς Βιέννης.

Ἐπίσης ἐξεδόθησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ὁ «Σωτὴρ» τοῦ Β. Σκούφου (Ἑλληνογαλλική), ἡ «Πρόοδος» τοῦ Π. Σοφιανοπούλου, ὁ «Θεατὴς» τοῦ Μ. Σχινᾶ, ἡ «Ἶρις» ὑπὸ «διαφόρων πεπαιδευμένων νέων», ὁ «Κλέπτης» τοῦ Κ. Χωματιανοῦ, ὁ «Νεοέλλην» τοῦ Τ. Γιαννοπούλου, ὁ «Ταχυδρόμος» (Ἑλληνογαλλικὴ) τοῦ Ρίζου Νερουλοῦ, ἡ «Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλὰς» (Ἑλληνογαλλικὴ) τοῦ Π. Σούτσου, ἡ «Βασιλική», ὁ «Ἐμπορικὸς Ἄγγελος», ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἀγγελιῶν» καὶ ἄλλαι.

Μεγαλυτέρας σημασίας ἦτο ἡ ἑλληνογερμανιστὶ ἐκδοθεῖσα «Ἐλπὶς-Ντὶ Χόφφνουγκ» τοῦ Κ. Λεβίδου, ἀγωνιζομένη ἀπὸ τοῦ πρώτου φύλλου της ὑπὲρ τοῦ Συντάγματος καὶ διὰ τὴν αἰτίαν αὐτὴν ἐφυλακίσθη ὁ ἐκδότης της, ἡ δὲ ἐφημερὶς διεκόπη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1837, διὰ νὰ ἐπανεκδοθῇ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1843 πανηγυρικῶς, προσθέτουσα ὑπὸ τὸν τίτλον της τὸν χαρακτηρισμόν: «Ἐφημερὶς τῶν ἀρχῶν τῆς 3ης Σεπτεμβρίου». Ἔζησε δὲ μέχρι τοῦ 1886.

Σταθμὸν προόδου ἀπετέλεσεν ὁ δισεβδομαδιαῖος «Αἰὼν» τοῦ Ι. Φιλήμονος, ἐκδοθεὶς τὴν 25ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1838 καὶ διακοπεὶς τὴν 19ην Αὐγούστου τοῦ 1854 λόγω διώξεως τοῦ Φιλήμονος διὰ τὰ ἄρθρα του κατὰ τῆς Γαλλικῆς κατοχῆς τοῦ Πειραιῶς. Ἐπανεξεδόθη τὸ 1857 ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Τιμολέοντος Φιλήμονος καί, παρὰ τὴν πολιτικὴν ἀστάθειάν του, ὁ «Αἰὼν» εἶχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος, μέχρι τοῦ 1888, ὅταν διεκόπη ὁριστικῶς ἡ ἔκδοσίς του. Ἀντιπολιτεύθη τὸν Ὄθωνα, ἀλλὰ καὶ τὸν Βούλγαρην καὶ τὸν Γεώργιον Α'. Ἐπὶ ἕνα διάστημα μόνον ἐξεδίδετο καθημερινῶς, κατόπιν δὲ τρισεβδομαδιαίως.

Πρὸς ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὰς ἀνωτέρω «ἀντιοθωνικάς», «συνταγματικάς» ἐφημερίδας, ἡ αὐλὴ τοῦ Ὄθωνος ἐνήργησε καὶ ἐξεδόθη, τὴν 1ην Μαΐου τοῦ 1857, ἐφημερὶς ἡμιεπίσημος, ὑπέρμαχος τῆς δυναστείας: ἡ «Αὐγή». Αὕτη, μετὰ μερικῶν ἄλλων «καθεστωτικῶν» ἐφημερίδων ἠγωνίσθη, διακοπεῖσα τὴν 10ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1862, λόγω καταστροφῆς τοῦ τυπογραφείου της κατὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος καὶ ἐπανεκδοθεῖσα κατόπιν, ἀπὸ 6ης Μαρτίου 1864 μέχρι τοῦ 1876, ὡς ἀντιπολιτευομένη τὴν δευτέραν δυναστείαν.

Μετὰ τὴν παραχώρησιν τοῦ Συντάγματος παρακμάζουν καὶ αἱ καθαρῶς «πολιτικαὶ» ἐφημερίδες, αἱ ἀγωνιζόμεναι διὰ τὴν κατάκτησιν τῶν περιφήμων δῆθεν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας πράγματι οὐδέποτε ἀπέκτησεν αὐτὸς ὁ ἐμπαιζόμενος συνεχῶς λαὸς ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐλευθεριῶν ἀγῶνες κατέστρεψαν πάλιν καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν, 1922. (Βλέπε κυρίως καὶ Ἱστορίαν νεωτέρας Ἑλλάδος, Τόμος ΕΛΛΑΣ, Β' μέρος σελίδες 64 κ.ἑ). Ἐπακολουθεῖ περίοδος μεταβατική, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἐκδιδόμεναι ἐφημερίδες εἶναι πλέον κομματικοῦ χαρακτῆρος. Τοιαῦται εἶναι: ὁ «Ἐθνοφύλαξ», ὄργανον τοῦ Θρασυβούλου Ζαΐμη - 26/3/1862 - τὸ «Ἐθνικὸν Πνεῦμα», ὄργανον τοῦ Ἀλεξ. Κουμουνδούρου, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γ. Γονίδη (1868-1876), ἡ «Ὥρα», ὄργανον τοῦ Χαρ. Τρικούπη (1875-1888), ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων», ὄργανον τοῦ Ἐπαμ. Δεληγεώργη (1870-1893), ἡ «Πρωΐα», ὄργανον τοῦ Θεοδ. Δηλιγιάννη (1874-1904). Μόνην ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ἡ «Παλιγγενεσία» τοῦ Ι. Ἀγγελοπούλου (20/10/1862 ἕως 31/12/1899), ἐφημερὶς ἀκομμάτιστος, ἔχουσα σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς περιόδου καὶ σημειώσασα σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου.

Αἱ ἐφημερίδες τῆς περιόδου τοῦ «πολιτικοῦ Τύπου» καὶ τῆς μεταβατικῆς κατόπιν φάσεως τῶν κομματικῶν ὀργάνων ἦσαν ἑβδομαδιαῖαι, δισ-ἢ τρισεβδομαδιαῖαι καὶ ἐλάχισται καθημεριναί. Σχήματος μᾶλλον μικροῦ, μὲ ξηρὰν καὶ χωρὶς σχόλια εἰδησεογραφίαν, ἐλαχίστην κυκλοφορίαν (λόγω μεγάλου ἀναλφαβητισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἠμπόδιζε τοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Λαοῦ, τὰς ὁποίας ὁ Λαὸς αὐτὸς δὲν ἦτο εἰς θέσιν φυσικὰ νὰ ἐκτιμήσῃ), ἐλλείψεως συγκοινωνιακῶν καὶ ἐπικοινωνιακῶν μέσων, ἀτελείας ἐκδοτικῶν μέσων κλπ).

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐξεδόθησαν καὶ ἀρκεταὶ σαυρικαὶ ἐφημερίδες: ἡ «Σάλπιγξ» τῶν Σούτσων (πρώτη σατυρικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα), ὁ «Ἐμπαίκτης», ὁ «Διογένης», ὁ «Ἀριστοφάνης» τοῦ Πανάγου Πηγαδιώτη (1874-1883), ὁ «Παλιάνθρωπος» τοῦ Ι. Βερβέρη, Τὸ «Φῶς» τοῦ Σοφ. Καρύδη.

Ἀξιολογώτεραι δὲ : ὁ «Ἀσμοδαῖος» τοῦ Ἐμμ. Ροΐδη (ἑβδομαδιαῖος ἀπὸ 5/1/1875—25/8/1885), τὸ ἐξ αὐτοῦ βλαστῆσαν «Ἄστυ», ὁ «Ραμπαγᾶς» τοῦ Κλ. Τριανταφύλλου (14/8/1879-4-5-1889), τὸ «Μὴ Χάνεσαι» τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, ἐκδοθὲν τὴν 16-1-1880 καὶ μετονομσθὲν τὴν 1-11-1883 εἰς «Ἀκρόπολιν», ἐκδιδομένην μετὰ διαφόρους διακοπὰς καὶ ἀλλαγὰς ἰδιοκτησίας, μέχρι σήμερον (1980), καὶ ὁ «Ρωμηός» (1883-1915) τοῦ Γ. Σουρῆ.

Καθημεριναὶ εἰδησεογραφικαὶ ἐφημερίδες. Ἀπὸ τοῦ 1873 ἀρχίζει ἡ «βιομηχανικὴ» λεγομένη περίοδος τῶν ἐφημερίδων κυκλοφορίας. Λέγεται δὲ οὕτω, τόσον διότι τὰ τεχνικὰ ἐκδοτικὰ μέσα τοῦ ἡμερησίου Τύπου ὑπέστησαν ραγδαίαν βιομηχανικὴ ἐξέλιξιν, ὅσον καὶ διότι ἡ ἔκδοσις ἐφημερίδος ἤρχισε νὰ ἀποβαίνῃ ἐπιχείρησις, ὄχι πάντοτε ἀσφαλής, ἀλλὰ πάντως ἐπιχείρησις. Ἡ κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων πολλαπλασιάζεται ραγδαίως, ἡ εἰδησεογραφία ἐνισχύεται, ὁ ρυθμὸς τῆς συντάξεως ἑκάστου ἡμερησίου φύλλου διαρκῶς ἐντείνεται, τὸ σχῆμα μεγεθύνεται, ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων αὐξάνει, αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοῦ πολλαπλασιάζονται καὶ οὕτως ἡ ἐφημερὶς ἀποβαίνει ὄντως «βιομηχανία» - μὲ τὴν ἔννοιαν συστήματος ἐργασίας καὶ διαμορφώσεως μεγίστου συγκροτήματος συνεργασίας πολλῶν.

Ἡ «Ἐφημερὶς» τοῦ Δημ. Κορομηλᾶ εἶναι ἡ πρώτη τακτικὴ καθημερινὴ ἐφημερὶς τῆς περιόδου αὐτῆς (1/10/1873). Ἀνεξάρτητος, κατ' ἀρχὰς μόνον εἰδησεογραφική, κομματιζομένη μὲν κατόπιν, ἀλλὰ καὶ μετ' οὐδενὸς κόμματος συνδέσασα ἀπολύτως τὰς τύχας της. Ἐκ τοῦ ἐπιτελείου τῶν ἀρίστων συνεργατῶν της 6 ἐγένοντο πρωθυπουργοί, 11 ὑπουργοὶ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἄλλων κορυφαῖοι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Ἡ «Ἐφημερὶς» εἶναι καὶ ἡ πρώτη δημοσιεύσασα τηλεγραφικὰς εἰδήσεις.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς «Ἐφημερίδος» ἀναγκάζει μετ' ὀλίγον καὶ γίνονται καθημεριναὶ ἐπίσης: οἱ ἀπὸ τοῦ 1872 ἐκδιδόμενοι «Καιροὶ» τοῦ Π. Κανελλίδου (μέχρι τοῦ 1923, ἀπὸ τοῦ 1911, ὑπὸ τῆς θυγατρός του Νέλλης Κανελλίδου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1946 ὑπὸ Α. Τσαλδάρη καὶ Ι. Ζαχαράκη), ἡ ἐκ τοῦ σατυρικοῦ «Μὴ χάνεσαι» «Ἀκρόπολις» τοῦ Βλ. Γαβριηλίδου (1/11/1884) καὶ ἄλλαι πολλαί. Ὁ Γαβριηλίδης ὑπῆρξεν διὰ τῆς «Ἀκροπόλεως» ὁ ἀνακαινιστὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, ἐκπαιδεύσας ὁλοκλήρους γενεὰς δημοσιογράφων: Ὠργάνωσε τὸ ρεπορτάζ, ἐνεκαινίασε τὰς συνεντεύξεις, τὰς περιγραφάς, τὰ ἄρθρα τῶν εἰδικῶν, ἤνοιξε τὰς πύλας τῆς ἐφημερίδος του εἰς τοὺς νέους, κατέρριψεν εἴδωλα καὶ ἀνύψωσεν ἀξίας εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ζωῆς. Ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Γαβριηλίδη, εἰς γλῶσσαν ζωηροτάτην, καυστικὴν καὶ ἐλευθέραν ἤσκησεν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐν γένει ζωὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν «Ἀκρόπολιν» ἀνεδείχθησαν κορυφαῖοι εἰς κάθε κλάδον. Ἡ ἀνεξαρτησία δὲ τοῦ Γαβριηλίδη ηὔξανε διαρκῶς τὸ κῦρος τῆς «Ἀκροπόλεως». Πρῶτος ὁ Γαβριηλίδης εἰσήγαγε μηχανικὰς τελειοποιήσεις: τὸ πρῶτον κυλινδρικὸν ταχυπιεστήριον (1890), τὸ περίφημον «Μαμούθ», τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἐξυπηρέτησε διαφόρους ἐφημερίδας κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς κυκλοφορίας των - τοὺς «Καιροὺς» μετὰ τὴν «Ἀκρόπολιν», τὴν «Πολιτείαν», τὸ «Ἔθνος», τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα», - κατήντησεν ἤδη εἰς κάποιαν ἐπαρχίαν ἀληθινὸν «μαμούθ», προϊστορικὸν τυπογραφικὸν μεγαθήριον.

Ὁ Γαβριηλίδης ἐπίσης ἔφερε τὰς πρώτας λινοτυπικὰς μηχανὰς καὶ εἰσήγαγε νεώτερα ἐκδοτικὰ μέσα.

Ὁ Γαβριηλίδης ἐκ παραλλήλου καὶ ὡς παράρτημα τῆς «Ἀκροπόλεως» ἐξέδωσε τὸ περιοδικὸν Α.Ο.Δ.Ο. («Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους»), τὴν «Κυριακὴν Ἀκρόπολιν» καὶ τὴν πρώτην ἀπογευματινὴν ἐφημερίδα, μὴ ἐπιτυχούσης τότε ἀκόμη τῆς προσπαθείας αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐπαναληφθεῖσα ἀργότερον ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Μπότση (1954) ὡς ἀπογευματινὴ ἔκδοσις τῆς «Ἀκροπόλεως» καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀπογευματινή» ἐκδίδεται μέχρι σήμερον (1980) εἰς πολυσέλιδον ἔκδοσιν.

Τὸ ἀπὸ τοῦ 1885-1890 σατυρικὸν «Ἄστυ» τῶν Δ. Κακλαμάνου καὶ Θ. Ἀννίνου ἐγένετο κατόπιν εἰδησεογραφικὴ ἐφημερὶς, ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ὁποίας ἀνεδείχθησαν πολλοὶ ἐκ τῶν καλυτέρων λογίων καὶ δημοσιογράφων τῆς ἐποχῆς.

Τὸ 1900 ὁ Δ. Κακλαμάνος ἐκδίδει τὸ «Νέον Ἄστυ», μεταβιβασθὲν ἀργότερον (1907) εἰς τὸν Γερ. Πετροβίκην καὶ μετονομασθὲν εἰς «Ἑσπερινὸν Νέον Ἄστυ» μέχρι τοῦ 1919.

Ἀπὸ σατυρικὸν μετεβλήθη εἰς καθημερινὴν εἰδησεογραφικὴν ἐφημερίδα καὶ τὸ «Σκρὶπ» (1894) τοῦ Εὐαγ. Κουσουλάκου, συνεχισθὲν μετὰ διαφόρους διακοπὰς μέχρι τοῦ 1929 ὑπὸ τοῦ Γρ. Εὐστρατιάδου.

Τὸ 1896 ἐξεδόθη τὸ «Ἐμπρὸς» τοῦ Δημ. Καλαποθάκη, διαμφισβητῆσαν ἐπὶ εἰκοσαετίαν μὲ τὴν «Ἀκρόπολιν» τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Τύπον, ἐφημερὶς ἀντικειμενικὴ εἰς τὴν εἰδησεογραφίαν της καὶ πάντοτε βάσιμος, μὲ ἀρθρογραφίαν εἰς κομψὸν καὶ σεμνὸν ὕφος, δίδουσα τόνον εἰς πᾶσαν συζήτησιν. Συνεργάται ἐκεῖ ὑπῆρξαν τόσον ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης, ὅσον καὶ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Τὸ «Ἐμπρός», διακόψαν μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον τὴν ἔκδοσίν του, ἐπανεξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀλκιβ. Δημ. Καλαποθάκη τὸ 1945, μεταβληθὲν ἀργότερον εἰς ἑβδομαδιαίαν πολιτικὴν ἐπιθεώρησιν ποὺ ἐκδίδεται μέχρι σήμερον.

Τὸ 1903 ἐκδίδεται ὁ «Χρόνος» τοῦ Κ. Χαιροπούλου, ὄργανον τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου τοῦ 1909, ζήσας μέχρι τοῦ 1917, ἐπανεκδοθεὶς δὲ καὶ κατόπιν ἐπὶ ἕνα διάστημα.

Τὸ 1906 μετεφέρθη ἐκ Βουκουρεστίου ἡ «Πατρὶς» τοῦ Σπ. Σίμου, ὄργανον τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, μὲ μεγίστην κυκλοφορίαν κατὰ τὰ ἔτη τῆς διοικήσεως Ἐλ. Βενιζέλου.

Τὸ 1909 ἐκδίδονται αἱ «Ἀθῆναι» τοῦ Γ. Πώπ, ἡ μόνη ἐφημερίς, ἡ

ὁποία ἐπωλεῖτο ἀντὶ 10 λεπτῶν, ὅταν αἱ ἄλλαι ἦσαν πεντάλεπτοι, διατηροῦσα ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀποφεύγουσα τὰς χάριν κυκλοφορίας ὑποχωρήσεις ἢ παραχωρήσεις καὶ ὑπερβολάς.

Μόνη ἑσπερινὴ καὶ ἐκ τῶν πλέον ἐπιφανῶν τῆς περιόδου ταύτη, ἦτο καὶ ἡ σήμερον (1980) ἐκδιδομένη «Ἑστία», ἑβδομαδιαῖον περιοδικὸν κατ' ἀρχάς, ἐκδοθὲν τὴν 4/1/1876 ὑπὸ τοῦ Παύλου Διομήδους, μετεβιβάσθη εἰς τὸν Γ. Κασδόνην καὶ ἀργότερον εἰς τοὺς Ν. Πολίτην καὶ Γ. Δροσίνην, μετατραπὲν ἀπὸ τοῦ 1894 εἰς ἑσπερινὴν ἐφημερίδα, ἡ ὁποία καὶ μετεβιβάσθη ἐκ νέου τὸ 1898 εἰς τοὺς Σπῦρον Δάσιον καὶ Ἄδωνιν Κύρου, παραμείναντος τὸ 1900 τοῦ δευτέρου ὡς μόνου κτήτορος. Ἀπὸ τοῦ θανάτου δὲ τοῦ Ἀδ. Κύρου τὸ 1918, ἐξεδόθη μέχρι τοῦ 1950 ὑπὸ τῶν υἱῶν του Ἀχιλλέως καὶ Κύρου Κύρου, ἔκτοτε δὲ (μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀχιλλέως), ὑπὸ τοῦ Κύρου Κύρου, διακριθέντος διὰ τοὺς ὀξυτάτους ἀλλ' ἐντίμους καὶ πατριωτικοὺς ἀγῶνας του καὶ ὡς ἐξόχου ἐπίσης τεχνοκριτικοῦ, παραμένει δὲ μία τῶν σοβαρωτέρων Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων (τὸν Κῦρον Κύρου, ἀποθανόντα τὸ 1974 διεδέχθη ὁ υἱός του Ἄδωνις).

Ἡ «Ἑσπερινὴ» ἐπίσης ἐξεδόθη τὸ 1901 ὡς ἀπογευματινὴ ἔκδοσις τῆς «Πρωϊνῆς» τοῦ Πέτρου Γιαννάρου καὶ ἀκολούθως ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξ. Γιαννάρου. Ἀργότερον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Κ. Γιολδάση ἡ «Ἀστραπή», ἐκδιδομένη μέχρι τοῦ 1920 καὶ ὀλίγον μετὰ ταῦτα. Σταθμὸν ἀπετέλεσεν ἡ μεταφορὰ ἐκ Τεργέστης, ὅπου τὴν εἶχον ἐκδώσει οἱ Βυζάντιοι, τῆς «Νέας Ἡμέρας» ὑπὸ τοῦ Ι. Χαλκοκονδύλη, τὸ 1912, συμβαλοῦσα εἰς τὴν περαιτέρω ἐπὶ τὸ συγχρονιστικώτερον ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1913) ἔκδοσις τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὑπὸ τῶν Θ. Κουτσόπη, Π. Ἀραβαντινοῦ καὶ ἄλλων κοινωνιολόγων. Αἱ δύο αὐταὶ ἐφημερίδες ἐξεδίδοντο εἰς μικρότερον σχῆμα. Ἡ μὲν «Νέα Ἡμέρα» εἰς τὸ ἥμισυ τῶν ἄλλων ἐφημερίδων σχῆμα, ὀλίγον δὲ μεγαλυτέρα ἡ «Νέα Ἑλλάς».

Τὸ 1913 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σπ. Νικολοπούλου τὸ «Ἔθνος», τὸ 1916 ὑπὸ τοῦ Ἀνδρ. Καβαφάκη ὁ «Ἐλεύθερος Τύπος» καὶ τὸ 1918 ἡ «Πολιτεία» τοῦ Σπ. Ἀλιμπέρτη καὶ Θ. Νικολούδη, συνεχισθεῖσα ὑπὸ τοῦ δευτέρου μὲ διακοπὰς μέχρι τοῦ 1933.

Καὶ ἀκολουθοῦν: ἡ «Καθημερινὴ» (1919) τοῦ Γεωργίου Βλάχου, τὸν ὁποῖον ἀποθανόντα τὸ 1951 διεδέχθη ἡ θυγάτηρ του Ἑλένη, τὰ «Χρονικὰ» (1921) τῶν Κ. Κοτζιᾶ καὶ Στ. Καραβία, ἀπογευματινά, μέχρι τοῦ 1924 ὄργανον τοῦ Κόμματος τῶν Ἐλευθεροφρόνων, ἡ «Πρωτεύουσα» (1921) τοῦ Ἀρ. Καμπάνη, τοῦ Γουναρικοῦ Κόμματος μέχρι τοῦ 1923, ἡ «Βραδυνὴ» (1922) ὁμάδος δημοσιογράφων μεταβιβασθεῖσα τὸ 1924 εἰς τὸν Δ. Ἀραβαντινόν, τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» (1922-1944 καὶ μετέπειτα ἁπλῶς «Βῆμα»), τὰ «Ἀθηναϊκὰ Νέα» (1930-1944 καὶ μετέπειτα ἁπλῶς «Τὰ Νέα»), «Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος» ἑβδομαδιαία καὶ ἡ «Φωνὴ τοῦ Λαοῦ» (1932-1934), ἅπαντα τοῦ Δ. Λαμπράκη, ὁ «Ἐλεύθερος Λόγος» (1923-1928) καὶ ὁ «Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος» (1931) τοῦ Κ. Ἀθανάτου, ἡ «Πρωΐα» τοῦ Στεφ. Πεσμαζόγλου, ὁ «Ἑλληνικὸς Ταχυδρόμος» τοῦ Ι. Διάκου, ἡ «Ἀκρόπολις» (1930) τοῦ Γ. Βουτσινᾶ, ἡ «Ἑλληνικὴ» (1924) συνεταιρική, περιελθοῦσα τὸ 1932 εἰς τοὺς ἀδελφοὺς Ἰωαννίδου, τὸ «Ἑλληνικὸν Μέλλον» (1932-1941) τοῦ Ν. Εὐστρατίου.

Τὸ 1929 ἐξεδόθη ὁ «Ἡμερήσιος Τύπος» τοῦ Ἰωαν. Δ. Πασσᾶ, μαχητικὴ δημοκρατικὴ ἐφημερίς, ἡ ὁποία, λόγω πολιτικῶν δολοπλοκιῶν καὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ ἐκδότου ὑπὸ βασικῶν στελεχῶν του, διέκοψε τὴν ἔκδοσίν της τὸ 1932. Ἀλλ' ἀμέσως κατόπιν καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1933, ὁ Ἰωάννης Πασσᾶς ἐξέδωσε τὸν «Ἡμερήσιον Κήρυκα», μαχητικῶν ἐπίσης καὶ φιλελευθέρων καὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν ἐφημερίδα, τῆς ὁποίας ἡ ἔκδοσις διεκόπη τὸν Μάρτιον τοῦ 1935 ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γενομένου τότε κινήματος. Εὑρεθεὶς ἐξόριστος εἰς Παρισίους ὁ ἐκδότης της μετὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἐπανῆλθεν εἰς τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπανεξέδωσε τὴν ἐφημερίδα του, ἡ ὁποία, πρώτη κατόπιν ὁδηγιῶν τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου, διεκήρυξεν τὴν ἀνάγκην συμφιλιώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἐπαναφορὰν τῆς Βασιλείας, λόγω τοῦ ἐπικειμένου Β' Παγκοσμίου πολέμου, ὥστε νὰ μὴ εὑρεθῇ τὸ Ἔθνος διχασμένον πρὸ τοῦ ἐπερχομένου πολέμου, προσπάθεια ἡ ὁποία καὶ ἐπέτυχεν μὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β'. Ἀλλὰ ὁ «Ἡμερήσιος Κῆρυξ» ἐπαύθη ὑπὸ τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰωαν. Μεταξᾶ καὶ διέκοψεν τὴν ἔκδοσίν του εἰς τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου τοῦ 1936, λόγω τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὴν δικτατορίαν. (Σχετικῶς βλέπε καὶ ἄρθρον Ἐλευθέριος Βενιζέλος, τόμον «ΕΛΛΑΣ» Β' μέρος - «Νεωτέρα Ἱστορία», ἄρθρον Ἰωαν. Πασσᾶς κ.τ.λ.).

Τὸ 1933 ἐξεδόθη ὁ «Νέος Κόσμος» τοῦ Ἀντ. Νικολοπούλου, ὁ «Ἀνεξάρτητος» τοῦ Δ. Πουρνάρα καὶ ἡ «Ἠχὼ τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Κ. Μπαστιᾶ. Ἐπίσης ἐπὶ Κατοχῆς διέκοψεν, τὴν ἔκδοσίν της καὶ ἡ «Ἑστία», ἀποφάσει τῶν διευθυντῶν της, διὰ νὰ ἐπανεκδοθῇ ἅμα τῇ Ἀπελευθερώσει, διατηροῦσα τὰς ἀρχὰς καὶ παραδόσεις της.

Ἡ ἀξιολογωτέρα τῶν ἐκδοθεισῶν ξενογλώσσων ἐφημερίδων ὑπῆρξε καὶ παραμένει ἡ εἰς Ἀθήνας ἐκδιδομένη «Messager d' Athenes» τῆς Ἰωάννας Στεφανόπολι, ἡμιεπίσημον ὄργανον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ὅλαι αἱ Ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες ἀνήκουν εἰς ἰδιώτας. Αἱ ἐλάχισται ἐκδοθεῖσαι συνεταιρικῶς περιέπεσαν ἐν τέλει πάλιν εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν. Οὕτω, καὶ ἐκ τῶν συνεταιρικῶν ἐφημερίδων, τῶν ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922 συντακτῶν τῶν ἀντιβενιζελικῶν ἐφημερίδων, ἡ μὲν «Ἐφημερὶς τῶν Συντακτῶν» (πρωϊνὴ) ἔπαυσεν, ἡ δὲ «Βραδυνὴ» (ἑσπερινὴ) περιῆλθεν ἐν τέλει εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ Δ. Ἀραβαντινοῦ, σήμερον δὲ (1980) ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ἀθανασιάδη.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπίσης ὄργανα κομμάτων δὲν εὐδοκίμησαν κυκλοφοριακῶς ὡς καθημεριναὶ ἐφημερίδες, μὲ μοναδικὴν ἴσως ἐξαίρεσιν (καὶ κατὰ περιόδους μόνον) τὸν «Ριζοσπάστην» ὄργανον τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κ.Κ.Ε. καὶ τὴν «Μάχην» τοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος (ΣΚ-ΕΛΔ).

Ὁ «Ριζοσπάστης», ἐκδοθεὶς τὸ 1909 ὑπὸ τοῦ Γ. Φιλαρέτου ὡς ἐφημερὶς δημοκρατική, ἐπανεξεδόθη τὸ 1917 ὑπὸ τοῦ Ι. Πετσοπούλου ὡς σοσιαλιστικὴ καὶ περιελθοῦσα μετὰ μερικὰ ἔτη εἰς χεῖρας τοῦ Κ.Κ.Ε. παρέμεινεν ἔκτοτε ὡς ἐπίσημον ὄργανον αὐτοῦ, ἐκδιδομένη ἄλλοτε μὲν ἐλευθέρως καὶ ἄλλοτε παρανόμως, μὲ κυκλοφορίαν κατὰ περιόδους κυμαινομένην.

Ἡ «Δημοκρατία» (1923), ὄργανον τῆς Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως καὶ ζήσασα ἐπὶ μερικὰ ἔτη, δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ βιώσιμον κυκλοφορίαν. Πολὺ ὀλιγώτερον δὲ τὸ «Νέον Κράτος» (1932) τοῦ Γ. Κονδύλη ὡς προγενέστερον καὶ ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων» (1921-1922) τοῦ Στράτου. Ἐπιτυχίαν δὲ ἐσημείωσε μόνον ὁ «Κῆρυξ», ὡς ἑβδομαδιαία πολιτικὴ ἐφημερίς, κατὰ τὴν περίοδον 1915-1917 λόγω τῆς εἰς αὐτὴν ἀρθρογραφίας τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου. Ἕτερα πολιτικὰ ὄργανα ἦσαν ὁ ἑβδομαδιαῖος «Ἑλληνισμὸς» (1933), μὲ πρόγραμμα τὴν παλινόρθωσιν τῆς βασιλείας καὶ ἡ «Δημοκρατικὴ Ἄμυνα».

Πλὴν τῶν πολιτικῶν καὶ εἰδησεογραφικῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν σατυρικῶν, ἤρχισαν κατὰ τὴν τελευταίαν 50ετίαν νὰ ἐκδίδωνται (καθημεριναὶ ἢ ἑβδομαδιαῖαι) καὶ εἰδικαὶ ἐφημερίδες: ἀθλητικαί, ἐπαγγελματικαί, ἱστορικαί, οἰκονομικαὶ κλπ. Ἄξιαι σημειώσεως ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Κυριῶν» (1887-1918) τῆς Καλλιρόης Παρρέν, ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἐφημερίδων» τοῦ Σ. Ποταμιάνου, ὡς προσπάθεια καθημερινῆς ὑπερεφημερίδος, ἡ ὁποία συνοψίζει ὅλα τὰ σπουδαιότερα ἄρθρα καὶ εἰδήσεις, ἀποτυχοῦσα ὅμως, ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Πλειστηριασμῶν», τὸ «Παράρτημα», ἐκδοθὲν ὡς ἀπογευματινὴ τὸ 1916 ὑπὸ τῶν συντακτῶν τῶν παυθεισῶν τότε ἐφημερίδων, ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Ἀγγελιῶν», ὁ «Ἑβδομαδιαῖος Τύπος» (1934) καὶ ἄλλαι.

Ἐπαρχιακὸς Τύπος. Αἱ κυριώτεραι τῶν ἑβδομαδιαίων κατ' ἀρχὰς καὶ καθημερινῶν κατόπιν ἐπαρχιακῶν ἐφημερίδων, ἤρχισαν ἐκδιδόμεναι ἐνωρὶς εἰς τὰς μεγαλυτέρας ἐπαρχιακὰς πόλεις τῆς χώρας. Εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐξεδόθησαν ἡ «Σφαῖρα» καὶ ἡ «Σημαία». Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρώτη ἐφημερὶς ἦτο ὁ «Ἑρμῆς», ἐκδοθεῖσα τὸ 1875 ὡς περιοδικὸν καὶ βραδύτερον ὡς ἡμερησία ὑπὸ τὸν τίτλον «Φάρος» ἔπαυσεν νὰ ἐκδίδεται τὸ 1905. Ἕτεραι ἐφημερίδες τῆς Θεσσαλονίκης ἦσαν ἡ «Νέα Ἀλήθεια» (1909), τὸ «Φῶς» (1914-1959) ἡ «Μακεδονία» (1911), τὰ «Μακεδονικὰ Νέα», ἡ «Θεσσαλονίκη» (1963) καὶ ὁ «Ἑλληνικὸς Βορρᾶς» (1935). Ἀξιόλογοι ἐπαρχιακαὶ ἐφημερίδες ἦσαν ἐπίσης ἡ «Πατρὶς» τοῦ Πύργου, ὁ «Τηλέγραφος» καὶ ὁ «Νεολόγος» τῶν Πατρῶν, ἡ «Θεσσαλία», ὁ «Ταχυδρόμος», ἡ «Σημαία», ἡ «Λαϊκὴ φωνὴ» εἰς Βόλον, ἡ «Σημαία», τὸ «Θάρρος» εἰς Καλάμας κ. ἄ.

Τινὲς τῶν ἐπαρχιακῶν ἐφημερίδων («Θεσσαλία», «Ταχυδρόμος» τοῦ Βόλου, «Νεολόγος» τῶν Πατρῶν, «Μακεδονία», «Τὸ Φῶς», «Ταχυδρόμος Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Θεσσαλονίκης κ.ἄ) μὲ πλήρη εἰδησεογραφίαν καὶ ἀρθρογραφίαν σοβαράν, κυκλοφορίαν δὲ ἀρκετήν, πολλάκις μεγαλυτέραν μερικῶν Ἀθηναϊκῶν, παίζουν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν τοῦ τόπου.

Περιοδικά. Εἶναι κοινὴ ἡ ἀρχὴ τῶν περιοδικῶν μετὰ τῶν ἐφημερίδων. Οὕτω ἡ παλαιὰ «Καλλιόπη» τοῦ Σταγειρίτου καὶ ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» τοῦ Γαζῆ εἶναι μεταξὺ ἐφημερίδος καὶ περιοδικοῦ. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, τὰ εἴδη διεκρίθησαν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων, πάμπολλα δὲ περιοδικὰ ἐξεδόθησαν: ἡ «Εὐτέρπη» (1864-86), ἡ «Πανδώρα» (1851-72), ἡ «Χρυσαλλὶς» (1864-86), ὁ «Βύρων» (1875-80), ἡ «Ἐφημερὶς τῶν Παίδων» (1868), ἡ «Διάπλασις τῶν Παίδων» (1879) ὁ «Παρνασσὸς» (1877-95), ἡ «Ἀθηνᾶ» (1889), ὁ «Καλλιτέχνης» (1910-12). «Τὰ Παναθήναια» (1900-15), ἡ νομολογικὴ Θέμις» (1890) τὸ «Νομικὸν Βῆμα» κ.ἄ.

Σπουδαίως συνέβαλον εἰς τὴν ἐλέλιξιν τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνικῆς ζωῆς ὁ «Διόνυσος» τῶν Κ. Χατζοπούλου καὶ Γ. Καμπύση, ἡ «Τέχνη» (1899-1900) τοῦ Κ. Χατζοπούλου, καὶ ἰδίως ὁ «Νουμᾶς» τοῦ Δ. Ταγκοπούλου (1903-1923), διὰ τοῦ ὁποίου διεξήχθησαν οἱ ὑπὲρ τοῦ δημοτικισμοῦ ἀγῶνες. Σημαντικὴν δρᾶσιν ἀνέπτυξε κατὰ τὰ ἔτη 1915-17 ἡ «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις» τοῦ Ἴωνος Δραγούμη, Γ. Μπουσίου κ. ἄ., ἐπανεκδοθεῖσα κατὰ τὸ 1945, ἡ «Κριτικὴ καὶ Ποίησις» τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη, τὰ «Νέα Γράμματα» τοῦ Α. Καραντώνη, ὁ «Κύκλος» τοῦ ποιητοῦ Μελαχροινοῦ, τὰ «Ἑλληνικὰ Γράμματα» (1928-29) τοῦ Κωστῆ Μπατσιᾶ, ἡ «Πρωτοπορία» καὶ οἱ κομμουνιστικοὶ «Νέοι Πρωτοπόροι», ἡ «Νέα Ἑστία», ἐκδιδομένη ἀνελλιπῶς μέχρι σήμερον (1980) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γρ. Ξενοπούλου ἀρχικῶς καὶ τοῦ Πέτρου Χάρη (Ι. Μαρμαριάδη) κατόπιν καὶ ἡ κατὰ τὸ 1948 ἐκδοθεῖσα, ἀλλὰ δι' ὀλίγον χρόνον, «Ἑλληνικὴ Δημιουργία» τοῦ Σπύρου Μελᾶ.

Ἐκ τῶν νεωτέρων, πολιτικὰ μὲν περιοδικὰ ἦσαν: «Ἐργασία» καὶ «Πειθαρχία», βραδύτερον δὲ τὸ «Νέον Κράτος» τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν: ἡ ἐπανεκδοθεῖσα «Πολιτικὴ

'Επιθεώρησις», ἡ «Δημοκρατικὴ 'Επιθεώρησις», ἡ «Σοσιαλιστικὴ 'Επιθεώρηση» τοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος ΣΚ-Ε.Λ.Δ., ἡ «Κομμουνιστικὴ 'Επιθεώρηση» (παυθεῖσα τὸ 1948, συνέχισε παρανόμως τὴν ἔκδοσίν της μέχρι τὸ 1974 ποὺ ἐπανεξεδόθη νομίμως) καὶ ἄλλα.

Λογοτεχνικὰ δὲ τὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» (καὶ κατόπιν ἁπλῶς «Γράμματα»), ὁ «Κύκλος» (1945-1948), τὸ «Τετράδιο» τῶν σουρρεαλιστῶν (4 τεύχη) μὲ τὸ σατυρικόν του παράρτημα «'Ιππόκαμπος», ὁ «Κοχλίας» τῶν σουρρεαλιστῶν Θεσσαλονίκης (1945-1948), ἡ «Ποιητικὴ Τέχνη» (1946-1949), οἱ «Μορφὲς Θεσσαλονίκης» τοῦ Βασ. Δεδούση, ὁ «Αἰῶνας», οἱ «Νέοι Ρυθμοί», ἡ «Τέχνη» «Κυπριακὰ Γράμματα», ἡ «Παιδεία» ἡ «'Επιθεώρηση Τέχνης» κ. ἄ.

Σατυρικὸν περιοδικὸν «'Ο Λαουτζίκος» ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ 'Ασμοδαίου (Ν. Δεληπέτρου) τὸ 1945, ἀλλὰ μετὰ ἔτος διέκοψε τὴν ἔκδοσίν του.

Λαϊκὰ δὲ εἰκονογραφημένα περιοδικὰ ἐξεδίδοντο τὰ «Μπουκέτο», «Σφαῖρα», «Οἰκογένεια», «Θεατής», «'Εβδομὰς», «Γάτος» «Θησαυρός», ὁ ὁποῖος εἶχεν φθάσει εἰς καταπληκτικὴ κυκλοφορίαν. Σήμερον ὅμως (1980) συγκεντρώνει σχεδὸν ἅπασαν τὴν κυκλοφορίαν των τὸ «Ρομάντσο», τοῦ Νίκου Θεοφανείδη ἄλλα δὲ εἶναι τὸ «Τράστ τοῦ Γέλιου» τοῦ 'Ιωαν. Παπαγεωργίου ὡς καὶ πλεῖστα ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων: «Μάσκα», κλπ.

'Εκ δὲ τῶν εἰδικῶν ἐξεδίδοντο: «Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος», «Οἰκονομολόγος» καὶ τὰ φιλοσοφικά: «'Επιστημολόγος» «'Αρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» κ. ἄ.

'Ελληνικὸς Τύπος ἐξωτερικοῦ. Εἰς Τουρκίαν: Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1829 ἐξεδίδετο ὁ «Φίλος τῶν Νέων» καὶ εἰς Σμύρνην ἡ «'Αμάλθεια», ἡ μακροβιωτέρα τῶν 'Ελληνικῶν ἐφημερίδων, μεταφερθεῖσα μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν εἰς 'Αθήνας (1922) καὶ διακόψασα μετὰ ἕνα ἔτος τὴν ἔκδοσίν της, ὁ «Ἄργος» (1839), ὁ «'Αστὴρ τῆς 'Ανατολῆς» (1841), ἡ «'Εφημερὶς τῆς Σμύρνης», ἡ «Σμύρνη» (καὶ κατόπιν «Νέα Σμύρνη») (1871-1915), ἡ «'Αρμονία» (1880), ὁ «Τηλέγραφος» (1911-22), ὁ «Κόσμος, ἡ «'Εστία» κ.ἄ.

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1835 ὁ «'Οθωμανικὸς Μηνύτωρ», ὁ «Τηλέγραφος», ἡ «Βυζαντινή» (1855-88), ἡ «'Ομόνοια» (1869), ὁ «Νεολόγος» (1866) μεταφερθεὶς εἰς 'Αθήνας μέχρι τοῦ 1920, ἡ «Κωνσταντινούπολις», ἡ «Πρόοδος», τὸ «Φῶς», τὰ «Χρονικὰ», ἡ «'Απογευματινή», ὁ «'Ανεξάρτητος», ἡ «Μεταρρύθμισις» κ.ἄ., ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Τουρκίας ἐξεδίδοντο 'Ελληνικαὶ ἐφημερίδες, ἡ ἔκδοσις τῶν περισσοτέρων διεκόπη μετὰ τὸ 1922. 'Ο 'Ελληνικὸς τύπος τῆς Τουρκίας δὲν ἐφρονημάτιζε μόνο τὸν 'Ελληνισμόν, ἀλλὰ καὶ γενικῶς συνέβαλεν εἰς τὴν πνευματικὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀφύπνισιν τοῦ λαοῦ. Μετὰ τὸ 1922 αἱ περισσότεραι τῶν εἰς Τουρκίαν ἐκδιδομένων ἐφημερίδων ἔπαυσαν νὰ ἐκδίδωνται. 'Ο δὲ «Νεολόγος» τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ «'Αμάλθεια» τῆς Σμύρνης ἐξεδόθησαν πρὸς καιρὸν καὶ εἰς 'Αθήνας.

Εἰς Ρουμανίαν. 'Από τοῦ 1868 αἱ: «Ἴρις» (1868-97), «Σύλλογοι» (1873-89), «Πατρεύς» (1891) ἐλθοῦσα τὸ 1906 εἰς 'Αθήνας, «Ἔθνος» κ.ἄ.

Εἰς Αἴγυπτον: 'Από τοῦ 1880 ἀρκεταὶ καθημεριναὶ 'Ελληνικαὶ ἐφημερίδες: «'Ελπίς», «Χρόνος», «Τηλέγραφος», «'Εφημερίς», «Ταχυδρόμος — 'Ομόνοια» κ.ἄ. ὅλαι εἰς 'Αλεξάνδρειαν. Καὶ εἰς τὸ Κάϊρον: «Φῶς», «Κλειώ» κ.ἄ.

Εἰς Κύπρον: «Νέος Κυπριακὸς Φύλαξ», «Νέον Ἔθνος», «'Αλήθεια», «'Ελευθερία», αἱ σατυρικαὶ «Μαστίγιον», «Γέλοιο» κ.ἄ.

Εἰς Δωδεκάνησον: ἡ «Δωδεκάνησος», ἡ «Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου» κ.ἄ.

Εἰς Ἱερουσαλήμ: ἡ «Παλαιστίνη», εἰς 'Αντὶς 'Αμπέμπα ὁ «Αἰθιοπικὸς Κόσμος», εἰς Μπουένος Ἄϊρες ἡ «Πατρὶς».

Εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας: ἡ «'Ατλαντὶς» καὶ ὁ «'Εθνικὸς κήρυξ» τῆς Νέας 'Υόρκης, ἡ «Καθημερινὴ» εἰς τὸ Σικάγον, πλεῖσται δὲ ἄλλαι εἰς Αὐστραλίαν, Νότιον 'Αφρικὴν, («'Αφρικανὶς» κ.ἄ.), Νότιον 'Αμερικὴν, 'Ασίαν κ.ἄ.

Μεγίστης σημασίας ἐκ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐκδοθεισῶν 'Ελληνικῶν ἐφημερίδων ὑπῆρξεν ἡ «'Ημέρα». Ἱδρυθεῖσα τὸ 1855 ὑπὸ τοῦ Ι. Σκυλίτση ἐν Βιέννῃ, μεταφερθεῖσα μετ' ὀλίγον εἰς Τεργέστην, ὡς ἑβδομαδιαία, μεταβιβασθεῖσα δὲ τὸ 1874 εἰς τοὺς ἀδελφοὺς 'Αναστ. καὶ 'Αλεξ. Βυζάντιον μετωνομάσθη εἰς «Νέα 'Ημέρα». Λίαν βαρυσήμαντος ἦτο ἡ ἐπὶ διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν ζητημάτων ἀρθρογραφία της καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ 'Ανατολικοῦ ζητήματος. Τὸ 1912 μετεφέρθη ὑπὸ τοῦ Ι. Χαλκοκονδύλη ὡς καθημερινὴ εἰς 'Αθήνας.

Παράνομος Τύπος. Κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου περίοδον. Κατὰ τὴν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν περίοδον παράνομος Τύπος μόνος σποραδικῶς ὑπῆρξεν: ὀλίγα συνήθως φύλλα τῶν ἑκάστοτε, λόγω τῶν συνεχῶν πολιτικῶν ταραχῶν, καταδιωκομένων κομμάτων, μὴ ἀποτελοῦντα, κυρίως εἰπεῖν, παράνομον Τύπον ἐφ' ὅσον ἡ ἐλευθεροτυπία, μέχρι τουλάχιστον τοῦ 1936, δὲν ἐπλήγη σοβαρῶς εἰς 'Ελλάδα.

'Η ἐπιβαλοῦσα λογοκρισίαν καὶ ἀπαγορεύσεις τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου μετέτρεψεν εἰς παράνομο καὶ λαθραίως κυκλοφορούντα, εἰς ἀραιὰ φύλλα, τὸν κομμουνιστικὸν «Ριζοσπάστην» κατὰ τὴν πενταετίαν 1936-1941. Πλὴν τούτου κατὰ τὴν πενταετίαν ταύτην μόνον ὀλίγα τινὰ Τροτσκιστικά, ἀρχειομαρξιστικὰ κλπ. παράνομα φυλλάδια ἐκυκλοφόρησαν.

'Ο Τύπος κατὰ τὴν Κατοχήν. Παράνομα ἔντυπα ἤρχισαν κυκλοφορούντα ἀπὸ τοῦ 1941 κυρίως. Αἱ πρῶται ἐμφανισθεῖσαι παράνομοι ἐφημερίδες, κατ' ἄτακτα, βεβαίως, διαστήματα ἐκδιδόμεναι, ἦσαν ἡ «'Ελεύθερη Σκέψη», ὄργανον τοῦ 'Εθνικοῦ Κομιτάτου Νέων, τὸ «'Ελληνικὸν Αἷμα», ὑπὸ τῶν Α. Πηνιάτογλου, Κ. Βοβολίνη, Ι. Μήλιου καὶ ὁ «Ριζοσπάστης» τοῦ Κ.Κ.Ε.

'Η ὕλη τῶν παρανόμων ἐφημερίδων συνίστατο εἰς ἄρθρα, σημειώματα, εἰδήσεις ἐξωτερικὰς ἐκ τῶν συμμαχικῶν ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν, εἰδήσεις ἐσωτερικὰς ἐκ ρεπορτὰζ μὴ δημοσιευομένας εἰς τὰ νομίμως κυκλοφοροῦντα φύλλα, συνθήματα κλπ. Γενικῶς ὅμως πᾶν παράνομον ἔντυπον ἦτο ὄργανον πολιτικοκοινωνικῆς τινος ὀργανώσεως καὶ ὑπὲρ αὐτῆς μόνον ἔδρα, μηδενὸς κατὰ τοῦτο ἐξαιρουμένου.

Εἰς 'Αθήνας ἀπὸ τοῦ 1941 μέχρι τῆς 12ης 'Οκτωβρίου 1944, ὁπότε ἡ πόλις ἀπηλευθερώθη, ἐξεδόθησαν περὶ τὰς 150 παράνομοι ἐφημερίδες.

Τρεῖς κυρίως περίοδοι τοῦ παρανόμου τύπου διακρίνονται: α) 'Από 'Απριλίου 1941 μέχρι τοῦ Νοεμβρίου 1942 (νίκη 'Ελ 'Αλαμεῖν), ἡ πρώτη περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς 'Αθήνας ἐκυκλοφόρουν μυστικῶς περὶ τὰ 20 παράνομα ἔντυπα, β) 'Από Νοεμβρίου 1942 μέχρι Σεπτεμβρίου 1943 (ἀντίστασις καὶ νίκη Στάλινγκραντ) ἡ δευτέρα περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἐν 'Αθήναις κυκλοφορούντα παράνομα ἔντυπα ἀνῆλθον εἰς 60 περίπου καὶ γ) ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1943 μέχρις 'Οκτωβρίου 1944 (κάμψις τῆς Γερμανικῆς δυνάμεως καὶ σαφὴς προσδοκία τῆς Συμμαχικῆς νίκης), ἡ τρίτη καὶ τελευταία περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἐν 'Αθήναις κυκλοφοροῦσαι παράνομοι ἐφημερίδες, μερικαὶ τῶν ὁποίων καὶ καθημεριναὶ πλέον, ἀνῆλθον εἰς 100 περίπου. 'Ηκολούθησε δηλαδὴ καὶ ὁ παράνομος Τύπος κατὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν ἐμφάνισίν του γραμμὴν παράλληλον καὶ αὐστηρῶς ἀντίστοιχον πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ εἰς τὴν χώραν κίνημα ἀντιστάσεως.

Αἱ καθ' ἅπασαν τὴν χώραν ἐκδοθεῖσαι κατὰ τὴν Κατοχὴν παράνομοι ἐφημερίδες ὑπερβαίνουν τὰς ἑπτακοσίας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τετρακόσιαι περίπου ἀποχρώσεων τῆς δεξιᾶς καὶ αἱ ὑπόλοιποι τῆς ἀριστερᾶς.

Αἱ σπουδαιότεραι τῶν ἐκδοθεισῶν παρανόμων κατοχικῶν ἐφημερίδων ἦσαν αἱ κάτωθι: 1)«'Ελληνικὸν Αἷμα», ἀριθμήσαν ἄνω τῶν 40 παρανόμων φύλλων, συνεχίσαν τὴν ἔκδοσίν του ὡς καθημερινὴ ἐφημερὶς τῆς Δεξιᾶς καὶ μετὰ τὴν 'Απελευθέρωσιν μέχρι τοῦ 1948, 2) «'Ελευθερία» καὶ 3) Καθημερινὰ Νέα» συνεχίσασαι τὴν ἔκδοσίν των ὡς καθημερινὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, 4) «Μάχη» ὄργανον τῆς ὀργανώσεως «'Εθνικὴ Δρᾶσις», 5) «Μαχομένη 'Ελλάς», ἀριθμήσασα 27 φύλλα ἀπὸ τοῦ 'Ιανουαρίου 1941 μέχρις 'Οκτωβρίου 1943, 6) «Δημοκρατικὴ Σημαία» τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ., 7) «Δόξα» τῆς Π.Ε.Α.Ν. ἀπὸ τοῦ 1941-42. 8) «'Επαναστάτης» τοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος 'Ελλάδος ὑπὸ τοῦ Χωμενίδη, γραμματέως αὐτοῦ, ἐκτελεσθέντος ὑπὸ τῶν Γερμανῶν εἰς Πάτρας τὸ 1943, 9) «Ρ.Α.Φ.», 10) «Ριζοσπάστης», τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, 11) «'Απελευθερωτὴς» καὶ 12) «'Ελεύθερη 'Ελλάδα» τοῦ Ε.Α.Μ., 13) «Ραδιοφωνικὸν Δελτίον» καθημερινῶς ἀπὸ 1944 καὶ πολλαὶ ἄλλαι, σημαντικώτεραι τῶν ὁποίων αἱ: «Νέα Ζωὴ» τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ. (1943), «Φλόγα» τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ. ἐπίσης «'Ελευθέρα 'Ελλὰς» (1941) τῆς 'Ενώσεως 'Ελευθέρων Σκοπευτῶν «Ε.Δ.Ε.Μ.» (1943) «Λ.Α.Ε.» (1943), «'Αγροτικὴ Φωνὴ» (1942), «Συνεχιστὴς» (1942), «Σοσιαλιστικὸν Βῆμα» (Χωμενίδη, 1943), «Δελτίον» (1943), «Κήρυγμα 'Ελευθερίας» (1942-43), «'Ελληνικὰ νιάτα» τῆς 'Ενωτικῆς Νεολαίας, «Σπίθα» (1942), «Φοιτητικὴ Δρᾶσις» (1944), «Μαχητής» (1942) κ.ἄ.

Πρακτορεῖα Τύπου καὶ Διαφημίσεων. 'Αρχικῶς αἱ ἐφημερίδες καὶ εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅπως καὶ ἀλλοῦ, δὲν ἐπωλοῦντο κυρίως ἀλλὰ διενέμοντο εἰς τοὺς συνδρομητάς των. Τοῦτο δὲ ἦτο καὶ ὁ βασικὸς λόγος τῆς ἐλαχίστης κυκλοφορίας των. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἤρχισαν, εἰς 'Αθήνας καὶ Πειραιᾶ νὰ πωλοῦνται ὑπὸ μικροπωλητῶν, ἕως ὅτου ὁ Σπῦρος Τσαγγάρης ἐφημεριδοπώλης ὁ ἴδιος, ἐνθαρρυνθεὶς εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη, ἱδρυσεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του τὸ «Κεντρικὸν Πρακτορεῖον 'Εφημερίδων Σπῦρος Τσαγγάρης». Βραδύτερον ἱδρύθη καὶ νέον πρακτορεῖον: ἡ «'Εταιρία 'Ελληνικοῦ Τύπου» ὑπὸ τὸν Τάκην Πικραμμένον. Τὰ δύο ταῦτα συνεπήχθησαν ἀργότερον εἰς ἕνα ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ πρώτου καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ι. 'Αναγνωστοπούλου, ἱδρύθη δὲ καὶ τρίτον: «Πρακτορεῖον 'Εφημερίδων 'Αθηναϊκοῦ Τύπου» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Ι. Τσούρνου, Κ. Τσαγγάρη καὶ Παρασκευᾶ Χριστοδουλοπούλου.

'Ο κατ' ἐναλλαγὴν συναγωνισμὸς τῶν πρακτορείων αὐτῶν Τύπου καὶ ἡ συνεργασία τῶν ἐφημερίδων ἐβοήθησαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ 'Ελληνικοῦ καὶ ἰδίως τοῦ 'Αθηναϊκοῦ Τύπου καὶ τὴν ὑπεραύξησιν τῆς κυκλοφορίας του.

'Αγγελίας καὶ διαφημίσεις, ἀλλ' εἰς πολὺ περιωρισμένον κύκλον, ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰς πρώτας ἤδη 'Ελληνικὰς ἐφημερίδας τῆς Βιέννης. 'Αφ' ὅτου ἡ κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων ηὐξήθη, ἡ πρὸς καταχώρησιν ἀγγελιῶν καὶ διαφημίσεων πίεσις τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου ἐνεδυναμώθη. Οὕτω ἱδρύθησαν ὑπὲρ τὰ δέκα διαφημιστικὰ καὶ ἀγγελιοδοτικὰ γραφεῖα, τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων ἦτο τὸ ἱδρυθέν, ὑπὸ τοῦ Ι. Χαλικιᾶ τὸ 1900.

Διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν εἰς τὸν Τύπον ἀναγραφομένων ἑκάστοτε ἀναφορικῶς μὲ πρόσωπα, πράγματα καὶ ἐνδιαφέροντα

καὶ διὰ τὴν ἐπ' ἀμοιβῇ ἀποστολὴν τῶν σχετικῶν ἀποκομμάτων εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους λειτουργεῖ εἰδικὸν πρακτορεῖον, ἱδρυθὲν τὸ 1911 ὑπὸ τοῦ Θ. Καλογερίκου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἄργος τοῦ Τύπου».

Ὁ σύγχρονος Τύπος. Αἱ ἀξιολογώτεραι τῶν ἐκδιδομένων σήμερον (1980) ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν εἰς τὴν χώραν εἶναι αἱ ἑξῆς:

ΠΕΡΙΟΧΑΙ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ

Πρωϊναί: «Ἀκρόπολις», «Αὐγή», «Βῆμα», «Ἐλεύθερος Κόσμος», «Καθημερινή», «Πρωϊνὴ Ἐλευθεροτυπία», «Ριζοσπάστης», «Athen News» (Ἀγγλόφωνος).

Ἀπογευματιναί: «Ἑστία», «τὰ Νέα», «Ἀπογευματινή», «Αὐριανή», «Βραδυνή», «Ἐλευθεροτυπία».

Οἰκονομικαί: «Ἐξπρές», «Ναυτεμπορική», «Ἡμερησία Ἐφημερὶς τῶν Δημοπρασιῶν», «Ἐφημερὶς τῶν Διακηρύξεων», «Ἠχὼ τῶν Δημοπρασιῶν», «Ἐμπορικὸν Βῆμα», «Δημοπρασιακὰ Νέα», «ὁ Κόσμος».

Ἀθλητικαί: «Ἀθλητικὴ Ἠχώ», «Φῶς τῶν Σπόρ»

ΠΕΙΡΑΙΩΣ: «Ἀναγέννησις», «Δημότης», «Κοινωνική», «Νέοι Σκοποί», «Φωνὴ τοῦ Πειραιῶς», «Χρονογράφος»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: «Ἑλληνικὸς Βορρᾶς», «Μακεδονία», «Θεσσαλονίκη» (ἀπογευματινή)

Β. ΕΠΑΡΧΙΑΚΑΙ ΠΟΛΕΙΣ

ΑΓΡΙΝΙΟΝ: «Αἰτωλοακαρνανικὴ Ἠχώ», «Παναιτωλικὸς»

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΙΣ: «Ἐλεύθερη Θράκη», «Ἐπαρχιακὸς Τύπος», «Θάρρος», «Πανθρακική».

ΑΡΤΑ: «Δημοκράτης», «Ἠχὼ τῆς Ἄρτης», «Παρατηρητὴς», «Πρωϊνή», «

ΒΟΛΟΣ: «Θεσσαλία», «Ταχυδρόμος».

ΔΡΑΜΑ: «Θάρρος», «Πρωϊνὸς Τύπος».

ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ: «Ἐλεύθερον Βῆμα», «Ἡ Θεσπρωτική».

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ: «Ἀλλαγή», «Δημοκράτης», «Δρᾶσις», «Μεσόγειος», «Πατρίς».

ΙΩΑΝΝΙΝΑ: «Ἠπειρωτικὸς Ἀγών», «Πρωϊνὰ Νέα», «Πρωϊνὸς Λόγος».

ΚΑΒΑΛΑ: «Καβάλα», «Πρωϊνή», «Ταχυδρόμος».

ΚΑΛΑΜΑΤΑ: «Θάρρος», «Πρωϊνή», «Σημαία».

ΚΑΡΔΙΤΣΑ: «Θεσσαλικὴ Ἠχώ», «Νέοι Καιροί», «Νέος Ἀγών».

ΚΕΡΚΥΡΑ: «Ἐλευθερία», «Ἐλεύθερον Βῆμα», «Ἐσπερινή», «Σημερινή», «Τηλέγραφος».

ΚΟΖΑΝΗ: «Θάρρος».

ΚΟΜΟΤΙΝΗ: «Χρόνος»

ΛΑΜΙΑ: «Λαμιακὸς Τύπος», «Τὸ Φῶς».

ΛΑΡΙΣΑ: «Ἐλευθερία», «Ἡμερήσιος Κῆρυξ».

ΜΕΓΑΡΑ: «Μεγαρικὸς Τύπος».

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ: «Ἐθνικὴ Ἠχώ».

ΜΥΤΙΛΗΝΗ: «Δημοκράτης», «Λεσβιακὸς Κῆρυξ».

ΞΑΝΘΗ: «Φωνὴ τῆς Ξάνθης».

ΠΑΤΡΑΙ: «Ἡμέρα», «Ἡμερήσιος Κῆρυξ», «Πελοπόννησος»

ΠΡΕΒΕΖΑ: «Τοπικὴ Φωνή», «Ἐλευθερία».

ΠΥΡΓΟΣ: «Πατρίς».

ΡΕΘΥΜΝΟΝ: «Βῆμα», «Κρητικὴ Ἐπιθεώρησις», «Ρεθυμνιώτικα Νέα».

ΡΟΔΟΣ: «Πρόοδος», «Ροδιακή».

ΣΕΡΡΑΙ: «Ἀκριτικὴ Φωνή», «Πρόοδος», «Σερραϊκὸν Θάρρος».

ΤΡΙΚΑΛΑ: «Ἔρευνα», «Πρωϊνὸς Λόγος», «Τρικαλινὰ Νέα».

ΧΑΝΙΑ: «Ἐθνικὴ Φωνή», «Κῆρυξ», «Χανιώτικα Νέα».

ΧΙΟΣ: «Πρόοδος», «Χιακὸς Λαός».

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκδίδονται καὶ πλῆθος μὴ ἡμερησίων ἐφημερίδων, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπὲρ τὰς 400 ἐν Ἀθήναις. Αὗται εἶναι ἑβδομαδιαῖαι, δεκαπενθήμεραι, ἢ μηνιαῖαι καὶ ἔχουν χαρακτῆρα εἴτε τοπικιστικόν, εἴτε ἐπαγγελματικόν, εἴτε ταξικόν. Τῆς αὐτῆς κατηγορίας ἐφημερίδες ἐκδίδονται περὶ τὰς 250 εἰς τὰς ἐπαρχίας. Πάντως, ὑπὲρ τὰς τριακοσίας ἐκ τῶν εἰς Ἀθήνας ἐκδιδομένων ἑβδομαδιαίων, μηνιαίων κλπ. ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν ἔχουν ὡς κύριον σκοπὸν τὴν προβολὴν καὶ προώθησιν τῶν τοπικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὰς περιοχάς, χάριν τῶν ὁποίων ἐκδίδονται. Καὶ τὴν ἐνημέρωσιν τῶν ἀναγνωστῶν των διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν συμπατριωτῶν των.

Ἀκόμη περισσότερα εἶναι τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης ἐκδιδόμενα περιοδικά, δεκαπενθήμερα, μηνιαῖα, διμηνιαῖα, τριμηνιαῖα. Μεταξὺ τούτων καταλέγονται καὶ ἀρκετὰ ὑπηρετοῦντα ἐπιστημονικοὺς καὶ τεχνολογικοὺς κλάδους καὶ τὰς καλὰς τέχνας, ἐκ τῶν ὁποίων μεγαλυτέρας κυκλοφορίας εἶναι κατὰ ἀλφαβητικὴν σειρὰν τά: «Ἀθηναϊκὸ ποδόσφαιρο», «Αἰολικά», «Αἰολικὰ Γράμματα», «Ἀκτῖνες», «Ἀναλόγιο», «Ἀντί», «Ἀργοναύτης», «Ἀργώ», «Ἀρχεῖον Νομολογίας», «Ἀστερίξ», «Ἀστήρ τῶν τυφλῶν», «Ἀστυνομικὰ Χρονικά», «Αὐτοκίνητο», «Βιομηχανικὴ ἐπιθεώρησις», «Βιοτεχνικὰ θέματα», «Οἱ γονεῖς», «Γράμματα», «Γραφή», «Γυναίκα», «Δασικὰ Χρονικά», «Δελτίον Βιοτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν», «Δελτίον Ἑλληνικῆς Σπηλαιολογικῆς Ἑταιρίας», «Δελτίον Ι.Κ.Α.», «Δελτίον φορολογικῆς νομοθεσίας», «Δελφίνι», «Δημοσιογραφία», «Διαβάζω», «Διάλογοι», «Διεθνὴς πολιτική», «Ἐκκλησία», «Ἐκπαιδευτικὰ Νέα», «Ἐμεῖς καὶ τὸ βιβλίο», «Ἐπίκαιρα», «Ἐπιλογή», «Ἐποπτεία», «Εὐθύνη», «Ζυγός», «Ἠνίοχος», «Ἦχος καὶ Hi-Fi», «Θεάματα», «Θέατρο», «Κλασσικὰ εἰκονογραφημένα», «Μίκυ Μάους», «Μουσική», «Ναυτικὰ Χρονικά», «Ναυτικὴ Ἑλλάς», «Νέα τῆς ΕΛΠΑ», «Νέα τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων», «Νέα τῆς ΕΟΚ καὶ Ἑλληνικὴ Οἰκονομία», «Νέα Ἑστία», «Ντομινό», «Οἰκογενειακὸς Θησαυρός», «Πάνθεον», «Παρνασσός», «Παρουσία», «Ὁ πολίτης», «Πολιτικὴ Οἰκονομικὴ Ἔρευνα», «Προβλήματα Εἰρήνης καὶ Σοσιαλισμοῦ», «Ραδιοτηλεόρασις», «Τὸ Ρόδι», «Ρομάντζο», «Ροταριανός», «Σῆμα», «Σύγχρονη Γυναίκα», «Σύγχρονος κινηματογράφος», «Σωτήρ», «Ταξίδι», «Ταχυδρόμος», «Τέχνη καὶ Πολιτισμός», «4 τροχοί», «Τέστ», «Φαντάζιο», «Φιλολογικὴ ἐπιθεώρησις», «Φύσις» κ.ἄ.

Τὸ νομικὸν καθεστὼς τοῦ Τύπου. Ὡς πρῶτος περὶ Τύπου νόμος εἰς τὴν Ἑλλάδα φέρεται τὸ νομοθετικοῦ περιεχομένου Διάταγμα τῆς 23ης Νοεμβρίου 1837 «περὶ περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου». Οὗτος τροποποιηθεὶς βραδύτερον διὰ τοῦ Νόμου ΡΞΓ' τοῦ 1850 ἰσχυσεν ἐπὶ μακρόν. Παραλλήλως ὅμως ἰσχυον καὶ αἱ διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἀδικήματα τοῦ τύπου καὶ τὰς ἐπανορθώσεις αὐτῶν, καθὼς νόμοι τινὲς ἐκδοθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου ἀφορῶντες ἀπαγορεύσεις σχετιζομένας μὲ στρατιωτικὰς μετακινήσεις, ὀχυρώσεις κλπ. Οὐσιώδης τροποποίησις τοῦ νόμου τοῦ 1837 ἐγένετο διὰ τοῦ Νόμου 1699 τοῦ ἔτους 1919.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ τοῦ Τύπου ἔτυχον ρυθμίσεως διὰ τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 αἱ διατάξεις τοῦ ὁποίου ἐπανελήφθησαν καὶ εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927 ἐλαφρῶς τροποποιημέναι. Πλήρης ὅμως ἐλευθεροτυπία καθιερώθη διὰ τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 καὶ ἀκολούθως διὰ τοῦ ταυταρύθμου ἄρθρου τοῦ ἤδη ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1975, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἐφαρμόζωνται πλήρως.

Αἱ σήμερον ἰσχύουσαι (1980) εἰς τὴν Ἑλλάδα διατάξεις περὶ τύπου περιλαμβάνονται εἰς τοὺς ἀκολούθους νόμους:

Τὸν Νόμον 5060, τοῦ 1931 «περὶ τύπου, προσβολῶν τῆς τιμῆς ἐν γένει καὶ ἄλλων διατάξεων».

Τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 1092/1938 «περὶ τύπου».

Τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 582/1945 «περὶ τρόπου χορηγήσεως χάρτου εἰς τὸν τύπον».

Τὸν Νόμον 73/1944 «περὶ ρυθμίσεως τοῦ τρόπου ἐκδόσεως καὶ κυκλοφορίας τῶν ἐφημερίδων».

Τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 265/1945 «περὶ μέτρων προστασίας τῶν νομίμως κυκλοφορούντων Ἐφημερίδων περιοδικῶν κλπ.»

Τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 2943/54 «περὶ τρόπου πωλήσεως Ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν».

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 ἐξεδόθη τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 346 τῆς 15ης Νοεμβρίου 1969 «περὶ τύπου» ἀποτελοῦν πλήρη κώδικα διὰ τοῦ ὁποίου κατηργοῦντο πᾶσαι αἱ πρὸ αὐτοῦ ὑφιστάμεναι διατάξεις. Ἐπίσης ἐξεδόθη τὸ Ν. Διάταγμα 752 τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1970 «περὶ Σχολῆς δημοσιογραφίας καὶ Δημοσίων Σχέσεων καὶ τὸ Ν. Διάταγμα 1004 τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1971 «περὶ τοῦ δημοσιογραφικοῦ ἐπαγγέλματος», πλὴν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος τὰς ἀνωτέρω περὶ τύπου καὶ δημοσιογραφικῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ Ν. Διατάγματος κατηργήθησαν καὶ ἐπανεφέρθησαν ἐν ἰσχύϊ αἱ πρὸ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 346/69 ἰσχύουσαι διατάξεις ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρονται (Νόμος ὑπ' ἀριθμὸ τῆς 4ης Μαρτίου 1975 δημοσιευθεὶς εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμου 34 φύλλον τοῦ Α' τεύχους τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 6ης Μαρτίου 1975.

Ἡ Σωματικὴ Ἀγωγὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα

Ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τῆς γυμναστικῆς καὶ ἡ Ὀλυμπία ἡ μήτηρ τῶν χρυσοστεφάνων ἄθλων, ἡ δέσποινα τῆς ἀληθείας, ὅπως εἶπε καὶ ὁ Πίνδαρος;

«Μάτερ ὦ χρυσοστεφάνων
Ἀέθλων, Ὀλυμπία
Δέσπιν' ἀλαθείας». (Πίνδαρος Ὀλυμπιόνικος» Η', 1-3).

(Ὦ μήτηρ τῶν χρυσοστεφάνων ἄθλων, Ὀλυμπία, δέσποινα τῆς ἀληθείας).

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν χώραν τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Χαρίτων, ὅπου ἐσμιλεύθη ἡ ἰσορροπία καὶ ἡ ἁρμονία μεταξὺ λόγου καὶ δράσεως, πνεύματος καὶ σώματος, ἀνεπτύχθησαν τρεῖς ἰδιόρρυθμοι σωματικοὶ πολιτισμοί, ὁ Κρητομυκηναϊκός, ὁ Ὁμηρικὸς ὁ Ὀλυμπιακός.

Ὁ Κρητομυκηναϊκὸς σωματικὸς πολιτισμὸς εἶχε βάσιν τὸν ἀθλητισμόν, ἰδεῶδες τὴν θρησκείαν καὶ κύκλον δράσεως τὴν ἀπὸ τοῦ 2000 π.Χ.-1000 π.Χ. ἐποχήν. Ὁ Ὁμηρικὸς σωματικὸς πολιτισμὸς εἶχε βάσιν τὴν ἀγωνιστικήν, ἰδεῶδες τὴν φιλοπατρίαν καὶ κύκλον ἀναπτύξεως τὴν ἀπὸ τοῦ 1200 π.Χ.-700 π.Χ. περίοδον. Ὁ Ὀλυμπιακὸς σωματικὸς πολιτισμὸς εἶχε βάσιν τὴν γυμναστικήν, ἰδεῶδες τὴν «καλοκαγαθίαν», κύκλον ἐξελίξεως τὴν ἀπὸ τοῦ 776 π.Χ.-394 μ.Χ. ἐποχήν, τοὺς Ε' δὲ καὶ Δ' π.Χ. αἰῶνας ὡς περίοδον τῆς γενικῆς ἀκμῆς του.

Κατὰ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἐποχὴν οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Πελασγοὶ ἠρέσκοντο νὰ ἀθλοῦνται διὰ θρησκευτικοὺς καὶ πολεμικοὺς λόγους. Τὸ θέαμα ἦτο τὸ πλέον οὐσιῶδες ἀθλητικὸν γνώρισμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κρητομυκηναϊκὸς ἀθλητισμὸς ἔλαβε τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον «φιλοθεάμων».

Σκοπὸς τῆς ἀγωνιστικῆς τῶν Ἑλληνικῶν φύλων τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πολεμικῶν ἀρετῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἡρωϊκοῦ πνεύματος τῆς φυλῆς, τὸ ὁποῖον θὰ ἐβοήθει εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν σκληρῶν συνθηκῶν τῆς τότε ζωῆς καὶ τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτείας. Ἐξ αὐτοῦ ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ἡρωϊκὴ» ἡ Ὁμηρικὴ ἀγωνιστική.

Ἀπὸ τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' π.Χ. τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γυμναστικῆς ἦτο ἡ δύναμις. Τὸ ἀθλητικὸν πρότυπον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ὁ «δυνατὸς ἀνήρ», πυγμάχος ἢ παλαιστής. Ὁ Μίλων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ Γλαῦκος ὁ Καρύστιος, ὁ Θεαγένης ὁ Θάσιος, ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τῆς ρώμης καὶ τῆς δυνάμεως ἦσαν τότε διάσημοι ἀθληταί. Σκοπὸς τῶν ἀρχαιοτέρων γυμναστῶν, λέγει ὁ Φιλόστρατος («Γυμναστικός» 43), ἦτο νὰ ἀναπτύξουν τὴν δύναμιν μόνον, ἡ ὁποία, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ὑγιεινὴν ζωὴν των, ἔκαμνε τοὺς ἀθλητὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἱκανοὺς νὰ νικοῦν ὀκτὼ καὶ ἐννέα ἀκόμη ὀλυμπιάδας. Δικαίως ὁ ΣΤ' π.Χ. αἰὼν ὠνομάσθη «αἰὼν τῆς δυνάμεως». Τὰ πρότυπα του εὐκόλως διακρίνονται εἰς τοὺς «κούρους», εἴτε εἰς τὸν βραχύγραμμον βαρὺν τύπον τοῦ Κλέοβι ἢ Βίτωνος τῆς Ἀργείας σχολῆς τοῦ 600 π.Χ., εἴτε εἰς τὸν μακρύγραμμον Ἀπόλλωνα τῆς Τεγέας τοῦ 550 π.Χ.

Συγκερασμὸν «δυνάμεως καὶ κάλλους» ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὸν Ε' π.Χ. αἰῶνα, χάρις εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εἰς τὴν αὔξησιν τῆς σπουδαιότητος τῶν γυμναστικῶν ἱδρυμάτων (γυμνασίων καὶ παλαιστρῶν) σχετικῶς μὲ τὴν ζωὴν τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν ὠργανωμένην ἀγωγὴν τῶν ἐφήβων. Ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς τὰς Τέχνας καὶ τὰ Γράμματα. Μελέτη ἐπὶ τῶν «κούρων», οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ὡς Ἀπόλλωνες τοῦ 490-470 π.Χ., ἐπὶ τοῦ πολεμιστοῦ τῆς μετόπης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας, ἐπὶ τῶν Λαπιθῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἐπὶ τοῦ δορυφόρου ἢ τοῦ διαδουμένου τοῦ Πολυκλείτου εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τῆς μεταβολῆς ταύτης. Ἔκτοτε οἱ ἀγῶνες καὶ ἡ γυμναστικὴ ἐκαλλιεργήθησαν ἐντατικώτερον καὶ συστηματικώτερον. Ὁ Ε' π.Χ. αἰὼν ἔλαβε τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ αἰῶνος τοῦ «ἀθλητικοῦ κάλλους». Ὁ Κράουζε τὸν θεωρεῖ ὡς τὴν δευτέραν ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς γυμναστικῆς καὶ τὸν χαρακτηρίζει ὡς περίοδον τῶν «ἀθλητικῶν ἰδεωδῶν», μὲ κύκλον δράσεως τὴν ἀπὸ τοῦ 500 π.Χ.-440 π.Χ. ἐποχήν.

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ Δ' π.Χ. ἡ «ἀνθρωπίνη τελειότης» κατέστη ὁ μοναδικὸς σκοπὸς τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων. Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ἐδημιουργήθησαν τὰ ἀθάνατα ἀριστουργήματα τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος, χάρις εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς παραλλήλου καὶ ἁρμονικῆς καλλιεργείας σώματος καὶ ψυχῆς. Καίτοι ὁ Κράουζε χαρακτηρίζει τὴν ἀπὸ τοῦ 440 π.Χ.-338π.Χ. ἐποχὴν ὡς περίοδον τῆς «εἰδικεύσεως καὶ τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ» θὰ εἴμεθα ἐν τούτοις πλέον ἀκριβολόγοι, ὀνομάζοντες τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα, «αἰῶνα τῆς καλοκαγαθίας». Ἀντιπροσωπευτικὸν πρότυπον του εὐκόλως ἀναγνωρίζομεν εἰς τὴν τέχνην τὸν Ἑρμῆν τοῦ Πραξιτέλους.

Οὕτω λοιπὸν αἱ φυλετικαὶ ἀντιλήψεις περὶ ζωῆς καὶ ἀρετῆς, διὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὰ ἰδεώδη, καθὼς καὶ αἱ ἰδιοσυστασιακαὶ ἰδιότητες τῶν Ἑλληνικῶν φύλων εἶχον κατὰ τόπους καὶ ἐποχὰς ἀνάλογον ἐπίδρασιν εἰς τοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπεδίωξαν μὲ τὴν ἀνάλογον σωματικὴν ἀγωγήν. Οἱ Ἀθηναῖοι λ.χ. ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ ἠπίου καὶ εὐστρόφου χαρακτῆρος τῶν Ἰώνων, ἐθεώρησαν ὡς πρώτιστον ἀγαθὸν τὴν ὑγείαν, δεύτερον τὸ κάλλος καὶ τρίτον τὴν ἰσχὺν (Πλάτωνος «Νόμοι» 1, 6). Ἀντιθέτως οἱ Σπαρτιᾶται, ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τοῦ σκληροῦ καὶ ἀκάμπτου Δωρικοῦ χαρακτῆρος, ὕψωσαν τὴν ρώμην καὶ τὴν καρτερίαν εἰς τὰς κακουχίας ὡς τὸ πρῶτον καὶ ἴσως τὸ μόνον ἀγαθὸν (Ἀριστοτέλους «Πολιτικά», Η', 8, Πλουτάρχου «Λυκοῦργος» 16.18.19). Ἀλλὰ παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀντιγνωμίαν, ὡς πρὸς τὰ μέσα ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, καὶ εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ εἰς ὅλους γενικῶς τοὺς Ἕλληνας, εὐρύτερος καὶ ὑψηλότερος σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς ἀγωνιστικῆς, δὲν ἦτο οὔτε ἡ δύναμις, οὔτε ἡ ὑγεία, οὔτε τὸ κάλλος οὔτε ὁ πόλεμος. Εὐρύτερος σκοπὸς ἦτο ἡ δημιουργία τοῦ τύπου τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, τοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν τελείου ἀνθρώπου (Πλάτωνος «Τίμαιος», 42. «Πρωταγόρας» 15).

Κρητομυκηναϊκὸς ἀθλητισμός. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἴσως χρόνων τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ τέλη τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος συνεκεντροῦντο εἰς τὴν Κρήτην πρὸς τιμὴν τῶν θεοτήτων οἱ ἀθληταί, λειτουργοὶ τῶν θεοτήτων ἢ ἐξέχοντες πολεμισταί. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν διεκρίνοντο εἰς τοὺς ἄθλους, εἰς τὰ κατορθώματα, ἐπεδείκνυον τὰς ἀθλητικὰς ἱκανότητας καὶ δεξιότητάς των εἰς ἐπικίνδυνα ἀθλήματα. Οὗτοι ἐφαντάζοντο ὅτι μὲ τὰ ἀθλητικὰ αὐτὰ θεάματα ηὐχαριστοῦντο αἱ θεότητες, ἱκανοποιοῦντο οἱ θεαταὶ καὶ ἔχαιρον οἱ ἐκτελεσταί, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν, ὅπως φαίνεται, μεταξύ των νικηταὶ καὶ ἡττημένοι. Μὲ τοὺς ἄθλους αὐτούς, μὲ τὸν ἰδιόρρυθμον Κρητομυκηναϊκὸν ἀθλητισμόν, οἱ Κρῆτες κυρίως διέπλασσον τὰ ὡραῖα σώματά των, τὰ ὁποῖα εἰκονίζονται ὡς ὀρειχάλκινα εἰς τὰς τοιχογραφίας καὶ τῶν ὁποίων τόσον ζωηρὰ ἠσθάνοντο τὸ κάλλος, ὥστε μετὰ τὴν Λιθίνην ἐποχήν, ἀπέφευγον διὰ λόγους καλαισθησίας νὰ τὰ ἀμαυρώνουν μὲ τὰ μελανὰ σημεῖα τοῦ στιγματισμοῦ.

Οἱ Μινωϊκοὶ Κρῆτες διεκρίθησαν εἰς τὸ κυνήγιον, τὴν τοξοβολίαν, τὴν δορυμαχίαν, τὴν ξιφομαχίαν, τὴν πυγμαχίαν καὶ τὴν ταυρομαχίαν (ταυροκαθάψια) μὲ συχρόνους ἀκροβατικὰς ἀσκήσεις.

Ἡ πυγμαχία ἦτο τὸ δημοφιλέστερον ἄθλημα τῶν Μινωϊκῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τοὺς εὑρεθέντας τὸ 1903 εἰς τὴν Κνωσὸν σφραγιδολίθους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀναπαρίστανται πυγμαχικαὶ σκηναί, ἀπὸ τὴν εἰκόνα πυγμάχου ἐπὶ στεατίνης πυξίδος, ἀπὸ τὸ θραῦσμα ἀσπίδος τοῦ ὄρους Ἴδη καὶ ἀπὸ τὰς φάσεις πυγμαχικοῦ ἀγῶνος εἰς τὸ κωνοειδὲς πυγμαχικὸν ἀγγεῖον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἔργων τέχνης παρατηροῦμεν πλείστας τεχνικὰς λεπτομερείας τῆς πυγμαχίας, ὅπως τὴν στάσιν ἀμύνης, τὴν ἐπίθεσιν, τὴν ἀπόκρουσιν, τὰ κατ' εὐθεῖαν πλήγματα, τὴν πτῶσιν τοῦ ἡττημένου, τὰ πυγμαχικὰ χειρόκτια (γάντια) καὶ τὴν ἐφαρμοζομένην σήμερον ὑπὸ τῶν Ἄγγλων μέθοδον τῆς ἀποκρούσεως διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ τῆς ἐπιθέσεως διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός.

Ἡ πυγμαχία τῶν Μινωϊκῶν δὲν ἐπαίζετο ὡς ἐκείνη τῶν πρωτογόνων, χωρὶς «ἱμάντας» ἢ μὲ ἀνοικτὴν παλάμην. Ἐπὶ ἀναγλύφου τῆς Κνωσοῦ, τοῦ 1600 π.Χ., εὑρισκομένου εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου Κρήτης, διακρίνεται ἡ συνεσφιγμένη εἰς πυγμὴν χεῖρα, τὸ δὲ κάλυμμα τοῦ βραχίονος ἐκτείνεται μέχρι τοῦ ἀγκῶνος. Ὁ τρόπος αὐτὸς καλύψεως τῆς χειρὸς εἰς τὴν πυγμαχίαν ὁμοιάζει μὲ τοὺς μεταγενεστέρους ἱμάντας, τοὺς «κεστούς», καὶ ὄχι μὲ τοὺς ἱμάντας ἐκ βοείου δέρματος, τοὺς «ἱμάντας ἐυτμήτους βοὸς ἀγραύλοιο» («Ἰλιάς» Ψ', 684,), μὲ τοὺς ὁποίους οἱ πυγμάχοι τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων περιέδενον τὰς χεῖρας των ἢ μὲ τοὺς ἀναπαρισταμένους ἐπὶ ἀγγείων τοῦ ΣΤ' ἢ Ε' π.Χ. αἰῶνος.

Οὕτω εἰς τὴν Μινωϊκὴν Κρήτην, ἀνευρίσκομεν τὸ πρότυπον τῆς συνεσφιγμένης πρὸς πυγμαχίαν πυγμῆς, τῆς προφυλάξεως τοῦ βραχίονος διὰ χειροκτίων καὶ τῆς μεθόδου χρησιμοποιήσεως τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς πρὸς ἄμυναν καὶ τῆς δεξιᾶς πρὸς ἐπίθεσιν. Οἱ Μινωϊκοὶ ὅμως πυγμάχοι δὲν εἶχον κενὴν τὴν χεῖρα, ἀλλ' ἐκράτουν κάποιον σκληρὸν ἀντικείμενον, πιθανῶς λίθον καὶ ἐφόρουν, μερικοὶ τοὐλάχιστον, περικεφαλαίαν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ὁ

χαρακτὴρ τῖς Μινωϊκῆς πυγμαχίας ἦτο στρατιωτικός.

Ἡ ταυρομαχία ὑποστηρίζεται ὅτι ἦτο τὸ ἐθνικὸν ἄθλημα τῶν Κρητῶν. Ἀλλ' ἡ Μινωϊκὴ ταυρομαχία οὐδὲν κοινὸν ἔχει μὲ τὴν Ἱσπανικὴν ταυρομαχίαν καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ ταύρου. Ἐπρόκειτο περὶ πάλης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ταῦρον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δύναμις τοῦ ταύρου ἀντεσταθμίζετο ἀπό τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἦτο αὕτη συνεχὴς ἀκροβατισμὸς καὶ ἐπίδειξις εὐκινησίας, ἀντιμετώπισις καὶ διαφυγὴ τοῦ τρομεροῦ ἀντιπάλου, μὲ ὑπερπηδήματα καὶ κυβιστήματα (τοῦμπες) ὑπὲρ τὴν ράχιν αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τῶν κεράτων του καὶ τέλος καταβολὴ τοῦ ταύρου διὰ τῆς κοπώσεως. Αἱ γυναῖκες διεκρίθησαν εἰς τὸ ἄθλημα τοῦτο ὡς πλέον εὐκίνητοι.

Ἀπὸ τῆς Κρήτης αἱ ταυρομαχίαι μετεδόθησαν καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἄρχοντες τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Τίρυνθος καὶ τῆς Σπάρτης, δὲν εὕρισκον ὀλιγωτέραν εὐχαρίστησιν εἰς τὸ ἐνδιαφέρον καὶ διασκεδαστικὸν αὐτὸ θέαμα, καθὼς καὶ εἰς τὴν προετοιμασίαν του. Αἱ ταυρομαχίαι καὶ αἱ ἀκροβασίαι διακρίνονται εἰς τὰς νωπογραφίας τῆς Κνωσοῦ, εἰς τοὺς σφραγιδολίθους τοὺς ἀνευρεθέντας εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὸ χάλκινον σύμπλεγμα ταύρου καὶ ἀκροβάτου τοῦ Asmolean Museum τῆς Ὀξφόρδης, εἰς τὸν πασίγνωστον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀκροβάτην τῆς Κρήτης καὶ εἰς τὰ χρυσᾶ ποτήρια τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ τῶν Ἀμυκλῶν τῆς Λακεδαίμονος.

Τοιχογραφία τοῦ 1600 π.Χ. περίπου, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη τὸ 1901 ὑπὸ τοῦ Ἔβανς καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἀναπαριστᾶ τὰς ἐπικινδύνους σκηνὰς τῶν Κρητομυκηναϊκῶν «ταυροκαθαψίων». Εἰς τὴν εἰκόνα διακρίνεται ἕνας τεράστιος ταῦρος νὰ πηδᾶ ἐμπρὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω καὶ ἀνυψωμένην τὴν οὐράν. Ἕνας ταυρομάχος, ἐνῶ εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ταύρου εἰς κατακόρυφον ἀναστροφήν, ἔχει τοὺς πόδας του ἀνοιγμένους, τὰς χεῖρας του ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ ζώου, τὴν κεφαλήν του ἀνυψωμένην καὶ παρατηρεῖ πρὸς τὰ ὀπίσω τοῦ ταύρου. Νεαρὰ ἀκροβάτις ἱσταμένη ὄπισθεν τοῦ ταύρου κρατεῖ ἀνοιγμένας τὰς χεῖρας μὲ σκοπὸν νὰ συλλάβη τὸν ἀκροβάτην, εὐθὺς ὡς οὗτος ἀποπερατώσῃ τὸ κατόρθωμά του. Ἐπὶ τῶν κεράτων τοῦ ταύρου ἔχει ἐξαρτηθῆ ἄλλη ἀκροβάτις, φαίνεται δὲ ὡς νὰ αἰωρῆται διὰ νὰ ἀναπηδήσῃ ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ζώου.

Παρόμοιαι σκηναὶ ἀνευρέθησαν ἀρκεταὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ μία εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἡ γνωστὴ τοιχογραφία τῆς Τίρυνθος.

Ὁμηρικὴ ἀγωνιστική. Οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὸν Γκλότζ, ὀφείλουν τὸ ἀγωνιστικὸν των σύστημα καὶ τὰς ἀθλητικάς των ἑορτὰς εἰς τὴν Κρήτην.

Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης συνηγοροῦν καί ἡ γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλον τὸ πολιτικὸν καὶ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τῆς Σπάρτης ὀφείλεται εἰς Κρητικὸν πρότυπον (Ἀριστοτέλους «Πολιτικά», 11, 10, 1271) καὶ τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ὅτι ὁ Κλύμενος ἦλθεν ἐκ Κρήτης, πεντήκοντα ἔτη μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος καὶ ἐτέλεσεν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἀγῶνας (Παυσανίας V, 8, 1) καὶ ἡ παράδοσις, τὴν ὁποίαν διέσωσαν οἱ ἱερεῖς τῆς Ἤλιδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύστασις τῆς Ὀλυμπιακῆς ἑορτῆς ἀπεδίδετο εἰς τὸν ἐλθόντα ἐκ τῆς Κρητικῆς Ἴδης Δάκτυλον ἢ Κούρητα Ἡρακλέα καὶ ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κρόνου (Παυσανίας VI, 21, 6).

Ἀλλ' ὁ Κρητομυκηναϊκὸς ἀθλητισμὸς δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πρωταρχικὴ πηγὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἀγωνιστικῆς. Τὸ ἀληθὲς ἀγωνιστικὸν φῶς διεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα μᾶλλον ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Δωριεῖς τῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν κάτωθι στοιχείων: Ἡ ἀγωνιστικὴ ἐγένετο χαρακτηριστικώτερον ἔθιμον τῆς Νοτίου Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Δωριέων εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων ἐθνικῶν ἑορτῶν τῆς Ἑλλάδος καθιερώθησαν καὶ ἐτελοῦντο εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, τὴν Νεμέαν καὶ τὸν Κορινθιακὸν Ἰσθμόν.

Ἡ τέλεσις ἀγώνων κατὰ τὴν θρησκευτικὴν τελετὴν πρὸς ταφὴν νεκροῦ, ἦτο ἡ ἀπαρχὴ τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους μεταγενεστέρως διωργάνωνον μὲ τὴν εὐκαιρίαν οἱασδήποτε συγκεντρώσεως. Εἰς τοὺς τάφους βασιλέων ἢ διακεκριμένων πολεμιστῶν συνεκεντροῦντο ἀρχαιότατα οἱ φίλοι ἢ οἱ ὑπήκοοι τοῦ νεκροῦ διὰ νὰ ἀποδώσουν τὰς τελευταίας τιμάς. Εἰς τὰς ἐπιταφίους αὐτὰς ἱεροτελεστίας, οἱ ἀγῶνες ἀπετέλουν κατ' ἀρχὰς μέρος τῆς τελετῆς, μετέπειτα δὲ τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς ἑορτῆς. Ὁ τάφος τῶν πολεμιστῶν, τοὺς ὁποίους ἐτίμων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐγένετο μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου συγκεντρωτικὸν σημεῖον, ὄχι μόνον τῶν φίλων τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν γειτόνων λαῶν. Ἐκ τῶν ἐπιταφίων αὐτῶν ἀγώνων ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ διατηρηθῆ μεταγενεστέρως τὸ ἔθιμον μὲ καθαρῶς τοπικὴν σημασίαν ἢ νὰ λάβη εὐρυτέραν ἔκτασιν καὶ νὰ ἐξελιχθῆ εἰς πανελλήνιον ἑορτήν.

Ὁ Ἀχιλλεύς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του Πατρόκλου, καίει τὸ σῶμα του, συγκεντρώνει τὰ ὀστᾶ του εἰς χρυσῆν φιάλην ἐντὸς διπλοῦ στρώματος λίπους καὶ κυκλικῶς τῆς πυρᾶς θέτει τὰ θεμέλια τοῦ τύμβου. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ μνημείου συγκεντρώνει ἐκεῖ τὸν στρατὸν καὶ προκηρύσσει, κατὰ τὸ πανάρχαιον ἔθιμον τῆς φυλῆς, μεγάλους ἐπιταφίους ἀγῶνας. Ἀθλοθέτης καὶ ἑλλανοδίκης ὁ Ἀχιλλεὺς ὁρίζει ὡς βραβεῖα τῶν ἀγώνων λέβητας, τρίποδας, ἵππους, ἡμιόνους, βόας ἰσχυρούς, καλλιζώνους γυναῖκας καὶ τεμάχιον αὐτοφυοῦς σιδήρου.

Κατὰ τοὺς ἐπιταφίους αὐτοὺς ἀγῶνας διεξήχθησαν τὰ κάτωθι κατὰ σειρὰν ἀγωνίσματα: ἡ ἁρματοδρομία, («Ἰλιὰς» Ψ' 262), ἡ πυγμαχία, («Ἰλιάς» Ψ' 653), ἡ πάλη, («Ἰλιὰς» Ψ' 700), ὁ δρόμος ταχύτητος, («Ἰλιάς Ψ' 730), ἡ μονομαχία («Ἰλιὰς» Ψ' 802), ἡ δισκοβολία («Ἰλιὰς» Ψ' 826), ἡ τοξοβολία, («Ἰλιὰς» Ψ' 850) καὶ ὁ ἀκοντισμὸς («Ἰλιὰς» Ψ' 884).

Κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ λόγοι προεκάλουν ἐπίσης ἀφορμὰς διὰ τὴν διοργάνωσιν ἀγώνων. Ὁ Εὔρυτος, βασιλεὺς τῆς Οἰχαλίας, διάσημος τοξότης, προεκήρυξεν ἀγῶνας τοξοβολίας μὲ ἔπαθλον τὴν κόρην του Ἰόλην διὰ τὸν νικητὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του Τοξέως. Ἡ Ἀταλάντη, ἀποφεύγουσα τὸν γάμον, ἔθετε τὸν ἑαυτόν της ἔπαθλον ἀγῶνος δρόμου εἰς τὸν νικητήν της. Ὁ Οἰνόμαος, βασιλεὺς τῆς Πίσης καὶ πατὴρ τῆς Ἱπποδαμείας, ὑπέσχετο νὰ δώσῃ τὴν κόρην του εἰς γάμον μόνον εἰς τὸν νικητὴν τῆς ἁρματοδρομίας. Ὁ Δαναὸς εἰς τὸ Ἄργος διὰ νὰ ὑπανδρεύσῃ τὰς 48 ἐκ τῶν 50 θυγατέρων του τὰς ἔθεσεν εἰς τὸ τέρμα δρόμου, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ διατρέξουν οἱ ὑποψήφιοι μνηστῆρες. Ἡ σειρὰ τοῦ τερματισμοῦ ἔδιδε τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς.

Πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ὁρμεμφύτου τῆς ἁμίλλης καὶ δι' ὑγιεινοὺς λόγους διωργάνωνον ἐπίσης ἀγῶνας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Αὐγεία, ἐτελοῦντο εἰς τὴν Ἦλιδα ἀγῶνες («Ἰλιὰς» Λ' 698). Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Τροίαν διεσκέδαζον παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης ρίπτοντες δίσκους ἢ ἀκόντια καὶ τοξεύοντες

Ὁ βασιλεὺς τῶν Φαιάκων Ἀλκίνοος, προέτρεψε τοὺς Φαίακας νὰ ἀγωνισθοῦν πρὸς τιμὴν τοῦ ξένου του Ὀδυσσέως διὰ νὰ διηγηθῆ οὗτος εἰς τοὺς φίλους του, ὅταν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του, πόσον ὑπερέχουν εἰς τὴν πυγμήν, τὴν πάλην, τὸ ἅλμα καὶ τὸν δρόμον («Ὀδύσσεια», Θ' 100-103). Ἡ παράδοσις ἀναφέρει καὶ ἀγῶνας κωπηλασίας τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν Τροίαν διὰ λόγους ὑγείας, κατὰ συμβουλὴν τοῦ σοφοῦ Παλαμήδους.

Οἱ Ἕλληνες ἥρωες, ὡς μέτρον τῆς ἡρωϊκῆς των διακρίσεως ἔναντι τῶν κοινῶν θνητῶν, εἶχον τὴν ἐξαιρετικὴν ἐπίδοσίν των καὶ τὴν ἀναμφισβήτητον ὑπεροχήν των εἰς τοὺς παντὸς εἴδους ἄθλους ἢ ἀγῶνας. Τούτους ἐνέπνεον καὶ κατηύθυνον τρία ἰδεώδη: ἡ φιλοπρωτία «Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων» («Ἰλιὰς» Γ', 783), ἡ προγονολατρεία, «Μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν» («Ἰλιὰς» Ζ' 208) καὶ ἡ φιλοπατρία «Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης» («Ἰλιὰς» Μ', 243).

Ἀπὸ τὴν ἰδανικὴν αὐτὴν τριλογίαν, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ νόημα τῆς ἡρωϊκῆς ἀντιλήψεως διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἐπήγασαν αἱ πέντε βασικαὶ ἀρεταὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἡρώων: ἡ ἀνδρεία, τὸ κάλλος, ἡ ἀλκή, ἡ σύνεσις καὶ ἡ εὐγένεια. Καὶ ἀπὸ τὰς πέντε αὐτὰς ψυχικάς, πνευματικὰς καὶ σωματικὰς ἀρετὰς ἀνεπτύχθη «τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀθλητισμοῦ», τοῦ ὁποίου βασικοὶ ἐκπρόσωποι καὶ ἑρμηνευταὶ εἶναι ὁ πρωταθλητὴς τῆς «Ἰλιάδος» Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς «Ὀδυσσείας» Ὀδυσσεύς. Οἱ Ἕλληνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀθλητισμοῦ κατὰ μὲν τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα «τὸ ἰδεῶδες τῆς σωματικῆς δυνάμεως», κατὰ δὲ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα «τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀθλητικοῦ κάλλους» καὶ κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα «τὸ ἰδεῶδες τῆς καλοκαγαθίας».

Ὀλυμπιακὴ γυμναστική. Τὴν Ἑλληνικὴν ἀγωνιστικὴν τῶν ἀρχαίων χρόνων χαρακτηρίζει ἡ ὁμοιογένεια καὶ ἡ πρακτικότης. Τὰ Ὁμηρικὰ ἀγωνίσματα δὲν διαφέρουν ἐκείνων τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος. Μὲ ὡρισμένας ἀλλαγὰς ἢ προσθήκας συνεχίσθησαν καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἀπετέλεσαν τὸ πρόγραμμα τῶν ἀθλητικῶν ἑορτῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐθεωρήθησαν ὡς τὰ πλέον συντελεστικὰ μέσα ἀγωγῆς τῆς νεολαίας ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ., αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν. Ἐπέζησαν ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς εἶχε στερηθῆ τὴν ἀνεξαρτησίαν της. Τὰ παρέλαβεν ἡ Ρώμη. Εἰς μερικοὺς τόπους ἐσυνεχίσθησαν καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Αἱ παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων ἐδίδασκον πὼς οἱ θεοὶ ἠγάπων ὅ,τι ἐξεπροσώπει τὴν ἄθλησιν, τὴν ὑγείαν, τὸ κάλλος, τὴν δύναμιν. Προέτρεπον τὸν λαὸν πρὸς τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς. Δὲν παρεδέχοντο τὴν περιφρόνησιν καὶ τὴν ἀπονέκρωσιν τοῦ σώματος, ὅπως μεταγενεστέρως ἐδίδαξεν ὁ ἀσκητισμός. Ἡ γυμναστικὴ ἐθεωρεῖτο καλλιτεχνία, τὴν ὁποίαν καθηγίαζεν ἡ θρησκεία. Οἱ δὲ ἀγῶνες ἀπετέλουν μέρος τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ ὁποίου ἐτελοῦντο.

Οὕτω λοιπὸν αἱ Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, ὠθούμεναι ἀπὸ τὸν ἀναπτυχθέντα πολιτισμόν των πρὸς εὐκαιρίας διὰ μίαν ὁμαδικὴν συνεργασίαν τῶν πολιτῶν, ἀνέπτυξαν χάριν τῆς γενικῆς ὑγείας, εὐεξίας, ψυχαγωγίας καὶ ἀγωγῆς, τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις μὲ ὁμαδικὸν πνεῦμα καὶ διὰ νὰ δώσουν εἰς αὐτὰς ὑψηλοτέραν ἔννοιαν καὶ νὰ τὰς καταστήσουν πλέον δημοφιλεῖς τὰς συνέδεσαν μὲ τὴν θρησκείαν. Ὑπὸ τὴν ἤρεμον τῆς πόλεως ζωὴν ἡ θρησκεία διωργανώθη ταχύτατα, καθιερώσασα ἱερὰς ἡμέρας καὶ ἑορτάς. Ἐκεῖ ὁ ἐθνικὸς ἔρως τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ἅμιλλα, εὗρεν ἐλεύθερον πεδίον. Ἡ ἀγωνιστική, ἡ μουσικὴ καὶ ὁ χορὸς ἐκαλλιεργοῦντο μὲ ἀνταγωνιστικὸν πνεῦμα. Ἐτελοῦντο μὲ πνεῦμα ἐλέγχου τῆς ὑπεροχῆς. Οἱ ἀγῶνες κατ' ἀρχὰς καὶ κατὰ κανόνα διεξήγοντο μεταξὺ πολιτειῶν, ἀλλ' ἐνίοτε ἐπέτρεπον τὴν συμμετοχὴν καὶ εἰς ξένους ἐπισκέπτας.

Ἀφοῦ ὁ μεταξὺ θρησκείας καὶ ἀθλητισμοῦ δεσμὸς ἐσφυρηλατήθη ἀπὸ παναρχαίων χρόνων μὲ τὴν ἡρωολατρείαν, κατέστη

μετέπειτα ισχυρότερος μὲ τὴν θεολατρείαν καὶ τέλος ἐδημιούργησεν οὗτος εἰς τοὺς νικητὰς τὴν πεποίθησιν ὅτι αἱ θεότητες ηὐχαριστοῦντο ἀπὸ τὴν ἀγωνιζομένην νεότητα, πᾶσαν δὲ ἐπιτυχίαν των εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀπέδιδον εἰς αὐτούς. Τὰ ἀγωνίσματα ἐθεωροῦντο ὡς ἐφεύρεσις ἥρωος ἢ θεοῦ. Οἱ ἀγωνισταὶ ἦσαν πάντοτε ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐναγωνίου ἢ προστάτου τοῦ ἀγωνίσματος ἥρωος ἢ θεοῦ. Εἰς ἥρωας ἢ θεούς, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐλάμβανον μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἀπέδιδον καὶ τὴν ἵδρυσιν παντὸς ἀγῶνος. Οἱ ἀθληταὶ πρὸ τῶν ἀγώνων ὡρκίζοντο, ἐθυσίαζον εἰς τὸν Δία ἢ τὸν προστάτην τοῦ ἀγωνίσματος θεὸν ἢ ἥρωα . Πᾶσα παράβασις τῶν ἐναγωνίων διατάξεων ἐθεωρεῖτο ἀσεβὴς πρᾶξις, ἡ ὁποία δυσηρέστει τοὺς θεούς. Μετὰ τὴν νίκην των ἀφιέρωνον εἰς αὐτοὺς ἀναθήματα ἢ ἀγάλματα. Ἡ πίστις των αὕτη συνετέλεσεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀγνοῦ ἀθλητικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ διαφθορὰ ἐπεκράτει ἰσχυρῶς εἰς ἄλλα μέρη.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦσαν βεβαίως φίλοι τῆς μαθήσεως. Ἐθαύμαζον τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκαλλιέργουν. Ἐθεώρουν δὲ τὴν γνῶσιν ὡς ἀνεκτίμητον ἀγαθόν, ὅπως μαρτυροῦν αἱ σοφαὶ ἔρευναι τοῦ Θαλῆ καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου, αἱ βαθεῖαι μελέται τοῦ Πυθαγόρα, αἱ περιηγήσεις τοῦ Ἑκαταίου καὶ τοῦ Ἡροδότου καὶ αἱ μελέται τόσων ἄλλων ἐκλεκτῶν μυστῶν τοῦ πνεύματος. Ἐξ ἴσου ὅμως μὲ τὸ πνεῦμα ἐθαύμαζον καὶ τὸ σῶμα. Δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθοῦν ἰσορροπίαν φυσικῶν δυνάμεων ἄνευ τελείου σώματος. Σῶμα καὶ ψυχὴ δὲν ἦσαν τότε κεχωρισμένα, ὅπως κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐχάθησαν τὰ ἴχνη τῆς πραγματικότητος ὑπὸ τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα. Οὐδὲν ἄλλο ἐνομίζετο καὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους καὶ ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς ὡς πλέον συντελεστικὸν τῆς διατηρήσεως ἢ ἐπανορθώσεως τῆς σωματικῆς εὐεξίας καὶ τῆς ἁρμονικῆς καὶ ἰσορρόπου ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, τὰς ὁποίας εἶχον μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν ἐκ πείρας ἐπινοήσει καὶ διακανονήσει οἱ Ἕλληνες. Οὕτω ἡ γυμναστικὴ ἐξειλίχθη εἰς ἐθνικὸν σύμβολον, χάρις εἰς τὸ ὁποῖον ἡ σωματικὴ ῥώμη καὶ εὐεξία ἔφθασαν εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεώς των. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐχρησιμοποίησεν ἐντατικῶς τὰς γυμναστικὰς καὶ ἀθλητικὰς ἀσκήσεις διὰ νὰ βελτιωθῇ ποιοτικῶς, νὰ ἀνανεωθῇ, νὰ δημιουργήσῃ. Δὲν ὑπῆρχε πόλις χωρὶς παλαίστραν καὶ γυμνάσιον. Ἡ τελειοποίησις τοῦ πνεύματος κατέστη κατ' ἀρχὴν βάσις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ των συστήματος. Ἡ ἄσκησις ἐγένετο τὸ γνώρισμα παντὸς ἐλευθέρου πολίτου καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος ὤφειλε νὰ συμβαδίζῃ πρὸς αὐτήν. Ἡ μεγάλη μάλιστα ἐξάσκησις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν γυμναστικὴν ἔδωσεν εἰς τὸ σῶμα τὴν εὔρωστον καὶ ὡραίαν ἐκείνην ἀνάπτυξιν, μὲ τὴν ὁποίαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπερεῖχεν ὅλων, καὶ συγχρόνως κατώρθωσε νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα των τὴν δύναμιν ἐκείνην καὶ τὴν ἐλαστικότητα αἱ ὁποῖαι θὰ θαυμάζωνται πάντοτε εἰς πάντα τὰ ἔργα των.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο, ὡς τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς, ἡ ὠφέλεια τοῦ πολίτου. Οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας ἀνώτερον τοῦ ἰδιωτικοῦ. Ἡ εὐδαιμονία τῆς πολιτείας διὰ τῆς δημιουργίας «καλῶν κἀγαθῶν» πολιτῶν, δηλαδὴ ὡραίων καὶ ἰσχυρῶν καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχήν, ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἀγωγῆς.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἡ πολιτεία ἐπέβαλεν ἀνεξαιρέτως εἰς ὅλους τὴν αὐτὴν ἀγωγήν, ἡ ὁποία συνίστατο κυρίως εἰς μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν (Πλάτωνος «Κρίτων» XII). Ὁ Λυκοῦργος εἰς τὴν Σπάρτην, ὅταν τὰ παιδία ἐγίνοντο ἑπτὰ ἐτῶν, τὰ κατελόχιζεν εἰς «ἀγέλας» (Πλούταρχος «Λυκοῦργος» 16). Τὰ παιδία τῶν πλουσίων ἐτρέφοντο καὶ ἐπαιδεύοντο ὅπως καὶ τῶν πτωχῶν. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐγίνοντο ἄνδρες, δὲν εἶχον εἰς τὴν Σπάρτην μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν (Πλούταρχος «Λυκοῦργος» 24). Ἐδίδασκον πρὸ παντὸς εἰς τὰ παιδία νὰ γίνουν χρήσιμα εἰς τὴν πολιτείαν. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῆς κυβερνήσεως ἑκάστης πολιτείας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν της ὑπῆρχε στενὸς σύνδεσμος. Ἡ πολιτεία ἐπέβλεπε καὶ τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦτο, διότι ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες πὼς ὅταν εἰς μίαν πόλιν, πάντες οἱ πολῖται ὀρθῶς διαπαιδαγωγηθοῦν, θὰ γίνουν ἐνάρετοι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πολιτείας.

Κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα ἡ ὅλη ἀγωγὴ τῶν νέων περιελάμβανε γράμματα, μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν (Πλάτωνος «Θεάγης» 3). Τὰ γράμματα ἐδιδάσκοντο ἀπὸ τὸν γραμματιστήν, ἡ μουσικὴ ἀπὸ τὸν κιθαριστὴν καὶ ἡ γυμναστικὴ ἀπὸ τὸν παιδοτρίβην (Ξενοφῶντος «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Β' 1).

Ἡ σωματικὴ ἀγωγὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο μέρη, τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν ἀγωνιστικήν, συχνότατα δὲ ἀπὸ ἕνα μόνον, ἐκφραζόμενον μὲ τὴν ἁπλῆν λέξιν «Γυμναστική», ὁπότε ἡ λέξις ἐσήμαινε τὰς γυμναστικὰς καὶ ἀγωνιστικὰς γενικῶς ἀσκήσεις. Αἱ παιδίαι (παιγνίδια), ἡ ὄρχησις, ἡ κολύμβησις, τὰ γυμνάσια, οἱ ἄθλοι, οἱ ἀγῶνες, ἀπετέλουν τὴν γυμναστικήν, τὴν σωματικὴν ἀγωγήν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τὸ σύνολον τῆς γυμναστικῆς καὶ ἀγωνιστικῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης, τὸ ἀφορῶν τὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου.

Σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς δὲν ἦτο νὰ δημιουργήσῃ τοὺς νέους ἀθλητάς, ἀλλὰ νὰ τοὺς χαρίσῃ ῥόδινον χρῶμα καὶ ὑγείαν, μέλη ὑγιᾶ καὶ εὐκίνητα, ἱκανότητας πρὸς πόλεμον καὶ εἰρηνικὰς ἐργασίας, σῶμα ἁρμονικὸν καὶ ἰσχυρόν, μὲ ἀρρενωπὴν πεποίθησιν, ἀντλουμένην ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἰσχύν, πνεῦμα γόνιμον εἰς στρατηγήματα, ψυχὴν τολμηρὰν, σώφρονα καὶ καρτερικήν. Αὐτὰ ἦσαν τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως ἐπεζήτουν ἀπὸ τὴν γυμναστικὴν (Πλάτωνος «Πρωταγόρας» 326 β).

Οἱ Ἕλληνες ἐθαύμαζον τοὺς νικητὰς ἀθλητάς, τοὺς ἤρεσεν ἡ νίκη των καὶ ἡ δόξα των, ἀλλὰ ἡ συνεχὴς προσκόλλησίς των εἰς τὴν ἰδέαν αὐτήν, ἡ αὐστηρὰ δίαιτα, ἡ δουλειὰ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὡρισμένην ἰδέαν, τοὺς ἦτο ὀλίγον δυσάρεστος εἰς τὴν ἀνεξάρτητον φύσιν των. Ἐτίμων βεβαίως τοὺς ἀθλητάς, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐμιμοῦντο, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἤρχισαν οὗτοι νὰ παρεκτρέπωνται τῶν πραγματικῶν ἀθλητικῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν ἄλλοι ἀπὸ τὴν δημιουργίαν καλῶν καὶ ἀγαθῶν πολιτῶν. Δὲν ἐθεράπευον οἱ Ἕλληνες τὴν γυμναστικὴν διὰ τὴν γυμναστικήν. Δὲν συνεκινοῦντο τόσον ἀπὸ τὰς ἡδονὰς καὶ τῆς ἐπιδεξιότητος, ἀπὸ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἄθλων καὶ τῆς ῥώμης, ὅσον ἀπὸ τὴν καθολικὴν γύμνασιν τῶν νέων, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς καθῆκον διὰ τὴν ἰσχυροποίησιν καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μάλιστα αὐτὴν τοῦ ἐνιαίου τῶν σκοπῶν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς ἀγωγῆς, καθώρισε καὶ ὁ Πλάτων τὴν παράλληλον καὶ ἁρμονικὴν καλλιέργειαν σώματος καὶ ψυχῆς (Πλάτωνος «Τίμαιος» 42).

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΓΩΓΗΣ.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον γενικῶς εἰς πάσας τὰς πολιτείας των τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς ἀγωγῆς, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς φυλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον, ἐφήρμοζον καὶ ἰδιαίτερον σύστημα ἀγωγῆς.

Εἰς τὴν Σπάρτην οἱ Δωριεῖς κατηύθυνον τὴν ἀγωγήν των συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν των (Πλούταρχος). Πᾶς ἐλεύθερος Σπαρτιάτης προσέφερε τὴν ζωήν του εἰς τὴν πολιτείαν καὶ διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία ἐφρόντιζεν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀγωγήν του, ἀλλ' ἐλάμβανε καὶ πρόνοιαν διὰ τὴν γέννησίν του ἀκόμη (Πλούταρχος «Λουκοῦργος» 15). Ὅταν τὸ βρέφος ἐγεννᾶτο ὠδηγεῖτο εἰς τὰς «Λέσχας», ὅπου οἱ πρεσβύτεροι τῆς φυλῆς ἔκρινον ἐὰν ἦτο ἄξιον ζωῆς. Εἰς τὴν μητέρα τὸ βρέφος ἐδίδετο ἐὰν τὸ παιδὶ ἦτο ὑγιές, ἐὰν ὄχι, ἐρρίπτετο εἰς τὸν βαραθρώδη τόπον τοῦ Ταϋγέτου, τοὺς «Ἀποθέτας». Τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἔτη τὸ ἀνέτρεφεν ἡ μήτηρ του, μόλις δὲ συνεπλήρωνε τὸ 7ον ἔτος, τὸ παρελάμβανεν ἡ πολιτεία (Πλουτάρχου «Λυκοῦργος» 16).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤρχιζεν ἡ Σπαρτιατικὴ ἀγωγή, ἡ ὁποία ἦτο σωματική. Ἡ ὑπακοὴ καὶ ὁ σεβασμὸς εἰς τοὺς μεγαλυτέρους, ἡ ἀνδρεία, ἡ ἀντοχὴ εἰς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὰς κακουχίας, ἡ ἱστορία, τὰ τραγούδια, ὁ χορός, αἱ παιδιαί, ἡ κολύμβησις, αἱ πεζοπορίαι, ἡ γυμναστικὴ καὶ οἱ ἀγῶνες περιελαμβάνοντο εἰς τὸ πρόγραμμα ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων τῆς Σπάρτης. Ἡ ἠθικὴ ἀγωγὴ ἦτο ἐπίσης μεγίστης σπουδαιότητος.

Εἰς τὸ 12ον ἔτος τῆς ἡλικίας των αἱ ὁμάδες τῶν παίδων διωργανοῦντο συστηματικώτερον καὶ ἡ προπόνησίς των ἦτο σκληροτέρα μέχρι τοῦ 14ου ἔτους, ὁπότε φαίνεται ὅτι ἐγίνοντο ἔφηβοι. Μέχρις ὅτου συνεπλήρωνον τὸ 20ὸν ἔτος, ἡ ἀγωγὴ ἦτο ἀκόμη σκληροτέρα, μετὰ δὲ τὸ 20ὸν ἔτος, ἡ Σπαρτιᾶται ἔπαυον πᾶσαν ἀγωγήν, ὑπεχρεοῦντο ὅμως νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ κυνήγιον, διὰ νὰ διατηροῦν ἀκμαίας τὰς σωματικὰς δυνάμεις των.

Ἡ γύμνασις τῶν Σπαρτιατῶν δὲν ἦτο καὶ τόσον ἐλαφρά. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν χαρακτηρίζει θηριώδη (Ἀριστοτέλους «Πολιτικά» 8, 3). Εἰς τὸ παγκράτιον λ.χ. ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς ὀδόντας καὶ τοὺς ὄνυχάς των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ἀπεκρούετο ἐπίσης ὑπ' αὐτῶν ἡ εἰδικὴ προπόνησις, οἱ μακροὶ ὕπνοι καὶ ἡ «ἀναγκοτροφία» τῶν ἀθλητῶν. Δὲν ἐπετρέπετο ἡ ὁμολογία τοῦ κόπου καὶ τοῦ πόνου. Ἠσκοῦντο βεβαίως εἰς τὴν πυγμὴν καὶ εἰς τὸ παγκράτιον, ἀλλὰ δὲν ἠγωνίζοντο εἰς αὐτά, διότι ὁ μετέχων εἰς ἀγῶνας πυγμῆς ἢ παγκρατίου Σπαρτιάτης ἔπρεπεν ἢ νὰ νικήσῃ ἢ νὰ ἀποθάνῃ (Ξενοφῶντος «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 4, 6). Χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς αὐστηρότητος, τῆς σκληραγωγίας καὶ τῆς συνηθείας εἰς τοὺς κόπους καὶ τοὺς πόνους τῶν Σπαρτιατῶν, ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς παιδιάς των, ὅπως λ.χ. εἰς τὴν «μάχην τοῦ Πλατανιστᾶ» (Παυσανίας 3, 14, 8), εἰς τὰς «Γυμνοπαιδείας» (Λουκιανός), εἰς τὴν «Κρυπτείαν» (Πλάτωνος «Νόμοι» 633 β) καὶ εἰς τὴν «Διαμαστίγωσιν» (Αἰλιανοῦ Κλαυδίου «Ποικίλη Ἱστορία» 14, 7).

Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἐπιεικέστεροι τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὴν ἀγωγήν των. Κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ τέκνου, ὁ πατὴρ ἀπεφάσιζε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἢ τὴν ἔκθεσίν του. Τὰ τέκνα, ἄρρενα ἢ θήλεα, ἀνεπτύσσοντο καὶ ἐπαιδαγωγοῦντο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας των ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς μητρὸς των. Ἐμάνθανον νὰ ὑπακούουν καὶ νὰ σέβωνται τοὺς μεγαλυτέρους των, νὰ ἀκούουν διηγήσεις ἡρώων καὶ θεῶν. Ἡ ἀγωγὴ ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ 7ου ἔτους τῆς ἡλικίας των καὶ συνεχίζετο μέχρις ὅτου συνεπλήρωνον τὸ 18ον ἔτος, ὁπότε εἰσήρχοντο εἰς τὴν «ἐφηβείαν». Ὁ παιδαγωγός, συνήθως δοῦλος, ὡδήγει τοὺς νέους καθημερινῶς εἰς τὴν «παλαίστραν», εἰς τὸ «γυμνάσιον» καὶ εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν εἰδικῶν διδασκάλων, τοῦ παιδοτρίβου, τοῦ γυμναστοῦ καὶ τοῦ γραμματοδιδασκάλου ἀντιστοίχως, ἐπαιδαγωγοῦντο καταλλήλως.

Ἡ ἀγωγὴ τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἐπιεικεστέρα ἐκείνης τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' ὄχι τόσον ἐκλεπτυσμένη, ὡς μερικοὶ ὑπέθεσαν (παράβαλε «Νεφέλαι», 963).

Οἱ Σπαρτιᾶται, διὰ τῆς ἀγωγῆς των, ἐπεδίωξαν νὰ ἐπιτύχουν

τὸν τύπον τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως, ἀντὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν μάθησιν ἢ τὴν σκληρότητα εἰς τὴν ἀγωγήν, προσεπάθησαν νὰ καλλιεργήσουν τὸν ἄνθρωπον μὲ δύο ἁπλούστατα μέσα, μὲ τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν μουσικήν. Οὕτω, δὲν διέπλασσαν σκληροὺς μαχητὰς ὡς οἱ Σπαρτιᾶται, ἐδημιούργησαν ὅμως ἀνθρώπους ἡμερωτέρους, πολίτας, οἱ ὁποῖοι ἐνεπνεύσθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρωπότης θὰ θαυμάζῃ εἰς τοὺς αἰῶνας.

ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ ἐπέτυχον νὰ ἐμφανίσουν τὰς πραγματικὰς καλλιτεχνικὰς μορφὰς τοῦ σώματος καὶ νὰ καταστοῦν αἰσθητικὴ ἀνάγκη διὰ τοὺς Ἕλληνας. Τὰ ἔργα τοῦ Πραξιτέλους, τοῦ Μύρωνος, τοῦ Λυσίππου, τοῦ Πολυκλείτου, τοῦ Ναυκίδα καὶ τόσων ἄλλων, καὶ ἡ περίφημος ἀρχὴ τῆς καλλιεργείας τοῦ σώματος παραλλήλως πρὸς τὸ πνεῦμα (Πλάτωνος «Τίμαιος» 42), τοῦτο προφανῶς μαρτυροῦν.

Ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ θαυμάζῃ τὸν βασιλέα τῆς φύσεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δράσεώς του καὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σωματικῆς τελειότητός του. Ἐξ ἄλλου ἐθεώρει πολὺ ἐπικίνδυνον τὸ νὰ καλλιεργῆται χωριστὰ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡ ψυχὴ καὶ χωριστὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ σῶμα (Πλάτωνος «Τίμαιος» 42). Ἐπίστευε, καὶ δικαίως, ὅτι εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, τῆς καλλιεργείας μόνον τῆς ψυχῆς, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο «μαλθακότης καὶ ἡμερότης». Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, τῆς καλλιεργείας μόνον τοῦ σώματος, «ἀγριότης καὶ σκληρότης». Οὕτω καθώρισε διὰ στόματος τοῦ Πλάτωνος ὅτι, ὅσοι μόνον γυμνάζονται γίνονται κτηνώδεις, καὶ οἱ ἀποκλειστικῶς «διανοούμενοι» ἀποχαυνοῦνται τελείως. Καὶ συμπερασματικῶς κατέληξεν ὅτι ἡ γυμναστικὴ εἶναι θεῖον δῶρον διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὄχι μόνον διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ σώματος ἢ τῆς διανοίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σύμμετρον ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου συνόλου (Πλάτωνος «Πολιτεία» 411 ε).

Μὲ τοιαύτας ἀντιλήψεις δὲν εἶναι περίεργον πῶς περίφημοι φιλόσοφοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἀγωνιστικὴν καὶ τὴν γυμναστικὴν καὶ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν τὴν ἐπίδρασίν των εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ἰσχυροῦ εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν, τοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν τελείου ἀνθρώπου. Ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἀπέθανε τὴν 58ην Ὀλυμπιάδα (548-545 π.Χ.) παρακολουθῶν τοὺς ἀγῶνας. Ὁ Χείλων ὁ Λακεδαιμόνιος ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν χαρὰν του εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὅταν ἠσπάσθη τὸν ὀλυμπιονίκην τῆς πυγμῆς υἱόν του (Διογένης Λαέρτιος Α' 72). Ὁ Ἀναξαγόρας παρήγγειλεν ὡς τελευταίαν ἐπιθυμίαν του νὰ ἀφήσουν τὰ παιδία ἐλεύθερα ἀπὸ τῶν μαθημάτων νὰ παίζουν τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του. Ὁ Σωκράτης ὡρχεῖτο (ἐχόρευεν) ἐθαύμαζε καὶ παρηκολούθει τοὺς ἀγῶνας. Ὁ Εὐριπίδης ἐγυμνάσθη εἰς τὸ παγκράτιον ἢ τὴν πυγμὴν καὶ ἐνίκησεν εἰς τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ Θησεῖα. Ὁ Πλάτων μετέβη καὶ παρηκολούθησε τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας καὶ εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἠσκήθη, ὡς λέγεται, εἰς τὴν πάλην καὶ ἐνίκησεν εἰς τὰ Πύθια καὶ τὰ Ἴσθμια τὸν Ἀρίστιππον, τὸν Διογένην, τὸν Πίνδαρον καὶ τὸν Σιμωνίδην. Πλάτων μάλιστα ὠνομάσθη ἀπὸ τὸν γυμναστήν του Ἀρίστωνα τὸν Ἀργεῖον διὰ τὴν τελείαν εὐεξίαν του, ἐνῶ προηγουμένως ἐλέγετο ἀπὸ τὸν πάππον του Ἀριστοκλῆς (Διογένης Λαέρτιος Γ' α). Ἰσχυρίζονται ἐπίσης ὅτι τὸ ὄνομα Πλάτων ἐδόθη εἰς αὐτὸν διὰ τὸ πλάτος τοῦ μετώπου του ἢ διὰ τὸ πλάτος τῶν ὤμων του, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησεν ἐκ τῆς πάλης. Ὁ Ἀριστοτέλης τέλος, ἦτο ἐξαίρετος φίλαθλος, ἀσχοληθεὶς συστηματικῶς μὲ ἐνδιαφέροντα ἀθλητικὰ καὶ κολυμβητικὰ προβλήματα.

Ἐχθροὶ τῆς καλοκαγαθίας. Ἀλλὰ τὸ ἀσύγκριτον ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως γυμναστικὸν ἰδεῶδες τοῦ Πλάτωνος καὶ αἱ ὑπέροχοι ἰδέαι τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τὸ βαθύτερον πνεῦμα τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς ἀγωνιστικῆς εὗρον τοὺς πολεμίους των εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Σοφιστῶν, τῶν Ρωμαίων, τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἀθλητισμοῦ, τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς ἀσκητικῆς ἰδέας.

Οἱ Σοφισταὶ κατὰ πρῶτον ἐπηρέασαν τοὺς νέους τῆς παλαίστρας καὶ τοῦ γυμνασίου μὲ τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεων καὶ τὴν εὐφράδειάν των. Οἱ νεαροὶ Ἀθηναῖοι, ἀντὶ νὰ ἔχουν ὡς πρότυπα τοὺς ὡραίους καὶ ἰσχυροὺς εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τοὺς ὀλυμπιονίκας, ἐπεθύμουν νὰ γίνουν ρήτορες ἢ σοφοί. Ὁ Δημόδοκος θέλει νὰ κάμῃ σοφὸν τὸν υἱόν του καὶ τὸν ὁδηγεῖ εἰς τὸν Σωκράτην (Πλάτωνος «Θεάγης» 1). Ὁ Ἰσοκράτης ἀργότερον διαμαρτύρεται διότι εἰς τοὺς ἀγῶνας βραβεύονται καὶ τιμῶνται ὅσοι σωματικῶς ὑπερέχουν (Ἰσοκράτους «Πανηγυρικὸς» 1).

Οἱ Ρωμαῖοι, κατὰ δεύτερον, ὅταν κατέκτησαν τὴν Ἑλλάδα, ἐθεώρησαν ὡς κύριον αἴτιον τῆς πτώσεώς της τὰς παλαίστρας, τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς ἀγῶνας (Πλούταρχος). Ἀντὶ δὲ νὰ θυμηθοῦν τὸν θαυμασμὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ σωματικὸν καὶ ψυχικὸν κάλλος, ἐπέδειξαν ἰδίαν ἐκτίμησιν πρὸς τὰ θέατρα καὶ τὴν αἱματοχυσίαν. Εἰσήγαγον βεβαίως τοὺς Ἑλληνικοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας εἰς τὰ ἤθιμα καὶ τὰς ἑορτάς των, ἀλλὰ τοὺς ἐπλαισίωνον μὲ μονομαχίας, θηριομαχίας καὶ ἀληθινὰς μάχας. Οὕτω ἐπέδρασαν δυσμενῶς εἰς τὴν ἀγωνιστικήν, ἰδίως τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσήχθησαν μονομαχίαι, θηριομαχίαι καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες τοῦ τύπου τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ἱπποδρόμου (Φιλοστράτου «Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπόλλωνα» 6, 26). Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι μετεσκεύασαν καταλλήλως τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου καὶ εἰσήγαγον εἰς αὐτό, παρὰ τοὺς ὀνειδισμοὺς τοῦ Ἀπολλωνίου, θηρία καὶ μονομάχους.

Ὁ ἐπαγγελματικὸς ἀθλητισμός, ἐκ τρίτου, κατέφερεν ἕτερον συντριπτικὸν πλῆγμα κατὰ τῆς γυμναστικῆς παραδόσεως. Ἡ ἐξεζητημένη προπόνησις, οἱ μακροὶ ὕπνοι, ἡ ἀναγκοφαγία καὶ γενικῶς ἡ ρύθμισις ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς τῶν ἀθλητῶν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς προπονήσεώς των, δὲν ἦτο καθόλου συντελεστικὴ εἰς τὴν καλλιέργειαν ἑνὸς ὑγιοῦς καὶ καθολικοῦ γυμναστικοῦ πνεύματος. Ὁ ἀτίμητος Ὀλυμπιακὸς στέφανος τῆς ἀγριελαίας ἤρχισε νὰ διατιμᾶται εἰς χρῆμα. Ὁ πύκτης Εὔπωλος ὁ Θεσσαλὸς ἐξηγόρασε τὴν νίκην του εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του Ἀγήτορα, Πρύτανιν καὶ Φορμίωνα τὸ 388 π.Χ, καὶ ἐτιμωρήθη διὰ προστίμου ἀπὸ τοὺς Ἠλείους (Παυσανίας 5, 21, 1). Ὁ πύκτης Ἀπολλώνιος Ράντης Ἀλεξανδρεὺς ἐβράδυνε νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν 218ην Ὀλυμπιάδα (93 μ.Χ.) διότι συνέλεγε χρήματα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἰωνίας (Παυσανίας 5, 21, 12). Εἰς τὰ Ἴσθμια ἕνα παιδίον ἐπώλησε τὴν νίκην του ἀντὶ 3.000 δραχμῶν (Φιλόστρατος «Γυμναστικὸς» 45). Εἰς τὴν 226ην Ὀλυμπιάδα (125 μ.Χ.) ὁ Αἰγύπτιος πύκτης Δίδας ἐπώλησε τὴν νίκην του εἰς τὸν συμπατριώτην του Σαραπάμμωνα, τιμωρηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἠλείων (Παυσανίας 5, 21 8-18).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ ἀγῶνες μετεβλήθησαν εἰς ἐπιχειρήσεις, οἱ ἀθληταὶ ἔγιναν ἐμπορεύματα πρὸς πώλησιν καὶ νικηταὶ ἀνεκηρύσσοντο ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐξαγοράσουν τοὺς ἀντιπάλους των.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς καὶ ὁ ἀσκητισμός, τέλος ἔδωσαν τὴν χαριστικὴν βολὴν εἰς τὴν Πλατωνικὴν «καλοκαγαθίαν». Ὁ νεαρὸς ἔφηβος δὲν συχνάζει τακτικὰ εἰς τὰ γυμναστικὰ ἱδρύματα, θεωρεῖ πλέον τὰ γράμματα καὶ τὴν μάθησιν πρωτεύουσαν ἀσχολίαν, τὸ σῶμα ἐσθῆτα τῆς ψυχῆς καὶ καλὸν καὶ ἀγαθὸν τὸν ρήτορα καὶ τὸν σοφόν. Διὰ νὰ ἀνυψωθῇ ὁ ἄνθρωπος, ἐδίδασκον οἱ Νεοπλατωνικοί, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὕλης. Παρὰ δὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, οἱ κήρυκες τοῦ ἀσκητισμοῦ, ἐκ παρεξηγήσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, διεκήρυσσον ὅτι τὸ σῶμα εἶναι φυλακὴ τῆς ψυχῆς καὶ ὁ θάνατος ἀπολύτρωσις.

Οὕτω μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ ἀρχικὴ ἀντίστασις τῆς κοινωνίας εἰς τὰς νέας τάσεις ὑποχωρεῖ. Τὴν νέαν κατάστασιν ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ καὶ ἡ πολιτεία. Τὰ γυμνάσια καὶ αἱ παλαίστραι ἀρχίζουν νὰ ἐρημώνουν. Ἡ ἐφηβεία καθίσταται ἐξαιρετικῶς δαπανηρὰ καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος ὄχι πλέον ὑποχρεωτική. Τὰ μαθήματα καὶ αἱ ἐξετάσεις γίνονται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς πολιτείας. Οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες παύουν νὰ ἔχουν τὰ προηγούμενα θέλγητρά των καὶ διὰ νὰ προσελκύσουν θεατὰς εἰσάγουν μουσικοὺς καὶ ποιητικοὺς ἀγῶνας, οἱ μὲν Κορίνθιοι εἰς τὰ Ἴσθμια, οἱ δὲ Ἀργεῖοι εἰς τὰ Νέμεα. Καταπατεῖται ἡ παράδοσις καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας μετέχουν καὶ βάρβαροι. Δίδεται ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἡ ἄδεια νὰ ἱδρύωνται καὶ νέοι ἀγῶνες μὲ τὸ ὄνομα τῶν παλαιῶν καὶ οἱ «ἱεροὶ ἀγῶνες» χάνουν τὸ κῦρος των καὶ τὴν αἴγλην των. Ὁ κόσμος ἐξανίσταται πλέον κατὰ τοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ οἱ ἀγῶνες καταργοῦνται ἀπὸ τοῦ 394 μ.Χ. διὰ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.

Μεσαιωνικὴ σωματικὴ ἀγωγή. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, μαζὶ μὲ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτευούσης ἀπὸ τῆς Ρώμης εἰς τὸ Βυζάντιον, μετεφέρθησαν καὶ τὰ θέατρα, τὰ ἱπποδρόμια, αἱ θηριομαχίαι, αἱ μονομαχίαι καὶ αἱ ἁρματοδρομίαι. Βραδύτερον εἰσήχθησαν αἱ ὁμαδικαὶ ἱππομαχίαι, οἱ ἀτομικοὶ διακοντισμοί, τὰ κονταροκτυπήματα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἀγωνίσματα τῶν ἱπποτῶν τοῦ Μεσαίωνος. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Χρυσοστόμου ὑπῆρχον καὶ δεξαμεναὶ εἰς τὸ θέατρον εἰς τὰς ὁποίας ἐτελοῦντο γυμνικοὶ ἀγῶνες γυναικῶν. Κατ' αὐτοὺς αἱ γυναῖκες ἐκολύμβων ὡς νηρηΐδες. Εἰς μάτην οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες ἐξέπεμπον τοὺς ρητορικούς των μύδρους καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν θεατρομανῶν συμπολιτῶν των. Ὁ ἄρτος καὶ τὰ θεάματα ἦσαν ἡ πρώτη φροντὶς τῶν Βυζαντινῶν.

Κλέφτες καὶ ἁρματολοί. Ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σουλεϊμὰν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς (1520-1565), ὁπότε ἱδρύθησαν τὰ «ἁρματολίκια», ἐδόθη τοιαύτη ὤθησις εἰς τὸν ἀθλητισμὸν τῶν κλεφτῶν καὶ ἁρματολῶν, ὥστε οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος καλλιεργοῦν ἀφόβως πλέον τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πίνδου μεταφέρουν τὰς παλαίστρας των εἰς τὰς πεδιάδας.

Οἱ νέοι φιλοτιμοῦνται νὰ γίνουν ἄξιοι τῶν πατέρων των, πρῶτον διότι τὰ ἁρματολίκια ἐχορηγοῦντο εἰς τοὺς πλέον ὀνομαστοὺς τῶν ἀρχηγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐθαυμάζοντο διὰ τὴν σωματικὴν ἀνδρείαν καὶ ρώμην, καὶ δεύτερον, διότι ἔπρεπε, διὰ νὰ εἶναι κληρονομικά, οἱ υἱοὶ νὰ ὑπερτεροῦν τοὺς γονεῖς των. Ὁ Νικοτσάρας ἦτο υἱὸς καὶ ἔγγονος καπεταναίων, μάλιστα δὲ τοῦ ὀνομαστοῦ εἰς τὴν Ἐλασσόνα Τσάρα. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ περιφήμιου Ἀνδρούτσου. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ διασήμου Ἰωάννου Μπουκουβάλα. Καὶ ὁ Θύμιος Βλαχάβας ἦτο υἱὸς τοῦ περιφήμου Βλαχάβα, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὰ 76 χρόνια του, ἐκίνησε πεζὸς νὰ μεταβῇ μόνος μὲ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα.

Οί ἀρχηγοὶ μόνον μὲ τὴν σωματικὴν ὑπεροχήν, τὴν τόλμην καὶ τὸ θάρρος (ἀρεταί, αἱ ὁποῖαι ἀπεκτῶντο διὰ τῆς ἀσκήσεως) ἐπεβάλλοντο εἰς τὰ παλληκάρια των καὶ τοὺς ἐχθρούς των. Οἱ ἴδιοι οἱ κατακτηταὶ ἀνεγνώριζον εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τὴν παλληκαριάν, τὴν δεξιότητα καὶ τὴν ρώμην των, ὅταν ἐπισήμως τὴν ἐπεδείκνυον εἰς ἀγῶνας μὲ Ὀθωμανούς, ἐμπρὸς εἰς τὸν Καδῆ, καὶ τοὺς ἀπένεμον τὸν βαθμὸν τοῦ «μαρασαλέ», τοῦ λοχαγοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τὰ παλληκάρια πρὸ τοῦ καπετάνιου — ἀρχηγοῦ — των ἠγωνίζοντο κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς των ἀπὸ τῶν ἔργων τοῦ πολέμου, ποῖον νὰ πρωτοδείξῃ σωματικὴν λεβεντιὰν καὶ ἀνδρείαν. Διὰ νὰ ἀξιωθῇ κανεὶς τῆς τιμῆς νὰ θεωρηθῇ καλὸ παλληκάρι, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ «πέταγμα ἀητοῦ καὶ περπατησιὰ λαγοῦ», καθὼς λέγει τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Πολλοὶ καπεταναῖοι ἠνάγκαζον τὰ κλεφτόπουλα νὰ διαγωνισθοῦν εἰς τὸν δρόμον πρὶν τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ καταταχθοῦν εἰς τὰ «μπαϊράκια» των. Ὁ Νάννος, εἰς τὴν γνωστὴν διδασκαλίαν του πρὸς τὰ κλεφτόπουλα, ζητεῖ «τριῶν μερῶν περπατησιὰ νὰ παίρνουνε μιὰ νύχτα».

Ἀγωνίσματα κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν. Σκοποβολή, λιθοβολία, δρόμος, ἅλμα, καὶ πάλη, ἦσαν τὰ κυριώτερα ἀγωνίσματα τῶν κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν. Ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας τὰ κλεφτόπουλα ἠσκοῦντο εἰς τὴν βολήν. Ἠδύναντο νὰ κτυποῦν ἀπὸ 200 βημάτων αὐγό, τὸ ὁποῖον ἐκρέματο ἀπὸ κλάδον δένδρου. Ἀπὸ τῆς ἰδίας ἀποστάσεως διεπέρων σφαῖραν μέσα ἀπὸ δακτυλίδι, τὸ ὁποῖον εἶχε διάμετρον ὀλίγον μεγαλυτέραν τῆς σφαίρας. Τόσον ἦτο συνήθης ἡ ἄσκησις αὕτη καὶ τὸ ἀνωτέρω κατόρθωμα τῶν κλεφτῶν, ὥστε παροιμιακῶς λέγεται καὶ σήμερον «ζευγαρώνει τὸ δαχτυλίδι μὲ τὴ σφαῖρα».

Ἡ λιθοβολία, τὸ λιθάρι, ἦτο τὸ πλέον δημοφιλὲς ἀγώνισμα τῶν κλεφτῶν. Οἱ στρατιῶται τοῦ Κολοκοτρώνη διέκοπτον, ὁπόταν ἠδύναντο, τὴν πορείαν των, διὰ νὰ ρίψουν τὸ λιθάρι. Καὶ αὐτὸς ὁ Χάρος παρακαλεῖται εἰς τὸ δημοτικὸν τραγούδι νὰ σταματήσῃ τὸν δρόμον του πρὸς τὸν Ἅδην διὰ νὰ λιθαρίσουν οἱ νέοι:

«Χάρε μου, διάβα ἀπὸ χωριό, κάτσε σὲ κρύα βρύση, νὰ πιοῦν οἱ γέροντες νερὸ κι' οἱ νιοὶ νὰ λιθαρίσουν».

Τὸ λιθάρι ἐρρίπτετο μὲ τὴν μίαν χεῖρα, ὡς καὶ σήμερον, ἐνίοτε ὅμως μετετρέπετο καὶ εἰς ἄρσιν βάρους δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ὡς τὸ κυπριακὸν «δικίμι».

Ἡ ταχύτης εἰς τὸν δρόμον ἦτο πολεμικὸν προσὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν ὅπως καὶ κατὰ τοὺς ὁμηρικούς. Ἡ ἔκβασις μιᾶς ἐπιδρομῆς ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς δρομικῆς ὁρμῆς καὶ ἀντοχῆς καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ μὲ κακὸν καιρόν. Ὡς ἐκ τούτου οἱ κλέφτες ἐθεώρουν τὴν ταχύτητα, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, «πρότυπον ρώμης» καὶ ἐπήνουν τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὴν βαρεῖαν ἐνδυμασίαν των, κατώρθωνον νὰ ὑπερτεροῦν εἰς τὴν ταχύτητα καὶ καλπάζοντας ἵπποις. Ὁ Ζαχαρίας ὅταν ἔτρεχεν ἔλεγον ὅτι «οἱ πτέρνες του χτυποῦσαν στ' αὐτιά του». Ὁ Νικοτσάρας συνηγωνίσθη κάποτε μὲ ἄλογον, τὸ ὁποῖον ἵππευε τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του. Καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος ἦτο τόσον ταχὺς εἰς τὸν δρόμον, ὅσον καὶ ὁ συνώνυμός του ἥρως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

Ἀληθὴς ἀπόλαυσις διὰ τοὺς κλέφτες ἦτο ἡ ἐπίδοσις εἰς τὸ ἅλμα. Ἡ παράδοσις διέσωσε καὶ ὁ θρῦλος ὑπερέβαλε τὰ κατορθώματά των. Ὁ Ζαχαριὰς ἐπήδα μὲ ἕνα ἅλμα τρεῖς φορτηγοὺς ἁμάξας πλήρεις. Ὁ Νικοτσάρας ἐπήδα 7 ἄλογα παρατεταγμένα κατὰ μέτωπον. Ὁ Τασούλας, λέγει τὸ τραγούδι «πατοῦσε στὴ μιὰ κορφὴ καὶ βρισκόταν στὴν ἄλλη».

Ἡ πάλη διεξήγετο σῶμα πρὸς σῶμα καὶ ποῖος νὰ ρίψῃ τὸν ἀντίπαλον εἰς τὸ ἔδαφος, μέχρις ὅτου ἡ ράχις του ἐγγίσῃ τὸ χῶμα.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀρματολικοῦ καὶ κλεφτικοῦ ἀθλητισμοῦ. Εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτούς, τῶν ὁποίων τὸ βαθύτερον πνεῦμα ἦτο ἡ ἄσκησις τῆς ἀνδρείας καὶ ρώμης, οἱ κλέφτες ἐσκληραγώγουν τὸ σῶμα των, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶται. Χάριν εἰς τὰς ἀθλητικὰς αὐτὰς ἀσκήσεις κατώρθωνον, ὅταν παρίστατο ἀνάγκη, νὰ ὑποφέρουν ἀγογγύστως τὰς ταλαιπωρίας, τοὺς πόνους, τοὺς μόχθους. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ὁ Νικοτσάρας καὶ οἱ σύντροφοί του εἰς τὴν γέφυραν πλησίον τοῦ Πραβίου (σημερινῆς Ἐλευθερουπόλεως), εἶχον ὡς μοναδικὴν τροφὴν τὸ χιόνι τῶν βουνῶν. Ἀνδροπρεπῶς ὑπέμειναν ὁ Κατσαντώνης καὶ ὁ ἀδελφός του Γεώργιος, τὰ κτυπήματα, τὰ ὁποῖα διέταξεν ὁ Ἀλῆς μὲ σφύρας εἰς τὰς ἀρθρώσεις.

Ὁ Ἀνδρούτσος, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Νικοτσάρας, ὁ Ζίδρος, ὁ Τόσκας, ὁ Βλαχάβας ἦσαν διάσημοι διὰ τὸ κάλλος των.

Ὁ ὡραιότερος ἀπὸ τοὺς κλέφτας ἐγίνετο πάντοτε πρωτοπαλλήκαρον τοῦ ἀρχηγοῦ. Καὶ οἱ Σουλιῶται τὰ πρωτεῖα ἀπέδιδον εἰς τὴν ὠμορφιὰν καὶ τὴν λεβεντιὰν ἐκλέγοντες ὡς ἀρχηγὸν εἰς ἑκάστην ἀπὸ τὰς 47 «φάρας» τὸν ἀνδρειότερον καὶ ὡραιότερον, ἀκριβῶς ὅπως ἐξέλεγον καὶ εἰς τὴν Σπάρτην κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν γυμνοπαιδιῶν.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ ἀρματολικὸς βίος, τὰ κατορθώματα τῶν κλεφτῶν καὶ ἡ ἐξύμνησις τῆς ἀνδρείας των ἔδωσαν νέαν ζωὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὰς παλαίστρας, τὰ μαρμαρένια ἀλώνια, συνηθροίζοντο τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς οἱ νέοι καὶ ἐκεῖ ἐχόρευον καὶ διηγωνίζοντο εἰς «τὸ σημάδι». Κάποτε μάλιστα καὶ μία κόρη κρυμμένη ὑπὸ ἀνδρικὸν ἔνδυμα διεμοιράσθη τὸν ἐπικίνδυνον τῶν κλεφτῶν βίον καὶ διηγωνίσθη μετ' αὐτῶν:

«Ποιὸς εἶδε τέτοια λυγερή, τέτοια πανώρια κόρη,
Νὰ περπατῇ, νὰ γράφεται δώδεκα χρόνους κλέφτης;
Κανένας δὲν τὴν γνώρισε πὼς ἤτανε κορίτσι.
Καὶ μιὰν αὐγὴ καὶ μιὰ Λαμπρή, μιὰ Πίσημην ἡμέρα,
Βγῆκαν νὰ παίξουν τὰ σπαθιὰ νὰ ρίξουν τὸ λιθάρι,
Κι' ἀπὸ τὸ πεῖσμα τὸ πολὺ κι' ἀπὸ τὴν λεβεντιά της,
Ἐκόπη τ' ἀσημόκουμπο κι' ἐφάνη τὸ βυζί της».

Αὐτὸς ἦτο ὁ ἀθλητισμὸς τῶν κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἐπίδρασίς του εἰς τὰ ἡρωϊκὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παλληκάρια. Μὲ τὸ ἀγωνιστικὸν ἐκεῖνον πνεῦμα τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τῆς παλληκαριᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε διαδοθῇ διά τῆς ἀσκήσεως εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας, ἀνετράφη κατὰ τοὺς ἀρματολικοὺς χρόνους ὁ νεώτερος Ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ κατορθώματος καὶ τῆς ὑπεροχῆς, τῆς ἀμίλλης, τοῦ φιλοτίμου, ἀνεπήδησε τὸ ἄνθος τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, τὸ καταπληκτικὸν «1821».

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Περίοδος Γεωργίου Παγῶντος. Τὸ ἀρτισύστατον, μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ τὴν εὐόδωσιν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος Ἑλληνικὸν κράτος, ἔλαβε πρόνοιαν διὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν τῶν Ἑλληνοπαίδων. Ἐπηρεασμένον ὅμως ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ τοῦ ἀσκητισμοῦ ἀνεγνώρισε μὲν τὴν ἀνάγκην τῆς γυμναστικῆς, ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποίησε ταύτην ὡς μορφωτικὸν μέσον. Εἰσήγαγε τὴν γυμναστικὴν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα μὲ σκοπὸν τὴν βελτίωσιν τῆς ὑγείας καὶ τὴν ἰσχυροποίησιν τοῦ σώματος καὶ ὄχι χάριν τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἁρμονικῆς δι' αὐτῆς καλλιεργείας σώματος καὶ ψυχῆς.

Μετὰ τὴν κάθοδον τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, πρώτη πρᾶξις τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας ἦτο τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 6ης Φεβρουαρίου 1834 «Περὶ δημοτικῶν σχολείων». Εἰς αὐτὸ καθωρίζετο ὅτι «θέλουν γίνεσθαι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν διδασκάλων δὶς τῆς ἑβδομάδος σωματικαὶ ἀσκήσεις». Εἰς τὸ Ναύπλιον μάλιστα, τὴν τότε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους, ἱδρύθη τὸ 1834 καὶ τὸ πρῶτον νεοελληνικὸν γυμναστήριον, μὲ πλήρεις γυμναστικὰς ἐγκαταστάσεις, δίζυγα, αἰώρας, τραπέζια καὶ τὰ τοιαῦτα τοῦ τότε ἐφαρμοζομένου Γερμανικοῦ γυμναστικοῦ συστήματος.

Μετὰ διετίαν, τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1836 ἐξεδόθη καὶ ἕτερον Βασιλικὸν Διάταγμα «Περὶ σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως». Τοῦτο ἐπέβαλεν ὅπως «οἱ μαθηταὶ καὶ τῶν σχολείων τούτων, εἰς τὸ διάστημα τῶν ὡρῶν τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῶν ἡμερῶν τῆς διακοπῆς, καθὼς καὶ ἑκάστην Τετάρτην καὶ Σάββατον μετὰ μεσημβρίαν, μὴ ἔχωσι μαθήματα, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν οἰκείων διδασκάλων ἀσκῶνται εἰς γυμναστικὰς καὶ ἄλλας ἀσκήσεις».

Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρχε παντελὴς ἔλλειψις Ἑλλήνων διδασκάλων τῆς γυμναστικῆς μετεκλήθη ἐκ Γερμανίας ὁ εἰδικὸς γυμναστὴς Κόρκ. Οὗτος ἐπώπτευσε τὴν κατασκευὴν καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ πρώτου δημοσίου γυμναστηρίου τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐκεῖ διδασκαλείου.

Τὸ 1837 ἡ τότε κυβέρνησις πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων εἰς τὴν ὅλην σχολικὴν ὀργάνωσιν ἐμερίμνησε καὶ διὰ τὴν τέλεσιν δημοσίων ἀγώνων. Διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1837 διὰ τοῦ ὁποίου συνεκροτεῖτο δωδεκαμελὴς ἐπιτροπὴ ἵνα ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Προεβλέφθη (ἄρθρον 34) ὅτι μετὰ τὸν κατὰ Μάϊον ἑτήσιον ἀπολογισμὸν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, θὰ ἀκολουθῇ τριήμερος πανηγυρικὴ ἑορτὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας θὰ τελοῦνται δημόσιοι ἀγῶνες, «ὀνομαστὶ δὲ ἡ ἱπποδρομία, ἡ πάλη, ὁ δίσκος, ὁ δρόμος, πηδήματα, ἀκοντίσματα, ἐθνικοὶ χοροὶ καὶ ἄλλα γυμνάσματα, τὰ ὁποῖα θέλουν ἐκτελεῖσθαι κατὰ τάξιν, τῆς μουσικῆς ἠχούσης καὶ μὲ συμφωνίαν ἐθνικῶν ἀσμάτων. Οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ θέλουν λαμβάνειν τὰ ἀπὸ ἐπίτηδες διορισθησομένην ἐπιτροπήν, εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς πανηγύρεως προσδιορισθέντα βραβεῖα, στεφανούμενοι καὶ μὲ στέφανον δάφνης».

Τὸ 1838 ὁ δῆμος Λετρίνων (Πύργου Ἠλείας) ἐξ ἀφορμῆς τῆς καθιερώσεως τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἡμέρας ἐθνικῆς ἑορτῆς, ἀπεφάσισε τὴν ἀνασύστασιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ τὴν κατὰ τετραετίαν τέλεσιν αὐτῶν κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου εἰς τὸν Πύργον τῆς Ἠλείας. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 313 ἐγγράφου του τῆς 25ης Μαρτίου 1838 συνεκρότησε καὶ εἰδικὴν ἐπιτροπὴν ἀπὸ ἐπιλέκτους πολίτας, τοὺς Ἀνδρέαν Αὐγερινόν, Π. Ἐμμ. Γιαννόπουλον, Κ. Γκίκαν, Π. Ἄχολον καὶ Θαλῆν Θεοδωρίδην, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνέθεσε τὴν ἐποπτείαν καὶ ὀργάνωσιν τῶν ἀγώνων καὶ τὴν βράβευσιν τῶν νικητῶν (Ι. Ε. Χρυσάφη. «Οἱ σύγχρονοι διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες», ἐν Ἀθήναις 1930 σελὶς 17).

Τὸ πρῶτον ὅμως δημόσιον γυμναστήριον τοῦ Ναυπλίου κατὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ διδασκαλείου εἰς τὴν Αἴγιναν ἔκλεισε. Μετεκλήθη δὲ ἐκ Γερμανίας ὁ Γ. Θ. Παγὼν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς εἰς τὸ βασιλικὸν διδασκαλεῖον τῆς Αἰγίνης. Λόγιος καὶ παιδαγωγός, σπουδάσας τὴν γυμναστικὴν πλησίον τοῦ περιφήμου Γερμανοῦ Φέρντιναντ Μάσσμαν, ὁ Παγὼν συνέγραψε καὶ τὸ πρῶτον γυμναστικὸν βιβλίον: «Περίληψις τῆς Γυμναστικῆς» ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας 1837». Φίλαθλος καὶ ἐμπνευσμένος τῆς γυμναστικῆς ἰδέας ἀπόστολος

ἐπάλαισεν οὗτος ἀπεγνωσμένως ἐναντίον τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ τῶν προλήψεων τῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ νὰ ἀποτοξινώσῃ τὰς ψυχὰς τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὠφελιμισμοῦ. Ἐξαίρεσιν τοῦ κανόντος ἀπετέλεσε μόνον ὁ διακεκριμένος γραμματικὸς καὶ Ἑλληνιστὴς Ἠλ. Σταθόπουλος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1851 εἰς ἀναφορὰν του πρὸς τὸν βασιλέα Ὄθωνα ἤλεγξε τοὺς τότε διευθυντὰς τῆς Παιδείας διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν τελείαν ἐγκατάλειψιν τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς, ἀφοῦ ἐπέκρινε τούτους καὶ διὰ τὴν ἀνεπαρκῆ μόρφωσιν τῶν διδασκάλων.

Μέχρι τοῦ 1850 καὶ ὀλίγα ἔτη ἀκόμη ἡ γυμναστικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα παρέμεινεν εἰς ἐμβρυώδη σχεδὸν κατάστασιν καὶ μόνη θετικὴ πρόοδος ἦτο ἡ ἵδρυσις εἰς τὰς Ἀθήνας ἑνὸς γυμνασίου ξιφασκίας καὶ ἱππασίας διὰ δωρεᾶς 20.000 δραχμῶν τοῦ Νικολάου Νέγρη. Διὰ τὸ γυμνάσιον τοῦτο, ἡ τότε κυβέρνησις δὲν προσέφερεν οὐδὲ τὸ πρὸς ἀνέγερσίν του κατάλληλον οἰκόπεδον. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως καθίστατο ὁλονὲν καὶ φανερὰ ἡ ἀνάγκη συστηματικῆς σχολικῆς καὶ ἐξωσχολικῆς σωματικῆς ἀγωγῆς. Οὕτω διὰ κρατικῆς φροντίδος κατωρθώθη νὰ ἱδρυθοῦν ἐντὸς 25ετίας τὰ 4 δημόσια γυμναστήρια τοῦ Ναυπλίου, τῆς Αἰγίνης, τῆς Σύρου καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ δι' ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἡ ἀναφερθεῖσα σχολὴ ἱππασίας καὶ ὁπλομαχίας, πλὴν τῶν ἰδιαιτέρων αἰθουσῶν ὁπλομαχίας Βαυαρῶν καὶ Ἰταλῶν καὶ Πολωνῶν ὁπλοδιδασκάλων καὶ ἀποστράτων ἀξιωματικῶν.

Τὸ 1858 διὰ Βασιλικοῦ διατάγματος τῆς 19ης Αὐγούστου ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἀπεδέχθη τὴν δωρεὰν Εὐαγγέλου Ζάππα διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων ἱδρύσας «γενικοὺς διαγωνισμοὺς κατὰ τετραετίαν τελουμένους» ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ὀλύμπια». Εἰς τὸ ἄρθρον 15 περιελαμβάνοντο καὶ «δημοτελεῖς ἀγῶνες ἐν τῷ Σταδίῳ καταλλήλως διασκευασθησομένῳ, χρηματῖται τελούμενοι τὴν τρίτην τῆς ὅλης πανηγύρεως Κυριακὴν μετὰ μεσημβρίαν». Καθωρίζοντο ἐπίσης καὶ τὰ βραβεῖα τῶν νικητῶν, δραχμαὶ 100 τὸ πρῶτον, 50 τὸ δεύτερον, ἀμφότερα μετὰ κλάδου ἐλαίας καὶ ὡς ἡμέρα τελέσεως αὐτῶν ἡ πρώτη Κυριακὴ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1859. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι τελεσθέντες τὴν 15ην Νοεμβρίου 1859 εἰς τὴν πλατεῖαν Λουδοβίκου ἀπέτυχον παταγωδῶς.

Ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἵδρυσε τὸ 1858 τὸ πρῶτον εἰς Ἀθήνας γυμναστήριον, τοῦ ὁποίου ἡ διεύθυνσις ἀνετέθη εἰς τὸν Γερμανὸν γυμναστὴν Ὄττεντορφ τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ Παγών. Παραλλήλως ὅμως ἐλειτούργησαν καὶ ἕτερα δύο γυμναστήρια, τοῦ πυροσβεστικοῦ λόχου πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πυροσβεστῶν καὶ τὸ παρὰ τὸ Πρωχοκομεῖον δημόσιον γυμναστήριον. Καταργηθέντος τὸ 1863 τοῦ διδασκαλείου ἔκλεισε καὶ τὸ γυμναστήριον αὐτοῦ. Ἕνα ἔτος ὅμως προηγουμένως, τὸ 1862, ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς τότε προσωρινῆς κυβερνήσεως ἐνδιαφέρον ψήφισμα. Δι' αὐτοῦ εἰσήγοντο εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἡ ὁπλασκία καὶ εἰς τὰ κατώτερα ἐκπαιδευτήρια ἡ γυμναστική, προεβλέπετο δὲ ἡ μόρφωσις γυμναστῶν καὶ ἡ προμήθεια γυμναστικῶν ὀργάνων. Ἀλλὰ μέχρις ὅτου ἐκπαιδευθοῦν διδάσκαλοι τῆς γυμναστικῆς, καθώριζε τὸ ἄρθρον 8 τοῦ Διατάγματος,διωρίζοντο εἰς ἕκαστον γυμνάσιον ἀνὰ εἷς ὑπαξιωματικὸς ἢ στρατιώτης τοῦ σώματος τῶν πυροσβεστῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐδιδάσκετο τὴν παιδαγωγικὴν γυμναστικὴν εἰς τὸ διδασκαλεῖον.

Περίοδος Ἰωάννου Φωκιανοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐαγγέλου Ζάππα, ἐξεδόθη τὴν 11ην Αὐγούστου 1865 Βασιλικὸν Διάταγμα «περὶ ὁριστικῆς συγκροτήσεως τῆς τῶν Ὀλυμπίων Ἐπιτροπῆς», ἡ ὁποία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν, τὴν δὲ 22αν Ἰουλίου 1869 ἕτερον Διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεφασίζετο ὅπως ἡ δευτέρα περίοδος τῶν Ὀλυμπίων τελεσθῇ τὸ 1870. Πράγματι ἐτελέσθησαν τὴν 18ην Ὀκτωβρίου εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον ἀγῶνες μὲ τὰ κάτωθι ἀγωνίσματα, «διαύλου, ἅλματος τριπλοῦ μετὰ ρύμης, ἅλματος ἁπλοῦ μετὰ ρύμης, πάλης ὀρθῆς, δισκοβολίας, ἀκοντισμοῦ, ἅλματος ἐπὶ κοντῷ ὑπὲρ τάφρο, ἀναρριχήσεως ἐπὶ κάλων καὶ τῆς ἑλκυστίνδας». Τὰ βραβεῖα ἦσαν διὰ τὸν πρῶτον νικητὴν 100 δραχμαὶ μετὰ στεφάνου ἐλαίας καὶ διὰ τὸν δεύτερον 50 δραχμαὶ μετὰ κλάδου ἐλαίας. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1870 ἐτελέσθησαν οἱ λεμβοδρομικοὶ καὶ κολυμβητικοὶ ἀγῶνες εἰς τὸ Φάληρον. Αἱ ἱπποδρομίαι καὶ ἁρματοδρομίαι ἐτελέσθησαν τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1870 εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ μνήματος Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Φαλήρου χῶρον. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ Ὀλύμπια τοῦ 1859 οἱ «Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες» τοῦ 1870 ἐσημείωσαν ἀξιοσημείωτον ὀργανωτικὴν ἐπιτυχίαν, ἂν καὶ οἱ ἀγωνισταὶ ἦσαν ὅλοι χειρώνακτες καὶ ἐργατικοί.

Εἰς τὴν εἰδικὴν ἔκθεσιν τῆς ἑλλανοδίκου ἐπιτροπῆς ἀναφέρεται ὅτι: «Διὰ νὰ ἀσκήσῃ ὁ θεσμὸς οὗτος ἀγαθοποιὸν τάφρον, εἰς τὴν ὑγείαν καὶ ἐπίρρωσιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ εἰς τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν ἀγωγὴν τῶν παίδων καὶ νέων καὶ νὰ γίνῃ ἐφηβικός, ἀνάλογος τοῦ παρὰ τοῖς προγόνοις, εἰσαγομένης τῆς γυμναστικῆς καθ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως».

Εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην διὰ τὴν νεοελληνικὴν σωματικὴν ἀγωγὴν περίοδον ἐμφανίζεται ὁ Ἰωάννης Φωκιανός. Φίλαθλος καὶ φιλογυμναστικός, μὲ διοργανωτικὸν δαιμόνιον καὶ ὀξεῖαν ἀντίληψιν, ἐξυπηρέτησεν οὗτος μὲ ἔνθεον φλόγα τὴν γυμναστικὴν καὶ τὸν ἀθλητισμὸν κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1868-1896 ἐποχήν. Τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1868 διωρίσθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Μαυρομιχάλη διευθυντὴς τοῦ δημοσίου γυμναστηρίου μὲ μισθὸν 25 δραχμῶν μηνιαίως καὶ μόλις τὴν 7ην Αὐγούστου 1873 ἐπὶ ὑπουργίας Καλλιφρονᾶ ὁ μισθὸς ηὐξήθη εἰς 60 δραχμάς.

Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 18ης Φεβρουαρίου 1871 ἐπέβαλλε τὴν εἰσαγωγὴν τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων εἰς τὰ σχολεῖα. Οἱ ἄνω τῶν 14 ἐτῶν μαθηταὶ ὑπεχρεοῦντο ἐκτὸς τῆς γυμναστικῆς καὶ ἀγωνιστικῆς νὰ ἐκτελοῦν καὶ στρατιωτικὰς ἀσκήσεις ὑπὸ τὰς ὁδηγίας ἀνθυπασπιστοῦ, ἀποσπωμένου εἰς ἕκαστον γυμνάσιον καὶ ἑλληνικὸν σχολεῖον. Διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος ὅμως τῆς 25ης Ὀκτωβρίου 1877 αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν, διεκόπησαν διὰ νὰ μὴ ἀποσπῶνται οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ ἀπὸ τὸ κύριον ἔργον των.

Τὸ 1874 ὁ Φωκιανὸς ἀνέλαβε τὴν ἐκγύμνασιν τῶν ἀθλητῶν οἱ ὁποῖοι θὰ ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰ Γ' Ὀλύμπια τοῦ 1875. Δυστυχῶς οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς 18ης Μαΐου 1875, παρ' ὅτι ὁ Φωκιανὸς ἦτο γυμνασίαρχος, δὲν ἐσημείωσαν τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀγώνων τοῦ 1870, διότι καὶ ἀγωνισταὶ ὀλιγώτεροι προσῆλθον καὶ θεαταὶ πολὺ ὀλιγώτεροι καὶ ἀταξία ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἑορτήν. Αἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἢ τοὺς ἠγνόησαν ἢ τοὺς ἐπέκρινον αὐστηρότατα διὰ τὴν ἀποτυχίαν.

Ὁ Φωκιανὸς ἄν καὶ αὐτὸς δὲν ἦτο ὑπόλογος τῆς ἀποτυχίας ταύτης, παρητήθη ἐξ εὐθιξίας τῆς θέσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ διωρίσθη καθηγητὴς τῆς γυμναστικῆς τοῦ διδασκαλείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας τὸν Ἰούλιον τοῦ 1879 διορισθεὶς διευθυντὴς τοῦ δημοσίου κεντρικοῦ γυμναστηρίου τὸ ὁποῖον ἱδρύθη τὸ 1878 ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ὀλυμπίων παρὰ τὸ Στάδιον. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1880 ὁ Φωκιανὸς ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν 22αν Δεκεμβρίου 1880 εἰσήχθη ἡ γυμναστικὴ εἰς τὰ γυμνάσια ὡς ὑποχρεωτικὸν μάθημα μὲ ἰδιαίτερον βαθμόν, ὁ ὁποῖος ἀνεγράφετο εἰς τὸ ἐνδεικτικὸν ἢ τὸ ἀπολυτήριον. Τότε ἱδρύθη καὶ τὸ πρῶτον σχολικὸν γυμναστήριον, τῆς Βαρβακείου σχολῆς, τὴν ἐπιτήρησιν δὲ αὐτοῦ ἀνέλαβεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1881 ὁ Φωκιανός.

Διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 22ας Νοεμβρίου 1882, ἡ δύναμις τοῦ βαθμοῦ τῆς γυμναστικῆς ὡρίσθη ἴση μὲ τῶν δευτερευόντων μαθημάτων, αἱ ὧραι τῆς γυμναστικῆς ὡρίζοντο τρεῖς καθ' ἑβδομάδα δι' ἑκάστην τάξιν, διωρίζετο ἕνας γυμναστὴς εἰς ἕκαστον γυμνάσιον, ἐὰν δὲ οἱ μαθηταὶ ὑπερέβαινον τοὺς 180 διωρίζετο καὶ βοηθός. Ἡ γυμναστικὴ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα εἰσήχθη διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 24ης Ἰανουαρίου τὸ 1883 καὶ διὰ τοῦ νόμου ΑΡΙΘ' τῆς 31ης Μαρτίου τὸ 1883 εἰσήγοντο καὶ πάλιν αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις εἰς τὰ γυμνάσια καὶ ἀφίνετο ἐλευθέρα ἡ κυβέρνησις νὰ εἰσαγάγῃ ταύτας καὶ εἰς τὴν γ' τάξιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων. Τὸ 1884 διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Ἰουνίου αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις περιωρίσθησαν εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ γυμνασίου.

Ἐπόπτης τῶν γυμναστηρίων τοῦ κράτους ὁ Φωκιανὸς ἀπὸ τοῦ 1882 ἀπεστάλη οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας εἰς Σῦρον, Βόλον, Χαλκίδα, Κόρινθον, Πάτρας καὶ Ζάκυνθον πρὸς ἵδρυσιν γυμναστηρίων. Τὸ 1883 συνέγραψεν «Ἐγχειρίδιον γυμναστικῆς». Τὸ 1884 ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἱδρυθείσης διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 9ης Ἰουνίου 1884 «προσωρινῆς σχολῆς γυμναστῶν», εἰς τὴν ὁποίαν ἐμορφώθησαν οἱ πρῶτοι εἰδικοὶ γυμασταί. Τὸν Μάϊον τοῦ 1889 ὁ Φωκιανὸς διωργάνωσεν ἀγῶνας φοιτητῶν, μαθητῶν καὶ θαμώνων τοῦ κεντρικοῦ γυμναστηρίου μὲ ἐπιτυχίαν εἰς τὸ κεντρικὸν γυμναστήριον. Τούτους ἐπανέλαβε τὸν Μάϊον τοῦ 1890 μὲ τὰ κάτωθι ἀγωνίσματα: ἀσκήσεις ἐπὶ κρίκων, ἀναρρίχησις ἐπὶ κάλω, ἅλμα εἰς δεύτερον μετὰ δρόμου ὑπέρ τὸ ἐφαλτήριον, ἀναρρίχησις ἐπὶ ἱστῷ, ἅλμα εἰς ὕψος ὑπὲρ σχοινίον μετὰ δρόμου, ἅρσις βαρῶν διὰ τῆς μιᾶς χειρός, ἅρσις βαρῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, δίζυγον, ἅλμα ἐπὶ κοντῷ ὑπὲρ σχοινίου μετὰ δρόμου, δι' ὠστικοῦ βατῆρος, δισκοβολία καὶ μονόζυγον». Προηγήθη γυμναστικὴ ἐπίδειξις τοῦ Βαρβακείου λυκείου ὑπὸ τὸν γυμναστὴν Ἰάσωνα Κουρουσόπουλον.

Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ κινηθῇ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς γνώμης διὰ τὴν γυμναστικήν, ἀποτέλεσμα δὲ τούτου ἦτο καὶ ἡ ἵδρυσις τὸν Μάρτιον τοῦ 1891 τοῦ «Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου», τοῦ ὁποίου πρόεδρος ἐξελέγη ὁ Φωκιανός. Ὁ Πανελλήνιος διωργάνωσε μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν καὶ μεγάλην ἐπισημότητα τὴν 30ην καὶ 31ην Μαΐου 1891 ἀγῶνας, παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ τοῦ διπλωματικοῦ σώματος. Συνέστησε προσωρινὴν σχολὴν γυμναστριῶν, ὀργανώσας τὸ 1891 θερινὰ μαθήματα διδασκαλισσῶν τῆς γυμναστικῆς εἰς τὸ Ζάππειον. Μετὰ ἑξάμηνον φοίτησιν ἔλαβον δίπλωμα διδασκαλίσσης 34 γυμνάστριαι. Τὸν Μάϊον τοῦ 1893 ἐτέλεσε τοὺς δευτέρους ἀγῶνας του. Εὐθὺς ἀμέσως ἱδρύθη εἰς τὰς Πάτρας ὑπὸ τοῦ γυμναστοῦ Ἰωάννου Κρητικοῦ ὁ «Παναχαϊκὸς Γυμναστικὸς Σύλλογος», ὁ ὁποῖος ἀνήγειρεν εἰς τὰ Ψηλὰ Ἀλώνια καὶ ἰδικὸν του γυμναστήριον.

Τὸ 1893 μέλη τοῦ Πανελληνίου ἀποχωρήσαντα τοῦ Συλλόγου ἵδρυσαν τὸν «Ἐθνικὸν Γυμναστικὸν Σύλλογον». Ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς συστάσεώς του ὁ Ἐθνικὸς ἵδρυσεν εἰς Ἀθήνας ἴδιον γυμναστήριον.

Τὸ 1894 ὁ Φωκιανὸς ὡς πρόεδρος τοῦ Πανελληνίου συνέταξεν εἰδικὸν ὑπόμνημα σχετικὸν μὲ τὴν ἀναβίωσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων διὰ τὸ διεθνὲς συνέδριον τῶν Παρισίων «διὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ φιλαθλητισμοῦ». Πρόεδρος ἐπίσης τῆς ἐπιτροπῆς ἀθλητικῶν ἀσκημάτων καὶ γυμναστικῆς τῆς

ἐπιτροπῆς τῶν 'Ολυμπιακῶν ἀγώνων τοῦ 1896, συνέβαλεν οὗτος εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Α' 'Ολυμπιακῶν ἀγώνων τῶν 'Αθηνῶν καὶ εὐτυχῆς διὰ τὸ γυμναστικὸν καὶ ἐθνικὸν ἔργον του ἀπέθανε τὴν 5ην Μαΐου 1896.

Τὸν Φωκιανὸν διεδέχθη ὡς ὑποδιευθυντὴς τοῦ κεντρικοῦ γυμναστηρίου τὸ 1886 καὶ ὡς διευθυντὴς ἀπὸ τοῦ 1898 ὁ Σωτήριος Πέππας, διδάσκαλος ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ γυμναστὴς ἀπὸ τοῦ 1893. 'Οργανωτὴς ἄριστος σχολικῶν γυμναστικῶν ἐπιδείξεων καὶ γυμναστικὸς συγγραφεὺς συνέβαλεν εἰς τὴν συστηματικὴν ὀργάνωσιν τῆς νεωτέρας 'Ελληνικῆς γυμναστικῆς. Τὸ 1899 διωρίσθη διευθυντὴς τῆς σχολῆς τῶν γυμναστῶν, ἡ ὁποία ἱδρύθη διὰ τοῦ νόμου ΒΧΚΑ', ὑπουργοῦντος τῆς Παιδείας τοῦ 'Αθανασίου Εὐταξία. Τὸ 1899 ἱδρύθη διὰ νόμου τὸ ἀκαδημαϊκὸν γυμναστήριον καὶ ἡ γυμναστικὴ ἐγένετο ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς φοιτητάς.

Περίοδος Ι. Χρυσάφη. 'Από τοῦ 1900 καὶ ἐντεῦθεν, μέχρι μάλιστα τοῦ 1932 ἔλαμψεν εἰς τὸ 'Ελληνικὸν γυμναστικὸν στερέωμα τὸ λαμπρὸν ἄστρον, ἡ φωτεινὴ φυσιογνωμία καὶ ἡ σοφὴ διάνοια τοῦ 'Ιωάννου Χρυσάφη. Γυμναστὴς τοῦ Βαρβακείου Λυκείου ἀπὸ τοῦ 1893, καθηγητὴς τῆς Εἰδικῆς Γυμναστικῆς Σχολῆς ἀπὸ τοῦ 1897, ἀπεστάλη τὸ 1899 μετὰ τοῦ Φιλίππου Καρβελᾶ εἰς Σουηδίαν διὰ νὰ μελετήσῃ εἰς τὸ Κεντρικὸν Γυμναστικὸν 'Ινστιτοῦτον τῆς Στοκχόλμης τὸ Σουηδικὸν γυμναστικὸν σύστημα τοῦ Πέτρου 'Ερρίκου Λίγκ. 'Επιστρέψας μετὰ λαμπρὰς σπουδὰς τὸ 1901, διωρίσθη τὸ 1902 γυμναστὴς εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως 'Αθηνῶν καὶ εἰς τὴν εἰδικὴν γυμναστικὴν σχολὴν τῆς 'Ενώσεως τῶν 'Ελληνίδων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ τέλεσις τῶν 'Ολυμπιακῶν ἀγώνων τοῦ 1906 εἰς 'Αθήνας. Δι' ἐνεργειῶν τοῦ Χρυσάφη εἰσήχθη εἰς τὸ πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν καὶ τὰ σχολεῖα τοῦ κράτους τὸ Σουηδικὸν γυμναστικὸν σύστημα τὸ 1909 ἐπὶ ὑπουργοῦ Παιδείας Στάη. Κληθέντες εἰς 'Αθήνας οἱ γυμνασταὶ ὅλων τῶν σχολείων ἐδιδάχθησαν παρ' αὐτοῦ τὸ νέον γυμναστικὸν σύστημα. Τὸ 1911 εἰσήχθη διὰ τοῦ ἰδίου τὸ Σουηδικὸν σύστημα καὶ εἰς τὸν 'Ελληνικὸν στρατόν.

'Επιθεωρητὴς ὁ Χρυσάφης ἀπὸ τοῦ 1909, ἐταξίδευσεν εἰς ὅλην τὴν 'Ελλάδα, διδάξας εἰς τοὺς γυμναστὰς καὶ τοὺς δημοδιδασκάλους τὸ νέον σύστημα. Φίλαθλος, πατριώτης καὶ συγγραφεὺς ἄριστος ἀνέλαβε τὸ διά νόμου ἱδρυθὲν τὸ 1917 ἀνεξάρτητον τμῆμα γυμναστικῆς τοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Τὸ ἔργον του εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο εἶναι τεράστιον. Αὐξάνει τὸ 1918 τὸν ἀριθμὸν τῶν γυμναστῶν εἰς τὰ σχολεῖα. 'Ιδρύει τὸ διδασκαλεῖον τῆς γυμναστικῆς. 'Επιτυγχάνει τὴν ψήφισιν νόμου διὰ τοῦ ὁποίου λαμβάνεται πρόνοια διὰ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις τῶν κορασίων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἵνα μὴ ἀσκοῦνται ταῦτα ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀρρένων. Καθορίζει σχολικὰς γυμναστικὰς καὶ ἀγωνιστικὰς ἐπιδείξεις καὶ ἑορτάς, εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ὁποίων παρεμβάλλει καὶ τὴν ἐθνικήν μας ἀγωνιστικὴν καὶ τὰς παιδιάς. Συμπληρώνει τὰς περὶ ἐπιτροπῆς τῶν 'Ολυμπιακῶν ἀγώνων διατάξεις. Προάγει τὸ ἀκαδημαϊκὸν γυμναστήριον εἰς ἵδρυμα ἰσότιμον πρὸς τὴν σχολὴν γυμναστῶν. Εἰσάγει τὸν θεσμὸν τῆς μετεκπαιδεύσεως τῶν διδασκόντων τὴν γυμναστικὴν δι' ἐτησίων περιοδικῶν ἐπαναληπτικῶν μαθημάτων. 'Ιδρύει εἰς τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας ἀποθήκη γυμναστικῶν ὀργάνων καὶ εἰδῶν σκοποβολῆς διὰ τὴν χορήγησιν τούτων εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τοὺς συλλόγους. Καθιερώνει ἐτησίους σχολικοὺς ἀγῶνας. Συντάσσει τὸν ἐπίσημον ὁδηγὸν τοῦ ὑπουργείου Παιδείας περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς καὶ στρατιωτικῆς προπαιδεύσεως. 'Επιτυγχάνει τὴν ψήφισιν τοῦ 4371 νόμου τοῦ 1929 διὰ τοῦ ὁποίου, πλὴν τῶν ἄλλων μέτρων ὑπὲρ τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας, τὸ διδασκαλεῖον γυμναστικῆς προάγεται εἰς ἀνώτερον ἐκπαιδευτικὸν ἵδρυμα. 'Αποστέλλει γυμναστὰς δι' εὐρυτέρας σπουδὰς εἰς Εὐρώπην. 'Εκδίδει εἰδικὰ συγγράμματα καὶ μελέτας. 'Ως κύκνειον ἆσμα του προσφέρει τὸ 1932 τὸν νόμον 5620. Δι' αὐτοῦ ἐρρυθμίσθησαν πάντα τὰ ζητήματα τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῆς 'Ελλάδος καὶ ἱδρύθη ἡ Γυμναστικὴ 'Ακαδημία, ἡ ὁποία τὸ 1939 μετωνομάσθη εἰς 'Εθνικὴν 'Ακαδημίαν Σωματικῆς 'Αγωγῆς. Καὶ ἐκ τοῦ μόχθου τῆς δημιουργικῆς ἐθνικῆς ἐργασίας του ὁ Χρυσάφης ἀποθνήσκει τὴν 12ην 'Οκτωβρίου 1932. ('Επετηρὶς τῆς 'Εθνικῆς 'Ακαδημίας σωματικῆς ἀγωγῆς 1939-1949. (Τηλ. Καββαδία «'Ιωάννης Χρυσάφης», 'Αθῆναι 1940, σ. 74).

Σπῦρος 'Αρβανίτης, Φίλιππος Καρβελᾶς. 'Αλ. Νικολόπουλος, Ε. Παυλίνης, 'Απόστολος Πικιός, 'Ιωάννης Γιαννούλης, 'Αριστ. Τομπρογιάννης, Παναγ. 'Ορεσίτροφος, Ἄγγελος Φέτσης, 'Αθαν. Λευκαδίτης καὶ ἄλλοι, ἀπελθόντες ἤδη τῆς ὑπηρεσίας, πρωτοπόροι, εἰργάσθησαν καὶ οὗτοι ὑπεραν θρώπως διὰ τὴν νεοελληνικὴν σωματικὴν ἀγωγήν. Διὰ τῆς συμβολῆς τέλος τῶν λοιπῶν γυμναστῶν καὶ γυμναστριῶν καὶ διαπρεπῶν φιλάθλων, ἐπετεύχθη ἡ σημερινὴ ἐξέχουσα εἰς τὴν 'Ανατολικὴν Μεσόγειον θέσις τῆς 'Ελληνικῆς σωματικῆς ἀγωγῆς.

Οὕτω οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τριῶν καὶ πλέον χιλιετηρίδων ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐκαλλιέργησαν τὴν σωματικὴν ἀγωγήν, δικαίως κατακτήσαντες τὸν τίτλον τῶν ἀθλητικῶν διδασκάλων τῆς παγκοσμίου νεολαίας.

Τάκης Γ. Σακελλαρίου

ΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ

Κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ μετέπειτα περίοδον ἰδιαιτέρα δραστηριότης ἐσημειώθη διὰ τὸν ἐξωσχολικὸν ἀθλητισμὸν καὶ τὸ ποδόσφαιρον.

Τὸ πρῶτον νομοθετικὸν κείμενον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιμετωπίσθη συστηματικῶς τὸ θέμα τοῦ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ, ὑπῆρξεν ὁ Νόμος 1727 τῆς 2/6 Σεπτεμβρίου 1944 «Περὶ 'Εξωσχολικῆς Σωματικῆς ἀγωγῆς», κυρωθεὶς καὶ διατηρηθεὶς ἐν ἰσχύι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 298 πράξεως τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου τῆς 30 Μαΐου 1946.

Διὰ τοῦ νόμου τούτου ὡρίσθησαν τὰ τῆς ἱδρύσεως, ἀναγνωρίσεως, ὀργανώσεως καὶ ἐποπτείας τῶν φιλάθλων ἢ ἐπαγγελματικῶν ἀθλητικῶν Σωματείων, 'Ενώσεων, συνδέσμων καὶ ὁμοσπονδιῶν τῆς χώρας καὶ ἡ παρακολούθησις ὑπὸ τοῦ κράτους τῆς ὑπὸ τούτων τηρήσεως τοῦ φιλάθλου πνεύματος συμφώνως πρὸς τοὺς διεθνεῖς κανονισμούς. Διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς κρατικῆς ἁρμοδιότητος καὶ τῆς ἐξωσχολικῆς Σωματικῆς 'Αγωγῆς συνεστήθη τότε εἰς τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας εἰδικὸν Συμβούλιον.

Διὰ τοῦ Ν.Δ. ὑπ' ἀριθμὸν 3769 τῆς 11/12-10-1957 ἅπασα ἡ ἐπὶ τοῦ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ ἁρμοδιότης ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας καὶ ἀνετέθη εἰς ἰδίαν αὐτοτελῆ Γενικὴν Γραμματείαν, ὑπαχθεῖσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἁρμοδιότητα τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Διὰ τοῦ αὐτοῦ Ν.Δ. ἐτροποποιήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν αἱ κείμεναι ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου διατάξεις καὶ προεβλέφθη ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις τῆς Γενικῆς Γραμματείας 'Αθλητισμοῦ δι' εἰδικῶν πόρων. Τὸ ἀνωτέρω Νομοθετικὸν Διάταγμα ἐτροποποιήθη καὶ συνεπληρώθη βραδύτερον διὰ τῶν ὑπ' ἀριθμ. 3865/1958 καὶ ὑπ' ἀριθ. 4188/1961 ὁμοίων.

'Η Γενικὴ Γραμματεία 'Αθλητισμοῦ ἐπὶ Στρατιωτικοῦ καθεστῶτος κατηργήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 91 'Αναγκαστικοῦ Νόμου τῆς 3/10 Αὐγούστου 1967, ἀντικατασταθεῖσα διὰ τῆς ἱδρυθείσης τότε Γενικῆς Διευθύνσεως 'Αθλητισμοῦ εἰς τὸ ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως. Ὅμως βραδύτερον διὰ τοῦ 'Αναγκαστικοῦ Νόμου 397 τῆς 4/8 Μαΐου 1968 ἀνασυνεστήθη. Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου (ἄρθρον 3) ἡ ἐπὶ τῆς 'Επιτροπῆς 'Ολυμπιακῶν 'Αγώνων ἁρμοδιότης, ἡ ὁποία εἶχε παραμείνει εἰς τὸ 'Υπουργεῖον Παιδείας, ὑπήχθη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν Γενικὴν Γραμματεία 'Αθλητισμοῦ. 'Ωρίσθη ἐν τούτοις διὰ τοῦ νόμου τούτου (ἄρθρον 5), ὅτι ἡ Γενικὴ Γραμματεία 'Αθλητισμοῦ ὡς ἐποπτεύουσα ἀρχὴ ἐπὶ πάσης ἀθλητικῆς ἐκδηλώσεως εἰς τὴν χώραν, συνεργάζεται μετὰ τοῦ 'Υπουργείου 'Εθνικῆς Παιδείας καὶ ὑποβοηθεῖ τοῦτο εἰς τὴν κατάρτισιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος Σχολικοῦ 'Αθλητισμοῦ.

Τὰ τῆς Σωματικῆς ἀγωγῆς διέπονται κατὰ βάσιν ὑπὸ τοῦ Νόμου 5620 τῆς 27/31-8-1932 «Περὶ τροποποιήσεως, συμπληρώσεως καὶ κωδικοποιήσεως ἁπάσης τῆς ἰσχυούσης νομοθεσίας περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς». Ὁ νόμος οὗτος ἐτροποποιήθη μεταγενεστέρως διὰ τῶν Νόμων 5780/1933, 2057/1939, 1605/1942, καὶ 410/1970.

Οἱ ἀνωτέρω νόμοι, ἐκτὸς ἄλλων, ρυθμίζουν καὶ τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ πρὸς διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ Σχολεῖα προσωπικοῦ, μέσω τῆς 'Εθνικῆς 'Ακαδημίας Σωματικῆς 'Αγωγῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν ἵδρυμα. Τὰ τοῦ προγράμματος διδασκαλίας, φοιτήσεως τῶν σπουδαστῶν, ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως κλπ τοῦ ἱδρύματος τούτου, ὑπαγομένου εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ὑπουργείου 'Εθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, ἐρρυθμίσθησαν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 861 Προεδρικοῦ Διατάγματος τῆς 31 Νοεμβρίου 1978.

Γυμναστήρια καὶ Στάδια. Δι' ἄλλου νομοθετήματος, τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμὸν 650 τῆς 24/27 Αὐγούστου 1970 «Περὶ Γυμναστηρίων» ἐρρυθμίσθησαν τὰ τῆς ἱδρύσεως, συντηρήσεως καὶ διοικήσεως τῶν γυμναστηρίων τοῦ Κράτους, τὰ ὁποῖα διακρίνονται εἰς 'Ολυμπιακά, 'Εθνικά, Δημοτικά, Κοινοτικὰ καὶ Σωματειακά. Τὰ γυμναστήρια, ἐκτὸς τῶν σωματειακῶν, ἀποτελοῦν νομικὰ πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου. 'Εκ τούτων τὰ 'Ολυμπιακὰ καὶ 'Εθνικὰ ἱδρύονται διὰ Διαταγμάτων, τὰ δὲ λοιπὰ διὰ πράξεων τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως 'Αθλητισμοῦ.

Κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὡς ἄνω Ν.Δ. ἐλειτούργουν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις καὶ κώμας τῆς 'Ελλάδος 193 'Εθνικὰ Γυμναστήρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ἀναφέρονται ὡς ἐθνικὰ Στάδια. Περιελαμβάνοντο ὅμως εἰς ταῦτα καὶ Κολυμβητήρια, Ναυτικὰ κέντρα, Κέντρα 'Ιστιοπλοΐας, Σκοπευτήρια καὶ ἄλλα ὑπὸ ἄλλους τίτλους. Ἔκτοτε πολλὰ διατάγματα ἐξεδόθησαν περὶ ἱδρύσεως νέων σταδίων.

Οἱ ἀμειβόμενοι ποδοσφαιρισταί. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 650 Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 17 'Οκτωβρίου 1964 ἐπετράπη ἡ συμμετοχὴ ἀμειβομένων ποδοσφαιριστῶν εἰς τὰ ὑπὸ φιλάθλων σωματείων συντηρούμενα ποδοσφαιρικὰ τμήματα καὶ ὡρίσθησαν οἱ ὅροι καὶ αἱ προϋποθέσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας θὰ ἀσκεῖται τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ποδοσφαιριστοῦ. Τὸ ἀνωτέρω διατάγμα ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 729 τῆς 3 Νοεμβρίου 1970 «Περὶ ἀμειβομένων ποδοσφαιριστῶν». Διὰ τούτου ὡρίσθησαν λεπτομερέστερον οἱ ὅροι τῆς συμμετοχῆς τῶν ἀμειβομένων ποδοσφαιριστῶν εἰς τοὺς ὀργανωμένους ἀγῶνας, τὰ τῆς παρακολουθήσεως τούτων ὑπὸ τῆς 'Ελληνικῆς Ποδοσφαρικῆς 'Ομοσπονδίας καὶ ὅλαι αἱ λεπτομέρειαι τῆς κρατικῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου τῶν ὀργανώσεων. Τέλος, διὰ τοῦ Νόμου 879 τῆς 20 Μαρτίου 1979 ὡρίσθη ὅτι, εἰς τὸ κατ' ἔτος διοργανούμενον κατὰ τοὺς κανονισμοὺς τῆς 'Ελληνικῆς ποδοσφαιρικῆς ὁμοσπονδίας πρωτάθλημα ποδοσφαίρου Α' 'Εθνικῆς κατηγορίας, μετέχουν ἀποκλειστικῶς σωματεῖα διατηροῦντα τμήματα, ὀργανούμενα ὑπὸ μορφὴν ποδοσφαιρικῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν. Διὰ τοῦ αὐτοῦ

νόμου ὁρίζονται τὰ τῆς συστάσεως, ὀργανώσεως, διοικήσεως, καὶ λειτουργίας τῶν ποδοσφαιρικῶν ἑταιριῶν, εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ εἰσφέρονται αἱ εἰς τὰ ἀθλητικὰ σωματεῖα ἀνήκουσαι ἀθλητικαὶ ἐγκαταστάσεις. Αἱ ποδοσφαιρικαὶ ἀνώνυμοι ἑταιρίαι, τῶν ὁποίων τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον δὲν δύναται νὰ εἶναι κατώτερον τῶν 5.000.000 δραχμῶν, ὑποκαθίστανται ἅμα τῇ συστάσει των εἰς τὰ δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις τῶν συνιστώντων ταύτας σωματείων.

Ἡ ἐπιτροπὴ Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων. Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν περὶ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ φροντίδων περιελήφθη καὶ ἡ βελτίωσις τῆς περὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων νομοθεσίας, ἐκδοθέντων τῶν ὑπ ἀριθμὸν 1262/1949 καὶ 3148/1955 νόμων.

Συμφώνως πρὸς αὐτοὺς ἡ Ἐπιτροπὴ Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων σκοπεῖ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξάπλωσιν τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἰδεώδους καὶ τοῦ φιλάθλου πνεύματος, μεριμνᾶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐξωσχολικῆς σωματικῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ ἐν γένει ἀθλητισμοῦ τῆς χώρας καὶ διὰ τὴν τήρησιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ ἀσκεῖ ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως ὀλυμπιακῶν ἀθλημάτων. Εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων περιλαμβάνονται:

α) Ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1894 ἀρξαμένην διεθνῆ Ὀλυμπιακὴν κίνησιν καὶ ἡ μέριμνα παρασκευῆς καὶ συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας.

β) Ἡ ἵδρυσις Πανελληνίου Ὀλυμπιακοῦ Σταδίου μετὰ τῶν πάσης φύσεως ἐγκαταστάσεων (γυμναστικῶν, ἀγωνιστικῶν, ἀθλητικῶν) καθὼς καὶ ἄλλων ὀλυμπιακῶν σταδίων καὶ ἐγκαταστάσεων.

γ) Ἡ ὀργάνωσις καὶ τέλεσις διεθνῶν κλασσικῶν ἀγώνων,

δ) Ἡ ἵδρυσις Διεθνοῦς Ὀλυμπιακῆς Ἀκαδημίας.

ε) Ἡ διοίκησις, διαχείρισις καὶ συντήρησις τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου.

στ) Ἡ συγγραφὴ καὶ ἐκτύπωσις ἐκδόσεων πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς Ὀλυμπιακῆς ἰδέας καὶ τοῦ ἀθλητισμοῦ ἐν γένει.

Διὰ τῶν ὡς ἄνω νομοθετημάτων συνεστήθη παρὰ τῇ Ἐπιτροπῇ Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων «Ἐπιτροπὴ Φιλάθλου Ἰδιότητος», σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶναι ἡ παρακολούθησις τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὰ πάσης φύσεως ἀγωνίσματα καὶ ἐν γένει μὲ τὰς γυμναστικὰς καὶ ἀγωνιστικὰς ἐκδηλώσεις εἰς Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀλλοδαπήν ὡς πρὸς τὴν τήρησιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν τοῦ φιλάθλου πνεύματος καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ ἀθλητισμοῦ.

Ἡ συμφώνως πρὸς τὸν Νόμον 3148/1955, τροποποιηθέντα διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπ ἀριθμὸν 450 τοῦ 1970, ἱδρυθεῖσα Διεθνὴς Ὀλυμπιακὴ Ἀκαδημία ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ λειτουργίαν εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ὀλυμπίαν Διεθνοῦς Πνευματικοῦ Κέντρου, τὸ ὁποῖον θὰ μεριμνᾶ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ διάδοσιν τοῦ ὀλυμπιακοῦ πνεύματος, τὴν μελέτην καὶ ἐφαρμογὴν τῶν παιδαγωγικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν τῶν ἀγώνων, καθὼς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῆς Ὀλυμπιακῆς Ἰδέας, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἔθεσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ οἱ ἀναβιώσαντες τὴν σύγχρονον Ὀλυμπιακὴν κίνησιν.

Τὸ ὑπὸ τῶν προμνημονευθέντων νόμων προγραμματισθὲν Πανελλήνιον Ὀλυμπιακὸν Στάδιον ἀπεφασίσθη νὰ ἱδρυθῇ εἰς τὴν περιοχὴν Καλογρέζας (μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἀμαρουσίου), ὅπου ἐξευρέθη ἡ κατάλληλος ἐδαφικὴ ἔκτασις. Ἐγένοντο διάφοροι διευθετήσεις χώρων καὶ προπαρασκευαστικαὶ ἐργασίαι καὶ κατεσκευάσθησαν πολλαὶ βοηθητικαὶ ἐγκαταστάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο βοηθητικὰ στάδια 400 μέτρων, ὀκτὼ διαδρόμων καὶ 7000 θέσεων, ἕνα στάδιον ρίψεων, πλήρεις ἐγκαταστάσεις ὑδρεύσεως, ἠλεκτροφωτισμοῦ κλπ, ἐνδιαιτήματα παραμονῆς ἀθλητῶν, γραφεῖα καὶ ἄλλοι βοηθητικοὶ χῶροι. Ὑπολείπονται, ἐν τούτοις, πολλαὶ ἄλλαι ἐργασίαι καὶ εἰδικώτερον τὸ μέγα Ὀλυμπιακὸν Στάδιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ 50 ἕως 100 χιλιάδας θέσεις καὶ θὰ ἀπαιτήσῃ δαπάνην ὑπὲρ τὸ δισεκατομμύριον δραχμῶν. Λόγω τοῦ μεγάλου ὕψους τῆς δαπάνης, παρὰ τὰς καταβαλλομένας προσπαθείας, εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ἐάν τὸ ἔργον θὰ ἔχῃ συντελεσθῇ μέχρι τὸ 1982, διὰ νὰ τελεσθοῦν εἰς αὐτὸ οἱ Πανευρωπαϊκοὶ ἀγῶνες στίβου τοῦ ἔτους τούτου συμφώνως πρὸς τὴν σχετικὴν ἔγκρισιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ὁμοσπονδίας, δοθεῖσαν κατόπιν Ἑλληνικῆς αἰτήσεως εἰς τὸ συνέδριον τῆς Σεβίλλης τοῦ Νοεμβρίου 1977.

Ἡ νεωτάτη νομοθεσία. Διαρκοῦντος τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλοι νόμοι, ἀφορῶντες εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ, ὅπως ὁ Ἀναγκαστικὸς νόμος 127 τοῦ 1967 «περὶ ἀναδιοργανώσεως τοῦ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ τροποποιήσεως τῶν περὶ φιλάθλου ἰδιότητος νόμων», ὁ Ἀναγκαστικὸς νόμος 576 τοῦ 1969 «περὶ κινήτρων ὑπὲρ τοῦ ἀθλητισμοῦ», τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπ ἀριθμὸν 76 τοῦ 1969 «περὶ τροποποιήσεως τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 127/67» καὶ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 602 τῆς 16ης Ἰουλίου 1970» περὶ προγνωστικῶν ποδοσφαίρου». Οἱ νόμοι ὅμως αὐτοὶ κατηργήθησαν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καθεστῶτος διὰ τῆς ὑπ ἀριθμὸν 75 Νόμου «περὶ ὀργανώσεως τοῦ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ ρυθμίσεως συναφῶν θεμάτων», δημοσιευθέντος διὰ τοῦ ὑπ ἀριθμὸν 138 φύλλου τοῦ Α' τεύχους τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 16ης Ἰουλίου 1975. Ὁ νόμος οὗτος, ἰσχύων ἔκτοτε, ρυθμίζει πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν ἀθλητισμὸν θέματα, ὅπως τὰ τῆς ἱδρύσεως, διοικήσεως καὶ λειτουργίας τῶν ἀθλητικῶν σωματείων, ἑνώσεων καὶ ὁμοσπονδιῶν, τὰ τῶν προσόντων καὶ δικαιωμάτων τῶν μελῶν, τὰ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν κλπ. Ἐπίσης, τὰ τῆς ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐξωσχολικοῦ ἀθλητισμοῦ, τὰ τῆς λειτουργίας τῶν ἀγωνιστικῶν χώρων, τὰ τῆς τελέσεως διεθνῶν ἀγώνων, τὰ περὶ διαιτησίας ποδοσφαίρου καὶ λοιπῶν ὁμαδικῶν ἀθλημάτων, τὰ περὶ προπονητῶν, ἐπιλύσεως ἀθλητικῶν διαφορῶν, τὰ περὶ κινήτρων ὑπὲρ τοῦ ἀθλητισμοῦ, τὰ περὶ φιλάθλου ἰδιότητος κλπ.

Εἰς ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον ἐκδοθέντων νόμων ἐξεδόθησαν πολλὰ ἐκτελεστικὰ Διατάγματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως μνημονευτέα εἶναι τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 20/29ης Δεκεμβρίου 1958 «περὶ συστάσεως Ὀργανισμοῦ προγνωστικῶν Ποδοσφαίρων (Ο.Π.Α.Π)», τροποποιηθὲν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 726 τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1962, 186 τῆς 28ης Μαρτίου 1963, 579 τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1964, 240 τῆς 18ης Μαρτίου 1966, ὁμοίων, τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1955 «Περὶ κανονισμοῦ τῆς φιλάθλου ἰδιότητος», τροποποιηθέν καὶ συμπληρωθὲν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 650 τοῦ 1964 ὁμοίου καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 729 τῆς 3ης Νοεμβρίου 1970 Βασιλικὸν Διάταγμα «Περὶ ἀμειβομένων ποδοσφαιριστῶν».

Μνημονευτέον ἐνταῦθα, ὅτι συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 16 παράγραφος 9 τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ 1975 «ὁ ἀθλητισμὸς τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τοῦ κράτους. Τὸ Κράτος ἐπιχορηγεῖ καὶ ἐλέγχει τὰς πάσης φύσεως ἑνώσεις τῶν ἀθλητικῶν σωματείων, ὡς νόμος ὁρίζει, ἐπίσης, τὴν σύμφωνον πρὸς τὸν προορισμὸν τῶν ἐπιχορηγουμένων ἑνώσεων διάθεσιν τῶν παρεχομένων ἑκάστοτε ἐνισχύσεων».

Παραλλήλως πρὸς τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας καὶ δημοσίους ὀργανισμούς, μέσω τῶν ὁποίων ὀργανοῦται καὶ κατευθύνεται ἡ κρατικὴ μέριμνα διὰ τὴν φυσικὴν ἀγωγήν, τὸν ἀθλητισμὸν καὶ τὰς ἀθλοπαιδιάς, ὑφίστανται καὶ ἀναπτύσσουν δραστηριότητα πλῆθος σωματειακῶν ὀργανώσεων διὰ τοὺς διαφόρους κλάδους ἀθλητισμοῦ καὶ σωματικῆς ἀγωγῆς, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὑρίσκεται ἡ Συνομοσπονδία Ἑλληνικῶν Γυμναστικῶν καὶ Ἀθλητικῶν Σωματείων (ΣΕΓΑΣ). Τοιαῦται ὀργανώσεις εἶναι αἱ ὁμοσπονδίαι: Ἀντισφαιρίσεως καὶ Ἐπιτραπεζίου Ἀντισφαιρίσεως, Ἄρσεως Βαρῶν, Θαλασσίου Σκί, Καλαθοσφαιρίσεως, Ὁπλομαχίας, Πετοσφαιρίσεως, Ποδηλασίας, Ποδοσφαιρική, Διαιτητῶν Ποδοσφαίρου, Πυγμαχίας, Σκοπευτικῆς, Ὑποβρυχίου Δραστηριότητος καὶ Ἀθλημάτων Ἁλιείας καὶ μερικαὶ ἄλλαι. Ἔχομεν ἐπίσης τοὺς Ἀθλητικοὺς Ὁμίλους ὅπως: ὁ Ὅμιλος Γκόλφ Βαρυμπόμπης, ἡ Ἀθλητικὴ Ἕνωσις Κωνσταντινουπόλεως, οἱ διάφοροι ναυτικοὶ Ὅμιλοι τῶν παρακτίων οἰκισμῶν, κυρίως τῶν περιοχῶν πρωτευούσης καὶ Θεσσαλονίκης καὶ τέλος μέγας ἀριθμὸς Ἀθλητικῶν Ὁμίλων ἢ Συνδέσμων εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν.

Μνημονευτέα ἐνταῦθα καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρία Ἀθλητικῶν Μελετῶν», ἡ ὁποία εἶναι Σωματεῖον, ἱδρυθὲν τὸ 1978 μὲ σκοπόν, κατὰ τὸ καταστατικόν του, τὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀθλητισμοῦ διὰ τῆς καταρτίσεως ἐπιστημονικῶν μελετῶν ἐπὶ τῶν διαφόρων προβλημάτων αὐτοῦ.

Αἱ ἀρνητικαὶ ἐπιδράσεις. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα περὶ ἐπαγγελματικοῦ ἀμειβομένου ἀθλητισμοῦ χρήσιμον εἶναι νὰ σημειωθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

Περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀγωνιστικοῦ ἀθλητισμοῦ γενικῶς ὑφίστανται διάφοροι ἐπιφυλάξεις. Σοβαρῶς ὑποστηρίζεται ὅτι κάθε πέραν τῆς διὰ τὴν ὑγείαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἀπαραιτήτου σωματικῆς ἀγωγῆς ἐπίδοσις εἰς ἀθλητικὰς προπονήσεις καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς ἀγῶνας πρὸς ἐπιδίωξιν ρεκὸρ εἶναι ἐπιζήμιος, διότι ἀναλίσκει χρόνον καὶ δυνάμεις ἐπὶ ματαίῳ, ἀπομακρύνει δὲ τόσον τοὺς ἀθλουμένους ὅσον καὶ τοὺς φιλάθλους ἀπὸ πνευματικοῦ χαρακτῆρος ἀπασχολήσεις καὶ ἐνδιαφέροντα. Ἐκτὸς τούτου ἡ διὰ τοῦ ἀθλητισμοῦ ἐπιτυγχανομένη ὑπὲρ τὸ δέον ἀνάπτυξις τοῦ μυϊκοῦ συστήματος καὶ τῶν σωματικῶν δυνάμεων ἐν γένει εἶναι τελικῶς ἀνθυγιεινὴ καὶ ἀποβαίνει συχνὰ εἰς βάρος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐγκεφάλου, ἐνῶ συχνὰ προκαλεῖ καρδιακὰς καὶ ἄλλας ἀνωμαλίας.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς Μέσους Χρόνους ὁ ἀθλητισμὸς ἦτο χρήσιμος, διότι ἡ ἀνάπτυξις τῶν μυϊκῶν δυνάμεων ἦτο ἀναγκαία, ἀφοῦ τὸ σῶμα ἦτο τότε ἡ κυριωτέρα «μηχανή», τὴν ὁποίαν διέθετε ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βιοποριστικῶν ἐργασιῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν πάλην πρὸς τὰς φυσικὰς δυνάμεις. Σήμερον ὅμως ἡ σημασία τῶν μυϊκῶν δυνάμεων ἔχει σοβαρώτατα περιορισθῆ. Αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἔχουν καταλάβει προέχουσαν θέσιν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος. Ἀκόμη καὶ αἱ χειρωνακτικαὶ λεγόμεναι ἐργασίαι σήμερον, περιοριζόμεναι, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, εἰς χειρισμοὺς μηχανῶν καὶ ἐργαλείων ἢ ἐκτελούμεναι παραλλήλως πρὸς τὴν λειτουργία τοιούτων, δὲν ἀπαιτοῦν μεγάλην μυϊκὴν δύναμιν, ἀλλὰ περισσότερον δεξιότητας, τῶν ὁποίων ἡ ἀπόκτησις καὶ ἡ ὀρθὴ ἄσκησις ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὴν καλὴν ἀνάπτυξιν καὶ λειτουργίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος τοῦ ἐγκεφάλου.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω ὁ ἀθλητισμός, κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, παρουσιάζει παγκοσμίως πορείαν συνεχῶς ἀνοδικήν, ἡ ὁποία εἶναι ἄγνωστον ποῦ καὶ πότε θὰ σταματήσῃ. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ

τὸν ἀθλητισμὸν καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὸ ποδόσφαιρον ἔχει γενικευθῆ. Εὑρεῖαι μᾶζαι τῶν πληθυσμῶν, ἀσχέτως πολιτικοκοινωνικῆς τοποθετήσεως, παρακολουθοῦν τὰς ἀγωνιστικὰς συναντήσεις καὶ φροντίζουν νὰ εἶναι ἐνήμεροι περὶ τῶν προσώπων τῶν ἀθλητῶν, τῶν ἀθλητικῶν προγραμμάτων, τῶν ὁμάδων, τῶν ἐπιδόσεων κλπ. Πάμπολλα, εἰδικὰ διὰ τὸν ἀθλητισμὸν καὶ κυρίως διὰ τὸ ποδόσφαιρον ἐκδίδονται ἔντυπα, ὅλαι δὲ αἱ ἡμερήσιαι ἐφημερίδες ἀφιερώνουν καθημερινῶς εἰδικὰς στήλας ἢ καὶ ὁλοκλήρους σελίδας, πλήρεις ἀσημαντολογιῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀθλητικὴν κίνησιν, ὑπὸ εἰδικῶν συντακτῶν γραφομένας. Ραδιόφωνον καὶ τηλεόρασις ἀφιερώνουν καθημερινῶς πολλὰς εἰδικὰς ἐκπομπάς, ὅταν δὲ πρόκεται περὶ ἐξαιρετικῶν ἀγωνιστικῶν συναντήσεων παραμερίζονται οἱαδήποτε ἄλλα προγράμματα, ἀκόμη καὶ τὰ δελτία εἰδήσεων, διὰ νὰ μεταδοθοῦν οἱ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες.

Αἱ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ὑγείας τοῦ κοινοῦ ἀπὸ τὴν παθητικὴν παρακολούθησιν τῶν ἀθλημάτων καὶ ἰδίως τῶν ποδοσφαιρικῶν συναντήσεων εἶναι ὀλέθριοι, δεδομένου ὅτι αὕτη, ἄσχετος πρὸς οἱανδήποτε πνευματικὴν λειτουργίαν, περιάγει τοὺς θεατὰς εἰς κατάστασιν πνευματικῆς ραστώνης καὶ ἀδιαφορίας διὰ τὰ ζωτικὰ προβλήματα καὶ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν πού, φυσικά, ἀπαιτοῦν μόχθον καὶ φροντίδας.

Διὰ τὸν ἐρασιτεχνικὸν ἀθλητισμόν, τὸν σκοποῦντα εἰς τὴν σωματικὴν ἀγωγήν, οὐδεὶς βεβαίως θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀντίρρησιν. Ὅμως ἡ καθιέρωσις τοῦ ἀμειβομένου ἐπαγγελματικοῦ ἀθλητισμοῦ ἀποτελεῖ μίαν ἀξιοθρήνητον καὶ ἠθικῶς ἀπαράδεκτον ἐκτροπήν, ἀφοῦ ἀθληταί, σωματεῖα καὶ λοιποὶ παράγοντες τοῦ κυκλώματος ἐπιδίδονται εἰς ταπεινὰς συναλλαγὰς καὶ συχνά, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀφανῶν συμφερόντων, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέονται, χρησιμοποιοῦν μεθόδους καὶ μέσα καθαπτόμενα τοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς. Δὲν εἶναι δὲ ἄγνωστοι αἱ δωροδοκίαι, ἡ χρῆσις διεγερτικῶν (ντοπάρισμα) ἢ τὰ προπαρασκευασμένα ἀποτελέσματα. Πέραν τούτων ὁ ἀθλητισμὸς αὐτὸς τοῦ συμφέροντος, τελείως ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὰ ἀθλητικὰ ἰδεώδη, δὲν ἔχει πλέον ἀντικείμενον τὴν εὐγενῆ ἅμιλλαν, ἀλλὰ τὴν διὰ παντὸς μέσου ἐπικράτησιν, ἀκόμη καὶ διὰ χρήσεως βίας, πολλάκις κυριαρχούσης εἰς τοὺς ἀγωνιστικοὺς χώρους, ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν ἀθλητῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ παρακολουθοῦντος τοὺς ἀγῶνας κοινοῦ, τῶν λεγομένων φιλάθλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καλλιεργεῖται πνεῦμα φανατισμοῦ μέχρι μανίας, ἀπολῆγον εἰς βαρβάρους, ἐκδηλώσεις.

Καὶ τὸ κακὸν εἶναι ὅτι εἰς τὴν κατασπίλωσιν αὐτὴν καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν τῶν περὶ ἀθλητισμοῦ ἰδεωδῶν συμμετέχει ἐνεργῶς τὸ Κράτος διὰ τῶν ὑπηρεσιῶν του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ταγμέναι νὰ κατευθύνουν καὶ ἐποπτεύουν τὸν ἀθλητισμὸν καὶ τὰς σχετικάς, ὀργανώσεις, ἐνῶ αἱ ὑπηρεσίαι αὗται, ἀντὶ νὰ ἐνισχύουν τὸν ἐπιχειρηματικὸν ἀθλητισμὸν καὶ νὰ καλλιεργοῦν τὴν πρὸς τὸ εὔκολον κέρδος ροπὴν διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν λεγομένων προγνωστικῶν (ΠΡΟΠΟ) κλπ, θὰ ὤφειλον νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν ἀληθῆ ἀθλητισμόν, τὸν ἐρασιτεχνικόν δηλαδή, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ νὰ στρέψῃ διὰ καταλλήλων ἐνεργειῶν τὴν προσοχὴν τοῦ εὐρέος κοινοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τῆς νεότητος, ὡς ἀθλουμένης βεβαίως καὶ ὄχι μόνον ὡς φιλάθλου, παθητικῶς παρακολουθούσης.

Εἶναι πάντως περιέργον πῶς αἱ ἀνωτέρω δυσμενεῖς ἐπιδράσεις τοῦ καταβαλόντος ὅλην σχεδὸν τὴν ἀνθρωπότητα ἀθλητικοῦ ἀμόκ δὲν ἔχουν γίνει ἀκόμη ἀντικείμενα συστηματικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πλευρᾶς, ἐκ μέρους ἁρμοδίων ἐπιστημόνων καὶ ἐπιστημονικῶν ὀργανώσεων.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οἰκονομικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος

Αἰγαιϊκὴ καὶ Πρωτοϊστορικὴ ἐποχή. "Οπως εἰς ὅλας τὰς χώρας, οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ἄνθρωπος ἐκάλυψε πρῶτον τὰς ἀνάγκας του μὲ τὴν συλλογὴν ἀγρίων καρπῶν καὶ ριζῶν, τὴν θήραν καὶ τὴν ἁλιείαν. Ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ εὐκράτου κλίματος τῆς χώρας μας, ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἀκόμη ἐποχῆς ἡ συλλεκτικὴ ἐξειλίχθη εἰς τὴν γεωργίαν, τὸ κυνήγιον εἰς τὴν κτηνοτροφίαν καὶ ἡ ἁλιεία εἰς τὴν ναυτιλίαν. Ἐν τούτοις ἡ συλλεκτικὴ διετήρησε (καὶ διατηρεῖ ἀκόμη) τὴν σημασίαν της (βάλανοι, χόρτα, σαλιάγκοι, βοβλοί, ἄγριοι καρποί), ἐνῶ τὸ κυνήγιον ταχέως περιωρίσθη, ὡς ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τῶν δασῶν. Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἔζων εἰς σπήλαια (τρωγλοδύται) ἢ ἐπάνω εἰς δένδρα, διὰ νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ τ' ἄγρια θηρία. Ἐν τούτοις εἰς τὴν Κρήτην, πρὸ τῆς Μινωϊκῆς ἀκόμη ἐποχῆς, συναντῶμεν οἰκίας, διὰ νὰ προφυλάξουν τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ κρύο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ζέστην. Τέλος, τὸ πρωτόγονον ἔνδυμα τῆς προβιᾶς ταχέως ἀντικατεστάθη ἀπὸ μάλλινα ὑφάσματα, ποὺ ἐχρησίμευον πρὸ πάντων διὰ νὰ καλύψουν τὰ κάτω τῆς μέσης μέρη τοῦ σώματος, διὰ λόγους αἰσθητικοὺς ἢ θρησκευτικούς, ἐνῶ τὸ γυμνὸν στῆθος, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καθὼς καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστόλιζον κοσμήματα.

Τὰ ἀρχικὰ ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὴν Κρήτην ἦσαν ἀπὸ κόκκαλα, κέρατα καὶ πέτραν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως τὸν ψαμμόλιθον καὶ ἀσβεστόλιθον, ἀντικατέστησαν σκληρότεροι λίθοι, ποὺ κατειργάζοντο οἱ ἄνθρωποι μὲ ἐπιμέλειαν, ὅπως ὁ αἱματίτης, ὁ ὀφείτης καὶ ὁ νεφρίτης. Εἰς αὐτοὺς προσετέθη κατόπιν καὶ ὁ ὀψιδιανός, εἰσαγόμενος ἐκ Μήλου, διότι διαχωρίζεται εὔκολα εἰς φύλλα καὶ προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας ποὺ παρέσχεν ὁ πυρίτης εἰς τὴν Δ. Εὐρώπην (νεολιθικὴ ἐποχή). Κατὰ τὸ τέλος ὅμως περίπου τῆς 4ης π.Χ. χιλιετηρίδος, ἀρχίζει παραπλεύρως καὶ ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ, ποὺ προήρχετο ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα τῆς Κύπρου καὶ τῆς Σίφνου, πιθανώτατα δὲ καὶ τοῦ σπηλαίου τοῦ Χρυσοκαμίνου τῆς Κρήτης. Ἡ Σῦρος ἦτο τὸ ἐμπορικὸν κέντρον τοῦ ἀναπτυχθέντος τότε Αἰγαιϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ ἡ Πελοπόννησος βραδέως προσεπάθουν νὰ μιμηθοῦν κάπως αὐτόν. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ὀρειχάλκου ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 2400 π.Χ., διὰ τὰς Κυκλάδας, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Νότιον Ἑλλάδα, ἀλλ' ἡ Θεσσαλία ἐξακολουθεῖ ν' ἀγνοῇ τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων. Ἡ ἔντασις ἐξ ἄλλου τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Αἰγύπτου φέρει φυσικὰ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πρώτης θαλασσοκρατορίας τῆς Κρήτης, ἡ ὁποία ἦτο γεωγραφικῶς καλύτερον πρὸς τοῦτο τοποθετημένη ἀπὸ τὰς ἄλλας νήσους, μεταξὺ Αἰγύπτου, Ἀνατολῆς καὶ Ἑλλάδος. Κατὰ τὸ 2.000 π.Χ. ἀρχίζει ἡ περίοδος τῶν πρώτων ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῆς παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Μάλλια πεδιάδος ἀγνώστου ταυτότητος Μινωϊκῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἁπλοῖ ἰδιῶται κατοικοῦν εἰς πολυορόφους οἰκίας. Τὸ ἐμπόριον δὲν ἀρκεῖται πλέον εἰς τὰ μέταλλα, τὰ ὁποῖα ἀναζητεῖ εἰς μακρινὰς χώρας, ὡς ἡ Ἐτρουρία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἱσπανία καὶ ἡ Κουρνουάλλη, ἀλλ' εἰσάγει ἀρωματικὰ φυτὰ ἀπὸ τὴν Κυρηναϊκήν, ἤλεκτρον ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς καὶ ἄλλα εἴδη πολυτελείας ἀπὸ ἄλλα μέρη. Οἱ ὁπλοποιοὶ κατασκευάζουν ὡραῖα μακρὰ χρυσοποίκιλτα ξίφη, οἱ ἀγγειοπλάσται, ἔχοντες πλέον τὸν κεραμεικὸν τροχόν, κατασκευάζουν λεπτοτάτης τέχνης πήλινα ἀγγεῖα μὲ ἐγχρώμους διακοσμήσεις, οἱ κοσμηματοποιοὶ τεχνουργοῦν ἀληθινὰ ἔργα τέχνης καὶ σκαλίζουν εἰς πολύτιμα πετράδια μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ζώων. Ἀπὸ τὰ ἀρχαϊκὰ ἰδεογράμματα προκύπτει ἡ ἱερογλυφικὴ γραφή.

Τὴν πρώτην Μινωϊκὴν ἡγεμονίαν τῆς Κρήτης (τὴν Παλαιοανακτορικήν), ἡ ὁποία κατεστράφη κατόπιν ἐπαναστάσεως ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς ἀκόμη, διαδέχεται ἡ δευτέρα τοιαύτη Νεοανακτορικὴ (1700-1400), λαμπροτέρα ἀκόμη, ἡ ὁποία ἐγείρει νέα πολυτελέστατα ἀνάκτορα καὶ μνημεῖα, ὅπου οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ αὐλικοὶ διάγουν πολυτελῆ ζωήν, αἱ κυρίαι τῆς αὐλῆς φέρουν πολυτελεῖς ἀμφιέσεις, ποὺ δὲν ὑπολείπονται εἰς χάριν καὶ πλοῦτον ἀπὸ τὰ ὡραιότερα δημιουργήματα τῆς νεωτέρας μόδας καὶ αἱ τέχναι φθάνουν εἰς ἀκμὴν ποὺ θὰ ἐζήλευον πολλοὶ σύγχρονοι καλλιτέχναι.

Κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχήν, οἱ Κρῆτες ζοῦν κυρίως ἀπὸ τὴν συλλεκτικήν, τὴν ἁλιείαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, ἡ ὁποία ἦτο κυρίως νομαδική. Ἀργότερα, μὲ τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἀναπτύσσεται ἡ γεωργία, παράγουσα κριθήν, σῖτον, ὄσπρια, κολοκύνθια, λίνον, καλλιεργοῦνται δὲ ἡ ἄμπελος, ἡ ἐλαία, ἡ συκή, ἡ κυδωνέα καὶ ἡ κορομηλέα, καθὼς καὶ ἡ κυπάρισσος διὰ τὴν ξυλείαν της. Ἐπίσης ἠκμαζεν ἡ μελισσοκομία, ἡ ὁποία ἔδιδεν ὄχι μόνον μέλι, ἀλλὰ καὶ κηρὸν πρὸς παρασκευὴν κηρίων.

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου π.Χ. αἰῶνος ἡ Ἀργολὶς ὑφίσταται ἐντονωτέραν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, διότι ἡ Αἴγυπτος κατεκτήθη τότε ὑπὸ τῶν Ὑξῶς καὶ τὸ Κρητικὸν ἐμπόριον ἠναγκάσθη νὰ στραφῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς ἐλαίας εἰσάγεται καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν ὁ ἵππος, μέσω τῆς Κρήτης, ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Αἱ γυναῖκες τῶν ἀρχόντων ἐνδύονται κατὰ τὴν μόδαν τῆς Κνωσοῦ καὶ αἱ πριγκιπικαὶ κατοικίαι στολίζονται ἀπὸ τοιχογραφίας, πολύτιμα ἀγγεῖα καὶ κοσμήματα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπολιτίζονται, ἀνεγείρουν ὀχυρὰ ἀνάκτορα ὅπως τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν, ἀγαποῦν τοὺς πολέμους καὶ τὰς περιπετείας κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ὀργανώνουν μεγαλοπρεπεῖς ἑορτὰς καὶ ἀτελείωτα γεύματα. "Οταν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Σλῆμαν ἦλθον νὰ διαταράξουν τὸν αἰῶνιον ὕπνον τῶν ἀρχαίων ἡγεμόνων τῶν Μυκηνῶν, τοὺς εὗρον μὲ τὸ πρόσωπον σκεπασμένον ἀπὸ χρυσᾶ προσωπεῖα, μὲ τὰ μακρά των ξίφη, τὰς πεποικιλμένας ἀπὸ πολυτίμους λίθους μαχαίρας των, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα των καὶ τὰ βαρύτιμα κοσμήματά των. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐπεξετάθη καὶ πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν Βιοωτίαν, ὅπως ἐμφανίζεται ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τῆς Καδμείας εἰς τὰς Θήβας καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ Παλαιοκάστρου τῆς Κωπαΐδος (βλέπε λέξιν "Ανη).

Ὁ Κρητο-μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐπὶ δύο αἰῶνας (1600-1400). Μετ' αὐτὴν ἀρχίζει ἡ ἡγεμονία τῶν Μυκηνῶν (1400-1200), εἰς τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι ὑπετάγη καὶ ἡ παρακμάσασα Κρήτη. Ὁ ἐποικισμὸς τῶν παραλίων τῆς Μικρασίας καὶ ἡ Μυκηναϊκὴ «διασπορὰ» ἐντείνουν τὸ ἐμπόριον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Ἀλλὰ γενικῶς ἡ βιοτεχνία ἀποβλέπει περισσότερον εἰς τὴν κατὰ ποσότητας παραγωγήν, πρὸς ἐξαγωγὴν εἰς καθυστερημένους λαούς, παρὰ εἰς τὴν ποιότητα, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Κρητικὴν τέχνην. Ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἁπλώνεται καὶ πρὸς βορρᾶν, μέχρι τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Ἀλλ' ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων ἀπὸ τὰς βορείους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, καταστρέφει ριζικῶς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τοπικοῦ μόνον φαινομένου: ὁ λαμπρὸς πολιτισμὸς τοῦ ὀρειχάλκου ὑποκύπτει πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ σιδήρου.

"Οσον ἀφορᾶ τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἐπεκράτησε τὸ καθεστὼς τοῦ γένους, ἀπὸ τὴν διάλυσιν τοῦ ὁποίου προῆλθον αἱ οἰκογένειαι, ποὺ ἔζων ὑπὸ τὸ σύστημα τῆς κλειστῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ὅμως ἀκόμη ἐποχῆς, βλέπομεν νὰ δημιουργοῦνται ἀστικὰ κέντρα, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἐρείπια τῆς Κνωσοῦ, τῆς Ζάκρου, τοῦ Παλαιοκάστρου, τῆς Ψείρας καὶ τῶν Γουρνιῶν εἰς τὴν Κρήτην, ποὺ συνετηροῦντο ἀπὸ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιοτεχνίαν. Τὰ μέταλλα ἀντικατέστησαν τὰ ζῶα εἰς τὰς συναλλαγάς. Μὲ τὴν Δωρικὴν ὅμως κατάκτησιν, ὅσοι κάτοικοι δὲν ἔφυγον πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Συρίαν, γίνονται ὑποτελεῖς, καλλιεργοῦν τὴν γῆν διὰ λογαριασμὸν τῶν κατακτητῶν.

Τὸ ἐμπόριον ἀντικατέστησε κατὰ μέγα μέρος ἡ πειρατεία, ἡ ὁποία ἐτιμᾶτο ὡς πρᾶξις θαρραλέα. Ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ κατακτηταὶ ἀρχίζουν νὰ παραδέχωνται τὰ ἀγαθὰ τοῦ Αἰγαιϊκοῦ πολιτισμοῦ, διατηροῦντες ὅμως τὴν φυλετικήν, ἀγροτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ὀργάνωσίν των (Σπάρτη, Κρήτη), ἐνῶ εἰς τὰ ἐμπορικὰ κέντρα ἑνοῦνται μὲ ἄλλα στοιχεῖα, ἡ ὀργάνωσίς των ἀποσυντίθεται καὶ γίνονται ναυτικοὶ καὶ ἔμποροι (Κόρινθος, Ρόδος). Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς γεννᾶται, ἀπότοκος τοῦ Αἰγαιϊκοῦ.

Θρύλοι καὶ παραδόσεις περὶ τῆς ζωῆς κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἀνευρίσκονται εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου ὁ ὁποῖος ἔζησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν 9ον αἰῶνα. Τὰς περιγραφὰς τοῦ Ὁμήρου, συμπληρώνει ὁ Ἡσίοδος, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἕνα αἰῶνα περίπου μετ' αὐτὸν καὶ δὲν ἀσχολεῖται πλέον μὲ τὴν ζωὴν ἡρώων καὶ βασιλέων ἀλλὰ περιγράφει τὴν ταπεινὴν ζωὴν τῶν γεωργῶν. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν κειμένων τούτων ἐπικρατεῖ παντοῦ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ ἐργασία τῶν ἀγρῶν γίνεται ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτήτας των, βοηθούμενους ἀπὸ δούλους. Τὰ σιτηρὰ καὶ ἡ ἄμπελος ἀποτελοῦν πάντοτε τὴν βάσιν τῆς οἰκονομίας, ἀλλ' ἡ δενδρώδης καλλιέργεια γίνεται πλέον συστηματική, ἀρδεύεται καὶ περιλαμβάνει, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, μηλέας καὶ ἀχλαδέας. Ἡ κτηνοτροφία ἀσκεῖται εἰς φυσικοὺς λειμῶνας, εἰς ἀγραναπαύσεις καὶ ὑπὸ τὰ ἐκτεταμένα ἀκόμη δάση, ἀλλὰ τὰ ζῶα στεγάζονται, ἰδίως τὸ χειμῶνα, εἰς σταύλους, ὅπου συναντῶνται βόες, ἀγελάδες καὶ ταῦροι, πρόβατα καὶ αἶγες, χοῖροι καὶ χῆνες. Ἡ καλλιέργεια γίνεται μὲ ξύλινον ἄροτρον, ὁ θερισμὸς μὲ δρέπανον, ὁ ἀλωνισμὸς μὲ ζῶα, αἱ μεταφοραὶ μὲ κάρρα, ἡ ἄλεσις μὲ χειρομύλους ἢ μὲ λίθινα γουδιά. Τὸ κρασὶ παρεσκευάζετο ἠλιαστό, ἡ

Τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα καὶ τὸ ἀθλητικὸν ἰδεῶδες κατεῖχον πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἡ δὲ σωματικὴ ἄσκησις συνεπλήρωνε τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀτόμου. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀθληταὶ ἠθλοῦντο γυμνοί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων ἐπὶ ἀγγείων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ πολυάριθμα ἀγάλματα, ἀνάγλυφα κ.λ.π. Ἄνω: Ἀθλητὴς τοῦ ἅλματος εἰς μῆκος κατὰ τὴν στιγμὴν που ἀναπτύσσει φοράν, κρατῶν ὡς βοηθητικὸν τοῦ ἅλματος τοὺς ἁλτῆρας. Κάτω: Ἅλτης κατὰ τὸ ἅλμα, κρατῶν ἁλτῆρας πρὸς ὑποβοήθησιν.

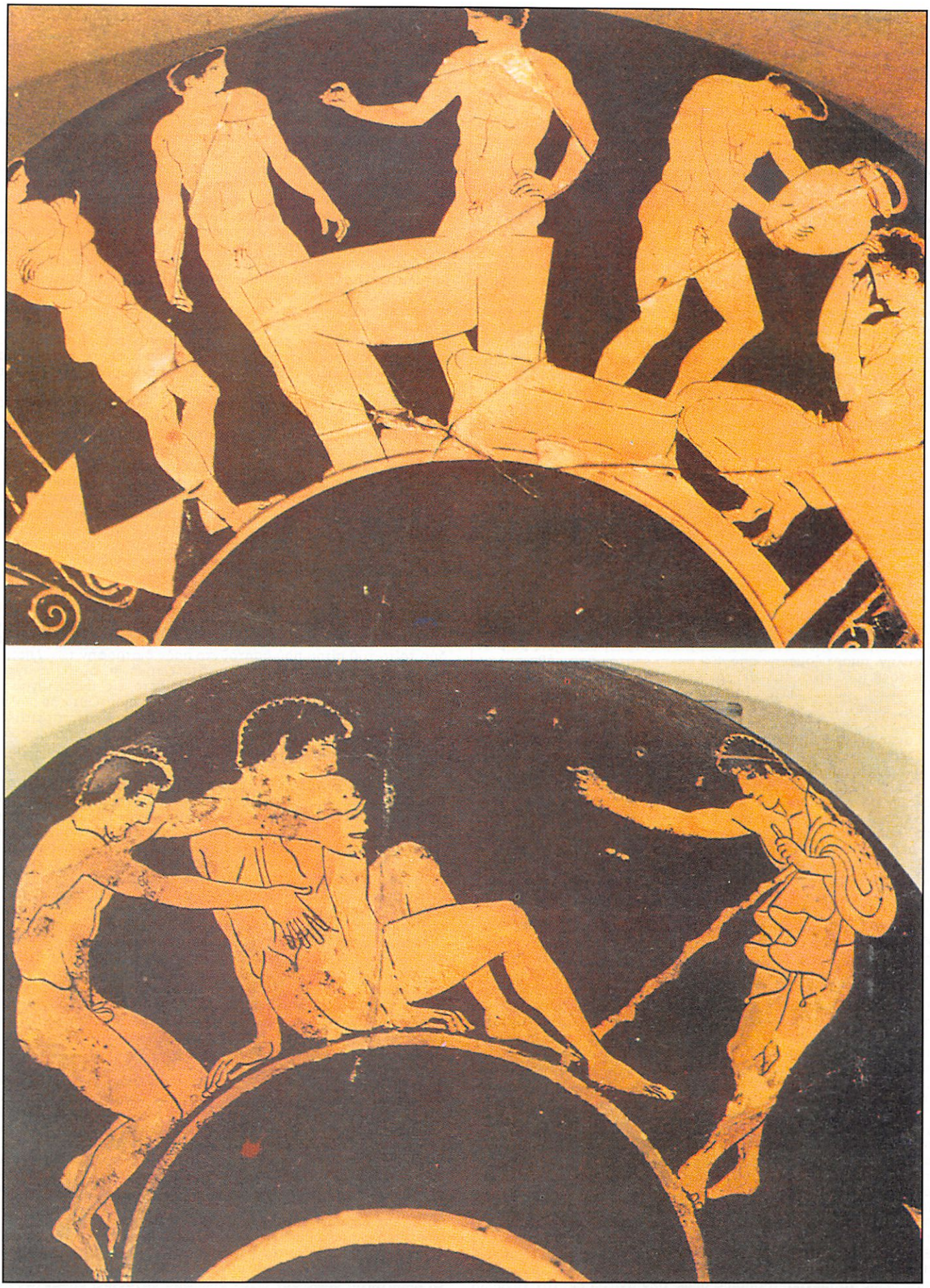

Ἄνω: Ἀθλούμενοι νέοι πλενόμενοι μετὰ σειρὰν ἐπιπόνων ἀθλητικῶν ἀσκήσεων. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν εἰς τὰ γυμνάσια ὑπῆρχεν ὁ λουτρών, εἰδικῶς διασκευασμένος χῶρος διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν περιποίησιν τοῦ σώματος. Κάτω: Ἀλείπτης προθερμαίνων ἀθλητὴν μὲ μάλαξιν τῶν μυῶν. Ἡ μάλαξις (μασσάζ) ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ γυμναστοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ καθώριζε τὸν τύπον τῆς μαλάξεως ἀναλόγως τῆς περιπτώσεως (προπονήσεως, ἀγῶνος κ.λ.π.).

τυροκομία ήτο γνωστή. Η τήξις και ή κατεργασία των μετάλλων δίδουν όπλα, εργαλεία και κοσμήματα. Η ύφαντουργία, ή βυρσοδεψία και ή ξυλουργία απετέλουν μάλλον οικογενειακάς ασχολίας, ενώ ή μεταλλουργία και ή αγγειοπλαστική ησκούντο εις ειδικά εργαστήρια. Η επικρατούσα μορφή της οικονομίας είναι ή αγροτική και το εμπόριον έρχεται να συμπληρώση τας όλίγας ανάγκας των κατοίκων εις είδη πολυτελείας.

Αί πρώται κατοικίαι, τόσον εις την Κρήτην όσον και εις την λοιπην Ελλάδα ήσαν μεγάλαι, διά να περιλάβουν ολόκληρον την ανεπτυγμένην οικογένειαν, το γένος. Έκτος από τα εύρεα ανάκτορα του Πριάμου και του Νέστορος, που μας περιγράφει ο Όμηρος, αί ανασκαφαί εις το χωρίον Βασιλική Ιεράπετρας, έφερον εις φως ιδιωτικήν κατοικίαν του 25ου π.Χ. αιώνος με 20 και πλέον δωμάτια. Όλίγον κατ' όλίγον όμως με την διάλυσιν του γένους, αί οικίαι γίνονται μικρότεραι, οικογενειακαί.

Αί οικογένειαι αυται ήσαν πατριαρχικαί. Η γυναίκα όμως διετήρησε πάντοτε εξαιρετικήν θέσιν εις την Κρητικήν κοινωνικήν ζωήν. Όχι μόνον ελάμβανε μέρος εις τας θρησκευτικάς τελετάς, αλλ' ήτο και ιέρεια της κυρίας θεότητος, της Θεάς - Μητρός. Παρίστατο στολισμένη εις τους αγώνας και τα κυνήγια και ελάμβανε μέρος εις αυτά. Αί διασωθείσαι τοιχογραφίαι μας δείχνουν γυναίκας ταυρομάχους και πυγμάχους. Η επίδρασις του Κρητικού πολιτισμού εξύψωσε και εις τας Μυκήνας και την Πελοπόννησον την θέσιν της γυναικός, που ως από τον νόμον της Γόρτυνος συμπεραίνομεν ότι επροστατεύετο εις Κρήτην πριν άκόμη από την Δωρικήν εισβολήν.

Κλασσική εποχή. Είδομεν ότι το γένος (φυλή) υπήρξεν ή πρώτη οργάνωσις που εγνώρισεν ή προελληνική κοινωνία, καθώς άλλως τε και κάθε κοινωνία. Η αλληλεγγύη του γένους ήτο μεγάλη: αμοιβαία άμυνα ή και επίθεσις, αν τυχόν ήθελε θιγή ή τιμή του.

Πρωτόγονος συλλογική δικαιοσύνη, ή οποία επέζησεν άκόμη εις τινας περιοχας με το σύστημα της βεντέττας (Μάνη). Και επί πλέον κοινά οικονομικά συμφέροντα και πρό πάντων κοινοκτησία της καλλιεργουμένης γης, ή οποία περιωρίσθη αργότερον εις τας βοσκάς, όπως και σήμερον.

Γνωρίζομεν ότι εις την ηρωϊκήν εποχήν αί τέσσαρες φυλαί των Αθηναίων, χωρισμέναι εις δώδεκα φατρίας, κατώκουν δώδεκα χωρία εις την Αττικήν τας δώδεκα «πόλεις» του Κέκροπος. Ο Θησεύς επέτυχε την ίδρυσιν μιάς όμοσπονδίας αυτών, με έδραν τας Αθήνας, όπου εγκαθιδρύθη μία κεντρική διοίκησις με μίαν Βουλήν, απαρτιζομένην από 400 μέλη, έκατόν από κάθε φυλήν. Εις το μεταξύ είχεν επέλθει και ή οικονομική διαφοροποίησις της κοινωνίας, ούτως ώστε οί πολίται διηρέθησαν εις τρεις τάξεις: τους ευπατρίδας ή ευγενείς πολεμιστάς, τους γεωμόρους, ή γεωργούς και κτηνοτρόφους και τους δημιουργούς ή βιοτέχνας. Η οικονομική διαφοροποίησις επροχώρησε ταχέως άκόμη περισσότερον ένεκα δε ταύτης ο Σόλων προέβη εις διαίρεσιν των πολιτών εις ευπόρους πεντακοσιομεδίμνους, (ιππείς και ζευγίτας) και εις άπόρους (θήτας), που εις την εποχήν του Αριστείδου άκόμη δεν ημποροῦσαν να εκλέγωνται άρχοντες. Κάθε τάξις είχεν και αναλόγους με την περιουσίαν της υποχρεώσεις προς την κοινωνίαν. Γνωρίζομεν ότι αργότερον ή Αττική διηρέθη εις έκατόν δήμους και ότι κάθε δέκα δήμοι απήρτισαν μίαν φυλήν, όχι πλέον αναλόγως των συγγενικών δεσμών της, αλλ' αναλόγως της τοποθεσίας των κτημάτων της (κοινωνική φυλή). Και τελικώς, εις την συνέλευσιν του λαού κάθε πολίτης Αθηναίος είχε δικαίωμα ψήφου.

Παράλληλος υπήρξε και ή εξέλιξις του δικαίου εις τας Αθήνας. Κατ' αρχάς μόνον οί ευγενείς (ευπατρίδαι) είχον δικαιώματα και αί σχέσεις των προς τους λοιπους κατοίκους εξηρτῶντο σχεδόν αποκλειστικώς από την αυθαιρεσίαν των. Μετά ταῦτα εδημιουργήθησαν σταθεραί νομικαί σχέσεις μεταξύ των ευπατριδῶν και των λοιπῶν, ἄν και αί σχέσεις αυται δεν ήσαν όμοιαι προς εκείνας που ίσχυον μεταξύ των ευατριδῶν (νομοθεσία του Δράκοντος). Αργότερον επήλθεν όλίγον κατ' όλίγον εξίσωσις και όμοιότης των σχέσεων όλων των πολιτῶν (νομοθεσία του Σόλωνος), ή οποία κατέληξεν εις την θέσπισιν όμοίων νόμων και ίσων δικαιωμάτων δι' όλους τους πολίτας, δηλαδή εις κοινότητα των νομικῶν σχέσεων (Δημοκρατία).

Η πολιτική αυτη οργάνωσις του λαού των Αθηνῶν, γενομένη χωρίς εξωτερικάς επεμβάσεις μας δίδει μίαν σαφή ιδέαν της πολιτικής εξελίξεως των Ελληνικῶν κοινωνιῶν και της διαμορφώσεώς των εις κράτη (πόλεις). Είναι γνωστόν ότι μετά την εποχήν του Κέκροπος ή μονογαμική οικογένεια επεβλήθη διά νόμου εις όλας τας Ελληνικάς πόλεις, γεγονός που δεν αποκλείει να υπῆρχε προηγουμένως διάφορος κατάστασις. Όλοι οί νόμοι και όλα τα έθιμα που αφοροῦν την αρχαίαν οικογένειαν έχουν εν τούτοις ως αφετηρίαν την θρησκευτικήν ιδέαν της πατρότητος. Εις τον πατέρα, εις το ὄν δηλ. που ως επιστεύετο είναι το μόνον προικισμένον με την δημιουργικήν δύναμιν, αποδίδεται ουσιαστικῶς θεῖος χαρακτήρ, ο οποίος όμως δεν ανήκει εις την γυναίκα που φέρει το παιδί και το τρέφει, αλλά δεν του δίδει την σπίθα της ζωῆς. Εξ αυτου πηγάζουν δύο τινά:

1) Η θρησκεία των προγόνων που αφορᾶ μόνον τους ἄρρενας και όχι τας γυναίκας, που δεν έχουν τον θεῖον χαρακτῆρα.

2) Η απόλυτος υποταγή της γυναικός εις τον ἄνδρα, που είναι αυστηροτέρα κατά τους πρώτους Ελληνικούς χρόνους.

Έκτος από τας επισήμους θρησκευτικάς τελετάς, εις τας οποίας πρωτοστατοῦν οί ιερεῖς ευρίσκομεν εις κάθε οικογένειαν την θρησκείαν των προγόνων, που έχει ως βωμόν την οικογενειακήν εστίαν και λειτουργόν τον πατέρα της οικογενείας, ο οποίος θα γίνη αργότερον αντικείμενον λατρείας διά τους απογόνους του. Ο γάμος αποσκοπεῖ κυρίως όχι εις μίαν αλληλέγγυον ένωσιν αλλ' εις την συνέχισιν της οικογενειακῆς λατρείας. Διά τοῦτο και ή στειρότης της γυναικός προεκάλει αναγκαίως την διάλυσίν του. Αί ὕπανδροι γυναίκες ἔζων εις ιδιαίτερα διαμερίσματα, τον γυναικωνίτην, όπου δεν επετρέπετο ή εἴσοδος εις ξένους ἄνδρας και δεν ελάμβανον μέρος εις την κοινωνικήν ζωήν του ἀνδρός των. Έκτος όμως των νομίμων γυναικῶν επετρέπετο ή ελευθέρα συναναστροφή με αὐλητρίδας, ὀρχηστρίδας και εταίρας, έκ των οποίων αί τελευταίαι είχον σπουδαῖον ρόλον εις την κοινωνικήν ζωήν της αρχαίας Ελλάδος. Πρέπει όμως να σημειώσωμεν ότι εις τας Δωρικάς πολιτείας, και ιδία εις την Σπάρτην, αί γυναίκες είχον μεγαλυτέραν ελευθερίαν, ήδύναντο να εξέρχωνται μόναι, χωρίς καλύπτραν, ελάμβανον μέρος εις την οικογενειακήν ζωήν και άκόμη εις τα γυμνάσια και τα θεάματα. Αί ανθρώπινοι θυσίαι εγκατελείφθησαν και δεν εφονεύοντο πλέον δοῦλοι εις τους τάφους των κυρίων των, αλλ' ερρίπτοντο εις αυτους μικρά όμοιώματα ανθρώπων, τα οποία εξειλίχθησαν εις τα χαριτωμένα πήλινα αγαλματάκια της Τανάγρας και της Μυρίνης της Μικρᾶς Ασίας.

Ο εις ευρεῖαν κλίμακα αποικισμός των Ελλήνων κατά και μετά τας εισβολάς ιδία των Δωριέων, εις την Μικρασίαν, την Σικελίαν, την Νότιον Ιταλίαν, την Κυρηναϊκήν, τας ὄχθας της Θράκης και του Βοσπόρου, έθεσεν εις την διάθεσίν των έκτεταμένας και γονίμους εκτάσεις. Εν τούτοις ή προϊοῦσα αὔξησις του πληθυσμοῦ της κυρίως Ελλάδος έφερεν την ανάγκην της καταστροφῆς των πεδινῶν ιδία δασῶν - των οποίων ή ξυλεία εχρειάζετο και πρός κατασκευην πλοίων - και της εκχερσώσεως και καλλιεργείας μεγάλου μέρους των λειμώνων. Η ανάπτυξις της γεωργίας, μαζί με την δενδροκομίαν, την αμπελουργίαν και την λαχανοκομίαν, απέβη το κύριον χαρακτηριστικόν της οικονομίας της κλασσικῆς εποχῆς. Εν τούτοις, αί ανάγκαι εις σῖτον ιδίως των μεγάλων πόλεων δεν εκαλύπτοντο από την εγχώριον παραγωγήν και επεβάλλετο ή ἔξωθεν εισαγωγή του, ενῶ το ἔλαιον και ο οίνος εξήγοντο ἐξ Ελλάδος εις σημαντικάς ποσότητας και ἔχαιρον μεγάλης φήμης εις το εξωτερικόν. Αί Αθῆναι ιδίως εισῆγον τα δύο τρίτα του σίτου που απητοῦντο πρός διατροφήν των, επομένως ή κυριαρχία των θαλασσῶν ήτο ζωτική δι' αὐτάς ανάγκη. Εκτός του οίνου και του ελαίου, εδίδετο εις αντάλλαγμα ο ἄργυρος του Λαυρίου και ο χρυσός του Παγγαίου. Οὕτω δικαιολογοῦνται και εξηγοῦνται αί τόσον δαπανηραί και καταστρεπτικαί διά τας Αθήνας εκστρατείαι της Σικελίας, της Αμφιπόλεως και του Ελλησπόντου πρός εξασφάλισιν του εις σιτηρά εφοδιασμοῦ του ἄστεως.

Γεωργία, βιοτεχνία, εμπόριον, κατά τους κλασσικούς χρόνους. Η μεγάλη ιδιοκτησία εκυριάρχει εις την Θεσσαλίαν και την Μεγάλην Ελλάδα, συνηντᾶτο δε σπανιώτερον εις την Βοιωτίαν, την Αττικήν και την Ηλείαν. Αλλως τε εις τας Ελληνικάς δημοκρατίας, ελήφθησαν μέτρα διά την διανομήν της γῆς και την προστασίαν της μικρᾶς ιδιοκτησίας. Οὕτως εις τας Αθήνας οί ευπατρίδαι, δηλ. οί αρχηγοί των παλαιῶν πατριαρχικῶν οικογενειῶν, ἔχοντες ἐξουσίαν επί των γαιῶν του γένους, μετέτρεψαν όλίγον κατ' όλίγον αὐτάς εις ἀτομικάς των ιδιοκτησίας, τας οποίας οί χωρικοί εκαλλιέργουν επί μορτῆ, ως πελάται ή έκτήμοροι κολλῆγοι, δίδοντες το ἕκτον της παραγωγῆς εις τους κυρίους των. Αί ιδιοκτησίαι όμως αὐται διηρέθησαν όλίγον κατ' όλίγον, ιδίως μετά τα μέτρα του Σόλωνος εις τρόπον ὥστε επεκράτησεν εις την Αττικήν ή μικρά ιδιοκτησία, με μερικάς μέσας ιδιοκτησίας ως ἐξαίρεσιν, αί οποίαι εκαλλιεργοῦντο ὑπό δούλων και ελευθέρων ακτημόνων γεωργῶν. Σημειωτέον, ότι ή ιδία νομοθεσία του Σόλωνος περιώρισε τας ἀγοράς γαιῶν, εις τρόπον ὥστε ν' αποφευχθῆ ή συγκέντρωσις της γῆς εις χεῖρας ὀλίγων. Συναφῆ μέτρα ἀγροτικῆς πολιτικῆς του κράτους, ἦσαν ή απαγόρευσις της ἐξαγωγῆς σιτηρῶν, ή ρύθμισις του εσωτερικού εμπορίου αὐτῶν και ή σύστασις κρατικῶν αποθεμάτων σιτηρῶν.

Αντιθέτως εις τας αριστοκρατικάς πολιτείας συνεκρατεῖτο νομικῶς ή ιδιοκτησία των ἀγρῶν εις χεῖρας ὀλίγων σχετικῶς πολιτῶν. Εις την Σπάρτην ή γῆ διηρέθη εις ίσους κλήρους, οί οποῖοι εδόθησαν εις τους πολίτας. Ήταν δε ούτοι αναπαλλοτρίωτοι και μετεβιβάζοντο πάντοτε εις τους πρωτοτόκους. Εν τούτοις ο νόμος του εφόρου Επιταδέως, κατά τα μέσα του 4ου π.Χ. αιῶνος, εισήγαγεν ἐν ἀντιθέσει πρός τους θεσμούς του Λυκούργου, νέον δίκαιον επιτρέπον την μεταβίβασιν των κτημάτων διά δωρεᾶς ή κληρονομίας εις ἄλλους, μη ἀνήκοντας εις την οικογένειαν του μεταβιβάζοντος και ἔγινεν αφορμή εις την συγκέντρωσιν των κτημάτων εις χεῖρας μόνον ὀλίγων πλουσίων οικογενειῶν. Οί Σπαρτιᾶται όμως δεν είχον δικαίωμα εργασίας, επομένως και καλλιεργείας της γῆς, ή οποία εξετελεῖτο από τους εἵλωτας και την οικογένειάν των, ἕκαστος των οποίων ὑπεχρεοῦτο να φέρη κατ' ἔτος εις τον κύριόν του 70 μεδίμνους κριθῆς, δι' αὐτόν και 12 διά την γυναίκα του (ἐν ὅλω 60 ἑκατόλιτρα), μέ την ἀνάλογον ποσότητα οίνου και ελαίου. Οί κλῆροι των περιοίκων, τους

όποίους οὗτοι ἐκαλλιέργουν μόνοι των ἢ διὰ δούλων, ἦσαν ἀναπαλλοτρίωτοι. Τέλος εἰς τοὺς ὑποδουλωθέντας Μεσσηνίους ἀφέθησαν αἱ γαῖαι των, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως νὰ παραδίδουν τὸ ἥμισυ τῆς ἐσοδείας των εἰς τοὺς νέους κυρίους των, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν ξένοι πρὸς τοὺς κατακτηθέντες ὑπ' αὐτῶν λαοὺς καὶ ἀπετέλεσαν μίαν κλειστὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν.

Τὸ ἐμπόριον ἠσκεῖτο κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν. Περίφημος ἦτο εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἱερὰ ἀγορὰ τῆς Δήλου, ὅπου συνηντῶντο αἱ μεγάλαι ναυτικαὶ ὁδοὶ ἀπὸ Συρίας, Αἰγύπτου, Μικρασίας, Σικελίας καὶ Πόντου. Παρὰ τὰ ἱερὰ ἱδρύθησαν μόνιμοι ἀποθῆκαι ἐμπορευμάτων, τὰ ἐμπορεῖα. Τὸν χαλκόν, ὡς ἀνταλλακτικὸν μέσον, ἀρχίζει ν' ἀντικαθιστᾶ ὁ ἄργυρος καὶ ἀργότερον ὁ χρυσός. Κατὰ τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα εἰσάγεται τὸ νόμισμα, κατὰ πρῶτον εἰς Αἴγιναν.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου ἡ βιοτεχνία παρῆγε πλέον ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τοπικῆς ἀγορᾶς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξαγωγὴν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου. Μέρος τῶν πρώτων ὑλῶν εἰσήγετο ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἡ βιοτεχνία ἔλαβε τὴν μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν: ἡ κάνναβις καὶ ὁ σίδηρος ἀπὸ τὸν Εὔξεινον Πόντον, ὅπου κατέληγον οἱ δρόμοι τῆς μεταφορᾶς του, ὁ χαλκὸς ἐκ Κύπρου, ὁ κασσίτερος ἐκ Νοτίου Γαλλίας, ὅπου τὸν ἔφερον τὰ καραβάνια, τὸ ἐλεφαντόδοντον ἐξ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, τὰ λεπτὰ ὑφάσματα ἀπὸ τὴν Φρυγίαν καὶ Λυδίαν, μέσω τῆς Ἰωνίας, ἡ ξυλεία καὶ ὁ χρυσὸς ἀπὸ τὴν Θράκην. Τὸ Ἑλληνικὸν ὑπέδαφος ἔδιδε μερικὰ μέταλλα: ἄργυρον εἰς τὸ Λαύριον καὶ τὴν Σίφνον, μόλυβδον εἰς τὴν Κέαν, τὴν Σέριφον, τὴν Ἀνάφην, τὴν Ρόδον καὶ τὴν Χαλκιδικήν, χαλκὸν εἰς τὴν Εὔβοιαν, παρὰ τὴν Χαλκίδα καὶ εἰς τὴν Αἰδηψόν, σίδηρον εἰς τὸ Ταίναρον, τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Εὔβοιαν καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας Ἄνδρον, Σῦρον, Σέριφον καὶ Σκῦρον. Συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ὑπῆρξεν ἡ ἐμφάνισις τῶν τραπεζιτῶν (ἀργυρογνωμόνων, δοκιμαστῶν ἢ κολυβιστῶν), οἱ ὁποῖοι ἤλλασσον τὰ νομίσματα τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν καὶ ξένων πολιτειῶν, ἐδάνειζον εἰς τοὺς πελάτας των καὶ ἐδέχοντο χρήματα πρὸς φύλαξιν. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως πιστωτικὸν ἵδρυμα τῆς ἀρχαιότητος ἦτο τὸ Ἱερὸν τῆς Δήλου.

Ἡ βιοτεχνία ἀπὸ οἰκογενειακῆς λαμβάνει μορφὴν ἐμπορικὴν καὶ εἰδικευμένην, χωρὶς βέβαια νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ οἰκοτεχνία, ποὺ ἡτοίμαζε τὰ ὑφάσματα καὶ τὰ τρόφιμα τῆς οἰκογενείας, ὅπως γίνεται ἀκόμη εἰς τὰ χωριά μας. Ὁ Περικλῆς ἀναφέρει (Ἐπιτάφιος) ὅτι χάρις εἰς τὴν διὰ τῆς πολιτικῆς του ἐμπεδωθεῖσαν εὐημερίαν ἀνεπτύχθησαν ὡρισμένα ἐπαγγέλματα: ἡ ξυλουργική, ἡ γλυπτική, ἡ κατεργασία τοῦ ὀρειχάλκου, ἡ λάξευσις τῶν λίθων, ἡ χρυσοχοΐα, ἡ κατεργασία τοῦ ἐλεφαντόδοντος, ἡ ζωγραφική, ἡ κεντηματοποιΐα, ἡ καλλιτεχνικὴ κατεργασία τῶν μετάλλων (τορευτική), ἡ ἁμαξοποιΐα, ἡ σχοινοπλεκτική, ἡ ὑφανσις τοῦ λίνου, ἡ λιθόστρωσις, ἡ ὑποδηματοποιΐα καὶ ἡ μεταλλευτική. Καὶ ὁ Ξενοφῶν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχήν του εἰς τὰς μεγάλας πόλεις κάθε τεχνίτης κατεγίνετο εἰς ἕνα μόνον ἐπάγγελμα καὶ ἐνίοτε εἰς ἕνα τμῆμα τοῦ ἐπαγγέλματός του. Οὕτω μερικοὶ ὑποδηματοποιοὶ κατεσκεύαζον μόνον ἀνδρικὰ καὶ ἄλλοι μόνον γυναικεῖα ὑποδήματα. Ἄλλος κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ κόπτῃ μόνον τὰ δέρματα τῶν ὑποδημάτων καὶ ἄλλος νὰ τὰ ράπτῃ. Ἐπίσης γνωρίζομεν ὅτι ἄλλοι ἔπλυνον τὸ ἔριον, ἄλλοι τὸ ἔγνεθον, ἄλλοι τὸ ὕφαινον, ἄλλοι τὸ ἔβαφον, ἄλλοι τὸ ἔρραπτον. Ὁ καταμερισμὸς λοιπὸν τῆς ἐργασίας, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς νεωτάτη ἐπινόησις, εἶχεν εἰσαχθῆ ὑπὸ κάποιαν μορφὴν εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐργαστήρια.

Ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλαι πόλεις ἦσαν γνωσταὶ διὰ τὰ βιοτεχνικά των εἴδη. Ἡ Χαλκίς, ἡ Σικυών, καὶ ἡ Σάμος διὰ τὴν μεταλλουργίαν των, ἡ Κόρινθος, ἡ Μίλητος καὶ ἡ Σάμος διὰ τὰ ὑφάσματα καὶ τὰ χαλιά των, ἡ Κόρινθος διὰ τὴν ξυλογλυπτικὴν καὶ τὴν ἀγγειοπλαστικήν της. Τὰ ἐργαστήρια ἦσαν συνήθως μικρὰ καὶ οἱ ἰδιοκτῆται εἰργάζοντο αὐτοπροσώπως, βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς υἱούς των ἢ ἀπὸ κανένα ἐργάτην, ἐλεύθερον ἢ δοῦλον. Ἐν τούτοις ὑπῆρχον καὶ μερικὰ μεγάλα τοιαῦτα, ὅπως π.χ. τὸ ἐργαστήριον τοῦ πατρὸς τοῦ ῥήτορος Λυσίου, τὸ μέγιστον τῆς ἐποχῆς του, ὅπου ἠργάζοντο 120 ἐργάται. Εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ὅμως τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, ἡ ὁποία παρεχωρήθη εἰς τὸν Νικίαν εἰργάζοντο 1000 δοῦλοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ κράτος καὶ οὐδεὶς ἐλεύθερος πολίτης. Πολλοὶ ἐνοικίαζον τοὺς δούλους των, ἄλλοι τοὺς ἀνέθετον τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεών των, ἀγρῶν ἢ ἐργαστηρίων. Ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς πολιτείας, ὅπως ἡ Σπάρτη, αἱ Θεσπιαί, αἱ Θῆβαι καὶ ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ ἐργασία τῶν πολιτῶν ἐθεωρεῖτο μείωσις τοῦ πολίτου καὶ κατάπτωσις. Ἀντιθέτως εἰς τὰς δημοκρατικὰς πολιτείας οἱ πολῖται εἰργάζοντο καὶ μάλιστα εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ βιοτέχναι ἀπήρτιζον τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἡ ζωὴ εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν δὲν ἦτο ἀκριβή. Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης μὲ 1½ ὀβολὸν (0,25 χρυσῆς δραχμῆς) ἡμερησίως ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ ἄρτον, ἐλαίας, ψάρι ἢ κρέας. Τρεῖς ὀβολοὶ (0,50 χρυσῆς δραχμῆς) ἔφθανον διὰ τὴν προμήθειαν ἄρτου, φαγητοῦ καὶ καυσοξύλων διὰ μίαν οἰκογένειαν τριῶν ἀτόμων. Ἑπομένως ἡ τροφὴ καὶ ἡ θέρμανσις ἐστοίχιζον εἰς τριμελῆ οἰκογένειαν 182 δραχμὰς τῆς ἐποχῆς ἢ 245 χρυσᾶς δραχμὰς ἐτησίως. Ἐξ ἄλλου ἕνας οἰκίσκος ἐστοίχιζεν 100 ἢ 200 δραχμάς, ἀντιπροσώπευεν ἑπομένως ἐτήσιον ἐνοίκιον 20 περίπου χρυσῶν δραχμῶν. Τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ σανδάλια ἐστοίχιζον περὶ τὰς 50 ἕως 60 δραχμάς. Συνεπῶς μία τριμελὴς οἰκογένεια ἔζοῦσε μὲ 325 χρ. δραχμὰς τῆς ἐποχῆς μας ἐτησίως. Τὸ κόστος τῆς ζωῆς ηὔξησε βέβαια κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὰς καταστροφὰς τῆς ὑπαίθρου. Ἀλλ' ἡ ζωὴ ἐγένετο πολὺ περισσότερον ἀκριβὴ μετὰ τὴν Μακεδονικὴν κυριαρχίαν, ὁπότε ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν ὁ χρυσὸς τῶν Περσῶν καὶ ἐπῆλθεν οὕτως ὑποτίμησις τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, ἄρα ὕψωσις τοῦ τιμαρίθμου.

Τὰ κρατικὰ ἔξοδα ἦσαν δύο εἰδῶν: τακτικά, εἰς εἰρηνικὰς περιόδους καὶ ἔκτακτα, εἰς πολεμικάς. Τὰ τακτικὰ ἔσοδα ἐκαλύπτοντο συνήθως ἀπὸ φόρους «ἐπὶ τῶν πραγμάτων», διότι οἱ προσωπικοὶ φόροι ἐθεωροῦντο ἀντίθετοι πρὸς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας, τὰ ἔκτακτα ἔξοδα ἐκαλύπτοντο κυρίως ἀπὸ ἀναγκαστικὰς εἰσφορὰς τῶν πλουσίων, πάντοτε ὅμως ὑπὸ διαφόρους τιμητικὰς ὀνομασίας, ὥστε νὰ φιλοτιμοῦνται οἱ εἰσφέροντες (τριηραρχίαι, προεισφοραί, ἔκτακτοι λειτουργίαι).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴν πολιτικήν, εὑρίσκομεν τὰ πρῶτα αὐτῆς ἴχνη εἰς τὴν κοινὴν ἑστίασιν καὶ τὴν διανομὴν τῶν σφαγίων εἰς τοὺς ἀπόρους, μετὰ τὰς θυσίας. Ὁ Σόλων τὸ 546 π.Χ., εἰσήγαγε τοὺς πρώτους ἀνθρωπιστικοὺς νόμους: ἀπηγόρευσε τὴν ἕνεκα χρεῶν δουλείαν καὶ περιέκοψε τὰ ὀφειλόμενα χρέη (σεισάχθεια). Ὁ Περικλῆς ἐνομοθέτησε τὴν πληρωμὴν μισθοῦ ἢ ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς πολίτας τοὺς ἐκτελοῦντας δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ συντάξεων εἰς τοὺς ἀναπήρους, τοὺς γέροντας καὶ τὰ ὀρφανὰ τῶν πολέμων, καθὼς καὶ προικῶν εἰς τὰς θυγατέρας τῶν πεσόντων εἰς τοὺς πολέμους (βλέπε καὶ λέξεις Ἀδύνατοι καὶ Ἀείσιτοι). Ἐπίσης προέβη εἰς τὴν ἵδρυσιν γυμναστηρίων καὶ λουτρῶν δωρεὰν διὰ τοὺς ἀπόρους. Ὁ εἰσαγόμενος σῖτος ἐπωλεῖτο συχνὰ κάτω τοῦ κόστους του (παράπρασις) καὶ ἐγίνοντο διανομαὶ εἰς τοὺς ἀπόρους ἀπὸ μέρους τῆς πολιτείας, εἰς τοὺς ἐνδεεῖς πολίτας ἰδία σίτου, ἐλαίου καὶ χρημάτων, εἴτε ἐν καιρῷ σιτοδείας, εἴτε ἐν καιρῷ πολέμου (διαδόσεις). Δὲν πρέπει τέλος νὰ λησμονηθῇ καὶ τὸ θεωρικόν, δηλ. τὸ εἰδικὸν ἐκ δύο ὀβολῶν ἐπίδομα, ποὺ ἐδίδετο κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ τελετάς, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ πληρώνεται ἡ εἰς τὸ θέατρον εἴσοδος τῶν πενεστέρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς βελτίωσιν τοῦ συσσιτίου των κατὰ τὰς ἐπισήμους ταύτας τελετάς. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω κρατικῶν μέτρων, προεκαλοῦντο καὶ εἰσφοραὶ ἐκ μέρους τῶν πλουσίων ὑπὲρ τῶν πενήτων, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Ἐπίσης εἰς τὴν Ρόδον οἱ εὔποροι ἐβοήθουν τοὺς ἐνδεεῖς «ἔθει τινὶ πατρίῳ».

Ἑλληνιστικὴ ἐποχή. Αἱ κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν εἶχον μόνον πολιτικὰς συνεπείας ἀλλὰ καὶ σοβαρὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς τοιαύτας. Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα τὰ φαινόμενα ταῦτα εἰς τὸ κράτος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ποὺ ἐπεξετείνετο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἕως τὴν Σογδιανήν, καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸν ἀντίκτυπόν των ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Διὰ νὰ συγκροτηθῇ τὸ ἀπέραντον τοῦτο κράτος παρέστη ἡ ἀνάγκη ἱδρύσεως πολλῶν κέντρων, διοικητικῶν στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συγχρόνως, ἤτοι ἐν ὅλῳ ἑξήκοντα πόλεων. Στρατιῶται, ἔμποροι, ὑπάλληλοι, ταξιδιῶται, ἐπιστήμονες, τυχοδιῶκται ἔσπευσαν ἐξ Ἑλλάδος νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς αὐτὰς ἢ καὶ εἰς μικρότερα κέντρα. Οὕτως εὑρισκόμεθα πρὸ μιᾶς ὁμαδικῆς ἐξόδου, ἡ ὁποία ἐπέφερε μὲν τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν νέων χωρῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπώλειαν διὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ πλείστου καὶ ζωτικωτέρου της πληθυσμοῦ. Ἡ Ἑλλὰς ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι τὸ ἐμπορικὸν καὶ οἰκονομικὸν κέντρον τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Χάρις εἰς τὸν θησαυρὸν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀνερχόμενον εἰς 9000 τάλαντα (48 ἑκατομμύρια χρυσᾶς δραχμάς), αἱ Ἀθῆναι εἶχον γίνει κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν μεγάλη οἰκονομικὴ δύναμις. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος συνεκέντρωσεν εἰς Ἐκβάτανα 180.000 τάλαντα ἐκ λαφύρων, δηλ. 972 ἑκατομμύρια χρυσᾶς δραχμάς. Τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου καὶ τοῦ Παγγαίου, ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν κοπὴν τῶν Ἑλληνικῶν νομισμάτων, ἐφαίνοντο πτωχὰ καὶ ἀσήμαντα παραβαλλόμενα μὲ τὰ μεταλλεῖα καὶ τοὺς θησαυροὺς τοῦ κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου. Μὲ τὸ κεφάλαιον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔμενεν ἀχρησιμοποίητον εἰς τὰς κρύπτας τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, μὲ τὸ πνεῦμα πρωτοβουλίας καὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν Ἑλλήνων, ἤρχισεν ἡ ἀξιοποίησις τοῦ ἀχανοῦς κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τῶν Διαδόχων.

Δρόμοι καὶ διώρυγες ἠνοίχθησαν, πόλεις καὶ χωρία ἱδρύθησαν, λιμένες καὶ ἐμπορεῖα ἐδημιουργήθησαν, ἄγνωστοι χῶραι καὶ πηγαὶ πλούτου ἐξηρευνήθησαν. Ἡ παλαιὰ Ἑλλὰς ἀκόμη καὶ ἡ Μακεδονία ἐλησμονήθησαν. Καὶ πότε-πότε ἐπέστρεφεν ἐκεῖ διὰ ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν πατρίδαν του κανεὶς γέρων ἀνάπηρος, διηγούμενος τὰ πλούτη καὶ τὴν εὐφορίαν τοῦ Νέου Κόσμου τῆς ἐποχῆς, προκαλῶν οὕτω τὴν μετανάστευσιν τοῦ ὑπολοίπου πληθυσμοῦ. Ἡ ἀπεστέλλετο καμμία ἡγεμονικὴ δωρεὰ τῶν Διαδόχων ἢ τῶν πλουτισάντων Ἑλλήνων εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἱδρύματα τῆς μητροπόλεως, ποὺ ἀπέθνησκεν ἀπὸ μαρασμόν. Ἡ Σπάρτη, τὸ Ἄργος, αἱ Θῆβαι, ἀκόμη καὶ αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Κόρινθος ἔχασαν τὴν λάμψιν των πρὸ τῶν νέων, πολυπληθεστέρων καὶ γεμάτων ζωὴν πόλεων τῆς Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Περγάμου, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία ἀπέκτησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ.

Τὸ Γυμνάσιον τῆς 'Ολυμπίας ὅπως σώζεται σήμερον. Τὸ Γυμνάσιον, εἰς τὸ ὁποῖον διεξήγοντο οἱ ἀγῶνες ρίψεων καὶ δρόμων, ἦτο ἕνας ἀνοικτὸς χῶρος συνδεδεμένος μὲ τὸν χῶρον τῶν μαχητικῶν ἀγωνισμάτων - τὴν Παλαίστραν.

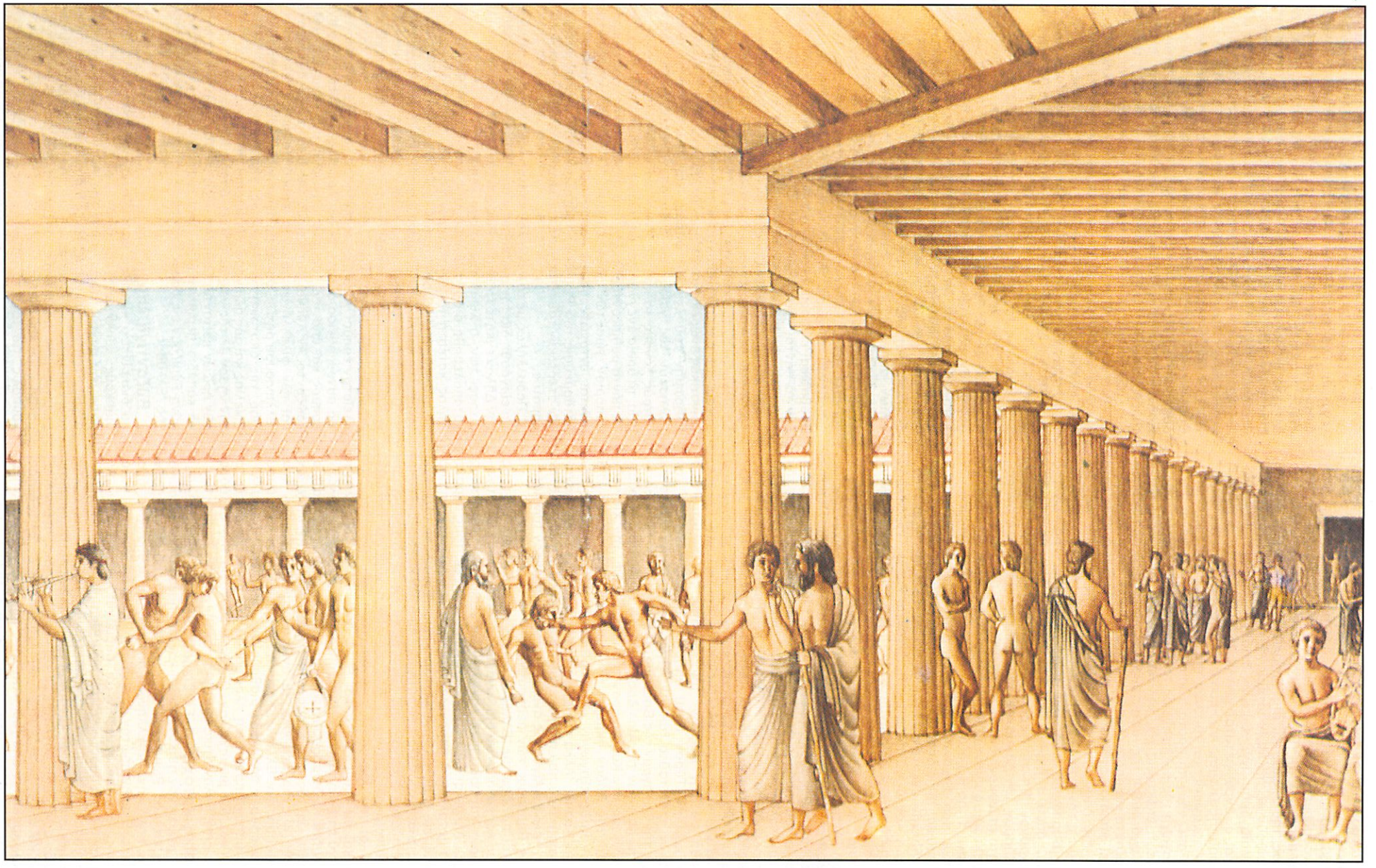

Χαρακτηριστικὸς τύπος ἀρχαίου Γυμνασίου (γυμναστηρίου), κατὰ νεωτέραν ἀναπαράστασιν. Τὸ Γυμνάσιον εἶχε κεντρικὸν ἀνοικτὸν χῶρον ὅπου διεξήγοντο τὰ ἀγωνίσματα, μὲ συνοδείαν αὐλῶν καὶ περιστύλιον εἰς τὸ ὁποῖον ἐσύχναζον φιλόσοφοι, ῥήτορες, πολιτικοὶ καὶ ἄλλοι παράγοντες τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πόλεων - κρατῶν.

αἰῶνος, τὸ μονοπώλιον σχεδὸν τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον.

Ἡ πληθώρα τῶν μεταφερομένων τροφίμων ἐκ τῶν νέων ἐπαρχιῶν, συνδυαζομένη μὲ τὴν ἔλλειψιν ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπέφερε τὴν παρακμὴν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, ἀφοῦ οἱ κάμποι τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠλείας καὶ τῆς Ἀργολίδος δὲν ἠδύνοντο βέβαια νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν Μεσοποταμίαν ἢ τὰς κοιλάδας τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Μαιάνδρου. Τὴν γεωργίαν διαδέχεται ἡ ἐντατικὴ κτηνοτροφία καὶ οἱ ἀγροὶ μετατρέπονται εἰς λειμῶνας. Ἡ παραγωγὴ ἐλαιολάδου τῆς Σινώπης καὶ σησαμελαίου τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Αἰγύπτου συναγωνίζεται τὰ ἔλαια τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Πόντος καὶ ἡ Ἀζοφικὴ στέλνουν τὰ παστὰ ψάρια των εἰς τοὺς λιμένας της.

Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς καλλιεργείας τοῦ βάμβακος εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς καλλιεργείας τοῦ λίνου προκαλοῦν κάποιαν ἀνάπτυξιν τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὰς Πάτρας, ὅπου κατειργάζοντο καὶ προηγουμένως τὸ μαλλί. Ἀλλ' ἡ ὑφαντουργικὴ αὕτη ἔχει νὰ ἀντιμετωπίση τὰ ἐργαστήρια τῆς Κολχίδος, τῆς Κιλικίας, τῆς Λαοδικείας εἰς τὴν Συρίαν, τῆς Βύβλου καὶ τῆς Βηρυττοῦ εἰς τὴν Φοινίκην, τῆς Σκυθοπόλεως εἰς τὴν Παλαιστίνην, τῆς Βορσίππης παρὰ τὴν Βαβυλῶνα καὶ τῶν πόλεων τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ὁ βάμβαξ καὶ τὸ λίνον ἐκαλλιεργοῦντο ἀπὸ μακροῦ χρόνου. Ἐπίσης ἡ ἐριουργία, ἐκτὸς τῆς Μιλήτου, ἠσκεῖτο εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Δαμασκόν, τὰς Σάρδεις καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ποὺ ἦτο φημισμένη διὰ τὰ πολύχρωμα μάλλινά της. Ἐπὶ πλέον τὰ βαμβακερὰ ὑφαίνονται εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Φοινίκην. Τὰ μεταξουργεῖα τῆς Κῶ ἐξαφανίζονται πρὸ τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν μεταξωτῶν ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Ἡ τέχνη τοῦ ὀρειχάλκου καὶ τῆς σιδηρουργίας ποὺ ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἤκμαζεν εἰς τὴν Αἴγιναν ἐγκαταλείπεται. Τὰ χρώματα πρὸς βαφὴν τῶν ὑφασμάτων καὶ ἰδία ἡ πορφύρα παράγονται κυρίως εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Κύπρον καὶ ὄχι πλέον εἰς τὴν Κῶ καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια τῆς Σικυῶνος ἐρημοῦνται.

Εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰς τὴν Εὔβοιαν τὰ μεταλλεῖα εἶχον σχεδὸν ἐγκαταλειφθῆ. Ἀλλ' εἰς τὴν Κόρινθον, τὴν Δῆλον, τὴν Χίον καὶ τὴν Σάμον εὐδοκιμοῦσε ἀκόμη ἡ μεταλλουργία τοῦ ὀρειχάλκου, ἐνῶ ἡ βιομηχανία τοῦ σιδήρου ἀνεπτύχθη εἰς τὸν Πόντον καὶ εἰς τὴν χώραν τῶν Χαλύβων, ὅπου ὑπῆρχον πλούσια μεταλλεῖα σιδήρου καὶ παρεσκευάζετο χάλυψ. Ἡ Κύζικος, ἡ Πέργαμος καὶ ἡ Ρόδος κατεσκεύαζον ὅπλα, ἐνῶ τὰ ἄλλοτε σφριγῶντα ἐργαστήρια ὅπλων τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Λακωνίας κλείουν τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἡ ναυπηγία ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα, μετεφέρθη εἰς τὴν Κύζικον, τὴν Σινώπην, τὴν Κιλικίαν, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Τῦρον ὅπου ὑπῆρχον δάση παρέχοντα τὴν κατάλληλον πρὸς τοῦτο ξυλείαν. Ἡ ἀγγειοπλαστικὴ διατηρεῖται ἀκόμη εἰς τὴν Τανάγραν τῆς Βοιωτίας, ἀλλ' ἀνεπτύχθη περισσότερον εἰς τὴν Μύριναν τῆς Αἰολίδος καὶ εἰς τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας. Ἐν τούτοις εἰς τὴν Κασσάνδραν τῆς Μακεδονίας, τὴν Χίον τὴν Σάμον καὶ τὴν Ρόδον ἀκμάζει ἡ κατασκευὴ ἀγγείων καὶ ἰδία ἀμφορέων πρὸς ἐξαγωγὴν ἐκλεκτῶν οἴνων, καθὼς καὶ εἰς τὴν Κνίδον τῆς Καρίας. Ἀλλὰ γενικῶς ἡ χρῆσις τῆς κεραμικῆς ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς ὑάλου ποὺ παρεσκευάζετο εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Φοινίκην. Τέλος ἡ Αἴγυπτος ἀνέπτυξε τὴν βιομηχανίαν τῶν παπύρων καὶ ἡ Πέργαμος τῶν περγαμηνῶν.

Πλεῖσται τῶν ἔξω τῆς Ἑλλάδος βιομηχανιῶν ἀνήκουν εἰς τοὺς διαδόχους καὶ ἐργάζονται διὰ λογαριασμόν των, τόσον ὡς ἐπιχειρήσεις ὅσον καὶ πρὸς παραγωγὴν εἰδῶν ἐξαιρετικῆς ποιότητος καὶ ἀξίας. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐργαστήρια καὶ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ εἰς τὰ μεταλλεῖα ἡ παραγωγὴ ἦτο αὐστηρῶς ρυθμισμένη ἀπὸ τὸ κράτος, εἰς ὅλας της τὰς λεπτομερείας. Ἐπὶ πλέον τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐβασίλευον εἰς τὰ κράτη τῶν Λαγιδῶν καὶ τῶν Σελευκιδῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὀργάνωσις προσέδιδεν εἰς αὐτὰ χαρακτῆρα τοῦ «ἀστυνομικοῦ κράτους». Ἐνῶ εἰς τὴν πενομένην Παλαιὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μακεδονίαν οἱ ὀρεινοὶ πληθυσμοί, ὅπως οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἠπειρῶται ἢ καὶ ξένοι ἀκόμη ὅπως οἱ Γαλάται ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἀνυπερασπίστων σχεδὸν πόλεων καὶ ἱερῶν διὰ νὰ διαρπάσουν τοὺς θησαυρούς των. Ἡ πειρατεία προσετέθη εἰς τὰς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν πτωχείαν προσετέθη ἡ ἀναρχία. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω αἴτια ἐνέτειναν τὴν μετανάστευσιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν θρυλικὴν Ἀνατολήν, ὅπου τοὺς προσέφερον παχυλοὺς μισθοὺς ὡς στρατιῶτας ἢ ὑπαλλήλους καὶ ὑπῆρχε προοπτικὴ πλουτισμοῦ τῶν ἐπιδρομέων εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Οὕτως ἡ δυστυχία τῆς Ἑλλάδος ἔδωσεν εἰς τὰ Ἑλληνιστικὰ κράτη τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν λάμψιν των.

Ρωμαϊκὴ κατοχή. Ἡ Ἑλλὰς μὲ ἀραιωμένον πλέον πληθυσμόν, μὲ μειωμένον ἠθικόν, πτωχὴ καὶ διηρημένη δὲν ἤργησε νὰ ὑποκύψη εἰς τὰς Ρωμαϊκὰς λεγεῶνας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν πολιτικήν. Αἱ Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι διηρέθησαν εἰς δύο κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην κατετάγησαν ὅσαι ἐπολέμησαν κατὰ τῆς Ρώμης. Εἰς τὴν δευτέραν αἱ σύμμαχοί της καὶ ὅσαι τὴν ἐβοήθησαν διὰ τῆς οὐδετερότητός των. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπήχθησαν ἡ ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας καὶ αἱ εἰς αὐτὴν προσαρτηθεῖσαι Ἤπειρος καὶ Ἰόνιοι νῆσοι, καθὼς καὶ ἡ Κόρινθος, τὴν ὁποίαν ὁ Μόμμιος κατέστρεψε καὶ ἐξηνδραπόδισε, ἡ Βοιωτία, ἡ Εὔβοια καὶ ἄλλαι τινὲς δευτερεύουσαι πολιτεῖαι. Εἰς ὅλας αὐτὰς αἱ γαῖαι ἀφηρέθησαν ἀπὸ τοὺς κατόχους των καὶ ἐγένοντο κτῆμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Αἱ πόλεις τῆς δευτέρας κατηγορίας διετήρησαν μίαν φαινομενικὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὑπεχρεοῦντο νὰ δίδουν εἰς τὴν Ρώμην πλοῖα καὶ στρατιῶτας, νὰ φιλοξενοῦν τὰς Ρωμαϊκὰς λεγεῶνας, νὰ παραδίδουν εἰς τὴν «προστάτιδα» δύναμιν τὰ σιτηρά των εἰς ὡρισμένην τιμὴν καὶ νὰ πληρώνουν ἐνίοτε ἐκτάκτους εἰσφοράς. Ἐπὶ πλέον οἱ διάφοροι στρατηγοί, διοικηταὶ καὶ ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι τῆς Ρώμης ἤρχισαν τὴν συστηματικὴν διαρπαγὴν τῶν ἐπὶ αἰῶνας συλλεχθέντων ἢ δημιουργηθέντων θησαυρῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἰκόνα τῆς καταστάσεως ταύτης δίδει ὁ Κικέρων, εἰς τὸ κατηγορητήριόν του κατὰ τοῦ ἀνθυπάτου Γ. Καλπουρνίου Πίσωνος, ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα τὸ 57 π.Χ.: «Ἐγκατέλειψε, γράφει, τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν λεηλασίαν τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Δαρδάνων, ὥστε οὗτοι νὰ ἠμπορέσουν νὰ ἁρπάσουν ἐκεῖθεν τὰ ποσὰ ἔναντι τῶν ὁποίων τοὺς ἐπώλησε τὴν εἰρήνην ἀφήρεσε τεράστια ποσὰ ἀπὸ τὸ Δυρράχιον, ἐλήστευσε τοὺς Θεσσαλούς, ἐπέβαλεν νέον ἐτήσιον φόρον εἰς τοὺς Ἀχαιούς, τῶν ὁποίων κατέκλεψε τὰ ἱερά, τὰ ἀγάλματα, τοὺς πίνακας, τὰ ἔργα τέχνης. Ἐξεμεταλλεύθη, ἐταπείνωσε καὶ κατέσχισε τὰς Ἀθήνας, τὴν Ἀπολλωνίαν, τὴν Ἀμβρακίαν. Συνέθλιψε τὴν Ἤπειρον, τὴν Λοκρίδα, τὴν Φωκίδα. Ἐπώλησε τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Ἀμφιλοχίαν καὶ τὴν Περραιβίαν. Κατέστρεψε τὴν Αἰτωλίαν, ἐδίωξεν ἀπὸ τὸ ἔδαφός των τοὺς Δόλοπας καὶ τοὺς γειτονικοὺς λαούς...».

Ἡ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων ἐπέφερον τὴν μεγαλυτέραν χρῆσιν δούλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον πληθυνθῆ μὲ τὰς Ρωμαϊκὰς κατακτήσεις καὶ ἡ Δῆλος εἶχε γίνει ἡ μεγάλη ἀγορὰ αὐτῶν, μέχρι τῶν Μιθριδατικῶν πολέμων, ὁπότε καὶ αὕτη κατεστράφη. Μὲ τὸν τερματισμὸν ὅμως τῶν κατακτητικῶν πολέμων καὶ τὴν ὑπερβολικὴν κακομεταχείρισιν τῶν δούλων, ποὺ ἐπέτρεπεν ἀρχικῶς ἡ Ρωμαϊκὴ νομοθεσία καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἠλαττώθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ἀργότερον διὰ σειρᾶς νόμων ἀπηγορεύθη ἡ θανάτωσις τῶν δούλων καὶ ἡ ἄλογος κακομεταχείρισίς των. Πάντως ἡ ἔλλειψις ἐργατικῶν χειρῶν ἐπέφερε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς μορτῆς, δηλ. τὴν διανομὴν καὶ καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν δι' ἐγκατεστημένων γεωργῶν, ἔναντι ὡρισμένου ἐνοικίου. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχον ἀρχίσει αἱ διάφοροι βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ στάσεις τῶν λεγεώνων, ποὺ διήρπαζον τὰ πάντα, πρὸς συγκράτησιν τῶν κολλήγων, ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐξέδωκε γενικὸν νόμον διὰ τοῦ ὁποίου ἐδέσμευσε κληρονομικῶς τοὺς κολλήγους εἰς τὴν γῆν. Οὕτω αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των μετατρέπονται οὐσιαστικῶς εἰς δουλοπαροίκους, πωλούμενοι μετὰ τοῦ κτήματος ὡς μὴ δυνάμενοι ν' ἀπομακρυνθοῦν αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου οἱ ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, συσσωματωθέντες εἰς κοινοτικὰς ἑνώσεις, κατέστησαν ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐγγείου φόρου, καὶ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ πωλήσουν τὰς γαίας των ἄνευ ἀποχρώντος λόγου. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους τὸ κράτος ἤνωσε καὶ τοὺς βιοτέχνας εἰς σωματεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνεγνώρισεν ὡς νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Τὰ πάντα ρυθμίζονται ἐφεξῆς ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς γραφειοκρατίας: ἐμπόριον, τιμαὶ τῶν εἰδῶν, ἐργασία. Ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς γίνεται ἐντονώτερος ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ἡ διάβρωσις καὶ ἡ κατάρρευσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀποσκοπεῖ ματαίως εἰς τὴν στερέωσιν τοῦ πίπτοντος κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ οἰκοδομήματος.

Παραλλήλως μὲ τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ πλουτοκρατία εἰργάσθη διὰ τὴν οἰκονομικὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν Δῆλον ἐγκατεστάθησαν Ρωμαῖοι ἔμποροι καὶ τραπεζῖται καὶ τῇ αἰτήσει των, ὁ λιμὴν τῆς νήσου ἐκηρύχθη ἐλεύθερος ὥστε νὰ καταπολεμηθῇ ὁ συναγωνισμὸς τῆς «συμμάχου» Ρόδου. Οὕτω ἡ Δῆλος κατέστη τὸ μεγαλύτερον κέντρον τοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου πρὸ πάντων συνεκεντροῦντο οἱ δοῦλοι ἐξ Ἀνατολῆς καὶ Αἰγύπτου, πρὸς πώλησιν εἰς τὴν κυρίαρχον Ρώμην.

Ὁ Στράβων γράφει κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ Χριστιανισμοῦ χρόνους ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι χῶραι τῆς Λοκρίδος, τῆς Αἰτωλίας, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Ἠπείρου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι. Αἱ Θῆβαι κατήντησαν μικρὰ κώμη, ἡ Μεγαλόπολις συνοικισθεῖσα ἄλλοτε ἐκ 38 Ἀρκαδικῶν πόλεων, ἦτο σχεδὸν ἔρημος καὶ ἀπὸ τὰς 100 πόλεις (χωρία) τῆς Λακωνίας, μόλις 30 ἐσώζοντο. Αἱ Ἀθῆναι φυτοζωοῦν ἀπὸ δωρεὰς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν φιλελλήνων. Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὁ τελευταῖος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ρήτωρ, ὁμιλεῖ μὲ ἀνησυχίαν περὶ τῆς ἐρήμου Θεσσαλίας, τῆς ἀκατοικήτου Ἀρκαδίας, τῆς βωβῆς πλέον Ἑλληνικῆς Σικελίας καὶ μᾶς περιγράφει θαυμάσια τὴν ἔρημον πλέον Εὔβοιαν, τὴν νῆσον μὲ τὰς νεκρὰς πόλεις, ὅπου τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων κοίτονται θαμμένα μέσα εἰς τὰ ἄγρια χόρτα καὶ ὅπου τὰ κοπάδια περιπλανῶνται ἀνάμεσα εἰς τὰ ἀρχαῖα κτίρια, ποὺ μόνα θυμίζουν εἰς ὅσους ἐπέζησαν τὸ χαμένον πλέον μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος.

Βυζαντινὴ ἐποχή. Τὴν οἰκονομικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου διακρίνει ὁ κρατικὸς παρεμβατισμός, πρὸς διατήρησιν μιᾶς διαρκοῦς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, συμφώνου πρὸς τὴν συντηρητικὴν φύσιν τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Μεσαίωνος ἐν γένει. Εἰδικώτερον ὁ συγκεντρωτισμὸς τοῦ ἐμπορίου, συνδυασμένος μὲ τὴν λεπτομερῆ ρύθμισιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν συγκράτησιν τοῦ μονοπωλίου κάθε συναλλαγῆς μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε τὸ μέγιστον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον, τὸ φυσικὸν ἄλλωστε ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, κέντρον

τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων ἐκεῖ ἐμπορευμάτων πάσης προελεύσεως, εἴτε πρὸς κατανάλωσιν εἴτε πρὸς διαμετακόμισιν, οἱ αὐτοκρατορικοὶ «δεκατολόγοι» εἰσέπραττον τὸ δέκατον, ποὺ ἀπετέλει σπουδαίαν διὰ τὸ κράτος πρόσοδον. Παρὰ τὸν συγκεντρωτισμὸν τοῦτον ὅμως ἀνεπτύχθησαν καὶ ἄλλα τινὰ ἐμπορικὰ κέντρα. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἀπὸ τῆς Ρώμης μέσω Δυρραχίου πρὸς τὴν πρωτεύουσαν, κατέστη σπουδαία ἀγορὰ πωλήσεως τῶν εἰς τὴν ἐνδοχώραν παραγομένων γεωργικῶν εἰδῶν καὶ βιοτεχνικὸν κέντρον ὅπου ὑπῆρχον ἐργοστάσια χαλκοῦ, σιδήρου, κασσιτέρου καὶ μολύβδου, χρησιμοποιοῦντα μεταλλεύματα προερχόμενα ἀπὸ τὴν Χαλκιδικήν. Ἐπίσης ἀπὸ τῆς 8ης ἑκατονταετηρίδος παρουσιάζουν σημαντικὴν ἀκμὴν αἱ Πάτραι, ὅπου παρεσκευάζοντο μεταξωτὰ καὶ λινὰ ὑφάσματα καὶ τάπητες. Τέλος ἀξιόλογα ἐμπορικὰ κέντρα ἐπὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς ἦσαν ἀκόμη ἡ Κέρκυρα, τὸ Ναύπλιον, ἡ Κόρινθος, ἡ Κορώνη, ἡ Μεθώνη, ἡ Ἀμφιλοχία, ἡ Δημητριάς κλπ. Ἐν τούτοις δὲν ἐπετρέπετο ὁ εἰς τοὺς λιμένας τούτους κατάπλους ξένων πλοίων, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἔλεγχος ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν, διότι ἀπηγορεύετο καὶ ἡ ἐξαγωγὴ τροφίμων καὶ πρώτων ὑλῶν χρησίμων εἰς τὴν βιοτεχνίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα τοῦ Λέοντος τοῦ 6ου (886-911) μᾶς δίδει πλήρη πίνακα τῆς ὀργανώσεως τῶν ἐπαγγελματιῶν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, οἱ ὁποῖοι ὀργανοῦνται εἰς συντεχνίας, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ νομάρχου. Εἶναι οἱ συμβολαιογράφοι, οἱ χρυσοχόοι, οἱ τραπεζῖται, οἱ ἔμποροι μεταξωτῶν ὑφασμάτων, οἱ ἔμποροι μετάξης, οἱ ἔμποροι λινῶν, οἱ ἀρωματοποιοί, οἱ κηροπλάστα, οἱ σαπωνοποιοί, οἱ φαρμακοποιοί, οἱ σαμαροποιοί, οἱ οἰνοπῶλαι καὶ τέλος οἱ ἐργάται κάθε ἄλλης κατηγορίας. Τὸ Κράτος ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ἐγγραφὴν τῶν μελῶν των, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχηγῶν των, εἰς τὴν παραγωγικήν των δρᾶσιν καὶ εἰς τὰς μεταξύ των σχέσεις. Αἱ βυζαντιναὶ συντεχνίαι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἁπλαῖ ὑποχρεωτικαὶ ἑνώσεις προσώπων ἀσχολουμένων εἰς τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα, ποὺ τὸ κράτος ἐλέγχει μόνον. Ἀποτελοῦν οὐσιαστικῶς τμήματα τῆς κρατικῆς μηχανῆς καὶ εἶναι δυνδεδεμέναι μὲ τὴν λειτουργίαν του. Μόνον διὰ τῶν συντεχνιῶν οἱ βιοτέχναι ἠδύναντο νὰ προμηθευθοῦν τὰς ἀναγκαίας εἰς αὐτοὺς πρώτας ὕλας, πάντοτε μετ' ἔγκρισιν τοῦ νομάρχου.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ἡ οἰκονομικὴ δρᾶσις τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων ἦτο ἀπησχολημένη μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιοτεχνίαν, ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν ἀπέζη ἀπὸ τὴν γεωργίαν, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὴν κυρίαν οἰκονομικὴν βάσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Αὐτὴ ἦτο ἡ σημαντικωτέρα πηγὴ πλούτου καὶ ἔδιδεν εἰς τὸ Δημόσιον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν προσόδων του. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν ἡ προσοχὴ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ στραφῇ εἰδικώτερον πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ ἀγροτικὴ πολιτικὴ νὰ λάβῃ σοβαρὰν σημασίαν.

Οἱ πολῖται ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο τάξεις: τοὺς δυνατοὺς (homesiores) καὶ τοὺς πενέστας (humiliores). Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνῆκον οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν συνήθως οἱ ἀνώτεροι τοῦ κράτους λειτουργοί, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ μεγάλα μοναστήρια, ποὺ κατεῖχον μεγάλας ἐκτάσεις ἀγρῶν. Οἱ δεύτεροι ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν μικροϊδιοκτητῶν, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζον «χωρίτας» καὶ ἐκαλλιέργουν αὐτοπροσώπως τοὺς ἀγρούς των. Ἡ τελευταία γεωργικὴ τάξις ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς «γεωργούς», δηλαδὴ τοὺς ἐργάτας τῆς γῆς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ διηροῦντο εἰς ἐλευθέρους χωρικοὺς καὶ εἰς δουλοπαροίκους. Αὐταὶ αἱ δύο τάξεις ἔζων καὶ εἰργάζοντο εἰς τὰς γαίας τῶν μεγαλοϊδιοκτητῶν. Ἀλλ' οἱ μὲν ἦσαν ἐλεύθεροι μισθωτοί, οἱ δὲ δεύτεροι ἦσαν προσδεδεμένοι νομικῶς εἰς τὴν γῆν τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργουν. Μεταξὺ τῶν μεγαλοϊδιοκτητῶν καὶ τῶν μικροϊδιοκτητῶν ὑπῆρχε μία ἐνδιάμεσος τάξις: οἱ «στρατιῶται». Ἡ τάξις αὐτὴ ἐδημιουργήθη ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορας διὰ νὰ φυλάττῃ τὰ σύνορα. Εἶχον ὅμως οὗτοι συγχρόνως τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καλλιεργοῦν τοὺς κλήρους των, τοὺς ὁποίους ἠδύναντο νὰ μεταβιβάσουν εἰς τοὺς διαδόχους των ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους. Οἱ χωρῖται ἦσαν ἡ πολυπληθεστέρα τάξις, ἔζων εἰς χωρία καὶ ἦσαν ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐγγείου φόρου, τοῦ ἀναλογοῦντος εἰς τὸ χωρίον. Ὁ νόμος δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν γαιῶν των, τὰς ὁποίας ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ καλλιεργοῦν, ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἐκ τῆς ὑπαίθρου διαρροή. Ταχέως ὅμως οἱ δυνατοί, ἐπωφελούμενοι τῶν ἀξιωμάτων των, τῆς οἰκονομικῆς των ἰσχύος ἢ τῆς θρησκοληψίας τοῦ κόσμου, προκειμένου περὶ μονῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβουν τὰς γαίας τῶν μικροκαλλιεργητῶν καὶ νὰ τοὺς μετατρέψουν εἰς κολλήγους. Πρὸς τοῦτο ἄλλως τε συνέτρεχε καὶ ἕνας λόγος οἰκονομικός: δεδομένου ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ βιοτεχνίαι καὶ οἱ πλεῖστοι κλάδοι τοῦ ἐμπορίου εἶχον μετατραπῆ εἰς μονοπώλια ἡμικρατικά, οἱ κάτοχοι κεφαλαίων δὲν εἶχον ἄλλην τοποθέτησιν, παρὰ τὴν γῆν. Διὰ τὴν φορολογίαν δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα εἴτε ἦσαν ἀφορολόγητα, εἴτε ὑπεβάλλοντο μόνον εἰς τὸν ἔγγειον φόρον, ἦσαν δὲ πάντως ἀπηλλαγμένα τῶν ἀναριθμήτων ἄλλων ὑποχρεώσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὑπέκειτο ἡ ἔγγειος ἰδιοκτησία. Ἐπίσης τὰ στρατιωτικὰ κτήματα ἦσαν ἐντελῶς ἀφορολόγητα καὶ οἱ δυνατοὶ εὕρισκον συχνὰ τρόπον νὰ ἀποφεύγουν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων. Τοιουτοτρόπως τὸ βάρος τῆς φορολογίας ἔπιπτεν ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν μικροϊδιοκτητῶν ἐπιβαρύνον αὐτοὺς μὲ χρέη πρὸς τοὺς δυνατούς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐμάραινε τὸν ζῆλον των πρὸς ἐργασίαν.

Μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, αἱ δυναστεῖαι τῶν Ἰσαύρων (712-802) καὶ τῶν Μακεδόνων (807-1057) ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξουν τοὺς μικροϊδιοκτήτας καὶ νὰ περιορίσουν τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου, ἀλλ' εἰς μάτην. Τόση ἦτο ἡ πίεσις αὐτῶν, ὥστε οἱ πλεῖστοι χωρικοί, ἀκόμη δὲ καὶ πολλοὶ στρατιῶται, ἐξηναγκάζοντο νὰ παραχωροῦν τὰς γαίας των εἰς τὰς μονὰς καὶ εἰς τοὺς ἰσχυρούς, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ εὑρίσκουν προστασίαν ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀποφεύγουν τὴν βαρεῖαν φορολογίαν. Οὕτω κατὰ τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἡ ὀργάνωσις τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας εἶχεν ἤδη προσανατολισθῆ εἰς τὴν οἰκονομικοκοινωνικὴν μορφήν, ἡ ὁποία εἶχε πλέον ἐπικρατήσει εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἐβασίζετο εἰς τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶχε διπλῆν συνέπειαν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀδιαφορίαν ἢ καὶ τὴν ἔχθραν τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς μάζης τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ Κράτος καὶ τὰς τύχας του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν μεγάλην μείωσιν τῶν ἐσόδων τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ ἔδιδον οἱ φόροι ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ψωμοζημίας, χοιροδεκατίας, καταθέσεως μητάτων, δόσεις ἐξωτύπων, δόσεις γεωμόρου, μελισσοκομείου, διανομῆς δουκικῆς καὶ καπετανικῆς ὠφελείας, καστροκτησίας, ἀπαιτήσεως πλωΐμων ἀπαιτήσεως νομήθρου καὶ παντὸς οἱουδήποτε ζημιωτικοῦ καὶ ἐπηρεαστικοῦ κεφαλαίου, δόσεως οἰνελαίου, κομερκίου, παρθενοφθορείας καὶ πενταμιδείας. Καὶ ὅταν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς συμμαχίας τῶν Βενετῶν, τῶν Γενουηνσίων καὶ τῶν Πισατῶν οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς ἀτέλειαν ἐμπορικὴν καὶ ναυτικὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὰ πλεῖστα ἄλλα ἐμπορεῖα, τὸ Κράτος εὑρέθη σχεδὸν ἄνευ πόρων.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν κτητικὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος ἐπὶ Βυζαντινῶν, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ νόμισμα διετηρεῖτο σταθερόν, εἶτα ὅμως ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς καὶ κυρίως οἱ Παλαιολόγοι, πιεζόμενοι ὑπὸ δεινῶν χρηματικῶν ἀναγκῶν, ἔφθασαν εἰς κιβδηλείαν αὐτοῦ. Γενικῶς παραδέχονται ὅτι ἡ κτητικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ νομίσματος ἡ ὁποία κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἦτο 1:8 ἦτοι ἦτο ὀκταπλασία τῆς σημερινῆς κατῆλθεν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἰς 1:5. Ἀλλ' ὡς εἶναι φυσικόν, αὕτη ἐποίκιλλε, διότι τὰ πολύτιμα μέταλλα ἄλλοτε μὲν ἐσπάνιζον, ὅπως κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον αἰῶνα, ἄλλοτε δὲ ἠφθόνουν, ὡς ἐπὶ τῶν τελευταίων εἰκονομάχων καὶ τῶν Μακεδόνων. Ἐπὶ πλέον ἕνα σημαντικώτατον μέρος τῶν μετάλλων τούτων δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο παραγωγικῶς, ἀλλ' ἀπετέλει θησαυροὺς μοναστηριακούς, ἐκκλησιαστικούς, αὐτοκρατορικοὺς ἢ καὶ ἰδιωτικούς, εἰς τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὁποίων ἀπεσκόπουν κυρίως οἱ διάφοροι κατὰ καιροὺς ἐπιδρομεῖς καὶ πρὸ πάντων οἱ περισσότερον ὠργανωμένοι ἐξ αὐτῶν, οἱ Σταυροφόροι.

Φραγκοκρατία. Ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ Φραγκοκρατία, ἀποβλέπουσα κυρίως εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν θησαυρῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὴν ἐκμετάλλευσίν των, ἐπέφερε τὴν ἐπὶ πλέον οἰκονομικήν του παρακμήν. Ἀλλὰ συναντῶμεν ἀντιθέτως κάποιαν οἰκονομικὴν ἄνθησιν εἰς τὸ Πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας καὶ τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν. Εἶχον ἱδρυθῆ ἐκεῖ περὶ τὰς χιλίας βαρωνείας καὶ ἱπποτείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο 600 εἰς τὴν Πελοπόννησον. Οἱ αὐθέντα αὐτῶν διέμενον εἰς τὰ κτήματά των καὶ ἐφρόντιζον διὰ τὴν καλήν των καλλιέργειαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι ἔζων συνήθως παρὰ τὴν Αὐλήν, εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Οὕτως ἀνεπτύχθη ἡ γεωργικὴ οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παράγῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν διὰ τὴν διατροφὴν της ἀπαιτουμένων σιτηρῶν καὶ νὰ ἐξάγῃ οἶνους, ἰδία τῆς Μονεμβασίας, (Μαλβάζιας), Κορινθιακὴν σταφίδα, ἔλαιον, μέλι, κηρὸν καὶ κηκίδας δρυὸς (κερμές). Ἡ κυριωτέρα βιομηχανία τῆς χώρας ἦτο ἡ τῆς μετάξης, τῆς ὁποίας ἐγίνετο σημαντικὴ ἐξαγωγὴ μέσω τῶν λιμένων Γλαρέντζας (Κυλλήνης) καὶ Πατρῶν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς σηροτροφίας, ἰδίως εἰς τὴν Λακωνίαν. Αἱ σημαντικώτεραι πόλεις ἦσαν αἱ Θῆβαι, ἡ Ἀνδραβίδα, πρωτεύουσα τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μωρέως, ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ναύπλιον. Αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ τῶν πόλεων εἶχον αὐτοδιοίκησιν καὶ εἰσέπραττον τοὺς φόρους. Διὰ νὰ μὴ ὑπάρχῃ καταπίεσις τῶν χωρικῶν ἐκ μέρους τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων, ὁ Γοδεφρεΐδος ὁ 2ος ἐδημιούργησε τὸν θεσμὸν τῶν ἐπιθεωρητῶν. Οὕτως ἐδημιουργήθη ἡ οἰκονομικὴ βάσις τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μωρέως, τὸ ὁποῖον ἀπέβη τὸ τελευταῖον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

Ἔγγειος ἰδιοκτησία. Ἡ Τουρκικὴ κυριαρχία ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἤλλαξε σημαντικῶς τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων εἰς τὴν ὕπαιθρον καὶ τὰς πόλεις τῶν περιφερειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ σημερινὸν Ἑλληνικὸν Κράτος. Ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία εἶχεν ἤδη ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἀγροτικὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ αὐτὴν ἡ δουλοπαροικία, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη χρόνων τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ Τοῦρκοι ἐσεβάσθησαν τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν μὴ θίξαντες, ἐκτὸς

σπανίων ἐξαιρέσεων, τὰ σωζόμενα κεφαλοχώρια (μητροκωμίας), τὰ ἰδιωτικὰ φέουδα καὶ τὰ πολυπληθῆ μοναστηριακὰ κτήματα. Κατήργησαν ὅμως τὰ προνόμοια τῶν εὐγενῶν καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰ τὴν δουλοπαροικίαν, οἱ δὲ γεωργοὶ εἶχον, θεωρητικῶς τοὐλάχιστον, τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας μετακινήσεώς των ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τριφλικιοῦ εἰς τὸ ἄλλο ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πόλεις. Τὸν "Ελληνα ἢ Φράγκον, καὶ τὸν σπάνιον Σλαῦον ἄρχοντα ἀντικατέστησεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ Τοῦρκος τοιοῦτος καὶ τὸν Βυζαντινὸν φροντιστὴν τῶν αὐτοκρατορικῶν κτημάτων ὁ Τοῦρκος ἢ Τουρκαλβανὸς σούμπασης.

Τὰ κρατικὰ κτήματα, καθὼς καὶ τὰ ἀδέσποτα, περιῆλθον εἰς τὸν σουλτᾶνον, ὁ ὁποῖος διένειμεν αὐτὰ εἰς διακεκριμένους Τούρκους πολεμιστὰς ὡς φέουδα «ζιαμέτια καὶ τιμάρια» μὲ δικαίωμα ἰσοβίου καρπώσεως, εἴτε εἰς τεμένη, ὡς βακούφια εἰς τὸ διηνεκές. Σπουδαία ἑπομένως ἔκτασις γῆς ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡττημένων. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἡ ἔκτασις αὕτη ηὐξήθη μὲ τὴν παρακμὴν τῶν Τούρκων καὶ τὴν οἰκονομικὴν τόνωσιν τῶν 'Ελλήνων, ἀφοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως ἔτη, εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν Στερεὰν 'Ελλάδα, τὴν "Ηπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν ἡ καλλιεργουμένη ἔκτασις, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ εἰς τὸ Τουρκικὸν Δημόσιον μόλις ἔφθανε τὰ 6.368.720 στρέμματα, ἔναντι 9.521.900 στρεμμάτων ποὺ ἀνῆκον εἰς τοὺς "Ελληνας.

Γενικῶς εἰς τὴν Τουρκοκρατουμένην 'Ελλάδα, εἰς μὲν τὰς πεδιάδας ἐκυριάρχει ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία, ἀνήκουσα εἰς τὸ κράτος, τὰς μονάς, τοὺς μεγάλους Μουσουλμάνους ἰδιοκτήτας ἢ καὶ τοὺς χριστιανοὺς προεστούς, ἐνῶ εἰς τὰς ὀρεινὰς περιφερείας συνηντᾶτο συχνὰ ἡ μικρὰ χωρικὴ τοιαύτη. Μόνον εἰς τὰς ὑπὸ τὴν Βενετίαν 'Ελληνικὰς ἐπαρχίας ἐγκατεστάθησαν ἢ διετηρήθησαν σχέσεις φεουδαρχικαί, ὅμοιαι πρὸς τὰς ἐπικρατούσας τότε εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ὅπως αἱ ἀγροληψίαι, αἱ ἐμφυτεύσεις, αἱ ἐδαφονομαὶ κλπ., αἱ ὁποῖαι ἐπέζησαν εἰς τὴν 'Επτάνησον μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Σημειωτέον ὅτι τὰ ζιαμέτια ἐτέλουν ὑπὸ ζαΐμην καὶ ἀπέδιδον ἄνω τῶν 20.000 ἀσπρων ἐτησίως, ἐνῶ τὰ τιμάρια ἐξουσιάζοντο ἀπὸ σπαχῆν καὶ ἀπέφερον κάτω τοῦ ποσοῦ τούτου.

'Ο ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς 'Ελληνικὰς χώρας ζιαμετίων καὶ τιμαρίων ἀνήρχετο κατὰ περιφερείας ὡς ἑξῆς:

		Ζιαμέτια	Τιμάρια
Σαντζάκιον	Πελοποννήσου	109	342
»	'Ιωαννίνων	62	345
»	Νικοπόλεως	60	344
»	Θεσσαλονίκης	36	262
»	Τρικάλων	36	529
»	Εὐβοίας καὶ Στερεᾶς	12	168
»	Χάνδακος (Κρήτης)	8	1400
»	Χανίων	5	800
»	Ρεθύμνης	4	350
Περιοχὴ	Νήσων	14	32

Κατ' ἀρχὰς μὲν τὰ ζιαμέτια καὶ τιμάρια ἀπετέλουν φορολογικὰς περιφερείας πρὸς εἴσπραξιν τῆς δεκάτης, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὸν σουλτᾶνον καὶ τῶν γεωμόρων, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τοὺς νομεῖς, ἔναντι τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας των. Πλεῖστα ἐξ αὐτῶν μετεβλήθησαν εἶτα εἰς ἀληθινὰ τσιφλίκια, διότι ἐδόθη δικαίωμα προτιμήσεως ἐπὶ τῆς διαδοχῆς των εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν νομέων των, ζαΐμηδων καὶ σπαχήδων.

Βεβαίως αἱ καταχρήσεις ἐξουσίας δὲν ἦσαν σπάνιαι, ἀφ' ὅτου κυρίως ἐχαλαρώθησαν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν τοπικῶν διοικητῶν ὡς ἐπὶ τοῦ 'Αλῆ Πασσᾶ εἰς τὴν "Ηπειρον, καθὼς καὶ ὑπὸ ἄλλων Τούρκων μπέηδων ἢ ἀκόμη ὑπὸ 'Ελλήνων ἐπιστατῶν, ὥστε ἀρκετὰ χωρία μετετράπησαν εἰς τσιφλίκια, παρὰ τὰς ρητὰς ἀντιθέτους διατάξεις τῆς περὶ γαιῶν Τουρκικῆς νομοθεσίας. 'Επίσης ἀρκετὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς ἰδιώτας ἢ καὶ εἰς χριστιανικὰ εὐαγῆ ἱδρύματα, περιῆλθον εἰς μουσουλμανικὰ «βακούφια», ἀλλ' ἀσφαλῶς ὀλίγα σχετικῶς, ἀφοῦ μετὰ τὴν 'Επανάστασίν ὑφίσταντο ἀκόμη εἰς τὴν μικρὰν τότε 'Ελλάδα 503 μοναί. Τέλος, εἰς τὰς νήσους, ὅπου ἐπεκράτει γενικῶς ἡ μικρὰ χωρικὴ ἰδιοκτησία, διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἰδία εἰς τὴν κατόπιν συνθήκης παραδοθεῖσαν Νάξον καὶ μεγαλύτερα τινὰ κτήματα εἰς χεῖρας μερικῶν καθολικῶν εὐγενῶν, ἀλλ' ἡ δουλοπαροικία δὲν ὑφίστατο, νομικῶς τοὐλάχιστον.

Φορολογία. Οἱ Τοῦρκοι διετήρησαν τοὺς ὑπάρχοντας φόρους, ἁπλοποιήσαντες συχνὰ αὐτοὺς μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὴν εἴσπραξίν των ἀνέλαβον οἱ σπαχῆδες ἢ οἱ ἐντόπιοι "Ελληνες, 'Εβραῖοι, 'Αρμένιοι ἢ 'Αλβανοὶ ἐνοικιασταὶ ἢ τέλος οἱ κοτζαμπάσηδες τῶν κοινοτήτων. Πάντες ὅμως οὗτοι δὲν ἀπήλαυον τῶν προνομίων τῶν εὐγενῶν Βυζαντινῶν καὶ κατεχόμενοι ὑπὸ τοῦ φόβου τῆς ὀργῆς τοῦ τοπικοῦ διοικητοῦ (πασσᾶ) ἢ τῆς Πύλης, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ ἀδικούμενοι εἶχον δικαίωμα νὰ προσφύγουν, ἤσκουν συνήθως τὰ καθήκοντά των μετὰ μεγαλυτέρας δικαιοσύνης καὶ προσοχῆς παρὰ πρότερον. Τοὐναντίον, εἰς τὰς βενετοκρατουμένας περιφερείας καὶ κυρίως εἰς τὰς 'Ιονίους νήσους καὶ τὴν Κρήτην, ἡ φορολογικὴ πίεσις ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα, καθίστατο δὲ ἐπαχθεστέρα ὡς ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς κυριάρχου (dominante), κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλα τὰ εἰσαγόμενα ἢ ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα τῶν ὑποτελῶν τῆς Βενετίας χωρῶν ἔπρεπε νὰ διέλθουν πρῶτον διὰ τῆς κυριάρχου πόλεως.

Μὲ τὴν παρακμὴν ὅμως τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἐπολλαπλασιάσθησαν οἱ ἔκτακτοι φόροι (ἀβανίαι) αἱ καταχρήσεις τῶν ὑπαλλήλων, αἱ πιέσεις τῶν τοπικῶν φρουρῶν, αἱ ὁποῖαι εἰσέπραττον ἰδίως διόδια δι' ἴδιον λογαριασμὸν εἰς τὰ περάσματα τῶν βουνῶν (δερβένια). Καὶ πρὸ πάντων αἱ πιέσεις τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων. Εἶναι φυσικὸν ὅτι αἱ πιέσεις ἐγίνοντο συχνότερα εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν, ἀφοῦ οἱ ὀλιγάριθμοι σχετικῶς Τοῦρκοι κάτοικοι τῶν σήμερον 'Ελληνικῶν ἐπαρχιῶν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς πληρωμῆς πλείστων φόρων, ὡς ὑπέχοντες τὰ βάρη τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. 'Αντιθέτως ὅμως εἰς πολλὰς περιφερείας, ὅπως τὸ Πήλιον, ὁ "Ολυμπος, ἡ Κασσάνδρα, ἡ Μάνη, αἱ Κυκλάδες, ἡ Χίος, τὰ Σφακιὰ (Κρήτης) καὶ ὀρεινὰ τινὰ διαμερίσματα τῆς 'Ηπείρου, ὅπου ἡ φορολογία εἶχεν ὁρισθῆ εἰς ποσόν τι κατ' ἀποκοπήν, ἡ φορολογικὴ πίεσις οὐσιαστικῶς ἠλαττώθη, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἕνεκα τῆς ὑποτιμήσεως τῶν εὐγενῶν μετάλλων, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς 'Αμερικῆς. Καὶ πρὸ πάντων, ἕνεκα τῆς πτώσεως τοῦ Τουρκικοῦ νομίσματος, κατόπιν τῆς προοδευτικῆς μειώσεως τοῦ τίτλου, ἤτοι τῆς ἀξίας του, ἡ ὁποία ἐγένετο συστηματικῶς καὶ ἔρριψε τὴν ἀξίαν τοῦ γροσίου ἀπὸ 5 φράγκα εἰς 2½ καὶ εἶτα ἐπὶ σουλτάνου Σελὴμ τοῦ Γ', ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, εἰς 0,90 διὰ νὰ φθάσῃ τὸ 1836 εἰς 0,25 μόνον

Οἱ Τοῦρκοι ἐξηκολούθησαν εἰσπράττοντες κυρίως τοὺς κάτωθι φόρους:

α) Τὴν δεκάτην, τὸ ποσοστὸν τῆς ὁποίας ἐποίκιλεν ἀναλόγως τῆς νομικῆς κατηγορίας τῶν διαφόρων γαιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀναλόγως τῶν περιφερειῶν. Οὕτω, πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως, κατὰ καθιερωθεῖσαν συνήθειαν, αὕτη ἀνήρχετο εἰς τὸ 1)10 διὰ τοὺς μουσουλμάνους καὶ εἰς τὸ 1)7 διὰ τοὺς χριστιανοὺς ἐπὶ ὅλων τῆς πάσης φύσεως ἐσοδειῶν τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὴν Μακεδονίαν φαίνεται ὅτι εἶχε ὁρισθῆ εἰς τὸ δωδέκατον μόνον τῆς ἐσοδείας. 'Επὶ τῶν δημοσίων ὅμως γαιῶν ἡ πληρωμὴ ἀνήρχετο εἰς 20-50% ἢ καὶ ὡρίζετο κατ' ἀποκοπήν.

β) Τὸν κεφαλικὸν φόρον (χαράτζι), ὁ ὁποῖος εἰσεπράττετο μόνον ἀπὸ τοὺς μὴ Μουσουλμάνους καὶ ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τῆς περιουσιακῆς καταστάσεως τῶν φορολογουμένων, ἀπὸ ἕνα ἕως δύο ἢ τέσσαρα δράμια ἀργύρου ἐτησίως.

γ) Τὸ τελωνειακὸν δασμόν, ὁ ὁποῖος ἀνήρχετο κατ' ἀρχὰς εἰς 2½ καὶ εἶτα εἰς 4% διὰ τοὺς Μουσουλμάνους, εἰς 5% διὰ τοὺς Ραγιάδες καὶ εἰς 3% μόνον διὰ τοὺς Εὐρωπαίους ἐπὶ ὅλων τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων εἰδῶν.

δ) Εἰδικοὺς ἐξαγωγικοὺς τινας φόρους, ὡς ὁ τῆς σταφίδος, ἀνερχόμενος εἰς 6% καὶ τοῦ καπνοῦ εἰς 30% ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ 1696 ἐπλήρωνε καὶ βαρὺ δικαίωμα καταναλώσεως.

ε) Τὰ νόμιμα πρόστιμα καὶ τὰς ἀβανίας.

Γενικῶς ἡ φορολογία δὲν ἦτο πολὺ ἐπαχθὴς καὶ οἱ δασμοὶ ἢ οἱ φόροι καταναλώσεως δὲν ἐπεβάρυνον τὰ εἴδη τῆς πρώτης ἀνάγκης, ἐκτὸς τοῦ οἴνου καὶ τῶν κατοικιδίων ζώων. Πλὴν ὅμως τῶν ὡς ἄνω κρατικῶν φόρων κατεβάλλοντο καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ κοινοτικοί. 'Αλλὰ πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν προσθέτως καὶ τὰ ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν φόρων ἢ τῶν 'Ελλήνων κοτζαμπασήδων εἰσπραττόμενα ἐπὶ πλέον ποσά, τὰ ὁποῖα ἔφθανον μέχρι τοῦ ἡμίσεος περίπου τοῦ συνόλου τῶν κρατικῶν φόρων.

Τέλος, εἰς τὰς 'Ενετοκρατουμένας περιφερείας εἰσεπράττοντο οἱ ἑξῆς φόροι:

α) "Αμεσοι φόροι (gravezze), περιλαμβάνοντες κυρίως τὴν δεκάτην τῶν λαϊκῶν ἢ κληρικῶν ἐπὶ παντὸς εἰσοδήματος ἐξ ἀκινήτου ἢ κινητῆς περιουσίας, ἐμπορίας, βιομηχανίας κλπ. καὶ τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν (campatico), ἐγκαθιδρυθεῖσαν ὁριστικῶς ἀπὸ τοῦ 1665.

β) "Εμμεσοι φόροι, σημαντικώτεροι τῶν πρώτων ἀφοῦ περιελάμβανον τὰ πολυπληθῆ μονοπώλια εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης (μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦ σίτου μέχρι τοῦ 1786) καὶ τελωνειακὰ δικαιώματα ἐπὶ πάσης εἰσαγωγῆς ἢ ἐξαγωγῆς.

γ) "Εκτακτοι πρόσοδοι, ὡς λ.χ. ἀναγκαστικὰ δάνεια καὶ πρόσθετοι φόροι (aggionti), οἱ ὁποῖοι ἐπεβάλλοντο συνήθως ἐν περιπτώσει πολέμων.

Πληθυσμός. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀκριβῶν στατιστικῶν δεδομένων δύναταί τις νὰ ὑποστηρίξῃ μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν 'Ελληνικῶν περιφερειῶν ηὐξήθη κατὰ τὴν μακραίωνα σχετικὴν ἡσυχίαν τῆς Τουρκικῆς κατοχῆς, ἡ ὁποία ὡμοίαζε μὲ τὴν Pax romana, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὰς διαμάχας καὶ τὰς ἐπιδρομάς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐρημώσει τὴν χώραν κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ἐποχήν. Σημειωτέον ὅτι ἡ πύκνωσις τῶν κατοίκων δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν ἔξωθεν εἰσβολὴν ξένων στοιχείων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐποικισμὸν ὀλίγων σχετικῶς Τούρκων εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ χωρία (ὡς οἱ Κόνιαροι Θεσσαλίας) καὶ τὴν κάθοδον 'Αλβανῶν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε μὲ μικρὸν πλέον ρυθμόν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐπιτοπίου πληθυσμοῦ παρὰ τὰς ἐπιδημίας, καὶ ἰδία τὴν πανώλην, παρὰ τὸ παιδομάζωμα καὶ παρὰ τὸ πλῆθος τῶν μοναχῶν.

'Η κατάληψις τῶν 'Ελληνικῶν χωρῶν ἄλλως τε, ἐκτὸς πόλεων τινων, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, τὸ Ναύπλιον καὶ εἶτα τὸ 'Ηράκλειον, ἐγένετο ἀμαχητὶ καὶ ἑπομένως χωρὶς σφαγὰς καὶ δηλώσεις. Οἱ

Τοῦρκοι ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτὰς ὡς καλλιεργηταί, στρατιῶται καὶ ὑπάλληλοι, ἀλλ' εἰς μικρὸν μᾶλλον ἀριθμόν, ἀφοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν ἀπηρτίζετο ἀπὸ ἐξιλαμισθέντας ἐντοπίους. Οἱ Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ βυζαντινοκρατίας εἶχον ἀρχίσει νὰ εἰσρέουν εἰς τὴν Θεσσαλίαν πρῶτον καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ὕστερον, ἐποικισθέντες ἀπὸ τοὺς δεσπότας τοῦ Μυστρᾶ καὶ τέλος εἰς τὴν φραγκοκρατουμένην Ἀττικήν, προσκληθέντες ἀπὸ τοὺς Ἀτζαγιώλι, ἐπροχώρησαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ πρὸς τινας τῶν νήσων ("Υδρα, Σπέτσαι, Ἄνδρος καὶ Νότιος Εὔβοια), ἀλλ' εἰς ἀραιὰς πλέον φάλαγγας. Εἶναι φυσικὸν ἐπίσης αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων νὰ ἐσταμάτησαν εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας μας μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους τῶν Ἀσὰν καὶ τοῦ Σερβικοῦ τοῦ Δουσάν. Οἱ Βλάχοι, ἐγκατεστημένοι πρὸ πολλοῦ εἰς τὰ βουνὰ τῆς βορείου καὶ κυρίως τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος, ἴσως καὶ αὐτόχθονες αὐτῶν, ἐξηκολούθουν τὰς νομαδικὰς διαδρομάς των μετὰ μεγαλυτέρας εὐκολίας εἰς ὅλην τὴν ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν Βαλκανικὴν χερσόνησον. Ἐπίσης οἱ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐποικισθέντες ἐξ Ἱσπανίας κυρίως Ἑβραῖοι εἰς τὴν ἐρημωθεῖσαν Θεσσαλονίκην δὲν ἐπεξετάθησαν πρὸς τὴν ὕπαιθρον, πλὴν μικρῶν σποραδικῶν παροικιῶν εἰς τὰς πόλεις τῆς ἐνδοχώρας. Τέλος οἱ πολυπληθεῖς Νέγροι, τοὺς ὁποίους ἔφερον οἱ κατακτηταὶ ὡς δούλους, κυρίως εἰς τὰς πόλεις, ἐξηφανίσθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὴ ἀντέχοντες προφανῶς εἰς τὸ κλῖμα μας, παρὰ τὴν συνεχῆ των ἀνανέωσιν ἀπὸ τὸ μέγα δουλοπάζαρον τῆς Μεθώνης.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἐδημιουργήθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον σοβαρὸν μεταναστευτικὸν ρεῦμα Ἑλλήνων, ἰδία ἐκ τῶν νήσων καὶ τῆς Ἠπείρου πρὸς τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα (Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, Ἀλεξάνδρειαν) ἢ ἀκόμη πρὸς τὴν Μολδοβλαχίαν ἢ τὴν Τρανσυλβανίαν, ὅπου οὗτοι ἤσκουν τὸ ἐμπόριον ἢ ἐπεδίδοντο εἰς γεωργικὰς ἐπιχειρήσεις, διὰ ξένων ὅμως ἐργατικῶν χειρῶν. Τέλος χιλιάδες Ἕλληνες ἐκ τῆς βενετοκρατουμένης Ἑπτανήσου καὶ εἰδικώτερον ἐκ τῆς Ζακύνθου, ἤρχοντο τακτικὰ κάθε χειμῶνα νὰ ἐργασθοῦν, ὡς καὶ σήμερον ἔτι, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀποκομίζοντες ὡς ἀμοιβὴν των τὸν ἀναγκαῖον σῖτον διὰ τὴν διατροφήν των καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Κεφαλλῆνες μετηνάστευσαν ἀθρόως εἰς τὴν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα παρὰ τὴν σχετικὴν ἀπαγόρευσιν καὶ τὰς αὐστηρὰς ποινάς, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιβάλει ἡ κυρίαρχος Δημοκρατία, διὰ νὰ σταματήσῃ τὴν φυγὴν τῶν κατοίκων.

Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν παρέμεινε κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν ἀγροτικός, ἡ δὲ οἰκονομία αὐτοῦ μᾶλλον κλειστὴ καὶ πατριαρχική. Ἀνεπτύχθησαν ὅμως καὶ μερικαὶ πόλεις, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, τὰ Ἰωάννινα, αἱ Σέρραι, ἡ Λάρισα, ἡ Χίος, τὸ Κάστρον (Ἡράκλειον) Κρήτης καὶ ἡ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος ἀναπτυχθεῖσα "Υδρα. Ἀνεπτύχθησαν ἐπίσης καὶ ἀρκεταὶ κωμοπόλεις, ἀγροτικὰ μᾶλλον κέντρα, ὅπως ἡ Ἔδεσσα, ἡ Βέροια, τὰ Γιαννιτσὰ καὶ τὸ Διδυμότειχον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην, ἡ Ἄρτα, ἡ Πρέβεζα, τὰ Τρίκαλα, ὁ Τύρναβος καὶ τὸ Τρίκερι εἰς τὴν Ἠπειροθεσσαλίαν, ἡ Λεβάδεια, ἡ Χαλκίς, αἱ Ἀθῆναι τὰ Σάλωνα καὶ ἡ Κάρυστος εἰς τὴν Στερεὰν καὶ τὴν Εὔβοιαν, ἡ Τρίπολις, ὁ Μυστρᾶς, αἱ Πάτραι, ἡ Μεθώνη καὶ τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν Πελοπόννησον τέλος δὲ ἡ Ζάκυνθος, τὰ Χανιὰ καὶ τὸ Κάστρον τῆς Μυτιλήνης εἰς τὰς Νήσους. Αἱ πόλεις καὶ αἱ κωμοπόλεις αὗται ἐχρησίμευον ὄχι μόνον ὡς διοικητικὰ κέντρα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐμπορικὰ τοιαῦτα, τοπικῆς μᾶλλον σημασίας, ἀνεπτύχθη δὲ εἰς ταῦτα καὶ κάποια βιοτεχνία.

Ἐμπόριον. Τὸ ἐμπόριον ὅμως ἢ συνηθέστερον ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐγίνετο μᾶλλον εἰς τὰς περιφερειακὰς ἐμποροπανηγύρεις, τινες τῶν ὁποίων, ὅπως τῶν Σερρῶν, τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Λαμίας, ἔλαβον γενικωτέραν σημασίαν διὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν. "Οσον ἀφορᾷ τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας τῶν ξένων, ἰδία Βενετῶν, Γενουηνσίων καὶ Ραγουζαίων, τοῦτο ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν 18ον κυρίως αἰῶνα χάριν ἰδίᾳ εἰς τὰς ἱδρυθείσας εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Ἑλληνικὰς παροικίας κυρίως Ἠπειρωτῶν, Χιωτῶν καὶ Θεσσαλῶν. Ἐγίνετο τότε σημαντικὴ ἐξαγωγὴ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν περιφερειῶν γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν τινων προϊόντων, ὅπως καπνοῦ ἐκ Μακεδονίας, βάμβακος ἐκ Μακεδονίας, Πελοποννήσου καὶ Νάξου, σταφίδος ἐξ Ἑπτανήσου καὶ Βορείου Πελοποννήσου, σιτηρῶν κυρίως ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, ἐρίου ἐκ Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου, μέλιτος καὶ κηροῦ ἐξ Ἀττικῆς, Χαλκιδικῆς, Θάσου καὶ Κεφαλληνίας, ἐλαίου καὶ οἴνων ἐκ τῶν Κυκλάδων, τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῆς Κρήτης, ζώων τυρῶν καὶ δερμάτων ἐκ Πελοποννήσου καὶ Βοιωτίας, ὀπίου ἐκ Μακεδονίας, μαστίχης ἐκ Χίου. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐγίνετο ἐπίσης σημαντικὴ ἐξαγωγή, ὄχι μόνον πρώτων ὑλῶν, ὅπως γίνεται ἀκόμη σήμερον, ἀλλὰ καὶ ὑφασμάτων, νημάτων ἢ καὶ ἑτοίμων ἀκόμη φορεμάτων, προϊόντων συνήθως τῆς οἰκοτεχνίας τῶν ἀγροτικῶν πρὸ πάντων οἰκογενειῶν τῆς Θεσσαλικῆς Μαγνησίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας τῆς Λεβαδείας καὶ τῶν Νήσων.

Ἐξ ἄλλου αἱ Ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι εἰσῆγον λεπτὰ ὑφάσματα ἰδίως ἐκ Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας, διὰ τοὺς προύχοντας κυρίως τῶν πόλεων, μεταξωτὰ καὶ ὅπλα ἐξ Ἰταλίας, γούνας ἐκ Ρωσίας, σίδηρον Γερμανικὸν διὰ τὰ ὑνία τῶν ὀρότρων, ὀλίγα ἀποικιακὰ κυρίως ἐξ Ὁλλανδίας καὶ ἄλλα τινὰ εἴδη, παρουσιάζουσαι ὅμως ἐνεργητικὸν ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον.

Πολλάκις ἐκτὸς τῆς Βορείου Ἑλλάδος, καὶ ἄλλαι περιφέρειαι ἐξῆγον σῖτον ὡς ἐκ τῆς ἀραιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ των, ὅπως ἡ Κρήτη μετὰ τοὺς πολέμους τῆς κατακτήσεώς της ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἡ Πελοπόννησος μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὀρλώφ. Ἀναφέρεται ἀκόμη σημαντικὴ ἐξαγωγὴ μετάξης, χονδρῆς μᾶλλον καταλλήλου διὰ κορδέλλας καὶ ὄχι δι' ὑφάσματα ἐκ τῶν νήσων Σάμου, Ἄνδρου, Μυκόνου καὶ κυρίως τῆς Τήνου, ἡ ὁποία ἐξῆγεν ἐπίσης εἰς τὴν Βενετίαν μεταξωτὲς κάλτσες καὶ χειρόκτια. Ἐπίσης μέταξαν ἐξῆγον αἱ περιφέρειαι Καλαβρύτων, Καλαμῶν, Μεθώνης καὶ Πατρῶν, καθὼς καὶ ἡ Ζαγορὰ τοῦ Πηλίου, ἡ ὁποία παρῆγεν ἐπίσης καὶ σάλια μεταξωτά. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Ζάκυνθος ἐξῆγε λεπτὰ βαμβακερὰ νήματα, προϊόντα οἰκιακῆς βιοτεχνίας, ἡ Σαντορίνη, ἡ Σῦρος καὶ ἡ Κεφαλληνία χωρικὰ βαμβακερὰ ὑφάσματα (δίμιτα). Ἐνῶ ἡ Ἄρτα ἐξῆγε μάλλινες καπότες προερχομένας ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἀλατζάδες βαμβακερές, βαμβακομέταξες ἢ μάλλινες, κατασκευαζομένας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ Τρίκαλα. Τὰ χωρία τοῦ Πηλίου ἐπρομήθευον μάλλινα σκεπάσματα εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἐνῶ τὰ Ζαγοροχώρια (Ἠπείρου) καὶ ἡ περιφέρεια Συράκου παρουσίαζον σημαντικὴν ἐξαγωγὴν ναυτικῶν καπῶν. Τέλος ἡ Κρήτη ἐξῆγε σάπωνα, διότι ἡ σαπωνοποιΐα ἦτο ἡ μόνη της βιοτεχνία.

Βιοτεχνία. Πράγματι εἶχεν ἀναπτυχθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σοβαρὰ βιοτεχνία, πρὸ πάντων εἰς τὰ χωρία Ζαγορίου (Ἠπείρου), τοῦ Συράκου, τῆς Βεροίας, τοῦ Πηλίου καὶ τῶν Ἀμπελακίων ὅπου ἤκμασεν ἡ περίφημος «συντροφία» εἴδους ἀρκετὰ ἐξειλιγμένου συνεταιρισμοῦ παραγωγῆς, πωλήσεως, προμηθείας καὶ ἀκόμη περιθάλψεως τῶν μελῶν του. Ἡ ἐπακολουθήσασα ὅμως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἰδία ἀνάπτυξις τῆς μεγάλης βιομηχανίας τῆς Δύσεως, ἐπέφερε τὴν παρακμὴν τῶν βιοτεχνιῶν, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ γενικῶς εἰς ὅλην τὴν Τουρκίαν. Κυρίως ἀφ' ὅτου ἔπαυσαν οἱ πόλεμοι τοῦ Ναπολέοντος καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ διαταχθεὶς ἀποκλεισμὸς τῶν Ἀγγλικῶν προϊόντων ἐκ τῆς Εὐρώπης

Παρόμοιαι βιομηχανίαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὐδοκιμήσουν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ὅπως καὶ εἰς ὅλην τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, διότι ἔλειπον συνήθως αἱ πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις (εὐθηνὰ κεφάλαια, πρῶται ὕλαι, ἄνθραξ, τεχνικὸν προσωπικόν). Ἀκόμη καὶ διότι αἱ διομολογήσεις ὄχι μόνον δὲν ἐπέτρεπον τὴν τυχὸν δασμολογικὴν προστασίαν μιᾶς νέας βιομηχανίας, ἀλλ' ἀπήλλασσον τὰ ξένα ἐμπορεύματα τῆς πληρωμῆς τῶν βαρέων διοδίων, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπόκειντο τὰ ἐγχώρια κομιζόμενα ἢ διαμετακομιζόμενα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις ἢ ἀγοράς. Τέλος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ Ὀρλώφ καὶ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ἔπαυσε πλέον νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ ἀπαιτουμένη διὰ τοιούτου εἴδους οἰκονομικὰς πρωτοβουλίας ἐσωτερικὴ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐξαγωγικὰς οἰκοτεχνίας καὶ βιοτεχνίας πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς χρησιμοποιουμένας διὰ τὴν παραγωγὴν ἢ ἐπεξεργασίαν προϊόντων ἐσωτερικῆς καταναλώσεως. Καὶ τοιαῦται εἶναι πρῶτα-πρῶτα ἡ κλωστουργία καὶ ὑφαντική, ἀνεπτυγμέναι ἰδίως εἰς τοὺς Βλάχους τῆς Πίνδου. "Επειτα μικροὶ μύλοι, ὑδρόμυλοι εἰς τὴν βόρειον καὶ ὀρεινὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνεμόμυλοι κυρίως εἰς τὰς νήσους, δι' ἄλεσμα σιτηρῶν ἢ διὰ τὴν παρασκευὴν ἐλαίου ἀπὸ ἐλαίας, σισάμι λιναρόσπορον ἢ καρύδια. Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν εὑρέθησαν εἰς τὴν μικρὰν τότε Ἑλλάδα 6.000 ὑδρόμυλοι, ἐκ τῶν ὁποίων 5.500 περιῆλθον εἰς τὸ Δημόσιον, κατὰ τὰ ¾ κατεστραμμένοι. Εἰς τὰς νήσους ἰδία κατεσκευάζοντο πήλινοι στάμναι ἀπὸ τὰς ὁποίας μάλιστα ἡ Χίος ἐπρομήθευε τοὺς πλείστους λιμένας. Ἡ Κέρκυρα καὶ ἡ Κεφαλληνία κατεσκεύαζον ἡδύποτα (ροσόλι). Ἡ Ἤπειρος καὶ τὰ Τρίκαλα ἐπρομήθευον κορδόνια (γαϊτάνια) καὶ κάλτσες. Δὲν πρέπει τέλος νὰ λησμονήσωμεν καὶ τὴν πολεμικὴν βιομηχανίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ ὁποία τόσας ὑπηρεσίας προσέφερεν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν. "Οπλα κατεσκευάζοντο εἰς τὴν Νάουσαν καὶ τὰ Ἰωάννινα, ὅπου ἡτοιμάζοντο καὶ αἱ ἀπαραίτητοι δι' αὐτὰ τσακμακόπετρες. Ἱπποσκευὰς (σέλλας) ἐπρομήθευεν ἡ Λάρισα. Νίτρον κατεσκευάζετο ἰδίως εἰς τὴν Θράκην, τὴν Νότιον Μακεδονίαν καὶ τὸν κάμπον τῶν Σερρῶν. Τέλος οἱ μύλοι τῆς Δημητσάνας ἐπρομήθευον πυρίτιδα καὶ σφαίρας.

Ναυτιλία. Ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ἤρχισεν ὅμως πάλιν ἡ ἀνάπτυξις, εἰς τὰς νήσους κυρίως τοῦ Αἰγαίου, τῆς ἐμπορικῆς καὶ κατόπιν πολεμικῆς μας ναυτιλίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκλείψει σχεδὸν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Βυζαντινῆς παρακμῆς, ἀπὸ τὸν προστατευτικὸν δασμὸν τῶν Βενετῶν καὶ Γενουηνσίων καὶ ἀπὸ τὰ πλήγματα τῶν Βερβερίνων πειρατῶν. Ἡ ἀναβίωσις τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας ὀφείλεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ νησιῶται ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπηρετοῦν ὡρισμένην θητείαν εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον. Ἀργότερον ὅμως ἐβοηθήθη ἀπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσικῆς σημαίας, ἡ ὁποία ἐπετράπη εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ-Καιναρτζῆ (1774) καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀγγλογαλλικοὺς πολέμους, οἱ ὁποῖοι ἀπεμάκρυναν ἀπὸ τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Μαύρην Θάλασσαν, τὰ πλοῖα τῶν δύο τούτων δυνάμεων, ποὺ εἶχον ὑποκαταστήσει εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς τὰ πλοῖα τῆς καταλυθείσης Βενετικῆς δημοκρατίας. Οὕτω αἱ

Κυκλάδες, ἡ Χίος, ἡ Μυτιλήνη, ἡ Εὔβοια, ἡ Πελοπόνησσος, ἡ Ναύπακτος καὶ ἰδίως αἱ μικραὶ νῆσοι, Ὕδρα, Σπέτσαι καὶ Ψαρὰ ἐγένοντο σημαντικὰ ναυτικὰ κέντρα, ἐνῶ αἱ βενετοκρατούμεναι νῆσοι παρέμειναν γεωργικὰ τοιαῦτα.

Ὁ Πουκεβίλλ ὑπολογίζει τὸν Ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν στόλον διὰ τὸ 1813 εἰς 615 πλοῖα 153.580 τόννων μὲ πλήρωμα 37.526 ἀνδρῶν. Ἐξ αὐτῶν 473 σκάφη ἀνῆκον εἰς λιμένας ποὺ περιελήφθησαν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Τὰ πληρώματα ἐξεμεταλλεύοντο συνήθως συνεταιρικῶς τὰ πλοῖα ταῦτα καὶ ἐπεδίδοντο ὄχι μόνον εἰς μεταφοράς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον, κατ' ἀπομίμησιν προφανῶς τῶν ναυτικῶν ἐθίμων τῶν Προβηγκιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκυριάρχουν εἰς τὰς θάλασσας τῆς Ἀνατολῆς πρὸ τῶν πολέμων τοῦ Ναπολέοντος.

Κοινωνικὴ ζωή. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ἐπέφερε τὴν συγκέντρωσιν χρήματος καὶ τὴν πρόοδον τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας, εἰς μερικὰ ἐμπορικὰ καὶ ναυτικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὄχι μόνον εἶχον συγκεντρωθῆ πλεῖστοι κεφαλαιοῦχοι καὶ μεγάλα μάλιστα, διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀποθέματα εἰς χρυσᾶ νομίσματα, ἀλλ' εἶχον ἀκόμη ἱδρυθῆ καὶ τραπεζιτικὰ γραφεῖα. Εἰς τὰς περισσοτέρας ὅμως περιφερείας ὑπῆρχεν ἔλλειψις χρήματος, τὸ ὁποῖον συνεκεντροῦτο εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας ἢ ἐφυλάσσετο ἐπιμελῶς εἰς τὸ βάθος τῆς κασσέλας τῶν χωρικῶν ἀφοῦ οὗτοι ἐκάλυπτον συνήθως τὰς ἀνάγκας των δι' ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων. Ἐπίσης μεγάλη ποσότης χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὸ στόλισμα τῶν γυναικῶν καὶ διὰ τὴν προίκισίν των. Ὡς ἐκ τούτου οἱ τόκοι ἦσαν ὑψηλοί, κυμαινόμενοι ἀπὸ 12 ἕως 30% κατὰ τὰς περιστάσεις, τοὺς τόπους, τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν προσωπικὴν πίστιν τοῦ δανειζομένου, ἂν καὶ ὁ Τουρκικὸς νόμος δὲν ἐπέτρεπε τὴν λῆψιν τόκων, ἐκτὸς ἐὰν τὸ κεφάλαιον ἀνῆκεν εἰς ὀρφανά, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι δικασταὶ ὥριζον τόκον 10%. Γενικῶς ἡ ζωὴ ἦτο ὀλιγοδάπανος, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι τὰ εἴδη πρώτης ἀνάγκης παραγόμενα ἐπὶ τόπου, ἦσαν εὐθηνὰ καὶ τὰ εἰσαγόμενα εἴδη πολυτελείας ἐπλήρωναν ἐλαχίστους δασμούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ στάθμη αὐτῆς συνεκρατεῖτο κατὰ κανόνα, εἰς χαμηλὸν ἐπίπεδον, ἐνῶ εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀνεβαίνη εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, κατ' ἀρχὰς μὲν διὰ τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, ἔπειτα διὰ τοὺς πλουσίους ἀστοὺς καὶ τέλος διὰ τὴν μεγάλην μᾶζαν ἀστῶν καὶ χωρικῶν.

Κατὰ τὸν Μπωζούρ, τὸ ἡμερομίσθιον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀνήρχετο περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς 20-25 παράδες διὰ τοὺς ἀγροτικοὺς ἐργάτας καὶ 30 ἢ 40 παράδες (= ἕνα γρόσιον) διὰ τοὺς ἐπαγγελματίας. Ἡ τιμὴ τοῦ βωδινοῦ κρέατος ἦτο 6 παράδες ἡ ὀκάς, τοῦ ἀρνίου κρέατος 12 παράδες καὶ τοῦ ἄρτου 4 παράδες. Ἕνα κοιλὸν σίτου (28 χιλιόγραμμα περίπου), ἐστοίχιζε 2½ γρόσια. Ὁ χωρικὸς ἔτρωγεν 6-7 κοιλὰ σίτου ἔτρωγε ἑπομένως ἐκέρδιζε τὸ ψωμί του μὲ 36-40 ἡμερομίσθια. Κρέας ἔτρωγε μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα. Ἐξώδευεν ἐπίσης 18-20 γρόσια δι' ἄλλας τροφάς, ὅπως χαβιάρι (ταραμᾶς), παστὰ ψάρια, φροῦτα καὶ λαχανικά. Ἐκέρδιζεν ἑπομένως τὴν ἐτησίαν τροφήν του μὲ 80 ἡμερομίσθια, μὲ 160 καὶ τῆς γυναικός του καὶ μὲ 200 ἡμερομίσθια καὶ τοῦ παιδιοῦ του. Αἱ ἑορταὶ δὲν ἐπέτρεπον εἰς αὐτὸν νὰ ἐργάζεται περισσότερον ἀπὸ δύο ἡμέρας ἐπὶ τριῶν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν Πελοπόννησον, ὁ Σκροφάνι ἀναγράφει ἡμερομίσθια διὰ τοὺς τεχνίτας ἐργάτας (κτίστας, κλειθροποιοὺς κλπ.), 60 παράδων, διὰ τοὺς βοηθοὺς των 30 παράδων, διὰ τοὺς βοσκοὺς 18 παράδων. Οἱ ἀμπελουργοὶ καὶ οἱ θερισταὶ καὶ οἱ ζευγίται ἐπληρώνοντο 40 παράδες καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν σπορὰν 50 παράδες. Εἰς τὸ ἡμερομίσθιον ὅμως τῶν ἀγροτικῶν ἐργατῶν προσετίθετο σούπα καὶ οἶνος. Εἰς τὰς τιμὰς τῶν τροφίμων συμφωνεῖ περίπου μὲ τὸν Μπωζούρ καὶ προσθέτει ὅτι τὰ ὄσπρια ἐπωλοῦντο εἰς τὴν ἰδίαν τιμὴν μὲ τὸν σῖτον, ἡ κριθὴ καὶ ἡ βρώμη εἰς τὸ ἥμισυ τῆς τιμῆς ταύτης, ἦτοι 1½ γρόσι, ἐνῶ ὁ ἀραβόσιτος ἐστοίχιζεν 20 γρόσια τὸ κοιλόν. Ὁ τυρὸς ἐτιμᾶτο πρὸς 8 παράδες ἡ ὀκά, οἱ καλύτεροι ἰχθύες πρὸς 6 παράδες, τὸ βούτυρον πρὸς 10 παράδες. Ὁ οἶνος ἐπωλεῖτο πρὸς 4 γρόσια ἡ βαρέλλα καὶ ἡ σταφὶς πρὸς 100 γρόσια τὸ χιλιόλιτρον. Τέλος ἡ τιμὴ τῆς μετάξης ἦτο 10 γρόσια, τοῦ βάμβακος 16 παράδες, τοῦ μαλλίου 14 παράδες καὶ τοῦ λίνου 10 παράδες ἡ ὀκά. Σημειωτέον ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ γροσίου (= 40 παράδες) ἰσοῦτο τότε περίπου μὲ τὴν τιμὴν τοῦ φράγκου.

Ἡ εὐθήνεια αὕτη τῆς ζωῆς συνετέλει ὥστε ἡ στάθμη τῆς διαβιώσεως τῶν χωρικῶν νὰ κρατῆται πολὺ χαμηλή. Οὕτω ὁ Πουκεβίλλ, ταξιδεύσας εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δίδει ζοφερὰν εἰκόνα τῆς κατοικίας καὶ τῆς διαβιώσεως τῶν ἀγροτῶν της καὶ ἰδίως τῶν κολλήγων. Ὄχι σπανίως μετεχειρίζοντο δούλους ἀντὶ ἀροτριώντων, οἱ ὁποῖοι ἐστοίχιζον εὐθηνότερα ἀπὸ ἕνα ὄνον. Καὶ ὁ Πουκεβίλλ περιγράφει εἰς τὴν Πελοπόννησον ζεῦγος ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς ὄνου καὶ μιᾶς γυναικός, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ σύζυγός της ἐφρόντιζεν ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸ ζῶον του.

Ἡ ἔλλειψις σαφοῦς διακρίσεως τάξεων εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα εἶχε διπλῆν συνέπειαν. Πρῶτον δὲν ἐπέτρεψεν ὅπως εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς πολυτελοῦς ζωῆς τῶν εὐγενῶν, τῆς ὁποίας τὸν πλοῦτον ἐπλήρωνον ἡ ἀναγκαστικὴ ἐργασία καὶ αἱ στερήσεις τῶν ἀγροτικῶν ἰδίως μαζῶν. Ἔπειτα ἐπέβαλε τὴν ἀπασχόλησιν ὅλων τῶν κατοίκων εἰς μίαν ἐργασίαν, ἀφοῦ μάλιστα οἱ κατακτηταὶ ἐπεφύλαξαν δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τοὺς ἐξωμότας τὰς ὀλίγας θέσεις μιᾶς στοιχειώδους διοικήσεως καὶ ὅλας τὰς βαθμίδας μιᾶς πολυτελοῦς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως. Ὁ κλῆρος, μὴ προερχόμενος ἐξ εὐγενοῦς καταγωγῆς, ὅπως εἰς τὴν Δύσιν, εἰργάζετο πρὸ πάντων εἰς τὰ χωρία ὅπως ἄλλως τε καὶ σήμερον. Ἐπίσης οἱ πολυπληθεῖς μοναχοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς ὀλίγας ὥρας τῆς λειτουργίας, ἠσχολοῦντο συνήθως μὲ τὴν γεωργίαν καὶ σπανιώτερον μὲ τὴν βιοτεχνίαν. Αἱ γυναῖκες εἰργάζοντο καὶ αὐταὶ εἴτε ἐντὸς τοῦ οἴκου εἰς τὰς πόλεις, εἴτε καὶ εἰς τοὺς ἀγροὺς εἰς τὴν ὕπαιθρον.

Εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος, πολλαὶ καὶ συνήθως αἱ καλύτεραι γαῖαι ἀνῆκον, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὰ μοναστήρια. Οὕτως ἐκ τῶν 68 χωρίων τῆς Χίου, οἱ μοναχοὶ κατεῖχον τὰ 32, συντηροῦντες 300 μοναστήρια καὶ 700 ἐκκλησίας καὶ παρεκκλήσια εἰς τὴν νῆσον. Εἰς τὴν Σάμον ὑπῆρχον 300 ἐκκλησίαι καὶ παρεκκλήσια καὶ πολλὰ μοναστήρια. Τὸ πλεῖστον τῶν μοναστηριακῶν γαιῶν ἐκαλλιέργουν οἱ μοναχοὶ ἐνίοτε καὶ ὡς κολλῆγοι, βοηθούμενοι ἀπὸ λαϊκὰς ἐργατικὰς χεῖρας καὶ διαμένοντες πολὺν καιρὸν εἰς τὰς ἔξω τῶν μονῶν γαίας αὐτῶν (μετόχια). Πολλοὶ κληρικοὶ ἐπεδίδοντο καὶ εἰς τὴν βιοτεχνίαν ὅπως λ.χ. οἱ ἀναχωρηταὶ τῶν σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, οἱ ὁποῖοι ἐπώλουν εἰς τὴν ἑβδομαδιαίαν ἀγορὰν τῶν Καρυῶν εἰς τοὺς μοναχοὺς τῶν μοναστηρίων τὰ προϊόντα τῆς βιοτεχνίας των, ἤτοι ὑφάσματα, κάλτσες, αἰθέρια ἔλαια, μαχαίρια, πηρούνια, εἰκόνας ἁγίων κλπ. Ὁ Τουρνεφόρ, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἀναφέρει ὅτι εἶδε τὸν ἐπίσκοπον Κέας νὰ κάθηται ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς νήσου εἰς τὸ ἄκρον τῆς ταράτσας του καὶ νὰ κλώθη μετάξι, ἀφήνων τὰ ἀδράχτι νὰ πίπτη ἕως κάτω εἰς τὸν δρόμον, ἀπ' ὅπου τὸ ἀνέσυρεν ἀκολούθως στρίβων τὴν κλωστήν.

Ὅταν οἱ ἄνδρες ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν, αἱ γυναῖκες ἐκαλλιέργουν τοὺς ἀγροὺς καὶ περιεποιοῦντο τὰ δένδρα, ὅπως συνέβαινεν ἰδίως εἰς τὰς Κυκλάδας, ὅπου ἡ πλειοψηφία τῶν γυναικῶν ἦτο μεγάλη. Εἰς τὴν Μάνην μάλιστα ὅλαι αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ἀπὸ τὰς γυναῖκας, διότι οἱ ἄνδρες ἠσκοῦντο εἰς τὰ ὅπλα, ἢ ἐλάμβανον μέρος εἰς τοὺς πολέμους, τὰς ἔριδας, τὰ κυνήγια καὶ τὰς ληστρικὰς ἢ πειρατικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν πυργοδεσποτῶν. Καὶ ἐκεῖ ὅμως ὅπου δὲν ὑπῆρχε γεωργία ἢ δενδροκομία ὅπως εἰς τὴν Ὕδραν ἢ τὸ Γαλαξεῖδι, αἱ γυναῖκες κατεγίνοντο εἰς τὴν ὕφανσιν, ἐνῶ τὰ πληρώματα τῶν πλοίων ἀπετελοῦντο συνήθως ἀπὸ τὰ ἄρρενα μέλη τῆς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ συγγενεῖς ἔστω ἀκόμη καὶ μικρὰ παιδία.

Μόνον ὁ Καθολικὸς κλῆρος τῶν νήσων ἐθεώρει ὑποτιμητικὴν τὴν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν ὀλίγοι Καθολικοὶ ἀπόγονοι ἢ μιμηταὶ εὐγενῶν Φράγκων ὅπως λ.χ. εἰς τὴν Νάξον, οἱ ὁποῖοι ἔζων εἰς τοὺς πύργους των καὶ κατεγίνοντο κυρίως εἰς τὴν θήραν, ἐνῶ οἱ Τουρκαλβανοὶ στρατιῶται κατεσκεύαζον μόνοι των τὰ τσαρούχια των, ἔχυνον τὰς σφαίρας των, ἡτοίμαζον τὰ φυσίγγιά των, ἐζύμωνον καὶ ἔψηνον τὸν ἄρτον των.

Παρατηρήσεις. Ἐν συμπεράσματι ἡ Τουρκικὴ κατοχὴ συνεκράτησε μὲν κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπὶ Βυζαντινῶν κορυφωθεῖσαν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν παρακμὴν τῶν ἐπαρχιῶν ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ σημερινὸν Ἑλληνικὸν κράτος, ἀπέβη ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπαχθής. Κυρίως δὲ μετὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ Ὀρλὼφ καὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, εἰς τὰς ὁποίας μετέσχον οἱ κάτοικοί των. Ἡ κατοχὴ αὕτη ἐπεβράδυνε τὴν διάδοσιν πρῶτον τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ κατόπιν τῶν προόδων τῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ τὴν βιομηχανικὴν καὶ ἐν γένει τὴν καπιταλιστικὴν ἐξέλιξιν, ὄχι εἰδικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς χώρας ποὺ ἀπετέλουν τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν σημερινὴν Τουρκίαν.

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἡ οἰκονομία ἀνεπτύχθη εἰς τὰς περιφερείας, ὅπου ἐπεκράτει μεγαλυτέρα σχετικῶς ἐλευθερία. Οὕτως, ἐνῶ αἱ εὔφοροι πεδιάδες μας ἦσαν πτωχαὶ καὶ ἐβασανίζοντο ὑπὸ τὸν διπλοῦν ζυγὸν τοῦ τσιφλικούχου καὶ τοῦ κατακτητοῦ καὶ ὑπὸ τὴν μάστιγα τῶν ἑλωδῶν πυρετῶν, αἱ ὀρειναὶ κοινότητες καὶ αἱ ἄγονοι νησῖδες συχνὰ εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτιζον. Ἡ μεταλλευτικὴ ἥκμασεν εἰς τὰ 12 Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν αὐτόνομον περιφέρειαν. Τὰ 24 χωρία τοῦ Πηλίου, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπήγοντο εἰς τὸν τοπικὸν διοικητὴν ἀλλ' ἐξηρτῶντο χαλαρῶς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ 24 χωρία τοῦ Συράκου καὶ τὰ 40 χωρία τοῦ Ζαγορίου (Ἠπείρου), ἀποτελοῦντα κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἤσκουν σημαντικὴν ἐμπορίαν ὑφασμάτων καὶ ἐνδυμάτων. Ἐπίσης αἱ νῆσοι ὅπου ἀνεπτύχθη ἡ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριον, ἤτοι αἱ Κυκλάδες, ἡ Χίος, ἡ Ὕδρα, τὰ Ψαρὰ καὶ αἱ Σπέτσαι, ἀπήλαυον κάποιας αὐτονομίας, πληρώνουσαι εἴτε εἰς τὸν Τοῦρκον ναύαρχον (Καπουδὰν πασᾶν), εἴτε εἰς διαφόρους πριγκιπίσσας ὡρισμένους φόρους, κατανεμομένους μεταξὺ τῶν κατοίκων ὑπὸ τῶν δημογερόντων. Ἐὰν εἰς τὴν Μάνην, ἡ ὁποία ἀπελάμβανεν ἐπίσης αὐτονομίας, δὲν παρετηρήθη ἀνάλογος οἰκονομικὴ δραστηριότης, τοῦτο προέρχεται πιθανῶς ἐκ τοῦ ὅτι αὕτη προσηρτήθη εἰς τὴν Τουρκίαν διὰ συνθήκης, ἡ ὁποία ἐσεβάσθη τὸ ὑπάρχον σύστημα φεουδαρχίας καὶ τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν πυργοδεσποτῶν (νικλιάνων) καὶ διηώνισεν οὕτω τὰς πιέσεις καὶ διαμάχας ποὺ ἐκυριάρχουν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα πρὸ

τῆς Τουρκικῆς κατοχῆς, οὕτως ὥστε νὰ δίδη τὴν πιστοτέραν εἰκόνα τοῦ Μεσαίωνος καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Σημειωτέον τέλος, ὅτι εἰς τὰς ὡς ἄνω ὀρεινὰς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀγόνους ἀλλ' οἰκονομικῶς δραστηρίας περιφερείας, διεδόθησαν, πρῶτον εὐρύτερον τὰ γράμματα, μεταξὺ κυρίως τῶν ἐμπορευομένων καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἑλληνικῶν παροικιῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, αἱ ὁποῖαι ἤθελον νὰ ἔχουν ἐγγραμάτους ὑπαλλήλους ἐνῶ εἰς τὰ μεγάλα κέντρα καὶ ἰδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (Φανάριον) ἡ παιδεία διετήρησε τὸν θρησκευτικὸν καὶ σχολαστικόν της χαρακτῆρα καὶ ἀπετέλει προνόμιον μᾶλλον τῆς ἰθυνούσης τότε τὸ γένος τάξεως, δηλαδὴ τοῦ κλήρου, τῶν δραγουμάνων καὶ ἐνίοτε μερικῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ βαθμιαία ἐκλαΐκευσις καὶ διάδοσις τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰ Ἰωάννινα, κέντρον ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Ἠπείρου ἀλλὰ καὶ πνευματικὸν κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος. Τέλος πολλοὶ Ἕλληνες, ἐκ τῶν ἀρχοντικῶν κυρίως οἰκογενειῶν τῆς Ἑπτανήσου, ἐσπούδαζον εἰς τὴν Πάδουαν τῆς Ἰταλίας πρὸ πάντων σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἰατροί, δημιουργήσαντες μίαν πνευματικὴν κίνησιν, εὐθὺς μόλις ἀπεμακρύνθησαν οἱ Ἕνετοὶ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς νήσους, ὡς γραφομένη γλῶσσα.

Δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ὡρισμένης κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἰκονομικῆς καὶ εἰδικῶς ἀγροτικῆς πολιτικῆς τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, κυρίως αὐταρχικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ περὶ γαιῶν νόμος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ κωδικοποίησιν τοῦ ἰσχύοντος καὶ προηγουμένως δικαίου, παρὰ τὸν στρατοκρατικὸν καὶ θεοκρατικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, περιέχει πλείστας διατάξεις συντελεστικὰς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας καὶ εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν γεωργῶν καὶ περιορίζει τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας, χάριν τῆς κοινῆς ὠφελείας.

Τοιαῦται διατάξεις εἶναι ἰδίως:

α) Ἡ ἔκπτωσις ἀπὸ παντὸς δικαιώματος ὅσων δὲν ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας των ἐπὶ ὡρισμένον διάστημα (Ἄρθρον 103).

β) Τὸ παραχωρούμενον δικαίωμα τῆς καλλιεργείας δημοσίων ἐκτάσεων εἰς τὸν στερούμενον γαιῶν, μὲ ἀπόκτησιν τῆς χρησικτησίας ἐπ' αὐτῶν (Ἄρθρον 78).

γ) Ἡ ἀπαγόρευσις μετατροπῆς τῶν κεφαλοχωρίων εἰς τσιφλίκια (Ἄρθρον 130).

δ) Ἡ ἐλευθέρα καὶ ἄνευ πληρωμῆς βόσκησις τῶν ζώων τῶν χωρικῶν εἰς τὰς κοινοχρήστους ἐκτάσεις (Ἄρθρον 105), καθὼς καὶ ἡ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους ξύλευσις αὐτῶν εἰς ὁριζόμενα κτήματα δασῶν (μπαλτιλίκια), τῶν ὁποίων ἀπαγορεύεται ἡ ἀτομικὴ κατοχὴ ἢ νομὴ (Ἄρθρα 91 καὶ 92).

ε) Ἡ δωρεὰν μεταβίβασις εἰς τὰ τέκνα τῶν ἐξουσιαζομένων ἢ κατεχομένων γαιῶν ὑπὸ τῶν γονέων (Ἄρθρον 54) καὶ ἡ ἐπιστροφή των εἰς τὸ Δημόσιον, ἐὰν οὗτοι ἀποθάνουν ἄκληροι.

Παράπλευρος μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ περὶ γαιῶν νόμου ὑπῆρξε καὶ ἡ ὀργάνωσις κτηματολογίου, τὸ ὁποῖον, παρ' ὅλον τὸ πρωτόγονόν του σύστημα, συνετηρεῖτο ἀρκετὰ ἱκανοποιητικῶς. Ἐπίσης οἱ Τοῦρκοι δικαίως ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν καλὴν συντήρησιν τῶν χανδακίων ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων ἀπὸ τοὺς ἀγρούς. Ἀλλὰ πολὺ ὀλίγον ἐπεμελοῦντο τῆς συντηρήσεως μερικῶν κυρίων ὁδῶν, τὰς ὁποίας συνήθως εἶχον κατασκευάσει οἱ Ρωμαῖοι, καὶ παρουσίαζον σοβαρὰν στρατιωτικὴν σημασίαν, καὶ οὐδόλως ἐφρόντιζον διὰ τὰς δευτερευούσας τοιαύτας, αἱ ὁποῖαι ἐνδιέφερον τὴν ἔξω τῶν μεγάλων συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν Νότιον Ἑλλάδα.

Οἱ κυριώτεροι καραβανόδρομοι οἱ διασχίζοντες τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἦσαν:

Ἡ Ἐγνατία ὁδός, κατεστραμμένη κατὰ τὸ πλεῖστον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι πλέον ἁμαξιτή, ἡ ὁποία ἤρχιζεν ἀπὸ τὸ Δυρράχιον (Ἀλβανίας), διέσχιζε τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν διὰ τῆς Ἐδέσσης καὶ τῆς Βεροίας, ἔφθανεν εἰς Θεσσαλονίκην, ἐξηκολούθει διὰ Καβάλας μέχρι τῆς κοιλάδος τοῦ Ἕβρου καὶ ἐκεῖθεν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀξιοῦ διεκλαδοῦτο ἐξ αὐτῆς βατὴ ὁδός, ἡ ὁποία διὰ Κατερίνης, Τεμπῶν, Λαρίσης, Λαμίας, Λεβαδείας, Θηβῶν καὶ Μεγάρων, ἔφθασεν εἰς Κόρινθον. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν συνήντα εἰς Λάρισαν ἄλλη βατὴ ἐπίσης ὁδός, ἐρχομένη ἐξ Ἰωαννίνων διὰ Μετσόβου καὶ Τρικάλων. Ἐκ Κορίνθου, ἀκολουθοῦσα τὰ ριζοβούνια, διέσχιζε τὴν Πελοπόννησον δι' Ἄργους, Τριπόλεως μέχρι Νησίου (Μεσσήνης) ἢ ἔκαμνε τὸν γῦρον αὐτῆς διὰ Ξυλόκαστρον, Βοστίτσης (Αἰγίου), Πατρῶν, Γαστούνης, Πύργου, Ναυαρίνου, Μεθώνης καὶ ἐκεῖθεν Κορώνης. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς Βενετίας κάθε ἄλλο ἐπίσης παρὰ πρόσφορος ὑπῆρξε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπὸ τὴν κατοχὴν της νήσων. Ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῆς κυριάρχου πόλεως ἐκ τῶν ἰδίων της κτήσεων, ἐπεχείρησε τὸν περιορισμὸν τῆς σταφιδοκαλλιεργείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σιτοπαραγωγῆς εἰς τὴν Ἑπτάνησον.

Κυρίως ὅμως συνέτεινεν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἐλαιοφυτείας εἰς αὐτήν, ὥστε νὰ μὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς παραγωγῆς. Καὶ πρῶτον μέν, διὰ τῆς ἀπὸ 28ης Σεπτεμβρίου 1565 διαταγῆς, ἐπέβαλε τὴν ἐμφύτευσιν δι' ἐλαιῶν τῶν χέρσων Κερκυραϊκῶν γαιῶν καὶ τὴν ἐγκέντρωσιν τῶν ἀγριελαιῶν, ἐπισείουσα κατὰ τῶν μὴ ὑπακουόντων τὴν δήμευσιν καὶ ὑποσχομένη εἰς τοὺς πειθηνίους τὴν ἐπὶ δεκαετίαν ἀπαλλαγὴν τῆς δεκάτης (βλ.λ.). Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἔδωσαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα, ἤρχισε νὰ δίδη ἀπὸ τοῦ 1623 εἰς πάντα ἐμφυτευτὴν ἁδρὰν ἀμοιβήν, τὸ ποσὸν τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Ἐπανάστασις καὶ Καποδίστριας. Ὁ μακρὸς καὶ πεισματώδης ἀγὼν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἀναρχία ποὺ ἐπηκολούθησεν αὐτὸν εἶχον καταστρεπτικὰς συνεπείας διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν γεωργίαν αὐτῆς. Ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ἠλαττώθη, ὄχι μόνον ὡς ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως ἢ ἐξοντώσεως τῶν Τούρκων ἢ Τουρκαλβανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ἄλλως τε μικρὰν σχετικῶς μειοψηφίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ Χριστιανικὸν στοιχεῖον παρὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα εἰσροὴν πολλῶν προσφύγων ἐκ τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ πληθυσμὸς τοῦ ἀπελευθερωθέντος τμήματος τῆς χώρας πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὑπελογίσθη ὡς ἑξῆς:

	1821		1828		Ἐλάττωσις	
	Χριστιανοί	Τοῦρκοι	Χριστιανοί	Τοῦρκοι	Χριστιανοί	Τοῦρκοι
Πελοπόννησος	458.000	42.750	400.000	—	58.000	42.750
Στερεὰ Ἑλλὰς	247.850	20.865	172.830	11.450	75.000	9.415
Νῆσοι	169.300	—	169.100	—	200	—
Σύνολον	875.150	63.615	741.950	11.450	133.200	52.165

Ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὰ ἐρωτήματα τῶν Δυνάμεων, οἱ κάτοικοι οὗτοι ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον γεωργοί, ἰδίως εἰς τὰ πεδινὰ μέρη, κτηνοτρόφοι, ἰδίως εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ τεχνῖται. Εἰς τὰς νήσους ὅμως καὶ εἰς μερικὰ παράλια μέρη, ὅπως ἡ Δυτικὴ Μάνη καὶ ἡ Μαγνησία, ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω ἐπαγγελμάτων, ἦσαν καὶ ναυτικοί, πλὴν τῆς Τήνου καὶ Νάξου, ὅπου παρέμενον γεωργοί. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ περιφέρειαι ὅπου οἱ κάτοικοι ἦσαν εἰδικευμένοι εἰς ἕνα ἢ δύο ἐπαγγέλματα, ὅπως εἰς τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Σπέτσας ναυτικοὶ καὶ ἔμποροι, εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἁλιεῖς καὶ τεχνῖται, εἰς τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην γεωργοὶ καὶ ποιμένες.

Ἡ φθορὰ τῆς χώρας καὶ ἰδίως τῆς ὑπαίθρου ἦτο μεγίστη. Τὸ πλεῖστον τῶν ἐλαιοδένδρων, τῶν σταφιδαμπέλων καὶ φυτειῶν κατεστράφη. Πόλεις ἐκάησαν ἢ ἐλεηλατήθησαν, ἐνῶ τὰ περισσότερα τῶν χωρίων ἦσαν ἐντελῶς ἠρειπωμένα ἢ ἔρημα καὶ ἐλάχιστοι συνοικισμοὶ διέφυγον τὴν φθορὰν τοῦ πολέμου. Ἐκ τῶν γεωργῶν, τὸ τρίτον μόνον εἶχεν ἀροτριῶντα (ἀλέτρι), οἱ δὲ ἀγροὶ ἔμενον ἄσπαρτοι. Ἐξαιρετικῶς εἰς τὰς κατόπιν τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου καταληφθείσας περιφερείας τῆς Εὐβοίας, Βοιωτίας καὶ Φθιώτιδος, καθὼς καὶ εἰς τὰς μὴ καταπατηθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων νήσους, ἡ κατάστασις ἦτο κάπως καλυτέρα.

Ἐξ ἄλλου, τοὺς ἐκδιωχθέντας Τούρκους ἀντικατέστησαν οἱ Ἕλληνες προεστοί, οἱ ὁποῖοι κατέλαβον τὸ μέγιστον μέρος τῶν κτημάτων αὐτῶν, μιμούμενοι τὸν νωχελῆ καὶ σχετικῶς πολυτελῆ τρόπον τῆς ζωῆς των. Οἱ χωρικοὶ δὲν εἶχον ἰδιοκτησίαν καὶ ἐκαλλιέργουν διὰ τοὺς κυρίους των τοὺς προεστούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οὐσιαστικῶς ἐξηρτῶντο. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου ἐπεκράτει ἡ χωρικὴ μικροϊδιοκτησία, οἱ προεστοὶ ἐδέσποζον ὡς ἐνοικιασταὶ φόρων. Ἑπομένως ἡ θέσις τῆς μεγάλης μάζης τοῦ λαοῦ, τῆς ἀγροτικῆς δὲν εἶχεν οὐσιαστικῶς βελτιωθῆ, ἂν καὶ εἶχε καταργηθῆ ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου.

Ὁ Καποδίστριας κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλη κάποιαν τάξιν καὶ ἠθέλησε νὰ λάβη μέτρα διὰ τὴν ἀνόρθωσιν καὶ τὴν γεωργικὴν πρόοδον τῆς χώρας. Στερούμενος ὅμως οἰκονομικῆς μορφώσεως καὶ ἐμποτισμένος ἀπὸ τὰς φεουδαρχικὰς ἀρχὰς τῶν Ἑπτανησίων ἀρχόντων καὶ τῶν Ρώσων μπογιάρων, δὲν ἔλυσε τὸ ζωτικώτερον τῶν τότε προβλημάτων τῆς γεωργίας μας, τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῶν ἐθνικῶν γαιῶν. Τῶν γαιῶν δηλαδὴ καὶ φυτειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον πρότερον εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος, τὰ Τουρκικὰ εὐαγῆ ἱδρύματα (βακούφια) καὶ τοὺς φυγόντας ἢ φονευθέντας Τούρκους γαιοκτήμονας. Αἱ γαῖαι αὗται ἀπήρτιζον τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἀροσίμων ἢ φυτευμένων ἐκτάσεων ἐν Ἑλλάδι, ἐνῶ τὰ 5/6 τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν ἦσαν ἀκτήμονες. Καὶ ὅμως ὑπῆρχον ἀνειλημμέναι ὑποχρεώσεις πρὸς παροχὴν μέρους τοὐλάχιστον τούτων εἰς τοὺς πολεμιστὰς τῆς Ἐπαναστάσεως.

Διότι ὁ νόμος τοῦ Βουλευτικοῦ τῆς 7ης Μαΐου 1822 ὑπόσχεται εἰς ἕκαστον ὑπηρετοῦντα ἢ προσερχόμενον στρατιώτην ἀμοιβὴν ἑνὸς στρέμματος γῆς κατὰ μῆνα, ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς κατατάξεώς του. Ἐπίσης τὰ ψηφίσματα ΙΑ' τῆς 5ης Μαΐου 1827 καὶ Ε' τῆς 29ης Ἰουλίου 1829 προέβλεπον τὴν διανομὴν ἐθνικῆς γῆς εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς Ἐπαναστάσεως. Τέλος τὸ ψήφισμα Ι' τῆς 8ης Φεβρουαρίου 1832 ἐπέτρεψεν εἰς τὴν κυβέρνησιν τὴν παραχώρησιν γαιῶν, ὄχι μόνον εἰς τοὺς πολεμιστάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς χήρας, τὰ ὀρφανὰ καὶ τοὺς ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως παθόντας. Πάντα ὅμως ταῦτα περέμειναν ἀνεκτέλεστα. Μόνον τὰ φθαρτὰ κτήματα, ἤτοι ἐργαστήρια, σπίτια, σπιτότοποι, μύλοι, μαγαζιά, χάνια, λουτρά, φοῦρνοι, ἐλαιοτριβεῖα κτλ. ἐπωλήθησαν εἰς δημοπρασίαν συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως Ἄστρους.

Ἡ ἔκτασις τῶν ἐθνικῶν γαιῶν ὑπελογίσθη εἰς 10 περίπου ἑκατομμύρια στρεμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως 4-4½ ἑκατομμύρια καλλιεργήσιμα. Ἐξ αὐτῶν εἰσεπράττετο γεώμορον πρῶτον μὲν 30%, εἶτα δὲ 25%, ἐνῶ αἱ ἰδιωτικαὶ γαῖαι ἐξηκολούθουν ἐπιβαρυνόμεναι διὰ τῆς δεκάτης. Ἀλλ' ἐπὶ 120.000 περίπου χωρικῶν οἰκογενειῶν, 20.000 μόνον ἦσαν κτηματίαι, κατοικοῦσαι εἰς καλύτερον ὁπωσδήποτε περιποιημένας οἰκίας, περιβαλλομένας ἐνίοτε ἀπὸ

κήπους, ἐνῶ οἱ ἀκτήμονες κατώκουν συνήθως εἰς καλύβας. Οἱ κολλῆγοι, μὴ ἔχοντες δεσμὸν μὲ τὴν γῆν, μετέβαινον συχνὰ ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ ἐνίοτε ἀπὸ περιφερείας εἰς περιφέρειαν, σχηματίζοντες ὁλόκληρα καραβάνια.

Πρὸς βελτίωσιν τῆς γεωργίας ὁ Καποδίστριας ἵδρυσε τὴν Γεωργικὴν σχολὴν τῆς Τίρυνθος, εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως ἐδόθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐσφαλμένη κατεύθυνσις. Διότι δὲν ἐπεδίωξε τὴν μελέτην τῶν ἐφαρμοζομένων ἐν Ἑλλάδι καλλιεργητικῶν συστημάτων καὶ τὴν βαθμιαίαν βελτίωσίν των, ἀλλ' ἠθέλησε τὴν ἀπότομον ἀντικατάστασίν των διὰ τῶν συνηθιζομένων εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ἔστω καὶ ἐὰν ταῦτα ἦσαν ἀνεφάρμοστα ὑπὸ τὸ κλῖμα μας καὶ ὑπὸ τὰς κρατούσας τότε εἰς τὴν χώραν κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας.

Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν δὲν ὑπῆρχον ἰδίως Ἑλληνικὰ νομίσματα, ἀλλ' αἱ συναλλαγαὶ διεξήγοντο εἰς διάφορα ξένα νομίσματα, κυρίως Τουρκικὰ γρόσια, Ἱσπανικὰ δίστηλα καὶ Αὐστριακὰ τάλληρα. Πρὸς διευκόλυνσιν τῶν συναλλαγῶν ὁ Καποδίστριας προέβη διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς 8ης Φεβρουαρίου 1829 εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν τιμῶν τῶν διαφόρων νομισμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γροσίου. Ἡ Δ' ἐν Ἄργει Συνέλευσις ἐψήφισε τὴν 29ην Ἰουλίου 1828 τὴν δημιουργίαν ἀργυροῦ Ἑλληνικοῦ νομίσματος, τοῦ φοίνικος, τοῦ ὁποίου ἡ κυκλοφορία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 1829. Πρὸς πληρεστέραν ρύθμισιν τῶν νομισματικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας ὁ Καποδίστριας ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν τῆς Χρηματιστικῆς Τραπέζης, κρατικοῦ ὀργανισμοῦ, ποὺ συνεστήθη διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς 2ας Φεβρουαρίου 1828 καὶ διὰ τοῦ ἀπὸ 17 Ἰουνίου 1831 ψηφίσματος ἐπετράπη εἰς αὐτὴν ἡ ἔκδοσις χαρτονομίσματος μέχρι 3 ἑκατομμυρίων φοινίκων. Ἀλλὰ ταχέως τὰ κεφάλαια τῆς Τραπέζης ἐχρησιμοποιήθησαν ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς κάλυψιν τῶν κρατικῶν ἐλλειμμάτων καὶ ἐπεβλήθη ἡ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία τοῦ χαρτονομίσματος (ψήφισμα 4 Ἰανουαρίου 1832). Διὰ τῆς στερήσεως ὅμως τῶν κεφαλαίων της ἡ Τράπεζα κατεδικάσθη εἰς διάλυσιν εἰς τὴν ὁποίαν προέβη ἡ ἀντιβασιλεία τοῦ Ὄθωνος, ἡ ὁποία ἔθεσε τὸν φοίνικα ἐκτὸς κυκλοφορίας καὶ καθιέρωσεν ὡς νόμισμα τὴν δραχμήν.

Ἡ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια ἐκορύφωσε τὴν ἀταξίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄναρχα σώματα πειναλέων πολεμιστῶν διέτρεχον τὴν χώραν, διήρπαζον τὰ ζῶα, κατέτρωγον τὰς προμηθείας καὶ κατέστρεφον τὰς κατοικίας τῶν γεωργῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶχον καταφύγει εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰ ὄρη. Οὕτως ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς ἔπνιξε σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς τὰ σπέρματα τῆς ἀναγεννωμένης οἰκονομίας.

Ὅσον ἀφορᾶ τὰς Ἑλληνικὰς ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν περιφερείας, ἀφοῦ ὑπέστησαν διώσεις, τρομοκρατίαν καὶ δεινὸν οἰκονομικὸν κονισμὸν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἀνέλαβον πάλιν τὴν κανονικήν των ζωήν. Καὶ μάλιστα ὑπὸ καλυτέρας συνθήκας, ἰδίως ἀπὸ τῆς διοικήσεως τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ Β' (1808-1839) καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Συντάγματος τὸ 1839 (Τζανζιμάτ), ὁπότε ἔπαυσεν ἡ πώλησις τῶν ἀξιωμάτων καὶ ἡ εἴσπραξις τῶν φόρων διὰ λογαριασμὸν τῶν τοπικῶν διοικητῶν ἐμειώθησαν αἱ πιέσεις καὶ οἱ ἔκτακτοι φόροι (ἀβανίαι), κατηργήθησαν τὰ ἐπαχθῆ μονοπώλια καὶ ὁ τιμαριωτισμός. Γενικῶς δὲ ἐπεκράτησεν ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς ὁ ὁποῖος εἶχεν ἁπλωθῆ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς μοιρολατρείας τῆς φθινούσης αὐτοκρατορίας. Ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦτο ὁ Ἑλληνισμὸς ἔλαβεν εἰς αὐτὴν μεγίστην οἰκονομικὴν καὶ συνεπῶς ἀριθμητικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐξ ἄλλου ὁ Τουρκικὸς πληθυσμὸς τῶν ὑπὸ τὴν Πύλην Ἑλληνικῶν χωρῶν ἔπαυσε ν' αὐξάνῃ, διότι ἔπαυσαν σχεδὸν οἱ ἐξισλαμισμοὶ διὰ νὰ μὴ μειοῦνται αἱ πρόσοδοι τοῦ χαρατζίου, κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα μαζὶ μὲ τοὺς γεννιτσάρους καὶ ἐμειώθη ἡ πολυγαμία διὰ λόγους οἰκονομικούς. Καὶ μάλιστα ἠλαττοῦτο ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων καὶ ἰδίως τῶν ἐπιδημιῶν, παρὰ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτοῦ δι' ἐποικισμοῦ ὁλοκλήρων χωρίων Τούρκων προσφύγων (μουχατζίρ) εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην, προερχομένων ἀπὸ τὰς χώρας ποὺ ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης μετὰ τῆς Ἀγγλίας τῆς 16ης Αὐγούστου 1838 ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ὑπεχρεώθη εἰς τὴν κατάργησιν τῶν μονοπωλίων ἐπὶ τῶν γεωργικῶν εἰδῶν, ἰδίως δὲ τοῦ σίτου. Ὁ νόμος περὶ γαιῶν τοῦ 1858 ἐκωδικοποίησε τὰς διατάξεις περὶ ἰδιοκτησίας καὶ νομῆς αὐτῶν, τὸ Χάτι Χουμαγιοὺν τοῦ 1861 ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν μετακίνησιν τῶν κολλήγων ἀπὸ κτήματος εἰς κτῆμα καὶ ὁ περὶ ἀγροληψίας νόμος τοῦ 1869 ἐρρύθμισε τὰς σχέσεις τῶν ἐπιμόρτων (βλ.λ.) καλλιεργητῶν καὶ γαιοκτημόνων. Μόνον εἰς τὴν Κρήτην αἱ συχναὶ ἐπαναστάσεις καὶ ὁ ἀδιάκοπος ἐμφύλιος σπαραγμὸς μεταξὺ ἐγχωρίων Μουσουλμάνων καὶ Χριστιανῶν ἐπέφερον συνεχῶς φθορὰς εἰς τὴν νῆσον καὶ ἑπομένως τὴν γεωργικὴν καὶ ἐμπορικὴν καχεξίαν αὐτῆς.

Βασιλεία Ὄθωνος. Μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ὄθωνος καὶ τὴν ἐπικράτησιν σχετικῆς ἐσωτερικῆς γαλήνης καὶ ἐξωτερικῆς ἀσφαλείας, ἀρχίζει ἡ οἰκονομικὴ ἀναδημιουργία καὶ πρόοδος τῆς χώρας εἰς βραδὺν ὅμως ρυθμόν, ἐν συγκρίσει μάλιστα μὲ τὸν ἐπικρατοῦντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Εὐρώπην οἰκονομικὸν καὶ παραγωγικὸν ὀργασμόν.

Ἡ ἐμπέδωσις τῆς τάξεως φυσικὸν εἶναι νὰ ἀπέβη ἐπωφελὴς ἀμέσως εἰς τὴν γεωργίαν, ἡ ὁποία δὲν εἶχε παύσει ἄλλως τε νὰ ἀσκεῖται καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ἀφοῦ καὶ εἰς ὁμαλὰς περιστάσεις αὗται ἐβοήθουν τοὺς ἄνδρας των, ἐκτελοῦσαι τὰς εὐκολωτέρας ἐργασίας, ὡς τὸ σκάλισμα, ὁ θερισμὸς κλπ. Ἡ ἐλλειψις ὅμως οἱουδήποτε μέτρου ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἐσταμάτησε ταχέως τὴν αὔξησίν της, ἡ ὁποία ὑπῆρξε ταχεῖα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος. Ἐξηκολούθησεν ὅμως ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀμπελώνων καὶ τῶν σταφιδαμπελώνων, παρὰ τὴν στέρησιν τῶν ἀγροτικῶν κεφαλαίων καὶ τοὺς πληρωμένους τοκογλυφικοὺς τόκους. Μόνον διὰ τὰ δάση ἐπεχειρήθη ἡ ρύθμισις τῆς ἐκμεταλεύσεώς των, κατὰ τὰ ἐν Βαυαρίᾳ. Ἀπέδωσεν ὅμως αὕτη ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, ἕνεκα τῆς ἐπιβληθείσης βαρείας φορολογίας ἐπὶ τῆς ὑλοτομουμένης ξυλείας καὶ τῆς μὴ ἀναγνωρίσεως τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπαρχόντων «μπαλταλικίων», οὕτως ὥστε οἱ χωρικοὶ ἐτρέποντο πρὸς τὴν λαθροϋλοτομίαν.

Ἡ ἀξία τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀνῆλθεν ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν (1833-1837) ἀπὸ 30 εἰς 50 ἑκατομμύρια δραχμῶν. Κατὰ τὴν γεωργικὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1861, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ πρώτη γενομένη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, τοῦτο περιελάμβανε:

Γαίας καλλιεργουμένας	7.435.900	στρέμματα
Γαίας χέρσους καλλιεργησίμους	11.718.000	»
Ὄρη καὶ φυσικὰς νομὰς	18.599.210	»
Δάση	5.419.660	»
Πόλεις, χωρία, ὁδοὺς, ποταμοὺς	1.653.000	»
	45.689.248	

Ἤτοι αἱ καλλιεργούμεναι γαῖαι ἀπετέλουν τὰ 16.2% τῆς ὁλικῆς ἐκτάσεως τοῦ βασιλείου. Ἐκ τούτων ὅμως μόνον 3.560.000 στρέμματα ἐσπείροντο κατ' ἔτος, 2.516.000 ἀπετέλουν τὰς ἀγραναπαύσεις καὶ 1.359.900 τὰς δενδροφυτείας ἢ ἄλλας μονίμους φυτείας. Ἐκ τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν 2.287.645 στρέμματα κατελάμβανον τὰ σιτηρά, ἤτοι 39,8% ὁ σῖτος, 22,8% ὁ ἀραβόσιτος καὶ τὸ καλαμπόκιον, 15,2% ἡ κριθή, 15% ὁ σμιγὸς (σταροκρίθι), 1,3% ἡ βρώμη καὶ 1% ἡ σίκαλις. Ὅλαι δὲ αἱ ἄλλαι καλλιέργειαι ὁμοῦ κατελάμβανον 82.000 στρέμματα ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ὄσπρια 29.172 ὁ καπνὸς 25.995 καὶ ὁ βάμβαξ 21.105. Τέλος αἱ μόνιμοι φυτεῖαι περιελάμβανον 492.502 στρέμματα ἀμπελώνων, 153.058 σταφιδαμπέλων, 370.000 ἐλαιώνων, 75.000 μορεώνων, 18.000 συκεώνων, 13.000 βαλανιδεώνων, 21.211 κήπων καὶ ἀμυγδαλεώνων, ὡς καὶ 10.070 τριφυλλεώνων καὶ λειμώνων. Ἀνελόγουν ἑπομένως πρὸς κάθε καλλιεργητὴν 45,5 στρέμματα καλλιεργουμένης ἐν γένει ἐκτάσεως ἢ 30 στρέμματα ἄνευ τῶν ἀγραναπαύσεων. Ἐξ ἄλλου τὸ κτηνοτροφικὸν κεφάλαιον τῆς Ἑλλάδος ἀπετελεῖτο ἀπὸ βόας ἀροτῆρας, 168.927, ἀγελάδας 83.875, πρόβατα 2.539.538 αἶγας 2.415, 148, χοίρους 133.718, ἵππους 83.111, ἡμιόνους 30.443, ὄνους 69.869, βουβάλους 1.159 καὶ καμήλους 71. Ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ 280.090 μελίσσια. Μεγάλην σχετικῶς ἀνάπτυξιν εἶχε λάβει καὶ ἡ σηροτροφία, τῆς ὁποίας ἡ παραγωγὴ ἀνῆλθε τὸ 1855 εἰς 90.000 κιλὰ μετάξης, ἀλλὰ κατεστράφη σχεδὸν ἐκ τῆς ἐμφανίσεως ἀπὸ τοῦ 1857 τῆς ἀσθενείας τῆς ἀτροφίας.

Τὸ ἀκαθάριστον εἰσόδημα τῶν ἀγροτῶν ὑπελογίσθη ὡς ἑξῆς:

Ἐκ τῆς γεωργίας	43.482.513	δραχμαί
Ἐκ τῆς δενδροκομίας	30.661.617	»
Ἐκ τῆς κτηνοτροφίας	36.686.560	»

Αἱ ἀγροτικαὶ ἰδιοκτησίαι ἦσαν πολὺ κατακερματισμέναι, πρὸπάντων εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ὅπου ὑπῆρχον ἰδιοκτῆται 5-10 στρεμμάτων καὶ τούτων κειμένων εἰς διαφόρους θέσεις καὶ διηρημένων εἰς πλεῖστα τεμάχια 1-2 στρεμμάτων ἢ καὶ ὀλιγώτερον. Εἰς τὰ πεδινὰ μέρη ὑπῆρχον ἰδιοκτῆται 50-200 στρεμμάτων, ὀλίγοι δὲ ἦσαν οἱ ἔχοντες πλέον τῶν 1000. Εἰς ἁπάσας σχεδὸν τὰς ἐπαρχίας ἐπεκράτει τὸ σύστημα τῆς μικρᾶς καλλιεργείας, καθ' ὅσον οἱ γεωργοὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἰδιοκτῆται κάποιας ἐκτάσεως γῆς, τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργουν πατριαρχικῶς.

Αἱ μεγάλαι ἰδιοκτησίαι ἐκαλλιεργοῦντο ἢ δι' ἐπιστασίας ἢ μορτητικῶς ἢ δι' ἐκμισθώσεως. Τὰ συστήματα ταῦτα τῆς καλλιεργείας ἐπεκράτουν ἀδιακρίτως καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νὰ δύναταί κανεὶς νὰ διακρίνῃ ὡρισμένως ποῦ κυρίως ἐπεκράτει τὸ μὲν καὶ ποῦ τὸ δέ. Ἰδίως εἰς Ἀττικὴν ἴσχυε τὸ χρηματικὸν μίσθωμα καὶ τὸ εἰς εἶδος ἐπὶ πληρωμῇ τοῦ ἡμίσεος τοῦ προϊόντος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν φόρων. Εἰς Φθιώτιδα, Φωκίδα καὶ εἰς Εὔβοια τὸ ἀντίσπορον (μίσθωμα εἰς εἶδος). Εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ Αἰτωλίαν τὸ ½ τοῦ καθαροῦ ἢ τὸ ἕνα πέμπτον τοῦ ἀκαθαρίστου εἰσοδήματος ἢ κατ' ἀποκοπήν. Εἰς Ἀργολίδα προετιμᾶτο τὸ χρηματικὸν μίσθωμα κατὰ στρέμμα 5-10 δραχμῶν. Εἰς τὰς Κυκλάδας ἐλαμβάνετο τὸ ἥμισυ τοῦ προϊόντος προαφαιρουμένων τῶν φόρων. Εἰς Λακωνίαν τὸ ἕνα τρίτον τοῦ ἀκαθαρίστου προϊόντος. Εἰς Μεσσηνίαν 10-30% ἐπὶ τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος.

Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας ἐμπόδιζον δύο ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ ρύθμισις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸ Κράτος ἀλλὰ δὲν ἐγίνετο. Ταῦτα ἦσαν ἡ ἐπαχθὴς φορολογία τῆς δεκάτης καὶ τῶν κτηνῶν, ἡ ὁποία διετηρήθη ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὸ ζήτημα τῶν ἐθνικῶν γαιῶν διὰ τὰς ὁποίας οἱ καλλιεργηταὶ ἐπλήρωνον ἐπὶ πλέον τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας ἴσον πρὸς 15% εἰς τρόπον ὥστε

άπέμενον εἰς αὐτοὺς μόνον 75% τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου των. Καὶ ἐψηφίσθησαν μὲν νόμοι διὰ τὴν ἐκποίησιν καὶ διανομὴν τῶν γαιῶν τούτων εἰς καλλιεργητὰς ἡ ἐφαρμογὴ των ὅμως ὑπῆρξε βραδεῖα, ἀναποφάσιστος καὶ ἀσυστηματοποίητος. Ἐπίσης δὲν ἔτυχον οὐσιαστικῆς ἐφαρμογῆς καὶ τὰ ληφθέντα ἐλάχιστα μέτρα διὰ τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν ἢ τὴν μελέτην τῶν ἀγροτικῶν ἀναγκῶν.

Ἡ ἀντιβασιλεία τοῦ Ὄθωνος ἐξήρτησε τοὺς ἐνοικιαστὰς καὶ εἰσπράκτορας τῆς δεκάτης ἀμέσως ἐκ τοῦ κέντρου, εἰς τρόπον ὥστε οἱ πιεζόμενοι χωρικοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποταθοῦν εἰς τὸ ἐπαρχιακὸν διοικητήν ὡς ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἢ ἐπὶ Καποδιστρίου. Ἐπίσης ἀντικατέστησε τὴν δεκάτην ἐπὶ τῆς οἰκοδομησίμου ξυλείας διὰ τῶν ἑξῆς δικαιωμάτων ξυλεύσεως ἐπὶ τῶν δημοσίων δασῶν: Καυσόξυλα καὶ ρητίνη 25%, ξυλεία οἰκοδομήσεως 20%, ξυλάνθρακες 15%. Ἐπίσης διὰ τοῦ ἀπὸ 18ην Ἀπριλίου 1835 Βασιλικοῦ Διατάγματος ὁ φόρος ἐπὶ τῆς ναυπηγησίμου ξυλείας ἀνεβιβάσθη εἰς 50%.

Τὸ ψήφισμα ΙΓ' τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1832, περὶ διανομῶν ἐθνικῆς γῆς ἀξίας 4.000 φοινίκων, πληρωτέων ἐντόκως πρὸς 4% εἰς 33 ἔτη, ἔμεινεν ἀνεκτέλεστον, καθότι δὲν ἐξεδόθησαν οἱ σχετικοὶ νόμοι. Ὁ νόμος προικοδοτήσεως τοῦ 1835 καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν ἀπὸ 24ης Ἰουνίου 1843 Βασιλικὸ Διάταγμα προέβλεπον τὴν πώλησιν διὰ δημοπρασίας εἰς κάθε γεωργὸν καλλιεργητὴν ἐθνικῆς γῆς 40 στρεμμάτων ποτιστικῶν γαιῶν, 80 πεδινῶν ἀλλὰ μὴ ποτιστικῶν καὶ 120 ὀρεινῶν. Ἐξεδόθησαν ὅμως πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ 9.133 παραχωρητήρια διὰ 145.088 μόνον στρέμματα. Διὰ τοῦ ἀπὸ 20 Φεβρουαρίου 1848 νόμου παρεχωρήθη δωρεὰν ἀνὰ ἕνα στρέμμα γῆς εἰς ἕκαστον γεωργὸν πρὸς ἀνέγερσιν οἰκίας. Διὰ τοῦ νόμου τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1856 παρεχωροῦντο οἱ ἀγριελαιῶνες τοῦ κράτους εἰς ὁποιον ἤθελεν ἐκκεντρώσει καὶ περιποιηθῆ αὐτούς, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι μετὰ 12 ἔτη τὸ ἥμισυ θ' ἀπέμενεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς τὸ Κράτος. Ἐν γένει ἐπὶ Ὄθωνος διετέθησαν ἐν συνόλῳ μόνον 280.000 στρέμματα ἐθνικῆς γῆς.

Ὁ νόμος περὶ δημοτικῶν σχολείων τοῦ 1834 κατέστησεν ὑποχρεωτικὴν τὴν εἰς αὐτὰ τακτικὴν διδασκαλίαν τῆς πρακτικῆς ἀγρονομίας καὶ κηπουρικῆς καὶ τῆς δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοτροφίας καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τούτου συνεστήθη καὶ ἕδρα πρακτικῆς γεωργικῆς διδασκαλίας εἰς τὸ Διδασκαλεῖον Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὕτη οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη. Ἐπίσης πρὸς διάδοσιν τῶν πρακτικῶν γνώσεων τῆς γεωργίας συνεστήθη τὸ 1846 εἰς τὴν Τίρυνθα πρότυπον γεωργικὸν σχολεῖον. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη σύστασις χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1829, διετηροῦντο μέχρι τοῦ 1864 ὑπότροφοι τῆς κυβερνήσεως, τῶν δήμων καὶ τῶν μονῶν, διδασκόμενοι τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν μέρος τῆς γεωργίας. Ἀπὸ τοῦ 1885 κατηργήθη ἡ ἐν αὐτῷ θεωρητικὴ διδασκαλία καὶ ἐγένετο πρακτική. Τέλος διὰ τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Αὐγούστου 1852 συνεστήθησαν εἰς ἑκάστην πρωτεύουσαν νομοῦ ἀνὰ ἕνα γεωργικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ νομάρχου, ὅπως ἐκ τῶν τοπικῶν γνώσεων καὶ τῆς πείρας τῶν μελῶν του διαφωτίζωνται αἱ ἐνέργειαι τῆς κυβερνήσεως ὑπὲρ τῆς γεωργίας.

Δὲν ὑπῆρξεν ὅμως ἀνάλογος ἡ πρόοδος εἰς τὴν βιομηχανίαν ἢ ἀκόμη εἰς τὴν βιοτεχνίαν, διότι ἔλειπον αἱ πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπετελεῖτο, κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν ἀπὸ χωρικούς, οἱ ὁποῖοι παρῆγον σχεδὸν ὅτι τοὺς ἐχρειάζετο διὰ τὴν ἁπλῆν καὶ πτωχὴν ζωὴν των. Κάθε οἰκία εἶχε τὸν ἀργαλειόν της τὸν μύλον της, τὸν φοῦρνον της, καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἐγνώριζον συνήθως νὰ μεταχειρίζωνται τὸ ἀδράχτι. Τὰ ἐνδύματα τῆς οἰκογενείας παρεσκευάζοντο κατ' οἶκον καὶ ὁ χωρικὸς ἡτοίμαζεν ἀκόμη καὶ τὰ δέρματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζετο διὰ τὴν ὑπόδησίν του μὲ πρωτόγονα σανδάλια. Ἐπίσης διὰ τὴν διατήρησιν ἢ τὴν μεταφορὰν τοῦ οἴνου, τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ μέλιτός του μετεχειρίζετο ἀσκοὺς ἀπὸ δέρμα αἰγός, τοὺς ὁποίους αὐτὸς παρεσκεύαζε, ἐνῶ οἱ τρίχες τῆς αἰγὸς ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν ὕφανσιν ταπήτων καὶ καποτῶν. Διὰ τὰς ἐργασίας ὅμως τὰς ὁποίας ὁ χωρικὸς δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ μόνος του, ἔδιδε μέρος τῶν προϊόντων του, ὡς λ.χ. εἰς τὸν σιδηρουργὸν ποὺ ἡτοίμαζε τὰ ὑνία τοῦ ἀρότρου του, τὸν ἱερέα ποὺ ἐβάπτιζε τὰ παιδιά του, τὸν ἰδιοκτήτην τῶν ἵππων ποὺ ἀλώνιζαν τὰ σιτηρά του. Ὑφίσταντο καὶ ὡρισμέναι βιοτεχνίαι εἰς τὴν ὕπαιθρον ἢ εἰς τὰ τότε μικρὰ ἀστικὰ ἢ μᾶλλον ἀγροαστικὰ κέντρα, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, μὲ τὴν πρόοδον τῶν κέντρων τούτων. Οἱ τότε κυβερνῶντες ἠθέλησαν νὰ ἐπιταχύνουν τὸν βραδὺν ρυθμὸν τῆς ἐκβιομηχανίσεως παρέχοντες δι' εἰδικῶν διαταγμάτων εἴς τινας βιομηχανίας προνόμια καὶ συνδρομάς, χωρὶς ὅμως κανὲν θετικὸν ἀποτέλεσμα. Μόνον εἰς διαφόρους λιμένας ἰδία εἰς τὸ Γαλαξεῖδι καὶ εἰς τὴν Σύρον ἀνεπτύχθη ἄνευ τῆς κυβερνητικῆς ἐνισχύσεως ἡ ναυπηγικὴ ἱστιοφόρων πλοίων παρήκμασεν ὅμως ταχέως ὡς ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀτμοπλοίων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀνεπτύχθησαν μικραί τινες βιομηχανίαι κατεργασίας γεωργικῶν προϊόντων, ὅπως ἡ μεταξουργία, ἡ βαμβακοκλωστική, ἡ βυρσοδεψία, ἡ σαπωνοποιΐα καὶ ἡ ἀλευροποιΐα. Ἐπίσης ἐγένετο καὶ μία ἀνακαμίνευσις τῶν σκωριῶν εἰς τὴν Λευρεωτικήν, ἡ ὁποία ἔφθασε ν' ἀπασχολῇ μέχρι 1200 ἐργάτας. Τέλος συνεστήθησαν εἰς Σύρον καὶ Πειραιᾶ σιδηρουργεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἐχρησίμευσε συγχρόνως καὶ ὡς σχολεῖον τεχνιτῶν. Γενικῶς ὅμως ἡ πρόοδος ἦτο μικρά, ἀφοῦ τὸ 1860 μετεχειρίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν ἀτμὸν 22 ἐν ὅλῳ ἐργοστάσια, δυνάμεως 296 ἵππων. Ἡ βιοτεχνία παρουσίασεν ἐπίσης μικρὰς προόδους κυρίως εἰς τὴν κατασκευὴν ταπήτων καὶ μαλλίνων ὑφασμάτων κατ' οἶκον, ἰδίαν ἀνὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, εἰς τὴν ραπτικὴν καὶ ὑποδηματοποιΐαν, εἰς τὴν φεσοποιΐαν εἰς τὴν παρασκευὴν κεφαλοδεμάτων (καλιμκερίων) ἰδία εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σύρον, εἰς τὴν κηροπηγίαν, εἰς τὰ κεραμικὰς τέχνας, εἰς τὴν τυπογραφίαν καὶ εἰς τὴν ἐπιπλοποιΐαν.

Τὴν πρόοδον τῆς καθόλου οἰκονομίας μας, ἰδία εἰς τὴν ἐνδοχώραν ἠμπόδιζεν ἐπίσης ἡ ἔλλειψις συγκοινωνιῶν ἐνῶ αἱ μικραὶ νῆσοι καὶ αἱ παράλιοι πόλεις ἠδύναντο νὰ ἐπικοινωνήσουν ὁπωσδήποτε καλύτερον διὰ θαλάσσης. Οὕτως ἕνεκα ἐλλείψεως συγκοινωνιῶν τὰ προϊόντα μιᾶς ἐπαρχίας ἐσήποντο ἐξ ἀφθονίας ἐνῶ ἐζητοῦντο ματαίως εἰς ἀπόστασιν ὀλίγον μόνον ὡρῶν. Οὐδεμία πράγματι ἀμαξιτὴ ὁδὸς ὑπῆρχεν εἰς τὸ τότε Ἑλληνικὸν βασίλειον ὅπου καὶ τὰ κάρρα ἀκόμη ἦσαν ἄγνωστα. Διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς 16ης Αὐγούστου 1833, ἐνεκρίθη ἡ κατασκευὴ τῶν κυρίων ἀρτηριῶν τοῦ βασιλείου, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐλλείψει χρηματικῶν μέσων. Ἕνεκα τούτου ἐνομοθετήθη ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐργασία διὰ τοῦ νόμου τῆς 2 Σεπτεμβρίου 1852, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν κατωρθώθη νὰ ἐπιβληθῇ οὐσιαστικῶς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐδῶ ὅτι ἡ πρώτη ἀμαξιτὴ ὁδός, ἡ συνδέσασα τὴν Πύλον μὲ τὴν Μεθώνην, κατεσκευάσθη τὸ 1829, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Μαιζόν. Κατεστράφη ὅμως ἐξ ὁλοκλήρου ἐλλείψει τροχηλάτων καὶ οἱασδήποτε συντηρήσεως. Ἡ δευτέρα ὁδὸς ἡ κατασκευασθεῖσα εἰς βάρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ κράτους ἦτο τὸ τμῆμα τοῦ Ναυπλίου-Τίρυνθος, μήκους 5325 μέτρων. Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 1828 μέχρι τοῦ 1852 κατεσκευάσθησαν ἐν συνόλῳ 168 χιλιόμετρα ὁδῶν.

Τέλος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς βαθμιαίως ἔστω καὶ περιωρισμένως ἀναπτυσσομένης καὶ ἐκχρηματιζομένης οἰκονομίας μας, συνεστήθη τὸ 1841 τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι πιστωτικὸν ἵδρυμα, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἱδρυθῇ εἰς τὰ Ἑπτάνησα παρόμοιον ἵδρυμα, ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα δυνάμει εἰδικῆς ἀδείας τῆς ἐκεῖ κυβερνήσεως. Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, ἡ ὁποία ἦτο ταυτοχρόνως ἐκδοτική, ὑποθηκική καὶ προεξοφλητική, ἐβοήθησε σοβαρῶς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου τῆ Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας.

Οὕτως ὁ τρέχων τόκος κατῆλθε γενικῶς ἀπὸ 30 εἰς 15 καὶ 12%. Παρέμεινεν ὅμως ὑψηλὸς προκειμένου περὶ ἀγροτικῶν δανείων, ἀφοῦ ἔφθασε τὰ 40% διὰ τὴν προμήθειαν σπόρου, ἐνῶ οἱ σταφιδοκαλλιεργηταὶ εὑρισκον χρήματα μὲ 15 ἕως 20% ὑποθηκεύοντες τὰ κτήματά των.

Ἐνῶ λοιπὸν ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία εἰργάζετο, τὸ κράτος ἐλάχιστα μέτρα ἔλαβε πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων τῆς χώρας. Καὶ ἵδρυσεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν εἰδικὸν Γραφεῖον τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας (Βασιλικὸν Διάταγμα 29 Ἀπριλίου 1834), τὸ ὁποῖον κατηργήθη ὅμως μετ' ὀλίγον ἵνα ἀνασχηματισθῇ τὸ 1859 καὶ κατηργήθη πάλιν τὸ 1864 ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὸν προορισμόν του, ἕνεκα ἐλλείψεως ἰδίας χρηματικῶν μέσων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέστησε παρὰ τῶ αὐτῶ ὑπουργείω ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας (Βασιλικὸν Διάταγμα 9 Ἰανουρίου 1837), ἀποτελουμένης ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἀνωτέρους ὑπαλλήλους ἡ ὁποία δὲν ἠδυνήθη ἐπίσης νὰ ἐργασθῇ σοβαρῶς, ἐλλείψει πόρων. Μόνον εἰς τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν ἐσημειώθη πρόοδος διὰ τῆς ὀργανώσεως δημοτικῶν σχολείων καὶ τῆς καθιερώσεως ἀπὸ τοῦ 1834 τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τῶν παιδίων εἰς αὐτὰ ἀν καὶ τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἐφηρμόζετο αὐστηρῶς εἰς τὴν πρᾶξιν.

Βασιλεία Γεωργίου τοῦ Α'. Ἡ ἀνάρρησις εἰς τὸν θρόνον τοῦ Γεωργίου Α' ἀρχίζει τὸ 1863 μὲ τὸ εὐτυχὲς γεγονὸς τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ βασιλείου ἡ ὁποία προσέθεσεν εἰς αὐτὸ νέον πληθυσμὸν ἴσον πρὸς τὰ 15.7% τῶν τότε κατοίκων του καὶ ἔκτασιν εὔφορον μᾶλλον, ἴσην πρὸς τὰ 3.84% τῆς χώρας. Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο οὐδεμίαν σοβαρὰν μεταβολὴν ἐπέφερεν εἰς τὴν καθόλου οἰκονομίαν αὐτῆς, καθότι αἱ Ἰόνιοι νῆσοι παρουσίαζον τὴν αὐτὴν περίπου οἰκονομικὴν σύνθεσιν καὶ ὁμοιόμορφον σχεδὸν παραγωγὴν μὲ τὸ παλαιὸν βασίλειον. Ἡ ἕνωσις ὅμως τῆς Ἑπτανήσου καταργοῦσα τὸ ἕως τότε ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα αὐτῆς, ἐπέφερε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιλύσεως τοῦ ζητήματος τῶν ὑφισταμένων ἀκόμη φεουδαρχικῶν σχέσεων, ὑπολειμμάτων τῆς βενετοκρατίας εἰδικῶς εἰς τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία ἤρχισε διὰ τοῦ νόμου ΣΜΔ τοῦ 1867, καὶ συνεπληρώθη διὰ σειρᾶς μεταγενεστέρων νόμων.

Ἂς σημειωθῇ ὅτι τὰ Ἑπτάνησα ἔχουν ἔκτασιν 1.921.5 τετρ. χιλιόμετρα καὶ εἶχον τὸ 1870 πληθυσμὸν 229.516 κατοίκων, ἤτοι μέσην πυκνότητα 119 κατοίκων κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1875 ἡ καλλιεργουμένη ἢ φυτευμένη εἰς αὐτὰ ἔκτασις ἀνήρχετο εἰς 1.513.925 στρέμματα, ἤτοι 22% τῆς γεωργικῶς χρησιμοποιουμένης ἐκτάσεως τοῦ τότε Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἡ Ἑπτανησιακὴ γεωργία παρουσίαζεν 985.150 στρέμματα ἐλαιώνων μὲ 4.489.519 ἐλαιόδενδρα, 134.883 στρέμματα σιτηρῶν, 133.220 στρέμματα καπνοῦ, 1984 στρέμματα ὀσπρίων καὶ 1938 στρέμματα συκεώνων. Ἐπίσης εἶχεν σημαντικὴν κτηνοτρο-

φίαν καὶ μικρὰν βιοτεχνίαν. Κατὰ στατιστικὴν τοῦ 1861, ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἐπτάνησον 51.342 γεωργοί, 8.365 βιοτέχναι καὶ 7.282 ἔμποροι. Σημειωτέον τέλος ὅτι ἐπὶ τῆς Ἀγγλικῆς διοικήσεως τοῦ Ἄνταμς κατεσκευάσθησαν εἰς τὴν Ἐπτάνησον δρόμοι μήκους 853 χιλιομέτρων ὅμοιοι μὲ τοὺς καλυτέρους τῆς Εὐρώπης.

Ἀργότερον ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἄρτης, τὸ 1881, προσέθεσεν ἐπίσης εἰς τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον πληθυσμὸν 300.000 περίπου κατοίκων καὶ ἔκτασιν 13.385 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα κατὰ τὸ πλεῖστον πεδινήν, παράγουσαν ἰδία σιτηρὰ καὶ ἔχουσαν ἀνεπτυγμένην κτηνοτροφίαν. Ἡ προσάρτησις ὅμως αὕτη δὲν ἐγένετο «αἰτία πολέμου» καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίση τὰς μεγάλας ἰδιοκτησίας τῶν Τούρκων, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τσιφλικούχων τῆς Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον τὰς γονιμωτέρας ἐκτάσεις αὐτῆς (ἄρθρον 3-6 τῆς συμβάσεως Κωνσταντινουπόλεως 2 Ἰουλίου 1881). Καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον εὐνοϊκὸν διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας, ἀφοῦ δὲν ἐπεφυλάχθησαν διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης τὰ δικαιώματα ποὺ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος εἶχεν ὡς διάδοχον τοῦ Τουρκικοῦ ἐπὶ τῶν τσιφλικίων δυνάμει τοῦ περὶ γαιῶν ἰσχύοντος εἰς Θεσσαλίαν τουρκικοῦ νόμου. Οὕτως ἀνέκυψε τὸ λεγόμενον ἀγροτικὸν ἢ Θεσσαλικὸν ζήτημα, ἓν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος.

Δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς στατιστικὰς περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν προσάρτησιν. Πάντως ἀπὸ τὴν ἄλλοτε ποτε βιοτεχνίαν αὐτῆς δὲν ἀπέμεινεν σχεδὸν τίποτε καὶ ἡ νέα ἐπαρχία ἦτο χώρα ἀποκλειστικῶς σχεδὸν γεωργικὴ καὶ κτηνοτροφική. Ἡ συσταθεῖσα ἐπὶ τούτῳ ἐπιτροπὴ ὑπελόγισε τὸ 1896 τὴν καλλιεργηθεῖσαν ἔκτασίν της εἰς 1.029.428 στρέμματα, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἄλλα 693.115 ἀγραναπαύσεων. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στατιστικῆς τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου Βόλου ὑπολογίζομεν τὴν κατὰ μέσον ὅρον τῶν ἐτῶν 1899-1900 καὶ 1901-1902 καλλιέργειαν εἰς 1.531.700 στρέμματα καὶ εἰς 946.500 στρέμματα τὰς ἀγραναπαύσεις. Ἐπὶ τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως 62% κατεῖχεν ὁ σῖτος, 10% ὁ ἀραβόσιτος, 19% τὰ λοιπὰ σιτηρά, 9% ὅλαι αἱ λοιπαὶ καλλιέργειαι (σισάμι, καπνός, γεώμηλα, ὄσπρια κλπ.). Ἡ ἐτησία παραγωγὴ τῆς ἀροτραίας καλλιεργείας εἶχε μέσην ὡς ἄνω ἀξίαν 34 ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Ἐπὶ πλέον ὅμως τὰ ὀρεινὰ ἰδία κεφαλοχώρια τῶν περιφερειῶν Τυρνάβου καὶ Καρδίτσης εἶχον σημαντικὴν ἔκτασιν ἀμπέλων ἐνῶ ἡ περιοχὴ τοῦ Πηλίου παρῆγεν ἐκλεκτὰ δενδροκομικὰ προϊόντα καὶ ἰδίως ἔλαιον καὶ ἐλαίας. Ἐπίσης ἡ κτηνοτροφία τῆς Θεσσαλίας περιελάμβανε τὸ 1899, μετὰ δηλ. τὴν εἰσβολὴν τοῦ 1897, ἡ ὁποία ἀπεδεκάτισεν αὐτὴν 125.459 βοοειδῆ καὶ βουβάλους, 37.331 ἵππους, 48.200 ἄλλα ἱπποειδῆ καὶ 1.890.875 αἰγοπρόβατα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γεωργικῶν οἰκογενειῶν τῆς Θεσσαλίας ἀνήρχετο τὸ 1899 εἰς 24.548, ἐκ τῶν ὁποίων 11.006 κολλῆγοι καὶ 459 ἔμμισθοι καλλιεργηταὶ (κουλουκτσῆδες). Οὗτοι κατώκουν εἰς 639 χωρία ἐκ τῶν ὁποίων 300 κεφαλοχώρια, 280 τσιφλίκια καὶ 56 μικτά. Ἐγίνετο σημαντικὴ ἐξαγωγὴ ἐκ Θεσσαλίας ζώων, δημητριακῶν, ἐλαιῶν καὶ ἐλαίων.

Ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας. Ἡ γεωργία τῆς Ἑλλάδος ἐνεφάνισε σοβαρὰν πρόοδον κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν περίοδον, ἡ δὲ καλιεργουμένη συνήθως ἔκτασις ἀπὸ 6.960 χιλιάδας στρεμμάτων τὸ 1860 ἀνῆλθεν εἰς 11.132 χιλιάδας τὸ 1911, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν δενδρώνων. Ἡ ἀροτραία καλλιέργεια ἐγίνετο πάντοτε ἐντατικὴ καὶ μέγα μέρος τῆς καλλιεργησίμου ἐκτάσεως παρέμενεν ὑπὸ ἀγρανάπαυσιν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως κεφαλαίων ἐκμεταλλεύσεως τῆς χαμηλῆς οἰκονομικῆς ἀποδόσεως τῶν σιτηρῶν, τῆς ἐλλείψεως τεχνικῶν γνώσεων καὶ ἀκόμη τοῦ ἀραιοῦ πληθυσμοῦ μας. Αἱ δενδρώδεις ὅμως καλλιέργειαι παρουσίασαν μεγάλην σχετικῶς ἐπέκτασιν καὶ πρὸ πάντων ἡ σταφιδοκαλλιέργεια, εἰδικώτερον εἰς τὴν Πελοπόννησον ὥστε ἐπῆλθεν αὔξησις τῆς παραγωγῆς σταφίδος πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ζήτησιν αὐτῆς καὶ ἐγεννήθη τὸ σταφιδικὸν ζήτημα. Τὸ Κράτος ἀναγκάζεται νὰ ἐπέμβῃ ἀπὸ τοῦ 1895 ἤδη διὰ σειρᾶς νομοθετικῶν μέτρων, μὲ τὰ ὁποῖα προσεπάθησε νὰ ρυθμίσῃ αὐτὸ (Νόμος ΒΤΘ' τοῦ 1895 ἐπιβάλλων 15% παρακράτησιν ἐπὶ τοῦ ἐξαγομένου σταφιδοκάρπου, τὸ ὁποῖον ἐμονιποιήθη διὰ τοῦ Νόμου ΒΦΠΓ' τοῦ 1899, ἀνῆλθεν εἰς 24% διὰ τοῦ Νόμον ΒΞΕ' τοῦ 1903 καὶ εἰς 35% διὰ τοῦ νόμου ΓΚΗ' τοῦ 1904. Διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ἀπηγορεύθη ἡ φύτευσις νέων σταφιδαμπέλων. Καὶ διὰ νόμου τοῦ ἔτους 1905 ἱδρύθη ἡ Προνομιοῦχος Ἑταιρία Προστασίας τῆς Σταφίδος, ἡ γνωστὴ ὡς Ἑνιαία, ἡ ὁποία κατηργήθη διὰ τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος τῆς 5.8.1925 περὶ ἱδρύσεως τοῦ Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὀργανισμοῦ).

Εἰδικώτερον κατὰ τὴν γεωργικὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1911 ἐκ τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως κατείχοντο τὰ 31,7% διὰ σῖτου, 20,3% διὰ λοιπῶν σιτηρῶν, 2,2% δι' ὀσπρίων, 1,9% διὰ προϊόντων λαχανοκήπων 3,2% διὰ βιομηχανικῶν φυτῶν, 4% διὰ ζωοτροφικῶν προϊόντων 9,3% δι' ἀμπέλων, 5,2% διὰ σταφιδαμπέλων καὶ 22,2% διὰ ἀγραναπαύσεων. Ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς ἀνήρχετο εἰς 336 ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων 128,1 ἑκατομμύρια δραχμῶν τῶν σιτηρῶν, 57,7 ἑκατομμύρια τῶν ἀμπέλων, 46,2 τῶν σταφιδαμπέλων, 41,6 τοῦ ἐλαίου καὶ τῶν ἐλαιῶν καὶ 18,7 ἑκατομ. τοῦ καπνοῦ καὶ τῶν λοιπῶν βιομηχανικῶν φυτῶν. Ἐπίσης ὁ κτηνοτροφικὸς πλοῦτος τοῦ κράτους ἀνήρχετο εἰς (χιλιάδας κεφαλῶν): βόες 180, ἀγελάδες 118, βούβαλοι 6, φορβάδες 76, ἵπποι 73, ἡμίονοι 80, ὄνοι 133, πρόβατα 3.545, αἶγες 2.638, χοῖροι 227, κατοικίδια πτηνὰ 2.189.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ληφθέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς μέτρα, πρέπει κυρίως νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου τελικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν ἐθνικῶν γαιῶν ἢ μᾶλλον ὅσων ἐξ αὐτῶν διέφυγον τὴν καταπάτησιν. Τὴν ἀγορὰν ὑπὸ τοῦ Κράτους Θεσσαλικῶν τσιφλικίων καὶ τὴν διανομὴν αὐτῶν εἰς καλλιεργητὰς πρόσφυγας ἐκ Βουλγαρίας ἢ ἐντοπίους. Τὴν ἀντικατάστασιν τῆς δεκάτης διὰ τῆς φορολογίας τῶν ἀροτριώντων ζώων (νόμος τοῦ 1888). Τὴν σύμβασιν περὶ ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος, ἡ ὁποία προσέθεσεν εἰς τὴν καλλιεργουμένην γῆν 200.000 στρέμματα ἐξαιρετικῶς εὔφορα (Βασιλικὸν Διάταγμα ἀπὸ 14 Ἰανουαρίου 1881 πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου ΣΚΘ' τοῦ 1866). Καὶ τέλος τὴν ἵδρυσιν μέσων γεωργικῶν σχολῶν (Νόμος ΑΦΜΒ' τοῦ 1888).

Πρὸς προαγωγὴν τῶν ἀνωτέρω μέτρων, διὰ τοῦ Νόμου ΥΛΑ παραχωρεῖται ἔκτασις γῆς 80 τὸ πολὺ ξηρικῶν ἢ 40 ποτιστικῶν στρεμμάτων εἰς κάθε οἰκογένειαν, προτιμωμένων τῶν κατοίκων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων τῶν ἀκτημόνων ἢ ἐχόντων ἀνεπαρκῆ κλῆρον. Ἡ ἀξία τῆς γῆς, ὁριζομένη ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, καταβάλλεται εἰς 26 ἐτησίας δόσεις μὲ χρεωλύσιον 3 καὶ τόκον 2%. Ἐπίσης διὰ τοῦ νόμου ΤΠΣΤ' τοῦ αὐτοῦ ἔτους αἱ γενόμεναι ἐμφυτεύσεις ἐπὶ δημοσίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ἐμφυτευτὰς καὶ ἡ ἀξία αὐτῶν καταβάλλεται εἰς 18 ἐτησίας δόσεις, μὲ τόκον 4% καὶ χρεωλύσιον 4%. Μέχρι τοῦ 1911 εἶχον ἐκδοθῆ ἐν ὅλῳ 357.547 παραχωρητήρια ἐθνικῶν γαιῶν, διὰ 2.650.000 στρέμματα, ἀξίας 90 ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τέλος διὰ τοῦ νόμου ΓΣΒ' τοῦ 1907 ἱδρύθη τὸ Θεσσαλικὸν Γεωργικὸν Ταμεῖον, τὸ ὁποῖον ἠγόρασε μὲ τὴν ἐγγύησιν τοῦ κράτους καὶ διένειμεν εἰς καλλιεργητὰς τὰ τσιφλίκια τῶν Στεφάνοβικ, Τοπάλη, Καρτάλη καὶ Μπαλτατζῆ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἐκτάσεως ἐν συνόλῳ 1.058.700 στρεμμάτων.

Πρό πάντων ὅμως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθόλου ἐθνικῆς μας οἰκονομίας καὶ εἰδικώτερον τῆς γεωργίας ἐβοήθησεν ἡ ἐπὶ Τρικούπη κυρίως ἀναπτυχθεῖσα συγκοινωνία τῆς Ἑλλάδος σιδηροδρομικὴ καὶ ὁδική. Καθότι ἡ ἕως τότε ἔλλειψις συγκοινωνιῶν ἠνάγκαζε τοὺς χωρικοὺς νὰ ἐμμένουν εἰς τὴν κλειστὴν οἰκονομίαν καὶ νὰ περιορίζουν τὰς καλλιεργείας των εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἀναγκαίων κυρίως εἰς αὐτούς, ἀφοῦ δὲν ἠδύναντο νὰ μεταφέρουν τὰ προϊόντα των οὔτε ἐκ τῶν πλησίον τῆς πρωτευούσης ἐπαρχιῶν καὶ γενικῶς τὰ μεταφορικὰ ἔξοδα ἦσαν εἰς πλείστας περιφερείας ὑπέρογκα. Οὕτω διὰ τοῦ Νόμου ΣΚ Στ' τοῦ 1867 συνεστήθη ἴδιον Ταμεῖον Ἐθνικῆς Ὁδοποιίας, πλουτισθὲν μὲ πόρους ἐκ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τῶν διοδίων καὶ διὰ τοῦ Νόμου ΣΞΓ' διηρέθησαν αἱ ὁδοὶ εἰς ἐθνικὰς ἐπαρχιακὰς καὶ δημοτικάς. Ἀπὸ τοῦ 1867 μέχρι τοῦ 1880, ὁπότε ἤρχισε λειτουργοῦσα ἡ Ὑπηρεσία Δημοσίων Ἔργων κατεσκευάσθησαν 610 χιλιόμετρα ὁδῶν καὶ ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρι τοῦ 1909 ἕτερα 2.128 χιλιόμετρα. Τὸ 1869 ἐγκαινιάσθη ἡ πρώτη σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν αἱ γραμμαὶ Πύργου-Κατακώλου, (1882), Ἀθηνῶν-Λαυρίου (1885), οἱ σιδηρόδρομοι Πελοποννήσου τμηματικῶς (1884-1902), τὸ Θεσσαλικὸν δίκτυον (1884-1903), ἡ γραμμὴ βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος (1891-1912) καὶ τέλος τὸ τμῆμα Πειραιῶς-Στυλίδος (1905), ἐπεκταθὲν κατόπιν μέχρι τῶν Τουρκικῶν συνόρων (Παπαπούλι, 1909). Ἐπὶ πλέον ἀπὸ τοῦ 1875 ἰδίως ἐμφανίζεται κρίσις εἰς τὰ ἱστιοφόρα καὶ ἀρχίζει εἰς βραδὺν κατ' ἀρχὰς ρυθμὸν ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀτμήρους Ἑλληνικῆς ναυτιλίας. Τέλος κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἠνοίχθη ἡ Διῶρυξ τῆς Κορίνθου (1893), διευκολύνασα πολὺ τὰς θαλασσίας συγκοινωνίας τῆς Ἑλλάδος.

Εἰσαγωγὴ ἀτμοκινήτου βιομηχανίας. Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων ἤρχισεν ἐπίσης ἡ εἰσαγωγὴ ἐν Ἑλλάδι τῆς ἀτμοκινήτου βιομηχανίας, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1869, καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ἐργατικῆς τάξεως εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Σύρον, ἐνῶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐπεκράτουν ἀκόμη ἡ βιοτεχνία καὶ ὁ ἀτομικιστικὸς χαρακτὴρ τῶν ἐργαζομένων. Τὰ ἱδρυόμενα ἐργοστάσια ἦσαν ἀλευρόμυλοι, κλωστήρια ἐλαιοτριβεῖα, μεταξουργεῖα, ὑφαντήρια, βυρσοδεψεῖα καὶ μηχανουργεῖα. Μὲ τὴν σταφιδικὴν ὅμως κρίσιν, δηλαδὴ μετὰ τὸ 1893, ἱδρύθησαν ἐπίσης οἰνοποιεῖα καὶ οἰνοπνευματοποιεῖα τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίουν κυρίως τὸ εὐθηνὸν παρακράτημα τῆς σταφίδας.

Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας μας ὑπεβοήθησαν:

α) Τὸ εἰσαχθὲν τὸ 1889 ὑπὸ τοῦ Τρικούπη νέον δασμολόγιον, τὸ ὁποῖον εἶχε ταμιευτικὸν σκοπόν, ἀλλ' ἐνήργησε προστατευτικῶς ἐπὶ τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας ἕνεκα τῶν τεθέντων μεγάλων δασμῶν.

β) Ἡ ἀνάπτυξις τῶν μέσων συγκοινωνίας διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως, νέων σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἔργων ὁδοποιΐας.

γ) Ἡ ὑποτίμησις τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος, ἡ ὁποία ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1880 καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τὸ 1895, ὁπότε τὰ 100 φράγκα ἐτιμῶντο 180 δραχμάς.

δ) Τέλος ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἀστικοῦ τοιούτου.

Εἰδικώτερον κατὰ τὸ 1877 ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἑλλάδα 860 βιομηχανικαὶ μονάδες συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μεταλλευτικῶν. Ἐξ' αὐτῶν παρῆγον ἕκαστη ἐτησίως προϊόντα ἀξίας: 52 ἀπὸ

500.000 ἕως 3.000.000 δραχμῶν, 150 ἀπὸ 280 ἕως 500.000 δραχμῶν, 400 ἀπὸ 50.000 ἕως 200.000 δραχμῶν καὶ ὑπόλοιπαι ἀπὸ 30.000 ἕως 50.000 δραχμῶν. Ὅλαι μαζὶ εἶχον παραγωγὴν 146.000.000 δραχμῶν, ἐὰν δὲ ὑπολογίσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ἀλεύρων τῶν μύλων, φθάνομεν τὰ 166.000.000 δραχμῶν ἐτησίως. Αἱ βιομηχανίαι αὐταὶ ἀπησχόλουν 24.286 πρόσωπα, ἐκ τῶν ὁποίων 4.000 γυναῖκες καὶ νεανίδες.

Ταυτοχρόνως εἰς τὸ Λαύριον ἀναπτύσσεται ἀπὸ τοῦ 1867 καὶ ἡ μεταλλουργική, καμινεύουσα κατ' ἀρχὰς μόνον τὰς σκωρίας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀφήσει ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ ἔπειτα ἡ Ρωμαϊκὴ ἐκμετάλλευσις. Κατόπιν ὅμως ἐχρησιμοποίησε τὰς ἐκβολάδας καὶ τέλος τὰ κοιτάσματα τῶν μεταλλείων τῆς Λαυρεωτικῆς. Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐξόρυξις μεταλλευμάτων καὶ κυρίως σιδηρομεταλλευμάτων καὶ λευκολίθου, τὰ ὁποῖα ἐστέλλοντο αὐτούσια εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κατόπιν τῆς ἀποτυχίας τῆς χρησιμοποιήσεως ἐγχωρίου λιγνίτου διὰ τὴν ἐκκαμίνευσίν των. Ἡ μεταλλευτικὴ ἔλαβε τὴν μεγίστην αὐτῆς ἔντασιν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1890 μέχρι τοῦ 1910. Σημειωτέον ὅτι ἡ μεταλλευτικὴ βιομηχανία ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1861, ὅταν ἐδημοσιεύθη ὁ περὶ μεταλλείων καὶ ὀρυκτῶν νόμος τοῦ 1810 τῆς Γαλλικῆς νομοθεσίας. Ἡ ἐπιτυχία τῆς πρώτης γαλλικῆς ἑταιρίας τοῦ Λαυρίου ἐπροκάλεσε τοιοῦτον ἀκάθεκτον ζῆλον εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν 1086 αἰτήσεις παραχωρήσεως μεταλλείων καὶ ὀρυχείων καὶ ἐδόθησαν μέχρι τοῦ 1876, 359 παραχωρήσεις διὰ διάφορα μεταλλεῖα, περιλαμβάνουσαι ἔκτασιν 2.016.844 στρεμμάτων. Ἐπίσης ἱδρύθησαν ἐντὸς ὀκταετίας 29 μεταλλευτικαὶ ἑταιρίαι μὲ ὀνομαστικὸν μετοχικὸν κεφάλαιον ἄν τῶν 50.000.000 δραχμῶν.

Τὴν ἀνάπτυξιν ὅμως τῆς καθόλου ἐθνικῆς μας οἰκονομίας ἠπείλησεν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡ ἀθρόα μετανάστευσις ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς. Οἱ μεταναστάται ἦσαν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἄνδρες 14-45 ἐτῶν καὶ ἀπετελοῦντο κατὰ μέγιστον μέρος ἀπὸ ἐργάτας καὶ γεωργούς, ἐνῶ πρότερον μετηνάστευον ἰδίως κάτοικοι τῶν ναυτικῶν νήσων καὶ ὀρεινοὶ βιοτέχναι. Ἡ μεταναστευτικὴ αὐτὴ ἐπιδημία προεκάλεσε τὴν ἔλλειψιν ἐργατικῶν χειρῶν καὶ τὴν ὕψωσιν τῶν ἡμερομισθίων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πλείστων παραγωγικῶν τῆς χώρας πόρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ ἐμβάσματα τῶν μεταναστῶν ἰδίως ἐπέφεραν τὴν βελτίωσιν τῆς συναλλαγματικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ 0,55 τοῦ φράγκου τὸ 1895, ἔφθασε τὸ 1910 εἰς τὸ ἄρτιον. Τοῦτο ὅμως ἐσήμαινεν τὴν ἀκόμη μεγαλυτέραν οὐσιαστικῶς αὔξησιν τῶν ἡμερομισθίων καὶ ἐνέτεινε τὴν κρίσιν τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς μεταλλευτικῆς.

Ἀπὸ γενομένην ἔρευναν ὁ Ρέπουλης ἀποδίδει τὴν ἀθρόαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μετανάστευσιν εἰς τὴν κακὴν οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας μας, διὰ τὸ πλημμελὲς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μας ἀνατροφῆς, εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν ἐπιστημονικῶν καὶ χρηματικῶν κεφαλαίων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, εἰς τὴν δυσφορίαν διὰ τὰς ἐλλείψεις τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, εἰς ἠθικὴν τινα ἐκ πολλῶν αἰτίων ἀπογοήτευσιν, εἰς τὴν ἐκ παραγωγικῶν τινων ἀτυχιῶν ἐπιταθεῖσαν δυσφορίαν καὶ τέλος εἰς τὰ ἐξ Ἀμερικῆς ἀγγέλματα περὶ τῆς καλῆς τύχης τῶν πρώτων μεταναστατῶν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς μόνον μεταναστῶν ἐξ Ἑλλάδος ἀνῆλθον ἀπὸ 2.330 ἄτομα τὸ 1899, εἰς 36.580 τὸ 1907 καὶ ἐκυμαίνετο συνήθως ἀπὸ 20 ἕως 30 χιλιάδας ἐτησίως μέχρι τοῦ 1918. Ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1899-1911 μετηνάστευσαν ἐκ τῆς μικρᾶς τότε Ἑλλάδος εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας 200.000 περίπου ἄτομα καὶ ἕτερα 54.000 ἄτομα ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν Τουρκίαν καὶ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μέρος τῶν μεταναστῶν ἐπέστρεφε πάλιν εἰς τὴν πατρίδα, ἀφοῦ συνήθως ἐκέρδιζε μερικὰ χρήματα ἢ κατόπιν ἀσθενείας. Ἡ ἀναλογία ὅμως τῶν ἐπιστροφῶν ἀνήρχετο εἰς τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεταναστῶν.

Ἡ ἐκ τῆς μεταναστεύσεως κυρίως ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προελθοῦσα κρίσις τῆς βιομηχανίας, τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς μεταλλευτικῆς ἐπέφερε τὴν δυσαρέσκειαν τῆς ἀστικῆς καὶ ἰδία τῆς μεγαλοαστικῆς τάξεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει νὰ συνειδητοποιῆται. Οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ ἐπίσης εἶχον παράπονα διὰ τὴν πιεστικὴν δεκάτην, διὰ τὴν τοκογλυφίαν καὶ κυρίως διὰ τὴν μὴ ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τῶν τσιφλικίων, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας ὑποσχέσεις, ὥστε νὰ φθάσουν μετ' ὀλίγον μέχρις ἐνόπλου ἐξεγέρσεως. Καὶ ὅλος σχεδὸν ὁ πληθυσμὸς ἦτο δυσηρεστημένος διὰ τὴν κακοδιοίκησιν τῶν κυβερνωσῶν κατὰ παράδοσιν οἰκογενειῶν (τζακιῶν), αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν προσηρμοσμέναι εἰς τὰς ἀντιλήψεις ἑνὸς συγχρόνου ἀστικοῦ κράτους. Καὶ ἐπῆλθεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Γουδὶ καὶ τὸ κίνημα τῆς Ἀνορθώσεως, τὸ ὁποῖον ἐπεδίωξε καὶ τὸν συγχρονισμὸν τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ Βασιλείου, τοῦ ὁποίου τὰ ἡνία ἔδωσεν εἰς τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον. Τότε (1910) ἱδρύθη τὸ ὑπουργεῖον Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας μετονομασθὲν μετ' ὀλίγον εἰς ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ ἤρχισε λαμβανομένη μία συστηματικωτέρα κρατικὴ φροντὶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς, εἰδικώτερον δὲ ἐλήφθησαν σημαντικὰ μέτρα ὑπὲρ τῆς γεωργίας. Οἱ ἐπελθόντες ὅμως πόλεμοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ὁλοκλήρωσιν καὶ κυρίως τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ περίοδος 1909-1912 δύναται κυρίως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς προπαρασκευαστικὴ ἐποχή, διὰ τὴν χάραξιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς οἰκονομικῆς μας πολιτικῆς.

Περίοδος τῶν πολέμων. Ἡ πολεμικὴ περίοδος διήρκεσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλέον τῆς δεκαετίας. Ἀρχίζει μὲ τοὺς δύο Βαλκανικοὺς πολέμους (1912-1913), τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιστράτευσις τοῦ 1915, ἡ Ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ ἀποκλεισμὸς μέρους τοῦ βασιλείου (1916) καὶ τέλος ἡ συμμετοχή μας εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1917). Παρὰ τὴν λῆξιν αὐτοῦ συνεχίσθη μὲ τὴν ἀποστολὴν στρατοῦ εἰς τὴν Νότιον Ρωσίαν καὶ κυρίως μὲ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Θράκης (1918-22).

Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι ἐδιπλασίασαν σχεδὸν τὸ ἔδαφος καὶ τὸν πληθυσμὸν τῆς Ἑλλάδος. Αἱ Νέαι Χῶραι ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπίσης ἀγροτικαί, μὲ ἀρκετὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα ἐμπορίας, κατεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ ἰδίως καπνοῦ (Καβάλα, Δράμα, Θεσσαλονίκη), τοπικῆς βιοτεχνίας (Ἰωάννινα, Σέρραι, Μυτιλήνη, Ἡράκλειον) ἢ καὶ μερικὰς ("Εδεσσα, Νάουσα, Βέροια, Θεσσαλονίκη, Σάμος). Τὸ μέγιστον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ των ἔζη ὑπὸ τὸ οἰκονομικὸν καθεστὼς τῆς κλειστῆς μᾶλλον χωρικῆς οἰκονομίας. Ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὰς Νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Κρήτην ἐπεκράτει ἀπολύτως ἡ μικρὰ γεωργικὴ ἰδιοκτησία εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν "Ηπειρον ἐκυριάρχει τὸ σύστημα τῶν τσιφλικίων, συνδυαζόμενον ὅμως, κατὰ κανόνα, μὲ τὴν μικρὰν ἐπίμορτον καλλιέργειαν. Σημαντικὴ ἐπίσης ἔκτασις γῆς ἀνῆκεν εἰς τὰς μονάς, κυρίως ὡς τσιφλίκια τοῦ Ἁγίου "Ορους εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ Θάσον, ἢ ὡς ἐκμισθούμενα συνήθως τεμάχια γῆς, ἰδία εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν "Ηπειρον. Ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦτο, τὸ πλεῖστον τῶν γαιῶν ἔμενεν ἀκαλλιέργητον εἰς τὴν κεντρικὴν ἰδίᾳ Μακεδονίαν καὶ τὴν "Ηπειρον. Ἡ κτηνοτροφία ὅμως εἶχεν, ὡς ἐκ τούτου, σοβαρὰν ἀνάπτυξιν.

Αἱ καλλιέργειαι τῶν Νέων Χωρῶν περιελάμβανον 4.320 χιλιάδας στρεμμάτων, ἤτοι 32% τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως τοῦ Βασιλείου καὶ κατενέμετο ὡς ἑξῆς εἰς χιλιάδας στρεμμάτων, κατὰ μεγάλας περιφερείας:

	Μακεδονία	"Ηπειρος	Νῆσοι Αἰγαίου	Κρήτη
Σῖτος	751	93	65	80
Λοιπὰ σιτηρὰ	1329	344	99	365
"Οσπρια	108	22	41	67
Λαχανόκηποι	86	14	30	38
Καπνὸς	174	4	20	2
Λοιπὰ βιομηχανικὰ φυτά	98	0	17	4
Ζωοτροφικὰ	112	11	17	6
"Αμπελος	168	25	39	68
Σταφιδάμπελος	0	0	1	9
Σύνολον	2828	518	329	644

Ἐκτὸς τούτων ὅμως ὑπῆρχον καὶ μεγάλαι ἐκτάσεις ἐλαιώνων εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὰς Νήσους τοῦ Αἰγαίου, μικρότεραι δὲ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὴν περιφέρειαν Πρεβέζης. Ἐπίσης ὑπῆρχε καὶ ἀξία λόγου παραγωγὴ ὀπωρῶν καὶ χαρουπιῶν εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν Κρήτην. Ἡ ἀξία τῆς ὅλης παραγωγῆς ἀνήρχετο εἰς 93,7 ἑκατομμύρια δραχμὲς διὰ τὴν Μακεδονίαν, εἰς 11,5 διὰ τὴν "Ηπειρον, εἰς 20,1 διὰ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς 35,2 διὰ τὴν Κρήτην. Ἐξ αὐτῆς 40,3% ἀντεπροσώπευον τὰ σιτηρὰ ἐν γένει, 21,4% ὁ καπνός, 14,7% τὸ ἔλαιον, καὶ αἱ ἐλαῖαι καὶ 6,9% ἡ παραγωγὴ τῶν ἀμπέλων.

"Οσον ἀφορᾷ τὸ κτηνοτροφικὸν κεφάλαιον τοῦτο εἶχε κατὰ τὴν γενομένην ἀπαρίθμησιν ζώων, τὸ 1914 ὡς ἑξῆς:

	Μακεδονία	"Ηπειρος	Νῆσοι Αἰγαίου	Κρήτη	Σύνολον
"Ιπποι	43013	12117	5391	3630	64151
Ἡμίονοι	32066	7501	7447	9125	56143
"Ονοι	91963	10809	14324	33546	150642
Βόες	237565	40176	10864	42788	331393
Βούβαλοι	23829	160	—	650	24639
Κάμηλοι	268	—	—	150	418
Χοῖροι	86803	4667	7624	38625	137719
Αἶγες	1091138	318419	73652	166306	1649515
Πρόβατα	1650421	462235	144312	357514	2614482

Ταῦτα ἀντεστοίχουν εἰς 45% τῆς κτηνοτροφίας τῆς Ἑλλάδος, τόσον εἰς μικρὰ ὅσον καὶ εἰς μεγάλα ζῶα.

Ἡ βιομηχανία ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη εἰς τὴν Μακεδονίαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1874, μὲ τὴν ὕψωσιν τῶν τελωνιακῶν δασμῶν εἰς 8 καὶ εἶτα εἰς 11% ἐπὶ τῆς ἀξίας καὶ μὲ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων προστατευτικὴν πολιτικήν. Ἀνεπτύχθη δὲ κυρίως εἰς τὴν περιφέρειαν Βερμίου, ὅπου ὑπῆρχον ὑδατοπτώσεις καὶ εὐθηνὰ ἡμερομίσθια, παρὰ τὴν ἀθρόαν μετανάστευσιν τῶν σλαβοφώνων, ἰδία ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος. Εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν "Ηπειρον ἐπεκράτει ἡ βιοτεχνία. Οὕτως ὑπῆρχον, τὸ 1906, εἰς τὴν Κρήτην 40.000 περίπου ὑφαντικῶν ἱστῶν, μὲ ἀναλογίαν δηλαδὴ ἑνὸς ἱστοῦ πρὸς 3 ἀγρότιδας.

"Οσον ἀφορᾷ τέλος τὰς συγκοινωνίας τῶν Νέων Χωρῶν, αὐταὶ

περιελάμβανον τὰς τρεῖς σιδηροδρομικὰς γραμμὰς ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σκόπια καὶ εἰς Μοναστήριον, ἐκτάσεως ἐν ὅλω 620 χιλιομέτρων καὶ μερικὰς ἀμαξιτὰς ὁδούς, εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἤπειρον μήκους 2538,5 χιλιομέτρων.

Ὁ Παγκόσμιος πόλεμος καὶ αἱ πολεμικαὶ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχειρήσεις εἶχον μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς μας ζωῆς. Ὡς εἶναι φυσικὸν ἐπέφερον ἀναστάτωσιν εἰς τὰ δημόσια οἰκονομικά, ὡς ἐκ τῶν ἐκτάκτων δαπανῶν, ἀμέσων ἢ ἐμμέσων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομία ὑπέστη ζωηρὸν τὸν ἀντίκτυπόν της, διὰ τῆς συγκεντρώσεως πλούτου εἰς χεῖρας ὀλίγων, ἰδίως ἐφοπλιστῶν, βιομηχάνων καὶ κεφαλαιούχων καὶ τῆς πτωχείας τῆς μεγάλης μάζης τῶν κατοίκων, ὡς ἐκ τῶν ἐπιστρατεύσεων καὶ τῶν καταστροφῶν ἐκ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὰς βορείας ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ νομίσματός μας καὶ τῆς ὑψώσεως τῆς τιμῆς τῶν εἰδῶν, τῆς συρροῆς εἰς τὸ ἔδαφός μας, μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν περίπου 1.500.000 προσφύγων στερουμένων τῶν πάντων, κατὰ μεγίστην πλειοψηφίαν, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως 430.000 περίπου Τούρκων καὶ Βουλγάρων, εὐπορούντων μᾶλλον. Τὸ μόνον κέρδος, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπέμεινεν ἐκ τοῦ πολέμου, ὑπῆρξεν ἡ προσάρτησις τῆς Δυτικῆς Θράκης (1919), μὲ ἔκτασιν 8796 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων καὶ πληθυσμὸν 202.650 κατοίκων, ἐκ τῶν ὁποίων 95.000 Μουσουλμᾶνοι.

Ἡ καλλιεργουμένη ἔκτασις τῆς Θράκης περιελάμβανε 692.000 στρεμμάτων, ἤτοι 8% τῆς ἐπιφανείας της, καθότι μέγισται ἐκτάσεις ἔμενον ἐν αὐτῇ ἀκαλλιέργητοι. Αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις κατανέμοντο ὡς ἑξῆς: Σῖτος 193 χιλιάδες στρεμμάτων, λοιπὰ σιτηρὰ 351 χιλ., ὄσπρια 24 χιλ., λαχανόκηποι 16 χιλ., καπνὸς 50 χιλ., λοιπὰ βιομηχανικὰ προϊόντα 27 χιλ. καὶ ζωοτροφικὰ προϊόντα 31 χιλ. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον ὅμως εἰς τὴν περιφέρειαν Σουφλίου ἰδίαι, ἀρκετοὶ μορεῶνες καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀλεξανδρουπόλεως δενδρῶνες. Ἡ ἀξία τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀνήρχετο τὸ 1922 εἰς 234 ἑκατ. δραχμῶν. Ἐπίσης ἡ κτηνοτροφία περιελάμβανε 39.189 βοειδῆ, 7.720 ἱπποειδῆ, 158.886 αἰγοπρόβατα καὶ 6.890 χοίρους. Εἰς τὴν πρόσοδον αὐτῆς πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐκ τῆς σηροτροφίας κυρίως τοῦ Σουφλίου, ὅπου ὑπῆρχε καὶ κλωστήριον μετάξης, ἡ μόνη ὑπολογίσιμος βιομηχανία τῆς Θράκης, ἐκτὸς τῶν μεγάλων καπναποθηκῶν Ξάνθης, ὅπου ἐγίνετο ἡ ἐπεξεργασία τοῦ καπνοῦ.

Ἡ ἐθνικὴ ναυτιλία ἐπραγματοποίησε μὲν σοβαρὰ κατὰ τὸν πόλεμον κέρδη, ὑπολογισθέντα εἰς ἕνα δισεκατομμύριον χρυσῶν φράγκων, εἶχεν ὅμως τὰς μεγίστας ἀπωλείας ἐξ ὅλων τῶν ἐμπολέμων ἤτοι τὰ 64,6% τῆς χωρητικότητός της. Ἡ γεωργικὴ καὶ βιομηχανικὴ παραγωγὴ ἔμειναν στάσιμοι μᾶλλον κατὰ τὸ διάστημα τῶν πολέμων, παρὰ τὴν μεγίστην αὔξησιν τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως βραχιόνων, ἀροτριώντων, πρώτων καὶ καυσίμων ὑλῶν, μέσων μεταφορᾶς κλπ. Τὸ ἐμπόριον ηὐξήθη μὲν κατ' ἀξίαν, μαζὶ ὅμως καὶ τὸ ἐμπορικὸν ἔλλειμμα, τὸ ὁποῖον εἶχε σχεδὸν ἐκλείψει ἀπὸ τοῦ 1909-1912, ὥστε νὰ ὑπερβῇ τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγωγῶν μας. Τὸ ἔλλειμμα τοῦτο καθὼς καὶ αἱ πολεμικαὶ καὶ αἱ συνεπεία τοῦ πολέμου δαπάναι, ὑπολογισθεῖσαι εἰς 163 ἑκατ. λιρῶν Ἀγγλίας, ἐπέφερον τὴν πτῶσιν τῆς τιμῆς τῆς δραχμῆς ἀπὸ 25,16 κατὰ λίραν Ἀγγλίας, τὸ 1914, εἰς 238 τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ 1924 καὶ ἀντιστοίχως ὕψωσιν τοῦ τιμαρίθμου ζωῆς ἀπὸ 100 εἰς 1309.

Ἡ ἐκ τῶν πολέμων δημιουργηθεῖσα κατάστασις, κατέστησε περισσότερον ἐπιτακτικὴν τὴν λῆψιν κοινωνικῶν τινῶν μέτρων, ὅπως εἶναι ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν μεγάλων ἀγροτικῶν ἰδιοκτησιῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν καὶ ὁ ἀγροτικὸς ἀποικισμὸς τῶν προσφύγων. Διὰ τοῦ νόμου 1072, Α,Β,Γ,Δ καὶ Ε τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης τοῦ 1917, ἐθεσπίσθη ἡ διανομὴ τῆς γῆς εἰς τοὺς ἀκτήμονας καλλιεργητὰς καὶ κατὰ πρώτιστον λόγον εἰς τοὺς καλλιεργοῦντας αὐτὴν κολλήγους. Εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐδίδετο κλῆρος ἱκανὸς νὰ ζήσῃ μίαν ἀγροτικὴν οἰκογένειαν. Οἱ ἀποκαθιστάμενοι οὕτω εἰς μικρο-ἰδιοκτήτας γεωργοὶ συνεκεντροῦντο ἀναγκαστικῶς εἰς Συνεταιρισμούς. Τέλος καθιεροῦτο ἡ περιφρούρησις τῆς συνιστωμένης μικροϊδιοκτησίας διὰ τοῦ ἀναπαλλοτρίωτου καὶ ἀδιανεμήτου αὐτῆς. Οἱ νόμοι οὗτοι ὑπέστησαν σειρὰν τροποποιήσεων πρὸς καλυτέραν αὐτῶν ἐφαρμογήν, ἰδίως διὰ τοῦ νόμου 2052 τοῦ 1919 καὶ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 15ης Φεβρουαρίου 1923, τὸ ὁποῖον καθώρισεν ὅτι ἡ καταβολὴ τῆς ἀποζημιώσεως τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν ἀπαλλοτριουμένων ἀγροκτημάτων, γίνεται μετὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσίν των. Βάσει τῆς ὡς ἄνω νομοθεσίας ἀπηλλοτριώθησαν συνολικῶς 1724 ἀγροκτήματα συνολικῆς ἐκτάσεως 12 ἑκατ. περίπου στρεμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν 6.730.000 καλλιεργούμενα καὶ καλλιεργήσιμα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀποκατεστάθησαν 130.000 οἰκογένειαι γηνενῶν καλλιεργητῶν. Ἐξ ἄλλου διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν προσφύγων διετέθησαν εἰς τὴν ἐπὶ τούτω Ἐπιτροπὴν 8.500.000 στρέμματα γῆς τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων ἀνῆκεν εἰς Τούρκους ἀνταλλαξίμους καὶ Βουλγάρους φυγάδας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγκατεστάθησαν 145.758 οἰκογένειαι, περιλαμβάνουσαι 578.824 ἄτομα.

Σημειωτέον ὅτι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν προσφύγων συνωμολογήθη εἰδικὸν δάνειον 10.650.000 λιρῶν Ἀγγλίας καὶ τὸ Κράτος συνεισέφερεν ἐκ τοῦ Προϋπολογισμοῦ του ἕτερα 705 ἑκατομμύρια δραχμάς. Τὸ πλεῖστον τῶν ἀγροτῶν προσφύγων ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Μακεδονίαν, Θράκην καὶ Κρήτην, ἐνῶ οἱ ἀστοὶ ἐγκατεστάθησαν κυρίως εἰς Ἀθήνας, Θεσσαλονίκην, Δράμαν καὶ ἄλλας πόλεις ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς τοῦτο ὠκοδομήθησαν 65.000 ἀγροτικῶν καὶ 50.000 ἀστικῶν οἰκημάτων, πλὴν τῶν ἐπισκευασθέντων τοιούτων. Τέλος ἐξετελέσθησαν εἰς τοὺς προσφυγικοὺς συνοικισμούς, ἀστικοὺς καὶ ἀγροτικούς, ἔργα κοινῆς ὠφελείας καὶ ἐνισχύθη ἵδρευσις ἐργοστασίων ταπητουργίας διὰ τῆς ἐπιχορηγήσεώς των.

Τέλος διὰ διαφόρων νόμων κατηργήθησαν αἱ μεσαιωνικῆς προελεύσεως ἀγροτικαὶ σχέσεις ὡς αἱ ἀγροληψίαι Κερκύρας (Νόμοι ΔΝΔ τοῦ 1912, 1748 τοῦ 1919 καὶ 6448 τοῦ 1935), αἱ ἀγροληψίαι Ζακύνθου (Νομοθετικὸν Διάταγμα 19 Αὐγούστου 1925), αἱ ἐμφυτεύσεις ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ Β.Δ. Πελοπόννησον (Νόμοι 2189 τοῦ 1920 καὶ 2926 τοῦ 1922) καὶ τὸ λειβαδιακὸν δικαίωμα εἰς τὴν Φθιώτιδα (Νόμος 5091 τοῦ 1931).

Ἐξ ἄλλου ἐλήφθησαν νομοθετικὰ μέτρα ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν, τὰ ἐνοικιοστάσια οἰκιῶν καὶ βοσκῶν κλπ. Ἡ ἵδρυσις ἄλλωστε τοῦ ὑπουργείου Περιθάλψεως (Διάταγμα 14 Ἰουνίου 1917), μετατρέποντος εἶτα εἰς ὑπουργεῖον Ὑγιεινῆς, Προνοίας καὶ Ἀντιλήψεως (Διάταγμα 14 Δεκεμβρίου 1922), δεικνύει ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦ κρατικοῦ περεμβατισμοῦ πρὸς ρύθμισιν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων, συμφώνως ἄλλωστε πρὸς ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις διὰ τοῦ ἄρθρου 505 τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν καὶ τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων τῆς Διασκέψεως τοῦ Οὐάσιγκτων, εἶτα δὲ τοῦ Διεθνοῦς Γραφείου Ἐργασίας τῆς Γενεύης.

Παρὰ τὰ μέτρα ταῦτα ἐλήφθησαν καὶ ἄλλα, οἰκονομικῆς μᾶλλον φύσεως, ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς. Τοιαῦτα εἶναι κυρίως: Ὁ νόμος 2948 τοῦ 1922 περὶ προαγωγῆς τῆς βιομηχανίας καὶ βιοτεχνίας ὁ ὁποῖος σπουδαίως προώθησεν αὐτάς. Ἡ καλυτέρα ὀργάνωσις τῆς ἀγροτικῆς πίστεως καὶ ἡ σύστασις γεωργικῶν συνεταιρισμῶν. Ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀνωτέρας Δασολογικῆς (Νόμος 983 τοῦ 1917) καὶ εἶτα τῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (Νόμος 1844 τοῦ 1920), πρὸς κατάρτισιν ἰδίᾳ εἰδικευμένου προσωπικοῦ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας, τὸ ὁποῖον ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Νομοθετικὸν Διάταγμα 14 Ἰουνίου 1917). Ἡ ἀπαλλαγὴ σχεδὸν τῆς ἐμπορικῆς μας ναυτιλίας ἀπὸ τῆς φορολογίας τῶν ἐκτάκτων κερδῶν πολέμου, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν ἀνασυγκρότησίν της (ν. 1043 τοῦ 1917). Τέλος ἡ ὀργάνωσις τῆς φυτοπαθολογικῆς ὑπηρεσίας, πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἀσθενειῶν καὶ ζημιῶν τῶν φυτῶν.

Πρὸς ὀργάνωσιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως συνήφθη ἡ ἀπὸ 6 Δεκεμβρίου 1914, σύμβασις μεταξὺ Κράτους καὶ Ἐθνικῆς Τραπέζης, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη ἀνέλαβε τὴν χορήγησιν 25 ἑκατ. ἐτησίως γεωργοκτηματικῶν δανείων. Ἐπίσης ἀναδιοργανώθησαν τὸ Κοινωφελὲς Ταμεῖον Κρήτης, ἡ Τράπεζα Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου καὶ ἡ Τράπεζα Νήσων Αἰγαίου, ἱδρύματα ὑφιστάμενα ἤδη ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀλλὰ στερούμενα σοβαρῶν κεφαλαίων πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς των. Κυρίως ὅμως τὴν βάσιν τῆς ἀγροτικῆς μας πίστεως ἀπετέλεσεν ἡ ψήφισις τοῦ Νόμου 602 τοῦ 1914 περὶ συνεταιρισμῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον ταχέως μεγίστην παρ' ἡμῖν ἐξάπλωσιν.

Τέλος τὰ σπουδαιότερα μέτρα διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν ἀσθενειῶν καὶ ζημιῶν τῶν φυτῶν εἶναι:

Ὁ Νόμος 214 τοῦ 1914 περὶ μέτρων προστασίας, κατὰ τῆς φυλλοξήρας, ὁ Νόμος 512 τοῦ 1914 περὶ καταπολεμήσεως τῶν ἀρουραίων καὶ ἀκρίδων, οἱ Νόμοι 1366 τοῦ 1918 καὶ 2805 τοῦ 1922 περὶ Ταμείου Ἐλαίας καὶ οἱ συναφεῖς Νόμοι 2753 τοῦ 1922 καὶ 3.147 τοῦ 1927 περὶ Ταμείων Ἐλαιοπαραγωγῆς Πηλίου καὶ Κρήτης. Τέλος ὁ Νόμος 1862 τοῦ 1929 περὶ ὀργανώσεως Φυτοπαθολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἡ μεσοπολεμικὴ περίοδος καὶ ἡ κρίσις. Τὴν 24ην Ἰουλίου 1923 ὑπεγράφη ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν μακρὰν πολεμικὴν περίοδον. Τὸ ἔτος τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ σημαντικὸς σταθμὸς εἰς τὴν καθόλου οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος καθότι:

α) Ἔπαυσαν οἱ ἐπὶ δεκαετίαν διαρκέσαντες πόλεμοι καὶ αἱ ἐπιστρατεύσεις. Ἡ Ἑλλὰς ἐπεξετάθη ἀλλὰ καὶ περιωρίσθη εἰς τὰ σημερινά της σύνορα, περικλείοντα τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν κατοικουμένας περιφερείας (πλὴν τῆς Κύπρου, τῆς Δωδεκανήσου, τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ μειονοψηφιῶν τινῶν (Κωνσταντινουπόλεως). Συγχρόνως ὅμως ἐτερματίσθη καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν κυριωτέραν ἀπασχόλησιν τοῦ Κράτους ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ.

β) Ὁ πληθυσμὸς τῆς Χώρας ηὐξήθη κατὰ ἕνα καὶ πλέον ἑκατομμύριον ψυχῶν, ὡς ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων καὶ παρὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πλείστου μέρους τῶν ἀσημάντων ἄλλως τε μειονοτήτων. Συγχρόνως ἐπέστρεφον ἀπὸ τὰ Μέτωπα εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ ἐργοστάσια αἱ χιλιάδες τῶν ἀπολυθέντων στρατιωτῶν, ἐνῶ ἐκλείετο ἡ θύρα τῆς μεταναστεύσεως πρὸς τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὰς ἄλλας χώρας, κατόπιν τῶν σχετικῶν μέτρων τῶν ἐνδιαφερομένων κρατῶν.

γ) Ἡ ραγδαία καὶ σοβαρὰ πτῶσις τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς ἔδωσε μίαν, πρόσκαιρον ἔστω, ἀλλ' ἀποτελεσματικὴν ὤθησιν εἰς τὴν ἐθνικὴν παραγωγήν, τὴν ὁποίαν ἦλθον νὰ ζωογονήσουν ἐξ ἄλλου σοβαρὰ κεφάλαια εἰσαχθέντα ἔξωθεν ὑπὸ τὸν τύπον προσφυγικῶν, παραγωγικῶν, τραπεζιτικῶν καὶ βιομηχανικῶν δανείων.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ καλλιεργουμένη ἐν Ἑλλάδι ἔκτασις ἤρχισε νὰ αὐξάνη μὲ ταχὺν ρυθμόν, ἡ οἰκόσιτος κτηνοτροφία νὰ

προοδεύη καὶ ἡ βιομηχανία μας νὰ προχωρῆ ἁλματωδῶς. Τὸ ἐξωτερικὸν μας ἐμπόριον, τόσον εἰσαγωγικόν, ὅσον καὶ ἐξαγωγικόν, ἔφθασεν εἰς ὕψη ποὺ δὲν εἶχε γνωρίσει ποτέ, χάρις εἰς τὰς ξένας κυρίως πιστώσεις. Ἐπὶ πλέον τὸ Κράτος διὰ νὰ δώση ἐργασίαν εἰς τὸν ἀποτόμως πυκνωθέντα πληθυσμόν μας, ἤρχισε τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων παραγωγικῶν, ὁδοποιΐας, ἀποξηράνσεως ἑλῶν καὶ ἀποστράγγισεως ὑγρῶν ἐδαφῶν, οἰκοδομήσεως προσφυγικῶν συνοικισμῶν, βελτιώσεως τῶν λιμένων, ἀναπτύξεως δημοτικῶν ἔργων κλπ.

Ἀπὸ τοῦ 1923 μέχρι τοῦ 1932 τὸ σύνολον τῶν εἰς Ἐξωτερικὸν συναφθέντων δανείων ἀνῆλθεν εἰς 1564 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν. Ἦτοι τὸ μὲν Κράτος ἐδανείσθη 947,9 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν, διάφορα νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου 11,3 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν ἐνῶ τὰ ἰδιωτικὰ δάνεια ἀνῆλθον εἰς 604,7 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν.

Διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ὑδραυλικῶν ἔργων, τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Λουδία καὶ τοῦ Στρυμόνος εἰς Μακεδονίαν, ἐδόθησαν πρὸς καλλιέργειαν πλέον τῶν 500.000 στρεμμάτων νέων γαιῶν καὶ ἐπροφυλάχθησαν ἀπὸ τῶν πλημυρῶν περὶ τὰ 1.500.000 στρεμμάτων. Ἐπίσης ἐπεξετάθη ἡ ἄρδευσις μεγάλου μέρους ἐξ αὐτῶν, ἰδία εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Στρυμόνος. Διὰ τῆς συμβάσεως τῆς ὁδοποιΐας, βάσει τῶν νόμων 3404 καὶ 3406 τοῦ 1927, προεβλέπετο ἡ κατασκευὴ 2200 χιλιομέτρων συγχρονισμένων ὁδῶν, διὰ δαπάνης 6 ἑκατ. λιρῶν Ἀγγλίας, ἔναντι συνολικοῦ ὑπάρχοντος τότε δικτύου 10 χιλιάδων περίπου χιλιομέτρων εὑρισκομένων ὅμως, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς κακὴν κατάστασιν.

Πλεῖστα σοβαρὰ μέτρα ἐλήφθησαν ἄλλωστε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας. Καὶ ἐν πρώτοις ἡ σταθεροποίησις τοῦ ἐθνικοῦ μας νομίσματος καὶ ἡ ἵδρυσις τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος (Νόμοι 3424 καὶ 3425 τοῦ 1927). Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου δασμολογίου, τὸ ὁποῖον εἶναι καθαρῶς προστατευτικὸν τῆς βιομηχανίας μας (Νομοθετικὸν Διάταγμα 22 Δεκεμβρίου 1923 τεθὲν ἐν ἰσχύϊ ἀπὸ τοῦ 1926). Ἡ ἵδρυσις τοῦ Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὴν κεφαλαιοκρατικὴν ἐπιχείρησιν τῆς Ἑνιαίας, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν ὠργανωμένων ἰδία σταφιδοκαλλιεργητῶν (Νομοθετικὸν Διάταγμα 10 Αὐγούστου 1925). Ἡ θετικὴ ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς τῆς σιταρκείας, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν σχετικῶν ὑπηρεσιῶν ἐρεύνης καὶ προπαγάνδας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ κυρίως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ σίτου. Ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ταπητουργικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ τουρισμοῦ καθὼς καὶ τῆς Σιβιτανιδείου Σχολῆς τεχνῶν ἢ ἐπαγγελμάτων (1927-1929). Τέλος ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἡ ὁποία ἤρχισε διοχετεύουσα σοβαρὰ εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν κεφάλαια ἀλλὰ καὶ ἐπιμελουμένη, ἐν μέρει τῆς καλυτέρας αὐτῶν διαθέσεως (Νόμοι 4332 καὶ 4424 τοῦ 1929).

Παρὰ τὰ κεφαλαιώδη ταῦτα μέτρα τῆς Πολιτείας ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἐπίσης. Τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ταμείου Κτηνοτροφίας, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν παρασκευὴν ἐμβολίων καὶ ὁρῶν διὰ τὰ ζῶα (Νομοθετικὸν Διάταγμα τῆς 15ης Ἰουλίου 1926). Τὴν μερικὴν εἰσαγωγὴν παρ' ἡμῖν τοῦ θεσμοῦ τῶν γεωργικῶν ἀσφαλίσεων διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ταμείου Ἀσφαλείας κατὰ χαλάζης καὶ παγετῶν γενικευθέντος εἶτα εἰς Ταμεῖον Γεωργικῶν Ἀσφαλειῶν (Νομοθετικὸν Διάταγμα 2 Ἀπριλίου 1926 καὶ 5249 τοῦ 1932). Τὴν ἵδρυσιν εἰδικῶν ἱδρυμάτων πρὸς ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν κυριωτέρων μας καλλιεργειῶν τοῦ σίτου, (Νομοθετικὸν Διάταγμα 7 Ἰανουαρίου 1925), τοῦ καπνοῦ (Διάταγμα 10 Μαΐου 1923), τῆς σταφίδος καὶ τοῦ βάμβακος (Νόμος 5211 τοῦ 1931). Τὴν σύστασιν τῶν γραφείων προστασίας καπνοῦ (Ν.Δ. 31 Ὀκτωβρίου 1925), τῶν κέντρων βελτιώσεως σιτοπαραγωγῆς, πρὸς προπαγάνδαν τῆς καλυτέρας βελτιώσεως αὐτοῦ (ἄρθρον 22 Νόμου 5686 τοῦ 1923).

Ἡ ἐπακολουθήσασα ἀπὸ τοῦ 1929 διεθνὴς κρίσις, ἐκδηλωθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα κυρίως ἀπὸ τοῦ 1932, ἐπέφερε κάποιαν ἀναστολὴν τοῦ οἰκονομικοῦ ὀργασμοῦ τῆς προηγηθείσης δεκαετίας καὶ πρὸ πάντων τὴν ἐπέκτασιν τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας, ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὴν διπλῆν κυρίως μορφὴν τῆς ἀνεργίας εἰς τὰς πόλεις καὶ τῆς μειώσεως τῆς προσόδου τῶν ἐργαζομένων κάτω τοῦ ἐλαχίστου τῆς συντηρήσεώς των, ἰδίως εἰς τὰ χωρία. Ἀλλ' ὅπως κατὰ τὴν ἔλευσιν τῶν προσφύγων, ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως ὤθησε τὸν πληθυσμὸν εἰς μίαν ἐντατικωτέραν παραγωγήν, τὴν ὁποίαν ἦλθε νὰ ὑποδαυλίση νέα σοβαρὰ ὑποτίμησις τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος. Οὕτως, ἐξηκολούθησεν ἡ αὔξησις τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων, ἔστω καὶ μὲ ὀλιγώτερα παραγωγικὰ μέσα, ἰδία δὲ λιπάσματα. Ἐπίσης ἡ βιομηχανία μετὰ πρόσκαιρον διστακτικότητα, ἐξηκολούθησε τὴν παραγωγικὴν αὐτῆς δραστηριότητα καὶ μάλιστα εἰς ἀνιοῦσαν, βοηθουμένη ἀπὸ τὰ χαμηλὰ ἐργατικὰ ἡμερομίσθια. Ἡ ναυτιλία εἶχεν μὲν πρόσκαιρον ἀνεργίαν καὶ περιορισμὸν τῶν κερδῶν της, ἀλλ' ἀνέλαβε πάλιν μὲ τὴν ἀναζωογόνησιν τοῦ ἐμπορίου αὐξάνουσα, εἰς χωρητικότητα. Καὶ ἐν γένει ἡ ἐθνικὴ παραγωγὴ ἐπανῆλθε ταχέως εἰς τὴν πρὸ τῆς κρίσεως οἰκονομικήν της δραστηριότητα καὶ ὑπερέβη αὐτήν. Τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ἦλθεν ἄλλωστε νὰ βοηθήση καὶ ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις, διὰ τῆς λήψεως διαφόρων μέτρων, τὰ ὁποῖα σκοπὸν εἶχον τὴν ἐνίσχυσιν εἴτε τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς, εἴτε τῶν ἐργαζομένων, εἴτε τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος.

Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ληφθέντων μέτρων εἶναι:

1ον) Ἡ αὔξησις τοῦ δασμοῦ τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων, ἀλλὰ καλλιεργουμένων καὶ ἐν Ἑλλάδι γεωργικῶν εἰδῶν. Εἰδικώτερον ὁ ν. 3826 τοῦ 1929 εἶχεν ὁρίσει ἑνιαίαν ἀξίαν τῆς μεταλλικῆς δραχμῆς, δι' ἅπαντα ἐν γένει τὰ ἐμπορεύματα, ἴσην πρὸς 15 δρχ., συμφώνως πρὸς τὴν τιμὴν τῆς σταθεροποιήσεως. Διὰ τοῦ ἀπὸ 15 Μαΐου 1932 διατάγματος, ὁ συντελεστὴς ἀναγωγῆς τῆς μεταλλικῆς δραχμῆς ηὐξήθη εἰς 15,20 καὶ 22 χαρτίνας δραχμάς. Διὰ τῆς ἀπὸ 3ης Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποφάσεως εἰς 15,20,22,25 καὶ 30 δραχμάς. Ἐξ ἄλλου ὁ ν. 5312 τοῦ 1931 ἐδεκαπλασίασε τοὺς μεγίστους δασμοὺς διὰ τὰς μὴ συμβατικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος συνδεδεμένας χώρας.

2ον) Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς σταθεροποιήσεως τῆς δραχμῆς (Νόμος 5422 τοῦ 1923) καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ μονοπωλίου τῆς ἀγοραπωλησίας ξένου συναλλάγματος (Νόμος 5406 τοῦ 1931). Ἡ σταθεροποίησις ἐπετεύχθη πάλιν de facto κατὰ τὸ 1936, χάρις εἰς τὰ ἐν τῷ μεταξὺ ληφθέντα μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος.

3ον) Οἱ ἐπιβληθέντες σοβαροὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἔξωθεν εἰσαγωγὴν ἐμπορευμάτων. Σημειωτέον ὅτι ὁ περιορισμὸς τῆς εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων ἠσκήθη ἀπὸ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς χρυσῆς βάσεως ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας (Σεπτέμβριος 1931), ἐμμέσως διὰ τῆς μὴ χορηγήσεως ξένου συναλλάγματος. Ὁ Νόμος 5426 τοῦ 1932 ἐπέτρεψε τὸν καθορισμὸν τῶν κατ' ἔτος εἰσακτέων ποσοτήτων ἐμπορευμάτων καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν ἐμπορευμάτων μετὰ τῶν ξένων χωρῶν.

4ον) Ἡ ἀναστολὴ τῆς εἰσπράξεως τῆς δεκάτης καὶ πάσης φορολογίας ἐπὶ τῶν σιτηρῶν (Νόμος 4576 τοῦ 1930) ἡ ὁποία ἔκτοτε κατηργήθη.

5ον) Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων (Νόμος 5733/1932 ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ Νόμου 6298 τοῦ 1934, συχνὰ τροποποιηθέντος μεταγενεστέρως), αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 1 Δεκεμβρίου 1937 κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ μεγάλα μόνον κέντρα.

6ον) Τέλος ὁ νόμος περὶ ρυθμίσεως τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν ἦλθε νὰ ἐκκαθαρίση ὑπὲρ τῶν ἀγροτῶν τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐκ τῆς κρίσεως ἀνώμαλον οἰκονομικὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὕπαιθρον (Ἀναγκαστικὸς Νόμος 667 τοῦ 1937).

Ὁ Β' Παγκόσμιος πόλεμος καὶ αἱ συνέπειαί του. Ἡ Ἑλλὰς ἐπλήρωσεν ἀκριβὰ τὴν δόξαν τοῦ ἀλβανικοῦ πολέμου. Δὲν εἶναι μόνον αἱ ἐξ αὐτοῦ ζημίαι καὶ ἀπώλειαι ἀλλὰ καὶ ἡ Κατοχὴ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσα ἀναρχία. Αἱ εἰς ἀνθρώπους ζημίαι ὑπολογίζονται ὡς ἑξῆς:

Φονευθέντες εἰς τὸν πόλεμον	16.000
Ἀπὸ ὠμότητας Βουλγάρων, Ἰταλῶν,	41.000
Ἀπὸ βομβαρδισμοὺς καὶ ναυάγια	7.000
Ἀπὸ ἀντίποινα ἀνταρτοπολέμου	30.000
Ἀπὸ τὴν πεῖναν	300.000
Ἀπὸ μὴ ἐπιστροφὴν ἐξ ἐκπαρτισμοῦ	80.000
Σύνολον	474.000

Ἀλλ' εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους πρέπει νὰ προστεθοῦν αἱ ζημίαι αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τὴν αὔξησιν τῆς θνησιμότητος ἐκ τῶν στερήσεων, καὶ ἀπὸ τὴν μείωσιν τῶν γεννήσεων κατὰ τὴν Κατοχήν, ποὺ ὑπελογίσθησαν εἰς 300.000. Ἐπίσης δέον νὰ ὑπολογίσωμεν τοὺς συνεπεία τοῦ πολέμου ἀναχωρήσαντας ἐξ Ἑλλάδος 50.000, ἐκ τῶν μειονοτήτων, ἤτοι Τσάμηδες, Βουλγαροφώνους, Τούρκους καὶ Ἀρμενίους. Τέλος εἰς τοὺς ὡς ἄνω ἀριθμοὺς δὲν περιλαμβάνονται οἱ καταστάντες ἀνίκανοι πρὸς ἐργασίαν ἀνάπηροι καὶ ἀσθενεῖς. Ἑπομένως αἱ εἰς ἀνθρώπινον ὑλικὸν ζημίαι ἀνέρχονται εἰς ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον κατοίκων, φονευθέντων καὶ ἀποθανόντων, αἱ δὲ συνολικαὶ τοιαῦται πλησιάζουν τὸ ἑκατομμύριον.

Εἰς τὸ πεδίον ὅμως τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας προσετέθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ἡ Δωδεκάνησος, μὲ συνολικὸν πληθυσμὸν 115.000 ἀτόμων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 50% γεωργῶν, 16,5% ναυτικῶν, ἁλιέων καὶ σπογγαλιέων, 13% ἐργατῶν καὶ 18% ἐμπόρων, μεταπρατῶν καὶ ἄλλων ἐπαγγελμάτων. Ἐπὶ συνολικῆς ἐκτάσεως 2.705.000 στρεμμάτων τῆς Δωδεκανήσου μόνον τὰ 27,91% εἶναι γεωργικῶς ἐκμεταλλεύσιμα καὶ παράγουν σιτηρὰ (ἐπαρκοῦντα διὰ διατροφὴν τοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ 4 μῆνας), ἔλαιον (δι' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος), ψυχανθῆ, λαχανικά, σταφυλάς, καρποὺς καὶ μέλι. Ἐπίσης συντηρεῖ μικρὰν κτηνοτροφίαν, περιλαμβάνουσαν 12.500 ἱπποειδῆ, 11.500 βοοειδῆ, 5.000 χοίρους, 74.000 αἶγας καὶ 68.000 πρόβατα. Ἡ δασικὴ ἔκτασις τῶν νήσων ἀνέρχεται εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον στρέμματα, ἐκ τῶν ὁποίων 370.000 ἐκμεταλλεύσιμα. Τέλος ἡ Δωδεκάνησος ἔχει μικρὰν βιοτεχνίαν, ἀνεπτυγμένην σπογγαλιείαν καί, εἰδικώτερον ἡ Ρόδος τουριστικὰς ἐγκαταστάσεις. Ἐν τῷ συνόλῳ της ὅμως ἡ οἰκονομία τῆς Δωδεκανήσου εἶναι μᾶλλον παθητικὴ καὶ τὸ ἔλλειμμά της ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὰ ἐμβάσματα τῶν εἰς τὸ Ἐξωτερικὸν ἀποδημούντων τέκνων της.

Ὅσον ἀφορᾶ τὰς ὑλικὰς ζημίας ἔχομεν:

α) Διαρπαγὴν τοῦ γεωργικοῦ καλλιεργητικοῦ κεφαλαίου καὶ μείωσιν τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία ὑπελογίσθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου εἰς 40% διὰ τὰ δημητριακά, 80% τὸν καπνόν, 70% τὸ

βαμβάκι, 60% τὴν σταφίδα, 50% τὰς ἀμπέλους κ.ο.κ.

β) Μείωσιν τοῦ κτηνοτροφικοῦ κεφαλαίου ὑπολογισθεῖσαν εἰς 50% διὰ τὰ μεγάλα ζῶα καὶ εἰς 30% διὰ τὰ μικρά.

γ) Ἐλάττωσιν τῶν δασῶν μας κατὰ 20%.

δ) Νέκρωσιν τῆς μεταλλευτικῆς κινήσεως καὶ καταστροφὴν τῶν μεταλλευτικῶν ἐγκαταστάσεων.

ε) Ἐλάττωσιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδόν, μὲ τινας ζημίας εἰς τὸ βιομηχανικὸν κεφάλαιον.

στ) Καταστροφὴν τῶν συγκοινωνιῶν, ἤτοι τοῦ πλείστου σιδηροδρομικοῦ ὑλικοῦ, τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου καὶ τῶν γεφυρῶν, μεγάλας βλάβας εἰς τὸ ὁδικὸν δίκτυον καὶ διαρπαγὴν τῶν 70% τῶν αὐτοκινήτων, καταστροφὴν τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου.

ζ) Ἀπώλειαν τῶν 73% τῆς ἐμπορικῆς καὶ ἐπιβατηγοῦ ναυτιλίας τῆς Χώρας.

η) Καταστροφὴν ὁλικὴν 100.000 περίπου κατοικιῶν καὶ μερικὴν 50.000 περίπου.

θ) Καταστροφὴν πολλῶν δημοσίων καὶ παραγωγικῶν ἔργων.

ι) Ὑποτίμησιν μέχρις ἐξαφανισμοῦ τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας δὲν ἦτο βέβαια δυνατὸν ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία ν' ἀναλάβῃ μόνη της. Εἰς τὴν ἐπικουρίαν της προσῆλθον πλὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ἐξωτερικοῦ καὶ διάφοροι διεθνεῖς καὶ ἄλλοι ὀργανισμοὶ καὶ κυρίως ἡ ΕΜ-ΕΛ καὶ ΟΥΝΡΡΑ, κατόπιν δὲν ἡ Ἀμερικανικὴ βοήθεια (Ε.C.A.) καὶ τὸ σχέδιον Μάρσαλ. Ἡ ἀξία τῶν κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ ἔτη εἰσαχθέντων κεφαλαίων καὶ εἰδῶν ἀνῆλθε:

Τὸ	1945	εἰς	166	ἑκατομμύρια	δολλάρια
»	1946	»	93	»	»
»	1947	»	140	»	»
»	1948	»	210	»	»

Τὸ πλεῖστον τούτων ἀντεπροσώπευε καταναλωτικὰ ἀγαθά. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἤρχισε βραδέως ἡ προσπάθεια τῆς ἀνασυγκροτήσεως, περιοριζομένη ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ 1945, τὴν ἀνταρσίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνωμαλίαν. Εἰς τὸ τέλος τοῦ 1948 ὁ δείκτης τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἐν σχέσει μὲ τὴν προπολεμικὴν (1938) εἶχεν ἀνέλθει εἰς 77% τῆς κτηνοτροφικῆς εἰς 69%, τῆς ἁλιευτικῆς εἰς 100%, τῆς μεταλλευτικῆς εἰς 20%, τῆς βιομηχανικῆς εἰς 73%. Ἡ ἐμπορικὴ μας ναυτιλία ἐπλησίαζε τὴν προπολεμικὴν αὐτῆς χωρητικότητα, ἐνῶ μέγας ἀριθμὸς ἑλληνικῶν πλοίων ταξίδευεν ὑπὸ ξένην σημαίαν λόγω τῆς βαρείας φορολογίας καὶ τῶν ηὐξημένων ἡμερομισθίων ποὺ ἐζήτουν οἱ Ἕλληνες ναυτεργάται. Σιδηρόδρομοι, ὅσοι, λιμένες ἀποκατεστάθησαν βραδέως. Ζήτημα τῆς ἀνεργίας παρουσιάσθη κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ὑπὸ σοβαρὰν μορφήν. Εἰς 1.040.000 ὑπελογίζοντο ἐπισήμως οἱ ἄνεργοι, πλὴν τῶν 700.000 ἀνταρτοπλήκτων. Ἡ κυκλοφορία τοῦ νομίσματος ἦτο πληθωρική, πρὸς κάλυψιν κυρίως τῶν κρατικῶν ἀναγκῶν. Τὸ ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ ἔμενεν ἀγεφύρωτον, παρὰ τὴν αὔξησιν τῆς φορολογίας. Αἱ καταθέσεις εἰς τὰ Τραπέζας ἀντεπροσώπευον ἀναλογικῶς τὸ δέκατον τῶν προπολεμικῶν καὶ οἱ τόκοι ἀνήρχοντο εἰς ὑπερβολικὰ ἐπίπεδα. Αἱ ἐξαγωγαὶ Ἑλληνικῶν προϊόντων ὕστερον κατὰ πολὺ ἀπὸ τὰς προπολεμικὰς καὶ τὸ ἔλλειμμα τοῦ οἰκονομικοῦ ἰσοζυγίου τῆς Χώρας ηὔξησεν ἐπικινδύνως. Τὴν οἰκονομικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς πατρίδος μας ἐπεδίωξε καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ βοήθεια (σχέδιον Μάρσαλ). Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἐνισχύσεως ταύτης ἀνερχομένης συνολικῶς περὶ τὰ 280 ἑκατομμύρια δολλάρια ἐτησίως, ἐχρησιμοποιήθη εἰς στρατιωτικὰς δαπάνας διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀντεθνικῆς ἀνταρσίας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας νέαι καταστροφαὶ εἰς ὑλικὰ ἀγαθὰ ἐσημειώθησαν, πολλαὶ ἀνθρώπιναι ζωαὶ ἀπωλέσθησαν καὶ πολύτιμα ἀγαθὰ ἐκ τῆς Ἐξωτερικῆς βοηθείας ἐδαπανήθησαν. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ μέσον βιοτικὸν ἐπίπεδον τοῦ λαοῦ κατῆλθεν ἔτι περισσότερον καὶ ἡ κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ὑπεβιβάσθη εἰς 2.175 θερμίδας, ἤτοι κάτω τοῦ ἀναγκαίου ἐπιπέδου ἱκανοποιητικῆς συντηρήσεως.

Χρ. Εὐελπίδης

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἀπὸ τοῦ σχεδίου Μάρσαλ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα. Μὲ τὴν ἐξαπόλυσιν τῆς θυέλλης τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου ἀπὸ τὸν Χιτλερισμὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῶν κοσμοκρατικῶν σχεδίων του, ἡ Ἑλλὰς προβλέπουσα τὸν κίνδυνον τῆς ἐπεκτάσεώς του, ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν στρατιωτικῶν της δυνάμεων. Ὅταν δὲ μὲ τὴν ἀπρόκλητον ἐπίθεσιν τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας, ἠπειλήθη ἡ ἀνεξαρτησία της, δὲν ἐδίστασε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον, ἀντιμετωπίζουσα πολλαπλασίας φασιστικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Ἡ συμβολή της εἰς τὸν ἀγῶνα εἶναι γνωστή. Ἐχάρισε τὴν πρώτην νίκην εἰς τὴν παράταξιν τῆς Δημοκρατίας καὶ ἀνέτρεψε, διὰ τῆς ἀναβολῆς ἐπὶ ὁλόκληρον μῆνα τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Μόσχας, τὰ σχέδια τοῦ Χιτλερισμοῦ κατὰ τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως.

Ἡ ἀνταμοιβή της, ὅμως, ὑπῆρξεν ἄδικος καὶ ἀπαράδεκτος. Τὰ ἐθνικά της δίκαια παρεγνωρίσθησαν. Τὰ ἐρείπια παρέμειναν εἰς σωροὺς ἀμόρφους. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐθνική της ἀνεξαρτησία ἠπειλήθη διὰ δευτέραν φοράν, ἀπὸ τοὺς συμμάχους καὶ συναγωνιστάς, εἰς τοὺς ὁποίους, ὅπως ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἀνεγνωρίσθη, εἶχε προσφέρει πολύτιμον ὑπηρεσίαν κατὰ τὸν πόλεμον. Βεβαίως, ἐνθυμούμεθα μὲ εὐγνωμοσύνην τὴν βοήθειαν τῆς Μεγάλης Βρεταννίας καὶ τὴν γενναίαν πρᾶξιν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Δὲν λησμονοῦμεν ὅμως, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸν πόλεμον καὶ τὴν Κατοχὴν ὑπέστη τεραστίας ζημίας ἐκ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τοῦ πληθωρισμοῦ, ποὺ ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὰς ζημίας τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ ΟΗΕ, εἰς θετικὰς ἐκ τοῦ πολέμου ζημίας, ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἐτήσιον ἐθνικὸν εἰσόδημα, ἡ Ἑλλὰς ἔρχεται πρώτη μὲ συντελεστὴν 180% - ἐνῶ ἡ ἡττημένη Γερμανία ἀκολουθεῖ δευτέρα μὲ μόνον 135% - αἱ δὲ λοιπαὶ Εὐρωπαϊκαὶ χῶραι μὲ ποσοστὸν κατώτερον τοῦ ἐτησίου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος: ἡ Γαλλία, μὲ 92‰, τὸ Βέλγιον μὲ 61‰, ἡ Αὐστρία μὲ 19% καὶ ἡ Ἀγγλία μὲ 20%. Ἐν τούτοις αἱ ἐπανορθώσεις ἐκ τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, δὲν ἐκάλυψαν παρὰ μηδαμινὸν ποσοστὸν ἐκ τῶν ζημιῶν των· παρὰ δέ, τὴν μεγάλην Συμμαχικὴν βοήθειαν ὑπεχρεώθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ συμβάλλουν ἐξ ἰδίων κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐρειπίων ποὺ ἄλλοτε ἐδημιούργησαν, ὑποβληθέντες εἰς αὐστηροὺς περιορισμοὺς καὶ εἰς στερήσεις πρωτοφανεῖς, ἐπικινδύνους διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς. Οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀποκαλυπτικοί: τὸ σύνολον τῆς παρασχεθείσης ἀπὸ τοὺς Συμμάχους οἰκονομικῆς βοηθείας, διὰ τὴν περίοδον 1946-1948 καὶ μὲ τὸ Σχέδιον Μάρσαλ (περίοδος 1949-1952), ἀνῆλθεν εἰς 1258,5 ἑκατομμύρια δολλαρίων, - διὰ στρατιωτικὴν δὲ βοήθειαν εἰς 832,5 ἑκατομμύρια δολλαρίων ἐνῶ εἰς τὴν Διάσκεψιν Ἐπανορθώσεων, μόνον ὡς θετικαὶ ζημίαι, ἀνεγνωρίσθησαν 4.391 ἑκατομμύρια δολλαρίων! (τοῦ 1938 - ἐξ ὧν, 2268 ζημίαι κεφαλαίου, 1200 ἀπὸ ἔλλειψιν συντηρήσεως καὶ 293 ζημίαι παραγωγῆς). Αἱ συνολικαί, θετικαὶ καὶ ἀρνητικαὶ ζημίαι, ὑπελογίσθησαν τότε εἰς 14.000 περίπου ἑκατομμύρια δολλαρίων! Ἐπίσης θὰ πρέπει πρέπη νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ στρατιωτικὸς ἐξοπλισμὸς τῆς χώρας, ἀνεσυνεκροτήθη μὲ ἐξαιρετικὴν βραδύτητα, ὥστε νὰ εὑρεθῇ σχεδὸν ἀνέτοιμος ὅταν ἐγένετο ὁ στόχος τῆς ἐπιθέσεως τῶν συμμοριτῶν. Καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ ὑπάρξουν ἐξαιρετικῶς μεγάλαι ζημίαι.

Δὲν εἶναι μόνον αἱ τεράστιαι καταστροφαὶ καὶ αἱ πικραὶ ἀπογοητεύσεις τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ ριζικὴ μεταβολὴ ποὺ ἐπῆλθεν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἰσορροπίαν της, συνεπείᾳ τῆς καταρρεύσεως τῆς Γερμανίας καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀγορῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἡ Γερμανία προπολεμικῶς, ἀποτελοῦσε τὸν σπουδαιότερον παράγοντα τοῦ ἐξωτερικοῦ μας ἐμπορίου, ἀπορροφῶντα (1938) τὸ 39% τῶν ἐξαγωγῶν μας καὶ προμηθεύουσα τὸ 29% τῶν εἰσαγωγῶν μας. Μαζὶ δὲ μὲ τὴν Σοβιετικὴν Ἕνωσιν καὶ τοὺς δορυφόρους, ἠγόρασαν κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἔτος, τὸ 48% τῶν παραχθέντων προϊόντων. ("Ἐκθεσις περὶ Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Βουλήν, Ἰανουάριος 1948). Ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀγορῶν αὐτῶν, βαθυτάτη ἦτο ἡ διαταραχὴ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας καὶ ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς οἰκονομίας της διὰ νὰ καλυφθοῦν τὰ κενὰ αὐτά.

Παρὰ τὰς τραγικὰς δοκιμασίας τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, ἐπέπρωτο ἡ Ἑλλὰς νὰ ὑποστῇ μεταπολεμικῶς καὶ νέαν περιπέτειαν ἀπὸ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Διεθνοῦς Κομμουνισμοῦ. Αὐτὴν ἐξέλεξεν ὁ ἐρυθρὸς Ἰμπεριαλισμὸς ὡς πρῶτον θῦμα πρὸς ματαίωσιν τοῦ Σχεδίου Εὐρωπαϊκῆς Ἀνορθώσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεδιώκετο, διὰ τῆς κοινῆς συνεργασίας, ἡ καταπολέμησις τῆς δυστυχίας καὶ τῆς ἀθλιότητος, φυσικῶν συμμάχων τῶν δυνάμεων τῆς ἀνατροπῆς. Ἔκτοτε ὁ συμμοριτισμός, συνεχῶς ἐπικουρούμενος καὶ ἐνισχυόμενος ἀπὸ ἐπιβούλους γείτονας, ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τῆς συστηματικῆς καταστροφῆς καὶ ἐρειπώσεως. Περίπου 700.000 Ἕλληνες παραγωγοί, τὸ 1/10 τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν συμμοριτῶν ἐγκατέλειψαν τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ χωρία των, διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς ἄθλια καταλύματα περὶ τὰ ἀστικὰ κέντρα, βάρος πλέον συντριπτικὸν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἡ νεολαία τῆς Ἑλλάδος μὲ ἡρωϊσμὸν καὶ αὐταπάρνησιν ἀγωνισθεῖσα ὑπὸ ἀξίαν στρατιωτικὴν ἡγεσίαν, κατώρθωσε τελικῶς νὰ συντρίψῃ τὴν κομμουνιστικὴν ἀνταρσίαν καὶ νὰ παγιώσῃ τὴν τάξιν περὶ τοὺς τελευταίους μήνας τοῦ 1949. Ἐν τῷ μεταξύ, νέα ἐρείπια ἐπεσωρεύθησαν καὶ νέαι προσετέθησαν καταστροφαί, ὑπολογιζόμεναι εἰς 380 περίπου ἑκατομμύρια δολλαρίων - ἐνῶ αἱ θυσίαι εἰς ἔμψυχον ὑλικὸν ἀνῆλθον εἰς φονευθέντας στρατιωτικοὺς 15.970 (1198 ἀξιωματικοὺς καὶ 14.770 ὁπλίτας), εἰς τραυματισθέντας στρατιωτικοὺς 36.557 (2371 ἀξιωματικοὺς καὶ 33.186 ὁπλίτας), εἰς πολίτας ἐκτελεσθέντας 4100 καὶ εἰς 20.000 περίπου ἰδιώτας ἀπαχθέντας εἰς τὰς Ἀνατολικὰς χώρας καὶ εἰς 28.000 παιδιά! Βλέπομεν, λοιπὸν ποῖα τεράστια ποσὰ ἐκ τῆς προοριζομένης διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς χώρας Συμμαχικῆς βοηθείας διετέθησαν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν νέων ἐκ τοῦ συμμοριτοπολέμου ζημιῶν, καὶ διατὶ τὸ Σχέδιον Μάρσαλ δὲν ἐπήρκεσε διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας μας.

Πρῶται μεταπολεμικαὶ οἰκονομικαὶ προσπάθειαι. Ἡ Ἑλλάς, ἤδη προπολεμικῶς, ἦτο χώρα πτωχή, μὲ ὀρεινὸν καὶ βραχώδες κατὰ τὸ πλεῖστον ἔδαφος - τὸ ¼ μόνον ἐξ αὐτοῦ εἶναι καλλιεργήσιμον - καὶ μὲ ταχέως αὐξανόμενον πληθυσμόν. Κατὰ τὰ 3 προπολεμικὰ ἔτη, ἡ γεννητικότης εἰς τὸν τόπον μας εἶχε

φθάσει τὰ 12,9%, - ἐνῶ εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν ἦτο 11,9%, εἰς τὴν Ἰταλίαν 9,5% καὶ τὴν Βουλγαρίαν 9,2%! Δι' αὐτὸ οἱ "Ελληνες περισσότερον παντὸς ἄλλου λαοῦ ἐστρέφοντο πρὸς τὰς ξένας χώρας καὶ ἐλάμβανον τὸν δρόμον τῆς μεταναστεύσεως. Τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα, ἰδίως ἀπὸ τότε ποὺ ἐτέθησαν φραγμοὶ εἰς τὴν μετανάστευσιν, ἐπίεζε βαρύτατα τὴν 'Ελληνικὴν οἰκονομίαν, μὲ ἁπτὰς ἐκδηλώσεις τὴν στενότητα τοῦ κλήρου - κατὰ καλλιεργούμενον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον ἀναλογοῦν 336 κάτοικοι, ἐνῶ εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν 181, εἰς τὴν Βουλγαρίαν 140 καὶ τὴν Ρουμανίαν 128 (ἔτη 1928-1930) καὶ τὴν ὑποαπασχόλησιν τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν γεωργίαν καὶ συναφεῖς ἐργασίας πραγματοποιοῦν ἐτησίως 130 ἡμερομίσθια. Καὶ κατὰ τὴν "Εκθεσιν τοῦ FAO, μετὰ ἐπιτόπιον ἔρευναν κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ ἔτη, τονίζεται ρητῶς ὅτι ἡ γεωργία μας ἀδυνατεῖ νὰ θρέψῃ τοὺς ἐργαζομένους εἰς αὐτήν, οἱ ὁποῖοι θὰ πρέπῃ νὰ περιορισθοῦν κατὰ τὸ 1/3. ("Εκθεσις FAO διὰ τὴν 'Ελλάδα, 1947, σελίδες 55, 163, 166).

Διὰ λόγους ἱστορικούς, ἐξ ἄλλου, ὄχι ἀσχέτους μὲ τὴν γεωγραφικήν της θέσιν - ἡ ὁποία τῆς προσδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν, τὴν καθιστᾶ ὅμως καὶ πεδίον ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἑκάστοτε ἰσχυρῶν - δὲν κατώρθωσεν ἡ 'Ελλάς, ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα ἐλευθέρου βίου, νὰ συμπληρώσῃ τὸν τεχνικὸν ἐξοπλισμόν της καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰς πλουσίας πλουτοπαραγωγικὰς πηγάς της. Ὑποχρεωμένη νὰ διεξάγῃ μακροὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνας διὰ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἐθνικῆς της ἀνεξαρτησίας, ὅπως καὶ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων τέκνων της, ποὺ ἀπεστράγγισαν τοὺς πόρους της, ἔφθασε πτωχὴ καὶ φυτοζωοῦσα ἐντὸς ἀσφυκτικῶς στενοῦ χώρου, μέχρι τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων, μὲ τοὺς ὁποίους ἤρχισαν νὰ διανοίγωνται τὸ πρῶτον εὐρύτεροι ὁρίζοντες βιωσιμότητος καὶ ἀναπτύξεως. Ὑπὸ τοιαύτας συνθῆκας, ἦλθεν ὁ Α' Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918), εἰς τὸν ὁποῖον ἡ 'Ελλὰς ἐξυπηρέτησε τὸν Συμμαχικὸν ἀγῶνα. Κατόπιν ἐπηκολούθησεν ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή, ποὺ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἀπὸ τὴν τρισχιλιετῆ κοιτίδα του - τὴν Μικρὰν 'Ασίαν καὶ τὴν 'Ανατολικὴν Θράκην - καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν συσσώρευσίν του εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ ἐλευθέρου Κράτους. Ἡ νέα αὐτὴ ἐθνικὴ συμφορὰ ποὺ ἐπεδείνωσεν ἀποτόμως τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα, δὲν ἔκαμψε τὴν παροιμιώδη καρτερικότητα καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητα τοῦ "Εθνους. Μὲ ἀξιοθαύμαστον φυλετικὴν ἀλληλεγγύην καὶ μὲ ἀσυνήθη ἱκανότητα, ἐπέτυχε νὰ ἀφομοιώσῃ 1,5 ἑκατομμύριον προσφύγων, διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς γεωργικῆς των ἀποκαταστάσεως, μὲ αὔξησιν τοῦ γεωργικοῦ των εἰσοδήματος λόγω τῶν ἐκτελεσθέντων μεγάλων ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων, καὶ διὰ τῆς θεμελιώσεως μιᾶς βιομηχανίας, μικρᾶς ἀναμφιβόλως καὶ περιωρισμένης, ἐπαρκοῦς ὅμως διὰ νὰ καταδείξῃ, δι' ὅσων ἐπετέλεσε, τὴν δύναμιν τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ τῆς 'Ελληνικῆς ἐπιχειρηματικότητος.

'Εν τούτοις, ὁ ὄγκος τοῦ ἐγχειρήματος, ἡ ἀδυναμία πορισμοῦ τῶν ἀναγκαίων εὐθυνῶν κεφαλαίων καὶ ὁ διεθνὴς οἰκονομικὸς κλονισμὸς τοῦ 1931, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὴν ἀκάματον 'Ελληνικὴν ἐργατικότητα νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ τεράστια φυσικὰ ἐμπόδια καὶ νὰ μετουσιώσῃ τὸν ἐκριζωθέντα καὶ εἰς αὐτὴν καταφυγόντα 'Ελληνισμὸν εἰς δύναμιν οἰκονομικῆς ἰσορροπίας καὶ παγίας ἐθνικῆς εὐημερίας. "Εκτοτε καὶ μέχρι τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ἡ 'Ελλάς, λόγω ἀδυναμίας συνεχίσεως τῶν πόρων της, ἠρκέσθη εἰς ζωὴν ἀσκητικῆς λιτότητος καὶ εἰς ἐκπληκτικὴν ἐξισορρόπησιν τῶν λογαριασμῶν της δι' αὐστηρῶν περιορισμῶν, ποὺ τίποτε τὸ αἴσιον δὲν προεμήνυον διὰ τὸ μέλλον. Δι' αὐτό, κατὰ τὰς στατιστικάς, τὸ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικὸν εἰσόδημα παρέμενε τὸ χαμηλότερον εἰς τὴν Εὐρώπην. Κατὰ στατιστικὴν τοῦ ΟΗΕ (1945-1947), τὸ ἀνὰ κάτοικον ἐθνικὸν εἰσόδημα ἀνήρχετο τὸ 1938 εἰς 78,9 δολλάρια, ἐνῶ τῆς Βουλγαρίας εἰς 109,7, τῆς Ἰταλίας εἰς 131,8, τῆς Γαλλίας 243,9, τῆς 'Ολλανδίας 321,8, τῆς 'Ελβετίας 476,6 καὶ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου 515,6. Τὸ ἰσοζύγιον τῶν λογαριασμῶν ἐνεφάνιζε πάντοτε ἐξαιρετικὴν εὐπάθειαν καὶ εὐαισθησίαν καὶ ἡ κατανάλωσις εἶχε κατέλθει εἰς ἐπικινδύνως χαμηλὰ ἐπίπεδα. Ἡ στενότης τοῦ ἐδάφους εἶχεν ὠθήσει εἰς καλλιεργείας ὑψηλῆς στρεμματικῆς ἀποδόσεως μὲ βάσιν μονοκαλλιεργείας (σταφὶς, καπνὸς) καὶ εἰς παραγωγικὴν χρησιμοποίησιν κακῆς ποιότητος ἐδαφῶν, διὰ τοῦτο τὸ παραγωγικὸν κόστος ἦτο ὑψηλὸν καὶ ἡ ζήτησις, διὰ τὰ ὡς πολυτελείας θεωρούμενα προϊόντα, λίαν ἀσταθής. Ἡ "Εκθεσις τῆς Δημοσιονομικῆς 'Επιτροπῆς τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν (1934), ἀνεγνώριζεν ὅτι ἡ 'Ελλὰς ἦτο ἡ ἀτελέστερον ἐκμεταλλευομένη χώρα τῆς Εὐρώπης, ἡ δὲ "Εκθεσις τοῦ FAO (1947) ὑπεγράμμιζε τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς 'Ελληνικῆς γῆς πρὸς διατροφὴν τοῦ πληθυσμοῦ της.

Ἡ μεταπολεμική, κατὰ συνέπειαν, ἀνασυγκρότησις τῆς 'Ελλάδος, δὲν ἠμποροῦσε νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν καὶ τὰς αὐτὰς ἐπιδιώξεις μὲ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Αἱ χῶραι αὐταί, οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμέναι καὶ τεχνικῶς ἀρτιωμέναι, ἐνδιεφέροντο πρωτίστως διὰ τὴν ἐπαναλειτουργίαν τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ ποὺ διέθετον. Ἡ 'Ελλὰς ὅμως, λόγω τῆς καθυστερημένης, ἤδη προπολεμικῶς, τεχνικῆς της ἀναπτύξεως καὶ λόγω τῶν ριζικῶν μεταβολῶν ποὺ ἐπέφερεν εἰς τὴν οἰκονομίαν της ὁ πόλεμος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποβλέπῃ μόνον εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἐρειπίων καὶ εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς προπολεμικῆς οἰκονομικῆς στάθμης. Θὰ ἀπετέλει τοῦτο καταδίκην της εἰς ὁριστικὴν καὶ μόνιμον ἐξαθλίωσιν, ἀπαράδεκτον ὑπὸ τὰς νέας μεταπολεμικὰς συνθήκας. Θὰ ἔπρεπε, λοιπόν, ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς Χώρας, ἐπωφελουμένη τῶν νέων μεθόδων ἀναπτύξεως καὶ τῆς παρεχομένης βοηθείας, νὰ ἐπιδιώξῃ πραγματικὴν ἀναδιάρθρωσιν τῆς οἰκονομίας πρὸς ἐξασφάλισιν μεγαλυτέρας ἰσορροπίας, χωρὶς ἔκτακτον ἐξωτερικὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν καὶ ἀνώτερον ἐπίπεδον διαβιώσεως. Μόνον τότε ἡ 'Ελλὰς θὰ καθίστατο οἰκονομικῶς βιώσιμος καὶ θὰ εἰσήρχετο ὁριστικῶς εἰς τὴν χορείαν τῶν προηγμένων χωρῶν.

Πρῶται μεταπολεμικαὶ οἰκονομικαὶ προσπάθειαι. Ὁ πόλεμος καὶ ἡ Κατοχή, ἐπεδείνωσαν, ὅπως ἤδη ἐξηγήσαμεν, τὴν ὀργανικὴν ἀδυναμίαν τῆς 'Ελληνικῆς οἰκονομίας. Διότι ἐξήρθρωσαν τὴν παραγωγήν. 'Επεσώρευσαν ζημίας καὶ καταστροφάς. 'Εξηφάνισαν τὰς ἀγορὰς τῆς Γερμανίας καὶ τῶν δορυφόρων. Καὶ τέλος, ἐξεμηδένισαν τὸ νόμισμα καὶ τὴν ἀποταμίευσιν.

Ὁ νομισματικὸς πληθωρισμός, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τοὺς κατακτητὰς ὡς ὅπλον πρὸς καταλήστευσιν τῆς χώρας. 'Εχρησιμοποιήθη δέ, μὲ ἀδυσώπητον ἀγριότητα καὶ εἰς ἔκτασιν τὴν ὁποίαν οὐδεμία ἐκ τῶν ἄλλων κατακτηθεισῶν χωρῶν ἐγνώρισεν. Πράγματι, ἐνῶ εἰς τὰς λοιπὰς κατεχομένας χώρας τῆς Εὐρώπης, ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία μέχρι τέλους τοῦ πολέμου δὲν ηὐξήθη παρὰ κατὰ 3 φορὰς περίπου εἰς τὸ Βέλγιον, κατὰ 2½ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ 14 εἰς τὴν Πολωνίαν ("Εκθεσις Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου), εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐξαιρετικῶς, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς 'Απελευθερώσεως, ἡ κυκλοφορία εἶχε πολλαπλασιασθῆ ἐν σχέσει μὲ τὸν 'Απρίλιον 1941, κατὰ 5 ἑκατομμύρια φοράς, ἡ τιμὴ τῆς χρυσῆς λίρας κατὰ 1326 ἑκατομμύρια φορὰς καὶ ὁ τιμάριθμος κατὰ 2306 ἑκατομμύρια! ('Η δυσαναλογία τῆς αὐξήσεως τῆς κυκλοφορίας καὶ τῶν τιμῶν, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν μεγαλυτέραν αὔξησιν τῆς ταχύτητος κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος, ἡ ὁποία παρέχει καὶ τὸ μέτρον τῆς φυγῆς πρὸ τοῦ νομίσματος). Ὑπελογίσθη ὅτι διὰ τῆς μεθόδου τοῦ πιεστηρίου καὶ τῆς ἐκτυπώσεως, οἱ κατακτηταὶ ἀπέσπασαν ἀπὸ τὴν Χώραν ἀγαθὰ ἀξίας τουλάχιστον 411 ἑκατομμυρίων δολλαρίων, ἐνῶ ἡ ἀξία τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως, ποὺ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐξηνεμίσθη εἰς χεῖρας τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ, δὲν ἦτο κατωτέρα τῶν 550 ἑκατομμυρίων δολλαρίων! Ἡ ἐξαιρετικὴ καὶ ληστρικὴ αὐτὴ μεταχείρισις τῆς 'Ελλάδος, χώρας ἄλλωστε κατ' ἐξοχὴν πτωχῆς, καταδεικνύει περισσότερον παντὸς ἄλλου τὸ πεῖσμα καὶ τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον ἔτρεφεν ὁ βάρβαρος ἐπιδρομεὺς διὰ τὸν μικρὸν αὐτὸν λαόν, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸν ἠρωϊσμὸν νὰ ὀρθωθῇ ἐμπόδιον εἰς τὰ κατακτητικά του σχέδια.

Ἡ 'Εθνικὴ Κυβέρνησις μόλις ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μετὰ τὴν 'Απελευθέρωσιν, κατὰ τὸν 'Οκτώβριον τοῦ 1944, ὡς πρῶτον μέλημά της ἐθεώρησε τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ. 'Ακατατόπιστος ὅμως ὡς πρὸς τὰς συνθήκας ποὺ ἐπεκράτουν εἰς τὴν χώραν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπαράσκευος, δὲν ἠδυνήθη νὰ τὰς χαλιναγωγήσῃ. Ὁ πληθωρισμὸς ἐσυνεχίσθη μέχρι τῆς 11 Νοεμβρίου 1944, ὁπότε ἔλαβε χώραν ἡ νομισματικὴ μεταρρύθμισις, ἡ ὁποία καθιέρωσεν ὡς ἐπίσημον νομισματικὴν μονάδα τὴν νέα δραχμήν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς 50 δισεκατομμύρια παλαιῶν δραχμῶν. Μέ κάποιαν προχειρότητα ἐπίσης καθωρίσθη ἡ τιμὴ τῆς χαρτίνης λίρας εἰς 600 νέας δραχμὰς καὶ τοῦ δολλαρίου εἰς 150.

Παρὰ τὸ εὐνοϊκὸν κλῖμα ποὺ ἐδημιούργει διὰ τὴν μεταρρύθμισιν ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς 'Απελευθερώσεως, ἐν τούτοις οἱ ὑλικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ παράγοντες ἐνεφανίζοντο ὡς λίαν δυσμενεῖς. Ἐν πρώτοις, τὰ δημόσια οἰκονομικὰ καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα εὑρίσκοντο εἰς πλήρη ἐξάρθρωσιν, ὥστε νὰ μὴ γεννᾶται οὐδὲ ἀμυδρὰ ἐλπὶς δι' ἰσοσκέλισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ δι' ἀποφυγὴν νέων πληθωρικῶν ἐκδόσεων. "Επειτα, ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομία, προκειμένου νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν κίνησίν της, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βασισθῇ διὰ τὴν ἱκανοποίησίν τῶν τεραστίων πιστωτικῶν της ἀναγκῶν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ἀποταμίευσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου. Τὸ ἀτυχὲς ἄλλως τε μέτρον τῆς πλήρους καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως ἐκμηδενίσεως τῶν καταθέσεων, τὸ ὁποῖον συνεδυάσθη μὲ τὴν νομισματικὴν διαρρύθμισιν, ἀπετέλεσε τὴν χαριστικὴν βολὴν ἐναντίον τῆς ἀναβιώσεως τοῦ πνεύματος τῆς ἀποταμιεύσεως. 'Επίσης ἡ σχεδὸν ἀνυπαρξία ἐσωτερικῆς παραγωγῆς καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἐφοδιασμοῦ δι' εἰσαγωγῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, μοιραίως ὤθουν τὰς τιμὰς τῶν ἀγαθῶν πρὸς τὴν ὕψωσιν καὶ ἀπέβαινον ἀναποδράστως ἐπικίνδυνοι παράγοντες πληθωρισμοῦ.

Βεβαίως ἡ 'Ελλάς, εὐθὺς ἀπὸ τῆς 'Απελευθερώσεως, ἔτυχεν ἀμέσου καὶ ἐπειγούσης βοηθείας, ἰδίως εἰς τρόφιμα καὶ εἰς καύσιμα, ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων, πρῶτον διὰ τῆς M-L (Μιλιτάρυ Λιαιζὸν) καὶ ἔπειτα διὰ τῆς ΟΥΝΡΡΑ. Πλὴν ἡ βοήθεια αὐτὴ ἦτο κατ' ἀνάγκην πολὺ περιωρισμένη καὶ λίαν ἀνεπαρκὴς σχετικῶς μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ σκληρῶς δοκιμασθέντος ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον τετραετίαν 'Ελληνικοῦ πληθυσμοῦ. 'Εκτὸς ἐπὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἄρτου δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς τιμῆς οὐδενὸς ἐκ τῶν ἄλλων προϊόντων, αἱ ὁποῖαι ἐπανέλαβον ἀνεμπόδιστα τὸν πρὸς τὰ ἄνω δρόμον των.

Ὑπὸ τὴν πίεσιν ὅλων αὐτῶν τῶν παραγόντων ἤρχισε νὰ διαμορφώνεται δυσμενὴς ψυχολογία, ὑπονομευτικὴ τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ νέον νόμισμα. Ἡ δὲ ἐκ νέου ἀλόγιστος ἔκδοσις χαρτονομίσματος, καὶ διὰ κρατικὰς καὶ διὰ πιστωτικὰς ἀνάγκας,

ἦλθε νὰ ἐπιβεβαιώση καὶ νὰ ἐπιτείνη τὴν γενικὴν δυσπιστίαν καὶ τὸν φόβον. Ἡ χρυσῆ λίρα, καταφύγιον τῶν δυσπιστούντων πρὸς τὴν δραχμήν, ἤρχισε καὶ πάλιν νὰ ἀναλαμβάνη τὸν ρυθμιστικόν της ρόλον. Μετὰ 6 μῆνας, τὸν Μάϊον 1945, ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία εἶχε φθάσει τὰ 25.8 δισεκατομμύρια, ἡ χρυσῆ λίρα προσήγγισε τὰς 20 χιλιάδας, ἡ δὲ νομισματικὴ μεταρρύθμισις εἶχεν ἀνεπανορθώτως κλονισθῆ εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1945, ἔλαβε χώραν τὸ «Πείραμα Βαρβαρέσου (βλ.λ.)». Βασικαὶ του ἐπιδιώξεις ὑπῆρξαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ προσπάθεια ἰσοσκελίσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τῆς ἐπιβολῆς φορολογίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ διὰ μέσου τῆς ἐν λόγῳ φορολογίας σύλληψις τῆς πλεοναζούσης ἀγοραστικῆς δυνάμεως ὡρισμένων τάξεων, διὰ νὰ παύση τοιουτοτρόπως ἡ πληθωρικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν τιμῶν, αἱ ὁποῖαι συμπιεζόμεναι, νὰ ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὰς τιμὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ. Σύστημα διατιμήσεων καὶ ἀγορανομικῶν ἐλέγχων θὰ συνεπλήρωνε καὶ θὰ ὑπεβοήθει τὴν τοιαύτην πίεσιν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν. Ἐκ παραλλήλου, ἡ τιμὴ τῆς χαρτίνης λίρας ὡρίσθη εἰς 2.000 δραχμὰς καὶ τοῦ δολλαρίου εἰς 500, ἀναγνωρισθείσης οὕτω καὶ καθιερωθείσης νομίμως τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπελθούσης ὑποτιμήσεως τοῦ νέου νομίσματος.

Ἡ προσπάθεια αὐτή, παρὰ τὴν πληρότητα τῆς παρουσιάσεώς της, δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ ἐπιτύχη. Διότι, ὡς ἀποτελοῦσα ἁπλῆν ἀντιγραφὴν συστημάτων ἐφαρμοσθέντων εἰς τὰς Ἀγγλοσαξονικὰς χώρας, ἦτο ὅλως ξένη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν οἰκονομικὴν καὶ ψυχολογικὴν πραγματικότητα. Εἰς τὰς χώρας ταύτας ἡ παραγωγικὴ μηχανὴ εἰργάζετο συνεχῶς καὶ πλήρως πρὸς ἱκανοποίησιν, ὄχι βέβαια τῶν καταναλωτικῶν, ἀλλὰ κατὰ προτίμησιν τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν. Ἡ κατανάλωσις ἐξ ἄλλου εἶχε ρυθμισθῆ κατὰ τρόπον συστηματικὸν καὶ μεθοδικόν, χάρις εἰς ὠργανωμένον σύστημα διανομῶν, τὸ ὁποῖον μὲ περιορισμοὺς καὶ μὲ στενότητα ἐξησφάλιζεν εἰς πάντας ἕνα μέσον, χαμηλόν, πλὴν ἀνεκτόν, ἐπίπεδον διαβιώσεως. Εἰς τὸν περιωρισμένον καὶ σαφῶς καθωρισμένον κύκλον ἀγαθῶν ποὺ ἐτίθεντο εἰς τὴν διάθεσιν τῆς καταναλώσεως, ἀπετέλουν προφανῆ κίνδυνον τὰ ηὐξημένα εἰσοδήματα τῶν πλήρως ἐργαζομένων παραγωγικῶν τάξεων. Δι' αὐτὸ ἡ σύλληψις τῆς πλεοναζούσης ἀγοραστικῆς των δυνάμεως δὲν ἐτροφοδότει μόνον τὸν προϋπολογισμόν, ἀλλὰ καὶ ἀπήλλασεν ἐξαιρετικῆς καὶ ἀνωμάλου ζητήσεως τὰ διαθέσιμα ἀγαθὰ καὶ συνεκράτει τοιουτοτρόπως ἀδιατάρακτον τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν αὐτῶν. Καὶ πράγματι αὐτὸ συνέβη κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου καὶ τῶν καταναλωτικῶν περιορισμῶν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως ἡ ἐξάρθρωσις τῆς παραγωγῆς, ἡ ἀνυπαρξία εἰσαγωγῶν καὶ ἡ ἀπουσία οἱουδήποτε συστήματος διανομῶν ἐνώπιον τῶν τεραστίων ἀναγκῶν ἑνὸς λαοῦ στερηθέντος τῶν πάντων ἐπὶ ὁλόκληρον τετραετίαν, ἔθετον ὅμως διαφορετικὰ προβλήματα. Τὰ ὀλίγα σχετικῶς μὲ τὰς ἀνάγκας ὑφιστάμενα ἀγαθὰ ἦτο ἀναπόδραστον νὰ καταστοῦν ἀντικείμενον ἐντατικῆς ζητήσεως, ὄχι μόνον ἀπὸ μίαν μικρὰν προνομιοῦχον τάξιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ. Δι' αὐτὸ ἡ κυβερνητικὴ πολιτική, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἔθετεν ὡς βασικήν της ἐπιδίωξιν τὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ λαοῦ μὲ τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα ἀγαθά, θὰ ἐπεδεικνύετο ἀνίσχυρος διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν τιμῶν, παρ' οἱανδήποτε φορολογίαν καὶ παρ' οἱασδήποτε ἀγορανομικὰς διατάξεις.

Ἐπίσης ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια ἰσοσκελίσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ, διὰ τῆς ἀμέσου ἀποκλειστικῶς φορολογίας καὶ μάλιστα διὰ ἐνιαίου φόρου, ὅπως ἡ ἔκτακτος εἰσφορά, ὅταν τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα εἶχε μειωθῆ κατὰ 68% περίπου, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ καταδειχθῆ, ὅπως ἄλλως τε καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων κατεδείχθη, ὡς ματαία καὶ χιμαιρική.

Τέλος, ἡ πλήρης ἀδιαφορία πρὸς τὸν ρόλον τῆς χρυσῆς λίρας, τὴν ὁποίαν ἡ κοινὴ πεποίθησις εἶχεν ἀναγάγει εἰς μοναδικὸν μέτρον ἀξίας, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτρέψη ὡς ἀφίνουσα ἐκτὸς ἐλέγχου ἕνα σημαντικὸν παράγοντα, τὴν ἀσφαλῆ θεμελίωσιν τοῦ ἔργου τῆς ἐπιχειρουμένης ἀνορθώσεως. Καὶ πράγματι, μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς πρώτης δυσπιστίας, ἡ χρυσῆ λίρα εἶναι ἐκείνη ποὺ ὑψουμένη συνεχῶς διὰ νὰ φθάση ἀπὸ 13.000 κατὰ Ἰούνιον, εἰς 25.000 περίπου κατὰ τὸν Σεπτέμβριον, συμπαρέσυρε καὶ τὰς τιμὰς καὶ τὸ συνάλλαγμα εἰς τὸν ἀνηφορικόν της δρόμον καὶ ὡδήγησεν εἰς τὴν κατάρρευσιν τὸ περίλαμπρον θεωρητικὸν οἰκοδόμημα τοῦ οἰκονομολόγου Βαρβαρέσου.

Προσπάθειαι ἀντιμετωπίσεως τοῦ πληθωρισμοῦ. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ «Πειράματος Βαρβαρέσου», ἡ ὁποία συνεκλόνισε βαθύτατα τὴν νομισματικήν, δημοσιονομικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς χώρας, ἡ πρώτη σοβαρὰ προσπάθεια ἀντιμετωπίσεως τοῦ πληθωρισμοῦ ἔλαβε χώραν ἐπὶ κυβερνήσεως Σοφούλη - Τσουδεροῦ. Ἡ πολιτικὴ τῆς νέας ταύτης κυβερνήσεως ἀντέστρεψε τὰ δεδομένα τῆς προηγουμένης. Δὲν ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν φορολογίαν τῆς πλεοναζούσης ἀγοραστικῆς δυνάμεως διὰ νὰ συμπιέση τὰς τιμὰς καὶ νὰ σταθεροποιήση τὸ νόμισμα. Ἀλλὰ ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸν ἐφοδιασμὸν τῆς ἀγορᾶς δι' ἀγαθῶν διὰ τῆς προωθήσεως τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τῆς τονώσεως τῆς παραγωγῆς. Ἐπίσης ἐπεζήτησε τὴν σταθεροποίησιν τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς πωλήσεως χρυσῶν λιρῶν εἰς ἀμετάβλητον τιμήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ καλύμματος, τὴν ὁποίαν ἐπιτυγχάνει δι' ἀτόκου δανείου ἐκ 10 ἑκατομμυρίων λιρῶν, συναφθέντος μετὰ τῆς Βρεταννικῆς κυβερνήσεως τὴν 24 Ἰανουαρίου 1946.

Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ συνεπήγετο προφανῶς θυσίας διὰ τὸ συναλλαγματικὸν ἀπόθεμα (προώθησις εἰσαγωγῶν) καὶ διὰ τὸ ἀπόθεμα χρυσοῦ (πώλησις χρυσῶν λιρῶν). Αἱ θυσίαι ὅμως αὗται ἦσαν δικαιολογημέναι καὶ ἐπιβεβλημέναι λόγῳ τῶν εὐνοϊκῶν συνεπειῶν, ὅπως ἀπέδειξαν τὰ πράγματα. Πράγματι, ὕστερα ἀπὸ ὀλίγους μῆνας, ἡ χρυσῆ λίρα, ἀφοῦ ἀνῆλθε μέχρις 180.000 δραχμῶν κατῆλθε κατὰ τὸν Φεβρουάριον εἰς 135.000 καὶ παρέμεινεν ἔκτοτε σχεδὸν ἀκίνητος περὶ τὸ ἐπίπεδον αὐτό. Αἱ δὲ τιμαὶ μετὰ μερικὰς ταλαντεύσεις, ἐσταθεροποιήθησαν ἐπίσης ἀπὸ τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου. Ἐπὶ πλέον ἡ πολιτικὴ αὕτη συνεδυάσθη μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθούσης ὑποτιμήσεως τοῦ νομίσματος διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς τιμῆς τῆς λίρας εἰς 20.000 δραχμὰς καὶ τοῦ δολλαρίου εἰς 5.000 καὶ μὲ τὴν δημιουργίαν τῆς Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς, περιλαμβανούσης ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων ἁρμοδίων καὶ δύο ξένα μέλη, ἕνα Ἄγγλον καὶ ἕνα Ἀμερικανόν, ἡ ὁποία «θὰ ἔχη κατασταλτικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ χαρτονομίσματος».

Ἐφθάσαμεν τοιουτοτρόπως εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 31 Μαρτίου 1946. Ἡ κυβέρνησις ἡ ὁποία προῆλθεν ἐξ αὐτῶν, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν κρισίμων οἰκονομικῶν περιστάσεων προέβη εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῆς ἀκολουθουμένης οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν καὶ τῶν παραλείψεων τὰς ὁποίας ἐνεφάνιζε.

Πράγματι ἡ πολιτικὴ τῆς προηγουμένης κυβερνήσεως, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ νομισματικοῦ καὶ συναλλαγματικοῦ πεδίου ἔθεσεν ὀρθὰς βάσεις, ἐνεφάνιζεν οὐσιώδη μειονεκτήματα ἰδίως ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως. Καίτοι τὸ ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀπετέλει κατὰ κοινὴν ἀναγνώρισιν τὴν κυριωτέραν πηγὴν πληθωρισμοῦ, ἐν τούτοις οὐδεμίαν εἶχε καταβάλει σοβαρὰν προσπάθειαν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἐξηρθρωμένου φορολογικοῦ συστήματος, πρὸς τακτοποίησιν τῶν δημοσιονομικῶν ὑποθέσεων καὶ πρὸς κατάστρωσιν προϋπολογισμοῦ, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ ἐκτέλεσις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἀπὸ τῆς Ἀπελευθερώσεως μέχρι τῆς 31 Μαρτίου 1946, ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει ἁπλῶν σχεδίων προϋπολογισμοῦ! Κατὰ τὸ πεντάμηνον Νοέμβριος 1944 μέχρι 31 Μαρτίου 1945, αἱ εἰσπράξεις τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκάλυπτον μόνον τὰ 22% τῶν δαπανῶν, κατὰ δὲ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1945/1946 τὰ κρατικὰ ἔξοδα ἐκαλύφθησαν μόνον κατὰ 59% ἀπὸ τὰ ἔσοδα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἔμμεσοι φόροι, τακτικοὶ καὶ ἔκτακτοι, ἀντεπροσώπευον 14,6%, οἱ δὲ πάσης φύσεως ἄμεσοι 11,6%. Ἡ ἐκδοτικὴ μηχανὴ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν κάλυψιν τῶν ὑπολοίπων. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας εἶναι προφανὲς ὅτι ἂν δὲν ἐλαμβάνοντο ἄμεσα καὶ δραστικὰ μέτρα, ἡ συνέχισις τοῦ δημοσιονομικοῦ ἐλλείμματος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς θὰ εἰσέδυεν ὁ πληθωρισμὸς εἰς τὸ οἰκονομικόν μας σύστημα, θὰ ἀνέτρεπε μὲ μαθηματικὴν βεβαιότητα τὴν μὲ τόσον κόπον κτηθεῖσαν νομισματικὴν σταθερότητα.

Ἀλλὰ καὶ ἕνα ἀκόμη ἀναμφισβήτητον κενὸν παρουσίαζεν ἡ πολιτικὴ αὕτη: τὴν παραμέλησιν τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας. Οὐδεμία κατανόησις τῆς ἐννοίας τῆς ἀνασυγκροτήσεως διεφαίνετο, κανένα σχετικὸν πρόγραμμα δὲν ὑπῆρχεν οὔτε κατεστρώνετο. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ πορισμὸς τῶν ἀναγκαίων κεφαλαίων οὐδεμίαν ἐνεφάνιζε πιθανότητα. Διὰ τὰ 25 ἑκατομμύρια δολλαρίων τῆς Ἀμερικανικῆς Τραπέζης Ἐξαγωγῶν - Εἰσαγωγῶν, μόνον πίνακες καὶ κατάλογοι κατηρτίζοντο ἀπὸ τὰς διαφόρους διοικητικὰς ὑπηρεσίας. Ἐν τούτοις ἡ οἰκονομία, μετὰ τὴν λεηλασίαν καὶ τὰς καταστροφὰς τοῦ παγίου κεφαλαίου, εἶχεν ἀπόλυτον καὶ ἐπείγουσαν ἀνάγκην κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν πρὸς ἐπανάκτησιν τοῦ παραγωγικοῦ της ρυθμοῦ. Αἱ εἰσαγωγαὶ τῆς ΟΥΝΡΡΑ, λίαν πολύτιμοι διὰ τὴν περίθαλψιν καὶ τὴν συντήρησίν μας, συνίσταντο κυρίως εἰς καταναλωτικὰ ἀγαθά, εἰς τρόφιμα καὶ εἰς ἐργαλεῖα, κατὰ ἐλάχιστον ὅμως ποσοστὸν εἰς κεφαλαιουχικὰ ἀγαθά, καὶ ταῦτα χωρὶς ἄμεσον σχέσιν μὲ τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας. Ὁ ἐφοδιασμὸς πλέον τῆς Χώρας, ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ἐλλείψει ἐσωτερικῆς παραγωγῆς, θὰ ἐγκατελείπετο εἰς μόνας τὰς εἰσαγωγάς. Ἀλλὰ κανεὶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμένη ἐξ αὐτῶν σημαντικὴν ἀνακούφισιν. Διότι, τὸ συναλλαγματικὸν ἀπόθεμα, περιωρισμένον ἄλλωστε, ταχέως θὰ ἐξηντλεῖτο, χωρὶς οὐδὲ στοιχειώδεις ἀνάγκαι νὰ τύχουν ἱκανοποιήσεως, ἐφ' ὅσον καὶ αἱ ἐξαγωγαί, διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους, ἀντιμετώπιζον ἐμπόδια καὶ δυσχερείας. Τὸ ἐπίπεδον ἑπομένως τῶν τιμῶν οὐδεμίαν ἐνεφάνιζε πιθανότητα σταθεροποιήσεως. Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς λοιπὸν τῆς ἀνασυγκροτήσεως, ἕνα νέον ρῆγμα διηνοίγετο, διὰ τοῦ ὁποίου ταχέως καὶ ἀσφαλῶς θὰ ὑπεισήρχετο εἰς τὸ οἰκονομικόν μας σύστημα ὁ πληθωρισμός.

Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς νέας κυβερνήσεως ὤφειλε νὰ μὴ παραβλέψη τὰς ἀσθενεῖς αὐτὰς πλευράς. Δύναται δὲ νὰ συνοψισθῆ εἰς τὰς βασικὰς γραμμὰς της ὡς ἑξῆς:

Α') Ἀποτροπὴ τοῦ πληθωρισμοῦ: 1) Διὰ περιορισμοῦ τοῦ ἐλλείμματος τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ βαθμιαίας ἰσοσκελίσεώς του. 2) Διὰ συγκρατήσεως τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν, διὰ μέτρων: α) ἐμπορευματικῆς φύσεως: ἤτοι αα') δι' αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς, αβ') διὰ προωθήσεως τῶν εἰσαγωγῶν, β) νομισματικῆς φύσεως, ἤτοι βα') διὰ πωλήσεως χρυσῶν λιρῶν εἰς σταθερὰν τιμὴν καὶ ββ') δι' ἐλέγχου τῆς πίστεως.

Β') Προώθησις τῆς ἀνασυγκροτήσεως: 1) Διὰ καταρτίσεως μακροχρονίου προγράμματος πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαρα-

γωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας. 2) Δι' ἐξευρέσεως τῶν ἀναγκαιούντων οἰκονομικῶν μέσων πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἐν λόγω προγράμματος.

Δύο ἐφεξῆς εἶναι οἱ πόλοι περὶ τοὺς ὁποίους στρέφεται ἡ πολιτικὴ τῆς νέας κυβερνήσεως: α) Τὸ πρόγραμμα ἀνασυγκροτήσεως, τὸ ὁποῖον προσδιορίζει τὰ ἐκτελεστέα ἔργα, καὶ β) Ἡ πολιτικὴ «οἰκονομικῆς σταθερότητος», ἡ ὁποία διασφαλίζουσα τὴν σταθερότητα εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας θὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ὁμαλὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως καὶ τὴν πλήρη ἀξιοποίησιν τῆς παρεχομένης πρὸς τοῦτο βοηθείας.

Ἀνώτατον ὄργανον ἀσκήσεως καὶ ἐφαρμογῆς τῆς πολιτικῆς ταύτης, εἰς τὰς ἀρχὰς μὲν ἦτο τὸ κυβερνητικὸν οἰκονομικὸν συμβούλιον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως ὅμως τῆς Ἀμερικανικῆς βοηθείας καὶ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀμερικανῶν συμβούλων ἡ Ἀνωτάτη Ἐπιτροπὴ Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς, ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ὑπουργοὺς καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συμμετασχόντων τῆς κυβερνήσεως κομμάτων, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἑκάστοτε πρωθυπουργοῦ καὶ μὲ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν καὶ συμπαράστασιν τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τῶν συμβούλων τῆς Ἀμερικανικῆς οἰκονομικῆς ἀποστολῆς.

Α' ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΟΣ

Ἡ διαγραφεῖσα ἀνωτέρω οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς ἐκ τῶν ἐκλογῶν προελθούσης κυβερνήσεως ἀποτελοῦσα ἕνα σαφὲς καὶ ἐνιαῖον σύνολον, ἤρχιζεν ἐφαρμοζομένη μὲ ἐπιμονὴν καὶ δραστηριότητα.

Ἡ τακτοποίησις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ ἐξηρθρωμένου φορολογικοῦ συστήματος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς καλύψεως ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρου μέρους τῶν κρατικῶν ἐξόδων διὰ τῶν ἀμέσων ἰδίως φόρων, ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην ἐπιδίωξιν. Τὴν 7ην Ἰουνίου 1946, δύο μόλις μῆνας μετὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἀρχήν, ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Δ. Χέλμης κατέθεσε τὸν πρῶτον μεταπολεμικὸν προϋπολογισμὸν 1946/47 - ἀπόδειξιν τρανὴν τοῦ πνεύματος τάξεως καὶ περισυλλογῆς ποὺ ἐνέπνεε τὴν δημοσιονομικὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ συντηρητικότης ἡ ὁποία διεῖπε τὴν κατάρτισίν του μαζὶ μὲ τὸ πνεῦμα φειδοῦς ποὺ ἐπρυτάνευσεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐξηγοῦν τὴν ἱκανοποιητικὴν ἀπόδοσίν του, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἐτέθη φραγμὸς εἰς τὴν κυριωτέραν πηγὴν πληθωρισμοῦ καὶ περιωρίσθη ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν ἐκδοτικὴν μηχανήν. Τὸ ἔλλειμά του ἐνῶ προεβλέπετο εἰς 12% μετὰ τὴν ἐκτέλεσίν του ἐμειώθη εἰς 4,5% - 83 δισεκατομμύρια δραχμῶν ἐπὶ τελικοῦ ὕψους 1939 δισεκατομμυρίων - ἐνῶ εἰς τὸ προηγούμενον προϋπολογισμὸν 1945/46 εἶχε φθάσει εἰς 41%. Βελτίωσις ἐπίσης ἐπετεύχθη καὶ ἀπὸ ἀπόψεως φορολογικῆς ἀποδόσεως: εἰς τὸ σύνολον τῶν τακτικῶν ἐσόδων: οἱ ἄμεσοι φόροι - τακτικοὶ καὶ ἔκτακτοι - ἀντιπροσωπεύουν 19,6% καὶ οἱ ἔμμεσοι 51% ἐνῶ εἰς τὸν προϋπολογισμὸν 1945/46, τὰ ἔξοδα καλύπτονται κατὰ 11,6% ἀπὸ τοὺς ἄμεσους φόρους καὶ κατὰ 14,6% ἀπὸ τοὺς ἐμμέσους.

Ἐκ παραλλήλου κατεβλήθη προσπάθεια διὰ τὸν πληρέστερον ἐφοδιασμὸν τῆς χώρας δι' ἀγαθῶν, τόσον διὰ τῆς βαθμιαίας ἀποκαταστάσεως τῆς παραγωγικῆς λειτουργίας, ὅσον καὶ διὰ τῆς διαθέσεως μεγάλου μέρους τοῦ συναλλαγματικοῦ ἀποθέματος δι' εἰσαγωγὴν ἐμπορευμάτων: τὸ διατεθὲν ἐκ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος συνάλλαγμα ἀνῆλθε κατὰ τὸ 1946 εἰς 95,9 ἑκατομμύρια δολλαρίων - πέραν τῶν 210 ἑκατομμυρίων δολλαρίων ἐκ τῆς βοηθείας ΟΥΝΡΡΑ καὶ τῶν 19,4 ἑκατομμυρίων δολλαρίων ἑτέρας ξένης βοηθείας. Οἱ δεῖκται τῆς παραγωγῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, τῆς μὲν γεωργικῆς ἔφθασαν εἰς 73.3 ἀπὸ 51,3 κατὰ τὸ 1945, τῆς δὲ βιομηχανικῆς εἰς 53 ἀπὸ 33 κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1946 ἐγκατασταθείσης πολιτικῆς τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν τιμῶν διὰ τῆς πωλήσεως εἰς σταθερὰν τιμὴν χρυσῶν λιρῶν ἐκ μέρους τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἀπέδωκαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα: ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν καλύτερον ἐφοδιασμὸν τῆς ἀγορᾶς μέσῳ ἀφθονωτέρων εἰσαγωγῶν, κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ τὸν τιμάριθμον περίπου σταθερὸν κατὰ τὴν διάρκειαν ὁλοκλήρου τοῦ 1946 παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σημαντικὴν αὔξησιν τῆς κυκλοφορίας, ἐπιβληθεῖσαν κυρίως ἀπὸ τὰς πιστωτικὰς ἀνάγκας τῆς παραγωγῆς. Ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1946 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη - ἀπὸ 278,7 δισεκατομμύρια εἰς 537,4 - ἐνῶ ὁ τιμάριθμος κόστους ζωῆς (Τραπέζης Ἑλλάδος) ἀπὸ 139,5 τὸν Μάρτιον ἐκυμάνθη περὶ τὰ 144,6 τὸν Ἰούνιον, 144,4 τὸν Σεπτέμβριον καὶ 146 τὸν Δεκέμβριον. Ἡ χρυσῆ λίρα καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα παρέμεινεν ἀκίνητος περὶ τὰς 130-136.000

Ἀτυχῶς ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποδώσῃ ἅπαντας τοὺς ἀναμενομένους καρποὺς. Δύο γεγονότα ἀνέκοψαν τὴν κατὰ τὸ 1946 βελτίωσιν: ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ συμμοριακὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἐκδηλωθεὶς περὶ τὸν Σεπτέμβριον 1946, διετάραξε βαθύτατα τὴν παραγωγικὴν δραστηριότητα τῆς χώρας καὶ παρημπόδισε λόγῳ τῶν δημιουργηθεισῶν μεγάλων ἐκτάκτων δαπανῶν τὴν ἐξυγίανσιν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ κρίσις, ἡ ὁποία ἐμφανισθεῖσα ἀπὸ τοῦ τέλους 1946 συνεκλόνισε τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἔνοπλος ἐπίθεσις τοῦ διεθνοῦς κομμουνισμοῦ ἐξεδηλώθη μὲ πρωτοφανῆ καταστροφικὴν μανίαν. Πρῶται ὑπέστησαν τὸν ἀντίκτυπον ἡ κυκλοφορία καὶ αἱ μεταφοραὶ τῶν ἀγαθῶν. Μετ' ὀλίγον ἡ παραγωγὴ καὶ ὁ προϋπολογισμός. Ὁ τιμάριθμος ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου ἤρχισεν, ἐλαφρῶς κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ συνεχῶς ἀνερχόμενος. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ πρόοδος ἀνεκόπη.

Ὡς νὰ μὴ ἤρκει ἡ μάστιξ τοῦ συμμοριτισμοῦ, προσετέθη καὶ ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ κρίσις, ἡ ὁποία εἶχε τὴν ἀφετηρίαν της εἰς τὴν κακὴν γεωργικὴν ἐσοδείαν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἰνδιῶν Ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τοῦ τέλους 1946 ἤρχισεν ἀντιμετωπίζουσα ἐξαιρετικὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας. Καίτοι ἀπὸ τοῦ τέρματος τῶν ἐχθροπραξιῶν εἶχε λάβει ἀπὸ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, πλὴν τῶν ἀγαθῶν τῆς ΟΥΝΡΡΑ (1), πιστώσεις 14 περίπου δισεκατομμυρίων δολλαρίων, ἐν τούτοις εὑρίσκετο εἰς ἀδυναμίαν νὰ διαθρέψῃ τὸν πληθυσμόν της καὶ νὰ τοῦ παράσχῃ τὰ μέσα πρὸς αὔξησιν τῆς παραγωγῆς. Μόλις εἶχε τὴν δυνατότητα διὰ τῆς παραγωγῆς της νὰ καλύψῃ τὰ 50% τῶν ἀναγκῶν της εἰς τρόφιμα, καύσιμα καὶ πρώτας ὕλας, χωρὶς νὰ ἔχῃ καὶ τὴν εὐχέρειαν νὰ πληρώσῃ οὐδὲ τὰ στοιχειώδη μέσα διατροφῆς, λόγῳ ἐξαντλήσεως τῶν εἰς δολλάρια ἀποθεμάτων (2). Ἡ Γαλλία π.χ. ἀπὸ τοῦ 1947 εἰσῆλθεν εἰς τὴν δίνην τοῦ πληθωρισμοῦ: τὰ συναλλαγματικά της ἀποθέματα εἶχον ἐξανεμισθῆ, ἡ παραγωγὴ δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν διατροφὴν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὸ σχέδιον Monnet εἶχε σταματήσει. Χωρὶς ἄμεσον καὶ ἐπείγουσαν βοήθειαν ἐβεβαίωνεν ὁ Paul Reynaud, ἡ Γαλλία θὰ ἀναγκασθῆ νὰ μειώσῃ κατὰ 40% τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεως τοῦ λαοῦ της!

Ἡ Μεγάλη Βρεταννία δὲν εὑρίσκετο εἰς καλυτέραν θέσιν. Μία πίστωσις 3.750 ἑκατομμυρίων δολλαρίων ἐκ μέρους τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἐντὸς τοῦ 1947 ἐπρόκειτο νὰ ἐξαντληθῆ καὶ θὰ ἠδυνάτει πλέον νὰ πληρώσῃ τὰς εἰσαγωγάς της. Τὸ ἀποθεματικόν της εἰς χρυσὸν καὶ εἰς συνάλλαγμα, δὲν ἦτο πλέον παρὰ 690 ἑκατομμ. λιρῶν ἐνῶ τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἰσολογισμοῦ τῶν λογαριασμῶν της προεβλέπετο εἰς 700 καὶ πλέον ἑκατομμύρια (3).

Ἡ πτῶσις τῆς Εὐρώπης ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος. Εὐτυχῶς, κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμήν, ἐνεφανίσθη ὡς ἄγκυρα σωτηρίας ἡ ἰδέα ἑνὸς τεραστίου προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως καὶ συνεργασίας τῶν χωρῶν τῆς γηραιᾶς Ἠπείρου τὴν ὁποίαν ἔρριψεν ὁ στρατηγὸς Μάρσαλ διὰ τοῦ λόγου του εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ τὴν 5ην Ἰουνίου 1947.

Ἤδη ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ 2ου ἑξαμήνου τοῦ 1946, ὅτε ἐξεδηλώθη ἡ κομμουνιστικὴ ἀπειλή, εἶχε στραφῆ πρὸς τοὺς Συμμάχους, καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν καὶ συνδρομήν. Ἡ ἀποστολὴ Π. Πόρτερ εἶναι ὁ πρῶτος καρπὸς τῆς προσπαθείας ταύτης. Ὅταν δὲ οἱ Βρεταννοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον πράξει τόσα ὑπὲρ τῆς χώρας μας, ἐδήλωσαν ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι, λόγῳ τῶν οἰκονομικῶν των δυσχερειῶν, νὰ διακόψουν τὴν συνέχισιν τῆς συνδρομῆς των πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς 31ην Μαρτίου 1947, τότε ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπηύθυνε θερμὴν ἔκκλησιν πρὸς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας διὰ τὴν παροχὴν ἐπειγούσης βοηθείας, τῆς ὁποίας εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην πρὸς σωτηρίαν τῆς ἐθνικῆς της ἀνεξαρτησίας.

Ἡ ἔκκλησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀπήχησιν. Ὁ πρόεδρος Τρούμαν διὰ τοῦ ἱστορικοῦ μηνύματός του τῆς 12ης Μαρτίου 1947 ἦλθε νὰ παράσχῃ τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν συμπαράστασιν τῆς μεγάλης του πατρίδος εἰς τὸν δίκαιον ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς 300 ἑκατομμ. δολλαρίων ἀνῆλθεν ἡ κατὰ τὸ 1947 ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δόγματος Τρούμαν παρασχεθεῖσα βοήθεια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἐφοδιασμοῦ τοῦ στρατοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ὑποβοηθήσεως τῆς οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως τῆς χώρας. Ἀμερικανικὴ ἀποστολὴ ἐξ εἰδικῶν καὶ τεχνικῶν ἐστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σύμβουλος τῆς κυβερνήσεώς της (4).

Κατὰ τὸ 1947, ἔτος δεινοῦ ἀγῶνος καὶ μεγάλων ταλαιπωριῶν, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς, προέβη εἰς τὴν λῆψιν σειρᾶς δραστηρίων μέτρων πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπειλητικοῦ πληθωρισμοῦ καὶ διατήρησιν ποιᾶς τινος οἰκονομικῆς σταθερότητος καὶ ἰσορροπίας καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐμάχετο τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας.

Ἐν πρώτοις ἐφ' ὅσον τὸ συνάλλαγμα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν μας προήρχετο ἀπὸ τὴν γενναιοδωρίαν τῶν Ἡνωμένων

(1) Ὑπολογίζεται εἰς 6,5 δισεκατομμύρια δολλάρια ἐκ συμμετοχῆς Ἡνωμένων Πολιτειῶν 5 δισεκατομμύρια δολλάρια.

(2) Le Plan Marsall cet inconnu 1948

(3) Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται πόσον ἄδικος καὶ ἐκτὸς τῶν πραγμάτων ἦτο ἡ κατὰ τῆς τότε Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐπίκρισις ὅτι ἐδαπάνησε τὸ συναλλαγματικὸν ἀπόθεμα ἀντὶ νὰ τὸ κρατῇ εἰς τὰς Τραπέζας! Τὸ ποσὸν δὲν ἦτο σημαντικόν: τὴν 31/12/1954 τὰ διαθέσιμα εἰς χρυσὸν καὶ συνάλλαγμα ἀνήρχοντο εἰς 191,3 ἑκατομμύρια δολλάρια. Τὴν 31/12/46 κατῆλθον εἰς 69,4 ἑκατομμύρια δολλάρια. Ἀκύρωσις ὅμως τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνας τοῦ 1947 τῶν ληξασῶν ἐνεγγύων πιστώσεων περιώρισε τὸ δαπανηθὲν κατὰ τὸ 1946 συναλλαγματικὸν ποσὸν εἰς 95,5 ἑκατομμύρια δολλάρια. Ἔπραξεν ὅ,τι ὤφειλε νὰ πράξῃ καὶ ὅ,τι ἔπραξεν ὅλος ὁ κόσμος: νὰ μὴ καταδικάσῃ εἰς πενίαν τὸν Ἑλληνικὸν λαόν!

(4) Ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Γκρίσγουολντ, μὲ οἰκονομικὸν σύμβουλον τὸν Κλέϋ, ἀμφοτέρους εἰλικρινεῖς φίλους τῆς Ἑλλάδος.

Πολιτειῶν, ἦτο λογικὸν καὶ σκόπιμον νὰ ζητηθοῦν καὶ νὰ ληφθοῦν ὡρισμένα μέτρα πρὸς ἀποφυγὴν διασπαθίσεως καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ὀρθῆς καὶ δικαίας διαθέσεώς του.

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1946, μετὰ τὴν τότε νομισματικὴν διαρρύθμισιν, νέα εἶχε λάβει χώραν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς ἰσοτιμίας τῶν ἀγοραστικῶν δυνάμεων, λόγω τῆς ἐν τῷ μεταξὺ αὐξήσεως τῶν τιμῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ, μὲ συνέπειαν τὴν δυσχέρανσιν τῶν ἐξαγωγῶν. Πρὸς ἐκ νέου ἐνίσχυσιν αὐτῶν ἡ κυβέρνησις προέβη κατὰ τὸν Ὀκτώβριον 1947 εἰς τὴν καθιέρωσιν τοῦ συστήματος «ἀποδεικτικῶν συναλλάγματος», τὰ ὁποῖα ἐπέτρεπον ποιὰν τινὰ ἑκάστοτε προσαρμογὴν τῶν συναλλαγματικῶν τιμῶν πρὸς τὴν ἰσοτιμίαν ἀγοραστικῶν δυνάμεων.

Ὡσαύτως, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν, ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν σύστημα ἐλέγχου τῶν εἰσαγωγῶν. Διὰ τὴν πραγματοποίησίν του ἱδρύθη ἡ Διοίκησις Ἐξωτερικοῦ Ἐμπορίου. ὑπὸ Ἀμερικανὸν ὑπάλληλον τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, διὰ νὰ παρακολουθῇ καὶ ἐλέγχῃ τὰς πάσης φύσεως εἰσαγωγάς. Ἡ κατάρτισις τριμηναίων προγραμμάτων εἰσαγωγῶν ἐντὸς τῶν ὑφισταμένων ὁρίων ξένου συναλλάγματος πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν βασικῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ χωρὶς εἴσοδον πολυτελῶν ἢ περιττῶν εἰδῶν, καὶ ἡ χορήγησις ἀδειῶν πρὸς ἐκτέλεσίν του, ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν ἀποστολὴν τῆς ἐν λόγω διοικήσεως. Φυσικὸν συμπλήρωμα τῶν μέτρων τούτων ἀπετέλεσεν ἡ ἐπιβολὴ ποικίλων συναλλαγματικῶν περιορισμῶν καὶ ἀπαγορεύσεων. Δι' αὐτῶν ἐπεδιώκετο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐξασφάλισις τῆς διοχετεύσεως εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος τοῦ εἰς τὴν χώραν εἰσρέοντος συναλλάγματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ παρεμπόδισις ἐκροῆς κεφαλαίων καὶ ἐξόδου τῶν συναλλαγματικῶν μας μέσων πρὸς ξένα κράτη.

Ἡ κρίσις τοῦ 1947-1948. Τέλος, διάφοροι φορολογίαι ἐπεβλήθησαν, ἵνα εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔτους τούτου - 1947-1948 - ὁ ὁποῖος κατηρτίσθη διὰ δεκαπεντάμηνον περίοδον καταστῇ δυνατὴ ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρα προσέγγισις τῶν κρατικῶν δαπανῶν πρὸς τὰ ἔσοδα, πρὸς ἀποφυγὴν πληθωρικῶν πιέσεων. Τὸ ἔτος τοῦτο εἶναι ἔτος πραγματικῆς κρίσεως: ἡ ἔντασις τῆς συμμοριακῆς δράσεως, αἱ συνεχεῖς καταστροφαὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ὑπαίθρου, ἡ συρροὴ ἀνταρτοπλήκτων προσφύγων εἰς τὰς πόλεις, ἐδημιούργησαν δυσχερεῖς οἰκονομικὰς καὶ δημοσιονομικὰς συνθήκας. Ἐν τούτοις τὰ δεδομένα τῆς οἰκονομίας κατὰ τὸ 1947 δὲν ἐμφανίζονται ὡς ἐξαιρετικῶς ἀνησυχαστικά: ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία αὐξάνει βέβαια κατὰ 80% περίπου ἀλλὰ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἶχεν αὐξηθῇ κατὰ 100% καὶ πλέον, χωρὶς σοβαρὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν τιμῶν. Οἱ δεῖκται τῆς παραγωγῆς ἀνῆλθον κατὰ 19% τῆς γεωργικῆς καὶ κατὰ 26% τῆς βιομηχανικῆς. Αἱ καταθέσεις εἰς τὰς τραπέζας ἐπολλαπλασιάσθησαν ἀνελθοῦσαι ἀπὸ 151,4 δισεκατομμύρια κατὰ Δεκέμβριον 1946 εἰς 398.2 κατὰ Δεκέμβριον 1947. Ὁ δὲ κατατεθεὶς προϋπολογισμὸς 1947/48, ὁ ὁποῖος προέβλεπεν ἔλλειμμα 7%-207 δισεκατομμυρίων ἐπὶ ὕψους 3105 δισεκατομμυρίων - ἔκλεισε τελικὰ μετὰ τὴν ἐκτέλεσίν του μὲ ἄνοιγμα μόνον 3,5%-134 δισεκατομμ. ἐπὶ ὕψους δαπανῶν 3871 δισεκατομμ., ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Ἀμερικανικὴ βοήθεια κατέβαλεν 185 δισεκατομμύρια διὰ στρατιωτικὰς ἀνάγκας.

Καίτοι ἐκ τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν δὲν ἐμφανίζεται ὀξὺς ποσοτικὸς πληθωρισμός, ἐν τούτοις ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀσκηθεῖσαν ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν πολιτικὴν ἐπροκάλεσαν ψυχολογικὸν πληθωρισμὸν καὶ φυγὴν πρὸ τοῦ νομίσματος, ποὺ διετάραξαν σοβαρῶς τὰς νομισματικὰς καὶ οἰκονομικὰς σχέσεις. Ἐν πρώτοις, λόγω δυσχερειῶν κατὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τῆς βραδύτητος εἰς τὴν χορήγησιν τῶν σχετικῶν πιστώσεων ἐξ Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τὸ ἔτος 1947 χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀρρυθμίαν καὶ ἀνεπάρκειαν εἰσαγωγῶν: μόνον εἰς 293 ἑκατομμ. δολλ. ἀνέρχονται αἱ πραγματοποιηθεῖσαι εἰσαγωγαὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐναντι 350.2 τοῦ προηγουμένου. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν ἦτο φυσικὴ καὶ ἀναπότρεπτος. Ἐξ ἄλλου, ἡ μὴ ἐπαρκὴς κατανόησις ἐκ μέρους τῶν Ἀμερικανῶν συμβούλων τῆς σημασίας ποὺ εἶχε διὰ τὴν χώραν μας, ὡς πρὸς τὴν σταθερότητα τῆς δραχμῆς, ἡ πώλησις χρυσῶν λιρῶν ἐπροκάλεσεν ἰσχυρὸν κλονισμὸν τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ ἐθνικὸν νόμισμα (1). Ὁ πειραματισμὸς τῆς περιόδου ταύτης προεκάλεσε βιαίας σοβαρὰς οἰκονομικὰς διαταραχάς, ἀπὸ ἄλλης ὅμως ἀπόψεως ἀπέβη λίαν ἐπωφελής, διότι ἀπέδειξε τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς πολιτικῆς τῆς πωλήσεως χρυσῶν λιρῶν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τῶν εἰσαγωγῶν - τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσεν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις κατὰ τὸ 1946 - καὶ ἀπὸ τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς πλευρᾶς, ὅπως εἶχεν ἤδη ἀποδειχθῇ καὶ ἀπὸ τῆς θετικῆς κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον.

(1) Εἰς τὴν ἔκθεσιν Ε.C.A. Ἑλλάδος τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1948 ἀναφέρεται ὡς αἰτία ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς ὅπως ὑψώσῃ τὴν τιμὴν τῆς χρυσῆς λίρας διὰ νὰ τὴν καταστήσῃ ὀλιγώτερον ἑλκυστικὴν διὰ ἐπενδύσεις.

Καὶ προσθέτει ἡ ἔκθεσις: «ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ σχεδίου τούτου ἡ ἀποστολὴ ἐπέτρεψε κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα, ὅπως ἡ τιμὴ τῆς χρυσῆς λίρας ἀνέλθῃ ἀπὸ 135.000 εἰς 233.000 δρχ. παρὰ τὰς πανικοβλήτους ἀπειλὰς τῆς κυβερνήσεως περὶ παραιτήσεως ἂν ἤθελε συνεχισθῇ περαιτέρω ἡ τοιαύτη ὕψωσις» (Μέρος 11. σελὶς 32)

Πράγματι, τὰ μέτρα ταῦτα, ἐφαρμοσθέντα ἀνελλιπῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1946, εἶχον συγκρατήσει τὸν τιμάριθμον περίπου σταθερόν, παρὰ τὴν αὔξησιν τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας. Ἀντιστρόφως, ἡ διακοπὴ τῆς πωλήσεως χρυσῶν λιρῶν κατὰ τὸν Ἰούνιον 1947, ὁμοῦ μὲ τὴν ἐπιβράδυνσιν τοῦ ρυθμοῦ εἰσαγομένων ἀγαθῶν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμαρίθμου κατὰ 40% διαρκέσασαν μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως τῶν πωλήσεων κατὰ Ἰανουάριον 1948. Ἔκτοτε μὲ τὴν ἐκ νέου ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ χρυσοῦ, ἡ λίρα ἐσταθεροποιήθη περὶ τὴν νέαν τιμὴν τῶν 232.000 δραχμῶν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ἀπεμακρύνθη οὔτε κατὰ τὰς δυσχερεστέρας στιγμὰς τοῦ ἀντισυμμοριακοῦ ἀγῶνος.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1948 εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ τιμάριθμος ἐξηκολούθησεν ἀνερχόμενος παρὰ τὴν σταθερότητα τῆς τιμῆς τῆς χρυσῆς λίρας: ἀπὸ 229 τὸν Ἰανουάριον 1948 ἔφθασεν εἰς 243.4 τὸν Ἰούνιον καὶ εἰς 265.5 τὸν Δεκέμβριον. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἐναντίον τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς πολιτικῆς τοῦ χρυσοῦ. Διότι ἄλλα αἴτια, ἀναγόμενα εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἐφοδιασμοῦ τῆς ἀγορᾶς, ἰδίως δι' εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, ἐξηγοῦν τὴν ὕψωσιν αὐτήν. Αἰτίαι ἦσαν, κατὰ πρῶτον λόγον, ἡ συνεπεία τῆς ἐντάσεως τοῦ ἀνταρτοπολέμου καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ δημιουργηθέντος προσφυγικοῦ προβλήματος κάμψις τῆς παραγωγῆς καὶ παρεμπόδισις τῆς μεταφορᾶς τῶν διαφόρων εἰδῶν διατροφῆς. Ἔπειτα, τὸ σύστημα τῶν ἀνταλλαγῶν βάσει τοῦ ὁποίου διενεργήθησαν τὰ 40% τῶν Ἑλληνικῶν ἐξαγωγῶν καὶ τὸ ὁποῖον πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐξαγωγῆς Ἑλληνικῶν προϊόντων ἐπεβάρυνεν ὑπερμέτρως τὰς τιμὰς τῶν ἀντιστοίχως εἰσαγομένων εἰδῶν, ἐξ οὗ ἐπροκαλεῖτο κατ' ἀνάγκην ὕψωσις τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν εἰς τὴν χώραν μας. Ἐπίσης, ἡ ὕψωσις κατὰ 150% περίπου, λόγω τῆς ἐξαιρετικῶς κακῆς ἐσοδείας, τῆς τιμῆς τοῦ ἐλαιολάδου, τὸ ὁποῖον ὡς βασικὸν εἶδος ἐπηρεάζει σημαντικῶς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἡμερομισθίων. Ὡσαύτως ἡ ἐπιβράδυνσις καὶ ἀνωμαλία τοῦ ρυθμοῦ τῶν εἰσαγωγῶν, λόγω ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς καθυστερήσεως τῶν ἐγκρίσεων τῆς Οὐάσιγκτων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς βραδείας καὶ ἀκανονίστου χορηγήσεως ἀδειῶν εἰσαγωγῆς ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας Ἑλληνοαμερικανικῆς ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἔλλειψιν βασικῶν εἰδῶν καταναλώσεως προερχομένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τέλος ἡ ὑπέρμετρος φορολογικὴ ἐπιβάρυνσις, ἡ ἐπιβληθεῖσα πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τοῦ συμμοριακοῦ πολέμου ἀναγκῶν. Εἶναι προφανὲς καθ' ἡμᾶς ὅτι ἐὰν ἐνώπιον ὅλων αὐτῶν τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἐπηρέαζον ὑψωτικῶς τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς προσφορᾶς, δὲν συνεκρατεῖτο εἰς σταθερὰ ἐπίπεδα ἡ χρυσῆ λίρα, θὰ ἐπροκαλεῖτο ἀναποφεύκτως ἡ κατάρρευσις τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος.

Κατὰ τὸ ἔτος 1948 ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία παρέμεινε περίπου σταθερά, ἰδίως κατὰ τὸ 2ον ἑξάμηνον - ἀνελθοῦσα ἀπὸ 893,3 δισεκατομμ. κατὰ Ἰανουάριον, εἰς 1.011 κατὰ Ἰούνιον, διὰ νὰ εὑρεθῇ εἰς τὰ 1.018 κατὰ τὸν Δεκέμβριον - παρὰ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ὥθησιν τῶν τιμῶν καὶ παρὰ τὰς ἐκτάκτους ἀνάγκας τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὰς ὁποίας ἤρχισε καλύπτουσα ἐν τινι μέτρῳ καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ βοήθεια. Ἀποδεικνύει τοῦτο ἀκόμη μίαν φορὰν ὅτι ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία δὲν ἀποτελεῖ τὸν πρωταρχικὸν παράγοντα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν. Ἡ κυριαρχικὴ ἐπίδρασις ἀπὸ μὲν τῆς νομισματικῆς πλευρᾶς ἀνήκει εἰς τὴν χρυσῆν λίραν, λόγω τῆς βαθύτατα ἐρριζωμένης πεποιθήσεως εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸν μέτρον ἀξίας, ἀπὸ δὲ τῆς ἐμπορευματικῆς, εἰς τὴν ἔλλειψιν προσφορᾶς προϊόντων, εἴτε λόγω μειώσεως τῆς παραγωγῆς, εἴτε λόγω ἐπιβραδύνσεως τῶν εἰσαγωγῶν. Καὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς παράγων, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν δεσπόζων τῶν τιμῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Χαρακτηριστικοὶ ἄλλωστε εἶναι οἱ δεῖκται τῆς παραγωγῆς: τῆς μὲν γεωργικῆς ἐμειώθη κατὰ 7,3%, τῆς δὲ βιομηχανικῆς ηὐξήθη, ἀλλὰ μόλις κατὰ 8,8%.

Τὸ ἔτος 1948, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἔτους 1947, ἀποτελοῦν ἔτη ἐξαιρετικῆς δημοσιονομικῆς προσπαθείας, λόγω τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἀγώνος. Ἀπὸ φορολογικῆς ἀπόψεως ἐπεζητήθη ἡ αὔξησις τῶν φορολογικῶν προσόδων τοῦ κράτους, καθὼς καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις ἰδίως τοῦ συστήματος τῶν ἀμέσων φόρων. Οὕτω ηὐξήθη ὁ φόρος τοῦ εἰσοδήματος, τοῦ ὁποίου ὁ συντελεστὴς φθάνει μέχρι καὶ 90% διὰ τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας. Ἐπεβλήθη ἐπίσης φόρος 75%-90% ἐπὶ τῆς ὠφελείας ἡ ὁποία προέκυψεν ἐκ πιστώσεων ἐξοφληθεισῶν εἰς ὑποτιμημένον νόμισμα, συνεπεία τοῦ μεταπολεμικοῦ πληθωρισμοῦ. Ὡσαύτως ἐπεβλήθη φόρος ἐπὶ τῶν ἐκτάκτων κερδῶν ἐξ εἰσαγωγῶν ἐμπορευμάτων ἐνεργηθεισῶν, κατὰ τὰ δύο πρῶτα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔτη. Ὁμοίως ἔκτακτος φορολογία ἐπὶ τῆς καθαρᾶς περιουσίας τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν. Τέλος κατὰ τὸ 1947 ἔκτακτος πολεμικὴ εἰσφορὰ ἐπιβαρύνουσα τόσον τὰς ἐπιχειρήσεις ὅσον καὶ τοὺς καταναλωτάς, καὶ κατὰ τὸ 1948 ἔκτακτος φορολογία ἐπὶ τῶν εὐπόρων.

Πλὴν τῶν ἀμέσων τούτων φορολογικῶν βαρῶν ηὐξήθη καὶ ἡ φορολογικὴ ἐπιβάρυνσις τοῦ δαπανωμένου εἰσοδήματος διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν ποσοστῶν διαφόρων φόρων καταναλώσεως (καπνοῦ κλπ.) καὶ τῶν τιμῶν τῶν φορολογικῶν μονοπωλίων ὡς καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως εἰς 10% τοῦ συντελεστοῦ τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῶν νέων αὐτῶν φορολο-

γιῶν ἐπεζήτησεν ἡ κυβέρνησις διὰ διαφόρων φοροτεχνικῶν μέτρων τὴν καλὴν ἐφαρμογὴν τῶν φορολογικῶν νόμων καὶ τὴν ἀποσόβησιν τῶν φοροδιαφυγῶν (ἔλεγχος φορολογητέας ὕλης, τήρησις ὡρισμένων βιβλίων κλπ.).

Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς δημιουργίας νέων πόρων διὰ τὸ ἀγωνιζόμενον κράτος κατέβαλεν ἐπίσης ἔντονον καὶ συστηματικὴν προσπάθειαν πρὸς δικαιοτέραν κατανομὴν τῶν φορολογικῶν βαρῶν καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν μεγαλυτέρας φορολογικῆς δικαιοσύνης. Ἡ αὔξησις τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀμέσων φόρων ἀπὸ 11,5% κατὰ τὸ 1945/46, εἰς 18,3% κατὰ τὸ 1948/49 ἀποτελεῖ τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων.

Τέλος, παρὰ τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην ἐσόδων διὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς τὴν κατάργησιν φόρων ποὺ παρεμποδίζουν τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἀγαθῶν, δυσχεραίνουν τὰς ἐξαγωγὰς καὶ διογκώνουν τὰ παραγωγικὰ ἔξοδα τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ δι' αὐτῶν τὰς τιμὰς τῶν ἀγαθῶν. (Κατάργησις διαπυλίων τελῶν, κατάργησις τοῦ ἐπὶ τῶν κομίστρων φόρου τοῦ δημοσίου, κατάργησις τῆς φορολογίας ἐπὶ γεωργικῶν προϊόντων κλπ.). Ὁ προϋπολογισμὸς 1948/49, ὁ ὁποῖος κατοπτρίζει τὰς μεταβολὰς αὐτάς, κατετέθη μὲ ἔλλειμμα ἴσον πρὸς 20%-700 δισεκατομμ. ἐπὶ ὕψους δαπανῶν 3.450 δισεκατομμ. - Ἀλλὰ διὰ τῆς καλῆς ἐκτελέσεώς του, παρὰ τὰς χορηγηθείσας προσθέτους πιστώσεις διὰ τὸν ἀγῶνα, ὑπεβιβάσθη τὸ ἐν λόγω ἔλλειμμα εἰς μόνον 7,3%-324 δισεκ. ἐπὶ ὕψους 4.387 δισεκατομμ. - ἀφοῦ κατέβαλε καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ βοήθεια 500 δισεκατομμύρια.

Ἡ μεγάλη προσπάθεια. Τὸ 1948 εἶναι τὸ ἔτος τῆς μεγάλης καὶ ἐντατικῆς προσπαθείας τοῦ ἔθνους. Εἶναι ἀκόμη τὸ ἔτος τοῦ τερματισμοῦ τῆς βοηθείας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δόγματος Τρούμαν καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς βοηθείας τοῦ σχεδίου Μάρσαλ. Τὸ 1949 εἶναι τὸ ἔτος τῆς νίκης καὶ τῆς γαληνεύσεως τῆς πατρίδος. Ὁ προϋπολογισμός του φέρει βεβαίως ἀκόμη τὴν σφραγῖδα τοῦ πολέμου: μεγάλαι στρατιωτικαὶ δαπάναι καὶ μεγάλαι δαπάναι ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνταρτοπλήκτων. Ἡ πεποίθησις ὅμως ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν εἰρηνικὴν καὶ γόνιμον ἐργασίαν, ἀντικατοπτρίζεται εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Ἡ σταθερότης τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῆς δραχμῆς - τιμάριθμος Ἰανουαρίου 280, 1 Ἰουνίου 295,7, Σεπτεμβρίου 285.6 Δεκεμβρίου 283,3, - παρὰ τὴν σημαντικὴν αὔξησιν τῆς κυκλοφορίας ἀπὸ 1130 δισεκατομ. τὸν Ἰανουάριον, ἀνέρχεται εἰς 1858,6 τὸν Δεκέμβριον - ἀποτελεῖ ἕνα τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῆς περιόδου ταύτης. Καίτοι κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς (21 Σεπτεμβρίου) ἔλαβε χώραν νέα ἀναπροσαρμογὴ τῆς δραχμῆς πρὸς τὸ δολλάριον (ἀπὸ 10 χιλ. εἰς 15 χιλ.) καὶ τὴν λίραν (ἀπὸ 32 εἰς 42 χιλιάδας), ἐν τούτοις οὐδόλως διεταράχθη τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν. Βεβαίως ἐλήφθησαν ἅπαντα τὰ κατάλληλα πρὸς τοῦτο μέτρα καὶ ἰδίως τὸ τῆς ἐπιδοτήσεως τῶν εἰσαγομένων εἰδῶν καταναλώσεως. Τὰς κυρίας ὅμως αἰτιας ἀποτελοῦν ἡ αὔξουσα ἐμπιστοσύνη πρὸς τὸ ἐθνικὸν νόμισμα κατόπιν τῆς συντριβῆς τοῦ συμμοριτισμοῦ καὶ ἡ παράλληλος βελτίωσις τοῦ παραγωγικοῦ τομέως τῆς οἰκονομίας. Αἱ καταθέσεις εἰς τὰς τραπέζας ηὔξησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ 75,4% - ἀπὸ 657,5 δισεκατομμ. κατὰ Δεκέμβριον 1948 εἰς 1153,6 κατὰ Δεκέμβριον 1949. Ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ ἔφθασε καὶ διὰ τινα προϊόντα ὑπερέβη τὴν προπολεμικήν, ἡ δὲ βιομηχανικὴ προσήγγισε πρὸς τὸ προπολεμικὸν ὅριον (97% τὸν Δεκέμβριον). Ἡ πιστοδότησις τῆς οἰκονομίας ὁμοίως ὑπέστη αὔξησιν: ἀπὸ 2074 δισεκατομμύρια κατὰ τὸ τέλος 1948 ἔφθασεν εἰς τὰ 3,387 κατὰ τὴν ἀντίστοιχον περίοδον τοῦ 1949. Ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ νὰ κυμαίνεται εἰς ἐπίπεδα κατώτερα τοῦ προπολεμικοῦ - τὸ 50% τῆς πιστοδοτήσεως τοῦ 1938 - τὰ δὲ ἐπιτόκια εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀγορὰν εὑρίσκονται εἰς τοιαῦτα ὕψη ὥστε νὰ καθίσταται δυσχερεστάτη καὶ ἐπαχθεστάτη ἡ παραγωγικὴ διαδικασία εἰς τὴν χώραν: ἀπόδειξις καταφανὴς ὅτι ἡ οἰκονομία διψᾷ ἀπὸ κεφάλαια, ἰδίως βραχυπρόθεσμα.

Ὁ κρατικὸς προϋπολογισμὸς 1949/50, ὑποχρεωμένος νὰ φέρῃ τὰ βάρη τῆς τετραετοῦς πολεμικῆς προσπαθείας τοῦ ἔθνους, κατεστρώθη μὲ ἔλλειμμα 31% περίπου - 1795 δισεκ. ἐπὶ ὕψους δαπανῶν 3.748 δισεκατ. - τὸ ὁποῖον προβλέπετο ὅτι θὰ καλυφθῇ μέχρι ποσοῦ 1650 δισεκατ. ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν βοήθειαν, ὥστε τελικὰ νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς 145 δισεκατομμύρια. Ἐντατικὴ ἐπίσης κατεβλήθη προσπάθεια καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ τὴν παραγωγικὴν ἐνίσχυσιν καὶ διὰ τὴν φορολογικὴν δικαιοσύνην. Διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς καταπολεμήσεως τῆς φοροδιαφυγῆς κατέστη δυνατὴ ἡ ἐλάττωσις τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν διὰ τὰ μικρὰ εἰσοδήματα. Διὰ φορολογικῶν δὲ ἀπαλλαγῶν ἢ μειώσεων ἐπεζητήθη ἡ προώθησις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀνασυγκροτήσεως ἰδίως εἰς τὰς ἐπαρχίας (ἀπαλλαγὴ δασμῶν καὶ φόρου εἰσαγομένων γεωργικῶν μηχανημάτων, μείωσις μέχρι 15% φορολογίας κερδῶν ἐπαρχιακῶν βιομηχανιῶν, αὔξησις ἀφορολογήτου ποσοστοῦ ἀποσβέσεων διὰ νέας βιομηχανίας ἰδιαιτέρως ἐπαρχιῶν, μείωσις δασμῶν καὶ φόρων ἐπὶ εἰσαγωγῆς μηχανημάτων καὶ ἐργαλείων διὰ νέας ἐπενδύσεις ἢ διὰ συγχρονισμὸν καὶ ἐπεκτάσεις.

Ὁ εὐνοϊκὸς ἀντίκτυπος ἐκ τῶν ὡς ἄνω φορολογικῶν μεταρρυθμίσεων καταφαίνεται σαφῶς καὶ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἑξάμηνον: Τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1949 τὸ ἔλλειμμα τῶν 6 μηνῶν κυμαίνεται εἰς 410 δισεκατομμ., αὐξανόμενον δὲ κατὰ 326 εἰσέτι ἐκ τῶν παγίων προκαταβολῶν, τοῦ ἐλλείμματος λογαριασμοῦ ἐφοδίων κλπ. φθάνει τελικὰ εἰς 786 δισεκατομμύρια - ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴν πρόβλεψιν τοῦ προϋπολογισμοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνέλθῃ τοὐλάχιστον εἰς 897 δισεκατομμύρια, ἀφοῦ τὸ ἐτήσιον ἔλλειμμα προεβλέπετο εἰς 1795 δισεκατομμύρια.

Ὁ δρόμος τῆς ἀνορθώσεως. Ἡ ἀνασκόπησις τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων τῆς ὑπὸ κρίσιν τετραετίας - 1946-1949 - καταδεικνύει τὴν καταβληθεῖσαν τεραστίαν ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ δημοσιονομικοῦ πεδίου προσπάθειαν, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε, παρὰ τὰς ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς ζημίας καὶ καταστροφὰς καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἐκ τῆς κομμουνιστικῆς ἀνταρσίας συστηματικὴν λεηλασίαν, νὰ ἀχθῇ εἰς εὐτυχὲς πέρας ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων τοῦ ἔθνους, χωρὶς σημαντικὸν πληθωρισμὸν (1) καὶ χωρὶς οἰκονομικὴν κατάρρευσιν, ἐκ παραλλήλου δὲ νὰ ἐπιτελεσθοῦν ὄχι ὀλίγα οὔτε ἀσήμαντα καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ἀνασυγκροτήσεως, ὅπως μετ' ὀλίγον θ' ἀποδείξωμεν. Διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν ἔντασιν ἡ προσπάθεια αὕτη, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ πλαισίου. Ὅλαι αἱ χῶραι τῆς Εὐρώπης, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, χωρὶς ἐσωτερικοὺς πολέμους, χωρὶς νέας ζημίας καὶ καταστροφὰς καὶ μὲ ἐντατικὴν ἀντιθέτως καὶ εἰρηνικὴν προσπάθειαν ἀνασυγκροτήσεως, ὀλίγον ἔλειψε νὰ παρασυρθοῦν εἰς τὸν πληθωρισμὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖον δὲν ἐσώθησαν παρὰ μόνον χάρις εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν βοήθειαν. Ἡ δὲ μικρὰ καὶ πτωχὴ Ἑλλὰς χάρις εἰς τὴν αὐτὴν βοήθειαν καὶ τὴν οἰκονομικὴν κατάρρευσιν ἀπέφυγε καὶ μακρὸν καὶ νικηφόρον πόλεμον διεξήγαγε κατὰ τοῦ διεθνοῦς κομμουνισμοῦ. Πέντε περίπου τρισεκατομμύρια δραχμῶν εἰσέφερεν ἐκ τῶν ἰσχνῶν της πόρων διὰ πολεμικὰς δαπάνας καὶ ἐν τούτοις δὲν ἐκάμφθη! Σπάνια εἶναι τὰ παραδείγματα κρατῶν ποὺ ἐχρηματοδότησαν πολέμους ἀπὸ τοὺς πόρους των καὶ χωρὶς προσφυγὴν εἰς δανεισμόν!

Οἱ προϋπολογισμοὶ τῶν ἐτῶν αὐτῶν - ἐτῶν εἰρηνικῆς ἀνασυγκροτήσεως διὰ τὰς ἄλλας χώρας - ἐμφανίζουν κατ' ἀνάγκην ἔντονον πολεμικὸν χαρακτῆρα. Αἱ στρατιωτικαὶ καὶ πολεμικαὶ δαπάναι, ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι βαρύνουν ἐπ' αὐτῶν μὲ συντριπτικὰ ποσοστά: 51,5% εἰς τὸν προϋπολογισμὸν 1949/50 καὶ 48,4% εἰς τὸν προϋπολογισμὸν 1948/49. Εἰς αὐτὰς καὶ μόνον ὀφείλονται τὰ δημιουργηθέντα ἐλλείμματα, ἀφοῦ αἱ δαπάναι διοικήσεως ὑπερκαλύπτονται καὶ μάλιστα μὲ περίσσευμα ἐκ μόνων τῶν Ἑλληνικῶν πόρων (1949/50: Δαπάναι διοικήσεως: 3.863 δισεκατομμύρια δραχμαί, ὑπερκαλυπτόμεναι μὲ περίσσευμα 723 δισεκατομμυρίων).

Τὰ ἐλλείμματα τὰ ὁποῖα καταλείπουν οἱ 4 αὐτοὶ πολεμικοὶ προϋπολογισμοὶ δὲν εἶναι ὑπερβολικά. Δὲν ὑπερβαίνουν τὰ 636 δισεκατομμύρια δραχμῶν - ἐφ' ὅσον βέβαια ἡ Ἀμερικανικὴ βοήθεια καλύψῃ, βάσει τῆς ὑφισταμένης συμφωνίας, 2.335 δισεκατομμύρια ἐπὶ πλέον. Τελικῶς κατὰ συνέπειαν, ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν ἐκδοτικὴν μηχανὴν δὲν προβλέπεται σημαντική. Ἐὰν κατὰ τὸ 1950 ὁ λογαριασμὸς τοῦ δημοσίου πρὸς τὴν Ἐκδοτικὴν Τράπεζαν ἐμφανίζεται ἀκόμη ἐξαιρετικὰ ἐξωγκωμένος, τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐτακτοποιήθηκαν εἰσέτι ἐξ ὁλοκλήρου αἱ καταβολαὶ τῆς Ἀμερικανικῆς βοηθείας. Ὅπως σαφῶς ἐξήγησεν ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν τελευταίαν του ἔκθεσιν: «Εὐθὺς ὡς ἀποδοθοῦν εἰς τὸ δημόσιον ἡ ἀνήκουσα εἰς αὐτὸ ὑπεραξία εἰς δραχμὰς τοῦ εἰς συνάλλαγμα ἀποθέματος τῆς Τραπέζης, ὡς καὶ τὸ τμῆμα τῆς Ἀμερικανικῆς βοηθείας τὸ διατιθέμενον πρὸς κάλυψιν τῶν ἐλλειμμάτων τοῦ προϋπολογισμοῦ τὰ ὑπόλοιπα τῶν παρὰ τῇ Τραπέζῃ κυρίων λογαριασμῶν τοῦ δημοσίου... θέλουν περιορισθῇ εἰς τὸ πραγματικὸν αὐτῶν ὕψος».

Βεβαίως ἡ κάλυψις τῶν ἐλλειμμάτων τοῦ προϋπολογισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν βοήθειαν στερεῖ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν ἀπαιτουμένων κεφαλαίων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Ἦτο ὅμως τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἐξοντωτικοῦ πολέμου ποὺ μᾶς ἐπεβλήθη καὶ τὸ μοιραῖον τίμημα τῆς ἐλευθερίας μας! Ἐξ αὐτοῦ δικαιολογεῖται καὶ ἡ συντριπτικὴ φορολογία ἡ ὁποία ἐπεβλήθη ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ διὰ τὴν ὁποίαν προεκλήθη ἡ ἀντίδρασις τῶν παραγωγικῶν τάξεων καὶ ἡ δυσφορία τοῦ λαοῦ.

Ἐπὶ τοῦ φορολογικοῦ πεδίου, παραλλήλως πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν κρατικῶν ἐσόδων διὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, κατεβλήθη ἔντονος προσπάθεια πρὸς μεγαλυτέραν φορολογικὴν δικαιοσύνην, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ συνεχὴς αὔξησις τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀμέσων φόρων: ἀπὸ 11,6% τοῦ συνόλου τῶν φορολογικῶν ἐσόδων κατὰ τὸ ἔτος 1945/46, ἀνῆλθεν εἰς 19,6% κατὰ τὸ 1946/47, εἰς 24,2% κατὰ τὸ 1947/48, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς 29,8% κατὰ τὸ 1949/50 (2). Ἐπὶ τοῦ

1. Κατὰ τὴν τετραετῆ περίοδον ἐκ τῶν νομισματικῶν ἀναπροσαρμογῶν ἡ τιμὴ τῆς λίρας ἐδιπλασιάσθη περίπου - ἀπὸ 20.000 δραχμὰς καὶ 42.000 - καὶ τοῦ δολλαρίου ἐτριπλασιάσθη - ἀπὸ 5 χιλιάδας εἰς 15. Ἐνῶ κατὰ τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1944 μέχρι Ἰανουαρίου 1946 διάστημα ἡ τιμὴ τοῦ δολλαρίου ἀπὸ τῆς λίρας ηὐξήθησαν τοὐλάχιστον κατὰ 330 φορὰς - ἀπὸ 150 τὸ δολλάριον εἰς 5.000 δραχμὰς καὶ ἀπὸ 600 ἡ λίρα εἰς 20.000! Ἐννοεῖται δὲν ὑπῆρξε καμμία χώρα τῆς Εὐρώπης ἡ ὁποία νὰ μὴ ἐγνώρισεν ὑποτίμησιν τοῦ νομίσματός της κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν.

2. Ἐπὶ τοῦ ποσοστοῦ 1949/50 βλέπε ἔκθεσιν πρὸς Ο.Ε.Ε.Σ. 18 Ἀπριλίου 1950 σ. 18. Π. Δερτιλῆ: Γενικαὶ κρίσεις ἐπὶ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῆς Ἑλλάδος 1950, σ. 10.

Ἄνω: Πάλη Ἡρακλέους καὶ Ἀνταίου. Εἰκονογράφησις ἀπὸ Ἀττικὸν ἀγγεῖον εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου. Ἡ πάλη ἦτο διὰ τοὺς ἀρχαίους τὸ δημοφιλέστερον ἀπὸ τὰ μαχητικὰ ἀγωνίσματα, φαίνεται δὲ ὅτι εἶχε ἀρχαιοτάτην καταγωγήν, ὅπως μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς συχνὰς ἀναφορὰς εἰς αὐτὴν εἰς τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Κάτω: Ἀγὼν τῆς Ἀταλάντης καὶ Πηλέως, τῆς περιφήμου διὰ τὴν ταχύτητα καὶ ὡραιότητά της κόρην τοῦ μυθικοῦ Σχοινέως, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὁποίας πολλοὶ ἥρωες ἠγωνίσθησαν, ἀλλὰ μόνον ὁ Ἱππομένης ἐπέτυχε, μὲ δόλον, νὰ τὴν νικήσῃ.

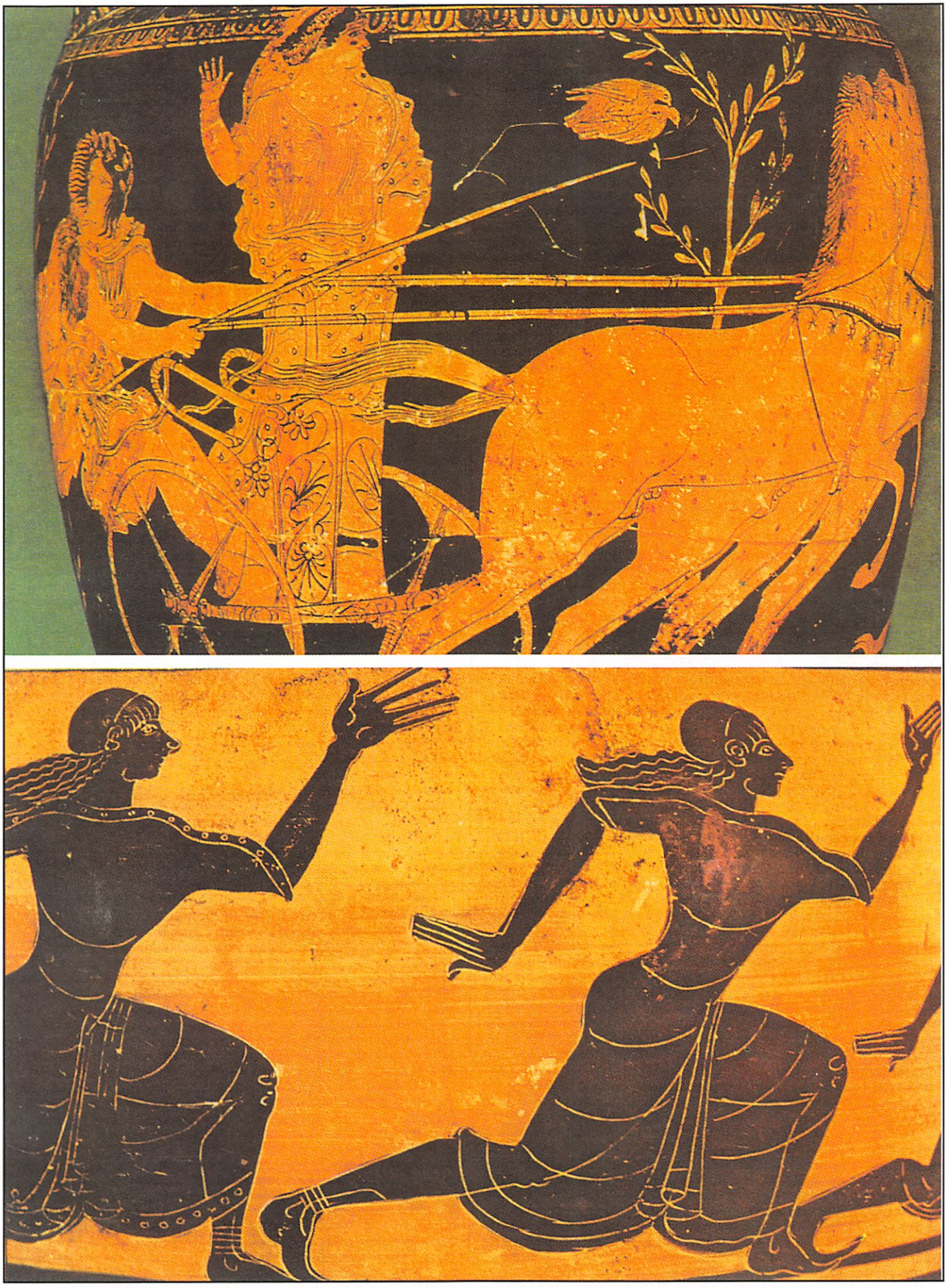

Ἄνω: Ἡ μεταφορὰ τῆς Ἱπποδαμείας ἀπὸ τὸν νικητὴν τῆς ἁρματοδρομίας Πέλοπος-Οἰνομάου, Πέλοπα. Ὁ Πέλοψ, ἕνας ἐκ τῶν μνηστήρων τῆς ὡραιοτάτης θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Πίσης Οἰνομάου, Ἱπποδαμείας, ἐπέτυχε νὰ κατακτήσῃ τὴν νέαν νικήσας μὲ δόλον τὸν ἀήττητον μέχρι τότε εἰς τὰς ἁρματοδρομίας πατέρα της Οἰνόμαον. Κάτω: Ἀγὼν δρόμου μεταξὺ γυναικῶν. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἂν καὶ ἐπίσημοι ἦσαν μόνον οἱ ἀνδρικοὶ ἀγῶνες, διεξήγοντο καὶ ἀγῶνες γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπελείποντο τῶν ἀνδρικῶν εἰς πεῖσμα καὶ ἀγωνιστικότητα.

νομισματικοῦ πεδίου ἐπετεύχθησαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ἡ τιμὴ τῆς χρυσῆς λίρας παρέμεινε σταθερά, ὁ δὲ τιμάριθμος ἐλάχιστα διεταράχθη καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 1949. Ὁμοίως ἐπὶ τοῦ παραγωγικοῦ τομέως, τὰ ἐπιτεύγματα δὲν ἦσαν εὐκαταφρόνητα ἀφοῦ οἱ δεῖκται τῆς γεωργικῆς καὶ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς σχεδὸν ἐδιπλασιάσθησαν ἀπὸ τοῦ 1946. Τέλος, τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα, πάντοτε χαμηλὸν καὶ ἀνεπαρκές, ηὐξήθη κατὰ 150% ἀπὸ τοῦ 1945 καὶ κατὰ 57% ἀπὸ τοῦ 1946.

Βεβαίως ἀπὸ ἄλλων πλευρῶν ἡ κατάστασις ἐμφανίζεται ὡς ὀλιγώτερον εὐχάριστος: ἐν πρώτοις ἡ αὔξησις τῶν κρατικῶν ἐσόδων διὰ τῆς ἐπιβολῆς συνεχῶν φορολογιῶν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τῆς φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεως τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὴν προπολεμικὴν περίοδον Προπολεμικῶς ἡ ἐν λόγω ἐπιβάρυνσις ἀνήρχετο κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Τμήματος Οἰκονομικῶν Μελετῶν τῆς Οὔνρρα εἰς 22,4% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ ἐπιβάρυνσις αὕτη ἐνετάθη μεταπολεμικῶς καὶ κατὰ τὸ 1950 ὑπελογίζετο εἰς 26,8% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ ἐπελθοῦσα ἐν σχέσει πρὸς τὴν προπολεμικὴν περίοδον αὔξησις αὕτη τῆς ἐπιβαρύνσεως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα πολὺ μεγαλυτέρα καθ' ὅσον τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα ἦτο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ 20% χαμηλότερον τοῦ προπολεμικοῦ. Ἕνα τόσον ὑψηλὸν ποσοστὸν φορολογίας ἦτο ἰδιαιτέρως πιεστικόν, ὅσον ἐφηρμόζετο ἐπὶ σχετικῶς λίαν χαμηλοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, ὅπως εἶναι τὸ Ἑλληνικόν. Δυνάμεθα συνεπῶς νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἴσως μία ἐκ τῶν ὀλίγων χωρῶν ποὺ ἤγγισαν τὸ ἀνώτατον ὅριον φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεως, πέραν τοῦ ὁποίου θὰ ἐτίθετο εἰς κίνδυνον ἡ ὁμαλὴ παραγωγική της δραστηριότης καὶ κυρίως τὸ ἔργον τῆς ἀνασυγκροτήσεως. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑπέστη μεγάλας θυσίας διὰ νὰ ἀξιοποιήση τὴν παρασχεθεῖσαν εἰς αὐτὴν Ἀμερικανικὴν βοήθειαν καὶ δὲν ἠρκέσθη νὰ τὴν χρησιμοποιήση ἁπλῶς ἢ νὰ τὴν δαπανήση.

Β. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΕΩΣ

Κατὰ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐκ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1946 προελθούσης Κυβερνήσεως, ἡ ἀνασυγκρότησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐθνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἔπρεπε ν' ἀποτελέσει τὸ κύριον μέλημα καὶ τὴν βασικὴν ἐπιδίωξιν. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ σταθερότης ἦτο ἀπαραίτητος. Ὄχι ὅμως ὡς σκοπός, ἀλλὰ ὡς μέσον. «Οὐδεμία πολιτικὴ οἰκονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς σταθερότητος - ἐδήλωσεν ὁ τότε ὑπουργὸς τοῦ Συντονισμοῦ Στ. Στεφανόπουλος - θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σημειώση μόνιμον ἐπιτυχίαν, ἐὰν ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον ὡς σκοπός, καὶ ὄχι ὡς μέσον διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀνασυγκροτήσεως». Καί, ὅπως ἐξηγοῦσε, «χωρὶς ἀνασυγκρότησιν, δηλαδὴ χωρὶς ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας βάσει τῶν μεταπολεμικῶν μεθόδων, θὰ ἐπηκολούθει ἀναποφεύκτως ἡ νέα οἰκονομικὴ περιπέτεια, ἡ ἐπίπεδον ζωῆς διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀνεπαρκὲς καὶ ἀπαράδεκτον.

Ἡ ἀνασυγκρότησις, ὅμως εἶχεν ἀνάγκην καταλλήλου «σχεδίου» ἢ «προγράμματος» καὶ ἐπαρκοῦς κεφαλαίου πρὸς πραγματοποίησίν του. Οὔτε πρὸς τὴν μίαν, οὔτε πρὸς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν, ἦτο δυνατὸν τότε νὰ ἐπιτελεσθῇ κάτι τὸ σοβαρὸν καὶ ἀποτελεσματικόν. Διὰ τὴν ἀνάγκην «μακροχρονίου προγράμματος» ποὺ ἐχρειάζετο διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ βασικοῦ Ἑλληνικοῦ προβλήματος - στενότητος καλλιεργησίμου γῆς καὶ δημογραφικαὶ πιέσεις - οἱ Ἕλληνες, ἀποκλεισμένοι ἐπὶ τόσα ἔτη ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον, δὲν εἶχον τότε σαφῆ ἰδέαν. Ἡ ἔννοια τοῦ «προγραμματισμοῦ», ὅπως εἶχε διαμορφωθῇ εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ἦτο σχεδὸν ξένη διὰ τὴν Ἑλλάδα. Κεφάλαια δέ, διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἦσαν τότε ἀνύπαρκτα.

Ἡ νέα Κυβέρνησις, παρὰ τὸν ἐπείγοντα χαρακτῆρα τῶν νομισματικῶν καὶ δημοσιονομικῶν προβλημάτων, ἔθεσεν ἀμέσως τὰς βάσεις διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 5 Νόμου τοῦ Ἰουνίου 1946, μὲ εἰσήγησιν τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Στεφ. Στεφανοπούλου, ἱδρύθη ὁ Ὀργανισμὸς Ἀνασυγκροτήσεως, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς ἀποστολὴν τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Ἐκ παραλλήλου ἐστράφη πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς διαφόρους διεθνεῖς οἰκονομικὲς ὀργανώσεις, διὰ νὰ κινήση τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχη τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια. Διάφοροι Διεθνεῖς Ὀργανισμοί, κατόπιν τῆς προσκλήσεως τοῦ Ἕλληνος ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, ἀπέστειλαν ἐπιτροπὰς εἰς τὴν πατρίδα μας - ὅπως ὁ FAO καὶ τὸ Κοινωνικὸν καὶ Οἰκονομικὸν Συμβούλιον τοῦ ΟΗΕ - πρὸς ἐπιτόπιον μελέτην τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων μας. Ὁμοίως, ἡ Ἀμερικανικὴ κυβέρνησις πρὸς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀπευθυνθῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1946, ἐδέχθη νὰ ἀποστείλη εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Ἰανουάριον 1947 ἀποστολήν, διὰ τὸν ἴδιον σκοπόν, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Π. Πόρτερ.

Ἡ ἄφιξις τοῦ Πόρτερ, σημειώνει σταθμὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀνασυγκρότησιν. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἰδίως ὁ ὑπουργὸς Συντονισμοῦ κατέβαλλον προσπάθειαν ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἑλληνικῶν δεδομένων πείσουν τὴν Ἀμερικανικὴν Ἀποστολήν, περὶ δύο πραγμάτων: α) Ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ζητεῖ ἁπλῶς περίθαλψιν, ἀλλὰ προπαντὸς ἀνόρθωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν της πηγῶν, - καὶ β) καὶ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ δάνεια ἐπιβαρυνόμενα μὲ χρεολύσια καὶ μὲ τόκους. Πράγματι, ὁ Π. Πόρτερ, μετὰ μελέτην τῶν στοιχείων τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας καὶ τῶν σχεδίων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀπεφάνθη διὰ τῆς ἐκθέσεώς του, ὅτι ἡ Ἑλλὰς πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μέλλοντός της, χρειάζεται συνεχὲς πρόγραμμα πενταετοῦς διαρκείας, ἐκτάσεως 335 ἑκατομμυρίων δολλαρίων, ἐκ τῶν ὁποίων 148 ἑκατομμύρια ἀπὸ ἐξωτερικὰς πηγὰς καὶ 187 ἀπὸ πόρους τοῦ ἐξωτερικοῦ. Καὶ προσέθεσεν: «ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι προφανὲς ὅτι κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος - καὶ πιθανὸν καὶ μέρος τοῦ δευτέρου - ἀμφότεραι αἱ δαπάναι ἀνασυγκροτήσεως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ δέον νὰ ἀναληφθοῦν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν». Ἐπρότεινε δὲ ἐπίσης, ὅπως αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι «ἀναλάβουν» ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰς δαπάνας περιθάλψεως, αὐτοσυγκροτήσεως καὶ στρατιωτικάς, μόνον διὰ τὸ πρῶτον ἔτος μέχρι 30 Ἰουνίου 1948, ὑπολογιζομένας κατ' ἐλάχιστον ὅριον εἰς 300 ἑκατομμύρια δολλαρίων, ἐπὶ πλέον τῆς περιθάλψεως τῆς UNRRA καὶ τῆς βοηθείας τοῦ πλεονάζοντος συμμαχικοῦ ὑλικοῦ (Ἔκθεσις Π. Πόρτερ, Μάρτιος 1947).

Τὸ πρόγραμμά του, ὁ Ὀργανισμὸς Ἀνασυγκροτήσεως (ΟΑ) κατήρτισεν ἐντὸς βραχυτάτης προθεσμίας καὶ μετὰ μεγάλης σπουδῆς, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, διὰ νὰ ὑποβληθῇ ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας εἰς τὴν EXIMBANX πρὸς ἔγκρισιν καὶ χρηματοδότισιν. Εὐτυχῶς δὲν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Λέγομεν «εὐτυχῶς», διότι ἡ Ἑλλάς, κατεστραμμένη καὶ ἐρειπωμένη ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ τὴν Κατοχήν, οὔτε τὴν δυνατότητα, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ συμφέρον εἶχε τότε νὰ ἐπιτύχη τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν ἀνόρθωσίν της κεφάλαια ἀπὸ πιστωτικὸν ὀργανισμὸν ποὺ ἐζήτει τόκους καὶ ἐγγυήσεις διὰ τὴν παροχὴν δανείων καὶ πιστώσεων. Ἄλλωστε τὸ καταρτισθὲν πρόγραμμα, παρὰ τὴν φιλότιμον προσπάθειαν τῶν συντακτῶν του, ἀπετέλει μᾶλλον συλλογὴν στοιχείων καὶ πληροφοριῶν καὶ δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰς οἰκονομοτεχνικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συγχρόνου προγραμματισμοῦ. Ἡ ἔννοια αὐτή, ὅπως καὶ προηγουμένως εἴπομεν, δὲν ἦτο ἀκόμη ἐπαρκῶς γνωστὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα. «Πρόγραμμα» ἢ «Σχέδιον» σύμφωνα μὲ τὰς νέας ἀντιλήψεις, ἐσήμαινεν ὄχι παράθεσιν ἐπὶ μέρους σχεδίων, ἀλλὰ πραγματικὴν ὀργανικὴν σύνθεσιν μὲ κεντρικὴν σκέψιν καὶ κεντρικὸν ἄξονα, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ καθορίζωνται τὰ μικρότερα σχέδια, ἢ κλιμακούμενα κατὰ σειρὰν προτεραιότητος καὶ οἰκονομικῆς ἀναγκαιότητος. Τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀνασυγκροτήσεως ἐπειδὴ ἠγνόει τὰς θεμελιώδεις αὐτὰς ἀρχάς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ οὔτε ὡς σταθμός, οὔτε ὡς βάσις ἐκκινήσεως πρὸς περαιτέρω ἐπεξεργασίαν καὶ συμπλήρωσιν. Ὁ Π. Πόρτερ, ἐπειδὴ εἶχε γνῶσιν τῆς ἐννοίας τοῦ προγραμματισμοῦ, εἶχε συστήσει διὰ τῆς ἐκθέσεώς του νὰ ἱδρυθῇ ἀμέσως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως «Νέον Συμβούλιον Σχεδίου», εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἀνατεθῇ ἡ εὐθύνη τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ νέου προγράμματος οἰκοδομήσεως, «προβλέποντος τὴν κλιμάκωσιν τῶν ἔργων κατὰ σειρὰν ἀναγκαιότητος».

Τὸ πρόβλημα, λοιπόν, τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς βιωσιμότητος τῆς οἰκονομίας της μέσω τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν παραγωγικῶν της πόρων, παρέμενε κατ' οὐσίαν ἐκκρεμές. Παρὰ δὲ τὴν γενναίαν βοήθειαν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν - τελευταίως διὰ τοῦ Δόγματος Τρούμαν - λόγω τοῦ σκληροῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ συμμοριτισμοῦ, ἡ οἰκονομική της κατάστασις εὑρίσκετο εἰς κρίσιμον σημεῖον. Τὸ αὐτὸ συνέβαινεν καὶ εἰς τὰς ἄλλας Εὐρωπαϊκὰς χώρας ποὺ εἶχον συμμετάσχει τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν δημοκρατίαν. Παρὰ τὴν κολοσσιαίαν ἐνίσχυσιν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν (στρατιωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ βοήθεια διὰ τοῦ Νόμου Ἐκμισθώσεως καὶ Δανεισμοῦ, βοήθεια ἀπὸ τὴν UNRRA, δάνεια ἀπὸ τὴν Τράπεζαν Εἰσαγωγῶν - Ἐξαγωγῶν καὶ ἀπὸ τὴν Διεθνῆ Τράπεζαν ἀνασυγκροτήσεως καὶ ἀναπτύξεως, πώλησις ἐπὶ πιστώσει πλοίων (λίμπερτυ), καὶ τοῦ πλεονάζοντος Ἀμερικανικοῦ ὑλικοῦ, χορήγησις καὶ ἄλλης ἀμέσου ἢ ἐμμέσου βοηθείας κλπ) ἡ Εὐρώπη ἐξηκολούθει νὰ εὑρίσκεται εἰς ἐξαιρετικῶς δυσχερῆ θέσιν. Ἡ παραγωγή της παρέμενεν ἀνεπαρκής. Τὸ ἰσοζύγιον τῶν λογαριασμῶν της ἐπικινδύνως ἐλλειμματικόν. Καὶ τὰ συναλλαγματικὰ ἀποθέματα τῶν μεγάλων χωρῶν - ἰδίως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας - εἶχον ἐξαντληθῇ μέχρι σημείου ποὺ νὰ μὴ ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ πληρώσουν οὔτε τὰ στοιχειώδη εἴδη διατροφῆς! Ἡ Εὐρώπη εὑρίσκετο εἰς τὰ πρόθυρα τῆς καταρρεύσεως!

Τότε ἦλθε τὸ χαρμόσυνον ἄγγελμα τοῦ στρατηγοῦ Μάρσαλ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ ἱστορικοῦ λόγου τῆς 5ης Ἰουνίου 1947 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ, ἐξήγγειλε νέας μορφῆς βοήθειαν - παρερχομένην κατὰ τὸ μέγιστον μέρος δωρεὰν - πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, πρὸς τὸν σκοπὸν «τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς βιωσιμότητος αὐτῶν, ἀπηλλαγμένης πάσης ἐκτάκτου ἐξωτερικῆς βοηθείας» καὶ τῆς προωθήσεως τῆς μεταξὺ των συνεργασίας «πρὸς κατάργησιν τῶν παραλόγων φραγμῶν ποὺ τὰς ἀπομονώνουν καὶ τὰς ἀποπνίγουν», ὥστε ἐκ τῆς συνεργασίας αὐτῆς «νὰ προκύψη ἡ βαθμιαία ἑνοποίησις τῆς ἀγορᾶς των, ἀπαραιτήτου ὅρου διὰ τὴν σταθερὰν εὐημερίαν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἠπείρου». Ἔτσι, ἐδημιουργήθη τὸ Σχέδιον Μάρσαλ (βλ.λ.), τὴν 16ην Ἀπριλίου 1948, κατόπιν διασκέψεως εἰς Παρισίους, ὁπότε ὑπεγράφη μεταξὺ τῶν συμμετεχουσῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν - μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ἑλλάδος - ἡ Σύμβασις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὁποίας συνεστήθη ὁ Ὀργανισμὸς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), ὁ ὁποῖος θὰ ἀπετέλει τὸ ὄργανον τῆς κατανομῆς τῆς Ἀμερικανικῆς

οἰκονομικῆς βοηθείας πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν οἰκονομικῶν καὶ προώθισιν τῆς μεταξὺ των συνεργασίας.

Αὐτὴ ἦτο ἡ βοήθεια ποὺ ἐχρειάζετο ἡ Ἑλλὰς διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ μέλλοντος. Ἀμέσως μὲ τὴν ἐξαγγελίαν τῆς νέας βοηθείας, ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Ἀνασυγκροτήσεως (ΑΣΑ), διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῆς ἐν τῷ μεταξὺ συσταθείσης Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὸ Σχέδιον Μάρσαλ» καὶ τοῦ Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου. (Τὸ ΑΣΑ ἐτέλει ὑπὸ τὴν προεδρίαν κατ' ἀρχὰς τοῦ Ἀλ. Διομήδη καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ Κ. Γουναράκη, συνεπικουρουμένων ἀπὸ γνωστοὺς ἐπιστήμονας, τεχνικοὺς καὶ οἰκονομολόγους, ὅπως ὁ Α. Βερδέλης, ὁ Θ. Χρηστίδης, ὁ Ἀχ. Κομνηνός, ὁ Λ. Νικολαΐδης, ὁ Σ. Ἀγαπητίδης κ.ἄ.). Μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προγράμματος τὸν Αὔγουστον 1948, ἐθεωρήθη σκόπιμος καὶ ἡ σύστασις τοῦ Ὀργανισμοῦ Παρακολουθήσεως καὶ Συντονισμοῦ τῆς Ἐφαρμογῆς τῶν Προγραμμάτων (ὑπὸ τὴν διοίκησιν Κ. Δοξιάδη).

Διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ μακροπροθέσμου προγράμματος οἰκονομικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἑλλάδος, ὁ τότε ὑπουργὸς Συντονισμοῦ Στ. Στεφανόπουλος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1525/11-9-1948 ἐγγράφου του πρὸς τὸ Α.Σ.Α., ἐχάραξε τὰς γενικὰς κατευθυντηρίους γραμμὰς καὶ ἔταξεν ὡς βασικὴν ἐπιδίωξιν «τὴν μετάθεσιν τοῦ κυρίου βάρους τῆς παραγωγικῆς τοῦ Ἔθνους προσπαθείας ἀπὸ τῆς γεωργίας εἰς τὴν βιομηχανίαν» (Στ. Στεφανοπούλου: Πρόλογος εἰς Μακροπρόθεσμον Πρόγραμμα).

Ἡ φιλοσοφία τῶν κατευθυντηρίων αὐτῶν γραμμῶν ἦτο ἡ ἑξῆς: ἡ Ἑλλὰς εἶναι χώρα πτωχὴ μὲ στενότητα καλλιεργησίμου γῆς καὶ μὲ ταχύν, τότε, ρυθμὸν γεννήσεων. Τὸ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικὸν εἰσόδημα ἦτο τὸ χαμηλότερον τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν εὐπαθέστατον, λόγω τῶν μονοκαλλιεργιῶν καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐπιστημονικῶν καλλιεργητικῶν μεθόδων καὶ ποικιλίας ἐξαγωγίμων προϊόντων. Ἡ εἰσαγωγὴ μηχανικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν μεθόδων εἰς τὴν γεωργίαν καὶ ἡ ἀναδιάρθρωσις τῶν καλλιεργειῶν, θὰ εἶχον ὡς μοιραῖον ἀποτέλεσμα τὴν ἀποβολὴν ἀπὸ τὸν γεωργικὸν τομέα μεγάλου ἀριθμοῦ ἐργατικῶν χειρῶν - ὑπολογιζομένων τότε ὑπὸ τοῦ FAO εἰς τὸ 40% τοῦ ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ. Τί θὰ ἐγίνετο ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς ποὺ θὰ ἐρρίπτετο χωρὶς ἐργασίαν εἰς τοὺς δρόμους; Ἐν τούτοις, ἡ Ἑλλὰς εἶχε πηγὰς ἀνεκμεταλλεύτου φυσικοῦ πλούτου (ὑδραυλικὰς δυνάμεις, ὑπόγειον πλοῦτον, μέταλλα, λιγνίτας). Ἐπίσης πολυπληθεῖς ἐργατικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμὸν καὶ τὴν μηχανοποίησιν τῆς γεωργίας θὰ καθίσταντο ἀκόμη πολυπληθέστεραι. Κατ' ἀνάγκην, ἡ Ἑλλὰς, διὰ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἐπίπεδον ζωῆς τοῦ λαοῦ της, διὰ νὰ παράσχῃ ἐργασίαν εἰς ὅλους, διὰ νὰ σταθεροποιήσῃ τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν της, διὰ νὰ καταστῇ μὲ μίαν λέξιν «βιώσιμος», θὰ ἔπρεπε - πλὴν τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς γεωργίας της - νὰ ἀναπτύξῃ τὴν βιομηχανίαν της εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρυτέραν κλίμακα πρὸς πληρεστέραν καὶ συστηματικωτέραν ἀξιοποίησιν τῶν φυσικῶν της πόρων καὶ τῆς πλεοναζούσης ἐργατικῆς δυνάμεως.

Ἐν τούτοις, οἱ στόχοι ποὺ ἔθεσαν ὁ ὑπουργὸς Συντονισμοῦ καὶ ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ Πρόγραμμα Ἀνασυγκροτήσεως, ἐπεκρίθησαν ζωηρότατα ἀπὸ ὡρισμένους - εὐτυχῶς ὀλίγους - ἐπιστήμονας καὶ ἀπὸ μερίδα τοῦ Τύπου. Ὅλοι αὐτοὶ ὑπεστήριζον ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι χώρα γεωργικὴ καὶ πρέπει νὰ παραμείνῃ γεωργική. Ἔχει πολύτιμα καὶ περιζήτητα γεωργικὰ προϊόντα. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐπωφεληθῶμεν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ διὰ νὰ ἀναπτύξωμεν ἐπιστημονικῶς καὶ μηχανικῶς τὰς γεωργικὰς καλλιεργείας. Καὶ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀναδιάρθωσιν τῶν καλλιεργειῶν. Ἡ γεωργία τῆς Ἑλλάδος, κατ' αὐτοὺς ἦτο ἱκανὴ νὰ θρέψῃ ὁλόκληρον τὸν πληθυσμόν της! Ἐπὶ πλέον - ἑτέρα βασικὴ ἐπίκριος - μὲ τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς χώρας, θὰ ἀναπτυχθῇ ἕνα ἐργατικὸν προλεταριάτον. Ἡ ποὺ θὰ γίνῃ ἀφορμὴ κοινωνικῆς ἀναταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας! Ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἦτο, βεβαίως, εὔκολος μηχανικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ καλλιέργεια τῆς γῆς, θὰ γίνῃ ἡ ἀφορμὴ ἐκτοπίσεως χιλιάδων ἀγροτῶν. Αὐτοί, ἀσφαλῶς, θὰ γίνουν αἰτία κοινωνικῶν ἀναταραχῶν. Ἐὰν δέ, ἡ ἄνοδος τοῦ βιωτικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων θὰ ἔχῃ ὡς τίμημα τὴν «δημιουργίαν προλεταριάτου», ἡ Ἑλλὰς θὰ πρέπῃ νὰ τὸ καταβάλλῃ, ὅπως ἔπραξαν καὶ αἱ ἄλλαι Εὐρωπαϊκαὶ χῶραι ποὺ καλοῦνται σήμερον «πολιτισμέναι».

Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις αὐτάς, τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον Ἀνασυγκροτήσεως (ΑΣΑ), φιλοτίμως καὶ ἐντατικῶς ἐργασθὲν - καὶ μὲ συνδρομὴν ἁρμοδίων Ἀμερικανῶν τεχνικῶν συμβούλων - ἐξεπόνησε τὸ «Προσωρινὸν Μακροπρόθεσμον Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀνορθώσεως» τῆς Ἑλλάδος. (Ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ τὸ 1949). Περιελάμβανεν εὐρύτατον πρόγραμμα ἐπενδύσεων οἰκονομικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν κεφαλαίων, ποὺ ἀπητοῦντο διὰ τὴν πραγματοποίησίν του καὶ ποὺ προϋπελογίσθησαν εἰς 1180 ἑκατομμύρια δολλαρίων, ποσοστὸν 30% προωρίζετο διὰ ἐνεργειακὰς καὶ βιομηχανικὰς ἐπενδύσεις, 25% διὰ γεωργικὰς ἐπενδύσεις, καὶ 20% διὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν συγκοινωνιῶν. Τὸ ὑπόλοιπον, προωρίζετο διὰ ἔργα τουρισμοῦ, κοινωνικῆς προνοίας, δημοσίας ὑγείας, οἰκισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως τῶν μεταλλείων τῆς χώρας.

Εὐρύτατον πρόγραμμα ἐπενδύσεων οἰκονομικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Εἰδικώτερον, τὸ βιομηχανικὸν πρόγραμμα περιελάμβανεν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ ἐπέκτασιν τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν ὑφισταμένων βιομηχανικῶν κλάδων, τὴν ἵδρυσιν βιομηχανίας μαγνησίου - ἀργιλίας - πυριμάχων - ἀζωτούχων λιπασμάτων - καυστικῆς καὶ θειϊκῆς σόδας - μεταλλουργίας σιδήρου καὶ χάλυβος. Ἐπίσης, προεβλέπετο ἡ ἵδρυσις βιομηχανίας σακχάρεως ἀπὸ τεῦτλα, διϋλιστηρίου πετρελαίου, καθὼς καὶ βιομηχανίας πλινθοποιήσεως καὶ ἐξευγενισμοῦ τῶν λιγνιτῶν τῆς περιοχῆς Πτολεμαΐδος. Τὸ Μακροπρόθεσμον αὐτὸ Πρόγραμμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθησαν ἔκτοτε ὅλα τὰ ἐντόπια Ἑλληνικὰ προγράμματα καὶ ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ αἰτήματα ἀναπτύξεως, προέβλεπεν εὐρυτάτην ἀξιοποίησιν τῶν ἐν τῇ χώρα διαθεσίμων πηγῶν ἐνεργείας καὶ τῶν ἐγχωρίων πρώτων ὑλῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ αὐξηθῇ σημαντικώτατα ὁ ὄγκος τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀπασχολήσεως, νὰ ὑψωθῇ τὸ κατὰ κάτοικον εἰσόδημα καὶ τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ νὰ τεθοῦν αἱ βάσεις αὐτοδυνάμου περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς χώρας, ὥστε «νὰ καταστῇ αὕτη βιώσιμος ἄνευ ἐκτάκτου ἑκάστοτε ἐξωτερικῆς βοηθείας», ὅπως διεκήρυξεν ὁ στρατηγὸς Μάρσαλ.

Τὸ Πρόγραμμα αὐτό, διὰ νὰ καταστῇ ὁριστικόν, ἔπρεπε νὰ ἐγκριθῇ πρῶτον ἀπὸ τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικὴν ἀποστολήν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, διεξήχθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Στεφ. Στεφανοπούλου μακραὶ καὶ ἐπίπονοι συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς πλήρη συμφωνίαν μεταξὺ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (βλέπε ἔκθεσιν 10 Σεπτεμβρίου 1948 Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς πρὸς Ἀμερικανὴν Κυβέρνησιν).

Μετὰ ταῦτα, ἦτο ἐπίσης ἀπαραίτητος ἡ ἔγκρισις τοῦ Προγράμματος τούτου καὶ ἀπὸ τὸν ἐν Παρισίοις Ὀργανισμὸν Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), διὰ νὰ ἐγκριθῇ ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν Κυβέρνησιν. Καὶ πράγματι, τὸ ἐν λόγῳ Πρόγραμμα ὑποστηριχθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Παρισίοις Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας παρὰ τῷ ΟΕΟΣ, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ πάλιν τὸν ὑπουργὸν Συντονισμοῦ, ἐνεκρίθη τὸν Ἰούλιον 1948 ὑπὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου, παρὰ τὴν πείσμονα ἀντίδρασιν πολλῶν ἐκ τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐκβιομηχανισμένων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Τὸ Μακροπρόθεσμον Ἑλληνικὸν Πρόγραμμα ἀνεγνωρίσθη τοιουτοτρόπως ἐκ μέρους τῶν συμμετεχουσῶν χωρῶν καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως, ὡς «τὸ ἀναγκαῖον Πρόγραμμα βιωσιμότητος διὰ τὴν Ἑλλάδα», ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Γενικοῦ Προγράμματος Εὐρωπαϊκῆς Ἀνορθώσεως (τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ).

Ἐν συνεχείᾳ, ἐπέτυχεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν ἔναρξιν χρηματοδοτήσεως τῶν ἐπενδύσεων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ποὺ προεβλέποντο ἀπὸ τὸ Μακροπρόθεσμον Πρόγραμμα. Τοιουτοτρόπως, ὁ ὑπουργὸς Συντονισμοῦ ὑπέγραψε μετὰ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς δύο συμβάσεις χρηματοδοτήσεως διὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ - 1948-49 καὶ 1949-50 - μέσῳ τῆς συσταθείσης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Δανείων (ΚΕΔ) εἰς διαφόρους ἰδιωτικὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ σημειωθῇ, εἶναι ὅτι διὰ τῶν δύο αὐτῶν Συμβάσεων ἐπετεύχθη καὶ ἡ χρηματοδότησις τῶν οἰκονομικοτεχνικῶν μελετῶν ποὺ ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν διαφόρων ἔργων ποὺ προεβλέποντο ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα. Αἱ μελέται αὐταί, κατόπιν ἰδιαιτέρων συμφωνιῶν μεταξὺ τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς, ἀνετέθησαν εἰς ξένους τεχνικοὺς οἴκους, διεθνοῦς κύρους. Τοιουτοτρόπως ἀνετέθησαν - ἀλλὰ καὶ ἐγκαίρως παρεδόθησαν - ἡ μελέτη τῆς σιδηρομεταλλουργίας εἰς τὸν γνωστὸν οἶκον τοῦ Λονδίνου Mackenzie, Engeneering Ldt, - ἡ μελέτη τῆς βιομηχανίας ἀργιλίας εἰς τὸν οἶκον d. A. Pour l'Intussr de l'Aluminium - ἡ μελέτη πλινθοποιΐας καὶ ἐξευγενισμοῦ τῶν λιγνιτῶν εἰς τὸν οἶκον Powell-Duffvyn Co ὅπως καὶ αἱ μελέται τοῦ ἀζώτου καὶ ἀζωτούχων λιπασμάτων κλπ. εἰς ἄλλους ξένους οἴκους.-

Διὰ τὴν μελέτην τοῦ ἐνεργειακοῦ προγράμματος, ἐπειδὴ ἐπαρουσιάζετο μία τάσις ἀναβλητικότητος ἐκ μέρους τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς, ὁ ὑπουργὸς τοῦ Συντονισμοῦ Στ. Στεφανόπουλος εἶχε τὴν ἔμπνευσιν νὰ σπεύσῃ νὰ δεσμεύσῃ μέγα τμῆμα - τὰ 2/3 περίπου - τῶν Ἰταλικῶν Ἐπανορθώσεων εἰδικῶς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τριῶν ὑδροηλεκτρικῶν ἔργων: τοῦ Λάδωνος (Πελοπόννησος), τοῦ Βόδα (Κεντρικὴ Μακεδονία) καὶ τοῦ Λούρου (Ἤπειρος). Κατόπιν τούτου ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀκόμη πολλὰς ἐπιμόνους προσπαθείας, ὅπως μαρτυροῦν τὰ εἰς τὸ ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ εὑρισκόμενα σχετικὰ πρακτικά, ἐπείσθη νὰ δεχθῇ ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρώτου αὐτοῦ τμήματος τοῦ ἐνεργειακοῦ Προγράμματος μὲ τὴν προσθήκην τοῦ θερμοηλεκτρικοῦ ἐργοστασίου Ἀλιβερίου (Εὔβοια) καὶ ἀνάθεσιν τῆς σχετικῆς μελέτης εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Ἑταιρίαν Ebasco Service Inc.-

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον σημειωθῇ κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ καὶ ἐγκρίσεως τοῦ ΟΕΟΣ καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως σημαντικαὶ πρόοδοι εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ταχυτέρας ἐκτελέσεως τῶν διαφόρων ἔργων τοῦ Προγράμματος. **Πρῶτον:** Τὴν 26ην Αὐγούστου 1949 ἐξεδόθη ἀνακοίνωσις τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Δανείων, διὰ τῆς ὁποίας ἐκαλοῦντο οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἰδιῶται διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων περιλαμβανομένων εἰς τὸ Πρόγραμμα - διότι ἡ ἀπόφασις ἦτο νὰ ἀνατίθενται τὰ ἔργα εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν - καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἔτοιμαι μελέται, νὰ ὑποβάλλουν εἰς τὴν ΚΕΔ τὰς σχετικὰς αἰτή-

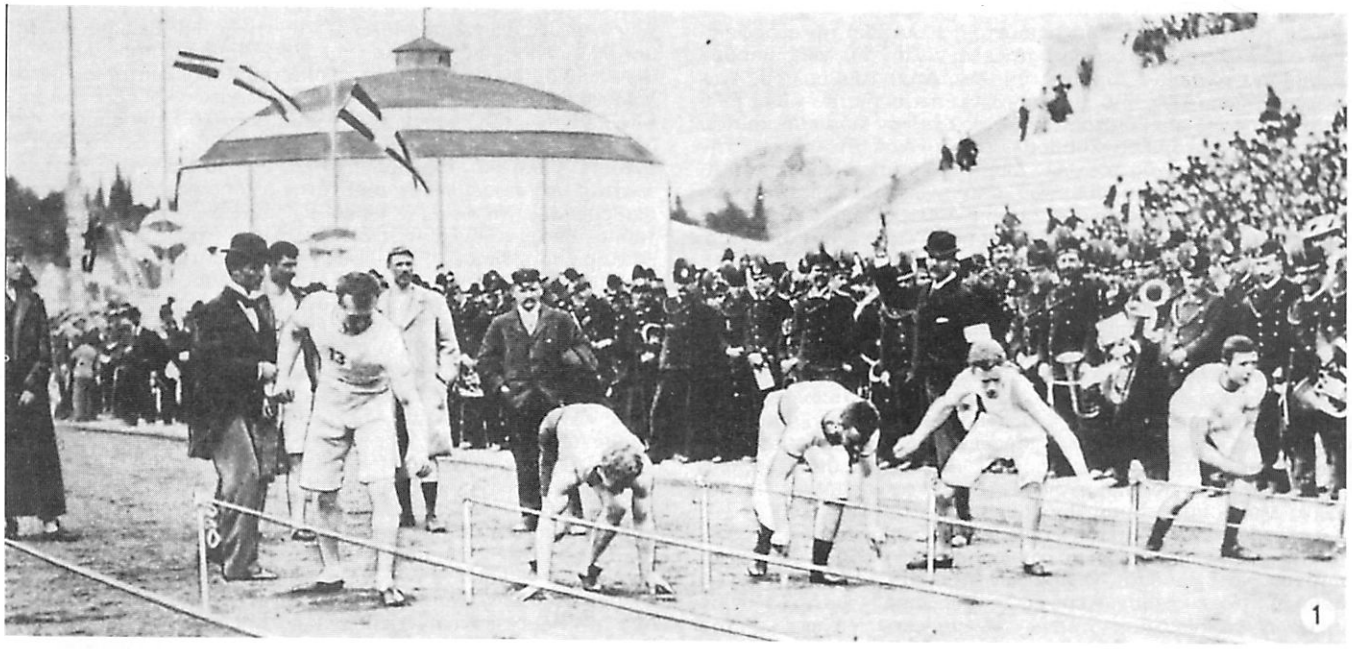

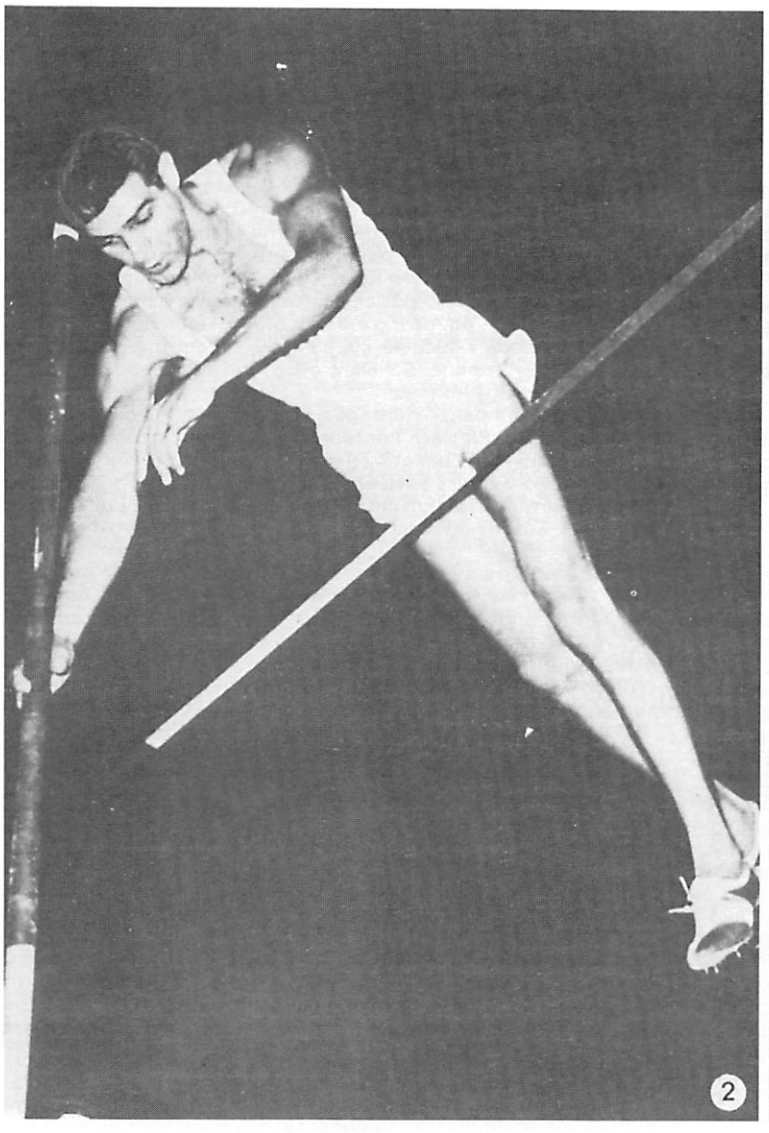

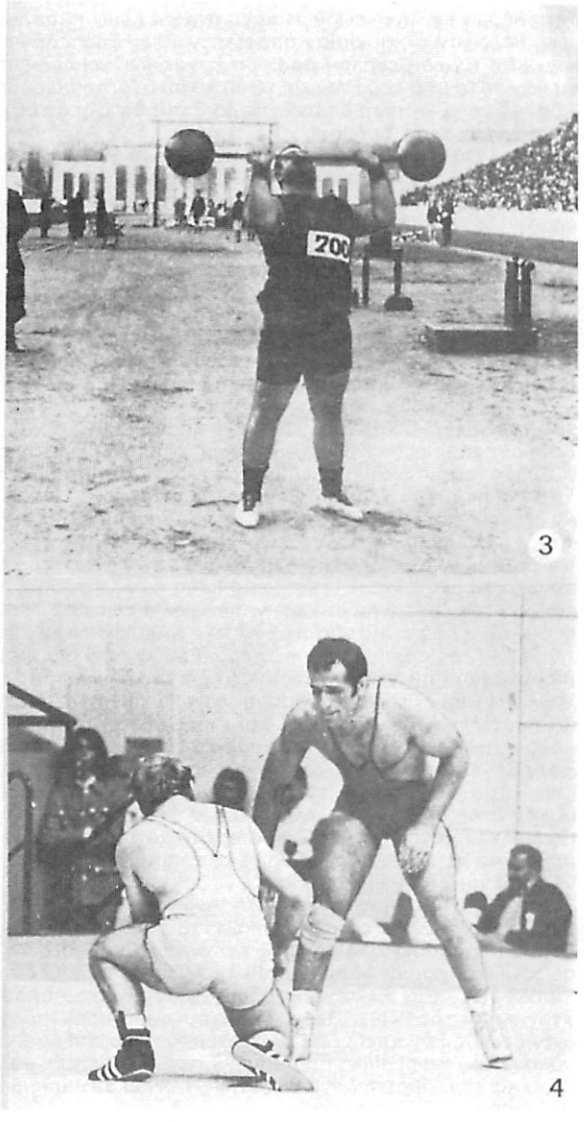

1: Ἱστορικὴ φωτογραφία ἀπὸ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἀναβίωσίν των Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ἐτελέσθησαν τὸ 1896 εἰς Ἀθήνας, εἰς τὸ ἀναμορφωμένον εἰδικῶς διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν Παναθηναϊκὸν Στάδιον. Τὸ στιγμιότυπον εἶναι ἀπὸ τὴν ἐκκίνησιν εἰς τὸν τελικὸν δρόμον τῶν 100 μέτρων ἀνδρῶν. Ἀριστερά, ὁ Ἕλλην δρομεὺς Ἀ. Χαλκοκονδύλης. 2: Ὁ πρωταθλητὴς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἄλμα ἐπὶ κοντῷ Γεώργιος Ρουμπάνης, χαλκοῦν μετάλλιον εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τῆς Μελβούρνης τὸ 1956. 3: Ὁ περίφημος Δημ. Τόφαλος, νικητὴς εἰς τὴν ἄρσιν βαρῶν κατὰ τοὺς τελεσθέντας εἰς Ἀθήνας Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1906. 4: Ὁ Πέτρος Γαλακτόπουλος, ἀργυροῦν μετάλλιον εἰς τὴν Ἑλληνορρωμαϊκὴν πάλην εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν 74 κιλῶν, εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1972 εἰς Μόναχον.

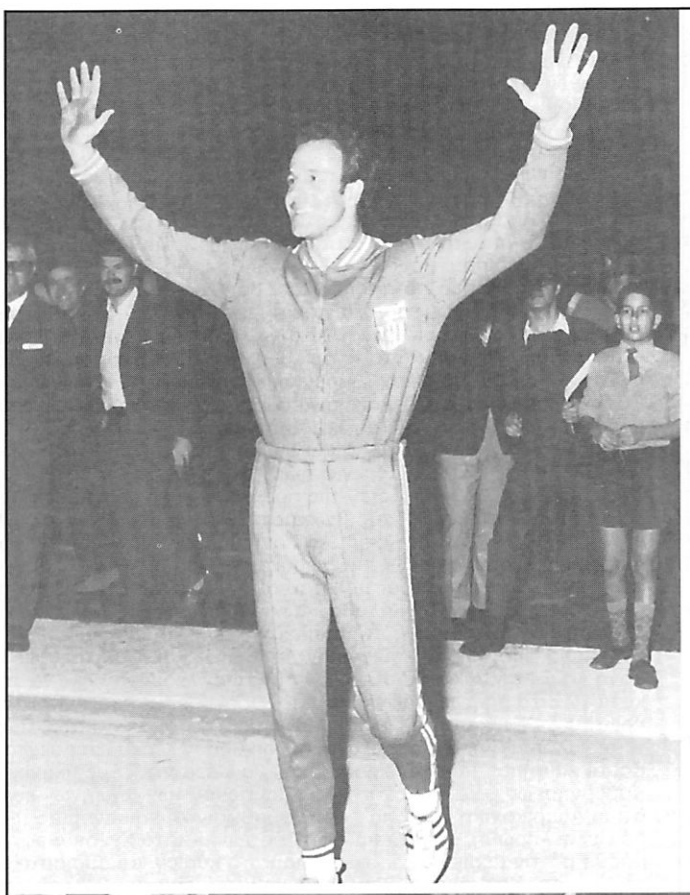

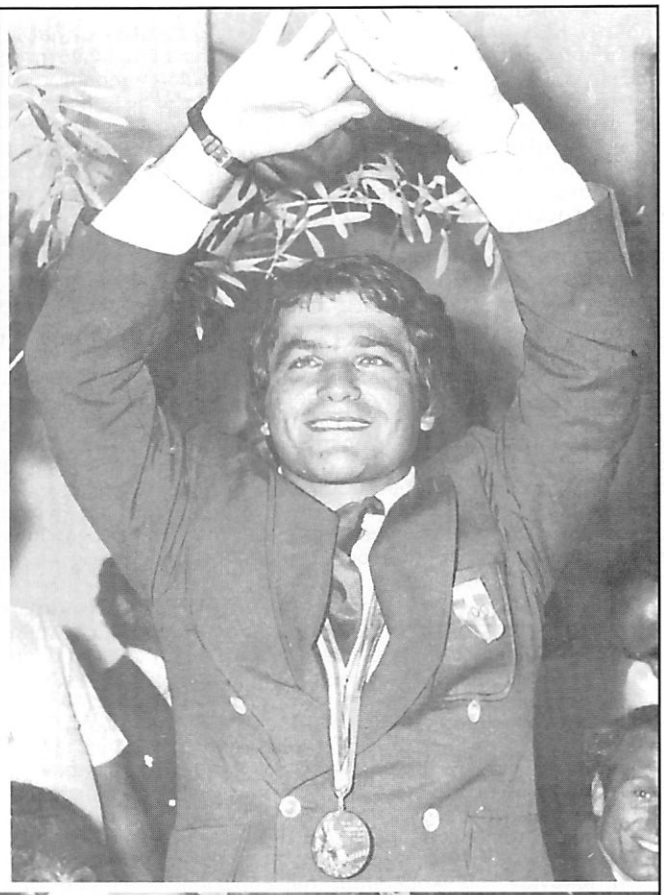

Ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας στιγμὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀθλητισμοῦ. Ἄνω ἀριστερά: Ὁ παγκόσμιος πρωταθλητὴς τοῦ ἅλματος ἐπὶ κοντῷ Χρῆστος Παπανικολάου, καταρρίψας τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1970 τὸ παγκόσμιον ρεκὸρ μὲ 5,49 μέτρα καὶ διατηρήσας τοῦτο ἐπὶ διετίαν. Ἄνω δεξιά: Ὁ ὀλυμπιονίκης Στ. Μηγιάκης, χρυσοῦν μετάλλιον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν 62 κιλῶν τῆς Ἑλληνορρωμαϊκῆς πάλης κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τῆς Μόσχας, τὸ 1980. Κάτω: Στιγμιότυπον ἀπὸ τὴν θριαμβευτικὴν ὑποδοχὴν τῶν Ἑλλήνων ὀλυμπιονικῶν τῆς Ὀλυμπιάδος τῆς Μόσχας (1980) εἰς Ἀθήνας. Εἰς τὸ κέντρον, μὲ δάφνινον στέφανον ὁ Στ. Μηγιάκης ἐναγκαλιζόμενος τὸν προπονητήν του, ἐπίσης ὀλυμπιονίκην, Π. Γαλακτόπουλον. Διακρίνονται ἐπίσης ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ οἱ Γεώργ. Χατζηϊωαννίδης, Ἄρης Ραπανάκης καὶ Τάσος Γαβρίλης, χαλκᾶ μετάλλια εἰς τὴν ἱστιοπλοΐαν μὲ σκάφη τύπου «σόλινγκ».

σεις δανεισμοῦ. **Δεύτερον:** Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν ἐγένετο ἀπὸ τὴν ΚΕΔ προκήρυξις διὰ τὴν ἄμεσον ὑποβολὴν αἰτήσεως δανεισμοῦ διὰ τὴν ἵδρυσιν διϋλιστηρίου πετρελαίου, ἱκανότητος ἐπεξεργασίας 10.000 βαρελίων ἀργοῦ πετρελαίου ἡμερησίως καὶ **τρίτον:** Ἐπετεύχθη κατόπιν αἰτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, κατακύρωσις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν Γερμανικῶν Ἐπανορθώσεων ἑνὸς πλήρους συγκροτήματος σιδηρομεταλλουργίας, ἤτοι: ὑψικαμίνους κλιβάνου Siemens-Martin, ἐλάστρων κλπ. Διὰ τῆς ἀποκτήσεως αὐτοῦ θὰ ὑπεβιβάζετο τὸ συνολικὸν κόστος τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς σιδηροβιομηχανίας, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμούς τῆς μελέτης τοῦ Mackenzie κατὰ 30% περίπου, καὶ θὰ διηυκολύνετο τοιουτοτρόπως σημαντικῶς ἡ ἵδρυσις τῆς βασικῆς αὐτῆς βιομηχανίας ποὺ θὰ ἀπετέλει τὸν σκελετὸν τῆς σχεδιασθείσης βιομηχανικῆς διαρθρώσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας εἰσήρχετο, ἐπὶ τέλους, εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας μας, σύμφωνα μὲ τὸ Σχέδιον Μάρσαλ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1949. Κατὰ τοὺς τελευταίους ἐπίσης μῆνας τοῦ ἔτους τούτου, ἡ συμμοριακὴ ἐπίθεσις εἶχεν ὁριστικῶς συντριβῆ. Καὶ ἡ Ἑλλάς, εἰσήρχετο πλέον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἡσυχίας. Τὸ ἔτος 1950, προεμηνύετο ὡς τὸ πρῶτον ἔτος πραγματικῆς ἐντατικῆς καὶ ὁμαλῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Ἐν τούτοις, συνέβη τὸ ἀντίθετον. Μὲ τὴν ἀνακοπὴν τοῦ ἀντισυμμοριτικοῦ ἀγῶνος, ἀνεκόπη ἀπροσδοκήτως καὶ ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς χώρας!

Νέα προβλήματα εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας μετὰ τὸ 1950. Ἐν τῷ μεταξὺ, ἐμεσολάβησεν ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως Ἀλ. Διομήδη καὶ τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ ποὺ ἐξ ἀρχῆς εἶχε παρακολουθήσει τὰς συμφωνίας καὶ τὰς ἐργασίας διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ Σχεδίου Ἀνασυγκροτήσεως (Ἰανουάριος 1950) καὶ ἡ ἐπακολουθεῖσα γνωστὴ πολύμηνος Κυβερνητικὴ ἀστάθεια, ἐχαλάρωσεν ὁπωσδήποτε τὰς προσπαθείας διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν. Ἀπὸ τότε ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται τὰ πρῶτα ἐμπόδια εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Μακροχρονίου Προγράμματος. Τοιουτοτρόπως, ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΟΕΟΣ εἰς Παρισίους, ἀπέρριψε τὸ αἴτημα τῆς ἱδρύσεως διϋλιστηρίου, ἂν καὶ εἶχεν ἐγκριθῆ ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν Διοίκησιν, μὲ τὴν αἰτιολογίαν τοῦ «κορεσμοῦ» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀγορᾶς! Πρὸ ὀλίγου ἀκόμη χρόνου εἶχε συγκατατεθῆ διὰ τὴν ἵδρυσιν ἑνὸς τεραστίου διϋλιστηρίου εἰς τὴν ἡττημένην Ἰταλίαν, καὶ τώρα μὲ τὴν πρόφασιν τοῦ «κορεσμοῦ» ἠρνήθη τὴν ἐγκατάστασιν ἑνὸς μικροῦ καὶ ἐγκεκριμένου εἰς τὴν νικήτριαν Ἑλλάδα! Ἐπίσης, οἱ ἁρμόδιοι Ἀμερικανοὶ ἤρχισαν νὰ προβάλλουν ἀντιρρήσεις καὶ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὑψικαμίνου ἐκ τῶν Γερμανικῶν Ἐπανορθώσεων.

Ἡ νέα ἡγεσία τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ἀντικατέστησε τότε τὴν προηγουμένην, ἐφαίνετο ὄχι εὐμενὴς διὰ τὸ πρόγραμμα ἐκβιομηχανίσεως τῆς πατρίδος μας, προφανῶς κατ' ἐντολὴν τῆς διοικήσεως της, καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπελθοῦσαν. Τὸν Φεβρουάριον 1950, διὰ πρώτην φορὰν ἀπεκάλυψε τὰς πραγματικὰς διαθέσεις της, δι' ἑνὸς ἐγγράφου ποὺ ἀπέστειλε πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἐγνωστοποιοῦσε, ὅτι δὲν συναινεῖ εἰς τὴν διάθεσιν κεφαλαίου ἐκ τῆς βοηθείας διὰ τὴν ἵδρυσιν διϋλιστηρίου, ἀνακαλέσασα τὴν σχετικὴν ἀπόφασιν τῶν προκατόχων της, κατόπιν τῆς ἐκδηλωθείσης ἀντιδράσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Καθὼς καὶ διὰ τὴν ἵδρυσιν μεταλλουργίας καὶ χάλυβος, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἑτοίμην τὴν οἰκονομικοτεχνικὴν μελέτην καὶ διὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀκόμη ἐπιτύχει τὴν πρόσκτησιν μεταλλουργικοῦ συγκροτήματος ἐκ τῶν Γερμανικῶν Ἐπανορθώσεων!

Ἡ πλήρης στροφὴ καὶ ἀντίθεσις τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος ἐκβιομηχανίσεως, ἐξεδηλώθη σαφῶς καὶ ἀπροκαλύπτως κατὰ τὴν γενομένην τὴν 26ην Ἰουνίου 1950, εἰδικὴν σύσκεψιν μεταξὺ τοῦ τότε ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Ἐμ. Τσουδεροῦ καὶ τῶν ἁρμοδίων συνεργατῶν του καὶ τῶν νέων ἐκπροσώπων τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς. Κατὰ τὴν σύσκεψιν αὐτὴν ἐδηλώθη ἀπεριφράστως ἐκ μέρους τῶν τελευταίων, ἡ ἀντίθεσίς των διὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν πλείστων ἐκ τῶν βασικῶν βιομηχανιῶν τοῦ προγράμματος, παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ. Ἡ σύμβασις δέ, ὑπ' ἀριθμὸν 91, ποὺ προέβλεπε τὴν χρηματοδότησιν διὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν προγραμματισθεισῶν βιομηχανιῶν, κατόπιν τῆς ἀρνήσεως τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς, ἐγκατελείφθη καὶ παρέμεινεν ἀνεκτέλεστος, ἂν καὶ ἔφερε τὰς ὑπογραφὰς τόσον τῆς Ἀμερικανικῆς, ὅσον καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως!

Ἡ αἰφνιδία καὶ ἀδικαιολόγητος αὐτὴ ὑπαναχώρησις τῶν Ἀμερικανῶν, δὲν προκαλεῖ μόνον κατάπληξιν, ἀλλὰ καὶ ἀγανάκτησιν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ ἀτερματίστου τρόπου σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἐνεργεῖ ἡ Ἀμερικανικὴ Διοίκησις, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν πίεσιν ἄλλοτε προσωπικῶν ἐντυπώσεων καὶ ἄλλοτε ὠργανωμένων «λόμπυ», ἀδιαφορεῖ καὶ διὰ τὰς ἀνειλημμένας ἀκόμη ὑποχρεώσεις της καὶ δημιουργεῖ τοιουτοτρόπως εἰς βάρος της κλῖμα δυσπιστίας καὶ δυσαρεσκείας καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς φίλους καὶ συμμάχους!

Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὀφείλομεν πολλὰ εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Ἀμερικῆς. Χάρις εἰς αὐτὴν πολλὰ καὶ σημαντικὰ ἐπετελέσθησαν εἰς τοὺς τομεῖς τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ζημιῶν ἐκ τοῦ πολέμου, τῆς Κατοχῆς καὶ τοῦ συμμοριτοπολέμου. Χιλιάδες χιλιομέτρων ὁδῶν ἀνακατεσκευάσθησαν καὶ ἐπεστρώθησαν, ἑκατοντάδες γεφυρῶν ἐπεδιορθώθησαν ἢ κατασκευάσθησαν. Ἐπεσκευάσθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα λιμένες. Ἐπετεύχθη ἡ διάνοιξις τοῦ Ἰσθμοῦ Κορίνθου. Ἀπεκατεστάθη σχεδὸν πλήρως τὸ σιδηροδρομικὸν δίκτυον. Ἐπεσκευάσθησαν ἢ ἐκτίσθησαν οἰκίαι διὰ 24.000 οἰκογενείας εἰς τὴν ὕπαιθρον καὶ παρεχωρήθησαν οἰκοδομικὰ ὑλικὰ εἰς 15.400 οἰκογενείας. Εἰς τὸν τομέα τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς γῆς, ἐγένοντο ἀρδευτικὰ ἔργα ἐπὶ ἐκτάσεως 80.000 στρεμμάτων, ὅπως καὶ ἀντιπλημμυρικὰ πρὸς προστασίαν 670.000 στρεμμάτων. Τὰ αὐτοκίνητα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Κατοχῆς εἶχον περισωθῆ περίπου μόνον 1000, ἀνῆλθον εἰς ἄνω τῶν 23.000 χιλιάδων. Χάριν πρὸ παντός, εἰς τὴν βοήθειαν αὐτὴν διεξηγάγομεν ἐπιτυχῶς τὸν πόλεμον καὶ τὸν συμμοριτοπόλεμον καὶ διεσώσαμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Αὐτά, βεβαίως, οὔτε ὀλίγα, οὔτε ἀσήμαντα εἶναι, καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας θὰ εἶναι αἰωνία πρὸς τὴν μεγάλην Ἀμερικανικὴν Συμπολιτείαν.

Δὲν μποροῦμε ὅμως καὶ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ δεύτερον μέρος τῆς βοηθείας καὶ τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἀνυψώνετο ἡ βιωτικὴ στάθμη καὶ θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ βιωσιμότης τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἐγκατελείφθη ἀναιτίως καὶ ἀστόργως, ἐνῷ εὑρίσκετο εἰς τὸ στάδιον τῆς πραγματοποιήσεως. Αἱ διακηρίξεις περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς βιωσιμότητος τῆς Ἑλλάδος (Ἔκθεσις ΔΟΣ, 10 Νοεμβρίου 1948), αἱ πανηγυρικαὶ ἀναγνωρίσεις τῆς ἀνάγκης ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας μας (ἔκθεσις 14 Φεβρουαρίου 1949), αἱ ἐγκρίσεις, αἱ μελέται, αἱ δημοπρασίαι, ἐρρίφθησαν ἀπροσδοκήτως εἰς τὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων! Εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς οἰκονομίας ἐτέθη πλέον, χωρὶς καμμίαν δικαιολογίαν, τέρμα ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν Διοίκησιν. Καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀφέθη μόνη καὶ ἀβοήθητος νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα της κατὰ τῶν στερήσεων καὶ τῆς πενίας. Οἱ ἐνθαρρυντικοὶ λόγοι τοῦ πρώτου Διοικητοῦ τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, Π. Χόφμαν - «καταρτίσατε μεγαλόπνοα προγράμματα», ἀπεδείχθησαν «ἔπεα πτερόεντα». Καὶ αἱ ἐπίσημοι ὑποσχέσεις καὶ διαβεβαιώσεις τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως, «κενοὶ λόγοι»! Τὸ παράπονον τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὅτι ἡ Ἀμερικανικὴ Βοήθεια πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς οἰκονομίας των, δὲν ὡλοκληρώθη, ὄχι ἐξ ὑπαιτιότητός των. Καὶ τὸ Σχέδιον ἐφηρμόσθη μόνον μερικῶς καὶ ὄχι ὡς πρὸς τὸ κύριον καὶ οὐσιαστικόν του μέρος. Κατ' ἀκολουθίαν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ Σχέδιον Μάρσαλ ἀπέτυχεν ὡς πρὸς τὸ κύριον σκοπόν του, εἰς τὴν πατρίδα μας. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἀφέθησαν νὰ συνεχίσουν μόνοι των καὶ μὲ τοὺς ἰσχνούς των πόρους, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας των, ὑποβαλλόμενοι εἰς θυσίας βαρυτάτας.

Ἀποτυχία τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. Ποῖοι εἶναι οἱ λόγοι τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὸν κυριώτερον, καθ' ἡμᾶς, σκοπόν του;

Θὰ ἀναφέρωμεν, κατὰ πρῶτον, τὸν ἐπάρατον συμμοριτοπόλεμον. Ἡ ἀδυναμία προσπελάσεως εἰς τὰς ὑπὸ τῶν συμμοριτῶν κατεχομένας περιοχὰς τῆς ὑπαίθρου, ὅπου προεβλέπετο ἡ ἐκτέλεσις ἔργων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, συνετέλεσεν ὥστε νὰ καταστῇ ἀδύνατος ἡ πραγματοποίησις τῶν προγραμμάτων τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ.

Ἐπίσης αἱ τεράστιαι δαπάναι ποὺ ἀπητοῦντο διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τούτου συνεχῶν καταστροφῶν - πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δρόμοι κατεστράφησαν καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν 3 καὶ 4 φορὰς καὶ γέφυραι 8 φορὰς - δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἀπὸ τοὺς πόρους τῆς ἐξησθενημένης Ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία εἶχε φορολογηθῆ ἀπηνῶς μέχρι ἀποστραγγίσεως. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπηυθύνθη τότε πρὸς τὴν Ἀμερικανικὴν καὶ ἐζήτησε πρόσθετον βοήθειαν διὰ τὸν πόλεμον, διὰ νὰ μὴ θίξῃ τὰ κεφάλαια τῆς μεταπολεμικῆς ἀνασυγκροτήσεώς της. Μετὰ τὴν κατηγορηματικὴν ἄρνησίν της, ἠναγκάσθη νὰ στραφῇ πρὸς τὰ κεφάλαια τῆς ἀνορθώσεως τῆς οἰκονομίας της καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ μεγάλα ποσὰ ἀπὸ αὐτὰ διὰ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας. Ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἄνω τοῦ 50% τῶν προοριζομένων διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν κεφαλαίων, ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ πολεμικὰς ἀνάγκας! Ἐν τούτοις παρέμεναν ἀκόμη 2½ περίπου ἔτη ἀπὸ τὸ Σχέδιον Μάρσαλ ποὺ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ βοηθήσουν τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθε ἡ ριζικὴ μεταβολὴ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀμερικανικῆς Διοικήσεως! Χωρὶς ἐξήγησιν, χωρὶς δικαιολογίαν, ἔθεσεν αὐθαιρέτως τέρμα εἰς τὴν βοήθειαν πρὸς ἀνόρθωσιν μιᾶς μικρᾶς χώρας, ἡ ὁποία τόσας θυσίας ὑπέστη εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ ὁποία ἤκουσε τόσους ὕμνους καὶ ἐδέχθη τόσας ὑποσχέσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπρόκειτο νὰ τηρηθοῦν! Κινεῖ εἰς θλιβερὰς σκέψεις ἡ ἀκατανόητος πολιτικὴ τῆς Ἀμερικανικῆς Διοικήσεως, ἡ ὁποία, ἄλλοτε διοχετεύει πακτωλοὺς διὰ νὰ ἐνισχύσῃ Κυβερνήσεις ποὺ ἀρέσκονται εἰς περιπετείας, - καὶ ἄλλοτε παρέχει ἀφειδῶς δολλάρια διὰ νὰ στηρίξῃ οἰκονομίας ποὺ καταρρέουν ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα των καὶ τὰ σφάλματά των!

Ἐνώπιον τῆς κρισίμου καταστάσεως ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ στάσις τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος, ὁ πρώην ὑπουργὸς Συντονισμοῦ Στεφ. Στεφανόπουλος, ποὺ εἶχε προσωπικῶς συμμετάσχει εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ποὺ ὡδήγησαν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ Προγράμματος Ἀνασυγκροτή-

σεως βάσει τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἐθεώρησεν ὑποχρεώσίν του νὰ καταγγείλη δημοσία εἰς διάλεξίν του τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1950 εἰς τὴν Ἀνωτάτην Βιομηχανικὴν Σχολὴν - εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο τότε καθηγητὴς - τὴν ἀπαράδεκτον ὑπαναχώρησιν τῆς Ἀμερικανικῆς Διοικήσεως. Καὶ νὰ τονίση ὅτι ἡ ἐκβιομηχάνισις τῆς Ἑλλάδος μὲ Ἀμερικανικὴν βοήθειαν «ἀνῆκε πλέον εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ὀνείρων». Καὶ ὅτι διὰ τὴν συνέχισιν της, οἱ Ἕλληνες θὰ ἔπρεπε νὰ παύσουν νὰ στρέφωνται καὶ νὰ ἐλπίζουν εἰς τοὺς Ἀμερικανούς - ὅπως πολλοὶ τότε ἐπίστευον - ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσουν δι' αὐτήν, νέους ἰδικούς των πόρους καὶ νέα ἰδικά των μέσα. Ἡ καταγγελία του ἐνεῖχε τὴν ἔννοιαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς διαμαρτυρίας διὰ τὴν ἀχαρακτήριστον στάσιν τῆς Ἀμερικῆς - καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς προειδοποιήσεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ὅτι ἐφεξῆς ἡ ἐκβιομηχάνισις - βασικὸς ὅρος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἔθνους - θὰ ἔπρεπε νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῶν ἰδικῶν μας δυνάμεων καὶ μέσων. Καὶ αὐτὸ ἔγινεν ἀντιληπτὸν ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας.

Ἐν τούτοις βραδύτερον, ἕνας Γάλλος συγγραφεὺς εἰς βιογραφίαν Ἕλληνος πολιτικοῦ (1), ἀναφερόμενος εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην, περιέργως ἀπομονώνει τὴν φράσιν «ἡ ἐκβιομηχάνισις ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ὀνείρων», καὶ διαστρέφων καὶ παραποιῶν τοιουτοτρόπως τὸ νόημά της, ἐξάγει τὸ αὐθαίρετον συμπέρασμα ὅτι δῆθεν ὁ τότε ὑπουργὸς τοῦ Συντονισμοῦ συνέστησε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐκβιομηχανίσεως, ὡς ἀνεφίκτου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰς τὴν μόνιμον ὑπανάπτυξίν του! (2)

Ἡ παραποίησις εἶναι κατάφωρος καὶ κακόπιστος. Οἱ λόγοι τοῦ πρώην ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ εἶναι σαφεῖς καὶ ἀνεπίδεκτοι παρερμηνείας. Εἰς τὸ περιοδικὸν «Σπουδαί», - ὄργανον τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς - εἰς τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ἡ ὡς ἄνω διάλεξις, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «Εἶμαι ὑποχρεωμένος - εἶπεν ὁ ὁμιλητὴς - νὰ σᾶς εἴπω καθαρά, ὅτι δι' ἡμᾶς ἡ ἐκβιομηχάνισις κατὰ τὸ Πρόγραμμα τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἀνήκει πλέον εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ὀνείρων. Αὐτὴ εἶναι ἡ πικρὰ ἀλήθεια... Δὲν πρέπει, ὅμως, νὰ σταθῶμεν εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτήν. Δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ ἀποκαρδιωθῶμεν, οὔτε νὰ ἀποθαρρυνθῶμεν ἐκ τῆς νέας διαμορφώσεως τῆς Ἀμερικανικῆς Βοηθείας... Κατόπιν τῆς νέας καταστάσεως - τῆς περικοπῆς τῆς βοηθείας καὶ ἰδίως τοῦ συνδυασμοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ ἀνασυγκροτήσεως, εἰς βάρος τῆς δευτέρας - εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὰ ζητήματα ποὺ θέτει τὸ βασικὸν πρόβλημα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ μὲ θάρρος καὶ μὲ εἰλικρίνειαν ... Πρὸς τοῦτο ἔχομεν ὑποχρέωσιν ἅπαντες, ἀνεξαρτήτως πολιτικῆς ἀποχρώσεως, νὰ συσπειρωθῶμεν περὶ ἕνα νέον ἀνάλογον ἐθνικὸν πρόγραμμα μακρᾶς διαρκείας, τὸ ὁποῖον νὰ θέτη ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς βιωσιμότητος καὶ νὰ καταδείξη ποῖαι εἶναι αἱ ἀνάγκαι, ἀλλὰ καὶ αἱ δυνατότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἔχομεν τὸ πνεῦμα τῆς πρωτοβουλίας, ὅπως καὶ τῆς ἐργατικότητος καὶ τῆς δημιουργίας... Ἐπ' αὐτῶν θὰ βασισθῶμεν ... καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι καὶ τὰ ἐμπόδια θὰ ὑπερνικήσωμεν καὶ τὰ ἀναγκαῖα μέσα θὰ ἐξεύρωμεν».

Εἶναι λόγοι σαφεῖς, ποὺ προειδοποιοῦν καὶ ἐνημερώνουν τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν περὶ τῆς νέας καταστάσεως ποὺ ἐδημιούργει ἡ διακοπὴ τῆς Ἀμερικανικῆς Βοηθείας. Ἀλλὰ καὶ κηρύσσουν τὴν αἰσιοδοξίαν διὰ νὰ προληφθῆ ἡ δικαιολογημένη ἀπογοήτευσίς του ἀπὸ τὴν οἰκτρὰν διάψευσιν τῶν ἐλπίδων ποὺ ἐστήριζεν ἐπὶ τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. Καὶ ποὺ ἐπιζητοῦν ἐπίσης νὰ τονώνουν τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Λαοῦ πρὸς τὰς ἰδίας του δυνάμεις καὶ ἱκανότητας, διὰ νὰ ἀναλάβη ὁ ἴδιος πλέον τὸ ἔργον τῆς ἐπιβιώσεως του. «Ἐθνικὸν Πρόγραμμα», δὲν κατηρτίσθη ὅπως τὸ ἐζήτησεν. Ἡ νέα ὅμως θέσις τοῦ Ἑλληνικοῦ προβλήματος κατενοήθη ἀπὸ ὅλους. Αἱ δὲ μετέπειτα Ἑλληνικαὶ Κυβερνήσεις, ἔπαυσαν νὰ βαυκαλίζωνται μὲ τὴν ἐλπίδα νέας Ἀμερικανικῆς Βοηθείας. Ἐνεστερνίσθησαν ὅμως τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνασυγκροτήσεως καὶ ἐκβιομηχανίσεως μὲ Ἑλληνικὰ μέσα καὶ μὲ πρόγραμμα μακροχρόνιον, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς βιωσιμότητος τοῦ λαοῦ μας.

Ἡ Κυβέρνησις τοῦ στρατάρχου Παπάγου, λ.χ ποὺ ἐπηκολούθησε μετὰ τὴν δραματικὴν αὐτὴν περίοδον, περιέλαβεν εἰς τὸ βιομηχανικόν της πρόγραμμα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ ἐνεργειακοῦ προγράμματος (ὅπως τὰ ἔργα τοῦ Ἀχελώου, τὴν διασύνδεσιν τοῦ βορείου μὲ τὸ νότιον δίκτυον, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ δικτύου διανομῆς εἰς Δυτικὴν Πελοπόννησον) ποὺ εἶχον περικοπῆ ἀπὸ τὸ ἐκτελούμενον πρόγραμμα - ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ νέα ὑδροῦλεκτρικὰ καὶ θερμοηλεκτρικὰ ἔργα (Μέγδοβα, Πτολεμαΐς), ὅπως καὶ τὰς περισσοτέρας βασικὰς βιομηχανίας ποὺ προεβλέποντο ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. Καὶ τὰ ἔργα αὐτὰ υἱοθέτησαν καὶ αἱ μετέπειτα Κυβερνήσεις καὶ προσεπάθησαν νὰ τὰ ἐκτελέσουν βαθμιαίως, μὲ δυσχερείας βέβαια καὶ ὑψηλὸν κόστος, ἀφοῦ τὰ κεφάλαια τῆς Ἀμερικανικῆς Βοηθείας εἶχον πλέον ἐκλείψει. Καὶ ἡ Ἑλλάς, μὲ τὰς ἰδικάς της δυνάμεις, κατώρθωσε νὰ διασπάση τὸ φράγμα τῆς πενίας καὶ νὰ εἰσέλθη εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ ἀνασυγκρότησίς της παραμένει εἰσέτι ἡμιτελής. Καὶ δι' αὐτὸ ἡ οἰκονομική μας ἰσορροπία εἶναι πάντοτε ἐπισφαλὴς καὶ ἡ Ἑλλὰς ἔχει ἑκάστοτε ἀνάγκην ἐξωτερικῆς βοηθείας.

Ἡ Συνέχισις τῆς Ἀμερικανικῆς βοηθείας ὑπὸ ἄλλας μορφάς. Παρὰ ταῦτα, ἡ βοήθεια τῆς Ἀμερικῆς συνεχίσθη καὶ μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ὑπὸ ἄλλας μορφὰς καὶ δι' ἄλλους σκοπούς: μὲ συνεχεῖς περιορισμοὺς τῆς οἰκονομικῆς βοηθείας καὶ διὰ τὴν τήρησιν τῆς ἀμυντικῆς στρατιωτικῆς τοιαύτης. Διὰ τὴν παροχὴν τῆς νέας αὐτῆς βοηθείας, τὸν Ὀργανισμὸν Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), ἀντικατέστησεν ὁ Ὀργανισμὸς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας καὶ Ἀναπτύξεως (ΟΟΣΑ). Τὰ πλαίσιά του εἶναι εὐρύτερα καὶ περιλαμβάνει ὅλα σχεδὸν τὰ διεπόμενα ἀπὸ τὸ «Δυτικὸν πνεῦμα» Κράτη, μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ βιωτικοῦ ἐπιπέδου, καθὼς καὶ τῆς ὑποβοηθήσεως τοῦ Διεθνοῦς Ἐμπορίου, ὄχι ἐπὶ διμεροῦς, ἀλλὰ ἐπὶ πολυμεροῦς βάσεως (βλέπε λέξιν Εὐρωπαϊκοὶ Οἰκονομικοὶ Ὀργανισμοὶ καὶ Κοινότητες). Διὰ τὴν ἐνίσχυσιν εἰδικῶς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας, ἐδημιουργήθησαν ἰδιαιτέρως δύο «κονσορτιουμ» τὸν Ἰούλιον 1962. Τελικῶς, ὅμως, τὰ Εὐρωπαϊκὰ Κράτη συνέπηξαν ἰδιαίτερον ὀργανισμὸν - τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα (ΕΟΚ) μὲ τὴν Κοινὴν Ἀγοράν, διὰ τὴν σύσφιξιν τῆς μεταξὺ των συνεργασίας καὶ τὴν ὑποβοήθησιν ἀμοιβαίως τῆς ἀναπτύξεως των. Ἡ ΕΟΚ, συνεστήθη διὰ τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης (21 Μαΐου 1957). Μέλη της εἰς τὰς ἀρχὰς ἦσαν τὸ Βέλγιον, ἡ Γαλλία, ἡ Δυτικὴ Γερμανία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ὁλλανδία καὶ τὸ Λουξεμβοῦργον. Κατόπιν, προσετέθησαν ἡ Ἀγγλία, ἡ Δανία καὶ ἡ Ἰρλανδία. Ἡ Ἑλλὰς συνεδέθη μὲ τὴν ΕΟΚ. Τὸ 1981, εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν ὡς ἰσότιμον μέλος.

Πολλοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι μὲ τὴν ἔνταξίν μας εἰς τὴν ΕΟΚ, θὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ θὰ λυθοῦν αὐτομάτως πολλὰ ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματά του. Δι' αὐτὸ ἐπεσπεύσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἡ εἴσοδός μας εἰς αὐτήν. Οἱ ἀντικειμενικώτερον κρίνοντες τὰ πράγματα, δὲν ἀμφισβητοῦν ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ - μακροπροθέσμως - ἡ ἔνταξις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Κοινότητα θὰ ἀποβῆ ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ἐπωφελὴς καὶ εὐεργετική. Πρόβλημα γεννᾶται διὰ τὰς ἀμέσους συνεπείας τῆς εἰσόδου, διὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐντάξεως. Μὲ τὴν σημαντικὴν ἀπόστασιν ποὺ χωρίζει σήμερον τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς αὐριανοὺς της συνεταίρους εἰς τὰ θέματα τοῦ πληθωρισμοῦ, τοῦ ἐπιπέδου διαβιώσεως, τῶν ἐπενδύσεων, τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας, τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, τῆς ὀργανώσεως τῆς Διοικήσεως καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ἀνωτάτης ἰδίως παιδείας, φαίνεται λίαν πιθανὸν ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα τουλάχιστον ἔτη τῆς προσαρμογῆς θὰ ὑπάρξουν διαταραχαὶ καὶ ἀνωμαλίαι εἰς βάρος τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Θὰ ἦτο συνετὸν καὶ χρήσιμον νὰ εἶχε προειδοποιηθῆ καὶ ἐνημερωθῆ ἐπὶ τούτου ὁ Ἑλληνικὸς λαός, διότι ὑπάρχει κίνδυνος μὲ τὰς πρώτας ἀντιξοότητας, νὰ αἰσθανθῆ δυσπιστίαν καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τὸν θεσμὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος - καὶ αὐτὸ θὰ ἔχη δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις διὰ τὴν περαιτέρω ὁμαλὴν προσαρμογήν. Θεωροῦμεν ἀσύνετον καὶ ἐπικίνδυνον νὰ τρέφεται ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι εὐθὺς ὡς εἰσέλθη εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Κοινότητα, θὰ γίνη ἀμέσως ἀπὸ ἀπόψεως διαβιώσεως, εὐημερίας καὶ ἐπιστημονικῆς ἱκανότητος, ἴσος καὶ ὅμοιος μὲ τοὺς συνεταίρους του. Δὲν ἀρκεῖ «νὰ μπῆ κανεὶς εἰς τὴν Εὐρώπη», διὰ νὰ γίνη ἀμέσως Εὐρωπαῖος! Ὅπως δὲν ἀρκεῖ νὰ ριφθῆ κανεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, διὰ νὰ γίνη ἀμέσως, χωρὶς κάποιαν προπαρασκευήν, κολυμβητής! Τὸ πιθανώτερον, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, εἶναι ὅτι θὰ πνιγῆ. Κάτι ἀνάλογον, ὑπάρχει κίνδυνος νὰ συμβῆ καὶ μὲ τὴν Κοινὴν Ἀγοράν: νὰ συνθλιβῆ μεταξὺ τῶν συνεταίρων καὶ συναγωνιστῶν του, ἐὰν δὲν ἔχη ἐν τῷ μεταξύ, ἐπαρκῶς παρασκευασθῆ ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομικῆς, διοικητικῆς καὶ παραγωγικῆς. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἄμεσον πρόβλημά μας: ἐὰν ἔχωμεν ἐπαρκῶς παρασκευασθῆ καὶ ἐπαρκῶς προσεγγίσει πρὸς τὰ μεγέθη τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς, ὥστε ἡ ἔνταξίς μας νὰ γίνη χωρὶς ἀναταραχὴν καὶ χωρὶς κλυδωνισμούς!

Τὸ Ἑλληνικόν, ὅμως πρόβλημα παρουσιάζει καὶ ὡρισμένας ἰδιομορφίας, ποὺ χρειάζονται ὄχι Εὐρωπαϊκά, ἀλλὰ Ἑλληνικὰ μέσα. Ὡρισμέναι ἐκδηλώσεις, ἰδιαίτερα τῆς νεολαίας, τὸν τελευταῖον καιρόν, προκαλοῦν σκεπτικισμὸν διὰ τὸν συγχρονισμὸν τῆς νοοτροπίας της, ὅπως καὶ ἀμφιβολίας διὰ τὴν συναγωνιστικήν της ἱκανότητα.

Αἱ ἐνδείξεις εἶναι πολλαὶ καὶ ἀνησυχητικαί. Εἰς ἐποχήν, λ.χ. κατὰ τὴν ὁποίαν λόγω τῆς διεθνοποιήσεως τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἀλματώδους προόδου τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅλοι οἱ προηγμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ζητοῦν περισσοτέραν καὶ ἀρτιωτέραν μόρφωσιν καὶ παιδείαν, εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑψώνεται ὡς σημαία ἀπὸ τὴν νεολαίαν μας, τὸ σύνθημα: «ὄχι ἐντατικὴ παιδεία»!

Καὶ ὅταν ἀπὸ ὅλας τὰς χώρας καταβάλλεται ἡ προσπάθεια νὰ κερδηθῆ ἡ μάχη τῆς παραγωγῆς μὲ τὴν δραστηριοποίησιν τῶν παραγόντων της καὶ τὴν καλλιτέραν ὀργάνωσιν τῆς οἰκονομίας, διὰ νὰ δοθῆ εἰς ὅλους ἐργασία καὶ νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ μεγαλυτέρα δηλαδὴ εὐημερία, εἰς τὴν ἰδικήν μας ἀντιθέτως, οἱ νέοι ἀποφεύγουν τὸν μόχθον τῆς παραγωγικῆς καὶ δημιουργικῆς προσπαθείας καὶ ἔχουν ἀναγάγει εἰς ἰδεῶδες τὴν ἐξασφάλισιν μιᾶς θέσεως εἰς

(1) M. Genevieux La Gréce de Caramanles, (Ἡ Ἑλλὰς τοῦ Καραμανλῆ).

(2) Ἡ ἀπαράδεκτος αὐτὴ διαστρέβλωσις, ἐὰν ὀφείλεται εἰς τὸν συγγραφέα ἀποδεικνύει ἐπιπολαιότητα καὶ ἀναξιοπιστίαν. Ἂν προέρχεται ἀπὸ πληροφορίαν, τότε εὑρισκόμεθα πρὸ «εὐτελοῦς ποιότητος αὐτοπροβολῆς» - ἀφοῦ στηρίζεται εἰς παραποιημένα στοιχεῖα - ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἀκόμη πολὺ χαμηλὸν τὸ ἐπίπεδον τῶν πολιτικῶν ἠθῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

τὸν κρατικὸν μηχανισμόν. Ἡ «δημοσιοϋπαλληλοποίησις» καὶ ἡ «γραφειοκρατικοποίησις», ἀποτελοῦν σήμερον τὴν κορωνίδα τῶν φιλοδοξιῶν των! Καὶ τοιουτοτρόπως, ἀντὶ νὰ γίνωνται παράγοντες εὐημερίας καὶ δημιουργίας, μεταβάλλονται εἰς «στείρους γραφειοκράτας», τροχοπέδην τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς προόδου. Τὰ δύο αὐτὰ συνθήματα, ποὺ συγκινοῦν σήμερον τοὺς νέους μας, - «ὄχι ἐντατικὴ παιδεία» καὶ «μανδαρινισμός», εὑρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πορείαν τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν. Εἶναι συμπτώματα σήψεως. Ἐὰν μὲ αὐτὴν τὴν νοοτροπίαν εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ΕΟΚ, ἀντὶ νὰ οἰκοδομήσωμεν μίαν νέαν κοινωνίαν, ποὺ εἶναι τὸ αἴτημα τῆς ἐποχῆς, θὰ καταστῶμεν δι' αὐτὴν ἐμπόδιον καὶ θὰ καταντήσωμεν τελικῶς πτωχοὶ συγγενεῖς καὶ οὐραγοί: Ἐπιτακτικὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ ἀλλάξωμεν νοοτροπίαν. Εἶναι ἡ πρώτη «ἀλλαγή» ποὺ μᾶς χρειάζεται. Τὸ Ἑλληνικὸν πρόβλημα, εἶναι κατὰ κύριον λόγον, ἠθικόν, εἶναι πρόβλημα ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως. Ἐὰν δὲν καταβληθῆ συστηματικὴ προσπάθεια διὰ νὰ μεταβληθῆ ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον νοοτροπία, ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Ἔθνους - καὶ ἐντὸς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος - θὰ καταστῆ προβληματική.

Στ.Στεφανόπουλος

ΑΙ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν, τοὺς ὁποίους καταστρώνει τακτικῶς τὸ ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ, αἱ κυριώτεραι ἐξελίξεις τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1950 μέχρι τοῦ 1975 εἰκοσιπενταετῆ περίοδον εἶναι εἰς πολὺ Ζδρὰς γραμμὰς αἱ ἀκόλουθοι:

Τὸ πραγματικὸν ἀκαθάριστον ἐγχώριον προϊὸν ηὐξήθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μὲ ἐτήσιον ρυθμὸν 6,2%, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι τοῦτο κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς περιόδου σχεδὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἀντιστοίχως τὸ κατὰ κεφαλὴν ἀκαθάριστον ἐθνικὸν προϊὸν παρουσίασε μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν αὐξήσεως 5,5% (καὶ τοῦτο λόγω τῆς παραλλήλου αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 0,7%). Δηλαδή, τὸ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικὸν προϊὸν κατὰ τὸ 1975 εἶχε περίπου τετραπλασιασθῆ ἐν σχέσει μὲ τὸ 1950.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ἡ εἰς τὸ ἐθνικὸν προϊὸν συμμετοχὴ τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἀγροτικοῦ κλάδου, ἐμειώθη ποσοστιαίως ἀπὸ 27,8% ποὺ ἦτο τὸ 1950 εἰς 16,7% κατὰ τὸ ἔτος 1975, τοῦτο δὲ παρ' ὅλον ὅτι τὸ εἰσόδημα τοῦ ἀγροτικοῦ κλάδου ηὐξήθη κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετίαν μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 4,1%. Ἀντιστοίχως ηὐξήθη, φυσικά, τὸ ποσοστὸν τῆς συμμετοχῆς τοῦ εἰσοδήματος τοῦ βιομηχανικοῦ κλάδου. Ἔτσι ὁ βαθμὸς τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς ἐκ τῆς ἀγροτικῆς δραστηριότητος ἐξησθένησεν αἰσθητῶς.

Ἐπακόλουθον τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ὑπῆρξεν ἡ ἄνοδος τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ, ἐκφραζομένη ποσοτικῶς μὲν διὰ τῆς ἰσοπόσου σχεδὸν ποσοστιαίας αὐξήσεως τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἰδιωτικῆς καταναλώσεως, ποιοτικῶς δὲ διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς συνθέσεως αὐτῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κατανάλωσιν τῶν δαπανῶν διὰ τρόφιμα ἐμειώθη ἀπὸ 46,1% εἰς 33,2% καὶ ὅτι μετεβλήθη ἡ σύνθεσις τῆς δαπάνης διὰ τρόφιμα αὐξηθέντος τοῦ ποσοστοῦ διὰ κατανάλωσιν κρέατος ἀπὸ 9,5% ποὺ ἦτο τὸ 1950, εἰς 24,9% κατὰ τὸ ἔτος 1975 καὶ μειωθέντος ἀντιστοίχως τοῦ ποσοστοῦ δι' ἄρτον καὶ δημητριακὰ ἀπὸ 22,6% εἰς 8,2%.

Αἱ ἀνωτέρω εἰς γενικὰς γραμμὰς εὐνοϊκαὶ ἐξελίξεις τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ἐπετεύχθησαν κυρίως λόγω τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον ἐπραγματοποιήθησαν σημαντικαὶ ἐπενδύσεις κεφαλαίων εἰς τὸν παραγωγικὸν μηχανισμὸν τῆς χώρας, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν οὐσιώδη αὔξησιν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τοῦ παραγωγικοῦ δυναμικοῦ καὶ ἐπομένως τῆς συνολικῆς παραγωγικότητος τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ πληθωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔθιξεν ὅλας τὰς οἰκονομίας τῆς Δύσεως, βεβαίως δὲ καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ δυσχέρειαι τῆς χώρας ἀνέκοψαν προσωρινῶς κατὰ τὰ ἔτη 1973-1974 τὴν ἀνοδικὴν πορείαν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα ἐνεφάνησε μείωσιν, ἡ ὁποία ἔναντι τῆς ἀναμενομένης αὐξήσεως ὑπελογίσθη εἰς 7,2%. Ἐνῶ ὅμως ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1975 ἡ οἰκονομία ἐνεφάνισεν ἐνδείξεις ἀνακάμψεως, ἐπηκολούθησε κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη (1977-1980) ἀνακοπὴ τῆς οἰκονομικῆς προόδου τῆς χώρας μὲ σοβαρὰν ἔξαρσιν τῶν πληθωριστικῶν πιέσεων, ἐπιδείνωσιν τοῦ ἰσοζυγίου τῶν τρεχουσῶν συναλλαγῶν, λόγω ἀλματώδους αὐξήσεως τῶν εἰσαγωγῶν, μετριασμὸν τῶν ἐπενδύσεων, ἰδίως εἰς τὸν τομέα τῆς μεταποιήσεως, περιορισμὸν τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, διαρκῶς αὐξανομένην ἀνεργίαν κλπ.

Εἰς τοὺς κατωτέρω πίνακας ἐμφανίζεται ἡ ἐξέλιξις τῶν βασικῶν μεγεθῶν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

ΠΙΝΑΞ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΚΛΑΔΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΑΡΘΡΩΣΙΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ.

Κλάδοι	1950	1960	1970	1975
	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν			
Γεωργία, κτηνοτροφία, δάση, ἁλιεία	27,7	22,7	17,9	16,3
Βιομηχανία, ὀρυχεῖα, ἐνέργεια	20,0	25,4	30,7	32,1
κατασκευαὶ				
Μεταφοραί-Ἐπικοινωνίαι	7,1	6,5	7,5	8,3
Ἐμπόριον, τράπεζαι, Τράπεζαι, ἀσφάλειαι				
Κτηματικαὶ ἐπιχειρήσεις	12,1	12,7	14,1	14,7
Κατοικίαι	10,6	9.3	8.0	8,4
Λοιπαὶ ὑπηρεσίαι	22,0	21,8	19,7	19,0
Ἀκαθάριστον Ἐθνικὸν Προϊὸν	99,5	98,4	97,9	97,8
Καθαρὸν εἰσόδημα ἐξ ἀλλοδαπῆς	0,5	1,6	2,1	2,2

Ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος, τὸ ἰσοζύγιον τῶν ἐξωτερικῶν συναλλαγῶν εἶναι μονίμως ἐλλειμματικόν, τὸ δὲ ἔλλειμμα ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὐξάνει. Ἡ δυσμενὴς αὐτὴ ἐξέλιξις ὀφείλεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐλλειμματικότητα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου, ὀφειλομένην εἰς τὴν μεγάλην αὔξησιν τῶν εἰσαγωγῶν.

ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟΝ ΕΓΧΩΡΙΟΝ ΠΡΟΪΟΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑ
(Εἰς ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ σταθερὰς τιμὰς 1970)

Κλάδοι	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Γεωργία, κτηνοτροφία, δάση ἁλιεία	47.058	48.662	51.543	51.204	53.789	56.272	55.420
Μεταλλεῖα-ὀρυχεῖα	3.541	4.031	4.495	5.082	4.774	4.933	5.230
Μεταποίησις	49.266	54.836	58.892	69.228	67.266	70.778	77.700
Ἐνέργεια-Ὕδρευσις	5.152	5.911	7.389	8.133	7.701	8.577	9.550
Κατασκευαὶ	23.017	26.274	31.179	31.924	22.082	23.040	24.300
Μεταφοραὶ-Ἐπικοινωνίαι	19.761	21.864	24.447	27.191	27.460	28.828	31.000
Ἐμπόριον, τράπεζαι, ἀσφάλειαι	37.138	39.444	43.452	49.071	49.418	50.877	53.400
Κατοικίαι	21.099	22.510	24.303	26.347	27.908	29.039	30.350
Δημοσία διοίκησις-ἀσφάλεια	22.559	23.722	24.659	25.834	28.432	29.177	30.350
Ὑγεία καὶ ἐκπαίδευσις	19.330	12.651	13.155	13.883	14.558	14.960	15.550
Διάφοροι ὑπηρεσίαι	17.479	18.896	20.459	21.372	19.867	21.412	23.250
Σύνολον ἀκαθαρίστου προϊόντος	258.000	278.551	303.973	329.269	323.255	337.893	356.000
Εἰσόδημα ἐξ ἀλλοδαπῆς	5.503	7.525	8.255	9.756	8.778	7.638	8.900
Σύνολον ἀκαθαρίστου εἰσοδήματος	263.503	286.076	312.228	339.025	332.033	349.531	364.900
Μεῖον ἀποσβέσεις	16.860	18.440	20.200	22.378	23.888	25.150	26.500
Καθαρὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα	**246.643**	**267.636**	**292.028**	**316.647**	**308.145**	**320.381**	**338.400**

Συμφώνως πρὸς νεώτερα συνοπτικὰ στοιχεῖα, τὸ ἀκαθάριστον ἐθνικὸν εἰσόδημα εἰς σταθερὰς τιμὰς 1970 ἀνῆλθε κατὰ τὸ ἔτος 1977 εἰς 381.125 ἑκατομμύρια δραχμὰς κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1978 εἰς 402.250 ἑκατομμύρια.

ΤΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ
(εἰς ἑκατομμύρια δολλαρίων)

	1972	1973	1974	1975	1976
1) Ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον					
Ἐξαγωγαί	835,5	1.230,5	1.774,1	1.959,6	2.227,5
Εἰσαγωγαί	2.441,3	4.047,1	4.659,4	4.882,3	5.566,7
Ἐμπορευματικὸν ἔλλειμμα	1.605,8	2.816,6	2.885,3	2.922,7	3.333,2
2) Ἄδηλοι πόροι					
α) Ταξειδιωτικὴ κίνησις (τουρισμός)					
Εἰσπράξεις	392,7	514,9	436,0	621,3	823,7
Πληρωμαί	95,8	113,3	130,1	155,2	150,7
Περίσσευμα	296,9	401,6	305,9	466,1	673,0
β) Μεταναστευτικὰ ἐμβάσματα					
Εἰσπράξεις	576,0	735,9	646,3	747,2	812,4
Πληρωμαί	3,5	3,6	3,6	3,6	2,1
Περίσσευμα	572,5	732,3	642,7	744,6	810,3
γ) Μεταφοραὶ (ναυτιλία)					
Εἰσπράξεις	435,6	600,1	874,4	853,8	914,1
Πληρωμαί	77,7	126,0	154,1	172,3	144,6
Περίσσευμα	357,9	474,1	720,3	681,5	769,5
δ) Λοιπαὶ συναλλαγαί					
Εἰσπράξεις	209,2	352,5	414,8	450,4	488,8
Πληρωμαί	229,3	331,5	436,6	418,8	492,6
Ὑπόλοιπον	- 20,1	+ 21,0	- 21,8	+ 31,6	- 3,8
Σύνολον ἀδήλων πόρων					
Εἰσπράξεις	1.613,5	2.203,4	2.371,2	2.672,7	3.039,8
Πληρωμαί	406,3	574,4	724,4	748,9	790,0
Καθαροὶ ἄδηλοι πόροι:	1.207,2	1.629,0	1.646,8	1.923,8	+2.249,0
Ἔλλειμμα τρεχουσῶν συναλλαγῶν:	**398,6**	**1.187,6**	**1.238,5**	**998,9**	**1.084,2**

ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ
(εἰς ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ σταθερᾶς τιμᾶς 1970)

Τομεῖς δραστηριότητος	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Γεωργία-Κτηνοτροφία κλπ.	7.523	8.052	8.949	9.685	7.174	7.843	8.365
Ὀρυχεῖα-Λατομεῖα	1.471	1.827	1.478	1.985	1.462	1.760	2.137
Μεταποίησις	10.044	11.198	13.238	14.457	14.855	13.143	12.818
Ἐνέργεια-Ὑδρεύσεις κλπ.	5.091	7.480	7.987	8.736	8.166	6.123	6.402
Μεταφοραὶ-Ἐπικοινωνίαι	14.677	17.348	18.529	20.570	15.268	14.178	15.562
Κατοικίαι	19.740	23.641	29.964	30.576	15.869	20.476	22.120
Διοίκησις	828	803	781	675	458	579	542
Λοιπαὶ δραστηριότητες	11.289	10.209	12.051	13.409	11.188	10.538	11.554
Σύνολον	**70.663**	**80.558**	**92.977**	**100.093**	**74.440**	**74.640**	**79.500**

Η ΕΛΛΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ.

Ὡς σημαντικὸς σταθμὸς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἐχαρακτηρίσθη ἡ ἔνταξις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.), μετὰ τῆς ὁποίας ἡ χώρα ἦτο συνδεδεμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1961. Ἡ ἔνταξις, ἐπιμόνως ἐπιδιωχθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1974, ἀπεφασίσθη εἰς Βρυξέλλας κατόπιν συμφωνίας, ἐπιτευχθείσης τὴν 21 Δεκεμβρίου 1978, κατὰ τὴν ἐκεῖ πραγματοποιηθεῖσαν σύνοδον τῶν ὑπουργῶν τῶν Χωρῶν-μελῶν τῆς Κοινότητος. Ἡ ἔνταξις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ΕΟΚ ἐτελειώθη διὰ τῆς ὑπογραφείσης τὴν 28 Μαΐου 1979 Συνθήκης Προσχωρήσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῶν Κρατῶν-μελῶν τῆς Κοινότητος εἰς πανηγυρικὴν τελετὴν εἰς τὸ Ζάππειον Μέγαρον. Χρονολογία ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τῆς Συνθήκης ὡρίσθη ἡ 1 Ἰανουαρίου 1981. Διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς περὶ ἐντάξεως συμφωνίας ὡρίσθη δι' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας γενικὴ μεταβατικὴ περίοδος, μὴ δυναμένη νὰ ὑπερβῇ τὴν πενταετίαν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ταύτης ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ Κοινοτικὸν καθεστώς.

Ἡ μεταβατικὴ περίοδος εἰδικώτερον καλύπτει τοὺς ἀκολούθους τομεῖς:

α) Τὴν τελωνειακὴν ἕνωσιν, δηλαδὴ τὴν βαθμιαίαν κατάργησιν τῶν δασμῶν εἰσαγωγῆς διὰ τὰ εἰσαγόμενα ἐκ τῶν χωρῶν τῆς ΕΟΚ βιομηχανικὰ προϊόντα καὶ τὴν παράλληλον προσαρμογὴν τῶν δασμῶν τῶν εἰσαγομένων ἐκ τρίτων χωρῶν ὁμοίων προϊόντων εἰς τὸ ὕψος τῶν δασμῶν τοῦ κοινοῦ ἐξωτερικοῦ δασμολογίου τῆς ΕΟΚ.

β) Τὴν κυκλοφορίαν τῶν προϊόντων χάλυβος καὶ τὴν προσαρμογὴν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας Ἀνθρακος καὶ Χάλυβος (ΕΚΑΧ) διὰ τῆς καταργήσεως τῶν δασμῶν καὶ ἄρσεως ὅλων τῶν ἐμποδίων κυκλοφορίας τῶν προϊόντων μεταξὺ τῶν λοιπῶν χωρῶν τῆς ΕΟΚ καὶ τῆς Ἑλλάδος.

γ) Τὰς ἐξωτερικὰς ἐμπορικὰς σχέσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς θὰ ἀναλάβῃ ἐντὸς τῆς πενταετίας τὰς ὑποχρεώσεις (ἀλλὰ καὶ τὰ ἀντίστοιχα δικαιώματα) ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰς προτιμησιακὰς συμφωνίας τῆς ΕΟΚ μετὰ τρίτων χωρῶν (Ἀσιατικῶν, Ἀφρικανικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ζώνης Ἐλευθέρων Συναλλαγῶν - ΕΖΕΣ).

δ) Τὴν κίνησιν κεφαλαίων καὶ τῶν ἀδήλων συναλλαγῶν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐντὸς τῆς μεταβατικῆς προθεσμίας θὰ πρέπῃ νὰ καθιερωθῇ πλήρης ἐλευθερία (ἀναστελλομένη μόνον εἰς περίπτωσιν ἀντιμετωπίσεως προβλημάτων ἰσοζυγίου πληρωμῶν).

ε) Τὸν κοινωνικὸν τομέα, καλύπτοντα τὴν παροχὴν οἰκογενειακῶν ἐπιδομάτων, τὸ δικαίωμα ἐργασίας καὶ τῶν μελῶν οἰκογενείας τῶν ἐργαζομένων, τὰς ἀσφαλιστικὰς παροχάς κλπ. ἐκτὸς τῆς ἐλευθέρας διακινήσεως τῶν ἐργαζομένων, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεταβατικὴ περίοδος ὡρίσθη ἑπταετής.

στ) Τὸ δικαίωμα ἐγκαταστάσεως, δηλαδὴ τὴν ἐλευθέραν ἐγκατάστασιν ἐπιχειρήσεων καὶ προσώπων ἀσχολουμένων μὲ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα, ἐκ τῶν χωρῶν τῆς ΕΟΚ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀντιστρόφως ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς χώρας τῆς ΕΟΚ.

ζ) Τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Κοινοτικὸν προϋπολογισμόν.

η) Τὴν προσαρμογὴν τῶν τιμῶν τῶν Ἑλληνικῶν γεωργικῶν προϊόντων πρὸς τὰς τιμὰς τῆς Κοινότητος καὶ τὰν ἀντιστοίχων εἰσοδηματικῶν ἐνισχύσεων, ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιηθῇ σταδιακῶς ἐντὸς τῆς πενταετοῦς μεταβατικῆς περιόδου, μὲ ἐξαίρεσιν τὴν τομάταν, τὸν τοματοπολτὸν καὶ τὰ ροδάκινα, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ μεταβατικὴ περίοδος ὡρίσθη ἑπταετής. Εἰδικαὶ προβλέψεις ἔγιναν δι' ὡρισμένα ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν Ἑλληνικὴν οἰκονομίαν γεωργικὰ προϊόντα, ὅπως ὁ καπνὸς καὶ ὁ βάμβαξ.

Διὰ τὴν προσαρμογὴν τῆς Οἰκονομίας τῆς χώρας πρὸς τὸ Κοινοτικὸν καθεστὼς θὰ ἀπαιτηθῇ ἀνάπλασις τῆς διοικήσεως, τῆς ὁποίας ἡ ὀργάνωσις καὶ αἱ ἐφαρμοζόμεναι μέθοδοι λειτουργίας ὑστεροῦν ἔναντι τῶν λοιπῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ ἐναρμονισμὸς τῆς νομοθεσίας τῆς χώρας πρὸς τὸ νομικὸν καθεστὼς τῆς Κοινότητος, ὅπου ὑπάρχουν συγκρούσεις ἢ ἀτέλειαι. (Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς προσαρμογῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Κοινοτικὸν καθεστώς, βλέπε ἀναλυτικώτερον εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον

«Οἰκονομικὴ ἀνασυγκρότησις τῆς Ἑλλάδος».

Διὰ τῆς ἐντάξεως, ἡ Ἑλλὰς θὰ μετέχῃ ὡς ἰσότιμον μέλος τῆς Κοινοτικῆς πολιτικῆς καὶ θὰ ἔχῃ τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις μὲ τὰ λοιπὰ Κράτη-μέλη τῆς Κοινότητος, συμμετέχουσα εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν Κοινοβούλιον, τὸ Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν καὶ τὰ λοιπὰ θεσμικὰ ὄργανα. Ἐπίσης ἡ Ἑλλὰς θὰ μετέχῃ, ὡς ἰσότιμον πάντοτε μέλος, εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τραπέζης Ἐπενδύσεων καὶ τὴν Συμβουλευτικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Κοινότητος Ἄνθρακος καὶ Χάλυβος.

Ἡ ἔνταξις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα ἀναμένεται ὅτι θὰ ἐπιταχύνῃ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ τὴν ἄνοδον τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν λοιπῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἐκτὸς ὅμως τῶν προσδοκωμένων οἰκονομικῶν ὠφελημάτων, ἡ ἔνταξις τῆς χώρας εἰς τὴν ἡνωμένην Εὐρώπην θὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἐθνικήν της ἀνεξαρτησίαν, θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν σταθερότητα τῶν δημοκρατικῶν της θεσμῶν καὶ θὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὴν ἀπὸ οἱασδήποτε ἐξαρτήσεις.

Περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς χώρας διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς συνθήκης προσχωρήσεως εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Κοινότητας καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν σχετιζομένων μὲ ταύτην θεσμικῶν καὶ ὀργανωτικῶν θεμάτων, ἐξεδόθη ὁ Νόμος 992 τῆς 17 Δεκεμβρίου 1979.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟΥΣ

Γεωργία - Κτηνοτροφία - Δάση. Ὅπως τὰ λοιπὰ Βαλκανικὰ κράτη, ἡ Ἑλλὰς ἦτο, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, χώρα περισσότερον κτηνοτροφικὴ παρὰ γεωργική. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ μὲ τὰς λοιπὰς Ἑλληνικὰς περιφερείας, κυρίως δὲ τὴν Μακεδονίαν. Εἰς τοῦτο συνέτεινον βεβαίως αἱ πιέσεις, τὰς ὁποίας ὑφίσταντο οἱ καλλιεργηταὶ ἀπὸ τοὺς τσιφλικούχους καὶ τοὺς κατακτητάς. Ἐνῶ οἱ κτηνοτρόφοι, ἰδίως οἱ νομάδες, ὄχι μόνον ἀπελάμβανον περισσοτέρας εὐχερείας κινήσεως καὶ ὑπεκφυγῆς ἀπὸ τὰς διώξεις, ἀλλ' εἶχον καὶ δικαίωμα ἐλευθέρας βοσκῆς ἐπὶ τῶν χέρσων ἐκτάσεων καὶ τῶν ἀγραναπαύσεων. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως, μὲ τὴν πύκνωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπεξετάθη ἡ γεωργία, περιορίσασα τὰ λειβάδια. Δὲν ὑπῆρχεν ὅμως ἐπὶ πολὺν καιρὸν συνδυασμὸς τῆς γεωργίας πρὸς τὴν κτηνοτροφίαν, ἡ ὁποία ἠσκεῖτο ἀπὸ εἰδικοὺς κτηνοτρόφους (τσελιγκάδες) καὶ ἦτο κατὰ κανόνα νομαδική, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰ αἰγοπρόβατα ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ μεγάλα ζῶα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ἀγέλας ἰδίως εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἠλείαν, ἐκτὸς συνήθως τῶν ἀροτριώντων. Οὕτως, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, ἀντὶ νὰ συνεργάζωνται, διέκειντο ἐχθρικῶς, ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἀγροζημιῶν ποὺ ἐπροκάλουν οἱ κτηνοτρόφοι. Μόνον εἰς τὰς νήσους, ὅπου ἡ μετακίνησις τῶν αἰγοπροβάτων ἦτο φυσικῶς ἀδύνατος καὶ δὲν ὑπῆρχον γενικῶς ἀγέλαι, ἀνεπτύχθη ἑνωρὶς οἰκόσιτος κτηνοτροφία, ἡ ὁποία ἔδωσεν ἐξευγενισμένα ζῶα, ὅπως εἶναι τὰ πρόβατα τῆς Χίου, τῆς Σκοπέλου, τῆς Μυτιλήνης καὶ αἱ ἀγελάδες τῆς Κέας καὶ τῆς Κερκύρας. Ἡ ἀγροτικὴ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς μικρᾶς χωρικῆς ἰδιοκτησίας, ἐντοπίων καὶ προσφύγων, προεκάλεσε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τῆς οἰκοσίτου πλέον κτηνοτροφίας μας, μικρῶν καὶ μεγάλων ζώων, καθὼς καὶ τῆς πτηνοτροφίας.

Γενικῶς δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰῶνος, ὄχι μόνον δὲν παρετηρήθη ἀνάλογος πρὸς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν αὔξησις τῆς κτηνοτροφίας, ἀλλὰ παρουσιάσθη βραδεῖα μὲν ἀλλὰ σταθερὰ μείωσίς της εἰς μεγάλα ζῶα, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο πλέον δυνατὴ ἡ κατ' ἀγέλας ὀλιγοδάπανος ἐκτροφή. Ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰγοπροβάτων ἐπαρουσίασε σχετικὴν αὔξησιν, καθ' ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ ποίμνια εὕρισκον ἀφθόνους θερινὰς βοσκάς εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀρκετὰ χειμαδιὰ εἰς τὰ κράσπεδά των, τὰς ἀγραναπαύσεις καὶ τοὺς θερισθέντας ἀγρούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ χωρικὴ προβατοτροφία. Ἀλματικὴν μόνον αὔξησιν ἐνεφάνισε κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἡ χοιροτροφία, ἡ ὁποία ἦτο σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τῶν Κυκλάδων, ἕνεκα προφανῶς τῆς ἐπιδράσεως τῶν Μουσουλμανικῶν ἀντιλήψεων. Τὰ ἱπποειδῆ ὅμως ἀντικαθιστοῦν εἰς τὴν Παλαιὰν ἰδίως Ἑλλάδα ὡς ἀροτριῶντα τὰ βοοειδῆ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται μειωμένος, ἐνῶ εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα ἡ αὔξησις των εἶναι ἐξαιρετική.

Ἡ γεωργική μας παραγωγὴ ἐξελίχθη πρὸς δύο κατευθύνσεις: Τὴν ἐπέκτασιν τῶν καλλιεργειῶν καὶ τὴν διαφοροποίησιν αὐτῶν. Ἡ ἐπέκτασις τῶν καλλιεργειῶν ἔγινεν εἰς βάρος τῶν χέρσων ἐκτάσεων καὶ δασῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀγραναπαύσεων. Ἡ διαφοροποίησις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἐπετεύχθη διὰ τοῦ σχετικοῦ περιορισμοῦ τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως σιτηρῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἀραβοσίτου καὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἀμπελώνων, τῶν σταφιδαμπελώνων, τῆς δενδροκομίας, τοῦ καπνοῦ καὶ ἄλλων περισσότερον οἰκονομικῶς ἀποδοτικῶν καλλιεργειῶν. Τὴν παραγωγικὴν προσπάθειαν ἐβοήθησε πρὸ πάντων ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις, ἡ ὁποία ηὔξησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ γεωργοῦ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἰδικῶν του πλέον ἀγρῶν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, ἡ ὁποία ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὰ μέσα πρὸς βελτίωσιν τῆς καλλιεργείας καὶ ἡ αὔξησις τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν ἐναλλαγὴν τῶν καλλιεργειῶν κατ' ἔτος, ἢ συχνὰ δὶς καὶ τρὶς τοῦ ἔτους καὶ τὴν καλυτέραν, ὡς ἐκ τούτου, κατανομὴν τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπελθούσας μεταβολὰς εἰς τὰς καλλιεργείας, παρατηροῦμεν ὅτι:

α) Ἡ διὰ σιτηρῶν κατεχομένη ἔκτασις ἐμειώθη ἀπὸ 75,9% τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως τὸ 1860, εἰς 60,1% τὸ 1936 διὰ τὸ ἀρχικὸν Ἑλληνικὸν Κράτος καὶ εἰς 67,6% διὰ τὸ σημερινόν. Ἡ μείωσις αὕτη ἐπῆλθε κυρίως εἰς βάρος τοῦ ἀραβοσίτου, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησαν ἄλλαι ἐαρινα ἢ δενδρώδεις καλλιέργειαι.

β) Νέαι καλλιέργειαι ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως τῶν γεωμήλων (πατάτες) καὶ τῆς βρώμης.

γ) Ἡ Κορινθιακὴ σταφὶς ἀπὸ κυρίως Ἑπτανησιακῆς καλλιεργείας ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν Πελοποννησιακή, ἀναπτυχθεῖσα ὑπερμέτρως, ἐνῶ εἰς τὴν Κρήτην ἐπεξετάθη ἐξαιρετικῶς ἡ σουλτανίνα, ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν προσφύγων.

δ) Ἡ καπνοκαλλιέργεια, συνήθης πρότερον σποραδικῶς εἰς ὡρισμένα τμήματα τῆς Πελοποννήσου ἢ τῆς Στερεᾶς, ἐγένετο ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ ἐποικισμοῦ τῶν προσφύγων, ἡ κυριωτέρα κατ' ἀξίαν Ἑλληνικὴ καλλιέργεια.

ε) Ἡ δενδροκομία, ἀσκουμένη ἄλλοτε μεθοδικῶς εἰς τὰς νήσους μόνον, προσέλαβε σημαντικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ποιοτικὴν βελτίωσιν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἰδίως ξένων ποικιλιῶν ὀπωρῶν (φρούτων).

στ) Ἡ βαμβακοκαλλιέργεια, ἐπεκταθεῖσα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς (1775-1783) εἰς ὅλην τὴν Χώραν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Μακεδονίαν, περιωρίσθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον, μὲ παροδικὴν μόνον ἀναλαμπὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐμφυλίου Ἀμερικανικοῦ πολέμου (1860-1864). Αὖτη ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεσοπολέμου ἤρχισε καὶ πάλιν νὰ λαμβάνῃ σημασίαν, καταστᾶσα μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον μία τῶν σοβαρωτέρων καλλιεργειῶν τῆς Χώρας.

ζ) Τέλος ἡ σηροτροφία, ἀναπτυχθεῖσα σοβαρῶς μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ν' ἀποβῇ ἡ κυριωτέρα, μετὰ τὴν σταφίδα, πρόσοδος τοῦ ἐξαγωγικοῦ της ἐμπορίου, ἐγκατελείφθη σχεδὸν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος (1857), διὰ νὰ λάβῃ προσκαίρως σημασίαν μόνον μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς περιφερείας Ἔβρου.

Τὰ δάση ὑπέστησαν σημαντικὴν μείωσιν τῆς ἐκτάσεώς των ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους:

α) Ὡς ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ πυκνωθέντος πληθυσμοῦ.

δ) Ὡς ἐκ τῆς ἐκχερσώσεως μεγάλων ἐκτάσεων δασῶν πρὸς καλλιέργειαν.

γ) Ὡς ἐκ τῆς ἐντατικῆς χρησιμοποιήσεως των διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἱστιοφόρου μας ναυτιλίας.

δ) Κυρίως ἐκ τῆς πυρπολήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν ποιμένων, πρὸς χρησιμοποίησιν των ὡς βοσκῶν.

Αἱ μεταπολεμικαὶ ἐξελίξεις εἰς τὸν ἀγροτικὸν τομέα. Ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω, συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῶν Ἐθνικῶν λογαριασμῶν, τὸ πραγματικὸν ἀκαθάριστον εἰσόδημα τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως ἐπαρουσίασε κατὰ τὴν περίοδον 1950-1975 αὔξησιν μὲ ἐτήσιον ρυθμὸν 4,1% καὶ μείωσιν τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὸ ἀκαθάριστον ἐθνικὸν προϊὸν ἀπὸ 27,8% ποὺ ἦτο τὸ ἔτος 1950, εἰς 16,7% τὸ ἔτος 1975. Παρατηρεῖται ἐν τούτοις ὅτι, παρὰ τὴν τοιαύτην μείωσιν, ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος εἰς τὸ ἀκαθάριστον ἐγχώριον προϊόν, συγκρινομένη μὲ τὴν ἀντίστοιχον συμμετοχὴν τοῦ αὐτοῦ εἰσοδήματος εἰς τὰς οἰκονομίας τῶν χωρῶν τῆς ΕΟΚ, παραμένει ἀρκετὰ ὑψηλή, δεδομένου ὅτι εἰς ἐκείνας τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως εἶναι χαμηλότερον τοῦ 8% (ἐξαιρέσει τῆς Ἰρλανδίας).

Ἡ αὔξησις τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος ἐπραγματοποιήθη παρ' ὅλον ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἐξεταζομένην χρονικὴν περίοδον τὸ ἀπασχολούμενον εἰς τὸν ἀγροτικὸν τομέα ἐργατικὸν δυναμικὸν ἐπαρουσίασε συνεχῆ μείωσιν, ἐπὶ πλέον δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν ἐμειώθησαν καὶ αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις. Ἡ μείωσις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως (ἀνελθοῦσα εἰς 30% μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1961-1971) ἀποδίδεται εἰς τὴν χαμηλὴν παραγωγικότητα τοῦ τομέως αὐτοῦ καὶ τὴν ὑποαπασχόλησιν τῶν ἀγροτῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνεζήτησαν πλέον ἀποδοτικὴν ἀπασχόλησιν εἰς τὰς πόλεις ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Αἱ καλλιεργούμεναι ἐξ ἄλλου ἐκτάσεις ἐμειώθησαν (ἀπὸ 37 ἑκατομμύρια στρέμματα τὸ 1961 εἰς 35,2 ἑκατομμύρια μετὰ τὸ 1975) λόγῳ ἐγκαταλείψεως ἐδαφῶν χαμηλῆς παραγωγικότητος καὶ λόγῳ ἐλλείψεως ἐργατικῶν χειρῶν κατὰ τὰς περιόδους αἰχμῆς τῶν ἀγροτικῶν ἀσχολιῶν, ἰδίως ἐκείνων εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ μηχανικῶν μέσων (ὅπως π.χ. ἡ συγκομιδὴ τῶν ἐλαιῶν).

Ἡ αὔξησις τοῦ εἰσοδήματος τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας ἀποδίδεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν αὔξησιν τῶν λιπασμάτων καὶ τὴν χρησιμοποίησιν βελτιωμένων σπόρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων, τὴν ἐκμηχάνισιν τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν (ἀρόσεως, σπορᾶς, συγκομιδῆς), τὴν εὐρυτέραν χρησιμοποίησιν φυτοφαρμάκων καὶ ζιζανιοκτόνων, τὴν ἀναδιάρθρωσιν τῶν καλλιεργητῶν διὰ τῆς στροφῆς πρὸς περισσότερον

ἀποδοτικὰς καλλιεργείας καὶ τέλος εἰς τὴν αὔξησιν καὶ ποιοτικὴν βελτίωσιν τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου. Σημειοῦται σχετικῶς ὅτι κατὰ τὴν δεκαπενταετίαν 1961-1975:

- ὑπερετριπλασιάσθη ἡ δαπάνη διὰ λιπάσματα,
- ἐδιπλασιάσθη ἡ δαπάνη διὰ γεωργικὰ φάρμακα,
- ὑπερεπενταπλασιάσθη ἡ κατανάλωσις ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας,
- ἐτετραπλασιάσθη ἡ κατανάλωσις ὑγρῶν καυσίμων.
- Τὰ γεωργικὰ μηχανήματα καὶ ἰδίως οἱ γεωργικοὶ ἑλκυστῆρες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν 27.000 τὸ ἔτος 1960, ἔφθασαν τὰς 137.000 τὸ ἔτος 1974. Αἱ ἀρδευόμεναι ἐκτάσεις ηὐξήθησαν εἰς 8,5 ἑκατομμύρια στρέμματα, καλύψασαι τὸ 24,3% τῆς ὅλης καλλιεργουμένης ἐκτάσεως τῆς χώρας.

Σπουδαίως ἐπίσης συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματος ἐκ τῆς γεωργίας ἡ κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου 4035/1960 «Περὶ μέτρων ἐπεκτάσεως καὶ βελτιώσεως τῶν δενδροκηπευτικῶν καλλιεργειῶν» ἐκπόνησις καὶ θέσις εἰς ἐφαρμογὴν εἰδικῶν ἐντατικῶν προγραμμάτων βελτιώσεως καὶ προαγωγῆς τῆς δενδροκηπευτικῆς παραγωγῆς εἰς πολλοὺς νομοὺς τῆς Ἑλλάδος (Λασηθίου, Ἡρακλείου, Χίου, Ξάνθης, Καβάλας, Πειραιῶς, Πρεβέζης, Φωκίδος, Εὐβοίας, Λέσβου, Μαγνησίας, Λευκάδος, Τρικάλων, Ἰωαννίνων, Δράμας, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας). Διὰ τῶν προγραμμάτων τούτων ὡρίσθησαν, ἀφ' ἑνὸς μέν αἱ ἐδαφικαὶ ζῶναι τῶν ἐντατικῶν καλλιεργειῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ εἰς ἑκάστην τούτων καλλιεργούμενα εἴδη ἀναλόγως τῶν ἐπικρατουσῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, αἱ ἐφαρμοζόμεναι μέθοδοι, αἱ παρεχόμεναι ἐνισχύσεις καὶ δάνεια κλπ.

Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος μέτρον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν ὑπῆρξεν ὁ Νόμος 1021 τῆς 13/22 Φεβρουαρίου 1980 «Περὶ ἀξιοποιήσεως τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἐκτάσεων». Ὁ νόμος οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὰς καλλιεργουμένας ἢ ἐπιδεκτικὰς καλλιεργείας ἢ κτηνοτροφικῆς ἐκμεταλλεύσεως γαίας, αἱ ὁποῖαι παραμένουν πέραν τῆς τετραετίας ἀνεκμετάλλευτοι. Εἰς τὸν νόμον περιλαμβάνονται ὄχι μόνον αἱ ἀνεκμετάλλευται γαῖαι αἱ ἀνήκουσαι εἰς φυσικὰ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὸν ΟΔΕΠ (Ὀργανισμὸς Διαχειρίσεως Ἐκκλησιαστικῆς Περιουσίας), τὰς Μονάς, τοὺς Δήμους καὶ Κοινότητας ἢ ἄλλους ὀργανισμοὺς ἢ νομικὰ πρόσωπα. Ἡ ἀξιοποίησις τῶν ἐκτάσεων πραγματοποιεῖται διὰ παραχωρήσεως εἰς ἀκτήμονας ἢ ἔχοντας ἀνεπαρκῆ ἰδιοκτησίαν γεωργοὺς ἢ κτηνοτρόφους καθὼς καὶ εἰς συνεταιρισμούς, ἐπαναπατριζομένους Ἕλληνας κ.ἄ.

Ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν τῆς φυτικῆς παραγωγῆς, σημειοῦται ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαπενταετίαν παρετηρήθη στροφὴ πρὸς προϊόντα ὑψηλῆς εἰσοδηματικῆς ἐλαστικότητος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ μὲ εὐνοϊκὰς προοπτικὰς ἐξαγωγῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καθὼς καὶ πρὸς προϊόντα χρήσιμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας. Οὕτω ηὐξήθη ἡ συμμετοχὴ τῶν νωπῶν καρπῶν καὶ τῶν λαχανικῶν εἰς τὸ σύνολον τῆς φυτικῆς παραγωγῆς ἀπὸ 19,5% ποὺ ἦτο τὸ 1961/62 εἰς 24,6% κατὰ τὸ 1974/75. Ἐπίσης ηὐξήθη ἡ συμμετοχὴ κτηνοτροφῶν, ἀραβοσίτου καὶ κριθῆς κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἀπὸ 14,4%, εἰς 18%.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματος τοῦ γεωργικοῦ τομέως σπουδαίως συνέβαλεν ἡ σημαντικὴ αὔξησις τῶν μέσων στρεμματικῶν ἀποδόσεων, ἐπιτευχθεῖσα διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν μέσων καὶ μεθόδων τῶν καλλιεργειῶν. Οὕτως ἐτριπλασιάσθη ἡ μέση στρεμματικὴ ἀπόδοσις τοῦ ἀραβοσίτου καὶ τῶν ζαχαροτεύτλων, ἐδιπλασιάσθη ἡ τῆς κριθῆς καὶ τοῦ βάμβακος καὶ ηὐξήθη κατὰ 80% ἡ τοῦ σίτου.

Ἐν ὄψει τῆς ἤδη (1980) πραγματοποιηθείσης ἐντάξεως τῆς χώρας εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα, ἡ ὑπὸ τοῦ Κράτους χαραχθεῖσα πολιτικὴ ἐπὶ τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως ἀποβλέπει κυρίως:

α) Εἰς τὸν διὰ καταλλήλων μέτρων ἐκσυγχρονισμὸν τῶν θεσμῶν τῆς ὀργανώσεως τοῦ τομέως τῆς γεωργίας πρὸς ἐξασφάλισιν ἱκανοποιητικῆς ἐναρμονίσεως πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ΕΟΚ.

β) Εἰς τὴν διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν ἐπενδύσεων καὶ τῶν δανειοδοτήσεων τῆς γεωργίας ἀνάπτυξιν ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν διὰ τὴν πληρεστέραν ἀξιοποίησιν τῶν προϊόντων τῆς γῆς καὶ τὴν δημιουργίαν νέων ἀπασχολήσεων.

γ) Εἰς τὸν προσανατολισμὸν τῆς γεωργίας εἰς προϊόντα ποὺ δὲν παρουσιάζουν προβλήματα διαθέσεως καὶ δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ προκαλέσουν ἔντονον διατάραξιν τῆς ἰσορροπίας εἰς τὴν προσφορὰν καὶ τὴν ζήτησιν.

δ) Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν νέων ἐγγειοβελτικῶν ἔργων, τὴν ἐπέκτασιν τῆς χρήσεως τῶν χημικῶν λιπασμάτων, καὶ τῆς ἐκμηχανίσεως τῶν καλλιεργειῶν, τὴν ἀποτελεσματικωτέραν ὀργάνωσιν τῶν συνεταιρισμῶν κλπ.

Κτηνοτροφία

Η κτηνοτροφία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλη πολὺ ὀρθῶς καλουμένη ζῶσα γεωργία, ἀπετέλεσεν ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν καὶ ἡρωϊκῶν χρόνων διὰ τὴν χώραν μας (ὅπως ἄλλως τε καὶ δι' ὅλους τοὺς λαούς) καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς, σχεδὸν τὸν μοναδικὸν πλοῦτον. Εἰς δὲ τὰς τότε πρωτογενεῖς καταστάσεις, ὁπότε δὲν ὑπῆρχε κανὲν μεταλλικὸν νόμισμα, ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ἐξεφράζετο μὲ ἀριθμὸν κεφαλῶν ζώων, καὶ βραδύτερον ἀκόμη, μέχρι καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν εἰδῶν διεξήγετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βάσει τῆς ἀξίας ἑνὸς ἀντικειμένου ἀναλογούσης πρὸς ἕνα ἀριθμὸν ζώων. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητῆται τὸ γεγονὸς ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν καὶ περιπετειώδη ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ ἑκάστοτε ἀναγέννησις καὶ ἐπιβίωσις τῆς πολυταράχου Ἑλληνικῆς ζωῆς δὲν ὀφείλεται εἰς τὰς βιομηχανικάς της δυνάμεις καὶ ἱκανότητας, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν πλουτολογικὴν σημασίαν καὶ ἀποστολὴν τῆς κτηνοτροφίας της.

Εἰς τὴν χώραν αὐτὴν ἀνέκαθεν ἤκμασε τὸ ζῶον, ἀποτελέσαν τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τοῦ πλούτου τοῦ Ἕλληνος καὶ πολύτιμον βοηθὸν καὶ συνεργάτην αὐτοῦ.

Ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία συνδέεται στενώτατα μὲ τὴν κτηνοτροφίαν, καὶ εἰς πᾶν της βῆμα παρουσιάζει τοὺς θεοὺς κατὰ ποικίλους τρόπους προσκειμένους πρὸς τὸ ζῶον. Ὁ Ὅμηρος μᾶς μεταδίδει διὰ τῶν περιγραφῶν του καὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων εἰκόνων λεπτομερεστάτας πληροφορίας περὶ τῆς κτηνοτροφικῆς ζωῆς καὶ τοῦ κτηνοτροφικοῦ πλούτου τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου, διότι ἡ κτηνοτροφία καὶ τότε καὶ κατόπιν ἐπὶ πολὺ ἀκόμη, ἰδίως διὰ τοὺς ὀρεινοὺς τόπους, ἀπέβαινε σπουδαιότατος καὶ πλουσιοπάροχος πόρος εὐμαρείας καὶ πλουτισμοῦ τῶν ἀγροτικῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὑπάρχουν ἄφθονοι πηγαὶ πληροφοριῶν περὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς κτηνοτροφίας. Ὡς κατ' ἐξοχὴν δὲ κτηνοτροφικαὶ περιφέρειαι ἐξαίρονται ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἤπειρος, ἡ Πελοπόννησος (ἰδίως ἡ Ἀρκαδία, ἡ Ἠλεία, ἡ Μεσσηνία), ὡς καὶ ἡ Βοιωτία, ἡ Εὔβοια καὶ ἡ Κρήτη.

Κατὰ τοὺς μετέπειτα Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ Ἑλληνικὴ χώρα, ὁλονὲν ἀποψιλουμένη τῶν δασωδῶν της ἐκτάσεων, ὑπέστη μείωσιν τῆς κτηνοτροφικῆς της παραγωγῆς, ὥστε νὰ μὴ δύναται πλέον νὰ κατατάσσεται μεταξὺ τῶν κατ' ἐξοχὴν κτηνοτροφικῶν χωρῶν, ἐξαιρουμένης τῆς ἐκτροφῆς αἰγοπροβάτων. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη αὕτη, μολονότι διατηρεῖ σχετικήν τινα εἰσέτι ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐκτροφὴν αἰγοπροβάτων, δὲν δύναται νὰ συναγωνισθῇ κτηνοτροφικῶς οὔτε τὰς ὁμόρους αὐτῇ χώρας τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐπικρατοῦσαν ξηρότητα τοῦ κλίματος, τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν λειμώνων, τὴν πενιχρὰν καὶ ἀσταθῆ χορτοφυΐαν, ὡς καὶ τὴν ταχεῖαν ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀποξήρανσιν τοῦ χόρτου, δεδομένα πᾶν ἄλλο ἢ εὐνοϊκὰ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκτροφὴν μεγαλοσώμων καὶ λίαν παραγωγικῶν ζώων.

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡ ἐν Ἑλλάδι κτηνοτροφία κατὰ γενικὸν κανόνα διενηργεῖτο ἐκτατικῶς. Προεῖχε δὲ βεβαίως ἡ ἐκτροφὴ τῶν αἰγοπροβάτων κατ' ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν ηὐνόουν ἡ ὕπαρξις μεγάλων κτημάτων (τσιφλικίων) ἀνηκόντων εἰς Τούρκους μεγιστᾶνας, οἱ ὁποῖοι ἀποβλέποντες ἀποκλειστικῶς ν' ἀποκομίζουν ἀπὸ τὰ κτήματά των ἄκοπον καὶ σχεδὸν ἀνέξοδον κέρδος, ἐπροτίμων νὰ περιορίζουν τὰς γεωργικὰς καλλιεργείας, διὰ νὰ διαθέτουν τὸ μεγαλύτερον τῶν ἀγροκτημάτων των μέρος διὰ τὴν βοσκήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπελάμβανον βέβαιον καὶ ἄνευ κινδύνου ἀποτυχίας εἰσόδημα, ὡς τοῦτο συνέβαινε συχνάκις μὲ τὰς ἐκ τῆς γεωργίας προσόδους. Οὕτως ἡ τῶν αἰγοπροβάτων ἐκτροφὴ ἐπεξετάθη, ἀναπτυχθεῖσα ἰδίως εἰς τὰς ἀπεράντους χειμερινὰς βοσκὰς τῶν πεδινῶν μερῶν, τὰς ὁποίας εὐχερῶς διέθετον τὰ μεγάλα ἀγροκτήματα τῶν δυναστῶν τῆς τότε ὑποδούλου Ἑλλάδος ἐνῶ ἡ τῶν ἵππων καὶ βοῶν ἐτίθετο εἰς δευτέραν μοῖραν. Ἡ ἐκτροφὴ ἄλλως τε τῶν αἰγοπροβάτων ηὐνοεῖτο ἐξαιρετικῶς εἰς τὴν μᾶλλον ὀρεινὴν χώραν μας, καθ' ὅσον, ἐνῶ κατὰ τὸν χειμῶνα εὕρισκεν ἐπαρκεῖς βοσκὰς εἰς τὰς πεδιάδας, κατὰ τὸ θέρος, ὁπότε λόγω τῆς ἐπικρατούσης ξηρασίας ἡ χορτονομὴ αὐτῶν ἀπεξηραίνετο, τὰ αἰγοπρόβατα κατέφευγον εἰς τὰ θέρετρα (ξεκαλοκαίρια), μεταναστεύοντα εἰς τὰς ὀρεινὰς βοσκάς, ὅπου εὕρισκον δροσερὰν καὶ πλουσίαν χορτονομὴν εὐθηνοτάτην καὶ ἐπαρκεστάτην πρὸς διατροφὴν ποιμνίων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱπποπαραγωγήν, αὕτη ἦτο τότε ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη, ὡς ἦτο φυσικόν, εἰς μίαν χώραν κατὰ τὸ πλεῖστον ὀρεινήν, στερουμένην ἐπαρκοῦς συγκοινωνίας, διενεργουμένης σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διὰ τῶν ἱπποειδῶν(ἵππου, ἡμιόνου καὶ ὄνου) ἱππασίας καὶ φόρτου. Ἡ ἱπποπαραγωγὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐνισχύετο σημαντικῶς, προστατευομένη ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν ἵππον ἔμφυτον ἀγάπην τῶν Τούρκων διενεργουμένη εἰς τὰς πεδιάδας μονίμως, ἀλλὰ καὶ νομαδικῶς ὑπὸ τῶν νομάδων ποιμένων. Ἡ βοοτροφία διενηργεῖτο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς πρὸς παραγωγὴν ἰδίως ἀροτήρων βοῶν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον πρὸς κρεατοπαραγωγήν, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολὺ μικρὰ χρῆσις ἐγίνετο βοείου κρέατος, προτιμωμένου τοῦ προβείου καὶ τοῦ αἰγείου τοιούτου. Ἡ χοιροτροφία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκικῆς δουλείας ἐλάχιστα ἦτο ἀνεπτυγμένη, τοῦτο δὲ διότι ἡ Τουρκικὴ διοίκησις παρενέβαλλε πάντοτε δυσκολίας εἰς τὴν ἐκτροφὴν καὶ ἰδίως τὴν πώλησιν τοῦ χοίρου, ἐκ λόγων θρησκευτικῶν. Πάντως ἡ τότε περιωρισμένη χοιροτροφικὴ ἐκμετάλλευσις ἦτο ἐπαρκής, ὥστε νὰ μὴ γίνεται εἰσαγωγὴ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πτηνοτροφίαν, αὕτη ἐπίσης ἐνεργουμένη ὑπὸ τῶν χωρικῶν κατ' ἔκτασιν ἦτο ἐπαρκὴς διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἡ κτηνοτροφία ἐξηκολούθησε νὰ διενεργῆται κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, προεχούσης πάντοτε τῆς κατ' ἔκτασιν ἐκτροφῆς τῶν αἰγοπροβάτων. Ὀλίγον ὅμως βραδύτερον, τὸ μέν λόγω τῆς ἀποσπάσεως ἀπὸ αὐτὴν καὶ παραμονῆς ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν μεγάλων κτηνοτροφικῶν ἐκτάσεων, ὡς τῆς Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας, τὸ δὲ λόγω δημιουργίας καὶ ἀναπτύξεως νέων σχετικῶς πολυπληθεστέρων πόλεων, μεγαλυτέρων δηλαδὴ κέντρων καταναλώσεως, ἡ τότε Ἑλληνικὴ κτηνοτροφία, μὴ ἐπαρκοῦσα πλέον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, κατέφυγεν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ζώων, κατ' ἀρχὰς ἰδίως ἐκ τῶν Τουρκικῶν περιφερειῶν.

Μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, κατ' ἐξοχὴν κτηνοτροφικῆς περιφερείας, ἡ ἐπάρκεια κτηνοτροφικῶν εἰδῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τότε μικρᾶς ἀκόμη Ἑλλάδος ἐνισχύθη ὁπωσδήποτε ἐπί τινα ἔτη. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ δημιουργηθοῦν νέαι καταναλωτικαὶ ἀνάγκαι, ἐνῶ αἱ γεωργικαὶ συνθῆκαι ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι αἱ αὐταί, οὕτω δὲ ἡ Ἑλληνικὴ κτηνοτροφία δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ὁλονὲν αὐξανομένας ἀνάγκας τῆς χώρας. Ἡ μεγαλυτέρα χρῆσις βοείου κρέατος π.χ. εἰς τὰ μεγάλα κέντρα καταναλώσεως συνέτεινεν ὥστε νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ κτηνοτροφικὸς αὐτὸς κλάδος, ἐνισχυόμενος ἑκάστοτε καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, ὅτε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἐγχώριον κατανάλωσιν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς βοείου κρέατος ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, πρὸ πάντων ἐκ τῆς Τουρκίας, Ρωσσίας κλπ. Ἀλλὰ καὶ αἱ εἰς γάλα ἀνάγκαι τῶν πόλεων, αὐξηθεῖσαι μὲ ὁλονὲν αὔξουσαν πύκνωσιν τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, συνέτειναν ὥστε ν' ἀναπτυχθῇ περὶ αὐτὰς καὶ ὁ κτηνοτροφικὸς κλάδος τῶν γαλακτοφόρων ἀγελάδων ἐλάχιστα ἕως τότε ἐκτρεφομένων εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς μετρίαν κλίμακα εἰς τὰς νήσους Κυκλάδων καὶ Ἑπτανήσου. Ἡ ἀγελαδοτροφία διενηργεῖτο ὡς καὶ σήμερον, εἴτε διὰ συστηματικῶν βουστασίων, εἴτε παρέργως εἰς τοὺς περὶ τὰς πόλεις λαχανοκήπους, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς χοιροτροφίας, πτηνοτροφίας καὶ κονικλοτροφίας, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ἀγελαδοτροφικὴ αὐτὴ ἐκμετάλλευσις δὲν διενηργεῖτο ζωοτεχνικῶς, διότι ἦτο ἀσύμφορος ἡ ἀναπαραγωγὴ γαλακτοφόρων ἀγελάδων, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐκμετάλλευσιν ὑπὸ τῶν ἐκτροφέων ἐνηλίκων ζώων, εἰδικῆς ποικιλίας (γαλάριες ἀγελάδες). Εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγωγὴν προσέφευγεν ἡ κτηνοτροφικὴ ἐκμετάλλευσις καὶ ὡς πρὸς τὴν ἱπποτροφίαν, διότι ἡ ἐνταθεῖσα κατασκευὴ ἁμαξιτῶν ὁδῶν, ἡ δημιουργία τακτικοῦ στρατοῦ, ἡ χρησιμοποίησις ἁμαξῶν ὑπὸ τῶν εὐπόρων τάξεων, ἐπέβαλεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὴν εἰσαγωγὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἵππων μεγαλυτέρας σωματικῆς διαπλάσεως τῶν ἐγχωρίων πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἁμαξῶν.

Καὶ μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, διὰ τῆς ὁποίας προσετέθησαν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος νέαι κατ' ἐξοχὴν κτηνοτροφικαὶ περιφέρειαι, ἐν τούτοις ἡ Ἑλληνικὴ κτηνοτροφία δὲν ἤλλαξεν οὐσιωδῶς, ἀλλ' ἐξηκολούθησε διενεργουμένη περίπου κατὰ τὸ αὐτὸ κατ' ἔκτασιν σύστημα. Ἐξησφαλίσθη μόνον ἐπάρκεια κτηνοτροφικῶν προϊόντων διὰ τὴν ἐσωτερικὴν

κατανάλωσιν παρὰ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου μείωσιν τῆς κτηνοτροφίας των.

Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912-13 αἱ κτηνοτροφικαὶ συνθῆκαι μετεβλήθησαν σημαντικῶς, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1917, καθ' ὅσον ἡ ἔκτοτε ἀρξαμένη ἀποκατάστασις τῶν ἀκτημόνων γεωργῶν, οἱ πόλεμοι, ἡ ὕψωσις τῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἡ ἀθρόα εἴσοδος τοῦ νέου πληθυσμοῦ τῶν προσφύγων ἐπέδρασαν οὐσιωδῶς ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς διενεργείας τῆς κτηνοτροφίας. Οὕτως ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν μεγάλων κτημάτων καὶ ἡ διανομὴ τούτων εἰς τοὺς χωρικοὺς ἰδίως τῶν κατ' ἐξοχὴν κτηνοτροφικῶν περιφερειῶν ὅπως ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἤπειρος, ἡ Μακεδονία κλπ., ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἠλάττωσε τὴν ἕως τότε διαθέσιμον χειμερινὴν χορτονομὴν εἰς βαθμὸν ὥστε ἡ ἄλλοτε ὑπάρχουσα εὐρυχωρία καὶ ἄνεσις βοσκήσεως, κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, ἰδίως διὰ τὰ νομαδικὰ ποίμνια, καὶ τὴν ἔν τινι μέτρῳ ἐκτροφὴν τῶν μεγάλων ζώων (ἵππων, βοῶν, βουβάλων), νὰ ἐκλείψῃ, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν αὔξησιν τοῦ μισθώματος τῶν βοσκῶν καὶ ἐκλόνισε αὐτὰς ταύτας τὰς οἰκονομικὰς βάσεις τῆς κτηνοτροφίας κατ' ἔκτασιν, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἡ αὔξησις τῆς τιμῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων ἐπέβαλλε τὴν ἐπέκτασιν τῆς καλλιεργείας εἰς βάρος τῆς κτηνοτροφίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς περιφερείας ὅπου ἐπεκράτει ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία, ὡς εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς Νήσους καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἡ συρροὴ ἀφ' ἑτέρου τῶν προσφύγων μετὰ τὴν μικρασιατικὴν συμφορὰν καὶ ἡ ἐκ ταύτης δημιουργηθεῖσα ἀνάγκη ἀποκαταστάσεώς των ἰδίως ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, ἐπηύξησε τὴν κτηνοτροφικὴν ἀναστάτωσιν, πρὸ πάντων ὅσον ἀφορᾷ τὴν νομαδικὴν προβατοτροφίαν, ἡ ὁποία ἔκτοτε ὁλονὲν ὑποχωρεῖ ἐξακολουθητικῶς. Τοὐναντίον ἡ αἰγοτροφία ἐλάχιστα ἐθίγη ἐκ τῶν ὡς ἄνω δημιουργηθεισῶν συνθηκῶν, καθ' ὅσον αὕτη διενεργεῖται ὑπὸ κατοίκων ὀρεινῶν μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ καλλιέργεια σχετικῶς δὲν ἐπεξετάθη, μὴ εὑρίσκουσα εἰς τὰ ἄγονα καὶ δασώδη ἐκεῖνα μέρη εὐνοϊκοὺς ὅρους ἐπιτυχοῦς ἐπεκτάσεως. Οὕτω δὲ ἡ Ἑλληνικὴ κτηνοτροφία τοῦ μέλλοντος, στενώτερον συνδυαζομένη μὲ τὰς γεωργικὰς ἐκμεταλλεύσεις, προώρισται νὰ καταλήξῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν γεωργῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφεξῆς θὰ ἐξασκοῦν τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς γῆς καὶ ὡς κτηνοτρόφοι.

ΖΩΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ.

Ἱπποτροφία. Κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος, ἵπποι ἄγριοι δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὴν ἐγγὺς Αἴγυπτον, ὅπως τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἱστορικῶν πληροφοριῶν, ἢ ἄλλων μνημειωδῶν πηγῶν, ὥστε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐκ τῆς ἐξημερώσεως αὐτῶν προῆλθεν ἐγχώριος ἱππικὴ τις γενεά. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἱππαρίου τοῦ Πικερμίου, τοῦτο, ὡς εἶναι ἐπόμενον, δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς ἀπόδειξις ὑπάρξεως τοιούτων ἵππων ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ὅσον ἀνήκει εἰς ἀπομεμακρυσμένην περίοδον τῆς ἡλικίας τῆς Γῆς καὶ εἶναι ἀντικείμενον τῆς Παλαιοντολογίας. Συνεπῶς τὸ ἐν Ἑλλάδι εὑρισκόμενον ἵππειον εἶδος εἰσήχθη ἔξωθεν ὑπὸ τῶν Πρωτοελλήνων ἢ Πελασγῶν πρὸ δύο, τριῶν ἢ καὶ ἐπέκεινα χιλιετηρίδων πρὸ Χριστοῦ. Εἰσαχθεὶς δὲ ἔκτοτε εἰς τὴν χώραν μας ὁ ἵππος, συνεδέθη στενώτατα μὲ τὴν Ἑλληνικὴν ζωήν, μὲ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ μὲ τὴν ἀτέρμονα καὶ περιπετειώδη ἀλλὰ καὶ ἔνδοξον Ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Οἱ πρόγονοί μας ἐλάτρευον καὶ ἐθαύμαζον τοὺς ἵππους ὅσον οὐδεὶς ἄλλος λαός, καὶ ἡ λέξις Φίλιππος κατέστη κύριον ὄνομα κραταιῶν βασιλέων καὶ κατόπιν παγκόσμιον, ἡ δὲ παρὰ τῶν Ἰώνων κυρίως πολυδάπανος διατήρησις ἵππων καὶ ὀχημάτων ἐθεωρεῖτο ἀσχολία εὐγενῶν ἀνδρῶν ἐξ οὗ καὶ ἀπέρρευσαν τὰ ἐκ τοῦ ἵππου ἐπίσημα ὀνόματα Ἵππαρχος, Ἱππόνικος, Ἱπποκράτης, Ξάνθιππος, Ἱπποδάμας, Ἱππόμαχος κλπ.

Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ὡς ἄριστον γένος ἵππων ἐθεωρεῖτο τὸ Ἀρκαδικόν, τὸ Ἀργολικὸν καὶ τὸ Ἐπιδαυρικόν. Ἡ Αἰτωλία καὶ ἡ Ἀκαρνανία διετήρουν ἐπίσης ἵππους οὐχὶ κατωτέρας φήμης, εἰς δὲ τὴν Εὔβοιαν ὑπῆρχε λίαν ἰσχυρὰ ἀριστοκρατία, ἡ ἱππική, ἀπαρτιζομένη ἀπὸ πλουσίους καὶ εὐγενεῖς, ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τοὺς ἱππεῖς τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων. Εἰς τὴν Κρήτην οἱ ἱππεῖς ἀπελάμβανον προνομίων. Οἱ δὲ ἵπποι τῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ καὶ τῆς Φθιώτιδος, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, ἐχορήγουν τὸ Πελοποννησιακὸν ἱππικόν. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τὸ Θεσσαλικὸν ἱππικὸν ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ καλύτερον ὅλης τῆς Ἑλλάδος, περιλαμβάνον ἄνω τῶν 8.000 ἱππέων, καθ' ὅσον αἱ εὔφοροι καὶ ἐκτεταμέναι πεδιάδες τῆς «ἐριβώλακος» Θεσσαλίας ἦσαν λίαν πρόσφοροι διὰ τὴν ἱπποτροφίαν καὶ τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας, ὁ δὲ κάλλιστος τύπος τοῦ ἰσχυροῦ Θεσσαλικοῦ ἵππου ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν Βουκέφαλον, τὸν περίφημον ἵππον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦσαν ὑποχρεωμένοι πρὸ πάντων οἱ «Ἱππεῖς» οἱ πλουσιώτεροι δηλονότι τῶν πολιτῶν, νὰ τρέφουν εὐγενεῖς καὶ ρωμαλέους ἵππους, χρησίμους διὰ πολεμικούς, πομπικοὺς καὶ πανηγυρικοὺς σκοπούς. Οὕτω δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ ἵππος εὑρίσκεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολεμικῆς ζωῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ. Καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὄχι μόνον ἡ ἀριστοκρατία τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀριστοκρατία τῆς Κορίνθου, τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Σάμου, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, παρουσίαζον ἕνα κοινὸν χαρακτηριστικόν, ὅτι ἦσαν κυρίως σώματα ἱππευτικά.

Καίτοι τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς ἐν γένει δὲν ἦτο εὐνοϊκὸν διὰ τὸ ἱππικόν, ἐν τούτοις ὁ ἵππος κρατεῖ σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ τόπου τούτου, ἐκ τῆς Ἀττικῆς δ' ἐν γένει ἐθεωρεῖτο καταλληλοτέρα διὰ ἱπποτροφίαν ἡ πεδιὰς τοῦ Μαραθῶνος. Πάντως διατρεφόμενος ὁ πολεμικὸς ἵππος πρὸς χρῆσιν τῶν ἱππέων μαχητῶν ἐπιμελέστερον ἀπὸ τοὺς κοινῆς χρήσεως τοιούτους τοὺς δι' ἀγροτικὰς ἢ συγκοινωνιακὰς ἀνάγκας τρεφομένους, φυσικὸν ἦτο νὰ διακρίνεται κατὰ τὴν ταχύτητα, ἀντοχήν, ρωμαλεότητα καὶ σωματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐν γένει ὅμως ὁ Ἑλληνικὸς ἵππος τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἦτο μεγαλόσωμος καὶ εἶχε τὸ μέτωπον εὐρὺ καὶ πλατύ, μὲ εὐθὺ ἐπιρρίνιον καὶ συνεπῶς προτομὴν προσώπου εὐθύγραμμον, μυκτῆρας ἀνοικτούς, προεξέχοντα τὰ μῆλα τῶν παρειῶν καὶ τὰ ὑπερόφρυα τόξα, μὲ κόγχην ὀφθαλμικὴν μεγάλην καὶ ὀφθαλμὸν ζωηρὸν καὶ λίαν ἐκφραστικόν, κεφαλὴν ἐν γένει ὀστεώδη, ξηρὰν καὶ τετραγωνικήν, μὲ ὦτα βραχέα, καὶ γενικῶς προικισμένην μὲ ἔκφρασιν ἐξύπνην καὶ ζωηράν, ἀκρωμίαν ὑψηλήν, ράχιν εὐθεῖαν, οὐρὰν προμήκη. Οἱ ἵπποι ἐξ ἄλλου τῶν βορειοτέρων περιφερειῶν τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐγγὺς αὐτῶν νοτιωτέρων καὶ ὀρεινῶν μερῶν, τόσον τῆς Μακεδονίας ὅσον καὶ τῆς Θράκης, δὲν ἦσαν μὲν ἴσως καλλίγραμμοι, ἦσαν ὅμως ταχεῖς εἰς τὸ βάδισμα ὀρεινῶν μερῶν, λιτοδίαιτοι, ἀνθεκτικοί, μᾶλλον ἰσχνοί, λεπτοτράχηλοι καὶ μακρότριχες. Οἱ δὲ Κρητικοὶ ἐφημίζοντο ὡς ἐλαφροί, ὄχι μεγαλόσωμοι, ταχύποδες καὶ μεγάλης ἀντοχῆς.

Ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἐν τούτοις ἀρχαιότητος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες εἶχον ἤδη κατακτήσει καὶ αὐτοὶ τὸν ἵππον, ἐπεζήτουν νὰ ἔχουν πέριξ των βοσκὰς περιφραγμένας, ἔνθα νὰ συντελῆται ἡ ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἵππου πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἴδους του. Βραδύτερον τόσον οἱ Ἕλληνες ὅσον καὶ οἱ Ρωμαῖοι εἶχον εἰς τὰ ἀγροκτήματά των ἵππους, τοὺς ὁποίους συνετήρουν ἐντὸς σταύλων κατὰ τὰς κακοκαιρίας τῶν χειμερινῶν ἐποχῶν, οὕτω δὲ ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ὁλίγον κατ' ὁλίγον ἡ ἀνάγκη ἱδρύσεως εἰδικῶν ἐγκαταστάσεων, τῶν ἱππικῶν ἱδρυμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκλήθησαν ἱπποφορβεῖα. Τότε δὲ καὶ ἡ ἱπποτροφία κατέστη μία τῶν κυριωτέρων ὑποχρεώσεων, ἅμα δὲ καὶ διὰ τῶν ἁρματοδρομιῶν καὶ ἱπποδρομιῶν μία τῶν πλέον εὐνοουμένων διασκεδάσεων τῆς ἀριστοκρατίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διατροφὴν τοῦ ἵππου, αὕτη περιωρίζετο περίπου τότε ὡς καὶ σήμερον εἰς πᾶσαν ἐν γένει φυτικὴν καὶ μόνον οὐσίαν, ἐπροτιμᾶτο, ὅμως, χορηγουμένη ὡς ἐκλεκτοτέρα τροφὴ τῶν ἱπποειδῶν, ἡ μηδικὴ (τὸ τριφύλλι) τὸ χόρτον, ἡ κριθὴ καὶ ὀλιγώτερον ἡ βρώμη, σπανιώτερον δὲ τὸ ἄχυρον. Εἰς τὰ ἀναπαραγωγικὰ ἄρρενα ἐπὶ πλέον καὶ ἐπί τινας μῆνας πρὸ τῆς ὀχείας ἐχορηγεῖτο διὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν ἱκανότητα αὐτῶν ὄροβος (ρόβι), πυρὸς (σῖτος), σεμίγδαλις (σημιγδάλι). Ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαιότητα, πρὸς διατροφὴν τοῦ ἵππου, ἐχρησιμοποίουν καὶ μίγματα, τὰ καλούμενα πανσπερμία καὶ ἀποτελούμενα ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν μετὰ χλωρῶν χόρτων διαφόρων σπερμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν εἶχεν ἡ κριθή.

Ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς αὐτὸς τύπος τῆς Ἑλληνικῆς ἱππικῆς γενεᾶς διετηρήθη ἐπὶ αἰῶνας σχεδὸν ἀναλλοίωτος, ἐφ' ὅσον προσηρμόζετο ἱκανοποιητικῶς εἰς τὰς κρατούσας ἐδαφολογικὰς καὶ κλιματολογικὰς συνθήκας τῆς χώρας καὶ ἐξυπηρέτει συμφερώτερον τὰς ἀνάγκας τῶν γεωργοκτηνοτρόφων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ὄχι μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπεζητεῖτο ὑπὸ τῶν πλησιεστέρων, ζώντων δὲ ὑπὸ παραπλησίας συνθήκας, λαῶν, πολυάριθμοι δὲ Ἑλληνικοὶ ἵπποι εἰσήγοντο ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν χώραν των κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐν Ἑλλάδι βεβαίως ὑπῆρχον καὶ μεγαλόσωμοι βαρεῖς ἵπποι, συναντώμενοι φυσικὰ καὶ διαιτώμενοι εἰς τὰς ὀλίγας ἐκτεταμένας πεδιάδας τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ὅπου καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ ὑπάρχουν ἄφθονοι καὶ πλούσιαι βοσκαὶ πρὸς διατροφήν των, οὗτοι ὅμως εἰσήγοντο ἔξωθεν ἐξ ἄλλων χωρῶν καὶ ἀποκλειστικῶς διὰ πολεμικοὺς σκοποὺς μάλιστα κατὰ τὴν πολυτάραχον ἐποχὴν τοῦ μεσαίωνος, ὁπότε μόνον τοιοῦτοι ἵπποι ἠδύναντο νὰ βαστάζωσι καὶ μεταφέρωσι τοὺς σιδηροφράκτους ἱππότας, μὲ τὴν βαρεῖαν των πανοπλίαν.

Καὶ ἡ μὲν ἱππικὴ γενεὰ δὲν μετεβλήθη ἔκτοτε οὐσιωδῶς μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς ἀπελευθερώσεώς μας ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, παραμεληθεῖσα ὅμως κατόπιν περιέπεσεν εἰς βαθμόν τινα ἐκφυλισμοῦ, ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἔλλειψιν τροφῆς λόγῳ τῆς ξηρασίας καὶ τῆς ἀνεπαρκείας σχετικῶν λειβαδίων, εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ ὑλικὰς συνθήκας τοῦ γεωργοκτηνοτροφικοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν ἔλλειψιν εἰς τοὺς πλείστους ὑγιῶν κτηνοτροφικῶν γνώσεων λελογισμένης ζωοτεχνικῆς πρακτικῆς, εἰς τὴν κακὴν ἢ ἐλλιπῆ ἐκλογὴν τῶν ἀναπαραγωγικῶν ζώων, τὴν χρησιμοποίησιν πολὺ νέων ζώων πρὸς ἀναπαραγωγὴν καὶ ὑπερβολικὴν ἐργασίαν, τὴν συχνὴν αἱμομιξίαν, τὴν ἐλλιπῆ καὶ ἐλαττωματικὴν διατροφήν. Ἐπίσης δὲ εἰς τὰς ἐπιζωοτίας ἐλλείψει ἐπαρκείας κτηνιατρικοῦ σώματος, εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀσφαλιστικῶν τῶν ζώων ἱδρυμάτων, εἰς τὴν πετάλωσιν ἀπὸ ἀμελεῖς καὶ ἀδαεῖς πεταλωτάς, εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶς ἀναλόγων ἐπιβητόρων κλπ.

Οὕτω δὲ μεταγενεστέρως καὶ μέχρι σχεδὸν τῶν ἡμερῶν μας, ὁ Ἑλληνικὸς ἵππος ἐμφανίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχων μικρὸν ἢ μεσαῖον ἀνάστημα, μετὰ κεφαλῆς μικρᾶς, ξηρᾶς καὶ κακοσχήμου λαιμοῦ, μετὰ ἀκρωμίου ὀξέος, στήθους βαθέος καὶ εὐρέος, ὠμοπλατῶν βραχειῶν ἀλλὰ πλαγίων, ράχεως καὶ ὀσφύος μακρῶν,

όπισθίων βραχέων, ἀποτόμων, ὀξέων, ἀδυνάτων, ποδῶν, στενογονάτων κλπ. (σχετικῶς βλέπε καὶ λ. Ἵππος).

Πλὴν ὅμως τούτων εὑρίσκοντο κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων ἵπποι μεγαλόσωμοι δι' ἁμάξας ἢ ἱππασίαν, εἰσαχθέντες ἐξ Οὐγγαρίας ἢ Ρωσσίας, οἱ ὁποῖοι ὅταν διετηροῦντο καλῶς παρουσίαζον ὡραίαν διάπλασιν, ἄλλως ταχέως ἐξεφυλίζοντο. Μεγαλόσωμοι ἐγχώριοι ἵπποι εὑρίσκονται εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Γαστούνης μετὰ κεφαλῆς, ὠμοπλατῶν καὶ ράχεως καλῆς διαπλάσεως καὶ βαθέος στήθους, ἀλλ' ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετὰ κακοσχηματισμένων ἄκρων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἄλλα ἐγχώρια ἱπποειδῆ, τὸν ὄνον καὶ τὰ δύο εἴδη ἡμιόνων (μουλάρι καὶ γαϊδουρομούλαρο), ἡ παρουσία των εἰς τὴν Ἑλλάδα σημειοῦται ἐπίσης εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας ἐποχὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μολονότι ὀλίγον βραδύτερον τοῦ ἵππου. Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἔχει τὴν σωματικὴν διάπλασιν καὶ τὰ ἄλλα προτερήματα τοῦ ὄνου τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν νοτιωτέρων χωρῶν, ἐν τούτοις ὁ ἐγχώριος ὄνος θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἱππολόγων ὡς ἕνας ἐκ τῶν ἀρίστων τῶν εὐρωπαϊκῶν γενεῶν ὄνων, φυσικὸν δὲ εἶναι τοῦτο, δεδομένου ὅτι ἡ καταγωγή του κρατεῖ ἀπὸ τὰς ἀρίστας γενεὰς τῶν Ἀφρικανικῶν ὄνων, τῶν ὁποίων τὰ κληρονομικὰ προτερήματα ἐμφανίζει καταδήλως, ὅταν διατρέφεται καὶ διαιτᾶται μὲ σχετικὴν ἐπιμέλειαν. Οἱ ὀλίγοι ἐκ τῶν μεγαλοσωματοτέρων ἀπαντώμενοι σήμερον ὄνοι ἔχουν πάντες εἰσαχθῆ ἔξωθεν καὶ ἰδίως ἐκ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἶναι δὲ ζῶα πολὺ καλύτερον καὶ ρωμαλεώτερον διαπλασμένα σωματικῶς, ὡς ἐπιβήτορες ὅμως οἱ ὄνοι οὗτοι ὑστεροῦν πολὺ τῶν ἐγχωρίων, ἀποδεικνυόμενοι ὀκνοὶ καὶ ἀπρόθυμοι. Οἱ ἐγχώριοι ὄνοι πρὸς τούτοις ἀπεδείχθησαν ἀνθεκτικώτεροι τόσον εἰς τὰς κοπώσεις ὅσον καὶ τὰς ἀσθενείας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ὄνος χρησιμοποιεῖται κυρίως ὡς φορτηγὸν καὶ μεταφορικὸν μέσον τῆς ὑπαίθρου, ἡ δὲ θήλεα (γαϊδούρα) προσφέρει εἰς τὴν κατανάλωσιν καὶ τὸ γάλα αὐτῆς τὸ ὁποῖον, ὡς ἐξαιρετικῶς εὔπεπτον, ἐνδείκνυται ὡς τροφὴ ἀσθενῶν ὀργανισμῶν, ἰδίως δὲ διὰ τὰ βρέφη, δεδομένου ὅτι ἡ σύστασίς του πλησιάζει πολὺ τὴν σύστασιν τοῦ γυναικείου γάλακτος. Καλῶς διατρεφομένη ἡ ὄνος, δύναται νὰ παράγῃ πλέον τῶν δύο χιλιογράμμων γάλακτος ἡμερησίως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὅμως πρέπει νὰ ἀφαιρῆται τοὐλάχιστον τὸ ἓν τέταρτον διὰ τὸν θηλασμὸν τοῦ πώλου της, ἄνευ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἐπέλθῃ ταχεῖα ἡ διακοπὴ τῆς γαλακτοπαραγωγῆς. Ὡς πρὸς τὸν ἐγχώριον ἡμίονον, τόσον τὸν καθαυτὸ ἡμίονον, τὸν νόθον ἐξ ὄνου ἄρρενος καὶ φορβάδος, ὅσον καὶ τὸν ἵννον, ἢ γίννον (γαϊδουρομούλαρο), τὸν παραγόμενον ἐκ τῆς συζεύξεως θηλείας ὄνου μετὰ ἐπιβήτορος ἵππου, οὗτοι παρουσιάζουν ἐλάχιστα καλοὺς σωματικοὺς σχηματισμοὺς καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μικρόσωμοι καὶ ἀδύνατοι, οἱ δὲ τυχὸν συναντώμενοι μεγαλύτεροι, εὔσωμοι καὶ ρωμαλέοι ἡμίονοι συνήθως ἔχουν εἰσαχθῆ ἔξωθεν. Πάντως τὸ ζῶον τοῦτο εἶναι λίαν ἐξυπηρετικὸν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἰδίως τῶν ὀρεινῶν μερῶν, τόσον ὡς μέσον μεταφορικόν, ὅσον καὶ ὡς ἀροτριῶν ζῶον, ὥστε ἡ ἡμιονοπαραγωγὴ θὰ πρέπει πάντοτε (ὡς καὶ ἡ ἐν γένει παραγωγὴ τῶν ἱπποειδῶν) νὰ ἐνισχύεται ,καὶ προστατεύεται εἰς τὴν τόσον ὀρεινὴν Ἑλληνικὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν ὅπου δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις νέων συγκοινωνιακῶν μέσων (αὐτοκινήτων κλπ.) δι' ὅλας τὰς μεταφοράς. Τὴν ἀξίαν ἄλλως τε τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ἡμιόνου ἔχει κάλλιστα κατανοήσει ὁ Ἕλλην γεωργοκτηνοτρόφος, προτιμῶν νὰ ἀγοράζῃ εἰς μεγαλυτέραν τιμὴν τὸ ζῶον αὐτό, διότι τὸ εὑρίσκει καταλληλότερον ἀπὸ τὸν ἵππον.

Πρὸς ἀναστολὴν τῆς ὁλονὲν προιούσης καταπτώσεως καὶ ἐκφυλισμοῦ τῶν ἱπποειδῶν κατεβλήθησαν βεβαίως ἀξιέπαινοι προσπάθειαι ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε κυβερνήσεων, ἀφ' ὅτου ἡ Ἑλλὰς συνεστήθη εἰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἀλλ' ὄχι καὶ τόσον ἀξιόλογοι, πάντως δὲ ἀνεπαρκεῖς. Αὗται κυρίως συνίσταντο εἰς τὴν ἐγκατάστασιν ἑκάστοτε κτηνοτροφικῶν σταθμῶν καὶ σταθμῶν ἐπιβητόρων εἰς διάφορα γεωργικὰ βελτιωτικὰ ἱδρύματα καὶ σχολὰς ἄνευ ἀνεξαρτήτου καὶ ὠργανωμένης εἰδικῆς λειτουργίας των καὶ ἀρτίως καταλλήλου ἐγκαταστάσεώς των εἰς κατ' ἐξοχὴν κτηνοτροφικὰς περιφερείας τῆς χώρας, ὅπου θὰ ἠδύναντο, ἀναλόγως τῶν εἰς αὐτὰς ἐπικρατουσῶν συνθηκῶν ζωοπαραγωγῆς, ν' ἀναπτύξουν τὴν εὐεργετικήν των δρᾶσιν.

Βοοτροφία. Τὴν πλέον ἀπομεμακρυσμένην ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἀναφέρεται ὑπάρχων ὁ βοῦς εἰς διαφόρους περιφερείας τῆς Ἑλληνικῆς χώρας, εἰς τὰ παρθένα δάση τῆς ὁποίας ἄλλωστε προϋπῆρχεν ἀπὸ αἰώνων ὁ ἄγριος πρωτογενὴς βοῦς, τοῦ ὁποίου λείψανα ἀνευρέθησαν εἰς διαφόρους τοποθεσίας καὶ κυρίως εἰς τὴν Κρήτην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ μῦθος τοῦ Μινωταύρου ἔχει τὴν προέλευσιν. Ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν ἀπωτέραν ἀρχαιότητα καὶ κατόπιν, ὁ βοῦς δὲν ἔπαυσε ν' ἀποτελῇ κεφαλαιῶδες στοιχεῖον πλούτου, εὐγενείας, γεωργικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, χρησιμώτατος εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκογένειαν διὰ τὰς γεωργικὰς ἐργασίας καὶ τὴν μεταφορὰν φορτίων, δεδομένου ὅτι ὁ ἵππος προωρίζετο διὰ τὰ ἅρματα τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, πολύτιμος διὰ τὰς πανηγύρεις, τὰς θρησκευτικὰς ἑορτὰς καὶ εὐωχίας.

Ὡς κατ' ἐξοχὴν βουτρόφοι περιφέρειαι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀναφέρονται ὅσα μέρη διέθετον κλιτῦς καὶ κοιλάδας μὲ πλουσίαν βλάστησιν χορτονομῆς, ὡς διαρρεόμενα ἀπὸ ποτάμια ἢ πηγαῖα ὕδατα, καθ' ὅσον οἱ βόες δὲν δύνανται νὰ βόσκουν σύρριζα τὸ χόρτον, ὅπως τὰ πρόβατα. Καὶ τοιαῦται περιφέρειαι κατὰ τὰς ἐποχὰς ἐκείνας ἦσαν κατὰ πρῶτον ἡ Ἤπειρος μὲ τὰς τόσον προσφόρους εἰς βλάστησιν κοιλάδας τῆς Δωδώνης καὶ Ἐλλοπίας, (σημερινῶν Ἰωαννίνων), τῆς Μολοσσίας (περὶ τὸ Μέτσοβον) κλπ., ἡ ποτάμιος τοῦ Ἀχελώου χώρα τῆς Ἀκαρνανίας, ἡ Φθιῶτις τοῦ Σπερχειοῦ, ἡ πεδιὰς τῆς Κρανῶνος εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὰ παρὰ τὸν Πηνειὸν καὶ τὰς Φερὰς παχέα λειβάδια.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ Ἀρκαδία, αἱ πεδιάδες τῆς Ἤλιδος, ὅπου ἔβοσκον αἱ περιώνυμοι ἀγέλαι τοῦ Αὐγείου, καὶ ἡ εὔφορος Μεσσηνία, διαρρεομένη ἀπὸ πλεῖστα ὑδάτινα ρεύματα καὶ ἀποτελοῦσα τότε σπουδαῖον κτηνοτροφικὸν κέντρον, προσέτι δὲ καὶ ἡ Ἀργολικὴ περιφέρεια. Ἀλλ' ἐπίσης οἱ Φωκαεῖς καὶ οἱ Εὐβοεῖς μὲ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὴν Κάρυστον ἦσαν σπουδαῖοι κτηνοτρόφοι καὶ σημαντικοὶ προμηθευταὶ βοῶν τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἡ παραγωγὴ τῆς Ἀττικῆς ἦτο μᾶλλον πτωχὴ καὶ ἀνεπαρκὴς ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πυκνοτάτου πληθυσμοῦ της. Ὅμως καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη, ἡ Χίος καὶ ἡ Σάμος ἦσαν ἰδίως ἀγελαδοτρόφοι χῶραι πρώτης γραμμῆς.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ἐκείνους χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς κτηνοτροφίας, οἱ βόες, ὡς τοὐλάχιστον ἐπιμαρτυροῦν διάφοροι γεωργικοὶ συγγραφεῖς, ἦσαν μεγαλόσωμοι, κατὰ πολὺ μεγαλύτεροι ὁπωσδήποτε τῶν κατόπιν καὶ μέχρι σήμερον Ἑλληνικῶν βοῶν, ἰδίως οἱ ἀροτῆρες, ἔχοντες κατὰ τὸ πλεῖστον μᾶλλον μικρὰν τὴν κεφαλήν, ἰσχυρὸν σκελετόν, ὀστεώδεις καὶ ἀπεχούσας ἀπ' ἀλλήλων τὰς προεξοχὰς τοῦ κορμοῦ, κέρατα μελανά, εὐρὺ καὶ τριχωτὸν στέρνον, ὠτα σκληρά, μέλανας ὀφθαλμοὺς καὶ χείλη, μεγάλας χηλὰς καὶ μακρὰν θυσανωτὴν οὐράν. Ἐπίσης ἦσαν λίαν ζωηροί, σχεδὸν ἡμιάγριοι, καὶ ὄχι ὅπως ὁ σημερινὸς γνωστός μας ἥρεμος καὶ νωχελὴς βοῦς, μὲ διάφορα χρώματα τριχώματος, ἐκτὸς τῶν Θρακικῶν βοῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπεκράτει τὸ λευκὸν χρῶμα. Ἡ δὲ ἐκτροφὴ τῶν ζώων αὐτῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν διηνηργεῖτο μᾶλλον κατὰ τὸ ἀγελαῖον ἐν ὑπαίθρῳ σύστημα, προστατευομένων τῶν ζώων ἐντὸς γυμνῶν ἐκτάσεων περιφραγμένων δι' ὑψηλῶν πασσάλων, καὶ μόνον οἱ μόσχοι κατὰ τὸν χειμῶνα διετηροῦντο εἰς κλειστοὺς χώρους εἰδικῶν σταύλων. Βραδύτερον ὅμως, μάλιστα μὲ τὴν προϊοῦσαν ἀπογύμνωσιν τῶν λόφων καὶ τῶν ὀρέων ἀπὸ τῆς δασικῆς των βλαστήσεως, ἤρχισε νὰ δημιουργῆται ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐν μέρει, καὶ κατὰ τὰς ἐποχὰς ἐνσταυλισμοῦ τῆς ἐκτροφῆς βοῶν, γενικῶς δὲ πάντοτε μακρὰν πάσης κατοικίας, ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἄλλα κατοικίδια ζῶα τῶν ἀγροκτημάτων. Ὁπωσδήποτε, ὡς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπίσης πηγῶν πληροφορούμεθα, οἱ πρόγονοί μας τότε διέτρεφον καὶ ἐπάχυνον τοὺς βόας των χορηγοῦντες, πλὴν χόρτων καὶ φύλλων δενδρωδῶν φυτῶν καὶ ὄσπρια ἁλεσμένα, κριθήν, καρποὺς καὶ σακχαρούχους τροφάς, ὅπως σῦκα, σταφίδας ξηρὰς κλπ.

Ὁ βοῦς τῶν νεωτέρων χρόνων τῆς Ἑλλάδος δύναται, κατὰ ἁδρὰν ταξινόμησιν, νὰ διακριθῇ εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας : α) τὴν ἐγχώριον μὲ τὰς διαφόρους της ποικιλίας καὶ β) τὴν ξενικήν, μὲ τὰς μιγάδας παραλλαγάς της.

Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν περιλαμβάνει τὰς μεγαλοσώμους Μακεδονικὰς ποικιλίας (Νέων Χωρῶν) καὶ τὰς μικροσώμους καὶ νησιωτικὰς τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος. Πάντως, ἡ καταγωγὴ τῶν ἐγχωρίων βοῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀνάγεται εἰς τὴν φαιὰν τῶν στεππῶν γενεάν, ἐκτὸς τῶν νησιωτικῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι προφανῶς μιγάδες ἐγχωρίων μετὰ τῆς γενεᾶς τῶν Ἄλπεων. Ἡ ἐγχώριος γενεὰ ἐξαιρέσει ὡρισμένων ποικιλιῶν Μακεδονικῶν, εἶναι μᾶλλον μικρόσωμος, δυναμένη ὅμως νὰ νέμεται ἐπωφελῶς τὴν κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν πενιχρὰν τῆς χώρας βλάστησιν, ἔχει χρῶμα τριχώματος ποικίλλον ἀπὸ τοῦ λευκοῦ μέχρι τοῦ μέλανος, ἀπὸ τοῦ ἐρυθροφαίου μέχρι τοῦ φαιομέλανος, ἀπὸ τοῦ ὑποκιτρίνου μέχρι τοῦ ἐντόνου πορτοκαλοχρόου, σχεδὸν πάντοτε μονόχρωμον, μὲ ρώθωνας, γλῶσσαν, ὄνυχας καὶ ἔδραν μελάγχροα. Τὰ κέρατά του εἶναι λεπτὰ καὶ βραχέα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρόσω κυρτούμενα, ἔχει ὀφθαλμοὺς ἐκφραστικοὺς καὶ μεγάλους λαιμὸν λεπτόν, πόδας λεπτοὺς καὶ βραχεῖς, ράχιν μᾶλλον εὐθύγραμμον. Ἔχει κεφαλὴν βραχεῖαν, βαθὺ καὶ πλατὺ στῆθος, μακρὰς ὠμοπλάτας, βραχέα σκέλη καὶ ἐν γένει μᾶλλον ὡραῖον ἐπίπεδον σχηματισμὸν σώματος, ὅταν, φυσικά, διατρέφεται καὶ διαιτᾶται καλῶς, ἐνῶ εἰς τὰ μέρη τὰ πτωχὰ εἰς τροφὰς εἶναι πλέον μικρόσωμος τοῦ συνήθους καὶ πολὺ ἀδύνατος. Ὁ ἐγχώριος αὐτὸς βοῦς ἐκτρέφεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγεληδόν, ἐν ἐλευθέρᾳ βοσκῇ, καὶ μόνον κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ παρέχεται συμπληρωματικὴ τροφὴ ἐξ ἀχύρου καὶ χόρτου. Οἱ βόες τῶν ὀρεινῶν μερῶν εἶναι πάντως μικρότεροι τῶν πεδινῶν, ὑστεροῦντες κατὰ 60-90 χιλιόγραμμα περίπου, γενικῶς δὲ ἡ ἐγχωρία αὐτὴ μικρόσωμος γενεὰ ἀνθεκτική, λιτοδίαιτος, κατάλληλος ὡς ἐργατικὸν ζῶον (ἀροτὴρ κλπ) καὶ καλὴ κρεατοπαραγωγός, ὑστερεῖ πολὺ ὅσον ἀφορᾷ τὴν γαλακτοπαραγωγήν, μόλις κατορθώνουσα νὰ δώσῃ μετὰ τὸν τοκετὸν 5-8 χλγρ. γάλακτος.

Ἐκ τῶν μεγαλοσώμων ἐγχωρίων γενεῶν πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὴν Μακεδονικήν, περιλαμβάνουσαν τὰς ἀκολούθους ποικιλίας: α) Τῆς Κατερίνης (κατερινιώτικη), τὰ μέγιστα ἐκτιμωμένην ὡς ἀροτριῶν ζῶον μὲ τρίχωμα φαιῶν ἀποχρώσεων, αὐχένα (μάλαμα) προεξέχοντα, τὸ πρόσθιον τοῦ κορμοῦ λίαν ἀνεπτυγμένον, κέρατα πρὸς τὰ ἄνω κατευθυνόμενα εἰς σχῆμα λύρας. β) Τῆς Χαλκιδικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται καὶ ἡ παραλλαγὴ τῆς Συκιᾶς (Σιθωνίας, Ἁγίου Ὄρους), ὑψηλοσωμοτέραν τῆς προηγουμένης,

μὲ τρίχωμα ἀνοικτόχρωμον, βλεννογόνους καὶ κέρατα μέλανα, κατ' ἐξοχὴν δὲ κρεοπαραγωγικοῦ τύπου. γ) Τῆς Πιερίας, ἐν τῇ περιφερείᾳ τῇ κειμένῃ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ Πραβίου, μικροσωμοτέραν τῶν προηγουμένων καὶ ξανθοτέραν, κατ' ἐξοχὴν δὲ γαλακτοπαραγωγόν.

Αἱ νησιωτικαὶ γενεαὶ περιλαμβάνουν: α) Τὴν τοῦ Ἀρχιπελάγους, τ.ἔ. τοῦ Αἰγαίου πελάγους μὲ τὰς ποικιλίας: Τζιώτικη, Ἀνδριώτικη, Τηνιακή, αἱ ὁποῖαι προφανῶς εἶναι μιγάδες ἐξ ἐγχωρίων βοῶν μετὰ τῶν γενεῶν τῶν Ἄλπεων κ.ἄ., αἱ ὁποῖαι εἰσήχθησαν εἰς τὰς νήσους κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχήν των. Ἡ ποικιλία αὕτη φέρει, κατὰ τὸ πλεῖστον τρίχωμα καστανόχρουν μετὰ λευκῆς ἢ ὑποκιτρίνου λωρίδος κατὰ μῆκος τῆς ράχεως καὶ περὶ τὸ ρύγχος ἀργυροχρόους τρίχας. Τὸ ζῶον αὐτὸ εἶναι πολύτιμον εἰς τὸν γεωργικὸν πληθυσμὸν τῶν νήσων, καθόσον συνενοῖ καὶ τὰς τρεῖς προσόδους τοῦ εἴδους του: δηλαδὴ τὴν ἐργασίαν, τὴν γαλακτοπαραγωγὴν καὶ τὴν κρεατοπαραγωγήν, τὰ μέγιστα ἐκτιμώμενον διὰ τὸ εὔγευστον κρέας του, τὸ ὁποῖον πρὸς τούτοις εἶναι λίαν εὐκολοσυντήρητον καὶ ἀντέχει εἰς τὰς καιρικὰς μεταβολάς. β) Τὴν Κερκυραϊκήν, προερχομένην ἐκ τῆς ἐγχωρίας μετὰ ξενικῶν γενεῶν, περιλαμβάνουσαν τὰς κατ' ἐξοχὴν γαλακτοπαραγωγοὺς ἐκ τῶν ἐγχωρίων ἀγελάδων. Εἶναι ρωμαλέα, διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν χωρικῶν τῆς νήσου χρησιμοποιεῖται εἰς τὰς γεωργικὰς ἐργασίας. Ἔχει τρίχωμα ὀρφνὸν μέχρις ὀρφνομέλανος, καὶ μέλαν μὲ γαστέρα καὶ μαστοὺς λευκά, ὡς καὶ μελίχρουν, μὲ βλεννογόνους μέλανας, κέρατα δὲ μέτρια μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἄνω.

Τέλος, εἰς τὴν Ἑλλάδα εὑρίσκονται ἀρκετὰ εὐρέως διαδεδομέναι καὶ αἱ ξενικαὶ γενεαὶ γαλακτοφόρων ἀγελάδων, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ὁποίων ἔδωσεν ἀφορμὴν ἡ ὁλονὲν αὐξάνουσα κατανάλωσις νωποῦ γάλακτος εἰς τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίως εἰς τὰ μεγάλα κέντρα καταναλώσεως, ὅπως εἶναι αἱ πρωτεύουσαι τῶν νομῶν κλπ. Οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη ἡ ἀστικὴ ἀγελαδοτροφία, διενεργουμένη πέριξ τῶν πόλεων, εἰς συστηματικὰ βουστάσια περιλαμβάνοντα ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀγελάδων, ἢ καὶ διὰ μικροῦ ἀριθμοῦ τοιούτων ζώων ὑπὸ τῶν περὶ τὰς πόλεις κηπουρῶν, τῶν ἐκτροφέων αὐτῶν ἀρκουμένων ν' ἀναπληροῦν ἑκάστοτε τὰς ἀπωλείας των διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας εἰσαγωγῆς ἑτοίμων ἀγελάδων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, χωρὶς νὰ διενεργῆται συστηματικὴ ἀναπαραγωγή.

Καὶ ἀρχικῶς μέν, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρι τοῦ 1900 αἱ κατὰ προτίμησιν εἰσαγόμεναι ἀγελάδες ἦσαν αἱ γενεαὶ τῆς Κριμαίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας καὶ ὀλιγώτερον αἱ ἐξ Ἑλβετίας, ἀπὸ τοῦ 1900 ὅμως καὶ μέχρι τοῦ 1912 ἤρχισεν ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐξ Ἑλβετίας φαιᾶς γενεᾶς τῶν Ἄλπεων (Σβίτς). Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη, σὺν τῷ χρόνῳ ἠλαττοῦτο μέχρι τοῦ σημείου νὰ σταματήσῃ μετὰ εἰκοσιπενταετίαν σχεδὸν ὁλοσχερῶς, λόγῳ τοῦ διπλασίου καὶ τριπλασίου τῆς τιμῆς, ἐν συγκρίσει μὲ ἄλλας ξενικὰς γενεάς καὶ διότι δὲν παρουσίαζεν αἰσθητὴν ἀπόδοσιν γάλακτος. Ἔκτοτε ἤρχισε κατὰ ἑκατονταδας κατ' ἔτος ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ἀγελάδων τῆς γενεᾶς Σίγκετ τῆς Ρουμανίας τῆς δημιουργηθείσης ὑπὸ τῶν Αὐστροουγγαρέζων ἀρχικῶς, εἰς τὴν περιφέρειαν Μαραμοῦρες, ὅπου ἐνεκλιματίσθη ἄριστα, ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Ἄλπεων (Σβίτς).

Προβατοτροφία. Τὸ πρόβατον ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῆς Ἑλληνικῆς κτηνοτροφίας καὶ ἡ προϊστορικὴ ἐποχὴ διὰ τῆς μυθολογίας μᾶς τὸ διαπιστώνει καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τοῦτο, ἂν ὑπῆρξε καὶ ἰθαγενὲς ἐπίσης, ὅμως προφανῶς προῆλθε, μεταφερθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην ἐκ Νότου (Κρήτης, Αἰγύπτου), ὡς καὶ ἐξ Ἀνατολῶν (Θράκης, Συρίας κλπ.). Ὑπῆρξε δὲ πάντοτε τὸ ἀντικείμενον πολλῶν φροντίδων καὶ στοργῆς, διότι τὸ πρόβατον μαζὶ μὲ τὴν αἶγα ἐχρησιμοποιεῖτο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς γάλα, τυρόν, ἔριον καὶ κρέας, προσαρμοζόμενον μετ' ἐπιτυχίας οἰκονομολογικῶς μὲ τὰς ἐδαφικὰς καὶ κλιματολογικὰς συνθήκας τῆς κατὰ τὸ πλεῖστον ὀρεινῆς χώρας μας, τῆς ὁποίας χρησιμοποιεῖ ἐπωφελῶς τὸ πτωχὸν αὐτοφυὲς χόρτον.

Ἡ Ἑλληνικὴ προβατοτροφία δύναται, ὡς ἔχει σήμερον, νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς κατηγορίας ἐκτροφῆς: τὴν νομαδικήν, τὴν ἐπιτόπιον ἢ χωρικήν, καὶ τὴν ἀγροτικὴν τοιαύτην.

Καὶ ἡ μὲν νομαδικὴ προβατοτροφία διενεργουμένη ὑπὸ τῶν ἀποκλειστικῶς κτηνοτρόφων ποιμένων ἢ ἐξ ὁμάδων τοιούτων (τσελιγκάτων), δὲν περιορίζεται εἰς ἕνα ὡρισμένον μέρος, ἀλλὰ μετατοπίζεται καὶ ἀλλάσσει τόπον βοσκῆς. Καὶ κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα μεταβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ πεδινὰ μέρη (χειμαδιά), κατὰ δὲ τὸ θέρος εἰς τοὺς δροσεροὺς ὀρεινοὺς βοσκοτόπους (θέρετρα, ξεκαλοκαιριά). Ἐνῶ ὅμως ἄλλοτε ἡ νομαδικὴ προβατοτροφία ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένη, βραδύτερον, δηλαδὴ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, ὅτε ἐπισυνέβησαν, συνεχὴς αὔξησις τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν, ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν ἀροκτημάτων (τσιφλικίων), ἡ ἀποκατάστασις τῶν προσφύγων τὰ ὁποῖα καὶ ἐπέφερον μεγίστην στενότητα βοσκῶν, ἐσημειώθη μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προβάτων. Ἡ ἐπιτόπιος ἢ χωρικὴ προβατοτροφία, τοὐναντίον, διενεργεῖται μονίμως ὑπὸ κτηνοτρόφων μὴ μετακινουμένων, ἀλλὰ παραμενόντων διαρκῶς εἰς ἕν ὡρισμένον μέρος καὶ εἰδικῶς ἀποζώντων ἀπὸ τὴν κτηνοτροφίαν. Ἡ δὲ ἀγροτικὴ προβατοτροφία ἀσκεῖται ὑπὸ γεωργοκτηνοτρόφων οἱ ὁποῖοι πλὴν τῆς γεωργίας, ἀσχολοῦνται καὶ μὲ τὴν κτηνοτροφίαν, διατηροῦντες τὰ ποίμνιά των καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους εἰς τὸν τόπον τῆς διαρκοῦς διαμονῆς των.

Αἱ ἐν Ἑλλάδι ἐκτρεφόμεναι γενεαὶ εἶναι:

1) Βλάχικη, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ μᾶλλον διαδεδομένη γενεά, πρὸ πάντων εἰς τὰς ὀρεινὰς πτωχὰς περιοχάς, λόγω τῆς μεγάλης ἀντοχῆς της. Αἱ κυριώτεραι ποικιλίαι αὐτῆς εἶναι: α) Ἡ ὀρεινὴ (βουνήσια), τῆς ὁποίας αἱ προβατῖναι εἶναι χωρὶς κέρατα (σοῦτες), τὰ κριάρια ὅμως σπανίως στεροῦνται κεράτων. Τὸ βάρος των κυμαίνεται περὶ τὰ 25 χιλιόγραμμα τῆς προβατίνας καὶ 30-35 χιλιόγραμμα τοῦ κριοῦ. Σπανίως γεννοῦν δίδυμα καὶ δίδουν ποσότητα γάλακτος μέχρι 40 περίπου χιλιόγραμμα ἐτησίων μετὰ τὸν ἀποθηλασμόν. Εἶναι ἀκαταπόνητος ὁδοιπόρος μὲ πόδας ρωμαλέους καὶ εἶναι λιτοδίαιτος, ἀντέχουσα εἰς τὴν πεῖναν καὶ τὸ ψῦχος. β) Ἡ πεδινὴ ποικιλία (καμπίσια), εἶναι μεγαλοσωμοτέρα τῆς προηγουμένης μὲ ἐπιρρίνιον κυρτόν. Ἐκ τούτων τὰ χωρικά, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται μὲ τροφὴν ἐξησφαλισμένην, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὀρεινὴν ποικιλίαν, φθάνουν τὸ βάρος τῶν 50 χιλιογράμμων αἱ θήλεις καὶ οἱ κριοὶ τὰ 60-70 χιλιόγραμμα τρεφόμενα μὲ τὸ αὐτοφυὲς χόρτον τῶν βοσκῶν καὶ ἀγραναπαύσεων, καὶ μόνον εἰς περίπτωσιν δύστυχης χρονιᾶς μὲ συμπληρωματικὰς ἐφεδρικὰς τροφάς, κριθῆς, βαμβακοσπόρου, ξηροῦ χόρτου ἢ καὶ ἀχύρου. Ὁ κυριώτερος σκοπὸς τῆς ἐκτροφῆς των εἶναι ἡ γαλακτοπαραγωγή, κατὰ δεύτερον λόγον ἡ κρεοπαραγωγή, ἐνῶ διὰ τὴν ἐριοπαραγωγὴν οὐδεμία καταβάλλεται συστηματικὴ προσπάθεια.

2) Ἡ Ἀλβανικὴ ἢ γκέγκικη γενεὰ ἀπαντᾶται εἰς Ἤπειρον, Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ὅπου καλεῖται «κιβιρτζὶκ» (στριφτό), λόγω τοῦ βοστρυχώματος (κατσάρωμα), τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει τὸ ἐριόνημα, ἐνῶ εἰς τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ πρόβατα αὐτὰ λέγονται «ρούντα». Τὸ ἔριον τῆς γενεᾶς αὐτῆς εἶναι λεπτὸν καὶ θεωρεῖται ἀνώτερον πολλῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν ἐρίων. Τὰ γκέγκικα πρόβατα εἶναι μικροσωμότερα τῶν βλάχικων καὶ τὸ χρῶμα των εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λευκόν, ἀλλ' ἐπίσης ξανθόν, καστανὸν ἢ μέλαν. Ἔχει οὐρὰν μακράν, λόγω δὲ τῆς ἐριοσκέπης των ἀντέχουν εἰς τὸ ψῦχος, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὸν καύσωνα. Ἡ γαλακτοπαραγωγή των εἶναι μικροτέρα τῆς βλάχικης, ἀλλὰ τὸ κρέας των πολὺ νόστιμον.

3) Ἡ Καραμάνικη ἢ Ἀνατολικὴ γενεά, ἡ ὁποία ἔχει εἰσαχθῆ εἰς πολλὰς περιφερείας τῆς Ἑλλάδος, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Κρήτην. Εἶναι πλατύουρος, μὲ οὐρὰν πλήρη λίπους, φθάνουσαν τὸ βάρος 6 χιλιογράμμων Λόγω τῆς λιπαρᾶς αὐτῆς ἀποταμιεύσεως, δύναται ν' ἀντέχῃ εἰς τὰς μεγάλας στερήσεις τοῦ χειμῶνος. Οἱ ἀμνοί της εἶναι πρώϊμοι καὶ ταχείας ἀναπτύξεως, τὸ κρέας των ὅμως δὲν εἶναι τόσον νόστιμον, τὸ ἔριόν της χονδροειδὲς καὶ ἡ γαλακτοπαραγωγὴ δευτερευούσης σημασίας.

4) Ἡ Χιώτικη ποικιλία, προερχομένη ἐκ τῆς Σκυριανῆς γενεᾶς. Εἶναι πρόβατον μεγαλόσωμον μὲ ὕψος 0.80 ἑκατοστομ. καὶ βάρος 60-70 χιλιόγραμμα τὸ θῆλυ καὶ 80 χλγρ. ὁ κριός. Ἔχει τὴν οὐρὰν πλατεῖαν, ἔριον λεπτὸν καὶ βραχύ, χρῶμα λευκὸν μὲ ἀμαυρὰς ἢ καστανοχρόους κηλῖδας εἰς τὸ πρόσωπον, τὰ ὦτα καὶ τὰ κάτω τῶν ἄκρων, καὶ τοὺς μαστοὺς μὲ μακρὰς θηλάς. τὰ πρόβατα αὐτὰ γεννοῦν συνήθως δύο ἀμνοὺς καὶ ἐνίοτε τρεῖς, εἶναι δὲ κατ' ἐξοχὴν γαλακτοπαραγωγά, δυνάμενα νὰ δώσουν μέχρι 4 χιλιόγραμμα περίπου γάλακτος ἡμερησίως. Ἡ χιώτικη αὐτὴ ποικιλία ἔχει εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ἀργολίδα, Ἔνθα, ἐνωθεῖσα μὲ τὰ ἐπιτόπια πρόβατα, παρήγαγε τὰ καλούμενα «σμεδρά», ἐπίσης ἀρκετὰ παραγωγικά.

5) Ἡ Σκοπελίτικη ποικιλία, ἰδίως τὰ ὀνομαστὰ οἰκόσιτα πρόβατα τῆς Γλώσσας, εἶναι ἐπίσης μεγαλόσωμα ζῶα, ὕψους μέχρι 80 ἑκατοστομέτρων καὶ μεγάλης παραγωγικότητος, ἰδίως εἰς γάλα, ἀποδίδοντα μέχρι 300 χιλιογράμμων. Ἔχουν βραχὺ καὶ ἐκλεκτὸν ἔριον, προσομοιάζον μὲ τὰ μερινὸς καὶ γεννοῦν πάντοτε δίδυμα καὶ πολλάκις τρία ἀρνάκια. ἐνίοτε δὲ καὶ τέσσαρα.

6) Ἡ Κρητικὴ γενεά, ὡς καὶ ἡ Σκυριανή, εἶναι ἐκ τῶν μικροσωμοτέρων Ἑλληνικῶν προβάτων. Ἡ γνησία κρητικὴ γενεὰ ἔχει μᾶλλον περιορισθῆ σήμερον εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς μεγαλονήσου, καθόσον τὰ Κρητικὰ πρόβατα τῶν πεδινῶν μερῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἔχουν ὑποστῆ ἐπανειλημμένην ἀνάμιξιν μετ' ἄλλων, καὶ ἰδίως ἀνατολικῶν γενεῶν, ἐκφυλισθέντα κατὰ τὰ 7/10. Ἡ γνησία Κρητικὴ γενεὰ (σαφῆ κρητικὸ) προβάτων, πλὴν τῶν ὁμοειδῶν οἰκοσίτων (μαρτιά), περιλαμβάνει δύο εἰδῶν ποικιλίας: τὸ πρόβατον τῶν Λευκῶν Ὀρέων (τὸ Σφακιανὸ) καὶ τὸ μεταξόμαλλον τῆς Ἴδης (Ψηλορείτικο), τὸ ὁποῖον παράγει ἐξαίρετον ἔριον, τὸ περιζήτητον Ἀνωγειανὸ μαλλί. Ἡ Κρητικὴ ποικιλία ἔχει μικρὰν ξηρὰν κεφαλήν, λεπτὰ ἄκρα καὶ εἶναι ἐξαίρετος πεζοπόρος. Ἔχει μαστοὺς λίαν ἀνεπτυγμένους καὶ ἀποδίδει τὴν μεγαλυτέραν ποσότητα γάλακτος, ἀναλόγως τοῦ σώματός του, ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν προβάτων. Εἶναι λιτοδίαιτος καὶ μεγάλης ἀντοχῆς, μὲ κρέας νοστιμώτατον.

7) Ἡ Σκυριανὴ ποικιλία εἶναι ἐπίσης μικρόσωμος, προσομοιάζουσα κατὰ πολὺ πρὸς τὴν προηγουμένην.

8) Αἱ ποικιλίαι προβάτων Μυτιλήνης (μιγάδες Χίου) καὶ Κερκύρας, εἶναι τύποι παραγωγικῶν ζώων, ἐνδιαμέσου ἀποδόσεως. Ἐνδιαμέσου τύπου ἀξιόλογοι ποικιλίαι τῶν βλάχικων καὶ λοιπῶν παραγωγικῶν τῆς Ἑλλάδος ποικιλιῶν εἶναι ἡ τῶν Σερρῶν καὶ τῶν πεδινῶν μερῶν τῆς Ἠλείας.

9) Ἡ Θεσσαλίκη ἢ Καραγκούνικη γενεὰ προβάτων καὶ ἰδίως τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσης, εἶναι μεγαλόσωμος μᾶλλον κρεοπαραγωγική, μὲ ἔριον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχύ, καστανὸν καὶ

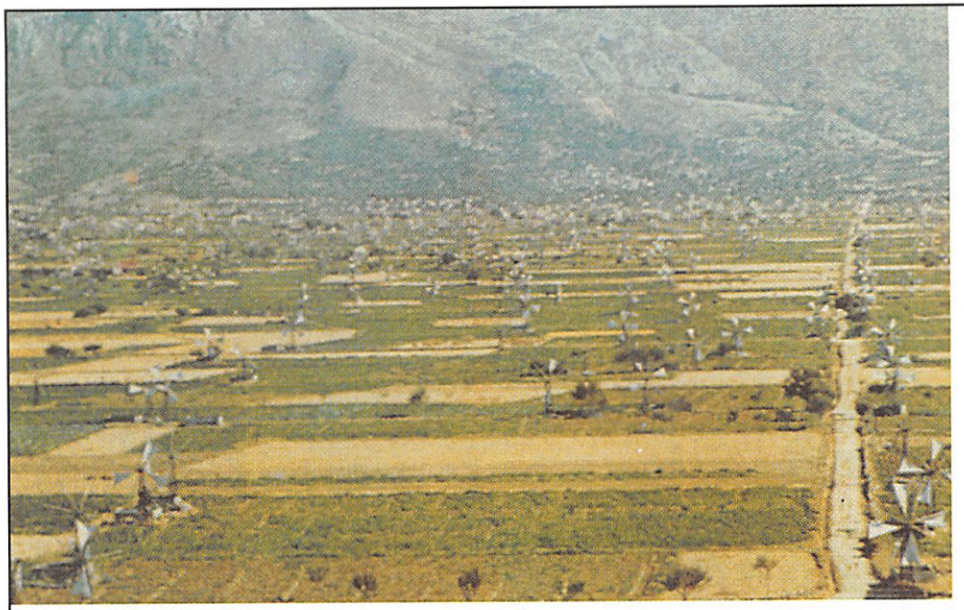

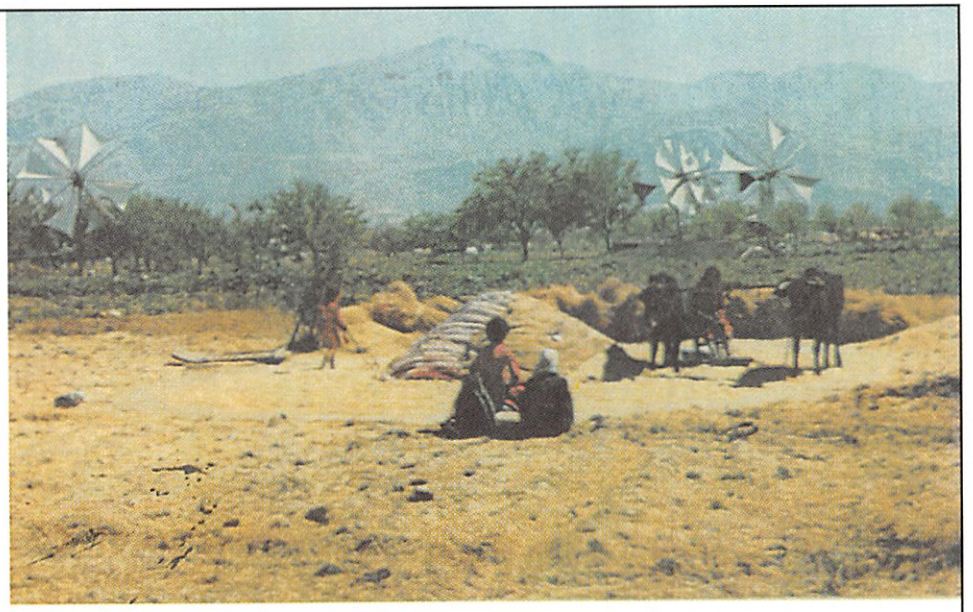

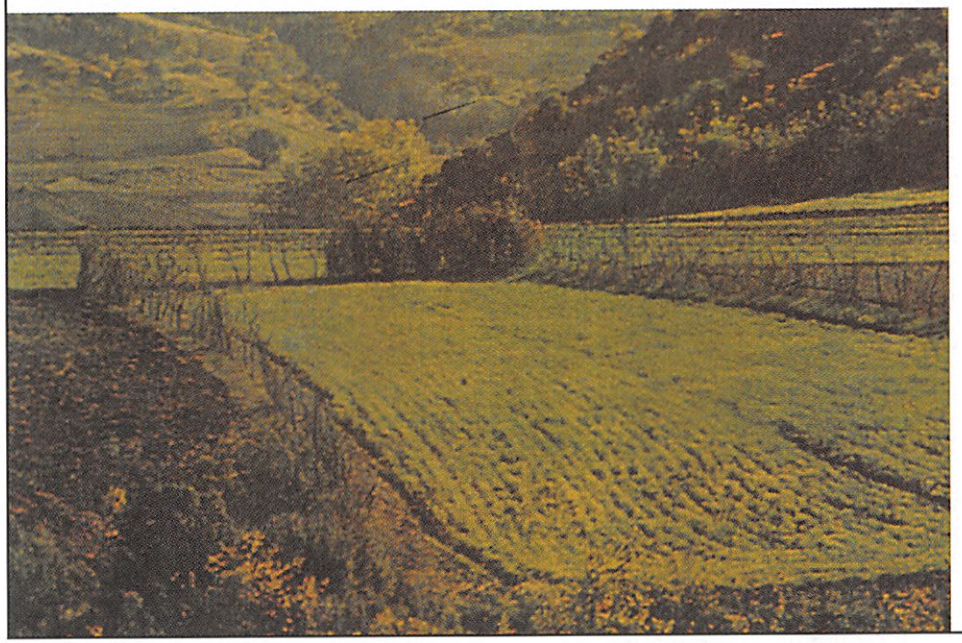

Ἡ γεωργία ἀπετέλει μέχρι πρὸ τινος τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Μεταπολεμικῶς αἱ γεωργικαὶ καλλιέργειαι ἀπέβησαν ἀποδοτικώτεραι λόγω τῆς κατασκευῆς σειρᾶς ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς νέων μεθόδων καλλιεργείας. Ἄνω ἀριστερά: Τὸ ὀροπέδιον τοῦ Λασιθίου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην μὲ τοὺς χαρακτηριστικοὺς «ἀνεμόμυλους» ποὺ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν ἄρδευσιν τῆς περιοχῆς. Ἄνω δεξιά: Καὶ ἄλλη ἄποψις τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἁλωνίσματος. Κάτω ἀριστερά: Ἄποψις τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος, τῆς εὐφορωτέρας καὶ μεγαλυτέρας πεδιάδος τῆς χώρας μας. Κάτω δεξιά: Παραδοσιακὸς τρόπος ἁλωνίσματος εἰς χωρίον τῆς Θήρας.

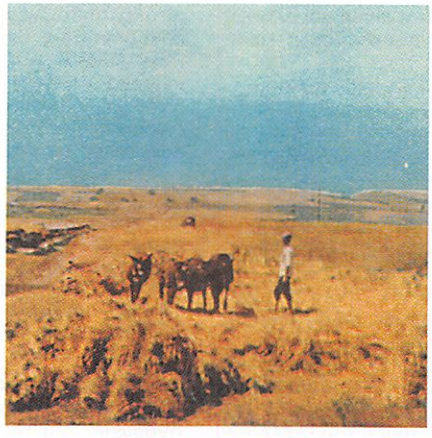
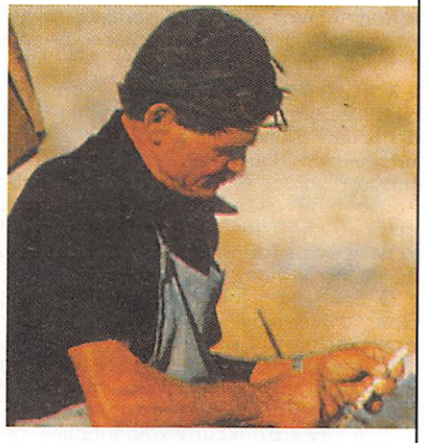

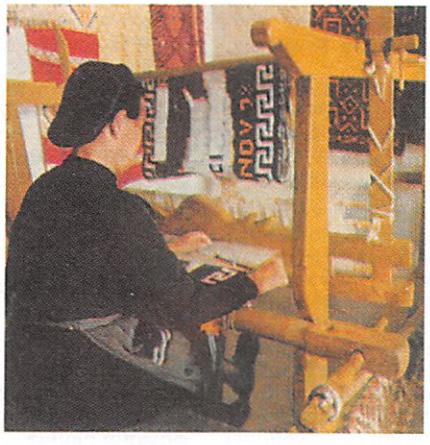
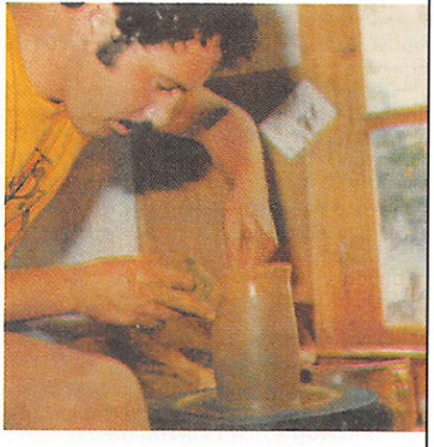

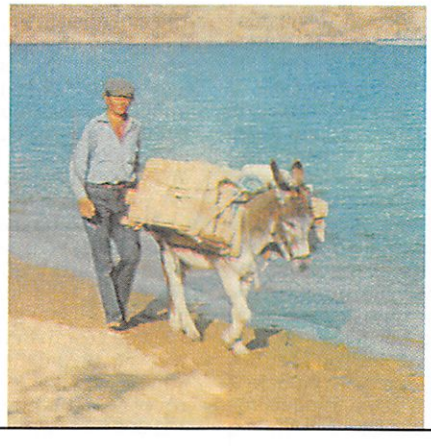

Μὲ τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ τὴν δημιουργίαν νέων κλάδων τῆς οἰκονομίας, πολλὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ ἐπαγγέλματα ποὺ ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρεῖχον τὰ πρὸς τὸ ζῆν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὰ ἀσκοῦσαν, ἀρχίζουν πλέον νὰ σβήνουν. Ὁ καραγκιοζοπαίκτης, ὁ ὑπαίθριος φωτογράφος, ὁ ἀμαξᾶς, ἡ ὑφάντρια κ.λ.π. ἀποτελοῦν ὅλο καὶ σπανιωτέρας εἰκόνας τῆς σημερινῆς ζωῆς, δὲν θ' ἀργήσουν δὲ νὰ ἐξαφανισθοῦν, παραμένοντα μακρυνὴ ἀνάμνησις ἄλλων ἐποχῶν.

ὑπομέλαν.

10) Ἡ Ζακυνθινὴ γενεὰ εἶναι πρόβατον μεγαλόσωμον, μεγάλης ἀποδόσεως, κατ' ἐξοχὴν γαλακτοπαραγωγόν. Εἶναι λευκὴ μὲ ἔριον λεπτὸν καὶ πολὺ βραχύ. Εἰσήχθη πιθανῶς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐκ Βορείου Ἰταλίας, μὲ τὰ πρόβατα τῆς ὁποίας προσομοιάζει.

Αἰγοτροφία. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς αἰγὸς ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ προϊστορικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλληνικῆς κτηνοτροφίας, πρέπει βεβαίως ν' ἀναζητηθῇ ἴσως πολὺ πρότερον καὶ αὐτοῦ τοῦ προβάτου, ὅπως τοὐλάχιστον μᾶς τὴν διασώζουν αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις, ὑπὸ τὴν χαριτωμένην ἰδίως μορφὴν τῆς Ἀμαλθείας.

Πάντως ἡ αἴξ εἶναι ἕνα ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων ζώων τῆς Ἑλληνικῆς κτηνοτροφίας ἀπὸ ἀμνημονεύτων αἰώνων, καθόσον εἰς τὴν ὀρεινὴν αὐτὴν χώραν κατορθώνει νὰ χρησιμοποιῇ τὴν ἀγρίαν βλάστησιν βοσκῶν, τῶν ἐκτεινομένων εἰς ἀπροσπέλαστα σχεδὸν βραχώδη καὶ ἀπότομα ὑψώματα. Ἡ ἐκτροφὴ τῶν αἰγῶν συμπληροῖ τὴν ἐκτροφὴν τῶν προβάτων, ἐφ' ὅσον αἱ αἶγες ἀρκοῦνται χρησιμοποιοῦσαι τὴν τροφὴν τὴν ὁποίαν καταφρονοῦν τὰ πρόβατα καὶ ἀποδίδουν γάλα ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχίζουν νὰ ἀμέλγωνται τὰ πρόβατα. Εἰς τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ἡ αἴξ ἐκτρέφεται ἀγεληδόν, εἰς τὰς πεδινὰς ὅμως περιφερείας συναντῶνται αἶγες μεγαλοσωμότεραι οἰκόσιτοι, ὡς καὶ μιγάδες ὑπέροχοι, προελεύσεως μελιταίας γενεᾶς καὶ Ἀφρικανικῆς τοιαύτης.

Χοιροτροφία. Ὁ χοῖρος ἐπίσης συναντᾶται εἰς τὴν ἀπωτάτην Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ὡς ἄγριον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἥμερον ἐπίσης κατοικίδιον ζῶον. Ὡς δὲ αἱ προϊστορικαὶ παραδόσεις διὰ τῶν μυθολογικῶν θρύλων (Ἐρυμάνθιος Κάπρος κλπ.) μᾶς πληροφοροῦν, οἱ χοῖροι ἀπετέλουν ἐπίσης σημαντικὸν κτηνοτροφικὸν πλοῦτον καθ' ὅλας τὰ ἐποχὰς καὶ μέχρι σήμερον, ἐξαιρέσει τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, κατὰ τὴν ὁποίαν διὰ λόγους θρησκευτικοὺς οἱ Τοῦρκοι παρενέβαλλον ἐμπόδια εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς χοιροτροφίας.

Ὁ Ἑλληνικὸς χοῖρος ἀνήκει εἰς τὴν μεσογειακὴν γενεάν, ἔχει σῶμα κυλινδρικόν, κεφαλὴν καὶ ρύγχος ἐπιμήκη, σῶμα μᾶλλον βραχὺ καὶ λεπτόν, ράχιν κυρτὴν (πλὴν τῶν μιγάδων), μὲ γονιμότητα καὶ πρωϊμότητα μετρίαν, μὲ σάρκα εὔγευστον ἀλλὰ ξηράν, καθ' ὅσον τὸ ὑπ' αὐτοῦ παραγόμενον λίπος ἐναποτίθεται, ἀλλὰ δὲν ἐμποτίζει τὰς σαρκώδεις μάζας, καὶ ἐκ τούτου δὲν εἶναι κατάλληλον διὰ τὴν κατασκευὴν χοιρομηρίων, ὅπερ ἐπίσης συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς ξένων βελτιωμένων γενεῶν, ὅπως τῶν Ἀγγλικῶν Γιορκσάϊρ, Μπερκσάϊρ καὶ τῆς μεγάλης μαύρης Ἀμερικανικῆς, αἱ ὁποῖαι σήμερον ἀπαντῶνται καθ' ὅλην τὴν χώραν, καὶ πρὸ πάντων ἀξιόλογοι μιγάδες τούτων μετ' ἐγχωρίων χοίρων.

Ἡ χοιροτροφία δὲν ἐξασκεῖται ὁμοιομερῶς καθ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ εἴς τινα τούτων λίαν περιωρισμένως, ὡς π.χ. εἰς τὰ περὶ τὴν Λάρισαν μέρη, καὶ ἀλλαχοῦ πολυπληθῶς, ὡς εἰς τὰ πέριξ τῶν Τρικάλων μέρη. Πάντως εἰς πολλὰς περιφερείας καὶ ἀγροκτήματα ἐκτρέφονται χοῖροι οἰκόσιτοι ἢ καὶ ἀγεληδόν.

Πτηνοτροφία. Εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχήν, ὄχι μόνον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας, πολὺ δὲ πρὶν γίνῃ γνωστὴ ἡ ὄρνις (κόττα), τὸ μόνον ἐν ἐκτάσει ἐκτρεφόμενον κατοικίδιον πτηνὸν ἦτο ὁ χήν, ἐπανειλημμένως ἀναφερόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου. Ἡ δὲ ὄρνις ἐνεφανίσθη πολὺ βραδύτερον, μόλις περὶ τὰ 1500-1300 ἔτη π.Χ., εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα προφανῶς ἀπὸ τὴν Περσίαν, διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τὴν ὀνομάζουν Περσικὴν ὄρνιθα. Διεδόθη τάχιστα καὶ κατέστη τὸ συνηθέστερον καὶ μᾶλλον ἐκτενῶς ἐκτρεφόμενον κατοικίδιον πτηνὸν τοῦ ὁποίου μάλιστα τὸ ἄρρεν, τὸν ἀλέκτορα, οἱ πρόγονοί μας διεσκέδαζον νὰ θεῶνται μαχόμενον εἰς δημοσίας συναθροίσεις, τὰς ἀλεκτρυονομαχίας, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς Ἀθήνας. Ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ὅμως ἐκείνης ἐποχῆς καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ ἐκτροφὴ καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ὄρνιθος καὶ ἐν γένει τῶν ὀρνιθοειδῶν (πουλερικῶν), κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐγίνετο ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῶν ἀγροτικῶν ἢ καὶ ἀστικῶν οἰκογενειῶν.

Πάντως σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ πτηνοτροφία ἐξασκεῖται ὑπὸ τῶν χωρικῶν εἰς μικρὰν κλίμακα ἐκμεταλλεύσεως, καὶ κατὰ πρωτόγονον μᾶλλον σύστημα, ἐν ὑπαίθρῳ κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἐξασκεῖται ὅμως ἡ πτηνοτροφία συστηματικώτερον καὶ πέριξ τῶν μεγάλων πόλεων ὑπὸ μεγάλων πτηνοτροφείων, κατὰ μεθοδικὸν βιομηχανικὸν τρόπον ἐκμεταλλεύσεως, ἀποδίδουσα ὠὰ ἡμέρας καὶ κοττόπουλα. Ἡ ἐγχωρία ὄρνις δὲν ἀποτελεῖ εἰδικὴν καὶ καθαρὰν βελτιωμένην γενεάν, διαγραφομένην ἐντὸς πλαισίου ὡρισμένου τύπου χαρακτήρων, λόγῳ τῶν πολλῶν διασταυρώσεων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ μίξεως κατ' ἀραιὰ διαστήματα διαφόρων ἐκλεκτῶν ξενικῶν γενεῶν ὀρνίθων μετὰ τῆς κοινῆς ἐγχωρίου, ἐπίσης δὲ καὶ λόγῳ τῆς φυσικῆς διαβιώσεώς της καὶ τοῦ ἐλευθέρου συναγελασμοῦ. Ὅμως αὕτη, πλὴν τῆς ἐξαιρετικῆς ἐπιδεκτικότητος πρὸς βελτιωτικὴν προαγωγήν της, ὡς ἡ πεῖρα ἀποδεικνύει, ἔχει τὸ προτέρημα νὰ εἶναι φύσει ὠοτόκος, ἀφοῦ συνήθως παράγει κατὰ μέσον ὅρον μεταξὺ τοῦ 2ου καὶ 4ου ἔτους τῆς ἡλικίας της περὶ τὰ 100 καὶ πλέον αὐγὰ ἐτησίως, συμπεριλαμβανομένης τῆς περιόδου πτεροῤῥυήσεως καὶ τῆς ἐκκολάψεως τῶν νεοσσῶν, καὶ νὰ παρουσιάζῃ ἀσύγκριτον σχετικῶς μὲ τὰς ξενικὰς γενεὰς φυσικὴν ἀντοχήν, ἐπίσης δὲ καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι παρέχει - δεδομένου ὅτι ὅλα τὰ τοιαῦτα κτηνοτροφικὰ προϊόντα προορίζονται νὰ καταλήγουν τελικῶς εἰς τὸ μαγειρεῖον - κρέας πολὺ εὐγευστότερον καὶ τρυφερὸν παρὰ ἐκεῖναι.

Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ποικιλιῶν τῆς ἐγχωρίου ὄρνιθος, αἱ μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι εἶναι: Ἡ μαύρη, λίαν διαδεδομένη μὲ τὰς παραλλαγάς της, μεγαλοσώμους καὶ μικροσώμους, λοφοφόρους καὶ πτεροφόρους, καλὴ κρεοπαραγωγὸς καὶ ἀρκετὰ πρώϊμος. Ἡ λευκή, ἀρκετὰ ἐπίσης διαδεδομένη μικρόσωμος ἢ μεγαλόσωμος, μὲ κεφαλὴν ὡς ἡ προηγουμένη, κρεατοπαραγωγὸς καὶ μὲ πρωϊμότητα μεγαλυτέραν. Ἡ γυμνόλαιμος, μὲ πτέρωμα ἐρυθρόν, μέλαν ἢ λευκόν, πολὺ καλὴ ὠοτόκος, μὲ κρέας ἀρκετὰ τρυφερόν, ἀκόμα καὶ εἰς πολὺ προχωρημένην ἡλικίαν καὶ μεγάλης ἀντοχῆς. Ἡ περδικόχρους (λαθουράτη, χοχλιδάτη κλπ.), ἀρκετὰ ἐπίσης διαδεδομένη, λίαν ὠοτόκος, ἀπαντωμένη ὡς μεγαλόσωμος καὶ μικρόσωμος. Ἡ ἐρυθρὰ (κοκκινωπή), ἀπαντωμένη μᾶλλον εἰς πεδινὰ μέρη καὶ λίαν ὠοτόκος. Αἱ στικταὶ (ἀπὸ ἐρυθροῦ, μέλανος ἢ λευκοῦ), διαφόρου ἐπίσης μεγέθους σώματος καὶ διαφόρων λοφοφόρων κεφαλῶν, κρεατοπαραγωγὸς καὶ λίαν ὠοτόκος. Αἱ πτερόποδες (καλτσουνάτες), μᾶλλον κρεατοπαραγωγοί, καὶ ἄλλαι τινὲς εἰσέτι παραλλαγαὶ ἀσταθοῦς φύσεως, προϊόντα τῆς ἐλευθέρας κατὰ τύχην συμμίξεως.

Ἐκ τῶν εἰσαχθεισῶν ξενικῶν γενεῶν, ὠοτόκων ἢ κρεατοπαραγωγῶν, τελικῶς διεδόθησαν, ἐπικρατήσασαι εἰς μεγάλην κλίμακα αἱ ἀκόλουθοι γεναί: ἡ κατ' ἐξοχὴν ὠοτόκος Λεγκόρν, ἡ κατόπιν ἐρχομένη εἰς ὠοτοκίαν, ἀλλ' ἐπίσης καλὴ κρεατοπαραγωγὸς Ρὸν-Ἄϊλαντ, ἡ Πλυμούθ, ἡ Γιοὺ-Χὰμ-Σάϊ, καὶ εἰς μικροτέραν κλίμακα ἡ Βιαντὸτ (Λάρισα, Λέσβος), ἡ Παδούης (Κεφαλληνία), ἡ Ντόριγκ (Κέρκυρα) κλπ., ἐκτρεφόμεναι μὲν ἐρασιτεχνικῶς, ἀποδώσασαι ὅμως ἄριστα ἀποτελέσματα εἰς τὰ μετ' ἐγχωρίων ὀρνίθων προϊόντα τῆς ἐπιμιξίας των.

Μετὰ τὴν ὄρνιθα ἐν Ἑλλάδι σημειοῦται ἐκτρεφομένη εἰς ἀξιοσημείωτον βαθμὸν ἡ ἰνδικὴ ὄρνις ἢ ἰνδιάνος (διάνος, γάλος, κοῦρκος), καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα, εἰς μερικὰς μάλιστα περιφερείας κατ' ἀρκετὰς χιλιάδας κεφαλῶν. Τὰ ἐγχώρια καταγωγῆς μεγαλόσωμα πτηνά, εὐκόλως παχυνόμενα, παρέχουν κρέας γευστικὸν καὶ τρυφερόν. Εἰς μικροτέραν ἀναλογίαν ἐκτρέφονται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄλλα πουλερικά, ὅπως αἱ περιστεραί, αἱ χῆνες, αἱ νῆσσαι (πάπιες), αἱ μελεαγρίδες (φραγκόκοττες, τσικρίκες) κλπ.

Κονικλοτροφία. Ὁ κόνικλος, τὸ κοινῶς κουνέλι, εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ἀπὸ τὰ μικρὰ ζῶα ποὺ ὑπέταξε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς ἀνάγκας του. Ἡ ὕπαρξίς του ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει χρονολογεῖται ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐν Ἀφρικῇ, ὁπόθεν μετεφέρθη εἰς τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας, εἰς ἐποχὴν ἄγνωστον ἀκόμα δι' ἡμᾶς, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς ἄλλας ἐκ τῶν θερμοτέρων εὐρωπαϊκὰς χώρας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως εἰσήχθη καὶ ἔγινε γνωστὸς μόλις 50 ἢ 100 ἔτη π.Χ. Ἔκτοτε ὁ κόνικλος διεδόθη ταχύτατα, ἰδίως μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὡς ζῶον χρήσιμον καὶ ἐξασφαλίζον μέρος τῆς τροφῆς του ἀρίστης θρεπτικότητος, ἐκτρεφόμενον ὅμως παρέργως, ἄνευ τινὸς ἰδιαιτέρας φροντίδος. Ὁ τοιουτοτρόπως ἐκτρεφόμενος κοινὸς κόνικλος δὲν παρουσιάζει οὔτε τὸ μέγεθος, οὔτε ὅσα ἄλλα πλεονεκτήματα ἐπιτυγχάνονται κατὰ τὴν λελογισμένην κονικλοτροφίαν.

Ι. Σ. Μανιατάκης.

Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ

Ὡς πρὸς τὴν κτηνοτροφίαν, σημειοῦται ὅτι ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς της δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀναπτυχθεῖσα, μεταπολεμικῶς ζήτησιν κτηνοτροφικῶν προϊόντων, ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη αἰσθητῶς ηὐξημένη καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν μεταπολεμικῶς παρατηρηθεῖσαν ἄνοδον τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Ὁ ρυθμὸς τῆς αὐξήσεως τῆς κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς, ἀνερχόμενος εἰς 6,7% κατὰ τὴν δεκαετίαν 1950-59, ἐπεταχύνθη αἰσθητῶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἑπομένης δεκαετίας (9%), διὰ νὰ ὑποχωρήσῃ ἀκολούθως (5,1%) κατὰ τὴν δεκαετίαν 1965-1975. Ἡ αὔξησις ὑπῆρξε μεγαλυτέρα εἰς τὴν παραγωγὴν κρέατος βοοειδῶν, ὀρνιθοειδῶν καὶ χοίρων, μικροτέρα δὲ εἰς τὴν παραγωγὴν κρέατος αἰγοπροβάτων. Ὁ βαθμὸς αὐταρκείας τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας ὑπελογίσθη διὰ τὰ ἔτη 1973-1975 εἰς 88%. Ὁ ρυθμὸς τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς τοῦ γάλακτος ἦτο μικρότερος.

Μεγαλυτέρα ἀνάπτυξις παρετηρήθη εἰς τὴν χοιροτροφίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1970 καὶ μετέπειτα χάρις εἰς τὰ εὐεργετικὰ διὰ τὸν κλάδον τοῦτον μέτρα τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμὸν 43 τοῦ ἔτους 1968. Κατὰ τὸ ἔτος 1979 ἐλειτούργουν εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰς 24.000 χοιροτροφικαὶ ἐπιχειρήσεις, διατηροῦσαι περὶ τὰ 140.000 ζῶα ἀναπαραγωγῆς. Ἡ παραγωγὴ χοιρείου κρέατος κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἀνῆλθεν εἰς 55.100 τόννους (ἐπὶ συνολικῆς κρεατοπαραγωγῆς 306.300 τόννων), αὐξηθεῖσα κατὰ τὸ 1975 εἰς 102.400 τόννους (ἐπὶ συνολικῆς κρεατοπαραγωγῆς τοῦ ἔτους τούτου 439.600 τόννων). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀριθμῶν προκύπτει, ὅτι, ἐνῶ ἡ συνολικὴ παραγωγὴ κρέατος μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ἐτῶν ηὐξήθη κατὰ 43,5%, ἡ παραγωγὴ τοῦ χοιρείου ηὐξήθη κατὰ 85,8%. Καὶ ἡ κατανάλωσις τοῦ χοιρείου κρέατος ηὐξήθη μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ἐτῶν ἀπὸ 6,3 χιλιόγραμμα κατ' ἄτομον τὸ 1970, εἰς 12 χιλιόγραμμα κατ' ἄτομον τὸ 1975. Ὑπολείπεται πάντως αἰσθητῶς ἡ κατανάλωσις τοῦ χοιρείου κρέατος εἰς τὴν Ἑλλάδα, συγκρινομένη μὲ τὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Τὰ Δάση τῆς Ἑλλάδος

Προελληνική, Κλασσικὴ καὶ Μακεδονικὴ ἐποχή. Εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς μυθολογικοὺς καὶ Προελληνικοὺς χρόνους τὰ δάση ἦσαν ἀφθονώτερα, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ὅπου εἰς βραχώδεις καὶ ἀγόνους ἐκτάσεις ἦτο δυσχερὴς ἡ ἀνάπτυξις βλαστήσεως.

Κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῶν Ἠπειρωτικῶν, Μακεδονικῶν καὶ Θρακικῶν βουνῶν ἀπὸ βορρᾶ, μέχρι τοῦ Ταινάρου, Κρήτης καὶ Δωδεκανήσου πρὸς νότον καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων ἀπὸ δυσμῶν, μέχρι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς ἀνατολάς, καλύπτετο ἀπὸ βαθύσκια δάση καὶ ἕνας καταπράσινος μανδύας ἐξηπλοῦτο ἁπαλὰ ἐπὶ τῆς ὅλης ἐπιφανείας.

Τὰ πανάρχαια μνημεῖα καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, ὅπως Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλούταρχος καὶ πολλοὶ ἄλλοι μαρτυροῦν περὶ τούτου. Ἀπὸ τὸν θεῖον Ὅμηρον ἀναφέρεται ἡ ἀπέραντος ἔκτασις τῶν βαθυσκίων δασῶν, τὸ δὲ ἄδυτον τῶν σκοτεινῶν δασῶν τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα οὔτε ὁ ἥλιος εἰσέδυσε περιγράφεται εἰς τὰ ἀθάνατα ἔπη του.

Ἐντὸς τῶν δασῶν τούτων ἔζων ἄφθονα θηράματα, ὅπως ἔλαφοι, δορκάδες (ζαρκάδια), ἄγριαι αἶγες, ἀγριόχοιροι, λαγοί, ἀντιλόπαι κ.ἄ., καθὼς καὶ παντὸς εἴδους πτηνὰ ἐνδημικὰ ἢ ἀποδημητικά, τὰ ὁποῖα ἐθηρεύοντο ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ τῶν σαρκοβόρων ἀγριμιῶν, ὅπως λεόντων, ἄρκτων (ἀρκοῦδες), λύκων, ἀλωπεκῶν (ἀλεποῦδες), ἱεράκων (γεράκια), ἀετῶν κλπ.

Μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πλούτου καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ δάση τῆς χώρας ἤρχισαν νὰ περιορίζωνται δι' ἐκχερσώσεων, ὑλοτομιῶν καὶ ἐμπρησμῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν ὄχι μόνον τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἱδρυθεισῶν πόλεων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὅμως, οἱ ἄνθρωποι εἶχον ὑγιεστέραν δασικὴν συνείδησιν ἀπ' ὅτι σήμερον, τὰ δὲ δάση περιωρίζοντο, κατὰ κανόνα, εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης, ἐνῶ σήμερον πολλάκις τὰ δάση καταστρέφονται καὶ ἄνευ λόγου.

Ρωμαϊκή, Βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ Τουρκοκρατία μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως. Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς ἐποχῆς, δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ποία ἦτο ἡ κατάστασις τῶν δασῶν ἐλλείψει συγχρόνων πληροφοριῶν.

Πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμεν ὅτι λόγῳ τῆς μειώσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν συνεχῶν πολέμων καὶ ἐπιδημιῶν, τὰ δάση ηὐξήθησαν καὶ πάλιν, πλὴν εἰς τὰς περιφερείας ἐκείνας εἰς τὰς ὁποίας, λόγῳ τοῦ βραχώδους ἐδάφους ἢ τῆς συνεπείᾳ παλαιῶν ἀποδασώσεων ἀποπλύσεως αὐτοῦ, κατέστη ἀδύνατος ἡ ἀναγέννησις τοῦ δάσους.

Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὰ δάση ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Λόγῳ τῶν σφαγῶν, τῶν πιέσεων, τῶν ἁρπαγῶν καὶ τῆς κακοδιοικήσεως, ὁ πληθυσμὸς ἐμειοῦτο καὶ αἱ γεωργικῶς καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις εἰς τὰ πεδινὰ μέρη περιωρίζοντο, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐπήρχετο ἀναγέννησις καὶ ἐξάπλωσις τῶν δασῶν. Ὁ Ἕλλην γεωργός, πιεζόμενος ποικιλοτρόπως, ἠναγκάζετο νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση καὶ νὰ γίνῃ ποιμὴν ἢ νὰ καλλιεργῇ εἰς τὰς ὀρεινὰς ταύτας ἐκτάσεις, αἱ ὁποῖαι διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην ἐκαλλιεργοῦντο καὶ περισσότερον ἀπὸ τὰς πεδινάς.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ὀρειναὶ αὗται ἐκτάσεις δὲν ἔμενον ἡσυχοι διότι οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὰς ἐπιδρομάς των πρὸς δίωξιν τῶν κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν κατέκαιον τὰ δάση, διὰ νὰ μὴν εὑρίσκουν οὗτοι καταφύγιον ἐκεῖ. Ἐπὶ πλέον τοὺς κατοίκους τῶν ὀρεινῶν τούτων περιοχῶν συνελάμβανον καὶ ἐφόνευον ἢ μετώκιζον τούτους εἰς τὰ πεδινὰ τσιφλίκια.

Οὕτω πολλαὶ καταστροφαὶ δασῶν ἐγένοντο ἐπὶ Τουρκοκρατίας μὲ τὴν πρόφασιν τῆς διώξεως τῶν κλεφτῶν καὶ ἁρματολῶν καὶ ἰδίως κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, ὅπως κατὰ τὸ ἔτος 1770, κατὰ τὴν ἐπανάστασιν δηλαδὴ τὴν ὑποκινηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ὀρλὼφ καὶ κατὰ τὴν δεκαετῆ περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1821 ἕως 1830.

Ἀπὸ τῆς Ἀπελευθερώσεως μέχρι σήμερον (1980). Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν, τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον, ὡς διάδοχος τοῦ Τουρκικοῦ, παρέλαβεν Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ἐξ 750.000 περίπου κατοίκων μὲ μίαν χαλαρῶς καλλιεργουμένην ἔκτασιν ἰδίως εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ πολλὰ καὶ πολύξυλα δάση, παρ' ὅλην τὴν καταστροφὴν μεγάλου μέρους τούτων.

Κατὰ τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴν Π.Κοντόν, ἡ κατὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ἔκτασις τῶν δασῶν πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 23.380.000 στρέμματα, ἔναντι συνολικῆς ἐκτάσεως τῆς Χώρας 50.314.000 ἑκατομμυρίων στρεμμάτων, δηλαδὴ ποσοστὸν 49% περίπου.

Ἡ Ἑλλὰς καλυφθεῖσα ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, κατὰ μέγα ποσοστόν, ὑπὸ δασῶν εἶχεν ἀποβῇ ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως ὡραιοτάτη, ἐξύμνησαν δὲ ταύτην πλεῖστοι ὅσοι ποιηταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μέγας φιλέλλην Βύρων:

«Ὦ Ἑλλάς, αἱ ἀειθαλεῖς κοιλάδες σου καὶ τὰ ἀείποτε χιονοσκεπῆ βουνά σου σὲ ἀποδεικνύουν ταμεῖον φυσικῶν θελγήτρων. Αἱ τέχναι, ἡ δόξα καὶ ἡ ἐλευθερία παρέχονται ἀλλὰ ἡ φύσις εἶναι πάντοτε ὡραία».

Μὲ τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀπελευθερωθείσης χώρας, ἐλλείψει κρατικῆς ἐποπτείας, ἕκαστος ἦτο ἐλεύθερος νὰ ἐκχερσώσῃ ἐκεῖ ὅπου τοῦ ἦτο εὐχάριστον καὶ πολλάκις ἐπὶ ἀπολύτως δασικῶν ἐδαφῶν, μὲ μόνον σκοπὸν νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν φυσικὴν γονιμότητα ποὺ ἔχει τὸ δάσος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς καλλιεργείας του λόγῳ τῆς συγκεντρωμένης ἐπ' αὐτοῦ φυτικῆς γῆς.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος Βαυαροὶ δασολόγοι καὶ μετὰ τούτους οἱ Ἕλληνες τοιοῦτοι, ἠθέλησαν διὰ τῆς λήψεως διαφόρων νομοθετικῶν μέτρων ν' ἀνακόψουν τὴν μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ἐπακολουθήσασαν γενικὴν τάσιν πρὸς καταστροφὴν τῶν δασῶν καὶ νὰ περιορίσουν τὴν ἀναδάσωσιν μόνον ἐκεῖ ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο κατάλληλον πρὸς μόνιμον γεωργικὴν καλλιέργειαν, συγχρόνως δὲ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν συστηματικῶς τὰ ἐναπομείναντα δάση. Πλὴν ὅμως τοῦτο προσέκρουσεν εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν δασικῶν ὀργάνων.

Καὶ μέχρι τέλους ἀκόμη τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου ριζικὰ μέτρα προστασίας τῶν δασῶν δὲν εἶχον ληφθῆ.

Μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον ἐγένοντο ἐπίσης μεγάλαι καταστροφαὶ δασῶν δι' ἐκχερσώσεως, ἰδίως διὰ τὴν γεωργικὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας προσφύγων. Συγχρόνως ὅμως, ἐν τῷ μεταξύ, ηὐξήθη τὸ δασικὸν προσωπικὸν διὰ τῆς ἱδρύσεως Ἀνωτάτης Δασολογικῆς Σχολῆς, Μέσων Δασονομικῶν Σχολῶν καὶ Σχολῶν Δασοφυλάκων.

Ἐπίσης κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο πολέμων διάστημα, ἐλήφθησαν διάφορα μέτρα προστασίας τῶν δασῶν, τὰ ὁποῖα ἀπεδείχθησαν ἀποτελεσματικὰ καὶ κατεβλήθη προσπάθεια ἐπιλύσεως τῶν φλεγόντων δασικῶν προβλημάτων. Προδιεγράφετο δὲ εὐτυχὲς μέλλον διὰ τὰ Ἑλληνικὰ δάση, ἐὰν τὴν προσπάθειαν αὐτὴν δὲν ἀνέκοπτεν ὁ Β' Παγκόσμιος πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, Γερμανῶν καὶ Βουλγάρων, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἀνετράπη κάθε προσπάθεια διὰ τὰ δάση καὶ εἰς ἐπίμετρον, ἐπροξενήθησαν μεγάλαι καταστροφαὶ εἰς αὐτά.

Α. Λαμπρόπουλος.

Τὰ δάση μετὰ τὸν πόλεμον. Τὰ τῆς προστασίας, διαχειρίσεως ἐκμεταλλεύσεως τῶν δασῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν, ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ Δασικοῦ Κώδικος (Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμὸν 86 τῆς 8/18 Ἰανουαρίου 1969). Διὰ τούτου, ὡς δάσος ὁρίζεται πᾶσα ἔκτασις ἐδάφους καλυπτομένη ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ὑπὸ ἀγρίων ξυλωδῶν φυτῶν, οἱωνδήποτε διαστάσεων καὶ ἡλικίας, δυναμένη διὰ δασικῆς ἐκμεταλλεύσεως, νὰ παραγάγῃ δασικὰ προϊόντα. Περαιτέρω, ὡς μερικῶς δασοσκεπεῖς ἐκτάσεις ἢ μερικῶς δασοσκεπῆ λιβάδια ὁρίζονται ἐκτάσεις καλυπτόμεναι ὑπὸ ἀραιᾶς καὶ πενιχρᾶς ξυλώδους, ὑψηλῆς ἢ θαμνώδους βλαστήσεως οἱασδήποτε δασικῆς διαπλάσεως. Τέλος, ὡς χορτολιβαδικὰ ἐδάφη (δασικὰ ἐδάφη) χαρακτηρίζονται τὰ ἄνευ ξυλώδους ὑψηλῆς ἢ θαμνώδους βλαστήσεως, ἀλλὰ μετὰ χαρτολιβαδικῆς (ποώδους) ἢ καὶ ἐκ φρυγάνων συστάδος ἐδάφη, εἴτε ἐντὸς δασῶν εἴτε ἐπὶ κορυφῶν ἢ κλιτύων ὀρέων, ἀλπικῶν ἢ μή.

Ὁ Δασικὸς Κῶδιξ ἐτροποποιήθη καὶ συνεπληρώθη μεταγενεστέρως διὰ τῶν Νομοθετικῶν Διαταγμάτων 871, 919 καὶ 996 τοῦ ἔτους 1971, τοῦ Νόμου 177 τοῦ ἔτους 1975 κ.ἄ. Ὅλως, ὅμως, ἰδιαιτέρας σημασίας νόμος εἶναι ὁ Νόμος 998 τῆς 28ης Δεκεμβρίου 1979 «Περὶ προστασίας τῶν δασῶν καὶ τῶν δασικῶν ἐν γένει ἐκτάσεων τῆς χώρας», διὰ τοῦ ὁποίου καθωρίσθησαν συγκεκριμένα μέτρα προστασίας διὰ τὴν διατήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τῶν δασῶν καὶ τῶν ἐν γένει δασικῶν ἐκτάσεων τῆς Χώρας ἐντὸς τοῦ πλαισίου καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως καὶ βελτιώσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Ὁ μείζων δασικὸς χῶρος τῆς Ἑλλάδος ὡς κατὰ τ' ἀνωτέρω ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ Δασικοῦ Κώδικος ὑπολογίζεται ὅτι καταλαμβάνει συνολικῶς ἔκτασιν 75.000.000 στρεμμάτων, δηλαδὴ τὸ 58% τῆς συνολικῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας. Ἡ ἔκτασις αὕτη κατανέμεται κατὰ τὰς ἀνωτέρω διακρίσεις ὡς ἀκολούθως (εἰς στρέμματα):

Κυρίως δάση στρέμματα 25.000.000 ἤτοι τὸ 19,4%
Μερικῶς δασοσκεπεῖς ἐκτάσεις 32.000.000 ἤτοι τὸ 24,6%
Χορτολιβαδικὰ δασικὰ ἐδάφη 19.200.000 ἤτοι τὸ 14 %

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συνολικῆς δασικῆς ἐκτάσεως τὰ 25.500.000 στρέμματα, δηλαδὴ τὸ 70% ἀνήκουν εἰς τὸ Δημόσιον, εἶναι δηλαδὴ δημόσια κτήματα, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπος ἔκτασις τῶν 22.500.000 στρεμμάτων (ἢ 30%) ἀνήκει εἰς ἰδιώτας ἢ νομικὰ πρόσωπα.

Καταστροφαὶ δασῶν καὶ προσπάθειαι ἀναδασώσεως. Εἰκόνα τῆς συντελουμένης ἐξακολουθητικῆς καταστροφῆς τῶν Ἑλληνικῶν δασῶν παρέχει ὁ κατωτέρω πίναξ πυρκαϊῶν κατὰ τὴν διάρκειαν 1965-1974.

Ἔτη	Ἀριθμὸς πυρκαϊῶν	Ἐκτάσεις καεῖσαι (εἰς στρέμματα)
1965	1187	271.000
1966	695	116.133
1967	515	81.530
1968	607	90.575
1969	705	92.331
1970	558	91.889
1971	520	103.627
1972	778	85.000
1973	610	195.139
1974	797	318.687
1975	768	209.553
1976	590	83.887
1977	1253	537.632
1978	828	200.025

Εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα περιλαμβάνονται καὶ αἱ μερικῶς δασοσκεπεῖς ἐκτάσεις, καθὼς καὶ οἱ βοσκότοποι.

Ἡ δασικὴ παραγωγὴ κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετίαν 1951-1975 δὲν ἐσημείωσεν ἀξιόλογον αὔξησιν. Ὁ ρυθμὸς αὐτῆς ὑπολογιζόμενος εἰς 3,8% κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν ἐμειώθη αἰσθητῶς κατόπιν, λόγω μειώσεως τῆς παραγωγῆς καυσοξύλων καὶ ξυλανθράκων, ὑποκατασταθέντων ἐν πολλοῖς δι' ἑτέρων μέσων θερμάνσεως, ἀλλὰ καὶ λόγω σοβαρῶν καταστροφῶν τῶν Ἑλληνικῶν δασῶν ἀπὸ τὰς πυρκαϊάς.

Ἐθνικοὶ δρυμοί, αἰσθητικὰ δάση καὶ διατηρητέα μνημεῖα τῆς φύσεως. Δασικαὶ περιοχαί, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐξ ἀπόψεως διατηρήσεως τῆς εἰς αὐτὰς ἀνεπτυγμένης χλωρίδος καὶ πανίδος ἢ τῶν γεωμορφολογικῶν σχηματισμῶν τοῦ ὑπεδάφους ἢ τῆς ἀτμοσφαίρας ἢ τῶν ὑδάτων καὶ γενικῶς τοῦ φυσικοῦ των περιβάλλοντος καὶ τῶν ὁποίων κρίνεται ἐπιβεβλημένη ἡ διατήρησις καὶ ἡ βελτίωσις τῆς συνθέσεως, τῆς μορφῆς καὶ τῶν φυσικῶν καλλονῶν των δι' αἰσθητικήν, ψυχικὴν καὶ ὑγιεινὴν ἀπόλαυσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ Τουρισμοῦ, ὡς καὶ διὰ τὴν διενέργειαν πάσης φύσεως ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, δύνανται νὰ ἀνακηρύσσωνται «Ἐθνικοὶ Δρυμοί». Ἡ ἀνακήρυξις τῶν Ἐθνικῶν Δρυμῶν γίνεται διὰ Διατάγματος, διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζονται ἡ περιφέρεια, ἡ ἔκτασις καὶ τὰ ὅρια ἑκάστου.

Τὰ τῶν Ἐθνικῶν δρυμῶν ὡρίσθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 856 τοῦ ἔτους 1937. Αἱ διατάξεις τούτου, τροποποιημέναι καὶ βελτιωμέναι, περιελήφθησαν εἰς τὸν Δασικὸν Κώδικα (Ν.Δ. 86/1969) ὡς ἄρθρα 78 ἕως 81, αἱ ὁποῖαι ἐτροποποιήθησαν καὶ πάλιν διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 996/1971. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου ὡρίσθη προσθέτως ὅτι: «Δάση ἢ φυσικὰ τοπεῖα μὴ παρουσιάζοντα τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα πρὸς ἀνακήρυξίν των ὡς Ἐθνικῶν δρυμῶν, ἔχοντα ὅμως ἰδιαιτέραν αἰσθητικὴν ὑγιεινὴν καὶ τουριστικὴν σημασίαν, ὡς καὶ τοιαύτην ἐπιβάλλουσαν τὴν προστασίαν τῆς πανίδος, χλωρίδος καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους, δύνανται νὰ κηρύσσωνται ὡς «αἰσθητικὰ δάση» δι' ἀναψυχήν, ὑγείαν καὶ περίπατον ἢ ὡς τοπεῖα ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους». Ἐπίσης διὰ τοῦ ἰδίου νομοθετικοῦ διατάγματος ὡρίσθη ὅτι ἐκτάσεις παρουσιάζουσαι ἰδιαιτέραν παλαιοντολογικήν, γεωμορφολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν δύνανται νὰ κηρύσσωνται «διατηρητέα μνημεῖα τῆς φύσεως». Ὡς τοιαῦτα ἐπίσης δύνανται νὰ κηρύσσωνται καὶ μεμονωμένα δένδρα ἢ συστάδες δένδρων ἢ ὑγροβιότοποι, καθὼς καὶ σπάνια εἴδη φυτῶν, παρουσιάζοντα ἰδιαιτέραν βοτανικήν, φυτογεωγραφικήν, αἰσθητικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν. Τὰ τῆς ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τῶν ἐθνικῶν δρυμῶν, ὁρίζονται διὰ κανονισμῶν ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Γεωργίας. Μέχρι τοῦ ἔτους 1979 εἶχον ἀνακηρυχθῆ οἱ κάτωθι ἐθνικοὶ δρυμοί:

Ἐθνικοὶ δρυμοὶ	Ἔκτασις εἰς ἑκτάρια	Ἐνδιαφέρουσα χλωρὶς	Ἐνδιαφέρουσα πανίς
Μικρᾶς Πρέσπας	4650	Μακεδονικὴ δρῦς, ἄρκευθος ὑψηλὴ	Ὑδρόβια πτηνά
Φαράγγι Σαμαριᾶς (Λευκὰ Ὄρη Κρήτης)	4850	Κυπάρισσος, σφένδαμνος, ἄρκευθος, πλάτανος ἐλαία, ἀγριελαία	Αἴγαγρος Κρήτης
Παρνασσὸς	3513	Ἐλάτη, ἄρκευθος	Ἀλώπηξ (ἀλεποῦ), λύκος, σκίουρος
Πίνδος	12935	Λαρίκειος πεύκη καὶ λευκόδερμος, ὀξυὰ ἐλάτη, δρῦς	Ἄρκτος (ἀρκούδα), λύκος, ἀγριόχοιρος, ἀγριόγιδο, πέστροφα.
Ὄλυμπος	3998	Πεύκη λαρίκειος καὶ λευκόδερμος ὀξυὰ	Λύκος, ἀλώπηξ, λαγὸς
Οἴτη	3010	Δρῦς, ὀξυά, καστανέα λαρίκειος πεύκη	Ἀγριογίδιον Οἴτης, ἀλώπηξ ἀγριόχοιρος, τσακάλι, πέρδικα.
Πάρνης	3812	Ἐλάτη Κεφαληνιακή, χαλέπειος πεύκη, κουμαριά, ἀειθαλῆ πλατύφυλλα	Λαγός, ἀλώπηξ, θὼς (τσακάλι)
Αἶνος (Κεφαλλη νίας)	2842	Κεφαλληνιακὴ ἐλάτη	Ἀλώπηξ, θὼς, λαγός
Φαράγγι Βίκου Ζαγορίων Ἠπείρου	3412	Σφένδαμνος, δρῦς	Λύκος, ἀγριόχοιρος
Σουνίου	2700	Πεύκη, μακκίαι	Ἀλώπηξ,λαγός

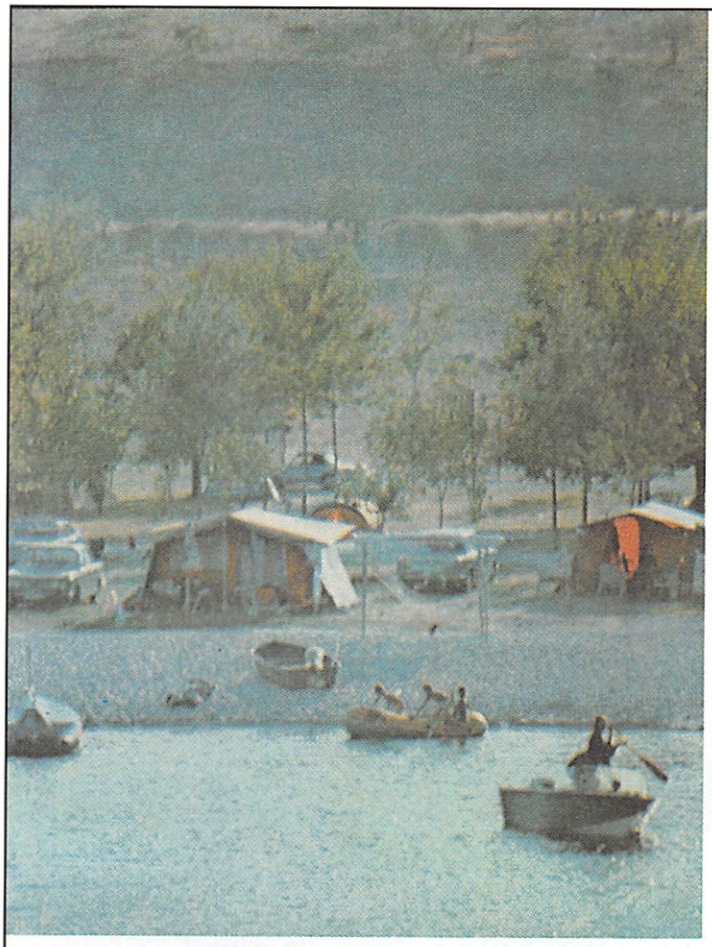

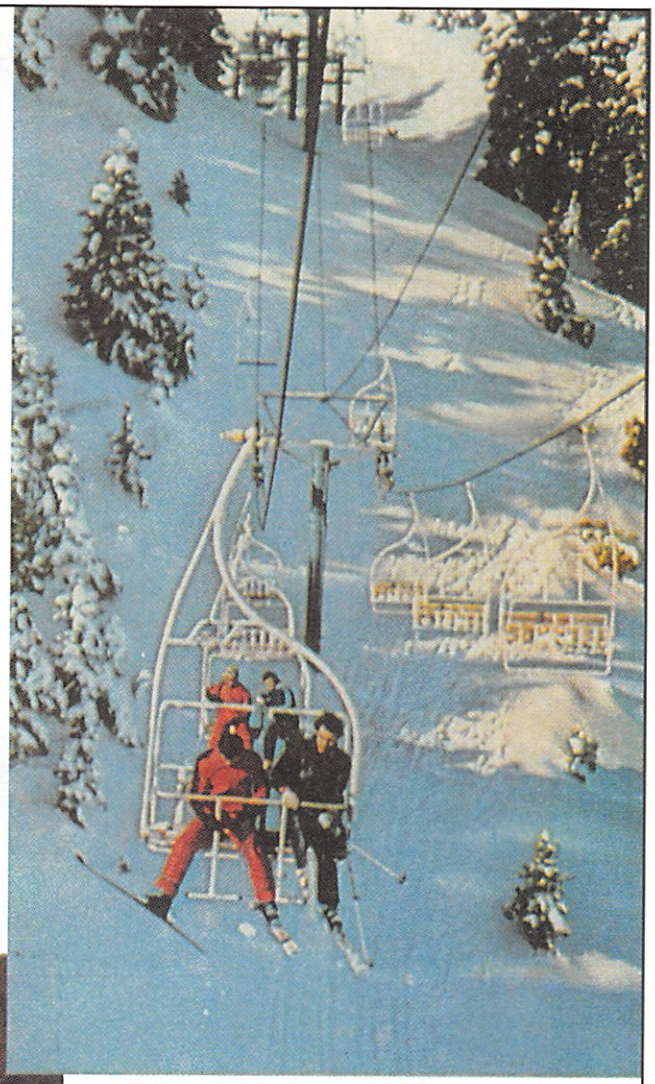

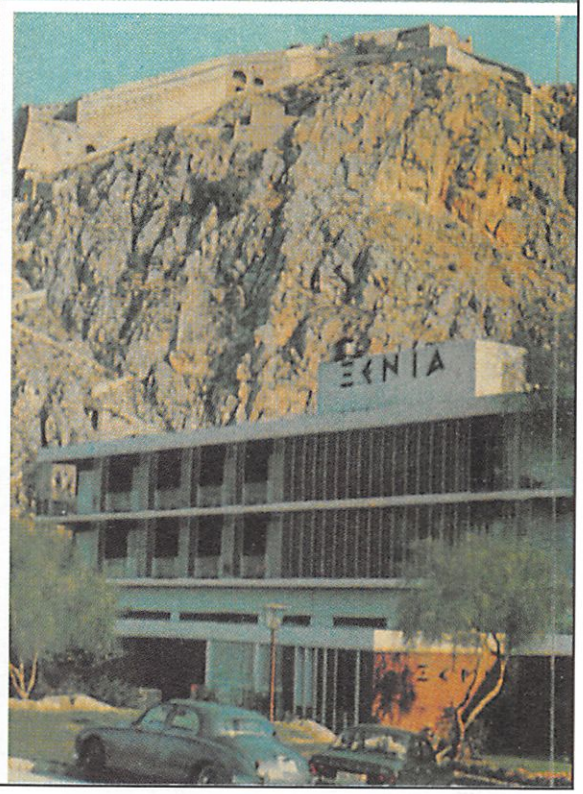

Ὁ Ἑλληνικὸς τουρισμὸς γνωρίζει ἰδιαιτέραν ἀνάπτυξιν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἡ χώρα μας, πλὴν τῶν φυσικῶν της καλλονῶν, τῆς παναρχαίας ἱστορίας της καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν της θησαυρῶν, δύναται νὰ ἐξασφαλίση εἰς τὸν ξένον ἄνετον διαμονήν, πολλὰς ἀνέσεις καὶ πολλὰ ἐνδιαφέροντα θεάματα κ.λ.π. Ἄνω ἀριστερά: Σύγχρονος κατασκήνωσις (κάμπινγκ) εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Ἄνω δεξιά: Χιονοδρομικὴ πίστα εἰς Φτερόλακαν Παρνασσοῦ. Κάτω ἀριστερά: Παράστασις ὄπερας εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως. Κάτω δεξιά: Τὸ ξενοδοχεῖον «ΞΕΝΙΑ» Ναυπλίου, τοῦ ΕΟΤ, ἀπὸ τὰ πλέον σύγχρονα συγκροτήματα τῆς χώρας.

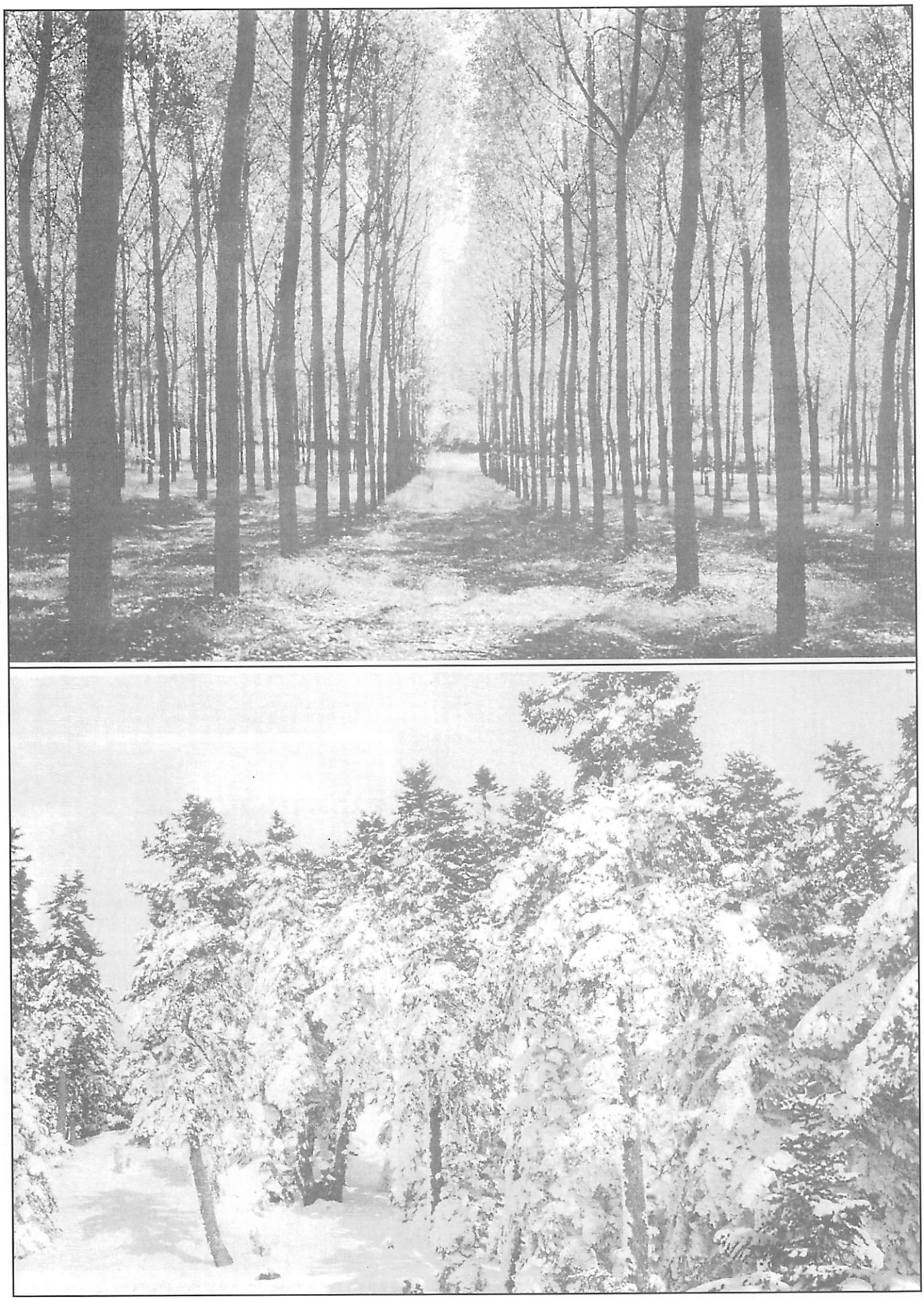

Τὰ δάση κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους ἐκάλυπτον τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς χώρας. Σήμερον, παρὰ τὴν καταστροφὴν των ἐκ ποικίλων αἰτιῶν (πυρκαϊαί, ἀξιοποίησις διαφόρων περιοχῶν, κτηνοτροφία κ.λ.π.), ἐξακολουθοῦν ν' ἀποτελοῦν πηγὴν χαρᾶς καὶ ὑγείας διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρουν σημαντικοὺς πόρους εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν (ξυλεία, ρητίνη κ.ἄ.). Ἄνω: Θαυμάσιον δάσος μὲ λεύκας εἰς τὴν Εὔβοιαν. Κάτω: Ἡ Πάρνηθα χιονισμένη.

Ἡ ἁλιεία

Ἡ ἁλιεία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο ἀξιόλογος παραγωγικὸς κλάδος, ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ οἰκοῦντες τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πληθυσμοὶ ἤντλουν σημαντικὰς ποσότητας ἰχθύων πρὸς συντήρησιν αὐτῶν. Πολλοὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἠσχολήθησαν μὲ αὐτὴν καὶ περιέγραψαν τὰς ἐφαρμοσθείσας τότε μεθόδους. Ὁ Ὅμηρος εἰς πολλὰ μέρη τῆς «Ὀδυσσείας» ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἁλιείαν καὶ μέ τὰ ψάρια. Ἐπίσης ἠσχολήθησαν μὲ τὸν κλάδον τοῦτον ὁ Αἰλιανός, ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Ξενοκράτης, ὁ Γαληνός. Περισσότερον ὅμως ἠσχολήθησαν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ὀππιανὸς καὶ ὁ Στράβων. Ὁ τελευταῖος οὗτος περιέγραψε τὴν ἁλιείαν τῆς παλαμίδας εἰς τὰ στενὰ τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τὴν ἁλιείαν τοῦ τόνου εἰς τὴν Σικελίαν, ἐνῶ ὁ Ὀππιανὸς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠσχολήθησαν ἐπὶ πολὺ μὲ τὴν ἰχθυολογίαν καὶ μὲ τὴν μεταναστευστικὴν κίνησιν τῶν ἰχθύων εἰς τὴν Μεσόγειον.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἁλιεία ἐσημείωσεν ἐξέλιξιν ἀξιόλογον καὶ παράλληλον πρὸς τὴν τῆς ναυτιλίας τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐκ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους διαπιστοῦται ἡ ἄνθησις τῆς Ἑλληνικῆς ἁλιείας κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς περιόδου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τοῦ Ἔθνους ἡ ἁλιεία, ὅπως καὶ ἄλλοι παραγωγικοὶ κλάδοι ἐσημείωσε καθυστέρησιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ναυτιλίαν, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη ἀλματωδῶς. Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος εὗρον τὴν ἁλιείαν μας ἐν καταπτώσει καὶ μὲ πολὺ περιωρισμένον ἐνδιαφέρον δι' αὐτήν. Τὰ ληφθέντα τότε μέτρα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλάδου καὶ ἡ σημειωθεῖσα ἔκτοτε ἐξέλιξις ἐκτίθεται εἰς τὸ περὶ ἁλιείας ἄρθρον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ (τόμος Β', σελὶς 607 καὶ ἑπ.).

Ἡ συμβολὴ τῆς ἁλιείας εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ὡς πρὸς τὸν ὄγκον καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἁλιευτικῆς παραγωγῆς ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1977 ἡ συνολικὴ ἰχθυοπαραγωγὴ ἀνῆλθεν εἰς 103.486 τόννους, ὑπολογιζομένης συνολικῆς ἀξίας 5.542,4 ἑκατομμυρίων δραχμῶν ἔναντι παραγωγῆς 94.890 τόννων τοῦ 1976. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμοὺς δὲν περιλαμβάνεται ἡ παραγωγὴ τῆς ἐρασιτεχνικῆς ἁλιείας καθὼς καὶ ἡ παραγωγὴ ἡ ὁποία καταναλίσκεται ὑπὸ τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἁλιευόντων, μὴ εἰσερχομένη εἰς τὸ ἐμπόριον.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἁλιευτικῆς παραγωγῆς, 47.000 τόννοι ἀνήκουν εἰς τὴν μέσην ἁλιείαν, δηλαδὴ τὴν δι' ἀνεμοστρατῶν καὶ γρί-γρί ἐνεργουμένην, 25.786 τόννοι εἰς τὴν ὑπερπόντιον, 17.500 τόννοι εἰς τὴν παράκτιον, 1.200 εἰς τὴν Μεσογειακήν, 2.000 τόννοι εἰς τὴν ὑπερπόντιον γαριδαλιείαν καὶ 10.000 εἰς τὴν ἁλιείαν τῶν ἐσωτερικῶν ὑδάτων (ἰχθυοτροφείων).

Τὸ ἐκ τῆς ἁλιείας εἰσόδημα ηὐξήθη κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετίαν 1951-1975 μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 3,3%. Ὑψηλότερος πάντως ἦτο ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῆς ἁλιείας κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετίας λόγω τῆς στροφῆς πρὸς τὴν Ἀτλαντικὴν ἁλιείαν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη ἐσημειώθη κάμψις.

Ἡ ἁλιεία εἰς τὰ γλυκέα ὕδατα. Ἐνδιαφέρον εἰς τὴν Ἑλλάδα παρουσιάζει ἡ ἁλιεία εἰς τὰ γλυκέα ὕδατα λιμνῶν καὶ ποταμῶν τῆς χώρας.

Αἱ σπουδαιότεραι ἀπὸ ἰχθυοτροφικῆς πλευρᾶς λίμναι εἶναι: Ἁγίου Βασιλείου καὶ Βόλβης, Ὀρεστιάδος, Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ Βεγορίτις, Παμβώτις (Ἰωαννίνων) Τριχωνίς, Λυσιμαχία, Ἀμβρακία καὶ Μικρὸς Ὀζηρός, Μικρὰ καὶ Μεγάλη Πρέσπα, Δοϊράνη κ.ἄ. Εἰς τὰς ἀνωτέρω λίμνας ἁλιεύονται κυρίως κυπρῖνοι, ἐγχέλεις (χέλια), γλύνια, τοῦρνες, λιπαριὲς (εἶδος σαρδέλλας), κορέγονοι καὶ ἄλλοι μικροτέρας σημασίας ἰχθεῖς.

Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν λιμνῶν γίνεται δι' ἐκμισθώσεως εἴτε εἰς ἁλιευτικοὺς συνεταιρισμοὺς εἴτε εἰς ἰδιώτας, πλὴν τῶν λιμνῶν Ἁγίου Βασιλείου Θεσσαλονίκης καὶ Πρεσπῶν Φλωρίνης, αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται εἰς ἀπ' εὐθείας ἐκμετάλλευσιν τοῦ Δημοσίου.

Ἐκ τῶν ποταμῶν ὀλίγοι ἐνοικιάζονται καὶ μάλιστα τμήματα αὐτῶν. Ὑπολογίζεται ὅτι ἡ μέση ἐτησία παραγωγὴ τῶν ἐσωτερικῶν ὑδάτων τῆς χώρας - ἰχθυοτροφείων, λιμνῶν καὶ ποταμῶν - ἀνέρχεται εἰς 12.000 τόννους περίπου. Τὰ τῆς ἁλιείας εἰς τὰ γλυκέα ὕδατα ρυθμίζονται διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 142/1971 Διατάγματος «Περὶ ἁλιείας τῶν ὑδροβίων ζώων λιμνῶν καὶ ποταμῶν καὶ προστασίας ὡς τοῦτο ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 235/1979 Προεδρικοῦ Διατάγματος «Περὶ ρυθμίσεως τῆς ἐντὸς τῶν ποταμῶν διενεργωμένης ἁλιείας».

Ἡ ἰχθυοκαλλιέργεια. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν ἐσωτερικῶν ὑδάτων δι' ἰχθύων, ἐξεδηλώθη εὐθὺς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὑφυπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (1911), ὅταν συνεστήθησαν ὁ Ἰχθυοτροφικὸς Σταθμὸς Ἀμαρουσίου καὶ ὁ Ὑδροβιολογικὸς Σταθμὸς Φαλήρου, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ δραστηριότης, ἐλλείψει οἰκονομικῶν μέσων, ὑπῆρξε λίαν περιωρισμένη. Μεταπολεμικῶς (1952), ἡ Ὑπηρεσία Ἁλιείας τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας ἵδρυσε παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ Λούρου (30ον χιλιόμετρον ὁδοῦ Ἰωαννίνων-Ἄρτης) τὸν πρῶτον Ἰχθυογεννητικὸν Σταθμὸν καὶ ἀκολούθως (1968) ἕτερον εἰς Ἔδεσσαν. Ὑπὸ τοῦ Προγράμματος ἐξάλλου Δημοσίων Ἐπενδύσεων τοῦ 1979 προεβλέφθη ἡ ἵδρυσις Ἰχθυογεννητικοῦ Σταθμοῦ εἰς Δράμαν. Αἱ εἰς τοὺς Ἰχθυογεννητικοὺς Σταθμοὺς ἐκτελούμεναι ἐργασία ἀφοροῦν τὴν τεχνητὴν ἀναπαραγωγὴν τῶν ἰχθύων, τὴν ἐκκόλαψιν τῶν ὠῶν, τὴν διασπορὰν τῶν ἰχθύων καὶ τὴν τεχνητὴν ἐκτροφὴν τῶν ἰχθύων. Κατὰ τὴν μετὰ τὸ ἔτος 1952 εἰκοσιπενταετίαν ἐξεκολάφθησαν περὶ τὰ 26 ἑκατομμύρια ὠὰ πέστροφας καὶ 10 ἑκατομμύρια ὠὰ κορεγόνου.

Τὰ εἴδη τῶν ἰχθύων τούτων εἶναι ἀπὸ τὰ ἐκλεκτότερα τῶν γλυκέων ὑδάτων. Τὰ οὕτω ἐκκολαφθέντα ἰχθύδια διεσπάρησαν ἐντὸς τῶν γλυκέων ὑδάτων τῆς χώρας (λίμναι) ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ εἰς τὴν χώραν λειτουργοῦσαι ἰδιωτικαὶ ἐγκαταστάσεις πέστροφας ὑπερβαίνουν τὰς 160. Αὗται εἶναι κατανεμημέναι εἰς Ἤπειρον, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ εἰς μικρὸν ἀριθμὸν εἰς Πελοπόννησον καὶ Στερεάν.

Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ εἰς τὴν χώραν μας, συνθῆκαι ἀναπτύξεως πέστροφας εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκαὶ ἔναντι τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν (Δανίας, Ἑλβετίας, Γαλλίας κλπ.) καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον καταβάλλεται προσπάθεια ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας διὰ τὴν εἰς μεγάλην κλίμακα ἀνάπτυξιν τοῦ τομέως τῆς ἰδιωτικῆς πεστροφοκαλλιεργείας, παραλλήλως πρὸς τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν ὑδάτων τῶν ποταμῶν καὶ λιμνῶν.

Αἱ σπουδαιότεραι περιοχαὶ εἰς τὰς ὁποίας ἁλιεύονται ἰχθεῖς πέστροφας εἶναι οἱ ποταμοὶ Βοϊδομάτης, Καλαμᾶς, Ἄραχθος, Ἀχέρων καὶ Λοῦρος Ἠπείρου, Καρπενησιώτης, Ἀγραφιώτης Εὐρυτανίας καὶ αἱ τεχνηταὶ λίμναι τῆς ΔΕΗ, Ταυρωτοῦ Καρδίτσης καὶ Λάδωνος Τριπόλεως. Σημαντικαὶ ἐπίσης ποσότητες κορεγόνου ἁλιεύονται εἰς τὴν λίμνην Ἁγίου Παντελεήμονος (Βεγορῖτις) τοῦ νομοῦ Πέλλης. Ἡ ἁλιεία πέστροφας εἰς τὰς ἀνωτέρω περιοχὰς ἐπιτρέπεται μόνον δι' ἀγκίστρου καθ' ὅλον τὸ ἔτος, πλὴν τῆς περιόδου ἀπὸ 1ης Νοεμβρίου-15ης Φεβρουαρίου, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἰχθύες οὗτοι ἀναπαράγονται.

Ἡ ἁλιεία κορεγόνου ἀπαγορεύεται διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, κατὰ τὴν περίοδον Δεκεμβρίου-Ἰανουαρίου, τῆς δὲ καραβίδας κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 15 Φεβρουαρίου ἕως 15 Μαΐου.

Ἀπαγορεύεται ἀπολύτως ἡ ἁλιεία, ἐμπορία καὶ πώλησις τῶν κάτωθι εἰδῶν ὑδροβίων ζώων, ἐφ' ὅσον ἔχουν μῆκος μικρότερον τοῦ ἐναντι ἑκάστου ἀναγραφομένου:

α) Πέστροφα, 20 ἑκατοστόμετρα.
β) Κορέγονος, 20 ἑκατοστόμετρα.
γ) Κυπρῖνος ἢ γριβάδι ἢ σαζάνι, 30 ἑκατοστόμετρα.
δ) Ἔγχελυς(χέλι), 30 ἑκατοστόμετρα.
ε) Τίγκα ἢ γλῆνι, 15 ἑκατοστόμετρα.
στ) Καράστος ἢ πεταλούδα, 15 ἑκατοστόμετρα.
ζ) Καραβίδα, 10 ἑκατοστόμετρα.

Ἡ μέτρησις τῶν μὲν ἰχθύων ἐνεργεῖται ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ ρύγχους μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς οὐρᾶς, τῆς δὲ καραβίδας ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς κεφαλῆς μέχρι τῆς κοιλίας.

Ἡ ἐρασιτεχνικὴ ἁλιεία. Ἡ διενέργεια ἁλιείας ἐπὶ σκοπῷ ψυχαγωγίας ἢ ἀθλήματος ἐπιτρέπεται ἐντὸς τῶν λιμνῶν καὶ ποταμῶν ὑπὸ τοὺς γενικοὺς καὶ εἰδικοὺς περιορισμοὺς τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος 142/1971, μόνον διὰ μοναγκίστρων ἐργαλείων (καλαμίδι, πεταλούδα, καθετὴ κ.λ.π.)

Ἡ ὑφ' ἑκάστου ἐρασιτέχνου ἁλιέως ἁλιευομένη ποσότης ἰχθύων ἡμερησίως δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγαλυτέρα τῶν δύο (2) χιλιογράμμων ἢ τριῶν ἀτόμων ἰχθύων ἀνεξαρτήτως βάρους, ἀπαγορευομένης ἀπολύτως τῆς πωλήσεως αὐτῶν.

ΟΙ ΙΧΘΥΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΘΑΛΑΣΣΩΝ

Κατωτέρω παραθέτομεν πίνακα τῶν κυριωτέρων ἰχθύων τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. (Ἐντὸς παρενθέσεως ἀναφέρεται τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ὄνομα, ὅπου εἶναι γνωστόν).

Ἀθερίνα, ἀθερινός, ἀθυρνὸς (ἀθερίνη). Εἶναι δύο εἴδη: ὁ κεφαλᾶς καὶ ὁ σουβλίτης.

Ἀετός, σελάχι, θαλάσσιος ἀετὸς (μυλιοβατὶς καὶ μύλη βατίς).

Βλάχος. Παραλλαγὴ σφυρίδας εἰς μεγαλύτερον μέγεθος (βιολί) σελάχι.

Ἑλληνικὰ χαρτονομίσματα ἐκ τῶν ἐκδοθέντων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς.

Γαλέος, γαλιός, δροσίτης (γαλέος).
Γάτος, σκυλόψαρο, φινόγατος. Δύο εἴδη μεγάλου καὶ μικροῦ μεγέθους.
Γαῦρος, χαψί, ἀντζούγια, γαυρὶ (ἔγραυλις ἐγκαρσίχολος).
Γκρανιός, κρανιός.
Γόπα, γούπα, βούπα (βῶξ, ὁ κοινῶς βόαξ, βόνξ= συνηρρημένον βῶξ). Τὸ ὄνομά του δηλοῖ ὅτι ἐκβάλλει βοήν.
Γυαλίτης. Μικρὰ γόπα.
Γῦλος, ἥλιος, ζίλος (Ἰούλιος).
Γοφάρι, γουφάρι, λουφάρι (γάμφος, ἄμια, τεμνόδους ὁ πηδητής, τρώκτης).
Γλῶσσα, χωματίδα (βούγλωσσον, κυνόγλωσσον, ψῆττα ἢ ψῆσσα, σάνδαλον).
Δελφίνι (δελφίν).
Δράκαινα (δράκων, τραχῖνος, ἔχιδνα κατὰ Κυβέριον).
Ζαγκέτα, παραλλαγὴ γλώσσης, λευκή.
Ζαργάνα, βελανίδα, βελονίδα, ζαργανόψαρο (βελόνη ραφίς).
Ζύγαινα, πατερίτσα, μεγάλος καρχαρίας (ζύγαινα).
Καλογριά, καλογρίτσα, καστανάκι (χρόμις).
Καρχαρίας, γλαῦκος, σκυλόψαρο, σκύλος.
Κεντρώνι, μικρὸ σκυλόψαρο, σκύλος.
Κεντρώνι, μικρὸ σκυλόψαρο (ἀκανθίας). Φέρει δύο ἀγκάθια εἰς τὴν ράχιν.
Κατσούλα, χτενάκι, τσατσάρα, κοκκινόγλωσσα, παπαγάλος (κτείς).
Κέφαλος. Διάφορα εἴδη: Βελάντζα, γρέτζος, γάστρος, λαυκῖνος, μαυράκι, μυξινάρι, μπάφα, μισολαύκινος, τοπάν: (κεστρεύς, κέφαλος).
Καπόνι. Εἶδος χελιδονόψαρου ποὺ δὲν πετᾶ. Τὸ λεγόμενον le grondin, λόγω τῆς βοῆς ποὺ ἐκβάλλει ὅταν συλληφθῇ.
Κοκάλι. Παραλλαγὴ σαυριδιοῦ εἰς μεγάλο μέγεθος, μὲ λαμπρὰν ἀπόχρωσιν.
Κολιός (κολίας).
Κουτσομούρα. Εἶδος μπαρμπουνίου μὲ κεφάλι κοφτὸ καὶ ὄχι καμπύλον.
Κωβιός, γωβιός, κωκοβιὸς (κωβιός, συκίς).
Κυνηγός, λαγός. Εἶδος γοφαριοῦ μὲ γαμψὴν κεφαλήν.
Λαβράκι, λάβραξ ὁ λύκος (λάβραξ).
Λίτσα. Εἶδος γοφαριοῦ μὲ πεπλατυσμένον τὸ σῶμα.
Λοῦτσος, σφύραινα, σφήνουρα, σφύρνα (σφύραινα).
Λυθρίνι, μερτσάνι Τουρκικὸν (ἐρυθρῖνος).
Λύχνος, καλλιώνυμος (οὐρανοσκόπος).
Μαγιάτικο, μαΐσιο, μαγιόψαρο, κοπάνι, (θύννος). Ἡ κυριωτέρα παραλλαγὴ τοῦ τόνου.
Μανάλι, μικρὸ μαγιάτικο.
Μπαλᾶς, παραλλαγὴ λυθρινιοῦ.
Μαρίδα, σμαρίδα (μαρίς). Δύο εἰδῶν: ἡ λεπτὴ τοῦ Φαλήρου ἡ τσέρουλα.
Μελανούρι (μελάνουρος).
Μένουλα, σμαρίδα (μαινὶς ἡ κοινή). Μεγάλη πρασινόμαυρη μαρίδα.
Μουγγρί, δρόγκος, δρόγκα (γόγγρος).
Μουδιάστρα, μουρμούρι, βασιλόψαρο (μόρμυρος). Ἀνήκει εἰς τὰ σπαροειδῆ.
Μπακαλιάρος, βακαλάος, (ὄνος, ὀνόσκος, γάδος).
Μπαρμπούνι (τρίγλη, πωγωνοφόρος ἢ γενειῆτις).
Μυλοκόπι, (μύλος, ἀγνωτίδιον). Εἶναι γενειοφόρον.
Ξιφίας, ξιφιός, (ξιφίας).
Ὀξύρρυγχος, στουρίον, μουρούνα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὸ Τσάγεζι Λαρίσης, εἰσερχόμενος εἰς τὸν Πηνειόν.
Πέρκα, πέρδικα (πέρκη).
Παλαμίδα, οὐλτάκι, τορίκι, ρίκι, πετσούδα (πηλαμύς). Ἡ ὀνομασία των εἶναι ἀναλόγως τοῦ μεγέθους.
Πεσκαντρίτσα, βατραχόψαρο (λοφίας).
Πισί, μεγάλη γλῶσσα (βούγλωσσον). Πισὶ = παραφθορὰ τοῦ ψῆσσα, κοινῶς ψησσί.
Ράγια, σελάχι, ράγια, βατὶς ἡ γνησία ἢ ἀκανθωτή, ράσα (βατὶς ἢ βάτος).
Ρέγγα (ἁρίγγη).
Ρόμβος, καλκάνι.
Ροφός, ρουφός, (ὀρφιός, γίγας ἐπινέφελος).
Ρίνα, σελάχι (ρίνη).
Σαλιάρα, λέβερα, γλίνος, γοργοσάλιαρος (βλέννος, σιαλίς).
Σαργός, σαργὸς (σάργος, σαργός).
Σαρδέλλα, σάρδα, παπαλίνα (σαρδίνη). Ἡ παπαλίνα εἶναι ἡ μικρὰ σαρδέλλα.
Σελάχια, ἀγριόψαρα, ἰχθύες πλαγιάστομοι. Εἶναι δύο κυρίως γένη, βατίδες, καρχαρίαι.
Σάλπα, σάρπα, (βῶξ ἡ σάλπη).
Σαυρίδι, σαῦρος, σαμπανί, μικρὸ σαυρίδι.
Σικυός, παντελῆς (σκίαινα, κορακῖνος).
Σκαθάρι, ἀσκάθαρος, βαγιοῦνο (κανθαρίς, κάνθαρος). Βαγιοῦνο λέγεται εἰς Κέρκυραν.
Σκάρος (σκάρος). Τὸ σκάρος εἶναι παράγωγον τοῦ σκαίρω =πηδῶ, σκιρτῶ.
Σκορπιός, σκορπίνα (σκορπίος).
Σκουμπρί. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὀνομάζονται τσίροι ἢ λιπαρῖτες, (σκόμβρος). Τσίροι ὅταν εἶναι ἀδύνατοι, λιπαρῖτες ὅταν εἶναι παχεῖς.
Σκυλόψαρον, σκύλος (σκύλιον, σκύλαξ), μικρὸν σκυλόψαρον.
Σμέρνα, σμύρνα (μύραινα ἡ Ἑλένη).
Σπαθί, σπαθόψαρο, ἀσημόψαρο (λεπιδόποους ἢ τριχίουρος).
Σπάρος, σπάρος (σπάρος).
Στήρα. Παραλλαγὴ σφυρίδας.
Συναγρίδα, συναγρὶς (συναγρὶς ἢ συνόδων).
Σφυρίνα, σφύρα (σφύραινα).
Τόνος, ὄρκυνο, ὄρτσινο, τονίκα (θύννος).
Τροχός. Παραλλαγὴ σαρδέλλας εἰς μεγάλο μέγεθος.
Τρυγώνα, σελάχι, μούτρουβα, μούτριζα, (τρύγων). Παραλλαγὴ τρυγώνας εἶναι ὁ βάτος.
Τσαοῦσι. Παραλλαγὴ λυθρινιοῦ.
Τσιπούρα, χρυσόφα, μαρίδα, κότσα (χρύσοφρυς). Λίγδα = μικρὰ τσιπούρα.
Φαγγρί, κορωνᾶτο =ἀρσενικὸ φαγγρὶ (φάγρος).
Φρίσσα, φρῖσα (θρίσσα, τριχίς). Παραλλαγὴ μεγάλης σαρδέλλας.
Χάννος (χάννη).
Χαρακίδα, ξυνδομύτα, οὔγενα, σουβλίτης, (χάραξ).
Χειλοῦ, ἀχειλούτσα, λάμπαινα, λαπίνα (λάμπραινα, κόσσυφος, κίχλη). Κόσσυφος καὶ κίχλη =ἀρσενικὴ καὶ θηλυκὴ χειλοῦ.
Χέλι (ἔγχελυς).
Χριστόψαρο, σανπιέρος (Ζεύς).

Οἱ εἰς τὸν ἄνω πίνακα ἰχθύες εἶναι ἐνδημικοὶ ἢ ἀποδημητικοί. Ἐνδημικοὺς ὁμῶς ἰχθεῖς μὲ τὴν κυριολεξίαν ἔχομεν πολὺ ὀλίγους. Ἐκτὸς ὡρισμένων εὐαρίθμων εἰδῶν, ὅπως ἡ χειλοῦ, ἡ στήρα, ὁ ροφός, ἡ δράκαινα, ὁ κωβιός, ἡ σαλιάρα κλπ., τὰ ὁποῖα σχεδὸν πάντοτε εὑρίσκονται εἰς τὰ ὕδατά μας, ὅλα τὰ ἄλλα κινοῦνται καὶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὰς ἀκτάς. Καὶ ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν, ὅπως ὁ τόνος, ἡ παλαμίδα, τὸ σκουμπρί, ὁ κολιός, τὰ μεγάλα φαγγριὰ καὶ ἄλλα ταξιδεύουν μακριά, ὡρισμένην ἐποχὴν φεύγουν καὶ ὡρισμένην ἔρχονται καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀποδημητικοὶ ἰχθύες. Ἄλλοι δέ, οἱ λεγόμενοι ἐνδημικοὶ ἰχθύες, ἂν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἰδίως τοῦ χειμῶνος ὀλιγοστεύουν καὶ ἀποκρύπτονται ἀπὸ τὰς παρακτίους περιοχάς των, ἐν τούτοις ποτὲ δὲν παύουν νὰ σημειώνουν τὴν παρουσίαν των. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους συλλαμβάνονται εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὰ βαθύτερα ὕδατα. (Περὶ τῶν ἀποδημητικῶν ἰχθύων καὶ τῶν μετακινήσεών των βλέπε λέξιν ἰχθύς, τόμος ΙΑ' σελίς 98 καὶ ἑπ.).

Ἰχθύες γλυκέων ὑδάτων. Ἐκτὸς τῶν θαλασσίων ἰχθύων ἔχομεν καὶ ἰχθῦς γλυκέων ὑδάτων, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι: Ὁ κυπρῖνος, ἡ λαζάνι, σαζάνι, ὁ ἔσοξ ἢ τούρνα, ἡ πέρκη, ἡ πέστροφα, ὁ σίλουρος ἢ γουλιανός, ὁ σολομός καὶ ἄλλοι.

Θεόδωρος Ν. Μαρσέλλος.

Ἡ Μελισσοκομία

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι χώρα κατ' ἐξοχὴν μελισσοτροφικὴ καὶ σχετικῶς μὲ τὴν ἔκτασίν της ἦτο, μέχρι τοῦ 1939, ἡ τετάρτη χώρα τοῦ κόσμου ἀπὸ ἀπόψεως μελισσοκομικοῦ πλούτου, ἤτοι ἀναλογίας μελισσιῶν κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον. Ἀντιθέτως ὑστέρει ἀπὸ μελισσοκομικῆς προόδου, ἤτοι ἀναλογίας κυψελῶν μὲ κινητὰ πλαίσια.

Ἡ καθυστέρησις εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς μελισσοκομικῆς προόδου, ὠφείλετο ἀφ' ἑνὸς εἰς τοὺς ἀλλεπαλλήλους πολέμους, τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνώμαλον πολιτικὴν κατάστασιν τῆς χώρας μας καὶ τὴν ἔλλειψιν οἰκονομικῶν μέσων.

Ἀρχικῶς ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν μελισσοκομικὴν πρόοδον τῆς χώρας μας ἡ εἰς Ἀθήναις Βασιλικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρία, ἡ ὁποία ἵδρυσε, τὸ 1903, τὴν Μελισσοκομικὴν Σχολὴν Χαλανδρίου. Ἡ Σχολὴ αὕτη ὠργανώθη παρὰ τοῦ Γεωργίου Τουφεξῆ, τοῦ πρώτου Ἕλληνος γεωπόνου, ὅστις ἠσχολήθη συστηματικῶς μὲ τὴν μελισσοκομίαν. Ἀπόφοιτοι δὲ τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς ὑπῆρξαν, ὅλοι σχεδὸν οἱ μέχρι τοῦ 1935 προσληφθέντες ὑπάλληλοι τῆς μελισσοκομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας καὶ οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν μελισσοκόμων, οἵτινες ἐγκατέστησαν τὰς πρώτας κυψέλας μὲ κινητὰ πλαίσια ἐν Ἑλλάδι. Παραλλήλως ἡ Γεωργικὴ Ἑταιρία διέθετε καὶ κυψέλας εἰς τιμὴν κόστους. Ταυτοχρόνως μὲ τὴν Μελισσοκομικὴν Σχολὴν Χαλανδρίου ἱδρύθη ἐν Ἀργοστολίῳ ἡ Βαλλιάνειος Γεωργικὴ Σχολή, ἡ ὁποία εἰς τὸ στενώτερον περιβάλλον της εἰργάσθη κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μελισσοκομίας ἐν Κεφαλληνίᾳ.

Ἡ Κρατικὴ προσπάθεια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μελισσοκομίας ἤρχισε τὸ 1909. Προσελήφθησαν, τότε, οἱ πρῶτοι εἰδικοὶ μελισσοκόμοι, διὰ νὰ ὑποδεικνύουν τοὺς βελτιωμένους τρόπους ἐκμεταλλεύσεως τῶν μελισσιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξεύρεσις, ἐκ μέρους τῶν μελισσοτρόφων, εἰς καλὴν ποιότητα καὶ προσιτὴν τιμήν, τῶν ἀπαιτουμένων μέσων, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑποδεικνυομένων τρόπων ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν μελισσιῶν.

Ὡς ἐκ τούτου τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐργασίας δὲν ἀπέδωσεν ἀξιόλογα ἀποτελέσματα. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1927 ὅμως ἤρχισε μία σημαντικὴ μελισσοκομικὴ πρόοδος εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα, χάρις εἰς τὴν ἐφαρμογὴν θετικωτέρου τρόπου ἐργασίας. Ἀντὶ συμβουλῶν καὶ παροτρύνσεων, ἐδίδοντο εἰς τοὺς πρόσφυγας μελισσοκόμους δωρεὰν ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια διὰ τὴν ἐργασίαν των. Συγκεκριμένως ἐντὸς διετίας διετέθησαν εἰς αὐτοὺς 7000 κυψέλαι, μυριάδες τεχνητῶν κηρηθρῶν, μελιτοεξαγωγεῖς καὶ διάφορα ἄλλα εἴδη.

Ἡ ἐργασία αὕτη, ὑπῆρξεν ἡ θετικωτέρα, μέχρι τότε, κρατικὴ προσπάθεια, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μελισσοκομίας εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην καὶ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ν' αὐξηθῇ, μέχρι τοῦ 1931, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἑλλάδι κυψελῶν μὲ κινητὰ πλαίσια, εἰς 21.000 ἐκ τῶν ὁποίων 9.651 εὑρίσκοντο εἰς Μακεδονίαν καὶ Θράκην, εἰς τὰς ὁποίας προηγουμένως ἦτο σχεδὸν ἄγνωστος ἡ νέα κυψέλη.

Τὰ προαναφερόμενα ἀποτελέσματα συνετέλεσαν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀπὸ τοῦ 1931 παρὰ τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, νέον σύστημα ἐργασίας, ἔχον ὡς βάσιν τὴν χορήγησιν εἰς τοὺς μελισσοτρόφους, τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν ἐργασίαν των εἰδῶν, εἰς χαμηλὴν τιμὴν καὶ μὲ εὐκολίας πληρωμῆς.

Μεταπολεμικὴ μελισσοκομικὴ ἀνάπτυξις. Κατὰ τὴν γεωργικὴν ἀπογραφὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν κυψελῶν μὲ κινητὰ πλαίσια ἀνῆλθε τὸ 1951 εἰς 152.000, ἐνῶ τὸ 1939, κατὰ τὴν στατιστικὴν γεωργικῆς παραγωγῆς τοῦ ἔτους τούτου, ἦτο μόλις 98.000. Ἡ σημαντικὴ ποιοτικὴ βελτίωσις τῆς μελισσοκομίας μας ὀφείλεται, εἰς τὴν γενομένην κατὰ τὴν προπολεμικὴν περίοδον ἐργασίαν, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ν' ἀντιληφθοῦν οἱ μελισσοτρόφοι τὰ πλεονεκτήματα τῆς κυψέλης μὲ κινητὰ πλαίσια, κυρίως ὅμως συνετέλεσαν, τὰ διὰ τὴν πρόοδον ταύτην παρασχεθέντα ἄφθονα ἐφόδια.

Μία ἐπὶ πλέον ἔνδειξις τῆς συντελεσθείσης προόδου, κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον, εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ δρᾶσις τῶν μελισσοκομικῶν συνεταιρισμῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας συνεστήθη κοινοπραξία μελισσοκομικῶν συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία συγκεντρώνει, συσκευάζει καὶ διαθέτει εἰς τὴν κατανάλωσιν, τὴν παραγωγὴν τῶν μελῶν της. Ἐπὶ πλέον προμηθεύεται κηρήθρας καὶ ἄλλα μελισσοκομικὰ ἐφόδια, τὰ ὁποῖα παρέχει εἰς συμφερούσας τιμὰς εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς αὐτὴν μελισσοτρόφους. Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐργάζεται καὶ ἡ συσταθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ κοινοπραξία τῶν Μελισσοκομικῶν Συνεταιρισμῶν Χαλκιδικῆς. Ἄλλη μία ἐκ μέρους τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, σημαντικωτάτη συμβολὴ εἰς τὴν μελισσοκομικὴν πρόοδον τῆς χώρας μας εἶναι καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ 1951 ἀρξάμενα μαθήματα μελισσοκομίας εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀμερικανικὴν Γεωργικὴν Σχολήν. Αἱ ἐγκαταστάσεις καὶ οἱ πόροι τοῦ ἱδρύματος τούτου, ἐπέτρεψαν τὴν εἰς αὐτὸ σχεδὸν δωρεὰν διαμονὴν καὶ διατροφὴν 100 μαθητῶν μελισσοτρόφων, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων, τὰ δὲ παρασχεθέντα ἄφθονα μέσα ἐκπαιδεύσεως, ἐν συνδυασμῷ μὲ ἐπαρκέστατον διδακτικὸν προσωπικόν, διατεθὲν παρὰ τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, ἀρτίαν ἐκπαίδευσιν τῶν μελισσοτρόφων. Ἡ ἐξακολούθησις τῶν μαθημάτων αὐτῶν, θὰ ἔχῃ εὐεργετικώτατα ἀποτελέσματα διὰ τὴν πρόοδον τῆς μελισσοκομίας εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα.

Μεταπολεμικῶς ἡ μελισσοκομική μας παραγωγὴ ἐλάχιστα ὑπολείπεται τῆς προπολεμικῆς, διότι ἡ προκύπτουσα ποσοτικὴ ζημία ἐκ τῶν καταστροφῶν, καλύπτεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν ποιοτικὴν βελτίωσιν. Διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μελισσοκομικῆς παραγωγῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑφίστανται εὐρύτατα περιθώρια.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι δύνανται νὰ συντηρηθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα περισσότερα μελίσσια ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ὑπῆρχον προπολεμικῶς καὶ ἐνῶ καμμία γωνία τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἀκατάλληλος διὰ τὴν μελισσοκομίαν, ἦσαν, ἐν τούτοις, πάντα πολλαὶ καὶ εἶναι τώρα ἀκόμη περισσότεραι αἱ κοινότητες εἰς τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχουν μελίσσια ἢ ποὺ τὰ ὑπάρχοντα εἶναι ἐλάχιστα καὶ δυσανάλογα μὲ τὸν πλοῦτον τῆς μελισσοτροφικῆς χλωρίδος. Εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον, ὅτι δύναται ν' αὐξηθῇ ὁ προαναφερόμενος μέσος ὅρος παραγωγῆς νέων κυψελῶν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκόμη μικρός. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι εἰς ὅσας περιφερείας ἔγινε συστηματικὴ ἐργασία διὰ τὴν ἐντατικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν νέων κυψελῶν, ἡ ἀπόδοσίς των ὑπερέβη τὰς πλέον αἰσιοδόξους προβλέψεις.

Α. Τυπάλδος - Ξυδιᾶς

Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Στατιστικῆς ὑπηρεσίας τῆς χώρας κατὰ τὸ ἔτος 1974 ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἑλλάδα 773.388 εὐρωπαϊκαὶ κυψέλαι καὶ 224.595 ἐγχώριοι. Ἡ παραγωγὴ μέλιτος μετὰ τὴν τελευταίαν μέχρι τοῦ 1976 πενταετίαν ἐνεφανίζετο ὡς ἀκολούθως:

1972	»	9.707
1973	»	8.080
1974	»	8.604
1975	»	11.007
1976	»	13.845

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν ὑπὲρ τὰς 4.000 συστηματικῶς λειτουργοῦσαι μελισσοκομικαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ πολλαὶ (ὑπὲρ τὰς 35.000) βοηθητικαί. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ περὶ τοὺς 100 μελισσοκομικοὶ συνεταιρισμοί. Γενικῶς ὅμως αἱ μελισσοκομικαὶ ἐγκαταστάσεις εἶναι μικραί.

Καίριον πρόβλημα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν μελισσοκομίαν εἶναι αἱ ζημίαι τὰς ὁποίας ὑφίσταται αὕτη ἀπὸ τοὺς ψεκασμοὺς τῶν καλλιεργειῶν διὰ φυτοφαρμάκων, τὰ ὁποῖα ἐξοντώνουν μαζὶ μὲ τὰ ἐπιβλαβῆ διὰ τὴν γεωργίαν ἔντομα καὶ τὰς μελίσσας. Ἡ δὲ ἐπερχομένη ἐκ τοῦ λόγου τούτου ζημία δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν μελισσοκομίαν ἀλλὰ κυρίως τὴν δενδροκομικὴν παραγωγὴν λόγῳ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἐπικονιάσεως (γονιμοποιήσεως) τῶν ἀνθέων τὴν ὁποίαν ὡς γνωστὸν ἐκτελοῦν εἰς πολλὰ φυτὰ αἱ μέλισσαι.

Κύρια μέτρα πρὸς πρόληψιν τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἐνετάθη ἀπὸ τῆς διαδόσεως τῶν ἀπὸ ἀεροπλάνων ἐκτελουμένων ψεκασμῶν, προτείνονται: α) Ἡ μὴ ἐκτέλεσις ψεκασμῶν τῶν ὁπωροφόρων δένδρων κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνθοφορίας. β) Ἡ χρησιμοποίησις κατὰ τὸ δυνατὸν φαρμάκων ἀκινδύνων διὰ τὰς μελίσσας. γ) Ὁ περιορισμὸς τῶν μελισσῶν διὰ τοῦ κλεισίματος τῶν κυψελῶν ἐφ' ὡρισμένον χρόνον κατὰ τὴν περίοδον τῶν ψεκασμῶν.

Ὁ ὀρυκτὸς πλοῦτος καὶ ἡ ἀξιοποίησίς του

Ἀπὸ ἀπόψεως ὀρυκτοῦ πλούτου ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ θεωρηθεῖ χώρα προνομιοῦχος τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ποικιλίας ὀρυκτῶν καὶ μεταλλευμάτων ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ποιοτικῆς ἀνωτερότητος ἢ σπάνιος αὐτῶν.

Τὰ σπουδαιότερα ὀρυκτὰ καὶ μεταλλεύματα ἀνέρχονται εἰς τριάκοντα καὶ πλέον, ὅπως ἐμφανίζονται εἰς τὸν πίνακα 1. Ἐξ αὐτῶν ὅμως ἀξιοποίησιν εὑρίσκουν περίπου τὰ δεκαοκτὼ καὶ τοῦτο διότι ὡρισμένα μεταλλεύματα ὅπως π.χ. τὰ σιδηρομεταλλεύματα παρηγκωνίσθησαν ὑπὸ εἰσαγομένων εἰς χαμηλοτέραν τιμὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐνῶ ὡρισμένα ἄλλα ὅπως π.χ. ὁ ἰλμενίτης, δὲν ἔτυχον εἰσέτι ἐκμεταλλεύσεως.

Οὕτω σήμερον (1978), τὰ κυριώτερα ἐκμεταλλεύσιμα μεταλλεύματα καὶ ὀρυκτὰ εἶναι ὁ ἀμίαντος, τὰ ἀρσενικούχα μεταλλεύματα, ἡ βαρυτίνη, ὁ βωξίτης, τὰ θειοῦχα μικτὰ μεταλλεύματα, ὁ λιγνίτης, ὁ λευκόλιθος, τὰ μαγγανιοῦχα μεταλλεύματα, τὰ μάρμαρα, τὰ νικελιοῦχα σιδηρομεταλλεύματα, ὁ σιδηροπυρίτης, ἡ σμύρις, ὁ στεατίτης, ὁ φθορίτης, ὁ περλίτης, ὁ μετεντονίτης, ἡ κίσσηρις, τὰ ἀργυρομεταλλεύματα ἢ γύψος.

Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος οἱ ἀρχαῖοι ἐξεμεταλλεύθησαν τὰ χρησιμοποιούμενα τότε μεταλλεύματα χαλκόν, σίδηρον, ἀργυροῦχον μόλυβδον πρὸς ἐξαγωγὴν ἀργύρου καὶ χρυσοῦ (τοῦ κασσιτέρου μὴ ἀπαντωμένου εἰς Ἑλλάδα). Οὕτω π.χ. οἱ ἀρχαῖοι ἐξεμεταλλεύθησαν σίδηρον εἰς Σέριφον Κύθνον καὶ πολλὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ἀργυροῦχον μόλυβδον εἰς Λαύριον καὶ Σίφνον, χαλκόν, χρυσὸν καὶ ἄργυρον εἰς Θάσον, χρυσὸν εἰς Μακεδονίαν εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ὀρέων Παγγαίου, Βερμίου κ.ἄ.

Τὰ σπουδαιότερα μεταλλευτικὰ κέντρα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξαν ἐκεῖνα ἐκ τῶν ὁποίων ἐξωρύσσοντο πολύτιμα μέταλλα, ἀργυρος ἢ χρυσὸς (Λαύριον, Σίφνος, Θάσος, Παγγαῖον). Διὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἀργύρου ἐκ τοῦ ἀργυρούχου μολύβδου ἐξετελέσθησαν εἰς Λαύριον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἰδία ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 1ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ὑπόγειοι ἐργασίαι μεγάλης ἐκτάσεως καὶ μεγάλαι ἐπιφανειακαὶ ἐγκαταστάσεις διὰ τὴν πλύσιν καὶ καμινείαν τῶν μεταλλευμάτων.

Ἐκ τῶν γνωστῶν μεταλλευτικῶν κέντρων τῶν ἀρχαίων τὰ μὲν μεταλλεῖα Θάσου καὶ Σίφνου, ἐγκατελείφθησαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, τὰ δὲ μεταλλεῖα Λαυρίου καὶ Παγγαίου ἔχασαν τὴν σημασίαν των μετὰ τοὺς πολέμους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅτε εἰσήχθη ἐξ Ἀσίας μεγάλη ποσότης πολυτίμων μετάλλων.

Βραδύτερον οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐπέδειξαν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἑλληνικὰ μεταλλεῖα. Οὗτοι ἀπὸ τοῦ δευτέρου Καρχηδονιακοῦ πολέμου ἦσαν κύριοι τῶν πλουσίων εἰς ἄργυρον μεταλλείων τῆς Ἱσπανίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν κατακτητικῶν αὐτῶν πολέμων ἀπέκτησαν μεγάλας ποσότητας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κατοχὴν τῆς Ἑλλάδος αἱ ἐργασίαι τῶν μεταλλείων Λαυρίου φθίνουσι συνεχῶς καὶ φαίνονται ὁριστικῶς διακοπεῖσαι κατὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα.

Μόνον εἰς τὰ χρυσωρυχεῖα Παγγαίου ἔλαβε χώραν ἐκμετάλλευσις κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ εἰς μερικὰ μεταλλεῖα σιδήρου (εἰς Σέριφον).

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀπεδόθη μεγαλυτέρα σημασία εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, βραδύτερον δὲ ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν φαίνεται ἐκτελεσθεῖσα ἀξία λόγου ἐκμετάλλευσις ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας ἐγνώρισαν ἀκμὴν καὶ ἔτυχον διοικητικῆς αὐτονομίας τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς ὅπου ἐξήγετο ἀργυροῦχον μετάλλευμα δι' ἐπεξεργασίας τοῦ ὁποίου παρήγετο σημαντικὴ ποσότης ἀργύρου.

Ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ 1861, ἀφ' ὅτου ἴσχυσεν ὁ πρῶτος Ἑλληνικὸς μεταλλευτικὸς νόμος ΧΗ', οὐδεμία σοβαρὰ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ἐν Ἑλλάδι. Ἐξωρύσσοντο μόνον μερικαὶ ποσότητες λιγνιτῶν, σμύριδος, γύψου καὶ μυλοπέτρων διὰ λογαριασμὸν τοῦ Δημοσίου. Ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου ΧΗ' παραχώρησις μεταλλείου εἶναι ἡ παραχώρησις τῶν θειωρυχείων Μήλου γενομένη τὸ 1862.

Ἀλλ' ἡ νέα περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς μεταλλευτικῆς βιομηχανίας ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τοῦ 1864 μὲ τὴν ἀνακαμίνευσιν εἰς Λαύριον τῶν ἀρχαίων μολυβδούχων σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων ὑπὸ τῆς Γαλλο-Ἑλληνο-Ἰταλικῆς ἑταιρίας Ἰλαρίωνος Ροῦ. Ἐκ τῶν σκωριῶν τούτων παρήχθη τὸ πρῶτον τὸ ἔτος 1865 ἀργυρομιγὴς μόλυβδος, τοῦ ὁποίου ἡ συνολικὴ παραγωγὴ μέχρι τοῦ 1929 ὑπερέβη τὰς 700.000 τόννων ἀξίας 100.000.000 χρυσῶν φράγκων. Κατὰ τὸ ἔτος 1869 ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἑταιρίας ἤρχισε συγκαμίνευσις τῶν μολυβδούχων ἀρχαίων σκωριῶν μετὰ μεταλλούχων χωμάτων προερχομένων ἐκ τῶν ἀπορριμμάτων (ἐκβολάδων) τῶν ἀρχαίων ἐκμεταλλεύσεων. Κατὰ τὸ 1871 ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἑταιρίαν ὡς μεταλλειοκτήτην ἐν Λαυρίῳ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς μεταλλειοκτησίας αὐτῆς ὑπαρχουσῶν ἐκβολάδων, καθ' ὅσον αὗται δὲν ἀποτελοῦσι φυσικὰς συσσωρεύσεις μεταλλευτικῶν ὀρυκτῶν, ἀλλ' ἀπεσπάσθησαν ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν κοιτῶν δι' ἀνθρωπίνης ἐνεργείας.

Τὸ ἀνακύψαν ζήτημα διηυθετήθη κατὰ τὸ 1873 διὰ τῆς συστάσεως δύο ἑταιριῶν, ἀφ' ἑνὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Μεταλλουργείων Λαυρίου διὰ τὴν καμινείαν τῶν ἀρχαίων σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς Γαλλοελληνικῆς ἑταιρίας διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μεταλλείων. Ἡ δευτέρα αὕτη ἑταιρία μετωνομάσθη κατὰ τὸ 1875 «Γαλλικὴ Ἑταιρία Μεταλλείων Λαυρίου». Μέχρι τοῦ 1875 παρήγετο σχεδὸν μόνον μόλυβδος, προερχόμενος ἀπὸ τὴν καμινείαν τῶν ἀρχαίων σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1876 ὅμως ἤρξατο ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρίας Λαυρίου ἐκμετάλλευσις καὶ μεταλλευμάτων μολύβδου, ὡς καὶ πλουσίων μεταλλευτικῶν κοιτασμάτων ψευδαργύρου, ἅτινα οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ἀφήσει ἄθικτα. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς (ἀπὸ τοῦ ἔτους 1877) ἄρχεται ἡ ἐκμετάλλευσις ἐν Λαυρίῳ μαγγανιούχων σιδηρομεταλλευμάτων. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σιδηρομεταλλευμάτων τῆς Σερίφου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1869 μέχρις ὅμως τοῦ 1880 εἶχον παραχθῆ ἐκ τούτων μόνον 4.200 τόννοι.

Ὁ ἑπόμενος πίναξ δεικνύει τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς μεταλλευτικῆς βιομηχανίας τὸ ἔτος 1887:

Μεταλλεύματα	παραχθὲν ποσὸν εἰς τόννους	Τόπος παραγωγῆς
Μεταλλεύματα μολύβδου	2.090	Λαύριον
Μεταλλεύματα ψευδαργύρου	6.000	Λαύριον
Μόλυβδος	7.530	Λαύριον
Πεφρυγμένη καλαμίνα (ψευδάργυρος)	25.000	Λαύριον
Λιγνίτης	6.000	Κύμη καὶ Ὠρωπὸς
Σμύρις	3.350	Νάξος
Λευκόλιθος	1.500	Εὔβοια
Θεῖον	600	Μῆλος

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου ἐμφαίνεται ὅτι κατὰ τὸ 1877 ἡ ἐξόρυξις μεταλλευμάτων, ἐξαιρέσει τῶν ψευδαργυρούχων Λαυρίου, ἦτο λίαν περιωρισμένη καὶ ὅτι τὸ Λαύριον ἀποτελεῖ τὸ μόνον ἀξιόλογον κέντρον μεταλλευτικῆς βιομηχανίας. Ἡ κατάστασις διετηρήθη περίπου ἡ αὐτὴ μέχρι τῶν πρώτων μετὰ τὸ 1900 ἐτῶν. Κατόπιν καὶ ἰδία κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον καὶ μετέπειτα, ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγὴ τοῦ λευκολίθου, τοῦ λιγνίτου, τοῦ σιδηροπυρίτου, τοῦ νικελίου, τοῦ χρωμίτου, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1934 ἡ παραγωγὴ τῆς βαρυτίνης, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1935 ἡ παραγωγὴ τοῦ βωξίτου, τοῦ ὁποίου ἡ παραγωγὴ κατὰ τὸ 1939 ἀνῆλθεν εἰς 187.000 τόννους καὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους 1940 ἄρχεται ἡ παραγωγὴ τοῦ προσχωματικοῦ χρυσοῦ Μακεδονίας.

Τὰ ἔτη 1938 καὶ 1939 ἐσημείωσαν τὴν μεγαλυτέραν μεταλλευτικὴν παραγωγήν. Κατ' αὐτὰ ἡ ἐτησία μεταλλευτικὴ παραγωγὴ ὑπερέβη τὸ ἑκατομμύριον τόννων.

Κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς χώρας χρονικὸν διάστημα ἡ μεταλλευτικὴ κίνησις περιορίζεται σημαντικῶς κατὰ δὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν περίοδον τῆς κατοχῆς, ὄχι μόνον διεκόπη πᾶσα μεταλλευτικὴ ἐργασία, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀπαραίτητα ἔργα συντηρήσεως τῶν μεταλλείων ἀνεστάλησαν. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσαν τὰ λιγνιτωρυχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκμετάλευσις ἐνετάθη πρὸς κάλυψιν τῶν εἰς καύσιμου ὕλην ἐγχωρίων ἀναγκῶν.

Ἡ σημερινὴ μεταλλευτικὴ παραγωγή. Τελείως διάφο-

ρος κατάστασις ἐμφανίζεται κατὰ τὴν μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον περίοδον. Κατ' αὐτὴν ἐσημειώθη ἀνάπτυξις ὅλων τῶν παρουσιαζόντων εὐνοϊκοὺς ὅρους οἰκονομικότητος μεταλλευμάτων καὶ ὀρυκτῶν, εἴτε πρὸς ἐπιτόπιον κατανάλωσιν ἢ μεταλουργικὴν κατανάλωσιν ἢ μεταλλουργικὴν ἐπεξεργασίαν εἴτε πρὸς ἐξαγωγήν. Διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν λιγνιτῶν ἐδημιουργήθησαν μεγάλοι θερμοηλεκτρικοὶ σταθμοὶ Πτολεμαΐδος, Μεγαλοπόλεως, καὶ Ἀλιβερίου, διὰ τοὺς βωξίτας δὲ καὶ τὰ νικελιοῦχα μεταλλεύματα τὰ μεταλλουργεῖα τῶν ἀλουμινίων εἰς Ἄσπρα Σπίτια Βοιωτίας καὶ τοῦ νικελίου εἰς Λάρυμναν. Διὰ τὸν ἀμίαντον τοῦ Ζιδανίου Κοζάνης ἐγκαινιάσθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1978 εἰδικὴ βιομηχανικὴ μονάς. Νέαι ἐπίσης ἐγκαταστάσεις ἐδημιουργήθησαν εἰς Εὔβοιαν καὶ Χαλκιδικὴν διὰ τοὺς λευκολίθους. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ὀρυκτὰ ἐτέθησαν ὑπὸ συστηματικὴν ἐκμετάλλευσιν ὅπως ὁ γύψος, ὁ Περλίτης, ὁ μπεντονίτης, ἡ θηραϊκὴ γῆ, ἡ βαρυτίνη κλπ. Χαρακτηριστικὸν πάντως εἶναι ὅτι μεταπολεμικῶς ἐγκατελείφθη σχεδὸν τελείως ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σιδηρομεταλλευμάτων καὶ τοῦτο λόγω τῆς περιωρισμένης περιεκτικότητας αὐτῶν.

Τόσον ἡ μεταλλεία ὅσον καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν μεταλλευμάτων καὶ ὀρυκτῶν παρουσιάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξόχως συγκεντρωμένη. Πράγματι τὸ σύνολον σχεδὸν τῆς ἐξορύξεως τῶν βωξιτῶν, τῶν λευκολίθων, τῶν νικελιούχων σιδηρομεταλλευμάτων καὶ τῶν σιδηροπυριτῶν, ἤτοι τῶν περισσότερον πλουτοφόρων μεταλλευμάτων ἐπιτελεῖται ὑπὸ τριῶν συγκροτημάτων ἑταιρειῶν τοῦ συγκροτήματος Μποδοσάκη, τοῦ Συγκροτήματος Σκαλιστήρη καὶ τῶν Ἐπιχειρήσεων Ἡλιοπούλου - Κυριακοπαύλου, ἐνῶ ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τοῦ 90% τοῦ συνόλου τῶν ἐξορυσσομένων γίνεται ὑπὸ ἐννέα μεγάλων ἑταιρειῶν καὶ τῶν θυγατρικῶν των ἐπιχειρήσεων.

Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 1975 ἐκ τοῦ συνολικοῦ ποσοστοῦ τῶν παραχθέντων μεταλλευμάτων καὶ ὀρυκτῶν (πλὴν λιγνιτῶν) ἀνερχομένης εἰς 10.050.197 τόννους καὶ 110.000 κυβ. μέτρα μαρμάρων οἱ 7.700.000 τόννοι ἀφοροῦν τὰς ἐννέα αὐτὰς ἑταιρείας ἐκ δὲ τῶν ἐξαγωγῶν μεταλλευμάτων ἀνερχομένων εἰς 1.600.511.500 δραχμὰς τὸ 1.458.603.000 ἀντιπροσωπεύει ἀξίαν ἐξαγωγῶν τῶν μεγάλων ἑταιρειῶν. (Βλέπε πίνακα 2).

ΠΙΝΑΞ 1

Ὀρυκτὸν ἢ μετάλλευμα.	Μεταλλοφόροι περιοχαί.	Σημαντικώτερα κέντρα ἀπὸ μεταλλευτικῆς ἀπόψεως.
Ἀμίαντος	44	Νομὸς Κοζάνης
Ἀντιμονιοῦχα μεταλλεύματα	12	Περιοχὴ Λαχανᾶ
Ἀργυροῦχα θειοῦχα μικτὰ	11	Λαύριον
Ἀρσενικοῦχα μεταλλεύματα	6	Καβάλα, Σέρραι, Μαγνησία, Λαύριον
Βαρυτίνη (Βαρύτης)	13	Μῆλος, Μύκονος
Βωξίτης	62	Κεντρικὴ Στερεὰ (Οἴτη - Γκιώνα - Παρνασσὸς) Λοκρίς, Βοιωτία, Ἀττικὴ
Γύψος	59	Καβάλα, Ἤπειρος, Κρήτη
Θεῖον (αὐτοφυές)	6	Μῆλος
Ἰλμενίτης (μετάλλευμα τιτανίου)	5	Δυτικὴ Θράκη
Καολίνης	10	Μῆλος
Κίσσηρις	25	Θήρα, Νίσυρος (Γιαλί)
Λευκόλιθος	30	Χαλκιδική, Εὔβοια, Λέσβος
Λιγνίτης	214	Φλώρινα, Πτολεμαΐς, Μεγαλόπολις, περιοχὴ Φιλίππων κ.ἄ.
Λιθάνθραξ	3	Χίος, Εὔβοια, Λακωνία
Μαγγανιοῦχα μεταλλεύματα	152	Νομὸς Δράμας, Νομὸς Ροδόπης
Μάρμαρα	234	Ἀττική, Τῆνος, Πάρος, Φάρσαλα. Ἰωάννινα, Δόμβραινα, Κάρυστος, Μάνη
Μικτὰ θειοῦχα μεταλλεύματα	145	Λαυρεωτική, Νομοὶ Χαλκιδικῆς, Κιλκίς, Σερρῶν, Ξάνθης, Ἀλεξανδρούπολις
Μετάλλευμα μολυβδαινίου	11	Ἀξιούπολις
Μπεντονίτης	3	Μῆλος, Χίος
Νικελιοῦχα σιδηρομεταλλεύματα	4	Λάρυμνα, Δομοκός, Εὔβοια, Σκύρος
Νίτρον	1	Σάμος
Ὀρυκτὸν ἅλας	4	Νομὸς Ἰωαννίνων
Περλίτης	5	Μῆλος, Λέσβος
Πετρέλαιον	20	Κοιλὰς Νέστου, Θερμαϊκός, περιοχὴ Θάσου, περιοχὴ Παξῶν.
Σιδηρομετάλλευμα (μὴ χρωμιοῦχον, μὴ νικελιοῦχον)	217	Ἀνατολικὴ Σέριφος, Γραμματικόν
Σιδηροπυρίτης	45	Ἀν. Χαλκιδική, Ἐρμιόνη
Σμύρις	8	Νάξος
Στεατίτης	11	Κρήτη
Σχιστόλιθος	14	Πήλιον, Κρήτη
Φθορίτης	12	Λαύριον
Χαλκοῦχα μεταλλεύματα	75	Χαλκιδική, Ἀργολὶς
Χρυσὸς (προσχωματικὸς)	13	Γαλλικὸς ποταμὸς
Χρωμίτης	156	Ἐπαρχία Ἀλμυροῦ, περιοχὴ Φαρσάλων, ἐπαρχία Δομοκοῦ.

ΠΙΝΑΞ 2.

Η ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟ 1975

Είδος	Όλική παραγωγή (τόννοι)	Έσωτερική κατανάλωσις		Έξαγωγαί	
		Ποσότης (τόννοι)	Άξία (χιλιάδες τόννοι)	Ποσότης (τόννοι)	Άξία (χιλιάδες τόννοι)
1. Βαρυτίνη	174.596	—	—	—	—
Βαρυντίνη έπλυμμένα	86.760	—	—	66.182	38.725
Βαρυνίνη λειοτριβιμένα	17.829	2.798	5.912	14.345	18.982
2. Βωξίτης	3.005.631	988.804	375.596	1.614.204	702.274
2. Γύψος	416.557	416.557	29.779	—	—
3. Θειούχα μικτά	438.601	203	51	—	—
Γαληνίτης	20.491	6.684	101.587	11.477	117.662
Σφαλερίτης	25.542	—	—	28.827	204.078
Μολυβδούχα μεταλλεύματα	883	—	—	—	—
4. Θηραϊκή Γή	850.944	813.790	16.276	—	—
5. Κίσσηρις	525.952	212.128	17.834	270.442	12.270
6. Καολίνης	72.960	45.242	14.280	—	—
Καολίνης κατειργασμένος	16.851	4.632	7.460	11.867	12.867
7. Λευκόλιθος	1.452.768	366.817	473.712	18.420	35.317
8. Μαγγανιούχα μεταλλεύματα	52.782	1.444	1.517	—	—
Πυρολουσίτης	8.284	30	90	2.966	10.779
Πυρολουσίτης λειοτριβιμένα	3.908	—	—	3.913	24.800
9. Μπεντονίτης	427.646	1.630	293	76.739	22.520
Μπεντονίτης ξηρός	177.460	—	—	195.922	36.629
Μπετονίτης ένεργοποιημένος	54.800	—	—	47.427	31.783
Μπεντονίτης κατειργασμένης	16.759	3.333	3.528	12.290	19.977
10. Μάρμαρα (κυβικά μέτρα)	10.000	—	—	19.400	108.000
11. Περλίτης	161.019	—	—	44.192	8.368
Περλίτης κατειργασμένος	113.155	20	27.517	108.802	74.337
12. Πυριτικόν όξύ	16.765	16.336	3.068	—	—
13. Σιδηρομετάλλευμα χρωμιονικελούχα	1.977.425	2.420	968	—	—
14. Σιδηροπυρίτης	110.295	52.396	19.799	—	—
Σιδηροπυρίτης χαλκούχος	36.538	36.152	33.279	—	—
15. Σμύρις	6.500	6.100	2.500	—	—
Σμύρις κατειργασμένης	—	—	—	2.104	7.817
16. Στεατίτης	5.867	686	647	50	61
17. Φθορίτης	1.000	750	900	—	—
18. Χρωμίτης	73.743	7.771	7.061	570	892
Χρωμίτης κατειργασμένος	24.528	1.293	2.492	17.917	60.185

Ό βαθμός άξιοποιήσεως τών μεταλλευμάτων έπιτοπίως ή έστω έντός τής χώρας είναι γενικώς μικρός πολλά δέ παραπροϊόντα δυνάμενα νά άποβοῦν έπίσης πηγαί χρησίμων προϊόντων, οὐδόλως άξιοποιοῦνται, άντιθέτως δέ άπορρίπτονται άποβαίνουσαι πηγαί ρυπάνσεως. Άναφέρομεν τήν «ίπταμένην τέφραν» τών θερμοηλεκτρικών έργοστασίων τών καιόντων λιγνίτην, τήν «έρυθράν ιλύν» τοῦ έργοστασίου άλουμινίου, τάς σιδηρούχους σκωρίας τοῦ έργοστασίου σιδηρονικελίου κ.ά.

Σχετικῶς καθετοποιημέναι έμφανίζονται αί έκμεταλλεύσεις τών θειούχων μικτῶν μεταλλευμάτων έκ τών όποίων παράγονται μεταλλικός μόλυβδος, όξείδια μολύβδου, συμπυκνώματα ψευδαργύρου καί άργύρου (δέν παράγεται μεταλλικός ψευδάργυρος καί όξείδιον ψευδαργύρου), τοῦ βωξίτου, έκ τοῦ όποίου παράγεται άλουμίνια, άλουμίνιον είς χελῶνας καί προϊόντα άλουμινίου (δέν παράγεται σίδηρος, θειικόν άλουμίνιον καί πυρίμαχα) καί τοῦ λευκολίθου έκ τοῦ όποίου παράγονται καυστική καί δίπυρος μαγνησία καί πυρίμαχα (δέν παράγεται μεταλλικόν μαγνήσιον).

Άντιθέτως έκ τών χρωμονικελιούχων σιδηρομεταλλευμάτων παράγεται μόνον σιδηρονικέλιον, έκ τών χρωμιτῶν μόνον συμπυκνωμένος χρωμίτης κ.ο.κ.

ΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΑ ΜΕΤΑΛΛΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΡΥΚΤΑ

Έκτός τών λιγνιτῶν περί τών όποίων άναφέρεται έν έκτάσει είς τό περί ένεργείας κεφάλαιον τά κυριώτερα μεταλλεύματα καί όρυκτά τών όποίων γίνεται έκτεταμένη έξόρυξις έν Έλλάδι είναι τά έξῆς:

Βωξῖται. Βεβαιωμένα άποθέματα περίπου 100.0000.000 τόννοι, πιθανά καί δυνατά τῆς τάξεως τῶν 300.0000.000 τόννων. Τό 1975 έξορύχθησαν 3.000.0000 τόννοι (τό 4% τῆς παγκοσμίου παραγωγῆς έκ τών όποίων 1.600.0000 τόννοι έξήχθησαν ὡς άκατέργαστος βωξίτης είς τό έξωτερικόν καί 8.000.000 τόννοι έχρησιμοποιήθησαν διά τήν παραγωγήν 500.000 τόννων άλουμίνας καί 150.000.000 άλουμινίου (έξ αὐτῶν έξήχθησαν 200.000 καί 80.000 τόννοι άντιστοίχως), ένῶ 400.000 τόννοι βωξίτου έχρησιμοποιήθησαν ὡς συλλίπασμα είς τήν σιδηρομεταλλουργίαν καί είς τήν παραγωγήν είδικῶν τσιμέντων. Προγραμματίζεται ή έγκατάστασις καί άλλης μονάδας παραγωγῆς άλουμίνας, ή μείωσις τῆς έξαγωγῆς άκατεργάστου βωξίτου καί ή αὔξησις τῆς παραγωγῆς τοῦ άλουμινίου είς 350.000 έως 400.000 τόννους.

Ή πλήρης καθετοποίησις τῆς έπεξεργασίας έν συνδυασμῷ μέ τήν πλήρη άξιοποίησιν τῶν ύποπροϊόντων (έρυθρά ιλύς κλπ) άποτελεῖ τήν όρθήν λύσιν διά τόν βωξίτην καί τό άλουμίνιον.

Χρωμονικελιοῦχα σιδηρομεταλλεύματα. Τά βεβαιωμένα άποθέματα ύπερβαίνουν τά 300.000.000 τόννους, ένῶ τά πιθανά καί δυνατά είναι άκόμη μεγαλύτερα. Τά χρωμονικελιοῦχα σιδηρομεταλλεύματα περιέχουν 1,2% νικέλιον μέ μικρόν ποσοστόν κοβαλτίου καί 40% σίδηρον καί μετατρέπονται είς σιδηρονικέλιον μέ περιεκτικότητα 27% είς μεταλλικόν νικέλιον.

Ή παραγωγή τοῦ 1975 άνῆλθεν είς 15.000 τόννους νικελίου ύπό μορφήν σιδηρονικελίου είς χελῶνας καί άντιπροσωπεύει τό 2,1% τῆς παγκοσμίου παραγωγῆς.

Έχει προγραμματισθῆ ό ύπερδιπλασιασμός τῆς παραγωγῆς ὥστε νά φθάσει τό 5% τῆς παγκοσμίου παραγωγῆς.

Ή όρθή έκμετάλλευσις πάντως προϋποθέτει τήν ίδρυσιν παραλλήλου χαλυβουργίας έκ τών σιδηρούχων σκωριῶν, αί όποῖαι σήμερον άπορρίπτονται ένῶ περιέχουν άνω τοῦ 40% όξείδιον τοῦ σιδήρου, ὡς καί τήν καθετοποίησιν τῆς παραγωγῆς πρός μεταλλικόν νικέλιον, είδικούς χάλυβας κ.ά.

Θειοῦχα μικτά μεταλλεύματα. Τά βεβαιωμένα άποθέματα άντιπροσωπεύουν 400.000 τόννους μολύβδου καί 500.000 τόννους ψευδαργύρου, ένῶ τά πιθανά καί δυνατά είναι πολλαπλάσια.

Ή έτησία παραγωγή είναι τῆς τάξεως τῶν 20.000 τόννων μολύβδου καί 25.000 τόννων ψευδαργύρου ύπό μορφήν συμπυκνωμάτων. Τό σύνολον τῶν παραγομένων συμπυκνωμάτων ψευδαργύρου καί μέρος τοῦ μολύβδου έξάγεται ένῶ ή ύπόλοιπος ποσότης μολύβδου ύπό μεταλλικήν μορφήν ή ύπό μορφήν όξειδίων καλύπτει τάς άνάγκας τῆς έσωτερικῆς άγορᾶς. Παρήχθησαν ὡσαύτως καί 15 τόννοι μεταλλικοῦ άργύρου.

Ή πλήρης άξιοποίησις προϋποθέτει τήν ίδρυσιν μεταλλουργίας μεταλλικοῦ ψευδαργύρου καί βιομηχανίας όξειδίου τοῦ ψευδαργύρου.

Λευκόλιθος (μαγνησίτης). Τά βεβαιωμένα άποθέματά του άνέρχονται 50.000.000 τόννους καί τά πιθανά καί δυνατά είς 100.000.000.

Τό 1975 έξορύχθησαν 1.400.000 τόννοι άντιπροσωπεύοντες τό 10% τῆς παγκοσμίου παραγωγῆς. Έξ αὐτῶν παρήχθησαν 60.000 τόννοι καυστικῆς μαγνησίας, 360.000 τόννοι διπύρου καί 40.000 τόννοι πυριμάχων πλίνθων.

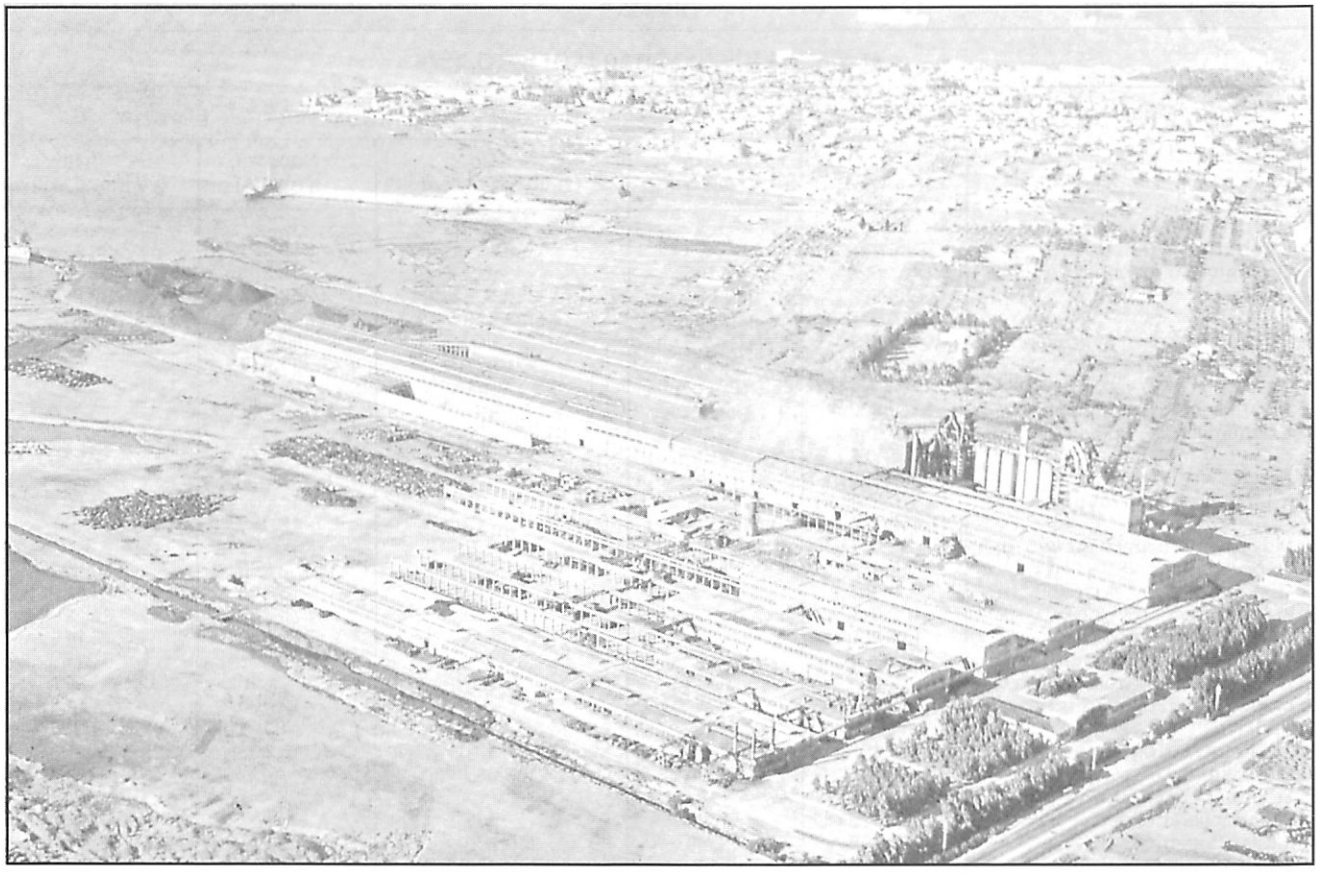

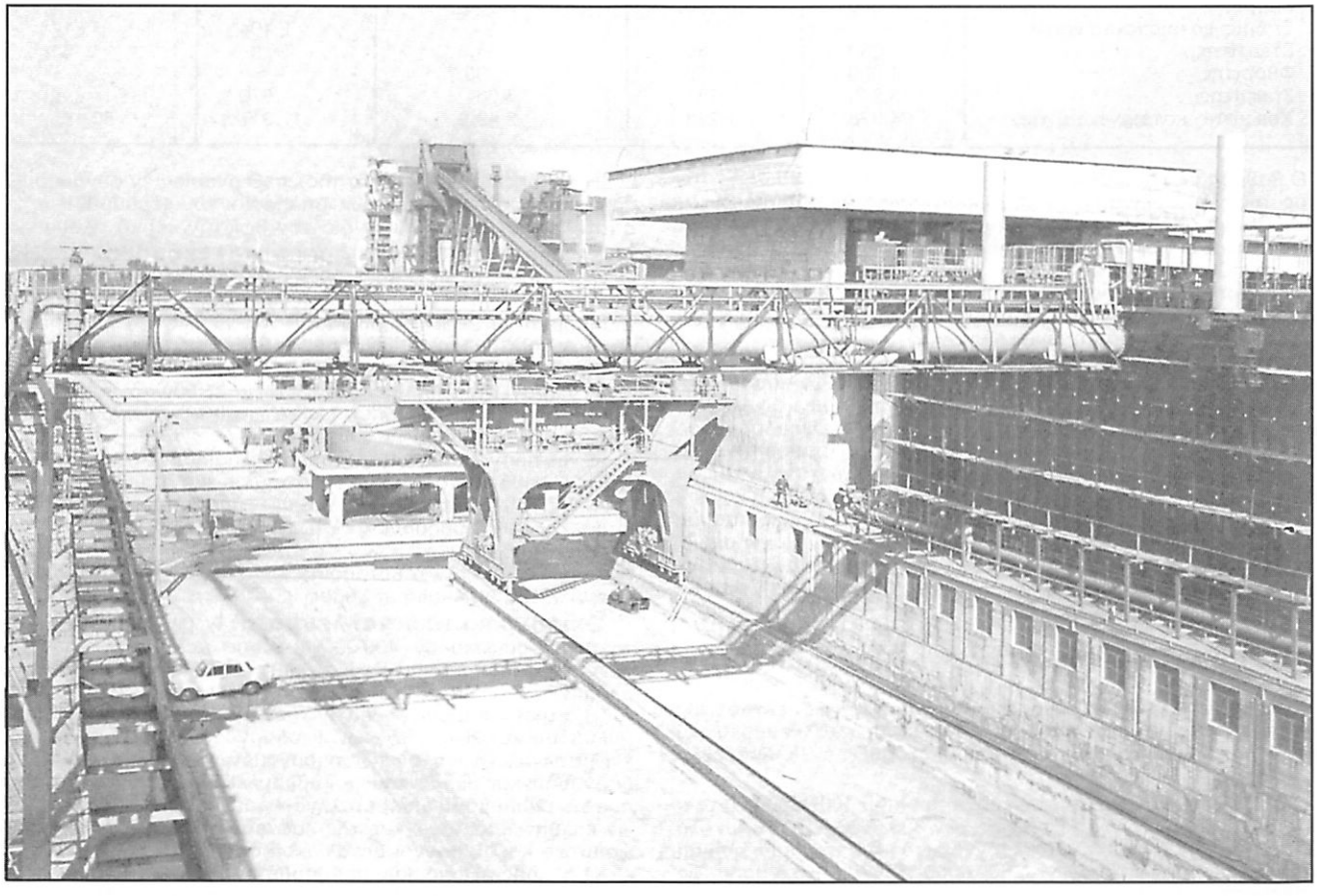

Ἡ Ἑλληνική βιομηχανία, ἀνήκουσα κατά τὸ μεγαλύτερον μέρος της εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τομέα, ἔχει νὰ παρουσιάση ἀξιόλογα ἐπιτεύγματα, εἰς πολλοὺς τομεῖς δὲ συναγωνίζεται τὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν ἀντιστοίχων μονάδων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἄνω: Πανοραμικὴ ἄποψις βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ἡ ὁποία μεταπολεμικῶς ἀπέβη ἡ κυριωτέρα ἴσως βιομηχανικὴ περιοχὴ τῆς χώρας συγκεντρώνουσα μεγάλο ἀριθμὸν ἐργοστασίων παντὸς τύπου, μὲ ἀποτέλεσμα ὅμως τὴν φοβερὰν μόλυνσιν τοῦ περιβάλλοντος. Κάτω: Ἐγκατάστασις παραγωγῆς μεταλλουργικοῦ κώκ ἐκ γαιάνθρακος.

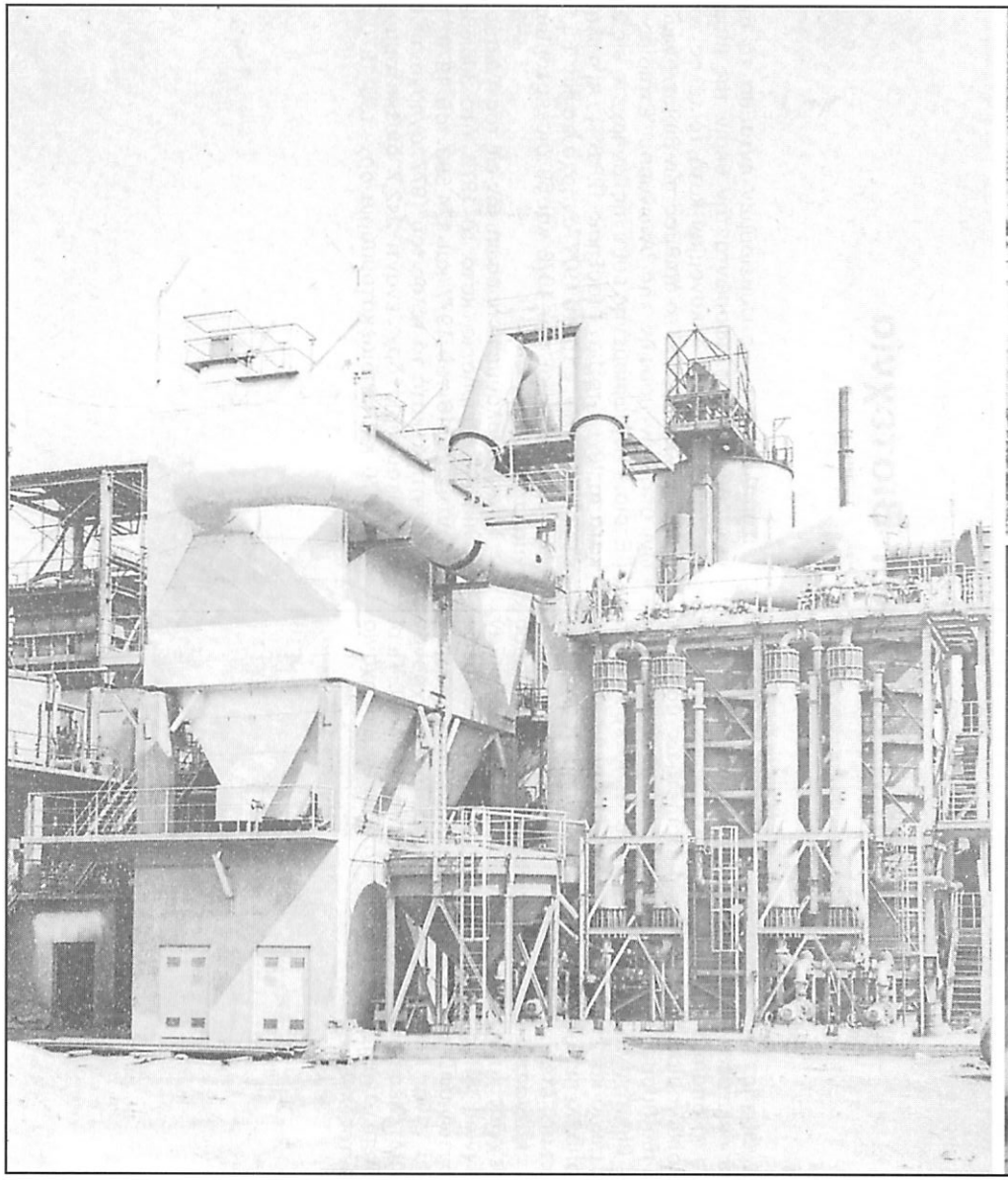

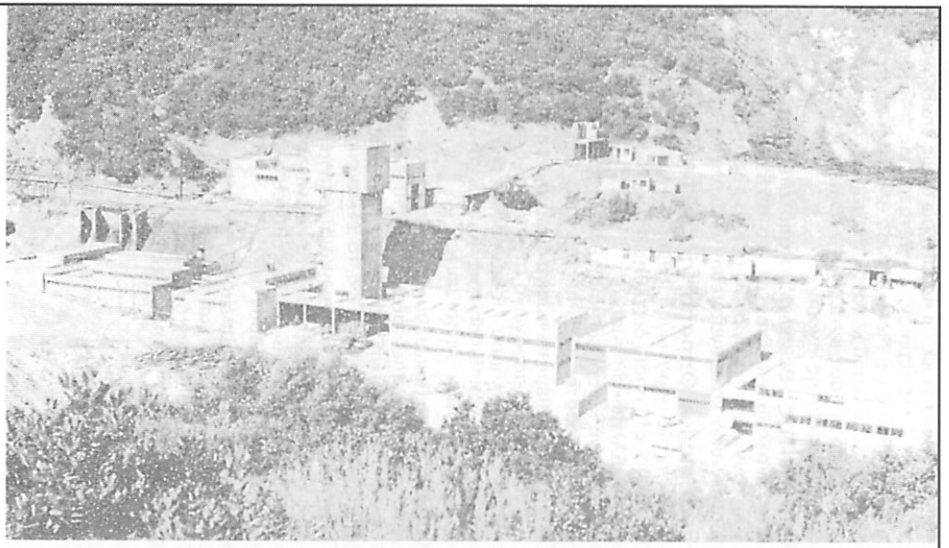

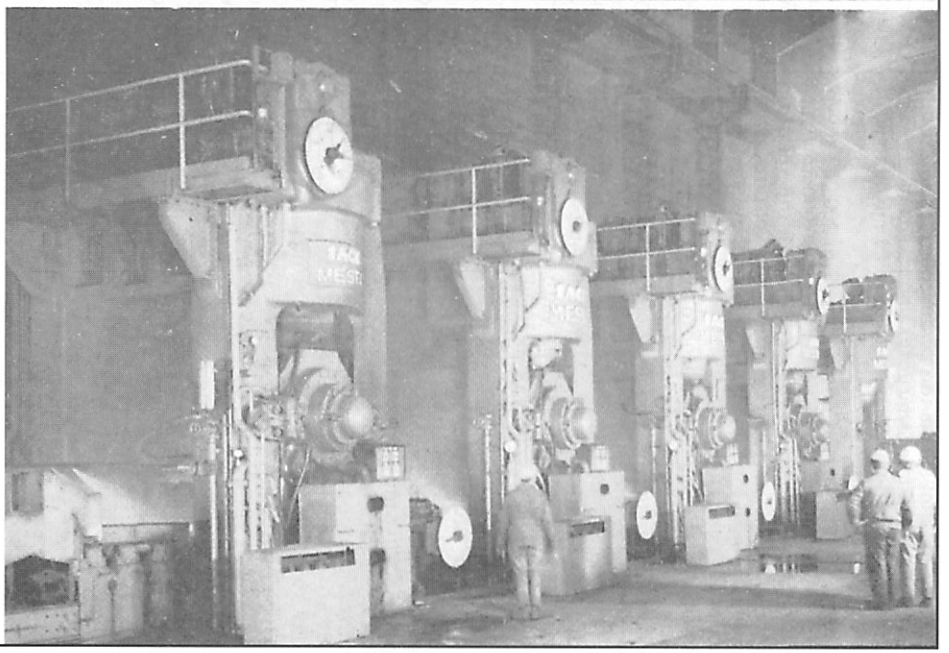

Ἀριστερά: Συγκρότημα ἀνακτήσεως ἀποβλήτων μονάδος φρύξεως πυριτῶν, ἡ λειτουργία τοῦ ὁποίου ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀπορρύπανσιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος. Ἄνω δεξιά: Γενικὴ ἄποψις τῶν ἐπιφανειακῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Μεταλλείου Μαδὲμ Λάκκος, ἰδιοκτησίας τοῦ ἱδρύματος Μποδοσάκη. Κάτω δεξιά: Ἐσωτερικὸν τμήματος τῶν ἐγκαταστάσεων παραγωγῆς μεταλλουργικοῦ «κώκ» τῆς Χαλυβουργικῆς Α.Ε., μιᾶς ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας Ἑλληνικὰς βιομηχανικὰς μονάδας.

Δολομίτης. Τὰ ἀποθέματα του εἶναι τεράστια μελετᾶται ἡ ἀξιοποίησις του διὰ τὴν παραγωγὴν μεταλλικοῦ μαγνησίου εἴτε ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰ ἀλμόλοιπα τῶν ἁλυκῶν εἴτε ἐν συνδυασμῷ μὲ βωξίτην καὶ θειοῦχον σίδηρον.

Χρωμίτης. Τὰ βεβαιωμένα ἀποθέματα εἶναι 200.000 τόννοι ἀλλὰ καὶ πιθανὰ καὶ δυνατὰ ἀνέρχονται εἰς 7.000.000 τόννους.

Τὸ 1975 ἐξορύχθησαν 74.000 τόννοι ἀκατεργάστου χρωμίτου καὶ παρήχθησαν 25.000 τόννοι ἐμπλουτισμένου χρωμίτου.

Ἐπρογραμματίσθη ἡ ἵδρυσις ἐργοστασίου παραγωγῆς 30.000 τόννων σιδηροχρωμίου.

Ἀμίαντος. Τὰ βεβαιωμένα ἀποθέματα ἀνέρχονται εἰς 100.000.000 τόννους τὰ δὲ πιθανὰ εἰς 160.000.000 καὶ πλέον.

Ἡ βιομηχανικὴ μονὰς τοῦ Ζιδανίου Κοζάνης προβλέπεται νὰ ἀξιοποιήσῃ πλήρως τὰ ἀποθέματα ταῦτα. Διὰ τῆς συμβάσεώς της μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου ἡ ὁποία συνήφθη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1978 ἀνέλαβεν αὐτὴ τὴν ὑποχρέωσιν Ἐπενδύσεως 2,5 δισεκατομμυρίων δραχμῶν καὶ δημιουργίαν ἐγκαταστάσεων ἐξορύξεως τριῶν ἑκατομμυρίων τόννων μεταλλεύματος ἐτησίως καὶ ἐργοστάσιον ἐπεξεργασίας αὐτῶν πρὸς παραγωγὴν 120.000 τόννων ἀμιάντου ἐτησίως. Δι' εἰδικῶν ἐγκαταστάσεων προστασίας τοῦ περιβάλλοντος θὰ ἀποτραπῇ ἡ ρύπανσις τῆς ἀτμοσφαίρας, τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν περὶ τὰ ὀρυχεῖα καὶ τὸ ἐργοστάσιον χώρων ἀπὸ πάσης ρυπάνσεως. Ἀνέλαβε ἐπίσης ἡ ἑταιρεία τὴν ὑποχρέωσιν ἀποκαταστάσεως τοῦ τοπίου μετὰ τὴν ἀπόληψιν τοῦ μεταλλεύματος. Ἡ βιομηχανικὴ μονὰς Ζιδανίου προβλέπεται ὅτι θὰ ἀπασχολήσῃ προσωπικὸν ὑπερβαῖνον τοὺς χιλίους καὶ ὅτι τὰ συναλλαγματικὰ ἔσοδα ἐκ τῶν προϊόντων τῆς ἐκμεταλλεύσεως θὰ ὑπερβοῦν τὰ 30 ἑκατομμύρια δολλάρια ἐτησίως.

Περλίτης. Ἀποθέματα πρακτικῶς ἀνεξάντλητα. Ἡ παραγωγὴ τοῦ 1975 ἀνῆλθεν εἰς 160.000 τόννους ἐκ τῶν ὁποίων 40.000 τόννοι (ξήχθησαν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ ἀκατέργαστον καὶ 110.000 τόννοι ὑπὸ κατειργασμένην μορφὴν καὶ ἐκάλυψαν τὸ 40% περίπου τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀναγκῶν εἰς περλίτην.

Ἡ κατεργασία τοῦ περλίτη συνίσταται εἰς τὴν ξήρανσιν. λειοτρίβησιν καὶ κοσκίνισιν. Ἡ περαιτέρω ὅμως ἐπεξεργασία, ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὸ ἐξωτερικόν, συνίσταται εἰς τὴν διόγκωσιν τοῦ περλίτου ὁ ὁποῖος ὡς διογκωμένος ἀποτελεῖ ἄριστον μονωτικὸν ὑλικόν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα καταναλίσκεται ὑπὸ διογκωμένην μορφὴν μικρὰ σχετικῶς ποσότης περλίτου καλύπτουσα πλήρως τὰς ἀνάγκας τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς.

Μπετονίτης. Βεβαιωμένα ἀποτελέσματα τῆς τάξεως τῶν δεκάδων ἑκατομμυρίων τόννων. Τὸ 1975 ἡ παραγωγὴ ἀνῆλθεν εἰς 430.000 τόννους τὸ μέγιστον μέρος τῆς ὁποίας ἐξήχθη εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ κατειργασμένην ἢ ἀκατέργαστον μορφήν.

Κίσσηρις καὶ Θηραϊκὴ γῆ. Ἀποθέματα πρακτικῶς ἀπεριόριστα. Ἡ ἐτησία παραγωγὴ εἰς Θηραϊκὴν γῆν ἀνῆλθε τὸ 1975 εἰς 85.000 τόννους, ἡ ὁποία διετέθη ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν παραγωγὴν τσιμέντου Ἑλληνικοῦ τύπου.

Ἡ παραγωγὴ κισσήρεως ἀνῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος καὶ ἐξήχθη εἰς ποσοστὸν 40% περίπου εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Γύψος. Ἀποθέματα πρακτικῶς ἀπεριόριστα κυρίως εἰς Κρήτην. Ἡ σημερινὴ παραγωγὴ τῆς τάξεως τῶν 500.000 τόννων διατίθεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν.

Μελετᾶται ἡ χρησιμοποίησις του διὰ τὴν παραγωγὴν θειικοῦ ὀξέος μὲ ὑποπροϊὸν τὰ τσιμέντα.

Καολίνης. Βεβαιωμένα ἀποθέματα τῆς τάξεως τῶν 5.000.000 τόννων καὶ πιθανὰ τῆς τάξεως τῶν 10.000.000 τόννων.

Ἡ ἐτήσια παραγωγὴ ἀνῆλθε τὸ 1975 εἰς 90.000 τόννους καὶ ἐξήχθη εἰς ποσοστὸν 85% εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Πυριτικὸν ὀξύ. Ὑπάρχουν ἀξιόλογα ἀποθέματα ἀμόρφου πυριτικοῦ ὀξέος εἰς Μῆλον. Ἡ παραγωγὴ τὸ 1975 ἀνῆλθεν εἰς 17000 τόννους περίπου καὶ διετέθη ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τὰς ἀνάγκας τ.ς ἐγχωρίου ὑαλουργίας.

Μάρμαρα. Τὰ ἀποθέματα εἶναι περιωρισμένα ὑπάρχουν ὅμως σημαντικὰ πιθανὰ καὶ δυνατὰ τοιαῦτα.

Τὸ 1975 ἡ παραγωγὴ ἀνῆλθε εἰς 110.000 κυβικὰ μέτρα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὁποίας ἐξήχθη εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Δ.Ν.Σ.

Βιομηχανία καὶ Βιοτεχνία

Εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως προελθοῦσαν Ἑλλάδα καθὼς καὶ εἰς τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας ἐπεκράτει ἡ οἰκοτεχνία, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς κλειστῆς οἰκονομίας τοῦ οἴκου καὶ ἐξαιρετικῶς μόνον οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ ἀντήλλασσον ἢ ἐπώλουν μερικὰ προϊόντα. Ἡ βιομηχανία ἀνεπτύχθη πολὺ ἀργότερον, κατ' ἀρχὰς ὡς μικρὰ καὶ ἔπειτα ὡς μεγάλη μᾶλλον βιομηχανία, ἡ ὁποία ἀποβλέπει ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ὅλης τῆς χώρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διεθνῆ ἀγοράν. Ὡς εἶναι εὐνόητον, ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιοτεχνίας ἐγένετο εἰς βάρος τῆς οἰκοτεχνίας καὶ ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας μὲ ζημίαν τῆς βιοτεχνίας. Αἱ τρεῖς αὐταὶ μορφαὶ τῆς μεταποιήσεως τῶν προϊόντων ὑφίστανται παραλλήλως ἐν Ἑλλάδι, πλὴν ἡ βιομηχανία εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἐπετέλεσε ραγδαίαν πρόοδον ἐν Ἑλλάδι. Περὶ τούτων βλέπε ἀναλυτικώτερον εἰς τὸ ἄρθρον βιομηχανία τοῦ παρόντος λεξικοῦ.

Συμπληρωματικῶς συμειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ ἀκόλουθα νεώτερα στοιχεῖα ἀφορῶντα τὴν θέσιν τῆς βιομηχανίας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν οἰκονομίαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1977.

Οὕτω κατὰ τὸ 1977, ὁ ἀριθμὸς τῶν βιομηχανικῶν ἑταιριῶν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς Ἀνωνύμου Ἑταιρίας ἢ Ε.Π.Ε. (Ἑταιρία Περιωρισμένης εὐθύνης) ἀνήρχετο εἰς 2.680 ἐνῶ κατὰ τὸ 1970 ἦτο 1.171 (αὔξησις 128,8%) . Αἱ πωλήσεις τῶν ἑταιριῶν αὐτῶν, κατὰ τὸ 1977, ἀνήρχοντο εἰς 365,2 δισεκατομμύρια δραχμαὶ τοῦ 1976 καὶ 69 δισεκατομμύρια δραχμαὶ τοῦ 1970.

Τὸ ἀπασχολούμενο προσωπικὸν εἰς τὰς ἀνωτέρω βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις, κατὰ τὸ 1977, ἦτο 306.689 ἄτομα, ἔναντι 286.316 τοῦ 1977 καὶ 174.580 τοῦ 1970. Τὰ πάγια ἐνεργητικά, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1977, ἀνήρχοντο εἰς 278,4 δισεκατομμύρια δρχ. ἔναντι 242,7 δισεκατομμύρια δρχ. τοῦ 1976 καὶ 65 δισεκατομμύρια δρχ. τοῦ 1970.

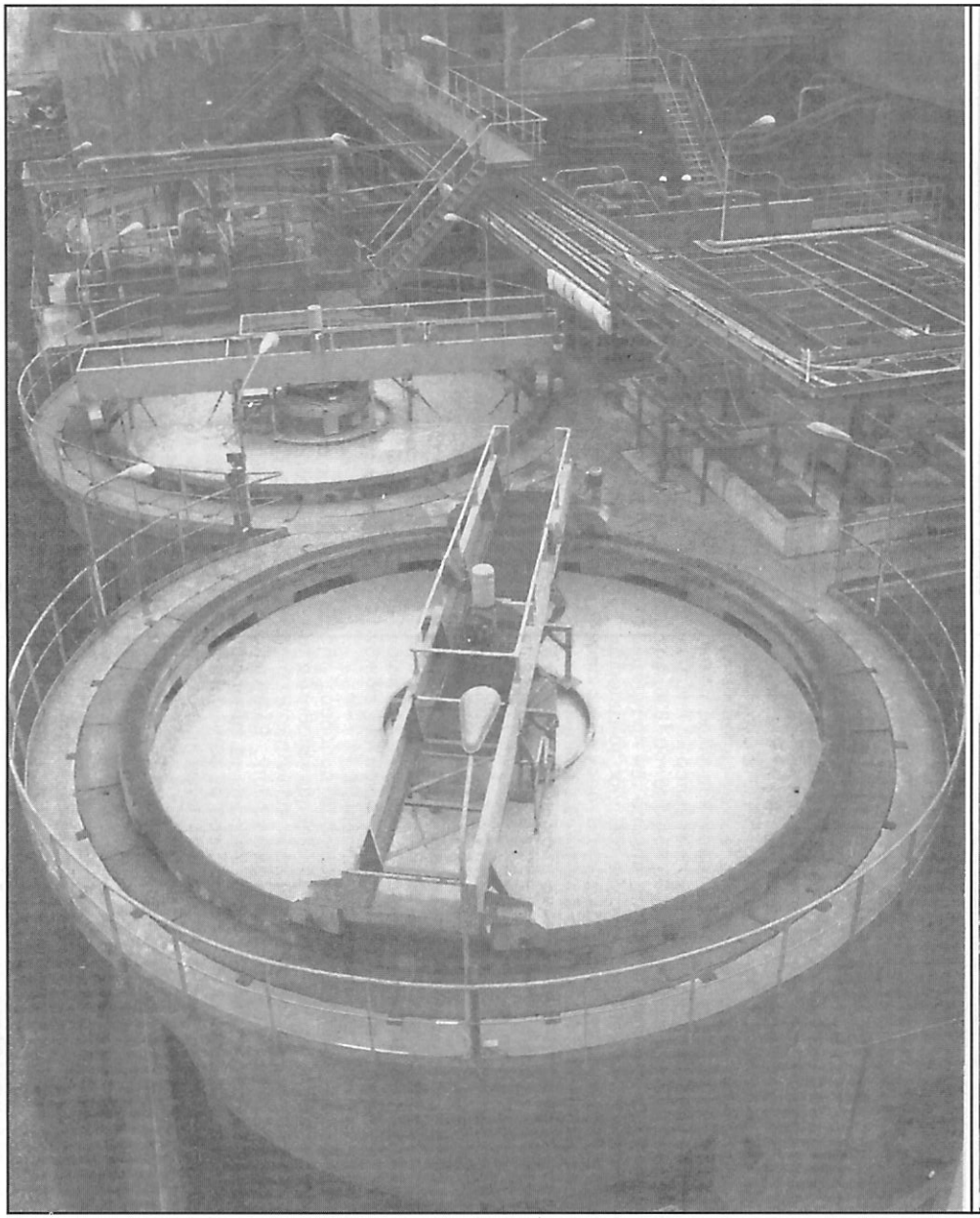

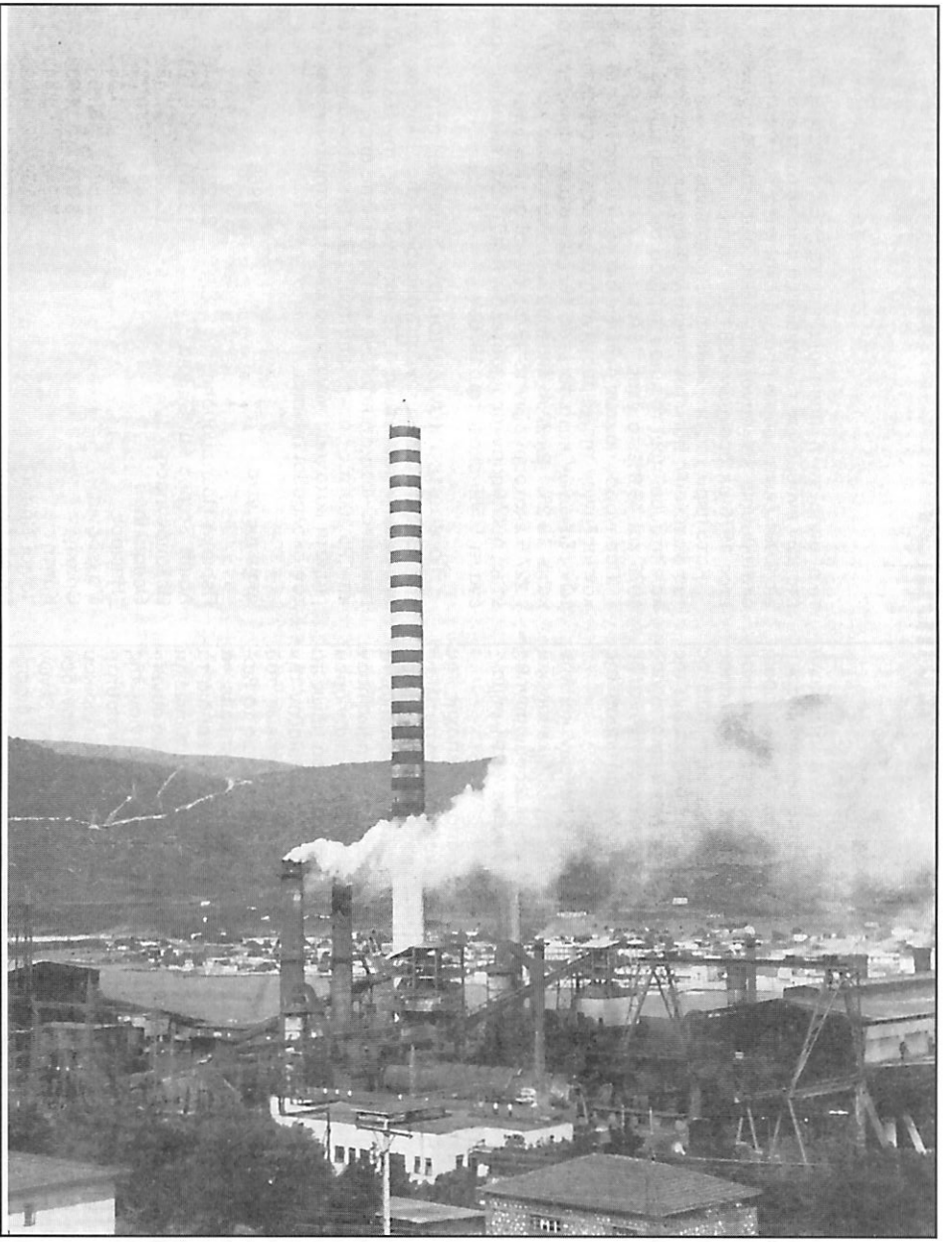

Αριστερά: Δεξαμενή καθιζήσεως τῆς μονάδος ἐπεξεργασίας ὑγρῶν ἀποβλήτων, μιᾶς ἐκ τῶν κυριωτέρων μονάδων τῆς «Χημικῆς Βιομηχανίας Βορείου Ἑλλάδος» (Ἐργοστάσιον Θεσσαλονίκης). Δεξιά: Μερικὴ ἄποψις τοῦ μεταλλουργικοῦ ἐργοστασίου Λαρύμνης, ὅπου γίνεται ἡ ἐπεξεργασία νικελίου.

'Εμπόριον

Τὸ ἐμπόριον εἰς τὴν 'Ελλάδα κατὰ τὸ παρελθὸν ἦτο πολὺ περιωρισμένον λόγω τῆς ἐπικρατούσης κλειστῆς οἰκονομίας καὶ τῆς μικρᾶς ἀναπτύξεως τῶν πόλεων. 'Η σημαντικωτέρα ἐμπορικὴ κίνησις ἐξεδηλοῦτο εἰς τὰς κατὰ τόπους ὀργανωμένας ἐμπορικὰς πανηγύρεις ὅπου οἱ χωρικοὶ τῆς περιοχῆς ἐκόμιζον τὰ πρὸς πώλησιν προϊόντα των καὶ ἠγόραζον τὰ ὀλίγα εἴδη πρώτης ἀνάγκης τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ παραγάγωσιν οἱ ἴδιοι διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν καὶ τῆς κτηνοτροφίας ἢ τῆς οἰκοτεχνίας των. Αἱ συναλλαγαὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιστάσεις ἐγίνοντο δι' ἀνταλλαγῶν λόγω τοῦ λίαν περιωρισμένου ἐκχρηματισμοῦ τῆς οἰκονομίας.

'Ολίγον κατ' ὀλίγον μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν εἰδίκευσιν καὶ ἐντατικοποίησιν τῶν καλλιεργειῶν ἀφ' ἑτέρου ἐδημιουργήθη πραγματικὴ ἐμπορικὴ κίνησις καὶ τὸ ἐμπόριον κατέστη σημαντικὸς κλάδος τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἤδη ἦτο στενῶς συνδεδεμένον μὲ τὴν ναυτιλίαν. Οἱ "Ελληνες πλοιοκτῆται οἱ ἐκτελοῦντες τὰς μεταφορὰς ἦσαν συνάμα καὶ ἐμπορευόμενοι. Οὗτοι ἠγόραζον τὰ ἐγχώρια προϊόντα ἀπὸ τοὺς τόπους τῆς συγκενρώσεως των, οἱ ὁποῖοι συνήθως ἦσαν καὶ ἐπιλιμένια κέντρα, καὶ τὰ μετέφεραν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὅπου τὰ ἐπώλουν. 'Επιστρέφοντες ἐκόμιζον εἰς τὴν 'Ελλάδα (ἰδίως τὰ λεγόμενα ἀποικιακά, ἀλίπαστα κλπ) μὲ τὰ ὁποῖα ἐφωδίαζον τὴν ἐγχώριον ἀγορὰν κατὰ τὰς πρώτας ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ 'Ελληνικοῦ Κράτους δεκαετίας ὅλα σχεδὸν ἀνεξαιρέτως τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, ἀκόμη καὶ τὰ στοιχειωδέστερα, ἔπρεπε νὰ εἰσάγωνται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ διὰ τὰ περισσότερα τῶν τροφίμων ἀπὸ τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν σαγίωνμέχρι τῆς ὀρύζης, τῶν ζυμαρικῶν, τῆς σακχάρεως κλπ. 'Υπὸ τὰς συνθήκας ταύτας εἶναι αὐτονόητον ὅτι τὸ ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον τῆς ἀνασυσταθείσης 'Ελλάδος παρουσιάζετο εἰς τὸ ἔπακρον παθητικόν. 'Επίσημα στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς κινήσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς 'Ελλάδος κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν περίοδον δὲν ὑπάρχουν. Διάφοροι ἐν τούτοις ὑπολογισμοὶ 'Ελλήνων καὶ ξένων οἰκονομολόγων δίδουν μίαν γενικὴν εἰκόνα τῆς τεραστίας διαφορᾶς ἥτις παρουσιάζετο μεταξὺ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τῶν ἐξαγωγῶν καὶ ἥτις ἐγένετο ὁλονὲν μεγαλυτέρα ἐφ' ὅσον ἐβελτιοῦντο αἱ συνθῆκαι διαβιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ πρὸ παντὸς ἐφ' ὅσον ἀπητοῦντο ὁλονὲν περισσότερα ἐφόδια ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ νὰ δυνηθῇ ἡ χώρα νὰ ἀναπτύξῃ τὰς πλουτοπαραγωγικὰς της πηγάς, νὰ βελτιώσῃ τὰ μέσα καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους, νὰ ἀναπτύξῃ σχετικὴν βιομηχανίαν κλπ.

Σημαντικώτατον βῆμα διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ἀπετέλεσεν ἡ ἐν ἔτει 1841 ἵδρυσις τῆς 'Εθνικῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος διὰ τῆς ὁποίας ἐσυστηματοποιήθη ἡ προσπάθεια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν κλάδων καὶ ὠργανώθη ἐπὶ ὑγιῶν βάσεων τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον τῆς 'Ελλάδος. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν, τὴν Σῦρον καὶ ἄλλας πόλεις ἤρχισαν νὰ ἱδρύωνται ἐμπορικοὶ σύλλογοι καὶ ἐμπορικὰ ἐπιμελητήρια βάσει νόμου, ὅστις εἶχε δημοσιευθῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1836, ἡ δὲ 'Εθνικὴ Τράπεζα, συμμορφουμένη πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένην ἐξέλιξιν, αὐξάνει συνεχῶς τὰς πρὸς τὸ ἐμπόριον παρεχομένας πιστώσεις της τόσω μᾶλλον καθ' ὅσον τοῦτο ἀποδεικνύεται πάντοτε συνεπὲς πρὸς τὰ ἔναντι τοῦ ἐθνικοῦ πιστωτικοῦ ἱδρύματος ἑκάστοτε ἀνειλημμένας ὑποχρεώσεις του.

'Η ἐξωτερικὴ ἐμπορικὴ πολιτικὴ τῶν διαφόρων κυβερνήσεων ἐν 'Ελλάδι ἐξεδηλοῦτο συνήθως διὰ τῆς ἑκάστοτε τροποποιήσεως τοῦ δασμολογίου, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν ὅμως κυρίως εἰς ταμιευτικοὺς σκοπούς. 'Η χάραξις μιᾶς ὡρισμένης ἐμπορικῆς πολιτικῆς προϋποθέτει ἄλλωστε τὴν ὕπαρξιν μιᾶς παραγωγικῆς πολιτικῆς, ἥτις μόλις ἀπὸ τοῦ 1955 ἐνεφανίσθη εἰς τὴν 'Ελλάδα μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὑπουργείου 'Εθνικῆς Οἰκονομίας εἰς τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ λειτουργῇ ἰδιαιτέρα ὑπηρεσία ἐμπορίου εἰς εἰδικὸν αὐτοτελὲς ὑπουργεῖον, τὸ ὑπουργεῖον 'Εμπορίου.

Παρ' ὅλας ἐν τούτοις τὰς συντελεσθείσας προόδους τῆς 'Ελληνικῆς οἰκονομίας καὶ παρ' ὅλον ὅτι ηὐξήθησαν αἰσθητῶς τὰ ἐξαγώγιμα προϊόντα διὰ τῆς προσθήκης νέων εἰδῶν τῆς 'Ελληνικῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπτυχθείσης 'Ελληνικῆς βιομηχανίας, τῆς μεταλλείας τῶν ὀρυχείων κλπ. τὸ ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον παραμένει μονίμως παθητικὸν ἀφοῦ αἱ ἐξαγωγαὶ δὲν καλύπτουν παρὰ ποσοστὸν μόνον τῶν εἰσαγωγῶν μικρότερον πάντοτε τοῦ 50% τούτων (γύρω εἰς τὸ 40%).

Αἱ 'Ελληνικαὶ ἐξαγωγαὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν συνίστανται ἐκ γεωργικῶν προϊόντων (καπνοῦ, βάμβακος, σταφίδων, ἐλαίου καὶ ἐλαιῶν, οἴνων, ἐσπεριδοειδῶν, νωπῶν ὀπωρῶν, κονσερβῶν φρούτων καὶ λαχανικῶν κλπ) ὀρυκτῶν καὶ μεταλλευμάτων καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων. (Κλωστοϋφαντουργικῶν, τσιμέντων, ἀλουμινίου καὶ ἀλουμίνας, νικελίου, χημικῶν καὶ φαρμακευτικῶν, σιδηροφύλλων, γουναρικῶν, δερμάτων κλπ.).

Κατὰ τὴν πλέον πρόσφατον ἐποχὴν (δεκαετία τοῦ 1970) θεαματικὴ ὑπῆρξεν ἡ παρουσία εἰς τὰς 'Ελληνικὰς ἐξαγωγὰς τῶν ἑτοίμων ἐνδυμάτων τῶν ὁποίων ἡ ἀξία κατὰ τὸ ἔτος 1975 ἀνῆλθε εἰς 3.991 ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1976 εἰς 7321,4 ἑκατομμύρια ἐπὶ συνολικῆς ἀξίας ὅλων τῶν ἐξαγωγῶν κατὰ τὸ ἔτος 1976 ἐκ δραχμῶν 93811,5 ἑκατομμυρίων.

Κατὰ περιοχὰς αἱ χῶραι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος κατέχουν ἤδη τὴν πρώτην θέσιν ὡς πρὸς τὰς ἐξαγωγὰς καλύπτουσαι περὶ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἀξίας των (49,8% τὸ ἔτος 1975 καὶ 49,9% τὸ ἔτος 1976).

Παρήγορος πάντως ἔνδειξις διὰ τὸ μονίμως παθητικὸν ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον τῆς χώρας εἶναι ἡ σημειωθεῖσα σημαντικὴ αὔξησις τῶν ἐξαγωγῶν κατὰ τὸ ἔτος 1977 ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1976 κατὰ 13,2% (2.522,4 ἑκατομμύρια δολλαρίων τὸ 1977 ἔναντι ν.227,5 ἑκατομμυρίων τὸ 1976), ἂν καὶ αἱ εἰσαγωγαὶ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ηὐξήθησαν περισσότερον (6.401 ἑκατομμύρια δολλαρίων ἔναντι 5.556 ἑκατ. τοῦ 1976).

Τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον. Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς 'Εθνικῆς Στατιστικῆς 'Υπηρεσίας τῆς 'Ελλάδος, κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1978 ὑπῆρχον εἰς τὴν 'Ελλάδα 177.824 ἐμπορικὰ καταστήματα ἔναντι 161.653 τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1969 καὶ 125.300 τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1258. 'Η κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα κατανομὴ τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἀκόλουθον πίνακα:

Διαμερίσματα	1958	1969	1978
Περιοχὴ Πρωτευούσης	35.227	50.346	55.380
Λοιπὴ Στερεὰ καὶ Εὔβοια	13.200	16.791	18.471
Πελοπόννησος	16.204	17.459	19.204
Θεσσαλία	8.421	10.713	11.784
"Ηπειρος	3.559	4.823	5.305
Μακεδονία	25.508	35.506	39.057
Θράκη	3.670	4.238	4.661
Κρήτη	7.248	8.448	9.293
'Ιόνιοι Νῆσοι	3.758	4.028	4.432
Νῆσοι Αἰγαίου	8.505	9.306	10.237
Σύνολον	**125.300**	**161.658**	**177.824**

'Η εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐμπορικὰ καταστήματα, διακρινόμενα εἰς τοιαῦτα λιανικῆς καὶ χονδρικῆς πωλήσεως, ἡ ἐτήσια ἀπασχόλησις προσωπικοῦ ὑπελογίσθη ὡς ἀκολούθως:

"Ετος ἀπογραφῆς	Λιανικῆς πωλήσεως Καταστήματα	Προσωπικὸν	Χονδρικῆς πωλήσεως Καταστήματα	Προσωπικὸν
1958	104.700	180.237	20.600	63.342
1969	134.898	237.635	26.760	85.215
1978	148.388	261.399	29.436	93.736

ΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΑΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Αὗται ὀργανοῦνται πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προβολῆς τῶν προϊόντων τῶν εἰς αὐτὰς μετεχουσῶν χωρῶν ἢ ἐπιχειρήσεων, τὴν ἀνάπτυξιν οἰκονομικῶν σχέσεων καὶ συναλλαγῶν καὶ τὴν τόνωσιν ἐν γένει τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως. Αἱ ἐμπορικαὶ ἐκθέσεις δύνανται νὰ εἶναι εἴτε διαρκεῖς εἴτε περιοδικαὶ εἴτε ἔκτακτοι. Διακρίνονται δὲ συνήθως εἰς γενικὰς καὶ εἰδικάς.

Διεθνὴς "Εκθεσις Θεσσαλονίκης. Διεθνὴς "Εκθεσις ἐν 'Ελλάδι περιοδικῶς κατ' ἔτος ὀργανουμένη εἶναι ἡ Διεθνὴς "Εκθεσις τῆς Θεσσαλονίκης. Αὕτη συνεστήθη δι' εἰδικοῦ νόμου, ἤρχισε δὲ νὰ λειτουργῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1926. Μέχρι τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου ἐλειτούργησε δεκαπέντε φοράς. Αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου αἱ ἐν καταστάσεις τῆς ἐκθέσεως ὑπέστησαν πολλὰς καταστροφὰς ἐδέησε δὲ νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν ἐξ ὑπαρχῆς — ἐπανήρχισε τὴν λειτουργίαν της ἀπὸ τοῦ ἔτους 1951, καὶ ἔκτοτε ἐπαναλαμβάνεται τακτικῶς κατὰ Σεπτέμβριον ἑκάστου ἔτους. Τὸ ἔτος 1980 ἐπανελήφθη διὰ 45ην φοράν. Διὰ τοῦ κατ' 'Οκτώβριον 1977 ἐκδοθέντος νόμου 735 ὡρίσθη ὅτι ἡ Διεθνὴς "Εκθεσις Θεσσαλονίκης λειτουργεῖ ὡς 'Ανώνυμος 'Εταιρεία διεπομένη ὑπὸ τῶν περὶ 'Ανωνύμων 'Εταιρειῶν κειμένων γενικῶν διατάξεων.

'Η "Εκθεσις ἔχει μονίμους ἐγκαταστάσεις συνισταμένας κυρίως ἐκ περιπτέρων εἰς τὰ ὁποῖα ἀποτίθενται τὰ ἐκθέματα καὶ ἐκ ποικίλων βοηθητικῶν ἢ κοινῆς χρήσεως ἐγκαταστάσεων ὡς καὶ τοιούτων ἀναψυχῆς καὶ τέρψεως τῶν ἐπισκεπτῶν. Τὰ περίπτερα διατίθενται εἴτε, ἀτομικῶς εἰς ἐπιχειρήσεις εἴτε εἰς τὰς μετεχούσας ξένας χώρας. Κατὰ τὰ ἔτη 1975-1977 μετέσχον τῆς 'Εκθέσεως Θεσσαλονίκης δι' ἰδίων περιπτέρων εἴκοσι ξέναι χῶραι. Προεβλήθησαν δὲ εἰς τὰ περίπτερα ταῦτα προϊόντα τῶν χωρῶν αὐτῶν εἴτε ὑπὸ κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ὀργανισμῶν εἴτε ὑπὸ ἐπιχειρήσεων. Συμμετεῖχον ὅμως καὶ διάφοροι ἀνεξάρτητοι ἀλλοδαποὶ ἐκθέται

ἀπὸ μὴ μετεχούσας χώρας.

Εἰς τὴν Διεθνῆ Ἔκθεσιν Θεσσαλονίκης ἐκτὸς τῶν μετεχουσῶν ἐπιχειρήσεων ὀργανώνουν ἴδια περίπτερα καὶ πολλοὶ δημόσιοι ὀργανισμοί, δημόσιαι ἐπιχειρήσεις, ἱδρύματα συνεταιρισμοὶ ἢ σωματεῖα πρὸς προβολὴν τοῦ ἔργου των. Τοιαῦτα περίπτερα ἐσημειώθησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἔτη τοῦ Ἱδρύματος Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, τοῦ Ὀργανισμοῦ Γεωργικῶν Ἀσφαλίσεων τοῦ Ἱδρύματος Γεωλογικῶν καὶ Μεταλλευτικῶν Ἐρευνῶν, τῆς ΕΤΒΑ τῆς ΠΑΣΕΓΕΣ, τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Ἐφοπλιστῶν κ.ἄ. Ἐντυπωσιακὴ ἦτο ἡ παρουσία εἰς τὴν Ἔκθεσιν Θεσσαλονίκης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομίας Κοινότητος καὶ τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἡνωμένων Ἐθνῶν,ἐμφανισθέντος δι' ἰδίου περιπτέρου διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἔτος 1977.

Ὁ ὀργανισμὸς τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης ἀκολουθῶν τὰς εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην σημειουμένας ἐξελίξεις ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Ἐκθέσεων ἐκτὸς τῆς μεγάλης ἐτησίας γενικῆς Ἐκθέσεως ὀργανώνει καὶ ἄλλας ἐξειδικευμένας κλαδικὰς ἐκθέσεις πρὸς προβολὴν ὡρισμένων προϊόντων ἢ κατηγοριῶν προϊόντων. Τοιαῦται ἐκθέσεις ὠργανώθησαν κατὰ τὴν δεκαετίαν τῶν 1970, διὰ τὰ γουναρικά, τὰ μάρμαρα, τὰ ἐτήσια ἐνδύματα, τὰ τρόφιμα καὶ τὰ ποτά, τὰ εἴδη βιοτεχνίας καὶ χειροτεχνίας κ.ἄ. εἰς τὰς κλαδικὰς ταύτας ἐκθέσεις προβάλλονται συνήθως ὄχι μόνον τὰ κύρια προϊόντα ἀλλὰ καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν παραγωγήν, τυποποίησιν, συσκευασίαν ἢ χρῆσιν αὐτῶν μηχανήματα ἢ ἄλλα μέσα, δὲ τὰ «Ὀλύμπια» κατὰ τὰ ἔτη 1870, 1875 καὶ 1888 ὅταν ἐγένοντο καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ μεγάρου τοῦ ὁποίου μοναδικὸς προορισμὸς εἶναι ἡ εἰς αὐτὸ ὀργάνωσις ἐκθέσεων. Τοῦτο τελεῖ ὑπὸ τὴν διαχείρισιν τῆς Ἐπιτροπῆς Ὀλυμπίων καὶ Κληροδοτημάτων ἡ ὁποία καὶ καθορίζει τὰ τῆς διαθέσεως αὐτοῦ. Ἂν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1933 προεβλέφθη ἡ διοργάνωσις εἰς τὸ Ζάππειον διαρκοῦς ἐκθέσεως δειγμάτων Ἑλληνικῶν προϊόντων ἐν τούτοις αὕτη δὲν ηὐδοκίμησε, διατηρηθεῖσα μόνον ἐπὶ πενταετίαν. Ὅμως εἰς τὸ Ζάππειον ὀργανοῦνται κατὰ διαστήματα διάφορα λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἰδικαὶ ἐκθέσεις ὄχι δὲ μόνον ἐμπορικαὶ ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικαί. Μνημονεύομεν ἐνταῦθα ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐκθέσεων αἱ ὁποῖαι ὠργανώθησαν κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον εἰς τὸ Ζάππειον τὰς ἐκθέσεις βιβλίου, συγχρόνου κατοικίας, δέρματος ἐξηλεκτρισμοῦ, εἰδῶν ὑγιεινῆς, φιλοτελισμοῦ, ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς κλπ.

Τὸ Ζάππειον. Εἰδικὸν Ἵδρυμα πρὸς ὀργάνωσιν Ἐκθέσεων εἰς Ἀθήνας εἶναι τὸ Ζάππειον μέγαρον μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ ἀνοικτῶν χώρων. Τὸ Ζάππειον ἵδρυμα συνεστήθη δαπάναις τῶν κληροδοτημάτων τῶν μεγάλων εὐεργετῶν Εὐαγγέλου καὶ Κωνσταντίνου Ζάππα. Ἡ ἀνέγερσις τοῦ μεγάρου, ἀρξαμένη τὸ 1874 ἐπερατώθη τὸ ἔτος 1888 ὅταν ἐγένοντο καὶ τὰ ἐγκαίνιά του. Τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Ζαππείου εἶχε προηγηθῆ ἡ ὀργάνωσις τῶν «Ὀλυμπίων» δι' εἰδικῆς δωρεᾶς τοῦ Εὐαγγέλου Ζάππα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει κανονισμοῦ παρ' αὐτοῦ συνταχθέντος.

Κατὰ τὸν κανονισμὸν αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἔλαβεν ἰσχὺν νόμου, δημοσιευθεὶς εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» τὴν 19ην Αὐγούστου 1858, «καθιστῶνται ἐν Ἀθήναις γενικοὶ διαγωνισμοί, κατὰ τετραετίαν τελούμενοι, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ὀλύμπια, εἰς τοὺς ὁποίους θέλουσι παρίστασθαι πάντα τὰ προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς ἐνεργείας καὶ ἰδίως τὰ τῆς βιομηχανίας, τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας. Τὰ Ὀλύμπια θέλουσι διαρκεῖ ἑκάστοτε ἀπὸ τῆς πρώτης Κυριακῆς μέχρι τῆς τελευταίας τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου. Ἡ πρώτη τῶν Ὀλυμπίων ἡμέρα θέλει ἄρχεσθαι ἀπὸ θρησκευτικῆς τελετῆς, ὑπὲρ ὅλων τῶν γενναίας συνδρομὰς ὑπὲρ τῆς διανοητικῆς ἢ ὑλικῆς προόδου τῆς Ἑλλάδος κληροδοτησάντων. Ἡ δὲ λοιπὴ ἡμέρα ἔσεται Ἀκαδημαϊκὴ ἑορτή. Ἐν αὐτῇ θέλει ἀναγιγνώσκεται ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὑπὸ τοῦ γραμματέως αὐτῆς ἢ μέχρι συστάσεως αὐτῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ, ὑπό τινος πεπαιδευμένου, ἐκλεγομένου ὑπὸ τῆς Συγκλήτου, περιληπτικὴ ἔκθεσις τῆς ἐπὶ τῶν 4 ἐτῶν τῆς Ὀλυμπιάδος γενομένης διανοητικῆς προόδου καὶ μνεία τῶν ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι δημοσιευθέντων ἀξίων λόγου συγγραμμάτων, ὡς καὶ τῶν βραβευθέντων διανοητικῶν διαγωνισμάτων, προσέτι δὲ θέλει βραβεύεσθαι ἐν αὐτῇ καὶ διανοητικὸν ἔργον δι' ἑκάστην Ὀλυμπιάδα ἀλληλοδιαδόχως ὑφ' ἑνὸς τῶν ἐπιστημονικῶν τῆς Ἀκαδημίας τμημάτων ἢ μέχρι τῆς συστάσεως αὐτῆς, ὑπὸ τῶν ἀντιστοιχουσῶν σχολῶν τοῦ πανεπιστημίου, πρὸ 4ετίας προκηρυσσόμενον».

Ὁ κανονισμὸς προέβλεπεν ἐν συνεχείᾳ βράβευσιν προϊόντων κτηνοτροφίας, ἀγῶνας δρόμου ἐγχωρίων ἵππων, βράβευσιν προϊόντων γεωργίας, γυμνικοὺς ἀγῶνας ἐν τῷ Σταδίῳ βράβευσιν βιομηχανικῶν προϊόντων καὶ διὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν προσθέτει: «Τὴν δὲ ἐσπέραν διδαχθήσεται ἐν τῷ θεάτρῳ νέον τι δρᾶμα κατ' ἐκλογὴν τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τῆς Ἀκαδημίας καὶ τελεσθήσονται μουσικαὶ συμφωνίαι Ἑλληνικῆς συνθέσεως. Εἰς τὰς συνθέσεις ταύτας θέλουν ἀπονεμηθῆ βραβεῖα ὁ δὲ ἀγὼν ἔσται στεφανίτης. Μετὰ τὸ τέλος τῶν Ὀλυμπίων, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῶν ἑκασταχοῦ κλάδων τῆς βιομηχανίας θέλουν μεταπέμπεσθαι τινὲς τῶν ἐμπειροτέρων παραγωγῶν ὅπως τελειοποιῶνται εἰς τὸ ἴδιον ἐπιτήδευμα ἀναλόγως τῶν ἐνόντων πόρων».

Συμφώνως πρὸς τὸν κανονισμὸν τὰ πρῶτα Ὀλύμπια ἐτελέσθησαν ἐν Ἀθήναις τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1859. Τῆς ὀργανώσεως τῶν πρώτων τούτων Ὀλυμπίων ἐπεμελήθη ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1857 πρὸς παρεμφερεῖς σκοποὺς συσταθεῖσα ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας.

Ἡ διεξαγωγὴ τῶν πρώτων «Ὀλυμπίων» ὑπῆρξε τοσοῦτον ἐπιτυχὴς καὶ εἶχε τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὥστε ὁ Εὐαγγέλης Ζάππας ἀπεφάσισεν ὁλόκληρον τὴν μεγάλην αὐτοῦ περιουσίαν νὰ τὴν διαθέσῃ ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Τράπεζαι καὶ Πίστις

Ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους συντελεστὰς τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ὑπῆρξεν ἡ ὀργάνωσις τῆς Πίστεως, ἀκουμένης ὡς γνωστὸν κυρίως διὰ τῶν τραπεζιτικῶν ἱδρυμάτων. Ὑπὸ τούτων συγκεντροῦνται οἱ διαθέσιμοι εἰς κεφάλαια πόροι τῆς οἰκονομίας, κυρίως ὑπὸ μορφὴν καταθέσεων καὶ τραπεζιτικῶν κεφαλαίων καὶ ἐν συνεχείᾳ διοχετεύονται εἰς τὴν παραγωγικὴν λειτουργίαν ὑπὸ μορφὴν πιστώσεων, δανείων κλπ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ τραπεζιτικὸν σύστημα συγκροτεῖται κυρίως ἐκ τῶν ἐμπορικῶν τραπεζῶν. Κυριώτεραι δὲ ἐμπορικαὶ τράπεζαι εἶναι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἐμπορικὴ Τράπεζα, ἡ Τράπεζα Πίστεως, ἡ Ἰονικὴ καὶ Λαϊκή, ἡ Τράπεζα Πειραιῶς, ἡ Γενική, ἡ νεωτέρα ὅλων Τράπεζα Ἐργασίας, ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Κρήτης.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἐμπορικῶν τραπεζῶν λειτουργοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡρισμένα εἰδικὰ ἢ ἀποκλειστικῶς ἀναπτυξιακὰ τραπεζιτικὰ ἱδρύματα. Τοιαῦτα εἶναι ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἡ Κτηματική, ἡ Ἑλληνικὴ Τράπεζα Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως (ΕΤΒΑ), ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα Ἐπενδύσεων Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ), ἡ Τράπεζα Ἐπενδύσεων, ἡ Τράπεζα Ὑποθηκῶν καὶ δύο ἑταιρίαι διαχειρίσεως ἀμοιβαίων κεφαλαίων.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν Ἑλληνικῶν τραπεζῶν ἔχουν ὑποκαταστήματα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀσκοῦν τραπεζιτικὰς ἐργασίας καὶ περὶ τὰς δεκαπέντε ξένας τραπέζας. Οἱ ὅροι καὶ αἱ προϋποθέσεις ἐγκαταστάσεως καὶ λειτουργίας τῶν τελευταίων τούτων ρυθμίζονται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 89 τοῦ 1967 καὶ τοῦ συμπληρώσαντος τούτου Νόμου 876/1979.

Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τραπεζιτικοῦ συστήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα εὑρίσκεται ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἵδρυμα κρατικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἐκδοτικὸν προνόμιον καὶ ἡ γενικωτέρα παρακολούθησις καὶ ἔλεγχος τῆς Πίστεως εἰς τὴν χώραν. Μέσῳ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς παρ' αὐτῇ λειτουργούσης Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ Κράτος ἀσκεῖ τὴν ἑκάστοτε ἐνδεικνυομένην διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ σταθερότητα πολιτικὴν τοῦ ἐπὶ τῶν πιστωτικῶν καὶ νομισματικῶν λειτουργιῶν εἰς τὴν χώραν καὶ παρακολουθεῖ ρυθμίζει καὶ ἐλέγχει τὴν χρηματοδότησιν τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας καὶ τὴν ρευστότητα τῶν κεφαλαίων τῶν τραπεζῶν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ τραπεζιτικὸν σύστημα ἐξελίχθη μεταπολεμικῶς μὲ ταχὺν ρυθμόν, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν σημειωθεῖσα αὔξησιν τῶν τραπεζιτικῶν ὑπηρεσιῶν ἡ ὁποία προέκυψεν ἐκ τῆς γενικωτέρας ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας. Ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς αὐξήσεως τῆς τραπεζιτικῆς λειτουργίας εἰς τὴν οἰκονομίαν. Εἶναι ἡ αὔξησις τῆς πελατείας τῶν τραπεζῶν ἔχουν δηλαδὴ αὐξηθῆ αἰσθητῶς οἱ προσφύγοντες εἰς τὰς Τραπέζας διὰ τὴν κατάθεσιν τῶν ἀποταμιεύσεών των εἴτε διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν εἰς τὰς συναλλαγάς των. Λόγῳ δὲ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἀναπτύξεως τῆς κεφαλαιαγορᾶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἕνα μεγάλο μέρος τῶν εἰς τὰς παραγωγικὰς ἐπενδύσεις διοχετευομένων κεφαλαίων προέρχεται ἀπὸ τὰς καταθέσεις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἐμπορικὰς τραπέζας.

Προβλέπεται ἐν τούτοις ὅτι κατόπιν τῆς ἐντάξεως τῆς Ἑλλά-

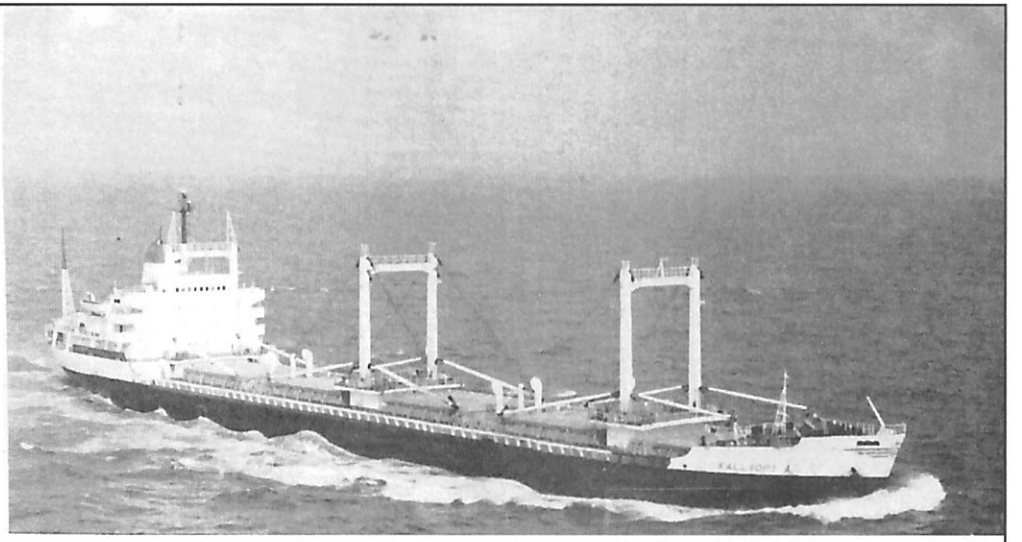

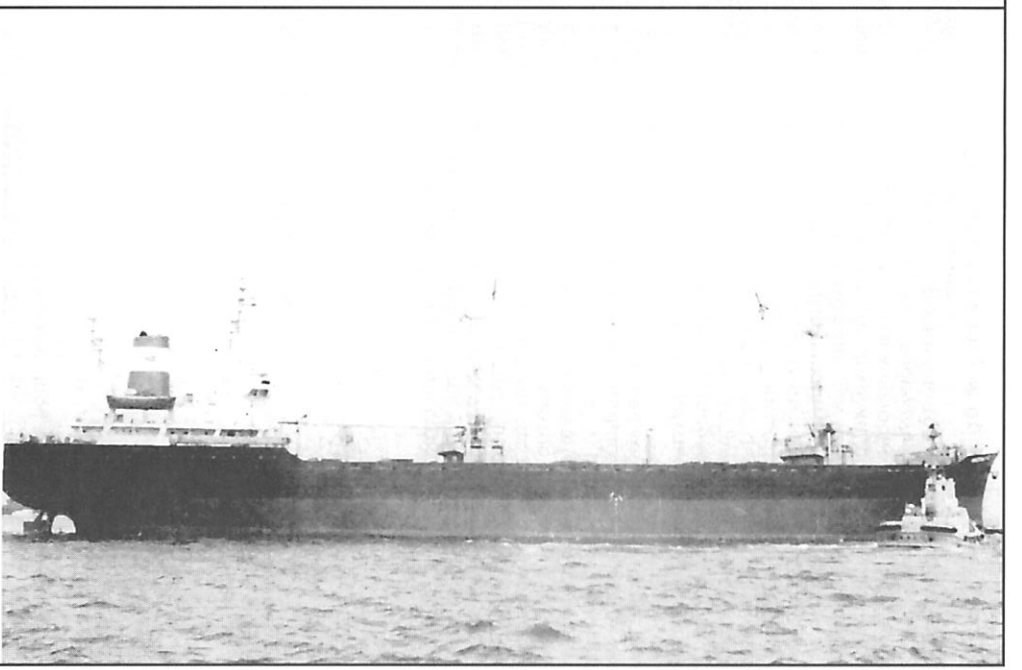

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία, πρώτη εἰς τὸν κόσμον εἰς χωρητικότητα, προσφέρει πολλὰ εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας. Ἀριστερά: Φορτηγὸν πλοῖον τῆς μεταλλευτικῆς ἑταιρίας «ΛΑΡΚΟ» εἰς τὴν προβλῆτα τῆς Λαρύμνης. Δεξιά: Ἀντιπροσωπευτικὰ ἐμπορικὰ τοῦ τύπου BULK CARRIER, Ἑλληνικῆς πλοιοκτησίας (G.+N.ANGELAKIS SHIPPING CO., PIRAEUS) χρησιμοποιούμενα διὰ τὴν μεταφορὰν φορτίων σιτηρῶν, μεταλλευμάτων, λιπασμάτων, κ.λ.π.

δος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα, ἡ Ἑλληνικὴ τραπεζιτικὴ νομοθεσία θὰ χρειαστῆ νὰ τροποποιηθῆ ἐναρμονιζομένη πρὸς τὰς νομοθεσίας τῶν λοιπῶν χωρῶν-μελῶν τῆς Κοινότητος ἐπὶ σκοπῷ προσεγγίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ τραπεζιτικοῦ συστήματος πρὸς τὰ βελτιωμένα συστήματα ἐκείνων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν χώραν μας τῆς ἀρχῆς τῆς ἴσης μεταχειρίσεως τῶν τραπεζῶν τῶν χωρῶν τῆς κοινότητος μὲ τὰς Ἑλληνικάς, ὅπως ἀπαιτοῦν αἱ ἀρχαὶ αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν κοινότητα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἱδρύθη τὸ 1927 διὰ τοῦ Νόμου 3424/6.12.27 καὶ ἤρχισε νὰ λειτουργεῖ ἀπὸ τῆς 14ης Μαΐου 1928. Ἡ Ἵδρυσις τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἐγένετο καθ' ὑπόδειξιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν προκειμένου αὕτη νὰ ἀναλάβῃ ὑπὸ τὴν αἰγίδα της τὸ μέγα τριμερὲς δάνειον τῶν 9.000.000 λιρῶν τὸ ὁποῖον συνήφθη τότε διὰ τὴν ἐξυγίανσιν τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας, τὴν σταθεροποίησιν τοῦ νομίσματος καὶ τὴν ἰσοσκέλισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀφηρέθη τότε ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τὸ ἐκδοτικὸν λειτούργημα τὸ ὁποῖον αὕτη ἤσκει σχεδὸν ἀπὸ ἑνὸς αἰῶνος καὶ παραχωρήθη εἰς τὴν νέαν τράπεζαν, ἡ ὁποία καὶ αὕτη προσέλαβε μορφὴν ἀνωνύμου ἑταιρίας.

Ὀργάνωσις τῆς Τραπέζης. Τὰ κύρια ὄργανα ἀσκήσεως τῶν λειτουργιῶν τῆς Τραπέζης εἶναι: Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν μετόχων αὐτῆς, τὸ Γενικὸν Συμβούλιον, ὁ διοικητὴς καὶ οἱ ὑποδιοικηταί.

Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν μετόχων ἀποτελεῖ τὸ ὑπέρτατον ὄργανον ἀσκήσεως τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας ἐπὶ τοῦ ἱδρύματος. Αὕτη συνέρχεται τακτικῶς ἅπαξ τοῦ ἔτους ἵνα λάβῃ ἀποφάσεις ἐπὶ τῆς ἐγκρίσεως ἢ μὴ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τραπέζης ἐξ ὀνόματος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τῶν πεπραγμένων κατὰ τὴν οἰκείαν ἐτησίαν χρῆσιν καὶ ἐπὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν ἐλεγκτῶν. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου περιλαμβάνεται: Ἡ ἐκλογὴ τῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῶν καθηκόντων αὐτῶν, ὁ διορισμὸς τῶν ἐλεγκτῶν, ἡ διάθεσις τῶν κερδῶν, ἡ ὑποβολὴ προτάσεως περὶ τροποποιήσεως τοῦ Καταστατικοῦ κλπ. Τὰ τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου καθορίζονται διὰ τῶν ἄρθρων 20-27 τοῦ Καταστατικοῦ. Τοῦτο εἶναι ἐπιφορτισμένον μὲ τὴν γενικὴν διαχείρισιν τῶν ὑποθέσεων τῆς Τραπέζης, εἰδικώτερον δὲ καθορίζει τὸ ἐπὶ τῶν προεξοφλήσεων καὶ πιστώσεων ἐπιτόκιον τῆς Τραπέζης, τὴν ἔκτασιν καὶ τοὺς ὅρους διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν τῶν καθοριζομένων ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 55 τοῦ Καταστατικοῦ, τὰ ἀποσβεστέα ἑκάστοτε ποσά, τὰς ὀργανικὰς θέσεις ἐν τῇ Τραπέζῃ, τὰς ἀποδοχὰς τοῦ προσωπικοῦ καὶ τὸν τρόπον προσλήψεως τῶν ὑπαλλήλων αὐτῆς, ἐγκρίνει τοὺς πιστούχους τῆς Τραπέζης, ἀποφαίνεται διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῶν ληξιπροθέσμων γραμματίων καὶ πιστώσεων κλπ. Ἐπίσης ἐγκρίνει τοὺς εἰδικοὺς κανονισμοὺς τῆς Τραπέζης, προτείνει εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὸν διορισμὸν τοῦ διοικητοῦ καὶ ὑποδιοικητοῦ τῆς Τραπέζης. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν διοικητήν, τὸν ὑποδιοικητὴν καὶ ἐννέα συμβούλους. Οἱ σύμβουλοι λογοδοτοῦν εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν μετόχων, δικαιουμένην ν' ἀνακαλῇ τούτους εἴτε διὰ παράβασιν τοῦ καταστατικοῦ, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν.

Ἡ Διοίκησις τῆς Τραπέζης ἀπαρτίζεται ἐξ ἑνὸς διοικητοῦ καὶ τοῦ ὑποδιοικητοῦ. Οὗτοι ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον ὄργανον τοῦ ἱδρύματος, διότι μολονότι ὑποχρεοῦνται νὰ δροῦν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Τραπέζης καὶ τῶν παρὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἐγκρινομένων κανονισμῶν, εἶναι οἱ κυριώτεροι ἐμπνευσταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ. Οὗτοι λόγω τῆς θέσεώς των, ἀλλὰ καὶ τῆς παρακολουθήσεως τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τοῦ τόπου καὶ τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, φέρουν κατὰ κύριον λόγον τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιτυχοῦς ἀσκήσεως τῆς πιστωτικῆς καὶ νομισματικῆς πολιτικῆς εἰσηγούμενοι εἰς τὸ Γενικὸν Συμβούλιον τὴν ἐνδεικνυομένην ἑκάστοτε πολιτικήν. Εὐλόγως ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν ἐνέχει ἐξαιρετικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας καὶ ἀποτελεῖ ζήτημα γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀτομικὴ ὑπόθεσις τῶν μετόχων. Ὁ διοικητὴς καὶ ὑποδιοικητὴς συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 12 τοῦ Καταστατικοῦ διορίζονται διὰ διατάγματος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διὰ μίαν πενταετίαν μετὰ πρότασιν τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Τραπέζης. Ὡς πρῶτος διοικητὴς καὶ πρῶτος ὑποδιοικητής, συμφώνως πρὸς τὸ Καταστατικὸν τῆς Τραπέζης καὶ τὴν μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος σύμβασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τῆς 27)10)1927 διωρίσθησαν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως οἱ Ἀλέξανδρος Διομήδης, τέως διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Ἐμμ. Τσουδερός.

Δραστηριότης τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Αἱ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Τραπέζης παραχωρηθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν ἁρμοδιότητες ἐξέφραζον τὴν ἐφαρμογὴν τῶν γενικῶν ἀρχῶν αἱ ὁποῖαι ἦσαν εὐρέως παραδεδεγμέναι ἐν τῇ πρακτικῇ καὶ θεωρητικῇ ἐπὶ τῶν δύο θεμελιωδῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἐκδοτικῶν τραπεζῶν. Πρῶτον ὅτι ἡ ὀρθὴ λειτουργία τῆς κεντρικῆς Τραπέζης συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐνεργῇ ὡς θεματοφύλαξ τῆς ὑγιοῦς πολιτικῆς ἐν τῷ πεδίῳ τῶν νομισματικῶν καὶ πιστωτικῶν λειτουργιῶν καὶ δεύτερον ἡ ἀντίληψις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐκδοτικὴ τράπεζα δέον νὰ παραβλέπῃ, θέτουσα εἰς δευτέραν μοῖραν, τὸ «κίνητρον τῆς ἐπικερδείας». Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, ἡ Τράπεζα ἐτήρησεν ἀπολύτως, χάρις δὲ εἰς τὰς ἐγνωσμένας ἱκανότητας τῆς διοικήσεώς της, ἐπέτυχε καὶ τὸ γόητρον τῆς τραπέζης νὰ ἐξυψωθῇ καὶ ἡ καθόλου νομισματικὴ καὶ πιστωτικὴ της πολιτικὴ νὰ ἐξυπηρετήσῃ εἰς τὸν ἐπιβεβλημένον βαθμὸν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ ἐν μέσῳ σοβαρωτάτων οἰκονομικῶν καταιγίδων νὰ περιφρουρήσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος.

Αἱ γενικαὶ ἁρμοδιότητες ἐργασιῶν τῆς τραπέζης προβλέπονται ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 55 τοῦ Καταστατικοῦ της, αὗται δὲ ἐπὶ τῶν κυρίως τραπεζιτικῶν ἐργασιῶν εἶναι βασικῶς αἱ ἑξῆς: 1) Νὰ προεξοφλῇ, ἀγοράζῃ καὶ πωλῇ συναλλαγματικὰς καὶ γραμμάτια εἰς διαταγὴν ἐσωτερικοῦ, προκύπτοντα ἐξ ἐμπορικῶν κατὰ τεκμήριον συναλλαγῶν, φέροντα τουλάχιστον δύο φερεγγύους ὑπογραφὰς καὶ λήγοντα ἐντὸς τριῶν τὸ πολὺ μηνῶν. 2) Νὰ προεξοφλῇ τοκομερίδια, λήγοντα ἐντὸς τριμήνου, ὁμολογιῶν ἐκδιδομένων ἢ ἠγγυημένων ὑπὸ τοῦ Κράτους. 3) Νὰ προεξοφλῇ, ἀγοράζῃ καὶ πωλῇ γεωργικὰ κατὰ τεκμήριον γραμμάτια καὶ ἐνεχυρόγραφα ἐσωτερικοῦ, φέροντα τουλάχιστον δύο φερεγγύους ὑπογραφὰς καὶ λήγοντα ἐντὸς 9 τὸ πολὺ μηνῶν. 4) Νὰ ἀγοράζῃ τραβηκτικὰς καὶ προεξοφλῇ τραβηκτικὰς προθεσμίας ὄχι μικροτέρας τῆς τριμήνου, συνοδευομένας ἀπαραιτήτως ὑπὸ φορτωτικῶν ἐγγράφων δι' ἐμπορεύματα κοινῆς χρήσεως. 5) Νὰ χορηγῇ πιστώσεις ἐπὶ ὡρισμένῃ προθεσμίᾳ, ἡ ὁποία νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τοὺς 6 μῆνας κλπ. Ἐξ ἄλλου ἡ Τράπεζα δὲν δικαιοῦται: α) Νὰ μετέχῃ ἀμέσως εἰς οἱανδήποτε ἐμπορικήν, βιομηχανικὴν ἢ ἄλλην ἐπιχείρησιν. β) Νὰ παρέχῃ τόκον εἰς τὰς παρ' αὐτῇ καταθέσεις. γ) Νὰ ἐκδίδῃ ἢ ἀποδέχεται γραμμάτια πληρωτέα ἄλλως ἢ ἐν ὄψει κλπ.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ ἀρχαιότερον ἀλλὰ καὶ σημαντικώτερον τραπεζικὸν ἵδρυμα τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἐξέλιξις συνδέονται στενῶς μὲ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

Ὀλίγον μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, φροντίδι τοῦ Καποδιστρίου συνεστήθη διὰ ψηφίσματος ὑπὸ χρονολογίαν 2 Φεβρουαρίου 1828 ἡ Ἐθνικὴ Χρηματιστηριακὴ Τράπεζα διὰ κεφαλαίων εὐπόρων Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ μὲ συμμετοχὴν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου καὶ τοῦ φιλέλληνος Ἑλβετοῦ Τραπεζίτου Ἰωάννου Εὐνάρδου. Τὸ ἵδρυμα ὅμως τοῦτο παρὰ τὰς εὐνοϊκὰς προβλέψεις δὲν ἠδοκίμησε καὶ τὸ 1834 διέκοψε τὰς ἐργασίας των.

Μετὰ σειρὰν συνεννοήσεων καὶ διαπραγματεύσεων, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν μέχρι τοῦ 1840 καὶ εἰς τὰς ὁποίας μετέσχον Ἕλληνες καὶ ξένοι μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιομνημόνευται εἶναι ὁ Ἄγγλικὸς Τραπεζιτικὸς Οἶκος τῶν ἀδελφῶν Ράϊτ, καὶ ὁ Ἰωάννης Εὐνάρδος καὶ ὁ Γεώργιος Σταύρου, ἀπεφασίσθη ἀρχομένου τοῦ 1841 ἡ ἵδρυσις τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Νόμου τῆς 30ης Μαρτίου 1841. Ἡ ἱδρυθεῖσα τράπεζα, ἕδρα τῆς ὁποίας ὡρίσθη ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους, εἶχε μορφὴν ἀνωνύμου ἑταιρείας, τὸ δὲ κεφάλαιον της ὡρίσθη εἰς 5.000.000 δραχμὰς ἀντιπροσωπευόμενα ἀπὸ 5000 μετοχὰς τῶν χιλίων δραχμῶν. Διὰ τοῦ νόμου ὡρίσθη ὅτι χιλίας τουλάχιστον μετοχὰς θὰ ἐλάμβανεν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις. Ἡ τράπεζα δὲν θὰ ἠδύνατο ἐν τούτοις ν' ἀρχίσῃ τὴν λειτουργίαν της, ἐὰν δὲν ἐνεγράφοντο προηγουμένως μέτοχοι διὰ 2.600.000 τουλάχιστον δραχμάς. Ὡρίζετο περαιτέρω ὅτι τὰ 4)5 τῶν κεφαλαίων θὰ διετίθεντο εἰς δάνεια ἐπὶ ὑποθήκῃ καὶ ἐνεχύρῳ, μὲ τόκον μὴ ὑπερβαίνοντα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὰ 10%, τὸ δὲ ὑπόλοιπον 1/5 διὰ προεξοφλητικὰς ἐργασίας μὲ τόκον 8%. Συγκαταθέσει ὅμως τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς γενικῆς συνελεύσεως, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκταθῶσιν αἱ ἐργασίαι τῆς τραπέζης καὶ εἰς ἄλλους κλάδους. Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου ἐρρυθμίζοντο καὶ πλεῖστα ἄλλα ζητήματα ἀφορῶντα τὰ τῆς λειτουργίας τῆς τραπέζης, ἐνῶ δι' ἰδιαιτέρου διατάγματος ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἐπιφορτισθεῖσα μὲ τὰς «προετοιμαστικὰς ἐργασίας τῆς Ἐθνικῆς Ἑλληνικῆς Τραπέζης». Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς διωρίσθησαν οἱ Ν. Σιλήβεργος, πρόεδρος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, Θ. Ράλλης, τραπεζίτης καὶ Ἰούλιος Ἔσλιν μεγαλέμπορος. Ἀναπληρωματικὰ δὲ μέλη ὠνομάσθησαν οἱ Γεώργιος Σταύρου ἐλεγκτὴς τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, Ἐμμανουὴλ Μεσθενεὺς μεγαλέμπορος καὶ Ἀδόλφος Γκρὰφ ἔμπορος. Κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἦτο νὰ λαμβάνῃ τὰς δηλώσεις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπεθύμουν νὰ ἀγοράσουν μετοχάς. Πρῶτος ὁ ὁποῖος τὴν 22αν Ἀπριλίου 1841 ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἦτο ὁ Κ. Βράνης ὑποβαλὼν δήλωσιν διὰ 150 μετοχάς. Ὁ Βράνης, ὁ ὁποῖος ἐγένετο μετέπειτα ὑποδιευθυντὴς τῆς Τραπέζης, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος της μέτοχος εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἐδόθη ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 1 χειρόγραφος ἀπόδειξις ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς. Δεύτερος ἐνεγράφη ὁ Χρ. Παραμυθιώτης διὰ 20 μετοχάς, τρίτος δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκος μέσω τοῦ ἐν Ἀθήναις προξένου Στρόγκ διὰ 200 μετοχάς. Ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλαι ἐγγραφαί, ἀλλὰ τὸ ποσὸν τῶν 2.600.000 πολὺ ἀπεῖχεν ἀπὸ τοῦ νὰ καλυφθῇ, ἐπειδὴ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ἐγγραφῶσιν ἔκρινον ὅτι ὁ σχετικὸς νόμος δὲν κατωχύρωνεν ἐπαρκῶς τὰ συμφέροντά των. Ἐξεδόθη κατόπιν τούτου νέος νόμος τὴν 19ην Αὐγούστου 1841 τροποποιῶν τὸν πρῶτον καὶ παρέχων εἰς τὴν τράπεζαν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων ἐπὶ 25 ἔτη ἐντὸς τῶν ἐπαρχιῶν

'Απόψεις τῶν 'Αθηνῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, πρὶν τὸ κυκλοφοριακὸν χάος, ἡ ἀνέγερσις ἀπροσώπων καὶ ψυχρῶν μεγάρων καὶ ἡ καταστροφὴ πολλῶν χαρακτηριστικῶν τῆς 'Ελληνικῆς πρωτευούσης, ὁδηγήσουν εἰς τὴν σημερινὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν. Ἄνω ἀριστερά: 'Η λεωφόρος 'Αλεξάνδρας, εἰς τὸ ὕψος τοῦ πεδίου τοῦ Ἄρεως. Ἄνω δεξιά: 'Η λεωφόρος Πανεπιστημίου παρὰ τὴν ὁδὸν Βουκουρεστίου. Κάτω ἀριστερά: 'Η πλατεῖα Συντάγματος. Κάτω δεξιά: 'Η πλατεῖα 'Ομονοίας, πρὶν κατασκευασθοῦν οἱ πίδακες (συντριβάνια) καὶ αἱ ὑπόγειοι διαβάσεις.

όπου ή τράπεζα ἔχει ὑποκαταστήματα. Ὑπεχρεοῦντο ἐπίσης τὰ ταμεῖα τοῦ κράτους νὰ δέχωνται τὰ τραπεζογραμμάτια τῆς τραπέζης διὰ τὴν ἐξόφλησιν χρεῶν πρὸς τὸ δημόσιον. Κατόπιν τῶν τροποποιήσεων αὐτῶν καὶ ἐπεμβάσει τοῦ Ἐϋνάρδου, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐνεγράφη ὁ ἴδιος διὰ 300 μετοχάς, ἀλλὰ καὶ προσεφέρθη νὰ δανείσῃ εἰς τὴν ταμειακὴν δυσχέρειαν εὑρισκομένην Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὸ ποσὸν τῶν 250 χιλιάδων δραχμῶν, τὸ ὁποῖον ἀπητεῖτο διὰ τὴν καταβολὴν τοῦ μεριδίου της διὰ τὴν ἐγγραφήν της ὡς μετόχου, κατέστη πλέον δυνατὴ ἡ σύστασις τοῦ ἱδρύματος.

Αἱ ἐργασίαι τῆς Τραπέζης ἤρχισαν τὴν 22αν Ἰανουαρίου 1842 μέχρι δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἶχον διατεθῆ μετοχαὶ ἀξίας 3.402.000 δραχμῶν. Ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν μετόχων ἡ ὁποία εἶχε συνέλθει ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν ἐξέλεξε παμψηφεὶ ὡς διευθυντὴν μὲν τῆς τραπέζης τὸν Γεώργιον Σταύρου, ὁ ὁποῖος εἶχε μοχθήσει περισσότερον παντὸς ἄλλου διὰ τὴν σύστασίν της, ὡς ὑποδιευθυντὴν δὲ τὸν Κ. Βράνην, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ πρῶτος αὐτῆς μέτοχος.

Κύριοι σταθμοὶ τῆς ἕκτοτε σταδιοδρομίας τῆς τραπέζης δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν οἱ ἑξῆς:

— Ἵδρυσις τοῦ πρώτου ὑποκαταστήματος τῆς Τραπέζης εἰς Σύρον τὸ 1843.

— Ἔναρξις λειτουργίας τοῦ Ταμιευτηρίου τὸ 1845.

— Θέσπισις τὸ 1848 ὑποχρεωτικῆς κυκλοφορίας τῶν χαρτονομισμάτων τῆς τραπέζης προσωρινῶς πρὸς ἀντιμετώπισιν δυσχερειῶν ἐκ τῆς τότε ἐκδηλωθείσης διεθνοῦς οἰκονομικῆς κρίσεως.

— Χορήγησις τὸ ἔτος 1850 δανείου δραχμῶν 350.000 πρὸς τὸ Κράτος.

— Ἀνανέωσις τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου τὸ 1861.

— Αὔξησις τῶν κεφαλαίων τῆς Τραπέζης τὸ 1864 κατὰ 4500 μετοχάς, τὸ 1866 κατὰ 2500 μετοχὰς καὶ τὸ 1870 κατὰ 1000 μετοχάς.

— Ἐπέκτασις ἐργασιῶν τραπέζης πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας καὶ τῶν λοιπῶν συγκοινωνιακῶν μέσων τῆς χώρας (Σιδηροδρομικοῦ δικτύου, διανοίξεως Διώρυγος Κορίνθου κ.ἄ.) ἀπὸ τοῦ 1871.

— Νέα αὔξησις τοῦ κεφαλαίου τῆς Τραπέζης κατὰ 3000 μετοχὲς τὸ 1874.

— Νέα παράτασις τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου τὸ 1903

— Ἵδρυσις τῆς προνομιούχου ἑταιρείας πρὸς προστασίαν τῆς παραγωγῆς καὶ ἐμπορίας τῆς σταφίδος τὸ 1905. Ἤδη ὅμως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ δραστηριότης τῆς τραπέζης ἦτο ἤδη εὐρεῖα καὶ ποικιλόμορφος καλύπτουσα ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας.

— Μεταβίβασις τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος τὸ ἔτος 1928.

— Συγχώνευσις τῆς τραπέζης Ἀθηνῶν τὸ 1953 καὶ πρόσκαιρος μετονομασία αὐτῆς εἰς «Ἐθνικὴν Τράπεζαν Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν».

Σημαντικὸς σταθμὸς εἰς τὴν σταδιοδρομίαν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐχαρακτηρίσθη ἡ κατὰ τὸ 1979 ἀποφασισθεῖσα αὔξησις τοῦ ἑταιρικοῦ κεφαλαίου αὐτῆς κατὰ ἑπτὰ δισεκατομμύρια δραχμὰς διὰ τῆς ἐκδόσεως 559.429 νέων μετοχῶν.

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εἰδικὸν τραπεζιτικὸν ἵδρυμα ἱδρυθὲν διὰ τοῦ Νομοῦ 4332 τοῦ 1929 πρὸς ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως.

Σκοποὶ τῆς Α.Τ.Ε. Συμφώνως πρὸς τὸν ἱδρυτικόν της νόμον, ὅταν συνεπληρώθη καὶ ἐτροποποιήθη διὰ νεωτέρων νόμων, ἡ Α.Τ.Ε. σκοπὸν ἔχει τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφάς, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς συνεταιρικῆς ὀργανώσεως καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων τῆς διεξαγωγῆς τῶν γεωργικῶν ἐν γένει ἐργασιῶν καὶ τῶν συναφῶν συναλλαγῶν. Εἶναι ἀκόμη ὁ κύριος συνεργάτης τοῦ κράτους εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ γεωργικοῦ του προγράμματος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς.

Εἰδικώτεροι σκοποὶ τῆς Α.Τ.Ε. εἶναι:

α) Ἡ χορήγησις δανείων καὶ πάσης φύσεως πιστώσεων μετὰ ἢ ἄνευ ἐμπραγμάτου ἀσφαλείας εἰς γεωργούς, γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς πάσης μορφῆς καὶ ἐν γένει εἰς φυσικὰ ἢ νομικὰ πρόσωπα διὰ τὴν καλυτέραν διεξαγωγὴν τῶν γεωργικῶν των ἐπιχειρήσεων ἢ καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων κοινῆς ὠφελείας ἐξυπηρετούντων ὅμως πάντοτε τὴν γεωργίαν ἐν γένει.

β) Ἡ προμήθεια καὶ ἡ διάθεσις, εἰς τοὺς ἰδίους ὡς ἀνωτέρω, χρησίμων διὰ τὴν γεωργίαν εἰδῶν, γεωργικῶν ἐργαλείων, μηχανημάτων, χημικῶν λιπασμάτων, ἐντομοκτόνων φαρμάκων κλπ.

γ) Ἡ διευκόλυνσις τῆς ὑπὸ συνεταιρικῶν ὀργανώσεων ἀπὸ κοινοῦ ἀποθηκεύσεως, ἐπεξεργασίας καὶ πωλήσεως γεωργικῶν προϊόντων εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

δ) Ἡ ἐνίσχυσις τῆς διαδόσεως τελειοτέρων μεθόδων καλλιεργείας, ἡ τόνωσις τοῦ πνεύματος τῆς ἀποταμιεύσεως, ὡς καὶ ἡ ὀργάνωσις, ἐνίσχυσις καὶ διοίκησις ὑπηρεσιῶν ἢ ὀργανισμῶν γεωργικῶν ἀσφαλίσεων ἢ ἀντασφαλίσεων ἢ καὶ ἡ ἀπ' εὐθείας ὑπ' αὐτῆς τῆς Τραπέζης ἀσφάλισις γεωργικῶν προϊόντων καὶ κτηνῶν, γεωργικῶν οἰκημάτων καὶ ἐγκαταστάσεων κλπ.

ε) Ἡ συστηματοποίησις τῆς ἐμπορικῆς προσφορᾶς καὶ διαπραγματεύσεως τῶν γεωργικῶν προϊόντων διὰ λογαριασμὸν τῶν παραγωγῶν συνεταιρισμένων ἢ μή, ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν μέχρι τῶν ἀγορῶν καταναλώσεως δι' εἰδικοῦ συστήματος ἐξαγωγικῆς πίστεως ἢ καὶ ἡ συμμετοχὴ διὰ κεφαλαίων εἰς ὀργανισμοὺς ἢ ἑταιρίας ἐπιδιωκούσας τοιούτους σκοποὺς ἢ ἐξυπηρετούσας ἐν γένει τὴν ἀγροτικὴν πίστιν.

στ) Ἡ τόνωσις τοῦ συνεργατικοῦ πνεύματος διὰ προπαγάνδας καὶ διαπαιδαγωγήσεως τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν καὶ ἡ ἐποπτεία καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν παντὸς βαθμοῦ καὶ πάσης φύσεως.

ζ) Ἡ διάδοσις καὶ ἐνίσχυσις εἰς τὰς καθαρῶς γεωργικὰς οἰκογενείας οἰκοτεχνιῶν προσαρμοζομένων πρὸς τὸ γεωργικὸν περιβάλλον μὲ σκοπὸν τὴν ἐπικερδῆ ἀπασχόλησιν τῆς γεωργικῆς οἰκογενείας κατὰ τὴν νεκρὰν γεωργικὴν περίοδον.

η) Ἡ συγκέντρωσις καὶ διαχείρισις γεωργικῶν προϊόντων καὶ ἡ ἵδρυσις καὶ ἐκμετάλλευσις ἐγκαταστάσεων ἐπεξεργασίας καὶ συντηρήσεως τοιούτων προϊόντων, εἴτε ἀπ' εὐθείας παρὰ τῆς Τραπέζης, εἴτε διὰ λογαριασμὸν τοῦ κράτους ἢ ἄλλων συναφῶν ὀργανισμῶν ἢ ἐπιχειρήσεων.

θ) Ἡ προστασία τῆς ἁλιείας καὶ πάσης συναφοῦς ἐπιχειρήσεως ὡς καὶ πάσης δασικῆς ἐπιχειρήσεως ἢ ἐκμεταλλεύσεως διὰ παροχῆς δανείων ἢ πιστώσεων.

Κεφάλαια πόροι καὶ διοίκησις τῆς Α.Τ.Ε. Τὸ δημόσιον ἐπροικοδότησε τὴν Τράπεζαν:

α) Διὰ τῶν ἐκ δρχ. 450.000.000 κεφαλαίων, ἄνευ τόκου καὶ χρεωλυσίου, ἄτινα, συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 3/6/1929 σύμβασιν μεταξὺ Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ κράτους, περιέχονται εἰς αὐτὸ ἐκ τῆς ὑπεραξίας τῶν καλυμμάτων.

β) Διὰ κεφαλαίου ἐκ δρχ. 500.000.000 ἐκ τοῦ παραγωγικοῦ δανείου καταβληθησομένου ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῆς Α.Τ.Ε.

γ) Διὰ τῶν 3/4 τῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία ἤθελε προκύψει ἐκ τῆς διαθέσεως εἰς τιμὴν ἀνωτέραν τοῦ ἀρτίου τῶν ἀνεκδότων 26.667 μετοχῶν τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

δ) Διὰ τῶν κεφαλαίων ἐν γένει τῶν δημοσίων Γεωργικῶν Ταμείων Μακεδονίας, Θράκης, Ἠπείρου, νήσων Αἰγαίου καὶ Κοινωφελοῦς Ταμείου Κρήτης. (Ἱδρύματα ἀγροτικῆς πίστεως ὑφιστάμενα ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Νέων Χωρῶν καὶ λειτουργοῦντα μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε.), αἱ ὁποῖαι συγχωνεύονται αὐτομάτως εἰς τὴν Α.Τ.Ε. μόλις ἱδρυθῆ.

ε) Διὰ τοῦ ἀναλογοῦντος εἰς τὸ δημόσιον ποσοῦ ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὰ κέρδη τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης δυνάμει τῆς ἀπὸ 23/2/1928 συμβάσεως μεταξὺ τῆς τελευταίας καὶ τοῦ πρώτου.

Τέλος, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δυνάμει τῆς ἀπὸ 3/6/1929 μετὰ τοῦ δημοσίου συμβάσεως ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ εἰς τὴν Α.Τ.Ε. κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς λειτουργίας της πιστώσεως μέχρι ποσοῦ 850.000.000. Εἰς τὴν Α.Τ.Ε. ἐχορηγήθη ἐπίσης τὸ δικαίωμα νὰ δέχεται καταθέσεις πάσης μορφῆς. Αἱ καταθέσεις ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τῆς Τραπέζης τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ κράτους.

Διοίκησις τῆς Α.Τ.Ε. Τὸ ἀνώτατον ὄργανον τῆς διοικήσεως τῆς Α.Τ.Ε εἶναι τὸ Διοικητικὸν αὐτῆς Συμβούλιον, τὸ ὁποῖον ἐγκρίνει καὶ καθορίζει τὴν τηρητέαν ἑκάστοτε πολιτικὴν εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως καὶ προτείνει εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰ σχετικὰ νομοθετικὰ καὶ διοικητικὰ μέτρα. Τὸ δὲ ἀνώτατον ἐκτελεστικὸν ὄργανον τῶν ἀποφάσεων τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου εἶναι ὁ διοικητὴς καὶ οἱ ὑποδιοικηταί, οἱ ὁποῖοι διορίζονται ἐπὶ θητείᾳ ὑπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, κατόπιν προτάσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Τραπέζης.

Ἐποπτικὸν συμβούλιον τῆς Α.Τ.Ε. Ὁ ἔλεγχος τῆς νομιμότητος τῶν πράξεων τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Τραπέζης - ὡς κοινωφελοῦς ἱδρύματος - καὶ ἡ ἄσκησις τῆς ποινικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἔργον τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου τῆς Α.Τ.Ε., τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἑνὸς μέλους τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἑνὸς μέλους τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Ἡ κυβερνητικὴ ἐποπτεία ἐπὶ τῆς Α.Τ.Ε. ἀσκεῖται διὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Γεωργίας.

Ἡ δρᾶσις τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης καθ' ὅλον τὸν ἀπὸ τῆς συστάσεως της καὶ ἐφεξῆς διαρεύσαντα χρόνον ὑπῆρξε λίαν εὐεργετικὴ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τὴν ἐξύψωσιν τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Τράπεζα ἀπέβη πολύτιμος οἰκονομικὸς καὶ ἠθικὸς παραστάτης. Δὲν περιωρίσθη δὲ ἡ δρᾶσις τῆς Τραπέζης εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως μόνον. Ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν εὐρυτάτου προγράμματος ἀναπτύξεως καὶ ἐπεκτάσεως τῶν καλλιεργειῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν διὰ τῆς μέσω τῶν τεχνικῶν της ὑπηρεσιῶν μελετῶν τῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων κλάδων τῆς γεωργίας καὶ τῶν δυνατοτήτων προωθήσεως ἑκάστου τούτων εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς χώρας ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν ἑκάστης. Ἐφρόντισεν ἐξ ἄλλου καὶ φροντίζει διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς χρήσεως τῶν γεωργικῶν μηχανημάτων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς βελτιωμένων ποικιλιῶν σπόρων πρὸς ἐπίτευξιν ἀνωτέρων ἀποδόσεων καὶ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ διάδοσιν ἐκλεκτῶν ποικιλιῶν ζώων (ἀγελάδων, προβάτων χοιρῶν κλπ).

Διὰ τὴν χρηματοδότησιν τῶν προγραμμάτων της ἡ Ἀγροτικὴ

Τράπεζα ἔστρεψε τὴν προσοχήν της πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν καταθέσεων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν κεφαλαίων ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὅρους. Αἱ προσπάθειαι τῆς Τραπέζης διὰ τὴν προσέλκυσιν καταθέσεων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχον ὁμολογουμένως ἐντυπωσιακὴν ἐπιτυχίαν. Οὕτω αἱ καταθέσεις της αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ ἔτος 1975 δὲν ὑπερέβαινον τὰ 10 δισεκατομμύρια δραχμ. κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1976 εἶχον ἀνέλθει εἰς τὸ ποσὸν τῶν 20,8 δισεκατομμυρίων δραχμῶν καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1977 εἰς τὸ ποσὸν τῶν 31 δισεκατομμυρίων. Ἡ αὔξησις αὐτὴ τῶν καταθέσεων καὶ ἡ ἐπιτυχία δανείων ὑπὸ λίαν εὐνοϊκοὺς ὅρους (ὅπως τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1977 συναφθὲν δανείου 40 ἑκατομμυρίων μάρκων ἀπὸ Γερμανικὴ Τράπεζα μὲ ἐπιτόκιον 2,5% τριακονταετοῦς διαρκείας καὶ μὲ δεκαετὴ περίοδον χάριτος) μειώνων τὴν ἐξάρτησιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἀπὸ τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος ἡ ὁποία μέχρι πρό τινος ἦτο ἡ μόνη σχεδὸν πηγὴ ἀντλήσεως τῶν διὰ τὸ ἔργον της ἀπαιτουμένων κεφαλαίων.

Ἡ Τράπεζα ἔχει ὑποκαταστήματα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ταῦτα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1974 ἀνήρχοντο εἰς 181. Ἐκτὸς τῶν ὑποκαταστημάτων, ἡ τράπεζα ἔχει καὶ 28 ἐπιθεωρήσεις Συνεταιρισμοῦ καὶ 27 Γεωτεχνικὰς Ἐπιθεωρήσεις.

ΕΘΝΙΚΗ ΚΤΗΜΑΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἑλληνικὸν πιστωτικὸν ἵδρυμα προελθὸν ἐκ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, βάσει τοῦ νόμου ὑπ' ἀριθμὸν 3221 1924. Ἡ λειτουργία τῆς τραπέζης ἤρχισε τὴν 3ην τοῦ ἰδίου μηνὸς κατὰ τὴν ἰδίαν δὲ ἡμέραν μετεβιβάσθησαν εἰς αὐτὴν ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὸν κλάδον τῆς κτηματικῆς πίστεως. Κύριος σκοπὸς τῆς τραπέζης εἶναι: 1) Ἡ χορήγησις δανείων ἐπὶ ὑποθήκη ἀκινήτων κειμένων ἐν Ἑλλάδι. 2) Ἡ ἀπόκτησις καὶ μεταβίβασις τίτλων ἐνυποθήκων ἀπαιτήσεων ὡς καὶ ἡ παροχὴ δανείων ἐπὶ ἐνεχύρω τοιούτων. 3) Ἡ ἔκδοσις καὶ κυκλοφορία κτηματικῶν ὁμολογιῶν. 4) Ἡ χορήγησις δανείων πρὸς δήμους, κοινότητας, λιμένας καὶ ἐν γένει πρὸς νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου ἐπὶ ἐκχωρήσει τῶν διὰ νόμου κατωχυρωμένων προσόδων των ἢ ἐπὶ ὑποθήκη. Δύναται ὡσαύτως ἡ τράπεζα νὰ ἐνεργῇ ὑπὸ περιορισμοὺς ἀγορὰν καὶ πώλησιν χρεωγράφων, νὰ δέχηται καταθέσεις, νὰ δέχηται πρὸς φύλαξιν χρηματόγραφα ἢ κινητὰ ἀντικείμενα, νὰ μετέχῃ εἰς οἰκοδομικάς, ἐργοληπτικὰς ἢ ἀσφαλιστικὰς ἑταιρίας κλπ. Τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον τῆς τραπέζης ὡρίσθη εἰς 80.000.000 δρχ. διαιρεθὲν εἰς 80.000 μετοχὰς ὀνομαστικῆς ἀξίας 1000 δρχ. Ὁλόκληρον τὸ κεφάλαιον αὐτὸ κατεβλήθη ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης.

Ἡ τράπεζα δανείζει μόνον ἐπὶ πρώτῃ ὑποθήκη ἐπὶ πλήρους κυριότητος ἀκινήτων. Ἡ λειτουργία τῆς τραπέζης, ἐνισχυθείσης διὰ τῆς ἐκδόσεως ὁμολογιῶν, ἔσχεν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς κατασκευῆς κοινωφελῶν τεχνικῶν ἔργων.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ (ΕΤΒΑ)

Πιστωτικὸς Ὀργανισμός, σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ χρηματοδότησις βιομηχανίας, τῆς βιοτεχνίας, τοῦ τουρισμοῦ καὶ τῶν συναφῶν κλάδων. Ἱδρύθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 4366 τοῦ 1964 διὰ συγχωνεύσεως τῶν προϋπαρχόντων Ὀργανισμῶν Χρηματοδοτήσεως Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως (ΟΧΟΑ) Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως (ΟΒΑ) καὶ Τουριστικῆς Πίστεως.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Συνεστήθη τὸ ἔτος 1886 εἰς Ἀθήνας ὡς ἀτομικὸν τραπεζιτικὸν γραφεῖον ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Ἐμπεδοκλέους, μετατραπὲν βραδύτερον εἰς ὁμόρρυθμον ἑταιρείαν. Τὸ ἔτος 1905 τὸ τραπεζιτικὸν τοῦτο Γραφεῖον μετετράπη εἰς ἑτερόρρυθμον μετοχικὴν ἑταιρείαν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Τράπεζα Ἐμπεδοκλέους. Τέλος κατὰ τὸ 1907 μετετράπη εἰς Ἀνώνυμον Ἑταιρείαν ὑπὸ τὴν σημερινὴν Ἐπωνυμίαν, μὲ μετοχικὸν κεφάλαιον 5.000.000 δραχμῶν. Ἡ Ἐμπορικὴ τράπεζα ἐσημείωσε γοργὴν πρόοδον καὶ κατέκτησε τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ συναλλασσομένου κοινοῦ χάρις εἰς τὴν λαμπρὰν ὀργάνωσιν τῶν ὑπηρεσιῶν της καὶ τὴν προοδευτικότητα τὴν ὁποίαν ἐνέπνευσεν ὁ Γρ. Ἐμπεδοκλῆς εἰς τὰς μεθόθους ἐργασίας.

Ἡ Ἐμπορικὴ Τράπεζα ἔχει συστήση ὑποκαταστήματα εἰς τὰς περισσοτέρας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ πολλὰ συνοικιακὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης καὶ τὴν Θεσσαλονίκην.

Ἡ Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἐλέγχει, ἄμεσα (μέσω τοῦ χαρτοφυλακίου της) ἢ ἔμμεσα (μέσω τοῦ χαρτοφυλακίου ἐλεγχόμενων Τραπεζῶν καὶ ἑταιρειῶν) πέντε ἄλλας Τράπεζας (τὴν Ἰονικὴν καὶ Λαϊκήν, τὴν Τράπεζα Πειραιῶς, τὴν Τράπεζα Ἀττικῆς, τὴν Τράπεζα Ἐπενδύσεων, καὶ στὴ Δυτικὴ Γερμανία, τὴν GRIECHISCHE HANDELSBANK) καθὼς διαφόρους βιομηχανίας καὶ ἀσφαλιστικὰς καὶ τουριστικὰς ἐπιχειρήσεις.

ΙΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Τραπεζιτικὸν Ἵδρυμα προκύψαν ἐκ τῆς συγχωνεύσεως κατὰ τὸ ἔτος 1957 τῶν τραπεζῶν Ἰονικῆς καὶ Λαϊκῆς αὐτοτελῶς ὑφισταμένων μέχρι τότε. Τὸ νέον Ἵδρυμα ἤρχισε λειτουργίαν ἀπὸ 1ην Ἰανουαρίου 1958.

Ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα ἦτο ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν ἐν Ἑλλάδι τραπεζῶν. Συνεστήθη ἀρχικῶς δι' ἀποφάσεως τῆς ἐν Κερκύρα ἐδρευούσης Γερουσίας τῶν Ἰονίων νήσων, χρονολογουμένης ἀπὸ 23 Ὀκτωβρίου 1839. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, ὡς γνωστόν, ἀπετέλουν τότε ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον πολιτείαν, διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἡ σύστασις τῆς τραπέζης ἐν Ἀγγλία ἐπραγματοποιήθη τὴν 14ην Σεπτεμβρίου 1840, ἤτοι μετὰ ἑξάμηνον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας αὐτῆς ἐν Κερκύρα.

Ἂν καὶ Ἀγγλικὸν ἵδρυμα, ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα ἐθεωρεῖτο ἀρχικῶς μὲν ὡς Ἀγγλο-κερκυραϊκόν, μετὰ δὲ τὴν ἐπέκτασίν της καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ὡς Ἀγγλο-ἑλληνικὸν ἵδρυμα, συνυφασμένον ἀρρήκτως πρὸς τὴν ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος ὡς κράτους καὶ ὡς κοινωνίας.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1839 μέχρι τοῦ ἔτους 1864, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς τραπέζης μέχρι τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου, δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ Ἰόνιος πολιτεία ἡνώθη μὲ τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἡ δρᾶσις τῆς τραπέζης περιωρίσθη, καθ' ὁλοκληρίαν σχεδόν, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1864 μέχρι τοῦ ἔτους 1905, ἡ δρᾶσις τῆς Τραπέζης ἐπεξετάθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἐνήργει δὲ αὐτη ὡς ἐκδοτικὴ τράπεζα ἐν Ἑλλάδι ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1905, ἡ τράπεζα λόγω τῆς ἐκχωρήσεως τοῦ ἐκδοτικοῦ της προνομίου, περιωρίσθη εἰς τὸν ρόλον τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης ἐπεξέτεινε δὲ τὰς ἐργασίας της εἰς τὰ κέντρα ὅπου ὑπῆρχον συμπαγεῖς Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ καὶ ἄξιαι λόγου ἐμπορικαὶ σχέσεις μὲ τὴν Ἑλλάδα. Οὕτως ἵδρυσεν ὑποκαταστήματα εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐκ παραλλήλου δὲ ἡ τράπεζα ἐπεξετάθη ἐν Αἰγύπτῳ, βραδύτερον δὲ καὶ ἐν Κύπρῳ.

Ἡ συγχώνευσις τῆς Ἰονικῆς τραπέζης μετὰ τῆς Λαϊκῆς εἶχε προηγηθῆ τὸ ἔτος 1939.

Συγκοινωνίαι — Μεταφοραὶ

Τὸ ὁδικὸν δίκτυον. Εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν δὲν ὑπῆρχον ἁμαξιταὶ ὁδοί. Ὡς πρώτη κατασκευασθεῖσα φέρεται ἡ ὁδὸς Πύλου - Μεθώνης, τὴν ὁποίαν διήνοιξαν αἱ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαιζῶνα Γαλλικαὶ Στρατιωτικαὶ δυνάμεις, αἱ ἀποσταλεῖσαι εἰς Πελοπόννησον τὸ 1828.

Τὸ πρῶτον περὶ ὁδοποιΐας Ἑλληνικὸν νομοθέτημα εἶναι τὸ ἀπὸ 16 Αὐγούστου 1833 Βασιλικὸν Διάταγμα ἐκδοθὲν εἰς Ναύπλιον ὑπὸ τῆς Ὀθωνικῆς ἀντιβασιλείας, «Περὶ συστάσεως νέων ὁδῶν». Διὰ τοῦτον προεβλέφθη ἡ κατασκευὴ μιᾶς ὁδοῦ ἀγούσης ἐκ Πατρῶν διὰ Μισθρᾶ (δηλαδὴ Σπάρτης) εἰς Γύθειον, μιᾶς ἐκ Νεοκάστρου (Πύλου) διὰ Μεγαλοπόλεως καὶ Τριπόλεως εἰς Κόρινθον, μιᾶς παρακαμπτηρίου τῆς προηγουμένης πρὸς Ναύπλιον, μιᾶς ἐξ Ἀθηνῶν, διὰ Θηβῶν, Λειβαδείας εἰς Ἀγρίνιον, Ἀμβρακίαν καὶ Βόνιτσαν, μιᾶς ἐκ Θηβῶν εἰς Χαλκίδα, μιᾶς ἐξ Ἀμφίσσης (Σαλώνων) εἰς Λαμίαν (Ζητούνιον) καὶ εἰς τὰ ὅρια τῆς Τουρκίας (τὰ ὁποῖα τότε ἦσαν παρὰ τὸν Δομοκόν) καὶ τέλος μιᾶς ἐκ Μεσολογγίου εἰς Ἀγρίνιον. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἐν μέρει μόνον καὶ μὲ μεγάλην βραδύτητα ἐξετελέσθη. Χαρακτηριστικὸν πάντως εἶναι ὅτι διὰ τοῦ ἀνωτέρω διατάγματος ὡρίζετο ὅτι πρέπει νὰ προτιμηθοῦν εἰς τὴν σειρὰν κατασκευῆς αἱ ὁδοὶ αἱ ὁποῖαι συνδέουν «τὴν ἐσωτερικὴν γῆν μετὰ τὴν κατ' ἐναντία παραλία λιμένων».

Ἐπηκολούθησε ὁ Σστ' νόμος τοῦ 1853 «περὶ ὁδοποιΐας» διὰ τοῦ ὁποίου καθωρίσθησαν τὰ τῆς διακρίσεως τῶν ὁδῶν εἰς Ἐθνικὰς καὶ Ἐπαρχιακάς, ὁ Νόμος ΣΞΓ' τοῦ 1867 ἐπίσης «περὶ ὁδοποιΐας καὶ βραδύτερον πλεῖστοι ἄλλοι γενικοὶ καὶ εἰδικοὶ νόμοι τῶν ὁποίων ἡ ἐνταῦθα ἀναφορὰ εἶναι περιττή. Διὰ τὴν ἱστορίαν πάντως σημειοῦμεν τὸ πρῶτον νομοθέτημα περὶ ρυθμίσεως τῆς κυκλοφορίας τῶν ὀχημάτων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς πρὸς ἀποφυγὴν ἀτυχημάτων. Τοῦτο εἶναι τὸ Διάταγμα τῆς 12ης Ἰανουαρίου 1837 «Περὶ τῆς καθ' ὁδὸν ἀπαντήσεως τῶν ἁμαξῶν, ἐφίππων κλπ». Διὰ τούτου ὡρίζετο ὅτι κατὰ τὰς συναντήσεις ἁμαξῶν ἢ ἐφίππων ὤφειλον οἱ συναντώμενοι νὰ ὑποχωροῦν πρὸς τὰ δεξιά, προσέτι δὲ ὅτι, ὁσάκις ἠκολούθει ταχυδρομικὴ ἅμαξα ὤφειλον νὰ παραμερίζουν καὶ νὰ τῆς ἀφίνουν θέσιν διὰ νὰ προηγηθῇ. Δύναται δηλαδὴ νὰ θεωρηθῇ τὸ ἀνωτέρω Διάταγμα ὁ πρῶτος Κῶδιξ Ὁδικῆς Κυκλοφορίας εἰς τὴν Ἑλλάδα (ὁ ἤδη ἰσχύων κῶδιξ εἶναι ὁ κυρωθεὶς διὰ τοῦ Νόμου 614 τῆς 13ης Ἰουνίου 1977).

Ἀξιομνημόνευτος προσπάθεια διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς Χώρας ὑπῆρξε καὶ τὸ ἔργον τῆς Γαλλικῆς Τεχνικῆς Ἀποστολῆς, ἡ ὁποία μετακληθεῖσα τὸ 1882 καὶ παραμείνασα ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1888, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ἄλλα καθήκοντά της ἐμελέτησε καὶ διηύθυνε τὴν ἐκτέλεσιν πλείστων ὁδοποιητικῶν ἔργων.

Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν ἐφαρμοσθεισῶν χαράξεων καὶ τὴν μορφὴν τῶν ὁδῶν μέχρι τοῦ 1927 ἠκολουθοῦντο, φυσικά, οἱ διὰ κυκλοφορίαν ζωηλάτων τροχοφόρων κρατοῦντες ἕως τότε κανόνες. Αἱ ὁδοὶ εἶχον περιωρισμένον πλάτος, μὴ ὑπερβαῖνον τὰ 5 μέτρα ἐν γένει, ἐλισσόμεναι δὲ ἐπὶ ὀρεινῶν ἐκτάσεων ἠκολούθουν πιστῶς τὰς πτυχὰς τοῦ ἐδάφους μὲ ἀποτόμους στροφὰς καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα χωρὶς παρεμβολὴν εὐθυγράμμων τμημάτων μεταξὺ καμπυλῶν. Ὡς σύστημα ὁδοστρωσίας, ὅπου αὕτη ἐλάμβανε χώραν, ἐφηρμόζετο τὸ ὑδατόπηκτον σκυρωτόν.

Ἀπὸ ἀπόψεως συνολικοῦ μήκους δικτύου εἴχομεν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸν πίνακα 1 ἐξέλιξιν:

ΠΙΝΑΞ 1.

ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΜΗΚΟΥΣ ΟΔΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ 1828-1927.

Ἔτος	Ἔκτασις εἰς τετρ. χλμ.	Μήκη ὁδῶν εἰς χλμ.	Μέτρα ὁδῶν ἀνὰ τ.χ.μ.	Παρατηρήσεις
1828	47516			
1863	47516	423	8	
1864	50211	1286	26	Ἕνωσις Ἑπτανήσου
1880	50211	1886	38	
1881	63606	1886	30	Ἕνωσις Θεσσαλίας
1912	63211	4415	69	καὶ νομοῦ Ἄρτης
1913	121794	7691	63	Προσάρτησις Νέων Χωρῶν
1927	129880	9252	72	

Ὅπως εἰς ὅλας τὰς χώρας, οὕτω καὶ εἰς Ἑλλάδα, ὁ ρυθμὸς ἐκτελέσεως ἔργων ὁδοποιΐας ἐνετάθη, ἀφ' ὅτου τὸ αὐτοκίνητον ἐπεβλήθη ὡς συγκοινωνιακὸν μέσον, τόσον διὰ τὰς μικράς, ὅσον καὶ διὰ τὰς μεγάλας ἀποστάσεις μεταφορῶν. Ἡ νέα ἐποχὴ διὰ τὴν ὁδοποιΐαν τῆς χώρας χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1927.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1953, ἀρχίζει μία νέα περίοδος διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ὁδοποιΐαν, ἡ ὁποία ἐνετάθη κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη. Διανοίξεις νέων ὁδικῶν ἀρτηριῶν, διαπλατύνσεις καὶ ἐπισκευὴ τοῦ ὑπάρχοντος ὁδικοῦ δικτύου, ἀσφαλτοστρώσεις καὶ ἄλλαι βελτιώσεις, μὲ ρυθμὸν ὁλονὲν ἐντεινόμενον, ὡδήγησαν τὴν χώραν εἰς πλήρη ὁδικὴν συγκρότησιν, εἰς βαθμὸν τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἐγνώρισεν ἡ Ἑλλάς.

Ἀξιομνημόνευτον πρόοδον ἀποτέλεσε ἡ κατασκευὴ τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ὁδῶν Ἀθηνῶν-Λαρίσσης-Συνόρων καὶ Ἀθηνῶν-Κορίνθου-Πατρῶν μὲ τὴν προέκτασιν διὰ τῆς διὰ πορθμείου ζεύξεως τοῦ διαύλου Ρίου-Ἀντίρριου πρὸς Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ Ἤπειρον. Ἡ κατασκευὴ τῶν ὁδῶν τούτων ἐγένετο κατὰ τὰ πρότυπα τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν λεωφόρων. Μὲ εὐρείας ἀκτῖνας καμπυλότητος εἰς τὰς στροφάς, μὲ μικρὰς κατὰ μῆκος κλίσεις, ἄνευ διαβάσεων εἰς τὰς συναντήσεις τῶν ὁδικῶν ἀρτηριῶν καὶ τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, μὲ συγχρόνους συγκοινωνιακοὺς κόμβους καὶ διασταυρώσεις καὶ μὲ ἀνθεκτικότητα εἰς μεγάλας ταχύτητας καὶ βάρη.

Σύνθεσις καὶ ἔκτασις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου. Συμφώνως πρὸς τὸν νόμον, αἱ ὁδοὶ τῆς χώρας διακρίνονται εἰς ἐθνικάς, ἐπαρχιακάς, δημοτικὰς ἢ κοινοτικὰς καὶ ἀγροτικάς. Ἐξαιρέσει ὡρισμένων περιπτώσεων, περὶ τῶν ὁποίων προβλέπουν εἰδικοὶ νόμοι, ἡ τοιαύτη διάκρισις τῶν ὁδῶν γίνεται μὲ τὰ ἀκόλουθα κριτήρια:

Ἐθνικαὶ ὁδοὶ εἶναι: α) Αἱ ἑνοῦσαι τὰς πρωτευούσας τῶν ὁμόρων νομῶν μεταξύ των κατὰ τὴν σκοπιμωτέραν ἢ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν συντομωτέραν διεύθυνσιν, β) αἱ ἑνοῦσαι τὰς μεσογείους πρωτευούσας τῶν νομῶν πρὸς τὸν ἐξυπηρετοῦντα αὐτὰς λιμένα, ἢ πρὸς λιμένα ναυτικῆς σημασίας, ἢ δύο σπουδαιοτέρους λιμένας ὁμόρων νομῶν, γ) αἱ ἄγουσαι ἐκ τῶν πρωτευουσῶν τῶν παραμεθορίων νομῶν εἰς κατάλληλα σημεῖα τῆς μεθορίου διὰ τὴν ἐμπορικὴν μετὰ τῶν ὁμόρων κρατῶν συγκοινωνίαν ἢ ἀσφάλειαν τῆς χώρας, δ) αἱ διασχίζουσαι κατὰ μίαν διεύθυνσιν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὰς νήσους, τὰς ἀποτελούσας νόμὸν ἢ ἐπαρχίαν, ε) αἱ ἄγουσαι ἀπὸ τῶν κυριωτέρων ἀρχαιολογικῶν καὶ νεωτέρων ἱστορικῶν τόπων, εἰς τοὺς πλησιεστέρους σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς ἢ τὸ πλησιέστερον σημεῖον ἁμαξιτῆς ὁδοῦ, στ) αἱ ἄγουσαι ἀπὸ ἁλυκῶν ἢ σανατορίων τοῦ δημοσίου ἢ ἰαματικῆς πηγῆς εἰς τὸν πλησιέστερον σιδηροδρομικὸν σταθμόν, ζ) αἱ ἐξυπηρετοῦσαι τὴν ἄμυναν τῆς χώρας κλπ.

Ἐπαρχιακαὶ ὁδοὶ εἶναι: α) αἱ συνδέουσαι τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν μετὰ τῶν πρωτευουσῶν τῶν ἐπαρχιῶν, β) αἱ συνδέουσαι τὰς πρωτευούσας ὁμόρων ἐπαρχιῶν μετ' ἀλλήλων, γ) αἱ συνδέουσαι τὰς πρωτευούσας τῶν πρώην δήμων μετὰ τῆς πρωτευούσης τῶν ἐπαρχιῶν καὶ μεταξὺ των κλπ.

Δημοτικαὶ ἢ κοινοτικαὶ ὁδοὶ εἶναι αἱ ἑνοῦσαι χωρία τοῦ αὐτοῦ δήμου ἢ κοινότητος πρὸς ἄλληλα ἢ πρὸς χωρία ὁμόρων δήμων ἢ κοινοτήτων ἢ πρὸς ἐπαρχιακὰς ὁδούς.

Ἀγροτικαὶ ὁδοὶ εἶναι αἱ ἄγουσαι ἀπὸ χωρίων πρὸς κτηματικὰς αὐτῶν περιφερείας.

Ἰδίαν κατηγορίαν ἀποτελοῦν αἱ δασικαὶ ὁδοί, ὑπηρετοῦσαι κυρίως τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ προστασίαν τῶν δασικῶν ἐκτάσεων τῆς χώρας.

Τὸ μῆκος τοῦ κυκλοφορουμένου ὁδικοῦ δικτύου κατὰ τὰ στατιστικὰ δεδομένα τοῦ ἔτους 1976 παρουσιάζετο ὡς ἑξῆς:

Ἐθνικὸν δίκτυον	χιλιόμετρα 8.624,2
Ἐπαρχιακὸν δίκτυον	χιλιόμετρα 28.097,3

Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ δικτύου 7.846,1 χλμ εἶναι μετὰ ὁδοστρώματος καὶ ἀσφαλτικοῦ τάπητος. Ἐνῶ τὰ λοιπὰ εἶναι σκυρωτὰ ἢ ἀμμοχαλικόστρωτα μετὰ ἢ ἄνευ ἀσφαλτικῆς ἐπαλείψεως.

Ἐκ τοῦ ἐπαρχιακοῦ δικτύου,10.506,0 χλμ εἶναι μετὰ ὁδοστρώματος καὶ ἀσφαλτικοῦ τάπητος ἢ ἐμποτισμοῦ, ἐνῶ τὰ λοιπὰ εἶναι σκυρωτὰ ἢ ἀμμοχαλικόστρωτα μετὰ ἢ ἄνευ ἐπαλείψεως.

Τὰ αὐτοκίνητα. Ἡ κυκλοφορία τῶν αὐτοκινήτων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐσημείωσε μεταπολεμικῶς ραγδαίαν ἐξέλιξιν ἀλλοιώσασα ὁλοκληρωτικῶς τὴν μορφὴν ὄχι μόνον τῶν συγκοινωνιῶν ἀλλὰ καὶ οἰκονομικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ὑποβάθρου τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ὅτι, ὅσον τουλάχιστον ἀφορᾶ τὸ ἰδιωτικὸν αὐτοκίνητον, ἡ ἀναλογία αὐτοκινήτου πρὸς κατοίκους ἀπὸ 1:23 κατῆλθεν κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς 10ετίας 1970-80 εἰς 1:12

Αἱ διὰ λεωφορείων αὐτοκινήτων συγκοινωνίαι εἶναι ὀργανωμέναι διὰ συστάσεως κοινοπραξιῶν, τῶν γνωστῶν Κοινῶν Ταμείων Εἰσπράξεων τὰ ὁποῖα διακρίνονται εἰς κοινὰ ταμεῖα εἰσπράξεων Λεωφορείων Ἀστικῶν Συγκοινωνιῶν (ΚΤΕΛ) καὶ τοιαῦτα ὑπεραστικῶν Συγκοινωνιῶν. Τὰ τελευταῖα ταῦτα συνήθως ὀργανοῦνται κατὰ νομούς. Αἱ διέπουσαι τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν ΚΤΕΛ διατάξεις περιέχονται εἰς δύο βασικὰ νομοθετήματα: τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμὸν 102 τοῦ 1973 «Περὶ ὀργανώσεως τῶν διὰ λεωφορείων αὐτοκινήτων ἐκτελουμένων δημοσίων ἐπιβατικῶν συγκοινωνιῶν» καὶ τοῦ Νόμου 588 τῆς 25ης Μαΐου 1977 «Περὶ ὀργανώσεως τῶν Ἀστικῶν συγκοινωνιῶν τῆς πρωτευούσης κλπ».

Αἱ ἐμπορευματικαὶ μεταφοραὶ διὰ φορτηγῶν αὐτοκινήτων δημοσίας χρήσεως, ὡς καὶ τριτρόχων δημοσίας χρήσεως ρυθμίζονται διὰ τοῦ Θεσμικοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμὸν 383/1976. Διὰ τοῦ νόμου τούτου ρυθμίζονται τὰ θέματα τῆς κυκλοφορίας καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν φορτηγῶν αὐτοκινήτων διὰ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ διεθνεῖς μεταφοράς, τὰ τῆς συστάσεως πρὸς τοῦτο ἰδιοτύπων μεταφορικῶν ἑταιρειῶν, τὰ τῶν ἀδειῶν, τῶν κομίστρων, τῶν ἀτελειῶν καὶ ἀπαλλαγῶν, τῶν οἰκονομικῶν διευκολύνσεων, μεταβιβάσεων κλπ. Ἐπίσης διὰ τούτου ἐδημιουργήθησαν αἱ προϋποθέσεις ἐναρμονίσεως τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας πρὸς τὰ ἰσχύοντα εἰς τὰς χώρας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος ἐν ὄψει τῆς ἐντάξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς αὐτήν.

Ἰδιαιτέρας σημασίας νόμος ἀφορὼν τὰ αὐτοκίνητα ἐν γένει εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 722 τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1977 «περὶ ἁπλουστεύσεως τῆς διαδικασίας χορηγήσεως τῶν ἀδειῶν κυκλοφορίας καὶ μεταβιβάσεως τῆς κυριότητος τῶν αὐτοκινήτων ὀχημάτων».

Οἱ σιδηρόδρομοι. Ἡ ἐπινόησις τοῦ σιδηροδρόμου (1825) καὶ ἡ ταχυτάτη ἐξάπλωσίς του εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας τότε χώρας κατὰ τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ ΙΘ αἰῶνος, εὗρε τὴν Ἑλλάδα μόλις συγκροτουμένην εἰς κράτος, ἐνῶ τμήματα τοῦ σημερινοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου (Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη), τὰ πλουσιώτερα μάλιστα, ἦσαν ἀκόμη ὑπὸ Τουρκικὴν κατοχήν. Τὰ ἀνωτέρω ὑπῆρξαν ἡ αἰτία τῆς καθυστερήσεως κατασκευῆς σιδηροδρομικοῦ δικτύου εἰς τὴν χώραν. Ἐξ ἄλλου ἡ πτωχεία τότε τοῦ Κράτους ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ ὀρεινὸν τοῦ ἐδάφους εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατασκευὴν πτωχοῦ εἰς μῆκος δικτύου καὶ εἰς γεωμετρικὰ στοιχεῖα χαράξεως (μικραὶ ἀκτῖνες καμπυλῶν, ἰσχυραὶ ἀνωφέρειαι) μὲ ἀποτέλεσμα καὶ μικρὰ νὰ εἶναι ἡ παρουσία τοῦ σιδηροδρόμου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ αἱ περιωρισμέναι ταχύτητες νὰ μὴ ἱκανοποιοῦν τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις. Ἐξ ἄλλου διὰ τὴν γραμμὴν Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸν κύριον κλάδον τοῦ δικτύου τῆς χώρας, διότι συνδέει τὰ δύο κύρια ἀστικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος μεταξύ των καὶ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν Εὐρώπην, ἡ ἐπιλεγείσα χάραξις εἰς τὸ ὀρεινὸν τμῆμα Οἴτης-Ὄθρυος περνᾶ ἀπὸ ἰδιαιτέρως δύσβατα σημεῖα καὶ εἶναι ἄγνωστον διατί ἐπροτιμήθη, ἐνῶ ὑπῆρχον σαφῶς καλύτεραι λύσεις.

Τὸ Ἑλληνικὸν σιδηροδρομικὸν δίκτυον ἤρχισε δημιουργούμενον ἢ μᾶλλον συζητούμενον τὸ 1855 (16 Ἰουνίου), ὅταν κατετέθη εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου νομοσχέδιον περὶ ἱδρύσεως σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, ὁ ὁποῖος ἐλειτούργησε ἀπὸ 27 Φεβρουαρίου 1969 ὡς ἀτμοκίνητος μεταξὺ Πειραιῶς-Θησείου. Τὸ 1889 ἀπεφασίσθη ἡ διάνοιξις σήραγγος Μοναστηράκι-Ὁμόνοια καὶ τὸ 1904 ἠλεκτροκινήθη ὅλον τὸ τμῆμα Πειραιεὺς-Ὁμόνοια.

Τὸ 1882 ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς γραμμῆς Πύργου-Κατανώλου. Οἱ Σιδηρόδρομοι Θεσσαλίας ἐνεκαινιάσθησαν κατὰ τμήματα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1884 καὶ 1886, ἡ δὲ γραμμὴ Βόλου-Μηλεῶν παρεδόθη εἰς τὴν κυκλοφορίαν τὸ 1903.

Τὰ διάφορα τμήματα τῶν Σιδηροδρόμων Πελοποννήσου παρεδόθησαν εἰς τὴν κυκλοφορίαν ἀπὸ τοῦ 1884 σταδιακῶς μέχρι 1896 καὶ οἱ Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος (Μεσολόγγι-Ἀγρίνιον) ἐλειτούργησαν ἀπὸ τὰ 1896.

Ἡ κατασκευὴ τῆς κυρίας γραμμῆς ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν σύνδεσιν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Εὐρώπην (καὶ δι' αὐτὸ ἦτο διεθνοῦς πλάτους) ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ τμηματικῶς ἡ γραμμή, μέχρι τῶν τότε Ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων (Παπαπούλι), παρεδόθη εἰς τὴν κυκλοφορίαν ἀπὸ τοῦ 1904 μέχρι τοῦ 1909. Ὅταν ἀπηλευθερώθη ἡ Μακεδονία ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι συνδέσεως μὲ τὸ δίκτυον τῆς Βορείου Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον εἶχε κατασκευάσει ἡ τότε Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὸ τμῆμα Παπαπούλι-Πλατὺ παρεδόθη εἰς τὴν κυκλοφορίαν τὴν 14ην Μαρτίου 1918.

Ἐνῶ ἀκόμη ἦτο ὑπόδουλος ἡ Βόρειος Ἑλλὰς εἰς τοὺς Τούρκους, κατεσκευάσθη ὑπ' αὐτῶν τὸ ἐκεῖ σιδηροδρομικὸν δίκτυον ποὺ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰς γραμμὰς Θεσσαλονίκη - Πλατὺ - Μοναστήριον, Θεσσαλονίκη - Γευγελῆ, Θεσσαλονίκη - Ἀλεξανδρούπολις - Πύθιον - Βουλγαρικὰ σύνορα. Αἱ ἐργασίαι κατασκευῆς ἤρχισαν τὸ 1870.

Σήμερον τὸ σιδηροδρομικὸν δίκτυον τῆς Ἑλλάδος ἔχει ὁλικὸν μῆκος ἐν ἐκμεταλλεύσει 2476 χιλιόμετρα ἐκ τῶν ὁποίων 1565 διεθνοῦς πλάτους (γραμμὴ Ἀθῆναι-Θεσσαλονίκη,-Εἰδομένη, Πλατὺ-Φλώρινα - Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα, Ἀλύνταιον-Κοζάνη, Θεσσαλονίκη-Ἀλεξανδρούπολις - Βουλγαρικὰ σύνορα, Στρυμὼν - Βουλγαρικὰ σύνορα, 889 χιλιόμετρα πλάτους 1 μέτρου (δίκτυον Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας) καὶ 22 χιλιόμετρα πλάτους 0,75 μέτρα (Διακοφτὸ-Καλάβρυτα). Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει ἡ γραμμὴ τῶν ἠλεκτρικῶν σιδηροδρόμων ὁλικοῦ μήκους 26 χλμ.

Σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σιδηροδρόμων ἀσκεῖται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμὸν Σιδηροδρόμων Ἑλλάδος (ΟΣΕ), ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ὑπὸ τὴν μορφὴν Ἀνωνύμου Ἑταιρίας, ἀνηκούσης ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον, ἐποπτεύεται ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν καὶ διοικεῖται ἀπὸ ἑπταμελὲς Διοικητικὸν Συμβούλιον ὁριζόμενον ἀνὰ 5ετίαν. Ὁ ΟΣΕ ἱδρύθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 674 Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 27ης Αὐγούστου 1970 δημοσιευθέντος εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 192 φύλλον τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1970.

Ἀρχικῶς, ἡ μόνη ἀνήκουσα εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον Σιδηροδρομικὴ ἐπιχείρησις, περιελάμβανε τὰς γραμμὰς Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης, Πλατύ-Φλωρίνης, Ἀμυνταίου-Κοζάνης, Θεσσαλονίκης-Εἰδομένης καὶ Θεσσαλονίκης-Ἀλεξανδρουπόλεως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Σιδηρόδρομοι Ἑλληνικοῦ Κράτους. Αἱ ἄλλαι γραμμαὶ ἀνῆκον εἰς ἀνωνύμους ἑταιρίας ὑπὸ διαφόρους ἐπωνυμίας. Αἱ γραμμαὶ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἑταιρείαν ΣΠΑΠ (Σιδηρόδρομοι Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Πελοποννήσου). Ἡ γραμμὴ Κρυονέρι-Μεσολόγγι-Ἀγρίνιον εἰς τὴν ἑταιρίαν ΣΒΔΕ (Σιδηρόδρομον Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος). Ἡ γραμμὴ Βόλου-Καλαμπάκας Βόλου-Λαρίσης καὶ Βόλου-Μηλεῶν ἀνῆκεν εἰς τοὺς Θεσσαλικοὺς Σιδηροδρόμους καὶ ἡ γραμμὴ Ἀλεξανδρουπόλεως-Πυθίου-Ὀρμενίου ἀνῆκεν εἰς τὴν ἑταιρίαν Γαλλοελληνικῶν Σιδηροδρόμων (ΣΓΕ). Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἑταιρίαι ἐξηγοράσθησαν ἀπὸ τοῦ 1938 μέχρι τοῦ 1962 ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον καὶ συνεχωνεύθησαν εἰς τοὺς ΣΕΚ διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 4246 τῆς 18ης Σεπτεμβρίου 1962 «Περὶ ἑνοποιήσεως τῶν σιδηροδρομικῶν δικτύων τοῦ Κράτους καὶ τροποποιήσεις καὶ συμπληρώσεις τῆς περὶ διοικήσεως τῶν Σιδηροδρόμων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους νομοθεσίας». Βραδύτερον διὰ τοῦ νομοθετικοῦ Διατάγματος 674 τῆς 27ης Αὐγούστου 1970 ἱδρύθη ὁ Ὀργανισμὸς Σιδηροδρόμων Ἑλλάδος (ΟΣΕ) ὁ ὁποῖος ὑποκατέστησε τοὺς ΣΕΚ.

Ἀνέκαθεν χωριστὴ ἦτο καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν γραμμῶν Πειραιῶς-Ἀθηνῶν-Κηφισιᾶς καὶ Ἀθηνῶν-Λαυρίου.

Ἡ πρώτη ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἑταιρείαν τῶν Ἑλληνικῶν Ἠλεκτρικῶν Σιδηροδρόμων καὶ περιῆλθε ἀπὸ 1.1.1976 εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἠλεκτρικοὶ Σιδηρόδρομοι Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, πρόκειται δὲ νὰ ἀποτελέσῃ τὸν πυρῆνα τοῦ ὑπὸ μελέτην ἐκτεταμένου ἀστικοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου τῆς περιοχῆς τῆς Πρωτευούσης, τοῦ ἀναφερομένου ὡς «μετρό».

Ἀντιθέτως ἡ γραμμὴ Ἀθηνῶν-Λαυρίου, μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν-Πειραιῶς μέχρι Κηφισιᾶς κατηργήθη εἰς τὸ τμῆμα Ἀθηνῶν-Ἡρακλείου, τὸ δὲ τμῆμα Ἡράκλειον-Λαύριον ἠγοράσθη ἀπὸ τοὺς ΣΠΑΠ καὶ τελικῶς κατηργήθη, ἀλλ' ἡ γραμμὴ διετηρήθη, θὰ ἀποτελέσῃ δὲ τὴν βάσιν τῆς ἀπαραιτήτου πλέον γραμμῆς πρὸς Μεσόγειαν καὶ Λαύριον.

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ κόσμου μὲ τὴν μικροτέραν ἀναλογίαν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ἀνὰ 1000 κατοίκους ἀναλογοῦν 0,29 χιλιόμετρα γραμμῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην μόνον ἡ Ἀλβανία (τῆς ὁποίας ὅμως τώρα κατασκευάζεται τὸ δίκτυον) ἔχει μικροτέραν ἀναλογίαν. Ἡ ἀναλογία αὐτὴ εἰς ἄλλας χώρας εἶναι εἰς Αὐστρίαν 0,89, Γιουγκοσλαβίαν 0,59, Πορτογαλλίαν 0,38, Σουηδίαν 1,50 Ἰρλανδίαν 0,84 καὶ Γαλλίαν 0,74.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ σιδηρόδρομος ἔχει ἀφεθῆ ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἀβοήθητος καὶ ἀνεξέλικτος καὶ διαρκῶς τοῦ καταμαρτυροῦνται τὰ λεγόμενα ἐλλείμματά του, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα μέσα μεταφορᾶς ἐπιδοτοῦνται ἐμμέσως ἢ ἀμέσως καὶ μάλιστα, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐκτελουμένου ἔργου, μὲ πολὺ μεγαλύτερα ποσά.

Οἱ Ἑλληνικοὶ Σιδηρόδρομοι ἔχουν καταργήσει τὰς ἀτμαμάξας ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν καὶ ἔχουν ντιζελοκινηθῆ. Τώρα μελετᾶται ἡ ἠλεκτροκίνησις τῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης-Συνόρων.

Τὸ Σιδηροδρομικὸν Μουσεῖον. Ἱδρύθη καὶ ἐνεκαινιάσθη εἰς Ἀθήνας τὸν Ἰούνιον 1979. Περιλαμβάνει παλαιὰς ἀτμομηχανὰς καὶ βαγόνια σιδηροδρόμων διαφόρων ἐποχῶν ἐξ ὅλων τῶν δικτύων τῆς χώρας, ἐμφανίζοντα τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μεταφορικοῦ αὐτοῦ μέσου εἰς τὴν χώραν μας. Μεταξὺ τούτων καταλέγονται καὶ μηχαναὶ καὶ βαγόνια τῶν πρώτων συρμῶν τῶν γραμμῶν Πελοποννήσου, Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος καὶ Λαρίσσης καθὼς καὶ ὁ πρῶτος μικροσκοπικὸς συρμὸς τοῦ ὀδοντωτοῦ Σιδηροδρόμου τῶν Καλαβρύτων.

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκτίθενται ἐπίσης καὶ πολλὰ ἄλλα συνδεόμενα μὲ τὴν λειτουργίαν τῶν δικτύων ἀντικείμενα, ὅπως φανοί, σηματοδόται τηλεφωνικαὶ συσκευαί, συρίκτραι, ὡρολόγια σταθμῶν, σφραγῖδες, στολαὶ προσωπικοῦ κλπ. Μεταξὺ τῶν ἐκθεμάτων καταλέγεται καὶ ἕνα πολυτελὲς Τουρκικὸν βαγόνιον τοῦ Σουλτανικοῦ συρμοῦ, λάφυρον τοῦ πολέμου 1912-1913.

Ἡ Ναυτιλία

Ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία ὑπῆρξεν ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἕνας ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης τῆς Ἑλλάδος, ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς ὁποίας, τόσον εἰς τὸν παλαιὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον, προδιέγραψε τὸν σημαντικώτατον ρόλον τὸν ὁποῖον ἐπέπρωτο νὰ παίξῃ ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἀπὸ τῆς μυθικῆς ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας δὲν ἔπαυσαν οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ νὰ διασχίζουν γνωστὰς καὶ ἀγνώστους θαλάσσας, εἴτε ἐπὶ πολεμικῶν πλοίων διεξάγοντες ἀγῶνας, εἴτε ἐπὶ πολυαρίθμων ὁλκάδων καὶ «στρογγύλων» πλοίων ἐνεργοῦντες εἰρηνικὸν ἐμπόριον, ἄλλοτε ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ πάντοτε μεταδίδοντες τὸν πολιτισμὸν εἰς βαρβάρους λαούς. Ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη μὲ τὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία καὶ ἰδίους εἶχε θεούς. Οἱ Ἀργοναῦται, ὁ Θησεύς, αἱ Στῆλαι τοῦ Ἡρακλέους, αἱ περιπέτειαι τοῦ Ὀδυσσέως, ἀποτελοῦν μερικοὺς ἀπὸ τοὺς μεγάλους σταθμοὺς τῆς ναυτικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος τῶν προϊστορικῶν χρόνων, τὴν ὁποίαν συμπληρώνουν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς πλέον χρόνους τῆς ἀρχαιότητος τὰ ὀνόματα τῶν ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Μαύρης Θαλάσσης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας ἐνδόξων Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν μὲ κορωνίδα τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα εἰς τὰ νότια τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου καὶ τὴν Σικελίαν, ὅπου μέχρι καὶ σήμερον μετὰ πάροδον 2500 καὶ πλέον ἐτῶν διατηροῦνται ζῶντα τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑλλήνων ναυτιλλομένων. Ὁ Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης ἐπεσκέπτετο δι' ἐξερευνητικοὺς σκοποὺς τὰς «Κασσιτερίδας νήσους» (κατ' ἄλλους μὲν τὰς νήσους Σίλλυς, κατ' ἄλλους δὲ τὰς βορειοανατολικῶς τῆς Σκωτίας κειμένας νήσους Σέττλαντ) κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, Ἕλληνες δὲ ἐμπορευόμενοι μετέφερον διὰ θαλάσσης κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν τὸ ἤλεκτρον (κεχριμπάρι) τῆς Βαλτικῆς, διὰ νὰ τὸ ἀνταλλάξουν μὲ τὰ ἐμπορεύματα τῆς Ἀνατολῆς, τὰ ὁποῖα παρελάμβανον ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον καὶ μετέφερον μέσω τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, σχηματίζοντες οὕτω τὴν μεγάλην «πλωτὴν γέφυραν» μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Τὸ 326 π.Χ. ὁ ναύαρχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Νέαρχος ἔφθασεν ἕως τὰ Σοῦσα, ὕστερα ἀπὸ ἕνα περιπετειώδη πλοῦν διὰ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ, ἡγούμενος στόλου, τὸν ὁποῖον ἐναυπήγησε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὸν Ἰνδὸν ποταμόν. Ἀλλὰ γενικῶς δὲν ὑπάρχει κεφάλαιον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας - ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου - τὸ ὁποῖον νὰ μὴ συνδέεται στενώτατα μὲ τὴν θάλασσαν. Ἄλλως τε καὶ μόνη ἡ Σαλαμὶς θὰ ἤρκει διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὁλοκλήρου, ἑνὸς ναυτικοῦ ποὺ ἐξεπήδησε φυσιολογικῶς ἀπὸ τὴν προϋπάρξασαν, ἀλλὰ καὶ συνυπάρχουσαν μὲ αὐτὸ ἰσχυρὰν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν.

Τὸν ἡγετικὸν τοῦτον ρόλον διετήρησεν ἡ Ἑλληνικὴ «θαλασσία δύναμις», - δηλαδὴ ἡ σύνθεσις πολεμικοῦ ἢ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ - ἀμείωτον διὰ μέσου τῶν αἰώνων, χάρις δὲ εἰς τὴν δύναμιν αὐτὴν κατώρθωσε κυρίως νὰ ἐπιζήσῃ ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ τόσων ἐπιδρομῶν καὶ κυρίως τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας. Διότι καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη δὲν ἔσβησεν ὁ σπινθὴρ τῆς ἐμπορικῆς της ναυτιλίας, ὅταν δὲ ἐσήμανεν ἡ μεγάλη ὥρα τῆς Παλιγγενεσίας, ἀνέλαβον οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ καὶ πάλιν τὸν ρόλον τοῦ συνεχιστοῦ τῆς μακρᾶς καὶ ὑπερόχου παραδόσεως τῶν Σαλαμινομάχων, εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα τοὺς ὠφέλησεν ἡ πεῖρα τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν κατὰ τὰ ταξίδιά των, ἀμυνόμενοι κατὰ τῶν πειρατῶν. Ἡ ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 βρίθει ἀπὸ ὀνόματα Ἑλλήνων πλοιοκτητῶν πλοιάρχων ἢ καὶ ἁπλῶν ναυτῶν καὶ ναυτοπαίδων, χωρὶς τὴν συμβολὴν τῶν ὁποίων εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν θὰ ἐπετύγχανεν ἡ ὑπόδουλος Ἑλλὰς νὰ διατηρήσῃ τὸν ἀγῶνα ἐπὶ ἐπταετίαν καὶ τελικῶς νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς «Μεγάλους», ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῶν ὁποίων ἐπεσφραγίσθη μὲ αἴσιον τέλος ὁ ἀγὼν οὗτος εἰς τὸ Ναυαρῖνον. Ὁ Κανάρης, ὁ Μιαούλης, ὁ Κουντουριώτης, ἡ Μπουμπουλίνα, ὁ Τομπάζης, ὁ Σαχτούρης, ὁ Πιπῖνος καὶ τόσοι καὶ τόσοι ἄλλοι, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων μεσουρανοῦν εἰς τὸ Πάνθεον τῶν Ἑλλήνων Ἀγωνιστῶν, δὲν ἦσαν ἀπόφοιτοι ναυτικῶν σχολῶν. Ἦσαν ἁπλοῖ Ἕλληνες ναυτικοί, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ὁποίων ἀνέζησεν ἡ μεγάλη παράδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ οἱ ὁποῖοι προσέφερον τὰ πλοῖα των, τὰς περιουσίας των καὶ τοὺς ἑαυτούς των διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ, διὰ τὴν νεκρανάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν ναυτικὸν μετὰ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ Κράτους. Ὁ Ἑλληνικὸς ἐμπορικὸς στόλος ἀπετελεῖτο - ἐξ ὅσων εἶναι γνωστὸν - πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ 600 περίπου σκάφη συνολικῆς δυναμικότητος φορτίου 170-180 χιλιάδων τόννων καὶ ἀπασχολοῦντα περὶ τὰς 20 χιλιάδας ἀνδρῶν, συνεχῶς ἢ ἐκ περιτροφῆς ἐργαζομένων. Κατὰ τὴν λῆξιν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τὴν ἐπανασύστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἐλάχιστα εἶχον ἀπομείνει ἐκ τῶν σκαφῶν αὐτῶν. Τὰ περισσότερα καὶ πρὸ παντὸς τὰ μεγαλύτερα καὶ καλύτερα εἶχον προσφερθῆ κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον - κυρίως ὅμως διὰ τῆς μετατροπῆς των εἰς πολεμικὰ ἢ πυρπολικὰ - θυσία εἰς τὸν Μεγάλον Ἀγῶνα. Εὐθὺς ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἤρχισε καὶ ἡ ἐπαναδημιουργία τοῦ κατεστραμμένου Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, μὲ τὴν ἰδιωτικὴν κυρίως πρωτοβουλίαν τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικῶν τῶν ναυτικῶν πόλεων καὶ νήσων τῆς Ἑλλάδος, ἤκμασε δὲ τότε ἰδιαιτέρως ἡ Ἑρμούπολις, καταστᾶσα τὸ κέντρον τῆς Ἑλληνικῆς ναυπηγικῆς καὶ ναυτιλιακῆς κινήσεως. Ἡ ἀναδημιουργουμένη Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία εὑρέθη ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἕναν νέον, εἰρηνικὸν μὲν ἀλλὰ σοβαρώτατον ἀντίπαλον: τὴν ἀτμοκίνησιν τῶν σκαφῶν. Οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ κατώρθωσαν ἐν τούτοις νὰ ἀναδειχθοῦν νικηταὶ καὶ εἰς τὸν ἄνισον αὐτὸν ἀγῶνα. Μὲ τὰ ἱστιοφόρα των καὶ ἔχοντες ὡς μόνον ἐφόδιον τὴν ἔμφυτον ναυτικήν των κλίσιν, συνηγωνίσθησαν τὰ ἀτμόπλοια τῶν ἄλλων ναυτικῶν χωρῶν, ἐπέζησαν διὰ σκληρῶν προσπαθειῶν τῆς μεγάλης ναυτικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἐχαρακτήρισε τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος περίοδον καὶ προσεπάθησαν ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών των καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέτρεπον αἱ ἀνώμαλοι διεθνεῖς συνθῆκαι, νὰ συγχρονισθῶσι καὶ καταστῶσιν ἐκ νέου ὑπολογίσιμοι παράγοντες.

Τὰ πρῶτα ἀτμοκίνητα σκάφη. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία ἀπέκτησε τὰ πρῶτα ἀτμοκίνητα σκάφη κατὰ τὸ ἔτος 1856. Ταῦτα ἦσαν τρία ἐπιβατικὰ σκάφη προοριζόμενα διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συγκοινωνιακῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας καὶ ἀγορασθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κράτους ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου μετέβη διὰ τὴν ἀγοράν των ὁ τότε Ἕλλην πρωθυπουργὸς Α. Μαυροκορδάτος. Τὰ τρία αὐτὰ σκάφη, στοιχίσαντα συνολικῶς 24.000 λίρας καὶ βαπτισθέντα «Βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος», «Ὕδρα» καὶ «Πανελλήνιον»(1), ἐξεχωρήθησαν εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ συσταθεῖσαν «Ἑλληνικὴν Ἀτμοπλοΐαν», ἐδρεύουσαν ἐν Σύρῳ, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ ἠγόρασε καὶ ἄλλα ἀτμόπλοια (14 ἐν συνόλῳ), δι' ὧν ἐξυπηρέτει ἐπαρκῶς τὰς τότε ἀκτοπλοϊκὰς ἀνάγκας τῆς χώρας. Οὕτως ὁ Ἑλληνικὸς ἐμπορικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦ ἔτους 1856 ἀπετελεῖτο ἀπὸ μόνον ἱστιοφόρα - περὶ τὰ 1200 ἱστιοφόρα ἄνω τῶν 60 τόννων καὶ συνολικῆς χωρητικότητος 200.000 περίπου τόννων - ἀρχίζει συγχρονιζόμενος διὰ τῆς ἀποκτήσεως ὀλονὲν περισσοτέρων ἀτμοπλοίων. Κατὰ τὸ 1875 διέθετεν ἤδη 28 ἀτμήρη σκάφη συνολικῆς χωρητικότητος 10 περίπου χιλιάδων τόννων ἐπὶ πλέον τῶν 1700 περίπου ἱστιοφόρων, συνολικῆς χωρητικότητος 350.000 τόννων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισε τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τῆς Σύρου καὶ τῶν ἄλλων ναυτικῶν νήσων εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὁ ὁποῖος ἀρχομένου τοῦ 20οῦ αἰῶνος κατέστη ὁ πρῶτος λιμὴν τῆς χώρας, πλουτισθεὶς μὲ δύο μονίμους δεξαμενὰς καὶ μὲ σιδηροβιομηχανίαν διὰ τὰς ἐπισκευάς.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς ναυτιλίας ἐπροχώρησε μὲ γοργὰ βήματα καὶ μῆνας τινὰς μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914 ἡ σύνθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει ἤδη εἰς ἀξιοζήλευτον ἀνάπτυξιν, ἦτο τελείως διαφορετική. Ἀπηρτίζετο (Μάϊος 1915) ἀπὸ 475 ἀτμόπλοια ἀντιπροσωπεύοντα 893.650 τόννους καὶ ἀπὸ 884 ἱστιοφόρα συνολικῆς χωρητικότητος 107.466 τόννων.

Τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν ὄχι μόνον ἀνέκοψεν ἀλλὰ καὶ ἀνέτρεψεν ὁ Α' Παγκόσμιος πόλεμος, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία ὑπέστη δεινὸν πλῆγμα. Αἱ ἀπώλειαι τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου τῆς Ἑλλάδος, κινουμένου εἰς ὅλους τοὺς ὠκεανοὺς καὶ ἐξυπηρετοῦντος τὸν ἀγῶνα τῶν Συμμάχων, ὑπῆρξαν ὄντως ἀνώτεραι κατ' ἀναλογίαν ἀριθμοῦ σκαφῶν ἀπὸ τὰς οἱασδήποτε ἄλλης χώρας. Οὕτω συμφώνως πρὸς τὰ στατιστικὰ δεδομένα τὰ ἀφορῶντα τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1918, ἤτοι δύο μῆνας μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου, ὁ ἐμπορικὸς στόλος τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀπομείνει μὲ ὑπόλοιπον 205 ἀτμοπλοίων συνολικῆς χωρητικότητος 290.793 τόννων καὶ 700 ἱστιοφόρων συνολικῆς χωρητικότητος 120.000 τόννων. Εἰδικώτερον καθ' ὅσον ἀφορᾶ τὰ

(1) Τὰ δύο ταῦτα ταχύπλοα πλοῖα, προσέφερον πολυτίμους ὑπηρεσίας κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὡς «ῥήκται ἀποκλεισμοῦ». Κυβερνώμενα παρ' ἀτρομήτων καὶ ἀρίστων ναυτικῶν, κατώρθωσαν νὰ μεταφέρουν καὶ νὰ ἀποβιβάζουν εἰς ἀπόμερα σημεῖα τῶν Κρητικῶν ἀκτῶν φορτία εἰδῶν ἐξοπλισμοῦ, ἐφοδιασμοῦ καὶ πυρομαχικῶν, χάρις εἰς τὰ ὁποῖα ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ ἡ ἐπανάστασις.

ἀτμόπλοια ὑπελογίσθη ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀπολέσει διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τὰ 67,5% τῆς προπολεμικῆς της δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες ἐφοπλισταί, οἱ ὁποῖοι σημειωτέον εἶχον πραγματοποιήσει κατὰ τὸν πόλεμον σημαντικώτατα κέρδη καὶ εἰσέπραξαν ἐπίσης σημαντικώτατα ποσὰ ὑπὸ μορφὴν ἀποζημιώσεων διὰ τὰς ἀπωλείας τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῆ, ἐπεδόθησαν πάραυτα μὲ ζῆλον εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν δημιουργηθέντων κενῶν διὰ τῆς ἀποκτήσεως νέων σκαφῶν. Οὕτως ἐσημειώθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1918 νέα πρὸς τὰ ἄνω ἐξέλιξις τῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1928 ἀπηρτίζετο ἀπὸ 528 ἀτμόπλοια συνολικῆς χωρητικότητος 1.256.965 τόννων καὶ ἀπὸ 729 ἱστιοφόρα (ἄνω τῶν 30 τόννων) συνολικῆς χωρητικότητος 58.508 τόννων, κατὰ τὸ 1933 ἀπὸ 594 ἀτμόπλοια ἀντιπροσωπεύοντα 1.600.620 τόννους καὶ 699 ἱστιοφόρα ἀντιπροσωπεύοντα 56.061 τόννους, τὴν δὲ 1ην Σεπτεμβρίου 1939 (ἡμέραν ἐκρήξεως τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου) ἀπὸ 577 ἀτμόπλοια συνολικῆς χωρητικότητος 1.837-.315 τόννων καὶ 481 πετρελαιοκίνητα καὶ ἱστιοφόρα συνολικῆς χωρητικότητος 46.357 τόννων.

Τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1939, ἤτοι τέσσαρας μῆνας μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, ἀνήρχετο ἡ δύναμις τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου τῆς Ἑλλάδος εἰς 541 ἀτμόπλοια, συνολικῆς χωρητικότητος 1.666.859 τόννων (μὴ συνυπολογιζομένων τῶν 124 ἀτμοπλοίων 454.318 τόννων, πλεόντων ὑπὸ ξένας σημαίας). Διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου ἤρχισε νὰ παρουσιάζῃ ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία μείωσιν τῆς δυνάμεώς της, ὀφειλομένην ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸν τορπιλλισμὸν 10 Ἑλληνικῶν σκαφῶν, συνολικῆς χωρητικότητος 47.000, ἔτι δὲ μᾶλλον εἰς τὴν εἰς ξένους πώλησιν 49 σκαφῶν συνολικῆς χωρητικότητος 227.000 τόννων, ἐναντι τῶν ὁποίων ἠγοράσθησαν μόνον 6 νέα, συνολικῆς χωρητικότητος 31.000 τόννων. Παρὰ τὴν μείωσίν του ταύτην ἐξηκολούθει ἐν τούτοις ὁ Ἑλληνικὸς ἐμπορικὸς στόλος νὰ κατέχῃ ἀξιοζήλευτον θέσιν, ἐρχόμενος ἕνατος κατὰ σειρὰν εἰς τὴν διεθνῆ ναυτιλίαν, ἐν ἀναλογίᾳ δὲ πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας τέταρτος.

Εἰς τὴν κατηγορίαν μάλιστα τῶν φορτηγῶν σκαφῶν (tramps), ἤρχετο ἡ Ἑλλὰς δευτέρα, ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀγγλίαν, δοθέντος ὅτι τὰ 85% τοῦ ὅλου ἐμπορικοῦ μας στόλου ἀπετελοῦντο ἀπὸ φορτηγὰ ὠκεανοπόρα τῆς κατηγορίας ταύτης. Ἡ δὲ διεύθυνσις καὶ ἐμπορικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ τεραστίου τούτου στόλου διεξήγετο παρὰ τῶν ἐν Λονδίνῳ ἐγκατασταθέντων Ἑλληνικῶν ναυτιλιακῶν γραφείων, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν σὺν τῷ χρόνῳ πεῖραν καὶ ὀργάνωσιν ἀξιοζήλευτον.

Τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη ὑπῆρξαν ἔτη σκληρῶν ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ ἀληθοῦς συμφορᾶς διὰ τὸ ὑπερήφανον Ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν ναυτικόν. Ὅλα τὰ ἐμπορικὰ σκάφη, μηδὲ τῶν ἱστιοφόρων ἐξαιρουμένων, ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑποστοῦν καταστροφὰς μεγαλυτέρας οἱουδήποτε ἄλλου ἐμπορικοῦ στόλου, ἀνελθούσας εἰς τὰ 72% περίπου τῆς ἀρχικῆς των δυνάμεως.

Συγκεκριμένως κατεστράφησαν ἢ ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολεμικῶν ἐτῶν 1939-1945 402 ἐκ τῶν 555 φορτηγῶν καὶ ἐπιβατηγῶν ἀτμοπλοίων, τὰ ὁποῖα διέθετεν ἡ ἐμπορικὴ μας ναυτιλία καὶ 551 ἐκ τῶν 630 ἱστιοφόρων χωρητικότητος ἄνω τῶν 30 τόννων. Ὡς πρὸς τὴν χωρητικότητα ἀνερχομένην συνολικῶς (ἀτμόπλοια, ἱστιοφόρα, ρυμουλκὰ κλπ.) τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1939 εἰς 1.892.475, ἐμειώθη αὕτη κατὰ 1.311.943 τόννους. Οὕτω, κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου ἀπηρτίζετο τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν Ναυτικὸν ἀπὸ 150 περίπου ἀτμόπλοια συνολικῆς χωρητικότητος 580.000 τόννων. Παρὰ τὰς κολοσσιαίας ταύτας ἀπωλείας ἡ Ναυτιλία μας ἐπραγματοποίησεν ὡς καὶ κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον, ἂν καὶ εἰς μικροτέραν κλίμακα, κέρδη σημαντικὰ καὶ συνεισέφερε γενναίως εἰς τὰς δαπάνας τῆς ἀποδήμου κατὰ τὴν ἐχθρικὴν κατοχὴν Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία παρὰ τὰς ἀνωτέρω καταστροφὰς καὶ τὴν ἀπώλειαν ὑπὲρ τρισχιλίων ναυτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχασαν τὴν ζωήν των κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου παρουσίασε κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον θεαματικὴν ἄνοδον ὅσον οὐδεὶς ἄλλος κλάδος τῆς Ἐθνικῆς μας οἰκονομίας. Ἡ ἀνασυγκρότησις αὐτῆς ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1948 ὅτε παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐφοπλιστὰς ὑπὲρ τὰ 100 Ἀμερικανικὰ φορτηγὰ πλοῖα τὰ γνωστὰ ὡς λίμπερτυς, ὑπὸ εὐνοϊκοὺς οἰκονομικοὺς ὅρους, δυνάμει τῆς συμφωνίας ὑπογραφείσης τὸ 1946 μεταξὺ Ἑλληνικῆς καὶ Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ἀνασυγκρότησις βραδεῖα κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ ἔτη, προώδευσεν ἀλματωδῶς ἀπὸ τοῦ 1952 καὶ μετέπειτα. Τότε εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος προσετέθησαν καὶ δύο μεγάλα νέα ὑπεροκεάνεια (Βασίλισσα Φρειδερίκη καὶ Ὀλυμπία) τοποθετηθέντα εἰς τὴν γραμμὴν Πειραιῶς-Νέας Ὑόρκης, τὴν ὁποίαν ὑπηρέτησαν καλῶς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν καὶ μέχρι τῆς πλήρους ἐπικρατήσεως τῶν ἀεροπορικῶν μεταφορῶν.

Ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία κατέχει σήμερον πρωταρχικὴν θέσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας, τόσον διὰ τὰς ἐκτὸς ἐν γένει δραστηριότητας εἰς τὰ προκύπτοντα συναλλαγματικὰ ἔσοδα τὰ ὁποῖα ἤδη (1978) ὑπερέβησαν τὰ 1300 ἑκατομμύρια δολλάρια ἐτησίως ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀπασχόλησιν ἱκανοῦ μέρους τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, δεδομένου ὅτι ἀπασχολοῦνται εἰς αὐτὴν περισσότεροι τῶν 150.000 Ἑλλήνων ἐργαζομένων.

Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ ἔτους 1978 ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου ἀνήρχετο εἰς 4887 πλοῖα συνολικῆς χωρητικότητος 524.497.680 κόρων. Ἐκ τῆς δυνάμεως ταύτης περὶ τὰ χίλια πλοῖα χωρητικότητος 17 περίπου ἑκατομμυρίων κόρων εὑρίσκοντο ὑπὸ ξένας σημαίας. Εἰδικώτερον εἰς τὰς διαφόρους κατηγορίας πλοίων ἡ Ἑλληνικὴ παρουσία ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς: Ἐπὶ παγκοσμίου χωρητικότητος πλοίων γενικοῦ φορτίου ἀνερχομένης κατὰ τὸ 1977 εἰς 77 ἑκατομμύρια τόννους γκρόη τὰ Ἑλληνικῆς ἰδιοκτησίας πλοῖα ἔφθανον τοὺς 8,5 ἑκατομμύρια τόννους, δηλαδὴ ἑκάλυπτον ποσοστὸν 11%, ἔχοντα τὴν πρώτην θέσιν (εἰς τὴν δευτέραν θέσιν εὑρίσκετο ἡ Σοβιετικὴ Ἕνωσις μὲ 7,5 ἑκατομμύρια τόννους.

Ἐπὶ τῶν πλοίων τῆς κατηγορίας τῶν μπάλκ - κάρριερς συνολικῆς παγκοσμίου χωρητικότητος 100 ἑκατομμυρίων τόννων ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ἔρχεται τρίτη μὲ 823 σκάφη χωρητικότητος 11,5 ἑκατομμύρια τόννων.

Εἰς τὰ κρουαζιερόπλοια ἡ Ἑλληνικὴ σημαία κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἤρχετο πρώτη εἰς ἀριθμὸν πλοίων, ἀλλὰ πέμπτη εἰς χωρητικότητα. (Ἂς σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι τὰ μεγάλης χωρητικότητας κρουαζιερόπλοια δὲν εἶναι τὰ προτιμώτερα λόγῳ τοῦ μακροῦ χρόνου τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ εἰς ταῦτα ἐπιβίβασις καὶ ἡ ἐκ τούτων ἀποβίβασις τῶν περιηγητῶν ὡς καὶ ἡ ἀδυναμία προσεγγίσεως εἰς μικροὺς λιμένας.

Εἰς τὰ δεξαμενόπλοια τῶν ὁποίων ἡ παγκόσμιος χωρητικότης ἀνήρχετο εἰς 174 ἑκατομμύρια τόννους ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκετο εἰς τὴν πέμπτην θέσιν μὲ 565 σκάφη χωρητικότητος 22 ἑκατομμυρίων τόννων. Ὅμως ἱκανὸν ποσοστὸν τῶν ὑπὸ Λιβεριανὴν σημαίαν δεξαμενοπλοίων (ἡ ὁποία προηγεῖται ὅλων τῶν σημαιῶν μὲ 50,8 ἑκατομμύρια τόννους) ἀνήκουν εἰς Ἕλληνας πλοιοκτήτας.

Τὸ ναυτεργατικὸν δυναμικόν. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν δὲν εἶναι γνωστὸς δεδομένου ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εὑρεθῇ πόσοι εἰς δεδομένην στιγμὴν ἐργάζονται εἰς πλοῖα ὑπὸ ξένην σημαίαν καὶ πόσοι παραμένουν ἄνεργοι. Μία ἀπογραφή, γενομένη τὸ ἔτος 1959-1960 εἶχεν ἀποφέρει 72.000 ναυτικοὺς ἐν ἐνεργείᾳ. Ὅμως ἄλλη ἀπογραφὴ δὲν ἔγινε. Διάφοροι ὑπολογισμοὶ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ναυτικῶν μας γίνονται κατὰ καιροὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τοῦ Ναυτικοῦ Ἀπομαχικοῦ Ταμείου καὶ τῶν ναυτολογήσεων. Ἡ ἀξία ὅμως τῶν ὑπολογισμῶν τούτων εἶναι πάντοτε σχετική. Περισσότερον ἀκριβεῖς εἶναι οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ναυτικῶν εἰς τὰ ὑπὸ Ἑλληνικὴν σημαίαν Ἐμπορικὰ πλοῖα, οἱ ὁποῖοι τὸ 1976 ἀνήρχοντὸ εἰς 56.000 περίπου. Οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς πλοῖα ὑπὸ ξένην σημαίαν ὑπολογίζονται ἀδρομερῶς εἰς 20.000. Ἕνας ἐπὶ πλέον ἀριθμὸς ναυτικῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνέργους, ἀδειούχους, ἀσθενεῖς καὶ γενικῶς ἐκτὸς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας ὑπολογιζόμενους εἰς τὸ 25% ὡς ἔγγιστα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ.

Ὁπωσδήποτε τὸ σύνολον τοῦ ναυτεργατικοῦ δυναμικοῦ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ καθορισθῇ, ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς πάντοτε, εἰς 100.000 εἶναι κατώτερον τοῦ ἀπαιτουμένου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνολικῆς χωρητικότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐμπορικοῦ στόλου ὑπολογίζεται εἰς 115 ἕως 120 χιλιάδας. Πρὸς κάλυψιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης καταβάλλεται ἔντονος προσπάθεια προσελκύσεως νέων εἰς τὰς ναυτικὰς σχολὰς τῆς χώρας πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς τὰς διαφόρους εἰδικότητας.

Τὸ Ναυτικὸν Ἐπιμελητήριον. Τὸ ἐπιμελητήριον τοῦτο, ἱδρυθὲν τὸ 1936 διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 191, ἀποτελεῖ Νομικὸν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, ἑδρεύει εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν διὰ κοινῆς συνεργασίας τῶν μελῶν αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν γενικῶν συμφερόντων τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας προστασίαν καὶ προαγωγὴν τῶν συμφερόντων τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας.

Τὸ Ναυτικὸν Ἐπιμελητήριον Ἑλλάδος ἔχει τὰ ἑξῆς εἰδικὰ ἔργα: α) ἐπιμελεῖται εἴτε οἰκοθεν, εἴτε τῇ προσκλήσει τῶν ἀρχῶν τῆς μελέτης παντὸς ζητήματος ἀφορῶντος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας καὶ εἰσηγεῖται εἴτε εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ, εἴτε εἰς τὰς ἀρχὰς τὰ ληπτέα μέτρα, β) γνωμοδοτεῖ ἐπὶ παντὸς νομοσχεδίου, διατάγματος, διεθνοῦς συμβάσεως καὶ ἄλλων κρατικῶν μέτρων σχετιζομένων μὲ τὴν ναυτιλίαν, τιθεμένων ὑπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, γ) ὑποβοηθεῖ τὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ξένων πλοιοκτητῶν ἐπαγγελματικὴν ἐπικοινωνίαν καὶ συνεργασίαν ἐν τῷ συμφέροντι τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, δ) συλλέγει καὶ παρέχει εἰς τὰ μέλη του καὶ τὰς ἀρχὰς στατιστικὰς καὶ παντὸς εἴδους ναυτιλιακὰς πληροφορίας, ε) καθορίζει συμβουλευτικῶς τοὺς τύπους τῶν ναυλοσυμφώνων, τῶν φορτωτικῶν καὶ λοιπῶν τοιούτου εἴδους ἐγγράφων, στ) διεξάγει διαιτησίας πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν προκυπτουσῶν ἐκ ναυτιλιακῶν ἐργασιῶν, ζ) ὑποβάλλει κατ' ἔτος εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ναυτιλίας ἔκθεσιν ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν καὶ τῆς θέσεως ἐν γένει τῆς ναυτιλίας καὶ εἰσηγεῖται τὰ ληπτέα μέτρα.

Μέλη τοῦ Ναυτικοῦ Ἐπιμελητηρίου εἶναι ὑποχρεωτικῶς πᾶν φυσικὸν ἢ νομικὸν πρόσωπον τυγχάνον πλοιοκτήτης ἐξ ὁλοκλήρου ἢ κατὰ μερίδιον πλοίου ὑπὸ ἑλληνικὴν σημαίαν, κινουμένου δι' ἰδίας μηχανικῆς δυνάμεως ἢ δι' ἱστίων, ὁλικῆς χωρητικότητος καθοριζομένης δι' ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργείου Ναυτιλίας καὶ ἐκτελοῦντος ἢ προωρισμένου νὰ ἐκτελῇ μεταφορὰν διὰ θαλάσσης προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ πᾶσαν ἄλλην ναυτιλιακὴν ἐπὶ

κέρδει ἐργασίαν.

Τὰ μέλη ἐκτὸς τῆς ἰδιότητος τοῦ πλοιοκτήτου ἢ συμπλοιοκτήτου δέον: 1) νὰ εἶναι 'Ελληνικῆς ἰθαγενείας, 2) ἐνήλικες 3) νὰ ἔχουν ἐλευθέραν τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας των, 4) νὰ μὴ κατεδικάσθησαν εἰς ἐγκληματικὴν ποινὴν ἢ δι' ἀδίκημα ἐκ τῶν τοῦ ἄρθρου 22 τοῦ ποινικοῦ νόμου.

Δύνανται νὰ εἶναι μέλη, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου τοῦ ἐπιμελητηρίου καὶ οἱ κατ' ἐπάγγελμα πλοιοκτῆται ἢ συμπλοιοκτῆται, οἱ ὁποῖοι ἔπαυσαν προσκαίρως νὰ εἶναι τοιοῦτοι.

Τὰ μέλη διακρίνονται εἰς 4 κατηγορίας: α) τῆς ποντοπόρου φορτηγοῦ ναυτιλίας, β) τῆς μεσογειακῆς φορτηγοῦ ναυτιλίας, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται καὶ τὰ ρυμουλκά, γ) τῆς ἐπιβατηγοῦ ναυτιλίας οἱωνδήποτε πλοίων καὶ δ) τῆς ἱστιοφόρου ναυτιλίας, περιλαμβανομένης καὶ τῆς μηχανοκινήτου τοιαύτης.

'Η πολιτικὴ ἀεροπορία

Τὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς πολιτικῆς ἀεροπορίας εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐκτίθενται εἰς τὸ περὶ ἀεροπορίας ἄρθρον (τόμος Α', σελὶς 571) τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

Διὰ τὸν ἀερολιμένα 'Αθηνῶν τὸ κράτος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 811 Νόμου τῆς 16ης Αὐγούστου 1978 συνέστησεν ἴδιον ὀργανισμὸν ὑπὸ μορφὴν 'Ανωνύμου 'Εταιρείας εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθεσε τὴν μελέτην, κατασκευήν, ὀργάνωσιν, λειτουργίαν, διοίκησιν, ἐκμετάλλευσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. 'Η ἀνώνυμος ἑταιρεία ἔχουσα τὴν ἐπωνυμίαν «'Αερολιμὴν 'Αθηνῶν Α.Ε.» ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ Κράτος καὶ λειτουργεῖ χάριν τοῦ δημοσίου συμφέροντος κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας καὶ τὰς διεπούσας αὐτὴν διατάξεις νόμων, διαταγμάτων καὶ κανονισμῶν.

'Η ἵδρυσις τῆς ἑταιρείας ἐγένετο ἐν ὄψει τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου ἀερολιμένος τῆς πρωτευούσης εἰς Σπάτα, μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ ὁποίου θὰ συνεχίσῃ λειτουργὸν ὁ ἀερολιμὴν τοῦ 'Ελληνικοῦ. Τὸ καταστατικὸν τῆς 'Εταιρίας τοῦ 'Αερολιμένος 'Αθηνῶν, κυρωθὲν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 868/1979 Διατάγματος ἐδημοσιεύθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 249/7.11.79 φύλλου τῆς 'Εφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Τὰ οἰκονομικὰ τῆς 'Ολυμπιακῆς 'Αεροπορίας. Συμφώνως πρὸς τὸν ἰσολογισμὸν τῆς 'Ολυμπιακῆς 'Αεροπορίας, τοῦ ἔτους 1977 τὰ ἔσοδα αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνῆλθον εἰς 9947 ἑκατομμύρια δραχμῶν ἔναντι 9364 ἑκατομμυρίων τοῦ 1976 καὶ 6118 ἑκατομμυρίων τοῦ 1975. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι τὰ ἔσοδα τῆς 'Ολυμπιακῆς κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἦσαν 3795,7 ἑκατομμύρια δραχμῶν συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1972-1977 τὰ ἔσοδα τῆς 'Εταιρείας ηὐξήθησαν κατὰ 162%. Αἱ δαπάναι τῆς ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1977 ἀνῆλθον εἰς 9911,1 ἑκατομμύρια δραχμῶν ἔναντι 9096,7 ἑκατομμύρια τοῦ 1976 καὶ 3.751 ἑκατομμύρια τοῦ 1972. Παρουσιάζουν δηλαδὴ αἱ δαπάναι τῆς ἑταιρείας κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα αὔξησιν κατὰ 164%.

Τὰ καθαρὰ κέρδη τῆς χρήσεως 1977 τῆς ἑταιρείας ἀνῆλθον εἰς 35,9 ἑκατομμύρια δραχμῶν ἔναντι 267.4 ἑκατομμυρίων τοῦ ἔτους 1976.

Αἱ ἀποδοχαὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἑταιρείας μετὰ τῶν ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν ἀνῆλθον τὸ ἔτος 1977 εἰς 3914,7 ἑκατομμύρια δραχμῶν ἔναντι 3.031,3 τοῦ 1976 καὶ 1.101,4 τοῦ 1972. Τὸ προσωπικὸν τοῦτο ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ 1977 ἀπὸ 487 χειριστὰς καὶ ἱπτάμενους μηχανικούς, 959 προσωπικὸν θαλάμων, 6566 προσωπικὸν ἐδάφους ἐσωτερικοῦ καὶ 861 προσωπικὸν ἐδάφους ἐξωτερικοῦ.

Αἱ δαπάναι καυσίμων τῆς 'Εταιρείας ἀνῆλθον κατὰ τὸ ἔτος 1977 εἰς 1.846,1 ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἔναντι 2019,4 ἑκατομμύρια τοῦ 1976 καὶ 427,3 ἑκατομμύρια τοῦ 1972.

'Η κρατικὴ ἐποπτεία ἐπὶ τῆς 'Ολυμπιακῆς 'Αεροπορίας ἀσκεῖται διὰ τοῦ ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν. Παρ' αὐτῷ λειτουργεῖ διεύθυνσις 'Εναερίων Μεταφορῶν καὶ 'Υπηρεσία Πολιτικῆς 'Αεροπορίας διεπομένη ὑπὸ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 714 τῆς 3ης Νοεμβρίου 1970.

Αἱ τηλεπικοινωνίαι

Τὰς τηλεπικοινωνίας τῆς χώρας συγκροτοῦν αἱ ὑπηρεσίαι, τὰ δίκτυα καὶ αἱ λοιπαὶ ἐγκαταστάσεις τῶν τηλεγράφων καὶ τηλεφώνων. 'Η διὰ τοῦ τηλεγράφου ἀνταπόκρισις εἰς τὴν 'Ελλάδα ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1859 ὅτε κατεσκευάσθησαν τρεῖς γραμμαί: ἡ ἀπ' 'Αθηνῶν πρὸς Πειραιᾶ, ἡ ἀπ' 'Αθηνῶν πρὸς Πάτρας καὶ ἡ ἀπ' 'Αθηνῶν πρὸς Σύρον καὶ Χίον. Τὰ τηλέφωνα εἰσήχθησαν εἰς τὴν 'Ελλάδα τὸ πρῶτον τὸ 1894 ὅτε ἐγκατεστάθη εἰς 'Αθήνας τὸ πρῶτον κέντρον ἀστικῆς τηλεφωνίας.

'Η ὀργάνωσις τόσον τῆς τηλεγραφίας ὅσον καὶ τῶν τηλεφώνων συνεδυάσθη μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ταχυδρομείων, ἐχώρησε δὲ μὲ μεγάλην βραδύτητα. Οἱ πρῶτοι ἀφορῶντες τὴν τηλεγραφίαν νόμοι εἶναι ὁ ΧΚΣΤ τοῦ 184, ΖΓ τοῦ 1864 καὶ ΡΙΕ τοῦ 1866 διὰ τῶν ὁποίων η 'Ελλὰς ἐπεκύρωσε τὰς περὶ τηλεγραφίας διεθνεῖς συμβάσεις τῆς ἐποχῆς, καὶ ὁ νόμος ΟΕ τοῦ 1864, περὶ παραχωρήσεως προνομίου πρὸς σύστασιν ὑποβρυχίων τηλεγραφικῶν γραμμῶν ἐν 'Ελλάδι καὶ ἀκολούθως ὁ νόμος ΑΡΣΘ τοῦ 1885 διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεκηρύθη ἡ μετὰ τῆς 'Ανατολικῆς τηλεγραφικῆς 'Εταιρείας τοῦ Λονδίνου σύμβασις διὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὑποβρυχίου τηλεγραφικοῦ δικτύου. Συστηματικὴ ἐν τούτοις ἀντιμετώπισις τῆς τηλεγραφικῆς ὀργανώσεως συνετελέσθη διὰ τῶν νόμων ΒΨΞΧ τοῦ 1910 «περὶ ταχυδρομικῆς τηλεφωνικῆς καὶ τηλεγραφικῆς 'Υπηρεσίας καὶ τοῦ νόμου 2453 τοῦ 1920 περὶ τῆς τηλεγραφικῆς καὶ τηλεφωνικῆς ἀνταποκρίσεως.

'Αλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα νομοθετήματα ἐξεδόθησαν κατὰ καιροὺς καὶ συμβάσεις διεθνεῖς ἐπεκυρώθησαν ἐκ μέρους τῆς 'Ελληνικῆς 'Επικρατείας. "Ας σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὁ πρῶτος σταθμὸς ἀσύρματου τηλεγράφου ἱδρύθη εἰς 'Αθήνας τὸ 1912 διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος καὶ ὅτι ἡ 'Ελλὰς προσεχώρησεν εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσα διεθνῆ ραδιοτηλεγραφικὴν σύμβασιν διὰ τοῦ νόμου 234 τοῦ 1914. Συστηματικοτέρα ὅμως ὀργάνωσις τῆς ραδιοτηλεγραφικῆς ὑπηρεσίας συνετελέσθη διὰ τοῦ Νόμου 1831 τοῦ 1920 διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίσθησαν τὰ τῆς ἐγκαταστάσεως ραδιοτηλεγραφικῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ἐφοδιασμοῦ δι' ἀσυρμάτων τῶν ἐμπορικῶν πλοίων.

Διοικητικῶς τόσον αἱ ὑπηρεσίαι ὅσον καὶ αἱ ἐγκαταστάσεις, δίκτυα κλπ, τῶν τηλεγράφων καὶ τηλεφώνων ὑπήγοντο ὁμοῦ μετὰ τῶν ταχυδρομείων ἀρχικῶς μὲν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν 'Εσωτερικῶν, ἀπὸ τοῦ 1914 δὲ εἰς τὸ διὰ τοῦ Νόμου 216/1914 ἱδρυθέντος ὑπουργείου Συγκοινωνίας. Αἱ ὑπηρεσίαι αὐταὶ ἐπὶ πολλὰς δεκαετίας παρέμειναν γνωσταὶ ὡς Τ.Τ.Τ. (ταχυδρομεῖα, τηλέγραφοι, τηλέφωνα), μεταπολεμικῶς δὲ ἀπετέλεσαν ἴδιον ὑπουργεῖον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1930 διὰ τοῦ Νόμου 4547 παρεχωρήθη εἰς τὴν τότε συσταθεῖσαν ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ἑταιρείας Siemens-Halske 'Ανώνυμον 'Ελληνικὴν τηλεφωνικὴν ἑταιρείαν τὸ προνόμιον τῆς κατασκευῆς καὶ ἐκμεταλλεύσεως τηλεφωνικῶν ἐγκαταστάσεων εἰς ὅλην τὴν χώραν. Αὐτὴ ἐγκατέστησεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς 'Ελλάδος αὐτόματα τηλεφωνικὰ κέντρα τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ὁποίων διετήρησε μέχρι τοῦ ἔτοὺς 1949, ὅτε ἡ ὀργάνωσις καὶ λειτουργία τῶν τηλεπικοινωνιῶν ἀνετέθη εἰς τὸν διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 1049 ἱδρυθέντα 'Οργανισμὸν τηλεπικοινωνιῶν τῆς 'Ελλάδος τὸν γνωστὸν ὡς Ο.Τ.Ε. οὗτος λειτουργῶν ὑπὸ μορφὴν 'Ανωνύμου 'Εταιρείας ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῆς τηλεγραφικῆς καὶ τηλεφωνικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐν 'Ελλάδι, ἔχων ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του τοὺς τηλεγράφους καὶ τὰ τηλέφωνα, τὰ ἀποσπασθέντα ἐκ τοῦ τέως 'Υπουργείου Τ.Τ.Τ., καὶ τῆς μετὰ τοῦ νέου 'Οργανισμοῦ συγχωνευθείσης τηλεφωνικῆς ἑταιρείας. Εἰς τὸν ΟΤΕ ἀνετέθη ἐπίσης καὶ ἡ 'Οργάνωσις καὶ 'Εκμετάλλευσις τῶν τηλετυπικῶν κέντρων (ΤΕΛΕΞ). Ὁ 'Οργανισμὸς ἀποτελεῖ ἰδιόρρυθμον κρατικὴν ἐπιχείρησιν λειτουργοῦσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς διεπούσας τὰς 'Ανωνύμους 'Εταιρίας, ἀλλ' ἄνευ μετόχων, συνεπῶς καὶ ἄνευ μερισμάτων, μὲ ἀποκλειστικὸν μέτοχον τὸ Κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ ὁλόκληρος ἡ περιουσία τοῦ Ο.Τ.Ε. Αἱ κατὰ τὴν νομοθεσίαν περὶ 'Ανωνύμων 'Εταιριῶν ἐξουσίαι τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Μετόχων ἀνήκουσιν εἰς τὸ Κράτος καὶ ἀσκοῦνται ὑπὸ ἐπιτροπῆς προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ ἑκάστοτε ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Τῆς ἐπιτροπῆς μετέχει ὁ πρόεδρος τοῦ 'Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου, ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλά-

δος καὶ ἐκπρόσωποι ἄλλων τινῶν Ὑπουργείων.

Ὁ Ὀργανισμὸς Τηλεπικοινωνιῶν Ἑλλάδος διοικεῖται ὑπὸ δωδεκαμελοῦς διοικητικοῦ συμβουλίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύεται τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ, τὸ Βιομηχανικὸν καὶ Ἐμπορικὸν Ἐπιμελητήριον καὶ αἱ ὠργανωμέναι ἐργατικαὶ τάξεις. Ὁ τηλεφωνικὸς ἐξοπλισμὸς τοῦ Ο.Τ.Ε., ὑποτυπώδους μορφῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἱδρύσεώς του ἔτυχε μεγάλης ἔκτοτε ἀναπτύξεως ἤδη δὲ (1980) ἀριθμεῖ ὑπὲρ τὰ χίλια τηλεφωνικὰ κέντρα αὐτομάτου συνδέσεως εἰς ὅλην τὴν χώραν.

Συνδέεται ἐπίσης ἡ Ἑλλὰς μὲ τὸ διεθνὲς αὐτόματον τηλεφωνικὸν δίκτυον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτυγχάνεται ἡ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τηλεφωνητρίας μὲ ὑπερτριάκοντα ξένας χώρας ὅλων τῶν ἠπείρων, ἀκόμη καὶ τῆς Αὐστραλίας, ἐνῶ μὲ τὰς λοιπὰς ἡ σύνδεσις πραγματοποιεῖται μὲ τὴν βοήθειαν τηλεφωνητρίας.

Ἡ ἐπὶ τοῦ Ο.Τ.Ε. κρατικὴ ἐποπτεία ἀσκεῖται σήμερον διὰ τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν. Κυριώτεροι νόμοι ἀφορῶντες τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Ο.Τ.Ε μετὰ τὸν ἀνωτέρω ἱδρυτικὸν (Ν.Δ. 1049 τοῦ 1949) εἶναι ὁ Νόμος 1944 τοῦ 1951, τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα τοῦ 1953 ὁ Α.Ν. 301 τοῦ 1968 καὶ τὸ Ν.Δ. 578 τοῦ 1970. Μνημονευτέος ἐνταῦθα καὶ ὁ Αν. Νόμος 292 τοῦ 1968 «περὶ τῆς Κυρώσεως τῆς Διεθνοῦς Συμβάσεως τηλεπικοινωνιῶν τοῦ Μοντραὶ τοῦ Ἔτους 1965 καὶ τῶν προσηρτημένων αὐτῶν κανονισμῶν». - Τὰ τῆς διεξαγωγῆς τῆς τηλεφωνικῆς καὶ τηλεγραφικῆς ἀνταποκρίσεως ὁρίζονται ὑπὸ κανονισμῶν ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ Ο.Τ.Ε.

Ὁ τουρισμὸς

Ἀξιόλογος διὰ τὴν Ἑλλάδα πηγὴ συναλλαγματικῶν πόρων τῆς κατηγορίας τῶν λεγομένων «ἀδήλων» εἶναι ὁ τουρισμός, ὁ ὁποῖος καλύπτει σημαντικὸν ποσοστὸν τοῦ ἐλλείματος τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου. Δικαιολογημένη συνεπῶς εἶναι ἡ στροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Κράτους διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξίν του.

Ἡ ἄνοδος τοῦ τουρισμοῦ ὑπὸ τὴν σύγχρονον μορφήν του εἰς τὴν χώραν μας, ὅπως ἄλλως τε καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας, εἶναι φαινόμενον μεταπολεμικὸν καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν αὔξησιν, παγκοσμίως, τῶν πραγματικῶν εἰσοδημάτων, τὴν βελτίωσιν τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῶν μεταφορικῶν ἐν γένει μέσων, τὰς παρεχομένας διευκολύνσεις, τὴν γενίκευσιν τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐτησίων διακοπῶν τῶν ἐργαζομένων καὶ γενικώτερον τὴν ἄνοδον τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν λαῶν. Πιστεύεται δὲ ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρξουν σοβαραὶ ἀναταραχαὶ τῆς παγκοσμίου τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης, ἡ πρὸς τουρισμὸν ἔφεσις τῶν λαῶν θὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον μὲ αὐξανόμενον ρυθμόν, δεδομένου ὅτι εἰς ὅλας τὰς χώρας ἀκόμη καὶ ἐκείνας ἐκ τῶν ὁποίων προέρχεται τὸ μεγαλύτερον τουριστικὸν ρεῦμα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτησίως ἀναχωρούντων πρὸς τουρισμὸν εἶναι ἀκόμη πολὺ μικρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ Ἑλλὰς χαρακτηρίζεται ὡς χώρα εἰσδοχῆς τουρισμοῦ. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται, ὄχι μόνον εἰς τὰς φυσικὰς καλλονάς της, τὸ κλῖμα της καὶ τὰς εὐνοϊκὰς συνθήκας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντός της, εἰς τὸ ὁποῖον προέχουσαν θέσιν ἔχουν αἱ παραλίαι της, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν της, τὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα της, καὶ τὴν αἴγλην τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Πρέπει συνεπῶς νὰ θεωρεῖται ἀσφαλὲς ὅτι τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ρεῦμα διαρκῶς θὰ αὐξάνεται εἰς τὸ μέλλον.

Ὅπως εἶναι φυσικὸν ὅμως, μία δυσανάλογος διόγκωσις τῆς τουριστικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν σχέσει πρὸς τὸν διατιθέμενον χῶρον καὶ τὰ μέσα παροχῆς τουριστικῶν ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ καὶ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις δι' αὐτὴν κυρίως διότι δύνανται νὰ προκαλέσῃ ἀνάσχεσιν τῆς γενικωτέρας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τόπου διὰ τῆς παραμελήσεως ἄλλων τομέων, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ἐνδεχόμενον ἡ μεγάλη καὶ συνεχὴς παρουσία ξένων εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλοιώσεις εἰς τὸν χαρακτῆρα, τὰς παραδόσεις, τὰς συνηθείας, τὸν τρόπον ζωῆς, ἀκόμη καὶ τὰ ἤθη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ λόγω μιμήσεως, παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος ἰδίως τῆς καθόλου συμπεριφορᾶς τῶν ξένων. Ἀρκετοὶ ὁμιλοῦν ἀκόμη περὶ ἐπικινδύνου ἠθικῆς διαβρώσεως. Παρ' ἄλλων δὲ ἐπισημαίνονται καὶ ἀπειλαὶ ἀλλοιώσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, κυρίως ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν ἀναρμόστων διὰ τὸ Ἑλληνικὸν τοπεῖον οἰκοδομημάτων καὶ ἄλλων τεχνικῶν ἔργων.

Ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ παραβλέπεται ὅτι ἡ ἐξάρτησις κατὰ σοβαρὸν ποσοστὸν τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν ἀπὸ τὰ ἐκ τοῦ τουρισμοῦ ἔσοδα, σημαίνει ἐπαύξησιν τῆς ἐξαρτήσεως τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ὅτι ὁ τουρισμὸς παρουσιάζει μεγάλην εὐπάθειαν καὶ ὑπόκειται εἰς κινδύνους σοβαρῶν κλονισμῶν ἐξ ἐνδεχομένων ἀπροβλέπτων γεγονότων προμηνυόντων ἀνωμαλίας ἢ ἀπειλὰς τῆς εἰρήνης.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ τουρισμὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπόκειται εἰς ἐποχιακὰς διακυμάνσεις, λόγω τῶν ὁποίων μέγα μέρος τοῦ ὑπὸ τῶν ξενοδοχείων καὶ λοιπῶν τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων χρησιμοποιουμένων προσωπικοῦ ὑποαπασχολεῖται ἢ παραμένει ἄνεργον κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐκτὸς αἰχμῆς τῆς τουριστικῆς κινήσεως χρονικῆς περιόδου, ἐνῶ αἱ ξενοδοχειακαὶ ἐγκαταστάσεις κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον παρουσιάζουν μεγάλην ἐλάττωσιν τῆς πληρότητός των, πολλαὶ τῶν ὁποίων, ἰδίως αἱ ἀπόκεντροι, παραμένουν κλειστὰ ἐπὶ σειρὰν μηνῶν, μέχρι σημείου δημιουργοῦντο ἀμφιβολίας περὶ τῆς οἰκονομικότητος τῶν σχετικῶν ἐπενδύσεων.

Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους καὶ ἐπειδὴ ἡ τουριστικὴ χωρητικότης τῆς χώρας δὲν εἶναι ἀπεριόριστος, τὸ Κράτος ἤρχισεν ἤδη νὰ προσανατολίζῃ τὴν πολιτικήν του, ὄχι εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ τουριστικοῦ πλήθους ἀδιακρίτως, ἀλλὰ εἰς τὴν προσέλκυσιν τουριστῶν προερχομένων ἀπὸ τάξεις ὑψηλῆς εἰσοδηματικῆς στάθμης. Ἤρχισε νὰ ἀποβλέπῃ δηλαδὴ εἰς τουρισμὸν ποιότητος καὶ ὄχι ποσότητος.

Διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς τουριστικῆς κινήσεως ἐπεδιώχθη ἡ αὔξησις τῶν ξενοδοχειακῶν ἐγκαταστάσεων, διετέθησαν δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν (1966-1980) σημαντικὰ κεφάλαια. Ὑπολογίζεται ὅτι αἱ σχετικαὶ ἐπενδύσεις ὑπερέβησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰ 25 δισεκατομμύρια δραχμάς.

Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις. Ὁ πρῶτος νόμος εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξεδηλώθη τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ τουρισμοῦ, ὑπῆρξεν ὁ Νόμος 241 τοῦ 1914 διὰ τοῦ ὁποίου ἐτροποποιήθη καὶ συνεπληρώθη, ὁ Νόμος ΓΨΚΔ' τοῦ 1910 «περὶ ἱδρύσεως τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Διὰ τοῦ νόμου τούτου συνεστήθη ἡ πρώτη εἰδικὴ διὰ τὸν τουρισμὸν Ἑλληνικὴ ὑπηρεσία ὑπὸ τὸν τίτλον Αὐτοτελὲς Γραφεῖον Ξένων καὶ Ἐκθέσεων καὶ προεβλέφθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ λῆψις μέτρων διὰ τὴν προσέλκυσιν καὶ παράτασιν τῆς διαμονῆς ξένων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνελήφθη ἡ φροντὶς τῆς μελέτης καὶ ἐφαρμογῆς μέτρων διὰ τὴν ἵδρυσιν συγχρονισμένων ξενοδοχείων.

Περισσότερον ἐνεργῶς ἐξεδηλώθη τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους διὰ τὸν τουρισμὸν μὲ τὸν Νόμον 1698 τοῦ 1919, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος Ἑλληνικὸς νόμος ἀφορῶν ἀποκλειστικῶς τὸν τουρισμόν. Διὰ τούτου, τροποποιηθέντος βραδύτερον διὰ τοῦ Νόμου 2181 τοῦ 1920 καὶ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 11ης Ἰουλίου 1923 τὸ Αὐτοτελὲς Γραφεῖον Ξένων καὶ Ἐκθέσεων προήχθη εἰς αὐτοτελῆ ὑπηρεσίαν μὲ ἐκτεταμένας ἁρμοδιότητας. Κεντρικοὶ σκοποὶ τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ὡρίσθησαν ἡ προσέλκυσις, ἡ διαμονὴ καὶ ἡ παράτασις τῆς διαμονῆς ξένων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ διαφήμισιν παντὸς κλάδου τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς διοργάνωσις ἐκθέσεων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς διεθνεῖς καὶ παγκοσμίους ἐκθέσεις. Ἐπηκολούθησεν ἡ ἵδρυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Μαρτίου 1929 κυρωθέντος διὰ τοῦ Νόμου 4377, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνετέθη εἰς τὸν ὀργανισμὸν αὐτὸν τὸ σύνολον τῶν ἁρμοδιοτήτων διὰ τὴν τουριστικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὸν συντονισμὸν τῶν δραστηριοτήτων τῶν διαφόρων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν ἐπὶ θεμάτων σχετιζομένων μὲ αὐτήν. Ἡ διοίκησις τοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ ἀνετέθη εἰς πολυμελὲς Συμβούλιον, ἐνῶ ἡ Ὑπηρεσία Ξένων καὶ Ἐκθέσεων περιωρίσθη εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς Κρατικῆς Ἐποπτείας ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ.

Τὸ ὀργανωτικὸν καθεστὼς ἐπὶ τοῦ τουρισμοῦ μετεβλήθη οὐσιωδῶς τὸ 1936 διὰ τῆς ἱδρύσεως διὰ τοῦ ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1936 Ἀναγκαστικοῦ Νόμου τοῦ ὑφυπουργείου Τύπου καὶ Τουρισμοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον συνεχωνεύθη ὁ Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ καὶ ἡ Ὑπηρεσία Ξένων καὶ Ἐκθέσεων. Τὸ ὑφυπουργεῖον Τύπου καὶ Τουρισμοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς 1941-44 κατηργήθη, αἱ δὲ ὑπηρεσίαι του ὑπῆχθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας, αἱ τουριστικαὶ ὑπηρεσίαι ἀναδιωργανώθησαν ὑπὸ νέον σχῆμα. Ἱδρύθη τότε διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 588 τοῦ 1945 Γενικὴ Γραμματεία Τουρισμοῦ παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆχθησαν αἱ Ὑπηρεσίαι Τουρισμοῦ, Λουτροπόλεων καὶ Ἐκθέσεων. Τὸ σχῆμα τοῦτο διετηρήθη μέχρι τοῦ 1950 ὅταν διὰ τοῦ Α.Ν. 1565 τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1950, κυρωθέντος διὰ τοῦ Νόμου 1624 τῆς 3ης Ἰανουαρίου 1951, ἱδρύθη ὁ ἔκτοτε ὑφιστάμενος Ἑλληνι-

κὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ, ὑπαχθεὶς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ βραδύτερον τοῦ ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως, Συντονισμοῦ, Ἐμπορίου καὶ πάλιν Προεδρίας Κυβερνήσεως. Ὁ Νόμος 1124 ἐτροποποιήθη βραδύτερον διὰ διαφόρων νόμων, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτεροι εἶναι τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 3430 τοῦ 1955, ὁ 3864 τοῦ 1958, τὸ Ν.Δ. 4109 τοῦ 1960 καὶ τὸ Ν.Δ. 201 τοῦ 1974.

Ὁ Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1957 μέχρι τοῦ ἔτους 1965 ἐφήρμοσεν ἐκτεταμένον πρόγραμμα ἔργων τουριστικῆς ἀναπτύξεως, χρηματοδοτηθὲν ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ δημοσίων ἐπενδύσεων. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα περιελήφθησαν ἐγκαταστάσεις διαμονῆς ἑστιάσεως καὶ ἐν γένει διαβιώσεως, ἐγκαταστάσεις ψυχαγωγίας καὶ ἔργα ὑποδομῆς. Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκτελεσθέντων ἔργων περιλαμβάνονται περὶ τὰ ἑβδομήκοντα πρότυπα ξενοδοχεῖα, τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐπωνυμίαν «Ξενία» καὶ πλεῖστα τουριστικὰ περίπτερα, κέντρα ψυχαγωγίας, ἐγκαταστάσεις θαλασσίων λουτρῶν κλπ. Ἐξ ἄλλου ἡ εἰδικὴ δραστηριότης τοῦ Ὀργανισμοῦ Τουριστικοῦ περιεστράφη εἰς τὴν τουριστικὴν προβολὴν καὶ διαφήμισιν τῆς χώρας, εἰς τὴν ὀργάνωσιν τουριστικῶν ἐκδηλώσεων (φεστιβάλ, θεατρικῶν παραστάσεων κ.λ.π.), εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τουριστικῶν στελεχῶν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς ἐντὸς τῆς χώρας κινήσεως τῶν ξένων. Ἤδη (1980), μεταξὺ τῶν κυριωτέρων στόχων τοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ εἶναι ἡ παράτασις τῆς τουριστικῆς περιόδου καὶ ἡ ἀνάπτυξις χειμερινοῦ τουρισμοῦ, ἡ ἀνάδειξις τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τῆς χώρας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἤδη στρέφεται τὸ ἐνδιαφέρον μεγάλου ἀριθμοῦ ξένων ἐπισκεπτῶν, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐσωτερικοῦ τουρισμοῦ, καὶ ἡ προφύλαξις τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἀπὸ τῶν δυσμενῶν ἐπιδράσεων τῆς τουριστικῆς κινήσεως. Ὅλως ἰδιαιτέρα ἔμφασις δίδεται εἰς τὸν θαλάσσιον τουρισμόν, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἰδιαζόντως πρόσφορος πηγὴ συναλλάγματος καὶ παρουσιάζει εἰδικῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπεριορίστους δυνατότητας ἀναπτύξεως.

Μέτρα καὶ σταθμὰ

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ Τουρκικὰ μέτρα καὶ σταθμὰ καὶ ἐν μέρει τὰ Ἐνετικά, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκληροδοτήθησαν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μετὰ τὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821. Ἦσαν δὲ ταῦτα, μονάδες μὲν μήκους ὁ πῆχυς (0,64 μ.) ὁ τεκτονικὸς πῆχυς (0,75 μ.), ἡ ὀργυιὰ (1,82 μ.) καὶ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους τὸ μπράτσο (0,68 μ.). Μονάδες ἐπιφανείας ἦσαν ὁ τεκτονικὸς πῆχυς (9/16 τοῦ τετράμετρον) καὶ τὸ στρέμμα (τὸ παλαιὸν) ἴσον πρὸς 1,7 τοῦ σημερινοῦ. Μονάδες βάρους ἦσαν ἡ ὀκᾶ (1280 γραμμάρια) καὶ ὁ στατὴρ (ἢ καντάρι), ἴσος πρὸς 54 ὀκάδες. Εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ λίτρα, ἴση πρὸς 453 γραμμάρια περίπου. Ἀλλὰ καὶ διάφορα ἄλλα μέτρα καὶ σταθμὰ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς χώρας κυρίως δι' εἰδικὰς μετρήσεις.

Πρώτη ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς τοῦ διεθνοῦς συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐσημειώθη πρωϊμώτατα ἐπὶ Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος διὰ τοῦ ἀπὸ 28 Ὀκτωβρίου 1836 Νόμου, διὰ τοῦ ὁποίου προεβλέπετο ἡ ἄμεσος εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ ἰσχύοντος εἰς τὴν Γαλλίαν συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν (μέτρον, λίτρα, χιλιόγραμμον), ἐρρυθμίζοντο δὲ λεπτομερέστατα ὅλα τὰ ἐκ τῆς μεταβολῆς προκύπτοντα ζητήματα.

Ἐν τούτοις ἡ μεταρρύθμισις δὲν ἐπραγματοποιήθη καὶ ὁ νόμος ἠτόνησε χωρὶς νὰ καταργηθῇ.

Δευτέρα σοβαρὰ ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τοῦ διεθνοῦς συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν ἐσημειώθη τὸ 1920 ὅταν ἐδημοσιεύθη ὁ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ψηφισθεὶς Νόμος 2526 τῆς 24 Σεπτεμβρίου 1920 «Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν». Διὰ τούτου ἐτίθετο εἰς ἰσχὺν καθ' ὅλον τὸ Κράτος τὸ διεθνὲς σύστημα μέτρων καὶ σταθμῶν. Ὡς μονάδες μετρήσεως ὡρίζονται αἱ τοῦ μήκους, τῆς μάζης, τοῦ χρόνου, τῆς ἠλεκτρικῆς ἀντιστάσεως, τῆς ἐντάσεως τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, τοῦ διαστήματος, τῆς θερμοκρασίας, τῆς φωτεινῆς ἐντάσεως καὶ αἱ παράγωγοι αὐτῶν, διὰ τὸν εἰδικώτερον καθορισμὸν τῶν ὁποίων προεβλέπετο ἡ ἔκδοσις διατάγματος.

Ὡς κυρία μονὰς μήκους ὡρίζετο τὸ μέτρον κατὰ τὸ διεθνὲς πρότυπον, ὅπως τοῦτο καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου Μέτρων καὶ Σταθμῶν τοῦ ἔτους 1889. Ὡς κύρια μονὰς μάζης ὡρίζετο τὸ χιλιόγραμμον καθιερωθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Συνεδρίου. Ὡς κυρία μονὰς χρόνου ὡρίζετο τὸ δευτερόλεπτον, ἰσούμενον πρὸς τὸ 1/86400 τῆς μέσης ἡλιακῆς ἡμέρας. Ὡς μονάδες ἠλεκτρικῶν μετρήσεων ὡρίζοντο τὸ ὠμ διὰ τὴν ἀντίστασιν καὶ τὸ ἀμπὲρ διὰ τὴν ἔντασιν. Περαιτέρω ὡρίζοντο τὰ τῆς μετρήσεως τῆς θερμοκρασίας καὶ τῆς φωτεινῆς ἐντάσεως.

Ἐν τούτοις οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ νόμος ἐφηρμόσθη, μὴ ἐκδοθέντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ προβλεπομένων ἐκτελεστικῶν διαταγμάτων λόγῳ προφανῶς τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν πολιτειακῶν μεταβολῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς.

Οὕτω φθάνομεν εἰς τὸ ἔτος 1959, ὅταν ἐξεδόθη, ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ὁ Νόμος 3957 τῆς 29/30 Ἰουνίου 1959. «Περὶ εἰσαγωγῆς ἐν Ἑλλάδι τοῦ Διεθνοῦς Συστήματος Μέτρων καὶ σταθμῶν». Διὰ τοῦ νόμου τούτου εἰσήχθησαν ὡς μόναι νόμιμοι μερικαὶ καὶ σταθμικαὶ μονάδες αἱ μονάδες τοῦ διεθνοῦς δεκαδικοῦ συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν. Κύριαι μονάδες ὡρίσθησαν διὰ τὰ μήκη καὶ τὰς μάζας τὸ μέτρον καὶ τὸ χιλιόγραμμον καὶ τὰ πολλαπλάσια ἢ ὑποπολλαπλάσια τούτων, δευτερεύουσαι δὲ τὸ τετραγωνικὸν καὶ κυβικὸν μέτρον διὰ τὰς ἐπιφανείας καὶ τοὺς ὄγκους. Ἡ εἰσαγωγὴ καὶ τῶν λοιπῶν μονάδων τοῦ διεθνοῦς μερικοῦ συστήματος (ἠλεκτρικῆς ἀντιστάσεως ἐντάσεως ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, φωτεινῆς ἰσχύος, θερμοκρασίας κλπ.) ὡρίσθη ὅτι θὰ συντελεσθῇ δι' ἐκδόσεως διαταγμάτων.

Περαιτέρω διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ὡρίσθησαν τὰ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῶν νέων μέτρων καὶ σταθμῶν (σχῆμα, ὑλικὰ κλπ.), τὰ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀκριβείας τούτων, αἱ ποιναὶ διατάξεις κατὰ τῶν παραβατῶν καὶ ἡ διαδικασία προσαρμογῆς εἰς τὸ νέον σύστημα.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι καὶ πρὸ τοῦ νόμου, τὸ δεκαδικὸν σύστημα εἶχεν ἐν πολλοῖς ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν πρᾶξιν. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὰς μετρήσεις χρόνου, θερμοκρασίας καὶ ἠλεκτρισμοῦ δὲν ὑπῆρξεν κἂν ζήτημα, δεδομένου ὅτι πρὸ τῶν ἤδη ἐφαρμοζομένων δὲν ὑπῆρχον ἀλλὰ ἐν χρήσει.

Αἱ διατάξεις περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ Διεθνοῦς Συστήματος Μέτρων καὶ Σταθμῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα 3957/1959 καὶ αἱ διατάξεις τῶν μεταγενεστέρων ἐκδοθέντων νόμων διὰ τῶν ὁποίων ἐτροποποιήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν (Ν.Δ. 293/1969, καὶ 441/1976) ἐκωδικοποιήθησαν εἰς ἑνιαῖον κείμενον διὰ τοῦ ἀπὸ 30 Ἰουνίου 1978 διατάγματος δημοσιευθέντος εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 212 φύλλον τοῦ Α' τεύχους τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 15 Ἰουλίου 1978.

Τὰ Ἑλληνικὰ Νομίσματα

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπὶ ἀρκετὸν μετεγενεστέρως διάστημα, ἐκυκλοφόρουν εἰς τὴν Ἑλλάδα διάφορα νομίσματα. Αἱ συναλλαγαὶ ὅμως διεξήγοντο, κυρίως, μὲ νομίσματα Τουρκικά, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ κυρίως νόμισμα τῆς Ἑλλάδος. Διὰ Τουρκικῶν νομισμάτων ἐγένοντο αἱ πληρωμαὶ τοῦ Κράτους, αἱ πρὸς τὸ Κράτος εἰσφοραὶ καὶ εἰς Τουρκικὰ νομίσματα συνετάσσοντο οἱ προϋπολογισμοὶ τοῦ Κράτους καὶ ἐγένοντο αἱ συναλλαγαί. Καί, συγχρόνως, ὡς βάσις διὰ τὴν διατίμησιν τῶν λοιπῶν ἐν κυκλοφορίᾳ νομισμάτων ἐλαμβάνετο ἡ ἀξία τῶν Τουρκικῶν.

Ἡ ἰδέα τῆς κοπῆς Ἑλληνικοῦ νομίσματος ἐρρίφθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1822 καὶ τὴν 5ην Μαρτίου 1822 τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως ἐξέδωσε τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 6 Νόμον, διὰ τοῦ ὁποίου καθωρίσθη νὰ κοποῦν ἀργυρᾶ νομίσματα ἢ μᾶλλον μετάλλια ἀναμνηστικὰ ἰσοβαρῆ καὶ ἰσομεγέθη ἐκ καθαροῦ ἀργύρου, ὡρισμένων διαστάσεων. Τὰ νομίσματα αὐτά, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἐκόπτοντο τόσα μόνον, ὅσα ἦσαν τὰ ὑπογράψαντα τὸν ὀργανικὸν νόμον μέλη τῆς Συνελεύσεως, θὰ περιήρχοντο ὡς ἀναμνηστικὰ μετάλλια εἰς τὰ μέλη της.

Ἕνα μῆνα βραδύτερον, ἐγένετο σκέψις νὰ κοποῦν καὶ Ἑλληνικὰ νομίσματα διὰ νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν συναλλαγάς. Ἐξεδόθη πρὸς τοῦτο ὁ Νόμος 9 τῆς 5ης Ἀπριλίου 1822, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἀπεφασίσθη νὰ συλλεχθῇ ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος, μὲ ἔγκαιρον ἐπιστροφήν, ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας διὰ νὰ κοποῦν δι' αὐτῶν νομίσματα καὶ ἀπηγορεύθη, ἐπὶ ποινῇ κατασχέσεως, ἡ ἐξαγωγὴ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ὄχι μόνον ἐκτὸς τῆς Ἐπικρατείας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐπαρχίας εἰς τὴν ἄλλην. Κατόπιν τούτου ἐζητήθη ἡ ἔγκρισις τοῦ Βουλευτικοῦ διὰ τὴν κοπὴν τῶν ἑξῆς νομισμάτων: 1) Ἀργυροῦ πενταδράχμου ἀξίας 100 ὀβολῶν καὶ 2) χαλκοῦ νομίσματος τοῦ 1/5 τοῦ ὀβολοῦ. Ἡ κοπὴ ὅμως τῶν νομισμάτων αὐτῶν δὲν κατωρθώθη λόγω τῆς κρατούσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνωμάλου καταστάσεως καὶ κυρίως τῆς κρατούσης πολυαρχίας.

Κατὰ τὸ Σεπτέμβριον ὅμως τοῦ 1825 ἐγένοντο ἐπίσημοι συζητήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι ἤρχισεν νὰ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη τοῦ προσδιορισμοῦ μιᾶς νομισματικῆς μονάδος βασίμου καὶ πραγματικῆς.

Ἐν τούτοις, παρ' ὅλην τὴν ἀναγνωρισθεῖσαν ἀνάγκην, δὲν κατωρθώθη ἡ κοπὴ Ἑλληνικοῦ νομίσματος πρὸ τοῦ 1828, διὰ τὸν λόγον, πιθανῶς, τῆς ἐλλείψεως νομισματοκοπείου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ τιμαὶ τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ τότε ξένων νομισμάτων καὶ συναλλαγμάτων ἐκυμαίνοντο κατὰ τόπον καὶ χρόνον, ἐπιφέρουσαι μεγάλην βλάβην εἰς τὸ ἐμπόριον, ὁ Καποδίστριας τὴν 8ην Φεβρουαρίου 1828, δι' εἰδικῆς διαταγῆς του, διετίμησε τὰ διάφορα ξένα νομίσματα εἰς γρόσια.

Τὰ νομίσματα κατὰ τὴν περίοδον 1828-1832. Ἡ συνεχιζόμενη καὶ κατὰ τὸ 1828 νομισματικὴ ἀνωμαλία ἠνάγκασε τὸν Κυβερνήτην ν' ἀποταθῇ εἰς τὸ Πανελλήνιον (τὴν Βουλήν) διὰ νὰ σκεφθῇ περὶ δημιουργίας ἐθνικοῦ νομίσματος.

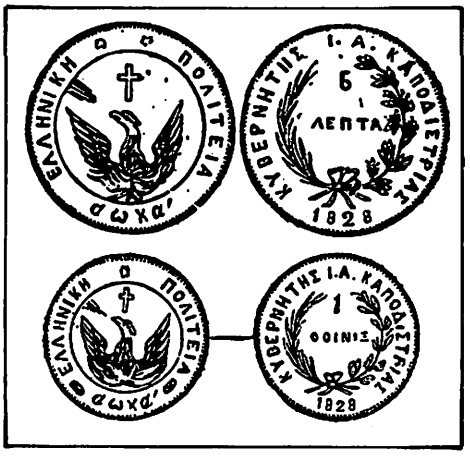

Νομίσματα τοῦ Καποδιστρίου: Ἄνω χάλκινον πεντάλεπτον. Κάτω ἀργυροῦς φοίνιξ.

Πράγματι ἡ ἐν Ἄργει Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῶν Ἑλλήνων διὰ ψηφίσματός της ἀπὸ 28ης Ἰουλίου 1828 ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Κυβερνήτου τὸ σχέδιον «Περὶ νομισμάτων». Διὰ τούτου ὡρίζετο νόμισμα ἀργυροῦν, ὁ «Φοίνιξ» καὶ πολλαπλάσια αὐτοῦ, χρυσᾶ μέν: α) ἀξίας 20 φοινίκων, ὀνομασθέντα «Ἀθηνᾶ», ὡς ἐκ τῆς εἰκόνος τῆς θεᾶς, τὴν ὁποίαν θὰ ἔφερον ἔκτυπον ἐπ' αὐτῶν καὶ β) ἀξίας 10 φοινίκων «ἡμίσεια Ἀθηνᾶ», ἀργυρᾶ δὲ ἐκτὸς τοῦ φοίνικος, ἡ «Αἰγίς», ἴση πρὸς 5 φοίνικας, ἡ «ἡμισεία αἰγίς», καθὼς καὶ νομίσματα «ἡμίσεος φοίνικος». Νομίσματα χαλκᾶ ὡρίσθησαν: α) τὸ «λεπτόν», β) τὸ «δεύτερον», ἴσον πρὸς ἥμισυ λεπτὸν καὶ γ) τὸ «πεντάριον», ἴσον πρὸς 5 λεπτά.

Ἀλλὰ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς δὲν ἐπραγματοποιήθη, λόγω τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων μηχανῶν καὶ τοῦ ἀπαιτουμένου ποσοῦ χρημάτων. Καὶ τὸ μὲν χρῆμα εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ἀπὸ τὴν Ρωσικὴν κυβέρνησιν διὰ συναλλαγματικῶν πληρωτέων εἰς Λονδῖνον ποσοῦ 1½ ἑκατομμυρίων ρουβλίων, ἡ δὲ ἀγορὰ νομισματοκοπτικῶν μηχανῶν, φθαρμένων, παλαιωμένων καὶ ἀκαταλλήλων, ἐγένετο ἀπὸ τὸ Τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου, τῶν ὁποίων τὸ κέντρον εἶχε μετατεθῇ ἀπὸ τοῦ 1530 εἰς Μελίτην. Ἐν τούτοις, διὰ τῶν μηχανῶν αὐτῶν ἐκόπησαν νομίσματα καὶ ἱδρύθη εἰς τὴν Αἴγιναν τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν νομισματοκοπεῖον ἐγκατασταθὲν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Κυβερνήτου.

Εἰς τὸ Ἐθνικὸν Νομισματοκοπεῖον τῆς Ἑλλάδος ἐξετυπώθησαν ἐντὸς τοῦ 1928 καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τοῦ Ἄργους τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ νομίσματα τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, ποὺ ἦσαν ὁ ἀργυρὸς φοῖνιξ καὶ τὰ χάλκινα: 10λεπτον, 5λεπτον καὶ μονόλεπτον.

Τὰ ἀνωτέρω πρῶτα Ἑλληνικὰ νομίσματα ἔφερον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τὸν φοίνικα νὰ ἀναζωογονῆται ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἀκτίνων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἔχοντα τὸν σταυρὸν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ νομίσματος χαραγμένας τὰς λέξεις «Ἑλληνικὴ Πολιτεία» καὶ κάτωθι τούτων τὰ γράμματα «αωκα'». Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως ἔφερον στέφανον ἐκ δύο κλάδων, τὸν μὲν ἐλαίας, τὸν δὲ δάφνης. Ἐντὸς τοῦ στεφάνου ἦτο χαραγμένη ἡ ἀξία τοῦ νομίσματος καὶ ἔξωθεν κυκλοτερῶς αἱ λέξεις «Κυβερνήτης Ι.Α. Καποδίστριας 1828».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων οὐδὲν ἐκόπη λόγω τῆς ἐλλείψεως τῶν σχετικῶν πολυτίμων μετάλλων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Ἐκόπησαν μόνον 11.978 ἀργυροῖ φοίνικες διὰ τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποιήθη ὁ ἄργυρος ὁ προερχόμενος ἐκ τῶν νηοψιῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἐνῶ διὰ τὰ χαλκᾶ κέρματα ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἐκ λαφύρων προερχόμενα Τουρκικὰ τηλεβόλα.

Νομίσματα τοῦ 1, τῶν 5 καὶ 10 λεπτῶν ἐκόπησαν εἰς τὸ Νομισματοσκοπεῖον Αἰγίνης καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1830 μὲ τὰς ἰδίας παραστάσεις καὶ μὲ μόνην μεταβολὴν τὴν ἀλλαγὴν τῆς χρονολογίας.

Κατὰ τὸ 1831 ἀπεφασίσθη ἡ κοπὴ καὶ ἑτέρου χαλκίνου νομίσματος ἀξίας 20 λεπτῶν. Τὰ 20λεπτα αὐτὰ νομίσματα ἐκόπησαν εἰς τὸ Νομισματοκοπεῖον Αἰγίνης, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε νὰ ὑφίσταται μόνον μέχρι τοῦ 1832.

Τὸ ὑπὸ τῆς Ε' ἐν Ναυπλίῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀποφασισθὲν νὰ ἐκδοθῇ πρὸς τιμὴν τοῦ Κυβερνήτου ἀργυροῦν νόμισμα (συνεδρίασις 12 Φεβρουαρίου 1832) δὲν ἐκόπη, λόγω οἰκονομικῶν δυσχερειῶν.

Γραμμάτια γροσίων. - Χαρτονομίσματα. Ἡ πρώτη ἀφορμὴ διὰ τὴν ἐκτύπωσιν γραμματίων ἐδόθη κατὰ τὸ ἔτος 1828, ὁπότε ὁ Κυβερνήτης, «ἐπειδὴ δὲν εἶχε καταστῇ δυνατὴ μέχρι τοῦ ἔτους τούτου ἡ κοπὴ ἱκανοῦ ποσοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος, ὑπῆρχε δὲ ἀνάγκη σημαντικῆς ποσότητος χρημάτων προχείρων πρὸς ἐξίσωσιν τῶν ἐξόδων τῆς Ἐπικρατείας...» ἐνέκρινε διὰ τοῦ ἀπὸ 4 Μαρτίου 1829 ψηφίσματός του νὰ τυπωθοῦν γραμμάτια «γροσίων 1.800.000 διακεκομμένα εἰς διαφόρους ποσότητας καὶ φέροντα τακτικὸν ἀριθμόν». Τοιαῦτα γραμμάτια δὲν φαίνονται ἐκδοθέντα.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ Κράτος εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην χρημάτων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν του, ὁ δὲ Κυβερνήτης μὴ ἐπιθυμῶν, κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ψηφίσματός του τῆς 17ης Ἰουνίου 1831, νὰ ἐπιφορτίσῃ μὲ νέους φόρους τὴν γεωργίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, «τὰ ὁποῖα ὀφείλομεν νὰ ἀναζωογονήσωμεν καὶ ὡς παθόντα ἐκ τῆς παρελθούσης ἀνωμαλίας...», ἀπεφάσισε διὰ τοῦ ψηφίσματος αὐτοῦ τὴν ἐκτύπωσιν χαρτονομισμάτων τῶν 5, 10, 50

Χάλκινον νόμισμα ἀξίας 20 λεπτῶν, κοπὲν τὸ 1831 ἐπὶ Καποδιστρίου.

καὶ 100 φοινίκων, συνολικῆς ἀξίας 3.00.000. Διὰ τοῦ ἰδίου ψηφίσματος καθωρίζετο, ὅτι «πᾶσα συναλλαγὴ ἤθελεν ἐνεργεῖσθαι κατὰ τὸ 1/3 εἰς χαρτονομίσματα καὶ κατὰ τὰ 2/3 εἰς μεταλλικὰ νομίσματα».

Χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποδοχῆς τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν χαρτονομισμάτων ἐκ μέρους τοῦ κοινοῦ εἶναι τὸ σχετικὸν τμῆμα τοῦ κειμένου τοῦ ψηφίσματος τῆς ἐν Ναυπλίᾳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς 11ης Ἰανουαρίου 1832, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐνεκρίθη ὑπ' αὐτῆς ἡ ἔκδοσις μόνον διὰ ποσὸν 1.000.000 φοινίκων «διότι ἡ τιμὴ τῶν χαρτονομισμάτων δὲν ἐπέτυχε τὴν κοινὴν ὑπόληψιν, ἐπειδὴ τὸ προμνημονευθὲν ψήφισμα δὲν προσδιώριζε τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξαργυρώσεώς των, οὔτε εἰδικὰς τινας ἐγγυήσεις».

Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους καθωρίσθησαν ἐγγυήσεις διὰ τὰ χαρτονομίσματα συνολικῆς ἀξίας 1.000.000 φοινίκων, τῶν ὁποίων ἡ ἔκδοσις ἐνεκρίθη. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ποσοῦ τούτου ἡ ἔκδοσις περιωρίσθη εἰς 500.000 φοίνικας καὶ τέλος ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπή, ἔχουσα τὴν γνώμην, ὅτι διὰ τῆς κυκλοφορίας χαρτονομίσματος ἐβλάπτετο ἡ δημοσία πίστις, ἐξέδωσε τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 8 Διάταγμα τῆς 25ης Ἀπριλίου 1832, διὰ τοῦ ὁποίου διετάσσετο τὸ Ἐθνικὸν Ταμεῖον νὰ παύσῃ νὰ ἐνεργῇ πληρωμὰς εἰς χαρτονομίσματα, ἐπετράπη δὲ ἡ παραδοχὴ αὐτῶν μόνον πρὸς πληρωμὴν καθυστερουμένων χρεῶν.

Νομισματικὸν σύστημα 1828-1832. Ἀνακεφαλαιοῦντες, σημειοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1828-1832 ἐκόπησαν (ἅπαντα εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Νομισματοκοπεῖον Αἰγίνης) τὰ κάτωθι νομίσματα:

α) **Ἐξ ἀργύρου:** Φοῖνιξ, ἄργυρος 900‰, χαλκὸς 100‰. Βάρος κανονικὸν εἰς δράμια 1 3/8.

β) **Ἐκ χαλκοῦ:** 20λεπτον, χαλκὸς καθαρὸς 10 δράμια,
10λεπτον, χαλκὸς καθαρὸς 5 δράμια,
5λεπτον, χαλκὸς καθαρὸς 2½ δράμια,
1λεπτον, χαλκὸς καθαρὸς 0,½ δράμια.

Τὰ κατὰ τὴν περίοδον 1833-1867 νομίσματα. Τὰ μέχρι τοῦ 1832 ἐκδοθέντα καὶ κυκλοφορήσαντα νομίσματα τοῦ Καποδιστρίου ἀπεσύρθησαν ἐκ τῆς κυκλοφορίας ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Ὄθωνος ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος.

Ἀκολούθως, διὰ διατάγματος τῆς Ἀντιβασιλείας, τῆς 8 Φεβρουαρίου 1833 «Περὶ ρυθμίσεως τοῦ νομισματικοῦ συστήματος», εἰσήχθη νέα νομισματικὴ μονάς, ἡ δραχμή, ἀντὶ τοῦ φοίνικος. Διὰ τοῦ αὐτοῦ διατάγματος καθωρίσθησαν τὰ ἐκδοθησόμενα νομίσματα τὰ ὁποῖα διηρέθησαν εἰς τρεῖς κατηγορίας: α) ἀργυρᾶ, β) χρυσᾶ καὶ γ) χάλκινα.

α) Ἀργυρᾶ. Βάσις τῶν νομισμάτων ἦτο ἡ ἀργυρᾶ δραχμή, ἡ ὁποία διηρεῖτο εἰς 100 ἴσα μέρη, ὀνομαζόμενα λεπτά. Ἐκτὸς τῆς δραχμῆς ὡρίσθη ὅπως ἐκτυπωθοῦν καὶ νομίσματα ἡμισείας δραχμῆς, τοῦ τετάρτου τῆς δραχμῆς καὶ τῶν 5 δραχμῶν.

Ἅπαντα τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα ἔφερον τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: «Ὄθων βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος», ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου μέρους τὸ διάσημα τοῦ Κράτους καὶ κάτωθι αὐτῶν τὴν τιμὴν τοῦ νομίσματος καὶ τὸ ἔτος τῆς ἐκτυπώσεως.

β) Χρυσᾶ. Χρυσᾶ νομίσματα ὡρίσθη ὅπως ἐκτυπωθοῦν τῶν 20 καὶ 40 δραχμῶν. Τὰ χρυσᾶ αὐτὰ νομίσματα ἔφερον τὰ αὐτὰ γνωρίσματα καὶ ἐπὶ τῶν δύο μερῶν των, τὰ ὁποῖα ἔφερον καὶ τὰ ἀργυρᾶ, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνῶ εἰς τὰ ἀργυρᾶ τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἔβλεπε δεξιά, εἰς τὰ χρυσᾶ ἔβλεπεν ἀριστερά.

γ) Χαλκᾶ. Πρὸς εὐκολίαν τῶν μικρῶν συναλλαγῶν διετάσσετο ἡ ἐκτύπωσις νομισμάτων ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ 1, 2, 5 καὶ 10 λεπτῶν. Τὰ χάλκινα αὐτὰ νομίσματα ἔφερον ἐπὶ τοῦ ἑνὸς μέρους τὰ διάσημα τοῦ Κράτους μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Βασιλεία τῆς Ἑλλάδος», ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τὴν τιμὴν τοῦ νομίσματος καὶ τὸ ἔτος τῆς ἐκτυπώσεως.

Αἱ σφραγῖδες τῶν νομισμάτων τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἐχαράχθησαν εἰς Μόναχον, ὅπου καὶ ἐκόπησαν τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα τοῦ 1832, τὰ χρυσᾶ τοῦ 1833, τὰ χαλκᾶ τοῦ 1833 καὶ 1834 καὶ πολλὰ τῶν ἀργυρῶν πενταδράχμων καὶ δραχμῶν, ὡς καὶ ὅλα τὰ ½ καὶ ¼ δραχμῆς τοῦ 1833. Ἐκ Μονάχου ἐστάλησαν αἱ σφραγῖδες εἰς Παρισίους, ὅπου καὶ ἐκόπησαν πενταδραχμα καὶ δραχμαὶ τοῦ 1833, καθὼς ἐπίσης καὶ δραχμαί, ½ καὶ ¼ δραχμῆς τοῦ 1834.

Ἅπαντα τὰ νομίσματα τῶν μεταγενεστέρων ἐκδόσεων ἐκόπησαν εἰς τὸ Νομισματοκοπεῖον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον συνεστήθη τὸ ἔτος 1836 καὶ ἐλειτούργησεν ἀπὸ τῆς 19ης Αὐγούστου 1836 μέχρι 31 Ἰουλίου 1858.

Ἂς σημειωθῇ ἀκόμη, διὰ τὴν ἱστορίαν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1843 Ἑλληνικὰ ἀργυρᾶ νομίσματα ἐκόπτοντο εἰς τὸ Νομισματοκοπεῖον Ἀθηνῶν καὶ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἰδιωτῶν οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1843 διατάγματος «Περὶ ἐκτυπώσεως ἀργυρῶν Ἑλληνικῶν νομισμάτων», νὰ παραδίδουν εἰς τὸ Νομισματοκοπεῖον ἄργυρον ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα διαφόρου περιεκτικότητος καὶ νὰ πληρώνωνται παρὰ τοῦ Κεντρικοῦ Ταμείου τὴν ἀξίαν των εἰς Ἑλληνικὰ ἀργυρᾶ νομίσματα μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν δικαιωμάτων ἐκτυπώσεως κλπ.

Χαρτονομίσματα. Διὰ δηλοποιήσεως τῆς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Γραμματείας τῆς 31ης Μαρτίου 1835 καθωρίσθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνωνται δεκτὰ εἰς τὰ ταμεῖα διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν πρὸς τὸ Δημόσιον καθυστερουμένων χρεῶν τὰ χαρτονομίσματα τὰ ἐκδοθέντα δυνάμει τοῦ ψηφίσματος τοῦ Κυβερνήτου τῆς 17ης Ἰουνίου 1831.

Χάρτινα νομίσματα δὲν ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Κράτους κατὰ τὴν περίοδον 1833-1866. Καὶ τοῦτο, διότι διὰ τοῦ Νόμου 1841, διὰ τοῦ ὁποίου ἱδρύθη ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, παρεχωρήθη εἰς ταύτην δυνάμει τοῦ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1843 Βασιλικοῦ Διατάγματος «Περὶ ἐγκρίσεως τοῦ Καταστατικοῦ της», τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς ἐκδόσεως τραπεζικῶν γραμματίων.

Νομισματικὸν σύστημα 1833-1867. Ἀνακεφαλαιοῦντες, σημειοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1833-1867 ἰσχυσαν τὰ κάτωθι νομίσματα:

				Βάρος εἰς γραμμάρια
α)	Ἐκ	χρυσοῦ:	40δραχμον, χρυσὸς 900‰	11,553
			20δραχμον, χαλκὸς 100‰	5.776
β)	Ἐξ	ἀργύρου	5δραχμον	22.385
			1δραχμον, ἄργυρος 900‰,	4.447
			½δραχμον, χαλκὸς 100‰	2.238
			½δραχμον	1.119
γ)	Ἐκ	χαλκοῦ:	10λεπτον	12.990
			5λεπτον	6.495
			5λεπτον καθαρὸς χαλκὸς	6.495
			2λεπτον	2.598
			1λεπτον	1.299

Τὰ νομίσματα κατὰ τὴν περίοδον 1867-1928. Οὕτως εἶχε ἡ νομισματικὴ κατάστασις μέχρι τῆς 10ης Ἀπριλίου 1867, ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος ΣΔ «Περὶ νομισματικοῦ συστήματος», διὰ τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν αἱ βάσεις τοῦ μέχρι 14ης Μαΐου 1928 ἰσχύσαντος νομισματικοῦ συστήματος. Ὁ νόμος οὗτος ἐξεδόθη εἰς ἐκτέλεσιν τῶν περὶ ἐκδόσεως νομισμάτων ὅρων τῆς ἐν Παρισίοις συνομολογηθείσης νομισματικῆς συμβάσεως μεταξὺ τῶν κρατῶν Βελγίου, Γαλλίας, Ἑλβετίας καὶ Ἰταλίας, εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρησε καὶ ἡ Ἑλλάς, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν Λατινικὴν Νομισματικὴν Ἕνωσιν.

Διὰ τοῦ ἀνωτέρω νόμου ἀντικατεστάθη ἡ διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ 1833 καθιερωθεῖσα νομισματικὴ μονὰς δι' ἄλλης βαρυτέρας καὶ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα «δραχμή», ὡρίσθη δὲ ὅτι θέλουν κοπῇ νομίσματα: ἐξ ἀργύρου μὲν πέντε δραχμῶν, ἐκ χρυσοῦ δὲ ἑκατό, πεντήκοντα, εἴκοσι, δέκα καὶ πέντε.

Ἐπίσης διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου καθωρίσθη ἡ ἐκτύπωσις κερμάτων, ἐξ ἀργύρου μὲν διδράχμων, μονοδράχμων, πεντηκολέπτων καὶ εἰκοσαλέπτων, ἐκ χαλκοῦ δὲ ἢ ὀρειχάλκου δεκαλέπτων, πενταλέπτων, διλέπτων καὶ μονολέπτων.

Ἐπὶ πάντων τῶν νομισμάτων καὶ τῶν κερμάτων καθωρίσθη νὰ τεθῇ ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως μετὰ τῶν λέξεων: «Γεώργιος Α' βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων», ἡ ἀξία τοῦ νομίσματος καὶ τὸ ἔτος ἐκτυπώσεως.

Ἐκτύπωσις νομισμάτων ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἰδιωτῶν ἐπὶ πληρωμῇ τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν κατασκευὴν τούτων δαπάνης.

Χαλκονικέλινα κέρματα 1893-1895. Πλὴν τῶν χαλκίνων, ἐπετράπη κατὰ τὰ ἔτη 1893-1895 καὶ ἡ κοπὴ κερμάτων ἐκ μίγματος νικελίου καὶ χαλκοῦ τῶν 20, 10 καὶ 5 λεπτῶν.

Ἀργυρᾶ κέρματα ἐκδόσεως 1910-1911. Πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν τεθέντων εἰς κυκλοφορίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1885 χαρτίνων κερματικῶν γραμματίων τῆς μιᾶς καὶ τῶν δύο δραχμῶν, ἐπετράπη ἡ ἐκτύπωσις (νόμος ΓΧΜΑ' τοῦ 1910) ἀργυρῶν διδράχμων καὶ μονοδράχμων.

Νικέλινα κέρματα ἐκδόσεως 1912: Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω νόμου ἐπετράπη καὶ ἡ ἐκτύπωσις μεταλλικῶν κερμάτων τῶν 20, 10 καὶ 5 λεπτῶν ἐκ νικελίου.

Κέρματα ἐξ ἀλουμινίου (1922) καὶ χαλκονικέλινα (1926): Διὰ τοῦ Νόμου 2886 τοῦ 1922 ἐπετράπη ἡ ἐκτύπωσις κερμάτων ἐκ μίγματος χαλκοῦ καὶ νικελίου ἢ ἄλλου μετάλλου τῶν λεπτῶν 20, 10 καὶ 5. Βάσει τοῦ νόμου τούτου ἐξετυπώθησαν 10λεπτα ἐξ ἀλουμινίου, κατὰ δὲ τὸ 1926, βάσει τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω νόμου ἐξετυπώθησαν χαλκονικέλινα κέρματα τῶν δραχμῶν 2 καὶ 1 καὶ λεπτῶν 50 καὶ 20.

Νομίσματα Κρητικῆς Πολιτείας. Εἰς Κρήτην, πρὸ τῆς αὐτονομίας της, ἐκυκλοφόρουν κυρίως τὰ Τουρκικὰ νομίσματα, κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ τῆς αὐτονομίας, διὰ διατάγματος τοῦ 1900 τοῦ ὑπάτου ἁρμοστοῦ καθωρίσθη ὡς ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῆς Πολιτείας τὸ δικαίωμα κοπῆς νομισμάτων. Κατὰ τὸ διάταγμα τοῦτο ὡς νομισματικὴ μονὰς τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, ὡρίζετο ἡ δραχμή, κατὰ τὰ ἰσχύοντα εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἐπετράπη δὲ ἡ ἐκτύπωσις τῶν ἑξῆς νομισμάτων:

α) Ἐκ χρυσοῦ, τῶν 20 καὶ τῶν 10 δραχμῶν.
β) Ἐξ ἀργύρου, τῶν 5, 2, 1 καὶ ½ δραχμῶν.
γ) Ἐ[illegible] νικελίου, τῶν 20, 10 καὶ 5 λεπτῶν.
δ) [illegible]αλκοῦ, τῶν 2 καὶ τοῦ 1 λεπτοῦ.

Χα[illegible]νομίσματα καὶ κερματικαγραμμάτια. Ἔκδοσις χαρτονομίσματος ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀπεφασίσθη κατὰ πρῶτον ἐν ἔτει 1868, ὁπότε διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 23ης Δεκεμβρίου 1868 ἐπετράπη εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτια τῶν 1000, 100, 20 καὶ 10 δραχμῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἐτίθεντο εἰς ὑποχρεωτικὴν κυκλοφορίαν καθ' ὅλον τὸ κράτος. Διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν κατόχων τῶν γραμματίων τούτων ἐθεωρήθησαν ἐνυπόθηκα ἅπαν-

τα τὰ ἐθνικὰ ἰχθυοτροφεῖα καὶ αἱ ἁλυκαί.

Τοιαῦτα ὅμως γραμμάτια δὲν ἐξεδόθησαν, λόγω τῆς ἀκυρώσεως τοῦ ὡς ἄνω διατάγματος καὶ ἐκδόσεως νεωτέρου μετὰ μίαν ἑβδομάδα (30 Δεκεμβρίου 1868) «Περὶ συνομολογήσεως δανείου μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς καὶ Ἰονικῆς ἐκ δραχμῶν 21.000.000 κλπ.», δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν εἰς ἀναγκαστικὴ κυκλοφορίαν τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς καὶ Ἰονικῆς. Τὰ τραπεζογραμμάτια ταῦτα θὰ ἐκυκλοφόρουν ἀναγκαστικῶς μέχρι τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1881.

Τραπεζικὰ κερματικὰ γραμμάτια. Διὰ συμβάσεως τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1885 μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς, Ἰονικῆς καὶ Ἠπειροθεσσαλίας, κυρωθείσης νομίμως, τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον ἐπέτρεψεν εἰς τὰς Τραπέζας νὰ ἐκδώσουν καὶ θέσουν εἰς κυκλοφορίαν κερματικὰ γραμμάτια τῶν δραχμῶν 2 καὶ 1, ὀνομαστικῆς ἀξίας 18.000.000 ἔναντι ἰσοτόπου δανείου χορηγηθέντος εἰς τὸ Δημόσιον.

Τὰ τοιαῦτα γραμμάτια ὑπέστησαν ἐν συνεχείᾳ μειώσεις καὶ αὐξήσεις ἐπὶ τοῦ ἐν κυκλοφορίᾳ ποσοῦ αὐτῶν. Τέλος καθωρίσθη διὰ τοῦ Νόμου ΓΧΜΑ' τοῦ 1910, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποσυρθοῦν τῆς κυκλοφορίας καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν διὰ κερμάτων ἀργυρῶν. Οὔτε ὅμως ἡ ἔκδοσις τῶν ἀργυρῶν, οὔτε ἡ ἀντικατάστασις τῶν κερματικῶν γραμματίων συνετελέσθη. Τοὐναντίον, ηὐξήθη κατὰ ποσὸν ἡ ἔκδοσις τῶν τελευταίων ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ διὰ νέων νομοθετικῶν μέτρων τῶν ἐτῶν 1917, 1918, 1920, 1922, 1923 καὶ 1925 ἐξεδόθησαν καὶ ἐκυκλοφόρησαν καὶ νέου τύπου κερματικὰ γραμμάτια τῶν δραχμῶν 2 καὶ 1.

Ἐκτὸς τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω κερματικῶν γραμματίων ἐξεδόθησαν ἀκόμη ὑπὸ τοῦ Κράτους 50λεπτα καὶ 10λεπτα κερματικὰ γραμμάτια δυνάμει τῶν Νόμων 1918 τοῦ 1920 καὶ 2886 τοῦ 1922.

Περίοδος 1928-1932. Διὰ τοῦ ἐν Γενεύῃ ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου, τοῦ κυρωθέντος διὰ τοῦ Νόμου 3423 τοῦ 1927 ἐτέθησαν αἱ βάσεις τοῦ νέου νομισματικοῦ συστήματος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς ἀπεμακρύνθη τοῦ διμεταλλισμοῦ καὶ ἀπεδέχθη τὸν μονομεταλλισμόν, δηλαδὴ ἀπεδέχθη ὡς βάσιν τοῦ νομισματικοῦ συστήματος τὸν κανόνα τοῦ χρυσοῦ συναλλάγματος.

Ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἱδρυθεῖσα Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ λειτουργῇ ἀπὸ τῆς 14ης Μαΐου 1928, διὰ δηλώσεώς της τῆς 12ης Μαΐου 1928, ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ἀπὸ τῆς χρονολογίας ταύτης καθώρισε τὴν ἰσοτιμίαν τῆς Ἀγγλικῆς λίρας πρὸς τὴν δραχμὴν εἰς δραχμὰς 375. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οὕτω καθορισθείσης ἰσοτιμίας τῆς Ἀγγλικῆς λίρας πρὸς τὴν δραχμήν, ὡρίσθη κατ' ἀναλογίαν καὶ ἡ σχέσις τῶν νομισμάτων τῶν διαφόρων χωρῶν χρυσῆς νομισματικῆς βάσεως πρὸς τὴν δραχμήν.

Ἐπίσης διὰ τοῦ Νόμου 3424 τοῦ 1927, τοῦ κυρώσαντος τὸ Καταστατικὸν τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Νόμου 4502 τοῦ 1930, τοῦ κυρώσαντος σχετικὴν σύμβασιν μεταξὺ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ Τραπέζης, ἐπετράπη εἰς τὸ Δημόσιον νὰ κόπτῃ καὶ νὰ ἐκδίδῃ διὰ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος κερματικὰ νομίσματα ὀνομαστικῆς ἀξίας μέχρι καὶ τῶν δραχμῶν 20.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω διατάξεων ἐκόπησαν εἰς τὸ νομισματοσκοπεῖον Λονδίνου καὶ Βιέννης κατὰ τὸ ἔτος 1930 κερματικὰ νομίσματα, α) ἀργυρᾶ τῶν δραχμῶν 20 καὶ 10, β) νικέλινα τῶν δραχμῶν 5, γ) χαλκονικέλινα τῆς 1 δραχμῆς καὶ 50λεπτα.

Τὸ διὰ τοῦ μνησθέντος Νόμου 3423 καθιερωθέν, ὡς ἀνωτέρω, νομισματικὸν σύστημα ἐξηκολούθησε νὰ ὑφίσταται μέχρι τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1931., ὅτε διὰ τοῦ πρώτου ἀναγκαστικοῦ νόμου «Περὶ προστασίας τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος» κλπ. καθιερώθη κατ' οὐσίαν μὲν ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, τύποις ὅμως παρέμεινε τὸ πρώην νομισματικὸν καθεστώς. Τέλος τὴν 26 Ἀπριλίου 1932 ἡ Ἑλλάς, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διεθνοῦς οἰκονομικῆς κρίσεως, ἠναγκάσθη νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς χρυσῆς βάσεως καθιερώσασα καὶ πάλιν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν διὰ τοῦ Νόμου 5422 τῆς αὐτῆς χρονολογίας.

Οὕτω, τὰ κατὰ περιόδους ἰσχύσαντα νομισματικὰ συστήματα ἀντικατέστησε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁριστικῶς ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἡ ὁποία συνεχίσθη ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἀκράτου πληθωρισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς, διαρκοῦντος τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου. Ἡ Ἀπελευθέρωσις (Ὀκτώμβριος 1944) εὗρε τὴν δραχμὴν ὁλοσχερῶς ἐξηυτελισμένην καὶ τὴν κυκλοφορίαν χαρτονομίσματος ἀνερχομένην εἰς ἰλιγγιώδη ποσά.

Ἀναπροσαρμογὴ νομίσματος. Διὰ τοῦ Νόμου 18 τῆς 10ης Νοεμβρίου 1944 εἰσήχθη ἡ νέα δραχμή. Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου ὡρίσθη ὅτι τὰ μέχρι τότε (Νοέμβριος 1944) ἐν κυκλοφορίᾳ παλαιὰ (πληθωρικὰ) τραπεζογραμμάτια ἀνταλλάσσονται ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας πρὸς νέας δραχμὰς ἐπὶ τῇ σχέσει μιᾶς νέας δραχμῆς, ἴσης πρὸς 50.000.000.000 πληθωρικῶν (παλαιῶν) δραχμῶν.

Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 362/45 (ἄρθρον 3) τῆς 4-6-45 δημοσιευθέντος εἰς τὸ φύλλον 138 τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐθεσπίσθη ὅτι ἡ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν λίραν καὶ τὸ δολλάριον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ὁρίζεται ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καὶ γνωστοποιεῖται δι' εἰδικοῦ δελτίου, τὸ ὁποῖον δημοσιεύεται εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» καὶ εἰς τὸν ἡμερήσιον Τύπον. Ἡ ἰσοτιμία πρὸς τὰ λοιπὰ νομίσματα προσδιορίζονται ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν λίραν εἰς τὴν ἐπίσημον ἀγοράν Λονδίνου.

Ἀπὸ τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀνωτέρω νόμου μέχρι τῆς 25/1/46 ἡ τιμὴ τῆς χαρτίνης Ἀγγλικῆς λίρας εἶχε διαμορφωθῆ εἰς δραχμὰς 2000, ἡ δὲ τοῦ δολλαρίου Η.Π.Α. εἰς δραχμὰς 500.

Διὰ τοῦ Α.Ν. 879/1946 (Φ.Ε.Κ. 19) ἡ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν λίραν ὡρίσθη ἀπὸ 26/1/1946 εἰς δραχμὰς 20.000 κατὰ λίραν Ἀγγλίας.

Ἡ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς πρὸς τὸ δολλάριον Η.Π.Α. ὡρίσθη ἀπὸ τῆς αὐτῆς χρονολογίας εἰς δραχμὰς 5000 κατὰ δολλάριον, ἡ δὲ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς πρὸς τὰ λοιπὰ νομίσματα ὡρίζετο ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν λίραν εἰς τὴν ἐπίσημον ἀγοράν τοῦ Λονδίνου.

Ἀπὸ τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1947 δυνάμει τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 481 «Περὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου» καθιερώθη τὸ σύστημα τῶν ἀποδεικτικῶν συναλλάγματος, διατηρηθὲν μέχρι τῆς 31ης Μαΐου 1951. Διὰ τοῦ Ν.Δ. 481 ὡρίσθη ὅτι τιμαὶ συναλλάγματος διετηροῦντο αἱ ὑπὸ τοῦ Α.Ν. 879 ὁρισθεῖσαι (λίρα = δρχ. 20.000 καὶ δολλάριον - δρχ. 5.000), ἐφαρμοζομένων ὅμως καὶ τῶν διατάξεων τοῦ Ν.Δ. 481, σκοπὸς τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ ἐνίσχυσις τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Βάσει τοῦ Ν.Δ. 481 «πᾶς πωλῶν συνάλλαγμα εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος ἢ ἑτέραν Τράπεζαν ἐξουσιοδοτημένην διὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν συναλλάγματος, εἰσπράττει πλὴν τῆς κατὰ τὸν Α.Ν. 879 τιμῆς τοῦ συναλλάγματος (δηλαδὴ διὰ μίαν λίραν δρχ. 20.000 καὶ ἕνα δολλάριον δρχ. 5.000) καὶ τ' ἀντίστοιχα ἀποδεικτικὰ συναλλάγματος, ἀναλόγως εἴτε ἐπὶ Λονδίνου, εἴτε ἐπὶ Νέας Ὑόρκης». Ἀντιστοίχως πᾶς ἀγοράζων συνάλλαγμα εἴτε πρὸς πληρωμὴν νομίμως ἐγκεκριμένων εἰσαγωγῶν εἴτε δι' ἄλλας νομίμως ἐγκεκριμένας πληρωμὰς εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ὑπεχρεοῦτο νὰ καταβάλῃ εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος τὸ εἰς δραχμὰς ἀντίτιμον τοῦ συναλλάγματος (δηλαδὴ δρχ. 20.000 τὴν λίραν καὶ 5.000 τὸ δολλάριον), παραδίδων συνάμα καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἀποδεικτικὰ συναλλάγματος.

Τὰ ἀποδεικτικὰ συναλλάγματος ἐξεδίδοντο μόνον διὰ λίρας στερλίνας ἢ δολλάρια καὶ ἦσαν διαπραγματεύσιμα εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀγοράν.

Διὰ τοῦ Ν.Δ. 1159/1949 (Φ. 250) ἐκυρώθη ἡ ἀπὸ 21-9-1949 ἀπόφασις τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου διὰ τῆς ὁποίας καθωρίσθη ἀπὸ τῆς ἡμερομηνίας ταύτης ἡ τιμὴ ἀποδεικτικοῦ λίρας Ἀγγλίας εἰς 22.000 δραχμὰς καὶ δολλαρίου εἰς 10.000 δραχμάς.

Τὸ ἀνωτέρω σύστημα τῶν ἀποδεικτικῶν συναλλάγματος κατηργήθη ἀπὸ τῆς 1ης Ἰουνίου 1951 διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1820 ὅστις τὴν τιμὴν τῶν ἀποδεικτικῶν ἐνεσωμάτωσεν εἰς τὴν ἐπίσημον τιμὴν συναλλάγματος, ἥτις ὡρίσθη ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω ἡμερομηνίας διὰ τοῦ εἰρημένου νόμου εἰς δρχ. 42.000 κατὰ χαρτίνην λίραν καὶ δραχμὰς 15.000 κατὰ δολλάριον.

Αἱ τιμαὶ αὗται τῶν ἐπὶ Λονδίνου καὶ Νέας Ὑόρκης συναλλαγμάτων ἴσχυον (εἴτε ὑπὸ τὸ καθεστὼς ἀποδεικτικῶν συναλλάγματος εἴτε καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τούτου), ἀπὸ τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1949, ὁπότε συνεπείᾳ τῆς τότε ἐπελθούσης μεταβολῆς τῆς σχέσεως λίρας στερλίνας καὶ δολλαρίου ἐπῆλθε μεταβολὴ τῆς σχέσεως τῆς δραχμῆς πρὸς τὰ συναλλάγματα ταῦτα, ὁρισθείσης ἔκτοτε τῆς σχέσεως ταύτης ὅπως εἰς τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 1820/1951 ἀνεγνωρίσθη αὕτη.

Διὰ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1837 τῆς 8/12 Ἰουνίου 1951 ὡρίσθη ὅτι: «πᾶσα ἀλλαγὴ εἰς τὴν ἰσοτιμίαν τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν λίραν στερλίναν καὶ τὸ δολλάριον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς, γίνεται διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, ἐκδιδομένου προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου μετὰ γνώμην τῆς Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς».

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 267/9-4-1953 Πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, δημοσιευθείσης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 84/1953 φύλλον τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως», ὡρίσθη ἀπὸ 9-4-1953 ἡ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς πρὸς τὸ δολλάριον Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς εἰς 30.000 δραχμάς, ἡ δὲ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν λίραν καὶ τὰ λοιπὰ νομίσματα ὁρίζεται ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σχέσεως ἑκάστου τούτων πρὸς τὸ δολλάριον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἐπρόκειτο περὶ ὑποτιμήσεως τῆς δραχμῆς, ἡ ὁποία εἶχεν εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας λόγω τονώσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἐξαγωγῶν καὶ τῆς τουριστικῆς κινήσεως ἀλλὰ κυρίως λόγω τῆς νομισματικῆς σταθεροποιήσεως, ἡ ὁποία προέκυψε.

Τέλος διὰ τοῦ Νόμου 2824/1954 ὡρίσθη ὅτι ἐπὶ τῶν ἀπὸ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1754 καὶ ἐφεξῆς ἐκδιδομένων τραπεζογραμματίων θὰ παραλείπωνται. Ἐκ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἀναγραφομένης ἀξίας, ἐκ μὲν τῶν ἀριθμῶν τὰ τρία τελευταῖα μηδενικά, ἐκ δὲ τῶν λέξεων ἡ λέξις χιλιάδες. Οὕτω τὸ μέχρι τῆς 31 Δεκεμβρίου 1953 χιλιόδραχμον ὀνομάσθη δραχμή. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχεν εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα εἰς τὴν τήρησιν τῶν λογιστικῶν βιβλίων καὶ τῶν λογαριασμῶν ἐν γένει. Διὰ τοῦ ἰδίου νόμου ὡρίσθη ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον θὰ ἐκδίδῃ τοῦ λοιποῦ μεταλλικὰ κέρματα

Τὸ ἐνεργειακὸν πρόβλημα

"Ενα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει σήμερον ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἐνεργειακόν, δεδομένου ὅτι τοῦτο συνδέεται ἀμέσως μὲ τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ διότι ἡ ἐπίλυσίς του ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν ἐξασφαλίσεως εὐημερίας.

Ἡ κατανάλωσης ἐνεργείας. Σήμερον ἡ Ἑλλὰς καταλέγεται μεταξὺ τῶν χωρῶν μὲ μέσην ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν των δυνάμεων καὶ τοῦτο εἰκονίζεται ἀπὸ τὴν κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσιν ἐνεργείας.

Ἐν συγκρίσει μὲ τὰς ἄλλας χώρας τοῦ κόσμου, ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται εἰς μεσαίαν θέσιν. Οὕτω τὸ 1975 ἡ κατ' ἄτομον κατανάλωσις ἐνεργείας (εἰς τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου) ἦτο:

Εἰς τὰς ΗΠΑ	8,1
Εἰς τὴν ΕΣΣΔ	4,1
Εἰς τὴν ΕΟΚ	3,7
Εἰς τὴν Ἑλλάδα	1,6
Εἰς τὴν Ταϋλάνδην	0,16

Πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἡ κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ἐνεργείας εἰς τὴν Ἑλλάδα εὑρίσκετο εἰς τὸ σημερινὸν ἐπίπεδον τῆς Ταϋλάνδης, ἡ δὲ ἐξέλιξις της ἦτο ἀρχικῶς βραδεία ἀλλ' ἐπεταχύνθη μεγάλως μετὰ τὸ 1955. Οὕτω ἦτο:

Τὸ 1929	0,14	τόννοι	ἰσοδυνάμου πετρελαίου	κατ' ἄτομον
Τὸ 1950	0,20	»	»	»
Τὸ 1960	0,40	»	»	»
Τὸ 1975	1,60	»	»	»

Τὸ ἔτος 1975 ἡ συνολικῶς παραχθεῖσα ἐν Ἑλλάδι ἐνέργεια ἀνῆλθεν εἰς 11.998.000 τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου καὶ ἡ διατεθεῖσα εἰς τὴν κατανάλωσιν εἰς 10.237.000 τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου.

Ὁ ἑπόμενος πίναξ δίδει τὴν καταναλισκομένην ἐνέργειαν, ὑπὸ τελικὴν μορφὴν τὸ ἔτος 1975.

ΠΙΝΑΞ 1.

Τελικὴ μορφὴ ἐνεργείας	εἰς τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου	Κατανάλωσις %
Στερεὰ καύσιμα	678.000	6,63
Ὑγρὰ καύσιμα	6.084.000	59,44
Ὑγραέρια	5.000	0,05
Φωταέριον	2.000	0,02
Ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια	3.466.000	33,86
Σύνολον	**10.237.000**	**100,00**

Πηγή: Ἑλ. Ἀργαλιᾶ. «Τὸ Ἐνεργειακὸν ἰσοζύγιον τῆς Ἑλλάδος»

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος σημειοῦμεν τὴν ἐξαιρετικῶς χαμηλὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν κατανάλωσιν τῶν ἀερίων καυσίμων, τὰ ὁποῖα εἰς τὰς περισσοτέρας ἀνεπτυγμένας χώρας συμμετέχουν εἰς ποσοστὸν 18% περίπου.

Τὸ ἔτος 1975 ἡ καταναλωθεῖσα ἐνέργεια ἀπερροφήθη, εἰς ποσοστὸν 44,65% ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν, εἰς ποσοστὸν 21,03% ἀπὸ τὰς μεταφορὰς καὶ εἰς ποσοστὸν 34,32% ἀπὸ τὰς οἰκιακὰς καὶ ἐμπορικὰς χρήσεις.

Εἰδικώτερον κατὰ τελικὴν μορφὴν ἐνεργείας ἡ ἀπορρόφησις ἦτο ἡ ἑξῆς:

Τὰ στερεὰ καύσιμα κατηναλώθησαν κατὰ 98% ὑπὸ τῆς βιομηχανίας καὶ κατὰ 2% ἀπὸ μεταφοράς.

Ἡ ἀπορρόφησις τῶν ὑγρῶν καυσίμων ἦτο ἡ ἀκόλουθος:

37,57% ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν
28,50% ἀπὸ τὰς μεταφορὰς
8,23% ἀπὸ τὴν γεωργικὴν οἰκονομίαν
25,70% ἀπὸ τὰς οἰκιακὰς καὶ ἐμπορικὰς χρήσεις

Τὰ ὑγραέρια κατηναλώθησαν κατὰ 100% σχεδὸν ἀπὸ οἰκιακὰς καὶ ἐμπορικὰς χρήσεις, ἡ δὲ κατανάλωσις φωταερίου ἦτο κατὰ 10% ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν καὶ κατὰ 90% ἀπὸ οἰκιακὰς καὶ ἐμπορικὰς χρήσεις.

Ἡ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια κατὰ τὸ ἔτος 1975 κατηναλώθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

33,47% ἀπὸ τὴν μεγάλην βιομηχανίαν (ὑψηλ. τάσις 150 KV)
23,91% ἀπὸ τὴν μικρὰν καὶ μεσαίαν βιομηχανίαν (χαμ. τάσις)
0,50% ἀπὸ τὰς μεταφορὰς
1,73% ἀπὸ τὴν γεωργικὴν οἰκονομίαν
36,40% ἀπὸ οἰκιακὰς καὶ ἐμπορικὰς χρήσεις
3,99% ἀπὸ λοιποὺς καταναλωτὰς

Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τὸ ποσοστὸν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ὑψηλῆς τάσεως (150KV), τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὸ 33,47% τῆς συνολικῆς καταναλώσεως ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, τὸ ἥμισυ σχεδὸν (45,2%) ἀπερρόφησεν ἡ βιομηχανία Ἀ ουμινίου τῆς Ἑλλάδος (Πεσινὲ). Τὸ ἕνα ἕκτον (17,2%) ἡ βιομηχανία ΛΑΡΚΟ καὶ τὸ ὑπόλοιπον 16 ἄλλαι μεγάλαι βιομηχανικαὶ μονάδες.

Ἀντιθέτως ἡ συμμετοχὴ τῶν μεταφορῶν εἰς τὴν κατανάλωσιν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἦτο πολὺ μικρά, τὸ 1/10 σχεδὸν τοῦ μέσου ὅρου τῆς ΕΟΚ, ἐνῶ ἀπεναντίας ἦτο πολὺ ὑψηλὴ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κατανάλωσιν τῶν ὑγρῶν καυσίμων. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν σχεδὸν ἠλεκτροκινήτων μεταφορικῶν μέσων καὶ εἰς τὴν μικρὰν συμμετοχὴν τοῦ σιδηροδρόμου εἰς τὰς ἐπιβατικὰς μεταφορὰς (μόλις τὸ 8%) καὶ εἰς τὰς μεταφορὰς ἐμπορευμάτων (15%, ἐνῶ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶναι 28% εἰς τὴν Γερμανίαν 61% καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν 67%).

Ἡ παραγωγὴ ἐνεργείας. Ἡ ἐνέργεια ἡ ὁποία καταναλίσκεται ἐν Ἑλλάδι παράγεται εἴτε ἀπὸ ἐγχωρίους εἴτε ἀπὸ ἐξωγενεῖς ἐνεργειακὰς πηγάς.

Αἱ πρῶται εἶναι ὁ λιγνίτης καὶ αἱ ὑδατοπτώσεις καὶ χρησιμεύουν διὰ τὴν παραγωγὴν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Αἱ ἐξωγενεῖς ἐνεργειακαὶ πηγαὶ εἶναι τὸ ἀργὸν πετρέλαιον, τὰ πετρελαιοειδῆ ὑγρὰ καύσιμα, τὰ ὑγραέρια καὶ οἱ λιθάνθρακες. Ἐξ αὐτῶν τῶν ἐνεργειακῶν πηγῶν ἄλλαι καταναλίσκονται αὐτούσιαι, ἄλλαι μετατρέπονται εἰς ἄλλας ἐνεργειακὰς πηγὰς καὶ ἄλλαι μετατρέπονται εἰς ἠλεκτρικὴν ἐνέργειαν καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν καταναλίσκονται.

Εἰς τὸν ἑπόμενον πίνακα 2 ἀναφέρεται ἡ παραγομένη ἐνέργεια κατὰ τὰς πηγὰς αὐτῆς.

ΠΙΝΑΞ 2.

Ἐνεργειακαὶ πηγαὶ	Παραγομένη ἐνέργεια εἰς τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου	%
α. Ἐγχώριοι		
Λιγνῖται	2.404.000	20,04
Ὑδατοπτώσεις	513.000	4,27
β. Ἐξωγενεῖς		
Πετρέλαιον	8.631.000	71,94
Λιθάνθραξ καὶ καύσιμα ἀέρια	450.000	3,75
Σύνολον	**11.998.000**	**100,00**

Πηγή: Ἑλ. Ἀργαλιᾶ. «Τὸ ἐνεργειακὸν ἰσοζύγιον τῆς Ἑλλάδος».

Χάριν συγκρίσεως ἀναφέρομεν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1929-1950 αἱ ἐγχώριοι πηγαὶ ἐνεργείας ἐκάλυψαν τὰ 15% τῆς συνολικῆς καταναλώσεως ἐνεργείας καὶ ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ξύλα καὶ καυσόξυλα (οἰκιακαὶ χρήσεις), δευτερευόντως λιγνίται, (βιομηχανία καὶ μεταφοραὶ) καὶ μόνον κατὰ 1% ὑδατοπτώσεις.

Τὴν ἰδίαν χρονικὴν περίοδον αἱ ἐξωγενεῖς ἐνεργειακαὶ πηγαὶ ἐκάλυπτον τὰ 85% τῆς καταναλώσεως καὶ ἦσαν κυρίως λιθάνθρακες (68%) καὶ πετρέλαιον 17%)

Παρατηροῦμεν δηλαδὴ ὅτι παρὰ τὴν καταφανῆ πρόοδον ἡ χώρα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξαρτᾶται κατὰ μέγιστον βαθμὸν ἀπὸ ἐξωγενεῖς ἐνεργειακὰς πηγάς.

Δεύτερον σοβαρὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν ὑδατοπτώσεων εἰς τὴν παραγωγὴν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἶναι δυσαναλόγως χαμηλὴ ἐν σχέσει μὲ τὸ ὑφιστάμενον ὑδροενεργειακὸν δυναμικὸν τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑψηλόν.

Τὸ πετρέλαιον καὶ ἡ σημασία του εἰς τὸ ἐνεργειακὸν ἰσοζύγιον τῆς χώρας. Μέχρι σήμερον (1980) ἡ Ἑλλὰς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ μόνη μὴ πετρελαιοπαραγωγὸς χώρα τῶν Βαλκανίων. Ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρῶν, ἡ Ἀλβανία εἶναι χώρα ἐξαγωγικὴ πετρελαίου, ἔστω καὶ εἰς πολὺ μικρὸν βαθμόν, ἡ Τουρκία εἶναι οὐσιαστικῶς αὐτάρκης καὶ ἡ Βουλγαρία καὶ Γιουγκοσλαβία καλύπτουν σημαντικὸν μέρος τῶν ἀναγκῶν των ἀπὸ τὴν ἐγχώριον πετρελαιοπαραγωγήν.

Ἐντούτοις αἱ ἐνδείξεις εἶναι ἄκρως ἐνθαρρυντικαὶ καὶ θεωρεῖται πλέον ἢ βέβαιον ὅτι κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη τὸ Ἑλληνικὸν πετρέλαιον νὰ καλύπτῃ σημαντικὸν μέρος τῶν ἐνεργειακῶν

ἀναγκῶν τῆς χώρας.

Τὸ πρῶτον ἐκμεταλλεύσιμον κοίτασμα εὑρίσκεται εἰς τὴν θαλασσίαν περιοχὴν Βορειοδυτικῶς τῆς Θάσου (Πρῖνος) ὅπου αἱ ἔρευναι ἤρχισαν τὸ 1971 καὶ ὑπολογίζεται ὅτι μετὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀντλήσεις θὰ ἀρχίσῃ συντόμως ἡ κανονικὴ παραγωγὴ καὶ προσδοκᾶται νὰ ἀνέλθῃ ἀρχικῶς εἰς 180.000 βαρέλια ἡμερησίως καὶ συντόμως νὰ φθάσῃ τοὺς 1.500.000 τόννους ἐτησίως (ἤτοι τὸ 1/6 τῆς ὁλικῆς καταναλώσεως πετρελαίου).

Τὸ δεύτερον πετρελαιοφόρον κοίτασμα προσδοκᾶται ὅτι θὰ ἐντοπισθεῖ εἰς τὴν Βορειοδυτικὴν Πελοπόννησον καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸ χωρίον Μυρτιὰ τοῦ νομοῦ Ἠλείας, ὅπου γεωτρήσεις γενόμεναι τὸ 1979 καὶ συνεχιζόμεναι καὶ σήμερον συνήντησαν ἤδη στρῶμα πλούσιον εἰς φυσικὰ ἀέρια.

Τὸ 1975 ἱδρύθη ἡ Δημοσία Ἐπιχείρησις Πετρελαιοειδῶν (ΔΕΠ) ὑπὸ μορφὴν κρατικῆς Ἀνωνύμου Ἑταιρείας, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος εἶναι, εἰς τὸ πρῶτον στάδιον, ἡ διεξαγωγὴ ἐρευνῶν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἐκμεταλλευσίμων κοιτασμάτων πετρελαίου καὶ ὑδρογονανθράκων γενικώτερον, ἡ προετοιμασία, διαπραγμάτευσις καὶ ἀνάθεσις περιοχῶν δι' ἔρευναν καὶ ἐκμετάλλευσιν εἰς ξένας ἑταιρείας, (μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ διαμοιρασμοῦ μετ' αὐτῶν τοῦ παραγομένου πετρελαίου), ἡ ἐξειδίκευσις στελεχῶν καὶ ἡ παροχὴ πρὸς τὸ κράτος τεχνικῶν καὶ νομικῶν συμβουλῶν ἐπὶ θεμάτων πετρελαίου. Εἶναι δηλαδὴ ὁ ρόλος τῆς ΔΕΠ τελείως διάφορος ἐκείνου τῆς ΔΕΗ ἡ ὁποία ἐπραγματοποίησε τὸν ἐξηλεκτρισμὸν τῆς χώρας. Τὸ ἐξαγγελθὲν τὸ 1977 καὶ πραγματοποιούμενον ἤδη (1980) ἐρευνητικὸν πρόγραμμα τῆς ΔΕΠ περιλαμβάνει:

— Τρεῖς γεωτρήσεις εἰς τὸ Δέλτα τοῦ Νέστου ἐκτελουμένας ὑπὸ Γερμανικῆς Ἐρευνητικῆς ἑταιρείας.

— Γεωλογικάς, σεισμικὰς καὶ βαρομετρικὰς ἐρεύνας, μὲ συνεργεῖα τῆς ΔΕΠ, εἰς τὸ Δέλτα τοῦ Νέστου, εἰς περιοχὴν Ξάνθης - Βιστωνίδος λίμνης - Κομοτινῆς, εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος καὶ εἰς τὸ βύθισμα τῶν Φιλίππων.

— Γεωφυσικὰς καὶ γεωτρητικὰς μεθόδους δι' ὑπεργολάβων, ἐν συνεργασίᾳ μὲ εἰδικοὺς τῆς ΔΕΠ, εἰς τὰς θαλασσίας περιοχὰς Πόρτο-Λάγου Πατραϊκοῦ κόλπου, Παξῶν-Λευκάδος καὶ εἰς τὰς χερσαίας περιοχὰς τῆς Βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Πρεβέζης.

— Συνεργασία μὲ τὸ Κονσόρτσιουμ ΝΑΡΟ τὸ ὁποῖον διεδέχθη τὴν Ὁσεάνικ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κοιτάσματος Πρίνου τῆς Θάσου, ὅπου τὸ μερίδιον τῆς ΔΕΠ εἶναι 65% τῆς παραγωγῆς.

— Συμμετοχὴ μὲ τὸ αὐτὸ κονσόρτσιουμ τῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ Βόρειον Θρακικὸν πέλαγος.

— Μελέτη κατασκευῆς πετρελαιαγωγοῦ ἀπὸ Καβάλαν εἰς Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1978 αἱ ἀνωτέρω ἔρευναι ἀπέδωσαν καρποὺς. Αἱ γεωτρήσεις εἰς τὸ δέλτα τοῦ Νέστου ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν σοβαροῦ κοιτάσματος φυσικῶν ἀερίων καὶ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις μεγάλου πετρελαιοφόρου κοιτάσματος εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῶν Παξῶν.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως τὸ σύνολον τῆς καταναλισκομένης ποσότητος πετρελαίου καὶ παραγώγων του εἰσάγεται ἀκόμη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τοιουτοτρόπως τὸ 1975 εἰσήχθησαν 7.575.000 τόννοι πετρελαίου διὰ τοὺς ὁποίους ἐπληρώθησαν 823,9 ἑκατομμύρια δολλάρια, ποσὸν ἀντιπροσωπεῦον τὰ 17,56% τῆς ἀξίας τοῦ συνόλου τῶν ἐξαγωγῶν. Ἡ αὔξησις τῆς καταναλώσεως καὶ ἀντιστοίχως καὶ τῶν εἰσαγωγῶν ηὐξήθη κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη μὲ αὔξοντα ρυθμὸν διὰ νὰ ὑπερβοῦν τὰ 8.450.000 τόννους τὸ 1978.

Αἱ κυριώτεραι χῶραι εἰσαγωγῆς ἦσαν: αἱ χῶραι τῆς Μέσης Ἀνατολῆς (Σαουδαραβία, Κουβέϊτ, Ἰράκ, Ἰράν)κατὰ ποσοστὸν 75%, αἱ χῶραι τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (Λιβύη, Αἴγυπτος, Τυνησία) κατὰ ποσοστὸν 20%, ἡ Σοβιετικὴ Ἕνωσις κατὰ ποσοστὸν 3% καὶ λοιπαὶ χῶραι κατὰ ποσοστὸν 2%. Μετὰ τὰς ἐμπορικὰς συμφωνίας τοῦ 1978 μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ ΕΣΣΔ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Σοβιετικοῦ πετρελαίου εἰς τὰς εἰσαγωγὰς ηὐξήθη εἰς 10% περίπου.

Ἡ διακίνησις, ἀποθήκευσις καὶ ἐμπορία τοῦ πετρελαίου καὶ τῶν παραγώγων του εὑρίσκεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς ἰδιωτικὰς χεῖρας.

Ὑφίστανται ἐν Ἑλλάδι 4 διυλιστήρια πετρελαίου ἐξ ὧν τὸ ἕν κρατικὸν καὶ τὰ τρία ἰδιωτικὰ (Πίναξ 3).

Ἡ ποσοστιαία σύνθεσις τῶν παραγομένων προϊόντων εἶναι ἡ ἑξῆς;

Ὑγραέρια	1%	τοῦ βάρους	τοῦ ἀργοῦ πετρελαίου
Βενζίνη	6%	»	»
Κηροζίνη	5%	»	»
Ντηζελέλαιον	28%	»	»
Νάφθα	10%	»	»
Μαζοὺτ	45%	»	»
Ἄσφαλτος	0,6%	»	»
Λιπαντικὰ	0,4%	»	»
Θεῖον	0,01%	»	»
Ἀπώλειαι	3,99%		

Γενικῶς τὸ ἥμισυ τῆς παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύουν τὰ λεγόμενα μαῦρα προϊόντα (μαζοὺτ, ἄσφαλτος, λιπαντικὰ) ἡ δὲ ὑπάρχουσαν τάσις εἶναι νὰ αὐξηθῇ ἀκόμη περισσότερον τὸ ποσοστὸν της εἰς βάρος τῶν λευκῶν προϊόντων (βενζίνης, ντῆζελ, κηροζίνη).

Ἡ τιμὴ τοῦ ἀργοῦ πετρελαίου ἐσημείωσε τὸ 1973 ἀπότομον ἅλμα ἀπὸ τὰς 536 δρχ. ἀνὰ τόννον εἰς τὰς 2516 δρχ. ἀνὰ τόννον.

ΠΙΝΑΞ 3.

Διϋλιστήριον	Ἰδιοκτήτης	Ἔτος ἱδρύσεως	Δυναμικότης (1973) εἰς χιλιάδας τόννους κατ' ἔτος	Παραγωγὴ	Προορισμὸς προϊόντων
Ἀσπροπύργου	Κρατικὸν	1958	5.000	4 420	ἐσωτ. ἀγορὰ
Θεσσαλονίκης	ESSO PAPPAS	1965	3.200	2.846	ἐσωτ. ἀγορὰ-ἐξαγωγὴ
Ἐλευσίνα	PETROLA	1971	4.500	3.902	ἐξαγωγὴ
Ἁγίων Θεοδώρων	MOTOR OIL	1973	6.500	1.367	ἐξαγωγὴ

Πηγὴ: ΕΤΒΑ

μὲ καταστροφικὰς συνεπείας διὰ τὸ ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον τῆς χώρας. Σημειωτέον ὅτι τὸ 1970 ἡ τιμὴ τοῦ πετρελαίου ἦτο 369 δρχ. ἀνὰ τόννον καὶ τὸ 1977 ἔφθασε τὰς 3483 δρχ. ἀνὰ τόννον ἤτοι ἐδιπλασιάσθη ἐντὸς ἑπτὰ περίπου ἐτῶν.

Τὰ Ἑλληνικὰ στερεὰ καύσιμα - Λιγνίτης καὶ τύρφη.

Ἡ αὔξησις τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου ἡ ὁποία ἐπροκάλεσεν ἐνεργειακὴν κρίσιν εἰς παγκόσιον κλίμακα ἔδωσε ἀκόμη μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐγχωρίων ἐνεργειακῶν πηγῶν.

Ἡ Ἑλλὰς στερεῖται λιθανθράκων, τῶν κατ' ἐξοχὴν στερεῶν καυσίμων, εἶναι ὅμως πλουσία εἰς λιγνίτας καὶ τύρφην, στερεὰ καύσιμα χαμηλῆς θερμογόνου δυνάμεως ἀλλὰ τὰ ὁποῖα ἡ σύγχρονος τεχνολογία μετατρέπει εἰς σημαντικὰς ἐνεργειακὰς πηγάς.

Ἡ ὕπαρξις ἀφθόνου λιγνίτου εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ὑπέδαφος ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀλλὰ μέχρι τὸ 1950 ἡ σημασία του ἦτο μικρὰ διότι ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς περιωρισμένην κλίμακα εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὰς σιδηροδρομικὰς μεταφορὰς καὶ τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν.

Προπολεμικῶς ἀλλὰ καὶ μέχρι τὸ 1950 ἐλειτούργησαν πολυάριθμα μικρᾶς ἀποδόσεως καὶ ὑψηλοῦ κόστους ἐξορύξεως λιγνιτωρυχεῖα ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς ΔΕΗ καὶ τῆς συστηματικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν τότε ἀνακαλυφθέντων τεραστίων ἐπιφανειακῶν κοιτασμάτων τῆς Πτολεμαΐδος καὶ τῆς Μεγαλοπόλεως ἡ ἐξόρυξις τοῦ λιγνίτου ἐσημείωσε ἀλματώδη ἀνάπτυξιν, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὸν πίνακα 4

ΠΙΝΑΞ 4.

Ἔτος	Παραχθεῖσα ποσότης λιγνίτου (τόννοι)	Παρατηρήσεις
1920	183.000	
1930	130.000	
1940	140.000	
1950	220.000	
1960	2.040.000	μόνον ἡ παραγωγὴ
1970	7.640.000	τῶν ΛΙΠΤΟΛ καὶ τῶν
1975	17.780.000	λιγνιτορυχείων τῆς ΔΕΗ

Πηγὴ: ΔΕΗ

Σήμερον τὰ λιγνιτορυχεῖα τῆς ΔΕΗ καλύπτουν τὸ 90% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς λιγνίτου. Τὸ 1075 συνεχωνεύθη μὲ τὴν ΔΕΗ ἡ ΛΙΠΤΟΛ (Λιγνῖται Πτολεμαΐδος).

Τὸ 1975 ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἰδιωτικὰ λιγνιτορυχεῖα παρήχθησαν 917.000 τόννοι.

Ἡ ΔΕΗ προγραμματίζει ἐντατικοποίηση τῆς χρήσεως τοῦ λιγνίτου εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιορισθοῦν αἱ εἰσαγωγαὶ πετρελαίου. Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ 1980 ἡ παραγωγὴ λιγνίτου θὰ φθάσει τοὺς 27.400.000 τόννους καὶ τὸ 1985 τοὺς 50.860.000 τόννους, θὰ ἔχη δηλαδὴ τριπλασιασθῆ ἐν σχέσει μὲ τὸ 1975 καὶ θὰ ἔχει ἑκατονταπλασιασθῆ ἐν σχέσει μὲ τὸ 1955.

Παραλλήλως ἀναπτύσσεται ὑπὸ τῆς ΔΕΗ καὶ τὸ Ἰνστιτούτον Γεωλογίας καὶ Μεταλλευτικῶν Ἐρευνῶν (ΙΓΜΕ) εὐρύτατον ἐρευνητικὸν πρόγραμμα εἰς τὰς 60 λιγνιτοφόρους περιοχὰς τῆς χώρας πρὸς ἀνακάλυψιν νέων κοιτασμάτων. Ἐντὸς τριετίας ἐγένοντο γεωτρήσεις συνολικοῦ βάθους 70.000 μέτρων μὲ ἄκρως ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα. Οὕτω ἐνετοπίσθησαν νέα λιγνιτοφόρα πεδία τῆς τάξεως τῶν 120.000.000 τόννων εἰς Ἀμύνταιον, εἰς τὴν περιοχὴν Πύργου-Ὀλυμπίας καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὸ 1920 τὰ ἐκμεταλλεύσιμα λιγνιτὰ ἀποθέματα τῆς χώρας ὑπελογίζοντο εἰς 14.000.000 τόννους. Τὸ 1947 κατόπιν νέων ἐρευνῶν ὑπελογίζετο εἰς 330.000.000 τόννους, τὸ 1962 εἰς 1.000.000.000 τόννους καὶ τὸ 1977 τὸ μὲν ΙΓΜΕ τὰ ἐξετίμα εἰς 3.500.000.000 τόννους ὁ δὲ καθηγητὴς Σ. Κατράκης τὰ ἀνεβίβαζεν εἰς 5.000.000.000 τόννους.

Ἐντούτοις ἡ ἁλματώδης αὔξησις τῆς καταναλώσεως θὰ ὁδηγήσει μετὰ πάροδον 35 ἐτῶν περίπου εἰς τὴν ἐξάντλησιν τῶν ἀποθεμάτων. Ὑπολογίζεται ὅτι τὰ λιγνιτορυχεῖα Ἀλιβερίου θὰ ἐξαντληθοῦν περὶ τὸ 1985 τῆς Μεγαλοπόλεως περὶ τὸ 2.010 καὶ τῆς Πτολεμαΐδος περὶ τὸ 2018.

Ἐκ τοῦ παραγομένου σήμερον λιγνίτου ἡ ΔΕΗ ἀπορροφᾶ 6,85% πρὸς παραγωγὴν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, μικρότερα ποσοστὰ ἀπορροφοῦν ἡ μεταλλουργία (4%) ἡ παραγωγὴ ἀζωτούχων λιπασμάτων (5%) καὶ λοιπαὶ χῶραι (6%).

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ λιγνίτου μεγάλη προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν τύρφην ἡ ὁποία παρὰ τὴν πολὺ μικρὰν θερμογόνον δύναμίν της ἀποτελεῖ εἰς ἄλλας χώρας σημαντικὴν πηγὴν ἐνεργείας. Ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ κοίτασμα τῶν Φιλίππων, ὅπου ἡ ΔΕΗ ἔχει προγραμματίσει τὴν ἐγκατάστασιν θερμοηλεκτρικοῦ ἐργοστασίου, φθάνει τὰ 110.000.000 κυβ. μέτρα ἐνῶ τὰ συνολικὰ ἀποθέματα ὑπολογίζονται ἀπὸ τὸ ΙΓΜΕ εἰς 4.400.000.000 κυβικὰ μέτρα καὶ ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Σ. Κατράκην εἰς 7.000.000.000 κυβικὰ μέτρα.

νὴ παραγωγὴ τῶν 8 αὐτῶν ΥΗΣ δίδεται ἀπὸ τὸν πίνακα 5.

Παραλλήλως κατασκευάζονται δύο μεγάλοι ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοὶ εἰς Ἀραχθον-Πουρνάρι ἐγκατεστημένης ἰσχύος 300 MW (3 μονάδες), ἐγκατεστημένης ἰσχύος 315 MW (3 μονάδες, 1984) καὶ εἰς μικρότερος 6 MW εἰς Γκιώναν (1950) καὶ προγραμματίζονται ἕτεροι 5 οἱ ἑξῆς:

Ἀσώματα	108 MW	1981
Θησαυρὸς	380 MW	1983
Τέμενος	48 MW	1983
Πηγαὶ	210 MW	1986

Καὶ πάλιν ὅμως τὸ ὑδροενεργειακὸν δυναμικὸν τῆς χώρας δὲν ἐξαντλεῖται. Ὑπολογίζεται ὅτι σήμερον ἀξιοποιεῖται τὸ 1/16 τοῦ συνόλου ἡ δὲ πλήρης ἀξιοποίησις του δύναται νὰ ἀποδώση 12.000-13.000 MW ἐγκατεστημένης ἰσχύος, ἤτοι τὸ δεκαπλάσιον τῆς κατὰ τὸ 1975 ἐγκατεστημένης ἰσχύος τοῦ συνόλου τῶν λειτουργούντων ΥΗΣ.

Ἐξ ἄλλου μεγάλαι προοπτικαὶ ἀνοίγονται ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γειτόνων μας, τοῦ ὑδροενεργειακοῦ δυναμικοῦ τῶν ποταμῶν Ἄρδα, Νέστου, Στρυμόνος, Ἀξιοῦ καὶ Ἀώου, ὡς καὶ τῶν λιμνῶν τῆς Δασαρητίας (Πρεσπῶν). Ἤδη μετὰ τῶν τριῶν γειτονικῶν χωρῶν Ἀλβανίας, Γιουγκοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας ὑφίσταται στενὴ συνεργασία εἰς τὸν ἐνεργειακὸν τομέα, (ἀγορὰ ἢ πώλησις ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας πρὸς κάλυψιν ἀναγκῶν αἰχμῆς κλπ).

Ἡ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια. Ὅπως ἀνεφέρθη προηγουμένως ἡ παραγομένη καὶ καταναλισκομένη ἐν Ἑλλάδι ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια ἀντιπροσωπεύει τὸ τρίτον τοῦ συνόλου ἀνελθοῦσα τὸ 1975 εἰς 3.466.000 τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου.

Προπολεμικῶς 393 ἰδιωτικαὶ ἑταιρίαι ἐτροφοδότουν ἰσαρίθμους δήμους καὶ κοινότητας εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπαρχίαν μὲ ἠλεκτρικὴν ἐνέργειαν, ἡ δὲ ΗΕΑΠ (ἡ Ἀγγλικὴ Power) ἠλεκτροδοτοῦσε τὴν περιοχὴν πρωτευούσης.

Ἡ παραγωγὴ των ἐβασίζετο κατὰ 98% εἰς ξένας ἐνεργειακὰς πηγάς, πετρέλαιον καὶ λιθάνθρακα καὶ κατὰ 2% εἰς ὑδατοπτώσεις.

ΠΙΝΑΞ 5.

Ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοὶ	Μονάδες	Συνολικὴ ἐγκατεστημένη ἰσχὺς MW	Μέση ἐτησία ἱκανότης εἰς ἑκατ. KWH	Ὁλικὴ χωρητικότης τεχνιτῆς λίμνης ἑκατ. m^3	Ὕψος φράγματος εἰς m	Ὑψόμετρον εἰς m
Πολύφυτον	3	367,2	584	2.244	112	297
Κρεμαστὰ	4	437,0	1.430	4.750	165	287
Καστράκι	4	320,4	930	1.000	96	154
Ταυρωπὸς	3	120,0	250	400	83	795
Λάδων	2	57,6	340	49	58	422
Ἄγρας	2	48,0	50	—		
Ἔδεσσα	1	26.5	38	0,057		
Λοῦρος	3	10.3	58,8	1,076	18	96
Σύνολον	**22**	**1.385,0**	**3.680**			
Πηγή: ΔΕΗ						

Αἱ ὑδατοπτώσεις. Ἡ ἐνέργεια τῶν πιπτόντων καὶ ρεόντων ὑδάτων ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἤδη ἐποχῆς. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἐπέτρεψε τὴν μετατροπὴν τῆς ὑδατικῆς ἐνεργείας εἰς ἠλεκτρικὴν καὶ τὴν μεταφοράν της εἰς μεγάλας ἀποστάσεις.

Ἡ Ἑλλὰς χώρα ὀρεινὴ μὲ ἄρκετοὺς ποταμοὺς ἔχει ὑψηλὸν ὑδροενεργειακὸν δυναμικόν. Ἐν τούτοις μέχρι τὸ 1950 ἡ ἐκμετάλευσις τοῦ δυναμικοῦ αὐτοῦ περιωρίζετο εἰς ἑπτὰ μικρὰς ὑδροηλεκτρικὰς ἐγκαταστάσεις εἰς Γλαῦκον Πατρῶν, Νάουσαν Ἔδεσσαν, Βέροιαν, Ὀρεστιάδα, Λεβάδειαν καὶ Γοργοπόταμον, συνολικῆς ἐγκατεστημένης ἰσχύος 30 MW (μεγαβάτ), ἐκ τῶν ὁποίων παρήχθησαν 12,5 ἑκατομμύρια KWh (χιλιοβαττῶρες) τὸ 1950. Διὰ τὴν ἱστορίαν πάντως σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι ὁ πρῶτος ὑδροηλεκτρικὸς σταθμὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας Λίμνης Κωπαΐδος ἐγκατασταθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20ου αἰῶνος εἰς τὴν ἔξοδον τῆς σήραγγος Καρδίτσης τῆς ἀπαγούσης τὰ ὕδατα τῆς μεγάλης περιμετρικῆς διώρυγος πρὸς τὴν Ὑλίκην λίμνην. Ἐκ τῆς παραγωγῆς τοῦ σταθμοῦ τούτου ἠλεκτροφωτίζετο ἡ Ἁλίατρος, ὅπου τὰ γραφεῖα τῆς Ἑταιρίας καὶ ἐκινοῦντο ἀντλίαι πρὸς ἀνύψωσιν ὑδάτων ἀρδεύσεως.

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς ΔΕΗ ἐντούτοις ἡ συστηματικὴ καὶ βάσει προγράμματος ἐκμετάλλευσις τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ δυναμικοῦ ἀπέδωσε καρπούς.

Κατεσκευάσθησαν διαδοχικῶς τὰ φράγματα καὶ οἱ ἀντίστοιχοι ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοὶ (ΥΗΣ) εἰς Ἄγραν (1954) εἰς Λοῦρον (1954) εἰς Λάδωνα (1955) εἰς Ταυρωπὸν (Μέγδοβα, 1960) εἰς Ἀχελῶον-Κρεμαστὰ (1966) εἰς Ἔδεσσα (1969) εἰς Ἀχελῶον-Καστράκι (1969) καὶ εἰς Ἀλιάκμονα-Πολύφυτον (1974). Ἡ σημερινὴ κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἦτο πολὺ μικρὰ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περιοχὴν πρωτευούσης, ἀκόμη δὲ μικροτέρα εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Οὕτω ἡ ἀνὰ κάτοικον ἐγκατεστημένη ἰσχὺς ἦτο 42 KW εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ 24 KW εἰς τὴν ἐπαρχίαν, ἐνῶ τὸ 1950 ἡ ἀνὰ κάτοικον τῆς χώρας ἐγκατεστημένη ἰσχὺς ἀνῆλθεν εἰς 71 KW.

Ἡ τιμὴ τῆς παρεχομένης ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἦτο σχετικῶς ὑψηλὴ εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἰς πολλὰς δὲ ἐπαρχιακὰς πόλεις ἔφθανεν εἰς ἀπαγορευτικὰ ὕψη.

Ἡ κατάστασις μετεβλήθη ἐκ βάθρων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς ΔΕΗ (1950), ἡ ὁποία ἐπροχώρησεν εἰς τὸν ἐξηλεκτρισμὸν τῆς χώρας βάσει μακροχρονίου προγράμματος. Οὕτω ἐντὸς πέντε ἐτῶν ἅπασαι αἱ ἰδιωτικαὶ ἑταιρίαι ἠλεκτροπαραγωγῆς ἐξηγοράσθησαν, ἐλειτούργησαν τέσσαρεις ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοὶ (Λοῦρος, Ἄγρας, Λάδων, Μέγδοβας) καὶ δύο θερμοηλεκτρικοὶ σταθμοί, (Ἀλιβερίου καὶ Πτολεμαΐδος) καὶ κατασκευάσθη τὸ ἐθνικὸν δίκτυον. Ἡ αὔξησις τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ὑπῆρξεν ἁλματώδης, ὅπως δεικνύει ὁ ἑπόμενος πίναξ 6.

ΠΙΝΑΞ 6.

Ἔτος	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ (ΕΙΣ ΕΚΑΤΟΜ. KWh)			
	Ἀπὸ ὑγρὰ καυσ.	Ἀπὸ λιγνίτην	Ἀπὸ ὑδατοπτώσεις	Σύνολον
1950	614	—	14	628
1960				1.538

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

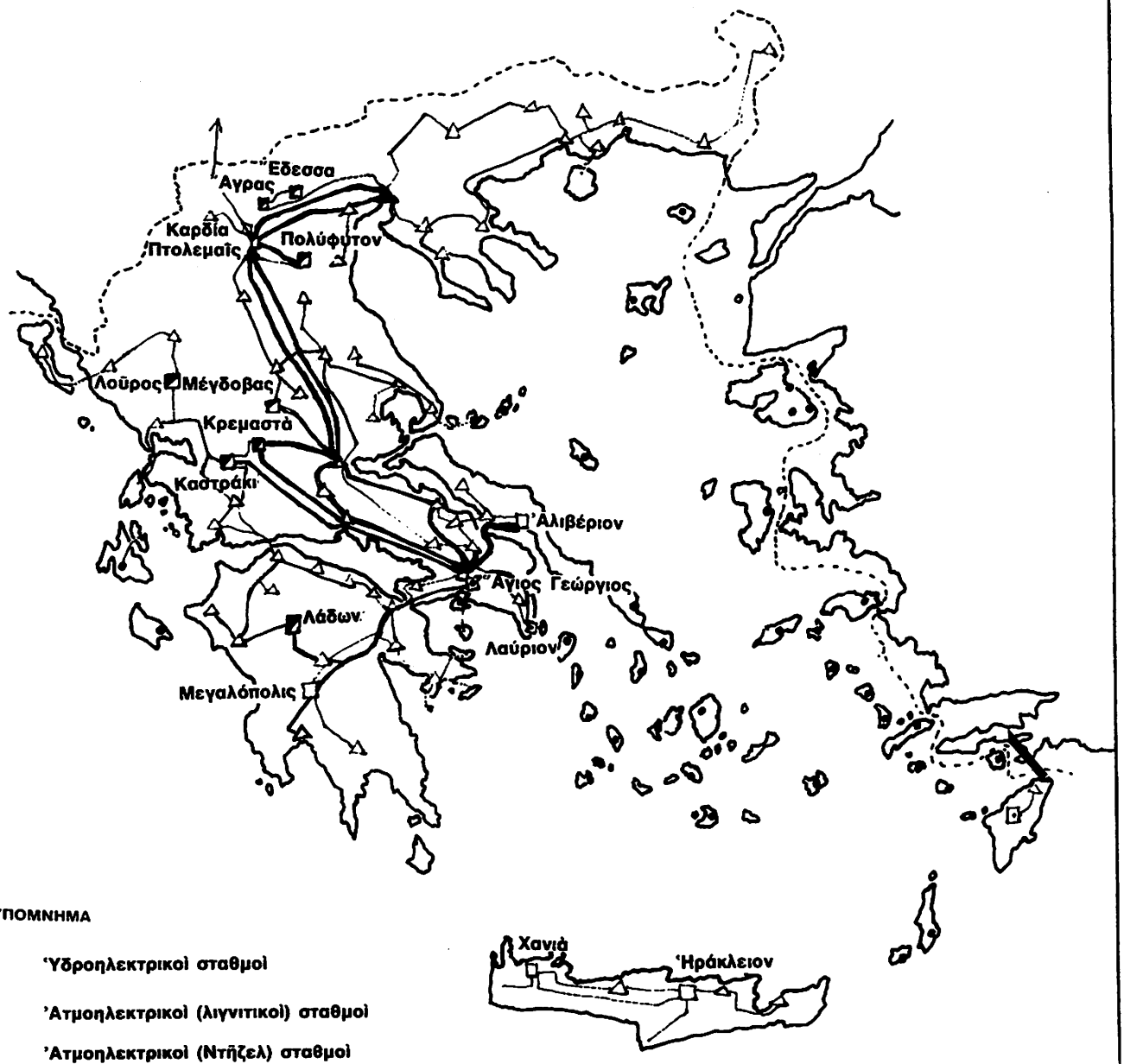

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοὶ
- Ἀτμοηλεκτρικοὶ (λιγνιτικοὶ) σταθμοὶ
- Ἀτμοηλεκτρικοὶ (Ντήζελ) σταθμοὶ
- Μικραὶ τοπικαὶ μονάδες
- Κεντρικοὶ ὑποσταθμοὶ διανομῆς
- Τοπικοὶ ὑποσταθμοὶ διανομῆς
- Κυρία γραμμὴ διανομῆς
- Δευτερεύουσα γραμμὴ διανομῆς
- Ὑποβρύχιος γραμμὴ διανομῆς

Χάρτης 1

ΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

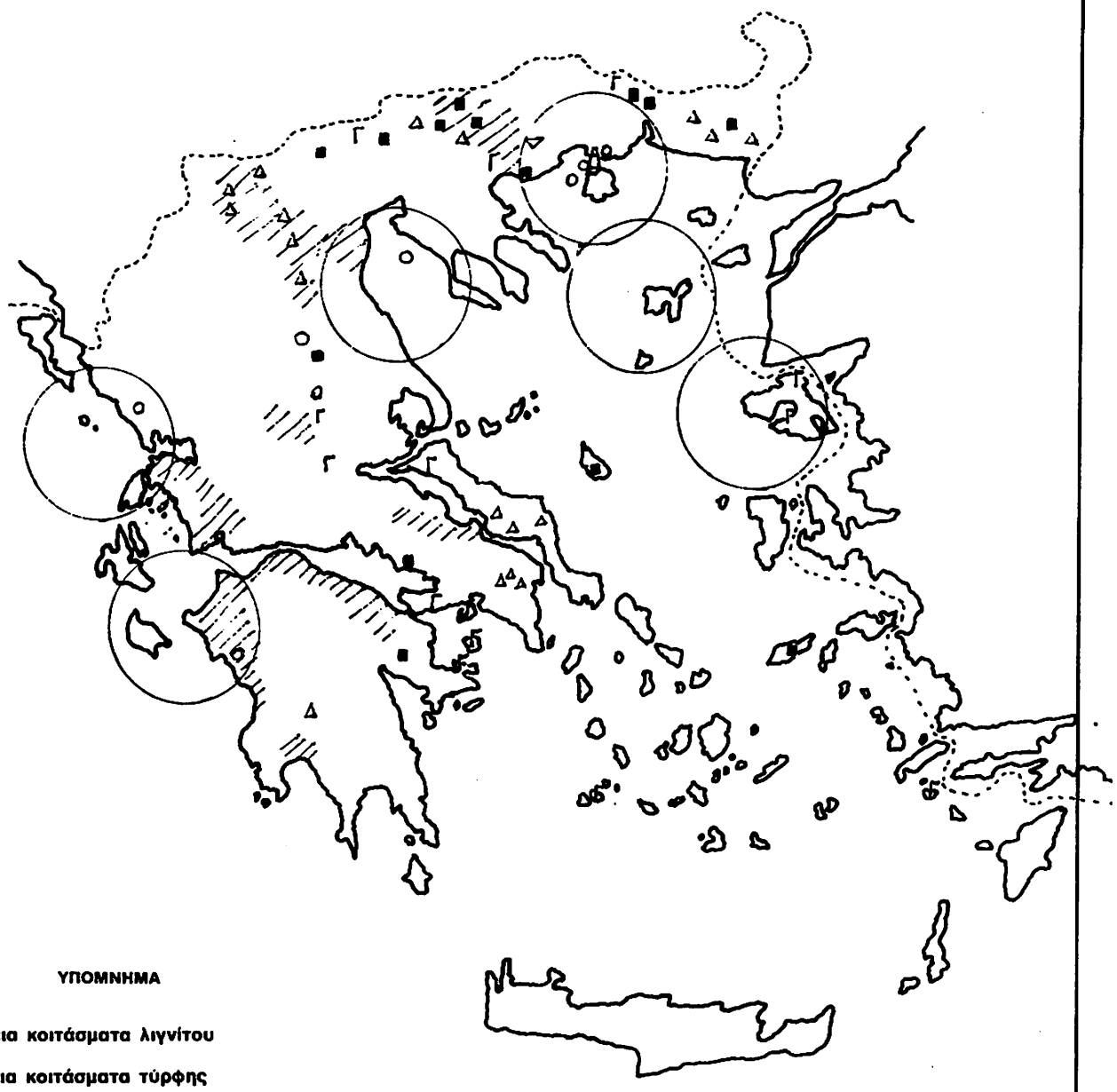

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Βέβαια κοιτάσματα λιγνίτου
- Βέβαια κοιτάσματα τύρφης
- Πιθανά λιγνιτοφόρα πεδία
- Ἐμφανίσεις φυσικῶν ἀερίων
- Πετρέλαια
- Περιοχαί μὲ πιθανὰ κοιτάσματα πετρελαίου καὶ φυσικῶν ἀερίων
- Γεωθερμικὰ πεδία
- Κοιτάσματα ἢ ἐμφανίσεις ραδιενεργῶν μεταλλευμάτων (οὐράνιον - θόριον)

Χάρτης 2.

ΠΙΝΑΞ 7.
ΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΗΛΕΚΤΡΟΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΔΕΗ
ΣΤΑΘΜΟΙ ΔΙΑΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

I. ΘΕΡΜΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ (Θ.Η.Σ.)

Σταθμός	Μονάδες	Έτος ἐνάρξεως λειτουργίας	Ὁλικὴ ἐγκατεστημένη ἰσχύς εἰς MW	Μέση ἐτησία ἱκανότης εἰς ἑκατ. KWH	Καύσιμον
1. Ἅγιος Γεώργιος	4	1956	480	—	Πετρέλαιον
2. Ἀλιβέριον	4	1953	380	—	Λιγνίτης καὶ πετρέλαιον
3. Πτολεμαΐς	4	1959	620	—	Λιγνίτης
4. Καρδία	2	1975	600	—	Λιγνίτης
5. Μεγαλόπολις	3	1971	550	—	Λιγνίτης
6. Λαύριον	2	1972	450	—	Πετρέλαιον
7. ΛΙΠΤΟΛ	2	1959	43	—	Λιγνίτης

II. ΥΔΡΟΗΛΕΚΤΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ (ΥΗΣ)

Σταθμός	Μονάδες	Ἔτος Ἐνάρξεως λειτουργίας	Ὁλικὴ ἐγκατεστημένη ἰσχύς εἰς MW	Μέση ἐτησία ἱκανότης εἰς ἑκατ. KWH
1. Λοῦρος	3	1954	10,3	58,8
2. Ἄγρας	2	1954	46	50
3. Λάδων	2	1955	57,6	340
4. Ἐδεσσαῖος	1	1969	26,5	38
5. Ταυρωπός (Μέγδοβας)	3	1960	120	250
6. Καστράκι	4	1969	320,4	930
7. Κρεμαστά	4	1966	437	1430
8. Πολύφυτον	3	1974	367,2	584
Σύνολον			**1385**	

ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΡΟΔΟΥ (ΘΕΡΜΙΚΟΙ)

Σταθμοί	Μονάδες	Ἔτος ἐνάρξεως λειτουργίας	Ὁλικὴ ἐγκατεστημένη ἰσχύς εἰς MW	Καύσιμον
Λινοπεράματα	4	1965	61	Πετρέλαιον
Λινοπεράματα	2	1973	32.5	Ντῆζελ (Ἀεριοστροβίλων)
Χανιὰ	2	1969	29	Ντῆζελ
Ρόδος	8	1974	64.2	Ντῆζελ
Σύνολον			**186,7**	

Πηγή: ΔΕΗ

1970	3.100	3.260	2.631	8.991
1975	2.880	8.210	3.820	14.910

ΠΗΓΗ: ΔΕΗ

Σήμερον (1980) λειτουργοῦν 8 ὑδροηλεκτρικοὶ σταθμοὶ μὲ 22 μονάδας, 5 θερμοηλεκτρικοὶ σταθμοὶ λιγνίτου μὲ 15 μονάδας καὶ 2 θερμοηλεκτρικοὶ σταθμοὶ ὑγρῶν καυσίμων μὲ 6 μονάδας ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἰς τὰς νήσους λειτουργοῦν 160 αὐτόνομοι σταθμοὶ ἠλεκτροπαραγωγῆς δι' ὑγρῶν καυσίμων. Ἐκ τῶν νήσων ἡ Κρήτη καὶ ἡ Ρόδος ἔχουν ἰδικάς των μονάδας ἠλεκτροπαραγωγῆς καὶ ἐναίου δικτύου διανομῆς, ἐνῶ αἱ νῆσοι Κέρκυρα, Λευκάς, Θάσος, Σκίαθος, Σκόπελος, Σαλαμίς, Αἴγινα, Πόρος, Ὕδρα καὶ Σπέτσαι συνδέονται μὲ τὸ ἐθνικὸν δίκτυον δι' ὑποβρυχίων καλωδίων (βλέπε χάρτην)

Ἔχουν ἐξ ἄλλου προγραμματισθεῖ ἐπεκτάσεις τῶν ὑφισταμένων μονάδων καὶ ἵδρυσις νέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ πυρηνικὸν ἐργοστάσιον ἠλεκτροπαραγωγῆς, ἐγκατεστημένης ἰσχύος 600 MW καὶ ἡ θερμοηλεκτρικὴ μονὰς Φιλίππων (τύρφης).

Σήμερον ἡ ΔΕΗ ἐλέγχει ὁλόκληρον τὸ κύκλωμα παραγωγῆς-μεταφορᾶς-διανομῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὑδροενεργειακὸν καὶ λιγνιτικὸν δυναμικὸν τῆς χώρας.

Εἰς τὸν πίνακα 7 ἐμφανίζεται ἀνάγλυφος ἡ εἰκὼν τῆς ἠλεκτροπαραγωγῆς εἰς τὴν χώραν .

Ἐξ ἄλλου συγκρίνοντες τὰ ποσοστὰ πωλήσεων καὶ ἐσόδων τῆς ΔΕΗ κατὰ κλάδους καταναλωτῶν ὅπως ἐμφανίζονται εἰς τὸν πίνακα 8 συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἠλεκτροδότησις τῆς μεγάλης βιομηχανίας γίνεται ὑπὸ πολὺ εὐνοϊκοτέρους ὅρους ἐν σχέσει μὲ τὰς λοιπὰς χρήσεις ἀκόμη καὶ τὰς γεωργικὰς ἢ βιοτεχνικάς, πολλῶν μάλλον ὅταν ἐπιτρέπεται εἰς πολλὰς μεγάλας βιομηχανίας νὰ παράγουν αἱ ἴδιαι ἠλεκτρικὴν ἐνέργειαν δι' αὐτοκατανάλωσιν.

ΠΙΝΑΞ 8.

ΠΟΣΟΣΤΑ ΠΩΛΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΣΟΔΩΝ		
Καταναλωτὴς	**Πωλήσεις**	**Ἔσοδα**
Βιομηχανία (ὑψηλὴ τάσις 150 KV)	35,26%	12,55%
Βιομηχανία (χαμηλὴ καὶ μεσαία τάσις)	23,91	22,92
Γεωργικαὶ χρήσεις	1,61	1,60
Οἰκιακαὶ χρήσεις	23,37	38,56
Ἐμπορικαὶ χρήσεις	11,78	19,37
Λοιπαὶ χρήσεις	4.07	5,00

Πηγή: ΔΕΗ

Ἡ μέση τιμὴ πωλήσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τὴν μεγάλην βιομηχανίαν (ὑψηλῆς τάσεως 150 KV) κυμαίνεται μεταξὺ 0.22 καὶ 0,55 δρχ. ἀνὰ KWh. Ἐνῶ διὰ οἰκιακὴν καὶ ἐμπορικὴν χρῆσιν κυμαίνεται μεταξὺ 1,26 καὶ 3,22 δρχ. ἀνὰ KWh.

Αἱ τιμαὶ αὐταὶ θεωροῦνται γενικῶς ὑψηλαί. Συγκρινόμεναι μὲ τὰς τιμὰς πωλήσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας δι' οἰκιακὴν χρῆσιν εἰς τὴν γειτονικὴν Ἰταλίαν, αἱ ὁποῖαι κυμαίνονται μεταξὺ 0,9 καὶ 1,75 δρχ. ἀνὰ KWh εἶναι κατὰ 140 ἕως 184% ὑψηλότεραι. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ μικρά, σχεδὸν ἀσήμαντος ἠλεκτροδότησις τῶν μεταφορῶν. Πράγματι σήμερον ἠλεκτροκινοῦνται μόνον τὰ

ἠλεκτρικὰ λεωφορεῖα (τρόλεϋ) τοῦ ΗΛΠΑΠ καὶ ἡ μοναδικὴ γραμμὴ τοῦ ΗΣΑΠ, τὰ ὁποῖα καλύπτουν μικρὸν μόνον ποσοστὸν τῶν μεταφορῶν τῆς πρωτευούσης. Οἱ σιδηρόδρομοι καὶ ὅλα τὰ ἀστικὰ καὶ ὑπεραστικὰ συγκοινωνιακὰ μέσα κινοῦνται μὲ ὑγρὰ καύσιμα.

Λοιπαὶ πηγαὶ ἐνεργείας, πλὴν πυρηνικῆς. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μεγάλων πηγῶν ἐνεργείας χρησιμοποιοῦνται ἢ δοκιμάζονται σήμερον εἰς περιορισμένην ἔκτασιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ καύσιμα ἀέρια ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ λεγόμεναι «ἤπιαι» μορφαὶ ἐνεργείας (ἡλιακή, αἰολική, γεωθερμική).

Εἰς τὰ καύσιμα ἀέρια περιλαμβάνονται τὰ λεγόμενα ὑγραέρια (βουτάνιον, προπάνιον) καὶ τὸ φωταέριον.

Μέρος τῶν ὑγραερίων παράγεται εἰς τὴν χώραν εἰς τὰ διυλιστήρια, κατὰ τὴν ἀπόσταξιν τοῦ πετρελαίου, σημαντικὸν ποσοστὸν ὅμως εἰσάγεται τοῦ ἐξωτερικοῦ, κυρίως ἐκ τῆς Ἰταλίας. Διατίθενται ὑγροποιημένα ἐντὸς χαλυβδίνων κυλινδρικῶν φιαλῶν καὶ ἀποτελοῦν εὔχρηστον καὶ ἀποδοτικὴν πηγὴν ἐνεργείας ἰδίως εἰς τὴν ὑπαιθρον ὅπου ὁ ἠλεκτρισμὸς εἶναι ἀκόμη περιορισμένος. Ἡ τιμὴ των ἐντούτοις παραμένει συγκριτικῶς ὑψηλή, ὑψηλοτέρα ἴσως ὅλων τῶν ἄλλων ἐνεργειακῶν πηγῶν.

Τὸ φωταέριον εἶναι καύσιμον ἀέριον παραγόμενον εἴτε μὲ ἀπόσταξιν λιθανθράκων εἴτε μὲ σχάσιν νάφθας. Παλαιότερον ἐλειτούργουν τέσσαρα ἐργοστάσια φωταερίου ἐν Ἑλλάδι (Ἀθηνῶν, Πειραιῶς Κερκύρας καὶ Βόλου), ἀντιθέτως ὅμως μὲ τὴν παγκόσμιον τάσιν ἀναπτύξεως τῆς ἐνεργειακῆς αὐτῆς πηγῆς, παρ' ἡμῖν ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωσις τοῦ φωταερίου συνεχῶς περιορίζεται.

Σήμερον (στοιχεῖα τοῦ 1975) ἡ μοναδικὴ λειτουργοῦσα βιομηχανία φωταερίου (Δημοτικὴ Ἐπιχείρησις Φωταερίου Ἀθηνῶν-ΔΕΦΑ), παράγει εἰς ἀπηρχαιωμένας ἐγκαταστάσεις ποσότητα φωταερίου ἀντιστοιχοῦσαν εἰς 2000 τόννους ἰσοδυνάμου πετρελαίου καὶ ἔχει μόνον 8600 καταναλωτάς, ἐξ ὧν 6.700 κατοικίαι.

Ἐν τούτοις τὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα τοῦ φωταερίου ἰδίως διὰ θέρμανσιν κατοικιῶν εἶναι τοιαῦτα ὥστε δὲν εἶναι σκόπιμος ἡ κατάργησις τῆς ἐνεργειακῆς αὐτῆς πηγῆς.

Ἤδη ἡ δημοτικὴ ἀρχὴ ἔχει προγραμματίσει ριζικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ΔΕΦΑ διὰ μεταφορᾶς της εἰς νέον ἐργοστάσιον ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ κατασκευῆς νέων ἐγκαταστάσεων βασιζομένων εἰς τὴν σχάσιν τῆς νάφθας καὶ νέου δικτύου διανομῆς καλύπτοντας ὁλόκληρον τὸ λεκανοπέδιον. Σχετικὴν μελέτην ἔχει ἐκπονήσει ἡ Γαλλικὴ ἑταιρία Sofregar.

Ἡ ἐνδεχομένη ἀνακάλυψις φυσικῶν ἀερίων εἰς τὴν χώραν θὰ ἀπετέλη ἰδεώδη λύσιν διὰ τὴν παροχὴν εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὴν βιομηχανίαν ἀφθόνου καὶ χαμηλῆς δαπάνης πηγῆς θερμότητος διατιθεμένης ἀπευθείας διὰ μονίμων δικτύων.

Ἡ ἡλιακὴ ἐνέργεια, ἡ ἀκένωτος αὕτη ἐνεργειακὴ πηγή, μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἤρχισεν ἀξιοποιουμένη ὑπὸ τὴν πλέον ἁπλῆν τεχνολογικῶς διάταξιν, τοὺς ἡλιακοὺς θερμαντῆρας ὕδατος (ἡλιακοὺς θερμοσίφωνας), οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν νὰ τοποθετοῦνται ἀθρόως εἰς κατοικίας καὶ ξενοδοχεῖα.

Ὑπολογίζεται ὅτι συστηματικὴ διάδοσις παρομοίων ἁπλῶν ἡλιακῶν ἐγκαταστάσεων, διὰ τὴν ὁποίαν ἐθεσπίσθησαν ὑπὸ τῆς Πολιτείας οἰκονομικὰ κίνητρα, θὰ ὁδηγήση εἰς τὴν κάλυψιν τοῦ 2% τῆς συνολικῆς καταναλώσεως (κυρίως δι' οἰκιακὰς χρήσεις).

Ἐξ ἄλλου ἡ συνεχὴς ἔρευνα περὶ τὸ θέμα τῆς ἡλιακῆς ἐνεργείας πιστεύεται ὅτι θὰ δώση συντόμως καρποὺς τοὺς ὁποίους θὰ δρέψουν κατὰ κύριον λόγον καὶ ἡλιόλουστοι χῶραι ὅπως ἡ Ἑλλάς.

Ἡ αἰολικὴ ἐνέργεια ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ παναρχαίων χρόνων ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν πλοίων ἀρχικῶς καὶ εἰς τοὺς ἀνεμομύλους βραδύτερον.

Σήμερον χρησιμοποιεῖται ἐλάχιστα εἰς ἀπομεμονωμένας ἀγροτικὰς ἐκμεταλλεύσεις διὰ τὴν ἄντλησιν ὕδατος.

Ἡ τεχνολογία ἔχει δημιουργήσει διατάξεις παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἀπὸ τὸν ἄνεμον (αἰολικὰς γεννητρίας ἢ ἀνεμογεννητρίας) ἱκανὰς νὰ ἠλεκτροδοτήσουν μικροὺς οἰκισμούς. Παρομοία λύσις μελετᾶται διὰ πολλὰς νήσους μας ὅπου λειτουργοῦν σήμερον ἠλεκτρογεννήτριαι κινούμεναι διὰ πετρελαίου.

Ἡ γεωθερμικὴ ἐνέργεια εἶναι μία ἀκόμη ἀξιοποιήσιμος πηγή, διότι ἡ χώρα διαθέτει σημαντικὰ γεωθερμικὰ πεδία.

Ἡ γεωθερμικὴ ἐνέργεια εἶναι ἡ ἐνέργεια ὑδρατμῶν ὑψηλῆς πιέσεως καὶ θερμοκρασίας, οἱ ὁποῖοι ἐγκλείονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ στερεοῦ φλοιοῦ τῆς Γῆς.

Ἡ ΔΕΗ ἔχει ἐντάξει εἰς τὸ πρόγραμμά της τὴν ἀξιοποίησιν τῆς γεωθερμικῆς ἐνεργείας καὶ ἔχει ἤδη πραγματοποιήσει δυὸ δοκιμαστικὰς βαθείας γεωτρήσεις εἰς Μῆλον. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἐνθαρρυντικὰ καὶ προγραμματίζεται ἡ ἐγκατάστασις μονάδος ἠλεκτροπαραγωγῆς 50-100 MW ἐγκατεστημένης ἰσχύος. Πλὴν τῆς Μήλου γεωθερμικὰ πεδία ὑφίστανται εἰς Νίσυρον, Λέσβον (Πολυχνίτος καὶ Ἄργενος) εἰς Αἰδηψὸν, Θερμοπύλας, Ὑπάτην, Μέθανα, Αἴγιναν, Νιγρίταν ἐνδεχομένως δὲ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Χώρας.

Ἡ ἀξιοποίησις τῆς γεωθερμικῆς ἐνεργείας δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν ἠλεκτρενεργείας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θέρμανσιν οἰκιῶν, βιομηχανιῶν καὶ θερμοκηπίων, εἰς τὴν ἀρδευσιν καὶ ὕδρευσιν.

Ἡ πυρηνικὴ ἐνέργεια. Πυρηνικοὶ σταθμοὶ παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας λειτουργοῦν ἀπὸ τοῦ 1956 ἢ 1957 ἤδη εἰς πολλὰς Εὐρωπαϊκὰς, Ἀμερικανικὰς καὶ Ἀσιατικὰς χώρας. Ὑπολογίζεται ὅτι ἡ ἐγκατεστημένη ἰσχὺς πυρηνικῶν ἠλεκτροσταθμῶν ἦτο τὸ 1975:

Εἰς Β. Ἀμερικὴν	50200 MW
Εἰς Δ. Εὐρώπην	24.800 MW
Εἰς Ἀνατ. Εὐρώπην καὶ ΕΣΣΔ	18.500 MW (καθ' ὑπολογισμόν)
Εἰς Ἰαπωνίαν	5.000 MW
Εἰς λοιπὰς χώρας	1.500 MW

Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ 1980 ἡ συμμετοχὴ τῆς πυρηνικῆς ἐνεργείας προβλέπεται νὰ φθάση τὸ 6,4% τῶν συνολικῶν παγκοσμίων ἐνεργειακῶν ἀναγκῶν καὶ τὸ 1990 τὸ 13,2%.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει προγραμματισθῆ ἡ ἐγκατάστασις βαθμηδὸν τεσσάρων πυρηνικῶν σταθμῶν ἠλεκτροπαραγωγῆς συνολικῆς ἐγκατεστημένης ἰσχύος 1-2 GW (γιγαβάτ) ὁ τεχνικὸς κόσμος ὅμως ἀντιμετωπίζει τὸ πρόγραμμα μὲ σκεπτικισμόν.

Τὰ κυριώτερα ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν πυρηνικῶν ἠλεκτροσταθμῶν εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ λειτουργία των στηρίζεται ἐπὶ τοῦ οὐρανίου 235, τὸ ὁποῖον δρᾶ ὡς καύσιμον, ὑψηλῆς μὲν ἀποδόσεως, ἀσυγκρίτως ὑψηλοτέρας τῶν συμβατικῶν, περιωρισμένων ὅμως τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἀποθεμάτων. Ὑπολογίζεται ὅτι τὰ ἀποθέματα οὐρανίου 235 τῶν ΗΠΑ θὰ ἐξαντληθοῦν μετὰ 35 ἔτη.

2. Ἀπαιτοῦν ἐξαιρετικῶς ἀνεπτυγμένην τεχνολογίαν τὴν ὁποίαν διαθέτουν ἐλάχιστοι μόνον χῶραι εἰς τὸν κόσμον (ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Ἰαπωνία, Δυτ. Γερμανία), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ προϋποθέσεις τεχνολογικῆς καὶ γενικωτέρας ἐξαρτήσεως διὰ τὰς λοιπὰς χώρας.

3. Δημιουργοῦν σοβαροὺς κινδύνους ρυπάνσεως μὲ ραδιενέργειαν τοῦ περιβάλλοντος, ἰσχυρὰν θερμικὴν μόλυνσιν τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῶν ὑδάτων .

4. Εἰς περίπτωσιν καταστροφῆς των, εἴτε ἀπὸ τυχαῖα περιστατικὰ (σεισμοὶ) εἴτε ἀπὸ δολιοφθορὰν ἢ στρατιωτικὴν δράσιν δυνατὸν νὰ δημιουργήσουν θανασίμους κινδύνους διὰ τὸν πληθυσμὸν τῶν γειτονικῶν περιοχῶν.

Ἐκτὸς αὐτοῦ τὸ κόστος τῶν πυρηνικῶν ἠλεκτροσταθμῶν δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἓν ἐπὶ πλέον μειονέκτημα.

Ἡ ἐνεργειακὴ πολιτική. Ἡ ἐνεργειακὴ πολιτικὴ τῆς χώρας ὅπως διαμορφοῦται διὰ τὸ ἀμέσως προσεχὲς μέλλον ἔχει τοὺς ἑξῆς στόχους.

Τὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὸ ἔπαρκον τῶν ὑφισταμένων καὶ χρησιμοποιουμένων ἐνεργειακῶν πηγῶν (λιγνίτης-ὑδατοπτώσεις) εἰς βάρος τῶν ἐξωγενῶν.

— Τὴν ἀναζήτησιν κοιτασμάτων συμβατικῶν πηγῶν μὴ ὑφισταμένων σήμερον (πετρέλαιον, φυσικὰ ἀέρια).

— Τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν νέων «ἠπίων» μορφῶν ἐνεργείας (γεωθερμικὴ, ἡλιακὴ, αἰολικὴ)[1]

— Τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐνδεχομένου νὰ χρησιμοποιηθῆ ἡ πυρηνικὴ ἐνέργεια ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν πιθανότητα ἀνερεύσεως ἐγχωρίων κοιτασμάτων ραδιενεργῶν καυσίμων.

— Τὴν ἐξοικονόμησιν τέλος ἐνεργείας διὰ θεσπίσεως κινήτρων καὶ θεσμοθετήσεως σχετικῶν μέτρων.

Ἡ ἐνεργειακὴ πολιτικὴ ἔχει οὐσιαστικῶς ἄμεσον σχέσιν ὄχι μόνον μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας. Δ.Ν.Σ.

(1) Χάριν τῆς ἱστορίας ἀναφέρομεν ὅτι ἡ ἐπιδίωξις ἐκμεταλλεύσεως ἠπίων μορφῶν ἐνεργείας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον τὸ ἔτος 1931 ὅταν ἐψηφίσθη ὁ Νόμος 5153 τῆς 10 Ἰουλίου 1931 «περὶ χρησιμοποιήσεως τῆς γηγενοῦς θερμότητος καὶ τῶν παλιρροιῶν πρὸς παραγωγὴν κινητηρίου δυνάμεως». Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τούτου προεβλέπετο νὰ γίνη διὰ Προεδρικοῦ Διατάγματος, τὸ ὁποῖον ὅμως οὐδέποτε ἐξεδόθη.

Ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος

Διά τοῦ ὅρου περιβάλλον νοεῖται ὁ γενικώτερος χῶρος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζεῖ καὶ ἐργάζεται ὁ ἄνθρωπος. Ὡς ἐκ τούτου εἰς τό περιβάλλον ἐμπεριέχεται τόσον ἡ φύσις (ἔδαφος, ὕδατα, ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ, πανὶς καὶ χλωρὶς) ὅσον καὶ ὁ εἰδικώτερος κοινωνικὸς χῶρος (κτίρια, ἔργα ὑποδομῆς, μεταφορικὰ μέσα, μηχαναὶ κλπ).

Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν φύσεως ἦτο ἀμελητέα καὶ τοῦτο διότι ἡ κατὰ κεφαλὴν διατιθεμένη ἐνέργεια (προερχομένη ἐκ τῶν μυώνων αὐτοῦ καὶ τῶν ζώων του, τοῦ ἀνέμου, τῶν ὑδάτων καὶ τῶν καυσοξύλων) ἦτο ἀσήμαντος. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐντούτοις ἑκατονταετίαν ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος ηὔξησαν τὰς δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου μὲ ταχύτατον ρυθμόν. Τοιουτοτρόπως, ἐντὸς ἑνὸς αἰῶνος ἡ ταχύτης μετακινήσεως ἑκατονταπλασιάσθη, ἡ ταχύτης ἐπικοινωνίας ηὐξήθη κατὰ 10 ἑκατομμύρια φορὰς καὶ ἡ κατὰ κεφαλὴν διατιθεμένη ἐνέργεια εἶναι σήμερον χιλιαπλασία τῆς πρὸ αἰῶνος διατιθεμένης.

Ηὐξήθησαν συνεπῶς ἀναλόγως καὶ αἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιδρᾶ ποικιλοτρόπως καὶ νὰ ἀλλοιώνει τὸ περιβάλλον του. Ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ἐγένετο ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ κατὰ τὰ τελευταία 30 ἔτη δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὀνομαζομένης τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως.

Εἰς τὰς περισσοτέρας ἀνεπτυγμένας χώρας οἱ ρυθμοὶ ἀναπτύξεως εἶναι τόσον ραγδαῖοι, ὥστε ἔχουν ὑπερβῆ κατὰ πολὺ τὴν ἱκανότητα τῆς φύσεως νὰ ἐξισορροπεῖ τὰς προκαλουμένας μεταβολάς. Οὕτω οἱ κατασπαταλούμενοι φυσικοὶ πόροι δὲν ἀναπαράγονται, αἱ ἀποβαλλόμεναι κατὰ τὰς διαφόρους διεργασίας οὐσίαι δὲν ἐξουδετεροῦνται καὶ σοβαροὶ κίνδυνοι ἀρχίζουν νὰ δημιουργοῦνται, ἀπειλοῦντας τὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ψυχικήν του ἠρεμίαν ἀκόμη καὶ τὴν ἰσορροπίαν ὁλοκλήρου τοῦ οἰκολογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον μᾶς περιβάλλει.

Πρὸ τῆς ἀνησυχητικῆς αὐτῆς καταστάσεως οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν προβληματισθῆ καὶ ἔχουν διατυπώσει ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη πολλὰς προτάσεις διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν της.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ μόλυνσις καὶ ἡ ρύπανσις τοῦ περιβάλλοντος δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνολογικῆς γενικώτερον ἀναπτύξεως. Ἀντιθέτως ἡ τεχνολογία παρέχει ὅλας τὰς δυνατότητας διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς μολύνσεως καὶ τῆς ρυπάνσεως τὰς ὁποίας ἡ ἰδία προκαλεῖ. Τὸ πρόβλημα εἶναι περισσότερον θεσμικὸν καὶ οἰκονομικόν.

Ἡ μόλυνσις καὶ ἡ ρύπανσις τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ταχεία καὶ ἐν πολλοῖς ἀπρογραμμάτιστος ἀνάπτυξις ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν δεκαετίαν τοῦ 1960-1970 ἐδημιούργησε σοβαρὰ περιβαλλοντολογικὰ προβλήματα. Ἰδιατέρως μολυσμέναι περιοχαὶ θεωροῦνται ἡ περιοχὴ τῆς πρωτευούσης καὶ εἰδικώτερον ἡ Ἐλευσὶς καὶ τὸ Θριάσιον πεδίον ἡ περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μάλιστα ὁ δυτικὸς τομεύς της καὶ ἄλλαι μικρότεραι περιοχαὶ (Λαύριον, Λάρυμνα, παραλία Διστόμου κ.ἄ).

Ἡ μόλυνσις τῆς ἀτμοσφαίρας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης εἶχεν σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων. Καὶ εἰς μὲν τὴν Ἐλευσίνα τὰ ἐλάχιστα ἐρείπια τὰ ὁποῖα ἄφησεν ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων καὶ Ἐρούλων τὸν 4ον αἰώνα ἔχουν σχεδὸν ἐξαφανισθεῖ ὑπὸ τὸ στρῶμα κονιορτοῦ προερχομένου ἀπὸ τὰς περιβαλλούσας τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον βιομηχανίας. Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὅμως διεπιστώθη ὅτι ἡ ρύπανσις τῆς ἀτμοσφαίρας κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἔτη ἐπροκάλεσε πολὺ μεγαλυτέραν φθορὰν εἰς τὰ μάρμαρα παρ' ὅτι οἱ εἰκοσιπέντε αἰῶνες οἱ ὁποῖοι μᾶς χωρίζουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ Παρθενῶνος.

Τὸ νομοθετικὸν πλαίσιον. Ἡ δυσάρεστος αὐτὴ κατάστασις ἐπροκάλεσε ὅπως ἦτο ἐπόμενον τὴν ἀντίδρασιν τῶν εἰδικῶν, τόσον εἰς τὸν τομέα τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ὅσον καὶ εἰς τὸν τομέα τῶν συλλογικῶν ἐπιστημονικῶν φορέων.

Οὕτω ἀπὸ τοῦ 1975 καὶ ἐντεῦθεν ἡ νομοθεσία ἡ ἀφορῶσα τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος ἐπλουτίσθη μὲ πλῆθος νόμων, προεδρικῶν διαταγμάτων κανονισμῶν κ.ἄ. Ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ εἶναι ἡ προσοχὴ τὴν ὁποίαν δίδει ἡ νομοθεσία αὕτη εἰς τὴν προστασίαν τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος.

Ἡ νομοθεσία ἡ ἀσχολουμένη μὲ τὸ περιβάλλον προβλέπεται νὰ αὐξηθῆ ἀκόμη περισσότερον μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐντάξεως τῆς χώρας εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Κοινότητας δεδομένου ὅτι μέγα μέρος τοῦ παραγώγου δικαίου τοῦ διαμορφωμένου εἰς τὸν χῶρον τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων ἀφορᾶ τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὀλίγας χώρας εἰς τὸν κόσμον αἱ ὁποῖαι ἔχουν περιλάβει εἰς τὸ σύνταγμα των εἰδικὴν διάταξιν διὰ τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος.

Πράγματι τὸ ἄρθρον 24 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ὁρίζει ὅτι:

«Ἡ προστασία τοῦ φυσικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν τοῦ κράτους. Τὸ Κράτος ὑποχρεοῦται νὰ λαμβάνη ἰδιαίτερα προληπτικὰ ἢ κατασταλτικὰ μέτρα πρὸς διαφύλαξιν αὐτοῦ. Νόμος καθορίζει τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν προστασίαν τῶν δασῶν καὶ τῶν δασικῶν ἐν γένει ἐκτάσεων. Ἀπαγορεύεται ἡ μεταβολὴ τοῦ προορισμοῦ τῶν δημοσίων δασῶν καὶ τῶν δημοσίων δασικῶν ἐκτάσεων, πλὴν ἂν προέχει διὰ τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν ἡ ἀγροτικὴ ἐκμετάλλευσις τούτων ἢ ἄλλη χρῆσις ἐκ δημοσίου συμφέροντος ἐπιβαλλομένη. Τὰ μνημεῖα καὶ αἱ παραδοσιακαὶ περιοχαὶ καὶ στοιχεῖα τελοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους».

Ὡς ἐκτελεστικὸς τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς τοῦ ἄρθρου 24 τοῦ Συντάγματος ἐψηφίσθη ὁ Νόμος 360/76 «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος»

Εἰδικώτερον κατὰ περίπτωσιν ἡ σχετικὴ νομοθεσία ἔχει ὡς ἑξῆς:

α. Ἀτμοσφαιρικὴ ρύπανσις. 1. Προεδρικὸν Διάταγμα 922/77 (ΦΕΚ 315Α/77) περὶ ἀπαγορεύσεως καύσεως πετρελαίου μαζούτ εἰς τὰς κεντρικὰς θερμάνσεις τῶν κτιρίων τοῦ κέντρου τῶν Ἀθηνῶν.

2. Νόμος 614/77 (ΦΕΚ 167Α/77) Κῶδιξ Ὁδικῆς Κυκλοφορίας. Περιέχει διατάξεις σχετικὰς μὲ τὸν ἔλεγχον τῶν καυσαερίων τῶν αὐτοκινήτων.

3. Ὑπουργικὴ Ἀπόφασις (ὑπουργὸς Βιομηχανίας καὶ Ἐνεργείας) 52959/1225/22.8.78 περὶ ἐλέγχου τῶν ἐγκαταστάσεων καύσεως ὑγρῶν καύσεως ὑγρῶν καυσίμων τῶν βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν μονάδων.

β. Θαλασσία ρύπανσις 1. Διεθνὴς Σύμβασις διὰ τὴν πρόληψιν τῆς ρυπάνσεως ἀπὸ τὰ πετρελαιοειδῆ (Λονδῖνον 1944 μὲ τροποιήσεις τὸ 1962, 1969 καὶ 1971).

2. Διεθνὴς Σύμβασις περὶ ἀστικῆς εὐθύνης ἐκ ζημιῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν ρύπανσιν τῆς θαλάσσης ἀπὸ τὰ πετρελαιοειδῆ. (Βρυξέλλαι 1969).

3. Διεθνὴς Σύμβασις διὰ τὴν Προστασίαν τῆς Μεσογείου θαλάσσης ἀπὸ τὴν ρύπανσιν (Βαρκελώνη 1976) μὲ δυὸ Πρωτόκολλα.

4. Διμερὴς συμφωνία Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας διὰ τὴν ὁριοθέτησιν τῆς ὑφαλοκρηπίδος τοῦ Ἰονίου (Ἀθῆναι 1977).

5. Νόμος 743/77 (ΦΕΚ 319 Α/77) περὶ προστασίας τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος.

6. Ὑπουργικὴ Ἀπόφασις (ὑπουργὸς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας) 18-1051/2079/78. Περὶ τῶν οὐσιῶν τῶν ὁποίων ἀπαγορεύεται ἡ ἀπόρριψις εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἐπιτρέπεται κατόπιν εἰδικῆς ἀδείας.

γ. Ρύπανσις τῶν (γλυκέων) ὑδάτων 1. Ὑγειονομικὴ διάταξις Γ3α/ 761/68 (ΦΕΚ 189Β/68) περὶ ποιότητος τοῦ ποσίμου ὕδατος.

ν..QYgeionomikἢ di1tajiw G 1/443/73 περί κολυμβητικῶν δεξαμενῶν

3. Ὑγειονομικὴ διάταξις Γ4/90/74 περὶ ὑποχρεωτικῆς φθοριώσεως τοῦ ἐκ τῶν συστημάτων ὑδρεύσεως παρεχομένου ποσίμου ὕδατος.

δ. Λύματα, ἀπόβλητα, ἀπορρίμματα. 1. Ὑγειονομικὴ διάταξις Ε1/301/64 (ΦΕΚ 63Β/64). Περὶ συλλογῆς, ἀποκομιδῆς καὶ διαθέσεως ἀπορριμμάτων.

2. Ὑγειονομικὴ διάταξις Ε 1β/221/65 (ΦΕΚ 138 Β /65) περὶ διαθέσεως λυμάτων καὶ βιομηχανικῶν ἀποβλήτων.

3. Ὑπουργικὴ ἀπόφασις (ὑπουργὸς Βορείου Ἑλλάδος) 338/77 (ΦΕΚ 483 Β/77). Ὅροι διαθέσεως λυμάτων καὶ βιομηχανικῶν ἀποβλήτων εἰς τὸν Θερμαϊκόν.

ε. Βιομηχανικὴ δραστηριότης 1. Νόμος 742/77 (ΦΕΚ 319Α/77) καὶ 4458/65 (ΦΕΚ 334/65) περὶ βιομηχανικῶν περιοχῶν.

2. Νόμος 849/78 (ΦΕΚ 232Α/78) περὶ παροχῆς κινήτρων διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς περιφερειακῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας.

στ. Μεταλλεῖα-Λατομεῖα 1. Νομοθετικὸν Διάταγμα 210/73 (ΦΕΚ 277Α/73) Μεταλλευτικὸς Κῶδιξ. Περιέχει διατάξεις διὰ τὰς ἀδείας μεταλλειοκτησίας, καὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰς ἐγκαταστάσεις τῶν μεταλλείων.

2. Νόμος 274/76 (ΦΕΚ 50Α/76) περὶ τροποποιήσεως τοῦ Μεταλλευτικοῦ Κώδικος. Προβλέπονται διαδικασίαι διὰ τὴν ἐπιβολὴν μέτρων προστασίας καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

3. Νόμος 669/77 (ΦΕΚ 241Α/77) περὶ ἐκμεταλλεύσεως λατομείων

ζ. Μόλυνσις ἐκ χημικῶν οὐσιῶν καὶ γεωργικῶν φαρμάκων 1. Νόμος 61/75 (ΦΕΚ 132 Α/75) περὶ προστασίας τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ κινδύνους προερχομένους ἐκ τῆς χρήσεως βενζολίου ἢ προϊόντων περιεχόντων βενζόλιον.

2. Νόμος 721/77 (ΦΕΚ 298Α/77) περὶ ἐγκρίσεως κυκλοφορίας καὶ ἐλέγχου γεωργικῶν φαρμάκων.

3. Ἀπόφασις Α.Χ.Σ. 577/77 περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς κυκλοφορίας ἀπορρυπαντικῶν μὲ βιοδιασπασιμότητα εἰς ποσοστὸν χαμηλότερον ἀπὸ 80%.

η. Ρύπανσις ἐκ τοῦ θορύβου 1. Ὑπουργικὴ ἀπόφασις (ὑπουργὸς Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν) Α5/2375/78 (ΦΕΚ 689Β/78) περὶ χρήσεως κατασυγασμένων ἀκροσφυρῶν.

2. Ὑπουργικὴ ἀπόφασις (ὑπουργὸς Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν) ἀέέέι-άή-ώή (ΦΕΚ 75Β/79) περὶ καθορισμοῦ ἐπιτρεπομένων ὁρίων θορύβων προκαλουμένων ὑπὸ αὐτοκινήτων μοτοσυκλετῶν καὶ μοτοποδηλάτων καὶ τοῦ τρόπου μετρήσεως αὐτῶν.

Θ. Πολεοδομία 1. Προεδρικὸν Διάταγμα (ΦΕΚ 263 D/1978) περὶ ὁρίων δομήσεως εἰς παραλιακὴν περιοχὴν Βουλιαγμένης-Σουνίου.

2. Νόμος 622/77 περὶ τροποποιήσεως τοῦ ΓΟΚ τοῦ 1973 προβλέπει τὴν ἀνακήρυξιν διατηρητέων μνημείων καὶ οἰκισμῶν.

3. ΠΔ (ΦΕΚ 594Α/1978) περὶ χαρακτηρισμοῦ ὡς παραδοσιακῶν ὡρισμένων οἰκισμῶν τοῦ Κράτους.

ι. Προστασία τῆς Φύσεως 1. Νομοθετικὸν Διάταγμα 86/69 (ΦΕΚ 7Α/69) δασικὸς Κώδιξ εἶναι ὁ βασικὸς νόμος διὰ τὴν προστασίαν τῆς Ἑλληνικῆς πανίδος καὶ χλωρίδος.

2. ΝΔ 996/71 (ΦΕΚ 192Α/71) περὶ ἀντικαταστάσεως καὶ συμπληρώσεως διατάξεων τινῶν τοῦ Δασικοῦ Κώδικος.

3. ΝΔ 191/74 περὶ κυρώσεως τῆς Διεθνοῦς Συμβάσεως τοῦ Ραμσὰρ γιὰ τὴν προστασίαν τῶν ὑδροβιοτόπων.

4. ΠΔ 453/77 (ΦΕΚ 141Α/77) περὶ ἐλεγχομένων κυνηγετικῶν περιοχῶν.

5. Νόμος 586/77 (ΦΕΚ 140Α/77). Κύρωσις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Προστασίας τῶν Ζώων κατὰ τὴν διάρκειαν διεθνοῦς μεταφορᾶς αὐτῶν.

6. Ὑπουργικὴ ἀπόφασις (ὑπουργεῖον Γεωργίας) 25237/1676/76 περὶ προστασίας θηραμάτων τινῶν ἀπειλουμένων μὲ ἀφανισμόν.

7. Ὑγειονομικὴ διάταξις Γ1γ/6000/1967 (ΦΕΚ 3603/67) περὶ ὅρων ὑγιεινῆς, ἁλιείας καὶ διαθέσεως ὀστρακοδέρμων καὶ ἐχινοδέρμων.

Παρὰ τὴν πληθώραν τῶν νόμων καὶ τῶν διατάξεων ἡ περὶ τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος Ἑλληνικὴ νομοθεσία παραμένει ἐλλειπής, ἀνεπαρκής, καὶ ἐν πολλοῖς ἀσαφὴς, συγκρινομένη πρὸς τὰς ἀντιστοίχους νομοθεσίας ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Οὕτω, δὲν ὑφίσταται νόμος καθορίζων τὰ ἀνώτατα ἐπιτρεπόμενα ὅρια βλαπτικῶν οὐσιῶν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῶν ἐργοστασίων. Γενικώτερον δὲ ἐλλείπει παντελῶς ἡ περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ἐργασίας νομοθεσία.

Ἐξ ἄλλου δὲν ὑφίστανται μηχανισμοὶ ἐλέγχου τῆς τηρήσεως τῶν προαναφερομένων νόμων καὶ διατάξεων, ὅπου δέ, εἰς σπανίας περιπτώσεις, καθορίζονται τοιοῦτοι, εἶναι ὅμως ἀνεπαρκεῖς περιοριζομένοι εἰς τὸν ἔλεγχον συμμορφώσεως πρὸς γράμμα καὶ οὐχὶ τὴν οὐσίαν τοῦ νόμου.

Ἀπόπειρα θεραπείας τῶν ἐλλείψεων αὐτῶν τῆς νομοθεσίας ἀποτελεῖ Σχέδιον Νόμου «Περὶ προστασίας τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν δραστηριότητα» ὁ ὁποῖος κατετέθη ἀρχὰς τοῦ 1979 εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς ψήφισιν χωρὶς ὅμως εἰσέτι (θέρος τοῦ 1980) νὰ ἔχει καταστεῖ νόμος τοῦ Κράτους.

Τὸ διοικητικὸν πλαίσιον. Τὴν νομοθετικὴν ἀνεπάρκειαν καὶ ἀσάφειαν περὶ τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος ἐπιτείνει ἡ πληθώρα τῶν δημοσίων φορέων οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἁρμοδιότητας εἰς τὸ θέμα τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος. Οὕτω παραλλήλως πρὸς τὸ νεοϊδρυθὲν (1980) Ὑπουργεῖο Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος τὸ ὁποῖον εἶναι ἁρμόδιον διὰ τὴν προστασίαν τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος, διὰ τὴν χωροθέτησιν τῶν οἰκισμῶν καὶ διὰ τὴν ὀρθὴν διαχείρισιν τῶν Φυσικῶν Πόρων, ἁρμοδιότητας προστασίας τοῦ περιβάλλοντος ἐξακολουθοῦν νὰ διατηροῦν ἔνδεκα ἀκόμη ὑπουργεῖα, τὰ ἑξῆς:

α. Ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ. Ἐθνικὸν Συμβούλιον χωροταξίας καὶ Περιβάλλοντος

β. Ὑπουργεῖον Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας. Διεύθυνσις Προστασίας Θαλασσίου Περιβάλλοντος.

γ. Ὑπουργεῖον Γεωργίας 1) Διεύθυνσις Προστασίας Περιβάλλοντος καθὼς καὶ εἰδικὰ τμήματα τῆς Διευθύνσεως Δασικῆς Οἰκονομίας, τῆς Δ/νσεως Διαχειρήσεως καὶ Ἐκμεταλλεύσεως Δασῶν.

2) Διεύθυνσις Φυτοπαθολογίας-Τμῆμα Φυτοφαρμάκων

3) Διεύθυνσις Ἁλιείας

δ. Ὑπουργεῖον Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν 1) Διεύθυνσις ὑγειονομικῆς Προστασίας καὶ Περιβάλλοντος

2) Πρόγραμμα ἐλέγχου Ρυπάνσεως περιβάλλοντος Ἀθηνῶν.

ε. Ὑπουργεῖον Βιομηχανίας Διεύθυνσις Προστασίας περιβάλλοντος.

στ. Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. 1) Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστυλώσεως.

2.) Κέντρον Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων

ζ. Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν Γενικὴ Διεύθυνσις Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως

η. Ὑπουργεῖον Βορείου Ἑλλάδος. Συμβούλιον Προστασίας Περιβάλλοντος

θ. Ὑπουργεῖον Δημοσίων Ἔργων. Διεύθυνσις Παραδοσιακῶν Οἰκισμῶν καὶ Περιβάλλοντος

ι. Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν. Γενικὸν Χημεῖον τοῦ Κράτους.

α. Ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν. 1) Γενικὴ Διεύθυνσις Μεταφορῶν-Τμῆμα Τεχνικοῦ Ἐλέγχου Αὐτοκινήτων

2) Ὑπουργεῖον Πολιτικῆς Ἀεροπορίας-Γραφεῖον Προστασίας Περιβάλλοντος.

Ἡ πληθώρα τῶν ἁρμοδίων φορέων, ἡ ἀσάφεια καὶ ἀνεπάρκεια τῆς νομοθεσίας καὶ ἡ ἔλλειψις ἀποτελεσματικῶν μηχανισμῶν ἐλέγχου ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπέρμετρον μόλυνσιν καὶ ρύπανσιν τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν καὶ ἄλλην δραστηριότητα.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ

Document Control

Γλῶσσα καὶ Γραφὴ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

Γραφὴ καλεῖται τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος, διὰ σημείων μὲ καθιερωμένην συμβολικὴν σημασίαν ἀμέσως ἀντιληπτὴν εἰς πολλούς, ἀνακοινώνει εἰς ὅλους σκέψεις ἢ γεγονότα. Τοῦτο δ' ἐγένετο ἐν ἀρχῇ διὰ χαράξεως, ὡς δηλοῖ ἡ λέξις γραφὴ - γράφω, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη σημασία εἶναι ξέω, χαράσσω (παριστῶ διὰ γραμμῶν κ.τ.ὅ.).

Ἡ γραφὴ εἶναι προϊὸν μακρᾶς ἐξελίξεως, ἐγεννήθη δὲ ἀπὸ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἔφθασεν εἰς ὡρισμένον σημεῖον πολιτισμοῦ καὶ ἠθέλησε νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς ἄλλους, ἀπόντας ἰδίως καὶ μεταγενεστέρους, ὡρισμένας του σκέψεις καὶ γεγονότα. Ἔκτοτε ἡ γραφή, ἀποτελοῦσα «τὴν αἰωνίως ὁμιλοῦσαν φωνήν», ὡς λέγει ὁ Πλάτων («Φίληβος 24»), εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων φορέων τοῦ πολιτισμοῦ.

Συστήματα γραφῆς ἀνεπτύχθησαν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διάφορα καὶ ἀνεξάρτητα πρὸς ἄλληλα, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν ἔμειναν στάσιμα εἰς ὡρισμένον σημεῖον ἐξελίξεως, ἄλλα δὲ πάλιν ἐπροχώρησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν.

Μεταξὺ τῶν ἐξελιχθέντων συστημάτων γραφῆς τὸ τελειότερον εἶναι τὸ Ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον κατώρθωσε νὰ παραστήσῃ τοὺς ἤχους τῆς φωνῆς, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀναρίθμητοι, διὰ 24 σημείων καὶ δι' αὐτῶν νὰ δυνάμεθα σήμερον νὰ ἀποδώσωμεν, κατὰ τὸν ἁπλούστερον δυνατὸν τρόπον, τὰς σκέψεις μας.

Ἐννοεῖται, ὅτι διὰ νὰ φθάσῃ ἡ Ἑλληνικὴ γραφὴ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐξελίξεως, διῆλθε πολλὰ στάδια βαθμιαίας τελειοποιήσεως καὶ ἀπητήθησαν πρὸς τοῦτο πολλοὶ αἰῶνες.

Ἡ Κρητικὴ γραφή. Τὸ ἀρχαιότερον εἶδος γραφῆς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας εἶναι τὸ ἐφαρμοσθὲν ὑπὸ τῶν προελλήνων τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον ἔγινε γνωστὸν εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τὰς ὁποίας ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἐνήργησεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1900 εἰς τὴν μεγαλόνησον διὰ τοῦ Ἀρθούρου Ἔβανς.

Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς γραφῆς εἶναι δύο εἰδῶν· εἰκονογραφικὸν ἢ ἱερογλυφικὸν καὶ γραμμικόν. Τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος.

Τὰ ἱερογλυφικὰ αὐτὰ σύμβολα τῶν Προελλήνων τῆς Κρήτης παριστάνουν μέλη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ζῶα καὶ φυτά, ὅπλα καὶ σκεύη, ἀστρονομικὰ καὶ γεωμετρικὰ σύμβολα, ἀντικείμενα τοῦ ναυτικοῦ βίου κ.τ.λ. Σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ γραφὴ αὕτη προήχθη καὶ ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν σημείων τὰ ὁποῖα τὴν ἀπετέλουν προῆλθεν ἡ γραμμικὴ γραφή, ἡ ὁποία ἦτο ἐν χρήσει ἀπὸ τὸν 17ον π.Χ. αἰῶνα.

Τῆς γραμμικῆς γραφῆς διέκρινεν ὁ Ἔβανς δύο εἴδη, κληθέντα ὑπ' αὐτοῦ Α καὶ Β. Ἐκ τούτων ἡ Α ἦτο ἐν χρήσει εἰς ὁλόκληρον τὴν Κρήτην, ὡς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἡ δὲ Β μόνον εἰς τὴν Κνωσόν, παραλλήλως πρὸς τὴν Α ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἡ Ἑλλαδικὴ γραφή. Τὸ σύστημα τῆς γραμμικῆς γραφῆς τῶν Κρητῶν ἐπιστεύετο ὅτι εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὴν περὶ τὸ 1400 π.Χ. συμβᾶσαν καταστροφὴν τῆς Κνωσοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη μᾶλλον ἐσφαλμένη, ὡς κατωτέρω ἐκτίθεται, ἐβασίσθη εἰς εὑρεθέντα ἐνεπίγραφα ἀγγεῖα τοῦ 14ου - 12ου π.Χ. αἰῶνος εἰς τὰς Θήβας, τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας, τὰς Μυκήνας, Τίρυνθα, Ναύπλιον, Ἀσίνην, Μενίδι, Ἐλευσῖνα καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἐκ πηλίνων πινακίδων εὑρεθεισῶν εἰς τὴν θέσιν «Ἄνω Ἐγαλιανὸς» τῆς Μεσσηνίας, ὅπου ἔκειτο τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου Νέστορος. Τὸ εἶδος τῆς γραφῆς τῶν ἑκατοντάδων πινακίδων, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν εἰς τὴν Πύλον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1939, εἶναι τὸ χαρακτηρισθὲν ὑπὸ τοῦ Ἔβανς ὡς Μινωϊκὴ γραφὴ Β, περὶ τῆς ὁποίας εἶχεν ἐκφρασθῇ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἡ γνώμη, ὅτι ἤκμαζεν εἰς τὴν Κνωσὸν μόνον καὶ ἐξηφανίσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου, κατὰ τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ 14ου π.Χ. αἰῶνος.

Διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς γραφῆς κατεβλήθησαν ἐκ μέρους πλείστων ἐπιστημόνων (Α.Κάουλεϋ, Ἀλίκη Κόμπερ, Μπέντριχ Χρόζνυ, Φ.Γκόρντον, Φ.Μίλιαν Στάνγουελ, Ἄλεξ Πέρσον, Φ.Γεωργῆεφ, Ἔμμετ Μπέννετ) εἰδικῶς ἀσχοληθέντων γιγαντιαῖαι προσπάθειαι, χωρὶς νὰ ἐπιτευχθοῦν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ὑπὸ πολλῶν, μάλιστα, ἐπιστημόνων ἐπιστεύθη ὅτι μόνον ἐὰν εὑρεθῇ δίγλωσσος ἐπιγραφὴ παρέχουσα τὴν κλεῖδα, θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνάγνωσις, ἤτις ἄλλως ἐκρίνετο ὡς ἀκατόρθωτος. Διότι, ἐν προκειμένῳ, δὲν ἦτο μόνον ἡ γραφὴ καθ' ἑαυτὴν ἄγνωστος, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐξέφραζε καὶ οὕτω οἱ ἐρευνηταὶ εὑρίσκοντο κατά τινα τρόπον ἐνώπιον μιᾶς ἐξισώσεως μὲ δύο ἀγνώστους.

Ἐν τούτοις, ὁ Μιχ. Βέντρις, Ἄγγλος ἀρχιτέκτων, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχον προξενήσει μεγάλην ἐντύπωσιν αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἔβανς, ἐργασθεὶς ἀκαταπονήτως ἐπὶ μακρόν, μετὰ τοῦ συνεργάτου του γλωσσολόγου Τζὼν Τσάντγουϊκ, ἀνεῦρεν ἐπὶ τέλους τὸ 1952 τὴν κλεῖδα τῆς γραφῆς καὶ ἀνέγνωσε πληθώραν ἐπιγραφῶν Πύλου, Μυκηνῶν κλπ., γραμμένων εἰς Μυκηναϊκὴν διάλεκτον, δηλ. εἰς ἀρχαιοτάτην Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρόγονον τῆς Ἀρκαδικῆς. Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κατορθώματος τοῦ Βέντρις ἐνεποίησε τεραστίαν ἐντύπωσιν καὶ ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὸν πλῆγμα κατὰ τῆς θεωρίας ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι αὐτόχθονες τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἀλλ' ἐπήλυδες, διότι δι' αὐτοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ὀρειχάλκινος πολιτισμὸς τῶν Πελασγῶν καὶ ὁ σιδηροῦς τῶν Δωριέων εἶναι ἀμφότεροι ἔργον τῆς αὐτῆς φυλῆς - τῶν Ἑλλήνων - καὶ ὅτι, συνεπῶς, αἱ ὑποτιθέμεναι «εἰσβολαὶ» ξένων φύλων δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο παρὰ μετατοπίσεις Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ὅτι ὁ θεωρούμενος ὡς «μὴ Ἑλληνικὸς» Μινωϊκὸς πολιτισμὸς ἦτο Ἑλληνικώτατος εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ὅτι εἶναι ὀρθοτάτη ἡ ἄποψις τῶν ἀρχαίων, οἱ ὁποῖοι τὴν «κάθοδον τῶν Δωριέων» ἀπεκάλουν «ἐπάνοδον τῶν Ἡρακλειδῶν».

Ἡ Κυπριακὴ γραφή. Ἰδιαίτερον τοπικὸν σύστημα γραφῆς εἶχον οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Κύπρου. Τοῦτο ἔγινε γνωστὸν τὸ 1850 ἐξ ἐπιγραφῶν εὑρεθεισῶν εἰς αὐτήν, χαραγμένων δὲ ἐπὶ λίθων, δακτυλιολίθων, χαλκωμάτων, ἢ ἄλλων μετάλλων, ἀγγείων πηλίνων κ.ἄ., ὡς καὶ ἐπὶ νομισμάτων.

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων δὲν κατωρθοῦτο νὰ μεταγραφῇ καὶ κατανοηθῇ ἡ ἄγνωστος αὐτὴ γραφή, καίτοι πολλαὶ τούτων ἦσαν δίγλωσσοι, γραμμέναι δὲ δι' Ἑλληνικῶν ἢ Φοινικικῶν γραμμάτων ταὐτοσήμων. Ὀλίγον ὅμως πρὸ τοῦ 1872 ὁ νεαρὸς Ἄγγλος Ἀσσυριολόγος Γεώργιος Σμίθ, ἀπεσταλμένος ἐφημερίδος τοῦ Λονδίνου καὶ δαπάναις αὐτῆς μελετῶν καὶ ἐρευνῶν, διῆλθεν ἐκ Κύπρου, καὶ μελετήσας πολλὰς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, ἐγνωμάτευσεν ὅτι πιθανώτατα τὸ ἀλφάβητον αὐτὸ εἶναι συλλαβικόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς κατὰ τὸ ἑπόμενον καὶ μεθεπόμενον ἔτος ἀναγνώσεως τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς πλήρους διαλευκάνσεως τοῦ συστήματος γραφῆς τῶν Κυπρίων.

Χρονολογικῶς πᾶσαι σχεδὸν αἱ εὑρεθεῖσαι Κυπριακαὶ ἐπιγραφαὶ ἀνήκουν εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου καὶ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. καὶ εἶναι γραμμέναι εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ δὴ εἰς Ἀρκαδοκυπριακὴν διάλεκτον συγγενεστάτην πρὸς τὴν Μυκηναϊκὴν τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β. Καὶ διὰ τὴν προέλευσιν τῆς γραφῆς ταύτης πολλαὶ θεωρίαι διετυπώθησαν. Ἤδη, κατόπιν ἀνευρέσεως εἰς Ἔγκωμην πινακίδων μὲ γραμμικὴν Κυπριακὴν γραφήν, καθίσταται λίαν πιθανὴ ἡ ἐκδοχὴ ἡ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μάσσον (1954) καθ' ἣν ἡ συλλαβικὴ Κυπριακὴ γραφὴ ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν τῆς γραμμικῆς τοιαύτης, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰσήχθη εἰς Κύπρον ὑπὸ ἀποικησάντων αὐτὴν Ἀρκάδων. Πλήρη ἐπιβεβαίωσιν τούτου προσέφερεν ὁ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Παλαιπάφου τοῦ ἔτους 1979 ἀνευρεθεὶς εἰς τάφον τοῦ 11ου π.Χ. αἰῶνος ὀβελὸς φέρων ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν συντεταγμένην κατὰ τοὺς τύπους τῆς Ἀρκαδικῆς διαλέκτου. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας Κύπρου Β. Καραγεώργην, εἶναι ἡ παλαιοτέρα τῶν μέχρι τοῦδε εὑρεθεισῶν εἰς τὴν μεγαλόνησον, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων εὑρημάτων τῆς αὐτῆς περιόδου, ἐπαληθεύεται καὶ ὁ ὑποτιθέμενος μύθος τοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων κατὰ τὴν ὕστερον χαλκοκρατίαν.

Ἡ Ἑλληνικὴ γραφὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Πάντες σχεδὸν οἱ παλαιότεροι ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς παρέλαβον τὴν γραφὴν ἐκ τῶν Φοινίκων οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα (τὴν Βοιωτίαν) μετὰ τοῦ Κάδμου, καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης των ταύτης ἔφερον τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) Ὅτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὀνομάζονται τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα Φοινίκια, Καδμεῖα ἢ Κάδμου γραμματικὴ ἢ Φοινικικὰ σήματα Κάδμου. 2) Ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ὁμοιάζει πρὸς τὸ σχῆμα τῶν Φοινικικῶν καὶ ὅτι ἔχουν τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς τὸ ἀλφάβητον. 3) Ὅτι ἔχουν τὴν αὐτὴν ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰ φορὰν τὰ γράμματα εἰς τὰς Φοινικικὰς καὶ τὰς ἀρχαιοτάτας Ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς καὶ 4) Ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν γραμμάτων (ἄλφα, βῆτα κλπ.), τὰ ὁποῖα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν οὐδὲν σημαίνουν, εἰς τὴν Φοινικικὴν εἶναι ὀνόματα δηλωτικὰ ἐννοιῶν καὶ μάλιστα τῶν εἰκόνων ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον τὰ σημεῖα ταῦτα (ἄλεφ = βοῦς, βὲς = οἰκία κ.τ.λ.).

Ἐναντίον τῆς ἐκδοχῆς ταύτης, μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν Κρητικῶν ἐπιγραφῶν, καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος πολλῶν σημείων τῆς γραμμικῆς γραφῆς τῶν Κρητῶν πρὸς γράμματα τοῦ Φοινικικοῦ

Φοινικικόν	Τά κατά τόπους Ἑλλην. ἀλφάβητα				Ἀττικόν 403/2 π.Χ.
	Κρητικόν	Κορινθιακόν	Χαλκιδικόν	Μιλήτου	
𐤀	Α	Α	Α	Α	Α
𐤁	Β	Β	Β	Β	Β
𐤂	Λ	<	(	Γ	Γ
𐤃	Δ	Δ	▷	Δ	Δ
𐤄	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε
𐤅	F	F	[		
𐤆	I	I	I	I	I
𐤇	Β	Β	Β	Β	Η
𐤈	⊕	⊗	⊕	⊗	⊙
𐤉	ζ	ξ	I	I	I
𐤊	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ
𐤋	∧	∧	∨	∧	Λ
𐤌	⋀	⋀	⋀	Μ	Μ
𐤍	⋀	⋀	⋀	Ν	Ν
𐤎		Ξ	⊞	Ξ	Ξ
𐤏	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο
𐤐	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
𐤑					
𐤒	Φ	Φ	Φ		
𐤓	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
𐤔	Μ	Μ	ξ	ξ	Σ
𐤕	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ
	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ
		Φ	Φ	Φ	Φ
		Χ	+	Χ	Χ
		Ψ	Ψ	Ψ	Ψ
				Ω	Ω

Σύγκρισις τοῦ Φοινικικοῦ πρὸς τὰ κυριώτερα Ἑλληνικὰ ἀλφάβητα, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ἡ διάφορος γραφή, ἡ ἀνεπάρκεια καὶ ἡ ἀνεξέλικτος μορφὴ τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου.

ἀλφαβήτου, ὑπεστήριξεν ὁ Εὔβανς ὅτι κατὰ τὸν 13ον π.Χ. αἰῶνα ἄποικοι ἐκ Κρήτης, οἱ Φιλισταῖοι, μετέφερον εἰς Παλαιστίνην τὴν γραμμικὴν γραφὴν τῶν Κρητῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεπτύχθη καὶ ἐξειλίχθη τὸ Σημιτικὸν ἀλφάβητον, τὸ ὁποῖον παρέλαβον κατόπιν ἐκ τῶν Φοινίκων οἱ Ἕλληνες τῆς ἱστορικῆς περιόδου. Ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης προέκυψαν δύο γνῶμαι, ἤ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον εἶναι σύγχρονα σχεδὸν καὶ προῆλθον ἀμφότερα ἐκ τοῦ Κρητικοῦ, ἤ ὅτι οἱ Φοίνικες, παραλαβόντες πρῶτοι ἐκ τῶν Κρητῶν μετέδωκαν μετὰ ταῦτα τοῦτο εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ἐκ διαφόρων δεδομένων, μαρτυριῶν δηλαδὴ ἀρχαίων συγγραφέων καὶ εὑρημάτων ἀνασκαφῶν, εἶχεν εἰς τὸ παρελθὸν ἐξαχθῆ ἡ ἑξῆς πιθανὴ ὑπόθεσις περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων: Ἐκ τῆς γραμμικῆς γραφῆς τῆς Κρήτης προέκυψεν ἡ ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἐπὶ ἀγγείων καὶ πινακίδων τοῦ 14ου - 12ου π.Χ. αἰῶνος ἀπαντῶσα, ἡ ὁποία εἰσήχθη ἐκ Κρήτης εἰς τὰς Θήβας ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντων, μετὰ τὴν περὶ τὸ 1400 π.Χ. γενομένην καταστροφὴν τῆς Κνωσοῦ. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη ἤδη δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῆ, πιθανότερον δὲ τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ ἡ γραφὴ ἐπενοήθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτοχθόνων κατοίκων της καὶ ἐκ ταύτης μετεφέρθη εἰς τὴν Κρήτην.

Τὴν γραμμικὴν γραφὴν μετερρύθμισαν ἀκολούθως κατὰ τρόπους καὶ κατὰ καιροὺς διάφοροι ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ὡς εὑρετῶν τῶν γραμμάτων (Φοῖνιξ, Παλαμήδης κ.ἄ.), τῶν ὁποίων οἱ χρόνοι δύνανται νὰ τεθοῦν εἰς τὸν 14ον π.Χ. αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν. Τὴν Ἑλληνικὴν γραφήν, ἐξειλιγμένην ὁπωσδήποτε παρέλαβον ἐκ τῶν Κρητῶν οἱ Φοίνικες, οἱ ὁποῖοι περιώρισαν τὸν ἀριθμὸν τῶν γραμμάτων εἰς 22 καὶ μετέφρασαν τὰς ὀνομασίας των ἐκ τῆς κρητικῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδήλουν τὰ ὀνόματα τῶν εἰκόνων ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον, εἰς τὴν ἰδικήν των γλῶσσαν, μετέτρεψαν δὲ ἐπίσης καὶ τὰ 22 σημεῖα τὰ ὁποῖα παρέλαβον ἐκ συλλαβογραμμάτων πιθανῶς εἰς φθογγογράμματα.

Ἐπηκολούθησε βαθμιαία διὰ διαδοχικοῦ μεταρρυθμίσεων διαμόρφωσις τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων συντελεσθεῖσα χωρὶς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, πλὴν ὄχι ἐξ ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου καὶ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἀλλ' ὑπὸ πολλῶν, εἰς διαφόρους τόπους καὶ κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀνάγκας ἑκάστου γλωσσικοῦ ἰδιώματος, οὕτω δὲ προέκυψαν τὰ διάφορα κατὰ τόπους Ἑλληνικὰ ἀλφάβητα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι τὸ Κρητικόν, τὸ Κορινθιακόν, τὸ Χαλκιδικὸν καὶ τὸ τῆς Μιλήτου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν εὑρεθεισῶν μέχρι τοῦδε Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ 8ου π.Χ. μέχρι τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων.

Τὸ Κρητικὸν ἀλφάβητον ἀποτελεῖται ἐξ 21 στοιχείων καὶ ὁμοιάζει περισσότερον τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν ἀλφαβήτων πρὸς τὸ Φοινικικὸν κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, διὸ καλεῖται καὶ «ἀρχαϊκὸν» ἀλφάβητον. Τοῦτο ἦτο ἐν χρήσει ἐν Κρήτῃ, Θήρᾳ αἱ Μήλῳ ἀπὸ τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα, μετά τινων δὲ τροποποιήσεων καὶ ἐν Δήλῳ, Πάρῳ, Σίφνῳ, Κέᾳ, Θάσῳ, Ἀττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὸ Κορινθιακὸν ἀλφάβητον, περιλαμβάνει 25 γράμματα καὶ εἶχεν τὴν μεγίστην ἐκ τῶν λοιπῶν Ἑλληνικῶν ἀλφαβήτων διάδοσιν, εὑρίσκεται δὲ εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Εὐβοίας, Βοιωτίας, Φωκίδος, Λοκρίδος, Θεσσαλίας, Λακωνικῆς, ἀνατολικῆς Ἀργολίδος, Ἀρκαδίας, Ἀχαΐας, Ἤλιδος, Κεφαλληνίας, Ἰθάκης καὶ εἰς τὰς μὴ Ἰωνικὰς ἀποικίας τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἐκ τῶν ἀποίκων δὲ τούτων παρέλαβον τὸ Χαλκιδικὸν ἀλφάβητον καὶ οἱ ἐντόπιοι λαοὶ τῆς Ἰταλίας, μάλιστα δὲ οἱ Τυρρηνοί, Λατῖνοι, Οὔμβροι, Ὄσκοι, Φαλίσκοι κλπ., ἰδίως οἱ Ρωμαῖοι, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀνεπτύχθη τὸ Λατινικὸν ἀλφάβητον, τὸ ὁποῖον μετέδωσαν οἱ Ρωμαῖοι εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι τὸ μεταχειρίζονται μέχρι καὶ σήμερον.

Τὸ ἀλφάβητον τῆς Μιλήτου ἢ Ἰωνικὸν καλούμενον, ἀποτελεῖται ἐξ 24 γραμμάτων καὶ κατ' ἀρχὰς ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὰς Ἰωνικὰς πόλεις τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὡς καὶ τὰς νήσους Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ἀμοργόν, Ρόδον, Κύπρον καὶ ἀλλαχοῦ, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ κατέστη πανελλήνιον.

Κατάργησις τῶν τοπικῶν ἀλφαβήτων. Τὰ κατὰ τόπους ἀλφάβητα ἐξειλίχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ, πρῶτον δὲ εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσήχθησαν ἐνωρὶς στοιχεῖα τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ 405 π.Χ. ἀπαντοῦν ἄνευ ἐξαιρέσεως εἰς τὰ δημόσια γράμματα (ψηφίσματα τῆς πολιτείας, κ.τ.λ.), ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 403)2 π.Χ., ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, προτάσσει τοῦ ρήτορος Ἀρχίνου, τὴν συνήθειαν αὐτὴν τὴν καθιέρωσαν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ νόμου. Μετὰ τὴν ἐπίσημον ἐν Ἀττικῇ εἰσαγωγὴν τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, ἐπηκολούθησεν ἡ ἐπικράτησις αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τοιουτοτρόπως κατέστη τοῦτο πανελλήνιον. Καλοῦνται δὲ πρὸς διάκρισιν τὰ μὲν πρὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος μεταρρυθμίσεως Ἑλληνικὰ ἀλφάβητα προευκλείδια, τὰ δὲ μεταγενέστερα ταύτης, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 403) π.Χ., μετευκλείδια.

Καὶ ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν 24 γραμμάτων τοῦ μετευκλειδίου Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν, παραμένουν ὡς εἶχον μέχρι σήμερον, μετετράπη δὲ κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τὸ σχῆμα καὶ ἡ μορφὴ αὐτῶν μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε διὰ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων νὰ δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἤδη καὶ ἀνευρισκόμεναι ἐπιγραφαί, οἱ πάπυροι, αἱ περγαμηναὶ καὶ τὰ ἐπὶ πάσης ὕλης γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου.

Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς τὴν μακραίωνα ταύτην διατήρησιν τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς συνετέλεσαν οἱ Βυζαντινοὶ καὶ νεώτεροι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι διέσωσαν διὰ τῆς ἀντιγραφῆς πλεῖστα κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ συνέχισαν τὴν παράδοσιν καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βυζαντίου μέχρι σήμερον ἄλλως, ἂν δὲ συνέβαινε τοῦτο, θὰ ἦτο δυσχερεστάτη καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἡ μεταγραφὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις, ὅπως π.χ. μέχρι τοῦδε ἡ γραφὴ τῶν προελλήνων τῆς Κρήτης.

Α.Α. Παπαγιαννόπουλος - Παλαιός

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ἡ γλῶσσα, τὸ κύριον τοῦτο ὄργανον ἐκφράσεως καὶ συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν ἕνα ἔθνος, εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη πρὸς τὸν ὅλον βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Ἕνεκα τούτου ἡ ἱστορία τῆς γλώσσης ἀνάγκη νὰ περιλαμβάνῃ ὁλόκληρον τὸν βίον αὐτῆς ἐν συναφείᾳ μετὰ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου τοῦ λαλήσαντος αὐτὴν ἔθνους.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχαιοτάτην καὶ ἐνδοξοτάτην ἱστορίαν, ἀνέδειξε σοφοὺς ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν πνευματικῶν των ἔργων ἔθεσαν τὰς βάσεις τοῦ πολιτισμοῦ, εὐλόγως ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσε γλῶσσαν τοιαύτην, ὥστε νὰ εἶναι κατὰ τὸν Κικέρωνα ἀξία νὰ λαλῆται ὑπὸ τῶν θεῶν.

Εὐτυχῶς δέ, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐνωρὶς ἐγράφη καὶ φιλολογικῶς, ἤτοι γραμματικῶς καὶ λεξικογραφικῶς ἐξετάσθη ἤδη ὑπὸ τῶν παλαιῶν, καὶ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας, ὄχι μόνον ἐλαλεῖτο ἀλλὰ καὶ ἐγράφετο, ὥστε νὰ ἔχωμεν αὐτῆς γραπτὰ

μνημεῖα πάντων τῶν αἰώνων. Ἕνεκα τούτου ἡ γραπτὴ παράδοσις αὐτῆς εἶναι, ἀρχαιοτέρα καὶ πλουσιωτέρα καὶ μᾶλλον συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος, καλυτέρα πάσης ἄλλης, ἀληθῶς μοναδικὴ ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ δὲ καθόλου βίος τῆς γλώσσης ἡμῶν, συμπληροῦται ἐν πολλοῖς καὶ διὰ τῆς ἑτέρας αὐτῆς πηγῆς, τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία λαλουμένη ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἀδιαλείπτως, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, διέσωσε πολλὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τὰ ὁποῖα δὲν παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν περισωθέντων γραπτῶν μνημείων.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς καὶ πάσης γλώσσης ἡ ἱστορία, ἐξετάζει τὰ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς καὶ ἐξελίξεως. Ἐξετάζει δηλαδὴ ἂν ἐξ ἀρχῆς ἐγεννήθη καὶ διεμορφώθη ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐκτὸς αὐτῆς, πρὸς ποίας ἄλλας γλώσσας παρουσιάζει ὁμοιότητας καὶ συνάπτεται ἱστορικῶς, εἰς ποίας χώρας ἐπεξετάθη κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον ὡς γλῶσσα λαλουμένη, διὰ ποίων γραμμάτων ἐγράφη καὶ παρεδόθη εἰς ἡμᾶς καὶ πότε τοῦτο ἐγένετο, ποίας λέξεις ξένας παρέλαβε κατὰ καιροὺς καὶ παρὰ τίνων, ποίαν ἐπίδρασιν ἔσχον αἱ ξέναι γλῶσσαι ἐπ' αὐτῆς καὶ ποίαν ἐπίδρασιν ἔσχεν αὕτη ἐπὶ τὰς ξένας γλώσσας. Πρὸς τούτοις ἐξετάζει ποῖοι εἶναι οἱ γενικοὶ χαρακτῆρες τῆς γλώσσης ταύτης, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τῶν ἄλλων, ποίας διαλέκτους εἶχε καὶ ποῖοι οἱ κύριοι χαρακτῆρες ἑκάστης ἐξ αὐτῶν, ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ χρῆσις τῶν διαλέκτων τούτων καὶ πῶς ἔπειτα ἐπεκράτησε μία ἐξ αὐτῶν, ἡ ὁποία κατέστη κοινὴ γλῶσσα πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ ποῖοι οἱ χαρακτῆρες αὐτῆς, ἔτι δὲ ποῖος κατά τὴν ἱστορίαν καὶ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ εἶναι ὁ νεώτερος γραπτὸς ἡμῶν λόγος.

Ἀρχαιότης καὶ καταγωγὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὴν ἀρχαιοτέραν συνεχῆ ἱστορίαν, ἀναγομένην ἐκ τῶν γραπτῶν μνημείων τὰ ὁποῖα μᾶς περιεσώθησαν, εἰς τρεῖς χιλιάδας περίπου ἔτη. Εἶναι ὅμως ἀσφαλῶς κατὰ πολὺ ἀρχαιοτέρα, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ τῆς Μυκηναϊκῆς καλουμένης καὶ τῆς Μινωϊκῆς καὶ τῆς Νεολιθικῆς ἀκόμη περιόδου, ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, ὡς ἀποδεικνύεται ἤδη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχ. Βέντρις καὶ τῶν συνεργατῶν του ἀνάγνωσιν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς γραφῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν.

Οὕτως, ἡ μέχρι πρό τινος ὑποστηριζομένη ὑπὸ διαφόρων θεωρία ὅτι αἱ πινακίδες τῆς Πύλου, τῶν Μυκηνῶν κλπ. δὲν ἐκφράζουν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν κατέρρευσεν ὁλοσχερῶς καὶ ἐγένετο φανερὸν ὅτι καὶ οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάλουν τὴν αὐτὴν ἢ παρομοίαν γλῶσσαν πρὸς τοὺς μετέπειτα, ἢ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἱστορικῆς περιόδου παρέλαβον παρὰ τῶν προγενεστέρων των πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα τῆς γλώσσης αὐτῶν, ὡς π.χ. τοπωνύμια καὶ διαφόρους ἄλλας λέξεις κλπ. σημαινούσας ἀντικείμενα γνωστὰ εἰς τὸν ἀκμάσαντα ἐπὶ χιλιετηρίδας πολιτισμόν των.

Παλαιότεραι θεωρίαι περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔχουν ἤδη ἐπαρκῶς καταπολεμηθῆ (βλ. κεφάλαια εἰσαγωγή, ἀνθρωπολογία καὶ προϊστορία τοῦ παρόντος τόμου, καθὼς καὶ ἄρθρον Α τοῦ πρώτου τόμου).

Ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης παλαιᾶς ὑποθέσεως, περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, στηριζόμενοι ἐξήγαγον διάφορα ἐσφαλμένα συμπεράσματα περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀρχαίου Ἰαπετικοῦ ἔθνους, ὡς π.χ. ὅτι ἐγνώριζον τὸ δεκαδικὸν σύστημα, ὅτι εἶχον ἐξημερώσει καὶ ἔτρεφον πολλὰ ζῶα, τὸν ἵππον, τὸν βοῦν, κ.τ.λ., ὅτι ἤξευρον νὰ ὑφαίνουν, νὰ καλλιεργοῦν τὴν κριθὴν κ.τ.τ., ὅτι εἶχον οἰκήματα εἰς τὰ ὁποῖα διενυκτέρευον, ὅτι διέκρινον διαφόρους βαθμοὺς συγγενείας κ.τ.λ.

Ἀρχαιότατα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι αἱ τοπωνυμίαι Τίρυνς-Τίρυνθος, Ἐρύμανθος, Σάμινθος, Κόρινθος, Ζάκυνθος, Ὄλυνθος κ.τ.λ., αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν πρὸς τὰς Μικρασιατικὰς Κάλινδα, Ἄλινδα, Πίγινδα, Λάβρανδα, Σόανδος, Λάρανδα κ.τ.λ. καὶ Τερμησσός, Ταρβασσός, Σαλαγασσός, Τιτυασσὸς πρὸς τὰ ἰδικά μας Παρνασσός, Μυκαλησσός, Ταφιασσός, Ὑμηττός, Βριλησσός, Ἰλισσός, Λυκαβηττός, Λάρισσα κ.τ.λ. Τὰ τοπωνύμια ταῦτα θεωροῦνται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς γλώσσης τῶν προϊστορικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς καὶ τὰ ἄλλα πανάρχαια Ἑλληνικὰ φῦλα ποὺ ἀναφέρουν αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐγράφη διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λεγομένου ἀλφαβήτου. Περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν διαφόρων ἄλλων συστημάτων γραφῆς τὰ ὁποῖα ἦσαν γνωστὰ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐν Ἑλλάδι, βλέπε ἀνωτέρω εἰδικὸν ἄρθρον Γραφὴ καὶ ἄρθρον Α, πρῶτος τόμος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας.

Αἱ διάλεκτοι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων χρόνων τῆς γραπτῆς παραδόσεώς της πολύμορφος καὶ διεσχισμένη εἰς διαλέκτους καὶ ἰδιώματα ἀνάλογα μὲ τὰ διάφορα Ἑλληνικὰ φῦλα ποὺ εἶχον διασπαρῆ εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος. Οἱ παλαιοὶ ἤδη διέκρινον ἀργότερον τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς διαλέκτους εἰς τέσσαρας, τὴν Ἰωνικήν, Ἀττικήν, Δωρικὴν καὶ Αἰολικήν, εἰς ταύτας δὲ προσετέθη ὕστερον ὡς πέμπτη καὶ ἡ Κοινή, ἀλλ' αἱ ἐπιγραφαὶ ἰδίως τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν χωρῶν παρουσιάζουν ποικιλίαν πολὺ μεγαλυτέραν, πρᾶγμα ὅπερ ηὐνόει πλὴν ἄλλων καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν Ἑλλήνων εἰς πλείστας αὐτονόμους πόλεις - κρατίδια. Ὅθεν ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν διαλέκτων συνδέεται ἀναποσπάστως πρὸς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν φύλων, ἤτοι πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καθόλου ἱστορίαν.

Εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν διαλέκτων δὲν συμφωνοῦν πάντες οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τὴν μελέτην καὶ τὴν ἔρευναν αὐτῶν, καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον τὴν διαστροφὴν καὶ παραποίησιν τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας, ὡς ἐκ τούτου δὲ προετάθησαν πλείονες τῆς μιᾶς διαιρέσεις, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἑκάστη συνδυάζει ὡρισμένα πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα. Οὕτω διήρεσαν τὰς διαλέκτους εἰς δύο ὁμάδας, τὴν Ἰωνικὴν καὶ τὴν μὴ Ἰωνικήν, ἄλλοι εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ὁμάδα, ἄλλοι πάλιν εἰς τρεῖς, τὴν Ἰωνικήν, Ἀχαϊκὴν καὶ Δωρικήν, καὶ ἄλλοι εἰς βορειοδυτικάς, ἀνατολικὰς καὶ τῆς μέσης Ἑλλάδος διαλέκτους, ἄλλοι, τέλος, διαιροῦν εἰς τέσσαρας ὁμάδας, εἰς τὴν Ἰωνικὴν - Ἀττικήν, εἰς τὴν Ἀρκαδικὴν - Κυπρίαν, εἰς τὴν Αἰολικὴν καὶ τὴν Δυτικήν, ἄλλοι εἰς περισσοτέρας καὶ ἄλλοι προτιμοῦν ἁπλῆν περιγραφὴν τῶν διαλέκτων κατὰ τὴν γεωγραφικὴν ἢ ἄλλην σειρὰν αὐτῶν.

Ἐκ πασῶν τῶν πηγῶν πρὸς μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν διαλέκτων, ἡ ἀρίστη εἶναι αἱ ἐπιγραφαί. Διότι ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς εἶναι συντεταγμένοι εἰς γλῶσσαν τεχνητὴν καὶ ἔχουν παραδοθῆ μέχρις ἡμῶν διὰ σειρᾶς ἀντιγράφων καὶ ὑπέστησαν ὡς ἐκ τούτου ἱκανὰς μεταβολὰς διαφόρων χειρῶν, αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι αὐτόγραφα καὶ παριστοῦν περισσότερον παντὸς ἄλλου γλωσσικοῦ μνημείου τὴν διάλεκτον εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν. Σημειωτέον ὅτι καὶ διά ἀρχαίας διαλέκτους, ὡς π.χ. τὴν Ἠλειακήν, τὴν Ἀρκαδικήν, τὴν Κυπρίαν, τὴν Κρητικήν, τὴν Θεσσαλικὴν κ.ἄ., αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι τὰ μόνα γλωσσικὰ μνημεῖα τὰ ὁποῖα περιεσώθησαν καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μόνον κειμένων δύνανται αὗται νὰ μελετηθοῦν.

Πρὸς εὐκολωτέραν δὲ παρακολούθησιν τῆς μακρᾶς ἀνελίξεως τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν διαλέκτων, διαιροῦν τὴν ἱστορίαν αὐτῶν εἰς τρεῖς περιόδου, ἤτοι: 1) τὴν προϊστορικὴν ἢ προδιαλεκτικήν, 2) τὴν κυρίως διαλεκτικήν, δηλαδὴ τὴν τῆς πλήρους ἀναπτύξεως τῶν ἀρχαίων διαλέκτων, ὡς παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς εἰς τὰς ἐπιγραφάς, καὶ 3) τὴν τῆς ὑποχωρήσεως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν καὶ τῆς διαμορφώσεως διαφόρων κατὰ τόπους κοινῶν (Ἰωνικῆς, Δωρικῆς, Ἀχαϊκῆς καὶ Αἰτωλικῆς) καὶ μάλιστα τῆς κατ' ἐξοχὴν Ἀττικῆς Κοινῆς, ἡ ὁποία βαθμηδὸν κατέστη γλῶσσα πάντων σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ τῆς μὲν προϊστορικῆς περιόδου ἡ ἀκριβὴς παρακολούθησις καὶ μελέτη ἐξελίξεώς της ἐλλείψει ἐπαρκῶν γραπτῶν μνημείων εἶναι εἰσέτι ἀδύνατος. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀρχικῶς ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἦτο ὅλως ἑνιαία καὶ ὁμοιόμορφος, ἀλλὰ θὰ εἶχε κατὰ τόπους διαλεκτικὰς παραλλαγὰς καὶ ποικιλίας φωνητικάς, λεξιλογικὰς καὶ ἄλλας, ὅπως ἄλλως τε συμβαίνει τοῦτο καὶ σήμερον εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου (Κεντρικὴ Ἑλλάς, Κρήτη, Μακεδονία, Κύπρος κ.τ.λ.) καὶ αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἦσαν ἀκόμη τοιαῦται, ὥστε νὰ δύναται ἔκτοτε νὰ γίνῃ λόγος περὶ πλήρους καὶ πραγματικῆς ἀποσχίσεως τῆς γλώσσης εἰς διαλέκτους. Ἡ σύγκρισις τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν διαλέκτων πρὸς ἀλλήλας καὶ τὰ ἐκ ταύτης εὑρισκόμενα εἰς πάσας τὰς διαλέκτους χαρακτηριστικά, προϋποθέτουν ἀναγκαίως χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον ἐλαλεῖτο προδιαλεκτικὴ κοινή, πανελλήνιος γλῶσσα, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους ἐχώρει εἰς βαθμιαίαν διαλεκτικὴν διάσπασιν, γενομένην εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου γραπτῆς παραδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Καὶ ἐνταῦθα, ἐλλείψει γραπτῶν μνημείων, μόνον διὰ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν Ἑλληνικῶν διαλέκτων καθίσταται ὁπωσδήποτε δυνατὸν νὰ διακριθῇ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐπακολουθησάσης διαλεκτικῆς ἀποσχίσεως, τὸ τῆς διακρίσεως τῶν μεγάλων διαλεκτικῶν ὁμάδων, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν εἶναι τὰ ἑξῆς:

Α'. Ἰωνικὴ - Ἀττική: 1) η ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ᾱ. 2) Οἱ ἀντωνυμικοὶ τύποι ἡμέες-ἡμεῖς, ὑμέες-ὑμεῖς. 3) Τὰ εἰς-ου ἐπιρρήματα ποῦ, ὅπου, αὐτοῦ, ὁμοῦ κ.λ.π. Ἄλλα γνωρίσματα κοινὰ καὶ εἰς τὰς δύο διαλέκτους ὅπως π.χ. ἡ ἀπώλεια τοῦ F κ.λ.π., ἀνήκουν εἰς τοὺς κατόπιν ἱστορικοὺς χρόνους.

Β'. Ἀχαϊκὴ Αἰολική: 1) Ἡ κώφωσις τοῦ α εἰς ὁ καὶ τοῦ ο εἰς υ, ὡς π.χ. ὀν, ὐν, = ἀνά, δέκοτος = δέκατος, ἀπὺ = ἀπό, κατύ = κατά, κ.λ.π. 2) Ἡ τροπὴ τῶν ρ, λ εἰς ορ ἢ ρο, ολ ἢ λο (ἀντὶ τῶν εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους αρ ἢ ρα, αλ ἢ λα), ὡς π.χ. στροτὸς = στρατός, βροχύς = βραχύς, κορζία = καρδία κ.λ.π. 3) Ρήματα εἰς μι ἀντὶ τῶν εἰς - ω, ὡς π.χ. κάλημι, φίλημι κ.λ.π.

Γ'. Δωρική: 1) Διατήρησις τοῦ τ εἰς τὰς ρητορικὰς καταλήξεις -τι, - ντι· τίθημι, τίθεντι, φέροντι, ἵσταντι, ἵσαντι = ἵσασι κ.λ.π. 2) Ρημα- ἡ κατάληξις - μες ἀντὶ τῆς εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους - μεν· φέρο , λέγομες κ.λ.π. 3) Συναίρεσις τοῦ αε εἰς η· ὅρᾱε - ὅρη, ὁράε- · ὁρῆτε, νικάειν-νικῆν κλπ. 4) Δωρικὸς μέλλων εἰς -σέω, σίω, ὡς π.χ. προξέω, βοαθησίοντι κλπ., πρὸς τούτοις δὲ καὶ παθητικὸς μέλλων εἰς - σω ἀντὶ - σομαι, π.χ. συναχθησοῦντι = συναχθήσονται, ἐπιμεληθησεῦντι = ἐπιμεληθήσονται κλπ.

Αἱ ἰδιωτικαὶ παραλλαγαὶ ἑκάστης ὁμάδος ἀναπτυσσόμεναι καὶ εὐρυνόμεναι διέσχιζον καθ' ἑκάστην βαθύτερον τὴν παρ' ἑκάστου φύλου ὁμιλουμένην καὶ κατετεμάχιζον αὐτὴν εἰς πλείστας

διαλέκτους καὶ ἰδιώματα, ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, ὑπὸ τὴν μορφὴν δὲ ταύτην ἐμφανίζεται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς περιόδου.

Σήμερον τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς διαλέκτους διδασκόμεθα ἀφ' ἑνὸς μέν ἐκ φιλολογικῶν μνημείων συνταχθέντων εἰς αὐτάς, π.χ. τὴν Ἰωνικὴν ἐκ τοῦ Ὁμήρου, Ἡροδότου κλπ., τὴν Ἀττικὴν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ συντεταγμένων πολλῶν πεζῶν καὶ ποιητικῶν ἔργων, τὴν Αἰολικὴν τῆς Ἀσίας ἐκ τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφοῦς, τὴν Δωρικὴν ἐκ τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ ἄλλων ποιητῶν Ἰβύκου, Στησιχόρου, Ἐπιχάρμου, Σώφρονος κλπ., ἀφ' ἑτέρου δέ, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, καὶ ἐξ ἄλλου ἐκ πολλῶν εἰδήσεων τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν, λεξικογράφων κ.λ.π. Αἱ ἐπιγραφαὶ μᾶς παρέχουν κυρίως τὴν προφορὰν ἢ τὴν φωνητικὴν καὶ τὸ τυπικόν, τὰ δὲ φιλολογικὰ ἔργα καὶ οἱ γραμματικοὶ καὶ λεξικογράφοι τὸν θησαυρὸν τῶν λέξεων καὶ τὴν σύνταξιν. Ἐπειδὴ ὅμως φιλολογικὰ μὲν μνημεῖα ὀλίγων μόνον χωρῶν ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν, αἱ δὲ ἐπιγραφαὶ ἄλλων μὲν χωρῶν εἶναι πολλαί, ἄλλων δὲ ὀλίγαι, διὰ τοῦτο ἄνισοι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλλιπεῖς εἶναι αἱ περὶ τῶν διαλέκτων γνώσεις ἡμῶν. Οἱ δὲ γενικοὶ χαρακτῆρες ἑκάστης διαλέκτου, ὅπως οὗτοι συνάγονται ἐξ ὅλων τῶν πηγῶν, ἤτοι ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν φιλολογικῶν ἔργων καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων, εἶναι ἀδρομερῶς οἱ ἑξῆς:

Α' Ἰωνικὴ - Ἀττική. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ μὲν Ἀττικὴ ἐχρησιμοποιεῖτο πάντοτε ἐν τῇ ὁμωνύμῳ χώρᾳ, ἀλλ' ἡ Ἰωνικὴ σχεδὸν οὐδαμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος (πλὴν ἴσως τοῦ Ὠρωποῦ). Ἡ Ἰωνικὴ διάλεκτος ἦτο ἤδη ἐν χρήσει ἐκτὸς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἤτοι εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς ἀποικίας της ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ (εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως βραδύτερον ἱκαναὶ Ἰωνικαὶ ἀποικίαι, ὡς π.χ. ἡ Ζάγκλη, ἡ Κατάνη, οἱ Λεοντῖνοι κ.λ.π. ἐξεδωρίσθησαν), εἰς τὰς Κυκλάδας, ἐξαιρουμένων τῆς Μήλου, τῆς Θήρας καὶ τῆς Ἀνάφης, ἔτι δὲ εἰς τὴν Θάσον, εἰς τὴν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἰωνίαν καὶ τὰς παρακειμένας νήσους Σάμον, Χίον, κ.λ.π. καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἀποσταλείσας ἀποικίας κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἑλλησπόντου, τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἕνα ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἰωνικῆς καὶ ἰδίως τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἡ ἐξαιρετικὴ των γλωσσικὴ ὁμαλότης καὶ ὁμοιομορφία. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν μεγάλην διαλεκτικὴν ποικιλίαν τῆς Δωρικῆς καὶ τῆς Ἀχαϊκῆς - Αἰολικῆς καὶ τὰς εἰς αὐτὰς μεγίστας καὶ ποικιλωτάτας κατὰ τόπους φωνητικάς, μορφολογικὰς καὶ λοιπὰς παραλλαγάς, ἡ Ἰωνικὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ Ἀττικὴ παρουσιάζουν σπανίαν ἑνότητα καὶ ἀξιοσημείωτον ἔλλειψιν ἰδιωματικῶν παραλλαγῶν.

Οἱ δὲ κοινοὶ χαρακτῆρες τῆς Ἰωνικῆς - Ἀττικῆς εἶναι οἱ ἑξῆς:

1) Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἀρχαίου μακροῦ α εἰς η: μάτηρ - μήτηρ, δᾶμος-δῆμος κ.λ.π.

2) Ἡ μετάθεσις τοῦ χρόνου ἢ ἄλλως ἀντιμεταχώρησις καλουμένη, ὅπως π.χ. λαὸς-ληὸς-λεώς, βασιλῆα-βασιλέα.

3) Ἡ κατὰ πολὺ ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων διαλέκτων ἀπώλεια τοῦ F (περὶ τὸ 800 π.Χ.).

4) Τὸ εὐφωνικὸν ν.

5) Ἡ ἁπλοποίησις τοῦ σσ, ὅταν τοῦτο προῆλθεν ἐξ ἀρχαιοτέρου σ+σ (γένεσσι - γένεσι, ἐνείκεσσα - ἐνείκεσσα), ἢ ὀδοντικοῦ+σ (παιδσὶ - παισσὶ - παισί), ἢ ὀδοντικοῦ +J (μεθJσος - μέσσος - μέσος), ὄχι δὲ καὶ ὅταν τὴν ἀρχὴν ἔχῃ ἐξ οὐρανικοῦ κ, χ+j (γλωχίν-γλῶσσα, πίκ+Ja, πίσσα).

6) Ἡ κατὰ μετάπτωσιν κλίσις τῶν εἰς-ις ὀνομάτων (πόληος-πόλεως, πόληι-πόλει, πόλεων κλπ. ἀντὶ τῶν εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους πόλιος, πολίων).

7) Οἱ ἀντωνυμικοὶ τύποι ἡμέες-ἡμεῖς, ὑμέες-ὑμεῖς, σφέες-σφεῖς, ἀντὶ τῶν εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους εἰς-ες ληγόντων: Δωρική: ἁμὲς ὑμές, Αἰολική: ἄμμες, ὔμμες.

8) Τὰ ἀπαρέμφατα εἰς-ναι (ἰέναι-εἶναι).

9) Τὸ δυνητικὸν ἄν.

10) Οἱ ἐπιρρηματικοὶ τύποι εἰς-ου (ποῦ, ὅπου, αὐτοῦ κ.λ.π.).

11) Τὸ γ' πρόσωπον τοῦ παρατατικοῦ τοῦ εἰμὶ (ἦν).

12) Ἡ ρηματικὴ κατάληξις εἰς-σαν (ἔθεσαν, ἔδοσαν, ἐλύθησαν).

13) Τὰ εἰς-της ἁπλᾶ ὀνόματα (ἁρμοστής, κριτής, δικαστὴς κ.λ.π.), ἀντὶ τῶν εἰς τὴν προδιαλεκτικὴν Ἑλληνικὴν εἰς-τηρ, -τωρ, καταλήξεις τὰς ὁποίας εἰς ὀλίγα μόνον καὶ ἰδιαιτέρως δηλωτικὰ ὀργάνων (λουτήρ, κρατὴρ κλπ.) ἀκόμη δὲ ἐπισήμους πολιτικούς, θρησκευτικοὺς κ.λ.π. ὅρους (σωτήρ, κλητήρ, ῥήτωρ κ.λ.π.) διετήρησεν ἡ Ἀττικὴ ἐπὶ τὸ ἀρχαιοτροπώτερον.

Ἰδιαιτέρως ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος διαιρεῖται εἰς ἀρχαιοτέραν ἢ προευκλείδειον (μέχρι τοῦ ἔτους 403)2 π.Χ. ὅταν ἦτο ἄρχων ἐπώνυμος ὁ Εὐκλείδης) καὶ εἰς νεωτέραν ἢ μετευκλείδειον. Ἡ πρώτη χαρακτηρίζεται:

1) Διὰ τοῦ ηι ἀντὶ τοῦ ει (κλητίς, λητιτουργῶ, παρηιά, Ἀριστηίδης ἀντὶ κλείς, λειτουργῶ, παρειά, Ἀριστείδης κ.τ.λ.).

2) Διὰ τῆς εἰς-ῆς πληθυντικοῦ ὀνομάτων τῶν εἰς-εὺς (Ἀχαρνῆς, βασιλῆς κ.λ.π.).

3) Διὰ τῶν πληθυντικῶν δοτικῶν εἰς-ασι, -ησι, οισι.

4) Διὰ τῆς αὐστηρᾶς διακρίσεως εἰς τὴν κλίσιν τῶν εἰς-ης πρωτοκλίτων ὀνομάτων ἀπὸ τῶν εἰς-ης τριτοκλίτων. Ἀπὸ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος ὅμως ταῦτα συγχέονται (π.χ. Καλλιάδους, Αἰσχίνους, Ἀριστοκλέου, Φανοκλέου, Δημοχάρην, Δημοσθένην κλπ.).

5) Διὰ τῆς πλήρους σχεδὸν κατισχύσεως, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος, τῶν μονολεκτικῶν ἀντωνυμικῶν τύπων ἑαυτῶν (αὐτῶν) κλπ. ἀντὶ τῶν πρότερον χρησιμοποιουμένων σφῶν αὐτῶν κλπ.

6) Διὰ τοῦ πρώτου προσώπου ἢ ἀντὶ τοῦ ἦν.

7) Διὰ τοῦ εἰς-η ἐνεργητικοῦ ὑπερσυντελίκου ἀντὶ τοῦ κατόπιν εἰς-ειν (π.χ. ἀπωλώλη = ἀπωλώλειν).

8) Διὰ τῶν ρηματικῶν τύπων εἰς-αται, ατο (γεγράφαται, ἐτετάχατο κλπ.) ἀντὶ τῶν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος χρησιμοποιουμένων περιφραστικῶν τύπων (γεγραμμένοι εἰσὶ ἢ ἦσαν, τεταγμένοι εἰσὶ ἢ ἦσαν).

9) Διὰ τοῦ συνδέσμου ἦν, ἀντὶ τοῦ ἄν.

10) Διὰ τῆς συνηθεστέρας χρήσεως τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ, ἀκόμη δὲ τῆς ξύν ἀντὶ τῆς ὕστερον ἐπικρατησάσης σὺν κλπ.

Τὰ ἰδιαίτερα δὲ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξεν ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος μετὰ τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς Ἰωνικῆς καὶ διὰ τῶν ὁποίων διαστέλλεται ἀπὸ τὴν Ἰωνικὴν ἀπ' αὐτῶν ἤδη τῶν ἀρχῶν τῆς γραπτῆς παραδόσεως, εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Τὸ α μετὰ τὰ ρ, ι, Σ (πράττω, ἰάσομαι, γενεὰ κλπ. ἀλλ' ἰων. πρήσσω, ἰήσομαι γενεὴ κλπ.).

2) Τὸ ττ ἀντὶ σσ (πράττω, ἰων. πρήσσω).

3) Τὸ ρρ ἀντὶ τοῦ ρσ (θαρρῶ, χερρόνησος ἀντὶ τῶν θαρσέω, χερσόνησος κλπ.).

4) Ἡ ἀποβολὴ τοῦ F κατόπιν τῶν λ, ν, ρ, σ ἄνευ ἀντεκτάσεως (καλFὸς-καλός, ξένFος-ξένος, κόρFη-κόρη, δόρFατα-δόρατα κλπ. ἀντὶ τῶν Ἰωνικῶν τύπων ξεῖνος, κούρη, δόρατα κλπ.).

5) Ἡ συνηθέστερον τῶν ἄλλων διαλέκτων ἁπαντῶσα εἰς αὐτὴν συναίρεσις (Ἰωνικὴ: πυλέων ἀντὶ πυλῶν κλπ.).

6) Ἡ γενικὴ τοῦ ἑνικοῦ πρωτοκλίτων εἰς-ου (πολίτεω-πολίτου).

7) Ἡ συχνὴ χρῆσις τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ.

8) Οἱ τύποι κρείττων, μείζων (Ἰωνική: κρέσσων, μέζων).

9) Τὰ εἰς-άννυμι ῥήματα, τὰ ὁποῖα εἰς οὐδεμίαν ἄλλην διάλεκτον ἁπαντοῦν, ἀναφαίνονται δὲ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἀττικὴν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ δὲ κυρίως Ἰωνικὴ διάλεκτος δύναται καὶ αὐτὴ νὰ διαιρεθῇ χρονικῶς εἰς παλαιοτέραν καὶ νεωτέραν Ἰάδα, συμφώνως πρὸς τὴν διαίρεσιν τῶν ἀρχαίων. Ὡς τύπον τῆς πρώτης ἐθεώρουν οὗτοι τὸν Ὅμηρον, Ἡσίοδον καὶ λοιποὺς ἐπικούς, τῆς δὲ δευτέρας τοὺς ἐλεγειακοὺς καὶ ἰαμβογράφους, καὶ τοὺς πεζογράφους Ἡρόδοτον, Ἱπποκράτην κλπ. Εἰς τούτους πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς Ἰωνικὰς ἐπιγραφάς.

Ἡ παλαιὰ Ἰάς, ἡ τοῦ Ὁμήρου, διακρίνεται ἀπὸ τῆς νεωτέρας κυρίως διὰ τῶν ἑξῆς:

α) Διὰ τῆς διατηρήσεως εἰς πολλοὺς τύπους τοῦ F.

β) Διὰ τῆς συχνῆς ἀσυναιρεσίας.

γ) Διὰ τοῦ συχνότατα ἀναυξήτου τῶν ρηματικῶν τύπων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπικὴ διάλεκτος εἶναι λίαν τεχνητὴ καὶ ἀνάμικτος καὶ ἑπομένως ὄχι πολὺ χρήσιμος πρὸς ἔρευναν καὶ διατύπωσιν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ἰωνικῆς διαλέκτου, διὰ τοῦτο λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν κυρίως οἱ ἰαμβογράφοι καὶ οἱ Ἴωνες πεζογράφοι, πρὸ πάντων δὲ αἱ Ἰωνικαὶ ἐπιγραφαί. Διαιρεῖται δὲ καὶ τοπικῶς ἡ Ἰωνικὴ διάλεκτος, ἤτοι:

Α) Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἰωνικὴν (τὴν ὁμιλουμένην εἰς τὴν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Ἰωνίαν μετὰ τῶν ἀπέναντι νήσων καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῶν).

Β) Εἰς τὴν κεντρικὴν Ἰωνικὴν (τὴν ὁμιλουμένην εἰς τὰς Κυκλάδας) καὶ

Γ) Τὴν δυτικὴν Ἰωνικὴν (τὴν ὁμιλουμένην εἰς τὸν Ὠρωπόν, τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς ἀποικίας αὐτῆς).

Κοινὰ γνωρίσματα τούτων ἀναπτυχθέντα κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεσολαβῆσαν μεταξὺ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου ἀπὸ τῆς κυρίως Ἰωνικῆς καὶ τῆς διακρίσεως ταύτης εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐπὶ μέρους Ἰωνικὰς διαλέκτους, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) Ἡ τροπὴ τοῦ ἀρχικοῦ α εἰς η καὶ μετὰ τὸ ρ, ι, Σ (χώρη, ἡμέρη, σοφίη, οἰκίη κλπ.).

2) Ἡ πρώϊμος ἀποβολὴ τοῦ F.

3) Τὸ ἀσυναίρετον τῶν φωνητικῶν συμπλεγμάτων Σα, Σο, Σοι, Σω.

4) Ἡ κρᾶσις τοῦ ω, ο (μακρὸν) (οο) καὶ ο + α εἰς ω (π.χ. ὠνὴρ = ὁ ἀνήρ, τὠγῶνος = τοῦ ἀγῶνος κλπ.).

5) Ἡ ἑνικὴ γενικὴ τῶν πρωτοκλίτων οὐσιαστικῶν εἰς-εω ἢ-ω κατόπιν φωνήεντος (π.χ. δεσπότεω, νεανίεω-ίω) καὶ γεν. πληθ. εἰς-εων (-ων): (δραχμέων).

6) Ἡ ἑνικὴ γενικὴ τῶν εἰς-ευς καὶ τῶν εἰς-κλῆς σχηματίζεται κατὰ τὴν τῶν λοιπῶν τριτοκλίτων εἰς-εος (ἱερέος, βασιλέος κλπ.).

7) Ἡ ἐπιθετικὴ κατάληξις -ηιος, -ηιον, ἀντὶ τῶν παρ' Ἀττικοῖς κλπ. -ειος (π.χ. οἰκήιος, ἱερήιον, πρυτανήιον κλπ. ἀντὶ τῶν ἀττ. οἰκεῖος, ἱερεῖον, πρυτανεῖον κλπ.). Ἡ οὕτω διακριθεῖσα ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς Ἰωνικὴ δὲν ἔμεινεν, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐπὶ πολὺ ἑνιαία. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου, αἱ μετακινήσεις καὶ οἱ ἀποικισμοὶ τῶν Ἰώνων, ἡ ἔλλειψις πολιτικῆς ἑνότητος καὶ γεωγραφικῆς συνεχείας τῆς χώρας των διηυκόλυναν τὴν ἀπόσχισιν τῆς γλώσσης των εἰς περισσοτέρας ἐπὶ μέρους διαλέκτους, μὲ ἰδιαίτερα ἑκάστη διαλεκτικὰ γνωρίσματα.

Β'. Ἀχαϊκὴ - Αἰολική. Εἰς τὴν διαλεκτικὴν ταύτην ὁμάδα ὑπάγονται, ἡ κυρίως Αἰολικὴ ἢ Λεσβία, ἡ Θεσσαλική, ἡ Βοιωτική, ἡ Ἀρκαδική, ἡ Κυπρία, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ Παμφυλιακή. Πᾶσαι αὗται αἱ ἐπὶ μέρους διάλεκτοι ἀπετέλουν πάλαι ποτέ, εἰς Προϊστορικοὺς

χρόνους, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάλεκτον, ὅπως γίνεται φανερὸν ἐξ ἀρκετῶν καὶ χαρακτηριστικῶν κοινῶν γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ἡ χρῆσις τῶν χειλικῶν πρὸ τῶν φωνηέντων ε, η, ι (π.χ. Αἰολική: πέσσυρες, Βοιωτική: πέτταρες, Βοιωτική: Πειλεστροτίδας = Τηλεστρατίδης, Κυπριακή: πείσει = τείνει, Θεσαλικὴ ἀπ-πεῖσαι = ἀποτεῖσαι-Βοιωτ. Βελφοί, Αἰολική: Βέλφοι = Δελφοὶ κλπ.).

2) ορ ἢ ρο ἐκ τοῦ τ, ολ ἢ λο ἐκ τοῦ l, ἀντὶ τῶν εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους αρ-ρα, αλ-λα (π.χ. βρόχυς, βροχὺς = βραχύς, στρότος, στρόταγος κλπ. κόρζα = καρδία κλπ.).

3) Ἡ κώφωσις τῶν φωνηέντων α, ο εἰς ο, υ (π.χ. ὀν, ὐν = ἀνά, δέκοτος = δέκα, δέκατος, ἔνοτος = ἔνατος, ἑκατὸν = ἑκατὸν κλπ. ἄλλυ = ἄλλο, ἀπὺ = ἀπὸ κλπ.).

4) Ἀποκοπὴ τῶν προθέσεων (ἀν, ὀν, ὐν = ἀνά, κάτ = κατά, πάρ = παρά, πότ = ποτύ, πρὸς κλπ.).

5) θέρσος, κρέτος ἀντὶ τῶν θάρσος, κράτος.

6) Τροπὴ τῶν συνηρημένων ρημάτων εἰς-μι (π.χ. Λεσβιακή: κάλημι = καλῶ, Θεσσαλική: φίλημι, Βοιωτική: φίλειμι = φιλῶ κλπ.).

Ἀλλ' ἤδη πρὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν Ἀχαιῶν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Κύπρον κ.ἀ. εἶχον ἀναπτυχθῆ εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν διαλεκτικαὶ παραλλαγαὶ κατὰ τόπους, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ διάλεκτος αὕτη διακρίνεται εἰς δύο μεγάλους κλάδους, τὴν βόρειον Ἀχαϊκὴν ἢ κατ' ἐξοχὴν Αἰολικὴν καλουμένην (Θεσσαλικήν, Βοιωτικήν, Λεσβίαν) καὶ τὴν νότιον Ἀχαϊκὴν (Ἀρκαδικήν, Κυπρίαν, ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν Παμφυλιακήν). Οὕτω νέοι, ἰδιαίτεροι δι' ἑκάστην διάλεκτον χαρακτῆρες ἀνεπτύχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ αἱ Ἀχαϊκαὶ διάλεκτοι προσέλαβον τὸν ὁριστικόν των καὶ ἰδιαίτερον τύπον.

Ἐκ τούτων ἡ **Θεσσαλικὴ** διὰ τὴν ἄνισον κυρίως κατὰ τόπους ἀνάμειξιν Αἰολοαχαϊκῶν πρὸς Δωρικὰ στοιχεῖα, ἐμφανίζει ἀρκετὰς καὶ ἀδρὰς παραλλαγάς, οὕτω δὲ διηρέθη εἰς τέσσαρα ἰδιώματα:

α) Τὸ τῆς Πελασγιώτιδος (Λαρίσης).

β) Τὸ νοτιοδυτικόν (Κιερίου).

γ) Τὸ τῆς Θεσσαλιώτιδος (Φαρσάλου) καὶ

δ) Τὸ τῶν Φερῶν.

Ἐκ δὲ τῶν κατὰ τόπους διαφορῶν παρατηρεῖται ὅτι εἰς μὲν τὴν Πελασγιώτιδα διετηρήθη καθαρώτερος ὁ Αἰολικὸς χαρακτὴρ τῆς διαλέκτου, εἰς δὲ τὴν Θεσσαλιώτιδα ὑπερίσχυσεν ἡ ἐπίδρασις τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων. Τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Θεσσαλικῶν διαλέκτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ἡ τροπὴ τῶν ἀνοικτῶν φθόγγων η, αι καὶ ω εἰς τοὺς κλειστοτέρους ει, ου (βέλλειται = βούληται, βέλλουνθειν = βούλωνται. Πετθαλοῦν καὶ τοῦν Ἐλλάνουν = Θετταλῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, χούρα = χώρα, ἀνέθεικε = ἀνέθηκε, ἐψάφιστει-ἐψήφισται, ὀνγράψειν = ἀναγράψας, πεπείστειν = πεπεῖσθαι κλπ.).

2) Ἡ συχνὴ σίγησις τοῦ ληκτικοῦ, εἰς τὴν δοτικὴν τῶν πρωτοκλίτων καὶ δευτεροκλίτων (-ωι), οὕτω δὲ ἐκλιπόντος τοῦ -ι καὶ τοῦ -ω τραπέντος, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἰς ου, ἡ δοτικὴ τῶν δευτεροκλήτων ἔληξεν εἰς -ου (π.χ. πελέμιοι - πελέμω - πολέμου = πολέμω, τοῦ = τῶ, Διοδούρου = Διοδώρου κλπ.).

3) Ἡ διὰ συνιζήσεως ἐξαφάνισις τοῦ ι μετὰ τὸ ρ, ὁπότε τὸ ρ διπλασιάζεται (ἀργύρρον = ἀργύριον, κύριον - κύρρον κλπ.).

4) Διατήρησις ἐπὶ μακρὸν τοῦ F (Γαλίσσκηται, Γεκέδαμος, εὐFεργέταν κλ.π).

5) Τροπὴ τοῦ ε εἰς ι καὶ ἐκεῖ ὅπου πρότερον ἦτο F (κλέFος - κλέος - κλίος, νέος - νίος) κλπ.

Ἡ Βοιωτικὴ ἔχει τὰ ἑξῆς Αἰολικὰ χαρακτηριστικά:

1) Τὰ ἐκ τῶν παλαιῶν ὑπερωϊκῶν προελθόντα χειλικὰ (πέτταρες = Ἀττική: τέτταρες, ἀποπισάτω = ἀποτεισάτω κλπ.).

2) Τὸ ἐκ τοῦ τ προκῦψαν ορ, ρο.

3) Ἡ δοτικὴ πληθυντικοῦ τῶν συμφωνολήκτων τριτοκλίτων εἰς-εσσι.

4) Ὁ σχηματισμὸς τῆς μετοχῆς τοῦ ἐνεργητικοῦ παρακειμένου κατὰ τὸν τοῦ ἐνεστῶτος (π.χ. πεφειράκοντες) κλπ.

5) Ἡ χρῆσις τῶν πατρωνυμικῶν ἐπιθέτων ἀντὶ τῆς γενικῆς (Θιόπομπος, Ὀλυμπίχιος, Διοφάνειος κλπ.).

6) Αἱ προθέσεις ἐγς = ἐξ, πεδά, ἡ κατὰ ἀποκεκομμένη πρὸ συμφώνων κτλ. Πλὴν τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων, ἀξία λόγου εἶναι ἡ χρῆσις τῶν δύο ττ ἀντὶ τοῦ σσ (πίττα, ἐλάττων, ὁπόττος, ἐπεψαφίττατο κλπ.), τὸ ττ ἐκ στ κατ' ἀφομοίωσιν (ἵστω - ἵτω, ἔστε - ἔττε κλπ.), τὸ δ εἰς ἀρχὴν λέξεως καὶ τὸ δδ εἰς τὸ μέσον λέξεως ἀντὶ τοῦ ζ εἰς τὴν Ἀττικὴν κλπ. (Δωΐλος, Δεύξιππος, δώει = ζώη, Δεύς = Ζεύς, τραπέδδας, θερίδδειν, δοκιμάδδειν, γραμματίδδειν) κλπ.

Ἡ Λεσβία διάλεκτος ἀνέπτυξε τοὺς ἑξῆς ἰδίους χαρακτῆρας:

1) Τὴν βαρυτονίαν, δηλαδὴ τὴν κατ' οὐσίαν ἀτονίαν τῆς ληγούσης (θῦμος ὁ γάμβρος ὁ, παῖδος τοῦ, ἄνδρος τοῦ, Δίος τοῦ, Fείπην = εἰπεῖν κλπ.).

2) Τὴν συχνὴν κώφωσιν τοῦ ο εἰς υ (ὕμαλος, ὔμοιος, ὔμφαλος, ὔσδος = ὄζος, ὔμοι = ὁμοῦ κλπ.).

3) Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ φθόγγου ι παρὰ τὰ φωνήεντα α, ο, ε ἑπομένου νσ (πάνσα - παῖσα, - τόνς - τοὶς = τούς, τὰνς - ταὶς = τάς, φέρονσι - φέροισι, ἔχονσα - ἔχοισα, τίθενσι - τίθεισι κλπ.).

4) Τὴν ἀντὶ τοῦ α χρῆσιν τοῦ ο ὄχι μόνον ἀντὶ τῶν r, l ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τῶν m, n (π.χ. στρότος, στρόταγος, βρόχυς, χόλαισι = χαλῶσι, τομίας = ταμίας, ὀν = ἀνὰ κλπ.).

5) Τὴν ψίλωσιν.

6) Τὴν παράστασιν τοῦ F πρὸ τοῦ ρ διὰ τοῦ β (βρόδα = ρόδα, βρήτωρ = ρήτωρ κλπ.).

7) Τὴν διατήρησιν τοῦ ὑποτακτικοῦ φωνήεντος διφθόγγων τινῶν, λ.χ. τῆς υι (λυίω, φυίω), τῆς αυ (αὐσὼς - αὔως = ἕως, νασFὸς - ναῦος) κλπ. τὴν χρῆσιν τοῦ σδ ἀντὶ ζ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν μέσῳ λέξεως (Σδεὺς = Ζεύς, βρίσδα = ρίζα κλπ.).

8) Τὰ διπλᾶ τὸ κατ' ἀφομοίωσιν δ + π (ὅππως, ὅππα, ὅττι) ἢ παρὰ τὸ τ + J (ὅσσον κλπ.).

9) Τὴν κατὰ συνίζησιν προφορὰν καὶ τροπὴν εἰς ἡμίφωνον καὶ τέλος ἐξαφάνισιν ἀσθενοῦς φθόγγου ι μετὰ διπλασιασμοῦ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ὑγροῦ ρ (π.χ. μέτρια - μέτερρα, ἀλλότριος- ἀλλότερρος, περιέχειν - περρέχειν κλπ.).

10 Τὸ σχηματισμὸν τριτοκλίτων εἰς -ης κατὰ τὰ πρωτόκλιτα (Θεόκλη, Διοφάνη, Πραξίκλην, δαμοτέλην = δημοτελῆ κλπ.).

11) Σχηματισμὸν καὶ τῶν ἀπαρεμφάτων τοῦ παρακειμένου κατὰ τὰ τοῦ ἐνεστῶτος (τεθνάκην = τεθνηκέναι) κλπ.

Ἐκ δὲ τῶν Νοτίων Ἀχαϊκῶν διαλέκτων ἀμιγεστέρα εἶναι ἡ **Ἀρκαδική.** Ὀλίγα Ἰωνικὰ στοιχεῖα θεωροῦνται ἢ ὡς προϊὸν διαλεκτικῆς ἐπιδράσεως παροικούντων πάλαι ποτὲ Ἰώνων ἢ ὡς ὑπολείμματα τῆς ὁμιλουμένης Ἰωνικῆς πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον καθ' ἅπασαν τὴν χερσόνησον. Ὀλίγισται εἶναι ἀφ' ἑτέρου καὶ αἱ κατὰ τόπους παρατηρούμεναι ἰδιωματικαὶ ποικιλίαι, ὅπως λ.χ. ἡ εἰς Τεγέαν ἀπαντῶσα γενικὴ εἰς -αυ τοῦ ἑνικοῦ τῶν πρωτοκλίτων ὀνομάτων εἰς -α (τᾶς οἰκίαυ, τᾶς γαῦ, ἀντὶ τᾶς οἰκίας, τᾶς γᾶς κλπ.) Τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν Ἀρκαδικὴν εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Τὸ F ὡς ἀρκτικὸν λέξεως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν Ἀρκαδικὴν (Fέκαστος, Fαστόν, Fέργον, κλπ.).

2) Ἡ χρῆσις τοῦ ζ ἀντὶ τοῦ β (ζέρεθρον = βάραθρον).

3) Ἀνακολουθία εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ δασέος πνεύματος.

4) Ἡ κατάληξις: - ντι - νσα εἰς ὀνοματικοὺς καὶ ρηματικοὺς τύπους ἀντὶ τοῦ - ντ (ἱερομνάμονσι, κυένσα, κρίνωνσι κλπ.).

5) Αἱ εἰς - νι παρεκτεταμέναι ἀντωνυμίαι (ὅ - νι = ὅδε, γεν. τωνί, δοτ. τοινί, αἰτ. ταννί, κλπ.).

6) Οἱ εἰς - τοι ρηματικοὶ τύποι ἀντὶ τῶν εἰς - ται (τέτακτοι, γένητοι κλπ.).

7) Τὸ κρέτος, θέρσος, ὅθεν Ἀριστοκρέτης, Σωκρέτης κλπ.).

8) Οἱ σύνδεσμοι εἰ, ἄν, δ' ἄν, εἴ κ' ἄν.

9) Ἡ πρόθεσις ἐς ἀντὶ τῆς ἐκ πρὸ συμφώνου (ἐσδέλλοντες = ἐκβάλλοντες, ἐσδοτῆρες = ἐκδοτῆρες, ἐσπερᾶσαι = ἐκπερᾶσαι κλπ.).

Ἡ Κυπρία, τῆς ὁποίας κυρία πηγὴ εἶναι αἱ ἐπιγραφαί, αὗται δὲ εἶναι γραμμέναι εἰς ἰδιαίτερον συλλαβογραφικὸν ἀλφάβητον (βλέπε ἀνωτέρω) καὶ αἱ ἀρχαιότεραι τούτων ἀνάγονται εἰς τὸν Ε' καὶ Δ' π.Χ. αἰῶνα, παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίας. Διότι τὰ γράμματα π.χ. τὰ παριστῶντα τὰ φωνήεντα α, ε, ι, ο, η δὲν διακρίνουν τὰ μακρὰ ἀπὸ τῶν βραχέων, ὥστε τὸ το δύναται νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς τὸ καὶ τῶ = τοῦ. Ἐκ τῶν συμφώνων τὰ μέσα, τὰ ψιλὰ καὶ τὰ δασέα γράφονται διὰ τῶν αὐτῶν γραμμάτων, οὕτω δὲ καὶ ταῦτα δὲν διακρίνονται μεταξύ των. Τὸ τ = τ, δ, θ, τὸ κ = κ, γ, χ, τὸ π = π, β, φ. Διὰ τὴν ἀτέλειαν ἐπίσης τοῦ συλλαβογραφικοῦ ἀλφαβήτου τὸ τελικὸν σύμφωνον παρίσταται διὰ γράμματος ἰσοδυναμοῦντος πρὸς αὐτὸ + ε (π.χ. Fα να σα σε = Fανάσσας, κα ρυ ξε = κᾶρυξ κλπ.). Τὰ διπλᾶ παριστῶνται πάντοτε διὰ τῶν ἁπλῶν συμφώνων (α πο λο νι = Ἀπόλλωνι). Τὰ ἔρρινα μ, ν, γ, παραλείπονται εἰς τὸ μέσον λέξεως πρὸ συμφώνου, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὸ τέλος λέξεως (π.χ. α τι = ἀντί, πα τά = πάντα, ι τυ και = ἐν τύχαι = ἐν τύχῃ). Ἄλλη σπουδαία ἀτέλεια τῆς συλλαβογραφικῆς γραφῆς τῶν Κυπρίων παρατηρεῖται εἰς τὴν παράστασιν συμπλεγμάτων δύο συμφώνων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον παριστᾶται διὰ τοῦ γράμματος τοῦ δηλοῦντος αὐτὸ μετὰ τοῦ φωνήεντος τοῦ ἀκολουθοῦντος τὸ ἑπόμενον σύμφωνον (π.χ. πο το λι σε = πτόλις, σα τα σι δα μο σε = Στασίδαμος, ἀ πο ρο δι ται = Ἀφροδίται = Ἀφροδίτη κλπ.).

Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅταν ἡ Κυπριακὴ διάλεκτος διὰ συνεχοῦς προσλήψεως στοιχείων ἐκ τῆς κοινῆς ὑποκαθίστατο βαθμηδὸν ὑπ' αὐτῆς, καὶ ἡ Κυπριακὴ γραφὴ ὑποκαθίσταται ἐπίσης ὑπὸ τῆς χρησιμοποιουμένης καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες ποὺ διακρίνουν τὴν Κυπρίαν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1) Ἡ συχνοτέρα τῶν ἄλλων διαλέκτων ἀνάπτυξις μεταξὺ τῶν φωνηέντων υ - ι τῶν φθόγγων F καὶ J (εὐFέλθων = εὐέλθων, FέπιJα = ἔπη, ἰJατῆραν = ἰατῆρα, ἰJερεὺς = ἱερεὺς κλπ.), καὶ εἰς τὴν συνεκφορὰν ἐπίσης (ὅπως π.χ. ἈπόλλωνιJαρὰ = Ἀπόλλωνι ἀρὰ κλπ.).

2) Ἡ διατήρησις τοῦ F καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἐντὸς λέξεως (Γεικόνα, Fάναξ, ἔFερξα, εὐFεργεσίας, αἰFεί, Ἀχαί, Fὸς κλπ.).

3) Ὁ σχηματισμὸς τῆς ἑνικῆς αἰτιατικῆς τῶν τριτοκλίτων εἰς - ν (ἀνδριJάταν = ἀνδριάντα, ἰJατῆραν = ἰατῆρα).

4) Ὁ σχηματισμὸς ἐνίοτε τῆς ἑνικῆς γενικῆς εἰς - ων ἀντὶ - ω (Φιλοκύπρων - Φιλοκύπρω τοῦ, Φιλοκύπρου, ἀργύρων = ἀργύρου κλπ.).

5) Ἀφομοίωσις ληκτικοῦ - ς πρὸς ἑπόμενα σύμφωνα.

6) Σχηματισμὸς τοῦ β' ἑνικοῦ προσώπου τῶν ἀρκτικῶν χρόνων τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς διὰ τῆς καταλήξεως τῶν παρωχημένων

(ἔρπες = ἕρπεις κλπ.).

7) Σχηματισμὸς τοῦ τρίτου ἑνικοῦ προσώπου τῆς προστακτικῆς κατ' ἀρχαῖον τρόπον διὰ τῆς καταλήξεως - τω(ς) π.χ. ἐλθέτως = ἐλθὲ κλπ.

8) Τὸ ζᾶ - γῆ κλπ.

Ἡ δὲ **Παμφυλιακὴ** διάλεκτος εἶναι κρᾶμα Ἀχαϊκῶν καὶ Δωρικῶν, πιθανῶς δὲ καὶ Μικρασιατικῶν βαρβαρικῶν στοιχείων, τῶν ὁποίων ὅμως ἐπικρατέστερα εἶναι τὰ πρῶτα, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς Παμφυλιακῆς εἶναι μᾶλλον Ἀχαϊκός. Τὰ κυριώτερα τῶν γνωρισμάτων της εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Κώφωσις ἀτόνου ο ἐν τέλει λέξεως εἰς υ (ἁρὺ = ἱερόν. Ἀθανάδωρυς = Ἀθανάδωρος, ὑ = ο κλπ.).

2) Τροπὴ τοῦ φθόγγου ε εἰς τὸν κλειστότερον ι πρὸ ἁπλῶν φωνηέντων Γέτια = Γέτεα, ἔτη, ἀνδριᾶνα = ἀνδρεῶνα κλπ.

3) Μεταβολὴ τοῦ η εἰς τοὺς κλειστοτέρους φθόγγους ει, ι (Μεγάλεις = Μεγάλης, Μάνιτους = Μάνητος κλπ.).

4) Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ φθόγγου ι (j) μεταξὺ τοῦ ι καὶ ἑτέρου φωνήεντος (ἀφιέναι, διιά, ἡιαρύ = ἰαρὸν κλπ.).

5) Τροπὴ τοῦ ντ εἰς ἄρρινον ἠχηρὸν d, παριστώμενον διὰ τοῦ δ (πέδε = πέντε, ἐξάγοδι = ἐξάγωντι, γένοδαι = γένωνται κλπ.).

6) Τροπὴ τοῦ θ εἰς τ ἰδίως πρὸ τοῦ ρ (ἀτρώποισι = ἀνθρώποισι κλπ.).

7) Παράλειψις τοῦ ν εἰς τὸ τέλος λέξεως (πύργο = πύργον), ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὸ μέσον λέξεως (ἀτρώποισι = ἀνθρώποισι).

8) Ἡ πρόθεσις περτ = πρότι, παρτέδωκε = προσέδωκε.

9) Ὁ σύνδεσμος καίνι, δηλαδὴ καὶ μετὰ τοῦ μορίου - νι.

10) Ἐκ τῶν Δωρικῶν στοιχείων τῆς Παμφυλιακῆς χαρακτηριστικώτερα εἶναι τὰ ἡιαρὸς - Δωρική: ἰαρός, ἡ ρηματικὴ κατάληξις - δι = Δωρική: - ντι, ὁ σύνδεσμος, ἡόκα = Δωρική: ὅκα, ὅκκα, ὅτε καὶ ἡ πρόθεσις περτί. Ἐκ δὲ τῶν Ἀχαϊκῶν, πλὴν ἄλλων ἡ δοτικὴ πληθυντικὴ εἰς - εσσι (δικαστήρεσσι), ἀπαρέμφατον εἰς - ναι (ἀφιέναι), ἐξ μετὰ τοπικῆς (ἐξ ἐπιτηρίαι) κλπ.

Γ' Δωρική. Εἶναι ἡ συντηρητικώτατη τῶν Ἑλληνικῶν διαλέκτων, ὑποδιαιρούμενη εἰς πολλὰ ἰδιώματα λόγῳ τῆς μεγάλης διασπορᾶς τῶν λαλούντων αὐτήν. Ἀλλ' ὑπεράνω τῶν διαλεκτικῶν τούτων διαφορῶν καὶ διακρίσεων παρατηροῦνται ἀρκετὰ καὶ χαρακτηριστικώτατα γνωρίσματα κοινὰ εἰς ὅλας τὰς Δωρικὰς διαλέκτους, μαρτυροῦντα τὴν κοινὴν ἀρχήν των, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Τὸ ἀρχαῖον μακρὸν α (μάτηρ, ἥβα, φάμα, φαμί, ἀδύς, ροFά = ροή, κλᾶρος = κλῆρος, κᾶρυξ = κῆρυξ, κάρυγμα = κήρυγμα κλπ.).

2) Διάσωσις τοῦ F μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων (Fάναξ, λαFός κλπ.).

3) Ἡ διάσωσις τοῦ —τι εἰς ρηματικὰς καταλήξεις καὶ εἰς ἄλλας λέξεις (δίδωτι, τίθητι, λέγοντι, φαντί, Fίκατι, διακάτιοι, πλούτιος κλπ.).

4) Συναίρεσις τοῦ αε εἰς η (πλὴν εἰς τὴν ἀρχὴν λέξεως, ἄεθλον — ἆθλον) καὶ τῶν αο, εἰς α (μακρὸν (ὅραε — ὅρη, νίκαε — νίκη, ὁρῆτε, φυσῆτε, νικῆν, τιμῆν, τᾶν = τῶν δρασμᾶν, Ποτειδὰν-ᾶνος, Ἀγησίλαο-Ἀγησίλα κλπ.).

5) Κλίσις τῶν εἰς —ις ὀνομάτων ἄνευ μεταπτωτικῆς ποικιλίας (πόλιος —ιος, —ι, πόλιες —ίων, —ιας κλπ.) καὶ τῶν εἰς —ευς μετὰ βραχέος φωνήεντος (βασιλέος, ἱερέος κλπ.).

6) Οἱ τύποι τοῦ ἄρθρου τοί, ταί, ἀντὶ τῶν εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους οἱ, αἱ.

7) Ἀρχαιότροπος κατάληξις τοῦ πρώτου πληθυντικοῦ προσώπου εἰς —μες (λέγομες, ἡμές, ἑστάσαμες, ὁμομώκομες, ἐμβαλοῦμες κλπ.).

8) Σχηματισμὸς τοῦ μέλλοντος γενικῶς εἰς -σέω, -σίω, -σῶ (πραξέω, πραξίω καὶ πραξῶ, πραξοῦντι σπευσίω, θησέοντι, ἐξοῦντι, συναχθησοῦντι) καὶ τοῦ ἀορίστου τῶν εἰς —ζῶ, εἰς —ξα, —ξαμην ἀντὶ —σα, σαμην (ὡρίξαμες, διωρίξαντο, δείπνιξεν, ποταρμόξαιτο, δικάξασθαι, ἐργάξασθαι, ψαφίσασθαι κλπ.).

9) Τὰ εἰς —μεν ἀπαρέμφατα (δόμεν, ἦμεν = εἶναι, τιθέμεν, θέμεν, ἀποκριθῆμεν κλπ.).

10) Τονισμὸς ἰδιόρρυθμος (ἀνθρώποι, ὀρνίθες, λεγομένοι, ἐλέγον, ἐλάβον, ἑστάσαν, οὐτῶς, παντῶς, παντᾶ κλπ.).

11) Ἀποκοπὴ τῶν προθέσεων (ἀνὰ — ἄν, παρὰ — πάρ, κατὰ — κάτ, ποτὶ — πότ, ἀνθέμειν, ἀνκριτῆρες, καθέμεν, παργενόμενος κλπ.).

12) Διάφοροι εἰς τὴν δωρικὴν ἰδιάζοντες τύποι καὶ λέξεις (τύ, τέτορες, τῆνος, κα, αἶκα, γα, πρᾶτος κλπ.).

Αἱ Δωρικαὶ διάλεκτοι ὑποδιαιροῦνται ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων εἰς δύο ὁμάδας, δηλαδὴ τὰς κυρίως Δωρικὰς καὶ τὰς βορειοδυτικάς. Καὶ εἰς μὲν τὰς πρώτας ἀνήκουν ἡ Λακωνική, μετὰ τῆς διαλέκτου τῶν ἀποικιῶν Τάραντος καὶ Ἡρακλείας, ἡ Ἀργεία, ἡ Κορινθιακή, ἡ Μεγαρική, ἡ Ροδιακή, ἡ τῆς Κῶ, Μήλου, Θήρας, Κυρήνης, κλπ., εἰς δὲ τὰς δευτέρας ἡ Δελφικὴ (Φωκική), ἡ Λοκρική, Αἰτωλοακαρνανική, Ἠλειακὴ κλπ. Αὗται δὲ ἀνέπτυξαν πολλοὺς καὶ ποικίλους χαρακτῆρας, ἂν καὶ ἡ μελέτη τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν εἶναι λίαν ἀτελὴς λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στοιχείων καὶ ἰδιαιτέρως ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφικῶν κειμένων. Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τούτων ὀλίγα εἶναι τὰ ἑξῆς: Εἰς τὴν Λακωνικὴν τὸ θ τρέπεται εἰς σ (Ἀσαναία = Ἀθαναία, μουσίδδει = μυθίζει), τὸ δὲ μεταξὺ φωνηέντων σ εἰς δασεῖαν (νικάhας), τὸ τελικὸν —ς τρέπεται εἰς —ρ (Κλέανδρορ). Ἡ **Κρητικὴ** καὶ ἡ **Ἀργεία** μετὰ τῆς **Αἰγινητικῆς** διαφυλλάτουν τὸ —νσ καὶ —νς (πάνσα, Αἰγιναίανς κλπ.). Ἡ **Κορινθιακὴ** μετὰ τῆς **Κερκυραϊκῆς** (ἀποικίας τῶν Κορινθίων) διατηροῦν τὸ F ἐν συμπλοκῇ μετ' ἄλλων συμφώνων (ξένFος, κόρFα, ὅρFος κλπ.). Ἡ **Ἠλειακὴ** μετὰ τῆς **Ἠπειρωτικῆς** σώζουν τὸν εἰς —είω ἀρχαιότερον τύπον τῶν εἰς —εύω συνήθως ληγόντων ρημάτων (φυγαδείω, μαστείω), προσέτι δὲ εἰς τὴν Ἠλείαν παρατηρεῖται ὁ ρωτακισμὸς τοῦ τελικοῦ ς (τίρ, τοίρ, κλπ.) καὶ ἡ ψίλωσις. Εἰς Κρήτην τρέπεται τὸ λ πρὸ τῶν ἀφώνων εἰς υ (ἀδευπαί, αὐκά κλπ.).

Ἐκτὸς τούτων ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι ἐπειδὴ ἐκ τῶν μεταναστεύσεων καὶ τῶν κατακτήσεων εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλληνοφώνου γῆς παρῆχθησαν μίγματα φυλῶν καὶ διαλέκτων, διὰ τοῦτο ὄχι σπανίως συμβαίνει εἰς χώραν λ.χ. Δωρικὴν, ἢ Ἰωνικὴν νὰ εὑρίσκωνται ἴχνη Αἰολικὰ ἢ Ἀχαϊκὰ καὶ τἀνάπαλιν.

Ἡ Κοινή. Ἡ διαλεκτικὴ ποικιλία τὴν ὁποίαν μᾶς παρουσιάζουν αἱ ἐπιγραφαὶ κυρίως, ἤρχισεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὑποχωρῇ καὶ νὰ ἀναπτύσσεται μία κοινή, κατανοητὴ εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας γλῶσσα. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν πολλοὶ λόγοι, ὅπως ἡ κοινὴ θρησκεία καὶ τὰ μεγάλα πανελλήνια θρησκευτικὰ καὶ λατρευτικὰ κέντρα, τὰ ὁποῖα συνετέλουν εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ ἀνάμιξιν τῶν Ἑλληνικῶν φύλλων καὶ ἀπέβησαν σὺν τῷ χρόνῳ τὰ κοινὰ ἐκπολιτιστικὰ κέντρα πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἱ κοινοὶ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων, ἰδίως οἱ κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, πρὸ πάντων δὲ ἡ ἀπὸ τῆς ἁπλοποιήσεως καὶ διαδόσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου διευκόλυνσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ ἡ ὡς ἐκ τούτου ἐμφάνισις καὶ ἀνάδειξις διασήμων ποιητῶν καὶ συγγραφέων πάσης φύσεως, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργησαν ἐξαιρετικῶς τὴν γλῶσσαν.

Κατεῖχε δὲ ἐξ ἀρχῆς ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξόχους ἀρετὰς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς λογοτεχνίας. Ἡ εὐφωνία τῶν φωνηέντων καὶ τὸ ἁπαλὸν τοῦ συνδυασμοῦ τῶν συμφώνων συνδεόμενα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνθέσεως τῶν λέξεων ἀπεδείκνυον αὐτὴν ἐξαίρετον ὄργανον πρὸς μουσικὴν ἀπαγγελίαν. Ὁ πλοῦτος τῶν γραμματικῶν τύπων συνετέλει εἰς τὴν διαυγῆ ἔκφρασιν ὁρίζουσαν ἀκριβῶς τὰς διαφόρους σχέσεις τῶν ἐννοιῶν. Τέλος ἡ ποικιλία τῶν διαλέκτων καθίστα δυνατὴν τοιαύτην τροποποίησιν τῶν γενικῶν μέσων τῆς γλώσσης, ὥστε νὰ προσαρμόζωνται πρὸς κάθε χαρακτῆρα τοῦ λόγου καὶ παρεῖχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους ἐξαίρετον ὄργανον πρὸς ἀκριβῆ ἔκφρασιν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις καὶ τὸ πλῆθος τῶν μυθολογικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι, εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων ἐξεφράσθησαν διὰ πρώτην φοράν, συνέβαλεν εἰς τὴν βαθμιαίαν ὑποχώρησιν τῶν διαλέκτων — τουλάχιστον ἐκ τὸν γραπτὸν λόγον — καὶ τὴν δημιουργίαν καὶ ἐξάπλωσιν μιᾶς ἐννοιαίας, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, κοινῆς καὶ κατανοητῆς εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας γλώσσης.

Τὸ ἀρχαιότατον δεῖγμα τῆς τοιαύτης προσπαθείας ἀποτελοῦν τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη, τὰ ὁποῖα δὲν ἐγράφησαν εἰς μίαν μόνον διάλεκτον, ἀλλ' εἰς ἀνάμικτον Αἰολικὴν καὶ Ἰωνικὴν. Πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ παραδόξου φαινομένου τούτου προετάθησαν μέχρι σήμερον διάφοροι γνῶμαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀξιολογωτέρα εἶναι ἡ ἐκφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς, ὅτι τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην κοινὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐπίσης ὁ Μπέθε λέγει, ὅτι ὁ γλωσσικὸς τύπος τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν εἶναι μᾶλλον Ἰωνικός, ἀλλὰ τὸ μῖγμα τῶν δύο διαλέκτων, Ἰωνικῆς καὶ Αἰολικῆς, παρίσταται ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία τοιαύτη οὐδέποτε ἐλαλήθη εἰς τὴν συναναστροφήν. Παρὰ ταῦτα, τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ψαλλόμενα ὑπὸ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀοιδῶν ἐτύγχανον τιμητικῆς ἀποδοχῆς παρὰ πάντων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνέβαινεν ἀσφαλῶς, ἂν δὲν κατενοεῖτο ἢ δὲν ἤρεσκεν ἡ γλῶσσα αὐτῶν. Τουναντίον μάλιστα, ἐπειδὴ διὰ τῶν ἀσμάτων τούτων ὑμνοῦντο οἱ θεοί, ἐλαμπρύνοντο αἱ ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις, ἐπηνοῦντο οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες, οἱ εὐγενεῖς, τὰ κατορθώματα τῶν ἡρωϊκῶν προγόνων (κλέα ἀνδρῶν) κλπ., ὁ Ὅμηρος δὲν ἦτο μόνον κοινὸς διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς πάντων τῶν Ἑλλήνων, κῆρυξ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ δημιουργὸς τῆς ἐθνικῆς των συνειδήσεως, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ ἀστείρευτος γλωσσικὴ πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλουν κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους συνεχῶς ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς, θεωροῦντες ὅτι ἡ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἐξέφραζεν ὑψηλὰς καὶ εὐγενεῖς ἰδέας, ἦτο εὐγενεστέρα, καλλιτεχνικωτέρα καὶ κατάλληλος πρὸς ἔκφρασιν ὑψηλῆς ποιήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Ὁμήρου κατέστη ἡ γλῶσσα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως καὶ αὐτὴν μετεχειρίζοντο οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ ὄχι μόνον τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν μεταγενεστέρων καὶ τῶν Μεσσαιωνικῶν ἀκόμη χρόνων, ὡς π.χ. οἱ Ἡσίοδος, Πείσανδρος, Πανύασις, Ἀπολλώνιος, ὁ Ρόδιος, Νόννος, Μοῦσαιος, Τζέτζης κλπ., οὕτω δὲ ἡ ἐπικὴ διάλεκτος κατέστη ἡ πρώτη φιλολογικὴ Κοινὴ παρὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ διάλεκτος εἰς τὴν ὁποίαν συνέβη νὰ ἐκφρασθῇ διὰ πρώτην φοράν, νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ ἕκαστον ποιητικὸν εἶδος, ἀνήγετο συνήθως εἰς ποιητικὴν Κοινὴν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο καὶ τοιουτοτρόπως πάντες σχεδὸν οἱ μετὰ ταῦτα καλλιεργοῦντες τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ποιητικὸν εἶδος ἐξηκολούθουν, ἀπὸ ὁπουδήποτε καὶ ἂν κατήγοντο καὶ οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ μητρική των διάλεκτος νὰ μεταχειρίζωνται τὴν καθιερωθεῖ-

σαν διὰ τὸ εἶδος τοῦτο διάλεκτον. Πλὴν τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω γλώσσης τοῦ Ὁμήρου, ἡ ὁποία κατέστη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ἡ Ἰωνικὴ ἀνάμικτος πρὸς ἐπικοὺς τύπους κατέστη ἡ γλῶσσα τῆς ἐλεγείας καὶ εἰς αὐτὴν ἔγραψαν τὰ ποιητικὰ των δημιουργήματα ὄχι μόνον ὁ Ἐφέσιος Καλλῖνος, ἀλλὰ καὶ ὁ Λάκων Τυρταῖος, ἡ δὲ Δωρικὴ, τῆς χορικῆς ποιήσεως καὶ εἰς αὐτὴν ἔγραψαν ὄχι μόνον ὁ Ἀλκμὰν καὶ ὁ Στησιχόρος, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἴωνες Σιμωνίδης καὶ Βακχυλίδης, ὁ Βοιωτὸς Πίνδαρος, οἱ Ἀττικοὶ δραματικοὶ ποιηταὶ τὰ χορικά των κλπ. Ἀλλ' οὐδενὸς ἐκ τούτων ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι πιστὴ ἀπόδοσις ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς διαλέκτου, οὐδενὸς ἡ γλωσσικὴ μορφὴ εἶναι ἀντίγραφὴ ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ ἰδιώματος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως. Ἡ ἐπικὴ διάλεκτος, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶναι κρᾶμα Αἰολικῶν καὶ Ἰωνικῶν Στοιχείων, ἡ χορικὴ ποίησις Δωρικῶν, ἐπικῶν, Αἰολικῶν κλπ., τὰ χορικὰ τῶν δραμάτων εἶναι μῖγμα Δωρικῶν καὶ Ἀττικῶν λέξεων καὶ τύπων κ.ο.κ.

Οὕτως ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ποίησις γενομένη κτῆμα καὶ ἀνάγνωσμα πάντων τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ δὲ γλωσσικὴν ἄποψιν ἀρθεῖσα ὑπεράνω τῶν στενῶς τοπικῶν καὶ καθαρῶς ἰδιωματικῶν τύπων καὶ προσλαβοῦσα κατὰ τὸ πλεῖστον τεχνητήν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ καθολικωτέραν γλωσσικὴν μορφὴν συνδεθεῖσαν στενῶς πρὸς τὰ ποιητικὰ προϊόντα, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν βαθμιαίαν ἑνοποίησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Πλὴν τῆς βασικῆς ταύτης αἰτίας, εἰς τὴν ἑνοποίησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης συνετέλεσαν μεγάλως, ὡς ἐλέχθη, καὶ αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ ἑορταὶ, οἱ πανελλήνιοι ἀγῶνες εἰς τοὺς ὁποίους συνέρρεον ἐκ πάσης Ἑλληνικῆς γῆς οἱ ἀθληταὶ καὶ οἱ θεωροί, ἀκόμη δὲ οἱ διάφοροι πολιτικοὶ σύνδεσμοι καὶ ἑνώσεις (ἀμφικτιονίαι, συμμαχίαι, συμπολιτεῖαι κλπ.), εἰς τὰ συνέδρια τῶν ὁποίων ἐλάμβανον μέρος ἀντιπρόσωποι διαφόρων πόλεων, ὁμιλοῦντες διαφόρους διαλέκτους, ἐκ τῶν συζητήσεων καὶ τῆς συχνῆς ἐπικοινωνίας τῶν ὁποίων ἐδημιουργεῖτο σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταξύ των συνενοήσεως μία κοινὴ γλῶσσα, ἐκ τῆς ὁποίας ὑπεχώρουν τὰ ὅλως ἰδιόρρυθμα καὶ τοπικὰ καὶ ἀπεβάλλοντο τὰ ἄκρως ἰδιωματικά. Οὕτως ἀνεπτύχθη ἡ Ἰωνικὴ Κοινὴ τῆς εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Ἰωνικῆς Δωδεκαπόλεως, τοῦ Πανιωνίου, ἡ Δωρικὴ Κοινὴ τῆς Πελοποννήσου, ἡ βορειοδυτικὴ ἢ Αἰτωλικὴ Κοινή, ὄργανον καὶ δημιούργημα τῆς Αἰτωλικῆς Συμπολιτείας, τοῦ κοινοῦ τῶν Αἰτωλῶν καὶ μάλιστα ἡ Ἀττικὴ Κοινή.

Ἐκ τούτων, ἡ Ἰωνικὴ καλλιεργηθεῖσα φιλολογικῶς καὶ πρώτη ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν διαλέκτων χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὸν πεζὸν λόγον κατέστη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ γλῶσσα τῆς λογογραφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ πέραν τῶν στενῶν ὁρίων τῆς Ἰωνίας. Εἰς αὐτὴν ἔγραψαν τὰ ἱστορικὰ των ἔργα ὁ Ἁλικαρνασσεύς Ἡρόδοτος καὶ ὁ Κνίδιος Κτησίας, ὁ Κῶος ἰατρὸς Ἱπποκράτης κλπ., αὐτὴν μετεχειρίζοντο πεζογράφοι Ἴωνες καὶ μή, καὶ οὕτω θὰ ἀνήγετο ἴσως καὶ εἰς γλῶσσαν πανελλήνιον, γραπτὴν καὶ προφορικήν, ἂν δὲν συνετέλουν διάφορα αἴτια, ὅπως ἡ ὑποδούλωσις τῆς Ἰωνίας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀπώλεια τῆς προτέρας πολιτικῆς, φιλολογικῆς, ἐμπορικῆς, ναυτικῆς κλπ. ἀκμῆς της, μάλιστα δὲ ἡ ἴδρυσις τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἀπαράμιλλος ἄνθησις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν εἰς τὴν πόλιν, ἡ ὁποία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἀττικῆς Κοινῆς.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ἤκμαζον ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις, ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Αἱ Ἀθῆναι κατέστησαν ὄχι μόνον κέντρον πολιτικὸν σπουδαῖον, εἰς τὸ ὁποῖον συνεκεντροῦτο ἡ διοίκησις μεγάλου μέρους τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ κέντρον πνευματικὸν ἀπαράμιλλον, «παίδευσις τῆς Ἑλλάδος» κατὰ τὸν Θουκιδίδην, «πρυτανεῖον τῆς σοφίας» κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐκ τοῦ ὁποίου κέντρου ἐβλάστησε καὶ ἐκαλλιεργήθη ὑπέρτατος πολιτισμός, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκτινοβολία ἐξακολουθεῖ νὰ φωτίζῃ καὶ τὴν σύγχρονον ἀνθρωπότητα. Εἰς τὴν μεγάλην καὶ φιλόξενον πόλιν τῆς Παλλάδος συνέρρεον ἀπ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ παιδευθοῦν ἢ νὰ ἐργασθοῦν εἰς αὐτὴν ὡς καλλιτέχναι κλπ. ἢ νὰ ἴδουν καὶ νὰ θαυμάσουν αὐτὴν καὶ νὰ μετάσχουν τῶν ἀγαθῶν, τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της. Εἶναι εὐνόητον, ὅτι οὕτω καὶ ἡ εἰς Ἀθήνας ὁμιλουμένη, ἡ ὡραία γλῶσσα τοῦ Ἀττικοῦ δράματος, τῶν Ἀθηναϊκῶν δικαστηρίων, τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, ἐγοήτευε τοὺς ἀκούοντας αὐτὴν ἢ μελετῶντας καὶ ἀναγιγνώσκοντας τὰ φιλολογικά της μνημεῖα, εἰσέδυε βαθμηδὸν καὶ διεδίδετο καὶ ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς.

Ἡ πολιτικὴ ἀφ' ἑνὸς δύναμις καὶ ἐπιρροὴ τῶν Ἀθηνῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ εἰς αὐτὰς καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τοῦ δράματος, τῆς ρητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας, ἡ συγγραφὴ ἀπαραμίλλων ἀριστουργημάτων εἴτε ἐμμέτρων εἴτε πεζῶν, ἡ καλλιτεχνικὴ διαμόρφωσις καὶ ἐκλέπτυνσις τοῦ Ἀττικοῦ λόγου, συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ κατὰ πρῶτον μὲν εἰς τοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων, βαθμηδὸν δὲ καὶ εἰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις καὶ χώρας.

Καὶ μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ Ἀθῆναι ἔχασαν τὴν πολιτικὴν ἡγεμονίαν, ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι ὑπὸ τὴν ἄποψιν τῆς παιδείας καὶ τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς καὶ προόδου καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀκμῆς, ἡ πρώτη πόλις τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία ἐδιδάσκοντο ἤδη εἰς περιφήμους καὶ πολυσυχνάστους σχολὰς ὑπὸ μεγάλων ρητοροδιδασκάλων καὶ ἄλλων, πρᾶγμα δὲ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης, καὶ Ἕλληνες καταγόμενοι ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον χρησιμοποιοῦν ἐφεξῆς εἰς συγγραφὴν ἔργων γενικωτέρας, καθολικῆς σημασίας. Ἴσχνη τῆς Ἀττικῆς ἀπαντοῦν εἰς ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλων πόλεων καὶ χωρῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν Ἰωνικῶν, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλων.

Τοιουτοτρόπως, ἀρχικῶς μὲν διὰ τῆς πολιτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς διαλέκτου αὐτῶν ὑπὸ τῶν ποιητῶν, τῶν φιλοσόφων, τῶν συγγραφέων, τῶν ρητόρων κλπ., διὰ τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου διὰ τοῦ ὁποίου ἐξήγοντο παντοῦ τὰ Ἀθηναϊκὰ ἐμπορεύματα, διὰ τῆς ἐκτάκτου ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας τῆς πόλεως καὶ τῆς πυκνῆς πρὸς τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίας καὶ τὰς λοιπὰς πόλεις ἐπικοινωνίας αὐτῆς ἐξηπλώθη ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος εἰς πολλὰς χώρας ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς καὶ οὕτω κατέστη κατὰ μικρὸν καὶ ἄνευ ἐπισήμου ὁμολογίας, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπίσημος Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ὅτι καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων Φίλιππος καὶ ὁ υἱός του Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοί του μετεχειρίζοντο καὶ εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς Ἀσίαν καὶ εἰς Αἴγυπτον ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τῶν κρατῶν των τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον. Διὰ τῆς χρήσεως τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἐξησφαλίσθη ὁριστικῶς ἡ πανελλήνιος ἐξάπλωσίς της καὶ ἡ ἐπικράτησίς της.

Διὰ δὲ τῆς ὑπὸ τῶν Μακεδόνων τεραστίας ἐπεκτάσεως καὶ ἐξαπλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ τῆς δημιουργίας νέων Ἑλληνικῶν βασιλείων, εἰς χώρας μέχρι πρὸ τινος βαρβαρικὰς, διὰ τῆς ἱδρύσεως εἰς αὐτὰς νέων καὶ μεγάλων διοικητικῶν, ἐμπορικῶν, ἐπιστημονικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν κέντρων, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Πέργαμος, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀττικὴ κοινὴ ἔλαβε μείζονα ἐξάπλωσιν καὶ κατέστη ὄργανον διεθνοῦς συνεννοήσεως Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ ὑπηκόους λαοὺς καὶ τούτων μεταξύ των. Αἰγύπτιοι καὶ Ἰουδαῖοι, Ἄραβες καὶ Σύροι, Πέρσαι καὶ Βαβυλώνιοι κ.ἄ. αὐτὴν ἤδη μετεχειρίζοντο καὶ δι' αὐτῆς ἐτελεῖτο ἡ μεταξύ των ἐπικοινωνία καὶ συνεννόησις. Καὶ οὕτως, ὅταν βραδύτερον ἀνεφάνη ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἤδη γνωσθῆ καὶ διαδοθῆ ἡ Ἀττικὴ Κοινή, αὐτὴν μετεχειρίσθη καὶ οὗτος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς συγγραφὴν ἢ μετάφρασιν ἱερῶν βιβλίων ἢ εἰς τὸ κήρυγμα, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας. Εἰς τοὺς μέχρι τότε παράγοντας, οἱ ὁποῖοι συνήργησαν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Κοινῆς, προσετέθη ἤδη καὶ νέος ἐκτάκτου σημασίας καὶ σπουδαιότητος, ἡ νέα θρησκεία. Μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου διαδίδεται καὶ ἡ Κοινὴ καὶ οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν Χριστιανισμὸν ἐξοικειοῦνται κατ' ἀνάγκην πρὸς αὐτήν. Οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν Χριστιανισμὸν προσλαμβάνουν καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν διετυπώθη καὶ ἐκηρύχθη ἀνὰ τὸν κόσμον.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀττικὴ ἀναχθεῖσα εἰς Κοινὴν καὶ γενομένη κτῆμα κοινὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ μή, ἔμελλεν ἀναποφεύκτως νὰ ἁπλοποιηθῇ καὶ νὰ λάβῃ στοιχεῖα καὶ ἐξ ἄλλων διαλέκτων, ὡρισμένα μάλιστα καὶ ἐξ ἄλλων γλωσσῶν. Οὕτω μετεβλήθη καὶ ἐπηυξήθη ἡ σημασία πολλῶν λέξεων, ἐπλάσθησαν ἄλλαι νέαι καὶ ἡ γλῶσσα ὑπέστη πολλὰς καὶ μεγάλας μεταβολὰς εἰς τοὺς φθόγγους, τοὺς τύπους, τὴν σύνταξιν, τὰς σημασίας, τὴν σύνθεσιν κλπ. Ἐπακολούθημα τῶν μεταβολῶν αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ σύγχυσις ἢ καὶ ἀπώλεια πολλῶν μορίων καὶ συντακτικῶν πλοκῶν, αἱ ὁποῖαι ἔδιδον μεγάλην φραστικὴν δύναμιν, χάριν καὶ ἀκρίβειαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ παρεμελήθη ἡ ἀκριβὴς διαστολὴ πολλῶν ἐννοιῶν, λόγω ἀπωλείας ἑτέρας συγγενοῦς λέξεως. Ἐπίσης παρημελήθησαν καὶ πολλαὶ λεπταὶ συντακτικαὶ διαφοραὶ καὶ διακρίσεις ἐκ δύο ἢ περισσοτέρων συντάξεων, μιᾶς μόνης, τῆς συνηθεστέρας καὶ γνωστοτέρας ἐπικρατησάσης. Ἐκ τούτου προῆλθεν ὄχι μικρὰ φραστικὴ καὶ συντακτικὴ πτωχεία, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ μεγάλη εὐκολία καὶ ἁπλοποίησις τοῦ λόγου.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν γραφὴν τῶν λέξεων ὑπέστη καὶ ἐξωτερικὴν ἀλλοίωσιν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κοινῆς διὰ τῆς χρήσεως τῶν τόνων, τῶν πνευμάτων καὶ τῆς στίξεως, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἐκαθολικεύθησαν καὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε εἰς τὴν γλῶσσαν.

Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἡπλοποιήθη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους — τοὺς ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου — κατὰ τὴν φωνητικήν, ἀποβαλλοῦσα τὰς διφθόγγους καὶ τὴν διάφορον προσωδίαν τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, ἡπλοποιήθη δὲ καὶ κατὰ τὸ τυπικὸν ἀπολέσασα μεγάλο μέρος τῶν ἀρχαίων τύπων καὶ περιορισθεῖσα οὕτω εἰς τὰ ἀναγκαιότατα, ἡπλοποιήθη δὲ μάλιστα πάντων κατὰ τὴν σύνταξιν, ὥστε κατέστη ἀναλυτικὴ ἀπὸ συνθετικῆς, ἔκτοτε παρέμεινε σχεδὸν ἀναλλοίωτος ὡς πρὸς τοὺς φθόγγους, τοὺς τύπους καὶ τὴν σύνταξιν.

Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὰ εἰς τὴν κοινὴν παραδοθέντα κείμενα δὲν παρουσιάζουν πάντα ἐξ ἴσου ἀνεπτυγμένας τὰς μεταβολὰς καὶ τοὺς χαρακτῆρας ταύτης. Ἡ γλῶσσα των ποικίλλει καὶ κατὰ τοὺς τύπους καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν καὶ κατὰ τὴν καθαρότητα τοῦ λεκτικοῦ καὶ κατὰ τὸ ὕφος. Ἀλλοῦ μὲν ἀντικατοπτρίζεται πιστότερον ἡ κοινή, ἀλλοῦ δὲ ὀλιγώτερον, ἀναλόγως τῆς καταγωγῆς, τῆς παιδείας καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ γράψαντος, τῆς πολλῆς ἢ ὀλίγης ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὸν τῆς Ἀττικῆς τῶν δοκίμων χρόνων καὶ τῶν

εἰς αὐτὴν γραφέντων μεγάλων λογοτεχνικῶν προτύπων, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου τῶν γλωσσικῶν μνημείων τῆς κοινῆς, τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφησαν καὶ ἄλλων ἀκόμη λόγων. Οὕτως, ὁ λόγος ἀλλοῦ μὲν προσεγγίζει περισσότερον, ἀλλοῦ δὲ ὀλιγώτερον πρὸς τὴν ὁμιλουμένην κοινήν. Ὅσον πλησιέστερον πρὸς αὐτὴν εὑρίσκεται ἡ γλῶσσα ἑνὸς κειμένου τῶν μεταγενεστέρων χρόνων (συγγραφέως, παπύρου, ἐπιγραφῆς), τόσον περισσότερα χαρακτηριστικὰ τῆς κοινῆς ἀπαντοῦν, ὅσον δὲ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς γλώσσης τῶν δοκίμων Ἀττικῶν συγγραφέων, τοσοῦτον ἀραιότερα εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα. Ὅθεν ἄλλη εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλη ἡ τῶν παπύρων καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ τούτων ἀκόμη ἡ γλῶσσα διαφέρει μεταξύ των. Ἡ γλῶσσα τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου διαφέρει ἀπὸ τῆς τοῦ Λουκᾶ καὶ ἡ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἀπὸ τῆς τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, ἡ γλῶσσα ἐπίσης τῶν παπύρων ποικίλλει, καθ' ὅσον οὗτοι περιέχουν ἀναφορὰς ἢ ἐπιστολὰς ἢ συμβολαιογραφικὰς πράξεις, ἀποδείξεις πληρωμῶν καὶ διάφορα ἄλλα, καὶ καθ' ὅσον ἔχουν γραφῆ ἀπὸ Ἕλληνας ἢ Ἑλληνίζοντας βαρβάρους.

Ὁ Ἀττικισμός. Διὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν παραλλαγῶν τῆς κοινῆς, τῆς γραφομένης καὶ τῆς ὁμιλουμένης, ἐπῆλθεν ἀπομάκρυνσις σημαντικὴ ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου τῶν δοκίμων χρόνων. Ἐπειδὴ δὲ διὰ διαφόρους λόγους δὲν ἐγράφοντο πλέον ἔργα λογοτεχνικὰ ἐφάμιλλα πρὸς τὰ ἔργα τῶν Ἀττικῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν λογίων τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ὅτι ἡ αἰτία τούτου ἦτο ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ δοκίμου Ἀττικοῦ λόγου. Ἡ Κοινή, ἔλεγον οὗτοι, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ στειρεύση ἡ δροσερὰ πηγὴ τῆς Ἀττικῆς χάριτος καὶ καλλιεπείας, καὶ διὰ νὰ γραφοῦν ἐκ νέου ἔργα ἀντάξια τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, θὰ ἦτο ἀρκετὴ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τοιουτοτρόπως ἐγεννήθη κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα ὁ «Ἀττικισμός», ζηλωτὴς τῶν «ἀρχαίων καὶ δοκίμων» καὶ διώκτης τῶν «δεινῶς ἀναττίκων» καὶ «κιβδήλων» καὶ «ὑπομοχθηρίων» καὶ «ἀδοκίμων», δηλαδὴ τῆς κοινῆς, ἀπασχολεῖται δὲ διαρκῶς μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐὰν «κεῖται ἢ οὐ κεῖται» εἰς τοὺς Ἀττικοὺς τῶν δοκίμων χρόνων ἕνας τύπος ἢ μία λέξις.

Ἡ διδασκαλία τῶν Ἀττικιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπεζήτουν τὴν χρῆσιν τῶν δοκίμων Ἀττικῶν, ἐκαρποφόρησε πλουσίως καὶ ἡ κατεύθυνσις τὴν ὁποίαν ἐχάραξαν εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ἔγινε τοῦ λοιποῦ σταθερὸς κανών, τὸν ὁποῖον ὅλοι σχεδὸν οἱ συγγραφεῖς ἠκολούθουν εἰς τὰ ἔργα των. Ἡ γραφομένη, ἀποχωρισθεῖσα διὰ μεγάλου χάσματος ἀπὸ τῆς καθ' ἡμέραν ὁμιλίας, ἐτράπη ἔκτοτε ἐπὶ τὴν μίμησιν τῆς γλώσσης τῶν δοκίμων Ἀττικῶν συγγραφέων, ἡ δὲ ὁμιλουμένη ἐπὶ τὴν ἰδίαν χωριστὴν ἐξέλιξίν της. Πρὸς τοῦτο συνετάγησαν καὶ διάφοροι συλλογαὶ Ἀττικῶν λέξεων καὶ ἄλλα βοηθήματα, καθοδηγοῦντα τοὺς συγγραφεῖς εἰς τὴν ὀρθὴν καὶ γνησίαν Ἀττικὴν λέξιν καὶ χρῆσιν. Ὁ γραπτὸς λόγος στραφεὶς πρὸς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα ἠδυνάτει πλέον νὰ παρακολουθῆ τὴν κοινὴν εἰς τὸν δρόμον τῆς φυσικῆς ἐξελίξεώς της, καὶ οὕτως ἐγκαθιδρύθη ἡ διγλωσσία, ἡ ὁποία, ἀναπτυχθεῖσα περισσότερον καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα καὶ μεταβιβασθεῖσα καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ἀκόμη καὶ σήμερον.

Ὑποχώρησις τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. Τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑποχωρήσεως τῶν ἀρχαίων διαλέκτων καὶ τῆς βαθμιαίας ὑποκαταστάσεως αὐτῶν ὑπὸ τῆς Κοινῆς, παρὰ τὴν μεγίστην αὐτοῦ σπουδαιότητα διὰ τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, δὲν ἔχει ἐπαρκῶς μέχρι σήμερον ἐρευνηθῆ, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως κυρίως πολλῶν καὶ συνεχῶν ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν πασῶν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ πάντων τῶν μεταγενεστέρων χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους ἐγίνετο ἡ πάλη τῆς κοινῆς πρὸς τὰς διαλέκτους. Σημειωτέον ὅτι συνέβαινεν εἰς πολλοὺς τόπους νὰ ὁμιλῆται μὲν ἀκόμη ἡ ἐγχώριος διάλεκτος, ἀλλὰ νὰ γράφεται ἡ Ἀττικὴ κοινή, καὶ ἀντιθέτως εἰς ἄλλους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ διάλεκτος τοῦ τόπου δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο πλέον, ἀπὸ ζῆλον πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἐπεχείρουν νὰ γράφουν αὐτήν. Ὅπως δηλαδὴ οἱ Ἀττικισταὶ ἐπεδίωκον νὰ γράφεται ἀντὶ τῆς ὁμιλουμένης Κοινῆς ἡ Ἀττικὴ τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος, οὕτω καὶ εἰς διαφόρους πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶχεν ἤδη προχωρήσει ἀρκούντως ἡ εἴσοδος ἢ ἐπικράτησις τῆς Κοινῆς, προσεπάθουν νὰ γράφουν τὰς ἐγχωρίους διαλέκτους.

Διὰ τῶν ἐπιγραφικῶν κειμένων διαφόρων διαλέκτων διεπιστώθη ἡ ἐκβολὴ τῶν ἐκ τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ ἡ ἀντικατάστασις των ὑπὸ τῆς Ἀττικῆς Κοινῆς. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ὅτι καὶ κατόπιν ἐξηκολούθουν νὰ ὁμιλῶνται αὐταί. Ὡς ἐκ τούτου καθίσταται δύσκολον τὸ πρόβλημα τῆς ἀποδείξεως πότε καὶ κατὰ ποῖον τρόπον ἔπαυσαν νὰ ὁμιλῶνται αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ διάλεκτοι καὶ ἄν ἐξ ἐκείνων ἀπ' εὐθείας προῆλθον αἱ διάλεκτοι τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἢ ἐκ τῆς Κοινῆς. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀνέπτυξεν ὁ Γ. Χατζηδάκις τὴν θεωρίαν, ὅτι ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῶν διαλέκτων αὐτῆς (πλὴν τῆς Τσακωνικῆς, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχαίαν Λακωνικὴν διάλεκτον), ὅπως ὁμιλεῖται σήμερον, ἔχει τὴν ἀρχὴν της ἐκ τῆς Κοινῆς καὶ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι διάλεκτοι ἔπαυσαν νὰ ὁμιλῶνται, ἐκτοπισθεῖσαι καὶ ὑποκατασταθεῖσαι ὑπὸ τῆς Κοινῆς, πάντως πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διότι, λέγει ὁ Γ. Χατζηδάκις μετὰ τὸν 6ον ἢ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα ἕνεκα τῶν αἱρέσεων, τῆς ἐκδιώξεως τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τῆς καταργήσεως τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καὶ ἄλλων ἱστορικῶν λόγων, αἱ κλασσικαὶ σπουδαὶ ὅλως παρημελήθησαν, ἔκτοτε δὲ ἐσβέσθη ὁ ζῆλος τῆς ἀπομιμήσεως τῶν δοκίμων Ἀττικῶν συγγραφέων καὶ τοῦ δοκίμου Ἀττικοῦ λόγου καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς Κοινῆς καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς ἀντικατάστασις τῶν ἀρχαίων διαλέκτων κατ' ἀνάγκην θὰ ἔγινε πρὸ τῶν χρόνων τούτων. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Χατζηδάκι εὗρε πολλοὺς ὀπαδούς, ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἀρκετοὶ μὴ δεχόμενοι ταύτην, προσκομίζοντες πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου ἱκανὰ ἐπιχειρήματα.

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους. Μετὰ τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τῆς Κοινῆς οὔτε οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ οὔτε γραμματικοὶ οὔτε σχολιασταὶ ἢ ἄλλοι διδάσκουν περὶ τῆς χρησιμοποιουμένης ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν γλώσσης τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐμελέτων συνήθως βιβλία γραμμένα εἰς τὴν συνήθη Κοινήν, ταύτην ἐδιδάσκοντο εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰς ἱερὰς μονάς, ταύτην ἤκουον εἰς τὰς ἐκκλησίας, τὰ δικαστήρια κλπ., ταύτην μετεχειρίζοντο εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν καὶ πανταχοῦ, πρὸς ταύτην ἄρα συνεδέετο ὅλη ἡ μόρφωσις αὐτῶν. Εἰκάζεται πρὸς τούτοις, ὅτι καὶ ἀρχαῖα διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἐσώζοντο τότε ἀκόμη ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ πολλὰ θὰ καθιερώνοντο καθημερινῶς, ὅπως εἰς τὴν παλαιὰν ἐποχὴν καὶ ὅπως σήμερον, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους θὰ ὑπῆρχε ποικιλία φθόγγων, γραμματικῶν τύπων, λέξεων, φράσεων κλπ. ὅτι ἡ λαλουμένη καὶ ποικίλη θὰ ἦτο καὶ θὰ διέφερε κατὰ πολὺ τῆς ὁμοιοδοῦς καθόλου γραφομένης. Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων οὐδὲν σαφὲς καὶ βέβαιον γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους εἶναι ὅλως σκοτεινή. Ἐλπίζεται ὅμως, ὅτι τὸ ἀληθὲς φῶς εἰς τὸ Μεσαιωνικὸν σκότος θὰ προέλθη ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἂν μόνον μελετηθῆ, καθ' ὃν τρόπον ὑπέδειξεν ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι «ὅποιος ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύση τὴν νέαν Ἑλληνικὴν χωρὶς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας, ἢ ἀπατᾶται ἢ ἀπατᾶ» καὶ ἠκολούθησεν ὁ Γ. Χατζηδάκις, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὴν ἰσχυροτέραν ὥθησιν εἰς τὰ γλωσσικὰ ζητήματα.

Τὰ ὅρια τῆς Μεσαιωνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς δὲν εἶναι σαφῆ καὶ εὐδιάκριτα, τὰ πρῶτα δείγματα τῆς δευτέρας ἀνάγονται εἰς τὸν 12ον ἢ καὶ 11ον π.Χ. αἰῶνα, κατὰ τοὺς ὁποίους, ὅπως πιστεύεται ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων, ἡ τότε δημωδεστέρα Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι κυρίως ἡ νεοελληνικὴ ὁμιλουμένη. Σημειωτέον, ὅτι ἡ ἑκάστοτε λαλουμένη Ἑλληνικὴ συνεδέετο ἀναποσπάστως καὶ ἀδιαχωρίστως ὄχι μόνον πρὸς τὴν ἀμέσως προγενεστέραν λαλουμένην ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν γραπτήν, τὴν λογίαν γλῶσσαν. Πᾶσαι δὲ αἱ κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας φάσεις αὐτῆς ὁμοῦ λαμβανόμεναι ἀπήρτιζον καὶ ἀπαρτίζουν τὴν μίαν καὶ μόνην, τὴν ἀδιαίρετον Ἑλληνικὴν γλῶσσα. Ἕνεκα τούτου, πολλὰ τῶν κειμένων γραμμένα πρὸ χιλίων ἢ καὶ πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν φαίνονται εἰς ἡμᾶς σήμερον τόσον γνωστὰ καὶ οἰκεῖα, ὡς νὰ εἶχον μόλις πρὸ ὀλίγου συνταχθῆ. Καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον διὸ καὶ ἐλέχθη, ὅτι ἡ νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα συναπτομένη στενῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν εἶναι ἐκ τῶν θαυμασιωτάτων φαινομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γλωσσῶν.

Εἰς τὴν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας διατήρησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὴν ἑνιαίαν κατὰ τὸ πλεῖστον μορφὴν αὐτῆς, συνετέλεσε μεγάλως ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διετήρει ἀκόμη τὴν ἀρχαίαν, κοινὴν γλῶσσαν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποίουν ἐν πολλοῖς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολις, ὡς πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς αὐτοκρατορίας εἵλκυε πλῆθος ξένων καὶ τὰ στρατιωτικὰ σώματα τῆς αὐτοκρατορίας ἦσαν κρᾶμα πολλῶν ἐθνῶν καὶ γλωσσῶν, τὰ ὑπέρτατα δὲ ἀξιώματα ἐδίδοντο ὁμοίως πρὸς ἀνθρώπους πάσης ἐθνικότητος καὶ ἡ πρωτεύουσα ἀπέβαινε κέντρον βαρβάρων γλωσσῶν, ὑπέστη ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν. Ἡ ἀνάμιξις αὕτη ξενογλώσσων λέξεων ἐξηκολούθησε καθ' ὅλον τὸν μακραίωνα καὶ πολυτάραχον βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ὑποδούλωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ὅταν ἐξηπλώθησαν παντοῦ καὶ τὰ σκότη τῆς ἀμαθείας καὶ ἀπαιδευσίας.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὑρόντες τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν οἱ Ἕλληνες λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνος, παραλαβόντες ὡς βάσιν τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων γνωστήν, τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῆς μακρᾶς ἱστορίας καὶ συνηθείας κυρωμένην καὶ μεταρρυθμιζομένην ὁπωσδήποτε ἑκάστοτε γραπτὴν παράδοσιν καὶ καθαρίσαντες αὐτὴν ἀπὸ παντὸς ξενισμοῦ, παντὸς διαλεκτικοῦ, παντὸς ἀπηρχαιωμένου κλπ. (ἐξ οὗ καθαρεύουσα), καὶ συγχρόνως συμπληρώσαντες αὐτήν, ὅπου ἐφαίνετο ἐλλιπὴς εἴτε διὰ στοιχείων τῆς λαλουμένης, εἴτε διὰ λέξεων τῆς ἀρχαίας γλώσσης, εἴτε τέλος διὰ κατασκευῆς νέων ἐκ γνωστοῦ Ἑλληνικοῦ ὑλικοῦ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς ἡ ὁποία διέπει τὴν ὅλην γλῶσσαν, ἀπετέλεσαν τὸν νέον γραπτὸν λόγον, ὄργανον κοινὸν πάντων τῶν Ἑλλήνων.

Ὅτι δὲν παρέλαβον ἀβασανίστως πᾶν ὅ,τι εὗρον πρὸ αὐτῶν οἱ λόγιοι οὗτοι τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀλλὰ τοὐναντίον μετ' ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας ἠρεύνησαν καὶ ἐπέλεξαν ὅτι χρησιμώτερον ἔκριναν

διὰ τὴν καλυτέραν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης, ἀποδεικνύει πλὴν ἄλλων πολλῶν καὶ τὸ ὅτι ἐκ τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς ἀπέβαλον ὡς ἄχρηστον μέγα μέρος τοῦ τυπικοῦ, πολλοὺς δὲ ὅλως νέους γραμματικοὺς τύπους παρέλαβον ὡς καλῶς ἔχοντας καὶ τοὺς εἰσήγαγον εἰς τὸν γραπτὸν λόγον. Ἡ τοιουτοτρόπως διαμορφωθεῖσα καὶ καλλιεργηθεῖσα γραφομένη γλῶσσα ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ καὶ λαμβάνει καθημερινῶς μεγάλην ἐξέλιξιν, δὲν ἔφθασεν ὅμως ἀκόμη εἰς τὴν ὁριστικὴν καὶ παγίαν κατὰ τὸ δυνατὸν διαμόρφωσιν αὐτῆς. Εὑρίσκεται ἀκόμη καὶ αὕτη, ὅπως καὶ ἡ ὁμιλουμένη, εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως της καὶ εἶναι ρευστὴ καὶ ἀκαθόριστος.

Πηγαὶ καὶ βοηθήματα τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ κυριωτέρα πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς εἶναι, ὡς ἐλέχθη, αἱ περισωθεῖσαι ἐπιγραφαί. Τούτων αἱ πλεῖσται ἔχουν ἐκδοθῆ μεθοδικῶς καὶ κατὰ τόπους ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον: «Inscriptiones Graecae» (Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαὶ [βλ. λ.]). Πλὴν τῆς γενικῆς ταύτης ἐκδόσεως ὑπάρχουν καὶ μικρότεραι συλλογαὶ ἐπιγραφῶν ἐξ ὅλων τῶν τόπων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἰδικώτεραι διαλεκτικῶν ἐπιγραφῶν ὡς π.χ. ἡ τῶν H. Gollitz-F. Bechtel: «Sammlung griechischen Dialektinschriften» Γοττίγγη 1884 κ.ἑ. F. Solmsen-Fraenkel: «Inscriptiones Graecae ad inlustrandas dialectos selectae» Λειψία 1930, κλπ. Πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν, σπουδαιοτάτην πηγὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀποτελοῦν τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Διὰ δὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης πηγὴν ἀποτελοῦν τὰ ποικίλα συγγράμματα (ἱστορικά, θεολογικά, φιλοσοφικά, φιλολογικά, ποιητικὰ κλπ.) τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ τὰ δημωδέστερα γλωσσικὰ μνημεῖα, ὡς π.χ. τὰ συναξάρια, ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια, ἀπόκρυφοι Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, πάπυροι καὶ ἐπιγραφαί, ἰατροσόφια, χρονογραφίαι, ἰδίως δὲ τὰ διάφορα ποιήματα, παρακλητικὰ καὶ παραινετικὰ ποιήματα τοῦ 12ου αἰῶνος, διάφοροι μυθιστορηματικαὶ ποιήσεις καὶ ἱστορίαι περὶ ζώων καὶ φυτῶν, ἱστορικά, διδακτικά, ἀλληγορικά, ἐρωτικὰ κλπ. ποιήματα τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ γλῶσσα παρουσιάζεται ἐντελῶς διάφορος ἀπὸ τὴν τοῦ ἐπισήμου γραπτοῦ λόγου τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Τῆς δὲ νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης πηγὴν ἀποτελεῖ κυρίως ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς καὶ τὰ ἄσματα καὶ λοιπὰ λαογραφικὰ κείμενα, συμβόλαια, χειρόγραφα κτλ.

Μπ.

Σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς μορφῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἔχουν διατυπωθῆ καὶ θεωρίαι διὰ τῶν ὁποίων ὑποστηρίζεται ἡ ὕπαρξις στενῆς σχέσεως αὐτῆς μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ ἄλλας ἐπιστήμας, ὅτι αἱ Ἑλληνιακαὶ λέξεις δὲν εἶναι μόνον ἁπλᾶ σύμβολα ἐννοιῶν ἀλλὰ καὶ μαθηματικὰ τοιαῦτα καὶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀποτελεῖ σπουδαῖον κώδικα ἀρχαιοτάτου πολιτισμοῦ κλπ. Αἱ θεωρίαι ἐν τούτοις αὗται, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ, δὲν ἔχουν πλήρως βεβαιωθῆ καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ ἐξετάζωνται μὲ σχετικὴν ἐπιφύλαξιν.

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἕνα περίπου αἰῶνα μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν Τούρκων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ λεγομένου Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ Κερκυραῖος Νικόλαος Σοφιανός, λόγιος ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ, συλλέκτης καὶ ἀντιγραφεὺς ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χειρογράφων, εἶχε μεταφράσει τὴν «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» πραγματείαν τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἀσχοληθῆ σοβαρῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς νέας Ἑλληνικῆς γραφομένης. Εἰς τὴν μελέτην του «Περὶ τῆς Γραμματικῆς τῆς ἁπλῆς γλώσσης», ἡ ὁποία δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ δημοσιευθῆ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἔγινεν ὁ πρῶτος θεωρητικὸς καὶ ταυτοχρόνως πρακτικὸς θιασώτης τῆς βραδύτερον ἀποκληθείσης «δημοτικῆς», πρόδρομος τοῦ Ἰω. Βηλαρᾶ, τοῦ Διον. Σολωμοῦ, τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Παλαμᾶ καὶ τόσων ἄλλων. Εἰς δὲ τὸν ἐπίλογον τῆς Γραμματικῆς αὐτῆς, δίδει τὸν ὁρισμὸν τῆς ὀρθοεπείας: Ὀρθοέπεια εἶναι, κατὰ τὸν Σοφιανόν, ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν πιστοτέρα παρακολούθησις, τοῦ προφορικοῦ λαϊκοῦ λόγου. Κηρύττει ὅτι ἡ νέα Ἑλληνικὴ ὅπως ἄλλως τε πᾶσα ἄλλη γλῶσσα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον διὰ τὴν μάθησιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν. «Σπουδαιότατοι νέοι, γράφει ὁ ἀφελὴς αὐτὸς πατριώτης, ἐκστηθίζετε καὶ στοχάζεσθε μετὰ ἐπιμελείας, τὸ πρῶτον μέρος τῆς γραμματικῆς τουτηνῆς, καὶ τάσσω σας (=σᾶς ὑπόσχομαι) ὅτι εὐκολώτατα νὰ φθάσετε εἰς αὐτὸ τὸ ὕψος τῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ τ' ἄλλα ὅλα κατὰ τάξιν καὶ εὐκολίαν μαθαίνονται, μόνον νὰ θέλῃ τινὰς καὶ χωρὶς διδάσκαλον. Διότι αἱ ἐπιστῆμαι μαθαίνονται ὄχι μόνον μὲ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀμὴ καὶ μὲ πᾶσαν ἄλλη ὅπου νά' ναι ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, καλὰ καὶ ἦτον ἡ βαρβαρώτερη τοῦ κόσμου... Πολλὰ ἔθνη ἐμεταγλώττισαν τὰ Ἑλληνικὰ μαθήματα εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἐδική τους κι ἔχουν ὅλες τὶς ἐπιστῆμες μ' αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν καὶ προκόφτουν... Λογάριασε πόσους χρόνους μὲ τοὺς δασκάλους οἱ νέοι κάθονται εἰς τὰ σχολεῖα νὰ παιδεύωνται ὅλην τὴν ἡμέραν μόνον νὰ γράφουν ἢ νὰ διαβάζουν, καὶ οἱ περισσότεροι γενειάζουν (=ἀποκτοῦν γένεια) εἰς τὸ σχολεῖον καὶ δὲν προκόφτουν». Ἡ ἁπλῆ του γλῶσσα ἔχει Ἑπτανησιακὸν χρωματισμόν.

Εἰς τὴν ἀφιέρωσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» τοῦ Πλουτάρχου, ὁ Σοφιανὸς ἀναφέρει τὰς μετὰ τῶν λογίων συζητήσεις του διὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας ἢ ἀκριβέστερον τὰς συζητήσεις διὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ πάθους τῆς ἀπαιδευσίας καὶ ἐξηγεῖ τοὺς λόγους, διὰ «τοὺς ὁποίους μετέφρασε τὴν Πλουτάρχειον αὐτὴν πραγματείαν». Μεταγλωττίζων καὶ καθιστῶν νοητὰ εἰς τοὺς συγχρόνους, τ' ἀρχαῖα κείμενα, ἐπίστευεν ὅτι ἐβοήθει τὸ Γένος νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀγραμματωσύνην καὶ ν' ἀνυψωθῆ. Ἡ μετάφρασις τοῦ «Περὶ παίδων ἀγωγῆς», ἐξεδόθη τὸ 1542, ἐνῶ ἡ «Ἁπλῆ Γλῶσσα» μόνον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Αἰμ. Λεγκρὰν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, ἐπίσκοπος Κυθήρων καὶ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Κρῆτες τὸ γένος, μετεχειρίσθησαν τὴν ἁπλοελληνικὴν διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ὁ πατριάρχης Ἀλεξάνδρείας Κύριλλος Λούκαρις, βραδύτερον οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεταφράσεως τῶν Γραφῶν εἰς ἁπλοελληνικὴν καὶ ἐκλαϊκευμένην γλῶσσαν. Ἄλλος λόγιος Κρητικῆς καταγωγῆς, ὁ Σκοῦφος ἔδειξε τὴν προτίμησίν του πρὸς τὰς ἁπλοποιημένας γλωσσικὰς μορφὰς καὶ ἐξέδωκε τὸ 1681 τὴν «Ρητορικήν» του, ἐμπνευσμένην ἀπὸ μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους, καταλύσαντας πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν ἐν Κρήτῃ. Ἡ γλῶσσα του δὲν εἶναι βεβαίως δημώδης, εἰς τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, ἀλλ' ἔχει ἁπλῆν τὴν σύνταξιν καὶ τὸ πνεῦμα της εἶναι λαϊκόν: «Ἕως πότε γένος τόσον ἔνδοξον καὶ εὐγενικόν, γράφει, ἔχει νὰ προσκυνῇ ἐπάνω εἰς ἕνα βασιλικὸν θρόνον ἕνα ἄθλιον τουλουπάνι, καὶ οἱ χῶρες ἐκεῖνες, εἰς τὲς ὁποῖες ἀνατέλλει ὁ ὁρατὸς ἥλιος καὶ εἰς ἀνθρώπινην μορφὴν ἀνέτειλες ἐσὺ ὁ ἀόρατος, ἀπὸ ἥμισυ φεγγάρι νὰ βασιλεύωνται;»

Σύγχρονος τοῦ Κρητὸς Σκούφου εἶναι ὁ Κεφαλλὴν Μηνιάτης, ὁ σπουδάσας εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον (βλ. λ.) τῆς Βενετίας, ὁ κηρύξας τὸν θεῖον λόγον εἰς Κέρκυραν καὶ Ζάκυνθον καὶ τὸ 1771 γενόμενος ἐπίσκοπος Κερκίνης καὶ Καλαβρύτων. Τὸ βιβλίον του «Διδαχαί», περιέχον ἐκκλησιαστικά του κηρύγματα καὶ ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ, ἐπανεξεδόθη πολλάκις ἔκτοτε. Ἄλλος Ἑπτανήσιος, ὁ Παναγιώτης Δοξαρᾶς, ἐχρησιμοποίησε τὴν ἁπλοελληνικὴν εἰς μετάφρασιν πραγματείας καλλιτεχνικῆς τοῦ Ἰταλοῦ Λεονάρδου ντὰ Βίντσι. Εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἁπλοελληνικῶν μορφῶν τῆς γλώσσης συγκαταλέγονται ἐπίσης ὁ Βικέντιος Δαμωδὸς καὶ ἄλλοι.

Κατὰ τὸ 1772 ὁ Γάλλος φιλόλογος Βιλλουαζόν, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιγραφῶν μικρὸν ὑπόμνημά του διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Εἰς τὸ ὑπόμνημα ὑπεστήριξε τὴν ἀκόλουθον ἄποψιν: Ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα τρεῖς διάλεκτοι: ἡ ἀρχαία, ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ δημώδης. Ἡ δευτέρα ἐκ τούτων συνηθίζεται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀρχαίαν, καίτοι χρησιμοποιεῖ κάποτε ἀδοκίμους ἢ λαϊκοὺς τύπους. Κατὰ τὴν γνώμην τῶν λογίων, ἡ χρῆσις τῆς δημώδους παρουσιάζει δυσχερείας. Καὶ συμπερασματικῶς ὁ Βιλλουαζὸν ἀποφαίνεται ὅτι χρησιμοποιοῦντες τὴν ἁπλῆν γλῶσσαν οἱ ἱεροκήρυκες θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπικοινωνήσουν πλήρως πρὸς τὸν λαόν.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ Καθολικὴ καὶ ἡ Προτεσταντικὴ προπαγάνδα ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην ἀμεσωτέρας γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Τοῦτο ἄλλως τε προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ παλαιότεροι μελετηταὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἀνήκουν εἰς ἄλλα Χριστιανικὰ δόγματα.

Εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν, τὸ 1557, ὁ ἐκ Κορώνης Νικόλαος Καλῆς ὡμίλησε πρὸς τὸν ἐν Μέμιγκ Γερμανὸν καθηγητὴν Μαρτῖνον Κρούσιον, Διαμαρτυρόμενον τὸ δόγμα. Ὁ τελευταῖος ἔλαβεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀσχοληθῆ μὲ τὴν ἐν Ἑλλάδι γλωσσικὴν κατάστασιν. Εἰς τὸν Κρούσιον αὐτὸν ὀφείλεται ἡ Turcograecia καὶ ἡ Germanograecia, ὅπου ἔχουν ἀποθησαυρισθῆ γλωσσικὴ καὶ ἱστορικὴ ὕλη, ἔγγραφα καὶ πληροφορίαι περὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῶν τότε Ἑλλήνων. Βραδύτερον, κατὰ τὸ 1653, ὁ Κρὴς Σίμων Πόρκιος ἐξέδωκε τῇ συνδρομῇ τοῦ Γάλλου καρδιναλίου Ρισελιὲ τὸ «Λεξικὸν Ρωμαϊκὸν (sic) καὶ Ἑλληνικόν, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ τὰ Λατινικὰ συμφωνοῦσε τὰ Ρωμαϊκὰ καὶ τὰ Ἑλληνικά». Καὶ ἐξηγεῖ συναφῶς: «Ἐσμίχθηκε μὲ τοῦτο στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ἕνα λεξικόπουλον, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ Ρωμαϊκὰ λόγια κατ' ἀλφάβητον βαλμένα γυρίζονται (=μεταφράζονται) πρῶτα Ἑλληνικὰ καὶ ἔπειτα Λατινικά, συντεθειμένον ἀπὸ τὸν Σίμωνα Πόρκιον, τῆς ἱερᾶς διδάσκαλον». Εἰς τοὺς μελετήσαντας τὸν νέαν Ἑλληνικὴν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα συγκαταλέγονται: ὁ Du Cange (ὁ ἄλλως Δουνκάγκειος) ὁ γράψας τὸ Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis καὶ ὁ Θωμᾶς Παρισινός, ὁ ἐκδώσας τὸν «Θησαυρὸν τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Φράγκικης γλώσσης» τοῦ Γάλλου καπουκίνου Α. Σομμαβέρα (1709). Ἀναφέρομεν ἀκόμη τὸν φραγκισκανὸν Μερκάδον, τὸν δημοσιεύσαντα ἐν Ρώμῃ ἁπλοελληνικὴν γραμματικὴν εἰς Ἰταλικήν, Ἱσπανικὴν καὶ Λατινικὴν γλῶσσαν (1702).

Ἡ μελέτη τῶν νέων Ἑλληνικῶν διαλέκτων, ἀδιάφορον ἂν μεθοδικὴ ἢ ἀμέθοδος καὶ ἡ χρησιμοποίησις νέων γλωσσικῶν μορφῶν, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν προσηλυτιστικῶν σκοπῶν, ἦτο φυσικὸν νὰ γεννήσῃ ἀντίδρασιν. Θῦμα δὲ τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν

ὁ Κύριλλος ὁ Λούκαρις (βλ. λέξιν), ὁ πατριάρχης ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὴν ἄδειαν ἁπλοποιήσεως γλωσσικῶς τῶν Γραφῶν.

'Ο Λαρισαῖος 'Ελλάδιος προσηλωμένος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, θρησκευτικὴν καὶ γλωσσικήν, κατεπολέμησεν εἰς Χάλλην τῆς Γερμανίας ὅπου εὑρέθη, μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, ἐκδοθεῖσαν τὸ 1710. 'Η διατριβὴ τοῦ 'Ελλαδίου ἔχει γραφῆ λατινιστί. 'Οπαδὸς τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ τῆς νέας 'Ελληνικῆς ἔγραψε καὶ διάλογον εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, διεδήλωσε δὲ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τοὺς ἐραστὰς τῆς λαλουμένης καὶ δὴ τὸν μεταφραστὴν τῆς «Βατραχομυομαχίας» 'Αγάπιον. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἦτο ἐπὶ τάπητος καὶ οἱ θεωρητικοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ, τοῦ ἀντιδημοτικισμοῦ ἢ τῆς μέσης λύσεως ἦσαν πολλοί, μέγας δὲ ὁ φανατισμὸς τῶν δισταμένων ὁμάδων.

'Ο Δημήτριος Καταρτζῆς, ὁ 'Αθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ 'Αθανάσιος Ψαλίδας, ὁ 'Ιωάννης Βηλαρᾶς εἶχον κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς ἁπλῆς γλώσσης — ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς, ὅπως ἕκαστος τὴν ἀντελαμβάνετο. 'Υπὲρ τῆς ἀρχαίας εἶχε κηρυχθῆ ὁ Λάμπρος Φωτιάδης· ὁ Παναγιώτης Κοδρινὸς ὑπεστήριζεν ἰδιότυπον ὑπερκαθαρεύουσαν, οἱ δὲ συνεργάται τοῦ ἐν Βιέννῃ ἐκδιδομένου περιοδικοῦ «Λόγιος 'Ερμῆς», ἠκολούθουν τὰς γλωσσικὰς ἰδέας τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἐπιφανοῦς "Ελληνος λογίου 'Αδαμαντίου Κοραῆ.

Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λάμπρον Φωτιάδην, ὁ Δημ. Καταρτζῆς ἔγραφεν ὅτι κάθε ἔθνος προτιμᾶ νὰ βασίζῃ τὴν γραφομένην παρ' αὐτοῦ γλῶσσαν ἐπὶ τῆς καλυτέρας διαλέκτου. Οἱ Βενετοὶ γράφουν λ.χ. τὴν Φλωρεντινὴν διάλεκτον: «Τὰ ἔθνη παίρνουν τὴν γλῶσσαν ἑνὸς μέρους — γράφουν σ' αὐτὴ καὶ μ' αὐτὴν ζητοῦν νὰ βελτιώσουν τὶς ἄλλες... "Οξω ἀπ' τὸ Χακκάνη τῆς Κίνας, ποὺ μὲ τὸ διδασκαλικὸ τίτλο του ἔχει πληρεξουσιότητα στὶς λέξεις τῆς γλώσσας του κανένας ἄλλος δὲν ἔχει ἐξουσία νὰ δώσῃ σὲ μιὰ λέξι τὸ πάθος, ὁποὺ δὲν ἔχει αὐτὴ στὸ στόμα τοῦ λαοῦ». Δικαίωμα μοναδικὸν τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἐπιλογὴ τῶν καλυτέρων ἐκ τῶν ζωντανῶν στοιχείων τῆς γλώσσης. 'Η γλῶσσα τῶν λογίων διαφέρει τῆς γλώσσης τῶν χυδαίων — ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν σύνταξιν: Διαφέρει εἰς τὸν λεκτικὸν πλοῦτον. Οἱ λόγιοι χρησιμοποιοῦν τεχνικοὺς ὅρους, ὅρους ἐπιστημονικούς, προσαρμοζομένους εἰς τὸ ζῶν γλωσσικὸν σύστημα. «Τὰ Ρωμαϊκὰ ὅπου λαλοῦμε, ποὺ θὰ στιχουργοῦμε, ποὺ θὰ διδάσκουμε τέχνες κ' ἐπιστῆμες, ἢ ποὺ θὰ ρητορεύουμε τὶς πράξεις μας ἔχουν καὶ τὸ αὐτὸ θεμέλιο, τὸν λόγον». Καὶ τὴν αὐτὴν διάρθρωσιν. Εἰς ταῦτα ὁ Λάμπρος Φωτιάδης ἀπήντα διὰ τῶν αὐθαιρέτων τούτων: «Οὐδεμίαν ἴσμεν φυσικὴν διάλεκτον, πᾶσαν δὲ ἐπίκτητον μιμήσει» Δηλαδὴ πᾶσα γραφομένη γλῶσσα εἶναι τεχνητή. 'Η γλῶσσα τῶν νέων 'Ελλήνων, ὑποστηρίζει ὁ Φωτιάδης, νοσεῖ καὶ ἀναγκαία καθίσταται ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν. Πρέπει νὰ προσπελάσωμεν «ὅσον ἔνεστι» εἰς τὸν γλωσσικὸν 'Ελληνισμὸν — εἰς τὴν ἀρχαίαν μας γλῶσσαν.

'Αξιόλογοι λόγιοι, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς καὶ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, εἰς τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου των «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» ὑποστηρίζουν ὅτι καλλιέργεια μιᾶς γλώσσης εἶναι ὁ λεξιλογικὸς καὶ ὁ φραστικὸς πλουτισμός της, ἡ τελειοποίησις, τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου διὰ νὰ καταστῇ ἱκανὸν εἰς τὴν ἀπόδοσιν πάσης ἰδέας. "Ο,τι δανείζεται ἡ νέα μας γλῶσσα πρέπει νὰ τὸ ἀφομοιώνῃ. Τὸ παράδειγμα τῶν 'Ιταλῶν, τῶν "Αγγλων, τῶν Γάλλων, τῶν 'Ισπανῶν, πρέπει νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ — καὶ ἀκόμη πρέπει νὰ παραδειγματισθῶμεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους "Ελληνας καὶ τοὺς Λατίνους: «'Η κοινὴ χρῆσις εἶναι δημιουργὸς καὶ γραμματικὴ κάθε γλώσσης». Γλῶσσα καὶ ὕφος εἶναι ἔννοιαι διάφοροι. Δὲν πρέπει νὰ τὰς συγχέωμεν.

'Εν τούτοις ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς ἐτροποποίησεν ἀργότερον τὴν γνώμην του, ὅπως φαίνεται εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν «Στοιχείων Φιλοσοφίας» τοῦ 'Απαβίου: «Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἔχωμεν μιὰν γραμματικὴν καὶ ἕνα λεξικὸν τῆς γλώσσης μας, τουτέστιν ἕνα κοινὸν κανόνα. Εἰς τοῦτο χρειάζεται σύνοδος τουλάχιστον πέντε καὶ ἓξ ἀνδρῶν, πεπαιδευμένων διαφόρων τύπων, ἀπηλλαγμένων κάθε ἄλλης ἀσχολίας, καὶ ἀφιερωμένων ὅλως διόλου εἰς τοῦτο καὶ μόνον. 'Η γλῶσσα μας εἶναι τρόπον τινὰ ἐν τῷ γίγνεσθαι. Διὰ νὰ κινηθῇ, καθὼς πρέπει, χρειάζεται σκέψις πολλή, παρατήρησις ἀκριβής». Καὶ κάνει ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς ἄρχοντας, τὰ «λείψανα παλαιᾶς εὐκλείας τοῦ Γένους», πρὸς τοὺς κληρικοὺς καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἐμπόρους, ὅπως συντελέσουν εἰς τὴν ἵδρυσιν μιᾶς 'Ακαδημίας διὰ τὴν μελέτην τῆς νέας 'Ελληνικῆς καὶ διὰ τὴν συγγραφὴν γραμματικῆς, λεξικοῦ καὶ διδακτικῶν βιβλίων.

Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. 'Ο 'Αθανάσιος Χριστόπουλος (ἐγεννήθη τὸ 1772), οἰκοδιδάσκαλος τῶν τέκνων τοῦ πρίγκιπος Μουρούζη, εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν ἐν 'Ιωαννίνοις διδάσκαλον 'Αθανάσιον Ψαλλίδαν, γραφεῖσαν τὸ 1811, ὑπεστήριζε τ' ἀκόλουθα: «'Η πολιτικὴ γλῶσσα δὲν διαφέρει τίποτε εἰς κλίσιν καὶ σύνταξιν ἀπὸ τὴν δική μας τὴν 'Ηπειρωτική, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ Μοραΐτικη, ἐκτὸς μόνον εἰς μερικὰς λέξεις... 'Εκεῖνα δὲ ποὺ φλυαροῦν κάποιοι τερατολόγοι εἰς τὸν Λόγιόν τους 'Ερμῆν, εἶναι γριᾶς μαντεύματα καὶ γέρου παραμύθια, καὶ δὲν τὰ δέχονται οὔτε οἱ εὐγενεῖς καὶ σπουδαῖοι τοῦ Γένους μας, οὔτε τὸ πλῆθος». 'Η ἐπιστολὴ δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Φαναριώτης Ι. Ρίζος Νερουλὸς ἔγραψε μίαν γλωσσικὴν κωμωδίαν τὰ «Κορακίστικα», εἰς τὴν ὁποίαν διεκωμώδησε τὸ γλωσσικὸν σύστημα τοῦ 'Αδαμαντίου Κοραῆ. Πράγματι τὰ «Κορακίστικα» ἢ «Κορακιστικὴ» εἶναι εὐχάριστος διακωμώδησις τῶν «διορθώσεων» εἰς τὴν νέαν μας γλῶσσαν. 'Ο προαναφερόμενος 'Αθ. Χριστόπουλος ἔγραψε γραμματικὴν τῆς 'Απλοελληνικῆς, τὴν ὁποίαν 'Απλοελληνικὴν ἐφαντάζετο ὡς «Αἰολικὴν» μαζὶ καὶ «Δωρικὴν»! «Τὴν γραμματική μου ὅσο καὶ ὅπου συμφωνεῖ μὲ τὴν συνήθεια τὴν δέχομαι, ὅπου δὲ ὄχι τὴν ἀποστρέφομαι καὶ κακῇ τῇ τύχῃ δὲν συμφωνεῖ εἰς πολλά... "Οθεν λάβε κανόνα τὴν κοινὴν συνήθειαν καὶ διόρθωσε κλίσιν καὶ σύνταξιν».

Πλησιέστερος ἐν τούτοις πρὸς τὴν γλωσσικὴν ἀλήθειαν τῆς ἐποχῆς ἦτο ὁ ἰατρὸς καὶ ποιητὴς 'Ιωάννης Βηλαρᾶς, ὁ διατυπώσας μὲ τόλμην τὰς περὶ γλώσσης ἰδέας του εἰς τὴν «Ρομέηκη γλόσα», ὅπου ὑπεστήριξε τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὁποῖον ἔζη, καὶ ἐφήρμοσε τὴν φωνητικὴν ὀρθογραφίαν. Εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν διδάσκαλον 'Αθανάσιον Ψαλίδαν, ὁ Βηλαρᾶς χαρακτηρίζει ὡς ἀνοησίαν τὴν προσπάθειαν τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ τῆς νέας 'Ελληνικῆς, ἡ ὁποία δύναται ν' ἀποβῇ κάλλιστον ὄργανον ἐκφράσεως ἂν καλλιεργηθῇ, καὶ ἂν παραμερισθοῦν αἱ πανουργίαι τῶν «μακαρονιστῶν». Κατηγοροῦν τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν τοῦ Γένους ὅσοι δὲν ἀπεφάσισαν νὰ τὴν προσέξουν, ὅσοι «ἔχασαν τὴ φυσική τους γλῶσσα εὐθὺς ὅπου ἀρχίζουν στὰ σχολεῖα νὰ παπαγαλίζουν τὸ Λάσκαρι καὶ νὰ ξεροματοῦν τὸ Γαζῆ», ἕνα γραμματικὸν καὶ ἕνα λεξικογράφον τῆς παλαιᾶς 'Ελληνικῆς. Καὶ τὸ σατυρικὸν συμπέρασμα τοῦ Βηλαρᾶ: «...'Αφῆστε λοιπὸν τὸ ἀλέτρι οἱ γεωργοί, τὸ καράβι οἱ ναῦτες καὶ τὰ κοπάδια οἱ βοσκοί, κ' ἐλᾶτε στὰ σκολειὰ νὰ μάθετε τὰ κορακίστικα... 'Αφῆστε τὴν τέχνη σας καὶ τὴν ἐπιστήμη σας καὶ τρεχᾶτε στὰ σκολειά σας, ὅσοι ἀγαπᾶτε νὰ μάθετε σὲ εἴκοσι χρόνους πῶς πρέπει νὰ μιλᾶτε γιὰ νὰ φαίνεστε προκομμένοι». Θεωρεῖ ἀνόητον τὸν ἐκσυγχρονισμὸν ὅτι ἡ ἁπλῆ γλῶσσα δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐιστήμης, δεδομένου ὅτι, κατ' αὐτόν, ἄπειρος εἶναι ὁ πλοῦτος τῆς νέας 'Ελληνικῆς καὶ μάλιστα ὁ πλοῦτος τῶν λεγομένων παραγώγων. Πλῆθος νέων λέξεων λ.χ. προέκυψεν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν λέξιν ποὺς — γράφει ὁ Βηλαρᾶς: ποδάρι ποδαράκι, πόδι, πόδαρος, ποδάρα... Καὶ τὰ σύνθετα ἐπίθετα: στραβοπόδαρος, πλατυπόδαρος, μακροπόδαρος, κοντοπόδαρος. 'Εὰν μελετήσωμεν τὴν γλῶσσαν γενικώτερον θὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν πλοῦτον, τὸν ὁποῖον διαθέτει, καὶ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἐπαυξήσωμεν... Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Ψαλίδα ὅτι ἡ ἄμεσος ἔκδοσις ἐκτενοῦς γραμματικῆς τῆς νέας μας γλώσσης εἶναι ἀναγκαία, ὁ Βηλαρᾶς θυμοσόφως προέβαλεν ὅτι ὁ "Ομηρος καὶ ὁ 'Ησίοδος ἔγραψαν προτοῦ συνταχθῇ γραμματικὴ καὶ ὅτι ἡ μεγάλη Γαλλικὴ λογοτεχνία ὑπῆρξε προτοῦ ὑπάρξῃ Γαλλικὴ γραμματική... ἐμπεριστατωμένη.

'Οπαδὸς τῆς φωνητικῆς ὀρθογραφίας ὁ Βηλαρᾶς ἔδωκε πρῶτος τὸ παράδειγμα τῆς καταργήσεως τόνων καὶ πνευμάτων καὶ ἀντικαταστάσεως διὰ τοῦ φ τὸ υ τῶν διφθόγγων αυ, ευ. 'Ο 'Αθηναῖος Π. Κοδρικᾶς «καγκελλάριος» τοῦ μεγάλου διερμηνέως καὶ ἔπειτα ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Μ. Σούτσου, ὑπάλληλος ἀκολούθως τοῦ Γαλλικοῦ ὑπουργείου τῶν 'Εξωτερικῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἠσχολήθη ἐνωρὶς μὲ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ πρόλογός του εἰς μετάφρασιν τῶν ὁμιλιῶν περὶ πληθύος κόσμων (1794) τοῦ Γάλλου Φοντενὲλ εἰς τοὺς ἐναντίον τοῦ Κοραῆ ἐπιθετικοὺς λιβέλλους καὶ εἰς τὴν «Μελέτην τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης» (τῆς ὁποίας ἐξεδόθη ὁ πρῶτος μόνον τόμος).

«Τὸ κύριον ἀπαιτούμενον μιᾶς δημοσίου ἐφημερίδος», ἔγραψεν ὁ λόγιος οὗτος ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς συνεργάτας τοῦ «Λογίου 'Ερμοῦ», 'Ελληνικοῦ περιοδικοῦ τῆς Βιέννης, εἶναι τὸ καθόλου ἐξευγενισμένον καὶ κοινῶς συνηθισμένον ὕφος τῆς διαλέκτου τῆς κάθε ἐκδόσεως. 'Ο συγγραφεὺς ἢ ἐκδότης ἑνὸς περιοδικοῦ συγγράμματος εἶναι πάνδημος συγγραφεὺς καὶ ἂς εἴπωμεν γραμματεὺς τοῦ κοινοῦ τῆς ἐθνικῆς ὁμηγύρεως. 'Απαιτεῖται ἄρα ἀπαραιτήτως καὶ ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὴν ὁλοκληρίαν τοῦ Γένους αὐθεντικῶς τὸ νὰ εἶναι αἱ ἐκφράσεις τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ γραμματέως κοιναί, εὐγενικαί, καθιερωμέναι ἀπὸ τὴν τῶν εὐγενῶν χρῆσιν καὶ συνήθειαν. Αἱ χυδαῖαι λέξεις, αἱ ἀλλόκοτοι καὶ ἀλλοπρόσαλλοι φράσεις εἶναι ἐγκλήματα οὐσιώδη, ἐγκλήματα καθοσιώσεως. Τοῦ «δημοσίου γραφέως» — ὅπως ἔλεγε τὸν δημοσιογράφον ὁ Κορδικᾶς — ἔγκλημα εἶναι ἡ ἐναντίον τῆς παραδόσεως στάσις. «'Η γλῶσσα εἶναι παρακαταθήκη ἀλώβητος». Αἱ διορθώσεις τὰς ὁποίας ἐπεχείρει ἐπὶ τῆς γλώσσης ὁ 'Αδαμάντιος Κοραῆς ἐχαρακτηρίζετο γελοῖαι ὑπὸ τοῦ Κοδρικᾶ. 'Ο Κοραῆς ἦτο κατὰ τὸν Κοδρικᾶν «βωμολόχος καὶ δημαγωγός».

Αἱ ἀπόψεις τοῦ 'Αδαμ. Κοραῆ. 'Εν τούτοις δὲν ἦτο ἄξιος αὐτῆς τῆς μεταχειρίσεως ὁ 'Αδαμάντιος Κοραῆς, ὁ μελετητὴς καὶ ἐκδότης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ σπουδάσας ἰατρικήν, ἀλλὰ διαπρέψας ὡς φιλόλογος, ὁ μελετητὴς τοῦ ἀρχαίου, ἀλλὰ καὶ νέου γλωσσικοῦ θησαυροῦ τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους. Πόθος διακαὴς τοῦ Κοραῆ ἦτο ὁ καθορισμὸς γραπτοῦ ὀργάνου κοινῆς συνεννοήσεως. «'Ημεῖς ἔχομεν χρείαν μεγάλην — ἐκήρυττε τὸ 1814— νὰ γράφωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ νοοῦμεν, ἐὰν θέλωμεν καὶ τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς ἡμῶν νὰ κανονίσωμεν καὶ τὴν γλῶσσαν ἱκανὴν νὰ τὰ ἐκφράσῃ, νὰ καταστήσωμεν. Οἱ 'Ιταλοί, οἱ Γαλλοί, οἱ "Αγγλοι τότε ἀληθῶς ἤρχισαν νὰ ἐλευθεροῦνται ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, ὅταν οἱ κατ' ἀρχὰς ὀλίγοι

λόγιοι αὐτῶν ἄνδρες κατεχείρησαν (= ἐπεχείρησαν) νὰ γράφουν εἰς τὴν κοινὴν αὐτῶν γλῶσσαν». Εἰς ἐπιστολὴν τῆς αὐτῆς περίπου περιόδου ἔγραφεν ὁ Κοραῆς: «'Επιθυμητὸν βέβαια θὰ ἦτο νὰ ὑπεβάλλετο ἡ κοινὴ εἰς τοὺς αὐτοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας. 'Αλλὰ τὸ πρᾶγμα μὲ φαίνεται ἀδύνατον. Νὰ σὲ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν δὲν εἶναι τόση ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἰδῶ τὴν γλῶσσαν ἑλληνίζουσαν, ὅπως εἶναι ὁ φόβος μου μὴ βαρβαρωθῇ ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι εἶναι βάρβαρος... "Αν ὁ σπουδαῖος ἔχει χρέος νὰ συγκαταβαίνῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς καταλήψεως τῶν ξυλοφόρων οὕτω καὶ ὁ ξυλοφόρος πρέπει νὰ προθυμοποιῆται ν' ἀναβαίνῃ καὶ αὐτὸς ὀλίγον εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνῃ τὰ λεγόμενα καὶ τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν σπουδαῖον καὶ τοιουτοτρόπως νὰ συναντηθοῦν καὶ οἱ δύο εἰς τὸ μέσον τῆς κλίμακος». 'Αλλὰ πολὺ καλύτερα ὁμιλεῖ εἰς τὰ «προλεγόμενα» τῆς ἐκδόσεως τοῦ 'Ηλιοδώρου: «'Η γλῶσσα, γράφει ἐκεῖ, εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἀναπαλλοτρίωτα κτήματα τοῦ ἔθνους. 'Απὸ τὸ κτῆμα τοῦτο μετέχουν ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα. Κανεὶς ὅσον καὶ ἂν εἶναι σοφός, οὔτ' ἔχει οὔτε δύναται ποτὲ νὰ λάβῃ τὸ δικαίωμα νὰ λέγῃ πρὸς τὸ ἔθνος: Οὕτω θέλω νὰ λαλῆς, οὕτω θέλω νὰ γράφῃς». Δὲν πρέπει ν' ἀπομακρυνώμεθα ἀπὸ τὸν κοινὸν τρόπον τοῦ λέγειν: «Γυμνώνει ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά του τὸν πολίτην ὁ τύραννος, δύναται νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, νὰ τὸν ἐξορίσῃ ἢ νὰ τὸν θανατώσῃ. 'Αλλὰ δὲν δύναται νὰ τοῦ μεταβάλῃ τὴν γλῶσσαν. Αὐτὴν λαλεῖ εἰς τὴν πατρίδα του, αὐτὴ τὸν συνοδεύει εἰς τὴν ἐξορίαν. Μόνον ὁ καιρὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ μεταβάλῃ τῶν ἐθνῶν τὰς διαλέκτους, καθὼς μεταβάλλει καὶ τὰ ἔθνη... Δὲν πρέπει ν' ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀπὸ τὴν κοινὴν συνήθειαν». Καὶ τὸ τελικὸν συμπέρασμα τοῦ Κοραῆ:

«Οἱ λόγιοι ἄνδρες τοῦ ἔθνους εἶναι φυσικοὶ νομοθέται τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν λαλεῖ τὸ ἔθνος, ἀλλ' εἶναι νομοθέται δημοκρατικοῦ πράγματος. Εἰς αὐτοὺς ἀνήκει ἡ διόρθωσις τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἡ γλῶσσα εἶναι κτῆμα τοῦ ὅλου ἔθνους καὶ κτῆμα ἱερόν. "Οθεν πρέπει νὰ ἀνακαινίζεται μὲ εὐλάβειαν καὶ ἡσυχίαν».

Πρόκειται περὶ μέσης ὁδοῦ, ὅπως καθορίζει ἀργότερα. 'Η ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας εἶναι ἀδύνατος. Καὶ συναφῶς «πρέπει τόσον νὰ προσεγγίζωμεν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ὅσον συγχωρεῖ τὸ ἔθνος, καὶ τὸ ἔθνος δὲν συγχωρεῖ πάρεξ ὅσα δὲν μακρύνονται πολὺ τῆς κοινῆς ἀκοῆς, δηλαδὴ πρέπει νὰ λαλῇ ὄχι μόνον σαφῶς, ἀλλὰ καὶ σοφῶς».

Εἰς ὡρισμένας περιστάσεις ὡμίλει ὡς γνήσιος θεωρητικὸς τοῦ δημοτικισμοῦ τῆς σημερινῆς περιόδου: «'Η φωνὴ καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι φωνὴ καὶ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ». Καὶ εἰς μίαν ἐπιστολὴν ἐξεδήλωνε μεγάλον σκεπτικισμὸν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς γλωσσικῆς «διορθώσεως», τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπιχειρήσει:

«... Μολονότι ἐδαπάνησα μέγα μέρος τῆς ζωῆς μου εἰς τῶν τοιούτων τὴν ἔρευναν, ὁμολογῶ χωρὶς ὑπόκρισιν μετριοφροσύνης, ὅτι, ὅσα λέγω καὶ θέλω εἰπεῖν (sic) εἰς τὸ ἑξῆς εἶναι καὶ εἰς ἐμὲ αὐτὸν ἀβέβαια. 'Ενδέχεται νὰ εἶναι καλά, ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένα. 'Αλλὰ ἐὰν κατὰ δυστυχίαν εἶναι ἐσφαλμένα... φρονιμωτέραν ἄλλην συμβουλὴν εἰς τὸ ἔθνος νὰ δώσῃ τις δὲν ἔχει, παρὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ χυδαϊσμοῦ, ἤγουν: «Νὰ γράφῃ καθὼς μιλεῖ καὶ νὰ μὴ γυρεύῃ νὰ θυσιάσῃ τὴν γλῶσσαν ὅπου ἔλαβε ἀπὸ τοὺς γονιούς του ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ περισσοτέρου ἔθνους, γλῶσσα τὴν ὁποίαν μεταχειρίζονται οἱ ἀπόστολοι τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας ὁσάκις διδάσκουσι τοὺς ἀπαιδεύτους νησιώτας Γραικούς». Παρέπλεε τὴν δημώδη, εἶπε περὶ τοῦ Κοραῆ ὁ Χατζιδάκις. 'Οπωσδήποτε ὁ ἑξαρχαϊσμὸς τῆς νέας 'Ελληνικῆς δὲν ἦτο ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Χίου διδασκάλου. 'Η ἀπηνὴς καθαρολογία, ἡ ἐπιστροφὴ δηλαδὴ εἰς τὴν 'Αττικὴν διάλεκτον, εὑρίσκεται περισσότερον εἰς τὸ πλαίσιον τῶν Φαναριωτῶν καὶ ὡρισμένων ἄλλων ἀντιπάλων τοῦ Κοραῆ, ὅπως ὁ Κοδρικᾶς ἢ ὁ Δούκας καὶ ὡρισμένοι Φαναριῶται.

'Η γλῶσσα τοῦ Κοραῆ, εἶναι πλήρης σαφηνείας, ἀλλ' ἡ ἀνάγνωσίς της καθίσταται δύσκολος ἐξ ἀφορμῆς ὡρισμένων διορθώσεων. Τὸ ὀψάριον, ὀμμάτιον, ὀφρύδιον, τὰ θέλω γράψειν, θέλω εἰπεῖν, καραβοκύριος, ἐμπορῶ, ἐξεύρω, ἑταιριάζω, «τῶν ὁποίων ἔλαβα εὐκαιρίαν νὰ σᾶς εἴπω», γελοιογραφοῦν κάπως τὴν ἄλλως ἐνδιαφέρουσαν πεζογραφίαν τοῦ Κοραῆ, μεγάλου ἐθνικοῦ διδασκάλου καὶ ἐκδότου ἀρχαίων κειμένων περισπουδάστων.

Οἱ συνεργάται τοῦ «Λογίου 'Ερμοῦ» ἠκολούθησαν, ἀλλ' ὄχι μὲ πολλὴν πειθαρχίαν τὸ γλωσσικὸν πιστεύω τοῦ Κοραῆ. "Οσον ἀφορᾶ τὸν Νεόφυτον Δούκαν, ἁπαντῶν οὗτος εἰς ὁπαδὸν τοῦ Κοραῆ ἔγραφε τὸ 1809: «'Η Μεγάλη 'Εκκλησία ἐφρόντιζε καὶ φροντίζει πανταχόθεν νὰ ἀποκαταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν περιστάσεων ἀπωλέσαμεν, φροντίζει δὲ τοῦτο, ἔξωθεν μέν, μὲ τὴν πατρικὴν πρόνοιαν τῶν σχολείων. "Εσωθεν δὲ μὲ τὸ παράδειγμα τῶν συνοδικῶς ἐκδιδομένων γραμμάτων, τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦσι τὰ γνήσια τέκνα της πρὸς τῆς γλώσσης τὴν τελειότητα. Καὶ κατ' ὀλίγον τῷ ὄντι φιλοσόφως χωροῦσα προβαίνει ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ τὸ γένος ἀκολουθεῖ ἁπλανῶς μὲ τελείαν πεποίθησιν ὅτι τεύξεται τοῦ σκοποῦ...».

Τὸν Νεόφυτον Δούκαν ἀκολουθεῖ ὁ Κομμητᾶς, ὁ 'Ανδρέας Θεοτόκης, ὁ 'Ιγνάτιος Σκαλιώρας. Εἰς τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα λαμβάνει μέρος καὶ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' κηρυσσόμενος κατὰ τῆς «μέσης» Κοραϊκῆς ὁδοῦ, καὶ ἐπιδοκιμάζων τὸν Κοδρικᾶν.

'Εν τῷ μεταξὺ ὁ δημοτικισμὸς τῶν Καταρζῆ, Χριστοπούλου, Βηλαρᾶ, Ψαλίδα μεταφυτεύεται εἰς τὴν 'Επτάνησον, ἐνῶ εἰς τὸ 'Ελληνικὸν βασίλειον καὶ τὴν ὑπόδουλον 'Ελλάδα καλλιεργεῖται ἡ «καθαρεύουσα», ὄχι μόνον εἰς τὸν πεζὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἔμμετρον λόγον.

Τὴν 'Επτανησιακὴν δημοτικὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας τὴν θεωρίαν ἐνεφάνισεν ὁ Σολωμὸς εἰς τὸν γνωστὸν πολεμικὸν κατὰ τῶν Λογιωτάτων διάλογόν του περὶ γλώσσης, ὁ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἀντεπροσώπευσεν εἰς τὴν ἐλευθέραν 'Ελλάδα ὁ Ζακύνθιος Β. Τερτσέτης. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Κεταλλῆνα Γερασ. Πασκαράτον καὶ πρὸ πάντων τὸν Ν. Κονεμένον, Κερκυραῖον λόγιον ὅστις διὰ φυλλαδίων συνηγόρησεν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἁπλοελληνικῆς καὶ τοὺς 'Ιάκωβον Πολυλᾶν καὶ Γ. Καλοσγοῦρον.

Εἰς φυλλάδιον χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1873 ὁ Κερκυραῖος Ν. Κονεμένος ἐτόνισε: «'Η γλῶσσα μας εἶναι μία παντοῦ... Κάτι μικροὶ καὶ ἀσήμαντοι ἰδιωτισμοί, ποὺ ξεχωρίζουν μερικὲς φορὲς τὴ γλῶσσα ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, δὲν εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ μᾶς κάνουν νὰ συμπεράνουμε πὼς ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μιὰ καὶ ὅμοια... 'Η νέα γλῶσσα ἔχει ὁμορφιὲς κι' ἔχει εὐγένειες ποὺ δὲν τὶς ἔχει ἡ ἀρχαία. Καὶ πάλε (sic) ἡ ἀρχαία ἔχει ἐλαττώματα ποὺ ἡ νέα δὲν τὰ ἔχει. 'Η νέα γλῶσσα ἁπλοποίησε κάθ' ὅλα τὴν ἀρχαία, καὶ ἡ ἁπλότης εἶν' ἕνα προτέρημα. 'Η ἀρχαία γλῶσσα μὲ ὅλη της τὴν εὐγένεια καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια εἶναι γλῶσσα στρυφνὴ καὶ caricata (= ἐπιτηδευμένη). 'Η νέα γλῶσσα γιὰ μᾶς καὶ λιγώτερο ὄμορφη ἂν ἤτανε ἀπ' ὅ,τι εἶναι, ἔχει τὴν νεότητα, τὴ δροσερότητα τὴ ζωὴ — καὶ γιὰ τοῦτο μόνο ἔπρεπε νὰ τὴν προτιμήσωμε. 'Η ἀρχαία γλῶσσα εἶναι σὰ μιὰ μεγάλη ἀρχόντισσα, πλουσιώτατα καὶ κομψότατα εὐτρεπισμένη καὶ ψηλοῦ ἀναστήματος. Δείχνει πὼς ἐστάθηκε στὸν καιρό της ὡραία, ἀλλὰ γιὰ μᾶς σήμερα εἶναι γριὰ καὶ ζαρωμένη. 'Η νέα γλῶσσα εἶναι μιὰ ταπεινὴ παιδούλα τοῦ λαοῦ ποὺ δὲν ἀπόχτησε ἀκόμη ὅλο της τὸ ἀνάστημα κι' ὁποῦ ἔχει χρεία μόνον ἀπὸ ἁπλὸ ἄλλαγμα κι' ἀπὸ ἕνα νίψιμο γιὰ νὰ φανοῦν οἱ χάρες καὶ οἱ νοστιμάδες της... Δὲν εἶναι κρῖμα νὰ μὴ τὴν ἐπιμεληθοῦμε;» 'Η καθαρεύουσα εἶναι χωρὶς εὐγένειαν καὶ πλήρης ἀλαζονείας «ὑποκρίνεται τὴν ἀριστοκράτισσα χωρὶς νὰ εἶναι φτιασιδωμένη... ἔχει κρεμασμένα ἀπάνω της χίλια μπιχλιμπίδια». Γράφων τὴν ἁπλῆν γλῶσσαν, τονίζει ὁ Κονεμένος, ὅτι παρακολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων. "Εχομεν ἀνάγκην γλωσσικῆς ἑνότητος — ἑνότητος γραμματικῆς καὶ συντακτικῆς. 'Υπάρχει βέβαια ὕφος εὐγενὲς καὶ ὕφος ἀγενές. Γραμματικὴ ὅμως «εὐγενὴς» δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἀνοήτων.

'Ο Κονεμένος πνεῦμα ἄνευ προλήψεων δὲν εἶχεν ἀπήχησιν μεγάλην. Περισσότερον ἐπέδρασεν ἡ σταυροφορία τοῦ Ροΐδη κατὰ τῆς καθαρολόγου ποιήσεως. 'Η φαναριώτικη γλωσσικὴ καὶ ποιητικὴ παράδοσις ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ μετὰ τὸ 1880 — καὶ δὴ μὲ τὴν ἐμφάνισιν ποιητῶν ὡς ὁ Δροσίνης καὶ ὁ Παλαμᾶς. 'Αλλ' ἡ πεζογραφία παρέμενεν ἀνεπηρέαστος. Καὶ αἱ «Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις» τοῦ Κ. Κόντου (1882), μὲ τὰς ὑπερβολὰς τῶν προβαλλομένων ἀξιώσεων, ἐγέννησαν τὴν σχεδὸν ἄμεσον ἀντίδρασιν.

Εἰς τὸν πρόλογον τῶν «Γλωσσικῶν παρατηρήσεων» ὁ σοφὸς 'Αττικιστὴς Κ. Κόντος ὡς ἑξῆς ἔκρινε τὴν δρᾶσιν τοῦ Κοραῆ τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νέας 'Ελληνικῆς:

«'Ο Κοραῆς ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς καὶ οἱονεὶ πατὴρ τῆς περὶ τὴν νέαν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν σπουδῆς, συνετέλεσε δὲ περισσότερον ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλον εἰς τὴν κάθαρσιν αὐτῆς καὶ διόρθωσιν δι' ὧν ἐποιήσατο πολλῶν καὶ καλῶν παρατηρήσεων». "Ητο ἄλλως τε, προσθέτει, ὁ καταλληλότερος, κατὰ τὴν ἐποχήν του, διότι ὑπερτέρει πάντας τοὺς συγχρόνους του εἰς 'Ελληνογνωσίαν. 'Ασχέτως δὲ πρὸς τὴν μικρὰν ἢ μεγάλην εὐμεθοδίαν του ὁ Κοραῆς περιέπεσεν εἰς σφάλματα, εἰς βομβαρδισμοὺς καὶ σολοικισμούς, συχνὰ «ἥμαρτε τοῦ ἀληθοῦς ἢ ἐπήδησεν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα». 'Αλλὰ τὰ λάθη τοῦ Κοραῆ εἶναι ὀλιγώτερα τῶν λαθῶν, εἰς τὰ ὁποῖα σύγχρονοί του διδάσκαλοι ὑπέπεσαν. "Οχι δὲ μόνον σύγχρονοι, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστεροι. Δὲν εὑρίσκει ἐπαινετικοὺς λόγους διὰ τοὺς μετακοραϊκοὺς ἢ τοὺς συγχρόνους του λογίους 'Ελληνιστάς. Καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ νέος 'Ελληνικὸς λόγος «γέμει σφαλμάτων».

Διὰ τῶν γλωσσικῶν παρατηρήσεών του ὁ Κόντος, διὰ τῆς κριτικῆς του ἐπὶ τῆς γραφομένης τότε καθαρευούσης, ἔδειξεν ἀκουσίως του πόσον δύσκολος καὶ πόσον χιμαιρικὸς ἦτο ὁ ἑξαρχαϊσμὸς τῆς γραφομένης. "Εδειξε, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ὁ Κόντος ὅτι, ἂν τέρμα τῆς γλωσσικῆς πορείας ἦτο ὁ 'Αττικὸς λόγος, θὰ ἔπρεπεν οἱ "Ελληνες συγγραφεῖς, καθηγηταί, δικασταί, βουλευταί, δημοσιογράφοι νὰ μελετοῦν κατὰ τὴν νύκτα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τοὺς 'Αττικοὺς συγγραφεῖς καὶ νὰ φυλλομετροῦν τοὺς γραμματικοὺς καὶ τοὺς λεξικογράφους. Τὸ βιβλίον ἐγέννησεν ἀμέσως ἀντίδρασιν καὶ κατέστησεν ἀντιληπτὸν τὸ ὅτι τὰ δικαιώματα τῆς παραδόσεως δὲν πρέπει νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ δικαιώματα τῆς ζωῆς. "Οσον καὶ ἂν ἡ καθαρεύουσα εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ παλαιῶν προτύπων, ὑπηρετοῦσα τὴν ζωὴν καὶ τὴν πραγματικότητα, ἔπρεπε νὰ προσαρμόζεται ἑκάστοτε πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν. Οἱ νεολογισμοὶ τῆς καθαρευούσης παρεβίαζον ἐνδεχομένως τοὺς κανόνας τῆς 'Αττικῆς συνθέσεως ἢ παραγωγῆς. 'Αλλ' εἰς τὴν κίνησίν των πρὸς τὰ ἐμπρὸς περιπίπτομεν εἰς λάθη — λάθη τὰ ὁποῖα ἐγκαινιάζουν κανόνας!

Κατὰ τὸν Δημήτριον Βερναρδάκην, πανεπιστημιακὸν ἀντίπα-

λον τοῦ Κ. Κόντου ἐπιφανῆ, φιλόλογον, ἀλλὰ καὶ ποιητήν, ἡ γραφομένη γλῶσσα ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ - ἔπρεπε νὰ μὴ προχωρήσῃ περισσότερον εἰς τὸν ἐξαρχαϊσμόν της. "Επρεπε νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν 'Αττικιστῶν. 'Ο «"Ελεγχος τοῦ Ψευδαττικισμοῦ» τοῦ Δ. Βερναρδάκη εἶναι βέβαια γραμμένος εἰς ἐριστικὸν τόνον, ὅπως καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Κόντου. 'Αλλ' ὁ Βερναρδάκης εἶναι πολὺ περισσότερον εὔγλωττος, δηκτικός, σατιρικός.

«... Κρηπὶς καὶ βάσις τῆς ἡμετέρας γλώσσης στερεὰ καὶ ἀμετακίνητος ἔπρεπε νὰ εἶναι πάντοτε αὐτὴ ἡ γλῶσσα ἡ ζῶσα τοῦ χάριτι θεία ζῶντος καὶ ὑπάρχοντος 'Ελληνικοῦ ἔθνους, ὄχι ἡ ἀρχαία 'Ελληνική, ἡ ὁποία εἶναι νεκρὰ καὶ νεκρῶν γλῶσσα, ἀκόμη δ' ὀλιγώτερον μία διάλεκτος τῆς ἀρχαίας, ἡ 'Αττική. 'Εθεωροῦμεν δὲ τὴν ἀρχαίαν 'Ελληνικὴν κατὰ τοσοῦτον ἀναγκαίαν καὶ χρήσιμον εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τῆς νεωτέρας, καθ' ὅσον μόνον τὰ ποικίλα καθ' ὕλην καὶ εἶδος τῆς ἀρχαίας στοιχεῖα εἶχον ἐν ἑαυτοῖς ἀρχέγονόν τινα ὁμογένειαν, καθιστῶσαν εὔκολον ἢ καὶ δυνατὴν τὴν μετὰ τῆς ζώσης γλώσσης συγχώνευσιν αὐτὴν καὶ παρομοίωσιν. Τὸ ὑπερκομῶν καὶ ὑλομανὲς δένδρον τῆς ζώσης γλώσσης τοῦ ἔθνους δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκριζωθῇ, ἀλλὰ νὰ μείνῃ ἀκήρατον καὶ ἀλώβητον, νὰ κλαδευθῇ δὲ μόνον διὰ χειρὸς σοφίας καὶ ἐπιστήμης, ὥστε ν' ἀποφέρῃ καρποὺς καλυτέρους καὶ χρησιμωτέρους. 'Αλλ' ἡμεῖς, ἀντὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ἠθελήσαμεν νὰ μετεγκεντρίσωμεν ἐκ τῆς ἀρχαίας, διὰ νὰ μὴ καρποφορῇ ἀγρίας βαλάνους, ἀλλ' ἰσχάδας (σῦκα) 'Αττικῆς. 'Ως δ' ἦτο βέβαιον τὸ ἐμβόλιον ἠστόχησε καὶ τοιουτοτρόπως οὔτε ἰσχάδας ἀπεκτήσαμεν καὶ τὰς βαλάνους ἐχάσαμεν, τὸ δὲ πάντων χείριστον, κινδυνεύει νὰ ξηρανθῇ καὶ τὸ δένδρον, τοῦ ὁποίου ἀποκόψαντες τοὺς κλάδους, ἀφήκαμεν τὸν κορμὸν μόνον, ὅπως ἐπιχειρήσαμεν τὸν παράβολον καὶ πρωτοφανῆ τοῦτον ἐμβολιασμόν». Κατὰ τὸν Δ. Βερναρδάκην δὲν ἔπρεπε ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀρχαίου τυπικοῦ. «Τὸ τυπικὸν τῆς ἀρχαίας ὡς τὸ νεκρότατον τοῦ μεγάλου νεκροῦ μέρος, ἔπρεπε νὰ μένῃ βαθύτατα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα θαμμένον εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς». Δὲν ἔπρεπε ν' ἀνακαινίσωμεν, δηλαδὴ νὰ ἐξαρχαΐσωμεν τὸ τυπικὸν τῆς γραφομένης. 'Η «φιλόκαινος νεολαία», ἔσπευσε ν' ἀπομιμηθῇ τοὺς 'Αττικοὺς τύπους, ἀδιαφοροῦσα διὰ τὴν ἐσωτέραν οὐσίαν τοῦ 'Ελληνισμοῦ καὶ τοῦ 'Αττικισμοῦ, δηλαδὴ τὴν ἔννοιαν, τὴν κυριολεξίαν, τὴν ἀναλογίαν, τὸ ὕφος».

Εἶναι πρόληψις ὅτι ἡ προφορικὴ γλῶσσα τῶν 'Ελλήνων ἐβαρβαρώθη. 'Αντιθέτως: 'Ανεγεννήθη, ἐβελτιώθη, ἀνεπλάσθη. «'Ο 'Ελληνικὸς λαός, ὁ θαυμάσιος αὐτὸς μεταξοσκώληξ, ἀργὰ μέν, πολὺ ἀργά, ἀλλ' ἀνέλαβεν ἐπὶ τέλους τὸ δικαιωθὲν ἔργον του, καὶ τὸ προϊὸν τῆς θαυμασίας του ταύτης ἐργασίας πρόκειται ἡμῖν σήμερον ἀπανταχοῦ τῶν 'Ελληνικῶν χωρῶν, οὐδὲν ἄλλο ἀναμένον εἰμὴ τὴν σοφὴν καὶ τὴν εὐλαβῆ χεῖρα τοῦ ἀνειλητῆρος καὶ τοῦ ὑφαντουργοῦ... "Αν μετὰ τὸ 1821 ἔκαμναν οἱ "Ελληνες τὴν προφορικὴν γραπτὴν γλῶσσαν, ἂν δὲν ἐθυσιάζετο εἰς ἕνα Μολὼχ ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην γενεὰ εἰς ἕνα ὄνομα κενόν, εἰς μίαν λέξιν ἀπατηλήν, εἰς τὴν ἀρχαίαν 'Ελληνικὴν ἀποθανοῦσαν πρὸ πολλοῦ, ἡ κατάστασις θὰ ἦτο ἀλλοία. Θὰ εἴχωμεν γλῶσσαν. 'Ενῶ δὲν ἔχομεν γλῶσσαν. "Εχομεν γλωσσικὸν ζήτημα.

'Αδίκως θεωρεῖται πατὴρ τῆς νέας 'Ελληνικῆς ὁ 'Αδ. Κοραῆς. Τὴν ποιητικὴν ἐπανάστασιν ἔκαμαν ἡ Κρήτη καὶ ἡ 'Επτάνησος». 'Η καθαρεύουσα εἶναι γλωσσικὸς κυκεών: Γερμανογαλλικὴ φρασεολογία, Γερμανικαὶ ἔννοιαι, τρόποι καὶ σχήματα λεκτικὰ καὶ παλαιοὶ 'Ελληνικοὶ γλωσσικοὶ τύποι. «Τῆς μισγαγκείας τὸ προϊὸν ὠνομάσθη καθαρεύουσα 'Ελληνική. Αὐτὴν τὴν καθαρεύουσαν πρέπει νὰ τὴν ἀπαλλάξωμεν ἀπὸ τοὺς νεκρούς τύπους. «'Η σημερινὴ 'Ελληνικὴ ὀφείλει ὄχι νὰ καρκινοβατῇ πρὸς τὴν ἀρχαίαν 'Αττικήν, ἀλλὰ τουναντίον βαθμηδὸν πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ Λαοῦ, βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως ἀνακαινιζομένη, ἀποβάλλουσα δὲ ἑκάστοτε ὅ,τι δυσαφομοίωτον ἢ περιττὸν ἐκ τῆς παλαιᾶς...». Οὐδέποτε οἱ γραμματοδιδάσκαλοι, ἀπαντὰ τὸ ἀψευδὲς στόμα τῆς ἱστορίας, οὐδέποτε οἱ σχολαστικοὶ καὶ οἱ λογιώτατοι, ἀλλὰ παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ἔγιναν γλωσσοπλάσται.

'Ως εἶπε κάποτε ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς τὸ νέον γλωσσικὸν κίνημα, τὸ ἐγκαινιασθὲν μὲ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη προητοιμάσθη διὰ τοῦ πολεμικοῦ βιβλίου τοῦ Δ. Βερναρδάκη. Εἶναι μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας τὸ ἐπιστημονικὸν ὁμοῦ καὶ σατιρικόν, τὸ πολύκροτον βιβλίον τοῦ Δ. Βερναρδάκη, ὁ «"Ελεγχος Ψευδοαττικισμοῦ».

Εἰς τὸν Δ. Βερναρδάκην ἀπήντησεν ὁ ἐμβριθὴς γλωσσολόγος Γ.Ν. Χατζηδάκις, ὁ ὁποῖος ἐδήλωσε προκαταβολικῶς ὅτι δὲν εἶναι θαυμαστὴς ἢ ζηλωτὴς τῆς γραφομένης. 'Αλλ' ἐφ' ὅσον «ἡ σύγχυσις καὶ ἡ ταραχὴ τῶν πάντων θὰ ἐπικρατῇ, τ.ἔ. ἐφ' ὅσον δὲν κατορθωθῇ νὰ γνωσθῇ ἀκριβῶς καὶ γράφηται ὁπωσδήποτε καθαρὰ καὶ ἀμιγῶς ἡ δημοτική, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις ν' ἀναλάβῃ τὰ βαρύτατα καὶ σπουδαιότατα καθήκοντα, τὰ ὁποῖα πᾶσα γραφομένη γλῶσσα ἔχει νὰ ἐκτελῇ. Μέχρι τοῦδε ἐγένετο αὐτῆς χρῆσις, ἂν καὶ σπανιώτατα εἰς τὴν ποίησιν... Εἰς σπουδαιότερα δὲ καὶ σοβαρώτερα δὲν κρίνεται αὕτη ἐξαρκοῦσα, οὐδὲ ἡ χρῆσις αὐτῆς εἰς ταῦτα ἁρμόζουσα, ἀλλὰ μᾶλλον κωμική. Εἰς τὴν ἔρευναν λοιπὸν καὶ συναγωγὴν τῆς δημοτικῆς ἂς στρέψουν τὴν προσοχήν των, ὅσοι ἀμφιβάλλουν περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς σήμερον γραφομένης». Διότι, κατὰ τὸν ἴδιον γλωσσολόγον αὐτὴ εἶναι ἡ καλυτέρα, ἡ μόνη ὁδός, μέσω τῆς ὁποίας δύναται νὰ κατορθωθῇ τὸ ζητούμενον: Μόνον ὅταν ἐξευρεθοῦν οἱ φωνητικοὶ καὶ οἱ κλιτικοὶ νόμοι καὶ ὅταν περισυναχθῇ τὸ ὑλικὸν θὰ εὑρεθῇ ὁ ἀρχιτέκτων ὁ γλωσσικός, ὁ Σαίξπηρ ἢ ὁ Δάντης!

'Εν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ γλωσσικὴ μας ὑπόθεσις εἶχεν ἐξέλθει τῶν 'Ελληνικῶν συνόρων: 'Ο γνωστὸς βυζαντινολόγος τοῦ Μονάχου Κ. Κρουμβάχερ, διὰ τοῦ βιβλίου του Griechische Reise (1886) ἐκηρύχθη ἐναντίον τῆς 'Ελληνικῆς διγλωσσίας.

'Ο 'Ιωάννης Ψυχάρης καὶ αἱ ἀπόψεις του. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ὁ μελετητὴς τῆς νέας, 'Ελληνιστὴς Αἰμίλιος Λεγκρὰν εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Κωστῆν Παλαμᾶν, ἐχαρακτήρισε τὴν ὁμιλουμένην νέαν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἀπαράμιλλον ἰδίωμα. 'Αναλόγους δὲ γνώμας διετύπωσεν ὁ μαθητής του 'Ιωάννης Ψυχάρης εἰς τὰ «Essais de Grammaire Historique Neogrecque». 'Ο ἴδιος συγγραφεὺς καὶ γλωσσολόγος μὲ τὸ βιβλίον του «Ταξίδι» ἐκύρωνε τὰς θεωρητικὰς γνώμας τῶν ἐπιστημόνων διὰ τοῦ παραδείγματός του - παραδείγματος ἐμπράκτου.

«Δὲν ἔβαλα ἕναν τύπο γραμματικό, δὲν ἔγραψα μιὰ λέξη, μιὰ συλλαβὴ στὸ βιβλίο μου, χωρὶς νὰ τὸ συλλογιστῶ πρὶν ὧρες, μπορῶ μάλιστα νὰ πῶ χρόνια, ἀφοῦ κάθε χειμῶνα στὰ δημόσια μαθήματα ποὺ δίνω τῆς γλώσσας, τὴν ἱστορία μελετῶ. Γράφω τὴν κοινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. "Οταν ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα δὲν ἔχει μιὰ λέξη ποὺ μᾶς χρειάζεται, παίρνω τὴ λέξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ προσπαθῶ, ὅσο εἶναι δυνατό, νὰ τὴν ταιριάξω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. "Ετσι ἔκαμαν ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου... Μὲ (sic) φαίνεται ποὺ (sic) γιὰ πρώτη φορά, σ' ἀφτὸ τὸ βιβλίο, γράφηκε μὲ κάποια σειρὰ κι' ἑνότητα ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Προσπάθησα νὰ τὴ γράψω κανονικά, νὰ φυλάξω τοὺς νόμους της, νὰ προσέξω στὴ φωνολογία, στὴ μορφολογία, στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξη τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς...».

Εἰς τὸ λυρικὸν αὐτὸ καὶ συγχρόνως σατιρικὸν βιβλίον ὑπάρχει κεφάλαιον τιτλοφορούμενον «Συμβιβασμὸς» εἰς τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται ἡ γλωσσικὴ θεωρία τοῦ συγγραφέως.

'Η λέξις συμβιβασμὸς εἶναι Μεσαιωνική, γράφει ὁ Ψυχάρης. Δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰ κλασσικὰ 'Ελληνικὰ κείμενα: «... 'Η φωνολογία μας σήμερα δὲν παραδέχεται τὴν πλοκὴ μφ, νθ, νχ. Τὸ ν δὲν προφέρεται. 'Ο καθένας θὰ πῇ νύφη, πεθερός, θυμοῦμαι, κόχη. "Ο,τι εἶναι ἀλήθεια γιὰ τὰ φ,θ,χ, πρέπει νὰ εἶναι ἀλήθεια καὶ γιὰ τὸ β, δ, καὶ γ: Θὰ ποῦμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ βασιλιά, τὸ διάβολο, τὸ γέρο, ἀντὶς τὸν βασιλέα, τὸν διάβολο, τὸν γέρο. 'Αφοῦ τὸ φθχ καὶ τὸ β, δ καὶ γ δὲ θέλουν ν, φυσικὰ δὲ μπορεῖ μήτε τὸ σ καὶ τὸ ζ νἄχη ν μπροστά του. Γιὰ τοῦτο λέμε Κωνσταντῖνος, Κωστῆς, τὴ ζωή, τὴ ζήση ἀντὶς Κωνσταντῖνος, Κωνστῆς, τὴν ζωή, τὴν ζήση... "Εχουμε νόμο στὴ γλῶσσα μας. Στὰ ἡμίφωνα μπροστὰ ν δὲν ταιριάζει. Τὸν ἴδιο νόμο ἔχει καὶ ἡ ἀρχαία. Δὲ λέει σύνζυγος, μὰ σύζυγος. Δὲ λέει συνστέλλω μὰ συστέλλω... Δὲ συνηθίζει νὰ λέῃ συνσίτιον μὲ ἀναδιπλασιάζει τὸ σ καὶ τὸ κάμνει συσσίτιον. 'Ο ἀναδιπλασιασμὸς ἔχει καὶ κεῖνος τὸ νόημά του. Σημαίνει ποὺ δὲν ταιριάζουν πλάγι-πλάγι ν καὶ σ, ἀφοῦ γίνουνται ἕνα. Μὲ τὸν ἀναδιπλασιασμὸ ἔπαψε καὶ στὴ γλῶσσα μας ν' ἀκούγεται τὸ ν. Πρῶτα ἔγινε νύφφη, πεθθερός, θθυμοῦμαι. 'Ο λαός μας «πούπετις (=πουθενὰ) καὶ σὲ κανένα μέρος τῆς 'Ελλάδας, δὲ βάζει τὸ ν, ὅπου δὲν πρέπει...». Καὶ τὸ φθογγολογικόν, τὸ φωνολογικὸν μάθημα, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Ψυχάρης, συνεχίζεται. Συμβιβασμὸς εἰς τοὺς νόμους αὐτούς, δὲν χωρεῖ. Χρειάζεται, λέγει ὁ Ψυχάρης, αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, τῶν φθογγικῶν, τῶν κλιτικῶν, τῶν συντακτικῶν, τῶν κανόνων τῆς συνθέσεως, τῶν κυβερνώντων τὴν πανελλήνιον ζῶσαν γλῶσσαν. Διότι ὑπάρχει κοινὴ πανελλήνιος γλῶσσα - εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ «Ταξιδιοῦ». 'Η γλῶσσα τοῦ «Ταξιδιοῦ» θὰ καταντήσῃ «καθαρεύουσα» - θ' ἀντικαταστήσῃ τὴν καθαρεύουσαν, γράφει ὁ Ψυχάρης εἰς τὰ 1888.

'Ο «μεγάλος κριτικὸς» τῆς ἐποχῆς - ὁ 'Εμμ. Ροΐδης - ἔλαβε τὸ μέρος τοῦ Ψυχάρη. 'Η σχετική του μελέτη περιελήφθη, εἰς τεῦχος τῆς «Φιλολογικῆς 'Εστίας», ἐκδοθὲν ἰδιαιτέρως:

«'Η γλῶσσα τοῦ «Ταξιδιοῦ» ἰσχυρίζεται εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν μελέτην ὁ Ροΐδης, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους ἀπεταμίευσεν ἐντὸς τῶν δεκαπέντε καθαρῶς ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων του ὁ Ψυχάρης... Πρὸς δ' ἐκτίμησιν τοῦ κύρους τῶν κανόνων τούτων δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οὐδ' ἴχνος ἐνυπάρχει ἐν αὐτοῖς αὐθαιρεσίας. "Οπως πράγματι μετὰ τὴν τελείαν ἔκλειψιν τῶν ἀλχημιστῶν καὶ ἀστρολόγων ἀνυψώθησαν ἡ χημεία καὶ ἡ ἀστρονομία εἰς θετικὰς ἐπιστήμας, οὕτω καὶ ἡ γραμματικὴ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν λογιωτάτων, ἀνῆλθεν, ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου εἰς τὰς τῶν ἐπιστημόνων. "Εργον δὲ τούτων, ὁσάκις πρόκειται περὶ γλώσσης ζωντανῆς δὲν εἶναι ἡ διὰ χρησμῶν ἀπόφανσις περὶ τῆς δοκιμότητος ἢ τῆς μοχθηρίας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τύπου, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀναζήτησις τῶν ἐπικρατεστέρων εἰς τὴν λαλιὰν τοῦ λαοῦ ἐν δεδομένῃ ἐποχῇ καὶ χώρα καὶ τῶν μόνων ἐκ τούτων ἀναμφισβητήτων καὶ ἐπὶ τοῦ Χάρτου ὀρθῶν». Οἱ λόγιοί μας, τονίζει ὁ Ροΐδης, συγχέουν εἰς τὸ πνεῦμα των τὴν Γραμματικὴν μὲ τὴν Ρητορικήν, τὴν ἐπιστήμην τῶν φθόγγων μὲ τὴν τέχνην τῆς ἐκφράσεως - τὴν... ζωγραφικὴν μὲ τὴν χρωματολογίαν. Εἰς τὴν σύγχυσιν αὐτὴν στηρίζονται ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἔργον εἶναι νὰ ἀντικαθιστοῦν τοὺς ζωντανοὺς διὰ νεκρῶν τύπων.

'Η δικαιοσύνη «ἐπιβάλλει» εἰς τὸν Ροΐδην νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι, πλὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ Πλατωνικοῦ Κρίτωνος ὑπὸ τοῦ Βηλαρᾶ, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη ὡς πρὸς τὴν προσήλωσιν εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀμιγοῦς

δημώδους. Εἰς τὸ «Ταξίδι», ἐκτεινόμενον εἰς 270 σελίδας, δὲν ὑπάρχουν, κατὰ τὴν κριτικήν, τύποι μὴ δημοτικοί.

«Ἡ γλῶσσα τοῦ «Ταξιδιοῦ» ὁμοιάζει κατὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀμιξίαν πρὸς τὰς ἐν τοῖς χημείοις διαφανεῖς ἐκείνας ἀποκρυσταλλώσεις οὐσιῶν, τὰς ὁποίας οὐδέποτε κανεὶς ἀπαντᾶ εἰς φυσικὴν κατάστασιν οὕτως ἀσπίλους καὶ ἀμιάντους. Ἡ ἀπαντα-χοῦ τῆς Ἑλλάδος λαλουμένη σήμερον φέρει δυστυχῶς σαφῆ ἴχνη τῆς ἀπ' αἰώνων ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου...». Ἂν ἐγράφαμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ «Ταξιδιοῦ» δὲν θὰ ἐγράφαμεν ἀκριβῶς ὅπως ὁμιλοῦμεν. Ὁ Ψυχάρης θὰ ἔπρεπε νὰ κάμῃ μερικὰς παραχωρήσεις. Τὸ ὑπερήφανον «κάμνε ὅ,τι ὀφείλεις νὰ κάμῃς», πρέπει νὰ συγκερνᾶται πρὸς τὸ «ὁ σκοπὸς δικαιώνει τὰ μέσα», τοῦ Λογιόλα.

Εἰς τὰ «Εἴδωλά» του ὁ Ροΐδης ἐξήτασεν ἐν πάσῃ ἀνέσει τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ διετύπωσε ἀκριβέστερον τὰς προσωπικάς του ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀπόψεις: Ἡ λιτότης καὶ ἡ ὁμαλότης τοῦ τυπικοῦ ἀποτελοῦν τὴν ἀξίαν μιᾶς γλώσσης. Ἡ ἄνευ κλίσεων Ἀγγλικὴ εἶναι ἡ τελειοτέρα τοῦ κόσμου. Αἱ γλωσσικαὶ γλῶσσαι ὑπολείπονται. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἐβαρβαρώθη ἐν τῇ ροῇ τοῦ χρόνου. Ἀνεπτύχθη συμφώνως πρὸς ἐσωτερικοὺς ἀτέγκτους νόμους. Ἡ ἀντικατάστασις «τῆς ἀχρήστου εἰς καλλιτεχνικὸν λόγον καθαρευούσης διὰ τῆς ζωντανῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων» εἶναι κατορθωτὴ διὰ κοινοῦ ἀγῶνος τῶν λογίων. Ἀλλ' ἀδύνατον σήμερον (τὸ 1893) εἰς οἱονδήποτε ἐξ αὐτῶν νὰ συγγράψῃ δημοτικῶς ὁλόκληρον βιβλίον ἀρεστὸν εἰς τοὺς ἀναγνώστας: «Ἀρκεῖ νὰ καταβάλῃ καὶ τὸν φιλοπονώτατον τὸ ποσὸν τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς τοῦτο κόπου καὶ χρόνου. Ἡ κοινὴ ὁμιλουμένη παρέχει εἰς τὸν ποιητὴν λέξεις, τύπους καὶ φράσεις ἑτοίμους καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑποβοηθεῖ τὸ ἄρτυμα τοῦ μέτρου» καὶ ἡ ἐκ τῶν εἰκόνων ἐνάργεια καὶ ζωηρότης. Ἀλλ' εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ἐκφράσουν ἀσυνήθεις ἐννοίας εἰς τοὺς πολλοὺς, ἐπιβάλλεται βαρυτέρα γλωσσοπλαστικὴ ἐργασία: Ὑπὸ φραστικὴν ἔποψιν οἱ λογογράφοι πρέπει νὰ ὑπερβάλλουν εἰς ἐργασίαν καὶ προσπάθειαν τοὺς στιχουργοὺς «ὅπως παρ' ἡμῖν μετὰ τὸν Ἐθνικὸν Ὕμνον τοῦ Σολωμοῦ, οὕτω καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, μετὰ τὴν «Θείαν Κωμωδίαν», ἐπέμειναν οἱ λογιώτατοι νὰ κυρύττωσιν ὅτι εἰς μόνας τὰς περὶ εὐτελῶν καὶ χυδαίων θεμάτων πραγματείας ἁρμόζει ἡ Ἰταλική, αἱ δὲ περὶ ὑψηλῶν καὶ σπουδαίων πρέπει νὰ γράφωνται Λατινιστί... Ἡ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα Λατινομιγὴς Ἰταλική, ὁμοιάζει ἱκανῶς τὴν παρ' ἡμῶν γραφομένην, πλὴν μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι εἰς μὲν τοὺς Ἰταλοὺς συγγραφεῖς ἐχρησίμευεν ἡ Λατινομιξία ὡς γέφυρα πρὸς μετάβασιν εἰς τὴν ἀμιγῆ ζωντανὴν γλῶσσαν, ἐνῶ πολλοὶ ἀκόμη, ἀπομένουσι μακάριοι Ἕλληνες θεωροῦντες τὸ σημερινὸν ἀνακάτωμα ὡς πρῶτον σταθμὸν τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος». Ἡ διγλωσσία πρέπει νὰ καταλυθῇ. Πρέπει νὰ μεταγραφοῦν εἰς ζωντανωτέραν γλῶσσαν οἱ κῶδικες καὶ τὰ διδακτικὰ βιβλία. Πρέπει εἰς τὴν ἁπλῆν Ἑλληνικὴν ν' ἀγορεύουν οἱ εἰσαγγελεῖς καὶ νὰ ἐκδίδουν τὰς ἀποφάσεις οἱ δικασταί. Χρειάζεται ἀδιάκοπον λοιπὸν κήρυγμα ὑπὲρ τῆς ἁπλοελληνικῆς, ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. Ἐκτὸς δὲ ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν χρειάζεται νὰ κάμουν καὶ θετικὴν ἐργασίαν, οἱ ἐχθροὶ τῆς διγλωσσίας. Ἡ δημοτική, ὡς γραπτὴ γλῶσσα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταρτισθῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ἡμέραν. Παραδείγματα ἀμιγοῦς δημοτικῆς ἔχομεν τὰς μεταφράσεις τοῦ Βηλαρᾶ, τὸν περὶ γλώσσης «Διάλογον» τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη. Ὁ δὲ τελευταῖος ὡμολόγησεν ὅτι πολὺ ἐκοπίασε διὰ νὰ γράψῃ τὸ τελευταῖον αὐτὸ βιβλίον.

«Τὸ Ταξίδι» ἐν τούτοις «εἶναι καλλιτέχνημα ἀποδεικνῦον ἐπαρκῶς μὲν πρὸς τὰ τοιαῦτα τὴν λαλουμένην, οὐχὶ ὅμως καὶ δυνατὴν τὴν ἄμεσον αὐτῆς χρῆσιν. Πρὸς τοῦτο θ' ἀπητεῖτο, πλὴν τῶν ἄλλων, νὰ εὑρεθῶσι συγγραφεῖς ἔχοντες τοῦ κ. Ψυχάρη τὴν μάθησιν, τὸ πνεῦμα, τὸ ὕφος καὶ τὴν προθυμίαν νὰ καταβάλωσι πρὸς τελείαν ὁμαδοποίησιν τῆς γλώσσης των ὅσον οὕτος καιρὸν καὶ κόπον...». Ἡ διὰ πηδήματος μετάβασις ἀπὸ τὴν τεχνητὴν εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν εἶναι ἀκατόρθωτος. Χρειάζεται, ὁ καὶ μόνος δυνατός, καθαρισμὸς τῆς καθαρευούσης, ἡ ἀπολύμανσις τοῦ γραπτοῦ μας λόγου ἀπὸ τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν προφορικὸν στοιχεῖα», ἀπολύμανσις κλιμακωτή, συντελουμένη βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως.

Τὰ «Εἴδωλα» εἶχον μεγάλην ἀπήχησιν. Καὶ ὁ γλωσσολόγος καθηγητὴς Γ.Ν. Χατζηδάκις, ἀπήντησε μὲ τὸ βιβλίον του «Εἰδώλων Κατάλυσις», ὅπου ἐφρόντισε ν' ἀρνηθῇ ὅλα τ' ἀξιώματα τοῦ συγγραφέως τῶν «Εἰδώλων». Ὁ Ροΐδης εἶχεν ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ γλωσσολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν φθόγγων καὶ τῶν τύπων. Ἀλλ' ἡ γλωσσολογία ἐξετάζει πολὺ περισσότερα πράγματα.

Ὁ Ροΐδης ἀνεγίγνωσκε τοὺς παλαιοτέρους γλωσσολόγους, τὸν Σλάϊχερ, ἀποθανόντα τὸ 1868. Τοῦ ἦσαν ἄγνωστοι οἱ νεώτεροι γλωσσολόγοι, ὁ Λέσκιν, ὁ Ὄστοφ, ὁ Μπρούγκμαν, ὁ Πάουλ. Ὁ Ροΐδης ἐπίστευεν εἰς τὸ ἀλάθητον τῶν φθογγικῶν νόμων, εἰς τὸ ἀπαραβίαστον αὐτῶν. Οἱ λεγόμενοι ὅμως φθογγικοὶ νόμοι δὲν ἔχουν τὴν ἀκρίβειαν τῶν φυσικῶν νόμων: «Τῆς φωνητικῆς διστάζω παρρησία νὰ εἴπω ἀνεξαίρετα τὰ διδάγματα... Ἡ γλῶσσα ἀκαταπαύστως μεταρρυθμιζομένη, πολλὰ κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας ἔπαθε παθήματα, ὧν πολλάκις οὐδεμίαν ἔχομεν γνῶσιν». Καὶ προσάγει συγκεκριμένα παραδείγματα ἐκ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Τὸ Κ διετηρήθη, λ.χ. εἰς τὰ κείτεται, κοίτη, ἀλλὰ τὸ κίχλα ἔγινε τσίχλα. Ὅλοι λέγομεν ἀρσενικό, χέρσο, μερσίνη, ἀλλ' ὅμως προφέρομεν θάρρος καὶ θαρρῶ: Οἱ φθογγικοὶ νόμοι δὲν εἶναι φυσικοί: «Πρὸς τοὺς τῆς χημείας καὶ τῆς φυσικῆς νόμους προφανῶς οὐδεμίαν ἔχουσιν ὁμοιότητα αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ ἰσότητες. Ἡ γλῶσσα σύγκειται ἐξ ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν καὶ δὴ οἱ φθογγικοὶ νόμοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ περὶ τῆς νομιμότητος τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἀλλ' εἰς τὰ περὶ τῆς νομιμότητος τῶν κατὰ τὸ φαινόμενο αὐθαιρέτων πράξεων».

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Γ.Ν. Χατζηδάκι εἶναι: Ἡ παραμέλησις τῆς νέας μας γλώσσης ὑπὸ τῶν λογοτεχνῶν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ παραμείνῃ αὕτη ἀκαλλιέργητος καὶ πτωχή. Λάθος τὸ ν' ἀποβλέψωμεν εἰς κρᾶμα τι διαλέκτων: «Γραπτὴ γλῶσσα ἐνιαία σημαίνει ἑνότητα τύπων, λέξεων, συντάξεων, σημασιῶν». Πῶς ὅμως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ μία διάλεκτος παραμερίζουσα τὰς ἄλλας, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν μέχρι τῆς στιγμῆς δόκιμα ἔργα; «Ἡμεῖς κατὰ τόπους λέγομεν ἤρχουμουν, ἐρχόμανε, ἐρχόμουνα, ἀγαποῦμαι, ἀγαπιέμαι, ἀγαπιοῦμαι, ἀγαπιῶμαι, ἀγαπιοῦνται, ἀγαπιοῦνταν... Μόνη ἡ χρῆσις ὡρισμένων λέξεων, τύπων, σημασιῶν, συντάξεως, γινομένη ὑπὸ ἐξόχων συγγραφέων καὶ σύμφωνος οὖσα πρὸς τὸ γλωσσικὸν τοῦ ἔθνους αἴσθημα, θὰ κατώρθωνεν ἀληθῶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὁριστικὴν κατίσχυσίν τινων καὶ τὴν ἀποβολὴν ἄλλων».

Εἰς τὸν ἀγῶνα εἶχον κατέλθει καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι Ι. Πολυλᾶς καὶ Καλοσγοῦρος μετριοπαθέστεροι δημοτικισταὶ καὶ αὐστηρῶς κρίνοντες τὸν Ψυχάρην καὶ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ Ψυχαρισμοῦ.

Τὸ 1898 ὁ ποιητὴς καὶ κριτικὸς Κωστῆς Παλαμᾶς, ἐλεύθερος συνεχιστὴς τοῦ γλωσσικοῦ εἰς τὴν ποίησιν παραδείγματος τοῦ Βαλαωρίτη διετύπωσε συνοπτικῶς τὴν ἀκόλουθον γνώμην του περὶ τοῦ Ψυχάρη:

«Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Ταξιδιοῦ» καὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ γλωσσολογικῶν ζητημάτων... τρέχει σὰν ἀχαλίνωτο ἄλογο. Κάθε φραγμὸ καὶ κάθε ἐμπόδιο χτυπάει καὶ πηδάει γιὰ νὰ φτάσῃ στὸ σκοπὸ μιὰν ὥρα ἀρχήτερα χωρὶς κανένα γῦρο, κανένα ἀργοπόρημα. Μόνο πὼς βλέπει ὅλο μπροστά, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὰ βλέπει ὅλα γύρω του... Ἡ λογική του - λογικὴ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ ἰδεαλισμοῦ» - κυνηγάει μιὰν ἁρμονίαν ἁπλή, αὐστηρὴ καὶ ἀποκλειστική, θεωρίας καὶ ἐφαρμογᾶς ποὺ δὲν παραδέχονται κανένα συμβιβασμό». Ἀργότερα ὁ Παλαμᾶς σχετίζει καὶ σχεδὸν ταυτίζει τὸ γλωσσικὸ παράδειγμα τοῦ Ψυχάρη μὲ τὸ γλωσσικὸν παράδειγμα τοῦ Σολωμοῦ:

«Ξεκίνησα, γράφει σ' ἕνα γράμμα χρονολογημένο ἀπ' τὸ 1903, ἀπὸ τὸν ἀναρχικὸν ἑκλεχτισμὸ γιὰ νὰ φτάσω, δὲν ξέρω ἂν ἔφτασα στὸν ἐνθουσιασμό, μὰ ἔφτασα νὰ βάλω κατάβαθα, μέσα στὴ συνείδησί μου πὼς πρῶτο χρέος μου ὡς δημιουργικοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ὑποτάξω τὴν ὁποιά μου δημιουργικότητα «εἰς τὴν ἀποκλειστικῶς, τὴν χημικῶς καθαρὰν δημοτικὴν γραμματικήν, τὴν ὁποίαν ἐννοεῖ νὰ ἐπιβάλῃ τοῦ Ταξιδιοῦ ὁ συγγραφεύς». Καὶ συνεχίζει: «Ἀνελεύθερος; Κάθε ἄλλο. Μάλιστα τώρα αἰσθάνομαι πὼς εἶμαι πιὸ ἐλεύθερος, ποὺ γλύτωσα ἀπὸ μερικὰ τρικλίσματα, ἀπὸ μερικὲς ἀμφιβολίες, ἀπὸ κάποιους φόβους. Ἡ ὑποταγὴ δὲν ἔγινεν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἀρχῆς καὶ δὲ φανερώθηκε ἀκόμη ὁλόκληρη. Γίνεται ὁλοένα. Γίνεται κάθε φορὰ ποὺ πάει τὴ σκέψη καὶ θεωρία στὴν ἐνέργεια ἡ καρδιά. Τὸ πρωτοβῆμα πρὸς τὴν ἀγάπη μιᾶς ἀλήθειας, εἶναι νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃς τὴν ἀλήθεια αὐτή».

Ἀργότερα (1900) κηρύττει ὅτι ἡ πεζογραφία μας πρέπει νὰ βαπτισθῇ εἰς τὰ νάματα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. «Καὶ ἡ καλύτερη καθαρεύουσα δείχνεται ἀσθενικὴ μπροστὰ καὶ στὴν ἀσθενικώτερη δημοτική. Γιὰ τὴν ἐκφραστικότητα τῆς λέξεως, γι' αὐτὸ τὸ αὐγάτισμα τοῦ ἐκφραστικοῦ στοιχείου κι' ἐμεῖς πολεμοῦμε. Γιὰ νὰ μιλοῦμε πρὸς ὅλους τὴ γλῶσσα ὅλων».

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Ταξιδιοῦ» τοῦ Ψυχάρη, ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε:

«Φαντάζομαι πὼς εἶναι στενὴ γιὰ τὸν Ψυχάρη ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ὅση ἀγάπη κι' ἂν τῆς ἔχῃ, κι' ὅσο κι' ἂν τὴν κατέχῃ. Καὶ θέλοντας νὰ πλατύνῃ τὰ σύνορά της βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα, καὶ μὲ τὴν ὅρασι τῆς ἐπιστήμης του, καὶ μὲ τὴν τόλμη τῆς γνώσης του, καὶ μὲ τὸ μάντεμα τῆς φαντασίας του τὴ συμπληρώνει καὶ τὴν πλουτίζει, καὶ τὴν κανονίζει καὶ τὴ μορφώνει σὲ γλῶσσα. Μὰ εἶναι ἀκόμη ἡ νέα μας γλῶσσα, σὲ ὅλα της τὰ χαρίσματα καὶ μὲ ὅλη της τὴ φυσικὴ στρογγυλότητα καὶ ροδοκοκκινάδα, τόσο λεπτοκάμωτη, τόσο ἀγύμναστη καὶ τόσο ἀπροετοίμαστη νά δεχτῇ καὶ νὰ κρατήσῃ τὰ συμπληρώματα αὐτὰ καὶ τὰ πλουτίσματα καὶ κανονίσματα καὶ τὰ μορφώματα, ποὺ λυγίζεται καὶ τρέμει σὰν ἕτοιμη νὰ σωριαστῇ...».

Ὁ Παλαμᾶς βλέπει κάποιας ἀρνητικὰς πλευρὰς εἰς τὸν Ψυχαρισμόν. Περὶ τῶν ἐν λόγω πλευρῶν ὡμίλησε προγενεστέρως καὶ ὁ φιλολογικὸς κριτικὸς «Νέας Ἡμέρας» τῆς Τεργέστης Χ. Πυλαρινός. Τὰ ἄρθρα του συνεκεντρώθησαν ἀργότερα εἰς τὸ φυλλάδιον «Ὀλίγα περὶ γλώσσης».

«Οἱ καλούμενοι γλωσσικοὶ νόμοι, ἔγραφεν ὁ Πυλαρινὸς τὸ 1902 διέπονται ὑπὸ τοῦ γενικωτάτου ὅτι: πᾶς νόμος ὅταν ἐξασκήσῃ ἐπὶ τῆς γλώσσης τὴν ἐπιρροήν του καὶ παρέλθῃ, δὲν ἐπανέρχεται πλέον. Ὅτι ἡμεῖς προφέρομεν, τὰ νθ, νς, μφ, πτ, κτ, φς, φθ, καὶ λοιπὰ μὲ ὅλην τὴν εὐκολίαν, ὅτι μετ' ἴσης εὐκολίας ἐπρόφερον αὐτὰ καὶ οἱ Ψυχαρισταὶ καὶ αὐτὸς ὁ Ψυχάρης πρὶν ἢ ἀνακαλύψῃ τὴν Ἀμερικὴν εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητον. Ποῖος δὲν προφέρει τὰς λέξεις ἀνθίζω, ἀμφιβάλλω, ἀναμφισβήτητος, διευθυντὴς κλπ. μὲ ὅλην τὴν εὐκολίαν; Βεβαίως ὁ γλωσσολόγος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξετάσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν νέαν Ἑλληνικήν, δὲν θὰ λάβῃ ὑπ'

ὄψιν τὰς λέξεις ταύτας. Διότι ἂν ἔχη καὶ τὴν ἐλαχίστην ἰδέαν περὶ τῆς ἐπιστήμης του, θ' ἀναγνωρίση εὐθὺς ὄχι μόνον τὴν προέλευσίν των, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡλικίαν των, καὶ θὰ τὰς ἀφήση κατὰ μέρος. Καὶ τότε βεβαίως ἐργάζεται ἀποκλειστικῶς ὡς ἐπιστήμων. 'Αλλ' ὅταν πρόκειται νὰ πλουτίση τὴν γλῶσσαν ἐκ τῶν θησαυρῶν ἄλλης τινὸς εἴτε νεκρᾶς εἴτε ζώσης, τότε τὸ πρᾶγμα διαφέρει». 'Ο ἀξιῶν νὰ μεταβάλη τὰς νέας εἰσαγομένας λέξεις συμφώνως πρὸς τοὺς φωνητικοὺς κανόνας... ὄχι μόνον οὐδεμίαν ἔχει ἰδέαν περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης του, ἀλλ' οὐδὲ ὑγιὲς γλωσσικὸν αἴσθημα... Τί θὰ ἔλεγον οἱ Γάλλοι ἂν ἐζήτει κανεὶς νὰ τοὺς πείση ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ὅτι τὸ compenser πρέπει νὰ γράφεται compeser; "Οτι τὸ responsable πρέπει νὰ γράφεται réponsable; Φυσικοὶ γλωσσολογικοὶ νόμοι - ἰδοὺ τὰ φόβητρα. Κατὰ τὰ ταῦτα ἡ ἁρμονικὴ λέξις συμφωνία πρέπει νὰ γίνη συφωνία ἢ συφωνιά. Τὸ σύμπλεγμα μφ εὑρέθησαν ὅλοι οἱ Ψυχαρισταὶ σύμφωνοι νὰ τὸ ἀποφεύγουν...».

'Ο Ψυχάρης κάμνει μεταπλασμοὺς λέξεων τοὺς ὁποίους μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν εἶχε κάμει. 'Η λέξις carbonate εἶναι χημικὸς ὅρος. Κατὰ τοὺς φθογγολογικοὺς νόμους θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη charbonate, τότε δὲ ὁ καθαρὸς γλωσσολόγος θὰ ἐξῆγε πολὺ ἐσφαλμένα ἱστορικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς χημείας ἐν Γαλλίᾳ. Εἰς ὁμοίαν ἱστορικὴν πλάνην θὰ περιέπιπτον οἱ γλωσσολόγοι τοῦ μέλλοντος τῆς χημείας ἐν 'Ελλάδι, ἂν ἔβλεπαν τὴν λέξιν ἀθρακικὸ ἀντὶ ἀνθρακικὸν ὀξύ. 'Ομοίως ἡ λέξις σπίτι θὰ εἰσήχθη εἰς τὴν πολὺ ἀρχαίαν ἐποχήν, ὅτε τὸ hospitium ἐπροφέρετο ὀσπίτιουμ καὶ ὄχι ὁσπίτσιο». 'Ο Ψυχαρισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Πυλαρινὸν μεγάλη πλάνη.

'Ο Πυλαρινὸς ἀναγνωρίζει τὰ ἐλαττώματα τῆς καθαρευούσης. 'Η ἀποκλειστική μας καθαρεύουσα ἔχει τοῦτο τὸ κακὸν ὅτι εἶναι γραμματικῶς ὁμοιόμορφος, ἀναγκάζεται ν' ἀποκλείη τελείως τὰ πλεῖστα δημοτικὰ στοιχεῖα, περιοριζομένη εἰς τὴν χρῆσιν τῶν δημοτικῶν λέξεων, αἱ ὁποῖαι κατὰ σύμπτωσιν εἶναι καὶ ἀρχαῖοι 'Ελληνικαὶ ὅπως λ.χ. ἡ λέξις οὐρανός. Καὶ τὸ γενικὸν συμπέρασμα τοῦ Χ. Πυλαρινοῦ: 'Η καθαρεύουσα εἶναι στερημένη πολλῆς ζωῆς. 'Η δημοτικὴ τῶν ἀναλφαβήτων δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς διανοητικάς μας ἀνάγκας. 'Η γλῶσσα, ἡ μικτή, ἡ ὁμιλουμένη ὑπὸ τῶν μορφωμένων εἶναι ζωντανὴ ὅσον κι' αἱ ἄλλαι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι. "Οσον διὰ τὸν Ψυχαρισμὸν εἶναι σχολαστικὴ παρεξήγησις τῶν ὁρίων τῆς γλωσσολογίας. 'Η κριτικὴ τοῦ Πυλαρινοῦ διὰ τὸν Ψυχαρισμὸν ἔχει ποσὸν ἀληθείας. 'Αλλ' ἀναμφιβόλως ὁδηγεῖ εἰς ὑπερβολάς. 'Η γλωσσικὴ συνταγὴ τοῦ Πυλαρινοῦ ὁδηγεῖ εἰς γλωσσικὸν ἀγνωστικισμόν, εἰς γραμματικὴν ἀναρχίαν.

'Η ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ 1917. Τὸ 1910 ἱδρύθη τὸ σωματεῖον «'Εκπαιδευτικὸς "Ομιλος» μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν προώθησιν μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως. 'Ο ἐν λόγω "Ομιλος ἐξέδωκεν ἀπὸ τοῦ 1911 «Δελτίον». Εἰς τὸν πρῶτον ἀριθμὸν τοῦ «Δελτίου» τούτου ἐδημοσίευσε τὸ γλωσσικὸν «πιστεύω» του: «... "Αν στὸ λεκτικὸ τῶν ἐγγράφων του καὶ τῶν ἄρθρων του ὁ «'Εκπαιδευτικὸς "Ομιλος» παραδέχεται τύπους καὶ φθόγγους, ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι χυμένοι στὰ καλούπια τοῦ πυρήνα τῆς γλώσσας, δὲν τὸ κάνει ἀπὸ κανένα ἄλλο λόγο, παρὰ ἀπὸ εἰλικρινῆ ἀντίληψι... ὅτι οἱ τύποι καὶ οἱ φθόγγοι ποὺ μεταχειρίζεται εἶναι ὁλοζώντανοι στὸ στόμα τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς πρωτεύουσας τοῦ 'Ελληνισμοῦ, καὶ ἀνήκουν στὴ νεοδημοτική». Εἰς τὸν "Ομιλον αὐτὸν μετεῖχαν οἱ Α. Δελμοῦζος καὶ Μ. Τριανταφυλλίδης, οἱ ὁποῖοι καὶ ἡγήθησαν τῆς προσπαθείας διὰ μίαν ἀνακαίνισιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος τὸ 1917. 'Η ἐκπαιδευτικὴ αὐτὴ μεταρρύθμισις ἔπεσεν εἰς τὴν πρώτην πολιτικὴν μεταβολήν. 'Η ἐπανάστασις τοῦ 1922 τὴν ἠνώησεν. Εἰς τὰ 1928 ὡρθοπόδησεν. 'Αλλ' ἔπειτα παρεμερίσθη. 'Εξ ἄλλου, ὁ «'Εκπαιδευτικὸς "Ομιλος» διελύθη, διότι εἶχον ἐπικρατήσει ἐντὸς τῶν κόλπων του τὰ ἀριστερώτερα στοιχεῖα.

"Οτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις ἦτο ἴσως γενναῖον ἀλλὰ πρόωρον βῆμα οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῆ. "Εγινε πρὶν ὡριμάση εἰς τὴν συνείδησιν τῆς κοινωνίας ἡ ἰδέα τῆς μεταβολῆς. 'Η ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις θὰ ἔπρεπεν ἄλλως τε νὰ προβῆ εἰς γενναιοτέρας παραχωρήσεις πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀστικῶν κέντρων. 'Η ἀβίαστος 'Αθηναϊκὴ γλῶσσα, ἡ Νέα Κοινή, ἔπρεπεν ἴσως νὰ γίνη ἡ γλῶσσα τῶν σχολείων. Τῶν δημοτικῶν σχολείων ἐν ἀρχῇ. "Επειτα τῶν ἀνωτέρων: Νὰ γίνη κρατικὴ γλῶσσα ὑποκαθιστῶσα τὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπίσημον γλῶσσαν.

'Η «γραφομένη» γλῶσσα εἶναι καὶ θὰ εἶναι τύπος ἰδεατός. 'Απόλυτος συμφωνία γραφομένης καὶ ὁμιλουμένης εἶναι ἀκατόρθωτος. Αἱ κοιναὶ γλῶσσαι δὲν δημιουργοῦνται ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην στιγμήν. Εἶναι δένδρα ὡρισμένου ἐδάφους. 'Αφετηρία μιᾶς κοινῆς γραφομένης εἶναι ὡρισμένη ὡρισμένου τόπου γλῶσσα. Τὴν ἐπικράτησιν αὐτῆς τῆς βασικῆς γλώσσης ἐξηγοῦν καίρια ἱστορικὰ περιστατικά. 'Η ἀρχαία Κοινὴ τῶν 'Ελλήνων εἶναι παραλλαγὴ τῆς 'Αττικῆς διαλέκτου, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξέλθει τῶν 'Αττικῶν συνόρων καὶ εἶχεν ἁπλωθῆ εἰς τὸν 'Ελληνιστικὸν κόσμον. Εἰς τὴν ἀρχαίαν 'Ιταλίαν ἡ γλῶσσα τῆς Ρώμης, ὁ sermo urbanus κατενίκησε σὺν τῷ χρόνῳ τὸν ἀγροτικὸν λόγον. 'Η γλῶσσα τῆς πρωτευούσης κατέστη τότε γλῶσσα τῆς 'Ιταλίας καὶ ἀκολούθως μεγάλου τμήματος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου. Εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐπεκράτησεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ γλῶσσα τῆς Ile de France, ἡ παρισινὴ γλῶσσα. Εἰς τὴν νεωτέραν 'Ιταλίαν ἡ Τοσκανική. 'Η ἱστορία τῆς κοινῆς Γαλλικῆς, τοῦ σχηματισμοῦ της, τῆς ἐξαπλώσεώς της συνδέεται στενῶς μὲ τὴν πολιτικήν, οἰκονομικήν, κοινωνικὴν ἱστορίαν τῆς Γαλλίας: 'Η Γαλλικὴ κοινὴ εἶχεν ἀφετηρίαν τὸ παρισινὸν ἰδίωμα - τὸ ἰδίωμα μιᾶς ὡρισμένης τάξεως τῶν ἀστῶν. Τὸ ἀπέδειξεν ὁ Μπρυνό. 'Η γραπτὴ γαλλικὴ γλῶσσα, ὅπως ἀπεκρυσταλλώθη εἰς τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τοῦ 17ου αἰῶνος, εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἀστικῆς παρισινῆς τάξεως, τῆς bourgeoisie, ἡ γλῶσσα τῆς «πόλεως». Τὴν γλῶσσαν αὐτὴν υἱοθέτησεν ἡ Αὐλή, ἔπειτα ἡ ἐπαρχία. Καὶ οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι τὴν μετεχειρίσθησαν, τῆς ἔδωσαν τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβληθῆ καὶ νὰ ζήση.

«Παντοῦ καὶ πάντοτε, εἶχε γράψει κάποτε ὁ Γ. Χατζηδάκις, ἡ γραφομένη γλῶσσα παντὸς ἔθνους δὲν κατηρτίσθη ἐκ συγκολλήσεως ἢ συγχωνεύσεως τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων εἰς ἕνα κράμα, ἀλλὰ δι' ἐκβολῆς μὲν τῶν πολλῶν διαλέκτων, ἐπικρατήσεως δὲ μιᾶς μόνης ἕνεκα λόγων ἱστορικῶν».

Εἰς τὰς γραπτὰς γλώσσας δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχη ἡ ἀπόλυτος φθογγολογικὴ ὁμοιομορφία τὴν ὁποίαν ἐπεζήτησαν ἐπιφανεῖς ὀπαδοὶ τοῦ πρώτου δημοτικισμοῦ ὁ Ψυχάρης καὶ ὁ Πάλλης. Τὰ λόγια στοιχεῖα τῶν γραπτῶν γλωσσῶν ζοῦν ἔξω τῶν πλαισίων τῶν ἀτέγκτων φθογγολογικῶν νόμων, τῶν κυβερνώντων τὰ διάφορα φυσικὰ ἰδιώματα.

'Η δευτέρα γενεὰ τοῦ δημοτικισμοῦ ἐδέχθη τέλος ὅτι οἱ φθογγικοὶ νόμοι δὲν λειτουργοῦν μὲ τυφλὴν πάντοτε ἀναγκαιότητα, ἐδέχθη ἀκόμη καὶ τὴν ἀναβίωσιν ὡρισμένων τύπων, ἴσως ὅμως ἐφοβήθη πολὺ νὰ προχωρήση εἰς τὸν δρόμον τῆς ζωῆς. Εἰς μικρὰν μελέτην του ὁ γλωσσολόγος Α. Τζάρτζανος ἠσχολήθη μὲ τὰς ὑπερβολὰς τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τὸν μῦθον τῆς ἐνιαίας μητρικῆς γλώσσης. "Ολοι γνωρίζουν ὅτι ἡ νέα 'Ελληνικὴ κατατέμνεται εἰς πλῆθος ἰδιωμάτων καὶ ὑποϊδιωμάτων, ὅπως συνέβαινεν ἄλλοτε μὲ τὴν ἀρχαίαν. 'Απὸ τῆς Κύπρου μέχρι τοῦ Πόντου, ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος μέχρι τῶν 'Ιωαννίνων καὶ μέχρι τῆς Κρήτης, παρουσιάσθη μέγας γλωσσικὸς διαφορισμός. 'Η ψευδὴς ἐντύπωσις ἀπολύτου γλωσσικῆς ὁμοιομορφίας εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ παλαιοὶ ἐκδόται δὲν τὸν παρέλαβον ἀπὸ τὴν πρώτην πηγήν - ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Τὴν κοινὴν γλῶσσαν δὲν μᾶς τὴν δίδουν τὰ ἰδιώματα - δύναται νὰ τὴν δώση τὸ μέγα ἀστικὸν κέντρον, ἡ μεγάλη πόλις, αἱ 'Αθῆναι. 'Η ὁμιλουμένη τῶν 'Αθηνῶν χωροῦσα πρὸς τὰ ἐμπρὸς θὰ δώση τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς νέας κοινῆς, ἡ ὁποία θὰ περιορίση τὰ ἰδιώματα, θὰ γίνη κανών. 'Αλλ' ὅμως ὁ παντελὴς ἐξαφανισμὸς τῶν ἰδιωμάτων εἶναι ἀδύνατος. 'Η 'Αθηναϊκὴ ὁμιλουμένη ἄλλως τε βασίζει καὶ σήμερον τὴν νέαν 'Ελληνικὴν γραφομένην, ἐννοοῦμεν τὴν λογοτεχνικὴν γλῶσσαν, ὄχι τὴν ἐπίσημον. 'Η ἀντικατάστασις τῆς ἐπισήμου γραφομένης δι' ὀργάνου περισσότερον ζωντανοῦ εἶναι ὑπόθεσις τοῦ μέλλοντος. "Ηδη ἡ ἁπλοποιημένη νέα 'Ελληνική, ἡ συγχρονισμένη δημοτική, ἡ νέα δημοτικὴ ἐπικρατεῖ εἰς πλεῖστα τοῦ λόγου, λυρικὴν ἢ ἀφηγηματικὴν ποίησιν, μυθιστόρημα, διήγημα, λογοτεχνίαν, κριτικήν. Τὰ εἰς νεοδημοτικὴν ὅμως γλῶσσαν ἐπιστημονικὰ συγγράμματα εἶναι ὀλίγα. 'Η καθαρεύουσα διαφόρων διαβαθμίσεων εἶναι ἡ ἐπίσημος κρατικὴ γλῶσσα, κυριαρχεῖ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιογραφίαν, εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἐν γένει δημοσίαν ζωήν. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐκτὸς ἐξαιρέσεων γνωστῶν, ὁ δημοτικισμὸς ἢ νεοδημοτικισμὸς ἤρχισε ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ τοπικὰ ἰδιώματα καὶ νὰ πλησιάζη πρὸς τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν τῶν πόλεων, πρὸ πάντων τὴν γλῶσσαν τῆς πρωτευούσης, ἡ ὁποία ἔχει ἀφομοιώσει ὡρισμένα στοιχεῖα τῆς καθαρευούσης, στοιχεῖα λεκτικά, φθογγικὰ καὶ εἰς ὀλίγας περιπτώσεις τυπικά. "Αρ. Κ. - Ι.Δ.Π.

Αἱ νεώτεραι ἐξελίξεις. Σημαντικὴ τροπὴ εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἐσημειώθη τὸ ἔτος 1976 ὅτε διὰ τοῦ νόμου 309 «περὶ ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Γενικῆς 'Εκπαιδεύσεως» καθιερώθη ὡς γλῶσσα διδασκαλίας ἡ νεοελληνική. Διὰ τοῦ νόμου τούτου, ὁ ὁποῖος ἐψηφίσθη ὁμοφώνως ἀπὸ ὅλα τὰ τότε εἰς τὴν Βουλὴν ἐκπροσωπούμενα κόμματα μὲ ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις μεμονωμένων βουλευτῶν, ὡρίσθη ὅτι:

«Γλῶσσα διδασκαλίας, ἀντικείμενον διδασκαλίας καὶ γλῶσσα τῶν διδακτικῶν βιβλίων εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς Γενικῆς 'Εκπαιδεύσεως εἶναι ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ "Ετους 1976-77 ἡ Νεοελληνική. 'Ως Νεοελληνικὴ δὲ γλῶσσα νοεῖται ἡ διαμορφωθεῖσα εἰς πανελλήνιον ἐκφραστικὸν ὄργανον ὑπὸ τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν δοκίμων συγγραφέων τοῦ "Εθνους Δημοτική, συντεταγμένη ἄνευ ἰδιωματισμῶν καὶ ἀκροτήτων».

'Επηκολούθησεν ἐπέκτασις τῆς χρήσεως τῆς Νεοελληνικῆς εἰς τὴν δημοσίαν διοίκησιν πραγματοποιηθεῖσα κατόπιν τῆς ἀπὸ 8 Δεκεμβρίου 1976 ἐγκυκλίου τοῦ 'Υπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως. Διὰ ταύτης ὡρίσθη ὅτι τὰ ἔγγραφα τῆς δημοσίας διοικήσεως θὰ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ συντάσσωνται κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Νεοελληνικῆς χωρὶς ὅμως ἀκρότητας καὶ ἰδιωματισμούς, ὡς ἀκριβῶς ὡρίσθη καὶ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν κατὰ τὸν ἀνωτέρω νόμον. 'Ετονίσθη διὰ τῆς ἐγκυκλίου τῆς ὁποίας ἡ ἐφαρμογὴ ἤρχισε τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1977 ὅτι:

«Εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ ἀλλάξη ἡ γλωσσικὴ μορφή, ἡ ἔκφρασις καὶ τὸ ὕφος στὴ γραπτὴ ἐπικοινωνία τῶν Δημοσίων 'Υπηρεσιῶν καὶ τῶν Δημοσίων καὶ Δημοτικῶν 'Οργανισμῶν, μεταξύ τους καὶ μὲ τοὺς πολίτες. Δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ διατηρεῖται ἡ γνωστὴ ἀπολιθωμένη γλῶσσα στὰ δημόσια ἔγγραφα μὲ τὶς ἀπηρχαιωμένες λέξεις καὶ ἐκφράσεις καὶ τὸ τόσο γνωστὸ ἐπίσης μέχρι σήμερα, βαρύγδουπο, αὐστηρό, ἀπρόσωπο, ξερὸ ὕφος τους, ἀλλὰ καὶ τὴ στρυφνὴ

καὶ δυσνόητη διατύπωσή τους». Ἐξεφράσθη δὲ διὰ τῆς ἐγκυκλίου ἡ ἐλπὶς ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τοῦ ὕφους τῶν δημοσίων ἐγγράφων θὰ ἐπιδράση ἔμμεσα καὶ ψυχολογικὰ καὶ στὶς σχέσεις γενικὰ μεταξὺ κράτους καὶ πολίτη.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐνταῦθα ὅτι αἱ περὶ ἐπισήμου γλώσσης τοῦ κράτους διατάξεις τῶν παλαιοτέρων Συνταγμάτων δὲν ἐπανελήφθησαν εἰς τὸ ἤδη ἰσχῦον Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ ὅτι κατὰ συνέπεια οὐδεμία συνταγματικὴ δέσμευσις ὑφίσταται ὑπὲρ τῆς λογίας γλώσσης, τῆς λεγομένης καθαρευούσης.

Ἡ καθιέρωσις τῆς νεοελληνικῆς εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὴν δημοσίαν διοίκησιν ἐπεκροτήθη, ὡς ἦτο φυσικὸν καὶ ἐπόμενον ἀπὸ τὴν παράταξιν τῶν δημοτικιστῶν καὶ κατεκρίθη ἀπὸ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν καθαρεύουσαν. Καὶ πολλοὶ ὅμως ἄλλοι, μὴ ὑποστηρίζοντες ἀκραίας θέσεις ἢ ἀτοποθέτητα ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἐδέχθησαν τὴν μεταρρύθμισιν μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις καὶ σκεπτικισμόν, διὰ διαφόρους λόγους, ἀλλὰ κυρίως λόγω τῆς ἐκφραστικῆς ἀνεπαρκείας τῆς καθιερωθείσης δημοτικῆς, ὀφειλομένης εἰς πτωχείαν λεξιλογίου, ρευστότητα γραμματικῶν κανόνων καὶ τυπικοῦ καὶ ἄλλων μειονεκτημάτων.

Ἐξ ἄλλου ὑπεστηρίχθη, ὀρθῶς, ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἐφαρμοζομένη εἰς τὴν πράξιν ὡς ἁπλούστευσις τοῦ τυπικοῦ καὶ περιορισμὸς τοῦ λεξιλογίου εἰς τὸ σήμερον ἐν χρήσει, θὰ ἔχη δυσμενεῖς ἐπιδράσεις εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου ἀπαιτεῖται γλῶσσα διαρκῶς βελτιουμένη καὶ συνεχῶς ἐμπλουτιζομένη διὰ νέου λεξιλογίου ἱκανοῦ πρὸς ἔκφρασιν λεπτῶν νοημάτων, ἀνάπτυξιν σκέψεων μὲ σαφήνειαν καὶ περιγραφὴν πραγμάτων καὶ καταστάσεων μὲ ἀκρίβειαν καὶ κυριολεξίαν. Ἀστείρευτος δὲ πηγὴ λεξιλογίου καὶ ἐκφραστικῶν τύπων εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤντλησεν ἡ καθαρεύουσα καὶ ἀντλεῖ συνεχῶς καὶ ἡ διεθνὴς ἐπιστήμη καὶ τεχνολογία, ἰδίως διὰ τὸν σχηματισμὸς τῆς νέας διεθνοῦς ὁρολογίας τῆς ὁποίας ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπετέλεσε τὴν βάσιν καὶ ἀπὸ αὐτήν, ἀσφαλῶς, θὰ πρέπει νὰ ἀντλεῖ καὶ ἡ ὁμιλουμένη διὰ νὰ ἠμπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς πνευματικὰς καὶ πρακτικὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν προεβλέφθη ἀπὸ τὴν μεταρρύθμισιν καὶ κυρίως ἠγνοήθη τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ μοναδικὴ γλῶσσα εἰς ὅλον τὸν κόσμον ποὺ διαθέτει ὄχι μίαν, ἀλλὰ πολλὰς πολλάκις λέξεις διὰ μίαν ἔννοιαν, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς ὅλας τὰς ἄλλας γλῶσσας ἔχομεν λέξεις ποὺ ἐκφράζουν πολλὰς ἐννοίας. Συνεπῶς ἡ πλουσιωτάτη αὐτὴ γλῶσσα ἡ Ἑλληνικὴ κυριολεκτικῶς ἀποπνίγεται καὶ εὐνουχίζεται ὅταν ὑποχρεώνεται νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν καθιερωθείσαν δῆθεν δημοτικήν, ἡ ὁποία εἶναι πάρα πολὺ πτωχὴ εἰς λέξεις ποὺ προσδιορίζουν διαφόρους ἐννοίας.

Ὑπεστηρίχθη ἐπίσης, ὀρθῶς, ὅτι σωστὴ κατεύθυνσις θὰ ἦτο ἡ συνεχὴς καὶ προγραμματισμένη προσπάθεια προσεγγίσεως ὁμιλουμένης καὶ λογίας δι' ἁπλουστεύσεως τῆς ὀρθογραφίας καὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς καθαρευούσης καὶ τοῦ διαρκῶς ἐμπλουτισμοῦ τῆς ὁμιλουμένης διὰ λεξιλογίων καὶ ἐκφραστικῶν τύπων τῆς λογίας ἢ ἀκόμη καὶ τῆς ἀρχαίας, ἀπαραιτήτου σήμερον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν νέων ἀναγκῶν τὰς ὁποίας δημιουργοῦν αἱ ἐξελίξεις καὶ ἐν γένει ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνολογίας.

Παρὰ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς δημοτικῆς ἐζητήθη ἐπίσης ὅπως, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὁμιλουμένης, κατὰ τὰ προεκτεθέντα, καθιερωθῆ καὶ τὸ μονοτονικὸν σύστημα γραφῆς, ὁπότε νέαι δυσκολίαι θὰ προέκυπτον διὰ τὴν κατανόησιν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Τὸ κράτος ὅμως ἐνεφανίσθη ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπιφυλακτικόν, χωρὶς δὲ καὶ νὰ ἀποκρούση ρητῶς τὸ αἴτημα, ἀνέβαλε δι' εὐθετώτερον χρόνον τὴν ἐξέτασίν του. Πολλοὶ ὅμως συγγραφεῖς καὶ ἐλάχισται ἐφημερίδες ἐφήρμοσαν, σχεδὸν ἀμέσως καὶ αὐθαιρέτως μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν, τὸ μονοτονικόν, συνιστάμενον εἰς τὴν χρῆσιν μόνον τῆς ὀξείας, τὴν ἄνευ τόνου γραφὴν τῶν μονοσυλλάβων λέξεων καὶ τὴν πλήρη κατάργησιν τῶν πνευμάτων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάζη σήμερον (1980) ἡ γραφὴ καὶ ἡ γλῶσσα πλήρη ἀναρχίαν, πρὸς πραγματικὴν ταλαιπωρίαν τῶν ἄτυχων μαθητῶν τῶν σχολείων καὶ τῶν ἀναγνωστῶν τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν περιοδικῶν μὲ τὸ μονοτονικόν. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον ἐσημειώθησαν πολλαὶ ἀντιδράσεις καὶ παραλείψεις εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς γλωσσικῆς αὐτῆς μεταρρυθμίσεως τόσον εἰς τὴν παιδείαν ὅσον καὶ εἰς τὴν Διοίκησιν. Πολλὰ εἶναι τὰ ὄργανα τοῦ κράτους τὰ ὁποῖα δὲν συνεμορφώθησαν μὲ τὴν δοθεῖσα γραμμὴν εἴτε ἐκ προθέσεως διότι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν μεταρρύθμισιν εἴτε ἐξ ἀδυναμίας λόγω δυσκολίας χρήσεως τῆς δημοτικῆς εἰς τὴν σύνταξιν τῶν δημοσίων ἐγγράφων καὶ οὕτω ἐμμένουν εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Μεταξὺ τῶν ἐμμενόντων συγκαταλέγεται καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν ἵδρυμα τῆς χώρας, ἡ ὁποία ἀκόμη καὶ εἰς τὰς προσκλήσεις τὰς ὁποίας ἀπευθύνει εἰς διάφορα πρόσωπα χρησιμοποιεῖ μίαν ἀρχαΐζουσα καθαρεύουσαν. Σχετικὴ δὲ ἀναρχία παρουσιάζεται εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὅπου, ἐκ τῶν δημοσιευομένων κειμένων νόμων, προεδρικῶν Διαταγμάτων καὶ Ὑπουργικῶν Πράξεων, ἄλλα (τὰ περισσότερα πάντως) εἶναι συντεταγμένα εἰς τὴν συνήθη καθαρεύουσαν καὶ ἄλλα εἰς τὴν ὁμιλουμένην μὲ ἐπακόλουθον τὴν πλήρη γελοιοποίησιν τοῦ Κράτους.

Χαρακτηριστικὴ δὲ ἀπόδειξις τῶν ἀντιδράσεων ποὺ ἔχει προκαλέσει ἡ στάσις αὐτὴ τῆς Ἀκαδημίας εἶναι καὶ τὸ κάτωθι δημοσίευμα μιᾶς νεοαντιστασιακῆς ἐφημερίδος ἡ ὁποία ἔχει γράψει εἰς τὰς 31-3-79:

«Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μπορεῖ, ἂν θέλει, νὰ ἀγνοεῖ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὅμως, δὲν μπορεῖ οὔτε τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ νὰ ἀγνοεῖ, οὔτε νὰ ἀγνοεῖ τὶς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐμμονὴ τῆς Ἀκαδημίας στὸ νὰ χρησιμοποιεῖ μιὰ νεκρὴ γλῶσσα (καὶ νὰ συντάσσει σὲ μιὰν ἀρχαΐζουσα «καθαρεύουσα» ἀκόμη καὶ τὶς προσκλήσεις πρὸς τρίτους γιὰ συμμετοχὴ σὲ ἐκδηλώσεις της) δημιουργεῖ πρόσθετα ἐρωτήματα γιὰ τὸ ρόλο της στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα.

Ἂν ἡ Ἀκαδημία, ὡς πνευματικὸ Ἵδρυμα, δὲν μπορεῖ, ὅπως θὰ ὤφειλε, νὰ συμβάλει στὴν ἀνέλιξη τῆς ζωντανῆς μας γλώσσας, μπορεῖ τουλάχιστον νὰ ὑπακούει στοὺς νόμους τοῦ κράτους - ποὺ τὴ συντηρεῖ - καὶ νὰ παύσει, ἐπιτέλους, νὰ προκαλεῖ».

Ἐννοεῖται ὅτι τὰ αὐθαίρετα αὐτὰ κατασκευάσματα τῶν ἀμαθεστάτων, καιροσκόπων καὶ ἀνιστόρητων κυβερνητῶν τῆς τελευταίας περιόδου (1975-1980) δὲν πρόκειται νὰ ἐπιζήσουν, διότι ἡ γλῶσσα ἑνὸς Λαοῦ οὔτε διὰ διαταγμάτων ἐπιβάλλεται, οὔτε διὰ πηδημάτων γίνεται ἀποδεκτή. Ἐὰν ἐγνώριζον τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, οἱ καθιερώσαντες διὰ διατάγματος τὴν γλωσσικὴν μεταρρύθμισιν, δὲν ἔπρεπε νὰ ἀγνοοῦν ὅτι ὅσοι καὶ παλαιότερον ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλλουν ἐντέχνως ἢ αὐθαιρέτως πρωτοτυπίας ἢ διαφόρους μορφὰς τῆς γλώσσης ἀπέτυχον. Καὶ ἡ γλῶσσα παρὰ τὰς προσπαθείας των αὐτὰς ἐξηκολούθησεν νὰ ἐξελίσεται καὶ νὰ διαμορφώνεται μόνον μὲ τὰς ἐκφραστικὰς κλίσεις καὶ προτιμήσεις τοῦ Λαοῦ, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν αὐθόρμητον καθημερινὴν ὁμιλίαν τῶν πολιτῶν καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ἄτεχνα, γελοῖα καὶ τεχνητὰ κατασκευάσματα τῶν διαφόρων δῆθεν λογίων, οἱ ὁποῖοι ἀμαθέστατοι οἱ ἴδιοι καὶ ἀκατάρτιστοι, ἀγνοοῦν τὴν γλῶσσαν καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἀδυνατοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν ἐπωφελῶς τὸν ἀπέραντον καὶ ἀστείρευτον πλοῦτον της...

Μ.Σ. - Ι.Δ.Π.

Τὸ Ἑλληνικὸν Θέατρον

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ

Ὡς καλλιτεχνικὸν εἶδος, τὸ θέατρον εἶναι πρωτότυπος δημιουργία τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος, αἱ δὲ πηγαὶ του πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς παλαιοτάτην ἐποχήν, παλαιοτέραν ἀσφαλῶς καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ θέατρον τῶν ἱστορικῶν χρόνων, αὐτὸ ἔχει, ὅπως καὶ τὸ δρᾶμα, πατρίδα του τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐμφανίζεται ἀρχικῶς, κατὰ τὸ τέλος περίπου τῆς προκλασσικῆς ἐποχῆς, ὡς ἐξέλιξις ὡρισμένων θρησκευτικῶν τελετῶν, ποὺ συνεδέοντο μὲ τὰς πανηγυρικὰς ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου. Συγκεκριμένως τὰ Λήναια, ἡ δευτέρα ἐκ τῶν τεσσάρων Διονυσιακῶν ἑορτῶν, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο κατὰ τὸν Γαμηλιῶνα (τὸν Ληναιῶνα τῶν Ἰώνων, ἀντιστοιχοῦντα περίπου μὲ τὸν Ἰανουάριον) ἤρχιζε μὲ τὴν τιμητικὴν πομπήν, γνωστὴν ὡς «θίασον», ἡ ὁποία ὡδήγει τὸν πρὸς θυσίαν τράγον εἰς τὸν πανάρχαιον ναὸν τοῦ Ληναίου Διονύσου, κείμενον πλησίον (ὀλίγον νοτίως) τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀργότερον ἐκτίσθη τὸ Διονυσιακὸν θέατρον. Ἐκεῖ ἐθυσιάζετο ὁ τράγος, ὁ δὲ χορὸς - ἐκ τούτου ἢ καὶ διότι οἱ ἀποτελοῦντες τούτου χορικοὶ ἦσαν ἐνδεδυμένοι μὲ δέρματα τράγων καὶ ἀπεκαλοῦντο ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς σκωπτικῶς: τράγοι, - ἐκλήθη τραγικός. Ὁ χορὸς ἔψαλλε μὲ συνοδείαν αὐλοῦ, πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου, τὸν διθύραμβον, ὕμνον εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ἀρίων, μουσικὸς καὶ φίλος τοῦ σοφοῦ Περιάνδρου καὶ τυράννου τῆς Κορίνθου, ἔδωσεν ἀπὸ τῆς 13ης Ὀλυμπιάδος τὸν καθαυτὸ χορικὸν καὶ ἀντιστροφικόν του χαρακτῆρα. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ μετεδόθησαν ἀπὸ τὴν Κόρινθον εἰς τὴν Σικυῶνα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου κατ' ἀρχάς, ἀντὶ τῆς εἰς τράγους μεταμφιέσεως, παρίστων ὅλα τὰ μέλη τοῦ χοροῦ Σειληνούς, τύπους ἐπίσης τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου καὶ μάλιστα οἰκειοτέρους εἰς τὴν Ἀττικήν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Σειληνὸς ἦτο συνήθως ἕνα μόνον πρόσωπον τῆς ἀκολουθίας τοῦ θεοῦ, ἐπανέφερον τὴν ἀρχικὴν μεταμφίεσιν διὰ τὸ σύνολον τοῦ χοροῦ, ὁ κορυφαῖος τοῦ ὁποίου παρίστα Σειληνόν, ἀποτελοῦντα ἕνα «ἄγγελον», κατὰ κάποιον τρόπον τοῦ Διονύσου, τοῦ ὁποίου διηγεῖτο τὰ κατορθώματα καὶ τὰ πάθη, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν χορὸν μὲ ἀναλόγους πρὸς τὰ ἑκάστοτε λεγόμενα του ἐκφράσεις χαρᾶς ἢ θλίψεως. Αὐτή, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ἡ βάσις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ἐκκινῶν ὁ διθύραμβος, ἀρχίζει νὰ ἐξελίσσεται εἰς τραγωδίαν. Καὶ τὸ 534 π.Χ. - ἔτος εἰς τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὰ γενέθλια τῆς τραγωδίας - πρῶτος ὁ Θέσπις, ὁ ἐκ τοῦ δήμου Ἰκαρίας καταγόμενος, ἐκ τοῦ δήμου δηλαδὴ τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία στενώτατα συνεδέετο μὲ τοὺς μύθους καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ Διονύσου εἰς Ἀττικήν, προσῆλθεν εἰς τὸν πανηγυρισμὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ χοροῦ του, ἐναντι τοῦ ὁποίου εἶχε θέσει ἕνα ὁμιλητὴν - ὑποκριτὴν ὀνομασθέντα - ὁ ὁποῖος, ἀπαντῶν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ χοροῦ λεγόμενα, ἐγκαινίαζεν ἕνα εἶδος διαλόγου μετ' αὐτοῦ. Ἀργότερον ὁ ὑποκριτὴς οὗτος ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ μικροῦ σκίμποδος ἢ βήματος ἢ τραπέζης, ἡ ὁποία ὠνομάσθη «ἐλεός». Ὁ ὑποκριτὴς αὐτὸς ἀντικατέστησε τὸν «ἕνα τινὰ» τοῦ χοροῦ, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸν βωμὸν ἱστάμενος, ἔψαλλε συνήθως αὐτοσχέδιον μονωδίαν καὶ ἀνελάμβανεν - ὄχι βεβαίως ἀκόμη ἐπισήμως - τὸν σπουδαιότερον ρόλον, ἀφοῦ κατεβάλλετο φροντὶς νὰ προσελκύη περισσότερον ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν χορευτῶν τὴν προσοχὴν τῶν θεατῶν καὶ τῶν ἀκροατῶν. Περὶ τὸν ὑποκριτὴν ἐλάμβανον ἡμικυκλικῶς θέσιν τὰ μέλη τοῦ χοροῦ. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ ἐλεὸς ἐξειλίχθη εἰς τὴν «θυμέλην» τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ θεάτρου, μὲ τὸν ἡμικυκλικὸν περὶ αὐτὴν χῶρον, ὁ ὁποῖος καθιερώθη διὰ τὸν ἄδοντα καὶ ὀρχούμενον χορὸν καὶ ἀπετέλεσε ἀργότερον τὴν ὀρχήστραν. Ὅλα βεβαίως αὐτὰ ἀπεῖχον ἀκόμη πολὺ ἀπὸ τὴν μορφὴν τοῦ κλασσικοῦ δράματος, ἀπετέλεσαν ὅμως τὸν πυρῆνα του καί, ὅταν πλέον ὁ ἕνας ἐκείνος ὑποκριτὴς ἀλλάσσων ἑκάστοτε προσωπεῖα, ἐνεφάνιζε περισσότερα τοῦ ἑνὸς πρόσωπα καὶ ὡμίλει πρὸς τὸν χορὸν ἐξ ὀνόματός των, δὲν ὑπελείποντο πολλὰ διὰ νὰ διαμορφωθῆ τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν δρᾶμα τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ τύραννος τῶν Ἀθηνῶν Πεισίστρατος - ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σόλωνα, τὸν ὁποῖον ἐξένιζεν ἡ θίγουσα τὴν παράδοσιν νέα μορφὴ τοῦ ἑορτασμοῦ - διεῖδεν ὅτι ὁ νέος αὐτὸς τρόπος καὶ τὰς ὑπερβολικὰς ἐλευθερίας τῆς πανηγύρεως ἐπὶ τὸ κοσμιώτερον περιώριζε καὶ πρὸ πάντων παρώτρυνε τὸν λαὸν - τὸ κοινὸν - εἰς τὴν ἐπιμελεστέραν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καί, πρὸ πάντων, διὰ τὴν πρακτικὴν αὐτὴν ὠφελιμότητα ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του, ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ κράτους δηλαδή, τὸν καλλιτεχνικὸν ἑορτασμὸν τῶν Διονυσίων, προνόμιον, τὸ ὁποῖον φυσικὰ ἐκράτησεν ἔπειτα τὸ θέατρον καὶ τὸ ὁποῖον συνετέλεσε νὰ φθάση τοῦτο εἰς τὸ ἀνυπέρβλητον καλλιτεχνικόν του ὕψος. Διότι ὁλόκληρος ἡ σκέψις τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ἐκτελεστῶν, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰς οἰκονομικὰς φροντίδας, συνεκεντροῦτο εἰς μίαν μόνον προσπάθειαν: πῶς μὲ τὰς ἑκάστοτε ἐμφανίσεις των - αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε κάθε φορὰν ν' ἀνταποκρίνωνται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἑορτῆς, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὁποίας ἐγίνοντο - θὰ ἱκανοποίουν τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀρχαίου Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ καὶ τὴν αὐστηρὰν κριτικήν του, τὴν ὁποίαν καὶ λόγω μορφώσεως, καὶ λόγω καλλιεργηθείσης καλαισθησίας, καὶ λόγω ἐμφύτου ἐκλεκτικότητος, ἦτο τοῦτο εἰς θέσιν νὰ ἀσκήση. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐνσυνειδήτως πλέον τὸν πυρῆνα τῶν παραστάσεων ἀναλαμβάνει ὁ ὑποκριτὴς καὶ ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν φθάνει εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ φλιοῦντος τῶν Ἀρκαδικῶν συνόρων - τόπου, ὅπου ἰδιαιτέρως ἐλατρεύετο ὁ Πάν - ὁ Πρατίνας, ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ἐκ Σατύρων χοροῦ, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα, ἐκτελούμενα περίπου ὅπως ὁ μετὰ τὸν Θέσπιν διθύραμβος (500 π.Χ. περίπου), ἐνεθουσίασαν τοὺς Ἀθηναίους. Τέλος, τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν καθαυτὸ δημιουργίαν θεατρικῆς παραστάσεως, χωρὶς καμμίαν θρησκευτικὴν χροιάν, ἔκαμεν ὁ Φρύνιχος, σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου, ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ ἐμφανισθείς, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφὴν τῆς Μιλήτου (494 π.Χ.) ἐξέφρασεν εἰς δραματικοὺς στίχους ὅλην του τὴν θλῖψιν καὶ παρουσίασε τὸ ἔργον του εἰς τοὺς Ἀθηναίους μὲ ἐκτελεστὰς τὸν χορὸν καὶ τὸν ὑποκριτήν. Ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη, διότι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀνελύθησαν εἰς δάκρυα. Ὁ Φρύνιχος ὅμως κατεδικάσθη εἰς βαρυτάτην χρηματικὴν ποινήν, διότι ἐπραγματεύθη θέμα Ἑλληνικοῦ πένθους, ἡ δὲ κοινὴ ἐντύπωσις διὰ τὸν ποιητὴν ἀπὸ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐλησμονήθη μετὰ πολλὰ μόνον ἔτη, ὅταν τὸ 476 μὲ τὰς «Φοινίσσας» του - εἰς τὰς ὁποίας χορὸς γυναικείος μὲ ἕνα ὑποκριτὴν ἐθρήνουν εἰς Ἀσίαν διὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ἥτταν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως - ἐξῆψε τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν πολιτῶν μὲ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ θριάμβου χαρᾶς.

Οὔτε ὅμως αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Φρυνίχου - μολονότι καὶ πολλὰ πρόσωπα παρουσίαζε διὰ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ὑποκριτοῦ, ἀλλάσσοντος προσωπεῖον, καθὼς καὶ γυναικεῖον χορὸν (ὑπὸ ἀνδρῶν βεβαίως ἐκτελούμενον) - ἔδωσε τὴν ὁριστικὴν μορφὴν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ δράματος. Ἡ τιμὴ αὐτὴ ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν Αἰσχύλον (525-456) ἐπονομασθέντα διὰ τοῦτο Πατέρα τῆς τραγωδίας. Αὐτὸς εἰσήγαγε τὸν δεύτερον ὑποκριτὴν καὶ ἐδημιούργησε τὸν μεταξὺ τῶν δύο, χωρὶς τὴν συμμετοχὴν τοῦ χοροῦ, διάλογον, τὸν ὁποῖον αὐτομάτως ἠκολούθησεν ἡ δρᾶσις, ἡ ἀποτελέσασα τὴν κυρίαν βάσιν τοῦ θεατρικοῦ ἔργου, «δράματος» ὡς ἐκ τούτου ἀποκληθέντος.

Ὁ ὅρος δρᾶμα περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἴδη τῶν θεατρικῶν ἔργων, ἤτοι τραγωδίαν, κωμωδίαν καὶ σατυρικὸν δρᾶμα, τὸ ὁποῖον συνήθως ἠκολούθει τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς τραγωδίας, διὰ νὰ μὴ ἀποχωρήσουν οἱ θεαταὶ μὲ τὰ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τῆς τραγωδίας θλιβερὰ συναισθήματα. Τὸ δρᾶμα ἀπετελέσθη ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητα μεταξύ των μέρη: τὸν ἀφηγηματικὸν ἴαμβον, εἰς τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον, ὁ ὁποῖος ἀπηγγέλλετο, καὶ τὰ χορικὰ ᾄσματα εἰς τὴν Δωρικήν. Τὰ δύο αὐτὰ μέρη ὑφίσταντο παραλλήλως τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο (δὲν ὑπῆρχε δηλαδὴ διάλογος ἢ ἄλλη οἱαδήποτε ἐπαφὴ χοροῦ καὶ ὑποκριτῶν), ἐσχημάτιζαν ἐν τούτοις ἕνα, κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, ἐνιαῖον καὶ ἁρμονικὸν σύνολον.

Τὰ διδασκόμενα ἔργα ἐγράφοντο ἀπὸ ποιητάς, οἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον μέρος εἰς εἰδικοὺς ἀγῶνας καί, ὅταν ἐβραβεύοντο, ἀνελάμβανον, ἡ πόλις μὲν τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ποιητοῦ, οἱ δὲ χορηγοί, οἱ ὁποῖοι ἐξελέγοντο μεταξὺ τῶν εὐπορωτέρων πολιτῶν, τὴν δαπάνην τῆς παραστάσεως. Τὴν καλλιτεχνικὴν προετοιμασίαν, τὴν σκηνοθεσίαν τοῦ ἔργου, ἀνελάμβανεν αὐτὸς ὁ ποιητής, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ πρωταγωνιστής, μέχρι τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σοφοκλῆς εἰσηγήθη καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀπαλλαγήν του ἀπὸ τὸ καθῆκον τοῦτο.

Τὰ δράματα ἦσαν πάντοτε νέα, περιωρίζοντο δηλαδὴ εἰς τὴν πρώτην διδασκαλίαν, καὶ μόνον ἀργότερον, κατὰ τὴν παρακμὴν τῆς τραγωδίας, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπαναλάβουν παραστάσεις παλαιῶν τραγωδιῶν, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχον κατάλληλοι νέαι.

Οἱ τρεῖς μεγάλοι Ἕλληνες τραγικοί. Τρεῖς ἦσαν οἱ μεγάλοι Ἕλληνες τραγικοί:

1) Ὁ Αἰσχύλος, ὁ ὁποῖος μὲ τοὺς δύο καὶ μόνους ὑποκριτάς του ἔδωσε τὸ τεράστιον ἔργον του, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένη τὸ ἄφθαστον πρότυπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κρατοῦν προσηλωμένα τὰ βλέμματά των ὅλων τῶν αἰώνων οἱ δραματικοί, ἀντλοῦντες ἀπὸ αὐτὸ ὅ,τι καὶ ὅσον ἕκαστος ἔχει δυνάμεις νὰ ἀντλήση. Κατ' ἀρχαίας πληροφορίας, ὁ Αἰσχύλος ἔγραψεν 90

τραγωδίας, 79 ὅμως μόνον ἔργων του μᾶς εἶναι γνωστοὶ οἱ τίτλοι. Ἐξ αὐτῶν ἐσώθησαν μόνον 7, μεταξὺ τῶν ὁποίων πλήρης ἡ περίφημος τριλογία τῆς «Ὀρεστείας» του. Εὐτυχῶς μεταξὺ τῶν 7 αὐτῶν διασωθέντων ἔργων ὑπάρχουν, κατὰ σύμπτωσιν, δείγματα ὅλων τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύθη, ἤτοι: σύγχρονά του θέματα («Οἱ Πέρσαι»), παραδόσεις περὶ ἡρώων («Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας» καὶ «Ὀρέστεια») καὶ μῦθοι θεῶν («Προμηθεὺς δεσμώτης»). Εἰς αὐτὰ προσετέθησαν τὸ 1932 τὰ ὑπὸ τοῦ Μπρέτσια εὑρεθέντα καὶ ὑπὸ τῶν Νόρσα καὶ Βιττέλι ἀναγνωσθέντα ἐπὶ Αἰγυπτιακοῦ παπύρου μεγάλα ἀποσπάσματα τῆς «Νιόβης» καὶ τῶν «Δικτουλκῶν», ἡ ἐκ τῶν ὁποίων ἐνθουσιώδης χαρὰ ὅλου τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ὑφηλίου ἐγέμισε τότε ἀπὸ ὑπερηφάνειαν καὶ συγκίνησιν κάθε Ἑλληνικὴν ψυχήν.

2) Ὁ Σοφοκλῆς (497-406), ἐκ Κολωνοῦ, ὁ ὁποῖος μάλιστα καὶ ἐνίκησε τὸν Αἰσχύλον, 21ετής, μὲ τὸν «Τριπτόλεμόν» του. Οὗτος ἀνέπτυξεν ὅ,τι παρέλαβεν ἀπὸ τὸν Αἰσχύλον, τὸ ἐπλούτισε καὶ τὸ ὡδήγησεν ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν σεμνὴν μεγαλοπρέπειαν εἰς τὴν ἀπόλυτον κλασσικὴν τελειότητα. Τεχνικῶς προσέθεσεν εἰς τὸ θέατρον τὸν τρίτον ὑποκριτὴν καὶ ἐπιστεύετο μέχρι πρὸ ὀλίγου χρόνου ἀκόμη ὅτι εἰσήγαγε τὴν σκηνογραφίαν, ἐνῶ ὁ Ἀγάθαρχος εἶχεν ἤδη σκηνογραφήσει ἔργα τοῦ Αἰσχύλου. Ἀπὸ τὰ 123 ἔργα, τὰ ὁποῖα φέρεται γράψας, σώζονται οἱ τίτλοι τῶν ΙΙΙ καὶ 7 ἀκέραια, ἐκ τούτων δὲ ὁ «Οἰδίπους τύραννος» θεωρεῖται ὄχι μόνον τὸ ἀριστούργημά του, ἀλλὰ μετὰ τῆς «Ὀρεστείας» τοῦ Αἰσχύλου, ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας πνευματικὰς ἀνθρωπίνας δημιουργίας.

3) Ὁ Εὐριπίδης, ὁ νεώτερος τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, ἐγεννήθη τὸ 480 ἢ τὸ 485 καὶ ἀπέθανε τὸ 406 εἰς Πέλλαν τῆς Μακεδονίας, ὅπου τὸν εἶχε καλέσει ὁ βασιλεὺς Ἀρχέλαος καὶ ὅπου ἔγραψε τὰς «Βάκχας», τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἐκ τῶν ἔργων του. Ἔγραψε περίπου 80 ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν 19 πλήρη καὶ πλῆθος ἀποσπασμάτων. Λόγῳ τῶν σοφιστικῶν του σπουδῶν, παρουσίαζε τοὺς χαρακτῆρας του ὀλιγώτερον ἐξιδανικευμένους, ὄχι δηλαδὴ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Σοφοκλέους, «ὅπως ἔπρεπε νὰ εἶναι», ἀλλ' «ὅπως ἦσαν», γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσε νὰ μὴ κατακτήσῃ τὸ κοινὸν ὁ μεγάλος αὐτὸς τραγικός, ὅπως οἱ δύο ἄλλοι. Ἔχει ἄλλως τε καὶ τὰς ὀλιγωτέρας νίκας: 5 ἔναντι 13 τοῦ Αἰσχύλου καὶ 19 τοῦ Σοφοκλέους. Ἐν τούτοις τόσον ἡ «Μήδεια» ὅσον καὶ ἡ «Ἄλκηστις» εἰς αὐτὸν ὀφείλουν τὴν τιμητικήν των θέσιν ὡς μορφαὶ τῆς παγκοσμίου φιλολογίας.

Ἡ ἀρχαία δραματικὴ δημιουργία μετὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικούς. Μὲ τὸν Εὐριπίδην τελειώνει ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς τραγωδίας. Οἱ διάδοχοί του δὲν ἔδωσαν τίποτε τὸ βιώσιμον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελάμβανον τὴν διδασκαλίαν τῶν παλαιῶν ἐπιτυχιῶν, ἐνῶ ἤρχιζεν ἡ πρόοδος τῆς κωμῳδίας, τῆς ὁποίας πατρὶς φαίνεται μᾶλλον ἡ Σικελία, καταγωγὴ δὲ τὰ λεγόμενα «φαλλικά». ἄσματα. Τὸ ὄνομα τοῦ εἴδους παράγεται, κατ' ἄλλους, ἀπὸ τὸ «κώμη», ἴσως διότι οἱ ἄδοντες τὰ φαλλικὰ ἄσματα ἦσαν χωρικοί, ἢ ἀπὸ τὸ κῶμος (= νυκτερινὴ πομπὴ ἀδόντων φωνασκούντων καὶ ὀρχουμένων ἐν ὑπερβολικῇ εὐθυμίᾳ διατελούντων). Ἐνεφανίσθη εἰς τὰ Μέγαρα τῆς Ἀττικῆς τὴν ἰδίαν περίπου μὲ τὴν τραγωδίαν ἐποχήν, δὲν ἀνεγνωρίζετο ὅμως κατ' ἀρχὰς ἰσότιμος μὲ αὐτήν, οὔτε εἶχε θέσιν εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας. Κατώρθωσε δὲ νὰ ἐπιβληθῇ κυρίως μὲ τὸν μεγαλοφυῆ Ἀριστοφάνη, σύγχρονον καὶ ἀντίπαλον τοῦ Εὐριπίδου. Οἱ γνωστότεροι μεταξὺ τῶν κωμικῶν εἶναι, ἐκτὸς τοῦ Σικελοῦ Ἐπιχάρμου, ὁ Κρατῖνος, ὁ Κράτης, ὁ Εὔπολις, ὁ Ἀριστοφάνης ὁ ὁποῖος σημειώνει τὴν ἀκμὴν τῆς κωμῳδίας, ὁ Μένανδρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὀλιγώτερον σημαντικοί, οἱ ὁποῖοι ὅμως συχνὰ παρουσίαζον ἔργα φθάσαντα τὸ ὕψος ἐκείνων. Οὕτως ἀπὸ τὸ 460 π.Χ. περίπου μέχρι καὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐδημιουργήθησαν αἱ τρεῖς ἐποχαὶ τῆς Ἀττικῆς κωμῳδίας - τῆς ὁποίας μόνον ἐσώθησαν δείγματα - ἡ ἀρχαία δηλαδή, ἡ μέση καὶ ἡ νεωτέρα. Κλάδοι τοῦ εἴδους αὐτοῦ ὑπῆρξαν πολλοί, ἀνεπτύχθησαν δὲ κυρίως εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἰδίως.

Θεατρικὸν ἐπίσης εἶδος ἦσαν καὶ τὰ σατυρικὰ δράματα, μὲ τὰ ὁποῖα συνήθως ἔκλειεν ἡ παράστασις τῶν τραγῳδιῶν καὶ τὰ ὁποῖα συχνὰ ἐγράφοντο ἐπὶ θεμάτων τῶν ἡρωικῶν μύθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ ἡ πρὸ αὐτῶν ἐκτελεσθεῖσα τραγωδία ἀπὸ τὸν ἴδιον συγγραφέα καὶ μὲ τὸν ἴδιον ἥρωα, ὅταν βεβαίως συνέπιπτε νὰ περιλαμβάνῃ ἡ περὶ αὐτοῦ παράδοσις καὶ εὔθυμα σημεῖα, ὅπως π.χ. συμβαίνει μὲ τὸν Ἡρακλῆ. Τὰ σατυρικὰ ἔλαβον τὸ ὄνομά των ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ χοροῦ, τὰ ὁποῖα παρουσιάζοντο μετημφιεσμένα εἰς σατύρους.

Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ θέατρα. Μόνιμα θέατρα δὲν ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχήν. Οἱ διθύραμβοι πρὸ τοῦ Ἀρίωνος ἐξετελοῦντο εἰς τὸ ὕπαιθρον ἀπὸ τοὺς μετέχοντας εἰς τὰς Διονυσιακὰς ἑορτάς, οἱ ὁποῖοι ἐχωρίζοντο εἰς ὁμίλους, ἔψαλλον, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτοσχεδιάζοντες, καὶ ἐχόρευον, τὸ δὲ πλῆθος τοὺς περιέβαλλε καὶ ἤκουε ἀπαντῶν συνήθως εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς των, ὅπως περίπου γίνεται σήμερον μὲ τὸν λαϊκὸν πανηγυρισμὸν τῶν Ἀπόκρεω. Ἀλλ' ὁ Ἀρίων μὲ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ διθυράμβου καὶ μὲ τὴν τελικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἔδωσε, συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἐκτέλεσίν του εἰδικοὶ ψάλται καὶ χορευταὶ καὶ κάποια προετοιμασία. Ὁ «εἷς» τοῦ χοροῦ ἐτοποθετεῖτο τότε εἰς τὸ μέσον, περὶ αὐτὸν δὲ ἔψαλλον καὶ ὠρχοῦντο οἱ λοιποί. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ὅμως ποὺ ὁ Θέσπις

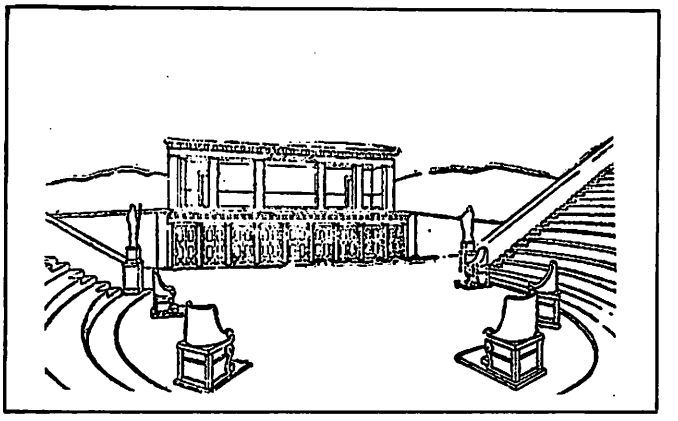

Ἀναπαράστασις τῆς σκηνῆς καὶ τῆς ὀρχήστρας τοῦ Θεάτρου τοῦ Ὠρωποῦ.

εἰσήγαγε τὸν ὑποκριτήν, ὁ ὁποῖος, ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ ἐλεοῦ, (εἶδος τραπέζης) διελέγετο κανονικῶς μετὰ τοῦ χοροῦ, ἡμικυκλικῶς πρὸ αὐτοῦ ἄδοντος καὶ ὀρχουμένου, ὁ μὲν διὰ τὸν χορὸν προωρισμένος χῶρος ὠνομάσθη ὀρχήστρα, ὁ δὲ πέραν ταύτης, ἐπίσης ἡμικυκλικὸς ἔναντι τοῦ ὑποκριτοῦ, θέατρον, καὶ προωρίσθη διὰ τοὺς θεατάς, ὀρθίους ὅμως πάντοτε ἱσταμένους. Ὄπισθεν τοῦ ὑποκριτοῦ μικρὸν ὑπόστεγον ἐχρησίμευεν εἰς τὸν ὑποκριτὴν διὰ τὴν ἑκάστοτε ἀλλαγὴν προσωπείου, ἴσως δὲ καὶ ἐνδυμασίας. Ὅσον ὅμως ἐτελειοποιεῖτο τὸ θέαμα τόσον προσειλκύετο τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον, ἀθρόον προσερχόμενον, ἐδημιούργει θόρυβον, συνωστισμόν, σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, διότι ἕκαστος τῶν θεατῶν ἐπεζήτει θέσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ καλύτερον καὶ ἀνετώτερον. Ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν συνέβαινε νὰ διακοπῇ καὶ ἡ παράστασις ἐνίοτε, καὶ τοῦτο συνετέλεσεν ὥστε νὰ στηθοῦν τὰ πρῶτα «ἰκρία» διὰ τοὺς θεατάς, ὄρθια δηλαδὴ ξύλα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐστηρίζοντο βαθμῖδες ἀμφιθεατρικῶς τοποθετημέναι, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὗτοι ἐκάθηντο. Αὐτὰ ἦσαν τὰ πρῶτα θέατρα πρόχειρα, προσωρινά, κατασκευαζόμενα ὀλίγον πρὸ τῶν Διονυσιακῶν ἑορτῶν καὶ κατεδαφιζόμενα μόλις αὐταὶ ἐτερματίζοντο. Ὁ πρῶτος ἀγὼν τοῦ Αἰσχύλου (500 π.Χ) κατὰ τὸν ὁποῖον αὐτὸς ἐνίκησε τὸν Πρατίναν, ἔγινεν εἰς θέατρον τοῦ τύπου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον μάλιστα κατέρρευσε, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως. Ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ θαυμάσια ἔργα τῶν μεγάλων τραγικῶν ἐδιδάχθησαν εἰς προσωρινὰ θέατρα, ἐλαφρῶς μεταρρυθμισθέντα κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Αἰσχύλου, - ὅταν εἰσήγαγε καὶ τὸν δεύτερον ὑποκριτὴν - καὶ ἀποκτήσαντα ἐκ τῆς ἑνώσεως τοῦ ὑποστέγου τοῦ Θέσπιδος μετὰ τοῦ ἐλεοῦ τὴν σκηνὴν καὶ τὸ λογεῖον (τὸ πρόσθιον μέρος τῆς σκηνῆς μετὰ τὴν ὀρχήστραν) Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸ δυστύχημα, κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ Αἰσχύλου (70ὴ Ὀλυμπιὰς = 500-497 π.Χ.), ἤρχισε νὰ γίνεται σκέψις περὶ οἰκοδομήσεως θεάτρου μονίμου, μαρμαρίνου καὶ στερεοῦ, τὸ θέατρον ὅμως αὐτό, ποὺ καὶ σήμερον εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν διατηρεῖται (τοῦ Διονύσου), ἦτο ἕτοιμον μόλις τὸ 340 π.Χ., ἐπὶ Λυκούργου ἄρχοντος, ἐπομένως δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικούς, ἀκόμη καὶ ἂν ἀληθεύῃ ἡ πληροφορία ὅτι ἐδιδάχθησαν εἰς αὐτὸ ἔργα πρὸ τῆς ἀποπερατώσεώς του.

Ὡς θέσις διὰ τὸ Διονυσιακὸν Θέατρον ἐπελέγη ὁ χῶρος παρὰ τὸ Λήναιον, εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν ἐπικλινῆ πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, οὕτως ὥστε αἱ θέσεις διὰ τοὺς θεατάς, αἱ ὁποῖαι ἔφθανον τὰς 17.000 νὰ εἶναι ἀμφιθεατρικῶς λαξευμέναι ἐπὶ τοῦ κατωφεροῦς βράχου. Ἄγνωστον εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὁ ὁποῖος ὅμως θαυμάζεται ἀπὸ τοὺς σύγχρονους εἰδικούς, διότι οὐδεμίαν τῶν λεπτομερειῶν τῶν σχετιζομένων πρὸς τοὺς ὀπτικοὺς καὶ τοὺς ἀκουστικοὺς νόμους παρημέλησε.

Κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου ἀνηγέρθησαν ὑπαίθρια ἐπίσης καὶ ἄστεγα, ἐπὶ οἰκοπέδων δὲ πάντοτε ἐλαφρῶς ἐπικλινῶν, ὅλα τὰ θέατρα τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα (Ἐπιδαύρου, Μεγαλοπόλεως, Ἄργους κλπ.), καὶ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν (Ἐφέσου, περιλαμβάνον 30.000 θεατὰς) καὶ εἰς Σικελίαν.

Ἀρχιτεκτονικῶς τὰ θέατρα, κατὰ τὸν Πολυδεύκη καὶ τὸν Βιτρούβιον, διηροῦντο εἰς τρία βασικὰ μέρη: τὸ κυρίως θέατρον, ἀποκαλούμενον κοῖλον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, ἐπὶ τοῦ βράχου, τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν. Τὸ κοῖλον προοριζόμενον διὰ τοὺς θεατὰς καὶ λαξευμένον ἐπὶ τῆς πέτρας τοῦ ἐπικλινοῦς βράχου, ἀπετελεῖτο ἀπὸ σειρὰς ἐδωλίων, διαδεχομένων τὸ ἕνα τὸ ἄλλο καὶ σχηματιζούσας μέρη ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, αἱ ὁποῖαι ἐχωρίζοντο κατὰ διαστήματα εἰς τμήματα μὲ πλατείας διόδους, παραλλήλους πρὸς τὰ ἐδώλια, καὶ ὀνομαζομένας κατατομὰς ἢ διαζώματα. Ἡ μία τῶν πλευρῶν τῆς τοιαύτης κατατομῆς ἐσχημάτιζε πρὸς τὴν ἀνωτέραν σειρὰν τῶν ἐδωλίων τοῖχον, εἰς τὸν ὁποῖον εἰς μερικὰ θέατρα ἐλαξεύοντο ὀπαὶ πρὸς τοποθέτησιν εἰς αὐτὰς τῶν λεγομένων «ἠχείων», μεταλλίνων σκευῶν, προορισμὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἐνίσχυσις τῶν ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας ἢ τῆς σκηνῆς ἐρχομένων φωνῶν ἢ ἤχων. Τὰς σειρὰς τῶν ἐδωλίων διέκοπτον κάθετοι ἐπ' αὐτῶν ὀλιγοβάθμιοι κλίμακες, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον διὰ νὰ ἀνέρχωνται εἰς τὰ ἀνώτερα ἐδώλια οἱ θεαταί, καὶ ἐχώριζον

τὰς σειρὰς των εδωλιων εἰς κωνοειδῆ ἄνευ ὀξείας κορυφῆς τμήματα, ὀνομασθέντα κερκίδας, ὑπεράνω τῶν ὑψηλοτέρων ἐδωλίων ἐκτίζετο στεγασμένη στοά, ἡ ὁποία φυσικῶς ἦτο πολὺ ὑψηλοτέρα τῶν ὄπισθεν καὶ περὶ τὴν σκηνὴν οἰκοδομῶν, καὶ ἴσως σκοπὸν εἶχε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ νὰ διαφεύγῃ ἡ φωνὴ τῶν ὑποκριτῶν καὶ τῶν μελῶν τοῦ χοροῦ.

Ἡ ὀρχήστρα ἦτο ὁ ἀπέναντι τῶν θεατῶν, χαμηλότερος ἐλαφρῶς καὶ αὐτῶν τῶν κατωτέρων ἐδωλίων, κυκλοτερὴς χῶρος, ὁ ὁποῖος ἔφθανε μέχρι τῆς σκηνῆς καὶ ἐκαλύπτετο μὲ σανίδας. Ἐπὶ πολύ, λόγω τοῦ ὅτι ὁ χορός, διὰ τὸν ὁποῖον προωρίζετο ἡ ὀρχήστρα, ἦτο τὸ στοιχεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη τὸ δρᾶμα, ἀπετέλει αὕτη τὸ οὐσιωδέστερον μέρος τοῦ θεάτρου καὶ τὸ κέντρον τῆς ὅλης οἰκοδομῆς. Εἰς τὸ μέσον της ἀκριβῶς ὑψοῦτο ἡ θυμέλη, ὁ βωμὸς δηλαδὴ τοῦ Διονύσου, ἀπέχουσα τῶν θεατῶν μίαν ἀκριβῶς ἀκτίνα τοῦ κύκλου, κειμένη δὲ πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὴν σκηνὴν παρὰ πρὸς αὐτούς. Ἡ θυμέλη ἦτο τετράγωνος, κατεσκευασμένη ἐκ πλακῶν καὶ εἶχε καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς της βαθμίδας. Ἐπ' αὐτῆς ἵστατο συχνὰ ὁ ὁδηγὸς τοῦ χοροῦ ἢ ὁ αὐλητὴς καὶ εἰς μερικὰς περιπτώσεις καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ραβδοφόρων. Ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ διαφοροτρόπως, ἀναλόγως τῶν δραμάτων, ὡς θυσιαστήριον, ὡς μνημεῖον κλπ. Εἰς τὴν ὀρχήστραν ἐπίσης περιελαμβάνοντο οἱ ἑκατέρωθεν διάδρομοι, εὑρισκόμενοι μεταξὺ τῶν προεκτεινομένων πτερύγων τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἐδωλίων τῶν θεατῶν οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο «πάροδοι» καὶ διὰ τῶν ὁποίων εἰσήρχετο ὁ χορὸς εἰς τὴν ὀρχήστραν. Ὁ ὑποβολεύς, συνήθως δὲ καὶ ὁ αὐλητής, ἐλάμβανον θέσιν ὄπισθεν τῆς θυμέλης, ἦσαν ἑπομένως ὁρατοὶ ἀπὸ τὴν σκηνὴν καὶ οἱ ἴδιοι ἔβλεπον πρὸς αὐτὴν χωρὶς νὰ φαίνωνται ἀπὸ τοὺς θεατάς.

Κλίμακες, ἑκατέρωθεν τῆς ὀρχήστρας εὑρισκόμεναι, ὡδήγουν ἐκ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὴν σκηνὴν καὶ πιθανώτατα ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ νὰ ἀνέρχεται ἐπ' αὐτῆς ὁ χορός, ὅταν τὸ ἀπήτει ἡ δρᾶσις τοῦ ἔργου. Τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς σκηνῆς ἐκλείετο διὰ τοίχου, ὁ ὁποῖος ὠνομάζετο ἐπίσης σκηνὴ ἢ μετασκήνιον, ἑκατέρωθεν δὲ τούτου ἐξετείνοντο πτέρυγες, τὰ παρασκήνια. Τὸ ἀπὸ τῆς σκηνῆς μέχρι τῆς ὀρχήστρας διάστημα ἐλέγετο προσκήνιον καὶ ἀπετέλει αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ σήμερον ὀνομάζομεν σκηνήν. Ἄλλως τε τὸ βάθος τῆς σκηνῆς δὲν ἦτο σημαντικόν, διότι περιελάμβανε μικρὸν μόνον μέρος τοῦ κύκλου τῆς ὀρχήστρας. Τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν ὀρχήστραν τμῆμα τοῦ προσκηνίου, τὸ μέρος δηλαδὴ ὅπου ἔπαιζον οἱ ὑποκριταί, ἦτο ὑψηλότερον τῆς ὀρχήστρας καὶ πιθανώτατα ἰσοῦψὲς πρὸς τὴν θυμέλην, ἐλέγετο δὲ λογεῖον ἢ ὀκρίβας. Δὲν κατωρθώθη ἀκόμη νὰ ἐξακριβωθῇ τί ἦτο τὸ ὑποσκήνιον, περὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοι μὲν πιστεύουν ὅτι ἦτο τὸ τμῆμα τῆς σκηνῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεσύροντο οἱ ὑποκριταὶ ἀφοῦ ἐξετέλουν τὸ μέρος των καὶ ἄλλοι ὁ ὑπὸ τὸ λογεῖον τοῖχος, ὁ ὁρατὸς ἀπὸ τοὺς θεατάς, ὁ ὁποῖος ἐκοσμεῖτο διὰ κιόνων καὶ εἰς τὰ μεταξὺ τούτων διαστήματα δι' ἀγαλμάτων ἢ ζωγραφικῶν πινάκων. Τοῦτο εἶναι πιθανώτερον, διότι εἰς τὰ θέατρα Ὡρωποῦ καὶ Ἄσσου διακρίνονται ἀκόμη ὁλκοὶ πινάκων. Ἡ σκηνὴ ἢ τὸ μετασκήνιον, ὁ τοῖχος δηλαδὴ ὁ κλείων τὴν σκηνὴν ἐκ τῶν ὄπισθεν, παρίστα ὅ,τι ἑκάστοτε ἀπήτει τὸ διδασκόμενον δρᾶμα. Πάντως συνηθεστέρα σκηνογραφία εἰς μὲν τὰς τραγωδίας ἦτο ἡ πρόσοψις ἀνακτόρου διωρόφου (διστεγία) μὲ μίαν κεντρικὴν θύραν, τὴν λεγομένην «βασίλειον», ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξήρχοντο συνήθως οἱ πρωταγωνισταί, καὶ μὲ δύο πτέρυγας ἑκατέρωθεν, ἀποτελούσας τοὺς ξενῶνας, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχεν ἀνὰ μίαν θύραν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν συνήθως ἐξήρχοντο ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος ὑποκριτής. Ὑπῆρχον ἐν τούτοις τραγωδίαι («Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ», «Προμηθεὺς», «Αἴας» κλπ.), ὅπου ἡ πρόσοψις τῶν ἀνακτόρων δὲν εἶχε θέσιν καὶ τότε ἡ σκηνογραφία παρίστα ἀνάλογον πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔργου περιβάλλον. Συνήθης σκηνογραφία τῶν κωμωδιῶν ἦτο πρόσοψις ἰδιωτικοῦ οἴκου καὶ τῶν σατυρικῶν ἐξοχικὰ τοπία μὲ ἄντρα, ὄχθας ποταμῶν, ὄρη, δάση κλπ. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ σκηνὴ διὰ λόγους ἀκουστικῆς ἦτο στρωμένη μὲ σανίδας, ἀπὸ ἀρχαίαν δὲ ἐπιγραφὴν φαίνεται ὅτι καὶ ἐκαλύπτετο ἐπίσης καὶ ὅτι ἦτο τὸ μόνον στεγασμένον μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου. Ὑπῆρχον ἐπίσης καὶ μέσα μηχανικὰ ἄπειρα καὶ σοφά, μεταξὺ δὲ τούτων γνωστότερα εἶναι: Αἱ «περίακτοι», ἀνὰ μία παρὰ τὰς πλαγίας θύρας τῆς σκηνῆς, διὰ τῶν ὁποίων (Βιτρούβιος V 7) ἐγίνετο ἡ ἀλλαγὴ τῆς σκηνογραφίας, διαρκούσης τῆς παραστάσεως. Αἱ «χαρώνειοι κλίμακες», διὰ τῶν ὁποίων ἀνήρχοντο αἱ σκιαὶ ἐκ τοῦ Ἅδου, ἡ «κράδη» ἢ «αἰώρημα», διὰ τῆς ὁποίας παρουσιάζοντο αἰωρούμενοι, ἢ ὅπως ἄλλως ἀπήτει τὸ δρᾶμα, οἱ θεοί, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ἔκφρασις «ἀπὸ μηχανῆς θεός». Ἡ «ἐξώστρα» ἢ «ἐκκύκλημα», τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Πολυδεύκη, ἦτο ὑψηλόν, ξύλινον βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέκειτο θρόνος καὶ παρουσίαζεν εἰς τοὺς θεατὰς «τὰ ἐν ταῖς οἰκίαις πραχθέντα». Τὸ «βροντεῖον», διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεμιμοῦντο τὸν κρότον τῆς βροντῆς, καὶ ἄλλα. Ἄγνωστον εἶναι πῶς ἀπέδιδον τὸ νυκτερινὸν σκότος, εἰς τὸν «Αἴαντα» π.χ., ἀφοῦ αἱ παραστάσεις ἦσαν πάντοτε εἰς ὕπαιθρον καὶ ἐγίνοντο κατὰ τὴν ἡμέραν.

Εἰς πολλὰ τῶν σωζομένων θεάτρων ὑπάρχουν διαφοραὶ ἀρκεταὶ εἰς τὰς βασικὰς αὐτὰς γραμμάς. Οὕτω π.χ. εἰς τὰ κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους οἰκοδομηθέντα θέατρα μεταξὺ τῆς θυμέλης καὶ τοῦ λογείου χῶρος ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κατασκευὴν χαμηλοτέρας σκηνῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπεκρίνοντο μῖμοι, ὀρχησταὶ ἢ μουσικοὶ συχνά. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ προσκήνιον καὶ τὸ λογεῖον ἐξηκολούθουν νὰ παραμένουν πρὸς ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῶν καθαυτὸ ὑποκριτῶν. Ἄλλας μεταβολὰς ὑπέστησαν θέατρα, ἄλλων τόπων καὶ ἄλλων ἐποχῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος χωρὶς βεβαίως αὐτὸ νὰ ἐπηρεάζῃ τὸ γενικὸν των σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε νὰ ἔχῃ ὡς πρότυπον πάντοτε τὸ Διονυσιακὸν τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ κοινόν, τὸ ὁποῖον παρηκολούθει τὰς παραστάσεις τῶν τραγωδιῶν, ἦτο κατὰ τὸν Ἀθήναιον (IB 534) μικτόν, ἀποτελούμενον ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ἀπηγορεύετο εἰς τὰς γυναῖκας νὰ παρακολουθήσουν τὴν παράστασιν κωμωδίας.

Αἱ παραστάσεις ἤρχιζαν εἰς Ἀθήνας ἀπὸ πρωΐας εὐθὺς «μετὰ τὸ ἄριστον», ὡς ἐλέγετο τότε τὸ πρόγευμα (Ἀθήναιος IA). Ὅταν ἡ συρροὴ τοῦ κόσμου προεμηνύετο μεγάλη, οἱ θεατρόφιλοι κατελάμβανον τὰς θέσεις των ἀπὸ τῆς νυκτός. Ἀπὸ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας προεφύλασσον τοὺς μὲν ὑποκριτὰς τὰ περὶ τὴν σκηνὴν οἰκήματα, τοὺς δὲ θεατὰς πέτασοι (εἶδος πλατυγύρων πίλων). Κατὰ τὴν ἄνοιξιν οὗτοι προσήρχοντο στεφανωμένοι μὲ ἄνθη, ἐνῶ τὸν χειμῶνα ἐφόρουν τὸ ἱμάτιον. Εἰς περίπτωσιν αἰφνιδίας βροχῆς, κατέφευγον ἢ εἰς τὴν στοάν, ἡ ὁποία ἦτο κτισμένη ὑπεράνω τῆς ὑψηλοτέρας σειρᾶς τῶν ἐδωλίων, ἢ ὑπὸ τὰ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς ὑπόστεγα. Αἱ παραστάσεις, ὄχι σπανίως, διήρκουν 10-12 ὥρας, διὰ τοῦτο δὲ εἰς τὰ διαλείμματα συνήθως οἱ θεαταὶ ἔτρωγον καὶ ἔπινον ἐλαφρῶς. Ἐπειδὴ δὲ αἱ θέσεις ἦσαν λαξευμέναι εἰς τὸν βράχον, ἑπομένως δὲν θὰ ἦσαν ἄνετοι, ἐφωδιάζοντο οἱ θεαταὶ ἐκ τοῦ οἴκου των μὲ μικρὰ προσκεφάλαια ἢ τοὐλάχιστον μὲ τεμάχια σανίδων, τὰ ὁποῖα ἑτοποθέτουν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων των καὶ ἐκράτουν κατὰ τὴν μετάβασιν καὶ τὴν ἐκ τοῦ θεάτρου ἀποχώρησιν οἱ δοῦλοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως παρέμενον εἰς τὴν ὑπεράνω τῶν κερκίδων στοάν.

Ἐκ τῶν θέσεων αἱ κατώτεραι καὶ ἑπομένως πλησιέστεραι πρὸς τὴν σκηνὴν ἦσαν προωρισμέναι διὰ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Διονύσου, τοὺς ἄρχοντας, τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς πρέσβεις. Ἡ ἀμέσως ὑπὲρ ταύτην σειρὰ διὰ τοὺς βουλευτὰς καὶ ἡ ἑπομένη διὰ τοὺς ἐφήβους. Αἱ ἄλλαι θέσεις κατενέμοντο μεταξὺ τῶν πολιτῶν, τὸ δὲ τίμημα τῆς εἰσόδου ἰσοῦτο πρὸς 30 περίπου λεπτὰ τῆς μεταλλικῆς δραχμῆς (διώβολον). Λέγεται ὅμως ὅτι ἐπὶ Περικλέους κατηργήθη καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ μικρὸν τίμημα ἡ δὲ εἴσοδος εἰς τὸ θέατρον ἦτο ἐλευθέρα διὰ κάθε πολίτην, διότι τὴν δαπάνην τῶν παραστάσεων ἀνελάμβανε τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον τὴν ἀνέθετεν εἰς τοὺς πλουσίους τῆς πόλεως, ὀνομαζομένους τότε χορηγούς.

Τὸ ἔργον τῶν ἠθοποιῶν ἦτο ἐκ τῶν δυσκολωτέρων, διὰ τοῦτο καὶ ἐξετιμῶντο πολὺ οἱ καλοὶ ὑποκριταὶ καὶ ἀπεζημιοῦντο πλουσίως. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπεδύοντο περισσότερα τοῦ ἑνὸς πρόσωπα - ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, ὁ ἀριθμὸς των οὐδέποτε ὑπερέβη τοὺς τρεῖς - (ἐκτὸς μόνον ἑνὸς δράματος τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθη καὶ τέταρτος), δὲν εἶχον ἐπίσης στιγμὴν ἀναπαύσεως διότι τὸ δρᾶμα δὲν ἐχωρίζετο εἰς πράξεις, ἔπρεπε νὰ παίζουν καὶ γυναικεῖα πρόσωπα, νὰ εἰσέρχωνται δηλαδὴ εἰς μίαν ξένην δι' αὐτοὺς ψυχοσύνθεσιν καὶ - πρὸ πάντων - νὰ χρησιμοποιοῦν προσωπεῖον, τὸ ὁποῖον ἀπέκλειε τὰς μεταπτώσεις καὶ τὰς μεταβολὰς τῆς φυσιογνωμικῆς ἐκφράσεως καὶ ἄφινεν ὅλον τὸ βάρος τῆς ἀποδόσεως εἰς τὴν ἀπαγγελίαν καὶ μόνην. Τὸ μῆκος ἑκάστου ἔργου, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐπρόκειτο πάντοτε περὶ τετραλογιῶν (τραγικὴ τριλογία ἐπηυξημένη μὲ σατυρικὸν δρᾶμα), ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὸ μῆκος τῶν σημερινῶν ἔργων, ἡ δὲ κίνησις - (ἄλλο σπουδαῖον σύγχρονον μέσον ἐκφράσεως) - ἦτο περιωρισμένη εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἀφοῦ ἡ χρησιμοποιουμένη σκηνὴ μῆκος μὲν εἶχεν ἀρκετόν, πλάτος ὅμως ἐλάχιστον. Καὶ ἀπὸ τὸν ποιητὴν ὅμως ἀπήτει πολλὰ ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην θεατής. Ἀρχικῶς τοὐλάχιστον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἦτο ὁ ὑποκριτὴς καὶ ἀργότερον ὁ πρωταγωνιστής, αὐτὸς ὁ σκηνοθέτης, ὁ προγυμναστὴς τῶν μουσικῶν καὶ τῶν ἀοιδῶν, ὁ διδάσκαλος τῶν χορευτῶν. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἦτο καὶ ὁ συνθέτης τῆς μουσικῆς τοῦ ἔργου του. Ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις δὲν εἶχον οὔτε ἴχνος ρεαλισμοῦ καὶ ὅτι μάλιστα ὁ Εὐριπίδης, ὁ ὁποῖος ἐδοκίμασε νὰ τὸ προσαρμόσῃ σχετικῶς τοὐλάχιστον εἰς τὴν πραγματικότητα, δυσηρέστησε τὸ κοινόν, ἀπεδοκιμάσθη καὶ ἐπολεμήθη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας τοῦ συνήθους κοινοῦ, τῶν ἁπλῶν ἀστῶν, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον κατέκλυζον τὸ θέατρον, ἀλλ' ἀπεδείκνυον καὶ μὲ τὸν αὐθορμητισμὸν τῶν ἐκδηλώσεών των - ἀποθεωτικῶν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἐπιδοκιμασίαν, ἀλλὰ καὶ συντριπτικῶν εἰς τὴν ἀποδοκιμασίαν των - ὅτι κατενόουν τὸ διδασκόμενον μέχρις αὐτῶν τῶν βαθυτέρων του ἐννοιῶν καὶ ἠσθάνοντο πλήρη τὴν ἐκ τούτου ἀνωτέραν πνευματικὴν ἀπόλαυσιν.

Εἶδος ἀστυνομίας, ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς λεγομένους ραβδούχους ἢ ραβδοφόρους, ἦτο ἐπιφορτισμένον μὲ τὴν εἰς τὸ θέατρον τήρησιν τῆς τάξεως.

Ἐκτὸς τῶν καθαυτὸ θεάτρων ὑπῆρχον καὶ τὰ λεγόμενα «Ὠδεῖα» τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Ἡσύχιον ἦσαν «τόποι ἐν οἷς οἱ κιθαρῳδοὶ καὶ οἱ ραψῳδοὶ ἠγωνίζοντο». Προωρίζοντο, λοιπόν, τὰ ὠδεῖα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά των φαίνεται, ἀρχικῶς δι' ἀγῶνας μουσικούς, ἦσαν δὲ στεγασμένα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα τελείως ὅμοια πρὸς τὰ θέατρα. Τὸ ἀρχαιότερον τῶν εἰς Ἀθήνας ἦτο τὸ πλησίον τῆς ἐννεακρούνου κρήνης, τὸ δὲ καλύτερον μέχρι σήμερον διατηρούμενον καὶ χρησιμοποιούμενον διὰ θερινὰς συναυλίας καὶ παραστάσεις ἀρχαίων δραμάτων τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου τοῦ

'Αττικοῦ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν ἄκραν τοῦ βράχου τῆς 'Ακροπόλεως οἰκοδομηθὲν καὶ εἰς τοὺς 'Αθηναίους δωρηθὲν τὸ 150 μ.Χ. Καταχρηστικῶς τὰ ὠδεῖα ἐχρησίμευον καὶ ὡς θέατρα - παρὰ τὴν μικροτέραν των σκηνὴν - καὶ ὡς αἴθουσαι συνεδριάσεων, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ Περικλέους ἀναφέρεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὠδεῖον ὡς δικαστήριον. 'Υπῆρχον ὅμως καὶ θέατρα, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐχρησίμευον διὰ διδασκαλίαν δραμάτων. Τοιουτοτρόπως, π.χ. εἰς Σπάρτην ὑφίστατο θέατρον ἐκ λευκοῦ λίθου (Παυσανίου Γ 14. 1), ὅπου συνήρχετο εἰς ἐκκλησίαν ὁ δῆμος ἢ ἐτελοῦντο χοροὶ ἐφήβων, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐκεῖ οὔτε εὔθυμος ἑορτὴ τοῦ Διονύσου ἐτελεῖτο, οὔτε δράματα ποτὲ ἐδιδάχθησαν. 'Αλλὰ καὶ τὰς εἰς 'Αθήνας 'Αγρίππιον καὶ ἐπὶ Ρηγίλλη ἦσαν πρὸ πάντων τόποι, ὅπου οἱ σοφισταὶ ἀπήγγελλον τοὺς λόγους των. Σ.

ΜΕΤΑΚΛΑΣΣΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ - ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ

Αἱ μετακλασσικαὶ μορφαὶ τῆς κωμωδίας διαφέρουν τόσον εἰς μορφὴν ὅσον καὶ εἰς περιεχόμενον καὶ στόχους ἀπὸ τὴν κλασσικήν. Πράγματι, μὲ τὴν Μέσην Κωμωδίαν (400-338 π.Χ.) παύει ἡ διακωμώδησις τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κωμωδιογράφων στρέφεται εἰς τὴν σάτυραν τῶν τυπικῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καὶ ἐλαττωμάτων. Οἱ ποιηταὶ τῆς Μέσης Κωμωδίας ὑπῆρξαν ἐξαιρετικῶς παραγωγικοί, τὰ δὲ θέματά των ἀνεξάντλητα, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ τεράστιος ἀριθμὸς τῶν σχετικῶν ἔργων (περὶ τὰς 800 κωμωδίας εἶναι γνωσταὶ) καὶ ὁ χρόνος ζωῆς τοῦ θεατρικοῦ αὐτοῦ εἴδους, ποὺ ἐπέζησε μέχρι τῶν Χριστιανικῶν χρόνων (2ον αἰῶνα μ.Χ.). Γνωστότεροι ἀπὸ τοὺς ποιητὰς τῆς Μέσης Κωμωδίας ἦσαν οἱ 'Αντιφάνης, "Αλεξις, Εὔβουλος, 'Αναξανδρίδας κ.ἄ.

Συνεχίζουσα τὴν ἐγκαινιασθεῖσαν ἀπὸ τὴν Μέσην Κωμωδίαν παράδοσιν, ἡ Νέα Κωμωδία (ἀκμάσασα μέχρι τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ.) προέβη εἰς περαιτέρω τυποποίησιν τῶν χαρακτήρων, ὅπως μαρτυροῦν πολλοὶ τίτλοι κωμωδιῶν («Μοσχίων, ὁ ἐρωτευμένος νέος», «Σωσίας, ὁ πονηρὸς δοῦλος», «Λάχης, ὁ ἐξαπατώμενος πατήρ», «Γλυκερία, ἡ ἑταίρα») καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ στοιχείου τῆς πλοκῆς (ἡ ὁποία γίνεται μυθιστορηματικοῦ τύπου), μὲ ἰδιαιτέραν ἐκμετάλλευσιν τοῦ κλασσικοῦ στοιχείου τῆς ἀναγνωρίσεως. Οἱ τύποι τῆς Νέας Κωμωδίας εἶναι ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴν καὶ ἐνθυμίζουν τοὺς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου, μόνον ἡ πλοκὴ εἶναι ἀπίθανος. Κύριος δημιουργὸς τῆς Νέας Κωμωδίας εἶναι ὁ Μένανδρος, μεγάλοι δὲ ἐκπρόσωποί της οἱ Δίφηλος, Φιλήμων, Φιλιππίδης, Ποσείδιππος, 'Απολλώνιος Καρύστιος κ.ἄ. Κατὰ τοὺς 'Ελληνιστικοὺς χρόνους, οἱ δραματουργοὶ καὶ κωμωδιογράφοι ὑποκαθίστανται συχνὰ εἰς τὸ ἔργον των ἀπὸ τοὺς ὑποκριτάς, οἱ ὁποῖοι διασκευάζουν ἐλευθέρως τὰ δράματα καὶ αὐτοσχεδιάζουν.

Παρὰ τὴν 'Αρχαίαν, Μέσην καὶ Νέαν Κωμωδίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῆς καὶ μετ' αὐτὴν ἤκμασαν ἡ Δωρικὴ φάρσα, ποὺ εἶχεν ἐστραμμένα τὰ βέλη της εἰς τὴν διακωμώδησιν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, οἱ φλύακες ποὺ ἐγνώρισαν μεγάλην διάδοσιν εἰς Κάτω 'Ιταλίαν καὶ Σικελίαν καὶ ἀπετέλουν παρωδίας ἀρχαίων μύθων καὶ οἱ μῖμοι. Οἱ τελευταῖοι ἦσαν θεατρικὰ ἔργα χωρίς, οὐσιαστικῶς, πλοκήν, ἤντλουν δὲ τὰ θέματά των ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴν καὶ πρακτικήν. Οἱ μῖμοι δὲν ἀπήτουν κόπον εἰς τὴν ἀναβίβασίν των καὶ ἕνας μόνον ἠθοποιὸς ἦτο συχνὰ ἀρκετός. Περίφημοι ἦσαν οἱ μῖμοι τοῦ 'Ηρώνδα, ἀκμάσαντος κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ. Πανάρχαιον εἶδος, ὁ μῖμος ἐπέζησεν ὡς λαϊκὸν θεατρικὸν εἶδος καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινούς χρόνους, παρὰ τὴν πολεμικὴν τῆς Χριστιανικῆς 'Εκκλησίας.

Εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐκτὸς τῶν μίμων τὸ λαϊκὸν θέατρον εἶχεν ὡς κύριον ἀντιπρόσωπον τὸν παντόμιμον (παντόμιμον ὄρχησιν), ὁ ὁποῖος ἤντλει τὰ θέματά του ἀπὸ τὴν μυθολογίαν ἢ τὸ ἔργον τῶν ποιητῶν. Τὴν ὑπόθεσιν ἡρμήνευε μιμικῶς ἕνας βωβὸς ἠθοποιὸς (ὀρχηστὴς ἢ θαυματοποιὸς - ταχυδακτυλουργός), ἐνῶ ὁ χορὸς ἀφηγεῖτο τὴν ὑπόθεσιν μελῳδικῶς. 'Ο παντόμιμος, ὅμως, ἐδέχθη καὶ αὐτὸς τὰ βέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς μισαλλοδοξίας καί, τὸν 6ον αἰῶνα μ.Χ., ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ ὡς εἶδος λαϊκῆς θεατρικῆς ψυχαγωγίας. Βαθυτέρας ρίζας ἀπὸ τὸν παντόμιμον εἶχον οἱ μῖμοι, ποὺ ἐσατύριζον γεγονότα ἢ χαρακτῆρας τῆς ἐποχῆς (συνήθως τοὺς μοιχοὺς ἢ τὰς μοιχαλίδας). Οἱ ἠθοποιοὶ (γνωστοὶ ὡς μῖμοι, μιμάδες ἢ ψάλτριαι) ἦσαν ἄτομα τῶν κατωτάτων κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ ἐξ αὐτοῦ οἱ μῖμοι ἐθεωρήθησαν αἰσχρὸν θεατρικὸν εἶδος, ἀκόμη καὶ ἀπὸ μὴ Χριστιανοὺς συγγραφεῖς.

Μεγάλη ἀμφισβήτησις ὑπάρχει ὡς πρὸς τὸ γεγονὸς ἐὰν ὑπῆρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον θρησκευτικὸν θέατρον, ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἀκμάσαν μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς τὴν Δύσιν, μὲ ἔργα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ Μυστήρια, τὰ Θαύματα ἢ τὰ λαϊκώτερα Ιντερλούδια. Πάντως, μετὰ τὰς πολλὰς διαφωνίας, γενικώτερον παραδεκτὸν εἶναι ὅτι ὑπῆρχε, πράγματι, Βυζαντινὸν θρησκευτικὸν θέατρον καὶ ὅτι τὰ σήμερον γνωστὰ ἔργα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν 'Αγίων δὲν ἐγράφοντο ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ διαβάζωνται. Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται ἀπὸ προσωπικὰς μαρτυρίας καὶ γνωστὰ κείμενα. Π.χ. ὁ παπικὸς ἐπίσκοπος Λιουτπράνδος (10ος αἰὼν μ.Χ.) ἀναφέρει ὅτι παρηκολούθησε θεατρικὴν παράστασιν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ προφήτου 'Ηλιοῦ. 'Επίσης, Κυπριακὸν χειρόγραφον τοῦ 13ου αἰῶνος δίδει ὁδηγίας διὰ τὴν παράστασιν τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ μὲ σαφῶς θεατρικὸν χαρακτῆρα, ἐνῶ ὁ Γάλλος περιηγητὴς Μπερτραντὸν ντὲ λὰ Μπροκκιὲρ ἀναφέρει, ὅτι παρηκολούθησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν παράστασιν τῶν «Τριῶν παίδων ἐν τῇ καμίνῳ» (15ος αἰών). 'Από τὰ περιφημότερα χριστιανικὰ δράματα ἦτο, κατὰ τὰ ἀναφερόμενα, τὸ «Χριστὸς πάσχων», πού, ἂν καὶ ἀποδίδεται εἰς τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν πρέπει νὰ εἶναι δημιουργία τοῦ 11ου ἢ 12ου αἰῶνος. Λεπτομερέστερον βλέπε κατωτέρω κεφάλαιον «'Ελληνικὴ λογοτεχνία - 'Η Βυζαντινὴ περίοδος» (Δραματικὴ ποίησις).

Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὸ θέατρον ζῇ κυρίως εἰς τὰς Βενετοκρατουμένας περιοχὰς καὶ δευτερευόντως εἰς τὰς 'Ελληνικὰς παροικίας τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τῆς 'Οδησσοῦ. Εἰς τὴν ὑπὸ Βενετικὴν κατοχὴν Κρήτην ἐπαίζοντο κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν θεατρικὰ ἔργα, ποὺ διεσώθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. "Οπως π.χ. τὸ θρησκευτικὸν δρᾶμα τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου «Θυσία τοῦ 'Αβραάμ», τὸ βουκολικὸν δρᾶμα τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη «Πανώρια» (γνωστὸν καὶ ὡς «Γύπαρης»), αἱ τραγῳδίαι «'Ερωφίλη» τοῦ Χορτάτζη καὶ «Βασιλεὺς Ροδολῖνος» τοῦ Τρωίλου καὶ τρεῖς κωμῳδίαι - ὁ «Κατσάροπος» ἢ «Κατζοῦρμπος» τοῦ Χορτάτζη καὶ ὁ «Στάθης» καὶ ὁ «Φορτουνᾶτος» τοῦ Φωσκόλου.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ θεατρικὴ παράδοσις μετεφυτεύθη εἰς 'Επτάνησον καὶ ἰδίως εἰς Ζάκυνθον, εἰς Κεφαλληνίαν δὲ ἐγράφη ἀπὸ Κρῆτα πρόσφυγα ἡ τραγῳδία «Ζήνων». Περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ θεάτρου εἰς τὸν 'Επτανησιακὸν χῶρον, βλέπε ἀμέσως κατωτέρω κεφάλαιον «Νεώτερον 'Ελληνικὸν θέατρον - Εἰς τὰς 'Ιονίους Νήσους».

ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ

Συνήθως διὰ τοῦ ὅρου Νεώτερον 'Ελληνικὸν θέατρον, νοοῦνται τρεῖς περίοδοι τῆς 'Ελληνικῆς θεατρικῆς καὶ δραματικῆς τέχνης: α') ἡ περίοδος τῆς θεατρικῆς δράσεως εἰς τὰς μεγάλας παροικίας τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἰδίως εἰς τὴν 'Οδησσὸν καὶ τὸ Βουκουρέστιον, β') ἡ θεατρικὴ περίοδος εἰς τὴν 'Ελλάδα μετὰ τὴν 'Απελευθέρωσιν καὶ γ') ἡ περίοδος ἀπὸ τῆς συστάσεως πραγματικοῦ θεάτρου μὲ ἀντικείμενον τὴν σύγχρονον ζωὴν μέχρι σήμερον.

Α' περίοδος. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ θέατρον δὲν ἤλθε νὰ συνεχίσῃ ὑφισταμένην παράδοσιν, τὴν Κρητικὴν καὶ τὴν συνέχειαν ταύτης 'Επτανησιακήν, ἀλλ' ἐχρησιμοποιήθη ἀποκλειστικῶς ὡς μέσον ἐνισχύσεως τῆς ἀρχομένης ἤδη ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως. Συγγραφεῖς, ἠθοποιοί, ὀργανωταὶ τῶν θεατρικῶν τούτων ἐκδηλώσεων ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέλη τῆς Φιλικῆς 'Εταιρίας, ποὺ υἱοθέτησε τὸ μέσον τοῦτο ἐθνικῆς προπαγάνδας εἰς τὰ ἀνωτέρω κέντρα, ὅπου εἶχον καταφύγει οἱ "Ελληνες διανοούμενοι, ἐπιστήμονες, γενικῶς αἱ μορφωμέναι τάξεις. Καὶ τὸ μέσον τοῦτο, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἔφερε πλουσίους καρπούς.

Αἱ πρῶται 'Ελληνικαὶ παραστάσεις εἰς τὴν 'Οδησσόν, ἐδόθησαν ὑπὸ 'Ελλήνων «ἐθελοντῶν», ὅπως ἐκαλοῦντο τότε οἱ ἐρασιτέχναι, εἰς τὸ δημοτικὸν θέατρον τῆς πόλεως τὸ 1814 μὲ τὸν «Θεμιστοκλέα» τοῦ Μεταστασίου κατὰ μετάφρασιν εἰς τὴν 'Ελληνικήν. 'Η παράστασις ἔγινε δεκτὴ μὲ τόσας πατριωτικὰς ἐκδηλώσεις, ὥστε ἡ Φιλικὴ 'Εταιρία, μὲ σκοπὸν νὰ συστηματοποιήσῃ καὶ προαγάγῃ τὸ ἔργον, συνέστησεν ὀργανωτικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ θεάτρου, ἀποτελεσθεῖσαν κυρίως ἐκ Φιλικῶν. 'Ο «Θεμιστοκλῆς» ἐπανελήφθη, τὸ δὲ 1818 ἐδόθη ὁ «Φιλοκτήτης», κατὰ μετάφρασιν τοῦ Νικολάου Πικκόλου καὶ βραδύτερον τὸ πρωτότυπον δρᾶμα τοῦ ἰδίου ὁ «Θάνατος τοῦ Δημοσθένους», κατὰ τὸ ὁποῖον διεκρίθη ὁ ἐρασιτέχνης 'Ιθακήσιος Σπυρίδων Δρακούλης, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος εἰς τὴν μάχην τοῦ Δραγατσανίου. Μετὰ τοῦ «Δημοσθένους» ἐδόθη καὶ πρωτότυπον δραμάτιον ὑπὸ τίτλον ἡ «'Ελλὰς καὶ ὁ Ξένος» τοῦ Γ. Λασσάνη, ποὺ διὰ διαθήκης του ἵδρυσε τὸν φέροντα τὸ ὄνομά του δραματικὸν διαγωνισμόν. 'Ηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ Λασσάνη «'Αρμόδιος καὶ 'Αριστογείτων», ἔπειτα ὁ «Μωάμεθ» τοῦ Βολταίρου, κατὰ μετάφρασιν τοῦ 'Αλεξάνδρου Ραγκαβῆ, ὁ ὁποῖος ἐσπούδαζε τότε εἰς Βουκουρέστιον καὶ τέλος ἡ «Ζαΐρα» τοῦ Βολταίρου, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Ρίζου Ραγκαβῆ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ 'Αλ. Ραγκαβῆς, νεώτερος πάντων, ὑπεδύθη τὸν ρόλον τῆς Ζαΐρας, διότι οὐδεμία γυναῖκα ἐδέχετο ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ σκηνῆς. Μὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς 'Επαναστάσεως, ὁ θίασος διελύθη διότι οἱ ἐρασιτέχναι, ὅσοι ἐπέζησαν τῆς μάχης τοῦ Δραγατσανίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔσπευσαν νὰ λάβουν μέρος μεταξὺ τῶν πρώτων καθὼς καὶ ἄλλοι νέοι, κατῆλθον κατόπιν εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ νὰ πολεμήσουν.

Αἱ πρῶται θεατρικαὶ παραστάσεις, τὰς ὁποίας εἶδον οἱ Ρουμάνοι τοῦ Βουκουρεστίου ἐδόθησαν εἰς τὴν 'Ελληνικὴν ὑπὸ 'Ελλήνων ἐρασιτεχνῶν. 'Η πρώτη ἦτο ὁ «Φωκίων» ἀγνώστου συγγραφέως, δοθεῖσα τὴν 7ην 'Ιανουαρίου 1810 ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς 'Ελληνικῆς σχολῆς, κατὰ διδασκαλίαν τοῦ καθηγητοῦ των Κωνστ. 'Ιατροπούλου, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε καὶ διάφορα ἄλλα ἔργα ἀκολούθως. Πῶς ὑπεδέχθησαν οἱ "Ελληνες τὴν παράστασιν μαρτυρεῖται ὑπὸ ἐπιστολῆς πρὸς τὴν ἀδελφήν του τοῦ ἄρχοντος Κ. 'Αργυροπούλου, παρευρεθέντος εἰς τὸ θέατρον. 'Ιδοὺ μερικὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς: «... 'Εδόθη εἰς τιμὴν τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου καὶ τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀπεσταλμένου τῆς Πύλης, μία ὡραία θεατρικὴ διδαχή. Τὰ ὑψηλὰ πρόσωπα εἰς τιμὴν τῶν ὁποίων ἐδίδετο ἡ διδαχή, δὲν παρέστησαν. Τί νὰ σὲ εἴπω δέ, ἀδελφή μου. Καλῶς ἔπραξαν, διότι παρεξηγήσεις τινὲς ἠδύναντο νὰ ἐπέλθωσι καὶ νὰ βλαφθῇ ὁ καλὸς διδάσκαλος 'Ιατρόπουλος... 'Εν τῷ δράματι

Τὸ ἀρχαῖον Θέατρον τῶν Δελφῶν, κτίσμα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθησαν αἱ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος εἰς τὰ πλαίσια τῶν Δελφικῶν Ἑορτῶν τοῦ 1927 καὶ 1930 ὑπὸ τὸν Ἄγγελον Σικελιανὸν καὶ τὴν σύζυγόν του Εὔαν Πάλμερ.

Τὸ περίφημον ἀρχαῖον Θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ καλύτερον διατηρούμενον σήμερον ἀρχαῖον Θέατρον εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Ἡ θαυμασία ἀκουστική του καὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου κεῖται τὸ κατέστησαν ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα θέατρα τῆς ἀρχαιότητος. Κτίσμα τῶν μέσων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου, ἀνεκαλύφθη δι' ἀνασκαφῶν μόλις τὸ 1882. Ἀπὸ τὸ 1954 εἰς τὸν χῶρον τοῦ Θεάτρου δίδονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ΕΟΤ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος εἰς τὸ πλαίσια τοῦ Φεστιβὰλ Ἐπιδαύρου.

ἠφθόνουν οἱ ὑπαινιγμοὶ καὶ αἱ προβλέψεις καὶ προφητεῖαι περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ γένους, περὶ ἀποτινάξεως τοῦ καταθλιπτικοῦ ζυγοῦ τῶν 'Αγαρηνῶν. 'Η ὑποδυσαμένη τὴν 'Ανθίππην, ἀντεπροσώπευεν αὐτὴν τὴν κατεδουλωμένην 'Ελλάδα καὶ ὁ ποιήσας τὸ ἔργον ἐξέφρασε δι' αὐτὴν ὡραῖα καὶ παρορμητικὰ λόγια, τὰ ὁποῖα ἐκλόνισαν τὰς ψυχάς. Εἶδον παρ' ἡμῖν δακρύοντας ὀφθαλμοὺς καὶ ἐγὼ αὐτὸς συνεῖχον τὴν καρδίαν μου». Αἱ παραστάσεις διεκόπησαν ἐπὶ ἓξι ἔτη ὁπότε ὁμὰς θεατροφίλων ἀπετάθη πρὸς τὴν νεωτέραν θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος Καρατζᾶ, διακρινομένην διὰ τὸν θερμὸν πατριωτισμόν της καὶ τὴν μεγάλην της μόρφωσιν, τὴν Δομνίτσαν Ραλλοῦ, ἡ ὁποία ἀμέσως ἐδέχθη νὰ πρωτοστατήσῃ εἰς τὸ ἔργον. Διεσκεύασε τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ πατρικοῦ της μεγάρου εἰς θέατρον, συνεκρότησε θίασον ἐξ εὐγενῶν νέων, τοὺς ὁποίους ἐδίδασκεν ἡ ἰδία καὶ ἔδωσεν εἰς τὸ πρόχειρον ἐκεῖνο θέατρον διαφόρους παραστάσεις. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1817, ἐδόθησαν ἡ «'Εκάβη» τοῦ Εὐριπίδου ὁ «'Ορέστης» τοῦ 'Αλφιέρη, ὁ «'Ιούνιος Βροῦτος» τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλα, διακριθέντος εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας τοῦ πρωταγωνιστοῦ Κωνστ. Κυριακοῦ 'Αριστίου. 'Αλλὰ δὲν ἠρκέσθη ἕως ἐδῶ. "Εκτισεν κανονικὸν θέατρον ἀφοῦ ἔστειλε προηγουμένως τὸν 'Αριστίαν εἰς Παρισίους, διὰ νὰ διδαχθῇ τὴν ὑποκριτικὴν καὶ ἐκάλεσε δραματικὸν θίασον ἐκ Βιέννης πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως οἱ ἐρασιτέχναι της λάβουν μαθήματα ἠθοποιΐας. Τὸ θέατρον ἦτο ἕτοιμον τὸ 1818, ἀλλ' ἡ δρᾶσις τῆς Ραλλοῦς ἐσταμάτησε, λόγω τῆς ἐσπευσμένης φυγῆς ἐκ Βλαχίας τοῦ ἡγεμόνος Καρατζᾶ. Τὸν Καρατζᾶν διεδέχθη εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τὸ 1818 ὁ 'Αλέξ. Σοῦτσος, ὁ ὁποῖος συνέχισε καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς Ραλλοῦς, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Φιλικῶν. Συνεστήθη ἐκ νέου ὁ αὐτὸς θίασος, προσληφθέντος μεταξὺ τῶν πρώτων τοῦ μόλις ἐπανελθόντος ἐκ Παρισίων 'Αριστίου. Τὸν Δεκέμβριον 1818 ἐδόθη, εἰς τὸ θέατρον τῆς Ραλλοῦς, ὁ «'Ιούνιος Βροῦτος» τοῦ Βολταίρου. 'Ο ἐνθουσιασμὸς τοῦ κοινοῦ ἦτο τόσος, ὥστε οἱ θεαταὶ ἐξερχόμενοι τοῦ θεάτρου ἐπυροβόλουν μὲ τὰ πιστόλια των εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἔψαλλον τὰ θούρια τοῦ Ρήγα. Αἱ παραστάσεις ἐπανελήφθησαν καὶ μετ' ὀλίγον ἐδόθη ὁ «Τιμολέων» τοῦ 'Ιωάν. Ζαμπελίου. Τὸ ἔργον εἶναι ἁπλούστατα μεταφορὰ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Πλουτάρχου εἰς διαλόγους. Διὰ τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου τούτου πατριώτου, μερικοὶ κριτικοὶ πιστεύουν ὅτι δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ ὅ,τι εἶπεν ὁ "Αγγελος Βλάχος διὰ τὰ δράματα τοῦ Π. Σούτσου: «Κατὰ τοῦτο δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν θεατρικὰ ἔργα ὅτι εἶναι διηρημένα εἰς πράξεις καὶ σκηνὰς καὶ περιέχουν πρόσωπα συνδιαλεγόμενα». Τὸν 'Ιανουάριον 1819 ἐδόθη ἡ «Φαῖδρα» τοῦ Ρακίνα κατ' ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ 'Ιακώβου Ρίζου Ραγκαβῆ. Εἰς τὸ ἔργον διὰ πρώτην φορὰν ἔλαβον μέρος καὶ γυναῖκες. 'Ηκολούθησεν ὁ «'Ιούλιος Καῖσαρ» τοῦ Βολταίρου κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γεωργ. Σερουΐου, τὸν δὲ Μάϊον 1819 ἐδόθη ἡ τραγωδία τοῦ 'Ιακώβου Ρίζου Νερουλοῦ «'Ασπασία», ἡ ὁποία ἀπέτυχεν. 'Ηκολούθησεν ἀμέσως ὁ «Θάνατος τοῦ Πατρόκλου» τοῦ Χριστοπούλου, εἰς ὑπερκαθαρεύουσαν. "Επειτα ἐδόθησαν ἡ «Μερόπη» τοῦ Βολταίρου κατὰ μετάφρασιν τοῦ Σερουΐου καὶ ὁ «Θεμιστοκλῆς» τοῦ Μεταστασίου, εἰς μετάφρασιν Γεωργ. Ρουσιάδου. Αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ κοινοῦ κατὰ τὰς παραστάσεις ταύτας ἦσαν τόσον ἐνθουσιώδεις, ὥστε ὁ ἡγεμὼν διὰ νὰ καθησυχάσῃ τὴν ἐπικυρίαρχον δύναμιν, ἀνέθεσεν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ σπαθάριον 'Ιάκωβον Ρίζον Ραγκαβῆν τὴν ἐφορείαν πάντων τῶν θεάτρων, δηλαδὴ τὴν ἐπιβολὴν λογοκρισίας, ἡ ὁποία ὅμως οὐδέποτε ἐφηρμόσθη. Αἱ παραστάσεις ἐξηκολούθησαν μὲ διάφορα ἔργα καὶ τὸ 1820 ἐδόθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ «Πολυξένη» τοῦ 'Ιακώβου Ρίζου Νερουλοῦ. 'Αλλὰ καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Νερουλοῦ δὲν ἤρεσε καὶ ἠκολούθησαν ἄλλαι ἐπαναλήψεις μέχρις ὅτου οἱ ἐρασιτέχναι, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν 'Αριστίαν προσεχώρησαν εἰς τὸν 'Ιερὸν Λόχον. Κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δραγατσανίου, ἀρκετοὶ ἐρασιτέχναι ἐφονεύθησαν ἢ ἐτραυματίσθησαν, μεταξὺ δὲ τῶν τραυματιῶν περιελαμβάνετο καὶ ὁ 'Αριστίας. Θεατρικαὶ παραστάσεις ἐξηκολούθησαν εἰς τὸ μέγαρον τοῦ ἡγεμόνος Σκαρλάτου Γκίκα, μέχρις ὅτου, ἀφοῦ προηγούμεναι ἀπόπειραι ἐναυάγησαν, ἀνηγέρθη τὸ 1833, Ρουμανικὸν θέατρον, τὸ ὁποῖον ἔδιδε παραστάσεις εἰς τὴν Ρουμανικὴν. Τὰ κυριώτερα μέλη τοῦ Ρουμανικοῦ θιάσου ἦσαν "Ελληνες, ψυχὴ δὲ αὐτοῦ ὁ 'Αριστίας, ὁ ὁποῖος μετέφρασεν εἰς τὴν Ρουμανικὴν ἔργα, ἰδίως τοῦ 'Αλφιέρη καὶ Μεταστασίου. 'Η συμβολὴ τοῦ 'Ελληνικοῦ θεάτρου εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς Ρουμανικῆς νεολαίας ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτῶν τῶν Ρουμάνων, ὁ δὲ γνωστὸς Ρουμᾶνος λογοτέχνης Φιλήμων γράφει τὰ ἑξῆς: «Τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου, ποὺ ἀπέδωσεν εἰς τὸ Ρουμανικὸν ἔθνος τὰ προγονικὰ αὐτοῦ δικαιώματα, ὀφείλομεν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς περὶ ἐλευθερίας καὶ ἡρωϊσμοῦ ἰδέας, τὰς ὁποίας οἱ νεαροὶ Ρουμᾶνοι ἠρύχθησαν ἐκ τῶν δραμάτων «'Ο θάνατος τοῦ Καίσαρος» τοῦ Βολταίρου, ὁ «Τιμολέων» τοῦ Ζαμπελίου, ὁ «'Αχιλλεύς» τοῦ Χριστοπούλου καὶ ἡ «'Εκάβη» τοῦ Εὐριπίδου, τὰ ὁποῖα παρέστησαν ἀπὸ σκηνῆς οἱ ἐν Βουκουρεστίῳ "Ελληνες σπουδασταί».

Τὸ Βουκουρέστιον καὶ τὴν 'Οδησσὸν ἐμιμήθη καὶ ἡ Τεργέστη, ὅπου μαθηταὶ τοῦ Γυμνασίου ἔδωσαν μερικὰ ἐκ τῶν προαναφερθέντων ἔργων.

Τὸ θέατρον εἰς τὰς 'Ιονίους νήσους. Τὸ νεώτερον 'Ελληνικὸν θέατρον δὲν ἦλθε νὰ συνεχίσῃ ὑφισταμένην ἤδη θεατρικὴν παράδοσιν. 'Η παράδοσις αὕτη ἤρχιζε μὲ τὸ Κρητικὸν θέατρον καὶ μάλιστα τὴν «'Ερωφίλην» τοῦ Χορτάτση, ὁ ὁποῖος, ὡς γράφει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, «εἶναι ὁ πατέρας τῆς νέας μας δραματικῆς τέχνης, ποὺ βρίσκεται στὸ γλυκοχάραγμα». 'Η «'Ερωφίλη» ζῇ πάντοτε εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Λαϊκοὶ ὑποκριταὶ ἔδιδον μέχρις πρὸ ὀλίγων ἀκόμη δεκαετιῶν ὑπαιθρίους παραστάσεις μὲ σκηνὰς ἀπὸ τὸ δρᾶμα τοῦτο, ἰδίως εἰς τὴν Ζάκυνθον, ἡ ὁποία περισσότερον τῶν ἄλλων ἐδέχθη τὴν Κρητικὴν παράδοσιν. 'Ο ἐπισκεπτόμενος τὴν Κρήτην καὶ σήμερον θὰ ἀκούσῃ ἁπλοϊκοὺς ποιμένας ἀπαγγέλλοντας στίχους ἀπὸ τὴν «'Ερωφίλην». Πιθανώτατα καὶ αὐταὶ αἱ «ὁμιλίες» τῆς Ζακύνθου νὰ εἶναι λείψανα τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου, εἰσαχθέντα ἀρχικῶς εἰς τὴν νῆσον ὑπὸ Κρητῶν προσφύγων. 'Αντιθέτως οἱ συγγραφεῖς τῆς ἀνωτέρω Α' περιόδου, καθὼς καὶ οἱ ἀκολουθήσαντες τούτους ἀρκετὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἀγνοήσαντες τὴν γύρω των πραγματικότητα, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, αὐτὴν τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηυθύνοντο, παρέλαβον εἰς τὸν τάφον καὶ τὰ ἔργα των. Οἱ περισσότεροι εὐπατρίδαι Φαναριῶται, ἀνεγνώριζον ὡς γραπτὴν γλῶσσαν μόνον τὴν χρησιμοποιουμένην εἰς τὰ πατριαρχικὰ σιγίλια καὶ τὰ ἡγεμονικὰ χρυσόβουλλα. Αὐτὸς ὁ Χριστόπουλος, ἀκραιφνὴς δημοτικιστής, χρησιμοποιήσας μὲ τόσην χάριν τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ εἰς τὰ λυρικά του, ἔγραψεν εἰς Βουκουρέστιον τὴν τραγωδίαν του «'Αχιλλεὺς» εἰς ὑπερκαθαρεύουσαν. 'Ιδοὺ τί γράφει ὁ βιογράφος του σχετικῶς: «Τὸ δρᾶμα τοῦ 'Αχιλλέως ἔγινε καὶ ἐπαραστάθη ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ 'Αλεξάνδρου Μουρούζη, τοῦ ὁποίου οἱ ἄρχοντες, ἂν καὶ σπουδαῖοι, ἦσαν ὅμως συνηθισμένοι νὰ γράφουν εἰς τὸ λεγόμενον μακαρονικὸν ὕφος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Πατριαρχείου καὶ δὲν παρεδέχοντο ἀγογγύστως ὑφὴν λόγου ἁπλῆν καὶ παρεκτρεπομένην ἀπὸ τὴν ἰδικήν των (μάλιστα προερχομένην ἀπὸ νέον συνάρχοντά των καὶ μικρὸν κατὰ τὸν βαθμόν), νομίζοντες τὴν ἁπλῆν ὑφὴν μέγα ἁμάρτημα καὶ πληγὴν θανατηφόρον εἰς τὸ ἰδικόν τους ὕφος τοῦ γράφειν. Τὰ φρονήματα λοιπὸν αὐτῶν ἠξεύροντας ὁ συντάκτης τοῦ δράματος καὶ ἀποφεύγοντας τὴν αἰτίαν τοῦ σκανδάλου, ἐπεδίωκε νὰ παραλλάξῃ ὀλίγον τὸ ὕφος τῆς γλώσσης του, χαριζόμενος εἰς τὰς καταρριζωμένας προλήψεις τῶν ὑπολοιπτικῶν ἀρχόντων τοῦ αὐθέντου του». 'Η ἀποφασιστικὴ σπουδαιότης τῆς γλώσσης φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι μία καθαρῶς 'Ελληνικὴ κωμωδία ἠθῶν, ἡ ὁποία θὰ ἠμποροῦσε νὰ παίζεται καὶ σήμερον ἐπιτυχῶς «'Ο Γάμος τοῦ Κουτρούλη» τοῦ 'Αλ. Ραγκαβῆ, ἀποκλείεται ἀπὸ τὸ δραματολόγιον τῶν θιάσων, λόγω τῆς γλώσσης του. 'Η ἐπίδρασις τῆς Φαναριωτικῆς σχολῆς συνεχίσθη ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη καὶ εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν 'Ελλάδα, ἀλλὰ τελικῶς ἡ 'Επτανησιακὴ παράδοσις κατίσχυσεν. 'Η ἐξέλιξις τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου θὰ κατανοηθῇ πληρέστερον, ἂν προταχθῇ τῆς Β' περιόδου σύντομος σκιαγραφία τοῦ 'Επτανησιακοῦ θεάτρου.

Πολὺ πρὶν ἐκκινήσουν οἱ Φαναριῶται λόγιοι εἰς ἀναζήτησιν θεμάτων ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα 'Ελληνικὰ δράματα ἢ τὰ ξένα, ἡ Ζάκυνθος εἶχε γνήσιον 'Ελληνικὸν θέατρον, μὲ ζωντανὰ ἔργα. Θεατρικαὶ παραστάσεις ἐδίδοντο ἀπὸ τοῦ 1571 ὑπὸ νέων καλῶν οἰκογενειῶν εἰς ἀρχοντικὰς οἰκίας ἢ εἰς τὸ ὕπαιθρον ὑπὸ λαϊκῶν θιάσων. Μεταξὺ τῶν διδασκομένων ἔργων περιελαμβάνετο καὶ ἡ «'Ερωφίλη», παιχθεῖσα διὰ πρώτην φορὰν τὸ 1713. Τὸ 1750 ἀνηγέρθη τὸ πρῶτον θέατρον εἰς τὸ ὁποῖον ἐπαίχθησαν καὶ αἱ πρῶται κωμωδίαι ἠθῶν. Οἱ τρεῖς πρῶτοι κωμωδιογράφοι ἦσαν ὁ 'Ιωάννης Καντούδης, ὁ Σαβόγιας Σουμερλῆς καὶ ὁ Δημήτριος Γουζέλης. 'Η κωμωδία τοῦ Καντούδη «Γιαννιῶτες» ἐσατύριζε τοὺς κομπογιαννίτας ἰατρούς, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ 'Ιωαννίνων καὶ μετέβαινον εἰς Ζάκυνθον, ὅπου εἶχον μεγάλην πελατείαν μεταξὺ τῶν ἀφελῶν. 'Η κωμωδία ἐπαίχθη τὸ 1764, ἔκαμε δὲ τόσην ἐντύπωσιν ὥστε οἱ κομπογιαννῖται ἔκτοτε ἔπαυσαν νὰ εὑρίσκουν πελάτας. 'Ο Σουμερλῆς ἔγραψε τὴν κωμωδίαν «Μωραΐται», εἰς τὴν ὁποίαν καυτηριάζει τὴν ἔχθραν τῶν Ζακυνθίων κατὰ τῶν Μωραϊτῶν, οἱ ὁποῖοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐθησαύριζον χάριν εἰς τὰς ἐμπορικάς των ἱκανότητας. 'Η κωμωδία παρεστάθη τὸ 1790. 'Ο Γουζέλης ἔγραψε τὸν «Χάση» τὸ 1795, πραγματικὸν ἀριστούργημα, τὸ ὁποῖον ἐπαίχθη τὸ 1800. 'Η ἔκρηξις τῆς 'Επαναστάσεως διέκοψε κάθε θεατρικὴν κίνησιν μέχρι τοῦ 1826, ὁπότε ἀπεφασίσθη ἡ ἀνέγερσις εἰς Ζάκυνθον νέου θεάτρου. Εἰς τοῦτο ἐδόθησαν ὁ «Χάσης» τοῦ Γουζέλη καὶ ὁ «Βασιλικός», τὸ ὡραῖον δρᾶμα τοῦ 'Α. Μάτεσι. Τὸ ἔργον ἔκτοτε ἐπαίχθη ἐπανειλημμένως. 'Η ὑπόθεσις του εἶναι ἁπλῆ, ἀλλὰ περιέχει πολλὰ ἐπεισόδια τῆς τότε ζωῆς, ἡ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων εἶναι ἀδρά, ὁ διάλογος ζωηρός, πνευματώδης, ἡ γλῶσσα ζωντανή. 'Ο «Βασιλικὸς» παραμένει τὸ ὡραιότερον δρᾶμα τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου. Αἱ παραστάσεις συνεχίσθησαν μέχρι τοῦ 1834, ὁπότε ὁ ἐρασιτεχνικὸς θίασος, διελύθη καὶ ἡ Ζάκυνθος παρέμεινε χωρὶς θέατρον μέχρι τὸ 1843. 'Ηκολούθησαν νέαι προσπάθειαι, οἱ ἐρασιτεχνικοὶ θίασοι διελύοντο ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον, μέχρις ὅτου, τέλος, τὸ 1855 ὁ δεκαεξαετὴς τότε Δ. Ταβουλάρης κατήρτισε θίασον, διασκευάσας εἰς θέατρον τὸ ἰσόγειον τῆς οἰκίας του καὶ ἀναβιβάσας διάφορα ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν «Θυσίαν τοῦ 'Αβραάμ». 'Ο θίασος διελύθη τὸ 1857, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος ὁ Ταβουλάρης ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον. Συνεστήθησαν διάφοροι ἄλλοι ἐρασιτεχνικοὶ θίασοι καί, τέλος, τὸ 1872 ἀνηγέρθη τὸ δημοτικὸν θέατρον «Φώσκολος», εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ τὸ 1889 ἐφιλοξενοῦντο ἐπαγγελματικοὶ θίασοι.

Εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον, κωμικαὶ σκηναὶ

καὶ σάτυραι ἐδίδοντο ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς εἴτε εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας ὑπὸ εὐγενῶν νέων εἴτε εἰς πλατείας ὑπὸ λαϊκῶν θιάσων. Τὸ 1663, ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις Στοᾶς, τῆς Λότζια, ἡ ὁποία ἀπεπερατώθη τὸ 1690. Εἰς τὸ θέατρον τοῦτο ἐδίδοντο παραστάσεις μελοδραμάτων εἰς τὴν Ἰταλικήν. Ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ παράστασις ἐδόθη τὴν 22αν Ἰανουαρίου 1817 μὲ τὴν «Πολυξένην» τοῦ Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ. Αἱ Ἰταλικαὶ μελοδραματικαὶ παραστάσεις συνεχίζοντο μέχρι τοῦ 1825, ὁπότε ἔφθασεν εἰς Κέρκυραν ὁ διακριθεὶς εἰς Βουκουρέστιον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως Κωνστ. Κυριακοῦ Ἀριστίας, ὁ ὁποῖος συνεκρότησε θίασον καὶ ἤρχισε παραστάσεις μὲ τὸν «Ὀρέστην» τοῦ Ἀλφιέρη, εἰς Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1825. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ὅμως τοῦ Ἀριστία, ὁ θίασος διελύθη καὶ ἀπὸ τότε δὲν ἐπαίχθη Ἑλληνικὸν ἔργον μέχρι τὸ 1832. Βραδύτερον συνεστήθη ἐρασιτεχνικὸς ὅμιλος, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὸ 1834 διάφορα πρωτότυπα Ἑλληνικὰ ἔργα καὶ μεταφράσεις ἐκ τῆς Ἰταλικῆς. Εἰς τὴν Λότζια ἐξηκολούθουν αἱ Ἰταλικαὶ μελοδραματικαὶ παραστάσεις, ἀλλ' ἐδόθησαν καὶ μελοδράματα τῶν Ἑλλήνων συνθετῶν Π. Καρρέρ, Σπ. Ξύνδα, Κυριάκου Παδοβάνη, Ἰωσὴφ Λιμπεράλη καὶ τὸ 1867 ἀνεβιβάσθη τὸ πρῶτον καθαρῶς Ἑλληνικὸν μελόδραμα, ὁ «Ὑποψήφιος» τοῦ Ξύνδα. Τέλος, τὸ 1884, ἐπαίχθη πανηγυρικώτατα τὸ μελόδραμα «Φλώρα Μιράμπιλις» τοῦ Σπ. Σαμάρα. Ἀκολούθως ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις τοῦ Δημοτικοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνοικοδόμησις διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ὀκτὼ ἔτη. Εἰς τὸ νέον θέατρον κατ' ἀρχὰς ἐπαίζοντο Ἰταλικὰ μελοδράματα, βραδύτερον ὅμως ἤρχισαν νὰ φιλοξενοῦνται καὶ Ἑλληνικοὶ ἐπαγγελματικοὶ θίασοι.

Εἰς τὸ Ἀργοστόλιον ἐδίδοντο παραστάσεις πρωτοτύπων ἢ μεταφρασμένων ἔργων ἐπὶ προχείρου φορητῆς σκηνῆς, συνήθως χωρὶς ἐπιτυχίαν, δεδομένου ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες οὐδεμίαν συμπάθειαν ἔτρεφον διὰ τὴν ὑπερκαθαρεύουσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν γραμμένα τὰ ἔργα ταῦτα. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιότεροι ἐνοστάλγουν τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν διδομένας μελοδραματικὰς παραστάσεις. Οἱ Κεφαλλῆνες, ἐν τούτοις, ἠγάπων ἐξαιρετικὰ τὸ θέατρον. Ὁ Διον. Ταβουλάρης γράφει εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του: «Περίεργον! Πρωτάκουστον! Ἀπὸ τοῦ 1858 μὲ ὅσους ἰδιοκτήτας θεάτρων ἢ θεατρώνας συνειργάσθην ἕως τὸ 1909, ὅλοι ἦσαν ἀνεξαιρέτως Κεφαλλῆνες!» Τὸ 1859 ἐπερατώθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ Δημοτικοῦ θεάτρου «Κέφαλος», ὅπου ἐδίδοντο τακτικὰ Ἰταλικαὶ μελοδραματικαὶ παραστάσεις, χωρὶς νὰ λείπουν καὶ ἐρασιτεχνικαὶ παραστάσεις, κυρίως μὲ μεταφράσεις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ. Μεταξὺ τῶν ἐρασιτεχνῶν διεκρίνοντο οἱ μετέπειτα καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἰατροὶ Γερ. Φωκᾶς καὶ Π. Λιβιεράτος καὶ ὁ μουσουργὸς Διον. Λαυράγκας. Κατὰ τὰς παραστάσεις ταύτας ἐπαίχθησαν καὶ δύο πρωτότυπα ἔργα Κεφαλλήνων: «Ἡ Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν» τοῦ Μικέλη Ἀβλίχου καὶ «Ἡ ἐν Δήλεσι τραγωδία» τοῦ Γ. Ἰατρίδου, ἠκολούθησαν δὲ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τὰ ἐπίσης ἔργα Κεφαλλήνων: τὸ πεντάπρακτον δρᾶμα «Ἐνάρετη» τοῦ Ἡλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου, ἐπαναληφθὲν πολλὰς φορὰς μέχρι τὸ 1889, «Ἡ παράδοξος ἀπελευθέρωσις» τοῦ δεκαπενταετοῦς τότε Σπυρ. Ρίκκη, ὁ «Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης» τοῦ Θ. Τυπάλδου, οἱ «Καταχθόνιοι» τοῦ Σπ. Λιβαδᾶ, ἡ ἱστορικὴ τραγωδία «Τρεῖς καὶ τέσσαρα» καὶ τέλος τὸ 1876 τὸ ἔργον «Ἀρσάκης καὶ Ἰσμηνία» τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἡλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου, Ἀσπασίας. Ἀπὸ τὸ 1879 εἰς τὸ θέατρον ἔπαιζον κυρίως ἐπαγγελματικοὶ θίασοι. Ἐδιδάχθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἔργα τῶν Κεφαλλήνων συγγραφέων Νικ. Ζ. Λιβαδᾶ καὶ Μπάμπη Ἀννίνου, καθὼς καὶ μελοδράματα τοῦ Διον. Λαυράγκα, μεταφράσεις τῶν Κεφαλλήνων Ἰωάν. Μαρκεζίνη καὶ Ἡλία Ματαράγκα κλπ. Θεατρικὰ ἔργα ἐπίσης ἐδιδάσκοντο εἰς τὸ Ληξούριον, τὴν Ἰθάκην, τὴν Λευκάδα καὶ τὰ Κύθηρα.

Ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, θεατρικαὶ παραστάσεις ἐδίδοντο καὶ εἰς ἄλλας νήσους, ἰδίως δὲ εἰς Σῦρον, ὅπου ἐλειτούργησε τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν θέατρον τὸ 1830, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκον ἐρασιτέχναι. Εἰς τὸ θέατρον τοῦτο ἐπαίχθησαν ἔργα τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου καὶ τοῦ Ρίζου Νερουλοῦ, καθὼς καὶ μεταφράσεις. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ δράματος ἠκολούθει σύντομος μονόπρακτος κωμωδία, σάτυρα ἢ ἄλλο ἐλαφρὸν εἶδος, ἔθιμον, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνικοὺς χρόνους. Τὸ 1837, ἐνῶ αἱ Ἀθῆναι, λέγει περιηγητὴς ὁ ὁποῖος ἐταξίδευσε τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχον ξύλινον παράπηγμα πρὸς χρῆσιν τῶν σχοινοβατῶν, εἰς τὴν Σῦρον ἐλειτούργει πραγματικὸν θέατρον, μὲ πλατεῖαν καὶ δύο σειρὰς θεωρείων. Τὸ 1840, ὁ θίασος, μὴ δυνάμενος νὰ καλύψῃ τὰ ἔξοδά του, διελύθη.

Ἄλλος θίασος ἤρχισεν ἀπὸ τὸ 1846 νὰ δίδῃ Ἑλληνικὰ ἔργα ἢ μεταφράσεις, χωρὶς μεγάλην ἐπιτυχίαν, διότι τὸ κοινὸν ἐπροτίμα τὸ Ἰταλικὸν μελόδραμα. Τέλος τὸ 1864 ἀπεπερατώθη τὸ Δημοτικὸν θέατρον «Ἀπόλλων», ἐγκαινιασθὲν μὲ τὸ Ἰταλικὸν μελόδραμα «Φαβορίτα», ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς εἴκοσι συνεχεῖς παραστάσεις. Τὸ 1865, τὸ θέατρον παρεχωρήθη διὰ μίαν μόνον παράστασιν εἰς τοὺς ἐρασιτέχνας, ἐπαίχθη δὲ τὸ δρᾶμα. «Ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας» τοῦ Τιμολέοντος Ἀμπελᾶ, γυμνασιόπαιδος τότε. Τὸ ἔργον, ἐντελῶς παιδαριώδες, ἀπέτυχεν εἰς βαθμὸν ὥστε ὁ Γ. Παπαγιαννόπουλος ἔγραψε τρίπρακτον κωμωδίαν «Ὁ ἔφηβος ποιητὴς καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας», εἰς τὴν ὁποίαν ἐσατυρίζετο ὁ Ἀμπελᾶς καὶ τὸ ἔργον του. Τὸ Δημοτικὸν θέατρον παρεχωρήθη μόλις τὸν Μάρτιον τοῦ 1866 εἰς ἐπαγγελματικὸν θίασον. Αἱ παραστάσεις, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διασήμου Ἕλληνος κωμικοῦ Παντελῆ Σούτσα, ἤρχισαν τὸν Ἀπρίλιον 1866 μὲ τὴν «Μερόπην» τοῦ Δ. Βερναρδάκη. Ἠκολούθησαν ἄλλα ἔργα, πρωτότυπα ἢ εἰς μετάφρασιν καὶ ἔκτοτε τὸ θέατρον παρεχωρεῖτο κυρίως εἰς ἐπαγγελματικοὺς θιάσους.

Β' περίοδος (1835-1895). Αἱ Ἀθῆναι ὑπῆρξαν ἡ τελευταία Ἑλληνικὴ πόλις ποὺ ἐγνώρισε τὸ θέατρον. Ὅταν, τὸν Δεκέμβριον 1834, μετεφέρθη ἐκεῖ ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἡ πόλις, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν περιηγητῶν ποὺ τὴν ἐπεσκέφθησαν, παρουσίαζε θλιβερὸν θέαμα, μὲ τοὺς σωροὺς τῶν ἐρειπίων, τὴν ἀπερίγραπτον ἀκαθαρσίαν, τὰ λιμνάζοντα ὕδατα, τὰ ἀπειλοῦντα τὴν ὑγείαν τῶν κατοίκων. Τὸ 1835, ἐν τούτοις ἱδρύθη θέατρον ἐκ σανίδων ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰόλου γωνίας τοῦ παλαιοῦ κεντρικοῦ Ταχυδρομείου καὶ παραπλεύρως τῆς σημερινῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ θέατρον τοῦτο ὁ Γερμανὸς κόμις Πύκλερ Μουσκάου, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὴν πρωτεύουσαν τὸ 1836 καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ τρίμηνον: «Τὸ θέατρον, ἐκτὸς τῶν καθισμάτων εἶχε καὶ μερικὰ θεωρεῖα διὰ τὰ ἐπίσημα τῆς κοινωνίας πρόσωπα. Τὸ παράπηγμα ἦτο ἀσκεπές, ὡς ἐκ τούτου ἐπέτρεπεν ἀπὸ τῶν θεωρείων ἐλευθέραν θέαν πρὸς τὸν Λυκαβηττὸν καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ὄρη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ καλύτερον μέρος τῆς παραστάσεως, διότι κάτω εἰς τὸν κίρκον (τσίρκο) σαλτιμπάγκοι προσεπάθουν νὰ φαιδρύνουν τοὺς θεατάς, ἐνῶ ταυτοχρόνως κάποιος ἀξιοθρήνητος γελωτοποιός, φαλακρὸς καὶ φέρων ἐπὶ τῆς ράχεώς του ἑβδομήκοντα τοὐλάχιστον ἔτη, ἔπιπτεν ἀπὸ σχοινίου τεντωμένου ἐντὸς πισσωμένου πανίου καὶ προσεποιεῖτο ὅτι εἶχε θραύσει τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν του».

Ἡ πρώτη προσπάθεια ἱδρύσεως θεάτρου ἀνήκει εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν. Ὁ Ἀθανάσιος Σκοντζόπουλος διεσκεύασε τὸ παράπηγμα τῶν γελωτοποιῶν εἰς θέατρον. Ὁ περιηγητὴς Γεώργιος Κόχραν λέγει, ὅτι τὸ θέατρον ἐστεγάζετο, ὅπως τὰ ὑπαίθρια, διὰ τέντας. Ὅταν ὅμως μετέβη νὰ παρακολουθήσῃ τὴν παράστασιν, τὸ εὗρεν ἄστεγον. Εἰς σχετικὴν του ἐρώτησιν, ἡ διεύθυνσις τὸν ἐπληροφόρησεν, ὅτι σφοδρὸς ἄνεμος ἀνήρπασε τὴν τέντα καὶ τὴν μετέφερεν εἰς τὴν ὁδὸν Πατησίων. Ἡ πλατεῖα, κατὰ τὸν αὐτὸν περιηγητήν, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ χίλια ἄτομα, ἀλλ' οἱ καθήμενοι εἰς τὸ βάθος δὲν ἤκουον σχεδὸν τίποτε. Αἱ ἐνδυμασίαι ἦσαν δύο εἰδῶν: διὰ τὰ Νεοελληνικὰ ἔργα φουστανέλλα, διὰ δὲ τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ ξένα ντομινό. Τὰ γυναικεῖα πρόσωπα ὑπεδύοντο νέοι, δὲν ἦτο δὲ σπάνιον νὰ ἴδῃ νεανίαν κανεὶς, ὑποδυόμενον νεαρὰν κόρην μὲ ἀρειμάνιον μύστακα. Αἱ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδίδοντο κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς, ἀνηγγέλλοντο ὑπὸ κήρυκος, ὁ ὁποῖος, περιερχόμενος κατὰ τὰς πρώτας μεταμεσημβρινὰς ὥρας τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης, διελάλει τὸ ἔργον, ποὺ θὰ ἐδίδετο τὴν ἑσπέραν.

Ἡ πρώτη παράστασις ἐδόθη τὴν 24ην Μαΐου 1836 μὲ τὸ δρᾶμα τοῦ Μεταστασίου «Ὀλύμπια» κατ' ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ ἀπὸ θίασον ἐρασιτεχνῶν. Ἠκολούθησε, τὴν 31 Μαΐου, ὁ «Ἀχιλλεὺς» τοῦ Χριστοπούλου, εἰς τὸν ὁποῖον διεκρίθη εἰς τὸν πρωταγωνιστοῦντα ρόλον ὁ Θ. Ὀρφανίδης, ἔπειτα ὁ «Θάνατος τοῦ Δημοσθένους» τοῦ Νικ. Πικκόλου, ἡ «Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου, ὁ «Φίλιππος Β' τῆς Ἱσπανίας», τοῦ Ἀλφιέρη καὶ ὁ «Ἰούνιος Βροῦτος» τοῦ Βολταίρου καὶ τὴν 12ην Ἰουλίου 1836 ἡ πρώτη κωμωδία ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς καὶ ἡ πρώτη ζωντανὴ μετάφρασις, ὁ «Φιλάργυρος» τοῦ Μολιέρου κατὰ μετάφρασιν τοῦ Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Ὁ μεταφραστὴς ἐπέδειξε τόσην τέχνην καὶ ἱκανότητα εἰς τὴν ἐργασίαν του, μὴ διστάσας νὰ ἐπιφέρῃ καὶ μεταβολὰς ἀκόμη εἰς τὸ πρωτότυπον, διὰ νὰ προσαρμόσῃ πληρέστερον τὸ ἔργον πρὸς τὴν νοοτροπίαν τοῦ κοινοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπηυθύνετο, ὥστε μερικοὶ ἐπίστευσαν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Μολιέρου, ἄλλοι δὲ περὶ ὅλως πρωτοτύπου ἔργου. Μετὰ τὴν πρώτην παράστασιν εἰς Ἀθήνας, ἡ μετάφρασις ἔφερε τὸν τίτλον «Ἐξηνταβελώνης», ὄνομα τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἔκτοτε.

Μετὰ τὸν «Ἐξηνταβελώνην» ἐδόθησαν: ὁ «Ρήγας ὁ Θεσσαλὸς» τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου, ὁ «Ἀριστόδημος» τοῦ Μόντη, ὁ «Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων» τοῦ Γ. Λασσάνη, διὰ πρώτην φορὰν τὴν 30ην Αὐγούστου ὁ «Ὁδοιπόρος» τοῦ Π. Σούτσου, τὸν ὁποῖον ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς χαρακτηρίζει ὡς σκηνικὸν ποίημα, εἶδος παρωδίας τοῦ Βυρωνείου «Μανφρέδου». Περὶ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου ὁ Σκοντζόπουλος, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν δανειστῶν του, διέλυσε τὸν θίασον καὶ ἐξέθεσεν εἰς πλειστηριασμὸν τὸ θέατρον, ποὺ ἐπωλήθη κατὰ τεμάχια. Τῆς καταστάσεως ταύτης ἐπωφεληθεὶς ὁ Ἰταλικῆς καταγωγῆς Γαετᾶνος Μέλης, ἀνήγειρε νέον θέατρον, ξύλινον καὶ τοῦτο, φιλοξενήσας πρῶτον θίασον Ἰταλῶν ἀκροβατῶν καὶ μίμων καὶ ἀκολούθως μελοδραματικὸν θίασον. Σημειωτέον, ὅτι ταυτοχρόνως ἐλειτούργει καὶ νέον θέατρον τοῦ Σκοντζοπούλου, εἰς κάποιαν ἀποθήκην καταλλήλως διασκευασθεῖσαν, ὅπου παρεστάθησαν διάφορα ἔργα εἰς μετάφρασιν καὶ πρωτότυπα, τὰ ἑξῆς: «Νικήρατος» τῆς Εὐανθίας Καΐρη, τὸ ὁποῖον, πιθανῶς ὅπως τὸ καταστήσουν Ἑλληνικώτερον οἱ ἠθοποιοί, τὸ ἐπαρουσίασαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἅλωσις τοῦ Μεσολογγίου», ὁ «Τιμολέων» τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου καί, τέλος, ἡ περίφημος «Βαβυλωνία» τοῦ Βυζαντίου, ποὺ εἶναι ἕνα ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἔργων τῆς περιόδου, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ παίζωνται μέχρι σήμερον. «Πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀπομίμησιν τῆς λαλιᾶς τῶν ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν Ἑλλήνων», γράφει ὁ Ροΐδης εἰς τὰ «Εἰδωλά» του, «ἡ ἀξία τῆς «Βαβυλωνίας» ἔγκειται εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἀπεικόνισιν τοῦ

ἤθους ἑκάστου ἐξ αὐτῶν». Τὸ ἔργον ἐπέτυχεν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία ἀπετέλει ἐξαίρεσιν, καθ' ὅσον τὸ κοινὸν ἐπροτίμα τὸ 'Ιταλικὸν μελόδραμα, τὸ ὁποῖον συχνὰ παρηκολούθουν οἱ βασιλεῖς, ἡ αὐλή, οἱ ἐπίσημοι, οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπάλληλοι καὶ ὅλη ἡ ἀνωτέρα τάξις. 'Η ἐπικράτησις τοῦ μελοδράματος ἔφερε τὴν διάλυσιν τοῦ 'Ελληνικοῦ θιάσου καὶ οἰκονομικὴν καταστροφὴν τοῦ Σκοντζοπούλου. 'Απὸ τότε καὶ μέχρι τὸ 1840 δὲν ἐνεφανίσθη 'Ελληνικὸν θέατρον εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ 1838, ἡ κυβέρνησις παρεχώρησεν εἰς τὸν 'Ιταλὸν Βασίλειον Σανσόνην δωρεὰν οἰκόπεδον, διὰ νὰ κτίσῃ λίθινον θέατρον, μὲ τὸ ἐξαιρετικὸν προνόμιον, ὅτι ἐπὶ μίαν πενταετίαν εἰς οὐδένα θὰ ἐπετρέπετο νὰ ἀνεγείρῃ θέατρον ἢ νὰ δώσῃ οἱουδήποτε εἴδους παραστάσεις. 'Ο Σανσόνης ἐπιτυχὼν ἐπὶ πλέον ἐπιχορήγησιν 10.000 δραχμῶν καὶ προπωλήσας τὰ εἰσιτήρια τῶν θεωρείων, ἀνήγειρε τὸ λιθόκτιστον θέατρον, μετακαλέσας ἀμέσως 'Ιταλικὸν μελοδραματικὸν θίασον, ὁ ὁποῖος, ἐγκαινιάσας τὸ νέον θέατρον, τὴν 6ην 'Ιανουαρίου 1840, μὲ τὴν «Λουκίαν τοῦ Λαμερμοὺρ» τοῦ Ντονιζέττι, ἔδωσε κατὰ τὴν πρώτην του περίοδον 114 παραστάσεις. 'Ο ἐνθουσιασμὸς τῶν 'Αθηναίων διὰ τὸ 'Ιταλικὸν μελόδραμα ἔφθασε τὰ ὅρια τῆς ὑστερίας. Πολλοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ πληρώσουν τὰ εἰσιτήρια ἐδανείζοντο μὲ ὑψηλὸν τόκον, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Γυμνασίου ἐπώλουν τὰ βιβλία των διὰ νὰ προμηθευθοῦν εἰσιτήρια. Αἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευον ἐνθουσιώδη ἄρθρα ὑπὲρ τῶν 'Ιταλῶν, καλοῦσαι τὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν δῆμον νὰ τοὺς ὑποστηρίξῃ χρηματικῶς. Τὸν Μάρτιον 1840, ἀνηγγέλθη διὰ τῶν ἐφημερίδων, ὅτι τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ θέατρον Σανσόνη θὰ δίδωνται καὶ 'Ελληνικαὶ παραστάσεις ὑπὸ τοῦ θιάσου τοῦ Καστόρχη, ὁ ὁποῖος ἤρχισε μὲ τὸν «Τιμολέοντα» τοῦ Ζαμπελίου καὶ κατόπιν ἔδωσε τὸν «Γεώργιον Καστριώτην» τοῦ ἰδίου. Οἱ κριτικοὶ τῶν 'Ελληνικῶν ἐφημερίδων ὑπεδέχθησαν δυσμενέστατα τὴν νέαν 'Ελληνικὴν προσπάθειαν, ἐβοήθουν δὲ εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ οἱ Βαυαροί, παρεμβάλλοντες τόσα ἐμπόδια ὥστε αἱ παραστάσεις διεκόπησαν ἐπὶ ἕνα μῆνα, ἐπανελήφθησαν δὲ μὲ τὸν «Ρήγαν τὸν Θεσσαλὸν» τοῦ Ζαμπελίου. 'Η κυβέρνησις ἀπηγόρευσε τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου, συνεπείᾳ διαμαρτυρίας τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, ὅτι θίγεται εἰς τὴν τραγωδίαν ὁ πρόξενος τῆς Αὐστρίας παρὰ τῇ 'Υψηλῇ Πύλη, κατόπιν δὲ ἀπηγορεύθησαν καὶ ὅλα τὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ δραματολόγιον τοῦ θεάτρου. 'Ο θίασος ἠναγκάσθη νὰ δίδῃ ξένα ἔργα σχεδὸν πρὸ κενῶν καθισμάτων, ταχέως δὲ διελύθη. Τὸν 'Ιούλιον 1840 ἀφίχθη εἰς 'Αθήνας ὁ 'Αριστίας, ὁ ὁποῖος συνέστησε τὴν «Φιλοδραματικὴν ἑταιρίαν» καὶ καταρτίσας θίασον, τὸν ὁποῖον ἐδίδαξεν, ἐνεφανίσθη τὸν Νοέμβριον 1840 εἰς τὸ θέατρον Μπούκουρα, πρώην Σανσόνη, μὲ τὸν «'Αριστόδημον» τοῦ Μόντη κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἰδίου 'Αριστίου. Τὸν ρόλον τῆς Κισήρας ὑπεδύθη ἡ Αἰκατερίνη Παναγιώτου, ἡ πρώτη νεᾶνις ποὺ ἐδέχθη νὰ παίξῃ ἐπὶ σκηνῆς. 'Η παράστασις ἔγινε δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμόν, ἀλλ' ὁ πόλεμος κατὰ τῆς προσπαθείας ἦτο τόσον λυσσώδης, ὥστε ὁ 'Αριστίας ἔφυγεν ἐξ 'Αθηνῶν, ἐπιστρέψας εἰς τὸ Βουκουρέστιον, ὅπου ἐπισήμως εἶχε κληθῆ νὰ συνεχίσῃ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ρουμανικοῦ θεάτρου. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ 'Αριστίου, συνεστήθη ἡ «'Εταιρία τοῦ ἐν 'Αθήναις θεάτρου». Καταρτισθέντος τοῦ θιάσου, εἰς τὸν ὁποῖον συμμετεῖχον καὶ τέσσαρες γυναῖκες, ἡ Αἰκατερίνη Παναγιώτου, ἡ 'Αθηνᾶ Φιλιππάκη, ἡ Μαριγὼ Δομεστίνη καὶ ἡ Μαριγὼ Δευτερίδη, ἐδόθη ἡ πρώτη παράστασις τὰ τέλη 'Ιανουαρίου 1843 μὲ τὸν «'Αριστόδημον» τοῦ Μόντη. 'Ηκολούθησαν ὁ «Φίλιππος Β'» τοῦ 'Αλφιέρη καὶ ὁ «'Εξηνταβελώνης» τοῦ Μολιέρου. Αἱ παραστάσεις ἐσημείωσαν ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πιθανῶς περισσότερον παντὸς ἄλλου συνέβαλεν ἡ σύμπραξις τῶν τεσσάρων γυναικῶν. Βαθμηδὸν ὅμως οἱ θεαταὶ ἐγίνοντο ὀλονὲν καὶ ἀραιότεροι, κατὰ δὲ τὴν παράστασιν τῆς «Ζαΐρας» τοῦ Βολταίρου ἡ αἴθουσα ἦτο κενή. 'Αφοῦ ἐδόθη ὁ «Μᾶρκος Μπότσαρης» τοῦ Θεοδ. 'Αλκαίου, αἱ παραστάσεις διεκόπησαν. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω θεατρικὴν περίοδον δύο μόνον πρωτότυπα 'Ελληνικὰ ἔργα ἀνεβιβάσθησαν: ἡ μονόπρακτος κωμωδία «Γάμος ἄνευ νύμφης» καὶ ἡ «Φροσύνη», ἀμφότερα τοῦ 'Αλ. Ραγκαβῆ. 'Εκ τῶν ξένων ἔργων, διὰ πρώτην φορὰν διδαχθέντων, ἐδόθησαν: ὁ «Γάμος τῶν τρελλῶν», κωμωδία μονόπρακτος, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ 'Ιταλικοῦ ὑπὸ Γ. Καπέλλα, λαβόντος ἀμοιβὴν 7 δραχμῶν διὰ τὴν μετάφρασίν του, ὁ «'Ακούσιος ἰατρός» τοῦ Μολιέρου κατὰ μετάφρασιν τοῦ Θ. 'Ορφανίδου, λαβόντος διὰ τὴν μετάφρασιν 30 δραχμάς, ἐκ δὲ τῶν ἐπαναλήψεων ὁ «Τιμολέων» τοῦ Ζαμπελίου, ὁ «'Αριστόδημος» τοῦ Μόντη, ὁ «'Εξηνταβελώνης» τοῦ Μολιέρου, ἡ «Ζαΐρα» καὶ ὁ «'Ιούνιος Βροῦτος», καὶ τὰ δύο τοῦ Βολταίρου. 'Η διακοπὴ τῶν 'Ελληνικῶν παραστάσεων ἔγινε δεκτή, ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐπισήμων, μὲ ἀδιαφορίαν. 'Ολίγον ἔπειτα μάλιστα ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ εἰς τὸν 'Ιταλικὸν μελοδραματικὸν θίασον ἐπιχορήγησιν ἐκ 15.000 δραχμῶν διὰ νὰ συνεχίσῃ τὰς παραστάσεις του εἰς 'Αθήνας.

Τὸ 1847 ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του νέος 'Ελληνικὸς θίασος, ποὺ δὲν ἔδωσεν παρὰ ὀλίγας παραστάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν διὰ πρώτην φορὰν παιχθεῖσαν τραγωδίαν τοῦ Γ. Πραντούνα «Αἱ 'Αθῆναι ἐλευθερωμέναι». Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ θιάσου, ὁ Καπέλλας, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1848, κατήρτισεν ἀρτιώτερον θίασον, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε καὶ ἀρκετὰ νέα ἔργα. 'Αλλὰ καὶ ὁ θίασος αὐτὸς διελύθη, ὄχι διὰ λόγους οἰκονομικούς, ἀλλ' ἐπειδὴ δύο καλλιτέχνιδες, ἡ 'Αθηνᾶ Φιλιππάκη καὶ ἡ Καλλιόπη Χρήστου, ὑπανδρεύθησαν, ἐγκαταλείψασαι ὁριστικῶς τὴν σκηνήν. Ἔκτοτε τὸ 'Ελληνικὸν θέατρον ἐτροφοδοτεῖτο μὲ ἐρασιτέχνας, ἰδίως φοιτητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, μέχρι τοῦ 1856, ὁπότε ὁ Γρηγόριος Καμπούρογλου συνέλαβε τὸ σχέδιον ἀνακαινίσεως τοῦ 'Ελληνικοῦ θεάτρου, ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς ἀνεγέρσεως καταλλήλου κτιρίου καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἱδρύσεως ἐπαγγελματικῆς σχολῆς θεάτρου. 'Υπέβαλε σχετικὸν ὑπόμνημα πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν, τὸν 'Ιούλιον 1856. Κατηρτίσθη πολυμελὴς θίασος, ὁ ὁποῖος ἤρχισε τὰς παραστάσεις του τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1857 μὲ τὴν «Λουΐζαν Μύλλερ» τοῦ Σίλλερ, ἐπαναληφθεῖσαν τρίς. Αἱ παραστάσεις συνεχίσθησαν μέχρι τέλους τοῦ 1857. Τὸ ἑπόμενον ἔτος, ὁ Καμπούρογλου, ἀντιμετωπίζων σοβαρὰν ἀντίδρασιν εἰς τὴν ἀνέγερσιν θεάτρου, ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὰς παραστάσεις. 'Η κυβέρνησις τότε μετεκάλεσεν 'Ιταλικὸν μελοδραματικὸν θίασον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωσεν ἐπιχορήγησιν ἐκ 53.000 δραχμῶν. Τέσσαρα ἔτη βραδύτερον, οἱ δύο κυριώτεροι ἠθοποιοὶ τοῦ διαλυθέντος θιάσου Καμπούρογλου, Παντελῆς Σούτσας καὶ 'Αθανάσιος Σίσσυφος, κατήρτισαν θίασον, εἰς τὸν ὁποῖον συνέπραξε καὶ ὁ Δημοσθένης 'Αλεξιάδης καὶ ὁ ὁποῖος ἔδιδε παραστάσεις εἰς τὸ λιθόκτιστον θέατρον μέχρι τῆς 17ης Μαΐου λόγῳ τῶν ἐπιδιορθώσεων, τὰς ὁποίας ἀπῄτει τὸ ἑτοιμόρροπον σχεδὸν θέατρον Μπούκουρα. 'Ο θίασος ἐξηκολούθει νὰ δίδῃ παραστάσεις κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον τοῦ 1862-1863 δύο φορὰς τὴν ἑβδομάδα, ἐνῶ αἱ ἄλλαι πέντε ἡμέραι διετίθεντο διὰ τὸ 'Ιταλικὸν μελόδραμα. Αἱ παραστάσεις τοῦ 'Ελληνικοῦ θεάτρου διεκόπησαν ἐπὶ μερικὰς ἡμέρας λόγῳ τῆς ἐπαναστάσεως, ποὺ κατέληξεν εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὄθωνος καὶ συνεχίσθησαν ἔπειτα μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἑπομένου ἔτους, χωρὶς ὅμως ἐπιτυχίαν, διότι οἱ 'Αθηναῖοι ἐξηκολούθουν νὰ δεικνύουν προτίμησιν διὰ τὸ 'Ιταλικὸν θέατρον. Τοιουτοτρόπως, ὁ θίασος τοῦ Σούτσα ἀνεχώρησε διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς τὸν θίασον τοῦτον ἐνεφανίσθη καὶ διεκρίθη ἡ πρώτη 'Ελληνὶς τραγῳδὸς Πιπίνα Βονασέρα. 'Ο θίασος Σούτσα, ἐπανελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔτυχε καλυτέρας ἀπὸ πρότερον ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ 'Αθηναϊκοῦ κοινοῦ, τὸ ὁποῖον συνέρρεεν εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Γαλλικοῦ ὀπερεττικοῦ θιάσου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἔναρξις τῶν 'Ελληνικῶν παραστάσεων διαρκῶς ἀνεβάλλετο μέχρι τοῦ 'Οκτωβρίου 1865, ὅταν ὁ πρωθυπουργὸς 'Επαμεινώνδας Δεληγιώργης ὑπεστήριξε χρηματικῶς τὸ 'Ελληνικὸν θέατρον καὶ διώρισεν ἐπιτροπήν, ἡ ὁποία κατήρτισε τὸν ἀρτιώτερον ἐξ ὅσων ἐσχηματίσθησαν μέχρι τότε θίασον καὶ ὁ ὁποῖος ἤρχισε μὲ τὴν κωμωδίαν τοῦ 'Αγγέλου Βλάχου «'Η Κόρη τοῦ Παντοπώλου» καὶ συνέχισε τὰς παραστάσεις του μὲ τὰ ἔργα: «Μερόπη» καὶ «Μαρία Δοξαπατρῆ» τοῦ Δ. Βερναρδάκη, «Παραμονὴ τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως» καὶ «Οἱ Τριάκοντα» τοῦ Α. Ραγκαβῆ, «Χρηστίνα» καὶ «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος» τοῦ Ι. Ζαμπελίου, ὁ «Τελευταῖος κόμις τῶν Σαλώνων» τοῦ Σπ. Λάμπρου, ἡ «Ἄλωσις τῆς Τριπόλεως» τοῦ Μαυρομιχάλη, οἱ «Καλλέργαι» καὶ ἡ «Γαλάτεια» τοῦ Βασιλειάδου, καὶ οἱ «Κρῆτες καὶ 'Ενετοὶ» τοῦ Τ. 'Αμπελᾶ. Ὅταν ὅμως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπισκέψεως εἰς 'Αθήνας τοῦ βασιλέως Χριστιανοῦ Θ', πατρὸς τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α', ἦλθεν εἰς 'Αθήνας Γαλλικὸς ὀπερεττικὸς θίασος, παραμείνας μέχρι τοῦ 1876, τὸ κοινὸν ἐγκατέλειψε τελείως τὸ 'Ελληνικὸν θέατρον, τοῦ ὁποίου ὁ θίασος ἠναγκάσθη πάλιν νὰ φύγῃ εἰς περιοδείαν ἀνὰ τὰς 'Ελληνικὰς παροικίας τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅταν τὸ 1876 ἀνηγέρθησαν τὰ πρῶτα θερινὰ θέατρα, οἱ 'Ελληνικοὶ θίασοι ἐπανῆλθον εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἦσαν δὲ οὗτοι: τοῦ 'Αλεξιάδου, τοῦ Σούτσα, τοῦ 'Αρνιωτάκη καὶ τῶν δύο ὀνομαστῶν ἀδελφῶν Διονυσίου καὶ Σπυρίδωνος Ταβουλάρη.

Τὸ 1881 ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν σκηνὴν ὁ Ν. Λεκατσᾶς, διακριθεὶς ἀκολούθως ὡς ἑρμηνευτὴς Σαιξπηρείων ρόλων, καὶ οἱ δύο μεγάλοι ἀστέρες τῆς 'Ελληνικῆς σκηνῆς Εὐαγγελία Παρασκευοπούλου καὶ Αἰκατερίνη Βερώνη, αἱ ὁποῖαι ἐνέπνευσαν τόσον φανατισμὸν εἰς τοὺς θαυμαστάς των, ὥστε οὗτοι διηρέθησαν εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, ὡς συνέβη καὶ τὸ 1843 μὲ τὰς Αἰκατερίνην Παναγιώτου καὶ 'Αθηνᾶν Φιλιππάκη. Ἕνα ἔτος προηγουμένως (1880) ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰς 'Αθήνας, ἀλλ' ἤδη χαίρων μεγάλης φήμης, ὁ μεγαλύτερος κωμικὸς τῆς νεωτέρας 'Ελλάδος, Εὐάγγελος Παντόπουλος, ὁ ὁποῖος, μόλις 20ετής, εἶχε προσληφθῆ ὡς πρῶτος κωμικὸς εἰς τὸν θίασον Δημοσθένους 'Αλεξιάδου. Τρία ἔτη προηγουμένως μετεῖχε θιάσου ὁ ὁποῖος ἔπαιζεν εἰς τὸ Αἴγιον, λαμβάνων μέρος εἰς τὰς μονοπράκτους κωμῳδίας, ποὺ ἐπαίζοντο μετὰ τὸ δρᾶμα. 'Εκάστη ἐμφάνισις ὅμως τοῦ 17ετοῦς κωμικοῦ προεκάλει τοιοῦτον ἐνθουσιασμὸν ἐκ μέρους τοῦ κοινοῦ, ὥστε ὁ θίασος, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ μέλη εἶχον τελείως ἐπισκιασθῆ, ὅταν ἀνεχώρησε, τὸν ἐγκατέλειψεν εἰς τὸ Αἴγιον. 'Ο Παντόπουλος μετέβη εἰς τὰς Πάτρας πεζῇ, ἐπιβὰς δὲ ἱστιοφόρου ἔφθασεν εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὅπου εὗρε πρόχειρον θίασον, τὸν ὁποῖον ὠργάνωσε καὶ διηύθυνε. Βραδύτερον προσελήφθη εἰς τὸν θίασον τῶν ἀδελφῶν Ταβουλάρη καὶ τὸν ἠκολούθησεν εἰς τὰς περιοδείας του εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις. 'Ο Παντόπουλος ὑπῆρξε γλύπτης, ζωγράφος ἠθοποιός, ἀγωνιστὴς (ἐνῶ ἔπαιζε μὲ τὸν θίασον 'Αλεξιάδου αἴφνης ἐξηφανίσθη, μεταβὰς διὰ νὰ καταταγῇ ἐθελοντὴς καὶ νὰ ἀγωνισθῇ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐπανελθὼν μετὰ 19 μῆνας), ποιητὴς (ἐκ τῶν τραγουδιῶν του τὸ «Τσοπανόπουλο», μελοποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Ν. Κοκκίνου, εἶναι πασίγνωστον), θεατρικὸς συγγραφεὺς (ἔγραψε τὴν μονόπρακτον κωμῳδίαν «Ἔσχισες τὴ γάτα» καὶ τὴν «Νύφην τῆς Κούλουρης», διεσκεύασε διαφόρους κωμῳδίας κατὰ

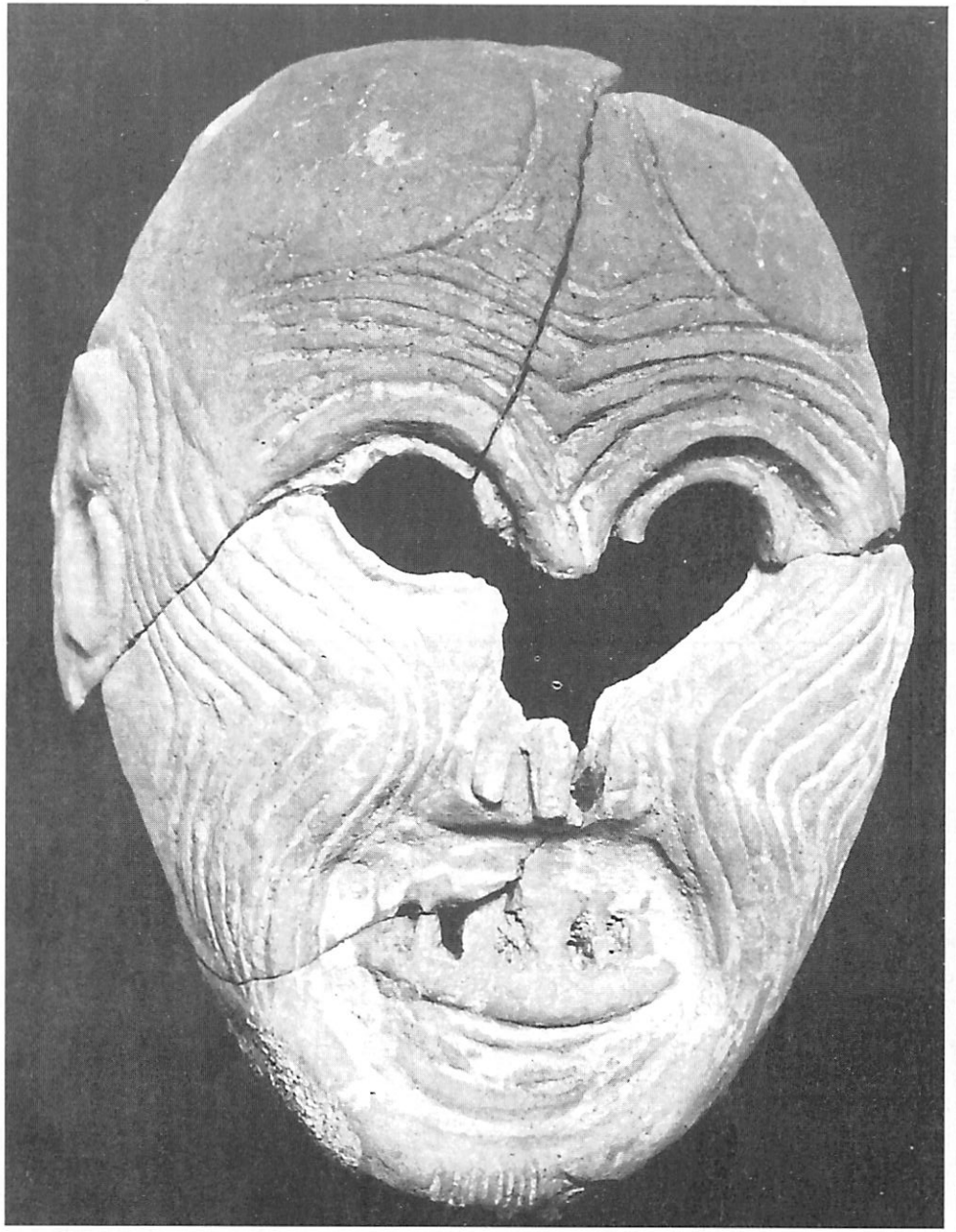

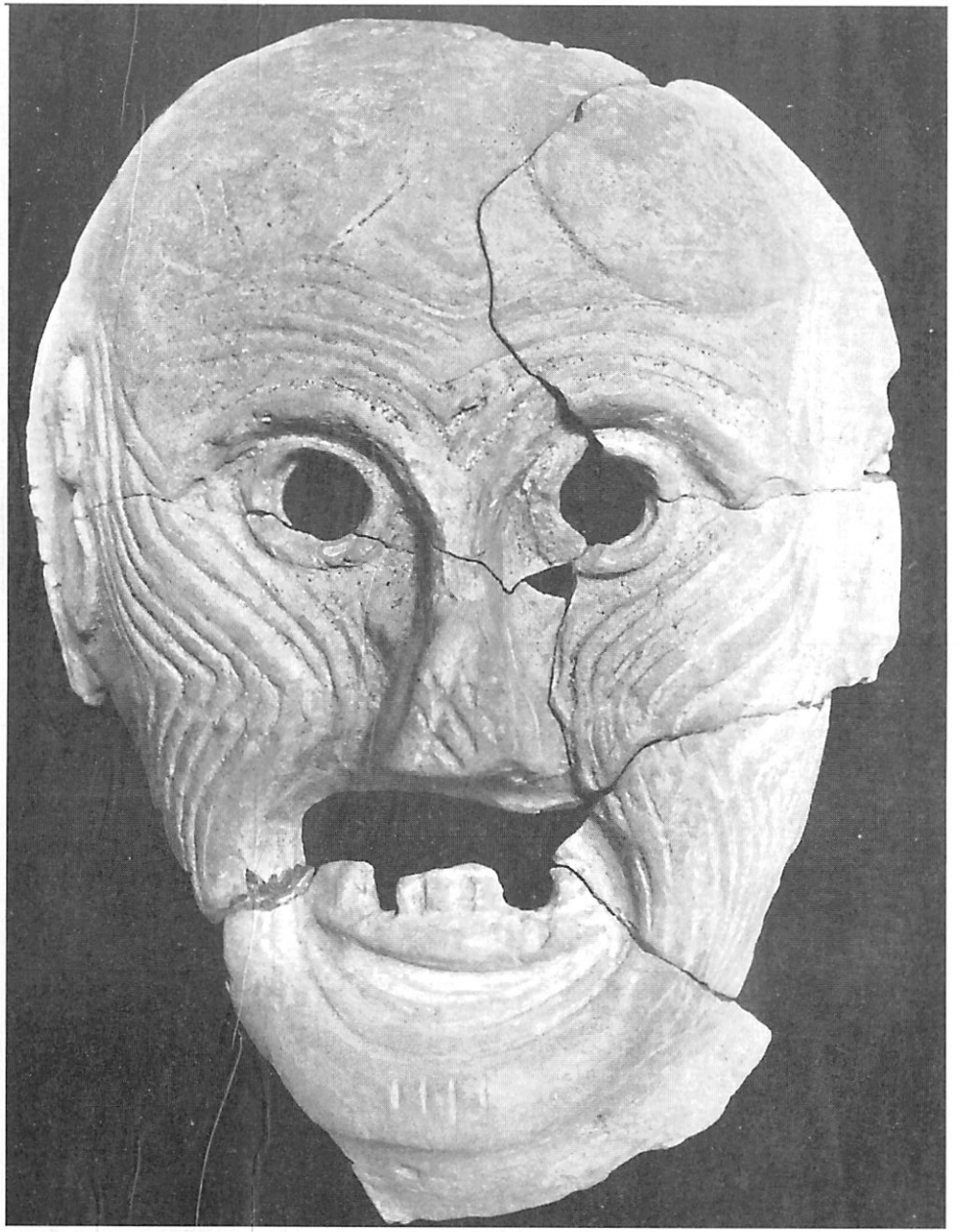

Μάσκαι χρησιμοποιούμεναι κατὰ τὰς παραστάσεις τραγῳδιῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀριστερά: Πηλίνη μάσκα εὑρεθεῖσα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος εἰς Σπάρτην χρονολογουμένη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Δεξιά: Ὁμοίας τεχνοτροπίας μάσκα εὑρεθεῖσα εἰς Ἀθήνας χρονολογουμένη κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν. Περὶ τῆς χρήσεως καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῶν μασκῶν κατὰ τὰς παραστάσεις βλέπε ἀναλυτικῶς ἐντὸς τοῦ κειμένου.

τρόπον μαρτυροῦντα ἀληθινὴν δημιουργικὴν δύναμιν). Σπανίως ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ συναντήσῃ τόσην θρησκευτικὴν ἀφοσίωσιν καὶ εὐλάβειαν, τόσην σοβαρότητα, τόσην ἀγάπην, καλλιτέχνου πρὸς τὴν τέχνην του. Δημιουργὸς τοῦ καλουμένου κωμειδυλλίου, ἐπίστευεν ὅτι τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ καθαρῶς Ἑλληνικὸν θεατρικὸν εἶδος, μὲ Ἑλληνικὰ τραγούδια, Ἑλληνικοὺς χορούς καὶ Ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα. Αἱ ἐλπίδες του ὅμως δὲν ἐπληρώθευσαν. Τὸ κωμειδύλλιον παρεμερίσθη ὑπὸ τῆς ἐπιθεωρήσεως.

Βασιλικὸν Θέατρον. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1880, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, περιοδεύων εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλάς, ἔφθασεν εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπου ὁ Εὐστρ. Ράλλης προσέφερεν εἰς τὸν βασιλέα 10.000 λίρας στερλίνας διὰ νὰ τὰς διαθέσῃ ὅπως ἤθελε κρίνει σκοπιμώτερον. Ὁ βασιλεὺς ἐσκέφθη ἀμέσως τὴν ἵδρυσιν Ἐθνικοῦ θεάτρου. Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1881, ἀλλὰ προέκυψαν τόσαι δυσκολίαι ὥστε ὁλόκληρος δεκαετία παρῆλθε πρὶν τεθῇ ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ νέου θεάτρου. Ἡ πρώτη δυσκολία ἦτο ἡ ἐξεύρεσις διευθυντοῦ. Οἱ δύο περισσότερον ἐνδεδειγμένοι, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, διὰ τὴν θέσιν ταύτην Δημήτριος Κορομηλᾶς καὶ Ἄγγελος Βλάχος, δὲν ἐδέχοντο. Δευτέρα δυσκολία ἦτο ἡ ἐξεύρεσις τοῦ καταλλήλου οἰκοπέδου. Τὰ κεντρικώτερα οἰκόπεδα, τὰ ὁποῖα ἐξελέγοντο, ἀνῆκον εἰς τὸ Δημόσιον καὶ ὁ Τρικούπης ἐδίσταζε νὰ παραχωρήσῃ ἕνα. Διὰ τὴν ἀγορὰν ἰδιωτικοῦ οἰκοπέδου δὲν ὑπῆρχον χρήματα. Τέλος, ἡ δωρεὰ τοῦ Ράλλη δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ βασιλικοῦ σχεδίου. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν καὶ ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ξένων, καὶ πράγματι οἱ Κοργιαλένιος, Μαρασλῆς, Ζαφειρόπουλος, Ἐρλάγγερ, βαρῶνος Ρώϋτερ, Ντούμπας καὶ ἀδελφαὶ Φαβιέρου (ἀπόγονοι τοῦ στρατηγοῦ Φαβιέρου) προσέφερον ἀνὰ 100.000 δραχμὰς ἕκαστος. Τέλος ἠγοράσθη ἀντὶ 150.000 δραχμῶν τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου οἰκόπεδον τοῦ Νικολάου Θών, τὸ ὁποῖον, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, ἦτο ἀκατάλληλον. «Οἱ νεώτεροι - ἔγραφεν ὁ Ν. Λάσκαρης - δὲν φαντάζονται ὁποίαν δοκιμασίαν ἀπετέλει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἡ μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ λασποδρομία». Ἐπὶ τέλους ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τὸ 1891. Ἀλλ' ἐχρειάσθη νὰ παρέλθῃ καὶ δευτέρα δεκαετία πρὶν γίνουν τὰ ἐγκαίνια. Ἡ πρώτη τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου ἐδόθη τὴν 24ην Νοεμβρίου 1901 καὶ ἡ τελευταία παράστασις τὴν 28ην Ἀπριλίου 1908, δηλαδὴ ἔζησεν ἐπὶ 7 χειμερινὰς περιόδους. Παραλλήλως μὲ τὸ θέατρον ἤρχισε λειτουργοῦσα καὶ Δραματικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Στ. Στεφάνου, ἀλλ' ὁ βίος της ὑπῆρξε βραχύτατος. Ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ποὺ κατόπιν τῆς ἐπιμονῆς τοῦ βασιλέως εἶχε δεχθῇ τὴν θέσιν τοῦ διευθυντοῦ, παρητήθη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν παραστάσεων, διωρίσθη δὲ προσωρινὸς διευθυντὴς ὁ Νικόλαος Θών, ὁ ὁποῖος παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν μέχρι τοῦ θανάτου του (1906). Διευθυντὴς τότε ἐπαναδιωρίσθη ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ τὸ Βασιλικόν, τὸ ὁποῖον ἦτο φανερὸν ὅτι ἔβαινε πρὸς τὸ τέλος του. Κυριώτερον αἴτιον τῆς ἀποτυχίας τοῦ θεάτρου ἦτο βασικῶς ἡ ἔλλειψις ἱκανοῦ καὶ ἐμπείρου διευθυντοῦ. Διότι ὁ Θών, τελείως ἄπειρος περὶ τὰ θεατρικὰ πράγματα, ἐγκατέλειψε τὰ πάντα εἰς τὸν σκηνοθέτην Θωμᾶν Οἰκονόμου. Οὗτος, γεννηθεὶς εἰς Βιέννην καὶ ζήσας ἐκεῖ, καθὼς καὶ εἰς διαφόρους Γερμανικὰς πόλεις μέχρι τὸ 1900, δὲν ἐγνώριζεν παρὰ τὸ Γερμανικὸν καὶ Σκανδιναβικὸν θέατρον, ἀγνοῶν τὰ θέατρα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Οὔτε ὑπῆρχε συμφωνία εἰς τὸν τρόπον ἑρμηνείας μεταξὺ τῶν ἠθοποιῶν ἢ μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ δραματολογίου ἢ καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν διαφόρων ἔργων. Οἱ παλαιότεροι ἠθοποιοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπαλλαγοῦν τοῦ στόμφου καὶ τῶν ὑπερβολῶν τῆς παλαιᾶς σχολῆς. Παραπλεύρως πρὸς τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἢ ξένα κλασσικὰ δράματα, ἐδιδάσκοντο Γαλλικαὶ φάρσαι καὶ «βωντεβίλ», τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ εἶχον ἀποθάνει εἰς τὴν πατρίδα των, ἦσαν δὲ ὄχι μόνον ἀνάξια ἐθνικῆς σκηνῆς, ἀλλὰ καὶ κατωτέρων λαϊκῶν θεάτρων. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἄλλα ἦσαν εἰς ὑπερκαθαρεύουσαν καὶ ἄλλα εἰς τὴν δημοτικήν. Μετὰ τὴν παράστασιν μάλιστα τῆς «Ὀρεστείας», τῆς ὁποίας ἡ μετάφρασις ἐθεωρήθη ἀπόπειρα ἐκχυδαΐσμοῦ τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, ἠπειλήθη δὲ ἐπανάληψις τῶν Εὐαγγελικῶν, ἀπεφασίσθη ἡ καθιέρωσις τῆς καθαρευούσης εἰς τὰς μεταφράσεις. Σημειωτέον ὅτι ἡ μετάφρασις ἐκείνη, γενομένη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου, ἦτο εἰς ἄψογον καθαρεύουσαν.

Εἰς ὅλα αὐτὰ ἂς προστεθῇ ὅτι δὲν ἔγινεν ἡ κατάλληλος ἐκμετάλλευσις ἠθοποιῶν μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, ὅπως ἡ Σαπφὼ Ἀλκαίου, ἡ Ροζαλία Νίκα, ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη, προσληφθεῖσα τὸ δεύτερον ἔτος καὶ διακριθεῖσα ἀπὸ τὴν πρώτην της ἐμφάνισιν, ἡ Βασιλεία Στεφάνου, ἡ Χριστίνα Ρούσσου, ἡ Ἑλένη Χέλμη, οἱ ἤδη ὀνομαστοὶ ἠθοποιοὶ Νῖκος Μέγκουλας, Ἐδμόνδος Φύρστ, Διονύσιος καὶ Σπῦρος Ταβουλάρης, Νικόλαος Ζάνος καὶ ἄλλοι. Ἄλλη θὰ ἦτο ἡ τύχη τοῦ Βασιλικοῦ καὶ γενικῶς ἡ ἐξέλιξις τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, ἐὰν εἶχεν εἰσακουσθῇ ἡ πρότασις τοῦ Γρ. Ξενοπούλου, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε τὴν 23ην Μαρτίου 1902 μακρὸν ὑπόμνημα πρὸς τὸν βασιλέα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζε τὸν διορισμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Χρηστομάνου ὡς διευθυντοῦ τοῦ Βασιλικοῦ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ξενόπουλος δὲν ἐξέφραζεν ἀτομικήν, ἀλλὰ γενικὴν γνώμην, ἐκφρασθεῖσαν ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ Τύπου. Ἀλλὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ξενοπούλου ἔμεινεν χωρὶς ἀπάντησιν.

Τὸ Βασιλικὸν Θέατρον εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἰσχυρότατον συναγωνιστήν, τὴν «Νέαν Σκηνὴν» τοῦ Κ. Χρηστομάνου, ἡ ὁποία ἤρχισε τὰς παραστάσεις της τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μὲ ἐκεῖνο. Ἐναντι τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἐλαττωμάτων τοῦ Βασιλικοῦ, ἡ «Νέα Σκηνή» εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ νέους ἠθοποιούς, συγχρονισμένην σκηνοθεσίαν, πρωτότυπα ἔργα ἢ μεταφράσεις εἰς ζωντανὴν γλῶσσαν καί, τέλος, εἶχε διεύθυνσιν, ποὺ ἦτο ἡ ψυχὴ τοῦ ἔργου. Ἀπὸ τὴν διαλυθεῖσαν Δραματικὴν Σχολὴν τοῦ Βασιλικοῦ ὁ Χρηστομάνος προσέλαβε τοὺς ἑξῆς μαθητάς: Κυβέλην Ἀδριανοῦ, Μ. Δημοπούλου, Θ. Δρακοπούλου, Μ. Πετρίδου, Ἑλένην Σικελιανοῦ καὶ τοὺς Δ. Βρατσᾶνον, Θ. Θαλασσινόν, Μ. Μυράτ, Ν. Παπαγεωργίου, Ν. Ραφτόπουλον καὶ Ἄγγελον Χρυσομάλλην. Ὡρισμέναι παραστάσεις τῆς «Νέας Σκηνῆς», ἰδίως ἡ «Ἄλκηστις» τοῦ Εὐριπίδου, τὸ «Κράτος τοῦ ζόφου» τοῦ Τολστόη, οἱ «Ἐρωτευμένοι» καὶ ἡ «Λοκαντιέρα» τοῦ Γκολντόνι, ἡ «Ἀγριόπαπια» καὶ ἡ «Ἔντα Γκάμπλερ» τοῦ Ἴψεν καὶ τὰ «Νειᾶτα» τοῦ Χάλμπε, μὲ πρωταγωνιστρίας εἰς ταῦτα τῆς Εἰμαρμένης Ξανθάκη, τῆς Ἑλένης Σικελιανοῦ καὶ τῆς Κυβέλης Ἀδριανοῦ, θὰ ἦσαν καὶ σήμερον ἐξαιρετικαὶ καλλιτεχνικαὶ δημιουργίαι, ἐνῶ αἱ μεταφράσεις τῆς «Ἀλκήστιδος» καὶ τῆς «Λοκαντιέρας» ὑπὸ τοῦ Ν. Ποριώτη παραμένουν πάντοτε ἀριστουργηματικαί. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεταφράσεως τῶν «Νειάτων» ἐκ τῆς Γερμανικῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Διομήδους, ὁ Α.Μ. Ἀνδρεάδης γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἡ τραγωδία «Ἀριστόδημος» εἶναι ἔργον τοῦ μέχρι προχθὲς ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν κ. Κ. Ἀγγελοπούλου. Ὁ ἀμέσως διάδοχός του κ. Σπῦρος Λοβέρδος εἶχεν ἐπίσης συνδεθῇ μὲ τὸ Βασιλικόν, μεταφράσας τὴν Γερμανικὴν κωμωδίαν «Δόκτωρ Κλάους». Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἕτερος, ἔκτοτε δὶς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ὁ Ἀλέξανδρος Διομήδης, εἶχε μεταφράσει διὰ τὴν «Νέαν Σκηνὴν» Γερμανικὰ ἔργα, ἐν οἷς τὰ «Νειᾶτα» τοῦ Χάλμπε. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν οἰκονομολόγων διὰ τὸ θέατρον εἶναι ἄλλως παρ' Ἕλλησι παλαιὰ παράδοσις. Ὁ μόνος μέγας ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ὃν ἔσχον οἱ Ἀθηναῖοι, ὁ ῥήτωρ Λυκοῦργος, εἶναι ὁ περισώσας τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων τραγικῶν, φροντίσας νὰ γίνουν καὶ νὰ φυλαχθοῦν εἰς τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα ἐπίσημα ἀντίγραφα τῶν κειμένων.».

Ἐκτὸς τῶν μαθητῶν τῆς διαλυθείσης Δραματικῆς Σχολῆς τοῦ Βασιλικοῦ, εἰς τὴν «Νέαν Σκηνὴν» προσελήφθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ αἱ Εἰμαρμένη Ξανθάκη, Ἐλβίρα Γουΐδα, Σάσσα Βρατσάνου, Στέλλα Γαλάτη καὶ οἱ Τηλέμαχος Λεπενιώτης, Πέτρος Λέων, Ἀριστείδης Ζήνων, Σπήλιος Πασσαγιάννης, Σωτήρης Σκίπης καὶ Σπῦρος Σάββας. Ἡ «Νέα Σκηνὴ» ἔζησεν ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸ Βασιλικὸν Θέατρον. Φαίνεται ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ στενοχωρίαι καὶ ὁ συστηματικὸς πόλεμος κατὰ τοῦ ἔργου, προεκάλεσαν βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν εἰς τὸν ἰδρυτήν της. Τὴν 30ὴν Ἰουλίου 1904 προσελήφθησαν εἰς τὴν «Νέαν Σκηνὴν» οἱ παλαιοὶ ἠθοποιοὶ Διονύσιος Ταβουλάρης, Λεκατσᾶς καὶ Εὐαγγελία Παρασκευοπούλου. Ὁ τοιουτοτρόπως καταρτισθεὶς νέος θίασος ἀνεβίβασε τὴν 30ὴν Ἰουλίου 1904 τὸ Ζακυνθινὸν δρᾶμα τοῦ Γρ. Ξενοπούλου «Τὸ μυστικὸ τῆς κοντέσσας Βαλέραινας», τὸ ὁποῖον ἐπανελήφθη τὸ 1918 εἰς τὸ ἴδιον θέατρον μὲ τὴν Μαρίκαν Κοτοπούλη καὶ τὸν Βονασέραν. Τὸ 1906 ὁ Χρηστομάνος ἀπεχώρησε τῆς «Νέας Σκηνῆς», παραχωρήσας τὰ δικαιώματά του εἰς τὴν Κυβέλην καὶ τὸν Μυράτ καὶ ἀποσυρθεὶς ἀπὸ τὸ θέατρον. Ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν μὲ τὰ «Τρία φιλιά», τὰ ὁποῖα ἐπαίχθησαν τὴν 29ην Αὐγούστου 1908 ἀπὸ τὸν θίασον τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη εἰς τὸ θέατρον τῆς «Νέας Σκηνῆς» καὶ οἱ θαυμασταί του ἤλπισαν ὅτι ἀνέζησεν ὁ παλαιὸς Χρηστομάνος, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀπογοητευθοῦν, ὅταν τὸ 1909 ἐδόθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ θιάσου τὸ νέον ἔργον του «Κοντορεβιθούλης». τὸ ὁποῖον ἐμαξιλαρώθη. Ἀπὸ τότε ἔζησεν εἰς ἀφάνειαν μέχρι τοῦ θανάτου του, τὸν Νοέμβριον 1911.

Γ' περίοδος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι μέχρι τοῦ 1895 τὸ Νεοελληνικὸν θέατρον δὲν ἐγνώριζεν ἔργα Ἑλληνικὰ μὲ θέματα ἀπὸ τὴν σύγχρονον ζωήν. Τὸ μόνον κοινωνικὸν δρᾶμα ποὺ ὑπῆρχεν ἦτο ὁ «Βασιλικὸς» τοῦ Α. Μάτεσι. Ὁ πρῶτος διανοίξας τὴν ὁδὸν διὰ τὸ Νεοελληνικὸν θέατρον ἦτο ὁ Γρ. Ξενόπουλος μὲ τὸν «Ψυχοπατέρα», δοθέντα τὴν 11ην Αὐγούστου 1895 εἰς τὸ θέατρον «Ἀθήναιον» ἀπὸ τὸν ἐξ ἠθοποιῶν καὶ ἐρασιτεχνῶν θίασον τοῦ Νικολάου Λεκατσᾶ. Ὁ Ξενόπουλος γράφει σχετικῶς μὲ τὸ ἔργον του: «Τὰ πρῶτα δραματικὰ γυμνάσματα τοῦ Καμπύση βγῆκαν μετὰ τὸν «Ψυχοπατέρα». Τὸ μόνο «νεωτεριστικό» ποὺ παρουσίαζε τότε ἡ Ἑλληνικὴ σκηνή, ἦταν τὰ ντόπια «κωμειδύλλια» τοῦ Κορομηλᾶ καὶ τοῦ Κόκκου καὶ ὁ «Γενικὸς Γραμματεὺς» τοῦ Καπετανάκη. Τὸ σύγχρονο Ἑλληνικὸ δρᾶμα στὴν Ἀθήνα ἦταν ἄγνωστο. Πρόγονος τοῦ δικοῦ μου ἔργου εἶναι ὁ «Βασιλικὸς» τοῦ Μάτεσι».

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ξενοπούλου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ δεκαετίας ὁλοκλήρους ποικιλοτρόπως ἐπλούτισε τὴν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν, ἀποτελεῖ τὸν σημαντικώτερον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν, τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, διότι σημειώνει τὸν ἐκτοπισμὸν τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς Φαναριωτικῆς σχολῆς καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἑπτανησιακῆς παραδόσεως. Ὁ συγγραφεὺς Σπῦρος Μελᾶς εἶπε κάποτε εἰς τὸν Ξενόπουλον: «Τὰ θεατρικά σου ἔργα ἀποτελοῦν ὡς τώρα μιὰ παράδοσι. Ὁ νέος ποὺ ἔρχεται ἔχει ποῦ νὰ πατήσῃ καὶ νὰ τραβῄξῃ μπροστά». Καὶ πράγματι, οἱ δραματικοὶ συγγραφεῖς ποὺ ἠκολούθησαν, ἐβάδισαν ἐπὶ τοῦ δρόμου, ποὺ διήνοιξεν ὁ Ξενόπουλος.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Βασιλικοῦ θεάτρου καὶ τῆς Νέας

Σκηνῆς, ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη καὶ ἡ Κυβέλη Ἀδριανοῦ συνεκέντρωσαν ὅλην σχεδὸν τὴν θεατρικὴν κίνησιν. Καὶ συνέβη καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὅ,τι καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην μὲ τὴν Παρασκευοπούλου καὶ τὴν Βερώνη. Τὸ κοινὸν ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη διηρέθη εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα.

Μετὰ τοὺς δύο τούτους μεγάλους θιάσους ἐλευθέρου θεάτρου ἐλειτούργησαν ἐπιτυχῶς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ θίασος τῆς Κατερίνας Ἀνδρεάδου καὶ ὁ θίασος κωμωδίας τοῦ Βασ. Ἀργυροπούλου.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ὑπάγονται ἐπίσης οἱ συγγραφεῖς Σπῦρος Μελᾶς, Παῦλος Νιρβάνας, Παντελῆς Χόρν, Κωστῆς Παλαμᾶς, Πολ. Δημητρακόπουλος, Δημ. Ταγκόπουλος, Νικ. Λάσκαρης, Ι. Δεληκατερίνης, Τ. Μωραϊτίνης, Γρ. Ξενόπουλος, Δ. Ἰωαννόπουλος, Θεόδ. Συναδινός, Ι. Πολέμης, Α. Προβελέγγιος, Μ. Λιδωρίκης, Ἀλ. Λιδωρίκης, Ἠλ. Βουτιερίδης, Ζ. Παπαντωνίου, Σπ. Ποταμιάνος, Δ. Κόκκινος, Π. Ἀθανασιάδης, Γ. Τσοκόπουλος, Κ. Χρηστομάνος, Δ. Βαλσαμίδης, Ἀλ. Γαλανός, Μιχ. Ροδᾶς, Β. Ρώτας, Δ. Δεβάρης, Β. Ἠλιάδης, Ν. Πορφύρης, Α. Τερζάκης, Ν. Κατηφόρης, Λ. Καγιᾶς, Μίμης Ψαθᾶς, Γεώργ. Ροΐσσος, Καλλιρρόη Παρέν, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Ν. Μητσοτάκη, Εἰρήνη Νικολάκη καὶ ἄλλοι.

Ἐπίσης εἰς τὴν παροῦσαν περίοδον ἀνήκουν, χρονικῶς τοὐλάχιστον καὶ αἱ τραγωδίαι τοῦ Ἀγγέλου Σικελιανοῦ «Διθύραμβος τοῦ Ρόδου», «Σίβυλλα», «Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη», «Ὁ Χριστὸς στὴ Ρώμη», «Διγενὴς Ἀκρίτας», ἔργα μεγάλης πνοῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως οὐδὲν ἐπαίχθη ὑπὸ ἐπαγγελματικοῦ θιάσου.

Τὸ 1919, ἡ ἑταιρία θεατρικῶν συγγραφέων ἵδρυσε θίασον, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὴν 20ην Μαΐου εἰς τὸ θέατρον «Ὀλύμπια» τὸν «Οἰδίποδα Τύραννον» κατὰ σκηνοθεσίαν καὶ μετάφρασιν τοῦ Φώτου Πολίτη. Ὁ ἴδιος ἐσκηνοθέτησεν ἔπειτα καὶ τὸν «Ἐπιθεωρητὴν» τοῦ Γκόγκολ. Τὸ 1923, ἱδρύθη ἡ ἐπαγγελματικὴ σχολὴ θεάτρου, μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ σωματείου Ἑλλήνων ἠθοποιῶν, ἔδωσε δὲ σειρὰν παραστάσεων, αἱ ἐπιτυχέστεραι τῶν ὁποίων ἦσαν τὸ Μεσαιωνικὸν μυστήριον ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ» καὶ ὁ «Βασιλικὸς» τοῦ Α. Μάτεσι, καὶ τὰ δύο σκηνοθετηθέντα ὑπὸ τοῦ Φώτου Πολίτη, καθηγητοῦ τῆς σχολῆς. Ἐπίσης δύο καθηγηταὶ τῆς σχολῆς, οἱ Πᾶνος Καλογερῖκος καὶ Νῖκος Παπαγεωργίου ἐσκηνοθέτησαν κωμωδίας τοῦ Μολιέρου καὶ μερικὰ Ἑλληνικὰ ἔργα. Τὸ 1925, ὁ Σπῦρος Μελᾶς ἵδρυσε τὸ «Θέατρον Τέχνης», τὸ ὁποῖον εἶχε βραχὺν βίον. Γενικῶς τὸ θέατρον, ἐξαιρέσει τοῦ θιάσου τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη καὶ τοῦ Βασιλ. Ἀργυροπούλου, διήρχετο κρίσιν. Ὄχι μόνον δὲν ἐγνώρισεν οἱανδήποτε ὑποστήριξιν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ ἔκυπτεν ὑπὸ καταθλιπτικωτάτην φορολογίαν. Διάφοροι ἀπόπειραι ἱδρύσεως νέων θεάτρων, ἀπετύγχανον ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος.

Ἐθνικὸν Θέατρον. Ἀπὸ τὸν Μάρτιον 1923 ἤρχισε νὰ γίνεται λόγος, εἰς μερικὰς ἐφημερίδας, περὶ τῆς ἀνάγκης ἱδρύσεως ἐθνικοῦ θεάτρου, ἐνῶ ἄλλοι ἐπίστευον ὅτι ἡ μόνη διέξοδος ἦτο ἡ ἐπιχορήγησις τοῦ σοβαροῦ θεάτρου ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Ἡ τότε κυβέρνησις ἐφάνη εὐνοοῦσα τὴν ἰδέαν τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου. Ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Γρυπάρης, διευθυντὴς Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν εἰς τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας, ἤρχισε καταρτίζων σχέδιον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα ἀνέβαλον τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου. Ἐπὶ τέλους ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, Γ. Παπανδρέου, ἀγνοῶν ἀντιρρήσεις καὶ ἀντιδράσεις, ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν Κρατικοῦ θεάτρου, εὑρίσκων σύμφωνον καὶ τὸν πρωθυπουργὸν Ἑλ. Βενιζέλον καὶ τὴν 13ην Μαρτίου 1930 γίνεται ἡ ἀναγγελία διὰ τοῦ Τύπου. Τὸ σχετικὸν νομοσχέδιον, ψηφισθὲν ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Μαΐου 1930. Τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου προβλεπόμενον δεκαπενταμελὲς διοικητικὸν συμβούλιον κατὰ τὴν πρώτην του ἐπίσημον συνεδρίασιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Γ. Παπανδρέου, ἐψήφισε πρόεδρον τὸν Ν. Λάσκαρην, ἀντιπρόεδρον τὸν Γρηγ. Ξενόπουλον καὶ γραμματέα τὸν Ἄριστον Καμπάνην. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῆς πενταμελοῦς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς. Διευθυντὴς διωρίσθη ὁ Ι. Γρυπάρης καὶ σκηνοθέτης ὁ Μιλτ. Λιδωρίκης. Ἀλλ' ἡ λειτουργία τοῦ Ἐθνικοῦ ἀνεβλήθη καὶ ὁ Λιδωρίκης δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ σκηνοθετήσῃ. Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος ἡ σκηνοθεσία ἀνετέθη εἰς τὸν Φ. Πολίτην. Ἡ διεύθυνσις ἀπηύθυνε νέας προσκλήσεις τὸν Ὀκτώβριον 1931 πρὸς τοὺς ἠθοποιούς, Σαπφὼ Ἀλκαίου, Κατερίνα Ἀνδρεάδου, Σμαράγδα Βεάκη, Κατίνα Κωνσταντοπούλου (Παξινοῦ), Νέλλη Μαρσέλλου, Ἀλίκη Μουσούρη, Ἀθανασία Μουστάκα, Μιράντα Μυράτ, Μερόπη Νέζερ, Ἑλένη Παπαδάκη, Μαρίκα Ραφτοπούλου, Μαίρη Σαγιάνου, Ἄννα Σταυρίδου, Θ. Ἀρώνη, Ι. Αὐλωνίτη, Αἰμίλιον Βεάκην, Γεώργ. Γληνόν, Ἠλίαν Δεστούνην, Νῖκον Δενδραμῆν, Χρ. Εὐθυμίου, Μιχ. Ἰακωβίδην, Ἐμμ. Κατράκην, Τρ. Καροῦσον, Τηλέμαχον Λεπενιώτην, Λουδοβῖκον Λούην, Ἀλέκον Μινωτῆν, Κωνσταντῖνον Μουσούρην, Χριστόφορον Νέζερ, Νικ. Παπαγεωργίου, Νικ. Παρασκευᾶν, Νικ. Ροζάν.

Ἐπίσης προσεκλήθη καὶ ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη, ἡ ὁποία ἠρνήθη. Ἡ Ἑλένη Παπαδάκη, ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ ἴδιον θίασον, ἐτηλεγράφησεν ὅτι δέχεται, ἀλλὰ μὴ προφθάσασα νὰ ἐπιστρέψῃ ἐγκαίρως, προσελήφθη βραδύτερον. Ὁ Βασίλης Ἀργυρόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐκλήθη, παρεκάλεσε νὰ ἐγγραφῇ ἐπίτιμον μέλος, διότι δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν θίασόν του. Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος ἔμεινεν ἡ αὐτὴ σύνθεσις τοῦ θιάσου μὲ τὴν προσθήκην τῆς Ἑλένης Παπαδάκη, τῆς Ρίτας Μυράτ καὶ τῶν ἀριστούχων τῆς Δραματικῆς Σχολῆς, Λέλας Ἡσαΐα, Θαλείας Καλλιγᾶ, Βάσως Μανωλίδου καὶ τῶν Θάνου Κωτσοπούλου, Ἄρη Μαλλιαγροῦ, Ἀνδρέου Παντοπούλου καὶ Γ. Ταλάνου.

Ἡ πρώτη παράστασις ἐδόθη τὴν 19ην Μαρτίου 1932 μὲ τὸν «Ἀγαμέμνονα» τοῦ Αἰσχύλου, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Ι. Γρυπάρη καὶ τὸ μονόπρακτον τοῦ Γρ. Ξενοπούλου «Θεῖος Ὄνειρος». Ἠκολούθησαν ὁ «Ἰούλιος Καῖσαρ» τοῦ Σαίξπηρ, ἡ «Βαβυλωνία» τοῦ Δ. Βυζαντίου, τὸ «Γλέντι, κρασί, ἀγάπη» τοῦ Ὀστρόβσκυ μὲ τὸ μονόπρακτον ἡ «Ἄμαξα» τοῦ Προσπὲρ Μεριμέ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ Κατερίνα Ἀνδρεάδου, εἰς τὸν ρόλον τῆς Περικόλ. Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 19ης Μαρτίου 1932, μέχρι τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1934, δηλαδὴ εἰς ὀλιγώτερον τῶν 2½ ἐτῶν ὁ Πολίτης ἐσκηνοθέτησε τριάκοντα πέντε ἔργα. Πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν τελευταίαν ἡμερομηνίαν ἀπέθανε. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδον ἐδόθησαν τὰ ἑξῆς Ἑλληνικὰ ἔργα, ἀρχαῖα καὶ νέα, κατὰ χρονολογικὴν σειράν: «Θεῖος Ὄνειρος» τοῦ Ξενοπούλου, «Βαβυλωνία» Α. Βυζαντίου, «Ἐνῶ τὸ πλοῖον ταξιδεύει» Γαλατείας Καζαντζάκη, «Ποπολάρος» Ξενοπούλου, τὸ Μεσαιωνικὸν μυστήριον «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», «Νὰ ζῇ τὸ Μεσολόγγι» Βασ. Ρώτα, «Οἰδίπους τύραννος», «Φυντανάκι» Παντελῆ Χόρν, «Λόρδος Βύρων» Ἀλ. Λιδωρίκη, «Πέρσαι» Αἰσχύλου, «Κύκλωπες» Εὐριπίδου καὶ «Ἰούδας» τοῦ Σπύρου Μελᾶ.

Ὅταν ἀπεφασίσθη ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἐθνικοῦ θεάτρου, ὡρισμένοι κύκλοι ἐξέφρασαν τοὺς φόβους, ὅτι θὰ ἐδημιούργει συναγωνισμὸν καταστρεπτικὸν διὰ τὸ ἐλεύθερον θέατρον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὡς ἔχον χρηματοδότην τὸ Κράτος καὶ δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ προβαίνῃ εἰς μεγάλας δαπάνας διὰ τὰς παραστάσεις του, διότι ἦτο ἀπηλλαγμένον φορολογίας καὶ συνεπῶς ἠδύνατο νὰ ὁρίσῃ τιμὰς εἰσιτηρίων κατωτέρας τῶν ἄλλων καὶ διότι τέλος εἶχε θίασον συγκεντροῦντα τὰ ἐκλεκτότερα θεατρικὰ στοιχεῖα. Οἱ φόβοι αὐτοὶ δὲν ἐδικαιώθησαν ἐκ τῶν πραγμάτων. Τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν ἰδίως διὰ τὰ κλασσικὰ καὶ τὰ σοβαρὰ ἔργα, διότι διὰ πρώτην φορὰν ἐσημειώθη τὸ φαινόμενον νὰ ἐπαναλαμβάνωνται ἐπὶ ἑβδομάδας τοιαῦτα ἔργα, ἀκόμη καὶ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ δράματα ἐνώπιον ὑπερπλήρων αἰθουσῶν. Καὶ ἂν ὅμως ἐκ τούτου ἐζημιώθησαν θέατρα προσφέροντα νοθευμένην πνευματικὴν τροφήν, ἡ ζημία ἦτο πρὸς ὄφελος καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ. Βραδύτερον τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον ἵδρυσε τὸ «Ἄρμα τοῦ Θέσπιδος» μὲ πρωταγωνιστὰς τὴν Θάλειαν Καλλιγᾶ καὶ τὸν Περικλῆν Γαβριηλίδην καὶ ἔπειτα τὴν Λυρικὴν Σκηνήν, ἡ ὁποία εἶχε πολλὰς ἐπιτυχίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φ. Πολίτη τὴν σκηνοθεσίαν ἀνέλαβον κατὰ διαφόρους περιόδους οἱ σκηνοθέται Δ. Ροντήρης, Τ. Μουζενίδης, Σ. Καραντινός, Π. Κατσέλης.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάν. Γρυπάρη, τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου ἀνέλαβον ὁ Γεώργ. Ἀγγ. Βλάχος καὶ ἔπειτα ὁ Κλ. Καρθαῖος, ὁ Κωστῆς Μπαστιᾶς, Ἀγγ. Τερζάκης καὶ Νικ. Λάσκαρης. Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ὁ Γ. Θεοτοκᾶς, ὁ Δημ. Ροντήρης, ὁ Αἱ. Χουρμοῦζιος κ.ἄ. ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου καὶ τῶν γραμμάτων. Σήμερον (1980) ἡ θέσις τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ δὲν ὑφίσταται καὶ πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἶναι ὁ Α. Μινωτῆς. Καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς εἶναι ὁ διακεκριμένος σκηνοθέτης Α. Σολομός.

Συνεχίζον τὴν παράδοσιν τοῦ σοβαροῦ θεάτρου τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον ἔδωσεν ἀξιολόγους παραστάσεις ἀρχαίου δράματος καὶ ἔργων κλασσικοῦ δραματολογίου, καθὼς καὶ ἔργων τοῦ νεωτέρου θεάτρου. Μὲ τὴν δημιουργίαν δὲ δευτέρας σκηνῆς (Νέας Σκηνῆς) ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν εἰς πολλοὺς Ἕλληνας δραματουργοὺς νὰ ἴδουν τὴν ἐργασίαν των ἀναβιβαζομένην ἀπὸ ἕνα σοβαρὸν θεατρικὸν ὀργανισμόν, ὅπως τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον.

Ἐκτὸς τῆς δράσεώς του εἰς τὸν Ἑλληνικὸν θεατρικὸν χῶρον τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον ἔχει πραγματοποιήσει ἐμφανίσεις καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ μεγάλην πάντοτε ἐπιτυχίαν. Μετὰ τὴν κατὰ 1954 καθιέρωσιν φεστιβὰλ ἀρχαίου δράματος τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ Ἐθνικὸν θέατρον δίδει, ὅπως καὶ ἄλλοι θεατρικοὶ ὀργανισμοὶ (Θέατρον Τέχνης, Κρατικὸν Θέατρον Βορείου Ἑλλάδος κ.ἄ.) εἰς τὸ ἐκεῖ ἀρχαῖον θέατρον παραστάσεις ἀρχαίων τραγωδιῶν (ἀπὸ δὲ τοῦ 1956 καὶ Ἀττικῶν κωμωδιῶν) κατὰ Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον ἑκάστου ἔτους. Τὸ φεστιβὰλ Ἐπιδαύρου παρουσίασε μεγάλας προόδους καὶ συνέβαλεν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν πρόοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου.

Παραλλήλως τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον δίδει κατὰ τὸ θέρος σειρὰν παραστάσεων ἀρχαίου δράματος εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ παγκοσμίως γνωστοῦ Φεστιβὰλ Ἀθηνῶν. Τὴν παράδοσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου διατηρεῖ ζῶσαν εἰς Βόρειον Ἑλλάδα τὸ ἱδρυθὲν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 507 τῆς 19/12/1960 πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Κρατικὸν Θέατρον Βορείου Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἕδραν του εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἔχει εἰς τὸ ἐνεργητικόν του ὡραιοτάτας παραστάσεις ἔργων τοῦ Ἑλληνικοῦ, διεθνοῦς καὶ συγχρόνου δραματολογίου, συμπεριλαμβανομένων καὶ δημιουργιῶν τοῦ πειραματικοῦ θεάτρου.

Δ. Δεβάρης - Σ.

Ἐλεύθερον θέατρον. Εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου δράμα-

τος καί, εἰδικώτερον, τῆς ἀρχαίας τραγωδίας μεγάλην καί, εἰς μερικὰς περιπτώσεις, ἐκπληκτικὴν ἐπιτυχίαν ἐσημείωσαν καὶ ἄλλοι, ἐκτὸς τοῦ 'Εθνικοῦ Θεάτρου, θίασοι, ὅπως ὁ «Θυμελικὸς Θίασος» τοῦ Λ. Καρζῆ, ποὺ εἶχεν εἰς τὸ ἐνεργητικόν του μερικὰς λαμπρὰς παραστάσεις ἀρχαίου δράματος, ὁ «"Ομιλος 'Αρχαίας Τραγωδίας» τοῦ Κ. Λειβαδέα, τὸ «Πειραϊκὸν Θέατρον», ποὺ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δ. Ροντήρη παρουσίασε μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν ἀρχαῖον 'Ελληνικὸν δρᾶμα εἰς διαφόρους Εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας, τὸ «Θέατρον Τέχνης» τοῦ Καρόλου Κούν, τὸ ὁποῖον ἀνεβίβασε μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν 'Αττικὴν κωμωδίαν («"Ορνιθες» κλπ) καὶ κατέπληξε τὸ διεθνὲς κοινόν, κατὰ τὰ 'Επιδαύρεια τοῦ 1980, μὲ μίαν ἐκπληκτικὴν διδασκαλίαν τῆς «'Ορεστείας» κ.ἄ. 'Αλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς τοῦ ἐλευθέρου θεάτρου ἐσημειώθησαν ἀξιόλογοι πρόοδοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Πλὴν τοῦ προαναφερθέντος «Θεάτρου Τέχνης», τὸ ὁποῖον ἔχει εἰς τὸ ἐνεργητικόν του λαμπρὰς παραστάσεις ἔργων τοῦ σοβαροῦ διεθνοῦς δραματολογίου καὶ τοῦ συγχρόνου πρωτοποριακοῦ, 'Ελληνικοῦ καὶ ξένου θεάτρου, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν καὶ ἄλλοι θίασοι, ὑπηρετοῦντες μὲ ὑψηλὴν αἴσθησιν καλλιτεχνικῆς εὐθύνης τὸ σύγχρονον ἢ κλασσικὸν διεθνὲς δραματολόγιον, ὅπως οἱ θίασοι τῶν Δ. Μυράτ-Β. Ζουμπουλάκη, Β. Διαμαντοπούλου, Μ. 'Αλκαίου, Μ. 'Αρώνη, Δ. Χόρν, Ντ. 'Ηλιοπούλου, Μ. Φωτοπούλου, Ε. Βεργῆ, Α. 'Αλεξανδράκη-Ν. Γαληνέα, Α. Βουγιουκλάκη, Τ. Καρέζη-Κ. Καζάκου, Ληναίου-Φωτίου, Κ. Ρηγόπουλου-Κ. 'Αναλυτῆ, Μ. Ξενουδάκη, Κ. Καρρᾶ-Α. Καλουτᾶ, Κ. Βουτσᾶ, Ζ. Λάσκαρη, καθὼς καὶ πλῆθος ἄλλοι σχηματιζόμενοι διὰ μίαν θεατρικὴν περίοδον καὶ διαλυόμενοι μετὰ ἢ καὶ πρὸ τῆς λήξεώς της διὰ νὰ δημιουργηθοῦν ἄλλα θιασιακὰ σχήματα ἢ ἄλλοι θίασοι ἐμφανιζόμενοι μὲ θεατρικοὺς τίτλους, ὅπως «Κηποθέατρο», «'Αρένα», «'Αντιθέατρο», «Πειραματικὸ Θέατρο», «'Αμφι-θέατρο», «Θεατρικὸ 'Εργαστῆρι», «Θέατρο "Ερευνας», «Λαϊκὸ Πειραματικὸ Θέατρο», «Θεσσαλικὸ Θέατρο», «'Ελληνικὸ Λαϊκὸ Θέατρο» κλπ..

Εἰς τὸν χῶρον τῆς συγχρόνου δραματικῆς συγγραφῆς, τὸ ἔργον καθιερωμένων θεατρικῶν συγγραφέων, ὅπως ὁ Α. Τερζάκης, Γ. Θεοτοκᾶς, Μ. Σκουλούδης, Δ. 'Ιωαννόπουλος, Α. Λιδωρίκης, Γ. Ροῦσσος, Σ. Μελᾶς, Ι. Καμπανέλλης, Δ. Ψαθᾶς, Α. Σακελλάριος, Χ. Γιαννακόπουλος, Ν. Τσιφόρος, Π. Βασιλειάδης, Σ. Φωτιάδης Ι. 'Ιακωβίδης Γ. Λαζαρίδης κ.ἄ., συνεχίζουν σήμερον ἄλλοι ἱκανοὶ συγγραφεῖς καί, εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ἀνανεωταὶ τοῦ συγχρόνου 'Ελληνικοῦ δραματολογίου, ὅπως οἱ Κ. Μουρσελᾶς, Γ. Σκούρτης, Μ. Ποντίκας, Δ. 'Ιατρόπουλος, Γ. Διαλεγμένος, Γ. 'Αρμένης, Δ. Κεχαΐτης, ἡ Μ. Ριάλδη, ἡ Ρ. 'Αναγνωστάκη, Δ. Εὐθυμιάδης κ.ἄ.

'Εκ τῶν γυναικῶν ἠθοποιῶν, ποὺ διέπρεψαν κατὰ τὴν μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον περίοδον (καὶ μερικαὶ καὶ παλαιότερον), πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν αἱ Κ. Παξινοῦ, Μιράντα, Ρ. Μυράτ, Κατερίνα, Μ. 'Αρώνη, Ε. Βεργῆ, Β. Μανωλίδου, Χ. Καλογερίκου, Ε. Παππᾶ, Α. Συνοδινοῦ, Ε. Λαμπέτη, Α. Κυριακοῦ, Β. Μεταξᾶ, Ε. Χατζηαργύρη, Β. Ζαβιτσιάνου, Α. Παπαθανασίου, Μ. 'Αλκαίου, Α. Βουγιουκλάκη, Τ. Καρέζη, Α. Βαλάκου, Ν. 'Αγγελίδου, Τ. Πανταζοπούλου, Α. Κατσέλη, Ε. Σώκου, Α. Καπελλαρῆ, Β. Ζουμπουλάκη, Κ. Παππᾶ, Δ. Σκούρα, Τ. Σαββοπούλου, Κ. 'Αναλυτῆ, Ξ. Καλογεροπούλου, Α. Μουστάκα, Μ. Κοντοῦ, Μ. Λυμπεροπούλου, Ἑλ. Ζαφειρίου, Κ. Παναγιώτου, Μ. Χρονοπούλου, Ν. Τσαγανέα, Μ. Λαλοπούλου, Α. Φόνσου, Ρ. Πιττακῆ, Τ. Τσανακλίδου, Ε. Κοταμανίδου, Κ. 'Αρσένη, Α. Γεωργούλη, Ν. Γαληνέα, Κ. Δανδουλάκη, Κ. Λαμπροπούλου, Χ. Σύλβα, Τ. Ρουσέα, Α. 'Υψηλάντη, Ε. Φωτίου, Δ. Διαμαντίδου, Ν. Τριανταφυλλίδη, Ε. Βοζικιάδου, Ε. 'Ανουσάκη, Μ. Βαλάση, Β. Κρούσκα, Α. Παΐζη, Μ. Ριάλδη, Σ. Γιούλη, Μ. Φωκᾶ, Γ. Μαυροπούλου, Τ. Γαρμπῆ, Τ. Νικηφοράκη, Ν. Βαλσάμη, Μ. Παπακωνσταντίνου, Τ. Ζαχαροπούλου, Ε. Ξανθάκη, Ο. Τουρνάκη, Α. Βλάχου, Κ. 'Αποστόλου Τ. Σχοινάκη κ.ἄ. διαπρέπουσαι εἰς τὰ δύσκολα θεατρικὰ εἴδη τῆς ἐπιθεωρήσεως καὶ τῆς μουσικῆς κωμωδίας ἢ δημιουργοῦσαι νέαν παράδοσιν εἰς τὸ θέατρον πρόζας.

'Εκ τῶν ἀνδρῶν ἠθοποιῶν γνωστότεροι εἶναι οἱ Α. Μινωτῆς, Χ. Νέζερ, Γ. Γληνός, Θ. Κωτσόπουλος, Μ. Κατράκης, Β. Διαμαντόπουλος, Δ. Μυράτ, Δ. Χόρν, Κ. Μουσούρης, Λ. Καλλέργης, Α. 'Αλεξανδράκης, Δ. Παπαμιχαὴλ, Σ. Βόκοβιτς, Π. Ζερβός, Μ. Φωτόπουλος, Τ. Καροῦσος, Ν. 'Ηλιόπουλος, Α. Μαλλιαγρός, Χ. Εὐθυμίου, Γ. 'Αποστολίδης, Ν. Τζόγιας, Δ. Χατζημάρκος, Κ. Μπάκας, Θ. Καρακατσάνης, Τ. Γαλανός, Μ. Χρηστίδης, Ι. Μαρῖνος, Γ. Λαζάνης, Γ. 'Αργύρης, Β. Πάλλης, Γ. Μπινιάρης, Β. Κανάκης, Γ. Φέρτης, Σ. Ληναῖος, Π. Φυσσούν, Μ. Καλογιάννης, Μ. Μπούχλης, Δ. Παπαγιαννόπουλος, Λ. Κωνσταντάρας, Θ. Μορίδης, Α. Φιλιππίδης, Χ. Τσαγανέας, Γ. Γκιωνάκης, Θ. Βέγγος, Δ. Ποταμίτης, Ν. Βασταρδῆς, Γ. Δάνης, Σ. Μουστάκας, Κ. Βουτσᾶς, Ν. Κούρκουλος, Σ. Καλογήρου, Γ. Μιχαλακόπουλος, Γ. Μιχαλόπουλος, Ν. Γαλανός, Γ. Κωνσταντίνου, Σ. Ξενίδης, Κ. Ρηγόπουλος, Α. Δαμιανός, Δ. Σταρένιος, Β. Μπουγιουκλάκης, Γ. Βογιατζῆς, Κ. Καρρᾶς, Η. Λογοθέτης, Σ. Στρατηγὸς, Σ. Παράβας, Γ. Πάντζας, Κ. Καζᾶκος, Γ. Βόγλης, Ν. 'Αντωνόπουλος, Τ. Μηλιάδης, Θ. Μυλωνᾶς, Ν. Ρῖζος, Λ. Κομνηνός, Μ. Ρευματᾶς, Κ. Καστανᾶς, Ν. Τσακίρογλου κ.ἄ.

Εἰς τὴν σκηνοθεσίαν διεκρίθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἱ Δ. Ροντήρης, Α. Μινωτῆς, Σ. Καραντινός, Α. Σολομός, Λ. Καρζῆς, Κ. Κούν, Π. Κατσέλης, Γ. Σαραντίδης, Τ. Μουζενίδης, Μ. Χρηστίδης, Κ. Μιχαηλίδης, Δ. Μυράτ, Τ. Φαρμάκης, Ν. Κούνδουρος, Μ. Κακογιάννης, Σ. Εὐαγγελᾶτος, Α. Βουτσινᾶς, Δ. Κολλατος, Λ. Τριβιζᾶς, Δ. Ποταμίτης, κ.ἄ ἠθοποιοὶ ἀσχολούμενοι μὲ μεγάλην συχνὰ ἐπιτυχίαν καὶ μὲ τὴν σκηνοθεσίαν.

Εἰς τὴν σκηνογραφίαν διεκρίθησαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς κορυφαίους "Ελληνας ζωγράφους, ὅπως οἱ Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Γ. Τσαρούχης, Γ. Μόραλης, Γ. Βακαλὸ καὶ ἄλλοι καλλιτέχναι, ἀσχοληθέντες βασικῶς μὲ τὴν σκηνογραφίαν, ὅπως οἱ Κ. Κλώνης, Γ. 'Ανεμογιάννης, Γ. Στεφανέλης, Κ. 'Ολύμπιος, Β. Φωτόπουλος, Ν. Πετρόπουλος, Γ. Πάτσας, Μ. 'Αργυράκης, Γ. Ζωγράφος, Γ. Μαριδάκις, Μ. 'Αραβαντινοῦ κ.ἄ.

ΜΕΛΟΔΡΑΜΑ - ΛΥΡΙΚΗ ΣΚΗΝΗ - ΟΠΕΡΕΤΤΑ

Μελόδραμα. Τὸ οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον, εἰς τὸ ὁποῖον περιῆλθεν ὁ πρῶτος θεατρικὸς ἐπιχειρηματίας τῆς πρωτευούσης 'Αθανάσιος Σκοντζόπουλος ἐκ τῶν ἀποτυχουσῶν τελικῶς προσπαθειῶν του διά τὴν παγίωσιν 'Ελληνικοῦ θεάτρου, δὲν ἀπεγοήτευσε τὸν 'Ιταλικῆς καταγωγῆς Γαετᾶνο Μέλην νὰ συνεχίσῃ τὴν προσπάθειαν τοῦ καταστραφέντος οἰκονομικῶς θεατρώνου καὶ νὰ ἱδρύσῃ νέον θέατρον, θεμελιωμένον ὅμως ἐπὶ ἄλλων βάσεων. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1837 ὁ Μέλης μετέτρεψε τὸν ἤδη εὑρισκόμενον εἰς τὰς 'Αθήνας θίασον τῶν σχοινοβατῶν (ἀκροβατῶν) εἰς ὠδικὸν θίασον, τὸν ὁποῖον συνεπλήρωσε μὲ μελοδραματικὸν θίασον, μετακληθέντα ἐξ 'Ιταλίας, διὰ νὰ ἐμφανίσῃ τὸ πρῶτον ἐνώπιον τοῦ 'Αθηναϊκοῦ κοινοῦ μελοδραματικὴν παράστασιν, μὲ μίαν πρᾶξιν ἐκ τοῦ «Κουρέως τῆς Σεβίλλης» τοῦ Ροσσίνι. 'Η ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων ἐντύπωσις τοῦ κοινοῦ, μολονότι ὁ θιασάρχης διετείνετο ὅτι ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ὑπῆρξε λίαν ἐνθουσιώδης, πλήθη δὲ κόσμου κάθε κοινωνικῆς τάξεως κατέκλυζον τὸ μικρὸν θέατρον διὰ νὰ θαυμάσουν καὶ χειροκροτήσουν τοὺς 'Ιταλοὺς καλλιτέχνας Ρόζα Τοζίνι ὡς Ροζίνα καὶ τὸν Σανσόνι ὡς 'Αλμαβίβα. Δύο ἔτη ἀργότερον ἀνηγείρετο τὸ θέατρον Μπούκουρα, τὸ ὁποῖον ἐνεκαινίαζε τὰς παραστάσεις του μὲ τὴν «Λουκίαν τοῦ Λαμερμούρ» τοῦ Ντονιζέττι. Τὸ μελόδραμα τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον κατεχειροκροτήθη ἡ 'Ιταλὶς ὑψίφωνος Ρίτα Μπάσσο, ἀνεβιβάσθη ἐν συνεχείᾳ ἐπανειλημμένως, διὰ νὰ παραδώσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὴν «Κλάραν» τοῦ Ρίτσι, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίσης ἐσημείωσε ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν ἡ ἰδία καλλιτέχνις, ἡ ὁποία εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀποτελεῖ τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου διὰ τοὺς 'Αθηναίους καταμαγευθέντας, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ὡραίαν φωνὴν της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν 'Ιταλικὴν αὐτῆς καλλονήν. Οἱ ἀτυχεῖς "Ελληνες ἠθοποιοὶ ἀγωνιζόμενοι ματαίως νὰ συντηρήσουν ἕνα ἀμιγὲς 'Ελληνικὸν θέατρον ἔβλεπον ἀρχικῶς μετὰ θλίψεως τὴν πρὸς αὐτοὺς περιφρόνησιν τοῦ κοινοῦ, θλῖψιν ἡ ὁποία συντόμως μετεβλήθη εἰς φθόνον κατὰ τῶν 'Ιταλῶν συναδέλφων των, διὰ νὰ μετατραπῇ μετ' ὀλίγον αὐτὴ εἰς φανερὰν κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ὑποστηρίζοντος τοὺς 'Ιταλοὺς 'Αθηναϊκοῦ κοινοῦ ἔχθραν. "Εχοντες ἐπικεφαλῆς αὐτῶν τὸν θιασάρχην καὶ συγγραφέα Θεόδωρον 'Ορφανίδην, οἱ "Ελληνες ἠθοποιοὶ ἐξετόξευον μύδρους κατὰ τοῦ 'Ιταλικοῦ θιάσου καὶ διὰ τοῦ παρ' αὐτῶν ἐκδιδομένου περιοδικοῦ «Τοξότης» περιέλουον διὰ παντρειδῶν δημοσιευμάτων τοὺς θριαμβεύοντας εἰς τὰς 'Αθήνας 'Ιταλούς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀναστατώσει τὸ πᾶν καὶ εἶχον ἀκόμη συγκλονίσει καὶ αὐτὴν τὴν χρηματαγοράν τῆς πόλεως εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ ὑψωθῇ τὸ εἰκοσόφραγκον κατὰ μίαν ὁλόκληρον δραχμήν! 'Η ἀγανάκτησις τοῦ "Ελληνος θιασάρχου ἔφθασεν εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον, ὅταν ἐπληροφορήθη τὰ πρὸς τοὺς 'Ιταλοὺς ἠθοποιοὺς προσφερθέντα πολύτιμα δῶρα καὶ τὰ καταβληθέντα μυθώδη διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ποσὰ κατὰ τὰς «εὐεργετικὰς» παραστάσεις των. Δυσανασχετῶν καὶ διαμαρτυρόμενος ὁ 'Ορφανίδης, διότι οὐδέποτε οἱ "Ελληνες ἠθοποιοὶ ἔτυχον κάποιας ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τῶν συμπατριωτῶν των, ἐδημοσίευσε κατάλογον τῶν καταβληθέντων χρημάτων πρὸς τὰ μέλη τοῦ 'Ιταλικοῦ θιάσου, συνοδεύων τὰ ὀνόματα ἑκάστου τούτων μὲ εἰρωνικὰς χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις. "Εγραφε λοιπόν, εἰς τὸν «κατάλογόν» του ὁ 'Ορφανίδης:

'Η μελίρρυτος, χαριτόβυτος καὶ ἀξιέραστος ἀπὸ συμβούλους, ἰατροὺς φαρμακοπώλας, ὑπαλλήλους κλπ. πρωταγωνίστρια κ. Ρίτα Μπάσσα εἰσέπραξε κατὰ τὴν εὐεργετικήν της	Δρχ.	7.000
'Η λογίφθογγος κυρία Ρίτση, ἡ ἀναχωρήσασα καὶ προετοιμάσασα ἀρκετὰς διὰ τὸ φρενοκομεῖον ἐγκεκαυτηριασμένας κεφαλάς.	Δρχ.	5.000
'Η ἑλικωνιὰς κ. Λούλη, ἡ ἐξοφλοῦσα τὰς συναλλαγματικὰς ἐπὶ τῆς ράχεως τῶν ἐμπόρων.	Δρχ.	4.500
'Ο θελγεσίμυθος κύριος Τομάζης	Δρχ.	3.000
'Ο ἡδύφωνος κ. Τσουκέτης	»	3.500
Τὸ γνήσιον τέκνον τοῦ 'Απόλλωνος ὁ κύριος Ζανόνης «τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ρέεν αὐδή»	»	0.800
'Ο ἐν μουσικοῖς ἄριστος κ. Φοντάνας	«	2.000
'Ο ὀρφικὸς κ. Σορμάνης	»	1.200
'Ο τοῦ 'Ελληνικοῦ βαλαντίου φειδόμενος ἰδιοκτήτης τοῦ θεάτρου κ. Σανσόνης	»	3.500
Διὰ τὴν πρὸς ὄφελος τοῦ νοσοκομείου καὶ τῶν πτωχῶν παράστασιν	»	0.000
Τὸ ὅλον	Δρχ.	30.000

Χωρὶς τὰ περιδέραια, τὰ πολυτελῆ φορέματα καὶ τὸ μυστικὰ καὶ

φανερά πρὸς τὰς κυρίας δῶρα, τῶν ὁποίων ἡ τιμὴ ὑπερβαίνει ἀναμφιβόλως τοῦτο τὸ ποσόν».

Τὴν κατὰ τοῦ Ἰταλικοῦ θιάσου κίνησιν ηὐνόησε καὶ ὁ μέγας τοῦ γένους διδάσκαλος, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ὁ ὁποῖος ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τὴν εἰς τὸ θέατρον ἐκεῖνο εἴσοδον ἐπὶ ποινῇ βιαίας ἀποβολῆςαὐτῶν, συνηγόρησε δὲ ἀκόμη ὑπὲρ τῆς κινήσεως τοῦ Ὀρφανίδου σύσσωμος ὁ Τύπος τῆς πρωτευούσης, μὴ διαστάσας ν' ἀποκαλέσῃ τὰ ἔργα τοῦ Ροσσίνι καὶ τοῦ Ντονιζέττι ὡς ἀνήθικα μουσικὰ ἐξαμβλώματα. Παρὰ τὴν πολεμικὴν ὅμως ταύτην ἐναντίον τοῦ Ἰταλικοῦ θιάσου, ὁ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνθουσιασμὸς τοῦ κοινοῦ παρέμενεν ἀμείωτος, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ μοναδικὸς Ἑλληνικὸς θίασος δὲν κατώρθωνε νὰ ἀνταποκρίνεται οὔτε εἰς αὐτὰ τὰ πενιχρὰ ἔξοδα τῶν παραστάσεών του καὶ τελικῶς ἐξηφανίσθη. Ἀπὸ τότε καὶ ἐπὶ σειρὰν δεκαετιῶν Ἰταλικοὶ μελοδραματικοὶ θίασοι ἐπεσκέπτοντο τακτικῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπετέλουν τὸ μοναδικὸν σχεδὸν θέαμα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ, μέχρι καὶ τῆς τελευταίας εἰκοσιπενταετίας τοῦ 19ου αἰῶνος.

Κατὰ τὸ 1888 γίνεται μία νέα Ἑλληνικὴ προσπάθεια εἰς τὸν μελοδραματικὸν τομέα τοῦ θεάτρου. Ἀνεβιβάζετο εἰς τὸ θέατρον Μπούκουρα ὑπὸ ἐρασιτεχνῶν τῆς μουσικῆς σχολῆς Ναπολέοντος Λαμπελὲτ ἕνα μελοδραματικὸν ἔργον νέου Κερκυραίου μουσικοσυνθέτου, «Ὁ ὑποψήφιος». Τὰ προγράμματα κατ' ἀρχὰς δὲν ἀνέγραφον τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ κατόπιν τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας τοῦ ἔργου ἐγνωστοποιήθη ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ Σπυρίδωνος Ξύνδα. Εἰς τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν μελοδραματικὴν παράστασιν ἔλαβον μέρος οἱ ἐρασιτέχναι τότε Ἰωάννης Ἀποστόλου, ὁ διάσημος καὶ παγκοσμίου φήμης κατόπιν τενόρος Βασίλειος Λαλαούνης, ὁ Χρ. Στρουμπούλης, ὁ κατόπιν συνθέτης πολλῶν καντάδων καὶ ντουέττων μελωδικωτάτων, ὁ Ἀντώνιος Λάνδης καὶ ἡ Αἰκατερίνη Μποταρέλλι, μελοδραματικοῦ Ἰταλικοῦ θιάσου, παραμείνασα εἰς Ἀθήνας ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα συζευχθεῖσα μάλιστα κατόπιν τὸν Λάνδην.

Ἵδρυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἱδρύεται, κατόπιν ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν μελόδραμα μὲ χρηματοδότη ἔνθερμον ἐκ Πειραιῶς φιλόμουσον, τὸν ράπτην Ἰωάννην Καραγιάννην, τὸ ὁποῖον ἀνήγγειλε τὴν πρώτην του παράστασιν διὰ τὴν 19ην Δεκεμβρίου, μὲ τὴν ἀναβίβασιν τοῦ Ἰταλικοῦ μελοδράματος «Βετλῆ», τοῦ Ντονιζέττι, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Κατακουζηνοῦ, εἰς τὸ μόλις πρὸ ὀλίγου ἀποπερατωθὲν Δημοτικὸν Θέατρον. Εἰς τὴν παράστασιν, ἡ ὁποία ἐσημείωσε μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ ἀπετέλεσε τὸ σύγχρονον κοσμικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν γεγονός, παρέστησαν οἱ βασιλεῖς καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀνωτέρα μερὶς τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Αἱ παραστάσεις τοῦ ἔργου συνεχίσθησαν ἐπ' ἀρκετόν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ θεαταὶ ἐγένοντο ἀραιότεροι μέχρις ὅτου σχεδὸν, ἐξέλιπον. Ἀπεφασίσθη τότε ἡ ἀλλαγὴ ἔργου, πράγματι δὲ ἀνηγγέλθη διὰ προγραμμάτων ἡ ἀναβίβασις τῆς «Ἁρπαγῆς τοῦ Σεραγίου» τοῦ Μόζαρτ κατὰ μετάφρασιν τοῦ μουσικοσυνθέτου Θεμιστοκλέους Πολυκράτους, ἡ ὁποία ὅμως. τὴν τελευταίαν στιγμὴν διὰ ποικίλους λόγους, ἰδίως οἰκονομικούς, ἐματαιώθη. Μὲ τὴν ματαίωσιν τῆς παραστάσεως τῆς «Ἁρπαγῆς» ἤρχισε καὶ ἡ διάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ μελοδράματος, τὸ ὁποῖον δὲν κατώρθωσε ν' ἀναβιβάσῃ ἄλλο ἔργον. Ἕνα ἔτος, ὅμως, ἀργότερον, ὁ ἴδιος χρηματοδότης μολονότι ἀρχικῶς ἀπογοητευθεὶς ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ πρώτου ὑπ' αὐτοῦ συγκροτηθέντος μελοδράματος, ἐπείσθη νὰ συνεχίσῃ τὰς προσπαθείας του διὰ τὸ Ἑλληνικὸν μελόδραμα, ἀναλαβὼν τὸ ἔργον συστηματικώτερον καὶ ὑπὸ μορφὴν καθαρῶς θεατρικῆς ἐπιχειρήσεως δι' ἀποκλεισμοῦ τῶν ἐρασιτεχνῶν. Προσέλαβεν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ὀρχήστρας τὸν Σπυρίδωνα Μπεκατῶρον τὸν δὲ μελοδραματικὸν θίασον κατήρτισε διὰ καλλιτεχνῶν, ὅπως ὁ ὑψίφωνος Ἰωάννης Ἀποστόλου, ὁ βαρύτονος Κωνσταντῖνος Κωστέλλος, ὁ βαθύφωνος Μιχ. Μαντζάρας, οἱ Πέτρος Ριτσιάρδης, Βασίλειος Λαλαούνης, Ἀντώνιος Λάνδης καὶ ἡ Αἰκατερίνη Λάνδη, ὑψίφωνος, Μελπομένη Κωνσταντινοπούλου, μεσόφωνος, Ροκαντίνι, κοντράλτο. Δεκαεπταμελὴς ἀνδρικὴ χορωδία ἐκ τῶν Ἐμμ. Λαλαούνη, Παν. Σιαπάτη, Ν. Ρέλλα, Γουλ. Καούκη, Ἐλευθ. Ἰωάννου, Ἀντ. Περατινοῦ, Βασ. Λαλαούνη, Νικ. Κλειᾶ, Σαρ. Μόσχου, Κ. Πετράκη, Λαζ. Κροντηροπούλου, Π. Πανταζῆ, Γ. καὶ Ν. Κυριαζῆ, Παν. Κωνσταντινοπούλου καὶ Θεοδ. Παινεμένου, καθὼς καὶ δωδεκαμελὴς χορωδία γυναικῶν εἰς τὰς ὁποίας περιελαμβάνοντο αἱ Ἀσπασία Καντιώτη, Κατίνα Ζαμπελίου, Ἀθηνᾶ Σωτήρχου, Λουκία Μαντζάρα κ.ἄ. συνεπλήρουν τὸν ὅλον μελοδραματικὸν θίασον, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῆς Βετλῆ παρουσίασε τὸν «Ὑποψήφιον» τοῦ Ξύνδα, τὴν «Ὑποβάτιδα», τὴν «Φαβορίτα», τὸν «Μάρκον Μπότσαρην» κ.ἄ. Ὁ θίασος δὲν περιωρίσθη εἰς παραστάσεις μόνον ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔφθασε μέχρις καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου εἶχε μεγάλην ἐπιτυχίαν, ἠξιώθη δὲ νὰ ἀναβιβάσῃ μελοδραματικὰ ἔργα καὶ εἰς τὸ θέατρον τοῦ Γιλδὶζ πρὸ τοῦ σουλτάνου. Μετὰ ταῦτα ἀνεχώρησε διὰ Σμύρνην, ὅπου ἐπίσης ἔδωσεν ἐπιτυχεῖς παραστάσεις, ἐπανῆλθε δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον διελύθη.

Τὸ 1899, συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ Διονυσίου Λαυράγκα καὶ τοῦ Λουδοβίκου Σπινέλλη νέον Ἑλληνικὸν μελόδραμα, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ Ἑλληνικοῦ λυρικοῦ θεάτρου. Τὸ νέον τοῦτο μελόδραμα κατόπιν συστηματικῆς καὶ ἐπιμελοῦς εἰδικῆς μορφώσεως ἀοιδῶν, ἠθοποιῶν καὶ χορωδῶν, ἐνεφανίσθη τὴν 23ην Ἀπριλίου 1900 πρὸ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ εἰς τὸ δημοτικὸν θέατρον (Συγγροῦ) μὲ τὴν «Μποὲμ» τοῦ Πουτσίνι. Ὁ μελοδραματικὸς θίασος εἶχεν ἀποτελεσθῆ ἀπὸ τοὺς ὀξυφώνους Γεώργιον Χατζηλουκᾶν καὶ Νικόλαον Μωραΐτην, τοὺς βαρυτόνους Κ. Βακαρέλλην καὶ Ἀλέκον Κυπαρίσσην, τὸν βαθύφωνον Μιχαὴλ Βλαχόπουλον, τὰς Ἰταλίδας ὑψιφώνους Λίνα Μόντι καὶ Μαρίαν Ταντολίνι, μὲ διευθυντὰς ὀρχήστρας τοὺς δύο ἱδρυτὰς μουσουργούς. Ὀλίγον ἀργότερον προσελήφθησαν εἰς τὸ μελόδραμα ὡς τραγουδισταὶ ὁ Στέλιος Μίνως καὶ ὁ βαθύφωνος Φλωριανός. Μετὰ τὴν «Μποὲμ» τὸ μελόδραμα ἀνεβίβασεν ἐπιτυχῶς τὸν «Ὑποψήφιον» τοῦ Ξύνδα καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ Ἑλληνικὸν μελόδραμα «Τὰ δύο ἀδέλφια» τοῦ Λαυράγκα.

Οἱ στίχοι τῆς πρώτης πράξεως καὶ μέρος τῆς δευτέρας ἦσαν τοῦ Ζακυνθινοῦ ποιητοῦ ἸωάνουΤσακασιάνου, οἱ δὲ ὑπόλοιποι τοῦ ἰδίου συνθέτου. Τοὺς ρόλους τοῦ ἔργου ἡρμήνευσαν ἡ Ταντολίνι ὡς Μάρω, ὁ Χατζηλουκᾶς ὡς Λάμπρος, ὁ Βακαρέλλης ὡς Κώστας, ὁ Βλαχόπουλος ὡς Μαθιὸς κ. ἄ. Ἀκολούθως ἀνεβιβάσθη μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιτυχίαν ἡ «Φαβορίτα» τοῦ Ντονιζέττι, ὅταν δὲ ἐπαγιώθη ἡ θέσις τοῦ μελοδράματος καὶ ἐπλουτίσθη τοῦτο διὰ νέων ἐκλεκτῶν καλλιτεχνῶν, ὅπως ὁ βαρύτονος Ἰωάννης Ἀγγελόπουλος, ὁ Νικόλαος Χατζηαποστόλου, ὁ κατόπιν δημοφιλὴς συνθέτης Ἑλληνικῶν ὀπερεττῶν, ὁ Ἡλίας Οἰκονομίδης καὶ αἱ Βικτωρία καὶ Ἐλένη Θεοδωρίδου, ἡ ὁποία συνεζεύχθη τὸν Βλαχόπουλον μετ' ὀλίγον, δὲν περιωρίσθησαν αἱ ἐμφανίσεις αὐτοῦ ἐντὸς τῶν στενῶν Ἀθηναϊκῶν ὁρίων, ἀλλ' ἐπραγματοποιήθησαν μεγάλαι περιοδεῖαι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, Μυτιλήνην, Κρήτην καὶ Αἴγυπτον. Μὲ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ Ἑλληνικὸν Μελόδραμα ἐνεκαινίασε νέας παραστάσεις μὲ τὸν «Μεμφιστοφελῆ» τοῦ Μπόϊτο, συνέχιζε δὲ ταύτας χωρὶς νὰ διακόπτῃ τὰς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἰδίως Ρουμανίαν καὶ Ρωσίαν περιοδείας του. Τὴν 19ην Ἀπριλίου 1909 ἀνεβιβάζετο εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ «Διδώ» τοῦ Λαυράγκα μὲ συμμετοχὴν τοῦ Γ. Χατζηλουκᾶ ὡς Αἰνείου, τῆς Ἑλένης Βλαχοπούλου ὡς Διδοῦς, τῆς Βικτωρίας Θεοδωρίδου ὡς Ἄννης, τοῦ Κ. Βακαρέλλη ὡς Ἀχάτου, τοῦ Μ. Βλαχοπούλου ὡς Ἀνθίου καὶ τοῦ Ν. Χατζηαποστόλου ὡς Ἀγγέλου. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ νέου ἔργου ὑπῆρξε διὰ τὸν Λαυράγκαν καὶ τοὺς καλλιτέχνας ἀληθὴς θρίαμβος, ταυτοχρόνως δὲ καὶ ἆθλος, διότι τὸ ἔργον ἀνεβιβάσθη ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ μὲ σκηνογραφίας τοῦ ἐρασιτέχνου ζωγράφου καὶ βαθυφώνου Βλαχοπούλου. Ἀλλ' αἱ περαιτέρω ἐργασίαι τοῦ μελοδράματος δὲν ἐφαίνοντο εὐοδούμεναι οἰκονομικῶς, προοιωνίζετο δὲ ἡ διάλυσις αὐτοῦ, ποὺ καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ. Ἀπογοητευθεὶς ὁ Λαυράγκας, μάλιστα δὲ διότι οὐδενὸς κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ οἰκονομικῆς ἀρωγῆς ἔτυχεν, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν, ὁριστικὴν καὶ ἀμετάκλητον, ὡς ἔλεγε, νὰ μὴ ἀναμιχθῇ πλέον εἰς τὸ μελόδραμα, ἀλλὰ νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς καὶ τὴν σύνθεσιν, ἀνεχώρησε δὲ πρὸς ἀνάπαυσιν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα Κεφαλληνίαν. Ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας, ἀνεκάλεσε τὴν ἀπόφασίν του καὶ ἐνοικιάσας τὸ θέατρον «Διονύσια» ἐπανέλαβε τὰς προσπαθείας του μὲ τὸ Ἑλληνικὸν Μελόδραμα ἀναβιβάσας τὸν «Ριγολέττον» τοῦ Βέρντι, τὴν «Μιρέϊγ» τοῦ Γκουνὸ καὶ τὴν «Τραβιάτταν». Αἱ παραστάσεις αὗται ἀπετέλεσαν θρίαμβον διὰ τὸ μελόδραμα, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε προστεθῆ καὶ ἡ ὑψίφωνος Ἄρτεμις Παντοπούλου-Κυπαρίσση, ἡ ὁποία ἔκτοτε ἀπεκλήθη «πραγματικὸ ἀηδόνι». Τὸ ἀνασυσταθὲν μελόδραμα, χωρὶς καμμίαν κρατικὴν ἐνίσχυσιν, κατήγαγε νέους θριάμβους, ἐφέρετο δὲ παγιωθὲν ὁριστικῶς ἰδίως μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ Ἰταλοῦ ἰμπρεσσαρίου Φιντόρα, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἐξ Ἰταλίας νέα σκηνικὰ καὶ νέον βεστιάριον, μετεκάλεσε δὲ καὶ Ἰταλοὺς διασήμους καλλιτέχνας, ὅπως ἡ Ντόρα Ντόμαρ καὶ ὁ βαρύτονος Ραπιζάρντι. Τότε ἀνεβιβάσθη, πλὴν τῶν ἄλλων ἔργων, ἡ «Περουζὲ» τοῦ Θ. Σακελλαρίδη ἐπὶ λιμπρέττου τοῦ Γ. Τσοκοπούλου, ἡ ὁποία κατήγαγε θρίαμβον πρωτοφανῆ, παιχθεῖσα ἐπὶ 34 συνεχεῖς παραστάσεις. Τὸ Μελόδραμα διέκοψε τὰς παραστάσεις κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, ἐπανέλαβε δὲ ταύτας μετ' αὐτούς, μὲ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ρεβέκκας καὶ τοῦ μαέστρου Βαλτετσιώτη, μὲ χρηματοδότην τὸν βαθύφωνον Ἡρ. Πασχαλίδην καὶ ἰμπρεσσάριον τὸν ὑψίφωνον Ἰωάννην Κοκκίνην. Τότε προσετέθησαν εἰς τὸ ρεπερτόριον τοῦ μελοδράματος ὁ «Ἐρνάνης», ἡ «Τόσκα» καὶ ἡ «Κάρμεν», μετεκλήθησαν δὲ οἱ διάσημοι Ἰταλοὶ καλλιτέχναι Ντὲ Λούκα καὶ Τζιραντόνι οἱ ὁποῖοι κατεχειροκροτοῦντο εἰς κάθε των ἐμφάνισιν.

Τὸ 1915 συνεκροτεῖτο νέος μελοδραματικὸς θίασος εἰς τὸν ὁποῖον προσετίθετο καὶ θίασος ὀπερέττας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἰμπρεσσαρίου Ἀποστόλου Κονταράτου, εἰς τὸν ὁποῖον συμμετεῖχον οἱ Ἔνκελ, Μ. Κολυβᾶ, Ν. Ἀφεντάκης, Σ. Κανδύλης, Γ. Δράμαλης, Ἰω. Πρινέας, πατὴρ καὶ υἱὸς Φιλιππίδη, Σπῦρος Μηλιάδης, μαζὶ μὲ τοὺς παλαιοὺς ἠθοποιοὺς - τραγουδιστάς. Τὸ νέον μελόδραμα ἐνεκαινίασε τὰς παραστάσεις του μὲ τὸν «Πόλεμον ἐν πολέμῳ» τοῦ Σαμάρα, ἀνεβίβασε δὲ ἐν συνεχείᾳ τὸν «Μάρτυρα» τοῦ ἰδίου, τὸν «Πρωτομάστορα» καὶ τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάννας» τοῦ Μαν. Καλομοίρη, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ Ἀλεξάνδρα Παντζοπούλου, εἰς τὸν ρόλον τῆς Ἐρωφίλης. Μετὰ μερικῶν μηνῶν παραστάσεις, τὸ νέον τοῦτο μελόδραμα, διεχωρίσθη ἀπὸ τὸν ὀπερατικὸν θίασον, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ Ἔνκελ, ὅταν δὲ τὸ 1916 ἀπεπερατώθη τὸ νέον θέατρον τῶν «Ὀλυμπίων» ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ παλαιοῦ θεάτρου Ἀρνιώτη, ἀνασυνεστήθη

Παραστάσεις τῆς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους «Λυσιστράτη» εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, μὲ τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον. Εἰς τὸν ἐπώνυμον ρόλον ἡ Μαίρη Ἀρώνη, ἡ ὁποία διακρίνεται ἐν μέσῳ τοῦ χοροῦ.

καὶ πάλιν τὸ μελόδραμα καὶ ἐστεγάσθη εἰς τὸ θέατρον τοῦτο. Μετεκλήθησαν καὶ πάλιν ξένοι καλλιτέχναι καὶ μὲ ἐναρκτήριον τὸ μελόδραμα «χορὸς μετημφιεσμένων» ἤρχισε τὸ μελόδραμα τὰς παραστάσεις του, ἀναβιβάσαν κατὰ σειρὰν τὴν «Ἄϊντα», τὴν «Ἑβραίαν», τὸν «Μεφιστοφελῆ», τὸν «Ὀθέλλον», τὴν «Φαιδώραν» καὶ τὴν «Τζοκόντα». Τότε ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν καὶ ἡ ὑψίφωνος Λέλα Περπινιᾶ-Βλαστοῦ εἰς τοὺς «Γάμους τῆς Γιαννούλας» τοῦ Βίκτωρος Μασσέ, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γεωργίου Σκλάβου (1917).

Ἔκτοτε τὸ μελόδραμα συνέχιζε τὰς παραστάσεις του, συνεκροτήθη εἰς νομικὸν πρόσωπον δημοσίου δικαίου καὶ ἔτυχεν ἀπαλλαγῆς φόρου δημοσίων θεαμάτων. Πλὴν τῶν ἀναφερθέντων ἤδη τραγουδιστῶν - ἠθοποιῶν εἰς τὸ μελόδραμα διεκρίθησαν, λαβόντες ἐπίζηλον θέσιν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, οἱ καλλιτέχναι Ὀδυσσεὺς Λάππας, Σταῦρος Ξηρέλλης, Κωστῆς Νικολάου Γεώργιος Μουλᾶς, Πέτρος Ἐπιτροπάκης, Ἀντώνιος Δελένδας, Λάμπρος Μαυράκης, Τάκης Τσουμπρῆς, Μιρέϊγ Φλερύ, Μ. Ταμπάση, Σκαραμαγκᾶ, Ζωὴ Βλαχοπούλου καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ἰω. Πρινέας

Ἐθνικὴ Λυρικὴ Σκηνή. Μελοδραματικὸν συγκρότημα, τὸ μοναδικὸν σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, στεγαζόμενον εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας Θέατρον «Ὀλύμπια» τῶν Ἀθηνῶν. Ἀποτελεῖ αὐτόνομον ὀργανισμὸν Δημοσίου Δικαίου, ἐπιχορηγούμενον ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὅπως ὁρίζει τὸ ἱδρυτικὸν νομοθετικὸν διάταγμα τῆς 9ης Μαΐου 1944, συνεχίζον τὴν ἱστορικὴν καὶ καρποφόρον μελοδραματικὴν δρᾶσιν τοῦ «Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος» τὸ ὁποῖον ἵδρυσεν ὁ Διονύσιος Λαυράγκας (1860-1941) τὸ 1922. Ἡ Ε.Λ.Σ. ἱδρύθη ἀρχικῶς ὡς Λυρικὴ Σκηνὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου Ἀθηνῶν, στεγασθεῖσα εἰς τὸ κτίριον τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ ἔκαμε ἔναρξιν τῶν παραστάσεών της τὴν 5ην Μαρτίου 1940, μὲ τὴν «Νυχτερίδα» τοῦ Γιόχαν Στράους. Μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου μετεφέρθη, διὰ λόγους ἀσφαλείας, εἰς τὸ Κινηματοθέατρον «Παλλάς» τῆς Πλατείας Συντάγματος. Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῆς Γερμανοϊταλικῆς Κατοχῆς ἔδιδε τὰς μὲν θερινὰς παραστάσεις της εἰς τὸ θέατρον «Πάρκ» τῆς ὁδοῦ Μαυρομματαίων καὶ εἰς τὸ ὑπαίθριον θέατρον τοῦ Κήπου Κλαυθμῶνος, τὰς δὲ χειμερινὰς εἰς τὸ θέατρον τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἐναλλὰξ μὲ τὸν θίασον πρόζας τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου. Τὴν χειμερινὴν περίοδον τοῦ 1943 ἐγκαθίσταται ὁριστικῶς εἰς τὸ θέατρον «Ὀλύμπια» τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας μὲ Γενικὸν Διευθυντὴν τὸν Μανώλην Καλομοίρην. Ὁ Ν. Λάσκαρης, παρέμεινε Γενικὸς διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου καὶ μὲ ἐναρκτήριον ἔργον τὸ μελόδραμα «Ρέα» τοῦ Σπ. Σαμάρα (1η Ἀπριλίου 1944). Τὸ θέρος τοῦ 1945, τὸ τμῆμα Ὀπερέττας τῆς Ε.Λ.Σ. ἐστεγάσθη εἰς θερινὸν θέατρον ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἀλεξάνδρας, μὲ καθημερινὰς παραστάσεις ἐπὶ 12 συνεχῆ ἔτη κατὰ τὰς θερινὰς περιόδους, μέχρι δὲ τοῦ 1958, ὅταν καὶ ἐγκαινιάζεται ἡ νέα περίοδος εἰς τὸ ἀνακαινισθὲν θέατρον «Ὀλύμπια» μὲ νέα ἐκσυγχρονισμένα τεχνικὰ μέσα, ἡ Ε.Λ.Σ. περιπλανᾶται διὰ τὴν προσωρινὴν στέγασίν της ἀπὸ θεάτρου εἰς θέατρον. Τοιουτοτρόπως τὸ θέρος τοῦ 1948 ἐγκαθίσταται εἰς τὸν «Λευκὸν Πύργον» τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ «Πειραϊκὸν» τῆς Καστέλλας Πειραιῶς, τὸν χειμῶνα τοῦ 1950 εἰς τὸ θέατρον «Κυβέλης», τῆς Πλατείας Συντάγματος καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1954-1957 τοὺς μὲν θερινοὺς μῆνας εἰς τὸ θέατρον τῆς Λεωφόρου Ἀλεξάνδρας καὶ τὸ Ἡρῴδειον, τοὺς δὲ χειμερινοὺς εἰς τὸ Δημοτικὸν θέατρον Πειραιῶς, λόγῳ κατεδαφίσεως τοῦ θεάτρου «Ὀλύμπια», πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου κτιρίου του.

Διοικητικῶς ἡ Ε.Λ.Σ. ὑπήγετο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας. Τὸ 1943 ἡ διοικητικὴ ἐποπτεία ἀνετέθη εἰς τὸ ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ Νόμου 113 τῆς 3ης Φεβρουαρίου 1945 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, κατὰ τὰ ἔτη 1969-1974 εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως καὶ μετὰ τὸ 1974 εἰς τὸ ὑπουργεῖον πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Ἡ σύνθεσις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἦτο ἀρχικῶς ἑπταμελής, διευθύνετο δὲ ἀπὸ Γενικὸν Διευθυντήν. Τὸ ἔτος 1953 διορίζεται πενταμελὴς προσωρινὴ Διοικοῦσα Ἐπιτροπή, καταργηθεῖσα τὸ 1956 δι' ἀντικαταστάσεως της ὑπὸ ἐννεαμελοῦς τοιαύτης, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1959-1967 ἐπανέρχεται ἡ ἑπταμελὴς σύνθεσις καὶ ἀπὸ τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1974 διορίζεται ἐνδεκαμελὲς Διοικητικὸν Συμβούλιον καὶ πενταμελὴς καλλιτεχνικὴ Ἐπιτροπή. Εἰδικῶς κατὰ τὴν περίοδον τῆς δικτατορίας 1967-1974 διὰ τῆς συστάσεως Νομικοῦ Προσώπου Δημοσίου Δικαίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὀργανισμὸς Κρατικῶν Θεάτρων Ἑλλάδος» ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως, ἀνετέθησαν καθήκοντα Προέδρου-Διοικητοῦ εἰς τὸν Βασίλειον Παξινὸν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τοὺς Κ. Γαρδίκαν καὶ Ν. Παπαρόδου, καθὼς καὶ εἰς τοὺς Γενικοὺς Διευθυντὰς Εὐάγγελον Φωτιάδην, Ἀνδρέαν Παρίδην, Ἠλ. Παπασπυρίδην, Ἰω. Χριστογιαννόπουλον καὶ Δημήτριον Χαμουδόπουλον.

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της μέχρι σήμερον διετέλεσαν Γενικοὶ Διευθυνταὶ οἱ: Νικόλ. Λάσκαρης, Νικ. Γιοκαρίνης, Μαν. Καλομοίρης, Θεόδ. Συνοδινὸς (1945) Γεώργιος Σκλάβος, Γεώργ. Χέλμης (1949), Θεόδ. Συνοδινὸς (1950), Μιχ. Μαντούδης (ὡς Κυβερνητικὸς Ἐπίτροπος), Γεώργιος Λυκούδης (Διευθύνων Σύμβουλος), Φιλοκτήτης Οἰκονομίδης (Διευθύνων Σύμβουλος), Γεώργ. Χέλμης (1956) Ἀ. Ἀνθούλης (Διευθύνων Σύμβουλος), Ἀνδρέας Παρίδης (Διευθύνων Σύμβουλος), Μαρία Ράλλη (Διευθύνουσα Σύμβουλος) Ντίνος Γιαννόπουλος (Διευθύνων Σύμβουλος) Σπυρ. Φαραντάτος (Διευθύνων Σύμβουλος), Κωστῆς Μπαστιᾶς, Μενέλαος Παλλάντιος καὶ Δημήτρης Χωραφᾶς καὶ Πρόεδροι Διοικητικοῦ Συμβουλίου οἱ Μανώλης Καλομοίρης, Μιχ. Στασινόπουλος (1957, 1959, 1974) Κωστῆς Μπαστιᾶς, Κ. Γαρδίκας, Β. Παξινός, Ν. Παπαρόδου, Μεν. Παλλάντιος καὶ Σπυρ. Βασιλείου καὶ Τ. Ἀθανασιάδης (μετὰ τὸ 1980) καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς ὡρίσθη μετὰ τὴν ἀναδιάρθρωσιν τῆς διοικήσεως τῆς Ε.Λ.Σ. τὸ 1980, ὁ Τ. Μοδινός.

Κατὰ τὴν 35ετῆ καὶ πλέον περίοδον τῆς λειτουργίας της, ἡ Ε.Λ.Σ. παρουσίασεν πλῆρες ρεπερτόριον ὄπερας καὶ ὀπερέτας (καὶ κατὰ δεύτερον λόγον μπαλλέτου), ἀναβιβάσασα περὶ τὰ 130 ἔργα τοῦ δραματικοῦ καὶ λυρικοῦ ρεπερτορίου ξένων συνθετῶν καὶ περὶ τὰ 30 ἔργα Ἑλλήνων συνθετῶν. Ἰδιαιτέρως μεγάλην ἐπιτυχίαν, μὲ παγκόσμιον καλλιτεχνικὴν ἀπήχησιν, εἶχεν ἡ συμμετοχή της εἰς τὸ Φεστιβὰλ τῆς Ἐπιδαύρου κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1960 καὶ 1961 μὲ τὰς παραστάσεις τῆς «Νόρμας» τοῦ Μπελλίνι καὶ τῆς «Μήδειας» τοῦ Κερουμπίνι, μὲ τὴν μεγάλην Ἑλληνίδα ὑψίφωνον Μαρίαν Κάλλας. Ἐπίσης σημαντικὴν ἀπήχησιν εἶχον τὰ ἀναβιβασθέντα ἔργα Ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως εἰς τὸ Ἡρῴδειον, «Ὀρφεὺς καὶ Εὐριδίκη» τοῦ Γκλούκ (μὲ ἔναρξιν τοῦ Α' Φεστιβὰλ Ἀθηνῶν, Αὔγουστος 1957), «Ἰδομενεύς» τοῦ Μότσαρτ, «Οἰδίπους Τύρρανος» τοῦ Στραβίνσκυ, «Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις» καὶ «Ἄλκηστις» τοῦ Γκλούκ, καθὼς καὶ «Φιντέλιο» τοῦ Μπετόβεν, «Ναβουχοδωνόσωρ» τοῦ Βέρντι, «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος» τοῦ Μαν. Καλομοίρη, «Ἡρὼ καὶ Λέανδρος» τοῦ Ἀνδρέα Νεζερίτη, «Χοβάντσινα» τοῦ Μουσσόργκσκυ, καὶ ἄλλα.

Ἕλληνες συνθέται, τῶν ὁποίων ἔργα ἀνεβιβάστηκαν ἀπὸ τὴν Ε.Λ.Σ. εἶναι οἱ Μ. Βάρβογλης, Μ. Καλομοίρης, Π. Καρρέρ, Δ. Λεβίδης, Διον. Λαυράγκας, Α. Νεζερίτης, Π. Πετρίδης, Μ. Παλλάντιος, Γ. Σκλάβος, Γ. Σισιλιάνος, Θ. Σακελλαρίδης, Σπ. Σαμάρας, Ν. Σκαλκώτας, Μ. Θεοδωράκης, Γ. Ξενάκης, Μ. Χατζηδάκης. Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ Φεστιβὰλ Ἀθηνῶν (1957) ἡ Ε.Λ.Σ. συμμετέχει εἰς αὐτὸ μὲ παραστάσεις κἀθ' ἑκάστην θερινὴν περίοδον, εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, καθὼς ἐπίσης κατὰ μῆνα Μάϊον ἑκάστης μελοδραματικῆς περιόδου μεταβαίνει εἰς Θεσσαλονίκην διὰ σειρὰν παραστάσεων ἐκ τοῦ χειμερινοῦ ρεπερτορίου της.

Τὸ ἀπασχολούμενον καλλιτεχνικὸν καὶ διοικητικὸν προσωπικὸν τῆς Ε.Λ.Σ. ἐντάσσεται εἰς διάφορα Σώματα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν 1) τὰς καλλιτεχνικὰς καὶ τεχνικὰς ὑπηρεσίας, δηλαδὴ τὸν μόνιμον διευθυντὴν ὀρχήστρας, τὸν σκηνοθέτην, τὸν τεχνικὸν διευθυντὴν - συντονιστήν, τὸν διευθυντὴν χορωδίας, τὸν χορογράφον καὶ τὸν διευθυντὴν Σκηνῆς, 2) τὰς διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς ὑπηρεσίας, δηλαδὴ τὸν Διευθυντὴν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν, τὸν Διευθυντὴν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν Ἐθιμοτυπίας καὶ Συνδρομητῶν, 3) Τὸ σῶμα τῶν μονωδῶν - λυρικῶν τραγουδιστῶν καὶ τραγουδιστριῶν, μὲ 30 περίπου τακτικὰ μέλη, 4) τὸ σῶμα τοῦ Χοροῦ, μὲ 15 περίπου στελέχη καὶ τὸ Corps de Ballet μὲ 30 περίπου τακτικὰ μέλη, 5) τὸ σῶμα τῆς Ὀρχήστρας, μὲ 60 περίπου βασικὰ μέλη, 6) τὸ σῶμα τῆς χορωδίας μὲ 70 περίπου βασικὰ μέλη, 7) τὸ σῶμα τῆς μουσικῆς προετοιμασίας, τῶν μουσικῶν ὑποβολέων καὶ βοηθῶν σκηνοθετῶν, μὲ 20 περίπου βασικὰ στελέχη καὶ τέλος Τεχνικὸν Τμῆμα Σκηνῆς καὶ Ἐργαστηρίων. Τὰ διάφορα σώματα μουσικῶν ἐκτελεστῶν συμπληροῦνται δι' ἐκτάκτων μελῶν, ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τῶν διδασκομένων ἔργων. Τὰ καλλιτεχνικὰ στελέχη τῆς Ε.Λ.Σ. εἶναι βασικῶς ἀπόφοιτοι τῶν εἰς Ἀθήνας λειτουργούντων Ὠδείων, διὰ σειρὰν δὲ περιωρισμένων παραστάσεων μετακαλοῦνται καὶ Ἕλληνες καλλιτέχναι, ἀνήκοντες εἰς μελοδραματικὰ θέατρα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, δι' ἐκτάκτους δὲ ἐμφανίσεις μετακαλοῦνται καὶ ξένοι ἀνεγνωρισμένοι καλλιτέχναι.

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ε.Λ.Σ. διηύθυνον παραστάσεις ἔργων Ἑλλήνων καὶ ξένων συνθετῶν οἱ ἀρχιμουσικοὶ Λ. Ἀνδρουτσόπουλος, Σωτ. Βασιλειάδης, Λ. Ζώρας, Α. Εὐαγγελᾶτος, Τ. Καραλίβανος, Β. Κολάσης, Δ. Μιχαηλίδης, Β. Πφέφερ, καὶ ἐκτάκτως οἱ Δ. Ἀγραφιώτης, Μ. Βούρτσης, Ὀδ. Δημητριάδης, Στ. Καφαντάρης, Ἀ. Παρίδης, Π. Πετρίδης, Τούλιο Σεραφίν, Α. Συμεωνίδης, Τσούχουΐ, Ε. Χαλκιαδάκης, Δ. Χωραφᾶς.

Ἰάκ. Χαλιάσας

Ὀπερέττα. Ἡ ὀπερέττα ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν της εἰς τὴν χώραν μας ὅταν τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν εἶχε παύσει νὰ ἱκανοποιῆται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς νέων κωμειδυλλίων. Αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι Γαλλικῶν ὀπερεττικῶν θιάσων εἰς τὰς Ἀθήνας ὤθησαν τὸν Εὐάγγελον Παντόπουλον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διασκευὴν διαφόρων ὀπερεττῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ «Φαραὼ πασσᾶς». Μὲ τὸν τίτλον αὐτὸν παρουσίασε, διασκευάσας τὴν Γαλλικὴν ὀπερέτταν «Ἡ Ἰωσηφίνη πωλουμένη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν της». Τὸ ἔργον ἐσημείωσεν ἐπιτυχίαν, ὄχι μόνον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς παροικίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, κατὰ τὴν περίοδον 1905-1906. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἔπαιζε διασκευὰς Γαλλικῶν ὀπερεττῶν, ὀφειλομένας εἰς τὸν δημοσιογράφον Πέτρον Γιάνναρον καὶ ἡ πρωταγωνίστρια Εὐαγγελία Νίκα. Τὸ 1908, μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Γαλλομαθοῦς Ἀντωνίου Νίκα, συζύγου τῆς Ροζαλίας Νίκα, ἀνεβιβάσθη ἡ Γαλλικὴ ὀπερέττα «Μαμζὲλ Νιτοὺς» μὲ πρωταγωνίστριαν τὴν Ροζαλίαν Νίκα. Ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἐξαιρετικὴ καὶ τοιουτοτρόπως ἠκολούθησαν ὄχι μόνον καὶ ἄλλαι ξέναι ὀπερέτται, ἀλλὰ καὶ ἡ

'Ελληνική «Σία κι' άράξαμε» τοῦ Θεοφράστου Σακελλαρίδου. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1908 ὁ ζωγράφος Γεώργιος 'Ιακωβίδης, παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του, ἀπεφάσισε νὰ ἱδρύση τὴν πρώτην συστηματικὴν ὀπερέτταν μὲ συνεργασίαν τοῦ σκηνοθέτου καὶ ἠθοποιοῦ Θωμᾶ Οἰκονόμου, ποὺ διέμενεν εἰς Βιέννην. 'Ο Οἰκονόμου, ἀφιχθεὶς εἰς 'Αθήνας, ἀνέλαβεν τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τοῦ θιάσου καὶ τὴν σκηνοθεσίαν τῶν ἔργων, τῶν ὁποίων τὴν μετάφρασιν εἶχεν ἀναλάβει ὁ τότε βουλευτὴς Αἰγίνης καὶ Γερμανομαθὴς δικηγόρος Σπυρίδων Μαρκέλλος. 'Ο πρῶτος αὐτὸς συστηματικὸς θίασος ἐσχηματίσθη ἀπὸ διαφόρους ἠθοποιούς, ὅπως οἱ "Αγγελος Χρυσομάλλης, Ἰωάννης Παπαϊωάννου, Πέτρος Παπαστεφάνου, Τάκης Βενιζέλος, 'Αντώνιος Βαρνάβας, "Αρτεμις Κυπαρίσση, Μελπομένη Κολυβᾶ, Μαρία Φιλιππίδου, 'Ολυμπία Δαμασκοῦ, 'Ανδρέας Φιλιππίδης κ.ἄ. 'Ως ἔργον ἐνάρξεως ὡρίσθη ἡ «Νυχτερίδα» τοῦ Στράους. Αἱ παραστάσεις τοῦ ἔργου τούτου ἐσημείωσαν μεγάλην ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ ἡ διαδεχθεῖσα τὴν «Νυχτερίδα» «'Ωραία 'Ελένη» τοῦ "Οφφενμπαχ δυσηρέστησε τοὺς 'Αθηναίους, διότι ὅπως ἀπεφάνθη καὶ ἡ κριτική, ἐσατυρίζοντο οἱ 'Ομηρικοὶ ἥρωες. Τὸ ἔργον ἐμποϊκοταρίσθη ἀνηλεῶς καὶ ἐνῶ προητοιμάζετο ἡ «Παπουτσῖνα» τοῦ Λίνκε, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Σ. Μαρκέλλου καὶ στίχους τοῦ Ι. Πρινέα, ὁ Γ. 'Ιακωβίδης ἐγκατέλειψε τὸν θίασον καὶ ἠρνήθη περαιτέρω, χρηματοδότησίν του. Τοιουτοτρόπως, καὶ ὁ θίασος αὐτός, πού κατ' ἀρχὰς ὑπέσχετο πολλά, διελύθη. Τὴν διεύθυνσιν τοῦ θιάσου ἀνέλαβε τότε ὁ Εὐάγγελος Παντόπουλος, ἀναβιβάσας ὡς πρῶτον ἔργον τὴν «Εὔθυμη Χήρα», τὴν θριαμβεύσασαν τότε εἰς Βιέννην ὀπερέτταν τοῦ διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανιζομένου στρατιωτικοῦ μουσικοῦ Φράντς Λέχαρ. 'Η ἐπιτυχία ἦτο τεραστία ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Παπαϊωάννου, ὁ θίασος ἐξηκολούθησε τὰς παραστάσεις του μὲ τὴν σατυρικὴν ἐπιθεώρησιν τοῦ Τίμου Μωραϊτίνη «Σκαΐτιγκ Ρίγκ».

'Αλλὰ ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῆ καὶ τοιουτοτρόπως ἀφοῦ ἀνέλαβον τὴν πρωτοβουλίαν οἱ πλωτάρχης 'Ιωάννης Ραζικότσικας, Γεώργιος Φινόπουλος ἐργοστασιάρχης καὶ Φώτιος Σαμαρτζῆς, δερματέμπορος, συνεστήθη ἡ δευτέρα συστηματικὴ ὀπερέττα μὲ τὸν τίτλον «'Οπερέττα 'Ιωάννου Παπαϊωάννου», μὲ μουσικὴν διεύθυνσιν τοῦ μαέστρου Ντὲλ Μπουόνο καὶ τοῦ ἀντικαταστάτου του Μάρκου Μαστρακίνη, πού παρέμεινε κατόπιν μόνιμος μαέστρος τοῦ θιάσου Παπαϊωάννου ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη. 'Ως ἔργον ἐνάρξεως προεκρίνετο ἡ Γαλλικὴ ὀπερέττα «Εἴκοσι ὁκτὼ ἡμέραι τῆς Κλαιρέττης». Κατὰ τὰς 'Απόκρεω τοῦ 1909 ὁ θίασος μετέβη εἰς τὰς Πάτρας, ὅπου ἐδίδαξε μὲ θριαμβευτικὴν ἐπιτυχίαν καὶ τὴν «Νυχτερίδα» τοῦ Στράους μὲ τὴν Α. Κυπαρίσση. Μετὰ τὴν περιοδείαν ταύτην, ἐπιστρέψας ὁ θίασος εἰς τὰς 'Αθήνας, ἐγκατεστάθη εἰς τὸ θερινὸν θέατρον τῆς «'Αλάμπρας», ὅπου ἀνεβίβασε διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἀριστούργημα τοῦ "Οσκαρ Στράους «Τὸ ὀνειρῶδες Βάλς». 'Αναφυείσης ὅμως διαφωνίας μεταξὺ τοῦ πατρὸς τῆς Μελπομένης Κολυβᾶ καὶ τοῦ θιασάρχου κατὰ τὴν τιμητικὴν τῆς θυγατρός του, ὁ θίασος διελύθη καὶ ἐματαιώθη ἡ τιμητικὴ αὐτὴ παράστασις.

Τὸν χειμῶνα τοῦ ἰδίου ἔτους (1909) ὁ ἰμπρεσσάριος Γεώργιος Λαγκαδᾶς ἦλθεν εἰς συμφωνίαν μὲ τὸν 'Ιωάννην Παπαϊωάννου καὶ τὰ στελέχη αὐτοῦ, διὰ νὰ ἀνασυσταθῆ ἡ ὀπερέττα ἐπὶ νέων βάσεων. Καὶ πράγματι τοῦτο κατωρθώθη, μὲ τὴν συμφωνίαν ὅμως νὰ μὴ παραμείνη ὁ θίασος εἰς τὰς 'Αθήνας, ἀλλὰ νὰ ἐπιχειρήσει μεγάλην περιοδείαν ἀνὰ τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν. 'Ως πρώτη πόλις προεκρίθησαν αἱ Πάτραι. 'Η περίοδος αὕτη ἦτο ἡ πλέον θριαμβευτικὴ τῆς ὀπερέττας Παπαϊωάννου, ἡ ὁποία θὰ παραμείνη ἀλησμόνητος εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ θεάτρου. 'Η περιοδεία ἐπεξετάθη ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν μέχρι τῶν πόλεων τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. "Οταν ὁ θίασος ἔφθασεν εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν, ἀνεβιβάσθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ ὀπερέττα «Χορχὸρ 'Αγᾶς» τοῦ 'Αρμενίου συνθέτου Τσοχατζιάν. Κατὰ τὴν πρεμιέραν τοῦ ἔργου τούτου, συνέβη ἀτύχημα εἰς τὸν τενόρον Νικόλαον 'Αφεντάκην, ποὺ ὑπεδύετο τὸν τενόρον τοῦ ἔργου Χουρσὴτ καὶ ἀντικατεστάθη τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἀπὸ τὸν Σπῦρον Τριχᾶν μὲ ἀποκοπὴν τοῦ μέρους τοῦ τενόρου. Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ ἔργον ἐσημείωσε μεγάλην ἐπιτυχίαν.

Τὸ 1910, ἐπανελθὼν ὁ θίασος εἰς 'Αθήνας ἀνεσυνεκροτήθη καὶ ἐπεχείρησε δευτέραν περιοδείαν εἰς Σμύρνην, Πάτρας καὶ Κέρκυραν. Τὰς παραστάσεις εἰς τὴν Κέρκυραν παρηκολούθει καθ' ἑκάστην ἐκ τοῦ θεωρείου του καὶ ὁ Κάϊζερ Γουλιέλμος Β', ὅστις καὶ ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ θιάσου ἀδαμαντοκολλήτους καρφίδας, φερούσας τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. 'Εκ Κερκύρας ὁ θίασος ἀνεχώρησε κατ' εὐθεῖαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου μετὰ πάροδον ὀλίγων ἡμερῶν διελύθη ἐκ μιᾶς παιδαριώδους παρεξηγήσεως.

'Ο Παπαϊωάννου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μένεα πνέων ἐναντίον τῶν ἀποσκιρτησάντων συνεργατῶν καὶ συνιδρυτῶν τῆς ὀπερέττας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθη εἰς τὸ δραματικὸν θέατρον καὶ συνηταιρίσθη μετὰ τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη. 'Αλλὰ ἡ ἐπιτυχία τοῦ Παπαϊωάννου εἰς τὴν κωμωδίαν ἦτο ἠλαττωμένη, διότι τὸ κοινὸν τὸν ἀναζητοῦσεν εἰς τὴν ὀπερέτταν, ποὺ εἶχε συνηθίσει νὰ τὸν θαυμάζη. Παρητήθη λοιπὸν τοῦ θιάσου τούτου καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἵδρυσιν νέου ὀπερεττικοῦ συγκροτήματος.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ Βαλκανοτουρκικοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος 'Ελληνοβουλγαρικοῦ, συνηνώθησαν πάλιν ὅλα τὰ στελέχη ὑπὸ τὸν Παπαϊωάννου ἐκτὸς τοῦ Γεωργίου Δράμαλη καὶ τοῦ Γεωρ. Καμβύση τενόρου καὶ Μηλιάδου, οἱ ὁποῖοι προσεχώρησαν εἰς τὴν νεοϊδρυθεῖσαν ὅπεραν-ὁπερέτταν τῆς "Ελσας "Ενκελ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ 'Αποστόλου Κονταράτου. Χάριν εἰς τὸν Στέφανον Νικολαΐδην ἐκ Ρουμανίας, ὁ ὀπερεττικὸς θίασος Παπαϊωάννου ἀπέκτησε τὴν εἰς τὴν ὁδὸν Πατησίων ἰδικήν του στέγην. Εἰς τὸ θέατρον τοῦτο ἔμελλε νὰ μείνη ὁ Παπαϊωάνου μέχρι τοῦ θανάτου του. 'Από τοῦ 1915 εἰς τὸ θέατρον τοῦτο ἀνεβιβάσθησαν κατ' ἀρχὰς «'Η Τίπ-τόπ», «'Η πρόθυμη χήρα» (ἐπὶ σκηνογραφιῶν τοῦ Πάνου 'Αραβαντινοῦ), «'Η Δαιμονισμένη», «Τὸ κρυφὸ ρομάντσο», «'Η μὶς Τσάρλεστον», ὅλα "Εργα τοῦ Θ. Σακελλαρίδη, ἐκτὸς τοῦ τελευταίου ἐπὶ λιμπρέττου τοῦ Δ. Δεβάρη, «'Η μοντέρνα καμαριέρα» (διασκευὴ τῆς κωμωδίας «Τὸ ξενοδοχεῖον τῶν τριῶν περιστεριῶν» τοῦ Φεϊντώ, ὑπὸ τοῦ Ν. Παρασκευοπούλου, μὲ μουσικὴν τοῦ Χατζηαποστόλου), τὸ «'Ιδανικὸν γκαρσόνι» κείμενον Ι. Πρινέα, μουσικὴ 'Ιουλίου Κοφινό, τὸ «Φάϊβ - ὁ - κλόκ», κείμενον Ι. Πρινέα, μουσικὴ Ν. Τούλη, 'Ιταλοῦ μουσικοῦ, ταγματάρχου καὶ ἐπιθεωρητοῦ τῶν στρατιωτικῶν μουσικῶν, ἡ «Νύφη τοῦ Συντάγματος» τοῦ Σπύρου Καίσαρη καὶ ἄλλα. 'Εν τῷ μεταξὺ τὸ ζεῦγος 'Αφεντάκη ἀποχωρῆσαν τοῦ θιάσου, ἱδρύει ἄλλον ὀπερεττικὸν θίασον εἰς τὸ θέατρον τοῦ Συντάγματος «Διονύσια», ὅπου ἀναβιβάζει τὸ 1919 κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον τὰς Βιενναίας ὀπερέττας «Ρόδον τῆς Σταμπούλ» τοῦ Λέο Φάλλ καὶ τὴν «Πριγκίπισσαν τῆς Τζάρδας» τοῦ Κάλμαν.

Τὸ θέρος τοῦ 1919 ὁ Παπαϊωάννου ἀναβιβάζει στερούμενος ἔργων τοῦ Σακελλαρίδη, Βιεννέζικα ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ «'Αγόρι ἢ κορίτσι;» τοῦ Στόλτζ, τὴν Κοντέσσα Μαρίτσα» τοῦ Κάλμαν, τὸν «Βασιλέα τῶν κυνηγῶν» τοῦ "Εϋσλερ καὶ τὴν συμφωνικὴν τραγωδίαν ληφθεῖσαν ἐκ Κυθηραϊκοῦ θρύλου τὸ «Κόκκινο Σπαλέττο» ἐπὶ κειμένου τοῦ 'Ιωάννου Πρινέα καὶ μὲ μουσικὴν Δημοσθένους Τάλλα ἢ Τζάθα. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνεβιβάσθη μὲ κάθε ἐπιμέλειαν καὶ μὲ πρώτους διδάξαντας τὴν Μελπομένην Κολυβᾶ, τὸν Γεώργιον Γλυνόν κ.ἄ. (Εἶχεν ἀναβιβασθῆ τὴν προηγουμένην ἄνοιξιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, μὲ συμφωνικὴν ὀρχήστραν ἐξ 100 ὀργάνων καὶ μὲ πρωταγωνιστὴν τὸν Βασίλειον Λογοθετίδην).

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1919 εἰς τὸ θέατρον Κοτοπούλη, ἀνεβιβάσθη ἡ ὀπερέττα τοῦ Γεωργίου Βλάχου «Τὰ κόκκινα γάντια» μὲ μουσικὴν τοῦ 'Αγγέλου Μαρτίνο, τὴν διεδέχθη δὲ ἡ «'Αμερικὴ» τοῦ Μ. Κουρτζῆ. Καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ ἔργα, πρωτηγωνίστησαν ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη καὶ ὁ Μῆτσος Μυράτ καὶ ἐσημείωσαν μεγάλην ἐπιτυχίαν.

"Ηδη εἰσερχόμεθα εἰς τὴν θερινὴν περίοδον τοῦ 1921. 'Ο Φώτιος Σαμαρτζῆς ἐγκαταλείπει τὸ ἐπὶ τοῦ σταθμοῦ Λαυρίου θέατρόν του, ἐνοικιάζει τὸ μόλις περατωθὲν θέατρον «'Αλάμπρα» καὶ συγκροτεῖ ὀπερεττικὸν θίασον, προσλαμβάνων τοὺς Χριστόφορον Νέζερ, 'Ιωάννην Πρινέαν, Λυκοῦργον Καλαποθάκην, Πέτρον Κυριακόν, Κώσταν Πομόνην, τὴν Ριρὴν 'Ασπριώτου, τὰς ἀδελφὰς Λέλαν καὶ "Ανναν Σταματοπούλου, 'Αθηνᾶν Βατίστα καὶ χορῳδίαν ἐκ 16 γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, ἐκ τῶν ἐκλεκτοτέρων καὶ ὡς παράστασιν ἐνάρξεως ἐγκρίνει τὸ μόλις περατωθὲν «'Απάχηδες τῶν 'Αθηνῶν» μὲ λιμπρέττο τοῦ 'Ιωάννου Πρινέα καὶ μουσικὴν Ν. Χατζηαποστόλου. Τὸ ἔργον τοῦτο λόγω τῆς πρωτοτύπου ἠθογραφικῆς του συνθέσεως, ἐκράτησε τὸ πρόγραμμα ἐπὶ δύο ἔτη. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ 'Ιωάννου Πρινέα, πού ἵδρυσεν ἴδιον θίασον εἰς τὸ θέατρον «Πανόραμα» καὶ ἀνεβίβασε τὴν «'Απάχισσαν τῶν 'Αθηνῶν» μὲ μουσικὴν τοῦ 'Αγγ. Μαρτίνο, ὁ Σαμαρτζῆς ἀνασυγκροτεῖ τὸν θίασόν του, προσλαμβάνων τὴν 'Ολυμπίαν Καντιώτη - Ριτσιάρδη, τὸν πατέρα της 'Εμ. Καντιώτην καὶ τὴν Μαρίαν Κούρμη.

"Εκτοτε αἱ περίοδοι εἶναι ἀνεξακρίβωτοι καὶ συγκεχυμέναι. Συνιστῶνται οἱ θίασοι καὶ διαλύονται. "Αλλοι τρέπονται πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην τὰς Πάτρας καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ Κύπρον, διότι αἱ Τουρκικαὶ πόλεις αἱ ὁποῖαι ἐνίσχυον τὸ 'Ελληνικὸν θέατρον λόγω τῆς καταρρεύσεως τοῦ Μικρασιατικοῦ μετώπου ἐκλείσθησαν τοὐλάχιστον διὰ τὰς περιόδους ταύτας. 'Ο Παπαϊωάννου μεταβαίνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀλλὰ ναυαγεῖ καὶ ἐπιστρέφει μὲ τεράστιον παθητικόν. 'Ο θίασος "Ελλης 'Αφεντάκη εἰς τὸ «Κεντρικὸν» ἀναβιβάζει διὰ δευτέραν φορὰν τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάννας» τοῦ Καλομοίρη, τὶς «Πράσινες κάλτσες» τοῦ Μωραϊτίνη, εἰς δὲ τὰ «'Ολύμπια» ἐγκαθίσταται θίασος ὀπερεττικὸς μὲ τὰς Βιεννέζας πρωταγωνιστρίας Πέπην Ζάμπα καὶ Σοῦμπερτ μὲ τὸν 'Ιακωβίδην, μὲ τενόρον τὸν Σπῦρον Μπάρτσον καὶ ἀναβιβάζει Γερμανικὰ ὀπερεττικὰ ἔργα μεταξὺ τῶν ὁποίων «Τὸ Πολωνέζικο αἷμα», «Τὴν Κυρία μὲ τὴν 'Ερμίνα» κ.ἄ. Δυστυχῶς ὅμως τὸ συγκρότημα τοῦτο ναυαγεῖ καὶ ἡ Πέπη Ζάμπα ἀναχωρεῖ διὰ τὴν Βιέννην. 'Ο θίασος Παπαϊωάννου κατόπιν μερικῶν ἀτυχῶν περιοδειῶν, μεταβαίνει τὸ 1925 εἰς Αἴγυπτον διὰ παραστάσεις εἰς τὸ Κάϊρον. Οὐδέποτε εἶχε συγκροτηθῆ τόσον πολυπρόσωπος θίασος. Ταυτοχρόνως ἀναχωρεῖ διὰ τὴν 'Ιβραηλίαν τῆς 'Αλεξανδρείας καὶ ὁ θίασος 'Αφεντάκη - Μηλιάδου μὲ σύμπραξιν 'Ιωάννου Πρινέα καὶ συναντῶνται οἱ δύο θίασοι εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν.

'Από τότε καὶ μέχρι τὸ 1930 εἰς τὰς 'Αθήνας ἐπικρατοῦν αἱ ἐπιθεωρήσεις. Μόνον ὁ θίασος Μακέδου εἰς τὸ «Μοντιάλ» ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναβιβάση μερικὰς ὀπερέττας, ὅπως τὴν νέαν ὀπερέτταν τοῦ Ν. Χατζηαποστόλου «'Η Γιόλα» καὶ τὴν «'Ιστορίαν τῶν 'Αθηνῶν» τοῦ Μωραϊτίνη, μὲ μουσικὴν τοῦ Γ. Βιτάλη, ἀλλὰ πάντοτε

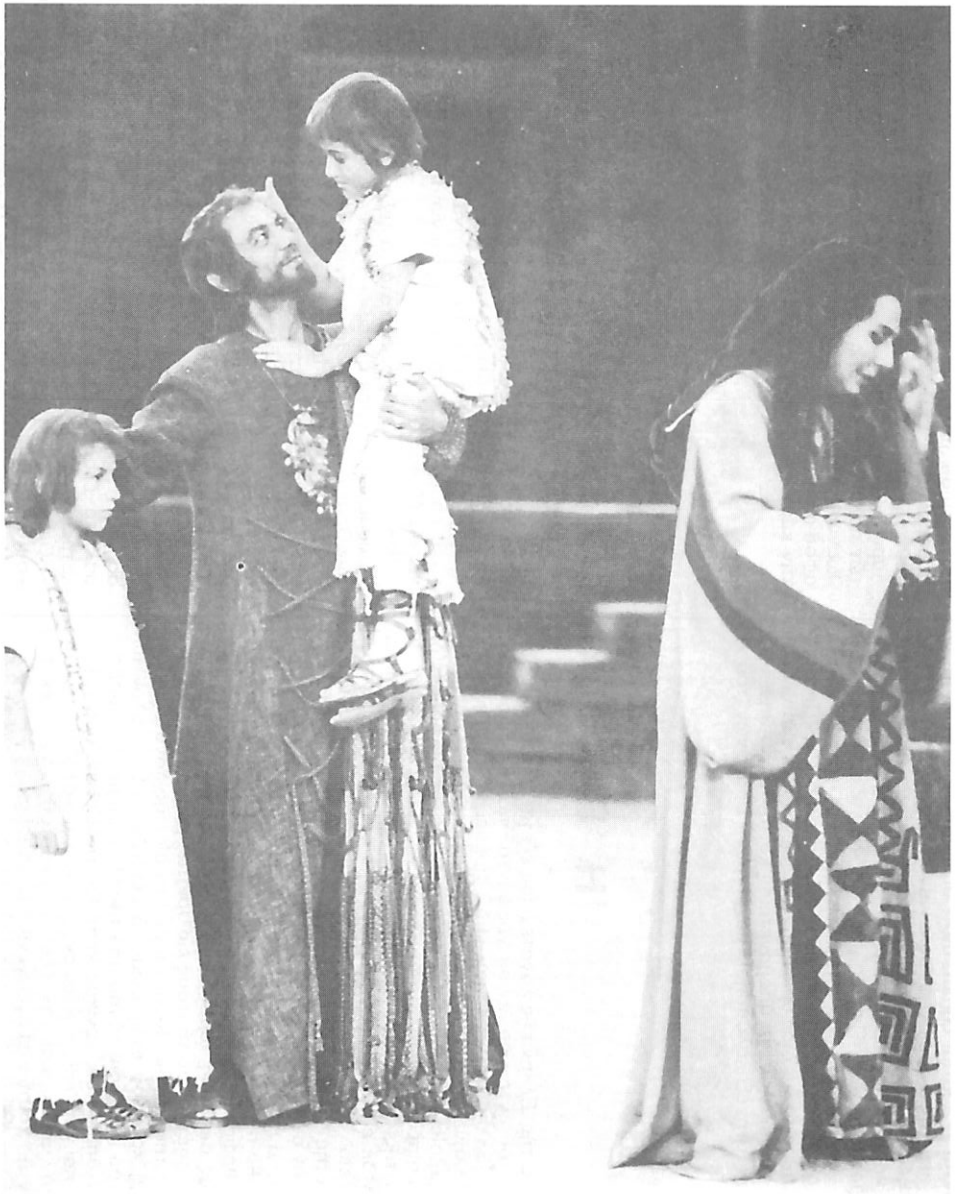

Χαρακτηριστικαὶ σκηναὶ ἀπὸ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος δοθείσας κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον. Ἀριστερά: Ἡ Ἄννα Συνοδινοῦ εἰς τὴν «Ἀντιγόνην» τοῦ Σοφοκλέους. Δεξιά: Ὁ Νῖκος Τζόγιας καὶ ἡ Ἑλένη Χατζηαργύρη εἰς τὴν «Μήδειαν» τοῦ Εὐριπίδου. Αἱ παραστάσεις αὐταὶ ἐδόθησαν εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Φεστιβὰλ Ἐπιδαύρου, τὸ 1956 καὶ 1971 ἀντιστοίχως.

άντικρύζονται τεράστιαι ζημίαι, διότι οί θίασοι δέν δύνανται νά άνθέξουν είς τήν βαρεΐαν φορολογίαν, ποϋ έπεβλήθη είς τό μουσικόν θέατρον. 'Αναβιβάζονται διάφορα έργα άπηλλαγμένα χορωδιών καί μεγάλης όρχήστρας, παίζονται κωμωδίαι μουσικαί, όπως ή «Ριρίκα μας», ή «Πιπίτσα μας», τό «Μπενζίνα παρακαλώ», «Χονδρός, Λυγνός καί Σία», «Γυναίκες, Γυναίκες» τοϋ Χαιρόπουλου, «"Ενας κλέφτης στό Παράδεισο» τών Σακελλαρίδη - Ποταμιάνου καί πλήθος άλλαι διαφόρων συγγραφέων καί συνθετών ποϋ συγκινοϋν τό εύκολον καί ύπομονετικόν κοινόν τών 'Αθηνών. 'Η κατάστασις αύτη έξηκολούθησε μέχρι τών παραμονών τοϋ Β' Παγκοσμίου πολέμου, όπότε άνέλαβε τό κράτος τήν ίδρυσιν παραρτήματος μουσικής σκηνής είς τό 'Εθνικόν Θέατρον ή όποία σύν τώ χρόνω έξειλίχθη είς τήν σήμερον ύφισταμένην 'Εθνικήν Λυρικήν Σκηνήν. Οϋτω δύναται νά λεχθή ότι οί πολυετείς άγώνες τών παλαιών στελεχών τής όπερέττας καί τής ψυχής αύτής, τοϋ 'Ιωάννου Παπαϊωάννου, έστέφθησαν ύπό λαμπράς έπιτυχίας, άφοϋ άπέκτησε πλέον ή 'Ελλάς άξιόλογον έλαφρόν θέατρον ύπό τήν κρατικήν οίκονομικήν ένίσχυσιν καί προστασίαν.

Ι. Πρινέας.

'Η 'Ελληνική λογοτεχνία

'Η ίστορία τής 'Ελληνικής λογοτεχνίας έξετάζει τά περισωθέντα μνημεία τοϋ έντέχνου λόγου γραφέντα άπό "Ελληνας ή καί ξένους είς 'Ελληνικήν γλώσσαν. 'Εδώ πρέπει νά σημειωθή ότι μόνον οί "Ελληνες έκ τών άρχαίων λαών είχον λογοτεχνίαν μέ τήν πλήρην σημασίαν τής λέξεως, άναπτύξαντες τά διάφορα είδη αύτής είς έπίπεδα τελειότητος.

Τά αίτια τής άκμής τών γραμμάτων είς 'Ελλάδα ήσαν πολλά, συνέτειναν δέ είς τήν άκμήν ταύτην καί ή φύσις καί ή θρησκεία καί ή πολιτεία. Τοιουτοτρόπως αί πρώται άρχαί τής έπικής, τής λυρικής καί τής δραματικής ποιήσεως έχουν τάς βάσεις των είς τό θρησκευτικόν αΐσθημα. 'Ολίγον κατ' όλίγον όμως τοϋτο ύπεχώρησε καί άντ' αύτοϋ έπεκράτησε τό ήθικόν, άπό τών Μηδικών πολέμων (480 π.Χ.) μέχρι τοϋ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου, (320 π.Χ.) όταν τό άνθρώπινον πνεϋμα έξήρθη είς ύπερτάτην βαθμίδα καί έξεϋρε τούς αίωνίους νόμους τοϋ καλοϋ, τοϋ άληθοϋς καί τοϋ άγαθοϋ καί άπετύπωσε τούτους είς άριστα πρότυπα είς όλας τάς έκδηλώσεις τής τέχνης. Καλεΐται δέ ίστορία τής λογοτεχνίας, ό κλάδος τής καθόλου φιλολογίας, ό έξετάζων τό σύνολον τών μνημείων τοϋ έντέχνου λόγου άπό τής έξωτερικής ίδίως μορφής αύτών, τήν όποίαν είς γενικάς γραμμάς χωρίζει είς δύο κυρίως είδη, τήν ποίησιν καί τόν πεζόν λόγον, καί καταδεικνύει τήν γένεσιν, τήν άκμήν καί τήν έξέλιξιν έκάστου είδους, έκ τών δεδομένων δέ τούτων έξάγει γενικούς νόμους.

Πρός τόν σκοπόν τοϋτον ή ίστορία τής λογοτεχνίας έξετάζει καί τούς βίους τών δημιουργών τών λογοτεχνικών έργων, έάν είναι δυνατόν, είς μερικάς δέ περιπτώσεις πλήν τής μορφής τοϋ λόγου, εισέρχεται καί είς τήν έξέτασιν τών ίδεών όχι όμως είς λεπτομερείας διότι έκ τής άπόψεως ταύτης τά λογοτεχνικά έργα, ίδίως τά είς πεζόν λόγον, άποτελοϋν ύπόθεσιν άλλων είδικών κλάδων τής έπιστήμης (τά φιλοσοφικά τής φιλοσοφίας, τά μαθηματικά τών μαθηματικών, τά θεολογικά τής θεολογίας κτλ.).

Διαφέρει δηλαδή ή ίστορία τής λογοτεχνίας άπό τήν κριτικήν άκριβώς όπως διαφέρει είς τάς εικαστικάς τέχνας ή ίστορία τής τέχνης άπό τήν τεχνοκριτικήν. Διαφέρει δέ καί τής ίστορίας τών έπιστημών διότι αύτη ένδιαφέρεται μόνον διά τάς ίδέας καί όχι διά τήν μορφήν.

ΠΟΙΗΣΙΣ

Αί πρώται άρχαί τής άρχαίας 'Ελληνικής ποιήσεως δέν δύνανται νά περιορισθοϋν είς τά 'Ομηρικά έπη, άλλά έκτείνονται καί πέραν αύτών, είς άλλα παλαιότερα, τά όποία έπιστεύετο μέχρι πρότινος ότι δέν διεσώθησαν άλλ' έννοιαν αύτών έλαμβάνομεν έξ όσων αύτά τά ίδια τά 'Ομηρικά έπη διδάσκουν είς ήμάς. Καί διεσώθησαν μέν διά τής παραδόσεως όνόματα τών άοιδών έκείνων όπως π.χ. 'Ορφεύς, Μουσαίος, Εϋμολπος, Λίνος, άλλ' άλλα μέν τούτων ήσαν πλαστά, άλλα δέ πραγματικά, άλλά τά όποία τόσον πολύ άνεμίχθησαν μέ τούς θρύλους ώστε τά ποιητικά αύτών προϊόντα νά θεωροϋνται κοινώς ώς άπεδείχθη έσχάτως (1980) ώς έργα τών μεταγενεστέρων χρόνων (βλέπε Τόμους «Τό 'Αρχαίον 'Ελληνικόν Πνεϋμα» καί «ΣΥΜΠΑΝ» - 'Ορφικά καί Προϊστορίαν Τόμου «ΕΛΛΑΣ» Γ.' Μέρος).

'Η ποίησις αύτη ή προομηρική ή συνίστατο είς έπικλήσεις καί ύμνους θεών ή είχεν ώς ύπόθεσιν τάς τύχας καί τάς περιπετείας διαφόρων γενών καί κυρίως τών βασιλικών οίκων τών χρόνων έκείνων. 'Η πρώτη μορφή όνομάζεται ιερά, ή δέ δευτέρα μυθική τών όποίων όμως ή έρμηνεία είχεν έπιπολαίως έπιδιωχθή.

'Η λατρεία τών Μουσών, αί όποίαι ύπό τοϋ ποιητοϋ 'Ησιόδου καλοϋνται Πιερίδες, 'Ολυμπιάδες καί 'Ελικωνιάδες, διότι κατοικία αύτών έθεωρείτο ή παρά τόν "Ολυμπον Πιερία, όπου κατά τήν παράδοσιν έγεννήθη καί έζησεν καί ό 'Ορφεύς ή καί αύτός ό "Ολυμπος καί ό Βοιωτικός 'Ελικών, έδωσε τήν άρχήν είς τήν 'Ελληνικήν ποίησιν. Πολλοί άοιδοί διαμένοντες είς τά μέρη έκεΐνα (ή Πιερία έκαλεΐτο καί Θράκη κατά τήν παναρχαίαν έκείνην έποχήν) ήσχολήθησαν μέ τήν ποίησιν ταύτην, έκ τών όποίων περίφημος παρέμεινεν ό 'Ορφεύς, άλλά περί τό όνομά του τόσοι μϋθοι έπλάσθησαν ότι ήτο υίός αύτής τής ίδίας μούσης Καλλιόπης, ότι διά τής μουσικής του, ήμέρωνε τά άγριώτερα θηρία καί έκίνει δένδρα καί λίθους, ότι κατήλθεν είς τόν "Αδην διά νά έπαναφέρη είς τήν ζωήν τήν σύζυγόν του Εύρυδίκην, καί τόσοι άλλοι ώστε τό πρόσωπόν του νά έπισκοτισθή καί ό μέν 'Αριστοτέλης νά άρνήται τήν ϋπαρξίν του, οί δέ νεώτεροι κριτικοί τά ύπό τό όνομά του γνωστά ποιήματα «'Αργοναυτικά», «Λιθικά», «"Υμνους» νά θεωροϋν αύτά έσφαλμένως όχι γνήσια, άλλ' έργα τών μεταγενεστέρων χρόνων.

Μαθητής τοϋ 'Ορφέως κατά τό λεξικόν τοϋ Σουΐδα ύπήρξεν ό Μουσαίος, ό όποίος ήλθεν έκ τής Πιερίας είς τόν 'Ελικώνα μετά τών Θρακών (Θράκες έθεωροϋντο έπαναλαμβάνομεν καί οί κάτοικοι τής Πιερίας) καί ύστερον είς τάς 'Αθήνας, όπου καί γέρων άπέθανε καί έτάφη κατά τόν Παυσανίαν. Κατ' άλλους υίός αύτοϋ ύπήρξεν ό Εϋμολπος, τοϋ όποίου τό όνομα συνεδέθη στενώς μετά τών 'Ελευσινιακών μυστηρίων, άλλά καί τών δύο τούτων άοιδών ή ϋπαρξις παλαιότερον είχεν τεθή κακώς ύπό άμφισβήτησιν. 'Ο Παυσανίας, παρασυρθείς καί αύτός άπό τήν έσφαλμένην αύτήν άντίληψιν, διαμφισβητεί τήν γνησιότητα όλων τών ποιημάτων τοϋ Μουσαίου καί μόνον ένός δέχεται, τοϋ ύμνου είς τήν Δήμητραν. 'Ως βεβαίαν θεωρεί τήν ϋπαρξιν τοϋ προομηρικοϋ άοιδοϋ, τοϋ Πάμφω, ό όποίος έκαμε διαφόρους ύμνους καί μάλιστα ένα είς Έρωτα, τό όνομά του δέ συνεδέετο μέ τήν λατρείαν τής Δήμητρος είς 'Αθήνας.

Θρᾶξ έπίσης ποιητής ήτο ό Θάμυρις ή Θαμύρας υίός κατά τόν Σουΐδαν τοϋ Φιλάμμωνος, τοϋ όποίου τό όνομα συνεδέετο μέ τούς Δελφούς, όπως καί τό τοϋ Μουσαίου-Εύμόλπου μέ τήν 'Ελευσίνα. 'Ελέγετο μάλιστα, ότι ό Θάμυρις, προκαλέσας είς άγώνα ώδής τάς Μούσας, έτυφλώθη ύπ' αύτών.

Ποιητής τής αύτής περιόδου κατ' άλλους έκ Λυκίας, κατά Παυσανίαν δέ έκ τών 'Υπερβορείων ήτο ό 'Ωλήν, ό όποίος έκαμε διαφόρους ύμνους καί ένα είς τήν Είλείθυιαν (θεάν τών 'Ωδίνων), κατά τόν 'Ηρόδοτον δέ τούς ψαλλομένους είς τήν Δήλον. Είς αύτόν μάλιστα άποδίδουν καί τήν εύρεσιν τοϋ δακτυλικοϋ έξαμέτρου τόν όποίον άλλοι άποδίδουν είς τόν 'Ορφέα άλλοι είς τήν προμάντιδα Φημονόην.

Τελευταίος άναφέρεται ό Λίνος πρόγονος τοϋ 'Ορφέως καί διδάσκαλος τοϋ προαναφερθέντος Πάμφω, τοϋ όποίου είκών έδεικνύετο είς ένα σπήλαιον τοϋ 'Ελικώνος καί ό τάφος εύρίσκετο κατά τόν Παυσανίαν είς τό "Αργος άλλά τούτου τό όνομα έπλάσθη έκ τής λέξεως «λίνος» δηλαδή άπό θρηνητικόν άσμα.

Αύτή είναι ή περίοδος τής ιερᾶς ποιήσεως τής όποίας τούς ποιητάς καί αύτός ό πατήρ τής 'Ιστορίας 'Ηρόδοτος θεωρεί έσφαλμένως έπίσης, ώς μεταγενεστέρους. 'Απεδείχθησαν δέ αί άπόψεις αΰται τών παλαιοτέρων ώς έσφαλμέναι κατόπιν τής νεωτέρας έρεύνης καί έρμηνείας τών «"Υμνων» κυρίως τοϋ 'Ορφέως, έκ τής έρμηνείας τών όποίων άπεδείχθη κατόπιν άστρονομικών παρατηρήσεων γενομένων βάσει τών άναφερομένων είς τούς «"Υμνους» ότι τά κείμενα τών "Υμνων έχουν γραφεί καί πρό τοϋ 3.600 π.Χ. καί συνεπώς κονιορτοποιοϋνται όλαι αί παλαιότεραι πληροφορίαι καί άπόψεις ποϋ άμφισβητοϋσαν τήν ϋπαρξιν τοϋ 'Ορφέως, Μουσαίου καί γενικά τών 'Ορφικών (βλέπε καί άνωτέρω). Μερικά άσματα όμως καλούμενα παιᾶνες ήσαν γνωστά είς τόν "Ομηρον, ώς ψαλλόμενα ύπό παλαιών άοιδών πρός έξιλέωσιν όργισθέντων θεών, όπως π.χ. πρός τόν 'Απόλλωνα κλπ.

Τά κλέα άνδρών, δηλαδή τά κατορθώματα τών ήρώων, τά όποία έλαβον χώραν είτε είς τήν ξηράν είτε είς τήν θάλασσαν κατά τούς σφοδρούς άγώνας, οί όποίοι διεξήχθησαν είς τούς ήρωϊκούς χρόνους, όταν τά διάφορα φϋλα ήρχισαν νά μεταναστεύουν, έδωσαν νέον καί άφθονον ύλικόν είς τούς ποιητάς. Λόγω δέ τής έπικρατούσης μυθοπλαστικής τάσεως τής έποχής έκείνης καί τά ίστορικά γεγονότα καί τά πρόσωπα έστολίσθησαν δι' άλλων συγγενών διηγήσεων καί μύθων περί θεών καί τοιουτοτρόπως έμηκύνοντο αί ύποθέσεις. Βραδύτερον δέ όταν διάφορα Θεσσαλικά έθνη κατήλθον είς τήν Βοιωτίαν καί οί μεταναστεύσαντες είς τήν Πελοπόννησον Δωριείς ήνάγκασαν τούς παλαιούς κατοίκους νά φύγουν πρός τήν Μικράν 'Ασίαν καί νά ίδρύσουν διαφόρους άποικίας, τότε τό άνωτέρω πρός ποίησιν, ύλικόν ηϋξήθη περισσότερον. 'Η ποίησις αύτη βαθμηδόν λόγω τής κλίσεως τοϋ λαοϋ πρός μουσικήν, έλάμβανε μορφήν άσματος, τό όποίον συνετέλει είς τήν μακροτέραν τοϋ ποιήματος διατήρησιν. 'Ολίγον κατ'

ὀλίγον ὅμως ποιητὴς καὶ ἀοιδὸς ἐπεσκιάζοντο ὑπὸ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ποιήματος, ἡ ὁποία ἦτο ὑπόθεσις ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ, ἐχάνοντο τέλος καὶ τὸ ποίημα-ἄσμα ἀπέβαινε δημοτικόν. Λόγω τούτου δὲν γνωρίζομεν ὀνόματα τοιούτων ἀοιδῶν. Ὁ Ὅμηρος ὁ ὁποῖος ὅπως ἀποδεικνύει ὁ Τζέτζης εἰς τὸν «Νικόφρονα» εἶχε σφετερισθῆ καὶ τοὺς πρώτους στίχους τῆς «Ὀδυσσείας», ἀπὸ τὸν Ὀρφέα, ἀναφέρει δύο τὸν Δημόδοκον καὶ τὸν Φήμιον. Καὶ τὸν μὲν πρῶτον ἐμφανίζει εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου νὰ ψάλλῃ τῇ συνοδείᾳ φόρμιγγος (εἴδους κιθάρας) τὴν διὰ τοῦ Δουρείου Ἵππου ἅλωσιν τῆς Τροίας ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ μερικὰ ἄλλα, τὸν δὲ δεύτερον εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὴν Ἰθάκην νὰ ψάλλῃ καὶ ἄλλα ἄσματα μὲ συνοδείαν φόρμιγγος ἐπίσης καὶ κυρίως τὴν ἐπάνοδον τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν πατρίδα των.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι κάθε χώρα εἶχε τὸν ἀρχηγόν της καὶ τοὺς μύθους της. Αὐτοὶ ἀποτελοῦν τοὺς καλουμένους κύκλους, οἱ ὁποῖοι ἀναλόγως τῆς χώρας ὀνομάζονται Ἀργεῖοι, Αἰτωλικοί, Ἀττικοί, Θηβαϊκοί, Κρητικοὶ καὶ ὁμοίως. Καὶ τῶν μὲν περισσοτέρων χωρῶν οἱ μῦθοι ἀναφέρονται εἰς ἕνα ἀρχηγέτην π.χ. οἱ μῦθοι τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Κέκροπα, τῶν Πελοποννησίων εἰς τὸν Πέλοπα, οἱ τῶν Κρητῶν εἰς τὸν Μίνωα κλπ. Ἐν τούτοις ὑποκείμενον τῆς ποιήσεως δὲν ἀπετέλεσαν οἱ ἀρχηγέται ἀλλ' οἱ ἥρωες τοῦ ἔθνους π.χ. ὁ Ἡρακλῆς τῶν Δωριέων, ὁ Θησεὺς τῶν Ἀττικῶν, ἢ οἱ πρῶτοι ἰσχυροὶ ἡγεμόνες αὐτῶν ὅπως π.χ. οἱ Ἀτρεῖδαι εἰς τὴν Πελοπόννησον, οἱ Λαβδακίδαι εἰς τὰς Θήβας, οἱ Πηλεῖδαι εἰς τὴν Θεσσαλίαν κλπ., τῶν ὁποίων ἡ δρᾶσις ἐπεξετάθη μακρὰν ἔξω τῶν ὁρίων τῆς χώρας των πρὸς ὠφέλειαν αὐτῆς. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις παρουσιάζετο ἀνάγκη οἱ ἥρωες καὶ ἡγεμόνες τῶν διαφόρων φύλων νὰ ἑνωθοῦν πρὸς κοινὴν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν, ὅπως π.χ. ἡ τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, ἡ τῶν Ἐπιγόνων, ἡ κατὰ τῆς Τροίας, ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία. Ἡ ἕνωσις αὕτη ἀπετέλεσεν ἀγαπητὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀοιδῶν τοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους καὶ τῶν μυθικῶν κύκλων οἱ ὁποῖοι ὅμως περιλαβόντες καὶ τοὺς ἐπὶ μέρους μύθους ἑκάστου προσελθόντος νέου φύλου ἀνεπτύχθησαν περισσότερον καὶ ἀπετέλεσαν τὰ μεγάλα ἔπη ἢ ἄλλως ὀνομαζόμενα ἐπικοὺς κύκλους. Ἐξ αὐτῶν ὁ Τρωϊκὸς ἂν καὶ νεώτερος, ἀπέβη ἀγαπητότερος ὅλων καὶ λόγω τῆς ὑποθέσεώς του καὶ λόγω τῶν ἀποτελεσμάτων του.

ΑΠΟ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

1) Ἐπικὴ ποίησις. Ἡ τελεία ἐκπροσώπησις τοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους γίνεται διὰ τῶν δύο μεγάλων ἐπῶν, τῆς «Ἰλιάδος» καὶ τῆς «Ὀδυσσείας» τῶν ὁποίων ποιητὴς φέρεται ὁ Ὅμηρος. Αἱ περὶ ὑπάρξεως αὐτοῦ παραδόσεις εἶναι μεταγενέστεραι, οὐδὲν δὲ τὸ σαφὲς καθορίζουν. Πολλαὶ πόλεις ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἤδη ἐποχῆς ἐφιλονείκουν ὅτι ἑκάστη ἦτο πατρὶς αὐτοῦ καὶ αἱ ἑπτὰ γνωσταὶ Κύμη, Σμύρνη, Χίος, Κολοφών, Πύλος, Ἄνδρος, Ἀθῆναι ἐκ τῶν ὁποίων τὴν Σμύρνην δέχονται οἱ περισσότεροι τῶν ἀρχαίων ὡς τόπον τῆς γεννήσεώς του. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ τόπου, καὶ ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἤκμασεν οὗτος εἶναι ἀκαθόριστος. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ὅμηρος ἦτο πρεσβύτερος αὐτοῦ κατὰ 400 ἔτη. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἡροδότου φέρεται τὸ 484 ἡ ἀκμὴ τοῦ Ὁμήρου ἀνάγεται εἰς τὸν 9ον π.Χ. αἰῶνα. Ὁ ἱστορικὸς Θεόπομπος ἀνάγει αὐτὴν 500 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας ἡ ὁποία κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρονολόγους, συνέβη τὸ 1184 π.Χ. ἄρα θέτει ταύτην εἰς τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα.

Καὶ ἡ μὲν «Ἰλιάς» μολονότι ἔλαβε τὸ ὄνομά της ἐκ τοῦ Ἰλίου (τῆς Τροίας) ὅπου διεξήχθη ὁ δεκαετὴς πόλεμος, δὲν ἐξιστορεῖ αὐτόν, ἀλλὰ μόνον ἕνα ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον προεκλήθη κατὰ τὸ δέκατον ἔτος τῆς πολιορκίας, δηλ. τὴν μῆνιν (ὀργήν) τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς. Ἡ «Ὀδύσσεια» πάλιν δὲν περιλαμβάνει ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματός της μόνον τὰ συμβάντα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ὀδυσσέως γεγονότα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα συναφῆ πρὸς αὐτὸν ὅπως τὴν ἀγορὰν (συνάθροισιν) τῶν θεῶν, τὴν ἀποδημίαν τοῦ Τηλεμάχου χάριν τοῦ πατρός του κλπ.

Πλὴν τῶν δύο μεγάλων ἐπῶν ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ «Ὕμνοι» ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται 34. Οἱ πέντε ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀρκετὰ ἐκτενεῖς εἶναι δὲ αὐτοὶ οἱ εἰς Δήμητρα, Ἀφροδίτην, Ἑρμῆν, Ἀπόλλωνα Πύθιον καὶ Δήλιον, ψαλλόμενοι εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ Παναθήναια, εἰς τὴν Κυπριακὴν Σαλαμῖνα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀφροδίτης εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Δῆλον. Δὲν ἀναφέρονται ὅλοι οἱ ὕμνοι εἰς θεοὺς ἀλλὰ καὶ εἰς ἥρωας ὅπως π.χ. εἰς τὸν Ἡρακλέα, εἰς τοὺς Διοσκούρους κλπ. Ἐπίσης, καὶ ἐπιγράμματα καὶ ἀστεῖα ποιήματα ὅπως ὁ «Μαργίτης» ἔχων τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἥρωός του, ἑνὸς κενοῦ καὶ ἀδέξιου ἀνθρώπου καὶ ἡ «Βατραχομυομαχία» δηλ. ἡ μάχη τῶν βατράχων μὲ τοὺς μῦς φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὁμήρου.

Ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς οἱ συγγραφεῖς ἀπέδιδον ἄλλα μὲν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων εἰς τὸν Ὅμηρον, ἄλλα δὲ εἰς ἄλλους ποιητὰς διαφόρων ἐποχῶν. Τελευταίως οἱ φιλόλογοι κριτικοί, βάσει ποικίλων γλωσσικῶν καὶ μετρικῶν λόγων κατατάσσουν πάντα ταῦτα εἰς ἀναλόγους ἐποχὰς καὶ ἀποδίδουν εἰς ἰδίους ποιητάς.

Ἱστορία τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν. Τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου πιστεύεται, ὅπως ὑπεστηρίζετο παλαιότερον, ὅτι δὲν ἐγράφησαν ἀλλὰ διετηρήθησαν ἀπὸ μνήμης καὶ ἀπηγγέλλοντο κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὁμήρου, τῶν λεγομένων Ὁμηριδῶν, ὕστερον δὲ ὑπὸ τῶν ραψωδῶν ἐπίσης Ὁμηριδῶν καλουμένων. Ἐσχάτως ὅμως ὁ περίφημος Γερμανὸς Φιλόλογος Ντίλς εἰς τὸ ἔργον του «Προσωκρατικός» καὶ εἰς τὸ ἄρθρον «Ὀρφεύς» (Τόμος Α σελὶς 3) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ καὶ φυσικὰ καὶ οἱ μετέπειτα ἀρχαῖοι Ἕλληνες κατέγραφον ἀρχικῶς τὰ ἔπη καὶ τὰς σκέψεις των εἰς λεπτὰς σανίδας, αἱ ὁποῖαι προφανῶς πρὶν καταστραφοῦν ἀντεγράφοντο. Ἐπίσης ὁ Καρ. Μπέρλιτς εἰς τὸ ἔργον του «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους κόσμους (σελ. 250 Ἑλληνικῆς μεταφράσεως) ὁμιλῶν περὶ Ταρτυσσοῦ ἀναφέρει ὅτι ὁ Στράβων λέγει ὅτι τὸ 7000 π.Χ. εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἔγραφον ποιήματα καὶ νόμους μὲ τὴν γραφὴν ποὺ μετεχειρίζοντο. Περὶ Ταρτυσσοῦ βλέπε καὶ τόμον Α΄ γράμμα Α τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας. Ἀλλ' οἱ ραψωδοὶ οὗτοι ἔφθειρον συχνὰ διὰ παρεμβολῶν καὶ ἄλλων μεταβολῶν τὰ Ὁμηρικὰ ποήματα λόγω τούτου δὲ ἠναγκάσθη πρῶτος ὁ Σόλων νὰ περιορίσῃ τὴν αὐθαιρεσίαν ταύτην, ὁ δὲ Πεισίστρατος (560-527 π.Χ.) διὰ νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς αὐτοὺς παραλαβὼν τέσσαρας λογίους ἄνδρας, τὸν ἐξ Ἀθηνῶν Ὀνομάκριτον τὸν ἐξ Ἡρακλείας Ζώπυρον καὶ τὸν ἐκ Κρότωνος Ὀρφέα καὶ τέταρτον τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρεδόθη ἐσφαλμένως, τὴν ἐπέβαλε καὶ κατέγραψεν τὰ κείμενα τῆς «Ἰλιάδος» καὶ τῆς «Ὀδυσσείας» χάριν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀργότερον δὲ ὁ υἱὸς του Ἵππαρχος κατέγραψεν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἰδίων περίπου προσώπων καὶ τὰ ἔπη τῶν Ὀρφικῶν. Ἔκτοτε ὑπεχρέωσε τοὺς ραψωδοὺς νὰ ἀπαγγέλουν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα κατὰ τὴν ὡρισμένην εἰς τὴν ἐπίσημον ἀναγραφὴν τάξιν. Τὸν Πεισίστρατον κατόπιν ἐμιμήθησαν πολλαὶ πόλεις ἄρχοντες καὶ ἰδιῶται καὶ οὕτω προέκυψαν διάφοροι ἐκδόσεις τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν ὅπως τῆς Μασσαλίας, Χίου, Σινώπης, Κύπρου, Κρήτης, Αἰολίδος καὶ Ἀργολίδος ἀκόμη δὲ αἱ τοῦ Ἀντιμάχου Εὐριπίδου τοῦ νεωτέρου, Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλαι. Κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν ἐξεπονήθησαν κριτικαὶ ἐκδόσεις ὑπὸ τῶν λογίων, ἐκ τῶν ὁποίων πρώτη ὑπῆρξεν ἡ τοῦ ἐφόρου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας Ζηνοδότου. Οὗτος πρῶτος ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι δὲν εἶναι γνήσια ὅλα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη καὶ ἔκαμεν προσωπικὴν διόρθωσιν αὐτῶν, διαιρέσας ἕκαστον τῶν ἐπῶν εἰς εἰκοσιτέσσαρας ραψωδίας, συμφώνως πρὸς τὰ εἰκοσιτέσσαρα γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Μετ' αὐτὸν ὁ μαθητὴς του Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, εὐλαβέστερος καὶ πολυμαθέστερος τοῦ Ζηνοδότου κριτικὸς καὶ φιλόλογος, ἐφήρμοσεν εἰς τὸ κείμενον τοὺς τόνους, τὰ πνεύματα καὶ τὰ σημεῖα τῆς στίξεως. Τρίτος ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου Ἀρίσταρχος, συνέγραψε ἐκτὸς ἄλλων καὶ 48 βιβλία ὑπομνημάτων εἰς «Ἰλιάδα» καὶ «Ὀδύσσειαν» κριτικώτατα ἐκ τούτου δὲ ἐθεωρεῖτο ἑρμηνευτὴς μάντις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστάρχου οἱ γραμματικοὶ Ξένων καὶ Ἑλλάνικος ἐξέφρασαν πρῶτοι τὴν γνώμην ὅτι ἡ «Ἰλιάς» καὶ ἡ «Ὀδύσσεια» δὲν ἦσαν ἔργα τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ἐκλήθησαν «χωρίζοντες». Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἔτυχε σπουδαίας προσοχῆς κατεπολεμήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου. Παραλλήλως μὲ τὴν γραμματικὴν ἑρμηνείαν τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν, μὲ τὴν ὁποίαν κατέγιναν κυρίως οἱ Ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι, ἀνεπτύχθη καὶ ἡ «ἀλληγορική» εἰς τὴν ὁποίαν κυρίως ἀπέβλεπον οἱ φιλόσοφοι καὶ μάλιστα οἱ Στωικοί, ἐκ τούτων δὲ προῆλθε τὸ περισωθὲν βιβλίον «Ἀλληγορίαι Ὁμηρικαί» τοῦ Ἡρακλείτου. Ἐκ τῶν γραμματικῶν ἰδιαιτέρως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐπῶν Κράτης ὁ Μαλλώτης, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου ἀποτελοῦν τὰς βάσεις ὅλων τῶν τεχνῶν, τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ πάσης γνώσεως καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης διότι καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀκόμη, εἶχον ἀγνοηθῆ οἱ Ὀρφικοί, τὰ κείμενα τῶν ὁποίων ὅπως ἀποδεικνύεται σήμερον (1980) μετὰ τὴν ἑρμηνείαν των, ἀποτελοῦν πράγματι τὴν βάσιν ὅλων τῶν ἐπιστημῶν ἀφοῦ ἐξ αὐτῶν ἤντλησαν καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος καὶ οἱ Προσωκρατικοὶ καὶ οἱ μετέπειτα Φιλόσοφοι καὶ ἐρευνηταί.

Αἱ Ὁμηρικαὶ μελέται ἀπετέλεσαν κύριον σχεδὸν ἀντικείμενον τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης εἰς Ἑλλάδα κατὰ τοὺς ἀμέσως μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὅταν ἐξητάζοντο ἰδίως αἱ γεωγραφικαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πληροφορίαι τοῦ ποιητοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ αἱ Ὁμηρικαὶ μελέται διεκόπησαν καὶ μόνον κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐμφανίζονται εἰς τὸν Ὅμηρον ἀναφερόμενα ἔργα τοῦ ποιητοῦ καὶ γραμματικοῦ Τζέτζη «Ἐξήγησις Ἰλιάδος» καὶ «Ἀλληγορίαι εἰς Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν» ὅπου καὶ ἀποκαλύπτει, ὅπως ἀναφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος ἦτο λογοκλόπος διότι εἶχε ἀντιγράψει τὸν Ὀρφέα, καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου αἱ «Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ὀδύσσειαν καὶ Ἰλιάδα» τῶν ὁποίων ἡ ἀξία ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ Εὐστάθιος περιέλαβε πολλὰς πληροφορίας ἀπὸ τοὺς Ὀρφικοὺς ποὺ ἀπέφυγεν καὶ αὐτὸς νὰ ἀναφέρῃ διὰ νὰ ἀναγρο ῆ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ὅτι αἱ πηγαὶ αὐταὶ ὄῆθεν ποὺ δὲν ἐσο ησαν. Πλὴν τῶν ὑπομνημάτων ἐγένοντο κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ παραφράσεις τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐκ τῶν ὁποίων πολλαὶ περιεσώθησαν.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων εἰς Ἰταλίαν ὁ Ὅμηρος ἔγινε γνωστὸς διὰ τῆς εἰς Φλωρεντίαν τὸ 1488 ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη πρώτης ἐκδόσεως τῶν ἐπῶν. Ἔκτοτε ἤρχισεν εἰς Εὐρώπην ἡ ἐντατικὴ

μελέτη καὶ κριτικὴ ἔρευνα τῶν 'Ομηρικῶν ἐπῶν καὶ ἡ μετὰ πείσματος ὑποστήριξις διαφόρων γνωμῶν καὶ θεωριῶν περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν εἰς αὐτὰ πληροφοριῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ των κ.τ.λ. διὰ τῶν ὁποίων ἐδημιουργήθη τὸ λεγόμενον 'Ομηρικὸν ζήτημα (βλέπε λέξιν) τὸ ὁποῖον ἐκορυφώθη ἀφ' ὅτου ὁ διάσημος Γερμανὸς φιλόλογος Φ. Α. Βόλφ ἐδημοσίευσε τὸ 1795 θεμελιῶδες ἔργον ἐπιγραφόμενον «Προλεγόμενα εἰς τὸν "Ομηρον» εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζεν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν "Ομηρος, ἀλλ' ὅτι ὁ Πεισίστρατος εἶναι ὁ συναρμολογητὴς τῶν ἐπῶν. 'Απὸ τότε ἤρχισε νέα ἐποχὴ κριτικῶν μελετῶν καὶ βαθυτέρας κατανοήσεως τοῦ ποιητοῦ ἡ ὁποία ὠφέλησεν ὄχι μόνον τὰς 'Ομηρικὰς ἐρεύνας ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην. 'Ηκολούθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ Λάχμαν, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζων τὰς γνώμας τοῦ Βόλφ καὶ νομίσας ὅτι εὗρεν ἀντιφάσεις μεταξὺ τῶν ραψωδιῶν τῆς «'Ιλιάδος» ἐχώρισεν αὐτὴν εἰς δεκαέξι αὐτοτελῆ ἄσματα διαφόρων λαϊκῶν ποιητῶν. Εἰς τὴν συζήτησιν αὐτὴν ἔλαβον μέρος πολλοὶ φιλόλογοι ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Βόλφ καὶ τῆς λίαν ἀξιολόγου θεωρηθείσης τότε συμπληρωματικῆς ἐκδοχῆς τοῦ Λάχμαν ἡ ὁποία ὅμως καθημερινῶς σχεδὸν ἀπέκτα νέους ὀπαδοὺς μεταξὺ τῶν φιλολόγων οἱ ὁποῖοι ἐξήταζον τὰ ἔπη ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ γλωσσικῆς μόνον πλευρᾶς, ἠγνόουν δὲ τελείως τὴν ἀρχαιολογικήν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐλάμβανον καθόλου ὑπ' ὄψιν, ἐπειδὴ ἐπίστευον ὅτι αἱ περιγραφαὶ τοῦ 'Ομήρου δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν τόπων, ἀλλ' εἶναι μυθώδεις καὶ φανταστικαί.

Οὐδαμοῦ ὅμως εἰς τὴν διεθνῆ γραμματολογίαν ἀναφέρονται καὶ σχολιάζονται ἑρμηνευτικῶς καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τὰ 'Ορφικά, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ 1829 ὁ οἶκος Τάουχνιτς τῆς Λειψίας ἐξέδωκε τὸ πλῆρες κείμενον αὐτῶν. Μόνον μεμονωμέναι προσπάθειαι ἐσημειώθησαν ἐσχάτως εἰς τὴν Γερμανίαν, 'Αγγλίαν, Γαλλίαν καὶ 'Αμερικήν - μεταφράσεως ὡρισμένων ἀποσπασμάτων ὄχι ὅμως καὶ ἑρμηνείας τῶν κειμένων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅμως, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ὅτι τὰ 'Ορφικὰ ἀποτελοῦν τὴν πραγματικὴν πηγὴν τῆς ἀνθρώπινης τῆς 'Ελληνικῆς διανοήσεως μᾶλλον ποὺ ἐδημιούργησε τὸν πολιτισμόν (βλέπε καὶ ἀνωτέρω παραπομπάς).

Μὲ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ε. Σλῆμαν, κυρίως εἰς Τροίαν, Μυκήνας καὶ ἀλλοῦ, ἀργότερον δὲ καὶ τοῦ Α. "Εβανς εἰς Κρήτην καὶ τῶν διαφόρων ἄλλων ἀπὸ τότε ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς 'Ελλάδα ἀπεδείχθη τὸ σφαλερὸν τῆς γνώμης τῶν παλαιοτέρων φιλολόγων καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῶν 'Ομηρικῶν ἐπῶν, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὰς γεωγραφικὰς περιγραφάς. Μετὰ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα τῶν ἀνασκαφῶν αἱ 'Ομηρικαὶ μελέται ἔλαβον νέαν τροπὴν καὶ ὑπεστηρίχθησαν διάφοροι θεωρίαι. Τοιουτοτρόπως π.χ. ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς καὶ ἄλλων ὅτι εἰς πολὺ παλαιὰν ἐποχὴν ὑπῆρχον πολλὰ ἄσματα αὐτοτελῆ καὶ ἄσχετα μεταξύ των, τὰ ὁποῖα ἀργότερον ἕνας ποιητὴς τὰ συνηρμολόγησε καὶ τὰ διεσκεύασε κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐμφανίζωνται ὡς ἕνα ἔπος. 'Ηκολούθησαν πολλαὶ ἐργασίαι καὶ ἐξεφράσθησαν διάφοροι θεωρίαι περὶ τῶν γενικῶν ζητημάτων τῶν 'Ομηρικῶν ἐπῶν ἢ ἐπὶ μέρους θεμάτων ἀναφερομένων εἰς αὐτά, χωρὶς νὰ λήξῃ ἡ συζήτησις.

Σημειωτέον ὅτι τὸ 'Ομηρικὸν ζήτημα εἶναι συνυφασμένον στενῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς 'Ελληνικῆς γραφῆς κατὰ τοὺς πρὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων χρόνους, ἡ ἀποδεικτικὴ σημασία τῶν περὶ 'Ομήρου καὶ 'Ομηρικῶν ἐπῶν ἐκφρασθεισῶν θεωριῶν ἔχει ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν πινακίδων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πύλου καὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀγγείων τῶν Θηβῶν 'Ορχομενοῦ Βοιωτίας, Μυκηνῶν, Τίρυνθος, Ναυπλίου, 'Ασίνης, Μενιδίου, 'Ελευσῖνος καὶ ἀλλοῦ. Ἡ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1953 ἐπιτευχθεῖσα ἀνάγνωσις τῶν ἐπιγραφῶν Κνωσοῦ-Πύλου ὑπὸ τοῦ Μ. Βέντρις Τσάντουϊκ καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι αὗται ἔχουν γραφῆ εἰς 'Ελληνικὴν γλῶσσαν παρέχουν τὴν βεβαιότητα περὶ πλήρους διαλευκάνσεως τοῦ προβλήματος.

'Επικὸς κύκλος. Μὲ τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν φέρονται τὰ δύο 'Ομηρικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ἐπικὰ ποιήματα ἀποδιδόμενα καὶ αὐτὰ εἰς τὸν "Ομηρον. 'Αλλ' ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἀντιπαρέβαλον αὐτὰ πρὸς τὰ 'Ομηρικά, ἀπέσπασαν αὐτὰ ἀπὸ ἐκείνων καὶ ὠνόμασαν διαφόρους ποιητὰς αὐτῶν. Τούτων μόνον μερικὰ ἀποσπάσματα ἐσώθησαν, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν ἐκ τοῦ λεξικογράφου Φωτίου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργον του «Βιβλιοθήκη» περισώζει ἐκ τῆς «Γραμματικῆς Χρηστομαθείας» τοῦ γραμματικοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πρόκλου ἐκλογάς, αἱ ὁποῖαι περιεῖχον ταῦτα.

'Εκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν Τρωικὸν κύκλον, ἦσαν τὰ «Κύπρια ἔπη» τὰ ὁποῖα περιελάμβανον τὰ πρὸ τῆς «'Ιλιάδος» γεγονότα, δηλαδὴ τὴν κρίσιν τοῦ Πάριδος, τὴν ἁρπαγὴν τῆς 'Ελένης, τὴν συνάθροισιν τῶν ἡγεμόνων εἰς τὴν Αὐλίδα κλπ. 'Ωνομάσθη δὲ τὸ ποίημα τοιουτοτρόπως, διότι ἐνομίζετο ὅτι συνετέθη εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἐκεῖ ἐψάλλετο εἰς μίαν ἑορτὴν τῆς 'Αφροδίτης. Ἡ «Αἰθιοπὶς» ἐπίσης, εἰς πέντε βιβλία τοῦ ποιητοῦ 'Αρκτίνου τοῦ Μιλησίου περιεχουσα τὰ κατορθώματα τῆς βασιλίσσης τῶν 'Αμαζόνων Πενθεσιλείας, τὴν θανάτωσιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ 'Αχιλλέως κλπ. ἡ «'Ιλίου πέρσις» τοῦ ἰδίου ποιητοῦ τῆς «Αἰθιοπίδος» εἰς δύο βιβλία ἀναφερομένη εἰς τὴν προπαρασκευὴν πρὸς ἅλωσιν τῆς Τροίας, τὰ τοῦ δουρείου ἵππου, αὐτὴν τὴν ἅλωσιν κλπ. Ἡ «Μικρὰ 'Ιλιάς» εἰς ἕξι βιβλία τοῦ Λέσχου περιέχουσα τὴν ἔριν Αἴαντος καὶ 'Οδυσσέως περὶ τῶν ὅπλων τοῦ 'Αχιλλέως, τὸ θάνατον τοῦ Πάριδος διὰ τοῦ βέλους τοῦ Φιλοκτήτου κλπ. Οἱ «Νόστοι» εἰς πέντε βιβλία τοῦ 'Αγίου τοῦ Τροιζηνίου, περιλαμβάνοντες τὴν τύχην τῶν ἐπανερχομένων ἡρώων τῶν 'Αχαιῶν καὶ ἡ «Τηλεγόνεια» εἰς δύο βιβλία, τοῦ Εὐγαμ(μ)ωνος τοῦ Κυρηναίου, ἡ ὁποία διηγεῖτο τὰς τύχας τοῦ 'Οδυσσέως καὶ τοῦ οἴκου του.

Εἰς τὸν Θηβαϊκὸν κύκλον ἀνήκοντα ποιήματα εἶναι ἡ «Θηβαΐς» ἐξ ἑπτὰ χιλιάδων στίχων καλουμένη κυκλική, ἡ ὁποία ἐξιστόρει τὰς τύχας τῶν Λαβδακιδῶν καὶ τὴν ἐκστρατείαν τῶν 'Επτὰ ἐπὶ Θήβας, οἱ «'Επίγονοι» ἐξ ὁμοίων στίχων πραγματευόμενοι τὴν ἐκστρατείαν τῶν ἐπιγόνων τῶν 'Επτὰ ἐναντίον τῶν Θηβῶν καὶ τὴν κατάληψιν αὐτῶν καὶ ἡ «Οἰδιπόδεια» ἀπὸ ἕξι χιλιάδας στίχους, ἀποδιδομένη εἰς τὸν ποιητὴν Κιναίθωνα τὸν Λακεδαιμόνιον καὶ πραγματευομένη τὰς τύχας τοῦ βασιλέως Οἰδίποδος.

"Αλλα ἔπη, ἀνήκοντα μᾶλλον εἰς τὸν ἐπικὸν κύκλον, εἶναι ἡ «Οἰχαλίας ἅλωσις» πραγματευομένη τὴν ἅλωσιν τῆς Οἰχαλίας ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλέους, τοῦ ὁποίου τὸ τόξον ἦτο δῶρον τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς πόλεως ταύτης, ἡ «Φωκαῖς» λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἐκ τῆς πόλεως Φωκαίας ὅπου ἐγράφη, ἡ «Δαναΐς» πραγματευομένη περὶ τῆς τύχης τοῦ Δαναοῦ καὶ τῶν θυγατέρων του κλπ.

Ἡ ἐπικὴ ποίησις μετὰ τὴν ἀνάπτυξίν της εἰς τὴν 'Ασίαν ὅπως ἀνωτέρω ἐξετέθη ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους λαμβάνει νέαν ἤδη μορφήν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ἡ ποίησις αὕτη εἶναι τώρα διδακτικὴ καὶ ἐγκαινιάζεται μὲ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ 'Ησιόδου, ὁ ὁποῖος συχνὰ εἰς τὰ ἔργα του λαμβάνων ἀφορμὴν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ βίου του. 'Ο πατήρ του κατήγετο ἐκ τῆς Αἰολικῆς Κύμης τὴν ὁποίαν ἀφήσας λόγω βιοτικῶν ἀναγκῶν ἐγκατεστάθη παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ 'Ελικῶνος εἰς ἕνα δυσχείμερον καὶ δύσθερον χωρίον, τὴν "Ασκραν ὅπου καὶ ἐγεννήθη ὁ ποιητής. Περὶ τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησε καὶ αὐτὸς εἶναι διηρημέναι αἱ γνῶμαι καὶ τῶν ἀρχαίων ἐπίσης. Οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες βάσει διαφόρων στοιχείων θέτουν τὴν γέννησιν τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸν 8ον αἰῶνα. 'Εκ τοῦ ἰδίου ἐπίσης μανθάνομεν ὅτι παιδίον ἀκόμη ἔβοσκε πρόβατα εἰς τὰς κάτωθεν τοῦ 'Ελικῶνος πεδιάδας, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του ὁ ἀδελφός του Πέρσης φιλονικήσας μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς πατρικῆς περιουσίας καὶ δωροδοκήσας τοὺς δικαστάς, ἐστέρησε τὸν ποιητὴν τῆς κληρονομίας του.

'Αντιθέτως ἀπὸ τὸν "Ομηρον, ὁ 'Ησίοδος διὰ τῆς ποιήσεώς του δὲν γίνεται ὁ περιζήτητος ἀοιδὸς εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἡγεμόνων ἀλλ' ὁ ἀγαπητὸς διδάσκαλος τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ναυτῶν, λόγω τῶν περὶ γεωργίας καὶ ναυτιλίας διδαγμάτων του. Οἱ δὲ ὕμνοι καὶ αἱ περὶ διαφόρων μυθικῶν προσώπων διηγήσεις τὸν καθίστων προσφιλέστατον εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἑορτάς. Δι' ὅλα ταῦτα δὲν περιωρίσθησαν τὰ ποιήματά του μόνον εἰς τὴν πατρίδα του ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Θεσπιὰς καὶ τὸν 'Ορχομενόν, ὅπου μάλιστα ἐδείκνυον καὶ τὸν τάφον του, ἤτο γνωστός, ἀκόμη δὲ καὶ πέραν αὐτῶν Ποιήματα τοῦ 'Ησιόδου εἶναι:

1) «"Εργα καὶ 'Ημέραι», τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν περὶ τὸν 'Ελικῶνα Βοιωτῶν, εἶναι τὸ μόνον γνήσιον ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Δι' αὐτοῦ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀδελφόν του Πέρσην, ὁ ὁποῖος ὡς φυγόπονος, κατέφαγε τὴν περιουσίαν καὶ ἠπείλει πάλιν τὸν ποιητήν. Καὶ προσπαθεῖ δι' αὐτοῦ νὰ τὸν παρακινήσῃ εἰς τὴν ἐργασίαν, περὶ τῆς ὁποίας ἐκφέρει διαφόρους συμβουλάς, ὅπως π.χ. «ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος» ἐξ ἀφορμῆς δὲ ταύτης ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν αἰσίων καὶ ἀπαισίων ἡμερῶν ἑκάστου μηνὸς πρὸς διάφορα ἔργα. 2) «Θεογονία» εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ποιητής, παραλαβὼν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοὺς 'Ορφικοὺς τὰ περισσότερα στοιχεῖα τῶν ἀπόψεων του καὶ τῶν ὅσων ἀφηγεῖται, προσπαθεῖ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἕνα σύστημα τὰς ποικίλας μορφὰς τῶν θεῶν τῶν 'Ελλήνων. Τοῦτο κατώρθωσε, ἀφοῦ συνέλεξε τοὺς διαφόρους 'Ελληνικοὺς μύθους περὶ θεῶν καὶ ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἱερέων διαφόρων ναῶν φιλοσοφικὰς γνώμας. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος τούτου ἀναφέρει θεὰς αἱ ὁποῖαι ἑνωθεῖσαι μετὰ θνητῶν ἐγέννησαν ἥρωας ἢ ἡρωΐδας. 3) «Γυναικῶν κατάλογος». Τοῦτο ἐθεωρεῖτο συνέχεια τοῦ προηγουμένου, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ δηλοῦται, ἦτο καταγραφὴ θνητῶν γυναικῶν αἱ ὁποῖαι ἑνωθεῖσαι μετὰ θεῶν ἐγέννησαν ἥρωας ἢ ἡρωΐδας. Περιελάμβανε δὲ τοῦτο πέντε βιβλία ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο τελευταῖα ἐκαλοῦντο «'Ηοῖαι» διότι εἰς ἕκαστον τμῆμα ἐπανελαμβάνετο ἐν ἀρχῇ ἢ οἴῃ. 'Εκ τοῦ ἔργου τούτου μόνον μερικὰ ἀποσπάσματα ἐσώθησαν. 4) «'Ασπὶς 'Ηρακλέους». Τὸ ποίημα τοῦτο ἀποδίδεται εἰς τὸν 'Ησίοδον. 'Ο γραμματικὸς 'Αριστοφάνης καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι δὲν τὸ θεωροῦν γνήσιον ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τοῦτο περιγράφεται μάχη τοῦ 'Ηρακλέους μὲ τὸν υἱὸν τοῦ "Αρεως Κύκνον καθὼς καὶ ἡ ἀσπὶς τοῦ 'Ηρακλέους, κατ' ἀπομίμησιν τῆς ὑπὸ τοῦ 'Ηφαίστου κατασκευαζομένης ἀσπίδος τοῦ 'Αχιλλέως ('Ιλ. Σ 470-608), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ποιήματος.

Καὶ ἄλλα ἔπη ἀπεδόθησαν εἰς τὸν 'Ησίοδον, ὄχι ὅμως γνήσια ὅπως ἡ «Μελαμπόδεια», ὁ «Κήυκος γάμος», ἡ «Θησέως εἰς "Αδου κατάβασις» κ.ἄ.

'Ως πρὸς τὸ μέτρον, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν τεχνικὴν ὁ 'Ησίοδος ἠκολούθησε τὸν "Ομηρον. 'Ετιμᾶτο δὲ πάρα πολὺ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὅπως φαίνεται ἐξ ἑνὸς βιβλίου «'Αγῶνες 'Ομήρου καὶ 'Ησιόδου», τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε μὲν καὶ παλαιόθεν. 'Αλλὰ τὸ σωζόμενον μέχρις ἡμῶν εἶναι ἔργον τῶν χρόνων τοῦ 'Αδριανοῦ. Διοργανωθέντων δηλαδὴ ἐπιταφίων ἀγώνων ὑπὸ τοῦ Γανύκτορος πρὸς τιμὴν τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως πατρός του 'Αμφιδάμαντος εἰς

Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, συνῆλθον κατὰ πρόσκλησιν ὅλοι οἱ ἐπίσημοι ἄνδρες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, λαβόντες μέρος εἰς αὐτόν. Καὶ ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἐπήνουν τὸν Ὅμηρον καὶ προέτρεπον τὸν βασιλέα νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν νίκην αὐτὸς ἐστεφάνωσε τὸν Ἡσίοδον, εἰπὼν ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ νικᾷ ὁ προκαλῶν εἰς εἰρήνην καὶ γεωργίαν καὶ ὄχι ὁ διηγούμενος πολέμους καὶ σφαγάς.

Κατὰ τὸ πρότυπον τ ῦ ς ποιήσεως τοῦ Ἡσιόδου ἐγίνοντο καὶ τὰ γενεαλογικὰ ἔπη, ὅπως τὰ «Κορινθιακά» τοῦ ποιητοῦ Εὐμήλου ἐκ Κορίνθου τὰ «Ναυπάκτια» ἢ «Ἀλκμεωνίς» τὰ «Ἀριμάσπεια» τοῦ Ἀριστέου ἐκ Προκοννήσου, τὰ ἔπη τοῦ Κιναίθωνος, τοῦ Χερσίου, τοῦ Ἀσίου καὶ ἄλλα.

Κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους ἔγραψε ποίημα «Ἡράκλειαν» εἰς δύο βιβλία, ὁ ἐκ Καμείρου τῆς Ρόδου Πείσανδρος. Ἐκ τούτου ὀλίγα ἀποσπάσματα ἐσώθησαν. Ἐπίσης, ὁ Πανύασις ὁ Ἁλικαρνασσεύς, θεῖος τοῦ Ἡροδότου, ὁ Χοιρίλος ὁ Σάμιος, ὁ Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος καὶ ἄλλοι.

Τὴν Ὁμηρικὴν διάλεκτον καὶ τὸ δακτυλικὸν ἑξάμετρον ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ χρησμολόγοι κυρίως δὲ εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Συλλογὴ χρησμῶν καὶ ἔπος «Θεογονία» ἀναφέρονται τοῦ Ἐπιμενίδου τοῦ Κρητός. Ὁμοίως ὁ Ὀνιμάκριτος, ὁ Ζώπυρος ὁ Νικίας καὶ ἄλλοι ἀναφέρονται γράψαντες ὁμοίου τύπου ἱερὰ ποιήματα.

Παραφυάς τοῦ διδακτικοῦ ἔπους εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ ἔπη. Πρῶτος γράψας τοιαῦτα φέρεται ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ὀνομαστὸν δὲ ἔπος αὐτοῦ εἶναι τὸ «Περὶ φύσεως» καὶ μερικὰ σκώπτοντα τοὺς ποιητὰς καὶ φιλοσόφους, τὰ ὁποῖα οἱ μεταγενέστεροι ὠνόμασαν σίλλους. Ὁ Παρμενίδης ὁμοίως «Περὶ φύσεως» καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος, ἀφήσας δύο φιλοσοφικὰ ποιήματα, ἕνα μὲν θεωρητικὸν «Περὶ φύσεως», ἄλλο δὲ ἠθικὸν τοὺς «Καθαρμούς» μὲ τὸ ὁποῖον προέτρεπε τοὺς πολίτας εἰς ἠθικὸν καθαρμὸν ἐκ τῶν δύο αὐτῶν μόνον μερικὰ ἀποσπάσματα περιεσώθησαν.

Μετὰ τοὺς κυρίως ὅμως θεμελιωτὰς τοῦ ἡρωϊκοῦ διηγηματικοῦ ἔπους, τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν τοῦ διδακτικοῦ, τὸν Ἡσίοδον, ἡ ἐπικὴ ποίησις βαίνει παρακμάζουσα, διὰ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν της εἰς ἄλλο εἶδος τὴν κληθεῖσαν Λυρικήν.

2) Λυρικὴ ποίησις. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία παρουσιάζεται τὸν 7ον καὶ 6ον αἰῶνα εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες ποὺ ἐπιφέρουν ἀλλαγὴν τῶν πολιτευμάτων, αἱ πολεμικαὶ συγκρούσεις μὲ τοὺς διαφόρους βαρβάρους, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας, ἡ ὁποία εἰσήγαγεν ἄφθονον πλοῦτον, προεκάλεσαν νέας ἰδέας καὶ νέα συναισθήματα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὸ μέσον αὐτῆς τῆς ποικιλίας τῆς ὕλης εὑρέθη ὁ ποιητής, ὁ ὁποῖος δύναται τώρα νὰ ἐκφράσῃ ἐλευθέρως τὰ συναισθήματα τῆς ψυχῆς του καὶ νὰ μὴ παραμένῃ ὅπως ὁ ἐπικὸς κατὰ τὴν διήγησιν τῶν κλεῶν τῶν ἀνδρῶν, ἀμέτοχος πρὸς τὴν ὕλην τῶν ὕμνων του, ἀλλὰ μετέχει πληρέστατα, ἐκφράζει τὰ συναισθήματα τῆς ἰδικῆς του ψυχῆς καὶ διαμορφώνει τὸ ὑλικόν του κατὰ τὸν τρόπον ποὺ αὐτὸς ἐπιθυμεῖ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ποιήσεως ταύτης συνέπεσε μὲ τὴν ἐξεύρεσιν διαφόρων μουσικῶν τρόπων καὶ ὅσον περισσότερον διεμορφώνοντο τεχνικῶς οἱ ρυθμοὶ καὶ αἱ μελῳδίαι, τόσον ἐξειλίσσετο ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς.

Ἐνῶ λοιπὸν μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος ἐπεκράτει εἰς τὴν ποίησιν ὁ δακτυλικὸς ἑξάμετρος ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ἐμφανίζονται μετὰ τοῦ νέου εἴδους τῆς ποιήσεως καὶ νέαι μορφαὶ τοῦ μέτρου. Τὰ δὲ πρῶτα ποιήματα τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνευρεθοῦν εἰς χρόνους παλαιοτέρους καὶ τοῦ Ὁμήρου, εἰς τοὺς μυθικοὺς δηλαδή, ὁπότε καὶ ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὁ Θάμυρις ἔκρουον τὴν φόρμιγγα καὶ κατὰ τοὺς Ὁμηρικούς, ὁπότε οἱ ἀοιδοὶ τῶν ὕμνων τῶν ἀνθρώπων ἐχρησιμοποίουν αὐτήν.

Πρὶν μάλιστα ἀναπτυχθῇ ἡ λυρικὴ ποίησις ὑπῆρχον διαδεδομένα εἰς τὸν λαὸν μερικὰ ποιητικὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων τὸ κύριον μέρος ἦτο ἡ μελῳδία, ὄχι δὲ τὸ ποίημα. Ταῦτα ἐκαλοῦντο νόμοι οἱ ὁποῖοι ὅταν μὲν ἐξετελοῦντο ἁπλῶς διὰ κιθάρας ἢ αὐλοῦ ἐλέγοντο κιθαριστικοὶ ἢ αὐλητικοί, ὅταν δὲ ἤδοντο (ἐτραγουδοῦντο) μὲ κιθάραν ἢ αὐλὸν κιθαρῳδικοὶ ἢ αὐλῳδικοί.

Τῶν αὐλητικῶν νόμων εὑρέτης ὑπῆρξεν ὁ Ὄλυμπος ὁ νεώτερος, ζήσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνος, μαθητὴς δὲ αὐτοῦ ὁ Ἱέραξ ὁ Ἀργεῖος. Καὶ τοὺς δύο ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ περὶ μουσικῆς ἔργον του, ἀποκαλῶν μάλιστα τὸν πρῶτον ἀρχηγὸν τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Τοὺς κιθαρῳδικοὺς νόμους καὶ τὴν λυρικὴν ποίησιν ἐθεμελίωσεν ὁ ἐκ Λέσβου Τέρπανδρος, ὁ ὁποῖος, κατὰ σαφῆ μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων ἤκμασε περὶ τὸ 675 π.Χ. Οὗτος ἀνέσυρεν ἐκ τῆς ἀφανείας σχεδὸν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ρίψει ἐπὶ ἕνα χρόνον οἱ αὐλητικοὶ νόμοι τοῦ Ὀλύμπου, τοὺς κιθαριστικούς, προσέθεσεν εἰς τὰς τέσσαρας χορδὰς τῆς λύρας ἄλλας τρεῖς, μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἑπτάχορδον, προσήρμοσε ποιήματα εἰς τὰ μέλη τῆς λύρας καὶ γενικῶς εἰσήγαγεν εἰς τὴν ποίησιν πολλοὺς νέους ρυθμούς.

Οὗτος, προσκληθεὶς εἰς τὴν Σπάρτην, ἔγινε δεκτὸς μετὰ μεγάλων τιμῶν, ἐνίκησεν εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Καρνείων τὸ 675 καὶ ἀπέβη παροιμιῶδες τὸ «μετὰ Λέσβιον ᾠδόν» (ἀοιδόν) δηλαδὴ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀοιδοὶ ἔρχονται μετὰ τὸν Τέρπανδρον. Ἡ ἀφιξίς του αὕτη εἶχε ροπὴν εἰς τὸ νὰ διαδοθῇ ἡ μουσικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, ὠνομάζοντο δὲ οἱ νόμοι αὐτοῦ Βοιώτιος, Αἰόλιος, Τροχαῖος, Ὀξὺς, Τερπάνδριος κλπ.

Μετὰ τὸν Τέρπανδρον ἀνεφάνησαν οἱ αὐλῳδικοὶ νόμοι, ὅπως αὐτοὶ ποὺ συνέθεσαν ὁ Κλονᾶς κατ' ἄλλους μὲν Τεγεάτης, κατ' ἄλλους δὲ Θηβαῖος, ὁ Πολύμνηστος ὁ Σακάδας ὁ Ἀργεῖος γνωστὸς ἐκ τοῦ περιφήμου Πυθικοῦ νόμου, τοῦ ὁποίου ὑπόθεσις ἦτο ὁ ἀγὼν τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸν δράκοντα Πύθωνα. Σύγχρονος αὐτοῦ ἦτο ὁ Ἐχέμβροτος ὁ Ἀρκάς.

Ὀρχηστικὴ καὶ πρῶτα χορικὰ ἄσματα. Ἡ δημιουργία τῶν κιθαρῳδικῶν καὶ αὐλῳδικῶν νόμων, τοὺς ὁποίους ἕνα μόνον πρόσωπον ἐξετέλει, ἔδωσε ἀφορμὴν πρὸς σχηματισμὸν τῶν ἀσμάτων, ἡ δὲ ὀρχηστική, ἡ ὁποία ἐξετελεῖτο ὑπὸ πολλῶν προσώπων ἐκφραζόντων τὰ συναισθήματά των δι' ἐπιφωνημάτων διὰ λέξεων καὶ δι' ὁλοκλήρων φράσεων, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς χορωδίας ἢ τοῦ καλουμένου χορικοῦ ἄσματος. Χορὸς κατ' ἀρχὰς καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς Ὁμηρικοὺς χρόνους, ἐσήμαινε τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον συγκεντρούμενοι οἱ ἄνθρωποι ὠρχοῦντο (ἐχόρευον), μετὰ ταῦτα δὲ ἐκ τοῦ τόπου μετεβιβάσθη τὸ ὄνομα εἰς τὸ σύνολον τῶν ὀρχουμένων προσώπων. Καὶ ἦτο συνήθης ἡ ὄρχησις εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις ἀλλ' ἰδιαιτέρως εἶχε μεγάλην ἀνάπτυξιν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν. Ἡ πυρρίχη δηλ. ὁ μεθ' ὅπλων χορός, ἐτελεῖτο εἰς τὰς πρὸς τιμὴν τοῦ πολεμικοῦ θεοῦ Ἄρεως ἑορτάς, οἱ παιᾶνες εἰς τὰς πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐκ τῆς Κρήτης διεδόθη ἡ ἱερὰ χορικὴ ποίησις εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου εἰσήγαγε ταύτην ὁ Γορτύνιος Θαλήτας, κληθεὶς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, νὰ καθαρίσῃ τὴν πόλιν ἀπὸ λοιμόν.

Ἐλεγεία. Εἶναι ἕνα ἐκ τῶν εἰδῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως ὀφείλουσα τὴν ὀνομασίαν της εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο στίχων, τοῦ δευτέρου, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν μαζὶ ἕνα σύστημα. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος στίχος ἦτο δακτυλικὸς ἑξάμετρος τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ἀλλ' ἐλλιπὴς κατὰ τὰς ἄρσεις (βραχείας συλλαβάς) τοῦ 3ου καὶ 6ου ποδός, ἀναπληρουμένων εἴτε διὰ παύσεων εἴτε διὰ παρατάσεως τῆς θέσεως (μακρᾶς συλλαβῆς) τοῦ αὐτοῦ ποδός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ στίχος αὐτὸς ἐλέγετο ἔλεγος, διότι ἐγίνετο χρῆσις αὐτοῦ ἕνεκα τῆς τεχνικῆς του εἰς τὸ θρηνητικὸν ἆσμα, καλούμενον τοιουτοτρόπως τὸ δίστιχον τὸ περιλαμβάνον τοιοῦτον στίχον ἐκαλεῖτο ἐλεγεῖον (ἔπος) ἢ ἐλεγεία (ᾠδή). Περὶ τοῦ πόθεν παράγεται ἡ λέξις ἐξεφέρθησαν καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων διάφοροι γνῶμαι, αἱ ὁποῖαι περιττὸν εἶναι νὰ ἀναγραφοῦν. Θεωρεῖται δὲ αὕτη ξενικὴ ἐκ τῆς Ἀρμενίας ἐλθοῦσα εἰς τὴν Ἰωνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὅπου ἡ ἐλεγεία ἐμορφώθη ὡς ποίησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῆς εἶναι ἰωνική.

Περὶ τοῦ εὑρέτου τῆς ἐλεγείας καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀμφέβαλλον, θεωροῦντες ἄλλοι μὲν τὸν Ἀρχίλοχον, ἄλλοι τὸν Μίμνερμον καὶ ἄλλοι τὸν Καλλῖνον τὸν καὶ πιθανώτερον. Ὁ τελευταῖος κατήγετο ἐξ Ἐφέσου, ἔζησε περὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος, ὁπότε οἱ Κιμμέριοι εἰσέβαλον εἰς τὴν πατρίδα του. Εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς ἔλαβεν ὁ ἴδιος μέρος, προτρέπει δὲ τοὺς συμπολίτας του διὰ τῶν ποιημάτων του, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποσπάσματα ἐσώθησαν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των ἀγῶνα.

Ὁ Τυρταῖος, υἱὸς τοῦ Ἐχεμβρότου ἀκμάσας κατὰ τὰ ἔτη τοῦ 2ου Μεσσηνιακοῦ πολέμου, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ τὸ ὄνομά του συνεδέθη διὰ τοῦ γνωστοῦ μύθου, τὸν ὁποῖον φαίνεται ἔπλασαν οἱ Ἀθηναῖοι. Οὗτος κατήγετο ἐκ τῶν Λακωνικῶν Ἀφιδνῶν, ὄχι δὲ ἐκ τῶν Ἀττικῶν. Ἐκ τῶν ποιημάτων του περιληφθέντων εἰς πέντε βιβλία τὸ ἕνα ἐκαλεῖτο «Εὐνομία» τὸ ὁποῖον ἔγραψεν διὰ νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους οἱ ὁποῖοι ἐστασίαζον λόγῳ τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου. Ἐξ ἄλλου καλουμένου «Ὑποθῆκαι» ἐσώθησαν τρεῖς ἐλεγεῖαι προτρέπουσαι εἰς ἀρετὴν καὶ ἀποτρέπουσαι ἀπὸ τὴν δειλίαν. Ὁμοίως ἔγραψεν αὐτὸς καὶ ἐμβατήρια εἰς Δωρικὴν διάλεκτον, ἀναπαιστικὸν μέτρον πλήρη πολεμικοῦ μένους ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθη ἕνα.

Ὁ Μίμνερμος ὁ Κολοφώνιος ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος ὅταν καὶ ἡ Σμύρνη καὶ ἡ πατρίς του ὑποδουλωθεῖσαι ὑπὸ τῶν Λυδῶν, παρεδόθησαν εἰς τὴν εὐκολον ζωήν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλεγεία του ἐξυμνεῖ τὴν νεότητα καὶ τὸν ἔρωτα καὶ θρηνεῖ τὸν μαρασμὸν ἀμφοτέρων διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου. Μακρὸν ποίημα αὐτοῦ ἦτο ἡ «Ναννώ» ἐκ τοῦ ὀνόματος φίλης του αὐλητρίδος. Λόγῳ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐλεγειῶν του ἔγινεν ἀγαπητὸς εἰς τοὺς ποιητὰς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ρώμης, ὁ δὲ Λατῖνος Προπέρτιος μιμηθεὶς αὐτὸν, εἶχε τὴν φιλοδοξίαν νὰ θεωρεῖται νέος Μίμνερμος. Ὑπῆρξε πρὸς τούτοις καὶ αὐλητὴς καὶ εὗρε νέους αὐλητικοὺς νόμους, ἐκ τῶν ὁποίων γνωστὸς λόγῳ τῆς μελῳδικῆς ἰδιορρυθμίας του ἦτο ὁ Κραδίας νόμος.

Μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἡ ἐλεγεία ἤρχισε βαθμηδὸν νὰ δύῃ ἐκεῖ διὰ νὰ ἀναφανῇ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα διὰ τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Θεόγνιδος.

Ὁ Σόλων, υἱὸς τοῦ Ἐξηκεστίδου καὶ περίφημος Ἀθηναῖος νομοθέτης περὶ τὸ 639-559 ζήσας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σοφίαν του, εἰς τὴν ὁποίαν ὤφειλε τὴν κατάταξιν του μεταξὺ τῶν σοφῶν εἶχε καὶ τὸ ποιητικὸν δῶρον, ἐδημιούργησε δὲ ἐλεγείας, περιλαμβανούσας πέντε χιλιάδας στίχων, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται ἀποσπάσματα. Καὶ κατὰ μὲν τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν ἔγραψε ποιήματα, ἐξυμνοῦντα τὸν ἔρωτα καὶ τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς. Κατὰ δὲ τὴν ὡριμον διὰ τῶν ποιημάτων του προσεπάθει νὰ πείσῃ τὸν λαὸν καὶ

νὰ παρακινῆ αὐτὸν ἄλλοτε μὲν εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἄλλοτε δὲ εἰς ὁμόνοιαν.

Αἱ ἐλεγεῖαι αὐτοῦ ἐπεγράφοντο «Σαλαμίς» ἐξ ἑκατὸν στίχων, διὰ τῆς ὁποίας τόσον συνεκίνησε τοὺς Ἀθηναίους ὥστε αὐτοὶ λαβόντες τὰ ὅπλα, παρὰ τὸν ὑπάρχοντα νόμον, ἀνέκτησαν καὶ πάλιν τὴν νῆσον ἐκ τῶν κατεχόντων αὐτὴν Μεγαρέων. «Ὑποθῆκαι (συμβουλαί) εἰς ἑαυτόν» διὰ τῆς ὁποίας ὁ φιλόπατρις ποιητὴς ἐμφανίζεται εἰς μίαν κρίσιμον διὰ τὴν πατρίδαν του στιγμήν, ὁπότε συγκλονίζεται ὑπὸ τῆς στάσεως τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῶν δημαγωγῶν, δῆθεν προστατῶν τοῦ δήμου. Ἄλλαι ἐλεγεῖαι αὐτοῦ ἀναφέρονται «Πρὸς Κριτίαν» καὶ «Τιλόκυπριν». Ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῶν ἐλεγειῶν του, ὁ Σόλων ἠκολούθησε μὲν τὰ Ἰωνικὰ πρότυπα, ἀλλ' εἰσήγαγεν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ μερικοὺς Ἀττικοὺς τύπους. Περιεσώθησαν ἐπίσης μικρὰ ἀποσπάσματα ἰάμβων, τροχαϊκῶν τετραμέτρων καὶ σκολίων. Ἠγαπῶντο δὲ τόσον τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, ὥστε καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Πλάτων εἰς μίαν ἑορτὴν τὰ Ἀπατούρια, οἱ μὲν παῖδες ἔψαλλον αὐτὰ συναγωνιζόμενοι οἱ δὲ πατέρες των ἔδιδον εἰς αὐτοὺς βραβεῖα.

Ὁ **Θέογνις** ὁ Μεγαρεύς, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος, ὁπότε σφοδραὶ ἔριδες μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τοῦ δήμου συνεκλόνιζον τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις καὶ τὴν πατρίδα του Μέγαρα. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, ὁ Θέογνις ὡς ἀριστοκρατικός, ἐστερήθη τῆς περιουσίας του καὶ ἐξωρίσθη, μεταβὰς εἰς Βοιωτίαν, Εὔβοιαν, Σπάρτην, Σικελίαν. Ἐπανῆλθεν ἀργότερον εἰς τὴν πατρίδα του παραμείνας πάντοτε ἀριστοκρατικός. Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ἐλεγείαν αὐτοῦ «Εἰς τοὺς σωθέντας ἐκ τῶν Συρακοσίων ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῶν Ὑβλαίων Μεγάρων». Ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἐλεγείας πλήρεις γνωμῶν καὶ πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν συμβουλῶν ἔγραψε ὁ Θέογνις πρὸς τὸν νεαρὸν ἀριστοκράτην Κύρνον, τὸν Πολυπαΐδην, καὶ πρὸς ἄλλους Ὀνομάκριτον, Δαμοκλέα κλπ. Ἀλλ' ἐντὸς τῶν σωθέντων στίχων ἔχουν ἀναμιχθῆ καὶ στίχοι ἄλλων ποιητῶν. Αἱ ἐλεγεῖαι τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ ἤδοντο πρὸς αὐλὸν εἰς τὰ συμπόσια, βραδύτερον δὲ εἰσήχθησαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα λόγω τῶν ποικίλων γνωμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἤρεσκον εἰς ὅλους καὶ ἐδιαβάζοντο ἐσώθησαν σχεδὸν πλήρεις.

Ἄλλος γνωμικὸς ποιητὴς ἦτο ὁ **Φωκυλίδης** ὁ Μιλήσιος, ἀκμάσας τὸν 6ον αἰῶνα, γράψας διαφόρους παραινέσεις εἰς δίστιχα καὶ ἑξάμετρα, πρὸ τῶν ὁποίων ἐπανελάμβανε «καὶ τόδε Φωκυλίδεω»: Ἐλάχιστα μέρη γνήσια ἐσώθησαν, ἕνα ποίημα δέ, ἀποδιδόμενον εἰς αὐτόν, εἶναι διασκευὴ Ἰουδαίου ἐξ Ἀλεξανδρείας μεταγενεστέρων χρόνων.

Ἐλεγείας ἐπίσης ἔκαμαν ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργῖνος (γραφόμενος καὶ μὲ η ὡς Σημωνίδης πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τὸν Σιμωνίδην τὸν Κεῖον) οἱ φιλόσοφοι Ξενοκράτης, Παρμενίδης καὶ Ἄσιος. Μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους τόσον ἀνεπτύχθη τὸ ἐπίγραμμα καὶ ἡ ἐλεγεία, καὶ μάλιστα ἡ συμποσιακή, ὥστε ὅλοι σχεδὸν οἱ μεγάλοι ποιηταὶ Αἰσχύλος, Ἴων Σιμωνίδης καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ κάμουν ἔξω τῆς κυρίας των ἀσχολίας καὶ ἐλεγείας. Γνωστοὶ ποιηταὶ ἐλεγειῶν ὑπῆρξαν ὁ Διονύσιος, ὁ ἐπικληθεὶς Χαλκοῦς, διότι ἐπρότεινε νὰ κοποῦν χαλκᾶ νομίσματα ἀντὶ ἀργυρῶν. Οὗτος προέτασε (ἔθεσε πρῶτον) τὸν πεντάμετρον τοῦ ἑξαμέτρου, οἱ δύο Εὐηνοι ἐκ τῆς Πάρου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας ἐτιμᾶτο διὰ τὰς σοφὰς του γνώμας, ὁ Κριτίας ἕνας τῶν τριάκοντα τυράννων, καὶ ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Κράτης ὁ Θηβαῖος, μαθητὴς τοῦ περιφήμου Διογένους.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς λυρικῆς ποιήσεως ἀποτελεῖ ἡ **Ἰαμβική**, ὀφείλουσα τὸ ὄνομά της εἰς τὸ ἰαμβικὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον ἐνεῖχε περισσοτέραν κίνησιν. Ἡ ἰαμβικὴ ποίησις δὲν ἔχει πλέον τὴν σεμνότητα τῆς χρησιμοποιούσης τὸ δακτυλικὸν ἑξάμετρον. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι διάφορος καὶ ἡ ὕλη αὐτῆς τῆς ὁποίαν παρεῖχον αἱ ἔριδες καὶ τὰ σκώμματα τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ δημοσίου βίου εἰς τὴν ἀγοράν. Μεγίστην δὲ ἐλευθερίαν εἰς ταῦτα ἔδιδον αἱ ἑορταὶ τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου, κατ- τὰς ὁποίας λόγω παλαιᾶς συνηθείας (τῶν καλουμένων γεφυρισμῶν) ἐπεβάλλετο τὸ σκῶμμα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λατρεία τῶν θεῶν τούτων ἐπεχωρίαζεν εἰς τὰς Ἰωνικὰς Πάρον, Νάξον καὶ Ἀττικήν, ἡ ἰαμβικὴ ποίησις ἦτο Ἰωνική.

Εἰς τὸν κανόνα τῶν ἰαμβογράφων τὸν σχηματισθέντα ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρέων περιελήφθησαν τρεῖς μεγάλοι ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Σημωνίδης καὶ ὁ Ἱππῶναξ.

Ὁ **Ἀρχίλοχος** ὁ Πάριος, ζήσας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος, τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τοῦ πλουσιωτάτου βασιλέως τῶν Λυδῶν Γύγου, τοῦ ὁποίου μάλιστα ὁ πλοῦτος δὲν τὸν ἐνδιαφέρει, ὡς ἀναφέρει εἰς ἕνα στίχον «οὐ μοι τὰ Γύγεω τοῦ πολυχρύσου μέλει». Ἐπειδὴ ὁ πατήρ του Τηλεσικλῆς ἠγήθη ἀποικίας τῶν Παρίων εἰς τὴν Θάσον, ὁ Ἀρχίλοχος διῆλθεν ἐκεῖ τὴν νεότητά του, ἀποφεύγων τὸν πτωχὸν βίον τῆς πατρίδος του· ἀλλὰ κατὰ πόλεμον αὐτῆς ἐναντίον τῶν Θρακῶν Σαΐων, ὁ Ἀρχίλογος ἠτύχησεν, ἀπολέσας καὶ τὴν ἀσπίδα του καὶ ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν Πάρον, ὅπου ὑπέστη πολλὰ ἀτυχήματα. Ἐκεῖ ἐμνηστεύθη τὴν κόρην τοῦ Λυκάμβου Νεοβούλην, ἀλλ' ὁ πατήρ της μετανοήσας διέλυσε τὴν μνηστείαν. Πλήρης ὀργῆς ὁ ποιητὴς ἔγραψε στίχους δηκτικωτάτους κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν θυγατέρων του, αἱ ὁποῖαι, καθὼς λέγεται, ἀπηγχονίσθησαν. Μὴ δυνάμενος πλέον νὰ μείνῃ εἰς τὴν νῆσον, ἔφυγε, περιερχόμενος διαφόρους τόπους ὡς μισθοφόρος. Τέλος δὲ εἰς πόλεμον ἐναντίον τῶν Ναξίων, ἐφονεύθη. Ὁ Ἀρχίλοχος, πλὴν ἐλεγειῶν, ἔγραψε καὶ ἰαμβικοὺς τριμέτρους, συνήνωσεν ἰαμβικὰ τρίμετρα μετὰ διμέτρων καὶ εἰσήγαγε ταῦτα εἰς τοὺς ἐπῳδούς. Ἐπίσης ἐξεῦρε καὶ νέον τρόπον ἀπαγγελίας. Λόγω τῆς ἐξευρέσεως τῶν διαφόρων τούτων μετρικῶν μορφῶν, ἐξετιμᾶτο πολὺ ὁ ποιητὴς αὐτὸς καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῆς κυρίως λυρικῆς ποιήσεως, ἐξυμνήθη ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων, τασσόμενος παρὰ τὸν Ὅμηρον καὶ ἐθεωρήθη τὸ πρότυπον τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐπίσης τὸν ἐμιμήθησαν. Παρὰ ταῦτα ἐλάχιστα ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν.

Ὁ **Σιμωνίδης** ὁ Ἀμοργῖνος, Σάμιος τὸ γένος, ἀλλὰ σταλεὶς ὡς ἡγεμὼν εἰς τὰς ἀποικίας τῶν Σαμίων εἰς τὴν Ἀμοργόν, ἐγκατεστάθη ἐκεῖ καὶ ἀπεκλήθη ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου ταύτης. Ἤκμασε περὶ τὸ 625 π.Χ. Οὗτος ἔγραψεν ἐλεγείας καὶ ἰάμβους εἰς δύο βιβλία. Πλὴν μερικῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν εἰς τὸ «Ἀνθολόγιον» τοῦ Στοβαίου (Ἕλληνος γραμματικοῦ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων), περιεσώθη καὶ ἕνα ἀπαισιόδοξον ποίημα περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ ἐφημέρου βίου των, καθὼς καὶ μέγα σκωπτικὸν ἐναντίον τῶν γυναικῶν, ὅπου παραβάλλει αὐτὰς πρὸς ἀλώπεκα, κύνα, χοῖρον, θάλασσαν, χῶμα, γαλῆν, πίθηκον καὶ διάφορα ἄλλα, μόνον δὲ ἡ ἐκ μελίσσης καταγομένη θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ πολύτιμος καὶ λαμβάνων κανεὶς αὐτὴν ὡς σύζυγον, εὐτυχεῖ.

Ὁ **Ἱππῶναξ** ὁ Ἐφέσιος, ζήσας περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος. Ὅταν οἱ Πέρσαι κατελάμβανον τὰ Ἑλληνικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἠναγκάσθη, περὶ τὸ 542, νὰ φύγῃ ἐκ τῆς πατρίδος του καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὰς Κλαζομενάς, ὅπου ἐπέρασε τὴν ζωήν του ὡς ἐπαίτης, καθὼς ἐμφαίνεται ἐκ μερικῶν ἀποσπασμάτων του. Ὁ βίος του τὸν κατέστησεν εἰς τὴν ποίησιν πλήρη χολῆς καὶ σκώμματος, τὰ ὁποῖα ἐπαυξάνει καὶ τὸ χυδαῖον λεξιλόγιόν του. Ἔσκωψε σφοδρῶς εἰς ἰάμβους τοὺς καλλιτέχνας Βούπαλον καὶ Ἀθηνιν ἐπειδὴ ἐγελοιογράφησαν τὸ ἰσχνὸν καὶ ἄσχημον σῶμα του. Θεωρεῖται ὡς εὑρέτης τῆς παρῳδίας καὶ τῶν σκαζόντων χωλιάμβων. Οὐδὲν ἐσώθη, πλὴν δύο στίχων, εἰς τοὺς ὁποίους λέγει ὅτι δύο εἶναι αἱ γλυκύτατα ἡμέραι τῆς γυναικός: ὅταν κανεὶς τὴν νυμφεύεται καὶ ὅταν τὴν κηδεύῃ.

Πλὴν τῶν σπουδαίων τούτων τριῶν ἰαμβογράφων, ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὀνόματα καὶ ἄλλων καὶ ἔργα αὐτῶν.

Ὁ **μῦθος** ἢ **αἶνος**, παλαιόθεν ὀνομαζόμενος **λόγος**, **ἀπόλογος**, ἦτο διδακτικὸν διήγημα ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ζώων. Ὡς ἐκ τούτου κατατάσσεται ἀπὸ μερικοὺς εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐχρησιμοποίησαν τοῦτον οἱ ἰαμβικοὶ ποιηταί, οἱ δὲ περιελθόντες εἰς ἡμᾶς μῦθοι τῶν ποιητῶν Φαίδρου καὶ Βαβρίου εἶναι γραμμένοι εἰς ἰαμβικὸν τρίμετρον, κατατάσσουν αὐτοὺς εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως.

Τοὺς κυρίως Ἑλληνικοὺς μύθους ἐκπροσωπεῖ ὁ **Αἴσωπος**, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὑπῆρξε δοῦλος τοῦ Ἰάδμονος τοῦ Σαμίου, ζήσαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. Τοὺς μύθους του διηγεῖται οὗτος εἰς ἁπλοῦν πεζὸν λόγον, πρῶτος δέ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ Σωκράτης, ὅταν εὑρίσκετο εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ποιητικὴν μορφήν. Ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, ἐφρόντισεν νὰ συναχθοῦν οἱ Αἰσώπειοι μῦθοι.

Τὸ μέλος. Οὕτως ἐλέγετο τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἤδετο καὶ ἦτο ἐκ τῶν προτέρων προωρισμένον δι' ᾠδήν. Χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον ἦτο ἡ σύνθεσις κατὰ στροφάς, διὰ τοῦτο ἀπεδόθη εἰς αὐτὸ καὶ ἰδιαίτερος ὅρος «ποίημα κατὰ περίοδον». Καὶ ἂν μὲν τὸ μέλος ἦτο προωρισμένον νὰ ἄδεται ὑπὸ ἑνὸς μόνον προσώπου (μονῳδία) καὶ ἐχρησίμευεν διὰ νὰ ἐκφράσῃ πρὸ πάντων τὰ προσωπικά του συναισθήματα, τότε ἀπετέλει τὸ κυρίως **μέλος**. Ἂν δὲ τὸ ποίημα ἤδετο ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων, τοῦ χοροῦ (χορῳδία), οἱ ὁποῖοι καὶ ὠρχοῦντο (ἐχόρευον διδαχθέντες καὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ὄρχησιν ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος τὸ ποίημα, τότε ἐκαλεῖτο **χορικόν**.

Ἡ μελικὴ ποίησις ἐκαλλιεργήθη πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἰώνων, οἱ ὁποῖοι ἠγάπων τὴν μουσικήν, τὰ συμπόσια, τὸν οἶνον, τὴν ἀπόλαυσιν, ἡ δὲ χορική, χρησιμοποιουμένη κατὰ τὰς δημοσίας ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν λατρείαν θεῶν καὶ ἡρώων καὶ ἐκφράζουσα τὰ συναισθήματα ὁλοκλήρου τῆς ἑορταζούσης πόλεως, ἥρμοζε πρὸς τὴν σεμνότητα καὶ τὸ βάθος τοῦ Δωρικοῦ χαρακτῆρος. Διὰ τοῦτο ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Δωριέων καὶ ἡ Δωρικὴ διάλεκτος ἐχρησιμοποιήθη εἰς αὐτήν, ἡ ὁποία διετηρήθη καὶ ὅταν τὰ χορικὰ ἄσματα μετεφέρθησαν εἰς ἄλλα φῦλα. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν μετρικὴν τὰ δύο ταῦτα εἴδη διέφερον.

Τὴν μελικὴν ποίησιν ἐθεμελίωσε περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος τὸ ἔνδοξον ζεῦγος τοῦ **Ἀλκαίου** καὶ τῆς **Σαπφοῦς**, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πρώτη γυναίκα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν.

Ὁ Ἀλκαῖος ὁ Μυτιληναῖος, ἐξ εὐγενοῦς οἴκου, ἔλαβε μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν εὐγενῶν ἐναντίον τοῦ ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν ἀναβιβασθέντος εἰς τὴν ἀρχὴν τυράννου Μελάγχρου καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα διαδεχθέντος αὐτὸν Μυρσίλου. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων ὑπὲρ τοῦ Σιγείου ἐπολέμησεν, ὅπου ἀπώλεσε τὴν ἀσπίδα του, τὴν ὁποίαν εὑρόντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνέθεσαν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ὅταν δὲ οἱ Μυτιληναῖοι, πρὸς καταπολέμησιν τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, διώρισαν **αἰσυμνήτην** (ἄρχοντα) τὸν Πιττακόν, ὁ Ἀλκαῖος, σκώψας αὐτόν, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πατρίδα του, ὑπηρέτησε

δὲ ὡς μισθοφόρος φθάσας μέχρι τῆς Αἰγύπτου. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, συγχωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πιττακοῦ. Τὰ ποιήματα αὐτοῦ εἰς Αἰολικὴν διάλεκτον διηρέθησαν ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν εἰς 10 βιβλία, περιλαμβάνοντα ὕμνους θεῶν, στασιωτικά, σκόλια καὶ ἐρωτικά. Γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσα Ἀλκαϊκὴ στροφή. Μέχρις ἡμῶν περιεσώθησαν διάφορα ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῶν διὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τελευταίως διὰ τῶν παπύρων. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐμιμήθη ὁ Λατῖνος Ὁράτιος.

Ἡ **Σαπφὼ** ἐξ Ἐρεσοῦ τῆς Λέσβου, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ὀλίγον νεωτέρα τοῦ Ἀλκαίου. Ἦτο θυγάτηρ τοῦ Σκαμανδρωνύμου καὶ σύζυγος τοῦ ἐξ Ἄνδρου πλουσίου Κερκύλα, ἔχουσα καὶ μίαν θυγατέρα, τὴν ὁποίαν ἠγάπα ὑπερβαλλόντως καὶ ἐξύμνει εἰς τὰ ἔργα της. Τὸ ὄνομά της ἐλέγετο εἰς τὸν τόπον της Ψάπφα καὶ Ψάπφω. Ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν ταραχῶν ἐγκατέλειψε καὶ αὐτὴ τὴν πατρίδα της, καταφυγοῦσα εἰς τὴν Σικελίαν μὲ ἄλλους φίλους της. Τοῦτο ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ πλασθῇ ὁ μῦθος περὶ δῆθεν ἀτυχοῦς ἔρωτος αὐτῆς πρὸς ἕνα ὡραῖον νεανίαν Φάωνα, τὸν ὁποῖον, φεύγοντα εἰς Σικελίαν, ἠκολούθησε καὶ ἐκρημνίσθη ἐκ βράχου παρὰ τὴν Λευκάδα εἰς τὸ πέλαγος. Ἐπίσης, καὶ ἡ ζωὴ αὐτῆς, ὡς λογίας γυναικός, εἰς Μυτιλήνην ἐμφανίζεται περίεργος καὶ ἀντίθετος πρὸς τὰς γυναῖκας τῶν ἄλλων φύλων. Αὕτη δηλαδὴ ἐδέχετο εἰς τὴν οἰκίαν της, τὴν ὁποίαν καλεῖ μοισοπόλον (μουσοπόλον), τὰς φίλας καὶ μαθητρίας της, νεάνιδας ὡραιοτάτας εὐγενεστάτας καὶ εὐφυεστάτας, εἰς τὰς ὁποίας ἐδίδασκε μουσικήν, ποίησιν, κομψότητα καὶ χάριν περὶ τοὺς τρόπους καὶ τὴν ἐμφάνισιν, καὶ ἠγάπα δι' ἐξαιρετικῆς ἀγάπης. Μάλιστα δὲ μερικὰς ἐξ αὐτῶν ἐξύμνησε δι' ὡραιοτάτων στίχων. Ἡ τοιαύτη, βεβαίως, ζωὴ τῆς γυναικός, ἐξέπληττε τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων ἡ κωμωδία παραλαβοῦσα διέστρεψεν μέχρι χυδαίων διηγήσεων. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ποιήτρια ὑπῆρξε σεβαστὸν πρόσωπον καὶ ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως μέχρι τοῦ θανάτου της. Μετὰ δὲ τοῦτον ὠνομάσθη ποιήτρια, θνητὴ ἢ δεκάτη Μοῦσα, Πιερία μέλισσα, Λεσβία ἀηδών, ὁ δὲ Σόλων ἀκούσας κάποτε περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του ἄσμα αὐτῆς ἤυχετο νὰ μὴ ἀποθάνῃ πρὶν τὸ ἐκμάθῃ. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Μυτιλήνης ἐτυπώθη ἡ μορφή της, χαλκοῦν δὲ ἀνδριάντα αὐτῆς ἔκαμεν ὁ Σιλανίων (ἀνδριαντοποιὸς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος), εὑρισκόμενον εἰς τὸ πρυτανεῖον τῶν Συρακουσῶν καὶ μεταφερθέντα εἰς τὴν Ρώμην.

Τὰ ποιήματα αὐτῆς ἀναλόγως τοῦ μέτρου διηρέθησαν εἰς 9 βιβλία κατὰ τὰς ἐννέα Μούσας. Διεσώθησαν δύο πλήρη ποιήματα καὶ πολλὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ηὐξήθησαν καὶ διὰ νέων εὑρεθέντων παπύρων. Κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀπαλότητα τῶν ρυθμῶν ὑπερβάλλει καὶ αὐτὸν τὸν Ἀλκαῖον, γνωστὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ λεγομένη Σαπφικὴ στροφή. Ὁ Κάτουλλος καὶ ὁ Ὁράτιος, Λατῖνοι ποιηταί, ἐμιμήθησαν αὐτὴν καὶ τοιουτοτρόπως ἐξύψωσαν τὴν λυρικὴν ποίησιν τῶν Ρωμαίων.

Ὁ **Ἀνακρέων** ὁ Τήϊος (ἐκ τῆς Τέω τῆς Λυδίας). Ὅταν οἱ Πέρσαι ἐκυρίευσαν τὴν πατρίδα του τὸ 545 π.Χ., οὗτος μετὰ πολλῶν συμπολιτῶν του ἐγκατεστάθη εἰς τὰ Ἄβδηρα εἰς Θράκην, ἀποικίαν τῶν Τηΐων. Βραδύτερον ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν αὐλήν του ὁ φιλότεχνος τύραννος τῆς Σάμου Πολυκράτης, παρὰ τοῦ ὁποίου μεγάλως ἐτιμᾶτο. Ὅταν δὲ οὗτος ἀπέθανεν, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Πεισιστρατίδου Ἱππάρχου καὶ ἔφθασε διὰ σταλείσης ἐπίτηδες χάριν αὐτοῦ πεντηκοντόρου εἰς τὰς Ἀθήνας. Μετὰ τὸν θάνατον καὶ τούτου μετέβη εἰς τὴν Θεσσαλίαν μὲ πρόσκλησιν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῆς Ἐχεκράτους. Ἀπέθανε γέρων ἄγνωστον ποῦ, ἀλλὰ δύο ἐπιγράμματα, ἀναφερόμενα εἰς αὐτόν, δηλοῦν ὅτι ὁ τάφος του εὑρίσκετο εἰς τὴν πατρίδα του. Εἰς τὴν τέχνην, π.χ. εἰς τὰ νομίσματα τῆς πατρίδος του καὶ εἰς ἕνα χαλκοῦν ἀνδριάντα τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, ὅτι εἶδεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, παρίστατο ὡς γέρων εὔθυμος, ὡς ἄδων ἐν μέθῃ, διότι καθ' ὅλον τὸν βίον του ὑπηρέτησε τὸν Βάκχον καὶ τὸν Ἔρωτα.

Τὰ ποιήματά του περιληφθέντα εἰς 5 βιβλία, εἶναι ἐλεγεῖα, ἴαμβοι, ἐπιγράμματα, μέλη ὕμνοι πρὸς τὸν Διόνυσον, Ἔρωτα, Ἄρτεμιν. Ἐξ αὐτῶν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς δύο ἀκέραια καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἔγραψεν εἰς τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον τῆς πατρίδος του. Εἰς τὰ περισσότερα ἐμφανίζεται ὡς ὑμνητὴς τῆς ἀπολαύσεως: πίνων δὲ καὶ ἄδων εἰς τὰ συμπόσια προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς σκέψεώς του τὸ γῆρας καὶ τὸν ἐγγίζοντα θάνατον. Παντοῦ ἠγαπᾶτο, οἱ Ἀθηναῖοι ἔστησαν, ὅπως ἐλέχθη, τὸν ἀνδριάντα του εἰς Ἀκρόπολιν, πολλοὶ τὸν ἐμιμήθησαν καὶ μία συλλογὴ ἐξ 60 ποιημάτων ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀνακρέοντος Τηΐου συμποσιακὰ ἡμιάμβια, θεωρούμενα ὡς ἰδικά του, ἀπεδείχθησαν ἀπομιμήσεις ἄλλων ποιητῶν ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀναφερθέντες ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι ποιηταί. Ἦσαν ὅμως καὶ εἰς τὰς Αἰολικὰς καὶ τὰς Δωρικὰς πόλεις καὶ ἄλλοι ποιηταὶ καὶ ποιήτριαι. Ὀνομασταὶ ἦσαν ἡ Μυρτὶς (ἢ Μύρτις) ἐκ τῆς Ἀνθηδόνος τῆς Βοιωτίας, ἡ Κόρινα ἡ Ταναγραία αἱ ὁποῖαι ἦσαν σύγχρονοι τοῦ μεγάλου Πινδάρου καὶ ἔγραψαν εἰς τὴν Βοιωτικὴν διάλεκτον μὲ περιεχόμενον διαφόρους τοπικοὺς μύθους. Μάλιστα δὲ ἡ πρώτη ἐθεωρεῖτο διδάσκαλος αὐτοῦ εἰς τὴν ποιητικὴν τέχνην, ἡ δευτέρα ἀνταγωνίστρια λαβοῦσα μέρος μετὰ τοῦ Πινδάρου εἰς ποιητικὸν ἀγῶνα, συναγωνισθεῖσα πέντε φορὰς περὶ τοῦ στεφάνου μετ' αὐτοῦ.

Ἡ **Πράξιλλα** ἡ Σικυωνία, περίφημος διὰ τὰ παροίνια ἄσματά της. Ἡ Τελέσιλλα ἡ Ἀργεία, ὀνομαστὴ διὰ τὸ ἡρωϊκὸν θάρρος διὰ τοῦ ὁποίου παρεκίνησε τὰς γυναῖκας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος των, ὅταν αὕτη ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Κλεομένους, φονεύσαντος ὅλους τοὺς εἰς στρατεύσιμον ἡλικίαν ἄνδρας. Ἡ Ἥριννα, τῆς ὁποίας τὸ ποίημα Ἠλακάτη τὴν ἔκαμε πασίγνωστον.

Δημώδη ἀρχαῖα ἄσματα, τῶν ὁποίων οἱ ποιηταὶ παρέμειναν ἄγνωστοι καὶ ψαλλόμενα ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐθεωρήθησαν ὡς συντεθέντα ὑπ' αὐτοῦ εἶναι ἐλάχιστα. Τοιαῦτα ἦσαν αἱ «Παροιμίαι» ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ὁ στίχος παροιμιακός. Περισσότερον δὲ ἔντεχνα ἦσαν ἡ «Ἐπιμύλιος Ὠδὴ» τῶν μυλωθρῶν, τὰ τῶν τρυγητῶν «Ἐπιλήνια ἄσματα», τῶν ταλασιουργῶν (ἐριουργῶν) τὰ ἄσματα καλούμενα «Ἴουλοι», τῶν βαλανέων, τὰ «Βαυκαλήματα τῶν τροφῶν», ἡ ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῶν Ἠλείων εἰς τὸν Διόνυσον ὠδή, ἡ τῶν Ροδίων εἰς τὰς χελιδόνας κλπ. ἄριστα δὲ πάντων τὰ «Σκόλια», δηλαδὴ τὰ παροίνια ἄσματα, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ διέσωσεν ὁ γραμματικὸς - σοφιστὴς Ἀθήναιος εἰς τὸ ἔργον του «Δειπνοσοφισταί».

Χορικὴ ποίησις. Πῶς καὶ ποῦ ἀνεπτύχθη ἡ ποίησις αὕτη ἔγινε λόγος ἀνωτέρω. Αἱ ρίζαι ὅμως αὐτῆς δύνανται νὰ ἀναζητηθοῦν πρὸ τοῦ Ἀλκαίου εἰς τοὺς μουσικοὺς καὶ ὀρχηστικοὺς νόμους τοῦ Τερπάνδρου καὶ τοῦ Θαλήτου. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ ἑορταί, τελούμεναι πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν εἰς τὴν Σπάρτην, τοὺς Δελφούς, ὕστερον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀλλοῦ, ἔδωσαν ἀφορμὴν διὰ μεγαλυτέραν καὶ λαμπροτέραν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Βραδύτερον ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν τούτων ἐτελοῦντο καὶ ἄλλαι, πρὸς τιμὴν τῶν νικητῶν εἰς τοὺς διαφόρους πανελληνίους ἀγῶνας, χάριν τῶν ὁποίων ὁλόκληρος ἡ πόλις πανηγυρικῶς ἑώρταζεν. Ἡ ὑπόθεσις τῶν ποιημάτων αὐτῶν ἦτο ὁ μῦθος τοῦ θεοῦ ἢ ἥρωος ἢ ἡ δόξα τοῦ νικητοῦ, χάριν τῶν ὁποίων ἐτελεῖτο ἡ ἑορτή. Εἰς ταύτην ὅμως βαθμηδὸν παρενέβαλλον οἱ ποιηταὶ καὶ τὰ ἰδανικά των συναισθήματα, ὁ δὲ χορὸς ὁ ἄδων τὸ ποίημα παρουσιάζετο ὡς συναισθανόμενος ταῦτα. Αἱ ὀρχηστικαὶ αὐτοῦ κινήσεις προεκάλεσαν τὴν διαίρεσιν τοῦ χορικοῦ εἰς στροφήν, ἀντιστροφὴν καὶ ἐπωδόν. Κύρια εἴδη τῆς χορικῆς ποιήσεως εἶναι οἱ ὕμνοι, ἀναφερόμενοι, ὡς ἐλέχθη, εἰς θεοὺς ἢ νικητάς, ψαλλόμενοι μὲ κιθάραν κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν ὑμνουμένων θεῶν ἢ τῆς νίκης τῶν νικητῶν. Τὰ προσόδια, ὀνομασθέντα τοιουτοτρόπως, διότι ἤδοντο ὅταν προσήρχοντο εἰς τοὺς βωμοὺς ἢ ναούς, μὲ αὐλόν, διότι οὕτος ἐρρύθμιζεν ἀσφαλέστερον τὸ βῆμα καὶ τὴν ὠδὴν τοῦ χοροῦ. Ὁ «Διθύραμβος», ἄσμα χάριν τοῦ Διονύσου ἀδόμενον μὲ αὐλὸν καὶ συνοδευόμενον μετ' ὀρχήσεως, ἡ ὁποία ἐξετελεῖτο κυκλικῶς. Τεχνικῶς διεμορφώθη ὑπὸ τοῦ Ἀρίονος εἰς Κόρινθον, ἐπὶ Πεισιστράτου δὲ εἰσήχθη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου κυρίως ἐκαλλιεργήθη καὶ προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ ἡ τραγωδία. Ὁ «Παιὰν» περιλαμβάνων τέσσαρα εἴδη: 1) ὡς ἐπιτραπέζιος προσευχή, ἀδομένη μὲ αὐλὸν κατὰ τὰ συμπόσια ἀπὸ ὅλους τοὺς συμποσίτας, 2) ὡς ἄσμα ἀδόμενον μὲ συνοδείαν ὀρχήσεως σεμνῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ Ἄρτεμιν πρὸς κατάπαυσιν λοιμωδῶν νόσων, 3) ὡς ἐμβατήριος ἀδόμενος πρὸ τῆς μάχης εἰς τὸν Ἄρη καὶ 4) ὡς ἐπινίκιος πρὸς διαφόρους θεούς, ψαλλόμενος μὲ τὴν εὐκαιρίαν κάποιου σωτηρίου γεγονότος. Τὸ «Ὑπόρχημα», ἄσμα μετ' ὀρχήσεως, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ κύριον μέρος αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἐτελεῖτο διὰ πολὺ ζωηρῶν κινήσεων. Κατ' ἀρχὰς ἐψάλλετο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, διεμορφώθη δὲ εἰς τὴν Κρήτην. Τὰ «Παρθένεια», ἄσματα προοριζόμενα διὰ χορὸν παρθένων, αἱ ὁποῖαι ἔψαλλον καὶ ὀρχοῦνται συγχρόνως ἢ ἐκανόνιζον τὰς ὀρχηστρικὰς των κινήσεις ἐνῶ ἔψαλλε κάποιος ἄλλος. Κυρίως ἀνεπτύχθησαν ταῦτα εἰς τὴν Σπάρτην λόγῳ τῆς ἐλευθερωτέρας ἀνατροφῆς τῶν γυναικῶν. Οἱ «Θρῆνοι» θρηνητικὰ ἄσματα, ψαλλόμενα εἰς τὸ παρατιθέμενον δεῖπνον μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ.

Ὁ **Ἀλκμάν**, ἀκμάσας κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 7ου αἰῶνος, καταγόμενος ἐκ τῶν Σάρδεων τῆς Λυδίας· αἰχμαλωτισθεὶς μετὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Κιμμερίων ἐπωλήθη ὡς δοῦλος εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου παρέμεινεν, ἀποκτήσας πολιτικὰ δικαιώματα καὶ δράσας πλέον ἐκεῖ. Ἀπέθανεν ὑπέργηρως, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἔστησαν ὑπὲρ αὐτοῦ μνῆμα κατὰ τὸν ἰδόντα τοῦτο Παυσανίαν. Ἔγραψε πολλὰ ποιήματα περιληφθέντα εἰς 6 βιβλία, εἰς παλαιὰν Λακωνικὴν διάλεκτον ἀνάμικτον μὲ Αἰολικὰ καὶ ἐπικὰ στοιχεῖα. Κυρίως ηὐδοκίμησεν εἰς τὰ «Παρθένεια», ἤτοι ἄσματα ἀδόμενα ὑπὸ χοροῦ παρθένων εἰς διάφορα ἱεροτελεστικὰ ἔργα καὶ ἀθλητικὰς αὐτῶν ἀσκήσεις εἰς τὸν δρόμον, ἔκαμε δὲ καὶ ὕμνους, παιᾶνας, σκόλια. Ἕνα παρθενέιόν του εὑρέθη εἰς πάπυρον ἐντὸς Αἰγυπτιακοῦ τάφου, τὸ 1855.

Ὁ **Ἀρίων** ὁ Μηθυμναῖος (πόλεως τῆς Λέσβου), ζήσας καὶ δράσας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Κορινθίου τυράννου Περιάνδρου (625-585), περὶ τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸς ὁ δημιουργηθεὶς μῦθος περὶ τῆς ρίψεως αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ διασώσεως ὑπὸ δελφίνων. Οὗτος κατέστη σημαντικός, διότι διὰ τῶν διθυράμβων του, ἀσμάτων ἀδομένων πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου ὑπὸ κυκλίου χοροῦ, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τραγωδίας.

Ὁ **Στησίχορος**, κατήγετο ἐκ τῆς Λοκρικῆς πόλεως Ματαύρου, ὅπου ἐκαλλιεργεῖτο ἰδιαιτέρως ἡ μουσική. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του διῆλθεν εἰς τὴν Ἱμέραν, πόλιν τῆς Σικελίας, ὠνομάσθη Ἱμεραῖος. Ὁ Στησίχορος ἔζησε περὶ τὸ 640-555 καὶ ἀπέθανεν εἰς Κατάνην ὅπου ὑπῆρχε καὶ μνῆμα αὐτοῦ. Τὸ πραγματικὸν ὄνομά του ἦτο Τ(ε)ισίας, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸς διὰ πρώτην φορὰν ἔστησε χοροὺς εἰς Σικελίαν καὶ ἵδρυσε τὴν λυρικὴν

χορικὴν ποίησιν ἔλαβε τὸ πρῶτον ὄνομα. Ἔγραψε πολλὰ ποιήματα εἰς Δωρικὴν διάλεκτον μὲ μερικὰ Ἰωνικὰ στοιχεῖα, περιλαμβανόμενα εἰς 26 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστα διεσώθησαν. Ἐπιγραφαὶ τῶν ἔργων του εἶναι: «Ἄθλα ἐπὶ Πελίᾳ», «Κέρβερος», «Σκύλλα», «Ἴλιου Πέρσις», «Ὀρέστεια», «Νόστοι» κλπ., εἰς τοὺς μύθους τῶν ὁποίων ἔδωσε νέαν ζωήν. Ἐπειδὴ οἱ μῦθοι τοὺς ὁποίους ἐπραγματεύθη εἰς λυρικὰ μέτρα ἦσαν ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ καὶ τοῦ Θηβαϊκοῦ κύκλου, ὠνομάσθη λυρικὸς Ὅμηρος! Γνωστὴ εἶναι ἡ «Παλινῳδία» του, ἀποκληθεῖσα τοιουτοτρόπως, διότι εἰς ἕνα ποίημά του ὑβρίσας τὴν Ἑλένην ἐτυφλώθη, μαθὼν δὲ ἀπὸ ὀνείρου τὴν αἰτίαν τῆς τυφλώσεώς του ἔκαμνεν ἄλλο ποίημα ἐγκωμιαστικὸν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεκάλει τὴν ὕβριν καὶ τοιουτοτρόπως ἀνέκτησε τὸ φῶς του.

Ὁ Ἴβυκος ὁ Ρηγῖνος, σύγχρονος τοῦ Ἀνακρέοντος, περιηγήθη πολλὰς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ Σικελίας, παρέμεινεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πολυκράτους εἰς Σάμον καὶ ἀπέθανε κατὰ μίαν ἀποδημίαν του εἰς τὴν Κόρινθον, περιβληθέντος τοῦ θανάτου του διὰ τοῦ γνωστοῦ θρύλου περὶ τῶν γερανῶν. Τὰ ποιήματά του, περιληφθέντα εἰς 7 βιβλία, ἀνεφέροντο κυρίως εἰς ὕμνους παίδων χάριν παιδικῶν χορῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὀνομάζονται «Παιδεῖοι μελιγάρυες ὕμνοι».

ΑΠΟ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ἡ ἧττα τῶν Περσῶν καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀνύψωσις τοῦ φρονήματος τῶν Ἑλλήνων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν Ἀθηναίων, τῶν κυρίως συντελεστῶν τῆς νίκης, συνδιαζομένη μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἰσχύος καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πνεύματός των ἔδωσε νέαν ἄνθησιν εἰς τὴν παιδείαν. Κέντρον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἀποβαίνουν αἱ Ἀθῆναι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκπορευόμενη κατευθύνεται πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα Ἑλληνικὰ φῦλα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τελειοποιεῖται ἡ λυρικὴ ποίησις, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς λογοτεχνίας, τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται καὶ ἀκμάζει εἶναι τὸ ἐπίγραμμα, ἡ δραματικὴ ποίησις καὶ ὁ πεζὸς λόγος.

Λυρικὴ ποίησις. Ὁ Σιμωνίδης, υἱὸς τοῦ Λεωπρέπους ἐκ τῆς Ἰωνικῆς νήσου Κέω, ἔζησε μεταξὺ 556 καὶ 468 π.Χ. Ὅταν ἀκόμη ἦτο νεανίας, ἔκαμε καὶ ἐδίδασκε χορικὰ ἄσματα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς τὴν μικρὰν αὐτῆς πόλιν Καρθαίαν. Μὴ δυνάμενος νὰ περιορισθῇ εἰς τὸν στενὸν πλέον ὁρίζοντα τῆς πατρίδος του, ἤρχισε τὰς ἀποδημίας του, αἱ ὁποῖαι ηὐνοοῦντο καὶ ἐκ τῶν προσκλήσεων τῶν διαφόρων τυρράνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὰς αὐλάς των. Ἀρχικῶς, ἦλθε εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Πεισιστρατίδου Ἱππάρχου, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ὁποίου μετέβη εἰς τὴν Κραννῶνα καὶ τὴν Λάρισαν τῆς Θεσσαλίας κατὰ πρόσκλησιν τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων. Μετὰ τὴν εἰς Μαραθῶνα μάχην ἐπανέρχεται εἰς τὰς Ἀθήνας, πρὸς τιμὴν δὲ τῶν πεσόντων Μαραθωνομάχων ἔγραψεν ἐλεγείαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐνίκησε τὸν Αἰσχύλον. Εἰς τὴν τελευταίαν πόλιν πολὺ ἠγαπήθη καὶ ἔγινε φίλος τοῦ Θεμιστοκλέους. Μετὰ τὴν διαμονήν του εἰς Ἀθήνας μεταβαίνει εἰς τὴν Σικελίαν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου Ἱέρωνος, παρὰ τοῦ ὁποίου, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων τυράννων τῆς νήσου, ἀπέλαυε μεγάλων τιμῶν. Ἀπέθανε εἰς τὰς Συρακούσας, πρὸ τῶν πυλῶν τῶν ὁποίων εὑρίσκετο καὶ τὸ μνῆμα του.

Ὁ Σιμωνίδης ὑπῆρξε ποιητὴς γονιμώτατος γράψας ὕμνους, παιᾶνας, ἐπινίκους, διθυράμβους, ὑπορχήματα, θρήνους ἐλεγείας καὶ μάλιστα εὐδοκιμώτατος ἦτο εἰς τὸ ἐπίγραμμα, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁποίου συνετέλεσεν ἡ ἐπιθυμία καὶ ἄμιλλα τῶν πόλεων καὶ ἰδιωτῶν νὰ ἐξαίρουν καὶ διατηροῦν τὰ μεγάλα ἔργα των ἢ τὰς νίκας των γραπτῶς εἰς τὰ διάφορα μνημεῖα. Τοῦτο κατώρθωνεν ὁ Σιμωνίδης καὶ μάλιστα δι' ὀλίγων στίχων. Περίφημον ἐπίσης ὑπῆρξε τὸ μέλος αὐτοῦ διὰ τὴν εἰς Ἀρτεμίσιον ναυμαχίαν. Ἔγραφε δὲ τὰ ποιήματά του ἐπ' ἀμοιβὴ καὶ ἐθεωρεῖτο φιλάργυρος. Αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀναφέρεται, ἔλεγε μετ' ἀστειότητος εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἱέρωνος, ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι ἀνώτερος τῆς σοφίας, διότι οἱ σοφοὶ συχνάζουν εἰς τὰ αὐλὰς τῶν πλουσίων. Σώζεται δὲ καὶ ἀνέκδοτόν του εἰς τὸ «Ἀνθολόγιον» τοῦ Στοβαίου, τὸ ὁποῖον ἀνέφερεν ὅτι ἔχει δύο κιβωτούς, τὴν μὲν πλήρη χαρίτων, τὴν δὲ πλήρη ἀργυρίου, κατὰ τὰς ἀνάγκας ὅμως τὴν μὲν πρώτην ἂν ἀνοίξῃ εὑρίσκει κενήν, τὴν δὲ δευτέραν μόνην χρήσιμον. Ὡς ποιητὴς ἐξετιμᾶτο ἰδιαιτέρως καὶ ἐκ τῶν ἔργων του διεσώθησαν πολλὰ μὲν ἐπιγράμματα, ἐκ τῶν ἄλλων δὲ ἀποσπάσματα.

Ὁ Βακχυλίδης, Κεῖος, ἀνεψιὸς τοῦ προηγουμένου ἐξ ἀδελφῆς, ζήσας περὶ τὸ 505-430 π.Χ. Μετὰ τοῦ θείου του διέτριψε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἱέρωνος εἰς τὴν Σικελίαν, ὡς παραδίδουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μετὰ τῆς πληροφορίας ἐπίσης ὅτι ἐξορισθεὶς ἐκ τῆς νήσου του, μετέβη εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐπὶ μακρὸν ἔμεινεν. Ἔγραψεν ὕμνους, ἐπινίκους, παιᾶνας, διθυράμβους, παρθένεια, προσόδια, ὑπορχήματα, σκόλια, ἐπιγράμματα, διακριθεὶς ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς ὕμνους. Περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἀναφερόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀποσπάσματα, ἀλλὰ καὶ μὲ εὑρεθέντα Αἰγυπτιακὸν πάπυρον προσετέθησαν εἰς τὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ 14 ἐπίνικοι καὶ 6 ᾠδαὶ πρὸς τιμὴν θεῶν καὶ ἡρώων. Ἐξ αὐτῶν μακρὸν καὶ καλῶς διατηρούμενον εἶναι τὸ ποίημα Ἡμίθεοι ἢ Θησεὺς καὶ Θησεύς. Λόγω τῶν ποιητικῶν του ἀρετῶν (ἁπλῶν μέτρων, σοφῶν γνωμῶν, κατανοητῆς γλώσσης) ἐτιμᾶτο καὶ ἠγαπᾶτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ὁ Λατῖνος Ὁράτιος τὸν ἐμιμήθη, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός.

Ὁ Τιμοκρέων, ἐκ τῆς Ἰαλυσσοῦ τῆς Ρόδου, ἔγραψε παροίνια, τὸν χαρακτῆρα τῶν ὁποίων μετέβαλεν εἰς ἀστεῖον. Ὁ Τιμοκρέων ἐφθόνει τὸν Σιμωνίδην καὶ τὸν ἔψεξε, διότι ὡς φίλος τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν τὸν ἐπανέφερεν ἐκ τῆς ἐξορίας, πρὸς ἀπάντησιν δὲ τούτου ἔγραψεν ὁ Σιμωνίδης ὡραιότατον σαρκαστικὸν ἐπίγραμμα, ποὺ διεσώθη.

Ὁ Πίνδαρος ἐκ τῆς Βοιωτικῆς πολίχνης Κυνὸς Κεφαλαὶ υἱὸς τοῦ Δαϊφάντου καὶ τῆς Κλεοδίκης, καταγόμενος ἐκ τῶν Αἰγειδῶν. Ἔζησεν μεταξὺ 522-422 π.Χ. Κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον τὰ σχετικὰ μὲ τὴν μουσικὴν ἀπὸ τὸν θεῖον του Σκοπελῖνον, τὰ δὲ σχετικὰ μὲ τὴν ποιητικὴν ἐκ τῆς περιφήμου συμπολίτιδός του, ποιητρίας Μύρτιδος. Ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας, εἶχε διδασκάλους τὸν Ἀγαθοκλέα καὶ τὸν Ἀπολλόδωρον, ἀναφέρεται ὅμως καὶ ὁ Λάσος ὁ Ἑρμιονεὺς ὡς διδάσκαλος αὐτοῦ. Νεώτατος ἤδη ἐμφανίζεται ὡς χορικὸς ποιητής, διὰ νὰ ἀποβῇ μετὰ ταῦτα ὁ μέγιστος τῶν χορικῶν καὶ τῶν λυρικῶν ποιητῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα ἐκοσμήθη διὰ διαφόρων ποιητικῶν μύθων, ὅτι δηλαδὴ ὅταν ὡς μικρὸν παιδίον ἐκοιμᾶτο μόνον εἰς τὸν Ἑλικῶνα, μέλισσαι ἐνεστάλαξαν εἰς τὰ χείλη του μέλι ἢ ὅτι ἡ Δημήτηρ καὶ ὁ Πάν, συναντήσαντες αὐτὸν εἰς μίαν ἐρημικὴν τοποθεσίαν τὸν διώρισαν κήρυκα τῆς δόξης των. Κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ὁ ποιητὴς ἦτο ἤδη εἰς ἀνδρικὴν ἡλικίαν του, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀριστοκρατικὴ μερὶς τῆς πατρίδος του, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ἀνῆκεν, ἐμήδισε, δὲν ἠδύνατο οὗτος νὰ ἀποθανατίσῃ διὰ τῶν ὕμνων του τὴν νίκην τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἔκαμεν ὁ Σιμωνίδης, πρὸς τὸν ὁποῖον διέκειτο δυσμενῶς. Μετὰ ταῦτα ὅμως, ἀναγνωρίσας τὰς μεγάλας θυσίας τῶν Ἀθηναίων, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ἐξύμνησε τὴν πατρίδα των, ὀνομάσας τὰς Ἀθήνας «λιπαρὰς (ἐξόχους, λαμπράς), ἰοστεφάνους, ἀοιδίμους, ἔρεισμα τῆς Ἑλλάδος, κλεινάς, δαιμόνιον πτολίεθρον». λόγω τοῦ ὁποίου οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἔκαμον πρόξενον καὶ τὸν ἐτίμησαν διὰ δωρεᾶς μυρίων (10.000) δραχμῶν. Ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης του φήμης ἔγινε γνωστὸς εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, πολλαὶ δὲ ἡγεμονικαὶ αὐλαὶ τὸν ἐκάλεσαν, ὅπως τοῦ Θήρωνος εἰς Ἀκράγαντα, τοῦ Ἱέρωνος εἰς Συρακούσας, τοῦ Ἀρκεσιλάου εἰς Κυρήνην, τῶν Ἀλευάδων εἰς Θεσσαλίαν, τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀμύντου εἰς Μακεδονίαν, ἐπίσης καὶ ἐπιφανέστατοι οἶκοι ὅπως τῆς Ρόδου, Κορίνθου, Τενέδου κλπ., ὅπου ἐπὶ μικρὸν διέμενε, διότι ἐπροτίμα νὰ ζῇ χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του, ὡς ἔλεγεν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἱερεῖς ναῶν, εὑρισκομένων εἴτε εἰς χώρας γειτονικὰς εἴτε εἰς ἀπομεμακρυσμένας, ἐζήτουν παρὰ τοῦ ποιητοῦ ἕνα ποιητικὸν δῶρον χάριν τῆς θεότητος ἡ ὁποία ἐλατρεύετο εἰς τοὺς διαφόρους ναούς, καὶ ἔγραφεν αὐτὸς ἱερὰ ποιητικὰ ἄσματα, ψαλλόμενα ὑπὸ τοῦ χοροῦ εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ὑμνουμένων θεοτήτων. Ἐξ αὐτοῦ ἐτύγχανε μεγάλων τιμῶν, πρὸ πάντων δὲ ὑπὸ τῶν εἰς Δελφοὺς ἱερέων, τῶν ὁποίων τὴν σοφίαν ἐξύμνει. Διὰ τοῦτο ὁ Δελφικὸς ἱερεύς, κατὰ τὴν κατ' ἔτος τελουμένην ἐκεῖ ἑορτήν, τὰ «Θεοξένεια», ἐκάλει τὸν ποιητήν. Καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἀκόμη, πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἄλλοτε συμμετοχῆς του ὁ κήρυξ ἀνεφώνει: «Πίνδαρος ἐπὶ τὸ δεῖπνον τῶ Θεῶ». Ἐν μέσῳ πλήρους τιμῆς καὶ ἀγάπης ἀπέθανεν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Ἄργους, εἰς δὲ τὰς Θήβας, ὅπου μετεφέρθησαν ὑπὸ τῶν δύο θυγατέρων του τὰ λείψανά του, ὑπῆρχε τὸ μνῆμα του καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου (2ος μ.Χ. αἰών), ὁ ὁποῖος βεβαιώνει ὅτι τὸ εἶδε. Ἐπίσης καὶ ἡ οἰκία του παρὰ τὴν κρήνην Δίρκην διετηρεῖτο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ τελευταίου δοθεῖσα διαταγὴ εἰς τοὺς στρατιώτας του: «Πινδάρου τοῦ μουσοποιοῦ τὴν στέγην μὴ καίετε».

Τὰ ἔργα αὐτοῦ, δηλ. ὕμνοι, παιᾶνες, διθύραμβοι, ὑπορχήματα, προσόδια, παρθένεια, ἐγκώμια, θρῆνοι, ἐπίνικοι, συμπεριέλαβον οἱ γραμματικοὶ εἰς 17 βιβλία, σώζονται δὲ 14 ἐπίνικοι εἰς Ὀλυμπιονίκας, 12 εἰς Πυθιονίκας, 11 εἰς Νεμεονίκας καὶ 8 εἰς Ἰσθμιονίκας, ἐπιγραφόμενος ἕκαστος καὶ «εἶδος», ὡς ἔχων τὸ ἴδιον μέλος μετὰ νέων μετρικῶν μορφῶν. Οἱ ἐπίνικοι αὐτοὶ ἐγίνοντο κατὰ παραγγελίαν τοῦ νικητοῦ ἢ τῶν φίλων του μὲ χρηματικὴν ἀμοιβὴν καὶ ἐψάλλοντο κατὰ τὴν ἐπίσημον εἴσοδον αὐτοῦ εἰς τὴν πατρίδα του ἢ εἰς ἄλλην ἑορτὴν γενομένην πρὸς τιμήν του. Ἐπίσης ἐσώθησαν ἀποσπάσματα καὶ ἐκ τῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν ποιημάτων του, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ εὑρέθησαν ἐπὶ παπύρων. Ἡ διάλεκτος αὐτῶν εἶναι Δωρικὴ μετὰ Αἰολικῶν καὶ ἐπικῶν στοιχείων. Ὁ ποιητὴς θαυμάζεται διὰ τὸ ὕφος τῆς γλώσσης, τὸ ρυθμικὸν μέτρον, τὰς ὑψηλὰς ἰδέας, τὰς μεγαλοπρεπεῖς καὶ πλουσίας εἰκόνας καὶ τὰς τολμηρὰς μεταφοράς.

Ἐκ τῆς ὀργιαστικῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, τοῦ θεοῦ τῆς ἀμπέλου, προῆλθεν ὁ διθύραμβος, ὁ ὁποῖος ἦτο ὕμνος εἰς τὸν Διόνυσον, ψαλλόμενος ὑπὸ τῶν λατρευτῶν του εἰς στιγμὰς ἐνθέου μανίας καὶ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ, τὸν ὁποῖον προκαλεῖ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς καὶ ἀκολούθους τοῦ θεοῦ ὁ χυμὸς τῆς ἀμπέλου, ὁ πνευματικώτατος χυμὸς τῆς γῆς, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται συγχεόμενον τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὸ αὐτοσχέδιον κατ' ἀρχὰς τοῦτο εἶδος ἔλαβε τὴν πλήρη αὐτοῦ διαμόρφωσιν ἀπὸ τοῦ 600 περίπου π.Χ. εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ εἰς ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας ἐλατρεύετο περισσότερον ὁ Διόνυσος.

Ποιηταὶ διθυράμβων ἦσαν ὁ Ἑρμιονεὺς Λάσος, ὁ τελειοποι-

ήσας εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως, ζήσας ἐπὶ ὡρισμένον χρόνον καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ὁ Ἀθηναῖος Λαμπροκλῆς, ὁ Φλιάσιος Πρατίνας, ὁ ἐκ Μήλου Διαγόρας, ὁ Μελανιππίδης ὁ πρεσβύτερος, ὁ ὁποῖος ἔγραφε κατ' ἐξοχὴν διθυράμβους καὶ κατὰ τὸ 493 π.Χ. ἐνίκησεν εἰς Ἀθήνας, ὁ Μελανιππίδης ὁ νεώτερος, ὁ ὀνομαζόμενος ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος («Ἀπομνημονεύματα» 1, 4, 3) ὁ ἄριστος τεχνίτης τοῦ διθυράμβου, ἀποθανὼν τὸ 412 π.Χ. ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐπίσης ὁ Ἀθηναῖος Κινησίας, ὁ Κυθήριος Φιλόξενος, γεννηθεὶς τὸ 439 π.Χ. καὶ γράψας εἰς Συρακούσας τὸ ποίημα «Κύκλωψ», τὸ ὁποῖον πολὺ ἐπλησίαζε πρὸς τὸ δρᾶμα, ὁ σύγχρονός του Πολύειδος, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ μουσικὸς καὶ ζωγράφος καὶ σοφιστής, εἶχε δὲ πολλοὺς ὀπαδούς. Ὁ Μιλήσιος Τιμόθεος (451-357 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἠγάπα τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ δι' αὐτῶν ἐκυριάρχησεν εἰς τὸ θέατρον. Ἐπιφανὴς διθυραμβοποιὸς ἦτο καὶ ὁ ἐκ Σελινοῦντος Τελέστης, ὁ ὁποῖος ἔζη μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Μακεδόνος Φιλίππου καὶ ἡ ποίησίς του ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ τελευταία λάμψις τῆς λυρικῆς ποιήσεως ὁ Χῖος Λικύμνιος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε διθυράμβους, ὄχι διὰ νὰ ἄδωνται, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναγινώσκωνται, ὁ Σικυώνιος Ἀρίφρων, ὁ Ἀργᾶς καὶ ἄλλοι.

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

Τὸ δρᾶμα. Ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ δράματος καὶ ἡ καταγωγὴ τούτου δὲν εἶναι ἀκόμη ἐπαρκῶς ἀποδεδειγμένον. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ δρᾶμα προῆλθεν ἐκ τῶν θρησκευτικῶν χορῶν, οἱ ὁποῖοι ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου περὶ τὴν θυμέλην, τὸν βωμὸν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλοι πάλιν λέγουν ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς δραματικωτέρας ἐκδηλώσεως τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀναπαραγωγῆς διὰ πράξεων ὀργιαστικῶν, μίμων, ὀρχήσεως, ᾠδῆς καὶ λόγου, δηλαδὴ ὅτι τὸ πρωτογενὲς καὶ ὑποτυπῶδες ἀκόμη δρᾶμα εἶχε τὴν ἀρχὴν πρωτίστως εἰς τὰ φαλλικὰ καὶ διετήρησε τὸν χαρακτῆρα του αὐτὸν ἐπὶ μακρὸν μέχρι τῶν χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἀφαιρεθέντων τῶν φαλλικοσατυρικῶν στοιχείων, ἔλαβε βαθμιαίως τὴν γνωστὴν αὐτοῦ μορφὴν τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἐπίσης ἄλλοι ὑπεστήριξαν ὅτι τὸ ἀρχαῖον δρᾶμα προῆλθεν ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου-Φαλλῆνος καὶ τῶν δραματικῶν στοιχείων τῆς λατρείας καὶ ἄλλων θεῶν.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ δράματος λέγεται ὅτι ὅλα τὰ εἴδη αὐτοῦ προῆλθον ἐκ Πελοποννήσου, ὅπως ὑποδεικνύει καὶ αὐτὴ ἡ λέξις δρᾶμα (δρᾶν Δωρικόν, ἀντὶ τοῦ Ἀττικοῦ ποιεῖν) καὶ ἡ Δωρικὴ διάλεκτος τῶν χορικῶν ἀσμάτων. Τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν ἐνισχύει καὶ ὁ Θεμίστιος (27, 6.406, 221) λέγων ὅτι «τραγῳδίας εὑρεταὶ μὲν Σικυώνιοι, τελεσιουργοὶ δὲ Ἀττικοὶ ποιηταί», ὑπεστήριξε δὲ διὰ νέων ἐπιχειρημάτων καὶ ὁ Α. Χ. Χατζῆς (περιοδικὸν «Πνεῦμα» 1944-1946).

Εἰς τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα ἀναφέρεται ὁ Ἀρίων ὡς εὑρέτης τραγικοῦ τρόπου, χωρὶς νὰ δύναται νὰ διαλευκανθῇ, ἂν ὁ τρόπος αὐτὸς ἦτο ἁπλῆ ἀφήγησις ἢ διάλογος. Ἐπίσης, παραδίδεται ὁμοφώνως ὡς εὑρέτης τῆς τραγῳδίας ὁ ἐκ τοῦ εἰς Ἀττικὴν δήμου Ἰκαρίας (νῦν Διονύσου) Θέσπις, ὁ ὁποῖος περὶ τὸ 554 π.Χ. διὰ νὰ διαναπαύῃ τὸν διθυραμβικὸν χορόν, ἀπέσπα ἕνα ἐκ τῶν χορευτῶν, ὁ ὁποῖος παρίστανε τὸν θεόν, καὶ κατὰ τὰ διαλείμματα καὶ μετὰ τὸ χορικὸν ἄσμα, διηγεῖτο τὰς περιπετείας αὐτοῦ ἢ διαφόρους ἄλλους μύθους καὶ ἡρωϊκὰς παραδόσεις, διαλεγόμενος μὲ τὸν χορόν. Κατ' ἀρχὰς ἔκαμνεν ὁ ἴδιος ὁ Θέσπις τὸν ὑποκριτήν, ὑπεκρίνετο δὲ διάφορα πρόσωπα ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὰς ὁποίας ἐλάμβανε διὰ προσωπείων, τῶν ὁποίων ἡ εὕρεσις ἀποδίδεται ἐπίσης εἰς αὐτόν.

Διὰ τοῦ νεωτερισμοῦ, ποὺ εἰσήγαγεν ὁ Θέσπις, εἶχεν ἤδη λάβει ὑπόστασιν ἡ τραγῳδία, δὲν ὑπελείπετο δὲ παρὰ μόνον ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξίς της. Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς τραγῳδίας ἔχει ἐξαιρετικὴν καὶ ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι τὸ κύριον αὐτῆς στοιχεῖον, ὁ χορός, καταδεικνύει τὴν ἰδανικὴν τάσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου, διότι εἶναι χορὸς ἐμπνευσμένων, ἀπεσμασμένος ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ κοινοῦ καὶ καθημερινοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀπὸ τῆς πραγματικότητος, καὶ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἀθανάτου φύσεως, ὅ,τι δὲ μέλλει νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος. Θὰ εἶναι τύποι αἰώνιοι θεῶν καὶ ἡρώων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ὁ χορὸς αὐτὸς εἶχε χαρακτῆρα οὐσιωδῶς μουσικόν, ὡς συνάγεται ἐξ ἄλλων στοιχείων καὶ ἐξ ἑνὸς περισωθέντος ἀποσπάσματος τῆς ἀπολεσθείσης τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου «Ἤδωνοί», εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ἡ μουσικὴ τοῦ διθυράμβου ὡς ἑξῆς:

> Ὁ μὲν ἐν χερσὶν βόμβυκας ἔχων
> τόρνου κάματον
> δακτυλόδικτον πίμπλησι μέλος,
> μανίας ἐπαγωγὸν ὁμοκλάν·
> ὁ δὲ χαλκοδέτοις κοτύλαις ὀταβεῖ.
> Ψαλμὸς δ' ἀλαλάζει,
> ταυρόφθογγοι δ' ὑπομυκῶνται
> ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῖμοι,
> τυπάνου δ' εἰκὼν ὦσθ' ὑπογαίου
> βροντῆς φέρεται βαρυταρβής.

("Αλλος μὲν κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας του βόμβυκας, ἔργον τοῦ τόρνου, ἐκτελεῖ διὰ τῶν δακτύλων μελῳδίαν, ἡ ὁποία ἐξεγείρει τὴν μανίαν· ἄλλος δὲ θορυβεῖ διὰ χαλκοδέτων κυμβάλων. Ἀλαλάζει ὁ ἦχος τῆς κιθάρας, ἀκούονται δὲ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς φθόγγοι, ἀπομιμούμενοι τοὺς φοβεροὺς μυκηθμοὺς τῶν ταύρων, καὶ τοῦ τυμπάνου ὁ κρότος ἀντηχεῖ ἐνσπείρων τὸν τρόμον, παρόμοιος πρὸς βροντὴν ἐξερχομένην ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς γῆς).

Ἡ μουσικὴ λοιπὸν τοῦ διθυράμβου, διὰ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῆς χαρακτῆρος καὶ διὰ τῶν πολλῶν ὀργάνων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξετελεῖτο, ἦτο διάφορος καὶ τῆς ἐπικῆς μελοποιΐας καὶ τῆς κυρίως λυρικῆς μουσικῆς. Κατὰ ταῦτα ὁ διθύραμβος περιεῖχεν εἰς ὑποτυπώδη κατάστασιν τὸν πυρῆνα τῆς νεωτέρας ὀρχήστρας καὶ ἐπειδὴ τὸ κέντρον αὐτοῦ δὲν ἀπετέλει τὸ ποίημα, ἀλλ' ἡ μελῳδία, καὶ ἡ μουσική, δύναται νὰ παραβληθῇ οὕτως εἰς τὸ σύνολόν του μὲ τὸ σύγχρονον μελόδραμα.

Τὸ ἔργον τοῦ Θέσπιδος, τοῦ πατρὸς τῆς τραγῳδίας, προήγαγεν ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Φρύνιχος, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη νίκη ἔλαβε χώραν τὸ 511 π.Χ. καὶ ὁ ἐπίσης Ἀθηναῖος Χοιρίλος, περὶ τὸ 500 π.Χ., ὁ ὁποῖος ἔγινε ποιητὴς τραγῳδιῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων, ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω Φλιάσιος Πρατίνας, σύγχρονος τοῦ Χοιρίλου καὶ ἀνταγωνιστὴς τοῦ Αἰσχύλου, γράψας πεντήκοντα τραγῳδίας καὶ τριάκοντα δύο σατυρικὰ δράματα καὶ ἄλλοι.

Τὰ εἴδη τοῦ δράματος ἦσαν τρία: ἡ τραγῳδία, ἡ κωμῳδία καὶ τὸ σατυρικὸν δρᾶμα. Εἶχον δὲ ὅλα τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὐτῶν ἐξυφαίνετο διὰ δρώντων προσώπων. Ἀλλὰ δὲν ἦτο κατάλληλος κάθε τυχοῦσα πρᾶξις, ἔπρεπεν αὕτη νὰ ἔχῃ ἀξιόλογον μέγεθος καὶ νὰ εἶναι τελεία, δηλαδὴ νὰ ἔχῃ ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος, τοιαύτη δὲ πρᾶξις, παρέχουσα ὕλην πρὸς διήγησιν, ὠνομάζετο μῦθος.

Περὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς λέξεως τραγῳδία - τραγῳδὸς ἔχουν προταθῆ πολλαὶ ἐτυμολογίαι, περὶ τὰς 25, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται συγκεντρωμέναι εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Α. Χ. Χατζῆ, ὁ ὁποῖος προτείνει μίαν ἀκόμη ἰδικήν του, ὀρθῶς παρατηρῶν ὅτι ὄχι ἡ λέξις τραγῳδία ὤφειλε πρώτη νὰ ἐξετασθῇ, ἀλλ' ἡ λέξις τραγῳδός. Κατὰ μερικοὺς ἡ τραγῳδία πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς «τράγων ᾠδή», δηλαδή, ἐκ τῶν τράγων, εἰς τοὺς ὁποίους μετημφιέζοντο οἱ τραγῳδοὶ ὡς παριστῶντες τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Διονύσου, κατ' ἄλλους δὲ ἄλλως.

Ἐλάμβανε δὲ τὴν ὑπόθεσιν ἡ τραγῳδία κυρίως ἐκ τοῦ μύθου ἢ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἡρώων, τῶν ὁποίων αἱ πράξεις ὑπερεῖχον τῶν συγχρόνων κοινῶν ἀνθρώπων καὶ παρεῖχον ἰδανικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ κωμῳδία προῆλθεν ἐκ τῶν ἀσμάτων τῶν φαλλοφορικῶν πομπῶν καὶ τῶν εὐθύμων κώμων, χορῶν δηλαδή, οἱ ὁποῖοι ἐτελοῦντο εἰς τοπικὰς πανηγύρεις πρὸς τιμὴν θεοῦ ἢ ἥρωος. Καὶ τὰς μὲν ὑποθέσεις ἐλάμβανεν ἡ κωμῳδία ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, τὰ δὲ πρόσωπα αὐτῆς ἦσαν ἐκ τῶν ζώντων, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους ἐκ τῶν διαχειριζομένων τὰ κοινά.

Τὸ σατυρικὸν δρᾶμα (οἱ σάτυροι) ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν του ἐκ τοῦ ὅτι ὁ χορὸς αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ἐκ χορευτῶν μετημφιεσμένων εἰς σατύρους, δώδεκα κατ' ἀρχάς, βραδύτερον δὲ δέκα πέντε, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἦτο ὁ πατὴρ τῶν σατύρων Σειληνὸς - Πάππος, γέρων φαλακρός, ἔχων ῥῖνα σιμὴν (κοντὴ μύτη) κλπ. Παρίσταντο δὲ οἱ Σάτυροι ζωόμορφοι, ἔχοντες ὦτα, οὐράν, κνήμας, ὁπλὰς ζώου, ἵππου καὶ μάλιστα τράγου. Κατὰ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα ἦσαν ἄνθρωποι, ἀγένειοι νεανίαι οἱ νεώτεροι, πωγωνοφόροι, φαλακροὶ καὶ προγάστορες (βλ. λ.) οἱ πρεσβύτεροι. Ἦτο δὲ τὸ σατυρικὸν τὸ ἀρχαιότερον εἶδος τοῦ δράματος καὶ διετήρησε τὸν ἀρχικόν του χαρακτῆρα, ἀλλ' ἐδιδάσκετο μαζὶ μὲ τὰς τραγῳδίας.

Ἡ διαφορὰ τῶν τριῶν εἰδῶν τοῦ δράματος κατεφαίνετο καὶ εἰς τὴν διαφορὰν τῆς ἐξωτερικῆς σκευῆς, τῆς ἐνδυμασίας δηλαδὴ τοῦ χοροῦ καὶ τῶν ὑποκριτῶν. Καὶ τῆς μὲν τραγῳδίας χαρακτηριστικὰ ἦσαν ἡ ὑπόδεσις, ὁ κόθορνος καὶ ὁ ὑπὲρ τὸ πρόσωπον ὑπὸ μορφὴν κόμης ὄγκος, τὰ ὁποῖα ἀπεδείκνυον τοὺς ἥρωας ὑψηλοτέρους τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Τοὐναντίον οἱ ὑποκριταὶ τῆς κωμῳδίας ἔφερον χαμηλὰ ὑποδήματα, τὰς ἐμβάδας, καὶ ἐκρέμων ἐκ τῆς ὀσφύος μέγαν φαλλόν. Οἱ χορευταὶ τοῦ σατυρικοῦ δράματος ἦσαν ὅπως ἐλέχθη, ζωόμορφοι.

Ἀνάπτυξις τῆς τραγῳδίας. Ὁ Αἰσχύλος ὁ υἱὸς τοῦ Εὐφορίωνος, ὁ ὁποῖος κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἴκου τῆς Ἐλευσῖνος, ἐγεννήθη τὸ 525 π.Χ. καὶ εἶναι ὁ πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ ὁποῖος ἐμόρφωσεν ὡς εἶδος καθωρισμένον τὴν τραγῳδίαν. Οὗτος κατέστησε κύριον μέρος τὸν διάλογον, περιώρισε τὸν χορόν, εἰσήγαγε καὶ δεύτερον ὑποκριτὴν (δευτεραγωνιστήν), μετεχειρίσθη προσωπεῖα καὶ κοσμιωτέραν σκευὴν καὶ κατέστησε τὸ ἐξωτερικὸν σεμνοπρεπέστερον. Εἰς τὸν Αἰσχύλον ἀποδίδεται καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ κοθόρνου, τῶν χειριδῶν καὶ πολλῶν ἄλλων σκηνικῶν καινοτομιῶν καὶ βελτιώσεων, εἰς τὸ ἔργον του δὲ ἡ τραγῳδία ἐμφανίζεται περιβεβλημένη ὅλην τὴν θρησκευτικὴν σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειάν της. Αἱ τραγῳδίαι τοῦ Αἰσχύλου ἔχουν ἐγκατεσπαρμένας πολλὰς γνώμας, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουν τὰς ἰδέας τοῦ ποιητοῦ περὶ τῆς ἀθλιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐγκοσμίων. Εἶχε μυηθῇ εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια καὶ ἐκεῖθεν ἀσφαλῶς εἶχεν ἀντλήσει τὸν μέγαν ἐνθουσιασμόν, ὁ ὁποῖος διαπνέει τὸ ἔργον του καὶ τὸ βαθὺ συναίσθημα περὶ τῆς παντελοῦς ἀδυναμίας εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ἀπέναντι τῆς ὑπερτέρας δυνάμεως τῶν θεῶν ὁ ἄνθρωπος,

τοῦ ὁποίου ἡ μοῖρα εἶναι νὰ διάγῃ τὸν ἐπὶ γῆς βίον πάσχων καὶ κατὰ τὸν νόμον τοῦ Διὸς νὰ πληρώνῃ διὰ τῆς ὀδύνης τὴν γνῶσιν. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην τῆς τραγωδίας συνετέλεσε βεβαίως καὶ αὐτὸς ὁ ποιητής, ἀλλὰ καὶ αἱ κατὰ τῶν Περσῶν νίκαι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν ἀνάδειξις τῶν Ἀθηνῶν εἰς μεγάλην δύναμιν. Ὁ νέος βίος, ἡ εὐπορία κ.τ.λ. ἐπενήργησαν ἐπίσης εἰς τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῶν δραματικῶν παραστάσεων καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ποιητήν.

Ὁ Αἰσχύλος ἔγραψε ἐνενήκοντα δράματα, ἐκ τῶν ὁποίων εἴκοσι σατυρικὰ καὶ ἔλαβε δεκατρεῖς πρώτας νίκας. Ἐκ τῶν δραμάτων αὐτοῦ περιεσώθησαν ἑπτὰ πλήρεις τραγωδίαι (Προμηθεὺς δεσμώτης, Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Πέρσαι, Ἱκέτιδες, Ἀγαμέμνων, Χοηφόροι, Εὐμενίδες) καὶ ἀποσπάσματα ἐξ ἀπολεσθέντων δραμάτων. Ἔγραψε δὲ τὰ δράματα του εἰς τριλογικὴν ἢ τετραλογικὴν συνάφειαν καὶ ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ πρῶτος εἰσαγωγὼν τὸ εἶδος τοῦτο τῆς δραματικῆς οἰκονομίας, πιθανῶς διότι ἦτο μακρὸς ὁ μῦθος καὶ ἠναγκάζετο νὰ τὸν διαιρῇ εἰς τρία μέρη ὑπὸ ἰδιαίτερον διὰ κάθε περίπτωσιν ὄνομα (π.χ. Ὀρέστεια, τριλογία τὴν ὁποίαν ἀπαρτίζουν τρεῖς τραγωδίαι: Ἀγαμέμνων, Χοηφόροι, Εὐμενίδες). Μετὰ τὸ πέρας τῆς διδασκαλίας τῶν τριῶν τραγωδιῶν (τριλογίας), ἐδιδάσκετο τέταρτον τὸ σατυρικὸν δρᾶμα (τετραλογία), τοῦ ὁποίου τὸ θέμα ὄχι σπανίως ἦτο ἐκ τοῦ αὐτοῦ μὲ τὰς τρεῖς τραγωδίας μύθου, ἀλλὰ σχετικὸν πάντοτε πρὸς τὸν Διόνυσον. Τὸ σατυρικὸν δρᾶμα ἦτο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐσχετίζετο πρὸς τὸν διθύραμβον καὶ αὐτὸ διετήρει τὸν πατροπαράδοτον θρησκευτικὸν - Διονυσιακὸν χαρακτῆρα τοῦ δράματος. Βλέπε καὶ σχετικὸν ἄρθρον τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας (τόμος Β΄, σελὶς 294 κ.ἑ.)

Ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Αἰσχύλου ἐβάδισεν ὁ Σοφοκλῆς, υἱὸς τοῦ Σοφίλλου, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη τὸ 496 π.Χ. εἰς τὸν δῆμον τοῦ Ἱππίου Κολωνοῦ καὶ ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ὡς δραματικὸς ποιητὴς τὸ 468 π.Χ. μὲ τὸ ἔργον του «Τριπτόλεμος» μὲ τὸ ὁποῖον καὶ ἐνίκησε τὸν Αἰσχύλον. Ὁ Σοφοκλῆς ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκριτῶν εἰς τρεῖς καὶ τῶν χορευτῶν ἐκ δώδεκα εἰς δεκαπέντε, εὗρε τὴν καμπύλην βακτηρίαν τῶν γερόντων καὶ τὰς λευκὰς κρηπῖδας τῶν ὑποκριτῶν καὶ χορευτῶν καὶ συνεπλήρωσε τὴν σκηνογραφίαν. Ἐπίσης εἰσήγαγεν εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ θεάτρου τὴν φρυγιστὶ ἁρμονίαν καὶ διθυραμβικοὺς τρόπους καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε κατάλληλον φωνὴν ἀπήλλαξεν ἑαυτὸν τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ὑποκρίνεται ἕνα πρόσωπον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἰδικῶν του δραμάτων.

Ὡς σπουδαιοτάτη καινοτομία τοῦ Σοφοκλέους ἐθεωρεῖτο μέχρι πρὸ ὀλίγου χρόνου, μὲ βάσιν μαρτυρίαν τοῦ Σουΐδα, ὅτι δὲν ἔκαμνε τετραλογίας, ἀλλὰ δράματα αὐτοτελῆ καὶ ἠγωνίζετο «δρᾶμα πρὸς δρᾶμα». Ἀλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη, ἀφ' ὅτου ἀνεγνώσθη εἰς ἐπιγραφὴν τὸ ὄνομα τετραλογίας τοῦ Σοφοκλέους «Τηλέφεια». Ἡ ἀναφερομένη ἐπιγραφὴ εὑρέθη τὸ 1930 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου δήμου Αἰξωνῆς (μεταξὺ τῆς σημερινῆς Βούλας καὶ Βάρης) ὑπὸ τοῦ Α.Α. Παπαγιαννοπούλου - Παλαιοῦ καὶ ἐδημοσιεύθη καὶ ἡρμηνεύθη ὑπ' αὐτοῦ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸ περιοδικὸν «Πολέμων» τόμ. Α΄. Ἴσως λοιπὸν ἀρχικῶς ἔγραφε καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὅπως ὁ Αἰσχύλος, τριλογίας καὶ τετραλογίας, καθὼς ἀποδεικνύει ἡ «Τηλέφεια», ἀργότερον δὲ διὰ νὰ συντομεύσῃ ἴσως τὸν χρόνον τῆς διδασκαλίας συνέθεσε καὶ μεμονωμένας τραγωδίας. Ἀναφέρεται δέ, ὅτι ἔγραψεν ὁ Σοφοκλῆς 123 δράματα, ἐνίκησεν εἴκοσι πρώτας νίκας εἰς τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας, πολλὰς δευτέρας νίκας καὶ οὐδέποτε ἦλθε τρίτος. Περιεσώθησαν ἑπτὰ μόνον τραγωδίαι αὐτοῦ (Αἴας, Ἠλέκτρα, Οἰδίππους τύραννος, Ἀντιγόνη, Τραχίνιαι, Φιλοκτήτης, Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ) καὶ πολλὰ ἀποσπάσματα ἐξ ἀπολεσθέντων δραμάτων, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀναφερθείσης ἀνωτέρω μόνης γνωστῆς τετραλογίας του, ἡ ὁποία κατὰ τὴν πιθανὴν γνώμην τοῦ πρώτου ἐκδότου ἀπετελεῖτο κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν δραμάτων Ἀλεάδαι, Μυσοί, Τήλεφος τραγικὸς καὶ Τήλεφος σατυρικός. (Περὶ τῆς συνθέσεως τῆς Τηλεφείας ἐπὶ τῇ βάσει περισωθέντων ἀποσπασμάτων τῶν ἀνωτέρω δραμάτων ἔγραψε πρῶτος ὁ Α. Α. Ἀρβανιτόπουλος, εἰς τὸ ἴδιον περιοδικὸν «Πολέμων», ὁ δὲ Ε. Α. Πεζόπουλος καὶ ἄλλοι ὑπεστήριξαν ὅτι τὸ τρίτον δρᾶμα τῆς Τηλεφείας ἦτο ὁ «Ἀχαιῶν Σύλλογος»).

Ὁ Σοφοκλῆς παραλαβὼν τὴν ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου δημιουργηθεῖσαν τραγωδίαν, ὄχι μόνον συνεπλήρωσε καὶ ἀνέπτυξε τὴν μορφήν της ἀλλὰ καὶ μετέβαλε τὸν χαρακτῆρα της. Εἰς τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους ὁ ἥρως· ἀποσπᾶται σαφέστερον πλέον ἀπὸ τοῦ χοροῦ, ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ μὲ περισσοτέραν συνείδησιν καὶ σκέψιν καὶ ἐξηγεῖ τὰς πράξεις του, καὶ διὰ τῆς τέχνης αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει μεσότης καὶ σωφροσύνη, ἰσορροπεῖ τελείως τὸ θεῖον πρὸς τὸ ἀνθρώπινον. Βλέπε καὶ σχετικὸν ἄρθρον τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας (τόμος Κ΄, σελὶς 530 κ.ἑ.) Σ.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ

Σύγχρονος καὶ ὀλίγον νεώτερος τοῦ Σοφοκλέους ὑπῆρξεν ὁ τρίτος τῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν, ὁ Εὐριπίδης. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ γένος, τοὺς γονεῖς, τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως καὶ θανάτου τοῦ ποιητοῦ ἐξετάζονται κατωτέρω ἐκτενέστερον, εἰσαγωγικῶς μόνον λέγεται ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν παράδοσιν ἦτο υἱὸς τοῦ Μνησάρχου ἢ Μνησαρχίδου καὶ τῆς Κλειτοῦς, κατήγετο δὲ ἐκ τοῦ δήμου Φλυείας ἢ Φλύας («Εὐριπίδης Μνησαρχίδου Φλυεὺς» Κίρχνερ, Ἀττ. Προσωπ. 1.386, ἀρ. 5953). Ὁ πατήρ του λέγεται

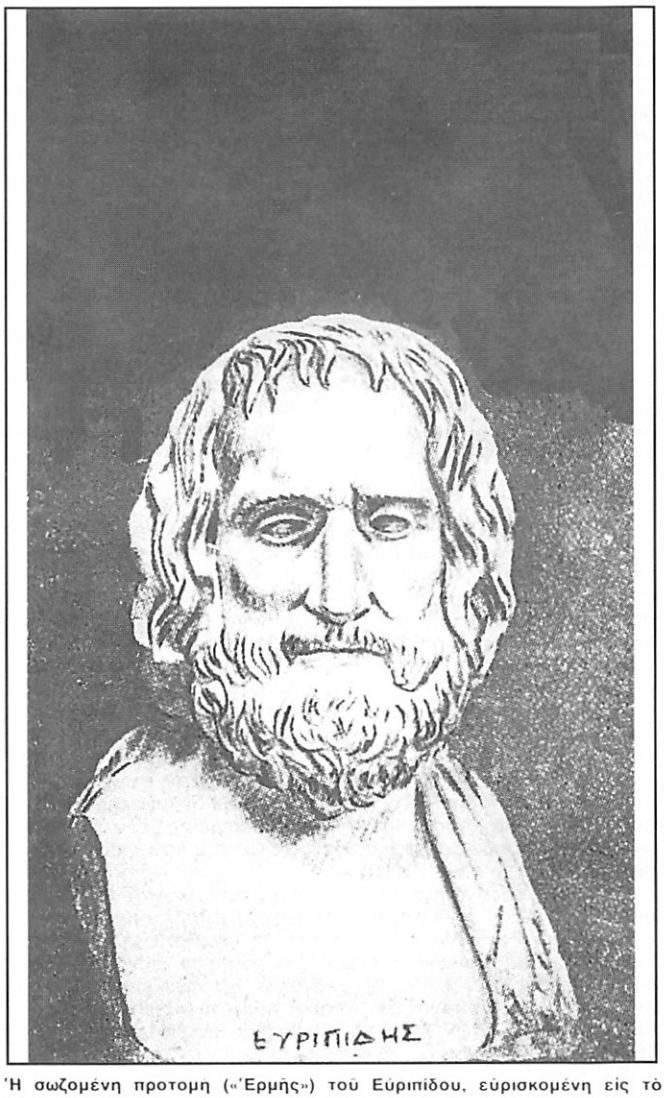

Ἡ σωζομένη προτομὴ («Ἑρμῆς») τοῦ Εὐριπίδου, εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως. Θεωρεῖται ὡς ἕνα ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων διασωθέντων μνημείων τῆς ἀρχαίας προσωπογραφίας, ἀφοῦ ἄλλως τε φέρει ἐγχαραγμένον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Αἱ πολυπληθεῖς ἀπομιμήσεις τῆς προτομῆς ταύτης (ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῶν Ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων) δεικνύουν ὅτι ὅλαι θὰ ἀναφέρωνται εἰς ἕνα πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο πάντως περίφημον διὰ τὴν τέχνην του. Ἴσως τὸ χάλκινον ἐκεῖνο ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον ἱδρύθη εἰς Ἀθήνας μὲ πρότασιν τοῦ ρήτορος Λυκούργου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 350-330 π.Χ. καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Παυσανίας εἶδεν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, νὰ εἶναι τὸ ἀρχικὸν πρωτότυπόν του (Παυσανίας 1, 21, 1, καὶ βλέπε Ριχάρδου Δελμπρὺκ «Ἀρχαῖαι προτομαί», Βόννη 1912, σελὶς 23). Ὁ ποιητὴς παρίσταται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ γήρατος, ἀραιαὶ καὶ ἄτακτοι δεσμίδες ἐκ τῆς κόμης του πίπτουν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἁρμονικὰ διατεταγμένου μετώπου, μακροὶ δὲ βόστρυχοι πλαισιώνουν τὸ ὀστεῶδες πρόσωπον μὲ τοὺς βαθέως ἐντοπισμένους ὀφθαλμούς. Τὸ στόμα εἶναι ἐκ θλίψεως συμπιεσμένον. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου τοῦ ἀπὸ σκηνῆς φιλοσόφου ἐξέρχονται κατά κάποιον τρόπον ἄφθονοι φιλοσοφικαὶ σκέψεις, περιέχουσαι αὐστηρὰν σοβαρότητα καὶ δηκτικὴν καὶ λεπτολόγον ἀμφιβολίαν.

σκωπτικῶς «Κάππηλος», καὶ ἡ μήτηρ του καλεῖται ὑπὸ τῆς κωμῳδίας συχνὰ «Λαχανόπωλις». Φαίνεται ὅτι εἶχον ἰδιοκτησίαν μεγάλου ἀγροτικοῦ κτήματος, καὶ ἐπώλουν τὰ ἀγροτικά του προϊόντα (Βέργκ 3.467). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ποιητὴς λέγεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι» 840) «Παῖς τῆς ἀρουραίας Θεοῦ».

Ἐγεννήθη Ἀθηναῖος μέν, ἀλλ' εἰς Σαλαμῖνα (ἂν καὶ δὲν εἶναι τοῦτο ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον), ἐπὶ Καλλιάδου ἄρχοντος (Κίρχνερ, Ἀττικὴ προσωπογραφία, τόμος Α΄ ἀριθμὸς 7773), ἐν μέσῳ τῶν ἐκ τῶν Περσικῶν πολέμων ταραχῶν, τὸ 1ον ἔτος τῆς 75ης Ὀλυμπιάδος καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν κατὰ τὴν κοσμοϊστορικὴν ἡμέραν τῆς εἰς Σαλαμῖνα ναυμαχίας τ.ἔ. τὴν 20ὴν τοῦ μηνὸς Βοηδρομιῶνος (480 π.Χ., πρβλ. Πλούταρχον. «Συμποσιακὰ» 8, 1, 1, 3. «Ἠθικ.» 717, c «ἐμοὶ δὲ πολλὰ λέγειν ἐπήει τοῖς παροῦσι τῶν εἰς αὐτὸ καιροῦ συνδραμόντων· οἷον ἦν τὸ περὶ τῆς Εὐριπίδου γενέσεως καὶ τελευτῆς, γενομένου μὲν ἡμέραν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐναυμάχουν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τὸν Μῆδον, ἀποθανόντος δὲ καθ' ἣν ἐγεννήθη Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος τῶν ἐν Σικελίᾳ τυράννων»). Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν λέγεται ὅτι καὶ ὁ Αἰσχύλος εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δυνάμεώς του (ἦτο 45ετὴς) ἠγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του καὶ ὁ Σοφοκλῆς περὶ τὸ τρόπαιον ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ χοροῦ τῶν ἐπινικίων.

Ὁ βίος τοῦ Εὐριπίδου εἶναι μόνον εἰς μερικὰ κύρια σημεῖα ἀσφαλῶς γνωστός, πλῆθος ὅμως ἄλλων δευτερευουσῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ βίου του ἔχει παραδοθῆ, αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν ἢ ἐπενοήθησαν μεταγενέστερον καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀξιόπιστοι. Λόγω τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ βίου του καὶ τῆς πρωτοτυπίας τῶν γνωμῶν του ἀπετέλεσε τὸν στόχον τῶν κωμικῶν ποιητῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ 35 ..τη νεωτέρου του Ἀριστοφάνους (445-388), γενόμενος διὰ τοῦ τρόπου τούτου γνωστὸς εἰς ὅλον τὸν Ἀθηναϊκὸν λαόν. Ἡ εἰς Σαλαμῖνα παραμονὴ τῆς οἰκογενείας του ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ταραχῆς τῶν χρόνων ἐκείνων.

Πηγαὶ τοῦ βίου τοῦ Εὐριπίδου. Αὗται εἶναι: α) Ἕνα «Γένος Εὐριπίδου καὶ βίος» εὑρισκόμενον εἰς ἕνα χειρόγραφον καὶ ἀποτελοῦν συμπίλησιν ἐκ παλαιοτέρων μικροτέρων συμπιλημάτων (ἰδ. Βιογράφους του Βέστερμανν, σελ. 133-142). β) Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου «Σύνοψις τοῦ βίου τοῦ Εὐριπίδου», καὶ γ) Μανουὴλ τοῦ Μοσχοπούλου, «Σύνοψις τοῦ βίου τοῦ Εὐριπίδου». Ἐκ τοῦ α' «Γένους» παρέλαβε τὰς περὶ τοῦ Εὐριπίδου πληροφορίας ὁ Ρωμαῖος συγγραφεὺς Αὖλος Γέλλιος («Ἀττικαὶ νύκτες» 15, 20, βλέπε ἐκεῖ ἔκδοσιν Χάξε, καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν τοῦ Μύλλερ τόμ. 1, σελ. 294).

Τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα τέλος διετήρησε μερικὰς βιογραφικὰς περὶ τοῦ ποιητοῦ πληροφορίας, ληφθείσας ἐκ τοῦ Φιλοχόρου καὶ ἄλλων πηγῶν (βλ. ἔκδοσιν τοῦ Σουΐδα ὑπὸ Α. Ἄδλερ τόμ Β', σελ. 468, ὅπου σημειοῦνται καὶ αἱ πηγαὶ τῶν εἰδήσεων τούτων).

Εἰς πάντα ταῦτα λαμβάνεται ὡς βάσις παλαιὸς «βίος» τοῦ ποιητοῦ εὑρισκόμενος πιθανώτατα εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Εὐριπίδου, ἤδη τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα. Τοῦ «βίου» τούτου πάλιν ἀρχικὴ πηγὴ θὰ ἦτο βιογραφία τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ Ἀλεξανδρινοῦ φιλολόγου κατὰ τὸν 3ον ἢ 2ον π.Χ. αἰῶνα γραφεῖσα (βλ. Βιλαμόβιτς, εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν, Βερολῖνον 1910, σελ. 2 ἑξ.). Τὸ «γένος» τοῦτο τοῦ Εὐριπίδου ἐξεδόθη ἀκριβέστερον ἀπὸ πρότερον ὑπὸ τοῦ Ἐδουάρδου Σχβάρτς εἰς τὰ σχόλια εἰς Εὐριπίδην (1, 1 ἑξ.) περὶ δὲ τῆς συνθέσεως τοῦ «βίου» διέλαβεν ἐν ἐκτάσει ὁ λατινιστὴς Λέων εἰς τὴν Ἑλληνορρωμαϊκὴν βιογραφίαν (σελ. 24 ἑξ.). Πολυτίμους κριτικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ ἐξ ἀρχαίων πηγῶν ἔχει συλλέξει ὁ Αὔγουστος Νάουκ εἰς τὴν ὑπὸ Τώυμπνερ ἔκδοσιν τοῦ Εὐριπίδου, τόμ. Α', σελ. 14 ἑξῆς τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸν Εὐριπίδην, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Βέλκκερ εἰς τὸ «Ρηνικὸν Μουσεῖον» (Συμπλήρωμα Β' τόμος, 1ον τμῆμα, σελ. 93 ἑξῆς).

Ἔτος γεννήσεως. Διὰ νὰ ὁρίσωμεν τὸ ἀμφισβητούμενον ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ ποιητοῦ, πρέπει νὰ προσδιορίσωμεν προηγουμένως τὸ γνωστότερον ἔτος τοῦ θανάτου του. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ εἶναι κατὰ τὸ «Πάριον Χρονικὸν» τὸ 407)6 π.Χ. (Ὀλυμπ. 93,2 κατ' Ἰούλιον ἐπὶ ἄρχοντος Ἀντιγένους, ἀκριβέστερον μεταξὺ Ἰουλίου 407 καὶ Φεβρουαρίου 406), ἀλλὰ τοῦτο εἶναι συζητήσιμον. Διότι κατὰ τὴν παράστασιν τῶν «Βατράχων» τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ληναίων τοῦ 405 κατὰ μῆνα Γαμηλιῶνα (Ἰανουάριον - Φεβρουάριον) εἶχεν ἀποθάνει πρὸ ὀλίγου ὁ Εὐριπίδης. Ἀλλὰ ὁ Σοφοκλῆς ἀπέθανε μὲν μετὰ τὸν Εὐριπίδην, ἀλλὰ κατὰ τὴν παράστασιν τῶν «Βατράχων» εἶχε καὶ αὐτὸς ἀποθάνει (πρβλ. στίχ. 76 «εἶτ' οὐχὶ Σοφοκλέα πρότερον Εὐριπίδου, μέλλεις ἀναγαγεῖν, (ἐννοεῖται ἔνερθεν), εἴπερ ἐκεῖθεν δεῖ σ' ἄγειν;» (βλέπε «Βλάϋδες» εἰς τὸ χωρίον τοῦτον σελ. 203, πρβλ. καὶ στίχον 82 τῶν «Βατράχων»).

Πρέπει λοιπὸν κατ' ἀνάγκην ὁ Σοφοκλῆς νὰ ἐπένθησε τὸν ἀποθανόντα Εὐριπίδην κατὰ τὴν ἄνοιξιν (Μάρτιον) τοῦ 406 κατὰ τὸν προάγωνα τῶν Διονυσίων, εἰσαγαγὼν τὸν χορὸν ἀστεφάνωτον, καὶ ὁ ἴδιος ἐνδυθεὶς εἰς ἔνδειξιν πένθους μὲ φαιὸν χιτῶνα. (Βλ. τὸ ἄρθρον μου Σοφοκλῆς εἰς τὴν Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ. τόμ. 22, σελ. 181-189).

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως καὶ διὰ τὸν Εὐριπίδη καθὼς καὶ δι' ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς πρέπει νὰ ὑπολογισθῆ ἀναδρομικῶς, εἴτε ἐκ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου, εἴτε ἐκ τῆς χρονολογίας, τῆς πρώτης παραστάσεως τὸ 455, ὅταν ὑπολογίζεται ὅτι θὰ ἦτο τουλάχιστον 20 (ἢ πιθανώτερον 25) ἐτῶν. Εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅτι ἀφοῦ ἡ οἰκογένειά του διέμενε τότε εἰς Σαλαμῖνα, ἐπεζητήθη νὰ σχετισθῆ τὸ ἔτος (καὶ ἡ ἡμέρα ἀκόμη) τῆς γεννήσεώς του μὲ τὴν γενομένην ἐκεῖ κοσμοϊστορικὴν ναυμαχίαν. Συχνὰ εὑρίσκομεν ἰδιαιτέραν ἀγάπην τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν Σαλαμῖνα εἰς τὰ δράματά του, («Τρωάδες» 799, «μελισσοτρόφου Σαλαμῖνος ὦ βασιλεῦ Τελαμών», (νάσου περικύμονος οἰκήσας ἕδρα κτλ., καὶ Ἰφιγ. Αὐλ. 293 ἑξ., κτλ.).

Τὸ «Πάριον Χρονικὸν» ἀναφέρει ὡς ἔτος τῆς γεννήσεώς του τὸ 486)84, ὥστε κατὰ ταῦτα θὰ ἔζησεν ὁ Εὐριπίδης 79 ἔτη. Ἐὰν λάβωμεν ὡς ἔτος γεννήσεώς του τὸ 480 τότε ἔζησεν 75 ἔτη. Ὁ Βιλαμόβιτς (Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Τραγωδίαν, σελ. 3), λέγει ὅτι τὸ προαγματικὸν ἔτος ἑνὸς Ἀθηναίου τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. ἦτο διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα δύσκολον νὰ ὁρισθῆ καὶ ὅτι μόνον διὰ μακρῶν συχνὰ ὑπολογισμῶν κατωρθώσαμεν νὰ μάθωμεν τὰ ἔτη τῆς γεννήσεως ἀνδρῶν, ὅπως ὁ Σωκράτης, ὁ Ἰσοκράτης καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων. Πάντως, λέγει τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Εὐριπίδου εὑρίσκεται πολὺ πλησίον τοῦ κοσμοϊστορικοῦ ἔτους 480. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ πατὴρ του εἶχε κτῆμα εἰς Σαλαμῖνα, ὁ συνδυασμὸς ὅλων αὐτῶν καθίστα πιθανὴν (λέγει ὁ Βιλαμόβιτς) τὴν χρονολόγησιν τῆς γεννήσεώς του κατὰ τὴν ναυμαχίαν εἰς Σαλαμῖνα, ἄλλως τε τοῦτο καὶ διὰ πρακτικοὺς μνημονικοὺς λόγους ἦτο χρήσιμον. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆ κανεὶς ὅτι ἡ ἀρχαία χρονολογία ἔδιδε καὶ εἰς κάθε ἔτος ἕνα ἀτομικὸν ὄνομα. Τοιουτοτρόπως, παραδίδεται ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐγεννήθη ἐπὶ Καλλίου ἄρχοντος, Καλλίας δὲ ὠνομάζετο καὶ ὁ ἄρχων ἐκεῖνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔλαβεν ὁ ποιητὴς χορὸν καὶ Καλλίας καὶ ἐκεῖνος κατὰ τὸ ἔτος τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν («ἤρξατο δὲ διδάσκειν ἐπὶ Καλλίου ἄρχοντος κατὰ ὀλυμπιάδα πα' ἔτει α', δηλ. 455 π.Χ. πρῶτον δὲ ἐδίδαξε τὰς «Πελειάδας»). Διὰ νὰ ἐπέλθη δὲ συγχρονισμὸς πρὸς τὸν Σοφοκλέα κατεβίβασαν οἱ βιογράφοι του τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του κατὰ ἕνα ἔτος, καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπεζήτησαν οἱ ἀρχαῖοι νὰ φέρουν τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικοὺς εἰς χρονολογικὴν σχέσιν μεταξύ των.

Οἱ γονεῖς τοῦ ποιητοῦ. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Μνήσαρχος ἢ Μνησαρχίδης καὶ ἡ μήτηρ του Κλειτώ. Ἐκ τῶν δύο τύπων ὑπὸ τοὺς ὁποίους φέρεται τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, ὀρθότερος εἶναι ὁ δεύτερος («Ἑλληνικαὶ Ἐπιγραφαὶ» 14, 1207 β.) «Μνησαρχίδης Φλυεύς», ὁ ποιητὴς δὲ ἔδωκε τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ εἰς τὸν πρωτότοκον υἱόν του, ποὺ ἦτο ἔμπορος «Μνησαρχίδης Εὐριπίδου Φλυεύς» (βλ. Κίρχνερ, Ἀττικὴ Προσωπογραφία, τόμ. Β', ἀριθμὸν 10247). Ἡ μήτηρ του Κλειτὼ (Κίρχνερ Α', σελ. 388 ἀριθ. 480), «τῶν σφόδρα εὐγενῶν ἐτύγχανε» κατὰ τὸν Φιλόχορον (παρὰ Σουΐδα, ἐν Β. Εὐριπίδου). Ὁ πατήρ του δὲν ἦτο μὲν εὐγενής, ἀλλὰ πάντως ἐκ καλοῦ οἴκου τοῦ δήμου Φλυῆς (Φλυεία καὶ Φλύη, Ἀρκαδ.) τῆς Κεκροπίδος φυλῆς, ἀνῆκε δὲ μᾶλλον εἰς τοὺς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς τάξεως εὐπόρους. Ἡ ἀγωγὴ τὴν ὁποίαν παρέσχεν εἰς τὸν υἱόν του ἀποδεικνύει τὰ ὑπὸ τῆς κωμωδίας διδόμενα εἰς αὐτοὺς παρωνύμια ὡς μύθους καὶ θρύλους. Ὁ Ντῆτριχ εἰς τὸ ἀξιόλογον ἄρθρον του περὶ Εὐριπίδου εἰς «Πάουλυ-Βισσόβα» (τομ. 6ω, στήλη 1245) παρατηρεῖ ὅτι «αἱ τόσον παράδοξοι καὶ δυσφημητικαὶ κακολογίαι διὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Εὐριπίδου προέρχονται ἐν μέρει ἐκ τῶν ἀστεϊσμῶν καὶ χλευασμῶν τῆς κωμωδίας. Ὁ διαρκὴς ἀστεϊσμὸς διὰ τὰς σκάνδικας (εἶδος ἀγριολαχάνου, εἰς Κεφαλληνίαν σκαντζίκι) τῆς μητρός του εἶναι ἤδη εἰς τοὺς Ἀχαρνεῖς (στ. 478) τοῦ Ἀριστοφάνους κάτι τὸ πασίγνωστον (πρβλ. ἐκεῖ Βλαϋδέσιον καὶ εἰς Ἱππ. 19). Δικαιόπολις: «σκάνδικά μοι δὸς μητρόθεν δεδεγμένος». Εὐριπίδης: ἀνὴρ ὑβρίζει «κλῆε πυκτὰ δωμάτων». (*).

Πρὸς ἐξήγησιν τῶν κακολογιῶν καὶ χλευασμῶν αὐτῶν (ἐξακολουθεῖ ὁ Ντῆτριχ), οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καθὼς καὶ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, χρειάζεται νά γίνη πραγματεία, πῶς δηλαδὴ ὅταν θέλη κανεὶς νὰ κακολογήση καὶ λοιδορήση ἄλλον, νὰ κακολογῆ καθ' ὡρισμένους ὅλως τύπους τοὺς γονεῖς του, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν γνωρίζη τίποτε περὶ αὐτῶν. Διὰ τοιαύτης τινὸς μελέτης θὰ ἀπεδεικνύοντο ἄδικοι πολλαὶ μομφαὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Γραμματείαν διὰ πολλοὺς καπήλους ἢ δούλους, ὡς πατέρας, καὶ διὰ πολλὰς λαχανοπώλιδας ἢ καὶ δι' ἑταίρας ὡς μητέρας. Καὶ τότε θὰ ἀντελαμβανόμεθα καὶ θὰ ἐκρίνομεν ὀρθῶς πολλὰς κακολογίας εἰς τὴν κωμικὴν ποίησιν τῶν ἀρχαίων ἢ καὶ εἰς τοὺς ῥήτορας».

Ὁ πατὴρ τοῦ Εὐριπίδου εἶχε σχέσιν μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος (τοῦ ὁποίου ἑορτὴ ἦσαν τὰ Θαργήλια, ἐνῶ τοῦ Ἰωνικοῦ Ἀπόλλωνος ἦσαν τὰ Ἀπατούρια). Ὁ Ἀθήναιος (424, ε) παραδίδει ὅτι ὁ Θεόφραστος (ἐν τῷ «Περὶ μέθης») ἔγραφε: «Πυνθάνομαι δ' ἔγωγε καὶ Εὐριπίδην τὸν ποιητὴν οἰνοχοεῖν Ἀθήνησι τοῖς ὀρχησταῖς καλουμένοις· ὠρχοῦντο δὲ οὗτοι περὶ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος νεὼν τοῦ Δηλίου τῶν πρώτων ὄντες Ἀθηναίων (...) ὁ δὲ Ἀπόλλων οὗτός ἐστιν ᾧ τὰ Θαργήλια ἄγουσι, καὶ διασώζεται Φλυῆσιν ἐν τῇ δαφνηφορείῳ γραφῇ περὶ τούτων». (Πληροφοροῦμαι δὲ ἐγὼ τουλάχιστον ὅτι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἔχυνεν οἶνον εἰς τὰς Ἀθήνας χάριν τῶν ὀνομαζομένων χορευτῶν· ἐχόρευον δὲ αὐτοὶ γύρω ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος καὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν Ἀθηναίων ὁ Ἀπόλλων δὲ αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος πρὸς χάριν τοῦ ὁποίου τελοῦν τὴν ἑορτὴν τῶν Θαργηλίων καὶ διασώζονται περὶ τούτων εἰς Φλυὰς μέσα εἰς τὴν δαφνοφορεμένην γραφήν). Τὸ οἰνοχοεῖν φαίνεται ἐθεωρεῖτο ἐπίσημον ὑπούργημα «ὠνοχόουν τε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἱ εὐγενέστατοι παῖδες». Ἡ παλαιὰ βιογραφία τοῦ ποιητοῦ («Γένος Εὐριπίδου») φέρει αὐτὸν εἰς σχέσιν πρὸς τὸν «Ζωστήριον Ἀπόλλωνα» («γενέσθαι δ' αὐτὸν πυρφόρον τοῦ Ζωστήριου Ἀπόλλωνος»). Εἰς τὴν ἰδίαν βιογραφίαν λέγεται ὅτι ὁ Εὐριπίδης κατεσκεύασεν εἰς Σαλαμῖνα σπήλαιον «ἀναπνοὴν ἔχον εἰς τὴν θάλασσαν» καὶ ἐκεῖ διημέρευε φεύγων «τὸν ὄχλον» δηλ. τὴν τύρβην τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ «ἐκ θαλάσσης λαμβάνει τὰς πλείστας τῶν ὁμοιώσεων» (δηλ. τῶν παρομοιώσεών του). Τοῦτο μερικῶς μόνον εἶναι ἀληθὲς διότι ὅλοι ἐκ τῆς θαλάσσης ὡς ἀντικείμενον θαυμασμοῦ τοῦ φυσιολάτρου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ θαλασσινοῦ βίου καὶ ἐκ τῶν θαλασσοπόρων, λαμβάνει πράγματι τὰς παρομοιώσεις του.

Ὁ Εὐριπίδης λοιπὸν ἀποφεύγει τὸν θόρυβον ποὺ προκαλεῖ ἡ συναναστροφὴ μὲ τοὺς ἀνθρώπους τὸν ὁποῖον τόσον ἠγάπα ὁ στενὸς φίλος του Σωκράτης (εἰς τὸν «Φαῖδρον» Πλάτωνος — 230δ. — λέγει ὅτι «Τά χωρία καὶ τὰ δένδρα οὐδὲν μ' ἐθέλει διδάσκειν, οἱ δ' ἐν τῶ ἄστει ἄνθρωποι»).

Ἀρχικῶς ἔκλινεν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν ἀθλητισμὸν καὶ τὸ σῶμα του φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων εἰκόνων του ρωμαλέον, ἀλλ' ὁ σοφιστὴς Πρόδικος καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀναξαγόρας τὸν κατηύθυ-

ναν εἰς τὴν διανοητικὴν ἐκείνην κατεύθυνσιν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ διέκριναν ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμά του ἔτεινεν. Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην θεωρίαν καὶ ἐξέτασιν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν εἰς αὐτὴν συμβαινόντων ἢ ἐκδηλουμένων τάσεων παρέμεινε δι' ὅλου τοῦ μακροῦ του βίου πιστός. Διὰ τὴν ἐκδήλωσιν δὲ τῶν γνωμῶν καὶ θεωριῶν του, εἴτε θρησκευτικῶν εἴτε πολιτικῶν εἴτε καὶ κοινωνικῶν, ἐξέλεξε, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, τὴν τραγικὴν ποίησιν καὶ ὄχι τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν καὶ ἔκθεσιν. Ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας του ἀφιερώθη εἰς τὴν σκηνήν. Ἀρχικῶς κατὰ τὴν 81ην Ὀλυμπιάδα, παρουσιάσθη ὡς δραματικὸς ποιητὴς καὶ εἰσαγαγὼν σιγὰ-σιγὰ καὶ τὸ ρωμαντικὸν οὕτως εἰπεῖν δρᾶμα διὰ τῆς πρώτης εἰς ἡμᾶς γνωστῆς ἀποπείρας του εἰς τὸν «Τήλεφον». Διὰ τὸ δύσκολον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνελάμβανε, δὲν ἐνόμισεν ὅτι χρειάζεται μεγάλη ὑπομονὴ καὶ ἀπώλεια χρόνου, διὰ τοῦτο καὶ ὥρμησε πρὸς αὐτὸ χωρὶς νὰ ἔχῃ κατ' ἀρχὰς μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ παρὰ τὰς ζωηρὰς ἀντιρρήσεις τῶν φίλων του. Ἡ πρόθεσίς του ἦτο νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἐποχήν του διὰ τῆς τέχνης του τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν καὶ τὴν συζήτησιν τῶν μεγάλων ἠθικῶν προβλημάτων. Διὰ τούτου ἤλπιζε νὰ ἐκλέξῃ ἐκ τῆς ἀφθονίας τῶν θεμάτων τῆς τότε πνευματικῆς κινήσεως, ὡρισμένα θέματα καὶ νὰ παρουσιάσῃ ὡρισμένας ἀμφιβολίας του περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν παλαιῶν παραδεδομένων διὰ τῆς τραγικῆς του ποιήσεως. Ἂν καὶ ἐγνώριζεν ὅτι ὡς πρὸς τοῦτο θὰ εἶχεν ἀγρίως νὰ παλαίσῃ πρὸς τοὺς συμπολίτας του ἀφοῦ μάλιστα ἐδέσποζε τοῦ θεάτρου τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ τῆς ἐξόχου τέχνης του ὁ συντηρητικὸς Σοφοκλῆς. Παρὰ ταῦτα παρέμεινε πιστὸς εἰς τὸ τολμηρὸν καὶ ἐπικίνδυνον σχέδιόν του. Ζῶν ὡς ἐλέχθη, ἀπομονωμένος χωρὶς νὰ συμμετέχῃ εἰς τὰ πολιτικὰ τῶν Ἀθηνῶν πράγματα, περιωρίζετο συνήθως μόνον εἰς τὴν συναναστροφὴν μὲ τὰ βιβλία τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης του καὶ μὲ ὀλίγους ὁμόφρονας, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης διέκειντο πρὸς πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας παραδόσεως καθόλου εὐμενῶς καὶ ἐπεθύμουν τὴν μεταβολὴν των. Τοιουτοτρόπως, παρέμεινε ὑπὸ μίαν ἔννοιαν ξένος καὶ ἀπρόσιτος εἰς τὸν λαόν του, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως καὶ μόλις πέντε φοράς, ὡς λέγεται, εἶχε θεατρικὴν νίκην. Ἄλλοι λέγουν μόνον τρεῖς φορὰς καὶ μίαν καὶ μόνην ἀσφαλῆ φορὰν γνωρίζομεν νίκην, τὴν διὰ τοῦ «Ἱππολύτου». Καὶ αἱ «Βάκχαι» ἐβραβεύθησαν διὰ τοῦ πρώτου βραβείου, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατόν του.

Ἰδιωτικὸς βίος τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ κωμωδία ἠσχολήθη ὑπὲρ τὸ δέον μὲ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τοῦ ποιητοῦ.

Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Εὐριπίδης ἐνυμφεύθη δύο φοράς. Ἡ πρώτη σύζυγός του ἦτο ἡ Μελιτώ, ἡ δὲ δευτέρα Χοιρίνη ἢ Χοιρίλη, ἡ θυγατὴρ τοῦ Φλυέως Μνησιλόχου ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε τρεῖς υἱούς: τὸν Μνησαρχίδην, ἔμπορον, δεύτερον τὸν Μνησίλοχον ὑποκριτήν, καὶ τρίτον τὸν νεώτερον Εὐριπίδην «ὃς ἐδίδαξε τοῦ πατρὸς ἔνια δράματα». Ὑπάρχουν ὅμως φιλόλογοι (Βιλαμόβιτς καὶ ἄλλοι), οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι ὁ ἀναφερόμενος δεύτερος γάμος του μὲ τὴν Χοιρίνην ἢ Χοιρίλ(λ)ην εἶναι μῦθος. Ἡ κωμωδία εἰσεχώρησε σκανδαλωδῶς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυτα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ, καὶ ἀνέφερεν ὄνομα ἑνὸς νεαροῦ Κηφισοφῶντος, δούλου καὶ ποιητοῦ, ὡς παραπλανητοῦ τῆς συζύγου του, τὴν ὁποίαν ὁ Εὐριπίδης ἐπὶ τέλους καὶ τοῦ ἄφῆκε (πρβλ. Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι» 1048 «ἃ γάρ εἰς τὰς ἀλλοτρίας ἐποίεις, αὐτὸς τούτοισιν ἐπλήγης». Εἰς ταῦτα Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος παρατηρεῖ ὅτι λόγῳ τῆς καταισχύνης ἔφυγεν εἰς τὸν βασιλέα Ἀρχέλαον τῆς Μακεδονίας, «φωράσας δὲ τὸν αὐτοῦ ὑποκριτὴν Κηφισοφῶντα ἐπὶ τῇ γυναικὶ καὶ τὸν ἐντεῦθεν μὴ φέρων αἰσχύνην, σκωπτόμενος ὑπὸ τῶν κωμωδοποιῶν εἰς Μακεδονίαν ἀπῆρε παρὰ τὸν βασιλέα Ἀρχέλαον»).

Ὁ Σουΐδας μάλιστα ἀναφέρει ὅτι καὶ αἱ δύο του γυναῖκες ἦσαν ἄπιστοι: «ἀπωσάμευος δὲ ταύτην — τὴν Χοιρίνην — ἔσχε καὶ δευτέραν καὶ ταύτης ὁμοίως ἀκολάστου πειραθείς». Γενικῶς, αἱ περὶ τῶν συζύγων του πληροφορίαι εἶναι ἀσαφεῖς καὶ ἐνίοτε ἀντιφατικαί (βλ. Βιλαμόβιτς «Εἰσαγ. εἰς τὴν Ἑλλ. Τραγωδίαν» σελ. 7, σημ. 12). Πάντως ὅμως τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἦσαν αἰτία τοῦ περιλαλήτου μισογυνισμοῦ του, ἴσως μάλιστα νὰ ἦσαν ἐπακολούθημα αὐτοῦ. Ὁ μισογυνισμός του μόνον ἐκ τῶν τραγωδιῶν ἐξάγεται, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐπίσης εἶναι ἐσφαλμένον, διότι εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν τραγωδιῶν του ἐκφράζεται καὶ εὐμενῶς περὶ τῶν γυναικῶν. Εἰς τὴν «Ἑκάβην» (στίχ. 1183 ἑξ.) ὁ χορὸς ἀπαντῶν εἰς τὸν Πολυμήστορα λέγει: «μηδὲν θρασύνου μηδὲ τοῖς σαυτοῦ κακοῖς / τὸ θῆλυ συνθεὶς ὧδε πᾶν μέμψῃ γένος / πολλαὶ γὰρ ἡμῶν, αἳ μὲν εἰσ' ἐπίφθονοι / αἳ δ' εἰς ἀριθμὸν τῶν κακῶν πεφύκαμεν» (Μὴν αὐθαδιάζεις, κ' ἔτσι μὴν κατηγορῇς / μαζὶ ὅλες τὶς γυναῖκες γιὰ τὰ πάθια σου. / Γιατὶ ἄλλες μᾶς ζηλοφθονοῦν, οἱ ἄνθρωποι, / κι' ἄλλες μᾶς λογαριάζουν μέσα στοὺς κακούς» Δ. Σάρρος).

Δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο περὶ τῶν γυναικῶν διετύπωσε τὴν ἐξῆς ὀρθὴν γνώμην εἰς τρεῖς στίχους ἀποσπάσματος ἐκ τῆς «Μελανίππης δεσμώτιδος» ὅτι:

Τῆς μὲν κακῆς κάκιον οὐδὲν γίγνεται
γυναικός, ἐσθλῆς δ' οὐδὲν εἰς ὑπερβολὴν
πέφυκ'. ἄμεινον· διαφέρουσι δ' αἱ φύσεις.

(Δὲν ὑπάρχει χειρότερον πρᾶγμα ἀπὸ κακὴν γυναῖκα, ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν δὲ γυναῖκα τίποτε δὲν εἶναι καλλίτερον ὑπερβολικὰ διαφέρουν ἄρα αἱ δύο αὐταὶ φύσεις).

Τὰ κύρια πρόσωπα τῶν τραγωδιῶν ἀναθέτει κατὰ προτίμησιν εἰς γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἀσθενέστερον φῦλον, συχνὰ καταφεύγουν εἰς δολοπλοκίας διὰ νὰ κατορθώσουν τὸ ἐπιδιωκόμενον.

Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτῶν εἴτε κατὰ τῆς ἀνδρικῆς τραχύτητος («Μήδεια», «Ἑκάβη», «Ἱκέτιδες») εἴτε μὲ τὴν σταθερὰν πίστιν των ("Αλκηστις, Ἑλένη, Εὐάδνη) εἴτε μὲ εὐγενικὴν θυσίαν δι' οἰκογένειαν καὶ πατρίδα καὶ δι' ἠθικὰς ἀρχὰς (Μακαρία εἰς τὰς «Ἱκέτιδας», Πραξιθέα καὶ ἡ θυγάτηρ της, ἡ Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι, ἡ Θεονόη ἐν τῇ «Ἑλένῃ»), παρέχουν αἱ γυναῖκες εἰς αὐτὸν ἀφορμὰς πρὸς εὐγενεῖς, ἀγρίας καὶ συγκινητικωτάτας σκηνάς. Οἱ χοροὶ τῶν δραμάτων ἀποτελοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ γυναικῶν. Ὁ Εὐριπίδης δὲν εἶναι βεβαίως ἀρχηγέτης τῆς χειραφετήσεως τῶν γυναικῶν ὅπως ἐσφαλμένως ἐνομίσθη (Λ. Μπλόχ, «Νέα Ἐτησ. Χρον.» 7, 1901, 39, ἑξ. βλ. (κατωτέρω). Ὁ Γάλλος Π. Μασκεραὶ («Ἐπιθ. Ἀρχ. Σπουδ.» 5, 1903, σελ. 101 ἑξ. καὶ 243 ἑξ.), νομίζει ὅτι ὁ Εὐριπίδης κατὰ τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δίκαιος, διότι τὰς γυναικείας ἀδυναμίας θεωρεῖ ὡς προερχόμενος μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς τῶν γυναικῶν ἰδιοσυγκρασίας, ὄχι δὲ καὶ ἐκ τῆς καταθλιπτικῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ 5ου αἰῶνος. Αἱ γυναῖκες λοιπὸν παρέσχον εἰς τὸν ποιητήν μας προσφόρους τύπους διὰ τὰ δράματά του, ὅπως συνέβη καὶ διὰ τὸν Σοφοκλέα. Ἀλλ' ὁ Σοφοκλῆς διεμόρφωσεν ἕνα τύπον ἡρωϊκῆς παρθένου καὶ τὸν τύπον τοῦτον θέτει εἰς τὸ κέντρον τῆς ὅλης δραματικῆς πράξεως. Ὁ Εὐριπίδης εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον θετικὸς καὶ τὰ σχετικὰ γυναικεῖα πρόσωπα ἐνίων ἐκ τῶν δραμάτων του (Ἰφιγένεια, Μακαρία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἐρεχθέως κτλ.), εἶναι πολὺ ἀσθενέστεραι μορφαὶ τῆς Σοφοκλείου Ἀντιγόνης καὶ Ἠλέκτρας. Εἰς τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα τοῦ Σοφοκλέους ἀνταποκρίνονται εἰς τὸν Εὐριπίδην γυναῖκες πληγωνόμεναι εἰς τὰ ἔνστικτά των καὶ ἐκμανεῖς ἐκ τούτου γινόμεναι (ὅπως ἡ Μήδεια, ἡ Ἀλκμήνη, ἡ Ἑκάβη, ἡ Κρέουσα), ἢ γυναῖκες σιωπηλῶς ὑποφέρουσαι (Ἀνδρομάχη, Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις, Ἑλένη κτλ.) ἢ ἀδελφαὶ εἰς μεγάλας θυσίας αὐτοϋποβαλλόμεναι (Ἠλέκτρα ἐν τῷ «Ὀρέστῃ), ἢ ἀφωσιωμέναι μητέρες (Αἴθρα, Ἰοκάστη) κτλ. Δὲν ἔλειψαν καὶ εὐγενεῖς ἅμιλλαι καὶ ἐπαγγελματικοὶ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων Τραγικῶν. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Εὐριπίδου νὰ κάμῃ καὶ αὐτὸς «Ἀντιγόνην» διὰ νὰ ὑπερβάλῃ τὴν δόξαν τοῦ θριαμβευτοῦ Σοφοκλέους, ἑρμηνεύεται καὶ κατανοεῖται ἐκ τοῦ πρὸς ἀλλήλους γενικωτέρου εἰρηνικοῦ πολέμου τῶν τραγικῶν ποιητῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Σοφοκλῆς μὲ τὴν «Φαίδραν» του (τῆς ὁποίας ἀρκετὰ ἀποσπάσματα ἔχομεν. βλ. αὐτὰ παρὰ Νάουκ καὶ Ντίντορφ), ἠθέλησε νὰ ἀνταγωνισθῇ τὸν νεώτερόν του Εὐριπίδην εἰς τὸ ἀριστούργημά του τὸν «Ἱππόλυτον». Ἀλλ' ἐκ τῶν μαρτυριῶν, αἱ ὁποῖαι περὶ τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Εὐριπίδου διεσώθησαν (ἔχομεν καὶ τοῦ δράματος τούτου ἀρκετὰ ἀποσπάσματα, πρβλ. αὐτὰ εἰς τὰς ἀνωτέρω συλλογάς), βλέπομεν ἀμέσως τὰ τρωτὰ μέρη τοῦ τολμήματος τούτου τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς αὐτὸν ὁ Αἵμων καὶ ἡ Ἀντιγόνη δραπετεύουν καὶ γεννᾶται ἐξ αὐτῶν υἱός. Ὁ Κρέων παίζει τὸ αὐτὸ τυραννικὸν πρόσωπον, ὅπως καὶ εἰς τὸν Σοφοκλῆν καὶ ἀκούει πικροὺς λόγους διὰ τὴν τυραννικότητα. Τὴν ἔριδα φαίνεται ὅτι εἰς τὸ τέλος ἐξωμάλυνεν ὁ ἐπιφαινόμενος θεὸς Διόνυσος.

Ὁ Εὐριπίδης εἶναι ἄριστος γνώστης τῆς γυναικείας καρδίας, τῶν θεμελιωδῶν χορδῶν, ποὺ δύνανται νὰ τὴν συγκινήσουν καθὼς εἶναι ἐμπειροτέχνης καὶ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας δύνανται ἐξ αἰτίας ὡρισμένων λόγων καὶ συνθηκῶν νὰ πάθῃ. Ὁ λεπτοφυὴς καὶ ἁβρὸς Ἰωνικὸς (Ἀττικὸς) τύπος τῆς γυναικὸς ἦτο συμπαθέστερος εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν τραχὺ Δωρικὸν ἀνδρικὸν τύπον τῆς γυναικός. Εἶναι ὁ πρῶτος τῶν ποιητῶν, ποὺ παρουσίασεν εἰς τὴν σκηνὴν γυναῖκα, ὅπως αὕτη ἦτο ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχήν του. Εἰς τὸν Εὐριπίδην κυρίως ὀφείλεται ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε ἔλαβεν ἡ γυναῖκα εἰς τὴν παγκόσμιον δραματικὴν ποίησιν καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ κατέχῃ. "Οσον τὰ πλάσματα ταῦτα εἶναι λεπροφυέστερα καὶ ἁβρότερα, τόσον ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ τὰ ἔκαμεν ἐπαγωγότερα διὰ τῆς ἐξάρσεως τοῦ ἠθικοῦ των σθένους καὶ τοῦ ψυχικοῦ των μεγαλείου. Ἀπέναντι τοῦ θανάτου ἐπιδεικνύουν θαυμαστὸν ἡρωϊσμὸν καὶ ἀταραξίαν, οὐδεμίαν δ' οὖτος ἰσχὺν ἔχει εἰς τὸ νὰ διαταράξῃ τὴν βούλησιν των ἢ νὰ καταπονήσῃ τὸ σῶμα των.

Εἰς τὰ διασωθέντα δράματα τοῦ Εὐριπίδου φαίνονται μόνον δύο γυναικεῖαι μορφαὶ ἀπεχθεῖς καὶ ἐξεγείρουσαι εἰς τὸν θεατὴν τὴν ἀγανάκτησιν: Ἡ Ἑλένη εἰς τὸν «Ὀρέστην» καὶ ἡ Ἑρμιόνη εἰς τὴν «Ἀνδρομάχην». Εἰς τὰς ἀπολεσθείσας τραγῳδίας του εὑρίσκονται καὶ ἄλλαι ἀντιπαθητικαὶ γυναῖκες: ἡ Δίρκη εἰς τὴν «Ἀντιόπην», ἡ Ἰνὼ καὶ ἡ Ἀερόπη εἰς τὰς «Κρήσσας» καὶ ἡ Σθενέβοια καὶ ἡ Θεανὼ εἰς τὴν «Μελανίππην».

Εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι ὑπακούων εἰς τὰς σοφιστικὰς τάσεις τῶν χρόνων του ἐζήτησε νὰ μεταμορφώσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ὡς καλάς, γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι εἶχον καθόλου ἀγαθὴν φήμην, ὅπως ἡ Κλυταιμήστρα, Ἑλένη καὶ ἄλλαι.

Ὁ ποιητὴς φαίνεται ἐσπούδασεν ἐπὶ πολὺ καὶ κατὰ βάθος τὴν γυναικείαν ψυχήν. Πόθεν ὅμως καὶ μὲ ποίας εὐκαιρίας ἀποτελεῖ μυστήριον. Εἰς ὅλας του τὰς τραγῳδίας ἀνευρίσκομεν πολλὰς ἐκφραστικὰς καὶ λεπτὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν γυναικείων χαρακτήρων καὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἠθῶν τῶν γυναικῶν. Ἐξ αὐτῶν πηγάζουν ἐμπαθεῖς πράξεις, τολμηραὶ ἐπιχειρήσεις καὶ δολοπλο-

κίαι, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἄνδρες διαδραματίζουν εἰς τὰς τραγωδίας του δευτερεύοντα πρόσωπα, ὑπηρετικὰ κατὰ κάποιον τρόπον τῶν γυναικείων σχεδίων.

Αἱ μεγάλαι ἡρωϊκαὶ μορφαὶ τῶν παλαιοτέρων δραμάτων ἔχουν χάσει πλέον τὴν δύναμιν καὶ τὴν ζωηρότητά των. Ὁ Εὐριπίδης προσέχει μόνον εἰς τὸ πάθος καὶ τὴν ἱστορίαν του, αὐτὰ διαρρυθμίζει κατ' ἴδιον σχέδιον, στηριζόμενος εἰς τὸ χάρισμα, τὸ ὁποῖον εἶχε τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως καὶ τῶν ψυχολογικῶν συνδυασμῶν. Πρῶτος αὐτὸς ἐξήτασε τὰ ἐρωτικὰ προβλήματα, τὰ μὴ κατὰ τὸν συνήθη κανόνα παρουσιαζόμενα καὶ γνωστά, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυσηρέστησε πάρα πολὺ τὴν παλαιοτέραν Ἀθηναϊκὴν γενεάν. Τὰ προβλήματα ταῦτα ἐκίνουν τὸ ἐνδιαφέρον περισσότερον τῶν γυναικῶν παρὰ τῶν ἀνδρῶν («Μηδ» 263 ἑξ., 596 ἑξ., 1338. «Ἀνδρομ.» 241 κλπ.). Ὑπῆρχεν ἐνομίζετο, φόβος διὰ τῶν συζητήσεων τούτων νὰ ἐκθηλύνωνται οἱ ἄνδρες πρὸς βλάβην τῆς εἰς τὴν πολιτείαν δράσεως.

Ἐκ τῆς σκηνῆς ἔγινεν ὁ Εὐριπίδης ἔνθερμος κήρυξ νέων ἰδεῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ ἀξιώσεων τῶν γυναικῶν. Βεβαίως δὲν ἐσκέφθη, ὅπως ἐλέχθη προηγουμένως, χειραφέτησιν τῶν γυναικῶν, ὅσον καὶ ἂν θεωρῇ τὴν κατάστασίν των ἀξιοθρήνητον («πάντων δ' ὅσ' ἔστ' ἔμψυχα καὶ γνώμην ἔχει / γυναῖκές ἐσμεν ἀθλιώτατον φυτόν« «Μήδεια» 230-231). Τὸ ἰδεῶδές του διὰ τὴν γυναῖκα εἶναι ἡ Ἰωνικὴ ἀντίληψις, ἡ οἰκοκυρὰ («οἰκουρός, ἔνδον μένουσα», «Ἡρακλῆς» 1373. «Ἡρακλεῖδαι» 476 ἑξ. «Τρωάδες» 649, «Ἰφ. Αὐλ.» 749 κτλ.), ἡ ὑπακούουσα εἰς τὸν ἄνδρα της. Τὴν γυναῖκα παρουσιάζει αὐτὸς εἰς τὴν σκηνὴν ὑπὸ νέας μορφάς, ὅταν τὴν εἰσάγῃ ὡς «ξελογιάστραν» ἢ ὡς παραπλανημένην, ὡς σύζυγον ἢ ὡς μητέρα, ὡς θυγατέρα ἢ ὡς χήραν.

Ἐὰν μία νέα ἐδίδετο εἰς γάμον ὑπὸ τοῦ πατρός της εἰς σύζυγον, τὸν ὁποῖον αὐτὴ δὲν εἶχε ποτὲ γνωρίσει ἐξηρτᾶτο ὅλη ἡ εὐτυχία της ἐκ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν θὰ ἠσθάνετο ὁ ἀνήρ της πρὸς αὐτὴν καὶ ἐκ τῆς πίστεώς του («ἀνδρὸς δ' ἁμαρτάνουσα ἁμαρτάνει βίου». «Ἀνδρομάχη» 373 = ἐὰν ἀποτύχῃ εἰς τὸν ἄνδρα της, ἐχάθηκεν ὅλη ἡ ζωή της, καὶ Ἀποσπ. 1062 «γυναικὶ δ' ὅλβος ἦν πόσιν στέργοντ' ἔχῃ» ἡ μόνη εὐτυχία εἰς τὴν γυναῖκα εἶναι νὰ ἔχῃ ἕνα ἄνδρα ποὺ νὰ τὴν ἀγαπᾷ). Ἡ πίστις εὑρίσκεται συχνότερον εἰς τὸν ἄνδρα παρὰ εἰς τὴν γυναῖκα («Ἴων» 1090 ἑξῆς).

Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικρατεῖ μονογαμία κατ' ἔθιμον καί, κατὰ τὸν νόμον, πολυγαμία καὶ μοιχεία καυτηριάζονται («Ἱππόλυτος» 407 ἑξ., «Τρωάδες» 1031 ἑξ., διὰ μοιχείαν ἐκ μέρους τῆς γυναικὸς «Ἠλέκτρα» 1036 ἑξ., τοῦ ἀνδρός). Εἰς τὸν βίον μιᾶς γυναικὸς τὸ τραγικὸν εἶναι ὅταν ἡ αὐστηρῶς εἰς τὸν οἶκον φυλασσομένη παρθένος περιπέσῃ εἰς χεῖρας διαφθορέως. Περιπίπτει εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ πατρός της ὁ ὁποῖος τὴν ἐκδιώκει. Τὸ τέκνον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται (εἶναι κατὰ κανόνα τοῦτο ἄρρεν, δίδυμα δὲ εἰς τὴν Μελανίππην, Ἀντιόπην καὶ Ὑψιπύλην), ἀποκρούεται ἢ ἐκτίθεται, ἀναπτύσσεται χωριστὰ ἀπὸ τὴν μητέρα του, ἀνατρέφεται ὑπὸ ξένων, κατόπιν δὲ ἐπὶ τέλους ἐξ ἑνὸς περιστατικοῦ, συναντᾶται μὲ τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀναγνωρίζει ἢ καὶ τὴν σώζει καὶ τὴν προστατεύει ἀπὸ κινδύνους.

Ἐὰν ἤθελε κανεὶς νὰ εἴπῃ κατὰ πόσον ὠφελήθη ἢ ἐβλάβη ἡ δόξα τοῦ Εὐριπίδου ἐκ τῆς συνυπάρξεως τότε τοῦ Σοφοκλέους θὰ ἔλεγεν ὅτι ὅπως ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς ἠδύναντο νὰ συνεννοηθοῦν μεταξύ των, οὕτω καὶ οἱ ποιητικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν χρόνων αὐτῶν. Σοφοκλῆς καὶ Εὐριπίδης ἠδύναντο νὰ αἰσθανθοῦν πνευματικὴν συγγένειαν καὶ ἐπικοινωνίαν. Ὁ Σοφοκλῆς εἶναι μάρτυς τῆς ἀναστατώσεως καὶ τῶν μεταβολῶν, αἱ ὁποῖαι προῆλθον ἐκ τῶν μεγάλων Περσικῶν πολέμων, διατηρεῖ ὅμως τὴν ἁρμονίαν τοῦ πνεύματός του καὶ δὲν ταράσσεται ἐκ τῆς συγχύσεως καὶ ἀστασίας τοῦ γύρω κόσμου. Ὁ Εὐριπίδης μετέχει ἐνεργῶς μὲ τὰ δράματά του εἰς τὴν ἀνήσυχον κίνησιν τοῦ παρόντος καὶ μὲ σθένος καὶ δύναμιν διαμορφώνει περαιτέρω τὴν δραματικὴν τέχνην ἐντὸς τῶν χρόνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἔζη καὶ χάριν αὐτῶν. Θὰ ἠδύνατο μάλιστα κανείς, κρίνων ἐκ τῆς ποιήσεώς του, νὰ νομίσῃ ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει χρονικὸν διάστημα μιᾶς καὶ πλέον γενεᾶς. Καὶ ὅμως ὁ Εὐριπίδης ἀπέθανε πρὸ τοῦ Σοφοκλέους.

Τὸ πνεῦμα του ἦτο ἰδιαιτέρως ἀνήσυχον, ἐξαιρέτως δὲ ζωηρὰ ἡ φαντασία του. Εἶχε τὸ λαμπρὸν δι' ἕνα ποιητὴν δῶρον, τὸ δῶρον τῆς ὑπερόχου ἐπινοίας καὶ παραστάσεως, καὶ τοῦτο ἴσως τὸν ὠδήγησεν ἐκ τοῦ ἀθλητισμοῦ εἰς τὴν δραματικὴν ποίησιν. Εἰς τὴν ὁδὸν αὐτὴν εἶχε νὰ παλαίσῃ μὲ πολλὰς δυσκολίας. Ἡ δραματικὴ ποίησις, ὅπως εἶχε τελειωθῇ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους, δὲν ἐπεδέχετο περαιτέρω ἀνάπτυξιν. Εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τελειώσεως.

Ὁ Εὐριπίδης λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς πεπατημένης καὶ νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὴν σκηνήν, τὴν νέαν πνευματικὴν κίνησιν, ποὺ εἶχε κυρίως δημιουργηθῇ διὰ τῶν σοφιστῶν καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ πρὸς ὄφελος τοῦ δράματος τὴν νέαν φιλοσοφίαν. Πράγματι, εἰς τὸ ἔργον, τοῦτο ἀφωσιώθη μετὰ καρτερίας καὶ πίστεως, παραβλέπων ὅλας τὰς ἐπιθέσεις καὶ ὅλας τὰς πικρίας, τὰς ὁποίας ὑπέστη. Δυστύχημα δι' αὐτὸν εἶναι ὅτι ἔζησεν ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἀπέθανεν, ὅπως εἴπομεν, πρὸ αὐτοῦ. Ἐὰν ἔζη ἐπὶ πολὺ μετ' αὐτὸν καὶ ἔδρα μόνος ὡς κυρίαρχος τῆς σκηνῆς, θὰ ἠξιώνετο νὰ ἀπολαύσῃ τὴν δόξαν τὴν ὁποίαν ἤξιζεν, ζῶν ἀκόμη. Ὁ μετὰ ταῦτα βεβαίως χρόνος, πανηγυρικῶς διαψεύδων γνώμην τοῦ Ἀριστοφάνους ὅτι μὲ τὸν Εὐριπίδην συναπέθανε καὶ ἡ τέχνη του (Βάτραχοι 869), ἐνῶ τὸ αὐτὸ δὲν θὰ λεχθῇ διὰ τὸν Αἰσχύλον «ὅτι ἡ ποίησις οὐχὶ συντέθηκέ μοι (τῶ Αἰσχύλω), τούτω, (Εὐριπ.) δὲ συντέθνηκεν, ὥστε ἔξει λέγειν» τὸν ἀνέδειξε μακροχρονιώτερον τῶν ἄλλων δύο μεγάλων τραγικῶν λόγω τῆς ἐκλογῆς τῶν θεμάτων τῆς τραγικῆς του ποιήσεως. Εἰς αὐτὴν ἤνωσε κατὰ πρωτοφανῆ τρόπον φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ ποίησιν. Ἀλλ' ἡ παρουσία τοῦ Σοφοκλέους συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ νικήσῃ καὶ τύχῃ πρώτου βραβείου πέντε φορὰς μόνον ἐπὶ ἐνενήκοντα καὶ πλέον δραμάτων, τὰ ὁποῖα ἔκαμε. Τοῦτο εἶναι μαρτυρία τοῦ Ρωμαίου Οὐάρρωνος εἰς τὸν Αὖλον Γελλίωνα (17, 4, 3). Οἱ φίλοι τῶν πατροπαραδότων ἦσαν, ὡς ἐλέχθη, ἀντίθετοι αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνῆκε καὶ ὁ κατὰ εἴκοσι καὶ πλέον ἔτη νεώτερός του κωμικὸς ποιητὴς Ἀριστοφάνης (περὶ τὸ 448-380 π.Χ.). Ἀλλ' ὅμως μολονότι γνωρίζοντες τὰ τρωτὰ τοῦ νέου τραγικοῦ εἴδους, δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποδείξουν ἄλλας ὁδοὺς πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος, οὔτε νὰ δηλώσουν ἄλλους ποιητάς, ἀκολουθοῦντας ὀρθοτέραν ὁδόν. Ὅσω δὲ ἠλαττοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν γονίμων ποιητῶν τόσον ἀρεστότερος ἀπέβαινεν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινόν, τὸ ὁποῖον ἐσυνήθισε πλέον καὶ ἠρέσκετο εἰς τὸν νέον τρόπον τῆς παραστάσεως τῶν μύθων, εἰς τὴν τόλμην καὶ τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ ὀρθολογιστοῦ (θὰ ἔλεγε κανεὶς μὲ σημερινὴν ἔκφρασιν) ποιητοῦ. Τὸ σκοτεινὸν πάθος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας ὑπεχώρει εἰς τὸ νέον εἶδος, τὸ ὁποῖον περιεῖχε θέματα εὐκόλως ἀντιληπτά, οἰκεῖα καὶ σαφῆ, μὲ λαϊκὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ βαθὺ ἐξεταστικὸν φιλοσοφικὸν πνεῦμα.

Οἱ στίχοι του ἀπεμνημονεύοντο καὶ ἐκυκλοφόρουν ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, ἐγίνοντο ὡς παροιμίαι κοινὸν κτῆμα καὶ κοινὴ διδασκαλία. Αἰχμάλωτοι "Ελληνες εἰς Συρακούσας κατὰ διήγησιν τοῦ Πλουτάρχου (Βίος Νικίου 29) ἐσώθησαν διότι εἶχον ἀπομνημονεύσει καὶ ἔλεγον περικοπὰς ἐκ τῶν τραγωδιῶν του. Γέρων ἤδη, τὸ 408 π.Χ. ἐδέχθη πρόσκλησιν τοῦ Ἀρχελάου, βασιλέως τῆς Μακεδονίας, καὶ μετέβη ἐκεῖ διὰ νὰ ἴδῃ καὶ βοηθήσῃ τὸν ἀναπτυσσόμενον ἐκεῖ νέον Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ νὰ ψάλλῃ τὰ κατορθώματα τοῦ βασιλέως τούτου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων ἐκπολιτιστικῶν ἔργων εἰς τὴν χώραν του («ἔπαυσε ὁδουροὺς λυμεῶνας» Ἀποσπ. 262). Καὶ ὁ θάνατός του εἰς ξένην γῆν, ὅπου εἶχε μεταβῇ ὄχι τόσον ὡς διωκόμενος ἐκ τῆς πόλεώς του, ὅσον ὡς ἐκπολιτιστικὸς ἀπόστολος μὲ σκοπὸν τὴν διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς δραματικῆς ποιήσεως, διετήρησε καὶ καθηγίασε περισσότερον τὴν μνήμην του, παρὰ ἐὰν ἔμενε διαρκῶς εἰς Ἀθήνας. Μήπως καὶ ἄλλοι τῶν μεγάλων Ἑλλήνων συγγραφέων δὲν εἶχον μεταβῇ εἰς ξένας αὐλὰς διὰ παρομοίους σκοποὺς (Αἰσχύλος, Πίνδαρος, Πλάτων); Ἐν Πέλλῃ ἔζησε μόνον δύο ἔτη· ὁ Βιλαμόβιτς ἀποδίδει τὸν θάνατόν του μᾶλλον εἰς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ κλίματος (βλ. κατωτέρω), ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εὑρεν ἐκεῖ ἐχθρούς, βλέποντας μὲ φθόνον τὴν εὔνοιαν τὴν ὁποίαν ἀπέλαυε ἀπὸ τὸν βασιλέα ὁ εὐφυὴς καὶ πολύπειρος πρεσβύτης. Ἐὰν δικαιούμεθα νὰ καλέσωμεν αὐτὸν περισσότερον παρὰ τὸν Σοφοκλέα ἀντιπρόσωπον τοῦ αἰῶνος εἰς τὸν ὁποῖον ἔζη, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αἱ τάσεις τῆς ἠθικῆς παρακμῆς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους του τοῦ ἀπεστέρησαν τῶν ὑψηλοτέρων ἰδεωδῶν τῶν χρόνων του.

Ὁ βίος του, μακρὰν τῆς μετὰ κουφονοίας περιφρονήσεως τῶν πατρίων ἠθῶν, μετεῖχε βαθυτάτης καὶ ἰσχυροτάτης ἰδεώδους τάσεως. Εἶχε ζωηρὰν συναίσθησιν τῆς ἀνάγκης θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τὸ στῆθος του ἐνέκλειε θερμὸν ἔρωτα πρὸς ἥσυχον θεωρίαν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ θείων καὶ ἀκατανίκητον ἔρωτα κατανοήσεως τῶν προβλημάτων τῆς διοικήσεως τῶν ἐγκοσμίων. Τὰ δεινὰ τῶν ἀνθρώπων τὰ ἠσθάνετο ζωηρότατα καὶ κατείχετο ὑπὸ βαθυτάτου αἰσθήματος δικαιοσύνης τοῦ ὁποίου ἐζήτει τὸν κορεσμόν. Αἱ ἔρευναί του δὲν ἐπέτυχον τὸν σκοπὸν των οὔτε ἐπέτυχε τὴν ποθουμένην λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς του, εἴτε διὰ τῆς πίστεως, εἴτε διὰ τοῦ δισταγμοῦ. Ἡ ἀνωτέρα μόρφωσίς του δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο καὶ νὰ ἡσυχάσῃ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ θείου.

Ὁ Σοφοκλῆς ἦτο ἤρεμος καὶ ἀτάραχος εἰς τὴν ψυχήν του, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντεκατοπτρίζοντο αἱ μεγάλαι καθηγιασμέναι μορφαὶ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων τῶν ἀρχαίων χρόνων. Εὑρύνων αὐτὰς καὶ φέρων ἁρμονίαν αὐτῶν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του ἐνόμιζεν ὅτι ἔθετε τὰ κατάλληλα θεμέλια καὶ τὴν σφραγῖδα τῆς εὐτυχοῦς ἁρμονίας τῆς δραματικῆς του τέχνης.

Ὁ Εὐριπίδης κατετρύχετο ὑπὸ φιλοσοφικοῦ δισταγμοῦ καὶ ἐταλαντεύετο εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς συγχύσεως τῶν δοξασιῶν τῶν χρόνων του. Τὴν σύγχυσιν ταύτην μετέδωκε καὶ εἰς τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα τοιουτοτρόπως δὲν συνετέλεσαν καὶ πολὺ εἰς καθησύχασιν τῶν ψυχῶν καὶ ἰσορρόπησιν τῆς σκέψεως. Εἰς μέσον τῆς συνεχοῦς διαπάλης μεταξὺ φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ τέχνης διήγαγεν ὅλον τὸν βίον του πάσχων ὡς ἄνθρωπος καὶ ποιητής. Κατὰ τῆς ἐνδομύχου ἀθυμίας του δὲν εὗρεν ἀντισήκωμα οὔτε εἰς τὰ δημόσια πράγματα οὔτε εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον. Διὰ τοῦτο ἀντιθέτως πρὸς τὸν φαιδρὸν καὶ ἀγαπημένον Σοφοκλέα, ὑπῆρξε δύσκολος καὶ δύσθυμος πικρὸς εἰς τὰς κρίσεις του καὶ φιλόψογος εἰς τὰς γνώμας του.

Νεωτερισμοὶ τοῦ Εὐριπίδου. Οἱ νεωτερισμοί, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν οἰκονομίαν τῶν τραγωδιῶν τοὺς ὁποίους εἰσήγαγεν ὁ Εὐριπίδης, δηλαδὴ οἱ πρόλογοι καὶ ὁ ἐκ (ἀπὸ) μηχανῆς θεός,

συνάδουν ἀκριβῶς καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν δραμάτων του διάθεσιν. Εἰς τοὺς προλόγους του ὁ ποιητὴς παρουσιάζει συνήθως ἕνα θεὸν ἢ ἥρωα ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ποὺ διηγεῖται εἰς μονόλογον τοὺς θεατὰς τὸ ὄνομα καὶ τὸ γένος του, τὸν τόπον ὅπου τελεῖται ἡ πρᾶξις τοῦ δράματος, πάντα τὰ προηγηθέντα συμβάντα, τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται τώρα ἡ πρᾶξις κλπ., ἂν δὲ ὁ προλογίζων εἶναι θεός καὶ αὐτὸ τὸ τέλος τῆς πράξεως (ὅπως εἰς «Ἴωνα», «Ἱππόλυτον», «Βάκχας», «Ἑκάβη», διότι τὸ εἴδωλον τοῦ Πολυδώρου μετέχει μαντικῆς δυνάμεως). Οἱ πρόλογοι τῆς μορφῆς αὐτῆς σημαίνουν παρακμὴν τῆς τέχνης καὶ ἐλάττωσιν τῆς τραγικῆς οἰκονομίας. Τοῦτο καὶ ὁ Εὐριπίδης θὰ ἀντελήφθη, ἀφοῦ εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Μηδείας», μιᾶς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τραγωδιῶν του, εἰσάγει τὴν τροφόν, ἀπαντῶσαν εἰς ἀπορίαν τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ δικαιολογοῦσαν τὸ πρᾶγμα, λέγουσαν ὅτι τόσην θλῖψιν δοκιμάζει ἐκ τῶν συμφορῶν τῆς δεσποίνης της ὥστε ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξέλθη ἐκ τῶν ἀνακτόρων καὶ νὰ διηγηθῇ εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν τὰς τύχας τῆς Μηδείας (στ. 56):

«Ἐγὼ γάρ ἐς τοῦτ' ἐκβέβηκ' ἀλγηδόνος.
ὥσθ' ἱμερός μ' ὑπῆλθε γῆ τε κοὐρανῶ
λέξαι μολούσῃ δεῦρο δεσποίνης τύχας».

Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν πρέπει νὰ καταλογίσωμεν ἀτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ ὡς πρὸς τοῦτο, διότι τῶν προλόγων ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην, ἐφ' ὅσον, εἰσάγων τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρωΐδας του ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰς στιγμὴν σφοδροτάτου πάθους, καὶ ἀναγκάζεται διὰ τῶν προλόγων του νὰ δικαιολογήσῃ τοῦτο διὰ νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης ἐκρήξεως (πρβλ. «Μήδειαν», «Ἱππόλυτον» κλπ.).

Πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς αὐτὰ ὅτι τὰ μυθολογικὰ εἶναι εἰς τὸν Εὐριπίδη τόσον μεταβλημένα καὶ περιπλεγμένα καὶ διὰ τοῦτο ἄγνωστα εἰς τοὺς θεατάς (ἐπειδὴ ὁ ποιητής, διασκευάζει κατὰ τὴν περίστασιν τοὺς μύθους), ὥστε συχνὰ ἀντιφάσκουν πρὸς τὰ παραδεδομένα, καὶ ἀπαιτοῦν διασάφησιν (πρβλ. τὰς τραγωδίας «Ὀρέστης», «Ἠλέκτρα» καὶ «Ἑλένη»).

Ὁ δεύτερος νεωτερισμὸς εἶναι ὁ «ἀπὸ (ἐκ) μηχανῆς θεός». Τοῦτο εἶναι διὰ τὸ τέλος τοῦ δράματος ὅ,τι ὁ πρόλογος διὰ τὴν ἀρχήν. Εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον καὶ τοῦτο ἐκδήλωσις παρακμῆς, διότι ἡ δραματουργία ἀπώλεσε τὴν τέχνην νὰ ἀναπτύσσῃ φυσικῶς τὴν ἑκάστοτε δραματικὴν πρᾶξιν καὶ δὲν εἶχε πλέον τὴν ἱκανότητα νὰ παράγῃ κατάλληλον καὶ πιθανὴν ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος. Ὁ ἀγὼν καὶ τὸ πάθος τοῦ πρωταγωνιστοῦ περιεπλέκοντο τόσον πολὺ εἰς ἀδιέξοδον, ὥστε δὲν ἠδύνατο πλέον ὁ ποιητὴς οὔτε αὐτοῦ οὔτε τῶν ἀνταγωνιζομένων εἰς αὐτὸν διέξοδον νὰ εὕρῃ, οὔτε τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν ἀγωνιζομένων νὰ καταστήσῃ πιθανήν. Οἱ θεοὶ κατὰ ταῦτα, οἱ εἰς τὴν σκηνὴν διὰ μηχανήματος εἰσαγόμενοι (ἐξ οὗ καὶ ὁ ὅρος), δὲν τιμωροῦν καὶ δὲν ἐκδικοῦνται, ἀλλ' ἀνοίγουν δρόμον ἐκεῖ ὅπου οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ πράξουν τοῦτο («τῶν δ' ἀδοκήτων πόρον ηὗρε θεός», «Μήδεια» 1418 πρβλ. Γραμματολογίαν Γουλ. Σμίθ τόμ. 3 σελ. 345 σημ. 3), πράττουν δὲ τοῦτο παρηγοροῦντες ἢ καθησυχάζοντες, θαρρύνοντες ἢ ἑρμηνεύοντες κλπ. (Γ. Σμίθ ἔ. ἀ. σελ. 705). Σημειωτέον ὅτι περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ μηχανήματος τούτου δὲν ἠκολούθησεν ὁ Εὐριπίδης καθ' ὅλην τὴν ἡλικίαν του τὴν αὐτὴν χρῆσιν καὶ ἐλευθερίαν. Εἰς τὰς πρώτας του τραγωδίας δὲν εἰσῆγε τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεόν. Ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἄλλη τάξις δραμάτων, ὅπου εἰσάγεται, ἀλλὰ μετὰ κάποιας προσοχῆς, ἁπλῶς δηλαδὴ διὰ νὰ λύσῃ τὰς ἀναφυομένας ἀπορίας καὶ διὰ νὰ παρασκευάσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν ἠρεμίαν καὶ τὴν τραγικὴν κάθαρσιν. Εἰς τὰς τελευταίας του ὅμως τραγωδίας γίνεται κατάχρησις τῆς λύσεως αὐτῆς δὲν λύει πλέον μετὰ προσοχῆς, ἀλλὰ «κόπτει» ἀποτόμως, ὡς διὰ μαχαίρας, τὸν ἄλυτον δεσμὸν τῶν περιπλοκῶν (ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς εἰσάγεται εἰς τὰς ἑξῆς τραγωδίας του: «Ὀρέστης», «Ἱππόλυτος», «Ἴων», «Ἰφιγένεια ἐν Ταυρίδι», «Ἱκέτιδες», «Ἀνδρομάχη», «Ἑλένη», «Ἠλέκτρα» καὶ «Βάκχαι»). Διὰ νὰ ἐλαττώσῃ δὲ τὴν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μηχανήματος ἐπερχομένην διατάραξιν τῆς τραγικῆς οἰκονομίας, ἐπινοεῖ διάφορα μηχανήματα προκαλοῦντα ἐντύπωσιν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις, εἴτε διὰ τὴν λαμπρότητα καὶ μεγαλοπρεπῆ ἐμφάνισιν τῶν εἰσαγομένων θεῶν, εἴτε διὰ νὰ κινήσῃ τὸν τρόμον τῶν θεατῶν.

Τρίτος ὅμως νεωτερισμὸς τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὴν δραματικὴν ποίησιν εἶναι ἡ διάταξις τοῦ χοροῦ. Ὁ χορὸς τοῦ ὁποίου ἔργον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν εἶναι νὰ παρεμβαίνῃ μεταξὺ τῶν ἀνταγωνιζομένων, νὰ σταθμίζῃ τὰς ἀντιπάλους ἀξιώσεις, κατὰ πόσον εἶναι δίκαιαι ἢ ὀρθαὶ καὶ ἔπειτα νὰ ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του, ἡ ὁποία νὰ συντελῇ εἰς συνδιαλλαγὴν καί εἰρήνευσιν τῶν ἀνταγωνιζομένων, τὰ δὲ στάσιμα ἰδιαιτέρως ἄγουν τὸν νοῦν εἰς ὑψηλοτέρας ἠθικὰς ἰδέας, κατὰ τὰς ὁποίας ρυθμίζονται τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἀλλάσσει τρόπον ἀποστολήν. Εἰς τὸν Εὐριπίδην εἰς ὀλίγα μόνον δράματα παρατηροῦνται τὰ ἀνωτέρω («Μήδεια»), εἰς τὰ περισσότερα κατέχει θέσιν δευτερεύουσαν καὶ κατωτέραν. Ὁ ποιητὴς ἐκφράζει συχνὰ δι' αὐτοῦ προσωπικάς του γνώμας, συχνὰ ἐλαφρότατα μόνον συνδεομένας μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος, ἢ κάμνει τὸν χορὸν πιστὸν ἑταῖρον καὶ συνένοχον τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Ὁ χορὸς ἀκούει ἀπὸ αὐτὸν τὰ χαλκευόμενα σχέδια νηφάλιος, ὁρκίζεται μάλιστα ὅτι δὲν θὰ τὰ φανερώσῃ («Ἱππόλυτος» στ. 714: «μηδὲν κακῶν σῶν ἐς φάος δείξειν ποτέ»), ὥστε καὶ θέλων δὲν δύναται νὰ ἀποτρέψῃ ἔπειτα, τὰ ἐπακολουθήματα. Τὰ χορικὰ τοῦ Εὐριπίδου συχνὰ ὁμοιάζουν σχεδὸν πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καλούμενα ἐμβόλιμα μέλη, διότι ἀδόμενα καὶ ἔχοντα συχνὰ χαλαράν, ὡς ἐλέχθη, συνάφειαν μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος, πληροῦν μόνον τὸ κενὸν τοῦ χρόνου. Ὁ νεωτερισμὸς αὐτὸς δὲν περιώρισε τὸ λυρικὸν μέρος τῶν τραγωδιῶν, διότι ναὶ μὲν τὰ χορικὰ μέλη ἔγιναν μικρότερα, ηὐξήθησαν ὅμως τὰ ἀδόμενα ὑπὸ τῶν ὑποκριτῶν. Ὥστε τὰ ἀπὸ σκηνῆς ἄσματα καὶ αἱ μονωδίαι διὰ τῶν ὁποίων ὁ πρωταγωνιστὴς ἐκφράζει τὴν θλῖψιν καὶ τὸ ἄλγος τῆς ψυχῆς του, εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων καὶ ὡραιοτέρων μερῶν τῶν Εὐριπιδείων δραμάτων.

Αἱ μονωδίαι αὗται προσλαμβάνουν εἰς μερικὰς περιπτώσεις παιγνιώδη χαρακτῆρα καὶ τοῦτο διεκωμώδησε δεξιώτατα ὁ Ἀριστοφάνης («Βάτραχοι» 1330 ἑξ. «βούλομαι δ' ἔτι τὸν τῶν μονωδιῶν διεξελθεῖν τρόπον, ὦ νυκτὸς κελαινοφαὴς ὄρφνα κλπ.).

Τὸ ἄτονον τῶν μελῶν τῶν τραγωδιῶν καταφαίνεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μέτρα, διότι τὰ διάφορα γένη τῶν ρυθμῶν διὰ τὴν ἐπιφορὰν πολλῶν βραχειῶν συλλαβῶν γίνονται ἄρρυθμα καὶ ἀκανόνιστα. Ἰδίως περὶ τὴν χρῆσιν τῶν Γλυκωνίων εἰσήγαγεν ἀπὸ τοῦ 424 π.Χ. τόσας μεταβολάς, ὥστε ἡ χάρις τῶν καλῶν τούτων ρυθμῶν περιέπεσε, κατὰ τὸν Γοδ. Χέρμαν εἰς ἀπαλότητα καὶ μαλακότητα

Ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη τῶν δραμάτων δὲν θὰ διέφερε πολὺ τῆς τότε συνήθως λαλουμένης εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, εἰς τὰ δικαστήρια κλπ., διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀριστοφάνης («Ἱππεῖς», 17), εἰσάγει εἰς τὸν διάλογον δύο οἰκετῶν τὸν ἕνα ἐρωτῶντα τὸν ἄλλον πῶς νὰ εἴπῃ κάτι «κομψευριπικῶς», δηλ. κομψῶς καὶ εὐριπιδικῶς (πανούργως). Ἡ εὐστοιχία εὐκολία καὶ εὐστροφία τοῦ ὕφους του ἦδη εἰς τοὺς συγχρόνους του εἶχον κάμει μεγάλην ἐντύπωσιν, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ σκώπτης του Ἀριστοφάνης ὁμολογεῖ ὅτι μιμεῖται τὸ ὕφος του, κολάζων δὲ κάπως τοῦτο, λέγει ὅτι ἀποφεύγει δῆθεν μόνον τὰ ἀγοραῖα διανοήματά του («χρῶμαι γὰρ αὐτοῦ τοῦ στόματος τῶ στρογγύλω τοὺς νοῦς δ' ἀγοραίους ἧττον ἢ κεῖνος ποιῶ»).

Τὸ ὕφος του ἀπετέλεσεν κατὰ κάποιον τρόπον γλωσσικὴν σχολήν, εἶναι δὲ τοῦτο ὅλως διάφορον τοῦ Αἰσχυλείου καὶ Σοφοκλείου, κυρίως εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ λυρικά. Τοιουτοτρόπως, ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ποιήσεώς του διαφέρει τῶν ἄλλων δύο ἰσαξίων του τραγικῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν ὕφος. Ἡ παραδοσιακὴ ἕως τότε μορφὴ τοῦ ὕφους ἦτο εἰκονικὴ καὶ πλαστική, συνδυαζομένη μὲ μίαν τεχνητὴν καὶ τεχνικὴν συγχρόνως φρασεολογίαν. Ἡ γλῶσσα ὅμως τοῦ Εὐριπίδου συγκινεῖ τοὺς ἀκροατὰς ἢ θεατὰς ἰδιαιτέρως. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «Ρητορικήν» του λέγει (Γ', 2, 5, 1404 β 24) ὅτι πρῶτος αὐτὸς ὑπέδειξε τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον δύναται ὁ λέγων εἴτε ρήτωρ εἶναι εἴτε ποιητής, νὰ συγκινήσῃ τοὺς ἀκροατάς του: «κλέπτεται δ' εὖ ἐὰν τις ἐκ τῆς εἰωθυίας διαλέκτου ἐκλέγων συντιθῇ τὰ ὀνόματα» (Κλέπτεται δὲ καλῶς ἐὰν κάποιος ἐκλέγων ἐκ τῆς συνηθισμένης γλώσσης συνθέσῃ τὰ ὀνόματα). Τὸ εὔηχον, εὔρυθμον καὶ ὁ πλοῦτος τῆς γλώσσης του ἀπέδειξε πόσον ἠδύνατο διὰ τούτων νὰ παρασύρῃ κανεὶς μετὰ βίας τὸ θέατρον. Τοῦτο βεβαίως εἰς μερικὰς περιπτώσεις καταλήγει εἰς πολυλογίαν τῶν ἡρώων αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ ἀκροατὴς ποθεῖ συντομίαν καὶ ἀδρότητα νοημάτων. Ἀλλὰ εἶναι ἀπαραγνώριστον ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐπέδρασεν ὡς πρὸς τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Σοφοκλέους τοῦ ὁποίου τὸ ὕφος ἦτο τεχνικώτερον καὶ δυσκολώτερον, συγχρόνως δὲ καὶ ἐκφραστικώτερον ὡς πρὸς τὸ βάθος τῶν ψυχολογικῶν αἰσθημάτων.

Ὁ Εὐριπίδης ἀποφεύγει παλαιὰς λέξεις καὶ σκοτεινὰς ἐκφράσεις. Ἡ γλῶσσά του δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ ποιητικῶς ἐξηυγενισμένη ὁμιλουμένη γλῶσσα τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του. Διὰ τοῦτο καὶ λείπουν ἀπὸ αὐτὴν τολμηραὶ εἰκόνες καὶ φόρτος κοσμητικῶν ἐπιθέτων. Εἶναι ἁπλῆ καὶ ὁμαλὴ γλῶσσα καὶ ἐπιδρᾷ μᾶλλον διὰ τῆς προσεκτικῆς τοποθετήσεως τῶν λέξεων καὶ φράσεων. Αἱ προτάσεις δὲν παρέχουν δυσκολίαν εἰς τὴν κατανόησιν. Τὰς παρομοιώσεις του δὲν λαμβάνει συνήθως ἐκ φύσεως ὅπως ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς τέχνης, ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς. Πλῆθος παροιμιῶν καὶ γνωμῶν ἐκ τῆς πείρας τῆς ζωῆς λαμβανομένων εἶναι ἐγκατεσπαρμέναι εἰς τὰ δράματά του. Συνήθη εἶναι τὰ ρητορικὰ σχήματα, ὅπως π.χ. ἡ ἀντίθεσις καὶ τὸ ὀξύμωρον. Προσέχει πολὺ εἰς τὰς ὁμοιόχους λέξεις, εἰς τὴν συμμετρίαν τοῦ λόγου. Αἱ ἰδιότητες αὗται παρατηροῦνται συνήθως εἰς τὴν στιχομυθίαν ἢ καὶ εἰς μακρὸν λόγον. Ἡ γλῶσσα του ἐνθυμίζει τὴν γλῶσσαν τῶν σοφιστῶν λόγοι καὶ ἀντιρρήσεις ἐνθυμίζουν τὰς δίκας τῶν χρόνων ἐκείνων, μὲ τὰς κατηγορίας ἢ ἀπολογίας τῶν διαδίκων. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς συνιστᾷ εἰς τοὺς ῥήτορας ἰδιαιτέραν σπουδὴν τοῦ Εὐριπίδου. «Ποῖος ἐκ τῶν δύο (Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου) λέγει, (10, 1, §67 ἑξ.) εἶναι καλύτερος ποιητὴς συζητεῖται μεταξὺ πολλῶν. Αὐτό, ἐξακολουθεῖ ἐγὼ τὸ ἀφίνω ἐδῶ ἀναποφάσιστον (αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀποκλίνει ὑπὲρ τοῦ Εὐριπίδου). Ἐκεῖνο ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ὅσοι θέλουν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν πρακτικὴν πολιτικήν, αὐτοὶ πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦν ἐπωφελέστερον δι' αὐτοὺς μὲ τὸν Εὐριπίδην. Ὁ λόγος τοῦ ποιητοῦ τούτου πλησιάζει πολὺ τὸν ῥητορικὸν λόγον, εἶναι κατάμεστος ἀπὸ γνωμικὰ καὶ εἰς τὸ ἐρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι παρέχει πολλὴν διδασκαλίαν διὰ τοὺς πολιτευομένους καὶ τοὺς ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀναστρεφομένους». Ὁ ποιητής μας ἦτο εἷς τὴν ἐκλογὴν τῶν

θεμάτων του «φιλοπονώτατος» κατὰ τὸν Λογγῖνον (40, 2 ἑξ.), καὶ κυρίως εἰς τὴν παράστασιν δύο παθῶν, τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς μανίας («φιλοπονώτατος κατὰ τὸν Λογγῖνον (40, 2 ἑξ., καὶ κυρίως εἰς τὴν παράστασιν δύο παθῶν, τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς μανίας («φιλοπονώτατος ὁ Εὐριπίδης δύο ταυτὶ πάθη, μανίας τε καὶ ἔρωτας ἐκτραγωδῆσαι»). Λέγει δι' αὐτὸν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐφαντάζετο διὰ τὰς Ἐρινύας (καὶ φυσικὰ καὶ διὰ τὰ ἄλλα), σχεδὸν κατώρθωνε νὰ βλέπουν καὶ οἱ θεαταί του («ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς αὐτὸς εἶδεν Ἐρινύας, ὅ δ' ἐφαντάσθη, μικροῦ δεῖν θεάσασθαι καὶ τοὺς ἀκούοντας ἠνάγκασεν!»). Ὁ Σολεὺς Κάντωρ ἐθαύμαζε (Διογ. Λαέρτ. Δ' κεφ. ε, 26): «πάντων δὴ μᾶλλον Ὅμηρον καὶ Εὐριπίδην, λέγων ἐργῶδες εἶναι ἐν τῷ κυρίῳ τραγικῶς ἅμα καὶ συμπαθῶς γράψαι. Καὶ προεφέρετο τὸν στίχον τὸν ἐκ τοῦ Βελλεροφόντου: Οἴμοι· τί δ' οἴμοι; θνητά τοι πεπόνθαμεν» (ἔλεγεν ὅτι εἶναι δύσκολον, πράγματα τὰ ὁποῖα ἔχουν διατηρηθῆ εἰς τὴν συνήθη ἔκφρασιν τοῦ λόγου, νὰ τὰ μετατρέπη κανεὶς εἰς τραγικὸν λόγον καὶ εἰς λόγον ποὺ παρασύρει ἡμᾶς εἰς συμπάθειαν, καὶ ἀνέφερε τὸν στίχον ἐκ τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου «Βελλεροφόντης»).

Καὶ κωμικοὶ ποιηταί, ὅπως ὁ Μένανδρος, ἐμελέτων τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τοῦ Εὐρυπίδου. Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς παραβάλλει τὸν ἁπλοῦν καὶ δυνατὸν ροῦν τοῦ λόγου του μὲ μέλι καὶ ἄσμα τῶν Σειρήνων. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἐδῶ παραγίνεται τὸ πρᾶγμα συχνὰ καὶ ὡρισμέναι φράσεις, λέξεις καὶ ἐκφράσεις ἐπαναλαμβάνονται κατὰ κόρον. Ἡ μετ' ἐμφάσεως ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς λέξεως, λεγομένη ὑπὸ τῶν ρητόρων «ἐπίζευξις», εἶναι συχνοτάτη εἰς τὰ χορικὰ ἄσματα, καὶ προκαλεῖ ἐπικρίσεις. Οἱ αὐτοὶ στίχοι ἐπαναλαμβάνονται συχνά, ἰδίως εἰς τὸ τέλος τῶν τραγωδιῶν. Ἐνίοτε δὲ ὅταν θέλη νὰ ἐξάρη μίαν ὡρισμένην ἔννοιαν ὅλως ἰδιαιτέρως, τὴν ἐπαναλαμβάνει δύο φορὰς μὲ ἄλλας λέξεις.

Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων γλωσσικῶν καὶ συντακτικῶν χρήσεων τοῦ Εὐριπίδου ὁμιλεῖ ἐκτενῶς ὁ Γ. Σμὶθ εἰς τὴν «Γραμματολογίαν» του (σελ. 790-812), προσκομίζων πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα.

Ἐπίδρασις τῶν Σοφιστῶν ἐπὶ τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ ἐπὶ τοῦ Εὐριπίδου σοφιστικὴ ἐπίδρασις καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι συχνὰ ἔχομεν λόγους του εἰς στίχους. Εἰς τὴν «Μήδειαν», ἡ ὁποία παρεστάθη τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Γοργίου εἰς Ἀθήνας, ἔχομεν ἤδη τὰ Γοργιανὰ «σχήματα λέξεως» εἰς πλήρη ἀκμήν (πρβλ. Μ. Λέχνερ, περὶ τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ μαθητοῦ τῶν ρητόρων. Προγρ. Ἄνσμπαχ 1874 καὶ Θ. Μίλλερ, ὁ ρητορικὸς Εὐριπίδης. Διατριβή, Γοττίγγη 1887, σελ. 20 ἑξ.) Ὁ Ἀττικὸς λόγος εἶχε λοιπὸν διὰ τῶν πρὸ τοῦ Γοργίου σοφιστῶν ἐπηρεασθῆ καὶ ἀνυψωθῆ.

Οἱ ἐκτενεῖς λόγοι τῆς Μηδείας (στ. 465, ὦ παγκάκιστε κλπ.) καὶ τοῦ Ἰάσονος (στ. 522, δεῖ μ' ὡς ἔοικε κλπ.), εἶναι καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ τύπον ὑψηλὰ δείγματα τέχνης. Διὰ τοῦτο λέγει καὶ ὁ Ἰάσων πρὸς τὴν Μήδειαν ὅτι αὐτὴ ἔγινεν ἀφορμὴ τῆς «ἀμίλλης» αὐτῆς τῶν λόγων (στ. 546, «ἄμιλλαν γὰρ σὺ προῦθηκες λόγων»). Ἡ «ἀντίθεσις» καὶ ἡ «παρίσωσις» ἢ «παρίσημα», συναντᾶται συχνότατα πρβλ. 408-9 ἀμηχανώτατα - σοφώτατα, στ. 475 ἐκ τῶν πρώτων πρῶτον - ἔσωσά σ' ὡς ἴασιν Ἑλλήνων ὅσοι πρβλ. περαιτέρω, στ. 502 ἑξ., 506 ἑξ., 513, 534 ἑξ., 548 ἑξ. Ἀρχαῖοι καὶ νέοι ἐξαίρουν τὴν ἐπίδρασιν, ποὺ ὁ τραγικὸς αὐτὸς εἶχεν ἐκ τῶν σοφιστῶν. Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Πλάτωνος ὁ τραγικὸς οὗτος ἐπηνεῖτο ἢ ἐψέγετο, καθ' ὅσον ἑκάστοτε ὁ κρίνων διέκειτο εὐμενῶς ἢ ὄχι πρὸς τὴν ἀνάμιξιν τῆς ρητορικῆς εἰς τὴν ποίησιν. Οἱ μὲν ἔχαιρον διὰ τοὺς «ἀγῶνας», «ἀντιλογίας», «λαλιάς» τῶν προσώπων του, καθὼς καὶ διὰ τὰς «ἀντιθέσεις» καὶ τὸν ἄλλον γλωσσικὸν κόσμον, οἱ ἄλλοι τὰ ἐχλεύαζον (Πρβλ. Ἀριστοφ. «Βάτραχοι» καὶ «Θεσμοφοριάζουσαι». Πλάτων Πολιτεία Η' 568a κτλ. πρβλ. Ἐδ. Νόρντεν. Ὁ ἀρχαῖος τεχνικὸς λόγος, τόμ. Α', σελ. 76, σημ. 1). Διὰ τὸν Εὐριπίδην τὸ πᾶν ἦτο τὸ «ἦθος» καὶ δι' ἡμᾶς δὲ ἀκόμη καὶ σήμερον παραμένει ὁ ποιητὴς «τραγικώτατος». Κατὰ τοὺς Πλατωνικοὺς χρόνους οἱ σοφισταὶ ἀνεμίγνυον τὸν τεχνικὸν πεζὸν λόγον μὲ τὴν ποίησιν εἰς βαθμὸν ὥστε τὰ δύο ταῦτα νὰ συγχέωνται μεταξύ των. Πρβλ. «Μήδεια» 314 ἠδικημένοι - νικώμενοι. - «Ἀνδρομάχη» 689, γλωσσαλγία - προμηθία. - «Ἑκάβη» 1250, ἀλλ' ἐπεὶ τὰ μὴ καλὰ (πράσσειν ἐτόλμας), τλῆθι καὶ τὰ μὴ φίλα. «Φοίνισσαι» 1478, πόλει δ' ἀγῶνες οἳ μὲν εὐτυχέστατοι τῇ δ' ἐξέβησαν, οἳ δὲ δυστυχέστατοι. - «Ἄλκηστις» 782-785, τελειώνουν οἱ στίχοι μέ: ὀφείλεται - ἐξεπίσταται - βιώσεται - προβήσεται.

Εἰς τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν ἐκαλοῦντο καὶ οἱ ποιηταὶ «σοφισταί», δηλ. σοφοὶ (Πινδ. Ἰσθμ. 5, 28), ἄνδρες δὲ ὅπως ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Ἀγάθων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ πρόσωπόν των συνήνωναν καὶ τὰς δύο ἰδιότητας: τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ σοφιστοῦ, θὰ συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μεταβίβασιν τῶν ρητορικῶν κοσμημάτων εἰς τὴν ποίησιν. Εἰς τὸ Ρῆσον 924 ὁ Ὀρφεὺς καλεῖται «κλεινὸς σοφιστής». (Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ «σοφιστὴς» διέλαβον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Β', 1927, σελ. 380).

Ὁ Βέρνερ Γιαῖγκερ ἔχει ἀφιερώσει εἰς τὸν Α' τόμον τῆς «Παιδείας» του ἰδιαίτερον ἐκτενὲς κεφάλαιον «Ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ χρόνοι του» (εἰς σελ. 419-449), εἰς τὸ ὁποῖον λεπτομερῶς καὶ φιλοσοφικῶς ἀναλύει τοὺς χρόνους τούτους καὶ διδακτικώτατα καταδεικνύει τὴν ἐπίδρασίν των εἰς τὰς διαφόρους ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Εἰς σελίδα 833 λέγει τὰ ἑξῆς: «Ὅπως πανταχοῦ εἰς τὴν ζωντανὴν ποίησιν τῶν Ἑλλήνων ἀναπτύσσεται καὶ παρ' Εὐριπίδη ὁ τύπος ὀργανικῶς ἐκ τοῦ περιεχομένου. Ὁ τύπος εἶναι ἀχώριστος τοῦ περιεχομένου καὶ προσδιορίζεται μάλιστα ὑπ' αὐτοῦ συχνάκις μέχρι καὶ τῆς γλωσσικῆς διαμορφώσεως λέξεως καὶ περιόδου. Τὰ νέα περιεχόμενα δὲν μεταβάλλουν μόνον τοὺς μύθους, ἀλλὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ποιητικῆς γλώσσης καὶ τὴν παραδεδομένην σύστασιν τῆς τραγικῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν κάθε ἄλλο παρὰ νὰ διαλύση θέλει ὁ Εὐριπίδης, πολὺ μᾶλλον θέλει νὰ τὴν ἀποσκληρύνη εἰς ὡρισμένον τι σχῆμα».

Οἱ χαρακτῆρες τοῦ Εὐριπίδου. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες τοῦ Εὐριπίδου εἶναι - κατὰ Σοφόκλειον ἄλλως τε μέθοδον - ὡς πρὸς τὸ τραγικὸν πάθος σχεδὸν ἐξηντλημένοι. Ὅπως π.χ. ἡ Μήδεια καὶ ἡ Ἑκάβη (ἂν καὶ εἰς τὴν Ἑκάβην ἡ εὐαισθησία τοῦ παρακαλεῖν καὶ ἱκετεύειν δὲν δύναται νὰ ἐναρμονισθῆ καὶ πολὺ μὲ τὸ ἄγριον τῆς ἐκδικήσεως πάθος, τὸ ὁποῖον ἀργότερον τὴν καταλαμβάνει). Ὡραῖον καὶ καθαρὸν χαρακτῆρα ἔχει ἡ «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις» καὶ ἰδίως ἡ ἐν Αὐλίδι, «ὅπου ἡ ἠθικὴ ὑψηλοφροσύνη μιᾶς παρθένου παρέχει τὴν ἔξοδον ἀπὸ τόσας δυσκόλους περιπλοκὰς αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὰ συγκρουόμενα πάθη τῶν ἀνδρῶν». Δικαίως ὁ Ὄτφρηντ Μύλλερ (11, 178, Β, σελ. 193 τῆς Ἑλλ. μεταφρ.) ἐκάλεσε τὴν ἐλευθέραν αὐτοθυσίαν τῆς Ἰφιγενείας ὡς μίαν «θείαν καὶ ὑψηλὴν πρᾶξιν». Κρῖμα μόνον ὅτι τὴν εἰκόνα τῆς ἑκουσίως θυσιαζομένης παρθένου παρουσιάζει ἐκ νέου εἰς τὴν Μακαρίαν τῶν «Ἡρακλειδῶν» καὶ εἰς τὴν Πολυξένην τῆς «Ἑκάβης», εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἑκουσία θυσία γίνεται ἐξ ἀνάγκης καὶ ὅμως μὲ τὴν προθυμίαν των παρουσιάζεται ὡς κάτι ἐντελῶς ἑκούσιον. Παρομοία μορφὴ εἶναι ἡ Θεονόη τῆς «Ἑκάβης», ὅλως δὲ ἰδιόρρυθμος εἶναι ὁ καθαρὸς καὶ ἁγνὸς νεανίας Ἱππόλυτος καὶ ὁ συγγενεύων πρὸς αὐτὸν κατὰ τὸν χαρακτῆρα Ἴων.

Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὰ ὑψηλὰ καὶ ἐνάρετα αὐτὰ πρόσωπα εἶναι καταφανὴς εἰς τὰς διεφθαρμένας καὶ μιαρὰς γυναῖκας Μήδειαν, Φαίδραν, Κρέουσαν. Καὶ ἡ Ἑρμιόνη εἰς τὴν «Ἀνδρομάχην» ἔχει ἕνα ἐντελῶς φοβερὸν χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος γίνεται φανερὸς εἰς τὸν διάλογόν της πρὸς τὴν καταδιωκομένην Ἀνδρομάχην (στίχ. 147, «κόσμον μὲν ἀμφὶ κρατὶ χρυσέας χλιδῆς» κτλ.), ἐὰν βέβαια τὰ ἐκεῖ λεγόμενα δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ τότε Ἑλληνικοῦ βίου. Ἄξιος δὲ θαυμασμοῦ εἶναι ὁ χαρακτὴρ τοῦ Διονύσου εἰς τὰς «Βάκχας», ὁ ὁποῖος δεσπόζει ὁλοκλήρου τῆς σκηνῆς.

Τὸν «πραγματισμὸν» τῶν χαρακτήρων τοῦ Εὐριπίδου ἐδήλωσε παραστατικῶς ὁ Σοφοκλῆς: «οἷον καὶ Σοφοκλῆς ἔφη αὐτὸς μὲν οἵους δεῖ ποιεῖν, Εὐριπίδην δὲ οἷοι εἰσί» (Ἀριστοτ. Ποιητ. 25, 1460, β, 33). Δυστυχῶς ὅμως εἰς μερικὰς περιπτώσεις, ὑποβιβάζει ὁ Εὐριπίδης τοὺς χαρακτῆρας εἰς κωμικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, ὄχι μόνον λοιπὸν παρουσιάζει παραδείγματος χάριν τὸν Ἰξίωνα καὶ Βελλερεφόντην ὡς φυλαργύρους, τὴν Ἑλένην ὡς ἑταίραν, τὸν Μενέλαον ὡς μωρόν, τὸν Ὀρέστην ὡς κακοῦργον, ἀλλὰ ἀναβιβάζει εἰς τὴν σκηνὴν ὅλην τὴν ταπεινότητα καὶ ἀθλιότητα τοῦ καθημερινοῦ βίου, παραδείγματος χάριν τὴν Ἠλέκτραν νυμφευομένην ἕνα χωρικὸν (διὰ νὰ φονεύση μαζὶ μὲ τὸν Ὀρέστην τὴν Κλυταιμήστραν). Εἰς τὸν «Ἱππόλυτον» ὁ χορὸς (στ. 121 ἑξ.), ἐξαγγέλλει πανηγυρικώτατα διὰ στόματος μιᾶς τροφοῦ ὅτι ἡ Φαίδρα εἶναι ἐρωτευμένη μὲ τὸν Ἱππόλυτον (στ. 352). Ὁ Σοφοκλῆς συνήθως ἐξετάζει καὶ παριστάνει τὸν χαρακτῆρα ἑνὸς προσώπου ὡς μίαν ὁλοκληρωμένην ἑνότητα, ὁ Εὐριπίδης ὅμως συχνὰ παρουσιάζει τὰ συναισθήματα ἑνὸς προσώπου εἰς μίαν δεδομένην περίπτωσιν, μέχρι τῶν τελευταίων τῆς περιπτώσεως αὐτῆς λεπτομερειῶν (πρβλ. «Φοίνισσαι» 355 ἑξ., «Τρωάδες» 1123 ἑξ.). Ὁ μῦθος εἰς τὸν Εὐριπίδην γίνεται πολλὰς φορὰς ἀφορμὴ νὰ παρουσιάζη ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς νὰ ὁμιλοῦν συγκινημένοι διὰ σύγχρονα ζητήματα. Συζητεῖ τὴν σύγχρονον πολιτικήν, φιλοσοφεῖ κατὰ τοὺς σοφιστάς, χωρὶς ὅμως ἑνίοτε καὶ τοὺς σοφιστὰς αὐτοὺς μὲ μέμφεται ὅπως εἰς τὴν «Ἑκάβην» (στ. 1187 ἑξ.), ὅπου λέγει ὅτι γνωρίζουν ἄριστα νὰ καλλωπίζουν τὰ ἄδικα πράγματα («τἄδικ' εὖ λέγειν»), ἀλλὰ ἔπειτα οἱ «σοφοὶ» αὐτοὶ δὲν ἠμποροῦν μέχρι τέλους νὰ μείνουν σοφοὶ καὶ καταστρέφονται («ἀνθρώποισιν οὐκ ἐχρῆν ποτε / τῶν πραγμάτων τὴν γλῶσσαν ἰσχύειν πλέον / ἀλλ' εἴτε χρήστ' ἔδρασε -, χρήστ' ἔδει λέγειν / εἴτ' αὖ πονηρά, τοὺς λόγους εἶναι σαθροὺς / καὶ μὴ δύνασθαι τἄδικ' εὖ λέγειν ποτέ. / σοφοὶ μὲν οὖν εἰσ' οἱ τἀδ' ἠκριβωκότες, / ἀλλ' οὐ δύναντ' ἂν διὰ τέλους εἶναι σοφοὶ / κακῶς δ' ἀπώλοντ'· οὕτις ἐξήλυξέ πω» = κανεὶς ποτὲ ἕως τώρα δὲν διέφυγε).

Παράδειγμα θρασείας σοφιστικῆς τέχνης εἶναι ἡ δικαιολογία τῆς Ἑλένης ἀπέναντι τοῦ Μενελάου («Τρωάδες» 914 ἑξ. «ἴσως με, κἂν εἴ κἂν κακῶς δόξω λέγειν κλπ.). Ἄλλοτε πάλιν ὁ Εὐριπίδης ἐγκαταλείπει τὴν συνοχὴν τοῦ δράματος διότι ὁ λόγος τοῦ προσφέρει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκθέση ἢ εἴπη τὴν γνώμην του διὰ σύγχρονα καὶ ἐπίκαιρα ζητήματα, ὅπως π.χ. εἰς τὸν «Ἡρακλέα» (στ. 188 ἑξ.) ὅπου ἐγκωμιάζει τὸν τοξότην («τοξήρη σαγήν»), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὁπλίτην («ἀνὴρ ὁπλίτης δοῦλος ἐστι τῶν ὅπλων» 190).

Σημειωτέον ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίους τραγικούς, πρὸ παντὸς δὲ εἰς τὸν Εὐριπίδην, παρατηρεῖται ἕνα φαινόμενον, τὸ ὁποῖον διὰ τοὺς σημερινοὺς θεατὰς θὰ ἦτο ὀχληρὸν καὶ θὰ ἐκρίνετο εἰς βάρος τοῦ ποιητοῦ. Τὸ καλλιτεχνικὸν αἴσθημα εἰς μερικοὺς εἶναι διάφορον σήμερον παρ' ὅ,τι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἡ ψυχολογικὴ τοῦ θεατοῦ κατάστασις ἀπέναντι τῶν εἰς τὴν σκηνὴν διαδραματιζομένων εἶναι σήμερον διάφορος. Διότι διὰ τὸν σημερινὸν

θεατὴν τῶν ἀρχαίων δραμάτων εἰς πολλὰ μέρη τοῦ δράματος διαταράσσεται καὶ ἐνοχλεῖται ἡ ἀλήθεια τοῦ στιγμιαίου, τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως, τοῦ φόβου, τοῦ πάθους καὶ αὐτὴ ταύτη συχνὰ ἡ ἀλήθεια τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαλοῦντος προσώπου, διὰ διηγήσεων καὶ παρεκβάσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐκθέτονται οἱ λόγοι, διὰ μακρῶν εἰς πολλὰς περιπτώσεις, τῶν συμβαινόντων. Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἐπισυνάπτονται συχνὰ γενικαὶ σκέψεις καὶ γνῶμαι ἢ καὶ χαρακτηριστικαὶ τάσεις τῆς ποιήσεως τοῦ σχετικοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦτο γίνεται πρὸς ζημίαν (νομίζομεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι) τῆς συνεχείας καὶ παρακολουθήσεως τῆς πράξεως καὶ τῆς ζωηρότητος τοῦ ἐνδιαφέροντος. Μάλιστα εἰς τὸν Εὐριπίδη τὰ πρόσωπα, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν μεγίστην ἔντασιν τοῦ λόγου, καταφεύγουν εἰς ρητορικὰς «ἀντιθέσεις» ὅπως εἰς τὴν «Ἑκάβην» (581), ὅπου ὁ Ταλθύβιος λέγει εἰς τὴν Ἑκάβην: «παιδὸς θανούσης εὐτεκνοτάτην τὲ σε πασῶν γυναικῶν δυστυχεστάτην θ' ὁρῶ». (Ἀφοῦ ἐπέθανεν ἡ κόρη σου, σὲ θεωρῶ καὶ περισσότερον καλότεκνον καὶ δυστυχεστέραν ἀπὸ τοὺς ἄλλους). Ἢ πάλιν εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς ρητορικῆς. Παράδειγμα ἔχομεν τὸ περίφημον χωρίον τῆς «Ἑκάβης» (στ. 814 ἑξ.), ὅπου αὕτη παραπονεῖται ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐξοδιάζουν διὰ τόσα ἄλλα πράγματα καὶ δὲν διδάσκονται μόνον τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ πείθη τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν ζωὴν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν γνωμῶν του. («Τί δῆτα θνητοὶ τἄλλα μὲν μαθήματα / μοχθοῦμεν ὡς χρὴ πάντα καὶ μαστεύομεν / πειθὼ δὲ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην, / οὐδὲν τι μᾶλλον ἐς τέλος σπουδάζομεν / μισθοὺς διδόντες μανθάνειν, ἵν' ἦν ποτε / πείθειν ἃ τις βούλοιτο, τυγχάνειν θ' ἅμα;». (Διατὶ τέλος πάντων οἱ θνητοὶ ὡς πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα μοχθοῦμεν καθὼς πρέπει καὶ τὰ ἐπιδιώκομεν, τὴν πειθὼ δὲ τὴν μόνην τύραννον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καθόλου δὲν τὴν σπουδάζομεν ἐσκεμμένως περισσότερον μὲ τὸ νὰ δίδωμεν μισθοὺς διὰ νὰ τὴν μάθωμεν, ὅπου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πείθη δι' ὅ,τι θὰ ἤθελε κανεὶς καὶ συγχρόνως νὰ τὸ ἀποκτᾷ;).

Γνησίως Εὐριπίδειος εἶναι ὁ τρόπος ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Πολυνείκης καὶ ὁ Ἐτεοκλῆς ἐκφωνοῦν μακρὸν λόγον περὶ τῆς κατὰ τῶν Θηβῶν ἐκστρατείας καὶ ἐκθέτουν τὰ διάφορα ἐπιχειρήματά των, διὰ νὰ ἔλθη ἔπειτα ἡ Ἰοκάστη νὰ δώση «περίληψιν» αὐτῶν καὶ ταύτην, τὴν σύντομον περίληψιν νὰ ἀναιρέση. Πόσον δὲ ἰσχυρὰ καὶ ἄκαιρος ἦτο ἡ παρέκκλισις πρὸς γενικότητας καὶ παρατηρήσεις γενικοῦ περιεχομένου, ἀποδεικνύει ἐναργέστατα ὁ λόγος τοῦ κακούργου Πολυμήστορος εἰς τὴν «Ἑκάβην» (στ. 1178), ὅπου μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς τυφλώσεώς του καὶ τοῦ θανάτου τῶν παίδων του ὑπὸ τῶν Τρωάδων, θεωρεῖ ἀναγκαῖον μὲ γενικὴν παρατήρησιν νὰ μεμφθῆ καὶ κατηγορήση τὸ γένος τῶν γυναικῶν («ὡς δὲ μὴ μακροὺς τείνω λόγους, / εἴ τις γυναῖκας τῶν πρὶν εἴρηκεν κακῶς, / ἢ νῦν λέγων τὶς ἔστιν, ἢ μέλλει λέγειν, / ἅπαντα ταῦτα συντόμως ἐγὼ φράσω· / γένος γὰρ οὔτε πόντος οὔτε γῆ τρέφει / τοιόνδ'· ὁ δ' ἀεὶ ξυντυχὼν ἐπίσταται»). (Διὰ νὰ μὴ μακρηγορῶ, ἐὰν κανεὶς ἐκακολόγησε προηγουμένως τὰς γυναῖκας ἢ κάποιος τώρα τὰς κατηγορεῖ ἢ μέλλει νὰ τὰς κατηγορήση, ὅλα αὐτὰ ἐγὼ συντόμως θὰ ἐξηγήσω· διότι τέτοιο γένος σὰν τῶν γυναικῶν οὔτε ἡ θάλασσα οὔτε ἡ γῆ τρέφει ὁποιος δὲ τὰς συναντήση τὰς γυναῖκας τὰς γνωρίζει).

Ὁ Εὐριπίδης ὡς φιλοσοφικὸς διανοητής. Περὶ τοῦ Εὐριπίδου εἶπεν ὁ Νίτσε ὅτι «ἔφερε τὸν θεατὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς» («Γένεσις τῆς Τραγωδίας» 1871, ἔκδ. 1894 σελ. 78) δηλαδὴ τοὺς ἥρωας τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἔκαμεν ἀνθρώπους τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ κόσμος καὶ ἡ ζωὴ ἔγινε πρόβλημα πρὸς λύσιν, διότι μὲ τὰς ἀντιλήψεις αἱ ὁποῖαι ἕως τότε ἐπεκράτουν δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Διὰ τοῦτο καὶ θεωρεῖται ἀπὸ μερικοὺς καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ὁ κήρυξ τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτὸς μεταξὺ τῶν πρώτων διέδωσε, διότι καὶ ὁ ἴδιος εἶχε πεισθῆ περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀντιλήψεων τούτων.

Τοῦτο τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ κωμῳδία καὶ ἡ ἀναγνώρισίς του ὡς «διαφωτιστοῦ». Ὁ Ἀριστοφάνης τὸν εἰσάγει («Βάτραχοι» 893) προσευχόμενον πρὸς τὴν θεὰν του σύνεσιν [(«αἰθήρ, ἐμὸν βόσκημα, καὶ γλώττης στρόφιγξ / καὶ ξύνεσι καὶ μυκτῆρες ὀσφραντήριοι» πρβλ. καὶ Ἀθήναιον Δ' 158 e ΙΓ' 561, α) ἤδη δὲ ἡ ἀρχαιότης εἶχεν ἀπονείμει εἰς αὐτὸν τὴν προσωνυμίαν τοῦ «σκηνικοῦ φιλοσόφου»]. Αἱ τραγῳδίαι του δὲν εἶναι μόνον ὁ ἀντίλαλος τῶν τότε εἰς Ἀθήνας ἐπικρατουσῶν ἢ τεινουσῶν νὰ ἐπικρατήσουν θεωριῶν περὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντίλαλος, ποὺ νὰ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξωτερικὴ μόνον ἐκδήλωσις τοῦ ἀγῶνος ὁ ὁποῖος ἐβασάνιζεν τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, ταλαντευομένην μεταξὺ τῆς ἀρχαίας πίστεως καὶ τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων. Δὲν εἶναι διόλου ὀρθὸν νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ ποιητὴς κάμνει ὅλα αὐτὰ ὁρμώμενος ἀπὸ σοφιστικὴν ἀγάπην πρὸς τὰς ἔριδας ὀρθὸν εἶναι ὅτι αὐτὸς ἐνεποτίσθη βαθέως τὰ νάματα τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπὸ ταύτης κατέχεται καὶ αὕτη ἐμψυχώνει τὴν τέχνην του. Ἡ διαρκὴς περὶ τῆς τότε θρησκείας κριτικὴ του δὲν προέρχεται ἀπὸ φιλοπαίγμονα διάθεσιν ἢ ἀπὸ ἐπίδειξιν εὐφυΐας, ἀλλὰ ἀπὸ βαθεῖαν ἐπιθυμίαν πρὸς ἔρευναν τῆς ἀληθείας καὶ ἀπόκτησιν ἀληθινῆς γνώσεως. Αὐτὸς ὁ ἴδιος διηγεῖται εἰς ἡμᾶς πόσον βαρὺ εἶναι δι' αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψη τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του, ὅτι συχνὰ τὸν καταλαμβάνει μία ἐπιθυμία ἰσχυρὰ πρὸς εὐσέβειαν, ἀλλ' ὅμως ἡ ἀμερόληπτος καὶ ψύχραιμος παρατήρησις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου κάμνει εἰς αὐτὸν ἀδύνατον τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰς ἐπικρατούσας παιδαριώδεις μυθικὰς ἀντιλήψεις (ἰδὲ «Ἱππόλυτον» στ. 1102 ἑξῆς: «ἡ μέγα μοι τὰ θεῶν μελεδήμαθ' ὅταν φρένας ἔλθῃ, /λύπας παραιρεῖ· ξύνεσιν δὲ τιν' ἐλπίδι κεύθων/ λείπομαι ἔν τε τύχαις θνατῶν καὶ ἐν ἔργμασι λεύσσων·» κλπ.). (Πράγματι ὅταν αἱ φροντίδες τῶν θεῶν ἔλθουν εἰς τὸν νοῦν μου, κατὰ πολὺ σηκώνουν τὴν θλῖψιν· τὴν σύνεσιν δὲ εἰς κάποιαν ἐλπίδα ἀποκρύπτουν, ὑπολείπομαι καὶ τὰς τύχας τῶν θνητῶν καὶ τὰ ἔργα παρατηρῶν).

Συχνὰ ὁ ποιητὴς ὁμολογεῖ ὅτι διὰ τῶν τραγικῶν προσωπείων ἐκφράζει προσωπικὰς γνώμας καὶ ἀντιλήψεις (πρβλ. «Τρωάδας» 889, «Ἰφ. ἐν Τ.» 1165 «Ἑλένην» 513, «Δανάη», Νάουκ ἔκδ. β' σελ. 453 κλπ.) ὅπως τοῦτο δὲν ἦτο, δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως εἰς τὸν τραγικὸν ἐκεῖνον, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἐποχήν μας ὁ Ρόδε («Ψυχὴ» ἔκδ. 3 τόμ. Β' 252,4) ἐκάλεσε τὸν ὑποκειμενικώτατον τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν. Τοῦτο εὐκόλως τὸ ἀνακαλύπτομεν εἴτε εἰς τὰ χορικὰ τῶν τραγῳδιῶν του εἴτε καὶ εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη, εἰς περιπτώσεις καὶ ἐννοίας ὅπου διακρίνεται εὐκόλως ἡ ψυχὴ καὶ ἡ βούλησις τοῦ ποιητοῦ καὶ ὄχι τόσον τοῦ διαλεγομένου προσώπου.

Τὰς κυρίως φιλοσοφικάς του δοξασίας ἐκφράζει κατὰ πολλοὺς τρόπους. Εἴτε τυχαίως, εὐκαιρίας δοθείσης, λέγει μίαν γνώμην του φιλοσοφικὴν ἐκτενέστερον ἢ συντόμως (συχνὰ μάλιστα καὶ ἐκτὸς τοῦ σκοποῦ τοῦ λαλοῦντος προσώπου), εἴτε νεωτεροποιεῖ παλαιὰς μυθικὰς παραδόσεις ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων καὶ μερικὰς φορὰς καὶ αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαλοῦντος προσώπου (πρβλ. Ἰωάννου Θ. Κακριδῆ, «Ὁ ποιητὴς (Εὐριπίδης) καὶ ἡ μυθικὴ παράδοσις». Ἀθ. 1932). Ἐκ τοῦ Βελλεροφόντου, τοῦ ὁρμῶντος κατὰ τοῦ Ὀλύμπου, κάμνει ἕνα Βελλεροφόντην ἀνατροπέα καὶ ἀθεϊστήν, ἐκ τῆς φαρμακίδος καὶ μαγίσσης Μηδείας κάμνει, χωρὶς νὰ σφαιρέση ἐξ αὐτῆς τίποτε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδιότητά της, μίαν νεωτέραν χειραφετημένην γυναῖκα, ἡ ὁποία κάμνει σκέψεις διὰ τὴν τύχην γενικῶς τῶν γυναικῶν καὶ καθιστᾶ τὸν ἑαυτόν της μισητὸν λόγῳ τῆς μορφώσεώς της.

Συχνὰ πάλιν ἐκλέγει, θέμα ποὺ νὰ τοῦ παρέχῃ τὴν εὐκαιρίαν καὶ ἀφορμὴν διὰ νὰ ἐκφράση τὰς γνώμας του ἐπὶ ὡρισμένων προβλημάτων, π.χ. εἰς τὸν «Φοίνικα» ἐξήταζε τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαιδεύσεως, εἰς τὴν «Ἀντιόπην» ἐξήταζε τοὺς δύο τύπους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν τομέα τῆς δραστηριότητός των, τὸν πρακτικὸν πολιτικὸν καὶ τὸν θεωρητικὸν διανοητὴν εἰς τὸν «Αἰόλου» καὶ «Πρωτεσιλάον» τὸ πρόβλημα τοῦ γάμου, εἰς τὸν «Ἀλέξανδρον» τὸ ζήτημα τῆς δουλείας, εἰς τὴν «Μελανίππην τὴν σοφὴν» τὴν πίστην εἰς τὰ θαύματα κ.λ.π.

Ὁ Εὐριπίδης εἶναι φιλόσοφος κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, δηλ. φίλος τῆς σοφίας, φίλος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς γνώσεως αὐτῆς, δὲν εἶναι φιλόσοφος ὡς ἱδρυτὴς νέου ἐνιαίου φιλοσοφικοῦ συστήματος. Εἶναι ὅπως π.χ. ὁ κωμικὸς ποιητὴς καὶ φιλόσοφος Ἐπίχαρμος (περὶ τὸ 540 π.Χ.) φιλοσοφικῶς μεμορφωμένος ἰδιώτης, καί, ὡς συμβαίνει δι' αὐτοὺς συνήθως, ἐκλεκτικός. Εἰς τὸν Εὐριπίδην φαίνεται ὅτι ἰδιαιτέρως ἐπέδρασαν ὁ Ξενοφάνης, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἀναξαγόρας (βλ. καὶ ἀνωτέρω), ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ὁ «φυσικός», ὅπως ἐκαλεῖτο. Φαίνεται ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐγνώριζε καὶ τὰ Ἱπποκράτεια ἔργα «Περὶ ἀέρων καὶ ὑδάτων» καὶ τὸ «Περὶ τῆς ἱερᾶς νόσου». Ἐκ τῶν σοφιστῶν, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἐπέδρασε κυρίως εἰς αὐτὸν ἀπὸ πολλὰς ἐπόψεις ὁ Πρωταγόρας, σοφιστὴς τιμώμενος καὶ θαυμαζόμενος. Ὁ Πλάτων («Θεαίτητος» 161, e) λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἐθαυμάζετο ὡς θεὸς ἐπὶ σοφίᾳ». Τούτου, τοῦ Πρωταγόρου, τὴν περὶ «νόμου» διδασκαλίαν καθὼς καὶ τὰς «ἀμίλλας» ἢ «ἀγῶνας λόγων», δηλ. τὴν τέχνην τῶν ἀντιλογιῶν, τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἐξαίρῃ κανεὶς τὴν ἀξίαν ἑνὸς ἀντικειμένου ἐκ δύο ἀντιθέτων ἀπόψεων εἰσήγαγεν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὴν τραγῳδίαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Γοργίου παρέλαβε διδάγματα, ὅπως π.χ. μεταχειρίζεται διὰ τὸν Ἐτεοκλέα του εἰς τὰς «Φοινίσσας» (στίχ. 503 ἑξ.) καὶ εἰς τὸν «Κύκλωπα» (στ. 316 ἑξ.) τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου. Τὴν μεγάλην καὶ ἀπατηλὴν δύναμιν τῆς ρητορικῆς ἔμαθε διὰ τῶν διδαγμάτων τοῦ Γοργίου νὰ ἐννοῇ. Ἀλλὰ παραλλήλως κατενόησε καὶ τὸν ἐνυπάρχοντα εἰς αὐτὴν μέγαν κίνδυνον διὰ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ ἐδήλωσεν εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν τραγῳδιῶν του ὅτι προτιμητέα ἡ καθαρὰ καὶ ἁπλῆ ἀλήθεια (πρβλ. «Ἑκάβην» 814 ἑξ., «Φοίνισσαι» 469 «ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ» κλπ.). «Φοίνισσαι» 469 «ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ» κλπ.). Ὀλιγώτερα ἴχνη παρέμειναν εἰς τὸν ποιητήν μας ἐκ τῶν διδαγμάτων τοῦ Προδίκου, τοῦ Ἱππίου καὶ τοῦ Ἀντιφῶντος.

Οὐδέποτε ἐπανῆλθεν εἰς τὴν παλαιὰν θρησκευτικὴν πίστιν οὔτε καὶ κατὰ τὴν προχωρημένην ἡλικίαν του, ὅταν ἔγραφε τὰς «Βάκχας» του, ὅπως νομίζουν μερικοί. Διότι τὸ δρᾶμα τοῦτο εἶναι μία θρησκευτικοψυχολογικὴ τραγῳδία, εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφεται μὲ ἀνυπέρβλητον τέχνην ὁ φανατισμὸς μιᾶς ψευδοῦς πίστεως εἰς τὰς φοβερὰς αὐτῆς ἐκδηλώσεις (πρβλ. τὸ περιοδικὸν «Φιλόλογος» τόμ. 58-1899-σελ. 362 ἑξ. καὶ τὴν μελέτην τοῦ Γ. Νόργουντ, «Τὸ αἴνιγμα τῶν Βακχῶν» 1908). Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος ὅπως διηγεῖται Διογένης Λαέρτιος («Βίος Σωκράτους» 22) ἐθεωρεῖτο φίλος τοῦ Εὐριπίδου καὶ μάλιστα ἐλέγετο ὅτι ἐβοήθει τὸν Εὐριπίδην εἰς τὰ δράματά του («ἐδόκει δὲ συμποιεῖν Εὐριπίδῃ») ὥστε ὁ κωμικὸς Μνησίμαχος μόλις ἤκουσεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἔκαμε νέον δρᾶμα «Φρύγες», ἔλεγεν ὅτι ὁ Σωκράτης θὰ τοῦ παρέσχε τὰ «φρύγανα» («ὦ καὶ Σωκράτης / τὰ φρύγαν' ὑποτίθησι»), εἶναι, λέγω, περίεργον ὅτι ὁ Ἡράκλειτος οὐδεμίαν

είχεν επενέργειαν επὶ τὴν ποίησιν τοῦ Εὐριπίδου. Ὁ Διογένης Λαέρτιος διηγεῖται (ἔ. ἀν. 22) ὅτι κάποτε ὁ Εὐριπίδης ἔδωκε σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου εἰς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν ἠρώτησεν ἔπειτα πῶς τοῦ ἐφάνη, λαβὼν ἀπὸ τὸν Σωκράτην τὴν ἀπάντησιν ὅτι ὅσα ἐκατάλαβε ἦσαν ἀδρὰ διανοήματα, «νομίζω δὲ ὅτι καὶ ὅσα δὲν ἐκατάλαβα καὶ αὐτὰ θὰ εἶναι σπουδαῖα, ἀλλὰ χρειάζεται μαντικὴ δύναμις διὰ νὰ τὰ καταλάβῃ κανείς» («φασὶ δ' Εὐριπίδην αὐτῷ - τῷ Σωκράτει - δόντα τὸ τοῦ Ἡρακλείτου σύγγραμμα ἐρέσθαι, «τί δοκεῖ;» τὸν δὲ φάναι, «ἃ μὲν συνῆκα γενναῖα οἶμαι δὲ καὶ ἃ μὴ συνῆκα· πλὴν Δηλίου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ). Ὁ Εὐριπίδης πολὺ περισσότερον παρὰ τὰ περὶ ἠθικῆς λογικὰ καὶ εὐγενῆ διδάγματα τοῦ Σωκράτους ἔχεται ἰσχυρᾶς πάντοτε τῆς γνώμης του περὶ τῆς δυνάμεως τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας («Μήδ.» 1078 ἑξ. «καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακὰ / θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων / ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς». «Ἱππόλ». 375 ἑξ. κλπ. πρβλ. καὶ Πλάτωνος «Πρωταγόραν» 352 β. 353 c). Καὶ μανθάνω τὶ κακὰ μέλλω νὰ πράξω, ὁ θυμός δὲ εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις μου ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς αἴτιος εἶναι μεγίστων κακῶν εἰς τοὺς θνητούς.

Ὁ Εὐριπίδης μετὰ τὰ κηρύγματα ἐκεῖνα τοῦ Ξενοφάνους (ποὺ ἤκμασε μεταξὺ 540-500 π.Χ.) ὅτι «εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, / οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὔτε νόημα» καὶ τὰ πολλὰ ἄλλα (βλέπε περὶ Ξενοφάνους τὸν Κ. Πραϊχτερ, «Ἱστορία ἀρχ. Ἑλλ. φιλοσοφίας» 1926 σελ. 74 ἑξ.) καὶ αὐτὸς ἠρνήθη τὴν ἀνθρωπόμορφον παράστασιν καὶ ἰδέαν τῶν θεῶν. Ἡ τραγωδία του «Ἡρακλῆς» παριστᾶ τὴν τραχυτάτην ἐπίθεσιν κατ' αὐτῶν, διότι ὁ ἥρως παρίσταται ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἄτοπος ἡ παραδοχὴ θεῶν, ὅπως ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα τῶν μύθων. Διότι οὔτε «σύνεσιν» οὔτε δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότατα ἔχουν. Ὅσα περὶ αὐτῶν διηγοῦνται οἱ ποιηταὶ εἶναι ἀνάξια θεῶν. Καὶ τὸ πλῆθος τῶν θεῶν καὶ ἡ διαβάθμισις αὐτῶν εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἀληθινὴν ἰδέαν τῆς θεότητος (πρβλ. τὰ ἐξῆς χωρία τοῦ δράματος τούτου, 342 καὶ 655 καὶ Βιλαμόβιτς εἰς ἀμφότερα, 669, 757, 771, 1115, 1305, 1341-46). Ἡ ἔλλειψις λοιπὸν ἠθικῆς δημιουργεῖ ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑπάρξεώς των. Καὶ ὁ Ἀπόλλων δέ, ποὺ διατάσσει τὸν Ὀρέστην νὰ φονεύσῃ τὴν ἰδίαν τὴν μητέρα του, χαρακτηρίζεται ὡς «σκαιὸς» καὶ παραπλανητὴς (πρβλ. «Ἠλέκτραν» 973 ἑξ., 1302, «Ἰφ Τ.» 711 ἑξ., «Ὀρέστης» 28 ἑξ., 75 ἑξ., 162 ἑξ., 285 ἑξ., 417, 594 ἑξ.). Τοιοῦτοι θεοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν. Καὶ ὁ ποιητὴς παριστάνει τὸν Βελλερεφόντην κραυγάζοντα ἐναντίον τῆς ὑπαρχούσης εἰς τὸν κόσμον ἀδικίας (Ἀποσπ. 286):

φησίν τις εἶναι δῆτ' ἐν οὐρανῷ θεούς;
οὐκ εἰσιν οὐκ εἶσ' εἴ τις ἀνθρώπων θέλει
μὴ τῷ παλαιῷ μῶρος ἂν χρῆσθαι λόγῳ.

(Ὑποστηρίζει κανεὶς ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸν οὐρανὸν θεοί: Δὲν ὑπάρχουν, δὲν ὑπάρχουν ἐὰν κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους θέλει νὰ μὴ χρησιμοποιήσῃ τὸν παλαιὸν λόγον ὡς μωρός).

Διότι (Ἀπ. 292,7) «εἰ θεοί τι δρῶσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶν θεοί». Ὁ Εὐριπίδης λοιπὸν δὲν πιστεύει ὅπως ὁ Σοφοκλῆς, εἰς τὴν ἀπόλυτον ὀρθότητα τῆς θρησκείας, ἀλλ' εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Τὴν πίστιν του ταύτην εἰς τὸ ἀγαθὸν ἔχει κοινὴν μὲ τὸν Σωκράτην, παρουσιάζεται δὲ παντοῦ ὅπου θέλει νὰ κρίνῃ ἢ ἐπικρίνῃ τοὺς θεούς. Ἡ θετικὴ θρησκεία ἑνὸς λαοῦ δὲν ἐνέχει κατ' αὐτὸν πραγματικὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' εἶναι μόνον συμβατική», «νόμῳ» (πρβλ. «Ἑκάβην» 800 «νόμῳ γὰρ τοὺς θεοὺς ἡγούμεθα»). Ἀκριβῶς τοῦτο διισχυρίζετο καὶ ὁ Πρωταγόρας (πρβλ. Πλάτωνος, «Νόμους» 889 e «θεούς, ὦ μακάριε, εἶναι πρῶτόν φασιν οὗτος τέχνῃ, οὐ φύσει, ἀλλὰ τισι νόμοις, καὶ τούτους ἄλλους ἄλλη»).

Ὅπως ὅμως δὲν παραδέχεται τοὺς ὀλυμπίους θεούς, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ τὰ πνεύματα τῆς Κολάσεως, τὰς Ἐρινῦς, δὲν θεωρεῖ ὡς πράγματι ὑπαρχούσας. Ἐὰν ὁ Ὀρέστης φαντάζεται ὅτι καταδιώκεται ὑπ' αὐτῶν, τοῦτο σημαίνει μόνον ὅτι αὐτὸς εἶναι διανοητικῶς ἀσθενὴς, ὅτι ἔχει ἐπιληπτικὰς παρακρούσεις. Τὰς παρατηρήσεις ταύτας περιγράφει ὁ ποιητὴς, ἀκριβῶς ὅπως αὗται περιγράφονται εἰς τὸ σύγγραμμα «Περὶ τῆς ἱερᾶς νόσου» μὲ τὴν ἀκρίβειαν ἰατροῦ ἐκθέτοντος τὰ σχετικὰ μὲ τὴν νόσον αὐτὴν (πρβλ. Εὐριπ. «Ἰφ. Τ». 281 ἑξ. «Ὀρέστην» 211 ἑξ. «Ἡρακλέα» 950 ἑξ.).

Διὰ τὸν Εὐριπίδην ὅλαι αἱ περὶ Ἅδου παραστάσεις καὶ περιγραφαὶ δὲν ἔχουν πραγματικὴν ὑπόστασιν, καθὼς καὶ αἱ Ὀρφικαὶ περὶ μετεμψυχώσεως ἀντιλήψεις. Τὸ δόγμα τοῦτο τῆς μετεμψυχώσεως τὸ γνωρίζει ἰδιαιτέρως καλά. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα 938 ἐκ τοῦ «Πολυίδου» τὸ λέγει φανερά: «τὶς δ' οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστι κατθανεῖν / τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν κάτω νομίζεται;» καθὼς καὶ εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Φρίξου» 833 πρβλ. καὶ «Ἱππόλυτον» 952 ἑξῆς «Ἄλκηστιν»966 ἑξ. «Κύκλωπα» 646 ἑξ. Ὁ θάνατος κατὰ τὸν ποιητήν μας εἶναι ἀναγκαῖον φυσικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει τίποτε φρικτὸν («τὶ ταῦτα δεῖ στένειν, ἅπερ δεῖ κατὰ φύσιν διεκπερᾶν» Ὑψ.). Ἐάν, ὅπως ἐφρόνει καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μέρος τοῦ πληροῦντος τὸν κόσμον ὅλον θείου πνεύματος - ἀέρος («Διογένης ἀέρα ὑπέλαβεν εἶναι τὴν ψυχήν, τοῦτον οἰηθεὶς πάντων λεπτομερέστατον καὶ ἀρχὴν» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὸ περὶ «Ψυχῆς»), τότε μετὰ τὴν ἔξοδόν της ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐπανέρχεται εἰς τὸ πνεῦμα (ἀέρα) τοῦτο. Ἀλλὰ προαωπικὴ ἀθανασία δὲν ὑπάρχει. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἔχει νόημα οὐδὲ καὶ σημασίαν ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν «Ὑψιπύλη» ἀποσπ. 757, «Ἡρακλεῖδαι» 591 ἑξ. «Ἱκέτιδες» 532 ἑξ., 1139 ἑξ., «Τρωάδες» 1246 ἑξ. κλπ.). Παραπλησίως κρίνει καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ἔθιμα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν λατρείαν, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡρακλείτου. Ἡ προσευχὴ εἶναι κατὰ τὸν Εὐριπίδην ἄσκοπος. Ἡ προσφορὰ θυσιῶν καὶ ἀφιερωμάτων εἶναι περιττὴ διὰ τὴν θεότητα, ἡ ὁποία δὲν ἔχει τοιαύτας ἀνάγκας αἱ προσφοραὶ μάλιστα αὐταὶ θὰ ἠδύναντο νὰ ἑρμηνευθοῦν εἰς βάρος τῶν θεῶν ὡς πλεονεκτῶν. Μόνον ἡ εὐσεβὴς διάθεσις τοῦ προσφέροντος τὴν θυσίαν ἢ τοῦ ἀφιερώνοντος κάτι εἰς τοὺς θεοὺς ἔχει ἀξίαν, ἡ ὑλικὴ ἀξία τῶν προσφερομένων δὲν ἔχει σημασίαν («Τρωάδες» 469 ἑξ., 1280 ἑξ., «Ἠλέκτρα» 198 ἑξ., «Ἴων» 380 κλπ.). Τὸ προνόμιον τῆς ἀσυλίας, τὸ ὁποῖον ἔχουν ναοὶ καὶ βωμοί, τοὐλάχιστον ἐφ' ὅσον γίνεται τούτου χρῆσις ὑπὸ ἐνόχων διὰ κακουργήματα, εἶναι κατάχρησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ κράτους ὑπὸ τῆς θρησκείας. Ἀφ' ἑτέρου πάλιν εἶναι ἀκατανόητον διατὶ αἱ γεννήσεις καὶ οἱ θάνατοι, ὡς πράγματα μὴ καθαρὰ ἐνῶ εἶναι φυσικὰ γεγονότα, ἀποκλείονται ἐκ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν («Ἴων» 1312 ἑξ., «Ἰφ. Τ». 380 ἑξ. κλπ.). Ἡ παράστασις περὶ μιασμοῦ τῆς θεότητος δι' ἀνθρωπίνης πράξεως εἶναι ἀνόητος, καθὼς καὶ τὸ ἀντίθετον («Ἡρακλῆς» 1232 καὶ Βιλάμοβιτς ἐκεῖ: «Τὶ δ' οὔ; μιαίνεις θνητὸς ὢν τὰ τῶν θεῶν;». Πρὸς ταῦτα πρβλ. Σοφ. «Ἀντιγόνη». 1044).

Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν πράξεων, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, σφοδρώτερον καταφέρεται ὁ Εὐριπίδης κατὰ τῆς μαντείας. Δὲν παραλείπει καμμίαν εὐκαιρίαν ποὺ νὰ μὴ στιγματίσῃ τὴν μαντικὴν εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις της. Ὅτι ἡ μαντικὴ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει ἀπεδείχθη, λέγει, καταφανῶς διὰ τῆς ἐκστρατείας εἰς Σικελίαν. Ἡ καλυτέρα μαντεία εἶναι ὁ καλὸς ὑπολογισμὸς τῶν πραγμάτων καὶ περιστάσεων (Ξενοφάνης Α 52 Εὐριπίδου Φιλοκτ. Ἀποσπ: 795, Ἀνδρομ. 1161 ἑξ., Ἰφιγ. ἐν Τ. 42 ἑξ., 77 ἑξ., 570 ἑξ., 723, Ἑλένη 744 ἑξ., 757, Θουκυδ. 6, 50, 8, 1).

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Εὐριπίδης παραμένῃ πάντοτε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχάς του καὶ σύμφωνος μὲ τὸν ἑαυτόν του εἰς τὰς περὶ τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν κρίσεις του, εἶναι δύσκολον ἀφ' ἑτέρου νὰ ζητήσῃ κανεὶς νὰ καθορίσῃ καὶ σχηματίσῃ τὴν κοσμοθεωρίαν του μὲ ὡρισμένον θετικὸν περιεχόμενον. Τοιοῦτόν τι δὲν κατώρθωσεν ὁ ἴδιος νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς καὶ φυσικὰ δὲν δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ σχηματίσωμεν. Ἀμφιβολία καὶ πίστις διαφαίνεται εἰς τὴν προσευχὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν, ἀπαύγασμα τῶν ἰδίων σκέψεων καὶ ἀμφιβολιῶν, ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τῆς Ἑκάβης εἰς τὰς «Τρωάδας» του (στ. 884 ἑξ.):

Ὦ γῆς ὄχημα κἀπὶ γῆς ἔχων ἕδραν,
ὅστις ποτ' εἶ σύ, δυστόπαστος εἰδέναι,
Ζεύς, εἴτ' ἀνάγκη φύσιος εἴτε νοῦς βροτῶν,
προσευξάμην σε· πάντα γὰρ δι' ἀψόφου
βαίνων κελεύθου κατὰ δίκην τὰ θνήτ' ἄγεις.

(Ὦ φορεῦ τῆς Γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος κάθησαι
ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶσαι, σὺ ὁ ὁποῖος εἶσαι τὸ αἴνιγμα τῆς ζωῆς (νοῦ) μας,
ἂν εἶσαι (ἂν πρέπει νὰ σὲ καλέσωμεν) ὁ Ζεύς, ἢ οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ἢ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.
ἐσὲ λατρεύω, διότι σὺ βαδίζεις χωρὶς θόρυβον εἰς τὴν ὁδὸν σου καὶ κατευθύνεις τὰ ἐπὶ γῆς πράγματα εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον)

Ὁ ὕψιστος τῶν θεῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς θρησκείας, ὁ Ζεύς, ἀποβάλλει τοιουτοτρόπως διὰ τοῦ Εὐριπίδου τὸν προσωπικόν του χαρακτῆρα. Τὶ εἶναι ὅμως ἡ οὐσία τῆς θεότητος ταύτης δὲν τολμᾶ ὁ Εὐριπίδης νὰ εἴπῃ. Ἀποκλίνει νὰ ἴδῃ τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν τῆς θεότητος εἰς τὸν ἀέρα ἢ εἰς τὸν αἰθέρα, ὡς τὸν γεννητὴν τῶν πάντων, γεννητήν, ποὺ μὲ τοὺς ὑγροὺς βραχίονάς του περικλείει τὴν γῆν καὶ ἀρχικῶς μετ' αὐτῆς ἀπετέλει ἑνιαῖον ὅλον, μέχρις ὅτου διὰ συνεχοῦς διαφοροποιήσεως καὶ ἐξελίξεως ἔγιναν τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα. Πῶς γίνεται τοῦτο εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ἂν καθ' ὃν τρόπον φαντάζεται ὁ Ἀναξαγόρας ἢ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης ἢ ὁ Δημόκριτος, δὲν εἶναι φανερόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ πάντα συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον κατὰ κάποιον νόμον, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν «Δίκην». Ἡ δίκη ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἠθικὴ ἢ ἡ νομικὴ δικαιοσύνη, ἀλλ' ὁ νόμος τοῦ Σύμπαντος, ὅπως τὴν ἐφαντάσθη ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι δύναμις αἰωνίως ἐνεργοῦσα, ἀντὶ ἑνὸς κρατικοῦ ὀργανισμοῦ θεῶν. Τὸ σχετικὸν μὲ τὰ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ δράματος «Χρύσιππος» τοῦ Εὐριπίδου διεσώθη εἰς ἡμᾶς εἰς πολλοὺς συγγραφεῖς (βλέπε τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Εὐριπίδου ἐν τῇ ἐκδόσει (1869) Ντίντορφ σελ. 356, καὶ Νάουκ σελ. 497 (τῆς πρώτης ἐκδόσεως), ὅπου καὶ σχετικαὶ παρατηρήσεις):

Ἡ μεγίστη Γῆ καὶ ὁ θεῖος Αἰθὴρ συνέρχονται καὶ γεννοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Αἰθὴρ εἶναι πατὴρ καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, ἡ δὲ Γῆ γεννᾶ τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ γονιμοποιηθῇ διὰ τοῦ ὑετοῦ τῶν θεῶν. Ὄχι μόνον τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα θηρία γεννᾶ καὶ δικαίως θεωρεῖται μήτηρ πάντων τῶν ἐμψύχων. Πάντα ταῦτα τὰ ἐκ τῆς «αἰθερίου γονῆς» γεννώμενα ἐπανέρχονται πάλιν εἰς τὸν «οὐράνιον πόλον». Οὐδὲν ἐκ τῶν γεννωμένων

χάνεται, ἀλλὰ μία αἰωνία ἐξέλιξις καὶ εἰς ἄλληλα μεταβολὴ καὶ συγχώνευσις γίνεται. Τὸ ἀρχαῖον κείμενον λέγει ταῦτα:

Γαῖα μεγίστη καὶ Διὸς Αἰθήρ,
ὁ μὲν ἀνθρώπων καὶ θεῶν γενέτωρ,
ἡ δ' ὑγροβόλους σταγόνας νοτίας
παραδεξαμένη τίκτει θνητοὺς,
τίκτει δὲ βορὰν φῦλα τε θηρῶν· (5)
ὅθεν οὐκ ἀδίκως
μήτηρ πάντων νενόμισται
χωρεῖ δ' ὀπίσω
τὰ μὲν ἐκ γαίας φύντ' εἰς γαῖαν
τὰ δ' ἀπ' αἰθερίου βλαστόντα γονῆς (10)
εἰς οὐράνιον πάλιν ἦλθεν πόλον·
θνήσκει δ' οὐδὲν τῶν γιγνομένων,
διακρινόμενον δ' ἄλλο πρὸς ἄλλου
μορφὴν ἑτέραν ἐπέδειξεν.

(Παράβαλε καὶ 'Αριστοφάνους«Βάτραχοι» 892 κτλ., καὶ διὰ τὴν Δίκην «Τρωάδας» 888. 'Ηρακλ. 'Αποσπ. 23, 28, 94 κλπ.).

Τὸ ἄριστον εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ὁ νοῦς, τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τὸν βοηθεῖ, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενέστερος κατὰ τὴν δύναμιν πολλῶν ἄλλων ζώων, νὰ ὑπερισχύη καὶ νὰ κυριαρχῆ ἐπὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐμψύχων. 'Αλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι προσηρμοσμένος εἰς τὴν τροχιὰν τῆς φύσεως. Ἔχει αὐτὸς κλίσιν πρὸς τὸ κακόν, καὶ εἰς τὴν παραφροσύνην τῶν παθῶν ἀντιτάσσεται ματαίως ἡ σύνεσις («ἦ βραχύ τοι σθένος ἀνέρος· ἀλλὰ / ποικιλία πραπίδων / δεινὰ μὲν φῦλα πόντου / χθονίων τ' ἀερίων τε / δάμναται παιδεύματα», 'Απόσπ. ἐκ τοῦ Αἰόλου» ἀρ. 27, πρβλ. καὶ «'Ιππόλυτον» 358 ἑξ., 380 ἑξ., «Μήδειαν» 1078 ἑξ., κλπ.).

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος πράττων τὸ καλὸν ἢ κακὸν ἔχει πάντοτε συνείδησιν τῶν πράξεών του («'Ιππόλυτος» 317, 426 ἑξ., «'Ορέστης» 395 ἑξ. κτλ), εἶναι δὲ ἱκανὸς νὰ πράξη καὶ ὕψιστα ὑπὸ ἔποψιν τοῦ ἀγαθοῦ κατορθώματα, θυσίας δι' ἄλλους καὶ διὰ τοὺς συμπολίτας του κλπ. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ὁ Εὐριπίδης ἔχει κοινὴν καὶ μὲ τοὺς δύο ἄλλους μεγάλους τραγικοὺς καὶ διὰ τοῦτο ἀνεβίβασεν εἰς τὴν σκηνὴν ἥρωας ἄνδρας καὶ ἡρωΐδας γυναῖκας (Θησεύς, 'Ερεχθεύς, 'Αγαμέμνων, Πολυνείκης, Μενοικεύς, 'Ιφιγένεια, Ἄλκηστις, Μακαρία, πρβλ. καὶ «Φοίνισσαι» 358 ἑξ. 406, «'Ιφιγένεια ἐν Αὐλίδι» 1386). 'Ο κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὴν πόλιν του, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκει καὶ τὴν φυσικήν του δρᾶσιν. 'Εχθρὸς τῶν ἄκρων καὶ εἰς τὴν δημοκρατίαν καὶ εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν ἀνευρίσκει ὁ Εὐριπίδης τὸ στήριγμα καὶ βάθρον τῆς πολιτείας εἰς τὴν μεσαίαν τάξιν τῶν κτηματικῶν καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ κάμη εἰς τὰς «'Ικέτιδας» του (στ. 238 ἑξ., 403 ἑξ., 420 ἑξ), μέγαν ἀναχρονισμόν, νὰ παρουσιάση δηλ. τὸν Θησέα ὡς ὑπερασπιστὴν τῆς 'Αθηναϊκῆς δημοκρατίας (πρβλ. καὶ «'Ορέστην» 917 ἑξ.).

'Αλλὰ παρὰ τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν τοῦ πολίτου καὶ τὴν εἰς τὴν δημοσίαν γνώμην ὑπὲρ τὸ δέον τιμημένην ἀθλητικὴν ἢ γυμναστικὴν ('Απόσπ. ἐκ τοῦ «Αὐτολύκου» ἀρ. 282 β' ἔκδοσις Νάουκ: «κακῶν γὰρ ὄντων μυρίων καθ' 'Ελλάδα / οὐδὲν κάκιόν ἐστιν ἀθλητῶν γένους / οἳ πρῶτα μὲν ζῆν οὔτε μανθάνουσιν εὖ κλπ»., πρβλ. καὶ 'Αριστοφάνους «Βατράχους» στίχοι 1078-1089) ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο ἐπίσης τοὐλάχιστον σπουδαῖον, μάλιστα κατὰ τὸν ποιητήν μας πολὺ σπουδαιότερον καὶ ὑψηλότερον. Τοῦτο εἶναι ἡ πνευματικὴ ἐργασία τῆς ἐρεύνης καὶ διανοήσεως, ἐργασία φέρουσα ἐντός της τὴν ἀξίαν της. Κατευθυνομένη αὕτη εἰς ὑψηλοὺς σκοπούς, ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰς ταπεινὰς καὶ χαμαιζήλους τάσεις, καὶ κατ' ἀνάγκην ὡς ἐκ τούτου ἀνυψώνει ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον. Τὸν ἀνθρώπινον τοῦτον τύπον εἶδεν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ 'Αναξαγόρα. 'Ο φιλόσοφος αὐτὸς ἔκαμεν εἰς τὸν ποιητὴν βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Τὴν ἐντύπωσίν του ταύτην μεταδίδει εἰς ἡμᾶς τὸ ἐκ τῆς «'Αντιόπης» ἀπόσπασμα (183 παρὰ Νάουκ):

Λαμπρὸς θ' ἕκαστος κἀπὶ τοῦτ' ἐπείγεται
νέμων τὸ πλεῖστον ἡμέρας τούτῳ μέρος,
ἵν' αὐτὸς αὐτοῦ τυγχάνει βέλτιστος ὤν.

(Παράβαλε 'Εδ. Νόρντεν, «Ἄγνωστος θεός», 1913 σελ. 100, 1) 'Απήχησιν τούτου εὑρίσκομεν βραδύτερον εἰς τὰ «Γεωργικὰ» τοῦ Βιργιλίου (Β' 490): «εὐτυχὴς ὅστις ἠδυνήθη (δύναται) νὰ γνωρίση τὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων».

Τὸ ἰδεώδες τοῦτο ὁ ποιητής μας συνεχώνευσε μὲ τὴν ποίησίν του. Ἂν καὶ παρηκολούθει τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πόλεώς του μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον δὲν ἀνέλαβέ ποτε (ἀντιθέτως πρὸς τὸν Σοφοκλέα) κάποιο ἀξίωμα, ἀλλ' εἰς τὴν ἡσυχίαν τῆς μονώσεώς του ὑπηρέτησε τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἦτο ἕνας τῶν ὀλίγων 'Αθηναίων, ποὺ εἶχε μεγάλην βιβλιοθήκην καὶ διεκωμωδήθη διὰ τοῦτο ('Αριστοφ. «Βατραχ.» 943, πρβλ. «Ἴωνα» 633 ἑξ. καὶ τὸ περίφημον χωρίον εἰς τὸν «'Ηρακλέα» 673 ἑξ.: «οὐ παύσομαι τὰς Χάριτας Μούσας ξυγκαταμειγνὺς κλπ.»). Ἡ ἀσχολία καὶ ἐμβάθυνσίς του εἰς τὰ μεγάλα τοῦ κόσμου προβλήματα διηύρυνε τὸ βλέμμα του καὶ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του συγγενῆ πρὸς παρομοίους ἐρευνητὰς εἰς οἱονδήποτε ἔθνος καὶ ἂν οὗτοι ἀνήκουν. Ὡς πρὸς τοῦτο αὐτὸς ὑπερέβη τὰ στενὰ ὅρια τῆς πόλεως καὶ ἀποδεικνύεται πρόδρομος τοῦ 'Ελληνισμοῦ, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Νίμπουρ.

Μὲ τὸν Εὐριπίδην τελειώνει ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς τραγωδίας. 'Ο Νίτσε εἰς τὴν «Γένεσιν τῆς τραγωδίας» εἶπεν ὅτι μὲ τὸν Εὐριπίδην ἀπέθανε «δι' αὐτοκτονίας» ἡ τραγωδία. Εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Εὐριπίδου συνεκεράσθη ὁ μῦθος καὶ ὁ λόγος (λογικόν). 'Ο μῦθος ἀποσυνετέθη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ λόγου γενομένης ὀρθολογικῆς ἀναλύσεώς του. Αὐτὸ σημαίνει τὴν ἀποκοπὴν τοῦ νεύρου τῆς ζωῆς τοῦ εἴδους τούτου τῆς ποιήσεως. Ὅπως ἡ ἐκ τῶν μύθων τραγωδία τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ἔπος δὲν εὗρε πλέον κανένα μεγάλον ποιητήν.

Ποιηταὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔπους, ὅπως ὁ Χοιρίλος («Περσηὶς») ἢ τῆς ἱστορικῆς τραγωδίας, ὅπως ὁ Μοσχίων («Θεμιστοκλῆς», «Φεραῖοι»), ὁ Θεοδέκτης («Μαύσωλος») εἶναι πλέον ἐντελῶς ἄκαρποι καὶ ἄχρηστοι. Τοῦτο βέβαια σημαίνει ὅτι καὶ ὁ μῦθος καὶ ἡ μυθικὴ ἱστορία εἶχον πλέον χάσει τὴν σημασίαν των καὶ δὲν εἶχον λόγον ὑπάρξεως. 'Αφ' ἑτέρου εἰς τὴν κωμωδίαν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσωπικῆς ἐπινοίας καὶ ἐκ τῶν προσωπικῶν συνδυασμῶν τοῦ ποιητοῦ, ἦτο δυνατὴ ἡ μετάβασις ἐκ τῆς παλαιᾶς βαρείας μορφῆς εἰς νέον ἐλαφρότερον κωμικὸν εἶδος. Παρόμοιον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνη μὲ τὴν τραγωδίαν, ἡ ὁποία συνεδέετο τόσον πολὺ μὲ τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν. Λόγῳ τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκτήσωμεν τραγικὸν ποιητὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὸν κωμικὸν Μένανδρον. Εἰς τὸ μέγα χάσμα τὸ ὁποῖον ἐπέρχεται μετὰ τὸν Εὐριπίδην, γίνεται αὐτὸς μὲ τὴν παρακμὴν τῆς ἀρχαίας μυθολογίας ὡς τραγικῆς ὕλης καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς καταστρεπτικῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν ὄχι μόνον ὁ «σκηνικὸς φιλόσοφος», ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς 'Ελληνιστικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους αὐτὸ τοῦτο ὁ φιλόσοφος τῆς ζωῆς.

Περιεχόμενον τῶν σωζομένων δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου. Τὸ παλαιότερον τῶν διασωθέντων δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου εἶναι ἡ «Ἄλκηστις», ποὺ παρεστάθη τὸ 438 π.Χ. (85 'Ολυμπ. 2) μαζὶ μὲ τὰς «Κρήσσας», τὸν «'Αλκμαίωνα τὸν διὰ Ψωφῖδος» (Ψωφὶς ἦτο πόλις ἐν 'Αρκαδίᾳ) καὶ τὸ σατυρικὸν «Τήλεφον».

Τὸ δρᾶμα «Ἄλκηστις» ἔλαβε τὸ δεύτερον βραβεῖον. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἦτο τὸ τέταρτον τῆς τετάρτης τετραλογίας τοῦ ποιητοῦ, ἐπεῖχε λοιπὸν θέσιν σατυρικοῦ δράματος. Τὴν ὑπόθεσίν του εἶχεν ἤδη προηγουμένως πραγματευθῆ ὁ Φρύνιχος, ὁ Εὐριπίδης ὅμως εἰσήγαγεν εἰς τὴν τραγωδίαν τὸν 'Ηρακλέα ὡς νέον πρόσωπον. 'Η εἰσαγωγὴ τοῦ προσώπου τούτου (τὸ ὁποῖον συνήθως μετεχειρίζοντο εἰς τὰ σατυρικὰ δράματα) ἔφερε θυμηδίαν εἰς τὴν πρᾶξιν, καθιστᾶ δὲ τὸ δρᾶμα κάτι διάμεσον μεταξὺ κωμωδίας καὶ τραγωδίας. Τὸ τέλος του ἔχει εὐτυχῆ ἔκβασιν, δύναται λοιπὸν καλῶς νὰ χρησιμοποιηθῆ καὶ ὡς τέλος τετραλογίας. 'Η σκηνὴ τοποθετεῖται εἰς Φερὰς τῆς Θεσσαλίας, πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ 'Αδμήτου, ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ πρεσβυτῶν Φεραίων. Προλογίζει ὁ 'Απόλλων, ὁ φίλος τοῦ 'Αδμήτου θεός μὲ παράκλησιν τοῦ ὁποίου ἐπέτρεψαν αἱ Μοῖραι νὰ παραμείνη ὁ Ἄδμητος εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ προσδιωρισμένου δι' αὐτὸν χρόνου, ἐὰν μόνον εὕρη κάποιον νὰ ἀποθάνη ἑκουσίως ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὔτε ὁ πατήρ του Φέρης, οὔτε ἡ μήτηρ του πείθονται εἰς τοῦτο, καὶ μόνον ἡ σύζυγός του Ἄλκηστις δέχεται ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνδρα της νὰ πράξη τοῦτο. 'Ο Θάνατος ἤδη πλησιάζει (στ. 28) διὰ νὰ τὴν παραλάβη. 'Εκ τοῦ διαλόγου του πρὸς τὸν 'Απόλλωνα μανθάνωμεν ὅτι ὁ 'Ηρακλῆς θὰ τὴν σώσῃ. 'Ο χορὸς ἐμφανίζεται διὰ νὰ κλαύσῃ τὴν μέλλουσαν νὰ ἀποθάνῃ βασίλισσαν. Συγκινητικωτάτη εἶναι ἡ σκηνὴ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν συζύγων καὶ ἡ ὀδύνη τοῦ νεαροῦ Εὐμήλου, τοῦ υἱοῦ των, διὰ τὴν μητέρα του. Προκειμένου νὰ ἐνταφιασθῇ ἡ ἀποθανοῦσα, ἔρχεται εἰς Θεσσαλίαν ὁ 'Ηρακλῆς, ἐκτελῶν τοὺς ἄθλους τοῦ Εὐρυσθέως καὶ κατευθυνόμενος εἰς τὴν χώραν τῶν Βιστόνων. Φιλοξενεῖται ὑπὸ τοῦ 'Αδμήτου, ἂν καὶ πενθοῦντος διὰ τὴν σύζυγόν του. 'Ο Ἄδμητος δὲν εἶπεν εἰς τὸν φιλοξενούμενον ὅτι ἡ νεκρά, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ θάψουν εἶναι ἡ σύζυγός του Ἄλκηστις. Μόλις εἰσῆλθεν ὁ 'Ηρακλῆς εἰς τὸν ξενῶνα, παρουσιάζεται ὁ Φέρης φέρων τὸν νεκρικὸν κόσμον διὰ τὴν ἀποθανοῦσαν. 'Ο υἱός του Ἄδμητος μέμφεται αὐτὸν διότι δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποθάνῃ ἀντ' αὐτοῦ παρ' ὅλην τὴν προχωρημένην ἡλικίαν του, ἀλλ' ὁ Φέρης ὑπερασπίζει τὸν ἑαυτόν του ἐντόνως. 'Ο ἄκρος ἐγωϊσμὸς τῶν γονέων τοῦ 'Αδμήτου ἔρχεται εἰς ζωηρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν εὐγενῆ αὐτοθυσίαν τῆς 'Αλκήστιδος, ποὺ ἐθυσιάσθη ὑπὲρ τοῦ συζύγου της, καὶ ἀνυψώνει αὐτὴν ἠθικῶς εἰς μέγαλον βαθμόν. 'Ο Ἄδμητος καὶ ὁ χορὸς προχωροῦν διὰ νὰ θάψουν τὴν νεκράν. Τότε παρουσιάζεται ὁ ὑπηρέτης, ποὺ εἶχεν ἔλθει εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν μεθυσθέντα 'Ηρακλέα διὰ τοὺς ἀγροίκους τρόπους του καὶ τὰ ἀπρεπῆ διὰ τὸ πένθιμον περιβάλλον ἄσματά του. 'Ο 'Ηρακλῆς μανθάνει τότε παρὰ τοῦ θεράποντος τὰ γεγονότα, καὶ ἐξ εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν φιλοξενίαν ἀποφασίζει νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἄλκηστιν ἐκ τοῦ Ἅδου. 'Ο Ἄδμητος καὶ ἡ πένθιμος συνοδεία ἐπανέρχονται εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' αἴφνης παρουσιάζεται ὁ 'Ηρακλῆς ὁδηγῶν πεπλοφοροῦν φάσμα γυναικὸς καὶ μὲ ψυχολογικωτάτην σκηνὴν ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Ἅδου ἀνελθοῦσα ἦτο ἡ Ἄλκηστις (στ. 1124). Μὲ τὴν προκήρυξιν ἑορτῶν καὶ θυσιῶν διὰ τὸ σωτήριον γεγονὸς τελειώνει ἡ πρᾶξις τοῦ δράματος.

'Η ἁπλότης τῆς οἰκονομίας τοῦ δράματος (δύο μόνον ὑποκριταὶ ἐπαρκοῦν εἰς διδασκαλίαν διότι τὴν ἐκ τοῦ Ἅδου ἐπανελθοῦσαν Ἄλκηστιν ὑποκρίνεται κωφὸν πρόσωπον, τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ Εὐμήλου ἦτο «παραχορήγημα», δηλ. πρόσωπον τὸ ὁποῖον μίαν φορὰν παρουσιάζεται ὡς δευτερεῦον καὶ δὲν ἐπανέρχεται

πλέον) ἀποδεικνύει ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων λόγων ὅτι ἡ «Ἄλκηστις» ἐπεῖχε θέσιν σατυρικοῦ δράματος

Ἐκτενῆ περὶ τοῦ δράματος τούτου ἀνάλυσιν καὶ βιβλιογραφίαν βλέπε ἐν Γ. Σμίθ «Γραμματολογία», σελ. 338-350. Τὸ δρᾶμα ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ Δημητρίου Βερναρδάκη εἰς τὸν Γ' τόμον (Ἀθ. 1903) τοῦ «Εὐριπίδου» του.

Περὶ τοῦ μύθου τ.ῆς «Ἀλκήστιδος» ἀναφέρει εἰς Γερμανικὴν ὁ Γεώργιος Μέγας εἰς τὸν 30ον τόμον τοῦ Ἀρχείου τῆς Θρησκειολογίας, ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ διατριβῆς περὶ τοῦ μύθου καὶ τοῦ δράματος τῆς «Ἀλκήστιδος» ὑπὸ τοῦ Α. Λέσκυ (Πρακτ. Ἀκαδημ. τῆς Βιέννης 1925). Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ἀνευρίσκει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου μύθου καὶ ἀνασυνιστᾶ αὐτόν. Πρβλ. καὶ Ν. Πολίτην, «Λαογραφία» τόμ. Α' 1909 σελ. 203 καὶ ΣΤ' 1918, σελ. 272.

Ἡ «Μήδεια» ἐδιδάχθη τὸ 431 π.Χ. (87 Ὀλυμπ. 1), εἶναι δὲ ἕνα ἐκ τῶν παθητικωτάτων δραμάτων τοῦ τραγικοῦ, Τὰ ἄλλα δράματα τῆς τετραλογίας ἦσαν «Ὁ Φιλοκτήτης», «Ὁ Δίκτυς» καὶ τὸ σατυρικὸν «Οἱ θερισταί». Εἰς τὴν «Μηδείαν» παρίσταται ἡ γυναικεία ἀγριότης καὶ μανία, προερχομένη ἐξ ἐρωτικῆς ἀποτυχίας. Τὸ πρόβλημα τοῦτο διὰ τοὺς χρόνους τοῦ Εὐριπίδου εἶναι νέον καὶ τολμηρόν. Εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο ὁ Εὐριπίδης ἔλαβε τὸ τρίτον βραβεῖον. Τὸ πρῶτον ἔλαβεν ὁ Εὐφορίων καὶ τὸ δεύτερον ὁ Σοφοκλῆς. Ὁ χορὸς εἰς τὴν «Μηδείαν» συνίσταται ἐκ Κορινθίων γυναικῶν καὶ ἡ σκηνὴ τοποθετεῖται εἰς Κόρινθον.

Προλογίζει ἡ τροφός, ἡ ὁποία περίλυπος ἐκ τῶν συμβαινόντων προαισθάνεται κακὸν ἐπερχόμενον. Ἡ Μήδεια ἐγκατέλειψε πατέρα καὶ πατρίδα χάριν τοῦ Ἰάσονος, καὶ αὐτός, ἀφοῦ τοῦ ἐγέννησεν ἡ Μήδεια τέκνα, τὴν ἀπωθεῖ καὶ θέλει νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν Γλαύκην κόρην τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου Κρέοντος. Ὁ Ἰάσων θέλει νὰ ἀπομακρύνῃ εἰς ἐξορίαν τὴν Μήδειαν, φοβούμενος ἐκδίκησιν κατὰ τῶν τέκνων των. Ἡ Μήδεια τὸν ἱκετεύει νὰ μὴ τὴν ἐξορίσῃ ἀμέσως ἀλλὰ νὰ τῆς δώσῃ τοὐλάχιστον μίαν προθεσμίαν (στ. 354). Συναντήσασα ἡ Μήδεια τὸν Αἰγέα κατορθώνει νὰ ἐξασφαλίσῃ δι' ἑαυτὴν ἄσυλον εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰς τὴν περίπτωσιν ποὺ θὰ ἦτο ἠναγκασμένη νὰ φύγῃ. Ἡ Μήδεια εἶχε προηγουμένως ἐκθέσει καὶ περιγράψει τὴν θέσιν της. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων στέλλει εἰς τὴν Γλαύκην ἐσθῆτα καὶ χρυσοῦν στέφανον. Ἐνδυθεῖσα τὴν ἐσθῆτα ἡ Γλαύκη ἐδηλητηρίασε τὸ σῶμά της καὶ ἀποθνήσκει, καὶ μετ' αὐτῆς καὶ ὁ Κρέων ἀσπαζόμενος τὴν ἀποθνήσκουσαν. Φονεύσασα δὲ καὶ τὰ τέκνα της, ἡ Μήδεια ὑβρίζει τὸν Ἰάσονα προσελθόντα πρὸς αὐτὴν καὶ ἀπέρχεται εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἅρματος δρακόντων πτερωτῶν καὶ συνοικεῖ μὲ τὸν Αἰγέα.

Τὸ δρᾶμα τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ ποιητοῦ, καὶ πολυθρυλήτων, ἀνεγνώσκετο δὲ πάντοτε καὶ ἀλλαχοῦ καὶ εἰς Ρώμην εἰσαχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐννίου. Παρομοίαν ὑπόθεσιν εἶχε πρὸ τοῦ Εὐριπίδου καὶ ὁ Νεόφρων ὁ Σικυώνιος ἐπεξεργασθῇ, ἀλλ' ὁ Εὐριπίδης ἐφάνη ἀσυγκρίτως ἀνώτερος αὐτοῦ. Κατ' ἐξοχὴν ἡ σκηνή, εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφεται εἰς τὴν ψυχὴν τῆς Μηδείας ἡ σύγκρουσις τοῦ πάθους τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς μητρικῆς φιλοστοργίας, εἶναι ἀμιμήτου ψυχολογικῆς τέχνης.

Περὶ τῆς «Μηδείας» ἰσχύει ὅ,τι εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὸν Εὐριπίδην (Ποιητ. 13): «εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται». Πρβλ. ἐκτενῆ ἀνάλυσιν καὶ βιβλιογραφίαν εἰς Γ. Σμίθ. «Γραμματολογία» σελ. 355-374. Ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης προσανατολίζεται εἰς τὰ περὶ τὸ δρᾶμα τοῦτο ζητήματα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Γ. Σακορράφου (βλέπε Βιβλιογραφίαν). Τὸ δρᾶμα τοῦτο ἔχει ἐκδώσει μετὰ σημειώσεων καὶ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης εἰς τὸν β' τόμον (Ἀθῆν. 1894) τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Εὐριπίδου», (πρβλ. Βιβλιογραφίαν ἐν τέλει τοῦ ἄρθρου).

Οἱ «Ἡρακλεῖδαι» εἶναι δρᾶμα περιέχον πολλοὺς πολιτικοὺς ὑπαινιγμοὺς καὶ πατριωτικὸν ἐνδιαφέρον. Παρεστάθη τὸ 430 π.Χ. Ὁ Ἰόλαος (ὁ ἀνεψιὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἡρακλέους) καταφεύγει μὲ τὴν Ἀλκμήνην καὶ τοὺς παῖδας τοῦ Ἡρακλέους εἰς Ἀθήνας. Ὁ Εὐρυσθεὺς καταδιώκει αὐτούς. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν Δημοφῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Θησέως, ἀρνεῖται τὴν παράδοσιν αὐτῶν εἰς τὸν Εὐρυσθέα. Ἐπειδὴ δὲ χρησμὸς προεῖπε νίκην ἐὰν εὐγενὴς παρθένος θυσιασθῇ εἰς τὴν Δήμητρα, ἡ Μακαρία, μία τῶν θυγατέρων τοῦ Ἡρακλέους ἑκουσίως προσφέρεται εἰς τὸν θάνατον. Τούτου γενομένου ὥρμησαν κατὰ τῶν πολεμίων καὶ συνέλαβον καὶ τὸν Εὐρυσθέα. Προσάγεται αὐτὸς εἰς τὴν Ἀλκμήνην, ποὺ τὸν ὀνειδίζει διὰ τοὺς ἐπιβληθέντας ἄθλους εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἀπειλεῖ δὲ συγχρόνως καὶ θανάτωσίν του. Ὁ Εὐρυσθεὺς εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλόφρων διὰ νὰ μὴ παρακαλέσῃ νὰ σωθῇ, λέγει ὅμως ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως, ζῶν ἢ νεκρός, θὰ εἶναι τὸ σῶμα ἢ τὸ πτῶμά του προπύργιον ἐναντίον πάσης ἐπιβουλῆς κατὰ τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ δρᾶμα τοῦτο ἔχει πολιτικὸν χαρακτῆρα. Οἱ «Ἡρακλεῖδαι», ὁ «Ἡρακλῆς» καὶ αἱ «Ἱκέτιδες» εἶναι τὰ δράματα ποὺ περιέχουν τοὺς περισσοτέρους ὑπαινιγμοὺς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Ὡς πρὸς τὸ ἔτος τῆς διδασκαλίας τῶν «Ἡρακλειδῶν», θεωρεῖται τοῦτο σήμερον συμπίπτον μεταξὺ τοῦ 430-427 π.Χ. (Βλ. Γ. Σμίθ, «Γραμματολογία», σελ. 417 σημ. 5), κυρίως 430, ὅταν οἱ Ἀργεῖοι ἐφαίνοντο ὅτι θὰ συνεμάχουν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Βοιωτῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ χορὸς σύγκειται ἐξ Ἀθηναίων ἡ σύνδεσις τῶν διαφόρων σκηνῶν μεταξύ των εἶναι χαλαρά, οἱ δὲ χαρακτῆρες ἁπλοῖ, μεγαλόψυχοι καὶ εὐγενεῖς ἢ τὸ ἀντίθετον. Τὸ τέλος ἀποκορυφοῦται εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῆς Ἀλκμήνης καὶ τοῦ Εὐρυσθέως (Εὐρυσθεύς: «Καὶ σοὶ μὲν εὔνους καὶ πόλει σωτήριος / μέτοικος αἰεὶ κείσομαι κατὰ χθονός». Ἀλκμήνη: «Τί δῆτα μέλλετ' - κτείνειν τὸν ἄνδρα τόνδ' ἀκούοντες τάδε;»).

Ὁ «Ἱππόλυτος», ὁ υἱὸς τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἱππολύτης, εἶναι τραγωδία τοῦ ἀκατανικήτου ἔρωτος τῆς Φαίδρας πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ συζύγου της («προγονόν της») Ἱππόλυτον. Ἡ σκηνὴ τοποθετεῖται εἰς Ἀθήνας, ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ κυνηγῶν (στίχ. 61). Τὸν ἔρωτα τοῦτον ἀποκρουσθέντα ὑπὸ τοῦ Ἱππολύτου, τοῦ ἐξόχου ὡς πρὸς τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν σωφροσύνην, ἡ Φαίδρα ζητεῖ ἀπὸ ἐκδίκησιν νὰ συνδυάσῃ μὲ τὴν ἐξ ἀπογοητεύσεως ἀποφασισθεῖσαν αὐτοκτονίαν της (στ. 599-600) καὶ νὰ περιπλέξῃ τοιουτοτρόπως εἰς αὐτὴν τὸν Ἱππόλυτον διὰ νὰ τιμωρηθῇ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ πατρός του Θησέως. Ἡ Φαίδρα ἀπαγχονίζεται καὶ ἀφίνει εἰς τὸν Θησέα σημείωμα («δέλτον», στ. 865) ὅτι πράττει τοῦτο ἐξ ἀπελπισίας διότι ἐβιάσθη ὑπὸ τοῦ Ἱππολύτου («Ἱππόλυτος εὐνῆς τῆς ἐμῆς ἔτλη θιγεῖν / βία τὸ σεμνὸν Ζηνὸς ὄμμ' ἀτιμάσας», στ. 885 βλέπε τὸ κείμενον ἐκ τῶν στίχων 856 ἑξ.). Ὁ Ἱππόλυτος ἐκδιώκεται ὑπὸ τοῦ πατρός του ἐκ τῆς χώρας καὶ παραδίδεται πρὸς ἐκδίκησιν εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Ὁ Θησεὺς μανθάνει τὴν ἀθωότητα τοῦ υἱοῦ του διὰ τῆς Ἀρτέμιδος, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων (στίχ. 1398) Ἱππόλυτος προσάγεται πρὸ αὐτοῦ. Τὸν θάνατόν του, λέγει ἡ Ἄρτεμις, προεκάλεσεν ἡ Ἀφροδίτη («Κύπρις», 1304), ἐμπνεύσασα εἰς τὴν Φαίδραν τοιοῦτον βδελυρὸν ἔρωτα πρὸς τὸν Ἱππόλυτον. Ὁ Θησεὺς θρηνεῖ γοερῶς διὰ τὸν οἰκτρὸν καὶ ἄδικον θάνατον τοῦ υἱοῦ του: «ὄλωλα, τέκνον, οὐδέ μοι χάρις βίου - εἰ γὰρ γενοίμην τέκνον ἀντὶ σοῦ νεκρός» (στ. 1408 καὶ 1410).

Τὸ δρᾶμα ἐδιδάχθη τὸ 428 π.Χ. μὲ νίκην τοῦ Εὐριπίδου, θεωρεῖται δὲ ἕνα ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ ψυχολογικωτάτων δραμάτων τοῦ ποιητοῦ. Ἡ παράστασις τοῦ ἀνόμου ἔρωτος τῆς Φαίδρας πρὸς τὸν νεαρὸν καὶ ὡραῖον Ἱππόλυτον εἶναι λογοτεχνικὸν καὶ ψυχολογικὸν ἀριστοτέχνημα. Ἀλλὰ τὸ κύριον εἰς τὴν πράξιν τοῦ δράματος εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Ἱππολύτου. Τὸ δρᾶμα φέρει τὸ ἐπίθετον (Ἱππόλυτος) δεύτερος ἢ «στεφανηφόρος» ἢ «στεφανίας» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἔκδοσιν, ὅταν ἐκαλεῖτο «Ἱππόλυτος Καλυπτόμενος», διότι ὅταν αὐτὴ αὕτη ἡ Φαίδρα ὡμολόγησεν εἰς αὐτὸν τὸν ἔρωτά της, ὁ Ἱππόλυτος ἐκάλυψεν ἐξ αἰσχύνης τὸ πρόσωπον, «στεφανηφόρος» δὲ ἐκλήθη ἡ δευτέρα αὐτοῦ ἐπεξεργασία, ἐκ τοῦ στεφάνου τὸν ὁποῖον ἀφιερώνει εἰς τὴν παρθένον θεὰν Ἄρτεμιν (στίχ. 73: «σοὶ τόνδε πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου λειμῶνος, ὦ δέσποινα κοσμήσας φέρω»).

Ὁ Ἄγγλος φιλόλογος Μπέντλεϋ τὸ «Καλυπτόμενος» ἑρμηνεύει «ὁ ἐν τῷ ἀποθνήσκειν καλυπτόμενος», ἢ διότι ὡς νεκρὸς καὶ κεκαλυμμένος φέρεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Τὸ δρᾶμα δὲν ἤρεσεν λόγῳ τῆς ὑποθέσεως του εἰς τὸ πολὺ πλῆθος εἰς Ἀθήνας καὶ ὁ Ἀριστοφάνης συχνὰ (Θεσμοφ. 153 547, Βάτραχοι, 1043: «οὐ Φαίδρας ἐποίουν πόρνας» τὸ κακίζει. Διαβόητος εἶναι ὁ τὰ πάντα ἀνατρέπων στίχος 612: «ἡ γλῶσσα ὀμώμοκε ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος». Περὶ τοῦ δράματος πρβλ. Γ. Σμίθ «Γραμματολογία» σελ. 382-396. Τὸ δρᾶμα ἔχει ἐκδώσει καὶ ὁ Δημήτρ. Βερναρδάκης (Ἀθ. 1894) Β' τόμος.

Ἡ «Ἀνδρομάχη» εἶναι πολιτικὴ τραγωδία (πρβλ. Γέφφκεν Γραμμ. Α' 2 σελ. 177 σημ. 103), ἐδιδάχθη δὲ κατὰ τὸ ἔτος 420 ἢ μᾶλλον τὸ 417 π.Χ., ἡ δρᾶσις ἐκτυλίσσεται εἰς Φθίαν καὶ ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ Φθιωτίδων γυναικῶν. Εἰς τὸν πρόλογον ἡ ἥρωϊς ἀναπολεῖ τὴν παλαιάν της εὐτυχίαν καὶ διεκτραγωδεῖ τὴν παροῦσαν δυστυχίαν της. Διότι, δοθεῖσα δούλη εἰς τὸν Νεοπτόλεμον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, κινδυνεύει τώρα νὰ φονευθῇ ὑπὸ τῆς συζύγου του Ἑρμιόνης, θυγατρὸς τοῦ Μενελάου. Ἐκ τοῦ Νεοπτολέμου ἀπέκτησεν ἡ Ἀνδρομάχη τὸν υἱόν της Μολοσσόν. Ἡ Ἑρμιόνη προσκαλέσασα καὶ τὸν πατέρα αὐτῆς Μενέλαον ἐκ Σπάρτης ἐπιδιώκει τὸν φόνον τῆς Ἀνδρομάχης, ἡ ὁποία φοβουμένη τοῦτο τὸν μὲν υἱόν της ἔκρυψεν ἀσφαλῶς, αὐτὴ δὲ κατέφυγεν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Θέτιδος. Ὁ Μενέλαος ἀνευρὼν τὸν κρυπτόμενον Μολοσσὸν ἀπειλεῖ τὴν Ἀνδρομάχην ὅτι θὰ τὸν φονεύσῃ, ἐὰν αὕτη δὲν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Θέτιδος. Ἡ Ἀνδρομάχη ἀναγκασθεῖσα τοιουτοτρόπως ἐξέρχεται, καὶ ὁ μὲν Μενέλαος ἐπιζητεῖ νὰ φονεύσῃ αὐτήν, ἡ δὲ Ἑρμιόνη τὸν υἱόν της Μολοσσόν. Ἐκ τοῦ δόλου τούτου ἀφορμώμενος ὁ Εὐριπίδης, ἐκτοξεύει φοβερὰς κατηγορίας κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς δολίων καὶ «μηχανορράφων κακῶν, καὶ οὐδὲν ὑγιὲς φρονούντων» (στ. 445 ἑξῆς). Ὁ ἐπανελθὼν Πηλεὺς σώζει τὸν Μολοσσὸν καὶ ἀναγκάζει τὸν Μενέλαον νὰ ἀπέλθῃ (στ 736). Ἡ Ἑρμιόνη κατόπιν φοβούμενη τὸν ἄνδρα της Νεοπτόλεμον διὰ τὰ πραχθέντα, διανοεῖται νὰ αὐτοκτονήσῃ, ἀλλ' ἐλθὼν ὁ Ὀρέστης, ποὺ πρότερον τὴν εἶχε μνηστευθῇ ἀπάγει αὐτήν, σκέπτεται δὲ νὰ φονεύσῃ καὶ τὸν Νεοπτόλεμον. Καὶ ὄντως ἔρχεται μετ' ὀλίγον ἡ ἀγγελία ὅτι ὁ Ὀρέστης εἰς τοὺς Δελφοὺς ἐφόνευσε τὸν Νεοπτόλεμον. Ἐνῶ δὲ ὁ πάππος Πηλεὺς θρηνεῖ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του Ἀχιλλέως (στ. 1077 [illegible], ἐπιφανεῖσα ἡ Θέτις ὡς θεὸς ἐκ μηχανῆς παρηγορεῖ καὶ καθησ[illegible]άζει τοὺς παθόντας, συμβουλεύει τὴν ταφὴν τοῦ Νεοπτολέμου πλησίον τῆς πυθικῆς ἐσχάρας τῶν Δελφῶν, τὴν δὲ Ἀνδρομάχην στέλλει εἰς Μολοσσίαν. Ἡ θεὰ λέγει ὅτι θὰ καταστήσῃ τὸν Νεοπτόλεμον ἀθάνατον. Ἡ τραγωδία εἶναι πολιτικὴ καυτηρίασις τοῦ ἤθους τῶν Λακεδαιμονίων, στερεῖται δὲ αὐστηρᾶς ἑνότητος, καθόσον διαιρεῖται εἰς δύο χαλαρῶς μεταξύ των συνδεόμενα μέρη. Πρβλ. Γ. Σμίθ «Γραμματολογία» σελ. 397-403 ἐν σελ.

397 σημ. 2 αί νεώτεραι έκδόσεις τοῦ δράματος. Περαιτέρω πρβλ. καὶ «Γραμματολογίαν» Γέφφκεν, τόμ. Α' σελ. 186 έξ. (καὶ τὰς ἀντιστοίχους σημειώσεις εἰς τὸ β' μέρος), καὶ Κροαζέ, «Γραμματολογία» τόμ. 3 σελ. 317.

Ἡ «Ἑκάβη» ἔχει τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ἡρωΐδος καὶ εἶναι μία ἐκ τῶν συγκινητικωτέρων τραγωδιῶν τοῦ ποιητοῦ. Ἐδιδάχθη τὸ 425 π.Χ., ἡ δὲ σκηνὴ τοποθετεῖται εἰς τὴν Θρακικὴν χερσονήσου ἀπέναντι τῆς Τροίας. Ὁ χορὸς συνίσταται ἐξ αἰχμαλωτίδων γυναικῶν. Τὸ δρᾶμα ἀποτελεῖται ἐκ δύο πράξεων: α) τὴν θυσίαν τῆς Πολυξένης καὶ β) τὴν ἐκδίκησιν τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἡ Ἑκάβη ἀπὸ τὸν Πολυμήστορα διὰ τὸν φόνον τοῦ Πολυδώρου.

Προλογίζει ἡ σκιὰ τοῦ Πολυδώρου, τὸν ὁποῖον ὁ πατήρ του Πρίαμος ἔστειλε μετὰ πολλοῦ χρυσοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Θρακῶν Πολυμήστορα, διὰ νὰ διαφύγῃ τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ ὁ ἄπιστος φίλος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας φονεύει τὸν φιλοξενούμενον νέον διὰ νὰ σφετερισθῇ τοὺς θησαυρούς. Τὸν νεκρὸν ρίπτει εἰς θάλασσαν. Ἐπειδὴ τὸ πτῶμα ἔμεινεν ἄταφον, ἡ ψυχή, μὴ δυναμένη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἅδην, περιεπλανᾶτο. Ἡ Ἑκάβη, ποὺ ἐμφανίζεται (ἐξελθοῦσα ἐκ τῆς σκηνῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος) μετὰ τὸν πρόλογον τοῦ Πολυδώρου εἶναι ταραγμένη ἐκ φοβεροῦ ὀνείρου (στ. 90), τὸ ὁποῖον εἶδε τὴν τελευταίαν νύκτα. Καὶ τὸ ὄνειρον ἐκπληροῦται. Ὁ χορὸς ἀγγέλλει εἰς αὐτὴν ὅτι ἔρχεται ὁ Ὀδυσσεὺς (στ. 141) διὰ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν θυγατέρα της Πολυξένην καὶ προσφέρῃ αὐτὴν θυσίαν εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἀχιλλέως (στ. 90). Ἡ κόρη ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴν δυστυχῆ μητέρα. Ἡ ἐλευθέρα ἀπόφασις καὶ ἀδιαφορία τῆς γενναίας ἀδελφῆς τοῦ Ἕκτορος νὰ ὑποστῇ τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς δουλείας (στ. 367: «ἀφίημ' ὀμμάτων ἐλευθέρων φέγγος τόδε») καταπραΰνουν ὀλίγον τὸν πόνον καὶ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται κανεὶς διὰ τὴν πάσχουσαν μητέρα. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἡ θεράπαινα, ἡ ὁποία εἶχε μεταβῇ εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ φέρῃ θαλάσσιον ὕδωρ διὰ νὰ πλύνῃ τὸν νεκρὸν τῆς Πολυξένης, ἀνευρίσκει ἐκεῖ τὸ ἐκβρασθὲν ὑπὸ τῶν κυμάτων πτῶμα τοῦ Πολυδώρου (στ. 681), ὁ ὁποῖος ἦτο ἡ μόνη ἀπομείνασα ἐλπὶς τῆς δυστυχοῦς μητρός. (Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συνδέεται τὸ πρῶτον μὲ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ δράματος).

Ἡ Ἑκάβη θρηνεῖ μὲν καὶ πάλιν (στίχ. 703 ἑξ.) τὸν υἱόν της καὶ ἀκούει νὰ τὴν ἀποκαλῇ ὁ χορὸς (στίχ. 721) τὴν δυστυχεστάτην τῶν ἀνθρώπων (πολυπονωτάτην βροτῶν»). Ἀλλά, ἂν καὶ γραῖα ἀσθενὴς καὶ ἀβοήθητος καὶ αἰχμάλωτος, ἀρχίζει ἀμέσως μὲ πλήρη συνείδησιν τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἐγχειρήματος, νὰ μηχανᾶται δόλους διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν ἄπιστον ἐκεῖνον φίλον τοῦ συζύγου της, ποὺ ἔσφαξεν ἐκ φιλαργυρίας κινούμενος τὸν υἱόν της Πολύδωρον, τὴν τελευταίαν τῆς ζωῆς της παρηγορίαν. Ὁ Ἀγαμέμνων, ὁ ὁποῖος ἔκπληκτος μανθάνει τὰ διατρέξαντα ἀπὸ στόματος τῆς Ἑκάβης, δὲν ἀναλαμβάνει μὲν αὐτὸς νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀπίστου φίλου (στ. 842), ὑπόσχεται ὅμως εἰς τὴν τιμωρὸν μητέρα τὴν συνδρομήν του («ὡς θέλοντα μὲν μ' ἔχεις σοὶ ξυμπονῆσαι καὶ ταχὺν προσαρκέσαι» στ. 861).

Εἰς τὴν τελευταίαν πρᾶξιν τοῦ δράματος ἐκτίθενται τὰ σχετικὰ μὲ τὸν δόλον μὲ τὸν ὁποῖον ἐπετεύχθη ἡ τιμωρία τοῦ ἀπίστου Πολυμήστορος. Οὗτος προσεκλήθη ὑπὸ τῆς Ἑκάβης μετὰ τῶν υἱῶν του διὰ νὰ τοῦ παραδώσῃ τοὺς θησαυροὺς ποὺ εἶχε μαζί της καὶ νὰ δηλώσῃ εἰς αὐτὸν ποῦ εἶναι κρυμμένοι οἱ ὑπολειπόμενοι. Ὁ Πολυμήστωρ ἔρχεται ἀνύποπτος (ἀγνοῶν ὅτι τὸ πτῶμα τοῦ Πολυδώρου ἐξεβράσθη ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἔγινε γνωστὸν τὸ κακούργημά του εἰς τὴν Ἑκάβην, εἰσαχθεὶς δὲ εἰς τὰς στέγας τῶν αἰχμαλωτίδων Τρωάδων (στ. 1016), αὐτὸς μὲν τυφλοῦται (στ. 1035) ὑπ' αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδές του φονεύονται (στ. 1045). Τὴν βοὴν καὶ τὰς κραυγὰς τῶν γινομένων ἀκούσας ὁ Ἀγαμέμνων καὶ μαθὼν παρὰ τοῦ τυφλοῦ Πολυμήστορος τὰ τῆς τυφλώσεώς του, ἀποφαίνεται, ἀκούσας καὶ τὰς δικαιολογίας τῆς Ἑκάβης, ὅτι δικαίως ἔπαθεν ὅ,τι ἔπαθε («ἐπεὶ τὰ μὴ καλὰ πράσσειν ἐτόλμας, τλῆθι καὶ τὰ μὴ φίλα», στίχ. 1250).

Τὰ δύο μέρη τοῦ δράματος συνδέονται κάπως μόνον διὰ τοῦ προσώπου τῆς Ἑκάβης. Παρὰ τὴν ἀτεχνίαν αὐτὴν (ποὺ παρετηρήθη ἀνωτέρω καὶ εἰς τὴν «Ἀνδρομάχην»), τὸ δρᾶμα εἶχε μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ ἐπίδρασιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους (ὁ Ρωμαῖος Ἔννιος, ὁ ἡμιέλλην καλούμενος, ἐπεξειργάσθη παρόμοιον δρᾶμα), ἐν μέρει μὲν λόγω τῶν συγκλονιστικῶν σκηνῶν του, ἐν μέρει δὲ λόγω τῆς ζωηρᾶς τῶν χαρακτήρων (ἰδία τῆς Ἑκάβης) περιγραφῆς, καὶ τρίτον λόγω τῆς κατὰ τὴν παράστασιν ἐφαρμογῆς ἰδιαιτέρων σκηνικῶν μέσων. Πρβλ. Γ. Σμίθ, «Γραμματολογία», σελ. 463-474, ἐν σελ. 463 σημ. 1 αἱ νέαι ἐκδόσεις καὶ πραγματεῖαι περὶ τοῦ δράματος. Βλέπε καὶ Μαχάφφυ. Ἑλλ. Γραμματολ. τόμ. Α, 2 σελ. 119 καὶ ἑξ., σελ. 121 αἱ μιμήσεις νεωτέρων ξένων τραγικῶν. Τὸ δρᾶμα ἐξέδωκε καὶ ὁ Δημήτρ. Βερναρδάκης τόμ. 2 ('Αθ. 1894) τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Εὐριπίδου».

Αἱ «Ἱκέτιδες» ἔλαβον τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ χοροῦ, ὁ ὁποῖος συνίσταται ἐκ τῶν μητέρων τῶν Ἀργείων λοχαγῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν πρὸ τῶν Θηβῶν. Τὰ 15 πρόσωπα τοῦ χοροῦ συνίσταντο κατὰ μερικοὺς φιλολόγους ἐκ πέντε μητέρων καὶ δέκα θεραπαινίδων. Τὸ δρᾶμα θεωρεῖται ὡς ἐγκώμιον τῶν Ἀθηνῶν ἢ Ἀθηναίων ἔχει δὲ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν μὲ τὸ ἀπολεσθὲν δρᾶμα «Ἐλευσίνιοι» τοῦ Αἰσχύλου. Ἐδιδάχθη τὸ 420 ἢ 421 πρὸ Χριστοῦ ἡ δὲ ὑπόθεσις ἐκτυλίσσεται εἰς Ἐλευσῖνα. Ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐξ Ἀργείων γυναικῶν, αἱ «μητέρες ἦσαν τῶν ἐν Θήβαις πεπτωκότων ἀριστέων». Ὁ Κρέων ἀπηγόρευσε τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν καὶ αἱ μητέρες των ἔρχονται συνοδευόμεναι ὑπὸ τοῦ Ἀδράστου εἰς Ἐλευσῖνα, παρακαλοῦσαι τὸν Θησέα νὰ μεσιτεύσῃ εἰς τὸν Κρέοντα διὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν. Ἡ γραῖα μήτηρ τοῦ Θησέως Αἴθρα, ἡ ὁποία καὶ προλογίζει εἰς τὸ δρᾶμα δεικνύει ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν ἱκετίδων καὶ παρακαλεῖ τὸν υἱόν της Θησέα νὰ μεσιτεύσῃ εἰς τὸν Κρέοντα («οἰκτίρουσα πολιὰς ἄπαιδας τάσδε μητέρας τέκνων, σέβουσα δ' ἱερὰ στέμματα», στ. 34 ἑξ.)., Ὁ Θησεὺς ποὺ ἀκούει τὰ διατρέχοντα ἀπὸ τὸν Ἀδράστον δὲν θέλει κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὸ ὅλον ζήτημα («κἄπειτ' ἐγώ σοι σύμμαχος γενήσομαι: τί πρὸς πολίτας τοὺς ἐμοὺς λέγων καλόν; χαίρων ἴθι» στ. 246-248), πείθεται, ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς μητρός του καὶ στέλλει κήρυκα εἰς τὸν Κρέοντα παρακαλῶν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ταφήν. Ἀλλὰ προτοῦ προφθάσῃ νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ κήρυξ, ἔρχεται Θηβαῖος κήρυξ, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐκδιώξουν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου τὸν Ἄδραστον καὶ τοὺς Ἀργείους (στ. 465 ἑξ.). Ἡ θρασύτης αὕτη τοῦ Κρέοντος ἐξοργίζει τὸν Θησέα, ποὺ κηρύττει τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ πρώτου. Οἱ Ἀθηναῖοι νικοῦν τοὺς Θηβαίους καὶ θέλουν μάλιστα νὰ ἐκπορθήσουν τὰς Θήβας. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπει, αὐτὸ ὁ Θησεύς. Οὗτος ἐπανέρχεται εἰς Ἐλευσῖνα κομίζων τὰ πτώματα τῶν στρατηγῶν. Ἐκεῖ καίονται τὰ πτώματα, ἡ σύζυγος δὲ τοῦ Καπανέως, ἑνὸς ἐκ τῶν καιομένων (στ 1065), ὁρμᾷ εἰς τὴν πυρὰν καὶ καίεται μὲ τὸν σύζυγόν της. Οἱ παῖδες τῶν καέντων φέρουν εἰς ὑδρίαν τὴν σποδόν των, τὴν ὁποίαν ὁ Θησεὺς δωρίζει εἰς τὸν Ἄδραστον καὶ τὰς μητέρας. Ἀλλὰ ἐπιφανεῖσα ἡ Ἀθηνᾶ λέγει νὰ μὴ δώσῃ τὴν τέφραν πρὶν ὁ Ἄδραστος ὁρκισθῇ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἄργους ὅτι τὸ Ἄργος δὲν θὰ πολεμήσῃ ποτὲ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὅτι θὰ συμμαχήσει μετ' αὐτῶν κατὰ παντὸς ποὺ θὰ ἐξεστράτευε κατὰ τῆς πόλεως ταύτης («ὁ δ' ὅρκος ἔσται, μήποτ' Ἀργείους χθόνα ἐς τήνδ' ἐποίσειν πολέμιον παντευχίαν ἄλλων τ' ἰόντων ἐμποδὼν θήσειν δόρυ», στ. 1191-1193).

Ἡ παράστασις τοῦ δράματος τούτου θὰ ἦτο πολὺ θεαματικὴν μὲ τὰς πυράς, αἱ ὁποῖαι ἀνάπτονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, μὲ τὰς τεφροδόχους κάλπας τὰς ὁποίας κρατοῦν τὰ τέκνα τῶν ἑπτὰ ἡρώων στρατηγῶν, μὲ τὴν αἰφνίδιον εἴσοδον τῆς ὑπὸ μανίας καταληφθείσης Εὐάδνης εἰς τὴν πυρὰν τοῦ συζύγου της Καπανέως. Πάντα ταῦτα θὰ ἐπλήρωσαν τὸ θέατρον ἀπὸ τρόμον καὶ ἔκπληξιν καὶ θὰ κατεθάμβωναν τοὺς θεατάς. Κανὲν ἄλλο δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου δὲν εἶναι τόσον μὲ πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς σκέψεις παραφορτωμένον, ὅπως τοῦτο καὶ ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τότε δυνατὴν τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀργείων μὲ τὸ Ἀθηναϊκὸν κράτος, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν ἀρίστην διοίκησιν. Οἱ ἔπαινοι τοῦ ποιητοῦ ἀπευθύνονται εἰς τὴν καθοδηγοῦσαν τὴν Ἑλλάδα δημοκρατίαν τῆς Περικλείου ἐποχῆς. Ἔξω τῶν πραγμάτων γίνονται ὑπαινιγμοὶ καὶ εἰς σοφιστικὰς θεωρίας καὶ ἀντιλήψεις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θησέως ἐπαινουμένη πολιτικὴ μετριοπάθεια («τριῶν δὲ μοιρῶν ἡ ἐν μέσῳ σώζει πόλεις», στ. 244), τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὴν καὶ ὁ Πίνδαρος (Πυθ. 11, 52) καὶ ὁ Θουκυδίδης (8, 97, 2) ἐπαινοῦν, φαίνεται ὅτι ἀντανακλᾷ καὶ γνώμην τοῦ Εὐριπίδου.

Περὶ τοῦ δράματος βλέπε Γ. Σμίθ «Γραμματολογία» σελ. 449-462, ἐν σελ. 449 σημ. 2 βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Γκέφφκεν, «Γραμματολογία», 156 ἑξ., καὶ σημειώσεις σελ. 180 Μαχάφφυ, Ἑλλ. Γραμματολογία Α' 2 σελ. 116, καὶ Λέσκυ, Ἑλλην. Τραγωδία, σελ. 171.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ **«Ἡρακλέους»** (ἡ προσθήκη «μαινόμενος» εἰς τὸ ὄνομα τοῦ δράματος εἶναι μεταγενεστέρα), ποὺ ἐδιδάχθη περὶ τὸ 424 π.Χ., ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς «Ἑκάβης». Διότι καὶ τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δύο χαλαρῶς συνεχομένων μερῶν. Ταῦτα εἶναι ἡ ἀπειλὴ ὑπὸ τοῦ Λύκου κατὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἡ μανία αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅπως ἡ «Ἑκάβη», τοιουτοτρόπως καὶ τὸ προκείμενον δρᾶμα ἔτυχεν εὐμενεστάτης ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ. Ὑπάρχει μεγάλη τραγικότης εἰς τὴν ὑπόθεσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους σωθέντα τέκνα του, φονεύονται ἀργότερον ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς μανικὴν κατάστασιν εὑρισκομένου. Τὸ δρᾶμα φαίνεται ὅτι παρεστάθη μεταξὺ 421 καὶ 416 π.Χ. Ἡ σκηνὴ τοποθετεῖται ἐν Θήβαις, προλογίζει δὲ ὁ Ἀμφιτρύων. Ὁ Ἡρακλῆς λαβὼν σύζυγον τὴν Μεγάραν (θυγατέρα τοῦ Κρέοντος), ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς παῖδας. Καταλιπὼν τούτους εἰς Θήβας, ἀνεχώρησε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἄθλων τοῦ Εὐρυσθέους. Τελευταῖος ἆθλος ἦτο ἡ ἐκ τοῦ Ἅδου εἰς τὴν γῆν ἀνάβασις τοῦ Κερβέρου. Λόγῳ τῆς μακρᾶς ἀπουσίας του ἐνομίσθη ὅτι ἀπέθανε. Κατ' αὐτὴν ἦλθεν ἐξ Εὐβοίας ὁ Λύκος, ἐφόνευσε τὸν Κρέοντα καὶ κατέλαβε τὴν βασιλείαν. Ἀπεπειράθη νὰ φονεύσῃ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὸν Ἀμφιτρύωνα, ἀλλὰ ὅλοι αὐτοὶ κατέφυγον εἰς τὸν βωμὸν τοῦ «σωτῆρος Διός» (στ. 48). Ἀλλὰ ὁ Λύκος καὶ ἱκέτας αὐτοὺς ὄντας θέλει νὰ τοὺς καύσῃ καὶ διατάσσει νὰ φέρουν περὶ τὸν βωμὸν ξύλα. Ὁ Ἀμφιτρύων παρακαλεῖ τὸν Λύκον νὰ καύσῃ αὐτὸν καὶ τὴν Μεγάραν πρῶτον διὰ νὰ μὴ ἴδουν τὰ τέκνα τῆς Μεγάρας καιόμενα («ὡς μὴ τέκν' εἰσίδωμεν, ἀνόσιον θέαν / ψυχορραγοῦντα καὶ καλοῦντα μητέρα πατρός τε πατέρα» 323-324). Παρακαλεῖ καὶ ἡ μήτηρ νὰ ἐπιτραπῇ νὰ κοσμήσῃ τὰ τέκνα ὡς νεκρά, καὶ ἐπιτρέπει καὶ τοῦτο ὁ Λύκος, ἀπέρχεται διὰ νὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ καὶ ἐπανέλθῃ ἔπειτα καὶ δώσῃ τὴν ἐντολὴν τῆς καύσεως. Πρὶν ὅμως ἐπανέλθῃ ὁ Λύκος, παρουσιάσθη παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ὁ ἐπανελθὼν Ἡρακλῆς καὶ ἔκπληκτος μανθάνει τὰ διατρέχοντα. Ἀποφασίζει τότε νὰ φονεύσῃ τὸν Λύκον καὶ

πράττει τοῦτο εἰς τὰ ἀνάκτορα. «Ἦλθες - λέγει ὁ χορὸς εἰς τὸν Λύκον - χρόνω μὲν οὗ δίκην δώσεις θανὼν / ὕβρεις ὑβρίζων εἰς ἀμείνονας σέθεν» στ. 740. (Ἦλθες μὲν ἀργὰ ἀλλὰ ἦλθες ἐκεῖ ὅπου μὲ τὸν θάνατον θὰ τιμωρηθῆς / ἀφοῦ ἐφέρεσο τόσον ὑβριστικὰ πρὸς καλυτέρους σου). Ἀλλὰ ἡ Ἥρα στέλλει τὴν Λύσσαν κατὰ τοῦ Ἡρακλέους, οὕτος γίνεται μανιώδης (στ. 930 ἑξ.) καὶ κατὰ τὴν μανίαν του καὶ τὰ τέκνα του φονεύει, νομίζων αὐτὰ τέκνα τοῦ Εὐρυσθέως, καὶ τὴν γυναῖκα του (στ. 958), ὀλίγον δὲ ἔλειψε νὰ φονεύσῃ καὶ τὸν Ἀμφιτρύωνα, τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευσεν ἡ Ἀθηνᾶ. Συνελθὼν δὲ ὁ Ἡρακλῆς (στ. 1088 ἑξ.) ἐκ τοῦ «κλύδωνος καὶ φρενῶν ταράγματος» καὶ μαθὼν τί ἔκαμε, ζητεῖ νὰ αὐτοκτονήσῃ (στ. 1146 ἑξ.), ἀλλ' ἔρχεται ὁ Θησεὺς μετὰ στρατοῦ ἐξ Ἀθηνῶν μὲ σκοπὸν νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Λύκον καὶ νὰ βοηθήσῃ τὸν φίλον του Ἡρακλέα. Ἀκούσας δὲ τὰ γενόμενα του πείθει νὰ ἔλθῃ μαζί του εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐξαγνισμόν.

Τοιουτοτρόπως, βλέπομεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἔκαμε μεγάλους ἄθλους, ἀλλὰ ἡ χεὶρ τῆς εἱμαρμένης τὸν κατέρριψε κατὰ γῆς, ἐκ δὲ τῆς πτώσεως μόνον διὰ τῆς φιλικῆς προστασίας συνῆλθε καὶ ἀνέλαβεν ἠθικῶς. Πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ὅτι ὁ ποιητὴς προσῆψεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἡρακλέους χαρακτηριστικὰ λεπτοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὰ περὶ τοῦ ἥρωος ἄλλοθεν παραδεδομένα, καὶ παρουσιάζει αὐτὸν ὡς ἐνεργοῦντα τοὺς ἄθλους ὡς θυσίαν δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ἐξιδανικεύεται οὕτω τὸ πρόσωπον τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἥρωος, ὡς τοῦτο ἤδη οἱ σοφισταὶ (ἰδίως ὁ Πρόδικος) εἶχον ἐπιχειρήσει. Ἄλλως βέβαια παρουσιάζει ὁ ποιητὴς τὸν Ἡρακλέα εἰς τὴν «Ἄλκηστιν» καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῶν δραμάτων του.

Τὸ δρᾶμα ἐμιμήθη ὁ Γερμανὸς Γκριλπάρτσερ, παρεστάθη δὲ ὑπὸ μαθητῶν τοῦ εἰς Στρασβοῦργον γυμνασίου τὴν 30 Ἰουλίου 1588. Πρβλ. Γκροῦππε εἰς τὸ Παράρτημα 3,925 ἑξ. τῆς «Φιλολ. Ἐγκ.». Π.-Β.-Κρόλλ. πρβλ. καὶ Γ. Σμὶθ «Γραμματολογίαν» σελ. 430-448, καὶ τὴν περίφημον ἔκδοσιν τοῦ δράματος ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς.

Ὁ «Ἴων» εἶναι δρᾶμα μὲ πλῆθος περιπετειῶν καὶ μὲ εὐτυχῆ ἐπὶ τέλους ἔκβασιν. Ἐπικρατεῖ εἰς αὐτὸ ἰσχυρὸν καὶ ὑψηλὸν αἴσθημα τῆς λεγομένης Ἀττικῆς αὐτοχθονίας, τὴν ὁποίαν δι' ἑαυτὸν καὶ ὁ Ἴων ἀντιποιεῖται. Ἀλλὰ ἂν καὶ ὁ ἀρχηγέτης τῶν Δωριέων Ξοῦθος τίθεται εἰς τὸ περιθώριον, παρὰ ταῦτα οὐδεμία δυσμενὴς κρίσις διὰ τοὺς Δωριεῖς λέγεται, μάλιστα δὲ ἡ «Δωρὶς πόλις» τυγχάνει καὶ καλῆς μνείας (στ. 1590). Ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος (τὸ ὁποῖον πάντως θὰ παρεστάθη κατὰ τοὺς χρόνους περὶ τὸ 419 ἢ 418 π.Χ.) ἐκτυλίσσεται ἐν Δελφοῖς, ὁ δὲ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ θεραπαινίδων τῆς Κρεούσης. Κρέουσα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἐρεχθέως, ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος, υἱὸν τὸν ὁποῖον ἐκ φόβου ἐξέθεσεν ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Τοῦτον ἀνεῦρεν ὁ Ἑρμῆς καὶ τὸν φέρει εἰς τοὺς Δελφούς. Ἐκεῖ ἀνετράφη ὑπὸ τῆς Πυθίας καὶ ἔγινε νεωκόρος τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ Κρέουσα ἔλαβε σύζυγον τὸν Ξοῦθον, ποὺ συνεμάχησε μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἔλαβε τὴν βασιλείαν. Ἐκ τοῦ γάμου δὲν ἐγεννήθη τέκνον, ἔρχονται δὲ εἰς τοὺς Δελφοὺς διὰ νὰ ἐρωτήσουν τὸν θεόν. Ὁ Ἀπόλλων ἐξ ἀρχῆς, θέλει νὰ κάμῃ βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἐκ τῆς Κρεούσης υἱὸν αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ φανῇ ὅτι εἶναι πατήρ του. Ὁ Ξοῦθος λαμβάνει δίσημον χρησμὸν (στ. 533) ὅτι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον θὰ συναντήσῃ ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ ναοῦ εἶναι υἱός του, γεννηθεὶς ἐξ ἄλλου γάμου, πρὶν λάβῃ ὁ Ξοῦθος σύζυγον τὴν Κρέουσαν (στ. 525 ἑξ.). Ὁ Ξοῦθος συναντᾷ πρῶτον τὸν νεωκόρον Ἴωνα, ποὺ ἦτο, ὡς ἐλέχθη, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Εἰς τοῦτον ὁ βασιλεὺς Ξοῦθος ἀποκαλύπτει τὸν χρησμόν καὶ χαίρει μὲν ὁ Ἴων διὰ τοῦτο, ἀλλὰ ἐρωτᾷ νὰ μάθῃ ποία εἶναι ἡ μήτηρ του. Μετὰ τὴν ψευδῆ αὐτὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος διάλογον διὰ τὴν μητέρα του, ὁ Ἴων (ὅπως ὠνομάσθη τότε, στ. 661) καλεῖται νὰ ἔλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀθηνῶν, πείθεται δηλ. νὰ ἀκολουθήσῃ μὲ δόλον. Ὁ χορὸς γνωρίζει εἰς τὴν βασίλισσαν Κρέουσαν ὅτι ὁ νεωκόρος ἀναγνωρισθεὶς ὡς υἱὸς τοῦ Ξούθου, πρόκειται νὰ ἔλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀθηνῶν, Ἡ Κρέουσα λυπεῖται διὰ τὴν εἰσδοχὴν τοῦ νέου αὐτοῦ εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ θέλει νὰ τὸν δηλητηριάσῃ, ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν ὁ Ἴων σώζεται. Ὁ Ἴων θέλει νὰ τὴν ἐκδικηθῇ, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος, κατόπιν ποικιλωτάτων σκηνῶν, ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ υἱός της καὶ ἡ τέως ἐχθρά του ὡς μήτηρ του (στ. 1437).

Ἡ Ἀθηνᾶ ἀποκαλύπτει τὸν Ἀπόλλωνα ὡς πατέρα του, καὶ συμβουλεύει τὴν Κρέουσαν νὰ τὸν ἐγκαταστήσῃ εἰς τὸν θρόνον (στ. 1573), ἀφοῦ κατάγεται ἐκ τοῦ Ἐρεχθέως. Μὲ ἔπαινον τοῦ Ἀπόλλωνος τελειώνει τὸ δρᾶμα.

Τὸ δρᾶμα περιέχει εἰς τὴν πλοκήν του πολλὰς νέα ἐπινοήσεις τοῦ Εὐριπίδου (ἔρως τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὴν Κρέουσαν, Ἴων ὡς νεωκόρος εἰς Δελφούς, ἐπίσκεψις τοῦ μαντείου διὰ τεκνογονίαν κλπ.). Εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο οἱ θεοὶ διαδραματίζουν σπουδαιότερον πρόσωπον παρ' ὅσον εἰς ἄλλα δράματα. Πρῶτον ὁ Ἀπόλλων, κατόπιν ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ.

Ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν (εἰκόνες εἰς τὴν στοὰν τοῦ ναοῦ στ. 190 ἑξ. περὶ τῶν ὁποίων ὁ Μπαῖκ διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν εἰκόνων ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθεσαν μετὰ τὴν εἰς Ρίον νίκην τὸ 429 π.Χ., νεώτεραι ὅμως ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι ἡ στοὰ ὠκοδομήθη βραδύτερον). Ἐκτενῆ ἀξιόλογον μελέτην περὶ τοῦ δράματος ἐδημοσίευσεν ὁ Ἑρμάτιγγερ εἰς Βερολῖνον (1897) ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ μῦθος τῆς Ἀττικῆς αὐτοχθονίας».

Αἱ «Τρωάδες» ἐδιδάχθησαν κατὰ τὴν σωζομένην διδασκαλίαν τὸ 415 π.Χ. μὲ τὴν τριλογίαν «Ἀλέξανδρος», «Παλαμήδης» καὶ τὸ σατυρικὸν «Σίσυφος», ἔλαβε δὲ τὸ δεύτερον βραβεῖον. Ἡ σκηνὴ τοποθετεῖται εἰς Τροίαν, ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφήν της. Ὁ Ποσειδὼν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἀποφασίζουν τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ὁ κήρυξ Ταλθύβιος ἀγγέλλει εἰς τὴν Ἑκάβην ὅτι πρὸ ὀλίγου ἀπεφασίσθη διὰ κλήρου ἡ τύχη τῶν αἰχμαλώτων Ἡ Κασσάνδρα ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα, ἡ Πολυξένη θὰ θυσιασθῇ εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἀχιλλέως, τὴν Ἀνδρομάχην δέ, σύζυγον τοῦ Ἕκτορος, θὰ λάβῃ ὁ Νεοπτόλεμος, καὶ σὺ ἡ ἰδία (λέγει εἰς τὴν Ἑκάβην) ἐδόθης εἰς τὸν Ὀδυσσέα. Ὁ κήρυξ λέγει νὰ ὁδηγήσουν πρὸς αὐτὸν τὴν Κασσάνδραν διὰ νὰ τὴν παρουσιάσῃ εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα, Ἡ Κασσάνδρα προσέρχεται στολισμένη ὡς νύμφη, καὶ ἄδει εἰς μαντικὴν ἔκστασιν τὸν ὑμέναιον: (Ὦ Ὑμέναι' ἄναξ, - βοάσαθ' Ὑμέναιον, ὦ, / μακαρίαις ἀοιδαῖς / ἰαχαῖς τε νύμφαν - Ἴτ' ὦ καλλίπεπλοι Φρυγῶν / κόραι, μέλπετ' ἐμῶν γάμων / τὸν πεπρωμένον εὐνᾶ πόσιν ἐμέθεν - Κασσάνδρα (στ. 353): μῆτερ, πύκαζε κρᾶτ' ἐμὸν νικηφόρον / καὶ χαῖρε τοῖς ἐμοῖσι βασιλικοῖς γάμοις / καὶ πέμπε, κἂν μὴ τἀμά σοι πρόθυμά γ' ἦ, ὤθει βιαίως· εἰ γὰρ ἔστι Λοξίας, / Ἑλένης γαμεῖ με δυσχερέστερον γάμον / ὁ τῶν Ἀχαιῶν κλεινὸς Ἀγαμέμνων ἄναξ. / Κτενῶ γὰρ αὐτόν, κάντιπορθήσω δόμους ποινὰς ἀδελφῶν καὶ πατρὸς λαβοῦσ' ἐμοῦ... ἀλλ' ἄττ' ἐάσω· πέλεκυν οὐχ ὑμνήσομεν, / ὃς ἐς τράχηλον τὸν ἐμὸν εἶσι χἀτέρων· / μητροκτόνους τ' ἀγῶνας, οὓς οὐμοὶ γάμοι / θήσουσιν, οἴκων τ' Ἀτρέως ἀνάστασιν· (= ἀνατροπὴν) / πάλιν δὲ δείξω τήνδε μακαριωτέραν / ἢ τοὺς Ἀχαιούς, ἔνθεος μέν, ἀλλ' ὅμως / τοσόνδε γ' ἔξω στήσομαι βακχευμάτων»). Ἕνα γάμον δυστυχέστερον ἀπὸ τὸν γάμον τῆς Ἑλένης συνάπτει μὲ ἐμὲ ὁ Ἀγαμέμνων, διότι θὰ τὸν φονεύσω καὶ θὰ ἐξολοθρεύσω ὅλην τὴν γενεάν του, ἐκδικουμένη τοὺς ἀδελφούς καὶ τὸν πατέρα μου. Ἀλλὰ ἂς σιωπήσω, δὲν πρέπει νὰ τραγουδῶ τὸν πέλεκυν, ὁ ὁποῖος ἀπειλεῖ τὸν τράχηλον τὸν ἰδικόν μου καὶ ἄλλων, οὐδὲ τοὺς θανατηφόρους ἀγῶνας τοὺς ὁποίους θὰ προκαλέσῃ ὁ γάμος μου, οὐδὲ τὸ σπίτι τοῦ Ἀτρέως, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ σωριασθῇ. Θὰ ἀποδείξω δὲ ὅτι πολὺ εὐτυχεστέρα εἶναι ἡ Τροία καὶ ὁ ἡρωϊκὸς ὅμιλος τῶν κατοίκων της, οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν διὰ τὴν πατρίδα των καὶ ἀναπαύονται εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος. Σκούπισε τὰ δάκρυά σου μητέρα μου, ἀφοῦ δὰ μόνον καταστροφὴν φέρω μὲ τὸν γάμον μου εἰς τὸν ἐχθρόν μας)».

Καὶ ὅταν ὁ κήρυξ θέλει νὰ τὴν ὁδηγήσῃ εἰς τὸ πλοῖον καὶ λέγει καὶ εἰς τὴν Ἑκάβην ὅτι θὰ μεταβῇ εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ κυρίου της Ὀδυσσέως, τότε ἡ ἐξεγερθεῖσα Κασσάνδρα προλέγει εἰς τὸν Ὀδυσσέα μακρὰν περιπλάνησιν, πλήρη κινδύνων, ἕως ὅτου ἀργὰ φθάσῃ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εὕρῃ ἐκεῖ μεγάλην δυστυχίαν («κάκ(α) ἐν δόμοισι μυρί' εὑρήσει μολών» στ. 443), καὶ ἀποχωριζομένη διὰ παντὸς ἀπὸ τὴν μητέρα της φωνάζει εἰς αὐτήν: «Ἐντὸς ὀλίγου θὰ εἶμαι μαζὶ μὲ τὸν πατέρα μου καὶ τοὺς ἀδελφούς μου, ἐρχομένη εἰς τὸν Ἅδην ὡς νικήτρια, ἀφοῦ ὁ οἶκος τῶν Ἀτρειδῶν καταστραφῇ (στιχ. 458: «Χαῖρέ μοι μῆτερ· δακρύσῃς μηδὲν ὧ φίλη πατρὶς / οἵ τε γῆς ἔνερθ' ἀδελφοὶ χὠ τεκὼν ἡμᾶς πατὴρ / οὗ μακρὰν δέξεσθέ μ' ἥξω δ' ἐς νεκροὺς νικηφόρος / καὶ δόμους πέρσας' Ἀτρειδῶν, ὧν ἀπωλόμεσθ' ὕπο = ὑφ' ὧν κατεστράφημεν). Ἡ Ἑκάβη θρηνεῖ μὲ τὸ πλῆθος τῶν Τρωάδων αἰχμαλωτίδων, ὅταν αἰφνιδίως εἰσέρχεται ὁρμητικῶς κρατοῦσα εἰς τὰς χεῖράς της τὸ τέκνον της ἡ Ἀνδρομάχη, οἰμώζουσα ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ θέλουν νὰ τὴν ἀπαγάγουν ὡς δούλην! Ἀγγέλλει ὅτι πρὸ ὀλίγου ἡ Πολυξένη ἐθυσιάσθη εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἀχιλλέως («τέθνηκέ σοι παῖς πρὸς τάφῳ Πολυξένη / σφαγεῖσ' Ἀχιλλέως, δῶρον ἀψύχῳ νεκρῷ» στ. 622-23). Ζηλεύω διὰ τὴν τύχην της διότι καλύτερον εἶναι ὁ θάνατος παρὰ νὰ ζῇ κανεὶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον (τοῦ ζῆν δὲ λυπρῶς κρεῖσσόν ἐστι κατθανεῖν» στ. 636). Ἡ Ἑκάβη μὲ ὅλον τὸν πόνον, ὁ ὁποῖος τὴν συνέχει, ζητεῖ νὰ τὴν παρηγορήσῃ, τὴν συμβουλεύει νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸν νέον σύζυγόν της, καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ ἀναθρέψῃ τὸν υἱόν της οὕτως ὥστε νὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ νὰ τὴν ἀναστήσῃ καὶ πάλιν («τίμα δὲ τὸν παρόντα δεσπότην σέθεν, / φίλον διδοῦσα δέλεαρ ἀνδρὶ σῶν τρόπων. / Κἂν δρᾷς τάδ' ἐς τὸ κοινὸν εὐφρανεῖς φίλους / καὶ παῖδα τόνδε παιδὸς ἐκθρέψειας ἂν / Τροίᾳ μέγιστον ὠφέλημα, ἴν' - εἴ ποτε - / ἐ σοῦ γενόμενοι παῖδες Ἴλιον πάλιν / κατοικίσειαν, καὶ πόλις γένοιτ' ἔτι» στ. 699-705). Ὁ Ταλθύβιος παρουσιάζεται αἰφνιδίως καὶ ζητεῖ τὸν παῖδα ἀπὸ τὴν Ἀνδρομάχην, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀχαιοὶ κατὰ συμβουλὴν τοῦ Ὀδυσσέως θὰ ρίψουν «ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν πύργων» (πρβλ. στ 719 καὶ 725). Ἀπάγεται λοιπὸν μετὰ διαλογικὴν συζήτησιν εἰς μίαν συγκινητικὴν σκηνὴν ἀπὸ τὴν «μογερὰν μητέρα» (783), καὶ ἡ ἰδία ὁδηγεῖται εἰς τὸν νέον κύριόν της (στ. 778-9). Νέους θρήνους καὶ ὀδυρμοὺς ἀρχίζει ἡ Ἑκάβη («ὦ τέκνον, ὦ παῖ παιδὸς μογεροῦ, συλώμεθα σὴν ψυχὴν ἀδίκως μήτηρ κἀγώ» 790 ἑξ.) καὶ ὁ χορός.

Ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνει ὁ Μενέλαος (στ. 860) ἀπόφασιν ἔχων νὰ ὁδηγήσῃ τὴν Ἑλένην εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκεῖ νὰ τὴν θανατώσῃ, («Ἑλληνίδ' ἐς γῆν κἄτ' ἐκεῖ δοῦναι κτανεῖν» 878). Ἡ Ἑκάβη τὸν συμβουλεύει νὰ ἀποφεύγῃ τὸ βλέμμα της, διότι αὐτὸ πάντα τὸν σαγηνεύει («ὁρᾶν δὲ τήνδε φεῦγε, μή σ' ἕλῃ πόθῳ. / αἱρεῖ γὰρ ἀνδρῶν ὄμματ' ἐξαιρεῖ πόλεις» στ. 890 - 91). Ἡ Ἑλένη παρουσιάζεται καὶ ζητεῖ ἐκ νέου νὰ δελεάσῃ σοφιστικῶς δι' ἔρωτος τὸν σύζυγόν της. Ἡ Ἑκάβη ὅμως παρεμβαίνει καὶ τὴν ἀποκαλύπτει ὡς «μὴ λέγουσαν ἔνδικα» (στ. 969-1032) καὶ ὁ Μενέλαος διατάσσει αὐτήν: «βαῖνε λευστήρων πέλας (πήγαινε εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι

θὰ σὲ λιθοβολήσουν, θὰ σὲ φονεύσουν) / πόνους τ' Ἀχαιῶν ἀπόδος ἐν μικρῷ μακροὺς / θανοῦσ' ἵν εἰδῆς μὴ καταισχύνειν ἐμὲ» (στ. 1038-1041). Ὁ κήρυξ τότε προσέρχεται μὲ τὸ πτῶμα τοῦ παιδὸς τῆς Ἀνδρομάχης, καὶ τὴν εἴδησιν ὅτι αὐτὴ ἔφυγε καὶ παρήγγειλεν εἰς τὴν Ἑκάβην νὰ ταφῇ τὸ πτῶμα τοῦ παιδός της (1134) μὲ κάθε δυνατὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα («σᾶς δ' ἐς ὠλένας δοῦναι, πέπλοισιν ὡς περιστείλης νεκρὸν στεφάνοις θ', ὅση σοι δύναμις, ὡς ἔχει τὰ σά» στ. 1142 ἑξ.). Ἡ Ἑκάβη θρηνοῦσα παρακαλεῖ τὸν χορὸν νὰ τὴν βοηθήσῃ εἰς τὸ βαρὺ αὐτὸ ἔργον καὶ ἀμφότεροι, αὐτὴ καὶ ὁ χορός, ἀρχίζουν τὸν θρῆνον («αἰαῖ, αἰαῖ· πικρὸν ὄδυρμα» κλπ.). Ἐν τῷ μεταξὺ βλέπουν ὅτι ἡ Τροία καίεται (1279) καὶ ὁ στρατὸς ἑτοιμάζεται πρὸς ἀπόπλουν, ὁ κήρυξ προσκαλεῖ τὴν Ἑκάβην νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ (1285), διὰ νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς τὸν Ὀδυσσέα. Κλαίουσαι καὶ θρηνοῦσαι αἱ ἀτυχεῖς γυναῖκες κατευθύνονται εἰς τὰ πλοῖα τῶν Ἀχαιῶν: («πρόφερε πόδα σὸν ἐπὶ πλάτας Ἀχαιῶν» στ. 1332).

Ὅσον καὶ ἂν λέγεται, καὶ δικαίως, ὅτι τὸ δρᾶμα τοῦτο δὲν ἔχει αὐστηρῶς ἑνιαίαν πλοκὴν τόσον αἱ ἐπὶ μέρους ἀλλήλας διαδεχόμεναι σκηναί του εἶναι εἰς ἄκρον συγκλονητικαὶ καὶ καταδεικνύουν τὴν μεγάλην ψυχολογικὴν δύναμιν τοῦ τραγικοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναλυτικώτερον κάπως ἐδόθη τὸ περιεχόμενον τοῦ δράματος τούτου. Τὸ πρόσωπον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ τὸ δρᾶμα εἶναι ἡ γηραιὰ καὶ τόσον ἀτυχὴς μήτηρ καὶ βασίλισσα Ἑκάβη. Πρβλ. Γ. Σμίθ, «Γραμματολογία» σελ. 478-487 καὶ Μαχάφφυ, «Γραμματολογία» σελ 127 ἑξ.

Ἡ «Ἠλέκτρα» ὡς δρᾶμα ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅτι εἰς αὐτὸ μεγάλοι καὶ πολυθρύλητοι, κυριολεκτικῶς καθηγιασμένοι μῦθοι τῶν Ἑλλήνων σύρονται εἰς τὴν πεπατημένην ὁδὸν τῆς Ἀθηναϊκῆς ζωῆς. Παρεστάθη πιθανῶς τὸ 413 π.Χ. Ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ Μυκηναίων γυναικῶν. Προλογίζει δὲ ὁ Αὐτουργός, ὁ σύζυγος τῆς Ἠλέκτρας, χωρικός.

Ἡ Ἠλέκτρα ὑπανδρευθεῖσα παρὰ τὴν θέλησίν της γεωργὸν ἢ χωρικὸν («αὐτουργόν»), παρουσιάζεται φέρουσα ὑδρίαν καὶ βλέπει τὸν μόλις ἀφιχθέντα Ὀρέστην καὶ Πυλάδην, οἱ ὁποῖοι ὡς ἄγνωστοι τὴν πλησιάζουν διὰ νὰ τῆς εἴπουν εἰδήσεις διὰ τὸν ἀδελφόν της (στ. 228). Τὴν ὥραν τῆς συζητήσεως καταφθάνει ὁ σύζυγός της, ὁ ὁποῖος ἀκούσας τὰς διηγήσεις λέγει εἰς αὐτὴν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν οἰκίαν των τοὺς ξένους τούτους. Παλαιὸς θεράπων διηγεῖται ὅτι εὗρεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος βοστρύχους, οἱ ὁποῖοι μαρτυροῦν τὴν ἄφιξιν ἐκεῖ τοῦ Ὀρέστου, τὸν ὁποῖον καὶ ἀναγνωρίζει (στ. 569). Ἀφοῦ δὲ ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἠλέκτρα συνεφώνησαν δι' ἕνα σχέδιον φόνου τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς μητρός των Κλυταιμήστρας, φονεύεται ὑπὸ τοῦ Ὀρέστου ὁ τυχαίως ἐκεῖ ἐλθὼν χάριν θυσίας εἰς τὰς Νύμφας Αἴγισθος (στ. 625) καὶ ἔπειτα βραδύτερον καὶ ὑπὸ τῶν δύο τέκνων της καὶ ἡ διὰ δόλου προσκληθεῖσα ἐκεῖ Κλυταιμήστρα (στ. 1165). Ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἠλέκτρα μετανοοῦν διὰ τὴν σκληρὰν καὶ συντελεσθεῖσαν ἤδη πρᾶξιν, παρουσιάζονται τότε οἱ Διόσκουροι, οἱ ὁποῖοι ἀποδοκιμάζουν τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ διατάσσουν τὸν Ὀρέστην νὰ παρουσιασθῇ πρὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου πρὸς κρίσιν (στ. 1254 ἑξ.), τὴν δὲ Ἠλέκτραν νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Πυλάδην (στ. 1249).

Τὸ δρᾶμα πραγματεύεται, εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸ αὐτὸ θέμα μὲ τὰς «Χοηφόρους» τοῦ Αἰσχύλου (περὶ τῆς κρίσεως τοῦ Εὐριπίδου διὰ τὸν Αἰσχύλον βλέπε Ραντερμάχερ εἰς Ρηνικὸν Μουσεῖον 58, 546 ἑξῆς), καὶ ἡ «Ἠλέκτρα» τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ Εὐριπίδης ἔχει πολλοὺς νεωτερισμοὺς ἐπιφέρει εἰς τὸ δρᾶμά του τὸ ὁποῖον (ὅπως ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ ὁ Βιλαμόβιτς, «Ἑρμῆς» 18 214 ἑξ.) ἐθεωρήθη ἄλλοτε παλαιότερον τοῦ ὁμωνύμου Σοφοκλείου, σήμερον ὅμως μετὰ τὰς γενομένας μακρὰς, ζωηρὰς συζητήσεις (πρωτοστατοῦντος τοῦ περιφήμου Ἰωάννου Φάλεν) θεωρεῖται νεώτερον (πρβλ. καὶ τὸ περιοδικὸν «Ἑρμῆς» 34, 57 ἑξ. 2, ὅπου ὡμολόγησε τοῦτο καὶ ὁ Βιλαμόβιτς, καὶ «Γραμματολογίαν» Γ. Σμίθ, 3, σελ. 488 σημ. 4). Ὁ Εὐριπίδης κατηγορεῖ εἰς πολλὰ σημεῖα τὴν ἀπόφασιν τοῦ θεοῦ περὶ τοῦ φόνου καὶ τοῦ χρησμοῦ του.

Πότε παρεστάθη τὸ δρᾶμα δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς. Ἡ «Ἑλένη», ποὺ παρεστάθη τὸ 412 π.Χ., ὑποδηλοῦται ἤδη εἰς τὸν στίχον 1280. Εἰς τὸ τέλος τοῦ δράματος καὶ κυρίως εἰς τοὺς στίχους 1347-8, γίνεται μνεία τῆς Σικελικῆς ἐκστρατείας («Νὼ δ' ἐπὶ πόντον Σικελὸν σπουδῇ / σώσοντε νέαν πρώρας ἐνάλους»), καὶ σαφὴς ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ μισητοῦ Ἀλκιβιάδου («τοῖς μὲν μυσαροῖς οὐκ ἐπαρήγομεν») καὶ ὑπὲρ τοῦ εὐσεβοῦς Νικίου («οἷσιν δ' ὅσιον καὶ τὸ δίκαιον / φίλον ἐν βιότῳ, τούτους χαλεπῶν / ἐκλύοντες μόχθων σώζομεν»). Πάντα ταῦτα συμφωνοῦν μὲ τὸ ἔτος 413 (τὸ ἔαρ) ὡς ἔτος παραστάσεως τοῦ δράματος. Νεωτέρων ξένων δραματουργῶν ἀπομιμήσεις ἀναφέρει ὁ Σμὶθ εἰς τὴν «Γραμματολογίαν» 3 σελ. 501. Σμίθ «Γραμματολογία», σελ. 487-501. Πρβλ. καὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς Σοφοκλείου «Ἠλέκτρας» ὑπὸ Γεωργ. Κάϊμπελ. Τὴν «Ἠλέκτραν» τοῦ Εὐριπίδου ἐξέδωκε καὶ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης εἰς τὸν 3ον τόμον τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Εὐριπίδου».

Ἡ «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις» εἶναι δρᾶμα ἀναπτυσσόμενον ἐκ τῶν ἱερῶν μύθων τῆς Ἀττικῆς. Παρεστάθη τῷ 412 π.Χ. Ἡ σκηνὴ τοποθετεῖται εἰς Ταύρους τῆς Σκυθίας (Κριμαία), ὁ δὲ χορὸς ἀποτελεῖται ἐξ Ἑλληνίδων γυναικῶν καὶ θεραπαινίδων τῆς Ἰφιγενείας. Προλογίζει ἡ ἡρωῒς τοῦ δράματος Ἰφιγένεια λέγουσα ὅτι ἡ Ἄρτεμις ἔλαφον ἀντιδοῦσα ἐξέκλεψεν αὐτὴν (Ἰφ.) κατὰ τὴν θυσίαν καὶ τὴν ὁδήγησεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ταύρων «οὗ (ὅπου) γῆς ἀνάσσει βαρβάροισι βάρβαρος Θόας». Ἐκεῖ ἡ Ἄρτεμις ἔκαμε τὴν Ἰφιγένειαν ἱέρειαν θυσιάζουσαν ἢ μᾶλλον ὁδηγοῦσαν εἰς θυσίαν εἰς αὐτὴν τοὺς καταπλέοντας ξένους ὅπως ἦτο συνήθεια εἰς τοὺς βαρβάρους τῆς Σκυθίας (στ. 38-40). Ἕνεκα ἀπαισίου ὀνείρου ἡ ἡρωῒς εἶναι ταραγμένη καὶ συμπεραίνει ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἀπέθανεν ὁ Ὀρέστης. Ὁ Ὀρέστης ὅμως ἔλαβε χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τὸν φόνον τῆς μητρός του, ὅτι διὰ νὰ ἐξαγνισθῇ καὶ ἀπαλλαγῇ τῆς νόσου, πρέπει νὰ φέρῃ τὸ ἐν Ταύροις ξόανον τῆς Ἀρτέμιδος. Ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης ἔρχονται εἰς τὸν βασιλέα Θόαντα τῆς Ταυρίδος διὰ νὰ μεταφέρουν συμφώνως πρὸς τὸν χρησμὸν τοῦτον τὸ ξόανον τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἀλλὰ μόλις ἐφθασαν, συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Σκυθῶν καὶ ὁδηγοῦνται «κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς ἐθισμόν» εἰς τὴν Ἰφιγένειαν, διὰ νὰ θυσιασθοῦν «ὅπως τοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἱεροῦ σφάγιον Σκυθίας Ὁ ἕνας ἐξ αὐτῶν τῶν ξένων ἔχει παρακρούσεις ὅτι καταδιώκεται ἀπὸ τὰς Ἐρινῦς. Ἡ Ἰφιγένεια γνωρίζει ὅτι ὁ ἕτερος ἐκ τῶν μελλόντων νὰ θυσιασθοῦν ὀνομάζεται Πυλάδης ἐπιθυμεῖ δὲ νὰ μάθῃ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλου. (Παράβαλε στίχοι 492 καὶ ἑξῆς). Ὁ ἄλλος οὗτος ἀπαντᾷ ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι ἀδιάφορον «τί δ' ἂν μαθοῦσα τόδε πλέον λάβοις γύναι;». Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον λέγει εἶναι ὅτι κατάγεται ἐξ Ἄργους. Παρὰ τούτου ὅμως ἐπὶ τέλους μανθάνει μετὰ ζωηρὰς ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις ὅτι ἀπέθανε μὲν ὁ Ἀγαμέμνων, ἀλλὰ ὁ Ὀρέστης ζῇ (στῖχος 545 ἑξ.). Ἡ Ἰφιγένεια φλεγομένη διαρκῶς ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς πατρίδος καὶ τῶν οἰκείων της, λέγει εἰς τὸν ξένον τοῦτον (Ὀρέστην) ὅτι θὰ τοῦ χαρίσῃ τὴν ζωὴν διὰ νὰ φέρῃ «δέλτον» (μήνυμα) εἰς τοὺς μακρινοὺς οἰκείους της. Ὁ υἱός τοῦ Ἀγαμέμνονος λέγει νὰ σταλῇ ἡ δέλτος αὕτη διὰ τοῦ Πυλάδου, αὐτὸς θέλει νὰ θυσιασθῇ (στῖχος 605). Μὲ σπαράσσουσαν ψυχὴν ὁμιλεῖ ὁ Ὀρέστης διὰ τὰ συμβάντα εἰς τὸ Ἄργος. Διαρκῶς ὁ λόγος φέρει αὐτοὺς εἰς τὸ φλογερὸν σημεῖον τοῦ ἀναγνωρισμοῦ καὶ πάντοτε εὑρίσκεται μία αἰτία ἢ σύμπτωσις νὰ μὴ γίνῃ τοῦτο. Ταῦτα τὰ ἐμπόδια προκαλοῦν εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὴν ψυχικὴν ἔντασιν καὶ ἀγωνίαν τοῦ θεατοῦ. Τὰ ἀδέλφια δὲν ἀναγνωρίζονται ἀκόμη, δὲν ἠμπορεῖ ὁ ἕνας νὰ μαντεύσῃ τὸν ἄλλον. Θλῖψις καὶ ἀγωνία τοῦ ἐπικειμένου θανάτου ἔχουν κάμει τὸν Ὀρέστην ὀλιγόλογον. Ἀποφασίζεται τέλος νὰ σταλῇ ὁ Πυλάδης. Προκειμένου νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐπινοεῖ ὁ ποιητὴς θαυμασίως τὸ τελευταῖον βῆμα διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀδελφῶν. Ἡ Ἰφιγένεια δίδει μίαν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Πυλάδην καὶ τοῦ ἐπιβάλλει νὰ κάμῃ μέγαν ὅρκον ὅτι θὰ παραδώσῃ ἀσφαλῶς τὴν ἐπιστολὴν εἰς τοὺς οἰκείους της εἰς τὸ Ἄργος (στῖχος 735: «ὅρκον δότω μοι τάσδε πορθμεύσειν γραφὰς / πρὸς Ἄργος οἵσι βούλομαι πέμψειν φίλων»). Ὁ Πυλάδης μετὰ τοὺς ὅρκους φοβεῖται μήπως ἡ «δέλτος ἐν κλύδωνι (εἰς τὴν θαλασσοταραχὴν) ἀφανὴς γένηται» καὶ αὐτὸς «ἐκσώσει τὸ σῶμα μόνον», τότε, λέγει ὁ ὅρκος δὲν θὰ ἰσχύῃ («τὸν ὅρκον εἶναι τόνδε μηκέτ' ἔμπεδον», στῖχος 758). Ἡ Ἰφιγένεια τότε ἔρχεται εἰς τὴν σκέψιν νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ καὶ προφορικῶς τὰ τῆς ἐπιστολῆς («τἀτόντα κἀγγεγραμμένα»), ὥστε γνωρίζων τί αὐτη περιέχει ἀναγγείλῃ αὐτά, εἰς τοὺς οἰκείους της καὶ ἂν τυχὸν χαθῇ ἡ δέλτος αὕτη εἰς τὸν κλύδωνα τῶν Συμπληγάδων. Ἡ Ἰφιγένεια ἀρχίζει νὰ λέγῃ εἰς τὸν Πυλάδην τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς «ἀγγέλλ' Ὀρέστῃ (ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκεῖ παρὼν!) παιδὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος», ὅτι «ἡ ἐν Αὐλίδι σφαγεῖσα Ἰφιγένεια ζῶσα ἐπιστέλλει τάδε». Ὁ Ὀρέστης ἔκπληκτος παρεμβαίνει ἐρωτῶν (772) ποῦ εὑρίσκεται αὐτὴ ἡ Ἰφιγένεια; Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἰδία, τοῦ ἀπαντᾷ («ἦδ' ἣν ὁρᾷς σύ»). Ὁ Ὀρέστης ἄλαλος σχεδὸν ἀλλὰ συγκρατούμενος στρέφεται καὶ λέγει πρὸς τὸν Πυλάδην: «Πυλάδη, τί λέξω; Ποῦ ποτ' ὄνθ' ἡὑρήμεθα;» (ποῦ ἀρά γε εὑρισκόμεθα ἐδῶ ποὺ εἴμεθα;). Μετὰ διαλογικὴν συζήτησιν ἐπέρχεται συγκινητικώτατα ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἀδελφῶν (Πυλάδης: «Ὦ συγκασιγνήτη τε κἀκ ταὐτοῦ πατρὸς Ἀγαμέμνονος γεγῶσα». Ἰφιγένεια: «Ἐγὼ σ' ἀδελφὸν τὸν ἐμὸν κλπ.», στίχοι 800 καὶ 803). Χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις καταλαμβάνει καὶ τοὺς δύο. Εἰς ψυχραιμοτέρας σκέψεις ἔρχονται ἔπειτα διὰ νὰ συσκεφθοῦν περὶ τοῦ δρόμου τῆς σωτηρίας των.

Δύσκολος ὁ τρόπος τῆς διαφυγῆς των. Ἀλλ' ἡ γυναικεία φύσις εὑρίσκει τρόπον. Εἰς τὸν Θόαντα λέγει ἡ Ἰφιγένεια ὅτι οἱ ξένοι, οἱ ὁποῖοι κατέφυγον εἰς τὴν χώραν των, δὲν εἶναι θύματα καθαρὰ διὰ θυσίαν, διότι ὁ ἕνας τούτων ἐφόνευσε τὴν μητέρα του (στίχοι 1008 καὶ 1173). Ἐπειδὴ δὲ ὁ μητροκτόνος ἐμίανε διὰ τῶν χειρῶν του ξόανον τῆς θεᾶς εἶναι ἀνάγκη πρὸς ἐξιλασμὸν ὅπως ἐξαγνισθοῦν τὰ θύματα, καὶ τὸ ξόανον ἀποπλυθῇ (τὸ ξόανον δι' ἀλλαγῆς τῆς θέσεώς του «ἀπεστράφη πάλιν», ἐδήλωσε τὴν δυσφορίαν του στίχος 1179). Ταῦτα λέγουσα ἡ ἱέρεια Ἰφιγένεια εἰς τὸν Θόαντα παρακαλεῖ αὐτόν, ὅπως κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἐξαγνισμοῦ εἰς τὴν Θάλασσαν πάντες μένουν εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν ναὸν «ἀγνιστέον μοι καὶ τὸ τῆς θεοῦ βρέτας» λέγει (1199) ἡ Ἰφιγένεια. Ὁ χορὸς ψάλλει ἔπαινον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα («εὔπαις ὁ Λατοῦς γόνος» κτλ. 1234-1282). Μετ' ὀλίγον προσέρχεται ἔξαλλος ἄγγελος μὲ τὴν εἴδησιν ὅτι οἱ δύο ξένοι μετὰ τῆς Ἰφιγενείας καὶ τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς ἐδραπέτευσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναπτύξει μεγάλην ταχύτητα («Βεβᾶσι φροῦδοι δίπτυχοι νεανίαι / Ἀγαμεμνονείας παιδὸς ἐκ βουλευμάτων / φεύγοντες ἐκ γῆς τῆσδε καὶ σεμνὸν βρέτας / λαβόντες ἐν κόλποισιν Ἑλλάδος νεώς» στίχοι 1289-1929). Οἱ φύλακες ἐζήτησαν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, καὶ ὅταν ἠρωτή-

θη ὁ Ὀρέστης διατὶ κλέπτει τὸ ξόανον καὶ τὴν ἱέρειαν, εἶπεν ὅτι, δὲν «κλέπτει», ἀλλὰ παραλαμβάνει τὴν ἀδελφήν του (στίχος 1362).

Τὸ πλοῖον ὅμως τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἔπλεε ταχέως, τώρα φαίνεται ὅτι πηγαίνει ὑπὸ ἐναντίου ἀνέμου ὀπίσω πρὸς τὴν ξηράν. Ὁ ποιητὴς θέλει νὰ φέρῃ τοιουτοτρόπως ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὴν Ἀθηνᾶν ἡ ὁποία ἐμφανισθεῖσα (στ. 1835), ἐμποδίζει τὸν Θόαντα νὰ ἀναλάβῃ τὴν δίωξιν τῶν ἀποπλευσάντων, διότι ὁ Ὀρέστης ἦλθε κατὰ τὸν χρησμὸν τοῦ Λοξίου Ἀπόλλωνος διὰ νὰ παραλάβῃ τὴν ἀδελφήν του καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ ἐγκαθιδρύσῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν (στίχος 1452). Ὁ Θόας ἀκούσας ταῦτα πείθεται εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ ὑπόσχεται ὅτι θὰ πέμψῃ εἰς τὴν «εὐδαίμονα» Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἑλληνίδας θεραπαινίδας τῆς Ἰφιγενείας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸν χορὸν (στίχοι 1482-3). Μὲ τὴν προτροπὴν τῆς Ἀθηνᾶς νὰ κατευοδωθῇ ὁ Ὀρέστης «συμπορεύσομαι δ' ἐγὼ / σώζουσ' ἀδελφῆς τῆς ἐμῆς σεμνὸν βρέτας» καὶ μὲ εὐχὴν τοῦ χοροῦ «ὦ μέγα σεμνὴ Νίκη, τὸν ἐμὸν / βίοτον κατέχοις / καὶ μὴ λήγοις στεφανοῦσα» τελειώνει τὸ δρᾶμα τοῦτο.

Τὸ δρᾶμα τοῦτο ἔχει πολλὰς καὶ σπανίας ἀρετὰς διὰ τὴν ποίησιν τοῦ Εὐριπίδου. Τὰ πρόσωπά του ἔχουν πάντα εὐγένειαν καὶ ἀξιοπρέπειαν Τὸ ἦθος τῆς Ἰφιγενείας εἶναι τόσον ἀγνόν, ὥστε ἐπιβάλλει καὶ εἰς τοὺς βαρβάρους σεβασμόν. Ἡ εὐγενὴς παρθένος παρίσταται ὅλως καθαρὰ τοῦ μιάσματος τῆς ἀνθρωποθυσίας. Οἱ ἐκτελοῦντες τὰς σφαγὰς ἦσαν ἄλλοι ἡ Ἰφιγένεια ἔρραινε μόνον πρὸ τοῦ ναοῦ τὰ θύματα (στίχος 622). Ἔπειτα δὲ δὲν ἀναφέρεται ἄλλος Ἕλλην νὰ ἔχῃ ὑποστῇ τὴν θυσίαν ταύτην. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλανθρωπία καὶ ἡμερότης κατανικᾷ τὴν βαρβαρικὴν δεισιδαιμονίαν καὶ σκληρότητα.

Περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ περὶ Ἰφιγενείας μύθου πρὸς τὸν περὶ Ὀρέστου μῦθον γράφει ἐν ἐκτάσει ὁ Μπρουὺν εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τῆς ἐκδόσεώς του, καθὼς καὶ ὁ Βεκκλάϊν. Ἐξεδόθη τὸ δρᾶμα καὶ ὑπὸ τοῦ Δημ. Βερναρδάκη εἰς τὸν 3ον τόμο τοῦ «Εὐριπίδου» του, Παράβαλε καὶ Γ. Σμίδ «Γραμματολογίαν» (σελίδες 519-532)

Τὸ δρᾶμα **Ἑλένη** παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀπέχθειαν τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο ὁ ποιητὴς διὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Ἂν εἰς τὰς «Τρωάδας» ἐκτίθεται ὁ θρῆνος διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀλληλοκτονίαν καὶ αἱματοχυσίαν, εἰς τὴν «Ἑλένην», ἡ ὁποία παρεστάθη μαζὶ μὲ τὴν «Ἀνδρομέδαν» κατὰ τὸ ἔτος 412 π.Χ., καταδεικνύεται ἡ ἀνοησία τοῦ πολέμου τούτου.

Ἡ σκηνὴ διαδραματίζεται εἰς Αἴγυπτον παρὰ τὸν τάφον τοῦ Πρωτέως, ὅπου ἡ ἡρωΐς ἔχει καταφύγει ὡς ἱκέτις. Εἰς τὴν Αἴγυπτον τὴν ἔφερεν ὁ Ἑρμῆς. Ἡ εἰς Τροίαν ἐλθοῦσα Ἑλένη δὲν ἦτο ἡ πραγματική, ἀλλ' ἔμπνουν εἴδωλον αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Πρωτέως ἐπιθυμεῖ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεοκλύμενος νὰ λάβῃ αὐτὴν ὡς γυναῖκα. Ὁ Τεῦκρος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Μενέλαος ἀπέθανεν. Αὐτὴ ὅμως δυσπιστοῦσα (στίχοι 150 καὶ ἑξῆς) θέλει νὰ μὴ κηλιδώσῃ τὸ ὄνομά της καὶ νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὸν Μενέλαον, καταφεύγει διὰ τοῦτο εἰς τὸν τάφον τοῦ Πρωτέως διὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν Θεοκλύμενον. Ἐκεῖ συναντᾷ Ἕλληνα, ὁ ὁποῖος περιπλανώμενος ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον καὶ μανθάνει τὰ τῆς τύχης τῶν οἰκείων της. Εἰς τὸν ἐξ Ἑλληνίδων γυναικῶν ἀποτελούμενον χορὸν ἐκθέτει τὴν ὀδυνηρὰν κατάστασίν της καὶ λαβοῦσα θάρρος εἰσέρχεται μετ' αὐτοῦ εἰς τὰ ἀνάκτορα διὰ νὰ ἐρωτήσῃ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Θεοκλυμένου Θεονόην («χρηστήριον ὄνομα»), ἡ ὁποία εἶχε μαντικὴν δύναμιν περὶ τοῦ συζύγου της, ὁ ὁποῖος ἐπανέπλεεν ἐκ τῆς Τροίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν ἔδωσε σημεῖα ζωῆς ἀπὸ ἑπτὰ ἤδη ἐτῶν.

Ἡ Θεονόη λέγει εἰς αὐτὴν μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὁ Μενέλαος ζῇ. προβλέπει, μάλιστα ὅτι οὗτος πρόκειται νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον (στίχος 540).

Ὁ ποιητὴς εἰσάγει μετὰ τοῦτο τὸν Μενέλαον εἰς τὴν σκηνήν, ὁ ὁποῖος πρὸ μικροῦ ἀνεφάνη ὡς ναυαγὸς εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐκθέτει ἐκτενῶς τὰ τῶν ἀτελειώτων περιπλανήσεών του. Αὐτὸ γίνεται μὲ ἕνα νέον κατὰ κάποιον τρόπον πρόλογον (στίχος 386 ἑξῆς).

Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς τραγωδίας ἐπέρχεται ἀναγνώρισις τῶν συζύγων (στίχος 623). Ὁ Μενέλαος ἔκπληκτος ἔμαθε προηγουμένως (στίχος 485 ἑξῆς) ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη Ἑλένη ἐκεῖ εἰς Αἴγυπτον καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ Ἑλένη, καὶ ὄχι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ὠδήγει ἐκ τῆς Τροίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὸ πλοῖον του.

Αὐτή, καθὼς λαμβάνει πληροφορίας ἀπὸ ἄγγελον ἀνέβη ἤδη εἰς τοὺς αἰθέρας (στίχοι 605 καὶ 614), διότι ἦτο ἀπατηλὸν αὐτῆς εἴδωλον, ταλανίζει δὲ ὁ ἄγγελος τοὺς Τρῶας καὶ τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἀπέθνησκον «ἐπὶ Σκαμανδρίοις ἀκταῖσιν Ἥρας μηχαναῖς» (διὰ τῶν δολοπλοκιῶν τῆς Ἥρας). Εἰς τὴν χαρὰν τῆς ἀναγνωρίσεως (στίχοι 636 καὶ 652 «ἔχεις μ' ἐγὼ τε σέ») ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν διήγησιν τῶν παθημάτων τὸ σχέδιον τῆς ἀναχωρήσεως καὶ σωτηρίας, διότι ὁ Μενέλαος ὡς ξένος κατὰ τὸ βαρβαρικὸν ἔθιμον θὰ φονευθῇ.

Εἰς τὴν μεγάλην ἀμηχανίαν των τί καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐνεργήσουν, παρουσιάζεται βοήθεια ἐκ τῆς μυστικότητος, τῆς ὑψηλοφροσύνης καὶ εὐγενείας τῆς Θεονόης (στίχος 998) καὶ ἐπιτυγχάνει τὸ τέχνασμα «μηχάνημα» τῆς Ἑλένης. Εἰς τὸν ἐπανελθόντα ἐκ τοῦ κυνηγίου Θεοκλύμενον λέγει αὕτη ὅτι, συμφώνως πρὸς ὅσα ὁ παριστάμενος ξένος Ἕλλην ἀγγέλλει (στίχος 1207), ὁ Μενέλαος ἐπνίγη (στίχος 1196) «Λιβύης ἁλιμένοις ἐκπεσὼν πρὸς πέτραις». Ὁ ξένος ἀγγέλλων ταῦτα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Μενέλαος, ὁ ὁποῖος κάθηται «ζαρωμένος» εἰς τὸν βωμὸν (στίχος 1203). Ἀπεφάσισε λοιπὸν ἡ Ἑλένη κατόπιν τῆς ἀγγελίας ταύτης νὰ λάβῃ πλέον τὸν Θεοκλύμενον ὡς σύζυγον, καὶ παρακαλεῖ αὐτὸν ὅπως ἐπιτρέψῃ καὶ κάμῃ κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς νόμους τὰ νόμιμα εἰς αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν (1240 καὶ 1242) διὰ θυσιῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιμνημοσύνων πράξεων (στίχος 1247 «εἰς πόντον ὅσα χρὴ νέμωσιν ἐξορμίζομεν» λέγει ἡ Ἑλένη εἰς τὸν Θεοκλύμενον). Ὁ Θεοκλύμενος λυπούμενος διὰ τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ χαίρων ὅτι θὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον (στίχος 1194 «οὐδὲν τι χαίρω σοῖς λόγοις, τὰ δ' εὐτυχῶ»), διατάσσει καὶ δίδεται εἰς αὐτοὺς διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἕνα μέγα πλοῖον «πεντηκόντορος Σιδωνία» (στίχος 1412) διὰ τοῦ ὁποίου αὐτοὶ δύνανται νὰ ἀποδράσουν.

Οἱ Διόσκουροι ἐμφανιζόμενοι ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεοὶ σώζουν τὴν Θεονόην ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ ἐξάλλου ἀδελφοῦ της Θεοκλυμένου (στίχος 1642 «ἐπίσχες ὀργάς, αἴσιν οὐκ ὀρθῶς φέρει, Θεοκλύμενε γῆς τῆσδ' ἄναξ κτλ.»).

Τὸ εἴδωλον τῆς Ἑλένης παρέλαβεν ὁ Εὐριπίδης ἐκ τοῦ Στησιχόρου, ὁ ὁποῖος ἔκαμε καὶ «Παλινῳδίαν» ὑπὲρ τῆς Ἑλένης (βλέπε Γ. Σμίθ ἐνθα ἀνωτέρω σελὶς 503). Εἰς τὸ ἐκτεταμένον δρᾶμα αὐτοῦ ἐδόθη περίληψις, οἱ θεοὶ ἀναφέρονται πολλάκις καὶ κατηγοροῦνται, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς εὐθύνης τὴν ὁποίαν ἔχουν εἶναι ἐντελῶς διάφορον ἀπ' ὅτι εἰς τὴν «Ἠλέκτραν». Εἰς τὴν «Ἑλένην» ὁ ἄνθρωπος εἶναι παίγνιον τῶν συμπτώσεων, χωρὶς νὰ παρέχῃ ἀφορμὴν πρὸς ἀνωτέρας περὶ τῶν τοῦ κόσμου σκέψεις, ἐξαιρουμένου τοῦ συμπαθητικωτάτου προσώπου τῆς Θεονόης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς τελευταίας λέξεις τοῦ χοροῦ, οὗτος ἐκφράζει σκέψεις περὶ τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι «πολλὰ ἀέλπτως κραίνουσι» καὶ ὁμολογεῖ ὅτι «τῶν ἀδοκήτων πόρον ηὗρε Θεός», ἀλλὰ τὸ τέχνασμα τῆς Ἑλένης, δι' οὗ ἐπῆλθεν ἡ λύσις τοῦ δράματος, παρίσταται μόνον ὡς ἀνθρωπίνη ἐπίνοια. Ἡ Ἑλένη εἰς τὸ παρὸν δρᾶμα (τοῦ ὁποίου ἀξία θαυμασμοῦ εἶναι ἡ τεχνικὴ διάταξις) δὲν ἔγινε ἡ τοσάκις κακολογηθεῖσα γυνή, ἀλλὰ εἶναι ἡ πιστὴ σύζυγος, τὸ πρότυπον τῆς γυναικὸς καὶ συζύγου.

Τὸ δρᾶμα ἐδιδάχθη μετὰ τὴν πανωλεθρίαν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἐξηγοῦνται τὰ κατὰ τῶν μάντεων λεγόμενα (στίχος 753 «τοῖς θεοῖσι χρή, θύοντας αἰτεῖν ἀγαθά, μαντείας δ' ἐάν») καὶ προηγουμένως στίχος 745: «ἐσεῖδον τὰ μάντεων ὡς φαῦλά ἐστι καὶ ψευδῶν πλέα». Ἡ θαυμασία ἐξέλιξις τῆς πράξεως εἶναι ἁπλῆ καὶ καθαρά. Τὸ κινοῦν αἴτιον εἶναι ὁ πόθος τῆς Ἑλένης νὰ ἐπανεύρῃ τὸν σύζυγόν της καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ ὄνομά της. Ὁ ποιητὴς προκαλεῖ εἰς πολλὰ σημεῖα ἐντάσεις τῆς προσοχῆς αἱ ὁποῖαι λύονται διὰ συμπτώσεων (παρουσία τοῦ Τεύκρου, τοῦ Μενελάου, τοῦ πρώτου ἀγγέλου) καὶ περιβάλλει τὴν ἡρωΐδα μὲ συμπάθειαν καὶ ἀγάπην. Ἡ εὐφυΐα της ἄλλως τε ἐπενόησε τὴν διέξοδον ἐκ τῆς περιπεπλεγμένης πράξεώς του (παράβαλε στίχος 830).

Αἱ «Φοίνισσαι» εἶναι τὸ δρᾶμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκονται ὅλαι αἱ φρικιαστικαὶ εἰκόνες τοῦ ἐκ τῶν Λαβδακιδῶν καταγομένου Οἰδιποδείου Γένους. Τὸ δρᾶμα τοῦτο παρεστάθη μετὰ τοῦ «Οἰνομάου» καὶ «Χρυσίππου», ἀνήκει δὲ εἰς τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ ποιητοῦ. Ἡ σκηνὴ ὑπόκειται εἰς Θήβας, ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ Φοινισσῶν γυναικῶν, τὰς ὁποίας οἱ Ἀγηνορίδαι ἔστειλον εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ὡς λάφυρόν τῆς ἁλώσεως τῆς Τύρου, παρεστάθη δὲ πιθανῶς τὸ 409 ἢ 408 π.Χ. (Ὀλυμπιὰς 92,3 ἢ 4). Ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος ἐν συντομίᾳ ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὁ Πολυνείκης ἔρχεται μὲ στρατὸν πρὸ τῶν Θηβῶν διὰ νὰ ἐκδιώξῃ διὰ τῆς βίας ἐκ τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφόν του Ἐτεοκλέα, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπεστέρησε τοῦ μέρους τοῦ ἐκ τῆς βασιλείας, καὶ θέλει νὰ ἐκδικηθῇ αὐτὸν διὰ τοῦτο. Ἡ μήτηρ του Ἰοκάστη καλεῖ καὶ τοὺς δυὸ καὶ ζητεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀξιώσεις των, ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνει. Ὁ μάντις Τειρεσίας κληθεὶς διστάζει ἐκ φόβου κατ' ἀρχὰς νὰ εἴπῃ μίαν γνώμην, ἀλλ' ἀναγκασθεὶς λέγει εἰς τοὺς Θηβαίους ὅτι θὰ νικήσουν ἐὰν ὁ υἱὸς τοῦ Κρέοντος Μενοικεὺς «σφάγιον Ἄρῃ γένηται» τ.ἔ. θυσιασθῇ εἰς τὸν θεὸν Ἄρην (στίχος 947). Ὁ Μενοικεὺς ὅμως ἀποσφάζει ἑαυτὸν πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως (στίχος 1090 ἑξῆς), ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ πατρός του, ὁ ὁποῖος εἶχε διατάξει αὐτὸν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Δελφούς. Οἱ Θηβαῖοι ἐνίκησαν, καὶ οἱ Ἀργεῖοι ἡττηθέντες ἀνεχώρησαν. Ὁ Ἐτεοκλῆς καὶ ὁ Πολυνείκης φονεύονται εἰς μονομαχίαν. Ἡ δυστυχὴς μήτηρ των αὐτοκτονεῖ παρὰ τὸ πλευρόν των ἐκ λύπης διὰ τὸ μέγα τοῦτο δυστύχημα τὸ ὁποῖον συνέβη εἰς αὐτὴν, καὶ ὁ Κρέων, ὁ ὁποῖος παρέλαβε τὴν βασιλείαν, ἀπαγορεύει τὴν ταφὴν τοῦ Πολυνείκους καὶ ἐξορίζει τὸν Οἰδίποδα μὲ τὴν Ἀντιγόνην (στίχος 1594). Τὸ δρᾶμα τοῦτο περιέχει τόσον πολλὴν ὕλην, ὥστε ταύτην ἄλλοι τραγικοὶ εἰς πολλὰς τραγωδίας ἐπραγματεύθησαν. Ὁ πυρὴν τῆς ὑποθέσεως εὑρίσκεται εἰς τὴν τραγωδίαν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας» τοῦ Αἰσχύλου, πολλαὶ δὲ ἀναφοραὶ τῶν «Φοινισσῶν» πρὸς τὴν τραγωδίαν. Ταῦτα ἔχουν παρατηρηθῇ (παράβαλε Ο. Κράουσσε περὶ τοῦ Εὐριπίδου ὡς διασκευαστοῦ τοῦ Αἰσχύλου, σελὶς 120 ἑξῆς), καὶ γενικῶς παρατηρεῖται μεγάλη συγγένεια τῶν «Φοινισσῶν» πρὸς τοὺς «Ἑπτὰ» τοῦ Αἰσχύλου καὶ τὴν «Ἀντιγόνην» τοῦ Σοφοκλέους. Ἐπὶ τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Σοφοκλέους, καὶ τῶν «Φοινισσῶν» τοῦ Εὐριπίδου, συνηρμολογήθη βραδύτερον κατὰ μεταγενεστέραν παράστασιν τῶν «Ἑπτά», τὸ τέλος αὐτῶν. Αἱ «Φόνισσαι» δὲν παρουσιάζουν σπουδαῖα ἴχνη γεροντικῆς ἀδυναμίας τοῦ ποιητοῦ «διότι ἡ ἐκ τοῦ γήρατος ἀδυναμία ὀλίγον, ὡς φαίνεται, ἐβάρυνε

τοὺς ποιητὰς τῆς ἀρχαιότητος». Τὸ δρᾶμα τοῦτο ἔχει πολλὰς ἐξαιρέτους χάριτας, ὅπως τὸ τμῆμα αὐτοῦ εἰς τὸ ὁποῖον φέρεται ἡ Ἀντιγόνη νὰ ἐπιθεωρῇ ἐκ τῶν ἐπάλξεων τῶν ἀνακτόρων τὸ στράτευμα τῶν Ἀργείων τὸ ὁποῖον ἔχει συγκεντρωθῇ πρὸ τῶν Θηβῶν. Ἐπίσης καλὴ εἶναι καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς εἰσόδου τοῦ Πολυνείκους εἰς τὰς Θήβας, καὶ ἄλλα. Τὸ δρᾶμα αὐτὸ διακρίνεται τῶν ἄλλων δραμάτων τοῦ τραγικοῦ, διότι δὲν περιέχει καμμίαν δολοπλοκίαν, καὶ δὲν παρουσιάζεται ὁ ἀπὸ μηχανῆς Θεός. Ὁμοιάζει κατὰ τοῦτο τὰς «Τρωάδας» καὶ τὴν «Ἑκάβην», διαπνέεται δὲ ὑπὸ πνεύματος μεγάλης ἀπαισιοδοξίας. Ὁ Εὐριπίδης εἰσήγαγεν εἰς αὐτὸ νέαν ἰδέαν τῆς μεσολαβήσεως τῆς Ἰοκάστης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συντελεῖ εἰς αὔξησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ κοινοῦ τὸ ὁποῖον βλέπει τὴν συγκινητικὴν καὶ εὐγενῆ προσπάθειαν τῆς γηραιᾶς καὶ εἰς ἀπόγνωσιν εὑρισκομένης μητρὸς νὰ σώσῃ τὰ τέκνα της τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς ἔριδας μεταξύ των. Γενικῶς ὅμως, λείπει ἡ αὐστηρὰ ἐσωτερικὴ ἑνότης καὶ ἡ ἐκ τῆς ἐναρμονίου οἰκονομίας εὐάρεστος ἐντύπωσις. Μερικὰ ζητήματα σχετιζόμενα πρὸς τὸ δρᾶμα ἐξετάζονται ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη εἰς τὴν σύντομον εἰσαγωγὴν τῆς ὑπὸ κριτικὴν καὶ ἑρμηνευτικὴν ἄποψιν μνημειώδους ἐκδόσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς τραγωδίας ταύτης. Ἄλλοτε ἐνομίζετο συμφώνως μὲ εἴδησιν τοῦ σχολιαστοῦ τῶν «Βατράχων» τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχος 53), ὅτι αἱ «Φοίνισσαι» ἐδιδάχθησαν ὡς δεύτερον τῆς τριλογίας, μὲ τὴν «Ἀντιόπην» ὡς πρῶτον καὶ τὴν «Ὑψιπύλην» ὡς τρίτον. Σήμερον ὅμως πιστεύεται ὅτι ἐδιδάχθη μετὰ τοῦ «Οἰνομάου» καὶ «Χρυσίππου», ὅπως ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ κατὰ τὸ 1853 τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κίρχοφφ ἐκδοθεῖσα ὑπόθεσις τοῦ Γραμματικοῦ Ἀριστοφάνους ἐκ τοῦ Βατικανοῦ Κώδικος 1345 F (P). Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς παραστάσεως, βλέπε τὸ περὶ Εὐριπίδου ἄρθρον εἰς τὴν Φιλολογικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, στήλη 1262 καὶ πρὸ παντὸς Γ. Σμίθ «Γραμματολογία» κλπ., σελίδες 573-590 καὶ Γκέφφκεν, σελὶς 211 ἑξῆς.

Τὰς «Φοινίσσας» μετέφρασαν ὁ Οὔγος Γρότιος καὶ ὁ Σίλλερ, ἠσχολήθη δὲ μὲ τὸ Εὐριπίδειον τοῦτο δρᾶμα ὅλως ἰδιαιτέρως ὁ μέγας Ὁλλανδὸς φιλόλογος Βαλκενάερ.

Ὁ «Ὀρέστης» εἶναι ἡ τελευταία τραγωδία τὴν ὁποίαν ὁ Εὐριπίδης παρέστησεν εἰς Ἀθήνας. Ἡ σκηνὴ διαδραματίζεται εἰς Ἄργος εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐξ εὐγενῶν Ἀργείων παρθένων. («Μυκηνίδων», στίχος 1246), παρεστάθη δὲ τὸ 408 π.Χ. Ὁ μητροκτόνος Ὀρέστης μετὰ τὸν φόνον τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμήστρας «τολμήσας μητροκτονῆσαι παραχρῆμα τὴν δίκην ἔδωσεν ἐμμανὴς γενόμενος». Ὁ Ὀρέστης εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν κοιμᾶται ἐπὶ τῆς κλίνης του καὶ ἡ Ἠλέκτρα (ἡ ὁποία καὶ προλογίζει), κάθηται παρὰ τοὺς πόδας του. Ὁ πατὴρ τῆς Κλυταιμήστρας - καὶ πάππος τοῦ Ὀρέστου - Τυνδάρεως κατηγόρησε τὸν φονέα καὶ πρόκειται ἐκείνην τὴν ἡμέραν (στίχος 48), οἱ Ἀργεῖοι «κοινὴν ψῆφον ἐκφέρεσθαι περὶ τοῦ τὶ δεῖ παθεῖν τὸν ἀσεβήσαντα» (νὰ ἀποφασίσουν ἀπὸ κοινοῦ περὶ τοῦ τὶ πρέπει νὰ πάθῃ ὁ ἀσεβήσας). Ἡ Ἑλένη στέλλει διὰ τῆς Ἑρμιόνης εἰς τὸν τάφον τῆς φονευθείσης ἀδελφῆς χοὰς (βλ.λ.) καὶ τὴν κόμην της. Μετ' ὀλίγον ἔξυπνος γενόμενος ὁ Ὀρέστης, καὶ ἀνακουφισθεὶς ἐκ τῆς νόσου, παρακαλεῖ τὸν Μενέλαον («κατὰ τύχην ἐκ τῆς πλάνης ὑποστρέψαντα») νὰ τὸν σώσῃ (στίχος 384) διότι κινδυνεύει ἡ ζωή του ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς πόλεως. Ὁ Μενέλαος εἰς μακρὰν στιχομυθίαν συμβουλεύει τὸν Ὀρέστην νὰ φύγῃ ἐκ τοῦ Ἄργους «νοσοῦντα ἐκ φασμάτων» (στίχος 407), ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι ὅλοι οἱ Ἀργεῖοι φρουροῦν. Μετ' ὀλίγον ἔρχεται ὁ Τυνδάρεως καὶ συνάπτεται μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ὀρέστου, παρόντος καὶ τοῦ Μενελάου, δεινὴ λογομαχία. Ὁ μὲν Τυνδάρεως κατηγορεῖ αὐτὸν ἐπὶ μητροκτονίᾳ, ὁ δὲ Ὀρέστης ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῆς πράξεώς του. Ὁ Ὀρέστης ἔντρομος διὰ τὴν ἐπικειμένην ἀπόφασιν, παρακαλεῖ τὸν Μενέλαον νὰ τὸν σώσῃ, ἀλλ' ὁ Μενέλαος καταδεικνύει εἰς αὐτὸν τὴν ἀδυναμίαν του νὰ πράξῃ τοῦτο ἀπέναντι τῶν ἐξαγριωμένων Ἀργείων (στίχος 710 ἑξῆς). Οἱ Ἀργεῖοι τὸν καταδικάζουν εἰς θάνατον, καθὼς καὶ τὴν Ἠλέκτραν. Ὁ Πυλάδης τότε καὶ ὁ Ὀρέστης, διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν Μενέλαον, ἀποφασίζουν πρῶτον νὰ φονεύσουν τὴν Ἑλένην («Ἑλένην κτάνωμεν Μενελάω λύπην πικρὰν» (στίχος 1105). Ἀλλ' οἱ θεοὶ ἀνήρπασαν αὐτήν. Μετὰ ταῦτα ἐπιδιώκουν νὰ φονεύσουν τὴν Ἑρμιόνην, ἀλλ' ὁ Ἀπόλλων ἐμφανισθεὶς ἀγγέλλει ὅτι ἡ Ἑλένη ἐσώθη, ἐπιτάσσει δὲ ὁ μὲν Πυλάδης νὰ λάβῃ εἰς γάμον τὴν Ἠλέκτραν, ὁ δὲ Ὀρέστης τὴν Ἑρμιόνην ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτὸν ἀθώωσιν κατὰ τὴν εἰς Ἄρειον Πάγον δίκην καὶ κάθαρσιν ἐκ τοῦ μιάσματος τῆς μητροκτονίας, παραδόξως δὲ καὶ βασιλείαν εἰς τὸ Ἄργος.

Εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Γραμματικοῦ λέγεται ὅτι τὸ δρᾶμα τοῦτο «κωμικωτέραν ἔχει τὴν καταστροφήν». Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μενελάου πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῶν τότε μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν σχέσεων. Ἂν καὶ τὸ δρᾶμα τοῦτο καὶ ὑπὸ ἄποψιν πλοκῆς καὶ ὑπὸ ἄποψιν τῶν χαρακτήρων τῶν προσώπων εἶναι ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων («χείριστον τοῖς ἤθεσι, πλὴν Πυλάδου πάντες φαῦλοι ἦσαν»), ὑπῆρξεν δὲ ἕνα ἐκ τῶν «ἐπὶ σκηνῆς εὐδοκιμούντων» (παράβαλε ἐκτενῆ χαρακτηρισμὸν τῶν προσώπων παρὰ Γ. Σμίθ, σελὶς 608 ἑξῆς). Περίφημον εἶναι τὸ πρῶτον στάσιμον (στίχοι 316-355) εἰς τὸ ὁποῖον ὁ χορὸς ἱκετεύει τὰς Ἐρινῦς νὰ ἀπελευθερώσουν τὸν ἀτυχῆ Ὀρέστην ἀπὸ τὴν μανίαν, (στίχος 324 ἑξῆς) καὶ συγχρόνως θρηνεῖ τὸ γένος τῶν Τανταλιδῶν πῶς ἐξέπεσαν ἐκ τῆς μεγίστης εὐτυχίας εἰς τὸ βάραθρον τῆς δυστυχίας («ὁ μέγας ὄλβος οὐ μόνιμος ἐν βροτοῖς»).

Ἐκτενῶς τὰ τοῦ μύθου ἐπραγματεύθη καὶ ὁ Γοδοφρεῖδος Χέρμαν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἔκδοσίν του (Λειψία 1841).

Αἱ «Βάκχαι» ἐδιδάχθησαν τὸ 405 π.Χ. μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἔχει δὲ ὑπόθεσιν Διονυσιακήν. Ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐξ Ἀσιάδων Βακχῶν, ἡ δὲ σκηνὴ διαδραματίζεται εἰς Θήβας. Ὁ Διόνυσος λυπεῖται διότι ἐπανελθὼν ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας εἰς Θήβας μανθάνει ὅτι αἱ ἀδελφαὶ τῆς Σεμέλης, τῆς μητρός του «οὐκ ἔφασαν εἶναι θεὸν» αὐτόν. Ἔλεγον ὅτι ἐγεννήθη ἐκ θνητοῦ, οὐχὶ ἐκ τοῦ Διός, ὁ δὲ βασιλεὺς Πενθεύς, ὁ υἱὸς τῆς Ἀγαύης, ἀνθίσταται καὶ διώκει τὴν λατρείαν αὐτοῦ ἐκ Θηβῶν (στίχος 45). Ὁ Διόνυσος διατάσσει τὰς ἱερείας αὐτοῦ Βάκχας νὰ κτυποῦν τὰ φρυγικὰ τύμπανα περὶ τὰ ἀνάκτορά του (στίχος 61). Ὁ εἰσαγόμενος μάντις Τειρεσίας ἀποτρέπει τὸν Πενθέα νὰ καταδιώκῃ τὸν Διόνυσον, ἀλλ' ὁ Πενθεὺς δὲν πείθεται καὶ διατάσσει μάλιστα νὰ ἀνεύρουν τὸν Διόνυσον καὶ τὸν προσαγάγουν πρὸς αὐτὸν δέσμιον. Τοῦτον ἀνευρεθέντα ρίπτει εἰς τὴν εἱρκτὴν (φυλακὴν) καὶ διατάσσει νὰ χορεύῃ. Ὁ Διόνυσος ὅμως κάμνει σεισμὸν καὶ καταρρίπτει τὰ ἀνάκτορά του (στίχος 623 ἑξῆς). Ἄγγελος ἐλθὼν ἐκ Κιθαιρῶνος ἀφηγεῖται τὰ ἐκεῖ ὄργια τῶν Βάκχων, αἱ ὁποῖαι εἶχον διαιρεθῇ εἰς τρεῖς ὁμίλους. Τοῦ δευτέρου τούτων προΐστατο ἡ Ἀγαύη, ἡ μήτηρ τοῦ Πενθέως. Αὕτη συμβουλεύει τὸν υἱόν της νὰ μὴ ἀνθίσταται κατὰ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, θεοῦ ὁ ὁποῖος ἔδωσεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν παυσίλυπον ἄμπελον (στίχος 772).

Ὁ Πενθεὺς μαθὼν τὰ περὶ τῶν Βακχῶν εἰς τὸν Κιθαιρῶνα, σπεύδει ἐκεῖ μετὰ στρατοῦ διὰ νὰ τὰς τιμωρήσῃ (στίχος 781), ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔρχεται ἄλλος ἄγγελος μὲ τὴν εἴδησιν ὅτι κατεσπαράχθη ὑπὸ τῶν Βακχῶν ὁ βασιλεὺς Πενθεὺς καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρός, ἡ ὁποία εἶχε περιέλθει εἰς κατάστασιν Βακχικῆς μανίας καὶ ἐνόμιζε ὅτι φονεύει θηρίον, λέοντα (στίχος 1174). Αὕτη φέρει θριαμβευτικῶς ὀπίσω τὴν κεφαλήν του. Ὁ Κάδμος συγκεντρώνει τὰ διασπασθέντα μέλη τοῦ ἀτυχοῦς Πενθέως καὶ φέρει εἰς τὰ λογικά της τὴν Ἀγαύην (στίχος 1174 εἰς θαυμασίαν στιχομυθίαν), ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει τὶ ἔκαμεν εἰς τὸν υἱόν της («ὁρῶ μέγιστον ἄλγος, ἡ τάλαινα ἐγώ!» 1282). Ὁ Κάδμος τῆς λέγει: «ἐμάνητε πᾶσά τ' ἐξεβακχεύθη πόλις», (περιήλθατε εἰς μανίαν καὶ ἡ πόλις ἔγινε πιστὴ τοῦ Βάκχου) καὶ ἡ Ἀγαύη συνερχομένη ἀπαντᾷ: «Διόνυσος ἡμᾶς ὤλεσ' ἄρτι μανθάνω» (μόλις τώρα γνωρίζω πὼς ὁ Διόνυσος μᾶς κατέστρεψε). Ὁ Κάδμος θρηνεῖ διὰ τὰ συμβάντα εἰς τὸν οἶκον του καὶ πηγαίνει εἰς ἐκουσίαν ἐξορίαν.

Παρόμοιον θέμα εἶχε πραγματευθῇ καὶ ὁ Αἰσχύλος εἰς τὸν «Πενθέα» του. Φαίνεται ὅτι ὁ νεώτερος Εὐριπίδης διεσκεύασεν αὐτὴν ἰδίως εἰς τὸ τέλος. Τοιουτοτρόπως ἴσως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἄκρα μεταστροφὴ πρὸς τὴν θρησκείαν ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο. Εἶναι ἀντίληψις τοῦ υἱοῦ μᾶλλον παρὰ τοῦ πατρός. Ἄλλως τε πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ δρᾶμα τοῦτο θὰ ἐπαίζετο εἰς Μακεδονίαν ὅπου πολλαὶ ἀντιλήψεις θὰ ἦσαν διάφοροι τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἐπεκράτουν εἰς Ἀθήνας. Δὲν ἦτο τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Εὐριπίδου - ἔστω καὶ γέροντος πλέον - τοιαύτη μεταστροφή. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀγαύης, πρὸ παντὸς τοῦ θεοῦ, μὲ τὴν δυσυπόστατον αὐτοῦ ἰδιότητα ὡς ἐγκοσμίας φύσεως καὶ μεγαλειώδους θεοῦ. Τὰ χορικὰ ἄσματα ἀποπνέουν βαθεῖαν θρησκευτικότητα, τὰ δὲ Βακχικὰ ἄσματα οὐδὲν τὸ ὠμὸν παρουσιάζουν.

Εἰς τὰ μεταγενέστερα δράματα τοῦ Εὐριπίδου ἔδωσαν μεγάλην προσοχὴν οἱ δύο μεγάλοι ποιηταὶ τῆς Γερμανίας: ὁ Γκαῖτε καὶ ὁ Σίλλερ. Ὁ Γκαῖτε ἐθαύμαζεν ὄχι μόνον τὸν «Ἴωνα», ἀλλὰ καὶ τὰς «Βάκχας», καὶ μάλιστα μετέφρασεν ἐξ αὐτῶν τὴν συγκινητικὴν σκηνήν, ὅταν συνέρχεται ἡ Ἀγαύη ἡ φονεύσασα τὸν ἴδιον υἱὸν καὶ προσεπάθησε νὰ ἀποδώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πιστότερον τοὺς λόγους τοῦ Εὐριπίδου (βλέπε τὴν «Ἰωβιλαίαν» ἔκδοσιν τοῦ Γκαῖτε, 38, 78). Ὁ Σίλλερ μετέφρασεν ἐκ τῶν «Φοινισσῶν» μὲ τὴν βοήθειαν Λατινικῆς καὶ Γαλλικῆς μεταφράσεως δύο σκηνάς: τὴν «Λειχοσκοπίαν» διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν Ὁμηρικὴν λέξιν (στίχος 88 ἑξῆς) καὶ τὸν πρὸ τῆς μητρὸς διάλογον τῶν δύο ἀδελφῶν του Ἐτεοκλέους καὶ Πολυνίκου (στίχος 588 ἑξῆς). Ὁ Σίλλερ πρὸς τούτοις μετέφραεν εἰς τὸ ἰδικόν του ὕφος ὁλόκληρον τὴν «Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι», ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ ἐνταῦθα ἀμέσως.

Εἰς τὴν ἀξιόλογον ἔκδοσιν τοῦ δράματος ὑπὸ Ἔβαλδ Μπροῦν (3η ἔκδοσις Βερολῖνον 1891), ἐξετάζονται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τὰ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου καὶ τὰ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ δράματος τούτου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (παράβαλε καὶ Γ. Σμίθ, «Γραμματολογία» σελίδες 658-685 καὶ Γκέφφκκεν «Γραμματολογία» σελίδες 119-194) καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Βιλαμόβιτς εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ δράματος τούτου (τόμος 4ος τῆς μεταφράσεως σελίδες 119 ἑξῆς). Συνιστῶνται ὅλαι αἱ εἰσαγωγαὶ εἰς τὰς μεταφράσεις τῶν δραμάτων, τὰς ὁποίας ἐφιλοτέχνησεν ὁ διάσημος φιλόλογος καθὼς καὶ αἱ μεταφράσεις αὐταί, αἱ ὁποῖαι πολλάκις δίδουν ἁπλετον φῶς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον.

Ἡ «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι» δὲν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ὡς ἕτοιμον πρὸς παράστασιν δρᾶμα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς τὰ γνωστὰ καὶ πρωτότυπα αὐτοῦ μέρη ἔχει σκηνὰς δυναμένας νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὴν «Ἑκάβην» καὶ «Μήδειαν».

Ἡ σκηνὴ διαδραματίζεται εἰς τὴν Αὐλίδα ὁ δεκαπενταμελὴς

χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ γυναικῶν τῆς Χαλκίδος, παρεστάθη δὲ τὸ 405 π.Χ.

Προλογίζει ὁ Ἀγαμέμνων. ("Εχει διπλοῦν πρόλογον). Ὁ ποιητὴς ἄριστα ἀπεικονίζει τὴν ἀδημονίαν τοῦ Ἀγαμέμνονος διὰ τὸν χρησμὸν ὅτι πρέπει νὰ θυσιάσῃ τὴν κόρην του. Συγκρούεται τὸ καθῆκον τοῦ βασιλέως πρὸς τὸ φίλτρον τοῦ πατρός. Ἄνευ τῆς θυσίας ταύτης εἰς τὴν Ἄρτεμιν ἡ θεὰ δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὸν ἀπόπλουν ἐκ τῆς Αὐλίδος τοῦ «μυριόνσος» (ἔχοντος χίλια πλοῖα) στόλου πρὸς τιμωρίαν τῶν εἰς Τροίαν βαρβάρων. Τὴν ἀπόφασίν του νὰ θυσιάσῃ τὴν θυγατέρα του κατανικᾶ ἔπειτα τὸ πατρικὸν φίλτρον καὶ στέλλει νέον μήνυμα εἰς τὴν σύζυγόν του Κλυταιμήστραν νὰ μὴ στείλῃ τὴν Ἰφιγένειαν, διότι ὁ (δῆθεν) γάμος της μὲ τὸν Ἀχιλλέα ἀνεβλήθη. Ὁ Μενέλαος, εἰς τὴν δευτέραν πρᾶξιν, κατασχὼν τὴν ἐπιστολὴν μέμφεται κατ' ἀρχὰς τὸν ἀδελφόν του διὰ τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν τῆς γνώμης του (στίχος 322). Ἀλλ' αἴφνης φθάνει ἄγγελος μὲ τὴν εἴδησιν ὅτι ἦλθεν ἡ Κλυταιμήστρα μὲ τὴν θυγατέραν της Ἰφιγένειαν καὶ τὸν υἱόν της Ὀρέστην καὶ προτρέπει νὰ ἑτοιμασθοῦν τὰ τοῦ γάμου καὶ αἱ γαμήλιοι θυσίαι, καὶ νὰ ἀντηχήσῃ χαρμοσύνως ὁ αὐλὸς τοῦ ὑμεναίου. Ἡ Ἰφιγένεια ἀποτείνει τρυφεροὺς λόγους πρὸς τὸν πατέρα, μὴ γνωρίζουσα ἀκριβῶς τί συμβαίνει (στίχος 636 ἑξῆς). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀχιλλεὺς μανθάνει τὴν ἀπάτην, ἡ ὁποία παίζεται μὲ τὸ ὄνομά του, καὶ ζητεῖ νὰ σώσῃ τὴν Ἰφιγένειαν. Αὐτὴ ὅμως ἐν γνώσει τῶν πραγμάτων ἀποφασίζει νὰ θυσιασθῇ παρ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀχιλλέως. Ἀλλ' ἡ Ἄρτεμις ἀντ' αὐτῆς ἔθεσεν ἔλαφον εἰς τὸν βωμὸν καὶ ἐθυσιάσθη. Ἐξιλεωθεῖσα ἡ θεὰ στέλλει οὐρίους ἀνέμους καὶ ἀποπλέει ὁ στόλος.

Ἡ τραγωδία αὐτὴ θεωρεῖται μία ἐκ τῶν πρώτων τοῦ Εὐριπίδου, τὸ θέμα δὲ αὐτῆς ἔτυχε μιμήσεως ὑπὸ τῶν Ρακίνα καὶ Σίλλερ (βλέπε ἀνωτέρω).

Τὴν τραγωδίαν ἐξέδωσε καὶ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης εἰς τὸν 3ον τόμον τῆς ἐκδόσεώς του τοῦ «Εὐριπίδου» (Ἀθῆναι 1903).

Ὁ «Ρῆσος» εἶναι τραγωδία, περὶ τῆς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἐκφράζουν ἀντιρρήσεις ἂν εἶναι τοῦ Εὐριπίδου ἢ εἶναι ἔργον τοῦ 4ου αἰῶνος, εἰς τοὺς χρόνους ποὺ ἀνήκει καὶ ἡ «Μήδεια» τοῦ Νεόφρονος. Ἡ σκηνὴ διαδραματίζεται εἰς Τροίαν ὁ χορὸς δὲ ἀποτελεῖται ἐκ φυλάκων Τρωϊκῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ προλογίζουν. Οἱ φύλακες ἀγγέλλουν εἰς τὸν Ἕκτορα ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ καίουν πολλὰ πυρά. Ὁ Ἕκτωρ νομίσας ὅτι οἱ Ἕλληνες προτίθενται νὰ φύγουν, πέμπει κατὰ συμβουλὴν τοῦ Αἰνείου τὸν Δόλωνα διὰ νὰ κατασκοπεύσῃ (στίχος 125). Μετὰ τοῦτο ἄγγελος προιμὴν ἀγγέλλει ὅτι ὁ Ρῆσος (ὁ υἱὸς Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς Τερψιχόρης) βασιλεὺς τῶν Θρακῶν, ἔρχεται εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων. Ἀκολουθεῖ λογομαχία τοῦ Ἕκτορος καὶ τοῦ Ρήσου περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς ἀφίξεώς του. Ὁ Ρῆσος ἐκδηλώνει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀχιλλέα ἢ τὸν Αἴαντα (στίχος 488 ἑξῆς), ὁ Ἕκτωρ ὅμως τὸν συμβουλεύει νὰ ἀπέχῃ τούτου καὶ νὰ καταυλισθῇ διότι ἐνύκτωσε («νῦν μὲν καταυλίσθητε καὶ γὰρ εὐφρόνει» στ. 518).

Ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Διομήδης φονεύσαντες τὸν κατάσκοπον Δόλωνα πορεύονται πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἕκτορος, ἡ Ἀθηνᾶ ὅμως ἀποτρέπει τούτου αὐτοὺς καὶ προτρέπει νὰ φονεύσουν τὸν Ρῆσον διότι, ἂν οὗτος περάσῃ αὐτὴν τὴν νύκτα ζωντανός (στίχος 600), οὔτε τὸ δόρυ τοῦ Ἀχιλλέως, οὔτε τοῦ Αἴαντος θὰ εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ναυστάθμου. Ὁ Πάρις μαθὼν τὴν παρουσίαν κατασκόπων ἔρχεται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἕκτορος, ἀλλ' ἐξαπατᾶται ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου τοῦ Ρήσου οἱ φύλακες συναντῶνται μὲ τοὺς Ἕλληνες κατασκόπους καὶ ζητοῦν νὰ φονεύσουν τὸν Ὀδυσσέα, ὁ ὁποῖος ὅμως σώζεται διότι ἐγνώριζε τὸ σύνθημα «Φοῖβος», τὸ ὁποῖον εἶχε μάθει παρὰ τοῦ Δόλωνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔρχεται ὁ ἡνίοχος τοῦ Ρήσου καὶ διηγεῖται τὰ τοῦ φόνου τοῦ ἡγεμόνος του (στίχος 729 ἑξῆς). Ὅταν ἦλθεν ὁ Ἕκτωρ ὁ ἡνίοχος τὸν κατηγορεῖ ὡς αἴτιον τοῦ φόνου, ἀλλ' ἐμφανισθεῖσα ἡ Μοῦσα Τερψιχόρη (στίχος 890) ἡ μήτηρ τοῦ Ρήσου, θρηνοῦσα παραλαμβάνει τὸν νεκρὸν υἱόν καὶ λέγει ὅτι δὲν ἐφόνευσε τὸν υἱόν της οὔτε ὁ Ὀδυσσεὺς οὔτε ὁ Διομήδης (στίχος 939), ἀλλὰ ἡ Ἀθηνᾶ (στίχος 978).

Τὸ δρᾶμα τοῦτο ἐθεωρήθη ἤδη ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς ἡ δραματοποίησις τῆς δεκάτης ραψῳδίας Κ. (Δολωνεία) τῆς «Ἰλιάδος». Ὁ σχολιαστὴς εἰς τὸν στίχον 41 παρατηρεῖ «οὐκ ἔστιν Εὐριπίδου ὁ στίχος». Εἶναι στρατιωτικὸν «κομμάτι» ἐν ᾧ "Ελληνες καὶ Βάρβαροι ἀνταγωνίζονται, Ἕκτωρ καὶ Δόλων ἀφ' ἑνός, Ὀδυσσεὺς καὶ Διομήδης ἀφ' ἑτέρου. Ἡ «ὑπόθεσις» τοῦ δράματος δηλοῖ ὅτι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ δρᾶμα δὲν ἐθεωρεῖτο γνήσιον, καὶ ὅτι μάλιστα εἶχε καὶ δύο προλόγους. Ὁ Βαλκενάερ («Διατριβὴ» σελὶς 88 ἑξῆς) καὶ ὁ Γεδεφρεῖδος Χέρμαν («Ἐλάσσονα ἔργο» τόμος 3 σελὶς 262) καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ μέγας Σκάλιγερ δὲν θεωροῦν τὸ δρᾶμα ὡς ἔργον τοῦ Εὐριπίδου. Σειρὰ ἐπιχειρημάτων ἀντιστρατεύονται κατὰ τῆς γνησιότητος. Ἡ γνώμη ὅτι εἶναι νεανικὸν ἔργον τοῦ Εὐριπίδου δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ σοβαρῶς, παρ' ὅλον ὅτι διὰ τῆς γλωσσικῆς στατιστικῆς δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ τὸ νόθον του. Εἰς τὸ ὕψος καὶ τὰ μέτρα πρόκειται καταφανὴς μίμησις τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ Διέτεριχ τὸ σωζόμενον δρᾶμα θεωρεῖ ὡς ἐπεξεργασίαν τοῦ ἀρχικοῦ Εὐριπιδείου. Πότε τοῦτο ἔγινεν, εἶναι ἄγνωστον. Περισσότερα βλέπε σχετικῶς μὲ τὰ ζητήματα ταῦτα εἰς τὸ βιβλίον περὶ Εὐριπίδου τοῦ Νέστλε (σελίδες 381, 28). Τὸ δρᾶμα διακρίνεται διὰ τὸν μελωδικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀσμάτων του (παράβαλε τὸν θρῆνον τῆς Μούσης σελίδες 895-903 καὶ 906-914).

Ὁ «Κύκλωψ» εἶναι τὸ μόνον πλήρως διασωθὲν σατυρικὸν δρᾶμα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τὸ μοναδικόν, θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἴπῃ δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου, μὲ ὕλην παραληφθεῖσαν καθαρῶς ἐκ τοῦ Ὁμήρου. Εἶναι ἡ ἱστορία τῆς τυφλώσεως τοῦ Πολυφήμου ἐκ τῆς ἑνάτης ραψῳδίας τῆς «Ὀδυσσείας».

Ἡ σκηνὴ διαδραματίζεται εἰς Σικελίαν πρὸ τοῦ ἄντρου τοῦ Κύκλωπος. Διὰ νὰ ἐξευρεθῇ δὲ τρόπος δικαιολογῶν μυθολογικῶς τὸν χορὸν τῶν Σατύρων, ἐπινοεῖ ὁ ποιητὴς σχέσιν ὑπηρεσίας τοῦ γέροντος Σιληνοῦ μὲ τοὺς νεαροὺς Σατύρους.

Οἱ Σάτυροι εἰς ἕνα ταξίδιον μὲ τὸν κύριόν των Διόνυσον ρίπτονται εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Σικελίας παρὰ τὴν Αἴτναν, εἰς τὴν χώραν τῶν Κυκλώπων.

Ἡ εἴσοδος τῶν Σατύρων - παρατηρεῖ ὁ Βιλαμόβιτς - μὲ ἕνα πραγματικὸν κοπάδι ἀπὸ ἀρνιά, θὰ ἐπροξένησεν ἔκπληξιν εἰς τὸ κοινόν. Ὁ πλούσιος Ἀθηναῖος, ὁ ὁποῖος μὲ ἐντολὴν τοῦ Κράτους προετοιμάζει τὴν παράστασιν αὐτήν, ὁ λεγόμενος «χορηγός», θὰ εἰσήγαγεν ὄντως εἰς τὸ ἱερὸν τέμενος τοῦ Διονύσου ἕνα πραγματικὸν ποίμνιον ἀπὸ ἀρνιά, καὶ φαίνεται ὅτι θὰ εἶχον πάρα πολὺ καλὰ ἀσκηθῇ. Εἰς τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην καταφαίνεται ἄριστα, ἂν μὴ ἡ τράγειος φύσις τῶν Σατύρων, ἀλλὰ πάντως ἡ οἰκειότης αὐτῶν πρὸς συναγελασμὸν μὲ τὰ ζῶα, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἀνήκουν. Ψάλλουν ἕνα κωμικῶς σοβαρόν, ἀλλ' ὅμως εὐχάριστον ποιμενικὸν ἆσμα.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς πράξεως τοῦ δράματος ἐξαιρέσει μικρῶν τροποποιήσεων γίνεται κατὰ τὴν Ὁμηρικὴν διήγησιν. Ὁ προλογίζων Σιληνὸς παραπονεῖται διὰ τοὺς «μυρίους πόνους» τοὺς ὁποίους ἔχει ὑπηρετῶν ἕνα ἐκ τῶν ἀνδροκτόνων Κυκλώπων μὲ νέους, οἱ ὁποῖοι ποιμαίνουν τὰ ποίμνια, αὐτὸς δὲ τοῦ γεμίζει τὰ ποτήρια καὶ τοῦ σαρώνει (σκουπίζει) τὸ σπήλαιόν του (στίχος 27 ἑξῆς).

Ὁ Σιληνὸς διακρίνει μετ' ὀλίγον τὸν ἐρχόμενον Ὀδυσσέα, ναυαγόν, μὲ τοὺς ἑταίρους του «ἐς τόδ' ἄντρον» καὶ ταλανίζει αὐτοὺς διότι δὲν ξέρουν εἰς ποῖον «δεσπότην Πολύφημον» προσέρχονται, εἰς ποίαν ἄξενον στέγην καὶ εἰς ποίαν «Κυκλωπίαν γνάθον». Ὁ Ὀδυσσεὺς προσφέρει εἰς τὸν Σιληνὸν καὶ τοὺς Σατύρους οἶνον («πῶμα Διονύσου», στίχος 139) καὶ λαμβάνει παρ' αὐτῶν ἀμνούς, τυρὸν καὶ γάλα (στίχος 137). Ὁ αἰφνιδίως ἐκ τῆς θήρας ἐπανελθὼν Κύκλωψ βλέπει τὰ συμβαίνοντα καὶ ἐρωτᾷ τί ζητοῦν αὐτοὶ οἱ ξένοι ἐκεῖ μὲ τὰ τρόφιμα. Ὁ Σιληνὸς λέγει ψευδῶς ὅτι συνέλαβε τὸν Ὀδυσσέα καὶ τοὺς ἑταίρους του ἐκεῖ ληστεύοντας (στίχος 230). Ὁ Ὀδυσσεὺς διαμαρτύρεται λέγων ὅτι ἔγινε ἀνταλλαγὴ (στίχος 256) καὶ ὁ χορὸς τῶν Σατύρων ἐπικυρώνει τοῦτο καὶ λέγει εἰς τὸν Κύκλωπα νὰ μὴ «ἀδικῇ» τοὺς ξένους (στίχος 272).

Ὁ Κύκλωψ ἐρωτᾷ καὶ μανθάνει τὰ τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν ἱκετεύει νὰ μὴ τοὺς καταφάγῃ, διότι οἱ Ἕλληνες τιμοῦν τὸν πατέρα του Ποσειδῶνα (στίχος 253 καὶ ἑξῆς). Ὁ Σιληνὸς ὅμως συμβουλεύει τὸν Πολύφημον τουναντίον νὰ τοὺς φάγῃ (στίχος 262 ἑξῆς). Ὁ Κύκλωψ ὑβρίζων τὸν θεὸν Δία, τοῦ ὁποίου τὸν κεραυνὸν δὲν φοβεῖται («Ζηνὸς δ' ἐγὼ κεραυνὸν οὐ φρίσσω, ξένε», στίχος 320), οὐδὲ τὸν ἀναγνωρίζει ὡς θεὸν ἀνώτερόν του (στίχος 321), διατάσσει δὲ αὐτοὺς νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ σπήλαιον διὰ νὰ εὐωχηθῇ ἐκ τῶν σαρκῶν των («ἀλλ' ἕρπετ' εἴσω τῶ κατ' αὔλιον θεῶ ἵν' ἀμφὶ βωμὸν στάντες εὐωχῆτέ με», στίχος 345).

Μετ' ὀλίγον ἐξελθὼν ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκ τοῦ ἄντρου λέγει ὅτι παρέστη μάρτυς τῆς καταβροχθίσεως δύο παχυτάτων συντρόφων του («δισσοὺς γ' ἀθρήσας κἀπιβαστάσας χερσῖν / οἱ σαρκὸς εἶχον εὐτραφέστατον πάχος», στίχος 379-80), προτρέπει δὲ τοὺς Σατύρους νὰ βοηθήσουν νὰ τυφλώσουν τὸν μεθύοντα Κύκλωπα. Οἱ Σάτυροι δέχονται αὐτὸ προθύμως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δειλιάσαντες αἰσχρῶς ἀρνοῦνται βοήθειαν (στίχος 640). Μόνος λοιπὸν ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκτυφλώνει τὸν Κύκλωπα («ὦμοι κατηνθρακώμεθ' ὀφθαλμοῦ σέλας», στίχος 663) καὶ σώζει ἑαυτόν, τοὺς ἑταίρους του, τὸν Σιληνὸν καὶ αὐτοὺς τοὺς Σατύρους διὰ τοῦ πλοίου του.

Περὶ τοῦ δράματος τούτου παράβαλε Γουλ. Σμίθ. «Γραμματολογία», σελίδες 533-539, ὅπου λεπτομερὴς ἀνάλυσις καὶ ἐπιστημονικὴ συζήτησις τῶν διαφόρων σχετικῶν ζητημάτων. Ἐπίσης καὶ Γκέφφκεν «Γραμματολογία» 213 ἑξῆς. Βλέπε καὶ Ἀσώπιον, σελίδες 615-617.

Ἀποσπάσματα. Ἐκ τῶν ἀπολεσθεισῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου (συνολικῶς ἔγραψεν ὁ τραγικὸς 22 τετραλογίας ἢ 88 τραγωδίας, «ἐπεδείξατο δὲ ὅλους ἐνιαυτοὺς κβ'», Σουΐδας), ἔχομεν ἐκ πεντήκοντα καὶ πλέον ἀποσπάσματα διατηρηθέντα εἰς ἄλλους συγγραφεῖς (Ἰωάννην Στοβαῖον, Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα, Δίωνα Χρυσόστομον, λεξικογράφους, σχολιαστὰς κλπ.). Τῶν ἀποσπασμάτων τούτων, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν σχετικῶν συλλογῶν τοῦ Ματθία, Δίνδορφ καὶ Νάουκ, διετηρήθησαν ἀρκετοὶ στίχοι. Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι συνήθως γνωμικοῦ περιεχομένου. Τὰ νεώτερα ἀποσπάσματα ἐκ παπύρων κλπ. βλέπε εἰς τὰ «Εὐριπίδεια Συμπληρώματα» τοῦ φὸν Ἄρνιμ καὶ Χάντ (παράβαλε τὰ σχετικὰ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν). Τὸ περιεχόμενον τῶν ἀπολεσθεισῶν δὲν δυνάμεθα εἰς τὰς περισσοτέρας ἐξ αὐτῶν νὰ γνωρίζωμεν μετὰ βεβαιότητος, λαμβανομένου ἄλλως τε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Εὐριπίδης διεσκεύα-

ζεν ὅπως αὐτὸς ἤθελε τοὺς σχετικοὺς μύθους. Παράβαλε καὶ τὸ κλασσικὸν βιβλίον τοῦ Φ. Γ. Βέλκερ. «Αἱ Ἑλληνικαὶ τραγωδίαι» τμῆμα 2ον σελ. 437 ἑξῆς, μὲ ἀπόπειραν θαυμαστὴν ἀναπαραστάσεως τοῦ περιεχομένου ἐκ τῶν ὀλίγων διασωθέντων ψιχίων.

Διὰ μικρὰν ἀναπαράστασιν τοῦ περιεχομένου μερικῶν ἐξ αὐτῶν βοηθοῦν τὰ ἑξῆς δύο ἀρχαιολογικὰ ἔργα: Φόγκελ, «Σκηναὶ τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου ἐπὶ εἰκόνων ἀγγείων», Λειψία 1886, καὶ Χούδδιλστον «Ἡ Ἑλληνικὴ τραγωδία εἰς τὸ φῶς τῆς ἀγγειογραφίας», Λονδῖνον 1898 (διὰ τὸν Εὐριπίδην ἐκ σελίδος 98 ἑξῆς).

Αἱ τραγωδίαι εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) «Αἰγεύς»· παρεστάθη πρὸ τῆς «Μηδείας» 431 π.Χ. Βλέπε Βιλαμόβιτς, «Ἑρμῆς» 15, 482 ἑξῆς καὶ Γ. Σμίθ «Γραμματολογία» σελὶς 375 ἑξῆς.
2) «Αἴολος»· πρὸ τοῦ 423 π.Χ. Γ. Σμὶθ σελὶς 408.
3) «Ἀλέξανδρος»· 415 π.Χ. Γ. Σμίθ, 475.
4) «Ἀλκμέων διὰ Ψωφῖδος»· 438 π.Χ.
5) «Ἀλκμέων ὁ διὰ Κορίνθου»· 406 π.Χ.
6) «Ἀλκμήνη»· πρὸ τοῦ 405 π.Χ. (Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι», 93, 536).
7) «Ἀλόπη»· Ρόμπερτ Πρέλλερς «Μυθολογία» τόμος Α. 589). Γ. Σμίθ, σελὶς 592.
8) «Ἀνδρομέδα»· 412 π.Χ. (Βέκκλάϊν, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Μονάχου 1888, 1, 87 ἑξῆς). Βλέπε Βέλκερ σελὶς 644. Ἀνάλυσις καὶ παρὰ Γ. Σμίθ, σελ. 517.
9) «Ἀντιγόνη»· μεταξὺ 441-406 π.Χ. Παράβαλε Φόγκελ ἔ.ά. σελὶς 50 ἑξῆς Γ. Σμίθ, σελὶς 591.
10) «Ἀντιόπη»· (βλέπε Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι» 53)· περὶ τὸ 408 π.Χ. Τριλογία: «Ἀντιόπη», «Ὑψιπύλη», «Ὀρέστης». Ὁμοιότητα τῆς συνθέσεως ἔχει πρὸς τὸν «Ἴωνα». Παράβαλε φὸν Ἄρνιμ καὶ Γουλ. Σμίθ, «Γραμματολογία» σελὶς 559 ἑξῆς. Βλέπε καὶ Βέλκερ. σελὶς 811-828.
11) «Ἀρχέλαος»· «χαριζόμενος αὐτῷ (ὁ Εὐριπίδης) δρᾶμα ὁμωνύμως ἔγραψεν». Βλέπε Βέλκερ, σελὶς 698, Γ. Σμίθ, σελὶς 627 ἑξῆς μετ' ἀναλύσεως.
12) «Αὐγη»· μεταξὺ 415-405 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι» 1080. Βιλαμόβιτς «Εὐριπίδεια ἀνάλεκτα» 186 ἑξῆς Γ. Σμίθ, Σελὶς 593 ἑξῆς (μετ' ἀναλύσεως).
13) «Αὐτόλυκος»· (ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἀθλητισμοῦ, «ψόγος ἀθλητῶν»), Γ. Σμίθ, σελὶς 624.
14) «Βελλεροφόντης»· πρὸ τοῦ 425 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ἀχαρνῆς», 426. Βλέπε Γ. Σμίθ, σελὶς 393.
15) «Βούσειρις σατυρικός»· Ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ νεαρῶν Αἰθιόπων, Γ. Σμίθ, σελὶς 624.
16) «Δανάη»· Πρὸ τοῦ 411 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Θεσμοφοριάζουσαι» 21, 40.
17) «Δίκτυς»· 431 π.Χ. Βέκκλαϊν Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Μονάχου 1888, Α' 109 ἑξῆς.
18) «Ἐρεχθεύς»· 421 π.Χ. (Λυκοῦργος κατὰ Λεωκράτους, 100, ἐκτενὲς ἀπόσπασμα).
19) «Εὐρυσθεὺς σατυρικός»· Γ. Σμίθ, σελὶς 428 (δύο νέα ἀποσπάσματα προσέθεσεν ὁ Ραϊτζενστάϊν.
20) «Θερισταί»· (σατυρικὸν δρᾶμα).
21) «Θησεύς»· πρὸ τοῦ 422 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Σφῆκες» 312. (Βιλαμόβιτς, «Ἀνάλεκτα» σελὶς 171 ἑξῆς. Παράβαλε Γ. Σμίθ, «Γραμματολογία» σελ. 376.
22) «Θυέστης»· πρὸ τοῦ 425 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ἀχαρνεῖς» 433.
23) «Ἰνώ»· πρὸ 425 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ἀχαρνεῖς» 435. Γ. Σμίθ, σελὶς 407 μὲ ἀνάλυσιν.
24) «Ἰξίων»· 410-408 π.Χ. Φιλόχορος παρὰ Διογένους Λαερτίου 9, 55.
25) «Ἱππόλυτος»· (Καλυπτόμενος)· πρὸ τοῦ 428 π.Χ. Γ. Σμίθ, σελὶς 377 ἑξῆς.
26) «Κάδμος»· (Κρούσιος εἰς Μυθολογίαν Λεξικοῦ τοῦ Ρόσχερ, τόμος Β', 850).
27) «Κρεσφόντης»· Ἀριστοφάνους «Γεωργοί» ἀπόσπασμα 109. Μετὰ τὸ 425 καὶ πρὸ τοῦ 421 π.Χ.
28) «Κρῆσσαι»· πρὸ τοῦ 438 π.Χ. Παράβαλε Βέλκερ σελὶς 675-689. (Βιλαμόβιτς «Ἀνάλεκτα» 255).
29) «Κρῆτες»· πρὸ τοῦ 406 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι», 849, 1356 (ἀλλ' ὦ Κρῆτες Ἴδας τέκνα). Γ. Σμίθ, σελίδες 410-412 σημείωσις 12.
30) «Λικύμνιος»· Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι» 1242 καὶ Σχόλια ἐκεῖ.
31) «Μελανίππη ἡ σοφή»· πρὸ τοῦ 411 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Λυσιστράτη» 1124 καὶ ἐκεῖ Σχόλια Γ. Σμίθ, σελὶς 412 ἑξῆς.
32) «Μελανίππη ἡ δεσμῶτις»· Παράβαλε Ρίμπεκκ. «Ρωμαϊκὲς Τραγωδίες» σελὶς 176 ἑξῆς.
33) «Μελέαγρος»· Ἴσως πρὸ τοῦ 415, πάντως πρὸ τοῦ 406 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ὄρνιθες» 831, «Βάτραχοι» 1238, 1316, 1402. Παράβαλε Μυθολογία Λεξικοῦ Ρόσχερ τόμος Β', 2598 ἑξῆς.
34) «Οἰδίπους»· πάντως μετὰ τὸ Σοφόκλειον δρᾶμα. Παράβαλε Βέλκερ, σελίδες 537-553. Βίγκελμανν, 1890 σελὶς 76. Γ. Σμίθ, σελὶς 590 ἑξῆς καὶ Βιλαμόβιτς Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Βερολίνου 1903 σελὶς 589.
35) «Οἰνεύς»· πρὸ τοῦ 425 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ἀχαρνῆς» 418 καὶ Σχόλια ἐκεῖ.
36) «Οἰνόμαος»· 409 π.Χ. μετὰ τῶν «Φοινισσῶν» καὶ τοῦ «Χρυσίππου» (βλέπε ἀνάλυσιν «Φοινισσῶν» ἐνταῦθα).
37) «Πειρίθους»·
38) «Πελιάδες»· 455 π.Χ. Παράβαλε Ρόμπερτ εἰς Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα 1875, σελὶς 134 ἑξῆς. Γ. Σμίθ, σελὶς 330 ἑξῆς.
39) «Πηλεύς»· πιθανῶς πρὸ τοῦ 423 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Νεφέλαι» 1063 καὶ Εὐριπίδης «Τρωάδες» 1127. Γ. Σμίθ, σελὶς 394 ἑξῆς.
40] «Πλεισθένης»· πρὸ τοῦ 415 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ὄρνιθες» 1232. (Τὴν γνησιότητα ἀμφισβητεῖ ὁ Βιλαμόβιτς «Ἑρμῆς 40, 1905 σελὶς 131 ἑξῆς.
41) «Πολύιδος»·
42) «Πρωτεσίλαος»· (βλέπε Μὰξ Μάϋερ εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἑρμῆς» 20, 101 ἑξῆς).
43) «Ραδάμανθυς». Θεωρεῖται νόθον.
44) «Σθενέβοια»· πρὸ τοῦ 422 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Σφῆκες», 711, 1074, «Βάτραχοι» 1043. Παράβαλε Φόγκελ ἔνθ. ἀ. σελὶς 85 ἑξῆς Βέκκλαϊν «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Μονάχου» 1888, Α' σελὶς 98 ἑξῆς. (Παράβαλε πρὸ παντὸς Γ. Σμίθ, «Γραμματολογία» σελὶς 390 ἑξῆς).
45) «Σκύριοι»· Βέκκλαϊν Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Μονάχου 1890, σελὶς 13.
46) «Τήλεφος»· 438 π.Χ. (Ὀθ. Γιάν. «Τήλεφος καὶ Τρωΐλος» 1841).
47) «Τημενίδαι»· πρὸ τοῦ 406 π.Χ. Σχόλια Ἀριστοφάνους «Βάτραχοι» 1338.
48) «Τήμενος».
49) «Ὑψιπύλη». Βλέπε περὶ τοῦ δράματος τούτου ἐκτενῆ παρὰ Γουλ. Σμίθ, «Γραμματολογία» σελὶς 563 ἑξῆς.
50) «Φαέθων». Βιλαμόβιτς «Ἑρμῆς» τόμος 18, 396 ἑξῆς καὶ Ρόσχερ, Μυθολογικὸν Λεξικὸν 3, 2184 ἑξῆς.
51) «Φιλοκτήτης»· 432 π.Χ. Βλέπε Βέλκερ σελὶς 512 ἑξῆς Βέκκλαϊν Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Μονάχου 1888 Α', σελ. 127 ἑξῆς. Γ. Σμίθ, σελὶς 374 ἑξῆς μὲ ἀνάλυσιν.
52) «Φοῖνιξ»· πρὸ τοῦ 425 π.Χ. Ἀριστοφάνους «Ἀχαρνῆς», 421, Γ. Σμίθ, σελὶς 394 ἑξῆς.
53) «Χρύσιππος»· 409 π.Χ. (Παράβαλε τὸ δρᾶμα «Φοίνισσαι». Γ. Σμίθ, σελὶς 572 ἑξῆς).

Καταχωρίζω ὡς κατακλεῖδα τοῦ ἄρθρου τὰ περὶ τοῦ Εὐριπίδου λεγόμενα ὑπὸ τοῦ πολλοῦ Βιλαμόβιτς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Γραμματολογίαν του (Συλλογὴ Χίννεμπεργ), ἀνδρὸς εἰδικωτάτου διὰ τὸν τραγικὸν τοῦτον.

«Ὁ Μεσαίων διετήρησεν εἰς ἡμᾶς τὸ ἓν τέταρτον τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου. Σπουδαία τμήματα ἄλλων τραγωδιῶν του προσετέθησαν ἐξ εὑρημάτων τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν ἔχομεν ἀρκετὰ ἀποσπάσματα. Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι τὸν γνωρίζομεν ἐπαρκῶς. Καὶ ὅμως ἐλλείπουν ὅλα τὰ ἀσφαλῆ στοιχεῖα καὶ μαρτύρια διὰ νὰ κρίνωμεν τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναφαίνεται, δηλαδὴ τὰ πρῶτα δεκαεπτὰ ἔτη τῆς δράσεώς του. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐξετιμῶντο πάρα πολὺ παρὰ ὡρισμένα δράματά του τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας (Ἄλκηστις, Μήδεια, Ἱππόλυτος) ἰδίως τὰ δράματα τῆς τελευταίας δεκαετίας τῆς ζωῆς του, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως κανένα δὲν κάμνει εἰς ἡμᾶς ἰδιαιτέραν καὶ ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ὅσον καὶ ἂν θαυμάζωμεν τὴν δημιουργικότητα τοῦ ποιητοῦ τὴν ἐλαστικότητα τοῦ ἀκαταπονήτου καὶ ἁπλήστου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον οἰκειοποιεῖται ὅλας τὰς νέας τέχνας τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ δύναται ἀκόμη καὶ εἰς Μακεδονίαν νὰ συναθροίζῃ καὶ νὰ ἐπεξεργάζεται νέας ἐντυπώσεις, ἐνῶ ὅμως τὸ σῶμά του δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀποδημίαν. Ἐποίησε τὰς «Βάκχας», διότι εἶδεν εἰς τοὺς ἡμιαγρίους ἀκόμη Μακεδόνας τὴν Διονυσιακὴν ἔκστασιν, ἡ ὁποία ἀπὸ πολλοῦ εἰς Ἑλλάδα εἶχε τιθασευθῇ. Διὰ νὰ ἀποδώσῃ πάντα ταῦτα καταφεύγει εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀσμάτων εἰς τὰς σκηνοθετικὰς ἐντυπώσεις, εἰς τὴν φρασεολογίαν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας καὶ ὅμως συγχρόνως κατέρχεται εἰς τὴν «Ἰφιγένειαν τὴν ἐν Αὐλίδι» πολὺ κοντὰ εἰς τὴν συνήθη ἀστικὴν τραγωδίαν.

Δέκα ἔτη πρότερον εἶχε συγγράψει τὴν ἀρχαϊστικὴν «Ἠλέκτραν» καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ δέον νεωτερικὴν «Ἑλένην» ἐν συνειδητῇ ἀντιθέσει τῶν δύο τούτων τραγωδιῶν μεταξύ των. Δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἐξάρῃ ὅσον πρέπει τὴν ἔξοχον αὐτὴν ἱκανότητά του νὰ γράφῃ κατὰ διάφορον ὕφος, καὶ τὴν χαρὰν καὶ ἱκανοποίησιν τοῦ καλλιτέχνου νὰ κάμνῃ τοιαύτας ἀποπείρας. Πόσας φορὰς δὲν διεκηρύχθησαν τοιαῦτα ἢ παρόμοια φαινόμενα ὑπὸ τῆς κριτικῆς ὡς ἀδύνατα, διότι οἱ νεώτεροι ὁσάκις γράφουν συνειδητῶς εἰς ὡρισμένον ὕφος, ἔχουν μόνον ἕνα πρὸς τοῦτο τρόπον, ἢ ἐὰν μεταπέσουν ἀπὸ τὸν ἕνα εἰς τὸν ἄλλον τρόπον, πράττουν ἢ θέλουν νὰ πράξουν τοῦτο χωρὶς πλέον ὑποτροπὴν εἰς τὸ προηγούμενόν των ὕφος. Ὁ Κούρτ Γιούστι διδάσκει ὅτι καὶ καλλιτέχναι ἀκόμη τῆς ἐποχῆς τοῦ Μπαρὸκ ἠδύναντο νὰ κινῶνται μετὰ μεγάλης ἐλευθεριότητος. Τὸ ὅτι ἡμεῖς διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν Εὐριπίδην κάμνομεν τοιαύτην παρατήρησιν, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι ἔχομεν ἀρκετὰ ἔργα αὐτοῦ. Πιθανώτερον ὅμως ὅτι αὐτὸς ὁ μαθητὴς τῶν σοφιστῶν κατ' ἀρχὰς διηύθυνεν ἑαυτὸν ἐντελῶς διὰ τῆς φρονήσεως, ἂν καὶ ἀναντιρρήτως δὲν θὰ τοῦ ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος εἰς τὸ τέμενος τῶν Μουσῶν ἐὰν χωρὶς τὴν «θείαν μανίαν» ἔκρουε τὴν θύραν διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἂν ὁ Σοφοκλῆς δὲν εἶχε μεμφθῇ τὸν Αἰσχύλον ὅτι ποιῶν

ποιεῖ μὲν τὰ δέοντα ἀλλ' ἀσυνειδήτως. (Σημείωσις «δι' ὅ καὶ Σοφοκλῆς αὐτῷ - τῷ Αἰσχύλῳ - μεμφόμενος ἔλεγεν ὅτι, ὦ Αἰσχύλε, εἰ καὶ τὰ δέοντα ποιεῖς, ἀλλ' οὖν οὐκ εἰδὼς γε ποιεῖς» (Ἀθήναιος 428, f).

Ὁ Εὐριπίδης ἔλαβε χορὸν δεκατρία ἔτη βραδύτερον ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ. Ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας δὲν ἦτο ἴσως καὶ πολὺ μεγάλη. Ἀλλὰ τὸ παλαιότατον διασωθὲν δρᾶμα του δὲν εἶναι κατὰ πολὺ νεώτερον τοῦ παλαιοτάτου διασωθέντος δράματος τοῦ Σοφοκλέους, οὕτως ὥστε ἀμφότεροι οἱ τραγικοὶ δι' ἡμᾶς εἶναι σχεδὸν σύγχρονοι, ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ ὁ πρεσβύτερος τὸν τελευταῖον χορόν του παρουσιάζει εἰς τὴν σκηνὴν πενθοφοροῦντα διὰ τὸ πένθος τοῦ νεωτέρου του. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀδικαιολόγητον ὅτι αὐτοὶ οἱ δύο φαίνονται ὅτι ἀνήκουν εἰς δύο διαφόρους γενεάς. Ἤδη τὸ ὅτι ὁ Εὐριπίδης δὲν εἶδε τὰς μερίμνας καὶ τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων, ἔχει καὶ εἰς τοῦτο τὴν ἐπίδρασίν του. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον εἶναι ὅτι πρὶν ἀρχίσῃ νὰ κάμνῃ τὰς τραγῳδίας του, εἶχε κατὰ βάθος σπουδάσει καὶ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν νέαν μοντέρναν μόρφωσιν. Θὰ ἐγίνετο πάντως σοφιστής, ἐὰν δὲν ἦτο Ἀθηναῖος, καὶ ἐὰν δὲν ἠσθάνετο ἐν ἑαυτῷ τὴν ποιητικὴν φλέβα. Ἐπειδὴ ὑπάρχει καὶ ἄλλος μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα εἰς μίαν παλαιοτάτην ἀναγραφὴν τῆς ἑορτῆς τῶν Διονυσίων, εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸν ὡδήγει εἰς τὴν ποίησιν παλαιοτάτη οἰκογενειακὴ παράδοσις («Εὐριπίδης Ἀδειμάντου Μυρρινούσιος νικήσας Διονύσια», Κίρχνερ, τόμος Ι, ἀριθμὸς 5956). Καὶ ἐὰν παραβλέψῃ κανεὶς ὅλας τὰς συκοφαντίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὑπὸ κοινωνικὴν ἄποψιν δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Σοφοκλέα τάξιν, καὶ ὄντως δὲν ἔχομεν ἴχνος ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας αὐτῶν. Εἰς τὸν Εὐριπίδην εἶναι ἀπεχθὴς ὁ ἀθλητισμὸς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εὐγενῆ πάθη, καὶ ὁ παιδικὸς ἐπίσης ἔρως, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς αὐτά, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων. Τὴν αὐτὴν ἀντιπάθειαν εἶχε καὶ διὰ τὰς ἀποκαλύψεις καὶ τὸν ἀσκητισμὸν τῶν Ὀρφικῶν, καὶ διὰ κάθε εἶδος μαντείας. Καὶ τοῦ δημοσίου βίου ἀπεῖχεν ὁ Εὐριπίδης, ἂν καὶ συχνὰ εἰς τὰ δράματά του ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ παρόντος καὶ περισσότερα τοῦ ἑνὸς δράματα ἔγραψεν ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτούς. Εἰς τὴν γλῶσσάν του καὶ εἰς τὰς παρομοιώσεις του ἀντικατοπτρίζεται ἡ θάλασσα καὶ ἡ ναυσιπλοΐα κατ' ἀνάλογον ἐντελῶς τρόπον μὲ τὴν ἀκμὴν τῆς τότε Ἀττικῆς θαλασσοκρατίας. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ὡραῖον, λεγόμενον περὶ ὁπλίτου καὶ ἱππέως, ἀλλὰ ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ, χωρὶς νὰ ἔχῃ ὑπηρετήσει εἰς τὸ ναυτικόν, νὰ ἀποκτήσῃ τὴν οἰκειότητα αὐτὴν μὲ τὴν θάλασσαν. Διότι εἶχε κτήματα εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου ἀκόμη τὸ 300 π.Χ. ἐδεικνύετο τὸ σπήλαιον μὲ ἔξοδον πρὸς τὴν θάλασσαν, εἰς τὸ ὁποῖον συνήθιζεν ἀθορύβως νὰ ἐργάζεται. Πᾶς ὅστις θὰ εἶχεν ἀκούσει τὸν Ἡράκλειτον καὶ Ἀναξαγόραν, πᾶς ὅστις θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὰ διδακτικὰ ποιήματα τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Ἐπιχάρμου, καὶ θὰ εἶχεν ἀκούσει τὸν Πρωταγόραν καὶ τὸν Θρασύμαχον, τοὺς περιοδεύοντας αὐτοὺς ρήτορας τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως καὶ ἰατρικῆς (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σοφοκλέα εἶχεν ὁ Εὐριπίδης καὶ πρὸς τὰς ἐπιστήμας ταύτας ἐνδιαφέρον), πᾶς ὅστις θὰ ἐπεζήτει μὲ ἀκόρεστον ἐπιθυμίαν νὰ λαμβάνῃ ὅλας τὰς νύξεις τὰς ὁποίας παρεῖχεν ὁ ζωηρότατος αὐτὸς εἰς πνευματικὴν κίνησιν αἰών, θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ μὲ ὅλον τὸ δίκαιον, λόγιος. Ἀλλ' ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι αὐτὸς τὰς γνώσεις του δὲν συνέλεξεν ἐκ τῶν βιβλίων καὶ ἐκ τοῦ ἡσύχου τρόπου τοῦ διαλογίζεσθαι, καὶ μάλιστα τὴν κατανόησιν τὴν ὁποίαν εἶχε τῆς γυναικείας ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ὄντως ἀνεκάλυψε διὰ τὴν τραγικὴν ποίησιν, ὅπως οἱ ζωγράφοι καὶ γλύπται τῆς γενεᾶς του ἔπραξαν τὸ αὐτὸ διὰ τὰς τέχνας. Ἡ γνῶσις αὐτὴ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικόν του, διότι καὶ αὐτὸς καθὼς καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐξάγουν ὅλας τὰς πράξεις καὶ ὅλα τὰ πάθη. Οἱ θεοὶ οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ποίησίν του εἶναι μόνον συμβατικὰ πρόσωπα, σημαίνουν δι' αὐτὸν κάτι τὸ πραγματικόν, μόνον ἐὰν εἶναι ὡς σύμβολα, ὅ,τι ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Γκαῖτε. Ἐκεῖ ὅπου οἱ θεοὶ εἰς τοὺς προλόγους τῶν τραγῳδιῶν του διηγοῦνται τὴν προϊστορίαν τῆς ὑποθέσεως ἢ εἰς τὸ τέλος τοῦ δράματος τὸν μῦθον, τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς κατηύθυνεν εἰς ἕνα ἐντελῶς ἄλλον σκοπόν, ἀναγκάζουν ὅμως πάλιν τὸν μῦθον αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ὡρισμένον δρόμον τῆς παραδεδομένης μορφῆς, εἶναι μόνον συμβατικὰ προσωπεῖα, εἰς οὐδὲν χρήσιμα πλὴν μόνον νὰ βοηθήσουν εἰς τὸ νὰ κινῶνται οἱ μοχλοὶ τῆς πράξεως.

Ὅ,τι κάμνουν τὰ πρόσωπα, τὸ κάμνουν ὁρμώμενα ἐξ ἰδίας γνώσεως καὶ θελήσεως. Τὰς συνθήκας καὶ σχέσεις «τὰ πράγματα» δύνανται αὐτὰ τὰ πρόσωπα νὰ προωθοῦν ἢ νὰ ἐμποδίζουν, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ κανονίζονται ἐκ τῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων. Τυφλὴ τύχη ἢ ἀπρόοπτος σύμπτωσις ἰσχύει εἰς τὸν ποιητὴν τόσον ὀλίγον, ὅσον καὶ εἰς τὸν Θουκυδίδην. Μόνον ὅτι εἰς τὸ τραγικὸν τὸ πρόσωπον, τὸ ἄτομον, χρησιμοποιεῖται ὡς φορεὺς ὅλων ὅσα συμβαίνουν. Ἀλλὰ τὸ κινοῦν αἴτιον, causa movens, εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὸ πάθος, τὸ ὁποῖον πρέπει πρῶτα νὰ κατανικήσῃ ὅλα εἰς αὐτὸ ἀντιτιθέμενα, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα μὲ τὰ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα πρὸ αὐτοῦ παρουσιάζονται, ἀφοῦ ὑποτάξει τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν. Αἱ συγκρούσεις αὐταὶ δὲν εἶναι τραγικαὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Σίλλερ. Ἡ δημοκρατία τῶν χρόνων τῶν σοφιστῶν δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ μίαν ἔννοιαν ἐλευθερίας ἡ ὁποία ἐμεγάλωσεν ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ. Αἱ συγκρούσεις αὗται ἐπαρουσιάζοντο ἐκ τοῦ βίου τῆς πόλεως, ὅπου κατ' ἀρχὴν ἐπετρέπετο εἰς καθένα νὰ κάμνῃ ὅ,τι τοῦ ἤρεσε, καὶ ὅπου ὅμως ἡ κοινωνία ἤδη διὰ τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεώς της εἰς τὴν ὡραίαν αὐτὴν ἀρχὴν ἀντετίθετο. Οἱ σοφισταὶ εἶχον ἤδη ὡραῖα εἰπεῖ: ἐὰν ἐνεκωμίαζον τὴν ἀπερίσπαστον ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου ὡς ὑπὸ τῆς φύσεως δεδομένην, ἐν τούτοις ὁ νόμος ἠνάγκαζε τὴν φύσιν εἰς ὑποταγήν. Ὁ νόμος εἶναι ὁ τύραννος τοῦ κατ' Εὐριπίδην ἀνθρώπου καθ' ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ἐννοίας, τὰς ὁποίας ἡ ἔννοια νόμος λαμβάνει κατὰ τοὺς σοφιστάς. Εἰς τὸν νόμον ὑπάγονται τὸ κράτος καὶ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις, αἱ διατάξεις τῶν γραπτῶν νόμων ὅπως καὶ τῶν ἀγράφων νόμων τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἐθίμων. Οὕτω συμβαίνει νὰ μεταβάλλεται πᾶς πραγματικὸς ἀγὼν κατὰ τοῦ νόμου εἰς διαλεκτικὸν ἀγῶνα διὰ τὴν δικαιολογίαν τοῦ ἀγῶνος τούτου, καὶ ὅπου δύο κυριαρχικαὶ ἀνθρώπιναι θελήσεις ἀντιστρατεύονται ἡ μία τὴν ἄλλην, ὅπου ὑπερασπίζει ἑκατέρα τὸ ὑποκειμενικόν της δίκαιον, ὡς δικαιολογημένως ἀντικειμενικόν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνος τούτου τόσον ὀλίγον ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὅσον καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἀποφαίνεται διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν νόμον ἢ διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν νόμον λαμβανόμενον ὡς σύνολον. Ἡ πορεία τοῦ κόσμου δεικνύει πάντοτε τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῆς «Θεοδικίας».

Τοῦτο ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ Εὐριπίδης, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδία γνώμη διαφαίνεται μὲν σαφῶς εἰς μερικὰς περιπτώσεις, ἀλλὰ γενικῶς, δι' αὐτὸν ἑκάστη τραγῳδία εἶναι καὶ ἕνα παράδειγμα, ὅτι εἰς τὴν πολυμέρειαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς συχνὰ ὄχι τὸ πιθανόν, ἀλλὰ τὸ ἀπίθανον συμβαίνει, καὶ τοῦτο γίνεται πρᾶγμα. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συνήγαγε πολλάκις καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητής. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται τὸ ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐπιζητεῖ καὶ εὑρίσκει τοιαύτας περιέργους περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας μὲ λογικὴν ἐντελῶς πορείαν τῶν πραγμάτων ἐπέρχεται ἀποτέλεσμα ἀντίθετον ὅλως πρὸς πᾶσαν νομιζομένην πιθανότητα ἐκβάσεως, καὶ τὸ ὅτι αὐτὸς οὕτω πως διαρρυθμίζει δι' ἑαυτὸν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῶν τραγῳδιῶν του. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ ἀνευρίσκῃ καταλλήλους ὑποθέσεις καὶ ὡς πρὸς τὴν τόλμην νὰ διαμορφώνῃ αὐτὰς κατὰ τὸ δοκοῦν ὑπερβαίνει καὶ αὐτὸν τὸν Σαίξπηρ. Καὶ εἰς τοῦτο ἀποδεικνύεται αὐτὸς μέγας τραγικός, διότι δι' αὐτὸν εἶναι ὁ μῦθος, διὰ νὰ εἴπωμεν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ κυριώτατον. Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αὐτὸς εἰς μέγα μέρος τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας ἐπέφερε μεγάλας μεταβολάς. Ἐφευρέσεις του εἶναι ὁ Βελλεροφόντης ὡς ἄθεος, ἡ Μήδεια ἡ φονεύουσα τὰ τέκνα της, ὁ ἐπαίτης Τήλεφος, ἡ φιλόσοφος («σοφή») Μελανίππη, καὶ δὲν γνωρίζομεν τί θὰ ἦσαν χωρὶς αὐτὸν ἡ Ἄλκηστις καὶ ἡ Φαίδρα, ἡ Πασιφάη καὶ ἡ Σθενέβοια, ἡ Ἰφιγένεια καὶ ἡ Ἀνδρομάχη. Λαμβάνει ἕνα μῦθον ἑνὸς χωρίου καὶ τὸν μεταφέρει μὲ γνωστὰ ὀνόματα εἰς τὸν κόσμον τῶν ἡρώων.

Εἰς τὸν Ὅμηρον ὁ βασιλεὺς τῶν ἀνέμων Αἴολος ἔχει ἓξι υἱοὺς καὶ ἓξι θυγατέρας· αὐτοὶ συνεζεύχθησαν ἀλλήλους, (ἀκριβῶς ὅπως ὁ Κάϊν καὶ ὁ Ἄβελ ἔλαβον συζύγους τὰς ἀδελφάς των). Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸν εἰς τὸν Εὐριπίδην διὰ νὰ ἀνακινήσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ ἔρωτος μεταξὺ ἀδελφῶν. Διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοιούτων θεμάτων ἠκολούθησεν εὐφυῶς δι' ἑαυτὸν ὡρισμένους ἰδικούς του κανόνας, οἱ ὁποῖοι βέβαια συχνὰ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ κινῆται ἐντὸς τῶν τροχιῶν των, ἐλευθεριώτερον ἀφ' ὅ,τι εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀρεστόν. Ἐὰν δὲ ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ τὸν δίκαιον αὐτὸν ψόγον ἀποδίδῃ ὕψιστον ἔπαινον εἰς αὐτὸν καὶ τὸν καλεῖ, αὐτὸν μόνον, «τραγικώτατον», ἀποβλέπει βεβαίως εἰς τὴν παθολογικὴν ἐπίδρασιν τῶν τραγῳδιῶν του ἐπὶ τοὺς θεατάς, τοὺς ὁποίους βεβαίως προσπαθεῖ ἐπιμελῶς, περισσότερον ἢ ὁ Σοφοκλῆς, νὰ ταράξῃ καὶ συγκινήσῃ μάλιστα εἰς ὡρισμένα τμήματα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον εἰς τὴν πράξιν ἢ τὴν μίμησιν (περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Σενέκα καὶ δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ Σαίξπηρ) τόσον, μεγάλην ἐπίδρασιν εἶχον, ὅπως εἰς τὴν Περιπατητικὴν Σχολήν. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο δὲν εἶναι συμπαθῆ εἰς ἡμᾶς, διότι εἰς αὐτὰ ἡ ὑψίστη τέχνη τοῦ ποιητοῦ παλινδρομεῖ καὶ ἀποφεύγει νὰ κάμνῃ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι. Ἡ τραγῳδία πολὺ περισσότερον εὑρίσκεται εἰς τὸ μεγαλύτερον ὕψος της, ὅπου αὐτὴ καὶ τὰ πρόσωπά της ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν νόμον. Ἴσως νὰ συνέττατεν ὑψηλότερα καὶ καθαρώτερα ἔργα, ἐὰν ἀπεμακρύνετο περισσότερον ἀπὸ τὸ συμβατικόν. Ἀκριβῶς εἰς τὸ ὕψος τῆς δράσεώς του καὶ πολλὰ σκάνδαλα ἐπροξένησε καὶ ὑπέφερεν ὁ ἴδιος πολλὰ σκώμματα καὶ παρεξηγήσεις.

Διότι ἐπὶ τέλους τὰ δράματά του συνέγραψε διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν σκηνήν, καὶ δὲν τοῦ ἐπετρέπετο νὰ λησμονῇ καὶ παραβλέπῃ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στιγμῆς. Διὰ τοῦτο καὶ πάντοτε ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐπίδρασιν. Καὶ δὲν τὴν χάνει μάλιστα. Πρέπει μόνον νὰ παρακολουθῇ κανεὶς τὰς τάσεις του καὶ νὰ προϋποθέτῃ τὴν σκηνὴν καὶ τὸ ἀκροατήριόν του, τὴν δὲ ποιητικήν του τέχνην νὰ ἐξάγῃ ἐκ τῶν δραμάτων του, καὶ νὰ μὴ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ περὶ αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει ἀορίστων κανόνων ἢ κατὰ τοὺς κανόνας ξένης τέχνης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Σοφοκλῆς δὲν ἐπιδέχεται. Διὰ τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐπίδρασιν ἐθυσίασε πολλὰ ὁ Εὐριπίδης, τὰ ὁποῖα δι' ἡμᾶς τοὺς ἀναγνώστας ἴστανται ὑψηλότερον. Ἐκ τούτου ἑρμηνεύεται καὶ ἡ ἀντιπάθεια κατὰ τῶν ρωμαντικῶν μας, οἱ ὁποῖοι περιεφρόνουν τὸ ἀκροατήριον καὶ ἐξήντλουν τὴν δυναμικότητά των παράγοντες βρογχοκηλιακὰ πρὸς ἀνάγνωσιν δράματα. Ἀλλ' ὁ Γκαῖτε ἀνέγραψεν ἤδη τῆς 22ας Νοεμβρίου 1831 εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: «Ἀνέγνωσα μετὰ

ταῦτα τὸν «Ἴωνα» τοῦ Εὐριπίδου (τοῦ ὁποίου τὴν ὑπὸ τοῦ Σλέγελ γενομένην ἀθλίαν μετάφρασιν εἶχεν ὑποστηρίξει ὡς καλὴν) ἄλλην μίαν φορὰν διὰ νέαν ψυχαγωγίαν καὶ διδασκαλίαν. Ἀπορῶ ὅμως πῶς ἡ ἀριστοκρατία τῶν φιλολόγων (ἐννοεῖ τὸν Γοδοφρέδον Χέρμαν) δὲν ἐννοεῖ τὰ προτερήματά του καὶ κατὰ τὴν παραδεδομένην τάξιν εὐγενείας, τὸν θεωρεῖ κατώτερον τῶν προκατόχων του (...). Ἀλλὰ μήπως μετὰ τὸν Εὐριπίδην ἔχει κανὲν ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν παραγάγει κάποιον δραματικὸν συγγραφέα ἄξιον νὰ τοῦ λύσῃ τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων του;» Καὶ αὐτὸ ἦτο ἡ τελευταία λέξις τοῦ Γκαῖτε γενικῶς διὰ τὸ δρᾶμα.

Χειρόγραφα καὶ Ἐκδόσεις. Ἡ παράδοσις τοῦ Εὐριπίδου εἶναι πλουσιωτέρα τῶν ἄλλων δύο τραγικῶν. Ὁ Ἄγγλος Μύρραϋ, ὁ τελευταῖος κριτικὸς ἐκδότης τοῦ Εὐριπίδου (εἰς τὴν Ὀξωνίον Βιβλιοθήκην, βλέπε κατωτέρω), ὁμολογεῖ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Προλόγου του τὸ ἄλλως γνωστὸν γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχομεν διὰ τὸν Εὐριπίδην παρόμοιον ἔξοχον κώδικα, ὅπως ἔχομεν τὸν Λαυρεντιακὸν - Μεδίκειον τοῦ Σοφοκλέους - Αἰσχύλου, καὶ ὀφείλομεν, ὡς ἐκ τούτου, νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς πολλοὺς κώδικας, διὰ νὰ ὡδηγούμεθα εἰς ἀσφαλῆ διδάγματα περὶ τοῦ Εὐριπιδείου κειμένου, ἐκ τῆς συμφωνίας αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν ἐξεχόντων κωδίκων τοῦ Εὐριπίδου πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐξαρθῇ ὁ εἰς Βενετίαν Μαρκιανὸς 471. Ὡς δεύτερον μετ' αὐτὸν κώδικα κατὰ τὴν ἀξίαν ὁ μὲν Κίρχχοφφ θεωρεῖ τὸν Βατικανὸν V 909, οἱ δὲ Βιλαμόβιτς καὶ Μύρραϋ τὸν Παρισινὸν Α 2712. Παρὰ τὸν Παρισινὸν Α 2712 ὑπάρχει καὶ ἄλλος Παρισινὸς Β 2713, ὁ ὁποῖος κατὰ τοῦτο ὑπερέχει τῶν ἄλλων, ὅτι ἔχει πολλὰ σχόλια ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων παρέχει καὶ διορθώσεις. Περὶ τοῦ κώδικος τούτου λέγει ὁ Μύρραϋ ὅτι δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οὐδὲν τῶν σωζομένων χειρογράφων τοῦ Εὐριπίδου παρέχει περισσοτέρας κακὰς γραφάς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ (ἐξαιρουμένου φυσικὰ τοῦ Μαρκιανοῦ) καλάς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ σημερινὸν κείμενον τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ὀφείλεται εἰς τὸ ἐπίσημον ἀντίγραφον, τὸ ὁποῖον ἡ Ἀθηναϊκὴ Πολιτεία, κατόπιν προτάσεως τοῦ ρήτορος Λυκούργου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Λυκόφρονος (ἐγεννήθη περὶ τὸ 390 π.Χ. ἀπέθανε τὸ 325-4) παρεσκεύασε καὶ τὸ ὁποῖον παρέμεινεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν (παράβαλε Ι. Σόμμερβροδ εἰς τὸ «Ρηνικὸν Μουσεῖον» 19-1864-σελὶς 130 ἑξῆς). Ἐπειδὴ δὲ τὸ κείμενον τοῦ Εὐριπίδου παριστάνετο καὶ ἀνεγινώσκετο συχνότερον, ἔγιναν εἰς αὐτὸ πολλαὶ προσθῆκαι καὶ μεταβολαὶ κυρίως ὑπὸ ἠθοποιῶν κατὰ τὰς παραστάσεις. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου θὰ παρέμειναν καὶ μετὰ ταῦτα. Τοῦτο ἤδη οἱ Ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοὶ παρετήρησαν. Πρῶτος ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ἐκ τῶν μεγάλων Ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, καὶ ὁ μαθητὴς του Καλλίστρατος ἐφρόντισαν διὰ τὴν ἀποκάθαρσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ παλαιοῦ κειμένου τῶν τραγικῶν. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα κριτικῶν πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Δίδυμον (τὴν κυρίαν πηγὴν τῶν ἀρχαίων σχολίων τοῦ κειμένου τοῦ Εὐριπίδου). Ἀναφέρεται καὶ σχολιασμένη ἔκδοσις τῆς «Μηδείας» ὑπὸ τοῦ Τιμαχίδου τοῦ Ροδίου καὶ τοῦ «Ὀρέστου» ὑπὸ ἑνὸς ἄλλως ἀγνώστου γραμματικοῦ καλουμένου Αἰσχίνου.

Ἐξ οὐδενὸς ἄλλου Ἕλληνος ποιητοῦ, ἐξαιρέσει τοῦ Ὁμήρου, διετηρήθησαν τόσον πολλὰ ἀποσπάσματα εἰς παπύρους ὅσον τοῦ Εὐριπίδου. Ἤδη ὅμως κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αὐτοκρατορικοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους δὲν διετηροῦντο ὅλαι αἱ τραγῳδίαι τοῦ Εὐριπίδου ὅσαι εἶχον ἔλθει εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν Βιβλιοθήκην. Καὶ ἐπὶ Αἰγυπτιακῶν ὀστράκων ἀνευρίσκονται γραμμένοι στίχοι τοῦ Εὐριπίδου.

Οἱ κυριώτεροι κώδικες τοῦ Εὐριπίδου: 1) Μ. = Μαρκιανὸς 471 (ὁ Α τοῦ Κίρχχοφφ) τοῦ 12ου αἰῶνος, περιέχων ἐννέα τραγῳδίας («Ἄλκηστις», «Ἀνδρομάχη», «Ἑκάβη», «Ἱππόλυτος», «Μήδεια», «Ὀρέστης», «Ῥῆσος», «Τρῳάδες», «Φοίνισσαι»). Φωτογραφία του ὑπὸ Ι. Α. Σπράγγερ, δύο τόμοι. Φλωρεντία 1935. Περιέχει καὶ σχόλια, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ἐν πολλοῖς ὡς ἴχνη παλαιᾶς σχολιασμένης ἐκδόσεως τοῦ τραγικοῦ.

2) Α. = Παρισινὸς 2712 (ὁ Ε τοῦ Κίρχχοφφ) τοῦ 13ου αἰῶνος (περιέχει «Ἑκάβην», «Ὀρέστην», «Φοινίσσας», «Ἀνδρομάχην», «Μήδειαν», «Ἱππόλυτον»). Περιέχει καὶ γλώσσας καὶ βραχύτατα σχόλια. Ἐκτὸς τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου περιέχει καὶ τὸν Σοφοκλέα καὶ κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους.

3) V. = Βατικανὸς 909 (ὁ Β. τοῦ Κίρχχοφφ) τοῦ 13ου αἰῶνος. (Περιέχει «Ἑκάβην», «Ὀρέστην», «Φοινίσσας», «Μήδειαν», «Ἱππόλυτον», «Ἄλκηστιν», «Ἀνδρομάχην», «Τρῳάδας» καὶ «Ῥῆσον»). Περιέχει καλὰ σχόλια εἰς «Ἄλκηστιν» καὶ «Μήδειαν», τὰ μόνα δὲ ὑπάρχοντα διὰ τὸν «Ῥῆσον» καὶ «Τρῳάδας». Τὰ πρῶτά του τρία δράματα εἶναι τὰ ἀγαπητὰ δράματα τοῦ Εὐριπίδου εἰς τοὺς Βυζαντινούς.

4) Β. = Παρισινὸς 2713 (ὁ α τοῦ Κίρχχοφφ), τοῦ 12ου ἢ 13ου αἰῶνος. Περιέχει «Ἑκάβην», «Ὀρέστην», «Ἱππόλυτον», «Μήδειαν», «Ἄλκηστιν», «Ἀνδρομάχην», «Φοινίσσας». Μετὰ πολλῶν καὶ καλῶν σχολίων. Καλλιγραφικός. Σχόλια ἐκ τῆς πρώτης χειρός.

5) L. = ὁ Λαυρεντιανὸς 32,2. Τοῦ (ἀρχομένου) 14ου αἰῶνος. Πολλαὶ ἐν αὐτῷ χεῖρες. Περιέχει καὶ 6 ἐκ τῶν δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἡσιόδου τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέρας». Τὸ 1348 εὑρίσκετο εἰς τὴν πόλιν Ἀβινιόν. Τὸν 15ον αἰῶνα περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Μεδίκων. Περιέχει 18 δράματα τοῦ Εὐριπίδου (πλὴν τῶν «Τρῳάδων») ἄνευ σχολίων. Φωτογραφία του ὑπὸ Ι. Α. Σπράγγερ, Φλωρεντία 1920. Παράβαλε Β. Σνέλλ εἰς τὸ Γερμανικὸν φιλολογικὸν περιοδικὸν «Ἑρμῆς» 1935 σελὶς 119 ἑξῆς

6) Ρ. = Παλατῖνος 287 καὶ Λαυρεντιακὸς 172 (ὁ Β. τοῦ Κίρχχοφφ). Περιέχει «Ἀνδρομάχην», «Μήδειαν», «Ἱκέτιδας», «Ῥῆσον», «Ἴωνα», «Ἰφιγένειαν» καὶ τὰς δύο, τὴν νόθον «Δανάην», «Ἱππόλυτον», «Ἄλκηστιν», «Τρῳάδας», «Βάκχας», «Κύκλωπα», «Ἡρακλῆς» 1-1002. Τὰ κατὰ τὸν περίπλοκον αὐτὸν κώδικα βλέπε εἰς διατριβὴν τοῦ Καρόλου Ρόμπερτ εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἑρμῆς», τόμος 13, σελὶς 133. Εἶναι τοῦ 14ου αἰῶνος. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ κώδικος ἀνῆκεν εἰς τὸν Μᾶρκον Μουσοῦρον, ὁ ὁποῖος βασιζόμενος καὶ ἐπὶ ἄλλων χειρογράφων καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐξέδωσε τὸν Εὐριπίδην εἰς τὸ τοπογραφεῖον τοῦ Ἄλδου Μανουτίου (ἰδὲ κατωτέρω). Παράβαλε Βέκκλαϊν εἰς «Πρακτικὰ τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας» 1899, Β 297 ἑξῆς καὶ 1922, 5η πραγματεία σελὶς 51 ἑξῆς καὶ Παῦλον Μάας εἰς τὸ περιοδικὸν «Γνώμων» 1926 σελὶς 156-157 (θεωρεῖ τὸν κώδικα ἀντίγραφον τοῦ Λαυρεντιακοῦ 32,2).

Περὶ τῶν ἄλλων χειρογράφων καὶ τῶν εἰς παπύρους εὑρεθέντων ἀποσπασμάτων ἐκ τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου περιέχονται ἀρκεταὶ λεπτομέρειαι εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Εὐριπίδου ὑπὸ Μύρραϋ τόμος Α' εἰς ἀρχὴν καὶ ἐκ τῆς «Ἑλληνικῆς Γραμματολογίας τοῦ Ι. Γκέφφκεν τόμος Α', μέρος 2 1926, σελὶς 167 ἑξῆς καὶ τοῦ Γουλιέλμου Σμὶθ «Γραμματολογίαν» (τόμος 3ος, Μόναχον 1940), σελὶς 838 ἑξῆς.

Ἐκ τῶν χειρογράφων ἐξεδόθησαν τὰ σχόλια εἰς τὰς τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου (δὲν ὑπάρχουν σχόλια εἰς ὅλας τὰς τραγῳδίας τοῦ ποιητοῦ) ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Δίνδορφ εἰς τέσσαρας τόμους εἰς Ὀξφόρδην 1863. Νέα ἔκδοσις (θεμελιώδης) ὑπὸ τοῦ Ἐδουάρδου Σχβάρτζ εἰς δύο τόμους εἰς Βερολῖνον, 1887-1891.

Ἰδιαιτέρως τὰ χορικὰ τῶν τραγῳδιῶν ἐξέδωσεν ὁ Ὄθων Σχροέδερ μὲ μετρικὰς παρατηρήσεις καὶ ἰδίας γνώμας (Λειψία, Τόϊμπνερ 1910, 1928), ὁ δὲ Χάνς φὸν Ἄρνιμ ἐξέδωσε (Βόννη 1913, Α. Μᾶρκος) «Εὐριπίδειον Συμπλήρωμα» περιέχον τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα τῶν ἀπολεσθεισῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἴτε εἰς χειρόγραφα μετὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῶν ἀποσπασμάτων τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν ὑπὸ Α. Νάουκ (1889), εἴτε εἰς παπύρους.

Ἐκδόσεις τοῦ κειμένου. Ἡ πρώτη ἔκδοσις (editio princeps) περιέχει μόνον τέσσαρας τραγῳδίας, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἰανοῦ Λασκάρεως εἰς Φλωρεντίαν τὸ 1496. Περιεῖχε τὴν «Μήδειαν», «Ἱππόλυτον», «Ἄλκηστιν» καὶ «Ἀνδρομάχην» ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Παρισινοῦ 2888 ἀντιγράφου τοῦ L.

Ἀκολούθως ἐξεδόθησαν ὅλαι αἱ τραγῳδίαι (μετὰ καὶ τοῦ «Ῥήσου» ἀλλὰ πλὴν τῆς «Ἠλέκτρας») εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἄλδου τὸ 1503 ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος Ρ. καὶ ἑνὸς ἀντιγράφου τοῦ L. ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Μάρκου Μουσούρου. Ἡ «Ἠλέκτρα» προσετέθη ἀργότερον ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Π. Βικτωρίου εἰς Ρώμην τὸ 1545 μόνον τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον, τὸ 1546 ἐξεδόθη εἰς Φλωρεντίαν μὲ τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον καὶ Λατινικὴν μετάφρασιν.

Ἡ μεταγενεστέρα βιβλιογραφία περὶ τοῦ Εὐριπίδου εἶναι μεγάλη. Ἔκδοσις ὅλων τῶν τραγῳδιῶν μετὰ τῶν σχολίων καὶ σημειώσεων ὑπὸ τοῦ Ἰωσῆφ Μπάρνες εἰς Καϊμπριτζ 1694 καὶ τοῦ Σαμ. Μουσγραβίου εἰς Ὀξφόρδην 1778.

Ἐποχὴν ἐσημείωσεν ἡ ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ Βαλκενάερ τῶν «Φοινισσῶν» (Φρανέκερ 1755) καὶ τοῦ «Ἱππολύτου» (εἰς Λέυντεν, 1768). Τοῦ αὐτοῦ φιλολόγου περίφημος διὰ τὸ κείμενον τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἡ «διατριβή» του περὶ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν ἀπολεσθεισῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου (Λέυντεν, 1767). Οἱ Ἄγγλοι Πόρσων (ἰδίως διὰ τῆς «Ἑκάβης» 1797), Μάρκλανδ καὶ Ἔλμσλεϋ, προάγουν σπουδαίως τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ποιητοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1810 (1831-1841) ἄρχονται αἱ πολλαὶ ἰδιαίτεραι ἐκδόσεις (σχεδὸν ὅλων τῶν τραγῳδιῶν) ὑπὸ τοῦ Γοδοφρ. Χέρμανν. Εἰς νέαν ἐπιστημονικὴν τροχιὰν ὡδήγησε τὴν πρὸς τὸν Εὐριπίδην ἔρευναν ἡ μεγάλη δίτομος κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Ἀδόλφου Κίρχχοφφ (Βερολῖνον, 1855 μικροτέρα ἔκδοσις εἰς τρεῖς τόμους, 1867-1868).

Περαιτέρω μνημονευτέαι δύο παλαιότεραι πλήρεις μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων ἐκδόσεις τῶν τραγῳδιῶν τοῦ ποιητοῦ μετὰ Ἰταλικῆς μετρικῆς μεταφράσεως καὶ ὀλίγων ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων (λατινιστὶ) ὑπὸ τοῦ Π. Καρμέλι (εἰς 20 τόμους, Πάδουα 1743-1754) καὶ τοῦ Αὐγούστου Ματθία (κείμενον καὶ σημειώσεις κριτικαὶ καὶ ἑρμηνευτικαὶ Λατινιστὶ πίναξ λέξεων κτλ., εἰς δέκα τόμους, Λειψία 1803-1837). Ὑπὸ Φ. Α Πάλεϋ τόμος 1-3, Λονδῖνον, 1858-1860, καὶ νέα τρίτη ἔκδοσις 1889 καὶ τῶν τριῶν τόμων. Πολλὰ δράματα ἐξέδωσαν καὶ οἱ Πρίντς - Βέκκλαϊν 1878-1902 εἰς τρεῖς τόμους, εἰς Λειψίαν 1878-1902.

Ἐπίσης μνημονευτέαι αἱ ἑξῆς νεώτεραι κριτικαὶ ἐκδόσεις: 1) Αὐγούστου Νάουκ, (τοῦ περιφήμου Ἑλληνιστοῦ), συλλογὴ Τόϊμπνερ, τόμος 1-3 (ὁ τρίτος τόμος περιέχει τὰ ἀποσπάσματα) εἰς Λειψίαν 1854, τρίτη ἔκδοσις 1869-1871, (πολλάκις ἀνατυπωθεῖσα).

2) Ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ὀξωνίου» ἐξεδόθη ὁ Εὐριπίδης, εἰς τρεῖς τόμους (1901 ἑξῆς) ὑπὸ τοῦ Γιλβέρτου Μάρρεϋ. Ἡ κριτικὴ αὕτη ἔκδοσις ἐγένετο μὲ πολλὴν προσοχὴν καὶ εὐσυνειδησίαν, δύναται δὲ νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι ἡ σημερινὴ ἀρίστη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ποιητοῦ. Δυστυχῶς δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ «Ἀποσπάσματα».

3) Εἰς τὴν Γαλλικὴν Συλλογὴν Μπυντὲ ἐξεδόθησαν μέχρι σήμερον 4 τόμοι: 1) «Κύκλωψ», «Ἄλκηστις», «Μήδεια», «Ἡρακλεῖ-

δαι» ὑπὸ τοῦ Λ. Μεριδιέρ, 1925. 2) «Ἱππόλυτος» «Ἀνδρομάχη», «Ἑκάβη» ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ 1927. 3) «Ἡρακλῆς», «Ἱκέτιδες», «Ἴων» ὑπὸ Ἐρρ. Γκρεγκουὰρ καὶ Λ. Παρμαντιὲρ 1921 τόμος 4, «Τρωάδες», «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις», «Ἠλέκτρα», ὑπὸ τῶν αὐτῶν 1925.

Αἱ Γαλλικαὶ αὐταὶ ἐκδόσεις, εἶναι ὑποδειγματικαί, συνοδεύονται δὲ πάντοτε μὲ εἰσαγωγὰς, ἀναλύσεις, κριτικοῦ παραρτήματος καὶ Γαλλικῆς μεταφράσεως. Εἰς τὰς εἰσαγωγὰς δίδεται συντόμως εἰκὼν τῶν σχετικῶν πρὸς ἑκάστην τραγωδίαν ζητημάτων.

4) Ἀξία μνείας εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοβάλδου Φὶξ γενομένη, μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ κριτικῶν σημειωμάτων, ἔκδοσις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν μνημειώδη σειρὰν τῆς σειρᾶς Διδότου (Παρίσιοι 1843).

5) Οἱ Ι. Ε. Πφλούγκ καὶ Ρ. Κλὸτζ καὶ Ν. Βέκκλαϊν εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην τῆς Γόθας» μὲ σημειώσεις κριτικὰς καὶ ἑρμηνευτικὰς (λατινιστὶ) τρεῖς τόμοι 1829-1860. («Μήδεια», «Ἑκάβη», «Ἀνδρομάχη», «Ἡρακλεῖδαι», «Ἑλένη», «Ἄλκηστις», «Ἡρακλῆς» «Φοίνισσαι», «Ὀρέστης», «Ἰφιγένειαι» ἀμφότεραι).

6) Ὁ Ἰ. Χάρτουγκ εἰς Λειψίαν παρὰ τῷ Ἐγγελμανν, ὅλας τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου μὲ Γερμανικὴν μετάφρασιν καὶ κριτικὰς καὶ (ὀλίγας, ἀλλὰ λίαν χρησίμους) γραμματικὰς καὶ ἑρμηνευτικὰς σημειώσεις 1848-1878.

7) Ὁ Γάλλος φιλόλογος Ἐρρῖκος Βάϊλ ἐξέδωσε μὲ λεπτὰς καὶ εὐφυεῖς παρατηρήσεις ἑπτὰ τραγωδίας («Ἱππόλυτον», «Μήδειαν», «Ἑκάβην», τὰς δύο «Ἰφιγενείας», «Ἠλέκτραν» καὶ «Ὀρέστην) εἰς Παρισίους 1869. Τρίτη ἔκδοσις (ἀνατύπωσις) 1907.

8) Ἡ εἰς Βερολῖνον ἐκδοθεῖσα σειρὰ ἐκλεκτῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου ὑπὸ Γ.Φ. Σχοένε καὶ Χ. Κοέχλυ (1858 ἑξῆς) συνεχισθεῖσα ὑπὸ Θ. Βέρτχολδ, Χὰνς φὸν Ἄρνιμ καὶ Ε. Μπρούν, περιέχουσα τὰς «Βάκχας» ὑπὸ Σχοένε καὶ νέα ἔκδοσις-1891 ὑπὸ Ε. Μπρούν, «Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις» ὑπὸ Κοέχλυ (1872), «Ἱππόλυτον» ὑπὸ Βέρχτολδ (1880). «Μήδειαν» ὑπὸ φὸν Ἄρνιμ.

9) Οἱ Ρ. Πρίντς καὶ Νικόλαος Βέκκλαϊν ἀπὸ τοῦ 1878-1903 ἐξέδωσαν παρὰ τῷ Τόϊμπνερ εἰς 3 τόμους (19 μέρη), τὸν τραγικὸν μετὰ κριτικῶν παραρτημάτων μόνον. Τρίτη ἔκδοσις εἰς Λειψίαν 1889-1912.

Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Εὐριπίδου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Γουλ. Δίνδορφ εἰς τὴν κοινὴν ἔκδοσιν τῶν τριῶν τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Αὐγ. Νάουκ (βλέπε ἀνωτέρω εἰς τὸν νόμον «Ἀποσπάσματα τῶν τραγικῶν ποιητῶν». Τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ τῶν «Ἀποσπασμάτων» τούτων ἔδωσε λεπτομερῆ πίνακα ὁ Αὖγ. Νάουκ (Πετρούπολις 1892). Ἐκ τῶν πολλῶν ἐκδόσεων ὡρισμένων δραμάτων τοῦ τραγικοῦ τούτου ἐξαίρω τὰς ἑξῆς ὡς χρησίμους καὶ ἀξίας συστάσεως:

«Ἄλκηστις» ὑπὸ Ἐρρίκου Βάϊλ (Παρίσιοι 1891), «Ἡρακλῆς» ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς. Κατ' ἀρχὰς ἐξεδόθη μαζὶ μὲ τὴν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν», ἀργότερον αὖτη ἐξεδόθη εἰς ἰδιαίτερον τόμον καὶ ὁ «Ἡρακλῆς» εἰς νέαν ἐπεξεργασμένην ἔκδοσιν (1909), ἀνετυπώθη ἐπανειλημμένως περίφημον βιβλίον καὶ εἰς τὰ δύο του τμήματα, διὰ τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον ἑρμηνεύεται ὁ «Ἡρακλῆς» τοῦ Εὐριπίδου καὶ παρέχονται στοιχεῖα διὰ μίαν πρώτην ἑρμηνείαν τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ συζητεῖται καὶ πλῆθος προβλημάτων τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φιλολογίας καθ' ὑποδειγματικὸν τρόπον. (Τὸ 1938 ἐδημοσιεύθη εἰς ἐναίσιμον διατριβὴν ὑπὸ Ἐρνέστου Κροέκερ μακρὰ ἀνάλυσις τοῦ δράματος. Βλέπε «Γνώμων» 1940, σελὶς 132). Ὁ αὐτὸς διάσημος φιλόλογος Βιλαμόβιτς ἐξέδωσε καὶ τὸν «Ἱππόλυτον» μὲ Γερμανικὴν μετάφρασιν καὶ πραγματείαν: «Τί εἶναι μετάφρασις» (1891) καὶ τὸν «Ἴωνα» (1926), (παράβαλε τὴν ἐκδοθεῖσαν τὸ 1929 βιβλιογραφίαν τῶν ἔργων καὶ διατριβῶν του ἀριθμοὶ 131 καὶ 698). Ὁ αὐτὸς φιλόλογος μετέφρασεν εἰς τοὺς 5 τόμους τῶν μεταφράσεών του τῶν Ἑλληνικῶν τραγωδιῶν ἐκ τοῦ Εὐριπίδου εἰς μὲν τὸν Α' τόμον τὰς «Ἱκέτιδας» καὶ «Ἡρακλέα» εἰς δὲ τὸν Γ' τόμον τὸν «Κύκλωπα» «Ἄλκηστιν», «Μήδειαν» καὶ «Τρωάδας» καὶ εἰς τὸν Δ' τόμον τὰς «Βάκχας». Πολλάκις ἀνετυπώθησαν. Ὁ Χὰνς φὸν Ἄρνιμ ἐξέδωσε (Βιέννη 1931) μετάφρασιν ἀξιόλογον δώδεκα τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου.

Περαιτέρω ἐκδόσεις μερικῶν δραμάτων ἄξιαι συστάσεως εἶναι αἱ ἑξῆς:

«Βάκχαι». Ἡ Ἀγγλικὴ ἔκδοσις ὑπὸ Ἰωάννου Τυρρέλλ, Λονδῖνον 1892· ἡ τοῦ Ι. Ε. Σάνδυς 4η ἔκδοσις 1904. «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι», ἡ Ἀγγλικὴ ἔκδοσις τοῦ Ε. Β Ἔγγλανδ, Λονδῖνον 1891· αἱ «Φοίνισσαι» ὑπὸ Ι. Γκέελ Λουγδ. Βατ. 1846, Γ. Κίνκελ Βερολῖνον 1871 καὶ Α. Πέερσον Κανταβριγία (Καντέρμπερυ) 4η ἔκδοσις 1904. - «Ἑλένη» ὑπὸ Ἐρρ. φὰν Χερβέρδεν 1908 - «Ἴων» ὑπὸ Χ. Βάδαμ 2 ἔκδοσις Λονδῖνον, 1867, φὰν Χερβέρδεν, Οὐτρέχτη 1875 καὶ Ἀγγλιστὶ Α. Βερράλλ Κανταβρυγία 1890, Θόμψων - Μπουρνὲτ Λονδῖνον 1891. - «Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι», ὑπὸ Γ. Βιτέλλι, Φλωρεντία 1879. - «Μήδεια» ὑπὸ Δ, Λ, Πάζε, Ὀξφόρδη 1938 (Βλέπε «Γνώμων» 1941 σελὶς 105 ἑξῆς)·ὑπὸ Α. Βερράλλ, Λονδῖνον 1881 καὶ ὑπὸ Ἐρνέστου Δίελ, Βόννη, 1911 («Μικρὰ κείμενα τοῦ Χὰνς Λίτσμανν») μετὰ κριτικοῦ παραρτήματος καὶ τῶν ἀρχαίων μόνον σχολίων παρὰ τὸ κείμενον.

Λεξικὸν Εὐριπίδειον ἄξιον λόγου (ὅπως τὸ τοῦ Ἕλλενδ - Γκέντε διὰ τὸν Σοφοκλέα καὶ Γ. Δίνδορφ διὰ τὸν Αἰσχύλον) δὲν ἔχει ἡ ἐπιστήμη ἀκόμη. Ἀρχὴ Λεξικοῦ τοῦ Εὐριπίδου (α-γ) εἰς τὸν 10ον τόμον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ματθία. Ἡ εἰς Γλασκώβην (1821) ἔκδοσις τοῦ Εὐριπίδου ἔχει πίνακα τῶν λέξεων.

Ὡς νεωτάτη περὶ Εὐριπίδου πραγματεία δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐκτενέστατον σχετικὸν τμῆμα ἐκ τοῦ τρίτου τόμου (1940) τῆς «Ἑλληνικῆς Γραμματολογίας» τοῦ Γουλιέλμου Σμὶθ (Μόναχον, Μπέκ), ὅπου εἰς 533 ὅλας σελίδας (309-842) ἐκτίθεται λεπτομερῶς πᾶν ζήτημα ἀναγόμενον εἰς τὸν Εὐριπίδην καὶ τὰ δράματά του μετὰ ἐπιστημονικῆς λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας. Τεχνικὰ παρὰ τῷ ποιητῇ ζητήματα ἐξετάζει ὁ Ε. Χόβαλδ εἰς τὸ βιβλίον του «Ἔρευναι περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου» (Τυβίγγη 1914) καὶ ὁ Δ. Φ. Γ. φὸν Λένεπ ἐξέδωσε βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὐριπίδης, ποιητὴς, σοφός», Ἀμστερνταμ, 1935. Κρίσιν ἐκτενῆ τοῦ βιβλίου ὑπὸ Α. Λέσκυ βλέπε εἰς περιοδικὸν «Γνώμων» 1940 σελὶς 281 ἑξῆς ('Υπὸ τὸ «ποιητὴς σοφὸς» ἐννοεῖται ὁ μαντικὸς περιγραφεὺς καὶ ἑρμηνευτὴς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ βιοτικὴ καὶ πραγματικὴ ἄποψις τῆς ζωῆς κατ' Εὐριπίδην ἐξαίρεται ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἔκθεσιν.

Ἑλληνικαὶ νεώτεραι ἐργασίαι περὶ τοῦ Εὐριπίδου.

Ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐξέδωσαν τὸν Εὐριπίδην:

Ὁ Νεόφυτος Δούκας, μετὰ πεζῆς παραφράσεως (Αἴγινα, 1834), καὶ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, πολλὰς αὐτοῦ τραγωδίας, εἰς τὴν Ζωγράφειον Βιβλιοθήκην εἰς 3 τόμους μετὰ κριτικῆς καὶ ἑρμηνευτικῆς σημειώσεως καὶ μακρᾶς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν. Ὁ Α' τόμος τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς περιέχει τὰς «Φοινίσσας» (Ἀθήναι 1888) («τὸ ὅτι ἤρχισα μὲ τὰς «Φοινίσσας» εἶναι τύχης ἔργον, διότι τούτου τοῦ δράματος ἔτυχε νὰ εὑρίσκωνται ἐν τῇ βιβλιοθήκη μου ἄπασαι σχεδὸν αἱ ἐκδόσεις»). Ὁ Β' τόμος περιέχει τὰ δράματα «Ἑκάβην», «Ἱππόλυτον» καὶ «Μήδειαν» (Ἀθ. 1894) καὶ ὁ Γ' τόμος ἀμφοτέρας τὰς «Ἰφιγενείας», τὴν «Ἠλέκτραν» καὶ τὴν «Ἄλκηστιν» (Ἀθῆναι, 1903). Ὁ Δημ. Βερναρδάκης ἀπέθανε τὸ 1907 (17 Ἰανουαρίου) καὶ ἀσχολούμενος συγχρόνως περὶ πολλὰ ἄλλα φιλολογικὰ ἔργα δὲν ἠδυνήθη νὰ τελειώσῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ τραγικοῦ. Τὸ ἔργον εἶναι, καὶ μὲ τοὺς ἐκδοθέντας μόνον τρεῖς τόμους, ἐπιβλητικόν, ἀτυχῶς ὁ καταβληθεὶς κόπος δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα ἐκ μιᾶς τοιαύτης ὀγκώδους ἐκδόσεως. Ὁ Δημ. Βερναρδάκης ὁμολογεῖ (σελὶς ρκθ' τῶν Προλεγομένων) ὅτι «ὄχι διόρθωσις ἀλλ' ἑρμηνεία τοῦτο εἶναι τῆς ἡμετέρας κριτικῆς τὸ σύνθημα», διὰ τοῦτο συνήθως ἀντὶ νὰ δώσῃ (ὅπως ἔκαμαν οἱ Δ. Σεμιτέλος καὶ Πέτρος Παπαγεωργίου) ἀμέσως τὴν κατ' αὐτὸν πιθανὴν ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου καὶ συντόμως δικαιολογήσῃ αὐτὴν (τοῦτο γίνεται ὅμως συχνὰ εἰς τὸν πρῶτον τόμον, τὰς «Φοινίσσας»), ἐπεκτείνεται εἰς ἀνατροπὴν τῶν ὑπαρχουσῶν ξένων τυχὸν γνωμῶν μεγάλων φιλολόγων, προσπαθῶν νὰ ὑποστηρίξῃ πάντοτε κατὰ κανόνα τὴν γραφὴν τῶν χειρογράφων ἀντὶ τῶν προτεινομένων ἀναγκαίων διορθώσεων. Καὶ ἡ ὑποστήριξις αὕτη εἶναι συνήθως «συκίνη ἐπικουρία» εἰς αὐτήν. Ἄπειρα τοιαῦτα παραδείγματα ὑπάρχουν (παράβαλε π.χ. τὸν στίχον 241 τῆς «Ἰφιγενείας ἐν Ταύροις» ἢ τὸν στίχον 856-9 τῆς «Μηδείας», 277 τοῦ «Ἱππολύτου», 794, 800, 916-8 τῆς «Ἑκάβης» κλπ. καὶ πρὸ παντὸς βλέπε τὰς σελίδας 190-638 τῶν «Φοινισσῶν» τοῦ Εὐριπίδου, ὅπου γίνεται τοιαύτη ἀκατανόητος καὶ περιττὴ ἐξέτασις τῶν ζητημάτων αὐτῶν εἰς ἀπεραντολογίαν ἀφόρητον καταλήγουσα). Τοῦτο βέβαια θὰ παρετηρήθη τότε καὶ ὁ Β' καὶ ὁ Γ' τόμος φέρουν εἰς τὰς ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις τὴν κριτικὴν συζήτησιν. Οὕτω ἐκ τοῦ ὄγκου τῶν τριῶν τόμων ἡ ὠφέλεια δὲν εἶναι ἀνάλογος πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ κατανάλωσις τοῦ πολυτίμου χρόνου τοῦ ἄλλως ἀξιολογωτάτου ἀνδρὸς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀξιοθρήνητος. Δὲν ἀποκρύπτω ὅτι πλειστάκις αἱ ἑρμηνεῖαι τὰς ὁποίας κάμνει εἴτε βεβιασμέναι εἶναι εἴτε τελείως ἐσφαλμέναι. Πόσον διαφορετικὰ ὑπό τε ἐπιστημονικὴν καὶ πρακτικὴν ἄποψιν εἰργάσθη ὁ Κάρολος Σίττλ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἡσιόδου οἱ Βέκκλαϊν - Ζωμαρίδης εἰς τὴν τρίτομον ἔκδοσιν τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Α. Ζάκας εἰς τὴν δίτομον ἔκδοσιν τοῦ Λυσίου, ὁ Ἰω. Πανταζίδης εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς «Κύρου Ἀναβάσεως» τοῦ Ξενοφῶντος, ὁ Δημ. Σεμιτέλος, Πέτρ. Παπαγεωργίου κλπ. Ὑπόδειγμα τοιούτων μεγάλων ἐκδόσεων ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων πρέπει νὰ παραμένῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας φιλολόγους ἡ ἔκδοσις τῶν τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Jebb καὶ ἡ ἔκδοσις τῆς «Ἠλέκτρας» τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ Γεωργ. Κάϊμπελ, διὰ νὰ ἀναφέρω μόνον δύο ἐκ τῶν συγχρόνων. Ὁ Β. Ἀποστολίδης ἐξέδωσεν (ἐν Ἀλεξάνδρεια, 1890) μελέτην τῶν «Φοινισσῶν» τοῦ Εὐριπίδου ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δ. Βερναρδάκη.

Ἄλλαι ἐκδόσεις δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετὰ σημειώσεων εἶναι ἡ τοῦ «Ἱππολύτου» (1859) καὶ τῆς «Μηδείας» (1862) ὑπὸ Ν. Ζενουφάκη, ἡ τῆς «Μηδείας» (α' ἔκδ. Ἀθ. 1882), τῆς «Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις» (1900) καὶ τοῦ «Ἱππολύτου» ὑπὸ Γεωργίου Μιστριώτου, ἡ τῆς «Μηδείας» (Ἀθ. 1891) ὑπὸ Γεωργίου Σακορράφου, τοῦ προώρως ἀποθανόντος μαθητοῦ του Κ. Κόντου καὶ Δ. Σεμιτέλου. Σημειωτέον ὅτι ὁ Σακόρραφος ἐνωρὶς ἤδη (1884) εἶχεν ἐκδώσει καὶ μετάφρασιν τοῦ δράματος τούτου καὶ τῆς «Ἑκάβης» (1885) καὶ τοῦ «Ἱππολύτου» (1886). Τὴν «Μήδειαν» (ἀρχαῖο κείμενο, μετάφραση καὶ εἰσαγωγὴ) ἐξέδωκεν (Ἀθήνα 1940) ἡ Εὔφη Μπαστιᾶ. Μετάφρασιν τῆς «Μηδείας» (Ἀθήνα 1933) ἐξέδωσεν καὶ ὁ Κούλης Ἀλέπης.

Τὴν «Ἄλκηστιν» ἐξέδωσεν (Ἀθῆναι 1950) μετὰ τοῦ ἀρχαίου κειμένου, μεταφράσεως καὶ σημειώσεων ὁ Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεὺς (Βιβλιοθήκη τοῦ «Παπύρου»).

Τὴν «Ἑκάβην» εἰς ἔκδοσιν μαθητικὴν (μετὰ σημειώσεων) ἐξέδωσεν (Ἀθῆναι 1902) ὁ Ἰάκωβος Χ. Δραγάτσης, τοῦ αὐτοῦ δὲ δράματος ἔμμετρος μετάφρασις ἐδημοσιεύθη (Ἀθήνα 1927) ὑπὸ

'Αποστόλου Μελαχρινοῦ. Οὗτος μετέφρασεν ('Αθήνα 1930) ἐπίσης εἰς ἐμμέτρους στίχους (ἄνευ τοῦ ἀρχαίου κειμένου) καὶ τὴν «'Ιφιγένειαν τὴν ἐν Ταύροις».

Σύντομον κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς «'Ιφιγενείας τῆς ἐν Αὐλίδι» ἐξέδωσεν ('Αθῆναι 1931) ὁ Γεώργιος Κ. Γαρδίκας. 'Ο αὐτὸς ἐδημοσίευσε καὶ ἀνάλυσιν ἐκτενῆ τοῦ αὐτοῦ δράματος ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἀπὸ σκηνῆς αὐτοῦ διδασκαλίας εἰς τὸ 'Αρσάκειον Ψυχικοῦ.

'Ο ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος Δημήτριος Σάρρος ἐδημοσίευσε δύο τόμους ἐμμέτρων μεταφράσεων εἰς τὴν δημώδη τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου. 'Ο 1ος τόμος περιέχει εἰσαγωγὴν εἰς τὸν Εὐριπίδην (βίος καὶ ἔργα) καὶ τὰ δράματα «'Ιππόλυτον», τὰς δύο «'Ιφιγενείας» καὶ τὴν «"Αλκηστιν» («σὲ δημοτικοὺς στίχους μὲ πρόλογο καὶ σημειώματα ἑρμηνευτικά»), 'Αθήνα 1934. 'Ο 2ος τόμος περιέχει τὴν «Μήδειαν», «'Εκάβην», «'Ηλέκτραν» καὶ «'Ανδρομάχην» (καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ 1ος τόμος), 'Αθῆναι, 1935. Εἰς ἴδιον τεῦχος ἐδημοσίευσε (1931) τὸν «Κύκλωπα» (κρίσιν τοῦ 'Εδ. Σχβύτσερ βλέπε εἰς «Γνώμων» 1936 σελὶς 622 ἑξῆς).

'Υπὸ 'Εμμανουὴλ Δαυῖδ ἐξεδόθη (Θεσσαλονίκη 1938) μελέτη «'Ανάλυσις καὶ σύγκρισις τῆς 'Ιφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδου καὶ Γκαῖτε». Διατριβὴν (λατινιστὶ) περὶ τῶν Εὐριπιδείων προλόγων ἐξέδωσε (Γοτίγγη, 1876) ὁ Ι. 'Ασπριώτης, καὶ ὁ Γ. Γρηγοράκης ἐξέδωσεν (εἰς ἀρχαίαν 'Ελληνικὴν) ἐναίσιμον διατριβὴν (1890) «Σύγκρισις τῶν ὀχολίων τῶν «Φοινισσῶν» τοῦ Εὐριπίδου πρὸς τὸ τούτων κείμενον». Περαιτέρω ὁ 'Ιωάννης Πανταζίδης ἐξέδωσε (1888) «Διορθώσεις εἰς Εὐριπίδου 'Ιφιγένειαν τὴν ἐν Ταύροις καὶ εἰς Κλαύδιον Γαληνόν», καὶ ὁ 'Αθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεύς ἐξέδωσεν εἰς «'Ιεροσολυμιτικὴν Βιβλιοθήκην Α' σελὶς 110-12 ἀποσπάσματα ἐκ παλιμψήστου (βλ.λ.) κώδικος τῆς «'Ανδρομάχης», «'Ιππολύτου» καὶ «'Ορέστου».

Τὴν «'Ηλέκτραν» ἐξέδωσε μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων ὁ Π. Σ. Μυρτίλος (Κεφαλληνία 1874), καὶ ὁ Σ. Δ., ἔκδοσις κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ ('Αθῆναι 1887, ἔκδοσις Γ. Κατσουρόπουλος)

Τὰς «'Ικέτιδας» ἐξέδωσε μετὰ σημειώσεων (σχολικὴ ἔκδοσις) ὁ Π.Ι. Χατζῆς ('Αθ. 1944), καὶ τὰς «'Ιφιγενείας» «Μήδειαν» καὶ «'Ιππόλυτον» μετὰ ἑρμηνευτικοῦ λεξιλογίου (σχολ. ἔκδοσις) ὁ Μ.Φ. Μιχαηλίδης Νουάρος ('Αθ. 1930).

Πλεῖσται ὅσαι εἶναι αἱ λογοτεχνικαὶ μεταφράσεις (εἰς ἔμμετρον λόγον) καὶ αἱ εἰς πεζόν, τὰς ὁποίας βλέπει ὁ βουλόμενος εἰς τὸν Α' τόμον τῶν μεταφράσεων δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου ὑπὸ Δημ. Σάρρου ('Αθῆναι 1934) σελὶς μ' τοῦ προλόγου καὶ ἑξῆς. 'Ο Σάρρος, ἐφιλοτιμήθη νὰ δώσῃ ἐκτενῆ διεθνῆ βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τῶν μεταφράσεών του, κλπ. ἔνθα ἀνωτέρω σελίδες λα' - μη' εἰς τὴν ὁποίαν καὶ παραπέμπεται ὁ "Ελλην ἀναγνώστης. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐδημοσίευσεν ἐμμέτρους μεταφράσεις εἰς τὴν δημοτικὴν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου.

'Εν τέλει πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ παλαιότεραι ἐκδόσεις καὶ μελέται τοῦ Εὐριπίδου.

Τὴν «'Εκάβην» ἐξέδωσε μεταφρασμένην εἰς τὴν «καθομιλουμένην γλῶσσαν τῶν 'Ελλήνων» ὁ 'Ιωάννης Χαβιαρᾶς (Βιέννη, 1835), τὴν δὲ «Μήδειαν» ἐξέδωσε «μεταφρασθεῖσαν εἰς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν σημερινὴν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν ὁ Α. Οἰκονομίδης ('Αθῆναι, 1872).

Παράβαλε καὶ τὰς περὶ ἀποσπασμάτων τοῦ Εὐριπίδου διατριβὰς τοῦ Γρηγορ. Βέρναρδάκη «Παρνασσὸς» 4 (1880) σ. 126-145 καὶ «'Εφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν» 4 (1881) σελ. 1 ἑξ., τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη: «'Αθήναιον» 8 (1879) σελίδες 343-351, τοῦ Βασιλ. Λάκωνος: «'Αθηνᾶ» 1 (1889) σελίδες 595-608, Δ. 'Ηλ. Κυριακοπούλου: «Μελανίππη δεσμῶτις» τοῦ Εὐριπίδου. 'Ανέκδοτον ἀπόσπασμα ἐν «'Εφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν» 4 (1881) σελίδες 109-111, 'Ιω. Πανταζίδου: («'Ιφιγένεια ἐν Ταύροις») Πεντηκονταετηρὶς 'Εθνικοῦ Πανεπιστημίου ('Αθῆναι 1888) σελίδες 73-85, Πέτρου Παπαγεωργίου: Νέος κῶδιξ τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου («'Αθήναιον» τόμος 10-1881-σελ. 286-309), Γεωργίου Σακορράφου: εἰς χωρία τῆς «'Ηλέκτρας» «Παρνασσὸς» 11 (1887) σελίδες 82-89, τόμος 12 (1888) σελίδες 546-555 καὶ «Μηδείας» «Παρνασσὸς» 13 (1890) σελίδες 209-215 καὶ «'Αντιόπης» «'Αθηνᾶ» 5 (1893) σελίδες 425-435 καὶ περὶ ἀνεκδότων σχολίων τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὸ Γερμανικὸν περιοδικὸν «Φιλόλογος» τόμος 52 (1894) σελίδες 325-331, 'Ιωάννου Σταυρίδου: «Παρατηρήσεις εἰς Εὐριπίδην» κλπ. «'Αθηνᾶ» 7 (1895) σελίδες 65-83, Σπυρ. Μωραΐτου: διὰ τὰς «Φοινίσσας» «'Αθηνᾶ» τόμος 17 (1905) σελίδες 179-220 καὶ Γεωργ. Γαρδίκα «'Αθηνᾶ» 33 (1921) σελίδες 84.

Μονογραφίας περὶ Εὐριπίδου ἐδημοσίευσαν πολλοὶ (πρβλ. Γ. Σμὶθ εἰς τὴν «Γραμματολογία» του σελὶς 838 ἑξῆς), ἀναφέρω ἐξ αὐτῶν τὴν γερμανιστὶ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Οὔγου Στέϊγκερ «'Ο Εὐριπίδης, ἡ ποίησις καὶ ἡ προσωπικότης του» (Λειψία 1912), καὶ τὴν τοῦ Γεωργίου Γαρδίκα, «Εὐριπίδης» ('Αθῆναι 1932, Δρανδάκης). 'Εκτενὲς ἄρθρον περὶ Εὐριπίδου (ἐκτὸς τῶν γραμματολογιῶν Μύλλερ - Κυπριανοῦ, Χρίστ - Πολίτου, Μιστριώτου - Μενάρδου) ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Κ. 'Ασώπιος εἰς τὴν ἀτελῆ μείνασαν «'Ιστορίαν τῶν 'Ελλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων» τόμ. Α' ('Αθ. 1850) σελίδες 495 - 631. ('Η ἀνωτέρω βιβλιογραφία ἀναφέρεται εἰς κλασσικὰ ἔργα, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων παραμένει ἀμετάβλητος μέχρι σήμερον).

Ἰωάννης Καλιτσουνάκης

Η ΜΕΤΑ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΤΡΑΓΙΚΟΥΣ ΠΟΙΗΣΙΣ.

'Η τραγικὴ ποίησις μετὰ τοὺς τρεῖς αὐτῆς ἀριστεῖς, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλέα καὶ τὸν Εὐριπίδην, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξαρθῇ περαιτέρω, παρ' ὅλον ὅτι ὑπῆρξαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι τραγικοὶ ποιηταὶ σύγχρονοι ἢ καὶ μεταγενέστεροι αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ τινες θεωρούμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κριτικῶν παραπλήσιοί των, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ δράματα ἀπωλέσθησαν, τινῶν δὲ μόνον ἀποσπάσματα ἢ ὀνόματα ἔργων των διεσώθησαν.

Μεταξὺ τῶν τραγικῶν τούτων καταλέγονται οἱ ἑξῆς: Οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰσχύλου Βίων καὶ Εὐφορίων καὶ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ μεγάλου τραγικοῦ Φιλοκλῆς, ὁ ὁποῖος ἐνίκησε τὸν Σοφοκλέα ἀγωνιζόμενον διὰ τοῦ «Οἰδίποδος τυράννου». 'Ο ποιητὴς οὗτος ἐποίησε τὴν τετραλογίαν, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο «Πανδιονὶς» καὶ ἐπραγματεύετο τὸν μῦθον τῆς Πρόκνης καὶ τῆς Φιλομήλας. Πρὸς τούτοις ἐποίησεν 'Ηριγόνην, Ναύπλιον, Οἰδίποδα, Οἰνέα, Πρίαμον, Πηνελόπην, Φιλοκτήτην καὶ πολλὰ ἄλλα δράματα, ἐπειδὴ δὲ ἦτο λίαν πικρός, ἐπωνομάζετο Χολή.

"Ετερος ἀξιόλογος τραγικὸς ποιητὴς νικήσας ἐπίσης τὸν Σοφοκλέα κατὰ μίαν διδασκαλίαν εἰς τὸ θέατρον τοῦ δήμου Αἰξωνέων, ὅπως συμπεραίνεται ἐκ τῆς προμνημονευθείσης εἰς τὰ περὶ Σοφοκλέους ἐκ Βάρης ἐπιγραφῆς, ὑπῆρξεν ὁ Τιμόθεος, τοῦ ὁποίου διὰ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς ἐπίσης ἐγνώσθησαν τὰ ὀνόματα δύο μόνον τραγωδιῶν, τοῦ 'Αλκμέωνος καὶ τῆς 'Αλφεσιβοίας, αἱ ὁποῖαι ὑπετέθη ὅτι ἀνήκουν εἰς τετραλογίαν τῆς ὁποίας τὸ πιθανὸν ὄνομα ἦτο 'Αλκμεωνὶς ἢ 'Αλκμεώνεια κλπ. Εἰς τὸν αὐτὸν ποιητὴν Τιμόθεον ἀνήκουν πιθανῶς καὶ τρεῖς στίχοι ἰαμβικοὶ τρίμετροι, διασωθέντες ὑπὸ τοῦ Στοβαίου καὶ ἀποδιδόμενοι εἰς κάποιον Διμόθεον, τὸν ὁποῖον εὐστόχως ἀποκατέστησαν οἱ φιλόλογοι εἰς Τιμόθεον, εἰς τὸν τραγικὸν δὲ τοῦτον πιθανῶς ἀνήκουν καὶ ἄλλα ἔργα, ὅπως π.χ. Λαέρτης, Ναύπλιος, Φινεῖδαι κλπ., ἀποδιδόμενα ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλολόγων εἰς τὸν διάσημον διθυραμβοποιὸν Τιμόθειον τὸν Μιλήσιον, τοῦ ὁποίου ὡς φαίνεται ἡ φήμη ἐπεσκίασε τὸν λησμονηθέντα τραγικόν.

Γνωστοὶ ποιηταὶ τραγωδιῶν ὑπῆρξαν καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνωτέρω Φιλοκλέους Μόρσιμος καὶ 'Αστυδάμας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος ἀναφέρεται ὅτι ἐποίησε 240 τραγωδίας, ὅταν δὲ ἐνίκησε διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Παρθενοπαίου, οἱ 'Αθηναῖοι τὸν ἐτίμησαν διὰ τῆς ἱδρύσεως χαλκοῦ ἀνδριάντος. Καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Σοφοκλέους 'Ιοφῶν ἦτο τραγικός, ποιήσας πεντήκοντα δράματα, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ νόθος υἱὸς τοῦ Σοφοκλέους 'Αρίστων καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος, ὁ ὁποῖος διεκρίθη ὡς τραγικός, νικήσας πολλάκις. 'Επίσης καὶ ὁ υἱὸς ἢ μᾶλλον ἀνεψιὸς τοῦ Εὐριπίδου, Εὐριπίδης ὁ νεώτερος, ἐδίδαξε κατ' ἀρχὰς μὲν ἔργα τοῦ θείου του, ὡς τὴν 'Ιφιγένειαν ἐν Αὐλίδι ἀκολούθως δὲ καὶ ἔργα ἰδικά του, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ὁ «'Ορέστης», ἡ «Μήδεια» καὶ ἡ «Πολυξένη». Πλὴν τούτων ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι τραγικοὶ ποιηταί, ὅπως ὁ "Ιων ὁ Χῖος, 'Αχαιὸς ὁ 'Ερετριεύς, 'Αρίσταρχος ὁ Τεγεάτης, ὁ Θεοδέκτης ὁ Φασηλίτης, 'Αστυδάμας ὁ νεώτερος, ὁ Κριτίας, ὁ Θέογνις, ὁ Μέλητος, ὁ γνωστὸς κατήγορος τοῦ Σωκράτους, ὁ Κλεοφῶν, Διονύσιος ὁ Πρεσβύτερος, ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, ὁ Μοσχίων, ὁ ὁποῖος ἔγραψε, πολιτικὰς τραγωδίας, ὁ Χαιρήμων, ὁ Πολύειδος, ὁ Δικαιογένης, ὁ 'Αφαρεύς, ὁ Κλεαίνετος, ὁ Διογένης ὁ Κυνικὸς καὶ ὁ Κράτης, ὁ 'Αντιφῶν, ὁ Πύθων καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

'Ανάπτυξις τῆς κωμωδίας. 'Ελέχθη ἤδη ἀνωτέρω ὅτι ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὰ φαλλικά, ὅπως ἀναφέρει ὁ 'Αριστοτέλης, προῆλθεν ἡ κωμωδία. "Ησαν δὲ ταῦτα ὅμιλοι εὐθύμων ἑορταστῶν, μετημφιεσμένων, τῶν ὁποίων προεξῆρχεν ἕνας φέρων τὸν φαλλόν, τὸ σύμβολον τῆς γονιμότητος, οἱ ὁποῖοι περιεφέροντο εἰς τὰς κώμας, τοὺς δήμους καὶ τοὺς ἀγρούς, ἐχόρευον καὶ ἔψαλλον διάφορα φαιδρὰ καὶ σκωπτικὰ ἄσματα, τῇ συνοδείᾳ συνήθως μουσικῶν ὀργάνων. Οἱ εὔθυμοι οὗτοι ὅμιλοι, κῶμοι καλούμενοι, ἔδωσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ τὸ ὄνομα εἰς τὴν κωμωδίαν (ὠδὴ ἐν κώμοις) καὶ ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην ἀρχὴν αὐτῆς.

Τοιοῦτοι δὲ κῶμοι περιεφέροντο εἰς πολλὰ μέρη τῆς 'Ελλάδος, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε διαδοθῇ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ οἴνου, πιστεύεται δὲ ὅτι εἰς ὡρισμένας Δωρικὰς περιφερείας εἶχεν ἤδη κανονικῶς διαμορφωθῇ ἡ κωμωδία ἀπὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, Μεταξὺ τούτων καταλέγονται οἱ Μεγαρεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀντεποιοῦντο τῆς κωμωδίας, ἀλλ' αὗτη οὐδέποτε ἀνεπτύχθη τεχνικῶς. Λέγοντες οἱ 'Αθηναῖοι «Μεγαρικὸν σκῶμμα», ἐνόουν σκῶμμα ἀσελγὲς καὶ ἀγροῖκον ἀστειότητα. Κύριον δὲ πρόσωπον τῆς Μεγαρικῆς κωμωδίας ἦτο ὁ Μαίσων, ἕνας γελοῖος μάγειρος φέρων προσωπεῖον.

'Εκ Μεγάρων δέ, κατὰ τὴν παράδοσιν, μετεφύτευσε τὴν κωμωδίαν εἰς τὸν εἰς 'Αττικὴν δῆμον 'Ικαρίας (τὸν σήμερον Διόνυσον, τὸ λίκνον τῆς τραγωδίας) ὁ Σουσαρίων, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν εἰς 'Ικαρίαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 581-562 π.Χ. καὶ ἔλαβεν ὡς ἔπαθλον κάλαθον σύκων, καὶ ἀμφορέα οἴνου. "Εκτοτε παρῆλθον ἑκατὸν ἔτη, ἕως ὅτου κατέστησεν ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν ἀγῶνας κωμικῶν ποιητῶν.

'Εν τῷ μεταξὺ τὰ σπέρματα τῆς Δωρικῆς κωμωδίας ἀνεπτύχθησαν εἰς Σικελίαν ὅπου ἀνεφάνησαν ταυτοχρόνως δύο ἀξιόλογοι ποιηταὶ κωμωδιῶν, ὁ Φόρμις ἢ Φόρμος ὁ Συρακόσιος καὶ ὁ μέγας 'Επίχαρμος ὁ Κῶος, ὁ ὁποῖος ἦλθε εἰς νεαρωτάτην

ήλικίαν είς τὰ Μέγαρα τῆς Σικελίας καὶ βραδύτερον εἰς Συρακούσας. Αἱ κωμωδίαι τοῦ Ἐπιχάρμου, 36 ἕως 52 τὸν ἀριθμόν, ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον, μυθολογικαὶ παρωδίαι, ὅπως δεικνύουν τὰ ὀνόματα αὐτῶν «Κύκλωψ», «Ἄμυκος», «Βούσιρις», «Προμηθεύς» καὶ ὡμοίαζον πρὸς τὸ Ἀττικὸν σατυρικὸν δρᾶμα. Ἄλλαι κωμωδίαι αὐτοῦ εἶχον θέμα ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ὅπως ὁ «Ἀγρωστῖνος», οἱ «Θεαροί», ἢ γελοίους ἀγῶνας καὶ φιλοσοφικὰς λογομαχίας, ὅπως ὁ «Λόγος καὶ Λογίνα» καὶ ὁ «Αὐξανόμενος λόγος» κλπ. Ἔγραψε δὲ τὰς κωμωδίας του ὁ Ἐπίχαρμος εἰς τὴν Δωρικὴν διάλεκτον τῶν Συρακοσίων καὶ περιείχοντο εἰς αὐτὰς πολλαὶ καὶ καλαὶ γνῶμαι, ἐξ οὗ καὶ ὁ Πλάτων (Θεαίτητος 152ε) ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἄριστον τῆς κωμωδίας ποιητήν, ὅπως τὸν Ὅμηρον τοῦ ἔπους. Δυστυχῶς ὅμως ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἐπιχάρμου μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Μαθητὴς τοῦ Ἐπιχάρμου ὑπῆρξεν ὁ Δεινόμαχος, ἀνεπτύχθη δὲ εἰς Συρακούσας καὶ ἰδιαίτερον εἶδος κωμικῆς ποιήσεως, ὁ Μῖμος. Τοῦ εἴδους τούτου ὀνομαστότατοι ποιηταὶ ἀναφέρονται ὁ Σώφρων καὶ ὁ υἱός του Ξέναρχος.

Ἡ μεγίστη ὅμως ἀνάπτυξις τῆς κωμωδίας καὶ ἡ ἀκμὴ αὐτῆς συνετελέσθη εἰς Ἀττικὴν ἰδίως ἀφοῦ ἐγένετο αὕτη ἀποδεκτὴ εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Διονύσου, καὶ Ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἤρχισε νὰ παρέχῃ χορὸν κωμῳδῶν καὶ καθιέρωσεν ἀγῶνας χορηγῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν. Διαιρεῖται δὲ ἡ Ἀττικὴ κωμῳδία εἰς ἀρχαίαν, μέσην καὶ νέαν. Τούτων ἡ μὲν ἀρχαία διεκωμῴδει συνήθως ὡρισμένα πρόσωπα, καὶ ἐκαυτηρίαζε τὸν τότε πολιτικὸν καὶ ἰδιωτικὸν βίον, ἡ δὲ μέση (404-338 π.Χ.) δὲν διεκωμῴδη πρόσωπα ὡρισμένα, ὡρισμένα, ἀλλὰ τὰς μωρίας ἐπαγγελμάτων καὶ κοινωνικῶν τάξεων, ἡ δὲ νέα κωμῳδία ἐλάμβανε τὰ θέματά της ἐκ τῶν συμβαινόντων εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον καὶ διεκωμῴδει τὰ πάθη καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἁπλοϊκῶν ἀνθρώπων.

Οἱ παλαιότατοι κωμικοὶ ποιηταὶ τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ἦσαν ὁ Χιονίδης, ὁ Ἐκφαντίδης (ἢ κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς Ἐχφαντίδης), ὁ Μάγνης, ὁ Κρατῖνος, ὁ Εὔπολις, ὁ Κράτης, ὁ Φερεκράτης, ὁ Τηλεκλείδης, ὁ Ἑρμιππος, ὁ Μυρτίλος, ὁ Ἀλκιμένης, ὁ Φιλωνίδης, ὁ Φρύνιχος, ὁ Πλάτων, ὁ Καλλίας, καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν κωμικὸς ἐγένετο ὁ Ἀριστοφάνης (περὶ τὸ 452-385 π.Χ.), ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου ἐκ τοῦ δήμου τῶν Κυδαθηναίων. Ἐποίησε τεσσαράκοντα κωμῳδίας, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν ἑνδεκα («Ἀχαρνῆς» «Ἱππῆς», «Νεφέλαι», «Σφῆκες», «Εἰρήνη», «Ὄρνιθες», «Λυσιστράτη», «Θεσμοφοριάζουσαι», «Βάτραχοι», «Ἐκκλησιάζουσαι», «Πλοῦτος») καὶ πολλὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν μὴ περισωθεισῶν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς κωμῳδίας του διεκωμῴδει πολιτικούς, ποιητὰς καὶ σοφιστάς, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζε διαφθορεῖς τῶν νέων. Τὸ ἰδεῶδες πρότυπον αὐτοῦ ἦσαν οἱ Μαραθωνομάχοι, τοὺς ὁποίους προβάλλει εἰς τοὺς συγχρόνους του πρὸς μίμησιν.

Τῆς μέσης κωμῳδίας ἀναφέρονται πολλοὶ ποιηταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἀντιφάνης (403-333 π.Χ.), ποιήσας ὑπὲρ τὰς 250 κωμῳδίας, ὁ Ἄλεξις (390-285 π.Χ.), θεωρούμενος ὡς ὁ κυριώτερος ποιητὴς τῆς μέσης κωμῳδίας, ποιήσας 245 κωμῳδίας, ὁ Εὔβουλος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Ἀναξανδρίδης ἐκ Καμίλου τῆς Ρόδου, τῶν ὁποίων ἀποσπάσματα μόνον ἐσώθησαν, καὶ ἄλλοι.

Τῆς δὲ νέας κωμῳδίας, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων του, ποιηταὶ ἀναφέρονται πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπιφανέστεροι ἦσαν ὁ Μένανδρος (342-290 π.Χ.), γράψας 108 κωμῳδίας, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν μεγάλα τμήματα τεσσάρων μόνον («Ἥρως» 52 στίχοι, «Ἐπιτρέποντες» 533 στίχοι. «Περικειρομένη» 375 στίχοι καὶ «Σαμία» 90 στίχοι) καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα, καὶ ὁ ἐκ Συρακουσῶν ἢ ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας, ἀλλ' εἰς Ἀθήνας ζήσας, Φιλήμων (361-262 π.Χ.), τοῦ ὁποίου δύο κωμῳδίαι, ὁ «Ἔμπορος» καὶ ὁ «Θησαυρὸς», ἐσώθησαν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλαύτου Λατινικὴν μετάφρασιν ἐπιγραφόμεναι «Mercator» καὶ «Trinummue».

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἀρχὴ τοῦ πεζοῦ λόγου. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς λογοτεχνίας, ὡς προϊὸν τῆς νοήσεως καὶ ὄχι τῆς φαντασίας, ἀνεπτύχθη, ὅπως ἦτο φυσικόν, μετὰ τὴν ποίησιν, ἡ δὲ χώρα εἰς τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ἦτο ἡ πατρὶς καὶ τοῦ ποιητικοῦ λόγου, δηλαδὴ ἡ Ἰωνία· διὰ τοῦτο καὶ ἡ διάλεκτος τῶν πρώτων γραπτῶν πεζῶν μνημείων ἦτο ἡ Ἰωνική. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ, ἐπειδὴ ὁ πεζὸς λόγος δὲν περιωρίζετο εἰς ἐντοπίους ἑορτὰς ἢ πανηγύρεις ἢ γενικῶς εἰπεῖν, εἰς στενοὺς κύκλους διὰ τοῦτο καὶ οἱ γράψαντες εἰς πεζὸν λόγον μὴ Ἴωνες ἐχρησιμοποίησαν τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον... Βραδύτερον ἀντικατέστησε ταύτην ἡ Ἀττική, ἡ ὁποία καὶ ἐπεκράτησε πλέον ἀποκλειστικῶς. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς βεβαίως καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀκόμη ἑκάστη πόλις ἐχρησιμοποίει τὴν ἰδικήν της διάλεκτον, ἀλλ' εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῆς μὲν Αἰολικῆς διαλέκτου δὲν ἐγίνετο χρῆσις, τῆς δὲ Δωρικῆς ἐγίνετο ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων φιλοσόφων καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους.

Τὴν ἀρχὴν τοῦ γραπτοῦ πεζοῦ λόγου πρέπει νὰ ἀποτελέσουν αἱ ἐπιγραφαί, πλὴν τῶν ἀναθηματικῶν αἱ ὁποῖαι ἦσαν μετρικαί· διότι τὰ ἀναγραφόμενα εἰς αὐτὰς π.χ. αἱ νῖκαι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, οἱ ἄρχοντες εἰς τὰς διαφόρους πόλεις ἢ οἱ νόμοι, καλούμενοι «ῥῆτραι» εἰς τὴν Λακωνικὴν δὲ «Ῥῆτραι», ἀνεγράφοντο μετὰ μεγίστης ἀκριβείας, ἄνευ οὐδενὸς ποιητικοῦ στολισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἤλλασσε τὴν κυρίαν μορφὴν αὐτοῦ.

Ἐπιφανέστατα ἀναγραφαὶ νικητῶν λίαν ἐνωρὶς ἦσαν αἱ τῶν Ὀλυμπιονικῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ 776 π.Χ. ἀναγραφέντος πρώτου τοῦ Κοροίβου νικητοῦ εἰς ἀγῶνα δρόμου, βραδύτερον δὲ ἀνεγράφησαν καὶ οἱ νικηταὶ εἰς τὰ ἄλλα εἰσαχθέντα ἀγωνίσματα. Ταῦτα γνωρίζομεν διὰ δύο συγγραφέων τοῦ χρονογράφου Ἰουλίου Σέξτου Ἀφρικανοῦ (3ου μ.Χ. αἰῶνος), ὁ ὁποῖος συνέγραψεν «ἀναγραφὴν Ὀλυμπιάδων» καὶ τοῦ Φιλοστράτου (2ου μ.Χ. αἰῶνος), ὁ ὁποῖος συνέγραψε λόγον ὑπὸ τὸν τίτλον «Γυμναστικός».

Ἐπίσης εἰς ὡρισμένας μεγάλας πόλεις ἀνεγράφοντο οἱ ἄρχοντες αὐτῶν ὅπως π.χ. εἰς Ἀθήνας οἱ λεγόμενοι ἐπώνυμοι οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν ἀναγραφόμενοι ἀπὸ τοῦ 682, εἰς Σπάρτην οἱ Ἔφοροι ἀπὸ τοῦ 755, εἰς Ἄργος αἱ ἱέρειαι τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας, εἰς ἄλλας δὲ πόλεις τὸ γένος τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἐπισήμων ἱερέων ἢ ἱερειῶν. Σπουδαιοτάτη μάλιστα ἦτο ἡ εὑρισκομένη εἰς τὴν Σικυῶνα ἀναγραφή, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Πλούταρχον ἀνέγραφε τὰς ἱερείας τοῦ Ἄργους, τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς καὶ μουσικοὺς καὶ τοὺς βασιλεῖς χιλίων σχεδὸν ἐτῶν. Πιθανῶς αὕτη ἐγένετο περὶ τὸν 6ον αἰῶνα κατόπιν προτροπῆς τοῦ τυράννου αὐτῆς Κλεισθένους.

Ἐκ δὲ τῶν νόμων, οἱ ἀρχαιότεροι μὲν ἦσαν οἱ τεθέντες ὑπὸ τοῦ νομοθέτου Ζαλεύκου εἰς τοὺς Ἐπιζεφυρίους Λοκροὺς τῆς κάτω Ἰταλίας, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν οὐδὲν περιεσώθη. Περισσότερα εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος εἰς Ἀθήνας καὶ μετὰ τοῦτον τοῦ Σόλωνος, τοῦ ὁποίου οἱ νόμοι κατὰ τὰς ἀρχαίας πληροφορίας ἦσαν χαραγμένοι ἐπὶ ξυλίνων πινάκων, καλουμένων «ἀξόνων» ἢ λιθίνων, καλουμένων «κύρβεων», ἀνηρτημένων εἰς τὴν ἀγοράν, διὰ νὰ ἀναγινώσκουν αὐτοὺς ὅλοι οἱ πολῖται. Κατὰ δὲ τοὺς νεωτάτους χρόνους εὑρέθησαν εἰς τὴν Κρητικὴν πόλιν Γόρτυνα νόμοι χαραγμένοι ἐπὶ λιθίνων πλακῶν εἰς Δωρικὴν διάλεκτον.

Ὅταν δὲ ἡ διφθέρα, δηλαδὴ κατειργασμένον δέρμα ζώου, ἐχρησιμοποιήθη ὡς γραφικὴ ὕλη, τότε ἐγράφησαν τὰ ἀρχαιότερα βιβλία· βραδύτερον διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ παπύρου καὶ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Αἰγύπτου, κατόπιν ἀδείας τοῦ βασιλέως αὐτῆς, ἡ γραφικὴ ὕλη ἔγινε προχειρότερα καὶ ἡ πεζογραφία κατὰ πολὺ προώδευσε. Πρῶτοι πεζοὶ συγγραφεῖς, ἀναφερόμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἦσαν ὁ Κάδμος ὁ Μιλήσιος καὶ ὁ Φερεκύδης ὁ Σύριος, ζήσαντες κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα καὶ γράψαντες εἰς τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον ὁ μὲν πρῶτος ἱστορικὰς συγγραφάς, ὁ δὲ δεύτερος θεολογικοφιλοσοφικάς.

Α') ΙΣΤΟΡΙΑ

Τοὺς συγγράψαντας ἱστορικὰς συγγραφάς, δηλαδὴ τοὺς ἱστοριογράφους, οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες ἐπονομάζουν «λογογράφους» ἀλλ' ὁ ὅρος αὐτὸς ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ὁ δὲ Ἡρόδοτος «λόγους» συνήθως ὀνομάζει τὰς ἱστορικὰς ἀναγραφάς.

Ἡ Ἰωνία, λόγω τῆς θέσεώς της, ἔδωσε καὶ πάλιν τοὺς πρώτους λογογράφους, οἱ ὁποῖοι, μιμούμενοι τὴν ἐπικὴν ποίησιν, μετεχειρίσθησαν τὴν διάλεκτον ταύτης, δηλαδὴ τὴν Ἰωνικὴν· τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύοντο, ἦσαν περὶ τῆς κτίσεως πόλεων, περὶ τῆς γενεαλογίας τῶν βασιλικῶν γενῶν, περὶ τῶν ἀξιολόγων φυσικῶν φαινομένων, περὶ τῶν ἠθῶν, ἐθίμων, νομίμων διαφόρων λαῶν, εἴτε Ἑλληνικῶν, εἴτε ξένων· ἀλλ' ἐπειδὴ παρέβλεπον τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς των καὶ ἠσχολοῦντο μὲ θέματα τοῦ παρελθόντος, ἀνεμίγνυον ἱστορίαν καὶ μύθους. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἔργα των ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ τῶν βραδύτερον δημιουργηθέντων κριτικωτέρων καὶ τεχνικωτέρων..

Ὁ ἀρχαιότατος ἐκ τῶν λογογράφων ἦτο ὁ ἀνωτέρω ἀναφερθεὶς Κάδμος ὁ Μιλήσιος, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐπεγράφετο «Κτίσις Μιλήτου» ἢ κατὰ τὸν Σουΐδαν «Κτίσις Μιλήτου καὶ τῆς ὅλης Ἰωνίας» εἰς 4 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν περιεσώθη. Ὀνομαστότατος ὅμως πάντων ὑπῆρξεν ὁ Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος, τὸν ὁποῖον ὁ Ἡρόδοτος ἀποκαλεῖ λογοποιόν. Οὗτος ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ συνέγραψε δύο ἔργα, τὸ μὲν «Γενεαλογίαι», τὸ δὲ «Περίοδος Γῆς», ἐκ τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν ὡρισμένα ἀποσπάσματα. Εἰς τοῦτο προσετίθετο καὶ γεωγραφικὸς πίναξ.

Ἄλλοι λογογράφοι ἦσαν ὁ Ἀκουσίλαος ἐκ τῆς Βοιωτίας, συγγράψας «Γενεαλογίας», ὁ Χάρων ὁ Λαμψακηνός, τοῦ ὁποίου ἔργα εἶναι «Ὧροι Λαμψακηνοί» καὶ τὰ «Περσικά», ὁ Εὐγαίων ὁ Σάμιος, γράψας «Σαμιακοὺς Ὥρους», ὁ Διονύσιος ὁ Μιλήσιος, συγγράψας τὰ «Περσικά», ὁ Δηΐοχος, ὁ Προκοννήσιος, ὁ Εὔδημος, ὁ Πάριος κλπ.

Νεώτεροι τούτων, ἀκμάσαντες ὀλίγον πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Θουκυδίδου, ἦσαν ὁ Ἑλλάνικος ὁ Μυτιληναῖος, σύγχρονος τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, ὁ ὁποῖος, ἕνεκα τῆς φιλομαθείας του περιηγήθη ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔζησεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν αὐλὴν τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας. Συνέγραψε πολλὰς συγγραφάς, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν ἦσαν χρονογραφίαι, π.χ. αἱ «Ἱέρειαι αἱ ἐν Ἄργει» καὶ οἱ «Καρνεονῖκαι», αἱ δὲ ἐπραγματεύοντο τὴν ἱστορίαν διαφόρων χωρῶν, ὡς ἦτο ἡ «Ἀτθίς», ἡ «Φορωνίς» (ἱστορία τοῦ Ἄργους), ἡ «Ἀσωπίς» (ἱστορία τῆς Βοιωτίας), τὰ «Ἀρκαδικά», «Δευκαλιώνεια», «Αἰολικά», «Λεσβιακά», «Ἀτλαντίς», ἐπίσης δὲ τὰ

«Τρωϊκά» καὶ «Περσικά», τὰ ὁποῖα ἀνεφέροντο εἰς τὰς περιφήμους ἐκστρατείας. Ὁ Ξάνθος ὁ Λυδός, συγγράψας «Λυδιακά» εἰς 4 βιβλία, ὁ Φερεκύδης ὁ Ἀθηναῖος, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ἔργον, ἐπιγραφόμενον ἄλλοτε μὲν «Ἱστορίαι», ἄλλοτε δὲ «Γενεαλογίαι» ἢ «Αὐτόχθονες», περιελάμβανε 10 βιβλία καὶ ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ γένους τῶν θεῶν καὶ τῶν εὐγενῶν οἴκων. Ὁ Στησίμβροτος ὁ Θάσιος, σύγχρονος τοῦ Κίμωνος καὶ ἐχθρὸς τοῦ Περικλέους, ὁ ὁποῖος συνέγραψε μίαν λογοτεχνικὴν συγγραφὴν περὶ τοῦ Ὁμήρου, πολιτικὸν δὲ λίβελλον περὶ τῶν Θεμιστοκλέους, Θουκυδίδου καὶ Περικλέους. Ὁ Ἵππυς ὁ Ρηγῖνος, τοῦ ὁποίου πλὴν ἄλλων ἀναφέρονται ἔργα «Κτίσις Ἰταλίας». «Χρονικὰ» καὶ «Σικελικά». Ὁ Γλαῦκος ὁ Ρηγῖνος ἐπίσης, συγγράψας περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλησαν ὁ Ἀρποκρατίων καὶ ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ περὶ μουσικῆς. Ὁ Δαμάστης ἐκ τοῦ Σιγείου, μαθητὴς τοῦ Ἑλλανίκου, γράψας «Περὶ γονέων καὶ προγόνων τῶν εἰς Ἴλιον στρατευσαμένων», «Ἐθνῶν κατάλογον καὶ Πόλεων», «Περὶ ποιητῶν καὶ σοφιστῶν» καὶ «Περίπλουν». Ὁ Ἡρόδωρος ὁ Ἡρακλεώτης, γράψας περὶ «Ἡρακλέους» καὶ Ἀργοναυτῶν. Ὁ Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος, ὁ σοφιστής, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδίδετο ἀναγραφὴ ὀλυμπιονικῶν καὶ ὁ Φιλέας.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Ἡρόδοτος ὁ Ἁλικαρνασσεύς. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστοι, πληροφορίαι, ἀναφέρουσαι γενικῶς ὅτι οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἁλικαρνασσὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ἀποικία τῶν Δωριέων) ὀλίγον πρὸ τῶν Περσικῶν καὶ ἔζησε μέχρι τῶν Πελοποννησιακῶν· ἐκ τοῦ ἔργου μάλιστα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καταφαίνεται ὅτι εἶδε τὰς πρώτας ἐπιδρομὰς τῶν Λακεδαιμονίων ἐναντίον τῆς Ἀττικῆς. Οἱ χρόνοι λοιπὸν κατὰ τοὺς ὁποίους οὗτος ἔζησε περιέχονται μεταξὺ τοῦ 484-425 π.Χ. περίπου. Κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἴκου ἐξ ἀμφοτέρων τῶν γονέων, εἶχε δὲ θεῖον πρὸς μητρὸς καὶ διδάσκαλον τὸν ἐπικὸν ποιητὴν Πανύασιν, μετὰ τοῦ ὁποίου περιεπλάκη εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος των ἀγῶνας. Καὶ ὁ μὲν Πανύασις ἔπεσε κατ' αὐτούς, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἐγκατέλειψε τὴν πατρίδα του καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἰωνικὴν νῆσον Σάμον. Βραδύτερον ἐπανελθὼν περιεπλάκη εἰς νέους ἀγῶνας πρὸς ἐκδίωξιν τοῦ τυράννου Λυγδάμιδος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἄφηκε τὴν πατρίδα διὰ παντὸς ἕνεκα τοῦ φθόνου τῶν συμπολιτῶν του, καθὼς δεικνύει τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου του χαραγμένον ἐπίγραμμα, τὸ παραδιδόμενον ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ μίαν παράδοσιν τὸ 445 εὑρίσκετο εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἀπήγγειλε μέρος τῆς ἱστορίας του καὶ ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς πόλεως διὰ δωρεᾶς δέκα ταλάντων. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν συνεδέθη διὰ φιλίας μετὰ τοῦ Περικλέους καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πεμφθεῖσαν ἀποικίαν εἰς τοὺς Θουρίους τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἐγκατεστάθη πρὸς δευτέραν πατρίδα του. Διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ Θούριος. Εἰς τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὸν Σουΐδαν ἀπέθανε καὶ ἐτάφη. Ἄλλοι θεωροῦν τόπον τοῦ θανάτου του τὰς Ἀθήνας.

Ὁ Ἡρόδοτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀφῆκε τὴν ἀναγραφὴν γενεαλογιῶν καὶ προσεπάθησε νὰ ἐξιστορήσῃ μέγα ἱστορικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ «Ἱστορίης ἀπόδεξιν». Χάριν τούτου περιώδευσεν εἰς πολλὰς χώρας τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ διέμεινεν εἰς αὐτάς, ζητῶν πληροφορίας καὶ ἐρευνῶν αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἤθελε νὰ γνωρίσῃ. Ὑπόθεσιν τοῦ ἔργου του τὸ ὁποῖον οἱ γραμματικοὶ διήρεσαν εἰς 9 βιβλία, δώσαντες εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τὸ ὄνομα ἑκάστης Μούσης, ἀποτελοῦν οἱ πόλεμοι τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου. Βάσις δηλαδὴ τῆς ἱστορίας του εἶναι ὁ ἡρωϊκὸς ἀγὼν τοῦ μικροῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ παμμέγιστον Περσικὸν καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος κατὰ τῆς ταπεινωτικῆς δουλείας.

Καὶ εἰς μὲν τὰ τέσσαρα πρῶτα βιβλία διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τοῦ Περσικοῦ βασιλείου, τὴν ὑποταγὴν εἰς αὐτὸ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δαρείου εἰς τὴν Σκυθίαν, εἰς δὲ τὰ ὑπόλοιπα πέντε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς ἐκστρατείας τῶν βαρβάρων ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος· λήγει δὲ ἡ διήγησις εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἅλωσιν τῆς Σηστοῦ.

Ὁ Ἡρόδοτος μολονότι ἦτο ἐκ Δωρικῆς πόλεως ἔγραψεν ὅμως τὸ ἔργον του εἰς τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον, θεωρούμενος καὶ ὡς πρότυπον αὐτῆς, διότι ταύτην μετεχειρίσθησαν καὶ οἱ προγενέστεροι αὐτοῦ ἱστοριογράφοι. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ λόγου του εἶναι ἁπλοῦς καὶ ἡ διήγησις ἀφελὴς καὶ γλυκεῖα, διὰ τοῦτο καὶ ἐπωνομάσθη «μελίγηρυς» (=μελωδικός), ὑπὸ δὲ τοῦ Κικέρωνος «πατὴρ τῆς Ἱστορίας».

Θουκυδίδης ὁ Ἁλιμούσιος. Ἐγεννήθη εἰς Ἁλιμοῦντα, δήμου τῆς Ἀττικῆς, κατήγετο δὲ ἐκ τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Ὀλόρου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔφερε καὶ ὁ πατὴρ του. Περὶ τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεώς του καὶ περὶ τῆς παιδείας του καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔχουν διάφορον γνώμην. Ἡ γέννησίς του τάσσεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 460-454 π.Χ., ὁ δὲ θάνατός του συνέβη περὶ τὸ 400 π.Χ. διότι τὴν γενομένην ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Αἴτνης (396) ἀγνοεῖ εἰς τὸ ἔργον του. Ἀπέθανε δὲ αἰφνιδίως, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἀφεθέντος ἡμιτελοῦς ἔργου του. Ἄλλοι θέτουν τὸν θάνατον αὐτοῦ μετὰ τὸ 394 π.Χ. ἕνεκα ἀναφερομένου ὑπ' αὐτοῦ γεγονότος, συμβάντος τὸ ἔτος τοῦτο.

Τόπος τοῦ θανάτου του ἐθεωροῦντο αἱ Ἀθῆναι ἢ ἡ Σκαπτὴ ὕλη τῆς Θράκης, ὅπου οὗτος εἶχε μεταλλεῖα χρυσοῦ. Τὰ ὀστᾶ του μετακομισθέντα ἐτάφησαν εἰς τὰ Κιμώνεια Μνήματα παρὰ τὰς Μελιτίδας πύλας εἰς τὰς Ἀθήνας. Διδασκάλους εἶχε τὸν φιλόσοφον Ἀναξαγόραν καὶ τὸν ῥήτορα Ἀντιφῶντα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις εἶναι καταφανὴς εἰς τὸ ἔργον του.

Τὸ 430-429 π.Χ. προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐνσκήψαντος εἰς τὰς Ἀθήνας φοβεροῦ λοιμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθη καὶ τὸν περιγράφει εἰς τὸ ἔργον του. Τὸ 424 π.Χ. ἐστάλη ὡς στρατηγὸς πρὸς σωτηρίαν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἀπειλουμένης ὑπὸ τοῦ Σπαρτιάτου Βρασίδου· μὴ δυνηθεὶς νὰ φθάσῃ ἐγκαίρως καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατάληψιν ταύτης, πλὴν τοῦ ἐπινείου της Ἠιόνος, κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς θάνατον. Τὴν τιμωρίαν ταύτην ἐξέφυγε δι' ἑκουσίου ἐξορίας, ἡ ὁποία διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη, ζήσας εἰς τὴν Σκαπτὴν ὕλην. Κατὰ τὸν Παυσανίαν ὁ Οἰνόβιος ἔγραψε ψήφισμα νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν πατρίδα του μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου· ἴσως ὅμως νὰ ἐπανῆλθε μετὰ τὴν δοθεῖσαν γενικὴν ἀμνηστίαν (404 π.Χ.). Εἰς τὰς Ἀθήνας διέτριψεν ὀλίγον, ἐπανελθὼν καὶ πάλιν εἰς τὴν Σκαπτὴν ὕλην, ὅπου καὶ ἀπέθανε. Τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας του διέθεσεν εἰς τὸ νὰ συλλέξῃ τὸ ὑλικὸν πρὸς συγγραφὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον διὰ τοῦ κριτικοῦ του νοῦ προεῖδεν ὡς μεγάλης διαρκείας καὶ ἀξιολογωτάτης σημασίας τῶν προγενεστέρων. Περιῆλθε λοιπὸν τοὺς διαφόρους τόπους, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὸ θέατρον τοῦ πολέμου, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, ὅπου ἠρέμα καὶ ἐπιμελῶς ἐμελέτησε τὰ κατ' αὐτούς. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀρχέλαον, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου παρέμεινεν ἐπί τινα χρόνον.

Τὸ ἔργον του διηρέθη ὑπὸ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς 8 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ τελευταῖον ἔχει ἀτελείας καὶ στερεῖται δημηγοριῶν· φθάνει δὲ μέχρι τοῦ 411, ἐνῶ ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ἦτο νὰ περιγράψῃ τὸν πόλεμον μέχρι τοῦ τέλους αὐτοῦ· διὸ καὶ εἶχε συλλέξει τὸ ὑλικόν του.

Ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖται ὁ πρῶτος κριτικὸς ἱστορικὸς καὶ ἀξιόλογος πεζογράφος τῶν Ἀθηνῶν. Συνέγραψεν ὅσα αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶδεν ἢ ἤκουσε παρ' ἀξιοπίστων μαρτύρων αὐτοπτῶν ἢ αὐτηκόων. Ὡς ὁ ἴδιος λέγει, συνέγραψε τὸ ἔργον του ὄχι πρὸς τέρψιν τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλὰ πρὸς διαρκῆ ἀπόκτησιν τούτου «κτῆμα ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα εἰς τὸ παραυτίκα ἀκούειν». Περιγράφει τὰ πράγματα ἀπαθῶς, ἄνευ προκαταλήψεων, χαρακτηρίζει τὰ διάφορα πρόσωπα, ἐρευνᾷ καὶ βασανίζει, ὅσον δύναται, τὰς μαρτυρίας, δὲν ἔχει θρησκευτικὰς προλήψεις, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ διὰ τὰ διαμαχόμενα πρόσωπα· διηγεῖται τόσον ἐναργῶς, ὥστε νὰ νομίζῃ τις, ὅτι παρευρίσκεται θεατὴς τῶν γεγονότων· μετεχειρίσθη τὴν ἀρχαιοτάτην Ἀττικὴν διάλεκτον μετὰ ποιητικῶν καὶ ἀρχαιοπρεπῶν λέξεων, χρησιμοποιήσας πρῶτος αὐτὸς ταύτην εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν· τὸ λεκτικόν του εἶναι οὐχὶ ὁμαλόν, ἀλλ' αὐστηρόν, πλῆρες σχημάτων λόγου, σεμνὸν καὶ τόσον βραχύ, ὥστε εἰς ἀρκετὰ σημεῖα νὰ μὴ δύναται κανεὶς νὰ κατανοήσῃ ἀμέσως τί θέλει νὰ ἐκδηλώσῃ ὁ συγγραφεύς. Διὰ ταύτας καὶ πολλὰς ἄλλας ἐπὶ μέρους ἀρετὰς του ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, εἶχεν ἀπείρους θαυμαστάς, ἤδη δὲ ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἤρχιζον νὰ ὑπομνηματίζουν τὸ ἔργον του.

Ὁ Ξενοφῶν ὁ Ἐρχιεὺς (δήμου τῆς Ἀττικῆς). Υἱὸς τοῦ Γρύλλου, ζήσας ἀπὸ τοῦ 434 περίπου μέχρι τοῦ 355 π.Χ. Ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐγένετο μαθητὴς ταῦ Σωκράτους, ἀγαπήσας πολὺ τὸν μέγα διδάσκαλόν του. Ἐν τούτοις ἔχων κλίσιν μᾶλλον πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον παρὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ διδασκάλου, ἠκολούθησεν εἰς τὰς Σάρδεις τὸν φίλον του Πρόξενον, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισεν αὐτὸν εἰς τὸν Κῦρον τὸν νεώτερον· τοῦτον ἐκστρατεύσαντα ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξου ἠκολούθησεν ὁ Ξενοφῶν. Μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου εἰς τὴν παρὰ τὰ Κούναξα μάχην καὶ τὴν δολοφονίαν τῶν Ἑλλήνων στρατηγῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἐκλεγεὶς στρατηγός, ὡδήγησε τοὺς ἐναπομείναντας μυρίους Ἕλληνας διὰ μέσου τῆς ἐχθρικῆς χώρας εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Φίλος ὢν τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Ἀγησιλάου, ἠκολούθησεν αὐτὸν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν διὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας πορείαν καὶ ἔλαβε μέρος οὐχὶ ὡς μαχητὴς τῆς ἐν Κορωνείᾳ μάχης κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Σπάρτης Θηβαίων, μετὰ τῶν ὁποίων συνεμάχησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἕνεκα τούτου ἐδιώχθη ὑπ' αὐτῶν ὡς προδότης, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται παρεχώρησαν εἰς

αὐτὸν ἐν Σκιλλοῦντι τῆς Ἠλιδος κτῆμα, ὅπου ἔμεινε μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του, ἀφιερωμένος εἰς τὴν συγγραφικὴν καὶ ἀγροτικὴν ἐργασίαν μέχρι τοῦ νέου πολέμου τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων. Μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην (370) φυγὼν ἐκ τοῦ Σκιλλοῦντος ἦλθεν εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν συνεφιλιώθη μετὰ τῶν συμπολιτῶν του, οἱ ὁποῖοι συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐπολέμουν τοὺς Θηβαίους· εἰς τὸ ἱππικὸν τούτων κατέταξε καὶ τοὺς δύο υἱούς του, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Γρύλλος ἔπεσεν ἡρωϊκῶς εἰς τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην. Παρὰ τὴν ἀκύρωσιν τοῦ ψηφίσματος ὁ Ξενοφῶν δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ.

Οὗτος συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα ἱστορικά, φιλοσοφικά, πολιτικὰ καὶ τινα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀσχολίας αὐτοῦ. Εἰς τὰ ἱστορικὰ ἀνήκει ἡ «Κύρου Ἀνάβασις» διηρημένη εἰς 7 βιβλία, εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφεται ἡ ἐκστρατεία τοῦ Κύρου καὶ ἡ κάθοδος τῶν μυρίων, τὰ «Ἑλληνικὰ» ὁμοίως εἰς 7 βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα περιέχεται ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τοῦ 411, ὅπου λήγει τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, μέχρι τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης (362). Στενώτατα πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο συνδέεται ἄλλο ἐπιγραφόμενον «Ἀγησίλαος» ὅπου ἐγκωμιάζει τὸν ἀποθανόντα φίλον του βασιλέα. Ὁ «Ἱέρων» μικρὰ συγγραφή, ὅπου παρουσιάζει τὸν ποιητὴν Σιμωνίδην διαλεγόμενον μετὰ τοῦ τυράννου Ἱέρωνος τοῦ πρεσβυτέρου περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τῶν τυράννων καὶ πῶς ὁ ἄρχων δύναται νὰ καταστήσῃ τὴν χώραν του εὐτυχῆ. Ἡ «Κύρου παιδεία» διηρημένη εἰς 8 βιβλία εἶναι ἱστορικὴ μυθιστορία εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται ὁ Κῦρος ὁ πρεσβύτερος ὡς ὑπόδειγμα χρηστοῦ βασιλέως, ἐκτίθεται ὅλος ὁ βίος αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ χρηστότης καὶ τὰ κατορθώματα ὠφείλοντο εἰς τὴν ὀρθὴν παιδείαν. Εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ἀνήκουν τὰ «Ἀπομνημονεύματα τοῦ Σωκράτους» εἰς 4 βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ μαθητὴς ὑπερασπίζει τὸν διδάσκαλον κατὰ τῆς κατηγορίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ διαφθορᾷ τῶν νέων· ἀλλὰ κυρίως φαίνεται ὡς ἀπολογία κατά τινος σοφιστοῦ Πολυκράτους, γράψαντος ἐναντίον τοῦ Σωκράτους κατηγορίαν. Συμπλήρωμα τούτων εἶναι ἡ «Ἀπολογία Σωκράτους πρὸς τοὺς δικαστάς» θεωρουμένη ὡς νόθον ἔργον αὐτοῦ καὶ ὁ «Οἰκονομικός» εἰς τὸν ὁποῖον παρουσιάζει τὸν διδάσκαλόν του συζητοῦντα μετὰ τῶν Κριτοβούλου καὶ Ἰσχομάχου περὶ τῆς ἀρίστης διοικήσεως τοῦ οἴκου, μάλιστα ἐν σχέσει πρὸς τὴν γεωργίαν, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ μητέρα καὶ τροφὸν πασῶν τῶν τεχνῶν. Τέλος δὲ τὸ «Συμπόσιον» εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μαθητὴς παρουσιάζει τὸν διδάσκαλον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» εἰς εὔθυμον συμπόσιον, δοθὲν ὑπὸ τοῦ πλουσίου Καλλίου πρὸς τιμὴν φίλου του νικητοῦ παγκρατίου κατὰ τὰ Παναθήναια, συζητοῦντα περὶ κάλλους καὶ ἔρωτος. Εἰς τὰ πολιτικὰ ἔργα τοῦ συγγραφέως ἀνήκουν ἡ «Λακεδαιμονίων πολιτεία» καὶ ἡ «Ἀθηναίων πολιτεία» τὸ δεύτερον ὅμως περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς λίαν ἐφθαρμένον δὲν θεωρεῖται δὲ γνήσιον ἔργον τοῦ Ξενοφῶντος· ὡσαύτως εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀνήκει καὶ τὸ «Πόροι» ἢ «Περὶ Προσόδων», ἐκ τοῦ ὁποίου μανθάνομεν περὶ τῶν προσόδων τῶν Ἀθηναίων καὶ μάλιστα ἐκ τῶν λαυρεωτικῶν μεταλλείων· λαμβάνων δὲ εὐκαιρίαν διδάσκει καὶ πῶς δύνανται νὰ διορθωθῶσι τὰ οἰκονομικὰ τῆς πόλεως. Εἰς τὰς προσφιλεῖς του ἀσχολίας ἀναφέρεται ὁ «Ἱππαρχικός» εἰς τὸν ὁποῖον παρέχει χρησίμους συμβουλὰς πρὸς βελτίωσιν τοῦ ἱππικοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ «Περὶ ἱππικῆς» γραφεὶς πρὸς διδασκαλίαν ἰδιώτου ἱππέως· εἰς αὐτὸν εὑρίσκονται συμβουλαὶ πρὸς ἀγορὰν καὶ παίδευσιν ἵππου καὶ ὁπλισμὸν τῶν ἱππέων. Ὁ «Κυνηγετικός» περιλαμβάνων πολλὰς πρακτικὰς συμβουλὰς πρὸς παίδευσιν τῶν θηρευτικῶν κυνῶν. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα προσετέθησαν καὶ ἑπτὰ ἐπιστολαὶ ἀλλ' ἀπεδείχθησαν νόθοι.

Τοῦ Ξενοφῶντος ἐπαινοῦνται πολὺ αἱ σαφεῖς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀντικατοπτρίζουν τὴν ἁπλότητα καὶ ἀκρίβειαν τοῦ νοῦ του διὰ τῶν ὁποίων ὁ λόγος γίνεται ἀφελὴς καὶ χαρίεις· ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξαίρεται εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ συγγραφέως ἕνεκα τῆς ὁποίας ἐπωνομάσθη «Ἀττικὴ μέλισσα» καὶ ἐλέγετο ὅτι ἐπὶ τῶν χειλέων του ἐκάθησεν ἡ θεὰ Πειθώ.

Πλὴν τούτων εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀνήκουν καὶ ἄλλοι ἱστορικοὶ ὅπως π.χ. ὁ Ἀντίοχος ὁ Συρακόσιος γράψας εἰς Ἰωνικὴν διάλεκτον «Σικελιῶτιν συγγραφήν» καὶ «Ἰταλίας οἰκισμόν» ταῦτα δὲν διεσώθησαν ἀλλ' ἤντλησαν ἐξ αὐτῶν ἄλλοι ἱστορικοί. Ὁ Κτησίας ὁ Κνίδιος ὁ ὁποῖος συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν Περσῶν παρέμεινεν ἐπὶ δέκα ἑπτὰ ἔτη εἰς τὴν Περσίαν τιμώμενος πολὺ ὑπὸ τῶν βασιλέων της ἕνεκα τῶν ἰατρικῶν του γνώσεων, θεραπεύσας αὐτὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κύρου τραυματισθέντα Ἀρταξέρξην. Συνέγραψεν εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον τὰ «Περσικά», «Ἰνδικά», τῶν ὁποίων ἐπιτομὴν διέσωσεν ὁ Φώτιος καὶ γεωγραφικὸν ἔργον «Περίπλουν ἢ «Περίοδον»· εἰς τὸ πρῶτον ἔργον του προσεπάθει νὰ ἀποδείξῃ τὸν Ἡρόδοτον ψευδόμενον. Ὁ Αἰνείας ὁ τακτικός, σύγχρονος τοῦ Ξενοφῶντος, γράψας τὸ σωζόμενον ἔργον «Τακτικὸν ὑπόμνημα περὶ τοῦ πῶς χρὴ τοὺς πολιορκουμένους ἀντέχειν» τὸ ὁποῖον εἶναι κεφάλαιον μόνον μεγαλυτέρου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῶν στρατηγικῶν ὑπομνημάτων» τὸ ὁποῖον μνημονεύει ὁ Πολύβιος. Ὁ στρατηγὸς τοῦ βασιλέως Πύρρου Κινέας ἔκαμεν ἐπιτομὴν τοῦ ἔργου του, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἀρριανὸς εἰς τὸ ἔργον του «Τακτικὴ τέχνη». Ὁ Φίλιστος ὁ Συρακόσιος, περίφημος ἱστοριογράφος τῆς Σικελίας, ὀπαδὸς καὶ στρατηγὸς τῶν τυράννων Διονυσίων πρεσβυτέρου καὶ νεωτέρου. Ἔργον αὐτοῦ εἶναι τὰ «Σικελικὰ» τοῦ ὁποίου τὸ μὲν πρῶτον μέρος εἰς 7 βιβλία περιελάμβανε τὴν ἱστορίαν τῆς Σικελίας ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀρχῆς Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου, τὸ δὲ δεύτερον μέρος εἰς 4 βιβλία περιεῖχε τὰ τοῦ Διονυσίου. Εἰς τοῦτο προσετέθη καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου εἰς 2 βιβλία. Οὗτος ἐμιμήθη τὸν Θουκυδίδην. Διὸ καὶ ὁ Κικέρων ὀνομάζει αὐτὸν «μικρὸν Θουκυδίδην».

Τὴν συνέχειαν τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ προηγουμένου ἔγραψεν ὁ Ἀθάνας ἢ Ἄθανις, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ἔργον ἦτο ἡ «Ἱστορία τῶν πράξεων τοῦ Δίωνος ἀπὸ τῆς ἐκδιώξεως Διονυσίου τοῦ νεωτέρου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Τιμολέοντος» εἰς 13 βιβλία.

Μετὰ τοὺς ἱστοριογράφους τούτους ἡ ἱστοριογραφία ἤλλαξε, ἐθεωρήθη δὲ ἀναγκαία πρὸς ταύτην ἡ μελέτη τῆς ρητορικῆς τέχνης· οὕτως οἱ ἱστοριογράφοι τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς ταύτης χρησιμοποιοῦν κομψὰς φράσεις καὶ ὡραίας ἐκφράσεις καὶ ἀμελοῦν τὴν διεξοδικὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν εἰλικρινῆ κρίσιν περὶ αὐτῶν. Ἄριστος ρητορικὸς ἱστοριογράφος εἶναι ὁ Ἔφορος ὁ Κυμαῖος (ἐκ τῆς Αἰολικῆς Κύμης), μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους, πρὸς τὸν ὁποῖον μάλιστα δὶς ἐστάλη ὡς μαθητὴς «ἐπὶ δευτέρῳ μισθῷ», ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι. Τὸ κύριον ἔργον του εἶναι τὸ ἱστορικόν, περιλαμβάνον 30 βιβλία· ἀπετέλει τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν καθολικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τοῦ 340. Ἦτο οὕτω συντεταγμένον, ὥστε ἕκαστον βιβλίον νὰ ἔχῃ ἰδικόν του προοίμιον καὶ νὰ πραγματεύεται μίαν ὑπόθεσιν. Ἱκανὴν προσοχὴν ἔδιδεν οὗτος καὶ εἰς τὴν γεωγραφίαν· ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του ἐσώθησαν.

Ὁ Θεόπομπος ὁ Χῖος, φυγὼν μετὰ τοῦ πατρός του ἐκ τῆς πατρίδος του ἕνεκα ἐξορίας, ἦλθε καὶ παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους· τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Χίον, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐξωρίσθη ἐκ νέου. Ἔκτοτε ἀπεδήμησεν εἰς πλείστας χώρας, ἦλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον παρὰ τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον. Διέπρεψε καὶ ὡς ῥήτωρ ἐπιδεικτικῶν λόγων, ἀπαγγείλας δὲ τὸν πανηγυρικὸν τοῦ βασιλέως Μαυσώλου εἰς τὴν Καρίαν, ἔτυχεν ἐπινικίου ἐπάθλου. Συνέγραψεν «Ἑλληνικὰ» ἀπὸ τοῦ 410-394 εἰς 12 βιβλία καὶ «Φιλιππικὰ» ἔχοντα ὡς κέντρον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Φιλίππου καὶ περιέχοντα πᾶσαν τὴν σύγχρονον ἱστορίαν· περιελάμβανον 50 βιβλία· ἀλλ' ὁ Φίλιππος Γ' παραλείψας πάντα τὰ μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν κυρίως ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου, ἔκαμεν ἐπιτομὴν εἰς 16 βιβλία. Ἐκ τούτων σώζονται ἀποσπάσματα· πρὸ τινων ἐτῶν εὑρέθησαν ἐπὶ παπύρων τῆς Ὀξυρρύγχου ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ ἄλλων ἐπιστημόνων ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεόπομπον, ὑπὸ ἄλλων δὲ εἰς τὸν Κράτιππον.

Ἱστορικοὶ ῥητορικῆς παιδεύσεως μικροτέρας σημασίας ἢ οἱ προηγούμενοι εἶναι ὁ Κηφισόδωρος ὁ Θηβαῖος, συγγράψας τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ πολέμου, ὁ Δείνων ὁ Κολοφώνιος, «Περσικά» ὁ Θεόκριτος ὁ Χῖος, ἀντίπαλος τοῦ Θεοπόμπου συγγράψας «Ἱστορίαν τῆς Λιβύης» καὶ θαυμασίας ἐπιστολάς, κατὰ τὸν Σουΐδαν, ὁ Καλλισθένης ὁ Ὀλύνθιος, μαθητὴς καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράψας «Ἑλληνικά», «Περσικά» ,«Ἀλεξάνδρου Πράξεις», ὁ Ἀναξιμένης ὁ Λαμψακηνός, γράψας «Ἑλληνικά», «Φιλιππικά», «Ἔπος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον», ὁ Κλείταρχος, ὁ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ Ἀριστόβουλος, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀρριανὸς ἐπαινεῖ ὡς ἀξιοπιστοτάτους διὰ τὸν βίον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Χάρης ὁ Μυτιληναῖος, ὁ Εὐμένης, ὁ Διόδοτος, συγγραφεῖς ἐφημερίδων (=ἐπισήμων ἡμερολογίων, περιεχόντων πάντα τὰ ἄξια ἀναγραφῆς γεγονότα ἑκάστης ἡμέρας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου).

Β) ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Πολλοὶ εἶναι οἱ ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος, οἱ ὁποῖοι ἐπαινοῦνται ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων ὡς ἔχοντες ἐκ φύσεως τὸ ὑπέροχον δῶρον τῆς ἱκανότητος τοῦ λέγειν, διὰ τοῦ ὁποίου κατώρθωνον νὰ συμβουλεύουν ἢ νὰ πείθουν τὸν λαὸν περὶ τῶν δεόντων. Ἤδη ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸν σοφὸν Νέστορα, τὸν βασιλέα τῆς Πύλου, ὡς ἄνθρωπον, ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ὁποίου ἐξήρχετο λόγος γλυκύτερος τοῦ μέλιτος (μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή). Ἀλλὰ βραδύτερον καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Περικλῆς, ἂν διέπρεψαν ὡς ἄριστοι πολιτικοί, τοῦτο ὤφειλον εἰς τὴν φυσικήν των εὐγλωττίαν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως διάφοροι ἄνθρωποι ἐφιλοδόξουν νὰ ἀποκτήσουν φυσικῶς τὴν δύναμιν τοῦ λόγου διὰ μέσου ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον ταύτην. Ἀπὸ τοῦ σημείου λοιπὸν τούτου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἡ ρητορικὴ νὰ διδάσκεται ὡς τέχνη, ἄρχεται καὶ ἡ ἱστορία της. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ σοφισταί, οἱ ὁποῖοι ἐπεξειργάζοντο μεθοδικῶς τοὺς λόγους, οὕτως ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐκδοθοῦν· μετὰ τὴν ἔκδοσίν των δέ, ἀντιγραφόμενοι διεδίδοντο. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ τόπος ὅπου ἐφάνη ἡ ρητορικὴ ὑπῆρξεν ἡ Σικελία καὶ αἱ Συρακοῦσαι. Πρῶτος διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς ἐγένετο ὁ Κόραξ ὁ Συρακόσιος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἔδωσε τὸν ὁρισμὸν τῆς ρητορικῆς, ὅτι αὕτη εἶναι δημιουργὸς πειθοῦς. Τούτου μαθητὴς ἐγένετο ὁ Πελισίας, ἀποβὰς περίφημος ῥήτωρ, ἰσάξιος πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, ὥστε εἴς τινα δίκην μεταξὺ τῶν ἕνεκα τῶν διδάκτρων, νὰ ἀναφωνήσουν οἱ περιελθόντες εἰς δυσκολίαν δικάζοντες αὐτοὺς δικασταὶ «ἐκ κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν». Οὗτος παραλαβὼν τοὺς κανόνας τοῦ διδασκάλου του,

συνέταξεν ἔργον «Τέχνην ρητορικήν».

Εἰς τὰς Ἀθήνας μετεφέρθη αὖτη ὑπὸ τοῦ Γοργίου τοῦ Λεοντίνου, μαθητοῦ τοῦ Τεισίου, ἐλθόντος ὡς πρεσβευτοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ καταμαγεύσαντος διὰ τοῦ λόγου του τοὺς Ἀθηναίους. Οὗτος μετὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψίν του εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν βραδύτερον· ἐπεσκέφθη δὲ καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ τῆς Θεσσαλίας, ὡς ρήτωρ καὶ διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, διαμορφώσας τὸ ἐπιδεικτικὸν εἶδος τοῦ λόγου· ἡ γλῶσσα του ἦτο ποιητικὴ καὶ ὁ λόγος του ἦτο πλήρης ρητορικῶν σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπωνομάσθησαν «Γοργίεια». Περίφημοι λόγοι αὐτοῦ εἶναι οἱ «Πυθικός», «Ὀλυμπικός», «Ἐπιτάφιος» τῶν ὁποίων ἐλάχιστα ἀποσπάσματα ἐσώθησαν, τὸ δὲ περιεχόμενόν των ἀναφέρεται ὑπ' ἄλλων συγγραφέων, πρὸς τούτοις δὲ «Ἑλένης ἐγκώμιον» καὶ «Παλαμήδης».

Εὗρε δὲ γόνιμον ἔδαφος εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵνα ἀναπτυχθῆ, ὅπου ἡ παρρησία ἀπετέλει τὴν βάσιν τῆς πολιτείας. Ἐπὶ πλέον εἰς τὴν πόλιν ταύτην εἶχε παρουσιασθῆ ἀφ' ἑνὸς μὲν μία σοφιστικὴ τάσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ μία ἀγάπη τῶν πολιτῶν πρὸς τὰς δίκας, αἱ ὁποῖαι ἀπέβαινον περισσότεραι καθ' ὅσον μετὰ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἔπρεπεν αἱ δίκαι τῶν συμμάχων νὰ διεξάγωνται εἰς τὰς Ἀθήνας· ἕνεκα δὲ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἀνεπτύχθη καὶ ἕνα εἶδος νέου ἐπαγγέλματος, τὸ τοῦ λογογράφου, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, γνωρίζων τοὺς νόμους καὶ ὢν ἱκανὸς περὶ τὴν ρητορικὴν ἔγραφεν ἐπὶ ἀμοιβῇ χάριν ἄλλου λόγον, τὸν ὁποῖον ὁ κατηγορηθεὶς ἀπομνημονεύων ἀπήγγειλεν ἐνώπιον τῶν δικαστῶν πρὸς ὑπεράσπισίν του. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐλησμονήθη καὶ νόμος τις τοῦ Σόλωνος, κατὰ τὸν ὁποῖον πᾶς πολίτης, ἔχων ἰδιωτικὴν δίκην, ὤφειλεν αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ ἀγορεύῃ εἰς τὸ δικαστήριον καὶ μετὰ τοῦτον νὰ συμπληρώνῃ τὸν λόγον φίλος ἢ συγγενὴς ἢ συνήγορος τοῦ κρινομένου. Συγχρόνως πρὸς τὸν ἀνωτέρω σοφιστὴν εὑρίσκετο εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ ἐκ Χαλκηδόνος Θρασύμαχος διαπρέπων ὡς ρητοροδιδάσκαλος.

Ἡ πρόοδος τῆς ρητορικῆς ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου νὰ ἀναπτυχθοῦν τὰ τρία εἴδη τοῦ ρητορικοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) τὸ δικανικόν, τοῦ ὁποίου ἐγίνετο χρῆσις εἰς τοὺς λόγους τοὺς ἀπαγγελομένους εἰς τὸ δικαστήριον, 2) τὸ συμβουλευτικὸν ἢ δημηγορικὸν εἰς τοὺς ἀπαγγελλομένους εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ 3) τὸ ἐπιδεικτικὸν ἢ πανηγυρικὸν εἰς τοὺς λόγους, τοὺς λεγομένους εἰς τὰς ἑορτὰς ἢ πανηγύρεις.

Ο ΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΔΕΚΑ ΑΤΤΙΚΩΝ ΡΗΤΟΡΩΝ

Κατὰ τὸ τέλος δὲ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἤρχιζον νὰ δημοσιεύουν τοὺς λόγους των, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς παλαιοτέρους, νομίζοντες τοῦτο μέσον πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς πολιτικῆς των ἰσχύος. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους συνετάχθη ὁ καλούμενος κανὼν τῶν δέκα Ἀττικῶν ρητόρων, τὸν ὁποῖον διέσωσεν ὁ Καικίλιος ὁ Καλακτῖνος (πόλεως τῆς Σικελίας). Τοῦτον δὲ ἀπετέλουν οἱ Ἀντιφῶν, Ἀνδοκίδης, Λυσίας, Ἰσοκράτης, Ἰσαῖος, Δημοσθένης, Αἰσχίνης, Ὑπερείδης, Λυκοῦργος, Δείναρχος.

Ἀντιφῶν ὁ Ραμνούσιος. Ἔζησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 480-411 π.Χ. ὁπότε ἀπέθανε καταδικασθεὶς εἰς θάνατον, διότι ἔλαβε μέρος τῆς πολιτικῆς μεταβολῆς διὰ τὴν ὀλιγαρχικὴν ἀρχὴν τῶν Τετρακοσίων. Ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ του μάλιστα ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἔγραψε ἴδιον λόγον τὸν «Περὶ μεταστάσεως» τὸν ὁποῖον μόνος ἠγόρευσεν εἰς τὸ δικαστήριον. Ἀπόσπασμα τούτου εὑρέθη εἰς Αἰγυπτιακοὺς παπύρους. Οὗτος ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ρήτωρ, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, τὴν ὁποίαν ἔμαθε παρὰ τοῦ σοφιστοῦ πατρός του. Ἤκουσε δὲ αὐτόν, ὡς φαίνεται, ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν ὡς ἄνδρα «ἀρετῇ τε οὐδενὸς ὕστερον καὶ κράτιστον γενόμενον ἐνθυμηθῆναι καὶ εἰπεῖν». Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων παρέβαλε τοῦτον πρὸς τὸν Νέστορα διὰ τὴν δεινότητα τοῦ λόγου του. Εἰς τὸν ρήτορα τοῦτον ἀπεδίδοντο 60 λόγοι, διότι κυρίως ἠσχολεῖτο μὲ τὴν συγγραφὴν τοιούτων καὶ μάλιστα ἀναφερομένων εἰς τὸ ποινικὸν δίκαιον. Εἰς ἡμᾶς περιῆλθον 15 ἀναφερόμενοι εἰς φονικὰς δίκας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 12 εἶναι πλαστῶν δικῶν, διηρημένοι εἰς τετραλογίας· τρεῖς δὲ ἐγράφησαν περὶ πραγματικῶν φόνων χάριν ἄλλων: 1) κατηγορία φαρμακείας κατὰ τῆς μητρυιᾶς, 2) ὁ περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνος, 3) ὁ περὶ τοῦ χορευτοῦ. Ἡ γλῶσσα του εἶναι πολὺ αὐστηρά.

Ἀνδροκίδης ὁ Κυδαθηναιεύς. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 440 π.Χ., κατήγετο δὲ ἐξ ἱερατικοῦ οἴκου τῶν Κηρύκων τῆς εἰς Ἐλευσῖνος Δήμητρος· καὶ τούτου ὁ βίος συνεδέθη μετὰ πολιτικοῦ γεγονότος, διότι κατηγορήθη ὡς ἑρμοκοπίδης καὶ εἰσήχθη εἰς δίκην· ἀθωωθεὶς ἔφυγεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ περιῆλθεν ἄλλας πόλεις, ὅπου καὶ ἔμεινεν· ἐπανελθὼν μετὰ τὴν δοθεῖσαν ἀμνηστίαν κατηγορήθη καὶ πάλιν ὑπὸ δημαγωγοῦ, ὅτι μετέσχε τῶν Μυστηρίων, ἐνῶ δὲν ἔπρεπεν· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς δίκης ταύτης ἠθωώθη· κατὰ τὸν Κορινθιακὸν πόλεμον σταλεὶς εἰς τὴν Σπάρτην πρὸς διαπραγμάτευσιν εἰρήνης ἀπέτυχε· θεωρηθεὶς πρὸς τοῦτο ὕποπτος ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ φύγῃ. Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τοῦ θανάτου του παραμένουσιν ἄγνωστοι. Οἱ διασωθέντες λόγοι, ἀναφερόμενοι εἰς τὸν ἑαυτόν του εἶναι τρεῖς: 1) ὁ «Περὶ τῶν μυστηρίων», 2) ὁ «Περὶ τοῦ ἑαυτοῦ καθόδου», 3) ὁ «Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης». Ὁ «κατ' Ἀλκιβιάδου» δὲν εἶναι γνήσιος. Ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὸ μέσον μεταξὺ τῆς αὐστηρᾶς τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ τῆς συνήθους τοῦ Λυσίου· ἡ διήγησίς του εἶναι ζωηρὰ καὶ ἐναργὴς ἄνευ σχημάτων.

Λυσίας. Ὁ πατὴρ του Κέφαλος ἐκ Συρακουσῶν ἦλθεν ὡς μέτοικος εἰς τὰς Ἀθήνας μὲ προτροπὴν τοῦ φίλου του Περικλέους. Ἡ ζωὴ αὐτοῦ τίθεται περὶ τὸ 445 περίπου μέχρι τοῦ 380 π.Χ. Τὴν ρητορικὴν ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ Τεισίου, ὅτε μετέβη εἰς Σικελίαν μετασχών, 15ετὴς ὤν, τῆς ἀποικίας τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς Θουρίους. Μετὰ τὴν ἀποτυχῆ ἔκβασιν τῆς Σικελικῆς ἐκστρατείας ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Τριάκοντα μετὰ τῆς οἰκογενείας του, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ μὲν ἀδελφὸς του Πολέμαρχος ἐφονεύθη, αὐτὸς δὲ μόλις διεσώθη φυγὼν εἰς τὰ Μέγαρα· ἡ περιουσία των ἐδημεύθη· μέρος ἐκ τῆς περισωθείσης ὡς καὶ τῶν ὅπλων τοῦ πατρικοῦ ἐργοστασίου διέθεσεν οὗτος ὑπὲρ τοῦ Θρασυβούλου, ὁ ὁποῖος μετὰ τῶν ἀγωνιστῶν του ὁρμώμενος ἀπὸ τοῦ χωρίου Φυλή, ἐπέτυχε τὴν κατάλυσιν τῶν Τριάκοντα καὶ τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς Δημοκρατίας. Τότε ἐπανῆλθεν ὁ Λυσίας λαβὼν τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσοτελοῦς ἂν καὶ ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου προετάθη νὰ λάβῃ δικαιώματα Ἀθηναίου πολίτου. Ἕνεκα τῶν περιπετειῶν του ὁ ρήτωρ ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου διὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀποβὰς κύριος ἐκπρόσωπος τῆς δικανικῆς λογογραφίας. Ἡ πρώτη αἰτία ἡ ὁποία τὸν ὦθησεν εἰς τοῦτο ἦτο ὁ ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους, ἑνὸς τῶν τριάκοντα, φόνος τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐναντίον τούτου ἔγραψε τὸν «Κατ' Ἐρατοσθένους», τὸν ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπήγγειλεν, εἶναι δὲ ὁ κάλλιστος πάντων. Λόγους ἔγραψε 233, διότι εἶχεν ἀποβῆ περιζήτητος ἕνεκα τῆς ἱκανότητός του. Ἐξ αὐτῶν περιεσώθησαν 34, ὄχι ὅμως πλήρεις οὔτε γνήσιοι· τελευταίως εὑρέθησαν καὶ ἄλλων δύο μακρότατα ἀποσπάσματα εἰς παπύρους τῆς Αἰγύπτου. Πλὴν τῶν δικανικῶν ἔγραψε καὶ συμβουλευτικοὺς καὶ ἐπιδεικτικούς. Τοῦ ρήτορος τούτου οἱ ἀρχαῖοι ἐπαινοῦν ὡς κυρίους χαρακτῆρας τὸ ἀφελές, τὸ καθαρόν, τὴν ἐνάργειαν, τὴν σαφήνειαν, ὡς πρώτην δὲ ἀρετὴν τὴν ἠθοποιΐαν.

Ἰσοκράτης Ἐρχιεὺς. Ἔζησε ἀπὸ τοῦ 436 μέχρι τοῦ 338 π.Χ, ἕνεκα τῆς εὐπορίας τοῦ πατρός του ἔτυχεν ἐπιμελοῦς παιδείας, εἶχε δὲ διδασκάλους τὸν Γοργίαν, τὸν Πρόδικον, τὸν Τεισίαν· ἤκουσε δὲ καὶ τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ἐμάντευσε τὸ λαμπρὸν μέλλον τοῦ νέου· ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Πλάτων ἐνόμισαν ὅτι θὰ τραπῇ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀλλ' οὗτος κλίνων πρὸς τὴν ρητορικὴν ἠσχολήθη περὶ αὐτὴν τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀποβῇ ἀντίπαλος τῶν σοφιστῶν. Κατ' ἀρχὰς ὡς λογογράφος ἕνεκα τῆς ἀπωλείας τῆς περιουσίας του κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἔγραψεν ἓξ δικανικοὺς λόγους, ἀλλὰ μὴ εὑρίσκων εὐχαρίστησιν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἵδρυσε σχολὴν ρητορικήν, εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεε πλῆθος νέων ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, φοιτώντων ἐπὶ 3 ἔτη ἀντὶ 1000 δραχμῶν ὡς διδάκτρων· καθ' ἕκαστον μάλιστα μῆνα ἐγίνετο ἀγὼν ρητορικὸς μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ νικῶν ἐλάμβανεν ὡς ἔπαθλον στέφανον. Ἐκ ταύτης ἀπεφοίτησαν μαθηταί, οἱ ὁποῖοι διέπρεψαν ὡς πολιτικοί, ἱστορικοί, ρήτορες καὶ ποιηταὶ ἀκόμη. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κικέρων παρέβαλε ταύτην πρὸς τὸν Δούρειον ἵππον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεπήδησαν ἔξοχοι ἄνδρες. Πρὸς αὐτὸν περίφημον γενόμενον συνῆψαν σχέσεις ἐξέχοντα πρόσωπα ὡς οἱ βασιλεῖς Εὐαγόρας τῆς Κύπρου, Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης, Φίλιππος τῆς Μακεδονίας. Τῶν δημοσίων πραγμάτων δὲν μετέσχεν ἕνεκα τῆς δειλίας τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τῆς ἐλλιποῦς φωνῆς του, ἀλλ' ἡ εὐγενὴς ψυχή του ἐπεθύμει τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ τὴν συνένωσιν ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῶν βαρβάρων, πιστεύσας ὅτι ἡ ἐπίτευξις τούτου ἠδύνατο νὰ γίνῃ διὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου· ἀλλ' ὅτε μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην (338) ἡ ἐλπίς του διεψεύσθη, ἀπέθανεν ἑκουσίως ἐξ ἀσιτίας, ὡς λέγεται, ἢ ἐκ τῆς λύπης του. Ἡ ταφὴ του ἐγένετο δημοσία δαπάνῃ ἐπὶ δὲ τοῦ τάφου του ἑτέθη σειρήν. Τοῦ ρήτορος τούτου σώζονται 21 λόγοι καὶ 10 ἐπιστολαί· ἐκ τούτων εἶναι οἱ μὲν δικανικοί, οἱ δὲ παραινετικοί· ἀλλὰ τὴν μεγίστην του φήμην ὀφείλει εἰς τοὺς ἐπιδεικτικοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν λαμπρότατον δεῖγμα τῆς ρητορικῆς. Ἐξ αὐτῶν σώζονται 12, περίφημος δὲ εἶναι «Ὁ Πανηγυρικός» εἰς τὸν ὁποῖον ἐγκωμιάζει τὰς Ἀθήνας καὶ συμβουλεύει τοὺς Ἕλληνας πρὸς συνένωσιν· διὰ τοῦτον μάλιστα λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὅτι κατηνάλωσε πρὸς συγγραφήν του 10 ἔτη.

Ὁ Ἰσοκράτης εἶναι ὁ καλλιτέχνης τῆς λέξεως· αἱ προτάσεις του εἶναι συμμετρικαί, χρησιμοποιεῖ πλειστάκις τὰ Γοργίεια σχήματα καὶ γενικῶς προσπαθεῖ νὰ καλλωπίζῃ παντοιοτρόπως τὸν λόγον του. Οἱ ἀρχαῖοι παρωμοίαζον τὸν μὲν Ἰσοκράτην πρὸς ἀθλητὴν παρεσκευασμένον εἰς ἀγῶνα, τὸν δὲ Δημοσθένην πρὸς ὁπλίτην ἐξοπλισμένον εἰς μάχην. Ὁ θετὸς υἱός του ποιητὴς Ἀφαρεὺς ἀνέθηκε τὴν προτομήν του ἐπὶ ὑψηλοῦ κίονος εἰς τὸ Ὀλυμπιεῖον, ὁ δὲ φίλος του Τιμόθεος, ὁ υἱὸς τοῦ Κόνωνος χαλκῆν εἰκόνα μετ' ἐπιγράμματος, ἔργον τοῦ Λεωχάρους εἰς τὴν Ἐλευσῖνα.

Ἰσαῖος Χαλκιδεύς. Ἔζησεν ὡς μέτοικος εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, διὰ τοῦτο καὶ ἀπεκλείσθη τῶν πολιτικῶν ρητόρων. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους διδάσκαλος τοῦ

Δημοσθένους καὶ μιμητὴς τοῦ Λυσίου, ἀσχοληθεὶς ὡς ἐκεῖνος μὲ τὴν δικανικὴν λογογραφίαν. Ὑπῆρξεν εἰδικώτατος εἰς τὰς ὑποθέσεις κληρονομικῆς φύσεως. Ἐκ τῶν 50 γνησίων λόγων του ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν 10 καὶ εἰς ἑλλιπῆς. Διαφέρει ἀπὸ τοῦ Λυσίου κατὰ τὸ μεγαλύτερον πάθος καὶ τὸν ἐξεζητημένον τρόπον τοῦ λόγου.

Δημοσθένης ὁ Παιανιεύς. Ὁ μέγιστος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ρητόρων ζήσας ἀπὸ τοῦ 383 μέχρι τοῦ 322 π.Χ. Τὴν ρητορικὴν ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἰσαίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις εἶναι καταφανὴς εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς περιουσίας του γενομένους λόγους, ὥστε οἱ ἔχθροὶ αὐτοῦ νὰ εἴπουν ὅτι κατεβρόχθισε τὸν διδάσκαλόν του. Ἐμελέτα πολὺ τὸν Θουκυδίδην, ἔχων αὐτὸν ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸ ὕφος, παρηκολούθησε δὲ τὰς ἀγορεύσεις τοῦ περίφημου ρήτορος Καλλιστράτου, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ μέγας θαυμασμός του ὑπῆρξεν αἰτία νὰ ἀποκόψῃ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς θελήσεώς του πλεῖστα σωματικὰ ἐλαττώματα. Τοὺς πρώτους λόγους ἔγραψεν ἐναντίον του κηδεμόνος τοῦ Ἀφόβου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιτρόπων, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ πλούσιος πατήρ, ἀποθανὼν προώρως ἀφῆκε τὴν περιουσίαν του. Μετὰ ταῦτα γίνεται λογογράφος πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν. Τὴν αἰωνίαν φήμην του ὅμως ἔλαβεν ἐκ τῶν πολιτικῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἐξεφώνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, τοῦ ὁποίου τὴν καταπληκτικῶς αὐξανομένην δύναμιν ἐφοβεῖτο ὁ Δημοσθένης, ὅτι θὰ ἀπέβαινεν ἐναντίον τῆς ἡγεμονίας τῆς πατρίδος του. Διὰ τοῦτο διὰ τῶν λόγων του προσεπάθει νὰ ἠλεκτρίζει τοὺς συμπολίτας του, ὑπενθυμίζων τὴν παλαιάν των δόξαν καὶ τὰ τρόπαιά των εἰς τὸν Μαραθῶνα, Σαλαμῖνα, Πλαταιὰς κλπ. Σφοδρότατοι ἦσαν καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ ἐναντίον τῆς Φιλιππιζούσης μερίδος ἐν Ἀθήναις, τῆς ὁποίας κύρια πρόσωπα ἦσαν οἱ Αἰσχίνης, Φιλοκράτης Εὔβουλος, Δημάδης. Μεταβὰς πρεσβευτὴς εἰς τὰς Θήβας κατώρθωσε νὰ συνδιαλλάξῃ ταύτας μετὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ πολεμήσουν ἀπὸ κοινοῦ τὸν ἐχθρὸν εἰς τὴν Χαιρώνειαν, ὅπου καὶ αὐτὸς ὁ ρήτωρ μετέσχε τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐξελέγη νὰ εἴπῃ τὸν ἐπιτάφιον πρὸς τοὺς πεσόντας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου προσπάθησε νὰ ἐξεγείρῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐματαιώθη ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Συκοφαντηθεὶς ὡς δωροδόκος κατὰ τὴν δίκην τοῦ Ἁρπάλου, ἔφυγεν ἐκ τῆς πατρίδος του, μὴ παύων ἀπὸ τῆς ἐξορίας νὰ ἐνεργῇ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐναντίον τῶν Μακεδόνων. Μετὰ τὴν ἧτταν τῶν Ἀθηναίων ἐν Κραννῶνι, ὁ Ἀντίπατρος ἀπήτησε τὴν παράδοσιν τοῦ ρήτορος, ὁ ὁποῖος φυγὼν εἰς τὴν Καλαυρίαν (-Πόρον) καὶ καταδιωχθεὶς ἐκεῖ, ἀπέθανε πιὼν δηλητήριον. Λόγοι αὐτοῦ περιεσώθησαν 61, οὐχὶ πάντες γνήσιοι, διαιροῦνται δὲ εἰς 34 ἰδιωτικούς καὶ 27 δημοσίους, οἱ 15 ἐξ αὐτῶν εἶναι δημηγορίαι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 11 ἀναφέρονται εἰς τὸν ἀγῶνα του ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. Οἱ 8 Φιλιππικοί του εἶναι περίφημοι, τούτους ἐμιμήθη καὶ ὁ Κικέρων ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου. Ἐκ τῶν δικανικῶν διακρίνεται ὁ «Ὑπὲρ Κτησιφῶντος περὶ τοῦ Στεφάνου». Τοῦ Δημοσθένους, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὁ μέγιστος ρήτωρ τῶν αἰώνων κύριον χαρακτῆρα θεωρεῖ ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασεὺς (ἱστοριογράφος τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος), τὴν δεινότητα. Ὁ λόγος του δὲν εἶναι οὔτε ὁ βραχὺς τοῦ Λυσίου, οὔτε ὁ μακρὸς τοῦ Ἰσοκράτους. Τὸ θάρρος καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, διὰ τῶν ὁποίων ὑπερησπίσθη τὰς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του κατὰ τοὺς ἐπικινδύνους ἐκείνους χρόνους, τὸ πῦρ, διὰ τοῦ ὁποίου ἔφλεγε τοὺς ἀκροατάς του καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἰδιότητες, εἶναι τὰ ἀποτελοῦντα τὰς ἀρετὰς τοῦ Δημοσθένους περὶ τῶν ὁποίων πλείονα ἐκτίθενται ἐν τῷ οἰκείῳ ἄρθρῳ. Ἐπανειλημμένως ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ χρυσοῦ στεφάνου, κατὰ δὲ τὸ 280 π.Χ. ἐστήθη χαλκοῦς ἀνδριὰς αὐτοῦ, ἔργον τοῦ Πολυεύκτου εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ περιφήμου ἐπιγράμματος. Ἀντίγραφον τούτου θεωρεῖται ὁ ἐν Βατικανῷ εὑρισκόμενος.

Αἰσχίνης ὁ Ἀθηναῖος (μεταξὺ 389 καὶ 314 π.Χ.). Καταγόμενος ἐκ πτωχῶν ἀλλὰ χρηστῶν γονέων, κατ' ἀρχὰς ἐγένετο γραμματεύς, ἔπειτα, ἕνεκα τῆς λαμπρᾶς φωνῆς του ὑποκριτὴς τριταγωνιστής, τέλος δὲ ρήτωρ καὶ πολιτικός, τὴν δόξαν του κυρίως ὀφείλει εἰς τὴν σύγκρουσίν του πρὸς τὸν Δημοσθένην, ὡς ἕνας ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων ἀρχηγῶν τῆς Μακεδονικῆς μερίδος, γενόμενος τοιοῦτος μετὰ τὴν ἀποστολήν του ὡς πρεσβευτοῦ διὰ τὴν Φιλοκράτειον εἰρήνην (346) πρὸς τὸν Φίλιππον, ἐνῶ πρότερον εἶχεν ἀγωνισθῆ γενναίως εἰς τὰς ἐναντίον αὐτοῦ μάχας. Ὅταν ὁ Κτησιφῶν ἔγραψε ψήφισμα διὰ νὰ στεφανωθῇ ὁ Δημοσθένης μὲ χρυσὸν στέφανον οὗτος ἀντετάχθη, ἀλλ' ἡττηθεὶς εἰς τὴν δίκην καὶ καταδικασθεὶς εἰς πρόστιμον καὶ ἀτιμίαν, ἔφυγεν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν Ρόδον ὅπου ἵδρυσε ρητορικὴν σχολήν, μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς τὴν Σάμον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἐσώθησαν τρεῖς λόγοι αὐτοῦ: 1) «Ὁ κατὰ Τιμάρχου», 2) «Ὁ περὶ παραπρεσβείας» καὶ 3) «Ὁ κατὰ Κτησιφῶντος». Ὑπῆρξε ρήτωρ εὐφυὴς μεγαλοπρεπὴς εἰς τὴν φράσιν του ἀλλὰ δὲν ἔχει τὸ ἠθικὸν ἐνθουσιασμόν.

Ὑπερείδης ὁ Κολλυτεύς (δήμου τῆς Ἀττικῆς) ζήσας ἀπὸ τοῦ 389 μέχρι τοῦ 322 π.Χ., ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἠγωνίσθη δὲ μετὰ τοῦ Δημοσθένους ἐναντίον τῶν Μακεδονιζόντων, διὰ τοῦτο καταδιωχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου, ἔφυγεν εἰς Αἴγιναν, ἀλλὰ συλληφθεὶς καὶ ἀποσπαθεὶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ὅπου κατέφυγε, παρεδόθη εἰς αὐτόν, οὗτος, ἀποκόψας τὴν γλῶσσαν του, ἐθανάτωσεν αὐτὸν ρίψας ἄταφον τὸ σῶμα του, τὸ ὁποῖον ἐκάη βραδύτερον, μετακομισθέντων τῶν ὀστῶν του εἰς τὰς Ἀθήνας. Τούτου ἐπαινεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἡ «χάρις» καὶ παραβάλλεται ὑπ' αὐτῶν πρὸς πένταθλον, διὰ τὴν χάριν, τὸ μέγεθος, τὸν ἀστεϊσμόν, τὴν πανουργίαν καὶ τὴν οἰκονομίαν. Ἔγραψε 52 λόγους ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν 6 εἰς αἰγυπτιακοὺς παπύρους καὶ ἀποσπάσματα ἄλλων. Σπουδαιότατος ὅλων εἶναι ὁ «Ἐπιτάφιος», τὸν ὁποῖον ἀπήγγειλεν ὑπὲρ τῶν πεσόντων κατὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον, ἐγκωμιάζων τὸν στρατηγὸν Λεωχάρην καὶ ἀποκαλῶν αὐτοὺς εὐδαίμονας διὰ τὴν τύχην των.

Λυκοῦργος ὁ Ἀθηναῖος. Κατήγετο ἐξ ἱερατικοῦ γένους, ἔζησε δὲ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 396 καὶ 324 π.Χ. Ἔτυχε καλλίστης μορφώσεως μὲ διδασκάλους τὸν Ἰσοκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα. Τὴν δόξαν του ὠφειλεν ὄχι τόσον εἰς τὴν ρητορικήν του δεξιότητα ὅσον εἰς τὴν οἰκονομικήν του δεξιότητα, διὰ τῆς ὁποίας διώκησε τὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 338-326 τῶν ὁποίων τὰς προσόδους ἐδιπλασίασεν. Ἐπίσης ἐφρόντισε πάρα πολὺ διὰ τὸν καλλωπισμὸν τῆς πόλεως, ἀποπερατώσας τὸ λίθινον θέατρον τοῦ Διονύσου, τοὺς νεωσοίκους, τὴν σκευοθήκην, ἀνιδρύσας τοὺς χαλκοῦς ἀνδριάντας τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν καὶ παρασκευάσας ἀντίγραφα τῶν ἔργων των. Ἐκ τῶν 15 λόγων του σώζεται «ὁ Κατὰ Λεωκράτους», εἰς τὸν ὁποῖον καταγγέλλει αὐτὸν ὡς προδότην τῆς πατρίδος του, τὴν ὁποίαν ἐγκατέλειψε μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην.

Δείναρχος ὁ Κορίνθιος. Ἔζησεν ὡς μέτοικος ἐν Ἀθήναις, ἐγεννήθη δὲ περὶ τὸ 366 π.Χ. περίπου. Ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ συνέπεσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, μετὰ τοῦ ὁποίου φιλικῶς συνεδέθη ὅταν οἱ μεγάλοι ρήτορες εἶχον ἐκλείψει. Κατηγορηθεὶς ὅτι ὡς ξένος ἐνήργησε τὴν κατάλυσιν τοῦ δήμου, ἔφυγεν εἰς τὴν Χαλκίδα ἀπ' ὅπου βραδύτερον λαβὼν ἄδειαν ἐπανῆλθεν. Ἀναφέρονται πολλοὶ λόγοι αὐτοῦ, τῶν ὁποίων ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, διεσώθησαν τρεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων «ὁ Κατὰ Δημοσθένους» ἐνέχει σπουδαιότητα, διότι δι' αὐτοῦ μανθάνομεν καὶ περὶ τοῦ ρήτορος καὶ περὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν πραγμάτων, οἱ λοιποὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν χρημάτων τοῦ Ἁρπάλου. Προσπαθήσας νὰ μιμηθῇ τὸν ἀνωτέρω ρήτορα, ἐπωνομάσθη Κρίθινος Δημοσθένης.

Ἄλλοι ρήτορες, ἐκτὸς τοῦ κανόνος, ἦσαν ὁ Δημάδης ὁ Ἀθηναῖος (380-320) γενόμενος αἰχμάλωτος κατὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην καὶ ἀφεθεὶς ἐλεύθερος ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἐστάλη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὡς πρεσβευτὴς ὑπὲρ τῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους καὶ ἠλευθέρωσεν ἐγένετο φίλος τοῦ Φιλίππου καὶ ἀργότερον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν πολιτικῶν του σκοπῶν. Ὑπῆρξεν εὐφυέστατος περίφημος δὲ ἦτο ἡ ρητορική του δεινότης οὐδένα λόγον αὐτοῦ ἔχομεν παρὰ μόνον γνώμας τινας, καλουμένας «Δημάδεια». Ὁ Ἡγήσιππος ὁ ἐπονομασθεὶς κρωβίλος, ὁ Πυθέας, ὁ Στρατοκλῆς, ὁ Χαρίσιος, ὁ Δημοχάρης, ἀνεψιὸς τοῦ Δημοσθένους καὶ οἱ ἀντίτεχνοι τοῦ Ἰσοκράτους, τῆς σοφιστικῆς ρητορικῆς, Ἀλκιδάμας μαθητὴς τοῦ Γοργίου, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος «Μουσεῖον» περιεῖχεν ἀνέκδοτα, ἀναφερόμενοι εἰς παλαιοτέρους ποιητάς, ὅπως π.χ. τὸν ἀγῶνα Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου κλπ., ὁ Ἀντισθένης, ὁ Θρασύμαχος καὶ ἄλλοι.

Γ) ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Περὶ αὐτῆς βλέπε εἰδικὸν τόμον «ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ»

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ἢ ΤΟΥ 300 π.Χ. ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, κέντρον τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος γίνεται ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἐκ τῆς ὁποίας ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ἡ ὅλη ἐποχή, κληθεῖσα Ἀλεξανδρεωτικὴ ἢ Ἀλεξανδρινή.

Ἡ ἐπικράτησις τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτῶν εἰς τὰς βαρβαρικὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἱδρύθησαν διάφορα Ἑλληνικὰ κράτη, ἦσαν τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα ἐπέφερον τὴν μείωσιν τῆς δημιουργικότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία διέκρινε τὴν προηγουμένην ἐποχήν· Καὶ τοῦτο διότι διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἐχάθη ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τῶν πόλεων, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα διὰ τῆς παιδείας εἰσῆλθεν εἰς τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ καὶ ἔλαβε τὴν μορφὴν τῆς καλουμένης κοινῆς. Ἡ διάλεκτος αὕτη ἀντικατέστησεν εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ πεζοῦ λόγου τὴν Ἀττικὴν καὶ μόνον εἰς τὴν ποίησιν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ Ἰωνική, Δωρικὴ καὶ Αἰολικὴ διάλεκτος. Ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ οἱ χρησιμοποιοῦντες αὐτὴν εἰς τὰ ἔργα των δὲν ὡμίλουν ταύτην, ἀλλ' ἁπλῶς ἐμιμοῦντο τὰ πρότυπα τῶν δοκίμων χρόνων. Τοιουτοτρόπως καὶ αἱ διάλεκτοι αὗται, ἀποβάλλουσαι βαθμηδὸν τὰ κύρια στοιχεῖα των, ὑπεχώρουν εἰς τὴν Κοινήν. Κατὰ ταῦτα ἡ περίοδος αὕτη στερεῖται τῆς πρωτοτυπίας, ἔχει δὲ ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν μίμησιν τῶν παλαιοτέρων, τὴν περισυλλογὴν καὶ ἑρμηνείαν

αὐτῶν. 'Αλλ' ἂν ἡ λογοτεχνία ἐβλάβη διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ὠφελήθησαν καὶ ἐπλουτίσθησαν αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι, δηλαδὴ ἡ μαθηματική, ἰατρική, φυσική, μηχανική, γεωγραφία· διὰ δὲ τῆς ἀναμίξεως τῶν λαῶν ἐπῆλθε καὶ ἡ τῶν ἠθῶν, ἐθίμων καὶ νομίμων, ἡ ὁποία εἶχε πλέον ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νὰ μὴ διακρίνεται τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς "Ελληνας καὶ βαρβάρους.

Πλὴν τῆς 'Αλεξανδρείας καὶ ἄλλαι 'Ελληνικαὶ πόλεις ἀποβαίνουν ἑστίαι τῶν 'Ελληνικῶν σπουδῶν. Αἱ 'Αθῆναι, εἰς τὰς ὁποίας ἀκμάζουν κυρίως ἡ νέα 'Αττικὴ κωμωδία καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ Πέλλα τῆς Μακεδονίας, ἡ 'Αντιόχεια τῆς Συρίας, αἱ Συρακοῦσαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνθίζουν ἡ ποίησις καὶ ἡ ἱστοριογραφία, ἡ Ρόδος, ἡ Ταρσὸς τῆς Κιλικίας, ἐξαιρέτως δὲ ἡ Πέργαμος εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν, ὅπου κατ' ἀρχὰς εἰσήγετο ἐκ τῆς Αἰγύπτου ὁ πρὸς γραφὴν πάπυρος. 'Αλλ' ὅταν βραδύτερον ἀπηγόρευσαν ἐξ ἀντιζηλίας οἱ βασιλεῖς αὐτῆς τὴν ἐξαγωγήν, κατειργάζοντο δέρματα ζώων, τὰς διφθέρας, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εὐχρηστότεραι τοῦ παπύρου ἕνεκα τῆς διαρκεστέρας διατηρήσεώς των, ἀποκληθεῖσαι ἐκ τοῦ τόπου περγαμηναί.

Πάσας τὰς πόλεις ταύτας ὑπερβάλλει ἡ 'Αλεξάνδρεια, τῆς ὁποίας οἱ φιλόκαλοι καὶ φιλόμουσοι βασιλεῖς Πτολεμαῖοι προστατεύουν τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 306 μέχρι τοῦ 285 π.Χ., ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολυαρίθμων λαμπρῶν ναῶν καὶ οἰκοδομημάτων, ἰδίως δὲ ἐπιστημονικῶν, ὅπως ἦσαν αἱ βιβλιοθῆκαι καὶ τὸ Μουσεῖον (= ἱερὸν τῶν Μουσῶν). Λέγεται μάλιστα ὑπὸ πολλῶν ὅτι προσεκάλεσε τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα καὶ μὲ τὴν συμβουλὴν τούτου συνέλεξε βιβλία καὶ κατεσκεύασε βιβλιοθήκην. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος ἐδείχθη ἐπίσης προστάτης τῶν γραμμάτων, πλουτίσας τὰς βιβλιοθήκας, τῶν ὁποίων τὰ βιβλία ἀνήρχοντο εἰς 700.000 τόμους. Ἐπὶ αὐτοῦ ἔγινε καὶ ἡ μετάφρασις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν ἐκ τῆς 'Ιουδαϊκῆς ὑπὸ τῶν Ο' (= ἑβδομήκοντα). Καὶ ὁ μετὰ τοῦτον Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης, διέθεσε πολλὰ χρήματα πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ ἰδιαιτέρως γεωγραφικὰς καὶ μαθηματικάς, ἐζήτησε δὲ παρὰ τῶν 'Αθηναίων τὸ ἐπίσημον ἀντίγραφον τῶν τραγῳδιῶν τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν πρὸς ἀντιγραφήν, δώσας ὡς ἐνέχυρον 15 τάλαντα, τὰ ὁποῖα καὶ ἔχασε, κρατήσας καὶ μὴ ἐπιστρέψας αὐτό. Γενικῶς καὶ οἱ ἑπόμενοι ἀπόγονοι ἐθεράπευον τὰς ἐπιστήμας καὶ παρεῖχον οἰκονομικῶς κάθε εὐχέρειαν πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας.

Ἑκάστης ἐκ τῶν δύο βιβλιοθηκῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία εὑρίσκετο εἰς τὸ Βρούχιον, ὅπου καὶ τὰ 'Ανάκτορα, συνηνωμένη μετ' αὐτῶν, ἡ δ' ἑτέρα εἰς τὴν Ρακῶτιν, προϊστατο λόγιος ἀνήρ, ἔχων ὡς ἔργον νὰ συντάσσῃ καταλόγους περιέχοντας τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, τοὺς τίτλους (= ἐπιγραφὰς) τῶν ἔργων καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων.

Οὗτοι, προσέτι ἐφρόντιζον καὶ διὰ τὴν ἔκδοσιν, τὴν διόρθωσιν, τὴν ὑπομνημάτισιν τῶν συγγραφέων, συνέγραφον καὶ αὐτοὶ διδακτικὰ βιβλία, ἐσχημάτιζον κανόνας δι' ἕκαστον εἶδος τῆς λογοτεχνίας, εἰς τοὺς ὁποίους περιελάμβανον τοὺς κυριωτέρους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐκρίνοντο ὑπ' αὐτῶν ἄξιοι ἀναγνώσεως καὶ μετέφραζον εἰς τὴν 'Ελληνικὴν τὰ συγγράμματα τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν 'Ιουδαίων. Εἰς τοῦτο τὸ ἔργον διέπρεπον οἱ 'Ιουδαῖοι τῆς Αἰγύπτου.

Καὶ οἱ μὲν ἐξαιρετικοὶ λόγιοι ἐλάμβανον παρὰ τῶν βασιλέων ἐτησίας συντάξεις, οἱ δὲ φιλόλογοι, οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὸ Μουσεῖον, ἔτρωγον δωρεὰν εἰς αὐτό. Ἡ αὐτὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἐγίνετο καὶ εἰς τὴν Πέργαμον, ἀφ' ὅτου ἐβασίλευσεν εἰς αὐτὴν ὁ "Ατταλος ὁ Α' (241-197 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἀμιλλώμενος πρὸς τοὺς Πτολεμαίους ἵδρυσε μουσεῖον, βιβλιοθήκην, τῆς ὁποίας οἱ τόμοι ἀνήρχοντο κατὰ τὸν Πλούταρχον εἰς 200.000 καὶ ἰατρικὴν σχολὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεφοίτησεν ὁ περίφημος Γαληνός. Κύριος ἐκπρόσωπος τῶν λογίων τῆς Περγάμου ἦτο ὁ Κράτης ὁ Μαλλώτης, ὁ ἐπονομαζόμενος Περγαμηνός, ἀντίπαλος τοῦ Ἀριστάρχου τῆς 'Αλεξανδρείας. 'Αλλ' οἱ λόγιοι αὐτῆς, συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς τῆς 'Αλεξανδρείας, ὑπολείποντα κατὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν κριτικὴν ἱκανότητα.

1) ΠΟΙΗΣΙΣ

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ἐπικὴ ποίησις ἀρχίζει νὰ παρακμάζῃ καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους ποιητὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος· Τούτου τὸ ἔπος ὀνομαζόμενον «'Αργοναυτικὰ» (βλ. λ.) διεσώθη πλῆρες ἐκ 5835 στίχων. "Οπως καὶ ὁ τίτλος του δηλοῖ, ἡ ὑπόθεσίς του ἀναφέρεται εἰς τὰς περιπετειώδεις περιπλανήσεις τῶν 'Αργοναυτῶν, τῶν ὁποίων τὸ κέντρον κατέχουν ὁ 'Ιάσων καὶ ἡ Μήδεια. Τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ τούτου εἶναι μετὰ τέχνης κατεσκευασμένον καὶ διδακτικόν, ἀλλ' ὄχι ἐνθουσιώδες. Καὶ εἰς μὲν τὴν 'Αλεξάνδρειαν ἀπεδοκιμάσθη, διότι ὁ ἐλεγειακὸς ποιητὴς καὶ διδάσκαλός του Καλλίμαχος, μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως ἢ καὶ ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς τὸν νεαρὸν ποιητήν, εἰσηγήθη τὴν κατάκρισιν· Τότε ὁ ποιητὴς γράψας κατ' αὐτοῦ τὸ γνωστὸν σκωπτικὸν ἐλεγεῖον: Καλλίμαχος τὸ κάθαρμα, τὸ παίγνιον, ὁ ξύλινος νοῦς, αἴτιος ὁ γράψας «Αἴτια». Ὁ Καλλίμαχος ἔφυγεν ἐξ 'Αλεξανδρείας εἰς τὴν Ρόδον, ὅπου ἐξέδωσεν ἐκ νέου τὸ ἔργον του ἐπεξειργασμένον, τιμηθεὶς τὰ μέγιστα. Διὰ τοῦτο, μολονότι ἦτο 'Αλεξανδρεύς, ἐπωνομάσθη Ρόδιος. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του. Πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ θαυμασταὶ καὶ μιμηταὶ αὐτοῦ ἰδίως Ρωμαῖοι. Μετ' αὐτὸν ἐπικοὶ ποιηταὶ ἦσαν ὁ Ριανὸς ὁ Κρὴς καὶ ὁ Εὐφορίων ὁ Χαλκιδεύς. Τοῦ διδακτικοῦ ἔπους ποιητὴς ὑπῆρξεν "Αρατος ὁ Σολεὺς (καταγόμενος ἐκ Σόλων, πόλεως τῆς Κιλικίας) ὁ αὐλικὸς ποιητὴς τοῦ 'Αντιγόνου Γονατᾶ. Τούτου τὸ ποίημα ἐκ 1154 στίχων περιλαμβάνει δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον ἐπιγράφεται «Φαινόμενα», τὸ δὲ δεύτερον «Διοσημίαι» (= προγνώσεις διὰ σημείων), ὡς βάσιν τούτου εἶχε τὸ πεζὸν ἔργον τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου «"Ενοπτρα καὶ Φαινόμενα», ἀλλὰ συνεπλήρωσεν αὐτὸ διὰ τῶν διδαγμάτων τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου. Τὸ ἔργον του ἦτο χάριεν, διότι περιεῖχε μύθους περὶ θεῶν καὶ ἡρώων καὶ θρύλους περὶ τῶν ἀστέρων, ἀνεγιγνώσκετο εὐχαρίστως, μετέφρασε δὲ αὐτὸ λατινιστὶ ὁ Κικέρων, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχομεν καὶ ἀποσπάσματα, καὶ ἄλλοι. Ὁ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὰ «Θηριακὸ» εἰς 958 στίχους, ἔχοντα ὡς ὑπόθεσιν τὰ φάρμακα, τὰ θεραπεύοντα τὰ δηλητηριώδη δήγματα (δαγκώματα) τῶν θηρίων, τὰ «'Αλεξιφάρμακα» εἰς 630 στίχους, τῶν ὁποίων ἡ ὑπόθεσις ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἀποτροπὴν δηλητηριάσεως ἐκ τροφῶν. Ταῦτα σώζονται. Μὴ σωζόμενα εἶναι τὰ «Γεωργικὰ» καὶ «Μελισσουργικά». "Αλλοι ποιηταὶ διδακτικοῦ ἔπους ἦσαν ὁ Νουμήνιος ὁ 'Ηρακλεώτης, ὁ Παγκράτης ὁ 'Αρκάς, γράψαντες «'Αλιευτικά», ὁ Βοῖος (κατὰ πολλοὺς ἡ Βοιώ), γράψας «'Ορνιθογονίαν», ὁ 'Ερατοσθένης γράψας «'Ερμῆν» καὶ «'Ηριγόνην», ὁ 'Απολλόδωρος, ὁ Μενεκράτης καὶ λοιποί.

Ἡ ἐλεγεία ἦτο τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως τὸ ὁποῖον ἤρεσε κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐκαλλιεργήθη περισσότερον. Τὸ κύριον θέμα, τὸ ὁποῖον ἔδωσε τροφὴν πρὸς ταύτην ἦτο ὁ ἔρως. Ἡ διήγησις ἐρωτικῶν περιπετειῶν, ἡ ἐξύμνησις τῶν βασιλέων, ἡ συλλογὴ ἱστορικῶν καὶ μυθολογικῶν διηγήσεων ἦσαν αἱ ὑποθέσεις τῶν ἐλεγειακῶν ποιημάτων. Ὀνομαστότατοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἦσαν ὁ Φιλητᾶς ὁ Κῶος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς καὶ ἀρχηγέτης τῆς ποιητικῆς 'Αλεξανδρινῆς σχολῆς, διακριθεὶς καὶ ὡς γραμματικός, ἀλλὰ διαπρέψας ἰδιαιτέρως διὰ τῶν ἐλεγειῶν του, ὁ Ἑρμησιάναξ ὁ Κολοφώνιος, φίλος καὶ σύγχρονος τοῦ προηγουμένου, τοῦ ὁποίου αἱ ἐλεγεῖαι εἰς 3 βιβλία ἀνεφέροντο ὡς ἐγκώμια τῆς φίλης του Λεοντίου. 'Αλλὰ πάντας ὑπερέβαλεν ὁ Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου, ἐλθὼν εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν μετὰ τὰς σπουδάς του εἰς 'Αθήνας καὶ ἱδρύσας κατ' ἀρχὰς ὡς γραμματικὸς σχολήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξῆλθον λόγιοι καὶ ποιηταί. Τιμηθεὶς πολὺ ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου ἐκλήθη εἰς τὴν αὐλήν του, ὡς ποιητής. Ὑπῆρξε πολυμαθέστατος, τὰ δὲ συγγράμματά του, πεζὰ καὶ ποιητικά, ἀνέρχονται εἰς 800, τῶν ὁποίων ὁ Σουΐδας παρέχει κατάλογον. Σπουδαιότερον ἐκ τῶν πεζῶν εἶναι τὸ «Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων καὶ ὧν συνέγραψαν» μὴ διασωθέν. Ἐκ δὲ τῶν ποιητικῶν του ἔργων, αἱ ἐλεγεῖται του ἦσαν περίφημοι, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλει τὴν δόξαν του. 'Απετέλουν 4 βιβλία καὶ ὠνομάζοντο «Αἴτια», διότι εἰς ἕκαστον διήγημα προσεπάθει νὰ δεικνύῃ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ συμβάντος. Ἐπίσης ἐλεγεία ἦτο καὶ «Βερενίκης πλόκαμος» ἐξ ἀφορμῆς τῆς κλοπῆς τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τὴν 'Αφροδίτην κόμης τῆς βασιλίσσης Βερενίκης, τὴν ὁποίαν μετέφρασεν ὁ Λατῖνος Κάτουλλος, ἡ ὁποία καὶ ὑπάρχει, ἐνῶ ἡ 'Ελληνικὴ ἐχάθη. 'Αλλὰ καὶ ὕμνους, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν 6, ἔκαμε, πολλὰ ἐπιγράμματα, μικρὰ ἔπη, ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν «Ἡ 'Εκάλη» καὶ «Ἡ "Ιβις», εἰς τὸ ὁποῖον ἔσκωπτε τὸν μαθητήν του 'Απολλώνιον, ἰάμβους κλπ. Ἐπὶ ξυλίνου πίνακος εὑρέθησαν ἀποσπάσματα τῆς «'Εκάλης» καὶ ἐξεδόθησαν τὸ 1893, ἐπὶ παπύρων δὲ τῆς 'Οξυρρύγχου στίχοι ἐκ τῶν «Αἰτίων», «Χωλιάμβων» καὶ «'Επινικίου» εἰς Σωσίβιον. Οἱ Ρωμαῖοι ἐθεώρουν αὐτὸν τὸν κυρίως ἐλεγειοποιόν, ὅπως τὸν "Ομηρον κυρίως ἐπικόν.

"Υμνους ἐκτὸς τοῦ Καλλιμάχου ἔγραψαν ὁ Καστορίων ὁ Σολεύς, ὁ 'Ερμοκλῆς ὁ Κυζικηνός, ὁ "Ιουλος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εὑρέθη εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ 'Ασκληπιείου τῆς 'Επιδαύρου. Ὁ Φιλόδαμος ὁ Σαρφεὺς συνέθεσε παιᾶνα εἰς τὸν Διόνυσον, εὑρέθησαν δὲ ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ λίθου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Δελφῶν δύο παιᾶνες εἰς 'Απόλλωνα, τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθὼς καὶ εἰς τὴν Πτολεμαΐδα τῆς Αἰγύπτου καὶ παρὰ τὴν 'Ακρόπολιν τῶν 'Αθηνῶν. 'Αλλὰ καὶ ὁ ἐπικὸς Εὐφορίων ἔγραψεν ἐλεγείας καὶ ὁ ἕνας ἐκ τῶν ἑπτὰ τραγικῶν τῆς 'Αλεξανδρείας, 'Αλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ὁ Παρθένιος ὁ Νικαεύς, νεώτατος τῶν ἐλεγειοποιῶν. Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι τὸ εἶδος, τὸ ὁποῖον μετὰ τῆς ἐλεγείας ἤρεσε πολὺ καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀπέβη δὲ λίαν προσφιλές, διότι ἐξέφραζον δι' αὐτοῦ συντόμως τὴν κρίσιν των περὶ ποιητῶν, καλλιτεχνῶν καὶ τῶν ἔργων των, τὴν ἀστειότητά των ἢ τὴν εἰρωνείαν των πρὸς διάφορα πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐρωτικήν των διάθεσιν μετὰ τῶν διαφόρων προσφερομένων δώρων. Ὁ Καλλίμαχος, ὁ Ριανός, ὁ Εὐφορίων, ὁ Θεόκριτος, ἔγραψαν καὶ ἐπιγράμματα, ὁ 'Ασκληπιάδης ὁ Σάμιος, ὁ Ποσείδιππος, ὁ Λεωνίδας ὁ Ταραντῖνος, ὁ Σιμμίας ὁ Ρόδιος, πρὸς τούτοις δὲ καὶ γυναῖκες, τὰς ὁποίας ἐκπροσωποῦν ἡ 'Ανύτη ἡ Τεγεᾶτις, ἡ Μυρὼ ἡ Βυζαντία, ἡ 'Ηδύλη ἡ 'Αθηναία ἡ Νοσὶς ἡ ἐκ Λοκρῶν.

Πολλὰ ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων εἶναι ἀληθῆ ἀριστουργήματα. Τὰ ἄριστα τούτων συνεκέντρωσεν ὁ ἐπιγραμματοποιὸς Μελέαγρος τὸ 80 π.Χ. Ἡ συλλογὴ αὕτη ὠνομάσθη στέφανος, ὅμοιον δὲ συνέταξε κατὰ τοὺς πρώτους Ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρό-

νους ὁ ἐκ Θεσσαλίας ἐπιγραμματοποιὸς Φίλιππος. Ἡ ἀνθολογία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κεφαλᾶ (βλ. λ.) περιλαμβάνει καὶ τοὺς δύο στεφάνους.

Τὸ εἶδος τῆς λογοτεχνίας, τὸ ὁποῖον διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τελείως πρωτότυπον εἶναι ἡ βουκολικὴ ποίησις. Ὑλικὸν πρὸς ταύτην ἔδωσεν ὁ ἤρεμος ἀγροτικὸς βίος, οἱ ποιμένες καὶ οἱ βουκόλοι. Πατρὶς της ὑπῆρξεν ἡ Σικελία, ἡ ὁποία διὰ τῶν φυσικῶν της καλλονῶν τὰ μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τοῦτο· ἀλλ' ἡ τεχνικὴ διαμόρφωσίς της ἐγένετο εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τῆς ὁποίας ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ πολυτελὴς ζωὴ ἐκούρασε τοὺς ἀνθρώπους, ζητοῦντας κατὰ κάποιον τρόπον ἀναψυχὴν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν τοπίων καὶ τῶν ἠθῶν τῶν ἀγροτῶν, τὰς ὁποίας ἀπεικόνιζεν ἡ ποίησις αὕτη. Ὁ ποιητής, ὁ συνδέσας κυρίως τὸ ὄνομά του μετ' αὐτῆς εἶναι ὁ Θεόκριτος ὁ Συρακόσιος (310-245 π.Χ.), ζῶν καὶ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ τοιουτοτρόπως ἀντλῶν τὰς ἐμπνεύσεις του ἐκ τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ ὄχι ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν. Ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ ἐλεγειοποιοῦ Φιλητᾶ καὶ τοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ Ἀσκληπιάδου καὶ συνεδέθη διὰ φιλίας μὲ τὸν Ἄρατον τὸν Σολέα. Προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἱέρωνος εἰς τὰς Συρακούσας. Περίφημα εἶναι τὰ βουκολικά του εἰς Δωρικὴν διάλεκτον καὶ δακτυλικὸν ἑξάμετρον, περιλαμβάνοντα 30 ἢ 25 εἰδύλλια (= μικρὰ εἴδη) ἢ ποιήματα μετὰ δραματικοῦ διαλόγου. Ἐξ αὐτῶν μερικὰ εἶναι μῖμοι, ὡς αἱ Ἀδωνιάζουσαι, ἄλλα ποιμενικὰ ἢ βουκολικά, ἄλλα μυθολογικά, ἄλλα δὲ ποικίλα π.χ. τὸ ἐγκώμιον τοῦ Πτολεμαίου καὶ τοῦ Ἱέρωνος. Ἡ ποίησις τοῦ Θεοκρίτου θέλγει διὰ τὸν σκηνῶν τῶν φυσικῶν καλλονῶν καὶ τῆς ζωηρότητος τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα παριστάνει πολὺ φυσικά. Πολλοὶ ἐθαύμασαν καὶ ἐμιμήθησαν αὐτὸν σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Βίων (10 «Εἰδύλλια»), ὁ Μόσχος (4 «Εἰδύλλια») καὶ ὁ Λατῖνος Βιργίλιος (τὰ «Γεωργικά»).

Τὸ δρᾶμα. Μόνον ἡ νέα Ἀττικὴ κωμωδία ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀκμὴν διὰ τοῦ Φιλήμονος καὶ τοῦ Μάχωνος, οἱ ὁποῖοι ἦλθον καὶ ἔζησαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Εἰς τὴν τραγωδίαν ἐλάχιστα προϊόντα ἔχομεν. Καὶ ἐσχημάτισαν μὲν πλειάδα τῶν τραγικῶν ποιητῶν διὰ τοῦ Νικόφρονος τοῦ Χαλκιδέως, Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ, Σωσιφάνους τοῦ Συρακοσίου, Σωσιθέου Διονυσίου τοῦ Ταρσέως, Ὁμήρου τοῦ Βυζαντίου καὶ Φιλίσκου τοῦ Κερκυραίου, ἀλλ' οὐδόλως ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ αὕτη πρὸς τοὺς δραματουργοὺς τῆς προηγουμένης ἐποχῆς· διὰ τοῦτο βαθμηδὸν ἐξέλιπον καὶ μόνον τοῦ Λυκόφρονος ἐσώθη μέχρι σήμερον ἡ «Κασσάνδρα» ἢ «Ἀλεξάνδρα» εἰς 1475 στίχους, εἰς τὴν ὁποίαν πραγματεύεται τὴν προφητείαν τῆς κόρης περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας καὶ τῆς τύχης τῶν Ἀχαιῶν καὶ περὶ τῆς κτίσεως πόλεων ὑπ' αὐτῶν. Τοῦτο ἐγράφη εἰς ἰαμβικὸν τρίμετρον καὶ γλῶσσαν σκοτεινὴν καὶ αἰνιγματώδη μετὰ πολλῶν ξενικῶν λέξεων.

Ὁ μῖμος. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως καλλιεργεῖται ἀρκούντως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, θεωρεῖται δὲ ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς κωμωδίας. Δι' αὐτοῦ διακωμωδοῦνται κυρίως οἱ τρόποι, τὰ ἤθη καὶ ἤθιμα τῶν κοινωνικῶν τάξεων, πρὸ πάντων δὲ τῆς κατωτάτης καὶ ἀπεικονίζεται τοιουτοτρόπως δι' αὐτοῦ μετὰ χάριτος καὶ ἀστειότητος ἡ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Πατρὶς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ Σικελία. Τεχνικὴν μορφὴν εἰς αὐτὸν ἔδωσεν ὁ Σώφρων ὁ Συρακόσιος (τὸ 450 π.Χ.), τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη εἰς μερικὰ εἰδύλλια ὁ Θεόκριτος. Ἀξιόλογος μιμογράφος ὑπῆρξεν ὁ Ἡρώνδας ἢ Ἡρῶδης ὁ Κῶος (κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ.). Τὸ 1890 ἦλθον εἰς φῶς δι' Αἰγυπτιακῶν παπύρων ἑπτὰ ἀκέραιοι μῖμοι τούτου, πολυτιμότατον μέσον διὰ νὰ γνωρίσωμεν, ὁποία ἦτο ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν χρόνων ἐκείνων. Εἰς τὸ μέτρον ἐμιμήθη τὸν ἰαμβογράφον Ἱππώνακτα, δηλαδὴ ἔγραψεν εἰς χωλιάμβους. Εἰς τὰς περιγραφάς του εἶναι ἀκριβής, εἰς δὲ τὰς ἀπεικονίσεις του ζωηρός, ἀλλὰ καὶ ἄριστος παρατηρητής. Τὸ 1909 ἐδημοσιεύθησαν ἰαμβοι Φοίνικος τοῦ Κολοφωνίου, ὁ ὁποῖος ἦτο πρότερον γνωστὸς ἐξ ἀποσπασμάτων ἰάμβων, καθὼς καὶ ἰαμβοι ἀνωνύμου ποιητοῦ περὶ αἰσχροκερδείας.

Ἐκ τῶν μίμων προῆλθε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ποίησις τῶν φλυάκων εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ μάλιστα εἰς τὸν Τάραντα (φλύαξ δωριστὶ ἀντὶ τοῦ φλύαρος). Ταύτην ἀπετέλουν δημώδη κωμικὰ ποιήματα, κατ' ἀρχὰς ὁρμηθέντα ἐκ Πελοποννήσου διεμόρφωσε τὸ εἶδος τοῦτο ὁ Ῥίνθων ὁ Ταραντῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἔκαμεν ἱλαροτραγωδίαν. Σημαντικὸς ποιητὴς φλυάκων ἀναφέρεται ὁ Σώπατρος, ἐπονομαζόμενος καὶ παρωδός.

Σκωπτικὰ ποιήματα εἰς Ἰωνικοὺς στίχους ἔγραψεν ὁ Σωτάδης ὁ Κρής, ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς τῶν κυναιδολόγων ἢ κιναιδογράφων, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου. Καταφερθεὶς κατὰ τοῦ Πτολεμαίου δι' ἑνὸς στίχου του διὰ τὸν μετὰ τῆς ἀδελφῆς του γάμον κατεδιώχθη καὶ κατεποντίσθη ἐντὸς μολυβδίνης κιβωτοῦ. Ὁ Σωτάδης εἰσήγαγε καὶ νέον μέτρον κληθὲν σωτάδειον. Περίφημοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ σίλλοι (= σκωπτικὰ ποιήματα) τοῦ Τίμωνος τοῦ Φλειασίου, τοὺς ὁποίους ἐμιμήθησαν οἱ κυνικοὶ Κράτης καὶ Βίων· ὁ δὲ κυνικὸς Μένιππος ἔγραψεν ἔργα τοιαύτης ὑποθέσεως, ἀλλ' ἦσαν πεζὰ μετ' ἐγκατεσπαρμένων στίχων. Τοῦτον ἐμιμήθησαν ὁ Λατῖνος Οὐάρρων, ὁ ἐπιγραμματοποιὸς Μελέαγρος καὶ ὁ Λουκιανός.

Εἶδος τῆς παρωδίας ἦσαν καὶ τὰ καλούμενα «δεῖπνα», περιγραφαὶ δηλαδὴ πολυτελῶν δείπνων, παρωδημέναι ἀστείως δι' Ὁμηρικῶν στίχων. Ἀρχηγοὶ τοῦ εἴδους τούτου ἦσαν ὁ Ἀρχέστρατος, ὁ Γελῶος, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ὁποίου τὴν «Ἡδυπάθειαν» μετέφρασεν εἰς τὴν Λατινικὴν ὁ Ἔννιος, ὁ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ζήσας Μάτρων ἢ Ματρέας, τοῦ ὁποίου τὸ «Ἀττικὸν δεῖπνον» διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος, ὁ Τιμαχίδας ὁ Ῥόδιος, ὁ Νουμήνιος ὁ Ἡρακλεώτης καὶ ἄλλοι.

2) ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ.

Τὰ ἔργα τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν φιλολόγων ἀποτελοῦν τὸν πεζὸν λόγον τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἱ ὁποῖοι καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν ἠσχολοῦντο πλὴν τῶν κυρίως ἱστορικῶν.

α') Ἱστορία. Ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς λογοτεχνίας, ἡ ἱστορία συνεχίζει τὴν κανονικήν της ὁδόν, ἀντλοῦσα τὴν ὕλην της ἐξ αὐτῶν τῶν γεγονότων. Ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων εἶναι ὁ Ἱερώνυμος ὁ Καρδιανός, ὁ Δοῦρις ὁ Σάμιος, ὁ Δίυλλος ὁ Ἀθηναῖος καὶ ἄλλοι.

Ὀνομαστότατος ὑπῆρξεν ὁ Τίμαιος ὁ Ταυρομενίτης (Σικελίας) δημοσιεύσας κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας διαμονήν του ἔνεκα ἐξορίας, τὰς «Σικελικὰς Ἱστορίας» ἢ «Σικελικά», εἰς 38 βιβλία, ἐργασθεὶς ἐπὶ τῇ βάσει παλαιοτέρων Ἑλλήνων καὶ Φοινίκων περιηγητῶν καὶ χρησιμοποιήσας τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις. Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν κατ' Ὀλυμπιάδας χρονολογίαν. Ἐπωνομάζετο Ἐπιτίμαιος καὶ «Γραοσυλλέκτρια». Τοῦ 3ου αἰῶνος ἱστορικοὶ ἦσαν ὁ Φύλαρχος, ὁ Νεάνθης, ὁ Ἄρατος ὁ Σικυώνιος καὶ ἄλλοι. Πολλοὶ ἠσχολοῦντο μὲ τὴν συγγραφὴν τῶν βίων ἀνδρῶν ἐπιφανῶν ἢ διασήμων ἑταιρῶν. Ἄλλοι δὲ συνέγραψαν ὑπομνήματα καὶ ἄλλοι ἱστορίας, αἱ ὁποῖαι ἀνεφέροντο εἰς ὡρισμένας μόνον πόλεις ἢ χώρας. Εἰς τὰς τελευταίας ἀνήκουν αἱ «Ἀτθίδες», αἱ ὁποῖαι περιεῖχον τὴν ἱστορίαν, τοπογραφίαν, λογοτεχνίαν καὶ τοὺς μύθους τῆς Ἀττικῆς. Περίφημος ἀτθιδογράφος ὑπῆρξεν ὁ Φιλόχορος, φονευθεὶς μὲ διαταγὴν τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ὡς ἀντίπαλος τοῦ πατρός του Δημητρίου. Κατὰ τὰς «Ἀτθίδας» ἄλλοι συνέγραψαν «Ἀργολικά», «Βοιωτικά», «Μεγαρικά», «Ὧρους Σαμίων» κλπ. Ὁ Εὐήμερος δὲ ὁ Μεσσήνιος ἠθέλησε πρῶτος νὰ ἑρμηνεύσῃ λογικῶς τοὺς μύθους, δηλαδὴ ὅτι οἱ θεοὶ ἦσαν ἱστορικὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἀπεθεώθησαν ἕνεκα τῆς ἀρετῆς των, ἐξ οὗ καὶ ἡ θεωρία «Εὐημερισμός», ὁ δὲ Παλαίφαντος προσεπάθησε νὰ δώσῃ φυσικὴν ἑρμηνείαν εἰς τοὺς μύθους. Τὸ σωζόμενον εἰς ἐπιτομὴν ἔργον τούτου ἐπιγράφεται «Περὶ ἀπίστων». Μετὰ τούτους ἔρχονται οἱ μυθογράφοι, οἱ ἐπονομασθέντες «κυκλογράφοι», διότι συνέτασσον τοὺς μύθους κατὰ συστηματικοὺς κύκλους.

Διὰ τὰς πηγὰς τῆς χρονολογίας καὶ τῆς ἱστορίας ἔχομεν σημαντικώτατον μνημεῖον, τὸ καλούμενον Πάριον Χρονικὸν ἢ Μάρμαρον, μεγάλην ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν τὸ 1627 εἰς τὴν Πάρον, σήμερον δὲ εὑρισκόμενον εἰς Ὀξφόρδην. Τούτου ἡ ἀρχὴ ἐλλείπει, διὰ τοῦτο καὶ ὁ γράψας τοῦτο μένει ἀνώνυμος. Ἄλλοι δὲ ἱστορικοὶ συνέγραψαν ἱστορίας ξένων χωρῶν καὶ ἐθνῶν, ὅπως ὁ Βηρωσὸς τὰ «Βαβυλωνιακά», ὁ Μανέθων τὰ «Αἰγυπτιακά», ὁ Μεγασθένης τὰ «Ἰνδικά», ὁ δὲ Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης, πλεύσας μέχρι τῆς Βρεττάνης καὶ τῆς Θούλης, ἔκαμε γνωστὰ τὰ μέρη τῆς γῆς πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμάς. Τὴν φήμην ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἐποχῆς ταύτης κατέχει ὁ Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης, υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας Λυκόρτα (205-120 π.Χ.). Κατὰ τὸ 168, μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ Περσέως, ὡδηγήθη εἰς τὴν Ῥώμην μετ' ἄλλων Ἀχαιῶν ὡς ὅμηρος, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ 15 ἔτη, συνδεθεὶς διὰ φιλίας μετὰ τῶν Φαβίου Μαξίμου καὶ Σκηπίωνος τοῦ Αἰμιλιανοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπαίδευσε καὶ ἠκολούθησεν εἰς τὰς ἐκστρατείας, γενόμενος σύμβουλος αὐτοῦ. Κατόπιν ἐνεργειῶν μάλιστα αὐτοῦ ἐπέτυχε νὰ ἐπανέλθῃ μετὰ τῶν ἐναπομεινάντων ἐξορίστων εἰς τὴν πατρίδα του μετὰ 17 ἔτη. Κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς Ῥώμην ἐσπούδασε τὴν ἱστορίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐμελέτησε τὰ ἀρχεῖα των. Ὁ Πολύβιος προσεπάθησε νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσε. Μόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.) ἐπέτυχε νὰ διαθέσῃ τοὺς νικητὰς ἐχθροὺς ἐπιεικέστερον πρὸς τοὺς ἡττημένους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡ πατρίς του ἀνεγνώρισε μετ' εὐγνωμοσύνης. Μετὰ ταῦτα ἠσχολήθη μὲ τὴν μελέτην πολλῶν χωρῶν καὶ γενικῶς τοῦ ὑλικοῦ πρὸς συγκρότησιν τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου, τοῦ ἐπιγραφομένου «Ἱστορίαι». Περιελάμβανε 40 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πρῶτα 5 διεσώθησαν ἀκέραια, τῶν δὲ ἄλλων ἐπιτομαὶ καὶ ἀποσπάσματα. Ἡ ἱστορία τούτου ὀνομάζεται «καθολική», διότι περιλαμβάνει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀσίαν, Ἰταλίαν, Ἀφρικήν, κέντρον δὲ αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ πολίτευμα τῆς Ῥώμης. Ὡς γλῶσσαν χρησιμοποιεῖ τὴν σύγχρονόν του κοινήν, ἔχει δὲ ἀξίαν, διότι ἠρεύνησε τὰς πηγὰς καὶ ἐμελέτησε τὴν γεωγραφίαν καὶ τὸ πολίτευμα τῶν διαφόρων χωρῶν. Τοῦτον ἐμιμήθησαν μᾶλλον οἱ Ῥωμαῖοι παρὰ οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ ἔργον του ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστοριογραφίας. Συνέγραψε καὶ ἄλλα δευτερεύοντα ἔργα. Ἱστορίας εἰς 52 βιβλία συνέγραψε καὶ ὁ Στωϊκὸς φιλόσοφος καὶ φυσιολόγος Ποσειδώνιος ὁ Ἀπαμεύς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἱστοριῶν τοῦ Πολυβίου (ἀπὸ τοῦ 144-86 π.Χ.).

β) Γεωγραφία. Αὕτη εἶναι συνηνωμένη μετὰ τῆς ἱστορίας, οἱ κυριώτεροι δὲ τῶν γεωγράφων εἶναι ὁ ναύαρχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Νέαρχος, ὁ Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος, ὁ ὁποῖος ἵδρυσε τὴν ἐπιστημονικὴν γεωγραφίαν γράψας «Γεωγραφίαν», εἰς τὸ ὁποῖον ἔργον περιέγραψε τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Τούτου διορθώσεις καὶ προσθήκας ἔκαμεν ὁ Πολύβιος. Κυριώτατοι ἐπίσης τῶν γεωγράφων εἶναι ὁ Εὔδοξος, ὁ Τιμοσθένης, ὁ Ἀγαθαρχίδης, ὁ Ἀρτεμίδωρος, ὁ Σκύμνος καὶ ὁ Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος εἰς τὴν ἱστορίαν.

γ') Φιλοσοφία. Βλέπε περὶ αὐτῆς εἰδικὸν ἄρθρον «Ἑλληνικὴ φιλοσοφία» εἰς παρόντα τόμον.

δ) Γραμματική. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι ἠννόουν ὄχι μόνον τὴν γλωσσικὴν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἔρευναν τῶν μύθων καὶ τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ περὶ ταύτην ἀσχολούμενοι δὲν ἦσαν μόνον οἱ κυρίως γραμματικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολάς, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Περιπατητικὴν καὶ τὴν Στωϊκήν. Τοιοῦτοι ἦσαν: Ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός. Ἐκ τῶν πολλῶν ἔργων τὰ ὁποῖα συνέγραψεν, ἐσώζοντο τὰ «Γραμματικὰ» καὶ «Βιογραφικά». Ὁ Χαμαιλέων ὁ Περιπατητικός, Ποντικὸς καὶ οὗτος, ἔγραψε ποικίλα περὶ Ὁμήρου, Ἡσιόδου, Σαπφοῦς, Ἀνακρέοντος, Αἰσχύλου, ἀρχαίας κωμῳδίας, Πινδάρου κλπ. Ὁ Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος (ἐκ τῆς Σικελικῆς Μεσσήνης), μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀσχοληθεὶς μὲ μελέτας ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικάς, ἔγραψε σπουδαιότατον ἔργον «Βίος Ἑλλάδος» εἰς 3 βιβλία. Εἰς τοῦτο, ἐξετάζων τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν διαφόρων πολιτειῶν, τῶν ἀγώνων, τῆς μουσικῆς, τῶν ποιητῶν. Ὁ Ἀριστόξενος ὁ Ταραντῖνος, μαθητὴς καὶ αὐτὸς τοῦ Ἀριστοτέλους· ἐπωνομάσθη Μουσικός, διότι συνέγραψεν «Ἁρμονικά», «Ρυθμικὰ Στοιχεῖα», «Σύμμικτα συμποτικὰ» καὶ «Βίους ἀνδρῶν». Περὶ λογοτεχνικῶν ἔργων ἔγραψαν ὁ Φανίας ἢ Φαινίας ὁ Ἐρέσιος, ὁ Κλέαρχος ὁ Σολεύς, μεταξὺ τῶν πολλῶν ἔργων τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ οἱ «Βίοι» εἰς 8 βιβλία, ἀποτελέσαντες εἰς τὸν Ἀθήναιον τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῶν «Δειπνοσοφιστῶν». Ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Θεοφράστου, ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ «Περὶ Ρητορικῆς» εἰς δύο βιβλία, σήμερον δὲ σώζεται βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ Ἑρμηνείας», τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν φιλολόγων, δὲν θεωρεῖται ὅμως γνήσιον ἔργον αὐτοῦ. Ἐπίσης καὶ ὁ Πραξιφάνης, ὁ ὁποῖος ἤκουσε τὸν Θεόφραστον. Περὶ αὐτὰ ἠσχολήθη καὶ ὁ Σάτυρος (περὶ τὸ 200 π.Χ. ζήσας) ὁ ὁποῖος ἔγραψε «Βίους ἐνδόξων ἀνδρῶν», ὅπου ὡμίλει περὶ φιλοσόφων καὶ ποιητῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐθεωρεῖτο σπουδαιότατον, ὥστε ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος ὁ γραμματικὸς Ἡρακλείδης ὁ Λέμβος ἔκαμεν ἐπιτομὴν αὐτοῦ, ἐκ τοῦ βίου δὲ τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ περιλαμβανομένου εἰς αὐτό, εὑρέθη ἀπόσπασμα εἰς πάπυρον τῆς Ὀξυρρύγχου. Καὶ περὶ ταῦτα μὲν ἠσχολοῦντο οἱ περιπατητικοί, οἱ δὲ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι διεμόρφωσαν τὸ γραμματικὸν σύστημα καὶ ἠσχολήθησαν καὶ περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων. Ὁ Χρύσιππος ὁ Σολεὺς καὶ ὁ Ἀντίπατρος ὁ Ταρσεὺς ἔγραψαν πολλὰ γραμματικὰ ἔργα, π.χ. «Περὶ τῆς ἀνωμαλίας», «Περὶ τῆς συντάξεως», «Περὶ τῶν τοῦ λόγου μερῶν» κλπ. Μελέτας δὲ ἀναφερομένας εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἔκαμον οἱ μεταγενέστεροι Στωϊκοὶ Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ποσειδωνίου Ἀθηνόδωρος ὁ Ταρσεύς, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καὶ διδάσκαλος τοῦ Ὀκταβιανοῦ.

Οἱ κυρίως γραμματικοὶ ἐθεώρουν ὡς σκοπὸν τοῦ ἔργου των νὰ κάμουν εἰς πάντας κατανοητὰ τὰ δόκιμα λογοτεχνικὰ ἔργα, διήρουν δὲ κατ' ἀρχὰς τὴν γραμματικὴν εἰς τὸ «ἀναγνωστικόν», τὸ «ἐξηγητικόν», τὸ «διορθωτικὸν» καὶ τὸ «κριτικὸν» μέρος, βραδύτερον δὲ ἄλλοι γραμματικοὶ συνέγραψαν συστηματικὰ ἔργα περὶ γραμματικῆς, μετρικῆς καὶ ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας. Οἱ γραμματικοὶ ἤκμασαν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Πέργαμον, τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην, καὶ μερικοὶ ἐκ τούτων ἀπέβησαν ἀξιόλογοι. Οἱ γραμματικοὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἠσχολοῦντο καὶ μὲ τὴν ποίησιν.

Ὁ Καλλίμαχος π.χ. περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος εἰς τὸ περὶ ποιήσεως μέρος, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, ὁ ἀτθιδογράφος Φιλόχορος, ὑπῆρξαν γραμματικοί. Ὁ δὲ Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος, ὁ ὁποῖος καὶ διηύθυνε τὴν βιβλιοθήκην, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ ἐλεγειοποιοῦ Φιλητᾶ. Οὗτος μάλιστα, διὰ τῆς διορθώσεως (= κριτικῆς ἐκδόσεως) τοῦ Ὁμήρου, ἔθεσε τὰς βάσεις τῶν ἐργασιῶν τῶν μετὰ ταῦτα γραμματικῶν, (βλέπε ἀνωτέρω εἰς τὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν).

Ὁ Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος, μαθητὴς τοῦ Καλλιμάχου καὶ διάδοχος αὐτοῦ εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Βιβλιοθήκης μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐθεωρεῖτο ὁ ὀνομαστότερος καὶ πολυμαθέστερος τῶν λογίων τῆς Ἀλεξανδρείας, πρῶτος ἐπονομάσας τὸν ἑαυτόν του φιλόλογον, δηλαδὴ γραμματικόν. Οὗτος ἦτο συγχρόνως φιλόσοφος, γεωγράφος, μαθηματικὸς καὶ ποιητὴς καὶ ἐπωνομάζετο Βῆτα, δηλαδὴ δεύτερος ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν πεδίων καὶ Πένταθλος. Πλὴν τῶν ποιημάτων καὶ τοῦ κυρίου ἔργου του, «Τῶν Γεωγραφικῶν», ἔγραψε καὶ «Περὶ ἀρχαίας κωμῳδίας» εἰς 10 βιβλία, περὶ χρονογραφίας, καταστερισμούς, ἢ καταλόγους, ἢ ἀστροθεσίας» εἰς τοὺς ὁποίους ἐνυπῆρχον οἱ μῦθοι τῶν ποιητῶν περὶ τῶν ἀστέρων. Τούτου ἐπιτομὴ περιῆλθε μέχρι ἡμῶν.

Ἀστρονομικὰ ποιήματα ἦσαν ὁ «Ἑρμῆς», ἡ «Ἠριγόνη» καὶ ἁπλᾶ ἡ «Ἀντερινύς» ἢ «Ἡσίοδος».

Ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, χαλκοπλάστης, διακριθεὶς ὡς τεχνοκρίτης καὶ συγγραφεύς. Οὗτος μετέβη πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Περγάμου Ἄτταλον τὸν Α'. Συνέγραψε πολλὰ περὶ ζωγραφικῆς καὶ ἀνδριαντοποιΐας, ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλησε ὁ Πλίνιος, βίους φιλοσόφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλησεν ὁ Διογένης Λαέρτιος καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ὁ Ἴστρος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε πολλὰ πεζὰ καὶ ποιητικὰ ἔργα, Ἀττικά, Ἡλειακά, Σύμμεικτα ὑπομνήματα. Ὁ Ἑρμιππος ὁ Σμυρναῖος ὁ συγγράψας, ὅπως καὶ ὁ Καλλίμαχος, βίους τῶν διακριθέντων εἰς τὸν τομέα τῆς παιδείας. Ὁ περιηγητὴς Πολέμων ὁ ἐπικληθεὶς Στηλοκόπας, ἀσχολούμενος μὲ τὴν τοπογραφίαν τὴν ἐπιγραφικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης. Οὗτος περιῆλθε πλείστας χώρας, τὴν Ἑλλάδα, Μικρὰν Ἀσίαν, Ἰταλίαν, Σικελίαν, ἦλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Ἐπιφανοῦς. Συνέγραψε μεγάλο ἀριθμὸν ἔργων, λαβὼν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἐπιγραφάς, ἐπὶ διαφόρων μνημείων, ὅπως τὰς «Περὶ τὴν Ἀθήνησιν Ἀκροπόλεως» εἰς 4 βιβλία, «Περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς θησαυρῶν», «Περὶ τῶν κατὰ πόλεις ἐπιγραμμάτων», «Περὶ τῶν ἐν τοῖς Προπυλαίοις πινάκων», «Περὶ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ» καὶ πλῆθος ἄλλων. Μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἔχομεν μόνον ἀποσπάσματα. Θεωρεῖται πατὴρ καὶ ἱδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης. Τεχνοκρίται γράψαντες περὶ τῶν τεχνιτῶν ἢ τῶν ἔργων τέχνης, εἶναι ὁ Ξενοκράτης, ὁ Σικυώνιος, ὁ Ἡλιόδωρος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Πασιτέλλης ὁ Νεαπολίτης, ὁ Καλλίξενος ὁ Ρόδιος κ.ἄ. «Περιήγησιν Ἄργους» ἔγραψεν ὁ Σωκράτης ὁ Ἀργεῖος, ὁ δὲ Σῆμος ὁ Δήλιος «Περὶ παιάνων» καὶ «Δηλιακά».

Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (262-185 π.Χ.), διατελέσας καὶ οὗτος διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, ὑπῆρξε σπουδαῖος γραμματικός, ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν γλῶσσαν τὴν κριτικὴν καὶ τὴν λογοτεχνίαν. Ἐξέδωσε τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον καὶ τοὺς Λυρικοὺς ποιητάς, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν Ἀττικὴν κωμῳδίαν ἠσχολήθη, γράψας ὑποθέσεις τραγῳδιῶν. Λεξικογραφικὰ δὲ ἔργα αὐτοῦ ἦσαν αἱ «Ἀττικαὶ λέξεις» καὶ αἱ «Λακωνικαὶ γλῶσσαι», «Ὀνομασίαι ἡλικιῶν», «Περὶ συγγενῶν ὀνομάτων». Οὗτος ἵδρυσε γραμματικὴν σχολήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεφοίτησεν πλεῖστοι ἐπιφανεῖς φιλόλογοι, σπουδαιότατος τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ Ἀρίσταρχος.

Ὁ Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ (220-145 π.Χ.) ζήσας εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος, τοῦ ὁποίου καὶ τὸν υἱὸν ἐξεπαίδευσε καταδιωχθεὶς βραδύτερον μετέβη εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν κριτικῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖος ἑρμηνευτής, ὥστε νὰ ὀνομασθῇ ὁ κατ' ἐξοχὴν γραμματικὸς καὶ κριτικός. Ἐκ τῆς σχολῆς του ἐξῆλθον 40 περίφημοι γραμματικοὶ καλούμενοι Ἀριστάρχειοι ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ἀπολόδωρος, ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Ἀσκαλωνίτης, ὁ Δίδυμος, ὁ Ἀριστόνικος, ὁ Σέλευκος κλπ. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐξέδωσε τὸν Ἡσίοδον, Ἀλκαῖον, Πίνδαρον καὶ τὸν Ὅμηρον δίς· πλεῖστα δὲ εἶναι τὰ ἑρμηνευτικὰ του συγγράμματα καὶ τὰ ὑπομνήματά του εἰς ἄλλους συγγραφεῖς. Εἰς τὴν γραμματικὴν ὑπῆρξεν ὀπαδὸς τῆς ἀναλογίας, δηλαδὴ τῆς ὁμαλῆς διαπλάσεως τῶν τύπων. Ἀντίπαλος πρὸς αὐτὸν ὑπῆρξεν ὁ Κράτης ὁ Μαλλώτης, ὁ μέγιστος τῶν γραμματικῶν ἀλλὰ τῆς Περγαμηνῆς σχολῆς, ὑπέρμαχος τῆς ἀνωμαλίας, δηλαδὴ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἀναλογίας. Σπουδάσας εἰς Ταρσὸν μετέβη εἰς τὴν Πέργαμον, τυχὼν θερμοτάτης ὑποδοχῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐτῆς Ἀττάλου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου σταλεὶς εἰς τὴν Ρώμην διήγειρε καὶ ἐκεῖ τὸν πόθον πρὸς τὰς γραμματικὰς σπουδάς. Σπουδαῖον ἔργον αὐτοῦ ἦτο τὸ «Περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου». «Περὶ ἀνωμαλίας» εἰς 6 βιβλία κατὰ τῆς ἀναλογίας τοῦ Ἀριστάρχου· ἀναφέρονται σχόλια αὐτοῦ εἰς τὸν Ἡσίοδον, Εὐριπίδην καὶ Ἀριστοφάνην, σώζονται δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλων ἔργων του. Εἶχε καὶ αὐτὸς πολλοὺς καὶ ἐνδόξους μαθητάς οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν Κρατήτειοι, ὅπως ὁ Ζηνόδοτος ὁ Μαλλώτης, ὁ Δημήτριος, ὁ Ἰξίων, Ἡρόδικος ὁ Βαβυλώνιος, Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ, Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανός.

Ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ σπουδαιότατος μαθητὴς τοῦ Ἀριστάρχου, ἀσχολούμενος κυρίως μὲ τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς φιλολογίας. Πλεῖστα εἶναι τὰ ἔργα του, πεζὰ καὶ ἔμμετρα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν ἀποσπάσματα. Εἰς τὰ ἔργα του περιλαμβάνονται χρονικά, περὶ θεῶν, περὶ ἐτυμολογιῶν, περὶ γῆς, περὶ νέων καταλόγου κλπ. καθὼς καὶ ἡ καλουμένη Βιβλιοθήκη, τῆς ὁποίας σώζονται 3 βιβλία, περιλαμβάνουσα γενικὴν περιγραφὴν τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας· ταύτην ἤντλησεν ὁ συγγραφεὺς ἐκ παλαιοτέρων ποιητῶν καὶ τῶν ἔργων των, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἐχάθησαν. Ἡ Βιβλιοθήκη ὑπ' ἄλλων νομίζεται ἐπιτομὴ μεταγενεστέρου ἔργου αὐτοῦ, ὑπ' ἄλλων ἔργον ἄλλου συγγραφέως.

Ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ (170-90 π.Χ.), μαθητὴς τοῦ προηγουμένου, ἠσχολήθη μὲ τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ τὴν φήμην του ὀφείλει εἰς τὴν Γραμματικὴν Τέχνην του, ἔργον σύντομον, τοῦ ὁποίου ἐγίνετο χρῆσις εἰς τὰ σχολεῖα. Τοῦτο ὑπεμνηματίσθη διὰ μακρῶν καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν Συριακὴν καὶ

'Αρμενικὴν γλῶσσαν. Μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Τυραννίων ὁ πρεσβύτερος, τιμηθεὶς πολὺ εἰς τὴν Ρώμην, τούτου δὲ ὁ Τυραννίων ὁ νεώτερος. 'Ο Δημήτριος ὁ Μάγνης, γράψας περὶ ὁμωνύμων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἐκ τοῦ ὁποίου ἤντλησεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Πλούταρχος, ὁ 'Αθήναιος, ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος καὶ φίλος τοῦ 'Αττικοῦ. 'Ο 'Αριστοκλῆς ὁ Ρόδιος, γράψας περὶ ποιητικῆς, περὶ χορῶν καὶ ἀγώνων ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴν εἰς τὸν Δίδυμον τὸν 'Αλεξανδρέα, μαθητὴν τοῦ 'Αριστάρχου, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ 'Αντωνίου καὶ Αὐγούστου. 'Επωνομάζετο χαλκέντερος (ἀκάματος, ἀκούραστος) καὶ σκωπτικῶς βιβλιολάθας, διότι ἐλέγετο, ὅτι ἔγραψε 3.500 βιβλία τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρῇ εἰς τὴν μνήμην του. Οὗτος μετέφερε τὰς γραμματικὰς καὶ λογοτεχνικὰς μελέτας ἐκ τῆς 'Αλεξανδρείας εἰς τὴν Ρώμην. "Εγραψεν ὑπομνήματα εἰς τὸν "Ομηρον, 'Ησίοδον, Αἰσχύλον, Σοφοκλῆ, Εὐριπίδην, Φρύνιχον, 'Αριστοφάνην, Πίνδαρον, Δημοσθένην. Πολύτιμον ὑπῆρξε τὸ ἔργον του περὶ τοῦ 'Αριστάρχου διορθώσεως. Κυρίως ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ἀκριβῆ χρῆσιν τῆς γλώσσης, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ τίτλοι τῶν ἐργασιῶν του. Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἤντλησαν παρ' αὐτοῦ.

5) 'Επιστῆμαι. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην προήχθη καὶ ἡ ἰατρική. Σπουδαῖοι θεράποντες αὐτῆς ὑπῆρξαν ὁ 'Ηρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος, ἀσχολούμενος περὶ τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἰατρικῆς κατ' ἐξοχὴν δὲ περὶ τὴν ἀνατομικήν. Τὰ πολύτιμα ἔργα αὐτοῦ ἐπεγράφοντο «'Ανατομικὴ» ἢ «'Ανατομικὰ» εἰς 3 βιβλία, περὶ ὀφθαλμιῶν, περὶ αἰτιῶν καὶ διαιτητικῶν. Οὗτος κατέστησε τὴν 'Αλεξάνδρειαν κέντρον ἰατρικῶν σπουδῶν, πλεῖστοι δὲ ὑπῆρξαν οἱ μαθηταί του κληθέντες 'Ηροφίλειοι. 'Ο 'Ερασίστρατος ὁ Κεῖος ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἀνατομικήν, ἰδίως δὲ περὶ τὸ νευρικὸν σύστημα· 'Αντικείμενον τῆς ἐρεύνης τοῦ 'Ηρακλείδους τοῦ Ταραντίνου ἀπετέλει κυρίως ὁ ἐγκέφαλος τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς ἀρχὴν τῶν νεύρων. 'Αλλὰ καὶ μαθηματικοὶ καὶ ἀστρονόμοι καὶ μηχανικοὶ ἀνεφάνησαν ἄριστοι ὁ Εὐκλείδης, ὁ 'Αρχιμήδης, ὁ 'Απολλώνιος ὁ Περγαῖος, ὁ 'Αρίσταρχος ὁ Σάμιος, ὁ "Ιππαρχος ὁ Νικαεύς, ὁ Κτησίβιος καὶ ἄλλοι

ΑΠΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ.

Κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον τὸ κέντρον τῶν 'Ελληνικῶν γραμμάτων ἀπέβη ἡ Ρώμη, ἡ ὁποία διὰ τῆς καθυποτάξεως τόσων σπουδαίων χωρῶν ἐγένετο κοσμοκράτειρα. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ νικήτρια διὰ τῶν ὅπλων ἡττήθη διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ νικηθέντος κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ Λατίνου ποιητοῦ 'Οράτιου καὶ οἱ ἄξεστοι καὶ σκληροὶ ἄνθρωποι αὐτῆς κατέστησαν ἡπιώτεροι.

"Ενεκα τούτου ἄνδρες σπουδαῖοι καὶ πλούσιοι, ἀλλὰ καὶ τινες αὐτοκράτορες, ὅπως π.χ. ὁ 'Οκταβιανὸς καὶ ὁ Τιβέριος, γοητευθέντες ἐκ τῶν 'Ελληνικῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν προστατεύουν καὶ διὰ παντὸς τρόπου καλλεργοῦν ταῦτα. Τοιουτοτρόπως ἡ δύναμις τῶν 'Ελλήνων αὐξάνεται καὶ οἱ διάφοροι φιλόσοφοι, ποιηταί, γραμματικοί, ἰατροί, καλλιτέχναι, ἐρχόμενοι ἐκ τῆς 'Αλεξανδρείας ἢ ἄλλων 'Ελληνικῶν πόλεων τῆς 'Ασίας εἰς τὴν Ρώμην εὑρίσκουν εὐνοϊκὸν τόπον πρὸς καλλιέργειαν τοῦ ἔργου των, ἱδρύουν σχολὰς καὶ δίδουν ὁλίγον κατ' ὁλίγον εἰς τὴν Ρώμην χαρακτῆρα 'Ελληνικῆς πόλεως, ἡ ὁποία κατὰ τὸν ποιητήν της 'Ιουβενάλιον ἀπέβη urbs Graecä (= πόλις 'Ελληνική) ἡ δὲ 'Ελληνικὴ γλῶσσα ὡμιλεῖτο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν εὐγενῶν καὶ ἀνωτέρων ἀνθρώπων; τῶν παιδευθέντων ἀπὸ "Ελληνας διδασκάλους, ἀλλὰ ἐγίνετο χρῆσις αὐτῆς καὶ εἰς τὰ δημόσια γράμματα, χωρὶς νὰ ἐκβάλῃ τὴν ἐντοπίαν. Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ 'Οκταβιανὸς διέταξε νὰ γραφοῦν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένα (= res gestae) 'Ελληνιστὶ καὶ Λατινιστί. Τοῦτο καλεῖται 'Αγκυρανὸν μνημεῖον, διότι εὑρίσκοντο γραμμένα ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐν 'Αγκύρα ναοῦ τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Ρώμης.

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ περίοδος αὐτὴ δὲν διαφέρει τῆς 'Αλεξανδρεωτικῆς. 'Η διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν μετάθεσιν τοῦ κέντρου. Πλεῖσται μεγάλαι πόλεις γίνονται ἕδραι παιδεύσεως ὅπως αἱ 'Αθῆναι, ἡ 'Αλεξάνδρεια, ἡ Ρόδος καὶ εἰς τὴν 'Ασίαν αἱ κυριώτεραι πόλεις Πέργαμος, "Εφεσος, Σμύρνη, 'Αντιόχεια, Ταρσός, Προῦσα, Νίκαια, Ξάνθος, 'Απάμεια, Λαοδίκεια καὶ ἄλλαι εἰς ὅσας ὑπῆρχεν 'Ελληνισμός. 'Ο αὐτοκράτωρ 'Αδριανὸς ὑποστηρίξας πολὺ τὰ 'Ελληνικὰ γράμματα ἐπέφερε μίαν ἀναγέννησιν αὐτῶν, τοῦτο δὲ συνεχίσθη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων του μέχρι τοῦ σημείου αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Μᾶρκος Αὐρήλιος νὰ γράψῃ 'Ελληνιστὶ τὸ ἔργον του «Τὰ εἰς ἑαυτόν». Καὶ θὰ προήγετο κατὰ πολὺ ἡ 'Ελληνικὴ λογοτεχνία, διότι ὑπὸ πολλῶν αὐτοκρατόρων μετέπειτα ἠνοήθησαν καὶ ἐνισχύθησαν οἱ "Ελληνες, ἀλλ' οἱ διαρκεῖς πόλεμοι ἐκώλυσαν τὴν πρόοδον καὶ ἔβλαψαν αὐτήν. Πάντα τὰ εἴδη τῆς λογοτεχνίας καλλιεργοῦνται καὶ παράγουν καλὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα βεβαίως δὲν δύνανται νὰ ἔχουν τὸ κάλλος τῶν 'Αττικῶν· πάντως ὅμως ἡ σημασία των εἶναι μεγάλη.

1) ΠΟΙΗΣΙΣ

'Η ἀνάπτυξις πάντως δὲν εἶναι μεγάλη· ποιηταὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους ἀναφέρονται ὁ 'Αρριανός, ὄχι ὁ ἱστορικός; ὁ ὁποῖος μετέφρασε τὰ «Γεωργικὰ» τοῦ Λατίνου ποιητοῦ Βιργιλίου καὶ ἔγραψεν «'Αλεξανδρειάδα» εἰς 24 βιβλία. 'Ο Σκοπελιανὸς γράψας «Γιγαντομαχίαν», ὁ Πτολεμαῖος ὁ Χέννος, γραμματικὸς καὶ φιλόσοφος, γράψας δρᾶμα «Σφίγγα» καὶ ἔπος «'Ανθόμηρον» καὶ ἄλλας συγγραφάς· ὁ Πείσανδρος γράψας «'Ηρωϊκὰς θεογραφίας» (ἐξ 26 κατ' ἄλλους δὲ ἐξ 600 βιβλίων), ὁ Σωτήριχος γράψας πολλὰ ἔπη: τὰ «Κατ' 'Αριάδνην», τὰ «Κατὰ Πάνθειαν», τὴν «Βαβυλωνίαν», «Βασσαρικὰ» (= Διονυσιακὰ) καὶ ἄλλας ἱστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς μελέτας, ὡς «'Ιστορίας 'Αλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος» κλπ. Μερικῶν ἐκ τούτων τὰ ἔργα ἀπωλέσθησαν, μερικῶν δὲ ἐσώθησαν ἐλάχιστα ἀποσπάσματα.

Τοῦ διδακτικοῦ ἔπους ποιηταὶ εἶναι ὁ 'Οππιανὸς ἐκ Κιλικίας· Τούτου ἔργα εἶναι τὰ «'Αλιευτικὰ» εἰς 5 βιβλία καὶ τὰ «'Ιξευτικὰ» (= πῶς νὰ συλλαμβάνωνται πτηνὰ δι' ἰξευτηρίου (βλ. λ.) καλάμου). Τὸ πρῶτον διεσώθη, τοῦ δευτέρου μόνον παράφρασις. Τὰ δὲ «Κυνηγετικὰ» εἰς 4 βιβλία, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτόν, εἶναι ἔργον ἄλλου. Οὗτος τόσον ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε τὸ πρῶτον ἔργον του, ὥστε λέγεται ὅτι δι' ἕκαστον στίχον τούτου ἔλαβε δῶρον χρυσοῦν στατῆρα (= νόμισμα). 'Εμμέτρως ἔγραψαν τὰ ἔργα των καὶ ὡρισμένοι ἰατροὶ ὅπως π.χ. ὁ 'Ανδρόμαχος ὁ πρεσβύτερος ὁ ἀρχίατρος τοῦ Νέρωνος ἔκαμεν εἰς ἐλεγείας τὸ ἔργον του «Θηριακὴ δι' ἐχιδνῶν» ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸν Γαληνόν, ὅπου καὶ περιλαμβάνονται ἀποσπάσματα ἰατρικὰ εἰς ἰαμβικὸν τρίμετρον τοῦ Δαμοκράτους, τοῦ ἐπονομασθέντος Σερβιλίου μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἐκ τοῦ οἴκου τούτου, ὁ ὁποῖος, ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἄριστος ἰατρὸς ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου.

'Ο ἰατρὸς Μάρκελλος ὁ Σιδήτης (πόλεως τῆς Παμφυλίας) ἔγραψε 42 βιβλία ἰατρικὰ εἰς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους «Περὶ ἰχθύων», «Περὶ λυκανθρώπου» κλπ., ἐκ τῶν ὁποίων 4 ἀποσπάσματα διεσώθησαν. "Επος γεωγραφικὸν εἰς 1187 στίχους ἑξαμέτρους, ὀνομαζόμενον «Περιήγησις Οἰκουμένης», ἔγραψεν ὁ Διονύσιος ὁ περιηγητής. Τοῦτο μετεφράσθη δὶς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ ὑπεμνηματίσθη ὑπὸ πολλῶν, σώζονται δὲ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Θεσσαλονικέως. 'Αστρολογικὸν δὲ ἔπος ὑπὸ τὸν τίτλον «'Αποτελεσματικὰ» εἰς 6 βιβλία ἀποδίδεται εἰς τὸν Μανέθωνα Αἰγύπτιον ἱστορικὸν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. "Ετερον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ καταρχῶν» ἀπεδίδετο εἰς τὸν Μάξιμον τὸν 'Εφέσιον ἢ Σμυρναῖον. Μυθιάμβων δὲ ποιητὴς ἀντλήσας ἐκ παλαιῶν αἰσωπείων μύθων ὑπῆρξεν ὁ Βαβρίας ἢ Βάβριος, τούτων ὅμως ἐσώθησαν ἀποσπάσματα. Πολλὰ ἐκ τῶν εἰδῶν τοῦ διδακτικοῦ ἔπους διεσώθησαν, διότι καὶ εἰς τὰ σχολεῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡρισμένα καὶ διότι ὡρισμένα ἀπεμνημονεύοντο εὐκόλως.

Λυρικὴ ποίησις. Τοιοῦτος ποιητὴς καὶ μουσικὸς συγχρόνως εἶναι ὁ Μεσομήδης ὁ Κρής, ἀπελεύθερος τοῦ 'Αδριανοῦ, εὐνοηθεὶς πολὺ ὑπ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν Πτολεμαΐδα τῆς Αἰγύπτου εὑρέθη ἐπὶ λίθου παιὰν εἰς 'Ασκληπιόν, ἄλλοι δύο εἰς τὸ 'Ασκληπιεῖον τῶν 'Αθηνῶν καὶ ἐπιτύμβιον ἐπὶ στήλης εἰς τὰς Τράλλεις. Εἰς τὰ ποιήματά του διετηρήθησαν καὶ ἀρχαῖα μουσικὰ σημεῖα.

Τὸ ἐπίγραμμα καλλιεργεῖται πολὺ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ ἐπιγραμματοποιοί, οἱ ὁποῖοι συνελέγησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ Φιλίππου τοῦ Θεσσαλοῦ (1ος αἰὼν μ.Χ.), ὁ ὁποῖος κατὰ μίμησιν τοῦ στεφάνου τοῦ Μελεάγρου ἔκαμε καὶ αὐτὸς στέφανον. Οὗτοι εἶναι ὁ 'Αντίπατρος ὁ Θεσσαλονικεύς, ὁ Κριναγόρας, ὁ 'Αντίφιλος, ὁ Τύλλιος Λαυρέας, ὁ Φιλόδημος, ὁ Ζωνᾶς, ὁ Βιάνωρ, ὁ Λεωνίδας ὁ 'Αλεξανδρεύς, ὁ Λόλλιος Βάσσος, Λουκίλλιος ὁ Λουκιανὸς καὶ ἄλλοι. Συλλογὰς ἐπιγραμμάτων ἔκαμον καὶ ἄλλοι. 'Επὶ 'Αδριανοῦ ὁ Στράτων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Παιδικὴ Μοῦσα», ὡς καὶ ὁ Διογενειανὸς ὁ 'Ηρακλεώτης ὑπὸ τὸ ὄνομα «'Επιγραμμάτων ἀνθολόγιον» ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἔγραψε «Πάμμετρον», πλὴν τῶν ἄλλων ἔργων του, εἰς τὸ ὁποῖον περιείχοντο ἐπιγράμματα, ἀναφερόμενα εἰς μεγάλους ἄνδρας. 'Αλλ' ἐκτὸς τούτων πολλὰ εἶναι τὰ ἐπιγράμματα τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, εὑρεθέντα ἐπὶ βάθρων χαλκῶν ἢ μαρμαρίνων ἔργων ἢ ἐπὶ πηλίνων ἀγγείων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων κλπ.

Τὸ δρᾶμα. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο οὐδὲν ἀξιόλογον παρήχθη· καὶ ἐγράφησαν μὲν τραγῳδίαι καὶ κωμῳδίαι ὑπὸ ἀρκετῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, ἀλλ' αὗται μόνον ἀνεγινώσκοντο. Τοιαύτας ἔγραψαν ὁ Νικόλαος Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Φιλόστρατος, ὄχι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Εἰκόνων».

'Αντὶ αὐτῶν μεγαλυτέραν πρόοδον εἶχον οἱ «μῖμοι» ὄχι πλέον ὡς μονόπρακτα δράματα ἀλλὰ περιλαμβάνοντες πολλὰς σκηνάς. 'Επίσης καὶ οἱ «παντόμιμοι ὀρχήσεις». Μιμογράφος τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ Φιλιστίων. Εἰς πάπυρον τῆς 'Οξυρρύγχου εὑρέθησαν ἀποσπάσματα μίμων τῶν χρόνων τούτων.

Χριστιανικὴ ποίησις. 'Η ποίησις αὕτη ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Τὸ «Παρθένειον» τοῦ μάρτυρος Μεθοδίου, ὁ «"Υμνος» τοῦ Κλήμεντος τοῦ 'Αλεξανδρέως, ὁ «Ψαλμὸς» τῶν Ναασηνῶν καὶ ὁ ψαλμὸς ὁ εὑρεθεὶς εἰς τὴν 'Αγίαν Τριάδα ἐπὶ παπύρου τῆς 'Οξυρρύγχου, ὁ ὁποῖος μάλιστα φέρει καὶ μουσικὰ σημεῖα ἀρχαῖα, εἶναι τὰ προϊόντα τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἴδους. (Σχετικῶς βλέπε κατωτέρω «Βυζαντινὴ Περίοδος»).

2) ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

1) Ἱστορία. Ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Τὸ ἔργον τούτου, τὸ ὁποῖον εἶναι καθολικὴ ἱστορία ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τῶν πολέμων εἰς Γαλατίαν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἐπιγράφεται «Βιβλιοθήκη» καὶ ἀποτελεῖται ἐκ 40 βιβλίων. Τὰ πρῶτα πέντε διετηρήθησαν καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 11-20, τῶν λοιπῶν μόνον ἐπιτομαὶ καὶ ἀποσπάσματα. Διὰ νὰ συγγράψῃ τοῦτο περιῆλθε πολλὰς χώρας τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τὸ ἔργον τοῦτο ἂν καὶ ἔχει μικρὰν ἐπιστημονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀξίαν, ἐν τούτοις εἶναι πολύτιμον ἕνεκα τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων καὶ διότι ἀναπληροῖ ἀπολεθέντα ἔργα ἄλλων ἱστορικῶν.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, ὁ ὁποῖος, ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην ἐπὶ Αὐγούστου, ἔμαθε τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν λογοτεχνίαν· παρέμεινε πολλὰ ἔτη εἰς τὴν Ρώμην, διδάσκων τὴν ρητορικὴν ἐπὶ εἰκοσαετίαν. Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἱστορικῶν ἔργων του ἦτο ἡ «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία» εἰς 20 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων διετηρήθησαν τὰ 11 ἐξ ἀρχῆς τῶν δὲ λοιπῶν ἀποσπάσματα καὶ ἐπιτομή. Ἐπειδὴ τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων λήγει εἰς τὸ ἔτος 264 π.Χ. ἀφ' ὅτου ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ Πολυβίου, γίνεται τρόπον τινὰ εἰσαγωγὴ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ ρητορικαὶ πραγματεῖαι του εἶναι σημαντικαί: «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», «Περὶ τῶν ἀρχαίων ρητόρων ὑπομνηματισμοί», «Περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος», «Περὶ τοῦ Θουκυδίδου χαρακτῆρος καὶ ἰδιωμάτων» καὶ «Τέχνη ρητορική», ἡ ὁποία θεωρεῖται νόθος.

Ὁ Καικίλιος ὁ Καλακτῖνος, γράψας «Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δέκα ρητόρων», «Περὶ ὕψους» καὶ ἄλλα μὴ σωθέντα ἔργα. Μὲ τὴν γραμματικὴν καὶ καλολογικὴν κρίσιν ἔργων δοκίμων συγγραφέων ἠσχολήθησαν καὶ ἄλλοι ἄνδρες, ὅπως ὁ γραμματικὸς Ἀρετάδης καὶ ἄγνωστος κατὰ τὸ ὄνομα συγγραφεὺς τοῦ ἔργου «Περὶ ὕψους», τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς τὸν Λογγῖνον. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαῖοι ἄνδρες ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἱστορίαν ὅπως ὁ εἰς τὸ δρᾶμα ἀνωτέρω ἀναφερθεὶς Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο βεβαίως Ἰουδαῖος, ἀλλὰ ἔζησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη πλησίον τοῦ βασιλέως αὐτῶν Ἡρώδου, ἔγραψε δὲ ἱστορίαν καθολικὴν εἰς 114 βιβλία, τὸν βίον τοῦ Ὀκταβιανοῦ, φιλοσοφικὰ ἔργα καὶ δράματα.

Ὁ Ἰώσηπος, ἐξελληνίσας τὸ Ἰουδαϊκὸν ὄνομα Ἰωσήφ, κατα-γόμενος ἐκ σπουδαίου ἱερατικοῦ γένους ἦλθεν εἰς τὴν Ρώμην μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Τίτου ὅπου καὶ ἔμεινε ἀσχολούμενος μὲ τὴν συγγραφὴν τῶν ἔργων τους. Τὰ ἔργα αὐτοῦ εἶναι «Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία» εἰς 20 βιβλία ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Νέρωνος, «Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου» εἰς 7 βιβλία, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς (170 π.Χ.) μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Τίτου (70 μ.Χ.). Ἐπίσης «Ἰωσήπου βίος», «Κατὰ Ἀπίωνος ἢ περὶ ἀρχαιότητος Ἰουδαίων λόγοι». Ὁ Ἰοῦστος ἐκ Τιβεριάδος, γράψας τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον «Χρονικὸν Ἰουδαίων βασιλέων», ὑπῆρξε σπουδαῖος ἱστορικὸς ἀντίτεχνος τοῦ Ἰωσήπου.

Ὁ Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεὺς (46-120 μ.Χ. περίπου), ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ περιφήμου τότε εἰς Ἀθήνας φιλοσόφου Ἀμμωνίου. Πολλάκις μετέβη εἰς Ρώμην, ὅπου συνεδέθη διὰ φιλίας μετ' ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ αὐτοκρατόρων, ὅπως τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος διώρισεν αὐτὸν ὕπατον εἰς τὴν Ἰλλυρίαν. Ἀλλ' οὗτος προτιμῶν τὸν ἡσυχον βίον ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, γενόμενος ἱερεὺς καὶ ζήσας μέχρι τοῦ θανάτου του συγγράφων. Ὁ Πλούταρχος ὑπῆρξε πολυγραφώτατος συγγραφεύς. Ἐκ τῶν ἔργων του περιεσώθησαν «Βίοι παράλληλοι», δηλαδὴ βίοι ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι παραβάλλονται ἕνας πρὸς ἕνα, πλὴν τοῦ Ἄγιδος καὶ Κλεομένους παραβαλλομένων πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Τιβέριον καὶ Γάϊον Γράκχους, παραθέτων ἐν τέλει τοῦ ὅλου ἔργου «Σύγκρισιν» εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς τῶν βιογραφουμένων ἀνδρῶν. Ὑπάρχουν καὶ 4 βίοι ἀνδρῶν μεμονωμένοι. Σκοπὸς τοῦ ἔργου του τούτου εἶναι νὰ κάμῃ τὸν ἀναγνώστην νὰ μιμηθῇ τὰς ἀρετὰς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων. Τὴν ὕλην ἤντλησεν ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχάθησαν. Ἄλλο ἔργον ποικίλου περιεχομένου εἶναι τὰ «Ἠθικά», κληθέντα οὕτω ἕνεκα τῶν διαφόρων ἐν αὐτοῖς ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ζητήματα ἠθικά. Τὰ ἔργα τοῦ συγγραφέως τούτου διεδόθησαν εἰς τὴν Δύσιν, μετεφράσθησαν εἰς τὴν Λατινικὴν καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας καὶ ἀνεγιγνώσκοντο μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως. Οἱ παράλληλοι βίοι μάλιστα ὠνομάσθησαν «Πνευματικὸς λειμών» (= λιβάδι) τῶν μεγάλων καὶ εὐγενῶν ψυχῶν.

Ὁ Φλάβιος Ἀρριανὸς ἐκ Νικομηδείας τῆς Βιθυνίας (95-180 μ.Χ.), τιμηθεὶς πολὺ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ διὰ τῆς παραχωρήσεως πολλῶν ἀξιωμάτων. Κατὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον του ἐμιμήθη τὸν Ξενοφῶντα· Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ φιλοσόφου Ἐπικτήτου χάριν τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὰς «Ἐπικτήτου διατριβὰς» εἰς 8 βιβλία ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται τὰ 4 ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Ἐπίσης «Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου» ἀποτελοῦν ἐπιτομὴν τοῦ προηγουμένου. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἔργων του σπουδαιότατον εἶναι «Ἡ Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου» εἰς 7 βιβλία κατὰ μίμησιν τῆς «Κύρου Ἀναβάσεως» τοῦ Ξενοφῶντος, ὅπου πλὴν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Περσίαν, ἐκθέτει καὶ τὸν βίον τοῦ βασιλέως, τὸν ὁποῖον τὰ μέγιστα θαυμάζει. Πηγὰς πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀξιοπίστους συγγραφεῖς ἀπολεσθέντας, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει, καὶ ἰδιαιτέρως τὸν Πτολεμαῖον τοῦ Λάγου καὶ τὸν Ἀριστόβουλον τὸν Ἀριστοβούλου. Γλῶσσαν χρησιμοποιεῖ τὴν Ἀττικὴν τῶν Ἀττικιστῶν καὶ ὄχι τὴν Κρινήν. Μετ' αὐτοῦ συνάπτεται γεωγραφικὸν ἔργον ἡ «Ἰνδικὴ» εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον. Ἄλλα ἔργα ἱστορικὰ «Βιθυνιακά», «Παρθικά». «Ἀλανικὰ» ἀπωλέσθησαν, ὡς καὶ «Τὰ μετ' Ἀλέξανδρον» εἰς 10 βιβλία πλὴν μικρῶν ἀποσπασμάτων καὶ μιᾶς συνόψεως, τῆς διατηρηθείσης εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Φωτίου Γεωγραφικὰ ἔργα πλὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος εἶναι «Ὁ περίπλους Εὐξείνου Πόντου» καὶ ὁ τῆς «Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης», θεωρουμένου τοῦ δευτέρου μᾶλλον νόθου. «Τακτικὴ τέχνη» καὶ «Κυνηγετικὸς» εἶναι ἔργα προστιθέμενα εἰς τὰ τόσα ἄλλα τοῦ λαμπροῦ τούτου συγγραφέως.

Ὁ Ἀππιανὸς ὁ Ἀλεξανδρεύς, ζήσας ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ρωμαϊκὰ» εἰς 24 βιβλία, περιλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῆς Ρώμης ἀπὸ τοῦ Αἰνείου μέχρι τῶν ἰδικῶν του χρόνων καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα ἔγιναν Ρωμαϊκαὶ ἐπαρχίαι. Ἐκ τούτου μόνον 5 βιβλία περιῆλθον μέχρις ἡμῶν πλήρη, τὰ ἀπὸ 13-17, τὰ περιέχοντα τοὺς ἐμφυλίους πολέμους τῶν Ρωμαίων, καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι σπουδαῖον ὡς ἱστορικὴ πηγή.

Ὁ Κάσσιος Δίων Κοκκηϊανὸς (155-235) ἐκ Νικαίας τῆς Βιθυνίας; ἔγγονος τοῦ ρήτορος Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην τὸ 180 ἐτιμήθη διὰ πολλῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων καὶ ὑπὸ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Κομμόδου καὶ τοῦ Μακρίνου καὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου. Τὸ ἔργον του «Ρωμαϊκὴ Ἱστορία» περιλαμβάνει τὴν ἀπὸ τοῦ Αἰνείου μέχρι τοῦ Σεβήρου ἱστορίαν, εἰς 80 βιβλία, ἐξ ὧν περιεσώθησαν τὰ ἀπὸ τοῦ 36ου μέχρι τοῦ 60οῦ. Τῶν λοιπῶν ὑπάρχουν ἐπιτομαί, γενόμεναι ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου. Τὸ ἔργον εἶναι πολύτιμον διὰ τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς νόμους τῶν Ρωμαίων.

Ὁ Ἡρωδιανὸς ὁ Σύρος (170-240), ζήσας εἰς Ρώμην καὶ συγγράψας «Ἱστορίαν τῆς μετὰ Μᾶρκον βασιλείας» (180) μέχρι τοῦ Γορδιανοῦ (238) εἰς 8 βιβλία.

Πλὴν τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι: ὁ Θάλλος, ὁ Φλέγων ὁ Τραλλιανός, γράψας Ὀλυμπιάδας, ὁ Χάραξ ὁ Περγαμηνός, ὁ Δέξιππος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Μέμνων ὁ Ἡρακλεώτης, ὁ Ἀμυντιανός, ὁ Πολύαινος τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Στρατηγήματα» ἢ «Στρατηγικὰ» εἰς 8 βιβλία ἐσώθη σχεδὸν πλῆρες.

2) Γεωγραφία. Ὅπως ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς γεωγραφίας, τοιουτοτρόπως καὶ οἱ διαρκεῖς πόλεμοι τῶν Ρωμαίων ἔδωσαν ἀφορμὴν πρὸς μελέτην τῶν γεωγραφικῶν σπουδῶν. Τὴν θέσιν τοῦ γεωγράφου τῆς ἐποχῆς ταύτης κατέχει ὁ Στράβων ἐκ τῆς Ἀμασείας τοῦ Πόντου, καταγωγῆς Ἑλληνικῆς (67 π.Χ.-23 μ.Χ.). Ἡ μόρφωσις τούτου ὑπῆρξε πολυμερής· ἔσχε διδασκάλους τοὺς σπουδαιοτέρους τῶν γραμματικῶν, ρητόρων καὶ φιλοσόφων. Τὸ 29 π.Χ. ἦλθε καὶ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἤκουσε τὸν περίφημον Τυραννίωνα. Ἀλλὰ καὶ ἄλλους διδασκάλους εἶχεν ἐκεῖ καὶ συνεδέθη διὰ φιλίας μετὰ διαφόρων προσώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἦτο ὁ Αἴλιος Γάλλος, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν εἰς τὴν κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείαν, μετὰ τὴν ὁποίαν ἦρχισε τὰς ἀποδημίας. Συνέγραψεν ἔργα γεωγραφικὰ ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ εἰς τὴν ἁπλῆν κοινὴν γλῶσσαν καὶ μὲ ἀρκετὴν σαφήνειαν. Τὸ ἱστορικοῦ περιεχομένου ἔργον του «Ὑπομνήματα Ἱστορικὰ» εἰς 43 ἢ 47 βιβλία δὲν διεσώθη παρὰ μόνον εἰς ὀλίγα ἀποσπάσματα, περιέχον τὴν πρὸ τοῦ Πολυβίου ἱστορίαν γενικῶς, τὴν δὲ μετ' αὐτὸν ἐκτενεστάτην. Περιῆλθον ὅμως μέχρις ἡμῶν τὰ «Γεωγραφικὰ» του εἰς 17 βιβλία. Ὡς πηγὰς εἶχε πολλοὺς προγενεστέρους συγγραφεῖς, κυρίως δὲ τὸν Ἐρατοσθένη. Ἡ χρησιμότης τοῦ συγγραφέως τούτου ἐπαυξάνεται, διότι ὅταν ὁμιλῇ περὶ τῶν διαφόρων πόλεων, ἀναφέρει καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐπιφανεῖς εἰς τὰ γράμματα ἄνδρας. Ἄλλος γεωγράφος, ζήσας ἐπὶ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ εἶναι ὁ Μαρῖνος ὁ Τύριος, ἱδρυτὴς τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας, τοῦ

ὁποίου τὸν «Γεωγραφικὸν πίνακα» ἀναφέρει ὁ περίφημος ἀστρονόμος, μαθηματικὸς καὶ γεωγράφος ἐξ Ἀλεξανδρείας Κλαύδιος Πτολεμαῖος (2ος μ.Χ. αἰών), ζήσας εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου καὶ ἔκαμε τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ παρατηρήσεις. Οἱ σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι αὐτοῦ χαρακτηρίζουν αὐτὸν ὡς φιλόπονον καὶ φιλαλήθη. Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἔργων του εἶναι «Μαθηματικὴ σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας» εἰς 13 βιβλία, τὸ ὁποῖον περιέχει παρατηρήσεις, γνώμας καὶ ἀνακαλύψεις ἰδικάς του καὶ προγενεστέρων. Εἰς αὐτὸ περιλαμβάνεται καὶ τὸ «Σύστημα τοῦ Πτολεμαίου» καὶ οἱ ἀστερισμοί. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐχρησιμοποίουν ὡς διδακτικόν, εἰς τὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὑπεμνηματίσθη ὑπὸ τῶν Θέωνος καὶ Πάππου (γραμματικοῦ - μαθηματικοῦ γεωμέτρου), μετεφράσθη δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβικήν. Μετ' αὐτοῦ συνάπτονται οἱ «Πρόχειροι κανόνες» καὶ τὸ τμῆμα αὐτῶν «Κανόνες βασιλειῶν». Ἄλλα ἔργα εἶναι ἡ «Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις» εἰς 8 βιβλία, καθορίζουσα τὴν θέσιν τῶν σημείων τῆς γῆς διὰ τοῦ γεωγραφικοῦ μήκους καὶ πλάτους, ἔχουσα 27 γεωγραφικοὺς πίνακας τοῦ Ἀγαθοδαίμονος, τὸ «Ἀνάλημμα», ἡ «Τετράβιβλος», ἡ «Κατοπτρική», ἡ «Ὀπτική», τῆς ὁποίας σώζεται μετάφρασις Ἀραβική. Εἰς δὲ τὸ ἔργον του «Ἁρμονικὰ» διαλαμβάνει περὶ τῶν μουσικῶν διαστημάτων. Ἄλλοι συγγραφεῖς γεωγραφικῶν ἔργων εἶναι ὁ Διονύσιος γράψας τὸν «Ἀνάπλουν Βοσπόρου», ὁ Ἰσίδωρος ὁ Χαρακηνὸς συγγράψας «Σταθμοὺς Παρθικοὺς» καὶ «Περὶ μέτρων τῆς οἰκουμένης».

Ὁ Παυσανίας ἐκ τῆς ὑπὸ Σιπύλω Μαγνησίας, ζήσας τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα, περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα, Μικρὰν Ἀσίαν, Αἴγυπτον, Συρίαν, Λιβύην καὶ συνέταξεν ἔργον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἑλλάδος περιήγησις» εἰς 10 βιβλία. Τὸ ἔργον εἶναι, σπουδαιότατον καὶ ἀποτελεῖ πολύτιμον ὁδηγὸν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τοπογραφίαν, ἀλλὰ καὶ πλοῦτος μέγας θρησκευτικῶν καὶ μυθολογικῶν πληροφοριῶν δίδεται δι' αὐτοῦ.

3) Ρητορικὴ καὶ Σοφιστική. Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκει ἡ τρίτη οὕτως εἰπεῖν περίοδος τῆς ρητορικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καταλέγονται οἱ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ρήτορες. Ἀφ' ὅτου οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, καὶ μάλιστα ὁ Ἀδριανὸς καὶ οἱ Ἀντωνῖνοι, ὑπεστήριξαν τὰ γράμματα, ἵδρυσαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἕδρας διδασκαλίας τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὰς διαφόρους δὲ ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις, αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο πρὸς τιμὴν τῶν διαφόρων αὐτοκρατόρων ἢ ἀρχόντων τῆς Ρώμης ἢ κατὰ τὴν ἵδρυσιν ναῶν ἢ πρὸς ἐγκώμιον, διαφόρων πόλεων, κέντρων τῆς παιδείας, ἔκαμνον λόγους, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεδείκνυον τὴν περὶ αὐτοὺς ἱκανότητα. Αὐτοὶ ὠνομάσθησαν σοφισταί, ἀλλ' ὑπὸ τὴν καλὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Οὗτοι δὲν ἐπεδείκνυον μόνον τὴν δεινότητά των περὶ τὸ λέγειν, ἀλλὰ καὶ ἐδίδασκον τὴν ρητορικήν. Καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν μετέπειτα ἤκμασεν αὕτη. Περὶ τῶν σοφιστῶν τούτων ἔγραψεν ὁ Εὐλάμπιος, Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ ὁποίου καταλέγεται καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν», περὶ δὲ τῶν προηγουμένων ὁ Φιλόστρατος.

Πρόδρομος τῆς σοφιστικῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Λεσβῶναξ ὁ Μυτιληναῖος, ἀξιολογώτατος καὶ πολυγραφώτατος συγγραφεύς, τῆς ἐποχῆς τοῦ Πομπηΐου, ἀλλὰ καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, καὶ ὁ Καικίλιος ὁ Καλακτῖνος. Κατὰ τὸν Φιλόστρατον ὁ κύριος ἱδρυτὴς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Νικήτας ὁ Σμυρναῖος, ζήσας ἐπὶ τοῦ Νέρβα (1ος αἰὼν μ.Χ.). Ὁ Δίων ὁ Κοκκηιανός, ὁ λαβὼν ἕνεκα τῆς εὐγλωττίας του τὴν ἐπωνυμίαν Χρυσόστομος κατήγετο ἐκ Προύσης, ἠσχολεῖτο δὲ μὲ πολιτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς διατριβάς. Μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἔπειτα εἰς Ρώμην, ἀλλὰ θεωρηθεὶς ὕποπτος ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ, ἐξωρίσθη. Διὰ τοῦτο περιῆλθε πολλὰς πόλεις, κυρίως Ἑλληνικάς, ὅπου ἔκαμνεν ἐπίδειξιν τῆς ρητορικῆς του. Ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ρώμην ἐπὶ Νέρβα καὶ Τραιανοῦ, οἱ ὁποῖοι καὶ τὸν ὑπεστήριξαν πολύ. Γνωστὸν δὲ εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ δευτέρου αὐτοκράτορος λεγόμενον εἰς αὐτόν: «Τὶ μὲν λέγεις, οὐκ οἶδα· φιλῶ δὲ σε ὡς ἐμαυτόν». (Τὶ μὲν διδάσκεις δὲν γνωρίζω. Σὲ ἀγαπῶ δὲ ὡς τὸν ἑαυτόν μου). Αὐτοῦ σώζονται 80 λόγοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας νόθος: «Βορυσθενιτικός», «Διογένης ἢ περὶ τυραννίδος», «Περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας» κλπ. Ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης (129-189), ἐγεννήθη εἰς Ἀδριανοὺς τῆς Μυσίας, σπουδάσας τὴν ρητορικὴν εἰς Ἀθήνας πλησίον τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καὶ εἰς τὴν Πέργαμον πλησίον τοῦ Ἀριστοκλέους. Περιηγήθη πολλὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἐπιδεικνύων τὴν ρητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα διὰ λόγων του, γενόμενος θαυμαστὸς καὶ ἐπαινούμενος τὰ μέγιστα. Μονίμως παρέμενεν εἰς τὴν Σμύρνην, χάριν τῆς ὁποίας, μετὰ τὴν καταστροφὴν της ὑπὸ σεισμοῦ, παρεκάλεσε δι' ἐπιστολῆς του τὸν Μᾶρκον Αὐρήλιον πρὸς ἐνίσχυσίν της. Ὁ αὐτοκράτωρ συγκινηθείς, διέταξε τὴν ἀνοικοδόμησιν της, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Σμυρναῖοι, τιμῶντες τὸν ρήτορα, ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως. Πολλοὶ λόγοι αὐτοῦ σώζονται. Καὶ ἄλλοι σοφισταὶ-ρήτορες ἐπαινοῦνται ἀπὸ τοῦ Φιλοστράτου, ὅπως ὁ Ἰσαῖος, ὁ Σκοπελιανός, ὁ Διονύσιος ὁ Μιλήσιος, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Πηλοπλάτων, ὁ Ἀδριανός ὁ Τύριος, ὁ Νικόστρατος ὁ Μακεδών, ὁ Πτολεμαῖος ὁ Ναυκρατίτης, ὁ Ἀντώνιος Πολέμων, ὁ περίφημος Ἡρώδης ὁ Ἀττικός, ὁ ἄλλος Φιλόστρατος, τοῦ ὁποίου ἔργα εἶναι «Βίοι σοφιστῶν», ὁ «Γυμναστικός». «Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον» καὶ «Ἐπιστολαί». Γαμβρὸς καὶ μαθητὴς τούτου ἦτο ὁ Φιλόστρατος ὁ Λήμνιος, ὁ συγγραφεὺς τῶν «Εἰκόνων», δηλαδὴ ἀξιολόγου περιγραφῆς τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν Πινακοθήκην τῆς Νεαπόλεως 64 εἰκόνων, καὶ τοῦ «Ἡρωϊκοῦ». Ἐγγονὸς τούτου ὑπῆρξεν ἄλλος Φιλόστρατος, ὁ ὁποῖος κατὰ μίμησιν τοῦ πάππου του ἔγραψε καὶ αὐτὸς «Εἰκόνας». Μετὰ τῶν δύο τούτων ἔργων τῶν δύο Φιλοστράτων συνάπτεται παρόμοιον κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ἔργον «Ἐκφράσεις» (=περιγραφαὶ ἀγαλμάτων) τοῦ Καλλιστράτου. Σοφιστὴς θεωρεῖται καὶ ὁ γραμματικὸς Ἀθηναῖος ὁ Ναυκρατίτης, ζήσας ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Κομμόδου. Παρέμεινεν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἡ ὁποία ἕνεκα τῶν μέσων της πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν πολυμάθειάν του. Τὸ ἔργον του «Δειπνοσοφισταί» ἀποτελεῖται ἐκ 15 βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον, τὸ δεύτερον καὶ μέρος τοῦ τρίτου (ἐλλείπει ἡ ἀρχή) περιῆλθον ἐν ἐπιτομῇ μέχρις ἡμῶν. Παρουσιάζει εἰς αὐτὸ συμπόσιον γενόμενον εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς πλουσίου Ρωμαίου, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ μετέχουν αὐτοῦ 28 σοφισταὶ καὶ λόγιοι πάσης ἐπιστημονικῆς φύσεως συζητοῦντες. Εἶναι πολύτιμον τὸ ἔργον, διότι οὕτως ἤντλησεν ἐκ παλαιοτέρων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἀπωλέσθησαν. Ἔγραψε δὲ τοῦτο κατὰ μίμησιν τῶν «Συμποσίων» τοῦ Πλάτωνος, Ξενοφῶντος καὶ ἄλλων συμποσιακῶν ἔργων.

Ὁ Λουκιανός ὁ Σαμοσατεύς (πόλεως τῆς Συρίας), ζήσας ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν ἰδίων αὐτοκρατόρων, ὅπως ὁ Ἀθήναιος. Διδαχθεὶς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ρητορικήν, ἐγένετο εἰς τὴν Ἀντιόχειαν δικηγόρος. Μετὰ ταῦτα ἐδιδάχθη καὶ τὴν σοφιστικὴν ρητορείαν εἰς τὴν Σμύρνην καὶ περιῆλθε πολλὰς χώρας, ἐπιδεικνύων αὐτήν. Γοητευθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλατωνικοῦ φιλοσόφου Νιγρίνου, ἐτράπει εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ παραμείνας εἰς Ἀθήνας ἐπεδόθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν συγγραφὴν διαλόγων. Ἕνεκα τῆς τροπῆς του αὐτῆς ἤλλαξε καὶ τὸν συγγραφικὸν του χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος ἐγένετο βραχὺς καὶ πλήρης ἀστειότητος καὶ χαρίεντος σκώμματος. Ἕνεκα οἰκονομικῶν λόγων μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, λαβὼν θέσιν εἰς δικαστήρια ἕνεκα τῆς ὁποίας περιωρίσθη ἡ παρρησία αὐτοῦ, ὅπου καὶ ἀπέθανε. Τοῦ Λουκιανοῦ φέρονται 82 συγγράμματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετὰ ἀμφίβολα ἢ νόθα, 2 δραματικὰ παίγνια καὶ 53 ἐπιγράμματα, συμπεριληφθέντα εἰς τὴν «Ἀνθολογίαν». Ὑπῆρξεν εὐφυέστατος συγγραφεύς, σκώπας μετὰ πολλῆς χάριτος τὰ ἐλαττώματα τῶν συγχρόνων του, ὄχι διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν γέλωτα εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἀλλὰ διὰ νὰ διδάξῃ αὐτόν. Διέσυρε τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐκακολόγησε, διότι ἐθεώρει αὐτὸν φιλοσοφικὴν αἵρεσιν ἐχειρίσθη πολὺ καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν ἀττικίζουσαν γλῶσσαν, εἶναι ζωντανὸς εἰς τὰς περιγραφάς του καὶ γενικῶς παρουσιάζεται ὡς ἔνθερμος ὑπερασπιστὴς τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας. Ἀνεγνώσθη καὶ ἐθαυμάσθη ὑπερβαλλόντως καὶ κατὰ τοὺς παλαιοὺς καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ὁ Λογγῖνος ὁ Κάσσιος (ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ γένους αὐτοῦ), καταγόμενος ἐκ τῆς Ἐμέσης πόλεως τῆς Συρίας, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, εὐδοκιμήσας ὡς σοφιστὴς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, διακρινόμενος διὰ τὴν πολυμάθειάν του τόσον, ὥστε νὰ ἐπονομασθῇ ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου «ἔμψυχος βιβλιοθήκη»· ἔγραψε «Φιλολόγους ὁμιλίας» εἰς 21 βιβλία, ἀλλὰ σπουδαιότατον ἔργον ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν εἶναι τὸ «Περὶ ὕψους». Μερικοὶ Φιλόλογοι θεωροῦν τοῦτο ἔργον ἄλλου Λογγίνου προγενεστέρου.

Εἰς τὴν ρητορικὴν περιλαμβάνουν καὶ τοὺς τεχνογράφους, τοὺς γράψαντας δηλαδὴ περὶ τῶν ρητορικῶν καὶ γραμματικῶν σχημάτων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὁ Γοργίας ὁ νεώτερος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπολεσθὲν βιβλίον «Περὶ σχημάτων» γνωρίζομεν διὰ τοῦ Λατίνου Ρουτιλίου Λούπου, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Νουμήνιος, ἐπὶ τοῦ τοῦ ὁποίου στηρίζονται τὰ ἔργα τῶν Τιβερίου, Φοιβάμμωνος, Ἡρωδιανοῦ, ὄχι τοῦ γραμματικοῦ, καὶ ἄλλων.

Τὰ ρητορικὰ προγυμνάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύοντο πλαστὰς ὑποθέσεις, εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ λόγου κατατάσσουν. Τοιαῦτα ἔγραψαν ὁ Θέων, ὁ Ἑρμογένης ὁ Ταρσεύς, ἐπιλεγόμενος «Ξυστήρ», ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ «Τέχνην Ρητορικὴν», ὁ Μένανδρος, ὁ Ἀψίνης, ὁ Μινουκιανός. Ὁμοίως καὶ τὰ συγγράμματα ποικίλου ὑλικοῦ, τὰ καλούμενα «Παντοδαπὴ ὕλη», «Ποικίλη ἱστορία», «Ὑπομνήματα», «Σύμμεικτα, » Ποικίλα» εἰς τὸ εἶδος τοῦτο περιλαμβάνονται. Συγγραφεῖς τοιούτων ἔργων εἶναι Κλαύδιος Αἰλιανὸς ἐκ Πραινέστου τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ διδαχθεὶς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ σοφιστοῦ Παυσανίου, τόσον καλῶς ἐξέμαθεν αὐτήν, ὥστε ἐπωνομάζετο Μελίγλωσσος καὶ Μελίφθογγος. Τὰ ἔργα του ἔγραψεν Ἑλληνιστί. Ταῦτα εἶναι τὸ «Περὶ ζώων» εἰς 17 βιβλία, περιέχον διαφόρους διηγήσεις περὶ τῶν ζώων καὶ τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, καὶ «Ποικίλη Ἱστορία» εἰς 14 βιβλία, περιέχουσα ἀνέκδοτα ἱστορικά, ἀρχαιολογικά, βιογραφικὰ κλπ. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται καὶ 20 Ἀγροικικαὶ ἐπιστολαί».

Ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ Ὀνειροκριτικός, ἐξ Ἐφέσου, ζήσας ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων, συγγράψας τὰ «Ὀνειροκριτικὰ» εἰς 5 βιβλία· κατὰ τὸν Σουΐδαν ἔγραψε καὶ «Οἰωνοσκοπικὰ» καὶ «Χειροσκοπικά».

Ὀνειροκριτικὰ εἰς ἰάμβους καὶ χρησμοὺς συνέγραψε καὶ ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς Ἀστράμψυχος. Καὶ παραδοξογράφους ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀκόμη ἡ ἐποχὴ αὐτή, ὡς εἶναι ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ Φλέγων ὁ Τραλλιανός, τοῦ ὁποίου γνήσια ἔργα θεωροῦνται τὰ «Περὶ μακροβίων» καὶ «Περὶ θαυμασίων»· ὁ Ἰσίγονος ὁ Νικαεύς καὶ ὁ Ἀδαμάντιος, βραδύτερον δὲ ὁ Φίλων ὁ Βυζάντιος.

4) Μυθιστοριογράφοι καὶ ἐπιστολογράφοι. Μυθιστορία ἦτο ἡ πλαστὴ ἱστορία, ἡ πλήρης περιπετειῶν, ἢ τὸ πλαστὸν διήγημα ἐρωτικῆς ἢ ἐθνογραφικῆς φύσεως. Πρὸς δημιουργίαν δὲ αὐτοῦ ἔδωσαν ἀφορμὴν τὰ ρητορικὰ προγυμνάσματα τῶν ὁποίων βεβαίως ἡ ὑπόθεσις ἦτο πλαστή. Αἱ πρῶται ρίζαι ὅμως αὐτῆς ἀνευρίσκονται κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστείδου τοῦ Μιλησίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Μιλησιακά», μὴ περισωθέντα, καὶ εἰς ἕτερον διασωθὲν «Τὰ ἐρωτικὰ παθήματα» τοῦ Παρθενίου τοῦ Νικαέως (1ου π.Χ. αἰῶνος), διδασκάλου τοῦ Βιργιλίου. Εἰς παπύρους εὑρέθη τὸ «Μυθιστόρημα τοῦ Νίνου» ἔχον τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλόπαιδος τῆς Ἀσσυρίας Νίνου, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν. Οἱ μυθιστοσιογράφοι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι πολλοί. Ὁ Λούκιος ὁ Πατρεύς, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Μεταμορφώσεων λόγοι διάφοροι» ἀναφέρει ὁ Φώτιος, ὁ ὁποῖος ἐπιπροσθέτως λέγει ὅτι ὁ Λουκιανὸς ἀντέγραψε σχεδὸν τοῦτο εἰς τὸ ἔργον του «Λούκιος ἢ Ὄνος». Ὁ Ἀντώνιος Διογένης, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐπεγράφετο «Τῶν ὑπὲρ Θούλην ἀπίστων λόγοι κδ'» τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐπιτομὴν καὶ ἀποσπάσματα. Ἥρως τοῦ μυθιστορήματος τούτου ἦτο ὁ Δεινίας ὁ Ἀρκάς, ὁ ὁποῖος, ἐλθὼν εἰς τὴν φανταστικὴν νῆσον Θούλην μετὰ διαφόρους περιπλανήσεις ἐκ τῆς πατρίδος του τὴν Δερκυλίδα. Περίληψιν τούτου διατηρεῖ ὁ Φώτιος καὶ τιμᾶμα ὁ Πορφύριος εἰς τὸν βίον τοῦ Πυθαγόρου. Ὁ Ἰάμβλιχος ὁ Σύρος, τοῦ ὁποίου ἔργον εἶναι τὰ «Βαβυλωνιακά» εἰς 35 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων περίληψιν τῶν πρώτων 16 βιβλίων παρέχει ὁ Φώτιος. Εἰς τοῦτο διηγεῖται ὁ συγγραφεὺς τὰς περιπετείας τῶν ἐραστῶν Ροδάνου καὶ Σιδωνίδος, τοὺς ὁποίους κατεδίωξεν ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας, ἐπιθυμῶν τὴν νέαν. Ὁ Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος, γράψας τὸ σωζόμενον ἔργον «Ἐφεσιακὰ» ἔχον ὡς ὑπόθεσιν τὰ κατ' Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην. Ὁ Ἡλιόδωρος, ὁ Ἐμεσηνὸς (πόλεως τῆς Συρίας), ζήσας τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα, ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστερος ὅλων τῶν μυθιστοριογράφων. Τὸ ἔργον του ἐπεγράφετο «Σύνταγμα τῶν περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν Αἰθιοπικά» εἰς 10 βιβλία, τῶν ὁποίων ἥρωες εἶναι ἡ Αἰθιοπὶς βασιλόπαις Χαρίκλεια καὶ ὁ ὡραῖος Θεαγένης, οἱ ὁποῖοι, ὑποστάντες πολλὰ δεινά, συνεδέθησαν τέλος διὰ τοῦ γάμου. Ὁ μυθιστοριογράφος αὐτὸς ὑπῆρξε δημοτικώτατος, ὁ δὲ Φώτιος ἐπαινεῖ τὴν ἀφέλειαν καὶ τὴν γλυκύτητα τοῦ λόγου, τὸ εὔσημον τῶν λέξεων καὶ τὴν συμμετρίαν τῶν περιόδων. Ὁ Χαρίτων ὁ Ἀφροδισιεύς (τῆς Κύπρου), γράψας τὸ σωζόμενον ἔργον «Τὰ κατὰ Χαιρέαν καὶ Καλλιρρόην ἐρωτικῶν διηγημάτων λόγοι ὀκτώ», τοῦ ὁποίου βάσις εἶναι ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηναίων εἰς Σικελίαν. Ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος ὁ Ἀλεξανδρεύς, μιμητὴς τοῦ Ἡλιοδώρου, γράψας τὸ ἔργον «Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα» εἰς 8 βιβλία. Ὁ Λόγγος ὁ Λέσβιος, γράψας τὸ σωζόμενον ποιμενικὸν μυθιστόρημα «Τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην» εἰς 4 βιβλία, τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει τὴν βουκολικὴν ποίησιν, ἀλλ' εἶναι πεζόν. Οὗτος ἐμιμήθη καὶ τὸν Ἡλιόδωρον καὶ τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον ἔχει περιγραφὰς χαριεστάτας καὶ ἐμφανίζει μετὰ πολλῆς ἐπίσης χάριτος μορφὰς Νυμφῶν, Ἐρώτων καὶ ἐν γένει ἀγροτικῆς φύσεως θεοτήτων, ἀντιπροσωπεύει δὲ τὴν νέαν μορφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐμιμήθησαν αὐτόν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτελειώθη ἕνα ἔργον τοῦ ὁποίου ὁ πυρὴν εἶχε σχηματισθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Τοῦτο ἐπεγράφετο «Βίος τοῦ Ἀλεξάνδρου» καὶ ἀπεδίδετο εἰς τὸν ἱστοριογράφον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος Καλλισθένη, διὰ τοῦτο καὶ φέρεται ὡς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους. Ἡ ἱστορία ἦτο φανταστική, ἀλλ' ἤρεσε τόσον πολύ, ὥστε μετεφράσθη δύο φορὰς εἰς τὴν Λατινικήν, ἐπίσης εἰς τὴν Σλαυϊκὴν τὴν Συριακήν, εἰς δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ὑπάρχουν δύο ἐμμετροι καὶ δύο πεζαὶ διασκευαί. Πλὴν τῶν μυθιστοριογράφων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα εἶχον πλαστὰς ὑποθέσεις, ὑπῆρχον καὶ οἱ γράφοντες πλαστὰς ἐπιστολάς. Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει δύο σοφιστὰς τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὸν Ζωναῖον, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει Ἐρωτικὰς καὶ Ἀγροικικὰς ἐπιστολάς, καὶ τὸν Μελήσερμον ὁμοίως ἀγροικικάς, ἑταιρικὰς μαγειρικάς, στρατηγικὰς καὶ συμποσιακάς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Αἰλιανόν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἀπεδόθησαν ἐπιστολαί.

Ὁ Ἀλκίφρων ὀλίγον νεώτερος τοῦ Λουκιανοῦ, ἔγραψεν 118 ἐπιστολάς, ἀγροικικάς, ἁλιευτικὰς παρασίτων καὶ ἑταιρικάς, εἰς 3 βιβλία. Μερικαὶ ἐκ τούτων ἀποδίδονται εἰς πρόσωπα ἱστορικά, τῶν ὁποίων οἱ ἔρωτες ὑπῆρξαν γνωστοὶ π.χ. εἰς μίαν ἐπιστολὴν παρουσιάζει τὸν κωμικὸν τῆς νέας Ἀττικῆς κωμῳδίας Μένανδρον νὰ γράφῃ εἰς τὴν φίλην του Γλυκέραν, ὅτι ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, αὐτὴ δὲ νὰ ἀπαντᾷ ὅτι εὐχαρίστως θέλει νὰ ἀκολουθήσει αὐτόν. Εἶναι δὲ γραμμέναι αὗται εἰς ὡραίαν γλῶσσαν καὶ μανθάνομεν δι' αὐτῶν τὰ τοῦ βίου τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἄλλος ἐπιστολογράφος, ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον ζήσας, εἶναι ὁ Ἀρισταίνετος, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Ἐρωτικαὶ ἐπιστολαὶ» εἰς δύο βιβλία σώζεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λιβάνιος, καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ἔγραψαν ἐπιστολάς.

5) Φιλοσοφία. Βλέπε εἰς τὸν παρόντα τόμον, καθὼς καὶ εἰς τὸν τόμον τὸ «Τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα»

6) Γραμματικὴ - Μετρική. Εἰς τοὺς γραμματικοὺς τῆς περιόδου ταύτης ἀνήκει ὁ κατὰ τὸν Πλούταρχον «ἱστορικώτατος πάντων βασιλέων» Ἰόβας υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Μαυριτανίας καὶ Νουμιδίας, ὁ ὁποῖος ὁδηγηθεὶς ὡς αἰχμάλωτος εἰς τὴν Ρώμην μετὰ τὴν ἥττα τοῦ πατρός του, ἐξεπαιδεύθη ἐκεῖ. Τὰ ἔργα του εἶναι πολλά, μερικὰ δὲ ἐξ αὐτῶν περιεσώθησαν. Ἐπεγράφοντο «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία», «Λιβυκά», «Ἀραβικά», «Ἀσσυριακά», «Ὁμοιότητες», «Περὶ γραφικῆς», «Περὶ θεατρικῆς ἱστορίας». Ὁ Τρύφων ὁ Ἀλεξανδρεύς, ζήσας ἐπὶ Αὐγούστου καὶ Τιβερίου· συνέγραψε πολλὰ ἔργα, σώζονται ὅμως μόνον δύο μικρὰ «Περὶ τρόπων» καὶ «Πάθη λέξεως». Ὁ Θέων, ζήσας εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ὡς καὶ ὁ προηγούμενος ἠσχολήθη μὲ τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν Καλλιμάχου, Ἀπολλωνίου, Θεοκρίτου, Λυκόφρονος, Νικάνδρου διὰ τοῦτο καὶ ἐπωνομάσθη ὁ Δίδυμος τῶν Ἀλεξανδρεωτικῶν ποιητῶν. Ἔγραψεν ἐπίσης «Κωμικὰς καὶ τραγικὰς λέξεις» καὶ ἑρμηνευτικὰ εἰς Πίνδαρον.

Ὁ Πάμφιλος ὁ Ἀλεξανδρεύς, τοῦ ὁποίου κυριώτατον ἔργον ἦτο «Περὶ γλωσσῶν ἤτοι λέξεων» εἰς 95 βιβλία· ἐπιτομὴν τούτου ἔκαμον ὁ Ἰούλιος Οὐηστῖνος καὶ ὁ Διογενειανός.

Τῶν αὐτῶν χρόνων ἦτο καὶ ἡ ὁμώνυμος τούτου Παμφίλη, τῆς ὁποίας τὸ ἔργον ἐπεγράφετο «Σύμμεικτα ἱστορικὰ ὑπομνήματα» λόγοι 33. Ὁ Ἀπίων διάδοχος τοῦ Θέωνος, εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν σχολὴν ἦλθε καὶ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἐδίδαξε, διότι ἦτο καὶ ῥήτωρ. Ἐπεκαλεῖτο Μόχθος καὶ Πλειστονίκης ἕνεκα τῶν πολλῶν του γνώσεων. Τὰ ἔργα του ἦσαν «Γλῶσσαι Ὁμηρικαὶ» καὶ τὸ ἱστορικὸν «Αἰγυπτιακά». Κατηγόρησε τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἀντισημιτικοῦ συστήματος τῆς Ἀλεξανδρείας, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰώσηπος ἔγραψε τὸ «Κατὰ Ἀπίωνος», ἀναιρῶν τὰς κατηγορίας. Ὁ Ἡλιόδωρος θεωρούμενος κύριος ἱδρυτὴς τῆς μετρικῆς πρὸ τοῦ Ἡφαιστίωνος, ὁ ὁποῖος ἤκμασεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίων καὶ ἔγραψε μακρὸν ἔργον «Περὶ μέτρων» ἐκ 48 βιβλίων. Ὁ ἴδιος ἔκαμε ἐπιτομὴν τοῦ ἔργου του εἰς 11 καὶ ὕστερον εἰς 3 βιβλία. Διεσώθη ἐπιτομὴ ἐξ ἑνὸς βιβλίου, ἐπιγραφομένου «Ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων καὶ περὶ ποιήματος», τὸ ὁποῖον θεωρούμενον, σπουδαιότατον ὑπεμνηματίσθη. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Χέννος, ὁ ἀνωτέρω μνημονευθείς, γράψας τὴν «Καινὴν Ἱστορίαν» τῆς ὁποίας ἐπιτομὴν διέσωσεν ὁ Φώτιος. Ὁ Ἀριστόνικος ὁ Φιλόξενος, ὁ Πτολεμαῖος ὁ Ἀσκαλωνίτης, ὁ Ἀλεξίων, ὁ Ἡρακλέων, ὁ Ἐπαφρόδιτος καὶ ἄλλοι.

Ἀξιόλογοι ἐπίσης γραμματικοὶ ὑπῆρξαν ὁ ἐκ Βύβλου τῆς Φρονίκης Φίλων Ἐρρένιος, ὁ ὁποῖος συνέγραψε περὶ τῆς βασιλείας Ἀδριανοῦ, περὶ κτήσεως καὶ ἐκλογῆς βιβλίων, περὶ πόλεων καὶ ποίους ἑκάστη αὐτῶν ἐνδόξους ἐγέννησεν, ἔγινε δὲ γνωστὸς κυρίως διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ διασκευῆς τῆς Φοινικικῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς τὸν Σαγχονιάθωνα. Ἐπίσης ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, ὁ ζήσας ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ἔγραψεν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Μουσικὴ ἱστορία», διὰ τοῦτο καὶ ἐπεκλήθη μουσικός, ὁ Αἴλιος Διονύσιος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε «Λεξικὸν Ἀττικῶν ὀνομάτων», ὁ Νικάνωρ ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁ ἐπονομασθεὶς καὶ στιγματίας, ἐπειδὴ ἔγραψε «Περὶ τῆς στιγμῆς παρ' Ὁμήρῳ», «Περὶ στιγμῆς παρὰ Καλλιμάχῳ» καὶ «Περὶ στιγμῆς τῆς καθόλου». Οἱ συντελέσαντες πολὺ εἰς τὴν πρόοδον τῆς γραμματικῆς κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα εἶναι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ἀλεξανδρεύς, ζήσας τὸ πλεῖστον εἰς τὴν πατρίδα του καὶ διατρίψας καὶ εἰς Ρώμην, ὁ ὁποῖος ἔγραψε πολλὰ γραμματικὰ ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν τὰ «Περὶ ἀντωνυμιῶν», «Περὶ ἐπιρρημάτων», «Περὶ συνδέσμων», «Περὶ συντάξεως», εἰς τέσσαρα βιβλία ἀλλ' ἐλλιπῆ, ἐπωνομάσθη δὲ Δύσκολος πιθανῶς διὰ τὸ δυσνόητον τῶν συγγραμμάτων του καὶ ὁ Αἴλιος Ἡρωδιανὸς υἱὸς τοῦ προηγουμένου Ἀπολλωνίου, ὁ φέρων τὴν ἐπίκλησιν τεχνικὸς γραμματικός. Οὗτος ἐλθὼν εἰς Ρώμην ἐτιμήθη πολὺ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου, τῇ προτοπῇ τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὸ σπουδαιότατόν του ἔργον «Καθολικὴ προσῳδία» εἰς 21 βιβλία, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐπιτομάς, καὶ πλῆθος ἄλλων βιβλίων ἐκ τῶν ὁποίων πλῆρες σώζεται τὸ «Περὶ μονήρους λέξεως». Ἄλλος γραμματικὸς τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὁ Δράκων ὁ Στρατονικεύς, ὁ ὁποῖος ἔγραψε περὶ γραμματικῶν καὶ μετρικῶν, ἀλλ' οὐδὲν σώζεται.

Καὶ περὶ τὴν μουσικὴν ἠσχολήθησαν πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἀριστείδης ὁ Κοϊντιλιανός, ζήσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος τοῦ ὁποίου σώζεται τὸ ἔργον «Περὶ μουσικῆς» εἰς τρία βιβλία, ὁ Κλεονίδης γράψας «Εἰσαγωγὴν ἁρμονικήν», ὁ Νικόμαχος ὁ Γερασηνός, γράψας «Ἁρμονικὸν ἐγχειρίδιον», Βακχεῖος ὁ γέρων «Εἰσαγωγὴν τέχνης μουσικῆς», ὁ Γαυδέντιος, γράψας «Ἁρμονικὴν εἰσαγωγήν» καὶ ὁ Ἀλύπιος «Εἰσαγωγὴν μουσικήν». Εἰς ταῦτα προσθετέα καὶ τὰ «Ἁρμονικὰ» τοῦ γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου.

6) Ἀττικισταὶ λεξικογράφοι. Οὕτω καλοῦνται οἱ γραμματικοί, οἱ ὁποῖοι συνήθροισαν τὰς λέξεις τὰς εὑρισκομένας εἰς τὰ συγγράμματα τῶν δοκίμων Ἀττικῶν συγγραφέων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λέξεις τῆς Κοινῆς (βλέπε εἰδικὸν ἄρθρον περὶ τῆς

ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ παρόντος τόμου). Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν κατὰ μὲν τοὺς παλαιοτέρους χρόνους ὁ Ἀθηναῖος Φιλήμων, ὁ Ἴστρος, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Κράτης, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους αὐτοκρατορικοὺς οἱ Δημήτριος ὁ Ἰξίων, Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ καὶ Καικίλιος ὁ Καλακτῖνος. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συλλογῆς Ἀττικῶν λέξεων ἐτιμήθη πάρα πολὺ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σοφιστῶν, ὅταν οἱ συγγραφεῖς προσεπάθουν νὰ γράφουν τὰ συγγράμματά των εἰς τὴν Ἀττικίζουσαν γλῶσσαν.

Γραμματικοὶ Ἀττικισταὶ ἦσαν ὁ Εἰρηναῖος, ὁ ἀρχαιότατος τῶν Ἀττικιστῶν, τοῦ ὁποίου ὁ Σουΐδας ἀναφέρει πολλὰ ἐκ τῶν ἔργων του, ἐκ τῶν ὁποίων ἕνα εἰδικὸν «Περὶ Ἀττικισμοῦ». Ὁ Εἰρηναῖος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἡλιοδώρου, εἶχε δὲ ἐκλατινίσει τὸ ὄνομά του εἰς Πακᾶτος (Pacatus), ἐξ οὗ φαίνεται, ὅτι εἶχε ζήσει εἰς τὴν Ρώμην. Ἐπίσης Ἀττικισταὶ γραμματικοὶ ὑπῆρξαν, ὁ Ἰούλιος Οὐηστῖνος, ὁ Οὐαλέριος Πωλλίων ὁ Τραλλιανός, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, ὁ Ἰουλιανός, ὁ Τήλεφος, ὁ Περγαμηνός, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, ὁ Μοῖρις, τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται ἔργον ἐπιγραφόμενον «Λέξεις ἀττικαὶ» ὁ Φρύνιχος, σοφιστὴς καὶ γραμματικὸς - Ἀττικιστὴς ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ὁποίου σώζονται ἐκλογαί. Ἐναντίον τοῦ Φρυνίχου ἔγραψεν ὁ Ὥρος ὁ Μιλήσιος, ἀμφισβητῶν τὸν Ἀττικισμὸν μερικῶν λέξεων. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ ὠφελήθη πολὺ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ὁ γράψας τὸ περίφημον γεωγραφικὸν λεξικὸν τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἐθνικά», τοῦ ὁποίου μέγιστον μέρος σώζεται εἰς ἐπιτομήν. Ὁ σπουδαιότατος ὅμως Ἀττικιστὴς ὑπῆρξεν ὁ σοφιστὴς «Ἀρποκρατίων», ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀντωνίου Οὐήρου, ὁ γράψας τὸ σωζόμενον ἔργον «Λέξεις τῶν δέκα ρητόρων», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀρίστην πηγὴν διὰ τὴν μελέτην τῶν Ἀθηναϊκῶν δικαστηρίων, τῶν Ἑλλήνων ρητόρων καὶ διασαφηνίζει πολλὰς δικανικὰς φράσεις καὶ ὅρους. Ἐπίσης περίφημον εἶναι καὶ τὸ διασωθὲν «Ὀνομαστικὸν» τοῦ Πολυδεύκους τοῦ Ναυκρατίου, ὁ ὁποῖος ἔζησεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ὡς καθηγητὴς τῆς Ἀττικιζούσης ρητορικῆς. Τὸ «Ὀνομαστικὸν» τοῦ Πολυδεύκους περιλαμβάνει δέκα βιβλία, φαίνεται δὲ ὅτι εἶναι ἐπιτομὴ ἄλλου μεγαλυτέρου ἔργου. Πλὴν τούτου εἶχε συγγράψει καὶ ἄλλα ἔργα ἀντίπαλός του ὑπῆρξεν ὁ προμνημονευθεὶς Φρύνιχος. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου συνετάχθησαν καὶ ἄλλα λεξικά, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα ἀπωλέσθησαν, ἄλλα ἐσώθησαν καὶ ἄλλα ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα εἰς ἄλλα συνταχθέντα πολὺ βραδύτερον. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐσώθη καὶ ἕνα ἔργον ἀνωνύμου Ἀνταττικιστοῦ.

7) Παροιμιογράφοι καὶ μυθολόγοι. Οὕτω λέγονται οἱ συλλέξαντες τὰς Ἑλληνικὰς παροιμίας εἰς ἰδιαιτέρας συλλογάς. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε συλλέξει παροιμίας ὁμοίως ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος Κλέαρχος ὁ Στωϊκὸς Χρύσιππος, ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ὁ ἀθηδιογράφος Δήμων, ὁ Ἀριστείδης ὁ Μιλήσιος, ὁ Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁ Λούκιος ὁ Ταρραῖος. Ἀλλ' αἱ συλλογαὶ συστηματικῶς ἐγένοντο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν σοφιστῶν. Διότι, οὗτοι θέλοντες νὰ καλλωπίσουν τὸν ρητορικὸν των λόγον, ἐχρησιμοποίουν αὐτάς. Μία τοιαύτη συλλογὴ πλήρης ὑπῆρξεν ἡ τοῦ σοφιστοῦ Ζηνοβίου, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ εἰς τὴν Ρώμην. Κατὰ τὸν Σουΐδαν, οὗτος ἔκαμεν ἐπιτομὴν τῶν παροιμιῶν τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ταρραίου ἡ ὁποία καὶ ἐσώθη ἐπιγραφομένη «Ἐπιτομὴ τῶν παροιμιῶν Διδύμου καὶ Ταρραίου ἐν βιβλίοις γ'». Μετ' αὐτῆς κατὰ τὸν Μεσαίωνα συνήφθησαν καὶ δύο ἄλλαι συλλογαὶ παροιμιῶν, ἡ μὲν ἐπιγραφομένη «Παροιμίαι αἷς Ἀλεξανδρεῖς ἐχρῶντο», λεγομένη τοῦ Σελεύκου καὶ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πλούταρχον, ἡ δὲ ἀποδιδομένη εἰς τὸν λεξικογράφον Διογεν(ε)ιανόν.

Ἐκ τῶν μυθογράφων σώζονται ἡ «Βιβλιοθήκη» ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀπολλοδώρου, αἱ «Ὁμηρικαὶ Ἀλληγορίαι» τὸ «Περὶ ἀπίστων», ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὸν Τύριον (τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου), ὁ ὁποῖος δι' αὐτῶν ὑπερήσπισε τὸν Ὅμηρον κατὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἐπικούρου, ὀνομάσας αὐτὸν μέγαν ἱεροφάντην οὐρανοῦ καὶ θεῶν. «Ἡ Συναγωγὴ Μεταμορφώσεων» σωζόμενον ἔργον τοῦ Ἀντωνίου (Ἀντωνίνου) Λιβεραλίου (2ος μ.Χ. αἰών), ὁ ὁποῖος ἤντλησε παρ' ἄλλων τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναφέρει. Οἱ προαναφερθέντες «Καταστερισμοί»τοῦ Ἐρατοσθένους, «Αἱ Διηγήσεις» περὶ θεῶν καὶ ἡρώων, τοῦ μυθογράφου Κόνωνος, τῶν ὁποίων ἐπιτομὴν διέσωσεν ὁ Φώτιος.

ΤΑ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ἡ νεωτέρα καὶ πληρεστέρα ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας εἶναι ἡ ὑπὸ Schmid - Stählin, εἰς πέντε τόμους ἐκδοθεῖσα εἰς Μόναχον 1929-1948 (Γερμανιστί). Ἀξιόλογος ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ τοῦ W. Christ, κατὰ μετάφρασιν Λυσάνδρου Γ. Χ. Κώνστα, ἐν Ἀθήναις 1900, εἰς τὴν βιβλιοθήκην Μαρασλῆ. Χρήσιμος ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Μιστριώτου «Ἑλληνικὴ Γραμματολογία, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (Ἀθῆναι, τόμος πρῶτος 1894, καὶ δεύτερος 1897). Ἐπίσης καὶ ἡ «Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας» τῶν ἀδελφῶν A. καὶ M. Croiset ἔχει μεταφρασθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ Ἀνδρέου Ι. Πουρνάρα, εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ «Παπύρου», (Ἀθῆναι 1938).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω γενικῶν ἔργων, κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἄρθρου ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλαι διατριβαὶ ἀναφερόμεναι εἰς ἐπὶ μέρους τμήματα τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας μεταξὺ τῶν ὁποίων σημειοῦμεν τὰ κάτωθι: Γ. Μιστριώτου «Ἱστορία τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν», ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1903. Γιάννη Κ. Κορδάτου «Νέα προλεγόμενα εἰς τὸν Ὅμηρον», (Ἀθῆναι 1940). Εὐαγγέλου Διον. Κολοκοτσᾶ «Τὸ πρωτογενὲς σατυρικὸν δρᾶμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», (Ἀθῆναι 1938) καὶ «Ἡ πρωτογενὴς τραγωδία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», (Ἀθῆναι 1938). Ed. Schuré (μετάφρασις Σ. Κ. Σακελλαροπούλου). «Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ποίησις», ἔκδοσις συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων» (Ἀθῆναι 1915) E. Bethe «Ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις» (Γερμανιστί), Potsdam 1929 κτλ. Ἐλήφθησαν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ κείμενα τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μανθάνομεν πολλὰ ὀνόματα ἀγνώστων ἄλλοθεν ποιητῶν, τίτλους μὴ περισωθέντων δραμάτων, ἐπιγράμματα ἀποδιδόμενα εἰς διασήμους ποιητὰς τῆς ἀρχαιότητος κτλ. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶναι ἐκδεδομέναι εἰς τὴν σειρὰν τῶν «Ἑλληνικῶν Ἐπιγραφῶν» (Inscriptiones Graecae) τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου, καθὼς καὶ εἰς διάφορα εἰδικὰ περιοδικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς», ὁ «Πολέμων» καὶ ἄλλα. Εἰδικὴν συλλογὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς δραματικὰς παραστάσεις εἰς Ἀθήναις ἐδημοσίευσεν ὁ A. Wilhelm (Urkunden dramatischer Auffurungen in Athen, Βιέννη 1906) ἔκτοτε ὅμως εὑρέθησαν καὶ ἄλλαι ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι διεφώτισαν πολλὰ ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἀρχαῖον δρᾶμα. Ταῦτα πάντα ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία συμπληροῦται καὶ διὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἄρθρων περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται εἰς τὸ λεξικόν του «ΗΛΙΟΥ»

Θ. Α. Ἀρβανιτοπούλου

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Οὕτω καλοῦμεν τὴν γραμματείαν, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, εἰς τὴν λογιωτέραν ἢ δημωδεστέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἴτε ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας φιλολογίας εἴτε ὡς αὐτοφυὲς προϊὸν τοῦ πνεύματος τοῦ μέσου Ἑλληνισμοῦ εἴτε ὡς δημώδης ἔκφρασις τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Χρονικὰ ὅρια τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας τίθενται ὡς ἀρχὴ μὲν τὸ ἔτος τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου κτίσεως τῆς βασιλευούσης καὶ μεταφορᾶς εἰς αὐτὴν τῆς πρωτευούσης τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους (324), ὡς τέλος δὲ τὸ ἔτος τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453). Τοῦτο δὲν ἐμποδίζει ἡμᾶς ὅπως κατερχόμενοι εἰς τὴν Τουρκοκρατίαν συναντήσωμεν τὴν μετὰ τὸ Βυζάντιον Βυζαντινὴν φιλολογίαν, οὐδὲ κωλύει ὅπως ἐρευνῶμεν τὸν νέον Ἑλληνισμὸν συνήθως ἀπὸ τοῦ 1000 μ.Χ., ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης εἰς τὰς ρίζας τῆς γνώσεως αὐτοῦ.

Τοπικῶς πάλιν τὸ Βυζάντιον ἐκτὸς τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης (Ἑλληνικὴ χερσόνησος, Ἰταλία, νῆσοι) περιλαμβάνει καὶ ἄλλας χώρας (Μικρασία, Κύπρος, Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτος κλπ.), ὅπου ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροὴν τοῦ κράτους ἀνεπτύχθη καὶ ἐκαλλιεργήθη ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις καὶ γλῶσσα κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Συνέπεσεν ὅμως μερικαὶ χῶραι ἐξ αὐτῶν νὰ ἀποστοῦν τοῦ κρατικοῦ Βυζαντινοῦ συνόλου ἢ νὰ δουλωθοῦν ὑπὸ βαρβάρους ἢ Φράγκους, ἢ Μωαμεθανικοὺς λαούς, χωρὶς νὰ διακοπῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἔκφρασις. Κατὰ ταῦτα ἡ εἰς Ἰταλίαν παραγωγὴ Ἑλληνικῶν ἔργων (διαρκέσασα αἰῶνας μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσιν τῆς πολιτικῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους), ἡ Ἑλληνικὴ φιλολογία τῆς Φραγκοκρατίας (Κύπρου, Κρήτης π.χ. καὶ ἡ ἐκεῖ ἀκμάσασα λογοτεχνία) καὶ οἱ εἰς Συρίαν ὑπὸ τοὺς Μωαμεθανοὺς ἀκμάσαντες πατέρες καὶ ὑμνογράφοι, συνεξετάζονται ἀχωρίστως καθόσον μετέχουν τῶν γενικῶν γνωρισμάτων τῆς Βυζαντινῆς γραμματείας.

Γλῶσσα. Τὸ Ἀνατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ὑπάρξεώς του μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρησιμοποιεῖ ἐπισήμως τὴν Λατινικήν, ἐνῶ διαμορφοῦται ἡ εἰς εὐρύτατα στρώματα τοῦ λαοῦ χρησιμοποιουμένη Ἑλληνική, μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς ὁποίας τὰ ἱερὰ βιβλία καὶ οἱ τελεστικοὶ ὕμνοι γράφονται Ἑλληνιστί. Ἀλλὰ τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος ἤδη ἀπὸ τοῦ διαχωρισμοῦ του ἀπὸ τῆς Δύσεως ὑφίσταται ἀκόμη μᾶλλον τὴν πίεσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑλληνιζόντων. Οὕτως ἡ γλωσσικὴ μορφὴ εἶναι ἁπλῶς ἐξωτερικὸν γνώρισμα τῆς ἀνατολικῆς νοοτροπίας τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ χαλιναγωγήσῃ ὁ Δυτικὸς θεσμός. Κατὰ ταῦτα ἡ εἰσαγωγὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς εἰς τὴν γραφειοκρατίαν εἶναι σύμπτωμα μόνον κυρώσεως τῆς ἐπικρατούσης ἐθνότητος. Ἡ γλῶσσα βεβαίως δὲν ὑπῆρξε πρόβλημα διὰ τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν. Ἡ Ἀττικὴ εἶχε παραχωρήσει τὴν θέσιν της εἰς τὴν εὐχρηστοτέραν πανταχοῦ διαδοθεῖσαν κοινήν, ἡ ὁποία ἠπλούστευε τὸ τυπικόν, τὴν σύνταξιν καὶ ἐδέχετο νέα στοιχεῖα. Ἀλλ' ἡ διατύπωσις τῶν δοκιμωτέρων συγγραφέων εἰς τὴν Ἀττικήν, ἦτο πάντοτε σκανδαλώδης ἀφορμὴ παρακινήσεως εἰς μίμησιν. Ἐπὶ δώδεκα αἰῶνας

ποτὲ ἡ Ἀττικὴ δὲν παρεμερίσθη ὁριστικῶς, κατὰ τὴν τελευταίαν του δ' ἀναλαμπὴν τὸ Βυζάντιον ἔγραφεν ἀττικώτερα παρὰ κατὰ τὴν ἀκμήν του. Παραλλήλως ἡ γλῶσσα ἠπλουστεύθη χάριν τῆς λατρείας. Οἱ πρῶτοι ὕμνοι ἐγράφοντο συνήθως κατὰ μίμησιν ἀρχαίων ποιημάτων, ἀλλ' ὁ λαὸς ἔπρεπε νὰ νοῇ καὶ συγχρόνως νὰ αἰσθάνεται τὴν ὑμνογραφίαν, τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς δημωδεστέρους ἀπομνημονευτὰς τῆς ἱστορίας: Ὑπέστη λοιπὸν καὶ ἡ γλῶσσα ἀπείρους διαβαθμίσεις εἰς τὰς ὁποίας ἡ μόρφωσις, ὁ χαρακτὴρ καὶ ὁ προσωπικὸς τόνος τοῦ συγγραφέως ἔδιδον τὴν ἐγγύτητα ἢ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας. Ἐξ ἄλλου ὁ λαὸς ἐξηκολούθει νὰ διαπλάττῃ τὴν ὁμιλουμένην ἐπηρεαζομένην τὸ μὲν ὑπὸ τῶν ὅρων τῆς διαμορφώσεως ἑκάστοτε τοῦ Κράτους καὶ ὑπὸ τῆς ἐκτάσεως τῆς παιδείας τῶν ὁμιλούντων, τὸ δὲ ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν ὅπου ἡ γλῶσσα ἀπετρίβη κανονικώτερον. Εἰς αὐτὴν τὴν γλῶσσαν ἐξεφράσθησαν καὶ ὀλίγοι λόγιοι καὶ πολλοὶ ἀνώνυμοι, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνος ὅταν ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ὁριστικῶς ὁ νέος Ἑλληνισμός. Κατὰ ταῦτα, παραλλήλως πρὸν τὸν μιμητικὸν ἠθελημένον ἀρχαϊσμόν, ὑπάρχει ἡ λογία γλῶσσα τῆς παραδόσεως ἀνερχομένη τὴν κλίμακα ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς δημώδους μέχρι τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ παρ' αὐτὴν ἀναπτύσσεται ἡ δημωδεστέρα (ὑπὸ ἀγροτικὴν ἐπήρειαν) γλῶσσα, ἡ ὁποία θὰ γίνῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ γλῶσσα τῶν ἔργων τῆς φαντασίας καὶ μάλιστα τῶν μὴ ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν τέλεσιν τῆς λατρείας. Διότι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία συντηρεῖ τὴν παράδοσιν καὶ μολονότι περιλαμβάνει καὶ ἀρχαιοπρεπεστέρους καὶ δημωδεστέρους συγγραφεῖς ἀκολουθιῶν καὶ λατρευτικῶν κειμένων, ἐν τούτοις διαμορφώνει ἀρχαιοπρεπῆ λογίαν γλῶσσαν ἡ ὁποία διασώζεται καὶ διὰ τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι σήμερον, ἰδίως εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραφειοκρατίαν, (πράξεις, σιγίλλια κλπ.).

Χαρακτὴρ Βυζαντινῆς Φιλολογίας. Ἡ Βυζαντινὴ φιλολογία εἶναι βασικῶς θρησκευτικὴ καὶ ὑστερεῖ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς πρωτοτυπίας καὶ φιλοσοφικῆς ἀναταραχῆς. Ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κρατοῦσα διὰ τοῦ δόγματος καὶ δυσκόλως ἡ φαντασία, ἡ αἵρεσις καὶ ἡ πρωτοτυπία θὰ ἠδύναντο ν' ἀποστοῦν τούτου. Ἡ πίστις προέχει, ὡς συνεκτικὸς δεσμὸς λαῶν καὶ τάξεων. Τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν ὀρθὴν πίστιν ἀποβάλλεται καὶ διώκεται, πᾶσα δὲ ἐλευθερία πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ δόγματος εἶναι καταδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων.

Παρὰ ταῦτα ἡ Βυζαντινὴ σκέψις κατορθώνει νὰ συμβιβάσῃ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δόγματος μὲ τὴν μελέτην καὶ συντήρησιν τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, φιλοσοφίας καὶ τέχνης, ἐθεμελίωσε δὲ καὶ τὴν ἰδίαν της ἔκφρασιν ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ. Ὡς συντηρητὴς τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ τὸ Βυζάντιον προσέφερε μέγα τι εἰς τὸν κόσμον. Εἰς τοὺς Νεοέλληνας δὲ προσέφερε τὴν μεγίστην ὑπηρεσίαν τῆς συνεχείας, χρησιμεῦσαν ὡς γέφυρα μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου· τὴν γέφυραν δ' αὐτὴν διατηροῦμεν πολιτιστικῶς ἀκόμη καὶ εἴμεθα ὑπὲρ πάντα ἄλλον λαὸν ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν καὶ νὰ μελετήσωμεν.

Ἡ μελέτη τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας. Μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ Βυζαντινὴ φιλολογία, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς προσφορᾶς αὐτῆς εἰς τὴν θεολογίαν ἐξετασθεῖσα, ὄχι δὲ ὡς αὐθυπόστατος, δὲν ἐξετιμήθη κατ' ἀξίαν. Ὅσοι δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς πρὸς τὴν θεολογίαν, ἀπέβλεπον πρὸς τὴν ἀξίαν της ὡς συντηρητρίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀπέβαινον πρὸς βλάβην τῆς πνευματικῆς αὐθυπαρξίας τοῦ Βυζαντίου. Ἰδιαιτέρως ἡ θεωρία περὶ συντηρήσεως τῶν κλασσικῶν, ἡ ἐξακρίβωσις τῶν μιμήσεων καὶ τῆς συνεχείας, ἔδιδον ἀφορμὴν εἰς συγκρίσεις αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῆς γλώσσης ἐχώρουν εἰς τὴν οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐνεφανίζοντο συγγραφεῖς ἰσάξιοι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Αἰσχύλου μεταξὺ τῶν κορυφαίων Βυζαντινῶν λογίων, ἡ κατάκρισις ἐπήρχετο ὀξεῖα. Καὶ φυσικά, ἦτο ἄδικος: ἑκάστη ἐποχὴ πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τῶν ἰδίων κριτηρίων τὰ ὁποῖα δίδει αὐτὴ ἡ ἰδία. Εἰς χρόνους καὶ χώρας ὅπου τὸ δόγμα ἐπεβλήθη τῶν αἱρέσεων, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθίσῃ ἡ Πλατωνικὴ σκέψις· ἐξ ἄλλου ἡ πίστις πρὸς τὴν μοῖραν ἦτο ξένη εἰς τὸν λαὸν ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ἐνεργὸν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Ὁσονδήποτε δὲ ἀριστοκρατικὸς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ Θουκυδίδης, ἡ θεοκρατία καὶ ἡ συγκεντρωτικότης, εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ἐπέτρεπον ἀνάλογον κρίσιν εἰς τὸν Προκόπιον ἢ τὸν Ζωναρᾶν.

Γραμματεία καὶ φιλολογία. Περαιτέρω, ὅπως καὶ προηγουμένως, κάμνομεν διάκρισιν τῶν ὅρων φιλολογία, γραμματεία καὶ λογοτεχνία. Μὲ τὴν λογοτεχνίαν δηλοῦμεν τὰ ἔργα τῆς φαντασίας, ἐνῶ μὲ τὴν γραμματείαν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἑρμηνευτικήν. Ἡ φιλολογία τέλος περιλαμβάνει ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν λογοτεχνίαν, τὰ γράμματα, τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ὅμως δὲν ἐξετάζεται ἡ καθ' αὐτὸ θεολογία (βλέπε λέξιν) καὶ ἡ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναπτυχθεῖσα φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ κίνησις.

Η ΠΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ἄμεσος σύνδεσις τοῦ Βυζαντίου μὲ τὸν Χριστιανισμόν, ἐπιβάλλει ὅπως ὡς προϊστορίαν τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας θεωρήσωμεν τὴν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τῆς διαδόσεως τῆς νέας θρησκείας γεννηθεῖσαν φιλολογίαν, ὅση ἐγράφη εἰς τὴν Ἑλληνικήν. Ἀφοῦ ἀφήσωμεν τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ ἄλλων προσώπων γραφείσας ἐπιστολάς. Πράξεις καὶ τὰ Ἀπόκρυφα (βλέπε λ.), γραφέντα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ δημιουργήσαντα ἰδίαν φιλολογίαν, ἡ ὁποία ἐβάρυνεν ἐπὶ τὴν Βυζαντινὴν ὅσον οὐδὲν ἄλλο, θὰ παρακολουθήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν φιλολογίαν τῶν καλουμένων Ἀποστολικῶν Πατέρων, δηλαδὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἤκμασαν εὐθὺς μετὰ τοὺς Ἀποστόλους, μέχρι τῆς ἱδρύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους:

Κλήμης ὁ Ῥώμης. Ἔγραψεν Ἑλληνιστὶ αὐθεντικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν διαμαχομένην ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου, συνιστῶν ὁμόνοιαν. Εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα ἀπεδόθησαν καὶ νόθα ἔργα.

Ἰγνάτιος ὁ Ἀντιοχείας. Ὁδηγούμενος πρὸς τὸ μαρτύριον, ἔγραψε διάφορους πρὸς ἐκκλησίας ἐπιστολάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐξήγησε διατὶ ἐπεθύμει νὰ εὕρῃ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου οὗτος ὑπέστη τὸ 110 μ.Χ.

Ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος, μαθητὴς τῶν Ἀποστόλων, μαρτυρήσας τὸ 156, ἔγραψε διαφόρους ἐπιστολάς, ἐξ ὧν ἐσώθη ἡ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῶν Φιλίππων. Ὑπὸ τὸ ὄνομα «Διδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων» σώζεται κείμενον τοῦ 2ου αἰῶνος, πραγματευόμενον ζητήματα λατρείας, διοικήσεως τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐθίμων.

Τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα γράφονται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βαρνάβα καὶ ὁ «Ποιμὴν» τοῦ Ἑρμᾶ, βιβλίον ἀποκαλυπτικόν, καὶ ἀποσπάσματα ἔργου τοῦ Παπίου, «Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις».

Δι' ὅλων τῶν ἀνωτέρω συγγραφῶν εἴτε φρονηματίζεται ἡ νεοϊδρυθεῖσα Ἐκκλησία, εἴτε παραδίδεται εἰς τοὺς νεωτέρους ἡ μνήμη τῶν παλαιοτέρων ἐργατῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἱ ἀπολογηταί. Εἶναι μία ἄλλη κατηγορία συγγραφέων, γεννηθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς Ἐκκλησίας ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἐχθρούς, διαβολεῖς καὶ κατηγόρους αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι παρίστων τοὺς Χριστιανοὺς ὡς ἀθέους, ἀντιθέτους εἰς τὸ κράτος ἢ διαπράττοντας αἰσχρότητας κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λατρείας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἐθεμελίωσαν τὴν θεολογίαν καὶ παρέχουν πληροφορίας περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς των· ἔγραψαν μὲ ζῆλον, πίστιν καὶ πειστικότητα. Παλαιότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Κοδρᾶτος ἀπόσπασμα τῆς ἀπολογίας τοῦ ὁποίου πρὸς τὸν Ἀνδριανὸν ἐσώθη, καὶ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος Ἀριστείδης (περὶ τὸ 150 μ.Χ.). Σπουδαιότερος ἀπολογητὴς ὅμως εἶναι ὁ ἐκ Παλαιστίνης Ἰουστῖνος, γεννηθεὶς ἐθνικὸς καὶ προσελθὼν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διδάξας ἀκολούθως εἰς Ῥώμην. Ἐσώθησαν τρία συγγράμματά του, ἀπολογίαι ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν Ἐθνικῶν δύο καὶ μία ἐναντίον τῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἰουδαϊκῶν ἐνστάσεων. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἔχει διαλογικὴν μορφήν. Ὁ Ἰουστῖνος παρεδέχθη πρῶτος τὴν σημασίαν τῆς φιλοσοφίας διιὰ τοὺς Ἐθνικούς, ἡ ὁποία ὑποκαθιστᾷ τὸν Ἰουδαϊκὸν νόμον, εὗρε «σπέρματα ἀληθείας» εἰς τοὺς Ἐθνικοὺς φιλοσόφους, ἀλλὰ μόνην ἀληθῆ καὶ συμφέρουσαν φιλοσοφίαν ἔκρινε τὸν Χριστιανισμόν.

Ἄλλοι ἀπολογηταὶ εἶναι Τατιανὸς ὁ Σύρος (180), μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου, γράψας «Πρὸς Ἕλληνας» (=εἰδωλολάτρας), ἔργον ὅπου ὑποτιμᾷ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τεσσάρων, ὅπου δέχεται καὶ ἀποκρύφους περικοπάς. Ὁ Ἀθηναῖος Χριστιανὸς φιλόσοφος Ἀθηναγόρας, γράψας «Πρεσβείαν τῶν Χριστιανῶν» καὶ «Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν», ἀναιρῶν τὰς κατηγορίας περὶ λατρευτικῶν ἀκολασιῶν τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας θρησκείας καὶ στηρίζων τὴν διδασκαλίαν περὶ ἀναστάσεως τῆς σαρκός. Τὸ 2ον μ.Χ. αἰῶνα ἔγραψε ὁ Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας τρία βιβλία πρὸς Αὐτόλυκον μὲ καταφανῆ τάσιν καταφρονήσεως τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Πιθανῶς τὸν 3ον αἰῶνα ἐγράφησαν ἡ μικρὰ πραγματεία τοῦ Ἑρμεία «Διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων» καὶ ἡ ἀγνώστου συγγραφέως «Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον», τὸ ἄριστον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἀπολογητικὸν ἔργον.

Εὐρετικὴ φαντασία, δογματικὴ ἀπόκλισις καὶ πολεμικὴ διάθεσις τῶν καινοδοξιῶν ἤγαγον εἰς τὴν συγγραφὴν ἔργων τῆς «Ἀποκρύφου φιλολογίας», τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαὶ ζητητέαι εἰς τὸ τέλος τοῦ 1ου αἰῶνος ἢ ὀλίγον ἀργότερον. Τὰ σχετικὰ ἔργα εἴτε συμπληρώνουν τὰ κενὰ τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος, εἴτε μυθολογοῦν περὶ αὐτοῦ τε καὶ τῶν Ἀποστόλων. Πάντως ἐγράφησαν μετὰ πολλῆς χάριτος, φαντασίας καὶ ἐλευθεριότητος καὶ ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς νεωτέρας διασκευάς.

Ἡ ἀνάμιξις πολλῶν Ἐθνικῶν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν ἔφερε καὶ δοξασίας νέας εἰς αὐτήν. Οἱ αἱρετικοὶ κληθέντες εἴτε ἀμφισβητοῦν τὴν θεότητα καὶ παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, εἴτε διαφέρονται περὶ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ, εἴτε εἰσάγουν βίον ὑπερβολικὰ ἐγκρατῆ ἢ ἀκόλαστον. Συγγράφουν δὲ τὴν λεγομένην «Αἱρετικὴν φιλολογίαν» διὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὰς ἀπόψεις των καὶ προκαλοῦν τὴν «Ἀνθαιρετικὴν φιλολογίαν» διὰ νὰ πολεμηθοῦν αἱ κακοδοξίαι των. Τὰ συγγράμματα των καταστρέφονται ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν πιστῶν καὶ τοιουτοτρόπως ἐλάχιστα γνωρίζομεν σήμερον ἀπ' εὐθείας περὶ τῶν Γνωστικῶν, Ὀφιτῶν, Ἰουδαϊζόντων καὶ ἄλλων αἱρετικῶν.

Ἐκ τῶν πολεμησάντων τὰς αἱρέσεις συγγραφέων ἀναφέρομεν τὸν ἐκ Σμύρνης Εἰρηναῖον ἐπίσκοπον Λουγδούνου, συγγράψαντα «Ἔλεγχον καὶ ἀνατροπὴν τῆς ψευδωνύμου γνώσεως», τὸν

μαθητήν του 'Ιππόλυτον (3ος αιών), ζήσαντα εις Ρώμην γράψαντα πολλὰ ἄλλα καὶ «Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ἔλεγχον».

'Η 'Αλεξανδρινὴ Θεολογικὴ Σχολὴ ἐμορφώθη ἐξ ἀνάγκης ὅπως προπαρασκευάζωνται οἱ Χριστιανοὶ διὰ νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς 'Εθνικοὺς καὶ τοὺς 'Ιουδαίους καὶ νὰ στηρίζουν τὴν πίστιν. Οὕτω βαθμηδὸν ἡ ἀρχαία 'Εκκλησία τῆς 'Αλεξανδρείας ἐμόρφωνε θεολόγους, οἱ ὁποῖοι ὡπλίζοντο διὰ φιλοσοφικῆς μορφώσεως, ὥστε νὰ ἐρευνοῦν τὴν Γραφήν, νὰ ἀνάγουν τὴν πίστιν εἰς γνῶσιν καὶ νὰ ἑρμηνεύουν ἀλληγορικῶς τὸ γράμμα τῶν κειμένων, τῶν ὁποίων ὡς βάσιν παρεδέχοντο τὴν θεοπνευστίαν. Οὕτω ἐκ τῆς πολεμικῆς ἀπologητικῆς ὡδηγήθημεν εἰς τὴν φιλοσοφημένην συζήτησιν, καὶ ἔρευναν, ἡ 'Αλεξάνδρεια δὲ ὄχι μόνον ἔδωσε πολλοὺς συγγραφεῖς θεολόγους, ἀλλ' ἐπηρέασε καὶ τοὺς μελετητὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς ἄλλης 'Ανατολῆς. 'Ο Πάνταινος ὑπῆρξε διδάσκαλος δύο μεγάλων συγγραφέων.

Κλήμης ὁ 'Αλεξανδρεύς, (215), γράψας πολλὰ καὶ σπουδαῖα, δι' ὀλίγων γνωρίζεται σήμερον. Εἰς τὸν «Λόγον προτρεπτικὸν πρὸς "Ελληνας» (εἰδωλολάτρας δηλαδὴ ἀντιπαραβάλλει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰ 'Ελληνικὰ μυθολογούμενα. Εἰς τὸν «Παιδαγωγὸν» ἀναπτύσσει πῶς ἀντιλαμβάνεται τὸν κατὰ Χριστὸν βίον, τὴν δὲ χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἀναπτύσσει εἰς τοὺς «Στρωματεῖς». Διακρίνεται δι' εὐσέβειαν, πολυμάθειαν καὶ γνῶσιν τῆς 'Ελληνικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας.

Πολὺ μεγαλύτερος τοῦ διδασκάλου του εἶναι ὁ 'Ωριγένης (254), σοφώτατος θεολόγος, καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας καὶ τοῦ Δεκίου. Παροιμιώδης εἶναι ἡ πολυγραφία του, τὰ συγγράμματά του δὲ εἶναι ἑρμηνευτικὰ (ἠκολούθει τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον, ἡ ὁποία τὸν ἤγαγεν εἰς ὑπερβολάς), ἀπologητικὰ (κατὰ Κέλσου) καὶ δογματικὰ (περὶ ἀρχῶν). Εἰς τὸ διαμορφούμενον δόγμα ἐκαινοτόμησεν, εἰσαγαγὼν ἀτομικὰς γνώμας, δι' ἃς κατόπιν ἐπολεμήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων του καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ μεταγενεστέρων του Συνόδων. 'Αλλ' ἡ συμβολή του ὑπῆρξέ τι ὅλως ἐξαίρετον διὰ τὴν καθόλου 'Εκκλησίαν καὶ τὰ γράμματα, διότι αὐτὸς συστηματοποιεῖ πρῶτος τὴν Χριστιανικὴν φιλολογίαν, τὴν μέχρι τότε γνωστὴν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

'Αναφέρομεν ἀκόμη τὸν 'Ιούλιον τὸν 'Αφρικανὸν (270), συγγραφέα Χριστιανικῆς χρονολογίας, τὸν Διονύσιον τὸν 'Αλεξανδρείας (265), τὸν ἱδρυτὴν τῆς βιβλιοθήκης 'Ιεροσολύμων ἐπίσκοπον αὐτῶν 'Αλέξανδρον (250), τὸν ἐπίσκοπον Καισαρείας, τῆς Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸν (268), τὸν Γρηγόριον Νεοκαισαρείας (270) καὶ τὸν ὑπερασπίσαντα τὸν 'Ωριγένην διὰ μὴ σωθέντος συγγράμματος Πάμφιλον, πρεσβύτερον εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης.

'Επόμενον ἦτο τὰς δογματικὰς παρεκκλίσεις τοῦ 'Ωριγένους νὰ ἐλέγξουν μεταγενέστεροι θεολόγοι, ὅπως ὁ Πέτρος ὁ 'Αλεξανδρείας (μαρτυρήσας τὸ 311) καὶ Μεθόδιος ὁ 'Ολύμπου (μαρτυρήσας ὁμοίως τὸ 311). 'Ο τελευταῖος εἶναι συγγραφεὺς τοῦ Χριστιανικοῦ «Συμποσίου τῶν δέκα Παρθένων ἢ περὶ ἁγνείας» διὰ τοῦ ὁποίου ἀπομιμεῖται τὸ Πλατωνικόν.

Η ΠΑΛΗ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

Διὰ νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἰς τὸ Βυζάντιον, δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν τὴν θεώρησιν τῆς βάσεως ταύτης, τοῦ Δόγματος ἐπὶ τῆς ὁποίας βάσεως στηρίζεται ἡ Χριστιανικὴ πίστις. Τὸ δόγμα ὅμως δὲν εἶναι τι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἔχον διαμορφωθῆ καὶ ἀπαραβιάστως ἀμετάτρεπτον μολονότι ἐν σπέρματι ὑπάρχει εἰς τὴν 'Αγίαν Γραφήν, ἐν τούτοις ἀναπτύσσεται καὶ διατυποῦται σὺν τῷ χρόνῳ. 'Ωστόσον, παραλλήλως πρὸς τὴν Χριστιανικὴν φιλολογίαν καὶ ἄλλαι ἐκδηλώσεις πνευματικαὶ εἰς τὸν Βυζαντινὸν βίον ἐσημειώθησαν, ἄλλοτε περιωρισμέναι καὶ ἄλλοτε εὐρύτεραι. "Ολως ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐστρέφετο: α) πρὸς ὁριστικὴν διατύπωσιν καὶ κατίσχυσιν τοῦ ὀρθοῦ δόγματος, καὶ β) πρὸς ἐξαφανισμὸν πάσης ἑτεροδιδασκαλίας. 'Ως ἐκ τούτου ἡ θεολογία ἦτο κύριον καὶ ἐπίσημον εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξεφράζοντο αἱ ἀντιθέσεις πολλάκις πολιτικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ περιεχομένου.

'Η πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, περιεστράφη περὶ τὰ ἑξῆς: α) τὴν ὁριστικὴν διατύπωσιν τοῦ δόγματος διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς κωνσταντινουπολιτικῆς ἀπόψεως. Σύνοδοι ἔδωσαν τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ τοὺς Κανόνας. Πατέρες δὲ τῆς 'Εκκλησίας ἀνέπτυξαν τὸ δόγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ· β) τὸν ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῶν αἱρέσεων, καὶ ἰδιαιτέρως τῶν 'Ανατολικῆς προελεύσεως παντὸς εἴδους νοθεύσεων τοῦ δόγματος διὰ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, τοῦ Μονοθελητισμοῦ καὶ πάσης κακοδιδασκαλίας. Αἱ δύο αὗται κατευθύνσεις βαδίζουν παραλλήλως πρὸς τρίτην, ἤτοι γ) τὴν καταπολέμησιν τῶν εἰδωλολατρικῶν ὑπολειμμάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοῦ 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, τριῶν ἰσχυρῶν ἐχθρῶν τῆς 'Εκκλησίας. Διὰ τῶν τριῶν τούτων κατευθύνσεων τερματίζεται ἡ πρώτη περίοδος τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς 'Εκκλησίας, ἡ ὁποία ἔδωσε τοὺς ἀπologητάς, ῥήτορας, ὑμνογράφους καὶ δογματικούς, μέχρι τοῦ θεωρουμένου κορυφαίου αὐτῶν 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (περὶ τὸ 700 μ.Χ.).

'Η δευτέρα περίοδος ἀνοίγεται διὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ κατὰ ταύτην ἐσημειώθη ὀπισθοδρόμησις τῆς ἀναπτύξεως τῶν γραμμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον κλείεται δὲ διὰ τοῦ τερματισμοῦ τῆς περὶ τὰς εἰκόνας διαμάχης (843 μ.Χ.). Δίδει δὲ αὕτη τοὺς μεγάλους προμάχους τῆς εἰκονοφιλίας, οἱ ὁποῖοι ἐν τέλει ἐπικρατοῦν τῶν εἰκονοκλαστῶν.

'Η τρίτη περίοδος εἶναι ἡ μακροτέρα. 'Ανοίγεται ἀπὸ τὴν ἐπὶ Φωτίου ἔριδα μὲ τοὺς Λατίνους, περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ μέσω διακυμάνσεων προχωρεῖ πρὸς ἐναλλασσομένους συμβιβασμοὺς καὶ χωρισμούς, ἕως ὅτου καταλήξη εἰς τὴν ἐπὶ Παλαιολόγων σαφῆ διάκρισιν φιλοδυτικῶν καὶ φιλοανατολικῶν, ἧς διακρίσεως ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἀφ' ἑνὸς ἡ ψευδένωσις τῆς Φλωρεντίας (1439 μ.Χ.) καὶ ἐξ ἄλλου ἡ ἀνοχὴ τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸν προελαύνοντα Μωαμεθανὸν κατακτητήν. 'Η διχοστασία τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς ὑπάρξεως τῆς Αὐτοκρατορίας, δίδει μέγα μέρος τῆς θρησκευτικῆς φιλολογίας τῆς ἐποχῆς καὶ ἐπηρεάζει καὶ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν καὶ ἔκφρασιν. 'Η ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς νίκη τοῦ 'Ορθοδόξου δόγματος, διαφυγόντος τὴν ἀπώλειαν, τὴν ἐπαπειλουμένην διὰ τῆς φραγκικῆς ἐπικυριαρχίας.

'Ο "Αρειος καὶ ὁ ἀρειανισμός. 'Η ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου παρασχεθεῖσα εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προστασία ἔδωσεν εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν διευθετήσεως τῶν κατὰ τὸ δόγμα διαφορῶν. Καὶ πρῶτον ἔπρεπε νὰ λυθῆ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν μονοθεϊστῶν ἐκείνων, τῶν ἀρνουμένων τὴν θεότητα τοῦ 'Ιησοῦ, καὶ τῆς 'Εκκλησίας, δεχομένης τὸ τριαδικὸν τῆς θεότητος. 'Ο "Αρειος (ἀπὸ τοῦ 318 εἰς 'Αλεξάνδρειαν) ἐδίδασκε περὶ τοῦ Λόγου ὡς κτίσματος ἐν χρόνῳ, προεκάλεσε διωγμόν του, ἀποκατάστασιν εἶτα, διχοστασίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπέμβασιν τοῦ Κωνσταντίνου, προεδρεύσαντος τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325 μ.Χ.), τῆς Νικαίας, ὅπου ὁ 'Αθανάσιος ὑπεστήριξε τὸ ἄναρχον καὶ ἄκτιστον τοῦ Υἱοῦ, ἐπιτυχὼν καταδίκην τοῦ αἱρεσιάρχου καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. 'Ο "Αρειος, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἰδεῶν του, ἔγραψεν εἰς ποιητικὴν γλῶσσαν τὴν «Θάλειαν», καθὼς καὶ διάφορα λαϊκὰ ἄσματα, ναυτικά, ὁδοιπορικὰ κλπ. κατώρθωσε δὲ νὰ ἀποφύγη τὰς συνεπείας τῆς καταδίκης, νὰ διχάση τοὺς Χριστιανοὺς καὶ νὰ ἀναμίξη εἰς τὰ δογματικὰ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του (336 μ.Χ.) ἡ δογματικὴ του ἀπόκλισις συνεκλόνει τὴν 'Ανατολήν. Τὰς κακοδοξίας τοῦ 'Αρείου ἐπολέμησεν ὁ 'Αθανάσιος, ὁ καὶ 'Αλεξανδρείας πατριάρχης γενόμενος καὶ πολλὰ γράψας. Μέσην ὁδὸν μεταξὺ τῶν δύο ἔταμεν ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβειος ὁ Καισαρείας, παραμελὼν τὸ δόγμα χάριν τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ τῆς μελέτης τῆς 'Ιστορίας. 'Απ' ἐναντίας πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑπεστήριξαν τὸ δόγμα τῆς Νικαίας, ὡς Εὐστάθιος ὁ 'Αντιοχείας, Μάρκελλος ὁ 'Αγκύρας, Βασίλειος ὁ 'Αγκύρας, Κύριλλος ὁ 'Ιεροσολύμων, ὁ Δίδυμος, ὁ Σεραπίων, ὁ 'Απολλινάριος καὶ ἄλλοι τοῦ 4ου αἰῶνος συγγραφεῖς. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ὑπερίσχυσις τοῦ δόγματος ἐπέφερε καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν γραφέντων. Τοῦτο θὰ ἰσχύη μέχρι τέλους, προκειμένου περὶ ἐρίδων δογματικοῦ περιεχομένου εἰς τὸ Βυζάντιον, ὀλιγοστεύει δὲ κατὰ πολὺ τὴν γνῶσιν μας καὶ ἐπομένως τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ συγγραφικοῦ ταλάντου τῶν αἱρετικῶν καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑποβάθρου τῶν ἰδεῶν των.

Εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον περὶ αἱρέσεων πρέπει νὰ κατατάξωμεν τὴν ἐξ αἱρετικῶν αἰτίων ἐπηρεασθεῖσαν καὶ ἀναπτυχθεῖσαν τάσιν πρὸς δημιουργίαν ἀσκητικοῦ βίου καὶ τῆς σχετικῆς ἀσκητικῆς φιλολογίας, τῆς προελθούσης ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος ἀναπτυχθέντος μοναχικοῦ βίου, ἱδρυτὴς τοῦ ὁποίου θεωρεῖται ὁ Μέγας 'Αντώνιος. Συγγραφεῖς ἀσκητικοὶ μνημονευτέοι εἶναι οἱ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (4ος αἰών), γράψας «'Ομιλίας πνευματικάς», Εὐάγριος ὁ Ποντικός, Νεῖλος ὁ ἀσκητής, Συμεὼν ὁ νέος Στυλίτης, 'Ιωάννης ὁ τῆς Κλίμακος κλπ.

"Οπως ἦτο φυσικόν, ἡ νέα θρησκεία, διὰ νὰ ἑδραιωθῆ, εἶχε νὰ παλαίση πρὸς τὰ λείψανα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, καὶ ὄχι μόνον πρὸς αὐτά. Βεβαίως ὁ θρησκευτικὸς παράγων, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήρισε τὸ 'Ανατολικὸν Βυζαντινὸν Κράτος ἀπ' αὐτῆς τῆς γενέσεώς του, διετέθη δυσμενῶς πρὸς τὰ πρότυπα τοῦ ἀρχαίου, 'Εθνικοῦ βίου, τοῦ 'Ελληνικοῦ ἔκτοτε λεγομένου. "Ετσι οἱ θρησκευτικοὶ ἀγῶνες εἰς πᾶν πεδίον ἤρχισαν ὑπὸ αὐτῶν τῶν κόλπων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ θρησκεύματος. 'Αλλ' εἶχον νὰ παλαίσουν κράτος καὶ θρησκεία καὶ πρὸς ἐχθροὺς ἄλλους, ἐξωτερικούς, καὶ ἀρκούντως ἰσχυρούς, τὸν 'Ιουδαϊσμὸν καὶ τὸν Μωαμεθανισμόν, ὄχι δὲ ὀλιγώτερον εὐθὺς κατόπιν τὸν Καθολικισμόν.

Πρὶν κατασυγάση ἀκόμη ἡ ἀπήχησις τῆς 'Αρειανῆς αἱρέσεως, ὁ 'Ιουλιανός, διώκων τὸν Χριστιανισμόν, ὑπεστήριζε παντοιοτρόπως τοὺς 'Εθνικούς. 'Υποστηρικταὶ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξαν οἱ 'Εθνικοὶ ἱστορικοὶ Ζώσιμος, Εὐνάπιος καὶ 'Αμμιανὸς Μαρκελλῖνος, ἐνῶ τὸ ὄνομά του παρέδωκαν εἰς τὸ μῖσος τῶν αἰώνων ὁ Εὐφραίμ ὁ Σύρος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. 'Αλλ' ἦλθεν εὐθὺς κατόπιν ἡ ἰσχυρὰ πολιτικὴ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, ὁ ὁποῖος περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος, ἀπηγόρευσεν ἐντελῶς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν εἰς τὴν 'Ανατολὴν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῶν μακροχρονίων θρησκευτικῶν ἀγώνων, τὴν ἀρχαιοτέραν τῆς 'Εκκλησίας, ἀνεδείχθησαν σπουδαῖοι συγγραφεῖς, δογματικοὶ καὶ ῥήτορες, ὅπως εἶναι οἱ Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, 'Αμφιλόχιος ὁ 'Ικονίου (400), οἱ θεολόγοι τῆς σχολῆς 'Αλεξανδρείας Κύριλλος καὶ Θεοδώρητος Κύρου. 'Η ἐξαίρετος μορφὴ τοῦ Χρυσο-

στόμου πληροῖ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος, μετ' αὐτὸν δὲ οἱ Ἐπιφάνιος καὶ Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος ὑπῆρξαν οἱ κυριότεροι δογματικοὶ τῆς ἀκμῆς, διότι οἱ μετὰ τὸν Χρυσόστομον (Ἀστέριος, Πρόκλος κλπ.) μικροτέρας ἀξίας ὑπῆρξαν, ἡ δὲ παιδεία εἶχε λάβει τὸν δρόμον τῆς καταπτώσεως καὶ παρακμῆς. Ἀξιομνημόνευτοι ἐν τούτοις εἶναι οἱ δογματικοὶ τῶν 5ου, 6ου καὶ 7ου αἰώνων Ψευδοδιονύσιος, Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, Σωφρόνιος ὁ Ἱεροσολύμων, Μάξιμος ὁ ὁμολογητής, Ἀναστάσιος Σιναΐτης καὶ ἄλλοι. Ἀξιολογώτερος ὅλων ὅμως τῆς περιόδου τῆς παρακμῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ἡ εἰκονομαχία. Εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ εἰκονομαχία ἐμφανίζεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος, ὄχι μόνον ὡς θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις, ἀλλ' αὐτόχρημα ὡς κίνημα κοινωνικὸν μὲ εὐρὺ ἀναμορφωτικὸν πρόγραμμα. Ὅμως συνήντησε τοιαύτην ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ φανατισμένου κλήρου ἡ ἀναμορφωτικὴ αὕτη κίνησις, ὥστε ἐντελίΥλινε ττζῆς ὁόδοῦ διὰ τὴν ὁόποίαν προωρίσθη„ηθσίρωρπ ναίοπό νὴτ ἀιδδ ῦοδό ςῆςῆς-ζλή)τ ὁδοῦ διὰ τὴν ὁποίαν προωρίσθη, ἐζημίωσε μάλιστα ὑπερβολικὰ τὸ κράτος, ὃ συνετάραξεν ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας.

Οἱ ὑποστηρίξαντες τὴν μεταρρύθμισιν αὐτοκράτορες ἐξυγίαναν τὴν αὐλήν, ἐβελτίωσαν σημαντικῶς τὴν λαϊκὴν παιδείαν καὶ ἐστράφησαν εἰς μέτρα νομοθετικά, στηριζόμενα ἐπὶ ὑγιῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν, θεσπίσαντες φορολογίαν δικαιοτέραν ἐπὶ τῶν ἀπεράντων μάλιστα μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἡ φανατικὴ καὶ πεῖσμον ἀντίδρασις κατὰ τοῦ κινήματος τούτου ἐχαρακτήρισε τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς «μεταστοιχείωσιν τῶν πάντων», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν εἰκονοφίλων Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.

Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος (717-741) διέταξε πρῶτος τὴν ὑψηλοτέραν τοποθέτησιν τῶν εἰκόνων, μετ' ὀλίγον δὲ τὴν παντελῆ ἀφαίρεσιν αὐτῶν καὶ τὴν κατάργησιν τῶν ὑπὸ μοναχῶν διευθυνομένων σχολῶν. Πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν βασιλικῶν τούτων μέτρων καὶ θρησκευτικὴν ἐκμετάλλευσιν παρενέβη ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Γρηγόριος Β' καὶ κατόπιν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Γρηγόριος Γ', ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρῶτος κατεδίκασεν ὡς αἱρετικὸν τὸν Λέοντα εἰς συγκληθεῖσαν Σύνοδον, ὁ δὲ δεύτερος ἔγραφεν ὑβριστικωτάτας πρὸς αὐτὸν ἐπιστολάς. Ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος συνεκρότησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (754), διὰ τῆς ὁποίας ἐκήρυξε τὰς εἰκόνας ἀποβλήτους. Βεβαίως ἡ Σύνοδος αὕτη, τῆς ὁποίας δὲν μετεῖχον οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, οὔτε ὁ πάπας Ρώμης κατεδικάσθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ζ' εἰς Νίκαιαν Συνόδου (787), τῆς ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας συγκληθείσης καὶ τῆς ὀλίγον βραδύτερον συγκληθείσης Συνόδου τὸ ἔτος 842 εἰς Κων/πολιν, ἡ ὁποία ἀνεθεμάτισεν ὅλους τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων καὶ καθήρεσεν τοὺς μεταρρυθμιστὰς ἐπισκόπους. Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, ὡς ἐπίτροπος τοῦ υἱοῦ της Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος μόλις τριετὴς διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τὸν πατέρα του Θεόφιλον, ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς τελευταίας αὐτῆς Συνόδου, ἡ δὲ ἀναστήλωσις ἐπανηγυρίσθη καὶ δι' ἰδιαιτέρας τελετῆς τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἡ ὁποία βραδύτερον καθιερώθη ὡς ἡμέρα πανηγυρισμοῦ τοῦ γεγονότος ὀνομασθεῖσα Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας.

Ἡ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας διήρεσε τὸν λαὸν εἰς δύο μερίδας, ὁ ἐναντίον ἀλλήλων δὲ ἀγὼν ὑπῆρξε σφοδρότατος. Οἱ χρονογράφοι τῆς ἐποχῆς, κηρυγμένοι ἐναντίον τῆς μεταρρυθμίσεως, περιγράφουν τὰς ἐκατέρωθεν ἀκρότητας καὶ εἰς τὸν Λέοντα μάλιστα ἀποδίδουν τὴν μεγάλην ὀξύτητα τῶν διωγμῶν. Εἰκονομάχοι συγγραφεῖς δὲν παρέμειναν γνωστοὶ παρὰ ἐλάχιστοι. Τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἀναφέρουν συγγράμματα εἰκονομάχων, ἀναφέρουν ὅμως τὴν ἀπόφασιν τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου τοῦ 754, ἡ ὁποία, ὡς ὀρθῶς ἐλέχθη, λόγω τῆς ἐκβάσεώς της, λαμβάνει χαρακτῆρα λογοτεχνικόν. Ἀλλὰ καὶ τὰ φερόμενα ὡς συγγράμματα εἰκονομάχων συγγραφέων δὲν διεσώθησαν μέχρις σήμερον, μνημονεύονται ὅμως παρὰ μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οὕτω φέρεται ὡς ἔργον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου ἐκτενὲς σύγγραμμα κατὰ τῆς εἰκονολατρείας, ἐκ τοῦ ὁποίου διεξοδικὰ ἀποσπάσματα περιέλαβεν εἰς τὸ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀντιρρητικόν του σύγγραμμα ὁ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου, Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ὁ ἐπικαλούμενος Ὑτίλας, καὶ ὁ Ἀντώνιος, ὁ κατόπιν γενόμενος ἐπίσκοπος Συλαίου, συνέταξαν «Θησαυρὸν τῆς εἰκονοκλαστικῆς θεολογίας», ὅπου περιελήφθησαν χωρία ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Μὲ εἰκονοκλαστικὰ συγγράμματα φέρονται ὅτι ἠσχολήθησαν καὶ οἱ πρῶτοι θεολόγοι πολέμιοι τῆς εἰκονολατρείας, οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντῖνος Νακωλείας τῆς Φρυγίας, Θωμᾶς ὁ Κλαυδιοπόλεως καὶ Θεόδωρος ὁ Ἐφέσου. Ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ Κηρουλάριος μνημονεύει ἐπίσης συγγράμματα ἑνὸς εἰκονομάχου ὀνόματι Γεροντίου Λάμπης διὰ τὸν ὁποῖον μάλιστα λέγει ὅτι «τὸ δηλητήριον τῆς αἱρέσεώς του διέσπειρεν εἰς Κρήτην». Πάντως ἡ ἔλλειψις συγγραμμάτων τῶν εἰκονομάχων θεολόγων ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν κατὰ τὸν 9ον κανόνα τῆς Ζ' Συνόδου διαταχθέντα ἐξαφανισμόν αὐτῶν. Δὲν εἶναι ὅμως παράδοξον νὰ μὴ ὑπῆρξε μεγάλη παραγωγὴ εἰκονοκλαστικῶν συγγραμμάτων, δεδομένου ὅτι ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων ἀγὼν διεξήχθη περισσότερον «διὰ τῶν ὅπλων τῶν στρατιωτῶν, παρὰ διὰ τῆς γραφίδος τῶν θεολόγων».

Ἀντιθέτως ὅμως, ἐκ τῆς πλευρᾶς τῶν εἰκονολατρῶν διαπρεπὴς ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν πολέμων κατὰ τῶν εἰκόνων. Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καταλειφθέντα συγγράμματα εἶναι πολυάριθμα, ἀνάγονται δὲ τρεῖς λόγοι αὐτοῦ εἰς ἀντιρρήσεις κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ὅπου μάλιστα θέτει τὴν ἀρχὴν «οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ». Τὸ ὕφος του εἶναι γλαφυρόν, ἐμπνέεται δὲ ὑπὸ ἀγανακτήσεως κατὰ τῶν εἰκονομάχων, τῶν ὁποίων τὴν τάσιν θεωρεῖ ἀντιστρατευομένην πρὸς τὰς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ σύγγραμμα, τὸ τιτλοφορούμενον «Πηγὴ γνώσεως», καὶ εἰς τὸ δεύτερον μέρος αὐτὸ κάμει λόγον ὁ Ἰωάννης περὶ τῶν αἱρέσεων, εἰς τὰς ὁποίας κατατάσσει καὶ τὴν αἵρεσιν τῶν εἰκονοκλαστῶν.

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας ἀναφέρεται ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς εἰκονολατρείας Νικηφόρος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, συγγραφεὺς πολλῶν συγγραμμάτων.

Τὸ Σχίσμα. Ἡ κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα γενομένη εἰς τὴν Δύσιν μετατροπὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος εἶχεν ὡς φανερὰν καὶ ἀπροκάλυπτον ἐκδήλωσιν τὴν ἀπόπειραν ἐπιβολῆς μοναρχικῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ πάπα τῆς Ρώμης. Ὅπως ἦτο φυσικόν, ἡ ἀξίωσις αὐτὴ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐπολεμήθη σθεναρῶς ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ διάστασις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἔλαβεν ἐντονωτέραν μορφὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου μ.Χ. αἰῶνος ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου καὶ Ἰγνατίου. Κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ αἰῶνος τούτου εἶχον λάβει χώραν γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀνέτρεψαν τὴν γνησίαν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ ἐδημιούργησαν δογματικὴν καὶ λειτουργικὴν σύγχυσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ὁ πάπας θεωρῶν ἑαυτὸν διάδοχον τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ κατορθώσας πολὺ ἐνωρὶς νὰ ἐπιβληθῇ (5ος αἰὼν) τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως, ἐξέδιδε πρὸς τοὺς Δυτικοὺς ἐπισκόπους ἀληθῆ διατάγματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνεδείχθη φορεὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητος καὶ ἄρχων τοῦ Παπικοῦ κράτους πολιτικὸς καὶ κοσμικός.

Παρὰ τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν Καθολικὴν διδασκαλίαν καὶ διοίκησιν ἐκφράζει ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ δὲ ἀρχὴ αὕτη ἰσχυσε μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῆς εἰκονομαχίας, συνενώσασα ἠθικῶς καὶ δογματικῶς αὐτήν. Οὕτω τὸ ἔτος 861 συνεκαλεῖτο τοιαύτη Σύνοδος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' καὶ τοῦ διπλωματικωτάτου πατριάρχου Φωτίου, ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθῆ τὸν Ἰγνάτιον ἀκουσίως (παρ' ὅλο ποὺ ἦτο λαϊκός), διὰ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰ λείψανα τῆς εἰκονομαχίας. Ἀλλ' ὁ τότε πάπας Νικόλαος Α', ἐκμεταλλευόμενος τὴν πρόσκλησιν τῶν περὶ τὸν ἐκπεσόντα Ἰγνάτιον, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ ἀνωμάλως ἀνελθόντος Φωτίου, τοῦ μὲν τελευταίου τὴν ἐκλογὴν δὲν ἀνεγνώρισε, πρὸς δὲ τὸν αὐτοκράτορα ἔγραψε σχετικῶς καὶ ἐζήτει τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δικαιωμάτων του ἐπὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τῶν ὁποίων εἶχεν αὐτὸν στερήσει ὁ Λέων ὁ Ἴσαυρος.

Ἐν τούτοις ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν Σύνοδος τοῦ 861 συνεκροτήθη, μὲ τὴν συμμετοχὴν καὶ Δυτικῶν ἐκπροσώπων καὶ ἄλλων 316 ἐπισκόπων, ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου καὶ τὸν παραιτηθέντα Ἰγνάτιον, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνακαλέσει τὴν παραίτησίν του, καθήρεσεν. Ἀλλ' ὁ Νικόλαος ὀργισθείς, τοὺς μὲν ἐκπροσώπους του εἰς τὴν Σύνοδον ἐτιμώρησε, τὰ δὲ πρακτικὰ αὐτῆς ἔκαυσε δημοσίᾳ, γράψας ἀναλόγως πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ, ἀλλὰ καὶ σύνοδον συγκαλέσας μετὰ διετίαν εἰς Ρώμην ἡ ὁποία καθήρεσε τὸν Φώτιον, ὡς σχισματικόν, ταραξίαν, ὑβριστὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ θρόνου, ἀνέδειξε δὲ ἑαυτὸν ὄργανον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περιβεβλημένον κῦρος θεῖον.

Ὅπως ἦτο φυσικόν, τοιαῦται ἀξιώσεις δὲν ἐγένοντο δεκταὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ πάπας ἐπέμεινεν ἀκόμη περισσότερον εἰς αὐτὰς διὰ διαφόρων νέων ἐνεργειῶν καὶ ὁ Φώτιος ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ καταγγείλῃ δι' ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς τὰς παπικὰς ἐνεργείας. Σύνοδος Οἰκουμενικὴ ἐκ χιλίων περίπου ἐπισκόπων καὶ ἀντιπροσώπων συνελθοῦσα τὸ ἔτος 867 ἀνεθεμάτισε τὸν Νικόλαον καὶ κατεδίκασε τὰς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθείσας εἰς τὴν διοίκησιν μεθόδους. Καὶ κατεβλήθη μὲν πολιτικὴ προσπάθεια ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Μιχαὴλ τὸν Γ' (867-886) κατόπιν συνεννοήσεως μὲ τὴν Δύσιν καὶ τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ὁριστικοῦ σχίσματος, ἀλλ' ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἡ πρόσκλησις εἰς Σύνοδον τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ Β', διαδόχου τοῦ Νικολάου κατὰ τὸ 868, δὲν ἀπέδωσαν τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Διότι ἡ πραγματοποιηθεῖσα Σύνοδος τῶν 100 μόλις ἐκπροσώπων ἀνεκήρυξε μὲν τὸν πάπαν ὕπατον ἀρχιερέα, συγχρόνως ὅμως ἐπεκύρωσε τὴν πενταρχίαν, δηλαδὴ τῶν πέντε πατριαρχῶν (Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων) καὶ δὲν ἐθεώρησε τὸν πάπαν ἀνώτερον τῆς Συνόδου. Οὕτως εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν θρόνον, συγκληθεῖσα νέα μεγάλη Σύνοδος τὸ ἔτος 879-880, μὲ τὴν συμμετοχὴν 383 ἐπισκόπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δύο ἐκπρόσωποι τοῦ πάπα Ἰωάννου Η', προέβη εἰς εἰρηνικὴν διευθέτησιν τῶν ζητημάτων τῆς Ἀνατολῆς, ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις

τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως ἄνευ τοῦ filioque, τὸ δὲ ζήτημα τῆς ὑπαγωγῆς τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Ἀνατολικὴν μετ' ἀποκαταστάσεως τῶν παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν συνηθειῶν τὰς ὁποίας εἶχον ἀντικαταστήσει Ρωμαϊκαὶ νεοδιδασκαλίαι, ἡ Σύνοδος τοῦ 879-880 ἐθεώρησε πολιτικὸν μᾶλλον παρὰ θρησκευτικόν. Ὁ πάπας Ἰωάννης Η' ἀντὶ ἄλλης οἱασδήποτε ἀπαντήσεως, ἀφώρισεν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸν Φώτιον καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην Σύνοδον διέκοψε δὲ τὰς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀποκατασταθοῦν παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἔκτοτε ἀποπείρας. Κατὰ τὸν 11ον μάλιστα αἰῶνα τὸ σχίσμα ἔλαβε νέαν ὀξεῖαν μορφήν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, κατέστη ἀγεφύρωτος, παρὰ τὰς βραδύτερον ἐπιχειρηθείσας ἀποπείρας τῶν Παλαιολόγων πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, πράγματι δὲ εἰς πολιτικήν, ἀλλὰ καὶ ταύτην ματαίαν ἐπαφὴν μετὰ τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία προσέκρουσεν ἐπὶ τῆς γνωστῆς ἀδιαλλαξίας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν καὶ αἱ εἰς Φερράραν καὶ Φλωρεντίαν συγκληθεῖσαι Σύνοδοι (1438-1439), καθόσον ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία κατείχετο ἀπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Αἱ γνωσταὶ θρησκευτικαὶ μεταρρυθμίσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἀφήρεσαν ἀπὸ τὸν πάπαν πᾶν ὑπόλειμμα τοῦ κύρους αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐστράφη καὶ πάλιν πρὸς τὴν ἕνωσιν μὲ βασικὸν μὲν αἴτημα τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς φορέως τῆς ἑνότητος καὶ καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ θεματοφύλακος καὶ ἑρμηνευτοῦ τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ ἄνευ ὅρων ὅμως ἀποδοχὴ τοιούτων ὅρων, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τελείαν ὑποδούλωσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν Ρωμαϊκήν, ἦτο ἀδύνατος καὶ τὸ σχίσμα παραμένει ἔκτοτε.

Εἶναι φυσικὸν εἰς τὴν τοιαύτην θρησκευτικὴν ἔριδα, ἡ ὁποία κατέληξε μὲ τὸ σχίσμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἡ συγγραφικὴ παραγωγὴ νὰ φθάσῃ εἰς ἀκμήν, μάλιστα δὲ ὅταν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐκείνην διαμάχην πρωτεύοντα ρόλον ἔπαιζεν ἡ μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικὴς λογοτεχνίας προσωπικότης, ὁ πατριάρχης Φώτιος. Ὁ Φώτιος τάσσεται ὡς θεολόγος μὲ τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν, ἔγραψε δὲ ἐκτενέστατον θεολογικὸν ἔργον, τὸ «Ἀμφιλόχια», περιλαμβάνουν 324 πραγματείας, τὰ «Εἰς τὴν Γραφὴν ὑπομνήματα», «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», ὅπου πραγματεύεται τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, θέμα τὸ ὁποῖον ἔκτοτε κατέστη τὸ ἀντικείμενον ἀναριθμήτων συγγραμμάτων. Κατέλιπε καὶ ἄλλα ἔργα ὁ Φώτιος, καθὼς καὶ ὀλιγαρίθμους ρητορικοὺς ἐκκλησιαστικοὺς λόγους.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Ἀφ' ὅτου τὸ Ἀνατολικὸν Βυζαντινὸν κράτος συνεδύασε τὴν πολιτικήν του ἀποστολὴν μὲ τὸν Χριστιανισμόν, εἶχε τὴν μεγάλην τιμὴν νὰ ἀναλάβῃ τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν μιᾶς κοσμοϊστορικῆς θρησκείας. Ἡ Νέα Ρώμη ἀπέβη τὸ κέντρον βαρύτητος ὁλοκλήρου τοῦ Ἀνατολικοῦ κόσμου, τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου ποὺ ἤρχετο νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀρχαῖον ἐθνικόν. Ἑπομένως τὸ Κράτος τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς νέας θρησκείας. Καὶ ὄχι μόνον τὸ Κράτος. Ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἐνδείκνυον μέγα ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ θεολογικὰ ζητήματα, μάλιστα δὲ εἰς τὰς σχετικὰς συζητήσεις ἐγκρατεῖς τῶν θεμάτων τούτων ἀνεδείχθησαν καὶ πολλοὶ αὐτοκράτορες, τασσόμενοι παρὰ τοὺς ἱεράρχας.

Καὶ ἐνῶ οὐδέποτε παρημελήθη ἡ σπουδὴ τῶν συγγραμμάτων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ὅμως ἡ λογοτεχνία τοῦ νέου κράτους ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ταχθῇ ἄνευ ὅρων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς νέας θρησκείας. Ἔτσι ἡ Βυζαντινὴ λογοτεχνία φέρει ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικὸν πρὸ πάντων χαρακτῆρα. Ὅταν μάλιστα ἡ θρησκεία αὕτη ἀπέκτησεν ἰσχυροὺς πολεμίους, ὁλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ ἐπιστήμη ἐτέθη πρὸς προάσπισιν αὐτῆς καὶ στερεοποίησιν τῶν διδαγμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐκδηλώσεις τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τῆς νέας λογοτεχνίας εἶναι κυρίως αἱ λειτουργικαί, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις καὶ ἡ εἰς τὰς μονὰς ἀναπτυχθεῖσα φιλολογία, περὶ τῶν ὁποίων σύντομος λόγος γίνεται εὐθὺς κατωτέρω.

Λειτουργική. Ἡ νέα θρησκεία, πλὴν τῆς θρησκευτικῆς καὶ φιλανθρώπου διακονίας, παρέστη ἀνάγκη νὰ θεσπίσῃ πράξεις καὶ τελετὰς καταλλήλους διὰ τὴν λατρείαν τοῦ θείου. Τοιαῦται ἐννοοῦνται αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ὄρθρου, τοῦ ἑσπερινοῦ, τῆς μεταλήψεως κλπ. Ἐπίσης καθώρισε τόπους λατρείας, τρόπον καὶ χρόνον. Τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τούτων καὶ τὴν ὅλην οἰκονομίαν τῆς λατρείας ἀνέλαβον ἡ λογοτεχνία, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη καθόλου, αἱ ὁποῖαι προσέφερον τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικὸν καὶ τὰς ἀποκτηθείσας γνώσεις.

Οὕτως ἐδημιουργήθη, ἐκ τῆς αὐτῆς πάντοτε πηγῆς ἐμπνεύσεων, ἡ ποικίλη Βυζαντινὴ παραγωγὴ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τέχνης. Ἡ πίστις ὑπῆρξε πάντοτε τὸ μέγα θεμέλιον εἰς κάθε πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ Βυζαντίου, χωρὶς αὐτὴν δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ ἡ πραγματικὴ οὐσία τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει. Ἐφ' ὅσον δὲ μέχρι σήμερον ἐπιζῇ ἡ λατρεία καὶ δὲν ἠτόνισαν αἱ λειτουργικαὶ παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας, τόσον περισσότερον εἶναι δυνατόν, ὑπεράνω ὅλων τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Βυζαντίου, νὰ μελετηθῇ καὶ νὰ κατανοηθῇ ἡ διὰ τῆς λατρείας γνωσθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ποίησις.

Καὶ ἐν πρώτοις ἡ Ἐκκλησία, παραλαβοῦσα ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς Συναγωγῆς τὸ ἔθιμον τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ δι' ὕμνων, εἶχε κοινοὺς μετ' αὐτῆς ὕμνους, π.χ. τοὺς ψαλμούς. Ἔκτοτε, κατ' Ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐν πολλοῖς διὰ τῶν αἱρετικῶν, εἰσήχθησαν εἰς τὴν λατρείαν οἱ ὕμνοι, ἀρχαιότατοι τῶν ὁποίων εἶναι ὁ ἑωθινός, ὁ ἑσπερινός, ὁ ἐπιλύχνιος, ἡ εὐχὴ ἐπ' ἀρίστῳ ὁ ἀνώνυμος ὕμνος εἰς τὸν Τίμιον Σταυρὸν κ.ἄ. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐψάλλετο ἐπὶ μακρὸν Ἑλληνιστί.

Ἐκκλησιαστικὴ ποίησις. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ὡς πρὸς τὰ πρῶτα αὐτῆς δημιουργήματα, ὑπέστη ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μορφῆς, δηλαδὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν, τὸ μέτρον καὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ ἡ ἐπίδρασις ἦτο τόση, ὥστε ἐν ἀρχῇ ἠμποδίσθη ἡ γένεσις πρωτοτύπων ἔργων. Τοιαῦτα ἔργα ἀναφέρονται ὁ εἰς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρείας, κακῶς μᾶλλον, ἀποδιδόμενος ὕμνος, ὁ ὕμνος τῶν παρθένων εἰς τὸ συμπόσιον τοῦ Ἁγίου Μεθοδίου, τὰ πολυάριθμα ποιήματα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ ὁποίου οἱ μὲν ρητορικοὶ λόγοι καὶ κατανοητοὶ ἦσαν ὑπὸ τοῦ κοινοῦ καὶ θερμοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, αἱ ποιήσεις ὅμως ξέναι ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπίσης σημειωτέα τὰ ποιήματα τοῦ Ἀπολλιναρίου, Συνεσίου, Νόννου κλπ.

Ἀλλ' ὁ Χριστιανισμὸς ἐδημιούργησεν ἰδιόρρυθμον βίον εἰς τὸν λαὸν τοῦ μέσου αἰῶνος, διάφορον ἐντελῶς τοῦ ἀρχαίου. Αἱ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἐντελῶς διάφοροι τῶν τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Πιστεύων μετὰ θαυμασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὁ λαὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς νέας θρησκείας καὶ τὰ μυστήρια αὐτῆς ἀπομακρύνεται καὶ ἐντελῶς χωρίζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἐπομένως ἀποξενοῦται καὶ ἀπὸ τὰ Προχριστιανικὰ πρότυπα τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀρχαιότητος καὶ προσκολλᾶται εἰς νέους τύπους ποὺ ἐδημιουργήθησαν ἐκ νέας ὕλης ἡ ὁποία ἐτροφοδότησε μὲ σάρκα καὶ αἷμα τὸν μακραίωνα πνευματικὸν βίον τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν Χριστιανικόν.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀπεικόνισις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, δημιούργημα τῶν ἀρχῶν καὶ ἀντιλήψεων ποὺ ἐγέννησεν ἡ νέα θρησκεία. Μὲ τὴν ἀρχαίαν ποίησιν κοινὸν ἔχει τὸ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς κατὰ τὴν γένεσιν καὶ πρώτην ἀνάπτυξίν της χρησιμοποιηθὲν προσωδιακὸν μετρικὸν σύστημα. Κατὰ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις εἶναι νέον ποιητικὸν δημιούργημα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀναπτυχθὲν ἰδίως αὐτὸ ἐξ ὅλης τῆς Βυζαντινῆς ποιητικῆς παραγωγῆς ὡς πρὸς τὰ θέματα, χωρὶς τὴν ἐπίδρασιν τῶν κλασσικῶν προτύπων, ἀπὸ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν αἰώνων καὶ διατηρηθὲν μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς καὶ μέχρι τῆς παρακμῆς. Εἶναι τὸ ποιητικὸν εἶδος τὸ ὁποῖον περιέχει συγχρόνως λυρικὴν καὶ δραματικὴν ποίησιν, κυριώτατα δημιουργηθὲν διὰ λειτουργικὰς χρήσεις, ταχέως δὲ ἀπαλλαγὲν ὡς πρὸς τὴν ρυθμικὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιδράσεως ἐχρησιμοποίησε νέα τονικὰ μέτρα, διὰ τῶν ἐναλλασσομένων συλλαβῶν. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἱκανοποίησιν πρακτικῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, ἤσκησαν βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν, ὡς προσευχαὶ τοῦ λαοῦ, ἀποτελοῦν δὲ πάντοτε πιστὴν καὶ παραστατικὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐδέσποσε τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐνδιαφέρει δὲ νὰ ἀντικρύσωμεν τὸ εἶδος τοῦτο μετὰ πολλῆς προσοχῆς.

Πρὸς κατανόησιν τῆς ποιήσεως ταύτης εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μεταφερώμεθα χρονολογικῶς καὶ γεωγραφικῶς εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸ αἴσθημα ἑκάστης ἐποχῆς. Πάντως τὸ γενικὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ πιστὴ παρακολούθησις τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόσον ὥστε τὸ δόγμα νὰ ἀποβαίνῃ ἡ μόνη διήκουσα γραμμὴ τῶν ὕμνων, ἐμπνέουσα καὶ κατευθύνουσα τὸ ποίημα. Καθ' ὃν τρόπον ἡ ἀρχαία θρησκεία ὑπηρετεῖται διὰ τοῦ δράματος καὶ τῶν ὕμνων, τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐν λόγῳ ποίησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεκλείσθησαν ἐξ ἀρχῆς ὁ ἔρως, ἡ χαρὰ ἐκ τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως καὶ ὁ εὐρὺς κόσμος τῶν ἰδεῶν.

Ὁ κόσμος τῆς παρούσης ζωῆς διὰ τὸν Χριστιανὸν εἶναι πρόσκαιρος. Καθημερινῶς ἀντιμετωπίζει τὴν ἁμαρτίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀγωνίζεται νὰ λυτρωθῇ. Ἀντίδοτον αὐτῆς εἶναι ἡ μετάνοια, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἐξομολογήσεως τὸν ἐπαναφέρει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ὁ θάνατος τῆς ἁμαρτίας δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ γαλήνην καὶ δύναμιν εἰς τὸν Χριστιανόν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς θὰ φέρῃ τὴν ὁριστικὴν ἀπώλειαν. Ὁ θάνατος τῆς σαρκὸς εἶναι μία ἁπλῆ ἀλλαγὴ ἐκ τῶν προσκαίρων εἰς τὰ ἄφθαρτα, χωρὶς ἄλλην δυνατότητα λυτρώσεως, ἡ ὁποία κερδίζεται μόνον διὰ τῶν παραγγελμάτων τῆς θρησκείας πρὸς τοὺς ἀληθεῖς πιστούς, κατόπιν ἀγῶνος πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ζωῆς τὰ πάθη. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ὁ πιστὸς ρίπτεται πρῶτον ὁμολογῶν αὐτά, δεύτερον ἐλέγχων ἑαυτὸν χωρὶς τοὺς κραυγασμοὺς ποὺ ἐξευτελίζουν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν καὶ τρίτον καλῶν εἰς βοήθειάν του τὸν Θεὸν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτήν. Οὕτως, ὁ Κοσμᾶς Ματουμᾶ λέγει εἰς τὴν Ὠδὴν τῆς Μεγάλης Πέμπτης:

Ἄβυσσος ἐσχάτη
ἁμαρτημάτων ἐκύκλωσέ με

καὶ τὸν κλῆδονα μηκέτι φέρων
ὡς Ἰωνᾶς τῷ Δεσπότῃ βοῶ σοι·
Ἐκ φθορᾶς με ἀνάγαγε.

(Μὲ ἐκύκλωσε ἡ κατωτάτη ἄβυσσος τῶν ἁμαρτιῶν μου καὶ μὴ ὑποφέρων πλέον τὴν ἀναταραχὴν σοῦ φωνάζω ὅπως ὁ Ἰωνᾶς εἰς τὸν Κύριον: Ἀνασήκωσέ με ἀπὸ τὴν φθοράν).

Ἐξ ἄλλου ἡ ὑπηρέτησις τοῦ δόγματος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν δὲν ὑπῆρξεν ἐμπόδιον εἰς τὴν ποίησιν ταύτην νὰ εἶναι ἀληθὴς ποίησις. Βεβαίως ἡ ποίησις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αἰχμαλωτίζεται καὶ τυφλῶς νὰ προπαγανδίζῃ τὰς ἰδέας. Ἀλλ' εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, δεκτῶν γενομένων τῶν μεγάλων ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ ποιήσεως ὅπως π.χ. τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου, τῆς Τριαδικῆς θεότητος, τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Χριστοῦ τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως, τῆς μελλούσης κρίσεως κλπ. ἡ ποίησις αὕτη ἠδυνήθη νὰ ὑμνήσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας, νὰ ἐμπνευσθῇ ἀπὸ τὰ ἱερὰ βιβλία αὐτῆς, νὰ στερεώσῃ τὴν πίστιν, ὑπογραμμίζουσα ὅλας τὰς χριστολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ συμφωνοῦσα, ὅπως ἡ κοινὴ πίστις τῆς ἐποχῆς δι' ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς ἀπαιτοῦσε, μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ μῦθον λαμβάνουσα ἀπὸ ὅλας τὰς συναφεῖς πηγάς, ὅπως εἶναι τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια τὰ συναξάρια καὶ μαρτυρολόγια ἢ σύγχρονα τοῦ ὑμνογράφου, ἀλλὰ πάντως σημαντικὰ γεγονότα. Καὶ ἐκ τῶν κύκλων τούτων ἐκκινοῦσα καὶ πέριξ αὐτῶν στρεφομένη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, οὐδόλως ἠμποδίσθη νὰ ἀποβῇ πραγματικὴ καὶ ὑψηλὴ ποίησις, θερμάνασα μυριάδες Χριστιανικῶν ψυχῶν καὶ ἐπιζήσασα τῶν αἰώνων.

Ἀρχὴ τῆς ὑμνογραφίας θεωρεῖται ὁ 5ος αἰὼν κυρίως, ἀκμὴ δὲ αὐτῆς ὁ 6ος καὶ ὁ 7ος. Βεβαίως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πολλοὶ ὕμνοι τοῦ 3ου ἕως 6ου αἰῶνος, συνθέσεις τῶν αἱρετικῶν, παραδοθέντες εἰς τὸ πῦρ, δὲν περιεσώθησαν μέχρι σήμερον. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι διακρίνονται δύο μερίδες ἐκκλησιαστικῶν ἀσμάτων, μία φιλοπρόοδος καὶ μία ἄλλη συντηρητική. Εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Αἰγύπτου ἐπιστεύετο ὅτι ἡ διὰ τῆς ὑμνωδίας ἐπιδιωκομένη ψυχικὴ λύτρωσις δὲν ἐπετυγχάνετο, μάλιστα ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπικίνδυνος διότι τὰ ἄσματα ἐθεωροῦντο ὡς πολυτέλεια διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι, ἀντὶ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ μίμου, παραδιδόμενοι οἱ ὕμνοι εἰς τοὺς πιστοὺς τῆς Ἐκκλησίας, συνετέλεσαν εἰς τὴν πύκνωσιν τῶν τάξεων αὐτῶν.

Ὑμνογράφοι ἀρχαιότατοι σημειοῦνται οἱ Ἄνθιμος καὶ Τιμοκλῆς (μέσα 5ου αἰῶνος), Ἰωάννης μοναχός, Μαρκιανὸς Σήτας, Αὐξέντιος (5ος αἰών). Τὸν 6ον αἰῶνα τῆς μεγαλυτέρας ἀκμῆς σημειωτέοι οἱ Ἀναστάσιος, Κυριακὸς καὶ ὁ ὕψιστος πάντων Ρωμανός. Μαρτυρίαι ἀξιόπιστοι ὑπάρχουν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὁ μέγας αὐτοκράτωρ, ἐποίησε τὸν γνωστότατον ὕμνον «Ὁ μονογενὴς Υἱός...». Μεταξὺ τῶν ὀλίγων ὕμνων τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑπομένου ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ «Ἀκάθιστος» λεγόμενος ὕμνος, ποίημα πιθανὸν τοῦ πατριάρχου Σεργίου, συντεθὲν τὸ ἔτος 626 ἐξ ἀφορμῆς τῆς διασώσεως τῆς βασιλευούσης ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀβάρων. Ἄλλοι μελῳδοὶ γνωστοὶ εἶναι οἱ Ἀνδρέας Πύρρος, Βυζάντιος καὶ Κυπριανός.

Νέον στάδιον ἀκμῆς ἐγνώρισεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις διὰ τῶν λεγομένων «Κανόνων», ἐφευρέτης τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ Ἀνδρέας, ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης. Διὰ τοῦ εἴδους τούτου τελειοποιεῖται μὲν ἡ τέχνη, δὲν αὐξάνει ὅμως ἡ ποιητικὴ δύναμις. Τὸ κυριώτερον ποίημα τοῦ Ἀνδρέα εἶναι ὁ περίφημος «Μέγας Κανὼν» ἐκ 250 στροφῶν ἀποτελούμενος. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀνάπτυξις ἐννοιῶν δι' ἁπλῆς σκέψεως, παρὰ βαθὺς ἐνθουσιασμὸς καὶ αἴσθημα ἐνδόμυχον. Ἔχει πολλὴν ἐπιτήδευσιν καὶ ὡς πρὸς τὰς παραβολὰς καὶ λογοπαίγνια, ὁμοιάζει τοὺς μεταγενεστέρους, ὑστερεῖ ὅμως τῶν προηγουμένων ὡς πρὸς τὴν πηγαίαν ἀνάτασιν καὶ ὑψηγορίαν.

Τρίτην περίοδον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν ἐγκαινιάζουν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολύμων, φίλοι ἀδελφικοὶ καὶ συμμαθηταὶ κοινοῦ διδασκάλου τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Σικελιώτου. Ἡ εἰκονομαχία, ἐνῶ ἀναντιρρήτως ἔβλαψε τὴν παράδοσιν τῆς διατηρήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ὅμως, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἔφερε καὶ τὴν ἐξ ἀντιδράσεως ἀναζωπύρησιν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ποίησιν, παρὰ τὰ ἀντιθέτως ὑποστηριχθέντα ἐπαρουσιάσθησαν νέοι καλλιτέχναι καὶ ποιηταί, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς καταιγίδος καὶ πέραν αὐτῆς. Οὕτω σημειοῦνται νέοι μελῳδοὶ ἐκ Συρακουσῶν ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Θεοδόσιος, ὁ Μεθόδιος, ὁ Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος, ὁ ὁποῖος κατέληξεν ἐκ Σικελίας εἰς Κωνσταντινούπολιν († 883). Ὁ ἐκ τοῦ γνωστοῦ μοναστηρίου τοῦ Στουδίου Θεόδωρος, ὁ ἐπιλεγόμενος Στουδίτης, συνέθεσε πολυαρίθμους ὕμνους. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν μονὴν προήρχοντο καὶ οἱ δύο ἡρωικοὶ ἀδελφοὶ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης οἱ Γραπτοὶ καὶ ἄλλοι. Τὴν ποίησιν τῶν ἀνωτέρω χαρακτηρίζει ἡ συσσώρευσις τῶν νεοπλάστων ἐπιθέτων καὶ τὸ πομπῶδες ὕφος, ἄλλοτε ἁρμονικῶς ἔχον πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ποιημάτων καὶ ἄλλοτε ἀντιτιθέμενον πρὸς αὐτό. Τὴν ἰδίαν ταύτην ἐποχὴν παρήχθησαν καὶ κατωτέρας ἀξίας ὕμνοι, εἰς τοὺς ὁποίους δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ πατριάρχου Φωτίου, ἀξιολογωτάτου συγγραφέως, καθὼς καὶ τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ σημειωθῇ τὸ ὄνομα τῆς Κασίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ ὑμνογράφος καὶ ἐκαλλιέργησεν τὴν θύραθεν ποίησιν.

Ἡ ἄμεσος ἔμπνευσις τῆς θρησκείας ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν τοῦ 11ου αἰῶνος, ὅταν ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ἐπέφερε σοβαρὰν ἀναστάτωσιν. Ἐξ ἄλλου ἡ λειτουργία εἶχε σχεδὸν τελείως συμπληρωθῇ καὶ ἡ ἀποκαρδίωσις τῶν ποιητῶν διὰ τὸν βέβαιον ἀποκλεισμὸν τοῦ ἔργου των ἀπὸ τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν εἶναι ἕνας ἀκόμη σοβαρὸς λόγος διὰ νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ ἄγονος ἐποχή, ποὺ ἀκολουθεῖ, κατὰ τὴν ὁποίαν μεμονωμένοι μόνον ὑμνογράφοι ἀναφαίνονται, ὅπως εἶναι οἱ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, Ἰωάννης Ζωναρᾶς, Νικηφόρος Βλεμμίδης.

Τὴν παρακμὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως παρακολουθεῖ συγγενὲς φαινόμενον, ἡ παρωδία αὐτῆς, τοιούτων δὲ παιγνίων γνωστὸς συντάκτης εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, πρωθυπουργὸς καὶ αὐλικὸς φιλόσοφος.

Διὰ τοὺς κορυφαίους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως Ρωμανὸν καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ἀξίζει νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος.

Ρωμανὸς ὁ Μελωδός. Δικαίως ἀπεκλήθη Πίνδαρος τῆς ρυθμικῆς ποιήσεως εἰς τὸν θρησκευτικὸν ὕμνον. Μάλιστα εἰς τὸ εἶδος ποὺ αὐτὸς ἀνεδείχθη, τὰ κοντάκια, ἐνετύπωσε τὸν πανηγυρικώτατον καὶ ὕψιστον χαρακτῆρα. Ἐκ διαφόρων μηνολογίων παραδίδεται ὅτι οὗτος, καταγόμενος ἐκ Συρίας ἦτο διάκονος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βηρυττοῦ, ὅταν εἶδε εἰς τὸν ὕπνον του τὴν Θεοτόκον νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτὸν τόμον χάρτου, διὰ νὰ τὸν καταφάγῃ. Ἀφυπνισθεὶς ἤρχισε νὰ ψάλλῃ: «Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει...». Ἔκτοτε χίλια κοντάκια συνέθεσεν ὁ Ρωμανός. Ἐκ τῶν μηνολογικῶν τούτων ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς ἐξ ἑνὸς λανθάνοντος χειρογράφου βίου τοῦ Ρωμανοῦ ἀπεσπάσθησαν, δὲν φαίνεται καθαρὰ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλων ὅμως διαφόρων ἐνδείξεων καὶ τεκμηρίων εἰκάζεται ὅτι ἔζησεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α' κατὰ τὸν 16ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἐκ τῶν κοντακίων καὶ τῶν οἴκων τοῦ Ρωμανοῦ σώζονται περὶ τὰ ὀγδοήκοντα τεμάχια. Δι' αὐτῶν ἀναφέρεται εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν Παρθένον παρὰ τὸν Ἐσταυρωμένον, τὴν Δευτέραν Παρουσίαν, εἰς κινητὰς ἑορτὰς καὶ εἰς πολλοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ θέματα τῆς ποιήσεώς του εἶναι ποικίλα καὶ ἀνεξάντλητα, μερικὰ δ' ἐκ τούτων ἐντελῶς πρωτοφανῆ, ὅπως τὸ πλῆρες πάθους ποίημα κατὰ τοῦ προδότου Ἰούδα. Τὴν ποίησιν τοῦ Ρωμανοῦ χαρακτηρίζει βάθος αἰσθήματος, γλώσσης μεγαλοπρέπεια, δύναμις ἐκφράσεως εἰς τὴν θαυμασίαν της ἁπλότητα. Φύσις ἀληθῶς ποιητικὴ ἀνήγαγε τὸν λειτουργικὸν ὕμνον εἰς πλήρη τελειότητα. Τὰ ποιήματά του ἐπέζησαν τῆς δοκιμασίας τοῦ χρόνου καὶ προωρίσθησαν νὰ συντροφεύσουν τὸν προσευχόμενον Χριστιανὸν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῶν μεγαλοπρεπῶν χώρων τῶν ναῶν τῆς Ἀνατολῆς, νὰ ἐρεθίσουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν του, καὶ νὰ ὑπερπληρώσουν αὐτὰ μὲ εὐγνωμοσύνην καὶ πάθος, δι' ὅσα ἀπολαύουν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη, ἔπαθε καὶ ἀνέστη χάριν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὕμνος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ νὰ μένῃ πάντοτε τὸ ἄριστον δημιούργημα τῆς μελωδικῆς Βυζαντινῆς ποιήσεως. Εἰς τὰς στροφὰς τοῦ ποιήματος, ποὺ περιέχουν τὸν δραματικὸν τύπον, προβάλλονται πρόσωπα τὸ Παιδίον, ἡ Παρθένος, Ἄγγελοι, Ποιμένες, Μάγοι, τὸ Σπήλαιον. Ὁ ποιητὴς χαιρετίζει τὴν Βηθλεέμ, τὴν φάτνην, τὸ ἔδαφος ὅπου βλαστάνει ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, τὸ φρέαρ τοῦ Δαυΐδ. Ἡ Παρθένος διαλέγεται θαυμασίως πρὸς τὸν ἐνσαρκωθέντα Λόγον, πρὸς τοὺς προσερχομένους μάγους καὶ ζητοῦντας τὸ Βρέφος, τὸ ὁποῖον λαλεῖ πρὸς αὐτούς, δέχεται τὰ δῶρα καὶ τοὺς ἀφίνει ἐκπλήκτους. Τέλος ἡ μήτηρ, ἱκετεύουσα τὸν Λόγον λέγει:

Τριάδα δώρων,
τέκνον, δεξάμενος,
τρεῖς αἰτήσεις δὸς
τῇ γεννησάσῃ σε·
ὑπὲρ ἀέρων
παρακαλῶ σε
καὶ ὑπὲρ τῶν καρπῶν τῆς γῆς,
καὶ τῶν οἰκούντων ἐν αὐτῇ.
Οὐχ ἁπλῶς γὰρ εἰμὶ
μήτηρ σου, τέκνον εὔσπλαγχνον,
οὐχ ὅτι γαλουχῶ
τὸν χορηγὸν τοῦ γάλακτος,
ἀλλ' ὑπὲρ τῶν πάντων
ἐγὼ δυσωπῶ σε...

(Σὺ ὅπου ἐδέχθης τριάδα δώρων (σμύρναν, χρυσὸν καὶ λίβανον), τέκνον, τρεῖς παρακλήσεις χάρισε εἰς αὐτὴν ποὺ σὲ ἐγέννησε· σὲ παρακαλῶ διὰ τὸ κλίμα καὶ διὰ τοὺς καρποὺς τῆς γῆς καὶ διὰ τοὺς κατοικοῦντας εἰς αὐτήν.

Διότι ὄχι γενικῶς εἶμαι ἡ μήτηρ σου, τέκνον εὔσπλαγχνον, ὄχι διότι θηλάζω ἐσὲ ποὺ εἶσαι ὁ προμηθευτὴς τοῦ γάλακτος, ἀλλὰ ὑπὲρ ὅλων ἐγὼ σὲ παρακαλῶ...)

Ἄφθαστος εἶναι ὁ ὕμνος μὲ τὴν Παρθένον παρὰ τὸν Σταυρόν:

Τὸν ἴδιον ἄρνα
ἀμνὰς θεωροῦσα
πρὸς σφαγὴν ἑλκόμενον,

ἠκολούθει Μαρία,
τρυχομένη,
ταῦτα βοῶσα·
Ποῦ πορεύει τέκνον;
τίνος χάριν τὸν τραχὺν
νῦν τελεῖς δρόμον;
Μὴ ἕτερος γάμος
πάλιν ἐστὶν ἐν Κανᾶ,
κἀκεῖ νυνὶ σπεύδεις,
ἵν' ἐξ ὕδατος αὐτοῖς
οἶνον ποιήσεις;
Συνέλθω σοι, τέκνον,
ἢ μείνω σοι μᾶλλον;
Δός μοι λόγον, Λόγε,
μὴ σιγῶν παρέλθῃς με
ὁ ἀγνὴν τηρήσας με,
ὁ υἱὸς καὶ Θεὸς μου...

(Βλέπουσα ἡ προβατῖνα τὸ πρόβατόν της νά ὁδηγῆται πρὸς σφαγήν, ἠκολούθει ἡ Μαρία βασανιζομένη ἐνῶ αὐτὰ ἔλεγεν. Ποῦ πορεύεσαι τέκνον; διὰ ποῖον λόγον διέρχεσαι τὸν τραχὺν δρόμον; μήπως ἄλλος γάμος εἶναι πάλιν εἰς Κανᾶν καὶ ἐκεῖ τώρα σπεύδεις διὰ νὰ τοὺς κάμῃς κρασὶ ἀπὸ τὸ νερό; Νὰ ἔλθω μαζί σου τέκνον ἢ μᾶλλον νὰ σὲ περιμένω; Δῶσε μου λόγον, Λόγε τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ μὲ ἀντιπαρέλθῃς σιωπηλῶς, σὺ ποὺ μὲ διετήρησες παρθένον, ὁ υἱὸς καὶ θεός μου...).

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Φέρεται ὡς συγγραφεὺς τῆς «Ὀκτωήχου», πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι τὸ λειτουργικὸν τοῦτο βιβλίον ἦτο πολὺ παλαιότερον καὶ ὁ συγγραφεὺς μετερρύθμισεν αὐτό. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς μετὰ τοῦ φίλου του Κοσμᾶ, ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς ἐπίσκοπος τῆς Φοινικικῆς Μαϊουμᾶς (743), ὑπῆρξαν κανονογράφοι σημαντικώτατοι, πρότυπον αὐτῶν ἔχοντες τὰ ποιήματα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὑπομνηματισθέντα μάλιστα ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ. Γενικῶς οὗτοι ἐνδιαφέρονται πολὺ εἰς τὴν ποίησίν των διὰ τὴν ἐξωτερικὴν μᾶλλον ἐμφάνισιν, δηλαδὴ τὴν λεπτὴν καὶ ποικίλην μορφὴν καὶ τὴν ἐπιτήδευσιν αὐτῆς καθόλου, παρὰ διὰ τὴν σαφῆ καὶ θερμὴν ἔκφρασιν, ἢ διὰ τοῦ αἰσθήματος τὸ βάθος. Ἐπανερχόμενος ὁ Ἰωάννης εἰς τὰ παλαιὰ προσωδιακὰ μέτρα καὶ ἐπιμένων ἐπὶ τῶν ἀκροστιχίδων εἰς τὰ γράμματα ἑνὸς ἑκάστου στίχου, ἀντὶ τῶν κατὰ στροφὰς τῶν παλαιοτέρων μελῳδῶν, γίνεται αἰχμάλωτος τῆς μορφῆς καὶ ἐκφράζεται τόσον ἀσαφῶς, ὥστε ἐν πολλοῖς ἀποβαίνουν τὰ ποιήματά του ἐντελῶς σκοτεινά, ὡς τὰ ἀρχαῖα χορικά. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι μεταχειριζόμενοι οἱ ποιηταὶ οὗτοι σπανίας γραμματικὰς ἐκφράσεις καὶ ἐπιτηδεύσεις πολλάκις ὅλως παρὰ φύσιν, ἤθελον ἰδιαιτέρως καὶ τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους των, χαρακτηριζόμενοι ὡς ὑμνογράφοι μὴ δεχόμενοι σύγκρισιν μέχρι πέρατος τοῦ βίου, τὴν ἐναρμόνιον ὅλως μουσικὴν πνέοντες. Εἰς τὸν κανόνα εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου π.χ. γράφει ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός:

Σαπλισάτωσαν
τῇ σάλπιγγι τοῦ πνεύματος
ὄρη οὐράνια,
ἀγαλλιάσθωσαν
βουνοὶ καὶ σκιρτάτωσαν
θεῖοι Ἀπόστολοι...

Ἂς σαλπίσουν μὲ τὴν σάλπιγγα τοῦ πνεύματος τὰ οὐράνια ὄρη, ἂς χαροῦν τὰ βουνά καὶ ἂς σκιρτήσουν οἱ θεῖοι ἀπόστολοι...

Νεώτεροι ποιηταὶ ἔλαβον ὡς πρότυπα τὰ ποιήματα τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οἱ κανόνες του εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὰ Φῶτα καὶ τὴν Πεντηκοστήν, εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς, ἀλλὰ μὲ ἐπάνοδον εἰς τὸ τονικὸν συλλαβικὸν σύστημα, εἶναι προϊόντα μόχθου καὶ ἐξάρσεως. Ἡ ποίησις τοῦ Κοσμᾶ δὲν ἔσχεν ὁμοίως μιμητάς. Ὅμως ἐμπνεομένη ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ὑπηρετοῦσα τὰ δόγματά της, ἀπηχεῖ τὸν μυστικὸν κόσμον αὐτῆς:

Μυστικὸς εἶ, Θεοτόκε, παράδεισος
ἀγεωργήτως βλαστήσασα Χριστόν,
ὑφ' οὗ τὸ τοῦ Σταυροῦ
ζωηφόρον ἐν γῇ
πεφυτούργηται δένδρον...
λέγει εἰς τὴν ᾠδὴν εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ.

(Θεοτόκε, εἶσαι μυστικὸς παράδεισος ἀφοῦ ἐβλάστησες χωρὶς νὰ γεωργηθῇς τὸν Χριστόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐφυτεύθη εἰς τὴν γῆν τὸ τοῦ Σταυροῦ ζωηφόρον δένδρον...)

Μοναὶ καὶ μοναστικὴ φιλολογία. Ὁ μοναχισμὸς ἤκμασε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εἰς πολλὰς μονὰς καὶ σκήτας. Ὅμως τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου εἰς τὰς Βυζαντινὰς μονὰς γνωρίζομεν ἀτελῶς, καθὼς ἀτελεῖς εἶναι αἱ πληροφορίαι καὶ διὰ τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς τοῦ μοναστικοῦ βίου. Περισσότερα γνωρίζομεν περὶ τῶν μονῶν τῆς Παλαιστίνης, ἐν μέρει δὲ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ἂν καὶ ἡ κατάληψις τῶν χωρῶν τούτων ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴν πολλῶν μονῶν. Ἀξιόλογον ὑπῆρξε τὸ περισωθὲν διὰ τοῦ Μεσαίωνος μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἐπίσης δὲ περίφημα ὑπῆρξαν τὰ μοναστήρια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πλῆθος μοναστηρίων εἶχεν ἱδρυθῇ πέριξ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως τὸ πάντων σημαντικώτατον τοῦ Στουδίου. Ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετετοπίσθη εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Ὁ μοναχισμὸς ὑπῆρξε τὸ ἰδανικὸν τοῦ Χριστιανικοῦ βίου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, πλήρης εἰδικῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἀπαιτήσεων ἠθικῶν, ὀφείλων τὴν ἵδρυσίν του εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, τὴν δὲ συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν εἰς τὰς μονὰς φιλολογίαν καὶ τὴν τεραστίαν ἐκτίμησιν μετὰ τῆς ὁποίας περιέβαλλον τὰς μονὰς οἱ πιστοί, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ὑπῆρξεν ἡ βάσις τῆς δημιουργίας τῶν μεγάλων μοναστηριακῶν περιουσιῶν. Εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου τὰ μοναστήρια δὲν ἦσαν ἁπλᾶ πνευματικὰ κέντρα, ἀλλ' ἀνώτερα παιδευτήρια, ὅπου ἠνθησαν τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ἀκόμη δὲ κέντρα μὲ κοινωνικὴν ἀποστολὴν μεγίστης σπουδαιότητος. Πρὸ πάντων ὅμως ἐξ αὐτῶν προῆλθον μεγάλοι συγγραφεῖς καὶ διαπρεπεῖς ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, αὕτη δὲν ἀπησχολήθη μὲ τὴν σύνταξιν κανόνων τοῦ πρακτικοῦ χριστιανικοῦ βίου οὐδὲ κατήρτισεν ἐνιαῖον σύστημα ἠθικῆς, περιλαμβάνον τὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἀπαιτήσεις τοῦ Χριστιανικοῦ βίου, ὅπως τὸ συγκροτημένον σύστημα εἰς τὴν θεολογικὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ Θωμᾶ Ἀκυνάτου. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἕνα νέον εἶδος Βυζαντινῆς θεολογίας εἰς τὸν ἀσκητικὸν καὶ μυστικὸν κλάδον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν προσφιλὴς ἐνασχόλησις συγγραφέων μοναχῶν, ἀναπτυχθὲν καὶ ἀκμάσαν ὡς χάριεν λογοτεχνικὸν εἶδος ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς μοναχικῆς πολιτείας. Καὶ ἡ μὲν ἀσκητικὴ θεολογία στρέφεται περὶ τὰς ἐξωτερικὰς ποικίλας ὑποχρεώσεις τοῦ Χριστιανικοῦ βίου, πραγματευομένη περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ἡ δὲ μυστικὴ εἰσέρχεται βαθύτερον εἰς τὰς μυχίους πτυχὰς τοῦ βίου τοῦ Χριστιανοῦ, ἐξετάζουσα τὰς σχέσεις αὐτοῦ τὰς πνευματικὰς μὲ τὸν Θεόν, ὑπεράνω τῶν τοῦ βίου μορφῶν.

Τὰ πολυαριθμότερα τῶν συγγραμμάτων τῶν ἠθικῶν συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου ἀνάγονται εἰς τὸν ἀσκητικὸν κλάδον, ἔχουν ἄμεσον ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν Ἅγιον Βασίλειον καὶ τοὺς εἰσηγητὰς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ποὺ ἤκμασαν κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ δρᾶσις πλὴν τῶν Στουδιτῶν Συμεὼν καὶ Νικήτα Στηθάτου. Τὸ προϊὸν τῆς ἀσκητικῆς λογοτεχνίας, ἐπὶ τὸ δημωδέστερον καὶ ἄνευ σοβαρᾶς συστηματικότητος πραγματευθέν, εἶναι: α) τὰ γνωστὰ Κεφάλαια, δηλαδὴ αἱ μικραὶ ἀφοριστικαὶ περικοπαὶ εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας, β) αἱ ἐρωταποκρίσεις καὶ γ) τὰ Τυπικά, δηλαδὴ ἡ συλλογὴ τῶν εἰς ἑκάστην μονὴν ἰσχυόντων κανόνων.

Ἡ δὲ Βυζαντινὴ μυστική, κυριώτερος θεμελιωτὴς τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ ὁμολογητὴς Μάξιμος, ἔχεται στερρῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς τελετουργίας καὶ ἐξηγεῖ τὴν βαθυτέραν συμβολικὴν σημασίαν αὐτῆς, ἀνθίσταται κατὰ τῆς ξηρᾶς μηχανικῆς τελετουργίας χωρὶς ν' ἀρνῆται τὴν σημασίαν τῶν τύπων καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τύπων, ἡ ὁποία προέρχεται ἐξ αὐτῶν.

Ἔξοχοι ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς ἀνεδείχθησαν ὁ Σιναΐτης Ἰωάννης, ὁ περίφημος συγγραφεὺς τῆς «Κλίμακος» Συμεὼν ὁ νέος Στυλίτης, Δωρόθεος, Ἀντίοχος, Θαλάσσιος, πρὸ πάντων δὲ ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Μέγιστοι μυστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεδείχθησαν ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος κ.ἄ.

Ἀλλ' ὁ μοναχικὸς βίος, τὸν ὁποῖον δι' ἐπιγραμμάτων σπουδαίως περιέγραψεν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἀπέκτησε πρὸ πάντων κατὰ τὸν 9ον μ.Χ. αἰῶναν ἔξοχον πολιτιστικὴν καὶ κοινωνικὴν σημασίαν. Δι' αὐτοῦ γνωρίζομεν καὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, διότι πλὴν τῶν ἄλλων τὰ μοναστήρια ἀπέβησαν καὶ βιβλιογραφικὰ κέντρα μοναδικά. Καὶ μόνη ἡ προσφορὰ αὕτη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος εἶναι ἀρκετὴ νὰ θέσῃ τὰς μονὰς εἰς περίοπτον θέσιν εἰς τὴν γενικωτέραν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων.

Η ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

Ἀφ' ὅτου παρὰ τὰς ἀτόνους ἀντιδράσεις τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἤρχισε νὰ θεμελιοῦται ἡ νέα θρησκεία, ἀνεπτύσσετο καὶ ἡ Χριστιανικὴ λογοτεχνία, χωρὶς σοβαρὰς συγκρούσεις πρὸς τὰ ἐθνικὰ γράμματα. Καὶ ἐνῶ ἀρχικῶς ὁ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀγὼν (2ος καὶ 3ος μ.Χ. αἰών), διεξήγετο δι' αἱματηρῶν διωγμῶν, μετὰ ταῦτα μετετοπίσθη ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου καὶ ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ καλάμου. Βεβαίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος, ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἐξῆλθε νικήτρια καὶ ἐπισήμως καθιερώθη. Ἡ μεταβολὴ ὅμως αὕτη πλὴν τοῦ ὅτι μαρτυρεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μεγίστην ἠθικὴν ἔξαρσιν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὸ φρόνημα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου. Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐθεωρήθη πάντοτε κανὼν πίστεως βασικὸς διὰ τοὺς Χριστιανούς. Ἀλλ' ἡ λογοτεχνία ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη, κύριος χαρακτὴρ τῆς ὁποίας εἶναι θεολογικός, ἐστράφη πέριξ τῶν ὑψηλῶν ἀληθειῶν περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος Θεοῦ καὶ ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ ἑρμηνεύσῃ αὐτάς, πρὸς χειραγώγησιν τοῦ λαοῦ. Ἡ θεολογικὴ λογοτεχνία δηλαδή, ἀντὶ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης νὰ ὑψωθῇ πρὸς τὸ θεῖον, ἀντεμετώπισε τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ δι' ἀμέσου πνευματικῆς ὁράσεως τῆς πίστεως,

ἡρμήνευσε δὲ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος σαφῶς διὰ τοῦ λόγου.

Βραδύτερον, μολονότι αἱ ἀποφάσεις τῶν τεσσάρων πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀπετέλεσαν τὰς βάσεις πάσης περαιτέρω θεολογίας, ὅμως αἱ αἱρέσεις καὶ αἱ διάφοροι διδασκαλίαι ὅλων τῶν ἐποχῶν ἀπετέλουν διαρκῆ κίνδυνον διὰ τὴν θέσιν τῶν πιστῶν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπότοκος τῶν θεολογικῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν λόγων πρακτικῆς θεολογίας εἶναι ἡ δημιουργία ἰδίας θεολογικῆς λογοτεχνίας, μὲ πολλοὺς κλάδους, τοὺς ὁποίους ἐκαλλιέργησαν μετὰ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας πολλοὶ θεολόγοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος. Οἱ κλάδοι οὗτοι εἶναι τέσσαρες εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, ἡ δογματική, ἡ ἀπολογητική, ἡ ἑρμηνευτικὴ καὶ ἡ ὁμιλητική. Ἡ χειραγώγησις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ συγκράτησις αὐτοῦ ἐντὸς τῶν ἀληθειῶν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ἐγένετο διὰ τῶν μέσων τούτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ κατανεμηθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας: α) τὴν δογματικὴν καὶ ἀπολογητικὴν μετὰ τῆς ἑρμηνευτικῆς, β) τὴν ρητορικὴν καὶ γ) τὰ μαρτυρολόγια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ πίστις.

Οἱ δογματικοὶ ἀγῶνες τῆς Ἐκκλησίας ἀνέδειξαν πολλοὺς συγγραφεῖς, τόσον ἐκ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἀληθοῦς πίστεως, ὅσον καὶ ἐκ τῶν πολεμίων αὐτῆς. Τῶν περισσοτέρων ὅμως τὰ ἔργα δὲν ἐσώθησαν καθόλου ἢ ἐσώθησαν εἰς ὀλίγα ἀποσπάσματα. Ἐκ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ὀρθοδοξίας διαπρεπέστατος ὑπῆρξε ὁ Λεόντιος ὁ Βυζάντιος. Περιεκτικὸν καὶ λίαν κατατοπιστικὸν ἔργον θεωρεῖται «Ἡ πηγὴ τῆς γνώσεως» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Δύο δογματικαὶ ἐγκυκλοπαιδεῖαι τῶν ὑστέρων χρόνων, αἱ τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ καὶ Νικήτα Ἀκομινάτου, θεωροῦνται σπουδαιότατα. Συμπλήρωσις αὐτῶν ἐγένετο κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Κυπαρισσιώτη, διὰ τῆς περὶ Θεοῦ συντόμου διδασκαλίας. Ἀνωτέρα ὅλως δογματικὴ συνεγράφη ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ Καλέκαν, ὁ ὁποῖος ἐσυστηματοποίησε τὰς περὶ Θεοῦ, Ἁγίας Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως, μυστηρίων κλπ. διδασκαλίας. Ἡ ἀνάγκη ἀποκρούσεως ὡρισμένων διδασκαλιῶν τῆς Καθολικῆς Δύσεως ἀνέδειξε τὴν ἀντιρρητικὴν θεολογίαν κατὰ Λατίνων. Χάριν τοῦ λαοῦ συνεγράφησαν καὶ δημώδεις πραγματεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας τὴν Βυζαντινὴν θέσιν ἐναντίον πολλῶν Ρωμαίων καρδιναλίων συνήθως ὑπερασπίζει νικηφόρως ἕνας Ἕλλην καὶ τοῦτο διότι ὁ ἀγὼν δὲν περιωρίσθη ἀποκλειστικῶς μεταξὺ τῶν θεολόγων.

Ἡ κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων ἀπολογητική, κλάδος τῆς θεολογίας παλαιότατος, ἤκμασεν ἀρχικῶς κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ὑφίστατο πέραν τοῦ 5ου αἰῶνος, δὲν ἀνεβίωσεν ὅμως ἔκτοτε ὡς ἀντίθεσις πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς τάσεις, Νεοπλατωνικὰς ἰδίως τῶν 11ου καὶ 12ου μ.Χ. αἰώνων, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ἡ κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἀπολογητικὴ διὰ πολλῶν ἔργων, ἀνωνύμων μάλιστα, τῶν ὁποίων προέχει ἡ ἀπολογία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γενναδίου, κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ μνημονευθέντος ἤδη σημαντικωτάτου θεολόγου τοῦ 6ου αἰῶνος Λεοντίου Βυζαντίου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν χριστολογίαν εἰσήγαγε τοὺς Ἀριστοτελικοὺς ὁρισμοὺς καὶ ἐπεχείρησε νὰ διαλλάξῃ δι' αὐτῶν τὸ δόγμα τῆς εἰς Χαλκηδόνα Συνόδου πρὸς τὴν δημώδη περὶ Χριστοῦ ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων. Μέγα θεολογικὸν ἐνδιαφέρον ἐπέδειξεν ὁ συνδυάζων καὶ ἐνιαῖον λογοτεχνικὸν χαρακτῆρα εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, ἀπολογητικὰ δ' ἔργα ἔγραψε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος (ἀρχὰς 8ου μ.Χ. αἰῶνος). Ἀλλὰ ὁ σημαντικώτατος θεολόγος τοῦ 8ου αἰῶνος, ὁ κατέχων ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, προσωπικότης ὁμοία τῆς ὁποίας δὲν εὑρίσκεται, εἶναι ὁ πατριάρχης Φώτιος. Ἔργον αὐτοῦ σπουδαιότατον εἶναι τὰ «Ἀμφιλόχια», συντεταγμένον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐρωταποκρίσεων, συγγενὲς δὲ πρὸς τὰ ἔργα προηγουμένων ἀπολογητῶν, τοῦ Θεοδωρήτου, Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Ἀναστασίου Σιναΐτου κ.ἄ. Τὰ θέματα τοῦ ἔργου κατὰ τὸ πλεῖστον πραγματεύονται ἑρμηνευτικὰ ζητήματα περὶ τῆς «Γενέσεως» τῆς «Πεντατεύχου» τῶν ψαλμῶν καὶ ὄχι σπανίως περὶ εὐαγγελικῶν χωρίων. Τὰ δὲ δογματικὰ θέματα ἀναφέρονται εἰς τὰ δόγματα τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῆς ἐνανθρωπήσεως, τῆς σωτηρίας, εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς, τὴν εἰκονολατρείαν κλπ.

Εἰς δὲ τὴν ἑρμηνευτικὴν ὑπάρχει χάσμα χρονικόν, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ 19ου κανόνος τῆς εἰς Τροῦλλον Συνόδου (692), κατὰ τὸ ὁποῖον εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς προτιμοτέρα πάσης ἄλλης ἐρεύνης ἐτίθετο ἡ ἑρμηνεία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Τοιουτοτρόπως ἡ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἐσταμάτησεν ἀποτόμως, εὐθὺς μετὰ τοὺς σπουδαίους ἑρμηνευτὰς Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδώρητον Κύρου. Οἱ Βυζαντινοὶ προσκολληθέντες εἰς τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς, ἀγνοοῦντες τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν καὶ ἀποξενωθέντες ἐντελῶς τῶν ἐρευνῶν περὶ τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων τῶν Γραφῶν - καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὠριγένους τὰ συγγράμματα περιεσώθησαν εἰς ἀποσπάσματα - οὐδεμίαν πρόοδον ἐσημείωσαν, τόσον εἰς τὰ γεωγραφικά, χρονολογικὰ καὶ λοιπὰ κριτικὰ ζητήματα τῶν ἱερῶν κειμένων, ὅσον καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἑρμηνευτικὴν αὐτῶν. Οὐδεμίαν συνέχειαν εἶχον αἱ παλαιαὶ βασικαὶ ἐργασίαι τῶν Ἀντιοχέων Διοδώρου τοῦ Ταρσέως καὶ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας (μέσα 5ου αἰῶνος). Ἐκαλλιεργήθη μόνον ἡ ἑρμηνευτικὴ δι' ἑρμηνευτικῶν σειρῶν καὶ ἰδιαιτέρων ὑπομνημάτων. Ἑρμηνευτικὴ δὲ μέθοδος ἐπεκράτησεν ἡ προελθοῦσα ἐκ συνδυασμοῦ τῶν δύο μεγάλων θεολογικῶν Σχολῶν, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀπέβη ἀλληγορική, ἡ δὲ δευτέρα ἱστορικὴ καὶ γραμματική. Ὀνόματα ἑρμηνευτῶν ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων: Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, Ὀλυμπιόδωρος ὁ ὁμολογητής, Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης κλπ. (6ος-7ος μ.Χ. αἰών), Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (8ος αἰὼν) κ.ἄ. Ἀνανέωσις τῆς ἑρμηνευτικῆς ἔγινεν ἐπὶ Φωτίου, ἑρμηνευτικὸν τοῦ ὁποίου ἔργον εἶναι τὰ εἰς τὴν Γραφὴν ὑπομνήματα. Παρὰ τὸν Φώτιον μνημονευτέοι οἱ Καισαρείας Ἀρέθας, Οἰκουμένιος κ. ἄ. Μεγίστη ἀκμὴ τῆς ἑρμηνευτικῆς ἐσημειώθη ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, οἱ δὲ Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, Εὐθύμιος Ζιγαβηνὸς καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι εἶναι οἱ σπουδαιότεροι Βυζαντινοί. Κατὰ μίαν πληροφορίαν, τὸν 12ον αἰῶνα ὑπῆρχον εἰς Κωνσταντινούπολιν διωρισμένοι καθηγηταὶ τῆς ἑρμηνευτικῆς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος σταματᾷ ἐντελῶς κάθε κίνησις. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι καὶ αὐτῶν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τὰ συγγράμματα εὗρον σχολιαστὰς ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, ὅταν ἀναφέρονται τὰ ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Νόννου σχόλια, ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλουν οἱ νεώτεροι ἀφθόνως.

Στενώτατα πρὸς τὸν πρακτικὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον συνεδέθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορική, κλάδος τῆς θεολογίας, ὁ ὁποῖος εὗρε μεγίστην ἀνάπτυξιν ἀπὸ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων, διότι τὸ κήρυγμα ὑπῆρξε καὶ διατηρεῖται ἔκτοτε ὡς τὸ μόνον ἀποτελεσματικὸν μέσον διαδόσεως τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ εἰς Τροῦλλον μάλιστα Σύνοδος ἐπέβαλε ρητῶς τὸ κήρυγμα εἰς τοὺς ἐπισκόπους.

Ἡ Βυζαντινὴ ρητορική, μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὁμιλητική, παραλαβοῦσα ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ὅλον τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀντάξιον τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ βάθους καὶ μεγαλείου τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρήγαγε πραγματικὰ ἀριστουργήματα, ἀπαραμίλλου κάλλους. Ἰδιαιτέρως μάλιστα κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς Χριστιανικῆς λογοτεχνίας διέπρεψαν ἕξοχοι ρήτορες ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου μέχρι τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Καλλιτέχναι τοῦ λόγου καὶ τοῦ ὕφους ἀνεδείχθησαν ἐπίσης οἱ τοῦ 9ου αἰῶνος, ἀντλοῦντες ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς καὶ κοσμοῦντες τὰς ὁμιλίας αὐτῶν δι' ὁλοκλήρων χωρίων ἐκ τῶν ἀρχαίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ ρήτορες τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος, μὲ τὴν ζωηρὰν φαντασίαν, τὸν ζῆλον, τὴν ἔκφρασιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, ὑπῆρξαν διὰ τοὺς μεταγενεστέρους μόνιμα πρότυπα.

Πλὴν τῆς στενῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ τῶν Βυζαντινῶν, ἡ ὁποία ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῆς Μεσαιωνικῆς ὁμιλητικῆς τῆς Δύσεως, ὀφείλει τὴν ἀκμήν της καὶ εἰς τὴν ἔμφυτον ρητορικὴν χάριν τῶν Ἑλλήνων. Διακρίνεται δὲ κυρίως διὰ τὴν ὑπερβολικὴν συσσώρευσιν τῶν ρητορικῶν σχημάτων, τὰς μεταφοράς, ἀντιθέσεις, προσωποποιΐας, παρηχήσεις, ἰσόκωλα, μακρὰς περιόδους, ἀνωμαλίας εἰς τὴν ὅλην τοῦ λόγου οἰκονομίαν κλπ., ὑστερεῖ δὲ εἰς λογοτεχνικὰς ἀρετάς.

Κύρια λογοτεχνικὰ προϊόντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς εἶναι οἱ λόγοι εἰς τὰς ἑορτάς, οἱ πανηγυρικοὶ μαρτύρων καὶ ἁγίων, οἱ ἐπιτάφιοι καὶ αἱ ἑρμηνεῖαι ἐν γένει εἰς τὰς κατὰ Κυριακὴν περικοπὰς τοῦ Εὐαγγελίου. Τὰ πολυαριθμότερα εἶναι οἱ λόγοι εἰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτάς, ὅπου ὑπάρχει συνήθως καὶ δογματικὸν περιεχόμενον. Οἱ πανηγυρικοὶ τῶν μαρτύρων συγγενεύουν πρὸς τὰ συναξάρια καὶ πολλάκις συγχέονται εἰς τοὺς Βυζαντινούς.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γρηγόριος. Τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἁγ. Θεοδώρων Μοδέστου (περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος) ἐσώθησαν ἀρκετοὶ λόγοι οἱ ὁποῖοι ἐθαυμάσθησαν καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχην Φώτιον. Σύγχρονος εἶναι ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν λόγοι εἰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτὰς καὶ ὁμιλίαι εἰς τὰς Κυριακάς, καθὼς καὶ εἰς ἁγίους. Οὗτος θεωρεῖται ὁ ἄριστος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀκολουθῶν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν περικοπὴν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀποδεικνυόμενος γνώστης τῆς δογματικῆς ρητορικῆς εἰς πολλὰ σημεῖα ὅμως παρουσιάζεται νὰ ἀκολουθῇ ἀρχαιότερα πρότυπα. Τὸν 9ον αἰῶνα ἀναφέρεται ὁ Νικήτας Δαυίδ, διαπρεπέστατος τῶν πανηγυριστῶν τῆς ἐποχῆς μετὰ τοῦ Φωτίου, γράψας λόγους εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν Ἀποστόλων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποκρύφων πράξεων καὶ εἰς ἁγίους ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυρολογίων καὶ συναξαρίων. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν κατατάσσεται καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς (886-911), ἐκφωνήσας λόγους εἰς ἐκκλησιαστικὰς συναθροίσεις, εἰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ τῶν ἁγίων, ἐκτενέστατος τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ εἰς Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Ἀλλὰ καὶ μὲ δογματικὰς ἀναπτύξεις λόγους καὶ ἰδίως χριστολογικὰς ἐξεφώνησεν ὁ Λέων, εἰς δὲ τὴν ποικίλην του συγγραφικὴν δρᾶσιν ὀφείλει τὴν ἐπωνυμίαν Σοφός.

Τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν ἐποχὴν Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου (μέσα 10ου αἰῶνος), συμπληρώνει δι' ἐκλογῶν ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου ὁ Θεόδωρος ὁ Δαφνοπάτης ἢ μάγιστρος. Ὁ Τραπεζούντιος Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος (ἀρχαὶ 11ου αἰῶνος), διατελέσας διευθυντὴς τοῦ ἀνασυσταθέντος διδακτηρίου καὶ πατριάρχης, ἀναπτύξας μεγάλην ἀσκητικὴν μεταρρυθμιστικὴν δραστηριότητα, ἀγάπην πρὸς τὴν τέχνην καὶ ἄλλας

ἀρετάς, συνέταξε μεγάλην συλλογὴν ὁμιλιῶν εἰς πάσας τὰς Κυριακὰς τοῦ ἔτους, ἐκ τῶν ὁποίων ἓξι μόνον ἐξεδόθησαν. Χαρακτηριστικὸν τῆς συλλογῆς ταύτης εἶναι ἡ μετρία χρῆσις ρητορικῶν εὑρημάτων καὶ ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἐσώθησαν. Ἦτο «Ἀριστοτελικὸς» καὶ διὰ τοῦτο ἀντετάχθη κατὰ τοῦ «Πλατωνισμοῦ» τοῦ φίλου του Μιχ. Ψελλοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ ἐξεφώνησεν ἐπιτάφιον εἰς αὐτόν. Ἀναμφισβητήτως οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ὑπῆρξαν ἐξέχουσαι φυσιογνωμίαι τοῦ 11ου αἰῶνος, ἡ δὲ μεταξὺ των ἀντίθεσις μαρτυρεῖ ἀκριβῶς τὴν νέαν ζωὴν ποὺ περιέβαλλε τὴν ἐπιστήμην καὶ μάλιστα τὴν θεολογίαν, ἡ ὁποία ἀπετέλει καὶ τὸν ἐξέχοντα ἱστὸν τῆς πνευματικῆς κινήσεως.

Εἰς τὸν 12ον αἰῶνα προσγράφονται αἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοφάνους τοῦ Κεραμέως ἐκδοθεῖσαι περισπούδαστοι ὁμιλίαι. Ὁ Γερμανὸς ὁ Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἔγραψε λόγους καὶ ὁμιλίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος, τελευταῖοι δὲ θεωροῦνται ὁ Ἰωάννης ὁ Γλυκύς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1316-1320), Μακάριος Χρυσοκέφαλος (μέσα 14ου αἰῶνος) καὶ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Κάλλιστος, Νεῖλος, Ἰωάννης ὁ Καλέκας, τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὴ συλλογὴ 60 ὁμιλιῶν, κ.ἄ.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παλαιῶν Χριστιανικῶν κοινοτήτων ὑπὲρ τῶν ἡρώων τῆς πίστεως, ὑπηγόρευσε τὴν σύνταξιν τῶν μαρτυρολογίων, διὰ νὰ δικαιωθῇ ἡ δρᾶσις αὐτῶν, ἡ δὲ ἀναζήτησις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ βίου τῶν ἐπ' ἀρετῇ καὶ μαθήσει διακριθέντων ἁγίων ἀνδρῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος ἀρχομένην σύνταξιν τῶν βίων τῶν ἁγίων. Τὰ μαρτυρολόγια καὶ οἱ βίοι ἀποτελοῦν νέον εἶδος λογοτεχνικόν, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα συναξάρια.

Τὰ μαρτυρολόγια ἀποτελοῦν σπουδαιότατον τμῆμα τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων, περιεσώθησαν δὲ μέχρι σήμερον διὰ διαφόρων παραλλαγῶν, μέγα μέρος τῶν ὁποίων παραμένει ἀκόμη ἀνέκδοτον. Ταῦτα δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς : α) τὰ γνήσια μαρτυρολόγια, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Χριστιανικῶν διωγμῶν μέχρι τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐποχήν, β) τὰς ἀποκρύφους πράξεις τῶν Ἀποστόλων, μὲ τὰς γνωστικὴν καθολικὴν ὁμάδας, γ) τοὺς διεσκευασμένους ἐθνικοὺς μύθους καὶ θρύλους τόσον ἐπιτυχῶς γενομένης τῆς διασκευῆς αὐτῶν μεταξὺ 4ου-5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὥστε λησμονηθείσης τῆς ἐθνικῆς προελεύσεως τοῦ κειμένου νὰ θεωρηθοῦν αἱ μορφαὶ αὐταὶ ὡς Χριστιανικαί.

Πολυαριθμοτάτην τάξιν ἀποτελοῦν τὰ ὑποβολιμαῖα (νόθα) μαρτυρολόγια προερχόμενα ἀπὸ διασκευὰς γνησίων ἢ βασιζόμενα εἰς παλαιοτέρας εἰδήσεις ἀλλ' ἐπεξεργασθέντα ἐπὶ τὸ ρητορικώτερον εἰς ὁλοκλήρους διηγήσεις ἢ καὶ ὅλως ἐπινοηθέντα. Συλλογὴν τοιούτων συναξαρίων τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνος ὀφείλομεν εἰς τὸν Συμεὼν τὸν μεταφραστήν, ἄλλ' ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ χρόνου, τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἀξιοπιστίας αὐτῶν γνωρίζομεν. Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου εὑρίσκομεν καὶ σχόλια τοῦ ἰδίου, σεβασθέντος τὰ ἀρχικὰ κείμενα, ἐνῶ ὁ Συμεὼν καὶ οἱ μιμηθέντες αὐτὸν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἀνεθεώρησαν αὐτά. Τοιουτοτρόπως ἐπιβάλλεται μία ἀναθεώρησις τῶν μαρτυρολογίων.

Οἱ βίοι τῶν ἁγίων, συγγραφόμενοι ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα, ἐξεδόθησαν καὶ ἐκδίδονται ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, κυρίως δὲ καὶ συστηματικώτερον ὑπὸ τῶν Βολλανδιστῶν εἰς Βέλγιον καὶ φέρουν κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ὄνομα τῶν συγγραφέων, ἐνῶ τὰ μαρτυρολόγια εἶναι κυρίως ἀνώνυμα, οἱ δὲ βιογράφοι τῶν διαφόρων ἁγίων συνήθως εἶναι σύγχρονοί των, ἄλλα δὲ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν πηγῶν, τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς παρακάμπτονται εὐκόλως. Ἡ ἁγιολογικὴ λογοτεχνία τὴν προτίμησιν αὐτῆς στρέφει πρὸ πάντων εἰς τοὺς μοναχούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Μέγας Ἀντώνιος τὸν βίον τοῦ ὁποίου συνέγραψεν ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. Προηγουμένως ἔχομεν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωζομένου, συλλογὴν βίων μοναχῶν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου (380-384). Καὶ κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα, ἐπίσης διατηρεῖται ἡ περὶ τοὺς μοναχοὺς προτίμησις. Ἀξιολογώτεραι βιογραφίαι τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι τῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπόλεως. Ὁ Λεόντιος, ἐπίσκοπος τῆς εἰς Κύπρον Νεαπόλεως, συνέγραψε βραδύτερον δημώδεις βιογραφίας. Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ τῆς λογοτεχνίας τῶν συναξαρίων, ἀρχίζει τὸν 8ον αἰῶνα καὶ κρατοῦσα μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος, περιέχει τὰς βιογραφίας τῶν ἀνδρῶν τῆς εἰκονομαχίας, πολλαὶ τῶν ὁποίων, προερχόμεναι ἐκ τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων Κωνσταντινουπόλεως, Μικρᾶς Ἀσίας, Καλαβρίας, Ἁγίου Ὄρους, Παλαιστίνης κλπ., παραμένουν ἀνέκδοτοι. Ἀπὸ τὸν 11ον αἰῶνα ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τῆς ἁγιολογίας.

Καὶ οἱ Βίοι διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς Ἐγκώμια καὶ Βίος καὶ Πολιτεία, δηλαδὴ πανηγυρικὸν ἀπαγγελλόμενον εἰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις καὶ διηγηματικὸν ἀνάγνωσμα ψυχωφελές. Ἑπομένως, τὰ Ἐγκώμια ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ρητορικήν, οἱ δὲ Βίοι συγγραφέντες ὑπὸ λογοτεχνῶν, ἀναλόγως τῶν σκοπῶν διὰ τοὺς ὁποίους ἐγράφησαν, εἶναι ρητορικοί, ἀπευθυνόμενοι πρὸς μορφωμένους ἀναγνώστας τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, δημώδεις, προοριζόμενοι διὰ τὰς λαϊκὰς τάξεις, ἁπλοϊκῶς καὶ ἀφελῶς γραμμένοι, περιέχοντες δὲ θαύματα ἀρεστὰ εἰς τὸν λαόν, καὶ λειτουργικοί, περιληφθέντες εἰς τὰ μηνολόγια μεταξὺ τῶν λοιπῶν στοιχείων τῶν λειτουργιῶν τῶν ἑορτῶν.

Μεγάλην ἱστορικὴν ἀξίαν τὰ συναξάρια δὲν ἔχουν. Περιέχουν βεβαίως ἠθικὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' εἶναι μεγάλαι αἱ ὑπερβολαί, ὑπεράνω τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, πολλάκις δὲ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον λίαν περιωρισμένον, ἂν καὶ ὄχι σπανίως οἱ βιογράφοι αἰσθάνονται ζῶσαν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου καὶ ἀναπαριστοῦν τὴν ἀτομικότητα του ζωηράν, εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν αὐτῆς πρὸς τὸν περιβάλλοντα κόσμον καὶ τὸν πολιτισμόν. Γενικῶς, δὲν λείπει τελείως ἀπὸ τὰ συναξάρια τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα, ἂν καὶ ἐπιδιώκεται μᾶλλον ἡ μετάδοσις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ γράφοντος διὰ τὸν βιογραφούμενον ἥρωα καὶ ἡ ψυχικὴ ὠφέλεια τοῦ ἀναγνώστου ἐκ τοῦ ἀμέμπτου βίου τοῦ ἁγίου.

Η ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡροδότου, τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ τοῦ κόσμου ἠκολούθησαν οἱ Ἕλληνες ἀδιακόπως καθ' ὅλην τὴν μακρὰν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀνεφάνησαν ἱστορικοὶ μεγάλης ἀξίας, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν ἔργων των περιέγραψαν τὰ σημαντικώτερα γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν εἰς τὸν τότε γνωστὸν κόσμον.

Μεταξὺ τῆς εἰδωλολατρικῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ Μεσαίωνος οἱ ἱστορικοὶ Προκόπιος, Ἀγαθίας, Μένανδρος, Θεοφύλακτος κ.ἄ. ἀποτελοῦν τὴν μεταβατικὴν ἐποχήν (6ος-7ος αἰών). Κείμενοι ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, σέβονται καὶ τηροῦν ἐπιμελῶς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν παράδοσιν. Πρότυπα αὐτῶν ἔχουν τὰ αἰώνια ἱστορικὰ πρότυπα, τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πολύβιον κλπ. Μετὰ ταῦτα γίνονται αὐτοὶ πρότυπα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους των. Μέθοδος, γλῶσσα, ὕφος, σκέψις, κατὰ τὸ πλεῖστον χαρακτηρίζουν ὁμοίως τὴν Βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν.

Ἀλλ' αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χαρακτηρίζονται διὰ δύο κυρίων καὶ βασικῶν γνωρισμάτων. Ὕλη καὶ μορφὴ καὶ ἀναγνῶσται πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνονται εἶναι διάφορα εἰς ἑκάστην τῶν δύο κατηγοριῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι «Ἱστορίαι» καὶ «Χρονογραφίαι». Οἱ συγγραφεῖς τῶν πρώτων πραγματεύονται χρονικῶς περιωρισμένον τμῆμα τῆς ἱστορίας, τῆς Βυζαντινῆς, σύγχρονον πρὸς αὐτοὺς ἢ ὀλίγον προγενέστερον, ἀκολουθοῦν τὰ ἀρχαιότερα πρότυπα ὡς πρὸς τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἱστορίας καὶ ἀπευθύνονται πρὸς ἀνωτέρας παιδείας ἀναγνώστας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τὴν κοινωνίαν. Οἱ χρονογράφοι, ἀντιθέτως, θέμα των ἔχουν τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἐκκινοῦν ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ φθάνουν μέχρι τῶν ἡμερῶν των ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον, μέχρι τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των κυβερνῶντος αὐτοκράτορος. Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ χρονογράφοι ἀποσκοποῦν νὰ συγκεντρώσουν ὕλην ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέραν, μέχρις αὐτῶν τῶν λεπτομερειῶν τῶν γεγονότων φθάνοντες, διὰ νὰ ἀποβῇ τὸ ἔργον των λαϊκὸν ἀνάγνωσμα διὰ κοινοὺς καὶ μὴ ἀπαιτητικοὺς ἀναγνώστας. Ἑπομένως ἰδιάζουσα σημασία ἀποδίδεται εἰς περιγραφὰς σημαντικῶν προσώπων, ἐν σχέσει μάλιστα μὲ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς των ἰδιότητας, ὑπογραμμίζονται γεγονότα ἔχοντα λαϊκὴν ἀπήχησιν σπουδαίαν κατὰ τὸν χρόνον ποὺ λαμβάνουν χώραν, π.χ. σιτοδεῖαι (ἔλλειψις σιτηρῶν) λοιμοί, (ἐπιδημίαι), σεισμοί, ἐπεισόδια διάφορα κλπ., ἄλλων δὲ γεγονότων ἡ ἑρμηνεία καὶ φαινομένων ἡ ἀρχὴ ἀνάγονται εἰς θρησκευτικοὺς λόγους, χωρὶς κριτικὴν ἔρευναν καὶ κανόνας ἱστορικούς. Καὶ τῶν κατασκευασμάτων τούτων, φυσικά, ἡ γλωσσικὴ μορφὴ εἶναι ἡ ἁρμόζουσα λαϊκή, ἡ εὐκόλως ἐννοουμένη ὑπὸ τῶν πολλῶν τοὺς ὁποίους τὰ συγκροτημένα ἱστορικὰ ἔργα ἐνδιέφερον ὀλιγώτερον ἢ αἱ δύσκαμπτοι χρονογραφίαι μὲ τὸ δημῶδες λεκτικόν, διὰ τῶν ὁποίων ἐν συνόψει ἐπληροφοροῦντο τὰ διεθνῆ γεγονότα.

Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνάγκη ἐπέβαλε τὴν μετάφρασιν εἰς δημωδέστερον λόγον καὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν χρονογράφων. Παραλλήλως δὲ παρήχθησαν καὶ νέα ἔργα δι' εὐρείας μεταβολῆς εἰς τοὺς τύπους τῶν λέξεων καὶ διὰ προσθήκης καὶ ἄλλων ἀφηγήσεων, ἀνωνύμως ἐπεξεργασθέντα. Εἰς τὴν δημώδη ταύτην ἱστορικὴν λογοτεχνίαν ἀπὸ μὲν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἐκπροσωπεῖται ὁ Φλάβιος Ἰώσηπος, ἐκ δὲ τῶν Βυζαντινῶν οἱ Θεοφάνης, Γεώργιος μοναχός, Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, Μανασσῆς, Ἄννα Κομνηνή, Νικήτας Ἀκομινᾶτος κ.ἄ.

Εἰς τὴν ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ἱστορίαν πρέπει νὰ συμπεριλάβωμεν καὶ ὡρισμένους βίους ἁγίων, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ὡς πηγαὶ ἱστορικαί, γεωγραφικαί, τοπογραφικαὶ κλπ. ἄφθαστοι, ἀλλὰ καὶ βιογραφίας, μονογραφίας περὶ σπουδαίων συμβάντων, χρυσόβουλλα μοναστηριακά, ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα ἀπειρα ἔγγραφα, ἰδιωτικά, πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικά, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἀρκετὰς ἐκδόσεις.

Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντινοῦ αἰῶνος εἶναι ὅτι οὗτοι βαδίζουν ἐπὶ κοινοῦ ἐδάφους καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀφηγήσεως τῶν γεγονότων καὶ ὡς πρὸς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὑλικοῦ. Ἕκαστος συνεχίζει τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ σημείου ποὺ ἐσταμάτησεν ὁ προηγούμενος. Σύμπτωσις ἐπίσης ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων καὶ τῆς ἰδιαιτέρας προτιμήσεως ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων. Τὸ ἔργον τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν, ὅσον καὶ ἂν δὲν χαρακτηρίζη νέα τέχνη, νέα κριτικὴ

μέθοδος καὶ νέα ἀντίληψις περὶ τῶν ἱστορικῶν ἐν γένει ἔργων, ὅμως μαρτυρεῖ ὅτι οὔτε ὁ ἱστορικὸς νοῦς λείπει ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, οὔτε ἡ στοιχειώδης κριτικὴ ἔρευνα. Διότι οὗτοι καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν γεγονότων ὑποβάλλουν εἰς ἔλεγχον καὶ παρὰ τὴν καταφανῆ ἔλλειψιν τῶν μέσων πρὸς ἀκριβολόγον ἀναζήτησιν τῶν διαφόρων περιστατικῶν, δὲν παρέλειψαν καὶ εἰς συγγράμματα «βαρβάρων» νὰ προσφύγουν, καὶ τόπους συνδεθέντας πρὸς ἕνα γεγονὸς νὰ περιγράψουν, καὶ διὰ παραθέσεως ἐπισήμων ἐγγράφων νὰ τεκμηριώσουν τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς ἐλάμβανον αὐτοπροσώπως, διότι μετεῖχον τῶν ὑπουργημάτων τῆς πολιτείας.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐνῶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί, πέραν τῆς ξηρᾶς τῶν γεγονότων ἐξιστορήσεως, ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἀρτίαν ἐπεξεργασίαν τῶν ἔργων των, ὥστε ταῦτα νὰ καταστοῦν βιώσιμα ἐκ τῆς δοκιμασίας τοῦ χρόνου, πραγματικὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, οἱ ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἰδίαν ταύτην ἐποχὴν συγγράφουν ἔργα κατάλληλα πρὸς τέρψιν τοῦ κοινοῦ, ἀνίκανοι νὰ ἐπιτύχουν τὴν ὀρθὴν διάταξιν τῆς ὕλης καὶ νὰ διατυπώσουν τοὺς ὀρθοὺς χαρακτηρισμοὺς προσώπων εἰς τὰς διαφόρους ἐνεργείας καὶ πράξεις αὐτῶν.

Ἐνῶ δὲ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἰδιαιτέρως ἐτίμων τοὺς ἀρχαίους καὶ μεθ' ὑπερηφανείας ἠκολούθουν αὐτοὺς ὡς τὰ ἀναλλοίωτα πρότυπα, μιμούμενοι αὐτοὺς δὲν ἐγίνοντο αἰχμάλωτοι, οὐδ' εἰργάζοντο μηχανικῶς καί τυφλῶς. Τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτῶν αἴσθημα ἦτο τόσον ἀνεπτυγμένον καὶ ἡ ἐν γένει μόρφωσις αὐτῶν τοιαύτη, ὥστε δὲν ἐπέτρεπον εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ ἀφομοιώσουν ὅ,τι ἐλευθέρως ἐλάμβανον πρὸς ὅ,τι αὐτοὶ εἶχον. Αἱ περιπτώσεις ὡρισμένων ἱστορικῶν οἱ ὁποῖοι θαυμάζοντες τὰ πρότυπά των, μετὰ τοῦ δανεισμοῦ τύπων καὶ λέξεων ἐλάμβανον καὶ συμβάντων περιγραφὰς καὶ ἠκολούθουν τῆς ὕλης τὴν διάταξιν, εἶναι τόσον περιωρισμέναι, ὥστε δὲν μεταβάλλουν τὸν κανόνα.

Ἐκεῖνο τὸ χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον παρέλαβον καὶ ὅλως ἰδιαιτέρως διετήρησαν ἐκ τῶν ἀρχαίων οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου, χάρισμα πραγματικόν, τὸ κυριώτερον ἴσως τοῦ ἱστορικοῦ, εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης. Ὁσάκις παρέβησαν τὴν ἀρχαίαν ταύτην κληρονομίαν - καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν συνέβη σπανίως - τοῦτο ὀφείλεται εἰς προσωπικὰς ἀντιπαθείας τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν πίεσιν τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἐποχῆς, π.χ. τῆς αὐλῆς. Ἄξιον προσοχῆς εἰς τοιαύτας περιπτώσεις εἶναι ὅτι ἐπιμελῶς προσπαθοῦν οἱ συγγραφεῖς νὰ ἀποκρύψουν τὰ πραγματικὰ αἰσθήματά των, ὁμιλοῦντες μετὰ φαινομενικῆς ἀδιαφορίας περὶ προσώπων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἐνδιαφέρονται.

Τοιουτοτρόπως οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ μὲ τοιαῦτα γενικὰ γνωρίσματα ἀποτελοῦν ὑπέροχον τάξιν τῆς πεζογραφίας, ἡ δὲ ἱστοριογραφία θεωρεῖται εἰς τὸ σύνολον τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας δευτέρα μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνογραφίαν. Τὰ σημαντικώτερα κεφάλαια τῆς Μεσαιωνικῆς ἱστορίας στρέφονται περὶ τὰς μεγάλας καὶ ἱστορικὰς προσωπικότητας τοῦ Βυζαντίου, τὸν Ἰουστινιανόν, Βελισσάριον, Ἡράκλειον, Φώτιον, ἐξέχοντα μέλη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, περὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν κλπ. Ἡ ζωηρὰ περιγραφὴ κοσμοϊστορικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν κατὰ τὸν χιλιετῆ βίον τῆς αὐτοκρατορίας, εἶναι ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος. Βραχὺ διάγραμμα τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ἔργων ἑκάστου θὰ μᾶς δώσῃ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῶν ὅσων ἐλέχθησαν.

Ὁ Προκόπιος εἶναι συγγραφεὺς τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς (μέσα 6ου αἰῶνος), προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ τὸν Θουκυδίδην καὶ παραπέμπει εἰς τὸν Ἡρόδοτον, Αἰσχύλον, Ἀριστοτέλη, Στράβωνα κλπ., μελετᾷ εὐρέως τὰς πηγὰς καὶ ποικίλλει τὰς ἀφηγήσεις του διὰ χαρακτηριστικῶν ἀνεκδότων, τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ ἴδιος μάρτυς. Ἔργα του εἶναι «Ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ὀκτώ», «Ἀνέκδοτα», «Περὶ κτισμάτων».

Ὁ Πέτρος ὁ πατρίκιος καλούμενος καὶ μάγιστρος ἐκ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ, νομομαθής, εὐφραδὴς, διπλωμάτης καὶ εὐνοούμενος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔγραψεν: «Ἱστορίας», ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν μόνον 19 ἀποσπάσματα, καὶ «Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως». Σύγχρονος τῶν δύο ἀνωτέρω ὑπῆρξεν ὁ Νόννοσος, ὁ ὁποῖος ἦτο διπλωμάτης καὶ περιέγραψε τὰς ἀποστολάς του, ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων διέσωσεν ὁ Φώτιος.

Ὁ Ἀγαθίας, ὁ διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, ἐξ οὗ καὶ «σχολαστικός», ἔγραψε: α) «Ἐννέα βιβλία Δαφνιακῶν» (ποιήματα ἠρωϊκά), β) συλλογὴν ἐπιγραμμάτων συγχρόνων ποιητῶν, γ) ἄλλα ποιήματα μικρὰ καὶ πεζά. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠσχολήθη μὲ μελέτας ἱστορικάς, δηλαδή: «Περὶ τῆς Ἰουστινιανείου βασιλείας» εἰς 5 βιβλία. Μιμεῖται τὸν Προκόπιον, τὴν ἱστορίαν τοῦ ὁποίου συνεχίζει, ἀλλ' ἡ σκέψις του, ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὴν ποίησιν δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς κρίσεως.

Τὴν συνέχειαν τοῦ Ἀγαθίου ἔγραψεν ὁ Μένανδρος προτήκτωρ. Τὰ συμβάντα τῶν ἐτῶν 556-581 (τὰ κατὰ τὸν Φώτιον) ἔγραψεν ὁ Θεοφάνης ὁ Βυζάντιος. Ἀπόσπασμα: «Περὶ τῆς τοῦ νέου Χοσρόου προσχωρήσεως πρὸς Μαυρίκιον τὸν Ρωμαῖον αὐτοκράτορα» (γεγονότα 572-592-598) περιέχεται εἰς χειρόγραφον τοῦ 13ου αἰῶνος ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου Ἰωάννου τοῦ Ἐπιφανέως.

Ὁ Εὐάγριος γεννηθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος, ἔγραψεν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν ἐν βιβλίοις ἕξ» (431-593), ἡ ὁποία θεωρεῖται πηγὴ σπουδαιοτάτη τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων, δι' αὐτῆς δὲ συνεχίζεται ὁ Εὐσέβιος, Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης, ἀκμάσας ἐπὶ Ἡρακλείου, ἔγραψε φυσικὴν πραγματείαν, ἐπιστολὰς καὶ ἱστορίαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ ἐστεμμένος συγγραφεύς, υἱὸς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται πλῆθος συγγραμμάτων, ὑπῆρξεν ὁ μέγας προστάτης τῆς παιδείας καὶ τῶν γραμμάτων, ἀνακαινίσας τὸ Πανδιδακτήριον καὶ διαθέσας συλλογὰς κειμένων δυσευρέτων ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἔργα συγγραφέντα ὑπ' αὐτοῦ ἢ τῇ συνεργασίᾳ αὐτοῦ εἶναι: α) «Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως» δηλαδὴ τοῦ πάππου του Βασιλείου Α' τοῦ Μακεδόνος· β) De administrando imperio» (Περὶ τῆς διοικήσεως τῆς αὐτοκρατορίας) προσφωνούμενον πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοῦ υἱὸν Ρωμανόν, ὅπου πραγματεύεται περὶ τῆς γεωγραφίας τῶν ξένων χωρῶν κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, μετὰ τῶν ποικίλων εἰδήσεων περὶ τῶν γειτονικῶν λαῶν γ) «Περὶ θεμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων», τὸ ὁποῖον ὅμως ἀντὶ νὰ εἶναι σύγχρονος γεωγραφία τοῦ Κράτους καὶ αὐθεντικὴ στατιστικὴ περὶ τοῦ μεγέθους, τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς διοικήσεως τῶν πόλεων, περιέχει μυθώδεις διηγήσεις περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν πόλεων, δηκτικὰ ἐπιγράμματα περὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν καὶ γεωγραφίαν τοῦ Κράτους ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἄξια προσοχῆς ἐν τούτοις εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἐπαρχιῶν κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῶν· δ) «Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως», ὅπου ἀσχολεῖται περὶ τῆς ἐθιμοτυπίας εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλήν, δηλαδὴ περὶ τῶν εἰς τὰς βαπτίσεις, γάμους, κηδείας κλπ τελετῶν. Ἡ μακρὰ αὕτη ἔκθεσις, πλὴν τῆς μεγίστης αὐτῆς σπουδαιότητος ἀπὸ πλευρᾶς λογοτεχνικῆς, διότι περιέχει ἐμμέτρους προσφωνήσεις τῶν ποιητῶν τοῦ ἱπποδρομίου, τὸν ἀλφάβητον, τὸ δημῶδες ἄσμα τῆς ἀνοίξεως:

Ἰδοὺ τὸ ἔαρ τὸ γλυκὺ πάλιν ἐξανατέλλει,
ὑγείαν φέρον καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν...»

ἔχει ἐξ ἴσου μεγάλην ἐκπολιτιστικὴν σημασίαν, διότι μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τῶν μέσων ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τῆς Βυζαντινῆς διπλωματίας, τὰ ὁποῖα ἐπέδρασαν πολὺ ἐπὶ τῶν αὐλῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς Σλαυϊκῆς Ἀνατολῆς, ἐστήριξαν δὲ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς· ε) τὰ «Βασιλικά», δηλαδὴ μεγάλη νομολογία τοῦ Κράτους, ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ Βασιλείου καὶ συντελεσθεῖσα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ· στ) «Περὶ στρατηγικῆς», ζ) «Συναγωγαὶ ἐκλογῶν», δηλαδὴ ἐγκυκλοπαιδεῖαι ἐρανιστικαί, ὅπως εἶναι ἡ «Μυριόβιβλος» τοῦ Φωτίου· η) «Ἱστορικὴ ἐγκυκλοπαιδεία», περιέχουσα ἀπάνθισμα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, συνεργασία πολλῶν λογίων. Εἰς τὸν Πορφυρογέννητον ἔχει ἀφιερωθῇ ἡ νέα ἔκδοσις τῆς γνωστῆς γεωπονικῆς συλλογῆς τοῦ Κασιανοῦ Βάσσου. Κατόπιν ὑποδείξεως καὶ μερίμνης τοῦ αὐτοκράτορος ἐγράφη ἡ ἰατρικὴ ἐγκυκλοπαιδεία ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Θεοφάνους Νόννου.

Ὁ Ἰωσὴφ ὁ Γενέσιος, ἐκ τῶν περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον λογίων, ἔγραψε κατ' ἐντολὴν αὐτοῦ «Τέσσαρα βιβλία βασιλειῶν», δηλαδὴ τὴν βασιλείαν Λέοντος Ε', Μιχαὴλ Β', Θεοφίλου, Μιχαὴλ Γ' καὶ Βασιλείου Α' (813-886), στηριχθείς, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει, ἐπὶ πληροφοριῶν πρεσβυτέρων, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν αὐτόπται τῶν ἐξιστορουμένων πράξεων, ὡς καὶ ἐκ γραπτῶν πηγῶν. Ἐν τούτοις δὲν ὑπῆρξε φιλαλήθης, τοῦ ἔλειπον δὲ καὶ κριτικαὶ ἱκανότητες. Ἀπὸ τὴν δημώδη παράδοσιν ἤντλησε τὰ περὶ προρρήσεων καὶ ὀπτασιῶν. Ἔναντι τῶν εἰκονομάχων βασιλέων ὑπῆρξεν αὐστηρότατος, γενικῶς δὲ ἔγραψεν ὄχι ἄνευ μεροληψίας. Ἡ γλῶσσα του, τραχεῖα καὶ ἀκαλλιέργητος, ἡ δὲ ἀναγωγή του πρὸς τοὺς κλασσικοὺς ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀπροσάρμοστος. Θεωρεῖται ζωηρὸν δεῖγμα τῆς πνευματικῆς καταπτώσεως τοῦ 8ου πρὸς τὸν 9ον αἰῶνα.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Καμενιάτης, ἱερεὺς ἐκ Θεσσαλονίκης, περιέγραψε τὴν ἅλωσιν τῆς γενετείρας του ὑπὸ τῶν ἐκ Κρήτης Σαρακηνῶν πειρατῶν (31 Ἰουλίου 904). Ἀφήγησις ἀξιόπιστος γεγονότων, τῶν ὁποίων μάρτυς αὐτόπτης ὑπῆρξεν ὁ συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι εὔπιστος εἰς ἀναχρονιστικὰς διηγήσεις, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο διηγεῖται μὲ χάριν καὶ ἐνάργειαν, γράφει δὲ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑβδομήκοντα.

Ὁ Λέων ὁ διάκονος, διηγήθη τὰς πράξεις τῶν ἐτῶν 959 - 975 εἰς δέκα βιβλία, στηριχθεὶς ἐπὶ πληροφοριῶν αὐτοπτῶν τῶν μεγάλων πολέμων ἐναντίον τῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Κρήτης κλπ. καὶ ἐπὶ προσωπικῶν του παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει μέγα ἐνδιαφέρον μέχρι τῶν λεπτομερειῶν καὶ παρατηρητικότης ὀξεῖα. Τοιουτοτρόπως ὁ Λέων θεωρεῖται σύγχρονος ἱστορικὸς καὶ μία τῶν ἀρχαιοτάτων πηγῶν τῆς ἱστορίας τῶν Ρώσων καὶ Βουλγάρων.

Ὁ Κεκαυμένος (11ος αἰὼν) συνέγραψεν ἔργον περιέχον διδακτικὰς σημειώσεις στρατιώτου περὶ πολέμου.

Ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης, πλὴν ὡρισμένων νομικῶν ἔργων, συνέγραψεν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1034 - 1079, δηλαδὴ τὸ τέλος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τὴν πρώτην ἀκμὴν τῶν Κομνηνῶν, μὲ εἰλικρίνειαν καὶ δικαιοσύνην ἀντιμετωπίσας τὴν ταραγμένην ἐκείνην ἐποχὴν τῶν ραδιουργιῶν καὶ αὐλικῶν ἐπαναστάσεων. Ἔγραψε μὲ ἀξίωσιν ἱστορικοῦ, τὸν ὁποῖον διακρίνει ὀξὺς κριτικὸς νοῦς, ἡ δὲ γλῶσσα του, περικοσμημένη καὶ δι' εἰκόνων ποιητικῶν, ἴσον ἀφίσταται τῆς περιόδου τῆς ἀπεχούσης ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀρχαιότητος (7ος-10ος αἰὼν) καὶ τῆς

ἐσχάτης ἀναβιώσεως τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος ἐπὶ Κομνηνῶν.

Τὸ ἔργον τοῦ 'Ατταλειάτου συνεπλήρωσεν ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου Βυζαντινοῦ στρατηγοῦ, ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος 'Αλεξίου Κομνηνοῦ σύζυγος τῆς λογίας θυγατρός του "Αννης. Τὸ ἔργον αὐτοῦ, χαρακτηριζόμενον ὡς οἰκογενειακὸν χρονικὸν μᾶλλον ἢ ὡς ἱστορία, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἄνοδο τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν εἰς τὸν θρόνον, περιλαμβάνει δὲ πολύτιμον ἱστορικὴν ὕλην, ἔχουσαν πάντως ἀνάγκην κριτικῆς καὶ ταύτην συμπληρώνει ἡ σύζυγός του "Αννα ἡ Κομνηνή. Ἡ τελευταία αὕτη διεκρίνετο διὰ τὴν ἀρτίαν αὐτῆς μόρφωσιν καὶ γνῶσιν τῶν Κλασσικῶν. Εἰς διαδοχὴν τοῦ ἀποθανόντος πατρός της ἡ "Αννα ἐπεχείρησε μετὰ τῆς μητρός της Εἰρήνης νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν σύζυγον Νικηφόρον, ἀντὶ τοῦ ἀδελφοῦ 'Ιωάννου, ἀλλ' ἀπέτυχεν. 'Εγκλεισμένη εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Κεχαριτωμένης, συνέγραψε τὴν «'Αλεξιάδα», διὰ τῆς ὁποίας ἐκέρδισε θέσιν σπουδαίαν εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Ελληνισμοῦ, διότι τὸ ἔργον θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς λογοτεχνίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Ἡ βασιλόπαις συγγραφεὺς τοῦ 12ου αἰῶνος ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὸν 'Αλέξιον Κομνηνόν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἕνας ἐκ τῶν ἐξοχωτάτων ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντίου, προικισμένος μὲ ὑπέροχα, στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ προτερήματα, περιγράφουσα πολιτικὰς πράξεις αὐτοῦ, πανηγυρικὰς ἀκροάσεις καὶ ἑορτάς, στρατιωτικὰς καὶ πολιτικάς, καὶ ἄλλας διοικητικάς του ἐπιτυχίας, μετὰ τῆς ἀναμενομένης ὑπερβολῆς βεβαίως καὶ ματαιοφροσύνης. Προσέχει βεβαίως εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τῆς συγγραφῆς αὐτῆς, ἀντὶ τῆς ἐσωτερικῆς συναφείας τῶν πραγμάτων καὶ τῶν αἰτίων τῶν γεγονότων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἱστορικὴν ἀντίληψιν τῶν γεγονότων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναμένῃ κανείς, ἡ δὲ "Αννα ἔχει ἄλλας ἀρετάς, τόσον εἰς τὴν συγκέντρωσιν καὶ διάταξιν τοῦ ὑλικοῦ της ἐκ πηγῶν πρώτης χειρός, ἀνεκδότων καὶ γραπτῶν, ὅσον καὶ διὰ τὰς ἐθνικὰς κρίσεις αὐτῆς, ὅπως π.χ. περὶ τῶν Σταυροφοριῶν κλπ.

'Ο 'Ιωάννης Κίνναμος, ἰδιαίτερος «γραμματικὸς» τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, συνέγραψεν ἱστορίαν, ἀναφερομένην εἰς τὰ ἔτη 1118 - 1176, συνάπτει δὲ αὐτὴν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τῆς "Αννης Κομνηνῆς. Ἡ παράδοσις τοῦ ἔργου δὲν ὑπῆρξεν εὐνοϊκή, διότι τὸ περιέχον αὐτὸ χειρόγραφον παρεδόθη κολοβόν τὸ δὲ κείμενον περιέχει φθοράς. 'Ο συγγραφεύς, παρ' ὅτι ὑπὲρ τοῦ Μανουὴλ γράφει μετ' ἐπηρεασμοῦ, εἶναι ἄλλως ἀξιόπιστος συνέλεξε μετ' ἐπιμελείας τὸ ὑλικόν του καὶ μεθοδικῶς διέταξεν αὐτό, διὰ τοῦτο καὶ ἀπέβη ἄριστος ἑρμηνευτὴς τῆς μεγαλοπράγμονος πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ. 'Αρεταί του εἶναι ἡ συντομία καὶ ἁπλότης τῆς φράσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἀπηλλαγμένη ποιητικοῦ φόρτου, ἂν καὶ τὴν γλῶσσαν χαρακτηρίζει κάποια ξηρότης.

'Ο Νικήτας 'Ακομινᾶτος, ὁ ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Χωνῶν, ἡ ὁποία εἶναι αἱ ἀρχαῖαι Κολοσσαί, καὶ Χωνιάτης καλούμενος, ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ εἶχεν ἀδελφὸν συγγραφέα τὸν λόγιον μητροπολίτην 'Αθηνῶν Μιχαήλ. 'Ο Νικήτας ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὕψιστα πολιτικὰ ἀξιώματα (λογοθέτης καὶ σεκρέτων, μέγας λογοθέτης κλπ) εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Νίκαιαν, ὑπῆρξε δὲ συγγραφεὺς γονιμώτατος. "Εγραψε: α) «'Ιστορίαν» ἀπὸ 21 βιβλία τῶν ἐτῶν 1180 - 1206, διὰ τῆς ὁποίας συνεχίζεται τὸ ἔργον τῆς "Αννης τῆς Κομνηνῆς, ἀναφέρεται δὲ δι' ὀλίγων μὲν εἰς τὰ κατὰ τὸν 'Ιωάννην Κομνηνόν, ἐκτενέστερον δὲ εἰς τὰ περὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, τὰ μετ' αὐτὸν καὶ τὰ τῆς ἀνόδου τῶν 'Αγγέλων εἰς τὸν θρόνον, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. Πηγὰς εἶχεν, ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν ἀξιοπίστους αὐτόπτας, ὡς πρὸς δὲ τὰ περαιτέρω τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ τούτου, διότι ἔζησεν ὁ ἴδιος τὰ γεγονότα. Περιγράφει μετ' ἀξιοπιστίας καὶ ἀντικειμενικότητος, μετ' ὀλίγων εὐτυχῶς ἀκρισιῶν καὶ λοιπῶν χρονολογικῶν ἰδίως σφαλμάτων. β) Μικρὰν πραγματείαν «Περὶ ἀγαλμάτων», τῶν καταστραφέντων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων. γ) Λόγους πανηγυρικούς, κατατασσομένους μᾶλλον εἰς τὰ ρητορικὰ ἔργα, ἂν καὶ χαρακτηρίζεται γενικώτερον τὸ ἔργον τοῦ Νικήτα ὡς γραμμένον εἰς πομπώδες ὕφος, κατάμεστον ρητορικῶν ἀνθέων.

'Ο Γεώργιος 'Ακροπολίτης, διηγεῖται εἰς τὴν «Χρονικὴν συγγραφὴν» αὐτοῦ τὰ μέχρι τῆς ἐκδιώξεως τῶν Φράγκων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (1203 - 1261), ὡς συνεχιστὴς τοῦ 'Ακομινάτου, διηγούμενος μετ' ἄκρας ἀξιοπιστίας, χωρὶς φθόνον καὶ μῖσος καὶ εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν καὶ εὐνόητον. 'Επίσης ἔγραψε λόγους, ἐγκώμια καὶ θεολογικὰς πραγματείας. 'Ο Γεώργιος ὁ Παχυμέρης ἔγραψε πολυάριθμα συγγράμματα, τὸ σπουδαιότερον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ «'Ιστορία» του ἐκ 13 βιβλίων (1261 - 1308), συνεχίζουσα τὸν 'Ακροπολίτην. Τὴν ὕλην τοῦ συγγράμματος ὁ Παχυμέρης κατέχει ἀπολύτως διότι εἶναι σύγχρονος πρὸς αὐτὸν ἡ ἱστορουμένη ἐποχή, πλήρης ἐρίδων θρησκευτικῶν διὰ τὰς ὁποίας παραχωρεῖ ἀφθόνως τὰς σελίδας τοῦ ἔργου του, καὶ ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' αὐτόν. 'Ο Παχυμέρης γράψας καὶ ἄλλας μελέτας ποικίλου περιεχομένου (ποιήματα, λόγους, ἐπιστολάς, φιλοσοφικά, μουσικά, μαθηματικά), θεωρεῖται ὁ πλέον πολυγράφος συγγραφεὺς τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, μὲ πολλὰς ἀρετάς, παιδείαν, πνεῦμα ἐθνικόν, πρωτοτυπίαν κλπ. Εἰς τὰ ἔργα του τὸ θεολογικὸν πνεῦμα προέχει, τοῦτο δὲ ἐπηρέασε περισσότερον τὴν γλωσσικὴν μορφὴν αὐτῶν, ἢ ἡ ἀρχαιότης, ἂν καὶ δὲν λείπουν καὶ οἱ ἀρχαϊσμοὶ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος συνέγραψεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν εἰς 18 βιβλία, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ περατώσῃ τὸ ἔργον. Σύγχρονος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ πολυμαθὴς καὶ πολυπαθὴς Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἡ γραφὶς τοῦ ὁποίου παρήγαγεν ἔργα ὅλων τῶν κλάδων τοῦ Βυζαντινοῦ ἐνδιαφέροντος, δηλαδὴ θεολογίαν, φιλοσοφίαν, ἱστορίαν καὶ γραμματικήν. Τὸ σπουδαιότερον τούτων εἶναι ἡ «Ρωμαϊκὴ ἱστορία», εἰς 37 βιβλία ἀναφερομένη εἰς τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1204 - 1239 συμπληροῦσα καὶ συνεχίζουσα τὸν Παχυμέρην. Διὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἔζησεν, τὴν ὁποίαν καὶ περιέγραψεν, ὁ Γρηγορᾶς κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν. Εἰς τὴν ἱστορίαν δ' αὐτοῦ μεγάλην θέσιν κατέχει ἡ περιγραφὴ τῶν δογματικῶν ἀγώνων τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἔπαιξε ρόλον πρωταγωνιστοῦ.

'Ο 'Ιωάννης ὁ Καντακουζηνός, μέγας δομέστικος καὶ ἔπαρχος Θράκης, αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου (1341 - 1355), καὶ τέλος 'Ιωάσαφ μοναχὸς τῶν Μαγγάνων καὶ τοῦ "Αθω, εἶναι ὁ πατὴρ τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ Καντακουζηνῶν καὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν ἐτῶν 1320 - 1356, ἔναντι τῶν ὁποίων παρουσιάζεται ὡς ἀπολογούμενος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τοῦ ἔργου τοῦ ἐστεμμένου συγγραφέως πολλὰς εἰδήσεις πληροφορούμεθα, διότι παρέχει τὰ ἐσωτερικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς ὁποίας ὁ Γρηγορᾶς ἱστορεῖ τὰ ἐξωτερικά. "Ομως ὁ ἀπολογισμὸς ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ αὐτὸς ἦτο ἡγούμενος, παρὰ ἀποκαλύπτει τὰς προθέσεις καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν προσώπων, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γίββων. Γλωσσικῶς τὸ ἔργον χαρακτηρίζεται ὡς προϊὸν τῆς πρωϊμωτάτης δημωδεστέρας πεζογραφίας.

'Ο 'Ιωάννης ὁ Κανανὸς διηγεῖται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1422 ἔφοδον τοῦ Μουρὰτ Β' κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἁπλότητα καὶ χάριν. 'Ο 'Ιωάννης ὁ 'Αναγνώστης περιέγραψε τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1430 ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων.

'Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ 'Αθηναῖος, συνέγραψε δέκα βιβλία ἱστοριῶν, περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1298 - 1463 χρόνων. Εἰς αὐτὸν ἔλαχεν ἡ ἐξιστόρησις τῆς τελευταίας τραγικῆς πράξεως τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἐκεῖθεν μετάβασις εἰς τὰ κατὰ τὴν Τουρκικὴν δυναστείαν. "Εχει ἱστορικὰς ἀρετάς. Τὴν ὕλην τοῦ ἔργου του συνέλεξεν ἐπιμελῶς καὶ ἐπιτυχῶς, μολονότι αἱ δυσκολίαι τῆς συγκεντρώσεως ὑπῆρξαν πολλαί. Μολονότι οἱ ἱστορικοὶ τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν χρόνων εἶχον ἀπομακρυνθῆ ἐντελῶς τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς παραδόσεως, ὁ Χαλκοκονδύλης ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν ὕφος ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν, ἐπιχειρῶν νὰ μιμηθῆ τὸν 'Ηρόδοτον καὶ τὸν Θουκιδίδην. Χαρακτηριστικὸν τοῦ συγγραφέως εἶναι ὅτι συνεδέθη μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ προφητικώτατα ἀπηχεῖ τὰς βραδύτερον ἀναπτυχθείσας ἐθνικὰς πεποιθήσεις περὶ ἀποκαταστάσεως "Ελληνος βασιλέως καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ εἰς νέον ἐθνικὸν Κράτος.

'Ο Δούκας συνέγραψεν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1341 - 1462, προτάσσων αὐτῆς σύνοψιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Οὗτος ἐπιμένει πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν τριῶν τελευταίων Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, συνεχίζων τὸ ἔργον τῶν Γρηγορᾶ καὶ Καντακουζηνοῦ, ἀλλὰ συμπληρῶν τοὺς Χαλκοκονδύλην, Φραντζῆν καὶ Κριτόπουλον. Εἶναι λίαν ἀξιόπιστος καὶ συγκινεῖ διὰ τῆς δραματικότητος τῆς περιγραφῆς, ἐνῶ ἡ ρητορεία μετὰ ποιητικῶν ἀνθέων τοῦ εἶναι ἄγνωστος. Σπουδαίως περιγράφει τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης, μὴ συγκρατῶν τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ διὰ τὴν κακοποίησιν τῶν ἱερῶν ἀπὸ τοὺς κατακτητάς. 'Αντιθέτως πρὸς τὸν Χαλκοκονδύλην, ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν μεταχειρίζεται γλῶσσαν ἁπλῆν συγκερασμένην δημώδη, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὰς διπλωματικὰς σχέσεις.

'Ο Γεώργιος Φραντζῆς, γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' διατελέσας καὶ αἰχμάλωτος τῶν Τούρκων κατὰ τὴν "Αλωσιν συλληφθείς, ἔζησε βίον πολυκύμαντον εἰς Πελοπόννησον, 'Ιταλίαν καὶ ἐν τέλει μοναχὸς εἰς μονὴν τῆς Κερκύρας. Τὸ «Χρονικὸν» αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1258 - 1476, διεξοδικώτερον μάλιστα εἰς τὰ τελευταῖα βιβλία, ὅπου διηγεῖται γεγονότα ποὺ ἔζησεν ὁ ἴδιος, ἡ διήγησις εἶναι ἐναργὴς καὶ ἀκριβολόγος. Ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν μορφὴν τὸ ἔργον τοῦ Φραντζῆ κεῖται μεταξὺ τῶν δύο προηγουμένων. 'Ο δὲ "Ιμβριος Κριτόβουλος ἔγραψεν ἱστορίαν τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Β' δηλαδὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1451 - 1467, συμπληρῶν τοὺς τρεῖς προηγουμένους εἰς ὡρισμένας εἰδήσεις. 'Επιχειρῶν νὰ μιμηθῆ τὸν Θουκυδίδην, εἰσάγει διαταγὰς καὶ δημηγορίας τοῦ Μωάμεθ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς καὶ σατράπας αὐτοῦ, εἰς πολλὰ σημεῖα δὲ καὶ κολακεύει αὐτόν, διότι συνδιαλλαγεὶς μετ' αὐτοῦ ἔζησεν ὑπὸ τὸ νέον καθεστὼς ὡς ὑπήκοος. 'Ωστόσον εἶναι δίκαιος καὶ δὲν παραποιεῖ γεγονότα.

'Ως πρὸς τοὺς τέσσαρας τελευταίους ἱστορικοὺς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ Χαλκοκονδύλης ἐπιμένει περισσότερον εἰς τὰ ἐσωτερικὰ γεγονότα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. 'Ο Δούκας, διπλωματικὸς τῶν Γενουατῶν δεσποτῶν, πράκτωρ καὶ ὀπαδὸς τῆς 'Ενώσεως, στρέφεται πέριξ τῶν Φραγκικῶν κτήσεων τῆς Μικρᾶς 'Ασίας καὶ τῆς Λέσβου. Αὐτοκρατορικὸς ὑπάλληλος ὁ Φραντζῆς, θιασώτης τῶν ἀντιρρωμαϊκῶν, ἀπηχεῖ τὰς σκέψεις τῆς Βυζαντινῆς αὐτῆς. 'Ο δὲ Κριτόβουλος ἐκπροσωπεῖ τὴν ραγιαδοσύνην, τοὺς συμβιβασμοὺς καὶ

τὰς παραχωρήσεις της καὶ προαναγγέλλει τὴν προσκόλλησιν τῶν Φαναριωτῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κυριάρχου.

Τὸ ἔργον τῶν Χρονογράφων εἶναι ὅλως διάφορον τῶν ἱστορικῶν, διότι οἱ αὐτοί, μοναχοὶ συνήθως, γράφουν ἐγχειρίδια παγκοσμίου ἱστορίας, στραχυολογοῦντες ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν ἔργων πολλάκις μάλιστα ἀντιγράφοντες τὰ ἔργα ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλοῦν, καὶ διὰ τοῦτο ἀποβαίνοντες συμπλήρωμα ἔργων ἀπολεσθέντων. Ἀμελῶς χειριζόμενοι τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τοῦτο ἐκπροσωποῦντες τὸν δημωδέστερον λόγον, ἀπευθύνονται πρὸς μοναχοὺς καὶ φιλομαθεῖς λαϊκοὺς ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς κατηχουμένους Ἀνατολικοὺς καὶ Σλαυϊκοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ πολυπληθέστεροι τῶν μορφωμένων κύκλων τοῦ Βυζαντίου, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνοντο οἱ ἱστορικοί. Ἐπομένως καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ ὑπόθεσιν καὶ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν οἱ χρονογράφοι, δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι μεγάλως ἐπέδρασαν καὶ ἐκπολιτιστικῶς, ἰδίως ἐπὶ ξένων λαῶν.

Διὰ νὰ συναντήσωμεν τοὺς πρώτους χρονογράφους πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν μεταξὺ τῶν Δ' καὶ Ε' αἰώνων ὅπου τοποθετοῦνται οἱ Νεστοριανός, Παυσανίας, Δομνῖνος, Θεόφιλος καὶ Τιμόθεος, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Μαλάλας, ὁ πρῶτος καὶ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῆς χρονογραφίας, Σύρος τὴν καταγωγὴν ἐξελληνίσας τὸ ὄνομά του. Μετὰ τοῦτον, χρονογράφος τοῦ 7ου αἰῶνος σημειοῦται ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν γλωσσικὴν μορφὴν τοῦ ἔργου του τοποθετεῖται εἰς ἐκλεκτὴν ὁμάδα συγγραφέων τοῦ 6ου αἰῶνος. Σύγχρονον πρὸς τοὺς ἀνωτέρω εἶναι καὶ τὸ λεγόμενον Πασχάλιον χρονικόν, συνεχίζον καὶ τοῦτο τὴν δημώδη Βυζαντινὴν χρονογραφίαν τοῦ 7ου αἰῶνος. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος τάσσεται τὸ ἔργον τοῦ Γεωργίου Συγκέλλου, τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Νικηφόρου. Ὀλίγον βραδύτερον ἐγράφη ἀξιολογώτερον ἔργον, τὸ τοῦ μοναχοῦ Γεωργίου. Μετὰ τούτους ἀκολουθεῖ τάξις ὁλόκληρος πολυγράφων χρονογράφων, ὅπως εἶναι οἱ Συμεὼν ὁ μάγιστρος καὶ λογοθέτης, Λέων γραμματικός, Μελιτηνός, Ψευδοπολυδεύκης, Σκυλίτζης, Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, ὁ ἐμμέτρως γράψας Μανασσῆς. Τέλος τὸ ἔργον τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ θεωρεῖται ὡς κατώτερον εἶδος χρονογραφίας.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αὐτοκρατορικοὺς αἰῶνας ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἱστοριογραφία καὶ παιδεία ἔφερον τὴν παρακμὴν τῆς χρονογραφίας. Ὡστόσον μνημονευτέος κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα εἶναι ὁ ἔμμετρον χρονικὸν τῶν αὐτοκρατόρων συγγράψας Ἐφραὶμ εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ὁποίου πρέπει ν' ἀναχθοῦν καὶ αἱ δημωδέστεραι διασκευαὶ ἀρχαίων συγγραμμάτων, ὅπως εἶναι αἱ χρονογραφίαι Νικολάου Μαλαξοῦ καὶ Ψευδοδοροθέου Μονεμβασίας. Ἐπίσης μνημονευτέαι αἱ νεώτεραι χρονογραφίαι: Νεοφύτου Μαυρομμάτη, Καισαρίου Δαπόντε, Κυρίλλου, Λαυριώτη κλπ.

ΕΠΙΒΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Ὁ Βυζαντινὸς αἰὼν θεωρεῖται γέφυρα, συνδέουσα τοὺς νεωτέρους χρόνους πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, χωρὶς αὐτὴν δὲ ἴσως δὲν θὰ εἴχομεν τὴν ἀρχαίαν κληρονομίαν. Ὁ πνευματικὸς βίος τῶν Βυζαντινῶν εἶχεν ὡς πρότυπον τὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη πᾶσα ἡ παιδεία καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαίωνος. Ἂν ἠδικήθησαν οἱ χρόνοι οὗτοι, χαρακτηρισθέντες ἄλλοτε ὡς χρόνοι ἀμαθείας καὶ στασιμότητος, μὴ δυνάμενοι νὰ συγκριθοῦν πρὸς τοὺς ἀρχαίους, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι κρινόμενοι παρεβάλλοντο πρὸς ἐκείνους, ἐνῶ δίκαιον θὰ ἦτο ὁλόκληρος ὁ Βυζαντινὸς αἰὼν νὰ παραβάλλεται πρὸς τὸν σύγχρονόν του Εὐρωπαϊκόν, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ὁ ἀσφαλὴς πρόδρομος βραδύτερον, κατὰ τὴν λεγόμενην ἀναγέννησιν. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἶχεν ἀποχωρήσει ἀνεπιστρεπτί. Οἱ Βυζαντινοὶ χρόνοι χαρακτηρίζονται ἀπὸ διάφορον πνεῦμα. Ἐν τούτοις εἶναι οἱ χρόνοι τῆς βαθείας μελέτης τῆς ἀρχαιότητος, ὄχι δὲ χρόνοι ἐπιστροφῆς πρὸς αὐτήν. Ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος μάλιστα, τοὺς ὁποίους λαμπρύνουν οἱ Φώτιος, Ἀρέθας, Ψελλὸς κ.ἄ., ἡ ἀκμὴ τῶν Κλασσικῶν σπουδῶν φθάνει εἰς περίοπτον θέσιν καὶ δὲν μένει χωρὶς συνέχειαν. Ἡ φιλολογία τῶν αἰώνων τούτων φθάνει εἰς σπουδαῖον στάδιον ἀναπτύξεως ὑπὸ πάσας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις. Καὶ ἑρμηνεία κειμένων καὶ σχόλια παντὸς εἴδους ἐπ' αὐτῶν καὶ διορθώσεις κειμένων καὶ μετρικὰ συστήματα ἴδια καὶ λεξικογραφία καὶ γραμματικὴ ὑπῆρξαν προσφιλεῖς ἐνασχολήσεις τῶν Βυζαντινῶν. Κατὰ τοὺς περὶ τὸν 9ον μάλιστα αἰῶνα χρόνους οὗτοι ἐγνώριζον ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περισσότερα ἀπ' ὅσα γνωρίζομε σήμερον, τόσον ἐκ τῆς κλασσικῆς λογοτεχνίας, ὅσον καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων. Εἰς τὰ σχολεῖα ἐδιδάσκοντο τὸν Ὅμηρον, τὸν Πίνδαρον, τὸν Ἡσίοδον, τοὺς τραγικούς, τὸν Θουκυδίδην καὶ τοὺς φιλοσόφους, παραλλήλως πρὸς νεωτέρους καὶ συγχρόνους συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους διὰ βιβλιογραφικῶν ἐργαστηρίων παρέδωσαν εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ τὰς γενεὰς οἱ Βυζαντινοί. Ἀτυχῶς αἱ ἐπιδρομαί, αἱ πυρκαϊαί, οἱ πόλεμοι καὶ οἱ βάρβαροι κατακτηταὶ μετὰ τὰς δύο μεγάλας ἁλώσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠφάνισαν πολυτιμοτάτας βιβλιοθήκας, τὰ λείψανα τῶν ὁποίων μετὰ τὴν μοιραίαν πτῶσιν τῆς αὐτοκρατορίας μετεφέρθησαν ἀνὰ τὰς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Πᾶν ὅ,τι ἀπέμεινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ περιεσώθη μέχρι τῶν ὑστέρων χρόνων προήρχετο ἀπὸ τὰς ἐξ ἴσου σημαντικὰς βιβλιοθήκας τῶν ἐπαρχιακῶν μοναστηρίων.

Ἀλλ' ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἀρχαιότητος διὰ τῶν ἐν γένει σπουδῶν τῶν ἔργων αὐτῆς δὲν ἠμπόδισε τοὺς Βυζαντινούς, ἐνῶ ἀνεδεικνύοντο περίφημοι μελετηταὶ καὶ ὑπομνηματισταί, νὰ παραγάγουν καὶ αὐτοὶ ἴδια ἔργα, ἐμπνεόμενα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τῶν ἀρχαίων, πεζὰ ἢ ἔμμετρα, ποικίλου περιεχομένου. Πάντα ταῦτα, παρέχοντα τὸ μέτρον τῆς ἱκανότητος τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἀναγόμενα εἰς τὸν αὐτὸν τοῦτον κύκλον τῆς λογίας παραδόσεως καὶ συνεχείας τῶν δύο κόσμων, ἀρχαίου καὶ Μεσαιωνικοῦ, συνεξετάζονται ἐνταῦθα, διαιρουμένης τῆς ὕλης εἰς δύο μεγάλα κεφάλαια, πεζογραφίαν καὶ ποίησιν. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περιλαμβάνεται, ἀφ' ἑνὸς ἡ φιλολογία μὲ τοὺς διαφόρους παράγοντας αὐτῆς, δηλαδὴ τοὺς σχολιαστάς, τοὺς λεξικογράφους, τοὺς γραμματικούς, τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν μετρικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τοὺς συλλογεῖς ἀποφθεγμάτων καὶ παροιμιῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐφηρμοσμένη ρητορικὴ καὶ ἡ ἐπιστολογραφία, εἰς δὲ τὴν ποίησιν περιλαμβάνεται ἡ θύραθεν ποίησις, ἡ συνεχίζουσα τὴν ἀρχαίαν, μετὰ τῆς ὁποίας συνάπτονται τὰ ἐπιγράμματα, ἡ λυρικὴ ποίησις, ἡ δραματικὴ καὶ ἡ δημωδεστέρα. Ἐκ τούτων ἡ ἐκκλησιαστικὴ (λυρικὴ) ἐξητάσθη ἤδη. Ἡ δημωδεστέρα ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ ἑπομένου κεφαλαίου καὶ ἐνταῦθα λόγος γίνεται περὶ τῆς θύραθεν ποιήσεως καὶ τοῦ θεάτρου.

Α. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

α) **Φιλολογία.** α) Πολυΐστορες καὶ σχολιασταί. Ἡ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας ὑπῆρξεν ἐντελῶς στεῖρα περίοδος διὰ τὰ κλασσικὰ γράμματα. Εὐθὺς μετ' αὐτὴν ἐπιβάλλεται ἡ γιγαντιαία μορφὴ τοῦ πατριάρχου Φωτίου (820 - 891) ὁ οἶκος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποβῆ μέγα ἐντευκτήριον φιλομαθῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν διδάσκαλον ἠσχολήθησαν περὶ ποικίλα θεολογικὰ καὶ φιλολογικὰ θέματα. Τὸν Φώτιον οὐδόλως ἠμπόδισαν εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν του ἔργον ἡ ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον καὶ τὰ μετ' αὐτὴν γεγονότα. Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς θεολογίας ὑπῆρξε τεραστία. Ἐξέχουσαν θέσιν ἐπεφύλαξεν εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν φιλολογικῶν του ἔργων ἡ «Μυριόβιβλος», ἔργον ἀξιολογώτατον τῆς Βυζαντινῆς γραμματείας. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐκ 280 κεφαλαίων περιέχει ἀπογραφὴν καὶ συναρίθμησιν τῶν ἀνεγνωσμένων βιβλίων, δηλαδὴ ἐντυπώσεις, ποικίλας παρατηρήσεις καὶ εἰδήσεις περὶ γραμματικῶν, ρητόρων, ἱστορικῶν, φυσιοδιφῶν, ἰατρῶν, μυθιστοριῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ συνόδων, βίων ἁγίων κλπ. Μετὰ τὴν «Μυριόβλητον» τὸ Λεξικὸν τοῦ Φωτίου σκοπὸν εἶχε νὰ διευκολύνῃ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν σπουδαιοτέρων καὶ συνηθεστέρων λέξεων, τῶν μὴ ἐννοουμένων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Μαθητὴς τοῦ Φωτίου καὶ ἀξιολογώτατος Βυζαντινὸς συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Πελοποννησιακῶν Πατρῶν ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας γενόμενος Ἀρέθας (γεννηθεὶς τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνος), ὁ ὁποῖος ἀφιερώθη εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ ἑρμηνείαν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θύραθεν συγγραφέων. Τούτου σώζονται «ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν», παρατηρήσεις εἰς τὸν Πλάτωνα, Λουκιανὸν καὶ Εὐσέβιον κλπ., καὶ ἔργα ἀνέκδοτα εἰς κώδικας.

Εἰς τὸν 11ον αἰῶνα τοποθετοῦνται δύο θαυμαστοὶ μελετηταὶ τῶν ἀρχαίων, τὸ μὲν ὁ Ἰσαάκιος Πορφυρογέννητος, ἀσχοληθεὶς μὲ τὸν Ὅμηρον καὶ γράψας δύο πραγματείας περὶ αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς μυθιστοριογραφικῆς ἀντιλήψεως τῆς Τρωικῆς ἱστορίας, τὸ δὲ ὁ Ἰωάννης Τζέτζης, διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς ἀρχικῶς, ἰσάξιος τοῦ Πτωχοπροδρόμου διαλαλητὴς τῆς πενίας του, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε σχεδὸν τὸ σύνολον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καὶ ποικίλα ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ σχόλια, συμπληρώσεις καὶ ἀλληγορίας ἔγραψεν εἰς τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς καθὼς καὶ γενικὰς διατριβὰς περὶ ποιήσεως, μετρικῆς καὶ γραμματικῆς. Ὁ Τζέτζης εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων τοῦ 12ου αἰῶνος κατέχει θέσιν πλησίον τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς καὶ τοῦ Πτωχοπροδρόμου.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος ἀκμάζει ὁ περίφημος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, προσωπικότης ἐξαίρετος διὰ τὴν παίδευσιν αὐτοῦ τὴν θεολογικήν, τὴν πολιτικήν του ὀξυδέρκειαν καὶ τὴν φιλολογικήν του ἱκανότητα. Οὗτος κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔγραψε σχόλια εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ πραγματείας, λόγους καὶ ἐπιστολὰς ἐπὶ ποικίλων θεμάτων, προϊόντα τῆς παραμονῆς του εἰς Θεσσαλονίκην. Αἱ «παρεμβολαὶ εἰς Ὁμήρου Ὀδύσσειαν καὶ Ἰλιάδα» τοῦ Εὐσταθίου, εἰς τὰς ὁποίας προτάσσονται προοίμια περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἶναι ἔργον ἀξιόλογον. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει συναχθῆ ἀρχαία σοφία, βασιζομένη εἰς πολλὰς πηγάς, τὰς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν. Προηγουμένως εἶχε παραφράσει καὶ σχολιάσει τὸ γεωγραφικὸν ἔπος τοῦ Διονυσίου τοῦ περιηγητοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει πηγῶν παλαιοτέρων αἱ ὁποῖαι δὲν περιεσώθησαν. Διάκονος ἀκόμη, ἔγραψεν ἀξιολογώτατα «Σχόλια εἰς Πίνδαρον», ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως παρεδόθη εἰς ἡμᾶς μόνον τὸ προοίμιον, ὅπου πραγματεύεται περὶ Πινδαρικῆς ποιήσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς λυρικῆς, περὶ ἀγώνων καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν καὶ ἄλλων συναφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μαρτυρεῖται ἡ πολυμάθεια τῶν Βυζαντινῶν. Εἰς Θεσσαλονίκην ἔγραψε καὶ σχόλια εἰς τὸν «Ὕμνον τῆς Πεντηκοστῆς» τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. Διὰ τούτων ὅμως δὲν ἐξαντλεῖται ὁ κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ Εὐσταθίου.

Λόγοι ἐγκωμιαστικοί, Ἐπιστολαί, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἄλλους, πραγματεῖαι ποικίλαι καὶ ὁμιλίαι καὶ ποιήματα πληροῦν τὸν κατάλογον τῶν συγγραμμάτων του. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου πρὸς τὸν Εὐστάθιον. Ἰδιαιτέρως μνημονευτέαι εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν (1185) ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου.

Δύο συμμαθηταὶ καὶ φίλοι, ὁ Μάξιμος (κατὰ κόσμον Μανουὴλ) Πλανούδης καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ πολλοῦ μητροπολίτου Κρήτης Νικηφόρου Μανουὴλ Μοσχόπουλος, ἔδωσαν δι' ἀξιοσπουδάστων συγγραμμάτων τὸ μέτρον τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν τοῦ τέλους τοῦ 13ου πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ πρῶτος, γνωρίζων τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν καὶ λογοτεχνίαν καὶ μεταφράσας πολλὰ συγγράμματα ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικήν, θεωρεῖται κρίκος ἐπανασυνδέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν Ρωμαϊκὸν πολιτισμόν. Τὸ ἔργον τοῦ Πλανούδη εἶναι ποικίλον. Τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν φιλολογίαν χαρακτηρίζεται ὡς πληροῦν παιδευτικοὺς σκοπούς, ὡς τοιαῦτα δὲ θεωροῦνται ἡ «Γραμματική», αἱ «Ἐπιστολαί», τὰ «Σχόλια», ὁ «Βίος τοῦ Αἰσώπου», ἀλλὰ καὶ «Κανὼν εἰς Ἅγιον Δημήτριον», «Στιχηρὰ» κλπ. Συναφῆ κατηγορίαν ἀποτελοῦν τὰ συνερανιστικὰ ἔργα του, δηλαδὴ συναγωγὴ ἐκ διαφόρων ἔργων μετὰ κριτικῆς τοῦ κειμένου (Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Στράβων, Παυσανίας, Δίων ὁ Κάσσιος κλπ.), ἀνθολογία ἐπιγραμμάτων, παροιμίαι δημώδεις κλπ. Ἀλλὰ καὶ αἱ μεταφράσεις αὐτοῦ ἐκ τῶν πλέον ἀναγινωσκομένων ἔργων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἐχρησίμευσαν ὡς διδακτικὰ βιβλία καὶ γυμνάσματα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς.

Τοῦ δὲ Μοσχοπούλου τὰ ἔργα εἶναι τὸ μὲν «ἐρωτήματα γραμματικά», διασκευὴ ἐκ μιᾶς Γραμματικῆς ἀνωνύμου συγγραφέως, ἡ ὁποία καὶ συνέβαλεν σπουδαίως ἀργότερον εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, τὸ δὲ «συλλογὴ ὀνομάτων Ἀττικῶν», πολύτιμον σχολικὸν ἀνάγνωσμα. Τοιοῦτον σκοπὸν ἐξυπηρέτησαν καὶ τὰ σύντομα «ἑρμηνευτικὰ εἰς τοὺς ἀρχαίους» (Ὅμηρον, Ἡσίοδον, Πίνδαρον, Εὐριπίδην, Θεόκριτον κλπ. καὶ μερικοὺς Βυζαντινούς).

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου Β' (1282 - 1328) ἤκμασεν ὡς συγγραφεὺς ὁ Θωμᾶς ὁ μάγιστρος, ὁ γνωστὸς καὶ ὡς μοναχὸς Θεόδουλος, σύγχρονος δ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, τὸν ὁποῖον ὁ μαθητὴς του Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἀποκαλεῖ ἔμψυχον βιβλιοθήκην. Ὁ Δημήτριος Τρικλίνιος (ἀρχαὶ 14ου αἰῶνος) εἶναι ὁ μέγας κριτικὸς ἑρμηνευτὴς τοῦ Πινδάρου, Ἡσιόδου καὶ τῶν τραγικῶν, τοὺς ὁποίους ἐξέδωσαν μετὰ σοβαρωτάτων σχολίων, οἱ Ἰωάννης ὁ Πεδιάσιμος καὶ Γεώργιος Λεκαπηνός εἶναι ὀλίγον νεώτεροι τοῦ προηγουμένου, ὁ Λεκαπηνὸς δὲ θεωρεῖται πρόδρομος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

β) Λεξικογράφοι. Ἡ πυκνὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ συνταχθοῦν δίγλωσσα λεξικά. Πρακτικὸν βοήθημα πρὸς εὐκολωτέραν ἐκμάθησιν τῶν δύο γλωσσῶν ὑπῆρξαν οἱ διάλογοι καὶ ἡ γραμματικὴ μὲ τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ψευδοδοσιθέου. Ἄλλα δείγματα διγλώσσων λεξικῶν θεωροῦνται τὸ Λατινοελληνικὸν τοῦ Φιλοξένου καὶ τὸ Ἑλληνολατινικὸν τοῦ Κυρίλλου, ἀναγόμενον εἰς χρόνους παλαιούς, πιθανῶς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος τοποθετεῖται ἡ συγγραφὴ τοῦ ἀξιολογωτάτου διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ λεξικοῦ τοῦ Σουΐδα, τὸ ὁποῖον εἶχε γραμματικὸν καὶ φιλολογικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ ἱστορικὸν καὶ λογοτεχνικόν, ἐκφεύγει δὲ τῶν γλωσσο-ἑτυμολογικῶν λεξικῶν, ἱστάμενον εἰς τὸ μέσον αὐτῶν. Τὰ ἑκτενῆ πραγματικὰ ἄρθρα τοῦ λεξικοῦ τούτου, ἀναφερόμενα εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῆς γνώσεως καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας, εἶναι μοναδικὰ καὶ καθιστοῦν τὸ λεξικὸν μνημεῖον σπουδαιότατον τῶν μέσων Ἑλληνικῶν χρόνων, βοήθημα παντὸς Ἑλληνιστοῦ μέχρι σήμερον, χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν φιλολόγων, ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι πρῶτος παραπέμπει εἰς αὐτὸ ὁ πολὺς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος. Περὶ τοῦ Σουΐδα ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Πιθανῶς ὑπηρέτησε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην συγχρόνως, διὰ τοῦτο καὶ τὰ κυριώτερα ἄρθρα τοῦ λεξικοῦ του εἶναι τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Πηγαὶ αὐτοῦ ὑπῆρξαν παλαιότερα λεξικά, σχολιασταὶ ἀρχαίων συγγραφέων, αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ τοιοῦτοι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐραστικὴ ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Ἐν ὀλίγοις ὁ Σουΐδας, ὑπῆρξε πεπαιδευμένος καὶ ἐπιμελὴς εἰς ὕψιστον βαθμόν, τὰ δὲ μειονεκτήματα αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, ὡρισμένας νοθείας καὶ ἄλλας ἀτελείας, οὐδόλως μειώνουν τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ λεξικοῦ. (Βλέπε καὶ ἄρθρον Σουΐδας τοῦ «ΗΛΙΟΥ»). Σημειωτέα ἡ πρώτη ἔκδοσις αὐτοῦ ὑπὸ Δημ. Χαλκοκονδύλη, εἰς Μεδιόλανον τὸ 1499.

Ὁ Κύριλλος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος, φέρεται ὅτι ἔγραψε «Λέξεων συναγωγὴν κατὰ στοιχεῖον», τὸ δ' ἔργον ἐσυγχίσθη πρὸς τὸ τοῦ Ψευδο-Κυρίλλου. Ὁ Εὔδημος, ὄνομα φανταστικὸν μᾶλλον, φέρεται συγγραφεὺς ἄλλου λεξικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ τοῦ Σουΐδα. Τὴν εὐρύτητα τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν τοῦ Βυζαντίου, πληροφορούμεθα ἀπὸ τὰ σεγεριανὰ λεγόμενα λεξικά, εὑρισκόμενα εἰς κώδικα τοῦ 10ου αἰῶνος. Ἄλλη ὁμὰς λεξικῶν, τὰ ἑτυμολογικά, ἐρευνοῦν τὸ ἔτυμον τῶν λέξεων, κατὰ τρόπον φυσικὰ πολὺ ἀπέχοντα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Τὸ γνωστὸν «Μέγα Ἐτυμολογικὸν» ἐξέδωκεν ἀρχικῶς ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος, εἰς Βενετίαν τὸ 1499. Τὸ «Βιενναῖον λεξικὸν» εἶναι ἔργον ἑνὸς ἀμαθοῦς τοῦ 14ου αἰῶνος, τὸ «Τεχνολογικὸν λεξικὸν» τοῦ Ψευδοφιλήμονος (5ος, 6ος, 16ος αἰῶνες) εἶναι ὑποβολιμαῖον (νόθον).

γ) Γραμματικοί. Εἶναι φυσικόν, αἱ Βυζαντιναὶ σπουδαὶ περὶ τὴν γραμματικὴν νὰ ἔχουν εὐρύτητα, διότι οἱ Βυζαντινοὶ ἀπέδιδον μεγίστην σημασίαν εἰς τὰ περὶ τονισμοῦ καὶ ὀρθογραφίας ζητήματα, ὀλιγωτέραν δὲ εἰς τὸ τυπικὸν καὶ τὸ συντακτικόν, βασίζονται δὲ αὗται ἐπὶ τῶν προγενεστέρων ἐργασιῶν Διονυσίου τοῦ Θρακός, Θεοδώρου Ἀλεξανδρέως καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Γεωργίου Χοιροβοσκοῦ. Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ἀκμάζει ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὰ «Τονικὰ παραγγέλματα καὶ περὶ τῶν διαφόρως τονουμένων καὶ διάφορα σημαινόντων». Ἄλλοι μνημονευτέοι γραμματικοὶ οἱ Ἰωάννης Χόραξ καὶ Τιμόθεος Γάζης, ὁ χρηματίσας καθηγητὴς τοῦ Πανδιδακτηρίου μετὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα Γ. Χοιροβοσκός, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν κυρίως διὰ τῶν σημειωμάτων τῆς διδασκαλίας, ἀναφέρεται δὲ τοῦτο εἰς ζητήματα προσωδίας, κανόνων ρημάτων καὶ ὀνομάτων, ὀρθογραφίας, μετρικῆς, γραμματικῶν ὑπομνημάτων εἰς ψαλμοὺς κλπ.

Ὁ γραμματικὸς Θεόγνωστος ἔγραψεν ἐγχειρίδιον περὶ ὀρθογραφίας, ὁ Μιχαὴλ ὁ Σύγκελλος (ἀρχὰς 9ου αἰῶνος) μέθοδον περὶ συντάξεως, γραμματικὰ δὲ καὶ λεξιλογικὰ ποιήματα Νικήτας ὁ Σερρῶν (τέλος 11ου αἰῶνος). Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὁ Γρηγόριος μητροπολίτης Κορίνθου, ὁ Πάρδος, πλὴν θεολογικῶν ἔργων, ἔγραψε περὶ τῶν ἰδιωμάτων τῶν διαλέκτων, ὑπόμνημα εἰς Ἑρμογένην καὶ περὶ τρόπων. Ἔργον «Περὶ συντάξεως» ἔγραψεν ὁ σοφὸς λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ πατριάρχης (13ος πρὸς 14ον αἰῶνα) Ἰωάννης ὁ Γλυκύς.

Ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς εἰς τὰ σχολεῖα ἐγίνετο πρακτικῶς δι' ἀναλύσεως καὶ ἑρμηνείας τῶν τύπων καὶ λέξεων καὶ κειμένου (σχεδογραφία), ἀλλὰ καὶ διὰ γραμματικῶν καὶ λεξιλογικῶν ἐξηγήσεων τῶν δυσκολωτέρων χωρίων αὐτῶν (ἐπιμερισμοί). Καὶ περὶ σχεδῶν ὑπάρχουν ἔργα, καθὼς καὶ λεξικὸν σχεδογραφικὸν εἰς στίχους. Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἔγραψεν ἀρκετὰ περὶ σχεδογραφίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ ἰδιαιτέρως κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἀνεπτύχθη ἡ λεγόμενη ψυχαγωγία.

δ) Μετρικοὶ καὶ παροιμιογράφοι. Εἰς τοὺς Βυζαντινούς, τὰ προϊόντα τῆς περὶ τὴν μετρικὴν ἐρεύνης ὑπῆρξαν πενιχρά. Ἡ προσωδία ἶχεν ἐκλείψει πλέον, ἡ δὲ χρῆσις τῶν ἀρχαίων μέτρων ἦτο μηχανική. Ὁ λίαν διαδεδομένος πολιτικὸς στίχος βάσιν εἶχεν τὸν τόνον τῶν συλλαβῶν. Τὰ ἔργα τῶν μετρικῶν ἢ εἶναι θεωρητικὰ περὶ ποδῶν καὶ στίχων ἢ εἶναι μετρικὰ σχόλια εἰς ἀρχαίους ποιητάς.

Ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου σχετικὴ ἐργασία τῶν Βυζαντινῶν βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἡφαιστείωνος καὶ τῶν εἰς αὐτὸ σχολίων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα κάποιος Τριχᾶς, ἀπήρτισεν «ἐπιμερισμοὺς τῶν 9 μέτρων», μὲ ἐφαρμογὴν τῶν 9 κυριωτέρων μετρικῶν γενῶν εἰς ἕνα ὕμνον τῆς Θεοτόκου, προτασσόμενον τοῦ ἔργου. Ἐπὶ τῶν μετρικῶν τούτων ἔργων βασιζόμενοι οἱ διδάσκαλοι τῆς μετρικῆς, οὐδὲν εἶχον νὰ προσθέσουν.

Συλλογαὶ ἀποφθεγμάτων ἐκ τῶν θύραθεν συγγραφέων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, αἱ γενόμεναι ὑπὸ γνωστῶν συγγραφέων ἢ ἀνωνύμως, ἀπετέλεσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας προσφιλὲς λαϊκὸν ἀνάγνωσμα. Ὁ Ἰωάννης Στοβαῖος σημειοῦται ὡς ὁ πρῶτος γνωστὸς συγγραφεὺς ἀνθολογιῶν, ἀκολουθεῖ δὲ ὁ μοναχὸς Ἀντώνιος (11ος αἰών), ὁ ὁποῖος ἀντλήσας ἀπὸ τὰ «Ἱερὰ παράλληλα» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐπέγραψε τὴν συλλογὴν «Μέλισσαν». Μεταξὺ τῶν σειρῶν μνημονευτέα εἶναι ἡ τοῦ Προκοπίου Γάζης. «Γνώμας» ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης Γεωργιάδης, μοναχὸς (8ος αἰών), συλλογὴν παροιμιῶν συνέταξεν ὁ Γρηγόριος ὁ ἐκ Κύπρου, ἐπίσης ὁ Μακάριος Χρυσοκέφαλος (μέσα 14ου αἰῶνος) τὴν «Ροδωνίαν», ὁ δὲ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα «Βασιλεὺς τῶν πενήτων» ἀποκαλούμενος ὡς διδάσκαλος εἰς Κρήτην Μιχαὴλ Ἀποστόλης κατήρτισεν συλλογὴν παροιμιῶν, γνωμῶν καὶ ἀποφθεγμάτων μεγάλων ἀνδρῶν. Ὁ Ἀριστόβουλος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ μετονομασθεὶς Ἀρσένιος ὡς ἐπίσκοπος Μονεμβασίας, τὸν ὁποῖον δὲν ἀνεγνώρισαν οἱ Ὀρθόδοξοι, ἐπεξειργάσθη τὴν ὑπὸ τοῦ πατρός του καταλειφθεῖσαν ὕλην.

ε) Ρητορικὴ καὶ ἐπιστολογραφία. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς, ὡς ὁμιλητικῆς ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος κυρίως, ἐγένετο ἤδη λόγος. Ἡ ρητορικὴ ἠκολούθησε τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ἡ ὁποία ὅμως εὗρισκε πρακτικὴν διὰ συγγραμμάτων πολυαρίμων. Ἡ κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον μ.Χ. αἰῶνα ἀκμάσασα ρητορικὴ σχολὴ τῆς Γάζης, ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ θέματος: Καὶ ἐνταῦθα ὁ Φώτιος κατέχει τὴν πλέον ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ρητορικοῦ λεκτικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔφθασεν εἰς ὑψίστην δύναμιν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων. Πιστεύεται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐπλησίασαν τοὺς ἀρχαίους εἰς κανένα ἄλλο εἶδος τοῦ λόγου, ὅσον εἰς τοῦτο. Ἡ ἀγνοτέρα κληρονομία τῆς φυλῆς ἀπὸ τὸν ἀρχαιότερον βίον αὐτῆς πρὸς τὸν Μεσαιωνικὸν ὑπῆρξε χωρὶς ἀμφιβολίαν ἡ καλλιέπεια τοῦ ὕφους καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκφράσεως, μολονότι δὲν φέρονται πολλάκις

ἀπηλλαγμένα λόγων κενῶν καὶ φόρτου τεχνικοῦ. Τὰ ὀνόματα τῶν Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, Νικηφόρου Χούμνου, Θεοδώρου Ὑρτακηνοῦ, Δημητρίου Κυδώνη κ.ἄ. ἀναφέρονται πάντοτε πλησίον τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἰσοκράτους, Λιβανίου, Θεμιστίου κλπ. Ὁ λόγος εἶναι πλήρης σχημάτων (ἰσόκωλα, ἀντιθέσεις, παρηχήσεις), αἱ περίοδοι διηρημέναι εἰς μέλη ἀντίστοιχα, ἡ κατασκευὴ τῶν φράσεων ἐπιμελῶς φιλοτεχνημένη, τὸ δὲ περιεχόμενον εἰς γλῶσσαν πλουσίαν καὶ καθαρὰν εἶναι μία γενικὴ παραίνεσις περὶ καθηκόντων τοῦ ἄρχοντος ἠθικῶν, θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν, ὅπως ὁ «παραινετικὸς λόγος» τοῦ Ἀγαπητοῦ, διακόνου τῆς Ἁγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἢ εἶναι πανηγυρικοὶ λόγοι, θρηνητικοί, κατηχητικαί ὁμιλίαι, ὅπως εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, μητροπολίτου Ἀθηνῶν, πανηγυρικὸς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰσαὰκ Ἄγγελον, θρηνωδία ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου κλπ. Ὁ μεταξὺ 13ου-14ου αἰῶνος ἀκμάσας Νικηφόρος (Ναθαναὴλ μοναχὸς βραδύτερον) Χοῦμνος, μιμούμενος ἐπιμελῶς παλαιὰ πρότυπα τοῦ ἀττικισμοῦ καὶ εὐχερῶς χρησιμοποιῶν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἔγραψεν ἐν πρώτοις «Περὶ λόγων κρίσεως καὶ ἐργασίας» θεωρητικὴν εἰσαγωγὴν ρητορικῆς, μετὰ ταῦτα ἐγκώμιον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β', παραμυθητικοὺς καὶ ἐπιταφίους λόγους. «Ἡ προσωποποιΐα τῆς ψυχῆς» τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (ἀρχαὶ 14ου αἰῶνος) μὲ τὸ πλατωνίζον προοίμιον περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ μὲ τὸ κατηγορητήριον αὐτῆς, τὴν ἀπολογίαν τοῦ σώματος καὶ τὴν κρίσιν εἰς τὸ δικαστήριον, ἀποτελεῖ εἶδος ρητορικὸν γραμμένον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, ὄχι ὀλιγώτερον δὲ πνευματώδης μελέτη. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Δημήτριος Κυδώνης, γράψας «Μονωδίαν ἐπὶ τοῖς ἐν Θεσσαλονίκῃ πεσοῦσι» λόγον κατάκοσμον ρητορικῶν χαρισμάτων μετὰ τῶν θρηνητικῶν παραπόνων ἐκφράζει τὸν ἐθνικὸν πόνον τῆς αὐτοκρατορίας διὰ τοὺς ἀπειλοῦντας κινδύνους καὶ σοβαρὰ παραινετικὰ λόγια. Εἰς τοὺς «συμβουλευτικοὺς λόγους» ἀπευθύνει ὡσαύτως παραινέσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τόσον διὰ νὰ ὁμονοοῦν μεταξύ των καὶ πρὸς τοὺς Λατίνους, ὅσον καὶ διὰ νὰ μὴ ἐνδώσουν εἰς Τουρκικὰς ἀξιώσεις.

Λόγοι ρητορικοὶ μὲ μεγάλην ἀξίαν ἀποδίδονται εἰς δραστηρίους πολιτικοὺς καὶ πνευματικοὺς αὐτοκράτορας, ὅπως τὸν Βασίλειον Α' (867-886), παραινετικὰ κεφάλαια πρὸς τὸν υἱόν του Λέοντα καὶ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγον (1350-1425), ὑποθῆκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς πρὸς τὸν υἱόν του. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἐξ 100 κεφαλαίων συνδεομένων δι' ἀκροστιχίδος, ὁ ἐστεμμένος συγγραφεὺς μιμεῖται τὸν Ἰσοκράτην. Καὶ ἄλλα του ἔργα, ὅπως π.χ. ὁ «ἐπικήδειος πρὸς τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον», δεσπότην Πελοποννήσου, σχεδιάσματα πρὸς τὸν υἱόν του «περὶ τῆς σημασίας τῆς ρητορικῆς, περὶ τοῦ ἀγαθοῦ», «περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως», «περὶ τῆς ἁμαρτίας», «περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης» θεωροῦνται κάλλιστα ἔργα τοῦ εἴδους τούτου.

Ἄλλοι λίαν ἀξιόλογοι συγγραφεῖς εἰς τὸ εἶδος ἀνεδείχθησαν ὁ Ἰωάννης Δοξαπατρῆς, Θεοφύλακτος ἐπίσκοπος Βουλγαρίας, Νικηφόρος ὁ Χρυσοβέργης, Θεόδωρος Ὑρτακηνός, Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός κ.ἄ., πρὸ πάντων δὲ ὁ Γεώργιος καὶ ὡς πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Κύπριος (τέλος 13ου αἰῶνος) γράψας ἀφελῆ καὶ ἐνδιαφέρουσαν «αὐτοβιογραφίαν» πρὸς τὴν ὁποίαν παραβάλλεται ἡ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ διάφορα ἐγκώμια καὶ προσφωνήσεις. Μνημονευτέα εἶναι καὶ ἡ ρητορικὴ συλλογὴ τοῦ Ἐσκουριάλ (13ος αἰών), πολυτιμοτάτη πηγὴ τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, ἡ ἀνώνυμος ἀπομίμησις τοῦ Λουκιανοῦ ἐπιγραφομένη «τιμωρίαν ἢ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν παθημάτων», στρεφομένην περὶ τὴν ἀποδημίαν εἰς Ἅδου. Ἄλλη ὁμοία ἀπομίμησις τῆς «νεκυομαντείας» τοῦ Λουκιανοῦ εἶναι ἡ «Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅδου» ὅπου ὁ Μάζαρις ἀποθνήσκων εἰς τὸν δεξιούμενον αὐτὸν εἰς τὸν Ἅδην Μανουὴλ Ὁλόβουλον, πρῶτον γραμματέα τοῦ αὐτοκράτορος, διηγεῖται τὰ κατὰ τὴν αὐλήν, οὗτος δὲ συμβουλεύει αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἄνω κόσμον, ἐγκαθιστάμενος εἰς Πελοπόννησον, χώραν ἀκόπου πλουτισμοῦ. Τὸ τέλος τοῦ νεκρικοῦ διαλόγου τούτου διαδέχεται νέον κεφάλαιον ὁ Ὄνειρος, ὅπου ὁ Μάζαρις ἀκούσας τὴν συμβουλὴν τοῦ Ὁλοβούλου καὶ εὑρεθεὶς εἰς Πελοπόννησον περιγράφει πρὸς αὐτόν, τὸν ὁποῖον εἶδε καθ' ὕπνον, τὴν εὐτέλειαν τῶν Πελοποννησίων. Τὸ τρίτον μέρος περιέχουν ἐπιστολιμαίας ἀνακοινώσεις. Ἀπὸ τὰς ἀκριβεῖς χρονολογίας καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς προκύπτει ὅτι τὸ ἔργον εἶναι σάτυρα συγχρόνων πραγμάτων, ἀνάγεται εἰς τὴν περὶ τὸ 1414-1415 ἐποχήν, ὁ Μανουὴλ Ὁλόβουλος πρόσωπον ὑπαρκτόν, ἀλληλογραφοῦν μετὰ τοῦ μοναχοῦ Ἰωσὴφ Βρυεννίου κλπ. Ἀλλ' ἡ φάρσα εἶναι κακότεχνος ἀπομίμησις τοῦ Λουκιανοῦ, περιέχουσα ὕβρεις καὶ προβάλλουσα πρόσωπα κοινωνίας διεφθαρμένης, δημιουργοῦσα δὲ ὄχι τὴν συνήθη αὐλικὴν ἀτμόσφαιραν, ἀλλὰ τὴν γνωστὴν εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σαχλίκη. Παρὰ ταῦτα ἐξ αὐτῆς τῆς σατύρας λαμβάνομεν πολλὰς πληροφορίας περὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐπιστολογραφίαν πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ρητορικῆς, συνδεομένη στενῶς μὲ τὸν πρακτικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους διδάσκει τὸν τρόπον καὶ τοὺς κανόνας τῆς συντάξεως σπουδαίων ἐπιστολῶν. Καὶ ὑπάρχουν μὲν τύποι ἐπιστολικοὶ καὶ ἐπιστολιμαῖοι χαρακτῆρες, ἀποδιδόμενοι εἰς Δημήτριον τὸν Φαληρέα καὶ τὸν Λιβάνιον ἢ Πρόκλον, καθὼς ἐπίσης ὁδηγίαι ἐπιστολικοῦ ὕφους ἐξ ἐπιστολῶν Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ Φωτίου, ἀλλὰ καὶ χειρόγραφα ὁλόκληρα περιέχουν τοιούτους κανόνας καὶ ὑποδείγματα δι' ἐπιστολάς, μαρτυρικά, διορισμούς, συμβολαιογραφικὰ ὑποδείγματα, προοίμια χρυσοβούλλων αὐτοκρατορικῶν καὶ πατριαρχικῶν συγιλλίων, τὰ ὁποῖα συνέταξε ὁ Δ. Κυδώνης, τέλος δὲ δείγματα ἐπιστολῶν ὑπάρχουν πρὸς ἀποδέκτας κατὰ βούλησιν, καθὼς ἐπίσης ἐγχειρίδια περὶ προσφωνήσεων καὶ τύπων μὲ ἀκριβεῖς ὁδηγίας. Μεγαλυτέραν διάδοσιν τὰ ἐπιστολάρια ἔλαβον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας, διὰ τοῦτο καὶ εὑρίσκονται εἰς χειρογράφους κώδικας τῶν 15ου-19ου αἰώνων, εἰς τοὺς ὁποίους προσγράφονται καὶ γνῶμαι καὶ ἐκφράσεις πρὸς χρῆσιν εἰς ἐπιστολάς. Εἰς νεωτέρους χρόνους λίαν διαδεδομένον καὶ πολλάκις ἐκδοθὲν διὰ τοῦ τύπου ὑπῆρξε τὸ «περὶ ἐπιστολικῶν τύπων» ἔργον τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως.

Μὲ τὴν ἐπιστολογραφίαν ἠσχολήθησαν σχεδὸν ὅλοι οἱ σημαίνοντες Βυζαντινοί, διότι αὕτη καταλαμβάνει εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἐξέχουσαν θέσιν παρέχουσα εἰς τὴν ἔρευναν πλουσίας εἰδήσεις γεωγραφικάς, ἱστορικάς, πολιτισμοῦ, ὅπως π.χ. αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ μυστικοῦ, τοῦ Θεοδώρου Δαφνοπάτη κλπ. Ζητήματα λογοτεχνικά, σοφιστικὰ θέματα, πανηγυρισμοὶ κλπ. περιέχονται εἰς τὰς «ἐπιστολὰς καὶ σχεδιάσματα» τοῦ Μιχαὴλ Ἰταλικοῦ, μητροπολίτου Φιλιππουπόλεως, ἐνῶ ἱστορικὸν περιεχόμενον ἔχουν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου. Ἐντὸς τῶν 172 ἐπιστολῶν τοῦ Νικηφόρου Χούμνου περιέχεται ποικιλία θεμάτων πρὸς διαφόρους ἀποδέκτας. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θ. Ὑρτακηνοῦ ἀναδεικνύουν αὐτὸν μοναδικὸν «πεζολόγον ἐπαίτην», ὅπως εἶναι εἰς τὸν ἔμμετρον λόγον οἱ Θ. Πτωχοπρόδρομος καὶ Μανουὴλ Φυλῆς, ἄξιαι δὲ πολλοῦ λόγου εἶναι αἱ πρὸς διάφορα πρόσωπα ἐπιστολαὶ τοῦ Δημ. Κυδώνη καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου.

Β'. ΠΟΙΗΣΙΣ

α) Θύραθεν ποίησις. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὰ ἀρχαῖα ποιητικὰ γένη καὶ μέτρα δὲν ἔμειναν ἄνευ συνεχείας. Ἡ πρωϊμώτατα ἀναπτυχθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ἀποτελοῦσα νέον ὅλως εἶδος ποιήσεως, ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς λατρείας καὶ ἐχάραξε ἰδίαν ὁδόν. Παραλλήλως ὅμως ἀνεπτύχθη ποίησις, ἡ ὁποία διέφερεν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, φέρουσα τὴν σφραγῖδα τοῦ καθαρῶς λογοτεχνικοῦ εἴδους, τὸ ὁποῖον σχετίζεται πρὸς τὰ ἀρχαῖα ποιητικὰ γένη. Ἡ ποίησις αὕτη ἀποκαλεῖται θύραθεν ποίησις; συνεχίζει τὰ μέχρι καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος ζῶντα προϊόντα τῆς παρερχομένης ἀρχαιότητος καὶ ἀναπτύσσεται ἰδιαιτέρως, ἰδίως μάλιστα ἀκμάζει περὶ τὸν 9ον αἰῶνα. Γέφυρα μεταξὺ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν μέσων χρόνων θεωρεῖται ὁ Γεώργιος Πισίδης, ὁ τελευταῖος τῆς σχολῆς τοῦ Νόννου καὶ πρῶτος τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, ὁ ὁποῖος κατέστη τὸ πρότυπον τῶν μεταγενεστέρων. Μετὰ τοῦτον, μακρὰ περίοδος χρόνου παρῆλθε νεκρά. Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος παρετηρήθη ἀνάλογος ἀκμὴ τῆς νέας ποιήσεως, παράλληλος πρὸς τὴν γενικωτέραν ἀνάπτυξιν εἰς τὸν τομέα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Ἡ ἀνάδειξις τῆς ποιήσεως ταύτης γίνεται δι' αὐτοτελῶν ἐπικῶν κλπ. ποιημάτων καὶ ἐπιγραμμάτων.

Συντελεστὴς σοβαρὸς εἰς αὐτὴν τὴν ἀναβίωσιν τῆς ποιήσεως ἀνεδείχθη ὁ δεινὸς εἰκονολάτρης τῆς μονῆς Στουδίου μοναχὸς Θεόδωρος. Τὸ μέχρι τοῦ 9ου αἰῶνος χρονικὸν χάσμα δύναται νὰ πληρωθῇ διὰ μερικῶν ποιημάτων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα συναντῶνται ἡ ἐκλιποῦσα προσωδία καὶ τὸ ἀναφυὲν ἤδη τονικὸν σύστημα. Ἐδῶ ἀνήκει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου, ὅπως καὶ τοῦ προηγουμένου, περιορίζεται εἰς τὴν ἐπιγραμματικὴν ποίησιν. Ἡ ἰδιόρρυθμος ποιήτρια Κασία ὑπῆρξε σύγχρονος τῶν προηγουμένων. Κατὰ τοὺς δύο ἑπομένους αἰῶνας ἀναφέρονται ὁ Ἰγνάτιος διάκονος Κομητᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Σικελιώτης, Κωνσταντῖνος ὁ Ῥόδιος, ὁ αὐτοκράτωρ Λέων, ὁ διάκονος Θεοδόσιος, ὁ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κρήτης γράψας πανηγυρικὸν ποίημα, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι ὁλοκλήρου τῆς λογοτεχνίας τοῦ εἴδους τούτου Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης, Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος, Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους, ὁ τελειωτὴς τῆς ἐν λόγῳ ποιήσεως. Ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς Ἁλώσεως (1453), ἡ ποίησις αὕτη ἔγινε τελειοτέρα, προστεθέντων τῶν διδακτικῶν ποιημάτων Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἰω. Τζέτζη, Ἰ. Καματηροῦ καὶ Μανουὴλ Φιλῆ, τῶν μεγάλων μυθιστορημάτων τῶν Προδρόμου Μανασσῆ, Νικήτα Εὐγενικοῦ καὶ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμμέτρων χρονογραφιῶν τῶν Μανασσῆ καὶ Ἐφραίμ, τῶν κατανυκτικῶν, ἠθικῶν καὶ ἀλληγορικῶν ποιημάτων.

Τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἐξυμνοῦν τὸν μοναστικὸν βίον μετὰ πρωτοτυπίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας. Κοσμικὰ θέματα ἔχει ὁ Ἰωάννης Γεωμέτρης, κατέχων ἀξιολογωτάτην θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Βυζαντινῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικά, ἱστορικά, μυθολογικά, καλλιτεχνικὰ κλπ. Ἡ Κασία (ἄλλως Κασσιανή), ἡ ποιήτρια μὲ τὴν θρυλικὴν ζωήν, ποὺ ἔγραψε τὸ γνωστὸν ποίημα «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...», τὰ θέματά της, πλὴν τοῦ θρησκευτικοῦ κύκλου, ἔλαβε καὶ ἐξ ἄλλων τομέων τῆς ζωῆς, συνδυάζουσα πρωτοτύπως βαθεῖαν θεοσέβειαν καὶ τρυφερὸν αἴσθημα. Ὁ κυριώτερος τῶν γραμ-

ματικῶν καλούμενος Ἰγνάτιος, ἔγραψε διάφορα ἐπιγράμματα καὶ ἐλεγείαν. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς (886-911) ἔγραψεν ἰαμβικοὺς στίχους, ἀκροστιχίδας, ὠδάρια ἐωθινὰ (βλέπε λέξιν) καὶ ἐπιγράμματα. Οἱ καρκίνοι (βλέπε λέξιν) αὐτοῦ θεωροῦνται ἀνάξιοι λόγου, εἶναι δὲ οὗτοι στίχοι ἀναγινωσκόμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἢ τοῦ τέλους ὁμοίως, εἰς τοὺς ὁποίους ἠρέσκοντο οἱ Βυζαντινοί, π.χ. «ὦ γένος ἐμόν, ἐν ὦ μέσον ἐγώ». Ἐπιγράμματα ἔγραψε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ρόδιος, ὁ ὁποῖος δι' 981 τριμέτρων στίχων περιέγραψε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Κατὰ τὰ πρότυπα παλαιοτέρων συλλογῶν ἐπιγραμμάτων, κατήρτισαν πολλοὶ συλλογὰς Βυζαντινῶν ἐπιγραμμάτων ὅπως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Μάξιμος Πλανούδης. Κατὰ τὸν 6ον καὶ 7ον αἰῶνα ἡ ἐπιγραμματοποιΐα ἦτο τὸ ἐπικρατέστερον εἶδος ποιήσεως, μερικὰ δὲ ἐπιγράμματα διακρίνονται τόσον διὰ τὴν λεπτότητα τῶν νοημάτων καὶ τὴν τελειότητα τῆς μορφῆς, ὥστε δύνανται ἀβιάστως νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὰ ἀρχαῖα. Ἰδιατέρως τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν λόγω ποιήσεως τονίζει ἡ ποίησις τοῦ Ἀγαθίου, ὁ ὁποῖος καὶ συλλογὴν κατήρτισε, διατάξας αὐτὴν κατ' ἀντικείμενα. Νέα ἀκμὴ σημειοῦται κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, διαρκέσασα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὰ θέματα τῶν ἐπιγραμμάτων ἦσαν ἐμπνευσμένα ἐξ ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς κατὰ προτίμησιν δὲ θρησκευτικά. Τοιουτοτρόπως ὁ ἄριστος τῶν Βυζαντινῶν ποιητῶν (περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος) ἔγραψεν ἐπιγράμματα μὲ θέματα ἐκ τῶν ἀρχαίων ρητορικῶν σχολῶν, συνέθεσε δὲ ἰαμβικὰ δίστιχα εἰς τοὺς ἁγίους ὅλου τοῦ ἔτους. Τὰ δὲ θέματα ποὺ ἔλαβεν εἰς τὰ ἐπιγράμματά του ὁ Ἰωάννης Μαυρόπους, ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα λατρείας, σκώμματα καὶ ἐπιτύμβια.

Ἐκ τῶν θύραθεν ποιητῶν ἰδιαιτέρας μνείας τυγχάνει ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ὁ καλούμενος καὶ Πτωχοπρόδρομος, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ποίησιν αὐτοῦ προβάλλει διαρκῶς τὴν πενίαν του. Οὗτος ὑπῆρξε πολυγράφος συγγραφεύς, γράψας πολλὰ καὶ ποικίλα, ὅπως μυθιστορήματα, ποιήματα, ἐπιγράμματα, πραγματείας ἀστρολογικάς, γραμματικάς, σατύρας, λόγους καὶ ἐπιστολάς. Τὰ ἄριστα τῆς ὅλης του παραγωγῆς θεωροῦνται τὰ πεζά του δοκίμια καὶ αἱ ἐπιστολαί. Τὰ μικρά του σατυρικὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ «χονδροκομμένην» σκωπτικὴν διάθεσιν καὶ πνεῦμα ἀλαζονικόν. Καλὰς ἰδέας περιέχουν τὰ ἐπιγράμματά του. Τὰ ἐγκωμιαστικὰ καὶ ἱκετευτικά του ποιήματα ἔρχονται εἰς δευτέραν μοῖραν. Ἀστεῖα ποιήματα αὐτοῦ ἐγράφησαν εἰς δημώδη λόγον, διὰ τὴν ἐποχήν του δέ, ὅταν ἡ γλῶσσα ὑπὸ τὴν λογίαν της μορφὴν εὑρίσκετο εἰς περιωπήν, ὁ Πρόδρομος ἀποτελεῖ μορφὴν ἰδιόρρυθμον καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσαν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν «Αἰθιοπικῶν» τοῦ Ἡλιοδώρου ἔγραψεν ὁ Πρόδρομος τὸ μακρότατον ἔμμετρον μυθιστόρημα «Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα». Κατὰ τὴν Ὁμηρικὴν «Βατραχομυομαχία» ἔγραψε «γαλεομυομαχίαν» (ἀγὼν γάτας καὶ ποντικοῦ), δραματικὴν παρῳδίαν εἰς 348 τριμέτρους. Ἡ «Ἀπόδημος φιλία» εἶναι διάλογος εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους μεταξὺ Ξένου καὶ Φιλίας. Ἡ «Κατὰ φιλοπόρνου γυναικὸς» σάτυρα περιέχει τὰς ἀναισχύντους ἐπιζητήσεις φιλοπόρνου γραίας, ἡ δὲ ὁμοία «Κατὰ μακρογενείου γέροντος» εἶναι ποίημα ἐλάχιστα σατυρικόν. Καὶ ὁ κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἐξαντλεῖται διὰ τῶν ἀνωτέρω, διότι καὶ πολλὰ ἄλλα ἔγραψε.

Γόνιμος συγγραφεύς, παραπλεύρως τοῦ προηγουμένου τασσόμενος, εἶναι ὁ ἐμμέτρως μόνον γράψας Μανουὴλ ὁ Φιλῆς. Τὸ μέτρον τῆς προτιμήσεώς του εἶναι τὸ ἰαμβικὸν τρίμετρον. Ἔγραψε διαλόγους, ποιήματα περὶ ἀντικειμένων τῆς φυσικῆς ἱστορίας, εἰς καλλιτεχνήματα, προσωπικὰ ποιήματα. Χαρακτηριστικὸν τῆς ποιήσεώς του εἶναι ἡ φραστικὴ εὐστροφία, τὸ πομπῶδες ὕφος, λογοπαίγνια, ἀλληγορία κλπ. Ὁ Φιλῆς εἶναι ὁ πτωχοπρόδρομος τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, τύπος ἐνδεοῦς καὶ ἀεικινήτου, ὁ ὁποῖος βλέπων μακρὰν τὰ διάφορα κρατικὰ ἀξιώματα τρέφεται ἐν τούτοις ἀπὸ τοὺς κατέχοντας αὐτά.

Ἄξιον προσοχῆς ποίημα διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐθνογραφίαν ἐκ 219 ὀκτασυλλάβων Ἀνακρεοντείων στίχων ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης ὁ Κατράρης καὶ ὡρισμένοι ἄλλοι διδακτικὰ καὶ ἀλληγορικά.

β) Δραματικὴ ποίησις. Ἡ Ἐκκλησία ἐπολέμησε τὸ θέατρον. Ὁ Βυζαντινὸς αἰὼν διαδίδει τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐκφράζει τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ τὴν μεγάλην ἐπίδρασίν του ἐπὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ βίου τοῦ λαοῦ. Ὅμως οἱ ἀγῶνες τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου θεάτρου - καὶ ἐν προκειμένῳ ἀξιοσημείωτοι ὑπῆρξαν αἱ μάταιαι προσπάθειαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου — δὲν ἔφερον ἀποτέλεσμα, ἀπ' ἐναντίας ἀκόμη περισσότερον ἐξῆπτον τὴν ἀντίδρασιν τῶν Χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία, παρὰ τὰς διὰ συνοδικῶν πράξεων ἀπαγορεύσεις τοῦ θεάτρου, ὅπως διὰ τῆς εἰς Τροῦλλον κατὰ τὸ 691 Συνόδου, ὑπὸ τῆς ὁποίας κατεδικάζοντο αἱ παντομιμικαὶ παραστάσεις, ἠναγκάσθη τελικῶς νὰ ζητήσῃ συμβιβαστικὰς λύσεις μετὰ τοῦ ἐπιμάχου θεάτρου, ἐπηρεασθεῖσα ὡστόσον ὑπ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ναοῦ αὐτῆς, καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργίας ἐν γένει ὡς δραματικῆς πράξεως.

Μετὰ τὴν τοιαύτην τροπὴν τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δύσκολος καὶ ἡ δημιουργία ἰδίου θρησκευτικοῦ θεάτρου, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατὸν ἀποτελεσματικώτερον νὰ καταπολεμηθῇ τὸ ἐθνικόν. Ἡ Ἁγία Γραφή, ὅπως εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἡ μυθολογία, ἀπετέλει τὰς πηγὰς τῶν ἐμπνεύσεων, μεταξὺ τῶν πιστῶν δὲ δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀναφανοῦν οἱ διαθέτοντες ὀλίγην φαντασίαν καὶ μετρίαν γνῶσιν τῆς σκηνῆς συγγραφεῖς, ἐκ τῆς γραφίδος τῶν ὁποίων προῆλθον τὰ νέα θεατρικὰ δημιουργήματα, παλαιότατον τῶν ὁποίων θεωρεῖται τὸ «Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων» τοῦ ἐπισκόπου Πατάρων Μεθοδίου (311), ἀργότερον δὲ ὁ Σελευκείας Βασίλειος ἐδραματοποίησε τὸν βίον τῆς μεγαλομάρτυρος Θέκλας, ὁ Πτολεμαΐδος Συνέσιος ἔγραψε τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τὴν «Σουσάνναν», ὁ Στέφανος Σαββαΐτης τὸν «Θάνατον τοῦ Χριστοῦ», κατὰ δὲ τὸν 12ον αἰῶνα ἀνώνυμος συγγραφεὺς τὸ γνωστὸν δρᾶμα «Ὁ Χριστὸς πάσχων» καὶ βραδύτερον ἄλλος τὴν «Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ».

Τὰ σημειούμενα ἔργα ἐγράφησαν μᾶλλον πρὸς ἀνάγνωσιν παρὰ πρὸς διδασκαλίαν ἀπὸ σκηνῆς ζήτημα δὲ εἶναι ἂν καὶ ἕνα ἐξ αὐτῶν ἐγνώρισε μίαν παράστασιν, πλὴν βεβαίως τοῦ νιπτῆρος (βλέπε λέξιν) κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην. Ἂν ὅμως δὲν συνεχωροῦντο παραστάσεις μὲ ὑπόθεσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπαρασταθοῦν αὐτὰ τὰ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Βίβλου περιγραφόμενα γεγονότα, ἀπαραλλάκτως ὡς εἶχον. Ἰδίως τὰ Ἅγια Πάθη τοῦ Κυρίου καὶ ἡ Ἀνάστασις ἀπετέλουν στοιχεῖα δραματικὰ ἀφθάστου τραγικότητος, ἀναγινωσκόμενα δὲ αὐτούσια διὰ καταλλήλου ἐκλογῆς ἐκ τῶν περιγραφῶν τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, τῶν ἀποκρύφων Εὐαγγελίων, τῶν Ψαλμῶν, τῶν Ἐπιστολῶν καὶ Πράξεων τῶν Ἀποστόλων κλπ. συνέθετον τὸ θεῖον δρᾶμα. Κατ' ὀλίγον ἀνεπτύχθη τὸ θρησκευτικὸν θέατρον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐξωβέλισε τὸ διεφθαρμένον κοσμικόν, διότι τοῦτο τὸ τελευταῖον ἐξηκολούθει νὰ ζῇ βίον ὄχι ἔντιμον.

Καὶ ὁ ἱδρυτὴς αἱρέσεως Ἄρειος, πολεμῶν τὴν ἐθνικὴν σκηνήν, παρουσίασε τὴν περίφημον «Θάλειαν» αὐτοῦ, πρὸς καταπολέμησιν τῆς ὁποίας οἱ Χριστιανοὶ ἀντέταξαν τὴν «Ἀντιθάλειαν». Περὶ ἀμφοτέρων τούτων ἐλάχιστα ἢ μηδὲν γνωρίζομεν. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου (591) ἀναφέρεται ἕνα ἱερὸν δρᾶμα παντομιμικόν. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι εἰς Παλαιστίνην ἐλάμβανε χώραν κατ' ἔτος δραματικὴ παράστασις ἀπὸ τοῦ 4ου ἢ 6ου αἰῶνος, παριστῶσα τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τοῦ Ἰησοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐν εἴδει πομπῆς θεατρικῆς, μὲ τὴν συμμετοχὴν ἀρχιερέως καὶ πλήθους λαοῦ, συνεχομένου ἀπὸ συγκίνησιν βαθυτάτην.

Μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν ἔλαβον αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι «Θεανδρικὰ μυστήρια» ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἀκόμη δὲ περισσότερον κατὰ τὸν 10ον ἢ 11ον αἰῶνα ἀναπτυχθεῖσαι. Κατὰ τοὺς ἰδίους τούτους χρόνους οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος καὶ Μιχαὴλ Κηρουλάριος εἰσήγαγον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας θέατρον καὶ ἠθοποιοὺς ἐκ τοῦ κοσμικοῦ θεάτρου, σκηναὶ δὲ Χριστιανικαὶ διεδραματίζοντο μὲ χορεύς καὶ σκηνικὰ ἄσματα. Ὁ δεύτερος μάλιστα τῶν πατριαρχῶν τούτων ἀπέτρεψεν εἰς θίασον ἠθοποιῶν νὰ παριστάνῃ ἀπὸ τὸ ἱερὸν βῆμα τὰς ὠδῖνας τῆς Θεοτόκου, τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Προδρόμου τὸ βάπτισμα κλπ. Ἀλλὰ τὸ λαϊκώτερον καὶ μᾶλλον προσφιλὲς διὰ παραστάσεις δρᾶμα ὑπῆρξε τὸ μεταξὺ 7ου καὶ 14ου αἰῶνος συντεθὲν καὶ περιλαβὸν τὰ τελευταῖα δραματικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, ὁ μυστικὸς δεῖπνος, ὁ νιπτήρ, ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα, ἡ σύλληψις τοῦ Ἰησοῦ, ἡ Σταύρωσις, ἡ ἄρνησις τοῦ Πέτρου, ἡ Ἀνάστασις, ἡ ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ κλπ. Τὸ κείμενον τῆς δραματικῆς ταύτης πράξεως ἐσώθη μέχρι σήμερον καὶ περιέχει διάταξιν προφανῶς σκηνοθετικήν, ὁδηγίας πρὸς τοὺς ἠθοποιούς, πρόλογον καὶ διαίρεσιν εἰς ἐννέα ἀποτελούμενον δραμάτια, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα θέματα.

Τὸ δρᾶμα «Ὁ Χριστὸς πάσχων», ἀποτελούμενον ἐκ 2640 τριμέτρων στίχων, πηγὰς εἶχε πλὴν τῶν ἱερῶν κειμένων καὶ τῶν ἀποκρύφων, τὰ περισσότερα τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλήφθη τὸ 1/3 περίπου τοῦ συνόλου. Ὁ ποιητὴς ψάλλει τοῦ Χριστοῦ τὰ πάθη κατ' Εὐριπίδην, καθὼς λέγει, εἰς ἀρχαΐζουσαν γλῶσσαν, εἰσάγων μετὰ τῶν προσώπων δύο ἡμιχώρια γυναικῶν καὶ μὴ δεσμευόμενος ὑπὸ ὅρων καὶ νόμων τῆς δραματικῆς τέχνης. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Γολγοθᾶν καὶ καταλήγει εἰς τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν εἴσοδον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν οἶκον τῆς μητρὸς τοῦ Μάρκου. Πρόσωπα μετέχοντα, πλὴν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁ Ἰωάννης, ἡ Μαρία, Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθείας, ὁ Νικόδημος, Μαρία ἡ Μαγδαληνή, ἄγγελοι καὶ κουστωδία. Περὶ τοῦ Χριστοῦ λεπτομερείας παρέχει ἡ Μαρία, ἡ ὁποία εἶναι καὶ τὸ πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον. Δρᾶσις καὶ τραγικὸν πάθος λείπει. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔργου κατέχουν μακραὶ ἀφηγήσεις καὶ θρῆνοι. Τὸ δρᾶμα τοῦτο, μὲ τὸ πλῆθος τῶν δογματικῶν ἰδεῶν καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς πρὸς δὲ μὲ τὸ φιλολογικὸν καὶ γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον αὐτοῦ, ἐγένετο ἀντικείμενον θεολογικῶν καὶ φιλολογικῶν μελετῶν.

Θέματα κατάλληλα διὰ θεατρικὰς παραστάσεις παρεῖχε καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι ἐμπνευσμέναι αἱ ὑποθέσεις δύο δραμάτων, τῶν «Τριῶν παίδων ἐν καμίνῳ» καὶ τῆς «Ἀναλήψεως τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ». Τὰ θέματα ταῦτα, παραληφθέντα ὑπὸ τῆς ἁγιογραφίας ποικιλοτρόπως παρεδόθησαν καὶ ἦσαν εὐρέως διαδεδομένα. Μορφὴν θεατρικῶν παραστάσεων εἶχον καὶ ὡρισμέναι ἑορταί, ὅπως αἱ εἰς τὴν Δύσιν ἐπιζήσασαι τῶν τρελλῶν καὶ τῶν ὄνων, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐξ ἀντιστοίχων Ἀνατολικῶν, ἂν καὶ τὸ θρησκευτικὸν θέατρον τῆς Εὐρώπης, ἀρχικῶς παραληφθὲν ἐξ

'Ανατολῆς, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφόρων, ἀφαντάστως ἐξαχρειωθὲν μετὰ ταῦτα εἶχεν ἐξελιχθῆ εἰς κοσμικόν.

Αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις ἐπέδρασαν κατὰ πολὺ ἐπὶ τῶν τυπικῶν διατάξεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν, τῶν ὕμνων καὶ τῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀναπαριστᾶ ὁλοκλήρους σκηνὰς ἐκ θεατρικῶν παραστάσεων. 'Εκ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῆς Χριστιανικῆς ἁγιογραφίας, τῆς λαογραφίας καὶ τῶν περισωθέντων γραπτῶν μνημείων (ὕμνων καὶ θεατρικῶν κειμένων), ἐξάγεται σαφῶς ὅτι τὰ ἀποκρυφα κείμενα καὶ ὁ βίος τοῦ 'Ιησοῦ ὑπῆρξαν πηγαὶ θεατρικῆς συγγραφῆς καὶ παραστάσεως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἡ ἐπίδρασις τῶν ὁποίων γίνεται εὐκόλως ἀντιληπτὴ εἰς τὴν λοιπὴν λογοτεχνικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν παραγωγήν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθ' ὅλου ζωὴν τῆς 'Εκκλησίας, λείψανα τῆς ὁποίας ἐν πολλοῖς διετηρήθησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. 'Η συνήθεια τῶν παραστάσεων εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν διετηρήθη μέχρι καὶ τῶν αἰώνων ποὺ ἠκολούθησαν, ὅπως συμπεραίνομεν ἀπὸ σχετικὰς μαρτυρίας. Κατὰ δὲ τὰς παραστάσεις ἐντὸς τῶν ναῶν οἱ κληρικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπεδύοντο τὸν ρόλον τῶν προσώπων. 'Η σκηνοθεσία ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τῶν πράξεων τοῦ δράματος, πολλάκις δὲ ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ μηχανικὰ μέσα, π.χ. πρὸς παραγωγὴν φυσικῶν φαινομένων (βροντῆς, ἀστραπῆς κλπ.). Κατὰ τοὺς τελευταίους Βυζαντινοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων ἀνεπτύχθησαν τὰ δραματικὸν χαρακτῆρα ἔχοντα ποιήματα, οἱ ἠθικοαλληγορικοὶ διάλογοι τοῦ 'Ιγνατίου, τοῦ Πτωχοπροδρόμου καὶ τοῦ Φιλῆ, μὴ προοριζόμενα βεβαίως διὰ τὴν σκηνήν.

Τοῦ δὲ κοσμικοῦ θεάτρου τὰ λείψανα ἀνευρίσκομεν νὰ ἐπιζοῦν εἰς τὸν 'Ιππόδρομον, ὅπου ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἀρκετοὺς αἰῶνας ἡ ζωὴ τῆς παντομίμας καὶ τῶν βωμολοχιῶν. 'Αλλ' ἡ στάσις τῆς 'Εκκλησίας ἔναντι τῶν φατριῶν τοῦ 'Ιπποδρόμου, τὰς ὁποίας δι' ἀφορισμῶν καὶ ἄλλων αὐστηρῶν μέτρων κατεδίκαζεν, καθὼς καὶ τοὺς θιάσους τῶν μίμων, συνετέλεσεν εἰς περιωρισμένην ἀνάπτυξιν θρησκευτικοῦ θεάτρου καὶ μετ' ὀλίγον εἰς τελείαν ὑποχώρησιν τοῦ κοσμικοῦ. Εἰς τὰς ὀλίγον διϊσταμένας μέχρι σήμερον ἀπόψεις ἂν εἶχον ἢ παντελῶς δὲν εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ θέατρον, πλὴν τῶν ἄλλων μαρτυριῶν θὰ ἐξακολουθῆ νὰ ἀπαντᾶ ἡ ὕπαρξις τοῦ δράματος «'Ο Χριστὸς πάσχων».

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

Παραλλήλως πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν, ἡ ὁποία δὲν ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὰ πρότυπα τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν, ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Βυζαντινὸν αἰῶνα τὰ παντοειδῆ πνευματικὰ δημιουργήματα περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια, ἰδιαίτερον κεφάλαιον τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας ἀποτελεῖ καὶ μιὰ ἄλλη σειρὰ λογοτεχνημάτων, ποιητικῶν κυρίως, ἐλάχιστα δὲ πεζῶν, χαρακτηριστικὸν τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἀφ' ἑνὸς τὸ ὑπὸ τοῦ λαοῦ λαλούμενον γλωσσικὸν ἰδίωμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ πνεῦμα διάφορον τόσον εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν θεμάτων, ὅσον εἰς τὸν τρόπον ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὡς πρὸς μὲν τὴν γλῶσσαν, ἀναλόγως τῶν ἑκάστοτε παρουσιαζομένων τάσεων ἁπλοποιήσεως αὐτῆς καὶ προσεγγίσεως πρὸς τὴν λαλουμένην ἢ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους τοῦ Βυζαντινοῦ βίου ἡ νέα αὕτη λογοτεχνία ἐσημείωσε διάφορα στάδια ἀκμῆς καὶ ὑποχωρήσεως, ὡς πρὸς δὲ τὸ περιεχόμενον τὰ θέματά της ἤντλησεν ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, τὰς πράξεις τῶν ἡρώων, τὰς διηγήσεις μυθικοῦ περιεχομένου, ἱστορικοῦ θρησκευτικοῦ, σατιρικοῦ κλπ. 'Η ποίησις αὕτη εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπρόσωπος, καθαρῶς 'Ελληνικὴ ἄνευ ξενικῶν ἐπιδράσεων καὶ ἀποβαίνει πηγὴ καὶ πρόδρομος τῆς μετέπειτα 'Ελληνικῆς λογοτεχνίας, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς νεωτέρας.

Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον ἐξετάζονται ἐν πρώτοις ἡ γλῶσσα, ἡ διαμορφωθεῖσα διὰ τῆς τοιαύτης λογοτεχνίας, ἡ δημώδης ποίησις καὶ ἡ πεζογραφία.

1. Δημώδης γλῶσσα. 'Από τῶν 'Αλεξανδρινῶν ἤδη χρόνων, ὁπότε εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ λεγομένη Κοινὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία διὰ τῆς πιεστικῆς ἐπιδράσεως τῶν 'Αττικιστῶν διεμορφώνετο ὁλονὲν ἐπὶ τὸ ἀρχαϊκώτερον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀραιὰ καὶ μεμονωμένα ἀνεφαίνοντο τὰ δημωδέστερα γλωσσικὰ στοιχεῖα. Καὶ ἡ μὲν γραφομένη γλῶσσα τῶν Βυζαντινῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀπέβη ἡ λογία γλῶσσα τῆς παιδείας καὶ ἐπιστήμης, διὰ τῆς ἐπιδράσεως ὅμως τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας ἐπ' αὐτὴν ἐξειλίχθη καὶ ἡ λαλουμένη Βυζαντινὴ γλῶσσα, ἡ δημώδης τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία δὲν διεξήγαγε κανένα βίαιον ἀγῶνα ἐναντίον τῆς λογίας καὶ διετηρήθη μέχρι τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετ' αὐτήν, ἀλλ' εἰς τὸν διαρκῆ ροῦν τῆς ἁπλουστεύσεως συντάξεως λεξικοῦ καὶ γραμματικῆς, ἔλαβε καὶ αὕτη μορφὴν αὐτοτελῆ. Καὶ ναὶ μὲν ὑπῆρξαν ἀπόπειραι προσεγγίσεως τῆς λογίας πρὸς τὴν δημώδη, πρὸς διαμόρφωσιν ἑνιαίου τύπου (Μαλάλας, Θεοφάνης, (Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος), ἀλλ' αἱ ἀπόπειραι αὗται δὲν εὗρον τὴν ὁδὸν τῆς ἐπισήμου πραγματώσεως. Κατὰ τοὺς χρόνους μάλιστα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν (11ος-15ος αἰών), ὅταν προσφορώτερον ἦτο νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ προσέγγισις, ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν δύο γλωσσῶν ηὐξήθη καὶ μόνον ὡρισμένας θέσεις τῆς ὑπὸ τῆς λογίας κατεχομένης λογοτεχνίας ἐκέρδισεν ἡ δημώδης.

"Αν ἔπρεπε νὰ χρονολογηθοῦν τὰ πρῶτα καὶ ἀκόλουθα δείγματα τῆς δημώδους Μεσαιωνικῆς γλώσσης, θὰ ἤτο ἀναγκαῖον ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς αἰῶνας ὅπου θ' ἀνεύρωμεν μεμονωμένους ἢ πολυπληθεῖς τοὺς δημώδεις τύπους, καὶ εἰς τοὺς παπύρους τῆς Αἰγύπτου, ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλα συγγράμματα. 'Η Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, τὰ συναξάρια καὶ οἱ ὕμνοι, καθὼς καὶ οἱ πάπυροι λαϊκοῦ περιεχομένου μᾶς παρέχουν τὴν ἁπλουστέραν μορφὴν τῆς κοινῆς, ἡ ὁποία ἂν εἶχεν ἀφεθῆ ἐλευθέρα ἴσως θὰ ὡδήγει πρὸς τὴν πλήρη τῆς δημώδους κατίσχυσιν. Τὸ πρῶτον ὅμως ἐκτενὲς σύγγραμμα εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν εἶναι ἡ «Χρονογραφία» τοῦ Μαλάλα, ἂν καὶ ἡ γλῶσσα τῆς λαϊκῆς ταύτης ἱστορίας εἶναι ἡ λαλουμένη καθ' ἅπασαν τὴν 'Ανατολὴν καὶ ἐπομένως ἀρκετὰ ξένα, ἰδιαιτέρως Λατινικά, 'Ανατολικά, στοιχεῖα περιέχουσα. Τὸν Ζ' αἰῶνα χαρακτηρίζουν τὰ λαϊκώτερα ἔργα ποὺ προαναγγέλουν τὴν δημώδη γλῶσσαν τῆς στενωτέρας ἐννοίας, εἶναι δὲ ταῦτα οἱ «Βίοι» τοῦ ἀρχιεπισκόπου 'Αλεξανδρείας 'Ιωάννου τοῦ ἐλεήμονος καὶ τοῦ μοναχοῦ Συμεὼν τοῦ «διὰ Χριστὸν σαλοῦ». Περισσότερον ἀξιοσημείωτα ἔργα εἶναι ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, γραμμένα εἰς ἀφελὲς ὕφος καὶ δημῶδες γλωσσικὸν ἰδίωμα.

'Εκ δὲ τῶν ποιημάτων εἰς δημώδη γλῶσσαν, ὅπως ἡ φύσις αὐτῶν ἀπαιτοῦσε, γράφονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος μερικὰ ἀσμάτια τῶν τριόδων ἀδόμενα ὑπὸ τοῦ δήμου, ὡς σκωπτικά, ἐπευφημίαι, «πτερόεντα» ἐπιφωνήματα τοῦ λαοῦ. Τοιουτοτρόπως κατὰ τὸ 600, ἄνθρωπον ἐνδυμένον μαῦρον μανδύαν, στεφανωμένον μὲ σκόρδα, ὁμοιάζοντα δὲ τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον, περιέφερον διαπομπευόμενον ἐπὶ ὄνου ἀνὰ τὴν πόλιν καὶ ἔσκωπτον διὰ τοῦ γνωστοτάτου ἀσματίου:

> Εὕρηκε τὴν δαμαλίδα ἁπαλὴν καὶ τρυφερὰν
> καὶ ὡς καινὸν ἀλεκτόριον ταύτην πεπήδηκεν
> καὶ ἐποίησε παιδία ὡς τὰ ξυλοκούκουδα...

(Εὗρε τὴν νεαρὰν παρθένον ἁπαλὴν καὶ τρυφερὰν καὶ σὰν νέος κόκορας τὴν ἐπεβάτευσε καὶ ἔκαμε παιδιὰ σὰν τὰ ξυλοκούκουδα...)

Μετὰ διετίαν ἡ φατρία τῶν γαλαζίων, τὸν ἅρπαγα τοῦ θρόνου Φωκᾶν ὑπεδέχετο εἰς τὸν ἱππόδρομον, διὰ τῶν στίχων:

> Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανεν
> μάθε τὴν ἀλήθειαν...

Χαρακτηριστικώτεροι εἶναι οἱ κατὰ τὸ 608 ἀπαγγελθέντες ἴαμβοι τῶν πρασίνων κατὰ τοῦ ἰδίου Φωκᾶ:

> Πάλιν στὸν καῦκον (ποτήρι) ἔπιες
> πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας...

'Εκ τῆς συνηθείας τῶν Βυζαντινῶν νὰ ὑποδέχωνται τὸν αὐτοκράτορα μὲ ἀντιστοίχους τῶν αἰσθημάτων των ἐπευφημίας καὶ ἐκ μερικῶν τοιούτων εἰς διαφόρους περιστάσεις ἐπευφημιῶν, πολλὰ περὶ τῆς δημωδεστέρας μορφῆς τῆς γλώσσης διδασκόμεθα, ἰδίως κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους τῆς ἱστορίας τοῦ γλωσσικοῦ τούτου ἰδιώματος, πρὶν γραφοῦν εἰς αὐτὴν λογοτεχνικὰ κείμενα. Τοιουτοτρόπως, ἀρκετὰ ἀξιοπρόσεκτον εἶναι τὸ δημῶδες ἆσμα τῆς ἀνοίξεως εἰς πολιτικοὺς στίχους:

> 'Ιδοὺ τὸ ἔαρ τὸ γλυκὺ πάλιν ἐξανατέλλει,
> ὑγείαν φέρον καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν
> ἀνδραγαθίαν ἐκ Θεοῦ τῶ βασιλεῖ Ρωμαίων
> καὶ νίκην θεοδώρητον κατὰ τῶν πολεμίων.

('Ιδοὺ ἡ γλυκεία ἡ ἄνοιξις πάλιν ἀνατέλει καὶ φέρνει ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν, ἀνδραγαθίαν ἐκ θεοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ρωμαίων καὶ νίκην ὡς δῶρον θεοῦ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν).

Μνημεῖα τῆς δημοτικῆς γλώσσης θεωροῦνται τὰ ἐθνικὰ ἔπη τῶν Βυζαντινῶν, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἥρωα Διγενῆ 'Ακρίταν, πεζὰ δὲ τὰ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα εἰς Κάτω 'Ιταλίαν συνταχθέντα ἐπίσημα ἔγγραφα. 'Εποχὴ τῆς εὐρυτέρας κατακτήσεως τῆς γλώσσης εἰς τὴν λογοτεχνίαν τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 13ου πρὸς τὸν 14ον αἰῶνα χρονικὴ περίοδος, εἰς τὴν ὁποίαν γράφονται ποιητικαὶ φυτολογίαι καὶ ζωολογίαι, ἔπη μεταγενέστερα συναπτόμενα πρὸς τὸ τοῦ Διγενῆ, μάλιστα δὲ τὸ γνωστὸν καὶ μέγα «Χρονικὸν τοῦ Μορέως», ἀλλὰ καὶ ἄλλα πεζὰ λαϊκὰ βιβλία, συλλογαὶ χρονογραφιῶν καὶ νόμων καὶ συγγραμμάτων θρησκευτικῶν, ἰατρικῶν καὶ ἱστορικῶν εἰς παράφρασιν.

2. Δημώδης ποίησις. Λεπτομερὴς κατάταξις τῶν προϊόντων τοῦ δημωδεστέρου λόγου καὶ συγκριτικὴ αὐτῶν μελέτη πρὸς ἔρευναν τῶν διαφόρων σχέσεων, αἱ ὁποῖαι διέπουν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν καὶ πρὸς τὴν νεωτέραν λογοτεχνίαν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῆ εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον. 'Αλλ' οὔτε καὶ λογολογικὴ ἢ τοπικὴ κατάταξις τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ποιήσεως ταύτης δύναται νὰ γίνη, ἀφοῦ ἑκάστοτε συνετέλεσαν ποικίλα αἴτια εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτῆς. Ὡστόσον ἡ ἐξέτασις ἐνταῦθα μὲ βάσιν τὸ περιεχόμενον, ἀκολουθεῖ τὴν ἑξῆς σειράν: α) Διδακτικὰ καὶ περιστατικὰ ποιήματα. β)

Μυθολογικά καὶ ἱστορικά. γ) Ρωμαντικά. δ) Ἱστορίαι περὶ τὰ ζῶα. Ὡς πρὸς τὸ μέτρον τῶν ποιημάτων τούτων πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι κυριαρχεῖ ὁ πολιτικὸς στίχος, ὅπως ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζεται ὁ ἰαμβικὸς δεκαπεντασύλλαβος στίχος, μὲ τὴν τομὴν κατόπιν τῆς ὀγδόης στροφῆς, ὡς κοινὸς καὶ ὑπὸ πάντων ἐννοούμενος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προσωδιακὴν ποίησιν τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργουν οἱ λόγιοι.

α)Διδακτικὰ-περιστατικά. Ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ (12ος αἰών) Ἀλέξιος εἶναι γνωστὸς συγγραφεὺς δημοτικοῦ διδακτικοῦ ποιήματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποβῇ προσφιλὲς ἀνάγνωσμα κατὰ τοὺς μέσους Ἑλληνικοὺς χρόνους, ἀπηυθύνετο δὲ πρὸς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἀλεξίου καὶ περιεῖχε πατρικὰς νουθεσίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρὸς Δημόνικον λόγου τοῦ Ψευδο-Ἰσοκράτους. Τὸ ποίημα τοῦτο φέρει τὸ ὄνομα «Σπανέας», διεσώθη δὲ διὰ πολλῶν παραλλαγῶν, ἐξεδόθη πολλάκις καὶ εἶναι σημαντικὸν ὡς γλωσσικὸν μάλιστα μνημεῖον. Ἰδοὺ μερικοὶ στίχοι:

Μὴ προλαμβάνῃ ἡ γλῶσσα σου ποτὲ τὸν λογισμόν σου,
πολλοὺς ἀπὸ συναρπαγῆς ἀπώλεσεν ἡ γλῶσσα·
δι' αὐτό, παιδί μου, πρόσεχε πρῶτον καλὰ καὶ σιώπει,
καὶ τότε λάλει ὀλιγοστὰ καὶ μεμελετημένα...

Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ὁ αὐτοκαλούμενος Πτωχοπρόδρομος, μὲ τὰ «ἱκετευτικὰ» αὐτοῦ ποιήματα κατέχει ἰδίαν θέσιν καὶ εἰς τὴν δημώδη Βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, μεταχειρισθεὶς τὸν πολιτικὸν στίχον καὶ ἐπιδείξας ἀρετὰς ἱκανάς, ὅπως πρωτοτυπίαν, εὐφυολογίαν καὶ φυσικότητα. Περιγράφων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Κομνηνὸν (1118-1143) διὰ 274 πολιτικῶν στίχων τὰ βάσανα τοῦ συζυγικοῦ βίου, ὁ ἐπαίτης ποιητὴς λέγει:

Φοβοῦμαι γὰρ τὸ στόμαν της, φοβοῦμαι τὴν ὀργήν της,
τὰς ἀπειλάς της δέδοικα (φοβοῦμαι) καὶ τὴν ἀποστροφήν της...
ποῖον ἱμάτιον μ' ἔρραψες, ποιὸν δίμιτον μ' ἐποῖκες (ἔφερες);
ἔχεις με χρόνους δώδεκα ψυχροὺς καὶ ἀσβολωμένους,
οὐκ ἔβαλ' ἀπὸ κόπον σου ταττίκιν (παπούτσι) εἰς ποδάριν,
οὐκ ἔβαλα εἰς τὴν ράχιν μου μεταξωτὸν ἱμάτιν...
ἂν οὖν μὴ φθάσῃ μὲ τὸ σὸν φιλεύσπλαγχνον, αὐτάναξ
καὶ δώροις καὶ χαρίσμασι τὴν ἄπληστον ἐμπλήσῃς (γεμίσῃς)
τρέμω, φοβοῦμαι, δέδοικα, μὴ φονευθῶ πρὸς ὥρας,
καὶ χάσῃς σου τὸν Πρόδρομον, τὸν κάλλιστον εὐχέτην....

Παρόμοια θέματα πραγματεύεται ὁ ποιητὴς καὶ εἰς τρία ἀκόμη ποιήματα αὐτοῦ, ἀποδίδονται δὲ εἰς αὐτὸν καὶ ἑπτὰ ἐρωτικὰ ποιήματα μικρότερα. Ὁ Γ. Χατζιδάκης ἐδέχθη ὅτι ὑπῆρξαν δύο ποιηταὶ Πρόδρομοι, Θεόδωρος καὶ Ἰλαρίων, ἡ δὲ εἰς τὸν ἕνα ἀποδιδομένη λογία καὶ δημώδης παραγωγὴ πρέπει νὰ κατανεμηθῇ μεταξὺ τῶν δύο.

Εἰς τὰ παλαιότερα μνημεῖα τῆς δημώδους ἀνάγονται καὶ οἱ πολιτικοὶ στίχοι τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διὰ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὴν δύσκολον κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν «ἐκ προσαγγελίας χαιρεκάκου τινὸς» περιέπεσε. Περιγράφων τὰ δεινὰ τῆς φυλακῆς μετὰ εὐφυολογιῶν λέγει:

Ἡ παπαδιὰ παρέπεσεν, ἐξύβρισε τὴν κοίτην
καὶ καθαιροῦσι τὸν παπᾶν, αἳ συμφορὰ μεγάλη!
Ἐκείνη παρενόμησε καὶ τοῦτον τιμωροῦσιν·
οὐκ ἕνι τοῦτο πλανταμός, οὐκ ἔν' μελαγχολία;
Ἐλάχτισεν ὁ γάδαρος καὶ δέρουσι τὸ σάγμα (σαμάρι)
νά γίνῃ καλοπαίδευτον, ἄλλο νὰ μὴ λακτίσῃ...

Ἡ δημώδης ἀφήγησις περὶ τοῦ Πτωχολέοντος, εἶναι ποιημάτιον εἰς ὀκτασύλλαβον τροχαϊκόν, ἀνατολικὴν τὴν ἀρχὴν ἔχον καὶ διασωθὲν εἰς τρεῖς διασκευάς. Ἐκ τῶν εἰς λογίαν γλῶσσαν γραμμένων γνωστῶν χρησμῶν τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ προῆλθον δημώδεις ἐκδόσεις, ἁπλήστως ἀναγνωσθεῖσαι ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ ὑποστᾶσαι τὰς ἀναγκαίας μεταβολὰς ἀπὸ τὰς λαϊκὰς διασκευάς. Διὰ μιᾶς δὲ σατύρας τοῦ 13ου πιθανῶς αἰῶνος, διὰ τῆς ὁποίας βαναύσως σατυρίζονται οἱ σπανοί, γνωρίζομεν ἕνα ἄλλο εἶδος τῶν δημωδῶν μνημείων, τὰς παρωδίας. Τὸ περίεργον τοῦτο ἔργον ἔλαβεν ἐκκλησιαστικὴν ἐπένδυσιν, ἐμφανισθὲν ὡς ἀκολουθία, μὲ στιχηρὰ εἰς ἦχον πλάγιον δ', ἀπολυτίκιον, ὠδάς, κάθισμα, κοντάκιον καὶ συναξάριον εἰς πεζὸν λόγον. Ὑπῆρξαν ὅμως καὶ θρησκευτικὰ ποιήματα εἰς κοινὴν γλῶσσαν, ὅπως ἡ «Ἀμαρτωλῶν παράκλησις» (12ος αἰών), «Στίχοι θρηνητικοὶ Ἀδὰμ καὶ παραδείσου», ὅπως καὶ ὁ «Κατανυκτικὸς ἀλφάβητος», ἦσαν δὲ ταῦτα μᾶλλον δημώδεις ἀπηχήσεις τῆς ὑμνολογίας. Ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πρότυπον εἶχε καὶ ὁ ἔμμετρος «Λόγος παρηγορητικὸς περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας».

Ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ροδιακὰ ἄσματα» εἶναι γνωστοὶ στίχοι περὶ ἔρωτος, διὰ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη συλλογὴ ἐκ διαφόρων ὁμάδων ἀσμάτων (15ος αἰών), ἡ ποιητικὴ ἀξία τῆς ὁποίας εἶναι ἀναντίρρητος. Τὰ ποιήματα ταῦτα, δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ, ἐξ ὁλοκλήρου τῆς δημώδους ποιήσεως κρύπτουν καὶ αἴσθημα καὶ τέχνην ἀρίστην. Ἰδοὺ ὀλίγοι στίχοι:

Ἑβδομηντάθυρον κλουβὶν ἦτον εἰς τὴν αὐλήν μου,
ἀηδόνιν εἶχε τὸ κλουβὶν ἤμερον ἐδικόν μου
γλυκόλαλον, πανέμορφον κι' ὡραῖον φουμισμένον...

Ζηλεύγουν τὴν ἀγάπην μας, κυρά μου, οἱ γείτονές σου,
διατὶ κρατεῖται δυνατὴ ὡς πύργος σιδερένιος,
θεωροῦν την ὅτι ἐπλέκτησεν ὡς χρυσὸν ἁλυσίδιν,
κ' ἐφάνη τους πολὺν κακόν, θέλουν νὰ μᾶς χωρίσουν...

Ἄσπρη ξανθὴ πανέμυοστη (πανέμορφη), ὁ κὺρ Κατῆς μισσεύει
καὶ ὑπάγει μακρέα καὶ τὸ ταξίδιν μέγα.
Καὶ ἡ κόρη ἀπὸ τῆς λύπης της τοὺς μῆνες καταρᾶται.
-Νὰ κῆς, Φλεβάρη, φλέγεις με, καὶ Μάρτη ἐμάρανές με,
Ἀπρίλη ἀπριλοφόρησε καὶ Μᾶ κατακαμένε,
τὸν κόσμον κι' ἂν ἐγέμισες τ' ἀνθίτζια καὶ τὸ ρόδα,
τὴν ἐδικήν μου τὴν καρδιὰ τοὺς πόνους καὶ τὰ δάκρυα....

Κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, ὁ Στέφανος ὁ Σαχλίκης, ἐκ Κρήτης, καὶ ὀλίγον βραδύτερον Μᾶρκος Δεφαράνας ἐκ Ζακύνθου, συνέγραψεν, εἰς Κρητικὸν ἰδίωμα ὁ πρῶτος, ποιήματα διάφορα, χαρακτηριζόμενα ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν ἄξεστα, ἀφελῆ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἰδέας. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα πολλὰ ποιήματα ἐνθυμίζουν σημερινὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅπως ἡ «Ρημάτα κόρης καὶ νέου», τὸ ποίημα «Περὶ ξενιτείας», ἄλλα δὲ ἀκολουθοῦν παλαιότερα πρότυπα, ὅπως ὁ «Ἀπόκοπος» τοῦ Μπεργαδῆ, ἢ ἔχουν θρησκευτικὴν πηγήν, ὅπως αἱ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκλογαὶ τοῦ Κρητὸς Γ. Χούμνου καὶ τὸ θρησκευτικὸν ποίημα τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη.

β) Μυθολογικά-Ἱστορικά. Τὰ ἐπικὰ ποιήματα εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλους τοὺς καιροὺς ὑμνοῦν πράξεις ἡρώων. Μία δὲ ἡρωϊκὴ ἐποχὴ ὡς ἡ Βυζαντινή, δὲν ἔμεινε χωρὶς τὴν ἐπικὴν αὐτῆς ποίησιν, ἀφιερωμένην εἰς τὰς ἐθνικὰς περιπετείας καὶ ὡς ἐκ τούτου περιέχουσαν ἀρκετὰ δραματικὰ στοιχεῖα. Τὰ ποιήματα ταῦτα, ψαλλόμενα ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν ἀοιδῶν ὡς ἄλλα Ὁμηρικὰ ἔπη, ἐγένοντο μετὰ ταῦτα κοινὸν κτῆμα τοῦ ἔθνους, διὰ συνεχῶν δὲ προσθηκῶν ἀπετέλεσαν ἕνα μέγα σύνολον, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ἀρχὴ πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τούτου τοῦ κράτους, ἡ δὲ τοπικὴ ἔκτασις πρέπει νὰ συμπέσῃ πρὸς τὰ ὅρια τοῦ κράτους. Ἀτυχῶς μέχρις τῆς ἐποχῆς μας δὲν περιεσώθη οὔτε τὸ μέγα πλῆθος, οὔτε τὸ ἀμιγὲς περιεχόμενον τῶν δημωδῶν τούτων ποιημάτων, διότι οἱ συνεχεῖς ἀγῶνες συντηρήσεως τοῦ κράτους, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος, καὶ μάλιστα ἡ πτῶσις αὐτοῦ εἰς λαὸν βάρβαρον, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἀνφανισθῇ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν καὶ νὰ διασκευασθῇ τὸ ὑπόλοιπον διὰ τῶν περισωθέντων χειρογράφων. Ὡστόσον ἐκ τῆς προσεκτικῆς μελέτης τῶν περισωθέντων λειψάνων τῆς δημοτικῆς ποιήσεως τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς συγκριτικῆς μελέτης, τόσον τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ μετά, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν Βαλκανικῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν τὴν ποίησιν των εἰς τὸ Βυζάντιον, δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς ἐν λόγῳ ποιήσεως τῶν μέσων Ἑλληνικῶν χρόνων. Ὁ κύκλος τῶν ποιημάτων αὐτῶν στρέφεται περὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου αὐτῆς αὐτοκράτορος, τὴν ἅλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, τὸ μυστηριῶδες κτίσιμον τῆς γέφυρας τῆς Ἄρτας, τὸ πάρσιμον τοῦ κάστρου τῆς Ὠριᾶς κλπ. Παλαιότερος καὶ σημαντικώτερος ὅλων τούτων εἶναι ὁ ἀκριτικὸς κύκλος.

Διὰ τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμὸν ὁ στρατηγὸς Βελισάριος κατέχει ὁμοίαν πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἔζησεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατέπνιξε στάσεις, διεξήγαγε πολέμους, ἐνέπνευσε τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ πολὺ φυσικὸν ἦτο νὰ ὑμνηθῇ ὡς ἐθνικὸς ἥρως. Καὶ πράγματι ἐγένετο θρύλος, τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα συναντῶμεν εἰς ἱστορικὰ ἔργα καὶ περὶ τὸν 15ον αἰῶνα εἰς δημώδεις ἀνομοιοκαταλήκτους στίχους. Ἀλλὰ τὸ γνησιώτερον δημοτικὸν ἄσμα τῶν Βυζαντινῶν, ἔπος ἀληθές, εἶναι τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν. Ὁ ἥρως ὠνομάζετο Βασίλειος, ἐπεκαλεῖτο δὲ Διγενής, διότι προῆρχετο ἐκ πατρὸς Ἄραβος καὶ Ἑλληνίδος μητρός. Ἀκρίτας δὲ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἐσήμαινεν (ἄκρα εἶναι τὰ μεθόρια) ὑπερασπιστὴς τῶν συνόρων τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἦτο τόσον ἀχανές, ὥστε πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαφόρων προσβολῶν τῶν βαρβάρων ληστῶν ἐχρησιμοποιοῦντο εἰδικὰ ἀκριτικὰ σώματα. Εἰς τὴν αἰτίαν αὐτὴν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἱστορικὰ σπέρματα τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, τὸ ὁποῖον γεωγραφικῶς ἔχει τὸ ἐπίκεντρον αὐτοῦ εἰς τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν περὶ τὸν Εὐφράτην χώραν, χρονικῶς δὲ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὸ ποίημα, ἐκ 3182 πολιτικῶν στίχων, ἀνευρέθη εἰς χειρόγραφον τῶν 14ου-17ου αἰώνων, προερχόμενον βεβαίως ἐκ μιᾶς ἀρχικῆς ὕλης, ἀνωμύμως διασκευασθείσης, ἡ ὁποία ὅμως πολὺ δυσκολον εἶναι νὰ ἀναζητηθῇ μεταξὺ τῶν παραλλαγῶν ποὺ περιεσώθησαν.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἀκριτικὸν κύκλον, γνωστὸν πρὸ τοῦ Διγενῆ, τάσσεται ποίημα ἐξ 60 στίχων, φέρον τὸ ὄνομα «Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου». Ἦτο δὲ πιθανώτατα ὁ Ἀνδρόνικος, καθὼς διδασκόμεθα ἀπὸ τελευταίαν ἐκ Τραπεζοῦντος παραλλαγὴν τοῦ ἄσματος, ὁ στρατάρχης Ἀνδρόνικος Δούκας, τοῦ ὁποίου θυγά-

τηρ ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τοῦ Διγενῆ. Καὶ τὸ Μεσαιωνικὸν ἄσμα τοῦ «Ἀρμούρη» εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ὑπάγεται.

Εἰς τὸν 14ον αἰῶνα ἀνάγεται ἡ γνωστὴ ἔμμετρος ἀφήγησις τῶν μετὰ τὴν 4ην Σταυροφορίαν καὶ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων εἰς Πελοπόννησον γεγονότων, φέρουσα τὸν τίτλον «Χρονικὸν τοῦ Μορέως» καὶ διασωθεῖσα διὰ τεσσάρων διασκευῶν, Ἑλληνικῆς, Γαλλικῆς, Ἀραγωνικῆς καὶ Ἰταλικῆς. Τὸ Ἑλληνικὸν χρονικὸν εἶναι ἔργον ἑνὸς Γασμούλου ἢ ἐξελληνισθέντος φράγκου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε σύγχρονος πρὸς τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφει, γνωρίζει καλῶς τὰ πράγματα, ἀλλὰ δὲν ἀποκρύπτει τὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας μῖσος αὐτοῦ. Τὸ χρονικὸν τοῦτο λογοτεχνικὴν ἀξίαν δὲν ἔχει, οἱ στίχοι του ὑστεροῦν, πολλάκις εἶναι πεζὸν κείμενον ἄχαρι καὶ πομπῶδες, ἡ μακρὰ ἀφήγησις τῶν γεγονότων ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ Φραγκικὸν ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὸ περιεχόμενον ἐν γένει τοῦ ποιήματος δὲν ἀπευθύνεται πρὸς Ὀρθοδόξους Ἕλληνας, ἀλλὰ πρὸς Ἑλληνιστὶ ὁμιλοῦντας Γάλλους καὶ Γασμούλους. Ἀλλ' οὔτε καὶ ἱστορικὴ πηγὴ σπουδαία εἶναι, διότι τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφει γνωρίζομεν ἀπὸ ἄλλας περισσότερον ἀξιοπίστους καὶ ἐκτεταμένας πηγάς. Εἶναι ὅμως ἀξιόλογος πηγὴ τοῦ μικτοῦ πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος προέκυψεν ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἱπποτῶν τῆς Δύσεως πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Βυζαντίου, δεικνύει πόσον ταχέως ἐξελληνίσθησαν οἱ ξένοι κατακτηταὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀκόμη παρέχει εἰδήσεις τοπογραφικὰς καὶ λαογραφικὰς καὶ εἶναι σπουδαῖον δεῖγμα τῆς μέσης δημοτικῆς μὲ ἐπίδρασιν Φραγκικῶν στοιχείων.

Ἡ δὲ «Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ποίημα ἐκ στίχων πολιτικῶν ὑπερχιλίων, ἄλλοτε ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ῥόδιον Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶν, εἶναι μᾶλλον γνωστὸν ὡς «θρῆνος» τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ περιέχει ἀγωνιώδη ἐπίκλησιν πρὸς τὰς Δυτικὰς δυνάμεις πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλίδος, ἔργον μετριοπαθοῦς Ὀρθοδόξου μὲ μικρὰν λογοτεχνικὴν ἀξίαν. Θρῆνος διὰ τὴν ἅλωσιν σώζεται καὶ ἄλλου ἀνωνύμου ποιητοῦ, δραματικώτερον τοῦ προηγουμένου ποίημα, πιθανῶς προερχόμενον ἐκ δημοτικοῦ, καὶ ὑπὸ Κρητὸς γραφέν. Εἰς τοὺς πρώτους μεταβυζαντινοὺς χρόνους ἀνάγονται καὶ ἄλλα παρεμφεροῦς περιεχομένου ποιήματα.

γ) Ρωμαντικά. Εἰς τὴν Δύσιν εὐρέως διεσκεύασαν ἀρχαϊκῶν ὑποθέσεων ἔργα ὑπὸ τὸ σύγχρονον πνεῦμα. Τοῦτο δὲν ἐγένετο εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπου ἡ οἰκειότης πρὸς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα ἠμπόδισε τοιαύτας διασκευάς, παρὰ μόνον ὁσάκις προεκάλεσε μίμησιν ἡ ἐκ Δύσεως ἐπίδρασις. Ὄντως δέ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ ἐξ Ἠπείρου Κωνσταντῖνος Ἑρμονιακὸς ὑπῆρξεν ὁ ἐπιχειρήσας τὴν δημώδη διασκευὴν τοῦ Ὁμήρου εἰς 24 ραψῳδίας ἐξ ὀκτασυλλάβων τριμέτρων τροχαϊκῶν στίχων, ὅπου ἀνέμιξε στοιχεῖα Ὁμηρικὰ μὲ Μεσαιωνικὰ καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἄνευ ποιητικοῦ αἰσθήματος. Ὁ «Πόλεμος τῆς Τρωάδος», τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος προϊόν, ἀνωνύμως γνωσθέν, εἶναι κακὴ μετάφρασις ξένου προτύπου. Ἡ «Ἀχιλληΐς» εἶναι ἔμμετρον αὐλικὸν μυθιστόρημα, περιγράφον ἀγῶνας ἱπποτικοὺς ἐντὸς Βυζαντινοῦ περιβλήματος καὶ μὲ ἀρχαϊκὰ ὀνόματα. Ἀχιλλεύς, ὁ ἥρως τοῦ ποιήματος, ἔχει σοβαρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν, πολλὰ κοινὰ μετ' αὐτοῦ ἔχων, ἰδίως μάλιστα τὴν ἀδρείαν καὶ τὴν νίκην εἰς τὰς μονομαχίας. Ὁ ποιητὴς πολλὰ ἠρανίσθη ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν, τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς καὶ τὰ δημώδη, παραλαβὼν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ τὸν τόνον καὶ ἐρωτικὰ πιττάκια (βλέπε λέξιν). Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὸν 14ον αἰῶνα, ἐκ τοῦ ὁποίου σώζονται δύο παραλλαγαί. Τὸ δὲ περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μυθιστόρημα εἶναι Μεσαιωνικὰ λαϊκὴ διασκευὴ τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς ὑπερεξακισχιλίους πολιτικοὺς στίχους.

Ἄλλα, ἐρωτικὰ ταῦτα, ρωμαντικὰ ποιήματα τῶν Βυζαντινῶν προῆλθον ἐκ διασκευῶν ἢ ἀπομιμήσεων Δυτικῶν προτύπων, ἰδίως μάλιστα ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι Λατινικῶν ἡγεμονιῶν, αἱ ὁποῖαι προῆλθον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. Τοιαῦτα ποιήματα μνημονευτέα: «Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην», «Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα», «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη», «Ἡμπέριος καὶ Μαργαρώνα» κλπ. Ὁ δὲ «Ἐρωτόκριτος» εἶναι ἔπος ρωμαντικὸν ἐκ στίχων 11.400, προϊὸν γνωστοῦ συγγραφέως, τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, ἐκ Κρήτης (μέσα 16ου αἰῶνος), ὁ ὁποῖος ἀντλῶν ἐξ Ἰταλικῶν προτύπων, διηγεῖται ἀφελῶς, ἀλλὰ ζωηρῶς. Ἡ δὲ «Ἐρωφίλη» τοῦ Γ. Χορτάτζη, Κρητὸς καὶ τούτου (16ος πρὸς 17ον αἰῶνα), εἶναι δρᾶμα ἐκ 4 πράξεων, μὲ ἰσάριθμα ἰντερμέδια (βλέπε λέξιν) εἰς στίχους ἰαμβικοὺς τριμέτρους, ἐπίσης ἐξ Ἰταλικῶν προτύπων.

δ) Ἱστορίαι περὶ τὰ ζῶα. Εἰς τὴν Δύσιν, πρὸς ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων των μετεχειρίζοντο πολλάκις ὡς μέσα ἐκφράσεως τὰ δημώδη ὀνόματα, ἰδίως εἰς εὐρεῖαν ἔκτασιν συμβολικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς ἐγένετο ἡ χρησιμοποίησις τῆς φύσεως. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν ἐπέτρεπον τοῦτο τόσον ἡ προσκόλλησις εἰς τὴν λογίαν παράδοσιν ὅσον καὶ αἱ διαφορετικαὶ συνθῆκαι ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο μηδαμινὴν ἐπίδρασιν ἤσκησαν εἰς τὴν ποίησιν, τὴν τέχνην καὶ τὴν καθ' ὅλου διάνοιαν τοῦ λαοῦ ὁ φυσιολόγος καὶ αἱ περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι, ἐλάχιστα δ' ἔργα ἐνέπνευσαν. Ὁ λαὸς ἠγάπα τὰ ἔργα ἐκεῖνα τῆς ἐπιστήμης, ποὺ προσέφερον τροφὴν εἰς τὴν περιέργειαν αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἐπιστημονικὴ ζωολογία ὑπέκυψεν εἰς τὸν δημώδη αὐτῆς ἀντίζηλον τὸν «φυσιολόγον», ὁ ὁποῖος ὡς διακλάδωσις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀπέκτησεν σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, συντελούσης καὶ τῆς εὐρείας δογματικῆς Χριστιανικῆς τάσεώς του. Περὶ τῆς μυθοπλαστικῆς φυσικῆς ἱστορίας γνωστὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα δημώδη Μεσαιωνικὰ Ἑλληνικὰ ἔργα: α) «Ὁ φυσιολόγος», β) «Ἡ ἱστορία τῶν τετραπόδων», γ) ὁ «Πουλολόγος», δ) δύο ποήματα «Περὶ τῆς κυρᾶς Ἀλεποῦς», ε) ὁ «Πωρικολόγος» καὶ στ) ὁ «Ψαρολόγος».

Ὁ «Φυσιολόγος» εἶναι θαυμασία ἀφήγησις τῶν πραγματικῶν καὶ μυθωδῶν ζώων, φυτῶν καὶ λίθων, μὲ θρησκευτικὰς καὶ συμβολικὰς ἑρμηνείας. Ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν ζώων καὶ τῆς φύσεως ἐνισχύθησαν ἡ ἑρμηνευτικὴ τῶν Γραφῶν, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη, τὸ σχολεῖον καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα. Ὁ δημώδης Ἑλληνικὸς φυσιολόγος (1131 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι) πραγματεύεται περὶ τῶν χερσαίων καὶ διφυῶν ζώων καὶ πτηνῶν, εἰς γλῶσσαν ξηρὰν καὶ ἄψυχον, ἐκ προτύπου ἀρχαιοτέρου προελθὼν καὶ διασκευασθεὶς διὰ δύο χειρογράφων τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἡ δὲ «Πεζόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων» ἐκ 1082 ἀνομοιοκαταλήκτων πολιτικῶν στίχων, εἶναι περιγραφὴ συνελεύσεως τῶν τετραπόδων, γενομένης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως των λέοντος, κατὰ τὴν ὁποίαν συνεζητήθη ἐγκαθίδρυσις αἰωνίας εἰρήνης, πλὴν ὅμως ἡ κατάληξις ἦτο νὰ συγκροτηθῇ αἱματηρὰ μεταξὺ αὐτῶν μάχη. Τὸ ποίημα εἶναι αὐθυπόστατον Βυζαντινὸν τῶν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἅλωσιν κειμένων χρόνων, χωρὶς Δυτικὸν πρότυπον, συγγενὲς πρὸς τὸ προηγούμενον, μὲ τάσιν σατυρικὴν περιωρισμένην, ἀλλὰ ἐκφραστικότητα γλώσσης καὶ περιεχόμενον μᾶλλον ἀλληγορικὸν ἢ ἁπλῶς διδακτικόν. Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος:

Ἐκάθησεν ὁ βασιλεὺς πάντων τῶν τετραπόδων
λέων ὁ ἀγριόφθαλμος καὶ γακλαδοραδᾶτος,
εἶχε καὶ συγκαθήμενον ἐλέφαντα τὸν μέγαν...

Πολὺ συγγενὴς πρὸς τὴν διήγησιν εἶναι ὁ «Πουλολόγος» ἐξ 650 στίχων, ὅπου ὁ ἀετὸς ὡς βασιλεὺς τῶν πτηνῶν συγκαλεῖ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τοῦ υἱοῦ του ὅλα τὰ πτηνά. Ταῦτα εὐωχούμενα φιλονικοῦν ἀνὰ δύο καὶ εἰς ἀπειλὴν τοῦ οἰκοδεσπότου ὁμονοοῦν. Παρὰ τὴν σατυρικὴν διάθεσιν τοῦ ἀγνώστου ποιητοῦ εὐκολώτερον διακρίνεται ἡ διδακτικὴ αὐτοῦ πρόθεσις, ὄχι ἀμιγὴς ἀλληγοριῶν, ἰδίως ἀναφερομένων εἰς γειτονικοὺς πρὸς τὸ Βυζάντιον λαούς. Γλῶσσα καθαρὰ δημώδης. Τοποθετεῖται χρονολογικῶς εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος.

Τὸ «Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαϊδάρου» προβάλλει διαφυγόντα τοῦ κυρίου αὐτοῦ ὄνον καὶ ταξιδεύοντα εἰς Ἀνατολὴν μετὰ παρατυχόντων λύκου καὶ ἀλεποῦς, οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνουν τὴν διακυβέρνησιν τοῦ πλοίου. Οἱ συνταξιδιῶται ἐξομολογοῦνται μεταξύ των, πρῶτος ὁ λύκος συγχωρεῖται διὰ τὰ πλήθη τῶν ἁμαρτιῶν του, ἀκολούθως ἡ ἀλεποῦ διὰ τὰ πλήθη τῶν ἰδικῶν της, καταδικάζεται δὲ ὁ δυστυχὴς ὄνος, διότι ἔκλεψε φύλλον ἀπὸ μαροῦλι. Πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ καταβροχθισθῇ ἀπὸ τοὺς κριτάς του, ὁ ὄνος δι' εὐφυοῦς τεχνάσματος τοὺς ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπομένει νικητής. Διότι

ἐκεῖνοι ἐλέγασιν αὐτὰ κι' αὐτὸς ἔλεγε ἄλλα...

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ποιήματος θεωρεῖται λείψανον ἔργου Δυτικῆς μυθογραφίας, ἀλλὰ διατυπωθὲν μετὰ πρωτοτυπίας, ἂν καὶ ὁ πυρὴν τοῦ ἔργου ἐξ Ἑλλάδος μετεφέρθη εἰς τὴν Δύσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπανῆλθεν. Ὁ σκοπὸς εἶναι σατυρικός, συχνότατοι δὲ οἱ κατὰ μοναχῶν ὑπαινιγμοί. Τὸ ποίημα περιεσώθη διὰ δύο παραλλαγῶν, αἱ ὁποῖαι προελθοῦσαι, πιθανῶς, ἐκ κοινοῦ προτύπου, συμπληρώνουν ἡ μία τὴν ἄλλην, δυνάμεναι μάλιστα νὰ τοποθετηθοῦν χρονικῶς μεταξὺ 15ου-16ου αἰῶνος.

Ἡ διήγησις τοῦ «Πωρικολόγου» εἰς πεζὸν λόγον καὶ διὰ βραχέων ἀναφέρεται εἰς συνάθροισιν τῶν ὀπωρικῶν, βασιλεύοντος τοῦ κυδωνίου καὶ τοῦ σταφυλίου καταγγέλλοντος τοὺς λοιποὺς λειτουργοὺς τοῦ κράτους, διότι ὑπὸ κρατικὰ ἀξιώματα παρεστάθησαν οἱ σύνεδροι. Μετὰ γενομένην ἐξέτασιν μαρτύρων, οἱ ἄρχοντες, παρόντος καὶ τοῦ ἱλαρωτάτου γέροντος πέπονος, ἀγκρινάρας καὶ μελιτζάνας τῆς ἀκανθορράχου κακοθεωρήτου, ἀποδεικνύουν τὴν στάφυλον ψευδομένην διὰ τοῦτο ἐξαγγέλλεται φρικτὴ κατ' αὐτῆς κατηγορία: «ὑπὸ στραβοῦ ξύλου κρεμασθῆς, ὑπὸ μαχαιρῶν κοπῆς, ὑπὸ ἀνδρῶν πατηθῆς καὶ τὸ αἷμα σου νὰ πίνουν οἱ ἄνδρες νὰ μεθοῦσι, νὰ μηδὲν ἠξεύρουν τί ποιοῦσι καὶ νὰ λέγουν λόγια κλωθογύριστα, σάταλα καὶ πάταλα...». Εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ ἰδιότητες τοῦ οἴνου ὑπῆρξαν τὸ κύριον θέμα τῆς διηγήσεως, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀξιώματα τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ ἀρχὴ τῆς διηγήσεως ἀνάγεται εἰς τὸν 12ον αἰῶνα. Σημειωτέον δὲ ὅτι αὕτη ἁπλήστως ἀνεγνώσθη καὶ ἀπεμνημονεύθη, πολλάκις ἐτυπώθη εἰς λαϊκὰς ἐκδόσεις, καὶ ἀντίστοιχος αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ «Ψαρολόγος».

Γ' ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Εἰς τὴν πεζογραφίαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐχρησιμοποίησαν ἀποκλειστικῶς τὴν λογίαν γλῶσσαν. Τὴν δημώδη ἐχρησιμοποίησαν μόνον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἢ ὁσάκις δὲν ἐγνώριζον τὴν λογίαν οἱ γράφοντες, εἴτε καὶ οἱ ἀναγνῶσται πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνοντο τὰ κείμενα. Ὀπαδοὶ τοῦ δημώδους λόγου ἀνεφάνησαν κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Κομνηνῶν χρόνους, ὅπως οἱ Μαλάλας, Θεοφάνης, Κωνστ. Πορφυρογέννητος, ἀλλ' αἱ προσπάθειαί των δὲν ἐκαρποφόρησαν, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν

παρατηρεῖται ζωηρὰ ἀντίδρασις καὶ ἐμμονὴ εἰς τὴν λογίαν παράδοσιν, μολονότι ἐκπρόσωποι τοῦ ἁπλουστέρου λόγου δὲν ἔλειψαν καὶ τότε, μόνον ποὺ τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς τὴν πεζογραφίαν. Ἐπομένως ἡ ἐπίδρασις τῆς δημώδους γλώσσης πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ κείμενα τῆς λογίας παραδόσεως, διὰ προσεκτικῆς συλλογῆς τύπων αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐξετάσεως ἔργων, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ λογοτεχνικὸν γένος εἶναι δημώδη βιβλία. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Βαρσαὰμ καὶ Ἰωασαφάτ» χαρακτηριζόμενον ὡς τὸ ἄριστον ἐκκλησιαστικὸν μυθιστόρημα τοῦ Μεσαίωνος, περιγράφον τὸν κατὰ τῶν ἡδονῶν τοῦ κόσμου πόλεμον καὶ γενόμενον εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἀξιαγάπητον ἀνάγνωσμα. Στηρίζεται βεβαίως ἐπὶ πηγῶν Ἀνατολικῶν, ἀλλ' ἔλαβε Χριστιανικὸν περιεχόμενον, ἀποδίδεται δὲ εἰς τὸν εἰς Παλαιστίνην μοναχὸν Ἰωάννην, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος, ὅταν καὶ ἄλλα δημώδη Χριστιανικὰ ἔργα ἀνεφάνησαν πρὸ πάντων διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μετεφράσθη εἰς δημώδη λόγον. Αἱ ξέναι διασκευαὶ τοῦ ἔργου προῆλθον ἐκ τῆς Λατινικῆς μεταφράσεως, γενομένης πρὸ τοῦ 12ου αἰῶνος. Ὁ «Συντίπας» εἶναι διεθνὲς λαϊκὸν βιβλίον, ἀμιλλώμενον τὰς Ἁγίας Γραφάς, πατρίδα δὲ εἶχε τὰς Ἰνδίας, μεταγλωττισθὲν εἰς πολλὰς Ἀνατολικὰς γλώσσας καὶ τὴν Ἑλληνικήν, εἰς τὴν ὁποίαν διεσκευάσθη ἀπὸ «λάτριν τοῦ Χριστοῦ» μὲ Χριστιανικὰς ἰδέας. Ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τῶν Ἀνατολικῶν παραλλαγῶν κατὰ τὰς ὁποίας ἐπικρατοῦν Χριστιανικαὶ ἰδέαι, καὶ τῶν Δυτικῶν, αἱ ὁποῖαι περιέχουν ἱπποτικὸν Χριστιανικὸν πνεῦμα.

Μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸ προηγούμενον ἔχει τὸ ἔργον «Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης», Ἰνδικῆς καὶ τοῦτο καταγωγῆς, μεταφρασθὲν εἰς Ἀνατολικὰς καὶ Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις ἐγένετο τὸ 1080 ὑπὸ τοῦ μαγίστρου καὶ πρωτοσεκρεταρίου Συμεὼν Σήθ, κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Τὸ βιβλίον, πρὸ τῶν ἐκτενῶν μεταβολῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη, περιεῖχε διήγησιν περὶ ζώων, ἐδίδασκε δὲ τὰ διοικητικὰ καθήκοντα τῶν ἡγεμόνων.

Εἰς τὸν Μάξιμον Πλανούδην ἀπεδίδετο βίος τοῦ Αἰσώπου, προτασσόμενος τῶν Αἰσωπείων μύθων, πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Πλανούδης ἐπεξειργάσθη τὸ βιβλίον πρὸς παιδευτικοὺς σκοπούς, ὅπως ἔπραξε καὶ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν δημωδῶν του παροιμιῶν. Πάντως τὸ ἔργον βασίζεται ἐπὶ ἀρχαιοτέρου προτύπου. Αἱ δὲ «Ἀσίζαι τῶν βασιλείων Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου», δηλαδὴ ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων εἰσαχθεῖσα νομοθεσία, ἡ ὁποία ἰσχυσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Μετὰ τὰς ἀσίζας, διὰ τὴν ἱστορίαν, τὴν γλῶσσαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Μεσαιωνικῆς Κύπρου, Ἑλληνικὴ πηγὴ εἶναι αἱ «Χρονογραφίαι» τῶν Λέοντος Μαχαιρᾶ καὶ Γ. Βουστρώνη, ἂν καὶ ἄτακτον ὑλικὸν περιέχουν γραμμένον εἰς γλῶσσαν μικτὴν Ἑλληνικὴν καὶ Φραγκικήν.

Ἐπίσης λίαν διαδεδομένα ἦσαν κατὰ τὸν Μεσαίωνα τὰ «Ἰατροσόφια», πρὸς τὰ ὁποῖα συνάπτονται καὶ ἐξορκισμοί, ρητὰ μαγικὰ κλπ. Τοιοῦτον ὑλικὸν περιέχει ἄφθονον τὸ «Γεωπονικὸν» τοῦ Κρητὸς Ἀγαπίου Λάνδου. Ἀξιόλογοι δὲ συλλογαὶ παροιμιῶν περιέχουν ἀφθονώτατον γλωσσικὸν καὶ λαογραφικὸν ὑλικόν, διότι συνήθιζον νὰ χρησιμοποιοῦν αὐτὰς ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου-5ου αἰῶνος εἰς τὴν κατήχησιν διὰ τὴν δογματικὴν καὶ ἠθικὴν ἑρμηνείαν. Τοιαύτας παροιμίας περιέχει εἰς τὸ ἔργον του Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος (6ος αἰών), βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλοι, ἰδίως διὰ τὰς δημώδεις παροιμίας ἐνδιεφέροντο οἱ περὶ τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸν (11ος αἰών). Συλλογεὺς ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ Μ. Γλυκᾶς, μετ' ἐξηγήσεων εἰς στίχους πολιτικοὺς καὶ εἰς πεζὸν λόγον μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἄλλοι. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι αἱ περισσότεραι τῶν παροιμιῶν τῶν Βυζαντινῶν, εἶναι ἔμμετροι εἰς ἰαμβικοὺς δεκαπεντασυλλάβους ἢ τροχαϊκούς, συντελοῦν δὲ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς λείψανα τῆς σοφίας αὐτοῦ, ἂν καὶ αὗται ἀποτελοῦν δυσκολώτατα ἀντικείμενα τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας.

Η ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἡ διπλῆ παράδοσις. Ἡ ὀξύτης τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα καὶ ἡ πρόοδος τῶν γλωσσικῶν μελετῶν, διὰ τῆς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν τὴν δημώδη γλῶσσαν καὶ τὰς διαλέκτους ὅσον ποτὲ πρότερον, ἐπέδρασαν κακῶς ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν γραμματολογίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀντὶ νὰ ἐξετάζωμεν τὴν πνευματικὴν παράδοσιν καὶ δημιουργίαν (ἐπιστήμη - πνεῦμα - φαντασία - φιλοσοφία - λόγος) ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς σκοπιᾶς, δηλαδὴ ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ζωτικότητος τοῦ ἔθνους ἢ στενώτερον ἀπὸ καλλολογικῆς ἀπόψεως, δηλαδὴ ἐὰν ἔχει ὅλας τὰς προϋποθέσεις ἀληθοῦς ἐρεύνης καὶ δημιουργίας, γνώμων ἐτέθη ἡ ὑπηρεσία τῶν ὑφισταμένων γλωσσικῶν ἀγώνων. Καὶ οἱ μὲν ἀκολουθοῦντες τὸν ἀρχαϊσμὸν ἀγνοοῦν τὸν ἔντεχνον λόγον ὅταν οὗτος ἔχῃ γραφῆ εἰς δημωδέστερον ἰδίωμα, ἐνδιαφέρονται δὲ διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῶν στοιχείων τῆς παραδόσεως (ἀρχαῖον ὑλικὸν εἰς τὴν λαλουμένην), οἱ δὲ δημοτικισταὶ ἀρνοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν λογίαν παράδοσιν καὶ προσέχουν τὰ ἔργα τῆς φαντασίας καὶ τῆς σκέψεως ὅσα χρησιμοποιοῦν γλῶσσαν δημωδεστέραν. Καθρέπτης δὲ τῆς τοιαύτης ἀδικίας γίνονται αἱ γραμματολογίαι αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν καὶ συνταχθεῖσαι τὸ μὲν ὑπὸ τῶν καθαρολόγων κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, τὸ δὲ ὑπὸ τῶν δημοτικιστῶν κατὰ τὸν 20ον. Ἀλλ' ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ γλῶσσα σκοπὸς καὶ ὄχι μέσον ἐκφράσεως, ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους εἶναι κάτι εὐρύτερον καὶ δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν λαϊκισμόν, δηλαδὴ τὴν λαϊκὴν σκέψιν καὶ φαντασίαν ἐνδεδυμένας μὲ γλωσσικὸν ἔνδυμα νεωτερικόν. Ἐπομένως ἡ διδομένη διὰ τῶν συνήθων γραμματολογιῶν εἰκὼν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως (ἀπὸ τοῦ 1000 μ.Χ.) ἀλλ' ἰδίως μετ' αὐτήν, εἶναι ψευδὴς καὶ πεπλανημένη καὶ μακρὰν πάσης ἀληθείας, τὴν ὁποίαν πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὁ γραμματολόγος, ὡς ἱστορικός.

Βάσις τῆς ἀληθείας αὐταπόδεικτος εἶναι τὸ διπλοῦν τῆς παραδόσεως. Ἂν ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ ἔχῃ αὐτὴν τὴν ἰδιοτυπίαν, δὲν τὴν ἀλλάσσομεν μὲ τὸ νὰ τὴν ἀγνοῶμεν. Ἡ παλαιότης της ἄλλως ἐφάνη διὰ τῆς συνεξετάσεως τῶν λογίων καὶ δημωδῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παραλλήλως βαίνουν καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον. Καὶ ἡ καθ' ἡμέραν ζωὴ ἐπικυρώνει τὸ παλαιὸν τοῦτο φαινόμενον, τὸ ὁποῖον καὶ θὰ ἐξετάσωμεν εὐθὺς ἀμέσως.

α) Ἡ λογία παράδοσις στηρίζεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φυλετικὴν καταγωγήν, τὴν γλωσσικὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ὅταν ἡ σπάθη τοῦ κατακτητοῦ μετέβαλε τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς Ὀθωμανικήν, τὸ δουλεῦον ἔθνος εἶχε δύο στοιχεῖα νὰ παρηγορηθῇ: τὴν θρησκείαν του τὴν Ὀρθόδοξον καὶ τὸν ἐθνισμόν του. Αὐτὸς ὁ ἐθνισμὸς τότε ἐξεδηλώνετο κυρίως μὲν διὰ τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συνειδητοποιήσεως ὅλης τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Τὸ ὅτι ὁ Χαλκοκονδύλης ἔγραψε τὰ τῆς ἁλώσεως εἰς Θουκυδίδειον γλῶσσαν δὲν εἶναι τυχαῖον. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπρόσεχον εἰς τὴν Δύσιν τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, δὲν ἠδύναντο ἄνδρες εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὅπως ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὁ Ἀμιρούτζης, ὁ Κριτόβουλος, ὁ Ἴμβριος καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν μὲ τὴν ὁποίαν εἶχον γαλουχηθῇ. Ἡ θρησκεία ἦτο βεβαίως ἡ διαφοροποιοῦσα τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἀπὸ τὸν Μεσαιωνικόν, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα οἱ Ἕλληνες τοῦ μέσου αἰῶνος (τοῦ συνεχιζομένου καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν) δὲν ἠσθάνοντο κάποιαν ἀλλοίωσιν ἐθνικήν, ἀπεναντίας συνέχιζον τοὺς ἀρχαίους. Φορεὺς τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἦτο ἡ τάξις τῶν μορφωμένων πολιτικῶν καὶ λογίων, κληρικῶν καὶ διδασκάλων, ἡ ὁποία ἔμεινεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν δουλωθέντα λαόν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φιλοπαπικὴν ἀριστοκρατίαν, ἡ ὁποία ἐπροσκύνησε τὴν Δύσιν, διὰ νὰ σώσῃ, ὅπως ἐνόμιζε, δι' αὐτῆς τὸν δουλωθέντα Ἑλληνισμόν. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ φιλοσοφία του, οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς ἱστορικοὶ καὶ ποιηταὶ εἶχον δι' αὐτοὺς τὴν ἰδίαν ἀξίαν τὴν ὁποίαν εἶχον καὶ ὅταν τὸ Βυζάντιον ἦτο αὐτόνομον. Ἡ μόρφωσις παρείχετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, αἱ γραμματικαὶ σπουδαὶ ἐγίνοντο διὰ τῶν αὐτῶν βιβλίων, ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἔμεινεν ἀπαράλλακτος καὶ τὸ κήρυγμα εἰς τοὺς ναοὺς ἠκολούθει τὰ αὐτὰ πρότυπα. Κάθε ἐκδήλωσις τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ ἐπίσημος εἶχεν ἔκφρασιν λογίαν. Αἱ τελεταὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐξεφράζοντο διὰ αὐτῶν κειμένων γραφικῶν ὑμνογραφικῶν καὶ τελετουργικῶν καὶ ἡ συνεχιζομένη ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἠκολούθει τὰ ἴχνη τῆς προηγουμένης. Γενικῶς, ἡ λογία παράδοσις συνεχίζετο εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πνευματικῆς ζωῆς πέραν τοῦ λαϊκισμοῦ. Ἰδιαιτέρως περιελάμβανε τὴν ἐπιστήμην καὶ ὅταν αὕτη περιωρίζετο εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θεολογίαν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ ὅταν ἀργότερον, ὑποστᾶσα ξένην ἐπίδρασιν ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἐπόμενον ἦτο ὅτι ὁ κόσμος τῆς φαντασίας ἦτο ὡς πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν περιωρισμένος, ἀπεναντίας δὲ δύο παράγοντες ἐρρύθμιζον τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς κίνησιν. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ κλασσικισμός, ἡ ἐξακολούθησις δηλαδὴ τῶν ἀρχαίων προτύπων καὶ ἡ μίμησις κατά κάποιον τρόπον τῆς ἀρχαιοτέρας ζωῆς, αἱ προϋποθέσεις τῆς ὁποίας εἶχον ἐκλείψει. Ὁ ἄλλος παράγων εἶναι ὁ ἐπιστημονισμός, δηλαδὴ ἡ καλλιέργεια τῶν παιδευτικῶν ἐκείνων κύκλων διὰ τῶν ὁποίων μετεδίδετο ἡ ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀπήχησις τοῦ κλασσικισμοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ εἰς τὰς εὐρείας λαϊκὰς μάζας ἦτο τόση μόνον ὅση ἐπέτρεπεν ἡ γοητεία τῆς λατρείας καὶ τοῦ θρησκεύεσθαι. Ἀλλ' εἰς κράτος Ἀσιατικὸν καὶ ἀνελεύθερον δὲν θὰ ἐπέτρεπεν ὁπωσδήποτε ὁ κατακτητὴς μορφωτικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα ἀπηγόρευον εἰς τὴν Δύσιν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ φεουδαλικὴ πολιτεία.

Διὰ τῆς λογίας παραδόσεως διετηρήσαμεν τὴν συνείδησιν ὅτι εἴμεθα Ἕλληνες, τὸν Ὀρθόδοξον Χριστιανισμόν, τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνωριμίαν πρὸς τὸ ξένον πνεῦμα, τὰ ἐφόδια δ' αὐτὰ ἦσαν τεραστίας σημασίας κατὰ τὴν γενομένην πρὸς ἀνάστασιν τοῦ ἔθνους ἐξέγερσιν τὸν 19ον αἰῶνα.

β) Ἡ δημώδης παράδοσις στηρίζεται περισσότερον εἰς αὐτὴν τὴν ψυχικὴν ἰδιοσυστασίαν τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, τοῦ μὴ ἐπηρεασθέντος βαθύτερον ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν καὶ ἱκανοποιουμένου περισσότερον μὲ τὴν χαρὰν τῆς φύσεως παρὰ μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος. Ἡ δημώδης λογοτεχνία ὑπῆρξεν ἄγραφος καὶ γραπτή. Καὶ ἡ μὲν γραπτή, ὅση ἔχει τὸ ἔνδυμα

τῆς λαϊκῆς γλώσσης δὲν εἶναι πάντοτε οὔτε πηγαία, οὔτε ἄνευ ἐπιδράσεων κλασσικῶν καὶ ξένων (κατὰ τοῦτο συγγενεύουσα ἡ ταυτιζομένη μὲ τὴν λογίαν παράδοσιν). Σημαντικωτέρα ὅμως εἶναι ἡ ἄγραφος λαϊκὴ σκέψις καὶ φαντασία ἡ ἐκφράζουσα κάποιαν τάσιν παγανισμοῦ (βλέπε λέξιν) καὶ φυσιολατρείαν ξένα πρὸς τὸ Χριστιανικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ συγγενέστερα πρὸς τὸ ἀτομιστικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ φύσις εἰς τὴν δημώδη αὐτὴν δημιουργίαν εἶναι ἀκεραία, ζῶσα, μεταφέρεται δὲ εἰς τὴν ποίησιν ὡς κόσμος ὑγιὴς καὶ ἠθικῶς τελειωμένος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ παρηγορήσῃ καὶ νὰ ἀναπαύσῃ τὸν ἄνθρωπον τῶν χρόνων αὐτῶν πέραν παντὸς μυστηρίου. Ὁ λαϊκισμὸς πάλιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐκληλώνεται διὰ ποικίλων ἀπειραρίθμων σκέψεων ἐνδεδυμένων τὸ φόρεμα τοῦ παραμυθιοῦ, τοῦ μύθου, τῆς παροιμίας. Δὲν πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν συστήματα καὶ αἱρέσεις. Ἀλλ' ἡ φαντασία ἡ ὁποία εἶναι δεσπόζουσα τείνει εἰς τὴν δημιουργίαν μορφῶν ζωῆς καὶ τὰ ἔργα της ἔχουν εὐρυτέραν ἀπήχησιν εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας. Ὡς ἐκ τούτου ὁ λαϊκισμὸς τείνει νὰ διαδοθῇ, υἱοθετούμενος ὑπὸ τῶν λογίων, εἴτε ὑπὸ τὸ γλωσσικόν του ἔνδυμα, εἴτε ὑπὸ τοὺς ἐκφραστικούς του τρόπους, χάριν τῆς διαδόσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν ὑποστηριγμένων μορφῶν. Ἡ ἐπίδρασίς του δὲ συναντᾶται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία συγκαταβαίνει διὰ νὰ γίνεται τὸ κήρυγμα προσιτώτερον. Ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἡ δημώδης παράδοσις τείνει πρὸς τὸν ρωμαντισμόν, δηλαδὴ τὴν ὑποκατάστασιν τοῦ κλασσικισμοῦ διὰ μορφῶν συγγενεστέρων πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ τὴν κατὰ τὸν φυσικὸν κόσμον αἴσθησιν. Θ' ἀναγκασθῇ ὡς ἐκ τούτου νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ θρησκευτικὸν κίνημα καὶ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν φύσιν διὰ τοῦ Θεοῦ. Τότε ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις θ' ἀπομείνῃ τὸ κύριον γνώρισμα κινήσεως ἡ ὁποία δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ γλωσσική.

γ) Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο τάσεων καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν εἶναι φανερά. Ὑπάρχουν ἔντεχνοι συγγραφεῖς γράψαντες ἀρχαῖα ἐπιγράμματα καὶ δημώδη κηρύγματα ἢ φιλοσοφικὰς μελέτας εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ στίχους εἰς δημώδη. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀνεξήγητον. Ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ ὠργανωμένον πνεῦμα ἐβάδιζον κατὰ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, ἡ κληρονομία ἐβάρυνεν καὶ ἦτο ἀναντικατάστατος. Ἐξ ἄλλου ἡ ξένη ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν λογίων τῶν μορφουμένων εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἦτο καταφανὴς καὶ ἡ θετικὴ σκέψις δὲν ἠδύνατο νὰ μορφωθῇ ἔξω τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως. Ἀπεναντίας ἡ φαντασία ζωηρότερον εἶχεν ἐντονωτέραν ἐπίδρασιν ὅταν ἐλάμβανε μορφὰς δημώδεις καὶ ἐσυνέχιζε τοὺς ἐκφραστικοὺς λαϊκοὺς τρόπους τῶν παρελθόντων αἰώνων ἢ ἐμόρφωνε τὰ λογοτεχνικὰ εἴδη συνδυάζουσα τὰ Εὐρωπαϊκὰ παραδείγματα πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ἐγένετο κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς φραγκοκρατουμένας χώρας καὶ ἀργότερον εἰς τοὺς Φαναριωτικοὺς κύκλους (βλέπε περαιτέρω).

Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει τὸ διπλοῦν ρεῦμα τῆς κληρονομίας, ἡ συντήρησις καὶ ἡ ζωή, ἐὰν δὲν ἀπέβλεπεν εἰς δύο πνευματικοὺς σκοπούς: ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Ἔθνους, εἰς τὴν ἀντίδρασιν δηλαδὴ κατὰ πάσης ἀπορροφήσεως αὐτοῦ καὶ ἀλλοιώσεως προερχομένης ἐκ τῶν κατακτητῶν καὶ ἐκ τῶν Δυτικῶν· καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν προπαρασκευὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κινήσεως πρὸς ἀνάστασιν καὶ ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ.

Τὸ πρῶτον ἐγένετο ἰδίως διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία συνετήρησε τὰ σχολεῖα, τὴν κοινοτικὴν αὐτοδιοίκησιν καὶ τὰ προνόμια τοῦ Ἔθνους, ἐπολέμησε τὰς αἱρέσεις, τὴν ἕνωσιν μὲ τοὺς Φράγκους καὶ τὴν προσχώρησιν εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ἔδωσε δὲ τὴν διαρκῆ αἴσθησιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ δουλεύοντος ἀπέναντι τοῦ βαρβάρου δυνάστου. Εἰς τοῦτο ἔτεινε κάθε ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία, διὰ τῆς ὁποίας ἐπαιδεύθη καὶ συνετηρήθη τὸ Ἔθνος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ καλλιέργεια τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἂν σήμερον καλλολογικῶς ἢ ἀπὸ ἀπόψεως φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ αἱ ἐκδηλώσεις αὗται ὑστεροῦν ἢ ἀπέχουν ἀπὸ τὰς ἀναζητήσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας, δὲν σημαίνει τοῦτο ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀξία τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων εἶναι κατωτέρα καὶ ὅτι ἡ δι' αὐτῶν κίνησις τῶν ἰδεῶν εἶναι νεκρὰ καὶ ἀσήμαντος. Τὸ δεύτερον, ἡ προπαρασκευὴ πρὸς ἀνάστασιν, ἐξεπήγασεν ἀπὸ τὸ πρῶτον καὶ ἐπεβοηθήθη ἀπὸ τὴν δημώδη παράδοσιν, ἡ ὁποία παρεῖχεν ὅλον τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τῆς αὐτοθυσίας, τοῦ ἡρωϊσμοῦ, μὲ τὸ ὁποῖον ἦσαν ἐμποτισμένα τὰ ἔργα τοῦ φυσιολατρικοῦ λαϊκισμοῦ.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τὸ Ἔθνος εὑρέθη μεταξὺ δύο ἀλληλομαχομένων κόσμων, οἱ ὁποῖοι ἔτεινον νὰ τὸ ὑποτάξουν καὶ νὰ τὸ ἀπορροφήσουν. Ὁ ἕνας ἦτο ὁ κόσμος τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος μακρὰν ἀπεῖχεν ἀκόμη (φεουδαλικῶς διωργανωμένος ὅπως ἦτο) ἀπὸ τοῦ νὰ καλλιεργῇ τὰς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης, ὑπὸ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται μόλις ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ Δυτικὸς κόσμος ἔτεινε πρὸς τὴν μυθώδη Ἀνατολήν, δι' ἐπανειλημμένων Σταυροφοριῶν, ἀγοραπωλησιῶν καὶ κατακτήσεων εἶχεν ἐπεκταθῇ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον καὶ ἐπίεζεν ἀφαντάστως τὸν εἰς αὐτὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμὸν τῶν φραγκοκρατουμένων χωρῶν. Τὸ τίμημα τῆς ἑνώσεως (ὑποταγὴ εἰς τὸν πάπαν) ἐσήμαινεν ἀπάρνησιν τῆς λογίας παραδόσεως καὶ ἐπικυριαρχίαν πνευματικὴν τοῦ δεσποτικοῦ πνεύματος ἐπὶ τὸ ἐρευνητικὸν δαιμόνιον τῶν Ἑλλήνων. Θὰ εἶχε δὲ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἕνεκεν ἐλλείψεως διακρίσεως ἐθνολογικὴν ἀλλοίωσιν τῶν Ἑλλήνων. Ἂν αἱ φραγκοκρατούμεναι χῶραι ἀπεδείχθησαν ἀνθεκτικαὶ καὶ ὑπερενίκησαν, τοῦτο ἐπετεύχθη διὰ τῆς βοηθείας καὶ πνευματικῆς κοινωνίας τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνισμοῦ (Βυζαντίου πρὸ τῆς ἁλώσεως) καὶ τῆς ἐλευθέρας Ὀρθοδοξίας (Βυζαντίου μετὰ τὴν ἅλωσιν).

Ἐξ ἄλλου ὁ Ὀθωμανὸς βάρβαρος ἐπίεζε τοὺς Ὀρθοδόξους, ἀλλ' εἰς σημεῖον πολὺ ἐλαφρότερον τῶν Φράγκων. Ἐπέτρεψε δέ, διὰ λόγους πολιτικῆς προνοίας, τὰ προνόμια διὰ τῶν ὁποίων διετηρήθησαν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἔθνος. Ἠδιαφόρει διὰ τὰ δόγματα, ἀλλ' ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ χωρισμοῦ. Τὴν τοιαύτην ἀδυναμίαν αὐτοῦ ἐξεμεταλλεύθησαν οἱ Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ἐπροτίμησαν νὰ μείνουν μετὰ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν δοῦλοι, παρὰ νὰ προσφύγουν ἄνευ αὐτοῦ κόλακες τῶν ἰσχυρῶν τῆς Δύσεως. Ἐχωρίσθησαν λοιπὸν οἱ λόγιοι τοῦ Ἔθνους εἰς δύο ὁμάδας: ἡ μία αὐτῶν ὑπηρέτησε τὸν πάπαν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἔθνους, καὶ χάριν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ σκοποῦ οἱ φιλοδυτικοὶ ἐθυσίασαν τὴν Ὀρθοδοξίαν των. Εἰς ἀντιστάθμισμα μετέδωσαν τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν των εἰς τὴν Δύσιν, ἐβοήθησαν τὴν Ἀναγέννησιν, μετέδωσαν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἐκίνησαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Εὐρωπαίων διὰ τὸν πολιτισμόν μας καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν φιλολογικῶν ἐπιστημῶν τῆς Δύσεως.

Ἀπ' ἐναντίας οἱ ἐναπομείναντες εἰς τὴν Ἀνατολὴν συνετήρησαν τὴν μόρφωσιν τοῦ Ἔθνους, διετήρησαν καὶ ἐσυνέχισαν τὴν λογίαν παράδοσιν καὶ συνεδύασαν αὐτὴν μετὰ τῆς λαϊκῆς ἢ συνυπηρέτησαν καὶ τὰς δύο. Ἂν ἔλειπαν, χωρὶς αὐτοὺς τὸ Ἔθνος θὰ ἔμενεν εἰς τὸ σκότος καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν φιλοδυτικῶν δὲν θὰ ἔφθανε νὰ τὸ μορφώσῃ.

Τὰ δύο αὐτὰ μεγάλα ρεύματα συναντῶνται ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος. Τότε οἱ μὲν φιλοδυτικοὶ δὲν ἐλπίζουν, πλὴν εἰς σταυροφορίαν τοῦ πάπα καὶ ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐμπορικὴ τάξις τῶν ραγιάδων Ἑλλήνων ἀρχίζει νὰ ἐξυπνᾷ καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ νὰ διοργανώνεται. Οἱ δὲ φιλοανατολικοὶ σπουδάζουν εἰς τὴν Δύσιν, ἐκμεταλλεύονται τὰ φῶτα τῆς παιδείας, τὰ ὁποῖα μετέφερον ἐκεῖ οἱ φιλοπαπισταὶ καὶ ἐπιστρέφουν εἰς Ἀνατολὴν διὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὸν λαόν. Ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Σχολάριος ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἀποθάνει. Ὁ Πηγᾶς, ὁ Λούκαρις, ὁ Μαργούνιος, ὁ Μ. Συρῖγος ἐκκινοῦν ἀπὸ φραγκοκρατουμένην περιοχήν, σπουδάζουν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλ' ἐπανέρχονται εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὸν λαό. Νέον κίνημα πνευματικόν, τεραστίας σημασίας ἀνακύπτει: ἡ Προτεσταντικὴ μεταρρύθμισις. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔχει τώρα νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἐπιρροήν.

Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἁπλοῦται ἡ γνῶσις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ συμβιβάσῃ τὴν διδασκαλίαν των καὶ τὰ πειράματα καὶ τὴν ἔρευναν πρὸς τὴν ἰδίαν της παράδοσιν.

Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ ἀγροτικὸς ἰδίως πληθυσμὸς ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἰδίας του πνευματικὰς ἐκφράσεις, τὰ τραγούδια του, τὴν γλῶσσαν του, τὴν μουσικήν του καὶ τοὺς μύθους του. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει βοηθήσει τὴν παιδείαν καὶ ἡ συναίσθησις τῆς κληρονομίας συμβαδίζει πρὸς τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὴ ἡ διπλῆ παράδοσις ἀντιμαχομένη, συμβιβαζομένη, ἀντιφάσκουσα, ἀλλὰ πάντοτε συνυπάρχουσα, ἑτοιμάζει τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν μετ' αὐτὸν προσπάθειαν πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ΤΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἀγροτικοὶ χῶροι. Ὁ ὑποστὰς τὰς μεγαλυτέρας φθορὰς ἀπὸ τὴν κατάκτησιν ἦτο ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς καὶ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἦτο ὑποκείμενος εἰς ἐπιδημίας, ἐρημώσεις ἐξ ἐπιδρομῶν, μετακινήσεις καὶ λιμούς. Ἀλλ' ἡ ἐπιβίωσίς του, εἰς τὰ ὀρεινὰ μάλιστα, ἦτο εὐκολωτέρα. Διὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ συντηρῇ καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας οὐσιαστικῶς ὅπως ἦτο ἀδούλωτος, ἀφοῦ ἡ κυριαρχία τῶν κατακτητῶν δὲν ἦτο πάντοτε εὔκολον νὰ φθάσῃ ἐξ ἴσου καταπιεστικῶς εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Κρήτης, ὅσον ἠσκεῖτο εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς πεδιάδας. Ἡ ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζῇ ἀκαταπίεστος, ἀντικρύζει καὶ παρατηρεῖ ἐκ τῶν ὀρέων τὸν ἄλλον κοινωνικὸν κόσμον, ταυτίζεται μὲ τὴν ἄψυχον φύσιν, τὴν βλάστησιν καὶ τὰ βοσκήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται, εἶναι ὅλως διόλου διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν μικρολόγον πολιτικὴν τοῦ ἐντὸς φρουρίου ἢ ὑπὸ ἐχθρικῶν δυνάμεων καταπατουμένης πεδιάδος, κλεισμένου ἀστοῦ καὶ ἐργάτου, τοῦ φροντίζοντος διὰ τὴν συντήρησιν τῆς οἰκογενείας του. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἀγρότου, καὶ μάλιστα τοῦ ὀρεινοῦ, καὶ τοῦ ναυτίλου ἀκόμη, τοῦ παλαίοντος μὲ τὴν θάλασσαν, εἶναι ἄμεσος καὶ αἱ ἐντυπώσεις ζωηραί: τοιουτοτρόπως καὶ τὸ φρόνημα πολλάκις προβάλλει ἀδούλωτον, χαλυβδώνεται ὁ χαρακτὴρ καὶ τὸ ποιητικὸν πνεῦμα βοηθεῖται ἀπὸ τὴν φαντασίαν τὴν ὁποίαν ἀναπτύσσουν ἄπειροι ἐντυπώσεις ἀμέσου βίου.

Κατὰ ταῦτα ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ μὴ ἀστοῦ καὶ πεδινοῦ Ἕλληνος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς δύο κύκλους, τὸν πρῶτον

καὶ μεγαλύτερον, τὸν ὀρεινόν, καὶ τὸν δεύτερον καὶ μικρότερον, τὸν θαλασσινόν.

Ὁ ὀρεινὸς κύκλος περιελάμβανε τοὺς ὀρεινοὺς χώρους τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος μεταξὺ Στερεᾶς, Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας, ὅπου ἰδίως ἀνεπτύχθη ἡ κλέφτικη ποίησις παραπλεύρως πρὸς τὴν ἐναλλαγὴν κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν. Ἀκόμη ὀρεινὰς περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου, τοῦ Πόντου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, ὅπου συνδυάζονται τὰ ἀκριτικά, τὰ ἡρωϊκὰ καὶ τὰ διηγηματικὰ τραγούδια. Ἀπὸ τὰ ὁρμητήρια αὐτὰ τὸ τραγούδι κατῆλθε πρὸς τὰς πεδιάδας καὶ ἁπλώθη εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικήν, τὰς νήσους καὶ τὴν Ἀνατολήν.

Παραλλήλως ὁ νησιωτικὸς κύκλος περιλαμβάνων ἐρωτικὰ καὶ θαλασσινὰ τραγούδια, ἐπέδωσεν εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἀπὸ τῶν βορειοτέρων μέχρι τῶν νοτίων Σποράδων. Ἡ μαντινάδα, τὸ δίστιχον, εἶναι τὸ λεπτότερον δεῖγμα λυρισμοῦ, σατύρας καὶ αἰσθηματολογίας τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἔψησεν ἡ ἅλμη. Τὰ κέντρα αὐτὰ ἐξηκολούθησαν νὰ λειτουργοῦν καὶ νὰ παράγουν ἐφ' ὅσον ἡ ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων παρέμεινεν ἡ αὐτὴ ἀνάλογος πρὸς τὰς κοινωνικὰς καταστάσεις, τελευταίως δ' ἐξέπεσαν εἰς τὴν παραγωγὴν ἁπλῶν ριμῶν, ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἰδίως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα.

Τί ἔδωσαν οἱ ἀγροτικοὶ χῶροι εἰς τὴν Νοελληνικὴν φιλολογίαν; Τὸ κυριώτερον προϊὸν τῆς φαντασίας, τὴν ἀπρόσωπον δημῴδη ποίησιν καὶ φιλολογίαν. Ἡ γλῶσσα της εἶναι ἀμιγῶς λαϊκή, τὰ μέτρα σταθερά, τὸ ὕφος ἐλειάνθη ἀπὸ τῆς τριβῆς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα. Ἡ ἔκφρασις εἶναι ζωηρὰ καὶ λάμπουσα. Τὸ αἴσθημα πηγαῖον. Ἡ φύσις, ὡς ἐλέχθη ἤδη, κατοπτρίζεται εἰς αὐτὴν ἀκεραία: κάποτε προσωποποιοῦνται καὶ τὰ βουνά, τὰ δένδρα, τὰ πουλιὰ αἰσθάνονται ὡς ἄνθρωποι καὶ ὁμιλοῦν. Εὐγενῆ αἰσθήματα ἀγάπης, ἀφοσιώσεως καὶ ἡρωϊσμοῦ ἀναπτύσσονται· τὰ διδάγματα εἶναι ὀλίγα, ἀλλ' ἡ ζωϊκὴ πεῖρα εἶναι εἰς αὐτοὺς πολλή. Ὁ θάνατος εἶναι ὁ καταλυτὴς τῆς μόνης ἐχούσης ἀξίαν ζωῆς καὶ εἶναι μόνον ἐπιθυμητὸς χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας. Ἡ ζωὴ εἶναι γλυκεῖα, ὁ Ἅδης σκοτεινός, ἡ γυναῖκα ἀνάπαυσις, ὁ ἔρως εὐγενὲς αἴσθημα. Ὁ ἀὴρ καὶ ἡ φύσις ἡ ἀγέραστος ἀνώτερα πάσης μεταθανατίου δικαιώσεως. Ἡ ξενητεία πικρά, ἡ δουλεία ἀφόρητος. Ἱστορία διὰ τὸν ποιητικὸν αὐτὸν κύκλον, Γραφή, Μεταφυσικὴ εἶναι τρία στοιχεῖα ὅλως διόλου διάφορα τῶν γνωστῶν ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως.

Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς τὰ δημιουργήματα τοῦ λαϊκοῦ λόγου εἶναι ἀνυπέρβλητα. Οἱ προσωπικοὶ δημιουργοί, ἰσχυροὶ ζωϊκοὶ χαρακτῆρες, ἐθυσιάσθησαν εἰς τὴν ἀνωνυμίαν ἔναντι τοῦ σπουδαιοτέρου ἀνταλλάγματος τῆς λειάνσεως καὶ τριβῆς ἀπὸ τὸ ἀνακυκλοῦν τὰ λαϊκὰ μνημεῖα πλῆθος.

Ἐκκλησιαστικά. Ἐξ ἄλλου ἔχομεν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κέντρα, ὅσα ἐξαρτῶνται καὶ ἐκπορεύονται ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ὑπάγονται καὶ τὰ ἄλλα τρία Ἑλληνικὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι ἦσαν ὀλιγάριθμοι. Καὶ πρῶτον ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ τροφὸς ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀνατολῆς, ἡ συντηροῦσα σχολεῖα (Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ ἢ Πατριαρχική) καὶ τὴν γραφειοκρατικὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου διὰ πρωτονοταρίων, νοταρίων, ἱστοριογράφων, ρητόρων κλπ. ἀξιωμάτων της. Κατόπιν αἱ ἀπ' αὐτῆς ἐξηρτημέναι Ἑλληνικαὶ ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ μητροπόλεις καὶ αἱ ἀπ' αὐτῶν ἐπισκοπαί, ἀριθμούμεναι καθ' ἑκατοντάδας ὅλας καὶ ἰδρυμέναι ὄχι μόνον εἰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπαρχίας ἀμορφώτων Βαλκανικῶν χωρῶν, τῶν ὁποίων ὕψωσαν τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον.

Πᾶσα ἕδρα ἀρχιερέως ἦτο πυρὴν εἰς τὸν ὁποῖον συνετηρεῖτο ἡ λογία παράδοσις διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς παιδείας, τῆς λογίας γλώσσης, τῆς συντηρήσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συνειδητοποιήσεως τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος. Οἱ ἀρχιερεῖς ἐπώπτευον τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς ἐνοριακὰς μονάς, ἐνεγράφοντο συνδρομηταὶ εἰς ἐκτυπούμενα βιβλία, συνέλεγον χειρόγραφα, ἐξαπέλυον ἐγκυκλίους, ἐμόρφωνον τὸν κλῆρον, συνετήρουν σχολεῖα καὶ ἐδημιούργουν περὶ ἑαυτοὺς κύκλον λογιωτέρων ἀνθρώπων. Ἀπονέμοντες δὲ ὀφφίκια (ἀξιώματα) εἰς λογίους ἐμπόρους καὶ ἄλλους συνετοὺς ἄνδρας, εἵλκυον τὴν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν παράδοσιν ἀγάπην τῶν πραγματευτῶν, τῶν κτηματιῶν καὶ τῶν διακρινομένων ἐπὶ εὐφυΐᾳ ὑποδούλων. Καὶ ἐδίδασκον μὲν φανερῶς ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν Ἑλλήνων ἐσκλάβωσε τὸ Γένος, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδέποτε ἐθεώρησεν ἴσον πρὸς τὸν Μουσουλμανισμὸν τὸν ὑπερέχοντα Χριστιανισμόν, οὐσιαστικῶς ἑπομένως εἶχον διαφοροποίησιν πνευματικὴν οἱ δουλεύοντες ἀπὸ τοὺς ἀγροίκους δυνάστας. Οἱ ἀρχιερεῖς ἐν τούτοις ἔπρεπε νὰ πολιτεύωνται, ὡς ἐξηρτημένοι ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ διακινδυνεύοντες.

Μεγαλυτέραν ὅμως ἐλευθερίαν εἶχον αἱ μοναί, αἱ διεσπαρμέναι εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, εἰς τὰς ὁποίας κατέφευγον ὄχι μόνον οἱ αἰσθανόμενοι τὴν μόνωσιν ὡς λύτρωσιν ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ὑπελόγιζον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ράσου ἐπὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κατακτητοῦ. Ἐξασφαλίζοντες διὰ γενναίων ἢ ἀσημάντων προσφορῶν τὸ ἀδούλωτον τῶν μοναστηρίων, ἐκλείοντο ἐντὸς τῶν περιτειχισμάτων των, ἐμορφώνοντο ἀπὸ τοὺς παλαιοτέρους εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν θύραθεν παιδείαν, ἤσκουν τὴν (καὶ εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς) γνωστὴν διπλωματίαν τῶν κληρικῶν καὶ ἐξεπορεύοντο κατόπιν εἰς τὰ τέσσαρα πέρατα τῆς Ἀνατολῆς, μαχόμενοι ὑπὲρ τῶν καθιδρυμάτων των καὶ τῆς στηρίξεως τῆς Πίστεως. Ἐνδεχομένως ἡ στήριξις αὐτὴ νὰ ἐγίνετο πολλάκις διὰ μέσων τὰ ὁποῖα σήμερον ἀποδοκιμάζονται. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πνευματικῆς αὐτῆς στρατιᾶς, ἡ ὁποία παρεῖχε χειμάρρους ζωοποιῶν ὑδάτων διὰ τῶν ὁποίων ἐποτίσθη ἡ πνευματικὴ ἔρημος τῆς Τουρκοκρατίας, δὲν ὑπῆρξε μικρόν. Πρῶτον ἀνενεώνοντο διὰ τῶν μοναχῶν τὰ στελέχη τοῦ ἀνωτέρου ἀγάμου κλήρου καὶ ἐτελοῦντο δι' αὐτῶν πολλάκις καθήκοντα ἐφημερίων. Ὕστερον συνετηρεῖτο ἡ παράδοσις ζῶσα καὶ ἐστηρίζετο ἡ Πίστις. Τρίτον, συνεκεντρώθησαν εἰς τὰς μονὰς δεκάδες χιλιάδες κωδίκων φιλολογικῶν, ἐκκλησιαστικῶν καὶ μουσικῶν καὶ χιλιάδες παλαιοτέρων φορητῶν εἰκόνων διὰ τῶν ὁποίων ἐσώθη ἡ παλαιοτέρα φιλολογία καὶ τέχνη. Παραλλήλως δημιουργικῶς συνεχίσθη αὐτὴ ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλολογία, διὰ τῆς ἀναδείξεως καλλιτεχνῶν, ποιητῶν, ὑμνογράφων, ἐκδοτῶν κλπ. Τὰ ὀνόματα τοῦ Καισαρίου Δαπόντε, τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου καὶ τοῦ Γερασίμου Βλάχου, δεικνύουν ὅτι οἱ μοναχοὶ ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσουν τὴν φιλοσοφίαν, τὰ γεωπονικά, τὴν λεξικογραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλολογίαν ἐξ ἴσου καλῶς μὲ οἱουσδήποτε ἄλλους Εὐρωπαϊκῆς παιδεύσεως κληρικούς.

Τοιαῦτα μοναστικὰ κέντρα μεγάλα ἦσαν: α) Τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ ὁποῖον ἤκμαζε πέντε αἰῶνας ἤδη πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὸν μέσον πολιτισμόν. β) Τὰ Μετέωρα εἰς Θεσσαλίαν, κέντρον ζωγράφων καὶ συλλογῶν χειρογράφων. γ) Τὸ Σινᾶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, τοῦ ὁποίου οἱ μοναχοὶ ἀνέπτυσσον πλουσίαν δρᾶσιν εἰς Ἀνατολήν, εἶχον δὲ καὶ τὴν εὔνοιαν τῶν ἀρχόντων τῆς Δύσεως καὶ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον διέσωσαν τὸν Ἑλληνισμὸν ἐν μέσῳ ἀγρίων νομάδων λαῶν. δ) Τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου τὸ πατριαρχεῖον - μονὴ Ὀρθοδόξων - ἠγωνίζετο ἐπὶ αἰῶνας διὰ τὴν διάσωσιν τῶν προσκυνημάτων. ε) Αἱ μεγάλαι μοναὶ τοῦ Πόντου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου. στ) Ἡ μονὴ τῆς Πάτμου, πλουσία εἰς χειρόγραφα, κειμήλια καὶ ἀποστολὰς εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Φανάριον. Κέντρον μορφωτικὸν ἦτο τὸ Φανάριον ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐκεῖ λειτουργίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς τάξεως τῶν Φαναριωτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο τόσον οἱ λαϊκοὶ τιτλοῦχοι τοῦ θρόνου ὅσον καὶ οἱ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τῆς βεζυρίας καὶ τῶν ἡγεμονιῶν. Οἱ ἄνδρες οὗτοι (καὶ γυναῖκες ἀρκεταί) εἰς τὴν ἐκπαίδευσίν των ὄχι μόνον ἠκολούθουν τὴν διπλῆν παράδοσιν ἀσχολούμενοι καὶ μὲ τὰς θεολογικὰς μελέτας, ἀλλ' ἐσπούδαζον εἰς τὴν Δύσιν (ἰατροὶ διὰ νὰ εἶναι πλησιέστεροι πρὸς τοὺς κρατοῦντας καὶ ὠφελιμώτεροι), καὶ ἀργότερον ἐπλησίασαν τὴν Γαλλικὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν σκέψιν. Διεμόρφωσαν δ' ἕνα εἶδος ἱκανότητος χειρισμοῦ τῶν πραγμάτων, τὸν φαναριωτισμόν. Οἱ αὐτοὶ ἄνδρες ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἡγεμόνες τῶν Παραδουναβίων χωρῶν, ὅπου ἐπροστάτευον τὰ γράμματα, τὴν ἵδρυσιν τυπογραφείων, σχολείων, ἐπεχορήγουν διὰ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων καὶ τὴν μόρφωσιν ἐπιστημόνων καὶ διδασκάλων. Ἀπὸ τοὺς κύκλους αὐτοὺς ἐξεπορεύθη ὁ Παναγιωτάκης Νικούσιος, συζητὴς θεολογικὰ θέματα, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἱστοριογράφος, Ἑλληνιστὴς κλπ., καὶ αὐτὸς ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ ὁ Χριστόπουλος. Στιχουργοὶ ἀσήμαντοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κύκλοι φιλολογικοὶ παρακολουθοῦντες τὴν Γαλλικὴν ποίησιν καὶ τὸ Ἰταλικὸν θέατρον, πρόδρομοι τῶν κατοπινῶν δημοσιογράφων κλπ. Ὁ κύκλος αὐτὸς τῶν Φαναριωτῶν θὰ ἐπηρεάσῃ κατόπιν καὶ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον πνευματικῶς.

Φραγκοκρατούμεναι περιοχαί. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν Δύσιν ἦτο ἄμεσος, ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς ἐδούλευσεν εἰς τοὺς Φράγκους, δηλαδὴ τὰς δύο μεγαλυτέρας Ἑλληνικὰς νήσους, τὴν Κύπρον (1570), τὴν Κρήτην (1669), τὸν Μορέαν, τὴν Ρόδον καὶ τὴν Ἑπτάνησον (1798). Ἐκεῖ ἡ Ἐκκλησία διέσωζεν, ὅπως ἠδύνατο, τὴν λογίαν παράδοσιν, ἀλλ' οἱ εὐφυεῖς νέοι ἠδύναντο νὰ ἀπέρχωνται εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἄλλους χώρους τῆς Δύσεως καὶ νὰ σπουδάζουν κλασσικὰ γράμματα, τόσον ὅσον καὶ νὰ παρακολουθοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν νεωτέρων φιλολογιῶν, τῆς λυρικῆς ποιήσεως, τοῦ θεάτρου, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστοριογραφίας. Ἑπόμενον ἦτο ὅτι ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς χώρας των συνετήρουν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἐπωφελοῦντο τῆς δημώδους παραδόσεως, τῆς λαϊκῆς γλώσσης καὶ τῶν παραδεδομένων μορφῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνέπτυσσον νέα λογοτεχνικὰ εἴδη. Τοιουτοτρόπως ἐγράφησαν Ἑλληνικὰ σονέττα ἀπὸ Κυπρίους καὶ Κρῆτας, θέατρον καὶ ἔπος ἀνεπτύχθη εἰς Κρήτην, εἰς δὲ τὴν Ἑπτάνησον ἤκμασαν τὰ γράμματα, ὥστε νὰ προπαρασκευασθῇ ἡ σχολὴ τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἀκόμη ὅτι εἰς τὰς φραγκοκρατουμένας χώρας ἡ λογοτεχνία ἐγράφη Ἑλληνιστὶ καὶ μάλιστα κατ' ἐπίδρασιν τῶν ἀνωνύμων λαϊκῶν ἔργων, ἐξελληνίσθησαν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ Φραγκικὴν καταγωγὴν καὶ μόρφωσιν ἔχοντες συγγραφεῖς. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἐκεῖ ὑπερίσχυσε καὶ οἱ ἔποικοι φεουδάρχαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δώσουν οὐδὲν ἔργον ἀλλόγλωσσον. Ἀπεναντίας οἱ Ἕλληνες ἐτήρησαν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἰδέας καὶ τὴν παιδείαν τῆς Δύσεως καὶ ἀκόμη καὶ εἰς ξένας χώρας εὑρισκόμενοι ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐκεῖ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα. Τοῦτο δὲν εἶναι ἐκ τῶν μικροτέρων κατορθωμάτων τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἀστικὰ κέντρα. Ὅπως διεμορφώθη μία ἀστικὴ τάξις εἰς τὸ Φανάρι καὶ εἰς τὰς ἡγεμονίας, ἡ ὁποία ἀνεξαρτήτως τῶν ἐκκλησια-

στικῶν καθηκόντων, ἠσχολεῖτο μὲ τὰ γράμματα, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀποδήμου καὶ διοργανωθέντος ἔξω 'Ελληνισμοῦ ἢ δι' ἄλλους εἰδικωτέρους ἑκάστοτε λόγους, ἀνεπτύχθησαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας κέντρα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετιμᾶτο καὶ ἐπεδιώκετο ἡ παιδεία, τὰ γράμματα καὶ ἡ τέρψις διὰ τῆς λογοτεχνίας. 'Εκτὸς τῆς 'Ακαρνανίας, τῶν Κυδωνιῶν, τῶν δύο μεγαλυτέρων πόλεων τῆς Κρήτης, τῆς Δημητσάνης, ἄλλαι πόλεις καὶ περιοχαὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὰ γράμματα, ὅπως τὰ 'Ιωάννινα (ὅπου ἡ δικτατορία τοῦ 'Αλῆ παρεῖχε δυνατότητας ἀναπτύξεως), εἰς τὰ ὁποῖα συντηροῦνται σχολεῖα, διδάσκουν καὶ πειραματίζονται ἄνδρες ὅπως ὁ Κοσμᾶς Μπαλᾶνος, ὁ 'Αθανάσιος Ψαλίδας κλπ. 'Η Χίος, ἡ ὁποία μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐμπόρων καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς καταγομένου Κοραῆ δεικνύει ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μόρφωσιν. 'Η Μοσχόπολις τῆς Βορείου 'Ηπείρου, ὅπου εἰς ἴδιον τυπογραφεῖον ἐτυπώθησαν ἀρκετὰ βιβλία κλπ.

'Ιδίως κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἀνεπτύχθησαν εἰς 'Ελληνικὰ πνευματικὰ κέντρα ἐκτὸς τοῦ 'Ιασίου, τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τῆς 'Ενετίας, ἡ Βιέννη, ἡ Βουδαπέστη, ἡ 'Οδησσός, ἡ Τεργέστη καὶ ἄλλαι πόλεις τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπου διωργανώθησαν κανονικῶς οἱ "Ελληνες, ἐτυποῦντο βιβλία, ἐξεδίδοντο ἐφημερίδες καὶ ἐγένοντο αἱ πρῶται θεατρικαὶ παραστάσεις.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΑΙ ΙΔΕΑΙ

Φιλοσοφία. Κατὰ τὴν ἄλωσιν εὑρέθημεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Πλατωνισμοῦ, ὡς ἀντιπροσωπευτικοῦ τοῦ πνεύματος τῆς 'Αναγεννήσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐγνωρίζετο περισσότερον ὁ ἄνθρωπος. 'Η 'Εκκλησία ἐν τούτοις συνετήρει τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐξηκολούθει διὰ τῶν ἱερωμένων τὴν μελέτην τοῦ 'Αριστοτέλους, διὰ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιοῦτο τὸ δόγμα. 'Ο Γεννάδιος ὁ Σχολάριος εἶναι ὁ ἴδιος 'Αριστοτελικός, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πλατωνίζοντα Γεώργιον Γεμιστόν, ἀλλ' ὁ Σχολάριος μεταφράζει ἐκ τῆς Λατινικῆς Δυτικοὺς φιλοσόφους, ἡ δὲ γνῶσις τοῦ πνεύματος τοῦ Θωμᾶ τοῦ 'Ακινάτου δὲν ἀντίκειται πλέον πρὸς τὴν 'Ανατολικὴν παράδοσιν. Καὶ μετὰ ταῦτα ὁ 'Αριστοτέλη ἀπασχολεῖ τοὺς θεολόγους μέχρι τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τοῦ Γερασίμου Βλάχου (τέλος 17ου αἰῶνος). Τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος εὐκολύνει ἡ ὑπὸ "Ελληνος φιλολόγου τοῦ Μάρκου Μουσούρου (1514) ἔκδοσις τῶν ἔργων. 'Ο Βησσαρίων παρεμβαίνει εἰς τὰς συζητήσεις εἰς τὴν Δύσιν μεταξὺ τῶν προσφύγων 'Ελλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι δὲν ἀνεγνώριζον τὴν ἀξίαν τῶν Πλατωνικῶν ἔργων καὶ ἄλλοι μόνον αὐτὰ παρεδέχοντο καὶ ἀποκαθιστᾶ τὰ πράγματα διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας καὶ τῶν δύο. 'Αλλ' ἡ μελέτη τῶν δύο τούτων κορυφαίων δὲν ἠδύνατο νὰ γονιμοποιήσῃ εἰς τὴν 'Ανατολὴν τὴν νεκρὰν ἐκ τῆς δουλείας φιλόσοφον διάθεσιν, ἐπομένως μόνον μορφωτικὴν ἀξίαν εἶχεν. Οὐδ' ὁ φιλελεύθερος Κοραῆς ἀπέβλεψέ ποτε πρὸς τὸν ἄλλως ἀριστοκρατικὸν Πλάτωνα.

'Απεναντίας εἰς τὴν 'Ανατολὴν ἤρχισαν νὰ ἔχουν ἀπήχησιν αἱ νέαι ἐπιστημονικαὶ κατακτήσεις καὶ νὰ γεννᾶται ἐνδιαφέρον διὰ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, ὅπως τὴν ἀστρονομίαν, τὴν φυσικὴν πειραματικήν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν νεωτέραν ἰατρικήν. Τὴν τοιαύτην κίνησιν ηὐνόησαν ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, ὁ Χρύσανθος Νοταρᾶς, κατόπιν πατριάρχης 'Ιεροσολύμων καὶ ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρης, πολυμαθὴς ἐπιστήμων καὶ διδάσκαλος. Δι' αὐτοῦ συνεδέθη ἡ 'Ελληνικὴ σκέψις πρὸς τὴν σύγχρονον μεταφυσικήν.

Καὶ αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν ἴδιως εἰς Γαλλίαν, κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, εὗρον ἀπήχησιν ἀλλὰ καὶ ἀντίδρασιν εἰς τὴν 'Ανατολήν. 'Ο ὀρθολογισμὸς τῶν 'Εγκυκλοπαιδιστῶν (βλέπε λέξιν) δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς 'Εκκλησίας. Αἱ ἰδέαι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος συνεβάδιζον μὲ φιλελευθέρας ἀρχὰς τὰς ὁποίας οἱ ἱερωμένοι ἔβλεπον βλαπτικὰς διὰ τὴν 'Εκκλησίαν εἰς τὴν 'Ανατολήν, καθὼς μάλιστα εἰς τὴν πρᾶξιν συνεδέοντο μὲ ἀνατροπὴν τῆς καθεστηκυίας τάξεως εἰς τὴν Εὐρώπην.

'Εδῶ πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα τῶν Μεθοδίου τοῦ 'Ανθρακίτου, Βικεντίου τοῦ Δαμωδοῦ, 'Ιωσήπου τοῦ Μοισιόδακος (μολονότι μὴ "Ελληνος, γράψαντος ὅμως καὶ ὑπηρετήσαντος τὴν 'Ελλάδα). 'Ονόματα καὶ θεωρίαι ὅπως τοῦ Νεύτωνος, τοῦ Βολταίρου καὶ τοῦ Ρουσσώ, ἤρχισαν νὰ γίνωνται γνωστὰ καὶ εἰς τὸν 'Ελληνικὸν χῶρον.

Θεολογία. 'Η διαίρεσις τῶν 'Ελλήνων εἰς φιλοδυτικοὺς καὶ φιλανατολικούς, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐπηρεάσῃ καὶ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν θεολογίαν. 'Εξ αὐτῶν ἄλλοι μέν, οἱ συντηρητικώτεροι, εἴτε παρεδέχοντο τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα ὅπως ὁ Ματθαῖος Καρυοφύλλης καὶ ὁ Λέων 'Αλλάτιος εἴτε ἁπλῶς συνεπάθουν πρὸς τὴν Λατινικὴν 'Εκκλησίαν, ὅπως ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, ὁ Γ. Κορέσιος, ὁ Μελέτιος Συρίγος. Οἱ προοδευτικώτεροι, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν Λατινικὴν 'Εκκλησίαν συνεπάθησαν τοὺς Προτεστάντας καὶ τὴν Μεταρρύθμισιν (βλέπε λέξιν) καὶ ἀντετάχθησαν εἰς τὴν Οὐνίαν ('Ελληνόρρυθμος Λατινικὴ ἐκκλησία εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγονται οἱ Οὐνῖται, περὶ τῶν ὁποίων βλέπε ἐκτενῶς εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τοῦ «ΗΛΙΟΥ»), ὅπως ὁ Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος κ.ἄ. Οἱ ἀσυγκρίτως ὅμως περισσότεροι ἀντετίθεντο πρὸς τὰς δύο κατηγορίας, τοὺς φιλολατίνους καὶ τοὺς φιλοπροτεστάντας καὶ ἴσταντο μακρὰν πάσης πολιτικῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τὸ δόγμα, ὅπως ὁ Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, πατριάρχης 'Αλεξανδρείας, ὁ εἰς Βενετίαν ἀρχιεπίσκοπος Γαβριὴλ Σεβῆρος, ὁ πατριάρχης 'Αλεξανδρείας Γεράσιμος Παλλαδᾶς κ.ἄ. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν, οἱ μὲν 'Ορθοδόξου Πίστεως κατεπολέμουν τὸν παπισμὸν διὰ πραγματειῶν κατὰ τῶν πρωτείων τοῦ πάπα, δογματικῶν συζητήσεων περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος, καταδίκης τῶν ἀζύμων καὶ τῶν λοιπῶν καινοτομιῶν τῆς Λατινικῆς 'Εκκλησίας, ἔγραφον λόγους κατ' 'Ιουδαίων, δογματικὰς πραγματείας καὶ διδαχάς. κ.λ.π. Οἱ δὲ φιλοπροτεστάνται δι' ἀμφιβόλων ὁμολογιῶν ἐζήτουν τὴν προσέγγισιν πρὸς τὰς μεταρρυθμιστικὰς 'Εκκλησίας, κατεπολέμουν τοὺς Δυτικοὺς ἢ ἐνεωτέριζον φιλοσοφικῶς, γινόμενοι αἴτιοι πραγμάτων καὶ διδάσκοντες ὅσα ἡ ἐπίσημος 'Εκκλησία ἠδυνάτει νὰ υἱοθετήσῃ.

'Εκ τῶν ἄλλων, οἱ μὲν φιλοδυτικοὶ ἦσαν συντηρητικώτεροι πρὸς κάθε τι τὸ καινοτομούμενον, ἀλλ' ἀπέκρουον τὴν ἐπιβολὴν τῶν Δυτικῶν ἐπὶ τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκκλησίας. "Αλλως ὅμως εἶχον οἱ προσχωρήσαντες εἰς τὴν Λατινικὴν 'Εκκλησίαν, ὅσοι διὰ συγγραφῶν ἐζήτουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ 'Εκκλησία αὕτη εἶχε κοινὴν Μητέρα πρὸς τὴν ἀρχαίαν 'Εκκλησίαν καὶ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες ἐδίδαξαν ὅ,τι ἡ Λατινικὴ 'Εκκλησία ἐπρέσβευε περὶ τὸ δόγμα. 'Ο ἐπιφανέστερος τούτων ἦτο ὁ Χῖος Λέων 'Αλλάτιος, ἀνὴρ λαϊκός, ζήσας εἰς Ρώμην, γνωρίσας τὴν χειρόγραφον ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ὅσον ἐλάχιστοι σοφοί, καὶ γράψας ἄπειρα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀπόψεών του. Εἰς Ρώμην εἰδικὴ ἀνωτάτη σχολὴ διὰ τοὺς "Ελληνας τῆς 'Ανατολῆς, τὸ περίφημον Κολλέγιον τοῦ 'Αγίου 'Αθανασίου, ἐξεπαίδευεν ἀνατολικοὺς κληρικοὺς ὑποταγμένους, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐξερχόμενοι τῆς σχολῆς αὐτῆς, ἐπανήρχοντο εἰς τὴν 'Ανατολὴν καὶ ὑπηρέτουν τὴν 'Ορθοδοξίαν.

'Απὸ τοὺς θεολόγους ἡ φιλολογία ὠφελήθη πολύ, διότι συνετήρησαν καὶ ἀνέπτυξαν τὴν τέχνην τοῦ γράφειν καὶ τὴν ρητορικήν, τὴν τέχνην τοῦ ὁμιλεῖν. Συνέγραψαν δὲ καὶ Ρητορικὰς ὅπως οἱ Φρ. Σκοῦφος,, Γερ. Βλάχος, Γεράσιμος Παλλαδᾶς, Β. Δαμωδὸς κ.ἄ. καὶ ἀπειραρίθμους λόγους εἰς τὰς Κυριακὰς τοῦ ἔτους, τὰς θεομητορικὰς καὶ Κυριακὰς ἑορτὰς καὶ εἰς ἑορτὰς ἁγίων. Αἱ διδαχαὶ αὗται ὁσάκις ἐγράφοντο χάριν τοῦ λαοῦ καὶ ὄχι χάριν ἁπλῆς ρητορικῆς γυμνάσεως, ἐνεδύοντο ἁπλούστερον σχῆμα καὶ ἐνεψυχοῦντο ἀπὸ εἰκόνας καὶ ἐξάρσεις πολλαὶ ἀπὸ αὐτὰς εἶναι καὶ σήμερον μνημεῖα λόγου ἀξιόλογα, ὅπως τοῦ Γερασίμου Βλάχου, τοῦ διασήμου 'Ηλία Μηνιάτη καὶ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, συγγραφέως τοῦ «Κυριακοδρομίου».

Παραλλήλως οἱ θεολόγοι εἴτε μετέφραζον τοὺς βίους τῶν ἁγίων τοὺς παραδεδομένους ὑπὸ τῶν προγενεστέρων Βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ ἐξέδιδον αὐτοὺς (Μάξιμος Μαργούνιος), εἴτε συνέγραφον βίους τῶν ἁγίων, ἀκολουθίας καὶ συναξάρια νεώτερα ὅπως οἱ Μελέτιος Συρίγος καὶ 'Αθανάσιος Πάριος, εἴτε συνέθετον ἀκολουθίας καὶ μέλη.

'Ιστοριογραφία. Κατὰ τοὺς τρεῖς καὶ ἥμισυν αἰῶνας ἀπὸ τῆς 'Αλώσεως, ἡ ἱστοριογραφία κάθε ἄλλο παρὰ ἔμεινε νεκρά. 'Εκπνέουσα μὲ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς περιγράψαντας τὴν "Αλωσιν καὶ τὰ μετ' αὐτήν, τὸν Δούκαν, τὸν Γεώργιον Φραντζῆν (βλέπε λέξιν), τὸν Χαλκοκονδύλην, ἐπεσφραγίσθη ἀπὸ τὸν "Ιμβριον πολιτικὸν Κριτόβουλον, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ ἐπίσημος εἰς ἀρχαϊκὴν γλῶσσαν ἱστοριογράφος τοῦ Μωάμεθ Β'. 'Η τοιαύτη παράδοσις συνεχίσθη κατόπιν ἀπὸ τιτλούχους τῆς 'Υψηλῆς Πύλης "Ελληνας, 'Ελληνιστὶ συγγράψαντας ἀναμνήσεις ἀπὸ ἐκστρατείας καὶ ἄλλα συμβάντα, ὡς ὁ 'Αλέξ. Μαυροκορδᾶτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων ἢ «ἐφημερίδας», ὅπως ἐλέγοντο τότε, καὶ ἀπὸ κληρικούς, οἱ ὁποῖοι ἐξιστόρησαν σημαντικὰ γεγονότα, ὅπως ὁ 'Αρσένιος 'Ελασσόνος, γράψας περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Πατριαρχείου Ρωσίας (τέλη 16ου αἰῶνος) καὶ ὁ Ματθαῖος, ἐπίσκοπος Μυρέων, ἐξιστορήσας τὰ συμβάντα ἐκστρατείας Οὐγγροβλαχίας.

Μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἔχει τὸ λεγόμενον «Χρονικὸν τοῦ 1570», συμπληρωθὲν κατόπιν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσαν καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία καὶ ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Κρούσιος εἰς τὴν «Τουρκογραικίαν» του (1589). Μολονότι τὰς σχετικὰς ἁπλοποιήσεις, γλωσσικῆς φύσεως ἔκαμεν ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, πρωτονοτάριος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Ν. Μαλαξὸς Ναυπλιεύς, φαίνονται οἱ πραγματικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἀνωνύμου αὐτῆς ἱστορίας. Τῶν δύο αὐτῆς ἐκδοχῶν ἐπωφελήθη ὁ πρῶτος συγκεντρώσας τὸν λεγόμενον «Χρονογράφον τοῦ (ψευδο)Δωροθέου Μονεμβασίας, βιβλίον ἱστορικόν, περιλαμβάνον καὶ τὴν πρὸ τῆς 'Αλώσεως καθολικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκίας, τῆς Ρωσίας, τῆς 'Ενετίας καὶ πολλὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις, συμπληρούμενον δὲ εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐκδόσεις του. 'Ο Δωρόθεος Μονεμβασίας δὲν ὑπῆρξεν, οὔτε εἶναι ἀσφαλὲς ὅτι τῆς αὐτῆς πόλεως μητροπολίτης ὁ 'Ιερόθεος ἔγραψε τὴν βάσιν τοῦ βιβλίου τούτου, σωζομένου καὶ διὰ διαφορετικῶν πολλῶν κωδίκων. Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπέβη ἱστορικὸς διδάσκαλος τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ καθ' ὅλην τὴν δουλείαν (α' ἔκδοσις 1631).

Τὸ «Χρονικὸν» τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μόνον κατὰ τὴν Τουρκοκρα-

τίαν, ὑπάρχουν δ' εἰδικώτερα διὰ μερικωτέρας περιοχὰς ἢ γεγονότα (Χρονικὸν Γαλαξιδίου, Χρονικὸν τοῦ Ρεμπελιοῦ τῶν ποπολάρων εἰς Ζάκυνθον κλπ.).

Ἰδιαζόντως ἐνδιαφέρει καὶ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τὸ βιβλίον τοῦ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου «Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν», ἐκδοθὲν πολὺ βραδύτερον, καθὼς καὶ διάφοροι εἰδήσεις περὶ πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ζητημάτων, ὅπως εἶναι ὁ «Χρονογράφος» καὶ ὁ «Ἱστορικὸς Κατάλογος τοῦ Καισαρίου Δαπόντε, τοῦ Δημητρίου Προκοπίου «Περὶ λογίων Γραικῶν», ἡ «Νέα Σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν» τοῦ Ματθαίου Κιγάλα κ. ἄ.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ὅπως ἦτο ἐπόμενον, εὗρεν ἰδιαιτέραν στοργὴν εἰς τοὺς διαπρεπεῖς κληρικοὺς καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον. Τοιουτοτρόπως ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος ὁ Κρὴς ἔγραψε (1660) τὴν «Ἱεροκοσμικὴν ἱστορίαν», ἔργον ἐπίπονον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησε τὰς ξένας πηγάς, ὁ πατριάρχης ὁμοίως Ἱεροσολύμων Δοσίθεος ὀγκώδη τόμον περὶ τῶν ἀρχιερευσάντων εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος Μήτρου († 1714), συγγραφεὺς ὁμοίως Γεωγραφίας, ἐξέδωσε «Σύστημα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας», ὅπου κατέρχεται μέχρι τῶν ἡμερῶν του (α' ἔκδοσις 1783-84). Ὁ Σέργιος Μακραῖος συνέγραψεν «Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας» (1750-1800) καὶ ἄλλοι ἄλλα. Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ὁ Ἕλλην ἱστοριογράφος τοῦ πανεπιστημίου τῆς Παδούης Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπουλος ἐκ Κρήτης, μολονότι Καθολικός, καὶ γράψας εἰς τὴν Λατινικὴν καὶ μετὰ πολλῆς φαντασίας.

Ὁ μεταξὺ Ἑνετίας καὶ Τούρκων πόλεμος, ἀποκορυφωθεὶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς Κρήτην, εὗρε τρεῖς διαφόρους ἀπομνημονευτάς: τὸν ἀρχαιοπρεπῆ ἰατρὸν Ἀθανάσιον Σκληρόν, γράψαντα ἐμμέτρως, ὅπως καὶ οἱ δημωδέστεροι Μαρῖνος Τζάνες Μπιουνιαλῆς, ἐκ Κρήτης, καὶ Ἄνθιμος Διακρούσης ἐκ Κεφαλληνίας «Κρητικὸν πόλεμον», ὅπου οὔτε τὸ λυρικόν, οὔτε τὸ τραγικὸν στοιχεῖον εἶναι ξένα. Ἡ τοιαύτη ἔμμετρος ἱστορικὴ ποίησις ἐπέδωσε καὶ μετὰ ταῦτα καὶ εἰς τὰ «Ἀνδραγαθήματα» τοῦ Μερκουρίου Μπούα τοῦ Τζάνε Κορωναίου καὶ εἰς τὰ «Κρητικὰ τραγούδια» τῶν Ἀληδάκη καὶ Δασκαλογιάννη (τέλη 18ου αἰῶνος) καὶ εἰς τὴν «Ἀλησσιάδα» τοῦ Ἀλβανοῦ Σεχρέτη.

Ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορικῆς δηλαδὴ γνώσεως τῆς ἀρχαιότητος, ἤδη ὁ Μαυροκορδᾶτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων ἔγραψεν «Ἰουδαϊκά». Ἀλλ' ἡ καλλιέργεια τῶν ἱστορικῶν γεωγραφικῶν σπουδῶν φαίνεται περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐδῶ δ' ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὸν εἰς Λιβόρνον διδάξαντα ἱερομόναχον Γρηγόριον Παλιουρίτην, συγγραφέα διτόμου ἀρχαιολογίας καὶ διτόμου ἱστορίας, τὸν Κ. Κούμαν, πολυγραφώτατον τῶν «Ἀνθρωπίνων πράξεων» ἱστορικόν, τὸν γεωγράφον Διον. Πύρρον, τὸν Κωνστ. Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων καὶ τὸν πατριάρχην Κωνστάντιον τὸν ἀπὸ Σιναίου.

Φιλολογία. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐνδιέφερε πάντοτε τοὺς Τουρκοκρατουμένους Ἕλληνας. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἐγένετο ἀντικείμενον ἐρεύνης τῶν καταφυγόντων εἰς τὴν Δύσιν καὶ διδαξάντων ἐκεῖ Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐξέδωσαν καὶ συγγραφὰς καὶ σχόλια, ὅπως ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος, ὁ Ψευδομονεμβασίας Ἀρσένιος Ἀποστόλης, ὁ Ἀργυρόπουλος κ.ἄ.

Ἀπεναντίας τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ Βυζάντιον δὲν ἦτο ἀνάλογον. Καὶ ἐξεδίδοντο μὲν τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία εἰς Ἑνετίαν, Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀνατολήν, ὅπου π.χ. ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἐφάνη διὰ πρώτην φορὰν ἐντύπως, ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον δὲν ἔφθασε μέχρι καὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν κοσμικῶν συγγραφέων. Ἀπεναντίας προσοχὴ ἐδίδετο εἰς τοὺς θεολόγους. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις π.χ. ἐξέδωσε τὸν Ἰωσὴφ Βρυέννιον καὶ ἄλλα κείμενα, ἀλλ' ἡ συστηματικὴ ἔκδοσις τῶν μέσων συγγραφέων ἐγένετο καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ ξένων.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων λογίων, ὅσοι ἔζησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἠσθάνθησαν περισσότερον τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπηρεσίας τῆς φιλολογίας. Ὄχι μόνον συνεγράφησαν καὶ ἐξεδόθησαν ρητορικαί, ὅπως προελέχθη ὑπὸ θεολόγων, ἀλλὰ καὶ γραμματικαὶ καὶ λεξικά. Τὸν 16ον αἰῶνα ὁ Κερκυραῖος Νικόλαος Σοφιανὸς ἀπεπειράθη νὰ συντάξῃ γραμματικὴν τῆς Νεοελληνικῆς, πείραμα τὸ ὁποῖον ἐπανελήφθη ἀρκετὰς φορὰς μετὰ ταῦτα. Τὸν ἑπόμενον αἰῶνα ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐκδίδει κείμενα. Τὸν αὐτὸν δ' αἰῶνα ὁ Γεράσιμος Βλάχος παρασκευάζει τὸν «Θησαυρὸν Τετράγλωσσον», λεξικὸν ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθέν, ὅπου παρὰ τὴν ἀρχαίαν λέξιν ὑπάρχει ἡ Νεοελληνική, ἡ Λατινικὴ καὶ ἡ Ἰταλικὴ ἀκόμη.

Ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀρχαίων κειμένων, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ γίνουν ὁδηγοὶ τοῦ δουλεύοντος Ἔθνους, αὐτὴ ἐπετελεῖτο εἰς τὴν Ἑνετίαν ἰδίως, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὴν ἔκδοσιν μύθων κ.ἄ. διδακτικῶν κειμένων διὰ τὰ σχολεῖα. Ἡ συστηματοποίησις δὲ τῆς ἐκδόσεως συγγραφέων γίνεται ἀργὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Κοραῆ, ὁ ὁποῖος εἰς Παρισίους ἀρχίζει τὴν ἔκδοσιν τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης», ὅπου ἐμφανίζεται ὁ Ὅμηρος, ὄχι ὅμως ὁ Πλάτων.

Τοὺς αὐτοὺς τελευταίους χρόνους γεννᾶται ἡ ἔφεσις πρὸς γνωριμίαν τῶν ἀρχαίων διὰ μεταφράσεων. Ἀθλίαν μετάφρασιν ἐκ τοῦ Ὁμήρου εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ Νικόλαος Λουκᾶνος (ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τὸ 1526), ἀηδὴς δ' ὑπῆρξεν ἡ μετάφρασις τοῦ Γ. Ρονιάδου ἐκ Κοζάνης (1817-19). Ἐπιτυχεστέρα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Ἀθ. Χριστοπούλου, ἡ ὁποία δὲν ἐπροχώρησε πέραν τοῦ Δ τῆς «Ἰλιάδος».

Μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς εἶχον αἱ ἐργασίαι τοῦ Κοραῆ καὶ τὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεων τῶν διαφόρων συγγραφέων.

Ὡς πρὸς τὴν γνωριμίαν τῶν ξένων φιλολογιῶν ἐνωρὶς ἤρχισαν νὰ μεταφράζωνται ξένα ἔργα, θέατρον, ποιήματα, περιηγητικὰ καὶ λοιπαὶ μελέται. Ὡς πρὸς τὴν συστηματικὴν φιλολογίαν, αὕτη ὡς ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ μόνον κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς Ἀπελευθερώσεως, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται ἔντονος ἡ ἀκμὴ τοῦ ἱστορισμοῦ καὶ ἡ μελέτη τοῦ παρελθόντος. Ἤδη ὅμως ὁ προαναφερθεὶς Δ. Προκοπίου καὶ ὁ Σιατιστεὺς Γεώργιος Ζαβίρας († 1804) συνεκέντρωσαν ὑλικὸν διὰ μίαν γραμματολογίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος.

Παιδεία. Ἡ παίδευσις ἐπὶ Τουρκοκρατίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συστηματοποιηθῇ ἐνιαίως, διότι δὲν ὑπῆρξε ἕνα κεντρικὸν ὄργανον ἀσκήσεως παιδευτικῆς πολιτικῆς. Ἡ Ἐκκλησία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἰδίων της στελεχῶν, οἱ πολῖται, ὅσοι ἠδύναντο ν' ἀκολουθήσουν ἀνωτέρας σπουδὰς καὶ νὰ μορφωθοῦν ἐπιστημονικῶς, ἔπρεπε νὰ ἐξοδεύσουν ἐξ ἰδίων καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν πρὸς σπουδὴν τῆς ἰατρικῆς. Ἡ στοιχειώδης παιδεία περιωρίζετο εἰς τὴν ἐκμάθησιν γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως ἐκ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἡ προσθήκη δ' ὀλίγων μαθηματικῶν καὶ ἡ ἐκμάθησις κειμένων εὐκόλων Ἀττικῶν συγγραφέων ἠὔξανε τὰς γνώσεις τοῦ μαθητοῦ. Ἡ μουσικὴ ἐκκλησιαστικὴ βεβαίως, ἦτο ἀναγκαία διὰ τοὺς κληρικοὺς καὶ ψάλτας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τετρακτὺς (βλέπε λέξιν) τῶν Βυζαντινῶν μαθημάτων - γραμματική, ἀριθμητική, μουσική, φιλοσοφία - ἐστερήθη τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν ὀλίγοι καλῶς πεπαιδευμένοι ἠδύναντο νὰ διδάξουν εἰς προχωρημένους μαθητάς. Εἰς τὰς μονὰς αἱ βιβλιοθῆκαι ἦσαν πολλάκις ἀξιόλογοι διὰ τῆς συντηρήσεως εἰς αὐτὰς χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἐρευνοῦσαν καὶ ἐμελετοῦσαν οἱ περιεργότεροι. Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία συνετήρει τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν (ἡ Πατριαρχικὴν Ἀκαδημίαν), ὅπου πολλάκις ἐδίδαξαν ἐπιφανεῖς ἄνδρες, τὸ Ἅγιον Ὄρος τὴν Ἀθωνιάδα, τὰ Ἰωάννινα μεγάλας σχολάς, ἡ Κρήτη τὸν τελευταῖον αἰῶνα τῆς Φραγκοκρατίας τὴν σχολὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν εἰς τὸν Χάνδακα (Ἡράκλειον) καὶ πολλαὶ ἄλλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ σχολεῖα, περὶ τῶν ὁποίων ἤδη ἐγένετο λόγος.

Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐμορφώνοντο καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἴτε εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης οἱ ὑποψήφιοι κληρικοί, εἴτε εἰς Ἰταλικά, Γαλλικά, καὶ Γερμανικὰ πανεπιστήμια οἱ ἀκολουθοῦντες ἰατρικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπουδάς. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις κατ' ἀρχὰς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας κατόπιν, ἔφεραν εἰς τὰς βορείους Εὐρωπαϊκὰς χώρας ἀρκετοὺς Ἕλληνας. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἰδέας τῆς Δύσεως ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος καὶ γόνιμος διὰ τὸν μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμόν.

Λαϊκὴ φιλολογία. Ἂν ὅμως μικρὸν ποσοστὸν τοῦ λαοῦ ἐμάνθανε ν' ἀναγινώσκῃ (καὶ οἱ μανθάνοντες ἐλάμβανον τὸν ἐκκλησιαστικὸν τίτλον τοῦ ἀναγνώστου), ὁ πολὺς λαὸς ἔμενεν ἀναλφάβητος ἢ ἐγνώριζε μόλις τὰ ἔντυπα γράμματα. Ἡ πίστις τοῦ λαοῦ τούτου συνετηρεῖτο κατὰ παράδοσιν. Μεγάλην ὅμως ἐπίδρασιν εἶχον ἐπ' αὐτοῦ τὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ θρῦλοι, αἱ προφητεῖαι, βίοι ἐνδόξων ἀνδρῶν, μυθιστορήματα κλπ., κυκλούμενα ἔργα φιλολογικῶς πολλάκις ἀσήμαντα, τὰ ὁποῖα ἀνεγινώσκοντο ἁπλῆστως ὑπὸ τῶν δυναμένων πρὸς χρῆσιν καὶ τῶν ἀναλφαβήτων.

Προσφιλῆ ἀναγνώσματα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν πρέπει νὰ ἦσαν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκδόσεών των, λογοτεχνικὰ καὶ ἱστορικὰ βιβλία, ὅπως ὁ «Χρονογράφος», ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐμάνθανον τὸν βίον τοῦ Γένους καὶ ἐλάμβανον ἀφορμὴν ὀνειροπολήσεως τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ. Ὁ βίος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸ Κρητικὸν ἔπος τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» (κατὰ τοὺς 18ον καὶ 19ον αἰῶνας) καὶ τὸ προφητικὸν ἀνάγνωσμα τοῦ «Ἀγαθαγγέλου» (συγγραφὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θ. Πολυειδοῦς). Ἐπίσης μικρὰ πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα, στιχηρὰ καὶ πεζὰ κείμενα λογοτεχνικὰ καὶ οἱ βίοι τῶν ἁγίων, συναξάρια καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κείμενα ὡς ἡ «Ἁμαρτωλῶν σωτηρία» τοῦ Ἀγαπίου Λάνδη τοῦ Κρητός. Τὰ κείμενα ταῦτα δὲν ἦσαν βεβαίως πολλά, οὐδ' ἐκράτουν εἰς συνεχῆ ἐγρήγορσιν τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἦσαν ἐποικοδομητικὰ διὰ τὸν ἐθνισμόν του καὶ διὰ τὴν θρησκείαν του, συνέτειναν δὲ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ὑπεροχῆς ἀπέναντι τοῦ μοιρολατρικῶς προσκυνοῦντος τὸ Κοράνιον κατακτητοῦ.

Ἐξ ὅσων ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω ἐν συντομίᾳ, φαίνεται ὅτι καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν (καὶ τὴν ἀντίστοιχον Φραγκοκρατίαν μετὰ τὴν Ἅλωσιν), ἡ παιδεία δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας: σχολεῖα ἐλειτούργουν, αἱ μοναὶ συνεκέντρωνον θησαυροὺς χειρόγραφα καὶ διέδιδον τὰ στοιχειώδη γράμματα, οἱ δυναμικοὶ ἄνθρωποι ἠδύναντο νὰ σπουδάσουν καὶ νὰ τελειοποιηθοῦν, ὁ λαὸς τέλος εἶχε παρηγορίαν καὶ ὁδηγὸν καὶ τέρψιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ὀλίγων ἀλλ' ἐποικοδομητικῶν ἐντύπων. Παραλλήλως

διὰ τῆς προφορικῆς καὶ ἀκουστικῆς παραδόσεως συνεχίζετο ἡ δημώδης παράδοσις, μετεδίδοντο τὰ προϊόντα τῆς λαϊκῆς μούσης καὶ τοῦ λαϊκοῦ στοχασμοῦ, ἐδημιουργοῦντο νέα καί, τὸ κυριώτερον, ἔμενεν ἄσβηστος ἡ διακρίνουσα τὸν "Ελληνα ἀπὸ τὸν κατακτητὴν Χριστιανικὴ πίστις· ὁ πιστὸς ἦδη ἦτο ἕνας μικρὸς σοφός, διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας εἰσαγόμενος εἰς μίαν πνευματικὴν ἐμπειρίαν ἡ ὁποία ἦτο ζωῆς θεμέλιον.

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Γενικά. Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον καλύπτομεν ὅ,τι συνήθως λέγεται λογοτεχνία μὲ τὴν στενωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὅρου. Δηλαδὴ τὰ δημιουργήματα ἐκεῖνα τοῦ λόγου τὰ ὁποῖα ὀφείλονται εἰς ἄνδρας λογίους ἢ πάντως πεπαιδευμένους καὶ ἔχοντας κίνητρον τὴν φαντασίαν ἢ τὴν μιμητικὴν τῆς φαντασίας. Μολονότι τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι ποικίλα, διακρίνονται ἀπὸ τὴν συστηματικὴν ἱστορικήν, φιλοσοφικήν, θεολογικὴν καὶ φιλολογικὴν ἔκφρασιν, ἐγράφησαν δὲ χάριν τέρψεως, παραδειγματισμοῦ καὶ διδασκαλίας ἢ ὡς γυμνάσματα ἁπλᾶ τοῦ λόγου καὶ τῶν ἐκφραστικῶν μέσων. Προερχόμενα ὅμως ἀπὸ ἄνδρας λογίους ἢ ἀκολουθοῦντας ἁπλῶς τὴν παράδοσιν, ἔχοντας κάποιαν παιδείαν, ἐκφράζουν κρυφοὺς πόθους δικαιοσύνης καὶ ἀναστάσεως, τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκδηλώσῃ φανερῶς ἡ συστηματικὴ σκέψις. Ὡς ἐκ τούτου ἐκφράζουν, κοντὰ εἰς τὰ ἐρωτικὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἄλλας αἰσθηματικὰς συγκρούσεις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πάθος του διὰ τὴν ἐλευθερίαν, τὸ μῖσος του κατὰ τῶν κατακτητῶν καὶ ὑποκινοῦν καὶ τοὺς ἀναγνώστας εἰς ζωὴν ἠθικωτέραν καὶ ἐλευθέραν. Οἱ λόγοι οὗτοι ἐξηγοῦν διατὶ ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ ἑξῆς καὶ δι' ὅλων τῶν ἐθνικῶν κινημάτων τὰ ὁποῖα διεμόρφωσαν πολιτικῶς τὸν νεώτερον κόσμον, ἀπεδόθη ἰδιάζουσα σημασία εἰς τὸν ἔντεχνον λόγον τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ἰδιαιτέρως ἡ φαντασία, καὶ διατὶ παρὰ τὴν λαϊκὴν τέχνην καὶ τὰ δημιουργήματα τοῦ λαϊκοῦ λόγου (εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τῆς αὐτῆς πηγῆς), ἐμελετήθησαν αἱ ἐθνικαὶ λογοτεχνίαι.

Γενικὸς διαχωρισμὸς τῆς λογοτεχνίας θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐκ τοῦ ἐπιφανειακοῦ γλωσσικοῦ ἐνδύματος, ἀλλ' οὗτος δὲν εἶναι ὀρθός. Ὁμοίως ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τὰς ὁποίας ἐδέχθη ἐκ τοῦ κόσμου τῆς παραδόσεως, τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος καὶ τῆς λαϊκῆς μούσης. Ὁ κατὰ καιροὺς διαχωρισμὸς αὐτὸς θὰ ἦτο ὀρθότερος, ἂν ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν ἐπιδράσεων δὲν ἦτο αἰτία ἀναμίξεως πολλῶν στοιχείων. Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν τὴν λογοτεχνίαν εἰς δύο κατηγορίας: Εἰς τὴν παραδοσιακήν, δηλαδὴ τὴν συνεχίζουσαν τὴν συντηρητικὴν δημιουργίαν τῶν προηγουμένων αἰώνων, δεχομένην ὅμως καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγχρόνων ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, καὶ τὴν δημώδη λογοτεχνίαν, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς δύο σκέλη: εἰς τὴν δημώδη παράδοσιν καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῶν πλησιοχώρων Φραγκικῶν κρατῶν.

Παραδοσιακὴ λογοτεχνία. Ἡ λογοτεχνία τῆς παραδόσεως δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μεγάλας ὑποδιαιρέσεις. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν κοσμικὴν ποίησιν εἰς ἄλλην λογοτεχνίαν, γραφεῖσαν διὰ λόγους αἰσθηματικούς, ἐθνικούς, πολιτικοὺς κλπ. Εἰς τὴν ποίησιν κλπ. λογοτεχνίαν αὐτὴν ὑπάγονται κάποτε καὶ ἔργα διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται βαθὺ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν ἐγράφησαν πρὸς λειτουργικὴν χρῆσιν καὶ ἑπομένως δὲν δύνανται νὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν δευτέραν ὑποδιαίρεσιν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν λογοτεχνίαν, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖ τὴν λατρείαν.

Κοσμικὴ λογοτεχνία. Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς δημιουργίας αὐτῆς εἶναι ὅτι συνεχίζει τὰς μορφὰς τῆς ἀρχαίας τέχνης ὅσας διέσωσε καὶ ἐκαλλιέργησε τὸ Βυζάντιον. Παραλλήλως ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴν κίνησιν εἰς τὴν Δύσιν ἡ ὁποία ζητεῖ ν' ἀναβιώσῃ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς οὔτε ἐνιαῖος εἶναι οὔτε ταυτόσημος δι' ὅλους τοὺς αἰῶνας τοὺς ὁποίους ἀφορᾷ ἡ παροῦσα διαπραγμάτευσις. Ἐκκινεῖ ἀπὸ ὑψηλὰς προθέσεις δημιουργίας κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, ἐκπίπτει κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα εἰς ἀνιαρὰς μιμήσεις. Τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τῆς λογοτεχνίας. Παραλλήλως βαίνει καὶ ἡ μόρφωσις. Οἱ παλαιότεροι Ἑλληνισταὶ ἦσαν καὶ καλοὶ Λατινισταὶ καὶ περισσότερον φιλόλογοι. Οἱ νεώτεροι ἔχουν ἐμπειρίαν φιλόδοξον καὶ φυσικήν, ἀλλ' εἶναι ὀλιγώτεον ἔμπειροι τοῦ ἀρχαίου ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Ὁμοίως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοὺς λογοτέχνας ὁ τόπος διαμονῆς των καὶ ἡ σχέσις τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς τὸν κατακτητήν. Ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἀξιόλογοι λογοτέχναι οἱ ἀναπτυχθέντες ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς Τουρκικῆς μαχαίρας. Ἀπεναντίας, ἡ ἔκφρασις τοῦ πόθου τῆς ἐλευθερίας τῶν καταφυγόντων εἰς τὴν Δύσιν συμφωνεῖ μὲ τὰς προθέσεις τῶν Δυτικῶν ὅπως ἐπιχειρήσουν σταυροφορίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν ἡμισέληνον. Καὶ τὰ τυπογραφικὰ μέσα τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν σπάνια, ἐνῶ τῆς Δύσεως παρεῖχον τὴν δυνατότητα τῆς ἐξαπλώσεως τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ἐκεῖ διαβιούντων λογίων Ἑλλήνων.

Τὸ περισσότερον διαδεδομένον εἶδος τῆς κοσμικῆς λογοτεχνίας ἦτο τὸ ἐπίγραμμα.

Οἱ «ἐπιγραμματοποιοὶ» ἦσαν συνήθως ἀνθρωπισταὶ ἢ κληρικοὶ μορφωμένοι, καὶ τὰ ἐπιγράμματα περισσότερον ἀσκήσεις τῆς ἀρχαιομαθείας των παρὰ ἀδέσμευτος ποίησις. Παρ' ὅλον ὅτι δὲ ἐπωφελοῦντο τῆς ἀρχαίας ποιήσεως, ἐπιγραμματικῆς καὶ μή, ὅσον ἠδύναντο, καὶ ἐνθυμοῦνται συχνὰ ὅσα ἀνέγνωσαν, συναντῶμεν καὶ εἰς αὐτοὺς πολλούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἑστεροῦντο φαντασίας, χάριτος καὶ κομψότητος. Τὰ ἐπιγράμματα ἦσαν συνήθως δίστιχα εἰς ἡρωελεγειακὸν μέτρον ἢ ἀπετελοῦντο καὶ ἀπὸ πολλοὺς στίχους. Ἀπηυθύνοντο δὲ πρὸς ἡγεμόνας, φίλους, συναδέλφους καὶ ἰδιαιτέρως ἐκδότας βιβλίων. Ἡ διάδοσις τῆς τυπογραφίας ἐπέτεινε τὸ μέσον τοῦτο τῆς κολακείας καὶ φιλικῆς ἐκδηλώσεως, ὥστε εἰς πολλὰ βιβλία τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνος νὰ ἀναγινώσκωμεν προλογικῶς περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἐπιγράμματα, προσφωνούμενα πρὸς τὸν συγγραφέα. Ἀξίζει νὰ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν εὐχέρειαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐγράφοντο ὀρθῶς καὶ τὴν ἱκανότητα τῶν ποιητῶν νὰ χρησιμοποιοῦν σπανίως καὶ μονήρεις ἀκόμη λέξεις εἰς ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας τὰ λεξικὰ δὲν ἦσαν διαδεδομένα καὶ πολλά. Ἀλλ' οἱ πρῶτοι ἐπιγραμματοποιοὶ τῆς Τουρκοκρατίας, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν παραμονήν των εἰς τὴν Δύσιν, χρησιμοποιοῦν καὶ ἐρωτικὰ θέματα, συνθέτουν δὲ χαρίεντα ἐπιγράμματα, οὐδεμίαν ἐπίδρασιν ἔχοντα τῆς λαϊκῆς μούσης, συνεχίζοντα δὲ τὴν ἀρχαίαν ποίησιν. Τοιοῦτοι ἐπιγραμματοποιοὶ εἶναι οἱ Ἑλληνισταὶ Ἰανὸς Λάσκαρις, Ἀρσένιος Ἀποστόλης (ὁ ὁποῖος μολονότι ἱερωμένος ἔγραψεν ἐπιγράμματα εἰς Κῆπον Ἀδώνιδος!), ὁ Φραγκῖσκος Πόρτος, ὁ Αἰμίλιος Πόρτος, ὁ Ἰάκωβος Διασωρῖνος, ὁ Ἀλέξανδρος Φόρτιος, ὁ Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυοφύλλης, ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς, ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος κλπ. Ἐκ τῶν εἰς τὴν φραγκοκρατουμένην Κρήτην, ὁ Μελέτιος Βλαστός, ὁ Μελέτιος Πηγᾶς καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἐκ τῶν εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα ὁ Τραπεζούντιος Σεβαστὸς Κυμινίτης, διευθυντὴς τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας (+1715) καὶ ὁ ἐξ Ἀγράφων Ἀναστάσιος Γόρδιος (+1729). Ὁ τελευταῖος ἐκαλλιέργησε τὸ εἶδος τῶν προσωπικῶν ἐπιγραμμάτων, ἔγραψε δ' ἄλλα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ζακύνθου κλπ.

Μεγαλυτέραν σημασίαν ἔχει ἡ λογία ποίησις, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὸν πόθον τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ "Εθνους. Ὁ σπουδαιότερος τῶν ἐν λόγω ποιητῶν εἶναι ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ συγγραφέως τῶν «Διαλόγων» καὶ τῆς «Πολιτείας» προέταξε μεγαλειώδη «Ὠδὴν εἰς Πλάτωνα» (1514), διὰ τῆς ὁποίας ἐξέφρασε τὸν πόθον του νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἐλευθέραν. Ὁ Μουσοῦρος κατήγετο ἐκ Κρήτης, Λατῖνος ἐπίσκοπος ὅμως, καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔβλεπε διὰ τοῦ πάπα. Ἀλλ' ὁ ζῆλος του πρὸς τὰ γράμματα ἦτο τόσος, ὥστε ὁ Ἑλληνισμός του ὑπερέχει πάσης θρησκευτικῆς κακοδοξίας.

Ὁμοίως ὁ Κερκυραῖος Ἀντώνιος "Επαρχος ἐξέδωσεν εἰς Ἐνετίαν (1544) «Θρῆνον εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος». Τὴν Ἑλλάδα ὕμνησε δι' ὕμνου καὶ ὁ Λέων Ἀλλάτιος («Ἑλλὰς», ποίημα ἰαμβικόν, Ρώμη 1641), ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ διάφορα ἄλλα ποιητικὰ ἔργα («Διάφορα Ἑλληνικὰ ποιήματα» 1633, «Ἐριδανὸς» ποίημα ἐλεγειακόν, 1635, «Εἰς ἄγαλμα Οὐρβανοῦ Η'» Ρώμη 1641 κλπ.). Τὸ διὰ τὴν Ἑλλάδα ποίημα ἔγραψεν ὁ Ἀλλάτιος ἐπὶ τῇ γενήσει τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 14ου τῆς Γαλλίας, συνέθεσε δὲ τεχνικώτατα. Τὸ γεννηθὲν παιδίον χαιρετᾷ μαζὶ μὲ τὰς ὑπηκόους πόλεις καὶ γυνὴ μὲ μαύρους πέπλους ἡ ὁποία τὸ ἀγκαλιάζει καὶ τὸ ἀσπάζεται· εἶναι ἡ ἐξ Ἀνατολῶν ἐλθοῦσα Ἑλλάς, ὑποδουλωθεῖσα ὑπὸ τῶν βαρβάρων, τῆς ὁποίας τὰ τέκνα καταφεύγουν εἰς τὰς ξένας χώρας, ἀναζητοῦντα ἐλπίδας ἀπελευθερώσεώς των. Τὸ νεογνόν, ἀφοῦ ἐστέναξεν, εἶδε τὸν πατέρα του (Λουδοβίκον 13ον), ἐγέλασε καὶ ἔτσι τὸν παρώρμησε νὰ ὁρκισθῇ ὅτι θὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ προτρεπτικὸν τοῦτο ποίημα δὲν εἶχεν ἀποτέλεσμα πρακτικὸν ἀλλὰ ἔμεινεν ἀθάνατον μνημεῖον τοῦ πατριωτισμοῦ, τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς εὐγενοῦς ἀνατάσεως τῶν ὑποδούλων φιλοδυτικῶν Ἑλλήνων.

Καὶ ὁ ἐκ Κρήτης ἐπίσης (ἐπίσκοπος Λατῖνος) Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυοφύλλης (1565-1635) ἔγραψε «Μονωδίαν ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς τῆς Ἑλλάδος» (Ρώμη 1631) ἐξ 188 στίχων δεκαπεντασυλλάβων, ὅπου ὁ πικρόχολος σατυριστὴς τῶν λογίων ἱερωμένων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, κλαίει μὲν διὰ τὸ «Γένος τὸ πρὶν ὑπέρλαμπρον καὶ νῦν ἐζοφωμένον (σκοτεινιασμένον)» δὲν λείπει ὅμως ἀπὸ τὰς λοιδωρίας, εἰς τὰς ὁποίας τὸν ἔτρεπεν ὁ θρησκευτικὸς φανατισμός του καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ προσωπικά του παθήματα.

Πέραν τῆς τοιαύτης πατριωτικῆς ποιήσεως τῶν δρώντων εἰς τὴν Δύσιν, ἐγράφησαν καὶ ἄσχετα πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἔργα, ὅπως τὸ τοῦ Δημητρίου Μόσχου «Τὰ καθ' Ἑλένην καὶ Ἀλέξανδρον», τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου «Φιλοθέου πάρεργα», ἔργον ἠθικοπολιτικόν, τοῦ Ἀλεξάνδρου Φορτίου ἡ σάτυρα «Κωμοδοδιάλογος ὁ ἐπικληθεὶς Φιλαλήθης» κλπ. Περὶ τῶν ἱστορικῶν στιχηρῶν ποιημάτων, ὅπως τοῦ Ἀθανασίου Σκληροῦ, ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω.

Ὁ Γεώργιος ὁ Αἰτωλὸς συνέγραψεν, ἐμμέτρους «Μύθους» κατὰ τοὺς Αἰσωπείους τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ μητροπολίτης Τυρνόβου Ἰωσὴφ ἔγραψε «Στίχους θρηνητικοὺς» (1730) καὶ ἄλλα ἔργα.

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἀποτελοῦν τὰ θρησκευτικοῦ περιεχομένου ἔργα, ὅσα δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν λατρείαν. Μολονότι δὲν ἐξέφευγον τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, προήρχοντο δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀρχιερεῖς καὶ ἄλλους ἱερωμένους, ἐκινοῦντο μὲ ἱκανὴν ἐλευθερίαν καὶ εἶχον ἔντονον

τὸ λυρικὸν καὶ ἀφηγηματικὸν στοιχεῖον.

Οὕτω ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης, μητροπολίτης Ἄρτης κλπ. († 1575) ἔγραψεν εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν 124 ἐλεγειακοὺς στίχους, ἔργον διηγηματικόν, πραγματευόμενον τὸν θάνατον τῆς Παναγίας: «Στίχοι ἡρωελεγεῖοι εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς ὑπερευλογημένης Θεοτόκου Μαρίας». Εἰς τὸ ἀφηγηματικὸν τοῦτο ἔργον προσδίδουν ζωηρότητα οἱ διάλογοι, δραματικότητα δ' οἱ θρῆνοι τῶν Ἀποστόλων.

Ὁ πολλάκις μνημονευθεὶς ἤδη ἐπίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργούνιος (1549-1601), ἐκτὸς τῶν ἐπιγραμμάτων, ἔγραψεν «Ἱερὰ ποιήματα» (1592) καὶ «Ὕμνους ἀνακρεοντείους» (1601). Βαθεῖα θρησκευτικὴ πίστις, αἴσθησις τῆς φύσεως, φιλόσοφος στοχασμὸς ὀλίγον ἀπέχων τῆς πανθεϊστικῆς διαθέσεως, κλασσικὴ ἁπλότης, ἐκφράζονται δι' ἀρχαίων μέτρων — Ὁμηρικῶν καὶ Ἀνακρεοντείων — καὶ διὰ γλώσσης ἀρχαϊκῆς, τῆς ὁποίας κατέχει τὰ μυστικὰ ὁ Μαργούνιος. Δυστυχῶς παραμελεῖται ἡ ἁπλούστευσις τοῦ ἀρχαίου λόγου, ἡ ἐπιτευχθεῖσα μέσῳ τῆς Βυζαντινῆς ποιήσεως, ἀλλὰ τοῦτο δὲν βαρύνει ἀποκλειστικῶς τὸν Μαργούνιον.

Ποιήματα εἰς τὴν κοίμησιν κλπ. τῆς Θεοτόκου ἔγραψαν ἀκόμη ὁ Ἀθηναῖος Φραγκίσκος Τρίμης (1583-1627), ὁ ἐκ Κρήτης ἱερεὺς Ἰωάννης Μορεζῆνος (ζῶν καὶ τὸ 1599, γράψας δὲ καὶ «Ἐγκώμια ἀειπαρθένου Μαρίας», ἔχοντα ὑπόθεσιν τὸ «Ἰδοὺ ἡ κλίνη τοῦ Σολομῶντος» καὶ ἐπιγράμματα), ὁ Ἀθηναῖος λόγιος Λεονάρδος Φιλαρᾶς († 1673), συνθέσας Πινδαρικὴν ᾠδὴν «Τῇ Θεοτόκῳ καὶ ἀειπαρθένῳ Μαρίᾳ ἀγνῶς καὶ ἀμώμως συλληφθείσῃ» καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἁπλουστέραν λογίαν γλῶσσαν μεταχειρίζεται ὁ ζωγράφος Ἐμμανουὴλ Τζάνες, γράψας 334 δεκαπεντασυλλάβους «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου» (Ἐνετία 1684) καὶ ἄλλα ποιήματα. Παραλλήλως μεταφράζονται γραφικὰ καὶ ἄλλα ἱερὰ κείμενα, ὅπως ὑπὸ πολλῶν τὸ «Ψαλτήριον τοῦ Δαυΐδ», τὸ «Πιστεύω» κλπ.

Προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὅσον πλησιάζομεν πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀγῶνος, ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ἐκπίπτει εἰς ἀσημαντολογίαν ἢ πεζολογίαν. Χιλιάδες στίχων ὑπὸ τὸν τίτλον «Λατίνων θρησκείας ἔλεγχος», γραφέντες ὑπὸ τοῦ πάππου τοῦ Κοραῆ Διαμαντῆ Ρυσίου, δὲν ἔχουν καμμίαν ἐπαφὴν πρὸς τὴν πνοὴν καὶ τὸ ὕφος.

Ἐκκλησιαστικὴ λογοτεχνία. Παραλλήλως πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐλειτούργει τὸ πνεῦμα καὶ ἡ λογοτεχνία ἐκείνη, ἡ ὁποία εἶχε σχέσιν πρὸς τὰς λατρευτικὰς ἐκφράσεις. Καὶ αὐτὴ συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δι' ἰδίων καὶ ἐπίτηδες μελοποιουμένων ὕμνων τιμᾷ τὸν Θεόν, τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς ἁγίους καὶ ἐκφράζει τὰ συναισθήματα τοῦ θρησκευομένου πιστοῦ, δι' ἰδίου δὲ τύπου ὁμιλιῶν-διδαχῶν κατευθύνει τοὺς πιστούς. Δὲν ἦτο δυνατὸν ἑπομένως κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν καὶ Τουρκοκρατίαν ποὺ ἠκολούθησε τὴν Ἅλωσιν νὰ παύσῃ ἡ παραγωγὴ ἀκολουθιῶν, ἡ συγγραφὴ ὁμιλιῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις βίων ἁγίων, μαρτυρολογίων καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν ἀναγνωσμάτων, ἐφ' ὅσον ὁ βίος τοῦ λαοῦ συνεχίζετο θρησκευτικός. Ἀπεναντίας ἡ δημιουργία νέων ὁσίων, ἁγίων, μαρτύρων (καὶ εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ δουλεία οὐκ ὀλίγον) ἐπέβαλλε τὴν συγγραφὴν τῶν καταλλήλων δι' αὐτοὺς λατρευτικῶν κειμένων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας τὰ χειρόγραφα λειτουργικὰ βιβλία ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν ἐντύπων καὶ ἑπομένως ἐπαγιοποιήθησάν πως τὰ κείμενα τῶν ἀκολουθιῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐψύχρανε τὸν λόγον τῆς δημιουργίας νέων. Ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ παγιοποίησις αὐτὴ δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐπίσημος καὶ ἑπομένως κάθε ἐκδότης ἢ ἐπιμελητὴς ἦτο καὶ ἀνθολόγος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, δυνάμενος καὶ νὰ περιλάβῃ νεώτερα ἔργα ἀλλὰ καὶ σύγχρονα. Ἐξ ἄλλου νέαι ἀκολουθίαι ἐδημιουργήθησαν μὴ ὑπάρχουσαι τὸ πρίν (ὑπὲρ ἀναβάσεως τοῦ Νείλου π.χ.) ἢ προσετέθησαν τμήματα ἀκολουθιῶν. Τοιουτοτρόπως αἱ γνωσταὶ τρεῖς στάσεις τῶν «Ἐγκωμίων» τοῦ Ἐπιταφίου, αἱ ὁποῖαι ψάλλονται εἰς τὸν ὄρθρον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῶν Βυζαντινῶν καὶ προσετέθησαν κατὰ τὴν πρώιμον Τουρκοκρατίαν, ἀπεδείχθη δ' ὅτι τὰς ἀπαρτίζουν πολὺ περισσότερα τροπάρια ἀπὸ ὅσα ἔχουν τυπωθῇ (καὶ εἰς Σινᾶ καὶ Κρήτην καὶ Ἅγιον Ὄρος σώζονται χειρόγραφα μὲ ὡραιοτάτας ποιητικὰς ἐπιταφίους στροφάς).

Ἐκ τῶν γνωστῶν συνθετῶν λατρευτικῶν ποιημάτων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τοὺς ἑξῆς: Μανουὴλ τὸν Κορίνθιον (15ος αἰών), συνθέσαντα πολλὰς ἀκολουθίας ἁγίων, εἱρμοὺς (βλέπε λέξιν) καὶ κοντάκια, Νικόλαον Μαλαξὸν ἐκ Ναυπλίου (16ος αἰών), Ἰουστῖνον Δεκαδύον (Κερκυραῖον περὶ τὸ 1500, συνθέτην καὶ ἰδίων ἐπιγραμμάτων), τοὺς προαναφερθέντας Ἰωάννην Μορεζῆνον (γράψαντα τροπάρια ψαλλόμενα πρὸς τὸ «Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις»), Ἐμμανουὴλ Τζάνεν, συγγράψαντα ἀκολουθίας ἁγίων, Γεράσιμον Α' καὶ Γεράσιμον Β' Ἀλεξανδρείας, τὸν Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην († 1780), καὶ τὸν Ἁγάπιον Λάνδον.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, συντηρητικοῦ διδασκάλου, ὁ ὁποῖος σὺν τοῖς ἄλλοις ἐδημοσίευσεν ἀκολουθίαν τοῦ μεγαλομάρτυρος Φανουρίου τοῦ Νεοφανοῦς, μαρτύρια τῶν νεομαρτύρων Γεωργίου τοῦ Ἐφεσίου († 1801), Ἰωάννου τοῦ Κρητὸς († 1811), Δημητρίου τοῦ Χίου († 1802) καὶ ἄλλας πολλὰς (ἔκδοσις εἰς Νέον Λειμωνάριον, Βενετία 1819).

Οἱ νεώτεροι ἁσματογράφοι δὲν ἦσαν πάντοτε καὶ μελογράφοι, ἐπωφελοῦντο ὄχι μόνον τῶν μελῶν τῶν ἀκολουθιῶν, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρων τμημάτων τῶν ἐξ αὐτῶν παλαιοτέρων τὰς ὁποίας αὐτουσίας ἢ τροποποιημένας εἰσῆγον εἰς τὰς ἰδικάς των.

Καὶ οἱ «Βίοι τῶν Ἁγίων» ἀπετέλουν λατρευτικὰ κείμενα, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἀνεγιγνώσκοντο κατὰ τὴν πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης των ἀκολουθίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἀνεγιγνώσκοντο εἰς τὰ μοναστήρια κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν γευμάτων πρὸς χάριν τῶν μοναχῶν. Ἐπόμενον ἦτο ὅτι ἐχρειάσθη νὰ μεταφρασθοῦν εἰς γλῶσσαν περισσότερον κατανοητήν, πρὸς τοῦτο δὲ εἰργάσθησαν πολλοὶ κληρικοί, ὅπως ὁ Μάξιμος Μαργούνιος καὶ ὁ Ἁγάπιος Λάνδος ἐκδώσας τὸν «Νέον Παράδεισον» (1641) καὶ τὸ «Ἐκλόγιον» (1664).

Ἤδη ἔχομεν ὁμιλήσει διὰ τὰς διδαχὰς καὶ ὁμιλίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τὰ κηρύγματα τῆς ἐποχῆς. Οὐδεὶς ἄξιος λόγου θεολόγος καὶ κληρικὸς λόγιος ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ ἑξῆς παρέλειψε τὴν καλλιέργειαν τοῦ εἴδους τούτου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐδίδετο ἑρμηνεία τοῦ Εὐαγγελίου ἢ συνεζητοῦντο θεολογικὰ ζητήματα (περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα, σχίσματος, ἀζύμων κατὰ Ἰουδαίων, θεολογία ἀγγέλων κλπ.). Ἀναφέρομεν ἤδη τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τοῦ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ († 1600) εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τοὺς τοῦ Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Β' Παλλαδᾶ, ἀνδρὸς πολυγραφωτάτου. Τὸ εἶδος τοῦτο ἀπέδωσε καὶ ὅταν ἡ τυπογραφία διέδωσε τὸ Κυριακοδρόμιον τοῦ Ν Θεοτόκη.

Ἐξ ὅσων ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω, κατεφάνη ὅτι ἡ κοσμικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ λογοτεχνία τῶν παραδοσιακῶν εἶχεν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ καὶ διάδοσιν καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν, κάθε ἄλλο δὲ παρὰ εἰς ἕνα κλειστὸν κύκλον λογίων ἀπευθύνετο. Ἦτο δ' αὐτὴ τὸ ἕνα σκέλος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο ἡ ἐθνική μας ζωή. Ἡ ἐπίδρασίς της ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε νὰ ἐπιβιώσῃ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Δημωδεστέρα λογοτεχνία. Εἶναι γενικῶς ἡ γραφεῖσα εἰς λαϊκὴν ἢ λαϊκίζουσαν γλῶσσαν εἴτε κατὰ μίμησιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ἀπροσώπου δημώδους λογοτεχνίας (ἀντικειμένου οὔσης τῆς λαογραφίας) εἴτε κατ' ἐπίδρασιν ξένων λογοτεχνιῶν. Εἰς τὴν ἐξέτασίν της προβαίνομεν, ἀφοῦ διαιρέσωμεν καθ' ὕλην καὶ ἑνότητας.

1) **Ἐθνικὴ ποίησις** εἶναι ἡ ἐκφράζουσα τὰ αἰσθήματα τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀνατολήν. Βεβαίως τὰ γεγονότα αὐτὰ ὕμνησεν ἡ δημώδης ποίησις, ἀλλ' εἰς ἀνθρώπους πνευματικῶς καλλιεργημένους, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ κοινὸν αἴσθημα ἐπροκάλεσε μεγάλην ἐντύπωσιν ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ καὶ μάλιστα ἡ ταπείνωσις τῆς Ἐκκλησίας, αἱ βεβηλώσεις τῶν ναῶν, τὰ πάθη τοῦ λαοῦ. Ἤλπισαν δ' οὗτοι ἀνάστασιν ἐκ νεκρῶν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Τὰ αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων τῶν δουλωθέντων ἀλλὰ μὴ καμφθέντων, ἐκφράζουν οἱ λεγόμενοι «θρῆνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ποιήματα γραφέντα εἰς δημωδεστέραν γλῶσσαν, δεκαπεντασύλλαβον καὶ ἱκανῶς πεζολογικὰ ἀπὸ ἀπόψεως ἐκφράσεως. Τούτων τὸ μεγαλύτερον ἔχει 1045 στίχους καὶ ἐκφράζει τὴν παράκλησιν τῶν δουλωθέντων πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης, ὅπως βοηθήσουν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσίν των. Ἄλλο ἔχει 128 στίχους καὶ τρίτον τὸ «Ἀνάκλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως» 118, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα μὲ τὸ αὐτὸ θέμα.

Μικρότερον (69 στίχοι) εἶναι τὸ «Περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἣ γέγονεν ὑπὸ τῶν Περσῶν (!) εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα», πολὺ δ' ἐκτενέστερον (777 στίχοι) τὸ ποίημα «Θρῆνος τῆς Κύπρου» ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς νήσου (1570). Μικρὰ ποιήματα ἐγράφησαν καὶ διὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κρήτης (1669).

2) **Ἱστορικὸν χαρακτῆρα** ἔχουν πολυάριθμοι ποιητικαὶ συνθέσεις γραφεῖσαι μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ ἐξιστοροῦσαι λοιμοὺς (ἐπιδημίας), σεισμούς, πολιορκίας, ἐκστρατείας καὶ ἁλώσεις. Ἐκ τούτων ἤδη ἀναφέραμεν, εἰς τὰ περὶ ἱστοριογραφίας ἀνωτέρω γραφέντα, ὡρισμένα ἔχοντα ἀξίαν ὡς ἱστορικὰ κείμενα. Ἡ ψυχογραφικὴ ἀξία τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι πάντοτε μεγάλη καὶ ὅταν ἀπουσιάζῃ ὁ λυρισμὸς καὶ ἡ ποίησις καταπίπτῃ εἰς στιχοπλοκίαν.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶς ἔγραψε τὸ 1500 644 στίχους δεκαπεντασυλλάβους καὶ ὁμοιοκαταλήκτους διὰ τῶν ὁποίων ἐξιστορεῖ τὸν πρὸ διετίας ἐπισυμβάντα εἰς Ρόδον λοιμόν, τὸ «Θανατικὸν τῆς Ρόδου». Καταστρεπτικὸν διὰ τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην σεισμόν, τὸ 1508, (ἐκτὸς ἑνὸς λογίου ποιηματίου), διηγοῦνται καὶ δύο ποιηταί, ὁ ἕνας ἀνώνυμος γράψας «Τὸ τραγούδι τῆς Φιαγκούσας» καὶ ὁ ἄλλος γνωστὸς ὁ Μανόλης Σκλάβος, γράψας «Συφορὰ τῆς Κρήτης». Ἀνεφέραμεν ἤδη τοῦ Ζακυνθίου Τζάνε Κορωναίου τὸ περὶ τοὺς 5000 στίχους ἱστορικὸν ποίημα «Ἀνδραγαθήματα Μερκουρίου Μπούα» (γραφὲν τὸ 1519). Ὁ Μπούας ἦτο ἀρχηγὸς «στρατιωτῶν», μισθοφόρων δηλαδὴ πολεμιστῶν εἰς τὴν ὑπ εσίαν τῶν Φράγκων. Ὁμοίως ἀνεφέραμεν τὰ γραφέντα διὰ τὸν .ικοσιπενταετῆ πόλεμον μεταξὺ Ἐνετῶν κλπ. Φράγκων καὶ Τούρκων, χάριν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὸν τίτλον «Κρητικὸς πόλεμος» δύο μακρὰ ποιήματα τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ (εἰς τὸν ὁποῖον συναντῶμεν πολλὰ ἀφηγηματικὰ καὶ λυρικὰ χαρίσματα) καὶ Ἀνθίμου Διακρούση. Ὁ Κερκυραῖος Ἰάκωβος Τριβώλης ἔγραψεν εἰς 312 ὀκτασυλλάβους τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Ταγιαπιέρα», Ἐνετοῦ ναυμαχήσαντος τοὺς πειρατὰς παρὰ

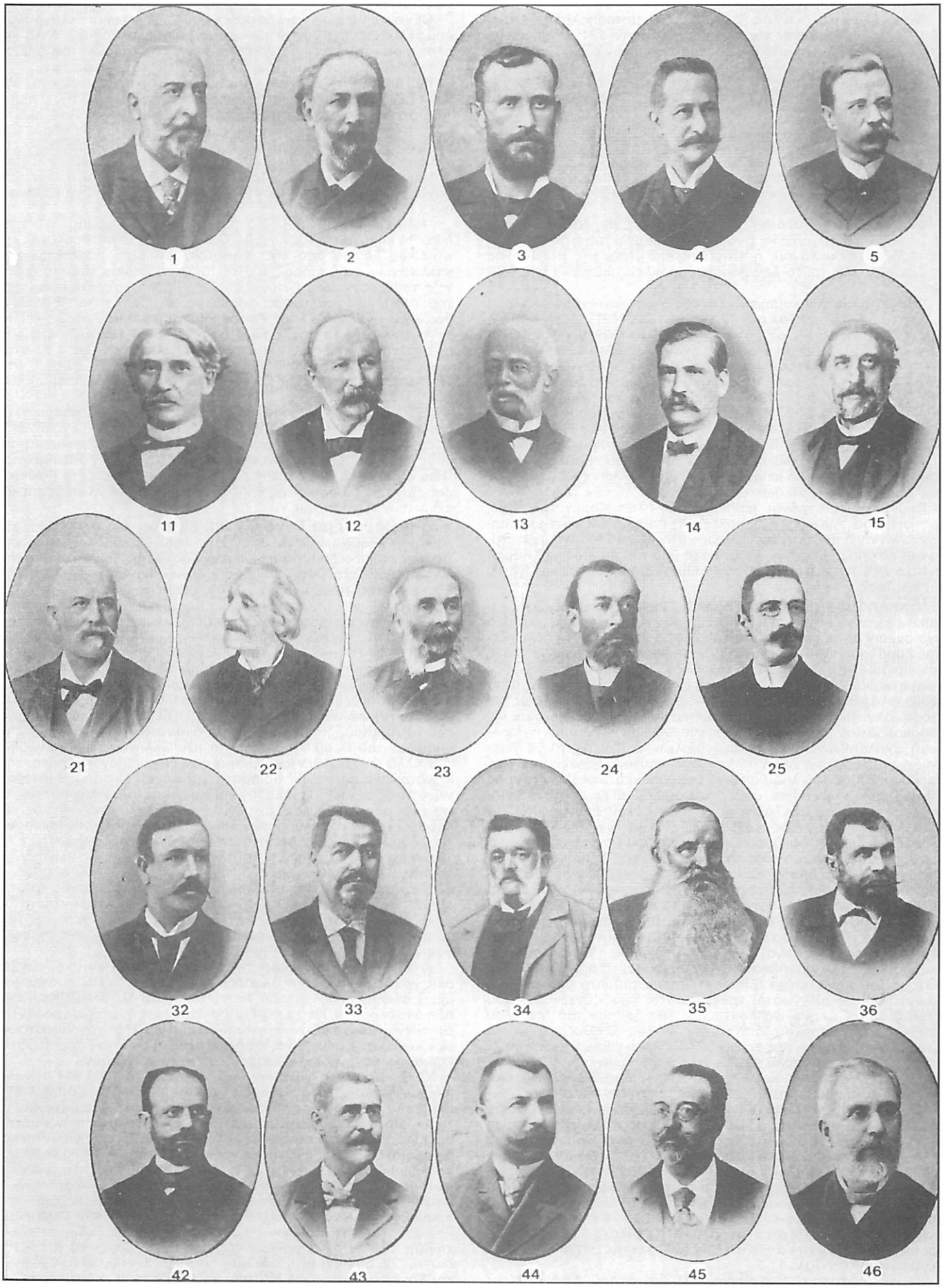

Φωτογραφίαι (σελίδες 380-1) πανεπιστημιακῶν διδασκάλων τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι ἀνέθρεψαν πνευματικῶς τὰς γενεὰς τῶν Ἑλλήνων μέχρι τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου (1940), ποὺ ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι ἡ αἰωνία Ἑλλὰς τῶν θρυλικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἀνωτέρων ἠθικῶν προσηλώσεων ὑπάρχει, ζεῖ καὶ ὑφίσταται. Ἀμφίβολον εἶναι ἂν δύναται τὸ ἴδιο νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τοὺς μετέπειτα πνευματικοὺς ἡγέτας τοῦ Ἔθνους ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τῶν ὁποίων κυριαρχεῖ σήμερον ἡ ἡμιμάθεια καὶ ἐξεδηλώθησαν ἡ πνευματικὴ κατάπτωσις, ἡ ἠθικὴ ἀναρχία καὶ αἱ γενικώτεραι ἐπιστημονικαί, κοινωνικαὶ καὶ ἄλλαι ἐκτροπαὶ ποὺ συνταράσσουν τὴν σημερινὴν κοινωνίαν.

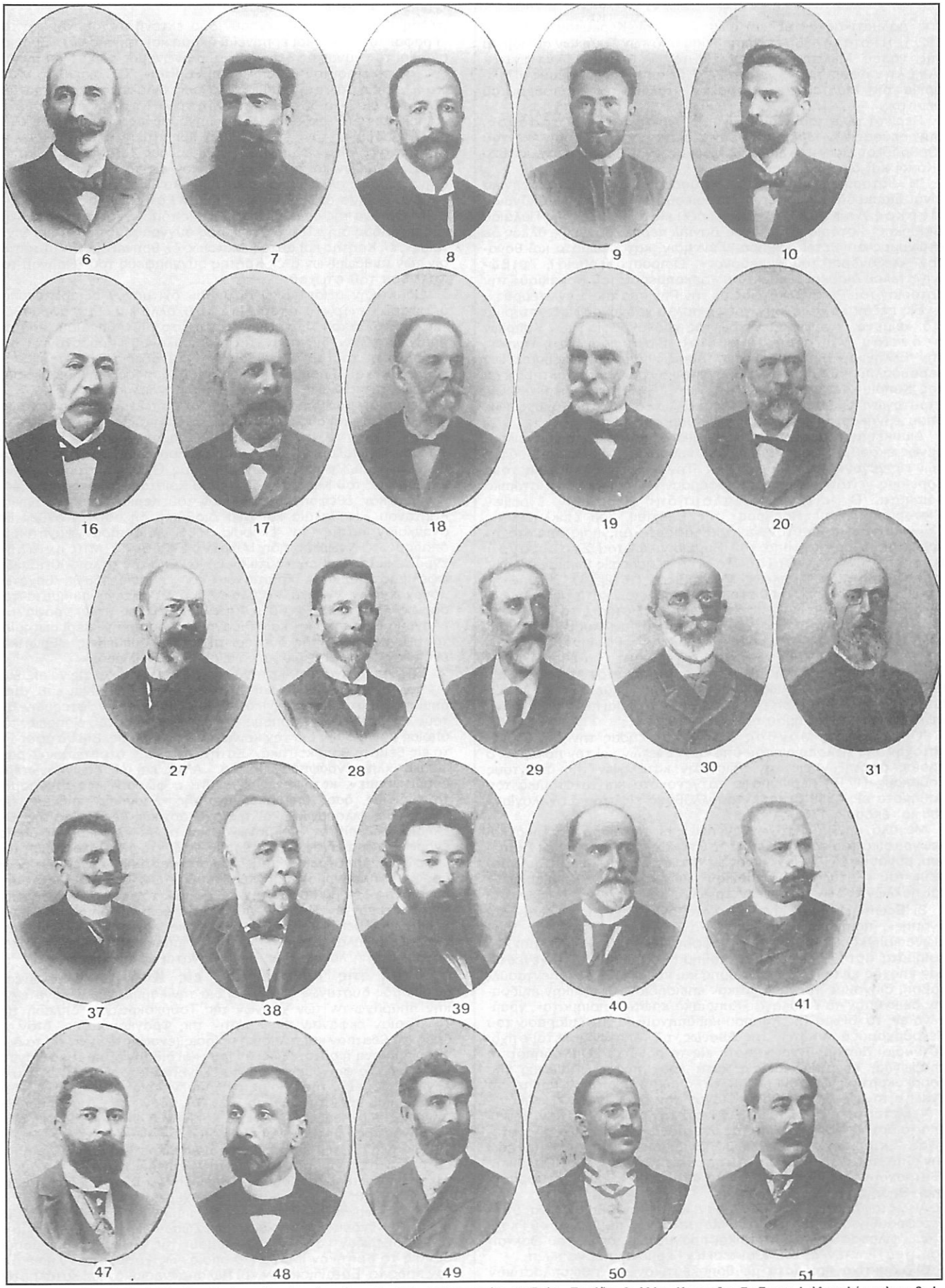

1: Κ.Ν. Κωστῆς. 2: Ξ. Ι. Ψαρᾶς. 3: Δημ. Θεοφανόπουλος . 4: Νικ. Δαμασκηνός. 5: Στέφ. Στρέϊτ. 6: Ἀλκ. Κρασσᾶς. 7: Γεωρ. Ι. Ἀγγελόπουλος. 8: Ι. Παπαλουκᾶς Εὐταξίας. 9: Κ. Π. Πολυγένης. 10: Νικ. Δημαρᾶς (Καθηγητὰι Νομικῆς Σχολῆς). 11: Γεώργ. Μακκᾶς. 12: Ἀνδρ. Ἀναγνωστάκης. 13: Κ. Βουσάκης. 14: Δημ. Ι. Ὀρφανίδης. 15: Παν. Κυριακός. 16: Κ. Π. Δηλιγιάννης. 17: Παῦλος Ἰωάννου. 18: Μιχ. Χατζημιχάλης. 19: Σπ. Μαγγίνας. 20 Γεώργ. Καραμήτσας. 21: Ἰωάν. Ζωχιός. 22: Ἀναστ. Ζίννης. 23: Δημ. Κόνσολας. 24: Δημ. Χασιώτης. 25: Ρήγας Νικολαΐδης. 27: Γ. Βάφας. 28: Νικ. Μακκᾶς. 29: Ἰούλιος Γαλβάνης (Καθηγητὰι Ἰατρικῆς Σχολῆς). 30: Ζῆκος Ρώσσης. 31: Α. Διομ. Κυριακός. 32: Ἐμμ. Ζολώτας (Καθηγητὰι Θεολ. Σχολῆς). 33: Δημ. Σεμιτέλος. 34: Ἀναστ. Χρηστομάνος. 35: Κ. Κόντος. 36: Γεώργ. Μιστριώτης. 37: Κ. Μητσόπουλος. 38: Χ. Παπαδόπουλος. 39: Ι. Χατζηδάκης. 40: Τιμ. Ἀργυρόπουλος. 41: Γεώργ. Χατζηδάκης. 42: Κυπ. Στέφανος. 43: Σπ. Λάμπρος. 44: Σπ. Βάσης. 45: Σακελλαρόπουλος. 46: Ι. Πανταζίδης. 47: Νικ. Πολίτης. 48: Παῦλος Καρολίδης. 49: Σπ. Μηλιαράκης. 50: Α. Δαμβέργης. 51: Νικ. Ἀποστολίδης (Καθηγητὰι Φιλοσοφικῆς Σχολῆς).

τὰς Δαλματικὰς ἀκτὰς καὶ σώσαντος τὴν Κέρκυραν (ἐτυπώθη 1528). Ἡ κατὰ τὸ 1565 ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκία τῆς νήσου Μελίτης ἔδωσεν εἰς τὸν Ρεθύμνιον Ἀντώνιον Ἀχέλην ἀφορμὴν νὰ γράψῃ 2451 δεκαπεντασυλλάβους «Πολιορκία τῆς Μάλτας», παραφράζων Ἰταλικὸν ἔργον τοῦ αὐτοῦ θέματος.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος ὁ Ἀρσένιος Ἐλασσόνος, συνοδεύσας τὸν Ἱερεμίαν Β' εἰς Ρωσίαν πρὸς καθίδρυσιν ἐκεῖ τοῦ Ὀρθοδόξου Πατριαρχείου τῆς Μόσχας, ἔγραψεν εἰς στίχους 1620 «Κόποι καὶ διατριβαί...».

Ἡ «Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου» τοῦ Ἐμμ. Γεωργιλᾶ εἶναι διασκευὴ παλαιοτέρου ἱστορικοῦ ποιήματος. Ὁ Ζακύνθιος Μᾶρκος Δεφαράνας παραφράζει εἰς στίχους ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης «Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ περὶ Σωσάννης», ἄλλος δὲ ἀνώνυμος συνθέτει στιχηρὰ «Γέννησιν, κατορθώματα καὶ θάνατον Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος». Ὁ προαναφερθεὶς Ι. Τριβώλης τέλος διασκευάζει ἐκ τοῦ «Δεκαημέρου τοῦ Βοκακίου» τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ρὲ τῆς Σκότζιας μὲ τὴν Ρήγισσα τῆς Ἐγγλιτέρρας».

Εἰς πεζὸν λόγον ἔχουν γραφῆ πολλὰ χρονογραφικά, ἱστορικὰ κ.ἄ. κείμενα. Ἀναφέρομεν ἐδῶ τὰς χρονογραφίας τῶν Κυπρίων Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Γεωργίου Βουστρωνίου, τὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ἀσσιζῶν (νόμων) τῶν βασιλείων Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου. Λεξικογραφικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα ἔχει τοῦ Κυπρίου Νεοφύτου Ροδινοῦ (+ 1669) τὸ «Περὶ ἡρώων, στρατηγῶν, φιλοσόφων, ἁγίων καὶ ἄλλων ὀνομαστῶν ἀνθρώπων, ὁποὺ ἐβγήκασι ἀπὸ τὸ νησὶ τῆς Κύπρου».

Διασκευὴν ἔμμετρον τοῦ 15ου αἰῶνος ἀποτελεῖ τὸ ἐπανειλημμένως ἐκδοθὲν «Ποίημα περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Βάρνης», ἀφορῶν εἰς γεγονὸς τοῦ 14ου αἰῶνος. Τὴν βόρειὸν Ἑλλάδα καὶ τοὺς βορείους γείτονας αὐτῆς ἐνδιαφέρουν καὶ πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ποιήματα. Ὁ Γεώργιος Παλαμήδης (17ος αἰών) ἔγραψεν «Ἱστορίαν Μιχαὴλ Βοεβόδα» τῆς Βλαχίας, τοῦ ἐπικληθέντος Γενναίου. Εἰς τὸν αὐτὸν Γενναῖον ἀφορᾷ «Διήγησις ὡραιοτάτη» γραφεῖσα ἐμμέτρως ὑπὸ τοῦ Βορειοηπειρώτου Σταυριανοῦ Βεστιάρη. Ὁ Ματθαῖος Πολίτης ζήσας εἰς Ρωσίαν ἔγραψε «Βίον Δημητρίου βασιλέως Μοσχοβίας» (1612). Ὁ Ἠπειρώτης ἀρχιερεὺς Μυρέων Ματθαῖος «Ἱστορίαν τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων», εἰς τὴν ὁποίαν ἐξιστορεῖ τὰ συμβάντα κατὰ τέσσαρας ἡγεμόνας τῆς Οὐγγροβλαχίας. Κύριλλος ἐκ Πατρῶν ἔγραψε (1768) στιχηρὸν «Ταξίδιον εἰς Ρωσίαν».

Τὸν φόνον τοῦ Ἀθηναίου Μιχαὴλ Λίμπονα ἐθρήνησεν ὁ Ἀντώνιος Μπουμπούλης ἐκ Κρήτης, μὲ ἀρκετὸν λυρισμόν. Εἰς πεζὴν συντηρητικὴν γλῶσσαν συνετέθησαν ἐκ μεταφράσεως τοῦ παπᾶ Γεωργίου Κονταρῆ ἐκ Σερβίων αἱ «Ἱστορίαι παλαιαὶ καὶ πάνυ ὠφέλιμοι τῆς περιφήμου πόλεως Ἀθήνης».

Ὁ Ἠπειρώτης Μάνθος Ἰωάννου, ζήσας τὴν τελευταίαν κατοχὴν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἀπέληξεν εἰς τὴν ὁριστικὴν κατάληψίν της ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1715) περιέγραψε τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἀτομικά του παθήματα εἰς 1359 δεκαπεντασυλλάβους εἰς τὴν «Στιχολογίαν» του (α' ἔκδοσις 1768).

Μεγάλο ἀριθμὸν στίχων ἔγραψεν εἰς διάφορα ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικά του ἔργα ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες ἐκ Σκοπέλου, μονάσας εἰς Ἅγιον Ὄρος ὡς Καισάριος (+ 1789), συγγραφεὺς τοῦ «Καταλόγου Ἱστορικοῦ», τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων» καὶ πολλῶν ἄλλων ἱστορικῶν ἔργων.

3) **Ἐρωτικὴ ποίησις** εἶναι τὰ «Καταλόγια-Στίχοι περὶ ἔρωτος καὶ ἀγάπης», ποιήματα γραφέντα ἀπὸ διαφόρους κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ἐκδοθέντα ἐπὶ χειρογράφου πολὺ μεταγενέστερον. Τὰ ποιήματα αὐτὰ χαρακτηρίζει αἴσθημα καὶ πάθος. Μεταγενεστέρας ἐποχῆς εἶναι ἡ «Ριμάτα κόρης καὶ νέου» (158 δεκαπεντασύλλαβοι), διηγουμένη ἕνα ἐρωτικὸν ἐπεισόδιον. Φραγκικὴν ἐπίδρασιν δεικνύουν τὰ ἀξιόλογα «Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα», γραμμένα εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Κύπρου καὶ ἀπηχοῦντα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πετράρχου κ.ἄ. ποιητῶν τῆς Δύσεως, τῶν ὁποίων ἀρκετοὶ στίχοι αὐτούσιοι διατηροῦνται κάποτε εἰς τὰ σονέττα. Ὁπωσδήποτε ἡ προσωπικὴ ἐρωτικὴ ποίησις κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας δὲν ἀνθεῖ καὶ τὸ λυρικὸν στοιχεῖον πρέπει νὰ ἀναζητῆται εἰς ἄλλου εἴδους λόγον τὸν δραματικὸν ἢ ἐπικόν.

4) **Μεταφράσεις** δὲν ἔλειψαν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τόσον ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ὅσον καὶ ἀπὸ τὰς συγχρόνους Εὐρωπαϊκὰς λογοτεχνίας. Ἐκτὸς τῶν ἀνεφερθεισῶν ἤδη διασκευῶν, σημειοῦμεν ἐδῶ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζακυνθίου Δημητρίου Ζήνου τῆς Ὁμηρικῆς «Βατραχομυομαχίας» καὶ τὴν ὑπὸ ἀγνώστου ἐκτενῆ μετάφρασιν τῆς «Θησηΐδος» τοῦ Βοκκακίου.

Αἱ μεταφράσεις ἐπληθύνθησαν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ὅταν μετεφράσθησαν τραγωδίαι τοῦ Μεταστασίου, κωμωδίαι τοῦ Γκολντόνι, φιλοσοφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ πραγματεῖαι ὅπως τοῦ Βολταίρου, τοῦ Φοντενέλ, τοῦ Μοντεσκιέ, Γερμανικὰ ἔργα κ.λ.π.

5) **Διδακτικὰ ποιήματα** μὲ θρησκευτικὸν καὶ ἠθικοπλαστικὸν χαρακτῆρα, ἐγράφησαν πολλά, κατὰ τὴν πρώτην ἰδίως περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἀπὸ κληρικοὺς ἢ λαϊκούς, οἱ ὁποῖοι μετενόησαν δι' ἄσωτον βίον.

Ἐκτενὲς εἶναι τὸ ἔμμετρον «Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ τιμιωτάτων ἀρχοντισσῶν» ἀγνώστου ποιητοῦ, ἔχοντος σατυρικὴν διάθεσιν καὶ δυσμενῆ διὰ τὰς γυναῖκας. Ποῦ κατήντησαν αἱ ἀσωτεῖαι καὶ αἱ πόρναι τὸν Κρῆτα Στέφανον Σαχλίκην (τέλος 16ου αἰῶνος) δεικνύουν δύο ἐκτενῆ στιχουργήματά του «Γραφαί καὶ στῖχοι καὶ ἑρμηνεῖαι ἀκόμη καὶ ἀφηγήσεις». Ἐμπειρίαν περὶ τὰς γυναῖκας δεικνύει καὶ ὁ ἀνώνυμος τοῦ στιχουργήματος «Περί γέροντος νὰ μὴν πάρη κορίτσι». Ὁ Ζακύνθιος Μᾶρκος Δεφαράνας ἔγραψε «Λόγους διδακτικοὺς τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν», ὁ δὲ ἐκ Κρήτης Μπεργαδῆς τὸν ὀνομασθέντα «Ἀπόκοπον» (α' ἔκδοσις 1529), διηγούμενος φανταστικὸν ὄνειρον καθόδου εἰς τὸν Ἅδην. «Ρίμαν θρηνητικὴν εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον Ἅδην» ἔγραψε καὶ ὁ Ρεθύμνιος Ἰωάννης Πικατόρος, κατελθὼν καὶ αὐτὸς καθ' ὕπνον εἰς τὸν κάτω κόσμον καὶ διηγούμενος πολλὰ ἱστορικὰ καὶ ἠθικολογικά. Ἠθικολογικὸν εἶναι καὶ ἕνα ποίημα ἀποδοθὲν εἰς Τζαμπλάκον (15ος αἰών;)

Τὰ βάσανα τῆς διαμονῆς εἰς ξένους τόπους καὶ τὴν νοσταλγίαν τῆς πατρίδος διηγεῖται ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ «Περὶ ξενητείας», ἐκ Κρήτης καὶ αὐτός. Ματαίως δὲ θρηνεῖ διὰ τὴν μετάπτωσιν τῶν ἀνθρωπίνων ὁ ἐκ Κρήτης συγγραφεὺς τοῦ «Θρήνου τοῦ Φαλλίδου τοῦ φτωχοῦ».

Διδακτικὴν ἀξίαν εἶχον οἱ μῦθοι, ὄχι μόνον οἱ πρωτότυποι, ὅπως τοῦ Γεωργίου τοῦ Αἰτωλοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταφρασθέντες, ὅπως ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Πατούσα τοῦ Ἀθηναίου. Ἀπὸ τὴν προγενεστέραν διήγησιν τοῦ «Φυσιολόγου» προέρχονται δύο παραλλαγαὶ τοῦ αὐτοῦ μύθου, τὸ «Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου» καὶ «Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὡραία», τυπωθέντα πολλάκις καὶ ἀναγνωσθέντα ἁπλήστως.

Περισσότερον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα ἔχουν τὰ εἰς μορφωτικοὺς καὶ διδακτικοὺς σκοποὺς ἀποβλέποντα ποιήματα, ὅπως τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Χούμνου ἡ «Κοσμογέννησις», ὅπου παραφράζεται ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τοῦ ἐκ Κορώνης Γιούστου «Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφὴ» καὶ ἡ «Σταύρωσις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (α' ἔκδοσις 1544).

Αἰρετικὸν ἐθεωρήθη τὸ βιβλίον τοῦ Κερκυραίου Ἰωαννικίου Καρτάνου «Ἡ Παλαιὰ καὶ Νέα Διαθήκη, δηλαδὴ τὸ ἄνθος καὶ ἀναγκαῖον αὐτῆς» (α' ἔκδοσις 1531), ἀποκτῆσαν φανατικοὺς ὀπαδούς. Ὁ γνωστὸς ἤδη Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς ἔγραψε καὶ ἠθικοθρησκευτικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Κατάνυξις ὠφέλιμος διὰ κάθε Χριστιανόν» (α' ἔκδοσις 1684). Ἐσχάτως μόνον ἔγιναν γνωστὰ ἐξ ὁλοκλήρου τὰ ἐκτενῆ ποιήματα τοῦ ὁμοίως Κρητὸς Μαρίνου Φαλιέρου (16ος αἰών) γράψαντος «Λόγους διδακτικοὺς» καὶ «Ρίμαν παρηγορητικὴν» περὶ σωτηρίας τῆς ψυχῆς, παρὰ τὰς δύο ἐρωτικάς του συνθέσεις «Ἐρωτικὸν ἐνύπνιον» καὶ «Ἱστορία καὶ ὄνειρον τοῦ Φαλιέρου».

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ σημειώσῃ πολλὰ ἀκόμη βιβλία καὶ ἔργα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ δημιουργήματα λογοτεχνικά, ἔχουν ὅμως ἀξίαν ἱστορικὴν διὰ τοὺς ἐκφραστικοὺς τρόπους, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς δίδουν διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς. Βιβλία ἀφορῶντα εἰς θέματα θρησκευτικά, «Κατηχήσεις» π.χ. στρατιωτικά, γραμματικὰ κλπ. ἐγράφησαν πολλά. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, καταφανὲς εἶναι ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Γένους, ὅσον ἀπεμακρύνετο τῆς κλασσικῆς παιδείας, τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐξέπιπτεν. Οἱ μοναχοὶ καὶ ἄλλοι κληρικοί, οἱ ὁποῖοι ἔγραφον τώρα εἶχον στενωτέρους ὁρίζοντας. Τὰ μικρὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων ἀπησχόλουν τοὺς λαϊκοὺς καὶ ἡ περιέργεια ἔστρεφε πρὸς τὴν ἀπομνημόνευσιν τῶν συμβάντων. Ὁ βαθὺς μεταφυσικὸς πόνος δὲν βασανίζει τὸν ἄνθρωπον, τὸν λόγιον τῆς ἐποχῆς. Περισσότερον ἐγγίζει τὴν ψυχὴν τοῦ ὀρεινοῦ δημιουργοῦ τῆς λαϊκῆς ποιήσεως καὶ τέχνης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἀφέλειάν του ἐκφράζεται πλατυστόμως. Ὅπου δὲ ἀπουσιάση ὁ μεταφυσικὸς πόνος, ἐκεῖ ἡ λογοτεχνία ὀλίγα δύναται νὰ προσφέρη.

Ἀκμὴ τῆς λογοτεχνίας εἰς Κρήτην. Ὁ ἀνωτέρω ἀφορισμὸς δυστυχῶς ἰσχύει καὶ διὰ τὴν λαμπροτέραν λογοτεχνικὴν ἀπαραγωγὴν τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, δηλαδὴ τὴν τελευταίαν ἔκφανσιν εἰς Κρήτην τῆς Φραγκοκρατίας, ὅταν τὸ ἔπος, τὸ θέατρον καὶ ἡ λυρικὴ ποίησις (ἐνσωματωμένη εἰς τὰ δύο προηγούμενα ἢ αὐτοτελῶς) ἀνθοῦν καὶ δίδουν ἐξαιρετικὰ δείγματα λόγου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται ἱστορικῶς: Ἡ Κρητικὴ λογοτεχνία, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν, εἶναι γέννημα τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ μάλιστα τῶν πρώτων 70 χρόνων αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κύπρου ἡ Ἐνετία ἐδείχθη ἀνεκτικωτέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης, οἱ ὁποῖοι ἠδυνήθησαν νὰ δράσουν ἀφομοιωτικῶς περισσότερον: ἡ ἐντοπία ἀριστοκρατία ἐξελληνίζεται, οἱ ἀστοὶ δύνανται νὰ σπουδάζουν καὶ νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν Δύσιν. Ἡ προγενεστέρα παράδοσις, δημώδης καὶ λογία, δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ μὲ μεγαλυτέραν εὐχέρειαν. Οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ θεατρογράφοι τῆς Κρήτης εἶχον τὴν καλὴν ἔμπνευσιν νὰ δώσουν ὄχι μόνον ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ πνοὴν ζώσαν εἰς τὰ δημιουργήματά των, ἐξοβελίζοντες τοὺς φραγκισμοὺς τῆς γλώσσης, χρησιμοποιοῦντες τὸ Κρητικὸν ἰδίωμα (τὸ ὁποῖον ὡς νότιον ἦτο πλησιέστατον πρὸς τὸ Ἑπτανησιακὸν καὶ Πελοποννησιακὸν καὶ καταληπτὸν εἰς ὅλον τὸ Γένος), καὶ μεταφέροντες τὴν δροσιὰν τῆς λαϊκῆς μούσης εἰς τὸν ἔντεχνον λόγον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ θέματα δὲν εἶναι νέα καὶ ὅτι τὰ περισσότερα ἔργα εἶναι πιστὰ διασκευαὶ Φραγκικῶν προτύπων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς οἱ Κρῆτες λογοτέχναι ὑστεροῦν εἰς πρωτοτύπους συλλήψεις, ὅπως ὑστεροῦν καὶ εἰς φιλόσοφον στοχασμόν. Ἀλλ' ἡ λαϊκὴ ἐπίδρασις ὑπῆρξε τόσον μεγάλη εἰς τὴν κοσμικὴν αὐτὴν λογοτεχνίαν, ὥστε τὰ πρόσωπα

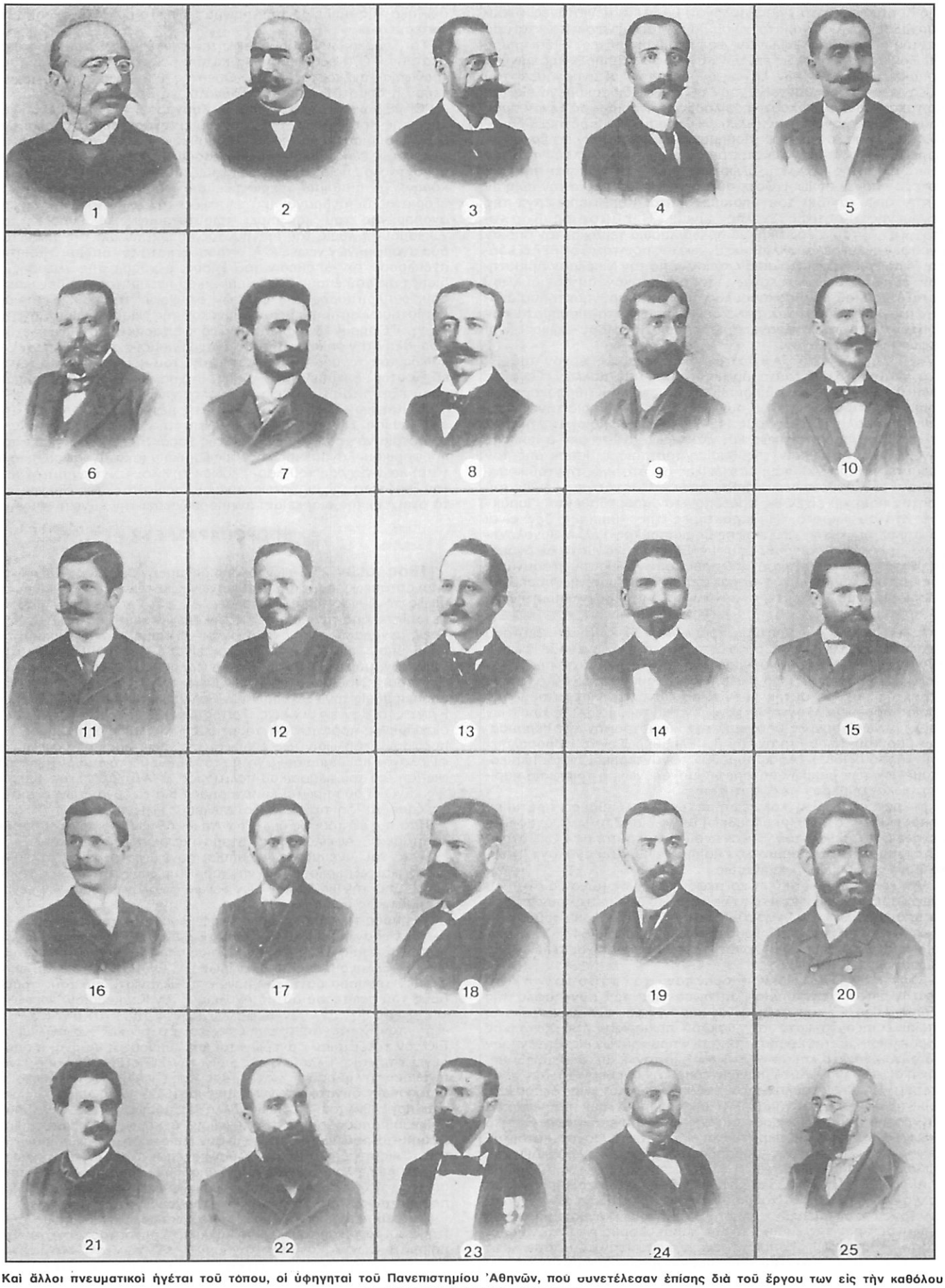

Καὶ ἄλλοι πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ τόπου, οἱ ὑφηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ποὺ συνετέλεσαν ἐπίσης διὰ τοῦ ἔργου των εἰς τὴν καθόλου πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου.

1: Σπ. Σούγκρας. 2: Ἰγν. Μοσχάκης. 3: Ἰωάννης Μεσολωρᾶς (Ὑφηγηταὶ Θεολογικῆς Σχολῆς). — 4: Α. Στούπης. 5: Χαρ. Ἀγγελάκης. 6: Δημήτριος Βορρές. 7: Ἀντ. Ροντήρης. 8: Ὄθων Φωστηρόπουλος. 9: Ἰωάννης Ραΐσης. 10: Δημ. Ζαλοῦχος. 11: Γεώργ. Δυοβουνιώτης. 12: Κωνσταντῖνος Κυριακός. 13: Ἠλ. Λιακόπουλος. 14: Γ. Καλλισπέρης. 15: Δ. Κ. Οἰκονομίδης. 16: Γ. Στρεῖτ. 17: Α. Ζαγγογιάννης (Ὑφηγηταὶ Νομικῆς Σχολῆς). — 18: Π. Πατρίκιος. 19: Ν. Λαμπαδάριος. 20: Γ. Τροχάνης. 21: Σπ. Ροσόλυμος. 22: Εὐάγγ. Καλλιοντζῆς. 23: Βαρθ. Γκίζης. 24: Λάμπ. Χαραμῆς. (Ὑφηγηταὶ Ἰατρικῆς Σχολῆς). — 25: Μιχ. Δέφνερ (Ὑφηγητὴς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς).

τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, μολονότι βασιλεῖς, μεγιστᾶνες, φεουδάρχαι μὲ ἀρχαῖα ὀνόματα, νὰ αἰσθάνωνται καὶ νὰ σκέπτωνται πρὸ παντὸς ὅμως νὰ αἰσθάνωνται, ὡς ὀρεσίβιοι Κρῆτες. Ἡ ἐπίδρασις τῆς λογίας παραδόσεως ἐπὶ τῶν συγγραφέων ὑπῆρξε μηδαμινή, ἡ θρησκευτικὴ πνοὴ τῶν ἔργων ἀνύπαρκτος, αἱ ἀναμνήσεις τοῦ Βυζαντινοῦ παρελθόντος ἔχουν σβήσει, ἡ διδασκομένη εἰς τὰς Κρητικὰς μονὰς σχολαστικὴ φιλοσοφία ἦτο ἔδαφος ξένον πρὸς τοὺς Κρῆτας λογοτέχνας (βλ.λ). Ἡ γλωσσικὴ καθαρότης, ἡ δημοτικὴ ἐνάργεια, ὁ ὀρεινὸς αἰσθηματισμός, διέσωσαν τὰ ἔργα τῆς Κρητικῆς σχολῆς καὶ τὰ κατέστησαν οἰκεῖα εἰς τὸν λαὸν (πρῶτον ἔξω τῆς Κρήτης, λόγω τῆς ἁλώσεως, σύν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν αὐτῇ καὶ ὕστερον πανελληνίως), ὥστε οὗτος νὰ μὴ διαστέλλῃ τὴν ποίησιν αὐτὴν ἀπὸ τὰ ἴδιά του δημιουργήματα. Κυριώτερα ἔργα τῆς λεγομένης «Κρητικῆς Σχολῆς» εἶναι: «Ἡ εὔμορφη βοσκοπούλα», ἱστορία ἐρωτική, μὲ πολλὰ λυρικὰ τεμάχια, τὴν ὁποίαν ἔγραψεν εἰς ἑνδεκασυλλάβους ἄγνωστος ποιητής. Τὸ 1627 ἐξεδόθη «διαλεγμένη μὲ περίσσιον κόπον» ἀπὸ τὸν Νικόλαον Δριμυτηνὸν ἐξ Ἀποκορώνου Χανίων, τὸ ρωμαντικὸν αὐτὸ εἰδύλλιον μεταξὺ βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας, ἡ ὁποία ἀποθνήσκει ἀπὸ ἀγάπην, συγκινεῖ βαθύτατα, ἀλλὰ δὲν πλησιάζει τὰ αἰσθήματα τῶν Κρητῶν ὀρεινῶν. Ἡ φραγκικὴ ἐπίδρασις τοῦ 15ου αἰῶνος εἶναι ἐμφανὴς εἰς τὸ ἔργον.

«Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ» συζητεῖται ὡς ἔργον τοῦ Β. Κορνάρου, ἀλλὰ τοῦτο ἀμφισβητεῖται ὑπὸ πολλῶν. Γεγονὸς εἶναι ὅτι μένει τὸ μοναδικὸν εἶδος «μυστηρίου» (θρησκευτικοῦ δράματος παριστανωμένου συχνὰ εἰς τὴν Δύσιν) διὰ τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν. Εἰς τοὺς 1154 πολιτικοὺς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους του παραστατικῶς καὶ γλαφυρῶς ἀνέστησεν ὁ ποιητὴς τὴν βιβλικὴν ὑπόθεσιν τῆς θυσίας τοῦ παιδὸς Ἰσαὰκ ἀπὸ τὸν γέροντα πατέρα Ἀβραάμ, καταδείξας ὅτι ἦτο γνώστης τοῦ κυματισμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Μολονότι τὸ ἔργον τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ εἶχεν ὡς πρότυπον τὸν προεκδοθέντα «Ἰσαὰκ» τοῦ Ἰταλοῦ Γκρότο, οἱ χαρακτῆρες τῆς «θυσίας» δὲν εἶναι ἰπποτικοί, ὅπως τῆς «Εὔμορφης βοσκοπούλας», ἀλλὰ ψυχολογημένοι, σύγχρονοί του ἄνθρωποι, μὲ Ἑβραϊκὰ ἐνδύματα καὶ ὀνόματα. Ἡ στοργή, ἡ ἀγάπη τοῦ υἱοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς του, ἡ ἀδυναμία τῆς μητρός, ὁ ἀνδρικὸς χαρακτὴρ τοῦ πατρός, ἡ θεοσέβεια, ἀποδίδονται μὲ μεγαλυτέραν τέχνην ἀπ' ὅσην εὗρεν ὁ ποιητὴς εἰς τὸ πρότυπόν του.

Θέατρον. Ἡ ὡραιοτέρα τραγωδία τοῦ κρητικοῦ θεάτρου εἶναι ἀναμφιβόλως «Ἡ Ἐρωφίλη», ἔργον τοῦ εὐγενοῦς Γεωργίου Χορτάτζη ἐκ Ρεθύμνου, γραφεῖσα περὶ τὸ 1600 κατὰ πρότυπον τοῦ Ἰταλοῦ Γκράλντι ('Ορμπέκε, 1561). Θαυμαστὰ εἶναι τὰ λυρικὰ μέρη τῆς μακρᾶς αὐτῆς τραγωδίας, κατὰ τὴν παράστασιν τῆς ὁποίας παρενεβάλλοντο τὰ λεγόμενα «ἰντερμέδια», τὰ ὁποῖα ἐν προκειμένῳ ἔχουν ὡς ὑπόθεσιν τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Τίτου (πρότυπον ἡ «Ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλὴμ» τοῦ Τάσσου, 1581). Ἀφαιρουμένων τῶν ἰντερμεδίων καὶ περικοπτομένων τῶν μακρῶν ρητορικῶν μονολόγων, ἡ τραγωδία παρίσταται καὶ σήμερον μετ' ἐπιτυχίας.

Μικροτέρας ἀξίας καὶ νεωτέρα, ὡς ἀκολουθοῦσα πρότυπον δημοσιευθὲν τὸ 1648, ἀκολουθεῖ ἡ τραγωδία «Ζήνων», ἀναφερομένη εἰς τὸ τέλος τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ «Γύπαρης», βουκολικὸν δραματικὸν ποίημα, ἐνθυμίζει ἀνάλογα Ἰταλικὰ ἔργα καὶ δημώδη παραμύθια.

Ἀνέκδοτος εἶναι ἀκόμη κριτικῶς ἡ ἐξ ἑνὸς μόνον ἀντιτύπου γνωριζομένη τραγωδία «Βασιλεὺς ὁ Ροδολῖνος» συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀνδρέα Τρωΐλου, διασκευὴ τοῦ «Βασιλέως Τυρρισμόντου» τοῦ Τουρκουάτου Τάσσου (1547). Ἡ τελευταία πρᾶξις κλείεται διὰ σονέττου, τὸ ὁποῖον εἶναι τέλειον καὶ γλωσσικῶς καὶ μετρικῶς.

Ὡς πρὸς τὴν κωμωδίαν, ἔχομεν τὸν «Κατσάροπον» ἢ «Κατσοῦρμπον» τὴν ὁποίαν ἀπέδωσαν εἰς τὸν συγγραφέα τῆς «Ἐρωφίλης» Γ. Χορτάτζην. Τὰ χειρόγραφα τῶν κωμωδιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπαίζοντο κατὰ τὴν μακρὰν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος ('Ηρακλείου), μετεφέρθησαν ὑπὸ τῶν προσφύγων εἰς Ἑπτάνησον (τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ μὲ τὸν «Ἐρωτόκριτον»), ἀπ' ὅπου διεδόθησαν ἢ διεσώθησαν. Αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι προγενέστεραι κωμωδίαι τούλάχιστον ἐχάθησαν ὡς ἀνάξιαι ἐκδόσεως, περιστατικὰ δημιουργήματα, περὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύνατο νὰ συγκρατηθῇ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως. Θὰ ἦτο ἄλλως περίεργον νὰ ἤκμασε τὸ εἶδος τοῦτο μόνον κατὰ τὴν πολιορκίαν, εἰς στιγμὰς σοβαρὰς ἀλλ' ἀκαταλλήλους διὰ τὴν ἐπιβολὴν νέων εἰδῶν.

Αἱ ἐκδιδόμεναι κωμωδίαι εἶναι «Ὁ Στάθης» περιλαμβάνουσα πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ καὶ ὁ «Φορτουνᾶτος» (ἐνθυμίζων ἔργον τοῦ Ἀριόστου), πλήρης βωμολοχιῶν καὶ βαναυσότητος ἀναλόγου πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν παρακολουθούντων τὴν παράστασιν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσυνέχιζον ματαίαν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ Τούρκου καὶ ἦσαν ἀπεχθεῖς περισσότερον ἀπὸ αὐτὸν εἰς τὸν ὀρεινὸν πληθυσμὸν τῆς Κρήτης. Τὸ θέμα τοῦ «Φορτουνάτου» στρέφεται περὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν κόρην τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ καὶ ὁ ἴδιος πατὴρ τοῦ φέροντος τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὴν κωμωδίαν νέου, πατὴρ ἀγνοούμενος. Ἡ ἀναγνώρισις φέρει τὴν λύσιν τῆς πλοκῆς καὶ τὸν γάμον τοῦ νέου. Μετὰ πολλῆς ἀθυροστομίας καὶ κάποιας τέχνης διαγράφονται οἱ χαρακτῆρες, ἐμπαίζεται ὁ λατινομαθὴς διδάσκαλος, ἀναμιγνύονται Ἑλληνικά, Λατινικὰ καὶ Ἰταλικά, ἐνδεικτικὰ τῆς παιδείας τοῦ συγγραφέως. Τὸ ἔργον ἔχει καὶ αὐτὸ «ἰντερμέδια».

Τὸ Τουρκικὸν ξίφος ἀνακόπτει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου. Ὅ,τι ἐδημιουργήθη κατόπιν εἰς τὴν Ἑπτάνησον (δύο τραγωδίαι ἀνέκδοτοι ἀκόμη Θυέστης καὶ Ἰφιγένεια) ἐντεχνότερον ἢ δημοτικώτερον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ συνέχεια.

Ὁ «Ἐρωτόκριτος» τοῦ Β. Κορνάρου, εἶναι τὸ μοναδικὸν ἔπος τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, τὸ ἐκτενέστερον καὶ προσφιλέστερον δημιούργημα αὐτῆς. Ἡ ὑπόθεσις εἰς βραχυτάτην περίληψιν ἔχει ὡς ἑξῆς: ὁ υἱὸς τοῦ ὑποτελοῦς ἐρωτεύεται τὴν κόρην τοῦ ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος ἄκαμπτος ἐξορίζει τὸν νέον καὶ φυλακίζει τὴν κόρην. Τὸ αἴσθημα ὑπερισχύει, διότι ὁ νεαρὸς ἐρωτευμένος ἐξόριστος δι' ἀνδραγαθημάτων σώζει τὴν ζωὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἀγαπημένης του καὶ αἴρει τοιουτοτρόπως τὰ ἐμπόδια τοῦ χωρισμοῦ· ἡ λύσις τοῦ διηγήματος ἐπέρχεται διὰ τῆς νίκης τῶν δύο ἀγαπωμένων νέων. Ἀλλ' ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀνέπλασσε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔπους, ἡ χρῆσις τῆς γλώσσης, ἡ διαπότισις τοῦ ἔπους διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ πνεύματος τῆς μεγαλονήσου, ὁ πλουτισμός του διὰ τῶν στοιχείων τῆς λαϊκῆς σοφίας, κατέστησαν αὐτὸ μνημεῖον ἀθάνατον τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, «Ὅμηρον τῶν χυδαϊστῶν», ὅπως χαρακτηριστικῶς ἐλέχθη. Παρ' ὅλην τὴν ἁπλότητα, τοὺς ἀναχρονισμούς, τὸ σχοινοτενές, ὁ λαϊκός του τόνος, ἡ παραστατικότης του καὶ ἡ φαντασία του, ὁ εὔπλαστος δεκαπεντασύλλαβος στίχος, ὑψώνουν τὸ ποίημα, ὅπου ἐξικνεῖται ἡ ἀνδρεία, ἡ ἄδολος φιλία, ὁ ἔρως.

Ἡ Κρητικὴ λογοτεχνία ἔδωσε τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐπιδράσεως ξένων λογοτεχνιῶν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς, χωρὶς ἡ τελευταία νὰ χάσῃ τὸν ἐθνικόν της χαρακτῆρα. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ τῆς προφορικῆς (ἀκαταγράφου ἀκόμη τότε) λογοτεχνίας τοῦ λαοῦ, ἔσωσε τὴν λογοτεχνίαν αὐτὴν ἀπὸ τὴν ξηρότητα τῆς μιμήσεως, ἀπεναντίας μάλιστα τῆς ἐξησφάλισε τὰ στοιχεῖα τῆς διαρκείας: ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐθνικὴν ψυχήν.

Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

18ος αἰών. Ὁ αἰὼν ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, προετοιμάζει κοινωνικῶς, πνευματικῶς καὶ δυναμικῶς τὸ ἔθνος πρὸς ἐξέγερσιν. Δι' αὐτὸ τὸ κέντρον βάρους μεταπίπτει ἀπὸ τὴν ποίησιν εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὰ πολιτικὰ σχέδια. Τρεῖς μεγάλαι μορφαὶ διακρίνονται καὶ ἐπιβάλλονται. Καὶ αἱ τρεῖς ἀποβλέπουν εἰς τὸ αὐτό. Πρῶτος εἶναι ὁ ἱεροκήρυξ καὶ ἱδρυτὴς σχολείων, μάρτυς δὲ καὶ ἐθναπόστολος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Δεύτερος εἶναι ὁ συλλαβὼν τὴν ἰδέαν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ ἀποπειραθεὶς τὴν ἐξέγερσιν τῶν Βαλκανικῶν Χριστιανικῶν χωρῶν Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς. Τρίτος εἶναι ὀρθολογιστὴς ἐχθρικῶς διακείμενος πρὸς τὸν συντηρητισμὸν τῆς παιδείας καὶ πρὸς τὴν πρόωρον ἐκδήλωσιν (ὡς ἐνόμιζε) τῆς ἐθνεγερσίας, ἀλλὰ μέγας φιλόλογος καὶ διαπαιδαγωγητὴς τοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ φωτίσῃ διὰ τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Ἐνῶ οἱ δύο πρῶτοι ἐμαρτύρησαν διὰ τὸ ἔργον των, ὁ τρίτος ἐπέζησε νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπελευθερωμένην.

Πρὸ τῆς ἐξετάσεως ὅμως τῶν τριῶν αὐτῶν κυριάρχων μορφῶν καὶ τάσεων, ὀφείλομεν νὰ σταματήσωμεν εἰς τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι συνεχίζονται κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ χαρακτηρίζουν τὴν πνευματικὴν ζωήν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ξένων φιλολογιῶν καὶ τῶν ξένων πνευματικῶν ρευμάτων.

Ὡς πρὸς τὴν ποίησιν πρῶτον ὀφείλομεν νὰ σταματήσωμεν εἰς ὀλιγοσέλιδον φυλλάδιον «Ἄνθη Εὐλαβείας ἐκχυθέντα εἰς τὴν μετάστασιν τῆς Θεομήτορος Μαρίας παρά τινων τῶν τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου τροφίμων...» (Ἐνετία 1708), ὅπου εὑρίσκομεν τέσσαρα σονέττα γραφέντα Ἑλληνιστὶ ἀπὸ τοὺς τροφίμους τοῦ ἀνωτέρου αὐτοῦ σχολείου, τὸν Κερκυραῖον Ἀντώνιον Στρατηγόν, τὸν Κεφαλλωνίτην Φραγκίσκον Κολομπῆν, τὸν Κρῆτα Λαυρέντιον Βενέριον καὶ ἕνα ἀνώνυμον. Εἰς τὸν τελευταῖον φανερώνεται καθ' ὕπνους ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ ὁποία λέγει ὅτι «τῆς Ἑλλάδος τῆς πρὶν τὴν εὐδοξίαν χρόνους τινὰς ποτὲ δὲν τὴν μαραίνει, γιατὶ ἀμάραντος εἶναι ἡ σοφία». Δίδεται τὸ μέτρον τῶν δυνατοτήτων τοῦ πνευματικοῦ Ἑλληνισμοῦ: μελέτη τοῦ παρελθόντος. Κατὰ τὰ ἄλλα τὰ ποιήματα τοῦ φυλλαδίου δεικνύουν πρόοδον εἰς τὴν τεχνικήν, ὄχι ὅμως καὶ πρωτοτυπίαν. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἔχουν ἐμποτισθῆ μὲ τὴν ποίησιν τῆς χώρας εἰς τὴν ὁποίαν σπουδάζουν καὶ ἐπωφελοῦνται τῆς τεχνικῆς τῆς Ἰταλικῆς λογοτεχνίας διὰ ν' ἀποδημοτικοποιήσουν τὴν ποίησίν των, ἡ ὁποία ἀπέχει πολὺ τυπικῶς ὡς γλῶσσα καὶ ὡς ὕφος περισσότερον ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι.

Δυτικὴν ἐπίδρασιν, ὄχι μόνον τεχνικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἰδέας (τῆς περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως) ἔχουν τὰ ποιήματα τῶν Ζακυνθίων στιχουργῶν Ἀντωνίου Μαρτελάου, Θωμᾶ Δανελάκη, Νικολάου Κουτούζη, Νικολάου Λογοθέτου ἢ Γούλιαρη, Νικολάου Κούρτσολα.

Ἡ λυρικὴ προσφορὰ τοῦ Καισ. Δαπόντε εἶναι ἀνύπαρκτος. Ὡς πρὸς τοὺς Φαναριώτας, οὗτοι ἐγκαταλείπουν τὴν ἀρχαιογλωσσίαν καὶ χρησιμοποιοῦν δημωδέστερον ὕφος. Ὁ Ἰωάννης Ρίζος Μανές, ἰατρός, γράφει σύντομον «Στοιχειομαχίαν» (α' ἔκδοσ. 1746) καὶ ὁ ξένος Μομὰρ τὴν «Βοσποροµαχίαν» (α' ἔκδοσ. 1763). Καὶ οἱ δύο ἐπηρεάζονται ἐμμέσως ἀπὸ τὴν «Βατρα-

χομυομαχίαν», ἡ ὁποία μετεφράσθη πολλὰς φορὰς περὶ τὸ 1800. Λυρικὰ ποιήματα γράφουν διάφοροι ἀσήμαντοι ποιηταὶ ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Κάλφογλου, ὁ Γεωργάκης Ρίζος Καμαράσης, ὁ Γιακουμάκης Πρωτοψάλτης, ὁ Πέτρος Λαμπαδάριος, ὁ Ἀρμάσης Σαούλ, ὁ Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁ Γεώργιος Σοῦτσος Δραγουμανάκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τὰ ἐρωτικὰ αὐτὰ συνήθως ἐκυκλοφόρουν χειρόγραφα ἐτυπώθησαν ὅμως καὶ μερικά, ὅπως εἰς τὰ βιβλία «Σχολεῖο τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν» καὶ «Ἔρωτος ἀποτελέσματα» (α' ἔκδοσ. 1792· περιέχει τέσσαρα ἐρωτικὰ διηγήματα).

Ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῆς λαϊκῆς μούσης καὶ τῆς παραδόσεως συγχρόνως τοῦ ἱστορικοῦ ποιήματος, εὑρίσκονται οἱ ἀπαίδευτοι στιχουργοὶ οἱ ὁποῖοι ἐδιηγήθησαν μὲ λυρισμόν, πάθος καὶ σατυρικὴν διάθεσιν τὰς συμφορὰς τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάννη, καθὼς καὶ τὴν ἅλωσιν τοῦ πύργου τοῦ Ἀληδάκη. «Τὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη» εἶναι παλαιότερον, συντομώτερον καὶ ἐπιτυχέστερον ἀπὸ τὸ «Τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη». Καὶ τὰ δύο δεικνύουν πόσον τὸ Κρητικὸν ἰδίωμα εἶχε καλλιεργηθῆ καὶ πόσον ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀκόμη τὸν ποιητικὸν λόγον. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν δύο στιχουργῶν των εἶναι ἀκμαῖον.

Ἐὰν ἀπὸ τὴν ποίησιν περάσωμεν εἰς τὴν διανόησιν, θὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ αἰὼν αὐτὸς εἶναι ὁ αἰὼν τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως (1716-1806), τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη (1736-1800), τοῦ Βικεντίου Δαμωδοῦ (1679-1752). Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ Ἑπτανήσιοι εἶναι ὀλίγον σχετικοὶ μὲ τὴν καθ' αὐτὸ λογοτεχνίαν. Ὁ τελευταῖος χρησιμοποιεῖ ἁπλουστέραν γλῶσσαν καθὼς καὶ ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ κληρικὸς μὲ ριζοσπαστικὰς διὰ τὴν ἐποχὴν του ἰδέας. Ὁ τελευταῖος καὶ ὁ Δημήτριος Φωτιάδης ἢ Καταρτζῆς, ἐπιμένουν πολὺ εἰς τὴν ἁπλῆν γλωσσικὴν διατύπωσιν, ἀκολουθοῦνται δὲ ἀπὸ τὸν Γρηγόριον Κωνσταντᾶν (1753-1844) ἀπὸ τὰς Μηλιὰς Θεσσαλίας καὶ Δανιὴλ Φιλιππίδην (+ 1820) ὁμοίως Θεσσαλόν.

Ὁ αἰὼν χαρακτηρίζεται ἀπὸ φιλοσοφικὴν ἐνημέρωσιν μᾶλλον παρὰ ἔφεσιν καὶ ὡς τοιοῦτος πρέπει νὰ ἐρευνᾶται. Συνήθως προσέχομεν τὴν κατ' αὐτὸν ἐξέλιξιν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἁπλῆς γλώσσης εἰς ἐπιστημονικὰ ἢ ἐκπαιδευτικὰ βιβλία. Τοῦτο ἐγένετο ἀσχέτως πρὸς τὴν ὀξύτητα τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, ὅπως τὸ ἐγνώρισεν ὁ 19ος αἰών, ἤτο δ' ἐκδήλωσις ἀντικλασσικῆς ἀντιδράσεως, ἡ ὁποία προεκλήθη ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅτι τὸ γλωσσικὸν ἔνδυμα δύναται νὰ σώσῃ ἀνυπάρκτου οὐσίας γραπτόν. Τὸ φαινόμενον εἶναι ἐξ ἴσου ἔντονον καὶ εἰς τὴν τέχνην ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ψευδοκλασσικισμοῦ.

Καθ' αὐτὸ λογοτέχνης δὲν ὑπῆρξε βέβαια **ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς** (1714-1779), διότι δὲν ἄφησε γραπτὸν λόγον ἀντάξιον τῆς φήμης καὶ τοῦ μαρτυρίου του. Ὑπῆρξεν ὅμως θαυμάσιος ὁμιλητὴς καὶ πιστὸς σπανίας δραστηριότητος. Μαθητὴς τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς καὶ ἀδελφὸς τῆς μονῆς Φιλοθέου τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐσυνειδητοποίησεν ἐντός του τὴν ἀξίαν τῆς Χριστιανικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας. Ὁ Κοσμᾶς δὲν ἀσχολεῖται μὲ φιλοσοφικὰ συστήματα οὔτε μὲ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ἑδραιώνει ἐντός του τὴν πίστιν, θέλει ἑπομένως νὰ τὴν ἴδῃ νὰ σφυρηλατῇ καὶ τὴν συνείδησιν τῶν ἀδελφῶν του Χριστιανῶν. Πίστιν ὅμως κατὰ συνείδησιν μόνον ἡ Ἑλληνικὴ μόρφωσις δύναται νὰ δώσῃ καὶ μόνον θερμὸν κήρυγμα καὶ αὐτεπίγνωσις δύναται νὰ ἐκτονώσῃ τὰ ὑπόδουλα πλήθη. Ἀρχίζει λοιπὸν τὸ 1760, ἐφωδιασμένος μὲ πατριαρχικὴν ἄδειαν, τὴν περιοδείαν του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου περνᾷ τὴν Μακεδονίαν, Ἤπειρον, Θεσσαλίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα, τὰς Ἰονίους νήσους, ἀντιτασσόμενος παντοῦ εἰς τὴν κακίαν, κηρύττων τὸ φῶς, μαγεύων τὰ πλήθη τὰ ὁποῖα φανατικῶς ἐσύροντο ὅπισθέν του (χωρὶς νὰ τὰ τραβᾷ καμμία αἵρεσις ἢ κενοδοξία), δημιουργῶν μαθητὰς καὶ συνεχιστὰς τοῦ διαφωτιστικοῦ ἔργου του. Ὁμιλεῖ εἰς γλῶσσαν κατανοητήν, ἐκεῖ ὅπου κηρύττει, εἰς τὸ πέρασμά του ὑψώνεται ξύλινος σταυρός, ἀκολουθεῖ σχολεῖον καὶ διδάσκαλος. Ἡ ἀγνότης τοῦ βίου του, ἡ ἀνιδιοτέλεια, τὸ ἐνθουσιῶδες τοῦ κηρύγματος, ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν δίψαν τοῦ Γένους, τὸ ὁποῖον ἀναμένει τὸ σήμαντρον τῆς ἐγέρσεως. Ποῖα τὰ ἀποτελέσματα; Ἰδοὺ τί γράφει ὁ ἴδιος ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ μαρτυρίου του: «Τὰ κατ' ἐμὲ καὶ περὶ ἐμὲ φαίνονται πολλὰ καὶ ἀπίστευτα εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ μήτε ἐγὼ δύναμαι νὰ καταλάβω. Τόσα δὲ μόνον λέγω... ὅτι γίνεται ἀρκετὴ μετάνοια εἰς τοὺς ἀδελφούς. Ἕως τριάκοντα ἐπαρχίας περιῆλθον, δέκα σχολεῖα Ἑλληνικὰ ἐποίησα, διακόσια διὰ κοινὰ γράμματα, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος καὶ τὸν λόγον μου βεβαιοῦντος διά τινων ἐπακολουθησάντων σημείων». Ἀντὶ λοιπὸν ζητειῶν, ἁγίων λειψάνων, ἐπαίτιδος χειρός, ὁ Κοσμᾶς προσφέρει γνῶσιν, μόρφωσιν, Ἑλληνισμόν, θεόν, ὑπεράνω δ' ὅλων πίστιν διὰ τὴν ὁποίαν διψᾷ ὁ λαός. Καυτηριάζει τὴν ἀδικίαν, δὲν διστάζει ν' ἀντιτίθεται πρὸς τοὺς ἄρχοντας, μισεῖται ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, θαυμάζεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους. «Δέκα χιλιάδες Χριστιανοὶ μὲ ἀγαπῶσι καὶ ἕνας μὲ μισεῖ. Χίλιοι Τοῦρκοι μὲ ἀγαπῶσι καὶ ἕναν ὄχι τόσον. Χιλιάδες Ἑβραῖοι θέλουσι τὸν θάνατόν μου καὶ ἕνας ὄχι». Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ὁδηγηθῇ εἰς τὸ μαρτύριον, μολονότι καὶ τοῦτο ἐλέγετο κατὰ τρόπον καλυμμένον. Ἡ μνήμη του ἐτιμήθη ὡς ἁγίου καὶ παντοῦ ὅπου τὸν εἶδον ἐνθυμοῦνται ὅτι «ἀπ' ἐδῶ ἐπέρασεν ὁ ἅγιος Κοσμᾶς». Ὁ μεσσιανισμός του ἐπληθεύθη ταχέως καθὼς ἄλλοι ἐσυνέχισαν τὸν λόγον του.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ρήγας (1757-1798), ἀπὸ τὸ Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας δὲν ἦτο καλόγηρος. Ἀπὸ μικρὸς εἶχεν ἐντός του φιλελεύθερον πνεῦμα καὶ ἡ φήμη τὸν φέρει ὅτι ἀπέδρασεν ἀπὸ τὸ χωρίον του κατόπιν ἀνεπιτυχοῦς ἐναντίον του βιαιοπραγίας Μουσουλμάνου, τὸν ὁποῖον ἐξεδικήθη. Ὁ ὀνειροπόλος αὐτὸς νέος ἔζησεν εἰς τὰς ἀρχὰς εἰς Ὄλυμπον, ζήσας ὡς ἀντάρτης εἰς κλέφτικον σῶμα, κατόπιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου εἶχε φίλον ἡγούμενον. Ἦτο ἤδη διδάσκαλος πρὸ τοῦ ἐπεισοδίου, ὥστε ἡ τριπλῆ αὐτὴ ἰδιότης τοῦ λογίου, τοῦ ἐπαναστάτου καὶ τοῦ μοναστοῦ νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν μέλλουσαν ἐξέλιξίν του, ἡ ὁποία διαμορφώνεται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ ὑψηλοὺς Φαναριωτικοὺς οἴκους τοὺς ὁποίους ὑπηρετεῖ. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ρήγας ἀποκτᾷ γλωσσομάθειαν, εἰς τὰς Παραδουναβίους δ' ἡγεμονίας, ὅπου ἐν συνεχείᾳ ὑπηρετεῖ, γνωρίζει καὶ τὴν διοίκησιν καλῶς. Ἐκεῖ συλλαμβάνει τὸ σχέδιον τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους. Ἡ γνῶσις τῆς Γαλλικῆς σκέψεως ἐπηρεάζει τὰς ἰδέας του καὶ μορφοποιοῦνται ἐντός του αἱ ἰδέαι περὶ ἐλευθερίας, δικαιοσύνης καὶ παιδείας. Πρότυπόν του εἶναι ἐν τούτοις ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός, εἰς ὃλην δὲ τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ρήγας ζητεῖ ν' ἀποκατάστηση τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὰ κληρονομικά του δικαιώματα. Διὰ νὰ ἐξυπνήσῃ τὸν λαὸν ἔπρεπε νὰ διεγείρῃ τὸ αἴσθημα διὰ καταλλήλων ποιημάτων καὶ νὰ φωτίσῃ τὸν νοῦν διὰ τῆς διαδόσεως ἐπικαίρων βιβλίων. Ἀπὸ τοῦ 1796 κέντρον δράσεώς του γίνεται ἡ Βιέννη, ὅπου ἀνθεῖ ἡ Ἑλληνική, ἐξ ἐμπόρων παροικία, εἶναι δυνατὴ ἡ τύπωσις ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων κλπ.

Ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ Ρήγα (εἰς τὴν ὁποίαν συνειργάσθησαν καὶ ἄλλοι λόγιοι) περιλαμβάνει τὸν «Ἀνάχαρσιν» τοῦ Γάλλου Βαρθελεμύ, τὸ δρᾶμα «Ὀλύμπια» τοῦ Ἰταλοῦ Μεταστασίου, τὸν «Πρῶτον ναύτην» τοῦ Γερμανοῦ Γεσνέρου κ.ἄ. ἔργα. Πρὸ τοῦ 1790 ἐξέδωκεν ὁ Ρήγας εἰς Βιέννην τὸ «Ἀπάνθισμα τῆς Φυσικῆς» καὶ ἔγραψε τὸ προαναφερθὲν βιβλίον «Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν» (α' ἔκδοσις 1790). Ἀλλὰ τὸ κύριον πατριωτικὸν ἔργον τοῦ Ρήγα κατοπτρίζεται εἰς τὴν τυπωθεῖσαν «Χάρταν» του, εἰς τὴν ὁποίαν παρίστανται αἱ εἰς Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνικαὶ χῶραι μετ' ἐνδείξεων ὄχι μόνον τῆς φυσικῆς καὶ πολιτικῆς γεωγραφίας, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν. Ἐκτὸς 161 ἀρχαίων νομισμάτων ἐσχεδιάσθησαν ἐπ' αὐτῆς καὶ ἔνδοξοι μάχαι καὶ ναυμαχίαι, παρείχετο δὲ καὶ ἡ ἐπιπεδογραφία τῶν μεγάλων Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς ἀρχαιότητος (Βιέννη 1797).

Εἰς τὴν τυπωθεῖσαν εἰς Βιέννην ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν τοῦ Ρήγα, περιλαμβάνεται καὶ ὁ γνωστὸς «θούριος», ὁ ὁποῖος ἀρχίζει μὲ τὸ «Ὡς πότε παλληκάρια», ὁ ὁποῖος συνεκίνησε βαθύτατα τοὺς Ἕλληνας. Τὰ ποιητικὰ κείμενα τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι βεβαίως ἀρτίας τεχνικῆς, ἀλλ' ὡς ὑψηλῆς ἠθικῆς ἐμπνεύσεως δημιουργήματα, κατατάσσονται εἰς τὴν ἀληθῆ ποίησιν. Ἔγραψεν ἀκόμα ὁ Ρήγας καὶ «Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος» εἰς τὸ ὁποῖον διετύπωσε τὰς ἀπόψεις του περὶ διοικήσεως τῆς ἀπελευθερωθησομένης πατρίδος. Μὲ τὸν θάνατόν του ἐπατάχθη καὶ ἡ μυστικὴ ἑταιρία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἱδρύσει καὶ τὸ κίνημά του ὑπισθοδρόμησε. Πόσην ὅμως ἀπήχησιν εἶχε, δεικνύει πεζογράφημα ἐνθουσιαστικόν, ἄτακτον εἰς τὸ ὕφος, ἐκφράζον πατριωτικὰ αἰσθήματα γνήσια, φιλελευθέρας ἰδέας καὶ ἀντικληρισμὸν ὀρθολογιστικόν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» τυπωθὲν κρυφίως εἰς Ἰταλίαν τὸ 1806 καὶ μὴ κυκλοφορῆσαν εὐρέως εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα. Ἢ εἶναι συγγραφεὺς αὐτοῦ ὁ Σπ. Σπάχος ἢ κάποιος ἄλλος (πρόσφατος ἀνακοίνωσις (1979) τῆς Β' ἕδρας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀποδίδει τὴν «Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν» εἰς τὸν Ἀδαμ. Κοραῆν), τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι μνημεῖον ἰδεολογικὸν καὶ ἀξιόλογον πεζογραφικόν.

Ἀδαμάντιος Κοραῆς (1748-1833). Χῖος γεννηθεὶς εἰς τὴν Σμύρνην, εἶχεν ἐμπειρίαν ἐμπορικήν, ἀποκτηθεῖσαν ἐκεῖ καὶ εἰς Ὁλλανδίαν καὶ πνευματικὴν παράδοσιν οἰκογενειακήν, ἐσπούδασε δὲ Ἰατρικὴν εἰς τὸ Μονπελιὲ τῆς Γαλλίας, ὅπου καὶ ἐπέρασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του μακρὰν τῶν τυράννων, τοὺς ὁποίους βαθύτατα ἐμίσει. Ἀπέβη λοιπὸν ἰατροφιλόσοφος κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ σχολαστικὴ μόρφωσις δὲν ἔπνιξε τὸ δημιουργικὸν δαιμόνιον. Ὁ Κοραῆς ἐθεμελίωσε διὰ τοὺς Ἕλληνας τὰς κλασσικὰς σπουδάς, ἐπεξεργασθεὶς κριτικῶς τὰ κείμενα πολλῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἐγνώρισε τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν γλῶσσαν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐσκέφθη τὸ πρόβλημα τῆς μορφώσεως τοῦ πρὸς ἀνάστασιν ἑτοιμαζομένου Ἔθνους. Ὁ Κοραῆς δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὴν θεραπείαν τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα ἄφησεν ἡ δουλεία διὰ θερμῶν κηρυγμάτων ἢ διὰ μεταφράσεων Γαλλικῶν ἔργων, μολονότι εἶχεν ὁ ἴδιος ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν σκέψιν. Ἠθέλησε νὰ ξυπνήσῃ τὴν παράδοσιν εἰς τὸ Γένος καὶ νὰ μεταβάλῃ τοὺς κληρονόμους τῶν Μεσαιωνικῶν Ρωμιῶν (τὸ Βυζάντιον οὐσιαστικῶς τὸ περιεφρόνει καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἔβλεπεν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ ὀρθολογισμοῦ ὡς ἀναχρονιστικὸν ὀργανισμόν) εἰς συνειδητοὺς Ἕλληνας, γνώστας τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ δέκτας τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Κατεπολέμησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐθελοδουλείας, ὅπως ἐκφράζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς διδασκαλίας ὅτι τάχα ὑποφέρομεν ἕνεκα τῶν ἁμαρτιῶν μας. Παραλλήλως ἐγνώρισεν εἰς τὴν ἀναστατωμένην ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν Εὐρώπην, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν εἶχε σβήσει, τὰ γράμματα

ἐξηκολούθουν νὰ καλλιεργοῦνται, ἡ γλῶσσα τῶν 'Ελλήνων ἔζη, τὰ προτερήματά των ἔμεναν ἀδιάφθορα. "Εχων ἀνάγκη γλωσσικοῦ ὀργάνου διὰ νὰ ἐκφρασθῆ καὶ νὰ εἶναι αἰσθητὸς καὶ καταληπτός, ἡπλοποίησε τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν, εἰσήγαγεν εἰς αὐτὴν πολλὰ δημώδη στοιχεῖα καὶ ἠρνήθη κατὰ βάσιν τὸν ἀρχαϊσμόν.

'Ως λογοτέχνης ὁ Κοραῆς δὲν εἶναι βεβαίως συστηματικός, οὔτε μυθογράφος (μολονότι ἔπλασε καὶ ἐτύπωσε ἀρκετοὺς μύθους), οὔτε ποιητὴς (ἔγραψε καὶ στίχους), οὔτε διηγηματογράφος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔδωσε ἀρκετοὺς τύπους ἀναγλύφους, ὅπως τὸν πασίγνωστον Παπατρέχαν εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τοῦ 'Ομήρου. Λογοτεχνικὴ ὅμως εἶναι ἡ ἔκφρασίς του καὶ εἰς τὰ «Προλεγόμενα» τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τοὺς ὁποίους ἐξέδωσε (ἐκτὸς ἰατρῶν, ἐξέδωσε τὰ κείμενα Θεοφράστου, Λόγγου, 'Ηλιοδώρου, 'Ισοκράτους, Πλουτάρχου, Πολυαίνου, Αἰσώπου, 'Ιεροκλέους, Στράβωνος, Μάρκου 'Αντωνίου, 'Ομήρου, ἱστορικῶν, λυρικῶν καὶ ἄλλων πολλῶν συγγραφέων), ἰδίως ὅμως εἰς μέγα πλῆθος «ἐπιστολῶν» τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς εἰς Εὐρώπην καὶ 'Ανατολὴν φίλους, συνεργάτας καὶ ἄλλους, μὲ τοὺς ὁποίους συνεδέετο. 'Η ἄνεσις, μὲ τὴν ὁποίαν γράφει, ἡ σαφήνεια, ὁ πλοῦτος τῶν διανοημάτων τὰ ὁποῖα ἐκφράζει διὰ τῶν ἐπιστολῶν, ὁ πατριωτισμός του, τὰ ἀνθρώπινα τέλος συναισθήματα, καθιστοῦν τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κοραῆ μνημεῖον λογοτεχνικὸν ἀπαράμιλλον, ἀνάλογον τοῦ ὁποίου, εἰς τὸ εἶδος αὐτό, δὲν ἀπέκτησεν ἔκτοτε ἡ Νεοελληνικὴ φιλολογία.

Βεβαίως ὁ Κοραῆς ἐστάθη ξένος πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς συνεχείας τοῦ 'Ελληνισμοῦ καὶ πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἐπιτεύγματα τοῦ 19ου αἰῶνος, ὀφειλόμενα εἰς τὸν ρωμαντισμὸν καὶ τὸν ἱστορισμόν. Εὑρεθεὶς μεταξὺ τῶν ἀρχαϊστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἀρχαῖον γλωσσικὸν τύπον, τὴν συνέχειαν τῆς ἐξωτερικῆς μιμήσεως δηλαδή, καὶ οἱ ὁποῖοι συνήθιζον νὰ παρεμβάλουν ἐμπόδια εἰς τὸ πνεῦμα, ζητῶν νὰ ἐκφρασθῆ δι' ἴδιον λογαριασμὸν μὲ τὸ ἰδικόν του ἔνδυμα καὶ μεταξὺ τῶν δημοτικιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπηρνοῦντο τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ ἐζήτουν νὰ εἰσαγάγουν τὰ στοιχεῖα τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀντιπαθῶν ὁ ἴδιος τὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν τῶν τυπικῶν πατριαρχικῶν ἐγγράφων, ἀντεμετώπισε τὸ ζήτημα τῆς ἐκφράσεως διὰ τῆς υἱοθετήσεως τοῦ λογίου τύπου, ἁπλουστευμένου μὲ ἄφθονον παραδοχὴν λέξεων τοῦ κοινοῦ λεξιλογίου. 'Αντὶ ὅμως τὰς τελευταίας ταύτας νὰ ἀφήσῃ ὡς εἶχον εἰς τὸν λαὸν (ἀφοῦ δὲν εἰσῆγε τὰς ἀρχαίας, ὅσαι ἠδύναντο νὰ πολιτογραφηθοῦν ἀκόπως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γίνεται μετὰ τὸν Κοραῆν εἰς εὐρυτάτην κλίμακα τὸν 19ον αἰῶνα), συνεμόρφωσε τὸν τύπον τῶν δημωδῶν λέξεων πρὸς τὴν ἀρχαίαν γραμματικήν, δημιουργήσας ὡρισμένα παράβολα καὶ παράδοξα καὶ ἀντίθετα πρὸς τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα (ὀμμάτιον π.χ. ἐνῶ ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ εἰσαγάγῃ κατόπιν εἰς τὸν 'Εθνικὸν "Υμνον τὸ ὀφθαλμός!). Καὶ ἡ ἐξεζητημένη σύνταξις ἦτο ξένη πρὸς τὴν κοινὴν αἴσθησιν καὶ αὐτὴ περισσότερον προεκάλεσε κατακραυγὴν ἐναντίον του. "Οπως ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ Κοραῆς οὔτε ἀρχαϊστὴς ὑπῆρξεν, οὔτε δημοτικιστής, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ καθαρισμοῦ τῆς γλώσσης (τὴν κατόπιν δυσφημηθεῖσαν «καθαρεύουσαν», δηλαδὴ γλῶσσαν λογίαν μὲ ἁπλοποιημένον τυπικόν, ἐκδιώκουσαν τὰ ξένα στοιχεῖα) ἐτήρησεν, εἰσαγαγὼν τὸν ἀποκληθέντα Κοραϊσμόν, ὁ ὁποῖος καὶ συναπέθανε μετ' αὐτοῦ. Τὸ δίδαγμά του ὅμως «οὔτε τύραννος τῶν χυδαίων, οὔτε δοῦλος τῆς χυδαιότητος αὐτῶν», σοφὸν καὶ πρακτικόν, ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα καὶ μέλλει νὰ εἶναι χρήσιμον καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὁπότε ἡ συζήτησις θὰ περιορισθῆ μᾶλλον περὶ τὸν τύπον τῶν λέξεων, παρὰ περὶ τὴν προέλευσιν αὐτῶν (βλέπε καὶ προηγούμενον κεφάλαιον περὶ γλωσσικοῦ ζητήματος).

Σημαντικὴ εἶναι ἡ ὑπηρεσία τὴν ὁποίαν προσέφερεν ὁ Κοραῆς καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης, θεμελιώσας τὴν ἔρευναν, τὴν ὁποίαν μετὰ ταῦτα ὑπηρέτησεν ἡ νεωτέρα (καὶ τότε ἄγνωστος) γλωσσικὴ ἐπιστήμη.

Πόσον πλησιέστερον πρὸς τὸ ὀρθὸν ἵστατο ὁ Κοραῆς δεικνύουν αἱ ἀντίθετοι θεωρίαι, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ δύο ἰατροφιλοσόφους ἐπίσης. 'Ο ἕνας εἶναι ὁ 'Αθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847), συγγραφεὺς ἐρωτικῶν, ψευδοβακχικῶν καὶ ψευδοανακρεοντείων ποιημάτων, ἀναχθεὶς εἰς μέγαν ποιητὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς του κατὰ τρόπον ἀνεξήγητον δι' ἡμᾶς (ἂν τὸ μεγαλεῖον αὐτὸ δὲν ἦτο σχετικὸν πρὸς τὴν μικρότητα τῶν πρὸ αὐτοῦ Φαναριωτῶν στιχοπλόκων). 'Ο Χριστόπουλος ἐνόμιζεν ὅτι ἡ κοινὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἦτο αὐτὴ ἡ Αἰολοδωρικὴ διάλεκτος τῆς ἀρχαιότητος, αὐθαιρέτως δ' ἡρμήνευε τὰς μεταβολάς. 'Ο δεύτερος τῶν ἰατροφιλοσόφων 'Ιωάννης Βηλαρᾶς (1771-1822), ὄχι μόνον υἱοθέτησε διαλεκτικὰ στοιχεῖα ἀπαράδεκτα εἰς τὸ κοινὸν αἴσθημα, τὰ ὁποῖα καὶ δὲν ἐπεκράτησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ὀρθογραφίας καὶ φωνητικὴν ἀπόδοσιν τῶν ἱστορικῶς γραφομένων φθόγγων. Τὸ ὁλέθριον τοῦτο σύστημα ἂν ἐγίνετο τότε παραδεκτόν, θὰ διέκοπτε τὴν συνέχειαν τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ θὰ καθίστα ἀδύνατον εἰς τοὺς Νεοέλληνας τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας καὶ ὅλης τῆς παραδόσεως (Βυζαντινῆς καὶ τῆς Τουρκοκρατίας), τὴν ὁποίαν ἀγνοοῦσε καὶ δὲν ἐξετίμα ὁ Βηλαρᾶς.

Δημοτικὸν ἆσμα. Τὰ δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς μούσης ἐξακολουθοῦν νὰ γεννῶνται καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον. "Οχι μόνον τὰ ἐρωτικά, διηγηματικά, τὰ τοῦ χοροῦ κλπ. ἀλλ' ἰδίως τὰ «κλέφτικα», τὰ ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν ἐναλλαγὴν μεταξὺ τῆς ἰδιότητος τοῦ κλέφτη καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἁρματολοῦ. Περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο φιλοσοφικὸν ὑπόβαθρον, ἡ ποίησις αὕτη στηρίζεται εἰς συναισθηματικὴν ὁρμήν, ἡ ὁποία συνοδεύει ὑγιᾶ ζωϊκὴν ἐκδήλωσιν ἀνεξαρτησίας, ὅ,τι καλοῦμεν συνήθως παλληκαρωσύνη καὶ λεβεντιά. 'Επόμενον εἶναι ὅτι εἰς τὰ ἄτομα τὰ ὁποῖα φεύγουν εἰς τὰ βουνὰ διὰ νὰ κρατηθοῦν μακρὰν τῆς ὑποταγῆς, τὸ κοινωνικὸν στοιχεῖον εὑρίσκεται εἰς ὕφεσιν, ὅσον τὸ φυσιολατρικὸν εἶναι εἰς ἔξαρσιν. 'Η διαύγεια ὅμως καὶ ἡ καθαρότης τόσον τῆς ἐκφράσεως, ὅσον καὶ τῆς ἁπλῆς σκέψεως, καθιστᾶ τὰ δημιουργήματα αὐτὰ ἀνώτερα πάσης τῆς μικρολόγου ἐκείνης ψευδοερωτικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία, προωρισμένη διὰ τὸν ἀστικὸν κόσμον τῶν ὑπολογισμῶν καὶ τῶν πλαγίων μέσων, οὐδὲν τὸ ψυχικῶς γενναῖον παρουσιάζει.

Τὰ δημοτικὰ τραγούδια δὲν παρεδόθησαν πάντοτε εἰς ὑγιᾶς μορφάς, εἴτε φθαρέντα ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀνακυκλήσεως ἢ ἀτελοῦς μεταδόσεως, εἴτε νοθευθέντα ὑπὸ τῶν συλλογέων καὶ καταγραφέων αὐτῶν ἐξεπίτηδες. Πάντως τὸ ἔργον τῆς διασώσεως των εἶναι ἔργον μεταγενέστερον καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐξεταζομένην περίοδον.

'Ως πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα αὐτῶν, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ἐθνικά, ἡ μὲν γλῶσσα ἀκολουθοῦσα τὰ κατὰ τόπους ἰδιώματα, ἡ δὲ στιχουργία ἀποτελοῦσα ἐξέλιξιν τῆς προηγουμένης.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΗΡΩΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ, ΚΛΕΦΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΙΚΑ

Παραθέτομεν κατωτέρω ἀξιόλογον συλλογὴν ἀπὸ παλαιὰ Σαρακατσαναΐϊκα καὶ κλέφτικα τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἐτραγουδοῦσαν εἰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις οἱ "Ελληνες κυρίως τῶν χωριῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν μέχρι καὶ πρότινος ἀκόμη (1950) καὶ διότι ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ δῆθεν πρόοδος καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς καὶ τῆς ἐπαρχίας, τὰ ἔχει παραμερίσει καὶ κινδυνεύουν νὰ λησμονηθοῦν.

Βουνήσιο ἀέρα, ἔλατο καὶ ἀγνὰ αἰσθήματα ἀποπνέουν τὰ τραγούδια αὐτά, μὲ τὰ ὁποῖα καὶ πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως τοῦ 1821, ἀλλὰ τελευταίως ἀκόμη, εἶχον γλεντήσει καὶ χαίροντο νὰ τραγουδοῦν γενεὲς 'Ελλήνων, τῶν 'Ελλήνων ποὺ ἐπίστευαν εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ δὲν εἶχον ἐκφυλισθῆ.

'Ο ἐρωτικὸς πόθος, φυσικά, δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τὰ τραγούδια αὐτά, ὅπως φαίνεται εἰς ἀρκετοὺς στίχους των. 'Αλλὰ μὲ πόσην εὐγένεια, μὲ πόσην λεπτότητα καὶ μὲ πόσην προσεκτικὴν ἔκφασιν ἐκδηλώνεται, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰς τελευταίας (μετὰ τὸ 1950) «ξέφρενες» πολλάκις μεθόδους καὶ ἐκφράσεις τῶν συγρόνων μας ἐρωτολήπτων καὶ μελοποιῶν τραγουδιστῶν.

Θέλουν ν' ἀνθίσουν τὴ κλαριὰ
κι' ὁ πάγος δὲν τ' ἀφήνει
Θέλω κι' ἐγὼ νὰ σ' ἀρνηθῶ βλάχα μ'
κι' ὁ πόνος δὲν μ' ἀφήνει.
Τὸ χέρι σου τὸ παχουλὸ
τὸ κονδυλογραμμένο
νὰ τὄβαζα προσκέφαλο
τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες.
Οἱ μέρες νὰ εἶναι τοῦ Μαγιοῦ
κι' οἱ νύχτες τοῦ Γενάρη
νὰ σὲ χορτάσω φίλημα, στὰ μάτια καὶ στὰ φρύδια.

'Απόψε δὲν κοιμήθηκα
καὶ σήμερα νυστάζω,
νύσταξαν τὰ ματάκια μου
νύσταξαν τὰ καϋμένα
γιατὶ πολὺ κουβέντιασα
μὲ μιὰ γειτονοπούλα,
πῶχει τὰ μάτια γαλανά,
τὸ φρύδι σὰν γαϊτάνι.
Θέλ' νὰ τὴν κλέψω μιὰ βραδυά,
νύχτα χωρὶς φεγγάρι
καὶ νὰ τὴν πάγω στὰ βουνὰ
ψηλὰ στὰ κορφοβούνια
νὰ τὴ χορτάσω φίλημα
νὰ τὴ χορτάσω ἀγκάλη.

Τώρα τὰ πουλιά, τώρα τὰ χελιδόνια
τώρα οἱ πέρδικες γλυκολαλοῦν καὶ λένε:
ξύπν' ἀφέντη μου, ξύπνα γλυκὸ μου ταῖρι,
ξύπν' ἀγκάλιασε κορμὶ κυπαρισσένιο
κι' ἄσπρονε λαιμό, σὰν τὸ παχὺ κριάρι.
"Ασε μ' λυγερὴ λίγον ὕπνο νὰ πάρω
γιατ' ἀφέντης μου στὴ βίγλα μ' εἶχε ἀπόψε
καὶ στὸν πόλεμο ὅλο μπροστὰ μὲ βάζει,
γιὰ νὰ σκοτωθῶ γιὰ σκλάβο νὰ μὲ πάρουν.

Καὶ ξεσπάθωσα σὲ εἴκοσ' καὶ τριάντα
κι' ὅσοι μοῦφυγαν, ἤτανε λαβωμένοι.

'Αγγέλω μ' κρεν' ἡ μάννα σου
'Αγγέλω μ' τὶ σὲ θέλει;
'Αγγέλω μ' σύρε γιὰ νερὸ
νὰ πιοῦν τὰ παλληκάρια.
Τὰ παλληκάρια κι ἂν διψοῦν
νερὸ νὰ πᾶν νὰ πάρουν.
'Εγὼ θὰ πάω στὸ κέντημα
μὲ τ' ἄλλα τὰ κορίτσια.
Τὸ κέντημα εἶναι γλέντημα
κι' ἡ ρόκα τὸ σεργιάνι
κι' ὁ σκασμένος ἀργαλειὸς
εἶναι σκλαβιὰ μεγάλη.

"Ενα πουλὶ θαλασσινὸ
κι' ἕνα πουλὶ βουνίσιο,
τὰ δυὸ πουλιὰ ἐμάλωναν
τὰ δυὸ πουλιὰ μαλώνουν.
Γυρίζει τὸ θαλασσινὸ
καὶ λέει στὸ βουνίσιο,
μὴ μὲ μαλώνεις βρὲ πουλὶ
καὶ μὴ μὲ παραπαίρνεις
'τὶ ἐγὼ πουλὶ δὲν κάθουμαι
στὸν τόπο τὸ δικό σου.
"Αν κάτσω Μάη καὶ Θεριστὴ
κι' ὅλο τὸν 'Αλωνάρη
κι' ἂν πάρω κι' ἀπὸ τὸ Αὔγουστο
πέντε ἕξι δέκα μέρες
ὡς που νὰ βάλω τὰ πουλιά,
κι' ὡς που νὰ τὰ πετάξω,
κι' ἀπὲ σ' ἀφήνω τὸ ἔχε γειὰ
καὶ πάω μακρυὰ στὰ ξένα.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ Τ' ΑΡΓΑΛΕΙΟΥ

Μιὰ πούλια 'ναι στὸν οὐρανὸ
μιὰ λυγερὴ στὸν κόσμο.
"Εχει ἀσημένιον ἀργαλειὸ
καὶ φιλντισένια χτένι
καὶ τὴ σαΐτα πούπαιζε
κι' αὐτὴ μαλαματένια.
'Υφαίνει τὰ μεταξωτὰ
ὑφαίνει τὰ λαχούρια,
στὸν οὐρανὸ τὸ ἴσιαζε,
στὸν κάμπο τὰ ὑφαίνει
καὶ στὸν ἀφρὸ τῆς θάλασσας
τὰ πλένει τὰ ξεπλένει.
'Απὸ τὸν βρόντο τ' ἀργαλειοῦ
κι' ἀπ' τὸν ἠχὸ τῆς κόρης
ὁ ἥλιος ἀντραλλίστηκε
κι' ἀργεῖ νὰ βασιλέψη.

'Εψὲς εἶδα στὸν ὕπνο μου, στὸν ὕπνο ποὺ κοιμώμουν,
φοροῦσα γοῦνα κόκκινη, ἀπὸ τὴν κορφὴ στὰ πόδια..
Τὰ ὄνειρα εἶναι ψέμματα, στὸ νοῦ σου μὴν τὰ βάνης...
'Ακόμ' ὁ λόγος ἔστεκε κι' ἡ συντυχιὰ ἐκρατιῶταν,
κι' ἡ παγανιὰ τοὺς πλάκωσε, μιὰ μπαταριὰ τοὺς ρίχνει,
τὸν Βέβα παίρνουν στὴν καρδιά, τὸν Γρίβα στὸ ποδάρι,
τὸν δόλιο τὸν Κατσίγιαννο, τὸν πῆραν στὸ κεφάλι.

Κοιμᾶται ἡ ἀγάπη μου καὶ πῶς νὰ τὴν ξυπνήσω;
πῆρα ζαχαρομύγδαλα στὸν κόρφο της νὰ ρίχνω.
Βαρειὰ κοιμᾶσαι πέρδικα - Βαρειὰ κοιμοῦμ' ἀφέντη,
εἶδα'να ὄνειρο βαρὺ καὶ νὰ μοῦ τὸ ξηγήσης.
Εἶδα γυμνὸν τὸν Μαῦρο σου, τὴν σέλλα τσακισμένη,
καὶ τὸ χρυσὸ μαντήλι σου στὴ λάσπη κυλισμένο.
'Ο μαῦρος εἶναι ὁ δρόμος μου, ἡ σέλλα ἡ ξενητειά μου
καὶ τὸ μαντήλι τὸ χρυσὸ εἶν' ὁ ξεχωρισμός μας.

Βαρειὰ κοιμᾶσαι κόρη μου καὶ κρύον ἴδρων στάζεις,
Βαρειὰ κοιμοῦμ' ἀφέντη μου, βαρειὰ καὶ τρομαγμένα,
γιατ' εἶδα ὄνειρο κακό, πολὺ κακὸ γιὰ σένα,
εἶδα τὸ γρίβα σου γυμνό, τὴ σέλλα τσακισμένη
καὶ τὸ χρυσὸ μαντήλι σου στὸν δρόμο ξεσκισμένο...
Τὰ ὄνειρα εἶναι ψέμματα, οἱ γρηὲς τὰ ὁμολογοῦνε
κι' οἱ φρόνιμοι ὄντας τὰ ἰδοῦν, στὸ νοῦ τους δὲν τὰ βάνουν.
Κόρη μου βγῆκε ὁ Αὐγερινὸς κι' ἔλα νὰ φιληθοῦμε
γιατὶ ὁ ἥλιος θὰ μὲ βρῆ στῆς ξενητειᾶς τὸ δρόμο

'Ανάθεμά τον ὅποιος εἰπῆ τ' ἀδέρφια δὲν πονιοῦνται
τ' ἀδέρφια σκίζουν τὰ βουνὰ κι' οἱ ἀδερφὲς τοὺς κάμπους
κι' ἡ μαύρη μάννα θάλασσα ὥσπου ν' ἀνταμωθοῦνε.
Σὰν πάησαν κι' ἀνταμώθηκαν σ' ἕνα χρυσὸ τραπέζι
χρυσᾶ μαντήλια νέβγαλαν τὰ μάτια νὰ σφουγγίσουν...
κι' ἀρχίσανε μὲ τὴ σειρὰ καθένας τους νὰ λέη,
τοῦ χωρισμοῦ παράπονα, τῆς ξενητειᾶς φαρμάκια.

Μὲ τὶ ποδάρια νὰ σταθῶ μὲ τὶ χέρι νὰ πιάσω,
τὸ ἔρημο τουφέκι μου, τὸ μαῦρο τὸ σπαθί μου;
"Ελα Γεργάκη ἀδερφὲ καὶ πάρε τὸ κεφάλι,
νὰ μὴ τὸ πάγουν στὸν πασσᾶ, στὸν σκύλο τὸν Βεζύρη,
σύρε νὰ βρῆς τὸ κόλι μου νὰ βρῆς τὸν Λεπενιώτη.
Τὶ νὰ σὲ κάμω 'Ισοὺφ ἀγᾶ, πέντε γροσιῶν ἀράπη
ἀνάθεμα τὴν εὐλογιὰ ποὺ μ' ἔκαμε κουφάρι
καὶ σούδειχνα παληότουρκε, ποιὸς εἶν' ὁ Κατσαντώνης.
'Αφίνω πίσω τὰ παιδιὰ κι' αὐτὸν τὸν Λεπενιώτη,
νὰ ξαγοράσ' τὸ αἱμά μου μὲ τούρκικα κεφάλια.

ΤΑ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΕΪΚΑ

Λάμπουν τὰ χιόνια στὰ βουνὰ
λάμπουν καὶ στὰ λαγκάδια
"Ετσι λάμπει κ' ἡ κλεφτουργιὰ
οἱ Κολοκοτρωναῖοι
που 'χουν τὰ ἀσήμια τὰ πολλὰ
τὶς ἀσημένιες πάλες
π' αὐτοὶ δὲν καταδέχονται
τὴ γῆ γιὰ νὰ πατήσουν
Καβάλλα πάν' στὴν ἐκκλησιὰ
καβάλλα προσκυνᾶνε
καβάλλα παίρνουν ἀντίδωρο
ἀπ' τοῦ παπᾶ τὸ χέρι

Ο ΑΗΤΟΣ (τσάμικος χορός)

"Ενας ἀητός, ἕνας ἀητὸς καθότανε
στὸ ἥλιο καὶ λιαζότανε
Κ' ἔξυνε τὰ νυχάκια του
τὰ νυχοποδαράκια του
Νύχια καὶ νυχάκια μου
καὶ νυχοποδαράκια μου
τὴ πέρδικα ποὺ πιάσατε
νὰ μὴ τήνε χαλάσετε
γιὰ νὰ τὴν βάλω στὸ κλουβὶ
νὰ κελαϊδῆ κάθε πρωΐ

Ποιὸς εἶδε τέτοιο θάμασμα παράξενο μεγάλο
Νὰ κουβεντιάζουν Δέσπω μου τὰ βουνά, μὲ τῆς κοντοραχοῦλες
'Η Λιάκουρα τῆς Λειβαδιᾶς κι' ἡ Γκιῶνα τῶν Σαλώνων
Καὶ τὰ Βαρδούσια τὰ ψηλὰ μὲ τοὺς πολλοὺς τοὺς κλέφτες

Η ΠΕΝΤΑΓΙΩΤΙΣΣΑ

Στὰ Σάλωνα σφάζουν ἀρνιὰ
καὶ τὸ Χρυσὸ κριάρι
καὶ στῆς Μαρίας τὴ ποδιὰ
σφάζονται παλληκάρια
Μαρία Πενταγιώτισα
Μωρὴ δασκαλοπούλα
ἐσὺ τὰ ξέρεις οὔλα

Ποιὸς θέλει ν' ἀκούση κλάματα, δάκρυα μοιρολόγι
Περάστε ἀπὸ τὸ σπίτι μου κι' ἀπὸ τὸν ὀβορό μου
Νὰ ἰδῆτε τὴ μαννίτσα μου, τὴν παραπονεμένη
Σὰν τὴν πέρδικα θλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται.

Θέλεις ν' ἀκούσης κλάμματα, ν' ἀκούσης μοιρολόγια
κατέβα στὸ Αἰτωλικὸ κι' ἔλα στὸ Μεσολόγγι
στὸ τάφο τοῦ γερο Νοταρᾶ, ὅπου τὸν κλαῖνε
οἱ φίλοι του, τὸν κλαῖνε οἱ συγγενεῖς του.

Ο ΚΑΤΑΡΡΑΧΙΑΣ

Τρεῖς περδικοῦλες κάθονταν στὴ ράχη, στὰ κριθάρια,
ἡ μιὰ τηράει τὰ Τρίκκαλα κι' ἡ ἄλλη πρὸς τὴ Λάρσα,
κι' ἡ τρίτη ἡ καλύτερη μοιρολογάει καὶ λέγει:
«'Ακοῦστε μπρὲ Καταρραχιᾶ καὶ σεῖς παιδιὰ τοῦ Τσάπου,

ἀκοῦστε Λιάκο Γκότοβα καὶ Γεώργη Καραμῆτσο!
Σᾶς πλάκωσε ὁ Σεμσόμπεης μὲ χίλιους πεντακόσιους,
στὴ Λεπενίτσα κόνεψε, ψηλὰ στὸ μοναστῆρι,
τοὺς καλογέρους ξέταζε, τοὺς καλογέρους σφίγγει,

'Ο Ζῆντρος κάνει τὴ χαρά, χαρὰ στὸν ἀνεψιό του,
καὶ κάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτᾶτα...
Τὸν Λάππα δὲν ἐκάλεσε, ὁπ' εἶχε ψυχογυό του,
ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια
κι' ὁ Λάππας πάει ἀκάλεστος μ' ἐλάφι στολισμένο
στ' ἀσῆμι καὶ στὸ μάλαμα καὶ στὸ μαργαριτάρι..
Ζῆντρο ποῦ πᾶν οἱ ἀκάλεστοι καὶ ποῦ οἱ καλεσμένοι;
Δεξιὰ μεριὰ οἱ ἀκάλεστοι, ζερβὰ οἱ καλεσμένοι.
«Τρεῖς χρόνους ράβαν τὰ προικιὰ καὶ τρεῖς τὴν παραπροῖκα,
καὶ τὰ κρυφὰ τῆς μάννας της λογαρισμὸ δὲν ἔχουν...»

Ποῦ πέρασ' ὁ Καταρραχιᾶς, ὁ Λιάκος ποὺ νὰ πῆγε;
Στὰ Κριθαράκια πέρασε μέσ' στὴν ψηλὴ ραχοῦλα,
κ' ἔχουν ταμπούρια δυνατά, ταμπούρια τοῦ πολέμου.—
'Ολονυχτῆς ἐκίνησε μὲ ὅλο του τ' ἀσκέρι,
γιὰ νὰ προφθάση χαραυγὴ ἐδῶ γιὰ νὰ σᾶς κλείση»
Καταρραχιᾶς ἐφώναξε - παιδιὰ μὴν ταραχθῆτε,
ἀφῆστε τους νάρθοῦν σιμά, νὰ φτάνη τὸ μολύβι.
Σὰν ἄρχισεν ὁ πόλεμος κ' ἔπιασε τὸ ντουφέκι,
σᾶν ἔπεσαν πολλὰ κορμιὰ στὸ αἷμα κυλισμένα,
ἐλαμποκόπησαν μὲ μιὰ τὰ κλέφτικα μαχαίρια,
κ' οἱ Τοῦρκοι ἑκατρακύλαγαν εἰς τὰ ριζὰ τῆς 'ράχης
κι' αὐτοῦ κατὰ τὸ δειλινὸ ἕνα πικρὸ μολύβι.
Πέραν καὶ πέρα πέρασε τοῦ Σέμσου τὸ κεφάλι.
Πλάκωσ' ἡ νύχτα τὰ βουνά, κ' ἔπαψε τὸ ντουφέκι,
φεύγουν οἱ Τοῦρκοι ἀποβραδύς, πᾶνε κατὰ τὴ Λάρσα,
πουρνὸ κ' οἱ κλέφτες ἔφυγαν ἀπὸ τὸ μονοπάτι.

ΚΛΕΦΤΙΚΟ

Τί σκούζεις μαῦρε κόρακα, τί σκούζεις καὶ φωνάζεις;
μήνα διψᾶς γιὰ αἵματα, μήνα καὶ γιὰ κουφάρια;
ἔβγα ψηλὰ στὸν Κόζακα, ψηλὰ στὰ μοναστῆρι
κι' ἀγνάντεψε τὴν ποταμιά, κατὰ τὴν Καλαμπάκα,
νὰ δῆς μαυρίλα καὶ καπνό, ν' ἀκούσης πῶς βροντᾶνε
τὰ τόπια τῶν νιζάμηδων, τὰ Τούρκικα μουσκέττα,
ν' ἀκούσης καὶ τοὺς "Ελληνες, νὰ δῆς τὸν Χατζηπέτρο,
πῶς τρέχουν μέσα στὴ φωτιά, μὲ τὰ σπαθιὰ στὰ χέρια.
Καταρραχιᾶς ἐχούγιαξε, ψηλ' ἀπ' τὸ μοναστῆρι
Βάστα Χατζηπετράκη μου, νὰ κλείσουμε τοὺς δρόμους,
γιὰ νὰ τὲς ξεπατώσουμε τὲς δώδεκα χιλιάδες.
Πιάνουν χιλιάδες ζωντανὰ χιλιάδες θανατώνουν
καὶ μπιμπασάδες τέσσαρες καὶ κολαγάδες ἔξη.

Κίνησ' ὁ μαῦρος κίνησα νὰ πάω στὸ Καρπενῆσι
στὸν δρόμο ὅπου πήγαινα, στὸν δρόμο ποὺ πηγαίνω
στρατοκαρτέρι μόκαμαν, στρατοκαρτέρ' μοῦ κάμαν,
κι' ἔρριξαν καὶ μὲ λάβωσαν μέσ' στὸ δεξὶ τὸ χέρι
καὶ στὸ μικρὸ τὸ δάκτυλο, ποῦχα τὸν ἀρραβῶνα.
Τί τούφταιξα τοῦ κερατᾶ, τί τούφταιξα ὁ μαῦρος;

Μὲ γέλασεν ἡ χαραυγὴ τῆς νύχτας τὸ φεγγάρι
καὶ βγῆκα νύχτα στὰ βουνὰ ψηλὰ στὰ κορφοβούνια
βρίσκω λημέρια κλέφτικα, χορτάρια πατημένα - Πολυχορταριασμένα
μὲ πῆρε τὸ παράπονο, τὰ μάτια μου δακρύζουν
ν' ἐκεῖ πέσα νὰ κοιμηθῶ λίγον ὕπνο νὰ πάρω,
στρώνω τουφέκι προσκέφαλο καὶ τὸ σπαθί μου στρῶμα,
ἀκούω τὰ πεῦκα νὰ βογγοῦν καὶ τὶς ὀξυὲς νὰ τρίζουν
ἀκούω καὶ μιὰ πέρδικα, ποὺ γλυκοτραγουδοῦσε
κι' ἐκαταριῶνταν τὰ βουνὰ μ' ἀνθρώπινη λαλίτσα...
'Εσεῖς βουνὰ τοῦ κιαρατᾶ, βουνὰ τ' 'Ασπροποτάμου
τοὺς κλέφτες τὶ τοὺς κάματαν, τὸν καπετὰν Γληγόρη;
αὐτὸς πάει καὶ κλείστηκε στὸ δόλιο Μεσολόγγι,
Μᾶς εἶπαν πὼς λαβώθηκε μεσ' στὸ δεξὶ τὸ μάτι,
μᾶς εἶπαν δὲν θὰ ματαρθῆ, δὲν θὰ τὸν ξαναϊδοῦμε...
Γιὰ κλᾶψτε δένδρα καὶ κλαριὰ καὶ σεῖς κοντοραχοῦλες
καὶ σεῖς βουνὰ κλεφτόβουνα, καὶ σεῖς κρυὲς βρυσοῦλες,
τὶ χάσαταν τὴν κλεφτουριά, τὸν καπετὰν Γληγόρη.

Μᾶς πῆρ' ἡμέρα, μπρὲ παιδιά, μᾶς πῆρε μεσημέρι,
μᾶς πῆρ' ὁ ὕπνος σὰν μωρά, σκωθῆτε γιὰ νὰ πᾶμε,
ἄλλην κρυψῶνα ναῦρουμε, νὰ κάμουμε λημέρι
ἐκεῖ σ' ἐκεῖνο τὸ βουνό, ποὺ εἶν' μιὰ κρύα βρύση,
πῶχει τὰ πεῦκα τὰ πολλὰ καὶ τὶς ὀξυὲς ποὺ τρίζουν.

'Εσκώθηκαν κ' ἐκίνησαν μὲ τ' ἄρματα στὸ χέρι,
κι' ὁ Κατσαρὸς ἀπόμεινε γιὰ νὰ νιφθῆ στὴ βρύση,
κ' ἐκεῖ ποὺ ἔσκυψε νὰ πιῆ τρία ντουφέκια πέφτουν
ἕνα τὸν πῆρε ξώδερμα, τὸ ἄλλο στὴν παλάσκα,
τὸ τρίτο καὶ φαρμακερό, τὸν πῆρε στὸ κεφάλι.
Τὸ στόμα αἷμα γιόμισε, τὰ χίλια του φαρμάκι,
κ' ἡ γλῶσσα του κελάϊδαγε πικρά, πικρὰ τὸ λέγει.
"Ελ' ἀνεψιὲ Καταρραχιᾶ, πάρε μου τὸ κεφάλι,
νὰ μὴν τὸ πάρ' ὁ Κόρακας στὴ Λάρσα νὰ τὸ πάγη,
κι' ἀφίνω σου παραγγελιά, τὸ αἷμα μου νὰ πάρης.

Σι' ὅλον τὸν κόσμο ξαστεριά, σ' ὅλον τὸν κόσμο ἥλιος
καὶ στὸ Βραχῶρι τὸ πικρό, μαῦρος καπνὸς κι' ἀντάρα.
Καπεταναῖοι τῶκαψαν ὁ Τσόγκας κι' 'Αλεξάκης.
Μιὰ Μπεκοποῦλα φώναξε ἀπὸ ψηλὸ σαγάρι.
Τὶ κάνετε μπρὲ Χριστιανοί, δὲν εἶστε βαπτισμένοι;

Σὰν τὸ κακὸ ποὺ πάθανε, κανεὶς νὰ μὴν τὸ πάθη,
οὔτε Τοῦρκος, οὔτε ρωμηός, οὔτε κανεὶς στὸν κόσμο.
Σαράντα κλέφτες ἤτανε, ὅλ' ἀδερφοξαδέρφια,
κι' ἦρθ' ὁ καιρὸς νὰ φύγουνε, νὰ πᾶνε σ' ἄλλον τόπο
μὲ τὰ γροσάκια φόρτωμα, μὲ τὰ φλωριὰ στὴ ζώση.
Σ' ἕνα καΐκι μπήκανε, σ' ἕν' ὄμορφο καράβι,
τρεῖς μέρες ἐπατούσανε στῆς θάλασσας τὸ κῦμα,
κι' ἐπήγανε κι' ἀράξανε σ' ἕνα ξερὸ νησάκι.
Βγῆκ' 'Αγγελῆς νὰ φάη ψωμί, νὰ πάρ' ὀλίγον ὕπνο
ἐβγῆκε κι' ὅλη ἡ συντροφιά, λίγο γιὰ νὰ ξεδώσουν,
κι' ὅταν γυρίσαν γιὰ νὰ μποῦν, καράβι ἐκεῖ δὲν ἦταν,
οὔτε ψωμὶ οὔτε νερό, οὔτε καμμιὰ ἐλπίδα.
Σαράντα μέρες πέρασαν, γύρισε τὸ καράβι.
Βρίσκουν γιομᾶτο τὸ νησὶ κουροῦνες καὶ κοράκια,
βρίσκουν στὴν ἄκρη τοῦ γυαλοῦ τὸν Γιώργ' ἀπεθαμμένο
κι' ἐκεῖ κοντὰ τ' ἀδέρφι του, ὁ Λιᾶς, ποὺ ψυχομάχα...

Η ΣΥΛΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗ

Βαστᾶτε Τοῦρκοι τ' ἄλογο λίγο νὰ ξανασάνω
νὰ χαιρετήσω τὰ βουνὰ καὶ τὲς ψηλὲς ραχοῦλες
καὶ νὰ σιουρίξω κλέφτικα ν' ἀκούσουν τὰ λημέρια.
'Εψὲς εἶδα στὸν ὕπνο μου, εἶδα καὶ στ' ὄνειρό μου,
θολὸ ποτάμι διάβαινα, θολὸ κατεβασμένο
οὐδὲ καὶ πέρα πέρασα, οὐδὲ καὶ δῶθε βγῆκα,
μοῦπεσε τὸ φεσάκι μου κι ἡ φούντα του σπαθιοῦ μου.
Βλέπω δυὸ λάφια πῦβοσκον σὲ μιὰ στενὴ σωκήπα
κι' ὁ κυνηγὸς τὰ βῖγλιζεν ἀπὸ ψηλὴ ραχούλα

'Εσεῖς ὅπου τὸν εἴδατε ψηλὰ στὰ κορφοβούνια
σταυραετοὶ καὶ πέρδικες, ξεφτέρια, χελιδόνια,
ἐλᾶτε νὰ τοῦ στήσετε τραγούδι μοιρολόγι.
Τὸν Κατσαντώνη πιάσανε, κλάψτε πουλιά μου, κλάψτε.
"Ενας παπᾶς τὸν πρόδωκε! Μαχαῖρι νὰ τοῦ γένη
ἡ κοινωνιὰ ποὺ τοῦβαψε τ' ἀφορεσμένο στόμα,
θηλειὰ κι' ἀστρίτης στὸ λαιμὸ τ' ἅγιο του πετραχῆλι,
νὰ μὲ βρεθῆ πνευματικὸς νὰ τὸν ξεμολογήση
κι' ἀγαπημένα δάχτυλα τὰ μάτια νὰ τοῦ κλείσουν!
'Απόψ' εἶδα στὸν ὕπνο μου, στὸν ὕπνο ποὺ κοιμώμουν
πέντε ποτάμια πέρναγα, τὰ πέντ' ἀράδ' ἀράδα
τόνα ποτάμ' ἦταν θολό, θολὸ κ' αἱματωμένο,
κ' ἐγὼ νό μαῦρος φώναξα, ὅσο κι' ἂν ἠμποροῦσα,
Παιδιά μου κάμετε καρδιά, καὶ πέρα νὰ ριχθοῦμε
τοὺς Τούρκους νὰ βαρέσουμε, νὰ πάρουμε καὶ σκλάβους.
Κι' ἀπὸ τὸν ὕπνο ξύπνησα, σᾶν τρομαγμένο λάφι
κι' ἀκούω μιὰ ψιλὴ φωνή, ψιλὴ κ' ἀνδρειωμένη·
Τὸ καραοῦλι φώναξε, τὸ καραοῦλι κράζει:
Γιὰ σήκου Κατσαντώνη μου, γιὰ σήκου Καπιτάνιε,
μᾶς πρόδωκαν, μᾶς πλάκωσαν οἱ σκυλοαρβανῖτες.

'Αντώνη μου τὶ σκέπτεσαι, τὶ βάζεις μὲ τὸ νοῦ σου
Παιδιὰ μου μὴ μὲ βιάζετε καὶ θὰ σᾶς τὸ μολογήσω.
'Εψὲς μοῦρθαν τὰ γράμματα ἀπὸ τὸν γέρο Δῆμο,
ἀπ' ὄξω γράφει τ' ἀπόγραμμα καὶ μέσα γράφει τὸ γράμμα.
Μοῦ πῆραν τὴ γυναῖκα μου, τὸ μοναχὸ παιδί μου
γιὰ νὰ τὰ πᾶν στὰ Γιάννενα, στ' 'Αλῆ Πασσᾶ τὸν σκύλο.
Βουνὰ μ' ἀπ' τ' 'Ασπροπόταμο, μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
τὰ χιόνια μὴν τὰ λυώσητε, ὥς ποὺ νὰ πέσουν τ' ἄλλα,
τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος, βαρειὰ γιὰ νὰ πεθάνη
καὶ τοὺς γιατροὺς ἐφώναξε καὶ τὸν ἀποφασίζουν.
Ποῦσαι Σωοντούλη μ' ἀδερφὲ καὶ πρωτοξαδερφέ μου
ἔλα σιμά μου κάθησε, ἔλα σιμὰ στὸ στρῶμα.
Σ' ἀφήνω διάτα τὰ παιδιά, τὰ μοσχοχαϊδεμένα μικρὰ κι' ἀνήξερα
κι' ἀπὸ κλεψιὰ δὲν ξέρουν

Κάτω στὰ δασιὰ πλατάνια, στὴν κρυόβρυση,
κάθουνται δυὸ παλληκάρια καὶ μιὰ λυγερὴ
κάθουνται καὶ τρῶν καὶ πίνουν καὶ τὴν ξέταζαν.
Διαμαντούλα τ' εἶσαι τέτοια, τέτοια κίτρινη.
Μὴν ὁ ἥσκιος σὲ πατάει μήνα φάντασμα.
Μηδ' ὁ ἥσκιος μὲ πατάει μήδε φάντασμα
μὲ πατοῦν δυὸ παλληκάρια, τὰ μεσάνυχτα.

Σὰν πᾶς πουλί μου στ' Ἄγραφα, σὰν πᾶς στὸ Καρπενῆσι
χαιρέτα μου τὴν κλεφτουριὰ κι' αὐτὸν τὸν Κατσαντώνη,
Πές του νὰ κάτση φρόνιμα, νὰ κάτσ' ταπεινωμένα,
δὲν εἶν' ὁ περσινὸς καιρὸς ὁ φετεινὸς χειμῶνας,
τὶ τὰ δερβένια τούρκεψαν τὰ πῆραν οἱ Ἀρβανῖτες...

Ἀλλὰ οἱ Σαρακατσαναῖοι παλαιότερα καὶ τὸ κλέψιμο τὸ εἶχαν γιὰ ἀσικλήκι (λεβεντιά) ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ κατωτέρω τραγούδι τους.

Ἀκοῦστε παλληκάρια μου, ἀκοῦστε μπρὲ παιδιά μου,
δὲν θέλω κλέφτες γιὰ τραγιὰ καὶ κλέφτες γιὰ κριάρια.
Οὔτε καὶ κλέφτες γιὰ ἄλογα καὶ κλέφτες γιὰ μουλάρια,
μὸν θέλω κλέφτες γιὰ σπαθὶ καὶ κλέφτες γιὰ ντουφέκι,
τριῶν μερῶν περπατησιὰ θὰ κάμουμε μιὰ νύχτα,
νὰ πᾶμε νὰ πατήσουμε τοῦ Νικολοῦ τὰ σπίτια,
πῶχει τὰ γρόσια τὰ πολλὰ καὶ τ' ἀσημένια πιάτα...

Μίαν εἰδυλλιακὴν εἰκόνα τῆς ποιμενικῆς ζωῆς εὑρίσκομεν εἰς τὸ ἀκόλουθον δημοτικὸν τραγούδι:

Βλαχοῦλα ν' ἐρροβόλαγε ἀπὸ ψηλὴ ραχούλα
μὲ τὴ ροκοῦλα γνέθοντας τ' ἀδράχτι της γιομάτο
Κι' ὁ βλάχος τὴν καρτέραε σ' ἕνα στενὸ καρτέρι
Βλαχοῦλα μ' πουθεν' ἔρχεσαι, βλαχοῦλα μ' ποῦ πηγαίνεις;
Ἀπὸ τὸ σπίτι μ' ἔρχομαι στὰ πρόβατα πηγαίνω,
φέρνω ψωμὶ γιὰ τὰ σκυλιά, φαγὶ γιὰ τὸν τσοπάνο,
Βλαχοῦλα μ' δός μου φίλημα δός μου καὶ μαῦρα μάτια.
Πῶς νὰ σοῦ δώσω φίλημα, φιλὶ καὶ μαῦρα μάτια,
ἐγὼ 'χω ἀδέλφια ἁρματωλούς, πατέρα καπετάνιο,
παίρνουν στὰ δόντια τὸ σπαθί, στὰ χέρια τὸ ντουφέκι.

Ὅταν φθάνη τὸ φθινόπωρον οἱ Σαρακατσαναῖοι ἀρχίζουν νὰ ἑτοιμάζωνται διὰ τὴν μετακίνησίν των πρὸς τὰ χειμαδιά.

Συννέφιασεν ὁ Σμόλιγκας
στὸν Γράμμο πέρα βρέχει
μᾶς πῆρε τὸ φθινόπωρο
πικρὸ φαρμακωμένο.

Ξύπνα μπιρμπιλομάτα μου καὶ θᾶμαι στὸ χωριό σου.
σὰν ἤρθες καλωσώρισες κι' ἂς ἔκαμες τὸν κόπο.
Βάλε κρασὶ στὸ μαστραπᾶ καὶ βγάλτο στὸν ἀέρα
κι' ἂν δὲν τὸ πιῶ τὴν Κυριακὴ τὸ πίνω τὴ Δευτέρα,
κι' ἂν δὲν μεθύσω κόρη μου κέρνα ὅσο νὰ φέξη
ὅσο νὰ σκάση ὁ Αὐγερινὸς νὰ πάη ἡ Πούλια γιῶμα
καὶ νὰ λαλήσουν τἄργανα καὶ νὰ σφαγῆ ὁ τράγος.

Στὰ μαρμαρένια τὰ βουνὰ στὲς κρουσταλλένιες βρύσες
ἐκεῖ τρακόσιοι κάθονταν καὶ πεντακόσιοι γράφουν
κι' ὁ νιὸς ἀπ' τὴν ψιλὴ γραφὴ κι' ἀπ' τὸ δασὺ τὸ γράμμα
τρεμούλιασε τὸ χέρι του καὶ χύθηκε μελάνη,
κι' ἔβαψε ὁ νειὸς τὰ ροῦχα του, τὰ χρυσογελεκά του
καὶ κεῖ ντελάλη ἔβαλε καὶ στὸν ντελάλη λέει:
Ποιὸς ἔχ' ἄσπρο βασιλικὸ καὶ καθαρὸ σαποῦνι
νὰ πλύνη ὁ νειὸς τὰ ροῦχα του τὰ χρυσογέλεκά του;
Κόρη ξανθὴ νεφώναξε ἀπὸ τὸ παραθύρι
ἐγὼ 'χω ἄσπρο βασιλικὸ καὶ καθαρὸ σαποῦνι
νὰ πλύνη ὁ νειὸς τὰ ροῦχα του τὰ χρυσογέλεκά του.

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους μαζὶ μὲ τοὺς Σαρακατσαναίους ἄφηναν τὰ βουνὰ καὶ οἱ κλέφτες, ποὺ προήρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴν αὐτὴν μορφήν. Κατέφευγον καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ χειμαδιά, διότι ἐκεῖ μόνον εὕρισκον ἄσυλον καὶ παρέμεναν κρυμμένοι ὅλον τὸν χειμῶνα περιμένοντες τὴν ἄνοιξιν.

ν' ἀνοίξη ὁ γαῦρος κι' ἡ ὀξυὰ
νὰ ἡσκιώσουν τὰ λιμέρια.

Ἡ δημοτικὴ - ἡ Σαρακατσάνικη μᾶλλον - μοῦσα δὲν παρέλειψε ν' ἀποθανατίση τὸ κατέβασμα τῶν κλεφτῶν εἰς τὰ χειμερινά των καταφύγια, ὅπως πληροφορούμεθα ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δημοτικὰ τραγούδια:

Ὁ Μίχος ἐκατέβαινεν ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα μὲ τὸ ντουφέκι στὸ πλευρό, μὲ τὸ σπαθὶ στὴ ζώση,
νὰ πάη κατὰ τὰ χειμαδιά, στὴ Σκιὰ καὶ στὸ Πρετόρι...

Ἐμαραθῆκαν τὰ δενδριά, τὰ κορφοβούνια ἀσπρίζουν
κι' οἱ βλάχοι πᾶν στὰ χειμαδιά, πᾶνε νὰ ξεχειμάσουν,
κι' ὁ κλέφτης τότε ποῦ νὰ πάη; Τὸ κορφοβούνι ἀφήνει
ἀλλάζει τὰ φορέματα καὶ τρέχει σκοτισμένος
καὶ δὲ γελάει τ' ἀχεῖλι του καὶ σκύφτει τὸ κεφάλι,
μετρώντας τὰ μερόνυχτα τὴν ὥρα καρτεράει
ν' ἀνοίξη ὁ γαῦρος κι' ἡ ὀξυά, νὰ ζώση τ' ἅρματά του
νὰ πάρη τὸ ντουφέκι του νὰ ρίξη στὶς ραχοῦλες,
ν' ἀνέβη στὰ ψηλὰ βουνά, στὰ κλέφτικα λημέρια,
νὰ σμίξη μὲ τὴ συντροφιά, τὴν τέχνη του ν' ἀρχίση,
σφάζοντας Τούρκους ὅπου βρῆ, γυμνώνοντας διαβάτες
καὶ πλούσιους σκλάβους πιάνοντας, τὴν ξαγορὰ νὰ παίρνη.

Συχνὰ - πυκνὰ νὰ ροβολοῦν
στὰ Φέρσαλα στοὺς κάμπους,
νὰ πιάνουν Τούρκους ζωντανοὺς
νὰ γδύνουν σκοτωμένους
νὰ φέρνουν γρόσια καὶ φλωριὰ
κι' ἐκεῖ νὰ τὰ μοιράζουν
καὶ νὰ χαρίζουν κάνα δυὸ
στὲς ἄσπρες βλαχοπούλες
κλέφτοντας καὶ κάνα φιλὶ
καὶ γλυκοπαιχνιδάκι.

Ἀπρίλης δὲν (εἰ)κοσάρισε
κι' ὁ Μάης δὲν ἐμπῆκε
βγαίνουν οἱ βλάχοι στὰ βουνὰ
τὰ βλάχικα κοπάδια.
Τοῦ Παναγιώτ' τὰ πρόβατα
δὲ φάνηκαν νὰ βγοῦνε
στοὺς κάμπους βόσκουν ἔρημα
στὰ Λαρσινὰ τσαΐρια
ἀνάρμεκτα κι' ἀκούρευτα
δίχως κάνα προστάτη...
Παναγιωτοῦλα τἄκουσε
πολὺ τῆς κακοφάνη
παίρνει, σελώνει τ' ἄλογο
στὰ πρόβατα νὰ πάη...
Στὸ δρόμο ὅπου πήγαινε
στὸ δρόμο ὅπου πηγαίνει
βρίσκει τὰ πρόβατα μπροστὰ
καὶ τοὺς τσομπαναραίους.
Καλημέρα σας βρὲ παιδιά.
Καλῶς την τὴν κυρά μας.
Παιδιὰ τὸ τ' εἶστε στὰ λερὰ
καὶ μαυροφορεμένα;
Ν' ἐμεῖς κωλουκουρέψαμε
κι' εἴμαστε λερωμένοι.
Παιδιὰ τὸ ποῦν' ἀφέντης σας;
τὸ ποῦν ὁ Παναγιώτης;
Ἀφέντης μας ἀρρώστησε
κι' ἀπόμεινε στοὺς κάμπους

ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ον ΑΙΩΝΑ.

Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἡ ἔντεχνος ποίησις δημοτικίζει ἀλλὰ δέχεται τὰς ἐπιδράσεις τῶν λογίων στοιχείων καὶ τῶν ἰδιωμάτων. Ἀπ' ἐναντίας ἡ πεζογραφία συντηρεῖ πολλὰ στοιχεῖα τῆς λογίας παραδόσεως, εἰς τὰ ὁποῖα ζητεῖ νὰ δώση πνοὴν διὰ τῆς ἁπλῆς συντάξεως καὶ τοῦ παρεμβαλλομένου δημώδους λεξιλογίου. Κατὰ τύπους ἀσκεῖ κάποιαν ἐπίδρασιν ἡ ξένη σύνταξις, ἡ ὁποία εἰσέρχεται εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ αἱ ξέναι λέξεις καὶ αἱ τετριμμέναι λέξεις (χυδαῖαι ὅπως ἐλέγοντο), ἀπομακρύνονται τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἡ ἀρχαϊκὴ γλῶσσα συντηρεῖται διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἡ δημωδεστέρα δὲ προσπαθεῖ νὰ ἀγνοῇ τὰς διαλέκτους καὶ νὰ χρησιμοποιῇ λογιώτερα στοιχεῖα εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐλλειπόντων. Ἂν ἡ γλῶσσα κρίνεται ὄχι ἐκ τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἀλλ' ἐκ πεζογραφικοῦ κειμένου, δημοτικὴ γλῶσσα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος, δὲν ὑπάρχει ἀκόμη.

Ὡς πρὸς τὴν στιχουργίαν, αὕτη ἐπωφελεῖται τῶν ἐθνικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα λαμβάνει ἀπὸ τὴν δημώδη ποίησιν καὶ τῶν ξένων, τὰ ὁποῖα δανείζεται ἀπὸ τὰς Εὐρωπαϊκὰς φιλολογίας. Μολονότι δ' εἰσάγεται καὶ πάλιν τὸ σονέττο (βλέπε λέξιν) εἰς τὴν λογοτεχνίαν μας, δὲν εὐδοκιμεῖ καὶ ὁ στίχος ἀρκεῖται εἰς τὴν ποικιλίαν τῆς ὁμοιοκαταληξίας καὶ τὴν διάρθρωσιν εἰς στροφάς.

Ὡς πρὸς τὰ λογοτεχνικὰ εἴδη, ἐκτὸς τῆς ποιήσεως, τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου, τῶν ρητορικῶν καὶ ἄλλων ὑμνητικῶν, πεζῶν κειμένων, θέατρον πρωτότυπον δὲν ὑπάρχει, μυθιστόρημα δὲν

καλλιεργεῖται, ἐφημεριδογραφικὴ λογοτεχνία, δὲν φαίνεται ἀκόμη. Ἡ διάδοσις τοῦ λόγου αὐξάνει σταθερῶς, ἀλλ' ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἀνέλθῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ν.Β. Τωμαδάκης

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ ΜΑΣ

Εἰσαγωγὴ - Ὁ 19ος αἰών. Ἂν ὁ 20ὸς αἰὼν - τὸ πρῶτον δηλαδὴ ἥμισυ τοῦ αἰῶνος - ὑπῆρξε διὰ τὸ Ἔθνος ἡ ἔκφρασις τῆς δυναμικῆς ἐπιδόσεώς του εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς τῆς πολιτιστικῆς του ἀνόδου, διὰ τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας ὑπῆρξεν ἡ γόνιμος συνέχεια τῶν πνευματικῶν δυνατοτήτων του, αἱ ὁποῖαι, ἀναπτυχθεῖσαι ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, τὸ ὠδήγησαν εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο, ἀπ' ὅπου ἡ χῶρα ἠμπορεῖ νὰ ἀτενίζῃ τοὺς ἀνοικτοὺς ὁρίζοντας τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ φανῇ ἐκπληκτικὸν τὸ πῶς ὀλίγαι μόλις δεκάδες ἐτῶν ἐλευθέρου, ἀλλὰ κάθε ἄλλο παρὰ ἀνέτου βίου, ἐπέτυχον νὰ δημιουργήσουν παράδοσιν πνευματικῆς ζωῆς εἰς τὸν τόπον, ἱκανὴν νὰ θρέψῃ τὸν κορμὸν τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, παράδοσιν, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη ὅτι διαθέτει τόσους ζωτικοὺς χυμοὺς ἀφ' ἑαυτῆς, ὥστε νὰ συγκρατήσῃ τὸ στέλεχος τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, ποὺ ἔμελλε νὰ ἀναπτυχθῇ κατὰ τὰ ἔτη τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἀλλ' ἄν, πράγματι, ὁ πνευματικὸς αὐτὸς κορμὸς δὲν ἠδυνήθη, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ 19ου αἰῶνος, νὰ στηριχθῇ χωρὶς νὰ στηριχθῇ εἰς ἀντιλήψεις ζωῆς καὶ εἰς αἰσθητικὰς θεωρίας εἰσαγομένας ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν, ποὺ ὑπῆρξαν ἐνίοτε τόσον κυριαρχικαὶ καὶ ἀπορροφητικαί, ὥστε νὰ ἐπηρεάζουν καὶ τὰς γενικωτέρας κατευθύνσεις τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐδημιούργησε, μ' ὅλον τοῦτο, τὰς προϋποθέσεις μιᾶς ἀνθήσεως, ἡ ὁποία ἦλθεν ἀργότερον, ὅταν ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ κάποιαν αὐθυπαρξίαν καὶ ἰδεολογικὴν αὐτάρκειαν μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς συγκεκριμένης ἐθνικῆς πραγματικότητος. Αἱ ξέναι ἐπιδράσεις ἀφωμοιώθησαν, ὅσαι δὲν ἀφωμοιώθησαν ἀπερρίφθησαν, τὰ Ἑλληνικὰ πρότυπα ἦλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ διεξεδίκησαν τὴν θέσιν των ὡς μορφαὶ βίου καὶ ὡς μορφαὶ τέχνης, ἐνῶ τὰ κλασσικὰ ἰδεώδη τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν θλιβερὰν παραφθορὰν ἀπὸ μίαν ἄνευ περιεχομένου προσπάθειαν ἰδεολογικῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸ παρελθόν, ἀνακτήσαντα τὴν αἰωνίαν αἴγλην των εἰς τὴν φωτισμένην πλέον συνείδησιν τοῦ Ἔθνους, ἔγιναν οἱ γονιμοποιοὶ πυρῆνες μιᾶς νέας, ὡραιοτέρας, ζωντανῆς καὶ συνειδητῆς πνευματικῆς ζυμώσεως.

Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι νὰ δώσῃ μόνον τὸ περίγραμμα τῆς λογοτεχνικῆς ἐπιδόσεως τοῦ τόπου κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐλευθέρας ζωῆς του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ πλούσιον χῶρον ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὰ πρῶτα καὶ δεύτερα βήματα τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Θὰ ἠδύνατο ὅμως συνοπτικώτατα νὰ λεχθῇ ὅτι αἱ χαρακτηριστικαὶ περίοδοι καὶ οἱ ἀναπόφευκτοι σταθμοί, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν ἀνάγλυφον τὴν πνευματικὴν αὐτὴν διαδρομήν, καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν διαρκῆ μέριμναν πρὸς σταθεροποίησιν ἑνὸς Νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ ἰδεώδους ποὺ ἐνετοπίσθη καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς γλωσσικῆς ἀναγεννήσεως, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀφύπνισιν τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τοῦ Ἔθνους. Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ ἀνάπλασις, ἡ ὁποία ὑπῆρξε ταυτοχρόνως μία γενναία ἐπιχείρησις προσεγγίσεως τῆς ποιητικῆς δημιουργίας εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀνόθευτον πηγήν της, τὸ δημοτικὸν τραγούδι εὑρίσκει εἰς τὸν Διονύσιον Σολωμὸν τὸν χαρακτηριστικώτερον ἐκπρόσωπον. Τὸ πνευματικὸν ἔθνος ἐξακολουθεῖ νὰ προσβλέπῃ πρὸς τὸν ἀπαράμιλλον ἑρμηνευτὴν τῶν πρώτων παλμῶν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ τὸν ἀσύγκριτον ψάλτην τῶν ἡρωϊκῶν ἐπεισοδίων τοῦ Ἀγῶνος, ἐξακολουθεῖ νὰ τὸν σπουδάζῃ καὶ νὰ τὸν μελετᾷ καὶ νὰ πορίζεται πάμπολλα ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητον αὐτὴν αἰσθητικὴν παρακαταθήκην. Ἡ πρώτη ἄλλως τε ἐξόρμησις ἐναντίον τῆς ἀφορήτου πεζολογίας καὶ τῆς ἐξαπατήσεως τῶν πραγματικῶν ροπῶν τῆς Νεοελληνικῆς σκέψεως, ἔγινε μὲ τὸ σύνθημα: Σολωμός. Ἡ ποίησις ἀρχίζει νὰ ἀναζῇ εἰς τὰ νεώτερα χρόνια - μετὰ τὴν στεῖραν παρεμβολὴν τῆς ἀχαρίστου ρωμαντικῆς ἀρχαιοπληξίας - μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὴν προβολὴν τοῦ προτύπου τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ εἶχεν ἀσφαλῶς δίκαιον ὁ Κ. Παλαμᾶς, ὁ δεύτερος αὐτὸς στῦλος τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅταν ἔγραφεν, εἰς μίαν εἰλικρινῆ καὶ ἄδολον ἐκμυστήρευσιν: «Καὶ θὰ περάσουν τὰ χρόνια καὶ οἱ καιροὶ καὶ ἡ Μοῦσα θὰ χτίσῃ στὴν Ἑλλάδα ναοὺς καὶ λειτουργοὺς θἄβρῃ ἀγνοτέρους, πιὸ ἄξιους, πιὸ ξακουστούς, κι' ἀκόμα ὁ Σολωμὸς θὰ στέκεται στὴν κορφή, κι' ἀκόμα ὕστερ' ἀπὸ αἰῶνες θὰ ταιριάζει νὰ λέγεται γι' αὐτὸν ὅ,τι ὁ κριτικὸς Βογκὲ εἶπε γιὰ τὸν Σατωμπριάν: Ἦταν ἡ ζωντανὴ πηγὴ γιὰ τὴν νεωτέρα ποίηση. Ὅλα ὅσα αἰσθανόμαστε καὶ μὲ τὸν τρόπον ποὺ τὰ αἰσθανόμαστε σήμερα, πῆραν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς μορφὴ καὶ χρῶμα μέσα στὴν ψυχή του».

Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ὅσον καὶ ἂν τὰ σύγχρονα πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα παρωθοῦν εἰς εὐρυτέραν μᾶλλον ἐξέτασιν τῆς δραστηριότητος τοῦ τόπου κατὰ τὸν 20ον αἰῶνα καὶ ὁ διατιθέμενος χῶρος ἑνὸς λεξικοῦ θέτη περιοριστικοὺς φραγμοὺς εἰς τὴν ἀναδρομὴν ἀνὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀπεκόμιζεν ἐντύπωσιν ἐλλιπῆ ἐὰν δὲν ἐγίνετο ὁ πρέπων σταθμός, σταθμὸς σεβασμοῦ καὶ ἀναγνωρίσεως πρὸς τὸν γενάρχην τῆς Νεοελληνικῆς ποιήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Δ.Σολωμοῦ εἰς τὸν Κ. Παλαμᾶν. Ἐκ τῶν ὀλίγων προλεχθέντων συνάγεται ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἀντιπροσωπεύει εἰς τὸ λογοτεχνικὸν πεδίον τὴν ἀφύπνισιν τοῦ Ἔθνους. Ὁ Σολωμός, γεννηθεὶς ὡς ἀπὸ συμβολικὴν σύμπτωσιν κατὰ τὸ ἔτος τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ Ρήγα Φεραίου (1798), τοῦ πρώτου συνειδητοῦ ψάλτου τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, προωρίζετο νὰ γίνῃ ἡ συνισταμένη τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἐλευθερωμένου Ἔθνους διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πνευματικήν του ἀνάστασιν. Ποιητὴς δὲν ἦτο ὁ Ρήγας. Ἦτο ἕνας ἐνθουσιώδης ρωμαντικός, ὁ ὁποῖος ἐσκέπτετο μὲ θούρια καὶ ἐνήργει μὲ ἀσυγκράτητον αὐθορμητισμόν. Ἔπος ἰδικόν του δὲν ἦτο ὁ στίχος, ἀλλ' ἡ δρᾶσις. Ἡ ποίησίς του ἂν ἐναρμονισθῇ εἰς τὸν σκοπόν, ὁ ὁποῖος ἐδέσποσεν ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς του, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους του, προσλαμβάνει ἰδικόν της νόημα αὐτόνομον, καὶ πλουτίζεται μὲ ἀκαταμάχητον δύναμιν ἐπιβολῆς. Ὁ Διονύσιος Σολωμός, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐγκαταλείπει τὴν Ἰταλικὴν στιχουργίαν - διότι τὴν μόρφωσίν του ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς ἀπέκτησεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς χώρας αὐτῆς ἔγραψε τοὺς πρώτους νεανικοὺς στίχους - ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀσπάζεται τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος συνετάρασσεν ὁλόκληρον τὸ Ἔθνος του τότε, ἐμπνευσθεὶς τὸν «Ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν», δὲν εἶχεν ἄλλο μέλημα εἰς τὴν σκέψιν του παρὰ «ἐλευθερίαν καὶ γλῶσσαν». Μὲ τὸ ὀξύτατον αἰσθητήριον ποὺ τὸν διέκρινεν ἀντελήφθη ὁ ποιητὴς ὅτι μόνον ἕνα ἐλεύθερον Ἔθνος ἠμπορεῖ πράγματι νὰ δημιουργήσῃ καὶ μόνον ἕνα γλωσσικὸν ὄργανον, τὸ ὁποῖον νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς βαθυτέρας καὶ τὰς οὐσιαστικωτέρας ἀνάγκας τοῦ λαοῦ, ἠμπορεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς σκέψεως ὡραιότητα καὶ αἰσθητικὴν πειστικότητα, δηλαδὴ διάρκειαν. Ὑπῆρξε μεγάλος ὁ φανατισμὸς τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς τὸν γνήσιον ἑρμηνευτὴν τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐμφανὴς στοργὴ τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ δημοτικὸν τραγούδι, τὸν πλούσιον αὐτὸν καρπὸν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ὁ περίφημος «Διάλογός» του, ὁ «Διάλογος Ποιητῆ, Φίλου, Σοφολογιωτάτου», εἰς τὸν ὁποῖον διατυπώνονται αἱ γλωσσικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Σολωμοῦ, ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ τὸ σημαντικώτερον χρονικὸν τῆς νεωτέρας λογοτεχνικῆς γλώσσης. Ὁ μελετητὴς τῆς διαδρομῆς τῆς νέας λογοτεχνίας μας, ἂν θελήσῃ νὰ ἀσχοληθῇ εἰδικώτερον μὲ τὴν ἀφετηρίαν, τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν ὅλην πορείαν τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 20οῦ, θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ καταγράφῃ διαδοχικὰς προωθήσεις καὶ ὀπισθοδρομήσεις εἰς τὸν τομέα τὸν πνευματικόν, αἱ ὁποῖαι συμβαδίζουν ἀκριβῶς μὲ τὴν πρόοδον ἢ τὴν ὑποχώρησιν τῆς δημοτικῆς εἰς τὸν λογοτεχνικὸν στίβον τοῦ Ἔθνους. Εἰς καμμίαν, ἴσως, ξέννην φιλολογίαν ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου δὲν ἐξηρτήθη τόσον στενῶς καὶ τόσον ἀμέσως ἐκ τῆς διαμάχης μεταξὺ «καθαρευούσης» καὶ «δημοτικῆς», μεταξὺ τῆς ἀρχαϊζούσης καὶ ἀρχαιοπλήκτου γλώσσης καὶ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ. Τοῦτο διότι - ἰδίως δὲ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ὅταν ἄλλαι γενικωτέρας μορφῆς καὶ εὐρυτέρας πολιτιστικῆς προοπτικῆς ἀπασχολήσεις δὲν ἐπολιόρκουν τὰ πνεύματα - μὲ τὴν «καθαρεύουσαν» καὶ τὴν «δημοτικὴν» συνεδυάσθησαν δύο ἀντίμαχα ἰδεολογικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ἀντηγωνίσθησαν λυσσωδῶς, πιστεύοντα καὶ τὰ δύο ὅτι ἀντεπροσώπευον τὴν ὑγιᾶ ἀντίληψιν διὰ τὴν πνευματικὴν ἄνοδον τῆς χώρας. Τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἀφ' ὅτου δηλαδὴ ἐτέθησαν μὲ περισσοτέραν ἐπιτακτικότητα ἐνώπιον τοῦ ἐλευθερωθέντος Ἔθνους τὰ προβλήματα τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, καλύπτεται ἀπὸ τὴν διαμάχην αὐτὴν περὶ τὸ γλωσσικὸν πρόβλημα. Ὁ Σολωμὸς εὗρε κάποιαν παράδοσιν δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὰ Ἑπτάνησα, χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ 1530 περίπου, ὅταν ὁ Κερκυραῖος λόγιος Νικόλαος Σοφιανός, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ μορφώσῃ τὸ Ἔθνος του μὲ σειρὰν ἐκλαϊκευτικῶν βιβλίων, προτιμᾷ τὴν λεγομένην «ἁπλῆν», τὴν λαϊκὴν δηλαδὴ γλῶσσαν, συντάσσει μάλιστα καὶ γραμματικὴν τῆς ἁπλοελληνικῆς καὶ ἕνα ἁπλοελληνικὸν λεξικόν, τὰ ὁποῖα ἔμειναν ἐν τούτοις ἀνέκδοτα. Ἡ παράδοσις αὐτὴ φθάνει ἀδιάσπαστος μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅταν ὁ Βικέντιος Δαμωδός, ἐκ Κεφαλληνίας, ριζοσπαστικώτερος ἀκόμη, χρησιμοποιεῖ καὶ εἰς φιλοσοφικὰ δοκίμια τὴν ἁπλῆν Ἑλληνικήν. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἠπειρώτης Ἰωάννης Βηλαρᾶς (1771-1823) μὲ τὰς τολμηροτάτας καὶ διὰ τὴν σημερινὴν ἀκόμην ἐποχὴν γλωσσικὰς θεωρίας του, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα εἶδον τὸ φῶς εἰς Κέρκυραν, ἤσκησεν μεγάλην ἐπιρροὴν διὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ πνεύματος τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς δημοτικῆς. Καὶ ὁ ἐκ Καστορίας Ἀθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847), ὁ ἀγαπητότατος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ποιητὴς τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, μὲ τὰ ἀφελῆ καὶ ἀπέρριτα «Λυρικά» του, τὰ ὁποῖα ὁ Σπυρίδων Τρικούπης γνωρίζει εἰς τὸν Σολωμὸν ὅταν τὸν παρωθῇ νὰ γράψῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὀλίγον πρὸ τοῦ ἔπους τοῦ Μεσολογγίου, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν προδρόμων ποὺ συνέβαλον κατὰ κάποιον τρόπον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλωσσικῆς συνειδήσεως τοῦ Σολωμοῦ.

Ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς Ἑπτανήσου. Σήμερον εἰς τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας συνηθίζομεν νὰ ταυτίζωμεν καὶ νὰ θεωροῦμεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ἑλληνικὸν

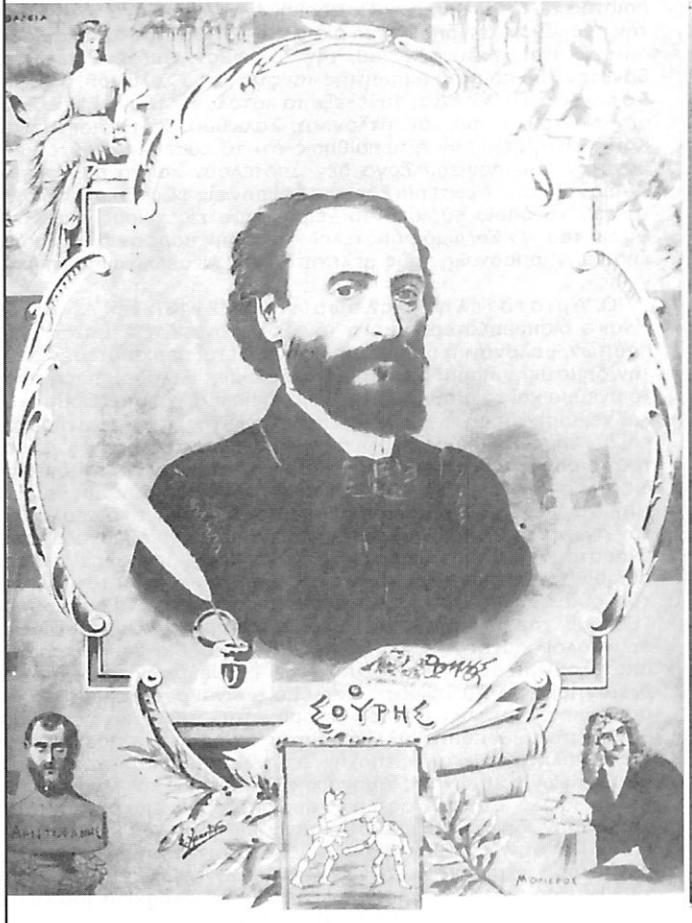

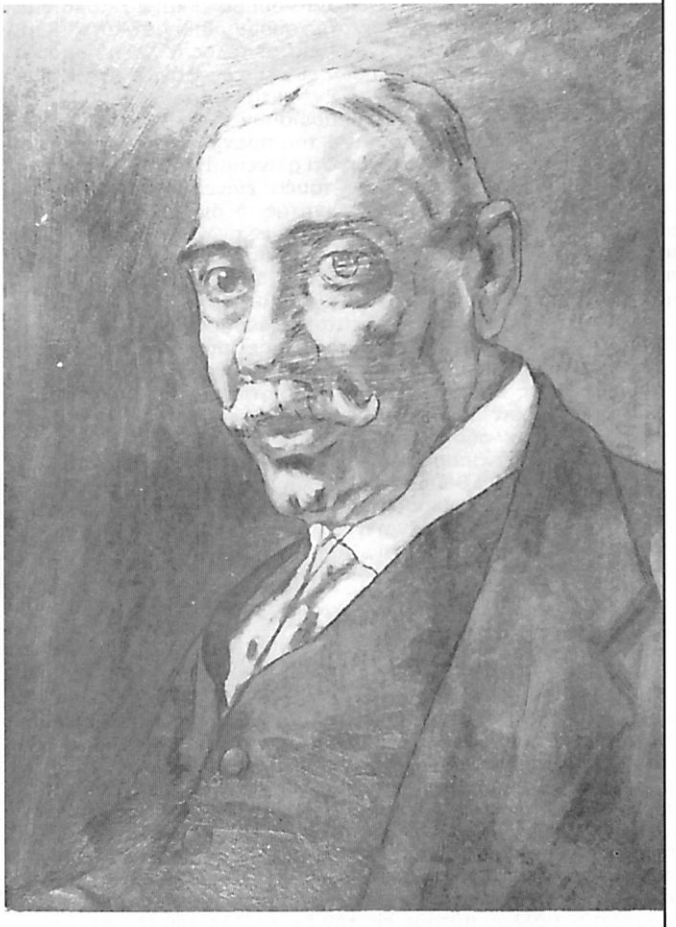

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Διονύσιος Σολωμός. Ἄνω δεξιά: Ὁ ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Κάτω ἀριστερά: Ὁ εὐθυμογράφος Γεώργιος Σουρῆς. Κάτω δεξιά: Ὁ Μπάμπης Ἄννινος.

κορμὸν μὲ ἀδιασπάστους δεσμοὺς τὴν πνευματικὴν δραστηριότητα τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς οἱ σταθμοὶ ποὺ διακρίνομεν δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰς κατὰ τόπους ἰδιομορφίας. Ἡ ταύτισις αὐτὴ εἶναι ἐθνικῶς καὶ οὐσιαστικῶς δικαιολογημένη. Δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν δὲ νὰ νοηθῇ μεγαλυτέρα δικαίωσις τῆς ταυτίσεως αὐτῆς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ γενάρχης τῆς λεγομένης Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς, ὁ Διονύσιος Σολωμός, θεωρεῖται εὐλόγως ὡς ὁ Πατριάρχης τῆς Νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ εἶναι πράγματι ἡ γνησιωτέρα ἐκδήλωσις τοῦ Νεοελληνικοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία ἐπήγασεν ἀπὸ τὰς ἀγνοτέρας ἐθνικὰς πηγὰς καὶ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις τὰ γονιμοποιὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθητικῆς της ἐπιβιώσεως. Ὁ Σολωμὸς μὲ τὸν «Ὕμνον» του, τὴν ᾠδὴν «Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Βύρωνος», τοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους» ὅπου ψάλλεται τὸ ἔπος τοῦ Μεσολογγίου μὲ τὸ ἀνυπέρβλητον ἐπίγραμμα τῶν Ψαρρῶν, μὲ τὸν «Κρητικόν», τὸν «Λάμπρον», τὸν «Πόρφυραν», τὸ «Carmen Seculare», ὁ Κάλβος μὲ τὰς ἀρχαιοπρεπεῖς «ὨΙδὰς» του τὰς παλλομένας ἀπὸ πατριωτικὰ ὁράματα, ὁ Βαλαωρίτης μὲ τὴν «Κυρὰ Φροσύνη», τὸν «Ἀθανάσιον Διάκον», τὸν «Ἀστραπόγιαννον», τὸν «Φωτεινόν», γίνονται οἱ γνησιώτεροι ἑρμηνευταὶ τῶν παραδόσεων, τῶν πόθων καὶ τῶν ὁραματισμῶν τῆς φυλῆς των. Ἡ ἰδιαιτέρα αὐτὴ λογοτεχνικὴ ἐπίδοσις τῶν Ἑπτανησίων πολὺ πρὶν ἡ ὑπόλοιπος Ἑλλάς, ἀπαλλασσομένη τῆς λογιωτατικῆς προγονοπλήκτου ἐμμονῆς, κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ τὸν πραγματικόν της δρόμον, δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ. Αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθῆκαι εἰς τὰ Ἑπτάνησα εἶχον εὐνοήσει τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς καθαρῶς τοπικῆς λογοτεχνίας, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἐπικρατοῦντα ἰδεολογικὰ καὶ αἰσθητικὰ ρεύματα, μεταφυτευμένα ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἦσαν ταυτόσημα δι' ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ Ἑπτανήσιοι λόγιοι καὶ ποιηταὶ ἔβλεπαν τοὺς ξένους νὰ ὁρίζουν μὲ βλέμμα ἀθόλωτον ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ βιασμένους προγραμματισμοὺς καὶ διέθετον μεγαλυτέραν ἱκανότητα ἀφομοιώσεως τῶν ξένων στοιχείων μὲ τὰς ἀστειρεύτους πηγὰς τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, ἐπιτυγχάνοντες νὰ ἀποκρυσταλλώνουν ἀξίας αἰσθητικὰς ἱκανὰς νὰ συγκινήσουν τὸ ἐθνικὸν σύνολον, οἱ τελοῦντες ὑπὸ τὴν καταθλιπτικὴν Φαναριωτικὴν ἐπίδρασιν, λόγιοι καὶ ποιηταὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, προσηλωμένοι νὰ μετουσιώσουν τὰ κλασσικὰ ἰδεώδη εἰς κίνητρα ζωῆς μέσα εἰς τὴν νεωτέραν ἐθνικὴν πραγματικότητα. Φέροντες ἀκόμη τὸν ζυγὸν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ εἰς ὅ,τι περιττὸν καὶ ἐξωτερικὸν ἐνεφάνιζεν οὗτος, ρέποντες πρὸς τὴν κενολόγον μεγαληγορίαν, παρημέλουν πᾶν ὅ,τι συνέθετε τὴν γύρω ζωὴν γύρω των καὶ ἐδανείζοντο σύμβολα καὶ πρότυπα ἀπὸ περιοχὰς ὅλως ξένας πρὸς τὴν τρέχουσαν αἰσθηματικότητα καὶ ψυχολογίαν, διὰ νὰ μὴ ἐπιτύχουν εἰς τὸ τέλος ἄλλο τι παρὰ νὰ ἀνακόψουν ὅ,τι ὡραῖον καὶ ἀληθῶς ἐθνικὸν ἐνεφάνιζεν ἡ Ἑλληνικὴ ψυχή, νὰ παραπλανήσουν τὰ ἔνστικτα, νὰ ἀποκοιμίσουν τὰς ἐνδιαθέτους τάσεις καὶ νὰ παρουσιάσουν ἕνα κόσμον ἐντελῶς ἐπιφανειακὸν καὶ ἐπίπλαστον ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ζῶντος. Διὰ τοῦτο προηγουμένως ἐλέχθη ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀφύπνισις τοῦ Ἔθνους εἰς τὸν λογοτεχνικὸν τομέα ἔγινε μὲ τὸ σύνθημα: Σολωμός. Καὶ ὁ ἀληθινὸς ἀναγεννητής, ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος παραμερίζων τὸν ἄγονον φόρτον ἡμίσεως αἰῶνος κατώρθωσε νὰ συζεύξῃ τὴν Ἑπτανησιακὴν παράδοσιν μὲ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν συνείδησιν ὑπῆρξεν ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ὁρόσημον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀρχίζει μία ἀληθῶς νέα περίοδος διὰ τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα. Καθίσταται ἡ δεσπόζουσα μορφὴ τοῦ 20ου αἰῶνος, διότι κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ἐκδηλοῦται περίλαμπρος ἡ μεγάλη καὶ καταυγάζουσα πνευματικὴ ἀκτινοβολία τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῆς ποιητικῆς προσωπικότητος.

Εἰς τὴν ποίησιν λοιπὸν τοῦ 19ου αἰῶνος ἔχομεν δύο σαφῶς διακεκριμένους κλάδους τοὺς ὁποίους θὰ διεξέλθωμεν ἐν πάσῃ συντομίᾳ διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν σκελετὸν ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθε τὸ ἀληθῶς θαυμαστὸν διὰ τὴν ταχύτητα τῆς πνευματικῆς μας ὡριμότητος οἰκοδόμημα τῶν γραμμάτων τοῦ 20ου αἰῶνος. Οἱ δύο οὗτοι κλάδοι εἶναι ἡ Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ λεγομένη Παλαιὰ Ἀθηναϊκὴ Σχολή, ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τῆς Φαναριωτικῆς παραδόσεως.

Η ΠΟΙΗΣΙΣ

Ἡ Ἑπτανησιακὴ σχολή. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ κυριώτερος καὶ ἀντιπροσωπευτικώτερος παράγων τῆς σχολῆς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος Σολωμός, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου ὁλόκληρος ἡ Σχολὴ καὶ Σολωμικὴ ἀπεκλήθη. Ἴσως ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὁμάδος αὐτῆς, τῶν ποιητῶν διὰ τοῦ ὅρου σχολὴ νὰ λέγῃ περισσότερα παρ' ὅσα ἡ ποίησις καὶ ἡ τεχνοτροπία της περιέχουν. Ἀλλ' ἂν θελήσωμεν νὰ συγκρίνωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἐμπνεύσεως τῶν ποιητῶν τῆς Ἑπτανήσου πρὸς τὴν ψυχροτάτην μεταχείρησιν τῶν ἰδίων θεμάτων ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς λεγομένης Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, καὶ δὲν παραβλέψωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ρωμαντικαὶ πνοαὶ αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν ὁλόκληρον τὴν ποιητικὴν παραγωγὴν τῶν ποιητῶν τῆς Ἑπτανήσου παρακινοῦν μᾶλλον αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς πλουσίας δημοτικῆς παραδόσεως, ἀντὶ ν' ἀποπνίγουν τὴν λυρικὴν διάθεσιν καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ὑποκειμενικῆς ροπῆς, θὰ πρέπει νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Ἀθηναϊκήν. Ἐκ παραλλήλου ἐκδηλοῦται ὑπὸ τῶν ποιητῶν τούτων ἐπίμονος προσπάθεια διὰ τὴν πληρεστέραν μορφοποίησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐμπνεύσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄλλην ὁμάδα τῶν ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι φέρουν ἐντονώτατα τὰ ἴχνη τῆς Φαναριωτικῆς παραδόσεως καὶ διαψεύδουν διὰ τοῦ ἔργου των ὅ,τι καλὸν καὶ χρήσιμον προσέφερεν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν ὁ Εὐρωπαϊκὸς καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Γαλλικός, κυριώτατα, ρωμαντισμός. Τὰ στενώτατα περιθώρια τῆς Εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὰ γράμματα τοῦ 20οῦ αἰῶνος δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ὅσον θὰ ἔπρεπεν εὐρεῖαν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν τῆς ποιήσεως τοῦ γενάρχου τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς, τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, οὔτε καὶ ἐξέτασιν ὁπωσδήποτε ἐπαρκῆ τοῦ ἔργου τῶν ποιητῶν τῆς Σολωμικῆς πλειάδος. Δύναται ὅμως νὰ ἐξαρθῇ ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Σολωμὸς περὶ ποιήσεως, ἡ ἰδέα ἡ ὁποία τὸν παρεκίνει εἰς ἀδιαλείπτους καὶ ἐξαντλητικὰς ἐπεξεργασίας τῆς στιχουργικῆς του, τεκμηριουμένας διὰ τῶν διασωθεισῶν παραλλαγῶν στίχων καὶ ἀποσπασμάτων τῶν ἔργων του καὶ διὰ τοῦ θλιβεροῦ διὰ τὴν Νεοελληνικὴν ποίησιν ἀποτελέσματος ὅτι, πλὴν ἐλαχίστων, τὰ μακρόπνοα ποιήματά του μᾶς διεσώθησαν ἀτελῆ, ἀποσπασματικά, ἐρείπια μᾶλλον, παρὰ μνημεῖα. Ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια τοῦ Σολωμοῦ διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ λεγομένου «νοήματος τῆς τέχνης» ὑπῆρξεν ὁ κάματος ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς του. Ἐπεζήτησε μὲ θρησκευτικὴν ἐπιμονὴν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐντελῆ ἐκείνην προσαρμογὴν τῆς μορφῆς πρὸς τὸ περιεχόμενον διὰ τοῦ ἁρμονικοῦ συνδυασμοῦ τῶν συναισθηματικῶν καὶ τῶν καθαρῶς νοητικῶν στοιχείων, ἐπιχειρῶν ἀδιακόπως τὴν κατεργασίαν τοῦ λεκτικοῦ ὑλικοῦ, ὑποβάλλων εἰς διαρκῆ βάσανον τὴν λέξιν, τὸν ρυθμόν, καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ποιητικὸν ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα ποὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ συναντήσῃ κανεὶς ἴσως μόνον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μουσικῆς. Ὁ Σολωμὸς ἐκινήθη εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ποιήσεως ὄχι μόνον ὡς ἀβρότατος καὶ εὐγενέστατος τραγουδιστής, τοῦ ὁποίου ἡ ἁπλότης καὶ ἡ εἰλικρίνεια ἐκλήττουν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐμνευσμένος διανοητής, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ ἀναχωνεύσῃ τὰς τρεχούσας φιλοσοφικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς του εἰς ὁράματα θρησκευτικῆς ὑποβλητικότητος. Ἀφωμοίωσεν εἰς τὴν ψυχήν του τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας, τὸ σύμβολον τῆς ὁποίας συνέλαβεν ὑπερόχως εἰς. τὸν περίφημον «Ὕμνον», καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀληθείας. «Τὸ Ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ὡς ἐθνικὸν ὅ,τι εἶναι ἀληθές» ἔλεγε. Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς θεωρεῖται σήμερον ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸς ποιητὴς διότι αἱ πρῶται συγκινήσεις, οἱ πρῶτοι παλμοὶ τοῦ ἀγωνιζομένου τὸν μεγαλύτερον ἀγῶνα Ἔθνους του ἀπηχήθησαν ἀδρότατα εἰς τὴν ποίησίν του. Ὁ ποιητὴς τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» ἀπέθανε τὸ 1857 εἰς τὴν Κέρκυραν, ἀπ' ὅπου μετὰ ὀκτὼ ἔτη τὰ ὀστᾶ του μετεκομίσθησαν εἰς τὴν γενέτειράν του, τὴν Ζάκυνθον. Δύο ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὁ μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Σολωμοῦ, ὁ σοφὸς Ἰάκωβος Πολυλᾶς, συνέλεξε τὰ κατάλοιπά του καὶ τὰ ἐξέδωσεν εἰς τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «Δ. Σολωμοῦ: Τὰ Εὑρισκόμενα». Κοινὴ εἶναι σήμερον ἡ πεποίθησις ὅτι τὰ εὑρεθέντα αὐτὰ μετὰ θάνατον τοῦ ποιητοῦ ἔργα δὲν ἀποτελοῦν καὶ τὰ πραγματικὰ «Ἅπαντά» του. Νεώτεραι ἔρευναι ἔφερον εἰς φῶς ἀρκετὰ ποιήματά του τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο χειρόγραφα εἰς χεῖρας διαφόρων φίλων του. Ὁ Σολωμὸς ἀποτελεῖ κεντρικὴν μορφὴν ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσε ν' ἀπασχολῇ τοὺς μελετητὰς τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879) ἐκ Λευκάδος, εἶναι ὁ διαπρεπέστερος μετὰ τὸν Σολωμὸν ἐκ τῶν Ἑπτανησίων ποιητῶν, μολονότι ἡ ποίησίς του συνάπτεται περισσότερον πρὸς τὴν δημοτικὴν παράδοσιν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος παρὰ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αἴσθημα τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς. Ὁρμητικὸς καὶ χειμαρρώδης ὡς χαρακτὴρ ὁ Βαλαωρίτης, πνεῦμα ἀνήσυχον καὶ δέκτης πρόθυμος τῆς ρωμαντικῆς ἐπαναστατικῆς ψυχολογίας τοῦ καιροῦ του, φανατικὸς πατριώτης, μὲ ἔντονον δραστηριότητα εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἀπολυτρωτικὰς κινήσεις τῶν ὑποδούλων τμημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διαδραματίσας σημαντικὸν ρόλον εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑπτανήσου ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως καὶ ἐργαζόμενος ἀκαμάτως ὑπὲρ τῆς ἠπειρωτικῆς ἐξεγέρσεως, μετέφερεν εἰς τὴν ποίησίν του, ἡ ὁποία ἔχει πρότυπον τὸ δημοτικὸν καὶ τὸ κλέφτικο τραγούδι τὸν ἡρωϊκὸν ἐπικὸν τόνον τῆς δράσεως. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, οἱ ἥρωες τῶν βουνῶν, οἱ ἁρματολοὶ καὶ οἱ κλέφτες, τὰ ἐπικὰ ἐπεισόδια τοῦ Εἰκοσιένα, ἀποτελοῦν τὰ κυριώτερα θέματα τῶν ἐμπνεύσεών του. Ἀπὸ τὸν ρωμαντισμὸν ὁ Βαλαωρίτης ἀντλεῖ ὅ,τι εἶναι μεγαλεπήβολον καὶ ρητορικόν. Πιστεύει ὅτι τὸν ἀντιμάχεται, τοὐλάχιστον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μυθοποιΐαν, ἀλλ' ὁ ποιητὴς παραμένει γνήσιον τέκνον τῆς μεγάλης ρωμαντικῆς ἐποχῆς. Διαφέρει ὅμως προεχόντως τῶν ρωμαντικῶν ποιητῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Εἰς τὰ «Μνημόσυνά» του (1857) ὁ στιχουργὸς εἶναι περισσότερον ἐπικὸς ραψῳδὸς παρὰ θρηνώδης ἐλεγειακός. Τὸ μέγα ἐπικολυρικὸν ἔπος του «Ἡ Κυρὰ Φροσύνη» (1859) ἔχον ὡς ὑπόθεσιν τὸ μαρτύριον τῆς Ἑλληνίδος αὐτῆς ἐξ Ἰωαννίνων μετ' ἄλλων 17 ὑπὸ τοῦ σατράπου τῆς Ἠπείρου Ἀλῆ πασᾶ, φέρει ἔκδηλον τὴν σφραγῖδα τοῦ κακοῦ ρωμαντισμοῦ μὲ Βυρωνικὰς λυρικὰς ἐξάρσεις, ἀλλ' εἰς τὸν «Ἀθανάσιον Διάκον» καὶ τὸν «Ἀστραπόγιαννον» (1867) ὁ ποιητὴς κατορθώνει ν' ἀπαλλαγῇ ὅλων τῶν κακῶν στοιχείων καὶ νὰ προσδώσῃ εἰς τὰ ποιήματα αὐτὰ ὅλην τὴν ἀγνὴν θέρμην τῆς πατριωτικῆς του ψυχῆς. Εἰς τὸν «Φωτεινόν», τὴν ἡμιτελῆ ἐπικολυ-

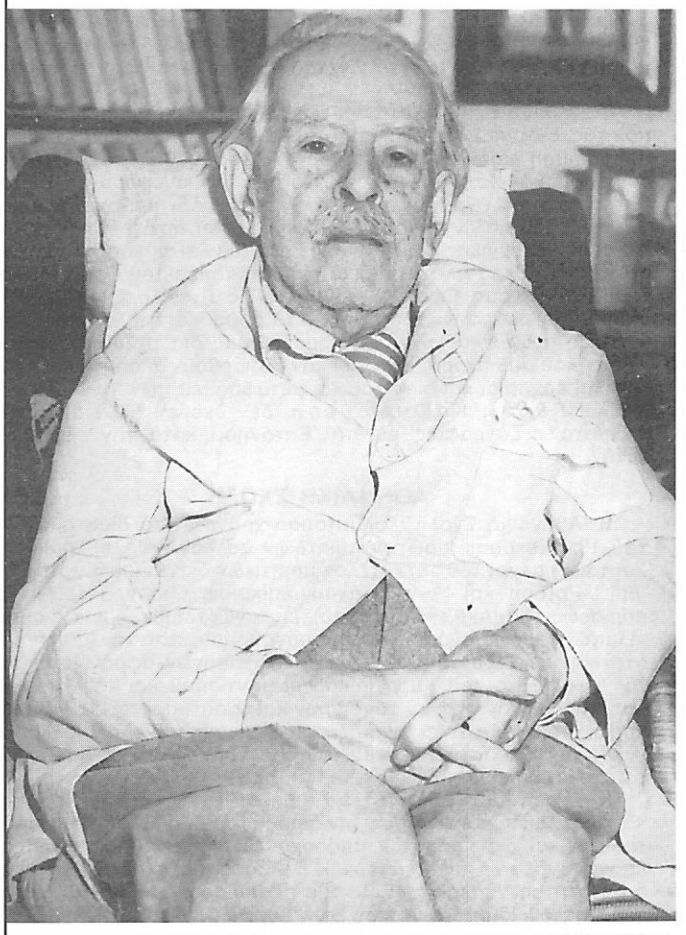

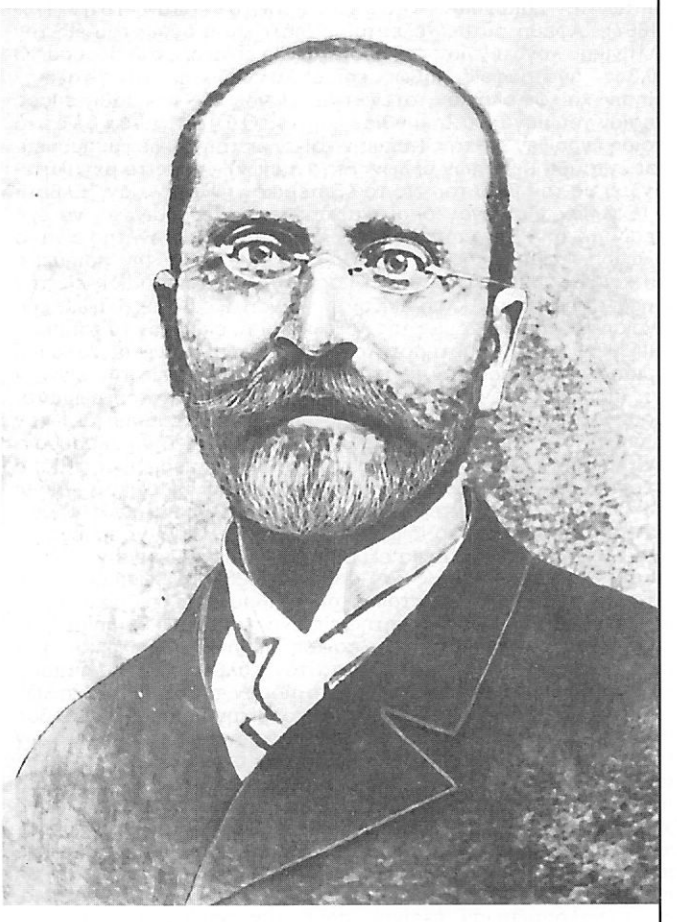

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Γεώργιος Δροσίνης. Ἄνω δεξιά: Ἡ Μαρία Κασσαβέτη, σύζυγος τοῦ Γ. Δροσίνη. Κάτω ἀριστερά: Ὁ διηγηματογράφος Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Κάτω δεξιά: Ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς Ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας Βλάσσιος Γαβριηλίδης, ὁ ἐκδότης τῆς «Ἀκροπόλεως».

ρικὴν σύνθεσίν του, ἡ τέχνη τοῦ Βαλαωρίτη ἐμφανίζεται περισσότερον ὥριμος, πλουτισμένη μὲ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔλειψαν ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἔργα του. Ὁ λυρισμὸς του ἐμφανίζει μεγαλυτέραν εὐαισθησίαν, ὁ ρητορισμὸς ὑποχωρεῖ εἰς μίαν ἔκφρασιν περισσότερον λιτὴν καὶ φυσικήν, ἐνῶ ἡ φυσιολατρεία τοῦ ποιητοῦ δὲν εἶναι πλέον σύνθεσις μεγάλων περιγραφῶν, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν θερμοτέραν καὶ εἰλικρινεστέραν ἐπαφὴν τοῦ Βαλαωρίτη μὲ τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἁπλοῦς ἀνθρώπους της.

Στενώτερον συνδεδεμένοι μὲ τὴν Σολωμικὴν παράδοσιν ἐμφανίζονται οἱ ἑξῆς Ἑπτανήσιοι ποιηταὶ τοὺς ὁποίους ὅμως ὀρθῶς θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς ὡς «ἧσσονας (μικροτέρας κλάσεως) ποιητὰς» διότι εἰς αὐτοὺς τὰ χαρίσματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνθέτουν τὴν μεγάλην ποιητικὴν μορφὴν τοῦ Σολωμοῦ διαπιστοῦνται εἰς χαμηλότερον τόνον. Εἶναι ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος (1814-1883), ὁ Γεώργιος Τερτσέτης (1800-1874), ὁ Ἀντώνιος Μανοῦσος (1828-1903), ὁ Γεράσιμος Μαρκορᾶς (1826-1911), ὁ Στέφανος Μαρτζώκης (1855-1913), ὁ Διονύσιος Μάργαρης (1859-1895), ὁ Λαυρέντιος (Λορέντζος) Μαβίλης (1860-1912). Ἀλλὰ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου, ὅλως ἐξέχοντος λυρικοῦ, θὰ γίνῃ κατωτέρω εὐρύτερος λόγος διότι συνδέεται περισσότερον μὲ τὴν νέαν ποιητικὴν γενεὰν ἡ ὁποία ἐπέτυχε νὰ ἐναρμονίσῃ τὰ διάχυτα δημιουργικὰ στοιχεῖα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐμφανίσῃ ἐνιαίαν, ἄνευ δηλαδὴ τοπικῶν ἀποχρώσεων, τὴν ποιητικὴν συνείδησιν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Λυρικοί, κατὰ γενικὸν κανόνα, οἱ ὡς ἄνω Ἑπτανήσιοι ποιηταί, διαθέτοντες ἁβρότητα ἐκφράσεως καὶ εὐγενεῖς τόνους, ἀρκούντως ἐπιμελούμενοι τὴν στιχουργίαν των καὶ μὲ ἐμφανῆ εὐαισθησίαν συνεχίζουν κατὰ κάποιον τρόπον τὴν Σολωμικὴν παράδοσιν μέσα εἰς τὸ ἀντιποιητικὸν κλῖμα τῆς ὑπολοίπου Ἑλλάδος. Ἐπικρατέστερος εἰς τὴν πλειάδα αὐτήν, ἐξαιρουμένου πάντοτε τοῦ Μαβίλη, ἐμφανίζεται ὁ Γεράσιμος Μαρκορᾶς, ὁ ποιητὴς τοῦ περιφήμου «Ὅρκου» ἐμπνευσμένου ἀπὸ τοὺς τραχεῖς ἀγῶνας τῆς Κρήτης ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς μεγαλονήσου. Ὅταν ἔκαμε τὴν πρώτην του ἐμφάνισιν ὁ «Ὅρκος» τοῦ Μαρκορᾶ τὸ 1875 καὶ κατόπιν τὰ «Ποιητικὰ Ἔργα» του (1890), ἡ ποίησίς του ἤχησεν ὡς γνησία Σολωμικὴ χορδὴ καὶ ὡς διαμαρτυρία συνάμα κατὰ τῆς παραδεδομένης εἰς τὴν καθαρολογίαν ποιήσεως καὶ πεζογραφίας. Γνήσιος καὶ διαυγὴς νατουραλισμός, συνυφασμένος μὲ λεπτοτάτην εὐαισθησίαν ἀλλὰ καὶ μὲ ἔκδηλον τὴν ρωμαντικὴν ἐπίδρασιν χαρακτηρίζει τὴν ποίησιν τοῦ Γερασίμου Μαρκορᾶ.

Δὲν ὀφείλεται εἰς παραδρομὴν τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐτοποθετήθη εἰς τὴν ἁρμόζουσαν χρονολογικὴν τάξιν τῶν Ἑπτανησίων ποιητῶν τὸν Ζακύνθιον Ἀνδρέαν Κάλβον Ἰωαννίδην (1792-1867). Ἀφέθη οὗτος τελευταῖος διότι καὶ ἡ θέσις του εἰς τὴν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν τοῦ 19ου αἰῶνος εἶναι ὅλως ἰδιάζουσα. Ὁ Κάλβος, ἀνατραφεὶς καθὼς καὶ ὁ Σολωμὸς μὲ τὴν Ἰταλικὴν ποίησιν καὶ φιλολογίαν, στενώτατα συνδεθεὶς καὶ μαθητεύσας πλησίον τοῦ μεγάλου Ζακυνθίου ποιητοῦ Οὔγου Φωσκόλου (ὁ ὁποῖος ἔγραψεν εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μνημονεύεται ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἄλλων Ἑπτανησίων), ζήσας τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βίου του εἰς τὸ ἐξωτερικὸν (Φλωρεντίαν, Ἑλβετίαν, Γαλλίαν, Λονδῖνον ὅπου καὶ ἀπέθανε) δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὴν Ἑπτανησιακὴν Σχολὴν τῆς ὁποίας ἡγέτης εἶναι ὁ Σολωμός. Ρωμαντικὸς εἰς τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς ποιήσεώς του καὶ ὁ Κάλβος κατορθώνει παρὰ ταῦτα νὰ προσδίδῃ εἰς τὴν μορφήν της τόνον κλασσικίζοντα. Ἔχει ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς λέξεως καὶ τὸ ἐπίθετον τὸ χρησιμοποιεῖ μὲ δωρικὴν αὐστηρότητα. Ἐξωτερικῶς φαίνεται νὰ κλίνῃ περισσότερον πρὸς τὸν κλασσικισμὸν ὁ ὁποῖος, εἰς τὴν ἐποχήν του, δίδει σκληρὸν ἀλλ' ἄπελπιν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἀλλ' αἱ ἡρωϊκαὶ πνοαὶ τῆς ρωμαντικῆς μούσης δὲν τὸν ἀφίνουν ἀνεπηρέαστον. Ὁ Κάλβος ἔγραψεν εἰς τὴν καθαρεύουσαν, ἡ καθαρεύουσά του ὅμως εἶναι μικτὴ καὶ περίεργος. Κρᾶμα ἀρχαιοπρεπῶν ἐκφράσεων καὶ στοιχείων τοῦ δημοτικοῦ λόγου, ἀποτελεῖ γλῶσσαν ἐντελῶς ἰδιότυπον, «Καλβικὴν»ὅπως ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη διότι τὸ ἰδίωμα εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι γραμμέναι αἱ Εἴκοσι «Ὠδαί» του (αἱ δέκα ἐξεδόθησαν εἰς τὴν Γενεύην τὸ 1824 καὶ αἱ ὑπόλοιποι δέκα εἰς τὸ Παρίσι τὸ 1826) οὔτε ὡμιλήθη ποτὲ οὔτε καὶ ἐγράφη. Καὶ ἡ μετρικὴ τοῦ Κάλβου εἶναι ἐπίσης ἰδιαζούσης μορφῆς. Ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς εἰς ἕνα στιχουργικὸν ἐπίμετρον προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ μετρικοῦ του συστήματος. Ὅσοι ἠθέλησαν μετὰ τὸν Κάλβον νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἴδια μέτρα ἐπεκύρωσαν τὸ πόσον ταῦτα εἶναι ἐντελῶς προσωπικὰ καὶ ἀναφαίρετα ἀπὸ τὴν καλβικὴν ποίησιν. Ὁ Κάλβος ἀδίκως τάσσεται ὑπὸ πολλῶν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν καθαρολόγων ποιητῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἢ θεωρεῖται ὡς συνεχιστὴς τῆς λογίας παραδόσεως. Ὁ Κάλβος παραμένει Ἑπτανήσιος ὡς πρὸς τὸ αἴσθημα, μὲ κλασσικὴν ἀντίληψιν τοῦ ρωμαντισμοῦ, ἂν δὲ ἐμφανίζῃ τὴν γλωσσικὴν αὐτὴν ἰδιοτυπίαν εἶναι διότι θ' ἀνεζήτει προφανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς γλωσσικῆς ἀσταθείας καὶ τῆς ποιητικῆς ρευστότητος τὸ ἰδεῶδες γλωσσικὸν ὄργανον μὲ τὸ ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε νὰ προικίσῃ τὴν ποίησίν του μὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν ἐκείνην πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ φύσις του ἔρρεπεν ἀσυγκρατήτως. Ἄλλως τε διὰ τὴν ποίησιν φαίνεται ὅτι ἔτρεφεν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Σολωμός, ἰδέαν ὑψηλοτάτην. Πατριώτης εἰλικρινὴς ὅπως καὶ ἐκεῖνος, συνεκινήθη ἀπὸ τὸ ἔπος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν περισσότερον μεγαλοστόμων ὑμνητῶν της.

Εἰς τὴν Ἑπτανησιακὴν γενεὰν τῶν δημοτικιστῶν ποιητῶν ἀνήκει ἀναντιρρήτως καὶ ὁ Ἀνδρέας Λασκαράτος (1811-1901), ὁ πρῶτος ποὺ ἐκαλλιέργησε συστηματικῶς τὴν σατυρικὴν ποίησιν, ἀλλὰ περὶ τούτου γίνεται λόγος εἰς τὸ περὶ σατυρικῆς ποιήσεως κεφάλαιον.

Ἐξετάζοντες τὴν Ἑπτανησιακὴν Σχολὴν ἀνεφέραμεν μόνον ποιητάς, διότι καὶ ἡ σχολή, πρὸς διάκρισιν τῆς Ἀθηναϊκῆς, ἔχει νὰ παρουσιάσῃ κυρίως ποιητικὰ ἔργα. Ὀρθὸν θὰ ἦτο ἐφ' ὅσον εὑρισκόμεθα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐὰν ἀνεφέροντο καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι πεζογράφοι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐὰν ὑπῆρχεν ἀξιόλογος πεζογραφία ἔντεχνος, μὲ ὕφος δηλαδὴ ἀρχιτεκτονικὸν καὶ ἄλλας λογοτεχνικὰς διεκδικήσεις. Ἀλλ' ἐὰν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὰς πρώτας σταθερὰς κατακτήσεις εἰς τὸν τομέα τοῦ θεάτρου καὶ τοὺς «Κρητικοὺς Γάμους» τοῦ Σπ. Ζαμπελίου (1813-1881) εἴδους ἱστορίας συνυφασμένης μετὰ μύθου, ἀποτελοῦντας μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας ἀξιολόγους προσπαθείας διὰ τὴν δημιουργίαν Ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος καὶ ἐὰν ἐξαιρεθοῦν ἀκόμη αἱ λαμπραὶ κριτικαὶ ἐργασίαι καὶ αἱ κλασσικαὶ μεταφράσεις τῶν Ἰακ. Πολυλᾶ καὶ Γεωργ. Καλοσγούρου, δὲν ἔχομεν ἄλλα ἀξιόλογα δείγματα πεζογραφίας εἰς τὰ Ἑπτάνησα κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή, καλύπτουσα χρονικῶς τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1827 (ἔκδοσις πρώτων ποιητικῶν συλλογῶν Ἀλεξ. καὶ Παν. Σούτσων) μέχρι τοῦ 1877 (τέλος ποιητικῶν διαγωνισμῶν, διένεξις Ἐμμ. Ροΐδου καὶ Ἀγγ. Βλάχου, ἐπίκρισις ὑπὸ νεωτέρων τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀχιλλ. Παράσχου), ἐμφανίζεται ἐν μέρει ὡς συνέχεια τῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν, κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον, διὰ Φαναριωτῶν στιχουργῶν, σφραγίζεται ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ τῆς ἐντόνου ροπῆς πρὸς τὸν ἄγονον ἀρχαϊσμὸν καὶ ἀναπτύσσεται εἰς Ἀθήνας κυρίως (διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται «Ἀθηναϊκὴ Σχολή»), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα τοῦ ἀπελευθερωθέντος ἢ ἀλυτρώτου τότε Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Σχολὴ αὕτη διαστέλλεται βεβαίως τῆς συγχρόνου της Ἑπτανησιακῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν ἰδίων λογοτεχνικῶν τάσεων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴν διαφόρων ἀπόψεων πρὸς ἐπανασύνδεσιν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος μετὰ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Διακρίνεται εἰς δύο περιόδους, σαφῶς χαρακτηριζομένας δι' ἰδιαιτέρων στοιχείων μορφῆς καὶ περιχομένου τῶν ἔργων, ὅπου πάντως δεσπόζουν ἡ πατριδολατρεία, ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος, ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια, τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθεροφροσύνης, τὸ ὁποῖον συχνὰ ἐκδηλοῦται διὰ ποιημάτων μὲ τὰ ὁποῖα σατυρίζεται ἡ κρατοῦσα τότε πολιτικὴ κατάστασις καὶ βεβαίως τὸ ἐρωτικὸν συναίσθημα ἐν συνδυασμῷ πρὸς μίαν μελαγχολικὴν διάθεσιν καὶ ἐπίκτητον ἀπαισιοδοξίαν.

Ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν πρώτην, τὴν μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, περίοδον καλλιεργεῖται ἡ λυρικὴ γενικῶς (ἰδίως δὲ ἡ σατυρικὴ) καὶ ἡ ἐπικὴ ἢ ἐπικολυρικὴ ποίησις, ἐνῶ δημοτικὴ καὶ καθαρεύουσα χρησιμοποιοῦνται ἐκ παραλλήλου. Κορυφαῖοι τῆς ποιήσεως, κατὰ τὴν ἐν λόγω περίοδον, εἶναι: Οἱ ἀδελφοί, Ἀλέξανδρος καὶ Παναγιώτης, Σούτσοι, ἀπεικονίζοντες εἰς τὰ ἔργα των τὰς ἐθνικὰς καὶ πολιτικὰς περιπετείας τῆς χώρας, τονίζοντες διὰ τῆς λύρας των στίχους ἐλεγειακοὺς ἢ εἰσάγοντες, κατὰ μίμησιν ἐκ τῆς Δύσεως, θέματα ἀναπτυχθέντα ἤδη ἐκεῖ, ὁσάκις δὲν ἐκπίπτουν εἰς ἀφόρητον πεζολογίαν. Ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης τοῦ ὁποίου ἡ ποιητικὴ δημιουργία — ἀκολουθοῦσα τὴν χαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου γραμμὴν — ἐκτείνεται καὶ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ἄνευ ὅμως ἰδιαιτέρας τότε ἐξάρσεως. Ὁ Γεώργιος Ζαλοκώστας, ὁ ὁποῖος εὑρισκόμενος εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ Ἑπτανήσου καὶ Ἀθηνῶν δέχεται ἐπιδράσεις καὶ ἀπὸ τὰ δύο κέντρα. Ὁ Ἰω. Καρασούτσας, διακρινόμενος διὰ τὴν Ἰωνικὴν ἁβρότητα τῶν συνθέσεών του, καὶ ὁ Ἀλέξ. Ρ. Ραγκαβῆς, πολυγραφώτατος συγγραφεύς, μὲ εὐρυτάτην πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν δραστηριότητα, διακρινόμενος διὰ τὴν παιδείαν του, ἐπηρεασθεὶς ἐκ τῶν Σούτσων, ἀλλὰ καὶ στιχουργήσας κατὰ τρόπον πλαστικόν.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν καθιέρωσιν ποιητικῶν διαγωνισμῶν καὶ τὴν ἔκδοσιν ἀξιολόγων περιοδικῶν (ὅπως ἡ «Εὐτέρπη» καὶ ἡ «Πανδώρα»), εἰς τὴν ποίησιν ἐπικρατεῖ τὸ λυρικὸν ἢ φιλοσοφικὸν στοιχεῖον, αἱ ἀρχαΐζουσαι τάσεις ἐνισχύονται σημαντικῶς καὶ διὰ τῆς προσπαθείας θεωρητικῆς κατοχυρώσεώς των καὶ διὰ τῶν ποιητικῶν διαγωνισμῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀποκλείονται ἔργα γραφέντα εἰς τὴν δημοτικήν. Κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ποίησις συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῶν Σούτσων μὲ κυριώτερον ποιητὴν τὸν Ἀχιλλέα Παράσχον, ὁ ὁποῖος στερεῖται μὲν παιδείας, ἀλλ' ἐπιτυγχάνει νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην καὶ τὰς τεχνικὰς ἀκόμη ἀδυναμίας τῶν ποιημάτων του διὰ τῆς θερμότητος τοῦ αἰσθήματος. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον κατατάσσονται ἐπίσης: ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀχιλλέως, ὁ Γεώργιος Παράσχος, γνωστὸς κυρίως ἐξ ἐμβατηρίων καὶ μεταφράσεων. Ὁ Δημοσθένης Βαλαβάνης, τοῦ ὁποίου ὁ πρόωρος θάνατος δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξιν γνησίας ποιητικῆς διαθέσεως· Ὁ Δημήτριος Παπαρρηγό-

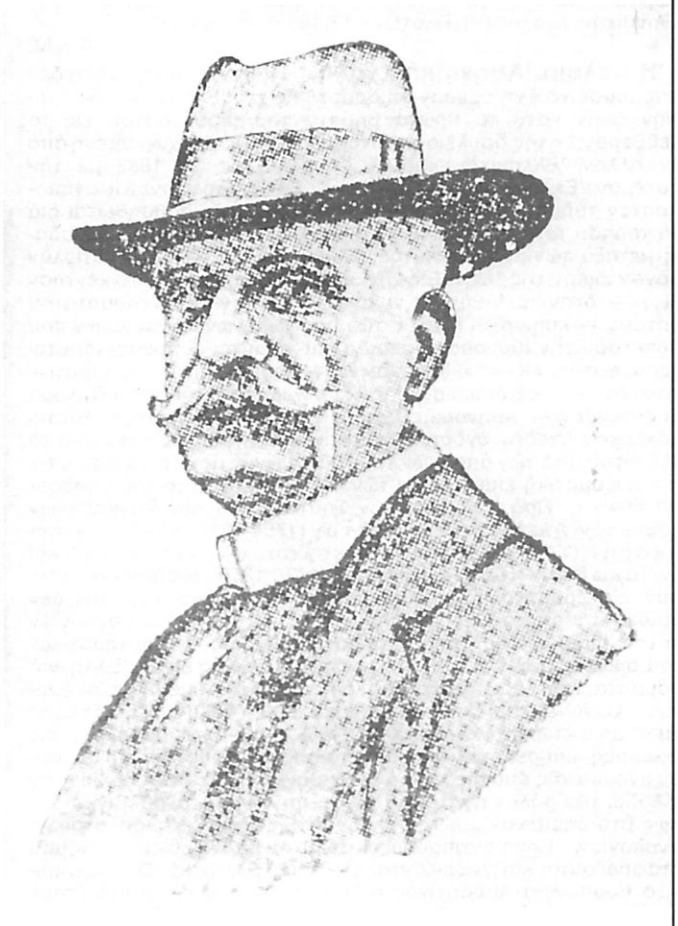

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Μιλτιάδης Μαλακάσης. Ἄνω δεξιά: Ἡ Καλλιρρόη Παρέν. Κάτω ἀριστερά: Ὁ ἀδιάλλακτος ὑπέρμαχος τῆς Δημοτικῆς Ἰωάννης Ψυχάρης. Κάτω δεξιά: Ὁ ἔξοχος Ἕλλην πεζογράφος Ἰωάννης Κονδυλάκης.

πουλος, έπηρεασθεὶς βαθύτατα ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ ἐπιφανοῦς Ἰταλοῦ ποιητοῦ καὶ Ἑλληνιστοῦ, κόμιτος Ἰακώβου Λεοπάρντι (1798-1837), μὲ εὐρυτάτην πνευματικὴν καλλιέργειαν, ἡ ὁποία καταδεικνύεται διὰ τῆς παρεμβολῆς φιλοσοφικῶν ἰδεῶν εἰς τὰ ἔργα του καὶ ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης, ὑπολειπόμενος τοῦ τελευταίου εἰς τὸν ποιητικὸν τομέα καὶ κατὰ τὴν εὐρηματικότητα τῶν θεμάτων καὶ κατὰ τὴν μορφὴν τῶν συνθέσεων.

Παραλλήλως πρὸς τὸν ἔμμετρον λόγον, καὶ κατὰ τὰς δύο περιόδους τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ἡ δραματικὴ δημιουργία ἔχει ἱστορικὸν ἢ κοινωνικὸν χαρακτῆρα, ἐνίοτε δὲ συνδυάζει ἐπιτυχῶς τὴν κλασσικὴν πρὸς τὴν νεωτέραν παράδοσιν (ὅπως τὰ ἔργα τοῦ Δημ. Βυζαντίου, τοῦ Μιχ. Χουρμούζη, τοῦ Δημ. Βερναρδάκη, τοῦ Σπ. Βασιλειάδου κ.ἄ.). Ἡ πεζογραφία περιορίζεται κυρίως εἰς τὸ μυθιστόρημα — καὶ μάλιστα τὸ κατ' ἐπίδρασιν τῆς Δύσεως ἱστορικὸν (καλλιεργηθὲν διὰ τῶν Στ. Ξένου, Π. Καλλιγᾶ, Κ. Ράμφου, Ἐμμ. Ροΐδου) — καὶ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν κριτικήν, διὰ τῆς ὁποίας συνήθως καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τῶν ἀσκούντων αὐτήν, ἀποκαλύπτονται τὰ τρωτὰ καὶ κατὰ τὴν μορφὴν καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐκφράσεων τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος εἰς τὸν ἔμμετρον καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον (μεταξὺ τῶν κριτικῶν τῆς «Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς», κυριώτεροι εἶναι οἱ Δημ. Βερναρδάκης, Ἐμμ. Ροΐδης, Ἄγγ. Βλάχος).

Ἄλλωστε ἡ κριτικὴ θὰ συμβάλῃ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν πτῶσιν τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, παραλλήλως πρὸς ἄλλους παράγοντας, δηλαδὴ τὴν μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος Ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου (1864), μετὰ τὴν ὁποίαν αἱ πνευματικαὶ ἀλληλεπιδράσεις εἶναι, σημαντικαί, τὴν συστηματικὴν συγκέντρωσιν καὶ μελέτην τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὴν στροφὴν πρὸς τὴν φύσιν (ὀφειλομένην εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ πνεύματος τῆς φυσιοκρατίας ἐκ τῆς Δύσεως) καὶ τὴν στροφὴν πρὸς μελέτην τῶν στοιχείων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρέουσαν κυρίως ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημονικῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν. Φ.Κ.Μ.

Βιβλιογραφία: Κ. Δημαρᾶς ποιηταὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 12, Ἀθῆναι 1954, σ. ζ'-μδ') — Ἀπ. Σαχίνη «Τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα», Ἀθήνα 1957 — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου «Κείμενα Νεοελληνικῆς Δραματουργίας», (Τόμος Α'. Ἀθῆναι 1896) — Γ. Βαλέτα «Ἡ Πανεπιστημιακὴ κριτικὴ καὶ ἡ ἐπίδρασής της στὴ Νεοελληνικὴ ποίηση» (Νέα Ἑστία 22 1937 σ. 1819-1844). — Φ. Μιχαλοπούλου «Ὁ Ἄγγ. Βλάχος καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Κριτική» (Νέα Ἑστία 46, χριστούγεννα 1949 σ. 159-180). — Π. Μαρκάκη, «Μιὰ ἄγνωστη συλλογὴ τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ. Ὁ Βουτσιναῖος ποιητικὸς διαγωνισμὸς τοῦ 1877» (Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν, ἀρ. 79», Ἀθῆναι 1959). — Ν. Μπούρα «Ἡ γλῶσσα τῶν ποιητῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς», («Πλάτων» 17(1965), σ. 124-185). Φ.Κ.Μ.

Ἡ παλαιὰ Ἀθηναϊκὴ Σχολή. Ἡ Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ δὲν ἠμποροῦσε νὰ ἔχῃ ἄμεσον ἐπίδρασιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πνευματικὴν ζωὴν κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ βίου τούτου εἰς τὸ ἐλεύθερον ἐκ τῆς δουλείας κράτος. Πολιτικῶς ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὸν ἄλλον Ἑλληνικὸν κορμὸν — μόλις εἰς τὰ 1863 μὲ τὴν δευτέραν Ἑλληνικὴν δυναστείαν ἡ Ἑπτάνησος γίνεται ἀναπόσπαστον τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ ὑποβοηθεῖται διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ στενωτέρα ἐπικοινωνία καὶ ἀλληλοδιείσδυσις μεταξὺ τῶν τμημάτων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς — ἔζη ἐπὶ πολὺν χρόνον ἰδικήν της ζωήν. Εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ εἰς τὸ κέντρον ἰδίως — ὅταν αἱ Ἀθῆναι ἔγιναν τὸ κέντρον τοῦ νεοσυστάτου κράτους — κυριαρχεῖ ἡ τάξις τῶν μορφωμένων Φαναριωτῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἰθύνουσαν μερίδα καὶ γίνονται οἱ πρῶτοι ἱδρυταὶ τῆς γνωστῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Νεοελληνικῶν γραμμάτων «παλαιᾶς — πρὸς διάκρισιν τῆς ὅλως νεωτέρας, ἀπὸ τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἐντεῦθεν — Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς». Ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ καλύπτει ὁλόκληρον σχεδὸν ὀγδοηκονταετίαν ἐὰν ληφθῇ ὡς ἀφετηρία τὸ 1800 ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀπαρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἀρχίζει ἐντατικωτέρα ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία τῶν Φαναριωτῶν μετὰ τοῦ ὑποδούλου ἔθνους. Πρὸ τῶν ἀδελφῶν Σούτσων καὶ τῶν Ραγκαβήδων ἔχομεν τὸν Ἀλ. Μαυροκορδάτον (1754-1819), τὸν Μιχ. Περδικάρην (1766-1837), τὸν Κ. Νικολόπουλον (1774-1842) καὶ τὸν Ἰάκωβον Ρίζον Ραγκαβῆν (1770-1855), οἱ ὁποῖοι τραγουδοῦν εἰς ἔμμετρον ἀρχαϊκὴν καθαρεύουσαν καὶ παρ' ὅτι δὲν εὑρίσκονται εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ λαοῦ, δημιουργοῦν ἐν τούτοις ἢ μᾶλλον συντηροῦν τὴ λογίαν παράδοσιν. Συστηματικωτέρα ὅμως ἐπαφὴ καὶ κυριαρχικωτέρα ἐπίδρασις εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τοῦ 19ου αἰῶνος ἀσκεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σούτσων. Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος (1803-1863) καὶ ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης Σοῦτσος (1806-1868) σπουδάσαντες εἰς Παρισίους, ἐπηρεασμένοι βαθύτατα ἀπὸ τὸ πανίσχυρον ρωμαντικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς των, ἀναλαμβάνουν, κατελθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸν ρόλον ἡγητόρων τοῦ ρωμαντισμοῦ, ἀναμεμιγμένου, ὅπως ἦτο ἐπόμενον, μὲ τὴν πλέον ἀνεδαφικὴν πατριδολατρικὴν ὑμνολογίαν. Ἔργα ἀντιπροσωπευτικὰ τοῦ Γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ μεταφράζονται καὶ γνωρίζονται εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Σατωμπριάν, ὁ Ρουσσώ, ὁ Λαμαρτῖνος ὁ Μπερανζέ, ἡ Μαντὰμ ντὲ Στάελ γίνονται γνωστοὶ καὶ ἐπιδροῦν κατὰ πολὺ ἐπὶ τῆς ἀδιαμορφώτου ἀκόμη λογοτεχνικῆς συνειδήσεως τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Λόγιοι καὶ μεταφρασταὶ ἀποβλέπουν εἰς πᾶν ὅ,τι προσφέρει ὁ ξένος ρωμαντισμός, φρονοῦντες ὅτι ἡ πνευματικὴ αὐτὴ τροφὴ εἶναι ἡ περισσότερον ἁρμόζουσα εἰς τὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτούς, μόλις ἤρχισε νὰ ἐμφανίζῃ κάποιαν λογοτεχνικὴν δημιουργίαν διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Ἐνῶ ὁ Ε.Α. Σῖμος μεταφράζει τὸ 1853 τὴν «Κορίνναν» τῆς κυρίας Δὲ Στάελ, ὁ Ι. Γ. Σεμιτέλλος τὸ 1843 μεταφράζει τὸν «Βέρθερον» συμβαδίζων μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Ρῖζον Ραγκαβῆν (1809-1892), τυπικώτερον ἐκπρόσωπον τῆς Φαναριωτικῆς παραδόσεως, συνδυάζοντα ὅλα τὰ ἀναμφισβήτητα προτερήματα ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα ἐλαττώματα τῆς σχολῆς αὐτῆς, ὁ ὁποῖος καὶ εἰσάγει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Γερμανικὸν ρωμαντισμόν. Αὐτὸς ὁ Ἀθηναϊκὸς ρωμαντισμός, ἀναμεμιγμένος μὲ πατριωτικὰς ἐκρήξεις, ὁδηγεῖ εἰς τὴν πρώτην πολιτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ τόπου, εἰς τὸ 1843, ὅταν ὑπεχρεώθη ὁ βασιλεὺς Ὄθων νὰ παραδεχθῇ τὸ Σύνταγμα τὸ ὁποῖον ἐζήτουν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ οἱ ρωμαντικοὶ διανοούμενοι τοῦ καιροῦ.

Οἱ ποιηταὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ποὺ ἠκολούθησαν τὴν λογίαν παράδοσιν δὲν ἔχουν νὰ ἐμφανίσουν τίποτε τὸ μόνιμον εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τῶν τριῶν πρώτων τετάρτων τοῦ 19ου αἰῶνος, ἱκανόν δηλαδὴ νὰ καταστῇ ἀφετηρία πρὸς προώθησιν τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ τόπου: Ὁ Θ. Ὀρφανίδης (1817-1885), ὁ Στ. Κουμανούδης (1818-1899), ὁ Ἡλίας Τανταλίδης (1818-1876), ὁ Ἰσιδ. Σκυλίτσης (1819-1890) θεωροῦνται σήμερον ὡς μετριότατοι ποιηταί. Μόνον ὁ Γεώργιος Ζαλοκώστας (1805-1858) ἀπὸ τὰ Σουρράκον τῆς Ἠπείρου, τραγουδιστὴς χωρὶς ἐπιτήδευσιν, μὲ ἐμφανῆ αὐθορμητισμὸν εἰς τὰς ἐμπνεύσεις του, ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν εἰς τὴν ἰσοπεδωτικὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τοῦ ἔργου τῶν ἄλλων ρωμαντικῶν. Πολεμιστὴς εἰς τὸ Μεσολόγγι μὲ πηγαίους ἐνθουσιασμοὺς θὰ ἠμποροῦσε νὰ κατακτήσῃ θέσιν σημαίνουσαν εἰς τὴν ποίησιν, ἂν ἡ ἐποχή του, ἐποχὴ πληκτικῆς καὶ ἀγόνου ἐπιστροφῆς, δὲν ἦτο ἰδεολογικῶς πτωχὴ ἄνευ ὑψηλῶν ἐμπνεύσεων. Ὁ Ζαλοκώστας ἔγραψεν εἰς τὴν δημοτικὴν καὶ εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Καὶ ὁ Ἰωάν. Καρασούτσας (1824-1873) κατώρθωσε νὰ ἐκφρασθῇ εἰς μίαν εὔπλαστον καθαρεύουσαν ἡ ὁποία μόλις κατορθώνει νὰ καλύψῃ τὸν χείμαρρον τοῦ λυρισμοῦ καὶ τοῦ αἰσθήματος ποὺ ἀναβλύζουν θερμὰ ἀπὸ τὸ παγερὸν λεκτικὸν περίβλημα. Ὁ Δημοσθένης Βαλαβάνης (1824-1854) ἀποθανὼν εἰς ἡλικίαν 30 ἐτῶν, ὅπως ἀκριβῶς ὀλίγον ἀργότερον ὁ λεπτότερος καὶ ἀντιπροσωπευτικώτερος τῶν Ἑλλήνων ρωμαντικῶν, ὁ Δημ. Παπαρρηγόπουλος, εἶχεν ὅλα τὰ στοιχεῖα διὰ νὰ καταστῇ ἐξέχουσα ποιητικὴ προσωπικότης ἐπιβαλλομένη διὰ τοῦ γνησίου καὶ εὐαισθήτου λυρισμοῦ της. Ὁ Βαλαβάνης ἔγραψε καὶ μερικὰ ποιήματά του εἰς ἄψογον δημοτικὴν ἀποκαλύπτουσαν τὸ ἰσχυρὸν γλωσσικὸν ἔνστικτον τοῦ ποιητοῦ μολονότι ὁ κύριος ὄγκος τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας εἶναι εἰς τὴν καθαρεύουσαν.

Ἀλλ' ἡ ἄνθησις τῆς σχολῆς αὐτῆς τῶν καθαρολόγων ποιητῶν καὶ ἡ ἀποκορύφωσις τῆς ρωμαντικῆς ἰδεολογίας καὶ κινήσεως σημειώνεται ἀπὸ τοῦ 1850 καὶ ἐφεξῆς μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Παράσχους, τὸν Ἀλέξανδρον Βυζάντιον, τὸν Δ. Παπαρηγόπουλον, τὸν Σπ. Βασιλειάδην, τὸν Ἀριστ. Προβελέγγιον, μολονότι διὰ τὸν τελευταῖον αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀσταθῆ ἄλλωστε γέφυραν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ρωμαντισμοῦ τῶν καθαρολόγων ποιητῶν πρὸς τὸν ἀναπτυσσόμενον μετὰ τὸ γλωσσικὸν κήρυγμα τοῦ Ι. Ψυχάρη Παρνασσικὸν ρωμαντισμὸν τοῦ Δροσίνη καὶ τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος (1838-1895) ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Γαλλικὸν ρωμαντισμόν, ἀλλ' ἡ ρητορικὴ αἰσθηματολογία του νοθεύει κάθε αὐθορμητισμὸν καὶ νίπτει τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ αἰσθήματος ὑπὸ τὸν λεκτικὸν στόμφον. Ἐν τούτοις ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος ἔζησεν εἰς ἕνα περιβάλλον τὸ ὁποῖον, μιμούμενον καὶ αὐτὸ σύστημα καὶ τρόπους ζωῆς οἱ ὁποῖοι εἰσήγοντο ἀπὸ ξένας χώρας, χωρὶς νὰ ἀφομοιωθοῦν διαμιουργικῶς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ἦτο ἰδιαιτέρως ἀνεκτικὸς καὶ υἱοθετοῦσε τὰς ἐκδηλώσεις αὐτὰς τῆς ὑπερρωμαντικῆς ψυχώσεως. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον καὶ τὰ ποιήματά του ὑπῆρξαν ἀγαπητότατα εἰς τοὺς συγχρόνους τους. Ὁ ἀδελφός του, μεγαλύτερος εἰς ἡλικίαν, ὁ Γεώργιος Παράσχος (1832-1876) ἔγραψε κυρίως πατριωτικοὺς στίχους μὲ πλήρη ἀμέλειαν τῆς ποιητικῆς μορφῆς. Ὁ Ἀλέξανδρος Βυζάντιος (1841-1898) ἐνεφανίσθη ἐνωρίτερον ὡς ἐπικολυρικὸς ποιητὴς μὲ ἐμφανῆ τάσιν πρὸς τὸν κλασσικισμὸν καὶ κατόπιν πρὸς τὸν ρωμαντισμόν. Ὁ Δημήτριος Κ. Παπαρρηγόπουλος (1843-1873) παρὰ τὸ ὅτι ἀπέθανε νεώτατος, θεωρεῖται ὡς ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος τύπος τοῦ Νεοελληνικοῦ ρωμαντισμοῦ. Βαθύτατα πεσσιμιστής, ἀκολουθεῖ εἰς τοῦτο τὴν τάσιν τῆς τελευταίας γενεᾶς τοῦ ρωμαντισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου τὸ ρωμαλέον τοῦτο ἀνακαινιστικὸν κίνημα εἶχε καὶ ἐκεῖ ἐκπέσει εἰς ἀβαθῆ συναισθηματισμόν. Μὲ ὑπερευαίσθητον ψυχικὸν κόσμον ὁ ὁποῖος ἐπαρουσίαζεν ἐντόνους ροπὰς πρὸς τὴν νοσηρὰν μελαγχολίαν, ὁ Παπαρρηγόπουλος ἔζησε καὶ ἔγραψεν ὅπως ἕνας γνήσιος ρωμαντικὸς τῆς παρακμῆς. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ ζωὴ του εὑρίσκετο εἰς πλήρη ἁρμονίαν μὲ τὸν στίχον του. Ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 30 ἐτῶν ἀφήσας ἀνάμνησιν συμπαθῆ διὰ τὸ αἴσθημα ποὺ κατακλύζει τὴν ποίησίν του καὶ διὰ τὴν προσπάθειαν ἀποφυγῆς τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα παρουσίαζον οἱ καθαρολόγοι ποιηταὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ Παπαρρηγόπουλος θὰ ἠμποροῦσε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐγκαινιάζει μίαν νέαν περίοδον εἰς τὴν ποίησιν τοῦ καιροῦ του, περίοδον κάποιας δειλῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰ ἰδανικὰ τοῦ κλασσικισμοῦ, ἡ ὁποία θὰ

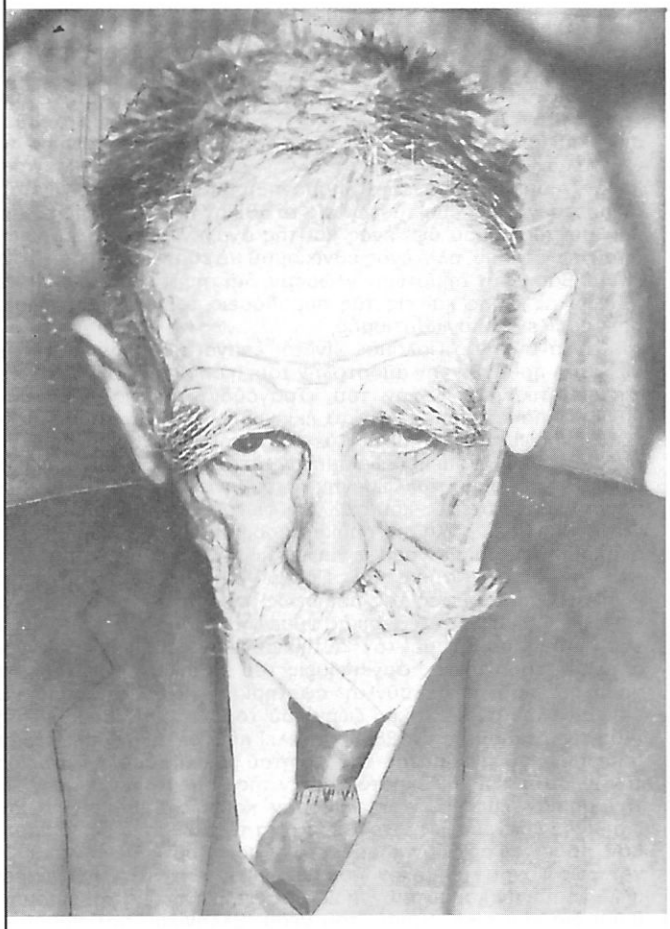

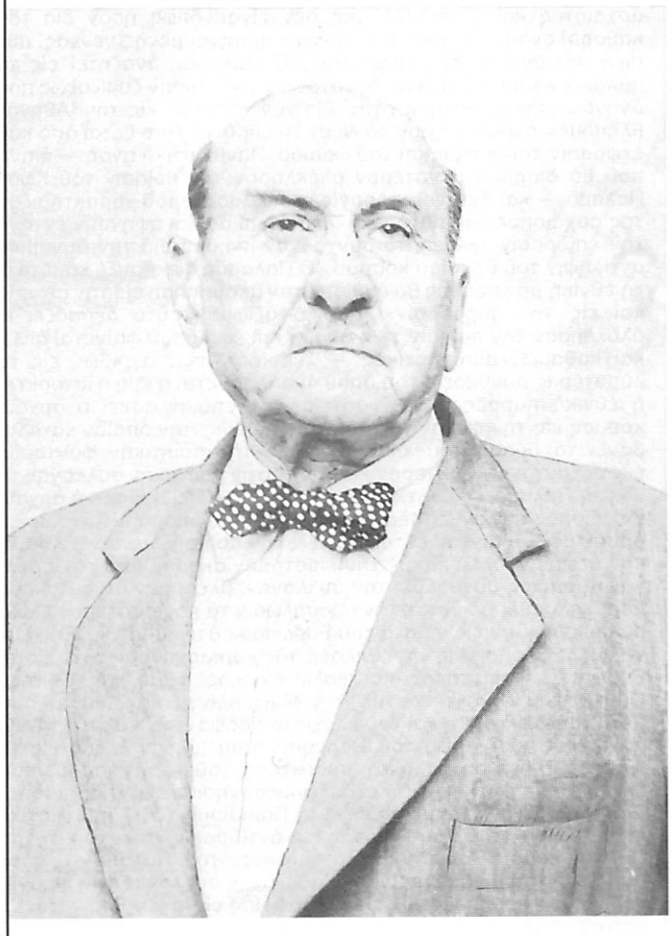

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἄνω δεξιά: Ὁ χρονογράφος Παῦλος Νιρβάνας. Κάτω ἀριστερά: Ὁ εὐθυμογράφος καὶ θεατρικὸς συγγραφεὺς Τίμος Μωραϊτίνης. Κάτω δεξιά: Ὁ λογοτέχνης καὶ θεατρικὸς συγγραφεὺς Γρηγόριος Ξενόπουλος.

ώδήγει ἴσως εἰς ἀποτελέσματα ἐὰν ἡ ποίησις αὐτὴ ἐξ ἀφορμῆς κυρίως τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου ἀλλὰ καὶ τῆς ὁλονὲν ἀναπτυσσομένης πολιτικῆς ὡριμάνσεως τῆς τάσεως, ἡ ὁποία θὰ ἀνελάμβανε τὸν ἀγῶνα τῆς πνευματικῆς διαφωτίσεως τοῦ ἔθνους, δὲν ἦτο ἀμετακλήτως καταδικασμένη εἰς ἀφανισμόν. Συνομήλικος φίλος τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὁ Σπυρ. Βασιλειάδης (1845-1874) ἔγραψε πολλὰ λυρικὰ ποιήματα καὶ ἀρκετὰ δραματικὰ ἔργα. Ὁ Βασιλειάδης εἶναι ἀπὸ ποιητικῆς πλευρᾶς κατώτερος τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ ὁ τελευταῖος ἴσως εἰς τὴν σειρὰν ἀξιόλογος πως ἐκπρόσωπος τοῦ ρωμαντισμοῦ εἰς τὴν ποίησιν, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις ἠγωνίσθη κατὰ κάποιον τρόπον νὰ διαφύγῃ τὴν ἀποπνίγουσαν ἁρπάγην του. Θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ ἀναφερθοῦν εἰς τὴν ἰδίαν ρωμαντικὴν σειρὰν οἱ ρωμαντικοὶ Δημ. Βικέλας (1835-1905) ποικίλης ἄλλης φιλολογικῆς δράσεως μορφή, ὁ Ἰωάννης Καμπούρογλου (1850-1903), ὁ Τιμολ. Ἀμπελᾶς (1850-1926), ὁ Κλ. Ραγκαβῆς (1842-1917) καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος (1856-1910) μὲ τὰς «Τρυγόνας καὶ Ἐχίδνας» ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ δοξασθῇ εἰς τὴν Γαλλίαν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Jean Moreas γενόμενος ἱδρυτὴς τῆς συμβολικῆς καὶ κατόπιν τῆς ρωμανικῆς σχολῆς. Οἱ ἀνωτέρω ὅμως ὑπολείπονται σαφῶς τῶν προηγουμένων ὡς πρὸς τὴν μορφὴν ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ποιητικῆς των παραγωγῆς.

Ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγιος (1850-1936) τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον καλύπτει δύο αἰῶνας, τὸν 19ον καὶ τὸν 20ὸν, εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων καθαρευούντων ποιητῶν καὶ ὁ ὕστατος πιστὸς τοῦ ψευδοκλασσικισμοῦ τὸν ὁποῖον δὲν ἤργησε νὰ ἀπαρνηθῇ διὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὸν ἁπλοῦν καὶ ἀπέριττον λυρισμόν. Ἐγκαταλείψας τὴν καθαρεύουσαν ἐστιχούργησεν εἰς τὴν δημοτικὴν — δημοτικὴν ὅμως ὄχι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένην καθαρευόντων τύπων — εἶναι δὲ ἐκ τῶν ἐλαχίστων ποιητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς οἱ ὁποῖοι ἔχουν νὰ παρουσιάσουν ὠργανωμένην φιλοσοφικὴν συνείδησιν.

Πρὶν κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ρωμαντικῆς ποιήσεως θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀναφερθέντων καὶ τὸν Ἄγγελον Βλάχον (1838-1920), ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ἀρκετὰ λυρικὰ ποιήματα προδίδοντα πολλὴν εὐαισθησίαν καὶ ἀβροτάτην διάθεσιν. Ἀλλ' ἡ θέσις τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου εἶναι ὅλως ἰδιάζουσα εἰς τὰ γράμματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὄχι διὰ τὴν ποίησίν του ἡ ὁποία ἠκολούθησε τὸν ταχὺν θάνατον τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ὅλων τῶν ρωμαντικῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἄλλην φιλολογικήν του δρᾶσιν ἡ ὁποία καλύπτει πολλοὺς τόμους. Ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία του εἶναι τερατσία ὅπως καὶ ἡ κριτική του. Παρηκολούθησε τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ καιροῦ του μὲ συντηρητικότητα πάντοτε ἀλλὰ καὶ μὲ βλέμμα ὀξύτατον. Ἡ ἐπιρροή του ὑπῆρξεν ἐπίσης μεγάλη εἰς τὸν προσανατολισμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος πρὸς τὰς ξένας φιλολογίας ἀπὸ τὰς ὁποίας μεταφέρει εἰς τὴν γλῶσσαν μας ἀξιολογώτατα δείγματα. Διεκρίθη ὡς μελετητὴς καὶ μεταφραστὴς τοῦ Σαίξπηρ. Ἀλλὰ καὶ ὡς λεξικογράφος ὁ Ἄγγελος Βλάχος προσέφερε σημαντικὰς ὑπηρεσίας διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ Ἔθνους. Ἡ προσωπικότης του αἱ γνώσεις του, τὸ κριτικόν του πνεῦμα ἐτιμῶντο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν συγχρόνων του διὰ τοῦτο ὁ Ἄγγελος Βλάχος ὑπῆρξεν ἕνας ἐκ τῶν τακτικωτέρων εἰσηγητῶν τῶν διαφόρων ποιητικῶν διαγωνισμῶν, μὴ ἀπομακρυνόμενος βεβαίως τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς ρωμαντικῆς γενεᾶς του, ἀλλ' ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ εἰς τὰ ὑποβαλλόμενα ἔργα τὸ αἰσθητικῶς στερεόν.

Μολονότι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ποιήσεως τοῦ 19ου αἰῶνος θὰ συναντήσωμεν τὰ ὀνόματα τοῦ Γεωργίου Βιζυηνοῦ καὶ τοῦ Κώστα Κρυστάλλη, ἐν τούτοις καὶ τοῦ πρώτου ἡ δραματικὴ λυρικὴ χορδὴ καὶ τοῦ δευτέρου ἡ γοητευτὴ εἰδυλλιακὴ πνοή, ἡ ὁποία ἀναπλάττει μὲ μορφικὴν ἀρτιότητα τὴν δημοτικὴν ποίησιν, τοὺς ἀπομακρύνουν καὶ τοὺς ἀποχωρίζουν, τὸν δεύτερον ἀποφασιστικώτερον, ἀπὸ τὴν ἀφόρητον ρητορικότητα τῶν ρωμαντικῶν ποιητῶν τοῦ καιροῦ των. Ὁ Γ. Βιζυηνὸς (1849-1896) ὡς ποιητὴς — διότι ὑπῆρξε κυρίως πεζογράφος, γενόμενος εἰσηγητὴς τοῦ ψυχαναλυτικοῦ διηγήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα («Τὸ ἁμάρτημα τῆς μητρός μου», «Μόνον τῆς ζωῆς μου ταξίδιον») — ἐμφανίζει ἀξιολογωτάτην εὐαισθησίαν, εὐτυχῆ πολλάκις χρησιμοποίησιν τῆς λαϊκῆς παραδόσεως καὶ ἐπιμέλειαν μορφῆς, ἐχρησιμοποίησε δὲ ἐπιτυχῶς τὴν δημοτικὴν εἰς ἐποχὴν ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς καθαρευούσης. Ἡ ζωὴ τοῦ Βιζυηνοῦ ἦτο πλήρης πικριῶν καὶ περιπετειῶν αἰσθηματικῶν αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν βαθύτατα εἰς τὴν εὐαίσθητον ψυχήν του, ἀπέθανεν δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας φρενοπαθής. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τετραετῆ νεκρὰν ζωὴν του εἰς τὸ ψυχιατρεῖον εἶχε πολλὰ φωτεινὰ διαλείμματα καὶ τὰ ποιήματα τῆς περιόδου αὐτῆς παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον.

Ὁ Κώστας Κρυστάλλης (1868-1894) καταγόμενος ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ζαλοκώστα, τοῦ Συρράκου τῆς Ἠπείρου, ἔφερεν εἰς τὸν Ἀθηναϊκὸν ἀέρα, ὅπου τὸν ἔρριψεν ζωὴ καταδιωκόμενος ἐκ μέρους τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, στερημένος ἀκόμη καὶ τῶν ἀναγκαίων πόρων ζωῆς καὶ ὑποφέρων ἀπὸ ὕπουλον ἀσθένειαν τὴν πνοὴν τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγγου, τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ εἰδυλλιακοὺς τόνους τῆς λαϊκῆς ποιήσεως τῆς ὑπαίθρου καὶ μίαν σταθερὰν αἴσθησιν τῆς γνησίας μουσικότητος τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ. Ὁ Κώστας Κρυστάλλης εἶναι μία ἐντελῶς ἰδιότυπος μορφὴ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, τόσον εἰς τὴν ποίησιν ὅσον καὶ εἰς τὰ πεζογραφήματά του. Τὴν ποίησιν τοῦ Κρυστάλλη θὰ τὴν ἀπηχήσῃ ὀλίγον ἀργότερον εἰς διάφορον τόνον ὁ Σπήλιος Πασαγιάννης.

Ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ ποίησις. - Κωστῆς Παλαμᾶς.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ (1859-1943) συμπίπτει μὲ οὐσιώδεις ἀλλαγὰς εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν καὶ τὴν διαμόρφωσιν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του. Εἰς τὴν πολιτικὴν ἐμφανίζεται ἡ ἐπιβλητικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀνακαινιστοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ὁ ὁποῖος ἀγωνίζεται νὰ συγχρονίσῃ τὴν Ἑλλάδα νὰ κινήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς νέας κατευθύνσεις καὶ πρὸς εὐρυτέραν ἐθνικὴν δράσιν. Ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας φέρει καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, ἡ ὁποία εἶχε σχεδὸν λησμονηθῇ. Καὶ ὁ Παλαμᾶς γίνεται ἡ συνισταμένη τῶν δύο τάσεων εἰς τὸ ἠθικὸν πεδίον τοῦ πνευματικοῦ συγχρονισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἐθνικισμοῦ ἀφ' ἑτέρου, ἀλλ' ἑνὸς ἐθνικισμοῦ μὲ εὐρυτέρους ὁρίζοντας καὶ μὲ βάσιν τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀξίας καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, τὰ ὁποῖας παρεμέριζεν ὁ λογιωτατισμός.

Κατ' ἀνάγκην ὁ Παλαμᾶς γίνεται ἐπαναστάτης ἀνακαινιστής, ἀφ' ὅτου ἠσθάνθη τὴν ἀποστολήν του, ἡ ὁποία κυρίως ἀρχίζει μὲ τὴν ποιητικὴν συλλογήν του «Τραγούδια τῆς πατρίδος μου» (1886). Ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ ἐκκινεῖ ὁ πραγματικὸς Παλαμᾶς. Ὅ,τι ἔγραψε προηγουμένως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς ὡρισμένον σχέδιον, δὲν σκοπεύει ὡρισμένον στόχον, δὲν πειθαρχεῖ εἰς ὡρισμένην ἀποκρυσταλλωμένην κατεύθυνσιν. Τὸ Παλαμικὸν τραγούδι ἤχησε τότε ὡς κρυσταλλίνη φωνὴ εἰς αὐγὴν ροδίζουσαν. Φωνὴ νέα, μελωδική, ἡ ὁποία προοιμίαζε τὴν μέλλουσαν νὰ ἀκολουθήσῃ ἐξαισίαν συμφωνίαν. Ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτὴν συλλογήν, ἡ ποιητικὴ φύσις τοῦ Παλαμᾶ ἀρχίζει νὰ κατακτᾶ τὰς ὑψηλοτέρας κορυφὰς τῆς ποιήσεως. Μελετητὴς τοῦ ἐσωτέρου «ἐγώ», ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, συνδυάζει τὸν ὑποκειμενικόν του κόσμον μὲ τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ ἐπιτυγχάνει νὰ ἀπηχήσῃ τὰς ψυχικὰς συγκινήσεις του εἰς πλαστικωτάτους στίχους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν μιᾶς νέας παραδόσεως εἰς τὴν ὅλην πνευματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου. Ὁ «Ὕμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν», ἐκδοθεὶς τὸ 1889, ἀποτελεῖ μίαν ἄλλην ἐκδήλωσιν τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ. Διότι παραλλήλως πρὸς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς δημοτικῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὡς καθαρὰν καὶ πλουσίαν πηγὴν κάθε ἀληθινῆς ἐμπνεύσεως, στρέφει συχνὰ τὸ βλέμμα πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ἀντιλαμβάνεται ὡς ψυχρὸν μνημεῖον, ποὺ πρέπει τυφλῶς νὰ ἀντιγράφωμεν, ἀλλ' ὡς πηγὴν καὶ αὐτὸν γνησίων ἀξιῶν, ἱκανῶν νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχαιότης καὶ ἡ σπουδή της δὲν εἶναι, ὅπως ἦσαν διὰ τοὺς καθαρολόγους ποιητὰς τῆς ἀμέσως προηγουμένης γενεᾶς, μυωπικὴ καὶ ἄγονος ἀρχαιολατρεία. Ὁ Παλαμᾶς ἀναζητεῖ εἰς τὸν παλαιὸν κόσμον ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ πυρὴν ζυμώσεως πρὸς ἀνανεωτικὴν δραστηριότητα. Εἰς τὸν «Ὕμνον εἰς τὴν Ἀθηνᾶν» βλέπομεν περισσότερον τὸ Νέον Πνεῦμα νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ κάθε ἔκφρασιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὡραίου. Πανθεϊστικὴ πνοὴ — ἡ πνοὴ ποὺ θὰ διαρρέῃ ἀργότερον ὁλόκληρον τὴν ποίησιν τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ — καὶ ἔντονος σφραγὶς νεοκλασσικισμοῦ χαρακτηρίζουν τὰς ἀρχαιοπρεπεῖς αὐτὰς ἐπικλήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφήνουν ἔντονον τὴν ἐπίδρασίν των εἰς τὸ σύγχρονον πνεῦμα διὰ τὴν δυναμικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Παλαμᾶς διεκήρυξε κάποτε ὅτι «ἡ ἐθνική μας ποίησις θὰ ἀνθίσῃ ὅταν ἀκουμπήσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν παράδοσιν». Καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο δεσπόζει εἰς ὁλόκληρον τὴν ποίησίν του, ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου φαίνεται ἁπλῶς καὶ καθαρῶς αἰσθηματικὸς — λυρικός, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὰς εὐρυτέρας συνθέσεις του ὅπου ἀναπλάσσεται ἡ ἰδία ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐθνικὴ παράδοσις. Ἡ γοητεία, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει τὸ ὅραμα τοῦ κλασσικοῦ εἰς τὴν ποιητικὴν φαντασίαν, ἐκφράζονται ἐντονώτερον εἰς τὴν τρίτην ποιητικὴν συλλογὴν τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ «Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου» (1892), ὅπου ὁ ἀρχαῖος ἰδεαλισμὸς ἐμφανίζεται ἀφωμοιωμένος εἰς ἀπαράμιλλον λυρικὴν ὁρμὴν μὲ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ νέον εἰς τὴν ποίησιν, μὲ τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπιστήμην ἀκόμη. Ἀπὸ τὸν πρόλογον, ὁ ὁποῖος συνοδεύει τὴν συλλογήν, βλέπομεν ὅτι ὁ Παλαμᾶς παρακολουθεῖ μὲ ἐντατικὴν προσήλωσιν τὰ περισσότερον ἐπίκαιρα καὶ σύγχρονα κινήματα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Ἐπιχειρεῖ νὰ κυκλοφορήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς κυριαρχούσας τότε εἰς τὴν Εὐρώπην πνευματικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς ἀξίας, τὸν Βίκτωρα Οὐγκώ, τὸν Λεκόντ ντὲ Λίλ, τὸν Μαίτερλινγκ, κατόπιν καὶ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Δροσίνη καὶ τοῦ ἐλάχιστα γράψαντος Καμπᾶ, γίνεται ἀρχικῶς ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Παρνασσισμοῦ (βλέπε λέξιν) εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ ὁποῖος, μολονότι προέκτασις τοῦ ρωμαντισμοῦ, ὑπῆρξεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐκδήλωσιν ἄρνησις καὶ ἀντίδρασίς του. Εἰς τὰ 1886 εἶχε δημοσιευθῇ εἰς Παρισίους τὸ «Συμβολιστικὸν Μανιφέστον» τοῦ Ζὰν Μωρεὰς εἰς ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ψυχροῦ Παρνασσισμοῦ καὶ τὸ κίνημα συγκινεῖ τὸν Παλαμᾶν. εἰς τὸν πρόλογον τῆς μνημονευθείσης ποιητικῆς συλλογῆς του, πραγματευόμενος περὶ σαφηνείας καὶ ἀσαφείας εἰς τὴν ποίησιν, τονίζει, ἀπηχῶν πως τὰς διακηρύξεις τῆς νέας συμβολικῆς σχολῆς: «Ἡ ποίησις εἶναι κυρίως ἡ συμβολικὴ δηλαδὴ ἡ συνθετικὴ μὲ ἄλλους λόγους καλυμμένη καὶ ὄχι πάντοτε εὐκολονόητος ἔκφρασις τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου...».

Ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς δὲν πρόκειται νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὸν συμβο-

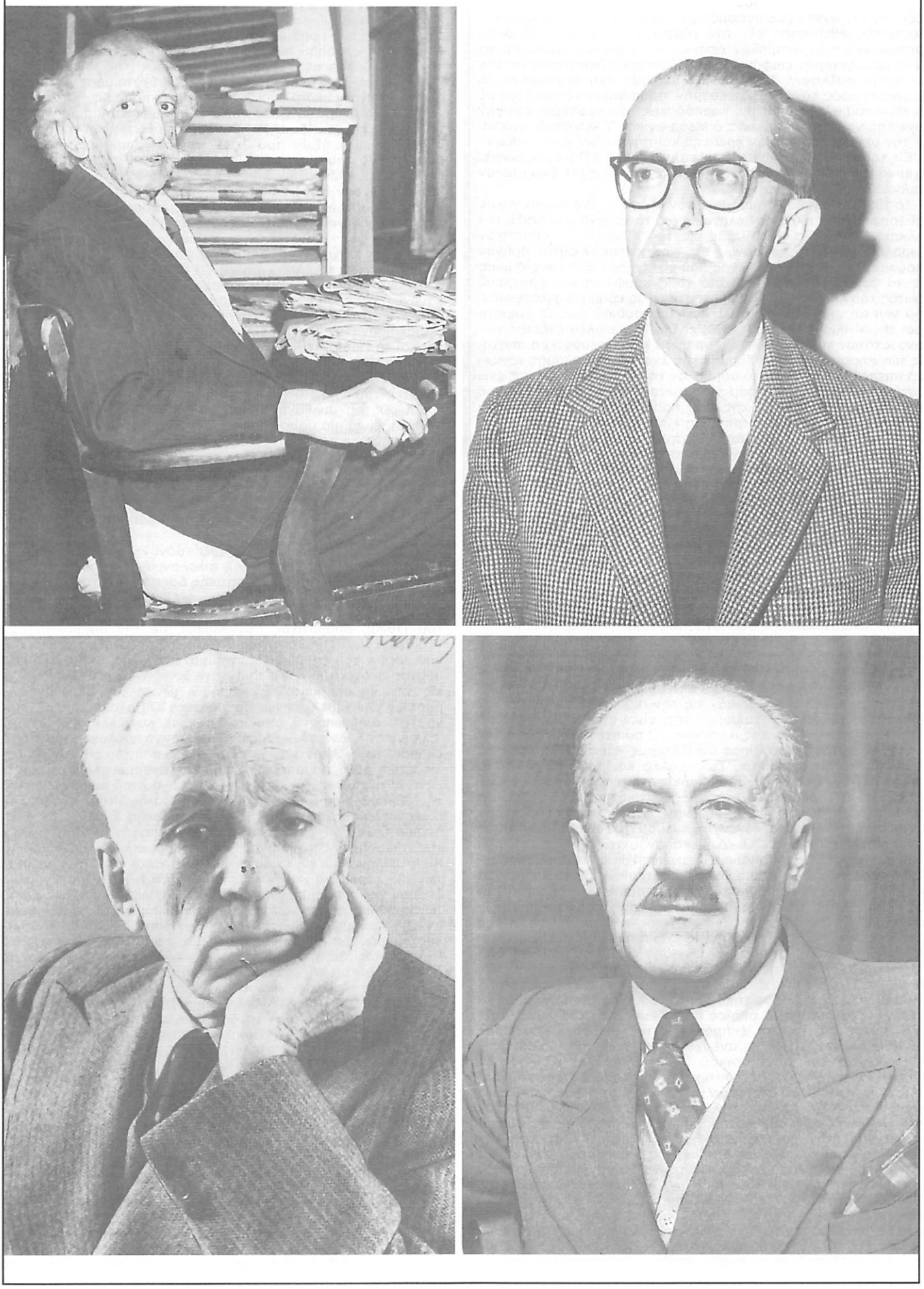

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Μιχαὴλ Ἀργυρόπουλος. Ἄνω δεξιά: Ὁ συγγραφεὺς Ἄγγελος Τερζάκης. Κάτω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Κώστας Βάρναλης. Κάτω δεξιά: Ὁ ἐπιθεωρησιογράφος Γ. Ἀσημακόπουλος.

λισμόν. Παραμένει καὶ θὰ παραμείνη πάντοτε ὁ λυρικὸς ὑποκειμενικὸς ρωμαντικὸς — νεορρωμαντικὸς ἴσως — ὁ προσπαθῶν νὰ συζεύξη τὸν ἀγνὸν ρωμαντισμὸν μὲ τὴν κλασσικὴν παράδοσιν, ὁ ἰδεαλιστὴς ἐθνικιστὴς εἰς τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τοῦ ὅρου χρησιμοποιῶν τὸ σύμβολον ὁσάκις τὸ σύμβολον πρόκειται νὰ δώση μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν καὶ ἀδροτέρας διαστάσεις εἰς τὴν ποιητικὴν σύλληψιν. 'Αλλ' ἂν ὁ Παλαμᾶς ἔχη στραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, προσπαθῶν νὰ συνδέση μὲ τὸ νῆμα τοῦ θρύλου καὶ τῆς παραδόσεως, τὴν νεωτέραν ἐθνικὴν συνείδησιν μετὰ τῆς παλαιᾶς, ὁ Μεσαιωνικὸς 'Ελληνισμὸς γίνεται μὲ τὴν σειράν του πεδίον ἐρεύνης καὶ πηγὴ νέων ἐμπνεύσεων.

Εἰς τοὺς «'Ιάμβους καὶ 'Αναπαίστους» (1897) ὁ Παλαμᾶς ἀπηχεῖ τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ 'Ακρίτα, τὸ ὁποῖον ὀλίγα μόλις ἔτη ἐνωρίτερον δημοσιεύεται διὰ πρώτην φοράν.

Τὸ 1898 ὁ Παλαμᾶς δημοσιεύει τὸν «Τάφον», ἕνα συγκινητικὸν καὶ τρυφερώτατα λυρικὸν ἐλεγεῖον διὰ τὸ χαμένο του παιδί, τὸν "Αλκην. 'Ενθυμίζει ὁ Παλαμᾶς εἰς τὸν «Τάφον» τὸ δημοτικὸν μοιρολόγι, ἀλλὰ ταυτοχρόνως εἰς τὸν ποιητικὸν αὐτὸν θρῆνον ἀκούομεν τὰς μυστικὰς φωνὰς ποὺ ἐξύπνησαν ἀπὸ ἐνωρὶς μέσα εἰς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τοὺς κρυφίους καὶ φανεροὺς ἔρωτάς του καὶ ἀπὸ μίαν ἀνάμικτον μὲ χίλια κράματα φιλοσοφίαν, ποὺ γίνεται σπονδυλικὴ στήλη τοῦ τραγουδιοῦ του. Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς «'Ηλιογέννητης» (1900) εἶναι μία ρωμαλέα ἔνδειξις τῶν δυνατοτήτων τοῦ 'Ελληνικοῦ λυρισμοῦ καὶ ἡ ἰσχυροτέρα ἀπήχησις τῶν κηρυγμάτων τῆς Συμβολικῆς Σχολῆς. 'Ο Παλαμᾶς τονίζει ἕνα ὑπέροχον ὕμνον εἰς τὸ σύμβολον τῆς γηΐνης εὐμορφίας, ἐνῶ ὁ στίχος του πλέκει ἀπαράμιλλον φωτοστέφανον γύρω ἀπὸ τὰς νέας ἐκείνας ἀξίας τῆς ζωῆς, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύση διὰ τοῦ λυρισμοῦ καὶ νὰ τὰς ἀπηχήση εἰς ἀκεραίας μορφάς.

'Ο Παλαμᾶς γίνεται ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως μετὰ τὴν ἀτυχῆ περιπέτειαν τοῦ 1897 καὶ πρωτοστατεῖ καὶ καθοδηγεῖ τὴν ἔντονον πνευματικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία ἐσημειώθη εὐθὺς κατόπιν. 'Η ποίησίς του, ὅπως καὶ ἡ κριτική του πλουτίζονται μὲ κοινωνικὸν περιεχόμενον. 'Η ἐπιστροφὴ πρὸς τὰ παλαιὰ σύμβολα καὶ τὰς παλαιὰς ἀξίας ἡ ὁποία μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἐκδηλώνεται ὡς μοιραῖος καρπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀπογοητεύσεως - διότι πάντοτε αἱ κοινωνίαι εἰς τὰς στιγμὰς τῆς πτώσεως καὶ τῶν καθόδων ἀναζητοῦν δημιουργικὰ κίνητρα εἰς τοὺς παλαιοτέρους καιροὺς τῆς ἀκμῆς — μεταβάλλεται ἀπὸ τὸν Παλαμᾶν εἰς δημιουργικὸν κίνημα πρὸς τὰ ἐμπρός. 'Η «'Ασάλευτη Ζωή», ἡ ὁποία βλέπει τὸ φῶς τὸ 1904 καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς ἀντιπροσωπευτικωτέρας συλλογὰς τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, εἶναι ἕνας ἀποφασιστικὸς σταθμὸς αὐτοεπιγνώσεως μὲ τὴν σταθεροποίησιν τοῦ ἰδεώδους τῆς ποιητικῆς του πορείας. Τὰ πρῶτα ποιήματα τοῦ «Γυρισμοῦ» — ἐξομολογεῖται εἰς κάποιο γράμμα του ὁ ποιητὴς — «εἶναι γραμμένα στὸν καιρὸ τοῦ πρώτου μας ἄτυχου πολέμου μὲ τοὺς Τούρκους». 'Η «Φοινικιὰ» εἰς τὴν συλλογὴν αὐτὴν μὲ τὸν τριπλοῦν συμβολικὸν ἰδεαλισμόν της, εἶναι ἀπὸ τὰ λαμπρότερα μνημεῖα τῆς Νεοελληνικῆς ποιήσεως. 'Ο ποιητὴς κινεῖται εἰς τὴν συλλογὴν αὐτὴν εἰς σφαίρας ὑψηλοτέρας καὶ ἀτενίζει πρὸς τὰ προβλήματα τῆς γύρω του ζωῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα, τὰ περισσότερον προσωπικά, ἀπὸ σκοπιᾶς ἀνωτέρας, βεβαιῶν τοιουτοτρόπως τὴν μεστότητα τῆς πνευματικότητός του. 'Αλλ' ὁ Παλαμᾶς εἶναι, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἀναγεννητής, μὲ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως. 'Ολονὲν τὸ πνεῦμα του ἀνατείνεται πρὸς καθολικώτερα θέματα. 'Ο «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου» (1907) εἶναι μία θαρραλέα προσπάθεια ἀνακατατάξεως καὶ ἀναθεωρήσεως ὅλων τῶν ἀξιῶν ἡ ὁποία γίνεται ἐξωτερικῶς μὲ τὸ κρήμνισμα τῶν εἰδώλων ἐκείνων ποὺ ἐκράτησαν δεσμίαν τὴν σκέψιν καὶ τὸ κρήμνισμα αὐτὸ ἐπιφέρει αὐτομάτως τὴν ἀποδέσμευσιν τῶν συνειδήσεων τὴν λύτρωσίν των ἀπὸ τὰς καθιερωμένας ἐκ τῆς μακρᾶς συνηθείας προκαταλήψεις ἐνῶ ἡ ἀναθεμελίωσις γίνεται μὲ τὴν ἐλευθέραν καὶ ἄδολον συνείδησιν, τὴν φωτισμένην ἀπὸ τὴν κτηθεῖσαν ἤδη πεῖραν. 'Εν τούτοις, ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ἐπαναστατημένης αὐτῆς διαθέσεως ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ λυρικοῦ ἔπους, ἀναδύεται ὁ αἰώνιος ἐθνικιστής, ὁ ὁποῖος παρ' ὅλας τὰς μεταλλαγάς του, μένει πάντοτε ὁ τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς φωτισμένης μερίδος τοῦ "Εθνους του, ἡ ὁποία ἀνέρχεται καὶ θέλει νὰ κυριαρχήση.

'Η μελέτη τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Ελληνισμοῦ καὶ εἰδικῶς τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς βοηθεῖ τὸν ποιητὴν εἰς ἕνα καλύτερον συνδυασμὸν τῶν κλασσικῶν στοιχείων μὲ τὰ νεοχριστιανικά, ἡ ὁποία ὡς τελικὸν ἀποτέλεσμα ἔχει τὴν τόνωσιν τῶν ἰδανικῶν ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐμπνέεται ἡ ἐθνολατρικὴ ποίησίς του. 'Ο ποιητὴς ἐξακολουθεῖ νὰ ζητῆ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνάρρωσιν, τὴν ἀξιοποίησιν τῆς παραδόσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἡρωϊσμοῦ τῶν ἐπικῶν χρόνων τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀγωνίζεται νὰ δώση νέαν δημιουργὸν ζωὴν εἰς τὴν Μεγάλην 'Ιδέαν, μὲ τὴν ὑπόμνησιν τῶν Φωκάδων, τῶν Βουλγαροκτόνων καὶ τῶν Τσιμισκήδων. 'Η «Φλογέρα τοῦ Βασιλῆ» (1910) αὐτὸν τὸν σκοπὸν κυρίως ἐκφράζει, γίνεται δὲ κατὰ κάποιον τρόπον τὸ ἰδεολογικὸν προανάκρουσμα τῆς ἀφυπνισθείσης δυνάμεως τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912-1913, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδυκνύει τὴν στενὴν ἐπαφὴν καὶ τὴν ἰδεολογικὴν ἐξάρτησιν τοῦ ποιητικοῦ ἰδεώδους μετὰ τῶν ἰδεωδῶν τῆς τάξεως, ἡ ὁποία ἐζήτει νὰ ἀνυψώση τὸ "Εθνος της ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς εἰς ἐπιστέγασμα τῶν ἀνακαινιστικῶν προσπαθειῶν της. Οἱ «Καϋμοὶ τῆς Λιμνοθαλάσσας» μὲ τὰ «Σατυρικὰ Γυμνάσματα» (1912) καὶ «'Η Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά» (1912) κλείουν τὸν κύκλον τῆς πρώτης δημιουργικῆς περιόδου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Οἱ «Καϋμοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας» εἶναι νοσταλγικαὶ ἀναμνήσεις τῶν ἐφηβικῶν του χρόνων ἀπὸ τὴν ζωήν του εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ὅπου παθητικὰ καὶ λυρικὰ τραγουδεῖ τὴν φύσιν, τὴν λιμνοθάλασσαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους της. Τὰ «Σατυρικὰ Γυμνάσματα» ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι δριμύτατα μαστιγώματα τῶν ἀξιοκατακοίτων ἐκδηλώσεων τῆς 'Ελληνικῆς ζωῆς, καταφερόμενα ἀπὸ ἕνα ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον δὲν ἐμπνέει παρὰ μόνον ἕνα, πολύμορφον ἔστω ἰδανικόν, ἡ ἠθικὴ ἀνόρθωσις τοῦ τόπου του ὁ σεβασμὸς τῶν ἀξιῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν παραδόσεών του, ἡ ἀναβάπτισίς του εἰς τὰ ἡρωϊκὰ πρότυπα τοῦ παρελθόντος. «'Η Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά» ριπίζεται ἀπὸ τὰ ἴδια ἰδανικά, ποὺ δονοῦν καὶ πτερώνουν τὴν ποίησίν του, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ὕμνους του, τοὺς ἀφιερωμένους εἰς διάφορα πρόσωπα καὶ μορφάς, ποὺ τὸν συνεκίνησαν καὶ συνεκέντρωσαν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμόν του, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ χρησιμοποιεῖ τὰ θέματά του μόνον ὡς ἀφορμὰς πλαστικωτέρας ἐκδηλώσεως τοῦ ἀναγεννητικοῦ του κηρύγματος. 'Η ποιητικὴ παραγωγὴ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ μετὰ τὸ 1912 — καὶ ἡ παραγωγὴ αὐτὴ συνεχίσθη κανονικὴ καὶ πλούσια — (ἀναφέρομεν τοὺς τίτλους τῶν ποιητικῶν συλλογῶν του κατὰ χρονολογικὴν σειράν: «Βωμοί» (1915), «Τὰ Παράκαιρα» (1919), «Τὰ Δεκατετράστιχα» (1919) «Οἱ Πεντασύλλαβοι καὶ τὰ Παθητικὰ Κρυφομιλήματα» (1925), «Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι» (1928), «'Ο Κύκλος τῶν Τετραστίχων» (1929), «Ξανατονισμένη Μουσική» (1930), «Περάσματα καὶ Χαιρετισμοί» (1931), «Νύχτες τοῦ Φήμιου» (1935) καὶ ἡ μετὰ θάνατον ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του συλλογὴ στίχων του ὑπὸ τὸν τίτλον «Βραδυνὴ Φωτιά»), εἶναι μία μουσικὴ γνωρίμων πλέον τόνων καὶ μὲ ἀρτίαν, ὅπως πάντοτε τὴν ἔμπνευσιν. 'Αλλ' ἡ μεταγενεστέρα ποιητικὴ αὐτὴ ἐκδήλωσις τοῦ Παλαμᾶ στερεῖται τῆς ἀδρότητος, τῆς ἀνατάσεως καὶ τῆς συνθετικότητος τῆς παραγωγῆς τῆς περιόδου 1896-1912. 'Επανέρχεται διαρκῶς ὁ ποιητὴς εἰς παλαιότερα «μοτίβα» του καὶ ἐπαναλαμβάνεται — ἀλλ' ἐπαναλαμβάνεται μὲ διαρκῆ πρωτοτυπίαν εἰς τὴν μορφὴν καὶ μὲ ἀδιάπτωτον τὴν λυρικὴν ἔντασιν.

'Ο Παλαμᾶς ὅμως δὲν ὑπῆρξε μόνον ποιητὴς στίχων. 'Η λογοτεχνικὴ καὶ γενικώτερον ἡ φιλολογική του δρᾶσις καλύπτει ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ τόπου. Διηγηματογράφος μὲ τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο πεζογράφημά του, τὸν «Θάνατον τοῦ Παλληκαριοῦ» (1901) καὶ κατόπιν τὰ «Διηγήματά» του (1920), δραματικὸς συγγραφεὺς μὲ τὴν συμβολικωτάτην «Τρισεύγενην» (1903), κριτικός, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε τὴν φωτισμένην σκέψιν του ἐπὶ σωρείας πνευματικῆς ζωῆς, ὑπῆρξεν ὁ εὐαίσθητος στοχαστὴς καὶ ὁ πραγματικὸς ὁδηγὸς τοῦ "Εθνους του εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πλέον διακεκριμένων μορφῶν τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. 'Ο Παλαμᾶς ὑπῆρξε πράγματι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε κυριολεκτικῶς εἰς τὸν 'Ελληνικὸν λαὸν τὸν Διονύσιον Σολωμὸν (ὁ πρόλογός του εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν «'Απάντων» τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ εἰς τὴν ἔκδοσιν Μαρασλῆ, 1901, παραμένει καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ πλέον συγκροτημένη ἀντικειμενικὴ μελέτη περὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου ψάλτου τῆς 'Ελευθερίας), τὸν Κάλβον, τὸν Βαλαωρίτην, τοὺς πλέον διακεκριμένους ποιητὰς τῆς 'Επτανησιακῆς Σχολῆς (μετὰ τῆς ὁποίας ἤλθεν εἰς στενὴν πνευματικὴν ἐπαφήν, ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῆς ἐπιρροῆς τῆς Φαναριωτικῆς παραδόσεως), τὸν Βιζυηνόν, τὸν Κρυστάλλην, ἐνῶ εἰς σωρείαν ἄλλων ἄρθρων του, δημοσιευθέντων εἰς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας — διότι καὶ στρατευόμενος δημοσιογράφος ὑπῆρξεν ὁ Παλαμᾶς — ἠπλώθη ἐφ' ὅλων σχεδὸν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἦλθον κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. 'Εφ' ὅσον δὲ ἐδόθη ἀνωτέρω λεπτομερὴς ὁπωσδήποτε πίναξ τῶν ποιητικῶν ἐκδόσεων τοῦ Παλαμᾶ, δὲν θὰ ἦτο ἄχρηστον διὰ τὸν ἀναγνώστην ἐὰν ἐσημειοῦντο καὶ αἱ κριτικαὶ ἐργασίαι τοῦ ποιητοῦ. Συλλογὴν κριτικῶν του ἄρθρων, ἐντυπώσεων, ἐπιστολῶν κλπ. περιλαμβάνουν οἱ τόμοι «Γράμματα» τόμος Α' (1904) καὶ τόμος Β' (1907), «'Ηρωϊκὰ πρόσωπα καὶ Κείμενα» (1911), «Τὰ πρῶτα Κριτικά» (1913). «Πεζοὶ Δρόμοι» τόμοι Α' καὶ Β' (1929), «'Η Ποιητική μου» (1933), «Κάποιων νεκρῶν ἡ ζωή» (1934), εἰς αὐτοτελεῖς δὲ τόμους περιλαμβάνονται αἱ μελέται του: «Τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη» (1894), «Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης» (1916). «'Αριστοτέλης Βαλαωρίτης» (1924), «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» τόμοι Α' καὶ Β' (1940).

Βεβαίως, ὅτι πολύμορφοι, πολυγραφώταται καὶ τόσον ἐπιβλητικαὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησαν προσωπικότητες ὅπως ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σκιαγραφηθοῦν εἰς ὀλίγας γραμμὰς ἢ σελίδας μιᾶς καθαρῶς πληροφοριακῆς ἐπισκοπήσεως, ὅπως ἡ παροῦσα. Εἰδικῶς μάλιστα διὰ τὸν Κωστῆν Παλαμᾶν, ὁ ὁποῖος καθίσταται ὄχι μόνον ἡ κυριαρχοῦσα μορφὴ εἰς τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ὁ ὁδηγὸς τῆς νέας 'Ελληνικῆς λογοτεχνίας, ἡ ἐπισκόπησις θὰ ὤφειλε νὰ ἐπεκταθῆ εἰς τομεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑπαινικτικῶς μόνον ἀνεφέρθησαν. Γεγονὸς παραμένει καὶ ἐντύπωσις ἀδιάσειστος ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ ἀποτελεῖ τὸ Μέγα 'Ορόσημον μεταξὺ δύο ἐποχῶν εἰς τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα. Καὶ τὸ ὁρόσημον αὐτὸ συμπίπτει νὰ ὑψοῦται ἐπιβλητικὸν καὶ εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο αἰώνων. 'Οπίσω του μένει ἡ ψυχρὰ μίμησις, ἡ στεῖρα προγονολατρεία, ἡ καθυστέρησις καὶ ἡ στεγνὴ δημιουργία. 'Εμπρός του

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ χρονογράφος καὶ θεατρικὸς συγγραφεὺς Σπῦρος Μελᾶς. Ἄνω δεξιά: Ὁ συγγραφεὺς καὶ κριτικὸς Ζαχαρίας Παπαντωνίου. Κάτω ἀριστερά: Ὁ συγγραφεὺς Δημοσθένης Βουτυρᾶς. Κάτω δεξιά: Ὁ λογοτέχνης Γεώργιος Φτέρης.

ἀνοίγει ἡ νέα περίοδος τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ὑπῆρξεν ὁ ἐγκαινιαστὴς καὶ ὁ φωτοδότης.

Συνοδοιπόροι τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ἀλλ' ὁπωσδήποτε κατώτεροι αὐτοῦ, ὑπῆρξαν εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς νέας 'Ελληνικῆς ποιήσεως, ὁ Γεώργιος Δροσίνης (1859-1952) καὶ ὁ Νῖκος Καμπᾶς (1857-1937) 'Εκ τούτων ὁ πρῶτος δὲν ἔχει τὴν ποιητικὴν φλέβαν καὶ τὴν πολυμέρειαν τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. 'Αβρότατα λυρικὸς εἰδυλλιακός, εὑρίσκων εἰς τὸν θρῦλον, τὴν λαϊκὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τὴν ἔμπνευσίν του ὑπῆρξε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον συντηρητικοὺς ποιητὰς τῆς νέας 'Ελληνικῆς ποιήσεως. Σπουδάσας φιλοσοφίαν εἰς Γερμανίαν, ἔδειξε πάντοτε ἐμφανῆ προσήλωσιν εἰς τὰ περίφημα lieder (τύπος ἐντέχνου Γερμανικοῦ τραγουδιοῦ) τοῦ Χάϊνε, τοῦ Γκαῖτε καὶ εἰς τὴν τέχνην του ὑπῆρξε πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Γαλλικοῦ Παρνασσισμοῦ. Τὸ ποιητικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ ἴσου ἀξιόλογον πεζογραφικόν του ἔργον, καλύπτει ἀρκετοὺς τόμους. 'Εκ τῶν παλαιοτέρων ποιητικῶν συλλογῶν του ἀναφέρομεν τοὺς «'Ιστοὺς 'Αράχνης» (1880), τοὺς «Σταλακτίτας» (1881), τὰ «Εἰδύλλια» (1885), τὰ «'Αμάραντα» (1890), τὴν «Γαλήνην» (1902), καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων του τὰ «Φωτερὰ Σκοτάδια» (1914), τὰ «Κλειστὰ Βλέφαρα» (1918), «Πύρινη Ρομφαία καὶ 'Αλκυονίδες» (1923), «Θὰ βραδυάσῃ» (1926), καὶ τὴν συλλογὴν «Λαμπάδες». 'Εκ τῶν πεζογραφημάτων των αἱ «'Αγροτικαὶ 'Επιστολαί» (1882), τὰ «Διηγήματα καὶ 'Αναμνήσεις» (1886), ἡ «'Αμαρυλλίς» (1886), τὸ «Βοτάνι τῆς 'Αγάπης» (1901), «Διηγήματα τῶν 'Αγρῶν καὶ τῶν Πόλεων» (1904) καὶ ἡ «"Ερση» (1922), εἶναι τὰ χαρακτηριστικώτερα δείγματα τῆς πεζογραφικῆς του ἱκανότητος. Καὶ εἰς τὰ πεζά, ὅπως καὶ εἰς τὴν ποίησίν του, ὁ Δροσίνης ἐμπνέεται ἀπὸ τὰς ἰδίας πηγάς, ἐνῶ κάποια, συντηρητικὴ πάντοτε, φιλοσοφικότης διαρρέει πάντοτε ἔργον του καὶ τὸ καθιστᾶ ἰδιαιτέρως συμπαθὲς εἰς τὸν ἄνευ πολλῶν ἀνησυχιῶν διὰ τοὺς ἰσχυροὺς ἀνέμους τῆς ζωῆς μικροαστόν. 'Ο Δροσίνης ἀνέπτυξε παραλλήλως πρὸς τὸ δημιουργικόν του ἔργον καὶ ποικίλην ἄλλην φιλολογικὴν δρᾶσιν, διατελέσας ἐπὶ πενταετίαν διευθυντὴς τῆς φιλολογικῆς «'Εστίας» (1889-1894) ὅταν τὴν μετέτρεψεν εἰς καθημερινὴν ἐφημερίδα καὶ συγγράψας πολλὰς ἐκλαϊκευτικὰς καὶ λαογραφικὰς μελέτας, ἐκδοθείσας ὑπὸ τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν 'Ωφελίμων Βιβλίων». 'Ενδιαφέρουσαι ἐπίσης εἶναι αἱ φιλολογικαὶ 'Αναμνήσεις του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀκένωτος πηγὴ πληροφοριῶν διὰ τὴν παλαιοτέραν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου. 'Ο Δροσίνης διηύθυνεν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν τὸ «'Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης 'Ελλάδος», εἰς τὸ ὁποῖον συνειργάσθησαν κορυφαῖοι "Ελληνες ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι.

'Ο Νῖκος Καμπᾶς, ποιητὴς μικρῶν λυρικῶν ποιημάτων ἰδιαζούσης χάριτος καὶ ἁπλότητος — «Στίχοι» ὀνομάζεται ἡ μοναδικὴ ποιητικὴ συλλογή του — ἐγκατέλειψεν ἐνωρὶς τὴν ποίησιν, ἀφοσιωθεὶς εἰς τὴν Νομικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν δικαστικὸν κλάδον. "Αν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του εἰς τὴν συνοπτικὴν αὐτὴν ἐπισκόπησιν τῶν 'Ελληνικῶν γραμμάτων εἶναι διότι συνεδέθη λίαν ἐνωρὶς καὶ κατὰ τρόπον ἀρκούντως τολμηρὸν μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς ἀνανεώσεως τῶν ποιητικῶν τρόπων καὶ ὁλοκλήρου τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, προσπάθειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπρωτοστάτησεν ὁ Παλαμᾶς.

'Ο Ἰωάννης Πολέμης (1862-1924), ἀσχοληθεὶς ἀπὸ νεαρωτάτης ἡλικίας μὲ τὴν ποίησιν, ὑπῆρξεν ὁ ἀγαπητότερος ἴσως λυρικὸς τῆς παλαιοτέρας γενεᾶς. Προτιμῶν θέματα προσφιλῆ καὶ οἰκεῖα εἰς τὴν λαϊκὴν συνείδησιν, μὴ διεκδικῶν καμμίαν ἀνωτέραν πνευματικὴν προσπάθειαν ἐκ μέρους τῶν ἀναγνωστῶν του, προσιτὸς εἰς τὴν ρωμαντικὴν διάθεσιν τοῦ καιροῦ του, ρωμαντικὸς καὶ αἰσθηματικώτατος ὁ ἴδιος, ἔζησε σχεδὸν κυρίαρχος μεταξὺ τῶν ἄλλων ποιητῶν τῆς ἐποχῆς του λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἀνεδαφικότητος καὶ τῆς εὐκολίας τῆς ποιήσεώς του, διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ μετὰ τὸν θάνατόν του καμμίαν ἀνάμνησιν. Διότι ἡ νεωτέρα 'Ελληνικὴ γενεά, ἀνατραφεῖσα μὲ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ποικίλας ἀνησυχίας ἔμαθε νὰ ἀναζητῇ εἰς τὴν ποίησιν τὴν ἀπήχησιν τῶν ἐσωτερικῶν ἐκείνων ἐρωτημάτων τὰ ὁποῖα τὴν ταλαιπωροῦν καὶ τὴν ἀσκοῦν εἰς φιλοσοφικωτέραν ἐνατένισιν τοῦ βίου. 'Ο Ἰωάννης Πολέμης ἐξέδωσε πολλὰς ποιητικὰς συλλογάς: «Ποιήματα» (1883). «Χειμώνανθοι» (1888), «'Αλάβαστρα» (1900), «Τὸ παληὸ βιολί» (1909), «Σπασμένα Μάρμαρα» (1917), ἡ ὁποία καὶ ἐτιμήθη μὲ τὸ 'Εθνικὸν 'Αριστεῖον Γραμμάτων, «Εἰρηνικά» (1918), «Κειμήλια» (1920), «'Εξωτικά» (1921) καὶ «'Εσπερινός» (1922), ἀλλὰ καὶ ἐπικολυρικὰ ποιήματα, ὅπως ὁ «Καστελλᾶνος» (1909), καὶ δραματικὰ ἔργα μονόπρακτα πολλὰ ἔγραψε καὶ ἐξέδωσεν ὁ ποιητής, ὅπως καὶ τὸ τρίπρακτον «'Ο Βασιλιὰς 'Ανήλιαγος» (1912), τὸ ὁποῖον παρεστάθη μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας. Τὰ τρίπρακτα «Καλλιγούλας» καὶ «Πτωχοπρόδρομος» ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὸν ποιητήν. Διδακτικὰ καὶ καθαρῶς σχολικὰ ποιήματα ἔγραψεν ἐπίσης ἀρκετὰ ὁ Πολέμης καὶ μεταφράσεις ἐκ τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων κλασσικῶν καὶ ξένων ἐφιλοτέχνησεν.

Εἰς τὴν ἰδίαν ἀτμόσφαιραν ἀναπνέει καὶ ὁ Γεώργιος Στρατήγης (1860-1936), ὁ τελευταῖος τῶν καθαρολόγων ποιητῶν, ὁ ὁποῖος διετήρησεν ἐντονωτέραν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ρωμαντισμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνος. 'Ο Γεώργιος Στρατήγης ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺ ὁ σημαιοφόρος τῶν ἰδεῶν, κατὰ τῶν ὁποίων ἀντεμάχησε καὶ ἠγωνίσθη ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Τριετίαν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ «Ταξιδιοῦ» τοῦ Ψυχάρη, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν εἶδος πνευματικοῦ ἐγερτηρίου διὰ τὸ "Εθνος, ἡ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Στρατήγη «"Ερως καὶ Ψυχή» ἐβραβεύετο ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῶν δημοτικιστικῶν κηρυγμάτων εἰς τὸν Φιλαδέλφειον διαγωνισμόν. 'Ο Στρατήγης ἐξέδωσε πολλὰς ποιητικὰς συλλογάς, διὰ νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὸ τέλος καὶ αὐτὸς εἰς τὴν δημοτικήν, ἀλλὰ εἰς δημοτικὴν ὑπερσυντηρητικὴν καὶ φέρουσαν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς φράσεως ἔκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τῆς καθαρευούσης. Μεταξὺ τῶν συλλογῶν του δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν: «Ροδοδάφνη», «Νέα Ποιήματα», «Τραγούδια τοῦ σπιτιοῦ», «Τραγούδια τοῦ Νησιοῦ», «Τρόπαια», «Τί λὲν τὰ κύματα». "Εγραψεν ἐπίσης τὰ δράματα «Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος» καὶ «Θεοφανὼ καὶ 'Αρχίλοχος». 'Εφιλοτέχνησε πολλὰς μεταφράσεις καὶ ἐξέδωσε τόμον διηγημάτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ βιβλίον τῆς ψυχῆς». 'Η ποίησις τοῦ Στρατήγη διακρίνεται διὰ τὸν κατώτερον λυρισμόν της καὶ τὴν περιωρισμένην εἰς θέματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἔμπνευσιν.

Ἡ πρώτη μετα-Παλαμικὴ γενεά. 'Ο Λορέντζος Μαβίλης, ὁ 'Ιωάννης Γρυπάρης, ὁ Μιλτιάδης Μαλακάσης, ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος, ὁ Λάμπρος Πορφύρας καὶ μερικοὶ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν περίπου γενεάν, ὅπως ὁ 'Αλ. Φωτιάδης καὶ μερικοὶ καλλιεργήσαντες ὁμοῦ μετὰ τῆς πεζογραφίας καὶ τὴν ποίησιν, ὅπως ὁ Παῦλος Νιρβάνας καὶ ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου, συγκροτοῦν τὴν ποιητικὴν ὁμάδα τῆς πρώτης μεταπαλαμικῆς γενεᾶς. 'Η ποίησις τῶν περισσοτέρων δὲν διακρίνεται διὰ τὰς ἀνησύχους των πτήσεις, κοσμοθεωρητικὰ προβλήματα δὲν τὴν ταράσσουν καὶ ἡ φαντασία των δὲν ὑπερβαίνει τὰ προβλήματα καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς καθημερινῆς ἠρέμου ζωῆς. "Ολοι ὅμως αὐτοὶ οἱ ποιηταὶ ἔχουν ἀσκήσει βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ποίησιν. Κοινὸν των γνώρισμα εἶναι ἡ ἄψογος τεχνικὴ καὶ ἡ μελωδικότης τοῦ στίχου. Αἰσθηματική, φυσιολατρική, τοπιογραφικὴ εἶναι ἡ ποίησις τῶν ποιητῶν τούτων μὲ τὰς ἰδιοτυπίας ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ ἔργον ἑκάστου.

'Ο Λορέντζος Μαβίλης (1860-1912), ἐξ 'Ιθάκης, ὑπῆρξεν ὁ γνησιώτερος καὶ ἀνεγνωρισμένος πατὴρ τοῦ Νεοελληνικοῦ λυρικοῦ σονέττου. 'Επηρεασθεὶς βαθύτατα ἀπὸ τὴν Κερκυραϊκὴν Σχολήν, τῆς ὁποίας ἀρχηγέτης παρέμεινε καὶ μετὰ θάνατον ὁ Σολωμός, ὑπῆρξεν ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ λογοτεχνικῶν ἐκδηλώσεων ἔνθερμος θιασώτης τῆς δημοτικῆς καὶ ἐπίμονος ἐργάτης τῆς μορφῆς, εἰς τρόπον ὥστε τὰ ὀλίγα ποιήματα, τὰ ὁποῖα κατέλιπε εἶναι μορφικῶς ἄρτια. Μορφωθεὶς εἰς Γερμανίαν ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ δέκα τέσσαρα περίπου ἔτη μετ' ἐλαχίστων διακοπῶν, ἐπεδόθη μὲ πάθος εἰς τὴν μελέτην τῶν κλασσικῶν κειμένων, ἀσχοληθεὶς μὲ ἰδιαιτέρον ἐπίσης ζῆλον μὲ τὴν Σανσκριτικὴν φιλολογίαν, ἐκ τῆς ὁποίας μετέφρασε τὸ 'Ινδικὸν ἔπος «Νάλας καὶ Νταμαγιάντη». 'Η μετάφρασις τοῦ ἔπους τούτου ἡ ὁποία ἀπέμεινεν ἡμιτελὴς λόγῳ τοῦ ἐπισυμβάντος ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ, συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ Κερκυραίου πεζογράφου καὶ ποιητοῦ ἐπίσης Κωνσταντίνου Θεοτόκη. 'Ο Λορέντζος Μαβίλης ἐνεφανίσθη διὰ πρώτη φορὰν εἰς τὸ ἀλησμόνητον περιοδικὸν «Τέχνη» τοῦ Κωνσταντίνου Χατζοπούλου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ὁ σημαιοφόρος τῆς δημοτιστικῆς συνειδήσεως (1898-1899). 'Εκεῖ ὁ Μαβίλης ἐδημοσίευσε τὰ πρῶτα σονέττα του, κρυπτόμενος μετριοφρόνως ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Μ. Μελετῶν τοὺς Γερμανοὺς φιλοσόφους, ἠκολούθησε κατ' ἀρχὰς τὸν Φίχτε, βραδύτερον ὅμως ἐγοητεύθη ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Σοπενχάουερ, τοῦ ὁποίου καὶ ὑπῆρξε φανατικὸς ὀπαδός. Πολλὰ σονέττα του φέρουν τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδαγμάτων τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου. 'Ο Μαβίλης, φύσις ὁρμητικὴ καὶ ἐνθουσιώδης, φλεγομένη ἀπὸ βαθὺν πατριωτισμόν, ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Κρητικὴν 'Επανάστασιν τοῦ 1896, τὸ 1897 ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς ἀνταρτικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἠγωνίσθη ἡρωϊκῶς εἰς τὴν "Ηπειρον, κατὰ δὲ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, εἰς ἡλικίαν 53 ἐτῶν, ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς 'Ηπείρου ὡς λοχαγὸς τῶν Γαριβαλδινῶν (βλέπε σχετικῶς εἰς ἄρθρον Γαριβάλδης Ριτσιόττι). Τὴν 29ην Νοεμβρίου 1912 ἔπεσε μαχόμενος εἰς τὸν Δρῖσκον. Τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Μαβίλη ἐξεδόθησαν τὸ 1916 ἀπὸ τὸ περιοδικὸν «Γράμματα» τῆς 'Αλεξανδρείας, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ φίλου του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.

'Ο Ἰωάννης Γρυπάρης (1871-1942), γεννηθεὶς εἰς Σίφνον ἀνετράφη καὶ ἐμορφώθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διετέλεσε σχολάρχης καὶ καθηγητὴς εἰς διάφορα σχολεῖα Μεσης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐμελέτησεν εἰς 'Ιταλίαν, Γερμανίαν καὶ Γαλλίαν τὴν νεωτέραν των λογοτεχνίαν. Τὸ 1923 διωρίσθη διευθυντὴς τοῦ τμήματος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ διετέλεσεν ὁ πρῶτος διευθυντὴς τοῦ ἀνασυσταθέντος τὸ 1931 'Εθνικοῦ Θεάτρου τῆς 'Ελλάδος. 'Ενεφανίσθη εἰς τὰ 'Ελληνικὰ γράμματα ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς φιλολογικῆς «'Εστίας» περὶ τὸ 1895 διὰ σονέττων, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν ἀρκετὴν αἴσθησιν διὰ τὴν ἀκραιφνῆ δημοτικήν των, τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος καὶ διὰ τὴν ὀργανικὴν ἐκείνην ἑνότητα μορφῆς καὶ περιεχομένου, ἡ ὁποία παρέμεινε τὸ κυριώτερον γνώρισμα τῆς ποιήσεώς του. Προικισμένος μὲ ἐξαιρετικὴν αἴσθησιν ἁρμονίας τῶν λέξεων, ὑπομονητικὸς ἐργάτης τοῦ στίχου, πραγματοποιεῖ θαύματα ρυθμοῦ. 'Ο Γρυπάρης ἐμφανίζεται ὡς μεταβατικὸς σταθμὸς ἀπὸ τὸν Παρνασσισμὸν εἰς τὸν συμβολισμὸν ἢ τοὐλάχιστον τὴν μορφὴν ποιήσεως χειραφετημένης ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς Παρνασσικῆς τυπικότητος. Αἰσθησιακὸς εἰς τὰ πρῶτα του ποιήματα, μεταπίπτει εἰς κλασσικοῦ τύπου λυρισμόν, ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὴν βαθεῖαν προσήλωσιν τοῦ ποιητοῦ εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, τὰ ὁποῖα ὤξυναν

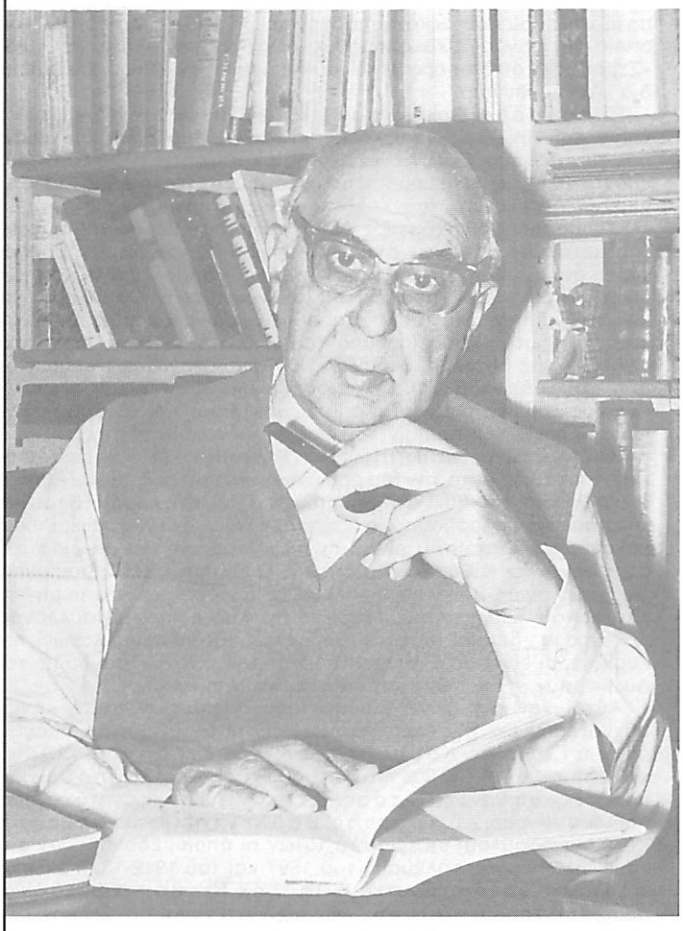

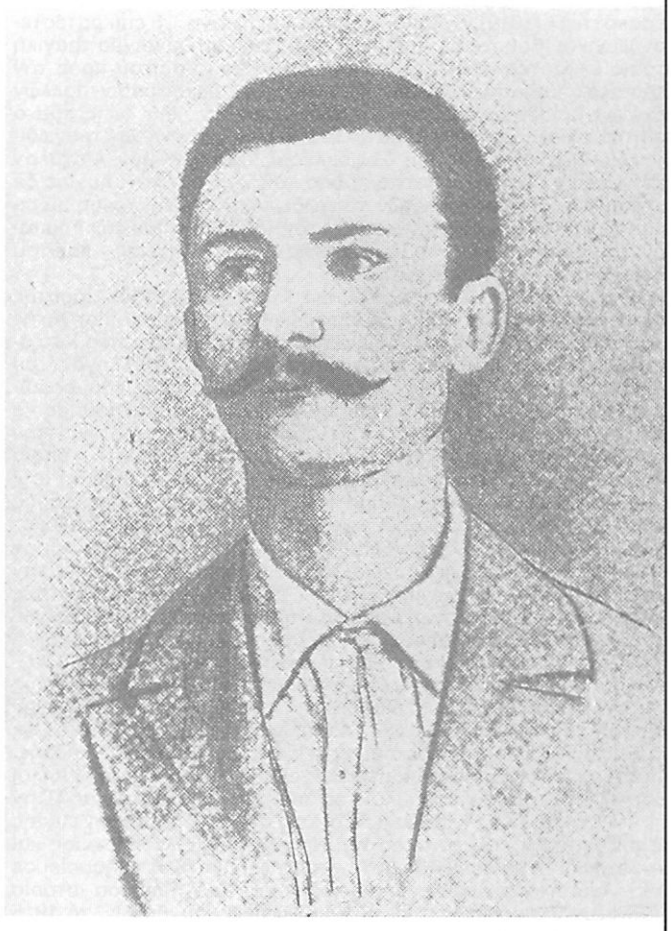

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Γεώργιος Σεφέρης (Βραβεῖον Νόμπελ Λογοτεχνίας 1963). Ἄνω δεξιά: Ὁ ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης. Κάτω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Λάμπρος Πορφύρας. Κάτω δεξιά: Ὁ ποιητὴς Κωνσταντῖνος Καβάφης.

τὴν αἰσθητικήν του συνείδησιν. Ὁ Γρυπάρης συνεκέντρωσε τὰ περισσότερα ποιήματά του εἰς τὴν συλλογήν «Σκαραβαῖοι καὶ Τερακόττες» (1919), ἡ ὁποία ἀπέμεινε καὶ ἡ μόνη. Τὸ ἐπικρατέστερον ψυχικὸν βάθος τῆς ποιήσεως τοῦ Γρυπάρη εἶναι μία τραγικὴ στάσις ἐγκαρτερήσεως. Ὁ ζωηρὸς ἔρως τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν κλασσικὸν κόσμον, τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν μετάφρασιν πολλῶν ἀρχαίων ἀριστουργημάτων. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ὁ ποιητὴς τὰ ἀφιέρωσε πράγματι εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν τραγωδιῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους. Καὶ τὸν μὲν Αἰσχύλον μετέφρασεν ὁλόκληρον κατὰ τρόπον ὑποδειγματικόν, ἤρχισε δὲ κατόπιν τὴν μετάφρασιν τῶν τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους, μερικοὺς τῶν ὁποίων ἀπεπεράτωσε καὶ ἐδημοσίευσεν. Εἰς τὸν Γρυπάρην ὀφείλεται ἐπίσης ἡ μετάφρασις τῆς «Πολιτείας» καὶ τοῦ «Εὐθυδήμου» τοῦ Πλάτωνος.

Ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος (1868-1920), ἱδρυτὴς τοῦ περιοδικοῦ «Τέχνη», θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν εἰσηγητὴς τοῦ Γερμανικοῦ συμβολισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πράγματι ὁ Χατζόπουλος, ρωμαντικὸς εἰς τὰς πρώτας ποιητικὰς συλλογάς του («Τραγούδια τῆς Ἐρημιᾶς», «Εἰδύλλια»), τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Πέτρος Βασιλικός», προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ποίησιν τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν καὶ τὴν συμβολικὴν μεταφορὰν συνυφασμένην μὲ τὴν ὑποβολήν, ἡ ὁποία βοηθουμένη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῆς ποιήσεώς του, δημιουργεῖ μᾶλλον συναισθηματικὰς καταστάσεις, παρὰ ἁδρὰς εἰκόνας. Παραμείνας ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς Γερμανίαν, καὶ κυρίως εἰς τὸ Μόναχον, τὴν Λειψίαν καὶ τὸ Βερολῖνον, ἐμελέτησεν ὅσον ἐλάχιστοι τὴν Γερμανικὴν φιλολογίαν, ἐπηρεασθεὶς δὲ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κίνησιν, ἐπεζήτησε νὰ εἰσαγάγῃ τὰς κυκλοφορούσας εἰς τὴν Γερμανίαν σοσιαλιστικὰς ἰδέας καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ 1909 ἱδρυσεν εἰς Μόναχον σωματεῖον ἀναμορφωτικὸν καὶ κοινωνικόν, τὴν «Σοσιαλιστικὴν Δημοτικιστικὴν Ἕνωσιν», προσεπάθησε δὲ νὰ προσηλυτίσῃ εἰς τὰς ἰδέας του πολλοὺς Ἕλληνας διανοουμένους, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ ἤσκησε σημαντικὴν ἐπιρροὴν διὰ τῶν φιλολογικῶν καὶ ἄλλων ἀνταποκρίσεών του ἐκ Γερμανίας αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύοντο εἰς τὰ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς. Αἱ μεταγενέστεραι ποιητικαὶ συλλογαὶ τοῦ Χατζοπούλου «Ἁπλοῖ τρόποι» καὶ «Βραδινοὶ Θρῦλοι» εἶναι καθαρῶς συμβολικαί. Πλὴν τῆς ποιητικῆς ἐκδηλώσεώς του ὁ Χατζόπουλος διεκρίθη ἐπίσης ὡς πεζογράφος, ὡς κριτικὸς τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ὡς μεταφραστὴς ξένων λογοτεχνημάτων. Τὸ 1910 ἐδημοσίευσε τὴν «Ἀγάπη στὸ χωριό», ὅπου περιγράφεται ἡ θλιβερὰ ἱστορία ἑνὸς ἀτυχοῦς ἔρωτος λόγῳ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, τὸ 1915 ἐξέδωσε τὸν «Πύργον τοῦ Ἀκροπόταμου» μὲ κοινωνικὸν ἐπίσης περιεχόμενον, τὸ αὐτὸ ἔτος δὲ ἐξέδωσε τὴν πεζὴν σάτυράν του «Ὁ ὑπεράνθρωπος», ὅπου καυτηριάζονται αἱ ὑπερβολαὶ λογίων τῶν Ἀθηνῶν οἱ ὁποῖοι ἐπηρεάσθησαν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου Νίτσε. Τὸ 1916 ἐξέδωσε σειρὰν διηγημάτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Τάσσω, τὸ σκοτάδι καὶ ἄλλα διηγήματα» καὶ ἀργότερον τὴν «Ἀννιὼ καὶ ἄλλα διηγήματα». Ἀλλ' ὁ πεζογράφος Χατζόπουλος ἐδημιούργησε τὴν φήμην του μὲ τὸ συμβολικὸν μυθιστόρημα «Τὸ φθινόπωρο» (1917), τὸ ὁποῖον δικαίως κατέχει τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν καλυτέρων πεζογραφημάτων τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν μεταφράσεων τοῦ Χατζοπούλου σημαντικώτεραι εἶναι ὁ «Φάουστ» καὶ ἡ «Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις» τοῦ Γκαῖτε, ἡ «Ἠλέκτρα» τοῦ Χόφφμανσταλ, «Τὸ βιβλίον τοῦ μικροῦ ἀδελφοῦ» τοῦ Γκέϊγερσταμ ἐκ τοῦ Νορβηγικοῦ καὶ πολλὰ διηγήματα τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν εἰς διάφορα περιοδικά. Αἱ κριτικαὶ μελέται τοῦ Χατζοπούλου περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Καμπύση, τοῦ Κρυστάλλη καὶ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἐνδιαφέρουσαι καὶ προδίδουν λεπτὴν αἴσθησιν καὶ κριτικωτάτην παρατήρησιν. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀγῶνες τοῦ Χατζόπουλου διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς καὶ αἱ προσπάθειαί του διὰ τὴν πολιτιστικὴν ἄνοδον τοῦ Ἔθνους του, τὸν κατέστησαν ἐξέχουσαν μορφὴν εἰς τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα. Ὁ Χατζόπουλος ἀπέθανεν αἰφνιδίως ἐν πλῷ, ἐνῶ μετέβαινε μετὰ τῆς οἰκογενείας του πρὸς ἀναψυχὴν εἰς Ἰταλίαν, ἐτάφη δὲ εἰς Βρινδήσιον (Μπρίντεζι)

Ὁ Μιλτιάδης Μαλακάσης (1870-1943), εἶναι ὁ ἤρεμος λυρικὸς τραγουδιστής, ἄλλοτε ἠθογράφος, ἄλλοτε τρυφερώτατα αἰσθηματικός, ἄλλοτε νοσταλγὸς καὶ ἐνίοτε ἐπικώτατα ἡρωϊκός. Ὁ Μαλακάσης ἀπέδωσεν ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν μορφικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ποιημάτων του, ἀκολουθήσας περισσότερον ξένα ποιητικὰ πρότυπα καὶ ἰδίως τὴν Γαλλικὴν ποίησιν τῆς ἐποχῆς του, τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῆς ὁποίας ἐπέτυχε νὰ ἀφομοιώσῃ εἰς στίχους θαυμαστούς, προσηρμοσμένους εἰς τὴν ἀπαράμιλλον πλαστικότητα τῆς δημοτικῆς, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὅσον ἐλάχιστοι τῆς γενεᾶς του. Θερμὸς ζηλωτὴς τῆς ὁμοιοκαταληξίας, παρὰ τὴν πολυετῆ θητείαν του πλησίον τῶν Γάλλων συμβολικῶν, ἐμμένει εἰς τὴν κλασσικίζουσαν παράδοσιν, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ τὸ πρῶτον ἰδανικὸν τοῦ διδασκάλου τοῦ Μαλακάση, Ζὰν Μορεάς. Ὁ Μαλακάσης ἐπιζητεῖ τὴν μουσικότητα τοῦ στίχου διὰ ποικίλων μέσων καὶ τὴν ἐπιτυγχάνει τὰς περισσοτέρας φορὰς φθάνων εἰς ἀξιοζήλευτα ἀποτελέσματα. Ὁ λυρικὸς τόνος ἐξ ἄλλου τῆς ποιήσεώς του εἶναι ἀπὸ τοὺς γνησιωτέρους. Ὁ Μαλακάσης ἐνεφανίσθη ὡς ποιητὴς διὰ τῆς συλλογῆς του «Συντρίμματα» (1898), τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ συλλογὴ «Ὧραι (1903). Ἐξέδωσεν ἔπειτα τὰς συλλογὰς «Βραδυνὲς Καμπάνες», «Κυρὰ τοῦ Πύργου» (ὀνειρόδραμα), «Πεπρωμένα», «Ἀσφόδελοι», «Ἀντίφωνα» καὶ τελευταῖον τὸ «Ἐρωτικό» ἐνῶ πολλὰ ἄλλα ποιήματά του εὑρίσκονται κατεσπαρμένα εἰς διάφορα περιοδικὰ εἰς τὰ ὁποῖα συνειργάσθη κατὰ καιρούς. Μετέφρασεν ὁλοκλήρους τὰς «Στροφὰς» τοῦ Μορεὰς μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἄλλωστε συνδεθῆ διὰ στενῆς φιλίας.

Ὁ Λάμπρος Πορφύρας (1897-1933). Φιλολογικὸν ψευδώνυμον τοῦ Δημ. Συψώμου, καταγόμενος ἐκ Χίου, μολονότι νεώτερος τῶν προηγουμένων ἐνεφανίσθη ἐν τούτοις τὴν ἰδίαν σχεδὸν ἐποχὴν μετ' ἐκείνων δημοσιεύσας τὰ πρῶτα του ποιήματα εἰς τὸ περιοδικὸν «Τέχνη» τοῦ Χατζοπούλου. Ἐγκατασταθεὶς μονίμως εἰς Πειραιᾶ καὶ διερχόμενος τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἡμέρας του μετὰ τῶν ἁπλοϊκῶν ἀνθρώπων τοῦ λιμανιοῦ, ἐτραγούδησεν εἰς τὰ ποιήματά του τὴν θάλασσαν, τοὺς ψαράδες, τὴν ζωὴν τῶν μικρῶν πραγμάτων ποὺ ἐκινοῦντο γύρω του. Ὁλόκληρον τὸ ποιητικὸν ἔργον του εὑρίσκεται συγκεντρωμένον εἰς δύο συλλογάς. Ἡ πρώτη ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἰδίου τὸ 1920 τιτλοφορεῖται «Σκιές», ἡ δὲ δευτέρα, ἐκδοθεῖσα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, τιτλοφορεῖται «Οἱ μουσικὲς Φωνές». Γνήσιος λυρικὸς ἐμπνέεται ἀπὸ ρωμαντισμὸν καὶ κατορθώνει νὰ προσδίδῃ εἰς τὴν ποίησίν του ποὺ συγκινεῖ ὑποβλητικότητα.

Ὁ Ἄγγελος Σημηριώτης (1870-1944), ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐγκατασταθεὶς μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν εἰς Ἀθήνας διεκρίθη διὰ τὸν πυκνὸν λυρισμόν του καὶ τὴν ἐμμονήν του εἰς τὴν ποιητικὴν παράδοσιν εἰς ὅ,τι προσφέρει σύνηθες καὶ καθιερωμένον. Τὰ θέματά του εἶναι συνήθως ἐρωτικὰ ἢ ἐγκωμιαστικά, ὅταν δὲν εἶναι καθαρῶς εἰδυλλιακά. Ὁ Σημηριώτης, δημοσιογράφος καὶ λόγιος ποικίλης φιλολογικῆς δράσεως εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, ἐξέδωσε πολλὰς ποιητικὰς συλλογάς, συνέγραψε δὲ καὶ ἀρκετὰ δράματα. Ἐκ τῶν συλλογῶν του κυριώτεραι εἶναι αἱ «Θανάσιμα», «Μαῦρα Κρίνα», «Τραγούδια τοῦ Λυτρωμοῦ», «Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος».

Αὐτοὶ καὶ μετ' αὐτῶν ἄλλοι τοὺς ὁποίους συναντᾶ κανεὶς συχνότερον εἰς τὴν πεζογραφίαν καὶ εἰς ἄλλα εἴδη τοῦ λόγου, ὅπως ὁ Γιάννης Καμπύσης, ὁ Κ. Χρηστομάνος, οἱ Σμυρναῖοι ποιηταὶ Ἀλέξ. Φωτιάδης καὶ Μιχ. Ἀργυρόπουλος, ὁ προώρως ἀποθανὼν Πέτρος Ζυτουνιάτης, φανατικὸς ὀπαδὸς τοῦ Ψυχάρη, ὁ Χρῆστος Βαρλέντης (ψευδώνυμον τοῦ Χρ. Χριστοδούλου) ἐκ τῶν ἐλαχίστων οἱ ὁποῖοι ἐδονήθησαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνικοὺς πολέμους τοῦ 1897 καὶ τοῦ 1912-13, ὁ Σπήλιος Πασαγιάννης ἀλλὰ καὶ ὁ Παῦλος Νιρβάνας μὲ τὰ ὁλίγα ποιήματά του, ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ὁ Δημ. Καραχάλιος, ὁ Νίκος Σαντοριναῖος κ.ἄ. ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην μετὰ τὸν Παλαμᾶν γενεάν. Ρωμαντικοὶ οἱ περισσότεροι, αἰσθηματικοί, εἰδυλλιακοὶ ὅπως ὁ Πασαγιάννης ἔμειναν προσηλωμένοι εἰς τὴν ποιητικὴν παράδοσιν χωρὶς ἰδιαιτέρας ἀνησυχίας, χωρὶς ὑψηλοὺς ὁραματισμούς. Ἠκολούθησαν τὸν δρόμον ὁ ὁποῖος ἤνοιξεν ἤδη, μὲ στερεὸν βάδισμα, ἐχρησιμοποίησαν ὅλοι μίαν καλὴν δημοτικὴν καὶ συνέχισαν ὁ καθένας μὲ τὸν ἰδικόν του τρόπον τὴν ποιητικὴν ἀναγέννησιν ἡ ὁποία ἤρχισε μὲ τὸν Κωστῆν Παλαμᾶν. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὅλα τὰ ἔργα των καὶ ἐὰν σκοπὸς τῆς παρούσης συνοπτικῆς ἐπισκοπήσεως ἦτο ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυσις τῆς ποιητικῆς προσφορᾶς ἑκάστης προσωπικότητος, θὰ ἤμεθα, ἴσως, ὑποχρεωμένοι νὰ σταματήσωμεν εἰς ὡρισμένους σταθμοὺς οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν εἰς τὴν λυρικὴν παραγωγὴν τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος τὴν κυριαρχοῦσαν ἐπίδρασιν τῶν ξένων ρωμαντικῶν, Παρνασσικῶν καὶ συμβολικῶν καθὼς καὶ τὴν τάσιν ἐκείνην ἡ ὁποία ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται εἰς τὸ ἔργον μερικῶν πρὸς μίαν μορφὴν κάπως κλασσικίζουσαν. Ἀλλ' εἰς τὴν γενικωτέραν ὑφὴν της ἡ ποίησις τῶν ποιητῶν τούτων εἶναι κυριώτατα Ἑλληνική. Δὲν εἶναι πλέον δουλικὴ μίμησις οὔτε παρατηρεῖται ὁ ἐκβιαστικὸς ἐμβολιασμὸς τοῦ δένδρου τῆς Νεοελληνικῆς ποιήσεως δι' ἰδεῶν καὶ ροπῶν αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἀφομοιωθῆ. Τὸ ἐπικρατοῦν ὅμως κλῖμα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὁ συναισθηματικὸς ὑποκειμενισμὸς μὲ πλουσίαν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἠθογραφικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον προσδίδει ἐνίοτε εἰς τὴν ποίησιν αὐτὴν κάποιαν κοινωνικὴν ἀντικειμενικότητα. Ἦτο ἄλλωστε φυσικόν. Τὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἔμεναν προηγουμένως ἀνεκμετάλλευτα ἀπὸ τὸν ἄγονον ὑπερρωμαντισμὸν τῶν Παράσχων, τῶν Σούτσων καὶ Ραγκαβήδων προσεφέροντο ἤδη παρθενικὰ εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ εἰς τὸ αἴσθημα τῶν νεωτέρων. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἰσχυραὶ ποιητικαὶ προσωπικότητες, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀναλάβουν τὸν ρόλον ἡγετικῶν μορφῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν δὲν ἐμφανίζονται. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ «Σχολαὶ» δὲν δημιουργοῦνται. Ἄλλωστε ἡ προσωπικότης τοῦ Παλαμᾶ ἦτο εὐρύτατα καθολικὴ καὶ ἡ αὐλαξ ἡ ὁποία ἤνοιξε μετ' αὐτὸν ἀρκετὰ πλατειὰ διὰ νὰ χωρέσουν πολλοί. Προβλήματα ἐπίσης μεγάλα, ἱκανὰ νὰ θρέψουν ἰδεολογίας καὶ νὰ δημιουργήσουν ὀπαδοὺς δὲν ὑπῆρχαν εἰς τὴν προπολεμικὴν Ἑλλάδα. Οἱ ποιηταί μας ἠρκοῦντο εἰς τὸν ρόλον τῶν εὐσυνειδήτων συνεχιστῶν μιᾶς παραδόσεως ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη δημιουργηθῆ — καὶ εἶναι δίκαιον νὰ ἀναγνωρισθῆ εἰς αὐτοὺς — ὅτι εἰς τὸν ρόλον τοῦτον δὲν ὑστέρησαν. Ἕνας καλὸς στίχος, μία ὡραία καὶ πρωτότυπος ὁμοιοκαταληξία, μία τολμηρὰ καὶ ἐπιτυχὴς εἰς ἔμπνευσιν ποιητικὴ μεταφορά, ἐδημιούργουν φιλολογικὸν γεγονός. Καὶ τὸ ἀπελάμβαναν ὅλοι.

Ἡ δευτέρα μετα-Παλαμικὴ γενεά. Ἡ σχηματικὴ κατά-

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας. Ἄνω δεξιά: Ὁ συγγραφεὺς Διονύσιος Κόκκινος. Κάτω ἀριστερά: Ὁ λογοτέχνης καὶ συγγραφεὺς Γ. Βαλέτας. Κάτω δεξιά: Ὁ κριτικὸς Κλέων Παράσχος.

ταξις τῶν ποιητῶν εἰς γενεάς μέ χρονικάς ὁροθετικάς γραμμάς, δέν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ καλύτερος τρόπος τῆς ἐποπτικῆς μελέτης τοῦ ἔργου των καί τῆς ἐρεύνης τοῦ πνεύματος ἐν γένει μιᾶς ἐποχῆς. Ἀλλ' ἡ ἐπισκόπησις αὐτή ἐπιχειρεῖ νά σύρη τό διάγραμμα τῆς πορείας τῶν γραμμάτων, σκοπός τοῦ ὁποίου εἶναι νά εὐκολύνη τόν ἀναγνώστην νά παρακολουθήση τήν προοδευτικήν ἀκμήν τῆς λογοτεχνίας τοῦ τόπου καί νά διακρίνη συγχρόνως τάς πρωτευούσας προσωπικότητας αἱ ὁποῖαι σύρουν τήν γραμμήν τῆς συνεχείας. Ἡ δευτέρα λοιπόν μετα-παλαμική γενεά οὐσιαστικῶς συνδέεται μετά τῆς πρώτης καί λόγω τῶν ἰδεωδῶν τά ὁποῖα ἀρχικῶς τήν ἐνέπνευσαν ἀλλά καί λόγω τῆς εἰς τά αὐτά περίπου χρονικά πλαίσια ἐκδηλώσεως τῆς ποιητικῆς της δραστηριότητος. Διακρίνεται ἀφ' ἑτέρου ταύτης διότι οἱ ἀνήκοντες εἰς αὐτήν ποιηταί ἀνέπτυξαν, μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου ἰδίαν τεχνοτροπίαν καί ἐνεφανίσθησαν δονούμενοι ἀπό αἰσθήματα καί ἰδέας αἱ ὁποῖαι ἀπέχουν κατά πολύ ἀπό τήν πρώτην. Εἰς τήν γενεάν αὐτήν θά ἠδύναντο νά εὕρουν θέσιν οἱ Σωτήρης Σκίπης, Ἄγγελος Σικελιανός, Νῖκος Καζαντζάκης, Κώστας Βάρναλης, Πέτρος Βλαστός, Ἀπόστολος Μελαχροινός καί μερικοί ἄλλοι μικροτέρας μέν σημασίας ἀλλ' ὄχι διά τοῦτο ὀλιγώτερον εὐσυνείδητοι ἐργάται τοῦ στίχου. Πολλοί ἀπό τούς ποιητάς αὐτούς ἐξακολουθοῦν καί σήμερον νά ἐπηρεάζουν διά τοῦ ἔργου των νεωτέρους ποιητάς, μολονότι ἡ ἐπίδρασις αὐτή δέν εἶναι οὔτε ὁμοιόμορφος οὔτε καί μονότροπος διά νά ἠμπορῆ νά εὑνοήση τήν δημιουργίαν «σχολῆς».

Ὁ Σωτήρης Σκίπης (1881-1951) εἶναι ἀναντιρρήτως ἐνδιαφέρουσα ποιητική μορφή. Ἐμποτισμένος ἀπό τό Ἑλληνικόν πνεῦμα εἰς τήν κλασσικήν του οὐσίαν καί ἔκφρασιν ἐκδηλώνεται ὡς ἕνας πανθεϊστής εἰς τήν θερμήν ἐπαφήν του μέ τήν Ἑλληνικήν φύσιν καί τό κλασσικόν ἰδανικόν. Αἱ ἐμπνεύσεις του εἶναι εὐρεῖαι καί τείνουν ἐνίοτε εἰς ἔκφρασιν μεγαλόστομον. Ἡ νοσταλγία εἶναι τό κυρίαρχον κλῖμα εἰς τήν ποίησίν του διότι ὁ ποιητής ἔζησεν ἐπί πολύ μακράν τῆς πατρίδος του, εἰς τήν Γαλλίαν, ὅπου συνεδέθη διά φιλίας μέ τόν Ζάν Μορεάς. Ἡ κυριωτέρα ἀρετή τοῦ Σκίπη εἶναι ἡ στιχουργική ἀρτιότης τῆς ποιήσεώς του. Ἡ μετρική του εἶναι μελετημένη καί ἁρμονικώτατα συνδυάζεται μέ τά σκιρτήματα τοῦ αἰσθήματος καί τῆς σκέψεως. Εἰσήγαγε μετά πολλῆς δεξιότητος εἰς τήν Νεοελληνικήν ποίησιν μέτρα καί στροφάς ἐκ τῆς ἀρχαίας ποιήσεως ἐνῶ παραλλήλως εἰσήγαγεν εἰς τήν Ἑλληνικήν στιχουργικήν σωρείαν ξένων μέτρων τά ὁποῖα ὅμως ἠδυνήθησαν νά ἀφομοιωθοῦν. Ἀναντιρρήτως ὁ Σκίπης δέν ἐμιμήθη δουλικῶς τά μέτρα αὐτά. Τά ἐπεξειργάσθη, τά ἀνέπτυξε, ἐχάρισεν εἰς αὐτά εὐκαμψίαν περισσοτέραν καί μέσα εἰς αὐτά ἐκινήθη ἀνέτως ἡ ποιητική του σκέψις. Ὁ Σωτήρης Σκίπης ἐνεφανίσθη τό 1900 μέ τά «Τραγούδια τῆς Ὀρφανῆς». Ἔκτοτε ἐξέδιδε κατά σύντομα χρονικά διαστήματα συλλογάς αἱ ὁποῖαι ἐνδεικτικῶς τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας. Παραλλήλως πρός τήν ποίησιν ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης τό ἐπικόν, τό λυρικόν καί τό δραματικόν ποίημα, τό δρᾶμα, τό διήγημα, τάς ἐντυπώσεις, τό δοκίμιον, τήν κριτικήν, τό χρονογράφημα. Ἐκ τῶν ποιητικῶν του ἔργων σημειοῦμεν: «Σερενάτα τῶν Λουλουδιῶν», «Silenti Dissolutio», «Ὁ Γῦρος τῶν Ὡρῶν», «Ἡ μεγάλη Αὔρα», «Κάλβεια Μέτρα», «Ἁγία Βαρβάρα», «Juvenilia». «Ἡ νύχτα τῆς Πρωτομαγιᾶς», «Ὁ Ἀπέθαντος», «Τρόπαια στήν Τρικυμία» «Θέατρο καί Πρόζα», «Οἱ Τσιγγανόθεοι», «Μικροί περίπατοι», «Δίχως φτερά», «Ἀπολλώνιον ἄσμα», «Αἰολική ἄρπα», «Ἐπίλογοι», «Χριστός Ἀνέστη», «Προσφυγικοί καϋμοί», «Προτοῦ ν' ἀράξουμε», «Γαλάζια μεσημέρια», «Λουλούδια τῆς μοναξιᾶς», «Ἀνθεστήρια», «Κολχίδες», «Μέσα ἀπό τά τείχη», «Λυρικό ἡμερολόγιο». Ἔγραψεν ἐπίσης τό ἔμμετρο δρᾶμα «Κυρά Φροσύνη», ἐξέδωσε τόμους δοκιμίων καί πορτραίτων, ἐντυπώσεων ἐκ Προβηγκίας κλπ., συνέλεξε δέ τά καλύτερα ποιήματά του εἰς δύο ἀνθολογίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία μεταφρασθεῖσα Γαλλιστί ἐβραβεύθη ὑπό τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τό 1918. Ἡ δευτέρα ἀνθολογία ἐκδοθεῖσα τό 1936 φέρει τόν τίτλον «Λιμάνια καί Σταθμοί». Ὁ Σωτ. Σκίπης ἐξέδωσεν ἐπίσης τό λογοτεχνικόν περιοδικόν «Ἀκρίτας» (1904-1906) τό ὁποῖον ἐσημείωσεν σταθμόν εἰς τήν ἐποχήν του.

Ὁ Ἄγγελος Σικελιανός (1884-1951) εἶναι ποιητής μεγαλόστομος, διθυραμβικός, μέ ἀφωμοιωμένην καί ἀκατάλυτον τήν πίστιν του ἐπί τάς δυναμικάς ἰδιότητας τοῦ Δελφικοῦ πνεύματος, ἀντλεῖ ὁλόκληρον τήν ἔμπνευσίν του ἀπό ὅ,τι οὐσιαστικόν, βαθύ καί γνήσιον εἰς Ἑλληνικότητα προσφέρει ἡ μυστική ἐπαφή του μέ τάς πηγάς τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος καί ρυθμοῦ. Ὁ Σικελιανός πιστεύει ὅτι ἡ Δελφική Ἰδέα, ὅπως ὀνομάζει τό κήρυγμα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τάς ἀφθόρους ἠθικάς ἀξίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, περικλείει ἀρκετόν δυναμισμόν διά νά ἐπιτύχη τήν καθολικήν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἀτόμου ἀλλά καί τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ὁ ἴδιος εἰς μίαν διακήρυξιν τῶν θεμελιωδῶν ἀφετηριῶν τῆς Δελφικῆς Ἰδέας («Δελφική Ἕνωσις»-Προανάκρουσμα) ἀνέπτυσσει ὡς ἑξῆς τήν Δελφικήν αὐτήν πίστιν: «Εἶναι ἡ ἐπανεύρεση τῶν ἀτράνταχτων καί αἰώνιων ἀρχῶν ποὺ καί σήμερα μποροῦν καί πρέπει νά χρησιμεύσουν ὡς τά μόνα γνήσια καί ἀκατάφθορα στοιχεῖα - ἔξω τόπου κι' ἔξω χρόνου - οὐσιαστικῆς δημιουργικῆς διανόησης καί ζωῆς. Ἡ ἐπανεύρεση τῆς Ἀπολλώνιας Ἠθικῆς τῆς Δωρικῆς Ὀρθοδοξίας, ὅπως ἐκδηλώθηκε ἀπό τά πανάρχαια χρόνια στούς Δελφούς. Ἡ ἐπανεύρεση τῆς πολυτιμότερης προγονικῆς μας κληρονομιᾶς μέ τόν ἀκατάλυτο δυναμισμό της εἶναι καμωμένη γιά νά προσαρμόζει τό μυαλό καί τήν ψυχή μας μέ ἀκρίβεια θαυμαστή, στήν ὁποιαδήποτε πραγματικότητα πλήν τῶν πνευματικῶν καί ἱστορικῶν μεταμορφώσεων τοῦ κόσμου. Μέ τή ζωντανή καί δημιουργική ἀναβίωση τοῦ Δελφικοῦ πνεύματος θ' ἀναστηλωθῆ ὁ ἐπί αἰῶνες ξεχασμένος καί ἀφημένος κεντρικός τῆς ἀνθρωπότητας σκοπός. Τό Δελφικό πνεῦμα, παρεμβαίνοντας ἔγκαιρα, δέ θ' ἀφήση τό κοινωνικό δρᾶμα (ζήτημα) νά πάρει τή μηχανική λύση μιᾶς σαρκικῆς ὁμαδικῆς ἱκανοποίησης, ἀλλά θά τό τοποθετήσει στήν ἀληθινή του θέση, ἐκεῖ ποὺ προαιώνια ἡ ἀνθρώπινη ψυχή τό τοποθέτησε γιά νά τοῦ δοθῆ ἡ τελειωτική λύση του μέ μιάν ὑπέρτατη καί καθαυτό καθολική θρησκευτική συνήχηση Βιολογική Πνευματική». Ὁ Ἄγγελος Σικελιανός διετήρησεν εἰς ὅλην τήν ποίησίν του θαυμαστήν συνέπειαν πρός τάς ἰδεολογικάς ἀρχάς του καί ἰδίως μετά τήν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς Ὀρφικῆς του πίστεως. Ἐνεφανίσθη, πλήν τῶν σποραδικῶς δημοσιευθέντων ποιημάτων του, μέ τόν «Ἀλαφροΐσκιωτον» (1907), ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ χαρακτηριστικωτέρα ποιητική ἐκδήλωσις τοῦ Σικελιανοῦ. Ὁ «Ἀλαφροΐσκιωτος» δέν εἶναι μακρᾶς πνοῆς ποίημα, ἀλλά πολλά ποιήματα συνηνωμένα ὑπό τόν αὐτόν τίτλον, τά ὁποῖα ὅμως διέπονται ἀπό τήν αὐτήν διάθεσιν καί τό ἴδιον πνεῦμα. Ἠκολούθησεν ὁ «Πρόλογος στή Ζωή» εἰς τέσσαρας τόμους (1915-1918) μετ' ἰδιαιτέρων τίτλων, οἱ «Στίχοι» (1921), τό «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» (1922), τάς συλλογάς δέ αὐτάς ἠκολούθησαν ὁ «Δελφικός Λόγος» (Ἀφιέρωση) (1927), τό ποιητικόν δρᾶμα «Ὁ διθύραμβος τοῦ Ρόδου» (1934) κ.ἄ. Τό 1943 ὁ ποιητής ἠνθολόγησεν ἐκ τῶν ἔργων του τά χαρακτηριστικώτερα ποιήματά του εἰς τήν συλλογήν «Ἀντίδωρο». Ποιητικά δράματα ἐξέδωσε τόν «Ἀσκληπιόν», τήν «Σίβυλλαν», τόν «Δαίδαλον», τόν «Χριστό στή Ρώμη» καί τόν «Θάνατο τοῦ Διγενῆ». Τό ποιητικόν του ἔργον ἐξεδόθη προσφάτως εἰς ἕξι τόμους ὑπό τόν τίτλον «Λυρικός Βίος». Ἀλλ' ὁ Σικελιανός, ἀφοσιωθεὶς μετά πίστεως καί φανατικῆς προσηλώσεως εἰς τήν Δελφικήν Ἰδέαν, τό οὐσιαστικόν αἴτημα τῆς ὁποίας ἐξετέθη συνοπτικῶς ἀνωτέρω, ἀνεδείχθη ὑπέρμαχος αὐτῆς δι' ἄρθρων, μελετῶν, ἐκκλήσεων («Δελφική Ἔκκληση», «Δελφικό Πανεπιστήμιο», «Δελφική Ἕνωση») καί ὠργάνωσε τάς περιφήμους Δελφικάς Ἑορτάς τόν Μάϊον τοῦ 1927 κατά τάς ὁποίας ἀνεβίβασε μέ τήν ἐνεργόν συμπαράστασιν τῆς πρώτης συζύγου του Εὔας Σικελιανοῦ, τόν «Προμηθέα Δεσμώτην» τοῦ Αἰσχύλου εἰς τήν μετάφρασιν τοῦ Ἰωάννου Γρυπάρη, καί ὅταν τόν Μάϊον τοῦ 1930 αἱ Δελφικαί Ἑορταί ἐπανελήφθησαν, ἀποκτήσασαι ἐν τῷ μεταξύ διεθνές γόητρον, παρεστάθη μετά τῆς ἰδίας ἐπιτυχίας ἡ τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου «Ἱκέτιδες» (μετάφρασις Ἰωάννου Γρυπάρη, μουσική Κ. Ψάχου). Ὁ Σικελιανός ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων Ἑλλήνων ποιητῶν, ἡ ἀκτινοβολία δέ τῆς προσωπικότητός του, μεταξύ τῶν νέων ἰδίως εἶναι καί σήμερον μεγίστη. Οὐσία τῆς ποιήσεώς του εἶναι ὁ Ὀρφικός, Ἐλευσίνιος μυστικισμός, συνυφασμένος ἐνίοτε μέ τόν Πλατωνικόν καί τόν Χριστιανικόν ἀκόμη μυστικισμόν, εἰς κρᾶμα τό ὁποῖον ἐμφανίζεται πρωτεϊκόν ἑκάστοτε ἀλλά διεπόμενον ἀπό τήν συνεχῆ ἐσωγνωσίαν τῶν ψυχικῶν αἰτημάτων καί τῶν πνευματικῶν παρορμήσεων τοῦ ποιητοῦ. Ὁ Σικελιανός ἐξέδωσε καί ἀξιολόγους μελέτας αἰσθητικάς μεταξύ τῶν ὁποίων ἰδιάζουσαν κατέχει θέσιν ἡ μελέτη του περί Αὐγούστου Ροντέν. Ἡ γλῶσσα του, καθαρωτάτη δημοτική, εἶναι ἀπηλλαγμένη παντός ἰδιωματισμοῦ.

Ὁ Νῖκος Καζαντζάκης (1885-1957), εἶναι ἡ περισσότερον ἀμφιλεγομένη καί φιλοσοφημένη ποιητική προσωπικότης τῶν τελευταίων ἐτῶν. Πνεῦμα ἀνήσυχον καί ἐρευνητικόν, ἐπεζήτησε νά ἀνεύρη εἰς διαρκεῖς ἀναζητήσεις τήν ψυχικήν κάθαρσιν εἰς τό δρᾶμα τῆς ὑπάρξεως. Ἡ ἰδεολογική ἀνησυχία τοῦ Καζαντζάκη, ἐκφρασθεῖσα ἀρχικῶς εἰς τό φιλοσοφικόν δοκίμιόν του - εἶδος κοσμοθεωρητικῆς διακηρύξεως - τήν «Ἀσκητικήν», εὑρίσκει τήν πληρεστέραν της ἔκφρασιν εἰς τό λυρικόν καί δραματικόν ἔπος του «Ὀδύσσεια», σημαντικόν τόσον εἰς σύλληψιν, ὅσον καί εἰς διαστάσεις, 33.333 στίχοι ἀποτελοῦν τό τεράστιον τοῦτο ποίημα, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ μίαν ἀληθινήν ἰδεολογικήν Ὀδύσσειαν διά τόν ποιητήν του. Ἥρως τῆς νεωτέρας Ὀδυσσείας εἶναι καί πάλιν ὁ παλαιός Ὀδυσσεύς, ὁ ὁποῖος ἐκκινεῖ ἀπό τήν Ἰθάκην διά νέας περιπλανήσεις. Ἡ Ἰθάκη ὑπῆρξε διά τόν παλαιόν Ὀδυσσέα τό τέρμα τοῦ καμάτου, ἡ κάθαρσις τῶν πόνων ἡ ἠρεμία, ἡ βιοτική ἐγκαρδίωσις. Διά τόν νέον Ὀδυσσέα τοῦ Καζαντζάκη ἡ Ἰθάκη εἶναι ἡ ἀφετηρία τῶν ἀνησυχιῶν, τῶν ἀναζητήσεων, τῆς ἀμφιβολίας. Ἡ κάθαρσις διά τόν Ὀδυσσέα εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις παντός δεσμοῦ, ὁ ὁποῖος θά ἠδύνατο νά χαλινώση τήν ὁρμήν διά τήν διαρκῆ ψυχικήν τελειοποίησιν, εἶναι ὁ συνεχής ἀγών καί ὁ κάματος, ὁ ὁποῖος δέν ἀναμένει οὔτε τέρμα, οὔτε ἀνταμοιβήν. Διότι εἰς τό τέρμα ὑπάρχει τελμάτωσις καί εἰς τήν ἀνταμοιβήν ὑστεροβουλία διά τόν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἡ «Ὀδύσσεια» τοῦ Καζαντζάκη διηρημένη καί αὐτή εἰς 24 ραψωδίας, ἔδωσεν ἀφορμήν καί διά τήν τολμηράν, ἀνάμικτην μετ' ἰδιωματικῶν στοιχείων, δημοτικήν, τήν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητής της, καί διά τόν τεράστιον ὄγκον τοῦ ἔργου ἀλλά καί διά τήν στιχουργικήν της ἀκόμη, εἰς πολλάς συζητήσεις ἀντιγνωμίας καί θεωρητικάς ἀντιμαχίας. Ἀλλ' ἡ ρωμαλέα ποιητική ἐμπνευσις, ἡ φιλοσοφική βαθύτης τοῦ ποιήματος καί παραλλήλως ὁ ὑψηλός συμβολισμός της, ἀκόμη δέ ἡ τεχνικωτάτη χρησιμοποίησις τοῦ 17συλλάβου ὑπό τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπηρνήθη τά συνήθη μέτρα τοῦ 15συλλάβου καί τοῦ 11συλλάβου δι' ἔργα τόσον μακρᾶς πνοῆς, ἐπεβλήθησαν καί εἰς τούς μᾶλλον

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Ἄγγελος Σικελιανός. Ἄνω δεξιά: Ὁ ποιητὴς Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης (Βραβεῖον Νόμπελ Λογοτεχνίας 1979). Κάτω ἀριστερά: Ὁ ποιητὴς Κ. Καριωτάκης. Κάτω δεξιά: Ὁ συγγραφεὺς καὶ κριτικὸς Ἡρακλῆς Ἀποστολίδης.

διστακτικούς. Πράγματι ή «Ὀδύσσεια» εἶναι ἐκ τῶν ποιητικῶν ἐκείνων συλλήψεων, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦν μόναι των ἐποχὴν εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἑνὸς τόπου. Ἡ γενικὴ στάσις τοῦ ποιητοῦ ἀπέναντι τῆς ζωῆς εἶναι Διονυσιακή, εἰς τοῦτο δὲ μόνον συγγενεύει μετὰ τοῦ Σικελιανοῦ, τοῦ Βλαστοῦ καὶ τοῦ Βάρναλη, ἀλλ' ἡ πυκνὴ φιλοσοφικότης τῆς ποιήσεώς του δημιουργεῖ εἰς τὸν Καζαντζάκην ὅλως ἰδιάζουσαν θέσιν. Εἶναι ἐπίσης βαθέως ἀντιρρωμαντικὸς καὶ ὁ λυρισμός του ὑψώνεται ὑπὲρ τὴν συνήθη στάθμην τοῦ ἐρωτικοῦ συναισθηματικοῦ λυρισμοῦ, προικισμένος ὅπως εἶναι μὲ ἔντονον δραματικότητα. Τὴν στιχουργικὴν ἱκανότητά του ὁ Καζαντζάκης ἐπέδειξε καὶ εἰς τὰς προγενεστέρας ἐμμέτρους τραγωδίας του, τὸν «Ὀδυσσέα», τὸν «Νικηφόρον Φωκᾶν» καὶ τὸν «Χριστόν», ἀλλὰ καὶ εἰς ἀληθινὰ μνημειώδεις μεταφράσεις, ὅπως ἡ «Κόλαση» τοῦ Ντάντε, ὁ «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε, καὶ κυρίως εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν εἰς ἰαμβικοὺς 17συλλάβους καὶ πάλιν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰω. Κακριδῆ. Ὁ Καζαντάκης, βαθὺς μελετητὴς τῶν διαφόρων ἐποχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τὸν «Πρωτομάστορα» - ἔργον νεανικόν, ἀλλὰ παρέχον ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις περὶ τοῦ ταλάντου τοῦ ποιητοῦ - ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς μύθους ἐμπνέεται τὸν «Ὀδυσσέα», ὅπου ὁ συγγραφεὺς ζωντανεύει εἰς ἐξαιρέτους στίχους τὸν νόστον τοῦ Ὀδυσσέως εἰς Ἰθάκην, ἐνῶ οἱ μνηστῆρες ἀγωνίζονται νὰ κερδίσουν ὡς ὡραῖον ἔπαθλον τὴν Πηνελόπην. Ἐπίσης τὸ πεζὸν δρᾶμα «Μέλισσα» καὶ τὴν τριλογίαν τῶν «Προμηθέων». Ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ὁ Καζαντζάκης ἐμπνέεται τὸν «Νικηφόρον Φωκᾶν», τὸν «Ἰουλιανὸν» καὶ τὸν «Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον». Ἡ μυστικιστικὴ Βυζαντινὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς τραγωδίας ἀποδίδεται κατὰ τρόπον ζωντανὸν καὶ πλούσιον εἰς δραματικὰς συγκρούσεις. Ἡ ἄλλη ἔμμετρος τραγωδία τοῦ Καζαντζάκη ὁ «Χριστός», ἔχει τὴν μορφὴν Μεσαιωνικοῦ μυστηρίου. Ὁ μυστικισμὸς ὁ ὁποῖος διαπνέει τὸ δρᾶμα εἶναι νοθευμένος ἀπὸ στοιχεῖα ζωῆς πλούσια. Καὶ εἰς τὴν τραγωδίαν αὐτὴν διακρίνομεν ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ ποιητοῦ της. Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἐμμέτρων τραγωδιῶν ὁ Καζαντζάκης εἶναι ὁ συγγραφεὺς καὶ ἄλλου ἐμμέτρου δράματος, τοῦ «Καποδίστριας», τὸ ὁποῖον παρεστάθη καὶ ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου. Ἀλλ' ὁ Καζαντζάκης εἶναι συγχρόνως καὶ ἕνας ἐκ τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερόντων πεζογράφων, ἀσκήσας κυρίως τὸ τάλαντόν του εἰς λογοτεχνικάς, ταξιδιωτικὰς περιγραφάς. Αἱ ἐντυπώσεις του ἐκ Ρωσίας, Ἱσπανίας, Ἰαπωνίας, Κίνας, Ἀγγλίας, εἶναι μεταξὺ τῶν καλυτέρων τοῦ εἴδους. Τὸ μυθιστόρημά του «Ἀλέξης Ζορμπᾶς», ἐγνώσθη καὶ διεθνῶς, διότι μετεφέρθη καὶ εἰς τὸν κινηματογράφον.

Ὁ Κώστας Βάρναλης (1884-1974), γεννηθεὶς εἰς τὸν Πύργον τῆς Βουλγαρίας, ἦλθεν ἐνωρίτατα εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπου καὶ ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς ἀναδειχθεὶς ἕνας ἐκ τῶν γνησιωτέρων λυρικῶν ποιητῶν. Ὁ Βάρναλης ἐξεκίνησε μὲ Διονυσιακὴν λυρικὴν ὁρμὴν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν κοινωνικὴν σάτυραν. Τὸ πρῶτον ἔργον του «Κηρῆθρες» (1905), διακρίνεται διὰ τοὺς ὡραίους καὶ βαθεῖς του τόνους. Τὸ «Φῶς ποὺ καίει», τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἐποχὴν ὅταν ἐνεφανίσθη (1922), εἶναι ποίημα μὲ ἐπιφάνειαν φιλοσοφικὴν καὶ κοινωνιστικήν, ἀλλ' εἰς τὸ βάθος παραμένει γνήσιον λυρικὸν τραγοῦδι. Εἰς τοὺς «Σκλάβους Πολιορκημένους» (1927) οἱ ὁποῖοι διακρίνονται διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ρυθμῶν καὶ τὴν μουσικὴν των γλῶσσαν, ὁ ποιητής, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Σολωμὸν - περὶ τοῦ ὁποίου ἔχει δημοσιεύσει καὶ κριτικὴν μελέτην, ἐξετάζουσαν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν «Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσικὴ» 1925 - βλέπει εἰς τὸ ἔπος τοῦ Μεσολογγίου τοὺς ἀνθρώπους πρῶτον καὶ κατόπιν τοὺς ἥρωας. Ὁ Βάρναλης ἐξέδωσεν ἐπίσης τὴν κοινωνικὴν σάτυραν «Ὁ Λαὸς τοῦ Μουνούχων» (1923), συλλογὴν κριτικῶν προσωπογραφιῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ζωντανοὶ Ἄνθρωποι» (1939) καὶ ἐνωρίτερον (1931) τὴν «Ἀληθινὴν Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη», ἔργον κοινωνικῆς σατύρας, τὸ ὁποῖον ἐγνώρισε σειρὰν ἐκδόσεων. Εἰς τὸν Βάρναλην ὀφείλεται ἐπίσης καὶ ἕνα σατυρικὸν ἀφήγημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Ἡμερολόγιο τῆς Πηνελόπης». Ἔγραψεν ἐπίσης τὰ ἔργα «Διχτάτορες» (1956), «Ἄνθρωποι» (1959), τὴν ποιητικὴν συλλογὴν «Ἐλεύθερος Κόσμος» καὶ τὸ θεατρικὸν «Ἄτταλος ὁ Γ'» καθὼς καὶ πολλὰ κριτικὰ καὶ αἰσθητικὰ δοκίμια.

Ὁ Ἀπόστολος Μελαχρινὸς (1883-1952), γεννηθεὶς εἰς Βράϊλαν τῆς Ρουμανίας ἐκπαιδευθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐγκατασταθεὶς ἀπὸ τοῦ 1922 εἰς τὰς Ἀθήνας, εἶναι ποιητὴς μὲ ἀξιολογώτατον τάλαντον καὶ ἐκ τῶν γνησιωτέρων Ἑλλήνων συμβολιστῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὀπαδὸς τῆς λεγομένης καθαρᾶς ποιήσεως, καλλιεργεῖ κυρίως τὴν μουσικὴν τῆς λέξεως, ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο τὸν Μαλλαρμὲ καὶ προσπαθῶν νὰ ὑποβάλη διὰ στίχων ἀμέμπτου μετρικῆς τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῆς ποιήσεως. Ἐξέδωσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰς ποιητικὰς συλλογάς: «Ὁ δρόμος φέρνει» (1904) καὶ «Παραλλαγὲς» (1909), εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας τὰ «Φίλτρα Ἐπωδῶν» (1935), ὅπου συμπεριέλαβεν ἀναθεωρημένα τὰ ποιήματα τῶν δύο αὐτῶν συλλογῶν, καὶ τὸ 1938 τὸν «Ἀπολλώνιον», εἶδος συμβολικοῦ λυρικοῦ διαλόγου, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον, μολονότι τμῆμα τοῦ ὅλου ἔργου δεῖγμα τῆς ποιήσεως τοῦ Μελαχρινοῦ. Ὁ ποιητὴς ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ μεταφράσεις κλασσικῶν ποιητῶν, Εὐριπίδου, Σοφοκλέους, Αἰσχύλου, Ἀριστοφάνους, καὶ ἐξέδωσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς δύο περιόδους τὸ περιοδικὸν «Ζωὴ» (1902 καὶ 1919) καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ περιοδικὸν «Κύκλος». Ἐξέδωσεν ἐπίσης «Ἀνθολογίαν τῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν».

Εἰς τὰς δύο αὐτὰς γενεάς, τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μετὰ τὸν Παλαμᾶν, ὄχι τόσον ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν, ὅσον ὡς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν των τροπὴν θὰ ἠμποροῦσαν νὰ καταταχθοῦν καὶ οἱ κάτωθι ποιηταί, μολονότι ἄλλοι ἐνεφανίσθησαν ἐνωρίτερον καὶ ἄλλοι ἀργότερον εἰς τὸν ποιητικὸν ὁρίζοντα. Τὸ φυσικὸν ὅμως ποιητικὸν κλῖμα των εὑρίσκεται εἰς τὴν παράδοσιν τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ὁ Παλαμᾶς. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐκφράζουν συγγενῆ ἰδεώδη, χρησιμοποιοῦν ποιητικοὺς τρόπους, οἱ ὁποῖοι δὲν χωρίζονται ἀπὸ τολμηροὺς νεωτερισμούς, μολονότι ὁ καθένας ἐξ αὐτῶν κατώρθωσε νὰ διαμορφώσῃ ἰδίαν προσωπικότητα. Εἶναι ὁ Μᾶρκος Τσιριμῶκος (1872-1939), ἐμφανισθεὶς μόλις τὸ 1913 διὰ τῆς ποιητικῆς συλλογῆς «Σονέττα», ποιητὴς αἰσθηματολόγος, παθητικῆς λυρικῆς διαθέσεως καὶ μουσικώτατος, ὁ Νικόλαος Πετιμεζᾶς Λαύρας (1873-1952), ποιητὴς θέλγων μὲ τοὺς ἁπλοῦς τόνους τῆς ποιήσεώς του καὶ πεζογράφος ἀξιόλογος, καλλιεργῶν συγχρόνως καὶ τὸ χρονογράφημα ὁ Θρασύβουλος Ζωϊόπουλος (Στέφανος Δάφνης), (1882-1947) μὲ ἀφηγηματικήν, ἠθογραφικὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ποίησιν, ὁ Γ. Πελλερὲν (1881-1930) ὁ Ἠπειρώτης, ἐπικὸς καὶ λυρικός, ποιητὴς μὲ σημαντικὴν ἐθνικὴν δρᾶσιν εἰς τὴν πατρίδα του Ἤπειρον ὅπου καὶ ὑπέστη πολλὰς διώξεις, ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης, (1874-1941) ποιητὴς εὐγενῶν καὶ συγκρατημένων ἐμπνεύσεων, ἐκδώσας τραγωδίας εἰς στίχους καὶ ἀρκετὰ λυρικὰ ποιήματα αἰσθηματολόγου πεσσιμισμοῦ (συγγραφεὺς σὺν τοῖς ἄλλοις δοκιμίων ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας καὶ μιᾶς θαυμασίας διτόμου «Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας»), ὁ Ἄριστος Καμπάνης (1883-1956) νεορρωμαντικός, μὲ πλούσια κλασσικὰ στοιχεῖα, μελωδικώτατος (κριτικὸς ἐπίσης καὶ ἱστορικὸς τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας), ὁ Νῖκος Καρβούνης, (1880-1947) ὀλιγογράφος μὲν εἰς ποίησιν, ἀλλὰ μὲ ἐντυπωσιακὴν παραστατικότητα τῶν εἰκόνων του, κυριώτατα δὲ συγγραφεὺς ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων εἰς πεζογραφήματα ἐξαιρετικῆς εὐαισθησίας καὶ λυρικῆς ὁρμῆς, ὁ Νῖκος Χαντζάρας (1884-1949), ἀπέριττος, εἰλικρινής, εἰδυλλιακὸς ποιητής, νοσταλγικὸς καὶ ἐλεγειακὸς ἐνίοτε, ὁ Γ. Δελῆς (1870-1954), ποιητὴς μὲ πλουσιώτατον λυρισμόν, ὁρμητικὸν αἴσθημα μὲ μυστικιστικὰς ἐνοράσεις, ἐνῶ ὁ Γιάννης Κλ. Ζερβὸς ἐκ Καλύμνου (1884-1959) μὲ τὴν μυστικολατρείαν καὶ τὴν ἀγνὴν φυσιολατρικήν του διάθεσιν ἀποκαλύπτει μίαν ἀκεραίαν αἴσθησιν τῆς ποιητικῆς οὐσίας.

Εἰς τὰς αὐτὰς ὁμοίως γενεὰς θὰ ἔπρεπε νὰ καταταχθοῦν οἱ Στέλιος Σπεράντσας (1888-1962) ἀσχοληθεὶς παραλλήλως πρὸς τὴν ποίησίν του καὶ μὲ τὴν παιδικὴν λογοτεχίαν, Κ. Καρθαῖος (1878-1955) ποιητὴς ἁπλὸς λυρικὸς μετὰ δηκτικοῦ σαρκασμοῦ ἐνίοτε καὶ μεταφραστὴς πολλῶν τραγωδιῶν τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ Ὄσκαρ Οὐάϊλντ («Ἡ μπαλλάντα τῆς φυλακῆς τοῦ Ρέντιγκ») καὶ τοῦ Θερβάντες («Δὸν Κιχώτης»), ἀδιάλλακτος δημοτικιστὴς μὲ εὐρεῖαν γλωσσολογικὴν κατάρτισιν καὶ κριτικὰς ἱκανότητας. Ὁ Καρθαῖος (ψευδώνυμον τοῦ Κλ. Λάκωνος, στρατιωτικοῦ καὶ ἐπιτελοῦς) διετέλεσεν ἀρχισυντάκτης τοῦ «Νουμᾶ» κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἐκδόσεώς του, διευθυντὴς τοῦ «Ἐθνικοῦ Θεάτρου» καὶ κατόπιν εἰσηγητὴς τοῦ δραματολογίου αὐτοῦ. Ὁ Μάρκος Αὐγέρης (ψευδώνυμον τοῦ Γ. Παπαδοπούλου, (1884-1973) ὁ ὁποῖος ἔγραψε μερικὰ ποιήματα ἐντόνου λυρισμοῦ («Τὸ τραγούδι τῆς Τάβλας» 1904) καὶ ἐφιλοτέχνησε πολλὰς ἐπιτυχεῖς μεταφράσεις ἀρχαίων συγγραφέων. Ὁ Αὐγέρης ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης τὴν κριτικήν, ὁ Ἀπόστολος Μαμμέλης, (1876-1935) ποιητὴς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος τυφλωθεὶς ἐξ ἀμαυρώσεως τῶν ὀφθαλμῶν ἐνωρίτατα καὶ ἀφοῦ εἶχε δημοσιεύσει μερικὰ τῶν ποιημάτων του, ἐπλούτισε τὴν Νεοελληνικὴν ποίησιν μὲ τραγούδια μεταφυσικοῦ ὁραματισμοῦ (Συλλογαί: «Ἀπὸ τὰ σκότη στὸ φῶς», «Πνοὴ καὶ Τέχνη», «Θαλασσινά», «Πέρ' ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα» κλπ.). Εἰς τοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μολονότι τὸ ἔργον των συνεχίζεται μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν, ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ γενάρχου τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος καὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του ἐξηκολούθει νὰ δημοσιεύῃ στίχους του, πρέπει νὰ καταταχθοῦν καὶ αἱ γυναῖκες ποιήτριαι: Θεώνη Δρακοπούλου (Μυρτιώτισσα, 1883-1968), ἡ ὁποία μὲ τὸν τολμηρὸν ἠδυπαθῆ λυρισμόν της κατέχει θέσιν προέχουσαν μεταξὺ τῶν Ἑλληνίδων ποιητριῶν, Αἰμιλία Δάφνη (1887-1941) καὶ Γαλάτεια Καζαντζάκη (Πετρούλα Ψηλορείτη, 1886-1962) αἱ ὁποῖαι ἔγραψαν ἡ μὲν πρώτη τραγούδια αἰσθηματικοῦ λυρισμοῦ καὶ ἡ δευτέρα, πλὴν τῶν τολμηρᾶς κοινωνιστικῆς ἐμπνεύσεως ποιημάτων της, τραγούδια πρὸς σχολικὴν κυρίως χρῆσιν. Ἡ Γαλάτεια ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν πεζογραφίαν δώσασα ἀξιολογώτατα δείγματα τοῦ ταλάντου της εἰς σειρὰν διηγημάτων κοινωνικοῦ περιεχομένου. Ἀξιόλογον ἐπίσης δημιουργίαν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἡ ἀδελφή της Ἕλλη Ἀλεξίου γεννηθεῖσα τὸ 1898, ἡ ὁποία συνεχίζει τὸ ἔργον της μέχρι σήμερον.

Ἐκ τῶν ποιητῶν αὐτῶν τῆς δευτέρας μεταπαλαμικῆς γενεᾶς οἱ περισσότεροι συνέχισαν τὴν λογοτεχνικήν των δραστηριότητα μέχρι τέλους τῆς ζωῆς των ἀποτελέσαντες τὴν φρουρὰν τῆς παλαιᾶς ποιητικῆς παραδόσεως μὲ ἀξιολόγους πρωτοποριακὰς προεκτάσεις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ποιητικῆς μορφῆς καὶ τῆς οὐσίας τῆς ποιήσεως.

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ συγγραφεὺς Νικηφόρος Βρεττάκος. Κέντρον ἄνω: Ὁ χρονογράφος Παῦλος Παλαιολόγος. Ἄνω δεξιά: Ὁ συγγραφεὺς Στρατῆς Μυριβήλης. Κάτω ἀριστερά: Ὁ συγγραφεὺς Ἠλίας Βενέζης. Κέντρον κάτω: Ὁ ποιητὴς Σωτήρης Σκίπης. Κάτω δεξιά: Ὁ συγγραφεὺς Κωστῆς Μπαστιᾶς.

ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας, ἐμφανίζεται μία ἄλλη πλειὰς ποιητῶν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνει τὴν πνευματικήν της δραστηριότητα εἰς διάφορα περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν «Ἡγησώ», τὸν «Νουμᾶν», τὰ «Παναθήναια», τὰ «Γράμματα» καὶ τὴν «Νέαν Ζωὴν» τῆς Ἀλεξανδρείας, εἰς τὴν «Λύραν» κ.ἀ. Οἱ ποιηταὶ τῶν προηγουμένων γενεῶν ἔχουν ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διαμορφωμένην κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον προσωπικότητα, ἡ ὁποία ὅμως θὰ ἐκδηλωθῇ μεστωμένη κατὰ τὰς δευτέραν καὶ τρίτην δεκαετίας τοῦ 20ου αἰῶνος. Ἐδῶ αἱ χρονολογικαὶ κατατάξεις ἐμφανίζονται περισσότερον αὐθαίρετοι διότι αἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν ποιητικῶν γενεῶν εἶναι μικραὶ καὶ διότι ὁ χρόνος τῆς ἐμφανίσεώς των εἰς τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα ποικίλλει. Καὶ θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα καθιέρωσαν τὴν ἀξίαν τῶν ποιητῶν τῆς προγενεστέρας σειρᾶς ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν μεταπολεμικὴν ἐποχήν. Οἱ ποιηταὶ οἱ ὁποῖοι τάσσονται εἰς τὴν τρίτην, ἤδη, μεταπαλαμικὴν γενεάν, οἱ χαρακτηριζόμενοι ὡς νεώτεροι ποιηταὶ θὰ διαμορφώσουν τὴν λυρικήν των ἀτομικότητα παραλλήλως μὲ τοὺς ἀμέσως παλαιοτέρους των κατὰ τὰ ἔτη ποὺ ἐπηκολούθησαν τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον καὶ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους.

Ὁ Κώστας Ουράνης (1890-1953, ψευδώνυμον τοῦ Κλεάρχου Νεάρχου), εἶναι ἀπὸ τοὺς μᾶλλον διακεκριμένους ἐκ τῶν λυρικῶν τῆς γενεᾶς αὐτῆς, ἐπιδράσας ἐπὶ τῆς ποιητικῆς συνειδήσεως τῶν νεωτέρων διὰ τοῦ γενικοῦ κοσμοπολιτικοῦ τόνου τῆς ποιήσεώς του ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς νοσταλγικῆς ἐκείνης διαθέσεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ὁλόκληρον τὸ ποιητικὸν ἔργον του. Ὁ πόθος τοῦ ἀνεκπληρώτου, ἡ ρεμβαστικὴ ἐνατένισις τῆς ζωῆς διαπνεομένη ἀπὸ μίαν μελαγχολικὴν ρωμαντικὴν αἴσθησιν τῶν πραγμάτων κατερχομένην μέχρι τοῦ γυμνοῦ ἀλλὰ πάντοτε ἁβρότατα διδομένου ρεαλισμοῦ, ἔφερον κάτι τὸ νέον εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ποίησιν ἢ μᾶλλον ἔδωσαν εἰς τὸ παλαιὸν τὴν ὄψιν τοῦ νέου. Ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Οὐράνη πρὸς τὴν στιχουργικὴν τυπικότητα, ἡ ὡς συνέπεια τῆς ἀντιπαθείας αὐτῆς προερχομένη ἠθελημένη ἀμέλεια εἰς τὸν στίχον, ἡ ἐσωτερικὴ μουσικότης ἡ ὁποία τὸν δονεῖ δημιουργεῖ πολλὰς γεφύρας ἐπικοινωνίας μὲ τὴν εὐαισθησίαν τοῦ συγχρόνου ἀναγνώστου. Διὰ τοῦτο, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἡ ποίησις τοῦ Οὐράνη εἶχε πολλοὺς φίλους καὶ πολλοὺς θαυμαστάς. (Κυριώτεραι συλλογαί του «Spleen»-«Νοσταλγίαι»). Ἀλλ' ὁ Οὐράνης διέπρεψεν ἐπίσης εἰς τὴν ταξιδιωτικὴν περιγραφὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωσε λυρικότητα καὶ ποίησιν ποὺ συναντῶμεν μόνον εἰς τὰς πράγματι ἀπαραμίλλους ταξιδιωτικὰς περιγραφὰς τοῦ Καζαντζάκη. Τὸ «Sol y Sombra» (ἐντυπώσεις ἐξ Ἱσπανίας) καὶ οἱ «Γλαυκοὶ Δρόμοι» του εἶναι δείγματα τῆς περιγραφικῆς του ἱκανότητος. Εἰς τὸν Οὐράνην ὀφείλεται ἐπίσης μία μυθοποιημένη βιογραφία τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ σύζυγός του, γνωστὴ μὲ τὸ δημοσιογραφικὸν ψευδώνυμον κριτικὸς Ἄλκης Θρύλος ἐξέδοσε ὅλα του τὰ γραπτὰ κείμενα εἰς βιβλία, θεσπίσασα καὶ τὸ εἰδικὸν «βραβεῖον Οὐράνην» ἀπονεμόμενον εἰς νέους λογοτέχνας.

Ὁ Ρῶμος Φιλύρας (ψευδώνυμον τοῦ Ἰω. Δ. Οἰκονομοπούλου, 1889-1942) ὑπῆρξεν ἕνας ἐκ τῶν ἁβροτέρων καὶ τῶν ἐρωτικωτέρων λυρικῶν τοῦ καιροῦ μας - ὁ Μιλτ. Μαλακάσης τὸν ἐθαύμαζεν ἀνεπιφυλάκτως, ὁ δὲ Βάρναλης τὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς τὸν μεγαλύτερον λυρικὸν τραγουδιστὴν τῆς ἐποχῆς μας - ὁ ποιητὴς τὸν ὁποῖον μοῖρα σκληρὰ τὸν ἀπέσπασεν ἐνωρίς, πρὶν ἀκόμη δώσῃ ὁλόκληρον τὸν ἐσωτερικόν ἑαυτόν του, ἀπὸ τὴν πνευματικήν μας ζωήν. Πράγματι ὁ Ρῶμος Φιλύρας, παθὼν διασάλευσιν φρενῶν, ἐκλείσθη εἰς ἡλικίαν 38 μόλις ἐτῶν (τὸ 1927) εἰς φρενολογικὸν ἄσυλον, ὅπου καὶ διήνυσε τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς του. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο ἀκριβὲς ἐὰν ἐλέγομεν ὅτι ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ τοῦ Ρώμου Φιλύρα ἐνεκρώθη μετὰ τοῦ λογικοῦ του. Κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς παραμονῆς του εἰς τὸ ἄσυλον εἶχε συχνὰ φωτεινὰ διαλείμματα καὶ κατέλιπε ποιήματα ἐξαισίου λυρικοῦ τόνου καὶ τρυφεροῦ συναισθηματισμοῦ. (Συλλογαί του: «Ρόδα στὸν ἀφρό», «Γυρισμοί», «Οὐσία», «Κλεψύδρα» συμπεριληφθεῖσαι εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν «Ἁπάντων» του τὴν ἔκδοσιν τῶν ὁποίων ἐπεμελήθη ὁ Αἰμ. Χουρμούζιος).

Ὁ Ἀθανάσιος Κυριαζῆς (1888-1950) εἶναι μᾶλλον ἠθογράφος ρωμαντικός, εἰδυλλιακός, μὲ ἁπαλωτάτους λυρικοὺς τόνους, περιγραφικὸς τραγουδιστὴς μὲ ζωηρὰν αἴσθησιν τῆς εἰκόνος. Ἐξέδωσε πολλὰς ποιητικὰς συλλογὰς ἀψόγους ἀπὸ στιχουργικῆς πλευρᾶς. («Στιγμὲς ποὺ ζῶ», «Ἑκατόμβη», «Ζωὴ καὶ Μοῖρα», «Ἐπιτάφια Δῶρα», «Στὴν παληὰ στράτα τοῦ χωριοῦ», «Τὰ Ρουμελιώτικα», «Τὰ τραγούδια τῆς νύχτας», «Αἰγινήτικα ἀκρογιάλια» κ.ἀ.).

Ὁ Ρήγας Γκόλφης(ψευδώνυμον τοῦ Δημ. Δημητριάδου, 1886-1958) εἶναι γνήσιος μαθητὴς τοῦ Παλαμᾶ. Λυρικὸς καὶ πλούσιος εἰς στιχουργικὰ εὑρήματα. (Συλλογαί: «Τραγούδια τ' Ἀπρίλη», «Λυρικὰ Χρώματα», «Στὸ γύρισμα τῆς ρίμας», «Ὕμνοι»). Ὁ Ρήγας Γκόλφης ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης τὴν κριτικήν, συνεργασθεὶς ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη εἰς τὸν «Νουμᾶν», εὑρισκόμενος πάντοτε εἰς τὴν πρωτοπορίαν τοῦ δημοτικιστικοῦ ἀγῶνος. Ἔγραψεν ἐπίσης τὸ δρᾶμα «Γήταυρος».

Ὁ Ναπολέων Λαπαθιώτης (1893-1945) μὲ τὸν ἠδυπαθῆ αἰσθησιασμόν του παραμένει ἕνας ὡραιοπαθὴς ρωμαντικός. Ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἑλλήνων αἰσθητικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργησαν μετὰ πολλῆς ἁβρότητος τὸν λυρικὸν λόγον. Τὸ ποιητικόν του ἔργον συνεκεντρώθη εἰς ἕνα τόμον «Ποιήματα», ὅπου διακρίνεται ἡ ἐξαιρετική, ἐνίοτε νοσηρὰ εὐαισθησία τοῦ ἀτυχοῦς διὰ τὸ τραγικὸν τέλος του ποιητοῦ. Ὁ Λαπαθιώτης, μελετητὴς βαθὺς τῆς Γαλλικῆς, τῆς Ἀγγλικῆς καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς ποιήσεως, ἐδημοσίευσε πολλὰ δοκίμια καὶ κριτικὰς μελέτας (ἰδίως διὰ τὸν Οὐΐτμαν καὶ τὸν Ἔντγκαρ Ἄλλαν Πόε) μεγάλης διεισδυτικότητος.

Ὁ Γεώργιος Ἀθάνας (ψευδώνυμον τοῦ Γ. Ἀθανασιάδου-Νόβα), γεννηθεὶς τὸ 1893, ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι καὶ τὴν ποιητικὴν ἠθογραφίαν καὶ φθάνει εἰς τὴν πολιτείαν μὲ εἰδύλλιον, ἐπαρχιακὴν νοσταλγίαν, ἀγροτικὴν ἁπλότητα. Ἐκ τῶν συλλογῶν του κυριώτεραι εἶναι αἱ «Πρωϊνὸ ξεκίνημα», «Εἰρμός», «Καιρὸς Πολέμου», «Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο», «Δροσεροὶ Καϋμοί» κ.ἄ. Ὁ Ἀθάνας ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὸ ἠθογραφικὸν διήγημα ἐκδώσας μερικὰς συλλογάς.

Ὁ Γεράσιμος Σπαταλᾶς γεννηθεὶς εἰς Κέρκυραν τὸ 1887, ἐγκαταστάθη πολὺ ἐνωρὶς εἰς Ἀθήνας, δύναται δὲ νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς ττὴν ποίησίν του ὑπῆρξεν ἡ προσπάθησε νὰ εἶναι, ὁ συνεχιστὴς τῆς Ἑπτανησιακῆς παραδόσεως. Καὶ θὰ ἦτο δίκαιον νὰ τοῦ ἀναγνωρισθῇ ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἄψογον τεχνικὴν μορφὴν τῶν ποιημάτων του, ὁ Σπαταλᾶς εἶναι ἐκ τῶν μακρινῶν ἀλλὰ πιστῶν μαθητῶν τοῦ Σολωμοῦ. Ἐνεφανίσθη εἰς τὰ γράμματα διὰ τῆς συλλογῆς ποιημάτων «Ὠδές» (1911), ἀκολούθως δὲ ἐξέδωσε τὰ ἑξῆς ποιητικὰ ἔργα: «Ὠδές, μπαλάντες, ἐλεγεῖες», «Καθὼς ἀλλάζουν οἱ ἐποχές», «Ἰτιὲς καὶ Δάφνες», «Ὁ βίος μιᾶς ψυχῆς», «Ἀντίλαλοι» κ.ἄ. Τὸ κυριαρχοῦν κλῖμα εἰς τὴν ποίησίν του εἶναι τὸ φυσιολατρικὸν καὶ τὸ συναισθηματικόν. Ὁ Σπαταλᾶς μετέφρασεν ἐπίσης Ἰταλοὺς ποιητὰς καὶ πεζογράφους, μέρος τῆς «Ὀδυσσείας» τοῦ Ὁμήρου εἰς μουσικοὺς 15συλλάβους, τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, ἔγραψε τὸ θεατρικὸν ἔργον «Ὁ κληρονόμος τῆς Τσάτσας» βραβευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἐμελέτησε συστηματικῶς τὸν Σολωμόν, τοῦ ὁποίου ἐξέδωσε καὶ τὰ «Ἅπαντα» εἰς ἐπιμελημένην ἔκδοσιν. Ὁμοίως ἐμελέτησε τὸν ἔργον τοῦ Μαβίλη καὶ ἐξέδωσε κριτικὰ φυλλάδια πολεμικῆς κατὰ ὡρισμένων κριτῶν τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου. Ἐπίσης ἐξέδωσεν ἀξιοσημειώτους πραγματείας περὶ μετρικῆς.

Ὁ Σπῦρος Νικοκάβουρας. Ἑπτανήσιος καὶ αὐτός, γεννηθεὶς εἰς Σφακερὰ τῆς Κερκύρας (1883-1952) ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ποίησίν του τὴν Ἑπτανησιακὴν παράδοσιν μὲ περισσοτέραν συγγένειαν πρὸς τὸν Μαβίλην καὶ μὲ ἔντονον τὸ φυσιολατρικὸν στοιχεῖον. Ὁ Νικοκάβουρας ἐμπνευσθεὶς ἐκ τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἀφιέρωσε τὴν ἔμπνευσίν του εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν διεθνῶν ἡγετῶν τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος. Εἰς τὸν μοναδικὸν τόμον («Ποιητικὰ Ἔργα», Κέρκυρα 1905), ὅπου εἶναι συγκεντρωμένον μέρος τοῦ ἔργου του, περιλαμβάνεται καὶ εἰς ὁμοιοκαταλήκτους δεκαπεντασυλλάβους μετάφρασις τοῦ βιβλικοῦ «Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων».

Ὁ Φῶτος Γιοφύλλης (ψευδώνυμον τοῦ Σπύρου Μουσούρη), γεννηθεὶς εἰς Ἰθάκην κατέβαλε πολλὴν προσπάθειαν διὰ κάποιαν ἀνανέωσιν τῆς ποιητικῆς μορφῆς. Αἱ ἀπόπειραί του ἔδωσαν τὴν ἐντύπωσιν πεζολόγων νεωτερισμῶν χωρὶς τὸ χάρισμα τῆς πειθούσης πρωτοτυπίας. Παρὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς αὐτὸς ἔφερε κάτι πράγματι νέον εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ποίησιν, προμήνυμα ρεαλιστικῆς ἐπαφῆς μὲ τὰ πράγματα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ πρωτοποριακοῦ. «Τὰ Ἀρχοντικά», οἱ «Καινούργιες τερτσίνες», «Ἡ τελευταία ὥρα τοῦ σονέττου», «Τὸ τραγούδι τῆς Ἀθήνας» εἶναι αἱ χαρακτηριστικώτεροι ἐκ τῶν συλλογῶν του. Ὁ Γιοφύλλης ἔγραψεν ἐπίσης διηγήματα, ἕνα μυθιστόρημα καὶ τὸ δρᾶμα «Ἡ Φαρμακωμένη» δραματοποίησις τοῦ ὁμωνύμου ποιήματος τοῦ Σολωμοῦ ἢ μᾶλλον, ἐκμετάλλευσις τῆς ἰδίας ἱστορίας, ἡ ὁποία παρεκίνησε τὸν Σολωμὸν εἰς τὸ πασίγνωστον ποίημά του.

Ὁ Θρασύβουλος Σταύρου γράψας μὲ τὸ ψευδώνυμον Μελικέρτης, ἐγεννήθη εἰς Μυτιλήνην καὶ ἐσπούδασε φιλολογίαν, ὑπηρέτησε δὲ ὡς καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης εἰς πολλὰς νήσους καθὼς καὶ εἰς Σμύρνην ὅπου καὶ ἐξέδωσε τὴν μοναδικὴν ποιητικὴν συλλογήν του «Δρόμοι καὶ Μονοπάτια», μὲ ποιήματα ἐντόνου λυρικοῦ συναισθηματισμοῦ. Εἰς τὸν Θρ. Σταύρου ὀφείλονται δύο ἐξαίρετοι μεταφράσεις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ: τῆς «Ἑλένης» ἐκ τοῦ δευτέρου «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε καὶ τῆς «Μαρίας Στούαρτ» τοῦ Σίλλερ. Ἔγραψεν ἐπίσης καὶ «Νεοελληνικὴν Μετρικήν».

Ὁ Βασίλης Ρώτας (1889-1977) κατορθώνει νὰ ἀντλῇ ἀπὸ τὴν νατουραλιστικὴν του διάθεσιν καὶ ἀπὸ τὴν τραχεῖαν πεῖραν τῆς ζωῆς του πλουσιώτατον λυρικὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον μεταπλάθει ἄλλοτε μὲν εἰς ἐρωτικὸν τραγούδι, ἄλλοτε δὲ εἰς εἰδύλλιον ἀλλὰ τὸ συναίσθημά του εἶναι πάντοτε ἀρρενωπὸν καὶ κάπως βίαιον. Ἐξέδωσεν ἀρκετὰς ποιητικὰς συλλογάς «Τὸ τραγούδι τῆς κουμπούρας κι ἄλλα ποιήματα», τὸ «Τραγούδι τῶν σκοτωμένων», «Ἀνοιξιάτικο Ἀγέρι» κ.ἄ. ἐφιλοτέχνησεν ἐπιτυχεστάτας μεταφράσεις τοῦ Σαίξπηρ καὶ ἔγραψε καὶ ἀρκετὰ θεατρικὰ ἔργα ὅπως τὸ «Νὰ ζῇ τὸ Μεσολλόγγι» ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὸ ἔπος τοῦ Μεσολογγίου, «Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς», «Καραγκιόζικα» κ.ἄ.

Ὁ Ὅμηρος Μπεκὲς(1889-1970) ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐνεπνεύσθη κυρίως ἀπὸ μοτίβα τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ ποιήματά του εἶναι μελωδικώτατα καὶ κατορθώνει νὰ διοχετεύῃ εἰς τὸν στίχον του τὴν ἥμερον ἡδυπάθειαν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκ τῶν ποιητικῶν

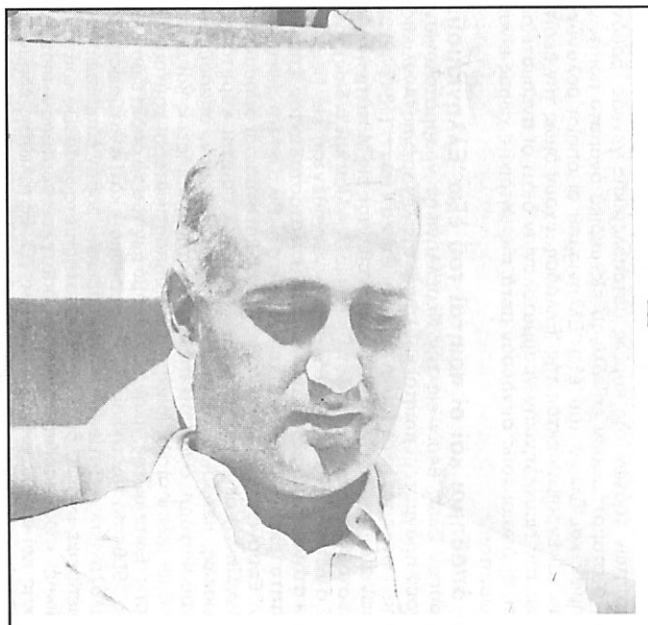

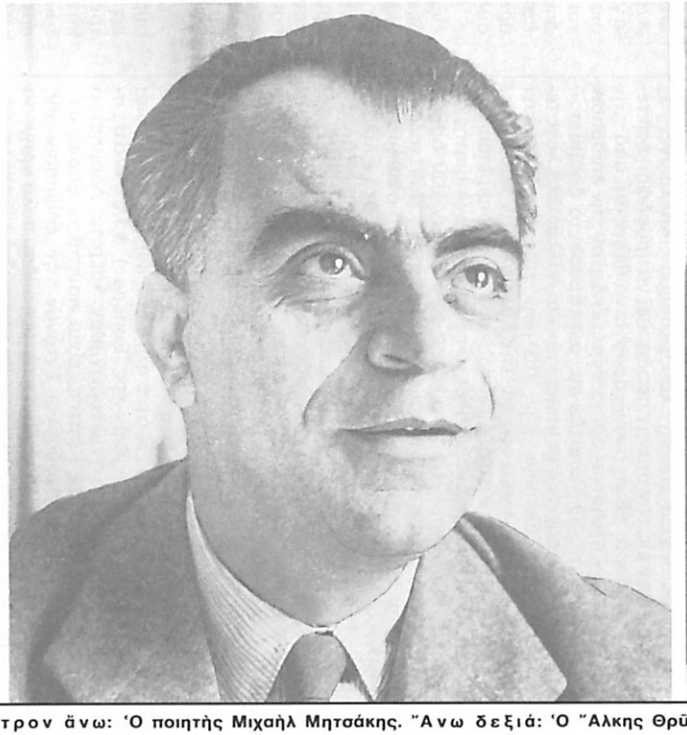
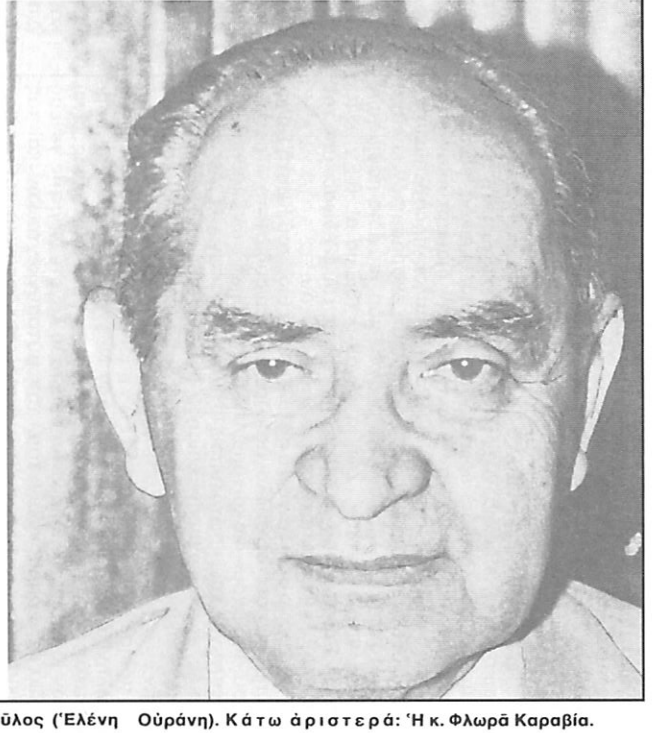

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ συγγραφεὺς Γεώργιος Θεοτοκᾶς. Κέντρον ἄνω: Ὁ ποιητὴς Μιχαὴλ Μητσάκης. Ἄνω δεξιά: Ὁ Ἄλκης Θρύλος (Ἑλένη Οὐράνη). Κάτω ἀριστερά: Ἡ κ. Φλωρᾶ Καραβία. Κέντρον κάτω: Ὁ ἱστορικὸς συγγραφεὺς Γεώργιος Ραΰσσος. Κάτω δεξιά: Ὁ δημοσιογράφος καὶ συγγραφεὺς Χρῆστος Ἀγγελομάτης.

συλλογῶν του ἀναφέρομεν «Ρίμες καὶ Ρυθμοί», «Βιβλίο Α'», «Ὁ πανηγυρικὸς τῆς ἀγάπης» κ.ἄ. Ὁ Μπεκὲς συνειργάσθη ἐνωρίτατα εἰς πολλὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐξέδωκεν εἰς ἔμμετρον μετάφρασιν τὸν «Πέερ Γκύντ» τοῦ Ἴψεν διδαχθέντα ἀπὸ σκηνῆς τοῦ «Ἐθνικοῦ Θεάτρου».

Ὁ Ἰωσὴφ Ραφτόπουλος (1890-1923) ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι διὰ νὰ φθάση εἰς τὴν κοινωνικὴν ποίησιν. Κατ' ἀρχὰς εἰδυλλιακός, ἐρωτικὸς καὶ φυσιολατρικός, ἐξειλίχθη εἰς ποιητὴν ἀπηχοῦντα τὴν ἐπαναστατικὴν διαμαρτυρίαν κατὰ τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων. Ὁ Ραφτόπουλος προσβληθεὶς ἐκ φυματιώσεως ἀπεβίωσε νέος, πρὶν ἀκόμη ἐκφράση τὸν καλύτερον ἑαυτόν του. Ἐξέδωσεν ἕξι ὀλιγοσέλιδα τευχίδια ποιημάτων ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Ζωὴ κι' Ἀγάπη» (βιβλίο α', β', γ' κλπ.) μετὰ τὸν θάνατόν του δὲ φίλος τῆς τέχνης του ἐξέδωσεν ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαλεχτὰ» ἀπάνθισμα τοῦ ἔργου του.

Ὁ Λέανδρος Παλαμᾶς (1891-1958) υἱὸς τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ ἐδημοσίευσε τὰς συλλογὰς «Πρῶτα Τραγούδια», τὰ «Τραγούδια τοῦ Λοριάνου» διακρινόμενα διὰ τὸ λυρικόν των αἴσθημα καὶ τὴν ἐπιτυχῆ καὶ πρωτότυπον στιχουργίαν των. Ὁ Λέανδρος Παλαμᾶς ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης, ὄχι συστηματικῶς ὅμως, τὸ κριτικὸν δοκίμιον γράψας διὰ τοὺς Ι. Γρυπάρην καὶ Ἴωνα Δραγούμην.

Ἡ ποίησις τοῦ Τ.Κ.Παπατζώνη (1894-1976) ἔφερεν εἰς τὸν Νεοελληνικὸν λυρισμὸν μίαν πνοὴν Νεοχριστιανισμοῦ καὶ θρησκευτικότητος ἡ ὁποία ἄλλοτε ἔλειπεν. Ὁ Παπατζώνης εἶναι μᾶλλον ἰδιότυπος. Διακρίνεται ἀπὸ τοὺς λογοτέχνας τῆς γενεᾶς του διὰ τὴν ἀπομόνωσίν του, τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν καὶ τὰς μυστικιστικάς του τάσεις. Ἡ γλῶσσα του, δημοτικὴ κατ' οὐσίαν συνάπτει ἄπειρα δάνεια ἀπὸ τὴν καθαρεύουσαν. Καλλιεργεῖ τὸν ἐλεύθερον στίχον εἰς τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ προσδώση ἐσωτερικὴν μᾶλλον παρὰ ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν, θέλγεται ἀπὸ τὴν ἐντελῶς νεωτέραν ποίησιν ἡ ὁποία φέρει ἔκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. Ὁ Παπατζώνης μετέφρασε τὸ δρᾶμα τοῦ Πὼλ Κλωντέλ: «Κλῆρος τοῦ μεσημεριοῦ» καὶ πολλὰ ἄλλα λογοτεχνήματα ἀπὸ τὴν Γαλλικήν, τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Ἱσπανικὴν λογοτεχνίαν . Προσκολλημένος εἰς τὴν Χριστιανικὴν παράδοσιν εἶναι ὁ Γεώργιος Δούρας, ὁ ὁποῖος, σύγχρονος περίπου τοῦ Παπατζώνη, ἐμφανίζεται ἀνεπιφυλάκτως θρησκευτικὸς ποιητὴς μὲ μυστικιστικὰς ἐξάρσεις. Ἡ ρητορικότης τῶν στίχων τοῦ Δούρα δὲν εἶναι ἄτονος καὶ ἀντιπαθής καὶ ὁ ἀναγνώστης αἰσθάνεται τὴν γνησίαν πίστην τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ αἰσθήματός του. (Συλλογαί: «Ἅη Γιώργης», «Ὀχτὼ τραγούδια στὸν Χριστὸ Βασιλέα», «Τραγούδια τῆς Σιών», «Τραγούδια τῆς Ζωῆς», «Δόξα», «Δέκα τραγούδια τῆς ἐλπίδας», «Καρπὸς χειλέων», «Αἶνοι», «Ἱερά»). Χριστιανικὴν διάθεσιν ἀλλὰ μὲ ἔντονον ἀρχαιολατρείαν καὶ μὲ μεγαλοστομίαν ἐμφανίζει καὶ ὁ Τάκης Μπαρλᾶς, εἰς μερικὰ ποιήματά του δημοσιευθέντα εἰς περιοδικά. Ὁ ποιητὴς αὐτὸς ἔχει ἐπίσης δώσει ἐπιτυχεῖς μεταφράσεις τοῦ Καρόλου Μπωντλαίρ.

Ὁ Κλέων Παράσχος (1894-1964), ὁ Λέων Κουκούλας (1894-1967), ὁ Λῖνος Καρζῆς, ὁ Πάνος Ταγκόπουλος (1895-1931), ὁ Στέφανος Μόρφης ἀλλὰ καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι ὅπως Χρ. Εὐελπίδης (ψευδύνυμον Χρ. Ἕσπερος), ὁ Μ. Ἀναστασίου, ὁ Κ. Ἀθανασιάδης(ψευδώνυμον Λαέρτης Λάρμης), ὁ Λευτέρης Ἀλεξίου ἐκ Κρήτης, εἶναι ποιηταὶ οἱ ὁποῖοι φέρουν, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι ἔντονον τὴν ἐπίδρασιν τῆς Παλαμικῆς ποιήσεως εἰς τὰ πρῶτα των τραγούδια, πολὺ γρήγορα ὅμως ἔχουν λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ αὐτὴν διὰ νὰ ἀκολουθήσουν ἕκαστος ἰδίους λυρικοὺς δρόμους. Ὁ Κλέων Παράσχος θρεμμένος μὲ τὴν Γαλλικὴν ποίησιν, μεταφραστὴς τοῦ Μπωντλαίρ, ἔγραψε κυρίως εἰς ἀνομοιοκατάληκτον δεκαπεντασύλλαβον καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ζωηρὰν ἡδυπάθειαν καλυπτομένην ἐνίοτε ἀπὸ φυσιολατρικὸν αἰσθησιασμὸν καὶ νοσταλγικὴν ἀνάκλησιν. Ἠσχολήθη ἐπίσης καὶ μὲ τὸ δοκίμιον καὶ τὴν κριτικὴν ἐκδώσας ἀρκετὰ βιβλία εἰς τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσε τὴν κατεσπαρμένην εἰς περιοδικὰ κριτικὴν ἐργασίαν του. Ὁ Λ. Κουκούλας λυρικός, αἰσθηματολόγος, ἐπηρεάζεται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς νεοσυμβολικοὺς χρησιμοποιῶν ὅμως εἰς τὴν ποίησίν του πολλὰ νεοκλασσικὰ στοιχεῖα. Ὁ Λῖνος Καρζῆς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ Ἑλληνολάτρης ποιητὴς ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ ὑποτάξη ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἔμπνευσίν του εἰς πηγὰς γνησίως Ἑλληνικὰς προσδώσας εἰς τὸν στίχον του αὐστηρὰν λιτότητα συνυφασμένην μὲ μίαν ἔφεσιν πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀνυψώσεως. Ὁ Καρζῆς ἔχει ἀφιερωθῆ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας γενόμενος ἱδρυτὴς τοῦ «Θυμελικοῦ θιάσου», καὶ ἀναβιβάσας ἀρκετὰ ἀρχαῖα δράματα.

Ὁ Στέφανος Μόρφης ἐπεδόθη εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ σονέττου εἰς τὸ ὁποῖον δίδει τόνον λυρικῆς ἀφηγήσεως χωρὶς μεγάλας ὑποκειμενικὰς ἐξάρσεις. («Σονέττα» α' καὶ β' σειρά). Ἐντόνως φυσιολατρικὴ εἶναι ἡ ποίησις τοῦ Χρ. Εὐελπίδη (Συλλογή: «Σκίτσα») καὶ λυρικώτατα αἰσθηματικὴ τοῦ Μ. Ἀναστασίου ἀφοσιωθέντος τοὺς τελευταίους καιροὺς εἰς μεταφράσεις κλασσικῶν, ἐρωτικὴ τοῦ Κ. Ἀθανασιάδη (Συλλογαί: «Ἐρωτικὰ τραγούδια», «Τραγούδια τοῦ Σύθαμπου»). Μουσικωτάτη, ὑποβλητικὴ καὶ μὲ ρωμαλέον λυρισμὸν ἐμφανίζεται ἡ ποίησις τοῦ Λευτέρη Ἀλεξίου (Συλλογαί: «Σονέττα», «Μπαγκατέλλες», «Ἀνάγλυφα καὶ Σύμβολα» κ.ἄ.).

Ὁ Πάνος Δ. Ταγκόπουλος (1895-1931), υἱὸς τοῦ Δημ. Ταγκοπούλου ἱδρυτοῦ τοῦ «Νουμᾶ», τοῦ ὁποίου ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἀνέλαβε καὶ τὴν διεύθυνσιν, ὑπῆρξε ποιητὴς καὶ πεζογράφος, λυρικώτατος, μὲ φανερὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀγγλικῆς ποιήσεως τὴν ὁποίαν εἰδικῶς ἐμελέτησεν. Ἐκ τῶν ποιητικῶν του ἔργων ἀναφέρομεν: «Δροσοσταλίδες», «Λυρικά», «Γυρίσματα στὸ ξέφωτο» κ.ἄ. Ὁ Ταγκόπουλος ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης τὸ λυρικὸν πεζοτράγουδον, εἶδος τὸ ὁποῖον ἐξαιρέσει τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου καὶ τοῦ Νικ. Νικολαΐδου τοῦ Κυπρίου, δὲν ἐκαλλιεργήθη ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν.

Ποιηταὶ τῆς ἰδίας γενεᾶς, μὲ κοινὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφετηρίαν, ὑφιστάμενοι τὴν ἐπήρειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς Παλαμικῆς παραδόσεως ἐκ τῆς ὁποίας, ὅπως ἐλέχθη, ἀργὰ ἢ γρήγορα ἀπομακρύνονται, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ξένων ποιητικῶν ρευμάτων τὰ ὁποῖα εἰσέβαλον εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ζωὴν τῆς χώρας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφερθοῦν πολλοὶ διότι πολλοὶ εἶναι ὅσοι εἰς τὴν πρώτην πνευματικὴν των ἐκδήλωσιν ἐνεφανίσθησαν ὡς ποιηταὶ διὰ νὰ τραποῦν εἴτε εἰς ἄλλους τομεῖς φιλολογικῆς δράσεως εἴτε εἰς πρακτικώτερα ἐπαγγέλματα, παραμελήσαντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν ποίησιν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικοὶ οἱ ὁποῖοι μολονότι ἀπερροφήθησαν ἀπὸ τὴν δημοσιογραφίαν ἢ ἀφοσιωθέντες εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποίαν ἐσπούδασαν, ἠσχολήθησαν καὶ μὲ τὴν ποίησιν ἔστω καὶ κατ' ἀραιὰ διαστήματα ὅπως οἱ Μανώλης Μαγκάκης, (1891-1918), ὁ ὁποῖος διεκρίθη ἰδίως διὰ τὰς μεταφράσεις του ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς ποιήσεως ἀποδώσας ἐπιτυχῶς καὶ τὰ περίφημα σονέττα τοῦ Σαίξπηρ, Χρ. Γερογιάννης, Μ. Δαμιράλης, Γιάννης Οἰκονομίδης, Δ. Δημακόπουλος, Λαίλιος Καρακάσης, Κώστας Κόντος, Γιάννης Μαιναλιώτης, Φ. Μιχαλόπουλος, Σπ. Παναγιωτόπουλος, Ἀνδρ. Παπαδόπουλος (Σύλβιος), Γιάννης Στογιάννης, Ι. Τσιμπιδάρος (Γ. Φτέρης), Κ.Δ. Καραβίδας διακρινόμενος διὰ τὰ Δωρικῆς λιτότητος ποιήματά του καὶ ἀρκετοὶ ἀκόμη μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Κλεαρέτη Δίπλα Μαλάμου, ἡ Δώρα Μοάτσου-Βάρναλη κ.ἄ. ἀνήκουν εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν καὶ ἐτροφοδότησαν τὰς σελίδας τῶν φιλολογικῶν περιοδικῶν, ἐνῶ ἀρκετοὶ ἐξ αὐτῶν, ἂν ὄχι οἱ περισσότεροι, ἐξέδωσαν καὶ ποιητικὰς συλλογὰς ἐπαινεθείσας ὑπὸ κριτικῆς.

Οἱ ποιηταὶ οὗτοι, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἐνεφανίσθησαν, ἄλλοι ἐνωρίτερον ἄλλοι ἀργότερον, μεταξὺ τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸ δὲ μεγαλύτερον καὶ ὡριμώτερον ἄλλωστε μέρος τοῦ ἔργου των ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὰ μεταπολεμικὰ ἔτη. Ἐν τούτοις ἡ μεταπολεμικὴ ψυχολογία θὰ τοὺς ἐγγίση κατ' ἄλλον τρόπον ἢ τοὺς ὅλως νεωτάτους. Θὰ τοὺς ἐγγίση ὡς προέκτασις τοῦ ἰδεολογικοῦ ρεύματος ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ ποιητὰς νέους, μὲ ἀνησυχίας βαθυτέρας, ἐπιδράσεις πολυτρόπους καὶ ἐπιδιώξεις ριζοσπαστικὰς εἰς τὴν ποίησιν τόσον ὡς πρὸς τὴν μορφήν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ ἰδεολογικὸν αὐτῆς περιεχόμενον. Ὁ ρωμαντισμός, οἱασδήποτε μορφὰς καὶ ἂν ἐπῆρεν ἔχει ρίζας ἀρκετὰς ἰσχυρὰς εἰς τὸν τόπον, παράδοσιν ἑδραίαν καὶ ἡ σφραγίς του εἰς τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τῆς γενεᾶς αὐτῆς παραμένει ἀνεξάλειπτος. Ἡ κυριαρχοῦσα πεσσιμιστικὴ διάθεσις, δημιουργοῦσα μίαν κλειστὴν ὑποκειμενικὴν ποίησιν, θὰ ὑποχωρήση εἰς μερικοὺς ἐνώπιον ἄλλων κυριαρχικωτέρων αἰτημάτων τῆς τρεχούσης ζωῆς, ἐνῶ ἄλλοι προικισμένοι μὲ βαρυτέραν ἰδεολογικὴν ἀποσκευὴν θὰ προχωρήσουν καὶ θὰ δώσουν τὰς χεῖρας εἰς τοὺς πρωτοπόρους τῆς νεωτέρας γενεᾶς, ὅπως θὰ εἴδωμεν κατωτέρω.

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν συνοπτικὴν ἔρευναν τοῦ ἔργου, τῶν ποιητῶν τούτων τῆς κυρίως μεταπολεμικῆς γενεᾶς, ὀρθὸν εἶναι νὰ σταματήσωμεν ἐπ' ὀλίγου εἰς μερικὰ ὀνόματα ποιητῶν ἀποδήμων καὶ ἄλλων τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ οἱ ὁποῖοι μολονότι ἔζησαν καὶ ἔγραψαν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἔχουν ὅμως τὴν θέσιν των εἰς τὴν Νεοελληνικὴν γραμματολογίαν διότι οἱ πνευματικοὶ δεσμοί, οἱ ὁποῖοι τοὺς συνδέουν μετὰ τῆς μητρικῆς χώρας εἶναι ἀδιαχώριστοι.

Οἱ ἀπόδημοι καὶ οἱ ποιηταὶ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ. Ἰδιάζουσαν ὅλως θέσιν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν γραμματολογίαν κατέχουν πράγματι οἱ ποιηταὶ καὶ λόγιοι τῆς λεγομένης Ἀγγλικῆς Σχολῆς. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀργύρη Ἐφταλιώτη (1849-1923) (ψευδώνυμον τοῦ Κλ. Μιχαηλίδου γεννηθέντος εἰς Μυτιλήνην καὶ ἐγκατεσταθέντος ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς Ἀγγλίαν καὶ Ἰνδίας),τοῦ Ἀλεξάνδρου Πάλλη (1854-1936), γεννηθέντος εἰς Πειραιᾶ ἀλλὰ καταγομένου ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ἐγκατασταθέντος ἐπίσης ἐνωρίτατα εἰς Ἀγγλίαν καὶ τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ (ψευδώνυμον Ἑρμονας 1879-1941) γεννηθέντος καὶ σταδιοδρομήσαντος εἰς Ἀγγλίαν. Καὶ οἱ τρεῖς εἶναι λόγιοι καὶ ποιηταὶ εὐρυτάτης μορφώσεως, θερμοί, φανατικοὶ κυριολεκτικώτερον, ὀπαδοὶ τοῦ Ἰωάννου Ψυχάρη, ἀρχηγοῦ τῆς δημοτιστικῆς ποιήσεως καὶ ἐνίοτε, οἱ δύο τελευταῖοι κυρίως, καὶ ριζοσπαστικώτεροι τούτου. Ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης, πλὴν τῶν ποιημάτων του τὰ ὁποῖα εἶδον τὸ φῶς τὸ 1909 ὑπὸ τὸν τίτλον «Παλαιοὶ σκοποὶ» κατ' ἀνατύπωσιν ἐκ τῆς φιλολογικῆς «Ἑστίας» ὅπου διὰ πρώτην φορὰν ἐδημοσιεύθησαν διέπρεψε κυρίως διὰ τῆς θαυμαστῆς μεταφράσεώς του τῆς Ὁμηρικῆς «Ὀδυσσείας» ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πρότυπον πιστῆς, μουσικῆς καὶ φιλολογικῆς ἀποδόσεως. Ὁ Ἐφταλιώτης ἐδημοσίευσεν ἐπίσης σειρὰν ἠθογραφικῶν διηγημάτων μὲ τὸν τίτλον

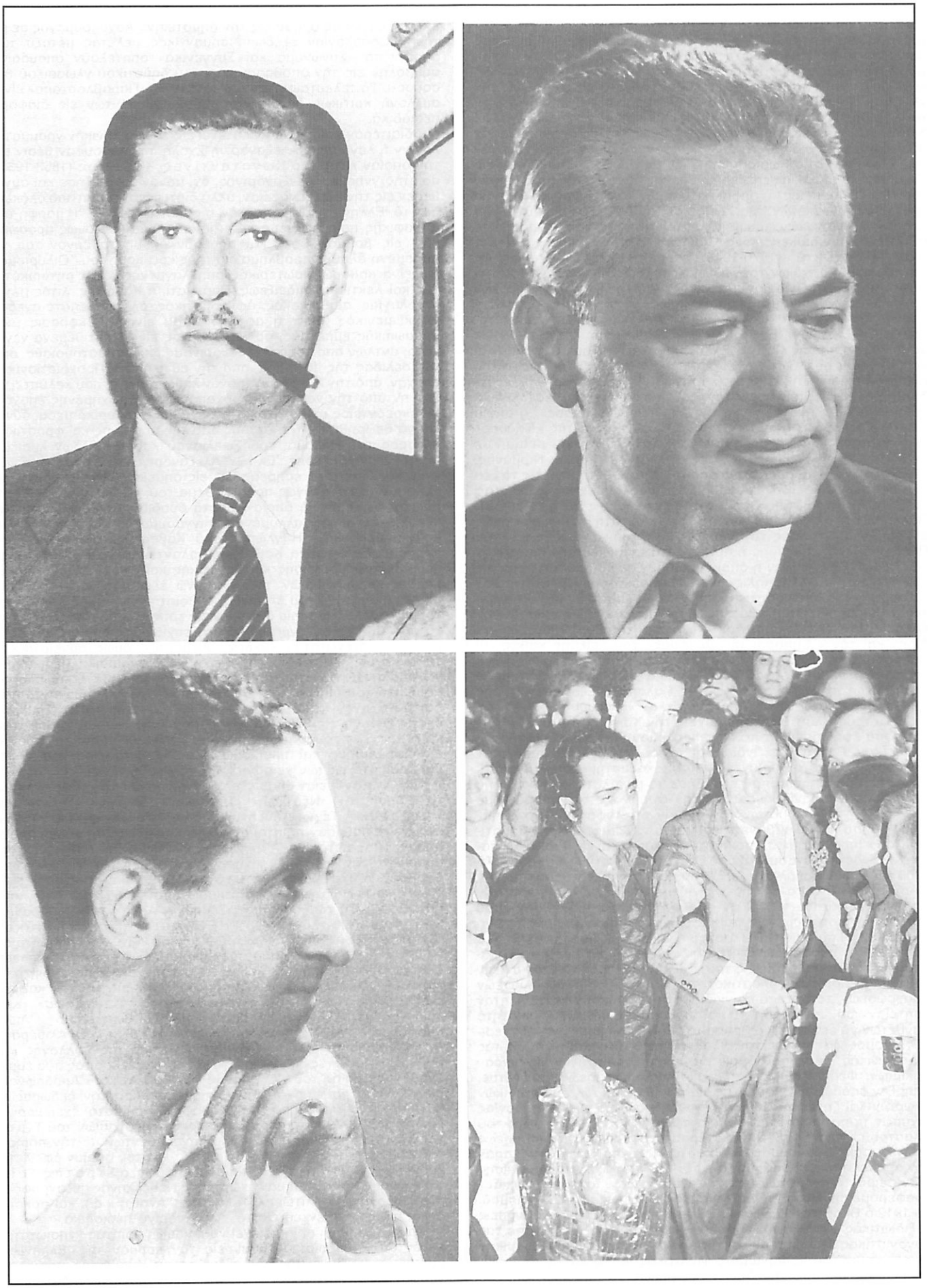

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ συγγραφεὺς Μ. Καραγάτσης. Ἄνω δεξιά: Ὁ λογοτέχνης Μιχαὴλ Περάνθης. Κάτω ἀριστερά: Ὁ λογοτέχνης καὶ ἀκαδημαϊκὸς Δ. Πετσάλης. Κάτω δεξιά: Ὁ ποιητὴς καὶ συγγραφεὺς Μενέλαος Λουντέμης, ὑποβασταζόμενος ὑπὸ φίλων του ὅταν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας.

«Νησιώτικες 'Ιστορίες» ὅπου θαυμασίως ἀπεικονίζεται ἡ ζωὴ τοῦ λαοῦ μας καὶ τὶς «Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου» ὅπου ὁλοκληρώνεται ἡ βαθεῖα πίστις καὶ ἡ ἀνησυχία του διὰ τὰ προβλήματα τῆς πατρίδος του. 'Ο 'Εφταλιώτης, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἐκ τῶν συναδέλφων καὶ συνοδοιπόρων του τῆς «'Αγγλικῆς σχολῆς», κινούμενος ἀπὸ τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ ἔθνος του πρέπει νὰ εὕρῃ εἰς τὴν γλῶσσαν του περισσότερα πνευματικὰ μέσα διὰ τὴν πολιτιστικήν του ἄνοδον μὲ βάσιν τὴν πηγαίαν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἔγραψε διαφόρους ἱστορικὰς μονογραφίας, καθὼς καὶ τὴν προκαλέσασαν θόρυβον τόσον διὰ τὸν τίτλον της ὅσον καὶ διὰ τὸ περιεχόμενόν της «'Ιστορίαν τῆς Ρωμιοσύνης». 'Ο 'Εφταλιώτης ἀπεβίωσεν εἰς 'Αντίμπες τῆς Γαλλίας ἐπεξεργαζόμενος πάντοτε τὴν μετάφρασίν του τῆς «'Οδυσσείας» ἡ ὁποία καὶ ὑπῆρξε καὶ ἡ μοναδικὴ ἀσχολία τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς του. 'Η μετάφρασις αὐτὴ ἔχει περατωθῆ πλὴν τῶν τριῶν τελευταίων ραψωδιῶν, τὰς ὁποίας συνεπλήρωσεν διακεκριμένος ποιητὴς καὶ μεταφραστὴς ὁ Νικόλαος Πορφύτης (1870-1943), ὁ ὁποῖος διέπρεψε κυρίως ὡς μεταφραστὴς ἀρχαίων τραγωδιῶν κατορθώσας νὰ συσχετίσῃ τὴν ἀρχαίαν πρὸς τὴν νέαν ρυθμοποιίαν, γνώστης ὅσον ἐλάχιστοι τῶν ἀρχαίων μέτρων. Τὸ μεταφραστικὸν ἔργον του ἐκ τῆς 'Ιταλικῆς, 'Ισπανικῆς, 'Αγγλικῆς καὶ Γαλλικῆς φιλολογίας εἶναι ὀγκωδέστατον καὶ ἐπιβλητικόν. Ἔχων βαθείας γνώσεις μουσικῆς κατώρθωσε νὰ ἀποδώσῃ πιστῶς εἰς τὴν 'Ελληνικὴν κατὰ μουσικὸν γράμμα καὶ κατ' ἔννοιαν πολλὰ ἔργα ξένης λυρικῆς μουσικῆς. 'Ο Πορφύτης ἔγραψεν ἐπίσης τὴν ἔμμετρον τραγωδίαν «Ροδόπη». 'Ο 'Αλέξανδρος Πάλλης κατέκτησεν τὴν δόξαν του εἰς τὰ νεοελληνικὰ γράμματα διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς 'Ομηρικῆς «'Ιλιάδος», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀληθῆ ἀναδημιουργίαν. 'Ο Πάλλης διά τῆς «'Ιλιάδος» «ἐπλούτισε, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, τὴν Νεοελληνικὴν ποίησιν μὲ ἕνα νέον ἡρωϊκὸν ἔπος» ἔγραφεν ἄλλοτε ὁ Παῦλος Νιρβάνας. «Παρ' ὅτι δὲν εἶναι μία παλαιὰ ἐποποιΐα, τοποθετημένη εἰς τὰ νέα πλαίσια, τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, ἐξακολουθεῖ παρ' ὅλα ταῦτα νὰ μένῃ ἡ «'Ιλιὰς» τοῦ 'Ομήρου». 'Η μετάφρασις αὐτὴ τοῦ 'Αλεξ. Πάλλη εἶναι ἀληθῶς ἀρτιωτάτη, μουσικωτάτη καὶ ἐξαιρετικῶς ἐναρμονιζομένη πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ 'Ομηρικοῦ ἔπους. Εἰς τὸν Πάλλην ὀφείλεται ἐπίσης ἡ πρώτη μετάφρασις εἰς τὴν δημοτικὴν τῶν 'Ιερῶν Εὐαγγελίων ἡ ὁποία ὅταν ἤρχισε νὰ δημοσιεύεται εἰς τὴν ἐφημερίδα «'Ακρόπολις» τὸ 1901 προεκάλεσε τὴν φοιτητικὴν ἐξέγερσιν καὶ αἱματηρὰς σκηνάς, γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Εὐαγγελικά» (βλέπε λέξιν). 'Ο Πάλλης πλὴν τῆς ἄλλης μεταφραστικῆς ἐργασίας του (μετέφρασε τὸν «Κύκλωπα» τοῦ Εὐριπίδου, Θουκυδίδην καὶ τὸν «Ἔμποροι τῆς Βενετίας» τοῦ Σαίξπηρ καθὼς καὶ μέρος τῆς «Κριτικῆς τοῦ ἀδόλου λογισμοῦ» τοῦ Κάντ), μᾶς ἔδωσε καὶ τὰ περίφημα «Τραγούδια γιὰ παιδιά», διὰ τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ἐπαινετικωτάτους λόγου ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. 'Εξέδωσεν ἐπίσης ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις ὑπὸ τὸν τίτλον «Μπρουσός».

'Ο Πέτρος Βλαστὸς ἐγεννήθη εἰς τὴν Καλκούτταν τῶν 'Ινδιῶν καὶ ἀφοῦ ἐφοίτησεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν εἰργάσθη εἰς τὸν οἶκον Ράλλη εἰς 'Ινδία καὶ μετὰ δεκαεξαετῆ εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν ἐγένετο διευθυντὴς τοῦ ὑποκαταστήματος τοῦ αὐτοῦ οἴκου εἰς Λίβερπουλ ὅπου καὶ ἔζησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του. Ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰ γράμματα μὲ μίαν συλλογὴν ποιημάτων τὴν ὁποίαν ἐτιτλοφόρει «Τῆς Ζωῆς» (1904), ὅπου περιελαμβάνετο καὶ μία μετάφρασις εἰς τὴν δημοτικὴν τοῦ «'Ιππολύτου». Τὰ ποιήματά του, σονέττα εἰς ἀνομοιοκαταλήκτους δεκαπεντασυλλάβους, ἔκαμαν ἀρκετὴν αἴσθησιν. Τὸ 1905 ἐξέδωσεν καὶ ἄλλην συλλογὴν ποιημάτων τιτλοφορουμένην «'Αργώ» μὲ σονέττα ἐπίσης τῆς αὐτῆς μορφῆς. 'Υπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἐξέδωσε τὸ 1921 μίαν συλλογὴν περιλαμβάνουσαν ὁμοῦ μετὰ τῶν προηγουμένων ποιημάτων του καὶ ἄλλα μακρόστιχα ἀνέκδοτα. 'Η ποίησις τοῦ Βλαστοῦ εἶναι κυρίως νοοκρατική, ἀλλὰ μὲ εἰκονικὴν παραστατικότητα. 'Η ζωγραφικὴ ἀντίληψις τοῦ Βλαστοῦ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἔξω κόσμου προικίζει τὸν στίχον του μὲ ἐξαιρετικὴν πλαστικότητα. Τὸ χρῶμα, ἡ ποικιλία τῶν ἀποχρώσεων, τὸ φῶς, τὰ παιγνιδίσματά του ἀσκοῦν ἀκατανίκητον γοητείαν ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ προσπαθεῖ μὲ πληθωρικότητα συνθέτων νὰ ἐκφράσῃ τὸ θέαμα τὸ ὁποῖον τοῦ παρέχει ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος. 'Η ποίησις τοῦ Βλαστοῦ πειθαρχεῖ καὶ αὐτὴ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ὁ ποιητὴς ἀνέπτυξεν εἰς σειρὰν δοκιμίων. Φέρει ἔκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Νίτσε, ὑπῆρξεν ὀπαδὸς καὶ εἰσηγητὴς εἰς τὴν 'Ελλάδα τῶν εὐγονιστικῶν θεωριῶν καὶ ζητεῖ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν διὰ τῆς δημιουργίας ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων. Οὐσία φιλοσοφικὴ τῆς ποιήσεως τοῦ Βλαστοῦ εἶναι ὁ ἀγών. 'Ο ἄνευ τέρματος καὶ ἄνευ ἀνταποδόσεως ἀγών. Διαρκὴς ὑπέρβασις τοῦ ἑαυτοῦ μας διὰ μόνην τὴν χαρὰν τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ μόχθος αὐτός. 'Ο Βλαστὸς ἐξέδωσεν ἐπίσης μίαν σειρὰν διηγημάτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Στὸν ἴσκιο τῆς συκιᾶς» ἀναφερομένην εἰς πέντε διακεκριμένας ἐποχὰς τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Τὸ 1912 ὁ Βλαστὸς ἐξέδωσε τὰ «Κριτικὰ Ταξίδια» του, ἀναμνήσεις ταξιδιωτικὰς μετὰ κριτικῶν ἄρθρων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνέπτυσσε τὰς εὐγονιστικὰς θεωρίας του καὶ τὰς ἀπόψεις του διὰ μίαν δυναμικὴν ἀναγέννησιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Φανατικός, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι δύο, ὀπαδὸς τῆς δημοτικῆς θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅπως ὁ Πάλλης καὶ ὁ 'Εφταλιώτης, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἠμπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ συνθετώτερα διανοήματα καὶ ὅτι εἶναι πλουσία εἰς ὑλικὸν διὰ νὰ ἀποδώσῃ ἐπιστημονικοὺς ὅρους, μετέφρασεν ἐκ τοῦ 'Αγγλικοῦ μίαν «Φυσικήν», εἰς τὴν ὁποίαν προσεπάθησεν-ἂν καὶ μὲ κάποιας ὑπερβολὰς - νὰ ἀποδώσῃ διὰ πρώτην φορὰν ἐπιστημονικοὺς ὅρους εἰς τὴν δημοτικήν. 'Ασχολούμενος δὲ μὲ τὴν γλωσσολογίαν ἐξέδωσε σημαντικὰς μελέτας μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ «Συνώνυμα καὶ Συγγενικὰ» ἀποτελοῦν σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἀποθησαύρισιν τοῦ δημοτικοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ. Τὸ τελευταῖον του βιβλίον (1973) «Παραβλάσταρα» εἶναι συλλογὴ κριτικῶν δοκιμίων του δημοσιευθέντων εἰς διάφορα περιοδικά.

'Ιδιαιτέραν ἐπίσης θέσιν κατέχει εἰς τὴν 'Ελληνικὴν γραμματολογίαν ἡ λεγομένη 'Αλεξανδρινὴ Σχολή, πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν κατέχει ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης (1863-1933), ποιητὴς γνησίως 'Αλεξανδρινός, ὄχι μόνον διότι ἔζησε καὶ συνέθεσεν εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν, ἀλλὰ διότι ἐνεπνεύσθη ἀπὸ ὁλόκληρον τὸ 'Ελληνιστικὸν παρελθὸν τῆς πόλεως αὐτῆς. 'Η μορφὴ τῆς Καβαφικῆς ποιήσεως ἐμφανίζει ἰδιορρυθμίαν ἐντόνως προσωπικήν, εἰς βαθμὸν ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ ἔργον του νὰ παραμένῃ ἀληθὲς πρόβλημα διὰ τοὺς κριτικούς του. 'Ο λυρισμός του εἶναι καθαρῶς ἐσωτερικός, ἀπηλλαγμένος πάσης ρητορικότητος καὶ λεκτικῆς ἐπιδείξεως. Πράγματι, ὁ Καβάφης, λιτὸς μέχρι πεζολογίας, αἰσθησιακός, ἀφηγηματικός, ἀλλ' οὐδέποτε σχεδὸν ἀντικειμενικός, διότι ἡ ἀφήγησίς του εἶναι ἡ ἔκφρασις μιᾶς προσωπικῆς ἐμπειρίας, συγκαλυμμένης εἰς τὰ ἐκτιθέμενα γεγονότα, ἀντλῶν ἀπὸ τοὺς 'Αλεξανδρινοὺς ἐπιγραμματοποιούς, ἀπὸ τὰς σελίδας τῆς 'Ιστορίας, ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν καὶ Προχριστιανικὴν ἐποχήν, ἀπὸ τὴν πλέον σύγχρονον ἐπικαιρότητα, ποὺ καλύπτει μὲ τέχνην ὑπὸ τὴν νοσταλγικὴν ἀναπόλησιν παρωχημένης ἐποχῆς. 'Ανακρεόντειος μὲ κοινότατα καὶ σχεδὸν ἀντιλυρικὰ μέσα, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἀντίποους ἀπὸ τῆς μορφικῆς καὶ φραστικῆς πλευρᾶς τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τῶν ἄλλων λυρικῶν ποιητῶν τῆς 'Ελλάδος. 'Εκ τῶν 'Αλεξανδρινῶν ἐπιγραμματοποιῶν φαίνεται βαθύτατα ἐπηρεασθεὶς εἰς σημεῖον, ὥστε ρυθμίζων τὸ λεκτικόν του ἀναλόγως πρὸς τὸ θέμα του, φθάνει μέχρις αὐστηρᾶς ἀρχαϊζούσης, ἡ ὁποία καθιστᾶ δυσδιάκριτον τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ παρεμβαλλομένου ἐπιγράμματος καὶ τῆς προσωπικῆς δημιουργίας. 'Η γλῶσσα τοῦ Καβάφη εἶναι ὄντως ὅλως ἰδιόρρυθμος, γλῶσσα Καβαφική, ταλαντευομένη μεταξὺ ἀρχαϊζούσης, καθαρευούσης καὶ δημοτικῆς καὶ ἐνίοτε προσφέρουσα κρᾶμα καὶ τῶν τριῶν τούτων. 'Ενῶ ἔζει ὁ ποιητὴς οὐδεμία ποιητικὴ συλλογὴ του ἐτυπώθη. 'Ο ποιητὴς ἐτύπωνε τὰ ποιήματά του εἰς φύλλα, τὰ ὁποῖα διένεμεν εἰς τοὺς φίλους του καὶ κατόπιν τὰ φύλλα αὐτὰ συνεγράφοντο εἰς τευχίδια, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφόρουν εἰς στενώτατον κύκλον. 'Αντιθέτως ὅμως συνειργάζετο τακτικῶς εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ 'Αλεξανδρινὰ περιοδικά, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ συνετήρει. Μετὰ θάνατον συνελέγησαν ὅλα τὰ ποιήματά του εἰς ἔκδοσιν εἰς τὴν ὁποίαν περιελαμβάνοντο ὅσα ποιήματα ἀνεγνώριζεν ὁ ποιητὴς («Ποιήματα» 1935). Σήμερον ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς δύο τόμους τὰ ποιήματά του καὶ προσφάτως (1978) εἰς ἕνα τόμον μία σειρὰ πεζῶν ἔργων του δημοσιευθέντα εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ τῆς 'Αλεξανδρείας καθὼς καὶ ἀδημοσίευτα ἐκ τῶν χειρογράφων τοῦ ποιητοῦ.

Εἰς 'Αλεξάνδρειαν ὅπου ἐξεδίδοντο περιοδικὰ ποιότητος ὅπως τὰ «Γράμματα», «Νέα Ζωή», «Σεράπειον», «'Αργώ», «Σκέψη», καὶ «'Αλεξανδρινὴ Τέχνη», ἀνεπτύχθη σημαντικὴ πνευματικὴ κίνησις καὶ ἐνεφανίσθησαν ποιηταὶ ἀξιολόγου ταλάντου οἱ ὁποῖοι προώθησαν, ὁμοῦ μετὰ τῶν 'Αθηναίων συναδέλφων των, τὴν ἐνδιαφέρουσαν αὐτὴν ἐκδοτικὴν κίνησιν. Μεταξὺ αὐτῶν πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν ὁ Παῦλος Γνευτὸς («Τὰ μαῦρα Ρόδα»), ὁ Κ.Γ. Κωνσταντινίδης μὲ τὸ ψευδώνυμον Πέτρος Μάγνης (συλλογαί: «Τὰ τραγούδια τῆς Σέμης», «'Αρχιλόχεια», «Λαδανιὲς κι' ἐρείκια», «Κυκλάμινα», ὁ Γ. Βρισιμιτζάκης, ὁ Γλαῦκος 'Αλιθέρσης ψευδώνυμον τοῦ Κυπρίου Μιχ. Χατζηδημητρίου (1907), ὁ ἀσφαλῶς περισσότερον ἐνδιαφέρων μεταξὺ τῆς πλειάδος τῶν προηγουμένων καὶ μὲ σεβαστὴν εἰς ὄγκον ποιητικὴν ἐργασίαν, ἐπιβαλλομένην διὰ τοῦ ἄδροῦ λυρισμοῦ της καὶ τῆς φιλοσοφικῆς της πνοῆς (Συλλογαί:«Γαλανὰ δαχτυλιδάκια», «Κρινάκια τοῦ Γιαλοῦ», «Οἱ ὁραματισμοὶ τοῦ 'Εωσφόρου», «'Απλῆ προσφορά», «Θερισμοὶ καὶ 'Οργώματα», καὶ ἄλλα). 'Ο 'Αλιθέρσης ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὸ διήγημα (ἐκδώσας τὰς συλλογὰς «'Ο Γυμνὸς Ἄνθρωπος», «'Αράχνες») καὶ ἐδημοσίευσε τὰς δύο ἐμμέτρους τραγωδίας του «'Ο Πύργος τῆς Βαβὲλ» καὶ «'Αροδαφνοῦσα». 'Ο 'Αλιθέρσης ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν κριτικήν, ἐκδώσας τὸ δοκίμιον «Τὸ πρόβλημα τοῦ Καβάφη». Ποιήματα ἔχει γράψει ἐπίσης καὶ ὁ γνωστότερος ἐκ τῶν κριτικῶν ἐργασιῶν του Τίμος Μαλάνος, ὁ ἐγκυρότερος τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ποίησιν τοῦ Καβάφη καὶ ὁ Μιχαὴλ Περίδης, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται καὶ μία μεγάλη κριτικὴ ἐργασία περὶ Καβάφη, ὁ Στρατῆς Τσίρκας, ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους Νεοέλληνας πεζογράφους («'Ακυβέρνητες πολιτεῖες», Τελευταία Ἄνοιξη κ.ἄ.). καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι συνεργασθέντες εἰς τὰ 'Αλεξανδρινὰ περιοδικά.

Καὶ ἡ Κυπριακὴ ποίησις ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ποιητὰς γνησιωτάτου ταλάντου, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸν κορμὸν τῆς 'Ελληνικῆς ποιήσεως. 'Ο γενάρχης τῆς εἰδικώτερον Κυπριακῆς ποιήσεως, γράψας εἰς τὴν λαλουμένην εἰς τὴν νῆσον ἰδιωματικὴν διάλεκτον, ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης (1848-1917), μέγας ἐπικολυρικός, παραμένει σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὸ εὐρὺ 'Ελληνικὸν κοινόν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν λογίων. Οὐδεμία 'Ιστορία Λογοτεχνίας τὸν ἀναφέρει μολονότι μὲ τὰ μεγαλόπνοα ἔπη του, τὰ εἰδυλλιακὰ καὶ λυρικὰ

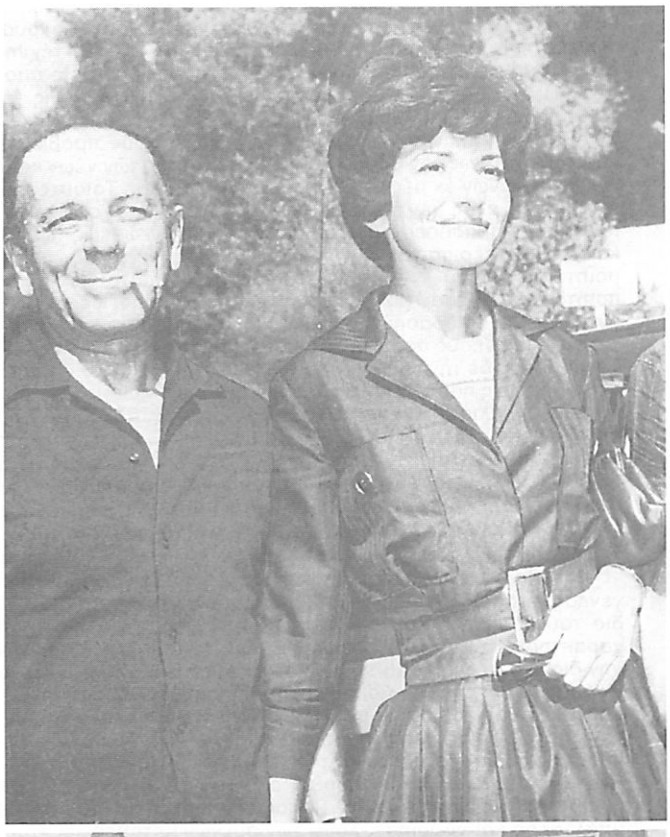

Ἄνω ἀριστερά: Ὁ διάσημος Ἕλλην ἠθοποιὸς καὶ σκηνοθέτης Ἀλέξης Μινωτῆς μὲ τὴν διάσημον ἐπίσης Ἑλληνίδα σοπράνο Μαρίαν Κάλλας. Ἄνω δεξιά: Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος μὲ τὴν ἐκλεκτὴν Ἑλληνίδα ἠθοποιὸν Ἕλλην Λαμπέτη. Κάτω ἀριστερά: Ὁ μουσικοσυνθέτης Μανώλης Καλομοίρης. Κάτω δεξιά: Ἡ Ἀθηνᾶ Ταρσούλη.

του ποιήματα καὶ τὰ σατυρικά του, ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης εἶναι προσωπικότης σημαίνουσα. Μαθητὴς τοῦ Μιχαηλίδη καὶ πάντως μιμητής του ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἔμπνευσίν του νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ τοπικὸν ἰδίωμα εἰς τὴν ποίησίν του ἀντὶ τῆς ψυχρᾶς καθαρευούσης, ὁ Δημ. Θ. Λιπέρτης (1866-1937), ὑπῆρξεν εἰδυλλιακὸς λυρικὸς ποιητὴς γνωμικὸς συνήθως, καὶ τραγουδιστὴς τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Οἱ νεώτεροι ποιηταί, πλὴν τοῦ ἀγρότου τραγουδιστοῦ Παύλου Λιασίδου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης γράφει εἰς τὸ νησιωτικὸ ἰδίωμα ἁβρότατα λυρικὰ ποιήματα, ἐνθυμίζων περισσότερον τὸν Λιπέρτην ἢ τὸν Μιχαηλίδην, γράφουν πλέον εἰς τὴν Ἑλλαδικὴν δημοτικήν, ἀποφεύγοντες καὶ ἰδιωματικὰς λέξεις εἰς τὴν ποίησίν των. Ὁ Παῦλος Βαλδασερίδης, ὁ Δημ. Δημητριάδης, ὁ Γιάννης Λεύκης, ὁ Ξ. Λυσιώτης, ὁ Χρ. Γαλατόπουλος, ὁ Ἀντ. Ἰντιᾶνος, ὁ Γιάννης Σταυρινὸς Οἰκονομίδης, ὁ Ζήνων Ρωσσίδης καὶ μερικοὶ ἄλλοι νεώτεροι (ὅπως ὁ Μᾶνος Κράλης) ἀντιπροσωπεύουν τὴν νεωτέραν Κυπριακὴν ποίησιν, τῆς ὁποίας ἄλλοι ἀξιόλογοι ἐκπρόσωποι, ὅπως ὁ Λεωνίδας Παυλίδης, ὁ Τεῦκρος Ἀνθίας, ὁ Παῦλος Κριναῖος συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν Νεοελλήνων ποιητῶν, τοὺς ὁποίους εἴδομεν ἢ θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ. Πάντως, λόγῳ τῆς μεγάλης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀναπτυχθείσης ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῆς μητρικῆς χώρας καὶ τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ, ἡ πνευματικὴ των παραγωγὴ εὑρίσκεται εἰς παράλληλον σχεδὸν πορεία μετὰ τῆς ἄλλης, τῆς κυρίως Ἑλλαδικῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ Νεοελληνικὴ ποίησις μεταξὺ δύο πολέμων. Μελετῶντας τὴν ἐξέλιξιν τῶν νεωτέρων πνευματικῶν ρευμάτων, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ἀντιμετωπίσωμεν εἴτε ὡς ὁμαλὴν συνέχειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν γενικῶν ἰδεολογικῶν ἀρχῶν τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, μὲ ἀποφασιστικὴν ἀφετηρίαν τὸ δημοτικὸν κίνημα, ἢ ἂν - ὅπως ἁρμόζει - θεωρήσωμεν ὡς βαρύνον στοιχεῖον εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξίν των τὸν πόλεμον (εἰδικῶς δὲ τοὺς πολέμους, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν μίαν ὁλόκληρον δεκαετίαν ἀπὸ 1912-1922) θὰ τὴν μελετήσωμεν κατ' ἀνάγκην μὲ ἀφετηρίαν τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν εἰς τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων ἡ παγκόσμιος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀναταραχὴ τῆς δευτέρας πρὸς τὴν τρίτην δεκαετίας. Ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τοῦ 1922, δέκα δηλαδὴ ἔτη πολεμικῶν ἀγώνων καὶ ψυχολογίας μετώπου, μὲ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ τὸ κῦμα τῆς προσφυγικῆς μεταναστεύσεως εἶναι παρένθεσις μεγάλη διὰ νὰ συγκρατηθῇ ἀνεπηρέαστος ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ τῆς λεγομένης μεσοπολέμου λογοτεχνίας. Παρ' ὅλα ταῦτα οἱ πόλεμοι δὲν ὑπῆρξαν στοιχεῖον ἀποφασιστικὸν εἰς τὴν πνευματικὴν παραγωγὴν τῶν γενεῶν, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν. Ἴσως, μάλιστα θὰ εἶχε μικροτέραν σημασίαν ἡ μεταπολεμικὴ καμπὴ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ της πλαίσια, ἂν ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος δὲν ἐγίνετο ἀφορμὴ μεγάλων μεταβολῶν - μεταβολῶν πολιτικῶν, ἠθικῶν, ἰδεολογικῶν - εἰς διεθνῆ κλίμακα καὶ ἐὰν αἱ μεταβολαὶ αὗται δὲν ἐπενήργουν καὶ ἐπὶ τῆς ἰδικῆς μας πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ἀναταραχὴ εἰς τὸ ἰδικόν μας χῶρον ὑπῆρξε μᾶλλον προέκτασις τοῦ παγκοσμίου κύματος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐλαφροτέρας μορφῆς. Δηλαδή, ἡ ἀναπτυχθεῖσα εἰς διεθνῆ κλίμακα ζύμωσις ἐπηρέασε κατὰ τὸν νόμον τῶν ἀνακλαστικῶν φαινομένων καὶ περιβάλλοντα μικρότερα, ὅπου τὰ γενεσιουργὰ αἴτια τοῦ ἰδίου περίπου πνευματικοῦ ἀναβρασμοῦ δὲν θὰ ἦσαν ἱκανὰ νὰ μεταβληθοῦν εἰς πυρῆνας γονίμου ἰδεολογικῆς ἀνησυχίας. Ἡ ἀμέσως παλαιοτέρα γενεά, ἡ γενεὰ δηλαδὴ ἡ ὁποία ἐκίνησεν ἀπὸ τὸ 1910-1914 καὶ ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε τὴν πνευματικήν της δραστηριότητα κατὰ τὴν εἰκοσαετίαν τῆς ἰδεολογικῆς ταλαντεύσεως, ἡ ὁποία μεσολαβεῖ μεταξὺ τῶν δύο πολέμων, δὲν ἐμφανίζεται, πλὴν ὡρισμένων ἐξαιρέσεων, ἰδιαιτέρως εὐαίσθητος εἰς τὰς μεταπολεμικὰς αὐτὰς ἀνησυχίας, τὰς ὁποίας θὰ ἀπηχήσῃ τόσον ὡς ἔκφρασις, ὅσον καὶ ὡς περιεχόμενον ἡ ποίησις τῶν νεωτάτων ποιητῶν μας. Καὶ μεταξὺ τούτων, τῶν κυρίως μεταπολεμικῶν ποιητῶν, τῶν ὁποίων δηλαδὴ τὸ ἔργον ἐμφανίζεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰκοσαετίας, ἡ ὁποία καλύπτει τὸ διάστημα μεταξὺ τῶν δύο πολέμων, πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀκόμη δύο κατηγορίας ἢ μᾶλλον δύο γενεάς. Τὴν γενεὰν τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ τὴν γενεὰν τῆς τετάρτης δεκαετίας, διότι αἱ διαφοραὶ αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται εἰς τὸ ἔργον τῶν ποιητῶν τῶν γενεῶν τούτων, ἐπιβάλλουν τὴν διάκρισιν. Ἡ παραγωγὴ τῶν νέων τούτων ποιητῶν συγκρινομένη μὲ τὴν ποιητικὴν παραγωγὴν τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἐμφανίζεται ἐκδήλως ὑστεροῦσα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς στερεότητος τῆς μορφῆς. Καὶ τὸ φαινόμενον δύναται εὐκόλως νὰ ἑρμηνευθεῖ. Ἡ ἀνησυχία τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία φέρει τὸν πυρετὸν τῆς ἀναζητήσεως, ἐπιδρᾷ ἀναντιρρήτως ἐπὶ τοῦ περιβλήματος τοῦ προϊόντος τῆς τέχνης. Ἡ ἰσορροπία μορφῆς καὶ περιεχομένου εὑρίσκεται εἰς διαρκῆ διατάραξιν μὲ ἄμεσον ἐκδήλωσιν τὴν ρευστότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως. Ἐν τούτοις ἡ ποίησις τῶν νέων τούτων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ πεζογραφία, δονουμένη ἀπὸ ἀνησυχίας καὶ αἰσθήματα περισσότερον σύμφωνα πρὸς τὴν τρέχουσαν πραγματικότητα, ἀπηχοῦσα τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἐποχῆς, δημιουργεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν ἐκείνην μεταξὺ γραφόντων καὶ κοινοῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν πολιτιστικὴν πρόοδον τοῦ Ἔθνους. Καὶ πράγματι ἡ ποίησις τῶν νέων αὐτῶν ποιητῶν τῆς μεσοπολέμου γενεᾶς ἀποκαλύπτει ἕνα δυναμισμόν, ὁ ὁποῖος προικίζει μὲ ζωτικότητα καὶ πνοὴν τὸ καλλιτέχνημα. Ἡ στατικότης τῆς προπολεμικῆς ἐποχῆς κατέστη ὁριστικῶς πλέον παρελθόν.

Ἐφ' ὅσον ὅμως τὸ ὀπτικὸν πεδίον γίνεται εὐρύτερον, ἀρχίζει μοιραίως νὰ τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς προσαρμογῆς πρὸς τὰ νέα δεδομένα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ἐφ' ὅσον τὸ ἰδεολογικὸν ἐπίκεντρον ἔχει μετατοπισθῇ, τὰ ἐκδηλωτικὰ μέσα θὰ ἀκολουθήσουν τὴν ρευστότητα ἐκείνην μέχρις ἀποκρυσταλλώσεως ἑνὸς σταθεροῦ αἰσθητικοῦ ἰδεώδους εἰς τὴν τέχνην. Ἡ εἰκοσαετία δὲν ὑπῆρξε βεβαίως τόσον πρόσφορος εἰς ἀποκρυστάλλωσιν αἰσθητικῶν μορφῶν, ὅπως ὑπῆρξε γόνιμος εἰς τάσεις καὶ ροπάς, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουν τὴν ἰδεολογικὴν στάσιν τῶν συγγραφέων ἀπέναντι τῶν τιθεμένων εἰς αὐτοὺς προβλημάτων καὶ ταυτοχρόνως τὸν βαθμὸν τῆς ἀφομοιώσεως τῶν νέων κοινωνικῶν δεδομένων ἐκ μέρους ἑκάστου συγγραφέως. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν συντήρησιν τῶν παλαιῶν στοιχείων τῆς ποιητικῆς παραδόσεως μὲ κάποιον τάσιν ἀνανεώσεώς των διὰ νὰ καταστοῦν περισσότερον ἐπαρκῆ εἰς τὰς νέας ἀξιώσεις τοῦ ποιητικοῦ ὑλικοῦ - καὶ τὴν τάσιν αὐτὴν διαπιστοῦμεν εἰς τοὺς ποιητὰς τῆς ἀμέσου παλαιοτέρας γενεᾶς οἱ ὁποῖοι φέρουν ἀκόμη ἔντονον τὴν ἐπίδρασιν τῆς Παλαμικῆς ποιήσεως καὶ ἐν προεκτάσει εἰς τοὺς νέους ποιητὰς τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20ου αἰῶνος - ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν γενικὴν ἐκείνην ροπὴν τῆς διαρκοῦς ἀναζητήσεως μέσα εἰς παρθένα ἐδάφη καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ροπήν, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει καὶ συγχωνεύει ὅλας τὰς νεωτάτας τάσεις, τὰς ἐκδηλωθείσας ἄλλως τε καὶ εἰς διεθνῆ κλίμακα. Τῆς τελευταίας αὐτῆς ροπῆς τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιτυχῆ, διότι οἱ ποιηταὶ εὑρίσκονται ἀκόμη, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν πειραματισμῶν, ἀλλ' ἐμφανίζουν τὴν εὐαισθησίαν τῶν νέων αὐτῶν συγγραφέων ἐνώπιον τῶν γενικῶν ρευμάτων καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς των.

Ὁ διαπρεπέστερος ἐκπρόσωπος τῆς πρώτης μεσοπολέμου γενεᾶς, ὁ ὁποῖος ἔφθασε νὰ δημιουργήσῃ «σχολὴν» (νοουμένου διὰ τοῦ ὅρου τῆς στάσεως ἐκείνης ἀπέναντι τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ φιλοσοφημένην ἀπαισιοδοξίαν, ἐκφραζομένην διὰ τόνου ρεαλισμοῦ ἢ μᾶλλον δι' ἑνὸς ρωμαντισμοῦ μεταβαπτισμένου εἰς τὸν ρεαλισμὸν καὶ μὲ κάποιαν ἀντίδρασιν πρὸς τὸν ποιητικὸν ναρκισσισμόν, μὲ στοιχεῖα σαρκασμοῦ καὶ σατύρας διὰ τὴν τραγῳδίαν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀδυναμίαν ὑπερνικήσεως τῆς νοσηρότητος αὐτῆς, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ κατ' εὐθεῖαν εἰς ἰδιότυπον μηδενισμόν), ὑπῆρξεν ὁ Κώστας Γ. Καρυωτάκης (1896-1928). Γεννηθεὶς εἰς Τρίπολιν ὑπηρετήσας ὡς δημόσιος ὑπάλληλος καὶ γνωρίσας, λόγῳ τῶν συχνῶν μεταθέσεών του, τὴν πλῆξιν τῆς ἐπαρχίας πρὶν διορισθῇ ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου Προνοίας, μετετέθη μετ' ὀλίγον εἰς Πάτρας καὶ ἀκολούθως εἰς Πρέβεζαν, διὰ νὰ κυρώσῃ μὲ τὴν ἀπεγνωσμένην πρᾶξιν τῆς αὐτοκτονίας του τὰς ἰδέας ποὺ ἐκαλλιέργησεν εἰς τὴν ποίησίν του. Ὁ πυρὴν τῆς ποιήσεως τοῦ Καρυωτάκη εἶναι ἕνας νοσηρὸς ἐγωκεντρισμὸς συνεπείᾳ τῆς ψυχικῆς του μονώσεως. Εἰς τὰ «Ἐλεγεῖα καὶ Σάτυρες» (1927) τὸ χαρακτηριστικώτερον ἐκ τῶν ἔργων του (προηγούμεναι συλλογαί: «Ὁ πόνος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πραγμάτων» 1915, «Νηπενθῆ» 1921), τὰ μὲν ἐλεγεῖα εἶναι ἕνας συγκρατημένος λυγμὸς μεστὸς ἀπὸ πικρὸν σαρκασμὸν καὶ εἰρωνείαν διὰ τὴν προσωπικὴν μοῖραν τοῦ ποιητοῦ ἐνῶ αἱ σάτυρες εἶναι ἕνας πικρὸς σατυρισμὸς τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς χωρὶς εὐρυτέραν προέκτασιν κοινωνικῆς κριτικῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ συμπτώματα τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν Καρυωτάκην εἶναι αἱ ἐνδείξεις μιᾶς ἐποχῆς ἀρνήσεως καὶ ἰδεολογικῆς παρακμῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρακμὴ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ κατάστασιν βιώσιμον δι' ἀρκετὰ ἔτη. Πράγματι δὲ ἡ σημαντικωτέρα ποιητικὴ ἐκδήλωσις τῶν νέων ποιητῶν μέχρι τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον καὶ ἡ ὁποία διαρκεῖ εἰς μικρότερον βεβαίως βαθμὸν εἰς τὸ ἔργον πολλῶν ἀντιπροσώπων τῆς μεταπολεμικῆς ποιήσεως, χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ συνοπτικοῦ ὅρου «καρυωτακισμός», διὰ τοῦ ὁποίου ὑποδηλώνεται ἡ σκεπτικιστική, παθητικὴ καὶ ἄπελπις ἐνατένισις τῆς ζωῆς ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ποιήσεως τοῦ Καρυωτάκη. Ἀκόμη καὶ τὸ λεκτικὸν τοῦ Καρυωτάκη - δημοτικὴ μὲ πολλὰ δάνεια ἀπὸ τὴν καθαρεύουσαν ὅπου ἡ σύνθεσις τῆς ποιητικῆς φράσεως ἀποδίδει πιστότερον τὴν συγκεκριμένην πραγματικὴν κατάστασιν - ἐπηρέασε τὴν ποίησιν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

Ὁ Τέλλος Ἄγρας (1899-1944), ψευδώνυμον τοῦ Ε. Ἰωάννου, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ποιητῶν ἐκείνων τῆς νέας γενεᾶς, οἱ ὁποῖοι προικισμένοι μὲ ὑπερτροφικὴν εὐαισθησίαν, γίνονται προθυμότατοι δέκται τῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐποχῆς των. Ἔχουν ὅμως συγχρόνως ἀνεπτυγμένην ἀτομικότητα διὰ νὰ ἀφομοιώνουν τὰς συγκινήσεις των καὶ νὰ τὰς ἀποτυπώνουν μὲ τὴν προσωπικὴν των σφραγίδα. Ὁ Ἄγρας, διαθέτων πλούσιον λυρικὸν αἴσθημα, πλημμυρίζων ἀμεσώτερον ἀπὸ τὴν ροὴν τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀποδίδει τὰ μικρὰ ἐπεισόδια καὶ τὰς λεπτομερείας ἐκείνας τοῦ καθημερινοῦ βίου ποὺ συνθέτουν τὸ δρᾶμα τῆς ὑπάρξεως, ἐνῶ ἕνας συμπαθὴς νοσταλγικὸς τόνος δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀνικανοποιήτου τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχήν του καὶ ἀπὸ τὰ γύρω του πράγματα. Πράγματι, ὁ Τέλλος Ἄγρας ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μᾶλλον εὐαισθήτων ποιητῶν τῆς ἐποχῆς μας. (Συλλογαί: «Τὰ βουκολικὰ καὶ τὰ ἐγκώμια», «Καθημερινές»), καλλιεργήσας συγχρόνως μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιδόσεως τὴν κριτική.

Ὁ Μιχ. Στασινόπουλος (1903), καθηγητὴς τῆς Παντείου,

ἀκαδημαϊκὸς καὶ πρῶτος πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1974, διακρίνεται διὰ τὴν ἤρεμον ποιητικήν του διάθεσιν.

Ὁ Ἰω. Μ. Παναγιωτόπουλος (1901), ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφοσιωθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κυρίως εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ βιβλίου καὶ τὸ δοκίμιον, ἐδημοσίευσε κατὰ καιροὺς λυρικὰ ποιήματα τὰ ὁποῖα παρὰ τοὺς νεωτερισμοὺς ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν νέαν μας ποίησιν ἠμποροῦν μετ' ἐπιτυχίας ν' ἀνθέξουν καὶ εἰς τὰ πλέον σύγχρονα κριτήρια. Πλοῦτος αἰσθήματος, στερεὰ μορφή, παραστατικότης εἰκόνος καὶ ἐρωτισμός, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τίποτε τὸ νοσηρὸν ἀλλ' ἐμφανίζεται ὡς ὀργανικὴ ἐκδήλωσις ὑγιοῦς αἰσθήματος. Ἐξέδωσε τὰς συλλογάς: «Τὸ βιβλίο τῆς Μιράντας», τὰ «Λυρικὰ Σχέδια» «Ἀλκυόνη» κ.ἄ. καὶ ἀνετύπωσεν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρινῆς «Νέας Ζωῆς», τὰ «Χριστιανικὰ Σχεδιάσματα». Ὁ Παναγιωτόπουλος ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὸ ἀφήγημα ἐκδώσας σειρὰν ὅλην λογοτεχνικῶν πεζογραφημάτων («Χάνς καὶ ἄλλα παζά», «Οἱ Δυὸ καὶ ἡ Νύχτα», «Χειρόγραφα τῆς Μοναξιᾶς», «Ἀστροφεγγιά», «Χαμοζωή»). Ὁ Παναγιωτόπουλος ἐκαλλιέργησεν ἐπίσης τὴν ταξιδιωτικὴν ἐντύπωσιν, ἐκδώσας τὶς «Μορφὲς τῆς Ἑλληνικῆς Γῆς» καὶ τοὺς «Ἑλληνικοὺς Ὁρίζοντες». Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν κριτικὴν τῆς ζωγραφικῆς καὶ ἐξέδωσε δίτομον «Γενικὴν Ἱστορίαν τῆς Τέχνης» καὶ ἄλλα ἔργα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐμφανίζονται καὶ οἱ Γεώργιος Σεφέρης, Γιάννης Ρίτσος, Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, Νικηφόρος Βρετάκος κ.ἄ. οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν καὶ μεταπολεμικῶς τὴν ποιητικήν των δημιουργίαν (βλέπε κατωτέρω, κεφάλαιον Μεταπολεμικὴ ποίησις).

Ἡ σατυρικὴ ποίησις. Ἡ σατυρικὴ ποίησις δὲν εὐδοκιμεῖ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα. Τὴν πραγματικὴν σάτυραν ἀνέπτυξε παλαιότερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἀνδρέας Λασκαράτος ἐκ Ληξουρίου τῆς Κεφαλληνίας (1811-1901). Ὁ Λασκαράτος ποιητὴς ἀληθινοῦ ταλάντου, λυρικὸς εἰς τὸ βάθος μᾶς ἄφησεν ἀληθινὰ ὑποδείγματα σατυρικῆς ποιήσεως μέχρις ὥρας ἀνυπέρβλητα. Βαθύτατα φιλοσοφημένος, ὀξύτατος καὶ διεισδυτικὸς παρατηρητής, ριζοσπαστικώτατος καὶ προοδευτικός, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔπαρκον ἀνιδιοτελής, ἐκαυτηρίαζε τὰ πιθηκίζοντα ἤθη τῆς μικρᾶς κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ἔζη ἐπιτυγχάνων νὰ προσδίδη εἰς τὴν σάτυράν του εὐρύτητα καὶ καθολικότητα. Ἡ γλῶσσα του δημοτικὴ μετ' ἰδιωματικῶν τύπων ἔχει χρωματικὴν ζωηρότητα. Τὰ περισσότερα σατυρικὰ τοῦ Λασκαράτου περιλαμβάνονται εἰς τὴν συλλογήν του «Στιχουργήματα Διάφορα». Ὁ Λασκαρᾶτος ἔγραψεν ἐπίσης πλεῖστα πεζὰ ἠθολογικοῦ περιεχομένου μεταξὺ τούτων δὲ καὶ τοὺς περιφήμους «Χαρακτῆρας» του. Ἦτο ἐκδότης τῆς περιφήμου σατυρικῆς ἐφημερίδος «Λύχνος» ἡ ὁποία τοῦ ἐδημιούργησε πολλὰς δυσχερείας καὶ περιπετείας. Τὸ Ληξοῦρι, ἡ πατρὶς τοῦ Λασκαράτου, μᾶς ἔδωσε τὸν δεύτερον σατυρικόν, τὸν Μικέλην Ἄβλιχον (1844-1917) μικροτέρας, βεβαίως, ἀξίας παρὰ ὁ Λασκαρᾶτος, ἀλλ' ὄχι διὰ τοῦτο καὶ μικροτέρας σημασίας διὰ τὴν Ἑλληνικὴν σατυρικὴν ποίησιν. Ἡ Ἑπτάνησος ἐνεφάνισεν ἐπίσης ἀργότερον ἕτερον σατυρικόν, τὸν Γ. Μολφέτταν, ἐκδότην τῆς εὐθυμογραφικῆς ἐφημερίδος «Ζιζάνιον».

Ὁ Γεώργιος Σουρῆς (1853-1919) ἐξέδιδεν ἐπὶ 30 συναπτὰ ἔτη τὴν σατυρικὴν ἐφημερίδα «Ρωμηὸς» εἰς τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ἐπικαιρικὴν κυρίως σάτυραν, εὐθηνῆς μορφῆς καὶ οὐσίας, διακωμωδῶν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς του μεθ' ἱκανῆς στιχουργικῆς εὐχερείας ἀλλ' ἄνευ ἴχνους πραγματικῆς ποιήσεως. Ὁ Γεώργιος Σουρῆς ὑπῆρξε πολὺ ἀγαπητὸς εἰς τὴν γενεάν του τὴν ὁποίαν ἔτερψεν ἐπὶ δεκαετίας ὁλοκλήρους, ἔζησε δὲ θορυβωδῶς, ἀλλ' ὁ θόρυβος αὐτὸς ἔμεινε μόνον εἰς τὴν ἐποχήν του. Τοῦτο διότι ἡ σάτυρά του εἶχε πολλὴν ἐπιφάνειαν ἀλλὰ βάθος ἐλάχιστον.

Ἐκ τῶν παλαιοτέρων ὁ Σοφ. Καρύδης, ὁ Κλεάνθης Τριανταφύλλου, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Σκόκος, ὁ Δημήτριος Κόκκος, ὁ Μπάμπης Ἄννινος, Τίμος Μωραϊτίνης, ἐκ τῶν νεωτέρων δὲ ὁ Νῖκος Λαΐδης (Νικολαΐδης) («Πὼλ Νὸρ») καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἐργαζόμενοι συνήθως εἰς τὴν συγγραφὴν ἐλαφρῶν θεατρικῶν ἐπιθεωρήσεων ἐκαλλιέργησαν εὐθυμογραφικὴν μᾶλλον ποίησιν, ἡ ὁποία ἂν ἀναφέρεται εἶναι διὰ νὰ σημειώσῃ τὸ κενὸν τῆς πραγματικῆς σατύρας εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν.

Η ΠΟΙΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΝ ΕΠΟΧΗΝ

Βασικὸν γνώρισμα τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ κατάργησις τῆς ὁμοιοκαταληξίας καὶ τῶν μέτρων. Μορφολογικῶς ἡ ποίησις ἔχει μεταβληθῆ ὕστερα ἀπὸ ἀλλεπαλλήλες ἀλλαγὲς αἱ ὁποῖαι πρωτοεμφανίσθησαν εἰς τοὺς «ὑπερρεαλιστὲς» τοῦ Γαλλικοῦ χώρου. Ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῶς, τὸ περιεχόμενον τῆς νέας ποιήσεως ἔχει μεταβληθεῖ, καὶ μάλιστα εἰς τὴν πυκνὴν καὶ συμβολικήν του διατύπωσιν. Οἱ πυρῆνες γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους στρέφεται ἡ μεταπολεμικὴ ποίησις εἶναι ὁ κοινωνικὸς προβληματισμός, ἡ πολιτικὴ (στρατευμένη ποίησις) ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία, ἡ μοναξιὰ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου τῆς τεχνοκρατουμένης ἐποχῆς, ἡ φιλοσοφία τοῦ πεσσιμισμοῦ, τὰ θέματα τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τὸ ἐπίκαιρο κοινωνικοπολιτικὸ γεγονὸς (δικτατορίες, τοπικοὶ πόλεμοι κ.ἄ.). Ὑπάρχουν ὅμως ἀκόμη καὶ ποιηταὶ ποὺ κλείνοντας μέσα τους τὸ ἀβρὸ σπέρμα τῆς παλαιᾶς λυρικῆς ἢ ἐπικῆς ποιήσεως, προσπαθοῦν νὰ τὸ μεταφυτεύσουν - ἄλλοτε ἐπιτυχῶς καὶ ἄλλοτε ἀνεπιτυχῶς - εἰς τὸ νέον ἔδαφος. Ὅπως ὑπάρχουν καὶ εὐαίσθητοι Ἑλληνολάτρες οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν λαμπρὲς σελίδες συγχρόνου ποιήσεως.

Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τῶν μεταπολεμικῶν ποιητῶν εὑρίσκονται: Γιῶργος Σεφέρης (1900-1971) διακριθεὶς ὡς λυρικὸς ποιητὴς καὶ βραβευθεὶς μὲ Νομπὲλ Λογοτεχνίας (1963) Γιάννης Ρίτσος (1908-) λυρικὸς ἐπίσης ποιητής. Ὀδυσσέας Ἐλύτης (1911) διακριθεὶς ὡς ὑμνητὴς τοῦ Αἰγαίου καὶ βραβευθεὶς μὲ Νόμπελ Λογοτεχνίας (1979). Ἀκολουθοῦν οἱ: Νικηφόρος Βρεττάκος, Μανόλης Ἀναγνωστάκης, Τάσος Λειβαδίτης, Τάκης Βαρβιτσιώτης, Γιῶργος Θέμελης, Μηνᾶς Δημάκης, Ζωὴ Καρέλλη, Κρίτων Ἀθανασούλης, Ἄρης Ἀλεξάνδρου, Ἄρης Δικταῖος, Δημήτρης Δούκαρης, Θ. Φραγκόπουλος, Ἕκτωρ Κακναβάτος, Χρῆστος Κουλούρης, Γιωργῆς Κότσιρας, Δημ. Παπαδίτσας, Μίλτος Σαχτούρης, Δημ. Χριστοδούλου, Τάκης Σινόπουλος, Κώστας Στεργιόπουλος, Νίκος Καρούζος, Πάνος Θασίτης, Γ. Στογιαννίδης, Φοῖβος Δέλφης, Πάνος Παναγιωτούνης, Ὄλγα Βότση, Ντίνος Χριστιανόπουλος, Νίκος Καραχάλιος, Γιάννης Δάλλας, Ἰάσων Δεπούντης, Νίκος Γκάτσος, Γιάννης Νεγρεπόντης, Φαῖδρος Μαρλᾶς, Στέλιος Γεράνης, Σαράντος Παυλέας, Ἰάσων Εὐαγγέλου, Βασίλης Λιάσκας, Μάχη Μουζάκη, Θανάσης Παπαθανασόπουλος, Λεφτέρης Ραφτόπουλος, Ἠλίας Σιμόπουλος, Στάθης Πρωταῖος, Ἀντώνιος Μάρταλης, Θανάσης Κωσταβάρας, Θανάσης Φωτιάδης, Γιῶργος Καφταντζῆς, Γιάννης Κορίδης, Ντίνος Ταξιάρχης, Γιῶργος Μετσόλης, Ἀπόστολος Μαγγανάρης, Παῦλος Κριναῖος, Νίκος Σημηριώτης, Δημοσθένης Ζαδές, Μῆτσος Λυγίζος, Βασίλης Κραψίτης, Δημ. Χαλατσᾶς, Δημήτρης Γαλάνης, Ἀλέκος Φλωράκης, Κώστας Ἐρανιώτης, Γιάννης Πατίλης, Ντίνος Βλαχογιάννης, Θωμᾶς Λαλαπᾶνος, Γ. Σταμπολῆς, Νίκος Καμβύσης, Ματθαῖος Μουντές, Στεφ. Μπολέτσης, Παν. Λευκαδίτης, Δημ. Χαλατσᾶς, Κώστας Πηγαδιώτης, Γιολάντα Πέγκλη, Μιχάλης Ἀναστασιάδης, Κώστας Ἀβραάμ, Νανὰ Ἡσαΐα, Θαν. Νίαρχος, Τάσος Ἀναγνώστου, Κώστας Λαζανᾶς, κ.ἄ.

Ἀξιόλογη ἐπίσης εἶναι ἡ ποιητικὴ προσφορὰ τῶν Κυπρίων ποιητῶν, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ: Κώστας Μόντης, Γλαῦκος Ἀλιθέρσης, Τεῦκρος Ἀνθίας, Κύπρος Χρυσάνθης, Δημήτρης Χαμπουλίδης, Ζήνων Ρωσίδης, Νίκος Κρανιδιώτης, Ἄνθης Λυκαύγης, Μιχ. Πασιαρδής, Α. Παστελλᾶς, Μαρία Παττίχη.

Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ 19ος αἰὼν - Σύντομος Εἰσαγωγὴ. Ἡ πεζογραφία τοῦ 19ου αἰῶνος δὲν παρουσιάζει τόσον ἀξιόλογα δείγματα ὅσον ἡ ποίησις. Πρὶν ἀκόμη ἐμφανισθοῦν αἱ λαϊκαὶ μυθιστορίαι τοῦ Κωνσταντίνου Ράμφου (1776-1871), ὁ «Κατσαντώνης», «Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ» καὶ τοῦ Στεφάνου Ξένου (1821-1894), «Ἡ ἡρωῒς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» αἱ ὁποῖαι ἐθέλεξαν τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν εἰς τὴν νηπιακὴν ἀπὸ ἀπόψεως αἰσθητικῆς ἡλικίαν του, ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος, τὸν ὁποῖον συνηντήσαμεν προηγουμένως εἰς τὴν ρωμαντικὴν ποίησιν τῆς πρώτης Ἀθηναϊκῆς σχολῆς γράφει τὸν «Λέανδρον» (1834) μυθιστόρημα ἐρωτικόν, ρωμαντικόν, πατριωτικόν, ἄτεχνον καὶ κακόζηλον μίμησιν ξένου προτύπου, ἀργότερον δ' ἐκδίδει καὶ ἄλλο μυθιστόρημα μὲ τὸν τίτλον «Χαριτίνη ἢ τὸ κάλλος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας» ποὺ προσπαθεῖ διὰ τούτου νὰ δώσῃ μίαν ἔμμεσον ἀπάντησιν εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τοῦ Ρενάν. Ὁ ἀδελφὸς τούτου Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα καὶ ἐκδίδει τὸν «Ἐξόριστον» (1835). Τὰ ἔργα ταῦτα παρὰ τὴν μικράν, τὴν ἀνύπαρκτον μᾶλλον λογοτεχνικὴν καὶ μυθογραφικήν των ἀξίαν δὲν παραλείπουν ἐν τούτοις νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς μυθιστοριογράφους τῆς ἐποχῆς των. Ὁ Κύπριος Ἐπ. Φραγκούδης γράφει, ἔχων ὡς πρότυπον τὸν «Ἐξόριστον» τὸν «Θέρσανδρον» (1847). Ὁ Ἰάκωβος Πιτσιπιὸς (1803-1865) ἐκδίδει τὸ 1839 τὴν «Ὀρφανὴν τῆς Χίου» ἡ ὁποία γνωρίζει ἀπίστευτον ἐπιτυχίαν. Ἡ περιπέτεια, ἡ ραδιουργία, ἡ πυκνὴ εἰς ἀπίθανα ἐπεισόδια πλοκὴ ἀποτελοῦν τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικά, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγάλην ἔλξιν εἰς τὰς μυθιστορίας τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ αὐτὸς Πιτσιπιὸς δημοσιεύει ἐπίσης τὸ 1848 τὸν «Πίθηκο Ξούξ ἢ τὰ ἤθη τοῦ αἰῶνος» ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην προσπάθειαν κοινωνικῆς ἠθογραφίας. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἀκόμη ὁ «Ζωγράφος» δίτομον μυθιστόρημα τοῦ Γρ. Παλαιολόγου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνάμα τὸ χρονικὸν τῆς πρώτης μετὰ τὴν ἐπανάστασιν περιόδου τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (1842). Ἡ Ἐπανάστασις καὶ οἱ πρῶτοι μετεπαναστατικοὶ χρόνοι θὰ ἦτο φυσικὸν ν' ἀποτελοῦν τὸ προσφιλέστερον θέμα καὶ διὰ τοὺς γράφοντας καὶ διὰ τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν. Εἶναι μία ἐποχὴ πλήρης ἐπικοῦ ἡρωϊσμοῦ, περιπετείας καὶ ἀνεκδότων. Ἐν τούτοις, τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐλευθέρας ἐθνικῆς ζωῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 1830 μέχρι τοῦ 1850 ἡ ἀπασχόλησις τῶν μορφωμένων στοιχείων τοῦ Ἔθνους περὶ τὴν κρατικὴν ὀργάνωσιν δὲν ἀφήνει εἰς αὐτοὺς τὸν ἀναγκαῖον χρόνον διὰ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν λογοτεχνικὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ προσφάτου παρελθόντος, διὰ τοῦτο καὶ τὸ καθῆκον ἀπησχόλησε κυρίως τοὺς ἐπιφυλλιδογράφους. Συστηματικώτερος πεζογράφος ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς μὲ ἀρκετὰ διηγήματα καὶ μυθιστορήματα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων εἶναι παραφράσεις ξένων προτύπων ἢ ἐμπνευσμένα ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν τὰς ὁποίας περιῆλθεν, ὡς ἐκ τούτου οὐδεμίαν συγγένειαν ἔχουν μὲ τὴν ψυχολογίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ οὐδεμίαν ἀνταπόκρι-

σιν πρὸς τὰς πνευματικὰς του ἀνάγκας. Ψυχογραφικὸν μυθιστόρημα τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι ὁ «Συμβολαιογράφος Τάπας» καὶ ἱστορικὸν ὁ «Αὐθέντης τοῦ Μορέως» ἐμπνευσμένον ἐκ τοῦ Μεσαιωνικοῦ ἔπους: «Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως». Ὁ Κωνσταντῖνος Πῶπ (1816-1878) μὲ τὰ σύντομα ἀφηγήματά του, ποὺ γίνεται ὁ πρόδρομος τοῦ Ἑλληνικοῦ χρονογραφήματος, καὶ μὲ τὸ ἠθογραφικὸν μυθιστόρημα «Φαίδων ἢ ἡ ἐνεστῶσα Ἑλλάς», ὁ Λέων Μελᾶς (1812-1875) μὲ τὸν περίφημον «Γεροστάθην» του ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε καὶ ἔτερψε τὰς παλαιοτέρας γενεὰς τῶν μαθητοπαίδων καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Σπυρ. Ζαμπέλιος (1813-1881) μὲ τοὺς «Κρητικοὺς Γάμους» του (1871) συμπληρώνουν τὸν κύκλον τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς πρώτας ἑπτὰ δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Οἱ «Κρητικοὶ Γάμοι», εἶδος ἱστορίας συνυφασμένης μετὰ μύθου, περιγράφουν μεθ' ἱστορικῆς ἀκριβείας τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀφήγησιν παρεμβάλλεται ἡ μυθοποιημένη ἱστορία ἑνὸς ἔρωτος μὲ πολιτικὰς μηχανορραφίας, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα καὶ παρὰ τὸν φόρτον τῶν περιττῶν λεπτομερειῶν κατορθώνει νὰ κρατήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου. Θὰ πρέπει, ἐν τούτοις νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀντλήσῃ τὰς πηγάς του ἀπὸ τὸ ἄμεσον παρελθόν. Προχωρεῖ ἀκόμη βαθύτερα μέχρι τῆς Μεσαιωνικῆς ἱστορίας διὰ νὰ εὕρῃ τὰ θέματά του. Ἡ τάσις αὐτὴ παρατηρεῖται κυρίως εἰς τοὺς λογίους Φαναριώτας, διαποτισμένους ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς παρελθοντολογίας, ἐνῶ τὸ πλουσιώτατον εἰς ἐπικὸν ἡρωϊσμὸν καὶ παραδόσεις πρόσφατον παρελθὸν παραμένει σχεδὸν ἀνεκμετάλλευτον εἰς ἔργα γονιμωτέρας καὶ λογοτεχνικωτέρας ὑφῆς. Εἰς τὸν κύκλον τῶν ἱστορικῶν μυθιστορημάτων, παρ' ὅτι κινούμενον ἐπὶ ἐπιπέδου διαφόρου, πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ τὸ εὐφυέστατον σατυρικὸν μυθιστόρημα τοῦ Ἐμμανουὴλ Ροΐδη (1835-1904) «Πάπισσα Ἰωάννα», τὸ ὁποῖον ἐγνώρισε διεθνῆ ἐπιτυχίαν μεταφρασθὲν εἰς πολλὰς γλώσσας. Πηγὴ τῆς «Παπίσσης Ἰωάννας», ἡ ὁποία εἶδε τὸ φῶς διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰ 1865 εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Μεσαιωνικὴ ἱστορία, ἀλλὰ στόχος της ἦτο ἡ σύγχρονος τοῦ Ροΐδη ἐποχή. Πράγματι ἡ σάτυρά του εἶχε καταπληκτικὴν προέκτασιν. Ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν ἐποχήν της καὶ γίνεται ἀληθινὸν μαστίγιον τῆς ὑποκρισίας κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε περιβάλλοντος. Ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» εἶναι γραμμένη εἰς καθαρεύουσαν διότι ὁ Ροΐδης, μολονότι ἀργότερον ὑποστηρικτὴς τῆς δημοτικῆς καὶ ἐκ τῶν συνηγόρων τοῦ περιφήμου «Ταξιδιοῦ» τοῦ Ψυχάρη, ἔγραφε πάντοτε εἰς ἄψογον καθαρεύουσαν. Τὸ ἔργον τοῦτο λόγω τῶν τολμηρῶν παρεκβάσεών του εἰς τὴν σύγχρονον ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν ἐθεωρήθη ὅτι ἔθιγε τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦτο καὶ ἔγινεν ἀντικείμενον ἀφορισμοῦ του ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀφορισμοῦ ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἤρθη. Τὸ πρότυπον τῆς «Παπίσσης Ἰωάννας» εἶναι τὸ ὁμώνυμον ποίημα τοῦ Ἰταλοῦ Κάστι, ἀλλ' ἡ σφραγὶς τοῦ σπινθηροβόλου πνεύματος τοῦ Ροΐδη τὸ καθιστᾶ ἀπολύτως Ἑλληνικόν. Ὁ Ροΐδης τὸν ὁποῖον θὰ ἀπαντήσωμεν κυρίως ὡς κριτικόν, ἔγραψεν ἐπίσης διηγήματα μὲ πολλὴν παρατηρητικότητα καὶ ψυχολογικὰς ἱκανότητας, («Συριανὰ διηγήματα»).

Ὡς ἀρχὴ ἐν τούτοις τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς πεζογραφίας καὶ ὡς ὁ ἀμεσώτερος πρόδρομος τοῦ Νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος πρέπει ἀναντιρρήτως νὰ θεωρηθῇ ὁ «Θάνος Βλέκας» τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ (1813-1896). Ὁ Καλλιγᾶς ὑπῆρξε σοφὸς νομομαθὴς καὶ οἰκονομολόγος καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἁπλοῦς ἐρασιτέχνης. Ἐν τούτοις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἄπλαστον Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα μορφήν, ἀρχιτεκτονικότητα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πλοκῆς, κίνησιν. Ἡ ἠθογραφία του παραστατικῶς ζωηρά, αἱ περιγραφαί του μᾶλλον ρεαλιστικαί, συντελοῦν ὥστε τὸ ἔργον τοῦτο νὰ διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὰς ρωμαντικὰς, ἀσημαντολόγους μυθιστορίας τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἐπίδρασίς του δὲν ὑπῆρξεν ἄμεσος καὶ ἐνεργός. Αἰτία εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ «Θάνος Βλέκας» ἐδημοσιεύθη ἀρχικῶς ὡς ἐπιφυλλὶς εἰς τὸ περιοδικὸν «Πανδώρα» (1855-1856) καὶ ἡ εἰς βιβλίον ἔκδοσίς του ἔγινε δυνατὴ μόλις τὸ 1891. Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο εἶναι γραμμένον εἰς καθαρεύουσαν ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀπρόσφορον αὐτὴν διὰ λογοτεχνικὰ πεζογραφήματα γλῶσσαν ἡ ἀξία τοῦ ἔργου παραμένει ἀκεραία ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον εἰς τὴν συμβολὴν του διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος.

Ἄλλοι πεζογράφοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ Εἰρηναῖος Ἀσώπιος (1825-1905), πνεῦμα εὐρὺ ἀσχοληθὲν μὲ πολλὰ εἴδη τοῦ πεζοῦ λόγου (χρονογράφημα, ἀφήγημα κλπ). μὲ ἄφθονον πάντοτε τὴν εὐφυΐαν καὶ πολλὴν τὴν ἁβρότητα. Ὁ Χαράλαμπος (Μπάμπης) Ἄννινος (1852-1934), διακριθεὶς κυρίως ὡς εὐθυμογράφος ἐνέμεινεν εἰς τὴν καθαρεύουσαν μέχρι τῶν τελευταίων του ἡμερῶν. Ἐγένετο ἤδη λόγος περὶ τοῦ Γεωργίου Βιζυηνοῦ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ποιήσεως τοῦ 19ου αἰῶνος, καὶ ἐτονίσθη ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς πεζογραφίας. Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ λογοτεχνικὴ προσφορὰ τοῦ Δημ. Βικέλα, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν συντόμων ἀφηγημάτων του καὶ τοῦ μυθιστορήματός του - νουβέλλας, μᾶλλον - «Λουκῆς Λάρας» ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν Ἑλληνικὴν πεζογραφίαν τῆς ἐποχῆς του.

Εἰς τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνος ἠμποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν αἱ ἀπαρχαὶ τοῦ πραγματικοῦ μυθιστορήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας γενικώτερον. Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἔθνους μέχρι τοῦ 1880 παρῆλθεν ἤδη ἤμισυς αἰών. Τὰ Ἑλληνικὰ προβλήματα, ὁ Ἑλληνικὸς βίος, τὰ Ἑλληνικὰ ἤθη, μελετῶνται ὄχι μόνον ἀπὸ σοφοὺς ἐρευνητάς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι διαβλέπουν εἰς αὐτὰ τὰς συνιστώσας γραμμὰς τοῦ μόλις διαμορφωμένου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου μέχρι τῶν ἐτῶν ἐκείνων τὸ πνευματικὸν κλῖμα τοῦ τόπου - καὶ ἀνεπτύχθη ἤδη τοῦτο ἐπαρκῶς εἰς τὸ περὶ ποιήσεως κεφάλαιον - ἦτο ὁ ἀβαθὴς πατριωτισμός, ἡ ρητορεία καὶ ὁ ἐκτραχηλισμένος ρωμαντισμός. Παράδοσις ἰσχυρὰ δὲν εἶχε διαμορφωθῇ εἰς τὴν χώραν διὰ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν ἐπιρροῶν ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ὁ τόπος ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν καθυστερημένης ἐπαρχίας τῆς Δύσεως μὲ ἐπιβαρυντικὸν στοιχεῖον τὴν ἔλλειψιν παντὸς συνεκτικοῦ δεσμοῦ μὲ τὸ πρόσφατον ἀκόμη ἡρωϊκὸν παρελθόν. Ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ Ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ μὲ τὰς λαογραφικὰς ἐρεύνας του ὁ Νικόλαος Γ. Πολίτης, παρακινεῖ τοὺς Ἕλληνας λογίους νὰ παρακολουθήσουν καὶ νὰ σπουδάσουν τὸν Ἑλληνικὸν βίον, νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνικοὺς θρύλους τὰ γονιμοποιὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκμεταλλευθοῦν, εἴτε εἰς τὴν πεζογραφίαν, εἴτε εἰς τὴν ποίησιν, νὰ ἐμπνευσθοῦν ἀπὸ τὸν ἠθογραφικὸν πλοῦτον τῆς χώρας των καὶ νὰ ἀπηχήσουν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν των δημιουργίαν τὴν Ἑλληνικὴν ζωήν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου αἱ πρῶται λαογραφικαὶ μελέται τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, αἱ ὁποῖαι συνεκεντρώθησαν τὸ 1893 εἰς τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων», «Νεοελληνικὴ Μυθολογία» μέρος Α' καὶ Β', γίνονται ἕνας μεγάλος σταθμὸς διὰ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐν τῷ μεταξὺ συνεχίζεται ἀδιάκοπος ὁ προπαγανδισμὸς ὑπὲρ τῆς ζώσης λαϊκῆς γλώσσης, τῆς δημοτικῆς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γ. Χατζηδάκι, ἐνῶ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἀφυπνίζεται μία νέα συνείδησις, ἡ ὁποία προπαρασκευάζει ἰδεολογικῶς τὸ τολμηρόν, ἀλλὰ καὶ τόσον ἀποτελεσματικὸν γλωσσικὸν κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη. Συνηθίσαμεν πράγματι - καὶ εὐλόγως - νὰ θεωρῶμεν ὡς ἀποφασιστικὸν σταθμὸν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας μας τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, τὸ πρῶτον δηλαδὴ πεζογράφημα, τὸ γραμμένον εἰς ἀμιγῆ δημοτικήν, τὸ ὁποῖον δίδει ταυτοχρόνως καὶ τὸ σύνθημα τοῦ σκληροῦ γλωσσικοῦ καὶ γλωσσολογικοῦ πολέμου, ποὺ ἐπηκολούθησε καὶ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει ὁλόκληρον τὴν μετέπειτα ἐξέλιξιν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς χώρας.

Πρὶν ὅμως προχωρήσωμεν εἰς τὴν συνοπτικὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου τοῦ Ψυχάρη καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἡ ὁποία θὰ ἀπορρίψῃ ἐντελῶς τὴν καθαρεύουσαν διὰ νὰ ἐνστερνισθῇ μετὰ φανατισμοῦ τὴν δημοτικὴν - καὶ ἡ λογοτεχνία αὐτὴ ἐκπροσωπεῖται πρωτίστως ἀπὸ τὴν πεζογραφίαν τοῦ 20οῦ αἰῶνος - θὰ ἐξετάσωμεν μὲ συντομίαν τὸ ἔργον τῶν ἀπομεινάντων καὶ μετὰ τὸ γλωσσικὸν κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη εἰς τὴν καθαρεύουσαν, δοθέντος ὅτι μετ' αὐτῶν κλείει ὁριστικῶς μία περίοδος τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἡ περίοδος ἡ στενῶς ὑφασμένη μὲ τὴν ψυχολογίαν τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀλλ' εἰς τὴν σύντομον ἐξέτασιν τῆς καθαρολόγου αὐτῆς πεζογραφίας θὰ ἔπρεπεν, ἐὰν τὰ πλαίσια τοῦ πληροφοριακοῦ τούτου μελετήματος ἦσαν εὐρύτερα, νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911), ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἠθογραφικοῦ διηγήματος καὶ ἡ μᾶλλον ἰδιότυπος φυσιογνωμία εἰς τὰ νεώτερα Ἑλληνικὰ γράμματα. Ἁπλοῦς, ἀπέριττος, θρησκόληπτος, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴν κατάνυξιν τῶν Βυζαντινῶν χρόνων τῆς παρακμῆς, ἀσκητικός, μυστικολάτρης, ποιητὴς εἰς τὸ βάθος, ὁ ὁποῖος ἀφήνει τὸ πλούσιον λυρικὸν ἀπόθεμα τῆς ψυχῆς του νὰ προικίζῃ κάθε ἀφήγημά του, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, εἶναι μορφὴ ἡ ὁποία προσφέρεται διὰ ἰδιαιτέραν μελέτην καὶ ἀνάλυσιν (βλέπε σχετικὴν ἐργασίαν τοῦ Ὀδυσσέως Ἐλύτη). Ἡ ἠθογραφικὴ ἱκανότης τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι μόνον ἐξωτερική. Δὲν εἶναι μόνον ζωγράφος ὁ Παπαδιαμάντης, εἶναι καὶ ψυχικὸς ἀνατόμος. Οἱ ἥρωές του εἶναι καὶ φυσικοὶ τύποι καὶ ἠθικὰ σύμβολα. Ὁ συγγραφεὺς δὲν αἰσθάνεται καμμίαν φιλοσοφικὴν ἀνησυχίαν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας καὶ τῆς πίστεώς του, διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς τὰ ἀφηγήματά του εἶναι διάχυτος μιὰ στωϊκὴ γαλήνη καὶ ἠρεμία ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπεριόριστος ἔρως πρὸς τοὺς ἁπλοῦς νησιώτας μὲ τὴν ἀγνὴν καὶ ἀφελῆ ζωήν των. Τὸ 1882-1883 ὁ Παπαδιαμάντης ἐδημοσίευσεν εἰς ἐπιφυλλίδα τὸ πρῶτον του μυθιστόρημα τοὺς «Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν», τὸ ὁποῖον ἐλάχιστα ὑποδηλώνει τὴν μετέπειτα ἐκδήλωσιν τοῦ ἀφηγηματικοῦ ταλάντου τοῦ συγγραφέως. Καὶ ἡ «Γυφτοπούλα», τὸ δεύτερον μυθιστόρημά του, μικρᾶς ἀξίας εἶναι, ἐνῶ μὲ τὴν «Φόνισσαν» ὁ Παπαδιαμάντης ἀναδεικνύεται εἰς ἀληθινὸν διδάσκαλον ὕφους καὶ ψυχολογικῆς δεξιότητος. Ἄνω τῶν ἑκατὸ ἀφηγημάτων του καὶ τέσσαρα μυθιστορήματα ἐδημοσιεύθησαν ἐνῶ πολλὰ ἄλλα εὑρίσκονται κατεσπαρμένα εἰς τὰς ἐφημερίδας, εἰς τὰς ὁποίας συνειργάζετο διὰ λόγους βιοπορισμοῦ. Ἡ γλῶσσα τοῦ συγγραφέως εἶναι ἰδιόρρυθμος καθαρεύουσα μετὰ Βιβλικῶν, ἰδιωματικῶν καὶ ἄλλων λαϊκῶν στοιχείων, ἀλλὰ τὸ λεκτικὸν του τοῦτο ἐναρμονίζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ὅλην ἀτμόσφαιραν τοῦ ἔργου του. Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει τόσον ἔντονον τὴν σφραγῖδα τῆς προσωπικότητός του, ὥστε ἀπέκλεισε διὰ τούτου καὶ μόνον κάθε μιμητήν.

Σύγχρονος τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου, τῆς Σκιάθου, καταγόμενος, φίλτατός του ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καὶ συγγενὴς του, εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης (1851-1929). Ἠθογράφος καὶ αὐτός, κινούμενος ἀπὸ τὰ ἴδια θρησκευτικὰ ἰδανικά, εἰς βαθμὸν μάλιστα φανατικώτερον, ἀφοῦ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, περιεβλήθη τὸ σχῆμα, ἔγραψε μυθιστορήματα, δράματα, ἐντυπώσεις, ἐκλέγων τοὺς ἥρωάς του ἀπὸ τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἁπλοῦς ἀνθρώπους, τοὺς νησιώτας, τοὺς ψαράδες, τοὺς μικροὺς ἀνθρώπους τῶν μικρῶν τόπων. Ἡ ἠθογραφία τοῦ Μωραϊτίδη δὲν ἔχει τὰ εὐρύτερα ψυχογραφικὰ πλαίσια, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα κινεῖται ὁ Παπαδιαμάντης, εἶναι ὅμως συμπαθὴς διὰ τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν θέρμην τῆς ἀτμοσφαίρας ποὺ δημιουργεῖ.

Εἰς τὸ κλῖμα τῆς καθαρευούσης ἐκινήθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς συγγραφικῆς του δράσεως καὶ μόλις εἰς τὰ τελευταῖα του ἔργα ἔγραψεν εἰς μικτὴν δημοτικὴν ὁ μυθιστοριογράφος καὶ διηγηματογράφος, Ἐμμανουὴλ Λυκούδης (1849-1924), καλλιεργήσας ἰδίως τὴν περιγραφήν.

Ὁ Μιχαὴλ Μητσάκης (1868-1916) ὑπῆρξεν ἐκ τῶν περισσότερον καλαισθήτων καθαρολόγων. Χαρακτὴρ ζωηρός, εὐέξαπτος, προικισμένος ὅμως μὲ ἔκτακτον παρατηρητικότητα, ζωγραφικώτατος εἰς τὴν περιγραφήν, ὀξύτατος καὶ λεπταίσθητος ἠθογράφος, συνέθεσε σειρὰν λυρικῶν περιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα δείγματα τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ὁ Μητσάκης, εἴτε ἠθογραφῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν («Ἀθηναϊκὲς Σελίδες»), εἴτε περιγράφων τὰς ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος περιηγήσεις του («Ταξιδιωτικαὶ ἐντυπώσεις»), δονεῖται ἀπὸ λυρικὴν αἴσθησιν πρωτοφανῆ διὰ πεζογράφον. Φίλος τῆς λεπτομερείας, ἐραστὴς τῆς περιτέχνου φράσεως, λαίμαργος διὰ τὸ ἐπίθετον καὶ διὰ τὸν ἐπάλληλον ἐπιθετικὸν προσδιορισμόν, ἔγραψε τὴν καλυτέραν καθαρεύουσαν τῆς ἐποχῆς του. Μερικὰ ἀφηγήματά του, τὰ ὁποῖα μὲ δυσκολίαν ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀφηγήματα, ἕνα μυθιστόρημά του τὸ ὁποῖον μὲ δυσκολίαν καὶ αὐτὸ ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ μυθιστόρημα («Ὁ Ἀθηναῖος Χρυσοθήρας»), μαζὶ μὲ τὰς «Ἀθηναϊκὰς Σελίδας» καὶ τὰς «Ταξιδιωτικὰς Ἐντυπώσεις» του, εἶναι ὅ,τι ἔγραψεν. Ἀλλ' ὁ Μητσάκης, προικισμένος μὲ σατυρικὴν φλέβα, συνειργάσθη ὑπὸ τὰ ψευδώνυμα «Κλάρκ» καὶ «Κόθορνος» εἰς τὰ σατυρικὰ φύλλα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐξέδωσεν ἰδίας ὀλιγοζώους σατυρικὰς ἐφημερίδας, τὸν «Θόρυβον» καὶ τὴν «Πρωτεύουσαν». Εἰς τὸν Μιχ. Μητσάκην ὀφείλεται ἐπίσης ἡ «Φιλολογικὴ σελὶς εἰς δύο γλώσσας», ὅπου ὁ συγγραφεὺς, θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀξία ἑνὸς λεκτικοῦ ἰδιώματος εἶναι κυρίως ζήτημα συγγραφικῆς δεξιοτεχνίας, ἐδημοσίευσε τὸ 1892 ἕνα ἀφήγημα-ἐντύπωσιν, τιτλοφορούμενον «Τὸ παράπονον τοῦ μαρμάρου», γραμμένον ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς δύο γλώσσας, τὴν καθαρεύουσαν καὶ τὴν δημοτικὴν, ὅπου ὁ ἀναγνώστης δυσκολεύεται πράγματι εἰς τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν δύο. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κριτικὴν ἠσχολήθη ὁ Μιχ. Μητσάκης, προικισμένος ὅπως ἦτο μὲ ἀσφαλὲς αἰσθητικὸν κριτήριον, ἀφήσας μερικὰς σελίδας ἐξαιρετικοῦ φιλολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀτυχῶς ὁ συγγραφεὺς ἐσίγησε νεώτατος, ἀπὸ τοῦ 1896, προσβληθεὶς ὑπὸ ψυχικῆς νόσου, ἡ ὁποία τὸν κατεδίκασε νὰ ζήσῃ ἐπὶ ὁλόκληρον εἰκοσαετίαν πνευματικῶς νεκρός.

Μεταξὺ τῶν καθαρολόγων πρέπει ἐπίσης νὰ καταταχθοῦν καὶ δύο ἄλλοι διαπρέψαντες εἰς τοὺς οἰκείους κλάδους πεζογράφοι, ὁ Δημ. Γρ. Καμπούρογλους (1852-1942) καὶ ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης (1861-1920). Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος διέπρεψε κυρίως ὡς ἱστορικὸς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ βίου κατὰ τὰ ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκδώσας μάλιστα καὶ εἰδικὸν ἔργον περὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὴν «Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας». Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὸ πλουσιώτατον καὶ πολύτομον ἱστορικὸν ἔργον του, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἄλλως τε καὶ τὴν κυρίως πηγὴν τῶν λογοτεχνικῶν του ἐμπνεύσεων, ἐκαλλιέργησεν ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου, τὴν ποίησιν, τὸ δρᾶμα, τὸ διήγημα, τὸ μυθιστόρημα, τὴν περιηγητικὴν περιγραφήν, τὸ χρονογράφημα. Ὁ Καμπούρογλους ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν καθαρεύουσαν, ἀλλ' ἔκαμε πολλὰς παραχωρήσεις καὶ εἰς τὴν δημοτικήν, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι πρὶν ἀκόμη ἐμφανισθῇ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη εἰς τὰ 1888, ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογή, ἡ ὁποία μολονότι εἰς δημοτικήν, ἐβραβεύθη εἰς τὸν Βουτσιναῖον διαγωνισμὸν τοῦ 1873, ἦτο ἡ ἰδική του («Ἡ φωνὴ τῆς καρδιᾶς μου»). Ἐκ τῶν ἄλλων καθαρῶς λογοτεχνικῶν ἔργων του ἀναφέρομεν: «Τὸ παιδομάζωμα», «Στὴν ἰτιὰ ἀπὸ κάτω», «Ἀττικοὶ Ἔρωτες», «Περασμένα Χρόνια», «Διηγήματα», «Ἀθηναϊκὰ διηγήματα», «Ἡ κυρὰ Τρισεύγενη», «Τῆς Τύχης τὰ γραμμένα» (μυθιστόρημα), «Θρύψαλα» (συλλογὴ στοχασμῶν, ἀποφθεγμάτων), «Σειραὶ» (σκέψεις ἀνεπτυγμέναι). Πολυαριθμότατα εἶναι καὶ τὰ ἱστορικά του καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις του.

Ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης εἶναι κυρίως χρονογράφος, θεωρεῖται δὲ ὡς ὁ πατὴρ τοῦ Ἑλληνικοῦ χρονογραφήματος, ὅπως ἐξειλίχθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, διακριθεὶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δημοσιογραφίαν διὰ τὴν κομψότητα τοῦ ὕφους του, τὸ χιοῦμορ του καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς παρατηρήσεώς του. Ὁ Κονδυλάκης, παραλλήλως πρὸς τὸ χρονογράφημα, ἐκαλλιέργησε καὶ τὴν ἀφηγηματικὴν πεζογραφίαν, γράψας μερικοὺς τόμους διηγημάτων καὶ μυθιστορημάτων. Τὸ πρῶτον του μυθιστόρημα «Οἱ Ἄθλιοι τῶν Ἀθηνῶν» δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὰ ἐπιφυλλιδογραφικὰ μυθιστορήματα τῆς κυριαρχούσης κατὰ τὰ παλαιότερα ἔτη Γαλλικῆς ρωμαντικῆς σχολῆς, μολονότι καὶ ἐκεῖ διακρίνεται ἡ βαθυτέρα ἠθογραφικὴ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως. Ἀλλ' ὁ Κονδυλάκης δικαιοῦται τῆς λογοτεχνικῆς ἀναγνωρίσεως μὲ τὴν Κρητικὴν ἠθογραφίαν του «Ὁ Πατούχας», ἡ ὁποία ἐμφανίζει ζωηρότατον λαογραφικὸν χρῶμα, γοργότητα ἀφηγήσεως, πυκνότητα σκέψεως καὶ λεπτοτάτην εἰρωνείαν. Ἡ συλλογή του «Ὅταν ἤμουν δάσκαλος» περιλαμβάνει μικρὰ εὐχάριστα ἀφηγήματα, ἐνῶ εἰς ἕνα τομίδιον, τιτλοφορούμενον «Ἐνῶ διέβαινα» ἠνθολόγησε μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα χρονογραφήματά του τὰ ὁποῖα ὑπέγραφε μὲ τὸ ψευδώνυμον «Διαβάτης». Τὸ 1918, δηλαδὴ δύο μόλις ἔτη πρὶν ἀποθάνῃ ὁ Κονδυλάκης, ἐξέδωσεν ἕνα τόμον διηγημάτων, τιτλοφορούμενον «Πρώτη Ἀγάπη», ὅπου ὁ τελευταῖος ἴσως πιστὸς τῆς καθαρευούσης παραδίδει τὰ ὅπλα εἰς τὴν δημοτικήν.

Περιωρίσθημεν εἰς τοὺς ἐξέχοντας ἢ τοὺς ὁπωσδήποτε σημαντικωτέρους ἀντιπροσώπους τῆς καθαρολόγου πεζογραφίας, διότι σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης δὲν εἶναι νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ἐλλειπούσας ἄλλως τε λεπτομερεῖς γραμματολογίας, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν γενικὴν κίνησιν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν διέπουσαν ἰδεολογικὴν καὶ συναισθηματικὴν γραμμὴν εἰς μίαν γενεὰν γραφόντων, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν οἰκειοθελῶς ἔξω τῆς μεγάλης ἀνακαινιστικῆς πνοῆς ποὺ ἔπνευσεν εἰς ὁλόκληρον τὴν λογοτεχνίαν μας μὲ τὴν δημοτικιστικὴν κίνησιν.

Ὁ Ψυχάρης καὶ ἡ νεωτέρα πεζογραφία. Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, ἐκδοθὲν τὸ 1888, θεωρεῖται ὡς ἀποφασιστικὸς σταθμὸς καὶ γόνιμος ἀφετηρία διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, διότι ὑπῆρξεν τὸ ρωμαλεώτερον κήρυγμα μιᾶς πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πορείας ἀλλὰ συνάμα καὶ μιᾶς καρποφόρου ἐπιστροφῆς. Ἐπιστροφῆς εἰς τὴν γνησίαν λαϊκὴν παράδοσιν, εἰς τὴν περιφρονημένην γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τοῦ ἐθνικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὸν σκελετὸν τῆς ἀληθινῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας. Ἀλλὰ τὸ «Ταξίδι» δὲν ὑπῆρξεν αὐθαίρετος ἐκδήλωσις τῆς ὀρθῆς γλωσσικῆς διαισθήσεως ἑνὸς ἀνθρώπου. Ὑπῆρξεν ἀντιθέτως ὁ ὥριμος καρπὸς μιᾶς ἰσχυρᾶς πνευματικῆς ζυμώσεως, τὴν ὁποίαν ὑπεκίνησαν, ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι τοῦ Νικολάου Πολίτη, διότι ἀπὸ αὐτὰς κυριώτατα ἀρχίζει ἡ μεγάλη στροφή. Οἱ λόγιοι τοῦ Ἔθνους ἀρχίζουν νὰ διερευνοῦν τὸ ἄμεσον περιβάλλον των καὶ νὰ ἀποκτοῦν συνείδησιν τῆς ἀποστολῆς των. Ὁ κοῦφος ρωμαντισμὸς ἀρχίζει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν βαρεῖαν πανοπλίαν του, ἡ ὁποία παρεμποδίζει κάθε πρόοδον καὶ κάθε ἐλευθέραν κίνησιν καὶ ἕνας νέος ρωμαντισμός, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὴν ρεαλιστικὴν ἐνατένισιν τοῦ περιβάλλοντος, μὲ σκοποὺς πράγματι ἀναγεννητικούς, ἀναβλαστάνει θέτων πρὸ τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνῶν νέα καὶ πραγματοποιήσιμα καθήκοντα. Ὁ ἐρευνητὴς τῆς γλωσσικῆς μας ἱστορίας θὰ διαπιστώσῃ πράγματι ὅτι ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Ταξιδιοῦ» εἶχον γίνει καὶ ἄλλαι ἀπόπειραι διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς δημοτικῆς εἰς τὴν λογοτεχνίαν (ὁμιλοῦμεν πάντοτε περὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ὅπως εἴδομεν εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἡ δημοτικὴ εἶχε κυριαρχήσει ἐνωρίτατα ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα) καὶ εἰς διαφόρους φιλολογικοὺς διαγωνισμοὺς ἐμφανίζονται ποιήματα εἰς δημοτικὴν (ὅπως μερικὰ τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου). Καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι κατόπιν θὰ ταχθοῦν εἰς τὸ ἀντίπαλον χαράκωμα διὰ νὰ πολεμήσουν μετὰ πάθους τὴν δημοτικήν, ὁ Μιστριώτης, ὁ Χατζηδάκις, ὁμολογοῦν πολλάκις εἰς τὰς εἰσηγήσεις των τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ κάλλος τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ. Εἰς τὰ 1873 βραβεύονται δύο ποιητικαὶ συλλογαὶ γραμμέναι εἰς τὴν δημοτικὴν, ἐνῶ μετὰ τριετίαν μόλις, τὸ 1876 κατὰ τὸν ποιητικὸν διαγωνισμὸν τοῦ ἔτους ἐκείνου προκρίνονται 15 ποιητικαὶ συλλογαί, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 9 εἰς τὴν δημοτικήν. Τὸ γλωσσικὸν πρόβλημα εἰσέρχεται πλέον σοβαρῶς εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀπασχολήσεων τῶν λογίων. Ὁ Κερκυραῖος Νικόλαος Κονεμένος, ἐμποτισμένος ἀπὸ τὰς Σολωμικὰς ἰδέας περὶ γλώσσης ἀφιερώνει τὸ 1873 μίαν μελέτην του διὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, δευτέραν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος καὶ φανατικώτερος ὅλων ὁ Ἐμμ. Ροΐδης εἰς τὴν μελέτην του «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς ποιήσεως» (1877) κρίνων τὰ ποιήματα τοῦ Βαλαωρίτου ἐκδηλώνεται φανατικώτερον ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. Τὸ 1878 ἐκδίδεται ὁ «Ραμπαγᾶς», πολιτικοσατυρικὴ ἐφημερὶς τοῦ ριζοσπαστικωτάτου εἰς τὰς ἰδέας καὶ πραγματικοῦ σκαπανέως τῆς πνευματικῆς προόδου Βλ. Γαβριηλίδου καὶ τοῦ σατυρικοῦ Κλ. Τριανταφύλλου, καὶ τῶν δύο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, συντασσομένη εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν, ἡ ὁποία θὰ καταστῇ τὸ καταφύγιον ὅλων ἐκείνων τῶν ποιητῶν καὶ λογίων ποὺ θὰ γίνουν θερμοὶ ὑποστηρικταὶ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ. Δύο μόλις ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Ταξιδιοῦ», ὁ σοφὸς Γερμανὸς Βυζαντινολόγος Κρουμπάχερ, ἐπιτίθεται διὰ περισπουδάστου συγγράμματος κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς «διγλωσσίας», ἐνῶ ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ περὶ ποιήσεως κεφάλαιον οἱ πρῶτοι Παρνασσικοὶ μὲ τὸν Παλαμᾶν ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τὸν Γ. Δροσίνην ἀρχίζουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν δημοτικήν, τὴν ὁποίαν τοὺς ἐκληροδότησεν διὰ τοῦ τελευταίου της βάρδου, ἡ Ἑπτανησιακὴ Σχολή. Ἀλλ' ἂν ἡ δημοτικὴ ἦτο κάπως ἀνεκτὴ εἰς τὴν ποίησιν, εἰς τὴν πεζογραφίαν ἡ ἐμφάνισίς της δὲν ἔγινεν ἀκόμη. Ὁ Ἰωάννης Ψυχάρης, καθηγητὴς εἰς Παρισίους, γλωσσολόγος, ἀντιληφθεὶς ἐνωρίτατα τὴν κεφαλαιώδη σημασίαν τὴν ὁποίαν θὰ εἶχε διὰ τὴν λογοτεχνίαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὅλην πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς πατρίδος του, ἡ χρησιμοποίησις τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ εἶχε διατυπώσει ἀπὸ τοῦ 1886 εἰς γλωσσολογικὴν πραγματείαν του

ἐκδοθεῖσαν Γαλλιστὶ («Essais de grammaire historique neogrecque», Μελέτη τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορικῆς Γραμματικῆς) τὸ αἴτημα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμέσου γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως. Τὸ «Ταξίδι» εἶναι ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεωρητικῶν συμπερασμάτων τοῦ Ψυχάρη. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην πραγματείαν εὑρίσκονται συγκεντρωμέναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ αἱ ὁποῖαι θ' ἀποτελέσουν τὸν σκελετὸν ὁλοκλήρου τοῦ γλωσσικοῦ κηρύγματός του κατὰ τὰ μετέπειτα ἔτη. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ψυχάρη ἔπεσεν ὡς βράχος ὁλόκληρος εἰς ἐλαφρῶς ρυτιδουμένα ἐκ τῶν σχετικῶν συζητήσεων νερὰ καὶ δημιουργεῖ τὴν ἀναταραχὴν ἡ ὁποία ἐκληροδοτήθη μὲ ἀμείωτον ὀξύτητα εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, διὰ νὰ συνεχισθῇ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατόπιν μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη. Ὁ πόλεμος μεταξὺ τῶν δύο γλωσσικῶν παρατάξεων ἤρχισε σκληρὸς καὶ ἀμείλικτος. Ἀλλ' εἰς τὴν περίοδον ἀκριβῶς αὐτὴν ἀνήκει καὶ ἡ νεωτέρα λογοτεχνικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἔδειξε τὰς δυνατότητας τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς.

Ὁ Γιάννης Ψυχάρης γεννηθεὶς τὸ 1854 εἰς Ὀδησσὸν ἐξ οἰκογενείας καταγομένης ἐκ Χίου, ἐμορφώθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατόπιν ἐγκατεστάθη εἰς Παρισίους, ἀφοῦ προηγουμένως συνεπλήρωσε τὰς γυμνασιακάς του σπουδὰς εἰς Μασσαλίαν. Εἰδικευθεὶς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν καὶ γλωσσολογίαν, διωρίσθη τὸ 1884 ὑφηγητὴς τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὴν «Σχολὴν Ἀνωτέρων Σπουδῶν» τῶν Παρισίων. Συνδεθεὶς μετὰ τοῦ Ρενάν, ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὴν θυγατέρα τούτου μετὰ τῆς ὁποίας καὶ ἀπέκτησε δύο τέκνα, φονευθέντα κατὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον. Τὸ 1904 ὁ Ψυχάρης διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας εἰς τὴν «Σχολὴν τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν», διαδεχθεὶς τὸν μέγαν διδάσκαλόν του Αἰμίλιον Λεγκράν. Τὸ 1886 ἐπεσκέφθη μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν τὴν Ἑλλάδα, ἀντιπροσωπεύων εἰς τὸ φιλολογικὸν συνέδριον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως τὴν «Σχολὴν Ἀνωτέρων Σπουδῶν». Ἔκτοτε δὲ ἐπεσκέπτετο κατ' ἀραιὰ διαστήματα τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους πρὸς συγκέντρωσιν γλωσσικοῦ ὑλικοῦ. Διὰ τελευταίαν φορὰν ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα τὸ 1925. Ἀπεβίωσε τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου 1929 εἰς Παρισίους. Ὁ Ψυχάρης ὑπῆρξε κυρίως γλωσσολόγος ἀναμορφωτὴς καὶ τὸ λογοτεχνικόν του ἔργον ὑπηρετεῖ τὴν γλωσσικήν του προσπάθειαν. Τὸ 1891, μετὰ τὸ «Ταξίδι», ὁ Ψυχάρης ἐκδίδει τὸ μυθιστόρημα «Ζούλια», τὸ ὁποῖον περιελήφθη ἀργότερον εἰς τὸν Α' τόμον τῶν «Ρόδων καὶ Μήλων». (Τὰ «Ρόδα καὶ Μῆλα» εἶναι ὁ γενικὸς τίτλος ἓξι τόμων οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν ἀπὸ τοῦ 1902 μέχρι τοῦ 1909 ὁμοῦ μὲ τὰ ὀλιγοσέλιδα λογοτεχνήματά του - καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ «Ρόδα» - τὰς ἐπιστολάς, τὰ πολεμικὰ ἄρθρα καὶ τὰς μελέτας του εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ πρὸς τόνωσιν τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνος - καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ «Μῆλα»). Ἡ «Ζούλια» μαζὶ μὲ δύο ἄλλα ἀφηγήματα παραφρασθέντα εἰς τὴν Γαλλικὴν ἐξεδόθησαν τὸ 1892 γενόμενα δεκτὰ μετ' εὐμενεστάτων κρίσεων ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς κριτικῆς. Τὸ 1897 ὁ Ψυχάρης ἐξέδωσε τὴν ὀγκώδη μυθιστορίαν του «Τὸ ὄνειρο τοῦ Γιαννίρη», τὸ ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς χαρακτηρίζει ὡς τὸ «μυθιστόρημα τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς» καὶ τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πράγματι μίαν εὐτυχῆ σύνθεσιν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ συγχρόνου Ἕλληνος. Τὸ 1904 ἠκολούθησε τὸ ἐπίσης ὀγκῶδες μυθιστόρημα «Ζωὴ κι' ἀγάπη στὴ μοναξιά» («Τὰ ἱστορικὰ ἑνὸς καινούργιου Ροβισῶνα»), διακρινόμενον διὰ τὰς μεγάλας ψυχογραφικὰς ἀρετὰς τοῦ συγγραφέως. Ἠκολούθησε τὸ 1907 ἡ «Ἄρρωστη Δούλα» μυθιστόρημα μὲ κοινωνικὰς ἀξιώσεις. «Τὰ δύο ἀδέρφια» εἶναι ἄλλο ὀγκῶδες μυθιστόρημα τοῦ Ψυχάρη, δημοσιευθὲν τὸ 1911 καὶ μετὰ δύο ἔτη (τὸ 1913) ἐδημοσιεύθη ἡ «Ἀγνή». Τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἐξέδωσε «Τὰ δυὸ ἀδέρφια» ἐξέδωσεν ἕνα τόμον μὲ δεκατέσσαρα μικρὰ καὶ μεγάλα διηγήματα, τὰ ὁποῖα ἐστέγασεν ὑπὸ τὸν τίτλον «Στὸν ἴσκιο τοῦ πλατάνου». Τὸ 1914 ὁ Ψυχάρης ἐξέδωσε τὸ μυθιστόρημα «Τὰ δυὸ τριαντάφυλλα». Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ θέατρον προσέφερε τὴν συμβολήν του ὁ Ψυχάρης, ἐκδώσας τὸ 1901 εἰς τόμον («Γιὰ τὸ Ρωμέϊκο θέατρο») ἕνα δρᾶμα καὶ μίαν κωμῳδίαν, ἐνῶ τὰς ἀληθῶς γοητευτικὰς λογοτεχνικὰς περιγραφάς του ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Δωδεκανήσου περιέλαβε ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Νησιώτικα Γράμματα» (εἰς τὸν Β' τόμον τῶν «Ρόδων καὶ Μήλων»). Ὁ Ψυχάρης ἔγραψεν ἐπίσης πολλὰ μικρὰ λυρικὰ πεζὰ ποιήματα ἐρωτικοῦ καὶ ψυχολογικοῦ περιεχομένου. Ἀλλὰ καὶ Γαλλιστὶ ὁ Ψυχάρης ἐξέδωσεν ἀρκετὰ πεζογραφήματα.

Εἰς τὴν Γαλλικὴν ἔγραψεν ἐπίσης πολλὰ ποιήματα τῶν ὁποίων μερικὰ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μικρὰ ποιήματα», εἰς δὲ τὴν Ἰταλικὴν ἐδημοσίευσε τὴν ποιητικὴν συλλογὴν «Fioretti per Francesca».

Ἄπειροι εἶναι αἱ γλωσσολογικαὶ μελέται αἱ ὁποῖαι ἐτυπώθησαν Γαλλιστί, ἰδιαιτέραν δὲ θέσιν κατέχει εἰς τὴν γενικὴν γλωσσολογικὴν ἐργασίαν του ἡ τρίτομος γραμματικὴ του ἐκ τῆς ὁποίας πολλοὶ συγγραφεῖς ἤντλησαν. Ὁ Ψυχάρης ἔχει ἐκδώσει ἐπίσης τὴν κριτικὴν-λίβελλον «Κωστῆς Παλαμᾶς».

Πολλοὶ θεωροῦν, καὶ εὐλόγως, τὸν Κωστῆν Παλαμᾶν καὶ τὸν Γιάννην Ψυχάρην, τὰς δύο αὐτὰς μεγάλας προσωπικότητας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20οῦ, ὡς τοὺς Διοσκούρους τῆς γλωσσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς μας ἀναγεννήσεως. Καὶ πράγματι ὁ Ψυχάρης ὡπλισμένος μὲ τὴν πανοπλίαν τῆς ἐπιστήμης του, φύσις μαχητικὴ καὶ τολμηρὰ εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἀνεδείχθη ὁ κατ' ἐξοχὴν πρωταγωνιστὴς τῆς ἀναγεννητικῆς κινήσεως καὶ ἔδωσεν εἰς τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα ἐνιαίαν κατεύθυνσιν καὶ συνείδησιν. Τὸ «Ταξίδι», δημοσιευθέν, τὸ 1888, ὅταν ὁ ἀγὼν τῆς δημοτικῆς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει, εἶναι τὸ πρῶτον ἐκτεταμένον πεζογράφημα τῆς δημοτικῆς, τὸ γραμμένον μὲ γλωσσικὴν καὶ γραμματικὴν πειθαρχίαν, τὴν ὁποίαν δὲν συναντῶμεν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν παρὰ μόνον εἰς τὰ πεζὰ τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τὰς κοινωνικὰς σατύρας τοῦ Λασκαράτου. Καὶ ἀληθῶς μὲ τὸ ἔργο τοῦτο τοῦ Ψυχάρη ὁ Ἑλληνικὸς πνευματικὸς κόσμος ἐπληροφορεῖτο ὄχι μόνον ὅτι ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζεται καὶ νὰ γράφῃ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ τὴν μεταχειρίζεται καὶ πῶς νὰ τὴν γράφῃ. Τὸ «Ταξίδι» ὑπῆρξεν ἡ δοκιμή, ἡ ὁποία ἐπεκύρωσε τὰ θεωρητικὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δίκαια τῆς δημοτικῆς καὶ ἔδωσε τὰ ὅπλα εἰς τὸν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος συνεχίσθη μὲ συνέπειαν ἀπὸ τὸν Ψυχάρην καὶ τοὺς φανατικωτέρους ὀπαδούς, τοὺς Ἐφταλιώτην, Πάλλην, Βλαστόν, Μένον, Φιλήνταν καὶ τὴν ἄλλην ὅλην δημοτικιστικὴν φάλαγγα.

Ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας (1860-1922), εἶναι ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς θεμελιωτὰς τοῦ Νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος καὶ διηγήματος. Ὁ Καρκαβίτσας κρατεῖ εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ἠθογραφίαν θέσιν παράλληλον πρὸς τὴν τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, ἀλλ' ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι περισσότερον ψυχογράφος καὶ ἀνατόμος, ὁ πρῶτος εἶναι κυριώτερον ζωγράφος καὶ ἠθολόγος. Τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Καρκαβίτσα τὰ «Διηγήματά» του (1892), ἡ «Λυγερή» καὶ ὁ «Ἀφορεσμένος» (1896) εἶναι ἀκόμη δέσμια τῆς καθαρευούσης, ἀλλὰ καθαρευούσης ἁπλῆς καὶ ἐξειλιγμένης. Εἰς τὸν «Ζητιάνον» (1897) ὁ Καρκαβίτσας ἐμφανίζει ὅλην τὴν δύναμιν καὶ ὅλας τὰς ἱκανότητας τοῦ μεστοῦ ταλάντου του. Ἐνταῦθα δὲν κινοῦνται μόνον πρόσωπα καὶ τύποι ἀλλὰ γενικώτερα σύμβολα. Ἡ συγγραφικὴ δύναμις τοῦ πεζογράφου πλουτίζεται μὲ ἀξιολογωτάτας συνθετικὰς ἀρετάς. Πλὴν τούτων ὁ «Ζητιάνος» εἶναι γραμμένος εἰς καθαρωτάτην δημοτικήν, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ καὶ σήμερον νὰ θεωρηθῇ ὑπόδειγμα λογοτεχνικοῦ λεκτικοῦ. Κατόπιν εἰς τὰ «Λόγια τῆς Πλώρης» (διηγήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν θαλασσινῶν, διότι ὁ Καρκαβίτσας ἐχρημάτισεν ἰατρὸς εἰς ἐμπορικὰ πλοῖα) καὶ τὶς «Παληὲς Ἀγάπες» καὶ εἰς τὰ «Διηγήματα τοῦ γιαλοῦ» ὁ συγγραφεὺς μᾶς δίδει μὲ πλουσίαν καὶ ἀδροτάτην παρατηρητικότητα πολυτιμότατα λαογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κάποιαν κοινωνικὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία ἁρμόζει νὰ μελετηθῇ ἀπὸ ὅσους θὰ ἤθελον ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν κοινωνικὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐξ' ἄλλου, τὸ μυθιστόρημά του «Ὁ ἀρχαιολόγος» (1904) εἶναι μία πρώτη ἀπόπειρα καθαροῦ φιλοσοφικοῦ ρομάντσου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τέχνη τῆς παρεισαγωγῆς κοινωνικῶν ἰδεῶν εἰς λογοτεχνικὰ ἔργα δὲν εἶναι βεβαίως ἀκόμη οὔτε εἰς τὰ πρῶτα της βήματα. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἔργου τούτου θὰ εἶχε κανεὶς ν' ἀντλήσῃ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα διὰ τὴν ψυχολογίαν τῆς πρώτης ἐκείνης ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἀγόνου προγονολατρείας.

Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος (1862-1951) εἶναι ὁ παραγωγικώτερος καὶ πολυγραφώτερος ἐκ τῶν Νεοελλήνων συγγραφέων, καλύπτων διὰ τοῦ τεραστίου εἰς ἔκτασιν ἔργου του ὁλόκληρον ἐποχήν. Συνεργαζόμενος ἀπὸ ἑνωρὶς εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικά, ἀνέπτυξε τὸ συγγραφικὸν τάλαντόν του εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εἴδη τοῦ λόγου πλὴν τῆς ποιήσεως. Ὑπῆρξεν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτροφοδότει δύο καὶ τρεῖς ἡμερησίας ἐφημερίδας δι' ἐπιφυλλίδων μυθιστορηματικῶν, ἔγραφε χρονογράφημα εἰς ἄλλας, ἐδημοσίευε κριτικὰ ἄρθρα εἰς περιοδικά, διηύθυνε τὴν «Διάπλασιν τῶν Παίδων», τὸ γνωστότατον καὶ ἀγαπητότατον εἰς τὴν Νεοελληνικὴν μαθητικὴν νεότητα περιοδικὸν καὶ παραλλήλως ἐφωδίαζε τὴν Ἑλληνικὴν σκηνὴν διὰ δραματικῶν ἔργων του, τὰ ὁποῖα συναγωνίζονται εἰς πλῆθος μετὰ τῶν ἀφηγηματικῶν πεζογραφημάτων του. Ἡ ὑπερπαραγωγὴ αὐτὴ εἶναι, βεβαίως, ἄνισος κατ' ἀξίαν καὶ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἔβλαψε τὸ ἀναμφισβήτητον τάλαντόν του. Αἱ πολλαὶ σελίδες ἐμπόδισαν καὶ κατέπνιξαν τὸν ποιητικὸν λυρισμόν, τὴν φιλοσοφημένην σκέψιν, τὴν τεχνικὴν ἀρτιότητα. Παρὰ ταῦτα ἢ μᾶλλον διὰ τοῦτο ἀκριβῶς, διότι, δηλαδή, ἡ τέχνη του εἶναι προσιτὴ καὶ εὔκολος, κατέκτησε τὴν συμπάθειαν εὐρυτάτων στρωμάτων ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τὸ ὁποῖον βλέπει εἰς τὰ μυθιστορήματα, τὰ διηγήματα καὶ τὰ θεατρικά του ἔργα νὰ καταπτρίζεται πιστῶς ἡ κίνησις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Γεννηθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ πατρὸς Ζακυνθίου καὶ ἀνατραφεὶς εἰς Ζάκυνθον, ὅπου καὶ διέμεινε μέχρι τοῦ 1883, ἐπηρεάσθη βαθύτατα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦτο, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπηχεῖ εἰς τὴν παραγωγὴν του τῶν πρώτων ἐτῶν. Πράγματι, τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἔργου του εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ζακυνθινὴν ἠθογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ζωντανὰ καὶ πιστῶς. Ἀργότερον ὁ Ξενόπουλος προσεπάθησε νὰ γίνῃ ὁ ἠθογράφος τῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἐγκατεστάθη μονίμως. Δύναται δὲ νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ ἐπέτυχε μέχρις ἑνὸς σημείου. Ἡ ἠθογραφία του εἶναι πλουτισμένη μὲ στοιχεῖα κοινωνιολογικὰ καὶ ψυχολογικά. Λέγοντες «κοινωνιολογικὰ» δὲν προσδίδομεν εἰς τὴν λέξιν τὴν βαρεῖαν φιλοσοφικὴν σημασίαν της. Χαρακτηρίζομεν ἁπλῶς δι' αὐτῆς τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία προσφέρει εἰς τὸν Ξενόπουλον ὅλα τὰ θέματα εἰς τὴν πολυποίκιλον καὶ πολύμορφον περιπλοκήν της. Τὸ ἐρωτικὸν ἐνστικτον ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχον καὶ ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ξενοπούλου. Ἡ «κοινωνικὴ πρόληψις» ὑποχωρεῖ μὲ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ αἰσθήματος. Τὸ πρῶτον διήγημα τοῦ Ξενοπούλου: «Τὸ τριακοσιόδραχμον ἐπαθλον» (1885) σάτυρα τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς,

οἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον μέρος εἰς τοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμούς καὶ κατόπιν τὸ μυθιστόρημά του: «Ὁ ἄνθρωπος τοῦ κόσμου» εἶναι προσπάθειαι ἠθογραφίας παρμένης ἐκ τῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἦσαν αἱ πρῶται συγγραφικαὶ ἀπόπειραι τοῦ Ξενοπούλου, φοιτητοῦ τότε εἰς τὰς Ἀθήνας. Συντόμως ὅμως ἡ πραγματικὴ διάθεσις τοῦ Ξενοπούλου ἀναφαίνεται εἰς ὁλόκληρον σειρὰν διηγημάτων καὶ ἠθογραφιῶν ἀπὸ τὴν Ζακυνθινὴν ζωήν. Ἡ «Μαργαρίτα Στέφα» εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα αὐτὰ ἠθογραφικὰ μυθιστορήματα (1893) τὰ ὁποῖα τοῦ ἐξασφαλίζουν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν. Ὁ «Κακὸς Δρόμος», ἡ «Στέλλα Βιολάντη», ὁ «Κόκκινος Βράχος», ἡ «Τερέζα Βάρμα Δακόστα» εἶναι ἔργα τῆς ὡρίμου πλέον περιόδου τοῦ Ξενοπούλου, ὅπου τὸ τάλαντόν του εὑρίσκει ὅλας τὰς δυνατὰς ἐκδηλώσεις του. Τὸ εἰδύλλιον καὶ ἡ τρυφερὰ ἐρωτικὴ ἱστορία ἐναλλάσσονται μὲ τὸ δρᾶμα καὶ τὴν τραγικότητα τῶν καταστάσεων. Κατόπιν ἀκολουθεῖ σειρὰ ἔργων τὰ ὁποῖα θὰ ἀπησχόλουν πολλὰς γραμμὰς διὰ ν' ἀναφερθοῦν καὶ μόνον. Δίκαιον ἐν τούτοις εἶναι νὰ μὴ παραλειφθῇ καὶ ἡ κοινωνικὴ τριλογία «Πλούσιοι καὶ φτωχοί», «Τίμιοι καὶ Ἄτιμοι», «Τυχεροὶ καὶ Ἄτυχοι», ὅπου ὁ συγγραφεύς, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῆς προπολεμικῆς μικροαστικῆς κοινωνίας, ἀφήνει νὰ διαφανῇ καὶ τὸ κοινωνικόν του «πιστεύω», τὸ ὁποῖον εἶναι μᾶλλον τὸ «πιστεύω» τῶν διαφόρων τύπων τῶν δημιουργημάτων του καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἐντελῶς ἀδιάφορον εἰς τὸν συγγραφέα. Ὁ φροϋδισμὸς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δὲν τὸν ἄφησεν ἀνεπηρέαστον. Ἡ «Ἱστορία ἑνὸς φυσιολογικοῦ ἀρρώστου», τετράτομον μυθιστόρημα, ἔχει ὡς κέντρον τὸ σεξουαλικὸν ἔνστικτον. Ὁ Ξενόπουλος ἔγραψεν ἀρχικῶς εἰς καθαρεύουσαν διὰ νὰ προχωρήσῃ βαθμιαίως εἰς τὴν δημοτικήν. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἤθελε ν' ἀκολουθήσῃ παρὰ νὰ προπορευθῇ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ὁ Ξενόπουλος ἔγραψε ἄπειρα ἔργα διὰ τὸ θέατρον («Φωτεινὴ Σάντρη», «Στέλλα Βιολάντη», «Μονάκριβη», «Πειρασμός», «Τὸ ἀνθρώπινο», «Μαριτάνα», «Ἀννέζα», «Θεῖος Ὄνειρος», «Τὸ μυστικὸ τῆς κοντέσσας Βαλέραινας», «Οἱ φοιτηταί», «Ποπολάρος», «Φιόρο τοῦ Λεβάντε», «Πολυγαμία» κ.ἄ. Γενικῶς, ἡ ὑπερπαραγωγὴ τοῦ Ξενοπούλου κατέστρεψεν ἢ τουλάχιστον ἠλλοίωσε τὰς καλλιτεχνικάς του δυνατότητας. Ἐν τούτοις μία αὐστηρὰ ἐπιλογὴ ἐκ τοῦ ἔργου του θὰ ἠδύνατο νὰ συντηρήσῃ τὴν φήμην τὴν ὁποίαν κατέκτησεν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν πεζογραφίαν.

Ὁ Παῦλος Νιρβάνας (1866-1938), ψευδώνυμον τοῦ Πέτρου Ἀποστολίδου. Γεννηθεὶς εἰς Μαριανούπολιν τῆς Ρωσίας, ἀρχικῶς ὀπαδὸς τῆς καθαρευούσης, κατόπιν συντηρητικὸς δημοτικιστής, εἶχεν ἐπιβληθῆ εἰς τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν μὲ τὸ καθημερινόν του χρονογράφημα. Χιοῦμορ μὲ ἀρκετὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν, παρατηρητικός, ἀνεξάντλητος εἰς ἀναμνήσεις τὰς ὁποίας συνεδύαζε μὲ τὸ ἐπίκαιρον γεγονὸς τῆς ἡμέρας, βαθύτατος γνώστης τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ὑπῆρξε μετὰ τὸν Κονδυλάκην ὁ πρύτανις τοῦ Νεοελληνικοῦ χρονογραφήματος. Ἀνεφέρθη ἤδη ὁ Νιρβάνας εἰς τὴν χορείαν τῶν ποιητῶν. Πράγματι, ἐκτὸς τῆς πρώτης εἰς καθαρεύουσαν ποιητικῆς συλλογῆς του, «Δάφναι», ὁ Νιρβάνας ἔδωσε μίαν σειρὰν καλαισθήτων λυρικῶν τετραστίχων τὴν ὁποίαν τιτλοφορεῖ «Παγὰ Λαλέουσα». Ἀλλ' ὁ Νιρβάνας ἐκαλλιέργησε περισσότερον καὶ τὸν ἄλλον πεζὸν λόγον πλὴν τοῦ χρονογραφήματος ἀσχοληθεὶς μὲ ὅλα τὰ εἴδη του. Τὰ μυθιστορήματά του: «Τὸ ἀγριολούλουδο», «Τὸ ἔγκλημα τοῦ Ψυχικοῦ», σατυρικὴ μᾶλλον νουβέλλα, τὰ διηγήματά του: «Ἡ βοσκοπούλα μὲ τὰ μαργαριτάρια», «Τὸ συναξάρι τοῦ Παπᾶ-Παρθένη», «Τὸ πέρασμα τοῦ Θεοῦ» δὲν διακρίνονται ἴσως διὰ πολλὴν πρωτοτυπίαν καὶ φιλοσοφικὸν βάθος, ἀλλ' εἶναι καλῶς συγκροτημένα καὶ ὁ μῦθος των ἐνδιαφέρων. Εἰς τὰ δράματά του ὁ Νιρβάνας φέρει ἔκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἴψεν, ἡ ὁποία ἀνευρίσκεται ἄλλωστε καὶ εἰς τὸ θέατρον τοῦ Ξενοπούλου («Ἀρχιτέκτων Μάρθας», «Τὸ Χελιδόνι», «Ὅταν σπάση τὰ δεσμά του»). Μὲ τὴν κριτικὴν ἐπίσης ἠσχολήθη εὐρύτατα καὶ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε δι' ἀναλυτικῆς πραγματείας ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ περιοδικοῦ «Τέχνη» (1898) τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Νίτσε εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ποικίλα ἄλλα ἔργα του, ὅπως τὰ «Φιλολογικὰ Ἀπομνημονεύματά» του. «Ἡ γλωσσικὴ αὐτοβιογραφία» του καὶ μερικαὶ σειραὶ χρονογραφημάτων του εἶναι τὰ πιστότερα ντοκουμέντα μιᾶς ὁλοκλήρου ἐποχῆς.

Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης (1868-1947) γράψας ἀρχικῶς μὲ τὸ ψευδώνυμον Γιάννος Ἐπαχτίτης εἶναι ἐκ τῶν πρώτων δημοτικιστῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔνθερμος ὀπαδὸς τοῦ γλωσσικοῦ κινήματος τοῦ Ψυχάρη, διατηρήσας ἀμείωτον τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν συνέπειάν του. Εἰς τὰς «Ἱστορίας» του δημοσιευμένας κατόπιν πενταετίας μετὰ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, ὁ Βλαχογιάννης γράφει τὴν δημοτικὴν χωρὶς καμμίαν συγκατάβασιν πρὸς τὴν καθαρεύουσαν. Ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, τὸν θρύλον, τὴν ζωὴν τοῦ χωριοῦ καὶ αἱ Ρουμελιώτικαι αὐταὶ ἱστορίαι εἶναι πλήρεις χάριτος καὶ λυρικοῦ αἰσθήματος. Ὁ Βλαχογιάννης ἀκούραστος ἐρευνητὴς ἀρχείων, μελετητὴς παλαιῶν ἐγγράφων, συγκινούμενος πάντοτε ἀπὸ τὰ ἐπικὰ κατορθώματα τῆς «κλεφτουριᾶς, προσεπάθησε καὶ ἐπέτυχεν εἰς τὴν λογοτεχνικήν το παραγωγὴν ν' ἀναστήσῃ τὰ ἐπικὰ χρόνια τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ἔθνους διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Τέτοιος ὁ «Ἀγωνιστής», τέτοια τὰ πεζὰ ἐκεῖνα τραγούδια του εἰς τὰ «Μεγάλα Χρόνια». Ἡ πρόζα του δανείζεται κάποτε τὸν ρυθμὸν τοῦ στίχου. (Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του: «Ὁ πετεινός, «Τὸ Σούλι», «Τ' ἄρματα», «Ἡ πεταλούδα», «Τοῦ χάρου ὁ χαλασμός», «Γῦροι τῆς ἀνέμης», «Λόγοι καὶ ἀντίλογοι», «Ἔρμος Κόσμος»). Ἐτύπωσεν ἐπίσης τὴν «Ἱστορικὴν Ἀνθολογίαν», συλλογὴν δηλαδὴ ἀνεκδότων, γνωμῶν, περιέργων κλπ. ἐκ τοῦ βίου διασήμων Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ 1824 μέχρι τοῦ 1864. Ἐπίσης τοὺς «Κλέφτες τοῦ Μωρηᾶ» καὶ διὰ τῆς ἱστοριοδιφικῆς ἐργασίας του, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὑπ' αὐτοῦ διευθύνσεως τῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ἀνέσυρεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πολυτιμότατα διὰ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἔγγραφα, ἀρχεῖα, ἀπομνημονεύματα κλπ. τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὰς ἑξῆς σειράς: «Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον», «Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη» (τόμοι 2), «Χιακὸν Ἀρχεῖον» (5 τόμοι), «Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων» τοῦ Δ. Κασομούλη (3 τόμοι), ἐξέδωκε δὲ καὶ διηύθυνε προσωπικὸν περιοδικὸν «Τὰ Προπύλαια» (1900-1908). Ὁ Βλαχογιάννης ἦτο κάτοχος τῆς σημαντικωτέρας ἴσως διὰ τὴν πληθὺν τῶν χειρογράφων της καὶ τῶν σπανιωτάτων ἐκδόσεων, φυλλαδίων κλπ. Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης, τὴν ὁποίαν ἐδώρησεν εἰς τὸ Κράτος.

Ὁ Ἀντώνιος Τραυλαντώνης ἐκ Μεσολογγίου (1867-1943) συμπατριώτης τοῦ Μιλτ. Μαλακάση, ζήσας τὸν περισσότερον χρόνον ὡς διδάσκαλος εἰς τὴν ἐπαρχίαν, μᾶς ἄφησε πεζογραφήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴν ζωὴν μὲ ἀρκετὴν ἁπλότητα καὶ εἰδυλλιακὴν χάριν. Ἔγραψεν εἰς γνησίαν δημοτικήν. Ἡ «Ἐξαδέλφη» ἱστορία ἑνὸς ἀπηγορευμένου ἔρωτος, καὶ τὸ μυθιστόρημά του «Λελήλασία μιᾶς ζωῆς» εἶναι τὰ ἀρτιώτερα τῶν ἄλλων. Ἔγραψεν ἀκόμη τὰ μυθιστορήματα «Κρουσταλλένια», «Ἀπολογία μισανθρώπου» καὶ ἀρκετὰ διηγήματα.

Ὁ Χρῆστος Χρηστοβασίλης (1882-1937). Ἠπειρώτης ποιητὴς καὶ διηγηματογράφος, ἔγραψε μερικὰ ἐνδιαφέροντα ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως ἀφηγήματα ἀπεικονίζοντα μεταξὺ τῶν ἄλλων τὴν εἰδυλλιακὴν ζωὴν τῆς Ἠπειρωτικῆς ὑπαίθρου. Εἰς τὰ ἀφηγήματα τοῦ Χρηστοβασίλη κυριαρχεῖ πρωτίστως ὁ πατριωτικὸς τόνος. «Τὰ διηγήματα τοῦ μικροῦ σχολείου» εἶναι χαριτωμένα ἀπομνημονεύματα τῆς μαθητικῆς του ζωῆς. Ἐκ τῆς ἰδίας πηγῆς, τῆς Ἠπειρωτικῆς δηλαδὴ ἠθογραφίας, τὴν ὁποίαν ἤντλησεν εἰς τὰ πεζογραφήματά του ὁ Κώστας Κρυστάλλης τὸν ὁποῖον εἴδομεν κυρίως ὡς ποιητήν. Τὸν Κωνσταντῖνον Χατζόπουλον εἴδομεν ἐπίσης ὡς ποιητὴν εἰς τὸ περὶ Νεοελληνικῆς ποιήσεως κεφάλαιον, ὅπου ἀνεφέρθησαν ὀλίγα καὶ ἔγινε λόγος περὶ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου. Ἡ ἠθογραφία τοῦ Χατζοπούλου δὲν ὑπῆρξεν τόσον ἀποκλειστικὴ ὅσον τῶν δύο πρώτων. Εἶναι μᾶλλον ἐμπλουτισμένη μὲ κοινωνικὰ στοιχεῖα, παρ' ὅτι τὸ βάθος τῆς πεζογραφικῆς του παραγωγῆς παραμένει, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας κατὰ τὰ προπολεμικὰ ἔτη - τὰ πρὸ τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου ἔτη - ἠθογραφικόν.

Εἰς τὴν ἰδίαν γενεὰν ἀνήκει ἐπίσης ὁ Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος (1867-1911) ὁ ὁποῖος εἰς τὴν πεζογραφίαν μᾶς ἔδωσε τὰς ἀπαραμίλλους ἐκείνας σελίδας τῆς «Κερένιας Κούκλας» τῆς Ἀθηναϊκῆς αὐτῆς ἠθογραφίας, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε πραγματικὸν σταθμὸν εἰς τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα διὰ τὴν λυρικότητα, τὴν καλλιέπειαν καὶ τὸ ἐν γένει ὕφος της. Ἀληθῶς, ὁ Χρηστομάνος θεωρεῖται σήμερον ἕνας ἀπὸ τοὺς ὀλίγους «στυλίστας» τοὺς ὁποίους ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Νεοελληνικὴ πεζογραφία. Διατελέσας διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν τῆς ὡραιοπαθοῦς καὶ λάτριδος τῶν κλασσικῶν γραμμάτων βασιλίσσης τῆς Αὐστρίας Ἐλισάβετ, ἐξέδωσε τὸ «Βιβλίο τῆς Αὐτοκρατόρισσας Ἐλισάβετ» ὅπου διὰ μέσου τῶν συνομιλιῶν μετὰ τῆς ἐξαιρετικῆς ἐκείνης γυναικὸς διαφαίνεται ἡ ἐρωτικὴ προσήλωσις τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἐστεμμένην μαθήτριάν του. Ἀλλ' ὁ Χρηστομάνος συνέδεσε τὸ ὄνομά του μετὰ τῆς ἀναγεννητικῆς ἐκείνης πνοῆς ἡ ὁποία ἔπνευσεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὅταν ὁ ἴδιος γενόμενος ἱδρυτὴς τῆς «Νέας Σκηνῆς» καὶ συσπειρώσας περὶ τὸν ὀργανισμὸν τοῦτον τοὺς ἀρίστους τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἐδίδαξε πολλὰ ἐκ τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ ξένου δραματολογίου.

Ἄλλοι πεζογράφοι τῆς ἰδίας γενεᾶς θὰ ἠδύναντο ν' ἀναφερθοῦν: Ὁ Δημήτριος Ταγκόπουλος (1867-1926) ἱδρυτὴς καὶ διευθυντὴς ἐπὶ 15ετίαν τοῦ περιοδικοῦ «Νουμᾶς» μαχητικοῦ ὀργάνου τῆς δημοτικῆς, συγγραφεὺς πολλῶν διηγημάτων εἰς τὴν δημοτικὴν καὶ τοῦ μυθιστορήματος «Πλάϊ στὴν ἀγάπη», τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὡς ἀπολογία τοῦ ἐλευθέρου ἔρωτος καὶ τοῦ ἐλευθέρου γάμου, καὶ μερικῶν δραμάτων τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶχον ποτὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Γενικῶς τὸ ἔργον τοῦ Ταγκοπούλου δὲν διακρίνεται διὰ μεγάλας ἐξάρσεις ἀλλ' εἶναι πιστὸς καθρέπτης τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων τῆς ἐποχῆς του.

Μὲ τὸν Κερκυραῖον Κωνσταντῖνον Θεοτόκην (1872-1923) εἰσερχόμεθα εἰς μίαν νέαν περίοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος - εἰς τὸ κοινωνικὸν μυθιστόρημα - τὸ ὁποῖον δὲν θὰ μείνῃ χωρὶς συνέχειαν εἰς τὴν νεωτέραν, τὴν μεταπολεμικὴν ἰδίως πεζογραφίαν. Ὁ Θεοτόκης ἠσχολήθη ἀρχικῶς μὲ τὴν ἠθογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως ἔδωσεν ἀξιόλογον κοινωνιστικὸν βάθος καὶ οἱ τύποι του εἶναι συνθέσεις μεγάλης προσωπικῆς ἐμπειρίας ἐκ τῆς θερμῆς ἐπαφῆς τοῦ συγγραφέως μετὰ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντός του. Ἐπηρεασμένος βαθύτατα ἀρχικῶς ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Νίτσε, ἡ ὁποία ἄλλωστε συνέθετε τὸ κυριαρχοῦν ἰδεολογικὸν κλῖμα τῆς ἐποχῆς του, ἐδημοσίευσεν εἰς τὰς σελίδας τοῦ περιοδικοῦ «Τέχνη» (1898-1899) τὸ μυθιστόρημα «Πάθος». Ἀργότερον ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἠθογραφίαν ἀλλὰ ἠθογραφίαν ἡ ὁποία ἐμβαθύνει εἰς τὰς πραγματικὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων μετὰ τοῦ περιβάλλοντός των καὶ ἐμφανίζει μὲ ρεαλιστι-

κὴν ζωτικότητα τὰς καταστάσεις ποὺ διέπουν τὴν ψυχολογίαν των. Τὰ διηγήματά του τὰ συγκεντρωθέντα βραδύτερον εἰς τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «Κορφιάτικες 'Ιστορίες» εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν ἠθογραφικῶν αὐτῶν προσόντων τοῦ συγγραφέως. Κατακτηθεὶς βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ὅμως συνεμίγνυε μὲ τὸ εἰλικρινὲς ἀνθρωπιστικὸν του αἴσθημα, ἔγραψε ἔργα ἐκτάκτου παραστατικότητος καὶ ρεαλιστικῆς ἀπεικονίσεως τῶν κοινωνικῶν συμβατικοτήτων, εἰς τὸ πλέγμα τῶν ὁποίων συλλαμβάνεται καὶ καταδυναστεύεται ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια καὶ ψυχή. «'Η τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα» εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ πρῶτον ἐκτενὲς πεζογράφημα τοῦ Θεοτόκη τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει παραστατικὰ τοὺς νέους προσανατολισμούς του. «Οἱ Σκλάβοι στὰ δεσμά τους» εἶναι ἔργον πολυσήμαντον καὶ ἀποκαλυπτικόν. Ἐπίσης ὁ «Κατάδικος» καὶ ὁ «Θάνατος τοῦ Καραβέλα», μολονότι οὐσιαστικῶς ἠθογραφικά, διαπνέονται ἀπὸ τὴν κυριαρχοῦσαν ἰδεολογίαν τοῦ συγγραφέως, ἡ ὁποία εὑρίσκει εἰς τὴν ἀντιπαράθεσιν τῶν ἁπλοϊκῶν καὶ ἀγαθῶν ψυχῶν μὲ τὰς διεστραμμένας φύσεις (αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε εἶναι συνέπειαι τῆς κοινωνικῆς ὑποκρισίας καὶ τοῦ συμφέροντος ποὺ εἰσεχώρησε μέχρι τῶν μικρῶν κοινωνιῶν τῶν χωριῶν) τὴν ἀφορμὴν τῆς ψυχογραφικῆς του ἀναλύσεως εἰς συσχετισμὸν πάντοτε μὲ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς συγγραφικῆς του ἀποστολῆς. 'Ο Θεοτόκης ἀφιέρωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς παραγωγικῆς του δραστηριότητος εἰς μνημειώδεις μεταφράσεις ἐκ τῆς 'Ινδικῆς, Λατινικῆς, Γερμανικῆς καὶ 'Αγγλικῆς φιλολογίας δημοσιεύσας τὰ «Γεωργικὰ» τοῦ Βιργιλίου, τὰ ὁποῖα γενικῶς ἐκρίθησαν ὡς μεταφραστικὸς ἆθλος, τὴν «Σακούνταλα» τοῦ Καλιδάσα, τὸ 'Ινδικὸν ἔπος «Νάλας καὶ Νταμαγιάντη» τὴν μετάφρασιν τοῦ ὁποίου συνεπλήρωσεν ἐκ τοῦ σημείου ὅπου τὴν ἄφησεν ἡμιτελῆ ὁ φίλος του καὶ κατὰ κάποιον τρόπον διδάσκαλός του Μαβίλης, πολλὰ ἄλλα ἀφηγήματα καὶ ἔπη ἐκ τῆς 'Ινδικῆς λογοτεχνίας, τῆς ὁποίας καὶ δίτομον «Γραμματολογίαν» εἶχε φιλοπονήσει, τὸν «'Ερμάννον καὶ Δωροθέαν» τοῦ Γκαῖτε, τὸν «'Οθέλλον», «Τρικυμίαν», «Βασιλέα Λήρ», «Μάκβεθ» τοῦ Σαίξπηρ κλπ. 'Ο Θεοτόκης, ἐκ τῶν φανατικωτέρων δημοτικιστῶν, συνέβαλεν ὅσον ὀλίγοι εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς προικίσας τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν μὲ ἀληθινὰ μνημεῖα τοῦ δημοτικοῦ θησαυροῦ. 'Ο Θεοτόκης συνέθεσε δύο δεκάδας περίπου σονέττων, εἰς ἐνδεκασύλλαβον στίχον ἀψόγου μορφῆς.

Τὸ κοινωνικὸν μυθιστόρημα τοῦ Θεοτόκη δὲν ἔμεινεν ἄνευ συνεχείας, μολονότι ἡ συνέχεια αὐτὴ δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ ἴδιον ὕψος. 'Ο Κώστας Παρορίτης (ψευδώνυμον τοῦ Λεωνίδα Σουρέα) (1878-1931), ἀκολουθήσας ἀρχικῶς τὴν πεπατημένην εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ἠθογραφίαν «Στὸ ἄλμπουρο», (μυθιστόρημα) κατεκτήθη βαθμηδὸν καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν σοσιαλιστικῶν-ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν καὶ ἔγραψε μυθιστορήματα ἀπηχοῦντα τὴν ἀριστερὰν ἰδεολογίαν, χωρὶς νὰ πείθη πάντοτε περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐμπνεύσεών του. («'Ο κόκκινος τράγος» - «Οἱ δύο δρόμοι»). Προγενέστερα ἔργα τοῦ Παρορίτη: «'Από τὴ ζωὴ τοῦ δειλινοῦ» (1906) «Οἱ νεκροὶ τῆς ζωῆς» (1907), «'Ο πατέρας» (1921) συλλογαὶ διηγημάτων. Ἐπίσης«Τὸ μέγαλο παιδί» (1916) μυθιστόρημα. 'Ο Παρορίτης ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν κριτικὴν ἀκολουθῶν ὅσον τοῦ ἐπέτρεπεν ἡ κοινωνιολογικὴ του κατάρτισις ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἀρτία, τὴν μέθοδον τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς τέχνης γενικώτερον.

Τὸ κοινωνικὸν μυθιστόρημα συνέχισαν καὶ ἀνέπτυξαν ἄλλοι νεώτεροι συγγραφεῖς, ἀλλ' αὐτοὶ ἀνήκουν ἰδίως εἰς τὴν νεωτέραν, τὴν μεταπολεμικὴν γενεάν.

'Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1877-1940), ὁ ὁποῖος ἀνεφέρθη ἤδη ὡς ποιητής, ἔχει πλουσιώτατον πεζογραφικὸν ἔργον, διακρινόμενον διὰ τὴν καλλιέπειαν, τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν παραστατικότητά του. 'Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου θεωρεῖται πράγματι ὡς ἕνας ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκείνων Νεοελλήνων πεζογράφων, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργησαν τὸ ὕφος καὶ ἔδωσαν δείγματα τῆς ἐξαιρέτου αἰσθητικῆς των καλλιεργείας. 'Η φιλολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ εἰδικώτερον δρᾶσις του εἶναι πολυσχιδής. 'Ως διηγηματογράφος μᾶς ἔδωσε θαυμάσια ἠθογραφικά, φυσιολατρικὰ καὶ ψυχογραφικὰ διηγήματα εἰς τοὺς τόμους «Διηγήματα», «Βυζαντινὸς "Ορθρος», «Θυσία» (μερικὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται διὰ τὴν Χριστιανικὴν των μυστικοπάθειαν), ὡς ταξιδιώτης περιηγητὴς μᾶς ἐχάρισε τὰς ἀπαραμίλλους ἐκείνας περιγραφὰς τοῦ «'Αγίου "Ορους», τὰς ταξιδιωτικάς του ἐντυπώσεις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως («Τὸ Βυζάντιον δὲν ἀπέθανεν», δημοσιευθείσας εἰς τὴν ἐφημερίδα «'Ελεύθερον Βῆμα») ἐκ Τήνου, Μονάχου κλπ., τὰς ἱστοριοκοινωνιολογικάς του περιγραφάς ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὰς ἐντυπώσεις του ἐκ τῶν ἄλλων τόπων τῆς 'Ελλάδος ποὺ περιηγήθη. 'Ως ἱστορικὸς μᾶς ἔδωσε τὸν «"Οθωνα», πρότυπον ἱστορικῆς βιογραφίας, ἐνῶ τὰς ἐφημερίδας, εἰς τὰς ὁποίας κατὰ καιροὺς συνειργάσθη, κατέκλυσε δι' αἰσθητικῶν δοκιμίων, κριτικῶν περὶ ζωγραφικῆς, εἰδικῶν μονογραφιῶν περὶ πολλῶν προσωπικοτήτων καὶ ἄρθρων ἐπὶ καλλιτεχνικῶν ζητημάτων, ὅταν δὲν ἐσμίλευε τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα χρονογραφήματα, τὰ ὁποῖα ἐταλαντεύοντο μεταξὺ αἰσθητικοῦ δοκιμίου καὶ μικροῦ ἀφηγήματος. 'Ο Παπαντωνίου ἐξέδωσεν ἐπίσης ἕνα τόμον πεζῶν ποιημάτων του, τοὺς «Πεζοὺς Ρυθμούς», οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα ρυθμικοῦ πεζοῦ λόγου καὶ ἔμειναν ἔκτοτε ὑποδείγματα εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν. 'Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ὡς διευθυντὴς τῆς 'Εθνικῆς Πινακοθήκης, προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἵδρυμα, συμβαλὼν εἰς τὸν πλουτισμόν της, εἰς τὴν συστηματικὴν κατὰ σχολὰς κατάταξιν τῶν πινάκων της καὶ εἰς τὴν ἐν γένει εὐρυθμοτέραν λειτουργίαν τοῦ ἱδρύματος. 'Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου ἔγραψε καθαρωτάτην δημοτικὴν εἰς τὰ λογοτεχνικά του ἔργα καὶ δημοτικὴν μετὰ τύπων καὶ ἁπλῆς καθαρευούσης εἰς τὰ δημοσιογραφικά του ἄρθρα καὶ ἐντυπώσεις.

'Ιδιότυπον ὅλως θέσιν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν πεζογραφίαν κατέχει ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος (1869-1910), ὁ ὁποῖος ζήσας νέος εἰς Παρισίους, συνδεθεὶς διὰ φιλίας μὲ τὸν 'Ελληνογάλλον ποιητὴν 'Ιωάννην Παπαδιαμαντόπουλον (Ζὰν Μορεάς), ποτισθεὶς μὲ τὰ νάματα τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ Μπωντελαὶρ καὶ τοῦ Μαλλαρμέ, ἐπιστρέφει εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ δημοσιεύει πεζὰ ποιήματά του εἰς τὸ «"Αστυ» (1893-1895), διὰ νὰ ἀναλάβη μετ' ὀλίγον ρόλον ἀναμορφωτοῦ τῆς κοινωνίας μὲ βάσιν τὴν φανατικὴν 'Ελληνολατρείαν, τὴν ὁποίαν ἐπρέσβευεν. Ἐκθέτει τὰς ἰδέας του διὰ σειρᾶς μεγαλοστόμων καὶ βιαίων ἄρθρων εἰς τὴν «'Ακρόπολιν» καὶ τὸ «Νέον "Αστυ» καὶ δημοσιεύει τὸ 1906 τὸ «Νέον Πνεῦμα», εἶδος ἰδεολογικοῦ μανιφέστου καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος τὴν «"Εκκλησιν πρὸς τὸ Πανελλήνιον κοινόν». Κηρύττει τὸν Νέον 'Ελληνικὸν Πολιτισμόν, βασιζόμενον ἐπὶ ἐπαναστάσεως ἀτομικῆς, κοινωνικῆς, πολιτικῆς, ἰδεολογικῆς, φιλολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς. Ἐπιχειρεῖ βιαίαν κριτικὴν τῆς 'Ελληνικῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του καὶ ζητεῖ τὴν ἀποκατάστασίν της ἐπὶ νέων βάσεων 'Ελληνικῆς ἀληθείας. Τὸ τέλος τοῦ Γιαννοπούλου ὑπῆρξε μία ρωμαντικὴ αὐτοκτονία - «θαλασσοκτονία», ὅπως τὴν ὠνόμασεν ὁ Γαβριηλίδης τῆς «'Ακροπόλεως», ὁ ὁποῖος τὸν ἐθαύμαζεν - εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Σκαραμαγκᾶ. 'Ιππεύσας λευκὸν ἄλογον εἰσῆλθεν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐφύτευσεν μίαν σφαῖραν εἰς τὸν κρόταφόν του τὴν 12ην 'Απριλίου τοῦ 1910.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Γιαννοπούλου φαίνεται νὰ ἐνέπνευσαν ἕνα ἄλλον 'Ελληνολάτρην ἐθνικιστήν, ὁ ὁποῖος προσεπάθησεν εἰς τὸ ἔργον του νὰ ἐπιτύχη κάποιον συμβιβασμὸν μεταξὺ τοῦ ἀνατολισμοῦ, τοῦ 'Ελληνισμοῦ καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ, τὸν "Ιωνα Δραγούμην (1878-1920), χωρὶς ὅμως νὰ προδώση οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν τὸ πατριωτικὸν ἰδεῶδες του. Πολιτικὸς κυρίως μὲ σημαντικωτάτην δρᾶσιν, κοινωνιολόγος μὲ βάσεις σταθερὰς καὶ μαχητικώτατος εἰς τὰς ἰδέας του, ὡραματίσθη, ὅπως καὶ ὁ Γιαννόπουλος, τὴν δημιουργίαν νέου 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ, βασιζομένου ἐπὶ τῆς εὐρείας ἀναπτύξεως τῶν ζωτικῶν καὶ γνησίων ἐθνικῶν ἀρετῶν. Νιτσεϊστὴς ἀρχικῶς ἐσπούδασε πολλοὺς ξένους συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως τὸν Μωρὶς Μπαρρές, ἡ ἐπίδρασις τοῦ ὁποίου εἶναι φανερὰ εἰς τὸ πεζογραφικὸν του ἔργον, τὸ ὁποῖον κυριαρχεῖται ὁλόκληρον ἀπὸ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς θεωρίας του. Διότι καὶ εἰς τὸ ἐμφανιζόμενον ἀκόμη ὑπὸ μορφὴν μυθιστορίας, κυριαρχεῖ μᾶλλον ὁ ἐθνικὸς κήρυξ, παρὰ ὁ λογοτέχνης. Τὰ ἔργα του διατηροῦν ὅλα σταθερὰν ἰδεολογικὴν ἑνότητα. Εἰς τὸ «Μαρτύρων καὶ 'Ηρώων αἷμα» (1907) ἀπευθύνεται κυρίως πρὸς τὴν νεολαίαν, τὴν ὁποίαν καλεῖ εἰς ἀγῶνα καὶ δρᾶσιν διὰ τὴν ὅλην ἀποκάθαρσιν τῆς 'Ελληνικῆς ζωῆς. Διὰ τῆς «Σαμοθράκης» (1907) εἰσδύει μέχρι τῶν ἀφετηριακῶν ἀρχῶν τοῦ 'Ελληνισμοῦ, ἐνῶ διὰ τοῦ «"Οσοι ζωντανοὶ» (1911) ἐπιχειρεῖ μίαν ἰδεολογικὴν καὶ πραγματιστικὴν τοποθέτησιν τῆς 'Ελληνικῆς ἰδέας καὶ τῆς 'Ελληνικῆς ἐθνότητος, ἐν μέσῳ τῆς περιβαλλούσης ἀτμοσφαίρας τῆς 'Ανατολῆς. 'Υπὸ τῶν ἰδίων κινήτρων ἐνεπνεύσθη καὶ τὰ ἄλλα ἔργα του «'Ο 'Ελληνισμός μου καὶ οἱ "Ελληνες. - 'Ελληνικὸς πολιτισμός», τὸ «Μονοπάτι» (1902), καὶ τὸ «Σταμάτημα» (1918). 'Ο "Ιων Δραγούμης θῦμα δυστυχῶς τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων τῆς ἐποχῆς του, ἐδολοφονήθη ἐν μέσῃ ὁδῷ τὴν 13ην Αὐγούστου 1920, ὅταν μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς εἰς Παρισίους ἀποπείρας κατὰ τοῦ 'Ελ. Βενιζέλου συνελήφθη καὶ ὠδηγεῖτο εἰς τὰς φυλακάς. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ θλιβεροῦ θανάτου του ἐστήθη ἀναμνηστικὴ στήλη.

'Ο Πλάτων Ροδοκανάκης (1883-1919), διακριθεὶς καὶ αὐτὸς διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ὕφους εἰς τὰ πεζά του κείμενα, ἔγραψεν ἄλλοτε μὲν εἰς καθαρεύουσαν, ἄλλοτε δὲ εἰς δημοτικήν. Αἰσθησιακός, ὡραιοπαθὴς καὶ ὡραιολόγος (esti te), θηρευτὴς τῆς περιτέχνου φράσεως καὶ ἐνίοτε τῆς σπανίας καὶ ἀήθους λέξεως. Αἱ Βυζαντιναὶ μελέται, εἰς τὰς ὁποίας ἠσχολήθη μετὰ ζήλου, ἐπηρέασαν ἀσφαλῶς καὶ τὸν λογοτέχνην. «Τὸ φλογισμένο ράσο» καὶ τὸ «Βυσσινὶ τριαντάφυλλο» εἶναι τὰ χαρακτηριστικώτερα ἔργα του εἰς τὴν δημοτικήν. Καρπὸς τῶν Βυζαντινῶν μελετῶν του εἶναι τὰ «Βυζαντινὰ πολύπτυχα» καὶ «'Η βασίλισσα καὶ αἱ Βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι». 'Ο Ροδοκανάκης ἠσχολήθη ἐπίσης εὐρύτατα καὶ μὲ τὴν δημοσιογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίθη διὰ τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν καλαισθησίαν τοῦ ὕφους.

"Αλλοι πεζογράφοι, ἐπηρεασμένοι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰς ἰδέας ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ τῶν ὁποίων τὸ ἔργον ἔμεινε χωρὶς σημαντικὴν ἀπήχησιν εἰς τὰ λογοτεχνικὰ χρονικὰ τῆς χώρας, θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀναφερθοῦν ὁ Σπυρίδων Παγανέλης (1852-1932), συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος ἔμεινε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του προσηλωμένος εἰς τὴν καθαρεύουσαν, ὁ Νικόλαος Ἐπισκόπουλος, ὁ μετέπειτα γνωστὸς εἰς τὸ Γαλλικὸ κοινὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Νικολὰς Σεγκιούρ, γράψας διηγήματα ὑπερβαλλούσης ρωμαντικῆς αἰσθηματολογίας («Διηγήματα τοῦ Δειλινοῦ» 1898, «'Ασμα 'Ασμάτων» πεζὸν ποίημα, 1900 «"Ερημες Ψυχές» 1901, δραματικὸν ποίημα κλπ.). 'Από τοῦ 1902 ὁ Ἐπισκόπουλος ἤρχισεν νὰ γράφη ἀποκλειστικῶς Γαλιστί, καὶ μάλιστα μυθιστορήματα. 'Ο Δημ. Χατζόπουλος

(1872-1936), ἀδελφὸς τοῦ Κ. Χατζόπουλου, διευθυντὴς ἄλλοτε μετὰ τοῦ Γιάννη Καμπύση τοῦ φιλολογικοῦ περιοδικοῦ «Διόνυσος» γνωστότερος δὲ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Μποέμ» τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη καὶ εἰς χρονογραφήματα καὶ εἰς φιλολογικὰς ἐργασίας, ἔγραψε διηγήματα εἰς τὴν δημοτικὴν «Τ' ἀγριολούλουδα» (1894) καὶ «Ντόπιες Ζωγραφιές» (1891) ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ ἠθογραφικὸν στοιχεῖον. Μανιώδης πεζοπόρος, περιηγήθη ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα, γράψας ἐνδιαφερούσας περιγραφάς. Ἰδιότυπος, ἄνισος, δύστροπος καὶ ἀντιφατικός, ἐγκατέλειψεν ἐνωρὶς τὴν δημοτικήν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἔγραψε, καὶ ἠγωνίσθη διὰ νὰ ταχθῇ εἰς τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον, κατειρωνευθεὶς κατόπιν τὴν γλῶσσαν τῶν πρώτων λογοτεχνικῶν του ἐργασιῶν. Ὁ Χατζόπουλος διεκρίθη ἰδίως ὡς χρονογράφος. Μὲ τὸ μυθιστόρημα ἐπίσης ἠσχολήθη καὶ ὁ Ἄγγελος Τανάγρας, ὁ γνωστὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱδρυτὴς τῆς «Ἑταιρίας τῶν Ψυχικῶν Ἐρευνῶν», ὁ ὁποῖος διετήρησε τὴν καθαρεύουσαν μέχρι τῶν τελευταίων του πεζογραφημάτων καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ γύρω του ζωὴ οὐδόλως ηὐνόει τὴν καθαρολογίαν. Ἐν τούτοις εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη τῶν ἀφηγημάτων του ὁ Τανάγρας χρησιμοποιεῖ δημοτικήν. Ὑπῆρξεν ὅμως παραγωγικώτατος («Σπογγαλιεῖς τοῦ Αἰγαίου», «Ἡ Μεγαλόχαρη», «Μακεδονικαὶ Ραψῳδίαι», «Ἄγγελος Ἐξολοθρευτής», «Εἰς τὰ πτερὰ τοῦ θανάτου», «Ρόδον τῶν Γαδείρων», «Μαῦρες Πεταλοῦδες», «Σὰν ζωή, σὰν ὄνειρο», «Ὁ πέπλος τῆς Ἴσιδος», «Ἡ ἱππότισσα τῆς Μάλτας», «Νενίκηκας Ναζωραῖε» κλπ.). Ὡρισμένα ἔργα του μετεφράσθησαν καὶ εἰς τὴν Γαλλικήν. Ὁ Τανάγρας ἐμπνέεται ἐκ τῆς ζωῆς τῶν θαλασσινῶν (διότι ὁ συγγραφεὺς ὑπηρέτησεν, ὅπως καὶ ὁ Νιρβάνας, εἰς τὸ Πολεμικὸν Ναυτικόν, ἀποστρατευθεὶς μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀρχιάτρου), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ζωὴν καὶ τὰ ἐπεισόδια τῶν πολέμων μας.

Ὁ Εὐστράτιος Εὐστρατιάδης («Τὸ ρημάδι» διηγήματα τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς). Ὁ Τίμος Μωραϊτίνης (1895-1952), ὁ ὁποῖος διεκρίθη ἰδιαιτέρως μὲ τὸ θυμόσοφον ὕφος του εἰς τὸ θέατρον, συμβαλὼν σπουδαίως εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ Νεοελληνικοῦ ρεπερτορίου μὲ ἀρκετὰς ἐπίσης ἐπιθεωρήσεις καὶ μὲ τὸ ἔξοχον χρονογραφημά του, σκορπίζων καθαρὸ καὶ ἄδολο γέλοιο μὲ ὁλόκληρο τὸ ἔργον του. Ὁ Κώστας Πασαγιάννης μὲ διηγήματα, ταξιδιωτικὰς περιγραφάς, ἐντυπώσεις κλπ., ὁ προώρως ἀποθανὼν Σπήλιος Πασαγιάννης, ὁ ὁποῖος ἀνεφέρθη ἤδη ὡς ποιητής, ἀλλ' ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωσε μερικὰ συμβολιστικὰ διηγήματα δημοσιευμένα εἰς περιοδικά, ἐξαιρετικῆς ὑποβλητικότητος καὶ ἐντονωτάτου ἐνίοτε ρεαλισμοῦ ὑπὸ τὸ ἐπιπολάζον σύμβολον καὶ ἄλλα.

Ἐκ τῶν Ἑλληνίδων πεζογράφων τῆς γενεᾶς αὐτῆς πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν αἱ Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου, ἐμπνευσθεῖσα κυρίως ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ἁλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, Ἰουλία Δραγούμη καὶ Πηνελόπη Δέλτα, διακριθεῖσαι εἰς τὸ παιδαγωγικὸν μυθιστόρημα, καθὼς καὶ αἱ Ἰουλία Περσάκη, Αἰμιλία Στεφ. Δάφνη, Ἀθηνᾶ Ταρσούλη, Κλεαρέτη Δίπλα Μαλάμου, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία (ψευδώνυμον τῆς Εὐρ. Δημητρακοπούλου), καὶ ἄρκεται ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἔγραψαν ἀφηγήματα ἄβρῶς αἰσθηματικά, εἰδυλλιακὰ ἢ ἐπιτυχεῖς ἠθογραφίας μὲ ἔντονον πάντοτε τὸ γραφικὸν καὶ λυρικὸν στοιχεῖον.

Μὲ τὸν Δημοσθένην Βουτυρᾶν (1879-1958) εἰσερχόμεθα εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς Νεοελληνικῆς διηγηματογραφίας, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀξιώσῃ ὀλιγώτερον τῆς προηγουμένης τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς «νεωτέρας» εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γραμματολογίαν τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ὁ φόρτος καὶ τὸ ἰδεολογικὸν ἀπόθεμα τῆς ψυχολογίας τοῦ 19ου αἰῶνος ἔχει ἐξ ὁλοκλήρου ἀπορριφθῇ καὶ ἡ νέα Ἑλληνικὴ πεζογραφία ἐμπνέεται πλέον ἀπὸ τὰ αἰτήματα καὶ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ νέου αἰῶνος. Εἶναι ἡ πεζογραφία ἡ ὁποία γεννᾶται ὀλίγα ἔτη πρὸ τῶν πολέμων καὶ ἡ ὁποία προεκτείνεται μετ' αὐτοὺς ἐμπλουτισμένη μὲ τὴν ψυχολογίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία ὀλίγον μόλις ἐνωρίτερον ἔμενεν ἐκτὸς τῆς συνήθους ἀτμοσφαίρας τῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας. Ὁ Δημοσθένης Βουτυρᾶς ἵσταται εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο αὐτῶν περιόδων μὲ ἐμφανῆ κλίσιν πρὸς τὴν δευτέραν. Δὲν ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὴν μεταπολεμικὴν ἐποχὴν ὁ Βουτυρᾶς ὑπῆρξεν εἰς τὴν παραγωγήν του διάφορος ἢ κατὰ τὴν προπολεμικήν. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ὁ συγγραφεύς, παρ' ὅ,τι τὰ θέματά του παραμένουν σχεδὸν τὰ ἴδια, παρ' ὅ,τι ἀποφεύγει νὰ θίξῃ προβλήματα γενικωτέρας κοινωνικῆς σημασίας, καθίσταται περισσότερον εὐαίσθητος ἔναντι ὡρισμένων καταστάσεων, πλουτισμένος μὲ νέαν αἴσθησιν τῶν πραγμάτων, πειθαρχῶν, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀπειθάρχητος αὐτὸς τύπος, εἰς παρορμήσεις ἐπαναστατικωτέρας, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ προπολεμικὴ πεζογραφία του, περιγράφουσα κυρίως ἀνθρώπους τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, ἐμφανίζεται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἰδεολογικῶς ριζοσπαστική. Ὁ Δημοσθένης Βουτυρᾶς μὲ τὸν ὄγκον τῆς διηγηματογραφικῆς του παραγωγῆς, ἐπεβλήθη εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν διηγηματογράφος τοῦ Ἑλληνικοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἐμφανίζει πλουσίαν καὶ μεστὴν ἔμπνευσιν, ἐξαίρετον ἱκανότητα εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ μύθου, αἱ εἰκόνες τὰς ὁποίας δίδει ἔχουν πάντοτε θαυμαστὴν παραστατικότητα, οἱ τύποι του ἔχουν ζωὴν καὶ ἀληθοφάνειαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πεζογραφίαν αὐτήν, ἡ ὁποία μὲ ὀλίγην καλλιέργειαν θὰ ἠδύνατο πράγματι νὰ εἶναι θαυμαστή, ἀπουσιάζει σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ὕφος - ἐκτὸς ἂν ὕφος θεωρηθῇ ἡ ἀκατάστατος καὶ συχνὰ προχειροτάτη σύνθεσις, ὁ «τηλεγραφικὸς» τρόπος τῆς συντάξεως, ἐνῶ ἄλλοῦ ἡ φράσις του, στερημένη πάσης τεχνικότητος, συγγενεύει μὲ πρόζαν τοῦ μᾶλλον προχείρου χρονογραφήματος. Ὁ Βουτυρᾶς ἦτο μεγάλων, πράγματι, ἐμπνεύσεων τὰς ὁποίας κακῶς ἐξεμεταλλεύθη. Αἱ βιωτικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὁποῖαι τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐφοδιάζῃ ἐφημερίδας, περιοδικὰ καὶ παντὸς εἴδους ἔντυπα μὲ καθημερινὰ σχεδὸν διηγήματα, τὸν ἠμπόδισαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιμεληθῇ τὴν λογοτεχνικήν του παραγωγήν, ἀλλὰ καὶ τὴν προσωπικήν του μόρφωσιν, ἡ ὁποία θὰ τὸν ἐβοήθει ἀσφαλῶς νὰ φθάσῃ εἰς ἀρτιώτερα ἀποτελέσματα. Ἐν τούτοις, μὲ τὰς ἀτελείας αὐτὰς ὁ Βουτυρᾶς παραμένει τάλαντον ἰσχυρότατον, τὸ ὁποῖον ἤσκησε καὶ ἐπὶ τῶν νέων διηγηματογράφων σημαντικὴν ἐπιρροήν. Ὁ Βουτυρᾶς, ἐκλέγων τὰ θέματά του ἀπὸ τὴν ταβέρναν καὶ τοὺς τύπους του ἀπὸ τοὺς ἀποκλήρους τῆς κοινωνίας, ὑπῆρξε κατὰ κάποιον τρόπον ὁ πρόδρομος τῆς μεταγενεστέρως ἀναπτυχθείσης, ἰδία μεταξὺ τῶν νέων διηγηματογράφων, «ἀλλητογραφίας», κατὰ τὸν ὅρον τὸν ὁποῖον πρὸ καιροῦ ὑπέδειξα καὶ ὁ ὁποῖος ἐπλουτογραφήθη ἤδη ὑπὸ τῶν κριτικῶς σπουδαζόντων τὴν μεταπολεμικὴν μας πεζογραφίαν. Θὰ ἀπητοῦντο πολλαὶ γραμμαὶ διὰ νὰ ἀναφερθοῦν ὅλαι αἱ ἐκδοθεῖσαι συλλογαὶ διηγημάτων τοῦ Δ. Βουτυρᾶ ἀπὸ τοῦ 1901 ὅταν ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον μὲ τὸν τόμον «Ὁ Λαγκᾶς καὶ ἄλλα διηγήματα», μέχρι τῶν τελευταίων ἔργων του. Ἀναφέρω τὰς περισσοτέρας: «Παπᾶς εἰδωλολάτρης καὶ ἄλλα διηγήματα», «Τριάντα δύο διηγήματα», «Ζωὴ ἀρρωστημένη καὶ ἄλλα διηγήματα», «Οἱ Ἀλανιάρηδες», «Ὄνειρο ποὺ δὲν τελειώνει καὶ ἄλλα διηγήματα», «Ὁ θρῆνος τῶν βωδιῶν κ.ἄ.δ.», «Μακρυὰ ἀπὸ τὸν κόσμο», «Ἀριστοκρατικὴ γειτονιὰ κ.ἄ.δ.», «Διωγμένη ἀγάπη», «Τὸ γκρέμισμα τῶν θεῶν κ.ἄ.δ.», «Φῶς στὸ σκοτάδι», «Ἡ σιδερένια πόρτα» (μυθιστορήματα), «Εἴκοσι διηγήματα», «Ὁ Νέος Μωϋσῆς», «Τροφὴ στὸ θάνατο», «Στὴ χώρα τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἀγρίων» (μυθιστόρημα), «Μέσα στὴν κόλαση» (σάτυρα), «Μέσα στοὺς ἀνθρωποφάγους», «Ἀπὸ τὴν γῆ στὸν Ἄρη» (μυθιστόρημα), «Ἀνάσταση νεκρῶν», «Στοὺς ἀγνώστους θεούς» (μυθιστόρημα), «Ἡ ἐπανάσταση τῶν ζώων», «Τὸ σπίτι τῶν ἑρπετῶν», «Ἡ ὄρνιθα ξύνοντας τὸ μάτι της», «Κάλπικοι πολιτισμοί» (μυθιστόρημα), «Ὕστερ' ἀπὸ ἑκατομμύρια χρόνια», κ.ἄ. διηγήματα.

Μιὰ παρεγνωρισμένη προσωπικότης εἰς τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα, ἴσως διότι ὁ συγγραφεύς, ἐχθρὸς τῆς αὐτοδιαφημίσεως, ἀπέφυγε νὰ θορυβήσῃ περὶ τὸ ἔργον του, ἴσως ἀκόμη διότι ἔζη μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἶναι ὁ Νῖκος Νικολαΐδης, ὁ Κύπριος, γνωστὸς ὡς Πὼλ Νόρ, ἕνας ἐκ τῶν ἐλαχίστων Νεοελλήνων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργησαν μὲ ἐπιμονὴν καὶ μὲ ζῆλον τὸ ὕφος, δώσαντες ἄρτιον λεκτικόν, περίτεχνον ἀλλ' ὄχι ἐξεζητημένην φράσιν, καὶ πρωτίστως ἀρχιτεκτονικὴν συγκρότησιν εἰς τὰ πεζογραφήματά των. Ὁ Νικολαΐδης ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸ διήγημα, ἀλλ' ἔγραψε καὶ ἕνα μυθιστόρημα, ἀρχὴν ἑτοίμης ἤδη τριλογίας («Τὸ Στραβόξυλο», προηγηθεὶς τοῦ Δ. Ψαθᾶ, «Μικρὲς Ἀγωνίες» 1922), ἐδημοσίευσε πεζὰ τραγούδια ἀμιλλώμενα καὶ ἐνίοτε ὑπερακοντίζοντα εἰς πυκνότητα φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοὺς «Πεζοὺς Ρυθμοὺς» τοῦ Παπαντωνίου, τὶς «Ἀνθρώπινες καὶ Ἄνθινες Ζωὲς» καὶ τὸν «Χρυσὸ Μῦθο» καὶ συνέγραψεν ἐπίσης ἕνα δραματικὸν ἔμμετρον ὀνειρόδραμα, «Τὸ γαλάζιο λουλούδι» τὸ ὁποῖον, παρασταθὲν εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἶχε μεγάλην ἐπιτυχίαν. Εἰς τὰ διηγήματά του (ἐξεδόθησαν ἤδη πέντε τόμοι «Διηγήματα», «Ὁ Σκέλεθρας κ.ἄ.δ.», «Ἡ καλὴ συντρόφισσα κ.ἄ.δ.», «Περ' ἀπ' τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ κ.ἄ.δ.», «Τὰ τρία καρφιὰ» ὁ Νικολαΐδης δίδει ἄρτιον μῦθον, ρωμαλέον σύμβολον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν παρενοχλεῖ τὴν ρεαλιστικὴν καὶ πλήρη ζωγραφικῆς παραστατικότητος περιγραφὴν καὶ φράσιν, ἐπεξειργασμένην μέχρι τῆς ἀπωτάτης λεπτομερείας της. Οἱ τύποι του ὑψώνονται εἰς ἀντιπροσωπευτικὰ σύμβολα, ἀλλ' ἡ οὐσία τους παραμένει ποιητική, ἔχουν δὲ τὴν ἀναγλυφικότητα ἐκείνων, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν ὁλοκληρωμένοι καὶ κινούμενοι ἀπὸ ζωήν. Ἡ πρωτοτυπία ἐπίσης τῶν θεμάτων τοῦ συγγραφέως εἶναι ἀρκούντως ἔκδηλος καὶ διὰ τοῦτο ἀκόμη ὁ Νικολαΐδης δικαίως θὰ ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ ἰδιάζουσαν θέσιν εἰς τὴν Νεοελληνικὴν πεζογραφίαν.

Ὁ Διονύσιος Κόκκινος (1884-1967), ἀσχολεῖται μὲ τὸ μυθιστόρημα, τὸ θέατρον, τὸ διήγημα καὶ τὰ ἱστορικὰ θέματα. Εἰς τὸ μυθιστόρημά του θέμα ἔχει τὴν Ἀθηναϊκὴν ζωήν, τὴν προπολεμικὴν καὶ τὴν σύγχρονον. Ὁ Κόκκινος διαθέτει ἀρκετὴν παρατηρητικότητα, ἡ περιγραφὴ τῶν ἠθῶν γίνεται μὲ ἀκρίβειαν καὶ μὲ ἱκανότητα εἰς τὴν σκιαγράφησιν τῶν χαρακτήρων. «Ἡ κυρία μὲ τὸ ἄσπρο ἄλογο», «Ὁ Ἴλιγγος», ἡ «Μυστικὴ Φωλιὰ» εἶναι τὰ κυριώτερα μυθιστορήματά του. «Ἐκεῖνος ποὺ δέ χάρηκε τίποτε» καὶ «Τὰ σφυρίγματα τραίνων» εἶναι συλλογαὶ διηγημάτων. Εἰς τὸ θέατρον ἔδωσε δύο ἔργα, τὸ «Σπίτι» καὶ τὴν «Χαμένην» καὶ ἔγραψε σειρὰν θεατρικῶν διαλόγων ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ θέατρο τῆς ζωῆς». Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν συγγραφὴν καὶ τὴν ἔκδοσιν ὀγκώδους Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καθὼς καὶ Ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος τῶν χρόνων ἀπὸ (1800-1945).

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΟΛΕΜΩΝ

Ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι ὁ πόλεμος, ὁ Α' παγκόσμιος πόλεμος, ἐὰν δὲν ὑπῆρξε στοιχεῖον ἀποφασιστικὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Νεοελληνικῆς πεζογραφίας, ἴσως διότι ὁ φόρτος τῆς παραδόσεως ὑπῆρξε μέγας καὶ καταθλιπτικὸς δι' ὤμους ἀδυνάτους, ἴσως

ἀκόμη διότι οἱ νέοι συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦν τὴν μεσοπόλεμον λεγομένην πεζογραφίαν δὲν εἶχον τὴν ἐπαρκοῦσαν φιλοσοφικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν κατάρτισιν διὰ νὰ ἀναδεχθοῦν πλήρεις εὐθύνας ἀπέναντι τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἔθετεν ἡ νέα περίοδος, ἐν τούτοις ὁ πρῶτος αὐτὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ἕνα σπουδαῖον ὀρόσημον. Ἡ μεσοπόλεμος ζωὴ μὲ τὴν πολυπλοκότητα τῶν προβλημάτων ποὺ ἐνεφάνισε - προβλημάτων ἠθικῶν, ἰδεολογικῶν, συναισθηματικῶν - ἐπέβαλε νέας μορφὰς μὲ νέα περιεχόμενα καὶ ἐχάραξε νέας κατευθύνσεις. Τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ὠρθώθησαν ἐκάλυψαν μὲ τὸν ὄγκον καὶ τὴν ἐπιβολήν των τὰς μικρολεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι εὕρισκον τὴν ἐκδήλωσίν των εἰς τὴν στενὴν ἠθογραφίαν καὶ γενικώτερον ὁ δρόμος ποὺ ἠνοίγετο, δύσκολος, ἀλλ' ὑποχρεωτικός, ὡδήγει εἰς πλατυτέραν ἐνατένισιν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνησυχιῶν του. Τὸ ὀπτικὸν πεδίον κατέστη κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην εὐρύτερον εἰς μῆκος καὶ εἰς πλάτος. Ἡ ἐναρμόνισις τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν ὁμαδικὴν ζωὴν πραγματοποιεῖται ἄλλοτε ἀσυναισθήτως, ἄλλοτε συνειδητῶς. Παραλλήλως ἡ ἀναγκαστικὴ ἐπικοινωνία μὲ μαζικώτερα στρώματα πλουτίζει τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν μὲ περισσότερα στοιχεῖα καλλιτεχνικῆς ἐπεξεργασίας. Ὁ νέος, ὁ «μεταπολεμικὸς» δυναμικὸς ρυθμὸς ἐπιβάλλεται κυρίαρχος. Ἡ στατικότης τῆς προπολεμικῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ ὁριστικῶς παρελθόν.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πεζογράφος θὰ ἁπλώσῃ τὸ βλέμμα εἰς εὐρυτέραν ἀκτῖνα, ἀρχίζει νὰ τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς προσαρμογῆς πρὸς τὰ νέα δεδομένα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαρκείας τῶν νέων συγγραφέων ν' ἀνταποκριθοῦν εἰς τὸν διάχυτον εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἐπίπεδα δυναμισμὸν τῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀναζητήσεις, αἱ ἀμφιβολίαι, αἱ διερευνήσεις τοῦ ἐδάφους, αἱ ἀμφιταλαντεύσεις, ἡ ρευστότης τῶν μορφῶν, ἡ ἔλλειψις σταθεροῦ σημείου προσανατολισμοῦ, αἱ ἀπόπειραι, αἱ δοκιμαί, τὰ σημειωτὰ βήματα καὶ ἐνίοτε αἱ ὀπισθοδρομήσεις. Μοιραῖον ἀποτέλεσμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τοῦ διστάγμοῦ καὶ τῆς ἰδεολογικῆς ρευστότητος εἶναι καὶ ἡ καταβληθεῖσα πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις προσπάθεια διὰ τὴν ἐξεύρεσιν κάποιας βάσεως ἠθικῆς λύσεως τοῦ «μεταπολεμικοῦ» προβλήματος καὶ κάποιου σημείου σταθεροῦ προσανατολισμοῦ. Καὶ δύναται νὰ εἰπωθῇ ὅτι ἐξεδηλώθησαν τρεῖς τάσεις - ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς γενικεύσεις αἱ ἀτομικαὶ πρωτοβουλίαι καὶ αἱ ἀπειθάρχητοι δοκιμαί - ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ τάσις συντηρήσεως τῶν παλαιῶν στοιχείων, συναισθηματικῶν, ἠθογραφικῶν, κοινωνικῶν μὲ ὡρισμένην καλὴν θέλησιν ἀνανεώσεώς των καὶ προσαρμογῆς εἰς τὰ νέα δεδομένα, ἀφ' ἑτέρου ἡ τάσις τῆς ἀπορρίψεως ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων καὶ ἡ πορεία μέσα εἰς παρθένα ἐδάφη καλλιτεχνικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ προσφερομένου κοινωνικοῦ ὑλικοῦ μὲ ὅλον τὸν ρεαλισμὸν ἢ μᾶλλον τὸν ἐμπλουτισμένον μὲ ρεαλιστικὰ στοιχεῖα ρωμαντισμόν, ἐνῶ τρίτον, ἡ τάσις τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ ἡ αὐτοσυγκεντρωτικὴ ἀδιαφορία πρὸς τὰ γύρω, δημιουργεῖ τὸ ἰδεολογικὸν ἀδιέξοδον ἢ τὸν ἑρμητισμόν. Ὁ πυκνὸς συμβολισμός, ἡ περιπλάνησις, εἰς τοὺς κόσμους τοῦ φανταστικοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ κατεργασία τῆς ἀτομικότητος, ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος ἢ καὶ ἀντίλογος εἶναι αἱ κυριώτεραι διακρίσεις τῆς τάσεως αὐτῆς.

Ἡ ἀμφιβολία πρὸς ὅλας τὰς ἀξίας, ἡ πυρετικὴ ἀναζήτησις τοῦ νέου ἰδεώδους εἶναι φυσικὸν νὰ ἐπηρεάζουν καὶ τὴν ψυχολογίαν τῶν τύπων τῆς μεταπολεμικῆς πεζογραφίας. Ὅταν οἱ τύποι αὐτοὶ δὲν εἶναι ἄμεσα δημιουργήματα τῶν πολέμων (κατ' ἀντανάκλασιν καὶ ἐδῶ τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῆς διεθνοῦς λογοτεχνίας, τὸ ὁποῖον ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἀκόμη τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου), εἶναι συνήθως ἄρρωστοι ἢ νευρασθενεῖς καὶ ὅταν τοῦτο δὲν συμβαίνῃ μᾶς ἐμφανίζονται περίεργοι καὶ ἐκκεντρικοί. Ὁ γενικῶς ἄστατος μεταπολεμικὸς ρυθμὸς κινεῖ τούτους νευρικὰ καὶ παράλογα, θὰ ἔλεγεν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται τὴν παρ' ὅλα ταῦτα στερεὰν λογικὴν τῶν πραγμάτων. Ἐν τούτοις ὅλοι αὐτοὶ οἱ τύποι ἔχουν βαθυτέραν λογικὴν συνάρτησιν μὲ τὴν ἐποχήν των. Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ ἠθικῶς τοὺς τύπους του ὁ δημιουργὸς των καταφεύγει πολλάκις εἰς τὴν Φροϋδικὴν ψυχανάλυσιν καὶ ἐξηγεῖ τὴν διαγωγήν των μὲ διάφορα ψυχολογικὰ προσχήματα, παραβλέπων συχνὰ αὐτὴν τὴν ἰδίαν λογικὴν ἀνάγκην, ἡ ὁποία τὸν παρεκίνησεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν τύπων αὐτῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ πρῶτος πόλεμος, ὁ ὁποῖος καθ' ὅλην τὴν διάρκειάν του εἶχεν ἀφήσει ἀσυγκίνητον ὁλόκληρον τὴν Νεοελληνικὴν διανόησιν ἀπὸ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ μέχρι τοῦ τελευταίου ποιητοῦ καὶ ἀπὸ τῶν καθιερωμένων εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν πεζογράφων μέχρι τῶν ἀσημοτέρων, ἤτο φαινόμενον τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποροῦσε ν' ἀγνοηθῇ. Ἡ δὲ πνευματικὴ Ἑλλὰς ἐξηρτημένη ἀκόμη ὡς ἤτο ἀπὸ τὴν λογοτεχνίαν τῆς Δύσεως ἠσθάνθη ἐνωρίς, διότι καὶ τὸ ψυχολογικὸν ὑπόβαθρον ἦτο παρεσκευασμένον, τὴν σχετικὴν ἀνάγκην ν' ἀπηχήσῃ ὄχι πλέον εἰς προχείρους δημοσιογραφικὰς ἀναμνήσεις καὶ πολεμικὰς περιγραφὰς αἱ ὁποῖαι μόλις ἔθιγον τὴν Τέχνην ἀλλ' εἰς εὐρείας συνθέσεις τὸ δρᾶμα τὸ ὁποῖον ἔζησεν ἐπὶ μίαν σχεδὸν δεκαετίαν ὁ τόπος.

Ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῆς φιλολογίας αὐτῆς τοῦ πολέμου - ἡ ὁποία ὀρθότερον θὰ ἦτο ἐὰν ἐχαρακτηρίζετο «ἀντιπολεμικὴ φιλολογία» - εἶναι ὁ Στρατῆς Μυριβήλης (φιλολογικὸν ψευδώνυμον τοῦ Εὐστρ. Σταματοπούλου) ἐκ Μυτιλήνης (1892-1969). Τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον, τὸ ὁποῖον τιτλοφορεῖ «Κόκκινες Ἱστορίες» (1914) εἶχε πολλὴν ἐπιτυχίαν καὶ προοιώνιζε τὸ πλούσιον τάλαντον τὸ ὁποῖον θ' ἀνεπτύσσετο ἀργότερον. Τὸ 1923, δηλαδὴ τὴν ἐπαύριον μόλις τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ὁ Μυριβήλης ἐδημοσίευσεν εἰς ἐπιφυλλίδα εἰς τὴν ἐκδιδομένην παρ' αὐτοῦ ἐφημερίδα «Καμπάνα» εἰς Μυτιλήνην τὸ πρῶτον πολεμικὸν ἔργον του «Ἡ Ζωὴ ἐν Τάφῳ», ἐντυπώσεις ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν τοῦ λοχία Κωστούλα ἀπὸ τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον, πρὸς τὴν γυναῖκα του. Τὸ βιβλίον, περιχαρακωμένον εἰς τὰ στενὰ πνευματικὰ σύνορα τῆς Μυτιλήνης, δὲν εἶχε τὴν τεραστίαν ἐκείνην ἐπιτυχίαν, τὴν ὁποίαν ἐπέπρωτο νὰ γνωρίσῃ ἀργότερον, ἀφοῦ ἐπὶ ὁλόκληρον ἑπταετίαν ἔζησε μακρὰν τοῦ θορύβου, πτωχὸν καὶ ἄσημον εἰς ἐμφάνισιν εἰς τὸ μικρὸν περιβάλλον τῆς πατρίδος τοῦ συγγραφέως. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι τὰ «Διηγήματα» τοῦ Μυριβήλη (1928) ποὺ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ αὐτὰ πολεμικαὶ ἐντυπώσεις ἢ μᾶλλον ἀνεπτυγμέναι αἱ ἐντυπώσεις τοῦ λοχία Κωστούλα ἀπὸ τὸ μέτωπον ἀνέδειξαν τὸν Μυριβήλην εἰς τὴν σειρὰν τῶν συγγραφέων ἐκείνων τοὺς ὁποίους τὸ κοινὸν ὤφειλε νὰ προσέξῃ καὶ νὰ μελετήσῃ. Ὁ Μυριβήλης γράφει διὰ δευτέραν τότε φορὰν τὴν «Ζωὴν ἐν Τάφῳ», τὴν ὁποίαν ἐκδίδει εἰς Ἀθήνας τὸ 1930. Ἡ ἐπιτυχία ἦλθε καταπληκτική. Τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν, ἐξοικειωμένον πλέον μὲ τὴν ξένην πολεμικὴν λογοτεχνίαν, ἡ ὁποία μετεφράσθη ἀθρόως εἰς τόν τόπον, ἐδίψωσε νὰ γνωρίσῃ εἰς ἔργον ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὰς ἰδικάς του πολεμικὰς περιπετείας, τὴν ψυχολογίαν τοῦ "Ἕλληνος στρατιώτου κατὰ τὴν κρίσιμον καὶ αἱματηρὰν ἐκείνην περίοδον τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ὁ πόλεμος ὑπῆρξε δι' ὅλους τοὺς λαοὺς ἑνιαῖον φαινόμενον καὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς ἐχειρίσθησαν τὸ θέμα των συμφώνως πρὸς τὰς συναισθηματικὰς ἀντιδράσεις τῆς ἐθνικῆς ἰδιοσυγκρασίας. Ὁ Μυριβήλης ἔδωσε μίαν πολεμικὴν ἀφήγησιν καθαρῶς Ἑλληνικήν, ἡ ὁποία σφραγίζεται μὲ τὴν ἰδικήν του προσωπικότητα. Τὸ λυρικὸν στοιχεῖον εἶναι ἔντονον καὶ πλουσιώτατον, χρωματικὸν εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Μυριβήλη καὶ διὰ μέσου τῶν ρεαλιστικωτέρων περιγραφῶν διακρίνει κανεὶς τὴν ποιητικὴν διάθεσιν ἡ ὁποία κινεῖ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ συγγραφέως. Τὸ 1933 ὁ Μυριβήλης ἐδημοσίευσεν καὶ πάλιν μὲ τὴν μορφὴν ἐπιφυλλίδος εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καθημερινὴ» τὴν «Δασκάλα μὲ τὰ χρυσᾶ μάτια», ἡ ὁποία τὸ ἴδιον ἔτος ἐξεδόθη εἰς ἰδιαίτερον τόμον. Ἡ «Δασκάλα μὲ τὰ χρυσᾶ μάτια» εἶναι ἡ φυσικὴ συνέχεια τῆς «Ζωῆς ἐν Τάφῳ». Εἶναι ἡ φυσικὴ ἀνέλιξις τῆς πολεμικῆς ψυχολογίας κατὰ τὰ ἔτη τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν τὸν πόλεμον. Τὸ ἔργον τοῦτο πνιγμένον ἀκόμη μέσα εἰς τὰς ἠθικὰς ἀποπνοίας τοῦ πολέμου ἀλλὰ καὶ λυτρωμένον συγχρόνως ἀπὸ τὸν βαρὺν ἐφιάλτην του, εἶναι τύπος τοῦ κυρίως μεταπολεμικοῦ μυθιστορήματος. Ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ἐμφανίσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ μᾶλλον ψυχικὰς καταστάσεις παρὰ γεγονότα. Καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις εἶναι πράγματι ἀξία μεγάλου καὶ πεπειραμένου τεχνίτου. Τὸ 1935 ὁ Μυριβήλης ἐξέδωσε σειρὰν διηγημάτων τιτλοφορουμένων «Τὸ Πράσινο Βιβλίο», τὸ ὁποῖον ἠκολούθησε τὸ 1939, «Τὸ Γαλάζιο Βιβλίο». Εἰς τὰ διηγήματα αὐτὰ ὅπως καὶ εἰς τὰ μυθιστορήματα τοῦ συγγραφέως προκαλεῖ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν ἡ εὐαισθησία του πρὸς ὅ,τι ἔχει σχέσιν μὲ τὸ χρῶμα εἴτε εἰς τὴν φύσιν εἴτε εἰς τὴν συμβολικὴν παράστασιν ὡρισμένων καταστάσεων. Ὁ Μυριβήλης μᾶς δίδει λογοτεχνικῶς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν πολύμορφον ποικιλίαν της. Τὸ χρῶμα ἀναλύεται καὶ συντίθεται μὲ ἀληθινὴν δεξιοτεχνίαν. Τὸ νατουραλιστικὸν στοιχεῖον προικισμένον ἀλλοῦ μὲ ρωμαλέον νεορρωμαντισμόν, ἀλλοῦ μὲ σταθερὸν συμβολισμόν, συμβάλλει ὥστε αἱ εἰκόνες τοῦ Μυριβήλη νὰ ὁμοιάζουν περισσότερον μὲ ζωγραφικοὺς πίνακας παρὰ μὲ ποιητικὰς μεταφοράς. Τοιουτοτρόπως τὰς εἰκόνας αὐτὰς ὁ ἀναγνώστης τὰς ἀπολαμβάνει ἐντονώτερον, διότι ἡ εὐαισθησία του πλήττεται ἀπὸ στοιχεῖα γνώριμα. Πλοῦτος θεμάτων, πηγαῖον αἴσθημα, ψυχογραφικαὶ ἱκανότητες καὶ ἀξιόλογος ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι τὰ κυριώτερα προσόντα τῶν διηγημάτων τοῦ Μυριβήλη. Ὁ συγγραφεὺς ἐξέδωσεν ἐπίσης τὰ ἀφηγήματα «Ὁ Βασίλης ὁ Ἀρβανίτης», «Τὰ Παγανά», ὁ «Πᾶν», τὸ παιδικὸν μυθιστόρημα «Ὁ Ἀργοναύτης», δύο λυρικὰς συλλογὰς «Τὸ τραγούδι τῆς ζωῆς» καὶ «Μικρὲς Φωνές» τὸ μυθιστόρημα «Παναγία Γοργόνα», «Φυλάκιο», τὸν τόμον διηγημάτων «Τὸ Κόκκινο Βιβλίο». κ.ἄ. Τὸ 1958 ὁ Στρατῆς Μυριβήλης ἐξελέγη μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. "Εργα του μετεφράσθησαν εἰς πολλὰς ξένας γλώσσας γνωρίσαντα μεγάλην ἐπιτυχίαν.

Τὸ πολεμικὸν θέμα εἵλκυσε καὶ ἄλλους Νεοέλληνας πεζογράφους καὶ κυρίως ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι «ἔκαμαν τὸν πόλεμον», ἀλλὰ καὶ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι ἠσθάνθησαν μὲ ἐντονώτεραν αἴσθησιν τὸ δρᾶμα τῶν μετόπισθεν. Ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων νέων «πολεμικῶν» πεζογράφων εἶναι ὁ Ἡλίας Βενέζης (ψευδώνυμον τοῦ Ἡλία Μέλλου), γεννηθεὶς εἰς Ἀϊβαλῆ τῆς Ἀνατολῆς (1904-1973). Ὁ Βενέζης κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν ὑπεχρεώθη εἰς καταναγκαστικὴν ἐργασίαν εἰς τὰ ἐργατικὰ τάγματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐπανελθὼν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἔγραψεν εἰς τὴν «Καμπάναν» τοῦ Μυριβήλη τὰς πρώτας ἀναμνήσεις του - ἀναμνήσεις ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας - ποὺ κατόπιν τὸ 1931 ἐξεδόθησαν εἰς βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ νούμερο 31328». Ζωηραὶ περιγραφαί, ρεαλιστικαὶ μὲ ἐξαιρετικὴν παραστατικότητα ἦσαν προοίμιον ἑνὸς ταλάντου τὸ ὁποῖον θὰ ἐγνώριζε μετ' ὀλίγα ἔτη τὴν πλήρη του ἄνθησιν εἰς τὸ μυθιστόρημα τὴν «Γαλήνη» (1939), τὸ ὁποῖον ἐγνώρισεν ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις. Εἰς τὴν «Γαλήνην» ὁ συγγραφεὺς

περιγράφει τὸ δρᾶμα τῆς προσφυγικῆς ἐγκαταστάσεως μετὰ τὴν λαίλαπα τῆς καταστροφῆς, τὰς πρώτας ψυχολογικὰς ἀντιδράσεις τῶν ξερριζωμένων ποὺ ἀνεζήτουν νέας ῥίζας εἰς μίαν χώραν μητρικὴν μέν, ἀλλὰ ψυχολογικῶς δι' αὐτοὺς ἄγονον καὶ στεγνήν. Μετὰ τὴν «Γαλήνην» ἐδημοσίευσε τὸ μυθιστόρημα «Αἰολικὴ Γῆ», τὸ ὁποῖον παρὰ τὰς ἀδυναμίας του ἔχει σελίδας θαυμασίας καὶ ψυχολογίαν ἀνθρώπων καὶ καταστάσεων, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν μόνον εἰς δοκιμασμένους ἐργάτας τοῦ λόγου. Προηγουμένως, τὸ 1928, ἐξέδωσε σειρὰν διηγημάτων ἐμπνευσμένων ἐπίσης ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς Ἀνατολῆς, τὸν «Μανώλην Λέκαν». Ἠκολούθησαν αἱ συλλογαὶ διηγημάτων «Αἰγαῖο» (1941) καὶ «Ἄνεμο» (1944), τὸ θεατρικὸν ἔργον «Μπλόκο C» (1946), τὸ ὁδοιπορικὸν «Φθινόπωρο στὴν Ἰταλία» (1950) τὸ χρονικὸν τῆς Κατοχῆς «Ἔξοδος» (1950), τὸ μυθιστόρημα «Ἔξοδος» (1956) κ.ἄ. Τὸ 1957 ἐξελέγη μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἔργα του μετεφράσθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Καὶ ὁ Στρατῆς Δούκας (1895) μᾶς δίδει τὴν «Ἱστορίαν ἑνὸς αἰχμαλώτου» εἰς ἁπλῆν, καθαράν, στρωτὴν ἀφήγησιν μὲ ἐπαινετὴν προσπάθειαν καλλιεργείας τοῦ πεζογραφικοῦ ὕφους, ἐνῶ ἡ Τατιάνα Σταύρου (1899) μὲ τὴν συλλογὴν τῶν διηγημάτων της «Ἐκεῖνοι ποὺ ἔμειναν» περιγράφει μὲ ζωηρὰν παραστατικότητα τὸ δρᾶμα τῶν μετόπισθεν. Τὰ μετόπισθεν αὐτὰ εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ γενικῶς τῆς Ἀνατολῆς, ἀπ' ὅπου καὶ κατάγεται ἡ συγγραφεύς, ἡ ὁποία ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ κῦμα τῆς προσφυγικῆς μεταναστεύσεως. Τὴν τραγωδίαν τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῆς προσεπάθησε νὰ τὴν περιγράψῃ εἰς τὸ μυθιστόρημά της «Οἱ πρῶτες ῥίζες». Εἰς τὸ ἔργον της «Μυστικὲς Πηγὲς» ἡ πεζογράφος δίδει μίαν ἄλλην, τὴν λυρικὴν πλευρὰν τοῦ ταλάντου της.

Τὸ κοινωνικὸν μυθιστόρημα εἰς τὴν Ἑλλάδα, μὲ ἀμέσους προγόνους του τὸν Κωνστ. Θεοτόκην, τὸν Κ. Χατζόπουλον, τὸν Κώσταν Παρορίτην, τὸν Δημ. Βουτυρᾶν εἰς μερικὰ ἐκ τῶν διηγημάτων του, εὑρίσκει τοὺς συνεχιστάς του εἰς τὸν Πέτρον Πικρόν, τὸν Ν. Κατηφόρην, τὴν Γαλ. Καζαντζάκη καὶ εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ φθάσουν εἰς πειστικὰ ἐπιτεύγματα.

Ὁ Πέτρος Πικρὸς (ψευδώνυμον τοῦ Γιάννη Γεναροπούλου 1900-1956) καταγόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐδημοσίευσε σειρὰν διηγημάτων καὶ μυθιστορημάτων, διεπομένων ὅλων ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν του ἰδεολογίαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκπίπτῃ εἰς τὴν προπαγανδιστικὴν τέχνην. Ἡ κριτικὴ τῆς συγχρόνου κοινωνίας, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ, ἐκδηλώνεται εἰς τὰς καταστάσεις τὰς ὁποίας ἐμφανίζει μὲ πολλὴν παραστατικότητα. Ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του μὲ τὰ «Χαμένα Κορμιὰ» (συλλογὴν διηγημάτων ἐμπνευσμένην ἐκ τῆς ζωῆς τῶν «ἁμαρτωλῶν» καὶ τῶν ἀπορριμμάτων τῆς κοινωνίας) καὶ ἀκολούθως, ἐπεκτείνων τὴν διαβρωτικήν του παρατηρητικότητα ἐπὶ τῶν ἰδίων τύπων γράφει τὸ «Σὰν θὰ γίνουμε ἄνθρωποι». Ἔγραψε κατόπιν τὰ μυθιστορήματα «Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχασε τὸν ἑαυτό του», «Τουμπεκί», τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα «Ἡ ἑταίρα ποὺ ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα» μὲ ἡρωΐδα τὴν Ἀσπασίαν ἀλλὰ μὲ τολμηρὰν ἐλευθερίαν εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ θέματός του καὶ ἐξέδωσεν ἐπίσης σειρὰν παιδικῶν μυθιστορημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει ἰδιαιτέραν ἐπίδοσιν.

Ὁ Ν. Κατηφόρης ἐκ Λευκάδος (1903) εἰς τὰ διηγήματά του «Ὅσο κρατάει τὸ σκοτάδι» (1929) καὶ κατόπιν εἰς τὴν «Πιάτσα» (1930), κοινωνικὸν μυθιστόρημα, ἀποκαλύπτει πολλὰς πλευρὰς τῆς σημερινῆς κοινωνίας ἀξίας κριτικῆς καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως τείνει εἰς τοῦτο κυρίως. Εἰς τὴν «Πιάτσα» ὁ συγγραφεὺς ἐμφανίζει παραλλήλως μερικὰς πλευρὰς σατυρικῆς διαθέσεως, τὴν ὁποίαν ἐξεμεταλλεύθη εἰς τὸ μυθιστόρημα-σάτιράν του: «Ἡ δικτατορία τοῦ Σατανᾶ» καὶ ἀργότερον πλουσίως εἰς τὰ θεατρικὰ του ἔργα ὡς «Τὸ Μεράκι τοῦ Ἄρχοντα», ποὺ ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς ἐπιτυχεστέρας κωμωδίας τῆς Νεοελληνικῆς σκηνῆς.

Ἡ Γαλάτεια Καζαντζάκη, μολονότι ἀνήκουσα εἰς παλαιοτέραν γενεὰν ἔγραψεν ἐν τούτοις τὰ καλύτερα πεζογραφήματά της μόλις κατὰ τὴν τρίτην καὶ τὴν τετάρτην δεκαετίαν τοῦ αἰῶνος μας ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὰ ἀνθρωπιστικὰ ἐκεῖνα ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα συνεκίνησαν καὶ συγκινοῦν τοὺς προαναφερθέντας συγγραφεῖς τοῦ κοινωνικοῦ μυθιστορήματος. Τὸ δίπτυχον της «Γυναῖκες», «Ἄντρες», μυθιστόρημα τὸ ἕνα τεμαχισμένον εἰς ἐπὶ μέρους ἱστορίας καὶ σειρὰ διηγημάτων τὸ δεύτερον, πειθαρχοῦντα εἰς μίαν ἐνιαίαν γραμμὴν εἶναι τὰ χαρακτηριστικώτερα δείγματα τῆς πεζογραφικῆς ἱκανότητός της τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ἐπέδειξε καὶ μὲ τὰ προηγούμενα πεζά της («Ἡ ἄρρωστη πολιτεία», «11 π.μ. - 1 μ.μ. κλπ».

Τὸ κυρίως ἀστικὸν μυθιστόρημα, τὸ μυθιστόρημα δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἐπιχειρεῖ μίαν ἀξιόλογον σύνθεσιν τῶν στοιχείων τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς μὲ πολυεδρικὴν ἐνατένισιν τοῦ κοινωνικοῦ ὑλικοῦ καὶ μὲ ἐπαινετὴν συνθετικότητα ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πλειάδα Νεοελλήνων συγγραφέων, τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπροσωπευτικώτεροι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

Ὁ Γιῶργος Θεοτοκᾶς καταγόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (1905-1966), κατέκτησε τὴν θέσιν του εἰς τὰ γράμματα μὲ τὸ πολυσέλιδον μυθιστόρημά του «Ἀργὼ» (1933), μὲ τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησε νὰ δώσῃ μίαν συνθετικὴν εἰκόνα τῆς μεταξὺ τῶν δύο πολέμων Ἑλληνικῆς κοινωνίας μὲ τὰς ἀντιθέσεις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων, αἱ ὁποῖαι τὴν ἀπαρτίζουν καὶ μὲ τὰς ἰδεολογικὰς διαμάχας μεταξὺ τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι ἐπιχειροῦν νὰ συλλάβουν τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ νὰ προσανατολισθοῦν μέσα εἰς τὸν κυκεῶνα τῶν μεταπολεμικῶν τότε ἰδεωδῶν. Ὁ Θεοτοκᾶς ἐπιτυγχάνει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπὸ πολλοὺς ὁμηλίκους συναδέλφους του. Ὁ συγγραφεὺς δὲν εἰσχωρεῖ ἴσως ἕως τὸ βάθος τῶν ἀλληλοσυγκρουμένων ἰδεολογιῶν καὶ ἡ οὐσία τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν παραμερίζεται, ἀλλ' οἱ τύποι εἶναι ἐξαιρέτως διαγεγραμμένοι. Εἶναι δὲ πρὸς τιμήν του τὸ ὅτι πρῶτος ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐκινήθη ἐπὶ τόσον μεγάλων γραμμῶν. Ὁ Γ. Θεοτοκᾶς διετύπωσε τὰς ἰδεολογικὰς πεποιθήσεις του ἀπέναντι τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ προβλήματος εἰς δύο δοκίμια του, τὸ «Ἐλεύθερο Πνεῦμα» (1929) καὶ «Ἐμπρὸς εἰς τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα» (1923). Ἄλλα ἔργα του εἶναι τὰ «Ὧρες ἀργίας» λυρικὰ πεζογραφήματα, «Εὐριπίδης Πενταζάλης καὶ ἄλλα διηγήματα», «Ὁ Λεωνής», «Τὸ Δαιμόνιο», «Ἡμερολόγιο τῆς Ἀργῶς» «Ἱερὰ Ὁδὸς» (1950) καὶ ἄλλα διηγήματα. Ὁ Γεώργιος Θεοτοκᾶς, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ θέατρον καὶ μία κωμωδία του Βυζαντινῆς ὑποθέσεως «Τὸ παιγνίδι τῆς τρέλλας καὶ τῆς φρονιμάδας» ἐπαίχθη μὲ ἐπιτυχίαν. Ὁ συγγραφεὺς ἔγραψεν ἐπίσης καὶ στίχους.

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν κινεῖται ἀλλὰ μὲ ὀλιγωτέρας ἰδεολογικὰς ἀπασχολήσεις ὁ ἀκαδημαϊκὸς Θανάσης Πετσάλης (1904),ὁ ὁποῖος ἐφιλοδόξησε νὰ δώσῃ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀστικὸν μυθιστόρημα. Ἡ τριλογία του «Γερὲς καὶ ἀδύναμες γενιὲς» εἶναι μᾶλλον ἕνα κυκλικὸν μυθιστόρημα τὸ ὁποῖον περιγράφει τὴν ἐξέλιξιν μιᾶς ἀστικῆς οἰκογενείας εἰς τὴν διαδρομὴν τριῶν γενεῶν της. «Ὁ προορισμὸς τῆς Μαρίας Πάρνη» τιτλοφορεῖται τὸ πρῶτον μέρος τῆς τριλογίας. «Σταυροδρόμι» τὸ δεύτερον καὶ «Ἀπόγονος» τὸ τρίτον. Εἰς τὸ «Σταυροδρόμι» ἐκτίθενται αἱ ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέως ἔναντι τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν γενικώτερα προβλημάτων ποὺ ἐμφανίζει ἡ μεταπολεμικὴ Νεοελληνικὴ πραγματικότης. Ἰδεῶδες του φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἰσορροπία μεταξὺ ἰδεαλισμοῦ καὶ ὑλισμοῦ, ἀλλ' ἑνὸς ὑλισμοῦ νοουμένου ὑπὸ τὴν πλέον κοινὴν ἔννοιαν. Ὁ συγγραφεὺς τρέφει ἰδιαιτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἀτομικὸν παράγοντα. Πλὴν τῶν μυθιστορημάτων τούτων ὁ Πετσάλης ἐδημοσίευσεν ἐπίσης τὸν «Μάγον μὲ τὰ δῶρα» καὶ τὰς συλλογὰς διηγημάτων «Παράλληλα καὶ Παράταιρα» καὶ «Ἀνθρώπινη Περιπέτεια». Τὸ πολυσέλιδον μυθιστόρημα του «Οἱ Μαυρόλυκοι» εἶναι ἕνα εὐρὺ συνθετικὸν χρονικὸν καλύπτον τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Εἰς τὴν ἰδίαν ἀτμόσφαιραν ἐντάσσεται καὶ τὸ ἀφήγημά του: «Ἡ καμπάνα τῆς Ἁγίας Τριάδος», βραβευθέντα καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Ἔγραψεν ἐπίσης τὰ θεατρικὰ ἔργα «Μέγας Ἑσπερινὸς» (1952), «Ἡ γυναίκα μὲ τὰ σπασμένα φτερά» (1956), Χέρια πάνω στὸν τοῖχο» (1966), τὴν συλλογὴν διηγημάτων «Ἡ κυρὰ τῆς Ὕδρας» (1968), τὴν τρίτομον μυθιστορηματικὴ βιογραφία «Ἑλληνικὸς ὄρθρος» κ.ἄ.

Ὁ Θράσος Καστανάκης (1901-1967) ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔζησεν ὅμως τὸν περισσότερον χρόνον τῆς λογοτεχνικῆς του ὡριμότητος εἰς τὴν Γαλλίαν, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν καὶ οἱ τύποι τῶν διηγημάτων καὶ τῶν μυθιστορημάτων του εἶναι μᾶλλον διεθνεῖς παρὰ Ἑλληνικοί. Εἰς τὰ περισσότερα πεζογραφήματά του καταβάλλεται προσπάθεια ψυχολογικῆς διαγραφῆς τύπων παρὰ ἠθογραφίας. Ἀπὸ τὰ «Μυστήρια τῆς Ρωμιοσύνης» (1933), ὁ Καστανάκης ἐγκαινιάζει μίαν προσπάθειαν δημιουργίας συνθετικῶν πινάκων τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς ζωῆς, ἀλλ' αἱ εἰδικαὶ περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπασχολοῦν τὸν συγγραφέα δὲν ἐκφράζουν εὐρύτερας κοινωνικὰς καταστάσεις. Οἱ τύποι του ἐμφανίζονται περισσότερον ὡς αὐθαίρετα δημιουργήματα φαντασίας, παρὰ ὡς συνθέσεις οὐσιωδῶν ἰδιοτήτων τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς. Εἰς τὸ μυθιστόρημά του, «Μεγάλοι Ἀστοί», ὁ συγγραφεὺς φαίνεται βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἐπιδημίαν τῆς κοινωνικῆς νευρώσεως, χαρακτηριστικὸν ἄλλως τε γνώρισμα τῆς ἐποχῆς. Μᾶς δίδει τύπους νευρικούς, ἐλλειπτικούς, παρανοιακούς. Τὰ ἔργα του εἶναι πληθωρικὰ εἰς κίνησιν, ἐναλλαγὴν καὶ δρᾶσιν κυριώτερα δὲ εἶναι τὰ διηγήματα: «Ἡ Κοντεσσίνα Φελιτσιτά», «Τὸ Παρίσι τῆς Νύχτας καὶ τοῦ Ἔρωτα», «Τὸ μαστίγιο καὶ οἱ πολυέλαιοι», «Ὁ Ρασκάγιας», «Ὁ ὁμογενὴς Βλαδίμηρος», τὰ μυθιστορήματα: «Οἱ πρίγκιπες», «Στὸ χορὸ τῆς Εὐρώπης», «Ἡ φυλὴ τῶν ἀνθρώπων», «Στὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης», «Ἡ προδομένη Γαλλία», «Ἑπτὰ ἱστορίες». Ἐξέδωσεν ἐπίσης καὶ τὸν τόμον ποιημάτων: «Οἱ ἐρημιὲς τοῦ ἡλιόχαρου» κ.ἄ.

Ὁ Ἄγγελος Τερζάκης (1907-1979), διηγηματογράφος, μυθιστοριογράφος, θεατρικὸς συγγραφεύς, καὶ ἀκαδημαϊκὸς ἔστρεψε κυρίως τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ψυχογραφικὴν πλευρὰν τοῦ μυθιστορήματος καὶ φέρει ἔκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φροϋδισμοῦ. «Ἡ παρακμὴ τῶν Σκληρῶν», ἕνα ἀπὸ τὰ μυθιστορήματά του τὰ ὡριμωτέρας ἡλικίας εἶναι ἀσφαλῶς ἔργον τεχνικώτερον καὶ βαθύτερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πρῶτον δίτομον μυθιστόρημα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «Δεσμῶτες». Ἐν τούτοις οἱ τύποι τοῦ μυθιστορήματος δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν ὡς ἀντιπροσωπευτικοὶ ἀλλ' ἔχουν στενὴν ἀποκλειστικότητα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν των πειστικότητα καὶ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἠθέλησε νὰ ἀναπτύξῃ τὸ χάρισμά του τῆς ἐξαιρέτου, ἄλλως τε, ψυχογραφικῆς ἀναλύσεως ἐπάνω εἰς κοινωνικῶς καθυστερημένους ἀνθρώπους. Ἀλλ' ὁ Τερζάκης ἔχει μεγάλας πεζογραφικὰς δυνατότητας. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεμάτων του εἶναι ἀρτία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του ἄψογος καὶ ἡ

καλλιέργεια τοῦ ὕφους ἀξιοσημείωτος. Ὁ Τερζάκης ἔγραψεν ἐπίσης τὰ μυθιστορήματα: «Ἡ Μενεξεδένια Πολιτεία», «Ταξίδι μὲ τὸν Ἕσπερο», «Δίχως Θεό» (1951), «Μυστικὴ Ζωή» (1957) καὶ ἐξέδωσε τὰς συλλογάς διηγημάτων: «Ὁ Ξεχασμένος», «Φθινοπωρινὴ Συμφωνία», «Τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου», «Ἀπρίλης», ἐπίσης τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα, ἐμπνευσμένον ἐκ τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα «Πριγκιπέσσα Ἰζαμπώ», εἰς τὸ ὁποῖον τὰ ἀφηγηματικὰ χαρίσματα τοῦ συγγραφέως ἐμφανίζονται περισσότερον ὁλοκληρωμένα. Εἰς τὸ θέατρον ὁ Τερζάκης προσέφερεν ἀρκετά. Ἔγραψε τὰ δράματα «Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ», «Ὁ Σταυρὸς καὶ τὸ Σπαθὶ» καὶ ἀκόμη τὸ «Γαμήλιον Ἐμβατήριον», τὴν «Ἀγνὴν», τὸν «Ζηλιάρην», τοὺς «Εἴλωτας» «Θεοφανὼ», «Νύχτα στὴ Μεσόγειο» κ.ἄ. Ἠσχολήθη ἐπίσης καὶ μὲ τὸ δοκίμιον, τὴν θεατρικὴν κριτικὴν καὶ τὴν δημοσιογραφίαν.

Προσπαθείας συνθετικῆς περιγραφῆς τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, θεωμένης ὅμως ἀπὸ ἀνθρώπους ξένους πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα ἀλλ' ἐγκλιματισμένους εἰς τὰ ἰδικά μας περιβάλλοντα ἐπιχειρεῖ ὁ Μ. Καραγάτσης, ψευδώνυμον τοῦ Δ. Ροδοπούλου, (1908-1960) μὲ τὰ δύο μυθιστορήματά του «Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν» καὶ τὸν πολυσέλιδον «Γιούγκερμαν». Εἰς τὸ πρῶτον μυθιστόρημα μὲ τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ὁ νέος συγγραφεὺς κατέκτησε καὶ τὴν φήμην του περιγράφεται παραστατικώτατα ἡ ἐπαρχιακὴ ζωὴ τῆς Λαρίσης ὡς ἀντιπροσωπευτικοῦ τύπου ζωῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον ἐπιχειρεῖται εὐρεῖα σύνθεσις τῶν ἀστικῶν κοινωνιῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, χωρὶς ἐν τούτοις τὸ ἐγχείρημα νὰ ὑπερβαίνῃ τὴν εὐτυχῆ πραγματοποίησιν ἑνὸς ἐνδιαφέροντος τύπου μὲ πολλοὺς ἄλλους δευτερεύοντας. Εἰς τὰ συντομώτερα ἀφηγήματά του ὁ Καραγάτσης ἐπιτυγχάνει ἀρτιώτερα πράγματα. Τὸ «Συναξάρι τῶν Ἁμαρτωλῶν» μὲ τὰς θαυμασίας λυρικὰς περιγραφὰς τοῦ Θεσσαλικοῦ κάμπου εἶναι ἀπὸ τὰ ἀποκτήματα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς πεζογραφίας. Ἡ διαύγεια τῶν φωτεινῶν ὁριζόντων ἀντανακλᾶται εἰς τὸ ὕφος τοῦ νέου διηγηματογράφου. Σαφήνεια καταστάσεων, ἐνάργεια περιγραφῆς καὶ πλουσιώτατον χρῶμα εἶναι τὰ κυριώτερα προσόντα τοῦ Καραγάτση, ὅταν δὲν καταστρέφωνται ἀπὸ ψυχαναλυτικὰς προθέσεις. Ἄλλα ἔργα του εἶναι τὰ διηγήματα καὶ μυθιστορήματα «Χίμαιρα», «Ἡ λιτανεία τῶν ἀσεβῶν», «Νυχτερινὴ Ἱστορία», «Τὸ Χαμένο Νησί», «Ὁ Μεγάλος Ὕπνος», «Πυρετὸς», «Αἷμα χαμένο καὶ κερδισμένο», «Τὰ Στερνὰ τοῦ Μίχαλου» τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα «Ὁ Κοτζάμπασης τοῦ Καστρόπυργου»κ.ἄ.

Ὁ Βασίλης Δασκαλάκης (1902-1944) ἔχει ὡς ἔμπνευσίν του τὸ χωριὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους του. Εἰς τοὺς «Ξερριζωμένους» του (1930) τὸ μόνον μυθιστόρημα ποὺ ἐξέδωσε περιγράφει εἰς τὸ πρῶτον μέρος τὴν ἀγροτικὴν ζωὴν μὲ τὸ ἄρωμα καὶ τὸ χρῶμα της καὶ μαζὶ τοὺς ἀνθρώπους της ποὺ κατόπιν θὰ τοὺς παρασύρῃ ἡ πολιτεία, ἡ σκληρὰ βιοπάλη, ὁ μόχθος εἰς τὸ μεταλλεῖον. Οἱ λαϊκοὶ τύποι εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ μυθιστορήματος ἔχουν ἀλήθειαν καὶ ἀναγλυφικότητα. Ἡ μετάθεσις ἀπὸ τὸ ἀγροτικὸν περιβάλλον εἰς τὴν βασανιστικὴν πραγματικότητα τῆς πολιτείας γίνεται μὲ ἐξαιρετικὴν δεξιοτεχνίαν. Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ βιβλίου του ἠθογραφῶν καὶ ψυχογραφῶν, εὑρύνει τὸν ὁρίζοντα τοῦ ἐνδιαφέροντός του. Οἱ «Ξερριζωμένοι» εἶναι ἀπὸ τὰ ὀλίγα μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ποὺ ἔχουν ἀρχιτεκτονικότητα καὶ ἰσορροπίαν. Ὁ Δασκαλάκης ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ συστηματικὸς μεταφραστὴς τοῦ Κνοὺτ Χάμσουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ὕφος δὲ καὶ οἱ λυρικοὶ τρόποι τοῦ Νορβηγοῦ διδασκάλου ἐπηρέασαν τὸν μαθητήν.

Καὶ ὁ Λουκῆς Ἀκρίτας (1909-1965) ἐκ Κύπρου εἰς τὸ μυθιστόρημά του ὁ «Κάμπος», περιγράφει τὴν ἀγροτικὴν ζωήν, τὸν Κύπριον χωρικόν, μὲ ἔντονον ψυχογραφικὸν καὶ λυρικὸν συνάμα τάλαντον. Ὁ «Κάμπος», μολονότι περιωρισμένος εἰς τὸ ἠθογραφικόν του πλαίσιον ἔχει ἐν τούτοις εὐρυτέραν προοπτικήν, τὴν περιγραφὴν τῶν σχέσεων καὶ τῶν καταστάσεων ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸν ἰσχυρὸν καὶ ἀδιάλυτον σύνδεσμον τοῦ χωρικοῦ πρὸς τὴν γῆν του. Ὁ Λουκῆς Ἀκρίτας ἐνεφανίσθη εἰς τὰ γράμματα μὲ τὸ αὐτοβιογραφικὸν μυθιστόρημα «Νέος μὲ καλὰς συστάσεις» εἰς τὸ ὁποῖον ἠθέλησε ν' ἀπεικονίσῃ τὸ δρᾶμα τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν τὸν πρῶτον προσανατολισμὸν μέσα εἰς τὴν μεγάλην ἀστικὴν ζωήν. Οἱ «Ἀρματωμένοι» του εἶναι μυθιστόρημα ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὸ ἔπος εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἀποτελεῖ θαυμαστὴν σύνθεσιν. Ὁ Ἀκρίτας ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ θέατρον, γράψας τὸ ἀναβιβασθὲν ὑπὸ τοῦ θιάσου Μαρίκας Κοτοπούλη θεατρικὸν ἔργον «Ὅπου ἀγαπᾶ παιδεύει...»

Ὁ Κοσμᾶς Πολίτης (1900-1974) μὲ τὰ μυθιστορήματά του: «Λεμονοδάσος», «Ἑκάτη», «Ἐρόϊκα», «Τρεῖς Γυναῖκες» «Τὸ Γυρί», «Κορομηλιά», ἐμφανίζεται ὅτι κατέχει βαθυτάτην αἴσθησιν τοῦ τοπίου καὶ γνωρίζει νὰ ἀπηχῇ ὡρισμένας συναισθηματικὰς καταστάσεις μὲ λυρικότητα ποὺ ἐνίοτε γοητεύει, μὲ ψυχολογικὴν δύναμιν ἀξιολογωτάτην καὶ μὲ αἰσθησιακὴν θερμότητα πρωτογνώριστον εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν. Ὅταν ἐξεδόθη τὸ «Λεμονοδάσος» ἐθεωρήθη ὡς ἕνα λογοτεχνικὸν γεγονός. Καὶ πράγματι, παρ' ὅλας τὰς ἀδυναμίας του, τὸ ἔργον αὐτὸ ἐνεφάνιζε περιγραφικὴν καὶ ψυχολογικὴν ἱκανότητα ἐξαιρετικὴν διὰ τὴν ἀναιμικὴν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης μεταπολεμικὴν λογοτεχνίαν μας. Ἀλλ' εἰς τὰ μυθιστορήματα τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη προβάλλεται κυρίως τὸ δρᾶμα μιᾶς ἀντιφατικῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία ταλαντεύεται καὶ αὐτοερευνᾶται καὶ διστάζει καὶ ἐνθουσιᾶ, διὰ νὰ περιπέσῃ τὴν ἐπομένην στιγμὴν εἰς βαθεῖαν ἀμφιβολίαν, ζωντανὴ ἔκφρασις τοῦτο τῆς διαχύτου ἀνησυχίας τῆς ἐποχῆς. Ἔγραψεν ἐπίσης τὰ θεατρικὰ ἔργα «Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας» (1957) καὶ «Στοῦ Χατζηφράγκου» (1964). Ὁ Κοσμᾶς Πολίτης θεωρεῖται ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν νεωτέραν Ἀγγλικὴν λογοτεχνίαν λόγω τῶν νεορρωμαντικῶν ἰμπρεσσιονιστικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν καὶ τὸ ἰδικόν του μυθιστόρημα.

Ἡ Λιλίκα Νάκου (1900) μὲ τὸ μυθιστόρημα «Παραστρατημένοι» (τὸ πρῶτον ἔργον της, ἡ «Ξεπάρθενη», εἶχεν ἤδη προμηνύσει τὸ ἀναπτυσσόμενον τάλαντόν της), κατέκτησε τὴν θέσιν της μεταξὺ τῶν δυναμικωτέρων μυθιστοριογράφων τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἰδεολογικὴ στάσις τῆς συγγραφέως ἀπέναντι τῆς ἠθικῆς ἀτμοσφαίρας ποὺ δημιουργεῖ εἰς τὸ ἔργον της χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα αἴσθημα βαθυτάτης ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἰδιότυπον θέσιν κρατεῖ μεταξὺ τῶν πεζογράφων τῆς πρώτης γενεᾶς τοῦ μεσοπολέμου ὁ Φώτης Κόντογλους, ἐκ Κυδωνιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1895-1965). Εἶναι, ἴσως, ὁ προσωπικώτερος ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων, τόσον διὰ τὰ θέματά του, ὅσον καὶ διὰ τὸ ὕφος του, τὸ ὁποῖον ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην παλαιοὺς χρονογράφους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐντόνως λυρικὴν ἐκείνην διάθεσιν, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὰς σελίδας τῶν ἔργων του μὲ ζωγραφικὴν παραστατικότητα - ὁ Κόντογλους ἦτο καὶ ζωγράφος, εἰδικευθεὶς εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἁγιογραφίαν - διὰ τὴν ἐπιμονήν, μὲ τὴν ὁποίαν ἀνερευνᾶ τὴν παράδοσιν, τὸν θρῦλον, τὴν ἀνεκδοτολογικὴν ἱστορίαν τὰς συνηθείας τῶν τόπων ποὺ περιηγήθη καὶ τῶν νησιῶν ὅπου ἔζησε, διὰ τὸν λαογραφικὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον συνδέει μὲ τὰς ἱστορίας-μύθους ποὺ ἀφηγεῖται κατὰ τρόπον θέλγοντα καὶ μαρτυροῦντα τὴν ἀπαράμιλλον καὶ κλειστὴν εἰς πᾶσαν μίμησιν πρωτοτυπίαν του. Μετὰ τὸν ἐξωτικὸν «Πέντρο Καζάς», μὲ τὸν ὁποῖον ἔκαμε τὴν πρώτην ἐμφάνισίν του εἰς τὰ γράμματα τὸ 1920, ἠκολούθησαν ἡ «Βασάντα» (λέξις Σανσκριτική, ἡ ὁποία σημαίνει «Ἀνοιξις»), τὰ «Ταξίδια», λαμπραὶ ταξιδιωτικαὶ ἐντυπώσεις τοῦ Κόντογλου ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὁ «Ἀστρολάβος», βιβλίον περιγραφῶν καὶ ἀφηγήσεων, «Οἱ φημισμένοι ἄνδρες καὶ λησμονημένοι», συλλογὴ ἱστορικῶν ἀφηγήσεων, ἀναμιγμένων μετὰ θρύλων, παραδόσεων κλπ., εἰς τὰς ὁποίας ζωντανεύουν παλαιαὶ μορφαὶ πολεμάρχων, βασιλέων, κουρσάρων, ταξιδευτῶν κλπ., «Ὁ Θεὸς Κόνανος», «Ἱστορίες καὶ Περιστατικά», «Ἱστορία ἑνὸς Καραβιοῦ», «Οἱ Ἀρχαῖοι ἄνθρωποι τῆς Ἀνατολῆς», ὁ «Μυστικὸς Δεῖπνος» καὶ πολλὰ ἄλλα τοῦ ἰδίου κλίματος καὶ τῆς αὐτῆς ἐμπνεύσεως ἀφηγήματα. Γοητευθεὶς ἀπὸ τὴν ἰδίαν του τὴν τέχνην, ἐπαρουσίασε καὶ τάσεις Χριστιανικῆς μυστικοπαθείας, τὴν ὁποίαν ὅμως τὸ ρεαλιστικὸν ἀφηγηματικὸν ὕφος του καθιστᾶ προσιτὴν καὶ εἰς τὸν μὴ πιστόν τῆς θρησκείας.

Τὰ πεζογραφήματα τοῦ Κωστῆ Μπαστιᾶ (1901-1972) - ψευδώνυμον τοῦ Κ. Μπαστουνοπούλου - ἐνθυμίζουν κάπως τὸν συγγραφέα τοῦ «Πέντρο Καζὰς» καὶ κατὰ τὸ ὕφος, μολονότι ὁ Μπαστιᾶς δὲν κατορθώνει νὰ φθάσῃ τὴν φυσικὴν ἁπλότητα τοῦ πρώτου, καὶ κατὰ τὰ θέματα. Ὁ Μπαστιᾶς γοητεύεται καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν θάλασσαν, τοὺς ἀνθρώπους της καὶ τοὺς καϊμούς τους καὶ αὐτὰ ἠθέλησε νὰ περιγράψῃ εἰς τὰ πεζογραφήματά του («Στεριὲς καὶ θάλασσες», «Ἁλιευτικὰ» - ἰδίως εἰς τὸ β' μέρος των, ὅπου παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκλαϊκευμένην ἐπιστήμην τῆς ἁλιείας, ὁ συγγραφεὺς μᾶς δίδει καὶ 4 ἀξιόλογα διηγήματα - καὶ τὰ «Λιμάνια». Ἐπίσης τὸ μυθιστορημά του «Μηνᾶς ὁ Ρέμπελος», ὅπως καὶ ὁ «Πέντρο Καζὰς» τοῦ Κόντογλου, εἶναι ἡ ἱστορία ἑνὸς κουρσάρου. Ὁ Μπαστιᾶς ἔγραψεν ἀκόμη τὰς κυνηγετικὰς ἀφηγήσεις «Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα». Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὸ θέατρον, ἀναβιβάσας κατὰ καιροὺς διάφορα θεατρικὰ ἔργα. Διετέλεσε γενικὸς διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐθνικῆς Λυρικῆς Σκηνῆς καὶ Γενικὸς διευθυντὴς αὐτῆς, (1959-1964) καὶ γενικὸς διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ραδιοφωνίας (1959-1964).

Μὲ τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους της ἠσχολήθη ἐπίσης ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Γιάννης Μαγκλῆς μὲ τὸ βιβλίον του «Οἱ κολασμένοι τῆς θάλασσας», ὅπου περιγράφεται μὲ ἐξαιρετικὴν δύναμιν καὶ πρωτοτυπίαν τὸ δρᾶμα τῶν σφουγγαράδων εἰς σειρὰν διηγημάτων. Ἔγραψεν ἐπίσης τὰ μυθιστορήματα «Πορεία στὸ βοῦρκο». «Κοντραμπάσηδες τοῦ Αἰγαίου», «Ἀνθρώπινο πάθος», «Οἱ σημαδεμένοι» «Ματωμένη πορεία», «Στὴν κολόνα τῆς Ἀφροδίτης» κ.ἄ.

Ἐπηρεασμένος, ἀλλ' ἐπηρεασμένος γονίμως, ἀπὸ τὴν Σκανδιναυϊκὴν λογοτεχνίαν καὶ ἀμεσώτερον ἀπὸ τὸν Κνοὺτ Χάμσουν, φαίνεται ὁ ἐκ Χαλκίδος πεζογράφος, ἀναφερθεὶς ἤδη καὶ ὡς ποιητὴς Γιάννης Σκαρίμπας (1899), ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸν λογοτεχνικὸν κόσμον τὸ 1930 μὲ τὰ διηγήματά του «Καϋμοὶ στὸ Γριπονῆσι», ἠθογραφικὰ κατ' ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ μὲ πλουσίαν αἴσθησιν τῆς ψυχολογίας τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους σκιαγραφεῖ. Τὰ διηγήματα αὐτὰ ἠκολούθησαν ἄλλα, συγκεντρωθέντα ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ θεῖα τραγί», ὅπου τὰ χαρίσματα τοῦ συγγραφέως - μεταξὺ τῶν ὁποίων ὕφος μὲ ἐντονωτάτην προσωπικὴν σφραγῖδα, εἶναι ἀπὸ τὰ κυριώτερα - καὶ κατόπιν τὰ ἐπηρεασθέντα ἐκ τοῦ ὑπερρεαλιστικοῦ κινήματος μυθιστορήματα «Μαριάμπας», φέρον ἔκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τῶν «Μυστηρί-

ων» τοῦ Κνοὺτ Χάμσουν.

Πολλὴν πρωτοτυπίαν καὶ ρωμαλεότητα ταλάντου ἐνεφάνισεν ὁ ἐκ Κρήτης πεζογράφος, ποιητής, δραματικὸς συγγραφεὺς καὶ μουσικὸς Μανώλης Σκουλούδης (1901) μὲ τὰ διηγήματά του. «Περὶ τὸ τέρμα». Τὰ διηγήματα τοῦ τόμου εἶναι κυρίως ἠθογραφικά, μὲ θέματα ἠντλημένα ἀπὸ τὴν κρητικὴν ζωήν, ἀλλὰ ἡ ψυχολογία τῶν τύπων, ἡ δραματικότης ὡρισμένων καταστάσεων διασποῦν τὰ πλαίσια τῆς ἠθογραφίας καὶ προσλαμβάνουν βαθὺ κοινωνικὸν ἐνδιαφέρον. Ὁ Σκουλούδης ἔγραψε τὰ θεατρικὰ ἔργα «Τὸ Σταυροδρόμι», «Λάμπρος καὶ Μαρία», δραματοποίησις εἰς στίχους τῆς ὑποθέσεως ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Σολωμὸν διὰ τὸ ἀπομεῖναν ἡμιτελὲς ποίημά του «Λάμπρος» μετέφρασεν ἐκ τοῦ Σαίξπηρ τὸ «Ὅπως σᾶς ἀρέσει» τὸν «Ἀντώνιον καὶ Κλεοπάτραν» κ.ἄ.

Ὁ Πέτρος Χάρης (1902), ψευδώνυμον τοῦ Ἰωάννου Μαρμαριάδου, ἐνεφανίσθη κατ' ἀρχὰς πρὶν τραπῇ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν καὶ τὸ δοκίμιον, μὲ μίαν συλλογὴν διηγημάτων «Ἡ τελευταία νύχτα τῆς γῆς», διακριθεὶς διὰ τὴν ἱκανότητα τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως καὶ τὴν μορφικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν διηγημάτων του. Ἐξέδωσεν ἐπίσης συλλογὰς διηγημάτων καὶ ἄλλα.

Μεταξὺ τῶν νεωτέρων πεζογράφων, οἱ ὁποῖοι παρέχουν ἐνδείξεις ἀξιολόγου ταλάντου, καταλέγονται ὁ Θέμος Κορνάρος, ὁ ὁποῖος διεκρίθη ἰδιαιτέρως διὰ τὰ ἀποκαλυπτικὰ «ρεπορτὰζ» του εἰς περιβάλλοντα κλειστὰ ἄλλοτε εἰς τὴν λογοτεχνικὴν περιγραφήν: «Τὸ Ἅγιον Ὄρος» καὶ ἡ «Σπιναλόγκα» εἶναι δύο τολμηραὶ εἰσδύσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπέδωσαν δύο ὅλως ἀποκαλυπτικὰ «δουκουμέντα». Τὰς περιγραφικὰς ἱκανότητάς του ὁ Κορνάρος τὰς ἀνέπτυξε εἰς τὸ ἔργον του «Ἀνατολὴ» - ἐντυπώσεις ἐκ δημοσιογραφικῆς ἀποστολῆς - εἰς δὲ τὸ μυθιστόρημά του «Ἀλήτης» ὁ Κορνάρος ἀκολουθεῖ τὴν τάσιν ἐκείνην τῆς πεζογραφίας, ἡ ὁποία ἐκκινήσασα ἀπὸ τὸν Κνοὺτ Χάμσουν καὶ ἐγκλιματισθεῖσα εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν διὰ τοῦ Βουτυρᾶ, ἐμφανίζει τὴν ἀνταρσίαν τῶν ἀπειθαρχήτων εἰς κοινὴν ὀργάνωσιν ἀτόμων καὶ τὴν δυσαρέσκειάν των ἀπέναντι τῆς ὅλης συγκροτήσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Κορνάρος ἐπεχείρησε μίαν εὐρυτέραν κοινωνικὴν σύνθεσιν - μὲ πυρῆνα τὴν ζωὴν τοῦ χωριοῦ - εἰς τὸ μυθιστόρημά του «Καλοὶ καὶ Κακοί». Ἠκολούθησαν καὶ ἄλλα ἔργα του.

Ἀξιόλογος λογοτέχνης εἶναι ὁ Μενέλαος Λουντέμης μὲ τὰς συλλογὰς διηγημάτων του καὶ τὰ μυθιστορήματα του («Ἕνα παιδὶ μετράει τ' ἄστρα», «Τὰ πλοῖα δὲν ἁραξαν» καὶ πολλὰ ἄλλα).

Αἰμ. Χ.

Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΝ ΕΠΟΧΗΝ.

Ἡ μεταπολεμικὴ Ἑλληνικὴ πεζογραφία, χωρὶς νὰ παραμένῃ ἀμέτοχη τῶν Εὐρωπαϊκῶν καὶ διεθνῶν λογοτεχνικῶν ρευμάτων, παρουσιάζει - ἐν σχέσει μὲ τὴν ποίησιν - μεγαλυτέραν συντηρητικότητα καὶ ἐμμονὴν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν πεζογράφων τῆς δεκαετίας 1930-1940. Τὰ οὐμανιστικὰ ἰδεώδη, ἡ ἠθογραφία καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀνατομία τῆς ἐπαρχιακῆς ζωῆς ἀλλὰ κυρίως τῆς ἀστικῆς καὶ μικροαστικῆς ζωῆς τῶν πόλεων, τὰ μεγάλα αἰτήματα τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν κοινωνικο-πολιτικὰ καταπιεζομένων, οἱ μεγάλοι πόθοι γιὰ δικαιοσύνη, εἰρήνη, μόρφωση καὶ ἀνθρωπιά, παραμένουν οἱ βασικοὶ πυρῆνες, περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφονται - ὅπως καὶ πρὶν - οἱ μύθοι τῶν πεζογράφων. Τὰ νέα ρεύματα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μυθιστορήματος (ἱστορικοῦ, ἠθογραφικοῦ, ψυχογραφικοῦ, ρεαλιστικοῦ κ.ἄ.) ἐπιδροῦν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, χωρὶς νὰ ἀλλοτριώνουν τελείως τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τὰ δέχονται. Τοιουτοτρόπως, ὁ σοσιαλιστικὸς ρεαλισμός, ἡ σουρρεαλιστικὴ τεχνοτροπία, τὸ ἀντιμυθιστόρημα κ.λ.π. δὲν ἐξαφανίζουν τὰ ἄλλα εἴδη. Βεβαίως ὁ κοινωνικο-πολιτικὸς προβληματισμὸς γίνεται ἐντονώτερος, ἡ μαχητικότης καὶ ἡ ἀγωνιστικότης διὰ τὴν κοινωνικὴν ἄνοδον γίνεται μεγαλυτέρα, ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία στὸν διαπλανητικὸν αἰώνα ἐπισημαίνεται περισσότερον καὶ τὰ συνθήματα γιὰ τὴν ἄρνησιν ἢ τὴν κατάφασιν τῆς ζωῆς πληθαίνουν. Καὶ οἱ πειραματισμοὶ δὲν λείπουν. Τὸν χῶρο τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας καταυγάζει ἕνα μετέωρον: ὁ Νίκος Καζαντζάκης (1885-1957) ποὺ μὲ τὰ μυθιστορήματά του καὶ τὰ ταξιδιωτικά του κέρδισε τὴν Ἑλληνικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν παγκόσμιον ἀναγνώρισιν (Πολλαὶ μεταφράσεις εἰς ξένας γλώσσας μὲ ἀφετηρίαν τῆς μεταφράσεως τῆς «Ὀδύσσειας» εἰς τὴν Ἀγγλικὴ ἀπὸ τὸν Kimon Friar).

Οἱ σημαντικώτεροι μεταπολεμικοὶ πεζογράφοι εἶναι:

α) Μυθιστόρημα - Νουβέλλα - Διήγημα. Σωτήρης Πατατζῆς, Ζήσης Σκάρος, Δημήτρης Χατζῆς, Μενέλαος Λουντέμης, Ἀσημάκης Πανσέληνος, Ἄλκης Τροπαιάτης, Γιάννης Μπεράτης, Ἄγγελος Δόξας, Τάκης Δόξας, Γιάννης Μαγκλής, Σπύρος Πλασκοβίτης, Τάκης Χατζηαναγνώστου, Ἀνδρέας Φραγκιᾶς, Νίκος Κάσδαγλης, Κώστας Κοτζιᾶς, Πέτρος Γλέζος, Δημ. Γιάκος, Δημοσθ. Κόκκινος, Ρένος Ἀποστολίδης, Τηλέμαχος Ἀλαβέρας, Ἑλένη Βοΐσκου, Τάσος Ἀθανασιάδης, Εὔα Βλάμη, Ἰουλία Ἰατρίδη, Τατιάνα Μιλλιέξ, Διδὼ Σωτηρίου, Κωστούλα Μητροπούλου, Ἰάσων Εὐαγγέλου, Ἡλίας Λεφούσης, Μιχάλης Σταφυλᾶς, Λεία Χατζοπούλου, Ἠρὼ Γεωργιάδη-Λαμπίρη, Μαρία Μπουσμπουρέλη, Λούλα Κωνσταντινίδη, Χρῆστος Κουλούρης, Βασίλης Μοσκόβης, Νότης Ρυσσιάνος, Γιῶργος Πολυτάρχης, Νίκος Ἀθανασιάδης, Ἀνδρέας Νενεδάκης, Σόλων Μακρῆς, Ρόδης Ροΐδος, Ἀντώνης Σαμαράκης, Βασίλης Βασιλικός, Πάνος Καραβίας, Κώστας Ταχτσής, Μάριος Χάκκας, Μανώλης Γιαλουράκης, Δημήτρης Σιατόπουλος, Κώστας Τσιρόπουλος, Γιάγκος Πιερίδης, Στρατῆς Τσίρκας, Εὐάγγελος Ἀβέρωφ, Γιῶργος Καράγιωργας, Γερασ. Τσάκαλος, Φώντας Κονδύλης, Μένης Κουμανταρέας, Γιῶργος Χαλατσᾶς, Λ. Μάλαμας, Νεστ. Μάτσας, Κύπρος Χρυσάνθης, Κ. Ἀσημακόπουλος, Κ. Βαλέτας, Δημοσθ. Ζαδές, Ν. Ζακόπουλος, Α. Κοββατζῆς, Γκίκας Μπινιάρης, Ντίνος Ταξιάρχης, Δημ. Σιατόπουλος, Κ. Στεργιόπουλος, Μ. Πράτσικας κ.ἄ.

β) Δοκίμιον-Κριτικὴ - Μελέτη - Γνωμικὸς λόγος. Οἱ συγγραφεῖς τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς ἔδωσαν πλούσια καὶ ἀξιόλογα δείγματα ἱκανότητος εἰς τὰ εἴδη αὐτὰ τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ποὺ ἀπαιτοῦν ὄχι μόνον τάλαντον ἀλλὰ καὶ πολυεδρικὴν παιδείαν καὶ ἐποπτείαν. Οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς συνεχίζουν τὴν παραγωγήν τους ἐνῶ ἀναφαίνωνται νέοι προικισμένοι μὲ δόκιμες ἐργασίες. Ἀναφέρομε τοὺς πλέον σημαντικούς: Γιάννης Χατζίνης, Ἀνδρέας Καραντώνης, Ἄλκης Θρύλος, Πέτρος Χάρης, Ἄγγελος Τερζάκης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Αἰμ. Χουρμούζιος, Ε. Παπανοῦτσος, Κ. Τσάτσος, Χρ. Μαλεβίτσης, Μανώλης Γιαλουράκης, Μιχ. Στασινόπουλος, Δημ. Γιάκος, Ἄγγελος Φουριώτης, Ρένος Ἀποστολίδης, Τηλ. Ἀλαβέρας, Γ. Βαλέτας, Βάσος Βαρίκας, Γ. Ζωγραφάκης, Μπάμπης Κλάρας, Κωστῆς Μεραναῖος, Δ. Κωστελένος, Θ. Λαλαπᾶνος, Ἰάσων Εὐαγγέλου, Βασ. Λαζανᾶς, Χρ. Πύρπασος, Ἀθ. Νάσιουτζικ, Μηνᾶς Δημάκης, Παν. Βρετᾶκος, Σπ. Κυριαζόπουλος, Λ. Λιακατᾶς, Τάκης Νατσούλης, Εὐ. Ρόζος, Μιχ. Σταφυλᾶς, Κ. Ἀξελός, Κ. Τσιρόπουλος, Ι. Χατζηφώτης κ.ἄ.

Εἰς τὸν τομέα τοῦ ἐπιγραμματικοῦ ἢ γνωμικοῦ λόγου οἱ συγγραφεῖς εἶναι ὀλιγάριθμοι. Εἰς τὸ παλαιὸν αὐτὸ εἶδος — τὸ ὁποῖον εἶναι κράμα λογοτεχνικὸν καὶ φιλοσοφικὸν - ὑπάρχει ἀκόμη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας μία συνέχεια. Σημειώνομε τοὺς συγγραφεῖς-σταθμούς, ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους μέχρι σήμερον:

Κοραῆς Ἀδ. (1748-1833) «Γνῶμαι», Λασκαρᾶτος Ἀνδρ. (1811-1901) «Στοχασμοί», Ροΐδης Ἐμ. (1836-1904) «Μωσαϊκὸν» «Σκέψεις», Καμπούρογλου Δημ. (1852-1942) «Θρύψαλα», Σκόκος Κων. (1854-1925) Σατυρικὰ «Ἐπιγράμματα», Δροσίνης Γ. (1859-1951) «Σπίθες στὴ στάχτη», Μητσάκης Μ. (1863-1916) «Ἰδιαίτερον σημειωματάριον», Δημητρακόπουλος Πολ. (1864-1922) «Σιδηρὰ καὶ Χρυσῆ Διαθήκη», Καλογερόπουλος Δ. (1868-1954) «Τὶ σκέπτομαι, Σκίπης Σωτ. (1881-1951) «Στοχασμοί», Μαρκίνας Κ. (1892-1960) «Μικρὲς ἀλήθειες, Ἀποστολίδης Ἠρ. (1893-1967) «Ἐνάριθμα», Τσάτσος Κων. (1899) «Ἀφορισμοὶ καὶ Διαλογισμοί» Α, Β, Γ, Δ, Ἀποστολόπουλος Ντίμης (1909-1962) «Ὁ κύκλος τῶν στοχασμῶν», Καμπέρογλου Βύρων (1917). «Στὸν Ἴσκιο τῆς ἱστορίας», Εὐαγγέλου Ἰάσων (1926) «Ψηφίδες» (4.000 στοχασμοί)

Σ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Ἡ Ἑλληνικὴ Τέχνη

ΕΜΦΑΝΙΣΙΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΙΣ

Α'). Προϊστορικοὶ χρόνοι: Τὰ ἀρχαιότατα λείψανα ἐξ ὅσων ἤλθον μέχρι τοῦδε εἰς φῶς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν τελευταῖαν ἑκατονταετίαν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ χώρα μας κατωκεῖτο ἤδη ἀπὸ τὴν λεγομένην λιθικὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐγνώριζε καθόλου τὰ μέταλλα καὶ ἐχρησιμοποίει διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν ὅπλων του λίθους καὶ ὀστᾶ ζώων.

Τὴν λιθικὴν ἐποχὴν διήρεσαν εἰς δύο: τὴν παλαιολοθικὴν καὶ τὴν νεολιθικήν. Κατὰ τὴν πρώτην ὁ ἄνθρωπος διάγει βίον πλάνητα ἢ ζῇ εἰς σπήλαια, ἀγνοεῖ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τὴν κεραμεικὴν καὶ ἀποζῇ ἐκ τοῦ κυνηγίου καὶ τῶν καρπῶν τῶν δένδρων.

Τὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης εὑρεθέντα λείψανα τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ὅπλα λίθινα, διὰ νὰ δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερασπίζεται τὴν ζωήν του, τελείως πρωτόγονα, σχεδὸν φυσικὰ μὲ ἐλαχίστην ἐπεξεργασίαν καὶ ταῦτα ἀποκλειστικῶς προσηρμοσμένα εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου. Τὸ χαρακτηριστικώτερον λείψανον, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι τὸ πρωτογενὲς λίθινον ἐργαλεῖον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀμυγδαλοειδὲς περίπου σχῆμα, εἶναι κατ' ἀρχὰς τελείως ἀκατέργαστον, μὲ τὴν πάροδον δὲ τοῦ χρόνου σμικρύνεται καὶ ὀξύνεται κατὰ τὰ δύο ἄκρα.

Ἡ παλαιολιθικὴ ἐποχὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ χρονολογικῶς μὲ ἀκρίβειαν, ἀλλὰ δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῇ, ὅτι διήρκεσεν ἐπὶ ἑκατοντάδας χιλιάδων ἐτῶν.

Τὰ σημαντικώτερα λείψανα παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὰ εὑρεθέντα εἰς τὸ σπήλαιον τῶν Πετραλώνων τῆς Χαλκιδικῆς κατὰ τὰς διεξαχθείσης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1959-1977 ἐρευνας. Ταῦτα ἀνήκουν εἰς ὄρθιον ἄνθρωπον, γνωρίζοντα νὰ κατασκευάζῃ ἐργαλεῖα καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὴν φωτιά. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀνθρώπου τῆς Εὐρώπης ἀφοῦ οὗτος ἔζησε πρὸ 700 χιλιάδων ἐτῶν περίπου ὡς ἀπέδειξαν χρονολογήσεις τῶν ἀντιστοίχων στρωμάτων γενόμεναι διὰ νεωτάτων μεθόδων (παλαιομαγνητισμοῦ καὶ οὐρανίου). Ἐπαληθεύονται ἔτσι αἱ διηγήσεις αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων κατὰ τὰς ὁποίας ἄνθρωποι συντεταγμένοι εἰς ὑποτυπώδεις κοινωνίας, ἔζων κατὰ τὴν Ἑλλάδα, εἰς σπήλαια. Οὗτοι δὲ εἶδον διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, ὡς π.χ. τὴν διατομὴν τῶν Τεμπῶν κλπ., τὰ ὁποῖα οἱ μεταγενέστεροι διεμόρφωσαν εἰς τιτανομαχίας, γιγαντομαχίας, κλπ. Ταῦτα ἐπιβεβαιώνουν καὶ λείψανα προκατακλυσμιαίων θηλαστικῶν ζώων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὸ Πικέρμι τῆς Ἀττικῆς, εἰς τὴν Μεγαλόπολιν τῆς Ἀρκαδίας καὶ εἰς τὴν Κύμην τῆς Εὐβοίας.

Τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν ἠκολούθησεν ἡ νεολιθική, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, ὅπως συνάγεται ἐκ τῶν εὑρημάτων, εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει τὸν νομαδικὸν βίον καὶ ἔζη εἰς ὠργανωμένους συνοικισμούς, ἐγνώριζε τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ εἶχε πολλὰ κατοικίδια ζῶα. Καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀγνοεῖ τὰ μέταλλα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιῇ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὅπλων καὶ τῶν ἐργαλείων του λίθους καὶ ὀστᾶ ζώων.

Τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦλθον εἰς φῶς πολυάριθμα λείψανα διὰ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Φωκίδα, Βοιωτίαν, Ἀττικήν, Κορινθίαν, Ἀργολίδα, Ἀρκαδίαν, Λευκάδα καὶ Κρήτην. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν ἐλάχιστοι εἶναι ὀρεινοὶ ἢ κατοικίαι εἰς σπήλαια, συνήθως εἶναι ἱδρυμένοι ἐπὶ χθαμαλῶν ράχεων, ἐν μέσῳ ἐλώδους ἐκτάσεως ἢ πεδιάδος, πάντοτε ὅμως πλησίον πηγῆς, ρυακίου ἢ ποταμοῦ. Διασώζονται δὲ οἱ συνοικισμοὶ αὐτοὶ μέχρις σήμερον ὑπὸ μορφὴν χαμηλῶν γηλόφων, μαστοειδῶν ἢ τραπεζοειδῶν σχημάτων, ὕψους ἀπὸ τριῶν ἕως δέκα μέτρων, μήκους μέχρι τριακοσίων μέτρων καὶ πλάτους μέχρι διακοσίων. Οἱ γήλοφοι αὐτοὶ εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν καλοῦνται «Μαγοῦλαι», εἰς δὲ τὴν Μακεδονίαν «Τοῦμπες». Διακρίνονται δὲ ἐκ τῆς πεπλατυσμένης ἐπιφανείας των καὶ τοῦ πλήθους τῶν τεμαχίων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται διάσπαρτα ἐπ' αὐτῆς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι οἱ γήλοφοι συνήθως ἀποτελοῦνται ἐκ διαφόρων ἐπαλλήλων στρωμάτων σχηματισθέντων ἐκ τῶν ἀπορριμμάτων τῶν κατοίκων τῶν συνοικισμῶν καὶ ἐκ τῶν ἐρειπίων οἰκιῶν καὶ τειχῶν. Τὰ εὑρήματα περιλαμβάνουν λίθινα ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα, πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια καὶ μικρότερα ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὰ λίθινα ταῦτα ἐργαλεῖα καὶ τὰ ὅπλα ἔχουν κανονικώτερον σχῆμα καὶ ἡ ἐπιφάνειά των εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον λεία καὶ ἐστιλβωμένη.

Ἐξετάζοντες τὰ εὑρήματα ταῦτα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, παρατηροῦμεν ὅτι, τὰ στοιχεῖα τῆς κατασκευῆς των δὲν ἀφοροῦν ὅλα τὴν ἀποκλειστικὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς χρήσεως των (ὅπως π.χ. ἡ σκληρότης τῶν λιθίνων ὅπλων καὶ ἐργαλείων, ἡ λειότης αὐτῶν, τὸ κοῖλον τῶν ἀγγείων κλπ.), ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα οὐδεμίαν συμβολὴν δυνάμενα νὰ ἔχουν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀντικειμένων (ὅπως π.χ. αἱ ἐγχάρακτοι ἢ ἔγχρωμοι διακοσμήσεις, ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐκτελέσεως καὶ ἡ ποικιλία τῆς καμπυλότητος τῶν ἀγγείων κλπ.) κατὰ τὰ ὁποῖα ὀφείλουν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν κάλυψιν ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι προέκυπτον ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ τότε ἄνθρωποι περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀντικειμένων τούτων.

Τὰ δεύτερα αὐτὰ στοιχεῖα σὺν τῷ χρόνῳ κατέστησαν ἀπαραίτητα, ὥστε νὰ διαπιστώνεται ἡ παρουσία των ὄχι μόνον εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα χρήσεως καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ οἰκοδομήματα, τείχη, τόπους λατρείας, τάφους κλπ., ἀλλὰ νὰ ἀπαρτίζουν καὶ ἐνιαῖα αὐτοτελῆ σύνολα, διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθουν νὰ δώσουν μορφὴν εἰς ἀφηρημένας ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν συνισταμένην τῶν ὑψίστων ἰδανικῶν, τὰ ὁποῖα ἡ ἐποχή των τὰ εἶχεν ἀναγάγει εἰς λατρείαν.

Τὰ ἐνιαῖα αὐτὰ σύνολα, τῶν ὁποίων ἡ θέα προεκάλει εὐχαρίστησιν, ἔχουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς ὑποτυπώδη βαθμίδα, εἰς τὰ εἰδώλια τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, αὐτὰ δὲ κυρίως χαρακτηρίζονται ὡς τὰ ἀρχαιότατα τῶν γνωστῶν ἔργων τῆς τέχνης εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ταῦτα ὅμως καὶ τὰ τοιαῦτα προϋποθέτουν μακροτάτην ἐξέλιξιν καὶ πολλὰς γενεὰς ζωῆς καὶ πείρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διαφέρουν οὐσιωδῶς τῶν δειγμάτων τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς - τῆς παλαιολοθικῆς - τὰ ὁποῖα κανένα σημεῖον τέχνης ἐμφανίζουν. Διὰ τοῦτο ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι εὑρημάτων δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν γένεσιν τῆς τέχνης καὶ τὴν πορείαν τῶν ἐνδιαμέσων σταθμῶν αὐτῆς, ἀλλὰ τὴν τοπικὴν μόνον ἐξέλιξιν ταύτης, ἡ ὁποία κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν εἶχε φθάσει ἤδη εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως.

Αἱ χρονολογίαι τῶν προϊστορικῶν χρόνων δὲν δύνανται νὰ ὁρισθοῦν ἐπακριβῶς, ὡς τῶν ἱστορικῶν, πολλάκις δὲ ἡ διάκρισις μιᾶς περιόδου ἀπὸ ἄλλην εἶναι αὐθαίρετος καὶ ὁ ὑπολογισμὸς ἑκάστης περιόδου εἰς ἔτη εἶναι πάντοτε κατὰ προσέγγισιν. Εἰς γενικὰς ὅμως γραμμὰς ἡ χρονολογία τῶν προϊστορικῶν χρόνων δύναται νὰ ὁρισθῇ μετὰ ποιᾶς τινος ἀκριβείας.

Τοιουτοτρόπως ἐκ τῆς μελέτης τῶν μέχρι τοῦδε εὑρημάτων ἐξήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς 5ης π.Χ. χιλιετηρίδος ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς κατέχεται ὑπὸ φύλων προελληνικῶν (τῶν Πελασγῶν) τὰ ὁποῖα ἐπὶ χιλιετηρίδας ἐξακολουθοῦν νὰ κατέχουν τὴν Ἑλλάδα, ἐπιδιδόμενα εἰς τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς.

Κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος, περὶ τὰ 2800 π.Χ., δεύτερον κῦμα προελλήνων (Πελασγῶν), ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀνατολικῆς Μακεδονίας ὁρμώμενον, εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ θαλάσσης καὶ καταλαμβάνει τὴν βόρειον καὶ νότιον Θεσσαλίαν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἢ ὀλίγον πρότερον, περὶ τὸ 3000 π.Χ., αἱ Κυκλάδες καταλαμβάνονται ὑπὸ φύλων προελληνικῶν, ὁρμηθέντων προφανῶς ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων τῆς παραδόσεως).

Περὶ τὸ 2750 π.Χ. μικρότερον κῦμα Πελασγῶν ἐξ ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατέρχεται διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ Κορινθίαν.

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν νῆσον Κρήτην εὑρέθησαν λείψανα κατὰ τὴν ἀνατολικήν της πλευράν, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζουν ὅτι ἀνάγονται εἰς τὰ 6000 π.Χ. καὶ συμπεραίνουν, ὅτι ἔκτοτε αὕτη κατωκεῖτο συνεχῶς, ἐφ' ὅσον τὰ ἑναπομείναντα λείψανα τῶν πρώτων της

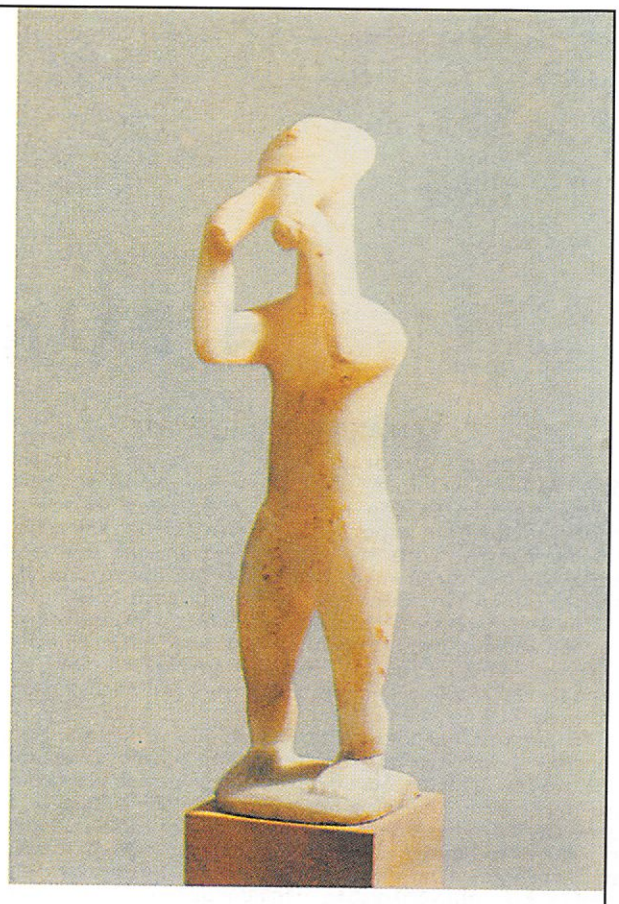

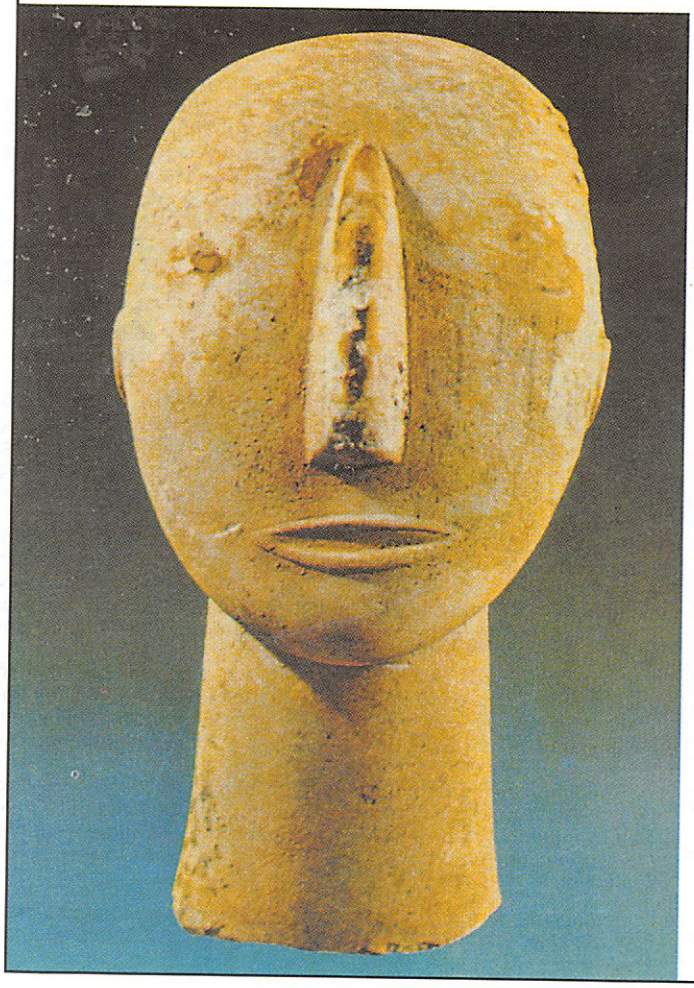

Χαρακτηριστικὰ δείγματα Κυκλαδικῆς γλυπτικῆς εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἄνω ἀριστερά: Ἀγαλμάτιον ἀρπιστοῦ ἐκ Κέρου (2400-2200 π.Χ.). Ἄνω δεξιά: Ἀγαλμάτιον ἀνδρὸς παίζοντας διπλοῦν αὐλόν, εὑρεθὲν ὁμοίως εἰς Κέρον (2400-2200 π.Χ.). Κάτω ἀριστερά: Κεφαλὴ μεγάλου Κυκλαδικοῦ ἀγάλματος μὲ ἔντονον τὴν «ἀφαίρεσιν» ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Κυκλαδικὴν τέχνην (2400-2200 π.Χ.). Κάτω δεξιά: Πήλινον ζωγραφιστὸν εἰδώλιον γυναικὸς κρατούσης βρέφος, χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 13ου π.Χ. αἰῶνος.

Θαυμάσια δείγματα Μινωικῆς μικρογλυπτικῆς ἐκ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἀριστερά: Φαγεντιανὸν εἰδώλιον τῆς περιφήμου «Θεᾶς τῶν Ὄφεων» εὑρεθὲν εἰς τοὺς κρύπτας τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (1600-1580 π.Χ.). Κέντρον: Ρυτὸν ἀπὸ στεατίτην εἰς σχῆμα κεφαλῆς ταύρου μὲ χρυσᾶ κέρατα, ρύγχος ἀπὸ μάργαρον (εἶδος ὀστράκου) καὶ ὀφθαλμοὺς ἀπὸ ὀρείαν κρύσταλλον, εὑρεθὲν εἰς τὸ Μικρὸν Ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ (1550-1500 π.Χ.). Δεξιά: Ἡ μεγάλη «Θεὰ τῶν Ὄφεων» ἀπὸ φαγεντιανὴν (1600 π.Χ.). Ἡ μικρογλυπτικὴ ἐγνώρισεν ἰδιαιτέραν ἀκμὴν εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὴν Μινωϊκὴν περίοδον, χρησιμοποιοῦσα πολυτίμους ὕλας, τὰ δὲ ἀγάλματα συνδυάζουν τὴν πλαστικὴν αἴσθησιν μὲ τὸ χρῶμα ποὺ χαρακτηρίζει τὴν τέχνην τῆς νήσου κατὰ τοὺς χρόνους αὐτούς.

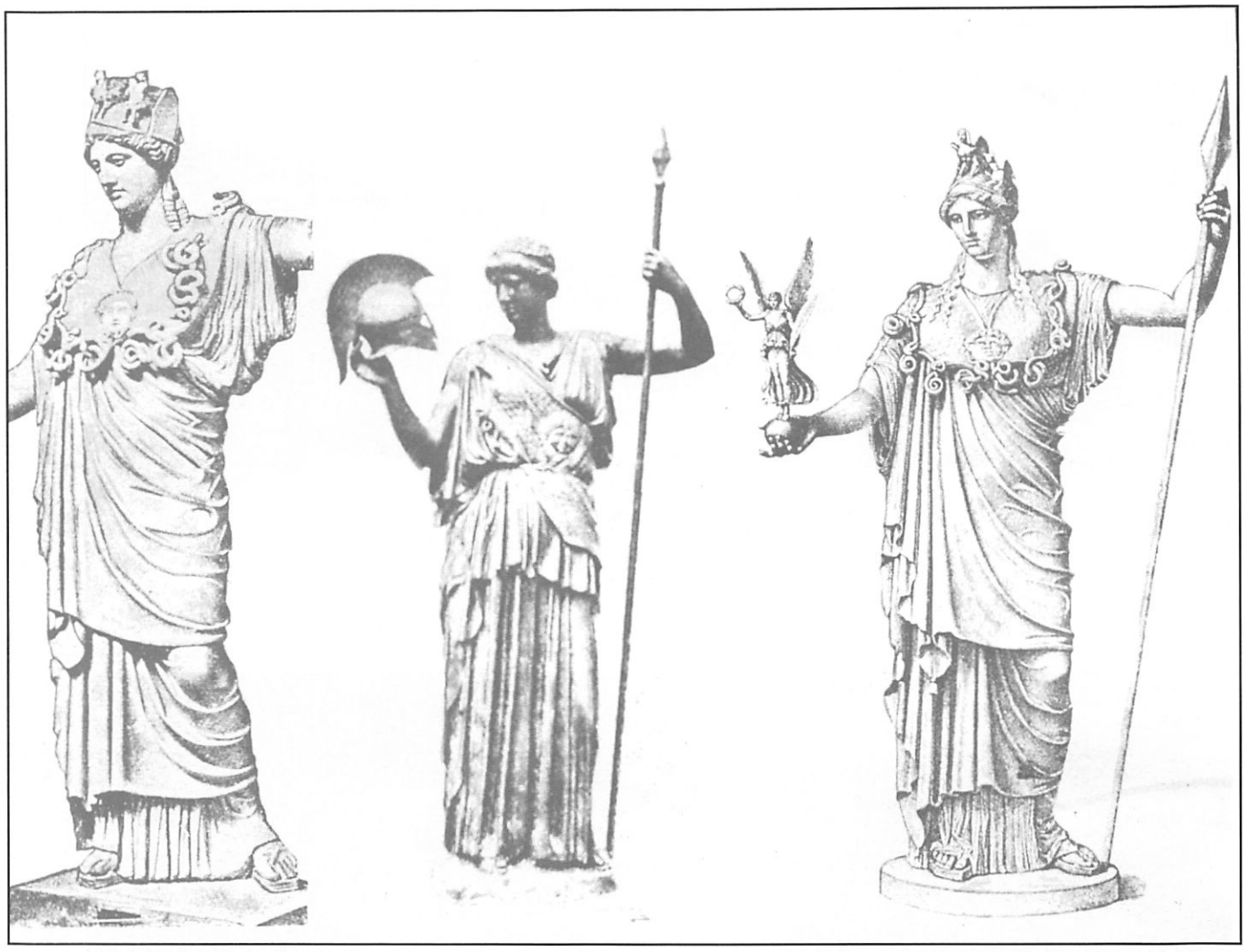

Τρία ἀπὸ τὰ ὡραιότερα Ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα πρωτοτύπων ἔργων τοῦ Φειδίου, τὰ ὁποῖα παρίστανον τὴν Ἀθηνᾶν. Ἀριστερά: Ἡ λεγομένη «Ἀθηνᾶ Φαρνέζε», εὑρισκομένη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον Νεαπόλεως. Κέντρον: Ἀναπαράστασις τῆς θεωρουμένης «Λημνίας Ἀθηνᾶς». Δεξιά: Ἡ λεγομένη «Ἀθηνᾶ Χόουπ», παρουσιάζουσα πολλὰς ὁμοιότητας μὲ τὴν «Ἀθηνᾶν Φαρνέζε». Πιθανότατα ὡς πρωτότυπον καὶ τῶν δύο ἀντιγράφων ἐχρησίμευσεν χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἀντίγραφον καὶ αὐτὸ τῆς χρυσελεφαντίνης Ἀθηνᾶς Παρθένου.

γνωστῶν κατοίκων παρουσιάζονται εἰς τελείαν κάπως μορφὴν εἰς τὰ κατώτατα στρώματα, παραμένουν ὁμοειδῆ καθ' ὅλην τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξειλίχθη ἡ τέχνη τῆς χαλκῆς ἢ μινωϊκῆς καλουμένης ἐποχῆς. Ὁ Ἔβανς θέτει τὰ ἀρχαιότατα τῶν εὑρημάτων εἰς Κρήτην περὶ τὰ 8000 π.Χ., τὸ δὲ τέλος τῆς περιόδου εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, τὸ ὁποῖον δὲν ὁρίζεται σαφῶς δι' ἀποτόμου μεταβολῆς, περὶ τὰ 3400 π.Χ., ὁπότε ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ, μολονότι σπανία, γίνεται γνωστή.

Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἐδημιούργησαν τέχνην διάφορον πρὸς τὴν τέχνην τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐξ αὐτῆς δὲ πιθανῶς ἐξειλίχθη κυρίως ἡ καλουμένη Μινωϊκή.

Αἱ ἀπὸ τοῦ 1899 γενόμεναι εἰς Κρήτην ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρθούρου Ἔβανς ἀπέδειξαν, ὅτι ἐκ τῆς εἰς Κρήτην νεολιθικῆς τέχνης, παρήχθη κατόπιν, ἄνευ διακοπῆς καὶ χάσματος, ἡ τέχνη τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ λείψανα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ καταλαμβάνουν πάχος ἕξι ἕως ἑπτὰ μέτρων καὶ ἀντιπροσωπεύουν μακρὰν χρονικὴν περίοδον, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς. Συμπεραίνεται ὅμως, ὅτι ἡ λαμπρὰ Μινωϊκὴ τέχνη ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς νεολιθικῆς, ἐξ ἀφορμῆς τῆς γνώσεως τῶν μετάλλων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐπιδράσεως ἀφ' ἑτέρου ἄλλων λαῶν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ Κρῆτες ἦλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πολὺ ἐνωρὶς

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Μινωϊκῆς τέχνης συνδέεται μὲ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων, ἡ ὁποία εἰς Κρήτην ἤρχισε πιθανῶς πρὸ τοῦ τέλους τῆς 4ης π.Χ. χιλιετηρίδος. Ἔκτοτε ἡ τέχνη ὑφίσταται ἐξελίξεις, μεταλλαγάς, ἐπιδράσεις καὶ τροποποιήσεις κατὰ χώρας καὶ κατὰ περιόδους καὶ διαρκεῖ, εἰς μὲν τὴν Κρήτην μέχρι περίπου τοῦ 14ου αἰῶνος π.Χ., εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα μέχρι τοῦ 1200 π.Χ. καὶ εἰς ὡρισμένα ἀπόκεντρα μέρη μέχρι τοῦ 1000 π.Χ. ὅταν μὲ τὴν γενικὴν διάδοσιν τοῦ σιδήρου καὶ τὴν ἐκ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων νέαν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν διαμόρφωσιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἡ ἐκ τῶν δύο κυριωτέρων κατὰ διαδοχὴν κέντρων Κρητομυκηναϊκὴ κληθεῖσα τέχνη βαθμηδὸν ὑποχωρεῖ καὶ ἐκλείπει.

Κατὰ τὸ μακρὸν αὐτὸ διάστημα ἡ Κρητικὴ τέχνη παρουσιάζει βαθμοὺς ἐξελίξεως καὶ προόδου καὶ κατόπιν παρακμῆς καὶ καταπτώσεως. Διὰ τοῦτο ἐκρίθη καλόν, ἀναλόγως τῶν σταθμῶν αὐτῶν, νὰ διαιρεθῇ εἰς ἐποχὰς καὶ χρονικὰς περιόδους. Τοιουτοτρόπως κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἔβανς, καλοῦν τὴν χαλκῆν ἐποχὴν τῆς Κρήτης Μινωϊκὴν (ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ μυθικοῦ βασιλέως τῆς νήσου Μίνωος) καὶ τὴν ὑποδιαιροῦν εἰς πρωτομινωϊκὴν (ἀπὸ τὸ τέλος τῆς λιθικῆς ἐποχῆς τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ 2100), μεσομινωϊκὴν (2100-1600 περίπου) καὶ ὑστερομινωϊκὴν (1600 μέχρι τῆς καθόδου τῶν Δωριέων). Κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα διήρεσαν καὶ τὴν χαλκῆν ἐποχὴν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἰς πρωτοελλαδικὴν (ἀπὸ τὸ τέλος τῆς λιθικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν μέχρι τοῦ 2000 περίπου), μεσοελλαδικὴν (2000-1600) καὶ ὑστεροελλαδικὴν (1600 μέχρι τῆς καθόδου τῶν Δωριέων)· τὴν τελευταίαν τὴν ὀνομάζουν συνηθέστερον Μυκηναϊκήν, ἐπειδὴ τὸ κέντρον μετετέθη τότε ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὰς Μυκήνας.

Ἄλλοι πάλιν, ἐπειδὴ τὸ τέλος τῆς λιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς χαλκῆς δὲν συμπίπτουν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, κάμνουν ἄλλην διαίρεσιν τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων καὶ χωρίζουν αὐτοὺς εἰς μίαν παλαιοτέραν περίοδον, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἄγνωστοι, τὸ δὲ τέλος συμπίπτει περίπου μὲ τὸ τέλος τῆς τρίτης π.Χ. χιλιετηρίδος καὶ ἄλλην νεωτέραν περιλαμβάνουσαν τὴν δευτέραν π.Χ. χιλιετηρίδα.

Δείγματα τῆς τέχνης τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς παρουσιάσθησαν πάμπολλα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ εἰς Κρήτην διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἔβανς καὶ τοῦ Σλῆμαν εἰς Μυκήνας καὶ Τροίαν. Εἶναι δὲ τὰ λείψανα ταῦτα οἰκίαι καὶ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα, τάφοι, τεμένη, βωμοί, ἱερά, τείχη, θέατρα κλπ., μάλιστα δὲ τοιχογραφίαι, μικρὰ ἀγάλματα ἐκ διαφόρων ὑλῶν - λίθου ἐλεφαντοστοῦ, φαγεντιανῆς, πηλοῦ, χαλκοῦ καὶ χρυσοῦ - καὶ μεγαλύτερα ἀνάγλυφα λίθινα, χρυσᾶ κοσμήματα καὶ διάφορα ἀντικείμενα μεταλλοτεχνίας καὶ χρυσοχοϊκῆς, πήλινα ἀγγεῖα μὲ διαφόρους διακοσμήσεις, σφραγιδολίθους κλπ.

Τοιαῦται εἰς γενικὰς γραμμὰς ὑπῆρξαν ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ ἀνάπτυ-

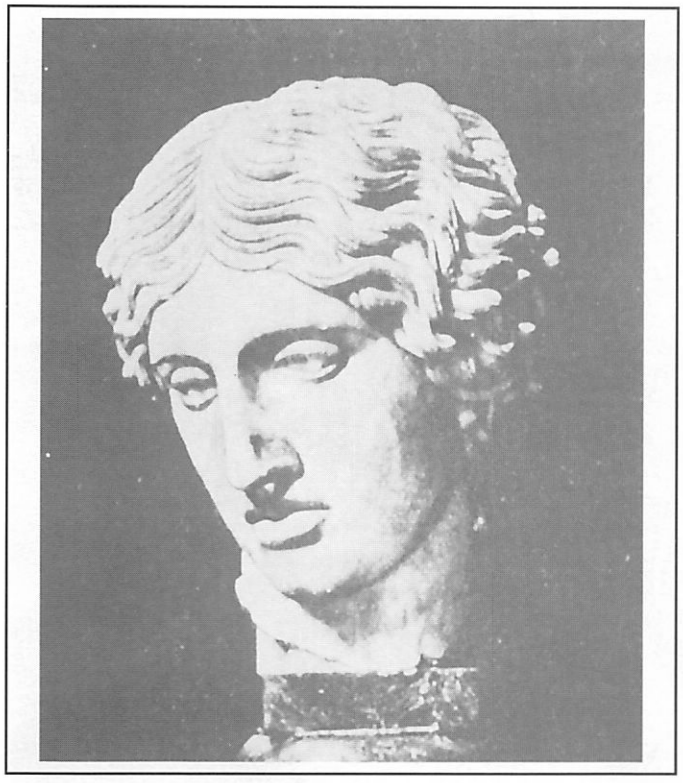

Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἄλλου ἀντιγράφου τῆς «Ἀμαζόνος» τοῦ Κρεσίλα, εὑρισκομένης ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ρώμης.

ξις τῆς τέχνης εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους καὶ ἰδίως κατὰ τὴν 3ην καὶ 2αν π.Χ. χιλιετηρίδα. Ἀπὸ τὴν Κρήτην, ὅπου ἔλαβε τὴν πρωϊμωτέραν καὶ τελειοτέραν της μορφήν, μετεδόθη κατὰ σταθμοὺς εἰς τὰς ἄλλας νήσους καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, διετηρήθη ἐν ἀκμῇ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας μέχρι τῆς καθόδου τῶν Δωριέων, ὅταν ὑποχωρήσασα, παρεχώρησεν τὴν θέσιν της εἰς τὴν ἔκτοτε σχεδὸν ἐκκινήσασαν Ἑλληνικὴν τέχνην τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τῆς τέχνης ταύτης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴν προϊστορικήν, τῆς ὁποίας ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν γένεσιν, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πλήρη καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν, ὄχι μόνον ἐκ τῶν μνημείων τὰ ὁποῖα περιεσώθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μαρτυρίας ἀρχαίων συγγραφέων καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς πρώτας της ἀρχάς, τὴν ἐξέλιξίν της, τὴν μεγίστην της ἀκμήν, τὰς ἐπιδράσεις της, τὴν παρακμήν της καὶ τὴν αἰωνίαν ἀκτινοβολίαν της.

Β΄. Ἱστορικοὶ χρόνοι. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἡ γεωμετρικὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ πρώτη, εἰς τὴν ὁποίαν κύριοι δημιουργοὶ εἶναι οἱ Ἕλληνες διότι μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων οἱ προελληνικοὶ κάτοικοι δὲν ἐμφανίζονται πλέον οὐδαμοῦ ὡς ἀξιόλογοι παράγοντες. Ἐπίσης ἡ γεωμετρικὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ πρώτη, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀνομασθῇ σιδηρᾶ, διότι κατ' αὐτὴν γενικεύεται ἡ χρῆσις τοῦ σιδήρου.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὅπως ἦτο ἐπόμενον, δὲν ἐξειλίχθησαν προγενέστερα στοιχεῖα Τέχνης, ἤρχισαν ὅμως ἀναπτυσσόμεναι νέαι ζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν τὰς βάσεις τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἡ ὁποία ἐκ τῆς πρωτογονικῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανῆλθε συνεπείᾳ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων, ἐπροχώρησε κατόπιν καὶ προώδευσεν ἄνευ διακοπῆς πλέον καὶ ἄνευ ἀποτόμων παλινδρομιῶν.

Ἡ Γλυπτικὴ

Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἐξέλιξις τῆς γλυπτικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὅπως ἐκτενέστερον γράφομεν καὶ εἰς τὸ ἄρθρον «Πρωτοελλαδικοὶ Πολιτισμοὶ» (Τόμος ΙΘ΄ σελὶς 234 ἄρθρου «πλαστικὴ») τὰ παλαιότερα δείγματα πλαστικῆς (κατασκευῆς εἰδωλίων καὶ γλυπτικῆς) εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, ἀνευρέθησαν εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ εἶναι δημιουργήματα τοῦ παναρχαίου Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη πιθανῶς καὶ πρὸ τοῦ 6.000 π.Χ. Τὰ δημιουργήματα αὐτὰ τῆς παναρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης εἶναι κυριολεκτικῶς πρωτόγονα, ὅπως φαίνεται ἄλλωστε καὶ εἰς τὰς φωτογραφίας ποὺ παραθέτομεν καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι προϊόντα, κατασκευάσματα ἀξέστων ἀνθρώπων. Φυσικὰ ἡ τέχνη αὐτὴ προδίδει πρωταρχικήν, παναρχαίαν καὶ φανερὰ χρονολογικὴ ἀπροσδιόριστον ἐποχήν, περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν τῶν δημιουργημάτων.

Καὶ ἐπειδὴ καλλιτεχνήματα παρομοίας καὶ τόσον πρωτογόνου τεχνοτροπίας δὲν ἀνευρίσκονται εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν (Μινωϊκὴ Κρήτη - Μυκῆναι), πρέπει

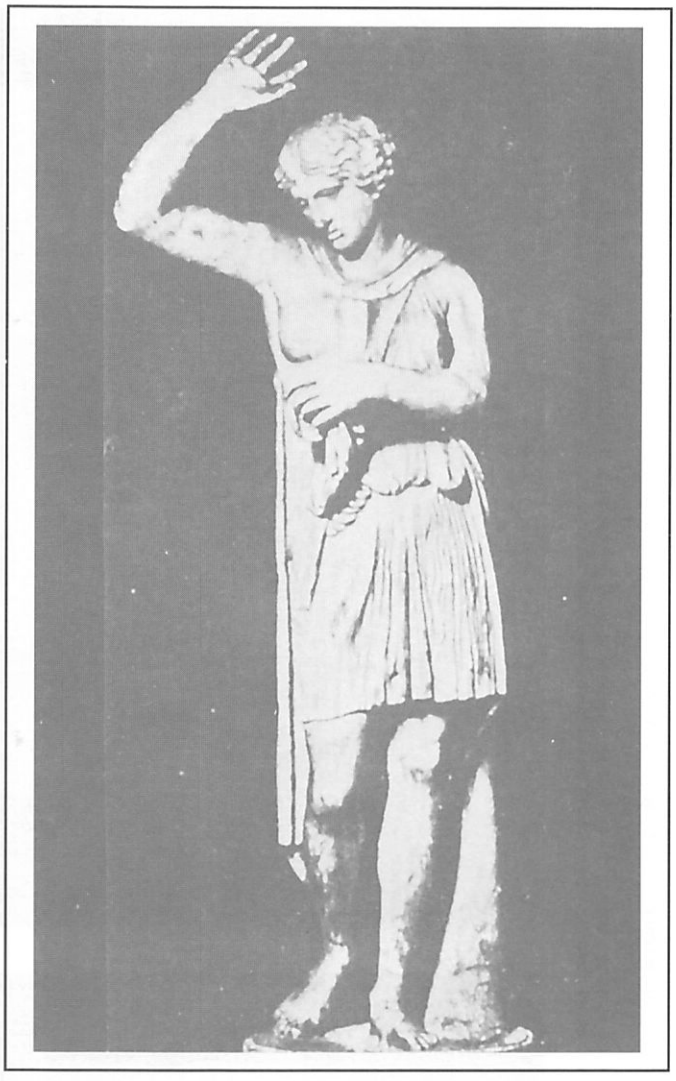

Μαρμάρινον ἀντίγραφον τῆς «Ἀμαζόνος» τοῦ γλύπτου Κρεσίλα, ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὴν Ἔφεσον (Μουσεῖον Καπιτωλίου, Ρώμη).

νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν καὶ νὰ τονισθῇ, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προφανῶς ἡ τέχνη τῆς ἀγαλματοποΐας εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τὰς Κυκλάδας, ὁ πρῶϊμος πολιτισμὸς τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη, ὡς γνωστὸν καὶ ἀπὸ λόγους γεωγραφικούς, ἐπειδὴ ἡ γειτνίασις τῶν νήσων προεκάλεσεν τὴν ἀνάγκην ἐπικοινωνίας μεταξύ των, ἀπὸ τὴν ἐπομένην τῆς καταβυθίσεως τῆς Αἰγηΐδος, αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων ἢ τῶν βουνῶν τῆς ὁποίας, ποὺ ἀπέμειναν ὑπεράνω τῶν ὑδάτων, ἀπετέλεσαν τὰς νήσους ποὺ σήμερον γνωρίζομεν ὡς Κυκλάδας καὶ τὰς μεγαλυτέρους Κρήτην, Ρόδον καὶ Κύπρον. Ἡ Μινωϊκὴ καὶ ἡ Μυκηναϊκὴ περίοδος ἐμφανίζουν ἀργότερον εἰδώλια περισσότερον προσεγμένα ἀπὸ τοὺς κατασκευαστάς των καὶ πάντως διαμορφωμένα, σχηματισμένα, εἰς μορφὰς περισσότερον φυσικάς, ὅπως φανερώνουν καὶ αἱ φωτογραφίαι ποὺ παραθέτομεν. Τίποτε ὅμως δὲν γνωρίζομεν καὶ κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, διὰ τοὺς τεχνίτας τῆς ἐποχῆς, ὅπως φυσικὰ καὶ διὰ τοὺς τεχνίτας τῆς Κυκλαδικῆς περιόδου. Αἱ πληροφορίαι ποὺ προέρχονται ἀπὸ μυθολογικὰς μᾶλλον παραδόσεις, ὅτι ὁ Δαίδαλος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀγαλματοποιός, εἶναι τελείως ἀνεξακρίβωτες καὶ συνεπῶς ἀπαράδεκτες, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω ἐκτιθεμένων σχετικῶν παραδόσεων. Πάντως κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 700 π.Χ. ἢ καὶ παλαιότερον ὅπως γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς σχετικὰς παραδόσεις (κυρίως ἀπὸ τὸν Διόδωρον Σικελιώτην, βλέπε κατωτέρω) εἶχεν ἀναπτυχθεῖ ἡ ξυλογλυφικὴ τέχνη τῶν λεγομένων «παλλαδίων» ἢ «ξοάνων» καὶ ἄλλων κατασκευασμάτων, χειροτεχνημάτων, ξυλίνων. Οἱ πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τεχνῖται ἐλάμβανον κορμοὺς δένδρων καὶ ἐξ αὐτῶν κατεσκεύαζον κυλινδρομόρφους καὶ σανιδομόρφους ἀνδριάντας, εἰς τοὺς ὁποίους διὰ καταλλήλων γλυφῶν καὶ διὰ προσθήκης βαφῶν καὶ διαφόρων προσαρτημάτων, ἔδιδον μορφὴν ἱκανοποιοῦσαν τὴν καλαισθητικὴν ἀντίληψιν τῶν τότε ἀνθρώπων.

Εἰς τὰς τοιαύτας πρωτογόνους προσπαθείας ἔδωσεν ὁριστικὴν κατεύθυνσιν ὁ Δαίδαλος, ὅπως τουλάχιστον ἀναφέρεται ἀπὸ τὰς παραδόσεις. Οὗτος μετεχειρίσθη κατὰ προτίμησιν κυλινδρικοὺς κορμούς, καὶ μάλιστα ἀνεστραμμένους· κατεσκεύαζε χεῖρας τεταμένας παρὰ τὰ πλευρὰ καὶ συγκεκολλημένας, διὰ τῆς διασκευῆς τῶν λεπτομερειῶν παρέστησε σαφῶς ἀνοικτοὺς ὀφθαλμούς, κορμὸν εὐθυτενῆ καὶ σκέλη διεστῶτα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐθαυμάσθησαν τὰ ἔργα τοῦ Δαιδάλου καὶ ἐλέγετο περὶ αὐτῶν ὅτι εἶχον πνοήν

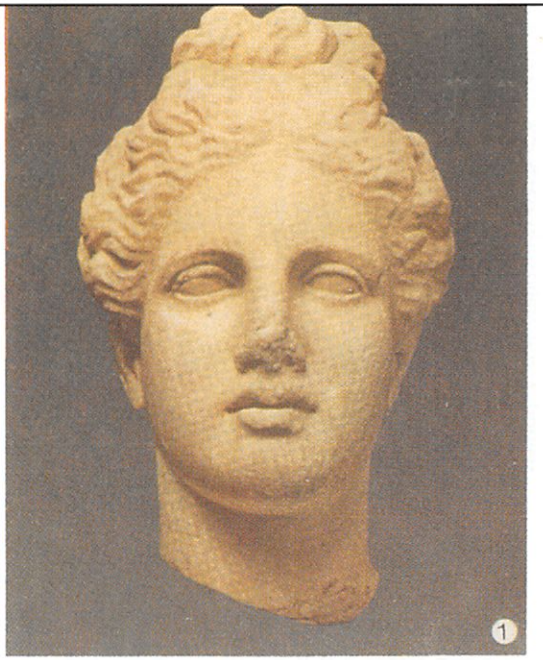

2

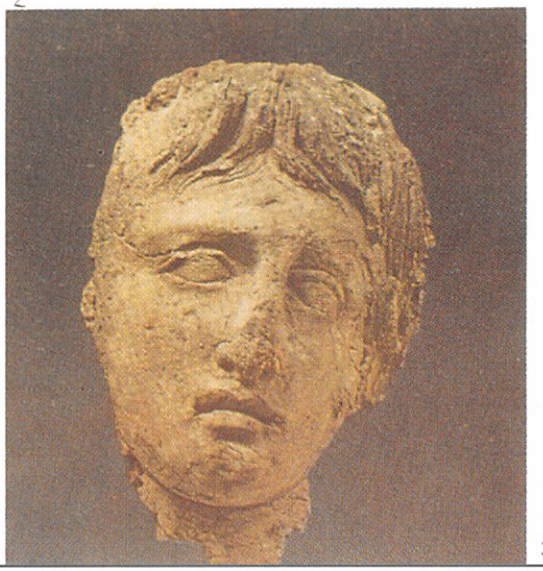

3

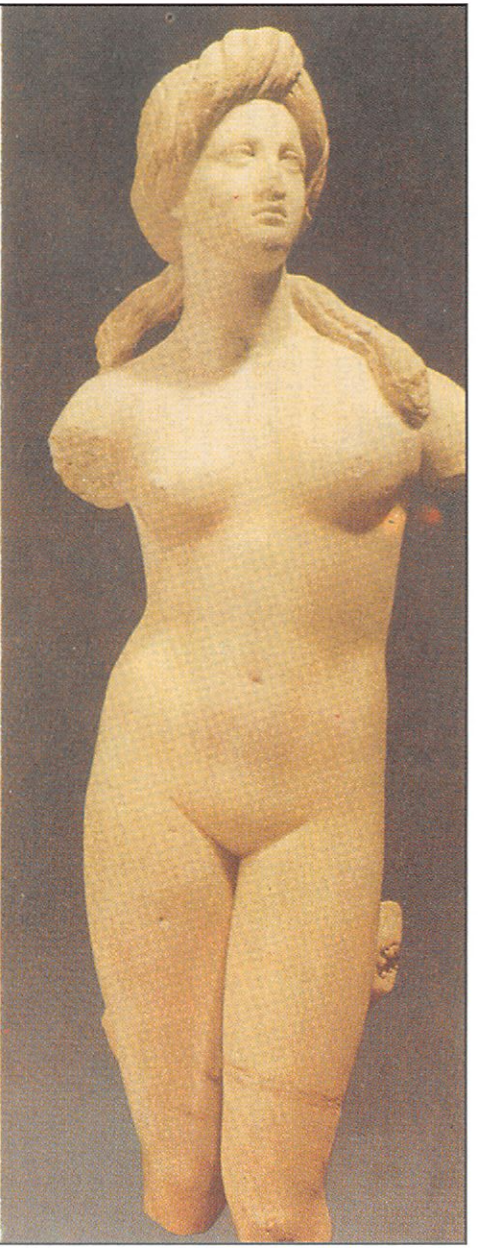

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα δείγματα γλυπτικῆς ποὺ φυλάσσονται εἰς τὸ 'Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Κύπρου. 'Αριστερά: Κεφαλὴ γυναικείου ἀγάλματος ἀπὸ ἀσβεστόλιθον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς 'Αφροδίτης εἰς "Αρσος (3ος π.Χ. αἰών), φέρουσα ἔντονον τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τοῦ Σκόπα. Δεξιά: 1: Μαρμαρίνη κεφαλὴ τῆς 'Αφροδίτης εὑρεθεῖσα εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Σαλαμῖνος (ἀρχαὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος). 2: Πηλίνη κεφαλὴ νεαροῦ ἀνδρός, ἐκ τοῦ κενοταφίου τοῦ βασιλέως Νικοκρέοντος εἰς Σαλαμῖνα. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν τῆς τεχνοτροπίας τοῦ περιφήμου γλύπτου Λυσίππου (τέλη 4ου π.Χ. αἰῶνος). 3: Θαυμάσιον ἄγαλμα τῆς 'Αφροδίτης, ἔργον τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος, εὑρεθὲν εἰς Σόλους τῆς Κύπρου.

Ἀριστερά: Ὁ περίφημος «παῖς τοῦ Μαραθῶνος», χαλκοῦν ἄγαλμα εὑρεθὲν παρὰ τὸν Μαραθῶνα. Ἔργον τοῦ κύκλου τῶν ἔργων τοῦ Πραξιτέλους, χρονολογεῖται περὶ τὸ 330 π.Χ. (Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον) Δεξιά: Ὑπερφυσικὸν ἄγαλμα τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Σεπτημίου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.) εὑρεθὲν πλησίον τῆς ἀρχαίας πόλεως Χύτροι (Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κύπρου).

καὶ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι βαδίζουν, ἠδύναντο δὲ καὶ νὰ δραπετεύσουν, ἐὰν δὲν ἦσαν δεμένα. Διὰ τῶν καινοτομιῶν του αὐτῶν, ὁ Δαίδαλος ὡρίσθη ὡς ἀρχηγέτης τῆς ἀνδριαντοποιΐας δικαίως, διότι ἀκριβῶς τὸ ἐκ τοῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ «δαιδάλειον» τοῦτο ἔργον ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς ἔκτοτε ἐξελιχθείσης βαθμηδὸν μεγαλοτεχνίας.

Οἱ διάδοχοι τῶν ἀνωτέρω, μάλιστα δὲ οἱ Δίποινος καὶ Σκύλλις καὶ ὁ Ἔνδοιος (700-600 π.Χ.) προήγαγον τοὺς δαιδαλείους τύπους καὶ ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς τέχνης τῶν χρυσελεφαντίνων, κοιλαίνοντες ἐλαφρῶς μερικὰ σημεῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ σώματος ἀνθρώπων καὶ ζώων καὶ προσαρμόζοντες εἰς αὐτὰ πλακίδια ἐλεφαντοστοῦ ἢ ἀργότερον κατασκευάζοντες μὲ δοκοὺς καὶ σανίδας μέγαν ξύλινον σκελετόν, κοῖλον καὶ κενὸν ἐσωτερικῶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέθετον ἔξωθεν πανταχοῦ τὰ πλακίδια τοῦ ἐλεφαντοστοῦ, τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων ποικιλμάτων. Ὀλίγον ἀργότερον οἱ τεχνῖται ἐπεδόθησαν εἰς τὴν γλυφὴν τοῦ πώρου λίθου καὶ τοῦ μαρμάρου, ἤρχισαν δὲ καὶ τὴν κατασκευὴν ἀνδριάντων ἐκ μετάλλου, μεγάλων μὲν διαστάσεων, διὰ σφυρηλάτων χαλκῶν ἐλασμάτων, προσαρμοζομένων δι' ἥλων (καρφίων) μικρῶν δὲ ἀγαλματίων ἐκ συμπαγοῦς χαλκοῦ.

Εἰς τὸν πῶρον καὶ τὸ μάρμαρον ἐπεδόθησαν σταθερῶς καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ νησιῶται· καὶ οἱ Ἴωνες πρὸ πάντων, μετὰ τῶν Αἰγινητῶν καὶ τῶν Ἀττικῶν, εἰς δὲ τὴν διὰ σφυρηλάτων ἐλασμάτων χαλκουργικὴν ἀνδριαντοποΐαν ἰδίως οἱ Λάκωνες. Οἱ πρῶτοι προήγαγον τὴν τέχνην διὰ τῆς φυσικωτέρας διατάξεως τῶν μελῶν καὶ τῆς ἀληθεστέρας παραστάσεως τῶν ἐνδυμάτων, οἱ δεύτεροι διὰ τῆς δραστικωτέρας κινήσεως τῶν ἄκρων, καὶ μάλιστα τῶν χειρῶν.

Δείγματα τῆς τέχνης τῆς περιόδου ταύτης ὑπάρχουν εἰς τὰ μουσεῖα, ὅπως τὰ πώρινα τῆς Ἀκροπόλεως, οἱ παλαιότεροι «κοῦροι» καὶ «κόραι», τὰ ἀγάλματα καθημένων θεῶν καὶ ἀνθρώπων, μάλιστα τὰ ἐκ Μιλήτου, Σάμου καὶ Ἀρκαδίας, τὰ ὁποῖα φέρουν καὶ ἐπιγραφὰς ἐπ' αὐτῶν, τὰ πρωϊμώτατα ἰδίως ἐξ Ὀλυμπίας, χαλκᾶ ἀγάλματα κλπ.

Κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα (600-500 π.Χ.) προήχθη πολὺ περαιτέρω ἡ τέχνη τῶν χρυσελεφαντίνων καὶ ἡ μαρμαρογλυφική. Τὰ μέγιστα ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνδριαντοποιΐας, ἡ πιθανώτατα περὶ τὸ 550 π.Χ. ἀνακάλυψις τῆς τήξεως καὶ χυτεύσεως τοῦ χαλκοῦ ὑπὸ τῶν Σαμίων ἀνδριαντοποιῶν Ροῖκου καὶ Θεοδώρου.

Δι' αὐτῆς ὁ κορμὸς καὶ τὰ ἄκρα μεγάλων ἀνδριάντων ἠδύναντο νὰ κατασκευασθοῦν ἰδιαιτέρως διὰ χυτεύσεως τοῦ χαλκοῦ ἐντὸς πλαστικοῦ περιβλήματος μητρῶν, λαμβανομένων ἐκ τοῦ προπλάσματος, οὕτως ὥστε τὸ ἐσωτερικὸν νὰ μένῃ κενόν, ὅπως εἰς τὰ χρυσελεφάντινα, νὰ ἐξοικονομῆται δὲ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ μεγάλη ποσότης χαλκοῦ.

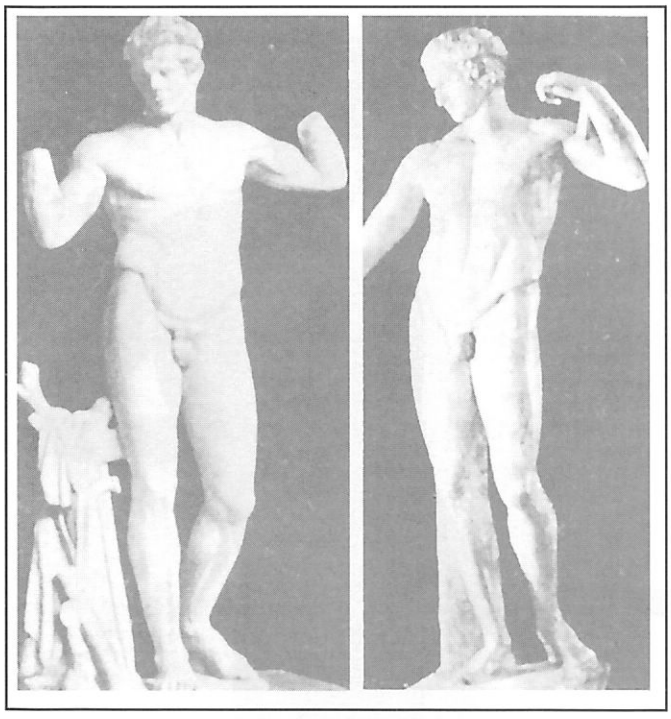

Ἀριστερά: Μαρμάρινον ἀντίγραφον τοῦ «Διαδουμένου» τοῦ Πολυκλείτου, εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Μαδρίτης. Δεξιά: Ἀναπαράστασις τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ὀλυμπιονίκου Κυνίσκου τοῦ Μαντινέως, ἔργου τοῦ Πολυκλείτου.

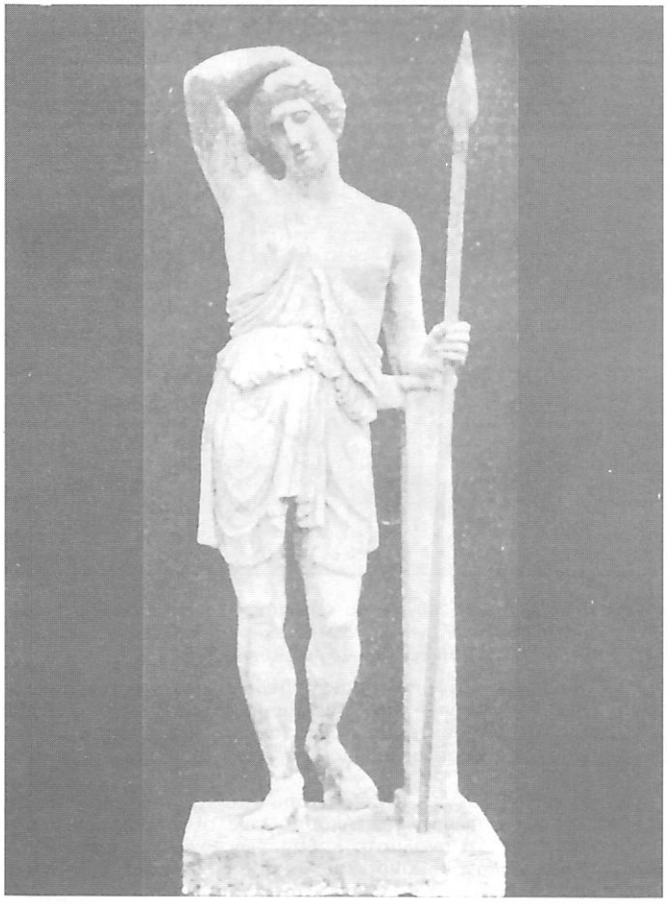

Μαρμάρινον ἀντίγραφον «Ἀμαζόνος» τοῦ Πολυκλείτου, γνωστὸν ὡς «Ἀμαζὼν Σιάρρα» εὑρισκόμενον εἰς τὴν Γλυπτοθήκην Κάρλσμπεργκ τῆς Κοπεγχάγης.

Τοιουτοτρόπως κατηργεῖτο ἡ διὰ σφυρηλασίας δυσκολωτάτη καὶ ἀκαλαίσθητος ἀπόδοσις τῶν μελῶν· παρέμεινε μόνον ἡ σύνδεσις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, ὄχι πλέον μὲ ἤλους, ἀλλὰ μὲ ὀδοντωτοὺς συνοχεῖς (συνδέσμους). Ἔκτοτε διεκρίθησαν σαφῶς σχολαὶ Τέχνης, ὅπως ἡ Νησιωτικὴ καὶ Ἰωνική, ἡ Ἀττική, ἡ Αἰγινητική, ἡ Ἀργεία, ἡ Σικυωνία, ἡ Λακωνικὴ καὶ ἡ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Αἱ τρεῖς πρῶται ἐκαλλιέργησαν καὶ ἀνέδειξαν ἰδιαιτέρως τὴν μαρμα-

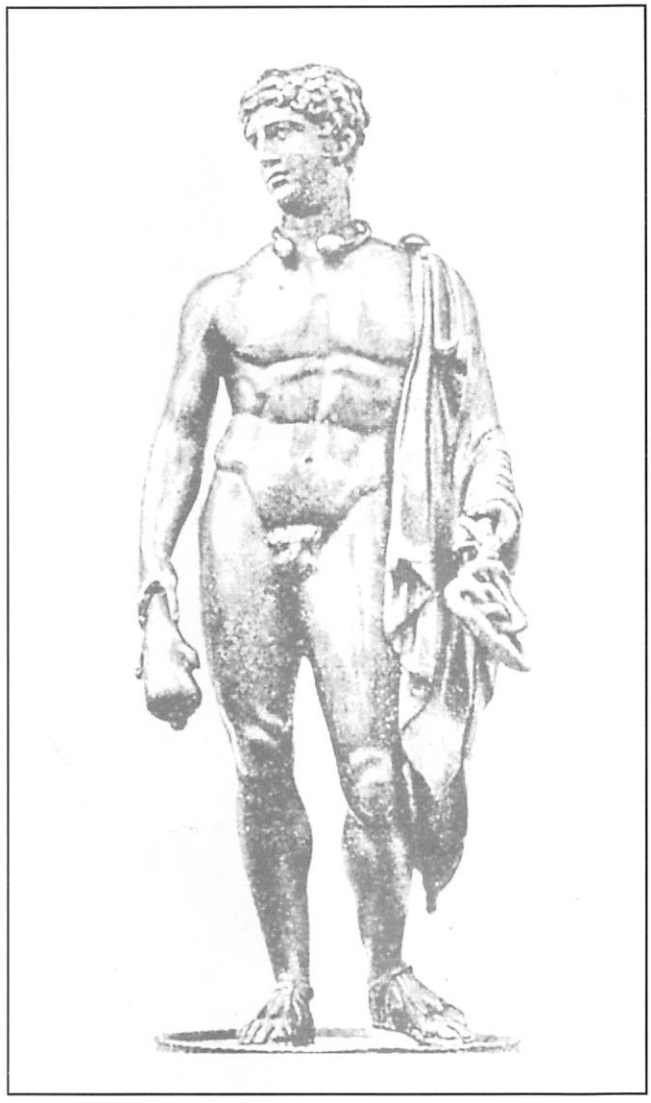

Χαλκοῦν Ρωμαϊκὸν ἀγαλμάτιον εὑρισκόμενον εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον, ἀντίγραφον τοῦ «Ἑρμοῦ» τοῦ Πολυκλείτου.

ρογλυφικήν, αἱ δὲ λοιπαὶ κυρίως τὴν χαλκουργικὴν ἀνδριαντοποιΐαν.

Οἱ τεχνῖται τῆς περιόδου ταύτης προήγαγον τὴν φυσικωτέραν παράστασιν τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν μελῶν, τὴν πνευματωδεστέραν ἔκφρασιν τῶν φυσιογνωμιῶν δι' ἐνδείξεως καὶ χαρακτηριστικοῦ μειδιάματος. Πρὸς τούτοις ἐπλούτισαν, αἱ τρεῖς πρῶται σχολαὶ τὰ ἀγάλματα γυναικῶν διὰ πολυτελοῦς ἐνδύσεως, δι' ἀφθόνων κοσμημάτων καὶ δι' ἰσχυρῶν βαφῶν, τὰς ὁποίας ἐπέθετον διὰ τῆς ἔκτοτε ἀνακαλυφθείσης μεθόδου τῆς ἐγκαύσεως.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἤκμασαν περίφημοι ἀνδριαντοποιοὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς Τέχνης, ἰδίως πρὸς τὸ τέρμα αὐτῆς, δείγματα δὲ τῆς μεγάλης των ἐργασίας καὶ προόδου εἶναι οἱ νεώτεροι «κοῦροι» καὶ «κόραι», ὅπως καὶ πλεῖστα ἀγαλμάτια πήλινα καὶ χαλκᾶ, ἀπομιμούμενα σύγχρονα σημαντικὰ ἔργα κλπ.

Ἡ ἀκολουθήσασα περίοδος (500-450 π.Χ.) εἶναι ἡ ἀνθηροτάτη καὶ χαριεστάτη τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς τέχνης εἰς ἁπλότητα, ἀνεπιτήδευτον ἀλήθειαν καὶ ρωμαλεότητα σωμάτων καὶ ψυχῶν. Ὑπῆρξε δὲ καὶ πλουσιωτάτη εἰς παραγωγήν, διότι οἱ νικηταὶ διέθεσαν ὑπὲρ τῆς Τέχνης πλεῖστα τῶν λαφύρων ἀπὸ τῶν βαρβάρων, εἰς ἔνδειξιν τιμῆς καὶ ἀπόδοσιν εὐχαριστίας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ὑπερέβαλον πολὺ τὰς ἄλλας σχολὰς ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Ἀργειοσικυωνία. Ἐκ τῆς ὑποχωρούσης δι' ἱστορικοὺς λόγους ἰωνικῆς καὶ νησιωτικῆς καὶ κυρίως λόγω τῶν ἀναταραχῶν καὶ τῶν πολεμικῶν περιπετειῶν τῶν πόλεων τῶν περιοχῶν αὐτῶν, τελευταῖος σπινθὴρ ἀνεδείχθη ὁ Τηλεφάνης. Ἡ Αἰγινητικὴ σχολή, ἀφοῦ ἀνέδειξεν ἀρίστους ἀνδριαντοποιούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων θαυμάζεται ὁ Ὀνάτας, ὑπεχώρησεν ἀκολούθως. Ἐπίσης ἡ Λακωνικὴ σχολὴ καὶ ἡ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος μὴ δυνάμεναι νὰ ἀνταγωνισθοῦν τοὺς χωνευτοὺς ἀνδριάντας διὰ τῶν σφυρηλάτων καὶ ἡλοσυνδέτων, εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἀνεδείχθησαν ὁ Κλέαρχος ὁ Ρηγῖνος οἱ Λάκωνες ἀδελφοὶ Ἀρίστων καὶ Τελέστας καὶ ἄλλοι, ὑπεχώρησαν ἀφοῦ ἀνέδειξαν ἕνα τῶν ἀρίστων καλλιτεχνῶν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου, τὸν ἐκ Ρηγίου Πυθαγόραν ὁ ὁποῖος ὅμως εἰργάσθη διὰ τῆς νέας τεχνικῆς μεθόδου τῆς χωνεύσεως τοῦ χαλκοῦ καὶ προήγαγε σπουδαίως τὴν χαλκουργικὴν ἀνδριαντοποιΐαν.

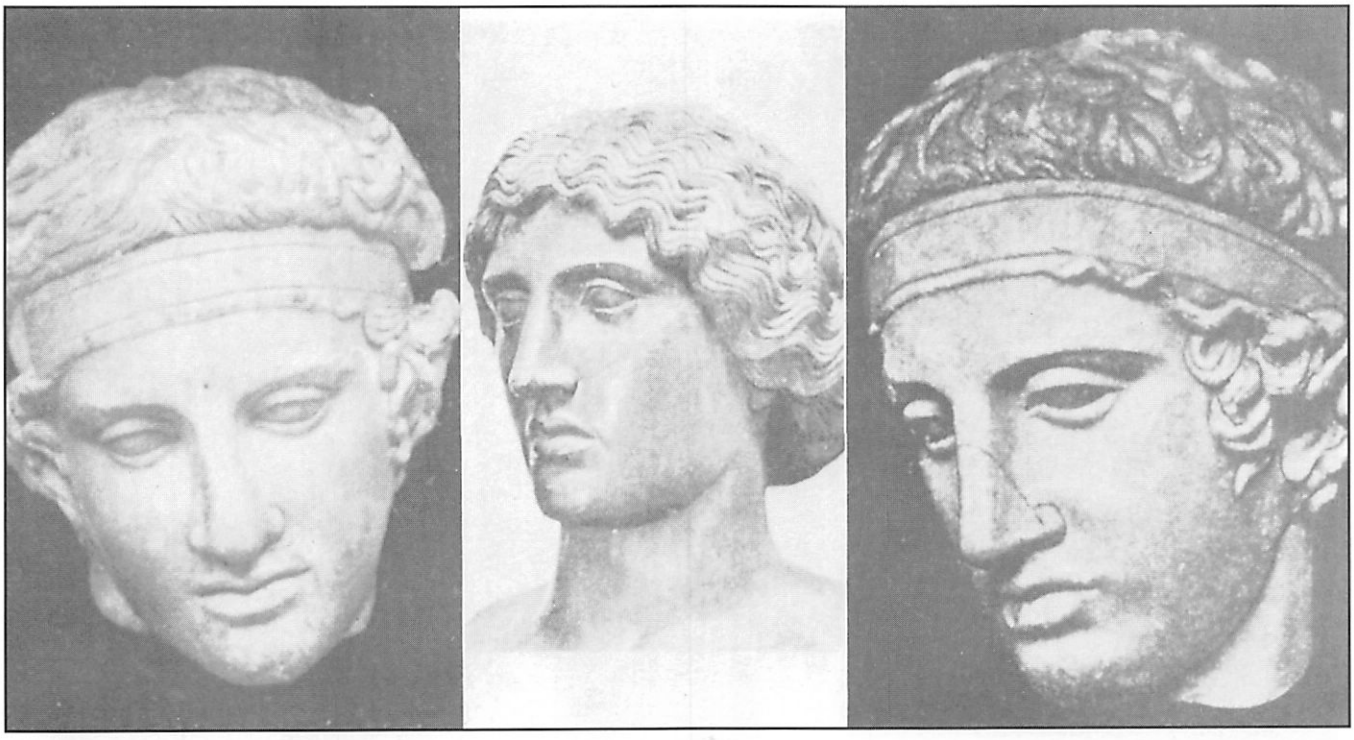

Τρεῖς ἀπὸ τὰς ὡραιοτέρας κεφαλὰς τοῦ Πολυκλείτου. Ἀριστερά: Ἀντίγραφον ἐκ Παρίου μαρμάρου τῆς κεφαλῆς τοῦ «Διαδουμένου», εὑρισκομένης εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Δρέσδης. Κέντρον: Θαυμάσιον χαλκοῦν ἀντίγραφον τῆς «Ἀμαζόνος» τοῦ Πολυκλείτου, ὑπὸ τύπον Ἑρμοῦ, εὑρισκόμενον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως. Δεξιά: Μαρμαρίνη κεφαλή, ἀντίγραφον ἀγνώστου πρωτοτύπου ἔργου τοῦ Πολυκλείτου, εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Κάσσελ.

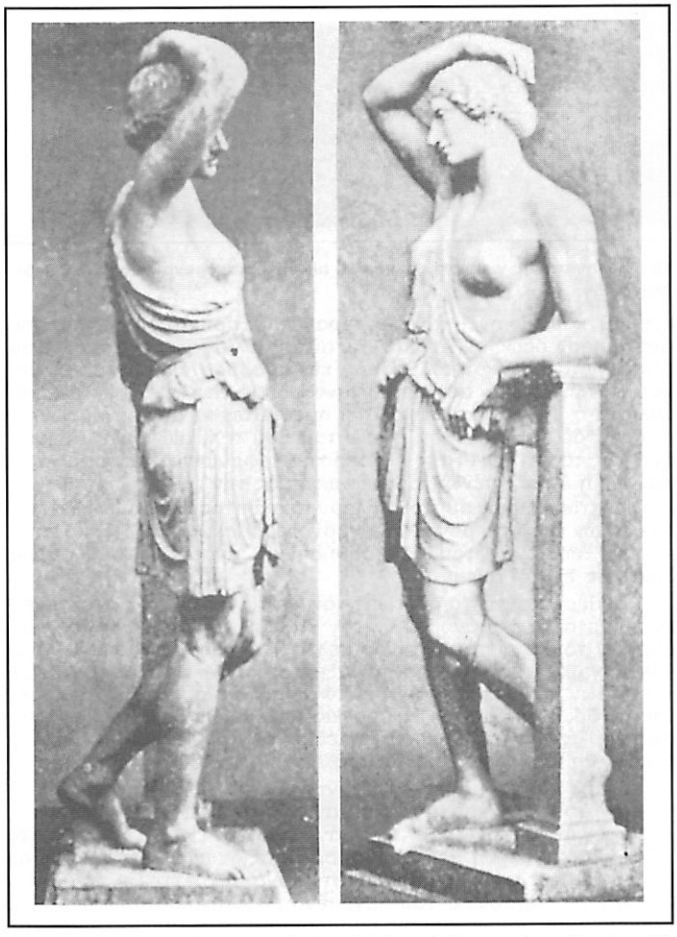

Ἡ «Ἀμαζὼν Λανσντάουν» κατὰ τὸν δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν κρόταφον. Τὸ περίφημον ἀντίγραφον εἶναι τῶν χρόνων τοῦ Καίσαρος ἢ τοῦ Αὐγούστου καὶ εὑρίσκεται σήμερον εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον τῆς Νέας Ὑόρκης.

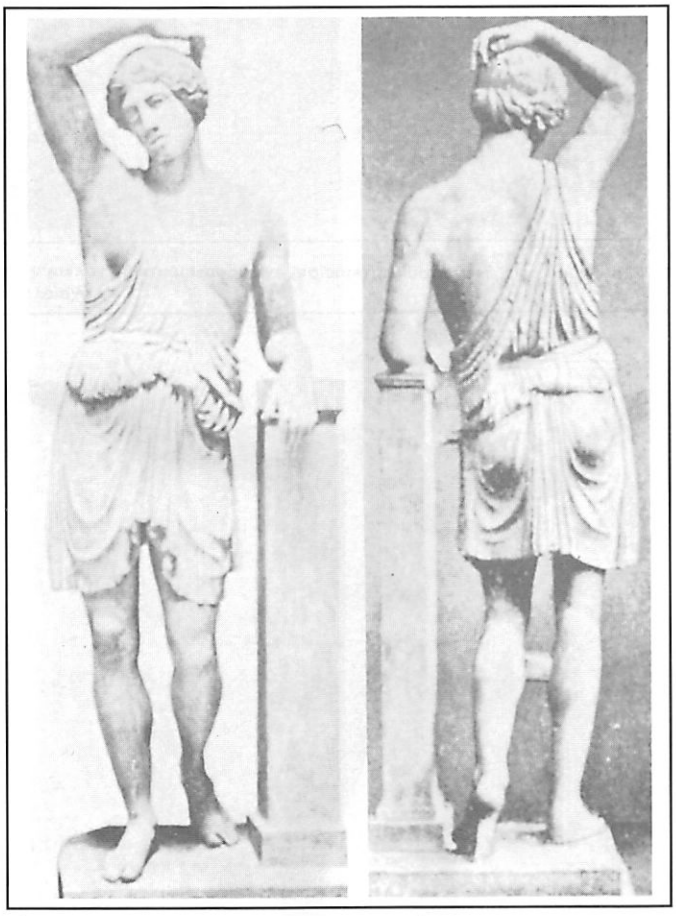

Οἱ δύο ὄψεις τοῦ θαυμασίου μαρμαρίνου ἀντιγράφου τῆς λεγομένης «Ἀμαζόνος Λανσντάουν», τὸ πρωτότυπον τοῦ ὁποίου ἦτο ἔργον τοῦ Πολυκλείτου.

Τὰ σκῆπτρα τῆς τελευταίας ταύτης ἔλαβον οἱ Ἀργειοσικυώνιοι, οἱ ὁποῖοι εἰργάζοντο συστηματικῶς καὶ μεθοδικῶς ἐπὶ καθωρισμένων βάσεων καὶ τάσεων καὶ διὰ τοῦτο ἀνέδειξαν τοὺς μεγίστους τῶν χαλκουργῶν ἀνδριαντοποιῶν καὶ διδασκάλων τῆς Τέχνης, τὸν Ἀριστοκλέα τὸν Κάναχον, τὸν Εὐτελίδαν, τὸν Χρυσόθεμιν, καὶ μάλιστα τὸν Ἀγελάδαν καὶ τοὺς διαδόχους των.

Οἱ Ἀττικοὶ ἐδιδάχθησαν καὶ αὐτοὶ παρὰ τῶν Ἀργειοσικυωνίων· ἐγκατέλειπον τὸν Ἰωνικὸν φόρτον τῆς πλουσίας ἐνδύσεως καὶ εἰσήγαγον τὴν ἀπέριττον «Πελοποννησιακὴν ἐσθῆτα», καὶ ἐπὶ πλέον δὲ τὴν γυμνότητα τῶν ἀνδρικῶν καὶ γυναικείων σωμάτων, ἁπλῶν καὶ ρωμαλέων, ἀλλ' εἰς ἠπιώτερον βαθμὸν ὄγκου τοῦ

Τὸ ἄλογον καὶ ὁ «τζόκεϋ» τοῦ Ἀρτεμισίου, ἀντιπροσωπευτικὸν χαλκοῦν ἔργον τῆς Ἑλληνιστικῆς γλυπτικῆς (2ος π.Χ. αἰών) εὑρισκόμενον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

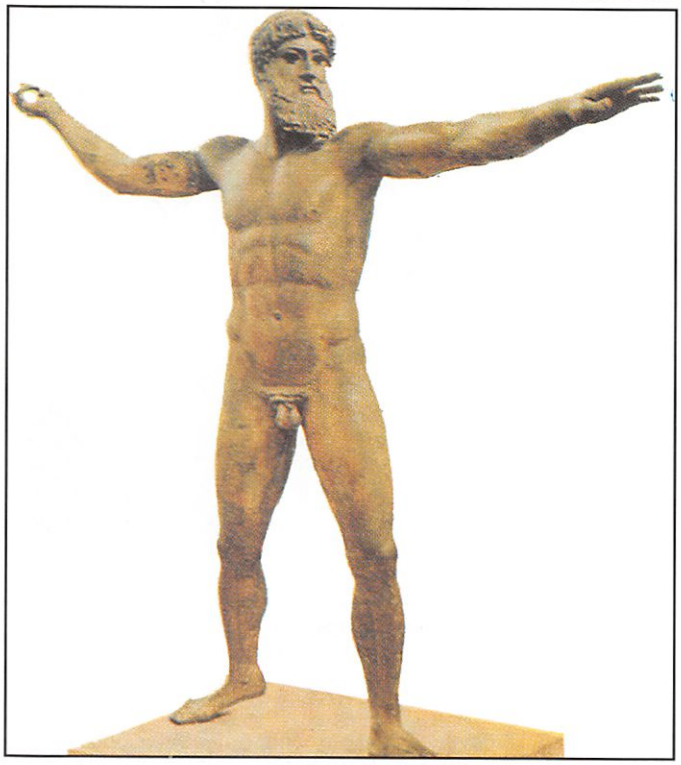

Ὁ περίφημος «Ποσειδὼν τοῦ Ἀρτεμισίου», χαλκοῦν ἄγαλμα τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, πιθανῶς ἔργον τοῦ Καλάμιδος. (Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον).

κορμοῦ καὶ εἰς πνευματωδεστέραν καὶ χαριεστέραν ἔκφρασιν. Διετήρησαν ὅμως οἱ Ἀττικοὶ τὴν αὐτοβουλίαν των καὶ ἀνέδειξαν ἀξιολογωτάτους καὶ τολμηροὺς εἰς πρόοδον ἀνδριαντοποιούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ Κάλαμις, ὁ Ἡγίας, καὶ μάλιστα ὁ Φειδίας καὶ ὁ κατὰ τι πρεσβύτερος αὐτοῦ Μύρων.

Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἐλύθησαν ἐντελῶς τὰ ζητήματα τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως τῶν σωμάτων, γυμνῶν ἢ ἐνδεδυμένων, συμφώνως πρὸς τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν.

Οἱ Ἀττικοὶ διαμφισβητοῦν πλέον τὰ σκῆπτρα παρὰ τῶν Ἀργειοσικυωνίων διὰ τῆς μεγαλοπράγμονος δράσεως τοῦ Περικλέους καὶ τῆς ἐπιμονῆς του νὰ βοηθήση καὶ ἀναδείξη τοὺς ὄντως ἀρίστους ἐν τῇ Τέχνῃ.

Ἐδόθησαν οὕτω τὰ μέσα εἰς τὸν Φειδίαν, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξεν εἰς ὑπέρτατον καὶ ἀνυπέρβλητον βαθμὸν τὸ ἰδανικὸν ἦθος τῶν μορφῶν τὸ ἀπέριττον καὶ θεῖο κάλλος, τὴν μετὰ προσηνείας καὶ καλοκαγαθίας μεγαλειώδη καὶ ἀξιωματικὴν ἔκφρασιν τῶν θεῶν καὶ ἡρώων κλπ. Ἀποφυγὼν δὲ ὁ Φειδίας νὰ παραστήση κινουμένας καὶ δρώσας ἐξωτερικῶς μορφάς, καὶ ἐμμένων εἰς τὰς ἠρέμους στάσεις, ἀφῆκεν ἐλεύθερον τὸ πεδίον εἰς τὸν Μύρωνα, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ἰδιαιτέρως εἰς ταύτας.

Διὰ τῆς προσαρμογῆς τῆς Τέχνης εἰς τὴν λιτότητα τὴν ἁπλότητα, τὴν ἀφέλειαν καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς φύσεως εἰς τὴν Ἀττικήν, καὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν πράγματι ἀξίων εἰς ὅ,τι ἕκαστος ἦτο ἄξιος νὰ ἀναδειχθῇ δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ἐξετελέσθησαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα καὶ ἀξιοθαύμαστα ἔργα τῶν Ἀττικῶν, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ κορύφωμα τοῦ λεγομένου Ἑλληνικοῦ θαύματος, τὸ ὁποῖον μίαν μόνην φορὰν παρουσιάσθη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὕτως ὁ Φειδίας διήνοιξε πρῶτος τὰς πύλας πρὸς τὴν μεγάλην τέχνην, αὐτὸς δὲ κατέστη ὁ ἐπιφανέστατος τῶν καλλιτεχνῶν εἰς ὅλα τὰ γνωστὰ ἔθνη.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀργειοσικυώνιοι δὲν ὑστέρησαν· ὁ διάσημος καλλιτέχνης Πολύκλειτος ὁ Ἀργεῖος, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν Φειδίαν καὶ τὸν Μύρωνα ἀπετέλουν τὴν τριάδα τῶν διασημοτέρων ἀγαλματοποιῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν τῆς Τέχνης καὶ διὰ τῆς συγγραφῆς

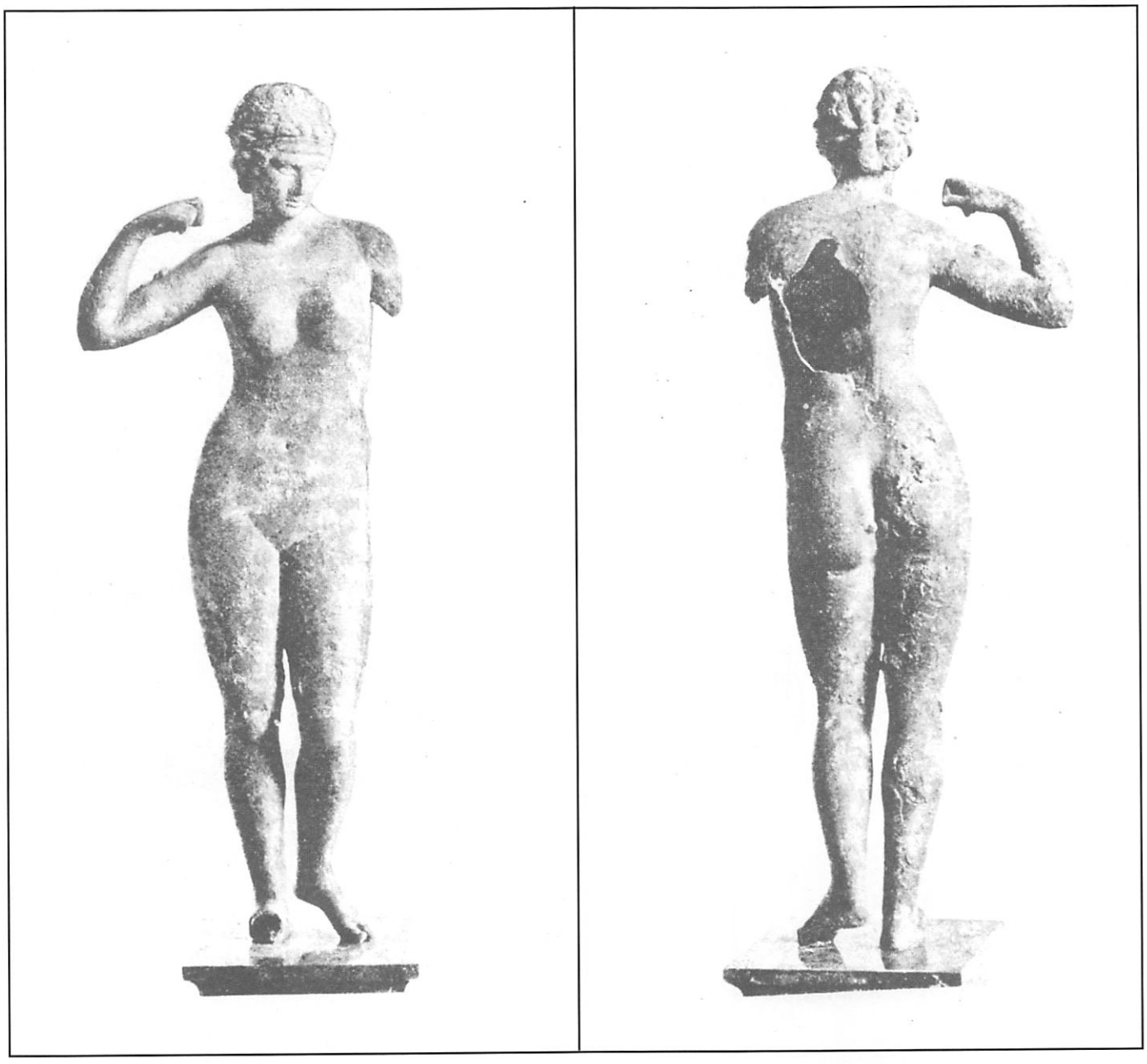

Ἡ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν καὶ τῶν ὄπισθεν ὄψις χαλκοῦ ἀγαλματίου εὑρισκομένου εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον τῆς Νέας Ὑόρκης. Προφανῶς πρόκειται δι' ἀντίγραφον ἀγάλματος τῆς Ἀφροδίτης, ἔργου τοῦ περιφήμου γλύπτου τῆς ἀρχαιότητος Πολυκλείτου.

βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἐκάλεσε «Κανόνα». Εἰς αὐτὸ ὥριζε λεπτομερῶς πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν γνωστῶν πλαστῶν (ἀγαλματοποιῶν) τὰς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὰ προσήκοντα δηλαδὴ μέτρα τοῦ καθενὸς μέλους ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα. Διότι ὁ Πολύκλειτος εἶχε τὴν γνώμην ὅτι τὸ κάλλος τῆς μορφῆς ἔγκειται εἰς τὰς ὀρθὰς ἀναλογίας καὶ ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κάλλους αὐτοῦ εἶναι ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῆς τέχνης. Πρακτικῶς ἐφήρμοσεν ὁ Πολύκλειτος τὸ σύστημά του ἰδίως εἰς τὸν περίφημον «δορυφόρον» ὁ ὁποῖος διὰ τοῦτο ἐπωνομάζετο «Κανών», ὅπως καὶ τὸ βιβλίον του, καὶ ἐμελετᾶτο πολὺ ὑπὸ τῶν κατόπιν καλλιτεχνῶν.

Οἱ διάδοχοι τῶν ἀνωτέρω καλλιτεχνῶν ἀνέπτυξαν ἔκτακτον ἄμιλλαν ἐπικρατήσεως. Ταυτοχρόνως δὲ εἰργάσθησαν αὐτόβουλοι τεχνῖται καὶ τῶν δύο σχολῶν διὰ νὰ λύσουν ζητήματα μὴ θιγέντα ὑπὸ τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς Τέχνης, ὡς τὰ τοῦ πραγματισμοῦ εἰς τὴν Τέχνην (ρεαλισμός) τὰ τοῦ φυσικισμοῦ (νατουραλισμός) τὰ τῆς πιστῆς προσωπογραφίας καὶ τὰ τοιαῦτα.

Πρὸς τούτοις ἀνεφάνη τότε ἐξαιρετικὸς καλλιτέχνης, ὁ Καλλίμαχος, θαυμαστὴς τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, παλινδρομήσας πρὸς τὰς ἀγνοτέρας ἀτελείας αὐτοῦ, τὰς ὁποίας διεμόρφωσε πρὸς τὸ λεπτότερον καὶ χαριέστερον. Ἦτο δὲ τοιαύτη ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ λεπτότης τῶν ἔργων τοῦ Καλλιμάχου ὥστε ἐλέγετο «κατατηξίτεχνος».

Ἄλλος αὐτόβουλος καὶ μεγαλοφυὴς καλλιτέχνης τῆς περιόδου ταύτης (400-300 π.Χ.) ὑπῆρξεν ὁ Σκόπας, ὁ ὁποῖος ἐπανέφερεν αἰφνιδίως εἰς δόξαν τὴν ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα βυθισθεῖσαν εἰς ἀφάνειαν Νησιωτικὴν σχολήν. Ὁ Σκόπας, τέλειος δαμαστὴς τοῦ μαρμάρου, εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἔκφρασιν τὸ τέως ἐλλεῖπον, ἀλλ' ἁρμόζον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, εὐγενὲς πάθος, τὴν δραματικὴν ρέμβην τὴν μελαγχολικὴν βαθυτέραν σκέψιν τῶν ψυχῶν ποὺ ὑποφέρουν ἐσωτερικῶς κατὰ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν τότε φιλοσοφίαν καὶ τὸ δρᾶμα οὕτω δὲ ἐπλούτισεν ἐκτάκτως τὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἀνδριάντων.

Ἀντιθέτως, οἱ Ἀττικοὶ ὑπὸ τὸν μέγαν Πραξιτέλην διεῖδον ὅτι ὑπελείπετο εἰς τὴν σχολὴν των νὰ ἐξάρῃ φυσικώτερον καὶ ἀνθρωπινώτερον τὸ κάλλος τῶν σωμάτων, συμφώνως πρὸς τὰς τότε ἐπικρατούσας φιλοσοφικὰς τάσεις. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπέτυχεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου εἰς ἀνυπέρβλητον βαθμόν.

Οἱ δὲ Ἀργειοσικυώνιοι, βαθεῖς μελετηταὶ τῶν ἀναλογιῶν καὶ τῆς ἐν ἠρεμίᾳ κατὰ βούλησιν εὐκινησίας τῶν σωμάτων, διερρύθμισαν τελειότατα τὸν κανόνα τοῦ Πολυκλείτου, οὕτω δὲ αὐτοὶ εἶπον τὴν τελευταίαν λέξιν εἰς τὴν παράστασιν γυμνῶν σωμάτων διὰ τοῦ Λυσίππου, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα ἔφερον τὴν σφραγῖδα τῆς φυσικῆς καὶ τεχνικῆς τελειότητος, ἔδιδον δὲ τὴν ἐντύπωσιν ὄχι μόνον ὅτι ἵστανται ὡς ζῶντες ὀργανισμοί, ἀλλ' ὅτι εἶχον καὶ κυριαρχίαν ἐλευθέρων κινήσεων πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν καὶ ὅτι μόνον ἡ ψυχὴ καὶ ἡ πνοὴ ἔλειπεν ἀπὸ αὐτά.

Ἡ ἀκολουθήσασα περίοδος (300-10 π.Χ.), ἡ λεγομένη Ἑλληνιστική, εὗρε λελυμένα διότι εἶχον ἐπιλυθεῖ διὰ τῶν ἀνωτέρω μεγάλων καλλιτεχνῶν, πάντα σχεδὸν τὰ ζητήματα τῆς Τέχνης. Μόνον οἱ Περγαμηνοὶ καὶ οἱ Ρόδιοι διεῖδον ὅτι ἡ διὰ σφοδροτάτων ἐξωτερικῶν κινήσεων ἔνδειξις τοῦ δραματικοῦ πάθους, ἐπήγαινε, εἰς τὴν πανταχοῦ καὶ μετὰ πάθους τότε δρῶσαν ἀνθρωπότητα. Οὕτω παρήγαγον οἱ ἀνωτέρω τὰ θαυμαστὰ ἀνάγλυφα τοῦ βωμοῦ τῆς Περγάμου καὶ ἄλλα ὅμοια, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα εἰκόνιζον συνθέσεις, ὡς Γαλατομαχίας, Ἀμαζονομαχίας, Γιγαντομαχίας, Περσομαχίας, τὸν περιώνυμον Λαοκόοντα κ.τ.ὅ.

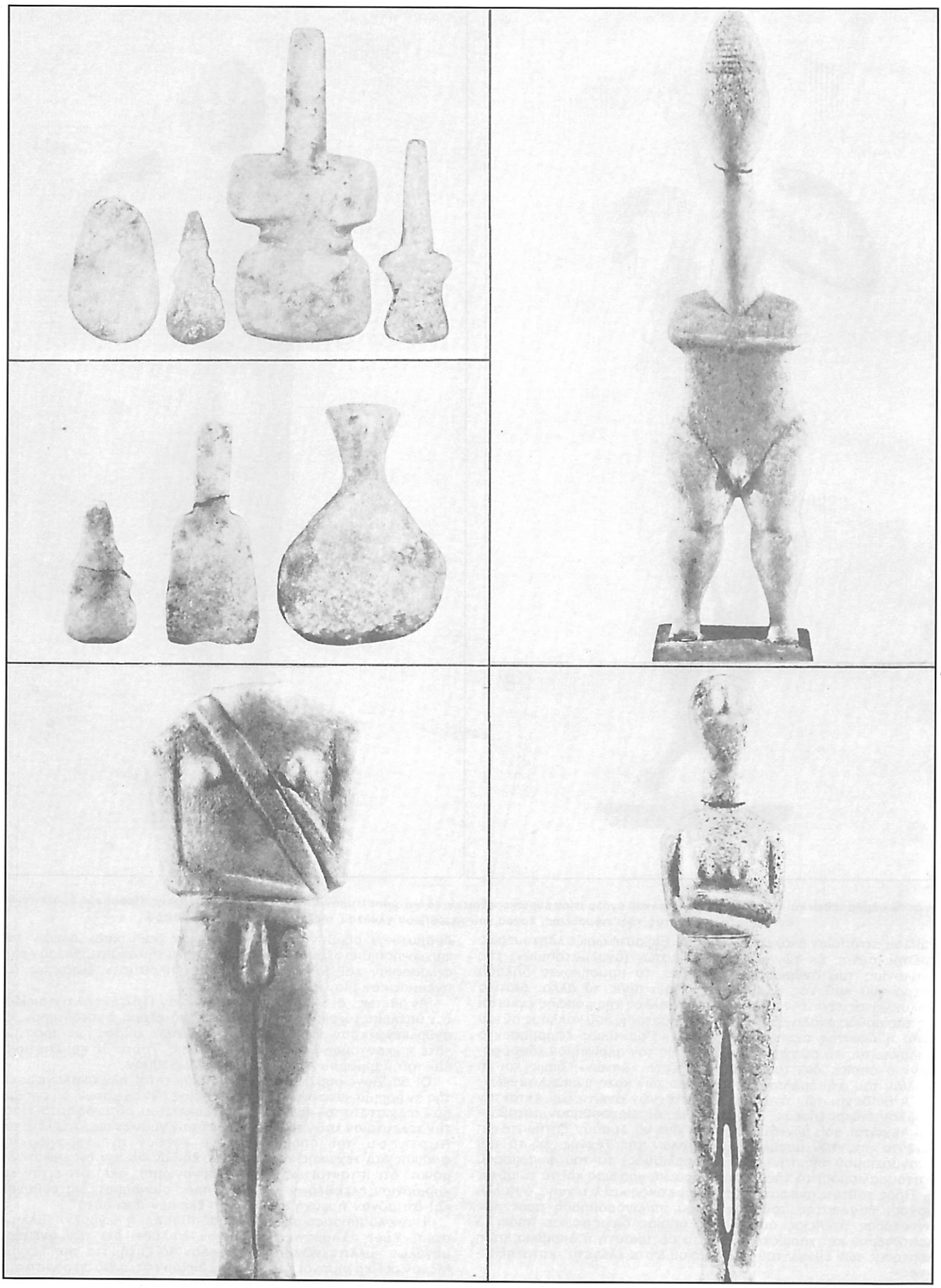

Διάφορα χαρακτηριστικὰ εἰδώλια πρωτογόνου Κυκλαδικῆς τέχνης, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, ὅπως ἐμφαίνεται κυρίως εἰς τὰ εἰκονιζόμενα ἄνω ἀριστερὰ ἡ πρωταρχικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου (τεχνίτου) νὰ διαμορφώση γλυπτικῶς κατασκεύασμα παριστάνον ὑποτυπώδες ἀνθρώπινον σῶμα. Κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἄνω καὶ κάτω, διαμορφωμένα εἰδώλια, εἰς ἀνθρώπινον σῶμα, ποὺ προδίδουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Κυκλάδων. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω παρέχουν ἀναμφισβητήτως μίαν ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν ὅτι εἰς τὰς Κυκλάδας ἀνεπτύχθη κατὰ ἐποχὴν παναρχαίαν ἡ τέχνη, δημιούργημα τοῦ πρωτογόνου Κυκλαδικοῦ ποτιτισμοῦ.

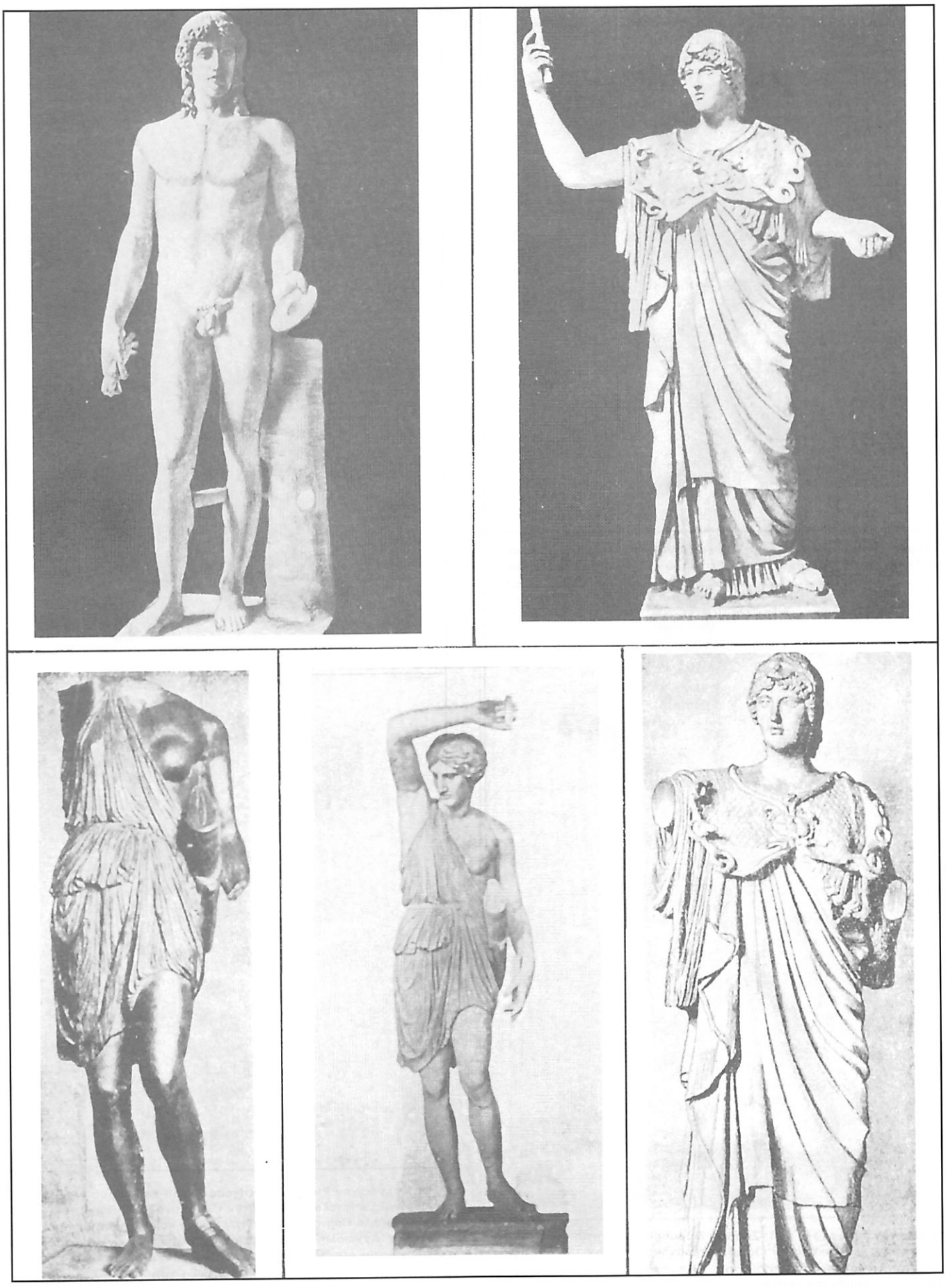

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα ἀντίγραφα ἔργων τοῦ Φειδίου. Ἄνω ἀριστερά: Μαρμάρινον ἀντίγραφον τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος τοῦ Παρνοπίου Ἀπόλλωνος ποὺ ὑπῆρχεν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν (Παρίσιοι, Μουσεῖον Λούβρου). Ἄνω δεξιά: Μαρμάρινον ἀντίγραφον τῆς χαλκῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς τῆς Κορωνείας. Κάτω ἀριστερά: Μαρμάρινον ἀντίγραφον Ἀμαζόνος, γνωστὸν ὡς «Ἀμαζὼν Ματτεΐ». Κάτω κέντρον: Ἀναπαράστασις τῆς «Ἀμαζόνος Ματτεΐ» εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφήν. Κάτω δεξιά: Τὸ εἰκονιζόμενον ἄνω δεξιὰ ἀντίγραφον τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς τῆς Κορωνείας, ἀπηλλαγμένον τῶν συμπληρώσεων ποὺ ἐδέχθη εἰς τὰς χεῖρας.

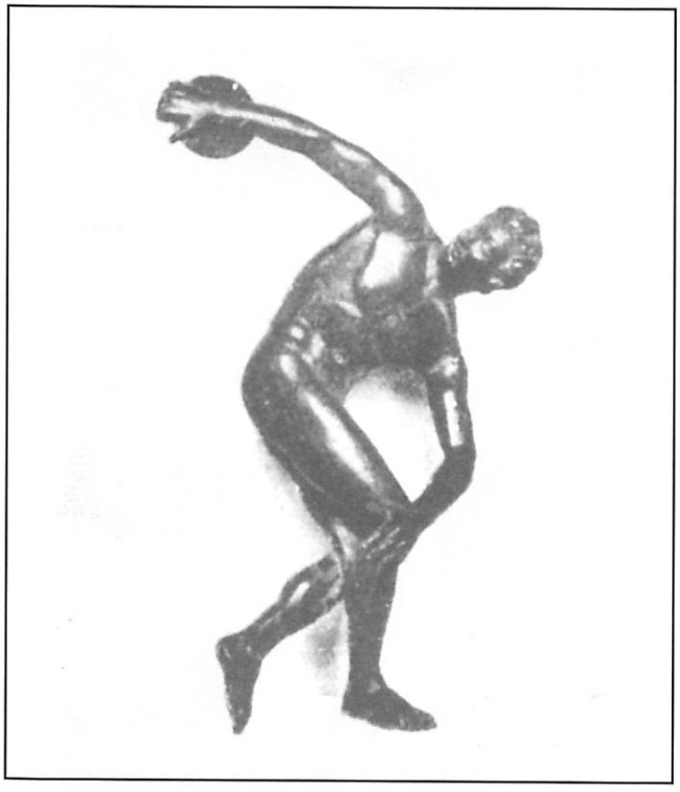

Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον εὑρισκόμενον εἰς τὴν Γλυπτοθήκην τοῦ Μονάχου, ἀποδίδον ἀκριβέστατα τὴν ὅλην διάθεσιν τοῦ «Δισκοβόλου τοῦ Μύρωνος».

Μαρμάρινον ἀντίγραφον τοῦ «Σιληνοῦ Μαρσύου», πρωτοτύπου ἔργου τοῦ Μύρωνος, εὑρισκόμενον εἰς τὸ Λατερανὸν Μουσεῖον τῆς Ρώμης.

Κατὰ τὰ λοιπά, ἡ περίοδος αὕτη τῆς Τέχνης ἔδρασε δι' ἐλευθέρων μιμήσεων καὶ αὐτοβούλων μεταπλάσεων προγενεστέρων ἔργων τῆς προηγηθείσης αὐτῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς τοῦ κάλλους, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδωκεν ἰδιάζοντα ρυθμὸν ἐμφανίσεως πλησιεστάτης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν ποικίλην ζωήν των.

Ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη διῆλθε πλέον ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς ἀκμῆς, οἱ ἀναζητοῦντες νέον ἔδαφος πρὸς

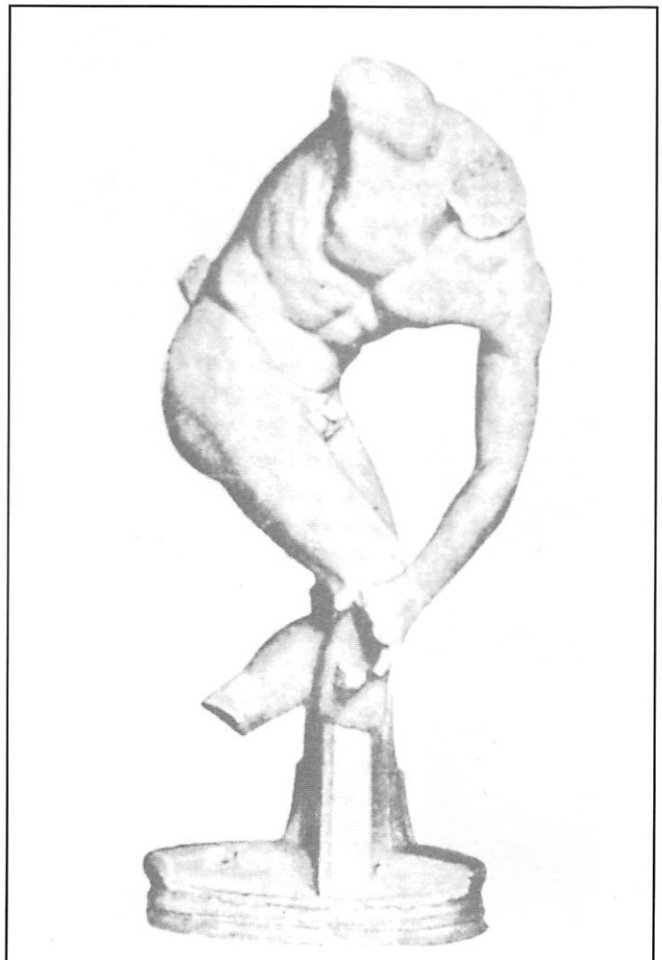

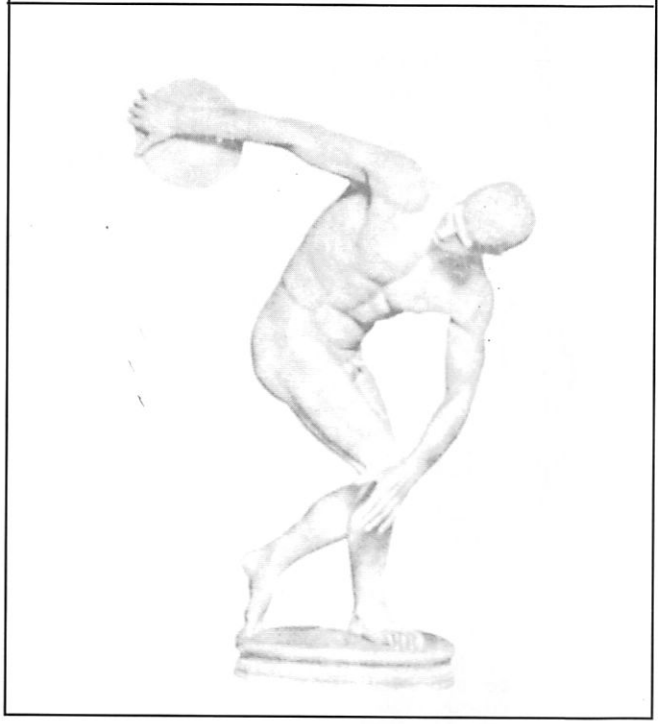

Ἄνω: Μαρμάρινον Ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον τοῦ περιφήμου «Δισκοβόλου» τοῦ Μύρωνος, ἀποτελοῦν τὸ ἄριστον τῶν ἀντιγράφων τοῦ ἔργου. Εὑρέθη εἰς τὸ Καστέλλο Πορτσιᾶνο παρὰ τὴν Ρώμην καὶ φυλάσσεται σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Ρώμης. Κάτω: Ἀναπαράστασις τοῦ ἰδίου ἔργου, ἀποδίδουσα μετ' ἀκριβείας τὴν κατεύθυνσιν τῆς κεφαλῆς.

ἐργασίαν καλλιτέχναι, δὲν εὗρον ἄλλο τι, εἰμὴ τὴν ἀναγέννησιν πάντων τῶν παλαιοτέρων ρυθμῶν.

Οὕτω κατὰ τὴν περίοδον 100 π.Χ. — 150 μ.Χ. ἀνεπτύχθη ἡ προσωπογραφία, διὰ πιστῆς μιμήσεως τῶν εἰκονοζομένων προσώπων. Τὰς βάσεις αὐτῆς εἶχε θέσει περὶ τὸ 400 π.Χ. ὁ Ἀθηναῖος γλύπτης Δημήτριος, ὁ διὰ τοῦτο λεγόμενος ἀνθρωποποιός, ἀνέπτυξε δὲ περαιτέρω, ἀλλ' ὅλως διαφόρως, ὁ Λύσιππος διὰ

Ἀναπαράστασις τοῦ συμπλέγματος «Ἀθηνᾶς-Μαρσύου» τοῦ Μύρωνος, βασιζομένη εἰς περισωθείσας ἀρχαίας ἀπεικονίσεις τοῦ ἔργου ἐπὶ ἀγγείων, νομισμάτων κ.ἄ.

προσωπογραφικῶν ἀνδριάντων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ἀκόμη δὲ πιστότερον ὁ ἀδελφός του Λυσίστρατος διὰ λήψεως ἐκτυπώσεως ἐκμαγείων ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῶν νεκρῶν.

Ἄλλοι πάλιν ἐφήρμοσαν τὰς ὑποδείξεις τοῦ Καλλιμάχου οἱ λεγόμενοι διὰ τοῦτο Ἀρχαϊστικοί, ἀπομιμηθέντες καὶ ἀντιγράψαντες αὐτόν. Ἀρκετὰ ἔργα τούτων ἐσώθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ τοῦ Σαλπίωνος, τοῦ Σωσιβίου καὶ ἄλλων.

Πάντες οἱ ἀνωτέρω χαρακτηρίζονται ὡς νεοαττικοὶ ἐξ αὐτῶν δὲ διακρίνονται διὰ περισωθέντων ἔργων ὁ Κλεομένης, ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ υἱός του Ἀργίας καὶ υἱὸς τούτου Ἀπολλώνιος, ὁ Πολυκλῆς καὶ οἱ παῖδες του, ὁ Γλύκων, ὁ Κρίτων, ὁ Νικόλαος, καὶ ἄλλοι.

Προσεπάθησαν δὲ μερικοὶ νὰ ἐπιδείξουν καὶ αὐτοβουλίαν, ἀναμείξαντες ποικίλα στοιχεῖα προγενεστέρων μεγάλων ἀνδριαντοποιῶν τοῦ 5ου ἰδίως αἰῶνος. Μεταξὺ τούτων διακρίνεται ὁ Πασιτέλης, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καὶ συγγραφεὺς ἐκτεταμένης ἱστορίας τῆς Τέχνης, σημαντικοὶ δὲ ἦσαν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Στέφανος καὶ τούτου ὁ Μενέλαος, ἐπίσης δὲ ὁ Εὐβουλίδης καὶ ὁ υἱὸς του Εὔχειρ τελευταῖοι σπινθῆρες τῆς Τέχνης.

Ἀπὸ τοῦ 100 περίπου π.Χ. ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου χιλιετηρίδα, διήρκεσε κατώτερον καὶ μὴ αὐτόβουλον εἶδος Τέχνης, τὸ τῆς πιστῆς ἀντιγραφῆς ἔργων τῶν ἐνδοξοτάτων ἀνδριαντοποιῶν τῆς ἀκμῆς, ἀπὸ τοῦ 550-150 π.Χ. Τοῦτο δὲ τὸ εἶδος προέκυψεν ὡς ἑξῆς: Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπὸ τῆς ἁλώσεως πόλεων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 208 π.Χ., ἤρχισαν νὰ μετακομίζουν εἰς Ρώμην ὑπερμεγέθεις χαλκοῦς ἀνδριάντας, τοὺς καλουμένους «κολοσσούς». Μεγάλη μετακομιδὴ ἔγινε τὸ 167 π.Χ. ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου ἐκ Μακεδονίας, καὶ ὀλίγον κατόπιν ὑπὸ τοῦ Μετέλλου ἐκεῖθεν, μεγίστη δὲ ὑπὸ τοῦ Μομμίου τὸ 146 π.Χ. ἀπὸ τὴν Κόρινθον καὶ ἄλλας πόλεις. Ἔκτοτε πολλοὶ Ρωμαῖοι στρατηγοὶ καὶ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἄλλοι ὅμοιοι, κατόπιν δὲ καὶ αὐτοκράτορες, μετέφερον εἰς Ρώμην συνεχῶς ἐκλεκτὰ ἔργα ὀνομαστῶν ἀνδριαντοποιῶν πολλὰ μὲν χαλκᾶ λόγω τῆς εὐκόλου μεταφορᾶς των, ἀρκετὰ δὲ μαρμάρινα.

Διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν πολυαρίθμων αὐτῶν ἔργων εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὰς πλησίον αὐτῆς πόλεις, οἱ Ρωμαῖοι ἐντὸς ὀλίγου κατέστησαν φιλότεχνοι καὶ θαυμασταὶ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐπεθύμουν νὰ ἔχουν ὀνομαστὰ ἔργα. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποκτήσουν ἀρχέτυπα, ἀνέθετον εἰς τεχνίτας τὴν κατασκευὴν ἀντιγράφων μαρμαρίνων, τινὲς καὶ χαλκῶν, τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα ἕκαστος προετίμα. Ἐπίσης παρήγγελλον τὴν κατασκευὴν ἀντιγράφων καὶ πολλῶν ὀνομαστῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον μεταφερθῆ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ παρέμενον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας Τοιουτοτρόπως εὗρον ἐργασίαν πολλοὶ Ἕλληνες τεχνῖται διαμένοντες εἰς Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐνισχύετο δὲ ἡ τάσις αὕτη πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν νεοαττικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπεζήτουν τὴν ἀναγέννησιν τῆς τέχνης καὶ οἱ ὁποῖοι μὲ περισσότερον ζῆλον καὶ εὐσυνειδησίαν κατεσκεύαζον τὰ ἀντίγραφα.

Καὶ τὰ μὲν ἀρχέτυπα χαλκᾶ κ.τ.ὅ. διελύθησαν διὰ πυρὸς διὰ νὰ ἀποκτήσουν χαλκόν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐτῶν 400-800 μ.Χ. ἐλάχιστα μόνον τούτων καὶ κατὰ τύχην διεσώθησαν, καλυφθέντα καθ' οἱονδήποτε τρόπον καὶ διαφυγόντα τὴν καταστροφήν. Τὸ ἔργον τῆς διαλύσεως τῶν χαλκῶν καὶ τῆς δι' ἀσβεστοποιήσεως ἢ δι' ἐντοιχισμοῦ καταστοφῆς τῶν μαρμαρίνων ἀνδριάντων καὶ τῶν

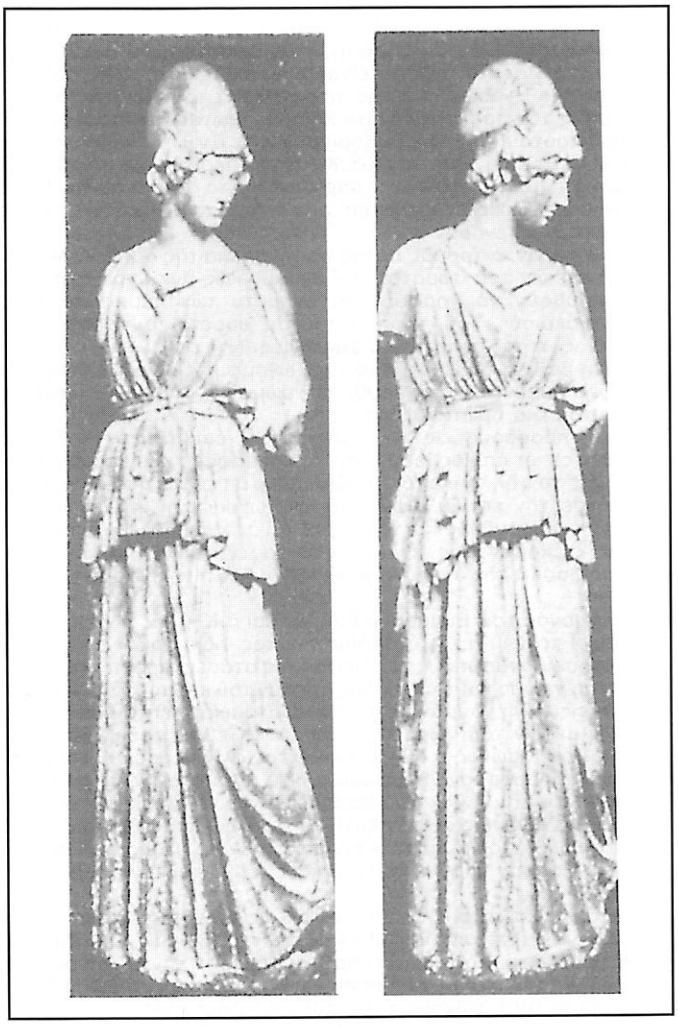

Δύο ὄψεις τοῦ ἐκ Πεντελικοῦ μαρμάρου ἀντιγράφου τῆς «Κρανοφόρου Ἀθηνᾶς», ἔργου τοῦ Μύρωνος.

μνημείων ἐξηκολούθησεν ἐπὶ αἰῶνας καὶ μέχρις ἐσχάτων, δηλαδὴ καὶ μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Οὕτως παρὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ἀρχετύπων, πλὴν ἐλαχίστων καὶ πολλῶν ἀντιγράφων, ἀνευρέθησαν μερικὰ ἐκ τῶν δευτέρων, τὰ ὁποῖα εἶναι πολύτιμα πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς μορφῆς ἔργων τῶν ἐνδόξων ἀνδριαντοποιῶν, τῶν ὁποίων τὴν ὕπαρξιν γνωρίζομεν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πληροφοριῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων.

Ἡ Ζωγραφικὴ

Ὡς γνωστόν, ἡ λέξις ζωγραφικὴ ἢ γραφικὴ παράγεται ἐκ τοῦ γράφω (=χαράσσω), καὶ σημαίνει τὴν τέχνην τῆς παραστάσεως, διὰ χαραγῶν ἢ διὰ τοῦ χρωστῆρος, διαφόρων σχημάτων ἐπὶ τινος λείας ἐπιφανείας. Τὸ πρῶτον συνθετικὸν τῆς λέξεως εἶναι τὸ ζῶον διότι εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀναφέρονται οἱ γράφοντες τὰ ζῶα, ὁ δὲ ἀσχολούμενος μὲ αὐτὴν καλεῖται γραφεὺς ἢ ζωγράφος.

Ἡ τάσις τοῦ ζωγραφεῖν εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ τοῦτο ἀπαντῶμεν αὐτὴν ἤδη εἰς τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τοίχους σπηλαίων ἢ ἐπὶ ὠμοπλατῶν διαφόρων ζώων εὑρίσκονται χαράγματα καὶ ἰχνογραφήματα διὰ τῶν ὁποίων ἀποδίδονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προκατακλυσμιαῖα ζῶα. Καὶ εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχήν, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω ἠσχολήθη ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀγγείων, κατὰ δὲ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἀνεπτύχθη ἡ ζωγραφικὴ καὶ πρὸ πάντων ἡ τοιχογραφία, ὅπως ἀποδεικνύουν αἱ ἔγχρωμοι τοιχογραφίαι τῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ, Κνωσοῦ, Μυκηνῶν, Ὀρχομενοῦ κλπ. Ἡ περαιτέρω ὅμως ἐξέλιξις καὶ πρόοδος τῆς τέχνης ταύτης διεκόπη ἀποτόμως, κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν μετὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας στοιχειώδεις παραστάσεις μορφῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων ἀποδίδονται ἐπὶ ἀγγείων διὰ ἁπλῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καταλλήλως διατασσομένων.

Ἀπὸ τοῦ 8ου ὅμως π.Χ. αἰῶνος, ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἐκ νέου ἡ ζωγραφικὴ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ὡρμήθησαν δὲ οἱ πρῶτοι οὗτοι Ἕλληνες ζωγράφοι ἐκ τῆς σκιᾶς τὴν ὁποίαν ρίπτουν τὰ ἀνθρώπινα σώματα, τῶν ὁποίων ἤρχισαν νὰ σχεδιάζουν τὸ περίγραμμα καὶ νὰ πληροῦν τὸ ἐσωτερικὸν διὰ μαύρου χρώματος ἄνευ σημαντικῆς δηλώσεως τῶν λεπτομερειῶν.

Πρῶτοι ἐφευρέται τῆς ζωγραφικῆς διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀναφέρονται ὁ Εὔχειρ, μαθητὴς τοῦ Δαιδάλου καὶ ὁ Εὔγραμμος, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι εἶναι ὀνόματα πλαστὰ πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπιτυχοῦς ἀσκήσεως τῆς τέχνης κατὰ τὸν 8ον καὶ 7ον π.Χ. αἰῶνα. Εἰς τὴν πραγματικότητα λοιπόν, πρῶτοι ζωγράφοι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑπῆρξαν οἱ Κορίνθιοι Κλεάνθης καὶ Ἀρήγων, ὁ ἐξ Αἰγύπτου Φιλοκλῆς κ.ἄ. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀναφέρεται, ὅτι τόσον ἀτέχνως παρίστανον τὰ ζῶα καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα, ὥστε ἔγραφον ἐπ' αὐτῶν, τοῦτο εἶναι βοῦς, ἐκεῖνο ἵππος, τοῦτο δένδρον κλπ.

Ἀργότερον, ὁ τρόπος οὗτος προήχθη διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σώματος, ἐνδογραμμικῶς ἄνευ χρώματος καὶ ἐξηκολούθουν νὰ γράφουν τὰ ὀνόματα τῶν παριστανομένων πρὸς διάκρισιν. Τοῦ τρόπου τούτου εὑρεταὶ ἀναφέρονται ὁ Κορίνθιος Ἀριδίκης καὶ ὁ Σικυώνιος Τηλεφάνης.

Τρίτη βαθμὶς τῆς ἐξελίξεως τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἡ ἐφεύρεσις καὶ χρησιμοποίησις τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ὑπὸ τοῦ Κορινθίου Ἐκφάντου διὰ πρώτην φοράν.

Νέας προόδους εἰς τὴν ζωγραφικὴν ἐσημείωσεν ὁ Σάμιος Σαυρίας, ὁ ὁποῖος εὗρε τὴν σκιαγραφίαν καὶ περιέγραψεν ἵππον εἰς τὸν ἥλιον καὶ ὁ Σικυώνιος Κράτων, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐφήρμοσε τὴν ἐπὶ ξυλίνων πινάκων ζωγραφικὴν καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔγραφε σκιὰς ἀνδρὸς καὶ γυναικός, καὶ ὁ Ἀθηναῖος Εὐμάρης, ὁ ὁποῖος διέκρινε τοὺς ἄνδρας ἀπὸ τὰς γυναῖκας καὶ ἔθεσε τὰ πρώτας βάσεις τῆς ἀπεικονίσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ἀνατομικῶς.

Σύγχρονος τοῦ Εὐμάρους ὑπῆρξε καὶ ὁ Κίμων ὁ Κλεωναῖος (περὶ τὸ 540 π.Χ.), ὁ ὁποῖος πρῶτος , διὰ τριῶν χρωμάτων, παρέστησεν ἀνθρώπους εἰς διαφόρους στάσεις προοπτικῶς, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας μακρὰν τοῦ κορμοῦ, διέκρινε τὰς πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὰς ἀνατομικὰς λεπτομερείας τῶν γυμνῶν μερῶν τοῦ σώματος, ἤτοι τὰς φλέβας, τοὺς μῦς κλπ.

Ἀπὸ τοῦ Κίμωνος ἡ ζωγραφικὴ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἐσημείωσε μεγάλην πρόοδον. Ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Σάμιος Μανδροκλῆς ἐζωγράφησε τὴν ζεῦξιν τοῦ Βοσπόρου ὑπὸ τοῦ Δαρείου, γενομένην τὸ 514 π.Χ., εἰς σειρὰν ξυλίνων πινάκων ἀνατεθέντων εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου, ὁμοίως δὲ πίνακες ἦσαν καὶ οἱ ἀνατεθέντες εἰς τὸν εἰς Ἔφεσον ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἔργα τοῦ Σαμίου Καλλιφῶντος.

Ἐξ ἄλλου οἱ συνεργάται Γόργασος καὶ Δαμόφιλος καὶ οἱ Σίλλαξ ὁ Ρηγῖνος καὶ Ἀγλαοφῶν ὁ Θάσιος πατὴρ τοῦ Πολυγνώτου, φαίνεται ὅτι πρῶτοι ἤσκησαν τὴν τοιχογραφίαν. Τούτων οἱ δύο πρῶτοι ἐκλήθησαν εἰς Ρώμην περὶ τὸ 509 π.Χ. καὶ ἐκόσμησαν τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 480-450 π.Χ., ὁπότε κέντρον τῆς καλλιτεχνίας ἦσαν αἱ Ἀθῆναι, ἐπῆλθε συντόμως καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς ζωγραφικῆς, τῆς ὁποίας κύριος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ μέγας Πολύγνωτος. Οὗτος πρῶτος ἔθεσεν ὡς βάσιν τῆς ζωγραφικῆς τέσσαρα κύρια χρώματα δηλαδὴ τὰ τρία προϋπάρχοντα μαῦρον, λευκὸν καὶ ἐρυθρόν, ἀκόμη δὲ τὸ κίτρινον μὲ τὰς ἀποχρώσεις του, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἐγίνετο ἔκτοτε ἤδη χρῆσις κυανοῦ καὶ πρασίνου, σπανιώτερον.

Ἐπίσης πρῶτος ἐπεζήτησεν ὁ Πολύγνωτος νὰ παραστήσῃ προοπτικῶς καὶ κατὰ φυσικὴν ἀπόστασιν τὰς ὄχι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μορφάς, ὅπως καὶ τὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ προσπίπτον φῶς σκιασμὸν τῶν ἀνοικτότερον ἢ σκοτεινότερον. Ἐζήτει δὲ τὴν τελειότητα εἰς τὰς ἁπλᾶς γραμμὰς καὶ ὄχι εἰς τὸν φόρτον τῶν χρωμάτων ἀκόμη δὲ εἰς τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν παριστωμένων. Τοιουτοτρόπως ἐπετύγχανε νὰ παριστᾷ τὰς μορφὰς ὡραίας καὶ ἐξιδανικευμένας, ὅπως ὁ ὀλίγον νεώτερός του Φειδίας ἐπέτυχεν εἰς τὴν πλαστικήν. Ἔργα αὐτοῦ ἀναφέρονται πολλὰ ἐπὶ ξυλίνων πινάκων καὶ ἐπὶ τοίχων.

Σύγχρονοι καὶ κατὰ τι νεώτεροι τοῦ Πολυγνώτου διάσημοι ζωγράφοι ὑπῆρξαν ὁ Μίκων καὶ ὁ Πάναινος, ἀδελφὸς τοῦ Φειδίου, ἄλλοι δὲ δευτερεύοντες, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πολυγνώτου Ἀριστοφῶν καὶ ὁ υἱὸς του Ἀγλαοφών, ὁ Ὀνασίας, ὁ Πλεισταίνετος, ὁ Ἀγάθαρχος, ὁ Διονύσιος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος προσωπογράφος ὅπως ἦσαν ἀπέδιδε τὰς μορφὰς ὅπως ἦσαν εἰς τὴν φύσιν ἄνευ ἐξιδανικεύσεως καὶ ὁ Παύσων, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κακογράφος, μὴ παραλείπων μηδὲ τὰ δυσμορφίας καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν μορφῶν.

Κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου περίοδον (430-340 π.Χ.) ἡ ζωγραφική, διὰ τῆς χρήσεως προτύπων (μοντέλων), τῶν ὁποίων πρότερον δὲν ἐγίνετο χρῆσις ἐπέτυχε τελείως τὴν παράστασιν τοῦ φυσικοῦ κάλλους καὶ τοῦ εὐγενοῦς πάθους τῶν πλουσίων συναισθημάτων. Τὸ αὐτὸ ἐπίσης ἐπέτυχε καὶ ἡ πλαστικὴ τότε διὰ τοῦ Σκόπα καὶ τοῦ Πραξιτέλους.

Τὰ τέσσαρα χρώματα τοῦ Πολυγνώτου φαίνεται ὅτι διετηρήθησαν, προσετέθησαν δὲ τὸ κυανοῦν καὶ τὸ πράσινον, τῶν ὁποίων καὶ πρότερον ἐγίνετο μικρὰ χρῆσις, ἀλλ' ἐπλουτίσθησαν αἱ μίξεις καὶ αἱ ποικιλίαι των.

Ὁ πρῶτος ποὺ διήνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ζωγραφικὴν τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρεται ὁ Ἀθηναῖος Ἀπολλόδωρος ὁ ὁποῖος προήγαγε τὴν προοπτικὴν καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὴν τὸν ἀληθῆ σκιασμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπωνομάσθη «σκιαγράφος».

Τὰ ἔργα τοῦ Ἀπολλοδώρου, καθὼς καὶ τῶν περισσοτέρων μετ' αὐτὸν μεγάλων ζωγράφων, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μικροὶ αὐτοτελεῖς πίνακες, μόνον δὲ ὁ Εὐφράνωρ, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ Νικίας, ἠσχολήθησαν σταθερῶς μὲ τὴν μεγαλογραφίαν καὶ ἔγραψαν τοιχογραφίας μαχῶν κλπ. κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Πολυγνώτου.

Μέγιστος τῶν καλλιτεχνῶν τῆς περιόδου ταύτης θεωρεῖται ὁ Ζεῦξις, Ἡρακλεώτης, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε γονιμώτατος γράψας πιθανῶς καὶ ἐπὶ μαρμάρου κατὰ τὴν ἐγκαυστικὴν μέθοδον, μολονότι τότε δὲν εἶχεν αὕτη τελείως ἀναπτυχθῆ.

Ἰσάξιος αὐτοῦ τίθεται ὁ ἐξ Ἐφέσου Παρράσιος, ὁ ὁποῖος ἐζωγράφισε πολλὰς εἰκόνας, τὰ δὲ προσχεδιάσματα (σκίτσα) αὐτοῦ, λέγεται ὅτι ἦσαν περιζήτητα ὑπὸ τῶν ζωγράφων. Ὁ Παρράσιος ἔγραψε πρὸς τούτοις καὶ θέματα ἐρωτικά, εἰσαγωγὼν εἰς τὴν τέχνην τὰς ἐλαφρὰς καὶ εὐτραπέλους παραστάσεις. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀνεδείχθησαν κατόπιν ὁ Παυσίας, ὁ Νικοφάνης, ὁ Ἀριστείδης κλπ.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν αἱ Ἀθῆναι ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν τὸ κέντρον τῆς καλλιτεχνίας. Ἀντίπαλοι σχολαὶ ἀνεπτύχθησαν τρεῖς ἀκόμη, ἡ Ἰωνική, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ὁ Ζεῦξις καὶ ὁ Παρράσιος ἀκόμη δὲ ὁ Τιμάνθης, ἡ Θηβαϊκή, ἀκμάσασα ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἄριστοι ζωγράφοι ἀναφέρονται ὁ Νικόμαχος καὶ οἱ δύο Ἀριστεῖδαι, τρίτη δὲ ἡ Σικυωνία, (Κιάτο) ἡ ὁποία ἀναλαμβάνει τὴν παλαιὰν της δόξαν καὶ ἀνεδείχθη εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Τέχνης μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε διὰ κάθε ζωγράφον ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἀναδειχθῇ καὶ νὰ τελειοποιηθῇ νὰ εἶναι ἀπαραίτητος ἡ μετάβασίς του εἰς τὴν Σικυῶνα. Ὅλως ἰδιαιτέρως ἤσκησαν οἱ Σικυώνιοι τὴν ἐγκαυστικὴν μέθοδον, ὥστε νὰ θεωροῦνται ἐφευρέται αὐτῆς. Περὶ τῆς ἐγκαυστικῆς ἐπὶ μαρμάρου κυρίως ἢ ξύλου, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν σαφὲς ἦτο γνωστὸν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἐδιδάχθημεν πολλὰ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν γραπτῶν στηλῶν τῶν Παγασῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βόλου.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο παλαιότητα, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν μαρμαροπλαστικήν, ὅπως δεικνύουν διάφορα μέρη τῶν ναῶν τὰ ὁποῖα, διατηροῦν ἀκόμη ἔγχρωμα κοσμήματα καὶ πολλὰ μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα ἰδίως τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι οἱ μαρμάρινοι ἀνδριάντες ἦσαν βαμμένοι διὰ λαμπρῶν χρωμάτων. Περιεσώθησαν δὲ καὶ μαρμάριναι στῆλαι γραπταὶ δι' ἐγκαύσεως τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ὑπῆρξε δὲ τελειωτὴς τῆς ἐγκαυστικῆς ὁ Πάμφιλος, ὁ ὁποῖος ἐξύψωσε τὴν ζωγραφικὴν εἰς ἕνα ἐκ τῶν ἐλευθέρων καλουμένων μαθημάτων, καὶ οἱ παῖδες τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἠσκοῦντο ἔκτοτε εἰς αὐτήν, ὅπως εἰς τὰ γράμματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικήν.

Διδάσκαλος τοῦ Παμφίλου ὑπῆρξεν ὁ Εὔπομπος, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς τεχνικῆς του δυνάμεως, ἵδρυσε τὸ Σικυώνιον λεγόμενον εἶδος τῆς ζωγραφικῆς. Ἄλλοι διάσημοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα Σικυώνιοι ζωγράφοι ἀναφέρονται ὁ Μελάνθιος καὶ μάλιστα ὁ Παυσίας, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὰ σκῆπτρα εἰς τὴν ἐγκαυστικήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεδείχθησαν ἐπίσης καὶ οἱ μαθηταί του Ἀριστόλαος καὶ Νικοφάνης, μάλιστα δὲ ὁ Ἀθηναῖος Νικίας.

Ὁ διασημότατος τῶν ζωγράφων τῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρξεν ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων του ζήσας Ἀπελλῆς, ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ Πολυγνώτου, Ζεύξιδος καὶ Παρρασίου ἀποτελεῖ τὸ τέλειον εἰς τὴν ζωγραφικὴν τὸ δὲ ὄνομά του παρέμεινεν ὡς ἀνάμνησις παροιμιώδης τῆς λαμπρότητος τῆς τέχνης ταύτης, ὅπως τὸ τοῦ Φειδίου προκειμένου διὰ τὴν πλαστικήν.

Ὁ Ἀπελλῆς ἦτο Ἐφέσιος καὶ φαίνεται, ὅτι ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἔγραψεν ἐγκαυστικῶς ἐπὶ ξυλίνων καὶ ἐπὶ μαρμαρίνων πινάκων μαθὼν παρὰ τοῦ Παμφίλου τὰ μυστικὰ τῆς τεχνικῆς ταύτης μεθόδου. Ἰδίως ἐφημίζετο διὰ τὴν τελειότητα τῶν χρωμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐξέλεγε καὶ παρεσκεύαζε μὲ μεθόδους τέως ἀγνώστους διὰ ποικίλων οὐσιῶν. Τὰ τέσσαρα κύρια χρώματα τοῦ Πολυγνώτου φαίνεται ὅτι τὰ διετήρησε καὶ αὐτός, ἀλλ' ηὔξησεν αὐτὰ εἰς ἕξι, προσθέσας τὰ ὀλίγον χρησιμοποιούμενα πρότερον κυανοῦν καὶ πράσινον καὶ ἐπιτυχὼν λεπτὰς ποικιλίας καὶ ἀναμίξεις των. Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης τοῦ Ἀπελλοῦ ἦτο ἡ λεπτότης τῶν γραμμῶν, ἡ ἄμετρος χάρις καὶ καλλονὴ καὶ ἡ ἐκφραστικότης τῶν φυσιογνωμιῶν καὶ ἡ ἀποφυγὴ πάσης ὑπερβολῆς ὡς καὶ τοῦ φόρτου τῶν χρωμάτων.

Ἕνεκα τῶν ἀρετῶν του αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ ἐπίσημος ζωγράφος τῆς αὐλῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τινῶν διαδόχων του, ἔξετέλεσε δὲ πολυάριθμα καὶ ἄριστα ζωγραφικὰ ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ μέγιστα ἐθαυμάζετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἡ Ἀναδυομένη Ἀφροδίτη αὐτοῦ καὶ ὁ κεραυνοφόρος Ἀλέξανδρος. Ὁ Ἀπελλῆς φαίνεται, ὅτι πρῶτος ἐζωγράφισε τολμηροτάτας ἀλληγορικὰς εἰκόνας καὶ προσωποποιήσεις λίαν περιέργων ἰδεῶν ὅπως τὴν βροντὴν, ἀστραπήν, κεραυνοβολίαν, ἄγνοιαν, ὑπόληψιν, διαβολὴν, φθόνον, ἐπιβουλήν, ἀπάτην μετάνοιαν, ἀλήθειαν κ.τ.τ.

Παρὰ τὸν Ἀπελλῆν ἐθαυμάζετο ὁ ἐπιμελέστατος Πρωτογένης ὁ Καύνιος, ἰδίως διὰ τὴν πολύκοπον καὶ πολυετῆ ἐπεξεργασίαν ἑκάστου ἔργου του· ὁ ἀναπαυόμενος «Σάτυρος» ἐθεωρεῖτο τὸ ἀριστούργημά του.

Μετ' αὐτοὺς τίθεται ὁ Ἀετίων, ζωγραφήσας τοὺς γάμους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μετὰ τῆς Ρωξάνης, ὁ Ἐρετριεὺς Φιλόξενος, ὁ ὁποῖος ἐζωγράφισε τὴν μάχην τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου

κατὰ τοῦ Δαρείου, ὁ Σάμιος Θέων, ζωγραφίσας «φαντασίας», δηλαδὴ εἰκόνας ἀπόντων ὡς παρόντων, προσωποποιήσεις λογισμῶν, συναισθημάτων, ὀνείρων κ.τ.τ. Καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ δόκιμοι ζωγράφοι ἀναφέρονται κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην περίοδον τῆς ζωγραφικῆς, ὅπως ὁ Φιλοχάρης, ὁ ἐκ Χαλκίδος Ἰσμηνίας, ὁ ἐκ Μαρωνείας Ἀθηνίων, ὁ Πειραϊκὸς (ἐξ Ἀθηνῶν πιθανῶς ἢ ἐκ Πειραιῶς), ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ ἐζωγράφιζε μικρὰ ἀντικείμενα νεκρᾶς φύσεως ὅπως π.χ. καρποὺς, ὀψώνια κ.τ.τ. ἐκλήθη «ρυπαρογράφος», ὁ Ἀντίφιλος διακριθεὶς ἰδίως ὡς γελοιογράφος καὶ ἄλλοι.

Μετὰ τὸν Ἀπελλῆν ἡ ζωγραφικὴ ἠκολούθησε ποικίλας ὁδοὺς, ἐξαντλοῦσα διάφορα θέματα καὶ τρόπους ἀφεθέντας ὑπὸ τῶν προγενεστέρων καλλιτεχνῶν, μεταπλάττουσα τὰ παλαιὰ καὶ ἀσχολουμένη εἰς τὴν ἀντιγραφήν των. Περιορίζεται δὲ ἡ περίοδος αὕτη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 250-50 π.Χ. περίπου καὶ κατ' αὐτὴν φαίνεται ὅτι διετηρήθη ἡ ἐγκαυστικὴ καὶ ἀνεπτύχθη ἡ ψηφοθετικὴ (μωσαϊκὰ) ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης ἠσκεῖτο μὲ πολλὴν ζῆλον καὶ παρήγαγεν ἔργα ἀξιόλογα.

Σημαντικοὶ ζωγράφοι ἀναφέρονται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ ἐκ Βυζαντίου Τιμόμαχος, ὁ Τιμάνθης ὁ Β', ὁ Νεάλκης, ὁ Ὀλβιάδης, ὁ Ἀρτέμων, ὁ Κτησικλῆς, ὁ Θεόδωρος, ὁ Σταδιεύς ὁ περίφημος ψηφοθέτης Σῶσος, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὅπως καὶ ἀρκεταὶ γυναῖκες ζωγράφοι.

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (197-146 π.Χ.) ἀφηρέθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξ αὐτῆς καὶ πάντα σχεδὸν τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα, πλὴν τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἐπὶ τόπου ἕνεκα τῆς ἀδυνάτου τῆς μετακομίσεώς των. Οἱ δὲ ζωγράφοι ἔκτοτε ἐτρέποντο πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου εὕρισκον ἐργασίαν ἀντιγράφοντες, ἢ διδάσκοντες τὰ τέκνα τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων Ρωμαίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ παραμένοντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐπίσης ἀπέστελλον τὰ ἔργα των, ὅπου εὕρισκον ἀγοραστάς.

Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου (31 π.Χ.) ἀναφέρονται πολλοὶ Ἕλληνες τεχνῖται κοσμηματογράφοι μᾶλλον ἢ καλλιτέχναι μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄριστος εἰς τὴν τοιχογραφίαν θεωρεῖται ὁ Λούδιος, ἔκτοτε δὲ, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος, ἡ ζωγραφικὴ παρακμάζει διαρκῶς, δεικνύουσα μερικὰς ἀναλαμπὰς ὑπάρξεως, ἕως τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱδρύσεως τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους (336 μ.Χ.), ὅταν ἀρχίζει νέα περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης διὰ τῆς ἔκτοτε ἀναπτυχθείσης καὶ μέχρι σήμερον ἐξακολουθούσης ἁγιογραφίας.

Αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐξελίξεως τῆς ζωγραφικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὀφείλονται κυρίως εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Διότι ἔργα πρωτότυπα τῶν μεγάλων ζωγράφων τῆς ἀρχαιότητος ἢ καὶ ἀξιόλογα ἀντίγραφα δὲν ἐσώθησαν μέχρις τῆς ἐποχῆς μας. Μικρὰν μόνον ἰδέαν λαμβάνομεν περὶ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκράτει εἰς τὴν ζωγραφικὴν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τὰς ἀγγειογραφίας, αἱ ὁποῖαι ὄχι σπανίως ἐμιμοῦντο συνθέσεις καὶ εἰκόνας μεγάλων συγχρόνων των ζωγράφων, ἀλλ' ἐκ τῶν μιμήσεων τούτων οὐδὲν σχεδὸν ὠφελούμεθα πρὸς κρίσιν περὶ τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς.

Ἄλλα μνημεῖα πρὸς σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς ἔχομεν τὰς τοιχογραφίας τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Πομπηΐας καὶ ἄλλων πόλεων τῆς νοτίου μάλιστα Ἰταλίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἔργα ἁπλῶν τεχνιτῶν τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος, τὰ δὲ πρότυπα ἐλάμβανον οἱ τοιχογράφοι αὐτοὶ ὄχι ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν εἰκόνων τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ζωγράφων, ἀλλ' ἐκ μεταπλασμένων ἤδη ἀντιγράφων, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτοὶ μετέπλαττον αὐθαιρέτως, ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τῆς τοιχογραφικῆς τέχνης καὶ τῆς ἱκανότητος ἑκάστου τεχνίτου.

Ἐπίσης καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν δάπεδα, ἢ καλύπτουν τοίχους ναῶν, οἰκιῶν μεγάρων ἢ θερμῶν (λουτρώνων) τῆς ἀρχαιότητος, συμβάλλουν σημαντικῶς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς, καθ' ὅσον διὰ τοῦ τρόπου τούτου διεσώθησαν εἰς ἀντίγραφα, οὕτως εἰπεῖν, πολλαὶ ἀρχαῖαι ζωγραφικαὶ καὶ ἄλλαι παραστάσεις.

Ἐκ τῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα μωσαϊκῶν ἐξαιρετικῆς ὅλως σημασίας εἶναι τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ 1928 γενομένας εἰς Ὄλυνθον ἀνασκαφάς, μὲ μυθολογικὰς καὶ συμβολικὰς παραστάσεις, ἐπιγραφὰς κ.λ.π. Εἶναι δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων λειψάνων τοῦ εἴδους τούτου, ἐφ' ὅσον ἐποιήθησαν πρὸ τοῦ ἔτους 348 π.Χ. κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Μακεδὼν Φίλιππος κατέστρεψε τὴν πόλιν καὶ ἐξηνδραπόδισε τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Ἕτερον ψηφιδωτὸν ἀνῆκον εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα εἶναι τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνακαλυφθὲν εἰς τὸν πρόναον τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἄλλα μεταγενέστερα, ρωμαϊκῶν χρόνων, εὑρέθησαν εἰς Σπάρτην εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Πειραιᾶ ὡς τὸ εἰκονίζον τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης καὶ τὸ παριστάνον ἅρμα τέθριππον τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὴν ἐν Πειραιεῖ «Σπηλιὰ τοῦ Παρασκευᾶ».

Πολυάριθμα ὅμως καὶ ἀξιολογώτατα ψηφιδωτὰ περιεσώθησαν εἰς Ἰταλίαν, μάλιστα δὲ εἰς Πομπηΐαν μεταξὺ τῶν ὁποίων διαλάμπει τὸ ἔξοχον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ψηφιδωτὸν τῆς μάχης τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸ ἀνακαλυφθὲν τὸ 1831 εἰς τὴν Casa del Fauno, τὸ ὁποῖον ὡς φαίνεται ἀποτελεῖ μίμησιν τῆς μνημονευσθείσης ἀνωτέρω μάχης τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τοῦ Δαρείου, τοῦ ζωγράφου Φιλοξένου τοῦ Ἐρετριέως. Ἡ μάχη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ἡ εἰς Ἰσσόν, κατὰ τὴν ὁποίαν φαίνεται, ὅτι συνηντήθησαν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Δαρεῖος. Ἡ σκηνὴ εἶναι ἐξόχως τραγικὴ καὶ ἄριστα ἀναπαριστᾶ ταύτην ὁ πίναξ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Μακεδόνων κατατροπώνει τοὺς Πέρσας, παρίσταται δὲ τὴν στιγμὴν ποὺ βάλλει Πέρσην σατράπην, ἐνῶ τὸ ἅρμα τοῦ Δαρείου ἐν κρισιμωτάτῳ κινδύνῳ εὑρισκόμενον δὲν ἔχει ποῦ νὰ κατευθυνθῇ ἐνῶ ὁ ἡνίοχος εἰκονίζεται εἰς ἔξαλλον κατάστασιν. Ὁ Δαρεῖος, ἂν καὶ κινδυνεύων ὁ ἴδιος, στρέφεται πρὸς τὸν πληγωθέντα καὶ ἀπὸ τοῦ ἵππου καταπίπτοντα γενναῖον στρατηγὸν καὶ ὑψῶν τὸν βραχίονα ἐκφράζει τὴν ἡγεμονικὴν του φροντίδα καὶ τὴν μεγίστην συμμετοχήν του, ἐπὶ τῇ συμφορᾷ. Αὐτὴ μόνη ἡ σκηνὴ τῆς ἐκφράσεως τῆς εἰλικρινοῦς βασιλικῆς συμπαθείας ἐν μέσῳ τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ καὶ τῆς φρίκης τοῦ πολέμου, ἀναδεικνύει καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἡττηθέντα καὶ καθιστᾶ αὐτὸν συμπαθῆ εἰς τὸν θεατήν.

Καὶ πλεῖσται ἄλλαι λεπτομέρειαι τῆς συνθέσεως, ὅπως ἡ ἐν τῷ μέσῳ συγκέντρωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος θέματος, ἡ παράστασις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἄνευ περικεφαλαίας ἐκ τῆς ταραχῆς καὶ τοῦ θορύβου καταπεσούσης, μὲ κόμην ἠνωρθωμένην καὶ πλήρους θυμοῦ καὶ ὁρμῆς, τοῦ παρά τὸ ἅρμα τοῦ Δαρείου προοπτικῶς ζωγραφισμένου ἵππου καὶ πολλὰ ἄλλα, ἀναδεικνύουν τὸ ἔργον ἄξιον τοῦ θαυμασμοῦ τὸν ὁποῖον προεκάλεσεν ὅταν ἀνεκαλύφθη, εἰς ἀρχαιολόγους, καλλιτέχνας καὶ ποιητάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Γκαῖτε γράφων τὸ 1832 περὶ αὐτοῦ λέγει ὅτι «ὁ σύγχρονος καὶ μεταγενέστερος κόσμος δὲν θὰ ἐπαρκέσῃ νὰ ἐξηγήσῃ ἀρκούντως τοιοῦτον θαῦμα τῆς τέχνης, θὰ εἴμεθα δὲ ἠναγκασμένοι καὶ μετὰ πᾶσαν διαφωτιστικὴν ἔρευναν καὶ σπουδὴν νὰ ἐπιστρέφωμεν εἰς τὸν ἁπλοῦν καὶ καθαρὸν θαυμασμόν».

Ἄλλη πηγὴ πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς ἀποτελοῦν αἱ λεγόμεναι προσωπογραφίαι τοῦ Φαγιούμ τῆς Αἰγύπτου, διότι ἐκεῖ εὑρέθησαν αἱ περισσότεραι καὶ ἄριστα.Εἶναι δὲ αὗται μικραὶ προτομαὶ ἐπὶ ξύλου ζωγραφημέναι, ἀποδίδουσαι τὴν μορφὴν ζώντων ἀνθρώπων καὶ τοποθετούμεναι εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς τῶν ταριχευμένων νεκρῶν. Αἱ προσωπογραφίαι αὗται, ὅπως ἀπεδείχθη, ἐφιλοτεχνήθησαν μεταξὺ τοῦ 150 καὶ 350 μ.Χ., εἶναι δὲ καὶ αὗται κοιναὶ ἔργα ἀποδίδοντα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀποθανόντων, πολλάκις μετ' ἀρκετῆς ἐπιτυχίας καὶ τέχνης.

Πάντα ὅμως τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα εἴδη διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς ζωγραφικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ αὐτήν. Διότι τὰ μὲν ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἐν ἀφθονίᾳ περιεσώθησαν μέχρις σήμερον καὶ καθημερινῶς εὑρίσκονται νέα διὰ τῶν τακτικῶν καὶ τῶν τυχαίων ἀνασκαφῶν, εἶναι ἁπλᾶ ἔργα βιοτεχνῶν καὶ ἡ τεχνοτροπία των εἶναι προσηρμοσμένη πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς διακοσμήσεως μικρῶν ἀντικειμένων τῆς καθ' ἡμέραν χρήσεως, αἱ δὲ τοιχογραφίαι καὶ τὰ ψηφιδωτὰ εἶναι ἔργα διακοσμητικά, πολὺ ἀπέχοντα τῆς κυρίως ζωγραφικῆς.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πλησιέστερα πρὸς τὴν καθαρὰν ζωγραφικὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἶναι αἱ γραπταὶ στῆλαι ὅπως αἱ ὀλίγαι μὲν ποὺ εὑρέθησαν εἰς Ἀττικήν, Θεσπιὰς καὶ ἄλλοῦ πολυάριθμοι δὲ (χίλιαι καὶ πλέον) εἰς τὰς Παγασάς, κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ 1907 ἐνεργηθείσας ἀνασκαφὰς τῆς εἰς Ἀθήνας Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, αἱ κοσμοῦσαι σήμερον τὸ μουσεῖον τοῦ Βόλου.

Αἱ στῆλαι αὗται εἶναι μαρμάριναι ἐπιτύμβιοι, συνήθους σχήματος, φέρουσαι ἀντὶ τῶν συνήθων ἀναγλύφων, γραπτὰς διὰ τοῦ χρωστῆρος πολυχρώμους ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαρμάρου παραστάσεις καὶ εἶναι πλουσίως διακοσμημέναι διὰ γραπτῶν ἐπίσης ταινιῶν, κυμάτων καὶ ὁμοίων κοσμημάτων. Ἔχουν δὲ ζωγραφισθῆ διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου καὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν 300-50 π.Χ. χρόνους.

Παρὰ ταῦτα καὶ παρὰ τὰς γενομένας μέχρι τοῦδε εἰδικὰς ὡς καὶ γενικωτέρας περὶ τῶν γραπτῶν στηλῶν μελέτας, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν ἐδόθη εἰς αὐτὰς ἡ ἰδιαιτέρα σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς ἐξαγωγὴν γενικωτέρων καὶ ἀσφαλεστέρων συμπερασμάτων περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς.

Βιοτεχνία καὶ μικροτεχνία

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξαιρέτου ἀκμῆς τῆς μεγάλης τέχνης, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἀνήγαγον εἰς καλλιτεχνικὴν περιωπὴν καὶ τοὺς δευτερεύοντας κλάδους τῆς τέχνης, (ὅπως π. χ. τὴν κεραμευτικήν, μεταλλοτεχνίαν, σφραγιδογλυφίαν κ.λ.π.) οἱ ὁποῖοι, πλὴν τῶν προσφερομένων στοιχείων ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως ἑκάστου, ἀποτελοῦν καὶ ἀπήχησιν τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, τὴν ὁποίαν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἠκολούθησαν.

Τοιουτοτρόπως καὶ οἱ δευτερεύοντες αὐτοὶ κλάδοι τῆς τέχνης χρησιμεύουν εἰς ἡμᾶς σήμερον, ὅταν δὲν σώζονται τὰ πρωτότυπα ἔργα τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν, ὡς ἔμμεσοι πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης. Τοιουτοτρόπως π.χ. διὰ τῆς ἀγγειογραφίας κυρίως, ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω ἕνεκα τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον μᾶς προσφέρει καὶ τῆς χρονικῆς ἀλληλουχίας αὐτοῦ, ἔχομε τὰ κατὰ καιροὺς στάδια τὰ ὁποῖα διήνυσεν — ἀπὸ τῆς πρώτης της ἐμφανίσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν — ἡ ζωγραφική, ἐνῶ διὰ τῶν πηλίνων καὶ τῶν χαλκῶν εἰδωλίων, τῶν νομισμάτων καὶ τῆς ἐν γένει μεταλλοτεχνίας, τῆς σφραγιδογλυφίας, τῆς χαρακτικῆς κλπ. συμ-

πληροῦμεν τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς πλαστικῆς.

Πρὸ πάντων ὅμως, διὰ τῶν βιοτεχνικῶν τούτων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐν ἀφθονίᾳ περιεσώθησαν μέχρις σήμερον καὶ καθημερινῶς πολλαπλασιάζονται διὰ τῶν τακτικῶν καὶ τῶν τυχαίων ἀνασκαφῶν, κατανοοῦμεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἤσκησαν τὴν τέχνην ὡς προνόμιον τῶν ὀλίγων μόνον ἢ ὡς ἀσχολίαν περιττήν, ἀλλ' εἶχον καταστήσει ταύτην, ὑπὸ τὰς διαφόρους της μορφὰς καὶ ἐκδηλώσεις, κοινὴν συνείδησιν καὶ θεμελιώδες μέσον ἐκπαιδεύσεως παντὸς πολίτου, καὶ κύριον ὄργανον κοινωνικῆς ἀγωγῆς οὕτως ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τοῦτο κυρίως ὀφείλεται ἡ ἐναρμόνιος κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν δημιουργία, ἀνάπτυξις, καλλιέργεια καὶ διάδοσις ἀνὰ τὸν κόσμον τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

(Σημείωσις: Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν, βλέπε τὰ ἐπὶ μέρους ἄρθρα εἰς τοὺς λοιποὺς τόμους τῆς παρούσης Ἐγκυκλοπαιδείας.

Α. Α. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιὸς

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ἡ κεραμικὴ τέχνη τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἤδη ἐπισκιάσει τὴν κεραμικὴν τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ δὲ ἀνακάλυψις τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τὸν λεγόμενον μελανόμορφον ρυθμόν, γενομένη μεταξὺ τοῦ 530 π.Χ. καὶ τοῦ 520 π.Χ. ὑπῆρξε μία δόξα διὰ τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ πηγὴ πλουτισμοῦ.

Ὁ νέος ρυθμὸς ἦτο ἀντίστροφος τοῦ μελανομόρφου. Ἀντὶ νὰ ζωγραφίζωνται αἱ μορφαὶ μελαναὶ καὶ νὰ ἀφίνεται ὁ πέριξ αὐτῶν χῶρος εἰς τὸ χρῶμα τοῦ ὀπτοῦ πηλοῦ, ἐκαλύπτετο τώρα ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων μὲ εὐχάριστον μελανὸν χρῶμα. Τῆς μελανώσεως ἐξηρεῖτο ἡ μορφή, τῆς ὁποίας τὸ περίγραμμα εἶχε προηγουμένως σχεδιασθῇ καὶ ἡ ὁποία μετὰ τὴν ὄπτησιν (ψήσιμο) τῶν ἀγγείων, προσελάμβανε τὸ ἐρυθρωπὸν χρῶμα τῆς κεράμου. Αἱ παλαιότεραι σκοτειναὶ σκιογραφίαι ἐγίνοντο ἤδη ἀνοικτόχρωμοι μορφαί, ἐπεφέροντο δὲ καὶ ἄλλαι σχετικαὶ μεταβολαί. Ἀρχικῶς ὁ λεγόμενος ἐρυθρόμορφος ρυθμὸς ἐχρησιμοποίει μὲ φειδὼ τὰ χρώματα ἐκτὸς τοῦ μελανοῦ καὶ τῶν μελανῶν ἀποχρώσεων. Τὸ λευκὸν χρῶμα σχεδὸν εἶχε καταργηθῇ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πορφυροῦν ἐχρησιμοποιεῖτο τοῦτο διὰ τὴν κόμην καὶ τοὺς τελαμῶνας τῶν ὅπλων. Ἐξ ἄλλου εἶχε καταργηθῇ ἡ συμβατικὴ μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν διάκρισις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ὀφθαλμοῦ: Εἰς τὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα γυναῖκες καὶ ἄνδρες εἶχον τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιμήκεις. Εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ ἐμφανίζονται καὶ ἄλλαι ὄψεις ἢ στάσεις τῶν σωμάτων, πλὴν τοῦ ἐμφανιζομένου εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ζωγραφικὴν καὶ τὰ ἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα - καὶ μάλιστα ἡ ὀπισθία στάσις τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ κορμοῦ. Αἱ πτυχώσεις, εἰς τὸν ἐρυθρόμορφον ρυθμόν, τελειοποιοῦνται, παραμερίζεται ἡ συμβατικὴ παλαιὰ τεχνοτροπία, τὸ σχέδιον παρουσιάζει πολλὴν ἐλευθερίαν.

Αἱ μορφαὶ τοποθετοῦνται συνήθως εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν ἂν καὶ εἰς κάποια ἀγγεῖα τοποθετοῦνται εἰς ὕψη διαφορετικά. Τὰ θέματα εἶναι μυθολογικά. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἀγγεῖα μὲ παραστάσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου, γυμναστικὰς ἀνδρικὰς ἀσκήσεις, ἐξοπλισμούς, συμπόσια, κώμους, ἐπαγγελματικὰς ἀσχολίας κλπ. Διασώζονται ἀγγεῖα μὲ παραστάσεις ἐσωτερικῶν ἰατρείου, ἐργαστηρίου χαλκοπλάστου κλπ. Ἀλλ' αἱ μορφαὶ εἶναι τυπικαὶ συνήθως - σπανίως ὑπάρχουν πρόσωπα μὲ ἀτομικὴν ἔκφρασιν.

Εἰς τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα τῆς παλαιοτέρας περιόδου, ὅπως ἄλλως τε καὶ εἰς τὰ μελανόμορφα, αἱ ἐπιγραφαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας πληροφορούμεθα τὰ ὀνόματα πολλῶν, ἀξιολόγων ἀγγειογράφων ἢ ἀγγειοπλαστῶν, εἶναι συχναί. Ἀναφέρομεν ἐξ αὐτῶν τὸν Νικοσθένη, τὸν Ἐργότιμον, τὸν Ἐξεκίαν, τὸν Εὐφρόνιον.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα τῆς ἐν γένει Ἀττικῆς κεραμικῆς περίοδος, εἶναι ἡ τῶν Περσικῶν πολέμων. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴ ἁπλαῖ συνεχίσεις τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ παρατηροῦνται ἐπίσης σοβαραὶ τελειοποιήσεις - ἐπιδράσεις ἐκ τῆς λεγομένης «Μεγάλης ζωγραφικῆς». Εἰς τὰς τελειοποιήσεις αὐτάς, τὰς προσθέσεις καὶ τὰς ἀφαιρέσεις, τοὺς βαθμιαίους νεωτερισμοὺς εἰς τὴν διαφοροποίησιν τῆς συνθέσεως, εἰς τὸ ἄλλοτε ἀλλοῖον σχῆμα τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ διακοσμηθῇ εἰς τὰς ἐκφράσεις τῶν προσώπων εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν κινήσεων τῶν μορφῶν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν ἢ ὑποδήλωσιν τοῦ τότε βίου - εἰς τὴν σοβαρότητα ἢ τὴν εὔθυμον διάθεσιν ὀφείλεται ἡ γοητεία αὐτῆς τῆς τέχνης.

Εἶχεν ἀναπτυχθῇ παραλλήλως ἡ τεχνοτροπία τῶν λεγομένων λευκῶν ἀγγείων τῶν ὁποίων ἐξαίρεται παρὰ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἀττικῆς τέχνης ἡ εὐγένεια. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν περιωρισμένης παραγωγῆς καὶ χρήσεως ἀγγείων τούτων ἐπεχρίετο μὲ ὑπόλευκον κιτρινωπὴν ἁλοιφήν, παρὰ τὴν προτίμησιν τῶν Ἀθηναίων ἀγγειοπλαστῶν πρὸς τὸ ἐρυθρωπὸν χρῶμα. Ἀργότερον ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ «περιγράφωνται» καὶ εἰς αὐτὰ αἱ μορφαὶ - νὰ τοποθετοῦνται ἐντὸς τοῦ περιγράμματος μὲ μελανὸν «γάνωμα» διὰ νὰ ζωηρεύουν αἱ λεπτομέρειαι. Ἡ διακόσμησις τῶν λευκῶν ἀγγείων ἐχρησιμοποίησεν ἐνωρὶς καὶ ἄλλα, ἐκτὸς τοῦ μελανοῦ, χρώματα ἔλαβον δὲ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα σχεδὸν πολύχρωμον ἐμφάνισιν.

Οἱ τεχνῖται τῶν λευκῶν ἀγγείων ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἄλλα σχήματα. Αἱ λήκυθοι, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις συνεδέετο μὲ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν, διετηρήθησαν περισσότερον. Ἦσαν αὗται ἐλαιοδόχα καὶ μυροδόχα ἀγγεῖα, μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἤλειφον τοὺς νεκρούς. Μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν συνήθιζον νὰ φέρουν εἰς τοὺς τάφους ἀντὶ ληκύθου ἔλαιον καὶ νὰ μυρώνουν τὴν στήλην τοῦ νεκροῦ.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ὀλίγον δηλαδὴ πρὸ τοῦ 600, ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν: ἕνα ἄετωμα πώρινον, τὸ ἄετωμα τῆς Ὕδρας, παριστῶν τὸν Ἡρακλέα κρατοῦντα ρόπαλον ἐν ὄψει τοῦ τέρατος μὲ τὰς ὡς συριζούσας κεφαλὰς (ἔργον ἀφελὲς κατὰ τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν σύνθεσιν). Βραδύτερον, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 6ου αἰῶνος, τὸ ἀποκαλούμενον «ἐρυθρὸν ἄετωμα» παρουσίαζε τὸν Ἡρακλέα παλαίοντα πρὸς τὸν Τρίτωνα, θαλάσσιον θεόν, υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης. Τὸ αὐτὸ θέμα ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὸ δυτικὸν ἄετωμα τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς.

Ἀλλ' ἡ διακοσμητικὴ γλυπτική, ὅπως καὶ ἡ ἀδριαντοποιΐα ἢ ἀγαλματοποιΐα, προάγεται διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ μαρμάρου, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν, εἰς τὸν ναόν, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλεῖτο «Ἑκατόμπεδον», λόγω τῆς ἐκτάσεως τὴν ὁποίαν ἐκάλυπτεν οὗτος. Ἡ Ἀθηνᾶ παρίσταται καταβάλλουσα τὸν γίγαντα Ἐγκέλαδον. Τὸ ἔργον τοῦτο διακρίνεται διὰ τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν λιτότητά του.

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς τέχνης τοποθετοῦν τὴν πρώτην αὐτὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἀττικῆς τέχνης μεταξὺ τοῦ 507 καὶ 490 π. Χ. Ἐκ τῶν Ἀττικῶν ἐργαστηρίων ἐξήρχοντο, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀπαράμιλλοι τεχνῖται, ὅπως ὁ Πρασίας καὶ ὁ Εὔδημος, τοὺς ὁποίους καὶ εἶχον καλέσει εἰς Δελφοὺς ἐπιφανεῖς καὶ ζάπλουτοι Ἀθηναῖοι - οἱ Ἀλκμαιωνίδαι. Ἀναφέρεται ἀκόμη, ὁ Ἀντήνωρ, κληθεὶς καὶ οὗτος διὰ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ Δελφικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Εἰς τοὺς καλλιτέχνας τούτους ὀφείλεται: ἡ νικήτρια Ἀθηνᾶ τῆς Γιγαντομαχίας - εἰς τὸ Ἑκατόμπεδον - ὁ ἐπὶ τοῦ ἅρματος ἀνερχόμενος θεός, ὁ Ταῦρος θνήσκων ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ λέοντος καὶ ὁ σπαράσσων ἔλαφον λέων.

Οἱ δημιουργοὶ τῶν προμνησθέντων ἔργων, τῶν πέραν τοῦ προσήκοντος συμμετρικῶν, θεωροῦνται ἄξιοι τοῦ Φειδίου πρόδρομοι. Παρετηρήθη ἐν τούτοις ὅτι δὲν διέθετον τὴν ἱκανότητα τῆς προσαρμογῆς ἐκφράσεως προσώπου πρὸς στάσιν τοῦ σώματος. Ἀλλὰ καὶ οἱ δευτερευούσης τάξεως καλλιτέχναι, οἱ πληροῦντες τὴν συνοικίαν τῶν λεγομένων Ἑρμογλύφων, κατακτοῦν ὅλα τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης των. Ἐπαγγελματίαι γλύπται ἀναγλύφων ἀναθηματικῶν ἢ ἐπιταφίων, δὲν εἶναι ἁπλοῖ μαθηταὶ τῶν διδασκάλων προσφέρουν καὶ κάτι ἰδιότυπον, κάτι ἀτομικόν, εἰς τὰ ταπεινὰ ἐκεῖνα ἔργα. Ἡ Στήλη τοῦ Ἀγαστίωνος, ἡ φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἀριστοκλέους, ὅπως καὶ ἡ Στήλη τοῦ Δισκοφόρου, δεικνύουν ὅτι ἡ μεγάλη τέχνη δύναται νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ κοινοῦ - τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ καλλιτέχναι φροντίζουν ν' ἀπαλλάξουν τὸ μάρμαρον ἀπὸ τὴν κατὰ παράδοσιν πολυχρωμίαν: Ἐνῶ οἱ ἀγγειοπλάσται ἀντικαθιστοῦν τὰ μελανόμορφα δι' ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, οἱ γλύπται πάσης κατηγορίας παύουν νὰ ἐξαίρουν τὰς εἰκόνας των διὰ ζωηρῶν χρωματισμῶν, καὶ διατηροῦν τὴν λευκότητα τοῦ μαρμάρου, θεωροῦντες αὐτάρκη τὴν τέχνην των. Οἱ καλλιτέχναι αὐτοὶ ὄντως εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἑρμηνεύσουν ἐπὶ τοῦ λίθου ὑπὸ μορφὴν ἀγαπητῶν θρύλων, τὰ μύχια λαϊκὰ συναισθήματα.

Ἡ μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τὰς περιλάμπρους νίκας πολιτικὴ ἐπικράτησις τῶν Ἀθηναίων εἶχε βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς προόδου τῆς ἐπιτοπίου τέχνης. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν αἱ προσπάθειαι τῶν ἔξω τῶν Ἀθηνῶν καλλιτεχνικῶν σχολῶν παρέλυσαν. Ἡ καλλιτεχνικὴ ἐπικράτησις αὐτὴ συνεχρονίσθη μετὰ τὴν σημειωθεῖσαν πρόοδον τοῦ Ἀττικοῦ θεάτρου καὶ τῆς Ἀττικῆς πεζογραφίας.

Κατὰ τὸ 470 π. Χ. ἰσχυρὰ καλλιτεχνικὰ πνεύματα προσεπάθησαν νὰ ἐνσαρκώσουν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου ἢ τοῦ χαλκοῦ τὰς συλλήψεις τῆς φαντασίας των. Ὁ Μύρων κυριαρχούμενος ἀπὸ τὴν προσπάθειαν, ψυχολογικὴν συγχρόνως καὶ καλλιτεχνικήν, ὅπω αἰχμαλωτίση τὴν στιγμὴν ὡρισμένης κινήσεως, παραμερίζει ὅλα τὰ ἄλλα. Ὁ Φειδίας ἐπιτυγχάνει σύνθεσιν κάλλους, ἀγαθότητος, γαλήνης, εὐγενείας, φρονήσεως, φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου, τὴν ὁποίαν ἐμπιστεύεται εἰς τὸ μάρμαρον ἢ εἰς τὸ ἐλεφαντοστοῦν, ἀποκλείων πᾶσαν ἔκφρασιν πάθους, μίσους, ὀργῆς, ἐνθουσιασμοῦ! Ὁ Ἀργεῖος Πολυκράτης, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος εἶχε διαμείνει καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, δημιουργεῖ φυσικὴν συμμετρίαν μὲ βάσιν ἀριθμητικήν, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζει εἰς τοὺς ἐφήβους του. Θυσιάζει «ἦθος» καὶ ποικιλίαν: Εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ γνησίου Ἀττικισμοῦ.

Ἡ φήμη τοῦ Ἀθηναίου Μύρωνος συνδέεται πρὸς τὸν «Δισκοβόλον». Πρόκειται περὶ εὐκινήτου, μυώδους ἀθλητοῦ, ὁ ὁποῖος παρίσταται χαμηλώνων καὶ ὠθῶν πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματός του, ὑψώνων ὅσον εἶναι δυνατὸν τὸν δεξιὸν βραχίονα καὶ ἀποτυπώνων εἰς τὸ σῶμα του τὴν ἀρχὴν κινήσεως περιστροφικῆς, ἑτοιμάζεται νὰ ἐξακοντίσῃ τὸν δίσκον. Ἡ ἰσορροπία τοῦ ἀνδριάντος εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως θαυμαστή. Ἀλλὰ ἐπιμελεστέρα ἐξέτασις ἀποκαλύπτει καὶ ἀκριβολόγον μελέτην τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ τεχνίτης νὰ ἐπιτύχῃ ἰσορροπίαν καὶ νὰ συναρπάσῃ τὸν παρατηρητήν. Τὸ κύριον

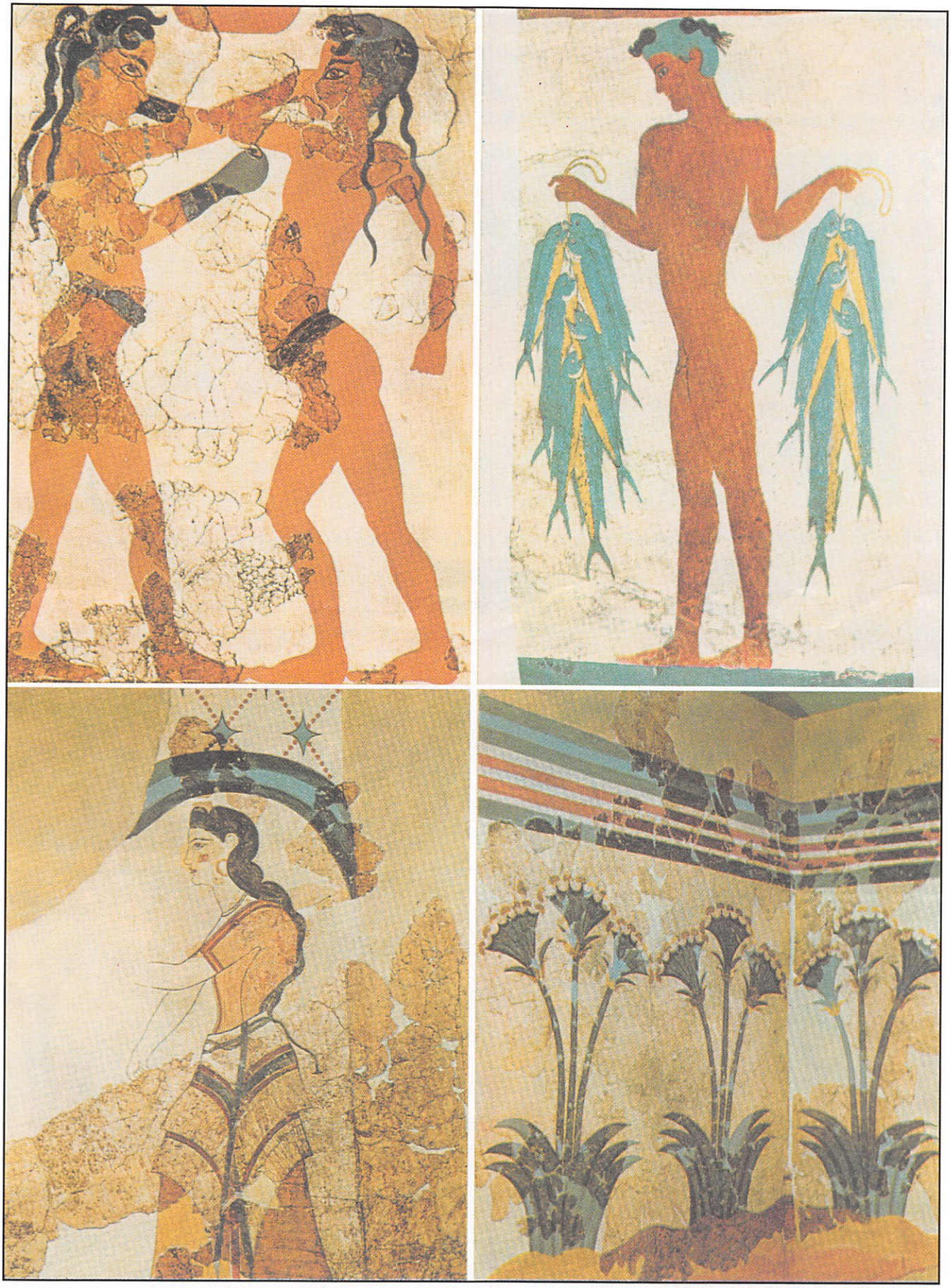

Ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας ποὺ ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Φυλακωπὴν Θήρας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν λαμπροτέραν ἔκφρασιν τῆς Μινωικῆς ζωγραφικῆς τέχνης, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν νῆσον εἶχε σημειωθῆ ἀποικισμὸς ἐκ Κρήτης. Ἄνω ἀριστερά: «Παιδικὴ πυγμαχία». Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σώματος τῶν παιδιῶν. Ἄνω δεξιά: Ὁ περίφημος «Ψαρᾶς», μία ἐκ τῶν καλύτερον διατηρουμένων τοιχογραφιῶν. Κάτω ἀριστερά: Τμῆμα τῆς τοιχογραφίας ἀπὸ τὴν «Οἰκίαν τῶν Κυριῶν». Τὰ ἐνδύματα ποὺ φέρει ἡ χαριτωμένη «κυρία» τῆς εἰκόνος, δίδουν μίαν ἀντιπροσωπευτικὴν εἰκόνα τῆς γυναικείας ἀμφιέσεως τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς. Κάτω δεξιά: Θαυμάσιοι κρίνοι τῆς θαλάσσης εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος, κοσμοῦντες τοῖχον τῆς «Οἰκίας τῶν Κυριῶν». Αἱ τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1550 π.Χ. καὶ φυλάσσονται σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

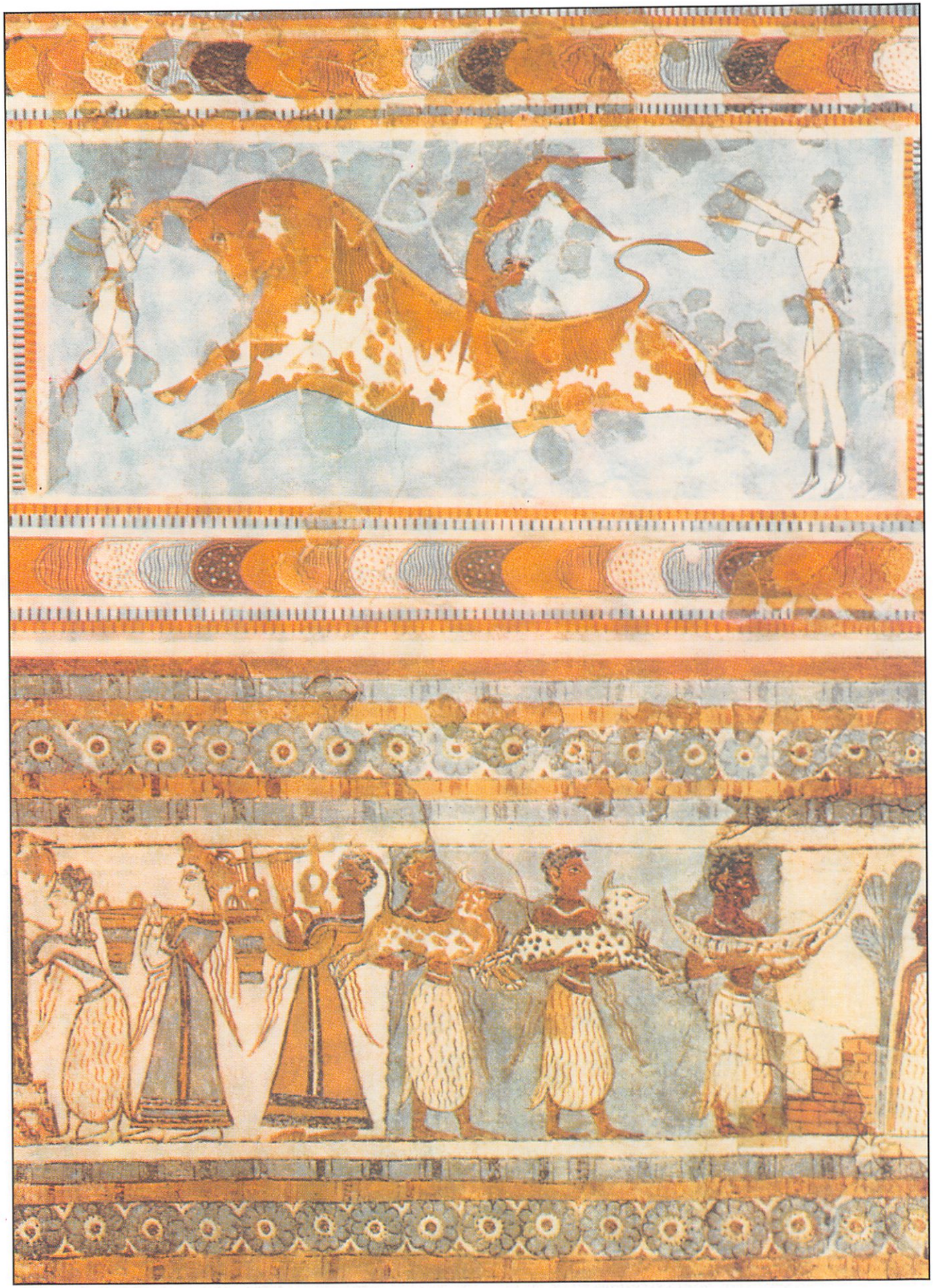

Δύο χαρακτηριστικαὶ ζωγραφικαὶ συνθέσεις, ἀντιπροσωπευτικαὶ τῆς ζωγραφικῆς ποὺ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχήν, εὑρισκόμεναι σήμερον εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἄνω: Παράστασις ταυροπαιδιᾶς, εἶδος «ταυρομαχίας» τῆς ἐποχῆς, ἀποδίδουσα μὲ ρεαλισμὸν μίαν φάσιν τοῦ ἀγωνίσματος ποὺ ἐτελεῖτο κατὰ τὴν θρησκευτικὴν ἑορτὴν τῶν Ταυροκαθαψίων (περὶ τὸ 1500 π.Χ.) Ἡ σύνθεσις ἐκάλυπτε τοῖχον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Κάτω: Ζωγραφικὴ παράστασις καλύπτουσα τὴν μίαν ὄψιν τῆς λιθίνης σαρκοφάγου ποὺ εὑρέθη εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα Ἡρακλείου. Ἡ παράστασις ἔχει θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, εἰκονίζουσα λατρευτικὰς πράξεις πρὸς νεκρόν (περὶ τὸ 1400 π.Χ.)

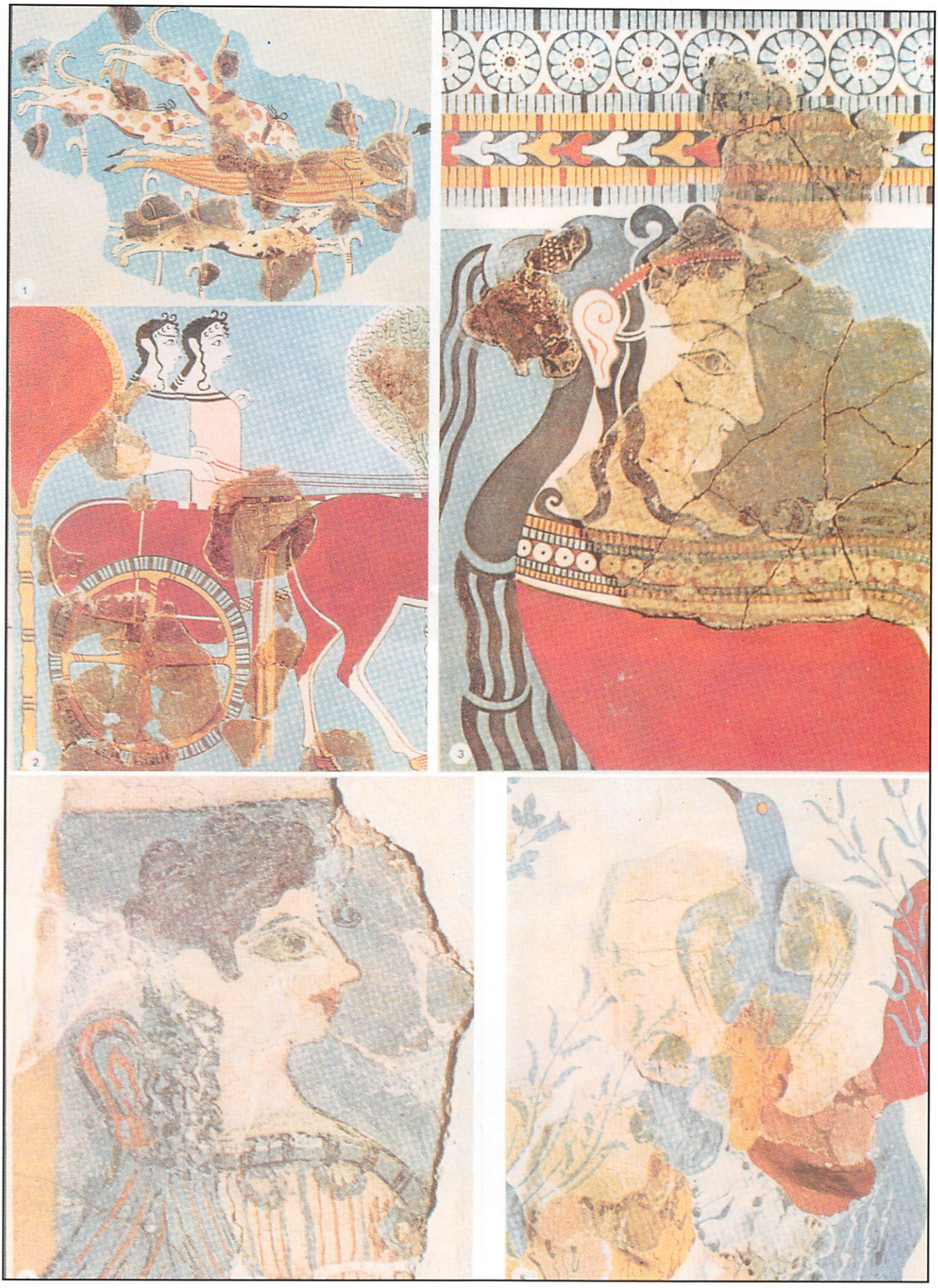

Ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα Μυκηναϊκῆς ζωγραφικῆς. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἔντονα φυσικὰ χρώματα καὶ ἡ σχεδιαστικὴ τελειότης τῶν μορφῶν. 1: Τμῆμα τοιχογραφίας τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος, μὲ παράστασιν κυνηγίου κάπρου (ἀγριόχοιρος). 2: Παράστασις δύο γυναικῶν ἐπὶ ἅρματος, ἐκ τοιχογραφίας τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος (13ος π.Χ. αἰών). 3: Ἡ περίφημος «Παριζιάνα» ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Πιθανώτατα ἡ μορφή, ποὺ ἀποτελεῖ τμῆμα μεγάλης τοιχογραφίας, εἰκονίζει ἱέρειαν θεᾶς λατρευομένης εἰς τὴν Κρήτην (1500-1450 π.Χ.). 4: Μορφὴ γυναικός, λαμπρὸν δεῖγμα Μυκηναϊκῆς ζωγραφικῆς (13ος π.Χ. αἰών). 5: Τὸ γνωστὸν «γαλάζιο πουλί», τμῆμα μεγάλης τοιχογραφικῆς συνθέσεως τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἡ ὁποία ἔφερε παράστασιν κήπων μὲ ἐξωτικὰ πτηνὰ (1900 π.Χ.).

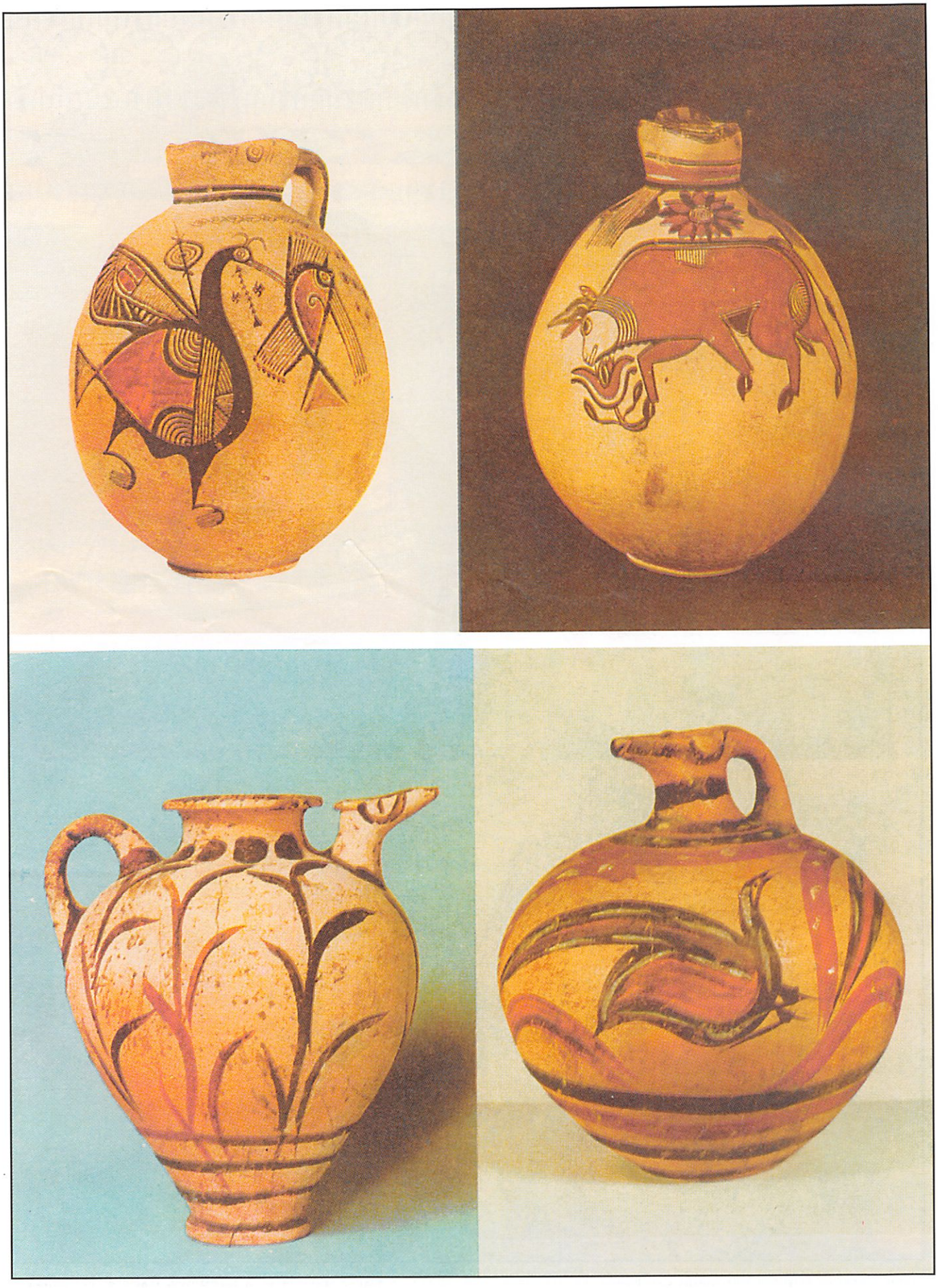

Ἄνω ἀριστερά: Πρόχους (ἀγγεῖον χρησιμεῦον ὡς ὑδροχόη) μὲ ζωγραφικὴν παράστασιν καλαμοειδῶν φυτῶν. **Ἄνω δεξιά:** Ἡ γνωστὴ ὡς «πρόχους τῶν πτηνῶν» ἐκ τῆς ζωγραφικῆς της παραστάσεως. Τὰ δύο ἀγγεῖα εὑρέθησαν εἰς Θήραν καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1500 π.Χ. **Κάτω ἀριστερά:** Οἰνοχόη ἐκ Κύπρου, τοῦ λεγομένου «ἐλευθέρου ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ», διακοσμημένη μὲ σχηματοποιημένας παραστάσεις ἰχθύων καὶ πτηνῶν (7ος π.Χ. αἰών). **Κάτω δεξιά:** Καὶ ἄλλη οἰνοχόη τοῦ «ἐλευθέρου ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ» φέρουσα θαυμασίαν παράστασιν ταύρου ὀσφραινομένου ἄνθος λωτοῦ (7ος π.Χ. αἰών, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κύπρου).

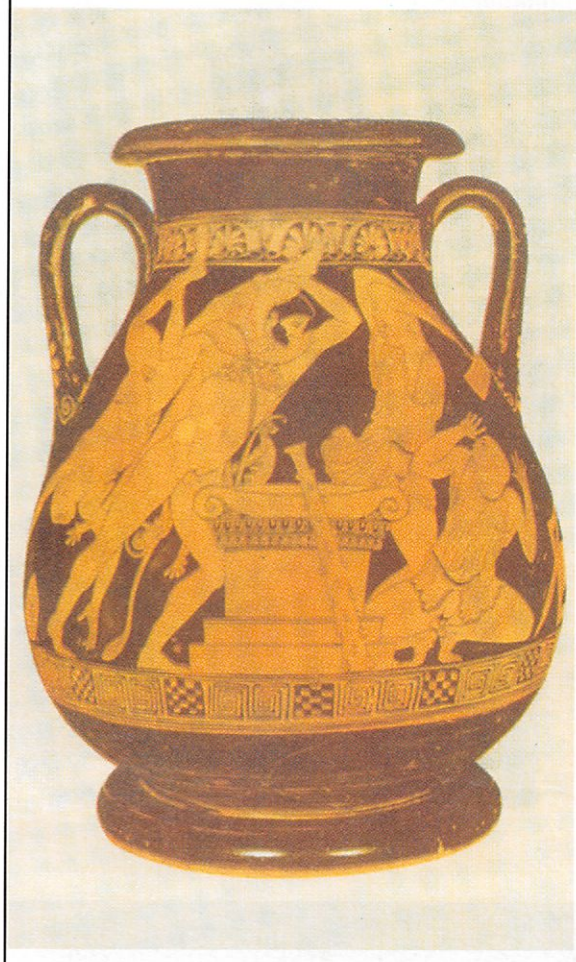

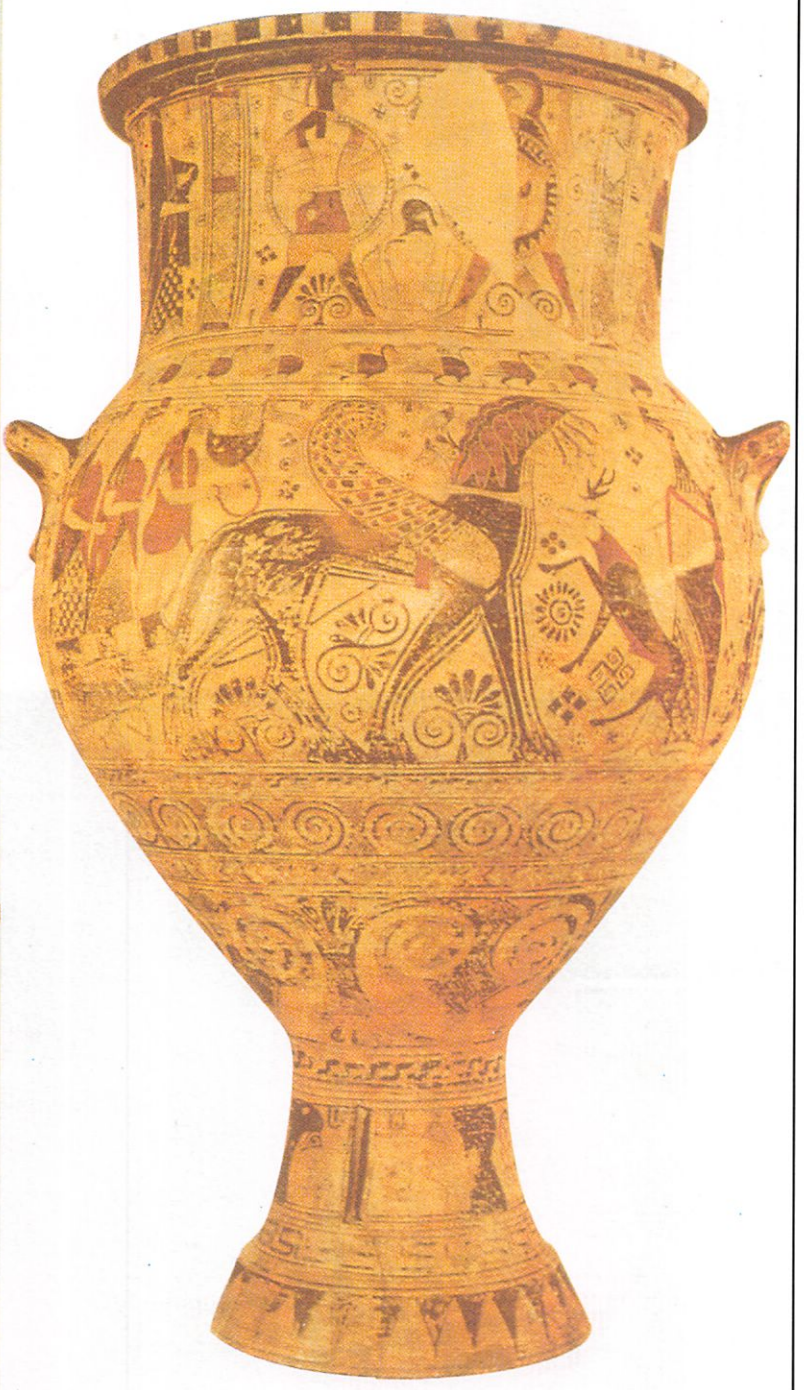

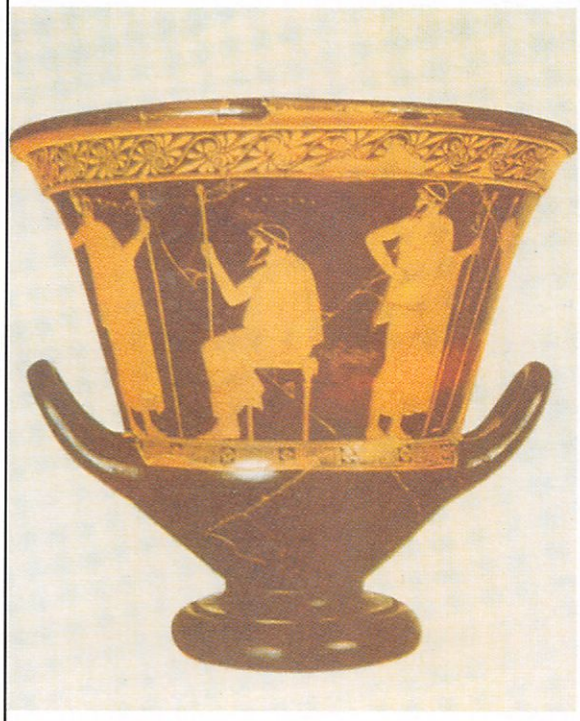

Ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας, εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἄνω ἀριστερά: Ἐρυθρόμορφος πελίκη, ὅπως ὀνομάζεται τὸ εἶδος αὐτοῦ τοῦ ἀγγείου ἐξ ἀργίλου μετὰ λαβῶν καὶ πλατέος στομίου, εἰκονίζουσα τὸν Ἡρακλῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον, φονεύοντα τὸν Βούσιριν καὶ τοὺς ἀκολούθους του. Ἔργον τοῦ λεγομένου «ζωγράφου τοῦ Πανὸς» (470 π.Χ.). Κάτω ἀριστερά: Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ τοῦ λεγομένου «ζωγράφου τοῦ Συρίσκου», φέρων ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοὺς παῖδας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς Πανδιόνος κρατοῦντας τὰ βασιλικὰ σκῆπτρα καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης τὸν Θησέα εἰς τὸν Λαβύρινθον (470 π.Χ.). Δεξιά: Θαυμάσιος ἀμφορεὺς εὑρεθεὶς εἰς Μῆλον, μὲ παραστάσεις κατὰ ζώνας. Εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου εἰκονίζεται ὁ Ἀπόλλων κιθαρῳδός, ἐπὶ πτερωτοῦ ἅρματος (625-620 π.Χ.).

Χαρακτηριστικὰ δείγματα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς χρυσοχοΐας. Ἄνω ἀριστερά: Μικρὰ χάλκινα ἐγχειρίδια διακοσμημένα μὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μυκηνῶν (16ος π.Χ. αἰών). Ἄνω δεξιά: Χρυσῆ λαβὴ ξίφους εὑρεθεῖσα εἰς Μυκηναϊκὸν τάφον (1500 π.Χ.) τῆς Σκοπέλου. Κάτω ἀριστερά: Χρυσοῦν ρομβοειδὲς ἔλασμα καὶ ἑπτὰ λογχόσχημα ἐλάσματα, ἀποτελοῦντα πιθανότατα διάδημα νεαρᾶς γυναικός, ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν (16ος π.Χ. αἰών). Κάτω δεξιά: Χρυσοῦν κύπελλον ἀπὸ τάφον τῆς Μιδέας Ἀργολίδος (μέσα 15ου π.Χ. αἰῶνος). Τὰ εἰκονιζόμενα ἔργα εὑρίσκονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

1: Σκεῦος κατασκευασμένον ἀπὸ ὀρείαν κρύσταλλον, εἰς σχῆμα πάπιας (16ος π.Χ. αἰών, ἐκ τοῦ περιβόλου Β τῶν Μυκηνῶν). 2-6: Ἐξαίρετα δείγματα σφραγιδογλυφίας τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης, εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου. Αἱ παραστάσεις εἶναι χαραγμέναι ἐπὶ σκληρῶν πολυτίμων λίθων. 2: Χρυσόδετος σφραγιδόλιθος ἀπὸ χαλκηδόνιον. 3: Σφραγιδόλιθος ἀπὸ αἱματίτην. 4: Χρυσόδετος σφραγιδόλιθος ἀπὸ κύανον. 5: Σφραγιδόλιθος ἀπὸ σάρδιον 6: Σφραγιδόλιθος ἀπὸ σαρδόνυχα.

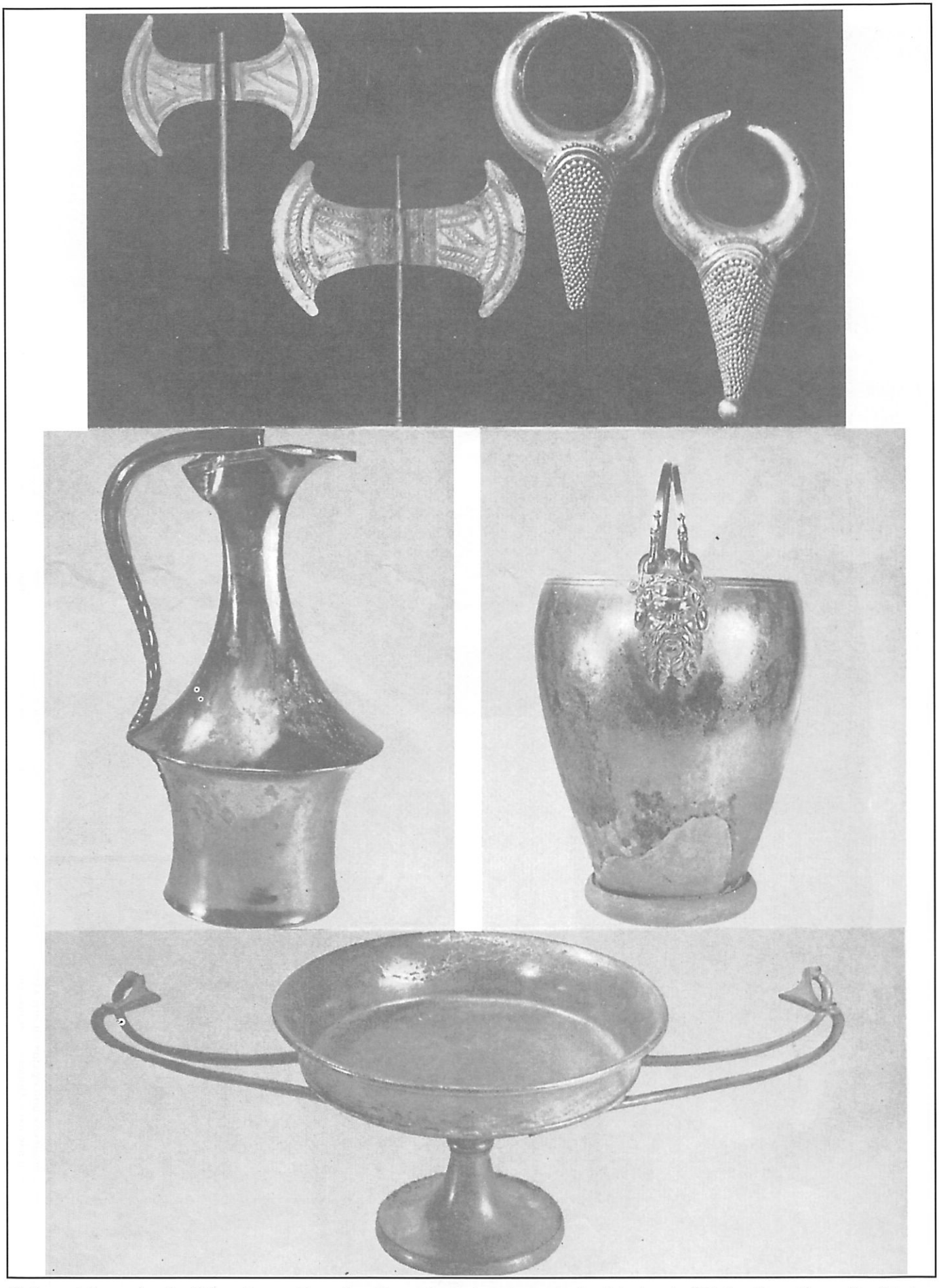

Ὑπέροχα δείγματα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μεταλλοτεχνίας. Ἄνω: Χρυσᾶ ἀντικείμενα τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς, διπλοῖ πελέκεις (ἀριστερά) καὶ ἐνώτια (σκουλαρίκια), χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 15ου-16ου π.Χ. αἰῶνος (Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου). Κέντρον ἀριστερά: Χαλκίνη οἰνοχόη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Κέντρον δεξιά: Χαλκοῦς κάδος εὑρεθεὶς εἰς Δερβένι Μακεδονίας, ἐπίσης τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Κάτω: Κομψοτάτη χαλκίνη κύλιξ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τὰ ἀνωτέρω φυλάσσονται εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

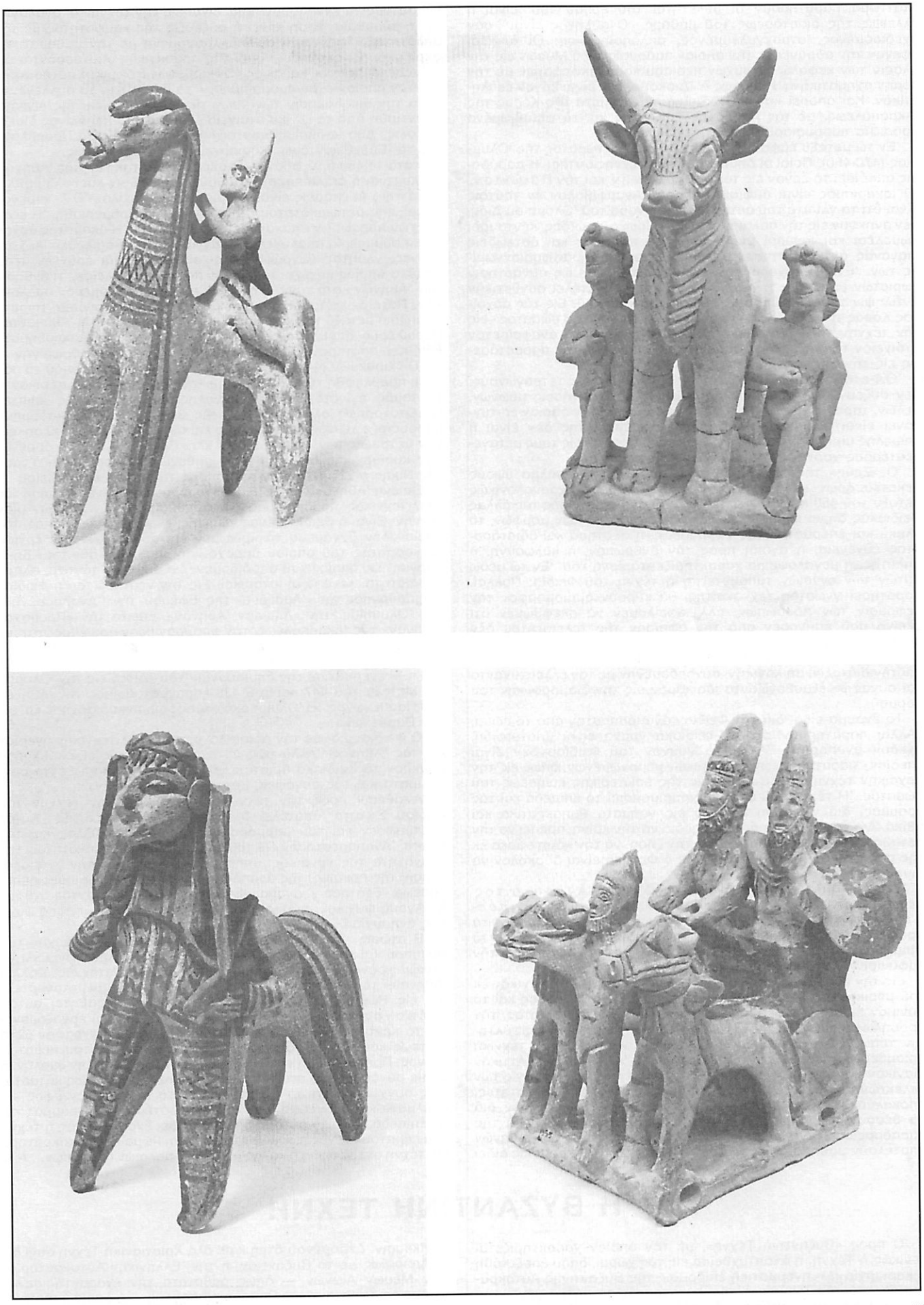

Πήλινα εἰδώλια ἐκ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Κύπρου. Ἄνω ἀριστερά: Ἄλογον μὲ ἀναβάτην (6ος π.Χ. αἰών). Ἄνω δεξιά: Ταῦρος μεταξὺ δύο ἀνθρώπων (500 π.Χ.). Κάτω ἀριστερά: Πολύχρωμον εἰδώλιον Κενταύρου (6ος π.Χ. αἰών). Κάτω δεξιά: Ὁμοίωμα πολεμικοῦ ἅρματος μὲ δύο πολεμιστὰς καὶ ἕνα ἱπποκόμον.

ἐλάττωμα, παρατηροῦν οἱ μελετηταὶ τοῦ ἔργου του, εἶναι ἡ ἔλλειψις τῆς διαστάσεως τοῦ βάθους. Ὁ ἀθλητὴς εἶναι σὰν σχεδιασμένος, στρογγυλευμένος, ἁπλοποιημένος: Οἱ ἀρχαῖοι ἔψεγαν τὴν ἀδράνειαν, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ὁ Μύρων εἰς τὴν πλάσιν τῶν κεφαλῶν, ἀψύχων περίπου καὶ ἀνεκφράστων μὲ τὴν κόμην σχηματικὴν... Καὶ ὅμως ὁ «Δισκοβόλος» εἶναι ἔργον ἐκπληκτικόν. Καὶ ἀπορεῖ κανεὶς πῶς εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὰς Κόρας τῆς Ἀκροπόλεως, μὲ τὰς παρδαλὰς ἀμφιέσεις καὶ τὰ ψιμυθιωμένα πρόσωπα παρουσιάσθη τοιαύτη περίπτωσις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐμφανίζεται ἡ τέχνη τοῦ ἀετώματος τῆς Ὀλυμπίας (470-460). Ποῖοι οἱ δημιουργοὶ τῆς τέχνης αὐτῆς; Ἡ παράδοσις ἀποδίδει τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἀλκαμένην καὶ τὸν Παιώνιον. Ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι ἀμφισβητήσιμος. Ἀναμφίβολον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι τὰ γλυπτὰ τοῦ ἀετώματος του ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιὰν τέχνην. Ἥρωες, ἡρωΐδες, κένταυροι ρωμαλέοι καὶ ἰσχυροὶ μὲ ἁδρὰ χείλη, πλατείας καὶ ὀστεώδεις σιαγόνας, ἀντικατέστησαν τὰς εὐκινήτους καὶ ξηρὰς φυσιογνωμίας των. Ἐνῶ ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη ἔβλεπε τὸ σῶμα ὡς συνάρτησιν χωριστῶν μερῶν, ἡ τέχνη τοῦ ἀετώματος ἀπετέλει συνθετικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς συνόλου ὀργανικοῦ. Εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς Κόρας τὸ φόρεμα ἦτο πρόσθετον στόλισμα τοῦ σώματος - εἰς τὴν τέχνην τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀετώματος κατέστη ἀναφαίρετον στοιχεῖον τοῦ σώματος - ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς παραστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν τὸ βλέπομεν.

Ὁ Φειδίας ὁ Ἀθηναῖος δὲν συνθέτει μάζας τετραγώνους, δὲν συζευγνύει ἀναλογίας ἀριθμῶν, ἰσχυρὰς κινήσεις μυώνων, μελῶν, ταραγμένην πτυχολογίαν. Ἡ σύνθεσις τὴν ὁποίαν ἐπιτυγχάνει εἶναι πνευματική. Ἡ μεγάλη του ἱκανότης δὲν εἶναι ἡ ἐπιμελὴς μίμησις τῆς φύσεως, ἡ ὁποία διέκρινεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τὸν Σικυώνιον Λύσιππον.

Ὁ «Ζεὺς» τῆς Ὀλυμπίας, χρυσελεφάντινον ἄγαλμα ὕψους δεκατεσσάρων μέτρων, ἔργον τοποθετούμενον χρονολογικῶς μεταξὺ τοῦ 450 καὶ τοῦ 436 π. Χ. ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἄλλας Φειδιακὰς δημιουργίας. Τὸ σφρῖγος καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν μορφῶν, τὸ γλυκὺ καὶ ἐπέραστον τῆς ἐκφράσεως, ἡ αὐστηρὰ καὶ ἀδιατάρακτος εὐγένεια, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἡ καλωσύνη, ἡ ἁπλότης, ἡ μεγαλοψυχία χαρακτηρίζει τὰ ἔργα του. Ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν τοποθετεῖται ἡ τέχνη τοῦ Φειδία: Πολλοί, παρατηρεῖ γνωστὸς τεχνοκρίτης, θὰ εὕρουν ὁμοιόμορφον τὴν ἔκφρασιν τῶν προσώπων, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἐπήγασεν ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς τελειότητος δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι ὅμοιον πρὸς ἑαυτό! Ἄλλος θὰ εὕρῃ τὴν πτυχολογίαν τῶν θεῶν ἀφύσικον. Ἀλλ' ἂν προσέξῃ θὰ εὕρῃ ἴσως καὶ τὴν διάταξιν, μὴ λογικήν, συνδεδεμένην μὲ τὸν ἑκλεπτύνοντα καὶ συναφῶς ἐξασθενίζοντα ἰδανισμὸν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κορμοῦ...

Τὸ ἔνδυμα εἶναι διὰ τὸν Φειδίαν ἀναπόσπαστον ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἄλλοι παρατηροῦν ὅτι τὰ Φειδιακὰ γυμνὰ εἶναι ὑποτυπώδη, σχεδὸν ἀνύπαρκτα. Ἀλλὰ τὸ γυμνὸν τοῦ Φειδίου δὲν εἶναι «πεδίον» παρατηρήσεων ἀνατομικῶν μεμονωμένων, ὅπως εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην, ἀλλὰ ἔκφρασις τῆς ἐσωτερικῆς κινήσεως τοῦ σώματος. Ἡ τέχνη τοῦ Φειδίου χρησιμοποιεῖ τὰ ἐπίπεδα καὶ τὰς γραμμάς, διὰ νὰ δώσῃ μορφὴν εἰς νοήματα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικά. Διὰ νὰ τὴν ἐννοήσῃ κανείς, διὰ νὰ τὴν κρίνῃ, πρέπει νὰ τὴν μεταβάλῃ εἰς βίωμα ἀτομικόν, νὰ τὴν ζήσῃ, νὰ τὴν κάμῃ σάρκα ἐκ τῆς σαρκός του. Καλλιτέχναι ὅπως ὁ Φειδίας εἶναι δύσκολον νὰ μιμηθοῦν.

Ἐκ τῶν ἀμέσων μαθητῶν τοῦ Φειδίου, ὁ Ἀγοράκριτος περιωρίσθη νὰ τὸν ἀντιγράφῃ, ὅπως ἄλλως τε καὶ ὁ Κηφισόδοτος, ἐνῷ ὁ Ἀλκαμένης ἐστράφη πρὸς τὸ παρελθόν, τὰ προφειδιακὰ πρότυπα. Ἡ τέχνη τοῦ Φειδίου εἶναι ἄλλως τε τὸ ὡρίμασμα τῆς λεγομένης ἀρχαϊκῆς τέχνης καὶ προετοιμάζει τὴν ἐμφάνισιν ὅλων τῶν δυνατοτήτων μορφῆς.

Εἰς τὴν περίοδον τῆς ὑπερτάτης ἀκμῆς συνῆγον τὸ γενικὸν ἐκ τοῦ μερικοῦ, τὸ ἁπλοῦν ἐκ τοῦ πολλαπλοῦ, τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ μόνιμον ἐκ τοῦ προσκαίρου. Μὲ τὴν ἀγάπην τῆς λιτότητος, τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ μέτρον, τὸ Ἀττικὸν πνεῦμα ὑψώθη εἰς σύλληψιν τύπων, οἱ ὁποῖοι ζοῦν καὶ θὰ ζήσουν. Ἡ ἄψογος τεχνικὴ θριαμβεύει κατανικῶσα τὰς δυσκολίας. Ἀλλ' εἰς τὸ Ἀττικὸν ἰδανικὸν καὶ τὴν Ἀθηναϊκὴν τεχνικὴν θὰ ἐπιτεθῇ ἡ σφραγὶς τῶν ἐκλεκτῶν καλλιτεχνῶν, τῶν δημιουργῶν. Ἰσχυραὶ ἀτομικότητες, ἀποκαλύπτονται εἰς ὅλους τοὺς κύκλους τῶν καλῶν τεχνῶν, διὰ νὰ θέσουν τὴν προσωπικήν των σφραγῖδα εἰς τὰ θέματα τῆς παραδόσεως. Τὰ ὑπέροχα μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀποτελοῦν μάθημα δι' ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Ἡ Ἀκρόπολις δίδει εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσουν ποῖαι εἶναι εἰς τὴν τέχνην αἱ ἀναλογίαι καὶ ἡ εὐρυθμία, τί σημαίνει ἡ σύζευξις τῆς κομψότητος μὲ τὴν ἁπλότητα, ἡ φαντασία συνδιαλλασσομένη μὲ τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν. Οἱ αὐστηροὶ νόμοι τῆς προοπτικῆς ὑποτάσσονται εἰς τὰ παιγνίδια φωτὸς καὶ σκιᾶς. Ὁ Παρθενὼν ὁ δωρικὸς αὐτὸς ναός, διὰ τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ διδάγματα τὰ συλλεγέντα κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν ναῶν τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς Αἰγίνης, ἐδανείσθη ἀπὸ τὰ ἰωνικὰ στοιχεῖα ἕνα διάζωμα καὶ ὀλίγας διακοσμήσεις. Δύο ἰωνικαὶ κιονοστοιχίαι ὑπάρχουν εἰς τὰ Προπύλαια. Εἰς τὸ Ἐρέχθειον ὅμως κυριαρχεῖ ὁ Ἰωνικὸς ρυθμός.

Κατὰ τὸ 450 π. Χ. φθάνει εἰς ἀκμὴν ἡ γλυπτικὴ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ γλυπτικὴ ἡ ὁποία παρακολουθοῦσα τὴν φύσιν λύει τὰ προβλήματά της. Αἱ στάσεις εἶναι ἀπεριορίστως ποικίλαι. Ὁ λεγόμενος νόμος τῆς μετωπικότητος (frontalité) ἔχει παραμερισθῇ. Ἡ κίνησις τῶν προσώπων ὑπακούει εἰς ἕνα ρυθμόν. Ἡ ἄκαμπτος ἀρχαϊστικὴ συμμετρία ἀπαλύνεται. Ἰδανικὸς κανὼν βασιλεύει. Ἀρχιτέκτονες, γλύπται, ζωγράφοι, ὅλοι οἱ καλλιτέχναι ζοῦν ἐν μέσῳ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατέχεται ἀπὸ τὸν πόθον τοῦ τελείου. Ἡ ἄνθησις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα εἶναι φαινόμενον συλλογικόν: Ποτὲ δὲν παρουσιάσθη τοιαύτη στενὴ συνεργασία, τοιαύτη σύμπνοια μεταξὺ τῶν δημιουργῶν τῆς ὡριμότητος. Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους ἀποβλέπουν εἰς τέχνην ὀλιγώτερον συναισθηματικήν, περισσότερον πνευματικήν, πάντως τέχνην ἀνθρωπίνην.

Ὁ Παρθενὼν (447-432) εἶναι τὸ μνημεῖον τέχνης ὅπου τὸ πᾶν ἔχει προβλεφθῇ, ὑπολογισθῇ, μελετηθῇ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὁ φωτισμὸς ἐγίνετο διὰ τῆς μεγάλης θύρας: Τὸ φῶς ἔπιπτεν τοιουτοτρόπως ὁλόκληρον ἐπὶ τῆς θεᾶς. Ἔξω τὸ οἰκοδόμημα παρουσίαζε λεπτὰς πολυχρωμίας ἐπὶ τῶν διαζωμάτων, τοῦ σηκοῦ, τῶν μετοπῶν, τῶν «ἀκρωτηρίων» κλπ. Πρότυπον τέχνης ἀρρενωπῆς, κυριαρχικῆς, σεμνῆς ἦτο ὁ Παρθενών. Τὰ Προπύλαια, ὁ ναὸς τῆς Νίκης (421) ἐνεσάρκωσαν ἐπίσης τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου.

Εἰς ἕνα Ἀθηναῖον ἐπεφυλάσσετο ἡ δόξα τοῦ νὰ ἑνοποιήσῃ τὰς καλλιτεχνικὰς προσπαθείας, νὰ συνθέσῃ ἐκ τῶν πολλῶν μίαν τέχνην: Εἶναι ὁ Φειδίας, ἕνας γλύπτης, ἕνας ἀνδριαντοποιός, τὸν ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐπὶ αὐθεντικῶν του ἔργων. Διακοσμητὴς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν δημιουργίαι ἄθικτοι - δημιουργίαι τὰς ὁποίας τοῦ ἀποδίδομεν, ὄχι ὅμως μὲ πάντοτε πλήρη βεβαιότητα, λέγουν οἱ ἱστορικοί. Εἰς τὴν νεότητά του ὁ Φειδίας ἐδημιούργησε τὴν «Ἀμαζόνα» τῆς Ἐφέσου, τὴν «Ἀναδυομένην» τῆς Ὀλυμπίας, τὴν «Λημνίαν Ἀθηνᾶν», ἔπειτα τὴν «Πρόμαχον Ἀθηνᾶν» τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν φρουρὸν θεὰν ποὺ ἐπροστάτευε τὴν πόλιν καὶ ἦτο θεατὴ ἐκ τῆς θαλάσσης. Μετὰ τὸ 456 π. Χ. ὁ γλύπτης ἀφιερώθη εἰς τὴν τεχνικὴν χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος. Τὸ 448 π.Χ. ἐτερμάτισε τὴν δημιουργίαν τοῦ «Διὸς» εἰς τὴν Ὀλυμπίαν. Μεταξὺ τοῦ 447 καὶ τοῦ 438 ἐπραγματοποίησε τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Παρθενῶνος. Ἡ Ὀλυμπιακὴ ἀτμόσφαιρα ἐκυριάρχησε καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα.

Ὁ Φειδίας ἔδωσε τὴν ἀδιαφιλονίκητον καλλιτεχνικὴν ἡγεσίαν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ πῶς ν' ἀναπλάσῃ κανεὶς ἐξ ὁλοκλήρου σήμερον τὰ φειδιακὰ ἀριστουργήματα ἀπὸ τὰ διασωθέντα συντρίμματα καὶ τὰς συναφεῖς μαρτυρίας τῶν κειμένων;

Ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τέχνην τοῦ πάθους, τὴν τέχνην τοῦ Παρίου Σκόπα ἀποτελεῖ ὁ Ἀθηναῖος Πραξιτέλης. Αὐτὸς ἀπετύπωσεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τὸ γυναικεῖον κάλλος καὶ τὸν ἔρωτα. Ἀναπαρέστησεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου θείας γυμνότητας, τὴν γυμνότητα τῆς γυναικός, ὑπῆρξεν ἀνέφικτος εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ἠρεμίας, τῆς ἀναπαύσεως, τῆς τερψιθύμου ὀνειροπολήσεως. Ἐζήτησε ν' ἀναπαραστήσῃ τὴν ἔλλειψιν παντὸς ἄχθους ἢ ἄλγους ψυχικοῦ, πάσης προσπαθείας σωματικῆς, πάσης ψυχικῆς ἀνησυχίας.

Ἡ πτῶσις τῆς Ἀττικῆς σχολῆς ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Οἱ βασιλεῖς τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐχρησιμοποίουν ἐντοπίους καλλιτέχνας. Πολλοὶ Ἀθηναῖοι τεχνῖται ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου εἶχαν μεταναστεύσει εἰς Ρώμην, καθὼς ὁ Πασιτέλης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Στέφανος καὶ Μενέλαος οἱ ὁποῖοι, ζῶντες καὶ ἐργαζόμενοι εἰς τὸ κέντρον τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀντέγραφαν μετὰ πίστεως καὶ πάθους τὰ περίοπτα ἀριστουργήματα τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Πρέπει ἀκόμη ν' ἀναφέρωμεν τὴν νέαν Ἀττικὴν σχολήν, ἡ ὁποία συνδυάζουσα στοιχεῖα τοῦ πέμπτου αἰῶνος πρὸς καταστάσεις συγχρόνους ἢ ἁπλῶς μιμουμένη τὸ ἀρχαϊστικὸν ὕφος εἰς ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, καθίστα σκληροτέρας τὰς γραμμὰς καὶ τὰ ἐπίπεδα. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους γράφει ἕνας κριτικὸς ἡ τέχνη τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. καθίστατο τέχνη Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τέχνη ἀντιγραφῆς ἢ κακῆς μιμήσεως παλαιῶν προτύπων. Α.Κ.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Ὁ ὅρος «Βυζαντινὴ Τέχνη», μὲ τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζεται γενικῶς ἡ Τέχνη, ἡ ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὰς χώρας ὅπου ἐπεξετάθη ἡ κυριαρχία ἢ ἡ πνευματικὴ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας αὐτῆς μέχρι τῆς οὐσιαστικῆς καταλύσεώς της διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἔχει ὑποστῆ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, ὅτε ἐνετάθη ἡ μελέτη τῆς τέχνης αὐτῆς, κάποιαν γενίκευσιν. Δεδομένου ὅτι ἡ καθ' ὅλα Χριστιανικὴ Τέχνη συνεδέθη μοιραίως μὲ τὸ Βυζάντιον, ἢ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τῶν Μέσων Αἰώνων — ὅπως ὀρθότατα τὴν ἐχαρακτήρισεν ὁ ἱστορικὸς Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος — ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ὁ ὀργανωτής της, ὁ ἔνοπλος προστάτης της, τὸ κέντρον τῆς ἀκτινοβολίας τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, ἦτο ἐπίσης φυσικὸν νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὴν μελέτην τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης περιο-

δοι, αἱ ὁποῖαι χρονολογικῶς προηγοῦνται ἢ ἕπονται τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Συγκεκριμένως πρόκειται περὶ τῆς περιόδου τῆς ἀρχαίας Χριστιανικῆς ἢ Πρωτοχριστιανικῆς Τέχνης, ἡ ὁποία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τετάρτου μ.Χ αἰῶνος καὶ τῆς περιόδου τῆς λεγομένης Μεταβυζαντινῆς Τέχνης, τῆς τέχνης δηλαδὴ κυρίως τῶν Ἑλλήνων, Κρητῶν καὶ Μακεδόνων ζωγράφων, οἱ ὁποῖοι καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξηκολούθησαν νὰ συμμορφοῦνται γενικῶς πρὸς τοὺς παραδεδεγμένους κανόνας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ὅσον καὶ ἂν ὑφίσταντο μοιραίως καὶ εἰς βαθμὸν συνεχῶς αὐξανόμενον τὴν ἐπίδρασιν τῆς Δυτικῆς ἢ Ἰταλικῆς Τέχνης τῆς Ἀναγεννήσεως. Οἱ μεγάλοι ξένοι ἐρευνηταί, οἱ ὁποῖοι ἰδίως κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας πρὸ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτὸν, διεφώτισαν πραγματικὰ τὸ πεδίον αὐτό, ἔκριναν ὅτι ἦτο δυσχερὲς, ἂν ὄχι ἀδύνατον, νὰ διαχωρίσουν τὰς περιόδους αὐτὰς ἀπὸ τὴν καθ' αὐτὸ Βυζαντινὴν Τέχνην καὶ προεκάλεσαν οὕτω τὴν χρονολογικὴν καὶ ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὅρου.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ὅλη μελέτη τῆς Βυζαντινῆς τέχνης εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς μίαν φάσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς μεταβατικήν, δεδομένου ὅτι ἔρχονται εἰς φῶς διαρκῶς νεώτερα στοιχεῖα ἀπὸ μίαν ἔρευναν, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς ἤρχισε μόλις πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν καὶ ἡ ὁποία συχνὰ φαίνεται ἀνατρέπουσα θεωρίας καὶ ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι, προηγουμένως ἐθεωροῦντο ὡς γενικῶς παραδεδεγμέναι. Πολυάριθμα νεώτερα εὑρήματα, σχετιζόμενα μὲ τὴν Βυζαντινὴν ἢ τὴν Πρωτοχριστιανικὴν Τέχνην εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Νότιον Ἰταλίαν, τὴν Κρήτην ἢ αὐτὴν ταύτην τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν πλέον νὰ στηριζώμεθα ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς θεωρίας τὰς ὁποίας προέβαλλον παλαιότεροι συγγραφεῖς, ἰδίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν γέννησιν, τὰς πηγὰς καὶ τὰς πρώτας ἐμπνεύσεις τῆς τέχνης αὐτῆς, ἀλλὰ τουναντίον μᾶς παρέχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράζωμεν ἐλευθέρως καὶ χωρὶς φόβον ἀντιεπιστημονικῆς αἱρέσεως τὰς ἰδικάς μας, Ἑλληνικὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Τὰ πρῶτα δειλὰ βήματα τῆς Πρωτοχριστιανικῆς τέχνης ἐκδηλώνονται ἰδίως διὰ τῶν σκαλισμάτων καὶ ζωγραφισμάτων εἰς τὰς Χριστιανικὰς κατακόμβας τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Δημιουργηθεῖσα ἐν κρυπτῷ καὶ ὑπὸ τὸν φόβον τῶν ἀλλεπαλλήλων Χριστιανικῶν διωγμῶν καὶ ἔχουσα πρὸ αὐτῆς τὰ ἀρχαϊκά, τὰ Ἑλληνιστικὰ πρότυπα ποὺ εἶχεν υἱοθετήσει ἡ κοσμοκράτειρα Ρώμη, ἤντλησεν ἀπὸ αὐτὰ καὶ τὴν τεχνοτροπίαν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν θεμάτων. Καὶ ὁ «καλὸς ποιμήν» - τὸ συχνότερον συναντώμενον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ σύμβολον - καὶ «ὁ Ὀρφεύς, ὁ ἐξημερώνων τὰ θηρία» καὶ ἡ μορφὴ τῆς «Δεομένης» (Orante) καὶ τὰ συμβολικὰ ζῶα καὶ τὰ πλεῖστα τῶν διακοσμητικῶν σχεδίων ἀκόμη προῆλθον ἀπὸ τὸν ἀτελείωτον πλοῦτον τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.

Τίθενται τοιουτοτρόπως, εὐθὺς ἀπὸ τὰς πρώτας ἀρχὰς τὰ θεμέλια μιᾶς παραδόσεως δημιουργούσης τὴν στενὴν καλλιτεχνικὴν συγγένειαν μεταξὺ τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κλασσικῆς τέχνης, συγγένειαν, ἡ ὁποία διὰ μέσου τῶν αἰώνων θὰ διατηρηθῇ καὶ θὰ στερεωθῇ, παρὰ τὴν ἀντιπάθειαν τὴν ὁποίαν φυσικὸν ἦτο νὰ ἐμπνέῃ εἰς τοὺς λειτουργοὺς τῆς νέας, πνευματικῆς καθαρῶς θρησκείας ἡ παλαιὰ εἰδωλολατρικὴ τέχνη, συχνὰ μάλιστα καὶ ἡ τέχνη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ παρὰ τὰς τόσας ἄλλας ἐπιδράσεις τὰς ὁποίας συνεχῶς ὑφίστατο τὸ Βυζάντιον. Καὶ δὲν εἶναι καθόλου δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν τὰς καθαρῶς Ἑλληνικὰς αὐτὰς ἐμπνεύσεις καὶ κατευθύνσεις εἰς τὰς τρεῖς βασικὰς περιόδους, εἰς τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς καθαρῶς Βυζαντινῆς τέχνης, τὰς περιόδους δηλαδὴ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰς τρεῖς χαρακτηριστικὰς Ἀναγεννήσεις τῆς τέχνης κατὰ τὴν χιλιετίαν τῆς ζωῆς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Μέσων Αἰώνων, δηλαδὴ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας Ρώμης ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τὴν ἀναγέννησιν, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τὸ μέγα κίνημα τῶν εἰκονομαχιῶν καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ 14ου αἰῶνος, ἢ τῶν Παλαιολόγων.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀληθὴς ἀπαρχὴ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, μετὰ τὴν πρώτην «πένθιμον», ὅπως δικαίως ἀπεκλήθη, τέχνην τῶν Χριστιανικῶν διωγμῶν καὶ τῶν κατακομβῶν, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν περίοδον τῆς παρὰ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀναγνωρίσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μὲ τὴν κοσμοιστορικὴν αὐτὴν μεταβολήν, ὁ Χριστιανισμὸς ἐξήρχετο ἀπὸ τὴν σκιὰν τῆς κατακόμβης διὰ νὰ γίνῃ ἐπίσημος θρησκεία. Εἰς τὴν θριαμβεύουσαν αὐτὴν πίστιν ἐχρειάζοντο θυσιαστήρια νέα, ναοὶ λαμπροὶ ἱκανοὶ νὰ διατρανώσουν τὸν θρίαμβον. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν Ρώμην, ἀνεγείρονται μεγαλοπρεπεῖς βασιλικαί, τὰς ὁποίας λαμπρύνει πλούσιος ἐσωτερικὸς διάκοσμος. Ἠμπορεῖ βέβαια καὶ κατὰ τὴν ἀπαρχὴν καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου αὐτῆς ἡ ὁποία παρετάθη ἐπὶ αἰῶνας, θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, φοβούμενοι τὴν πάντοτε σοβοῦσαν ἐπίδρασιν τῶν εἰδωλολατρῶν «ἐθνικῶν», νὰ δυσφοροῦν κατὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως αὐτῆς τῆς τέχνης εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς νέας Θρησκείας. Καὶ ὁ καθηγητὴς Δημ. Μπαλάνος ἀνέφερεν ἐνώπιον τοῦ Γ' Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τῷ 1929 σειρὰν χαρακτηριστικῶν πράγματι ἀποσπασμάτων τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν μαθητῶν του. καταφερομένων μετὰ δριμύτητος ἐναντίον τῆς ἐπανόδου εἰς παλαιὰς τῶν εἰδωλολατρῶν ἀντιλήψεις περὶ τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραγνωρίζεται τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Κράτος, ποὺ ἀνεγνώριζε καὶ προέτασσε τὸν Χριστιανισμὸν, ὡς ἐπίσημον αὐτοῦ θρησκείαν, εἶχεν ἀνάγκην μεγαλοπρεπῶν θυσιαστηρίων διὰ νὰ προσελκύσῃ εἰς αὐτὰ τὸν διστάζοντα ἀκόμη πληθυσμὸν καθὼς καὶ τῆς τέχνης διὰ νὰ τοῦ διδάξῃ τὴν νέαν αὐτὴν θρησκείαν. Εὑρε δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων τῆς πρώτης περιόδου τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης σημαντικοὺς ἐκκλησιαστικοὺς παράγοντας συμφωνοῦντας μὲ τὴν ἀντίληψίν του αὐτὴν καὶ προθύμους νὰ τὸ βοηθήσουν, ἀλλὰ καὶ δυναμένους μὲ τὰ κείμενά των νὰ μᾶς πιστοποιήσουν ὅτι ὑπῆρξε πράγματι τοιαύτη ἡ ἀφετηρία τῆς ἀναπτύξεως τῆς πραγματικῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Τοιουτοτρόπως ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τονίζει εἰς τὴν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Θεόφιλον ἐπιστολήν του ὅτι «ὁ Κωνσταντῖνος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἱστορῆσαι ἐνομοθέτησε καὶ ταῦτα ἐν ζωγραφικοῖς χρώμασι διαχαράττειν: τὴν ἐν Βηθλεὲμ Γέννησιν, τὴν τῶν ποιμένων αὐτοψίαν, τὴν τῶν Μάγων δωροφορίαν (προσφορὰ δώρων) τὸν τοῦ ἀστέρος δρόμον, τὴν τοῦ δικαίου Συμεὼν εἰσδοχὴν, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου βάπτισιν τὴν τῶν παραδόξων καὶ θεϊκῶν θαυμάτων ἀνάδειξιν, τὰ ἑκούσια παθήματα, τὴν ὑπερφυᾶ καὶ ζωοφόρον Ἀνάστασιν, τὴν εἰς οὐρανὸν θεϊκὴν Ἀνάληψιν καὶ τὰ ἀκόλουθα τῶν Ἀποστόλων τερατουργήματα (θαύματα)». Πολὺ ἐνωρίτερα ἀκόμη ὁ Ἅγιος Νεῖλος, γράφων περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος, ἐτόνιζεν ὅτι αἱ ἐκκλησίαι πρέπει νὰ διακοσμοῦνται μὲ εἰκόνας τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, διὰ νὰ ἠμποροῦν καὶ οἱ ἀγράμματοι νὰ μανθάνουν τὸν βίον τοῦ Σωτῆρος καὶ τὰς πράξεις τῶν πιστῶς ὑπηρετησάντων αὐτόν. Αἱ μακραὶ δὲ θεωρίαι τῶν ἁγίων, τῶν ἀγγέλων, τῶν προσευχομένων, ποὺ ἀναπτύσσονται ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν θυσιαστηρίων, ἔπρεπε κατὰ τὸν Λεόντιον, ἐπίσκοπον Νεαπόλεως Κύπρου τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος νὰ ἀποτελοῦν ἕνα ἀνοικτὸν βιβλίον εἰς τὸ ὁποῖον ὅσοι δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀναγνώσουν τὰς γραφάς, νὰ βλέπουν μὲ τὰ μάτια τους τὰ γεγονότα τῆς Χριστιανικῆς ἱστορίας.

Καὶ τοιουτοτρόπως διὰ νὰ δημιουργήσῃ πρὸ τῶν ἐκκλησιαζομένων Χριστιανῶν τὴν ἀνοικτὴν αὐτὴν καὶ θαυμασίως εἰκονογραφημένην Βίβλον, ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἀπὸ τῶν πρώτων πραγματικῶν ἀρχῶν της, ἐγκαταλείπει πλέον τὸν φοβισμένον συμβολισμὸν τῶν πρωτοχριστιανικῶν ζωγράφων, ἀνατρέχει εἰς τὰ πραγματικὰ γεγονότα, γίνεται, καθαρῶς παραστατικὴ τέχνη. Μολονότι ὅμως ἡ τέχνη αὐτὴ - ἀντιτιθεμένη ἴσως πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῶν αὐστηροτέρων λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου - υἱοθετεῖ σχεδὸν ἀπολύτως τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ποὺ παριστᾷ τὸ θεῖον ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν, δὲν λησμονεῖ τὸν καθαρῶς πνευματικὸν χαρακτῆρα τῆς θρησκείας, ποὺ καλεῖται νὰ ὑπηρετήσῃ. Μὲ δυσκολίαν καὶ δισταγμοὺς εἰς τὴν ἀρχήν, μὲ πολὺ μεγαλυτέραν σταθερότητα ἀργότερα, προσπαθεῖ καὶ κατορθώνει νὰ συμμορφώνεται πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐξωτερικεύῃ διὰ τοὺς πιστοὺς τὰ ἀφηρημένα της δόγματα. Κατορθώνει ἀκόμη νὰ δημιουργήσῃ διὰ τὴν ἐξωτερίκευσιν αὐτὴν μίαν καλλιτεχνικὴν γλῶσσαν ὁμοιογενῆ πρὸς τὴν ἀπολυτρουμένην τῶν γηΐνων δεσμῶν χριστιανικὴν σκέψιν. Καὶ προσφέρει τοιουτοτρόπως ἡ Βυζαντινὴ τέχνη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὴν καλλιτεχνικὴν του ἔκφρασιν ἐκείνην, ἡ ὁποία τόσον τὸν ἐβοήθησεν ἐπὶ μίαν καὶ πλέον χιλιετίαν διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤδη ἀρχίζουν νὰ καθορίζωνται εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην αἱ μορφαὶ τοῦ Θεανθρώπου καὶ τῶν Ἁγίων καθὼς καὶ ἡ τυπολογία τῶν εἰκόνων. Χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῇ κανεὶς ἀπολύτως τὰ κάπως ὑπερβολικὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα ἄγεται ὁ Στρυγκόβσκυ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς εἰς Παλμύραν κατακόμβης, τῶν εἰκονογραφημένων ὑφασμάτων τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ Σάνς, καθὼς καὶ μερικῶν σαρκοφάγων, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ μορφαὶ καὶ ἡ τυπολογία αὐτὴ προῆλθον ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ μελέτη τῆς Βυζαντινῆς τέχνης δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι εὐγνώμων διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς δημιουργίας τῶν καθιερωθέντων ἔκτοτε τύπων τοῦ Παντοκράτορος ἢ Ἀρχιερέως τῶν Ἀρχιερέων, διὰ τὸν Χριστὸν καὶ τῆς Ὁδηγητρίας ἢ Βρεφοκρατούσης διὰ τὴν Παναγίαν, ἀπὸ τοῦ 4ου ἤδη αἰῶνος. Γύρω ἀπὸ τοὺς ἀρχικοὺς αὐτοὺς τύπους διαπλάσσονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ τύποι τῶν διαφόρων δεσποτικῶν καὶ ἄλλων ἑορτῶν, καὶ καθορίζεται ἅπαξ διὰ παντὸς σχεδὸν ἡ θέσις των εἰς τοὺς Χριστιανικοὺς ναούς. Καὶ ἀποτελεῖται οὕτω τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο σύνολον, τὸ ὁποῖον μᾶς καταπλήσσει εἰς τὰ λαμπρὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ θυσιαστήρια καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν τύχην ἀλλ' εἰς βαθεῖαν δογματικὴν σκέψιν καθορίζουσαν εἰς κάθε ἑορτήν, εἰς κάθε ἅγιον εἰς κάθε θέμα τὴν θέσιν του ἐντὸς τοῦ ναοῦ.

Τὸ μέγα πρόβλημα, τὸ ὁποῖον προβάλλει ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησεν ὅλους τοὺς ἐρευνητάς της καὶ περὶ τὸ ὁποῖον διεξήχθησαν ζωηραὶ συζητήσεις, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Ἑλληνιστικῆς ἐπὶ τῆς τέχνης αὐτῆς ἐπιδράσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας, τὰς Ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις. Αἱ ἐργασίαι τῶν Κοντακὼφ, Ντήλ, Λιχάτσεφ καὶ Στρυγκόβσκυ περὶ τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἀσίας, αἱ ἀναμφισβήτητοι Ἀνατολικαὶ (Περσικαί, Συριακαί, Κοπτικαί, Ἀραμαϊκαὶ κτλ.) ἐπιρροαὶ τῶν ὁποίων τὰ μνημεῖα αὐτὰ φέρουν τὰ ἴχνη ἡ τάσις ποὺ δεικνύει εἰς μερικὰς ἐποχὰς ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, νὰ θυσιάζῃ τὴν χάριν, τὸ

μέτρον, τὴν σοβαρότητα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὴν ἁπλοϊκὴν παραστατικότητα, ἐπέτρεψαν νὰ τονισθῆ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔπρεπεν ἴσως ἡ Ἀνατολικὴ ἐπὶ τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου ἐπίδρασις. Μέχρι τοιούτου μάλιστα σημείου, ὥστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ντήλ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν μεταξὺ τῶν πρώτων, ποὺ τὴν ἀνεγνώρισαν, νὰ τονίζη εἰς τὸ χρονολογικῶς τελευταῖον σύγγραμμά του, ὅτι «ὅσον ἀναμφισβήτητος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐπιρροὴ τῆς Ἰρανικῆς ἢ Σημιτικῆς Ἀνατολῆς, δὲν πρέπει καθόλου νὰ παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ μεγάλου Ἑλληνικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον διατρέχει πάντοτε τὴν Βυζαντινὴν τέχνην καὶ εἰς τὸ ὁποῖον κυρίως τὸ Βυζάντιον ὀφείλει τὴν Ἀναγέννησιν τοῦ 10ου καὶ τὴν Ἀναγέννησιν τοῦ 14ου αἰῶνος».

Ὁ Γερμανὸς κριτικὸς Ἄλλες τονίζει δικαίως, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης ἀπὸ δύο ἤδη χιλιάδων ἐτῶν ἠμπορεῖ νὰ συνταυτισθῆ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν συνεχῶν σχέσεων κάθε τέχνης μὲ τὸν κλασσικισμόν. Τὰς σχέσεις αὐτὰς ἡ Βυζαντινὴ τέχνη τὰς εἶχεν ἀναμφισβητήτως. Ὅταν κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα οἱ ζωγράφοι, οἱ ἀρχιτέκτονες, οἱ γλύπται τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς ἤρχισαν νὰ δημιουργοῦν πραγματικῶς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην ἡ σκέψις των ἦτο ἀκόμη πλήρης ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κάλλους. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ διάδοχοί του εἶχον διακοσμήσει τὰς πόλεις καὶ τὰ ἀνάκτορά των μὲ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ κλασσικὴ παράδοσις συστηματικῶς καὶ μὲ ὀλίγα μόνον διαλείμματα καλλιεργουμένη, διηύθυνε πάντοτε τὴν ἐκπαίδευσίν των καὶ καθωδήγει τὴν σκέψιν των καὶ τὸ χέρι των. Πρέπει ἀκόμη νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὅλοι οἱ σημαίνοντες παράγοντες οἱ ἀσκήσαντες κάποιαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, ἦσαν Ἕλληνες, ἔφερον τὴν ἀναμφισβήτητον κληρονομικότητα, ἔζων ὑπὸ τὸν ἴδιον οὐρανὸν καὶ μέσα εἰς τὸ ἴδιον τοπίον. Ἡ κλασσικὴ μόρφωσις, σπανίως ἐγκαταλειπομένη, ἐπεκτείνεται καὶ στερεώνεται συνεχῶς περισσότερον ἀπὸ τοῦ Λιβανίου καὶ τῶν Φωτίου μέχρι τοῦ Ψελλοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Ψελλοῦ μέχρι τῶν Βυζαντινῶν «οὐμανιστῶν» τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Τέλος, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ἀνεζητήθησαν μὲ τόσην ἐπιμονὴν ἀπὸ διαφόρους μελετητὰς αἱ ἀνατολικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἡ μεγάλη ἐκπολιτιστικὴ ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν διαδόχων του εἶχον μεταφέρει τὴν Ἑλληνιστικὴν παράδοσιν, καὶ εἶχον δημιουργήσει καθαρῶς Ἑλληνικὰς ἐπιδράσεις. Ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν τὸ Ἀσιατικὸν ἐσωτερικὸν ἐφαίνετο συχνὰ νὰ ἐπαναστατῆ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτῆς πνευματικῆς ἐπιδράσεως καὶ νὰ θέλη νὰ ἐπανέλθη εἰς τὰ ἀρχέτυπα τῆς ἰδικῆς του πνευματικῆς ζωῆς, δὲν εἶναι συχνὰ δύσκολον νὰ ἀνεύρη κανεὶς καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς Ἀνατολικὰς καὶ ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι τόσον ἐτονίσθησαν τὰ ἴχνη κλασσικῆς Ἑλληνικῆς ἀφετηρίας. Πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν μαζὶ μὲ τὸν Γ. Μιλλὲ ὅτι «ἡ προνομιοῦχος αὐτὴ σχολὴ τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἀνέκαθεν διετήρησε καὶ κατὰ καιροὺς ἀνενέωσε τὰς μορφὰς τῆς ἀρχαίας τέχνης, εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης, διότι διεβίβασεν εἰς τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως, τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀρχαϊκοῦ ρυθμοῦ καὶ κάλλους. Καὶ πρέπει νὰ τὴν τιμῶμεν, διότι ἐδημιούργησε διὰ τῆς ἀνανεώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ εἰκονογραφικὰ αὐτὰ θέματα ὅπου ἐκφράζεται τόσον λαμπρὰ τὸ αἴσθημα τοῦ μέτρου, τῆς κομψότητος καὶ τῆς εὐγενείας. Τὰ Μικρασιατικὰ μοναστήρια καὶ αἱ πόλεις ἠμπορεῖ νὰ τῆς μετέδωσαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοὺς τύπους καὶ τὰ σχέδιά των, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἀκόμη ἡ σχολὴ τοῦ Βυζαντίου κατώρθωσε νὰ τὰ ἀναμορφώση νὰ τὰ ἐξευγενίση νὰ τὰ ἐξυψώση σύμφωνα μὲ τὴν κλασσικὴν παράδοσιν».

Ὅσας φορὰς ἐδίδετο οἱαδήποτε μορφή, ὅσας φορὰς ἡ στιγμιαία ἐπικράτησις τῆς ἀναμφισβητήτως κατωτέρας, ἀνατολικῆς τεχνοτροπίας ἐδημιούργει τὸν κίνδυνον μαρασμοῦ καὶ ὀπισθοχωρήσεως τῆς τέχνης, οἱ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι ἐξεδήλωναν τὴν ζωηρὰν τάσιν των ὅπως ἐπανέλθουν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πρότυπα. Παρὰ τὰς ἐπιταγὰς τῶν εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας (325 μ.Χ.) πατέρων ὅπως οὐδεμία μεταβολὴ ἐπέρχεται εἰς τοὺς καθιερωθέντας τύπους τῆς Χριστιανικῆς εἰκονογραφίας, οἱ ζωγράφοι αὐτοὶ προσεπάθουν πάντοτε νὰ καινοτομήσουν καὶ νὰ ἀνανεώσουν τὴν τέχνην των, εἰς τὴν προσπάθειάν των δὲ αὐτὴν ἐνεπνέοντο πάντοτε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν. Ἔτσι π.χ. εἰς τὰς μικρογραφίας τοῦ 9ου αἰῶνος - ποὺ εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀντίγραφα ἀπολεσθεισῶν μεγάλων τοιχογραφιῶν - οἱ Βυζαντινοὶ ἀρέσκονται νὰ μιμοῦνται καταφανῶς τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης, νὰ εἰσάγουν εἰς τὰ θρησκευτικά των θέματα διαφόρους ἀρχαϊκὰς προσωποποιΐας καὶ νὰ διασκευάζουν τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἀρχαϊκόν. Εἰς τὸ ἀρχαῖον χειρόγραφον τῆς «Γενέσεως», ποὺ φυλάσσει ἡ Βιεννναία Βιβλιοθήκη, αἱ μικρογραφίαι δεικνύουν εἰς τὴν κατάταξιν τῶν προσώπων τὰς στάσεις των, τὴν πτύχωσιν τῶν ἐνδυμάτων, χάριν καὶ ζωηρότητα ποὺ μᾶς κάμνουν νὰ ἀναπολῶμεν τὴν ἀρχαίαν τέχνην. Τὸ χειρόγραφον τοῦ Διοσκουρίδου, ποὺ ἐγράφη τὸν 6ον αἰῶνα καὶ φυλάσσεται εἰς τὴν ἰδίαν βιβλιοθήκην περιέχει μικρογραφίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν θρησκευτικὸν κύκλον, ὅπου βλέπομεν δαίμονας, ἐρωτιδεῖς καὶ παντὸς εἴδους προσωποποιΐας ποὺ ἐνθυμίζουν πολὺ τοιχογραφίας τῆς Πομπηΐας. Εἰς τὸ «Ἑλληνικὸν Ψαλτήριον» τοῦ 9ου ἢ 10ου αἰῶνος τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης, αἱ μικρογραφίαι τοῦ φυλάσσοντος τὸ ποίμνιόν του Δαυΐδ, ἢ τοῦ προσευχομένου Ἡσαΐα, φέρουν τόσον προφανῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ὥστε μερικοὶ μελετηταὶ νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι πρόκειται περὶ μετασκευῆς ἢ ἀντιγραφῆς ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀγώνων ἐνῶ δὲν πρόκειται παρὰ μόνον περὶ μιᾶς ἀκόμη ἀποδείξεως τῆς βαθείας καὶ συνεχοῦς Ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς.

Ἂν ἡ κλασσικὴ αὐτὴ ἐπιρροὴ χαρακτηρίζη σαφέστατα τὴν πρώτην χρυσῆν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης - τὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἀφῆκεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ἀριστουργήματα τῆς Ἁγίας Σοφίας, τῶν ἄλλων ἀρχαιοτέρων Βασιλικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῶν θαυμασίων μωσαϊκῶν τῆς Ραβέννας, τῆς Σάντα Μαρία Ματζιόρε καὶ μερικῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν τῆς Ρώμης, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης κτλ. - δὲν ἔλειψε καθόλου ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας περιόδους, τὰς ὁποίας ἀναφέραμεν ἀνωτέρω. Ἐπανερχομένη μετὰ σύντομον μᾶλλον περίοδον ἀνατολικῆς ἐπιρροῆς καὶ μετὰ τὸ σημαντικὸν ἐκεῖνο ἱστορικὸν φαινόμενον τῶν εἰκονομαχιῶν, τὸ ὁποῖον ἤρχισε τὸ 726 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ ἐπεκταθῆ ἀργότερα εἰς ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν, νὰ προκαλέση μετὰ τρεῖς αἰῶνας τὸ μέγα σχίσμα καὶ νὰ ἀπειλήση τὸ σβήσιμον τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ἡ Ἑλληνικὴ ἔμπνευσις καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὰ θέματα τῆς Ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἀποτελοῦν μίαν μορφὴν ἀντιδράσεως. Ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν αὐτὴν προέρχεται ἡ δευτέρα Ἀναγέννησις ἡ ὁποία μέσα εἰς μίαν κοινωνίαν διαποτισμένην ἀπὸ τὸν κλασσικὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν μόρφωσίν του, προκαλεῖ ἐπὶ δύο αἰῶνας εἰς τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς παραδόσεως.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἡ τελευταία ἀναγέννησις τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην κίνησιν, τὴν προηγηθεῖσαν τοῦ Δυτικοῦ «οὐμανισμοῦ», καὶ ἡ ὁποία πανηγυρικῶς ἐπικρατοῦσα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπαναφέρει τὴν ὅλην πνευματικὴν ζωὴν τῆς Βασιλευούσης καὶ κινδυνευούσης πλέον τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν.

Οὕτω εἰς τὴν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης ἀνευρίσκομεν πάντοτε ὡς ἐμπνεύστριαν καὶ ὁδηγὸν κατὰ τὰς ἐποχὰς τῆς ἀκμῆς, ὡς στήριγμα καὶ παρηγορήτριαν κατὰ τὰς ἐποχὰς τῆς παρακμῆς, τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν. Βεβαίως δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν τὴν ὀρθουμένην ἀπέναντι τῆς Ἑλληνικῆς αὐτῆς ἐπιδράσεως ἐπιρροὴν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ Κοπτικοῦ, τοῦ Ἀραμαϊκοῦ, τοῦ Συριακοῦ, τοῦ Ἰρανικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ἀνατολῆς μὲ μίαν λέξιν. Θὰ ἠμπορούσαμεν ὅμως νὰ συνοψίσωμεν τὴν συγκριτικὴν ἀξίαν τῶν δύο αὐτῶν ἐπιδράσεων καὶ τὴν μεταξὺ των πάλην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέκυψεν ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη, μὲ τὰς κατωτέρω λέξεις, τὰς ὁποίας ἀφιερώνει ὁ μεγάλος ἱστορικὸς τῆς Τέχνης αὐτῆς Κάρολος Ντήλ: «Ἄλλοτε ἡ Ἀνατολικὴ ἐπιρροὴ καθιστᾶ ἀκάμπτους, διακοσμητικὰς μόνον, ἀτελεῖς τὰς κομψὰς καὶ εὐλυγίστους Ἑλληνιστικὰς μορφὰς καὶ κάμνει τὴν Τέχνην τοῦ Βυζαντίου νὰ ἐξελίσσεται πρὸς τὸν ἱστορικὸν καὶ μνημειώδη ρυθμόν. Ἄλλοτε πάλιν, κατ' ἀντίθεσιν, ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, κατορθώνει νὰ ἀνευρίσκη πάλιν τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἐπιτυγχάνη - τοὐλάχιστον εἰς μερικὰ ἀριστουργήματα - τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο μῖγμα τῆς χάριτος καὶ τῆς δυνάμεως, τοῦ μέτρου καὶ τῆς τόλμης, τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς κομψότητος ποὺ ἀποτελεῖ τὴν μεγαλυτέραν ἀξίαν τῶν Ἑλληνικῶν καλλιτεχνικῶν μνημείων».

Ἀλλὰ διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὸν γενικὸν αὐτὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἐμπνεύσεων καὶ τῶν ἐπιδράσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας προέκυψεν ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη, θὰ ἔπρεπε νὰ τονίσωμεν καὶ πάλιν τὴν βασικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν διὰ τὸν σχηματισμόν της καὶ τὴν ἀνάπτυξίν της, ἡ βαθεῖα θρησκευτικὴ σκέψις τῆς νέας Χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ψυχὴ ἦτο ἐκείνη, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπηυθύνετο ἡ θρησκεία αὐτὴ καὶ τὸ σῶμα ὑπεχώρει εἰς ἐντελῶς δευτερεύουσαν θέσιν, ἐλησμονεῖτο σχεδὸν ἐντελῶς. Αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς ἀπετέλει τὴν μεγάλην διαφορὰν μὲ τὴν παλαιὰν εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν, διαφορὰν τὴν ὁποίαν ἔπρεπε καὶ ἡ νέα τέχνη νὰ ἐκδηλώνη. Ἔτσι οἱ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι, ἀντλοῦντες ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν τέχνην πρότυπα καὶ συνθέσεις ὁλοκλήρους, μεταβάλλοντες τὸ ἀρχαῖον συμπόσιον εἰς Μυστικὸν Δεῖπνον, τὸν ἀρχαῖον ποιμένα εἰς Χριστόν, τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα τῆς Νίκης εἰς Ἀγγέλους, κατώρθωσαν ταυτοχρόνως νὰ ἐπιβάλουν τὴν σφραγῖδα τῆς νέας πνευματικῆς θρησκείας εἰς τὰ καλλιτεχνήματά των. Ἡ παράστασις τῆς ψυχικῆς ἐκφράσεως, διὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην τόσον ὀλίγη προσοχὴ ἀπεδίδετο, κατακτᾶ βαθμιαίως ὁλόκληρον τὸ καλλιτέχνημα. Ἡ ψυχικὴ κατάστασις δὲν ἐκφράζεται μόνον μὲ τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὁποῖα πλέον ὁ καλλιτέχνης συγκεντρώνει ὅλην τὴν προσοχήν του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν στάσιν τῶν σωμάτων, μὲ τὴν κατάταξίν των εἰς τὴν σύνθεσιν, μὲ τὰς πτυχὰς ἀκόμη τῶν ἐνδυμάτων, μὲ τὰ χρώματα: ὅλα τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ σκοποῦ. Ἔτσι ἀπὸ ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς τέχνας τῶν ὁποίων τὰ μνημεῖα γνωρίζομεν, ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη, ἡ ὁποία ἀνεκάλυψε τὴν ἑρμηνείαν τῶν σκέψεων καὶ τῶν αἰσθημάτων, ἀντὶ νὰ περιορίζεται, ὅπως ἄλλαι προηγούμεναι τέχναι εἰς τὴν ἁπλῆν ἀναπαράστασιν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων.

Θὰ ἔπρεπεν ἀκόμη νὰ τονισθῆ - ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀπὸ μερικοὺς μελετητὰς παρεγνωρίσθη ἢ ἠμφεσβητήθη - τὸ μέγα γόητρον. τὸ

όποῖον ἐξήσκει διὰ τὸν ὅλον σχηματισμὸν τῆς τέχνης, ποὺ ἐξετάζομεν, καὶ ἡ μεγάλη σημασία, τὴν ὁποίαν εἶχε σχετικῶς ἡ ἕδρα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. 'Η «πρωτεύουσα ὅλης τῆς 'Ελλάδος, λάμψις καὶ κόσμημα τῆς 'Ανατολῆς, ἐργαστήριον ὅλων τῶν τεχνῶν, ὁρμητήριον ὅλων τῶν ἀγαθῶν», ὅπως τὴν χαρακτηρίζει εὐθὺς μετὰ τὴν πτῶσιν της ὁ μέγας Βησσαρίων, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τὸ κέντρον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεπορεύετο κάθε ἐξουσία καὶ κάθε δύναμις καὶ εἰς τὸ ὁποῖον συνεκεντροῦτο τὸ ἐμπόριον, μὲ τὰ πλούτη του, τὰς βιοτεχνίας του, τὰς ἀνταλλαγάς του, ἦτο ἡ πόλις ὅπου ὄχι μόνον ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ καὶ οἱ μεγιστᾶνες τοῦ Κράτους καὶ οἱ πλούσιοι ἐνίσχυον τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα. Ἦτο ἀκόμη τὸ μέγα πνευματικὸν κέντρον ὁλοκλήρου τῆς 'Ανατολῆς. Ὅσον δὲ παρήρχοντο οἱ αἰῶνες, τόσον ἐπεξετείνετο καὶ ἐπολλαπλασιάζετο τὸ γόητρον τοῦ Βυζαντίου εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ὅπως τονίζει ὁ Ντήλ, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρνηθῆ κανεὶς εἰς τὴν Βασιλεύουσαν τὸν δημιουργικὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον αὐτὴ ἡ ἰδία ἡ ἱστορία τῆς καθορίζει. Αἱ πλούσιαι ἢ ἀναγεννώμεναι πόλεις τῆς 'Ιταλίας, μὴ ἔχουσαι ἀκόμη ἰδίαν τέχνην, ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ἐζήτουν ἀρχιτέκτονας καὶ ζωγράφους. Καὶ μόνον αὐτὸ θὰ ἔφθανε διὰ νὰ ἀποδείξη ὅτι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν συνεκεντροῦντο ἀπὸ τοῦ 6ου ἢ τοῦ 7ου τοὐλάχιστον αἰῶνος, ἡ μεγάλη καλλιτεχνικὴ προσπάθεια, καὶ ὅτι ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐσημειοῦντο παράλληλοι, ἢ ἔστω καὶ ἀντίθετοι προσπάθειαι εἰς ἄλλα μέρη τῆς 'Ανατολῆς, δὲν ἠδυνήθησαν αὗται σχεδὸν ποτὲ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν μεγάλην της θέσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

Δὲν εἶναι ἐπομένως περίεργον τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξε τὸ κέντρον τῆς δευτέρας ἀναγεννήσεως τῆς Βυζαντινῆς τέχνης μὲ τὴν τρομερὰν περιπέτειαν τῶν εἰκονοκλαστικῶν ἀνωμαλιῶν. Εἰς τὸ ἱστορικὸν αὐτὸ φαινόμενον τῶν Εἰκονομαχιῶν, ὁ Στρυγκόβσκυ, ὁ Μπάϋρον καὶ ἄλλοι ἁρμόδιοι ἐρευνηταὶ ἀφιέρωσαν μακρὰς καὶ ἐξαντλητικὰς ἐργασίας. Ἂς σημειώσωμεν ἁπλῶς ἐδῶ, ὅτι ἡ τερασ τία αὐτὴ πνευματικὴ κίνησις - ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς εἶχεν ἀρχίσει αἰῶνας πρὶν ὁ εἰς Συρίαν γεννηθεὶς καὶ ἐξ 'Ανατολῆς ὁρμώμενος Λέων ὁ Γ' ἐκδώση τὸ 726 τὴν πρώτην ἐπίσημον ἀπόφασιν τὴν διώκουσαν τὰς εἰκόνας - ἐνεπνέετο μὲν ἴσως ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐντολὴν («οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον» δὲν θὰ κάνης εἴδωλο διὰ νὰ τὸ λατρεύσης) ἀλλ' εἶχε καὶ βαθυτέρας ἐθνολογικὰς καὶ πνευματικὰς ἀφετηρίας καὶ ὅτι κατ' οὐσίαν ἀπετέλει ἐκστρατείαν συνειδητήν ἐναντίον τῆς παραστατικῆς τέχνης. 'Υπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Λέοντος Γ', τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε', τοῦ Λέοντος τοῦ Ε', ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἐνγώρισε μόνον τὰς ἐπαναστάσεις τῶν 'Ιταλικῶν «θεμάτων», τὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν λοιπὴν 'Ελλάδα στάσεις, τὰς ἐκστρατείας κατὰ τῶν παπῶν. 'Εγνώρισε ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀγριωτέραν δίωξιν τῆς θρησκευτικῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ ἀναφέρη ἡ ἱστορία. Ἂς ἀναφερθῆ μόνον ἕνα παράδειγμα ἀρκετὰ χαρακτηριστικόν: τὸ τοῦ μοναχοῦ ζωγράφου Λαζάρου «περιβοήτου τηνικαῦτα κατὰ τὴν ζῶσαν γράφουσαν τέχνην», ὁ ὁποῖος παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου εἰς τὸν δήμιον καὶ ἐπειδὴ ἐξηκολούθει ἀκόμη καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον νὰ ζωγραφίζη, ὑπέστη τὸ βασανιστήριον τῆς ἐπὶ τῶν παλαμῶν του ἐπιθέσεως πυρακτωμένων πετάλων.

'Υπὸ τοιαύτας συνθήκας ἦτο φυσικὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν εἰκονοκλαστικῶν διώξεων ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐξαφανισθῆ φαινομενικῶς, ἀφ' ἑτέρου ὅμως νὰ προετοιμάζη κρυφίως καὶ ἐξ ἀντιδράσεως τὴν νέαν ἱστορικήν της ἐξόρμησιν, ἡ ὁποία θὰ τὴν ἐνεφάνιζε πάλιν πλουτισμένην, ἀναγεννηθεῖσαν, εὐρυτέραν εἰς τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὰς ἐπιδιώξεις. 'Η ὑπὸ τοὺς εἰκονομάχους Αὐτοκράτορας καὶ ἰδίως ὑπὸ τὸν Θεόφιλον, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξε νὰ προσδώση εἰς τὴν αὐλήν του τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν χλιδὴν τῆς αὐλῆς τῶν χαλιφῶν τῆς Βαγδάτης, στιγμιαία ἐπικράτησις τῆς ξενικῶν ἐμπνεύσεων διακοσμητικῆς τέχνης, αἱ ἐνισχυθεῖσαι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν 'Ανατολικαὶ ἐπιρροαί, κάτι εἶχον νὰ προσφέρουν καὶ αὐταὶ ἄλλωστε εἰς τὴν ἑτοιμαζομένην Βυζαντινὴν καλλιτεχνικὴν ἀναγέννησιν.

Καὶ ἔτσι, ὅταν, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος ἡ εἰκονοκλαστικὴ περίοδος τελειώνη, ὅταν ἕνα νέον ρεῦμα ἐπανόδου εἰς τὴν κλασσικὴν 'Ελληνικὴν μόρφωσιν κατακτᾶ τὴν Αὐτοκρατορίαν, ὅταν ἀπὸ τῆς φωτεινῆς πατριαρχίας τοῦ Φωτίου καὶ μέχρι τῆς λαμπρᾶς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἡ κλασσικὴ παιδεία καὶ ἡ παράδοσις προσπαθοῦν νὰ ἐναρμονισθοῦν μὲ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἦτο ἑτοίμη νὰ ἐκπληρώση τὸν μέγαν προορισμὸν ποὺ τὴν ἀνέμενε. Πλουσιωτέρα εἰς θέματα καὶ τύπους, ἐμπνευσμένη ἀπὸ εὐρυτέραν δογματικὴν ἀντίληψιν, ὀλιγώτερον μονότονος καὶ αὐστηρά, πλέον ἐντυπωσιακὴ ἀκόμη, ἡ Τέχνη αὐτὴ ἐπρόκειτο νὰ μᾶς δώση κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας τὰ χαρακτηριστικώτερά της ἀριστουργήματα. Αἱ διώξεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη, αἱ ξενικαὶ ἐπιρροαί, τὰς ὁποίας ἐγνώρισεν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἐπιθυμία τῶν ἐργατῶν της ὅπως δώσουν εἰς τὰ ἔργα των περισσοτέραν πνευματικότητα, διὰ νὰ μὴ δύνανται πλέον νὰ κατηγορηθοῦν ὡς «ποιοῦντες εἴδωλα», ἡ προσπάθειά των ὅπως - συμφώνως πρὸς τὸ ρητὸν τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ Α' - καταστήσουν τοὺς ναοὺς «τὸν ἐπὶ γῆς οὐρανὸν, ὅπου ὁ Οὐράνιος Θεὸς ἐνδιαιτᾶται» καὶ τέλος ἡ ἀναμφισβήτητος πλέον κλασσικὴ ἔμπνευσις, ἔδωσαν εἰς τὴν νέαν αὐτὴν περίοδον τῆς Τέχνης τοὺς βασικούς της χαρακτῆρας. 'Η Τέχνη δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκην νὰ παραστήση εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας, ἡ ὁποία εἶναι εἰς ὅλους γνωστὴ καὶ δὲν ἀμφισβητεῖται. Ὅπως ὀρθῶς τονίζει ὁ σοφὸς Βυζαντινολόγος Brehier «σκοπὸς τῆς ἁγιογραφίας εἶναι ἐφεξῆς νὰ καταστήση ὁρατὰ τὰ μυστήρια τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν· αἱ εἰκονογραφίαι συμπληρώνουν τὴν λειτουργικήν, ἔχουν τὸν ἴδιον ἱερατικὸν χαρακτῆρα καὶ δημιουργοῦν μαζί της τὸ κατάλληλον πλαίσιον διὰ τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας». 'Η προσοχὴ τοῦ τεχνίτου συγκεντρώνεται κυρίως εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰ πάθη τοῦ Σωτῆρος, εἰς τὸν ὁποῖον βλέπει ὄχι πλέον τὸν ἀγαθὸν καὶ ἁπλοϊκὸν ποιμένα τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, ἀλλὰ τὸν Παντοκράτορα, τὸν Βασιλέων Βασιλέα, τῶν 'Αρχιερέων 'Αρχιερέα καὶ τὸν περιβάλλει κατὰ συνέπειαν μὲ ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ προορισμοῦ του. Παρὰ τὸν Σωτῆρα εἶναι ἡ Πανάχραντος Μήτηρ, τῆς ὁποίας ἡ Βυζαντινὴ λειτουργικὴ ἀρχίζει νὰ ψάλλη καὶ νὰ ἐξαίρη τὴν θέσιν. Μολονότι ὁ τύπος τῆς Παρθένου, ἡ ὁποία «σιτόχρους, ξανθόθριξ, ξανθόμματος, εὐόφθαλμος (μὲ ὡραίους ὀφθαλμούς) χάριτος θείας καὶ ὡραιότητος πεπληρωμένη» - ὅπως γράφει ὁ Διονύσιος τοῦ Φουρνᾶ εἰς τὴν «'Ερμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης» - εἶχε βεβαίως καθορισθῆ, πολὺ πρὸ τῶν Εἰκονομαχιῶν, τώρα μόνον λαμβάνει τὴν προέχουσαν εἰς τὴν εἰκονογραφίαν καὶ τὴν διάταξιν τῶν ναῶν θέσιν, συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν τῶν εἰκονογράφων, γίνεται ἡ «Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν».

Παραλλήλως πρὸς τὰς νέας αὐτὰς ἐπιδιώξεις, ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη προσπαθεῖ διὰ τῶν ἔργων της νὰ ἐμφανίση πολὺ περισσότερον τὸ Χριστιανικὸν μυστήριον παρὰ τὴν ἁπλῆν Χριστιανικὴν ἱστορίαν. Τὰ πάθη τοῦ Θεανθρώπου, συμβολίζοντα βαθύτατα ὁλόκληρον τὴν Χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἀποτελοῦν πλέον τὸ κύριον θέμα τῆς καλλιτεχνικῆς κινήσεως. 'Αποκρυσταλλώνεται οὕτω τὸ «Δωδεκαέορτον», ἡ ἀπεικόνις τῶν δώδεκα μεγάλων ἑορτῶν τῆς 'Εκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν κεφαλαιώδη ἐκδήλωσιν τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος. 'Η Γέννησις, ἡ Σταύρωσις καὶ ἡ 'Ανάστασις πρέπει κυρίως νὰ προσελκύουν τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν, διὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὸ Χριστιανικὸν μυστήριον. Ὅλαι ὅμως αἱ συνθέσεις χάνουν πλέον τὴν ξηρὰν καὶ ἄκαμπτον κατάταξιν, ἡ ὁποία παρέτασσεν ὅλα τὰ πρόσωπα εἰς μίαν σειρὰν καὶ ἀποκτοῦν ζωὴν καὶ κίνησιν. Ὁ καλλιτέχνης, ἂν καὶ ὑποτασσόμενος πάντοτε εἰς τὸν αὐστηρὸν ρυθμὸν τῶν παλαιῶν προτύπων, ἐξαίρει τὰ κύρια πρόσωπα ἀπὸ τὰ δευτερεύοντα σχηματίζει σαφέστερον τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, τοῦ δίδει ἔκφρασιν καὶ ἑρμηνεύει ἔτσι σαφέστερα τὸ Θεῖον Δρᾶμα. Εἰς ὅλα αὐτὰ προστίθεται καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦ ηὐξημένου ἀπὸ τὰς 'Ανατολικὰς ἐπιρροὰς χρωματικοῦ πλούτου. Καὶ εἶναι τόσος ὁ χρωματικὸς αὐτὸς πλοῦτος, ὥστε, ὅπως γράφει ὁ Στρυγκόβσκυ, «νὰ δύναται νὰ ἐνδύση ἀκόμη καὶ τὸ θρησκευτικὸν δόγμα μὲ ὅλας τὰς ἀποχρώσεις τοῦ πτιλώματος τοῦ παγωνιοῦ».

'Η λαμπρὰ αὐτὴ τέχνη, δημιουργουμένη μέσα εἰς τὸ ἀνώτερον πνευματικὸν περιβάλλον τῆς πρωτευούσης ἐξορμᾶ ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. 'Επὶ τρεῖς αἰῶνας, ἀναπτυσσομένη διαρκῶς, δημιουργεῖ τὰ ἀριστουργήματα τῶν Μωσαϊκῶν τοῦ Δαφνίου παρὰ τὰς 'Αθήνας, τὰς τοιχογραφίας καὶ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκᾶ εἰς τὴν Βοιωτίαν (ἕνα ἀπὸ τὰ πληρέστερα καὶ πλέον ἐνδιαφέροντα σύνολα ποὺ μᾶς διεσώθησαν ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην), τὴν θαυμασίαν «'Ανάληψιν» εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ λαμπρὸς ἐπίσης σύνολον τῆς Νέας Μονῆς Χίου, τὰ παλαιότερα μωσαϊκὰ τοῦ 'Αγίου Μάρκου τῆς Βενετίας. Ὅπως εἰς τὴν Βενετίαν, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις τῆς 'Ιταλίας, εἰς τὰς Σικελονορμανδικὰς ἐκκλησίας τῆς Σικελίας, εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Καλαβρίας, Βυζαντινοὶ τοιχογράφοι μεταφέρουν τὴν νέαν θριαμβεύουσαν τέχνην τῆς Βασιλίδος τῶν Πόλεων, δημιουργοῦντες ἀριστουργήματα, τὰ ὁποῖα μόνον περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς ἀρχίζουν νὰ δεικνύουν τὴν μονοτονίαν καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐμπνεύσεως, χαρακτηριστικὰ συμπτώματα τῆς ἐξαντλήσεως τῆς τέχνης. 'Ιδίως οἱ μετακληθέντες εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ ἄλλας χώρας Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι ἀπολέσαντες πλέον τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸ δημιουργικὸν πνευματικὸν περιβάλλον τῆς πρωτευούσης - ὅπου ἄλλωστε ἐπρόκειτο ἐπίσης ἡ ἐπικίνδυνος ἐθνικὴ κατάστασις καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι νὰ ἐπιφέρουν σημαντικὴν μείωσιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως- - μᾶς δίδουν ἔργα στατικῆς τέχνης, ἡ ὁποία δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ δημιουργήση τίποτε νέον καὶ ἀξιόλογον.

Καὶ διαφέρουν μόνον εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν παραγωγὴν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Sant Angelo in Formis παρὰ τὴν Καπούην τῆς 'Ιταλίας. Διὰ τὰς τοιχογραφίας αὐτάς, τὰς ὁποίας διακρίνει ἔμπνευσις, ζωή, κομψότης καὶ εὐγένεια γραμμῶν, ἔγινεν ἤδη γενικῶς παραδεκτόν, παρὰ τὰς προσπαθείας μερικῶν τεχνοκριτικῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν Γοτθικὴν Τέχνην, ὅτι εἰς Βυζαντινούς, ἢ τοὐλάχιστον Βυζαντινίζοντας ζωγράφους ὀφείλονται. Καὶ μένουσαι τοιουτοτρόπως μεταξὺ δύο περιόδων τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, μὴ δυνάμεναι ἀσφαλῶς νὰ καταταχθοῦν οὔτε εἰς τὴν μίαν οὔτε εἰς τὴν ἄλλην, αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ ἀποτελοῦν μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἀπόλυτος χωρισμὸς μεταξὺ τῶν διαφόρων περιόδων τῆς Τέχνης, καὶ εἶναι ἐπικίνδυνοι αἱ θεωρίαι αἱ στηριζόμεναι ἐπὶ τοιούτου χωρισμοῦ.

'Ισχύει τοῦτο ἰδίως διὰ τὴν μελέτην τῆς τρίτης μεγάλης περιόδου τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, τῆς χαρακτηριζομένης γενικῶς

σήμερον ὡς τῆς 'Αναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων. Οἱ μεγαλύτεροι τῶν ἐρευνητῶν τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ὁ Αἰναλώφ, Κοντακώφ, Στρυγκόφσκυ, Μιλλέ, Μπρεχιέ, Ντὴλ διεξήγαγον τόσας σοφὰς καὶ ἐπιμόνους συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὸ περίεργον αὐτὸ φαινόμενον τῆς ὑστάτης Βυζαντινῆς 'Αναγεννήσεως, ἐζήτησαν μὲ τόσα ἐπιχειρήματα καὶ τόσον πεῖσμα πολλάκις νὰ δικαιολογήσουν τὰς θεωρίας των περὶ τῶν 'Ιταλικῶν ἢ τῶν Συριακῶν ἐπιδράσεων, ποὺ τὴν προεκάλεσαν, ὥστε νὰ ἐπέρχεται μοιραίως κάποια σύγχυσις. Μερικὰ γεγονότα ὅμως, τὰ ὁποῖα εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένα καὶ μία γενικὴ ἐπισκόπησις δίδουν τὴν καλυτέραν δυνατὴν εἰκόνα τῆς βαρυσημάντου αὐτῆς καλλιτεχνικῆς περιόδου.

Οἱ Φράγκοι κατακτηταὶ εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν Βασιλεύουσαν καὶ συνεχίζουν τὸ ἔργον τῆς δηώσεως, ἢ οἱ Βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες, μόλις ἀποκατασταθέντες εἰς τὴν πρωτεύουσάν των, προσπαθοῦν νὰ ὑπερνικήσουν τὰς τρομερὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσχερείας, ὅταν εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Σερβίαν, τὴν Βουλγαρίαν ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνωνται, πρὶν τελειώση κἂν ἡ δευτέρα περίοδος τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, οἱ πρῶτοι πρόδρομοι τῆς νέας 'Αναγεννήσεως. Εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Νέρες, τοῦ Σοποκάνι τῆς Μπογιάνας, ἐκδηλώνεται μία ἀπροσδόκητος ἀναζήτησις τοῦ δραματικοῦ στοιχείου καὶ τῆς συγκινήσεως, μία ἀξιόλογος ἐπιδίωξις τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ καθαρῶς ἀνθρωπίνου στοιχείου. Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ εὑρίσκομεν μετὰ τὴν πάροδον δεκαετιῶν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς 'Ανατολῆς διὰ νὰ τὰ ἀντικρύσωμεν τέλος ἀποκρυσταλλωμένα καὶ τελειοποιημένα εἰς τὰ ἀξιοθαύμαστα μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριὲ Τζαμί) τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 'Η ὀλίγον πρὸ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου γενομένη μελέτη ὅλων αὐτῶν τῶν μνημείων ἐπέτρεψε νὰ ἀποκαλυφθοῦν ὅλα τὰ ἀδιαψεύστως κοινὰ χαρακτηριστικὰ των, νὰ σχηματισθῇ ἡ σαφὴς συνείδησις ἑνὸς ἑνιαίου καὶ ἀξιολόγου καλλιτεχνικοῦ φαινομένου, τοῦ τῆς Τρίτης Βυζαντινῆς 'Αναγεννήσεως καὶ Τέχνης.

Αἱ ἐκδηλώσεις αὐταὶ συμπίπτουν πλήρως μὲ τὴν καταπληκτικὴν ἀληθῶς, πνευματικὴν 'Αναγέννησιν, ἡ ὁποία ὑπὸ συνθήκας τραγικὰς ἀπὸ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως διὰ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 13ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κέντρον ἀνωτέρας πνευματικῆς μορφώσεως, τὰ σχολεῖα του ἤνθουν, οἱ σοφοί του ἦσαν ἀληθῶς ἐξαιρετικοί, οἱ φιλομαθεῖς προσέτρεχον εἰς αὐτὸ ἀπὸ ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι τῆς 'Αναγεννήσεως εἰς τὴν 'Ιταλίαν προηγήθη ἀμέσως μία ἐπίσης σημαντικὴ κλασσικὴ 'Αναγέννησις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι, ὅπως λέγει ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Λαβίς, «ἡ Βυζαντινὴ 'Ελλὰς τὴν παραμονὴν τῆς καταρρεύσεως ἐπεστράτευσεν ὅλας τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, διὰ νὰ ρίψῃ μίαν τελευταίαν ἰσχυρὰν ἀναλαμπὴν τοῦ αἰωνίου της φωτὸς πρὸς τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Καὶ ὁ Κάρολος Ντὴλ προσθέτει: «τὸ καταδικασμένον εἰς τὸν μοιραῖον μαρασμὸν Βυζάντιον τῶν Παλαιολόγων ἀνακτᾶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, συνείδησιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ του, τοῦ ρόλου του, τοῦ μεγαλείου του καὶ πραγματοποιεῖ εἰς μίαν ὑστάτην προσπάθειαν, ἔργον ἀληθῶς δημιουργικόν, τοῦ ὁποίου τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν τώρα μόλις ἀρχίζομεν νὰ ἀντιλαμβανώμεθα».

Εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν πεδίον τὸ δημιουργικὸν αὐτὸ ἔργον, ἐπρόκειτο νὰ μᾶς ἀφήση ἀληθινὰ ἀριστουργήματα νὰ ἀκτινοβολήση πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις νὰ διεκδικήση τὴν ἐπίδρασίν του εἰς τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Γεννᾶται, σχεδὸν κυριολεκτικῶς, μία νέα τέχνη, πλήρης ζωῆς καὶ δροσερότητος, ἡ ὁποία μὲ τὴν πιστὴν καὶ ρεαλιστικὴν παρατήρησιν ἐναρμονίζει τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς τρυφερᾶς συγκινήσεως, τὴν προτίμησιν πρὸς τὰ δραματικὰ ἐπεισόδια, σπανίαν ἀντίληψιν τῆς διακοσμητικῆς ἀξίας, γνῶσιν τῶν χρωμάτων ἀσύγκριτον, τεχνικὴν δεξιότητα ἀξιόλογον. 'Η ταυτόχρονος πνευματικὴ κίνησις, ἡ ὁποία κάμνει ὅσον ποτὲ ἴσως ἄλλοτε νὰ θριαμβεύσῃ ἡ 'Ελληνικὴ κλασσικὴ παιδεία, ἐπαναφέρει τὰ πνεύματα πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς ζωγράφους τὰ θέματα καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς 'Ελληνιστικῆς Τέχνης. Αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως ἡ νέα Τέχνη γνωρίζει νὰ συνδυάζη ἁρμονικῶς ὅλας τὰς πνευματικὰς ἐπιδιώξεις, ποὺ ἐχαρακτήρισαν κατὰ περιόδους τὴν Βυζαντινὴν τέχνην εἰς τὴν χιλιετῆ πλέον σταδιοδρομίαν της, νὰ ἐκμεταλλευθῇ ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ τῆς προσέφεραν αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις.

'Η ἀπόλυτος συνέχεια τῆς νέας αὐτῆς Βυζαντινῆς τέχνης, μὲ ὅ,τι αἱ προηγούμεναι περίοδοι ἐδημιούργησαν καλὸν παρ' ὅλα τὰ νέα της χαρακτηριστικὰ καὶ παρ' ὅλον τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται, εἶναι - ὅπως τονίζει ὁ Μιλλέ - τόσον προφανὴς καὶ ἀναμφισβήτητος, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ ἀνατρέξη κανεὶς εἰς ἀπιθάνους θεωρίας περὶ 'Ιταλικῆς, Συριακῆς ἢ ἄλλης ἀρχικῆς προελεύσεως, διὰ νὰ τὴν μελετήση καὶ νὰ τὴν ἐκτιμήση. Σύγχρονος πρὸς τὴν ἐποχὴν τῶν Ντούτσιο, Τζιόττο, Καβαλλίνι, ἡ καλλιτεχνικὴ 'Αναγέννησις τοῦ Βυζαντίου, εὑρισκομένου εἰς στενὴν ἐμπορικὴν καὶ πνευματικὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν 'Ιταλίαν, δὲν ὀφείλει σχεδὸν τίποτε εἰς τοὺς 'Ιταλοὺς αὐτοὺς πρωτοπόρους. Τὸ ἀντίθετον μᾶλλον εἶναι ἀληθές. "Οταν ἀνεκαλύπτοντο καὶ ἐπρωτομελετῶντο τὰ μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας, πολλοὶ ἐπίστευσαν ὅτι ὠφείλοντο εἰς τεχνίτας τῆς Δύσεως, διότι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἀποδώσουν εἰς τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην τὴν κομψότητα τῆς συνθέσεως, τὴν λάμψιν τῶν χρωματισμῶν, τὴν λεπτὴν καὶ αἰσθηματικὴν χάριν τῶν προσώπων καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Τζιόττο εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δράσεώς του. 'Αλλ' ἡ προσεκτικωτέρα μελέτη ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Μυστρᾶ, δὲν ἔχουν ἀνάγκην προτύπων ἢ καλλιτεχνῶν τῆς Δύσεως διὰ νὰ ἐξηγηθοῦν. 'Η μεγάλη καλλιτεχνικὴ κίνησις τοῦ 14ου αἰῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται δὲν εἶναι φαινόμενον αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον. Εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς Τέχνης μέσα εἰς ἕνα περιβάλλον πάντοτε ζωντανὸν καὶ δημιουργικόν. Καὶ ἐὰν αἱ ξενικαὶ ἐπιδράσεις ἐβοήθησαν κατά τι εἰς τὴν λαμπρὰν ἄνθησιν, ἡ τέχνη αὐτὴ ἤντλησεν ἀπὸ τὰς βαθείας ρίζας ποὺ τὴν συνέδεαν μὲ τὸ παρελθόν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν πρωτοτυπίαν της.

Πρὶν γνωρίσωμεν τὰς δύο μεγάλας σχολάς, αἱ ὁποῖαι προῆλθον ἀπὸ τὴν νέαν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν κίνησιν, ἂς σταματήσωμεν ὀλίγον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας ὅπου ἡ νέα Τέχνη, εὑρίσκει, πρὶν ἀκόμη χωρισθεῖ εἰς δύο σχολάς, τὴν πρώτην ἀρτίαν καὶ ἀξιοθαύμαστον ἐκδήλωσίν της. Διὰ τὸ ἀρχαιότατον αὐτὸ μοναστήριον τὸ ἀναγερθὲν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα καὶ ἀφιερωθὲν ἀρχικῶς εἰς τὴν Θεομήτορα («ἡ Χώρα τοῦ 'Αχωρήτου») καὶ ἀργότερα εἰς τὸν Σωτῆρα («Χώρα τῶν Ζώντων») συγκέντρωσαν πολλοὶ ἐρευνηταὶ καὶ ἰδίως ὁ "Ελλην Μανουὴλ Γεδεὼν καὶ ὁ "Αγγλος 'Αλεξάντερ βὰν Μίλλινγκεν ὅλας τὰς δυνατὰς ἱστορικὰς πληροφορίας. 'Ενδιαφέρει ὅμως νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ, ὅτι τὸ κεντρικὸν μέρος τοῦ νεωτέρου κτίσματος, ὁ τροῦλλος, αἱ μαρμάρινοι διακοσμήσεις καὶ τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῶν στύλων τῆς ἀνατολικῆς ἁψῖδος ὀφείλονται εἰς τὴν φροντίδα τῆς πενθερᾶς τοῦ Αὐτοκράτορος 'Αλεξίου τοῦ Ι', Μαρίας Δούκαινας, ἀλλ' ὅτι πλήρης ἀνακαίνισις καὶ ἡ πλουσιωτάτη μωσαϊκὴ διακόσμησις ἐγένοντο δύο αἰῶνας ἀργότερα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ 'Ανδρονίκου τοῦ Β' καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἔμπνευσιν τὴν διεύθυνσιν καὶ τὴν δαπάνην τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου του, Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου. 'Ο ἐγκυκλοπαιδικώτατος αὐτὸς σοφός, φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς πρώτους σημαντικοὺς παράγοντες τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος. Καὶ ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀνακαινίσεως καὶ τῆς διακοσμήσεως τῆς Μονῆς ἀποδεικνύει σαφῶς τὰς ἐμπνεύσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγένετο αὐτή.

Πολυάριθμοι, ἀλλ' ἀποτελοῦσαι ἁρμονικὸν καὶ ἄρτιον καλλιτεχνικὸν σύνολον, αἱ μωσαϊκαὶ αὐταὶ εἰκόνες ποὺ διακοσμοῦν τὸν ἐξωτερικὸν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆς Χώρας, ἐμφανίζουν μὲ τὴν χρωματικήν των εὐγένειαν, μὲ τὴν βαθεῖαν καὶ συχνὰ συκγινητικὴν των αἰσθηματικότητα, μὲ τὴν προφανῆ εἰς πλείστας λεπτομερείας πρωτοτυπίαν των μίαν ἀναγέννησιν, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Pulgher καὶ ἄλλους, ἠμπορεῖ ἄριστα νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν ταυτόχρονον σχεδὸν προσπάθειαν τοῦ Τζιόττο, ποὺ ἀπαρνεῖται τὴν παράδοσιν καὶ ἀρχίζει νὰ μελετᾷ τὴν φύσιν εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Παδούης. Καὶ ἀποδεικνύει τὸ μεγάλο αὐτὸ καὶ ἁρμονικὸν σύνολον, ὅτι ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μία ἀνθοῦσα Σχολή, τὴν ὁποίαν ὁ μελετήσας αὐτὴν Βυζαντινολόγος 'Αϊναλὼφ ὀνομάζει «Σχολὴν τοῦ Παλατίου». 'Εὰν λάβη δὲ κανεὶς ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ γόητρον, τὸ ὁποῖον ἐξήσκει ἡ Αὐτοκρατορικὴ πόλις εἰς τὴν 'Ανατολήν, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Σχολὴ αὐτὴ ἠκτινοβόλησε πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις καὶ ἐδημιούργησεν ἀξιόλογα ἔργα εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Σερβίαν, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ρωσίαν εἰς ὅλας τὰς ἄλλας 'Ελληνικὰς περιοχὰς καὶ εἰς τὴν 'Ιταλίαν, ὅπου ἔχομεν εἰδικῶς εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Βαπτιστηρίου τοῦ 'Αγίου Μάρκου εἰς Βενετίαν, ἔργα καταπληκτικῶς ἐνθυμίζοντα τὰς τοιχογραφίας τῆς Χώρας.

'Απὸ ἐκεῖ καὶ πέραν πλέον ἔχομεν βάσιμα καὶ εὐκόλως δυνάμενα νὰ ἐξακριβωθοῦν στοιχεῖα διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς νέας τέχνης πρὸς δύο εἰδικῶς καλλιτεχνικὰ καὶ πνευματικὰ κέντρα τῆς λοιπῆς 'Ελλάδος. Τὰ μοναστήρια τοῦ "Αθω, ὅπου ὑπῆρχε τότε ἕνα ζωντανὸν περιβάλλον ἀνθρώπων ἀσχολουμένων μὲ τὴν μελέτην καὶ τὴν τέχνην, διετήρουν πάντοτε στενὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν πρωτεύουσαν. 'Ολίγον ἀκριβῶς καιρὸν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Χώρας, οἱ μοναχοὶ τοῦ 'Αγίου "Ορους παρηκολούθουν μὲ δυσφορίαν καὶ ἀνησυχίαν τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἔθετεν ἀντιμετώπους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν 'Ιωάννην τὸν Καντακουζηνὸν καὶ τὴν Βασίλισσαν "Αννα, μητέρα τοῦ ἀνηλίκου ἀκόμη 'Ιωάννου Παλαιολόγου. Καὶ ἔστειλαν τῷ 1342 πολυάριθμον πρεσβείαν ὑπὸ τὸν ἡγούμενον τῆς Λαύρας Μακάριον, διὰ νὰ προσπαθήση νὰ συμβιβάση τοὺς διαμαχομένους. 'Η πρεσβεία αὐτή, μεταξὺ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἦσαν καὶ καλόγηροι, ἀσχολούμενοι μὲ τὴν τέχνην, ἔμεινε πολὺν καιρὸν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν χωρὶς νὰ ἐπιτύχη τίποτε. Τούναντίον, μάλιστα δυσηρέστησε τοὺς κρατοῦντας καὶ ὁ ἐκ τῶν πρέσβεων, μοναχὸς τοῦ Βατοπεδίου Σάββας, ἐνεκλείσθη εἰς τὴν Μονὴν τῆς χώρας. 'Εκεῖ καὶ αὐτὸς καὶ οἱ σύντροφοί του,ποὺ ἀσφαλῶς τὸν ἐπεσκέπτοντο τακτικά, εἶχον ὅλον τὸν καιρὸν νὰ ἀποθαυμάσουν καὶ νὰ μελετήσουν τὰ θαυμάσια μωσαϊκά, διὰ νὰ δυνηθοῦν ἀργότερα, ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν "Αθω, νὰ περιγράψουν τὴν νέαν τέχνην εἰς τοὺς ἐκεῖ τεχνίτας καλογήρους, νὰ τοὺς δώσουν νέας κατευθύνσεις καὶ νὰ προκαλέσουν ἔτσι τὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀκριβῶς ἀρχομένην

Βυζαντινά ψηφιδωτά. Ἀριστερά: «Ὁ Ἅγιος Δημήτριος προστατεύων τοὺς παῖδας», ψηφιδωτὸν τοῦ 7ου αἰῶνος. Δεξιά: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος, μεταξὺ τῶν δωρητῶν τοῦ ναοῦ, ἔργον ἐπίσης τοῦ 7ου αἰῶνος. Τὰ δύο εἰκονιζόμενα ψηφιδωτὰ εἶναι ἐκ τοῦ πρώτου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

καλλιτεχνικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο πολὺ ἀργότερα νὰ μᾶς δώση τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Πανσελήνου, τοῦ Θεοφάνους καὶ τῶν μαθητῶν των.

Τὸ δεύτερον ἐκ τῶν καλλιτεχνικῶν αὐτῶν κέντρων, ὁ Μυστρᾶς, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀφετηρίαν τῆς καλλιτεχνικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἔφερεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς Κρητικῆς σχολῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, τῆς σχολῆς δηλαδὴ ἐκείνης, ἡ ὁποία ἔκτοτε καὶ ἐπὶ αἰῶνας ἐπέβαλλε τοὺς κανόνας της εἰς τὴν λεγομένην «Μεταβυζαντινὴν τέχνην» ἡ ὁποία ἠκτινοβόλησε πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις καὶ ἡ ὁποία ἐπρόκειτο, δύο αἰῶνας ἀργότερα, νὰ φθάση εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της μὲ τὸ φωτεινὸν ἐκεῖνο μετέωρον τοῦ Δομηνίκου Θεοτοκοπούλου, τὸ ὁποῖον μόνον ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰς μακρινὰς αὐτὰς ἀρχὰς ἠμπορεῖ κάπως νὰ ἐξηγήση. Εἰς τὴν ὑπερήφανον Βυζαντινὴν πόλιν τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ταϋγέτου, τὸν Μυστρᾶν, εἶχεν - ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη τῆς ἀνακτήσεώς της ἀπὸ τοὺς Βιλλαρδουΐνους καὶ πρὶν ἐγκαθιδρύση ἐκεῖ τὸ δεσποτᾶτον του ὁ Μανουὴλ ὁ Καντακουζηνὸς - ἀρχίσει νὰ δημιουργῆται μία ζωηρὰ πνευματικὴ κίνησις, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς δὲν ἦσαν ξένοι οἱ Κρῆτες. Ἀπὸ τοῦ 1310 ἤδη ἡ μητρόπολις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀνακαινίζεται εἰς τὸν Μυστρᾶν, ἀπὸ τὸν «ταπεινὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ Νικηφόρον, Κρῆτα». Καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ δεσπότου Μανουὴλ τοῦ Καντακουζηνοῦ, μετὰ τὴν μεγάλην Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363-1365, πολυάριθμοι Κρῆτες καταφεύγουν εἰς τὸν Μυστρᾶν, ὅπου ἀσκοῦν σημαντικὴν ἐπίδρασιν.

Μὲ τοὺς Κρῆτας ἀκριβῶς αὐτοὺς συνδέεται ἀπὸ τοὺς ἐγκριτωτέρους μελετητὰς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀριστουργήματα τέχνης αὐτῆς: ἡ τοιχογράφησις τῆς ἐκκλησίας τῆς Περιβλέπτου. Ἐτονίσθη δικαίως ὅτι ὁ ἄγνωστος καλλιτέχνης εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ τοιχογράφησις αὐτὴ καὶ ἰδίως τὸ ἀριστούργημα τῆς «Θείας Λειτουργίας», δὲν εἶναι μόνον ὁ λαμπρότερος ἐκπρόσωπος τῆς νέας τεχνοτροπίας τῆς ὁποίας τὴν γέννησιν εἴδομεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλ' ὅτι συχνὰ ἔφθασεν, ἂν δὲν ὑπερέβαλεν εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐγένειαν τῆς ἐκφράσεως τοῦ Τζιόττο. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ζωγραφίζει ὁ τεχνίτης αὐτός, ὁ' χρωματικός του πλοῦτος, ἡ τεχνικὴ τῆς διαγραφῆς τῶν προσώπων, αἱ ἁρμονικαὶ κινήσεις τῶν σωμάτων, δὲν ὁμοιάζουν μὲ τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα μᾶς δεικνύουν οἱ σχεδὸν σύγχρονοι, ἢ καὶ ὀλίγον μεταγενέστεροι τοιχογράφοι εἰς τὰς ἄλλας ἐκκλησίας τοῦ Μυστρᾶ ἢ μὲ τὰς πρώτας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοιχογραφίας εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας περιοχὰς τῶν Βαλκανίων.

Καὶ ἔχομεν ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς πρὸ ὀφθαλμῶν εἰς ἕνα καὶ μόνον κέντρον, εἰς τὸν Μυστρᾶν, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν δύο μεγάλων σχολῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ αἰῶνας θὰ διαμφισβητοῦν μεταξύ των τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὴν Ἀνατολήν, τῆς Μακεδονικῆς δηλαδὴ καὶ τῆς Κρητικῆς σχολῆς. Μολονότι εἶναι κάπως δύσκολος ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν δύο σχολῶν, ὁ Μιλλέ, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται κατὰ πολὺ ἡ μελέτη των, εἶναι κατηγορηματικὸς εἰς τὸν διαχωρισμὸν των, φθάνων μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ βεβαιώνη ὅτι κανὲν σχεδὸν ἀπὸ τὰ θέματά των, οἱ τεχνίται τῶν δύο σχολῶν δὲν ἐχειρίσθησαν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Παρακολουθήσας προσεκτικὰ τὰς δύο αὐτὰς σχολὰς εἰς τὴν δρᾶσιν των, ὁ διαπρεπὴς Γάλλος βυζαντινολόγος ἀποδίδει εἰς τὴν Μακεδονικὴν σχολήν, σχεδὸν πάντοτε ἀντιπροσωπευομένην καὶ αὐτὴν ἀπὸ Ἕλληνας, τὰς τοιχογραφίας καὶ τὰς φορητὰς εἰκόνας τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου, τοῦ ἀρχαίου καθολικοῦ τοῦ Ἁγίου Παύλου, τῆς Μονῆς Κασταμονίτου, τοῦ Πρωτάτου, τῆς Μολυβδοκκλησιᾶς εἰς τὸν Ἄθω καὶ ἔπειτα πλήθους ἄλλων ἐκκλησιῶν εἰς τὴν Βέροιαν, τὴν Καστοριάν, καὶ διάφορα μέρη τῆς Σερβίας, τῆς Βουλγαρίας, καὶ τῆς Ρουμανίας. Ἀντιθέτως ἡ Κρητικὴ σχολή, τῆς ὁποίας τὰς πρώτας μεγάλας ἐκδηλώσεις βλέπομεν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν καὶ εἰς τὸν Μυστρᾶν ἀκτινοβολεῖ κυρίως πρὸς τὴν Δύσιν, ἂν καὶ ἔχομεν χαρακτηριστικά της ἔργα καὶ εἰς τὸν Ἄθω (εἰς τὰς μονὰς τῆς Μεγίστης Λαύρας, τοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ Δοχειαρίου), εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ρωσίαν, ὅπου κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα πολυάριθμοι Ἕλληνες καλλιτέχναι, μὲ τὸν περίφημον Θεοφάνη ἐπὶ κεφαλῆς μετακαλοῦνται διὰ τοὺς ναοὺς τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Νοβγκορόντ καὶ δημιουργοῦν ὄχι μόνον ἀληθινὰ ἀριστουργήματα, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον καλλιτεχνικὴν σχολήν.

Τῶν δύο αὐτῶν Βυζαντινῶν σχολῶν, τῶν ὁποίων ὡς οἱ κυριώτεροι (ἂν καὶ ἀρκετὰ μεταγενέστεροι) ἐκπρόσωποι, θεωροῦνται ὁ Πανσέληνος διὰ τὴν Μακεδονικὴν καὶ ὁ Θεοφάνης διὰ τὴν Κρητικήν, τὰ χαρακτηριστικὰ ἠμποροῦν νὰ συνοψισθοῦν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν ἁρμοδιωτέρων τεχνοκριτικῶν ὡς ἑξῆς: Ἡ Μακεδονικὴ σχολή, περισσότερον ἀνοικτὴ τόσον εἰς τὰς Ἀνατολικάς, ὅσον καὶ εἰς τὰς Ἰταλικὰς ἐπιδράσεις ἔχει ἐντονώτερον τὸ διακοσμητικὸν αἴσθημα, ἀναπτύσσει εὐρύτερον καὶ μὲ περισσότερον ἁδρὰς γραμμὰς τὰ θέματά της, παραλαμβάνει ἀπὸ Ἀνατολικὰ πρότυπα τὸν ρεαλιστικὸν καὶ δραματικὸν χαρακτῆρα ὡρισμένων σκηνῶν καὶ ἀπὸ Ἰταλικὰ πρότυπα τὴν τρυφερότητα ὡρισμένων χειρονομιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ χάνη ποτὲ τὸν σαφῶς Βυζαντινόν της χαρακτῆρα. Ἡ Κρητικὴ σχολὴ ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὁποία παραμένει περισσότερον πιστὴ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδεαλισμοῦ, χαρακτηρίζεται ἀπὸ βαθυτέραν πνευματικότητα, εἶναι λεπτοτέρα καὶ εἰς τὰς γραμμάς της καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐκφράσεων, τῶν θεμάτων, ἐπιδιώκει περισσότερον τὴν κομψότητα καὶ τὴν χάριν.

Ἡ Κρητικὴ σχολὴ ἐπέδειξε περισσοτέραν μακροζωΐαν ἀπὸ τὴν Μακεδονικήν, τὴν ὁποίαν ἤρχισε νὰ ὑποκαθιστᾶ ἀπὸ τοῦ 15ου καὶ τοῦ 16ου αἰῶνος, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ρωσίαν, θριαμβεύουσα, ἰδίως κατὰ τὸν τελευταῖον αὐτὸν αἰῶνα εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω. Σημειωτέον ὅτι ἡ χρονολογικὴ ἀπαρχή, ἡ προέλευσις καὶ τὰ ἀρχικὰ κέντρα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κρητικῆς σχολῆς ἀπετέλεσαν ἐπὶ δεκαετίας, ἀντικείμενα μακρῶν καὶ ἐπιμόνων συζητήσεων μεταξὺ τῶν Βυζαντινολόγων. Μερικαὶ ὅμως ἀπὸ τὰς θεωρίας ποὺ ἐξετέθησαν σχετικῶς καὶ ἰδίως ἐκεῖναι ποὺ ἠρνοῦντο τὸν σαφῶς Βυζαντινὸν χαρακτῆρα τῆς σχολῆς, ἀνετράπησαν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὰ νεώτερα εὑρήματα καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν παρατηρήσεις. Οὕτω δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ στηριχθῆ ἡ θεωρία τοῦ Κοντακώφ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου» ἀναζητεῖ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Βενετίαν τὴν γέννησιν τῆς Κρητικῆς σχολῆς καὶ τὴν ὀνομάζει μάλιστα Ἰταλοκρητικήν, ἰσχυριζόμενος ὅτι μόνον κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, μὲ τὰς κατακτήσεις τῆς Βενετίας εἰς τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κέρκυραν, τὴν Κύπρον, ὁ Βυζαντινὸς καὶ ὁ Ἰταλικὸς πολιτισμὸς συναντῶνται, ἐπικοινωνοῦν καὶ ἀνταλλάσσουν τὰς ἐπιδράσεις των διὰ νὰ δημιουργηθῆ πλέον βαθμιαίως, μόνον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἡ Ἀνατολικὴ ἄνθησις τῆς Κρητικῆς σχολῆς. Χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ὁ Μιλλέ, ὁ ὁποῖος εἰς ὡρισμένα σημεῖα τῶν βιβλίων του φαίνεται νὰ συμφωνῆ μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Κοντακώφ, ἀνομολογεῖ εἰς ἄλλα σημεῖα ὅτι ἡ διακόσμησις τῆς Περιβλέπτου, τῆς ὁποίας ἡ χρονολογία εἶναι ἀκριβῶς γνωστή, ὀφείλεται εἰς Κρῆτας εἰκονογράφους. Στηριζόμενος μάλιστα εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Κοντακώφ περὶ τῆς εὐκολοδιακρίτου διαφορᾶς μεταξὺ τῆς εὐρείας καὶ ἁδρᾶς τεχνοτροπίας τῶν Μακεδόνων τοιχογράφων καὶ τῆς λεπτεπιλέπτου προσοχῆς τῶν Κρητῶν εἰκονογράφων, ὁ Μιλλὲ ἀνευρίσκει εἰς τὰς τοιχογραφίας, τῆς Περιβλέπτου, ἀκριβῶς τὴν τελευταίαν αὐτὴν τεχνοτροπίαν, ἀλλὰ καὶ τὰς εἰκονογραφικὰς παραδόσεις ποὺ ἠκολούθουν ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα ἀργότερα οἱ Κρῆτες εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω. Οὕτω ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα πρὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Κοντακὼφ καὶ Λιχάτσεφ ἀναζητοῦν εἰς τὴν Βενετίαν τὴν γένεσιν τῆς Κρητικῆς σχολῆς, ἀνευρίσκομεν κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Μιλλέ, τὸ «λαμπρότερον καὶ γνησιώτερον ἀριστούργημά της» εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Μυστρᾶν.

Σχέσεις μεταξὺ τῆς Βυζαντινῆς, τῆς Κρητικῆς καὶ τῆς Ἰταλικῆς Τέχνης ὑπῆρξαν ἀναμφισβητήτως καὶ κανεὶς δὲν δύναται νὰ τὰς ἀρνηθῆ, ὅταν λάβη ὑπ' ὄψιν τὴν συνεχῆ ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ ἰδίως τῆς Βενετίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε τολμηρὰ οὔτε ἀστήρικτος πλέον ἡ πεποίθησις τοῦ Ντήλ, τοῦ Μουρατὼφ καὶ ἄλλων, ὅτι ἀσφαλῶς ἡ Κρητικὴ σχολὴ περισσότερα ἔδωσε παρὰ ὅσα ἔλαβεν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν τέχνην της. Ἂν ὑπάρχη κάτι ποὺ νὰ χαρακτηρίζη ἰδιαιτέρως τὴν Κρητικὴν σχολὴν εἶναι ἡ ἐμμονή της εἰς τὰς Βυζαντινὰς παραδόσεις καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ δεξιότης, μὲ τὴν ὁποίαν κατώρθωνε καὶ τὰς ξενικὰς εἰσφορὰς νὰ ἀφομοιώνη πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδόσεις της. Ὁ ἴδιος ὁ Μιλλὲ βεβαιώνει ὅτι διετήρησε πάντοτε ἡ Κρητικὴ σχολὴ τὰς παραδόσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς πόλεως, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων τῆς δράσεώς της, προστατεύουσα αὐτὰς βῆμα πρὸς βῆμα, ἐναντι τῆς Ἰταλικῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐπισφραγίζουσα οὕτω τὸ ὑψηλὸν ἰδανικὸν τῆς εὐγενείας καὶ τῆς ἀριστοκρατικότητος ποὺ τὴν ἐνέπνεεν. Ὁ Γκέρολα δὲ, ὁ κάθε ἄλλο παρὰ εὐμενῶς διατεθειμένος ἐναντι τοῦ Βυζαντινισμοῦ μελετητὴς τῶν μνημείων τῆς Κρήτης, ὁμολογεῖ ὅτι «ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ τέχνη τῆς Ἀναγεννήσεως ἐθριάμβευεν εἰς τὴν Βενετίαν, ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ προϊόντα τῆς μεγάλης αὐτῆς τέχνης ἔφθαναν εἰς τὴν Κρήτην καὶ οἱ Κρῆτες καλλιτέχναι μετέβαινον εἰς τὴν Βενετίαν διὰ νὰ τελειοποιηθοῦν, ἡ ἰθαγενὴς τέχνη δὲν ὑπεχώρησε πρὸ τῆς λάμψεως τῆς νέας αὐτῆς καὶ μεγαλοφυοῦς ἐμπνεύσεως. Ὄχι μόνον εἰς τὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Λατινικάς, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τοὺς Ἑνετικοὺς ναούς, ἐπικρατεῖ ἀπολύτως ἡ Βυζαντινὴ τέχνη. Καὶ εἰς τὰ εἰκονίσματα καὶ εἰς τὰς ἐλαιογραφίας ἀκόμη αἱ Ἑνετικαὶ ἐπιρροαὶ εἶναι ἐντελῶς δευτερεύουσαι καὶ φθάνουν μὲ ἀπίστευτον καθυστέρησιν, μόνον ὅταν ἐξέλιπεν ἡ Ἑνετικὴ κυριαρχία εἰς τὴν Κρήτην».

Δυσκολώτερον εἶναι νὰ καταλήξωμεν εἰς ὡρισμένα συμπεράσματα περὶ τοῦ πρώτου κέντρου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη καὶ ἤνθησεν ἡ τέχνη αὐτή, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀγνότητος καὶ τῆς αὐστηρότητος εἰς τὰς γραμμάς, τῆς τεχνικῆς, τῆς σχεδὸν ἐπιστημονικῆς τελειότητος καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἡ ἀναζήτησις - ὅπως εἰς τὰ κλασσικὰ Ἑλληνικὰ ἀριστουργήματα - ἑνὸς ἰδανικοῦ ἁρμονίας καὶ κάλλους. Τὴν εὕρομεν ἤδη, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος, εἰς τὴν Περίβλεπτον τοῦ Μυστρᾶ, ὅπου μᾶς ἔδωσεν ἕνα ἀπὸ τὰ ἀρτιώτερα ἀριστουργήματά της. Τὴν ἐπανευρίσκομεν περὶ τὰ μέσα καὶ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου αἰῶνος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διακοσμεῖ διαφόρους ἐκκλησίας καὶ φιλοτεχνεῖ ὡραιοτάτας φορητὰς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξαγομένας εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἠμποροῦμεν νὰ τὴν ἀνεύρωμεν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπου ἐργάζεται μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ δημιουργεῖ ὁλόκληρον σχολὴν ὁ Θεοφάνης ὁ Ἕλλην. Ἀλλ' ὁ διαπρεπὴς Ἕλλην

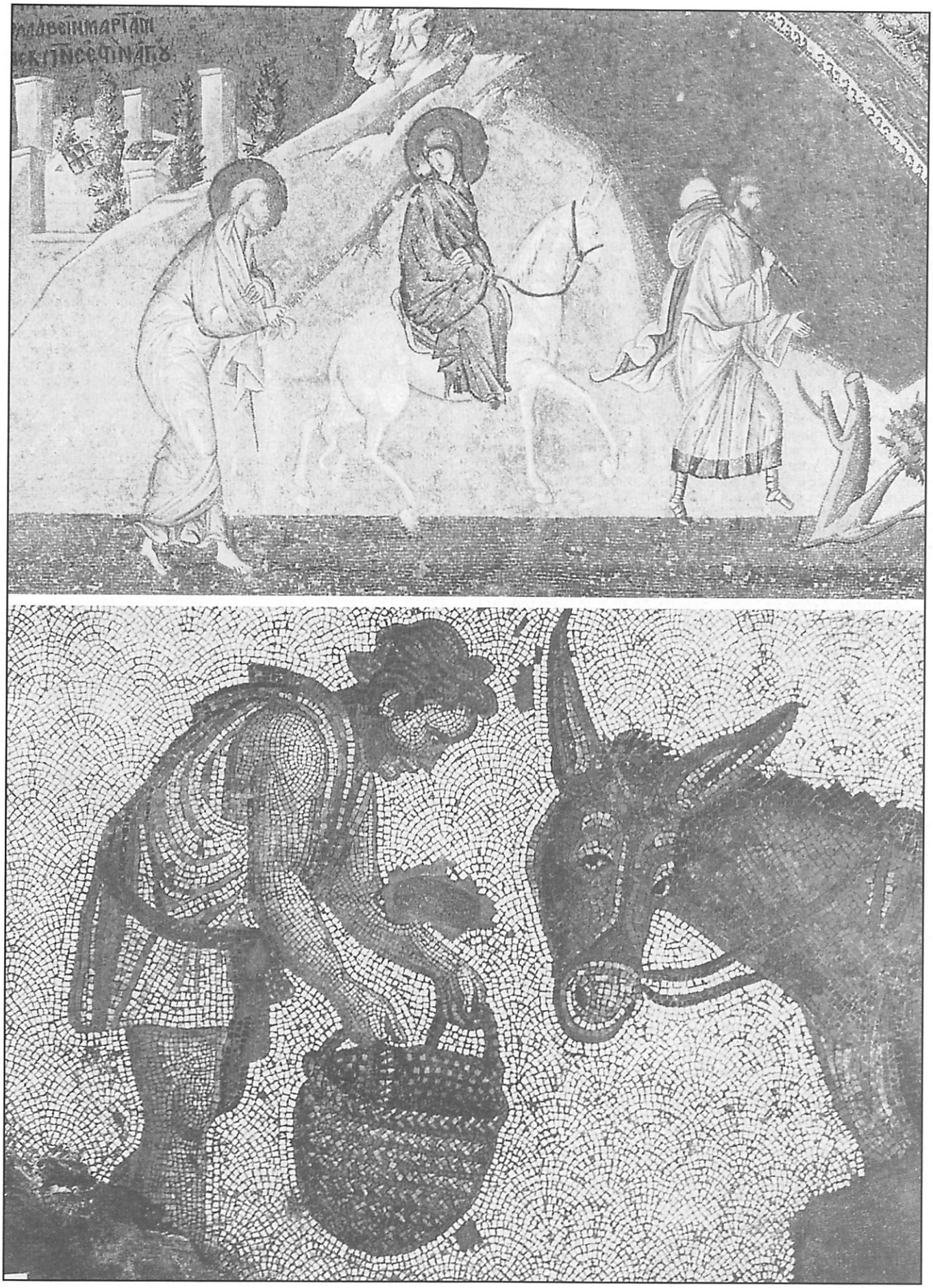

Βυζαντινὰ ψηφιδωτά: Ἄνω: «Τὸ ταξίδι πρὸς τὴν Βηθλεέμ». Ψηφιδωτὸν κοσμοῦν τὸν ἐσωτερικὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος μετετράπη ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τζαμί, ὀνομαζόμενον σήμερον «Καχριγιὲ Τζαμί». Ἔργον τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἰωσὴφ (ἀριστερὰ) παρίστανται μὲ φωτοστέφανον. Κάτω: «Τὸ παιδὶ καὶ ὁ ὄνος». Τμῆμα ψηφιδωτῆς συνθέσεως δαπέδου, ἐκ τοῦ Μεγάλου Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐντυπωσιακὸς εἶναι ὁ ρεαλισμὸς τῆς παραστάσεως (πιθανώτατα ἔργον τοῦ 5ου αἰῶνος)

καθηγητὴς καὶ Βυζαντινολόγος Γ. Α. Σωτηρίου, τὴν ἀνεῦρε πολὺ ἐνωρίτερα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, εἰς τὴν Εὔβοιαν, ὅπου μᾶς ἔδωσεν ἰδίως τὰ μέχρι πρό ὀλίγου ἄγνωστα ἀριστουργήματα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Σπηλιᾶς καὶ τοῦ Ὀξυλίθου, καθὼς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος. Ἠμποροῦμεν τέλος νὰ τὴν ἀνεύρωμεν ἐπίσης εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἰταλίας ὅπου ἐκλεκτοί της ἀντιπρόσωποι κατορθώνουν νὰ διακρίνωνται μέσα εἰς τὴν πρώτην μεγάλην ἄνθησιν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὡς χαρακτηριστικὸν ἐκπρόσωπον τῆς Κρητικῆς αὐτῆς τέχνης εἰς Ἰταλίαν ὁ διακεκριμένος τεχνοκριτικὸς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Γερ. Μαυρογιάννης θεωρεῖ, κάπως ἀδοκίμως, τὸν μυστηριώδη ἐκεῖνον ζωγράφον Ἀνδρέαν Ρίκον ἢ Ρίτζον ἐκ Κρήτης, τοῦ ὁποίου αἱ κλασσικαὶ Θεοτόκοι εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Τουρίνου, εἰς τὰ «Οὐφφίτσι» τῆς Φλωρεντίας, εἰς τὴν Νεάπολιν, εἰς τὴν Πάρμαν καὶ εἰς τὴν Γαλλικὴν συλλογὴν Ἀρτὼ προεκάλεσαν πάντοτε τόσην ἐντύπωσιν καὶ τόσας συζητήσεις. Εἰς τὸν ζωγράφον αὐτὸν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἀποδίδει, δικαιολογημένως, καὶ τὴν περίφημον Παναγίαν τὴν Καρδιώτισσαν, τῆς παρὰ τὴν Κασταμονίτσαν Κρητικῆς μονῆς, ἡ ὁποία σήμερον λατρεύεται εἰς τὸ Βατικανόν, ὡς ἡ θαυματουργὸς «Madonna del Perpetuo Soccorso», καθορίζων ταυτοχρόνως ἐπὶ τῇ βάσει προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῶν ὑπογραφῶν του, τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεώς του, μεταξὺ 1310 καὶ 1320. Ὀλιγώτερον ἀποδεδειγμένη, ἂν καὶ ἀσφαλῶς ἀληθοφανής, εἶναι ἡ βεβαίωσις τοῦ "Ἕλληνος σοφοῦ„ ὅτι ὁ ἐκ Κρήτης Ἀνδρέας Ρίκος πρέπει νὰ συνταυτισθῇ πλήρως μὲ τὸν σύγχρονόν του, καὶ καταφανῶς βυζαντινίζοντα Φλωρεντινὸν ζωγράφον Ἀνδρέαν Τάφι, τὸν διακοσμήσαντα θαυμασίως τὸν θόλον τοῦ Φλωρεντινοῦ βαπτιστηρίου. Πάντως πρόκειται περὶ ἑνὸς σημείου τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, τὸ ὁποῖον ἐπισταμένως μελετώμενον, ἠμπορεῖ νὰ ρίψῃ νέον φῶς εἰς μίαν ἀνεξερεύνητον ἀκόμη ἐποχήν. Σχετικῶς μὲ τὴν εἰς Ἰταλίαν δρᾶσιν τῆς Κρητικῆς σχολῆς θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπομνήσωμεν ἀκόμη τὰ διάφορα μωσαϊκὰ τοῦ Βαπτιστηρίου τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἰς τὴν Βενετίαν, καθὼς καὶ ἄλλα ἀνάλογα μωσαϊκὰ εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἰταλίας καὶ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων παρήγγειλεν εἰς καλλιτέχνας τῆς Κρητικῆς σχολῆς, τὴν περίφημον «κειμηλιοθήκην» του, τὴν ὁποίαν τὸ 1363 προσέφερεν εἰς τὴν Ἐνετικὴν Μονὴν τῆς Παναγίας τοῦ Ἐλέους.

Δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ λησμονήσωμεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος ἡ Κρήτη θαυματουργεῖ εἰς τὸν "Ἄθω μὲ τὸν «κύρ-Θεοφάνην τὸν Κρῆτα» καὶ τὸν υἱόν του Συμεών, διακοσμοῦντας τὸ καθολικὸν τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα, μὲ τὸν «θαυμαστὸν ἐκεῖνον τεχνίτην κύρ - Ζώρζην τὸν Κρῆτα», ἱστοροῦντα τὴν Μονὴν Διονυσίου καὶ μὲ ἄλλους διαφόρους καλλιτέχνας. Ἰδιαιτέρως ὅμως δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωμεν ὅτι ἡ Κρητικὴ Σχολὴ εἶχε, καὶ δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἔχῃ, κέντρον δράσεως σημαντικὸν τὴν πατρίδα τῶν καλλιτεχνῶν, ποὺ τῆς ἔδωσαν τὸ ὄνομά της. Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κρήτης καὶ τὰ παρεκκλήσιά της, τὰ ἀναρίθμητα, εἶναι πλήρης ἀπὸ τοιχογραφίας καὶ φορητὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι ἐλάχιστα ἔχουν ἀκόμη μελετηθῇ καὶ πολλαὶ τῶν ὁποίων παρέχουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Κρητικῆς τέχνης. Οἱ ζωγράφοι τῶν εἰκόνων αὐτῶν ὑπογράφουν συχνὰ τὰ ἔργα των καὶ ἀπὸ τὰς ὑπογραφὰς αὐτὰς μανθάνομεν τὰ ὀνόματά των, ὅπως ἔξαφνα τὰ τοῦ «Ἰωάννου τάχα καὶ ζωγράφου τοῦ Παγωμένου», ἐπιμελεστάτου τεχνίτου, ὁ ὁποῖος μεταξὺ 1312 καὶ 1322 ἐζωγράφισε πολλὰς ἐκκλησίας τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, τοῦ «Μιχαὴλ Βένερι, τοῦ ἱστοριογράφου», τοῦ «Γεωργίου τοῦ ζωγράφου», τοῦ Γεωργίου Πεπέργη, τοῦ Ἰωάννου Μουσούρη (ὅλων τῶν ἀνωτέρω τοῦ 14ου αἰῶνος), τοῦ Παύλου Προβατᾶ, τοῦ Κωνσταντίνου Εἰρήκου, τῶν ἀδελφῶν Φωκάδων (τοῦ 15ου αἰῶνος).

Ὁ ἱστορικὸς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης Ν. Δ. Καλογερόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη ἐπανειλημμένως τὴν Κρήτην καὶ περιώδευσε τὰς μονὰς καὶ τὰς ἐκκλησίας της, ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἰδιαίτερος Βυζαντινὸς τύπος, ποὺ ἐξετάζομεν ἐδῶ, ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Κρήτην, ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος. Μολονότι δὲ δὲν εἶναι εὔκολον νὰ καθορισθῇ ἡ ἔναρξις τῆς σχολῆς αὐτῆς, μᾶς παρέχουν κάποιαν ἀσφαλῆ νύξιν αἱ εἰκόνες τῆς Θεοτόκου, αἱ χρονολογούμεναι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀκριβῶς καὶ μεταφερθεῖσαι εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν, ὅπου ἐθεωροῦντο ὡς θαυματουργοί. Μεταξὺ αὐτῶν πρέπει νὰ καταταχθοῦν: ἡ «Καρδιώτισσα» τοῦ Ρίκου, τὴν ὁποία ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἡ θαυμασία «Παναγία ἡ Κρυπτή», ἡ ὁποία κατὰ τὸν θρῦλον, ἐκρύβη μόνη της μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Νοταράδων καὶ ἀνευρεθεῖσα ἔπειτα μακρὰν εἰς κάποιαν ἐξοχικὴν ἔπαυλιν, μετεφέρθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐδωρήθη ὑπὸ τῆς δουκίσσης "Αννης εἰς τὸν "Αγιον Γεώργιον τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας καὶ ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, χαρακτηριστικὴ τῆς Παλαιοκρητικῆς τέχνης, ἡ ὁποία προερχομένη ἀπὸ τὸ Σιναϊτικὸν Μετόχιον Ἡρακλείου, εὑρίσκεται σήμερον εἰς τὸν "Αγιον Μηνᾶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αἱ μεγάλαι εἰς Κρήτην μοναί, ἰδιαιτέρως καλλιεργοῦν τὴν ἁγιογραφίαν, ἀρχίζουν νὰ ἱδρύουν ἐργαστήρια ζωγραφικῆς, τὰ ὁποῖα ἐκπαιδεύουν δεκάδας ἂν ὄχι ἑκατοντάδας καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν, ποὺ γίνονται ἀληθεῖς φορεῖς τῆς τέχνης τῶν Κρητῶν, πρὸς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Τὰ δύο σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐργαστηρίων αὐτῶν ἦσαν: 1ον) τὸ τῆς μονῆς Βαλσαμονέρου παρὰ τὸ Βροντήσι ὅπου ὁ Κωνσταντῖνος Εἰρῆκος συνεπλήρωσε κατὰ τὸ 1341 τὰς τοιχογραφίας τῆς ἐκκλησίας, τιμωμένης μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Φανουρίου καὶ ὅπου ὁ περίφημος καὶ κάπως μυστηριώδης ζωγράφος "Αγγελος, ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἐδημιούργησε πολλὰ ἐνδιαφέροντα ἔργα εἰς τὴν Νάξον καὶ ἀλλοῦ, ἐζωγράφισε μερικὰς φορητὰς εἰκόνας, καὶ 2ον) τὸ ἐργαστήριον τῶν Σιναϊτῶν καλογήρων εἰς τὸ Ἡράκλειον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν σοβαραὶ ἐνδείξεις ὅτι προῆλθον καὶ μεγάλοι Βυζαντινοὶ ζωγράφοι, ὅπως ὁ Μιχαὴλ Δαμασκηνός, ὁ Ἱερεμίας Παλλαδᾶς ἀλλὰ καὶ ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ζωγράφων Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Ἡ δρᾶσις ὅμως τῶν μεγάλων αὐτῶν καλλιτεχνῶν ἀνάγεται εἰς ἄλλο κεφάλαιον, τὸ τῆς ἀκτινοβολίας τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς τέχνης πρὸς τὴν Δύσιν (βλέπε κατωτέρω σχετικὸν κεφάλαιον) καὶ τῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν ἤσκησεν αὐτη διὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἄνθησιν τῆς τέχνης τῆς Ἀναγεννήσεως.

Πάντως ὅμως καὶ τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἀρκοῦν διὰ νὰ μᾶς πείσουν ὅτι, ἴσως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος, πάντως ὅμως ἀπὸ τὰ τέλη του καὶ ἀπὸ τοῦ 15ου σημειοῦται εἰς τὴν Κρήτην ζωηροτάτη καλλιτεχνικὴ κίνησις καὶ ἐκπαιδεύονται ἐκεῖ καλλιτέχναι ἐκλεκτοί, οἱ ὁποῖοι διασκορπιζόμενοι εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Ἰταλίαν, δημιουργοῦν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἄνθησιν μιᾶς σχολῆς, ἡ ὁποία ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους αἰῶνας ἀντιπροσώπευσε τὴν Βυζαντινὴν τέχνην καὶ ἐπροστάτευσε τὰς παραδόσεις της μὲ ἐπιμονήν, μὲ πεῖσμα σχεδόν, ἐναντίον τῆς πλήρους ὑποδουλώσεώς της εἰς τὴν Ἰταλικὴν τέχνην καὶ τῆς τελικῆς ἐξαφανίσεώς της.

Τὸ δυσχερέστατον ζήτημα τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως καὶ τῆς πρώτης ἀνθήσεως τῆς Κρητικῆς Σχολῆς, τῆς ὁποίας τὰ καλλιτεχνήματα εὑρίσκομεν εἰς τόσα κέντρα, ἀπησχόλησεν διὰ πρώτην φορὰν εἰς μακρὰς συζητήσεις τὸ εἰς Βουκουρέστιον συνελθὸν τὸ 1924 πρῶτον Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Τὴν συζήτησιν προεκάλεσαν οἱ Γάλλοι καθηγηταὶ Περντριζὲ καὶ Γκραμπέρ, ὑποστηρίξαντες ὅτι ἡ Κρητικὴ Σχολή, ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἰς τὸν "Αθω καὶ τὰ Μετέωρα τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀνθήσασα μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς ὅλον τὸν Ὀρθόδοξον κόσμον, ἔχει τὰ πρότυπα της εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Μιλλὲ ὑπεστήριξε τὴν ἀναγωγὴν τῶν προτύπων τῆς Σχολῆς αὐτῆς εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Σερβίας. Ὁ Σωτηρίου ἐτόνισεν ὅτι ἡ Κρητικὴ Σχολὴ ἀποτελεῖ ἐνδειξιν βαρυσήμαντον τῆς τελευταίας ἀναγεννήσεως τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, συντελεσθείσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἰδίως. Καὶ οἱ σύνεδροι κατέληξαν εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα ὅτι, πρὶν ἐκδοθοῦν τὰ ἄγνωστα ἀκόμη μνημεῖα, εἶναι περιττὸν νὰ δημιουργοῦνται νέαι σχολαί, ποὺ δὲν ὑπῆρξαν ἴσως ποτέ, ὅπως ἡ Σερβικὴ καὶ Βουλγαρική. Ἠμποροῦμεν, ἑπομένως, νὰ καταλήξωμεν καὶ ἡμεῖς, μαζὶ μὲ τὸν καθηγητὴν Σωτηρίου, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἐγεννήθη τὸ πρῶτον ἡ Κρητικὴ Σχολή, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει μαζὶ μὲ ὅλας τὰς ἐνδείξεις μιᾶς πραγματικῆς καλλιτεχνικῆς ἀναγεννήσεως, ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὰς αἰωνίας Βυζαντινὰς παραδόσεις, ἡ ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐπικράτησίς της ἀπέναντι τῆς Μακεδονικῆς Σχολῆς, ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ ἀναγέννησις δὲν ἐξαρτᾶται καθόλου ἀπὸ τὴν Ἰταλικήν, ἀλλ' ὅτι συνδέεται βαθύτατα μὲ τὴν γενικωτέραν πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας τὰς τύχας συνεμερίσθη.

Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἐσήμανε καὶ τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης. Ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν τραγωδίαν αὐτὴν νὰ δρᾷ καὶ νὰ θαυματουργῇ, ὡς ἐὰν ἀντελαμβάνετο ὅτι δὲν εἶχε συμπληρώσει ἀκόμη τελείως τὸν ἱστορικὸν προορισμόν της, δὲν εἶχεν ἀκόμη μεταλαμπαδεύσει ἐπαρκῶς εἰς τὸν ἀναγεννώμενον Δυτικὸν Χριστιανικὸν κόσμον, τὰ ὅσα πολύτιμα εἶχε πρῶτον κληρονομήσει ἀπὸ τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν Τέχνην, τὰ ὅσα προσεκτικῶς εἶχε περισυλλέξει ἀπὸ τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον, διὰ νὰ τὰ ἀφομοιώσῃ τόσον θαυμασίως καὶ τὰ ὅσα, ἰδίως, εἶχε μόνη της πραγματοποιήσει. Ζωντανὴ Τέχνη, δημιουργηθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς καλλιτεχνικῆς, τῆς ἀνθρωπίνης ἐκφράσεως μιᾶς νέας πνευματικῆς θρησκείας, ἀνεπτύχθη εἰς ἕνα κέντρον, τοῦ ὁποίου ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐστάθη, παρὰ στιγμιαίας μόνον διαλείψεις, εἰς ἀληθῶς ἀνώτερον ἐπίπεδον, ὑπέστη παντὸς εἴδους ἐπιδράσεις, ἀλλὰ διετήρησε πάντοτε πιστῶς τὴν προσήλωσίν της εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν, ἐγνώρισε κατὰ τὴν διάρκειαν βίου δώδεκα ὁλοκλήρων αἰώνων, τρεῖς τοὐλάχιστον περιόδους λαμπρᾶς ἀκμῆς, ἠκτινοβόλησε πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Εἶχε δὲ - παρὰ τὰς τελείως ἐσφαλμένας καὶ ἀστηρίκτους ἀντιλήψεις ποὺ ἐπεκράτουν σχετικῶς ἄλλοτε - ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη τόσα νὰ προσφέρῃ εἰς βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα, εἰς πνευματικὴν ἔξαρσιν, εἰς ρυθμὸν καὶ ἰσορροπίαν, ὥστε ἡ Τέχνη τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, ὄχι μόνον δὲν ἐχρειάσθη «νὰ θραύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς ἀκάμπτου Βυζαντινῆς Τέχνης» ἢ «νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ δεσμὰ» - ὅπως ἔλεγαν ἄλλοτε - ἀλλὰ τοὐναντίον τὴν ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἀνεκτίμητον ἀληθῶς διδάσκαλον καὶ ὁδηγόν. Α. Α. Κύρου

Η ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ

Ἡ ζωντανὴ Βυζαντινὴ Τέχνη, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπίνης καὶ καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως τῆς Θρη-

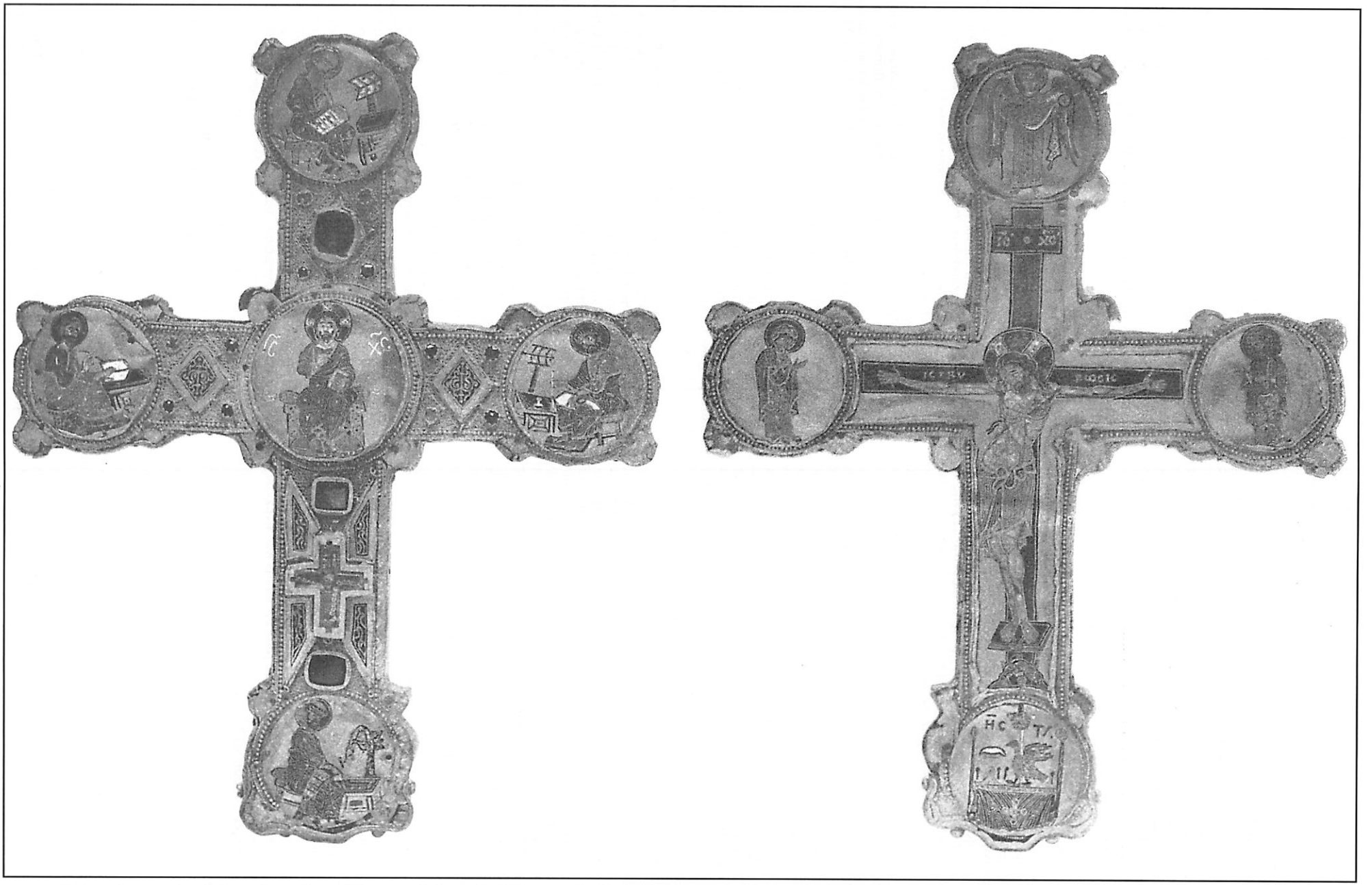

Βυζαντινοὶ σταυροὶ τοῦ 12ου αἰῶνος, ἐκ τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Κοζέντσας εἰς Νότιον Ἰταλίαν, χρησιμεύοντες εἰς τὴν διακόσμησιν λειψανοθήκης ἁγίων καὶ φέροντες σμαλτωμένας ζωγραφικὰς παραστάσεις. Ἀριστερά: Ὁ κεντρικὸς δίσκος εἰκονίζει τὸν Ἰησοῦν Παντοκράτορα, ἐνῶ εἰς τὰς ἄκρας εἰκονίζονται οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταί. Δεξιά: Ὁ Ἐσταυρωμένος εἰς τὸ κέντρον, ἄνω ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, ἀριστερὰ ἡ Παναγία, δεξιὰ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

σκείας τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κληρονομικὴ Ἑλληνικὴ πνευματικότης, ὑπηρετοῦσα ἐπὶ μίαν καὶ πλέον χιλιετίαν τὴν Βυζαντινὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τῶν μέσων αἰώνων, προσέφερεν ὅλην της τὴν δύναμιν διὰ μέσου μιᾶς συνεχοῦς καὶ ἀναλλοιώτου ἐπιδράσεως, κατορθούσης νὰ ὑποτάσσῃ ἢ νὰ ἀφομοιώνῃ καὶ τὰς μοιραίας Ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἠκτινοβόλησε πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, τόσον περισσότερον, καθ' ὅσον τὸ ἐπίπεδον τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, πολὺ κατώτερον εἰς ὅλας τὰς ἄλλας χώρας. Εἰς τὸ προηγηθὲν κεφάλαιον περὶ Βυζαντινῆς Τέχνης ἀνεφέρθησαν μερικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ἀκτινοβολίας της εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν. Θὰ συνοψίσωμεν κατωτέρω μερικὰ ἀπὸ ὅσα οἱ ἁρμοδιώτεροι ξένοι καὶ Ἕλληνες ἐρευνηταὶ διεπίστωσαν διὰ τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ διὰ τὴν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν αὕτη ἐξήσκησε πρὶν ἀκόμη ἀνθήσῃ ἡ λαμπρὰ Τέχνη τῆς Ἀναγεννήσεως.

Μεταξὺ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἀπαράμιλλον κέντρον τέχνης, διετηρήθη καθ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς αἰῶνας συνεχὴς ἐπικοινωνία, ἐκδηλουμένη εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὁ Μεσαίων ὠνειρεύετο τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὡς μίαν πόλιν μυθικήν, γεμάτην θαύματα, περιβαλλομένην ἀπὸ χρυσοῦν φωτοστέφανον. Ἡ συνεχὴς πολιτική, θρησκευτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ μέγα γόητρον, τὸ ὁποῖον ἤσκει ἡ «βασιλεύουσα», δὲν ἦτο δυνατὸν - ὅπως ὀρθῶς τονίζει ὁ Κ. Ντήλ - παρὰ νὰ φέρουν εἰς τὸ πεδίον τῆς Τέχνης τὰ ἀποτελέσματά των. Ὅλοι οἱ ταξιδιῶται εἴτε μεγιστᾶνες ἦσαν, εἴτε πρεσβεις, εἴτε κληρικοί, εἴτε σταυροφόροι, εἴτε ἔμποροι, ἔφερον μαζί των, ἐπιστρέφοντες, διάφορα μικρὰ καλλιτεχνήματα, τὰ ὁποῖα μοιραῖον ἦτο νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν καθυστερημένην ακόμη Δυτικὴν Εὐρώπην ὡς πρότυπα καὶ ὡς ὑποδείγματα. Καὶ δὲν εἶναι μόνον αὐτό· δι' ὅλα τὰ δύσκολα ἢ ἐξαιρετικὰ καλλιτεχνήματα, διὰ τὴν ἀνέγερσιν καὶ διακόσμησιν τῶν ἀνακτόρων της καὶ τῶν ναῶν της ἡ Εὐρώπη αὐτὴ ἀπηυθύνετο πρὸς τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον σχεδὸν πάντοτε εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της λαμπροὺς καλλιτέχνας, ἀρχιτέκτονας, ζωγράφους, μουσειωτάς, λεπτουργοὺς παντὸς εἴδους. Καὶ ἐδημιουργήθησαν οὕτως ἰδίως κατὰ τὸν 10ον, τὸν 11ον καὶ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς διάφορα Ἰταλικὰ κέντρα, ἀληθεῖς μικραὶ ἀποικίαι Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, αἱ ὁποῖαι ἤσκησαν ἀληθῶς πρωτεύουσαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀναπτύξεως τῆς Δύσεως, καὶ τὰς ὁποίας ἐμελέτησαν ὁ Μύντζ, ὁ Σαλλαζάρο, ὁ Ντήλ, ὁ Μπερτώ, ὁ Φρόντιγκχαμ καὶ ἄλλοι ἱστορικοί, τεχνοκριτικοὶ καὶ ἐρευνηταί. Ἐκτὸς τούτου ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα καὶ ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, ἐπιδιώκοντες τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ παλαιοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν ἀλλ' ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν πλέον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέκτησαν μεγάλας περιοχὰς τῆς Ἰταλίας καὶ ἐστερέωσαν ἐκεῖ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροὴν τοῦ Βυζαντίου, διατηρηθεῖσαν ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους, δημιουργήσαντες οὕτω κέντρα πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐπιδράσεως, ἀσκηθείσης συνεχῶς μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀναγεννήσεως. Οἱ 13 Ἕλληνες Πάπαι, οἱ ὁποῖοι ἐκυβέρνησαν τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ 606 μέχρι τοῦ 752 μ.Χ., ἡ Βυζαντινὴ Ἐξαρχία τῆς Ραβέννης καὶ τὸ Θέμα τῆς Λογγοβαρδίας, ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν στρατηγῶν ἀναδημιουργία εἰς Νότιον Ἰταλίαν τῆς παλαιᾶς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἡ δρᾶσις τῶν Βασιλειανῶν μοναστηρίων, ἀποτελοῦν στοιχεῖα σημαντικὰ διὰ τὴν ἐξήγησιν ὄχι μόνον τῆς πνευματικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιδράσεως. Καὶ εἶναι τόσα ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν τὰ καλλιτεχνικὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς, ὥστε μόνον, ἐὰν δὲν τὰ προσέξῃ κανείς, θὰ δικαιοῦται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἐπίδρασιν αὐτήν. Ὁ Κ. Ντὴλ τονίζει χαρακτηριστικώτατα: «Ἐὰν ἐσημειώθη κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα μία ἀπαρχὴ ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν, αὕτη ἐξηγεῖται ἀπολύτως διὰ τῆς Βυζαντινῆς ἐπιρροῆς. Ἡ ἀναμφισβήτητος ὑπεροχὴ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καλλιτεχνῶν, κατέστησεν αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκπαιδευτὰς τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ τῶν βορειοτέρων μέχρι τῶν μεσημβρινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἰταλίας, πρὸς αὐτοὺς ἀπευθύνονται ἡγεμόνες καὶ ἰσχυροὶ τῆς γῆς, ὅσας φορὰς θέλουν νὰ σημειώσουν τὴν περίοδον των μὲ μίαν ἀληθινὴν καλλιτεχνικὴν ἐκδήλωσιν».

Πρέπει ὅμως ἀκόμη νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὸ ἐπίσης ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ὅτι μέχρι τοῦ τέλους τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν χιλιετίας ἡ Ἰταλικὴ τέχνη εὑρίσκετο εἰς τὰ σπάργανα, ἐνῶ ἀντιθέτως ἀνεπτύσσετο θαυμασίως ἡ Τέχνη εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ γνωστὸς Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Τέχνης Μὰξ Τσίμμερμαν, ἀφιερώνων ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν πρῶτον τόμον τῆς μονογραφίας του διὰ τὸν Τζιόττο, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὑφισταμένων προϋποθέσεων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης τοῦ Τζιόττο καὶ τῶν προδρόμων του, τονίζει ἰδιαιτέρως τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σημειώσει καμμίαν ἀξιόλογον ἐξέλιξιν ἡ Ἰταλικὴ Τέχνη καὶ ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ καλλιτεχνήματα, τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπως π.χ. τὰ μωσαϊκὰ τοῦ προνάου τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἰς Βενετίαν, παρουσιάζουν τόσον πλοῦτον καλλιτεχνικῶν ἐναλλαγῶν, τόσην ζωήν, τόσην ἐπιβλητικὴν γοητείαν, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν πραγματικὴν πηγὴν ἐμπνεύσεως διὰ μεγάλους καλλιτέχνας, ὅπως ὁ Τσιμαμποῦε καὶ ὁ Τζιόττο, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὡς σαφῶς ἐμπνευσθέντας ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ὅτι τὴν ἀπηρνήθησαν. Καὶ ὁ βυζαντινολόγος Στρυγκόφσκυ, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἰς τὸ βιβλίον του «Cimabue und Rom» (Τσιμαμποῦε καὶ Ρώμη), μολονότι σημειώνων μερικὰ πραγματικὰ λάθη εἰς τὴν μελέτην τοῦ Τσίμμερμαν, δὲν διαφωνεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαζί του, παρὰ μόνον εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Ἰταλίαν πολὺ πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν χιλιετίας καὶ εἰς τὴν ὑπόμνησιν τῶν γνωστῶν θεωριῶν του περὶ τῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰταλὸς συγγραφεὺς Βεντούρι, εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς Ἱστορίας του τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ἀναγνωρίζει πλήρως τὴν πρωταρχικὴν Βυζαντινὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Τέχνης αὐτῆς, καὶ ἀναφέρει πολυάριθμα μνημεῖα ποὺ τὴν ἀποδεικνύουν καὶ ποὺ ἀπετέλεσαν τοὺς κυριωτέρους διαμέσους διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν «Ἑλληνοϊταλικῶν» μορφῶν εἰς τὴν Ἰταλικὴν Τέχνην, ὅπως π.χ. τὰ μωσαϊκὰ τῆς Σικελίας καὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, αἱ μικρογραφίαι τῶν Ψαλτηρίων, αἱ ἀνάγλυφοι χάλκιναι θύραι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας, τὰ μικρότερα γλυπτικὰ ἔργα, τὰ σμάλτα, τὰ κεντήματα, τὰ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ γλυπτά, ποὺ ἐπρομήθευε συνεχῶς τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἰδοῦ ποῖα ἦσαν μερικὰ ἀπὸ τὰ κύρια κέντρα τῆς Βυζαντινῆς αὐτῆς καλλιτεχνικῆς δράσεως εἰς Ἰταλίαν: Εἰς τὴν Νότιον Σικελίαν ἰδίως, τὴν Καλαβρίαν, τὴν Σικελίαν, τὴν Πούλιαν, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπικρατήσας ὑπὸ τὰς συνθήκας ποὺ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἐβασίλευσε χωρὶς ἀμφιβολίαν καὶ χωρὶς διακοπὴν σχεδὸν ἐπὶ ἡμίσειαν χιλιετίαν, ἐπέδειξε τόσην δύναμιν ἀκτινοβολίας καὶ ἀφωμοίωσε τὴν χώραν τόσον πλήρως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε οἱ νέοι της κατακτηταί, εἴτε Νορμανδοὶ ἦσαν, εἴτε Ἀγγεβῖνοι, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδεχθοῦν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἡ Παπικὴ Ρώμη ὑπεχρεώθη νὰ ἀνεχθῇ ἐπὶ αἰῶνας Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἀρτίως ὠργανωμένην. Εἰς τὴν Νότιαν αὐτὴν Ἰταλίαν ἐσημειώθη μία ἀξιόλογος ἄνθησις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης (μελετηθεῖσα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Κ. Ντήλ) καὶ ἐδημιουργήθησαν μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα μνημεῖα τῆς τέχνης αὐτῆς μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος.

Οἱ Βασιλειανοὶ καλόγηροι, (τοῦ Τάγματος μοναχῶν Οὐνιτικοῦ τύπου, ἱδρυθέντος μὲ σκοπὸν τὴν διατήρησιν τῶν τελετουργικῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν τῆς Ρώμης) καταφυγόντες ἐκεῖ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Εἰκονομαχιῶν, ἢ ἐγκατασταθέντες ἀπὸ τὸν Βασίλειον τὸν Α', τὸν Λέοντα τὸν ΣΤ', ἢ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, ἀπετέλεσαν μαζὶ μὲ τὰς πολυαρίθμους Ἑλληνικὰς παροικίας, ποὺ ἐγκαθίσταντο ἐκεῖ, μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, τοὺς κυρίους παράγοντας τῆς δημιουργίας ἑστιῶν Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, γραμμάτων καὶ τέχνης. Αἱ λαμπραὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις τοῦ θέματος τῆς Λογγοβαρδίας τῶν ὁποίων τὴν σημασίαν ἐξῆρε κατὰ τὸν 10ου αἰῶνα ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, τὰ ἀναρίθμητα Ἑλληνικὰ μοναστήρια, αἱ κρύπται τῶν ἐρημιτῶν καὶ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ φέρουν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Βυζαντινὴν τέχνην, συμπλήρωμα ἀπαραίτητον τῆς πίστεως, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ των βίου. Εἰς τὰ μοναστήρια ὅμως ἰδίως εἰς τὰς ἐρημιτικὰς «λαύρας» ποὺ τὰ περιβάλλουν, ἡ Βυζαντινὴ τέχνη εὑρίσκει τὸ κατάλληλον ὁρμητήριον διὰ τὴν ἀνάπτυξίν της εἰς Ἰταλίαν. Ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς λαμπρᾶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Κάζολε, παρὰ τὸν Ὑδροῦντα, ἡ ὁποία ἱδρύθη τὸ 1099 ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Βοεμόνδου καὶ διετήρησε τὴν σημαντικήν της ἐπιρροὴν μέχρι τῆς καταστροφῆς της ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1483 καὶ τῆς ὁποίας ὁ ἡγούμενος ἦσκει πραγματικὴν θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς, διετέλει ἡ ἐρηματικὴ λαύρα, τῆς ὁποίας ἡ εὐρύχωρος κρύπτη εὑρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἐκκλησίαν τῆς Santa Madonna delle Gracie (Παναγίας τῶν Χαρίτων), παρὰ τὸ χωρίον Καρπινιάνο. Εἰς τὴν κρύπτην αὐτὴν ὑπάρχουν ἀξιόλογοι τοιχογραφίαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων σηματνικώτεραι ἰδίως εἶναι δύο μεγάλαι εἰκόνες τοῦ Σωτῆρος. Ἡ πρώτη ἐζωγραφήθη ἀπὸ τὸν μοναχὸν Θεοφύλακτον εἰς τὰ 959 καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ τὸν Εὐστάθιον εἰς τὰ 1020. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ - ἴσως αἱ ἀρχαιότεραι σαφῶς χρονολογημέναι, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν - ἀποδεικνύουν, συγκρινόμεναι πρὸς σειρὰν ὅλην ἄλλων, τὰς ὁποίας μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος εὑρίσκομεν εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ὅτι οἱ γενόμενοι δεκτοὶ εἰς Βυζάντιον τύποι τῶν εἰκονογραφιῶν μετεδόθησαν ἀσφαλῶς ἐκεῖθεν, διὰ τῆς Ἀδριατικῆς, πρῶτον εἰς τὴν Καλαβρίαν καὶ δι' αὐτῆς, φυσιολογικῶς, εἰς ὅλην τὴν ἄλλην Ἰταλίαν.

Πολυάριθμοι κρύπται καὶ σπήλαια μὲ Βυζαντινὰς τοιχογραφίας εὑρίσκονται ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βρινδησίου. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθοῦν ἁπλῶς μία ὡραία «Βρεφοκρατοῦσα Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν» Παναγία ἐπὶ τοῦ θρόνου εἰς τὴν κρύπτην τῆς Ἁγίας Λουκίας, ἕνας λαμπρὸς Ἀρχάγγελος μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν Βυζαντινὴν περιβολὴν τύπου τοῦ 11ου αἰῶνος εἰς τὴν κρύπτην τοῦ Santo Vito dei Normanni, μία Ὑπαπαντή, αὐστηροῦ τύπου εἰς τὴν κρύπτην τοῦ Ἁγίου Βλασίου παρὰ τὸ Βρινδήσιον (Μπρίντιζι). Ἀξιόλογος ἐπίσης μεταξὺ τῶν κρυπτῶν τῆς περιοχῆς Ὑδροῦντος εἶναι ἡ τεραστία κρύπτη ἡ ἐσκαμμένη εἰς τοὺς πρόποδας ἑνὸς λόφου παρὰ τὸ χωρίον Βάστη καὶ ἀφιερωμένη εἰς τὸν Ἅγιον

Ἄνω ἀριστερά: Θαυμάσιον ἀργυροῦν θυμιατήριον ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, μὲ λεπτὸν ἐγχάρακτον διάκοσμον. Ἄνω δεξιά: Ἀργυροῦν δοχεῖον ἁγιασμοῦ ἐκ τῆς Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, φέρον ἐκτύπους παραστάσεις τῆς Μονῆς. Κάτω ἀριστερά: Σφαιρικὸν στέμμα πολυελαίου μὲ κομψὸν ἐγχάρακτον διάκοσμον μὲ φυτικὰ θέματα. Πολύτιμοι λίθοι συμπληρώνουν τὴν διακόσμησιν. Κάτω δεξιά: Ἀρτοφόριον ἐκ τῆς Μητροπόλεως τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀργυροῦν καὶ ἐπίχρυσον, ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος, φέρον ἀναγλύφους παραστάσεις (Ἀθῆναι, Βυζαντινὸν Μουσεῖον).

Στέφανον. Ἡ κρύπτη αὐτὴ ἀποτελέσασα ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος τὸ κέντρον μιᾶς ἀκμαίας Ἑλληνικῆς κοινότητος εἶναι διακοσμημένη μὲ πολλὰς τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται καὶ εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοὺς αἰῶνας καὶ τῶν ὁποίων αἱ τελευταῖαι ἀποδεικνύουν - παρὰ τὰ προφανῆ ἴχνη ἐπιρροῶν τῶν ἀπαρχῶν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως - ὅτι αἱ Βυζαντιναὶ καλλιτεχνικαὶ παραδόσεις διετηροῦντο ἕως τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Πολυάριθμοι ἐπίσης εἶναι αἱ Βασιλειαναὶ λαῦραι (μοναστήρια) αἱ σκαμμέναι εἰς τὰς χαράδρας τῆς περιοχῆς, τοῦ Τάραντος καὶ χρονολογούμεναι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνήγειρε τὸν Τάραντα ἐκ τῶν ἐρειπίων του (968 μ.Χ.). Καὶ ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι αἱ εὑρισκόμεναι εἰς πολλὰς ἀπὸ τὰς κρύπτας αὐτάς. Γύρω ἀπὸ τὴν πολίχνην Ροσσάνο, ἡ ὁποία ἦτο τότε ἀκμάζουσα Βυζαντινὴ πόλις, ὑπῆρχον ὄχι ὀλιγώτεραι τῶν ἑπτὰ μεγάλαι Βασιλειαναὶ μοναί, ἀποτελοῦσαι μὲ τὰς χιλιάδας τῶν καλογήρων των ἕνα εἶδος Ἁγίου Ὄρους τῆς Κάτω Ἰταλίας. Μεταξὺ αὐτῶν ἡ μονὴ τῆς «Ἀχράντου Θεοτόκου καὶ τῆς Ὁδηγητρίας τοῦ Πατρὸς» (Santa Maria del Patir) εἶναι ἡ περιφημοτέρα. Καὶ εἰς τὰ ἐρείπιά της ἀνευρίσκονται ἀκόμη διάφοροι τοιχογραφίαι καὶ τὰ θαυμάσια μωσαϊκὰ τοῦ δαπέδου, ἀναγόμενα εἰς τὸν 12ον αἰῶνα. Πρέπει ὅμως νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ καὶ ὁ Codex Rossanensis, ὁ ὁποῖος μὲ τὰς λαμπρὰς μικρογραφίας του εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα μνημεῖα τῆς Βυζαντινῆς τέχνης κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα.

Ὁ πολιτισμός, ὁ ὁποῖος ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Σικελίαν κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα, ἀπὸ τοὺς τυχοδιώκτας Νορμανδοὺς πρίγκιπας, ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς καλλιτεχνικῆς ἐξελίξεως εἰς τὰς μεσογειακὰς χώρας. Ὁ Ρογῆρος ὁ Α', υἱὸς τοῦ Ταγκρέδου καὶ οἱ διάδοχοί του, Ρογῆρος ὁ Β', Γουλιέλμος ὁ Α' καὶ Γουλιέλμος ὁ Β', εἶχον τὴν σύνεσιν νὰ σεβασθοῦν τὰ ὑπολείμματα τοῦ Ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν τῆς χώρας, τὴν ὁποίαν κατέκτησαν. Προῆλθεν οὕτως ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν τῶν πλέον διαφόρων μεταξύ των πολιτισμῶν - τοῦ Νορμανδικοῦ, τοῦ Ἀραβικοῦ, τοῦ Λατινικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βυζαντινοῦ - ἕνα περίεργον κρᾶμα τὸ ὁποῖον ἀπεκλήθη Σικελονορμανδικὸς πολιτισμὸς καὶ εἰς τὸν ὁποῖον προεξάρχει ἐν τούτοις, σχεδὸν ἀπολύτως, ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμός, μὲ τὴν ἀνωτέραν θρησκευτικότητα καὶ πνευματικότητά του.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης τοῦ Σὰν Σαλβατόρε ἡγούμενος τοῦ Βασιλειανοῦ μοναστηρίου τοῦ Σωτῆρος εἰς τὴν Μεσσήνην, προστατευόμενος πάντοτε ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Σικελίας εἶχεν εὐρεῖαν διακιοδοσίαν ἐπὶ 44 μονῶν τῆς περιοχῆς καὶ αἱ συμβουλαί του ἠκούοντο πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἡγεμονίσκους ἐκείνους. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλολογία ἀνθεῖ κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς εἰς τὸ Ρέτζιο καὶ τὸ Παλέρμο, ὅπου ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνωνται, προστατευόμενοι πάντοτε ἀπὸ τὴν Αὐλήν, διάφοροι ποιηταὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ἕλληνες στρατιωτικοὶ προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς Σικελοὺς βασιλεῖς καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως περίφημος ὁ ναύαρχος Γεώργιος ὁ ἐξ Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1147 ἐναντίον τῆς ἰδίας του πατρίδος καὶ ἔθεσεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν βασιλέων αὐτῶν.

Εἰς τὴν τέχνην ὅμως ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῶς μεγάλη καὶ κυρίαρχος ἡ Βυζαντινὴ ἐπίδρασις. Ὅπως ἄλλως τε καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἰταλοὶ ἡγεμόνες, οἱ Νορμανδοὶ πρίγκιπες τῆς Σικελίας ἀπηυθύνοντο πάντοτε σχεδὸν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἀρχιτέκτονας καὶ καλλιτέχνας διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν μεγαλοπρεπῶν παλατίων καὶ ναῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ἤθελον νὰ λαμπρύνουν τὴν ἐποχήν των. Ἕνα ἀπὸ τὰ λαμπρότερα οἰκοδομήματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι ἡ περίφημος «Παναγία τοῦ Ναυάρχου», ἡ ὁποία ἀνηγέρθη διὰ νὰ διαιωνίσῃ τὴν ἀμφίβολον δόξαν τοῦ Ἕλληνος ναυάρχου καὶ ἡ ὁποία προσαρτηθεῖσα πολὺ ἀργότερα εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἀλοϋσίας Μαρτοράνας ἱδρυθεῖσαν μονὴν καλογραιῶν, ὑπέστη, δυστυχῶς, ἀπαισίαν ἀνακαίνισιν καὶ μετατροπήν. Παραμένουν ὅμως ἀκόμη μερικὰ ἐκ τῶν μωσαϊκῶν της, ὅπως ἡ «Χριστοῦ Γέννησις», ὁ «Παντοκράτωρ» ἐπὶ τοῦ θρόνου του, ὁ «Χριστὸς στέφων τὸν βασιλέα Ρογῆρον τὸν Β'», ὁ «Γεώργιος ὁ Ἀντιοχεύς, προσπίπτων εἰς τοὺς πόδας τῆς Παρθένου». Ὅλα τὰ μωσαϊκὰ αὐτά, καθὼς καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐκκλησίας ἐμπνέονται ἀπὸ τὰς αὐστηροτέρας Βυζαντινὰς παραδόσεις καὶ ἀποτελοῦν, γνήσια καὶ ἀνεπηρέαστα ἀπὸ κάθε ξενικὴν ἐπίδρασιν Βυζαντινὰ καλλιτεχνήματα.

Ἡ Παλατινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, τὴν ὁποίαν τὰ πολυάριθμα μωσαϊκά της καὶ τὰ πολύχρωμα μάρμαρα τοῦ δαπέδου καὶ τῶν στύλων καθιστοῦν ἕνα ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων κτηρίων τοῦ κόσμου, ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον δεῖγμα τῶν ἐπιδεξίων συνδυασμῶν τῆς Σικελονορμανδικῆς ἐποχῆς. Ἀνεγερθεῖσα ἀπὸ τὸν Ρογῆρον τὸν Β' εἰς τὰ 1140 ἑνώνει τὸν ρυθμὸν τῆς Λατινικῆς Βασιλικῆς μὲ τὸν ρυθμὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, τὴν πολυτέλειαν τῶν Βυζαντινῶν μωσαϊκῶν, μὲ τὴν λάμψιν τῆς Ἀραβικῆς διακοσμήσεως. Τὰ μωσαϊκά της ἰδίως εἶναι ἀληθῶς ἀπαράμιλλα. Αὐστηρότατα Βυζαντινὰ εἰς ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ των, ἐκτελεσθέντα ἀπὸ σπουδαίους καλλιτέχνας, ἠμποροῦν νὰ συγκριθοῦν μόνον μὲ τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Δαφνίου καὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας. Ὁ ἐπιβλητικὸς Παντοκράτωρ τοῦ θόλου, περιβαλλόμενος ἀπὸ ταινίαν μὲ δώδεκα Ἀρχαγγέλους, ἡ Ὁδηγήτρια Παναγία, ἡ Βάπτισις, ἡ Ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἠμποροῦν χωρὶς δισταγμὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀριστουργήματα τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ Παλέρμον, ἐπὶ ὑψώματος ὅπου ἐκυνηγοῦσαν οἱ Σικελοὶ βασιλεῖς, ἐκτίσθη ἀπὸ αὐτοὺς ἡ Μητρόπολις τοῦ Μονρεάλε. Μεγάλη ἐκκλησία, μήκους 102 μέτρων, ἔχει ἀπερίγραπτον μεγαλοπρέπειαν μὲ τὴν χαλκίνην διακοσμημένην θύραν της (ἀπὸ ἐκείνας ποὺ κατεσκεύαζαν δι' ὅλην τὴν Ἰταλίαν τὰ ἐργαστήρια τοῦ Βυζαντίου) καὶ μὲ τὴν λαμπρὰν μωσαϊκήν της διακόσμησιν, ποὺ καλύπτει τοίχους ἐκτάσεως 6.000 τετραγωνικῶν μέτρων. Ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν προκαλεῖ ὁ ὑπερμεγέθης Παντοκράτωρ, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ὄχι εἰς τὸν θόλον, ἀλλ' εἰς τὴν κάγχην, εἰς τὴν συνήθη θέσιν τῆς Πλατυτέρας καὶ μὲ τὴν αὐστηράν του ἔκφρασιν, δεσπόζει ὅλης τῆς ἐκκλησίας. Τὰ μωσαϊκά, μολονότι ἐκτελεσθέντα ἀναμφισβητήτως ἀπὸ Βυζαντινοὺς καλλιτέχνας ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὰς Βυζαντινὰς παραδόσεις, ἔχουν ὑποστῆ κάποιαν Λατινικὴν ἐπίδρασιν. Δὲν παύουν ὅμως δι' αὐτὸ νὰ κατέχουν ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Κατ' ὀλίγα ἔτη ἀρχαιοτέρα τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μονρεάλε, εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κεφαλοῦ τῆς ὁποίας τὰ μωσαϊκὰ αὐστηρότερον προσηλωμένα εἰς τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν, εἶναι ἐπίσης μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας.

Γενικῶς ἠμπορεῖ νὰ τονισθῇ ὅτι ἀσφαλῶς ἐπηρεάσθη καὶ ἡ λοιπὴ Ἰταλία ἀπὸ τὴν λαμπρὰν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν ἄνθησιν, ἡ ὁποία, διαρκέσασα ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας, ἐδημιουργήθη ἀπὸ Βυζαντινοὺς καλλιτέχνας καὶ τόσον σπουδαῖα μνημεῖα ἄφησεν εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Θὰ ἀπήτει πολὺν χῶρον καὶ ἡ ἁπλῆ ἀπαρίθμησις τῶν περιοχῶν καὶ τῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἐκαλλιεργεῖτο, εἴτε ἀπὸ τεχνίτας ἐλθόντας εἰδικῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἴτε ἀπὸ ἐντοπίους ἐξασκηθέντας εἰς τὰ διάφορα κέντρα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθῇ ἁπλῶς ὅτι εἰς 80.000 περίπου ἀνέρχονται οἱ ἐκ Βυζαντίου πρόσφυγες, οἱ καταφυγόντες εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν εἰκονομαχιῶν καὶ ὅτι, μεταξὺ αὐτῶν πολλοὶ ἦσαν, ἀσφαλῶς, οἱ ἀμέσως ἀπειληθέντες «εἰκονόδουλοι» μοναχοί, ὅτι ἀπὸ τῶν βορειοτέρων μέχρι τῶν νοτιωτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἰταλίας, οἱ τεχνῖται αὐτοὶ εἰργάζοντο εἰς τὴν διακόσμησιν ναῶν καὶ μεγάρων, ὅτι οἱ ἔμποροι τοῦ Βυζαντίου ἐπλημμύρησαν τὴν Ἰταλίαν - ὅπως ἄλλωστε καὶ τὴν Εὐρώπην ὁλόκληρον - μὲ ἀναρίθμητα καλλιτεχνήματα, τὰ ὁποῖα ἔδιδον τὴν πρώτην περὶ τέχνης ἀντίληψιν εἰς πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ γενεῶν πολλῶν εἶχον χάσει τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν τέχνην.

Εἰς τὴν Ρώμην ἰδίως ἡ Ἑλληνικὴ παροικία ἦτο πάντοτε σημαντικὴ καὶ ἀνθοῦσα. Ἔγινεν ὅμως μεγαλυτέρα μετὰ τὰς εἰκονομαχίας, ὁπότε ἑκατοντάδες μοναχῶν κατέφυγαν ἐκεῖ, φέροντες μαζί των τὰ πολυτιμότερα τῶν εἰκονισμάτων, κυρίως δὲ τὰς «ἀχειροποιήτους» θαυματουργοὺς εἰκόνας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκεταὶ τιμῶνται σήμερον ἀκόμη εἰς τὰς Ρωμαϊκὰς ἐκκλησίας. Ὅταν τὸ 800 ὁ Κάρολος, ὁ Μέγας ἐστέφθη Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ρώμην, εὗρεν εἰς ὅλας τὰς συνοικίας τῆς πόλεως καὶ ἀκόμη «ἔξω τῶν τειχῶν» τὰς Ἑλληνικὰς ἐκκλησίας καὶ μονάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθοῦν ὁ Ἅγιος Μηνᾶς, ὁ Ἅγιος Θεόδωρος, ὁ Ἅγιος Ἀναστάσιος, οἱ Ἅγιοι Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὁ Ἅγιος Στέφανος καὶ ἡ Παναγία τοῦ Κοσμιδίου (Santa Maria in Cosmedin) παρὰ τὴν ὁποίαν ἤνθει ἡ Scuola Graecorum, ἀληθὲς κέντρον τῆς Ἑλληνικῆς πνευματικῆς κινήσεως. Ἀλλὰ οἱ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι δὲν διεκόσμουν μόνον τὰς ἰδικάς των ἐκκλησίας. Μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ πέραν αὐτοῦ ἀκόμη οἱ Πάπαι καὶ οἱ καρδινάλιοι ἀπηυθύνοντο πρὸς τοὺς Ἕλληνας καλλιτέχνας διὰ τὴν διακόσμησιν τῶν ἐκκλησιῶν, ποὺ ἀνήγειρον ἢ ἐπεσκεύαζον. Καὶ ἔχομεν οὕτω ἀπὸ τοῦ 11ου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος τὰ μωσαϊκὰ καὶ τὰς τοιχογραφίας τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τῆς Ἁγίας Ἀγνῆς, τοῦ Ἁγίου Παύλου, τῆς Παναγίας τοῦ Κοσμιδίου, τοῦ Βαπτιστηρίου τοῦ Λατερανοῦ, τῆς Santa Maria Antica, τῆς Santa Praxaede, τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τοῦ Ἁγίου Σάββα, τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος, τῆς Santa Maria Maggiore, τῆς Santa Maria in Trastevere καὶ τῆς Μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης (βλέπε λέξιν).

Εἰς τὴν τελευταίαν λαμπρὰν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης τῶν μωσαϊκῶν εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὴν περιοχήν της, φαίνεται νὰ συνετέλεσε πολὺ ἡ δημιουργία μιᾶς σχολῆς μουσειωτῶν, καλλιτεχνῶν δηλαδὴ εἰδικευμένων εἰς τὴν τέχνην τῶν μωσαϊκῶν, εἰς τὴν Μονὴν τῶν Βενεδικτίνων τοῦ Μοντεκασσῖνο. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Λέων τῆς Ὀστίας, χρονογράφος τοῦ περιφήμου Μοναστηρίου, ὁ ἡγούμενός του Ντεζιντέριους ἔστειλεν εἰδικοὺς ἀντιπροσώπους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ φέρουν εἰς Ἰταλίαν πεπειραμένους καὶ ἐκλεκτοὺς μουσειωτάς, οἱ ὁποῖοι νὰ διακοσμήσουν τὴν ἐκκλησίαν του καὶ τὴν γειτονικὴν μονὴν τοῦ Sant Angelo in Formis καὶ νὰ μάθουν πάλιν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς τὴν λησμονηθεῖσαν τέχνην τῶν μωσαϊκῶν. Καὶ οἱ καλλιτέχναι αὐτοὶ καθὼς καὶ τὰ καλλιτεχνήματα (χαλκίνη θύρα, ἀργυρᾶ ἀγάλματα, φορηταὶ εἰκόνες, ξυλόγλυπτοι διακοσμήσεις κτλ.) ποὺ μετεφέρθησαν εἰς τὸ πλούσιον μοναστήριον ἕτοιμα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, συνετέλεσαν σημαντικώτατα - κατὰ τὴν ὁμολογίαν τόσον ἐγκύρων μελετητῶν, ὅπως οἱ Στρυγκόφσκυ, Ντὴλ καὶ Τσίμμερμαν - διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν πρώτων πηγῶν τῆς ἐμπνεύσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ προήρχετο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ Ἰταλικὴ

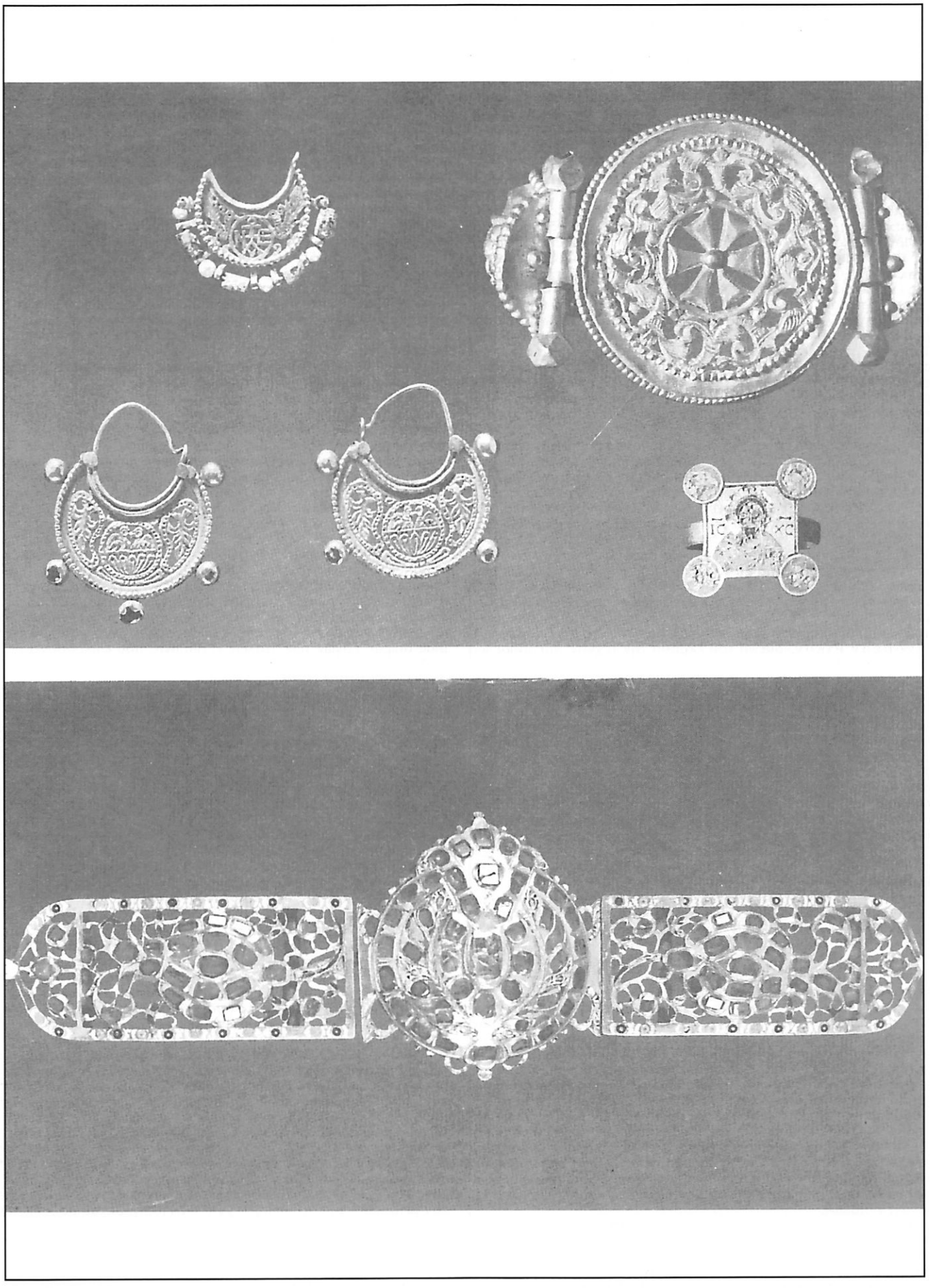

Ἄνω: Θαυμάσια κοσμήματα, χαρακτηριστικὰ ἔργα Βυζαντινῆς χρυσοχοΐας. Τὰ ἐνώτια (σκουλαρίκια), ἀριστερά, ἔχουν τρυπητὴν διακόσμησιν καὶ φέρουν μονόγραμμα ἢ δίσκον μὲ πτηνά. Τὸ βραχιόλι (ἄνω δεξιὰ) φέρει ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ δίσκου παράστασιν τοῦ κέρατος τῆς Ἀμαλθείας, συμβόλου ἀφθονίας. Ἀντιθέτως, τὸ δακτυλίδι (κάτω δεξιὰ) φέρει καθαρῶς θρησκευτικὴν παράστασιν, εἰκονίζουσαν τὸν Ἰησοῦν Παντοκράτορα καὶ τὰ ἀποκαλυπτικὰ ζῴδια εἰς δισκάρια. Κάτω: Ἐντυπωσιακὴ πόρπη μὲ ἔνθετα πετράδια. Κεντρικὸν μοτίβο τὸ ρόδι, σύμβολον γονιμότητος καὶ ἀφθονίας. (Ἀθῆναι, Μουσεῖον Μπενάκη)

'Αναγέννησις. Καὶ ἄλλα ὅμως περίφημα μοναστήρια τῆς 'Ιταλίας ἀπηυθύνθησαν πρὸς Βυζαντινοὺς καλλιτέχνας. Εἰς τὸ Μόντε 'Ακοῦτο τῆς Τοσκάνης ὁ ζωγράφος Μέλορμος, τὸν ὁποῖον ὁ Waddington πιστεύει, παρὰ τὴν σχετικὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ ἰδικοῦ μας Σπυρίδωνος Λάμπρου, "Ελληνα, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου εἶναι πάντως ἀναμφισβήτητος ἡ Βυζαντινὴ τεχνοτροπία, ζωγραφίζει διαφόρους πίνακας τοῦ 'Αγίου Φραγκίσκου. Εἰς τὴν περίφημον ἐπίσης Μονὴν τοῦ Σουμπιάκο εἰργάσθησαν διὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ, οἱ Βυζαντινοὶ ζωγράφοι Κόγξολος (τὸν 15ον αἰῶνα) καὶ Σημαντικὸς καὶ Εὐτύχιος (τὸν 14ον αἰῶνα).

'Ιδιαιτέρως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθοῦν οἱ Βυζαντινοὶ μουσειωταὶ τῆς Βενετίας καὶ λόγω τῶν ἐξαιρετικῶν ἀριστουργημάτων ποὺ ἄφησαν καὶ λόγω τῆς μεγάλης ἐπιδράσεως ποὺ ἤσκησαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης εἰς τὴν Βόρειον 'Ιταλίαν. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11ου αἰῶνος, μόλις ἐτελείωσε τὸ ὑπερήφανον οἰκοδόμημα τοῦ 'Αγίου Μάρκου, ἡ 'Ενετικὴ αὐθεντία ἐσκέφθη νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸ Βυζάντιον διὰ τὴν διακόσμησίν του. Καὶ ἦρχισαν ἔκτοτε νὰ ἐργάζωνται ἐκεῖ, οἱ μετακληθέντες Βυζαντινοὶ μουσειωταὶ διὰ νὰ συνεχίσουν τὴν ἐργασίαν των ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους αἰῶνας, εἰς μακρὰν σειρὰν γενεῶν καὶ νὰ δημιουργήσουν ἕνα θαυμάσιον διακοσμητικὸν σύνολον τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο δυστυχῶς ἀργότερον νὰ ἀποσυνθέσουν ἐν μέρει οἱ Τζουκκάτι καὶ μερικοὶ φίλοι τοῦ Τισιανοῦ, προκαλέσαντες καὶ τῆς 'Ενετικῆς αὐθεντίας ἀκόμη τὴν ἀγανάκτησιν. Μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν μουσειωτῶν, ποὺ ἐργάσθησαν εἰς τὸν "Αγιον Μάρκον, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐντελῶς ἰδιαιτέρως ὁ Μᾶρκος 'Ανδρειωμένος, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς δημιουργηθείσης ἐκεῖ σχολῆς. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, κατὰ τὸ 1204, πολλοὶ ἄλλοι ζωγράφοι καὶ μουσειωταὶ καταφεύγουν εἰς τὴν Βενετίαν καὶ δίδουν νέαν ζωὴν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν κίνησιν. 'Ο Θεοφάνης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἔχει τὸ 1242 ἐργαστήριον ζωγραφικῆς εἰς τὴν Βενετίαν. Περιφημότερος ὅμως εἶναι ὁ ζωγράφος καὶ μουσειωτὴς 'Απολλώνιος, ὁ ὁποῖος τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν εἰργάζετο εἰς τὴν Βενετίαν καὶ τὸν ὁποῖον μαζὶ μὲ ἄλλους "Ελληνας τεχνίτας ὁ Πάπας 'Ονώριος ὁ Γ' ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν 'Ενετικὴν αὐθεντίαν, προκειμένου νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν μνημειώδη διακόσμησιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ «'Αγίου Παύλου ἔξω τῶν τειχῶν». Διὰ τὸν ἴδιον "Ελληνα καλλιτέχνην ὁ περίφημος 'Ιταλὸς ζωγράφος καὶ βιογράφος τῶν ζωγράφων Βασάρι βεβαιώνει ὅτι μετεκλήθη ἀπὸ τὸν Φλωρεντινὸν - ἦ "Ελληνα, κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου - ζωγράφον 'Ανδρέαν Τάφι, ἢ 'Ανδρέαν Ρῖκον, διὰ νὰ τοῦ ἐκμάθῃ τὴν τέχνην τοῦ μουσειωτοῦ. 'Από ἄλλους πάλιν θεωρεῖται ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῶν πρώτων ζωγραφικῶν ἐργαστηρίων εἰς Φερράραν. Τὸ γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ἡ σχολὴ τῶν 'Ελλήνων μουσειωτῶν τοῦ 'Αγίου Μάρκου τῆς Βενετίας ἤσκησε ζωηροτάτην καὶ ἐπὶ αἰῶνας διαρκέσασαν ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος εἰς τὴν 'Ιταλικὴν ἐκείνην περιοχήν. "Εχομεν περὶ τούτου ἀποδείξεις εἰς τὸ θαυμάσιον μωσαϊκὸν τῆς «Γενέσεως» εἰς τὴν Μητρόπολιν τοῦ Τορτσέλλο, εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Μουράνο, τῆς Τεργέστης κτλ. Καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λησμονηθῇ ὅτι, πρὶν ἀκόμη κτισθῇ ὁ "Αγιος Μάρκος, ὁ Δόγης Πέτρος 'Ορσεόλο, παρήγγειλε κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἕνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς Βυζαντινῆς Διακοσμητικῆς τέχνης, τὴν περίφημον «Πάλα ντ' "Ορο» μὲ τὰ θαυμάσια σμάλτα καὶ τὰς μικρογραφίας, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἀκόμη, μετὰ δέκα σχεδὸν αἰῶνας, θαυμάζεται εἰς τὴν Βασιλικὴν τοῦ 'Αγίου Μάρκου.

Μετὰ τὴν σύντομον αὐτὴν ἀνασκόπησιν τοῦ παρελθόντος, εἶναι δυσκολώτερον κάπως νὰ ἐξετάσῃ κανεὶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ τῶν Βυζαντινῶν καλλιτεχνῶν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς εἰς τὴν 'Ιταλικὴν Τέχνην, τὴν στιγμὴν δηλαδὴ τῆς καλλιτεχνικῆς 'Αναγεννήσεως, ἀκριβῶς διότι εἶναι πολὺ δύσκολον καὶ τολμηρὸν νὰ χρονολογηθῇ ἐπακριβῶς ἡ στιγμὴ αὐτή. 'Επεκράτησε γενικῶς ἡ θεωρία νὰ χρονολογῆται ἡ 'Αναγέννησις ἀπὸ τοῦ ζωγράφου Τζιόττο ντὶ Μποντόνε. 'Οσονδήποτε ὅμως καὶ ἂν ὁ ζωγράφος αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς γίγαντας τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, ὁσονδήποτε καὶ ἂν τὰ ἔργα του προδίδουν μίαν νέαν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης, ἠμπορεῖ χωρὶς δισταγμὸν νὰ τονίσῃ κανεὶς ὅτι εἶναι κάπως αὐθαίρετον νὰ κλείεται ἕνα κεφάλαιον τῆς καλλιτεχνικῆς ἱστορίας τόσον ἀπότομα μὲ τὸ ἔργον ἑνὸς μόνον καλλιτέχνου. 'Ο Τσιαμπουῦε, τὸν ὁποῖον ἐπίσης κατατάσσουν εἰς τὴν 'Αναγέννησιν, ὁ Μαργκεριτόνε ντ' 'Αρέτσο, ὁ Γκουΐντο ντὰ Σιέννα, ὁ Ντούτζιο, ὁ Καβαλλίνι καὶ ἄλλοι εἶναι προγενέστεροι τοῦ Τζιόττο. 'Εκτὸς τούτου δὲν ἠκολούθησαν ἀμέσως τὸ παράδειγμα τοῦ Τζιόττο οἱ μαθηταί του. Καὶ ἐπακολουθοῦν πολλὰ κενὰ μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς τὴν καθαυτὸ Τέχνην τῆς 'Αναγεννήσεως.

Εἶναι προτιμότερον, χωρὶς νὰ ὑψώσῃ κανεὶς τείχη ἀδιαπέραστα, τὰ ὁποῖα νὰ χωρίζουν τὴν μίαν ἀπὸ τῆς ἄλλης τὰς ἐποχὰς τῆς Τέχνης, αἱ ὁποῖαι τόσα κοινὰ ἔχουν μεταξὺ των καὶ ἀπὸ τόσας διακυμάνσεις περνοῦν, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ἀρχίζει νὰ σημειώνεται εἰς διάφορα κέντρα τῆς 'Ιταλίας μία καλλιτεχνικὴ κίνησις, ἡ ὁποία ὄχι μόνον παρακολουθεῖ τὴν ἀνάλογον κίνησιν τῆς πνευματικῆς 'Αναγεννήσεως, ἀλλὰ καὶ κάποτε προηγεῖται αἰτῆς.

Διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐν λόγω κινήσεως πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν 'Ιταλίαν τῆς ὁποίας μίαν γενικὴν ἰδέαν ἐδώσαμεν ἀνωτέρω. Κατὰ τὸν 9ον καὶ 10ον αἰῶνα καὶ εἰς ἐποχάς, αἱ ὁποῖαι συμπίπτουν μὲ τὴν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν βασιλέων κατάκτησιν τῆς 'Ιταλίας, ἡ Δύσις προσπαθεῖ νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν καλλιτεχνικὴν ἐπιρροήν, μὲ κύριον ἴσως ἀποτέλεσμα τὴν ὀπισθοδρόμησιν κάθε καλλιτεχνικῆς κινήσεως. 'Η προσπάθεια, ὅπως ἡ στιγμιαία αὐτὴ χειραφέτησις ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην, συνδυασθῇ μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Γοτθικῆς Τέχνης θεωρουμένης ὡς ἀρνήσεως τοῦ Βυζαντινισμοῦ καὶ λυτρώσεως ἀπὸ τὰ δεσμά του - ὁσονδήποτε καὶ ἂν ὑπεστηρίχθη ἀπὸ μεγάλους τεχνοκριτικούς, δὲν δύναται πλέον νὰ γίνῃ παραδεκτή. Κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιον τῆς 'Ιταλίας ἡ Γοτθικὴ Τέχνη δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἀνθήσῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ. 'Απεναντίας ἡ 'Ιταλία φαίνεται, μετὰ τὴν στιγμιαίαν αὐτὴν διακοπήν, νὰ ἀναζητῇ μὲ περισσοτέραν παρὰ ποτὲ ἄλλοτε ἐπιμονὴν τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην. Καὶ ἡ ἀναζήτησις αὕτη ἐπεκτείνεται κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Οἱ ἐρευνηταὶ Μπερτώ, Τοέσκα, Ντόμπερτ καὶ ἄλλοι ἐτόνισαν τὰς προόδους τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς χώρας κατὰ τὸν 11ον, 12ον καὶ 13ον αἰῶνα. Κατὰ τὰ μέσα ἰδίως τοῦ τελευταίου αὐτοῦ αἰῶνος ἕνα κῦμα βυζαντινισμοῦ κατακλύζει ὁλόκληρον τὴν 'Ιταλίαν καὶ δημιουργεῖ εἰς τὴν Πίζα, εἰς τὴν Σιέννα, εἰς τὴν Ρώμην κέντρα Νεοβυζαντινῆς - ἢ Νεοελληνικῆς, ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Μουρατώφ - καλλιτεχνικῆς ἐπιρροῆς, ἡ ὁποία συγκροῦεται μὲ τὰς ἐκεῖθεν τῶν "Αλπεων ἐρχομένας Ρωμανικὰς ἢ Γοτθικὰς ἐπιρροάς.

Κάποια περισσοτέρα προσοχὴ εἰς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα μᾶς παρέχει τὴν ἐξήγησιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς 'Ιταλικῆς τέχνης τοῦ Dugento τοῦ 13ου αἰῶνος, τῆς τέχνης δηλαδὴ τοῦ Τσιαμπουῦε καὶ τῶν ἄλλων προδρόμων τοῦ Τζιόττο, τῆς ὁποίας ἡ σημασία ὀλίγον μόνον καιρὸν πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἤρχισε νὰ ἀναγνωρίζεται καὶ νὰ μελετᾶται. "Οπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Κοντακώφ, οἱ Λατῖνοι κατακτῶντες κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 13ου αἰῶνος τὸ Βυζάντιον, εὑρίσκοντο διὰ πρώτην φορὰν ἀντιμέτωποι τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς τέχνης του, κατακτῶνται οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴν γοητείαν καὶ τὸ μεγαλεῖον της καὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν μεταδώσουν εἰς τὰς πατρίδας των. "Οσα καλλιτεχνήματα ἠμποροῦν νὰ συναποκομίσουν φεύγοντες, τὰ ἁρπάζουν. Ταυτοχρόνως ὅμως προσελκύουν τοὺς Βυζαντινοὺς καλλιτέχνας εἰς τὴν Δύσιν, τὴν 'Ιταλίαν, τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, γίνονται μαθηταί των, μιμοῦνται τὸν ρυθμόν των, προσπαθοῦν νὰ τοὺς ὑπερβάλουν. Καὶ ὅπως, πάλιν ὁ Κοντακώφ, ἀποδεικνύει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης μιᾶς σειρᾶς ἔργων τῶν 'Ιταλῶν «Primitivi», ποὺ φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Πίζας, αἱ εἰκόνες των, ποὺ ἦσαν προηγουμένως ἄτονοι, βάρβαροι, εὑρίσκουν χρῶμα καὶ εὐγένειαν, ρυθμόν, σχέδιον καὶ γραμμήν, μόνον ὅταν ἔρχωνται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν προηγμένην Βυζαντινὴν Τέχνην. Καὶ δημιουργεῖται τοιουτοτρόπως ἡ Σχολὴ τοῦ «Dugento», ἡ ὁποία μᾶς δίδει εἰς πολλὰ σημεῖα τὴν ἐξήγησιν τῆς μεταγενεστέρας τέχνης καὶ τῶν προόδων τοῦ Τζιόττο καὶ τοῦ Φρὰ 'Αγγέλικο. 'Ο Κάρλιγκερ π.χ. τονίζει πολὺ σωστὰ ὅτι διὰ νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὴν «Θεομήτορα» τοῦ Τζιόττο εἰς τὰ «Οὐφφίτσι» τῆς Φλωρεντίας, πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν εἰκόνων τῆς Παναγίας τοῦ Ντούτσιο, τοῦ Τσιαμπουῦε καὶ τῶν προδρόμων των, δηλαδὴ τῶν Βυζαντινῶν.

Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἡ προσοχὴ εἰς τὰ χρονολογικὰ δεδομένα μᾶς πείθει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἄποψιν μερικῶν τεχνοκριτικῶν καὶ ἱστορικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ τελευταία ἐποχὴ τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης ἀποτελεῖ μόνον μίαν ἐκδήλωσιν τῆς 'Ιταλικῆς Τέχνης τῆς 'Αναγεννήσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤντλησεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ἀνανεώσεώς της. 'Αντιθέτως εἶναι πλήρως ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ 'Ιταλικὴ αὐτὴ τέχνη εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν περίοδον τῶν πρώτων της δειλῶν βημάτων, ὅταν ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη σημειώνῃ ἤδη τὴν πλήρη ἀναγέννησίν της.

'Ιδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι μερικὰ ἐκ τῶν 'Ιταλικῶν κέντρων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀσκεῖται κυρίως ἡ Νεοβυζαντινὴ αὐτὴ ἐπίδρασις καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐσημειώθη, κατὰ τοὺς ἐγκριτωτέρους της ἐρευνητάς, ἡ πρώτη ἐξόρμησις τῆς 'Ιταλικῆς καλλιτεχνικῆς 'Αναγεννήσεως.

Οἱ ἰσχυροὶ τότε κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν κάτοικοι τῆς Πίζας, ἀποφασίσαντες τὸ 1063 νὰ ἀνεγείρουν μεγάλον ναόν, ἀπηυθύνθησαν εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ νὰ εὕρουν τὸν ἀρχιτέκτονά του. Καὶ ὅπως ἀναφέρουν τὰ ἀρχαῖα ἔγγραφα, ἐπέτυχον «τῇ ἰδιαιτέρα εὐνοίᾳ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων», νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Πίζαν ὁ ἀρχιτέκτων Μπουσκέτος, ὁ ὁποῖος θαυμαζόμενος ἀπὸ ὅλους διὰ τὴν τέχνην του καὶ τὴν ἔμπνευσίν του, ἐχάραξε τὰ σχέδια καὶ ἔκτισε τὴν περίφημον Ρωμανοβυζαντινὴν Βασιλικήν, ἡ ὁποία μέχρι τῆς σήμερον διατρανώνει τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δεινότητα τοῦ "Ελληνος αὐτοῦ. Μαζὶ μὲ τὸν Μπουσκέτον ἦλθον, κατὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς 'Ιταλικῆς Τέχνης Λάντσι, γλύπται, μουσειωταί, καὶ ζωγράφοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι, ὄχι μόνον διεκόσμησαν ναούς, ἀνάκτορα καὶ μέγαρα, ἀλλὰ καὶ ἐσχημάτισαν ὁλόκληρον σχολήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξῆλθον περίφημοι 'Ιταλοὶ καλλιτέχναι, καὶ ἰδίως οἱ χαρακτηριζόμενοι μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα «Πιζάνο» (ἐκ τῆς Πίζης), κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ: ὁ Τζιοῦντα, ὁ 'Ιωάννης, ὁ Νικόλαος κ.ἄ., συγκαταλεγόμενοι σήμερον μεταξὺ τῶν ἀληθινῶν προδρόμων τῆς 'Αναγεννήσεως. 'Η ἄμεσος καὶ στενὴ σχέσις τῶν τεχνιτῶν αὐτῶν μὲ τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην εἶναι ἀναμφισβήτητος· ἀρκεῖ νὰ προσέξῃ κανεὶς τὸ ἀνά-

Βυζαντινὰ ψηφιδωτὰ ἐκ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου Ραβέννης. Ἄνω: Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς μὲ τὴν ἀκολουθίαν του. Μεγαλοπρεπὴς σύνθεσις κοσμοῦσα τὸν βορειοανατολικὸν τοῖχον τοῦ πρεσβυτερίου. Δεξιὰ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ραβέννης Μαξιμιανός. Κάτω: Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα μὲ τὴν ἀκολουθίαν της. Ἡ καλλιτεχνικὴ τοποθέτησις τῶν ψηφίδων ἀποδίδει ἀριστοτεχνικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων καὶ τὴν πολυχρωμίαν τῶν ἐνδυμάτων (μέσα 6ου π.Χ. αἰῶνος)

Μικρογραφίαι κοσμοῦσαι 'Ελληνικὸν Ψαλτήριον, φέρουσαι παραστάσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Εἶναι ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ εὑρίσκονται εἰς τὴν 'Εθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. 'Αριστερά: 'Η διάβασις τῆς 'Ερυθρᾶς Θαλάσσης ὑπὸ τῶν 'Ισραηλιτῶν. Εἰς τὸ κέντρον, μὲ φωτοστέφανον, ὁ Μωϋσῆς. Δεξιά: 'Ο βασιλεὺς τοῦ 'Ισραὴλ 'Εζεκίας ἀσθενὴς ἐπὶ τῆς κλίνης του. 'Αριστερὰ αὐτοῦ **ὁ προφήτης 'Ησαΐας.**

'Αντιπροσωπευτικὰ δείγματα Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον 'Αθηνῶν. 'Αριστερά: 'Η εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Ταξιάρχου Μιχαήλ, ἔργον τοῦ 14ου αἰῶνος Κέντρον: Τμῆμα ἀποτοιχισμένης τοιχογραφίας τοῦ 13ου αἰῶνος, ἀπὸ ἐκκλησίαν τοῦ 'Ωρωποῦ 'Αττικῆς. "Ανω δεξιά: 'Ο "Αγιος 'Ιάκωβος ὁ Πέρσης, ἀπὸ τοιχογραφίαν ἐκκλησίας τῆς 'Αταλάντης. 'Η σύνθεσις φέρει ἔντονον τὴν ἐπίδρασιν τῶν Κρητῶν ἁγιογράφων τοῦ 16ου αἰῶνος. Κάτω δεξιά: Θαυμασία σύνθεσις λαϊκοῦ ζωγράφου τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, παριστάνουσα προφήτην ἐπιβαίνοντα σκάφους. 'Η σύνθεσις ἐκάλυπτε τοῖχον κατεδαφισθείσης ἐκκλησίας τῶν Δελφῶν.

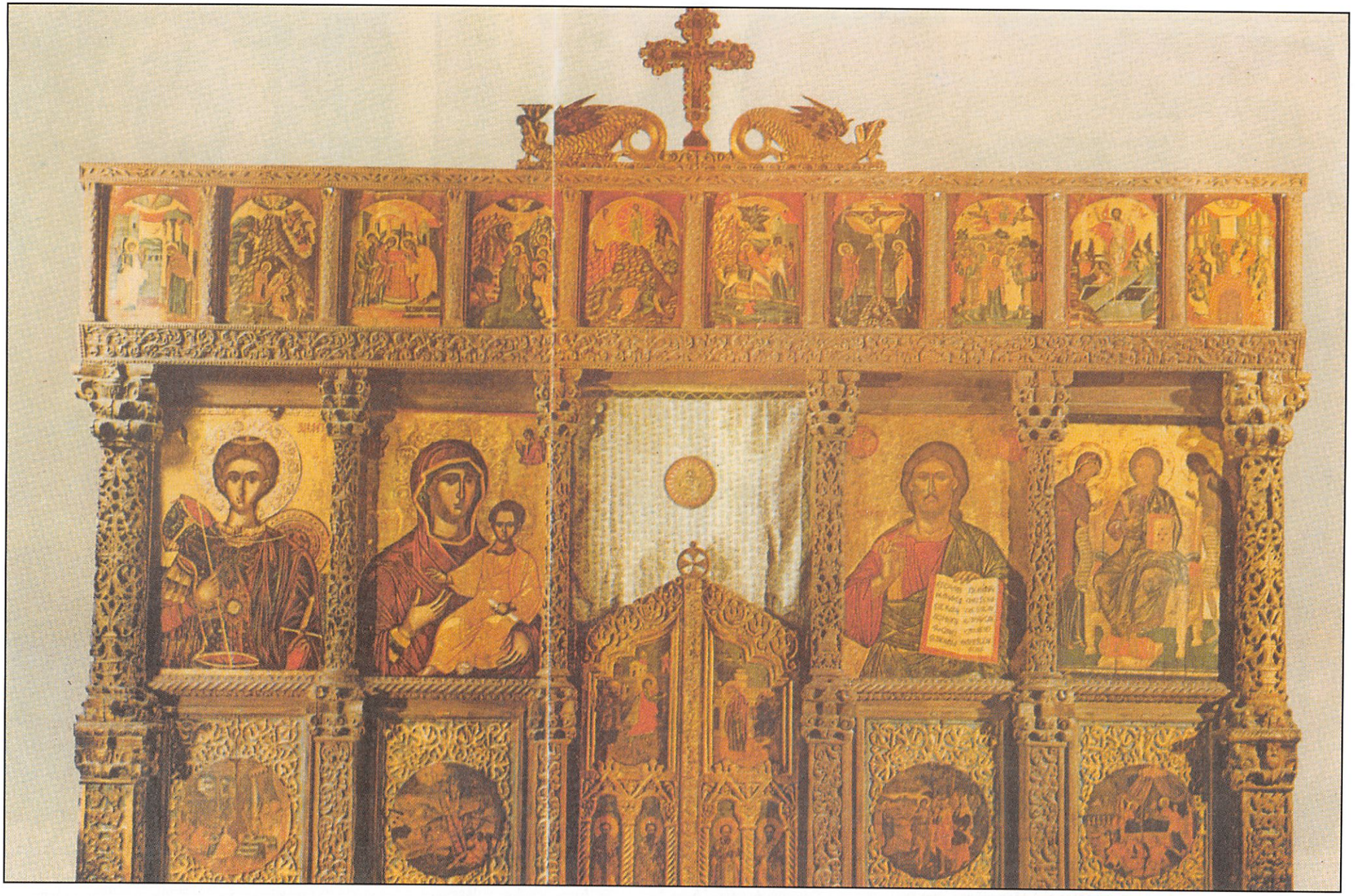

Ξυλόγλυπτον τέμπλον ἐκκλησίας τοῦ 16ου-17ου αἰῶνος. Αἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, δεξιὰ τῆς Ὡραίας Πύλης καὶ τῆς Παναγίας ἀριστερά, εἶναι ἔργα τοῦ περιφήμου Κρητὸς ζωγράφου Ἐμμ. Τζάνε. (Ἀθῆναι, Βυζαντινὸν Μουσεῖον).

Ἄνω ἀριστερά: Θαυμάσιον τρίπτυχον μὲ κεντρικὴν παράστασιν τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Θαβώρ, ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος. **Κάτω ἀριστερά:** Μολονότι ἡ γλυπτικὴ περιόπτων ἀγαλμάτων δὲν ἐγνώρισεν ἰδιαιτέραν ἄνθησιν εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔχομε θαυμάσια δείγματα ἀναγλύφων, χρησιμευόντων κυρίως ὡς συμπλήρωμα τοῦ ἀρχιτεκτονήματος. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, μαρμάρινα θωράκια ἀπὸ τέμπλα ἐκκλησιῶν τοῦ 9ου-10ου μ.Χ. αἰῶνος. Εἰς τὸ κέντρον, ὁ Σταυρὸς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ, ἀποτελῶν τὸ συνηθέστερον σύμβολον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. **Δεξιά:** Ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ 4ου-5ου μ.Χ. αἰῶνος φέρουσα παράστασιν τοῦ Ὀρφέως παίζοντος λύραν, πλαισιωμένου ἀπὸ φανταστικὰ καὶ πραγματικὰ ζῶα ποὺ θέλγονται ἀπὸ τὴν μουσικήν του (Ἀθῆναι, Βυζαντινὸν Μουσεῖον).

γλυφον «Γέννησις τοῦ Σωτῆρος», τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὸν Ἰωάννην Πιζάνο καὶ φυλαττόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Πίζας, τὸ ὁποῖον μέχρι καὶ τῆς τελευταίας του λεπτομερείας ἐνθυμίζει τὰς τοιχογραφίας καὶ τὰς εἰκόνας τῆς «Γεννήσεως» ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ζωγράφους. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρη κανεὶς τὸν περίφημον ἀρχιτέκτονα, ζωγράφον καὶ ἱστορικὸν τῆς τέχνης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα Γεώργιον Βασάρι, ὁ ὁποῖος μολονότι ἐλάχιστα συμπαθῶν τοὺς Βυζαντινούς, τονίζει ὅτι ὁ Τζιοῦντα Πιζάνο εἶχεν εἰς τὰς - δυστυχῶς πολὺ κακὰ διατηρουμένας - τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Φρσγκίσκου τῆς Ἀσσίζης Ἕλληνας διδασκάλους καὶ συνεργάτας. Βεβαιώνει μάλιστα ὁ Βασάρι ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν προσωπογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ζωγραφισμένη ἐπὶ σανίδος, ἡ ὁποία ἐχρησίμευεν εἰς τὸν ἴδιον τὸν Ἅγιον ὡς ἀσκητικὴ κλίνη καὶ διατηρουμένη εἰς τὸ διακονικὸν τῆς ἰδίας ἐκκλησίας, ὀφείλεται εἰς Ἕλληνα ζωγράφον κατά τι προγενέστερον τοῦ Πιζάνο, ἴσως τὸν διδάσκαλόν του. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτὴ σχολὴ τῆς Πίζας, ἡ ἀναγομένη εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς διδασκάλους, διετήρησε τὴν ἀκαταμάχητον ἐπίδρασίν της εἰς τὴν πόλιν ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα.

Ἡ πατρὶς τοῦ Τζιόττο, ἡ Φλωρεντία, ἐγνώρισεν ἐπίσης ἰσχυρὰν τὴν Βυζαντινὴν ἐπίδρασιν. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν παραδεχθῶμεν τὴν βεβαίωσιν τοῦ Βασάρι, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὡραία πόλις τοῦ Ἄρνου, καθυστερήσασα ἔναντι τῶν ἄλλων Ἰταλικῶν πόλεων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Τέχνης, ἐσημείωσε τὴν πρώτην της ζωγραφικὴν κίνησιν, μόνον μετὰ τὴν ἐκ Βυζαντίου μετάκλησιν καλλιτεχνῶν, περὶ τὸ 1250, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπῆρξεν ἐκεῖ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ἀνθοῦσα Βυζαντινὴ Σχολή. Οἱ τεχνῖται τῆς ἐν λόγω σχολῆς ἐργάζονται ἰδίως διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ λαμπροῦ Βαπτιστηρίου τῆς Φλωρεντίας. Ὁ κυριώτερος ἐκ τῶν διακοσμητῶν αὐτῶν εἶναι ὁ Ἀνδρέας Τάφι, τὸν ὁποῖον, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, ὁ Λάμπρος χαρακτηρίζει ὡς Ἕλληνα, συνταυτίζων αὐτὸν μὲ τὸν Ἀνδρέαν Ρίκον. Ὁπωσδήποτε ὁ Βασάρι μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ ζωγράφος αὐτὸς μετέβη εἰς τὴν Βενετίαν καὶ ὄχι μόνον ἐξεπαιδεύθη πλησίον τῶν ἐκεῖ ἐργαζομένων Ἑλλήνων μουσειωτῶν, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ παραλάβη μαζί του, ἐπιστρέφων εἰς τὴν Φλωρεντίαν, καὶ τὸν σπουδαιότερον ἐξ ὅλων, τὸν Ἀπολλώνιον. Εἰς τὸν διαπρεπῆ δὲ αὐτὸν Ἕλληνα μουσειωτὴν ὀφείλονται οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ μερικαὶ βιβλικαὶ σκηναὶ τοῦ θόλου τοῦ Βαπτιστηρίου.

Ἀκόμη περισσότερον ὅμως ἐνδιαφέρει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Τσιμαμποῦε, ὁ ζωγράφος, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις μεταξὺ τῶν προδρόμων τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἐντελῶς ἐξαιρετική, ἐμαθήτευσε κατὰ τὴν νεότητά του πλησίον τῶν Βυζαντινῶν αὐτῶν τοιχογράφων. Μερικοὶ εἰργάζοντο τότε εἰς τὴν διακόσμησιν ἑνὸς μέρους τῆς Σάντα Μαρία Νοβέλλα, εἰς τὴν ὁποίαν ὀλίγας δεκαετίας ἀργότερον ἐπρόκειτο νὰ ζωγραφίσουν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Τσιμαμποῦε καὶ ὁ Ἀνδρέας Ὀρκάνια. Τοῦ τελευταίου ἡ θαυμασία τοιχογραφία τοῦ Παραδείσου ἔχει καὶ εἰς τὴν γενικὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἀναμφισβήτητον τὴν Βυζαντινὴν ἐπιρροήν. Καὶ ἐξηγεῖται μὲ τὴν μαθήτευσιν αὐτὴν τοῦ Τσιμαμποῦε ἡ σαφὴς Βυζαντινὴ ἔμπνευσίς του, τὴν ὁποίαν περισσότερον παρὰ παντοῦ ἀλλοῦ βλέπομεν εἰς τὴν ὑπέροχον Παναγίαν του.

Εἰς τὴν Φερράραν - ὅπως μᾶς βεβαιώνει παλαιὸν χειρόγραφον - ὁ δοὺξ Ἄτσιο ὁ 7ος τῶν Ἔστε μετεκάλεσε τὸν εἰς Βενετίαν διαμένοντα μαθητὴν τοῦ Θεοφάνους Γελάσιον διὰ νὰ ζωγραφίση τὰς ἐσωτερικὰς διακοσμήσεις τοῦ μεγάρου του. Καὶ οἱ χρονογράφοι περιγράφουν μὲ θαυμασμὸν τὴν μεγάλην του τοιχογραφίαν τῆς πτώσεως τοῦ Φαέθοντος. Ἀργότερον μετέβη, ὅπως φαίνεται, ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ δύο Ἕλληνες ἐζωγράφισαν διαφόρους εἰκόνας, τόσον κατ' ἐντολὴν τοῦ προστάτου τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν Μεσαιωνικοῦ πρίγκιπος, ὅσον καὶ κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Φερράρας. Δὲν φαίνεται κατὰ συνέπειαν τελείως ἀστήρικτος ἡ γνώμη τοῦ Ἰταλοῦ Τζιανότι - ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ζωγράφοι ἐγένοντο οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς Σχολῆς τῆς Φερράρας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο ἀργότερον νὰ προέλθουν ζωγράφοι σημαίνοντες εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅπως ὁ Κόσσα καὶ ὁ Τούρα καὶ ἡ ὁποία μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος διετήρησε σαφῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντινισμοῦ.

Διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς Βυζαντινῆς ἐπιρροῆς εἰς τὴν ἀκόμη σημαντικωτέραν σχολὴν τῆς Σιέννας, δὲν χρειάζεται νὰ στηριχθῶμεν μόνον εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἰταλοῦ ἱστορικοῦ Λάντσι. Μᾶς ἀρκεῖ ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῆς τέχνης τοῦ μεγάλου ἱδρυτοῦ τῆς σχολῆς αὐτῆς Ντούτσιο ντὶ Μπουονινσένια, διὰ τὸν ὁποῖον κανεὶς ἐκ τῶν τεχνοκριτικῶν δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσίν του ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν τέχνην. Ἡ τεχνική του, ἡ κατάταξις τῶν προσώπων, αἱ χειρονομίαι των καὶ αἱ στάσεις των, ἀκόμη ὅμως καὶ ἡ προοπτική του, εἶναι ἀπολύτως βυζαντιναί. Καὶ ὁ Ἄγγλος τεχνοκριτικὸς Ρόμπερτ Μπάϋρον δὲν ἐδυσκολεύθη καθόλου νὰ ἐκλέξη ἀπὸ τὰς τόσας συνθέσεις του εἰς τὴν Μητρόπολιν τῆς Σιέννας (αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωσταὶ μὲ τὸ γενικὸν ὄνομα τῶν «Μαοτὰς») τὴν «Γέννησιν», τὴν «Εἴσοδον εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα», τὴν «Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου», τὸν «Μυστικὸν Δεῖπνον», τὸν «Νιπτῆρα», τὴν «Προδοσίαν τοῦ Ἰούδα», τὴν «Ἀποκαθήλωσιν» κτλ. νὰ τὰς παραλληλίση μὲ ἀναλόγους Βυζαντινὰς συνθέσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ νὰ ἀποδείξη τοιουτοτρόπως, μὲ τὸν πειστικώτερον δυνατὸν τρόπον, τὴν ἀπόλυτον σχεδὸν ταυτότητα τῆς ἐμπνεύσεώς των. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Ντούτσιο, οἱ ἄμεσοι διάδοχοι του εἰς τὴν Σιέννα, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Κάρλιγκερ, διετήρησε διαρκῆ μὲ τὸν Βυζαντινισμὸν ἐπαφήν, ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά του καὶ ἐκράτησαν πολὺ περισσότερον παρὰ εἰς τὰς ἄλλας Ἰταλικὰς πόλεις τὰ σχήματα καὶ τὰς μορφὰς τῆς τέχνης τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὅσον ἀφορᾶ τέλος εἰς τὴν Ρώμην, διὰ τὴν συνεχῆ παλαιοτέραν ἐπαφὴν τῆς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω μερικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ἡ στιγμὴ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην ἐμφανίζεται κατὰ τρόπον ἀληθῶς διδακτικὸν εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Καικιλίας τοῦ Τραστέβερε. Αἱ θαυμάσιαι αὐταὶ τοιχογραφίαι, ὀφειλόμεναι εἰς τὸν Πέτρον Καβαλλίνι (1292-1376) ἐμελετήθησαν ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν Φεντερίγκο Χερμαννίν, ὁ ὁποῖος εἰς ἕνα σημαντικὸν βιβλίον του ἀποδεικνύει ὄχι μόνον τὴν ἀπολύτως βυζαντινὴν τεχνικὴν καὶ ἔμπνευσιν τοῦ ζωγράφου, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς αὐτὰς ἐνυπάρχουσαν πρώτην ἐκδήλωσιν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, ἐκδήλωσιν ἔχουσαν ἴσως τόσην σημασίαν ὅσον καὶ ἡ τέχνη τοῦ Τζιόττο. Καὶ ἔχει δίκαιον ὁ Στρυγκόβσκυ νὰ τονίζη ὅτι αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, ἀποτελοῦσαι τὸ σημαντικώτερον μνημεῖον διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς εἰς τὴν καθαρῶς Ἰταλικὴν τέχνην, ἠμποροῦν νὰ στηρίξουν ἐντελῶς διαφόρους ἀπὸ τὰς συνήθως ἀναπτυσσομένας θεωρίας διὰ τὴν ἀπαρχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως. Πράγματι ὁ Χερμαννὶν φαίνεται ἀποδεχόμενος τὴν θεωρίαν τοῦ διαπρεποῦς Αὐστριακοῦ βυζαντινολόγου, διὰ τὴν ὕπαρξιν Ρωμαϊκῆς Βυζαντινῆς σχολῆς κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤντλησαν θέματα καὶ ἐμπνεύσεις τόσον ὁ Τσιμαμποῦε καὶ ὁ Ντούτσιο, ὅσον καὶ ὁ Τζιόττο καὶ ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ δημιουργήσουν τὴν ἀπαρχὴν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ Στρυγκόφσκυ, χαίρων διὰ τὴν νέαν αὐτὴν ἀπόδειξιν τῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ὑπεστήριξεν εἰς τὸ βιβλίον του «Τσιμαμποῦε καὶ Ρώμη», φθάνει μέχρι τοῦ νὰ πιστεύη ὅτι εἰς τὰς συνθέσεις τοῦ Καβαλλίνι ἠμπορεῖ νὰ ἀνεύρη κανεὶς τὴν κλεῖδα διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν πηγῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας προῆλθεν ἡ περίφημος «Disputa» τοῦ Ραφαὴλ εἰς τὸ Βατικανόν.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι δὲν εἶναι ἀστήρικτοι αἱ γνῶμαι τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης Μπαγιὲ κατὰ τὰς ὁποίας, ὅταν ἡ Ἀναγέννησις ἐσημείωνε τὰς πρώτας ἀρχάς της εἰς Ἰταλίαν ἡ Βυζαντινὴ τέχνη εἶχε τὴν γενικὴν καλλιτεχνικὴν διεύθυνσιν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τοῦ Καρόλου Ντὴλ ὅτι «ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ τέχνη αὐτὴ ἦτο ἡ μεγάλη ἐμπνεύστρια εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν ἀκόμη». Ὑπῆρξεν ἐποχὴ - ἡ ὁποία καὶ δὲν παρῆλθεν ἀκόμη διὰ μερικοὺς ξένους τεχνοκριτικοὺς - κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσυνηθίζετο ὅπως κάθε νέα κατάκτησις τῆς Ἰταλικῆς τέχνης εἰς τὴν Ἰταλίαν χαρακτηρίζεται ὡς «χειραφέτησις ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ δεσμά», ὡς «λύτρωσις ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν δουλείαν». Ἡ βαθυτέρα γνῶσις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν ἀπεκτήσαμεν ἔκτοτε, ἡ προσεκτικὴ καὶ καθαρῶς ἱστορικὴ παρακολούθησις τῶν κέντρων ἐπιρροῆς τὰ ὁποία ἐδημιούργησεν ἡ Βυζαντινὴ αὐτὴ τέχνη, ἐπέτρεψαν νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ ἀντιλήψεις ἐκεῖναι. Ἡ τέχνη, ἡ ὁποία ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον χιλιετίαν ἐγεννήθη, ἔζησεν, ἀνεπτύχθη εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, δὲν ἐστερεῖτο - κατὰ τὴν τελευταίαν της ἰδία περίοδον - οὔτε τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ὡραίου οὔτε τῆς ἐλευθερίας τῆς κινήσεως, οὔτε τῆς ἱκανότητος τῆς ἐκφράσεως ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων, οὔτε χρωματικοῦ πλούτου, ὥστε νὰ χρειάζεται νὰ τὴν ἀπαρνηθοῦν οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ ὁποῖοι ἀντιθέτως συχνὰ ἐστηρίχθησαν εἰς αὐτὴν διὰ νὰ δημιουργήσουν νέον βαρυσήμαντον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης.

Α. Α. Κύρου

ΑΙ ΑΛΛΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

Κατὰ τὸ διάστημα τῶν 11 αἰώνων, οἱ ὁποῖοι ἐπηκολούθησαν τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Βυζαντίου ὡς πρωτευούσης τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου τὸ ἔτος 324, ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρήγαγε τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Σημεῖα τῆς προσεχοῦς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς ἰδέας τῶν πλαστικῶν τεχνῶν ἀναφαίνονται καὶ πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι οἱ τέσσαρες ἀνδριάντες αὐτοκρατόρων, ἐκ πορφυρίτου, οἱ ὁποῖοι κοσμοῦν τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 300 μ.Χ. περίπου. Τὰ ἁπλᾶ ἐπίπεδα τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν ὑπογραμμίζουν τὴν ποιότητα τοῦ ὑλικοῦ μὲ μίαν νέαν τεχνοτροπίαν. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸν τῆς μεταβατικῆς αὐτῆς περιόδου, ὅτι τὰ ἀγάλματα αὐτὰ παριστάνουν ἀκόμη βλοσυροὺς στρατιώτας, καὶ μόνον ἀφοῦ ἡ Κωνσταντινούπολις προσέλαβε τὴν νέαν ὀνομασίαν της, ἡ αὐτοκρατορικὴ μορφὴ καθωρίσθη ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς νέας αἰσθητικὰς ἀρχάς. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὄχι μόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων, ὁ νέος τύπος ἀναφαίνεται μὲ σαφήνειαν, τὰ δὲ νομίσματα τῶν χωρῶν τῆς Δύσεως προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὴν Ἑλληνικὴν τεχνοτροπίαν. Παραμένουν ἄλλως τε καὶ ἀπὸ τὴν γλυπτικὴν ἀρκετὰ λείψανα, δεικνύοντα ὅτι ἡ κίνησις αὕτη ἦτο καὶ ἐκεῖ παράλληλος. Ἐν τούτοις ἡ θρησκευτικὴ τέχνη ἀπηλλάγη βαθμηδὸν ἀπὸ τοὺς τύπους, οἱ ὁποῖοι εἶχον παραληφθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἶναι κοινοὶ εἰς τὰς πρώτας χριστιανικὰς σαρκοφάγους καὶ τοιχογραφίας.

'Απητήθησαν δύο ὁλόκληροι αἰῶνες διὰ νὰ δυνηθοῦν αἱ Βυζαντιναὶ ἀρχαὶ νὰ ἐπεκταθοῦν ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πεδίου τῶν τεχνῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς θρησκευτικῆς τέχνης, ἀλλὰ ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἀκόμη δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπιβληθοῦν ὁλοκληρωτικῶς, παρὰ μόνον ἐπὶ τῶν 'Ελληνικῶν τμημάτων τῆς Αὐτοκρατορίας.

'Η ἐκλογὴ τῶν ὑλικῶν καὶ ἡ ἁπλοποίησις τῆς γραμμῆς καὶ τοῦ χρώματος εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Βυζαντινοῦ ἀρχιτέκτονος, γλύπτου, διακοσμητοῦ καὶ ὑφαντοῦ. Χρησιμοποιοῦνται εὐρέως χρωματιστὰ μάρμαρα. Μωσαϊκά, ἀποτελούμενα ἀπὸ ὑαλίνους κύβους, διακοσμοῦν τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων. Διαφανῆ σμάλτα, μαργαρῖται καὶ χρωματιστοὶ λίθοι ἐντάσσονται εἰς ἁπλᾶ στηρίγματα. Ἔγχρωμα καὶ μὲ διαφόρους ἀναπαραστάσεις μεταξωτὰ ὑφάσματα ἀρχίζουν νὰ χρησιμοποιοῦνται τόσον δι' ἐνδύματα, ὅσον καὶ διὰ διακοσμήσεις. 'Ο Βυζαντινὸς τεχνίτης ἐπιτυγχάνει νὰ ἐκλέγῃ καὶ νὰ κατεργάζεται τὰ ὑλικά του κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ φαίνωνται ταῦτα πάντοτε δροσερὰ καὶ ζωντανὰ ἀκόμη καὶ μέσα εἰς ἕνα σύγχρονον μουσεῖον.

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
(ΑΠΟ ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ)

'Εκ τῶν διασωζομένων λειψάνων τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος, ὅλα δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου Βυζαντινά, ἀλλὰ κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ὁ θρίαμβος τῶν Βυζαντινῶν ἰδεῶν ἔχει καταστῇ ἐμφανὴς εἰς τὸν ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ εἰς πολυάριθμα γνωστὰ μνημεῖα τῆς Ραβέννης καὶ ἄλλων τόπων. 'Εν τούτοις ὁ 4ος αἰὼν ἀπετέλεσε σταθμόν, ὅπως δεικνύει μία ἐπίχρυσος ὁρειχαλκίνη κεφαλή, ἡ ὁποία παριστάνει, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον Β' (361 μ.Χ.) καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ 'Εθνικὸν Μουσεῖον τῆς Βουδαπέστης. 'Εδῶ τὰ ἁπλᾶ ἐπίπεδα, ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου, ἡ θέσις τοῦ μετώπου, ἡ κόμμωσις, οἱ ἐξέχοντες ὀφθαλμοί, τὸ διάδημα καὶ τὸ ἔνδυμα εἶναι σαφῶς Βυζαντινά. 'Η προτομὴ αὐτὴ διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν τεχνοτροπίαν καὶ ἀνήκει εἰς μίαν νέαν τάξιν, ἡ ὁποία ἐπέτρωπο νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας.

'Η ἑνότης τοῦ ρυθμοῦ. 'Η ἑνότης τοῦ ρυθμοῦ ἀνευρίσκεται κάτωθεν ὅλων τῶν ἐπιφανειακῶν μεταβολῶν εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς τέχνης. 'Η ἐκκλησία τῆς 'Αγίας Φόσκας εἰς τὸ Τορτσέλλο δεικνύει τὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ἀρχῆς τῆς συνθέσεως τῶν μαζῶν, ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην ποὺ μετεμόρφωσε τὴν γλυπτικὴν κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Μία προσεκτικὴ μελέτη δεικνύει ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου τῆς ἀψῖδος δέχεται τὸ φῶς ὡς μία συμπαγὴς μᾶζα, ποὺ διακόπτεται μόνον ἀπὸ τὰς σκιὰς τῶν ἀνοιγμάτων. Οἱ κίονες, οἱ ὁποῖοι τὴν ὑποστηρίζουν, εἶναι μικρότεροι ἀπὸ ὅ,τι ἀπαιτοῦν οἱ κλασσικοὶ κανόνες καὶ ἀφίνουν τὴν ὄπισθεν εὑρισκομένην ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου νὰ κάμνῃ ἀνάλογον ἐντύπωσιν. Εἰς ὅλα τὰ Βυζαντινὰ κτίρια αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν στεγῶν, παρουσιάζονται ὡς ἁπλᾶ ἐπίπεδα, ἀκόμη καὶ ἡ ἁψίς, ἡ ὁποία συχνὰ προηγεῖται ἢ περιβάλλει τὰς ἐκκλησίας, δὲν διακόπτει τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων καθ' ὃν τρόπον τὸ πράττει ἡ κλασσικὴ κιονοστοιχία. Εἰς τὰ Βυζαντινὰ κτίρια τῆς Ραβέννης καὶ ἄλλων μερῶν τῆς 'Ιταλίας τοῦτο δὲν γίνεται πάντοτε καταφανὲς δεδομένου ὅτι γλυπτὰ καὶ ἄλλαι διακοσμήσεις ἔχουν συχνὰ προστεθῇ εἰς σχετικῶς μεταγενεστέρους χρόνους.

Αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ τῆς συνθέσεως τῶν μαζῶν καταφαίνονται χαρακτηριστικῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν διευθέτησιν. 'Επὶ παραδείγματι εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αγίας Σοφίας, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὴν 'Αγίαν Φόσκαν, τὸ βλέμμα ὁδηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐπικλινῆ στέγην τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς μέχρι τῶν ἄκρων τῶν πλευρῶν τὰ ὁποῖα, μὲ τὴν σειρὰν των, τὸ ὁδηγοῦν μέχρι τῆς κεντρικῆς στέγης, τοιουτοτρόπως κάμνουν καὶ εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν αἱ μικρότεραι κόγχαι αἱ ὁποῖαι εἶναι κτισμέναι ἐντὸς τῶν τοίχων ποὺ ὑποστηρίζουν τοὺς ἡμιθόλους, ὁδηγοῦν πρὸς τοὺς ἡμιθόλους καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸν κεντρικὸν θόλον. Εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχιτεκτονικὴν δὲν παρατηρεῖται παρομοία σύνθεσις τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τῶν διαστημάτων. Λεπτομερέστερον περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς γίνεται λόγος περαιτέρω εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ παρόντος τόμου.

Διακοσμητική. Τὰ ὑάλινα μωσαϊκὰ τὰ ὁποῖα διακοσμοῦν τὰ ἀνώτερα τμήματα τῶν τοίχων καὶ θόλων τῶν τυπικῶν Βυζαντινῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐσωτερικῶν τείνουν νὰ καταστοῦν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μία ἐπίπεδος ἐπιφάνεια χρώματος, συμμετρικῶς διακεκοσμημένη. 'Η τάσις αὐτὴ παρατηρεῖται κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, καταργοῦσα ὅ,τι ἀπέμεινεν ἀπὸ τὴν κλασσικὴν τεχνοτροπίαν τοῦ μωσαϊκοῦ. Θριαμβεύει δὲ κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα. 'Ως πρὸς τὰ χρώματα κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα κυριαρχεῖ τὸ πράσινον, τὸ κυανοῦν καὶ τὸ χρυσοῦν. Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ χρυσοῦν. Τὰ παλαιότερα μωσαϊκὰ τῶν τοίχων τῶν 5ου καὶ 6ου αἰώνων διατηροῦνται εἰς τὴν Ραβέννα. Τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Σὰν Βιτάλε ('Αγίου Βιταλίου) τὰ ὁποῖα εἰκονίζουν τὸν 'Ιουστιανὸν καὶ τὴν Θεοδώρα εἶναι ἰδιαιτέρως γνωστά. Δυστυχῶς ἔχουν ἀνακαινισθῇ ἐκ βάθρων. Τὰ ἔργα τοῦ 6ου αἰῶνος εἰς τὸ Παρέντσο ἔχουν δυστυχῶς ἐπίσης ὑποφέρει. 'Ακραιφνέστερα δείγματα τοῦ 5ου αἰῶνος σώζονται ἀκόμη εἰς Μιλᾶνον ("Αγιος 'Ακουϊλῖνος), καθὼς ἐπίσης ἀφθονώτερα εἰς τὸν θαυμάσιον τροῦλλον τοῦ 'Αγίου Γεωργίου καὶ τῆς 'Αγίας Παρασκευῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ δείγματα τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελοῦν πολύτιμον μαρτυρίαν περὶ τῆς ποιότητος τῶν παλαιοτέρων Βυζαντινῶν μωσαϊκῶν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθῇ εἰς τὴν Ραβέννα.

Τὸ δάπεδον, ὅπως ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐπιφάνειαι τῶν Βυζαντινῶν κτιρίων, γίνεται ἀντικείμενον μεταχειρίσεως ὡς τμῆμα τῆς συνολικῆς συνθέσεως. 'Ο χρωματισμὸς τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου εἶναι ὀλίγον σκοτεινότερος τῶν ἄνωθέν του ἐπιφανειῶν. Αἱ ἀποχρώσεις καστανοῦ καὶ κιτρίνου γίνονται ζωηρότεραι μὲ μέλαν καὶ λευκόν, μὲ κόκκινον καὶ πράσινον καὶ σπανιώτερον, ὅπως εἰς τὴν 'Ακουϊλέγιαν, μὲ ψηφίδια χρωματιστῆς ὑάλου. 'Επὶ τοῦ δαπέδου τούτου τοποθετοῦνται οἱ μεγάλοι λευκοὶ κύβοι τῶν βάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνυψοῦνται οἱ κίονες ἐκ πρασινοφαίου μαρμάρου, ἐρυθροῦ πορφυρίτου καὶ βαθέος πρασίνου μαρμάρου. Τὰ κατώτερα τμήματα τῶν τοίχων εἶναι ἐπενδυμένα διὰ πλακῶν ἐκ τῶν ἰδίων μαρμάρων εἰς τὰ ὁποῖα συχνὰ προστίθεται καὶ ἐρυθρὸν μάρμαρον καὶ ἄλλαι ποικιλίαι, τῶν ὁποίων τὰ «νερὰ» διατίθενται εἰς συμμετρικὰ σχέδια.

Μεταξὺ τῆς ζώνης τῶν ἐγχρώμων μαρμάρων καὶ τῶν μωσαϊκῶν διέρχεται μία λευκὴ γραμμὴ κιονοκράνων. Αἱ θύραι εἶναι ἐπενδεδυμέναι δι' ὀρειχάλκου, πλουτισμέναι δι' ἀναγλύφων ποικιλμάτων ἢ δι' ἐγχαράξεων ἀργύρου. Εἰς ἕνα τοιοῦτον διακοσμητικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ τῶν πολυτελῶν ὑλικῶν, αἱ ζωγραφισταὶ τοιχογραφίαι δὲν ἔχουν προφανῶς θέσιν, ἐκτὸς εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας ὅπου τὸ κοινωνικὸν συγκρότημα ἀδυνατεῖ νὰ προσφέρῃ κάτι τὸ καλύτερον.

Τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶντα του εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν, δύναται ἐπίσης νὰ μελετηθῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ εἰς τὸν Σὰν Βιτάλε τῆς Ραβέννας. Βασιλικαὶ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος εἰς τὰς ὁποίας ἐφηρμόσθησαν αἱ αὐταὶ ἀρχαὶ μὲ ἁπλούστερον σχέδιον κατασκευῆς ὑπάρχουν εἰς τὴν Ραβένναν, τὸ Γράδο καὶ τὸ Παρέντσο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Μικρὰν 'Ασίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Βόρειον 'Αφρικήν.

Γλυπτική. 'Ελάχιστα δείγματα ὁλογλύπτων γλυπτῶν τῆς πρώτης περιόδου σώζονται. Πράγματι τὸ γενικὸν σχέδιον τῶν Βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν δὲν χρησιμοποιεῖ γλυπτὰς ἀναπαραστάσεις προσώπων. Τὰ διασωθέντα λείψανα ἀφοροῦν κυρίως προτομὰς αὐτοκρατόρων. 'Εξαιρέσει μιᾶς κεφαλῆς ἐκ πορφυρίτου εὑρισκομένης εἰς Βενετίαν, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἐν συνεχείᾳ, αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία γνωστὴ εἰς ἡμᾶς ὁλόγλυπτος Βυζαντινὴ αὐτοκρατορικὴ προτομή. Σώζονται συνολικῶς περὶ τὰ 30 τεμάχια αὐτοκρατορικῶν γλυπτῶν τοῦ 4ου αἰῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὴν τεραστίαν ὁρειχαλκίνην κεφαλήν, πιθανώτατα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Β', τοῦ μουσείου Κονσερβατόρι τῆς Ρώμης, τὸ κολοσσιαῖον ὁρειχάλκινον ἄγαλμα, πιθανῶς τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Α', εἰς τὴν Μπαρλέττα, τὰ ἀνάγλυφα τῆς βάσεως τοῦ ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου εἰς τὸν 'Ιππόδρομον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἕνα κορμὸν ἀπὸ πορφυρίτην εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν μέγαρον τῆς Ραβέννας (πιθανῶς τοῦ 5ου αἰῶνος). Τρεῖς γυναικεῖαι κεφαλαὶ ἀπὸ ἀσβεστῶδες λευκὸν μάρμαρον ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εὑρίσκεται εἰς τὸ Λοῦβρον καὶ αἱ δύο εἰς τὴν Ρώμην, παριστάνουν πιθανῶς τὴν αὐτοκράτειραν 'Αριάδνην. 'Η παλαιοτέρα Βυζαντινὴ θρησκευτικὴ γλυπτικὴ εἶναι ἀκόμη σπανιωτέρα. Μία σειρὰ προτομῶν προφητῶν ἀπὸ τὴν Μικρὰν 'Ασίαν, εὑρισκομένων ἤδη εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δεικνύει ἕνα μέτριον Βυζαντινὸν ρυθμὸν τοῦ 4ου αἰῶνος, καὶ μία κεφαλὴ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἀπὸ τὴν "Εφεσον, εὑρισομένη ἤδη εἰς τὸ 'Εθνικὸν Μουσεῖον τῆς Βιέννης εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σπανιώτατα ἀξιόλογα παραδείγματα. Μία σειρὰ σαρκοφάγων, ποὺ ἐφιλοτεχνήθησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν καὶ κατονομάζονται ἀπὸ τὴν εὑρεθεῖσαν εἰς Σιντομάρα, δεικνύουν Βυζαντινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐξ αὐτῶν. "Ας ἀναφέρωμεν ἐπίσης μικρὰς γλυπτικὰς ἀναπαραστάσεις, ὅπως τὸν «Καλὸν Ποιμένα» τοῦ μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 'Η Αἴγυπτος, ἡ ὁποία ἦτο τότε μία ἐπαρχία τῆς αὐτοκρατορίας, μᾶς παρέχει γλυπτὰς ἐπιτυμβίους πλάκας, καὶ ἀριθμὸν διακοσμητικῶν γλυπτῶν τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ καταταγοῦν εἰς τὰ ἀντίστοιχα μνημεῖα τῆς πρωτευούσης, τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰῶνος. 'Η ἐπίπεδος γλυφὴ τῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν ἀποτελεῖ μίαν ἐπαρχιακὴν ποικιλίαν τοῦ ρυθμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μικρῶν διαστάσεων ἀνθρώπινοι μορφαὶ συμπεπλεγμέναι μετὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διακοσμήσεων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, δεικνύουν μίαν περισσότερον τοπικὴν τεχνοτροπίαν, μὲ προτίμησιν πρὸς τὸ γυμνὸν καὶ ὑπὸ μᾶλλον εὔχαρι πνεῦμα. Τὸ ξηρὸν ἔδαφος τῆς Αἰγύπτου παρουσίασεν ἐπίσης τὰ πρῶτα δείγματα ξυλογλύφων. Μὲ τὴν γλυπτικὴν ἐπὶ ξύλου καὶ ἐλαφαντοστοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν μαλλίνων, μέγα μέρος τῶν ὁποίων διετηρήθησαν καὶ δεικνύουν μέγαν πλοῦτον διακοσμητικῶν στοιχείων, ἡ Κοπτοβυζαντινὴ αὐτὴ τέχνη συγχωνεύεται μὲ τὴν πρώτην 'Ισλαμικὴν τέχνην τῆς Αἰγύπτου.

Διακοσμητικαὶ τέχναι. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος διεσπάσθη τὸ Κινεζικὸν μονοπώλιον τῆς καλλιεργείας τοῦ μεταξοσκώληκος καὶ ἡ μεταξουργία ἔγινε βιομηχανία τῶν Βυζαντινῶν. Εἰς τὸ Μουσεῖον Κλυνὺ τῶν Παρισίων εὑρίσκεται ἕνα χαρακτηρι-

στικὸν ὑφαντὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾶ ἕνα ἡνίοχον εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ἡ σκηνὴ αὐτή, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς διάφορα μετάλλια, εἶναι ἀπολύτως συμμετρική. Ἡ τεχνοτροπία εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τῶν χρονολογημένων ὑπατικῶν διπτύχων τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις ἡ κυκλικὴ διακόσμησις ἔχει Περσικὴν ἐμφάνισιν. Τοιουτοτρόπως ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τῆς Βυζαντινῆς μεταξουργίας, ἀναφαίνεται ἕνα φαινόμενον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἀπέβη σύνηθες: ἡ ἐκλογὴ Περσικῶν θεμάτων τῆς ἐποχῆς τῆς δυναστείας τῶν Σασσανιδῶν. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος μέχρι ποίου βαθμοῦ ἔφθασεν ἡ ἀνατολικὴ ἐπίδρασις. Κανένα ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα ὑφάσματα δὲν ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀποδεδειγμένως Σασσανικὸν καὶ ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ Σασσανικὰ μνημεῖα, ὅπως τὰ ἀνάγλυφα ἐπὶ βράχων καὶ διάφορα ποικιλμένα ἀργυρᾶ σκεύη, δεικνύουν τὴν ἰσορροπημένην σύνθεσιν ποὺ χαρακτηρίζει τὰ Βυζαντινὰ ὑφάσματα. Τοιαῦται συνθέσεις φαίνονται ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τῶν Βυζαντινῶν νομισμάτων τοῦ 4ου αἰῶνος, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν ἀργυρῶν δίσκων τοῦ 4ου αἰῶνος τοῦ αὐτοκράτορος Οὐαλεντινιανοῦ Β' (εἰς τὴν Γενεύην) καὶ τοῦ Θεοδοσίου (εἰς τὴν Μαδρίτην). Τὸ μεταξωτὸν ὕφασμα μὲ τὸν ἡνίοχον τοῦ Κλυνὺ εἶναι χρώματος κυανοφαίου μολυβδίνου, μὲ σημεῖα ἐρυθρά, ἐνῶ τὸ σχέδιον εἶναι καστανοκίτρινον. Ὑπετέθη ὅτι ὁ μᾶλλον ἁπλοῦς αὐτὸς χρωματισμὸς εἶναι χαρακτηριστικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ τὰ προϊόντα τῆς Ἀλεξανδρινῆς βιομηχανίας φέρουν ζωηρότερα χρώματα. Ἐν τούτοις ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἄλλα ὑφάσματα μὲ ἁπλοῦς, βαθεῖς χρωματισμούς. Τεμάχια αὐτῶν ἐπιδεικνύονται εἰς τὰ περισσότερα μεγάλα μουσεῖα καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν.

Ἡ γλυπτικὴ ἐπὶ ἐλαφαντοστοῦ λαμβάνει νέαν ζωὴν κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Τεμάχια προερχόμενα ἀπὸ μεγάλων διαστάσεων ὀδόντας φέρουν ἀναγλύφους ἀναπαραστάσεις Χριστιανικῶν, λαϊκῶν, ἀκόμη καὶ εἰδωλολατρικῶν σκηνῶν. Μία σειρὰ χρονολογημένων ὑπατικῶν διπτύχων (βλέπε λέξιν) τῶν ὁποίων τὸ παλαιότατον εἶναι τὸ τοῦ Πρόβου (406) καὶ εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἀόστην, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εἶναι μεταγενέστερον τοῦ ἔτους 541, ὁπότε κατηργήθη τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα, βοηθεῖ διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν ἄλλων γλυπτῶν. Τὸ εἶδος τοῦ ὑλικοῦ κάμνει τὸν γλύπτην νὰ χρησιμοποιῇ στρογγυλὰ περιγράμματα, καὶ ἴσως διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἀκόμη καὶ τὸν 6ον αἰῶνα, τὸ ἔργον του παρουσιάζει μίαν ἐπιφανειακὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἔργα. Τὸ σημαντικώτερον παράδειγμα τῆς τέχνης αὐτῆς εἶναι ὁ εἰς Ραβένναν θρόνος τοῦ Μαξιμιανοῦ, κατασκευασθεὶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεταξὺ τοῦ 545 καὶ τοῦ 556.

Εἰς τὴν τέχνην τῆς κατασκευῆς τῶν ἀργυρῶν σκευῶν οἱ Βυζαντινοὶ ἄφηναν τὸ μέταλλον νὰ προκαλῇ ἐντύπωσιν διὰ τῶν ἁπλῶν μαζῶν, ἀντὶ νὰ τὸ καλύπτουν μὲ τὰ τυπικὰ Ρωμαϊκὰ πικίλματα. Ἁπλᾶ στρογγυλά, τετράγωνα ἢ τρίγωνα πινάκια μὲ παρυφὰς ὡς εἴδους μαργαριτῶν, καθὼς καὶ μεγάλοι ἀναθηματικοὶ δίσκοι χαρακτηρίζουν τὸν 4ον αἰῶνα. Τὸν 5ον καὶ 6ον αἰῶνα ἔχομεν ἰδίως ἐκκλησιαστικὰ σκεύη, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων φέρουν θρησκευτικὰς παραστάσεις. Φαίνεται ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ 6ου αἰῶνος, κατασκευάσθησαν εἰς τὴν Συρίαν. Αἱ ἐπ' αὐτῶν παραστάσεις, μολονότι συμμετρικαί, εἶναι συχνὰ δραματικαὶ καὶ ἀναπολοῦν τὰς παραστάσεις ποὺ εἶναι ζωγραφισμέναι ἐπὶ Συριακῶν χειρογράφων, ὅπως τὰ εἰς Φλωρεντίαν εὑρισκόμενα Εὐαγγέλια τοῦ Ραμπουλᾶ (τοῦ 586 μ.Χ.).

Ἐλάχιστα ποικιλμένα χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔχουν περισωθῇ μέχρι τῆς ἐποχῆς μας. Δύο Βιργίλιοι εἰς τὸ Βατικανὸν καὶ ἕνας εἰς τὸ Μιλᾶνον, ἀνήκουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 5ου, καὶ ἔχουν ἐλάχιστα βυζαντινὰ χαρακτηριστικά, ἐκτὸς ἴσως τῶν ζωηρῶν χρωματισμῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Βίκχοφφ προσφυῶς ἀπεκάλεσεν ἰμπρεσσιονιστικούς. Τὰ Εὐαγγέλια τοῦ Ραμπουλᾶ ὄχι μόνον εἶναι χρονολογημένα, ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐγράφησαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Ἡ καλλιτεχνική των ἀξία δὲν εἶναι μεγάλη, ἀλλὰ βοηθοῦν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας καλυτέρων δειγμάτων: ἑνὸς κώδικος, ὁ ὁποῖος διασώζεται εἰς τὸ Ροσσάνο καὶ τοῦ τμήματος τοῦ Σινωπαίου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Αἱ διακοσμήσεις αὐταὶ εἶναι ἐξ ἴσου λαμπραὶ ὅπως τὰ μωσαϊκά. Ἡ περγαμηνὴ ἔχει βαφὴ μὲ βαθὺ πορφυροῦν αὐτοκρατορικὸν χρῶμα, τὰ γράμματα εἶναι χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ καὶ οἱ ἄλλοι χρωματισμοὶ ζωηρότατοι. Τὸ λευκὸν χρῶμα χρησιμοποιεῖται πολὺ ὅπως εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ 6ου αἰῶνος. Μία Βίβλος Γενέσεως εἰς τὴν Βιέννην καὶ τὰ ἡμικαυμένα λείψανα τῆς Βίβλου τοῦ Κότττον τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου δεικνύουν μίαν τεχνοτροπίαν ἀνάλογον μὲ τὴν τοῦ κώδικος τοῦ Ροσσάνο.

Αἱ ἀναπαραστάσεις σημαντικῶν προσωπικοτήτων διὰ μωσαϊκῶν τοῦ 6ου αἰῶνος (Σὰν Βιτάλε) ἢ διὰ γλυπτῶν ἢ δι' ἀναγλύφων ἐπὶ ἐλαφαντοστοῦ καὶ νομισμάτων, δεικνύουν ὄγκους βαρυτίμων κοσμημάτων καὶ σειρὰς τεραστίων μαργαριτῶν. Διεσώθησαν δείγματα τῶν κοσμημάτων αὐτῶν: χρυσᾶ ἐνώτια (σκουλαρίκια) μὲ μαργαρίτας καὶ σαπφείρας (ζαφείρια) καθὼς καὶ χρυσαῖ καὶ ἀργυραῖ ἐπίχρυσοι πόρπαι (καρφίτσες) διακοσμημέναι διὰ πολυτίμων λίθων ἢ σμάλτου. Ἀναθηματικὰ στέμματα, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ὑπεράνω τοῦ βήματος τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁμοιάζουν μὲ τὰ στέμματα τοῦ θησαυροῦ τῆς Μόντζας καὶ τοῦ μουσείου Κλυνύ. Αἱ χρυσαῖ στεφάναι των εἶναι ποικιλμέναι μὲ μαργαρίτας, σαπφείρους καὶ σμαράγδους καὶ ἐξ αὐτῶν κρέμανται μακρὰ κοσμήματα. Οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἔκοπταν ποτὲ τοὺς πολυτίμους λίθους εἰς κανονικὰς ἕδρας, αἱ ὁποῖαι, μολονότι τοὺς κάμνουν νὰ ἀντινοβολοῦν, ἐν τούτοις ἀφαιροῦν μέγα μέρος τοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῆς ποιότητος τοῦ λίθου. Ἐλάχιστα διασωζόμενα δείγματα σμάλτου δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος.

Η ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ (8ος καὶ 9ος αἰών)

Ὁ σκοτεινὸς 7ος αἰὼν φαίνεται ὅτι ἦτο μεταβατικὴ περίοδος. Τὰ νομίσματα τοῦ Ἰουστιανοῦ Β' (711) εἶναι χαραγμένα εἰς ἕνα νέον, ἐπίπεδον ρυθμόν.

Ἡ ἀναπαράστασις βασιλικῶν προσώπων. Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ (602-610), οἱ βασιλεῖς ἀπεικονίζονται πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὡς ἀγένειοι νεανίαι. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ 7ου αἰῶνος εἶναι τριχωτοὶ καὶ πωγωνοφόροι πολεμισταί. 7ου αἰῶνος εἶναι τριχωτοὶ καὶ πωγωνοφόροι πολεμισταί. Ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος οἱ αὐτοκράτορες φέρουν ἕνα περιποιημένον, μυτερὸν γένειον, μαύρην κώμην καὶ ὠοειδῆ κεφαλὴν ἐπιμηκυνομένην πρὸς τὸν πάγωνα. Οἱ ἡγεμόνες ποὺ παριστάνονται ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας τῶν νομισμάτων εἶναι συχνὰ ἀγένειοι. Ἡ αὐτοκρατορικὴ στολὴ δὲν εἶναι πλέον κλασσικὴ ἢ στρατιωτική, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ μακρούς, ἀκάμπτους χιτῶνας, διακεκοσμημένους μὲ πολυτίμους λίθους, συχνὰ δὲ μὲ διακοσμήσεις μαργαριτῶν εἰς σχῆμα ρόμβων. Ὁ δημιουργηθεὶς βασιλικὸς τύπος ἐπεκτείνεται βαθμηδὸν ὄχι μόνον εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀλλὰ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην. Ἡ μεγάλη σπανιότης ἀνθρωπίνων παραστάσεων εἰς οἱονδήποτε ἄλλο πεδίον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς μέσης ἐποχῆς μᾶς ἀναγκάζει νὰ στραφῶμεν πρὸς τὰ νομίσματα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν χαρακτηριστικωτάτην αὐτὴν μεταβολήν. Τὸ σάβανον τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος, ἕνα καλῶς διατηρούμενον, ὕφασμα εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Σάνς, τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἐδωρήθη ἀπὸ τὸν Οὐΐλλικάριον (769) παριστᾶ ἕνα θηριοδαμαστήν, τοῦ ὁποίου ἡ ὠοειδὴς κεφαλή, ἡ μακρὰ κόμη καὶ ὁ ρομβοειδὴς θώραξ κάμνει νὰ ὁμοιάζῃ κατὰ πολὺ μὲ τὰς παραστάσεις τῶν νομισμάτων. Τὸ σάβανον αὐτὸ εἶναι χονδροειδοῦς ὑφῆς: Ἐπὶ βάθους καστανοκιτρίνου, τὰ σχέδια ἀναδεικνύονται εἰς πρασινοκυάνους χρωματισμούς, ζωηρευμένους μὲ χρυσὸν εἰς τὴν χαίτην τοῦ λέοντος καὶ μὲ λευκὰς κηλίδας εἰς τὰς παρυφάς. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ὑφάσματα σπανίως φαίνονται ἀνθρώπινοι ἀναπαραστάσεις, ἀλλὰ ὁ τύπος τῶν ζώων ποὺ εἰκονίζονται εἰς τὸ σάβανον τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος καὶ ἐπὶ ἄλλων μεταξωτῶν ὑφασμάτων, μερικὰ τῶν ὁποίων σχετίζονται πρὸς τὸν 8ον αἰῶνα, ἀναφαίνεται ἐπὶ διαφόρων χαραγμένων πλακῶν καὶ ἐπὶ σμαλτωμένου ἀγγείου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸν Ἅγιον Μαυρίκιον Ντ' Ἀγκὼν καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν, εἶχε δωρηθῇ ἀπὸ τὸν Καρλομάγνον (814).

Ἀνάγλυφα-γλυπτά. Αἱ πλάκες αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐπὶ Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲ φέρουν χρονολογίας. Μερικαὶ ἀντίστοιχοι πλάκες εὑρεθεῖσαι εἰς τὴν Δύσιν φέρουν χρονολογίας. Ἐπὶ παραδείγματι, μία πλὰξ τοῦ Τσιβιντάλε φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Σιγβάλδου, πατριάρχου τῆς Ἀκουϊλέγιας (762-776). Τὸ κέντημα ποὺ χρησιμοποιεῖται σπανίως εἰς τὴν Ἀνατολήν, τείνει εἰς τὴν Δύσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰ ζωϊκὰ σχέδια. Ὁ τύπος τοῦ ἐπιπέδου ἀναγλύφου μὲ ζῶα, πτηνὰ καὶ τέρατα, συχνὰ συνδυαζόμενα μὲ φύλλα ἢ μὲ ἐναλλασσομένας παρυφὰς καὶ σταυρούς, εἶναι τὸ μόνον σχεδὸν γλυπτὸν τοῦ 8ου καὶ 9ου αἰῶνος ποὺ ὑπάρχει. Πρέπει νὰ ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα, δεδομένου ὅτι ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὁ Κοπρώνυμος (βασιλεύσας τὸ 741-775), εἶχε διατάξει νὰ κατασκευσθοῦν ἀγάλματα αὐτοῦ καὶ τῆς αὐτοκρατείρας, πρᾶγμα ποὺ ἔπραξαν καὶ ὁ Φιλιππικὸς (711-713) καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Στ' (780-797). Ἐπάνω εἰς ἕνα ὑψηλὸν βράχον τῆς βορειοανατολικῆς Βουλγαρίας, ὑπάρχει κολοσσιαῖον ἀνάγλυφον ἱππέως μετὰ λέοντος καὶ κυνός, φέρον μακροσκελῆ Ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν, ἡ ὁποία ἐν μέρει μόνον ἔχει ἐξηγηθῇ καὶ ὅπου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τοῦ Κρούμμου, μεγάλου Χὰν τῶν Βουλγάρων, τοῦ υἱοῦ του Ὁμουρτὰκ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἡττηθῇ καὶ φονευθῇ ἀπὸ τὸν Κροῦμμον τὸ 811. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἀνάγλυφον αὐτὸ ἔχει λαξευθῇ ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐνθυμίζει κάπως τὰ Σασσανικὰ ἀνάγλυφα ἐπὶ βράχου. Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς τοὺς ἱππεῖς τοῦ περιφήμου μεταξωτοῦ ὑφάσματος τοῦ Μοζάκ, ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Λυών, καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι Βυζαντινόν. Τὸ γλυπτὸν αὐτό, λαξευθὲν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπὸ Ἕλληνα, εἶναι περισσότερον ἀνάγλυφον ἀπὸ τὰς προαναφερθείσας πλάκας καὶ τὰ ἐπίπεδά του εἶναι περισσότερον στρογγυλευμένα. Εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν πύλην Τὸπ-Καποῦ τῆς ἰδίας πόλεως καὶ εἰς τὸ Βυζαντινὸν μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν, εὑρίσκονται τεμάχια παριστῶντα ζῶα, εἰς παρόμοιον ἀνάγλυφον σχῆμα, μολονότι εἰς μικροτέραν κλίμακα. Ἡ τέχνη τῆς μέσης ἐποχῆς εἶναι τοιουτοτρόπως γνωστὴ κυρίως ἀπὸ γλυπτὰς πλάκας καὶ ὑφάσματα.

Τὸ χρυσοῦν βάθος τῶν ὀλίγων μωσαϊκῶν τῆς περιόδου αὐτῆς, ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπως ἐκεῖνα τῆς ἁψῖδος καὶ

τοῦ βήματος τῆς 'Αγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ βήματος τῆς 'Αγίας Εἰρήνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι βαθυτέρου χρώματος, τεἰνοντος πρὸς τὸ καστανοκίτρινον, ἀπὸ τὰ χρυσᾶ τῆς πρώτης περιόδου. Εἰς τὰ ρωμαϊκὰ μωσαϊκὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰῶνος, ὁ χρυσὸς εἶναι ἐπίσης βαθυτέρου χρωματισμοῦ, μολονότι πολὺ κατωτέρας ποιότητος τοῦ τῆς 'Ανατολῆς.

'Η ἀπέχθεια πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους παραστάσεις, ποὺ δεικνύει ἡ μέση περίοδος ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον μὲ τὴν ἐπίσημον ἀπαγόρευσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων. 'Απὸ τοῦ 726 μέχρι τοῦ 842, μὲ μερικὰ διαλείμματα, ἡ κατασκευὴ εἰκόνων ὄχι μόνον ἀπετέλει κολάσιμον ἀδίκημα, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑπάρχουσαι εἰκόνες κατεστρέφοντο ἢ ἐκαλύπτοντο δι' ἀσβεστοκονιάματος. 'Η καθημένη Παναγία τῆς ἀψῖδος τῆς 'Αγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης, πιστεύεται ὅτι ἐφιλοτεχνήθη εἰς ἕνα ἐκ τῶν διαλειμμάτων τῶν εἰκονομαχιῶν κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς Εἰρήνης (787-797). 'Εὰν ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι ὀρθή, τὸ διακοσμητικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου τὰ δείγματα εἶναι πολυάριθμα καὶ γνωστότατα κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα, εἶχεν ἤδη διαμορφωθῆ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰῶνος. Τὸ ἡμιθόλιον τῆς ἀψῖδος εἶναι καλυμμένον ἀπὸ ἕνα βάθος χρυσοῦν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐξέχει ἡ εἰκὼν τῆς Παρθένου μὲ τὸ Βρέφος. Καὶ πάλιν οἱ Βυζαντινοὶ ἀφήνουν τὰς ἁπλᾶς ἐπιφανείας νὰ παίζουν τὸν ρόλον των εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἐσωτερικῶν.

Αἱ διακοσμητικαὶ τέχναι. "Ισως συνεπεία τῆς διακοπῆς τῆς ἀποστολῆς ἐλεφαντοδόντων εἰς Κωνσταντινούπολιν λόγω τῶν μετὰ τῶν 'Αράβων πολέμων, ἐλάχιστα γλυπτὰ ἀπέμειναν τὰ ὁποῖα ἠμποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν τὸν 8ον καὶ 9ον αἰῶνα. Μία κειμηλιοθήκη γνωστὴ ὡς κειμηλιοθήκη τοῦ Βέρολι, ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Βικτωρίας καὶ 'Αλβέρτου εἰς τὸ Λονδῖνον, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον αὐτήν, ἀλλὰ μᾶλλον φαίνεται νὰ ἀνήκει εἰς τὸν 10ον ἢ 11ον αἰῶνα. 'Ελάχιστα ζωγραφισμένα χειρόγραφα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς περιόδου αὐτῆς. Ταῦτα δεικνύουν τὸν ἴδιον ρυθμὸν φανταστικῆς διακοσμήσεως μὲ ζωϊκὰς παραστάσεις ποὺ ἀπαντᾶται καὶ ἐπὶ τῶν πλακῶν καὶ ὑφασμάτων, ἀλλὰ εἰς χονδροειδεῖς καὶ ἀσταθεῖς χρωματισμούς. Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων χειρογράφων τῆς Δύσεως τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρλομάγνου ὑπάρχουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πολλὰ ποὺ ἀποτελοῦν ἀπομιμήσεις 'Ανατολικῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀπολεσθῆ.

"Εχει ἀπολεσθῆ ἡ ἀρχὴ τῆς εἰδικῆς τεχνοτροπίας ἐπισμαλτώσεως ποὺ τόσον εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους Βυζαντινούς. Αἱ περιγραφαὶ τοῦ βήματος τὸ ὁποῖον ἐδώρησεν ὁ 'Ιουστιανιανὸς εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αγίας Σοφίας φαίνεται νὰ ἀναφέρωνται εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰς ἐπισμαλτώσεις καὶ μία μικρὰ θυρὶς ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὸ Πουατιέ, ἴσως ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν τμῆμα μιᾶς λειψανοθήκης ποὺ ἐδώρησεν ὁ 'Ιουστῖνος Β' εἰς τὴν 'Αγίαν Ραδεγόνδην. 'Ο σταυρὸς τοῦ Μπέρεσφορδ-Χόουπ τοῦ μουσείου Βικτωρίας καὶ 'Αλβέρτου καὶ μία πυξὶς εἰς σχῆμα σταυροῦ τοῦ Βατικανοῦ, ἔχουν διακόσμησιν ἀπὸ διαφανῆ σμάλτα λαμπρῶν χρωματισμῶν καὶ ἐξαιρετικῆς ποιότητος. Τὰ σχέδια ποὺ κάμνουν ἐπ' αὐτῶν τὰ χωρίσματα εἶναι χονδροειδῆ καὶ ὑπάρχουν λόγοι ρυθμοῦ καὶ εἰκονογραφήσεως ποὺ μᾶς κάμνουν νὰ τὰ κατατάσσωμεν εἰς προγενεστέραν ἐποχήν, ἴσως εἰς τὸν 7ον αἰῶνα. Εἶναι ἀσφαλῶς προγενέστερα τῶν τελειοτάτων κοίλων σμάλτων τοῦ ἀγγείου τοῦ Καρλομάγνου τοῦ 'Αγίου Μαυρικίου τῆς 'Αγκών, τὸ ὁποῖον τόσον ὁ ρυθμὸς ὅσον καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ παράδοσις τοποθετοῦν περὶ τὸ ἔτος 800.

Εἰς τὴν Κάμαρα Σάντα τοῦ 'Οβιέδο, ὑπάρχει ἕνας σταυρὸς μὲ σμάλτα ἀρκετὰ ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ἀγγείου αὐτοῦ ἀλλὰ πιθανῶς προγενέστερα.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τοποθετήσωμεν μὲ βεβαιότητα ἀργυρᾶ σκεύη ἢ κοσμήματα βυζαντινὰ ἐξαιρετικῆς κατασκευῆς. Οἱ θησαυροὶ τῆς Δύσεως ποὺ περιλαμβάνουν ἔργα τῶν χρυσοχόων τῆς ἐποχῆς τῶν Καρολιγκιανῶν ἡγεμόνων, καθὼς καὶ τὰ γλυπτὰ ἐλαφαντοστᾶ καὶ ζωγραφισμένα χειρόγραφα, διατηροῦν ἐν πολλοῖς ἀρκετὰ Βυζαντινὰ ὑφάσματα καὶ ὀλίγα σμάλτα. Γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὴν Δύσιν δὲν ἐγνώριζαν τὴν μεταξουργίαν καὶ δὲν κατώρθωναν νὰ παράγουν σμάλτα τῆς ποιότητος ποὺ εἶχαν φθάσει νὰ κατασκευάζουν οἱ τεχνῖται τῆς 'Ανατολῆς, φαίνεται ὅμως ὅτι ἦσαν ἱκανοποιημένοι μὲ τὰ ἰδικά των γλυπτά, τὴν χρυσοχοΐαν των καὶ τὴν ζωγραφικὴν τῶν χειρογράφων.

ΑΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑΙ ΕΠΟΧΑΙ

Μετὰ τὰ φανταστικὰ ὄντα τῶν διακοσμήσεων τοῦ 8ου καὶ 9ου αἰῶνος καὶ χωρὶς καμμίαν μεταβατικὴν περίοδον, ἔρχεται ἡ τέχνη, ταυτοχρόνως ἐκλεπτυσμένη καὶ ρεαλιστική, τῆς Μακεδονικῆς ἀναγεννήσεως. 'Αρχίζει πάλιν νὰ ἐπικρατῆ ἡ ἀρχαία 'Ελληνικὴ κλίσις πρὸς τὴν ἀναπαράστασιν. Μία σειρὰ γλυπτῶν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ, χειρογράφων καὶ σμάλτων, ποὺ ἠμπορεῖ νὰ τοποθετηθοῦν μὲ ἀρκετὴν βεβαιότητα εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν μᾶς παρουσιάζει ἕνα μικρὸν χαριτωμένον κόσμον ὅπου ἔχουν τὴν θέσιν των ὅλοι οἱ βαθμοὶ τῆς οὐρανίου καὶ τῆς ἐπιγείου ἱεραρχίας.

Δείγματα τοῦ μεταγενεστέρου ρυθμοῦ. Δεῖγμα τῆς μεταβολῆς αὐτῆς ἠμπορεῖ νὰ ἀνευρεθῆ εἰς ἕνα νόμισμα τοῦ Βασιλείου Α' (867-886) καὶ ὁ νέος ρυθμὸς καταφαίνεται σαφῶς εἰς μερικὰς σελίδας τοῦ περιφήμου χειρογράφου τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὴν 'Εθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Αἱ προσωπογραφίαι τῶν αὐτοκρατόρων ποὺ εὑρίσκονται ἐκεῖ ἠμποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 879 καὶ 886. Αἱ εἰκόνες αὐταὶ ἔχουν λεπτότητα καὶ εὐγένειαν. Δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστα δείγματα ποὺ ἠμποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μεταξὺ τῶν σελίδων αὐτῶν καὶ τῆς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ θυρίδος τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῆς Εὐδοξίας τῆς αἰθούσης τῶν Μεταλλίων τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὅτι ἀπεικονίζει τὸν Ρωμανὸν Β' καὶ τὴν πρώτην σύζυγόν του, ἡ ὁποία ἀπέθανε τὸ 949 καὶ ὄχι τὸν Ρωμανὸν Δ' (1067-1071). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἕνα ἀπὸ τὰ ὀλίγα χρονολογημένα γλυπτὰ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ εἶναι τὸ ὡραιότερον ὅλων καὶ παριστᾶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πρόσωπα. Πολλὰ γλυπτὰ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ σχετίζονται ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν μὲ τὴν θυρίδα τοῦ Ρωμανοῦ, ἐλάχιστα ὅμως πλησιάζουν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας. Τὸ τρίπτυχον, ὅπως τὸ γλυπτὸν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ τοῦ Χαρμπαβίλλ τοῦ Λούβρου καὶ τοῦ Μπόρραν-ταιηλ τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ἀναφαίνονται τώρα. Εἶναι καλυμμένα μὲ παραστάσεις τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παρθένου, τῶν 'Αποστόλων καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων μὲ μεγάλην ποικιλίαν ἐνδυμασιῶν, αὐτοκρατορικῶν, στρατιωτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν καὶ μοναχικῶν, εἰς μίαν ἀκριβῶς καθωρισμένην ἱεραρχίαν ὅπως περιγράφεται εἰς τὰ σύγχρονα γραπτὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. "Οπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐλεφαντόγλυπτον τοῦ Ρωμανοῦ, τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ μέλη εἶναι λεπτὰ καὶ ἀκριβεστάτων ἀναλογιῶν, ἀντιθέτως πρὸς τὰ γλυπτὰ τοῦ 6ου αἰῶνος, ποὺ εἶναι κάπως χονδροειδῆ. 'Οπωσδήποτε ὅμως παρουσιάζουν κάποιαν ὑπερβολικὴν ἐκλέπτυσιν καὶ ἐπιμήκυνσιν, ποὺ προσδίδει εἰς τὰ πρόσωπα μίαν σχεδὸν γυναικοπρεπῆ κομψότητα.

'Ο ρυθμὸς αὐτὸς εἰς ἐργασίας ἐπὶ μετάλλων ἀνευρίσκεται εἰς ἕνα τρίπτυχον ἀπὸ ἐπίχρυσον ὀρείχαλκον τοῦ Μουσείου Βικτωρίας αἰ 'Αλβέρτου, καὶ εἰς ἕνα ὡραιότατον ὀρειχάλκινον ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν Φιλιππούπολιν τῆς Βουλγαρίας, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς μίαν ἐπισμαλτωμένην λειψανοθήκην τοῦ Λίμπεργκ ὀν δὲ Λὰν (πιθανῶς μεταξὺ τοῦ 948 καὶ 959). 'Απὸ τὰ ὀλίγα εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸν 10ον αἰῶνα, τὸ Γκρέκ 70 τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων περιέχει εἰκόνας πολὺ ὁμοίου ρυθμοῦ. Τὸ περίφημον διὰ τὴν εἰκονογράφησίν του 'Ελληνικὸν χειρόγραφον τῆς εἰς Παρισίους 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης «'Ο Δαυῒδ καὶ τὸ ποίμνιόν του», εἶναι χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν ψευδοαρχαϊκὸν ρυθμόν του. Εἰς τὸν θησαυρὸν τοῦ 'Αγίου Μάρκου τῆς Βενετίας εὑρίσκεται μία θαυμασία συλλογὴ ἀγγείων ἐκ σκληρῶν λίθων, ὑάλου καὶ ὀρυκτοῦ κρυστάλλου, τῶν ὁποίων μερικὰ κοσμοῦντα μὲ σμάλτα ἢ μὲ πλουσίαν καὶ λεπτὴν διακόσμησιν μεταλλικῶν συρμάτων, μέγα μέρος τῶν ὁποίων ἀνήκει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν 10ον αἰῶνα.

Δὲν εἶναι γνωστὰ μωσαϊκὰ τοῦ 10ου αἰῶνος, ἐκτὸς τῆς ἀνθίνης διακοσμήσεως τοῦ Μιχράμπ τοῦ τεμένους τῆς Κόρδοβας, τὴν ὁποίαν ἐξετέλεσαν "Ελληνες τεχνῖται μετακληθέντες διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὑπὸ τοῦ "Αμπντ ἐλ Ραχμάν Γ' (929-961). Πολυάριθμοι μαρμάριναι πλάκες, χρησιμοποιούμεναι εἰς στοάς, περιβόλους χοροῦ καὶ ἀκόμη εἰς παράθυρα ἢ εἰς κρήνας εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἀνευρίσκονται σήμερον κατὰ μέγα μέρος ἐντειχισμέναι εἰς μεταγενεστέρας οἰκοδομὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὰς 'Αθήνας, τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ "Αγιον "Ορος καὶ τὴν Βενετίαν. Εἰς μερικὰς ἐξ αὐτῶν συνεχίζεται ἡ διὰ ζώων διακόσμησις τῶν παλαιοτέρων ἐποχῶν, ἀλλὰ τὰ ζῶα ἔχουν γίνει ἤμερα μὲ στρογγυλευμένας μορφάς. αἱ περισσότεραι τῶν πλακῶν αὐτῶν, ἐν τούτοις, εἶναι διακοσμημέναι μὲ συπλεγμένας ταινίας καὶ ρόδακας μὲ μίαν ἰδιάζουσαν κατατομὴν σχήματος S.

'Η γλυφὴ προσώπων εἶναι σπανία, ἐν τούτοις μία στρογγύλη πλάξ, ἐντειχισμένη εἰς μίαν οἰκίαν τοῦ Καμπιτέλο 'Αγκαράν τῆς Βενετίας, φέρει ἀνάγλυφον τὴν ἀπεικόνισιν ἑνὸς αὐτοκράτορος, εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἀνήκη εἰς τὴν περίοδον αὐτήν.

'Η Νέα, ἡ περίφημος ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου Α', ἐξηφανίσθη καὶ τὰ δείγματα τῆς διασωζομένης ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 10ου αἰῶνος εἶναι ἀρκετὰ πτωχά. Μία ὑπέροχος κεφαλὴ ἀπὸ πορφυρίτην, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ὑπεράνω τοῦ δυτικοῦ προνάου τοῦ 'Αγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, εἶναι ἀσφαλῶς Βυζαντινὴ καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος. Μερικὰ θαυμάσια μεταξωτὰ ὑφάσματα τῶν ὁποίων πολλὰ φέρουν εὐτυχῶς κεντημένην τὴν χρονολογίαν τῆς κατασκευῆς, δεικνύουν τὰς ἰδίας μεταβολάς, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν πλακῶν. 'Εξακολουθοῦν νὰ φαίνωνται παραστάσεις ζώων πτηνῶν καὶ τεράτων, ἀλλὰ ὑπὸ διάφορον πνεῦμα, καὶ ἡ ἀγριότης των ὁμοιάζει μᾶλλον μὲ τὴν ἀγριότητα τῶν ἀγρίων θηρίων τῶν θηριοτροφείων. 'Η ὕφανσις εἶναι λεπτοτέρα καὶ οἱ χρωματισμοὶ ἁρμονικώτεροι.

Η τέχνη τοῦ 11ου αἰῶνος εἶναι πλουσιωτέρα τῆς τοῦ 10ου. Καὶ ἐδῶ πάλιν ἡ μεταβολὴ καταφαίνεται ἀπὸ ἕνα νόμισμα: τὸ χρυσοῦν νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Η' (1025-1028). 'Η προσωπογραφία τοῦ ἡγεμόνος τούτου δεικνύει ἕνα πρόσωπον ἐπιθετικόν, πολὺ διάφορον ἀπὸ τὰς καλοκαγάθους καὶ σεμνὰς ἀπεικονίσεις τῆς αὐλῆς, ποὺ εἰκνύουν τὰ ἄνω περιγραφέντα γλυπτὰ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ. Αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι πλέον μικραὶ μὲ λεπτὰς ἀναλογίας, ἀλλὰ τείνουν νὰ ἐπεκταθοῦν ἐπὶ τοῦ πεδίου. Αἱ κεφαλαὶ των εἶναι δυσαναλόγως μεγάλαι ὡς πρὸς τὰ σώματα. Παρέχεται ἡ ἐντύπωσις μεγάλης ζωτικότητος εἰς τὰς εὐσάρκους αὐτὰς μορφάς, ἡ ὁποία ἁρμόζει

μὲ τὴν πλουσίαν εἰς σκάνδαλα αὐλὴν τοῦ Κωνσταντίνου Η', τῆς θυγατρός του Ζωῆς καὶ τῶν πολυπληθῶν της συζύγων.

Μωσαϊκά. Μετὰ παρέλευσιν 400 περίπου ἐτῶν, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων τὰ λείψανα τῶν μωσαϊκῶν ποὺ διεσώθησαν, μᾶς διαβεβαιοῦν ὅτι ἡ τέχνη των δὲν εἶχεν ἐκλείψει, ὁ 11ος αἰὼν μᾶς παρέχει μίαν νέαν, πλουσίαν σειρὰν μωσαϊκῶν. Δὲν ἐπικρατεῖ καμμία βεβαιότης ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν σειράν των. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου, ἡ ὁποία περιέχει ἀκόμη σημαντικὰ μωσαϊκά, ἐκτίσθη τὸ 1037 ἢ 1038 καὶ ἡ διακόσμησίς της εἶναι περίπου σύγχρονος ἢ ἐλάχιστα μεταγενεστέρα. Τὰ καλῶς διατηρούμενα μωσαϊκὰ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τῆς Φωκίδος πλησιάζουν κατὰ πολὺ τὸν ρυθμὸν τῶν δειγμάτων τοῦ Κιέβου. Τὰ μωσαϊκὰ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου εἶναι πιθανῶς μεταγενέστερα. Ὀλιγώτερα δείγματα διεσώθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς Ἑλληνικὰς νήσους. Ἕλληνες τεχνῖται ἠργάσθησαν εἰς τὴν Βενετίαν καὶ τὴν Τεργέστην. Δεῖγμα τούτων εἶναι ἡ «Προσευχομένη Παρθένος» εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Μουράνο, ἡ ὁποία εἶναι μία χαρακτηριστικὴ σύνθεσις τοῦ 11ου αἰῶνος.

Τὰ δάπεδα τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως τὰ τῆς Βενετίας καὶ τοῦ Μουράνο, εἶναι πλούσια καὶ περισσότερον πολύπλοκα καὶ ἑτερογενῆ ἀπὸ τὰ τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἐπίσης διεσώθησαν εἰκόνες παριστῶσαι τὴν προσευχομένην Παρθένον, ἡ ὡραιοτέρα τῶν ὁποίων εὑρέθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Αἱ τέχναι τῆς χρυσοχοΐας καὶ τοῦ σμάλτου ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνθοῦν κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα. Εἰς μίαν περίοδον κάπως μεταγενεστέραν, ἴσως κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, αἱ μορφαὶ διαγράφονται ἐπὶ ἐπιπέδου χρυσοῦ βάθους. Οἱ χρωματισμοὶ εἶναι ἕνας λαμπρὸς διαφανὴς πράσινος, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν κατώρθωσαν ποτὲ νὰ παραγάγουν εἰς τὴν Δύσιν, ἕνας ἡμιδιαφανὴς κυανοῦς καὶ ἀδιαφανὴς μὲ μαρμαρυγὰς λευκός, κίτρινος καὶ ἐρυθρός. Ἀντιθέτως καθίσταται σπάνιος ὁ πορφυροῦς χρωματισμὸς τῶν προγενεστέρων ἐτῶν.

Εἰς τὰ ζωγραφισμένα χειρόγραφα συναντᾶται ἐπίσης τὸ χρυσοῦν βάθος, μὲ πολύχρωμα, μὲ ζωηροὺς χρωματισμοὺς ἀρχικὰ γράμματα. Ταῦτα εὑρίσκονται συνήθως εἰς Εὐαγγέλια, ἐπίσης ψαλτήρια, ὅπως τὸ τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ὑπὸ χρονολογίαν 1066, εἶναι πλουσίως καὶ ἀφθόνως ζωγραφισμένα, μὲ μικροτέρας παραστάσεις ἐπὶ τῶν περιθωρίων. Εἰς ἄλλα θρησκευτικὰ χειρόγραφα ἀνευρέθησαν καὶ ἀπεικονήσεις λαϊκῶν σκηνῶν ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὰ σχέδια τῶν ὑφασμάτων τείνουν νὰ καταστοῦν περισσότερον μηχανικὰ καὶ συμβατικά. Σώζονται ἀκόμη δείγματα τῶν ἀρίστων ἀπὸ τὰ τελευταῖα δείγματα τῆς Βυζαντινῆς ταπητουργίας. Ἡ γλυπτικὴ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ φαίνεται ὅτι ἐκλείπει, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνωνται γλυπτὰ ἐπὶ στεατίτου λίθου.

ΑΠΟ ΤΟΥ 12ου ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΟΣ

Ὁ 12ος αἰὼν δὲν παρήγαγε καμμίαν νέαν σημαντικὴν κίνησιν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ κατασκευὴ χρυσῶν νομισμάτων ἀρχίζει νὰ φθίνῃ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Ζ' (1071-78) καὶ οὐδέποτε ἀνέλαβεν. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα ἡ τεχνοτροπία ἔχει καταπέσει, καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν νομισμάτων μειοῦται. Ὁ 13ος αἰών, συνεπείᾳ τῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων εἶναι πτωχὸς εἰς καλλιτεχνικὴν παραγωγήν. Τοῦ 14ου αἰῶνος ἔχομεν τὰ χρονολογημένα μωσαϊκὰ τοῦ Καχριὲ Τζαμὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ σημειοῖ μίαν ὁριστικὴν ῥῆξιν μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως. Μερικοὶ διέκριναν εἰς αὐτὰ Ἰταλικὰς ἐπιδράσεις. Τὸ αὐτὸ ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ περὶ τῶν πολυπληθῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Μιστρᾶ, καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Βαλκανικήν, καθὼς καὶ τῶν μικρῶν φορητῶν μωσαϊκῶν παραστάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων μερικαὶ ἀξιόλογοι εὑρίσκονται εἰς τὰ μουσεῖα τῆς Δύσεως. Τὰ μόνα ὁπωσδήποτε ἐνδιαφέροντα δείγματα ποὺ μᾶς κατέλιπεν ὁ 15ος αἰὼν εἶναι ὀλίγα χειρόγραφα μὲ εἰκόνας αὐτοκρατόρων.

Αἱ μεταγενέστεραι τέχναι τῶν Ὀρθοδόξων χωρῶν διετήρησαν τὴν Βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν μέχρι τῆς σήμερον, αὕτη ὅμως ἐκφεύγει τοῦ σκοποῦ τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ε.Λ.Η.

Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη

Τὸ θέμα τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, πλατύτατον καὶ ἀπεριόριστον, ἀντικατοπτρίζει καὶ συγκεντρώνει ὄχι μόνον τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ τὸ πλουσιώτατον παρελθὸν τῆς ὁμαδικῆς ἐκφράσεως τοῦ τεχνικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ πλούτου τῆς Ἑλλάδος. Στενῶς συνδεδεμένη ἡ λαϊκὴ τέχνη μὲ τὰς παλαιὰς συνηθείας καὶ τὰς παραδόσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖσται εἶναι ἀκόμη ζωνταναὶ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, συνεχίζει ἀλλοῦ μὲ μικροτέραν καὶ ἀλλοῦ μὲ μεγαλυτέραν συντηρητικότητα καὶ κατὰ τὰς περιοχὰς τὰ παλαιὰ κληρονομημένα στοιχεῖα. Ἐκφράζει τοιουτοτρόπως ἡ λαϊκὴ τέχνη μὲ τὰς ποικίλας ἐκδηλώσεις καὶ ἀποχρώσεις της, ὅλας τὰς διαφορὰς καὶ ἰδιορρυθμίας, τὴν ἰδιοσυγκρασίαν, τὸν φυλετικὸν χαρακτῆρα, τὴν αἰσθητικὴν παράδοσιν, συνείδησιν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀνάπτυξιν, τῆς συλλογικῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ ἀνεξάντλητον ὑλικὸν τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἀποκρυστάλλωμα πολιτισμοῦ, ποὺ δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν σήμερον καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τοὺς ἀλλεπαλλήλους σταθμούς του καὶ τὰς πολυσχιδεῖς διακλαδώσεις του, στηριζόμενον ἐπὶ αὐτοτελοῦς πνευματικῆς βάσεως, πηγάζει ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῆς ὁμάδος, χωρίου ἢ πόλεως. Διατηρεῖ ἡ Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη τύπους, ποὺ ἐσταθεροποιήθησαν διὰ τῶν χιλιετιῶν καὶ διὰ μέσου τῆς διαδοχικῆς ἐναλλαγῆς τῆς ζωῆς, τύπους δημιουργημένους ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν δέσμευσιν, τὴν κοινωνικὴν ἑνότητα, τὴν κοινὴν πίστιν καὶ τὸ ὁμαδικὸν αἴσθημα τῆς κοινότητος, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ξεχωριστὴν ὕπαρξιν, ἀλλ' εἶναι μέλος ἑνὸς ἐνιαίου συνόλου. Τοιουτοτρόπως, ἡ μορφολογικὴ της σύνθεσις διαταράσσεται μόνον ἀπὸ τὰς μεταβολὰς τῆς συνηθείας, ἡ ὁποία ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς κοινότητος εἶναι ἰσχυροτέρα καὶ τῆς λογικῆς, διότι γεννᾶται ἀπὸ τὸ βαθύτατον βίωμα τῆς ὁμάδος, τὸ ὁποῖον ὡς κληρονομικῶς προερχόμενον κρατεῖται μὲ αὐστηροτέραν παντὸς ἄλλου ἐμμονήν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀπομακρύνεται ἡ Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη ἀπὸ τὴν σφραγῖδα τῆς ἱστορικῆς της καταγωγῆς καὶ ἀπὸ τὸν θεμελιώδη χαρακτῆρα τῆς συλλογικῆς τοπικῆς της ἐκφράσεως. Εἰς τὰς τοπικὰς αὐτὰς μορφὰς της διακρίνονται εὐκολώτερον ὅλα τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα καὶ ἀντικειμενικὰ γνωρίσματα τῆς ὁμαδικῆς θελήσεως ἑκάστου τόπου ποὺ ἐπιδροῦν δημιουργικῶς εἰς τὰς τοπικὰς διαφοράς της.

Οἱ γεωγραφικοὶ λόγοι καὶ αἱ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι τῆς Ἑλλάδος, αἱ συνήθειαι, αἱ παντὸς εἴδους παραδόσεις, αἱ ἱστορικαί, κοινωνικαί, οἰκονομικαί, ἐπαγγελματικαὶ καὶ ἄλλαι συνθῆκαι, οἱ διάφοροι τρόποι τῆς ζωῆς, ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἐγχωρίων ἀναμεταξύ των, αἱ περιπέτειαι τῆς φυλῆς, αἱ ἐπιμιξίαι, ἡ αἰσθητικὴ παράδοσις καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξις, ἑκάστης περιφερείας, ἑκάστου πεδινοῦ ἢ ὀρεινοῦ χωρίου, ἑκάστης νήσου, αἱ ξέναι ἐπιδράσεις, αἱ διασταυρώσεις καὶ ἐπαφαὶ μὲ τὸν ἔξω κόσμον, ἡ γνωριμία ξένων ἔργων, δίδουν εἰς τὴν τέχνην ἑκάστου τόπου, ἑκάστης ἐπαρχίας, καταπληκτικὰς τοπικὰς διαφοράς, αἱ ὁποῖαι πιστῶς ἀντανακλοῦν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα καὶ βιώματα τῶν κατοίκων. Ἐνίοτε ὁ τοπικὸς αὐτὸς χαρακτὴρ συμπίπτει καὶ μὲ τὸ διαλεκτικὸν ἰδίωμα. Τοιουτοτρόπως ἐκεῖ ὅπου ἔχομεν ἀλληλεπιδράσεις διαλεκτικὰς ἔχομεν σχεδὸν πάντοτε παρομοίας καὶ εἰς τὴν τέχνην.

Διὰ νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὴν γένεσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης πρέπει πρῶτον νὰ τὴν μελετήσῃ ἀπηλλαγμένην ὅλως τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ. Διαφυλάττει αὐστηρῶς τὰ σχήματα τὰ παραδεδομένα ἀπὸ τὰς προηγουμένας γενεὰς τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπόδειξις τοῦ ἀδιασπάστου τῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους ὡς ὑποσυνείδητον κληρονομίαν, ὡς ἱερὸν ἄγραφον νόμον, διότι τὰ περισσότερα ἔχουν στενὸν σύνδεσμον μὲ παλαιοτάτας συνηθείας καὶ πίστεις. Πολλὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔχουν καὶ σχέσιν πρὸς βιογενετικοὺς νόμους καὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς ἀνθρωπίνας συνηθείας τῆς γενέσεως, πρὸς λατρείας, σύμβολα καὶ πίστεις τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου. Ὅλα περίπου συνδέονται μὲ τὴν φύσιν, τὰς συνηθείας καὶ τὰς παραδόσεις, λόγῳ δὲ τούτου αἱ δημιουργικαὶ των πηγαὶ ἔχουν βραδυτάτην ἐξέλιξιν καὶ στηρίζονται εἰς τὴν ἐνιαίαν πνευματικότητα τὴν ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως ἰδίως καὶ τῆς κοινωνικῆς δεσμεύσεως, ὁμαδικῶς δημιουργηθεῖσαν.

Τὰς ἀπείρους μορφὰς ἐκφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, αἱ ὁποῖαι τὴν τοποθετοῦν εἰς ὅλως ἐξαιρετικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν λαϊκῶν τεχνῶν τῶν ἄλλων Ἐθνῶν, εἶναι δυσκολώτατον μὲ τὰς μέχρι τώρα Ἑλληνικὰς ἐργασίας νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ πανάρχαια γενετικὰ των αἴτια, τὰς μεταβολάς, τὰς ἐξελίξεις, τὰς ἐπιδράσεις, διασταυρώσεις κ.τ.τ. Ἡ καθημερινὴ ἐξαφάνισις τῶν δημιουργημάτων γνησίας λαϊκῆς τέχνης, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον, ἡ ἀνεπάρκεια προεργασιῶν, ἡ ἔλλειψις συστηματικῶν ἐθνολογικῶν, ἀνθρωπολογικῶν, κοινωνιολογικῶν κτλ. μελετῶν, ἡ παντελὴς ἀμεριμνησία τοῦ Κράτους, ὁ ἀφανισμὸς λόγῳ τῆς πολεμικῆς λαίλαπος κτλ. καθιστοῦν ἴσως ἀκατόρθωτον καὶ τὴν μελλοντικὴν συστηματικὴν κατάταξιν καὶ συνθετικὴν μελέτην τῶν γενετικῶν, ἱστορικῶν, ἐξελικτικῶν καὶ λοιπῶν στοιχείων της. Διότι μόνον ἡ ἰδιαιτέρα καὶ ἀναλυτικὴ ἐξέτασις τῶν τεχνικῶν μνημείων ἑκάστης περιφερείας, ἑκάστου χωρίου, ἀνάλογα μὲ τὰς σχέσεις του πρὸς τὸ φυσικόν, ἱστορικόν, κοινωνικόν, ἐπαγγελματικὸν κτλ. περιβάλλον θὰ ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ - ἂν καὶ ἀμφίβολον διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους - εἰς οὐσιαστικὰς μελέτας, αἱ ὁποῖαι θὰ συνέτεινον εἰς τὴν κατανόησιν εἰς τὸ σύνολόν του τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰδιορρυθμίας τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης. Τὰ τεχνικὰ μνημεῖα ταύτης δὲν εἶναι δημιουργήματα αὐτοτελῆ, δυνάμενα νὰ ἐξετασθοῦν μονομερῶς ὡς εἴδη τέχνης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δηλαδὴ τῆς καλλιτεχνικῆς των καὶ μόνον ἀξίας, ἀλλ' εἶναι τὰ ἔργα τοῦ λαοῦ ἐξαρτώμενα ἀπὸ φυσιολογικοὺς παράγοντας καὶ ἐθνογραφικὰ προβλήματα ἐγγίζοντα τὸ τέρμα των, δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον. Ἄνευ τῆς νοητῆς ἐνεργείας των (βίος, συνήθειαι, χαρακτήρ,

ἰδέαι, συνείδησις, γλῶσσα, θεσμοὶ κτλ.) εἶναι ἀδύνατον νὰ τεθοῦν βάσεις ἀσφαλεῖς δι' οὐσιαστικὴν σύγκρισιν καὶ θεμελίωσιν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων, βάσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ὠδήγουν ὄχι πλέον πρὸς φαινομενολογικά, ἀλλὰ πρὸς γενικώτερα ποιοτικὰ συμπεράσματα διαφωτίζοντα σπουδαιότατα ἐθνολογικὰ προβλήματα, ἄνευ τῶν ὁποίων τὰ ἐκ τῶν λαϊκῶν μνημείων τῆς τέχνης πορίσματα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἠγγυημένα καὶ ἀσφαλῆ.

"Οσον εἰς ὀλίγα μέρη τῆς Εὐρώπης ἡ 'Ελληνικὴ λαϊκὴ τέχνη εἶναι ἕνα ζωντανὸν ἀπομεινάρι παλαιῶν πολιτισμῶν, ποὺ διὰ νὰ ἀναλύσῃ κανεὶς τὴν μορφολογικήν του σύνθεσιν πρέπει νὰ ἀνατρέξῃ εἰς πολὺ ἀρχαίας ἐποχάς. 'Η ἀναλυτικὴ ἐξέτασις τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ τῆς ἐνδυμασίας π.χ., καθὼς καὶ τῶν στοιχείων καὶ θεμάτων τῆς ὑφαντικῆς, τῆς κεντητικῆς, τῆς ἀργυροχοϊκῆς, τῆς ξυλογλυπτικῆς κτλ. διαπιστώνει ρίζας βαθυτάτας, προϊστορικάς, ἀρχαίας 'Ελληνικάς, Βυζαντινάς, ἐνῶ ἡ μελέτη τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς ἀναπτύξεως των πείθει διὰ τὴν σαφῆ ἐξελικτικήν των πορείαν. Διακρίνονται θέματα μὲ ἀρχαιοτάτην καὶ παμπαλαίαν τὴν καταγωγὴν ἢ σχέσιν, ὅπως τὸ ζιγκ ζὰγκ τὰ δόντια τοῦ λύκου, τὰ τρίγωνα, τὰ ἀλλεπάλληλα τετράγωνα, αἱ διάφοροι φόρμαι τῶν σταυρῶν, αἱ ἕλικες, οἱ ἀρχαῖοι μαίανδροι, ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως οἱ "Ελληνες νομάδες Σαρακατσᾶνοι ἔχουν ν' ἀναδείξουν εἰς ἀτελεύτητον σειρὰν σχετικῶν παραλλαγῶν, τὸ δένδρον τῆς ζωῆς, οἱ δικέφαλοι ἀετοί, τὰ παγώνια αἱ ἀνθρωπόμορφοι παραστάσεις, τὰ καράβια μὲ τὰ παμπάλαια σχήματα, εἶναι συνηθέστατα στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς τέχνης, σχήματα καὶ σύμβολα παλαιότατα ἀνήκοντα ἄνευ ἐξαιρέσεων εἰς τὸν κύκλον τοῦ 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ. 'Εξ ἄλλου αἱ διάφοροι προσαρμογαὶ αἱ ἐπελθοῦσαι μετέπειτα εἰς τὰ ἔργα τῆς λαϊκῆς τέχνης, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνίας, καθὼς καὶ ἡ ἀφομοιωτικὴ τοῦ 'Ελληνισμοῦ δύναμις, μετέβαλεν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀρκετὰ ξένα στοιχεῖα, ὥστε νὰ καταστήσῃ καὶ ταῦτα κτῆμα ἰδικόν του.

'Αντιθέτως πάλιν, ἡ συντηρητικότης καὶ ὁ τοπικισμὸς τῆς λαϊκῆς τέχνης συντελοῦν εἰς τὴν διακράτησιν ὑπὸ τῶν ὁμάδων, αἱ ὁποῖαι καὶ σήμερον ἀκόμη ζοῦν κατὰ φύσιν, καὶ τῶν προϊστορικῶν ἀκόμη σχημάτων. Τοιουτοτρόπως παρουσιάζονται ἀρχαϊκὰ θέματα ἡνωμένα μὲ Βυζαντινὰ καὶ Βυζαντινὰ συνανεμεμιγμένα μὲ μορφὰς 'Ανατολικάς, Μουσουλμανικάς. 'Ο λαϊκὸς τεχνίτης δηλαδὴ τῶν διαφόρων ὁμάδων, ἐνῶ ἐδέχετο τὴν ξένην ἐπίδρασιν, ἀντέτασσεν εἰς αὐτήν, ὡδηγημένος ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἄλλοτε μικροτέραν καὶ ἄλλοτε μεγαλυτέραν τοπικιστικὴν πίστιν καὶ ἀδιαλλαξίαν κατὰ πάσης ἔξωθεν πολιτιστικῆς ἐπιδράσεως, καὶ τοιουτοτρόπως εἴτε ἐπανελάμβανεν αὐτούσια, εἴτε μετέβαλλε εἴτε συνεχώνευε δημιουργικὰ τὰ πατροπαράδοτα θέματα.

'Η 'Ελληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, λόγω τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας μεταξὺ 'Ανατολῆς καὶ Δύσεως, ὑφίσταται κυρίως δύο ἐπιδράσεις: τὴν 'Ανατολικήν, τὴν ὁποίαν δέχεται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, καὶ τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς μέχρι τῆς συγχρόνου καὶ τὴν Δυτικήν, τὴν ὁποίαν ἀρχίζει νὰ δέχεται ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας. 'Η Δυτικὴ ὅμως ἐπίδρασις ἀνευρίσκεται κυρίως καὶ μόνον εἰς τὰς νήσους καὶ μάλιστα εἰς μερικὰς ἐξ ἐκείνων ὅπου καὶ σήμερον ὑπάρχουν Φραγκικὰ μοναστήρια. Διαφαίνεται δὲ κυρίως εἰς δαντέλλας καὶ ἐλάχιστα κεντήματα. 'Η Τουρκικὴ ἐπίδρασις δὲν κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ τὴν 'Ελληνικὴν τέχνην, διότι ἡ 'Ελληνικὴ ζωὴ εἰς τοὺς μετὰ τὴν "Αλωσιν χρόνους δὲν εἶναι ὡς γνωστόν, παρὰ συνέχεια τῆς Βυζαντινῆς, ἐκ τῆς ὁποίας οὐδέποτε παρεξέκλινε, συνεχίζουσα αὐστηρῶς τὰς παραδόσεις της. Τοιουτοτρόπως, ἡ συνεχιζομένη τεχνικὴ παράδοσις ἀποδεικνύει ἀντοχὴν καὶ ἀφομοιωτικὴν δύναμιν ἀνάλογον εἰς ἔκτασιν πρὸς τὸν βαθμὸν ἐμμονῆς εἰς τὰ πατροπαράδοτα, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε διὰ τὴν αὐτοσυντήρησίν του ὁ 'Ελληνικὸς λαός.

Μὲ τὴν 'Ελληνικὴν συγγενεύει καὶ ἡ τέχνη ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν, διότι καὶ ἐκείνη ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμόν. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἐμπόδισεν ἕνα ἕκαστον λαὸν νὰ ἀναπτύξῃ ἰδιαίτερα γνωρίσματα εἰς τὴν τέχνην του. Εἰδικῶς ὅμως ἡ πλουσιωτέρα καὶ ποικιλωτέρα ὅλων εἶναι ἡ 'Ελληνική, ἂν καὶ ἄγνωστος ὄχι μόνον εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν 'Ελλάδα. Μολαταῦτα τὰ ἐκλεκτὰ της δημιουργήματα στολίζουν τὰ μεγαλύτερα μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς 'Αμερικῆς.

Δυστυχῶς διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ζωῆς τοῦ "Εθνους μας καὶ τὴν ἱστορικὴν του παράδοσιν εἰς τὴν λαϊκὴν τέχνην, ἐλάχιστα πληροφορίαι ὑπάρχουν εἰς παλαιοτέρας ἐποχάς. 'Ελάχιστα στοιχεῖα εὑρίσκονται εἰς παλαιὰ προικοσύμφωνα, κείμενα, περιγραφὰς ταξιδίων, ξένων περιηγητῶν, εἰς κανονισμοὺς συντεχνιῶν κτλ., τὰ παλαιότερα τῶν ὁποίων δὲν φθάνουν πέραν τοῦ 16ου αἰῶνος. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ «Θανατικὸ τῆς Ρόδου» τοῦ Ε. Γεωργιλᾶ, οἱ περιγράφοντες τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὰ κεντήματα τῆς Ρόδου, καὶ αἱ πληροφορίαι Γάλλου ταξιδιώτου (1550) διὰ τὴν κεντητικὴν τέχνην τῆς Ρόδου, Χίου καὶ Κύπρου, εἶναι αἱ παλαιότεραι τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας κατέχομεν, ἀπὸ δὲ τὰ σωζόμενα σήμερον ἔργα λαϊκῆς τέχνης, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τὰ παλαιότερα εἶναι τοῦ 17ου, τὰ περισσότερα δὲ τῶν 18ου καὶ 19ου αἰώνων.

'Η 'Ελληνικὴ λαϊκὴ τέχνη ἐκδηλώνεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, τὴν λαϊκὴν ζωγραφικὴν ἢ εἰκονογραφίαν, τὴν μαρμαρογλυπτικήν, τὴν χειροτεχνίαν, δηλαδὴ εἰς τὰς ἐνδυμασίας, τὴν ὑφαντικήν, τὴν κεντητικὴν ἢ δαντελλοποιΐαν, εἰς τὰ σταμπωτὰ ὑφάσματα, τὰ πέτσινα εἴδη, τὴν κεραμικήν, τὴν μεταλλουργικήν, τὴν ἀργυροχοΐαν, τὴν ξυλοτεχνίαν, τὴν ξυλογλυπτικὴν κτλ. (Περὶ τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς γίνεται λόγος περαιτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον 'Αρχιτεκτονική).

Ζωγραφικὴ ἢ εἰκονογραφία. "Ολαι αἱ εἰκονογραφήσεις, ὄχι μόνον τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων ἄλλων οἰκοδομημάτων ὁλοκλήρου τῆς 'Ελλάδος, συχνότατα δὲ καὶ αὐτῆς τῆς Βαλκανικῆς, ὀφείλονται εἰς τοὺς λαϊκοὺς αὐτοδιδάκτους ζωγράφους, οἱ ὁποῖοι, ἀκολουθοῦντες τὸ τσοῦρμο τῶν κτιστάδων - οἰκοδόμων καὶ συνεργαζόμενοι μὲ τὸ τσοῦρμο τῶν ταγιαδόρων - ξυλογλυπτῶν, ἐπήγαινον παντοῦ ὅπου ἀνελαμβάνοντο ἐργασίαι. 'Εκτὸς ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς εἰκονογράφους 'Αγιορείτας, Κρητικούς, 'Επτανησίους, Πελοποννησίους κ.ἄ., αἱ μεγάλαι γενεαὶ αὐτῶν κατήγοντο ἀπὸ τὰς περιφερείας τῆς Πίνδου καὶ τοῦ 'Ολύμπου καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς Χιονάδες τῆς Κονίτσης, ποὺ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι ἦσαν εἰκονογράφοι, ὑπῆρχε δὲ μεγάλη οἰκογένεια μὲ τὸ ἐπίθετον Ζωγράφοι, γενεὰ ἀποτελοῦσα τὸ σέμνωμα τῆς 'Ηπείρου ὁλοκλήρου διὰ τὴν ἁγιογραφικὴν Σχολήν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν ἱδρυταὶ καὶ συνεχισταὶ διὰ τῆς κληρονομικῆς μεταβιβάσεως τῆς τέχνης. 'Από τὸ Ζαγόρι ἐπίσης κατήγοντο πολλοὶ φημισμένοι ζωγράφοι καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὰ χωρία Γρεβενήτι, "Ανω Σουδενὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὸ Κεπέσοβον. 'Αλλὰ καὶ τὰ 'Ιωάννινα, ἡ Μοσχόπολις, τὸ Κρούσοβο, τὰ Γρεβενά, ἡ Σαμαρίνα, ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν σειρὰν γενεῶν ζωγράφων συνεχιζόντων τὴν παλαιὰν τεχνικὴν καὶ τεχνοτροπίαν τῶν Βυζαντινῶν εἰκονογράφων.

Αἱ εἰκονογραφικαὶ παραστάσεις τῶν οἰκιῶν, ἐκτελεσμέναι αἱ περισσότεραι κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἔχουν πολλαὶ χρονολογίαν, ὑπογραφὴν τοῦ εἰκονογράφου καὶ σπανιώτερον τὴν καταγωγήν του. Εἰς τὰ περισσότερα ἀρχοντόσπιστα ὑπάρχουν ὡραιότατα εἰκονογραφίαι, εἰς φρέσκο ἢ διὰ τῆς ὠογραφίας, ποὺ πολλαὶ ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς πραγματικὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα. Τὰ ποικίλα των θέματα εἶναι ἀπαράμιλλα εἰς ζωντανὴν ἐκφραστικότητα καὶ καλλιτεχνικὴν ἰδιοφυΐαν. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καλλιτεχνικώτατα γραμμένοι στίχοι καὶ ποιήματα. 'Η συνήθεια τοῦ νὰ γράφουν στίχους εἰς τὰ πλέον σημαίνοντα μέρη τῆς οἰκίας, ἐξυμνοῦντες τὸ κάλλος καὶ τὴν τέχνην τῶν σπιτιῶν καὶ εὐχόμενοι εἰς τὸν ἰδιοκτήτην πάντα τὰ ἀγαθά, ἦτο πολὺ διαδεδομένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ συνήθης εἰς ὅλα τὰ 'Ελληνικὰ ἀρχοντόσπιτα. Τὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν ἦσαν: ἱστορικά, ἀλληγορικά, σκηναὶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωήν, προσωπογραφίαι, ἱστορικὰ πρόσωπα, θαλασσογραφίαι, λιμάνια, πόλεις, τοπία, καΐκια, κτήρια μεταξὺ τῶν ὁποίων συνηθέστερα ἦσαν αἱ ἀναπαραστάσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς 'Αγίας Σοφίας καθὼς καὶ γλάστρες, μπρίκια μὲ κλαδιά, λουλούδια, πτηνά, ἰχθύες, ὄφεις, ἀετοὶ κτλ. ποὺ πολλὰ των ἦσαν καὶ ρυθμοῦ Μπαρόκ. "Ολα ὅμως εἶναι ζωγραφισμένα μὲ ἐλευθερίαν καὶ ἐκφραστικότητα ἀποδεικνύουσαν τὴν δυνατὴν φαντασίαν τῶν αὐτοδιδάκτων αὐτῶν ζωγράφων. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ καθὼς καὶ πολλαὶ ἄλλαι, εὑρισκόμεναι εἰς μεταβυζαντινὰς ἐκκλησίας, κατεσπαρμένας εἰς πολλὰ 'Ελληνικὰ μέρη, πιστοποιοῦν τὴν ἰδιαιτέραν καλλιτεχνικὴν ἰδιοφυΐαν τῶν ἀνωνύμων αὐτῶν καλλιτεχνῶν, τὴν ὑπερβαίνουσαν συχνὰ καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ γνωστοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Θεοφίλου.

Μαρμαρογλυπτική. 'Εξέχοντες μαρμαράδες, πελεκᾶνοι, ἦσαν ἐπίσης οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὰ μαστοροχώρια τῆς Κονίτσης, οἱ Βουρμπιανῖτες, οἱ Πυρσογιαννῖτες, οἱ Λισκατσιῶτες. 'Αλλὰ καὶ οἱ Μετσοβῖτες ἦσαν ξακουστοί, ὅπως καὶ οἱ Τηνιακοὶ εἰς τὰ νησιὰ ἦσαν οἱ ἐκλεκτότεροι τεχνῖται μαρμαράδες. Καὶ αὐτῶν ὅλων ἡ τέχνη ἦτο κληρονομική. Συνειργάζοντο ἐπίσης μὲ τὸ τσοῦρμο τῶν κτιστάδων, οἰκοδόμων κατασκευάζοντες τὰς περιφήμους μεγάλας θύρας, τὶς πορτασιές, εἰς τοὺς αὐλογύρους τῶν ἀρχοντικῶν, μικροτέρας θύρας οἰκιῶν, βρῦσες, κωδωνοστάσια, τάφους, μνημεῖα, δάπεδα ἐκκλησιῶν, κλίμακας, τοξωτὰ παράθυρα, φεγγίτας, πελεκητὰ ἐξώστεγα, κολώνας, τζάκια καὶ φιλοτεχνοῦντες γενικῶς ὁποιονδήποτε μαρμάρινον διάκοσμον καὶ μνημεῖον τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων. Οἱ ἴδιοι ἐσκάλιζον εἰς τὴν πέτραν ὡραιότατα κοσμήματα μὲ πρωτότυπον ἀντίληψιν καὶ εἰς ἀφελῆ λαϊκὴν τεχνοτροπίαν, ὅπως σταυρούς, δικεφάλους ἀετούς, λεοντάρια, φανταστικὰ ζῶα, πουλιά, κυπαρίσσια, βάζα μὲ λουλούδια, στεφάνια μὲ λουλούδια, λελεκάδες (πελαργούς), χελιδόνια, φίδια, κτήρια, ροζέτες, κληματίδας κτλ. 'Ιδιαιτέραν γενικῶς σημασίαν ἔδιδον εἰς τὰ γλυπτὰ μαρμάρινα λιοντάρια, τὰ προοριζόμενα διὰ τοὺς Δεσποτικοὺς θρόνους τῶν ἐκκλησιῶν, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν ὡς ἀληθῆ ἀριστοτεχνήματα γλυπτικῆς, ἐφάμιλλα μὲ τὸ ἀνώτερον ἔργον γλύπτου καλλιτέχνου.

Οἱ περισσότεροι πελεκάνοι εἰργάζοντο εἰς πέτραν κατάλληλον, τὴν ὁποίαν ἐξέλεγον εἰς τὰ μέρη ὅπου ἐπήγαινον διὰ νὰ ἐργασθοῦν μεταφέροντες ταύτην μόνοι των διὰ τῶν ζώων των. «Οἱ πελεκᾶνοι ἔφυγαν πιὰ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα», ἔλεγε προπολεμικῶς ὁ τελευταῖος Βουρμπιανίτης μαρμαρᾶς, ποὺ ἐπελεκοῦσε τὰ καλύτερα μνημεῖα τῶν 'Ιωαννίνων, ὁ ἑβδομος ἀπόγονος μακρᾶς γενεᾶς μαρμαράδων.

Χειροτεχνία. 'Η 'Ελληνικὴ λαϊκὴ χειροτεχνία διακρίνεται εἰς χωρικὴν καὶ ἀστικήν. 'Η χωρική, ἀσκουμένη εἰς τὰ χωρία ὑπὸ τῶν χωρικῶν διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν βιοτικῶν των ἀναγκῶν, διατη-

ρεῖ τὴν πατροπαράδοτον τεχνικὴν καὶ διακοσμητικήν. Ἐκδηλώνεται μὲ ἀγνοτέραν μορφὴν εἰς τὰ μέρη τὰ ὑστεροῦντα πολιτικῶς καὶ οἰκονομικῶς καὶ τὰ εἰς ὀλιγωτέραν συνεπῶς ἐπικοινωνίαν ἐρχόμενα μὲ τὸν ἄλλον κόσμον. Εἰς τὴν χωρικὴν τέχνην ἀνήκουν ἡ κατασκευὴ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἐνδυμασίας τοῦ χωρικοῦ, τὰ μάλλινα βαμβακερὰ καὶ μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ καλύμματα, τὰ διάφορα οἰκιακὰ σκεύη ὅπως καὶ κάθε εἶδος ἀντικειμένου χρησιμοποιουμένου εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ χωρικοῦ.

Μορφὴ τῆς χωρικῆς τέχνης πρωτότυπος καὶ ἁπλοϊκή, εἶναι ἡ ποιμενική. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν ὅλα ὅσα κατασκευάζουν οἱ ποιμένες δι' ἀτομικὴν των χρῆσιν μὲ ἐντελῶς πρωτότυπα μέσα καὶ εἰς πρωτογενῆ συνήθως παραδεδομένα ἢ αὐθόρμητα ἀφελῆ σχέδια. Τὰ ἀντικείμενα τῆς ποιμενικῆς τέχνης δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ τὰ ἀγνότερα καὶ ἐντελῶς ἀνεπηρέαστα ἀπὸ ξένην ἐπίδρασιν, Ἑλληνικὰ δημιουργήματα. Διατηροῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς των καταγωγῆς, εἰς τὰ ὁποῖα σπανίως διακρίνονται τοιαῦτα προερχόμενα ἐκ φυλετικῶν διασταυρώσεων ἢ ἱστορικῶν ἀναμίξεων ἢ ἐπιδράσεων.

Ἡ ἀστικὴ λαϊκὴ χειροτεχνία, προερχομένη ἀπὸ τὴν χωρικήν, ἐξελίσσεται ἀναλόγως πρὸς τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας καὶ συνθήκας καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἄλλον κόσμον, λαμβάνουσα βραδύτερον ἢ ταχύτερον μορφὴν ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Ταύτην καλλιεργοῦν κυρίως βιοτέχναι εἰς ἐργαστήρια εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις, κατασκευάζοντες ἀντικείμενα συνήθως χρήσιμα εἰς τὸν ἀστικὸν βίον.

Χωρικὴν καὶ ἀστικὴν χειροτεχνίαν ἔχομεν κυρίως τριῶν εἰδῶν: α) τὴν οἰκιακὴν, τὴν ἀσκουμένην εἰς τὸν οἶκον δι' ἰδίαν χρῆσιν ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας· β) τὴν ἐπαγγελματικὴν τὴν ἀσκουμένην ἐπίσης εἰς τὸν οἶκον ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ πρὸς μεταπώλησιν καὶ γ) τὴν ἐργαστηριακὴν τὴν ἀσκουμένην ὑπὸ εἰδικῶν τεχνιτῶν εἰς ἐργαστήρια. Πολλὰς φορὰς ἀναθέτουν τὴν κατασκευὴν διαφόρων ἀντικειμένων καὶ εἰς ἄλλους τεχνίτας, ἐργαζομένους ἐπαγγελματικῶς ἐκτὸς τῶν ἐργαστηρίων.

Τοιουτοτρόπως, ἡ λαϊκὴ Ἑλληνικὴ τέχνη, εἶναι χειροτεχνία, δημιουργηθεῖσα ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν αἴσθησιν, ἀρχίζει ἀπὸ τὴν οἰκοτεχνίαν, περνᾶ εἰς τὴν μισθοτεχνίαν, δηλαδὴ εἰς τὸ στάδιον ποὺ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἐπεξεργάζονται ἐπαγγελματικῶς διαφόρους πρώτας ὕλας, ποὺ ὅμως δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτούς ἀλλ' εἰς τὸν πελάτην διὰ λογαριασμὸν τοῦ ὁποίου τὰς ἐπεξεργάζονται, καταλήγει εἰς τὴν καθαρὰν πλέον χειροτεχνίαν ἢ τὴν βιοτεχνίαν, δηλαδὴ εἰς τὸ σπουδαιότερον στάδιον, ποὺ εἰδικοὶ χειροτέχναι ἐπεξεργάζονται εἰς ἰδικόν των κατάστημα ἰδικάς των πρώτας ὕλας διὰ λογαριασμὸν τῆς πελατείας των. Ἡ χειροτεχνία ὡς κύριον πλέον ἐπάγγελμα εἶναι τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐργαστηριακῆς τέχνης ὀνομαζομένη τοιουτοτρόπως, ἔστω καὶ ἂν συντηρῇ ἕνα μόνον τεχνίτην ποὺ νὰ ἔχῃ ὅμως ἰδικόν του κατάστημα.

Ἡ ἐργαστηριακὴ τέχνη, δεχομένη πολλὰς ἀναπτύξεις καὶ ποικιλίας, καταλήγει εἰς τὸν μεγαλύτερον βαθμὸν τῆς ἐξελίξεώς της ὅταν εἰσέρχεται εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς οἰκονομικῆς της διαμορφώσεως τὸ μὴ διαφέρον σχεδὸν τῆς μεγάλης βιομηχανίας, χρησιμοποιουμένης, τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας, ὡς νὰ ἦτο μηχανή. Ὁμοιάζει πολὺ εἰς πολλὰς περιπτώσεις μὲ τὴν μεγάλην βιομηχανίαν, διότι ἂν καὶ μεταχειρίζεται τοὺς ἁπλοῦς τρόπους τῆς βιοτεχνίας μὴ χρησιμοποιοῦσα μηχανάς, μολαταῦτα ἀπὸ τὴν ἄποψιν τὴν οἰκονομικὴν ἐργάζεται περίπου μὲ τοὺς ἰδίους νόμους ὡς καὶ ἡ μεγάλη βιομηχανία, δηλαδὴ ὁ ἐργοδότης ἐκμεταλλεύεται τὴν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν ὡς νὰ ἦτο μηχανή.

Ἡ χειροτεχνία ποικίλλει εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀναλόγως πρὸς τὰς τοπικὰς συνθήκας. Ὅταν δὲν ὑπῆρχον τὰ βιομηχανικὰ μέσα καὶ τὰ ὑφάσματα, τὰ ἐνδύματα, τὰ σκεπάσματα, τὰ κεντήματα, τὰ χρυσαφικά, δὲν ἦσαν τόσον τυποποιημένα, ὅπως σήμερον, εὑρίσκοντο εἰς ὅλας τὰς πόλεις χειροτεχνικὰ κέντρα ἐξαρτώμενα ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν καταναλωτικὴν τάξιν τῶν χωρικῶν. Τὰ χειροτεχνικὰ αὐτὰ κέντρα συνεμορφοῦντο μὲ τὰς παραδεδομένας διαθέσεις τῶν χωρικῶν, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ σήμερον ἐκεῖ ὅπου ἡ βιομηχανοποίησις τῆς παραγωγῆς δὲν τὰ ἐξεμηδένισεν. Εἰς τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὠργανώθησαν συστηματικώτατα εἰς ὡρισμένας πολιτείας, καταλήξαντα εἰς πλήρη ἄνθησιν τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ ἐργαστηριακῆς τέχνης.

Ἐπαγγελματικαὶ ὀργανώσεις, τὰ ἰσνάφια ἢ τὰ ρουφέτια, ἀνεπτύχθησαν κυρίως εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ποὺ ἔτυχε νὰ εἶναι σημαντικὰ πολιτικὰ ἢ ἐμπορικὰ ἢ συγκοινωνιακὰ κέντρα διευκολύνοντα τὴν κατανάλωσιν τῶν χειροτεχνημάτων, ἡ δὲ πλουσιωτάτη καὶ ποικιλωτάτη παραγωγὴ τῶν βιοτεχνικῶν κατασκευασμάτων των ἔφθασεν εἰς σημεῖον ἐργαστηριακῆς ἀναπτύξεως μὴ ἀπέχον σχεδὸν καθόλου τῆς βιομηχανικῆς μορφῆς. Οἱ πολυάριθμοι αὐτοὶ συνεταιρισμοί, συνεργατισμοὶ καὶ ἐμπορικαὶ ὀργανώσεις, διευθυνόμεναι ἀποκλειστικῶς ἐξ Ἑλλήνων, εἶχον ἱδρύσει εἰς τὰς περισσοτέρας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης ἐμπορικοὺς οἴκους τὰς γνωστὰς ἐμπορικὰς «κομπανίας», ὅπου ἔκαμναν μεγάλας συναλλαγὰς καὶ μεγάλην ἐξαγωγὴν ἀπὸ τὰ πολυποίκιλα χειροτεχνικὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος. Κατέληξαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἱδρύσουν εἰς διάφορα κέντρα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως Χρηματιστήρια διὰ τὸ μαλλί, τὸ βαμβάκι, τὸ μετάξι, τὸ πρινοκόκκι (βαφικὸς λειχὴν) κτλ. καὶ νὰ διοργανώσουν τόσον μεγάλα σινάφια ποὺ αὐτὰ νὰ δίδουν ἑκάστοτε τὰς γενικὰς ἐμπορικὰς κατευθύνσεις. Σημαντικώτατα συντεχνίαι μὲ ἐργαστήρια ἐξαιρετικὰ ἦσαν εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωνον τὴν μεγαλυτέραν ποικιλίαν χειροτεχνικῶν εἰδῶν μὲ τεχνικὴν καὶ διακοσμητικὴν τελειότητα. Εἰς αὐτὸ ἐβοήθησεν ἡ ἐδαφικὴ διαμόρφωσις τῆς Ἠπείρου, ποὺ ἠνάγκαζε τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὰ ὀρεινὰ χωρία νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν χειροτεχνίαν πρὸ παντὸς κατὰ τὸ διάστημα τοῦ χειμῶνος. Συνετέλεσεν ὅμως καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνεπτυγμένον αἴσθημα τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ πρὸ παντὸς τῶν κατοίκων τῆς Πίνδου διὰ τὰς χειροτεχνικὰς καὶ διακοσμητικὰς τέχνας. Ἐβοήθησεν ὅμως ἐπίσης μεταγενέστερον ὁ πλοῦτος τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀλῆ, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ ἐξυπηρετῇ τὰς ἀνάγκας τοῦ παλατίου του, ἵδρυσεν ἐντὸς αὐτοῦ ἐργαστήρια ὅπου συνεκέντρωσεν ἀπὸ τὰ διάφορα χωρία τοὺς γνωστοτέρους Ἕλληνας τεχνίτας μετὰ τῶν βοηθῶν των. Ἐξ αὐτῶν ἀκόμη πρὸ 80 ἐτῶν ἦτο τὸ γνωστὸν εἰς τὰ Ἰωάννινα τὸ περίφημον ἐργαστήριον τοῦ Κώστα Μπίτσιου, ὁ ὁποῖος εἰργάζετο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κατασκευὴν χρυσοποικίλτων ἐνδυμασιῶν χιλίων περίπου τὸ ἔτος, ἀποστέλλων αὐτὰς εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικὴν μέχρι τῆς Βοσνίας. Οἱ κάτοικοι, μάλιστα, ὡρισμένων περιοχῶν καὶ χωρίων τῆς Ἠπείρου εἶχον ἀποκτήσει ὄχι μόνον εἰδικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀποκλειστικότητα εἰς τὴν κατασκευὴν ἔργων ὡρισμένου κλάδου τῆς λαϊκῆς τέχνης, οὕτως ὥστε ἡ Ἤπειρος νὰ ἀναδειχθῇ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν βιοτεχνικὴ χώρα. Ὁ περιηγητὴς Σπὸν (1666) καὶ ὁ Γκαρνιὲ (1702), ἐγκωμιάζοντες τὴν ἐμπορικὴν δραστηριότητα τῶν Ἰωαννίνων, ποὺ συνεκέντρωνον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεγάλας ἀποθήκας βιοτεχνικῶν ἐμπορευμάτων, τὴν συγκρίνουν μὲ τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῆς Μασσαλίας. Ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐμπορικῆς αὐτῆς δραστηριότητος οἱ μεγάλοι αὐτοὶ ἐμποροβιοτέχναι, ἰσναφλῆδες, διέθεσαν τὰ πλούτη των διὰ τοὺς εὐγενεστέρους καὶ πατριωτικωτέρους σκοπούς, ὄχι μόνον διὰ τὸ καλὸν τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μεγάλας ὠργανωμένας συντεχνίας διοικουμένας δημοκρατικῶς διὰ τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας καὶ τοῦ λαοῦ, εὑρίσκομεν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. Εἰς τὴν Πόλιν ὑπῆρχον τὰ μεγαλύτερα ρουφέτια, ὅπου κατὰ τὸ 1750 ἦσαν 148 καὶ πρὸ τοῦ 1862 περίπου 100. Γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἐλειτούργουν 12 ἰσνάφια κατὰ τὰ ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς τὰ Ἰωάννινα εὐδοκιμοῦσαν 40 μεγάλα ρουφέτια, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μικρότερα. Εἰς τὴν Μοσχόπολιν 17, εἰς τὴν Ζάκυνθον εὑρίσκομεν ἀξιολογωτάτους κανονισμοὺς καὶ ἔγγραφα 20 συντεχνιῶν, τοῦ ἀρχαιοτέρου χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ 1737. Εἰς τὴν Ὕδραν, μεγάλο κέντρον ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας, φανερώνονται μέχρι σήμερον 8 μεγάλα ἰσνάφια μὲ τὰς διατάξεις των. Κανονισμοὺς περιφήμους ἀνευρίσκομεν ἐπίσης μεταξὺ τῶν 40 συντεχνιῶν τῆς Θράκης χωρὶς βεβαίως νὰ παραλείψωμεν καὶ τὸ γνωστότατον καταστατικὸν τῆς συντροφιᾶς τῶν Ἀμπελακίων, μὲ τὴν κοινοπραξίαν τῶν ἐργοδοτῶν, μὲ τοὺς ἐργάτας, συνήθη καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη, ὅπως εἰς τὸ Βαφειοχῶρι (Μπογιατζήκοϊ) τοῦ Βοσπόρου, εἰς τὰ Κοῦλα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κτλ. Ἀλλὰ καὶ εἰς Σέρρας, εἰς τὴν Δράμαν, τὴν Καβάλαν, τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Βέροιαν, τὴν Κοζάνην, εἰς τὸ Μοναστήριον, τὴν Νεβέσκα, τὴν Κορυτσάν, εἰς τὰς περισσοτέρας πόλεις τῆς Θράκης, εἰς τὴν Μυτιλήνην, τὴν Κρήτην, Κύπρον, Λάρισαν, Λεβάδειαν, Δαρδανέλλια, Σαφράμπολιν, Σμύρνην, 8 εἰς ὅλην τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς πολλὰς νήσους εὑρίσκομεν νὰ λειτουργοῦν μὲ διαφόρους καὶ ποικίλας μορφάς, ἀλλοῦ μικρότεραι καὶ ἀλλοῦ μεγαλύτεραι βιοτεχνικαὶ συντεχνίαι. Ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸ παντός, ἡ βορειοτέρα, εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἕνα ἀπέραντον βιοτεχνικὸν ἐργαστήριον προωθούμενον ἀπὸ τὰς νέας συνθήκας τῆς τουρκοκρατουμένης χώρας. Τὰ μεγάλα ἰσνάφια ἤνθησαν κυρίως εἰς τὰς πόλεις, ποὺ ἦσαν ὄχι μόνον διοικητικά, ἀλλὰ ἐμπορικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ κέντρα, κόμβοι συγκοινωνιῶν δυνάμενοι νὰ συγκεντρώσουν ὅλα τὰ βιοτεχνικὰ προϊόντα τῆς περιφερείας των καὶ κατ' ἐξοχὴν τὰ προϊόντα τῆς οἰκιακῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς τέχνης, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο τότε εἰς τὴν πλήρη αὐτῶν ἀνάπτυξιν, οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἀτομικὴν χρῆσιν, ἀλλὰ κυρίως ὡς ἐπάγγελμα. Ἡ οἰκιακὴ μάλιστα τέχνη ἐτροφοδότει τοὺς περισσοτέρους ἰσναφλῆδες τῶν πόλεων. Διηύθυνον ὅλας τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦ τουρκοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ, οἱ ἀμέτρητοι αὐτοὶ συνεταιρισμοί, διότι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠδυνήθησαν ποτὲ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἐπιτηδεύματα, ποὺ ἔμειναν ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν Ἑλλήνων. Τοιουτοτρόπως τὰ ἰσνάφια τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος ἐμφανίζουν τὴν μεγάλην χειροτεχνικήν, βιοτεχνικήν, ἐπαγγελματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰ ἔτη τῆς σκλαβιᾶς. Φανερώνουν ὁλοκληρωμένα πρότυπα ὠργανωμένων ἐργατικῶν ὁμάδων βασιζομένων ἐπὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων, τῆς ἐγκαρδίου συναδελφικῆς συνενώσεως καὶ κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀποτελοῦντα συγχρόνως τὴν κοινωνικὴν τάξιν τὴν δίδουσαν τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν καὶ πρωτοστατοῦσαν μετὰ τῶν προκρίτων εἰς ὅλα τὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν πολιτείαν, τὴν οἰκονομικήν της πρόοδον καὶ γενικώτερον τὴν ἐκπολιτιστικήν της ἀνάπτυξιν καὶ φιλανθρωπικὴν της δρᾶσιν.

Ὅπως εἴδομεν προηγουμένως ὑπῆρχον καὶ ἰσνάφια ἀποτελοῦντα μικροὺς ἐργατικοὺς συνεταιρισμούς, μιὰ παρέα τῆς δουλειᾶς, μὴ ὠργανωμένα εἰς ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα, ὅπως εἰς τὰς

πολιτείας, διότι εἰς τὰ χωρία ἦτο περιωρισμένος ὁ ἀριθμὸς τῶν τεχνιτῶν ἑκάστου ἐπαγγέλματος. Ἄλλωστε οἱ περισσότεροι τῶν τεχνιτῶν ταξιδεύοντες εἰς τὰς πόλεις ἐγίνοντο μέλη εἰς τὰς συναφεῖς συντεχνίας, αἱ ὁποῖαι ὑφίσταντο εἰς τὰ κέντρα. Ρουφέτια, ἀποτελούμενα ἐκ χωρικῶν μαστόρων, ἦσαν π.χ. εἰς τὰ Ἰωάννινα, τῶν ραφτάδων, τῶν χρυσικῶν, τῶν κτιστάδων-οἰκοδόμων, ἐκ τῶν ὁποίων, τὸ τελευταῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ 450 μέλη.

Μορφὴ τῶν μικρῶν αὐτῶν ἰσναφιῶν καὶ τῆς χειροτεχνικῆς ἐργαστηριακῆς τέχνης εἶναι καὶ οἱ πλανόδιοι λεγόμενοι τεχνῖται. Ὅπως ἡ εἰδίκευσις εἰς μίαν τέχνην ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἡμερομίσθιον ἐργασίαν τοιουτοτρόπως καὶ διάφοροι ἄλλοι λόγοι, καθὼς αἱ φυσικαὶ συνθῆκαι αἱ ὁποῖαι παραλλάσσουν ἀπὸ τόπους εἰς τόπον, ὁ μονομερὴς τρόπος τῆς παραγωγῆς, ἡ πληθώρα τῶν εἰδικοτήτων εἰς τὸ ἴδιον τόπον, αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι κτλ. ὠδήγησαν εἰς τὴν πλανόδιον χειροτεχνίαν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἔπαιξε μεγάλον ρόλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Φυσικὸν οἱ πλανόδιοι αὐτοὶ τεχνῖται νὰ κατάγωνται ἀπὸ χωρία ὅπου ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς των εἰδικεύεται εἰς ἕνα ὡρισμένον χειροτεχνικὸν ἐπάγγελμα. Ὅλα γενικῶς περιώδευον εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Βαλκανικὴν καὶ Μικρασίαν, μέχρι τοῦ παραμικροτέρου ἀποκέντρου χωρίου, φθάνοντες καὶ εἰς τὰ ὑψηλὰ βουνά, εἰς τὰ καλύβια τῶν νομάδων βοσκῶν. Ἐξ αὐτῶν οἱ περισσότεροι ἦσαν Ἠπειρῶτες, ἀναχωροῦντες ἐκ τῶν χωρίων των μὲ τὴν κασσέλαν ἢ τὸ ταγάρι μὲ τὰ ἐργαλεῖα των καὶ ἐγκαθιστῶντες τὰ πρόσκαιρα ἐργαστήριά των δι' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα εἰς κωμοπόλεις καὶ χωρία, ἐργαζόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πελάτου ἢ πληρωνόμενοι εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος. Ὡρισμένοι ἐξ αὐτῶν εἶχον καὶ τακτικὸν σχέδιον περιοδείας, ἐπαναλαμβανόμενον ἕκαστον ἔτος τὴν ἰδίαν ἐποχήν, οὕτως ὥστε οἱ πελάται των ἐγνώριζον πότε θὰ διέλθῃ ὁ εἰδικὸς τεχνίτης καὶ προητοιμάζοντο ἀναλόγως, εἴτε διὰ τὰς σχετικὰς ἀγοράς, εἴτε διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ ἐπιδιόρθωσιν ὡρισμένων ἀντικειμένων. Οἱ πλανόδιοι αὐτοὶ τεχνῖται ποὺ ἔφευγον ἐκ τῶν χωρίων των δύο δύο ἢ καὶ τρεῖς μαζὶ καὶ σπανιώτερον μόνοι των μὲ κανένα παιδὶ τσιράκι ὡς βοηθόν, ἦσαν: ραφτάδες καὶ τερζῆδες (χρυσοκεντητάδες) καὶ συρμακέζηδες (ἄλλου εἴδους χρυσοκεντηταί), χρυσικοὶ-ἀσημιτζῆδες, βαενάδες (βαρελοποιοί), μπακιρτζῆδες ἢ χαλκιάδες, καζαντζῆδες, στατηράδες (μπρουτζάδες), καζάζηδες (μπρισιμιτζῆδες), καποτάδες, γανωτζῆδες, κτενάδες (ὅσοι ἐπώλουν κτένια καὶ ἐξαρτήματα τοῦ ἀργαλειοῦ), σιδεράδες καὶ γύφτοι καὶ πολλοὶ κομπογιαννῖτες (ἐμπειρικοὶ γιατροί), καθὼς ἐπίσης πολλοὶ κτιστάδες-κουδαραῖοι καὶ ξυλογλύπται καὶ ζωγράφοι, ποὺ πολλὰς φορὰς καὶ αὐτοὶ ἐξήσκουν, ὅπως εἴπομεν, τὴν τέχνην τοῦ πλανοδίου τεχνίτου, προσλαμβανόμενοι ἀπὸ τοὺς νοικοκύρηδες διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν σπιτιῶν των. Τοιουτοτρόπως, αἱ γυναῖκες ἐπερίμενον τοὺς κτενάδες διὰ νὰ ἀγοράσουν τὰ κτένια τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὸν ἀργαλειόν των, καθὼς καὶ τὰ διάφορα ἄλλα ἐξαρτήματά του: καρούλια, σφονδύλια, ρόκες, ἀδράχτια κτλ. Ἐπίσης ἐγνώριζον τὴν ἐποχὴν ποὺ θὰ διήρχετο ὁ ράφτης διὰ νὰ κεντήσῃ καὶ νὰ ράψῃ τὶς φέρμελες, τὶς φουστανέλλες, τὰ σιγκούνια, τὰ κοντόσια τῶν γυναικῶν, ἢ ὁ ἀσημιτζῆς-χρυσικός, διὰ νὰ ἀγοράσῃ τὰ ἀπαιτούμενα χρυσαφικά, ἢ ὁ καζαντζῆς· διὰ νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὰ χαλκώματα, ἢ ὁ βαενᾶς διὰ νὰ διορθώσῃ τὰ βουτσέλια, τὰ βαένια κτλ. Ὅλοι των μετεχειρίζοντο τὰς ἰδικάς των συνθηματικὰς μυστικὰς ἐπαγγελματικὰς γλώσσας, ἰδιαιτέρως ὄχι μόνον δι' ἑκάστην εἰδικότητα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑκάστην περιοχὴν ὅπως π.χ. ἰδιαιτέρα ἦτο ἡ κρυφὴ γλῶσσα τῶν χρυσικῶν τῆς Ἠπείρου Καλαρρυτινῶν καὶ Μετσοβιτῶν καὶ ἰδιαιτέρα ἦτο εἰς τὴν Πελοπόννησον τῶν χρυσικῶν τῆς Στεμνίτσης. (Ὑψοῦντος). Τὰς γλώσσας αὐτὰς ὡμίλουν ἀναμεταξύ των διὰ τὰ ἐπαγγελματικά των συμφέροντα, προσπαθοῦντες νὰ τὰς τηροῦν μυστικάς, ὥστε νὰ συνεννοοῦνται, χωρὶς νὰ τοὺς καταλαβαίνουν οἱ πελάται των. Τοιουτοτρόπως, εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος συναντῶμεν ἀκόμη σήμερον τεχνίτας, καταγομένους ἐκ τῶν πλανοδίων, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες ἀπὸ τὸ χωρίον των καὶ ἐγκατασταθέντες μονίμως ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπῆρχον ἐγχώριοι τεχνῖται εἰς τὸ ἐπάγγελμά των, ἔκαμαν οἰκογένειαν, ἀπογόνους καὶ διέδωσαν τὴν τέχνην των. Τοιουτοτρόπως ἐξηγεῖται ἡ ὁμοιομορφία πολλῶν τύπων τῆς χειροτεχνίας εἰς διάφορα εἴδη τῆς λαϊκῆς τέχνης, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρασίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον ὅπου ἐπίσης περιώδευον καὶ ἐγκαθίσταντο σὺν τῷ χρόνῳ. Πολλοὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν, καταγόμενοι ἐκ μερῶν γνωστῶν διὰ τὴν κατασκευὴν ἔργων ὡρισμένου κλάδου χειροτεχνίας, εἰδικευμένοι τελειότατα, κατέστησαν, σὺν τῷ χρόνῳ, περιζήτητοι καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς των ἦτο σημαντικός, ἐκ φύσεως δὲ εἶχον, ὡς καταγόμενοι οἱ περισσότεροι ἐκ τῆς Ἠπείρου, πνεῦμα ἀποδημητικόν, μετέβαινον καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἀκόμη, εἴτε διὰ νὰ ἐργασθοῦν προσωρινῶς, εἴτε διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν μονίμως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οἱ πλανόδιοι τεχνῖται, εἴτε περιώδευον ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἐκτὸς ταύτης, ἐβοήθησαν σημαντικῶς ὄχι μόνον νὰ ἐξαπλωθοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς λαϊκῆς τέχνης εἰς τὰ μέρη ὅπου δὲν ὑπῆρχον. Δύνανται τοιουτοτρόπως νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ αὐτοδημιούργητοι ταύτης διδάσκαλοι οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσιώσεώς των εἰς τὴν ἐργασίαν των, ἐδίδαξαν τὴν λαϊκὴν τέχνην, δημιουργήσαντες μίαν γνησίαν παράδοσιν, ὅπως καμμία συνειδητοποιημένη σημερινὴ ὀργάνωσις εἰς τὸν τομέα τοῦτον, δὲν θὰ ἠδύνατο τόσον τελεσφόρως νὰ τὸ ἐπιτύχῃ.

Κέντρα χειροτεχνίας καὶ εἰδικοτήτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατάγονται καὶ ἄλλοι ἐπίσης, ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων φημισμένοι τεχνῖται, ὅπως: καποτάδες, ἀνυφαντάδες, ἀνυφάντρες, τριχάδες (ὑφαίνοντες τὰ τρίχινα), γουναράδες, τουφεξῆδες (οἱ κατασκευάζοντες τυφέκια), ταμπάκηδες, χρυσικοί, μπακιρτζῆδες, στατηράδες (μεταλλουργοί), τσεμπερτζῆδες (οἱ κατασκευάζοντες μαντήλια καὶ τσεμπέρια), πασματζῆδες (σταμπωταὶ ὑφασμάτων), βαφειάδες, καμπανατζῆδες (εἰδικοὶ διὰ τὰς καμπάνας), τσουκαλάδες (ἀγγειοπλάσται), τσαρουχάδες ἢ σαράτσηδες, βαρελάδες, βαενάδες, σαμαράδες, σεντουκάδες, παπυράδες (ψαθοπλέκται) κτλ. τροφοδοτοῦντες μὲ τὰ ἔργα των ὄχι μόνον ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Βαλκανικὴν, ἦσαν ἀκόμη πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστα ἀναφέρομεν κατωτέρω, ὅπως καὶ μηδαμινὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιζοῦν σχετικῶς.

Ὁ Τύρναβος καὶ ἡ Λάρισα, ὅπου ἤκμαζον ὑφαντουργεῖα, αἱ βελέντζες, τὰ κλίμια, τὰ σταμπάτα ὑφάσματα, ἡ μεταλλουργική, τὰ περίφημα χρυσοχοϊκὰ τζοβαϊρικὰ σμαλτᾶτα. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐπίσης γνωστὰ ἦσαν ἐκτὸς τῶν Ἀμπελακίων, ἡ Ἀγυιά, ἡ Τσαρίτσαινα, ἡ Ραψάνη, τὰ Φάρσαλα, τὰ χωρία τοῦ Πηλίου, δημιουργήσαντα ὅλα αὐτὰ σημαντικὴν βιοτεχνικὴν καὶ ἐμπορικὴν ἐποχήν. Ἡ ἑταιρεία μάλιστα τῶν Ἑλλήνων Ἀμπελακιωτῶν εἰς τὴν Βιέννην, ποὺ ἀναμφιβόλως τὴν ἐμιμήθησαν κατόπιν πολλὰ ἐμπορικὰ καὶ βιομηχανικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης, ἡ λεγομένη τῶν Σφάρτζηδων ἐθεωρεῖτο ὡς μία ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τοῦ κόσμου. Ἡ Νιγρίτα, εἰς τὴν Μακεδονίαν, μὲ τοὺς περιφήμους ἁλατζάδες, ἡ Καστοριά, μὲ τὴν κατεργασίαν τῶν γουναρικῶν, ἡ ἑλληνικωτάτη Μοσχόπολις ἦσαν σπουδαιότατα κέντρα πολλῶν κλάδων Ἑλληνικῆς χειροτεχνίας. Ἡ Θεσσαλονίκη ἤκμαζεν ἀπὸ τὸν 5ον αἰῶνα διὰ τὰ μεταλλουργικά της κατασκευάσματα, τῶν ὁποίων τὰ καταστήματα κατελάμβανον ὁλοκλήρους ὁδοὺς καὶ εἶχον εἰς τὸ μέσον ὡς προστάτιδα τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων. Ἡ Θεσσαλονίκη ἐκτὸς τῶν ἄλλων βιοτεχνιῶν εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἀφθονίαν χρυσοχοϊκῶν εἰδῶν καὶ σταμπάτων, ἰδιαιτέρως δὲ ἐργαστήρια δι' ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα, ἄμφια, ἐπιτραχήλια κτλ. κατασκευαζόμενα ἐπίσης εἰς τὴν Πόλιν καὶ τὰ Ἰωάννινα κατὰ τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν καὶ τεχνοτροπίαν. Εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ Στεμνίτσα καὶ ἡ Δημητσάνα, ἐφημίσθησαν διὰ τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων διατηροῦσαι χυτήρια διὰ κώδωνας, μανουάλια καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ οἰκιακὰ μετάλλινα εἴδη. Ἡ τέχνη αὕτη ἐξηφανίσθη εἰς τὴν Στεμνίτσαν. Οἱ Δημητσανῖται ὅμως καὶ οἱ Στεμνιτσιῶται, περιοδεύοντες ὡς κωδωνοποιοὶ ἐκκλησιῶν, ἐξακολουθοῦν εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου κατοικοῦν, νὰ ἐπιδίδωνται κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ πατροπαράδοτα αὐτὰ ἐπαγγέλματα. Εἰς τὰς νήσους εὑρίσκομεν ἐργαστήρια ὑφαντουργίας, κεντητικῆς, δαντελλοποιΐας καὶ σταμπωτῶν ὑφασμάτων, ἰδίως εἰς τὴν Ζάκυνθον (συντηροῦσαν πρὸ 40 ἀκόμη ἐτῶν 600 ἀργαλειούς), εἰς τὴν Χίον καὶ Κύπρον. Ἰδιαιτέρως ἡ Κύπρος ἐφημίζετο διὰ τὴν ἐξαγωγὴν χρυσῶν νημάτων, χρυσοχοϊκῶν εἰδῶν καὶ σταμπάτων. Ἡ Ἀμοργὸς διὰ τὸν βαφικὸν λειχῆνα τοῦ ἐρυθροῦ (ριζάρι), ἡ Κάρπαθος, τοῦ πρασίνου κτλ. Ἐπίσης ἡ Κύπρος, ἡ Μῆλος, ἡ Σάμος διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν δαντελλῶν των. Εἰς τὰς νήσους εὑρίσκομεν ἀνέκαθεν κέντρα ἀγγειοπλαστικῆς, ὅπου ἐκτὸς τοῦ γνωστοῦ τῆς Ρόδου, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἐργαστήρια ἀγγειοπλαστικῶν ἔργων, καθὼς τὰ τῆς Σάμου, γνωστὰ ἀπὸ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς περίφημα καὶ διατηρούμενα μέχρι σήμερον δι' ἀγγειοπλαστικὰ ἔργα κατωτέρας κατασκευῆς. Παρόμοια ἦσαν καὶ εἶναι τὰ ἐργαστήρια Χίου, Μυτιλήνης, Σίφνου, Πάτμου, Σκοπέλου, Χαλκίδος. Αἰγίνης, Κερκύρας, ἐξαιρετικὰ δὲ καὶ ὀνομαστὰ τὰ ἀγγεῖα τῶν Δαρδανελλίων (Τσανὰκ-καλὲ) καὶ τῆς ἀπέναντι Καλλιπόλεως, συντηροῦντα καθ' ὅλας τὰς περιφερείας μεγάλα ἐργαστήρια τροφοδοτοῦντα τὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ ἐξάγοντα εἴδη ἀξίας χιλιάδων λιρῶν. Ἀκόμη εἰς τὰς νήσους ὅπως εἰς τὴν Τῆνον, εὑρίσκομεν, ὅπως ἀνεφέρθη κέντρα διὰ μαρμαράδες. Γενικῶς δὲ εἰς ὅλας τὰς νήσους ἀκμάζουν ὅλα τὰ εἴδη τῆς χειροτεχνίας, μᾶλλον ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς οἰκιακῆς τέχνης.

Εἰς τὰ ἐν ὀλίγοις καὶ συντόμως, προαναφερθέντα κέντρα Ἑλληνικῆς βιοτεχνίας πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ μοναστήρια τὰ ὁποῖα ἤκμασαν διὰ τῆς εἰδικεύσεως τῶν μοναχῶν εἰς κάποιον κλάδον τῆς χειροτεχνίας καὶ ἐπρομήθευον διὰ τῶν ζωγραφικῶν, ξυλογλυπτικῶν κτλ. ἔργων των ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ μοναστήρια τὰ ὁποῖα ἤκμασαν διὰ τῆς εἰδικεύσεως τῶν μοναχῶν εἰς κάποιον κλάδον τῆς χειροτεχνίας καὶ ἐπρομήθευον διὰ τῶν ζωγραφικῶν, ξυλογλυπτικῶν κτλ. ἔργων των ὅλα τὰ Ἑλληνικά, Βαλκανικὰ καὶ Εὐρωπαϊκὰ κέντρα.

Ἀλλ' ἀναρίθμητα εἶναι τὰ κέντρα τὰ ἐπαγγελματικὰ καὶ ἐργαστηριακὰ τῆς Ἑλληνικῆς βιοτεχνίας ὅπως καὶ αἱ ὀργανώσεις ποὺ ἤκμασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἡ ὁποία ἦτο κέντρον μεγάλης καὶ ἀξιολογωτάτης χειροτεχνικῆς κινήσεως. Ἡ πλουσιωτάτη καὶ ποικιλωτάτη παραγωγὴ τῶν βιοτεχνικῶν κατασκευασμάτων της ἔφθασεν εἰς σημεῖον ἐργαστηριακῆς ἀναπτύξεως οὐδόλως σχεδὸν ἀπέχον τῆς βιομηχανικῆς μορφῆς, καλλιεργήσασα σχέσεις μεθ' ὅλων τῶν ἀγορῶν τῆς Εὐρώπης καὶ διοργανώσασα ἰσχυρὰς συντεχνίας καὶ συνάφια.

Τέλος τὰ ἰσνάφια ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος, ἀπέβησαν τὰ φωτεινότερα σημεῖα, οἱ μεγαλύτεροι σπινθῆρες τοῦ τουρκοκρατουμένου

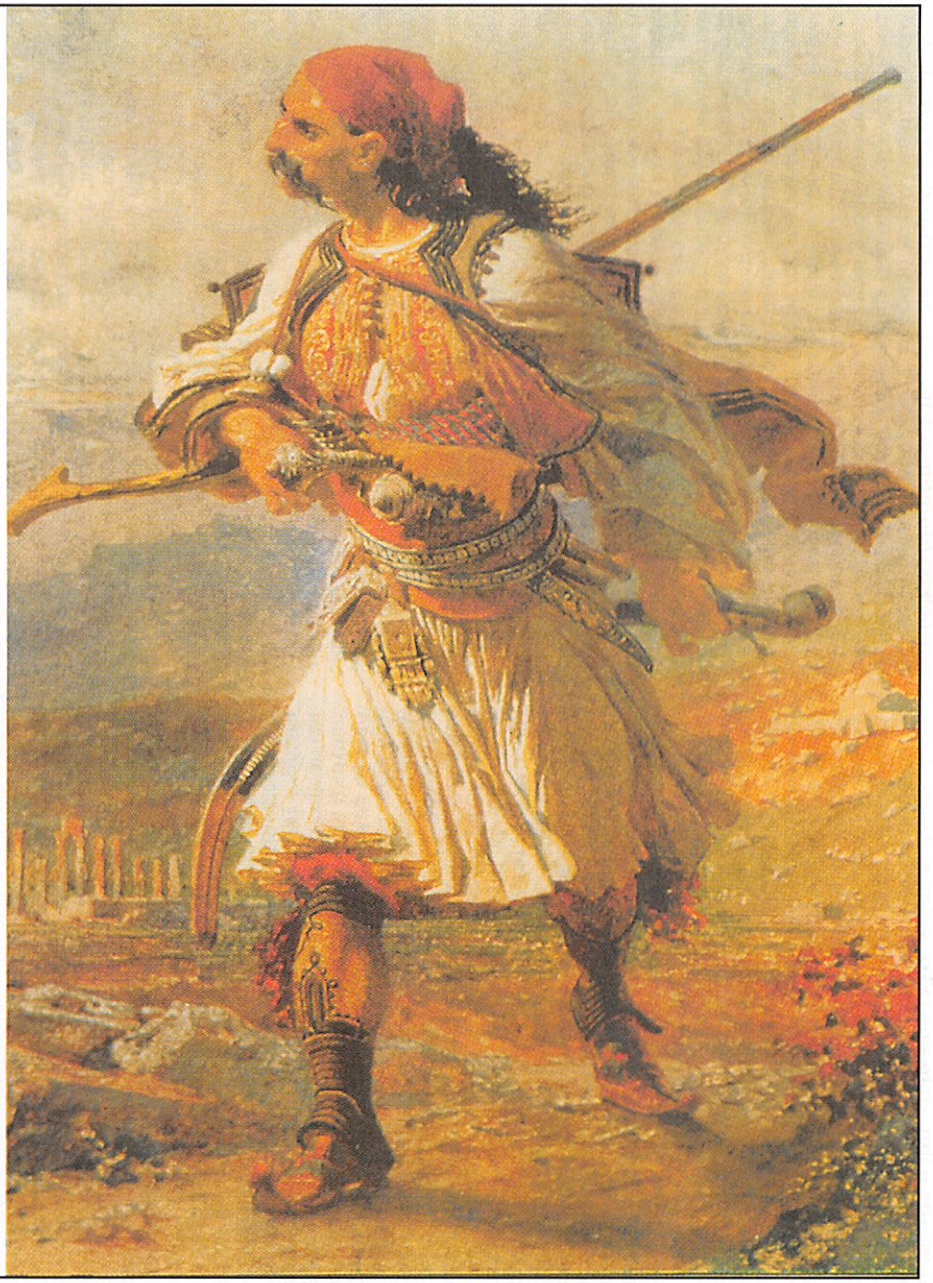

Αἱ ἀνδρικαὶ Ἑλληνικαὶ ἐνδυμασίαι διακρίνονται εἰς δύο κυρίως τύπους: Τὴν βράκαν (ἀριστερά), ἡ ὁποία ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς ἐφορεῖτο εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν φουστανέλλαν (δεξιά) εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ἀπαραίτητα συμπληρώματα τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν τύπων, εἶναι τὸ γιλέκι, τὸ μεϊντάνι, ἡ φέρμελη, τὸ κοντόσι κ.ἄ. παρουσιάζοντα μεγάλην ποικιλίαν εἰς τὴν διακόσμησίν των κατὰ γεωγραφικὰς περιοχάς.

Αἱ γυναικεῖαι Ἑλληνικαὶ ἐνδυμασίαι παρουσιάζουν μεγάλην ποικιλίαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Αἱ ἑορταστικαὶ ἐνδυμασίαι τῆς φωτογραφίας, διακρίνονται διὰ τὸν διακοσμητικὸν των πλοῦτον. Ἀριστερά: Κερκυραῖαι μὲ τοπικὰς ἐνδυμασίας. Ἐντυπωσιακὸς εἶναι ὁ ἀνθοστόλιστος κεφαλόδεσμος, τὰ ὡραιότατα σταμπωτὰ μανδήλια εἰς τὴν μέσην καὶ τὰ κεντημένα μὲ χρυσοκλωστὴν βελούδινα «σιγκούνια». Δεξιά: Νέαι, ἀπὸ τὴν Ἤπειρον, χορεύουσαι τοπικὸν χορόν. Ὁ κεντητὸς κεφαλόδεσμος τῆς ἐνδυμασίας των καὶ ἡ σταμπωτὴ «φούστα» ἀποτελοῦν ἀληθινὰ κοσμήματα τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης.

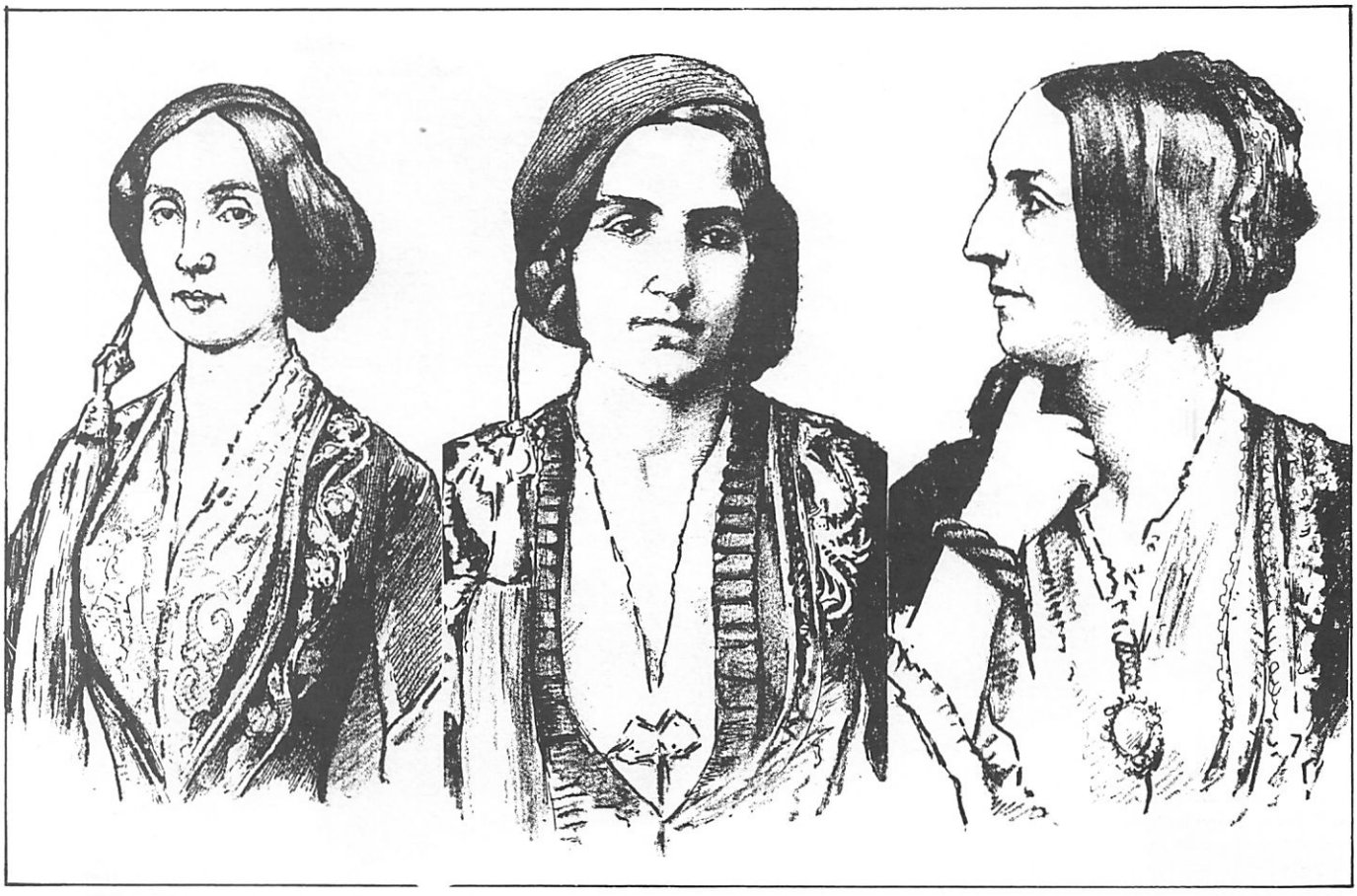

Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά: Ἡ Πηνελόπη Λοιδωρίκη, ἡ Κυριακούλα Κριεζῆ καὶ ἡ Φωτεινὴ Μαυρομιχάλη, κυρίαι ἐπὶ τῶν τιμῶν τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, φέρουσαι ἐθνικὰς ἐνδυμασίας.

Ἑλληνισμοῦ διότι ἐκράτησαν εἰς τὰ χέρια των μὲ τὸ ἰδικόν των βέβαια ἀναδημιουργημένον σύστημα ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ὅλας τὰς τέχνας καὶ τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν των σημαντικὸν ρόλον ἔπαιξαν καὶ τὰ πανηγύρια, ποὺ ἂν καὶ εἶχον χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ ἑορταστικὸν ἀπετέλουν τὴν καλυτέραν εὐκαιρίαν διὰ τὴν γνωριμίαν τῶν μικροβιοτεχνῶν καὶ τὴν κατανάλωσιν τῶν προϊόντων ἑκάστου τόπου. Εἰς τὰ μεγάλα ἐμποροπανηγύρια ποὺ συνεκροτοῦντο εἰς τὰ γνωστὰ συγκοινωνιακὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ καθωρισμένα χρονικὰ διαστήματα καὶ ἡμερομηνίας καὶ ποὺ πολλὰ ἐξ αὐτῶν διήρκουν ὀκτώ, δεκαπέντε καὶ εἴκοσιν ἡμέρας, διεσταυρώνοντο ἔμποροι καὶ πραμάτειες, ἀπὸ ὁλόκληρον τὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ ρουφέτια ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαπλώσουν τὰ δίκτυά των εἰς ὅλα τὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς, ὡς τὴν Ἀραβίαν, Ἀβησσυνίαν, Ἰνδίας, Κίναν καὶ εἰς τὰς συγκροτουμένας ἐμποροπανηγύρεις των καὶ νὰ καλλιεργήσουν σχέσεις σημαντικὰς μὲ ὅλας τὰς ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης ἀναπτύσσοντα τὸ ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον, μὲ ὅλα τὰ λιμάνια καὶ τὰς ἐμπορικὰς πόλεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ν' ἀναδείξουν δὲ τοὺς Ἕλληνας μεταξὺ τῶν πρώτων μεγαλεμπόρων εἰς τὴν διεθνῆ ἀγοράν.

Αἱ ἐνδυμασίαι. Παράγοντες παμπάλαιοι διεμόρφωσαν τὴν Ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν τόσον τὴν γυναικείαν ὅσον καὶ τὴν ἀνδρικήν. Πολλὰ τμήματά των ἀποτελοῦν κοινὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα καὶ διὰ τὰς δύο καὶ ἀναμφιβόλως προέρχονται ἀπὸ παλαιοτάτας ἐποχάς. Ὁ ἀρχαίος χιτὼν καὶ τὸ χειριδωτὸν ἱμάτιον (μὲ μανίκια) ἐξελίσσονται εἰς τὴν Δαλματικὴν μὲ τὰς περιχειρίδας τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἡ ὁποία καταλήγει εἰς τὸ σύγχρονον ὑποκάμισον χρησιμοποιούμενον εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον. Ἀπὸ τὸ βραχὺ στρατιωτικὸν χιτώνιον, τὸ στερεούμενον διὰ ζώνης πέριξ τῆς ὀσφύος, (μέσης) καὶ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐνίοτε λεπτὰς κανονικὰς πτυχάς, προέρχεται ἐξελιχθεῖσα καὶ ἡ πολύπτυχος φουστανέλλα, ἡ δίδουσα κατ' ἐπέκτασιν τὴν ὀνομασίαν της εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐνδυμασίαν. Πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν γνωστὴν ὡρισμένην αὐτῆς μορφὴν διῆλθεν ἀπὸ διαφόρους ἐξελικτικὰς βαθμίδας, αἱ ὁποῖαι ἀκόμη διατηροῦνται εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς περιοχάς. Ὀλιγωτέραν ἐξέλιξιν φαίνεται νὰ ἔχει ὁ ἀνδρικὸς ἐπενδύτης, ἡ κάπα ἢ ἡ φλοκάτα, ἢ ἡ σάρκα, ἡ ὁποία μὲ τὰ φλόκια της ἐνθυμίζει τὰς μαλλωτὰς δορὰς ἢ διφθέρας, ὅπως καὶ τὴν «χλαίναν οὖλην» τοῦ Ὁμήρου. Τὸ γιλέκι, τὸ μεϊντάνι, ἡ φέρμελη, τὸ κοντόσι, μὲ τὸν διάκοσμον των ὑπενθυμίζουν τὸν ἐπίσης διακοσμημένον θώρακα. Διάφορα ἄλλα τμήματα τῆς ἀνδρικῆς καὶ γυναικείας ἐνδυμασίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα κρατοῦν καὶ ἄλλα ἀλλάσσουν τὰς ἀρχικάς των ὀνομασίας ὅπως τὸ ἀντερί, ὁ σάκκος, ὁ τζουμπές, τὸ καβάδι (καβάδιον), τὸ σαγιάκι (σαγίον), ὁ τζάκος (τὸ τζιτζάκιον), ὁ ντουλαμᾶς, τὸ σαλιβάρι, τὰ μπρουμάνικα (ἐπιμανίκια) καὶ τόσα ἄλλα καθὼς καὶ οἱ ἰδιόρρυθμοι κεφαλόδεσμοι μὲ τὰ ἐπιμετώπια στολίδια, τὰ πρωτογενῆ ὑποδήματα καὶ διάφορα ἄλλα κοσμήματα καὶ ἐξαρτήματα τῆς φορεσιᾶς, συνεχίζουν τόσον κατὰ τὸ σχῆμα ὅσον καὶ κατὰ τὸν διάκοσμον ἄλλα μὲν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικήν καὶ ἄλλα τὴν Βυζαντινήν των παράδοσιν. Μορφαὶ τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν μέσα εἰς τοὺς αἰῶνας ἡ Βυζαντινὴ ζωὴ καὶ τέχνη ἐπηρεασμένη καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ἀπεικονίζονται εἰς τὰς Νεοελληνικὰς ἐνδυμασίας προσδιορίζουσαι τὸ παρελθόν των. Μερικαὶ τῶν ἐνδυμασιῶν καὶ κυρίως αἱ νησιωτικαὶ δὲν μένουν ἀνέπαφοι καὶ ἀπὸ τὰ ρεύματα τῆς Δύσεως.

Αἱ Ἑλληνικαὶ ἐνδυμασίαι διακρίνονται εἰς πεδινὰς ἢ γεωργικάς, εἰς ὀρεινὰς ἢ ποιμενικάς, εἰς ἀστικὰς καὶ εἰς νησιωτικάς. Γενικῶς ὅμως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν παρατηρεῖται μεγαλύτερος πλοῦτος καὶ ποικιλία εἰς γυναικείας παρὰ εἰς ἀνδρικὰς ἐνδυμασίας τῶν ὁποίων οἱ τύποι δὲν παραλλάσσουν καὶ πολύ. Ἡ ποικιλία καὶ ὁ πλοῦτος τῆς γυναικείας φορεσιᾶς κερδίζει καὶ ἀπὸ τὴν διάκρισιν εἰς κάθε τόπον καὶ εἰς τὸ παραμικρότερον χωρίον εἰς καλοκαιρινὴν καὶ χειμερινήν, εἰς καθημερινήν, ἑορτινὴν καὶ νυμφικήν. Καὶ ἐνῶ ἡ ἀνδρικὴ καθημερινὴ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἑορτινήν, παρὰ μόνον κατὰ τὸν πλοῦτον τῶν ὑφασμάτων καὶ τοῦ στολισμοῦ, συχνότατα οἱ τύποι τῆς καθημερινῆς γυναικείας φορεσιᾶς εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἢ νῆσον εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τὸν τύπον τῆς καλῆς ἢ νυμφιάτικης. Ἀξιοπρόσεκτον μάλιστα εἶναι ὅτι εἰς τὴν καθημερινὴν γυναικείαν ἐνδυμασίαν εὑρίσκομεν τὰ γνησιώτερα στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης. Ἡ ἑορτινὴ καὶ νυμφιάτικη εἶναι συνήθως ὅμοιαι, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ τελευταία ἔχει μεγαλύτερον φόρτον διακόσμου, πλουσιώτερον κεφαλόδεσμον καὶ περισσότερα ἐξαρτήματα καὶ χρυσαφικά. Διαφορὰς ἔχουν ἀκόμη ἀναμεταξὺ των αἱ καλοκαιριναὶ καὶ χειμεριναὶ μὲ περισσότερα ἐξαρτήματα αἱ τελευταῖαι. Ἄλλη διαφοροποίησις καὶ ἐπομένως πλουτισμὸς εἰς τὴν γυναικείαν ἐνδυμασίαν προέρχεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατάταξιν εἰς πρώτην, δευτέραν καὶ τρίτην τάξιν, ποὺ συναντῶμεν εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς περιφερείας, εἰς ἀστικὰ κέντρα καὶ εἰς πολλὰς νήσους. Ἡ διάκρισις ἑκάστης κοινωνικῆς τάξεως ἀπὸ τὴν ἐνδυμασίαν ἔχει τὴν καταγωγήν της ἤδη ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ ἐθεσπίζετο ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἴδιον τὸν πατριάρχην, ὁ ὁποῖος ὥριζεν ἀκόμη καὶ τὰς ἐνδυμασιολογικὰς κατηγορίας τῆς προικὸς τῆς κόρης, συμφώνως μὲ τὴν κοινωνικὴν της τάξιν. Ἡ διάκρισις αὐτὴ ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἐνδυμασίαν μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ διακριτικὰ στοιχεῖα ἦσαν σχετικῶς ὀλίγα καὶ περιωρίζοντο συνήθως εἰς τὸν πλοῦτον ἢ τὸν τρόπον τῆς ἐμφανίσεως. Τὰ διακριτικὰ ταῦτα γνωρίσματα μὲ αὐστηρότητα ἐπετήρει ἡ πρώτη κοινωνικὴ τάξις, ἡ ὁποία εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ κυρώσεις εἰς τὴν γυναῖκα ἢ τὸν ἄνδρα ποὺ ἐνεδύετο ἢ ἐστολίζετο μὲ τρόπον ἀποτελοῦντα ἰδικόν της ἀποκλειστικὸν προνόμιον. Εἰς πολλὰς ὅμως περιοχάς, ἡ διὰ κοινωνι-

Ἡ μεγάλη Ἑλληνὶς ἠθοποιὸς Αἰκατερίνη Βερώνη εἰς τὸ ἔργον «Φαύστα» τοῦ Δημ. Βερναδάκη, φέρουσα ἀρχαιοπρεπῆ Ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν.

κοὺς λόγους διαφοροποίησις αὕτη δὲν ἐμφανίζεται διὰ ποικίλας αἰτίας. Ἐπίσης ὁ ἰδιαίτερος τύπος καὶ χαρακτὴρ κάθε γυναικείας φορεσιᾶς προσηρμοσμένος εἰς τὴν τοπικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς καλαισθησίας εἶναι συχνὰ ἀντίθετος πρὸς τὴν αἰσθητικὴν διάθεσιν καὶ τοῦ πλησιεστέρου χωρίου.

Ἀλλὰ αἱ ἀνωτέρω διακρίσεις κατὰ γενικὸν κανόνα, δὲν βαδίζουν ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως παραλλήλως εἰς τὰς διαφόρους περιοχάς. Τὰ ἰδιόρρυθμα ὑποδείγματά των ποικίλλουν μεταξὺ ἐνδυμασιῶν τῆς αὐτῆς κατηγορίας, ἰδιαιτέρως μάλιστα, μεταξὺ τῶν γυναικείων ἐνδυμασιῶν, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον διαφέρουν ἀπὸ περιφερείας εἰς περιφέρειαν ἀλλὰ συχνὰ ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον ἀδιάφορον ἐὰν εἶναι ὀρεινὸν ἢ πεδινόν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς νήσου, ἔστω συχνὰ καὶ μικρᾶς εὑρίσκομεν διάφορα εἴδη φορεσιᾶς εἰς ἰδιόμορφον ὑπόδειγμα.

Ὁ τύπος καὶ στολισμὸς τῆς φορεσιᾶς κάθε χωρίου ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἐμμονὴν τῶν κατοίκων εἰς τὰ πάτρια, τὰς ἱστορικὰς περιπετείας, τὴν κοινωνικήν, οἰκονομικήν, ἐπαγγελματικὴν καὶ χειροτεχνικὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τὰς διασταυρώσεις καὶ τὰς ἐπαφάς του μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Τοιουτοτρόπως αἱ ποικιλίαι τῶν ὑποδειγμάτων τῆς γυναικείας φορεσιᾶς μὲ τὰ λεπτομερειακά των τοπικὰ γνωρίσματα, τὰ διάφορα αὐτῶν τμήματα, τὰς ἰδιωματικὰς των ὀνομασίας, τὰ ἰδιόρρυθμα στολίσματα, τὰ ὑφαντὰ διακοσμητικὰ των θέματα, τὰ πολύμορφα κεντήματα μὲ τὴν ἀνεξάντλητον ποικιλίαν τῶν σχεδίων καὶ τοῦ χρωματισμοῦ, τὰ ποικιλότυπα ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ κοσμήματα, τοὺς χαρακτηριστικοὺς κεφαλοδέσμους κ.ἄ. φανερώνουν τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ἠμποροῦν νὰ ἀποτελέσουν θέματα δι' εἰδικὰς μελέτας, αἱ ὁποῖαι θὰ συμβάλουν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς των εἰς γενικωτέρας ἐθνολογικὰς ἐρεύνας.

Ὅπως εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ κανεὶς ἐν ὀλίγοις τὰς ἀπείρους Ἑλληνικὰς ἐνδυμασίας, τοιουτοτρόπως εἶναι ἀδύνατον νὰ δώσῃ καὶ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν ἑορτασμῶν, πανηγύρεων, γάμων, θρησκευτικῶν ἑορτῶν κτλ. τῶν συνδυαζομένων μετὰ τῶν ποικίλων Ἑλληνικῶν χορῶν καὶ τραγουδιῶν καὶ στενώτατα συνδεομένων μετὰ τῆς ἐνδυμασίας, τῆς ὁποίας ἡ ἐμφάνισις καὶ πολλαὶ λεπτομέρειαι παραλλάσσουν ἀναλόγως πρὸς τὰς τοπικὰς συνηθείας, τὰς παραδόσεις, τὰς συνθήκας, τὰς ἑορταστικὰς περιστάσεις ἑκάστου τόπου κτλ.

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἐπέδρασεν ὄχι εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐνδυμασίας διότι ἡ τέχνη καὶ ἡ βιοτεχνία ἔπαθον φυσικὰ κλονισμόν. Δὲν παύει, ὅμως νὰ φέρεται ἡ Ἑλληνικὴ ἐνδυμασία καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, βοηθουμένη καὶ ἀπὸ τὴν Αὐλὴν τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν ἐθνικὴν φορεσιάν. Διατηρεῖται ἀκόμη ἡ μνήμη τοῦ φημισμένου χρυσοκεντητοῦ, Σταύρου Κρεμμύδα, κεντήσαντος τὴν καλυτέραν φουστανέλλαν τοῦ Ὄθωνος. Ἡ Ἀμαλία φορεῖ τὴν ἐνδυμασίαν τῶν Ἀθηνῶν ποὺ μετονομάζεται εἰς φορεσιὰν τῆς Ἀμαλίας, καὶ ἡ ὁποία ἐπηρεάζει ὅλας περίπου τὰς ἀστικὰς ἐνδυμασίας τῆς Ἑλλάδος καὶ πολλὰς νησιωτικάς. Συγχρόνως ὅμως καθιερώνει ὅπως αἱ ἐπίτιμοι κυρίαι διατηρήσουν καὶ εἰς τὴν Αὐλὴν τὴν πατροπαράδοτον ἀμφίεσιν ἀντιπροσωπεύουσα ἑκάστη τὸν ἰδιαίτερον τόπον τῆς καταγωγῆς της. Ἀργότερον ἡ Βασίλισσα Ὄλγα διαμορφώνει ὡς ἐπίσημον ἔνδυμα τῆς Αὐλῆς μὲ μακρὰν οὐρὰν τὴν καλὴν ἑορτινὴν ἐνδυμασίαν τῆς Ἀττικῆς μὲ τὸ ἄσπρο σιγκούνι πλαισιούμενον δι' ἐγχρώμου τσόχας.

Διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐνδυμασίας ἔγιναν πολλαὶ ἀναζωογονητικαὶ προσπάθειαι. Ὅλαι ὅμως, ὅπως καὶ ἡ σημαντικωτάτη δρᾶσις τοῦ Λυκείου τῶν Ἑλληνίδων ἡ ὁποία ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1911 καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐτόνωσε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ἐπαναφέρουν ὅπως ἦτο ἄλλωστε φυσικὸν εἰς τὴν πραγματικὴν της ζωήν. Ἡ Βασίλισσα Ὄλγα δωρίζει εἰς τὸ Λύκειον μεγάλην συλλογὴν κουκλῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἑκάστη εἶχε, κατὰ παραγγελίαν τῆς Βασιλίσσης, κατασκευασθῆ εἰδικῶς εἰς τοὺς διαφόρους τόπους παρὰ τῶν ἐγχωρίων. Αἱ κουκλίστικαι αὗται ἐνδυμασίαι ἐπιμελέστατα ἐκτελεσμέναι καὶ ἀκριβέστατα μὲ ὅλας τὰς λεπτομερίας ἀποτελοῦν σήμερον ἀληθινὰ κειμήλια. Ἀπὸ τοῦ 1924 καὶ μετέπειτα ἀρχίζει νὰ εἰσάγεται εἰς πλατύτερον κύκλον ἡ Ἑλληνικὴ ἐνδυμασία καὶ οἱ Ἑλληνικοὶ χοροὶ νὰ χορεύωνται εἰς διαφόρους φιλανθρωπικοὺς χοροὺς διδομένους εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀπὸ πολλὰς ὀργανώσεις καὶ ἀπὸ τὰ σχολεῖα. Τέλος αἱ ἑορταὶ τῶν Δελφῶν ἐπεσφράγισαν τὴν καθιέρωσίν της καὶ σήμερον αἱ ἐμφανίσεις της εἶναι συχνότεραι τόσον εἰς τὰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς διαφόρους ἐπαρχίας.

Διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1882 ἀρχίζει καὶ ἡ περισυλλογὴ τῶν Ἐθνικῶν ἐνδυμασιῶν, κυρίως ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἡ ὁποία λαμβάνει μουσειακὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ δὲν ὁλοκληρώνεται. Ἡ πρωτοποριακὴ αὕτη ἐνέργεια διὰ τὴν ἀνατίμησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνδυμασίας συνεχίζεται ἀργότερον μὲ σαφέστερον λαογραφικὸν ἐνδιαφέρον, εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη. Πλουτιζόμενον συνεχῶς ἀπὸ τὸ 1930, μὲ πολλὰς αὐθεντικὰς ἐνδυμασίας τῶν διαφόρων τόπων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, συγκεντρώνει σήμερον πολλοὺς τύπους ἐθνικῶν ἐνδυμασιῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετοὶ ἔχουν ἐκλείψει παντελῶς καὶ ἔχει περισυλλέξει πλῆθος διαφόρων τμημάτων καὶ ἐξαρτημάτων τῆς Ἑλληνικῆς φορεσιᾶς, ἀντιπροσωπεῦον τὴν μεγαλυτέραν καὶ πλουσιωτέραν συλλογὴν ἐκ τῶν ἰδιοτύπων ἐνδυμασιῶν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Τέλος, ἀτυχῶς αἱ Ἑλληνικαὶ ἐνδυμασίαι, τὸ ἐθνικὸν τοῦτο κεφάλαιον καὶ αἰσθητικὸν φαινόμενον τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ ἱστορίας ἐξαφανίζονται καθημερινῶς ἐκ διαφόρων λόγων. Ζοῦν δὲ σήμερον περιωρισμέναι εἰς μερικὰ χωρία καὶ νήσους παρατείνουσαι ἕναν ἄνισον ἀγῶνα ἐπιβιώσεως, ἕως ὅτου μείνουν μία ὡραία καὶ νοσταλγικὴ ἀνάμνησις.

Ὑφαντική. Ἀπὸ τὴν Ὁμηρικὴν ἐποχὴν σπουδαιοτάτην θέσιν κατέχει ἡ ὑφαντικὴ δυναμένη νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ μοναδικὴ καὶ ἀρχαιοτέρα ὅλων χειροτεχνία καὶ δι' αὐτὰ τὰ κεντήματα τῶν ὑφασμάτων τὰ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν πάντοτε ὑφασμένα καὶ ὄχι κεντημένα διὰ τῆς χειρὸς. Ἐξαιρετικοῦ ἐντελῶς ἐνδιαφέροντος καὶ μεγάλης μελέτης, ἄξιοι εἶναι οἱ διάφοροι τύποι τῶν Ἑλληνικῶν ἀργαλειῶν δυνάμενοι νὰ συμβάλουν εἰς τὴν καθόλου διεθνῆ ἱστορίαν τῆς ὑφαντικῆς τέχνης, ὡς ἐμφανίζοντες πολλὰ πρωτόγονα στοιχεῖα δυνάμενα νὰ συγκριθοῦν μὲ παλαιοτάτας ἐποχὰς καθὼς ἐπίσης καὶ πολλὰς ἐξελικτικὰς βαθμῖδας τῶν τύπων τοῦ ἀργαλειοῦ. Οἱ τύποι οὗτοι διαφέρουν μεταξὺ των ἀπὸ τόπον εἰς τόπον, κατὰ τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως καὶ διατάξεως τοῦ ἀργαλειοῦ καθὼς καὶ τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ καὶ τῶν διαφόρων τμημάτων του, διαφέρουν ἀκόμη μεταξὺ των καὶ οἱ ἀργαλειοὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου ἀναλόγως τῆς χρησιμοποιήσεώς των διὰ τὴν ὕφανσιν τῶν διαφόρων εἰδῶν ὑφασμάτων καὶ καλυμμάτων. Ἐπίσης ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι τὰ διάφορα ἐργαλεῖα καὶ ἐξαρτήματα τὰ χρησιμεύοντα διὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν τὴν ἀναγομένην εἰς τὴν ὕφανσιν, καθὼς καὶ οἱ τρόποι προετοιμασίας τῶν νημάτων. Ἐπίσης οἱ ποικίλοι τρόποι ὑφάνσεως, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι ἔχουν ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, οἱ διάφοροι τύποι τῶν ἀποδιδομένων ὑφασμάτων μετὰ τῶν κατὰ τόπους ὀνομασιῶν των, καθὼς καὶ αἱ πολυειδεῖς καὶ ποικιλότροποι ἐπεξεργασίαι τῶν ὑφασμάτων μετὰ τὴν ὕφανσιν. Πάντως εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας ἀναφορᾶς τὰ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος διάφορα μαντάνια καὶ νεροτριβιές, τὰ εὑρισκόμενα πλησίον τῶν νερομύλων καὶ χρησιμεύοντα διὰ τὴν κατεργασίαν τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων δηλαδὴ σαγιάκια, ἀμπάδες, σκοκόφια, σκουτιά, φλοκάτα, βελέντζες, τραγομαλλίτικα κτλ. Σὺν τῷ χρόνῳ οἱ τόποι αὐτοὶ τῆς κατεργασίας ἐξειλίχθησαν εἰς κέντρα συγκεντρώσεως τῶν χωρικῶν ὡρισμένης περιφερείας προσλαβόντα κάποτε (Θεσσαλία, Ἤπειρος, Μακεδονία) χαρακτῆρα ἀναψυχῆς καὶ ἑορτασμοῦ.

Καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν ἡ ὑφαντικὴ ἔφθασεν εἰς ὕψιστον σημεῖον ἀκμῆς ὄχι μόνον διὰ τὰ ὑφάσματα τῆς οἰκιακῆς χρήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ μεταπώλησιν. Ἀπὸ καμμίαν σχεδὸν χωρικὴν ἢ ἀστικὴν οἰκίαν δὲν ἔλειπεν ὁ ἀργαλειός, ἐθεωρεῖτο δὲ ἐντροπὴ κόρη ἢ γυνὴ νὰ μὴ γνωρίζῃ νὰ ὑφαίνῃ. Ἡ ἰδιαζόντως γυναικεία αὕτη ἐνασχόλησις ἠσκήθη εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπαγγελματικῶς, ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, τῶν ἀνυφαντάδων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ περιώδευον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀναλαμβάνοντες τὴν ὕφανσιν ὡρισμένων ὑφασμάτων διδάσκοντες ταῦτα εἰς τὰς γυναῖκας καὶ πωλοῦντες διάφορα ἐργαλεῖα χρησιμεύοντα διὰ τὴν ὕφανσιν. Εἰδικῶς κατεγίνοντο οἱ ἄνδρες ὅπως καὶ σήμερον εἰς μερικὰς περιοχὰς εἰς τὴν

Σπάνιαι φωτογραφίαι τοῦ 1896 δεικνύουσαι τὰς πρώτας ἀποπείρας τῆς Ἑλληνίδος τῶν ἀστικῶν κέντρων νὰ ἐργασθῇ ἐκτὸς τοῦ οἴκου της. Ἀριστερά: Ἐργοστάσιον γυναικείων ἐνδυμάτων. Δεξιά: Ἐργοστάσιον τεχνητῶν ἀνθέων.

κατασκευὴν ὡρισμένων κιλιμιῶν καὶ εἰς τὰ διάφορα χονδρὰ εἴδη κατασκευαζόμενα διὰ τῶν ἐρίων (μαλλιὰ) τῆς αἰγὸς (κατσίκα) ὀνομαζόμενοι τριχάδες ἢ σχοινάδες. Ἡ τέχνη αὕτη ὑφίσταται μέχρι καὶ σήμερον ἐξυπηρετοῦσα γενικῶς ὡρισμένας ἀνάγκας τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς καὶ ὡς ἐργαστηριακὴ μάλιστα.

Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν Ἑλληνικῶν ὑφασμάτων κυριώτερα εἶναι: τὸ λεπτότατον λινόν, τὸ κατεργαζόμενον καὶ ἐπεξεργαζόμενον ὁλόκληρον διὰ τῶν χειρῶν τῆς γυναικός, τὸ λεπτότατον μεταξωτὸν ὕφασμα ἢ συνήθως λεγομένη τσίπα ἢ τὸ μπιμπιζάρι, τὰ μαρμαροδίμιτα, τὰ κρουστοβαρεμένα μεταξωτὰ κτλ. Συνηθέστατον ἐπίσης εἶναι τὸ χονδρὸν μάλλινον λευκὸν ἢ κυανοῦν βαθύ, ὕφασμα τῶν διαφόρων τύπων διὰ τοῦ ὁποίου κατεσκεύαζον καὶ κατασκευάζουν διάφορα εἴδη τῆς ἀνδρικῆς καὶ γυναικείας ἐνδυμασίας ὡς κάπες, καπότες, σιγκούνια κτλ. Μεγάλη ἐπίδοσις, παρατηρεῖται ἀνέκαθεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Ἤπειρον, Μακεδονίαν, Θράκην διὰ τὰ μάλλινα ταῦτα εἴδη τῶν ἐνδυμασιῶν καὶ καλυμμάτων ἀναπτυχθέντων εἰς μεγάλην ἐργαστηριακὴν τέχνην τῶν ὁποίων ἐγίνετο ἀθρόα ἐξαγωγὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα. Εἰς ἀρκετὰς περιοχὰς ἀνεπτύχθησαν καὶ μεγάλαι συντεχνίαι ὅπως τὰ ἰσνάφια τῶν καπάδων ἢ καποτάδων εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ τῶν ἀμπατζήδων τῆς Φιλιππουπόλεως.

Ἐξαιρετικὴν θέσιν κατέχουν ἐπίσης πολλὰ ὑφαντὰ χρησιμεύοντα ὡς ἐπικαλύμματα διβανίων, μαξιλάρια, κιλίμια, κουρτῖνες κτλ. καθὼς καὶ τὰ κατασκευαζόμενα διὰ θηλειῶν, διὰ τῶν ὁποίων προσδίδονται διάφορα σχήματα. Τὰ ὑφαντὰ αὐτὰ γνωστὰ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος διατηροῦντα ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, εἶχον μεγίστην διάδοσιν εἰς τὴν Προῦσαν καταλήξαντα εἰς μεγάλην ἐργαστηριακὴν τέχνην. Ἐκ τῶν δυσκολωτέρων ὅμως καὶ καλλιτεχνικωτέρων δημιουργημάτων τῆς ὑφαντουργικῆς τέχνης εἶναι, τὰ κεντητὰ εἰς τὸν ἀργαλειόν. Μεγάλην ποικιλίαν ὑφαντῶν κεντητῶν ὑποδειγμάτων μὲ παλαιὰν παράδοσιν καὶ τεχνικὴν εὑρίσκομεν εἰς ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ μέρη. Ἡ τεχνοτροπία των καὶ τὰ πολύχρωμα διακοσμητικά των σχέδια καθορίζονται ἐκ τῆς χρήσεώς των, καὶ διακρίνονται εἰς κεντητὰ ὑφαντὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὴν ἐνδυμασίαν (ὑποκάμισα, μπόλιες, ζωνάρια, ποδιὲς κτλ.), ὅπως καὶ εἰς κεντητὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὰς διαφόρους οἰκιακὰς χρήσεις ποὺ ἐξ αὐτῶν πλουσιώτερα εἶναι τὰ προικῶα (μαξιλάρια, πεσκίρια, βαγιόλια, σερβέτες, μεσάλια, ταβλομάνδηλα, ταγάρια, τορβάδες κτλ.). Ἡ ἁπλουστέρα τεχνοτροπία διὰ τὴν διακόσμησίν των εἶναι τὸ πέρασμα χρωματιστῶν νημάτων διὰ μέσου τῶν κλωστῶν τοῦ στήμονος, καθὼς καὶ ἡ κανονιζομένη διὰ τῶν πατηθρῶν τοῦ ἀργαλειοῦ καὶ ὀνομαζομένη «στὰ πατήματα». Διαφορετικὴν ἀπόδοσιν ἔχουν ὅσα κεντῶνται, μὲ τὸ χέρι, ὅπως καὶ ὅσα κεντῶνται μὲ μικρὰν σαΐταν ἢ μὲ τὴν σακκοράφαν, εἶδος χονδρῆς βελόνης, τὴν ἀκέστραν τῶν ἀρχαίων, καθὼς καὶ ὅσα κεντῶνται μὲ τὴ σπάθα, ἐργαλεῖον κανονίζον τὰ κεντητὰ σχέδια. Ἐπίσης τὰ περδικλωστὰ δηλαδὴ τὰ τρυπητὰ σχέδια τὰ ἐκτελούμενα κατὰ τὴν ὕφανσιν ἔχουν μεγάλην διάδοσιν εἰς πολλὰ κεντητὰ ὑφαντά. Τὰ σχέδια τῶν κεντημάτων, διάφορα σχήματα καὶ παραστάσεις ἀπὸ τὸν φυτικὸν καὶ ζωϊκὸν κόσμον δὲν ἔχουν ποτὲ στρογγυλὰς γραμμάς· εἶναι πάντοτε γεωμετρικὰ ἀφηρημένα σχήματα, ὅπως ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν τεχνικήν. Διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα, σχηματοποιημένα κλαδιά, ἄνθη, πτηνά, ζῶα, εἰς ἁρμονικωτάτους χρωματισμούς. Τὰ σχέδια αὐτὰ ἀποτελοῦντα τελειότατα καὶ καθαρῶς Ἑλληνικὰ ὑποδείγματα οὐδέποτε εἶναι ὅμοια εἰς ἕκαστον τόπον, φέρουν δὲ ποικιλωτάτας ἰδιωματικὰς ὀνομασίας. Τὰ κεντητὰ τοῦ ἀργαλειοῦ διὰ τὴν οἰκιακὴν χρῆσιν ἔχουν ὡρισμένην θέσιν εἰς τὸν στολισμὸν τῆς κατοικίας ἑκάστου τόπου καὶ εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὰ διάφορα ἔθιμα καὶ τὰς ἀνάγκας.

Ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ κατασκευάσματα τοῦ ἀργαλειοῦ εἶναι καὶ αἱ ὑφανταὶ εἰς εἰδικοὺς μικροὺς ἀργαλειούς ταινίαι καὶ σειρήτια ὑφαινόμενα μὲ ἰδιαίτερον τρόπον καὶ κατασκευαζόμενα καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, τὴν Ἤπειρον, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Κέρκυραν. Εἶναι πολύχρωμοι καὶ ἔχουν ὡς ποικίλματα (στολίδια) διαφόρους παραστάσεις, γεωμετρικὰ σχήματα καὶ χρησιμεύουν κυρίως ὡς ζῶναι τῶν γυναικῶν καὶ καλτσοδέται τῶν ἀνδρῶν, τὰ γουνατάρια, διὰ τὰς ἐθνικὰς στολὰς καὶ τὴν φουστανέλλαν. Εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν αἱ ταινίαι αὐταὶ καθὼς καὶ τὰ σειρήτια τὰ λεγόμενα τσαπάρια, ἦσαν προϊόντα εὐρείας ἐργαστηριακῆς τέχνης.

Ἐμνημονεύσαμεν, ἀνωτέρω ἐλάχιστα ἐκ τῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ μετέπειτα κέντρων τῆς ὑφαντικῆς ἐργαστηριακῆς τέχνης, ὅπως τὸν Τύρναβον, Λάρισαν, περιοχὴν τῆς Πίνδου κτλ. Σήμερον κέντρα σχετικῆς ὑπάρξεως τῆς ὑφαντουργίας δύνανται νὰ θεωρηθοῦν, αἱ Καλάμαι, καὶ τὸ Σουφλὶ τῆς Θράκης διὰ τὰ μεταξωτὰ καὶ τὰ βαμβακομέταξα, ἡ Θεσσαλία, καὶ ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ τῆς Πίνδου διὰ τὰ μάλλινα καὶ ἰδιαιτέρως τὰ ἐπικαλύμματα, βελέντζες, χράμια κτλ. Τὰ Ἰωάννινα καὶ αἱ Ἀθῆναι καθὼς καὶ διάφοροι κωμοπόλεις καὶ νῆσοι τῆς Ἑλλάδος ὅπως π.χ. ἡ Ἀράχωβα, ἡ Κρήτη, κ.ἄ. αἱ ὁποῖαι καθημερινῶς ἀναπτύσσουν τὸν κύκλον τῶν ἐργασιῶν των καὶ παράγουν ὑφαντὰ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῶν τοπικῆς μορφῆς. Ἡ ἀνάπτυξις ὅμως τῆς βιομηχανίας καὶ ἡ εἰσαγωγὴ ξένων ὑφασμάτων περιώρισαν σημαντικῶς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀργαλειοῦ πρὸς μεγίστην βλάβην τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὁ ὁποῖος ἔπασυε νὰ παράγῃ ὑφαντὰ ὄχι μόνον διὰ μεταπώλησιν, ἀλλὰ καὶ δι' οἰκιακὴν χρῆσιν. Εὐτυχῶς ὅμως ἤρχισε τὰ τελευταῖα ἔτη νὰ κατανοῆται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ σημασία τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ ἐπικερδοῦς αὐτῆς διὰ τὸν τόπον βιοτεχνίας ἕως ὅτου ἠγέρθη μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἐγχώρια ὑφαντά. Ἡ κατ' ἐξοχὴν γυναικεία αὕτη ἐνασχόλησις εἶχεν καὶ πάλιν πρωτοπόρους τὰς γυναῖκας αἱ ὁποῖαι ἵδρυσαν ἐργαστήρια, κοινωνικῶν ὀργανώσεων, ἢ διάφορα ἰδιωτικὰ τοιαῦτα μικρότερα ἢ μεγαλύτερα εὑρισκόμενα πολλὰ εἰς διαφόρους πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας. Παρὰ τὴν συνεχιζομένην ἐκβιομηχανοποίησιν, ὑπάρχουν δυνατότητες περαιτέρω ἀξιοποιήσεως τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν, διὰ τὴν διατήρησιν τῆς Ἐθνικῆς μας κληρονομίας καὶ τὴν προβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης.

Ἐξαιρετικὴν καὶ σπουδαιοτάτην ὤθησιν, δυναμένην νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς πρωτοποριακήν, ἔδωσε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀναδημιουργίαν τῆς ὑφαντικῆς καὶ ἡ Εὔα Σικελιανοῦ ὑφαίνουσα ἡ ἰδία τὰ ὑφάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπήρτιζεν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐνδυμα-

σίαν, τὴν ὁποίαν καὶ μόνην ἔφερε, κατώρθωσε διὰ τῶν ἀριστοτεχνικῶν τούτων ὑφαντῶν νὰ διεγείρῃ συνεχῶς τὸ ὑπὲρ τοῦ ἀργαλειοῦ ἐνδιαφέρον καὶ ἀγάπην, τόσον διὰ τοῦ παραδείγματός της καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ὑφαντικῆς, ὅσον καὶ διὰ τῶν πολὺ ἐνθουσιωδῶν ὑπὲρ αὐτῆς διαλέξεών της. Ἡ ὁμαδικὴ ἐμφάνισις τῶν καλλιτεχνικῶν ὑφασμάτων της, διὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἐνδεδυμένοι ὅλοι οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὰς παραστάσεις τῶν Δελφῶν καὶ ἰδίως αἱ ἐνδυμασίαι τοῦ «Προμηθέως», ποὺ ἐπροξένησαν μεγάλην ἐντύπωσιν, ἐπεσφράγισαν τὴν ἐξέχουσαν θέσιν της εἰς τὴν ἀναδημιουργίαν τῆς Ἑλληνικῆς ὑφαντικῆς τέχνης, ὅσον καὶ εἰς τὴν προσαρμογήν της εἰς τὰ σύγχρονα ἐνδύματα.

Τέλος μνημονευτέα εἶναι ἡ σπουδαία ὥθησις ποὺ ἔδωσεν εἰς τὴν ταπητουργίαν ἡ ὀργάνωσις τοῦ «Ταπητουργικοῦ Ὀργανισμοῦ» ἡ ὁποία ἐκτεινομένη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἰδιαιτέρως ἐπεμελήθη τοὺς Μικρασιατικῆς τεχνοτροπίας φημισμένους τάπητας. Σήμερον ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Ἐθνικοῦ Ὀργανισμοῦ Ἑλληνικῆς Χειροτεχνίας.

Κεντητική. Χαρακτηριστικώτατος καὶ πλουσιώτατος κλάδος τῆς Ἑλληνικῆς χειροτεχνίας εἶναι τὸ κέντημα. Εἰς τὰ πολύμορφα καὶ ἄπειρα διακοσμητικὰ του σχέδια τὰ χρώματα, τὰς βελονιὰς κ.ἄ. ἐκδηλώνονται ὅλαι αἱ διαφοραὶ καὶ ἰδιορρυθμίαι τῶν διαφόρων τόπων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ ζωῆς. Εἰς τὴν μεγάλην ποικιλίαν τῶν σχεδίων καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν Ἑλληνικῶν κεντημάτων συντελοῦν ἰδιαιτέρως οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἐμνημονεύσαμεν, δηλαδὴ οἱ γεωγραφικοὶ καὶ κλιματολογικοί, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς, τὰ ἔθιμα, ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἐντοπίων ἀναμεταξύ των, οἱ οἰκονομικοὶ καὶ ἐπαγγελματικοὶ λόγοι, αἱ ἐπιδράσεις κτλ. Αἱ ξέναι ἐπιδράσεις εἶναι κυρίως τρεῖς: Ἡ τῶν βορείων λαῶν, ἡ Ἀνατολική, καὶ ἡ Φραγκική. Τὰ ξένα ὅμως αὐτὰ στοιχεῖα μόλις διαφαίνονται εἰς μερικὰ Ἑλληνικὰ κεντήματα ἀφομειωθέντα πρὸς τὰ ἐντόπια καὶ ἀποδώσαντα εἰς τὰ κεντήματα ἑκάστου τόπου ἰδιαίτερον τοπικὸν χαρακτῆρα. Ἀντιθέτως τὰ περισσότερα τμήματα τῆς Ἑλληνικῆς γῆς διετήρησαν ἀγνοτάτην τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πατροπαράδοτον αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἐπίσης ἀναλόγως τῆς γειτνιάσεως ἑκάστης περιφερείας πρὸς ἄλλας περιοχὰς ἢ παράλια, ἔχομεν διαφόρους ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις.

Ἡ μελέτη τῶν διαφορῶν τῶν κεντημάτων τῶν Ἑλληνικῶν τόπων ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀκόλουθον κατάταξιν, εἰς τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀπείρους μικροτέρας κατηγορίας ἢ διαφόρους ὑποδιαιρέσεις, ἐὰν ζητήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν λεπτομερέστερον τὰ κεντήματα καὶ κατατάξωμεν αὐτὰ κατὰ τὰ ἰδιαίτερα αὐτῶν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ σχεδίου, τοῦ χρώματος, τῆς βελονιᾶς κτλ. Α') Κεντήματα Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος: 1) Ἀττική, 2) Θῆβαι, Λεβάδεια, Ἀράχωβα, Εὔβοια, 3) Πελοπόννησος (Κόρινθος, Στυμφαλία κτλ.), 4) Νομάδες· 5) Θεσσαλία· 6) Ἤπειρος· 7) Μακεδονία· 8) Θράκη. Β') Κεντήματα νήσων: 1) Ἐπτάνησος· 2) Κρήτη· 3) Κύπρος· 4) Δωδεκάνησος· 5) Βόρειαι Σποράδες· 6) Κυκλάδες· 7) Μυτιλήνη, Σάμος Χίος. Γ') Κεντήματα Μικρᾶς Ἀσίας.

Τὰ σωζόμενα παλαιὰ κεντήματα δὲ ἔχουν κεντημένην τὴν χρονολογίαν λόγω δὲ τούτου δυσκολευόμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἐπακριβῶς τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς των. Χρονολογημένα Ἑλληνικὰ κεντήματα γνωρίζομεν μόνον τρία Κρητικά, τοῦ 1734, 1757 καὶ 1762. Ἀπὸ συγγράμματα διαφόρων περιηγητῶν, παλαιὰ κείμενα καὶ προικοσύμφωνα, μανθάνομεν ὅτι ἡ κεντητικὴ ἤκμαζεν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας. Τὰ σωζόμενα ὅμως παλαιότερα κεντήματα δὲν φαίνονται νὰ εἶναι προγενέστερα τοῦ 18ου αἰῶνος, τὰ περισσότερα δὲ ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος.

Τὸ κέντημα ἐκαλλιεργήθη μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ καλαισθησίαν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, κυρίως ὡς οἰκιακὴ τέχνη, δι' ἀτομικὴν χρῆσιν καὶ ὀλιγώτερον πρὸς μεταπώλησιν. Ἐργαστήρια κεντητικῆς ὑπῆρχον ἐλάχιστα, ἐκτὸς τὰ τῆς χρυσοποικιλτικῆς τῶν ραφτάδων-τερζήδων καὶ τῶν κεντητῶν-συρμακέζων, τῶν χρυσοπαστῶν, τὰ ὁποῖα ἤκμαζαν ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Τὰ κεντητὰ ὑφάσματα διακρίνονται εἰς δύο: α) εἰς κεντήματα διὰ τὸν στολισμὸν τῆς φορεσιᾶς καὶ β) εἰς κεντήματα διὰ τὸν στολισμὸν τῆς κατοικίας: μπροστοσέντονα, σεντόνια, κουρτῖνες, σπερβέρια, μπαρμπέρες, προσκεφαλάδες, κεφαλάρια, μεσάλια, μαχραμάδες, πεσκίρια κτλ. τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ διαφορετικὴν κατάταξιν ὡς πρὸς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν. Τὰ κεντήματα τῆς ἐνδυμασίας, προωρισμένα νὰ φαίνωνται ἐκ τοῦ πλησίον ἔχουν διαφορετικὴν ἀπόδοσιν καὶ διαρρύθμισιν τοῦ σχεδίου. Ἐνῶ τὰ κεντήματα τῆς κατοικίας, προωρισμένα νὰ φαίνωνται ἐξ ἀποστάσεως καὶ νὰ συμπληρώνουν τὸν γενικὸν διάκοσμον τοῦ δωματίου, ἔχουν διάφορον διαμόρφωσιν καὶ παρέχουν διαφορετικὴν ἐντύπωσιν. Εἰς τὰ κεντήματα τῆς ἐνδυμασίας συναντῶμεν τὰ ἀγνότερα διακοσμητικὰ ὑποδείγματα, κυρίως εἰς τὰ κεντήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξακολούθησιν κεντῶνται εἰς μὲν τὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου ἐπὶ χονδροῦ βαμβακεροῦ ὑφάσματος διὰ πολυχρώμου μετάξης ἢ κλωστῆς καὶ σπανιώτερον διὰ μαλλίνου νήματος, εἰς δὲ τὰ τῶν νήσων καὶ κατ' ἐξαίρεσιν τὰ τοῦ Τρίκκερι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Ἰωαννίνων καὶ Ἀργυροκάστρου, ἐπὶ λεπτοτέρων καὶ πολυτελεστέρων ὑφασμάτων συνήθως διὰ μετάξης εἰς λεπτοτάτας ἀποχρώσεις. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τοῦ ὑποκαμίσου εἶναι μία ἐνιαία σύνθεσις ἢ τοποθετοῦνται εἰς ἀπόστασιν τὸ ἕνα ἀπὸ τοῦ ἄλλου ἀποτελοῦντα διακοσμητικὸν διάζωμα. Κάποτε πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι αὐτοτελεῖς διακοσμητικαὶ παραστάσεις ἢ ἀποτελοῦν, ἐπαναλαμβανόμενα, ἐνιαίαν σύνθεσιν. Τὰ κεντήματα τῆς ἐνδυμασίας τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα ἁπλᾶ ἢ σύνθετα, μαιανδρικά, ἑλικοειδῆ, σταυροειδῆ, καρδιόσχημα, ρόδακες, ἥλιοι, δένδρα, κλάδοι δένδρων, ἄνθη, φύλλα αὐστηρῶς σχηματοποιημένα ἔχοντα ποικίλας ἰδιωματικὰς ὀνομασίας καὶ ὄχι ὀλίγα ἐξ αὐτῶν ἀναμφιβόλως παλαιοτάτην προέλευσιν. Πολὺ σπανίως εὑρίσκομεν εἰς θέματα τῶν κεντημάτων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ζωομόρφους ἀναπαραστάσεις ἀνδρῶν, γυναικῶν, σειρήνων, φανταστικῶν θηρίων, ἑρπετῶν, πτηνῶν, ἰδίως τσαλαπετεινῶν ἢ ἀναπαραστάσεις λέμβων, καραβιῶν, οἰκιῶν, κυπαρίσσων, θεμάτων τόσον συνήθων εἰς τὰ κεντήματα τῶν νήσων εἰς πολλὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἰς τὰ κεντήματα τῆς φορεσιᾶς, δύνανται νὰ περιληφθοῦν καὶ διάφοροι Ἑλληνικαὶ δαντέλλαι, οἱ μέριζες, ἡ ἀρατζιδέλλα, ἡ μπιμπίλα κτλ. ἐκτελούμεναι διὰ τῆς βελόνης καὶ ἔχουσαι ὡς θέματα διαφόρους παραστάσεις ἐκ τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ κόσμου.

Εἰς τὰ κεντήματα τῆς ἐνδυμασίας ἀνάγεται ἐπίσης καὶ ἡ ποικιλτικὴ τῶν ἐξωτερικῶν ἐνδυμάτων καὶ ἡ ὁποία μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ δύο τεχνοτροπίας, τὴν τῶν τερζήδων, χρυσορραπτῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καὶ τὴν τῶν συρμακέζων. Ἡ τέχνη τῶν τερζήδων, γνωστὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εἰς τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς Μεσογείου ἐλέγετο κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν, χρυσορραπτική, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πτωχοπρόδρομος. Εἰς τὴν τέχνην τῶν τερζήδων, τὸ σχέδιον σχηματίζεται διὰ μεταξωτοῦ κορδονίου ἢ γαϊτανίου ὅπως καὶ διὰ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ τοιούτου ἐπιρραπτομένου εἰς ὑφάσματα μάλλινα, τσόχινα, μεταξωτά, βελούδινα, στόφφινα κτλ. προοριζόμενα διὰ τοὺς πλουσίους ἐπενδύτας. Ἡ τέχνη αὕτη τοῦ χρυσορράφτη καὶ τοῦ καποτᾶ, διαμορφώσασα πολλὰ καὶ διάφορα τυπικὰ σχέδια μὲ ποικίλας ἰδιωματικὰς ὀνομασίας κατήντησε μὲ τὸν καιρὸν μία τῶν πλέον διαδεδομένων, ἀπασχολοῦσα σημαντικὸν ἀριθμὸν τεχνιτῶν καὶ διατηροῦσα μεγάλα ἐμπορικὰ καταστήματα εἰς ὅλα τὰ χειροτεχνικὰ καὶ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος. Κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς πολλὰς νήσους, εἶχον δημιουργηθῆ μεγάλα ἰσνάφια, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ἦσαν πλούσιοι ἰσναφλῆδες, οἱ ὁποῖοι ἠσχολοῦντο καὶ μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν ὑφασμάτων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἐγχωρίων, διατηροῦντες συγχρόνως δύο καὶ τρία συναφῆ καταστήματα μετ' ἐργαστηρίων — ραφτάδικο, καππάδικο, σκουφάδικο, συρμακέζικο — ἕκαστον τῶν ὁποίων συνετήρει τριάκοντα καὶ τεσσαράκοντα ραφτάδες-καλφάδες, τσιράκια, μαστορόπουλα διὰνὰ κατασκευάζουν ὄχι μόνον ἐπενδύτας, τζουμπέδες, καβάδια, ντουλαμάδες, κάππες, καππότες κ.ἄ. ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρους χρυσοκοικίλτους ἐνδυμασίας, καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα κεντητὰ τμήματα καὶ ἐξαρτήματα τῶν ἐνδυμασιῶν. Ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 1705 ἀναφέρονται ὡς ἀποστελλόμεναι ἐκ τῆς Ἠπείρου εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μεγάλαι ποσότητες ἐριούχων καθὼς καὶ ραμμένων καπποτῶν, δέματα ἐξακόσια, τῶν ὁποίων ἡ ἐξαγωγὴ ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι σημαντικὴ μέχρι τοῦ 1850. Ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἐμποροβιοτέχνας ραφτάδες-τερζῆδες τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων ἔφθανον καὶ μέχρι τοῦ Καΐρου καὶ τοῦ Λονδίνου, κατάγονται ἐξέχουσαι μορφαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καὶ πρώτιστοι ἀρχηγοὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἔθνους, ὅπως οἱ Ἰωάννης Κωλέττης, Γ. Ριζάρης, Σκουφᾶς, Κρομμύδας, Ζώης Καπλάνης, Ζαλοκώστας κ.ἄ. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ράφτη-τερζῆ εἶχε φθάσει εἰς τοιαύτην περιωπήν, ὥστε ἡ ὀνομασία ράφτης ἀπεδίδετο εἰς κάθε ξεχωριστὸν ἄνθρωπον ἀνεξαρτήτως ἐνασχολήσεώς του. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη λέγεται εἰς τὴν Ἤπειρον «αὐτὸς βγαίνει ἀπὸ ραφτάδες» προκειμένου νὰ δηλωθῆ ἡ καταγωγὴ ἑνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ ἔξοχον καὶ ἔνδοξον γένος. Τοιουτοτρόπως ἠδυνήθη ὁ Ἀλῆ πασᾶς, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁποίου ἔλεγεν ὁ γέρο Τερζῆς Κατσικάρης «δούλευαν χίλια διακόσια βελόνια» νὰ ἱδρύσῃ τὰ ἐργαστήρια του, ποὺ ἐτροφοδότουν μὲ κάππες, καππότες, διαφόρους χρυσοποικίλτους ἐπενδύτας, χρυσοκεντήτους ἐνδυμασίας, ὁλόκληρον τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Βαλκανικὴν μέχρι τῆς Βοσνίας καθὼς καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Τύνιδα. Αἱ ἐνδυμασίαι αὗται κατεσκευάζοντο συμφώνως πρὸς ὡρισμένους τοπικοὺς τύπους, συνήθεις εἰς τὰ μέρη ὅπου ἀπεστέλλοντο. Ἐφημίσθη δὲ τόσον ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων χρυσοκεντητάδων ὥστε ὁ Κρουσοβίτης, Μιχάλης Χίτσος νὰ φιλοτεχνῆ ἀκόμη τελευταίως καὶ μετὰ τὸ 1900, τὰς χρυσοποικίλτους ἐνδυμασίας τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀβησσυνίας καὶ τῶν αὐλικῶν του. Ἡ συρμακέζικη τέχνη ἢ τῶν χρυσοπάστων κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν διαφέρει τῆς πρώτης κατὰ τὴν τεχνικὴ καθ' ὅσον δὲν γίνεται χρῆσις κορδονίου καὶ τὸ διακοσμητικὸν θέμα κεντᾶται ἢ ἐπικεντᾶται διὰ χρυσοῦ σύρματος ἢ νήματος. Διὰ τῆς τεχνικῆς ταύτης εἶναι κεντημένα ὅλα τὰ παλαιὰ θαυμάσια Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ὑφάσματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως. Εἰς τὰ εἴδη τῆς κοσμικῆς χρήσεως ἡ συρμακέζικη τέχνη ἐφαρμόζεται εἰς τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς (τεπελίκια, τσεμπέρια, καπιτσάλια κτλ.) εἰς ζῶνας, τραχηλιάς, ποδιάς, ὑποδήματα κτλ. καὶ σπανιώτερον εἰς ἐπενδύτας εἰς δὲ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Νήσους εἰς προσκέφαλα, ἐφαπλώματα, τραπεζομάνδηλα κτλ.

Τὰ κεντητὰ ὑφάσματα τὰ προωρισμένα διὰ τὴν οἰκιακὴν χρῆσιν καὶ τὸν στολισμὸν τῆς οἰκίας, ἀνευρίσκονται κυρίως εἰς τὴν

Εἰς τὴν λαϊκὴν κεντητικήν, ποὺ ἀποτελεῖ πλουσιώτατον καὶ χαρακτηριστικώτατον κλάδον τῆς Ἑλληνικῆς χειροτεχνίας, τὰ θέματα τῶν διαφόρων κεντημάτων μὲ τὴν ζωντανὴν ἐκφραστικότητα τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρωματισμοῦ, ἀποδίδονται σχηματοποιημένα μὲ ἰδιαίτερον ρυθμὸν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, εἰς τοῦτο δὲ ἔγκειται καὶ ἡ καλλιτεχνική των ἀξία. Ἄνω: Κέντημα ἀπὸ Σκυριανὸν σεντόνι. Ὁ εἰκονιζόμενος ἔφιππος ἄνδρας φέρει Δυτικὴν ἐνδυμασίαν καὶ κρατεῖ δύο σπαθιά. Πλαισιώνεται ἀπὸ σχηματοποιημένα ἄνθη. Κάτω: Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα συνυπάρξεως καὶ ἐπιβιώσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς παραδόσεως μὲ τὴν Βυζαντινήν. Εἰς τὸ κεντητὸν μεταξωτὸν μαξιλάρι τῆς φωτογραφίας, τὸ κέντρον κοσμεῖται ἀπὸ παράστασιν γοργόνας κρατούσης τὴν διχαλωτὴν οὐράν της καὶ αἱ γωνίαι ἀπὸ δικεφάλους ἀετούς, ἐνῶ ἄνθη καὶ πουλιὰ εἰς τὴν «μπορντούρα» συμπληρώνουν τὴν διακόσμησιν (Ἀθῆναι, Μουσεῖον Μπενάκη).

Θαυμάσια κεντήματα ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ἐντυπωσιακὰ εἶναι τὰ πολύχρωμα διακοσμητικὰ σχέδια. Εἰς τὸ ἀριστερὸν κέντημα ἔχομε μίαν περισσότερον «γεωμετρικὴν» διακόσμησιν, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὸ δεξιὸν πουλιὰ καὶ ἄνθη δημιουργοῦν μίαν πολὺ «ζωντανὴν» καὶ χαρούμενην σύνθεσιν.

Ἤπειρον, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στενῶς συνδεδεμένα μὲ τὸν γενικὸν διάκοσμον. Καθορίζονται ἀπὸ τὸν τύπον τῆς οἰκίας καὶ ἀποτελοῦν τὸν ἐπίσημον στολισμόν της. Τὰ ὑφάσματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦνται εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βαμβακερά, μεταξωτὰ καὶ λινά, ἡ δὲ διάταξις τοῦ διακόσμου ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος εἶναι καθωρισμένη κατὰ τόπους. Ὅλα εἶναι κεντημένα διὰ μετάξης λεπτοτάτης πολυχρώμων ἀποχρώσεων, συχνὰ δὲ εἰς τὰ πλουσιώτερα γίνεται ἀνάμιξις χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν νημάτων. Ἐπίσης πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀσπροκέντητα, δηλαδὴ κεντημένα διὰ λεπτῆς μετάξης μὲ λεπτοτάτας ἰδιοτύπους τεχνοτροπίας, ὅπως π.χ τὴν τρυπητὴν τεχνικήν, τὰ κεντήματα τῆς ὁποίας ἔχουν ὅλα τὸ βάθος κεντημένον μὲ μικρὰς ὀπάς, ὀνομαζόμενα χυτά, ἐπειδὴ συχνὰ ἀφαιροῦσαν τὰς κλωστάς. Συχνὰ τὰ χυτὰ αὐτὰ κεντήματα, ἔχοντα ἰδιαιτέραν ἰδιορρυθμίαν ὄχι μόνον κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς παραστάσεις, ἐγένοντο καὶ πολύχρωμα (Λευκάς, Ζάκυνθος, Ἀμοργός, Ἀνάφη, Σάμος, Ἀστυπάλαια κτλ.).

Τὰ σεντόνια κεντῶνται εἰς τοὺς τέσσαρας γύρους μὲ γεωμετρικὰ σχέδια, διάφορα ἄνθη, παραστάσεις ἀνδρῶν, γυναικῶν, τσαλαπετεινῶν, γουλετῶν (καραβιῶν), δικεφάλων ἀετῶν κ.ἄ. συμβολιζόντων τὰς ὥρας τοῦ ἔτους ἢ σκηνὰς ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν βίον. Ἐξ αὐτῶν πλουσιώτερα εἶναι τὰ τῆς Ἠπείρου τὰ φέροντα τὰς πλουσίας ἀναπαραστάσεις τοῦ γάμου μὲ τὴν νύμφην, τὸν γαμβρόν, τὴν ἔφιππον ἀκολουθίαν των τὰ μπρατίμια κτλ. Τὰ τῶν Δωδεκανήσων, τῆς Μήλου, Ἀμοργοῦ κ.ἄ. ἔχουν ἐντελῶς ἰδιότυπα καὶ πρωτότυπα διακοσμητικὰ θέματα τοπικῆς μορφῆς. Τὰ μπροστοσένδονα, οἱ κουρτῖνες καὶ τὰ σπερβέρια, τὰ μεσάλια, οἱ μαχραμάδες, τὰ πεσκίρια κτλ., εἰδικῶς προωρισμένα διὰ τὸν στολισμὸν τοῦ σοφᾶ, δηλαδὴ τοῦ διαμερίσματος τοῦ ὕπνου, εἶναι τὰ πολυτελέστερον κεντημένα ὑφάσματα. Τὰ πλουσιώτερα ἐξ αὐτῶν θαυμαστὰ εἰς ἐκτέλεσιν καὶ χρωματισμοὺς εὑρίσκομεν εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰ Δωδεκάνησα. Ἐξ αὐτῶν πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ μνημονευθοῦν τὰ σπιρβέρια τῆς Ρόδου καὶ οἱ κουρτῖνες τῆς Πάτμου, τῆς Ἀμοργοῦ, τῆς Νάξου μὲ κεντημένην συχνὰ ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν, διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς διατάξεως τῶν θεμάτων, τὴν ἰδιορρυθμίαν τῶν σχεδίων καὶ τῆς ἐπεξεργασίας, ὡς καὶ τὴν ἁρμονικότητα τῶν χρωμάτων. Τὰ θέματα τῶν κουρτινῶν αὐτῶν εἶναι μεγάλοι κλάδοι μετ' ἀνθέων, μεγάλα δένδρα, σχηματοποιημένα βάζα, γλάστρες, μπρίκια, ἐπίσης διάφορα πτηνά, δικέφαλοι ἀετοὶ «πέρδιτσες ζερβόδεξες» δίσκοι, Κώτιστοι-Κῶς — καὶ Πατινιώτικοι-Πάτμος κτλ. Τὰ κεφαλάρια οἱ προσκεφαλάδες καὶ τὰ προσκέφαλα εἶναι, ἀναλόγως πρὸς τὰ ἔθιμα κάθε νήσου, ἄλλοτε κεντημένα εἰς τοὺς τρεῖς γύρους καὶ ἄλλοτε εἰς τοὺς τέσσαρας μὲ γεωμετρικὰ σχέδια καὶ μικρὰς παραστάσεις. Ἄλλα εἶναι διακοσμημένα δι' ἑνιαίας συνθέσεως ποὺ γεμίζει ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν.

Γενικῶς τὰ θέματα τῶν διαφόρων αὐτῶν κεντημάτων μὲ τὴν ζωντανὴν ἐκφραστικότητα τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρωματισμοῦ, δὲν ἀποδίδονται εἰς τὸ κέντημα φυσιοκρατικά, ἀλλὰ σχηματοποιημένα μὲ ἰδιαίτερον τοπικὸν ρυθμόν, εἰς τοῦτο δὲ ἔγκειται κυρίως ἡ καλλιτεχνική των ἀξία. Μεταξὺ τῶν διαφόρων θεμάτων τῆς Ἑλληνικῆς κεντητικῆς καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν κλάδων τῆς λαϊκῆς διακοσμήσεως, ἰδιάζουσαν θέσιν κατέχει ὁ δικέφαλος ἀετός, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τόσον ποικίλας καὶ χαρακτηριστικὰς μορφὰς παρουσιάζεται εἰς τὴν λαϊκὴν τέχνην, ἐνῶ σπανιώτατα ἀνεφέρεται εἰς τὴν ποίησιν. Ὁ δικέφαλος ἀετός, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εἶχε τόσην σημασίαν, διετήρησε ταύτην καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας αἱ δὲ πολύμορφοι ἀπεικονίσεις του μαρτυροῦν πόσον στενῶς συνδεδεμένος εἶναι ὁ ἀετὸς μὲ τὴν λαϊκὴν ψυχήν, θεωρηθεὶς ὡς ἐθνικὸν σύμβολον διὰ τοὺς πόθους καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοσαύτη δὲ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ προτίμησις τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν δικέφαλον ἀετόν, ὥστε διὰ τὸν στολισμὸν τοῦ στήθους καὶ τῆς κεφαλῆς τῶν γυναικῶν προετίμων τὰ νομίσματα τὰ φέροντα τὸν δικέφαλον καὶ πρὸ πάντων τὰ Αὐστριακὰ (ντοῦμπλες, τεσσάρια κτλ.) τῶν ὁποίων ἐγίνετο διὰ τὴν ἀποκλειστικὴν αὐτὴν χρῆσιν μέγα ἐμπόριον εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὰ κεντήματα ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν μερῶν κατανέμονται ἐπίσης εἰς κατηγορίας, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς τεχνικῆς τοῦ κεντήματος τῶν θεμάτων, εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ὁποίων δὲν ὑπεισερχόμεθα. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος τὰ κεντήματα εὑρίσκοντο ἐν ἀφθονίᾳ εἰς ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ μέρη καὶ τὰ σεντούκια τῶν νοικοκυρῶν ἦσαν πλήρη ὑφαντῶν καὶ κεντημάτων, εἰδικαὶ δὲ γυναῖκες ἀνελάμβανον κατὰ παραγγελίαν, τὴν ραφὴν γυναικείων ἐνδυμασιῶν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν κεντημάτων καὶ δαντελλῶν, τοιουτοτρόπως δὲ ἀνεπτύχθησαν, ἐκτὸς τῆς χρυσοποικιλτικῆς, εἰς μικρὸν βαθμὸν καὶ τὰ ἄλλα εἴδη τοῦ κεντήματος, ὡς ἐργαστηριακὴ τέχνη, ἰδιαιτέρως δὲ ἡ κατασκευὴ τῆς δαντέλλας εἰς ὡρισμένας νήσους (Αἴγιναν, Τῆνον, Μύκονον, Κρήτην, Κύπρον), μὲ τὰς ὁποίας μέχρι σήμερον ἐξακολουθοῦν αἱ γυναῖκες ν' ἀσχολοῦνται.

Εἰς τὴν τέχνην αὐτὴν τῶν κεντημάτων καὶ τῶν δαντελλῶν, ἡ ὁποία πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἀντεπροσώπευε τὴν αἰσθητικὴν τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς, συνέβαλον καὶ πάλιν πολλαὶ γυναικεῖαι κοινωνικαὶ ὀργανώσεις, αἱ ὁποῖαι διὰ τῶν συνεχῶν των προσπαθειῶν, ὄχι μόνον ἔθεσαν τὰς βάσεις εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ προσαρμογὴν τῆς κεντητικῆς τέχνης πρὸς τὰς συγχρόνους ἀνάγκας, ἀλλὰ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς εἰς μεγάλην ἐργαστηριακὴν τέχνην. Ἀξίζει ὅμως ἰδιαιτέρας μνείας καὶ προσοχῆς ἡ ἐξάπλωσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς κεντητικῆς, ἀσπροκεντητικῆς, δαντελλοποιΐας καὶ κατασκευῆς μικρῶν κουκλῶν ἐνδεδυμένων μὲ ἐθνικὰς ἐνδυμασίας κτλ. εἰς οἰκιακὴν μισθοτεχνικὴν ἐργασίαν, ἀπασχολοῦσαν πλῆθος τεχνιτριῶν. Αἱ τεχνίτριαι αὗται χωρὶς νὰ ἀπομακρύνωνται συχνὰ ἐκ τῶν οἰκιακῶν αὐτῶν καθηκόντων, ἐπιδίδονται εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἀνωτέρω χειροτεχνικῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων ἡ πώλησις ἐπιφέρει εἰς αὐτὰς ἕνα τακτικὸν εἰσόδημα καὶ ἀνακουφίζει τὰς πολλαπλᾶς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας των.

Σταμπωτὰ ὑφάσματα. Ἡ τέχνη τῶν σταμπάτων ἤκμαζεν εἰς πολλὰ Ἑλληνικὰ μέρη καὶ τὰ προϊόντα της εἶχον μεγάλην διάδοσιν, διότι ἦσαν εὐθηνὰ καὶ δι' αὐτὸ προσιτὰ καὶ εἰς τοὺς πτωχοτέρους ἀκόμη. Τὰ πολύχρωμα σχέδιά των, τὰ διακοσμοῦντα τὰ ὑφάσματα αὐτά, τυποῦνται διὰ ξυλίνων τύπων σκαλισμένων συνήθως παρὰ τῶν ἰδίων τῶν τεχνιτῶν καὶ ἐμβαπτιζομένων εἰς διάφορα χρώματα γεωδῶν ἢ φυτικῶν οὐσιῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γίνονται καὶ τὰ λεπτὰ ὑφάσματα διὰ τὰ διάφορα καλύμματα τῆς κεφαλῆς τῶν γυναικῶν, τὰ μανδήλια, τὰ καλεμκεριά, τὰ κιμινιά, τὰ τσεμπέρια, τὰ κεφαλοπάνια κτλ., μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὰ ἐκλεκτότερα ἐξ αὐτῶν μεταχειρίζονται καὶ τὸν χρωστῆρα. Διὰ νὰ εἶναι τὰ χρώματά των στερεὰ καὶ ἠγγυημένα μετὰ τὸ τύπωμά των, τὰ ἔπλενον πάντοτε εἰς τοὺς ποταμοὺς ἢ τὰς λίμνας ἢ τὴν θάλασσαν. Τὰ ἐκλεκτότερα ἐξ αὐτῶν ἐστολισμένα διὰ ποικίλων συνθέσεων (ρόδακας, τουλοῦπες, γαρύφαλλα, ροζέτες, τριαντάφυλλα, διαφόρους κλάδους καὶ κλαριά, γλάστρας, ζῶα, πτηνά, παγώνια) προέρχονται ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Κύπρον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀνατολὴν ἐν γένει. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν, σπουδαιότατα τεχνουργήματα, ἐχρησίμευον καὶ διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς χρήσεις καὶ ἔφερον ἀναπαραστάσεις τοῦ Ἐσταυρωμένου, τοῦ Ἐπιταφίου, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, διαφόρων Ἁγίων, Ἀγγέλων κτλ., καθὼς καὶ ἐπιγραφάς, χρονολογίας ἢ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευαστοῦ. Εἰς τὴν Λευκωσίαν τῆς Κύπρου ὑπῆρχεν ὁλόκληρος ὁδὸς μὲ τοιαῦτα ἐργαστήρια, καλούμενα μπασματζίδικα. Ἡ βιοτεχνία αὐτὴ τῶν μαντηλιῶν, ἔχουσα ὡς κύριαν ἕδραν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἀττάλειαν, παρέδιδε τὰ προϊόντα της κυρίως εἰς πλανοδίους ἐμπόρους, ποὺ μετεπώλουν τὰ τσεμπέρια εἰς διαφόρους ἐμποροπανηγύρεις. Εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἡ βιοτεχνία αὕτη ἤκμαζε κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὴν Θεσσαλίαν, τὸν Τύρναβον τῆς Θεσσαλίας, τὴν Χαλκίδα. Σήμερον ἐξασκεῖται εἰς μικρὰν κλίμακα διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ὡραιοτάτων μανδηλιῶν τῆς κεφαλῆς, πολλῶν φιλοτεχνουμένων καὶ διὰ τοῦ χρωστῆρος, ὅπως εἰς τὰ Ἰωάννινα. Ἐπίσης εἰς τὰς Ἀθήνας κατασκευάζονται καὶ ὑφάσματα σταμπωτὰ (τραπεζομάνδηλα, κουρτῖνες, μαξιλάρια).

Ἐπεξεργασία δέρματος. Ἐξ ἐγχωρίων δερμάτων κατειργασμένων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας βυρσοδέψας τοὺς γνωστοὺς ταμπάκηδες, τῶν ὁποίων τὸ ἰσνάφι ἦτο εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἕνα ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλουσιωτέρων, κατεσκευάζοντο συνήθως ὅλα τὰ πέτσινα εἴδη τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὰς ἀνδρικὰς καὶ γυναικείας ἐνδυμασίας. Ὅλα τὰ ἐκ δέρματος ἀντικείμενα ταῦτα ἐγίνοντο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὑποδηματοποιούς, τοὺς σαράτσηδες, καὶ τσαρουχάδες, τῶν ὁποίων τὰ ἰσνάφια ἦσαν ἐπίσης σημαντικὰ καὶ κυρίως εἰς τὰ μεγάλα κέντρα, ὅπως π.χ. εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὅπου τὸ ἰσνάφι τῶν σαράτσηδων-τσαρουχάδων ἀπετελεῖτο ἀπὸ διακόσια πεντήκοντα περίπου μέλη-μαστόρους, ἀπασχολοῦντας ἄλλα τόσα ἐργαστήρια-μαγαζιά. Ταῦτα ἐτροφοδότουν μὲ σαράτσινα παπούτσια καὶ τσαρούχια, ὄχι μόνον τὴν Ἤπειρον, Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν ὁλόκληρον, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Βαλκανικὴν καὶ αὐτὴν τὴν Αὐστρίαν, ἀλλ' ἀνελάμβανον καὶ τὰς παραγγελίας τῶν ὑποδημάτων τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, διότι τὰ Γιαννιώτικα τσαρούχια καὶ παπούτσια ἐθεωροῦντο τὰ στερεώτερα πάντων. Ὑπολογίζεται ὅτι κατεσκευάζοντο εἰς τὰ ἐργαστήρια τῶν Ἰωαννίνων 300.000 τοὐλάχιστον ζεύγη ὑποδημάτων κατ' ἔτος διαφόρων εἰδῶν καὶ ποιοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνώτερα ἦσαν τὰ κεντητὰ ὅπως: ἀνδρικὰ τσαρούχια, καὶ γυναικεῖα ὑποδήματα, ὅπως μέστια, τερλίκια, πατίκια, γκόβες κτλ. ἐνθυμίζοντα τὰ Βυζαντινὰ ἐρυθρὰ πέδιλα, τὰ τσαγγία (τσαγγάρης) τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἐκεντῶντο. Κάθε μάστορης εἶχεν εἰς τὸ ἐργαστήριον του, ἐκτὸς τῶν ἱκανῶν πρωτοκαλφάδων-πετσωτάδων καὶ εἰδικοὺς κεντητάδες, οἱ ὁποῖοι συνεχῶς ἐκέντων ὄχι μόνον ὑποδήματα, ἀλλὰ καὶ διάφορα ἄλλα κεντητὰ εἴδη ὅπως ζῶνες, σιλάχια ἢ κεμέρια, παραδοσακκοῦλες, λουριά, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκρέμων τὰς μπαλάσκας, τὰ καρυοφύλλια, τὰ γιαταγάνια, ὡς καὶ τὰ πέτσινα ἐπίσης κεντητὰ φ(ου)σεκλήκια (θήκας διὰ φυσίγγια), διακοσμοῦσαν ἐπίσης κεντητὰς σέλλας διὰ τὰ ἄλογα, τὰ μουλάρια, θήκας διὰ τὰ παγούρια, τὰ χατζάρια, τὶς κάμες, καπνοσακκοῦλες κτλ. Ὅλα ἐκεντῶντο μὲ τὸ σουβλί, ποὺ ἐτρύπα τὸ πετσί, ὡς καὶ μὲ δύο βελόνας διὰ μεταξωτῆς ἢ λινῆς χρωματιστῆς κλωστῆς (κυανῆς, πρασίνης, κιτρίνης, μαβιᾶς κτλ.) εἴτε μὲ ὡραῖα γραμμικὰ σχέδια, εἴτε μὲ διάφορα ἄλλα θέματα σχηματίζοντα ροζέτες, κλαράκια, φύλλα, μαργαρίτες, κληματίδες κ.ἄ. διακοσμούμενα μὲ χρωματιστὰς πούλιας. Τὰ πλουσιώτερα ἐξ αὐτῶν, τὰ κεντημένα μὲ χρυσάφι ἢ ἀσῆμι (τσαρούχια, σιλάχια, κεμέρια, ζῶνες) τὰ ἔδιδον νὰ τὰ κεντοῦν οἱ χρυσοκεντητάδες συρμακέζηδες. Οἱ τσαρουχάδες ἐξακολουθοῦν ἀκόμη σήμερον νὰ κεντοῦν εἰς τὰ Ἰωάννινα

διάφορα πέτσινα είδη προσηρομοσμένα εἰς τὰς συγχρόνους ἀνάγκας.

Κεραμική. Ἡ λαϊκὴ αὕτη τέχνη, ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Θαλῆν, μεταβιβάζεται ἀνέκαθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, παίζοντα ἤδη, μανθάνουν αὐτήν. Ὡς γνωστὸν κατὰ τὴν πρωτόγονον γένεσίν της καὶ πρὶν καταστῇ μικροβιοτεχνία, ἡ ἀγγειοπλαστικὴ ἦτο ἀποκλειστικῶς γυναικεία ἐνασχόλησις ἐξυπηρετοῦσα τὰς πρώτας ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας. Ἡ κεραμικὴ ἀσκεῖται σήμερον ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, εἰς πολλὰς ὅμως νήσους αἱ γυναῖκες εἶναι καὶ ἀποκλειστικοὶ βοηθοί των.

Ἐκ τῶν προϊόντων τῆς κεραμικῆς, τῶν εὑρισκομένων σήμερον καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, διακρίνομεν πρῶτον τὰ χρησιμεύοντα διὰ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς, τὰ κατασκευαζόμενα εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὑπάρχει πρόσφορον ὑλικὸν πρὸς ἀνάπτυξίν των καὶ δεύτερον τὰ χρησιμεύοντα διὰ τὸν στολισμὸν τῆς οἰκίας. Τὰ ἀγγεῖα τὰ προοριζόμενα ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν καθημερινὴν χρῆσιν κατασκευάζονται ἀπὸ κοινὸν ὑλικὸν-κοκκινόχωμα διαφόρων διαβαθμίσεων καὶ ἀσπρόχωμα. Ἔχουν στερεότυπα καὶ ἁπλᾶ σχήματα, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἐνθυμίζουν Ἀρχαιοελληνικὰ πρότυπα καὶ ἀναλόγως τοῦ προορισμοῦ των καὶ τοῦ ὑλικοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου κατασκευάζονται ἔχουν πολλάκις ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς γάνωσιν κιτρίνην, ἀνοικτὴν κυανῆν, πρασίνην ἢ καφεόχρωμον. Μερικὰ ἐκ τῶν ἀγγείων αὐτῶν εἶναι ἐξαιρετικῶς ἰδιόρρυθμα εἰς σχῆμα καὶ διάκοσμον μὲ ἁπλοϊκὰ καὶ ἀφελῆ σχέδια, γραφόμενα διὰ λευκοῦ πολτοῦ ἀργιλοεπιχρίσματος (Σκῦρος, Μυτιλήνη, Κρήτη, Δωδεκάνησα) ἢ ἐγχρώμου ὅπως τὰ ἀγγεῖα τῆς Κερκύρας, Χαλκίδος, Αἰγίνης, Μυτιλήνης κ.ἄ.

Ἐργαστήρια ἁπλοϊκῶν πηλίνων κατασκευασμάτων διὰ κοινὴν χρῆσιν ὑπάρχουν εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑστεροῦντα μόνον εἰς τὴν κυρίως Θεσσαλίαν (Λάρισαν καὶ ἄνω), Μακεδονίαν καὶ Ἤπειρον, ὅπου διὰ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὕδατος μεταχειρίζονται, εἴτε ξύλινα, εἴτε χάλκινα σκεύη κατασκευαζόμενα παρὰ τῶν εἰδικῶν τεχνιτῶν. Εἰς τὰς νήσους εὑρίσκομεν γενικῶς περισσότερον ἐπιμελημένην ἐργασίαν, κυρίως δὲ εἰς τὴν Κέρκυραν, Αἴγιναν, Σίφνον, Σκῦρον, Σκόπελον, Σάμον, Μυτιλήνην, Χίον, Κρήτην, Κύπρον καὶ εἰς ὅλα τὰ Δωδεκάνησα μεταξὺ τῶν κεραμίων τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ἄλλοτε τὰ γνωστὰ ἀγγεῖα τῆς Ρόδου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἀθηνῶν, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὸ Ἀμαρούσιον, ἡ ἀγγειοπλαστικὴ αὐτὴ εὐδοκιμεῖ. Ὅλα σχεδὸν τ' ἀνωτέρω κεραμικὰ προϊόντα, ἂν καὶ μικροβιοτεχνίαι, ἔχουν σπουδαιοτάτην διάδοσιν καὶ κατανάλωσιν ἀξίζοντα ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ λεπτομεροῦς περιγραφῆς ὡς πρὸς τὴν ποικίλλουσαν μᾶζαν αὐτῶν τὴν τροφοδοτουμένην ἐκ τῶν πλουσίων Ἑλληνικῶν χρωμάτων καὶ τὸν διάκοσμον. Ἐξ αὐτῶν τὰ τῆς Σάμου ἦσαν γνωστὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Οἱ Ρωμαῖοι ἀναφέρουν ὅτι ἡ ὅλη ἀγγειοπλαστικὴ τέχνη θὰ προῆλθεν ἀπὸ τὴν Σάμον, διότι εἶχε τὸ κατάλληλον ὑλικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ ἐκεῖθεν ἔγινε γνωστὴ εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἴδιοι ἐπροτίμων τὰ Σαμιακὰ ἀγγεῖα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν, ἀρεσκόμενοι νὰ τὰ ἐπιδεικνύουν κατὰ τὰ μεγάλα συμπόσια. Μνημονεύεται ἐπίσης ὅτι ὁ Μάξιμος ὅταν παρέθεσεν γεῦμα πρὸς ἀνάμνησιν Σκιπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ, ἐξέλεξεν, ἀντὶ ἄλλων ἀγγεῖα τῆς Σάμου.

Ἐκ τῶν παλαιοτέρων κατασκευασμάτων τῆς αὐτῆς κοινῆς ὡς ἄνω κατηγορίας τῶν πηλίνων ἀγγείων ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχουν πιάτα κοινὰ καὶ δοχεῖα ἔχοντα πρωτοτυπίαν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀξίαν. Εἶχον ἐπίσης μᾶζαν ἐρυθράν, ἐπίχρισμα ἐξ ἀργίλου καὶ ἐλαφρῶς κίτρινον ὑάλωμα, κατεσκευάζοντο δὲ ἐξ ὅσων γνωρίζομεν εἰς πολλὰς νήσους ὑπὸ Ἑλλήνων τεχνιτῶν, κυρίως δὲ εἰς τὴν Πάτμον, τὴν Σκόπελον καὶ τὴν Σκῦρον, ὅπου ὠνομάσθησαν καστριανά, διότι τὰ μετεχειρίζοντο πρὸς στολισμὸν τῆς οἰκίας (κάστρου) ἢ διότι τὰ ἐσυνήθιζον οἱ Καστριανοί, δηλαδὴ οἱ πολῖται οἱ ἔχοντες τὰς οἰκίας των ἐντὸς τοῦ κάστρου, σύνηθες εἰς τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ πολλὰς πόλεις. Ἀπετέλουν τὸν δεύτερον στολισμὸν τῆς οἰκίας καὶ εἶχον κυανᾶ σχεδιάσματα ἢ καφεόχρωμα, σπανιώτερον δὲ ἐρυθρᾶ συνδυαζόμενα πρὸς ἕνα τῶν ἀνωτέρω χρωματισμῶν. Ὁ διάκοσμος των περιωρίζετο εἰς τὸ κέντρον εἰς σχῆμα ροζέτας στρογγύλης ἢ τριγωνικῆς ἀπὸ φύλλα, ἄνθη κ.ἄ., ἔχων εἰς τὸν γῦρον σχεδὸν πάντοτε ταινίαν ἀπὸ γραμμικὰ σχήματα ἢ ἄνθη.

Ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀγγειοπλαστικῶν ἔργων τῶν χρησιμοποιουμένων ἀποκλειστικῶς διὰ στολισμὸν τῆς οἰκίας, ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ τῆς Μικρασιατικῆς προελεύσεως καὶ τὰ περίφημα Ροδιακὰ κατέχοντα ὡς γνωστὸν περίβλεπτον θέσιν εἰς ὅλα τὰ μουσεῖα τοῦ κόσμου καὶ εὑρισκόμενα ἀκόμη σήμερον εἰς πολλὰς νησιωτικὰς οἰκίας. Ταῦτα ἀντιπροσωπεύονται κυρίως ὑπὸ τῶν νεωτέρων δημιουργημάτων τῆς Ροδιακῆς τέχνης, ἡ ὁποία δύναται καὶ νὰ ὀνομασθῇ Ἑλληνορροδιακή, ἂν καὶ τὰ κεραμουργικὰ αὐτά ἔργα, ἀπασχολήσαντα ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ξένους ἐρευνητὰς καὶ ἰδικούς μας ἔχουν καθὼς λέγουν, Περσικὴν καταγωγήν. Ἡ μεταφύτευσις τῆς μουσουλμανικῆς ταύτης τέχνης εἰς τὴν Ρόδον εὑρῆκεν Ἕλληνας τεχνίτας μὲ ἀνεπτυγμένην τὴν αἰσθητικὴν παράδοσιν καὶ συνείδησιν, οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦντες τὴν Περσικὴν τεχνοτροπίαν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς κατοχῆς τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ Τάγματος τῶν Ἱπποτῶν, κατώρθωσαν, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ βαθύτερος ἐκ τῶν μελετητῶν καὶ ἐρευνητῶν τῶν Περσικῶν ὑαλωμάτων Θεόδωρος Ντέκ, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἰωαννιτῶν ἐκ τῆς νήσου (1523) νὰ ἐξασθενήσουν ὀλίγον κατ' ὀλίγον μέχρις ἀποχρωματισμοῦ τὸν καθαρῶς Περσικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀγγειοπλαστικῶν των ἔργων. Τὰ μεταγενέστερα ὅμως δημιουργήματα τῆς Ροδιακῆς τέχνης ὑπολείπονται ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς παλαιοτέρας τέχνης· δὲν διατηροῦν παρὰ μακρινὴν σχέσιν μὲ τὸν Μουσουλμανικὸν τύπον καὶ χαρακτηριστικῶς εὐρωπαΐζουν, ἔχουν ἐν τούτοις, ὅπως νομίζομεν, ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ἀξίαν διὰ τὴν μελέτητὴν Ἑλληνικῆς κεραμουργικῆς διότι φέρουν ἐμφανῆ τὴν σφραγῖδα τῆς Ἑλληνικῆς ἐκφράσεως ἀναμεμιγμένην μετὰ τῶν ἀπὸ τοῦ Μουσουλμανικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος στοιχείων.

Ἀγγειοπλαστικὰ ἔργα πρὸς διακόσμησιν τῆς οἰκίας εὑρίσκομεν ἐπίσης πολλὰ Δυτικῆς προελεύσεως, ὅπως τὰ ἐπιτραπέζια δοχεῖα τοῦ οἴνου, τὰ λαΐνια, τὰ ὁποῖα σπανίως μετεχειρίζοντο διὰ τὴν καθημερινὴν χρῆσιν τοποθετούμενα εἰς τὰ ράφια καὶ τὰ τζάκια πρὸς στολισμὸν των πλησίον τῶν διαφόρων ἄλλων ὑαλίνων καὶ ἀγγειοπλαστικῶν σκευῶν ξένης ἐπίσης προελεύσεως (μαστραπάδες, ζαμπετοῦλες, φιρφιριά, μπρίκια κτλ.). Τὸ σχῆμα τῶν λαϊνιῶν τούτων, ἂν καὶ τὸ εὑρίσκομεν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰς οἰνοχόας τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς, εἶναι κοινὸν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἰταλικῆς τέχνης κτῆμα, σήμερον δὲ ἀκόμη συνηθίζεται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ πηλοπλαστικὰ ἐργαστήρια τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ πρὸς διακόσμησιν γενικῶς σύγχρονα κεραμικὰ δημιουργήματα τὰ κατασκευαζόμενα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διακρίνονται εἰς πολλὰς κατηγορίας, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς εἶναι αἱ κυριώτεραι: τὰ τῆς φαγεντιανῆς ποιότητος, τὰ τῆς Μικρασιατικῆς ποιότητος καὶ τὰ πήλινα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπίσης ἐπιδεκτικὰ ὑαλώματος καὶ γίνονται καὶ ἔγχρωμα, συχνὰ δὲ γεννοῦν ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν κατάταξίν των εἰς κατηγορίας λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς ποιότητός των ἐνίοτε ἀνωτέρας καὶ τῆς μαγιόλικας, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ καταταχθοῦν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων κεραμικῶν κατηγοριῶν ὑπάρχουν πολλαὶ καὶ διάφοροι ἐφαρμογαί, ἀναφανεῖσαι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τῶν ὁποίων αἱ προσπάθειαι εἶναι ἐπιδεικτικαὶ μεγάλης ἐξελίξεως δυνάμεναι νὰ διαμορφωθοῦν εἰς τελειότατα ἔργα κεραμικῆς καὶ προωθούμεναι νὰ δημιουργήσουν συντόμως τὴν ἔκφρασιν καθαρῶς Νεοελληνικοῦ ρυθμοῦ ἀγγειοπλαστικῆς τέχνης.

Μεταλλουργική. Πάμπολλοι ἦσαν οἱ τεχνῖται κατεσπαρμένοι εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα: οἱ καζαντζῆδες μπακιρτζῆδες, χαλκωματάδες, στατηράδες (μπρουτζάδες), σιδεράδες, καλαϊτζῆδες, οἱ κατεργαζόμενοι τὰ χάλκινα, ὀρειχάλκινα καὶ κασσιτέρινα σκεύη λαμβάνοντες καὶ εἰδικωτέραν ἐπωνυμίαν σχετιζομένην πρὸς τὴν ἐξειδίκευσίν των καθώς: καμπανατζῆδες (διὰ τὰς καμπάνας), μαχαιράδες (διὰ τὰ μαχαίρια), κουδουνάδες καὶ κυπράδες (διὰ τὰ κουδούνια τῶν ζώων, προβάτων, αἰγῶν) τουφεκτσῆδες (διὰ τὰ τουφέκια, τὰς λάμας καὶ τὰ σπαθιά), ψαλιδάδες (διὰ τὰ ψαλίδια), γανωτζῆδες (διὰ τὸ γάνωμα) κτλ. Οἱ τεχνῖται αὐτοὶ εἶχον μόνιμα ἐργαστήρια εἰς πολλὰς πόλεις καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Ἤπειρον (Ἰωάννινα, Ἀργυρόκαστρον, Κόνιτσαν, Ἄρταν), τὴν Μακεδονίαν (Μπιτόλια, Σιάτισταν, Θεσσαλονίκην), εἰς τὴν Θεσσαλίαν (Λάρισα, Τρίκαλα Καρδίτσαν, Τύρναβον, Βόλον), εἰς τὴν Πελοπόννησον (Σπεμνίτσαν, Δημητσάναν, Τρίπολιν), εἰς πολλὰς νήσους (Χίον, Κύπρον, Κρήτην), εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Σμύρνην καὶ τὰς Ἀθήνας. Τὰ ἐργαστήριά των, τὰ καζαντζίδικα ἢ μπακιρτζίδικα ἢ στατεράδικα, ἦσαν συγκεντρωμένα πάντοτε εἰς ὡρισμένας ὁδοὺς τῆς πόλεως, ὅπως καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅπως ἐλέχθη, εὑρίσκονται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πλησίον τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων (καζαντιλάρ-τζαμί) ἤδη ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, εἰς τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν ὁδὸν Ἡφαίστου καὶ ἐπίσης εἰς ὡρισμένας ὁδοὺς τῶν Ἰωαννίνων, Ἄρτης, Τρικάλων, Ἡρακλείου κτλ. Τὰ δημιουργήματά των ἐστέλλοντο πρὸς πώλησιν εἰς ἀγορὰς καὶ πανηγύρια, ὅπως καὶ σήμερον εἰς τὰς μεγάλας π.χ. πανηγύρεις τῆς Κονίτσης, τῆς Λαρίσης, τοῦ Βόλου, τῶν Τρικάλων, τῶν.Θηβῶν, τῆς Λεβαδείας κ.ἄ. Πολλοὶ ὅμως ἐκ τῶν τεχνιτῶν τούτων περιοδεύοντες ἀνὰ τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπώλουν, κατεσκεύαζον καὶ ἐπιδιώρθωνον τὰ διάφορα μετάλλινα σκεύη, ἀρκετοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς εἰς μέρη ὅπου ὑπῆρχεν ἐργασία. Τοιουτοτρόπως ἐξηγεῖται, ὅπως προείπομεν, ἡ ὁμοιομορφία τῶν τύπων ὄχι μόνον εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Βαλκανικὴν εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τέχνης, τὸ ὁποῖον ἀντικαθιστᾷ τὰ ἀγγειοπλαστικὰ τῆς οἰκιακῆς χρήσεως δοχεῖα εἰς τὴν Βόρειον κυρίως Ἑλλάδα.

Τὰ σκεύη ταῦτα εἶναι σφυρηλατημένα ἢ χυτὰ καὶ ὁ διάκοσμός των συνήθως χαρακτὸς καὶ σπανιώτερον ἀνάγλυφος ἢ τρυπητός. Τὰ διακοσμητικὰ των θέματα ἐνθυμίζουν Βυζαντινὰ καὶ Ἀνατολικὰ πρότυπα. Τὰ πλέον συνήθη εἶναι συνθέσεις ἀπὸ σχηματοποιημένα ρόδια, ρόδακες, λαλέδες, κυπαρίσσια, κλωνάρια καὶ λουλούδια συνδυασμένα μὲ γεωμετρικὰ σχέδια, φανταστικὰ κτήρια παριστῶντα ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, δικεφάλους ἀετούς, πουλιά, σταυρούς, ὡς καὶ τὴν πεντάλφαν, τὴν θεωρουμένην εἰς τὴν λαϊκὴν δεισιδαιμονίαν ὡς σύμβολον ἀγαθοῦ. Πολλὰς φορὰς εὑρίσκομεν εἰς τὰ χυτὰ κυρίως, Βυζαντινὰ θέματα μὲ παραστάσεις ἁγίων κατὰ προτίμησιν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπως καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, συχνὰ δὲ ἀναγραμμένον εἰς Βυζαντινὴν γραφὴν τὸ ὄνομα τοῦ

ἰδιοκτήτου ἢ τοῦ κατασκευαστοῦ καθὼς καὶ τὴν χρονολογίαν.

Ἀπὸ σφυρηλατημένον χαλκὸν κατασκευάζονται ἀπὸ τοὺς χαλκωματάδες καὶ γανώνονται ἀπὸ τοὺς καλαϊτζῆδες ἢ γανωτζῆδες τὰ χάλκινα πιάτα, τὰ ταψιά, τὰ μπρίκια, τὰ κακάβια, τὰ μπακράτσια, τὰ γκιούμια, οἱ μαστραπάδες, τὰ λεγενόμπρικα, τὰ σινιά, τὰ λυχνάρια, τὰ θυμιατά, οἱ καστανιές ἢ τὰ σεφέρ τάσια διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ φαγητοῦ κ. ἄ. Ἀπὸ τοὺς ἰδίους χύνονται ἐξ ὀρειχάλκου, μολύβδου καὶ κασσιτέρου ἄλλου εἴδους σκεύη: γουδιά, πολυέλαιοι, σαμντάνια, καντιλέρια-λυχνάρια, μανουάλια, παγούρια ἢ κριαντήρια ἢ μολυβδάδες καὶ τόσα ἄλλα εἴδη τῆς τέχνης ταύτης. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ μεταχειρίζονται διὰ στολισμὸν τῆς οἰκίας, ἄλλα δὲ διὰ τὰς καθημερινάς των ἀνάγκας τὸ φαγητόν, τὴν μεταφορὰν τοῦ ὕδατος, τὸ ψήσιμον, τὸν φωτισμὸν κτλ.

Ἡ μεταλλουργικὴ τέχνη συνεχίζουσα τὴν παράδοσιν, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκμάζῃ ὡς ἐργαστηριακὴ κατασκευάζουσα αἰσθητικὰ ἀντικείμενα σφυρηλατημένα ἢ χυτὰ μετὰ χαρακτοῦ ἢ ἀναγλύφου διακόσμου προσηρμοσμένα εἰς τὰς διαφόρους ἀνάγκας τῆς χρόνου ζωῆς εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰ Ἰωάννινα τὴν Ἄρταν, τὰ Τρίκαλα, τὴν Ἄμφισσαν, τὴν Τρίπολιν, τὴν Θεσσαλονίκην, τὰς Ἀθήνας ὅπου εὐδοκίμως ἀσχολοῦνται περὶ αὐτὰ πολλὰ ἐργαστήρια ἔχοντα πολλοὺς καὶ ἀξιολόγους τεχνίτας δι' ἔργα ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως, μανουάλια, θυμιατά, κανδηλέρια καὶ κοσμικῆς τοιαύτης, πολύφωτα, πολυελαίους, ἐγχαράκτους δίσκους, τάσια, ἄλλα σκεύη καὶ δοχεῖα.

Ἀργυροχοΐα - χρυσοχοΐκή. Ἐκ τῶν μεγαλυτέρων συντεχνιακῶν συστημάτων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἦτο καὶ τὸ τῶν ἀργυροπρατῶν ἢ χρυσοχόων ὀργανωθὲν εἰς τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸ κράτος διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν οἰκονομικῶν του συναλλαγῶν. Τοιουτοτρόπως τὸ ἰσνάφι ἢ ρουφέτι τῶν χρυσικῶν ἐξαπλοῦται κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐπὶ τῶν προτύπων τῆς Βυζαντινῆς ὀργανώσεως καὶ τέχνης εἰς ὅλην περίπου τὴν Ἑλλάδα. Οἱ τεχνῖται του ἄν καὶ κατειργάζοντο ἀποκλειστικῶς τὸ ἀσήμι, σπανιώτατον ἐλέγοντο ἀσημιτζῆδες, ἀλλὰ συνήθως χρυσ(ι)κοὶ ἢ χρυσ(ο)χοὶ ἢ κοϊμτζῆδες ἢ κουγεουμτζῆδες (γκιουμοὺς = ἀσῆμι) δηλαδὴ ἀργυροκόποι, ἀκμάσαντες ἰδιαιτέρως τὸν 17ον καὶ τὸν 18ον αἰῶνα. Τριάκοντα ἦσαν οἱ κλάδοι, ὅπως λέγεται, τῶν χρυσικῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς σκλαβιᾶς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ καθεὶς διεκρίνετο ἀπὸ τὸν εἰδικὸν τρόπον καὶ τὴν ὀνομασίαν κάθε κατεργασίας καὶ ἐπεξεργασίας τῶν πολυτίμων αὐτῶν μετάλλων. Πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν αὐτῶν ἦσαν καὶ πλανόδιοι ἔχοντες ἱπρόχειρον ἐργαστήριον τὸ ὁποῖον ἐγκαθίστων δι' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα εἰς διάφορα χωρία. Ἡ τέχνη τῶν χρυσικῶν ἐξηπλώθη καὶ ἤνθησε μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἰδιαιτέρως διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς προσωπικῆς χρήσεως καὶ ἰδιαιτέρως τῆς φορεσιᾶς, τῆς ὁποίας τὰ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ κοσμήματα ἦσαν ἰδιαιτέρως πολύτιμα χρησιμεύοντα καὶ ὡς ἀποταμίευσις τῆς περιουσίας τῶν χωρικῶν. Ἡ ἀθρόα των ζήτησις ἐβοήθησεν, ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν ὄχι μόνον ὁλόκληρα σύνεργεῖα ἀπὸ ἀσημιτζῆδες, ἀλλὰ καὶ κέντρα ἐργαστηρίων γνωστότατα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Αἷμον, τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν. Ἐκ τῶν κέντρων αὐτῶν τὰ πλέον ἐξαιρετικὰ ἦσαν τὰ Ἰωάννινα, τὰ Καλάβρυτα, τὸ Μέτσοβον, τὸ Συρράκον, ἡ Μοσχόπολις, ὁλόκληρος ἡ περιφέρεια Πίνδου καὶ Μακεδονίας (μὲ ἰδιαίτερα κέντρα τὰ Βιτόλια, (Μοναστήριον), τὸ Κρούσοβον, τὴν Νέβεσκαν), ἡ Λάρισα, ὁ Τύρναβος, ἡ Κοζάνη, ἡ Θεσσαλονίκη, αἱ Σέρραι κτλ. Ἐπίσης εἰς τὴν Πόλιν, τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Στεμνίτσαν, τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον εἶχε μεγάλην διάδοσιν ἡ ἀργυροχοϊκὴ τέχνη. Ἡ φήμη τῶν τεχνιτῶν αὐτῶν ἔγινε μάλιστα τόσον γνωστή, ὥστε τὰ προϊόντα της ν' ἀποστέλλωνται εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικήν. Εἰδικώτερον δι' ἐξαγωγικοὺς σκοποὺς κατεσκευάζοντο διάφορα ἀργυροχοϊκὰ εἴδη συμφώνως πρὸς ὡρισμένους τύπους συνηθιζομένους εἰς τὰ μέρη εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεστέλλοντο. Τοιουτοτρόπως πολλὰ ἐκ τῶν εὑρισκομένων σήμερον εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὄχι μόνον φέρουν τὴν σφραγῖδα τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως καὶ τεχνοτροπίας ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι πανομοιότυπα τῶν Ἑλληνικῶν δημιουργημάτων, φέροντα καταφανῆ Ἑλληνικὴν παράδοσιν παλαιοτάτην συνεχιζομένην καὶ σήμερον εἰς πολλὰ ἐργαστήρια κατασκευάζοντα κοσμήματα διὰ τὰς ἐθνικὰς ἐνδυμασίας ἐδῶ, ἂν καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατεγράφησαν παρὰ ξένων εἰδικῶν ὡς Σερβικά, Βουλγαρικά, Ἀλβανικά. Ἀλλὰ ἂν καὶ ἀνεπτύχθη εἰς πλουσίαν ἐργαστηριακὴν τέχνην ἡ ἀργυροχοΐα δύναται μᾶλλον νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν οἰκιακὴν ἐπαγγελματικήν, διότι οἱ τεχνῖται της εἰργάζοντο περισσότερον εἰς τὰς οἰκίας των καὶ ὀλίγοι ἦσαν οἱ συντηροῦντες μαγαζιὰ ἐργαστήρια εἰς κάθε κέντρον, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἰσνάφι των εἰς τὰς πόλεις καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων λόγων καὶ κυρίως διὰ νὰ μὴ ἐπιδεικνύεται ὁ Ἑλληνικὸς πλοῦτος εἰς τοὺς Τούρκους ἦτο πάντοτε πολὺ μικρόν. Εἰς τὰ πανηγύρια καὶ τὰ παζάρια ὅπου μετέφερον τὰ δημιουργήματά των οἱ χρυσικοὶ μετεχειρίζοντο καὶ τὰς ἰδικάς των ἐπαγγελματικὰς γλώσσας καθὼς καὶ οἱ πλανόδιοι χρυσικοὶ προσπαθοῦντες νὰ τηροῦν ταύτας μυστικὰς διὰ τὰ κοινὰ αὐτῶν συμφέροντα. Ἐκ τῶν χρυσικῶν τῆς Ἠπείρου γνωστότεροι εἶναι οἱ Καλαρρυτινοὶ ἀναπτύξαντες εἰς τέτοιον βαθμὸν τὴν χρυσοχοϊκὴν τέχνην, ὥστε βαθμιαίως ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῶν Καλαρρυτῶν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀσημουργίαν ἀναδεικνύοντες τὸ χωρίον τοῦτο τῆς περιφερείας τῆς Ἄρτης ὡς τὸ μεγαλύτερον κέντρον ἀσημουργικῆς τέχνης, ὀνομαστὸν διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ ἀριστοτέχνας χρυσικούς του. Τὰ σπουδαιότερα μάλιστα ἀσημουργικά, ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοσμικὰ εἴδη τὰ εὑρισκόμενα σήμερον εἰς μοναστήρια, μουσεῖα, ἐκκλησίας εἶναι ἔργα τῶν χειρῶν των. Ἐκ τῶν Καλαρρυτινῶν μάλιστα κατάγονται οἱ περισσότερον ἐκ τῶν συγχρόνων τεχνιτῶν τῆς ἀργυροχοΐας οἱ εὑρισκόμενοι εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (Κέρκυραν, Ζάκυνθον, Ἀθήνας). Εἰς τοὺς ἀριστοτέχνας Καλαρρυτινοὺς χρυσικοὺς ὀφείλεται καὶ ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῆς κατεργασίας τοῦ ἀργύρου καὶ τοῦ χρυσοῦ εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κέρκυραν ἡ ἀπαθανατισθεῖσα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου. Πλεῖστοι Καλαρρυτινοί, φεύγοντες τὴν τυραννίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐζήτουν προστασίαν εἰς τὰς τότε ἀγγλοκρατουμένας Ζάκυνθον καὶ Κέρκυραν ἀποτελέσαντες ἀξιολόγους παροικίας καὶ προσκομίσαντες εἰς τὰς νέας των πατρίδας τόσον τὴν ἀργυροχοϊκὴν τέχνην, ὅσον καὶ τὸ ἐμπορικόν των δαιμόνιον. Μεταξὺ τῶν φημισμένων τούτων χρυσοχόων ὀνομαστὰ παραμένουν τὰ ἔργα τοῦ Ἀθανασίου Τσιμούρη, ἀρχιχρυσοχόου τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, καὶ τοῦ Γεωργίου Διαμαντῆ Μπάφα, ὁ ὁποῖος διὰ τὰς μεγάλας αὐτοῦ συνθέσεις εἶχεν ὡς σχεδιαστὴν τὸν φίλον του καὶ γνωστὸν ζωγράφον τῆς Ζακύνθου Νικόλαον Καντούνην ἱερέα. Ὁ Καλαρρυτινὸς Γεώργιος Διαμαντῆς ἔχει φιλοτεχνήσει εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τὴν μεγάλην δεσποτικὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου, τὴν ἀργυρᾶν λάρνακα τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, ἄλλας δεσποτικὰς εἰκόνας, σταχώματα Εὐαγγελίων, δίσκους καὶ διάφορα ἄλλα κοσμικὰ ἔργα ἀξιολογωτάτης τέχνης κτλ. Γενικῶς ὅλοι οἱ χρυσικοὶ τῆς Ἑλλάδος διασπαρέντες μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὸν Αἷμον, τὴν Φλωρεντίαν, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Αἴγυπτον ηὐδοκίμησαν τόσον, ὥστε πολλὰ καταστήματα χρυσοχοϊκῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν πρωτευουσῶν νὰ ἀνήκουν σήμερον εἰς Τεχνίτας Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν καὶ μάλιστα Καλαρρυτινούς, Κρουσοβίτες, Νεβεσκιῶτες, Μοναστηριῶτες.

Οἱ χρυσικοὶ αὐτοὶ κατειργάζοντο μὲ θαυμαστὴν ἐπιτυχίαν ἰδίως τὸν ἄργυρον μὲ τὰ αὐτὰ ἐργαλεῖα ποὺ μεταχειρίζονται καὶ σήμερον καὶ εἰς διαφόρους τεχνοτροπίας ἀναπτυχθείσας εἰς μέγιστον βαθμὸν τελειότητος εἰς ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοσμικὰ εἴδη. Ἐκ τῶν τεχνοτροπιῶν τούτων ἁπλουστέρα εἶναι ἡ ἐγχάρακτος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κόσμημα χαράσσεται μὲ τὸ καλέμι (γραφίδα) ἐπὶ τοῦ μετάλλου. Μεγαλυτέραν διάδοσιν ὅμως εἶχον τὰ ἔκτυπα τὰ ἐπονομαζόμενα χτυπητὰ ἢ φουσκωτὰ ἢ σηκωτὰ καθὼς καὶ τὰ χυτά, διὰ τῶν ὁποίων τὸ μέταλλον λαμβάνει τελικὴν ἐπεξεργασίαν διὰ τοῦ καλεμίου. Ἐπίσης πολὺ διαδεδομένη ἦτο δι' ὡρισμένα εἴδη ἡ τεχνικὴ τῶν συρματερῶν καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ σμάλτου, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦτο γίνεται ἐντὸς διαφραγμάτων ἐκ λεπτοῦ συρματεροῦ ἀργύρου, τὰ ὁποῖα καθορίζουν τὸ σχέδιον ἐμάϊγ κροαζονέ, τὰ ἐπονομαζόμενα σμαλτᾶτα ἢ τζοβαϊρικὰ σμαλτᾶτα. Ἁπλουστέρα τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς ἀλλ' ἐπίσης συνήθης εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ σμάλτον τοποθετεῖται ἀφοῦ ἐκβαθυνθῇ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μετάλλου (συνήθως ἐπηργυρωμένος χαλκὸς) καὶ οὕτω σχηματισθῇ τὸ σχέδιον τοῦ κοσμήματος. Ἡ τεχνοτροπία αὕτη χρησιμοποιεῖται εἰς εὐθηνότερα ἀντικείμενα διὰ τοῦτο καὶ εἶναι συνηθεστέρα, εἰς χαλκίνας ζώνας χωρικῶν καὶ εἰς διάφορα ἄλλα εἴδη κοσμικῆς χρήσεως. Πολλὰ ἀργυροχοϊκὰ εἴδη γίνονται καὶ δι' ἄλλης ἐντελῶς τεχνοτροπίας, δηλαδὴ τῆς ἐγκαυστικῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν παραμένει λεία ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀργύρου καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τῆς τεχνοτροπίας τῶν διατρήτων μετάλλων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐσυνήθιζον νὰ παραθέτουν ὡς ἐπὶ πλέον διάκοσμον χρωματιστὰ ὑφάσματα, εἰς τρόπον ὥστε τὸ σχέδιον νὰ καθίσταται ἐμφανέστερον ἐπὶ τοῦ χρωματιστοῦ βάθους. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἐνθυμίζει τὰ σμαλτωμένα μέταλλα καὶ κοσμήματα τῶν Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐπίσης ἡ τεχνοτροπία τῶν χυτῶν ἐφαρμόζεται καὶ εἰς διάφορα πλακίδια, τὰ ὁποῖα ἐπικολλῶνται εἰς ἄλλα κοσμήματα, ὅπως τὰ πλακίδια ἐπὶ καλυμμάτων Εὐαγγελίων ἢ προσαρμόζονται ἀναμεταξὺ των διὰ ζώνας, βραχιόλια, περιδέραια κτλ.

Γενικῶς ἐκ τῶν ἔργων τούτων ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ διεκόσμουν καὶ διὰ διαφόρων λίθων πολυτίμων ἢ μὴ τὰ περισσότερα δύνανται νὰ θεωροῦνται πλέον ἀληθῆ καλλιτεχνικὰ κειμήλια ὡς μὴ δυνάμενα καὶ διὰ διαφόρους λόγους νὰ κατασκευασθοῦν σήμερον. Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω τεχνοτροπίαι ἐφηρμόζοντο μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας εἰς ἔργα ἢ κοσμήματα χρήσιμα δι' ἐκκλησιαστικὰς καὶ κοσμικὰς ἀνάγκας καὶ δι' ἀνάγκας τῆς προσωπικῆς χρήσεως παρουσιάζοντα μεγάλην ποικιλίαν εἰς τοὺς τύπους, τὰ σχήματα, τὰς διακοσμήσεις καὶ τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν ὀνομασίας. Αἱ πλέον συνήθεις διακοσμήσεις των εἶναι διάφορα σχήματα λεπτὰ γραμμικά, ἕλικες, ρόδακες, ποικιλόσχημα πλέγματα φύλλων καὶ ἀνθέων, πτηνά, δικέφαλοι ἀετοί, ζῶα, θηρία, ἄνδρες, γυναῖκες, παραστάσεις προφητῶν, ἁγίων ἀποστόλων, χερουβίμ, τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Κοιμήσεως. Ἀπὸ τὰ ἀργυροχοϊκὰ αὐτὰ εἴδη τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἶναι ἐπικαλύμματα Εὐαγγελίων ἐπενδύσεις εἰκόνων, ξυλογλύπτων σταυρῶν, τρίπτυχα καὶ δίπτυχα ἐσμαλτωμένα, σταυροὶ ἐσμαλτωμένοι ἢ μή, λειψανοθῆκαι, δισκοπότηρα, ἀρτοφόρια, ἐξαπτέρυγα, θυμιατήρια, πολυκάνδηλα, πολυέλαιοι, κιβωτίδια, ἀρχιερατικαὶ ράβδοι, στέφανα γάμου καὶ εἰς τὰ κοσμικά: διάφορα κύπελλα, ποτήρια, δίσκοι, κυτία, πιάτα, τασάκια, κουτάλια, πηρούνια κτλ. Τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν προσωπικὴν χρῆσιν καθορίζονται εἰς σχήματα καὶ διακοσμήσεις ἀναλόγως πρὸς τὸν τύπον τῆς ἐνδυμασίας, παραλλάσσοντα συμφώνως πρὸς τὴν δημιουργημένην τοπικὴν παράδοσιν καὶ τὰς

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Ἀριστερά: Ἡ Ἑλληνικὴ λαϊκὴ ζωγραφικὴ ἔχει νὰ παρουσιάση θαυμάσια καλλιτεχνικὰ ἔργα, χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων των καὶ τὴν ζωντανήν των ἐκφραστικότητα. Αὐτοδίδακτοι ζωγράφοι διεκόσμησαν μὲ φαντασίαν ἀρχοντικὰ καὶ ἐκκλησίας εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, ἡ σύνθεσις τοῦ κορυφαίου λαϊκοῦ ζωγράφου Θεοφίλου Χατζημιχαὴλ (1864-1934) «Ἀθηνᾶ καὶ Ἄρτεμις», εὑρισκομένη σήμερον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Πινακοθήκην. Δεξιά: Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν νῆσον Αἴγινα ἀνεπτύχθη ἡ ἀγγειοπλαστική, ἡ παράδοσις δὲ αὐτή, παρὰ τὰς ἀλλαγὰς ποὺ ἐπῆλθον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, συνεχίζεται μέχρι σήμερον. Ἡ ἔγχρωμος διακόσμησις μὲ ἁπλᾶ στερεότυπα θέματα δίδει ἕνα ἰδιαίτερον τόνον εἰς τὰ γνωστὰ «Αἰγινήτικα κανάτια».

συνηθείας. Εἶναι χαρακτηριστικώτατα εἰς τύπους τεχνοτροπίας καὶ διακοσμήσεις ἐξ αὐτῶν δὲ τὰ περισσότερα ἔχουν ἀρχαιοτάτην παράδοσιν.

Ἡ ἀργυροχοϊκὴ τέχνη δὲν ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται ἐπιζήσασα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν παλαιῶν τεχνιτῶν καὶ ὑποδειγμάτων, καλλιεργεῖται δὲ ἰδιαιτέρως εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὴν Ἄρταν, τὴν Κέρκυραν, τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς Ἀθήνας, προσαρμοζομένη ἐξακολουθητικῶς καὶ ἐξελισσομένη πρὸς τὰς διαφόρους ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ζωῆς. Τὰ ἀργυροχοϊκὰ ἐργαστήρια Ἑλληνικῶν ἔργων εἰς τὰς προαναφερθείσας πόλεις, διαμορφώνοντα ἔργα ὄχι μόνον τεχνικῆς αἰσθητικῆς σπουδαιότατα, ἀλλὰ καὶ ἐμπορικῶς συστηματοποιούμενα πρὸς εὐρυτέραν ἐξέλιξιν ἐμπορικῆς καταναλώσεως, καθορισθέντων ἤδη τῶν ὑλικῶν καθὼς καὶ τῶν διαβαθμίσεων καὶ ποιοτήτων τοῦ ἀργύρου εἰς τὰ ἐξ αὐτῶν παραγόμενα ἔργα.

Ξυλοτεχνία - ξυλογλυπτική. Ἡ μεγάλη καλλιτεχνικὴ ἄνθησις τῆς ξυλοτεχνίας καὶ ξυλογλυπτικῆς τέχνης κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον συνεχίζεται ἀδιασπάστως καὶ καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς σημειώνουσα κυρίως διὰ τῶν τέμπλων, τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπίπλων καὶ τῶν ἐπενδύσεων τῶν διαφόρων πλουσίων ἀρχοντικῶν σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς λαϊκῆς τέχνης. Διὰ τὴν μελέτην τῶν ἐπίπλων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ὡς μόνα σχεδὸν βοηθήματα ἔχομεν τὰς ἀπεικονίσεις αὐτῶν ἐπὶ διαφόρων τοιχογραφιῶν καὶ μικρογραφιῶν, διότι τὰ ἔργα τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς λαϊκῆς τέχνης ὡς ἐκ τοῦ ὑλικοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου κατασκευάζονται φθείρονται τάχιστα καὶ ὡς ἐκ τούτου σπανίζουν. Συχνότατα μάλιστα τὸ ὑλικόν των θεωρεῖται ἄχρηστον, χρήσιμον μόνον πρὸς καῦσιν καὶ εἶναι τὸ πρώτιστον ποὺ καταστρέφεται ὁλοκληρωτικῶς ὅταν καῇ ἐκκλησία ἢ οἰκία, ὅπως καὶ ὅταν αὗται ἀνανεωθοῦν. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ ἔργα τῆς ξυλογλυπτικῆς τῶν πρώτων Βυζαντινῶν αἰώνων καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀπὸ τὸν 12ον αἰῶνα καὶ κατόπιν. Εἰς ἀναπαραστάσεις π.χ. τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἀπὸ τὰ πρῶτα μεταβυζαντινὰ ἔτη βλέπομεν ὅτι τὸ σχῆμα τῆς χαμηλῆς τραπέζης διὰ τὸ φαγητὸν καὶ ὁ τρόπος τοῦ καθίσματος δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰς συνηθείας τοῦ σημερινοῦ χωρικοῦ. Αἱ ὑψηλαὶ τράπεζαι, αἱ ὁποῖαι συνηθίζονται κυρίως εἰς πολλὰς νήσους ἔχουν Δυτικὴν προέλευσιν καὶ σπανίως χρησιμεύουν διὰ τὸ φαγητόν. Ἐπίσης ἐκ τῆς Δύσεως προῆλθον τὰ ὑψηλὰ καθίσματα καὶ μερικὰ κλειστὰ ἔπιπλα (μπουφέδες, κομμά), τὰ ὁποῖα μεταφερόμενα συνήθως ὑπὸ τῶν ἀνὰ τὴν Δύσιν ταξιδευόντων πρὸς ἐπίδειξιν πλούτου καὶ στολισμὸν τῆς οἰκίας ἔμεναν ἐν τούτοις ξένα πρὸς τὰς τοπικὰς συνηθείας, τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταβάλουν. Εἰς προικοσύμφωνα καὶ διαθήκας καθὼς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα λεπτομερῶς ἀναφέρονται μετὰ τοῦ ἱματισμοῦ τὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη τῆς οἰκίας τὰ μόνα ξύλινα κατασκευάσματα, τὰ ὁποῖα μνημονεύονται, εἶναι σχεδὸν πάντοτε αἱ κασσέλαι αἱ ὁ σοφρᾶς δηλαδὴ ἡ χαμηλὴ τράπεζα. Ἡ ὕπαρξις ὀλίγων φορητῶν ἐπίπλων ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκίας, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίπλωσις μὲ τὰ χωνευτὰ εἰς τοὺς τοίχους ἐρμάρια, θυρίδες, μουσάντρες, σταμνοστάτες, ράφια κτλ. συνδυάζεται, ὅπως εἴπομεν, μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς οἰκίας. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ ξυλουργικὰ ἔργα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος (θύραι ναῶν, τέμπλα καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἔπιπλα), τὰ περισσότερα δὲ ἐκ τῶν διασωζομένων ἀνήκουν εἰς τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα. Τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ξύλινα τέμπλα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ κατασκευασταί των, οἱ ταγιαδόροι - ξυλογλύπται - ἐξεδήλουν ὅλην τὴν ἀτομικήν των ἱκανότητα εἰς τὸν πλοῦτον τῆς συνθέσεως, τὴν δεξιοτεχνίαν καὶ τὴν λεπτότητα τῆς ἐκτελέσεως. Εἰς τὰ περίπλοκα στοιχεῖα τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων των ἐμφανίζεται μία νέα ζήτησις, γινομένη μὲ μυστικὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ μὲ χαρακτῆρα προσωπικόν, ὅπου τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον καὶ μία ὡρισμένη παρατήρησις τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς παίζουν σπουδαιότατον ρόλον. Τὸ πρόβλημα τῆς διεισδύσεως καὶ ἀναμίξεως τῶν νέων τούτων στοιχείων εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῆς ξυλογλυπτικῆς, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ Βυζαντινὴ παράδοσις ἀσκεῖ ἀκόμη τὴν ἐπιρροήν της, ἐπιβάλλει προσεκτικὴν ἔρευναν καὶ συγκριτικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία θὰ ἀποδείξη τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς νέας αὐτῆς τεχνοτροπίας εἰς ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ παύει νὰ εἶναι ἀπομονωμένη καὶ αὐστηρῶς προσκολλημένη εἰς τὸ δόγμα, συνάπτουσα σχέσεις στενὰς μὲ ὅλην τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν. Τὴν αὐτὴν περίπου ἰδιαιτέραν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν ἔχουν καὶ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τὰ πλούσια ἀρχοντόσπιτα, ἐπενδύσεις τοίχων, μεγάλαι μουσάντραι, πλούσια ξυλόγλυπτα ταβάνια κτλ. μὲ τὰ περίπλοκα σκαλιστὰ θέματα, τὰ καταλαμβάνοντα ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν γενικὴν ἐξέτασιν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς τεχνοτροπίας τῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης κατὰ τὰ τελευταῖα βυζαντινὰ ἔτη. Ὡς πρῶτοι ταγιαδόροι, ὡς καθαυτὸ σκαλιστάδες, ἦσαν γνωστοὶ οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὰ μαστοροχώρια τῆς Ἠπείρου καθὼς ἐπίσης εἶναι οἱ Μετσοβῖται, οἱ Σαμαρινιῶται, οἱ Καπεσοβῖται, οἱ Κρουσσοβῖται. Φημισμένοι καὶ περιζήτητοι ἦσαν εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, τὴν

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Θαυμάσια κασέλα ἀπὸ τὴν Σκύρον, συνδυάζουσα ξυλόγλυπτον καὶ ζωγραφικὴν διακόσμησιν μὲ σχηματοποιημένα ἄνθη καὶ πτηνά (Ἀθῆναι, Μουσεῖον Μπενάκη).

Πόλιν καὶ τὴν Βαλκανικὴν ἕως τὴν Βοσνίαν, ὅπου ἔχουν σκαλίσει καὶ χρυσώσει τὰ ὡραιότερα τέμπλα, ἐκκλησιαστικὰ ἔπιπλα, τὰς ἐπενδύσεις διὰ τὸν ἐσωτερικὸν διάκοσμον τῆς οἰκίας, ὅλα στολισμένα μὲ πλουσιωτάτας παραστάσεις, φέροντα πολλὰς φορὰς ἀναγραμμένα καὶ τὰ ὀνόματα φημισμένων ξυλογλυπτῶν, καθὼς καὶ τὴν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Πόλιν ἤκμασεν ἡ ξυλογλυπτική, ὡς ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν, διὰ δὲ τοῦτο πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ταγιαδόρους ἔφευγον ἀπὸ τὰ χωρία τῆς καταγωγῆς των, διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Πόλιν καὶ εἰργάζοντο πλησίον τῶν πρωτομαστόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι κατήγοντο ἀπὸ τὸ χωρίον Τατάουλα καὶ τὴν Μάϊτο, κωμόπολιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐξ αὐτῶν πολλοὶ διετήρουν ἐργαστήρια εἰς τὴν Μακρὰν λεγομένην Ἀγοράν, ὅπως καὶ εἰς τὸν Γαλατᾶν καὶ τὸ Σταυροδρόμι. Ὅλοι οἱ τεχνῖται οὗτοι ἐπιτηδεύοντο καὶ εἰς τὸ μωσαϊκὸν ἐξωκόλλημα πολυσχήμων κοχλιοστράκων (σεντέφι), διὰ τῶν ὁποίων διεκόσμουν διὰ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐνθέτων (marqueterie), γνωστῆς ἀπὸ τὴν Ἰσλαμικὴν τέχνην τῆς Αἰγύπτου, διάφορα εἰκονοστάσια, θρόνους, ἀναλόγια, κασσέλας καὶ ἄλλα ἔπιπλα ἐκκλησιῶν καὶ οἰκιῶν.

Τὸ ἰσνάφι τῶν ταγιαδόρων μετέβαινε καὶ εἰς τὰς πλέον ἀπομάκρους πόλεις διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ σπουδαιότερα ἔργα τῆς ξυλογλυπτικῆς. Διὰ τοῦτο ὅλαι σχεδὸν αἱ Ρουμανικαί, Βουλγαρικαὶ καὶ Σερβικαὶ ἐκκλησίαι ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀριστουργήματα τῆς Ἑλληνικῆς ξυλογλυπτικῆς, ἀδιάφορον ἂν Βούλγαροι συγγραφεῖς ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι τὰ περίφημα αὐτὰ τέμπλα, ἄμβωνες, ἀρχιερατικοὶ θρόνοι κτλ. τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰς τῆς Φιλιππουπόλεως, Τυρνόβου, Στενιμάχου, Σιστοβίου, Ἀλβανσὰν καὶ ἄλλων, εἶναι ἔργα αὐτοδιδάκτων Βουλγάρων τεχνιτῶν, ἀκμασάν-

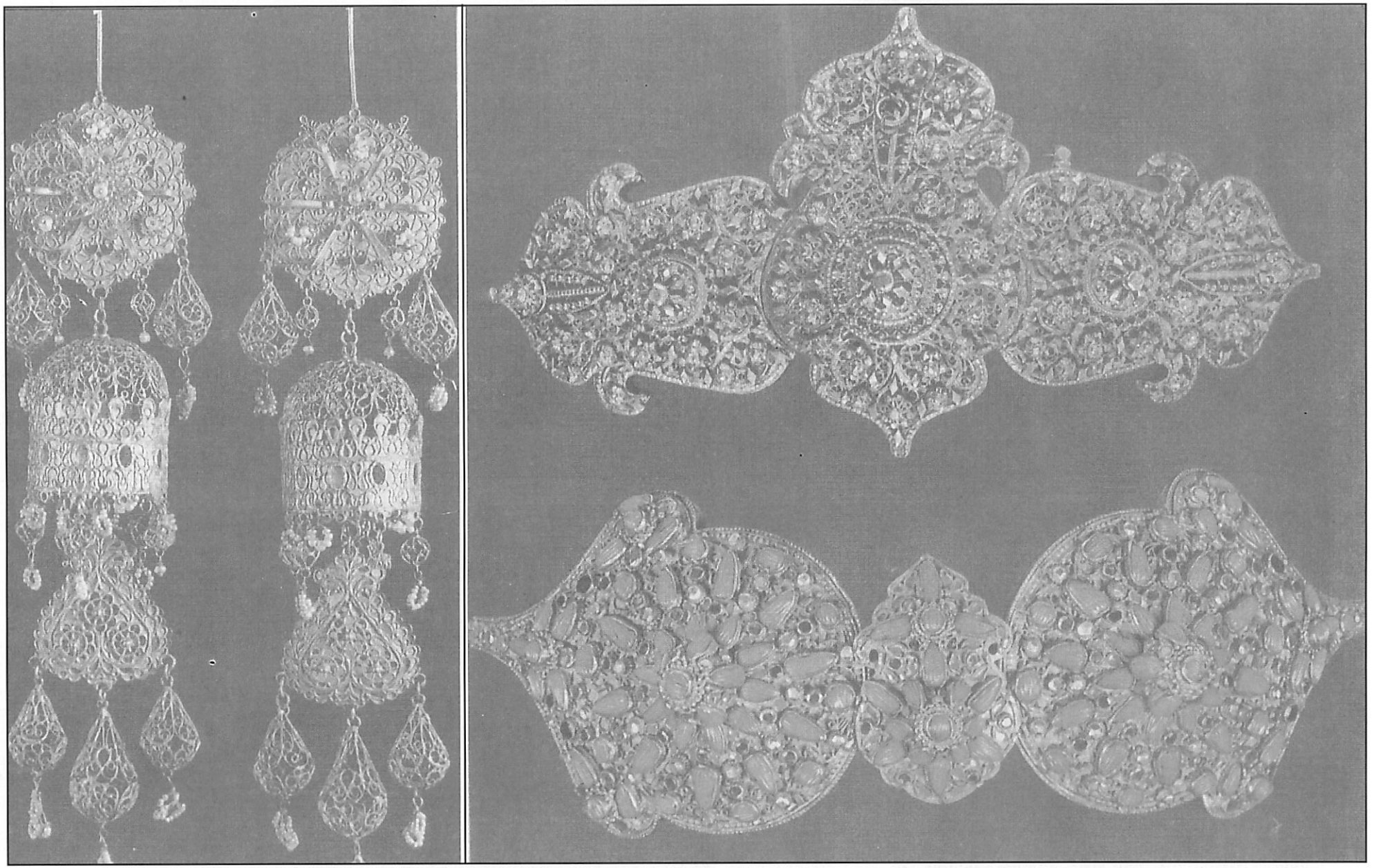

'Η ἀργυροχοΐα καὶ ἡ χρυσοχοΐα ἀναπτυχθεῖσαι εἰς πλούσιαν ἐργαστηριακὴν τέχνην ἔχουν νὰ παρουσιάσουν ἔργα λεπτῆς καλλιτεχνικῆς τεχνοτροπίας. 'Αριστερά: 'Ενώτια (σκουλαρίκια) χρυσᾶ ἀπὸ τὴν Κῶ, φέροντα ἐγχαράκτους καὶ ἐκτύπους διακοσμήσεις. 'Ομοιάζουν μὲ Βυζαντινὰ «περπενδούλια», μακρὰ ἐνώτια τὰ ὁποῖα ἐπλαισίωνον τὸ πρόσωπον. Δεξιά: Θαυμάσιαι πόρπαι ζώνης, ἀντιπροσωπευτικαὶ τῶν τεχνοτροπιῶν ποὺ ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν κοσμηματοποιΐαν. "Ανω: 'Αργυρᾶ ἐπιχρυσωμένη πόρπη φιλοτεχνηθεῖσα μὲ τὴν τεχνικὴν τῶν συρματερῶν καὶ κάτω, πόρπη ἐπίσης μὲ ἐπιχρυσωμένον ἄργυρον, διακοσμημένη μὲ ἡμιπολυτίμους λίθους καὶ κοράλια.

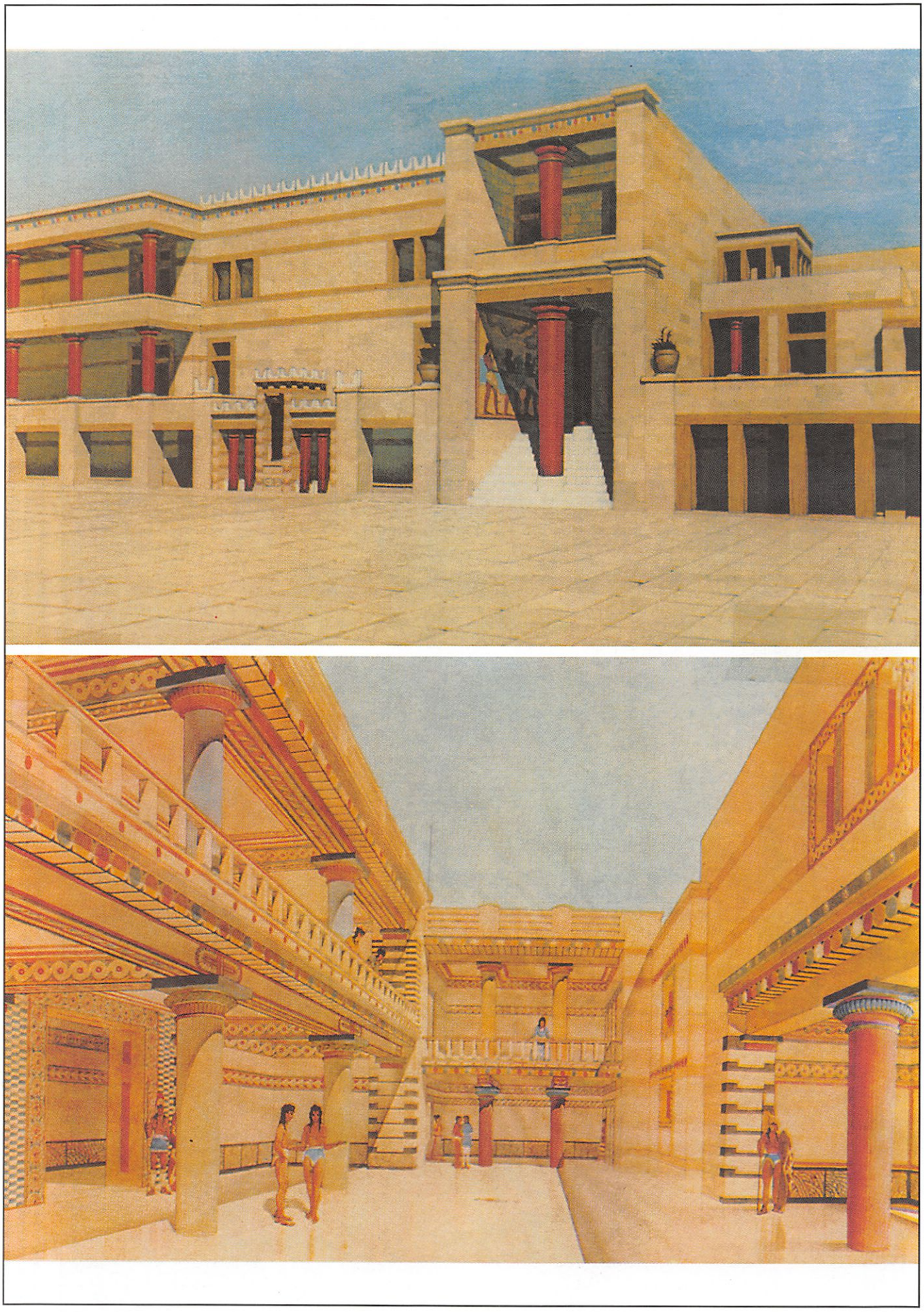

Ἄνω: Ἀναπαράστασις τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ μεγαλοπρεπὴς πρόσοψις τοῦ ἀνακτόρου μὲ τὰ λιτὰ ἀλλὰ ἐπιβλητικὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα. Κάτω: Ἀναπαράστασις τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέστορος εἰς Πύλον. Ὁ πλούσιος ζωγραφικὸς διάκοσμος καὶ αἱ ἐπιβλητικαὶ κιονοστοιχίαι ἀποτελοῦν τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνακτόρου.

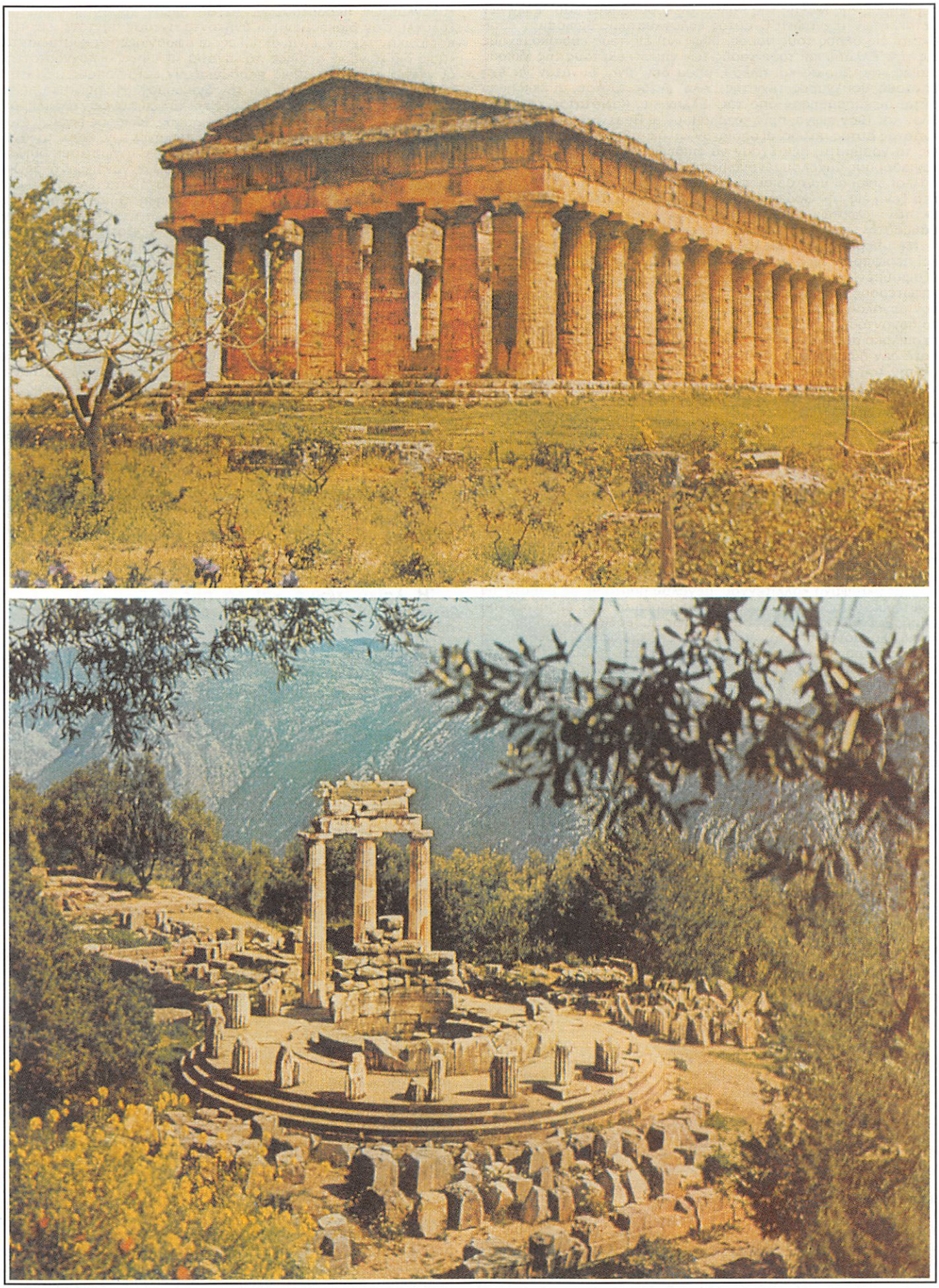

Ἄνω: Ὁ Δωρικοῦ ρυθμοῦ ναὸς τῆς Ἥρας εἰς Ποσειδωνίαν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπως σώζεται σήμερον. Παρὰ τὴν ἀπουσίαν γλυπτοῦ διακόσμου - ὁ ὁποῖος ἔχει μεταφερθῆ εἰς μουσεῖα - ὁ ναὸς διατηρεῖ τὴν ἐπιβλητικὴν του μεγαλοπρέπειαν (μέσα 5ου π.Χ. αἰῶνος). Κάτω: Ἡ περίφημος «Θόλος» τῶν Δελφῶν (περὶ τὸ 380 π.Χ.), κυκλικὸν οἰκοδόμημα εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, Δωρικοῦ ρυθμοῦ.

των κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. "Ολοι αὐτοὶ οἱ ναοί, ὅπως καὶ ὁ περίφημος τῆς Μονῆς τῆς Ρήλας, διεκοσμήθησαν παρ' 'Ελλήνων μετακλήτων τεχνιτῶν. 'Ο αὐτὸς ξυλογλυπτικὸς διάκοσμος εὑρίσκεται εἰς ὅλους τοὺς ναούς, ὅπως καὶ εἰς τοὺς εὑρισκομένους εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ τοὺς ναούς τῶν νήσων, εἰς τοὺς τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, τῆς Συρίας καὶ ἀλλοῦ, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη ἐργασθῆ Βούλγαρος τεχνίτης. 'Αλλ' ἐκτὸς τούτου, αἱ ἐκκλησίαι αὗται διεκοσμήθησαν ἀπὸ τὰς 'Ελληνικὰς κοινότητας κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, πρὶν καταλάβουν οἱ Βούλγαροι τὰς 'Ελληνικωτάτας αὐτὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ ἤκμαζον εἰς τὰς τέχνας καὶ εἰς τὰ γράμματα, δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἐγχωρίους τεχνίτας, ταγιαδόρους ἀσχολουμένους μὲ τὴν ξυλογλυπτικὴν τέχνην. Πάμπολλαι εἶναι αἱ μαρτυρίαι, αἱ ἀποδεικνύουσαι ὅτι ἡ ξυλογλυπτικὴ ἦτο ξένη εἰς τὴν Θράκην, ἀσκουμένη ἀπὸ τεχνίτας μετακλήτους ἐκ τῶν γνωστῶν μερῶν, ὅπου οἱ ταγιαδόροι ἐπεδίδοντο μὲ θαυμαστὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν τέχνην ταύτην.

Μὲ ὑπερηφάνειαν διελάλουν τὴν τέχνην των οἱ σκαλιστάδες καὶ περιφρονητικῶς ἀντίκρυζον ὅλους τοὺς ἄλλους τεχνίτας, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν χρυσικῶν, τοὺς ὁποίους ἐθεώρουν ὡς κατωτέρους «πραματευτάδες», ὅπως ἔλεγον. Οἱ ταγιαδόροι μόνον μεγάλας παραγγελίας ἀνελάμβανον διὰ τὰς ἐκκλησίας ἢ διὰ τὰ ἀρχοντόσπιτα, καὶ μάλιστα δι' ὅσα ἐξ αὐτῶν εἶχον πλούσια καὶ περίπλοκα σκαλίσματα, παρόμοια περίπου μὲ τὰ τῶν τέμπλων, καὶ ποτὲ δὲν ἠσχολοῦντο μὲ ἄλλην ξυλοτεχνικὴν ἐργασίαν, δηλαδὴ μὲ τὴν τοῦ μαραγκοῦ. "Οταν μάλιστα ἐσκάλιζον, δὲν ἐπέτρεπον νὰ παρακολουθοῦνται παρ' οὐδενός, πολλὰς φορὰς δὲ ἐσκάλιζον τὸ ξύλον εἰς τὴν οἰκίαν των. Τοιουτοτρόπως ἡ ξυλογλυπτικὴ δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς οἰκιακὴ τέχνη, παραμείνασα πάντοτε εἰς τὸ καθαρὸν πλαίσιον τῆς καλλιτεχνικῆς ἐργασίας δι' ἔργα ἐκτελεσμένα μὲ τὴν γνησιωτέραν ἀγάπην καὶ τιμιότητα. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν ποτὲ οἱ ταγιαδόροι νὰ ὀργανωθοῦν εἰς ἰσνάφι μὲ ἱεραρχίαν, ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἐπαγγελματικούς των σκοπούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπῆρχον πραγματικῶς ἢ μᾶλλον δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπάρξουν ὑπὸ τοὺς ὅρους ποὺ εἰργάζοντο, τοὺς καλλιτεχνικούς. Οἱ ταγιαδόροι δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τοὺς σημερινοὺς καλλιτέχνας γλύπτας, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ἔχουν ἰδιαιτέραν ἀξίαν καὶ δὲν ὑποβάλλονται εἰς καθωρισμένον τίμημα. 'Υπὸ τὴν φαινομενικὴν ἀφέλειαν καὶ ἁπλοϊκότητα τῶν ταγιαδόρων ὑπῆρχε μία πραγματικὴ ψυχὴ καλλιτέχνου, μεγάλου μάστορα, μὲ βαθυτάτην ἐσωτερικότητα καὶ ἐπίγνωσιν τοῦ προορισμοῦ του, ἐργαζομένου ἀθορύβως διὰ τὰ ἰδεώδη του, χωρὶς ματαιοδοξίαν καὶ αἰσθηματολογίαν καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποκαλύψη καὶ ἱκανοποιήση τὸν ἐσώτερόν του κόσμον καὶ τὰ πράγματα τὰ ἀληθινά. Μόλις ἐτελείωνεν ἡ οἰκοδόμησις ἑνὸς κτιρίου ἐκαλοῦντο οἱ ταγιαδόροι διὰ νὰ συμφωνηθῆ ὁ διάκοσμός του. 'Αναλόγως πρὸς τὰς διαστάσεις τῆς διακοσμουμένης ξυλογλύπτου ἐπιφανείας, τοῦ πλουσιωτέρου ἢ ἁπλουστέρου σκαλίσματος καὶ ἀναλόγως μὲ τὸ εἶδος τῆς ξυλείας ἐγίνετο καὶ ἡ συμφωνία. Π.χ. ἕνα μικρὸν τέμπλον ἐστοίχιζε 30 λίρας Τουρκικάς, ἕνα πλουσιώτερον 120 ἢ 200 καὶ τὰ πλουσιώτερα ὅλων 1000 ἢ καὶ 1500 λίρας Τουρκίας.

Διὰ τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῶν ξυλογλυπτικῶν ἐν γένει δημιουργημάτων τῆς Νεοελληνικῆς τέχνης καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν διακοσμητικῶν των θεμάτων, χρειάζονται συστηματικαὶ μελέται καὶ ἔρευναι ὡς ἐκ τοῦ κατεσπαρμένου αὐτῶν ὑλικοῦ ὄχι μόνον εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς γειτονικὰς χώρας. "Ολα ἔχουν τὴν σφραγῖδα τῆς πρωτοτυπίας καὶ μάλιστα τὰ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος τοῦ τεχνίτου, χωρὶς νὰ λείπουν ὁ φόρτος τοῦ διακόσμου, αἱ προεξέχουσαι ἀνάγλυφοι ἀναπαραστάσεις, κλαδιά, φύλλα ἀπὸ κρίνα, ἀγκάθια, ἀμπελόφυλλα, σταφύλια, λαλέδες, τριαντάφυλλα, ὁλόσωμοι ἀναπαραστάσεις, νατουραλιστικὰ γυμνά, ἀγαλμάτια, ἐπιγονάτια, οἰκόσημα κτλ. μὲ καταφανῆ πολλάκις τὴν Δυτικὴν ἐπίδρασιν.

Μεταξὺ τῶν, ὅπως ἐλέχθη, ὁλίγων ἐπίπλων τῆς κατοικίας ἀναντιρρήτως ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχουν αἱ ξυλόγλυπτοι κασσέλαι καὶ τὰ σεντούκια, χρησιμεύοντα διὰ φύλαξιν ρουχισμοῦ καὶ διαφόρων πολυτίμων ἀντικειμένων, ἀνευρισκόμενα δὲ εἰς ὅλας τὰς 'Ελληνικὰς οἰκίας. 'Η ἐμπροσθία ὄψις τῆς κασσέλας εἶναι σκαλιστὴ εἰς τὰς πολυτελεστέρας δὲ καὶ αἱ δύο πλάγιαι πλευραί. 'Υπάρχουν ὅμως καὶ κασσέλαι ζωγραφισμέναι, μὲ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ αὐγοῦ τῆς ὠγραφίας, ὅπως καὶ αἱ Βυζαντιναὶ εἰκόνες, καθὼς καὶ πολλὰ ἐσωτερικὰ 'Ελληνικῶν οἰκιῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων φορητῶν ἐπίπλων τῆς οἰκιακῆς χρήσεως διακρίνομεν κυρίως, τὰ σκαμνάκια καὶ τὰς διαφόρους καρέκλας ποὺ συναντῶνται συνήθως εἰς τὰς νήσους μὲ ἰδιόρρυθμα σχήματα καὶ πρωτοτύπους γλυπτὰς παραστάσεις ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ καὶ τῆς ράχης.

Τέλος πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι διάφορα σκεύη ἀναγόμενα εἰς τὰς ἀτομικὰς ἀνάγκας καὶ ἐργασίας τῶν χωρικῶν ὅπως: ξύλινα κανάτια, βεδοῦρες, καρδάρες διὰ τὸ γιαοῦρτι, βαρέλια, βαένια, βοῦτσες κτλ. (διὰ τὸ βούτυρον, τὸ λάδι, τὸ κρασί), πινακωτὲς διὰ τὰ ψωμιά, τσότρες, τσίτσες, μποῦκλες, βουτσέλες διὰ τὰ ποτὰ (ὕδωρ, οἶνος, ρακί), κλειδοπίνακας διὰ τὰς ἐλαίας, σφραγῖδες διὰ τοὺς ἄρτους, σκαφίδια διὰ πλύσιμον, σοφράδες διὰ τὸ φαγητόν, γουδιά, κούνιες κοῦπες, κουτάλια, ἀδράχτια, ρόκες, σφοντύλια, σουγιάδες, λυχνοστάτες, ἀργαλειοί, ραβδιά, γκλίτσες καὶ τόσα ἄλλα σκεύη καθημερινῆς χρήσεως εἰς τὴν οἰκίαν καὶ ἐκτὸς αὐτῆς μὲ ἐντελῶς ἰδιορρύθμους γλυφὰς καὶ σχήματα. Τὰ πλέον πρωτόγονα ἐξ αὐτῶν κατασκευαζόμενα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἄνευ ξυλογλύπτων παραστάσεων, τὰ δὲ πλέον χαρακτηριστικὰ μὲ ξυλόγλυπτον διάκοσμον καὶ ἀνήκοντα σχεδὸν πάντοτε, εἰς τὴν ποιμενικὴν τέχνην, εἶναι αἱ ρόκες, αἱ σφραγῖδες, τὰ κουτάλια, τὰ τάσια διὰ τὸ νερό, αἱ πίπες, τὰ κανάτια, αἱ λύρες, οἱ λυχνοστάτες, αἱ γκλίτσες κ.ἄ, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν κατὰ τόπους μεγίστην ποικιλίαν εἰς τὰ σχήματα καὶ τὸν διάκοσμον. 'Η νησιώτικη ρόκα ἔχει πάντοτε σχῆμα μικρᾶς ράβδου καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ὁλόκληρον σκαλισμένη, ἐνῶ ἡ τῆς βορειοηπειρωτικῆς 'Ελλάδος ἐμφανίζεται εἰς σχῆμα ξυλογλύπτων ραβδίων, ἀπολεγόντων κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον εἰς διάφορα κατὰ διαφόρους τόπους σχήματα μὲ διαφόρους γλυπτὰς παραστάσεις ἀγγείων, ἀγγέλων, γυναικῶν, ἀνδρῶν, ζώων, πτηνῶν, ὄφεων, δρακόντων κτλ. Τὰ σχήματα τῶν κουταλιῶν ἀπομακρύνονται συνήθως ἀπὸ τὸν συνήθη τύπον, ἔχουν τὴν λαβὴν πλατεῖαν καὶ βραχεῖαν, διὰ νὰ κρατῆται καλῶς μὲ τὴν παλάμην, κεκοσμημένην δὲ μὲ ρόδακας, διάφορα εἴδη πτηνῶν, δικεφάλους ἀετούς, ὄφεις κτλ. 'Η γκλίτσα ἢ ἡ ἀγκλίτσα, ἡ ποιμενικὴ ράβδος, ἔχει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πρόσθετον τὸν γάντζον, κεκοσμημένον μὲ διαφόρους ξυλογλύπτους παραστάσεις καὶ γραμμικὰ σχέδια.

Ξυλογλυπτικὰ ἀντικείμενα τοῦ ἰδίου σχεδὸν τύπου, καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα, κατασκευάζονται πρὸς μεταπώλησιν εἰς πολλὰς φυλακὰς τῆς 'Ελλάδος, καὶ κυρίως εἰς τὴν Κέρκυραν, Αἴγιναν, Κρήτην, "Αρταν, Θεσσαλονίκην, Τρίκαλα, Μυτιλήνην, 'Αθήνας, γίνονται δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἁπλουστάτου ἐργαλείου, ὅπως καὶ τὰ ποιμενικά, συνήθως διὰ τοῦ κοινοῦ σουγιᾶ. Καὶ εἰς διαφόρους μονάς, εἰς τὰς εἰς "Αγιον "Ορος κυρίως, ἡ ξυλογλυπτική, ἡ ὁποία ἠσκεῖτο ὑπὸ μοναχῶν κατὰ παράδοσιν, συνηθίζεται καὶ σήμερον διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν μονῶν, κατασκευαζομένων συγχρόνως πλείστων ξυλογλυπτικῶν εἰδῶν πρὸς μεταπώλησιν, τὰ ὁποῖα ἀποστέλλονται εἰς τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα τῆς χώρας καὶ τὸ ἐξωτερικόν.

'Η ξυλογλυπτικὴ τέχνη δὲν ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται ἐπιζῶσα σήμερον μὲ τὴν βοήθειαν ἐλαχίστων παλαιῶν τεχνιτῶν, εὑρισκομένων εἰς τὰς ἐπαρχίας καθὼς καὶ ἀρκετῶν νεωτέρων εἰς τὰς 'Αθήνας, ἀσχολουμένων μὲ τὴν κατασκευὴν ἐπίπλων 'Ελληνικοῦ τύπου καὶ προσπαθούντων μετὰ ζήλου ὅπως ἀποδώσουν ἔργα διαμορφώσεως καὶ χαρακτῆρος 'Ελληνικοῦ.

'Η λαϊκὴ τέχνη καὶ τὸ παρόν. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ 'Ελληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, ἡ ἀντιπροσωπεύουσα τὸ πλουσιώτατον παρελθὸν τῆς 'Ελληνικῆς ζωῆς, ἔχασε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ χάνη ἔδαφος ἐξαφανισθεῖσα πρῶτον ἐκ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων καὶ ἐξαφανιζομένη καθημερινῶς ἐκ τῶν μικροτέρων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χωρίων. 'Ο εἰς τὸν λαὸν δημιουργηθεὶς νέος κόσμος ὁδηγεῖ τὸν 'Ελληνικὸν πληθυσμὸν πρὸς τὴν κοσμοπολιτικὴν περιοχήν, τὸ ἀνατρεπτικὸν στοιχεῖον τῆς ἀναπαραγωγικῆς μηχανῆς ἐγκαθίσταται ἀνεπανορθώτως, ἀλλὰ μέχρις ἑνὸς σημείου μόνον συμβάλλει εἰς τὸν ἀφανισμὸν τῆς λαϊκῆς τέχνης, διότι, ὡς ἐλέχθη, ἔχει αὐτη ὡς βάσιν της μίαν πνευματικὴν προϋπόθεσιν, ἡ δὲ ἐξαφάνισίς της ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσίν της ἀπὸ τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν. "Οπου αἱ βάσεις αὗται ἐξασθενοῦν καὶ ἀποθνήσκουν, ὅπου τὰ σύμβολα τῆς κοινότητος δὲν ἔχουν πλέον τὴν παλαιάν των σημασίαν, ἐκεῖ ὅπου ὡρισμένοι τύποι καὶ μορφαὶ παύουν νὰ ζοῦν ὀργανικῶς, ἐξαφανίζεται κατὰ συνέπειαν καὶ ὁ παλαιὸς χαρακτὴρ τῆς λαϊκῆς τέχνης.

'Η μελέτη τῆς λαϊκῆς τέχνης εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις ἀπασχολεῖ σήμερον σοβαρῶς τοὺς ἐπιστήμονας ὅλων τῶν πολιτισμένων κρατῶν καὶ παρέχει ἀφορμὰς εἰς σπουδαιοτάτας ἐρεύνας, μελέτας καὶ ἀπεράντους συζητήσεις. 'Απασχολεῖ δικαιότατα τὰ πολιτισμένα κράτη, διότι ὑπεράνω κάθε ἀτομικῆς δημιουργίας, ἀποτελεῖ τὸν καθρέπτην τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς καὶ ψυχῆς τῶν ἐθνῶν, ὅπως διεμορφώθη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὑπὸ τὴν διπλῆν κυρίως ἐπίδρασιν τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιδράσεων ἀφ' ἑτέρου. 'Αλλ' ὑπεράνω καὶ ταύτης, τῆς ἐθνικῆς καὶ ἱστορικῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν ἐνέχει, διεπιστώθη ὅτι ἡ λαϊκὴ τέχνη, ἐκπροσωποῦσα τὴν ζωντανὴν παράδοσιν, ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν καλλιτεχνικήν, κοινωνικήν, οἰκονομικὴν καὶ παιδαγωγικήν. Καὶ δι' αὐτοὺς λοιπὸν ἀκόμη τοὺς λόγους - διὰ νὰ καταστῆ δηλαδὴ δυνατὸν ὁ καλλιτέχνης, ὁ βιοτέχνης, ὁ παιδαγωγός, νὰ ἀντλήσουν διδάγματα πολύτιμα διὰ τὸ ἔργον των - εἶναι ἀπαραίτητον καὶ τὰ ἔργα τῆς 'Ελληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, ὄχι ἁπλῶς, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ συγκεντρωθοῦν, νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ καταταχθοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναπαρασταθοῦν εἰς στενὴν ἀλληλουχίαν πρὸς τὴν ζῶσαν παράδοσιν. 'Ο προορισμὸς καὶ σκοπὸς τῆς περισυλλογῆς καὶ διασώσεως τοῦ ἐπιζῶντος ὑλικοῦ θὰ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μέν, ἔστω καὶ μονομερής, ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων του ἡ ὁποία θὰ παρεῖχεν ἀναλογικὴν μέν, ἀλλ' ἀρκετὰ πλουσίαν εἰκόνα τῆς πολυμόρφου ἐθνικῆς μας παραγωγῆς ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ προσπάθεια, ὅπως παρουσιάση ὅσον τὸ δυνατὸν ἀφθονώτερον ὑλικὸν πρὸς διάπλασιν, διαμόρφωσιν καὶ δημιουργίαν νέων μορφῶν, δυναμένων νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὰς συγχρόνους βιοτικὰς συνθήκας καὶ νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀπαιτήσεις τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, οὕτως ὥστε, ὄχι μόνον αἱ ἐπιζῶσαι λαϊκαὶ βιοτεχνίαι νὰ ἐνισχυθοῦν, ἀλλὰ καὶ αἱ φθίνουσαι ἢ καὶ βαθμηδὸν ἐκλείπουσαι νὰ ἀναζωογονηθοῦν, νὰ καταστῆ δὲ δυνατὴ ἡ ἐπικερδὴς ἐργασία καὶ εἰς τὸν μᾶλλον ἀπόκεντρον συνοικισμόν, καὶ εἰς τὸ πλέον ἀπόμακρον χωρίον, πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν τῆς ἐθνικῆς μας

οἰκονομίας ἡ ὁποία θὰ δυνηθῆ νὰ στηριχθῆ ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς εἰς τὰ μεγάλα κέντρα μεγάλης βιομηχανίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς παραδοσιακῆς βιοτεχνίας.

Ἡ σύνδεσις τῆς λαϊκῆς τέχνης μὲ τὸ παρόν, δηλαδὴ τὴν καλλιτεχνικὴν χειροτεχνίαν καὶ τὴν διακοσμητικὴν τέχνην, δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν μίμησιν ἢ τὴν αὐτόνομον δημιουργίαν τέχνης μακρὰν ἀπὸ κάθε ἐπαφὴν μὲ τὸν σύγχρονον κόσμον. Ζητεῖ ὅμως νὰ μὴ λησμονηθῆ, χάρις εἰς τὸ νέον καὶ ξένον, ὅ,τι δημιουργικὸν καὶ ζωντανὸν περιέχει τὸ παλαιότερον καὶ ἐπιτόπιον, ἀλλὰ νὰ ἀξιοποιηθῆ, ὥστε νὰ δώση ἔκφρασιν καὶ εἰς τὴν ἀτομικὴν ἀκόμη καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν. Ἂν δυνηθῶμεν νὰ κατανοήσωμεν ὅτι τὸ μέλλον συνδέεται μὲ τὸ πλέον μακρινὸν παρελθόν, τότε θὰ αἰσθανθῶμεν τὴν ἀνάγκην νὰ γνωρίσωμεν τὰ πολλαπλᾶ διδάγματα τὰ παρεχόμενα ἐκ τῆς μεγίστης κληρονομίας τῆς λαϊκῆς μας τέχνης τὰ ἀντλούμενα καθ' ἑκάστην ἐξ αὐτῆς ὑπὸ τῶν ξένων πολιτισμένων λαῶν οἱ ὁποῖοι σαφῶς γνωρίζουν τὴν ἀξίαν της καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ποικιλομόρφων καὶ ἰδιοτύπων θεμάτων της. Ἡ πλαστικὴ δύναμις τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἡ δημιουργήσασα τόσας μορφάς, τὸ ὀρθὸν καὶ ἄμεσον συναίσθημά της διὰ τὸ ὑλικὸν καὶ τὴν μορφοποίησιν, τὰ ἀλάνθαστα μέτρα της διὰ τὴν ὀργανικὴν σχηματοποίησιν, αἱ τεχνικαί της μέθοδοι καὶ αἱ διακοσμητικαί της ἐκφράσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πολλαὶ εἶναι ἄγνωστοι, ἀποτελοῦν πολύτιμα καὶ δημιουργικὰ στοιχεῖα ἑνὸς ἀδιαχωρίστου συνόλου. Ἐξ ἄλλου ἡ γενικὴ ἐπισκόπησις τῶν ζωτικῶν ἀξιῶν τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐνέχει προβλήματα μὴ ἐπιλυόμενα ἢ ἐξαντλούμενα εὐκόλως. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν οὐσιώδεις παράγοντας δυναμένους νὰ προσδώσουν εἰς τὴν τέχνην τὴν Ἑλληνικὴν τὴν σφραγῖδα ἰδικῆς της φυσιογνωρίας, τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος της. Λαμβανόμενα ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν εὕρεσιν τῆς μορφῆς τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελοῦν ὑγιὲς θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθε οἰκοδόμημα δύναται νὰ ὑψωθῆ. Ὅσας λοιπὸν ξενικὰς ἐπιρροὰς καὶ ἂν δεχθῆ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη θὰ τὰς ἀφομοιώνη δημιουργικῶς, ἐφ' ὅσον αἱ ζωντανὰ δυνάμεις τοῦ λαοῦ θὰ ἔχουν ἀξιοποιηθῆ συνειδητῶς, ὥστε νὰ ἐπιδροῦν ὀργανικῶς καὶ νὰ μὴ ὁδηγοῦν εἰς ἐπιπολαίαν μίμησιν.

Μουσεῖα - Συλλογαί. Μεταξὺ τούτων προέχουσαν θέσιν ἔχουν τὸ Μουσεῖον Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς τέχνης, τὸ Μουσεῖον Μπενάκη, τὸ Ἐθνολογικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, αἱ συλλογαὶ τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Χανίων, τὸ Λαογραφικὸν Μουσεῖον Χίου κ.ἄ. Περὶ τῶν Μουσείων καὶ Συλλογῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐκτίθενται ἀντικείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς τέχνης βλέπε καὶ τὸ περὶ Ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ παρόντος τόμου.

Σημείωσις. Ἡ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὑπερείδου τῆς συνοικίας Πλάκας τῶν Ἀθηνῶν τριώροφος οἰκία τῆς συγγραφέως τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ἡ ὁποία παρεχωρήθη μετὰ τὸν θάνατόν της εἰς τὸν Δῆμον Ἀθηναίων, καταλλήλως διαρρυθμισθεῖσα ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν στέγασιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συσταθέντος «Κέντρου Λαϊκῆς Τέχνης καὶ Παράδοσης» ἐγκαινιασθέντος κατὰ Δεκέμβριον 1980. Εἰς τὸ κτίριον τῆς οἰκίας Χατζημιχάλη, καταλλήλως διαρρυθμισθὲν καὶ πλουτισθὲν μὲ πολλὰ νέα στοιχεῖα Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης (ξυλόγλυπτα, κεραμικά, χαλκᾶ κλπ.), συνεκεντρώθησαν καὶ ἐκτίθενται πολλὰ σπάνια ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης πάσης φύσεως, προερχόμενα κυρίως ἀπὸ προσφορὰς δημοτῶν καλλιτεχνῶν, ἐπιστημόνων, τεχνικῶν κλπ. Ὑπὸ τοῦ προγράμματος δραστηριότητος τοῦ κέντρου προβλέπεται ἡ σύστασις καὶ λειτουργία ὁμάδων ἐργασίας διὰ τὸν χορόν, τὴν μουσικήν, τὴν ξυλογλυπτικήν, τὴν ὑφαντικήν, τὸ κέντημα, τὴν μεταλλοπλαστικὴν κλπ. μὲ σκοπὸν τὴν ἀναπαραγωγὴν μὲ σύγχρονα μέσα ἀντικειμένων τῆς αὐθεντικῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως.

Ἡ Ἀρχιτεκτονική

Α' Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Τὰς πρώτας περὶ ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πληροφορίας μᾶς δίδει ὁ Ὅμηρος. Εἰς τὰ ἔπη του εὑρίσκομεν περιγραφὰς μεγάλων καὶ μικρῶν οἰκοδομῶν: Τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλκινόου, τῆς βασιλικῆς κατοικίας τοῦ Ὀδυσσέως, τῆς καλύβης τοῦ Εὐμαίου, τῶν πρὸ τῆς Τροίας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον οἰκημάτων. Τὴν κατανόησιν τῶν περιγραφῶν του ὑπεβοήθησαν ἔπειτα οὐσιωδῶς αἱ ἀνασκαφαὶ αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς τὰ κιονοστόλιστα ἀνάκτορα τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἐν τούτοις κανεὶς δὲν θὰ ἠδύνατο, βάσει αὐτῶν καὶ μόνον, νὰ σχεδιάση μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος τὰ ἀνάκτορα τοῦ Νέστορος π.χ. Ὁπωσδήποτε γνωστὸν εἶναι ὅτι τὸν πυρῆνα τῆς μεγαλοπρεποῦς κατοικίας τῶν ἀρχόντων ἀπετέλει κεντρικὸν τετράγωνον εὐρύχωρον διαμέρισμα, τὸ «μέγαρον», εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο στηριζομένη ἐπὶ τεσσάρων κιόνων ἡ «ἑστία», (Τίρυνς). Ἀπὸ ἄνοιγμα εἰς τὴν στέγην καὶ ἀπὸ τὴν μεγάλην θύραν ἔφευγεν ὁ καπνὸς καὶ εἰσήρχετο τὸ φῶς. Πρὸ τοῦ μεγάρου ἔκειτο ἡ «αἴθουσα» καὶ πρὸ αὐτῆς ἡ αὐλὴ μὲ τὸν βωμὸν τοῦ «Διὸς Ἑρκείου». Εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τὸ μέγαρον ἦτο ἀσφαλῶς ὁ κυριώτατος χῶρος τοῦ Οἴκου, εἰς τὸ βάθος του δέ, εἰς τὸν λεγόμενον «μυχὸν» εὑρίσκετο ἡ συζυγικὴ κλίνη. Διὰ τοὺς φιλοξενουμένους προητοιμάζετο νυκτερινὸν κατάλυμα εἰς τὴν αἴθουσαν, καὶ διὰ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας προωρίζοντο οἱ «θάλαμοι» ὄπισθεν τοῦ μεγάρου κείμενοι. Εἰς αὐτοὺς ὡδήγουν διάδρομοι («λαῦραι» ἢ «δρόμοι») ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς αὐλῆς καθὼς καὶ τὸ ὁπλοστάσιον, τὸ θησαυροφυλάκιον, («θησαυρόν»), τὰ καταλύματα τῶν ὑπηρετῶν, καὶ τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ οἴκου τοῦ Ὀδυσσέως ἀναφέρεται κλῖμαξ (σκάλα), ὁδηγοῦσα εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, τὸ «ὑπερῷον», ὅπου παρέμενε μὲ ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν ἡ Πηνελόπη. Τοῖχος περιέβαλλε τὸν πρὸ τοῦ οἴκου χῶρον καὶ εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν ἐξετείνοντο περὶ τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου οἱ περίφημοι κῆποι του.

Ἱερὰ — Ναοί. Ὁ Ἑλληνικὸς ναὸς ἐξειλίχθη βαθμιαίως ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κατοικίαν καὶ ἀρχικῶς ἦτο ὁ χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον ὑψοῦτο τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι τόπος συναθροίσεως τῶν πιστῶν. Ἐνῶ δὲ ὅλοι οἱ ρυθμοὶ τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς ἀσχολοῦνται μὲ τὴν διακόσμησιν καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ του παραλλήλως, κυρίως μάλιστα καταβάλλεται περισσοτέρα προσοχὴ εἰς τὴν διευθέτησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ναὸν ὅλαι αἱ προσπάθειαι συγκεντρώνονται πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ τὴν ὁποίαν ἀκαταπαύστως ἀναζητοῦνται νέαι μορφαί, νέαι λύσεις. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἐπὶ παραδείγματι αἱ διαφοραὶ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς ὅλης οἰκοδομῆς καὶ τῶν χωριστῶν τμημάτων της, μεταξὺ συνόλου καὶ λεπτομερειῶν, εἶναι πολλαί. Μόλις κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα ἀποκρυσταλλοῦνται ὡρισμένοι πλέον κανόνες ὑποτάσσοντες εἰς αὐστηρὰς καὶ συχνὰ μαθηματικὰς διατάξεις τὸν θεμελιώδη τύπον του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Ἑλληνικὸς ναὸς εἰς τὸ εἶδος του ἦτο τέλειος. Πλούσιον χρωμάτισμα (πολυχρωμία) τῶν χωριστῶν του μελῶν ὑπεγράμμιζε καὶ καθίστα πρόδηλον τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἕκαστον τούτων ἐπεδίωκεν, εἴτε νὰ στηρίζη ἦτο προωρισμένον εἴτε νὰ ὑποστηριχθῆ. Ἀπόλυτος συμμετρία καὶ ἄψογος μεταξὺ τῶν μερῶν καὶ τοῦ συνόλου ἀναλογία μαζὶ μὲ τὴν ὡραίαν φύσιν, ἡ ὁποία τὸν περιέβαλλεν - ἡ θέσις τῶν ναῶν, ἐπὶ λόφων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξελέγετο πάντοτε μὲ ἰδιαιτέραν φροντίδα - προκαλοῦν εἰς τὸν θεατὴν βαθυτάτην ἐντύπωσιν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸν ναὸν ἀντικαθίστων οἱ βωμοὶ τῶν ἀνακτόρων ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἡ ὁποία διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ Ὁμήρου καλεῖται «Ἕρκος ἱερόν». Ἐκεῖ, κατὰ τὰς περιγραφὰς τοῦ ἰδίου, συνήρχετο εἰς τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ ὁ λαός. Παραλλήλως ὅμως ὑπῆρχεν καὶ ἄλλο εἶδος ἱερῶν τόπων, ἐντὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ μεγάρου ('Ανάκτορον Κνωσσοῦ) εἰς τὸ ἄδυτον, δηλαδὴ εἰς τὸ ἰδιαίτερον διαμέρισμα τοῦ βασιλέως, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλατρεύοντο «ἐν μυχῷ δόμου» οἱ «μύχιοι θεοί». Ἔπειτα, ἀμέσως κατὰ τοὺς μεθομηρικοὺς χρόνους ἤρχισαν νὰ κτίζωνται ναοὶ μὲ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν δίδουν εἰς τὴν λέξιν οἱ κλασσικοὶ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ναὸν ἀποκαλοῦν τὸ κτίσμα μόνον εἰς τὸ ὁποῖον ἐφυλάσσετο τὸ λατρευτικὸν ὁμοίωμα τῆς ἐν αὐτῷ τιμωμένης θεότητος, ἐνῶ τὰ λοιπὰ ἐξαρτήματα (βωμοί, χῶροι ὅπου ἀπετίθεντο τὰ ἀναθήματα, ἐνδιαιτήματα ἱερέων κλτ.), ἐλέγοντο ἁπλῶς «ἱερά». Εἰς τοὺς ναοὺς αὐτοὺς συνετελέσθη ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης κατοικίας εἰς θείαν καὶ ὠνομάσθη τὸ τετράγωνον δωμάτιον τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, τὸ «μέγαρον», «ἄδυτον» ἢ ναός, ὁ πρόδομος δὲ καὶ ἡ αἴθουσα πρόναος. Μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος εἰς τὸ πλαίσιον αὐτὸ παραμένει ὁ τύπος τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ, ἀπὸ τοῦ σημείου δὲ αὐτοῦ ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ἐξωραΐζεται. Τὰ ὑλικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπετελεῖτο — λιθίνη βάσις, πλίνθοι ἐψημένοι διὰ τὸ κτίσιμον, ξύλον διὰ τοὺς κίονας (στύλους) — παραχωροῦν τὴν θέσιν των εἰς πολυτελέστερα (μάρμαρον καὶ λίθον), οἱ κίονες πολλαπλασιάζονται, ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος πλουτίζεται.

Εἴδη ναῶν. Εἰς τὸν τέλειον πλέον ναὸν τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ ἦ τῆς Θεοῦ ὑψοῦται εἰς ἕνα ὀρθογώνιον χῶρον τὸν «ναὸν» ἢ σηκόν. Πρὸ τοῦ σηκοῦ εὑρίσκεται ὁ πρόναος καὶ συχνότατα ὄπισθεν ἢ ἀντιστοίχως πρὸς τὸν πρόναον, ὁ ὀπισθόδομος. Εἰς πολλοὺς μεγάλους ναοὺς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ χωρίζεται μὲ σειρὰς κιόνων εἰς περισσότερα διαμερίσματα. Τὸ φῶς εἰσδύει μόνον διὰ τῆς θύρας καὶ ὄχι ἀπὸ ἄνοιγμα τῆς στέγης, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν εἰς ἐλαχίστους μόνον ναοὺς τοὺς λεγομένους ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου «hypaethrol» (ὑπαιθρίους). Οἱ ἁπλούστεροι ἐκ τῶν ἀρχαίων ναῶν ἦσαν οἱ λεγόμενοι «ναοὶ ἐν παραστάσι». Εἰς τούτους κατὰ τὴν μίαν ἐκ τῶν στενωτέρων των πλευρῶν ἐγίνετο προέκτασις τοῦ μακροτέρου τοίχου σχηματίζουσα εἰς τὴν πρόσοψιν πρόδομον μεταξὺ τῶν δύο ἐξωτερικῶν παραστάδων τοῦ ὁποίου ὑψοῦντο δύο κίονες. Ὑπῆρχον τοιοῦτοι ναοὶ ἐν παραστάσι καὶ μὲ ὀπισθόδομον κεκοσμημένον ἐπίσης μὲ δύο κίονας. Ἄλλο εἶδος ναοῦ ἦτο ὁ «πρόστυλος» μὲ τέσσαρας κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ ὁ «ἀμφιπρόστυλος» μὲ τέσσαρας κίονας εἰς ἀμφοτέρας τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ὀρθογωνίου του σχήματος. Οἱ δὲ μεγαλοπρεπέστεροι ἦσαν οἱ λεγόμενοι «περίπτεροι», ὁ σηκὸς τῶν ὁποίων περιεβάλλετο καθ' ὅλας του τὰς πλευρὰς ἀπὸ κιονοστοιχί-

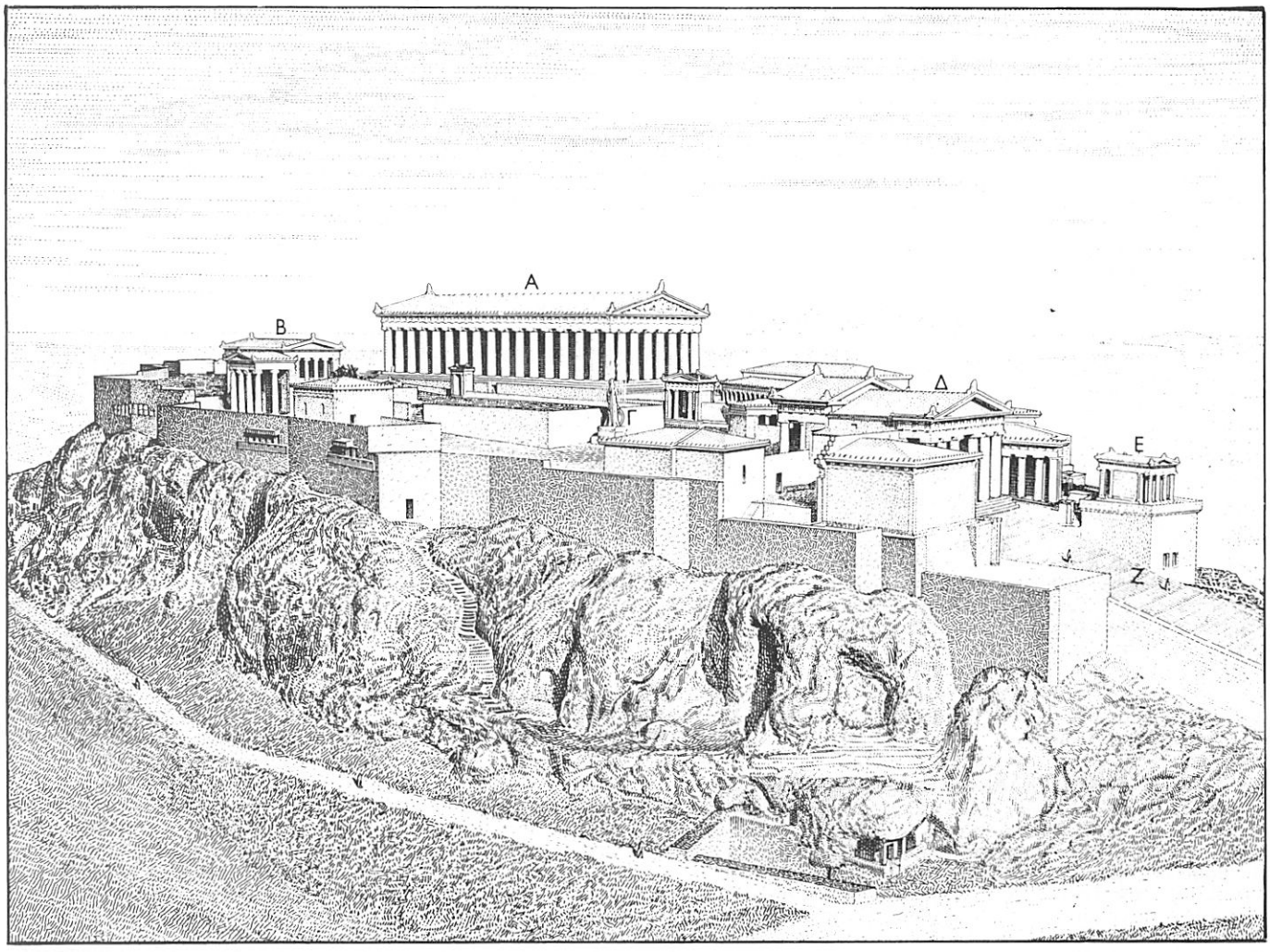

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ὅπως ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους, κατὰ ἀναπαράστασιν ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου Ἰω. Τραυλοῦ. (Ἄποψις ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν Προπυλαίων). Α: Παρθενών Β: Ἐρέχθειον Γ: Ἄγαλμα Ἀθηνᾶς Προμάχου Δ: Προπύλαια Ε: Ναὸς Ἀπτέρου (Ἀθηνᾶς) Νίκης Ζ: Κλῖμαξ (σκάλα).

αν ἢ οἱ «δίπτεροι», τῶν ὁποίων αἱ κιονοστοιχίαι ἦσαν διπλαῖ. Οἱ κίονες ἐμφανίζονται καὶ ὡς στήριγμα τοῦ περιστυλίου καὶ ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον ἤδη εἰς τὸ Μυκηναϊκὸν μέγαρον. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τοὺς κίονας τῶν ναῶν, ὅπου ἡ βάσις εἶναι παχυτέρα τῆς κορυφῆς, εἶχον τὴν κορυφὴν παχυτέραν καὶ λεπτὴν τὴν βάσιν.

Ρυθμοί. Οἱ τρεῖς ρυθμοὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ εἶναι ὁ Δωρικός, ὁ Ἰωνικὸς καὶ ὁ Κορινθιακός, οἱ ὁποῖοι διαφέρουν μεταξὺ των κυρίως κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν κιόνων. Ἐπιβλητικὸς καὶ σοβαρὸς ὁ Δωρικός, πλούσιος καὶ ὑπέρκομψος ὁ Ἰωνικός, κομψοπρεπὴς καὶ πολυτελὴς ὁ Κορινθιακὸς δὲν διαδέχεται ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὅπως κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὁ Γοτθικὸς τὸν Ρωμανικόν. Οἱ δύο πρῶτοι ἐμφανίζονται ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ ὁ 3ος περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου, ὅλοι δὲ μαζὶ προχωροῦν παράλληλα χωρὶς καὶ νὰ χαρακτηρίζουν φυλετικῶς ὡρισμένας οἰκοδομάς, ἀφοῦ εἰς τὰς Ἰωνικὰς Ἀθήνας ὁ κυριώτερος ναός, ὁ Παρθενὼν εἶναι ρυθμοῦ Δωρικοῦ. Ὁ κιὼν ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία συγκεκριμένα κύρια μέρη: τὴν βάσιν, τὸν κορμόν, ἢ σῶμα, σχηματιζόμενον ἀπὸ σπονδύλους καὶ τὸ κιονόκρανον. Ὁ Δωρικὸς κίων χωρὶς βάσιν, χαμηλότερος καὶ βαρύτερος τῶν δύο ἄλλων, μὲ 16-20 βαθείας ραβδώσεις κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, παρουσιάζει πρὸς τὸ μέσον μίαν ἀνεπαίσθητον, εὐάρεστον εἰς τὸ βλέμμα διόγκωσιν «ἔντασιν» ὀνομαζομένην, ἡ ὁποία σβήνει ἀπαλὰ καθ' ὅσον προχωρεῖ πρὸς τὴν κορυφήν, καὶ καταλήγει εἰς κιονόκρανον ἀποτελούμενον ἀπὸ τὸν στρογγύλον ἐχῖνον καὶ τὸν τετράγωνον ἄβακα, οἱ ὁποῖοι συμπληρώνουν τὴν ἔκφρασιν τῆς αὐστηρᾶς του λιτότητος. Ὁ Ἰωνικὸς κίων ἵσταται ἐπὶ βάσεως φερούσης πολλὰς ἀλλεπαλλήλους ὁριζοντίους ἐγκοπὰς καὶ εἶναι ὑψηλότερος καὶ λεπτότερος τοῦ Δωρικοῦ. Φέρει ἐπίσης κατὰ μῆκος τοῦ σώματος ραβδώσεις καὶ κιονόκρανον μὲ κύρια συστατικὰ τὸν τρόχιλον ἢ σκοτίαν, ἔχοντα σχῆμα κυλίνδρου μὲ περιφέρειαν ὑπόκοιλον καὶ τὴν σπεῖραν ἡ ὁποία δίδει διάφορον ὄψιν εἰς τὸν κίονα θεώμενον πλαγίως ἢ κατὰ πρόσοψιν. Ὁ Κορινθιακὸς κίων εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Ἰωνικόν, διαφέρει δὲ μόνον κατὰ τὸ κιονόκρανον ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ ἄβακος καὶ τοῦ πυρῆνος, ὁ ὁποῖος εἶναι κάλαθος εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου κώδωνος, τὴν βάσιν καὶ τὰς πλευρὰς τοῦ ὁποίου στολίζουν μεγάλα φύλλα ἀκάνθης.

Γενικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ. Τρεῖς βαθμῖδες ὁδηγοῦν ἀπὸ τὸ ἔδαφος εἰς τὸν στυλοβάτην, τὴν ἐπιφάνειαν δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἵστανται οἱ κίονες. Ὑπὲρ τοὺς κίονας εὑρίσκεται ὁ θριγκὸς ἀποτελούμενος ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιον, τὸ διάζωμα ἢ τὴν ζωφόρον, (ἀπὸ γλυπτὰς της παραστάσεις, οὕτω καλουμένην) καὶ τὸ γεῖσον. Εἰς τὴν ζωφόρον τοῦ Δωρικοῦ ρυθμοῦ ἀλληλοδιαδέχονται τὰ τρίγλυφα (πλάκες μὲ τρεῖς καθέτους ἀναγλύφους ραβδώσεις) τὰς μετόπας (τετραπλεύρους πλάκας μὲ παραστάσεις). Ὑπὲρ τὸ διάζωμα κεῖται τὸ γεῖσον, τοῦ ὁποίου ἡ κάτω ἐπιφάνεια κλίνει πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ κοσμεῖται μὲ πίνακας ἐξέχοντας, «προμόχθους» ὀνομαζομένους καὶ μὲ σειρὰς σταγόνων. Αἱ πρόμοχθοι εὑρίσκονται πάντοτε ὑπὲρ τὰ τρίγλυφα καὶ φθάνουν μέχρι τοῦ μέσου τῶν μετοπῶν, χωρίζονται δὲ μεταξύ των μὲ τὰς λεγομένας «ἀγυιάς». Ἡ στέγη τῶν ναῶν σχηματίζει εἰς τὴν προσθίαν καὶ τὴν ἀντίστοιχον ὀπισθίαν πρόσοψιν τὰ τριγωνικὰ ἀετώματα ἢ ἀετούς, αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ βάθους τῶν ὁποίων λέγονται τύμπανα. Τὸ ἀέτωμα πλαισιώνει ἡ ὑδρορροή ἢ σίμη, στεφάνη δηλαδὴ ἐπιστέγουσα τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ καὶ ἐμποδίζουσα τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς νὰ χύνωνται εἰς τὴν πρόσοψιν. Τὰ ἀετώματα ἐκοσμοῦντο συνήθως μὲ ὁλογλύφους παραστάσεις, ὅπως π.χ. εἰς τὸν Παρθενῶνα, τὸν τελειότερον τύπον ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ναοῦ, ὅπου ὁ Φειδίας καὶ οἱ τῆς σχολῆς του παρέστησαν εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν τὴν ἔριν μεταξὺ τῆς Θεᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος καὶ τὰς γωνίας του ἐκόσμουν τὰ λεγόμενα «ἀκρωτήρια» (γλυπτὰ μυθολογικὰ ζῶα, ἀνθέμια κλπ.). Καθαυτὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα διεσώθησαν ἀναλλοίωτα μέχρι σήμερον, εἶναι τὰ ἐν εἴδει ριπιδίου (βεντάλια) ἀνοικτοῦ φοινικόφυλλα, ὁ μαίανδρος, οἱ ἀστράγαλοι, τὸ κυμάτιον, αἱ σταγόνες κτλ.

Ἐξωθρησκευτικὰ κτίσματα. Τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον τῆς ἀρχαιότητος κεῖται συνήθως ἐπὶ κλιτύος λόφου ἢ καὶ εἰς τοὺς πρόποδάς του καὶ στερεῖται στέγης. Αἱ ἐν εἴδει κλίμακος εἰς ἡμικύκλιον θέσεις τῶν θεατῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλαξεύοντο καταλλήλως ἐπὶ τῶν βράχων καὶ περιέβαλλον κατὰ τὸ ἥμισύ των κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους κυκλοτερῆ «ὀρχήστραν» τῆς ὁποίας τὸ ἥμισυ καταλαμβάνεται ἀργότερα ἀπὸ τὴν «σκηνήν».

Τὸ στάδιον, χῶρος παρεσκευασμένος δι' ἀθλητικὰς παιδιάς, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὸ ἀγώνισμα τοῦ δρόμου, ἀπετελεῖτο ἀπὸ

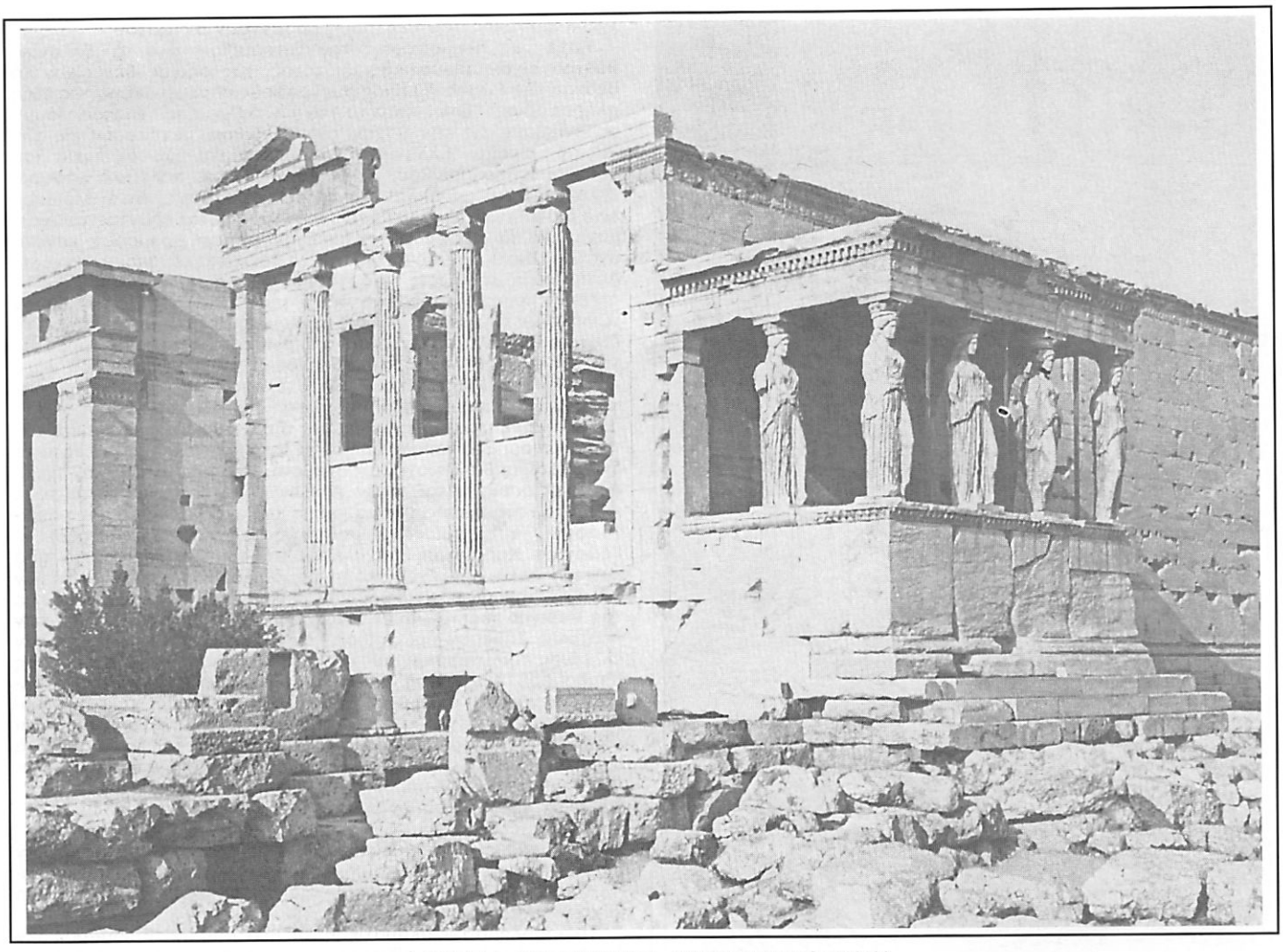

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ νότιος πλευρὰ τοῦ Ἐρεχθείου (421-406 π.Χ.),κομψοτάτου ἱεροῦ οἰκοδομήματος Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν πρόστασιν μὲ τὰς Καρυάτιδας. Τὸ Ἐρέχθειον ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ἀνεξάρτητα σχεδὸν μεταξύ των τμήματα μὲ τρεῖς διαφορετικὰς στέγας, εἶναι δὲ κτισμένον εἰς τέσσερα διαφορετικὰ ἐπίπεδα, τὸ ἐντυπωσιακώτερον ὅμως ἀρχιτεκτονικόν του στοιχεῖον εἶναι αἱ Καρυάτιδες, χρησιμοποιούμεναι ὡς κίονες.

ἐπιμήκη αὐλὴν ὅπου ἐτελοῦντο τὰ ἀγωνίσματα καὶ ἀπὸ σειρὰς ἐδωλίων διὰ τοὺς θεατάς, τοποθετημένων ἀμφιθεατρικῶς. Τοιοῦτον περίπου ἦτο καὶ τὸ γνωστὸν στάδιον τῶν Δελφῶν. Καὶ ἐνῶ ἐξειλίσσοντο ὁλονὲν εἰς μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδομὰς τὸ βουλευτήριον, τὸ δημαρχεῖον καὶ τὸ γυμνάσιον (ὅπου ἐξησκεῖτο τὸ σῶμα καὶ ἐγίνετο συγχρόνως καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῶν νέων), αἱ ἰδιωτικαὶ κατοικίαι καθ' ὅλην τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν παρέμειναν λιταὶ καὶ ἀπέριττοι καὶ μόνον κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν διακοσμεῖται τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ ἐσωτερικόν των. Ἀντίθετα πρὸς τὴν σύγχρονον κατοικίαν, ἡ ἀρχαία δὲν εἶχε παράθυρα καὶ ἐξόδους πρὸς τὸν δρόμον, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὴν αὐλήν, εἰς τρόπον ὥστε ἦτο πολὺ περισσότερον προφυλαγμένη καὶ ἀπὸ τὸ θόρυβον καὶ ἀπὸ τὸν κονιορτόν. Τοῦτο ἔδιδεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν παρὰ τὴν ἔλλειψιν σχεδίου καὶ ρυμοτομίας μίαν σειρὰν ὁμοιομόρφων μᾶλλον οἰκιῶν, χωρὶς ὅμως τὴν δυνατότητα ἐξελίξεως πλουσίων καὶ καλλιτεχνικῶν προσόψεων.

Ἡ ἀκουστικὴ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ θεάτρου. Ὁ Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων Βιτρούβιος (1ος αἰὼν π.Χ.) εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ Ἀρχιτεκτονικῆς» παρέχει πολλὰς πληροφορίας διὰ τὴν οἰκοδομὴν οἰκιῶν, μνημείων καὶ ἄλλων δημοσίων οἰκημάτων, ἰδίως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐκφραζόμενος μὲ θαυμασμὸν διὰ τοὺς μεγάλους Ἕλληνας ἐπιστήμονας καὶ τεχνικούς, Ἀρίσταρχον τὸν Σάμιον, Φιλόλαον, Ἀρχύταν, Ἀπολλώνιον τὸν Περγαῖον, Ἐρατοσθένην τὸν Κυρηναῖον καὶ τοὺς Συρακουσίους Ἀρχιμήδην καὶ Σκοπίναν. Εἰς τὰς πληροφορίας αὐτὰς ἔχει παρεμβάλει καὶ γνώσεις σχετικὰς μὲ τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν ἀκουστικὴν τοῦ θεάτρου γενικῶς καὶ ἰδίως τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου. Διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ θεάτρου γενικῶς, λέγει, ὅτι πρέπει νὰ ἐκλέγεται ἡ κατάλληλος θέσις, ἡ ὁποία νὰ εὐνοεῖ τὴν ἀκουστικὴν τοῦ θεάτρου.

Ἡ εἴσοδος τοῦ θεάτρου δὲν πρέπει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ νότιον μέρος τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, διότι, ἐὰν τοῦτο συμβαίνῃ, ἐμποδίζεται πολὺ ἡ καλὴ ἀκουστικὴ τοῦ θεάτρου. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν τοποθεσίαν τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, τοῦ κειμένου εἰς τὰς νοτίους παρυφὰς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστόν, ἂν τὸ θέατρον τοῦτο εἶχε κατασκευασθῇ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἴσχυον αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Βιτρουβίου. Θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ἱδρύθη πολὺ πρὸ τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ., ὁπότε δὲν θὰ εἶχον ἐπιτευχθῇ αἱ κατάλληλοι γνώσεις διὰ τὴν ἀκουστικὴν ἑνὸς θεάτρου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀναφέρομεν, ὅτι τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ὑπέστη κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατοχὴν τῆς Ἑλλάδος πολλὰς μεταβολάς, τοιαύτας ὥστε τὰ ἀρχικὰ σχέδια νὰ ἔχουν παραμορφωθῇ. Τὴν παρατήρησιν αὐτὴν διατυπώνει ἡ ἀρχαιολόγος Charlotte Fiechter, κόρη τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ἀρχαιολόγου E. Fiechter, εἰς τὴν πραγματείαν της «Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου», Στουτγάρδη 1950. Ὁ E. Fiechter (Φῆχτερ) ἀφιέρωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ θεάτρου.

Μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξετασθέντων θεάτρων ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς θέατρα: 1) Τὸ θέατρον τῆς πόλεως τῶν Οἰνιαδῶν (= Ἀμπελοκήπων), κείμενον παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου. 2) Τὸ θέατρον τῆς πόλεως Πλευρῶν, παρὰ τὸν ποταμὸν Εὔηνον, εἴκοσι περίπου χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῶν Οἰνιαδῶν. 3) Τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως, τὸ μεγαλύτερον τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ θέατρα: τοῦ Διονύσου εἰς Ἀθήνας, τὸ θέατρον τοῦ Πειραιῶς, παρὰ τὸν λιμένα τῆς Ζέας, τοῦ Ὠρωποῦ, τῶν Δελφῶν, τῆς Σπάρτης, τῆς Τεγέας, τῆς Δήλου, τῆς Ἠλείας καὶ τῆς Θήρας. Δι' ἕκαστον ἐκ τῶν θεάτρων αὐτῶν ἐξέδωσαν ἰδιαίτερον βιβλίον, πλὴν τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου. Τὰ βιβλία αὐτὰ εὑρίσκονται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς εἰς Ἀθήνας Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ὁ Φῆχτερ διεπίστωσεν ὅτι ὅλα τὰ ἐξετασθέντα Ἑλληνικὰ θέατρα ἔχουν ἱδρυθῇ ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ γεωμετρικῶν κανόνων. Εἰς τὰ σχέδια τῆς κατόψεως ὑπάρχει συνδυασμὸς κύκλου, τριγώνου, τετραγώνου κλπ. Τὸ κοῖλον ἑκάστου θεάτρου, ἡ ὀρχήστρα, τὸ προσκήνιον καὶ ἡ σκηνὴ ἔχουν ἱδρυθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατόψεως τοῦ θεάτρου, τῆς ἀκολουθούσης τὸν ἀνωτέρω ἀναφερόμενον γεωμετρικὸν σχεδιασμόν.

Οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου, διερωτῶνται διὰ ποῖον λόγον ὑπάρχει αὐτὴ ἡ γεωμετρικὴ σχεδίασις, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἱδρύονται τὰ ἀρχαῖα θέατρα. Πολλοὶ ἀποδίδουν τὴν κατασκευὴν αὐτὴν εἰς λόγους ἀκουστικῆς, ἀλλὰ τοῦτο, μολονότι θεωρεῖται βέβαιον, δὲν ἔχει ἀποδειχθῇ. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι οὐδεὶς ἔχει ἐπιληφθῇ τοῦ προβλήματος τούτου. Παραμένει δὲ ἄγνωστον, ἂν τὸ ἁρμόδιον Γραφεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἢ τὸ Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν ἔχουν ἐπιλη-

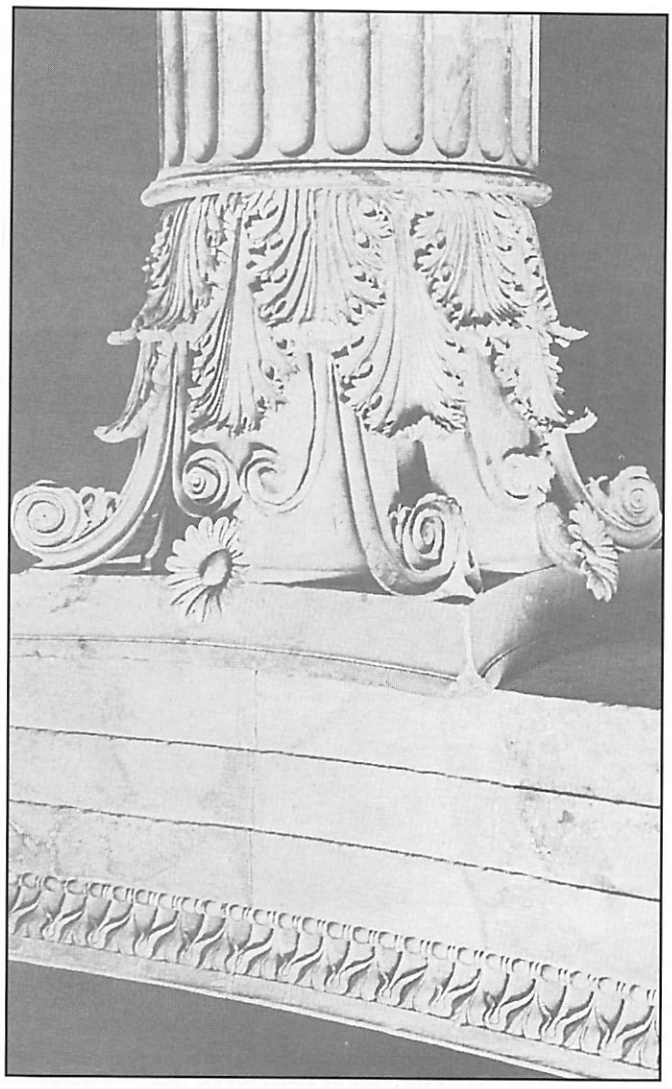

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Κιονόκρανον Κορινθιακοῦ ρυθμοῦ ἐκ τῆς θόλου τῆς 'Επιδαύρου, τῶν μέσων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

φθῆ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς.

Τὸ μόνον θέατρον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐμελέτησεν ὁ Φῆχτερ, καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ κόρη του (ἡ ὁποία ἐξέδωσεν εἰς δευτέραν ἔκδοσιν «Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου»), εἶναι τὸ θέατρον τῆς 'Επιδαύρου, τὸ κάλλιστον τῶν 'Ελληνικῶν θεάτρων κατὰ τὸν Παυσανίαν (II 27), ἔργον τοῦ περιφήμου ἀρχιτέκτονος Πολυκλείτου, συγχρόνου περίπου τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Μύρωνος. Μελέτην τοῦ θεάτρου τούτου ἐξέδωσαν πολὺ βραδύτερον οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες Armin von Gerkan καὶ Wolfgang Müller-Wiener εἰς τὴν Στουτγάρδην, 1961, οἱ ὁποῖοι διαφωνοῦν μὲ τὸν Φῆχτερ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν θεάτρων.

Τὸ θέατρον τῆς 'Επιδαύρου ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν κατὰ τὰ ἔτη 1881-82 κατόπιν ἀνασκαφῶν, τὰς ὁποίας διενήργησεν ὁ περίφημος ἀρχαιολόγος Π. Καββαδίας, δαπάναις τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας. Τὰ πρῶτα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ὁ Καββαδίας διὰ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτὰς ἦσαν 800 δραχμαί (κατὰ τὸ 1881), καὶ τὰ δεύτερα ἦσαν ἄλλα τόσα. Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ ἐκαλύφθησαν ὅλα τὰ ἔξοδα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς 'Επιδαύρου, ὅπως γράφει ὁ Π. Καββαδίας εἰς τὸ περίφημον βιβλίον του «Τὸ 'Ιερὸν τοῦ 'Ασκληπιοῦ ἐν 'Επιδαύρῳ, 'Αθήνησι 1900».

Τὸ θέατρον διεσώθη σχεδὸν ὁλόκληρον, ὅπως τὸ βλέπομεν σήμερον, πλὴν τῆς σκηνῆς, χάρις εἰς τὰ χώματα, τὰ ὁποῖα τὸ κατεκάλυψαν ἐκ τοῦ παρακειμένου γηλόφου, πιθανῶς κατόπιν σεισμῶν. Τοῦτο χωρεῖ ἀνέτως 14.000 θεατάς. Τὸ κάλλος καὶ ἡ θέα τοῦ θεάτρου εἶναι ἀπαράμιλλα. 'Αλλὰ δὲν εἶναι μόνον τὰ προσόντα αὐτά, τὰ ὁποῖα διακρίνουν τὸ θέατρον τῆς 'Επιδαύρου. Σχίσιμον ἐφημερίδος, γινόμενον εἰς τὸ μέσον τῆς ὀρχήστρας, ἀκούεται εὐκρινῶς ὑπὸ τῶν θεατῶν τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰ ἀνώτατα ἑδώλια. Νόμισμα μεταλλικόν, ἀφιέμενον νὰ πέσῃ ἐξ ὕψους ἑνὸς περίπου μέτρου, εἰς τὸ μέσον τῆς ὀρχήστρας, προκαλεῖ ἦχον ἀκουόμενον ἐπίσης εἰς τὰ ἀνώτατα ἑδώλια τοῦ θεάτρου. Φαινόμενα ἀκουστικῆς καταπληκτικά. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ὀφείλονται εἰς τὸν τρόπον κατασκευῆς τοῦ θεάτρου, ὅπως τονίζει καὶ ὁ Βιτρούβιος καὶ πιστεύεται καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων μελετητῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποδειχθῆ καὶ ἐπομένως οἱ σχετικοὶ νόμοι τῆς ἀκουστικῆς τοῦ θεάτρου παραμένουν ἄγνωστοι.

Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Βιτρουβίου, ὅλα τὰ 'Ελληνικὰ θέατρα εἶχον ἀκουστικὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὰ θέατρα τῆς Ρώμης. Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς παρέχει ἀκόμη τὰς ἑξῆς πληροφορίας: "Οταν κατὰ τὸ 146 π.Χ. ὁ Ρωμαῖος "Υπατος Μόμμιος ἐνίκησεν εἰς τὴν μάχην τῆς Κορίνθου, μετέφερεν εἰς τὴν Ρώμην σωρείαν 'Ελληνικῶν ἀγαλμάτων καὶ ὅλα τὰ ἠχεῖα τοῦ θεάτρου τῆς Κορίνθου, τὰ ὁποῖα ἐθεώρησε πολεμικὰ λάφυρα, ἐκλαβὼν αὐτὰ ὡς ὅπλα! Διηγοῦνται μάλιστα καὶ ὅτι ὁ Μόμμιος εἶχε διατάξει τοὺς στρατιώτας του, τοὺς μεταφέροντας τὰ ἀγάλματα εἰς τὰ πλοῖα, νὰ προσέξουν μήπως θραύσουν κανένα ἄγαλμα, διότι θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ τὸ κατασκευάσουν ἐκ νέου! Αὐτὴ ἦτο ἡ μόρφωσις τοῦ ἀγροίκου Ρωμαίου 'Υπάτου.

'Επὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναγραφῆς τῆς μεταφορᾶς εἰς τὴν Ρώμην τῶν ἠχείων τοῦ θεάτρου τῆς Κορίνθου, ὁ Βιτρούβιος ἀναπολεῖ τὸ ἔξοχον, ὅπως λέγει, σύγγραμμα περὶ Μουσικῆς, τοῦ ἐκ Τάραντος τῆς Μεγάλης 'Ελλάδος καταγομένου "Ελληνος φιλοσόφου 'Αριστοξένου, μαθητοῦ τοῦ 'Αριστοτέλους, τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν πολὺ ὀλίγα ἀποσπάσματα, προσθέτει δὲ ὁ Βιτρούβιος, ὅτι εἰς τὰ 'Ελληνικὰ θέατρα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου εἶχον τοποθετήσει ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν θεατῶν ἀγγεῖα ἀνοικτὰ κατὰ τὸ ἕνα ἄκρον (πιθανῶς σχήματος πίθου), τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο ἠχεῖα. Αἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν ἠχείων εἶχον ἐπιλεγεῖ κατὰ τοὺς κανόνας κατασκευῆς τῆς μουσικῆς κλίμακος, τοὺς ὁποίους περιγράφει ὁ Βιτρούβιος. Ὁ μουσικὸς τοῦ Γυμνασίου Ρόδου κ. Γεώργιος Καραμηνᾶς ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπὸ καιροῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιεύσει τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του. Θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι ὁ Βιτρούβιος ἔχει δίκαιον μὲ τὰς περιγραφὰς του περὶ τῶν ἠχείων τῶν ἀρχαίων 'Ελληνικῶν θεάτρων. Σήμερον ὅμως παρὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἠχείων καὶ τὴν ἔλλειψιν τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς 'Επιδαύρου, λαμβανομένου ὡς προτύπου κατασκευῆς τοῦ 'Ελληνικοῦ θεάτρου, ὁ ἦχος ἀπὸ τὸ σχίσιμον ἐφημερίδος καὶ ὁ παραγόμενος ἦχος πίπτοντος εἰς τὴν ὀρχήστραν νομίσματος ἀκούονται εὐκρινῶς εἰς τὰ ἀνώτατα ἑδώλια. Συμπεραίνεται λοιπόν, ὅτι τὰ ἠχεῖα ἐνίσχυον μελωδικῶς τοὺς ἤχους τοὺς προερχομένους ἐκ τῆς ὀρχήστρας, τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν τὰ κύρια μέσα ἐνισχύσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου. Οἱ νεώτεροι μελετηταὶ συμφωνοῦν εἰς αὐτὸ καὶ λέγουν ὅτι ἡ γεωμετρικὴ κατασκευὴ τοῦ θεάτρου καθιστᾶ δυνατὴν τὴν μεγάλην ἐνίσχυσιν τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου. 'Ανάλυσις ὅμως τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, ἀπὸ ἀπόψεως ἠχητικῆς ἀποδόσεως δὲν ἐπετεύχθη μέχρι σήμερον.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀκουστικῆς τοῦ θεάτρου τῆς 'Επιδαύρου δὲν ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου (1939-1945). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς τῆς 'Ελλάδος (1941-1944), ἀποστολὴ εἰδικῶν Γερμανῶν ἐμελέτησεν ἐπὶ τόπου τοὺς κανόνας κατασκευῆς τῶν μνημείων τῆς 'Ακροπόλεως τῶν 'Αθηνῶν. Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν ἔχουν καταχωθῆ εἰς Γερμανικὰ 'Αρχεῖα. Τὸ μόνον γνωσθὲν εἶναι ὅτι ἡ 'Αποστολὴ αὐτὴ ἀνεκάλυψε κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Παρθενῶνος ἐφαρμογὴν τοῦ κανόνος τῆς χρυσῆς τομῆς τῆς Γεωμετρίας. 'Ελάχιστα ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν περιελθόντα εἰς χεῖρας μου παρέδωσα ἐν καιρῷ εἰς τὸν φίλτατον ἀείμνηστον καθηγητὴν 'Αναστάσιον 'Ορλάνδον. Μελέτη τῆς ἀκουστικῆς τοῦ θεάτρου τῆς 'Επιδαύρου δὲν ἐγνώσθη ἂν ἔγινεν ὑπὸ τῆς 'Αποστολῆς αὐτῆς.

Κατόπιν παρακλήσεως "Ελληνος καθηγητοῦ, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου Max von Laue (1879-1960, βραβεῖον Νόμπελ Φυσικῆς 1914) ἐπρόκειτο μὲ ἐπιτελεῖον εἰδικῶν ἐπιστημόνων νὰ κατέλθῃ κατὰ τὸ 1960 εἰς τὴν 'Ελλάδα πρὸς μελέτην τῆς ἀκουστικῆς τοῦ θεάτρου τῆς 'Επιδαύρου. Δυστυχῶς ὁ Laue ἐφονεύθη εἰς αὐτοκινητιστικὸν δυστύχημα εἰς Βερολῖνον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο. Δὲν εἶναι δὲ γνωστὸν ἂν ἡ 'Ακαδημία 'Αθηνῶν μελετᾷ τὸ πρόβλημα. Κατὰ τὸ 1947 ἐπεχειρήθη συστηματικὴ μελέτη τῆς ἀκουστικῆς τοῦ θεάτρου τῆς 'Επιδαύρου ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ καὶ κατόπιν καθηγητοῦ τοῦ Ε.Μ.Πολυτεχνείου ἀειμνήστου Βασιλείου Παπαθανασοπούλου. Παρὰ τὴν ἀρτίαν πράγματι μελέτην αὐτὴν τὸ πρόβλημα παρέμεινεν ἄλυτον. Δὲν εὑρέθησαν δηλαδὴ κανόνες κατασκευῆς θεάτρων, παρέχοντες τὴν ἀκουστικὴν τοῦ θεάτρου τῆς 'Επιδαύρου. Κατὰ τὸ 1966 ἐπεχειρήθη μέτρησις τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου εἰς τὸ θέατρον τῆς 'Επιδαύρου ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γεωργίου Γιαννούλη (†1980) καὶ τοῦ ὑφηγητοῦ τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου κ. 'Αλεξάνδρου Κουσουλάκου, οἱ ὁποῖοι διέθεσαν διὰ τὰς μετρήσεις αὐτὰς λεπτότατον ὄργανον μετρήσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν μετρήσεων τούτων δὲν εἶχον καλὴν ἀπόδοσιν, ἕνεκα τῶν κακῶν καιρικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν κατὰ τὸν χρόνον τῶν μετρήσεων.

"Αλλη προσπάθεια μετρήσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου εἰς τὸ θέατρον τῆς 'Επιδαύρου ἔγινε κατὰ τὸ 1976 ὑπὸ τοῦ μηχανολόγου κ. 'Ιωάννου Σακᾶ, τοῦ ὁποίου τὰ πειράματα διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς καύσεως τῶν Ρωμαϊκῶν πλοίων διὰ κατόπτρων, ὑπὸ τοῦ 'Αρχιμήδους, ἐπέτυχον τόσον καλά. Μέχρι τῆς στιγμῆς ὅμως δὲν ἐγνώσθησαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν μετρήσεων αὐτῶν (1981). Καὶ τὸ μυστικὸν τῆς αὐξήσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου εἰς τὸ θέατρον τῆς 'Επιδαύρου παραμένει τὸ μέγα μυστικόν. Οὐδεμία ἔρευνα

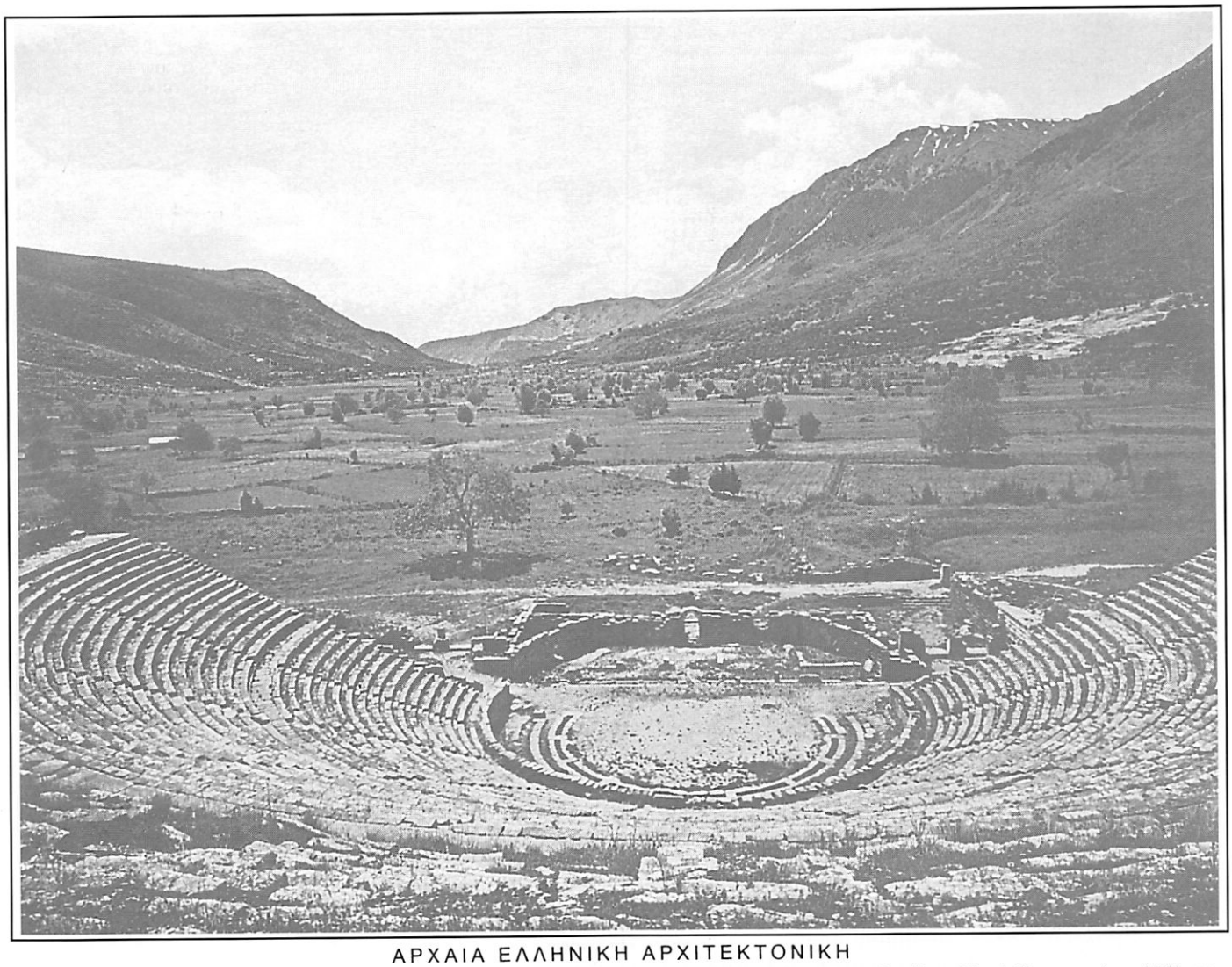

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Τὸ θέατρον τῆς Δωδώνης, ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ θέατρα, κατασκευασθὲν κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα. Εἶχε λιθίνην σκεπὴν καὶ ξύλινον προσκήνιον, ἠδύνατο δὲ νὰ περιλάβῃ 18.000 θεατάς. (Φωτογραφίας καὶ ἄλλων ἀρχαίων Ἑλληνικῶν θεάτρων βλέπε καὶ εἰς σελ.300-1**τοῦ παρόντος τόμου).**

γίνεται πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ μυστικοῦ αὐτοῦ, διότι οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἀρκοῦνται εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῶν μεγαφώνων!

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀπὸ ἀπόψεως ἀκουστικῆς καὶ τὸ θέατρον τοῦ Ἄργους, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ ἑδώλια εἶναι σκαλισμένα εἰς βράχον καὶ σώζονται σήμερον μὲ πολλὰς ζημίας. Εἰς τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τούτου, ὑπάρχουν δύο φρεάτια. Ὑποτίθεται ὅτι ταῦτα εἶχον σκοπὸν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου. Οὐδὲν ὅμως στοιχεῖον ὑπάρχει σχετικὸν μὲ τὴν ἀκουστικὴν τοῦ θεάτρου τούτου, τὸ ὁποῖον ἀναμένει τοὺς εἰδικοὺς ἐρευνητὰς πρὸς μελέτην καὶ ἰδίως τοὺς εἰδικοὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἢ τοὺς εἰδικοὺς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν.

Ὑπάρχει ἀκόμη ἕνα μυστικὸν τῆς ἀκουστικῆς, ἄγνωστον εἰς τὴν σημερινὴν Ἐπιστήμην. Τοῦτο εἶναι τὸ μυστικὸν τῆς πολλαπλῆς ἀντηχήσεως ἢ πολλαπλῆς ἀντανακλάσεως, κατὰ Πλούταρχον. Εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ μνημείου τῆς Λειψίας τὸ ὁποῖον ἱδρύθη πρὸς ἀνάμνησιν τῆς μάχης τῶν Ἐθνῶν κατὰ τοῦ Ναπολέοντος (1813) καὶ τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ ἔγιναν κατὰ τὸ 1913, φωνὴ ὁμιλοῦντος ἐκεῖ ἐπαναλαμβάνεται πολλὰς φοράς. Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ μνημείου ἐξεπλάγησαν μὲ τὸ φαινόμενον αὐτό, τὸ ὁποῖον δὲν προεκλήθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχιτεκτονικῶν των σχεδίων, ἀλλ' ἔγινεν ἐντελῶς τυχαίως. Οἱ κανόνες δὲ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς διὰ τὸ προκαλούμενον ἀκουστικὸν φαινόμενον παραμένουν ἄγνωστοι.

Τὸ ἴδιον φαινόμενον συνέβαινε καὶ εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ὅπου, ὅπως διεπιστώσαμεν προσωπικῶς κατὰ τὸ 1929, ὁ προκαλούμενος ἦχος ὑπὸ κλειδίου, ἀφινομένου νὰ πέσῃ ἐκ μικροῦ ὕψους εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ ἠκούετο διαδοχικῶς δώδεκα φοράς. Δυστυχῶς τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηφανίσθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὅταν ἔγιναν μεταβολαὶ καὶ διορθώσεις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν δομὴν τοῦ ναοῦ, ὑπὸ τεχνικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐγνώριζον τὸ φαινόμενον. Καὶ ἐδῶ παραμένουν ἄγνωστοι οἱ κανόνες τῆς πολλαπλῆς ἀντηχήσεως ἢ πολλαπλῆς ἀντανακλάσεως, ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ φαινόμενον τῆς πολλαπλῆς ἀντηχήσεως ἦτο γνωστόν, ὅπως πληροφορούμεθα ἀπὸ τὸν Πλούταρχον, ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ὑπῆρχε στοὰ εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ μιᾶς φωνῆς ἠκούοντο ἑπτὰ διαδοχικαὶ φωναί: «Τὴν μὲν γὰρ ἐν Ὀλυμπία στοὰν ἀπὸ μιᾶς φωνῆς πολλὰς ἀντανακλάσεις ποιοῦσαν ἑπτάφωνον καλοῦσι» (Πλούταρχος, «Περὶ ἀδολεσχίας, Ἠθικά», 502 D).

Εὐάγγελος Σ. Σταμάτης

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κτιρίου. Εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν τοῦ Δωρικοῦ ρυθμοῦ ἀνήκει ὁ εἰς Ὀλυμπίαν Ναὸς τῆς Ἥρας. Τὸ Ἡραῖον, περίπτερος 6Χ16 κιόνων, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαιότεροι χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα, εἶχεν ἀρχικῶς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ ἀπὸ πλίνθους ἐξ ἀργίλου, τὴν διακόσμησιν τοῦ στυλοβάτου ἐξ ὀπτῆς γῆς καὶ τοὺς κίονας ἐκ ξύλου. Ὅταν δὲ οἱ Ἕλληνες τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ κοσμοῦν τοὺς ναοὺς των μὲ κίονας ἐξ ἀσβεστολίθου ἀρχικῶς, καὶ ἐκ μαρμάρου ἔπειτα, ἀντικατέστησαν καὶ οἱ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα τοὺς ξυλίνους κίονας τοῦ Ἡραίου μὲ τὸ νέον πλούσιον ὑλικόν. Τὸν τύπον ὅμως τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Περσικῶν πολέμων μᾶς δίδει τελειότερα ὁ εἰς Αἴγιναν ναὸς τῆς Ἀφαίας. Τὸ δὲ ἐπὶ Περικλέους περατωθὲν οἰκοδόμημα, τὸ λεγόμενον σήμερον Θησεῖον, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, εἶναι ὁ καλύτερον διατηρηθεὶς ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ναῶν καὶ μνημείων. Ὅσον διὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ θαῦμα αὐτὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅλων τῶν αἰώνων, τὸ ὁποῖον ξένος λάτρης τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης ἐχαρακτήρισε «συνέχειαν τῆς θείας δημιουργίας» ἀνηγέρθη πρὸς τιμὴν τῆς Παρθένου πολιούχου τῆς πόλεως, ὅταν ὡδήγησε διὰ σκληρῶν ἀγώνων τοὺς πιστούς της εἰς τὴν νίκην καὶ τὸν θρίαμβον. Ἐπίσημος καὶ ἐπιβλητικὸς ὑψώνεται ἀκόμη ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου, ὑπερήφανος καταφρονητὴς τοῦ ἐφημέρου, ἀντάξιον περιβάλλον διὰ τὴν ἄμωμον μεγάλην Θεάν. Τὸν ἔκτισεν ὁ Ἰκτῖνος, τὸν ἐκόσμησεν ὁ Φειδίας. Εἶναι περίπτερος 8Χ17 κιόνων. Ἡ οἰκοδόμησίς του ἤρχισε τὸ 447 π.Χ. καὶ ἐτελείωσεν εἰς τὰς βασικάς του γραμμὰς τὸ 438 π.Χ. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὡς Μουσουλμανικὸν τέμενος. Διετηρήθη ὅμως σχεδὸν ἀνέπαφος μέχρι τοῦ 1648 ὅτε κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν, κατηρειπώθη ἀπὸ ἔκρηξιν πυρίτιδος, χωρὶς οὔτε καὶ μὲ αὐτὸ νὰ θαμβώσῃ ἡ ἐκτυφλωτική του λάμψις.

Ἐκ τῶν Ἰωνικῶν μνημείων τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος οἱ μεγαλοπρεπέστεροι ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς καὶ τῶν νήσων

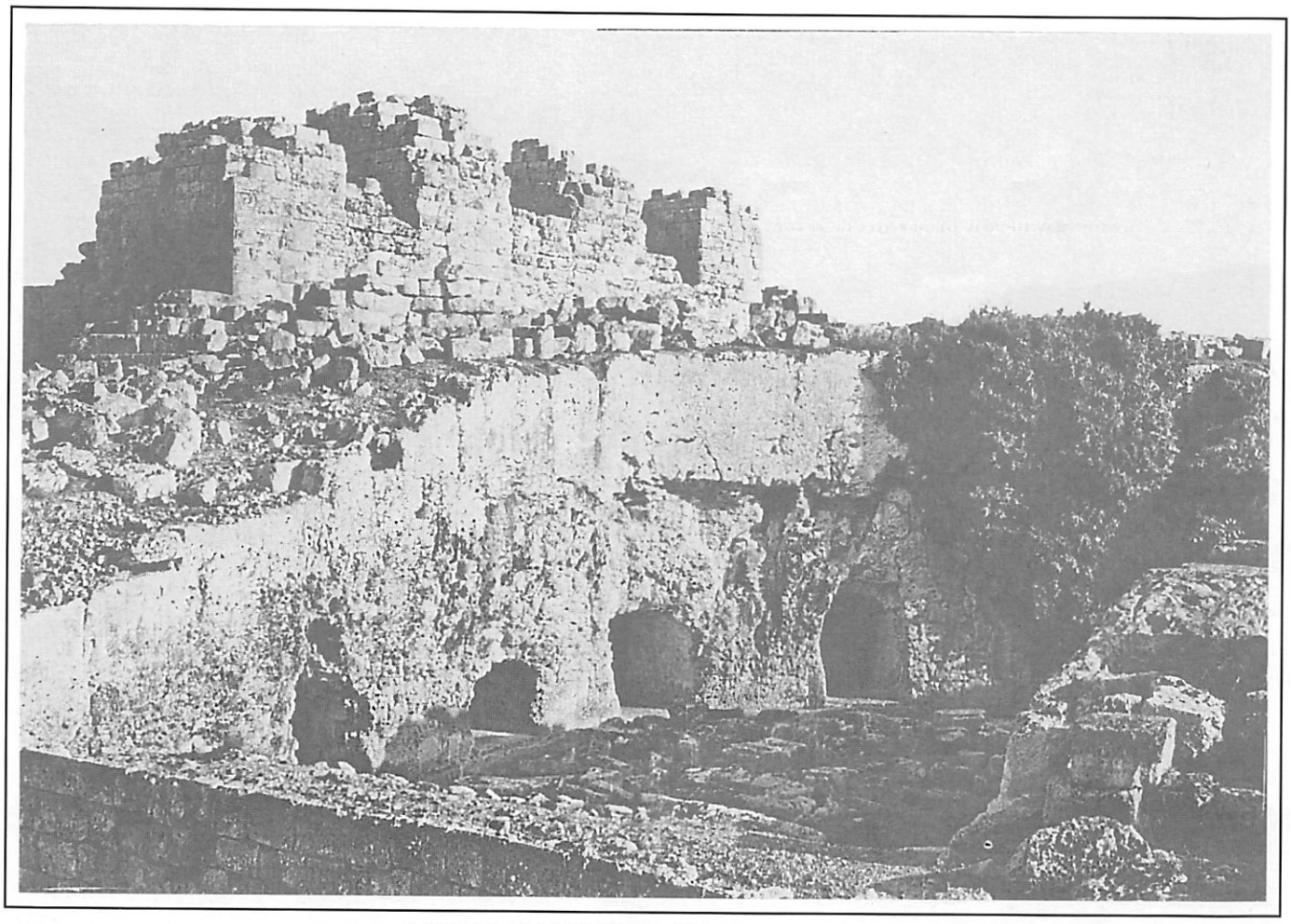

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Τμῆμα τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τῶν Συρακουσῶν (415-413 π.Χ.), χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς ὀχυρωματικῆς τέχνης τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ὁλοκληρωθεῖσα ἐπὶ Διονυσίου, κατέληγεν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Εὐρυήλου. Οἱ τέσσερεις ἐπιβλητικοὶ πύργοι τῆς φωτογραφίας, σώζονται εἰς καλὴν κατάστασιν.

ναοὶ τῆς Ἥρας εἰς Σάμον, τῆς Ἀρτέμιδος («Ἀρτεμίσιον») εἰς Ἔφεσον καὶ τοῦ Διουμαίου Ἀπόλλωνος εἰς Μίλητον, δὲν σώζονται. Ἔχομεν ὅμως ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὸ Ἐρέχθειον, τοῦ ὁποίου τὴν λεπτὴν χάριν καὶ τὸ διακριτικὸν θέλγητρον δὲν ἀδικεῖται οὔτε μὲ αὐτοῦ τοῦ Παρθενῶνος τὴν αἴγλην καὶ τὸ ἀκατάλυτον μεγαλεῖον. Παρουσιάζει ἰδιότυπον σχεδιάγραμμα διότι ἀντικατέστησε δύο ἀρχαιοτέρους ναοὺς καὶ ἐχρειάσθη νὰ συμβιβάσῃ τὰς δυσχερείας δύο διαφορετικοῦ ὕψους τμημάτων τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἔπρεπε νὰ συμβολίζῃ τὰς εἰδικότητας καὶ τῶν δύο θεοτήτων. Ὁ εἰς ὑψηλοτέραν θέσιν σηκὸς τῆς πολιούχου «Ἀθηνᾶς Πολιάδος», εἶχε πρόδομον περιβαλλόμενον ἀπὸ ἕξι κίονας καὶ εἰς αὐτὸν ἐφυλάσσετο τὸ ξύλινον ὁμοίωμα τῆς Παλλάδος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπιστεύετο ὅτι εἶχε πέσει ἐξ οὐρανοῦ καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ὕφαινον αἱ παρθένοι, θυγατέρες τῶν εὐγενῶν Ἀθηναίων, τὸν περίφημον πέπλον. Ἡ χαμηλότερον τοποθετημένη δυτική του πλευρὰ ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὸν Ποσειδῶνα Ἐρεχθέα. Ἡ εἴσοδος πρὸς αὐτὴν ἦτο εἰς τὸν βόρειον πρόδομον, μὲ τέσσαρας κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν, καὶ περιελάμβανε τὴν πηγὴν τὴν ὁποίαν ἤνοιξεν ὁ Ποσειδῶν ἐπὶ τοῦ βράχου ὅταν ἐνέπηξεν εἰς αὐτὸν τὴν τρίαιναν. Καὶ τὰ δύο τμήματα συνεδέοντο διὰ κλίμακος καὶ διὰ τῆς στοᾶς τῶν Κορῶν ἢ Καρυατίδων. Μία πύλη δυτικὴ ὡδήγε εἰς τὸν ἐλεύθερον χῶρον τῆς κόρης τοῦ Κέκροπος Πανδρόσου, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἡ περίφημος ἐλαία τῆς Ἀθηνᾶς ἡ ὁποία τῆς ἔδωσε τὴν νίκην, καὶ μὲ αὐτὴν, τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἦτο ἡ θέσις τῆς ἔριδος Ποσειδῶνος καὶ Παλλάδος.

Ὀλίγον ἀρχαιότερος τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431-404 π.Χ.) εἶναι τὸ κομψοτέχνημα τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης ἢ τῆς Ἀθήνας Νίκης. Ἀμφιπρόστυλος, ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, περιωρισμένων διαστάσεων, μὲ τὴν ἀνάγλυφον ζωφόρον του ὅπου ἀπεικονίζεται ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν, μὲ τὴν λευκότητα τῶν κιόνων του, ἔχει ὁλοζώντανον τὸν τύπον τῆς Ἀττικῆς λεπτότητος.

Τὰ Προπύλαια, ἡ μεγαλοπρεπὴς εἴσοδος, ἡ ἐπιβλητικὴ αὐτὴ πύλη τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ὁ Μνησικλῆς (437-431), ἀποτελοῦν τὸ στεφάνωμα τῆς ἀποτόμου ἀνωφερείας τοῦ Ἱεροῦ βράχου καὶ ταυτοχρόνως λαμπρὰν δίοδον φέρουσαν πρὸς τὰ Ἱερά του.

Εἰς τὸ μνημεῖον αὐτὸ ἐχρησιμοποιήθη ἁρμονικὸς συνδυασμὸς Ἰωνικοῦ καὶ Δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς προσόψεως μὲ τοὺς ἕξι κίονας Δωρικοῦ ρυθμοῦ ἐκφύονται χαμηλότεραι πτέρυγες, τῶν ὁποίων ἡ βορεία ἦτο ἡ Πινακοθήκη ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ ἔργα διαφόρων ζωγράφων. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κεντρικῆς διόδου τῶν Προπυλαίων ἀπετέλει στοὰν διηρημένην εἰς συγκεκριμένα τμήματα τῶν ὁποίων τὸ κεντρικὸν περιβαλλόμενον ἀπὸ Ἰωνικοὺς κίονας εἶχε τόσον πλάτος ὥστε ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ διέλθουν δι' αὐτοῦ καὶ τὰ πρὸς θυσίαν ζῶα, ἀλλὰ καὶ ἔφιπποι ἄνδρες ἀκόμη. Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ πρακτικοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξυπηρετεῖτο καὶ ὁ καλλωπισμὸς τοῦ περιβάλλοντος καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς κυκλοφορίας, ὤθησε τοὺς μεταγενεστέρους ἀρχιτέκτονας, ὅταν εὑρέθησαν πρὸ παρομοίων προβλημάτων νὰ στραφοῦν πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ εἰδικῶς πρὸς τὰς λύσεις τοῦ Μνησικλέους. (Πύλη τοῦ Βραν-δεμβούργου εἰς Βερολῖνον).

Ὅταν τὸ 356 ἀπηθανάτιζεν ὁ Ἡρόστρατος κατὰ τὸν θλιβερώτερον τρόπον τὸ ὄνομά του διὰ τῆς πυρπολήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος εἰς Ἔφεσον,ἐπῆλθεν αὐτομάτως ἕνα εἶδος ἀνανεώσεως τοῦ Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ διὰ τῆς προσθήκης ἀναγλύφων διακοσμήσεων εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα τοῦ κορμοῦ τῶν κιόνων. Τὴν ἀνανέωσιν ταύτην εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δημιουργήσῃ ὁ περίφημος γλύπτης Σκόπας.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ὑψώθη εἰς Ἁλικαρνασσὸν ὑπὸ τῆς Ἀρτεμισίας ἀντὶ τάφου διὰ τὸν σύζυγον καὶ ἀδελφόν της Πέρσην σατράπην Μαύσωλον, τὸ περίφημον Μαυσωλεῖον, ἕνα ἐκ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου, ὕψους 46 μέτρων. Τὸ μνημεῖον συνηγωνίζετο εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἐντυπώσεως τὰς Πυραμίδας, καὶ ἄφησε τὸ ὄνομά του εἰς ὅλα τὰ μεταγενέστερα ἄξια λόγου μνημεῖα τοῦ εἴδους καὶ τοῦ προορισμοῦ του. Ἐπὶ λιθίνης βάσεως πλάτους 70 περίπου μέτρων ὑψοῦτο ὁ ὑπὸ 36 Ἰωνικῶν κιόνων περιβαλλόμενος σηκὸς καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ στέγη εἰς σχῆμα κλιμακωτῆς πυραμίδος, ἡ ὁποία ἀπέληγεν εἰς τὴν κορυφὴν εἰς τετράγωνον βάθρον. Ἐπὶ τούτου ὑπῆρχε τέθριππον ἅρμα τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον οἱ δύο ἀδελφοὶ καὶ σύζυγοι.

Περίκομψον ἐπίσης καὶ λεπτότατον ἦτο τὸ εἰς Ἀθήνας χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους (334 π.Χ). Ἐπὶ κυβικῆς βάσεως ὑψοῦται κυκλοτερὴς μικρὰ οἰκοδομὴ μὲ κορινθιακὰ ἡμιστύλια, μὲ στέγην ἐν εἴδει σκιάδος μαρμαρίνης, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ἄκανθος κατὰ τὸν ἁρμονικώτερον τρόπον.

Τὰ μεγαλειώδη μνημεῖα τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὰς γνώσεις μας διὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν γενικῶς καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν της ἐβοήθησαν καὶ ἐπλούτισαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος αἱ ὑπὸ τοῦ Βερολινίου Μουσείου γενόμεναι ἀνασκαφαὶ εἰς Πέργαμον Μίλητον, Μαγνησίαν, Πριήνην καὶ παρὰ τὸν Μαίανδρον. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀγαπήσει πλέον τὴν πολυτέλειαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Ἀνατολῆς, ἔθεσαν ὑπ' ὄψιν τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν νέα προβλήματα τὰ ὁποῖα οὗτοι προσεπάθησαν νὰ ἐπιλύσουν συνδυάσαντες τὴν ἀφθονίαν τῶν ὑλικῶν μέσων τὰ ὁποῖα τοὺς παρείχοντο μὲ τὴν Ἑλληνικὴν καλαισθησίαν ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πλέον παράδοσιν διὰ τὸν τόπον. Εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν νὰ λείψουν ἐντελῶς οἱ ἐκτροχιασμοί. Οἱ αὐστηροὶ νόμοι τῆς ἀψόγους Ἑλληνικῆς ἀναλογίας, τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τοῦ συνόλου καὶ τῶν τμημάτων τοῦ ἔργου, συχνὰ ἐπληγώνοντο καὶ ὄχι ἀκινδύνως καὶ ἀνωδύνως διὰ τὸ καλλιτέχνημα. Λεπτυνθεὶς π.χ. ὁ Δωρικὸς κίων ἔχασε πολὺ ἀπὸ τὸν βασικόν του χαρακτῆρα καὶ πρὸ πάντων ἡ λεπτότης τῶν γραμμῶν του συνετέλεσεν ὥστε νὰ φαίνωνται μεγαλυτέρα, ἐπομένως δυσανάλογα τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων εἰς τὴν κιονοστοιχίαν διαστήματα. Ἀντιθέτως ηὔξησεν ἡ κομψότης τοῦ Ἰωνικοῦ καὶ τοῦ Κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, παρελήφθη ἡ θολωτὴ στέγη, ἐκτίσθησαν πολυόροφοι οἰκοδομαὶ καὶ μνημεῖα τεραστίων διαστάσεων, ὅπως π.χ. ὁ λαμπρὸς ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ὁ Πεισίστρατος (7ος αἰών), ἀλλ' ἐπανήρχισε τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐπὶ νέων βάσεων διὰ νὰ τελειώσῃ πολὺ ἀργότερον ἐπὶ Ἀδριανοῦ (135 μ.Χ.) χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀλλάξῃ κατεύθυνσιν. Ἀναντιρρήτως δὲ οἱ 17 σωζόμενοι κίονες τοῦ ἀριστουργήματος, ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ προκαλοῦν τὴν κατάπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν. Καὶ ὁ λεγόμενος ὅμως «Πύργος τῶν ἀνέμων» ἢ «Ὡρολόγιον τῆς Κηρύστου», ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Τὸ κυριώτερον ὅμως βῆμα προόδου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδον εἶναι ἡ χάραξις σχεδίου τῶν ἱδρυομένων πόλεων προτοῦ νὰ ἀρχίσῃ ἡ κτίσις των. Πρῶτος ὁ ἀρχιτέκτων Ἱππόδαμος συνέστησε τὴν χάραξιν ὁδῶν μὲ εὐθεῖαν κατεύθυνσιν οὕτως ὥστε τεμνόμεναι αὗται, νὰ σχηματίζουν γωνίας ὀρθάς. Ὡραιότατον δεῖγμα τοιαύτης πόλεως μᾶς δίδει ἡ Πέργαμος, ἡ πρωτεύουσα τῶν Ἀτταλιδῶν, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα της θαμμένης ὑπὸ τὴν σημερινὴν πόλιν. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Περγάμου ἁπλοῦται ἐπὶ τριῶν βαθμιαίως κατερχομένων ἐπιπέδων. Εἰς ὅλα ὑψοῦντο μεγαλοπρεπεῖς κιονοστόλιστοι οἰκοδομαί. Ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ὅλων τὸ Τραϊάνειον ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, τὸ ἀνάκτορον καὶ ἡ βιβλιοθήκη. Ἐπὶ τοῦ μεσαίου ὁ μεγαλειώδης βωμὸς τοῦ Εὐμένους Β' (180 π.Χ.) εὐχαριστήριος διὰ τὰς νίκας του. Καὶ ἐπὶ τοῦ κατωτάτου τὸ θέατρον μὲ τὴν συνεχομένην στοὰν τὴν ἀγοράν κτλ.

Τοιουτοτρόπως, μὲ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν οἰκοδομικῶν μέσων μὲ τὴν χαλάρωσιν τῆς αὐστηρότητος τῶν νόμων τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἡ Ἑλληνιστικὴ τέχνη καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν Ρωμαϊκήν.

Β' Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ Χριστιανικὴ τέχνη καὶ ἰδίως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, εἶναι ἡ τέχνη μιᾶς κοινότητος — τῆς κοινότητος τῶν Χριστιανῶν — ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν κατ' ἀριθμὸν καὶ δύναμιν, ἐπεκτείνουσα μὲν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μένουσα ἐντελῶς ἀμέτοχος εἰς τὸν δημόσιον βίον. Αἱ συναθροίσεις τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐγίνοντο εἰς τὴν κατοικίαν ἑνὸς ἐκ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, (κατ' οἶκον ἐκκλησία), ὅταν δὲ ἡ κοινότης καθίστατο πολυμελής, ὡρίζετο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἕνα εἰδικὸν κατάλυμα τὸ ὁποῖον ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ κατοικία τῆς κοινότητος, δηλαδὴ ὁ τόπος τῆς συναθροίσεως (ἐκκλησία). Δὲν εἶναι ἀκόμη ὁ οἶκος τοῦ Κυρίου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα τοῦ οἴκου τῆς κοινότητος ἦτο ὅμοιον πρὸ τὸ τῶν ἄλλων οἰκιῶν.

Ἡ περιξ τοῦ οἴκου ἀνοικτὴ αὐλὴ μὲ τὴν εἰς αὐτὴν δεξαμενὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔρρεον τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς, ἐχρησίμευεν εἰς ὑποδοχὴν τῶν κατηχουμένων οἱ ὁποῖοι συχνὰ ἐκεῖ ἐβαπτίζοντο, ὁ δὲ ὄπισθεν τῆς αὐλῆς χῶρος ὅπου ἄλλοτε διέμενεν ἡ οἰκογένεια, μετετράπη τώρα εἰς κοινὴν αἴθουσαν εἰς τὴν ὁποίαν συνεκεντρώνετο ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τοῦ 3ου αἰῶνος κτιζόμενα οἰκοδομήματα ἀποβάλλοντα ὁλίγον κατ' ὀλίγον τὸν ἁπλούστερον χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον εἶχον πρότερον οἱ τόποι τῆς συναθροίσεως τῶν πιστῶν, προσλαμβάνουν ἤδη πλουσιώτερον ἐσωτερικὸν διάκοσμον. Εἰς τὸν κεντρικὸν χῶρον σχήματος ἐπιμήκους προσετέθησαν δύο κόγχαι κατὰ τὰ πλάγια, ὑψοῦται δὲ ὁ σηκός, δηλαδὴ ὁ ἐσωνάρθηξ. Ἡ ἐπαύξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερέων καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς λατρείας ἡ ὁποία καθίσταται περιπλοκωτέρα, ἀπαιτοῦν εὐρύτερον χῶρον ὁ ὁποῖος ἐξευρίσκεται διὰ τῆς ἀνεγέρσεως νέων οἰκοδομῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν δημοσίων κτιρίων καὶ ἰδίως τῶν στοῶν καὶ τῶν λεγομένων βασιλικῶν. Ἤδη δὲ καὶ πρότερον πλούσιοι ἰδιῶται μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ Χριστιανοί, εἶχον λάβει ὡς πρότυπον διὰ τὴν κατασκευὴν μεγαλοπρεπῶν αἰθουσῶν εἰς τὰς κατοικίας των τὸ σχῆμα τῶν βασιλικῶν.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ δημιουργήματα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἔχουν ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν τῶν Βυζαντινῶν, παρὰ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης τοῦ λόγου. Τὰ ἔργα τῶν λογίων ἀπηυθύνοντο κυρίως πρὸς τοὺς λογίους, ἐνῶ αἱ ἐκκλησίαι προωρίζοντο δι' ὁλόκληρον τὸν λαόν. Αἱ Χριστιανικαὶ ἰδέαι ἐπέφερον βαθὺ σχίσμα μεταξὺ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται σαφέστερον εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ κυρίως εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Καρπὸς τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξε μία φανερὰ ἀναγέννησις. Δύο αἰῶνας μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτευούσης τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν (330), ἡ Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ φθάνει ἤδη εἰς τὴν πλήρη της ὡριμότητα.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὁ ἐξωτερικὸς ρυθμὸς τῶν Χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἦτο ὁ αὐτὸς σχεδὸν εἰς τὴν Δύσιν ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ διαφορὰ μόνον εἶναι ὅτι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς ἀντὶ τῆς ἀνοικτῆς αὐλῆς εἶχον ἕνα στεγασμένον προπυλῶνα, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἰδιαίτερον τόπον διὰ τὰς βαπτίσεις. Εἰς τὴν Δύσιν καὶ μάλιστα εἰς Ρώμην αἱ ἐκκλησίαι εἶχον ἐνίοτε καὶ ἕνα ἐγκάρσιον σηκόν. Ἡ διακόσμησις κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἶναι τόσον ἁπλῆ ὅσον καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική.

Τὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθεν ἡ Βυζαντινὴ τέχνη εἶναι συγχρόνως Ἀνατολικὰ καὶ Ρωμαϊκά. Αὐτὸ τοῦτο τὸ σχέδιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξεπονήθη κατὰ πιστὴν ἀπομίμησιν τοῦ σχεδίου τῆς Ρώμης μὲ τὴν διαίρεσιν τῆς πόλεως εἰς δεκατέσσαρα διαμερίσματα μὲ τὸν ἱππόδρομον καὶ μὲ τὰς ἀγοράς. Ἀλλ' αἱ κυριώταται ὁδοὶ ὁμοιάζουν πρὸς τὰς ὁδοὺς τῶν πόλεων τῆς Συρίας, δηλαδὴ ἔχουν κιονοστοιχίας καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευράς. Αἱ μεγάλαι δὲ δεξαμεναὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα κατὰ τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθησαν καὶ αἱ δεξαμεναὶ τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα τὰ ὁποῖα ἐκτίσθησαν κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον αἰῶνας εἶχον Ρωμαϊκὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν καὶ τὴν τέχνην τῆς κατασκευῆς.

Εἰδικώτερον ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ναῶν παρατηρεῖται ὅτι ἡ θεμελιώδης τροποποίησις τῶν παλαιῶν βασιλικῶν εἰς Χριστιανικοὺς ναούς, ἀνεφέρετο κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν μεταφορὰν τῆς εἰσόδου εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτιρίου καὶ τὴν δημιουργίαν ἡμικυκλικοῦ τόξου εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ἡ τροποποίησις αὕτη τῶν παλαιῶν βασιλικῶν ἐκλήθη κεντρικὸν θολωτὸν σύστημα, μετ' αὐτὸ δὲ ἀνεπτύχθη εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον μ.Χ. αἰῶνα ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ρυθμὸς στηριζόμενος ἐπὶ κιόνων συνδεμένων δι' ἡμικυκλικῶν ἀψίδων, εἰς τὸ μέσον δὲ τοῦ ναοῦ ἐγείρεται ὑψηλὸς θόλος προσδίδων εἰς τὸ σύνολον χαρακτηριστικὴν μορφήν. Πέριξ αὐτοῦ ἐγείρονται σταυροειδῶς τέσσαρες ἄλλοι μικρότεροι καὶ χαμηλότεροι θόλοι οὕτως ὥστε ὁ ναὸς λαμβάνει εἰς τὴν κάτοψίν του τὸ κανονικὸν σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς θολοδομίας ἐξειλίχθη κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα, ὁπότε ἐμφανίζεται ἡ τελειοτέρα αὐτῆς μορφὴ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἔργον τῶν Μικρασιατῶν ἀρχιτεκτόνων Ἀνθεμίου τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου.

Ἡ βασιλικὴ ἡ κτισθεῖσα ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ ἐπισκευασθεῖσα πολλὰς φορὰς ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ διὰ τῶν ἐξόχων μωσαϊκῶν τὰ ὁποῖα τὴν ἐκόσμουν, ἐνεφάνιζε τὸν χαρακτῆρα τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς παραβαλλομένη ὅμως πρὸς τὸ μέγα ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ τὴν διαδεχθῇ θὰ παρεῖχε πολὺ πενιχρὰν ὄψιν. Ὅταν κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα (532 μ.Χ.), ἡ ἀρχαία βασιλικὴ κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισε μίαν νέαν ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ὄχι μόνον ἔμελλε νὰ ὑπερβῇ εἰς κάλλος καὶ λαμπρότητα πάντας τοὺς ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποβῇ τὸ μεγαλοπρεπέστερον μνημεῖον καθ' ὅλον τὸ ἀπέραντον Βυζαντινὸν κράτος. Ἐδαπανήθησαν ἀνυπολόγιστα ποσὰ διὰ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἐχρειάσθη νὰ ἐπιβληθοῦν νέοι φόροι. Μόνον διὰ τὸν περίτεχνον ἄμβωνα ἐξωδεύθησαν ὅλα τὰ εἰσοδήματα τὰ ὁποῖα εἰσέρρεον ἐπὶ ἕνα ἔτος εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Αἰγύπτου. Ἀπὸ ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς αὐτοκρατορίας συνεκεντρώθησαν εἰσφοραὶ εἰς χρήματα ἢ οἰκοδομικὰ ὑλικὰ παρεχόμενα ὑπὸ ἰδιωτῶν. (Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς τέχνης ἐν γένει τῆς Ἁγίας Σοφίας, βλέπε λέξιν Ἁγία Σοφία, τόμος Α', σελὶς 316).

Ὅ,τι κυρίως ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχε κοινὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν βασιλικὴν τοῦ Κωνσταντίνου, ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος καὶ τὸ δεύτερον πάτωμα τῶν πλαγίων σηκῶν διότι πολὺ ἐνωρὶς ἤδη εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια νὰ ἔχουν ἰδίαν καὶ χωριστὴν θέσιν ἐν τῶν ναῶν αἱ γυναῖκες. Ὅ,τι δὲ διέκρινεν αὐτὴν κυρίως ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων ἐκκλησιῶν καὶ τὴν κατέστησε μνημεῖον προωρισμένον νὰ ἐπιδρᾷ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπὶ τῆς κατόπιν ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι ὁ μεγαλοφυὴς τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου οἱ θόλοι καὶ τὰ ἡμιθόλια συνδυάζονται, ὥστε νὰ ἐλκύουν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἄνω.

Ἡ Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς βασικὸν ὑλικὸν χρησιμοποιεῖ τὸν πορῶδη λίθον καὶ τὸ μάρμαρον. Τὸ κύριον μέλημα τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ ἡ διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ναῶν. Τοιουτοτρόπως, τὸ δάπεδον τῶν ναῶν ἐστρώνετο διὰ πολυχρώμων λίθων ἢ πλακιδίων σχηματιζόντων σχέδια, εἴτε καὶ διὰ μαρμαρίνων ψηφιδωτῶν παρουσιαζόντων

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ μοναστικὴ κοινότης τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀποτελεῖ σημαντικὸν δεῖγμα ἀρχιτεκτονικῆς τῆς μέσης Βυζαντινῆς περιόδου. Τὰ συγκροτήματα τῶν μονῶν δίδουν τὴν εἰκόνα ὀχυρωμένων Μεσαιωνικῶν πόλεων, ἐνῶ οἱ ναοὶ παρουσιάζουν ποικιλίαν ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικήν των καὶ τὰ χρησιμοποιούμενα δομικὰ ὑλικά. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, ἡ Μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας ὅπως σώζεται σήμερον.

παραστάσεις ζώων, φυτῶν, μυθολογικῶν σκηνῶν κλπ. Ἐπὶ πλέον δὲ τῶν ἐκ πολυχρώμων λίθων κιόνων καὶ τῶν κιονοκράνων, τῶν πλουσίως διὰ γλυπτῶν κεκοσμημένων, βλέπομεν καὶ σήμερον ἀκόμη τὰ ἐσωτερικὰ τῶν ναῶν τούτων καλυμμένα δι' ὀρθομαρμαρώσεων, καθὼς ἐπίσης τὰ τόξα, τοὺς θόλους καὶ τὰ λοιπὰ ἐν γένει ἐσωτερικὰ τοιχώματα ἐπενδυμένα διὰ μωσαϊκῶν καὶ τοιχογραφιῶν.

Ἡ Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἐφαρμόζεται μόνον εἰς ἔργα στενῶς συνδεόμενα πρὸς τὴν θρησκείαν· ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργα κοινῆς ἢ ἰδιωτικῆς ὠφελείας, ὑδραγωγεῖα, δεξαμενάς, λιμένας, πλατείας, φρούρια, ἀνάκτορα, ἱπποδρόμους κλπ. Μένει ὅμως πάντοτε κατ' οὐσίαν τέχνη θρησκευτική. «Ἔχει τὴν ἀρετήν, γράφει ὁ σοφὸς Γάλλος βυζαντινολόγος Σ. Ντίλ, ὅτι ἔδωσεν εἰς τὰς Χριστιανικὰς ἀντιλήψεις πρωτότυπον φυσιογνωμίαν, ὅτι ἐξέφρασε μεγαλοπρεπῶς τὴν αἴγλην τῆς θριαμβευούσης θρησκείας τὸ μεγαλεῖον τῶν θείων πραγμάτων, τὰς ἐλπίδας τὰς ὁποίας ἡ θρησκεία προσφέρει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα».

Ἐκτὸς τῆς θρησκευτικότητος ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἡ μεγαλοπρέπεια τὴν ὁποίαν ἐδανείσθη ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἡ συγγενὴς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μεγαλοπρεπείας ἄφθονος χρησιμοποίησις διακοσμητικῶν στοιχείων τῶν ὁποίων ὁ ἀφάνταστος πλοῦτος θὰ παραμείνῃ ὡς ἀπτὴ καὶ ἀδιαφιλονίκητος ἀπόδειξις τῆς μεγαλειώδους ἰσχύος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐξάπλωσις τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς. α') Ἑλληνικαὶ πόλεις. Πάμπολοι εἶναι οἱ τόποι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάρχουν σπουδαῖα Βυζαντινὰ μνημεῖα. Μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ Θεσσαλονίκη ἡ δευτέρα πόλις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μὲ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς ναούς, τῆς Ἁγίας Σοφίας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τόσους ἄλλους μικροτέρους, ἔπειτα τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἡ ἀκρόπολις τῆς Χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ Ἀθῆναι μολονότι βραδύτερον ὑπέστησαν ἐν τούτοις τὴν ἐπιρροὴν τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τοὺς ναούς, τῶν ὁποίων σωζόμενα μνημεῖα εἶναι πάμπολλα, καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ εἰς τὰ περίχωρα, ὅπου ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης χάρις εἰς τὰ ψηφιδωτά της κατέχει ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου. Τέλος ὁ Μυστρᾶς, ἡ πόλις ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξεπορεύθη ἡ Ἀναγέννησις τοῦ 14ου καὶ 15ου μ.Χ. αἰῶνος, ἀποτελεῖ κλασσικὸν μνημεῖον τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

β' Ἄλλαι χῶραι. Ἀφοῦ ἡ Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ποὺ ἐδημιούργησε κατ' οὐσίαν Χριστιανικὴ τέχνη ἦτο ἐπόμενον νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἰδίως μνημείων ὅλων ἐκείνων τῶν λαῶν οἱ ὁποῖοι δεχθέντες ἐνωρὶς τὸν Χριστιανισμὸν δὲν εἶχον ἔως τότε κατορθώσει νὰ δημιουργήσουν αὐτοδύναμον τέχνην. Ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Γεωργία, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη, ἡ Περσία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ρωσία καὶ ἡ Πολωνία, ἡ Ρουμανία, ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Σερβία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ Ἰρλανδία, ἐγνώρισαν τὴν τέχνην αὐτήν, τὴν ἐνεκολπώθησαν καὶ τὴν ἐκαλλιέργησαν ἐπὶ μέγα ἢ μικρὸν χρονικὸν διάστημα καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησαν τέλος εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ὡς βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδημιούργησαν ἰδικήν των αὐθυπόστατον τέχνην. Ἡ Ἀρμενία εἶναι ἡ χώρα εἰς τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν τὰς παλαιοτέρας Βυζαντινὰς ἐπιδράσεις. Ἡ χώρα αὕτη εὑρίσκετο εἰς συχνὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν Βυζαντινὴν Ἑλλάδα τῆς ὁποίας ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπετέλεσε τμῆμα. Ἐκ τῶν μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικῶν καὶ χαρακτηριστικῶν μνημείων της εἶναι ὁ πατριαρχικὸς ναὸς τοῦ Ἐτσμιατζὶν ἀναγόμενος εἰς τὸν 5ον αἰῶνα. Ὑψοῦται εἰς σχῆμα σταυροειδὲς εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἐπὶ τεσσάρων ἰσχυρῶν στύλων, τροῦλλος συμμετρικός, κατὰ δὲ τοὺς τέσσαρας βραχίονας τοῦ σταυροῦ, ἀνοίγονται ἡμικυκλικαὶ ἁψῖδες. Ἐνδιαφέροντες ἐπίσης εἶναι οἱ πολυάριθμοι ναοὶ τῆς καταστραφείσης πόλεως Ἄνι.

Σπουδαιότατα ἐπίσης μνημεῖα Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς συναντῶμεν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν Βαλκανίων. Ἄξιαι ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι αἱ ἐκκλησίαι αἱ οἰκοδομηθεῖσαι εἰς Σερβίαν κατὰ τοὺς 10ον ἕως 12ον αἰῶνας.

Εἰς τὴν Σερβίαν καὶ Ἀλβανίαν ὑπάρχουν πολλοὶ ναοὶ Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ἀναγόμενοι εἰς τὴν ἐποχὴν 1500-1800.

Εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἡ Βυζαντινὴ παράδοσις ἀναγνωρίζεται εἰς πολλὰ οἰκοδομήματα. Ὁλόκληρος ὁ 13ος αἰὼν εἶναι πλήρης μνημείων Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Ἐπίσης εἰς τὴν Ρουμανίαν τὰ παλαιότερα θρησκευτικὰ μνημεῖα τῆς Μολδαυϊκῆς καὶ τῆς Βλαχικῆς ἀρχιτεκτονικῆς προέρχονται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον.

Ἡ Ρωσία ὀφείλει τὴν πρώτην μεγάλην καλλιτεχνικήν της ἀκμὴν

Ἄνω: Τὸ ἀριστούργημα τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἀρχιτεκτονική του συνδυάζει ἁρμονικώτατα στοιχεῖα ρυθμοῦ βασιλικῆς καὶ σταυροειδοῦς ναοῦ μετὰ τρούλλου (βλέπε φωτογραφίας καὶ εἰς τόμον Α΄, σελίδα 309). **Κάτω:** Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου, κτισθεὶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἶναι ὀκταγωνικὸς μετὰ τρούλλου, μὲ περιμετρικὰς στοάς.

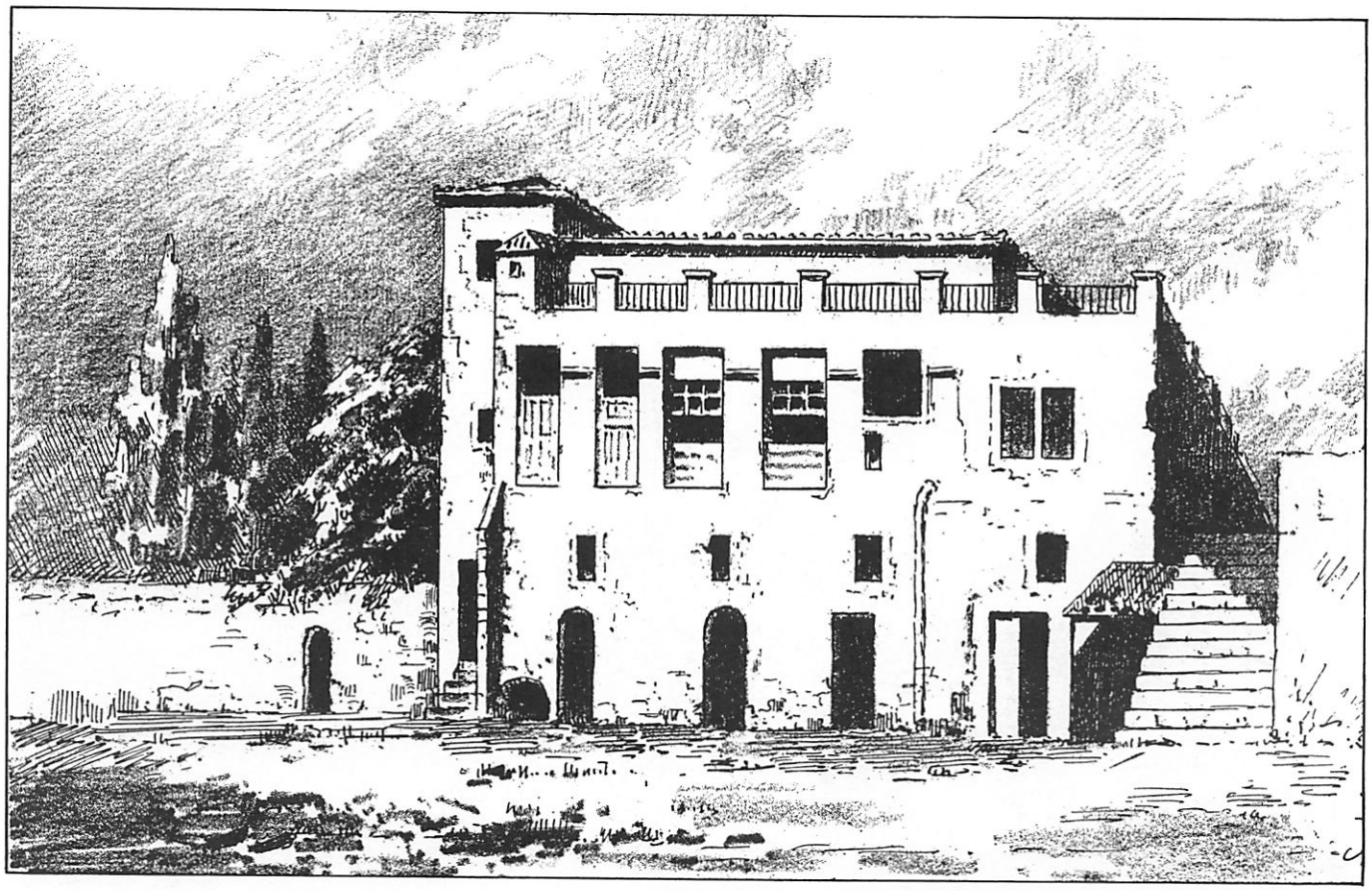

'Η οἰκία τοῦ ἀρχιτέκτονος Σταμ. Κλεάνθους κατὰ τοὺς βορειοανατολικοὺς πρόποδας τῆς 'Ακροπόλεως εἰς Πλάκαν, ὅπου ἐστεγάσθη τὸ πρῶτον 'Ελληνικὸν Πανεπιστήμιον (1837).

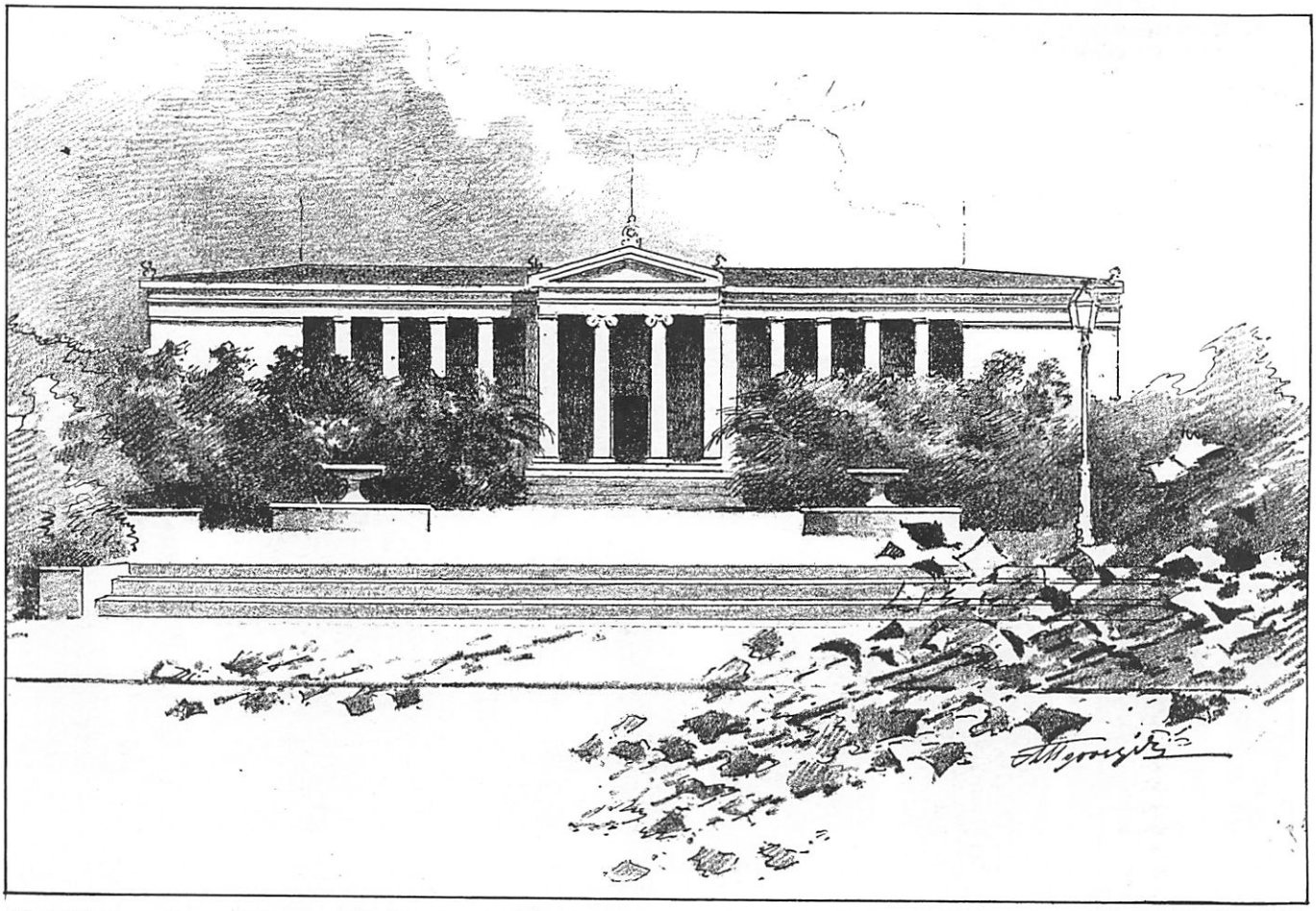

Τὸ κομψότατον κτίριον τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, κτισθὲν ἐπὶ σχεδίων τοῦ διασήμου ἀρχιτέκτονος Χριστιανοῦ Χάνσεν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1839-1849.

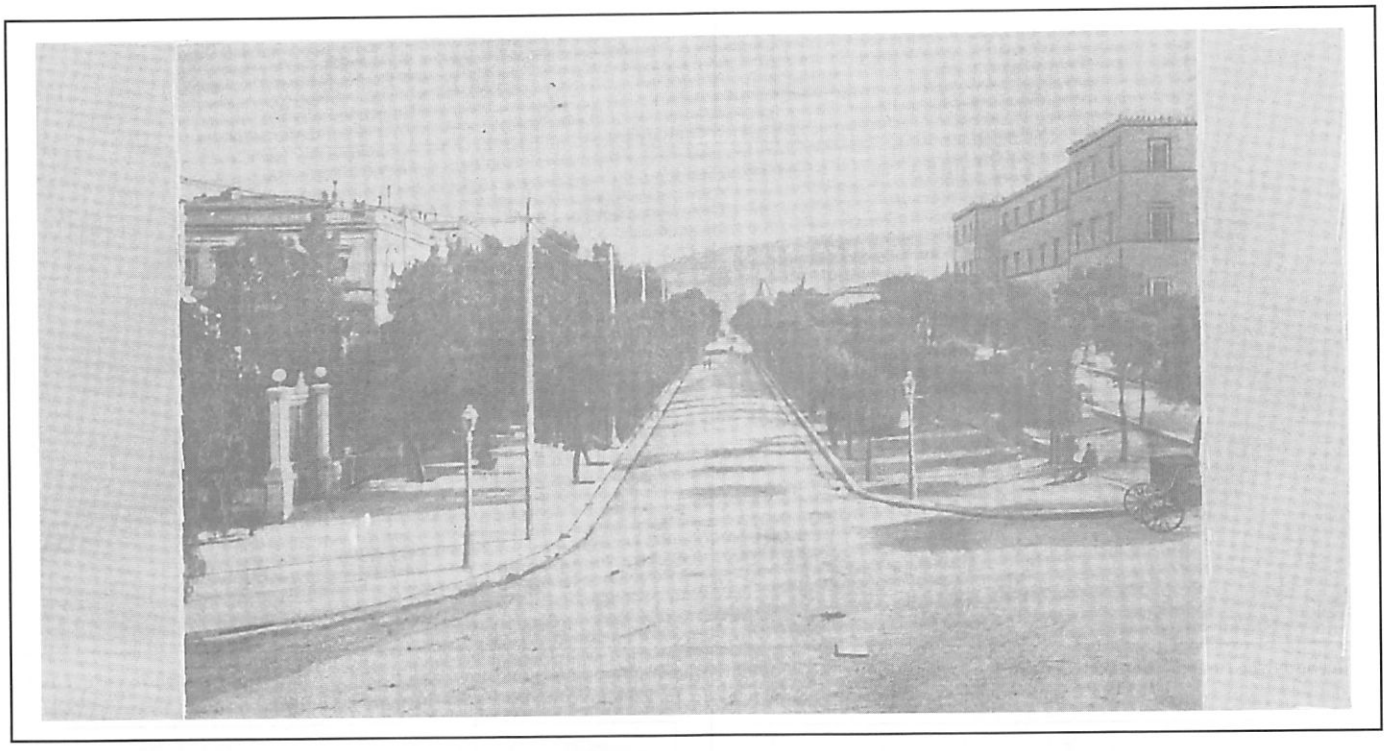

Ἡ ἀρχὴ τῆς σημερινῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας εἰς τὴν συμβολήν της μὲ τὴν λεωφόρον Πανεπιστημίου. Ἀριστερὰ εἰς τὸ βάθος διακρίνεται τὸ κτίριον ὅπου στεγάζεται σήμερον ἡ πρεσβεία τῆς Αἰγύπτου. Δεξιά, τὰ παλαιὰ Ἀνάκτορα (Βουλή).

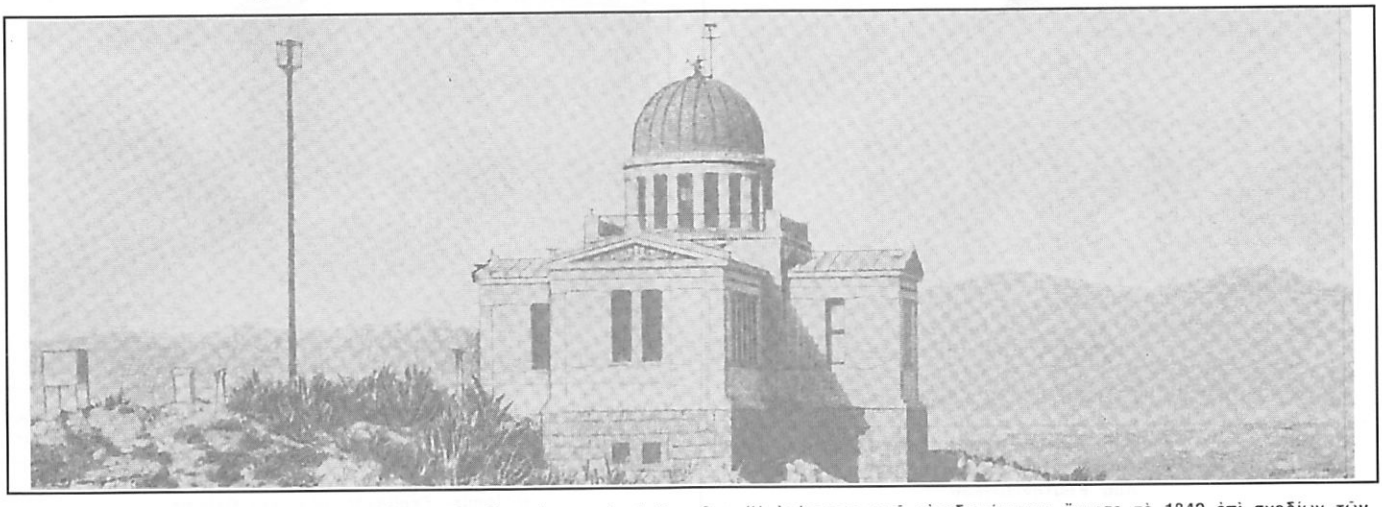

Τὸ Ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν παρὰ τὸ Θησεῖον. Ἡ ἀνέγερσις τοῦ οἰκοδομήματος ἤρχισε τὸ 1842 ἐπὶ σχεδίων τῶν ἀρχιτεκτόνων Σάουμπερτ καὶ Θεοφ. Χάνσεν.

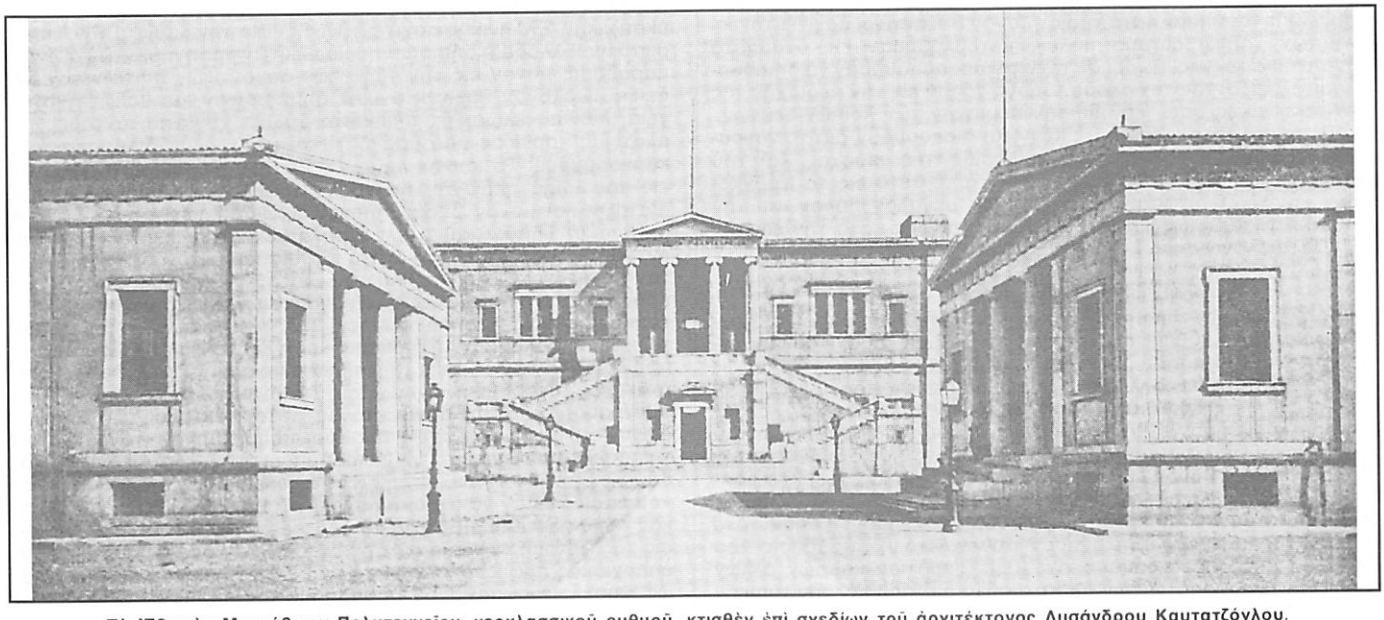

Τὸ Ἐθνικὸν Μετσόβειον Πολυτεχνεῖον, νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ, κτισθὲν ἐπὶ σχεδίων τοῦ ἀρχιτέκτονος Λυσάνδρου Καυτατζόγλου.

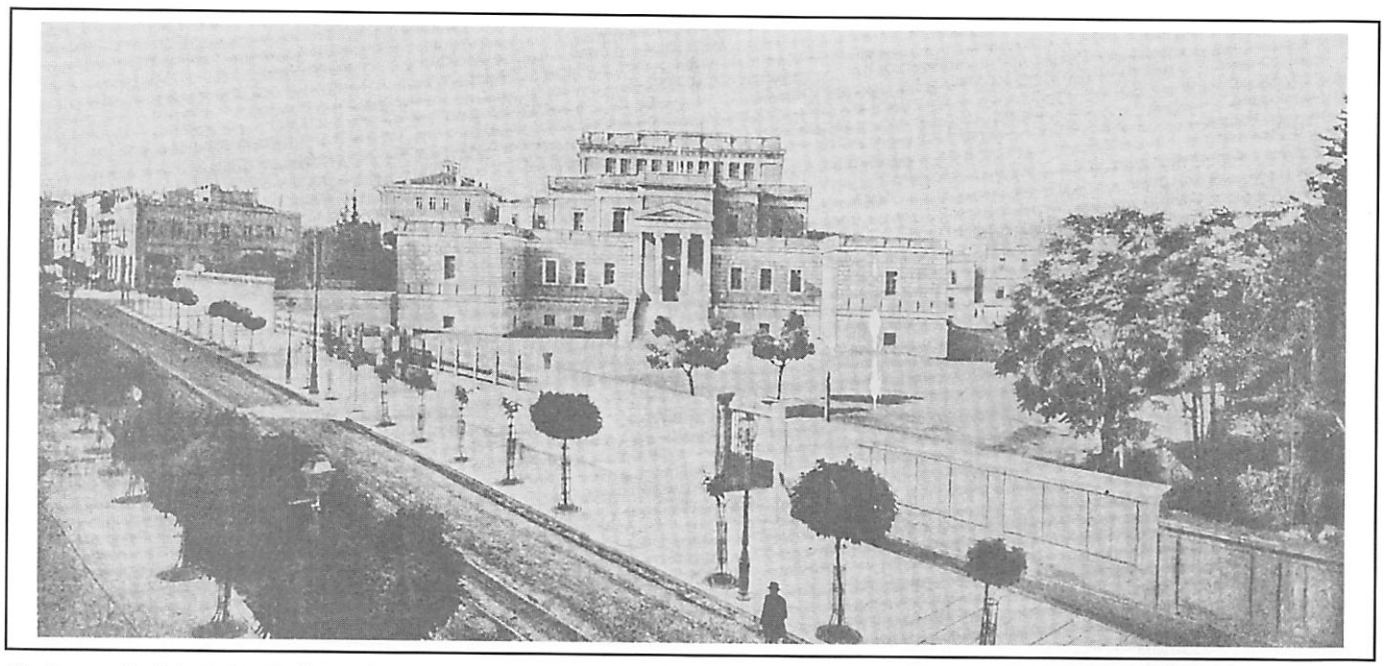

Τὸ μέγαρον τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου, ὅπως ἦτο τὸ 1896. Ἡ οἰκοδόμησις του, διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 1858 μέχρι τὸ 1871 ἐγένετο ἐπὶ σχεδίων τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος Φρ. Μπουλανζέ. Σήμερον εἰς τὸ μέγαρον στεγάζεται τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον.

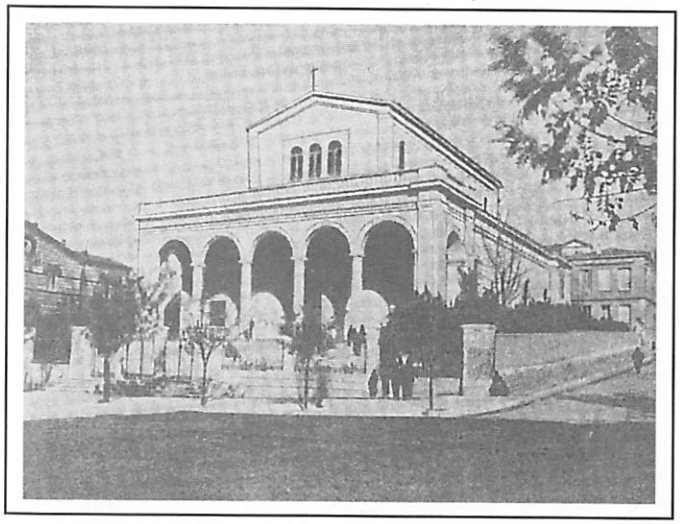

Ὁ Καθεδρικὸς Ναὸς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῶν Καθολικῶν, ἐπὶ σχεδίων τοῦ Βαυαροῦ ἀρχιτέκτονος Λ. Κλέντσε, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Λυσ. Καυταντζόγλου.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου, γνωστὸς ὡς Ρωσικὴ ἐκκλησία. Βυζαντινὸς ναὸς ἐκ τῶν παλαιοτέρων τῶν Ἀθηνῶν, παρεχωρήθη κατὰ τὸ 1850 εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις Ρώσους, ἐπισκευασθεὶς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἀρχιτεκτόνων Βλασσοπούλου καὶ Μπουλανζέ. Τὴν ἁγιογράφησιν τοῦ ναοῦ ἐπεμελήθη ὁ περίφημος Γερμανὸς ζωγράφος Θείρσιος.

εἰς τὸ Βυζάντιον. Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Κιέβου καὶ τοῦ Νοβγκορόντ ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἐκ λίθου μνημεῖα τῆς Ρωσίας (τὰ παλαιότερα κατεσκευάζοντο ἐκ ξύλου), εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων εἰργάσθησαν κατὰ κύριον λόγον Βυζαντινοὶ ἀρχιτέκτονες. Σὺν τῶν χρόνω αἱ δύο πόλεις μετεβλήθησαν εἰς ὀνομαστὰ ἐργαστήρια τέχνης, Ρῶσοι δὲ τεχνῖται προσεπάθησαν νὰ δημιουργήσουν ἰδιάζοντας τεχνικοὺς τύπους τόσον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅσον καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λοιπῶν τεχνῶν.

Ἐκ παραλλήλου Ἕλληνες τεχνῖται διακοσμοῦν διὰ τοιχογραφιῶν ἐξαιρέτου τέχνης τὰς ἐκκλησίας τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Νοβγκορόντ. Ἔρευναι γενόμεναι κατὰ τὸ 1910 εἰς τὸ Νοβγκορόντ καὶ τὰ περίχωρα, ἀπέδειξαν τὸν μεγάλον ρόλον καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐξάπλωσιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων.

Σ.Λ.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑ ΤΟ 1821

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀπελευθέρωσίς της ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν κτιρίων. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐξεδηλώθη ἔντονος ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑνὸς εἶχον καταστραφῆ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐδέχθησαν ἐντονώτερον καὶ ἀμεσώτερον τὸ ρεῦμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα μὲ ἀρκετὴν βραδύτητα καὶ μόνον εἰς τὰς μεγάλας ἐπαρχιακὰς πόλεις ἐξεδηλώθη ἡ εἰσαγωγὴ τῶν νέων τρόπων διαμορφώσεως τοῦ κτιρίου, εἰς βαθμὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία τότε ἐξεδηλώθη. Εἰς τὴν Ἑπτάνησον συνεχίζετο ἡ παράδοσις τοῦ Μπαρὸκ ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Βενετοκρατίας καὶ τῶν ἄλλων ξένων κατοχῶν τῶν νήσων. Αἱ Κυκλάδες διετήρησαν τὴν τυπικὴν ἰδιομορφίαν τῶν καταλεύκων οἰκιῶν καὶ ἐκκλησιῶν τῆς νησιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μὲ μοναδικὸν δεῖγμα μπαρὸκ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῆς Τήνου. Ἡ τοπικὴ αὕτη ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Κυκλάδων ἀποτελεῖ τὴν ἀγνοτέραν καὶ τὴν μόνην ἀξιοθαύμαστον ἐκδήλωσιν Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Εἰς τὴν κυρίως, τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῶν προηγηθέντων αἰώνων παράδοσις μόνον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρχοντικῶν σπιτιῶν εἶχε νὰ δείξῃ ἀξιόλογον ἀρχιτεκτονικὴν δημιουργίαν, μὲ θολωτὰ κατώγεια, λιθίνας κλίμακας, σκεπαστὰ ξύλινα χαγιάτια, ὀντάδες μὲ πλατείας κορνίζας ἀπὸ μπαγδατὶ καὶ μὲ ὑψηλὰς διακοσμητικὰς καπνοδόχους. Τὸ κοινὸν λαϊκὸν σπίτι τῶν Μεσαιωνικῶν πόλεων εἰς τὰς ἰδίας περιοχὰς ἦτο μᾶλλον ἄθλιον εἰς τὴν ὅλην του διάταξιν καὶ μόνον ὅπου ὑπῆρχεν ἡ ἀγάπη τῶν λουλουδιῶν, ἡ ἀλτάνα (ὁ κῆπος) καὶ ἡ γλάστρα προσέθεταν εἰς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν κάποια γραφικότητα καὶ αἰσθηματικὸν τόνον. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ κτιριολογική του διάταξις ἐποίκιλλεν ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς τοῦ ἀγράτου ἢ τοῦ κτηνοτρόφου ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἀλλὰ ἔλειπεν ἀπὸ αὐτὴν τελείως ἡ σχεδὸν τελείως ἡ διακοσμητικὴ διάθεσις καὶ ἡ λεπτότης τοῦ αἰσθήματος ποὺ λαμπρύνουν τὸ σπίτι τῆς νησιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐπειδὴ ἡ ἄτονος οἰκοδομικὴ κίνησις τῆς ἐπαρχίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρήσῃ εἰς αὐτὴν ἀρχιτέκτονας, οἱ ἀρχιτέκτονες τῶν Ἀθηνῶν ἔγιναν εἰς αὐτὴν οἱ φορεῖς τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, μὲ τὴν οἰκοδόμησιν πολλῶν ἀξιολόγων οἰκοδομῶν, εἴτε ἰδιωτικῶν, εἴτε κοινῆς ὠφελείας, τὰς ὁποίας ἐλάμβανον παραγγελίαν νὰ σχεδιάσουν καὶ νὰ κτίσουν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἐκτίσθησαν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὰς Πάτρας, τὴν Σύρον, τὴν Χαλκίδα, τὸν Βόλον καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχιακὰς πρωτευούσας ἀξιόλογοι, ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως, ἐπαύλεις ρωμαντικοῦ ρυθμοῦ εἰς τὰς παρυφὰς τῶν πόλεων κυρίως, ἀρχοντικαὶ κατοικίαι, καὶ ξενοδοχεῖα νεοκλασσικοῦ ρυ-

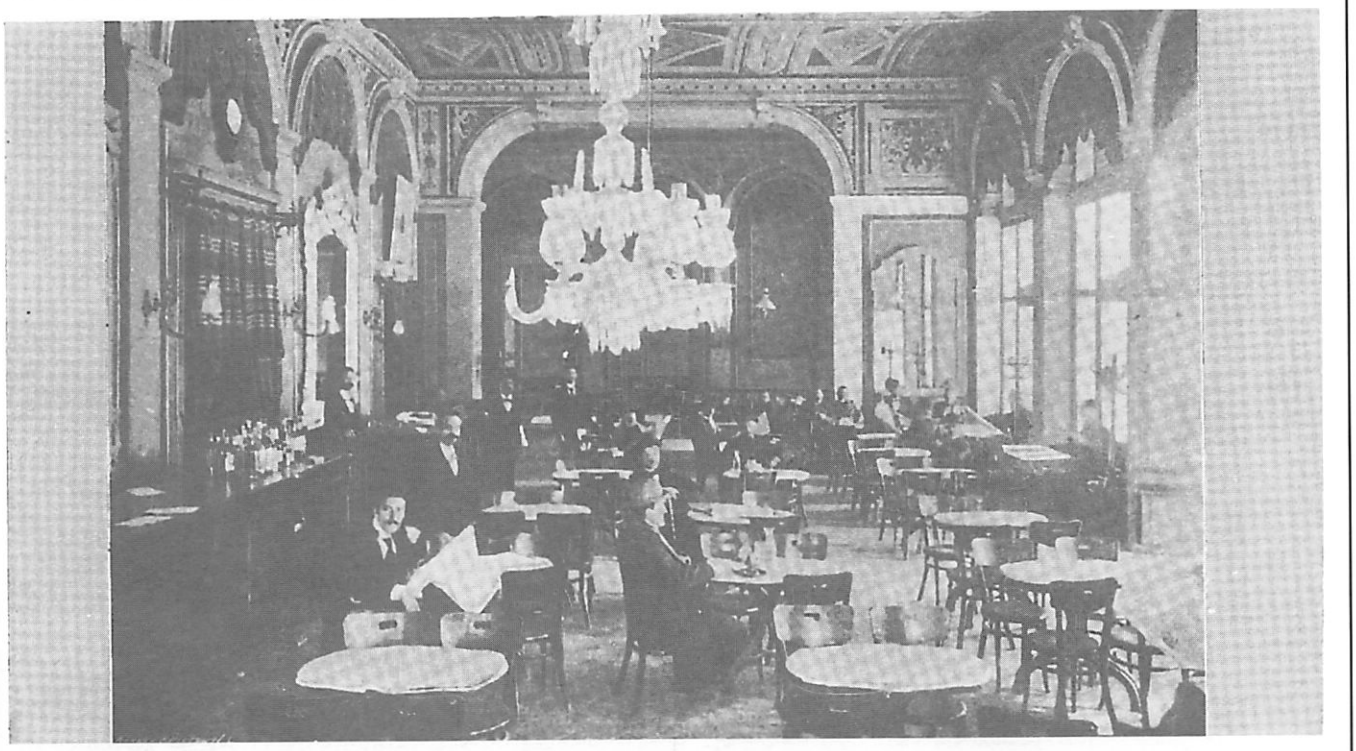

Τὸ ἱστορικὸν ζαχαροπλαστεῖον Ζαχαράτου εἰς Ἀθήνας (φωτογραφία τοῦ 1896), παρὰ τὴν πλατεῖαν Ὁμονοίας.

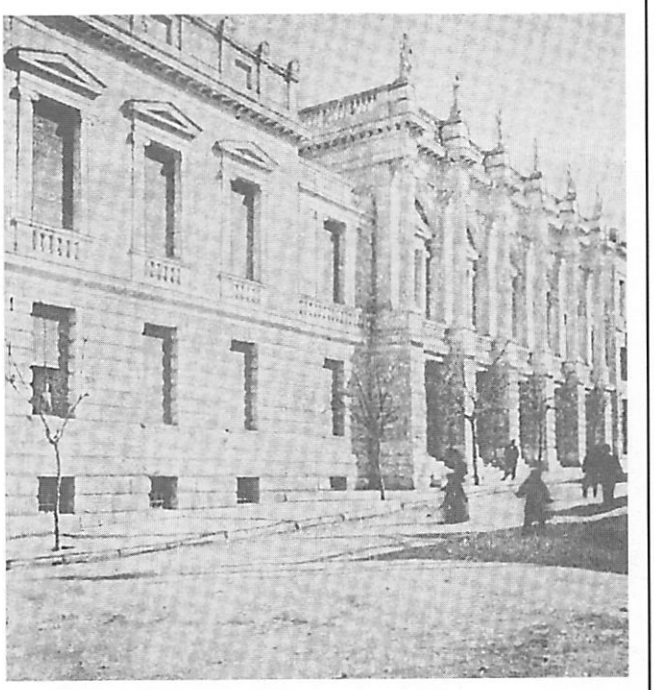

Τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου Ἐθνικὸν Θέατρον. Κτισμένον ἐπὶ σχεδίων τοῦ Ἐρν. Τσίλλερ, ἔχει στοιχεῖα ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ ἀνέγερσις του ὡλοκληρώθη τὸ 1901.

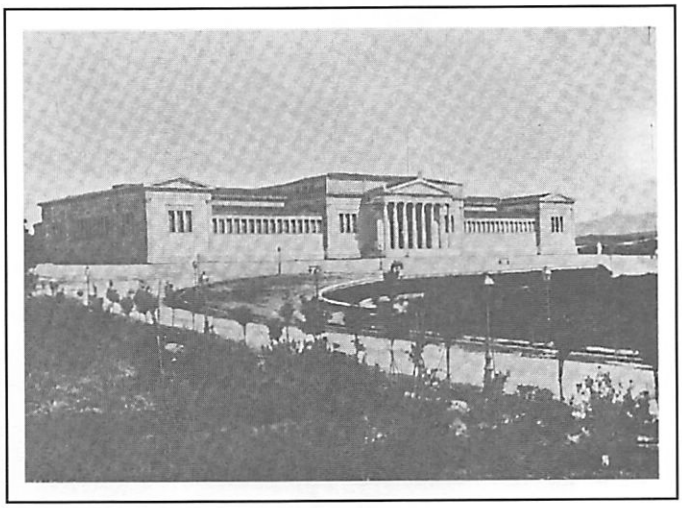

Τὸ Ζάππειον Μέγαρον, λιτὸν ἀλλὰ ἐπιβλητικὸν οἰκοδόμημα νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ, κτισθὲν ἐπὶ σχεδίων τοῦ Θεοφ. Χάνσεν (1888).

θμοῦ εἰς τὰς κεντρικὰς των περιοχάς, ἔργα ἐφάμιλλα πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἐκτίζοντο εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὅπως δὲ συνέβη καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, τὰ κτίρια αὐτὰ ἔγιναν ὑποδείγματα εἰς τοὺς τοπικοὺς ἀρχιτεχνίτας, οἱ ὁποῖοι ἐμιμοῦντο εἰς μετριώτερα κτίρια τὰ νεοφανῆ στοιχεῖα διαμορφώσεως, τοὺς τρόπους κατασκευῆς καὶ τὴν κτιριολογικὴν διάταξιν.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἰδιωτικῶν κτιρίων δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὑπῆρξεν εὐεργετική, ἀφοῦ ἐχάρισεν εἰς τὸ ἐπαρχιακὸν σπίτι περισσοτέραν ὑγιεινὴν διάταξιν καὶ τὴν τυπικὴν διακοσμητικὴν διάθεσιν τοῦ νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ, εἰς τῆς ὁποίας τὴν ψυχρότητα ἀντέδρα ὁ αἰσθηματικὸς τόνος τῶν ἀνθέων, ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ἡ παράδοσις τῆς συντηρήσεώς των. Ὡς πρὸς τὰ μνημειώδη κτίρια, ὅπως τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐκόσμησε καὶ ἐπλούτισεν ὁ πατριωτισμὸς τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν, κάτι ἀνάλογον συνέβη καὶ μὲ τὰς ἐπαρχίας μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Πάμπολλοι ὁμογενεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀφοῦ διὰ τῆς φιλοπονίας των ἀπέκτησαν πλοῦτον εἰς τὰς ξένας χώρας, ἐξεπλήρωσαν τὸν πόθον των νὰ φανοῦν χρήσιμοι εἰς τὴν ἰδιαιτέραν των πατρίδα, κτίζοντες τὸ σχολεῖον, τὴν ἐκκλησίαν, τὸ νοσοκομεῖον ἢ τὴν βρύσην της. Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ περισσότερα χωρία βλέπει κανεὶς νὰ ξεχωρίζουν μνημειώδη κτίρια τοῦ νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ ἢ καὶ νεώτερα, τῶν ὁποίων ὁ ὄγκος καὶ ἡ ἐμφάνισις μαρτυροῦν ὅτι δὲν προέρχονται οὔτε ἀπὸ τοὺς πενιχροὺς κοινοτικοὺς πόρους, οὔτε ἀπὸ τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ τὰς ἀνυπάρκτους δυνάμεις, καὶ ἀκούει τὰ ὀνόματα τῶν εὐεργετῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐδώρησαν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, οἱ ὁποῖοι εἶναι εὐεργέται τῆς ἰδιαιτέρας των πατρίδος ξεχωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνδρέου Συγγροῦ, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν γεναιοδωρίαν ὀφείλεται μεγάλος ἀριθμὸς σχολείων τῶν ἐπαρχιῶν. Τὰ κτίρια ταῦτα εἶναι ἀξιόλογα ἔργα τῶν ἀρχιτεκτόνων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ πλεῖστον. Εἰδικῶς ὅμως ὡς πρὸς τὰς ἐκκλησίας ὁ τύπος τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὸν ὁποῖον ἀντέγραφον οἱ πολιτικοὶ μηχανικοὶ ἰδίως, ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα καὶ ἔγινεν ἡ αἰτία νὰ ἀποκτήσουν αἱ περισσότεραι ἐπαρχιακαὶ πόλεις, καὶ τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος ἀκόμη, ὀγκώδεις καὶ μᾶλλον ἀκαλαισθήτους ἐκκλησίας, τῶν ὁποίων ἡ ἐν γένει μορφολογία οὐδόλως προσαρμόζεται πρὸς τὴν γραφικότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ περιβάλλοντος.

Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ μπετὸν ἀρμὲ εἰς τὴν οἰκοδομικήν,

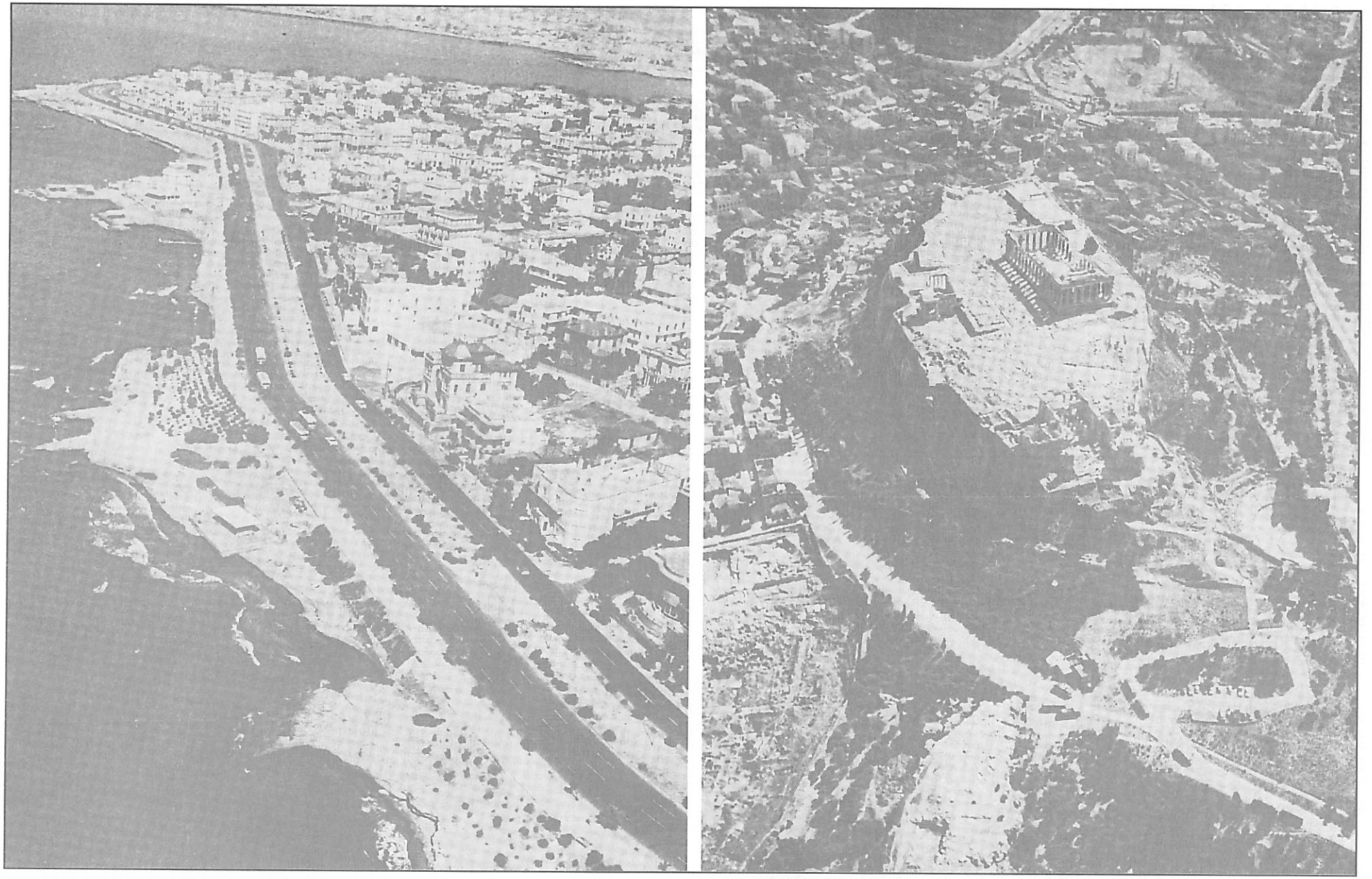

Ἀριστερά: Τμῆμα τῆς παραλιακῆς λεωφόρου Ἀθηνῶν-Σουνίου εἰς τὴν θέσιν «Φλοῖσβος» (Καλαμάκι) περὶ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Ἡ δημιουργία ὠργανωμένων «πλάζ» κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, ἡ κατεδάφισις πολλῶν παλαιῶν ἀρχονικῶν καὶ ἡ ἀνέγερσις πολυωρόφων οἰκοδομῶν, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως συνδυάζονται μὲ τὸ τοπίον, ἔχουν δημιουργήσει σήμερον ἕνα αἰσθητικῶς ἀρνητικὸν σύνολον, παρὰ τὰς προσπαθείας πρὸς δημιουργίαν χώρων πρασίνου, τὴν διαπλάτυνσιν τῶν ὁδῶν κ.λ.π. **Δεξιά:** Ἀεροφωτογραφία τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ πέριξ αὐτοῦ χώρου. Περιβαλλόμενος ἀπὸ ἐλάχιστον πράσινον, ὁ Ἱερὸς Βράχος δεσπόζει μὲν εἰς ὁλόκληρον τὸ Λεκανοπέδιον τῆς Ἀττικῆς, οὐδόλως ὅμως ἀναδεικνύεται μέσα εἰς τὸ σύγχρονον οἰκοδομικὸν χάος.

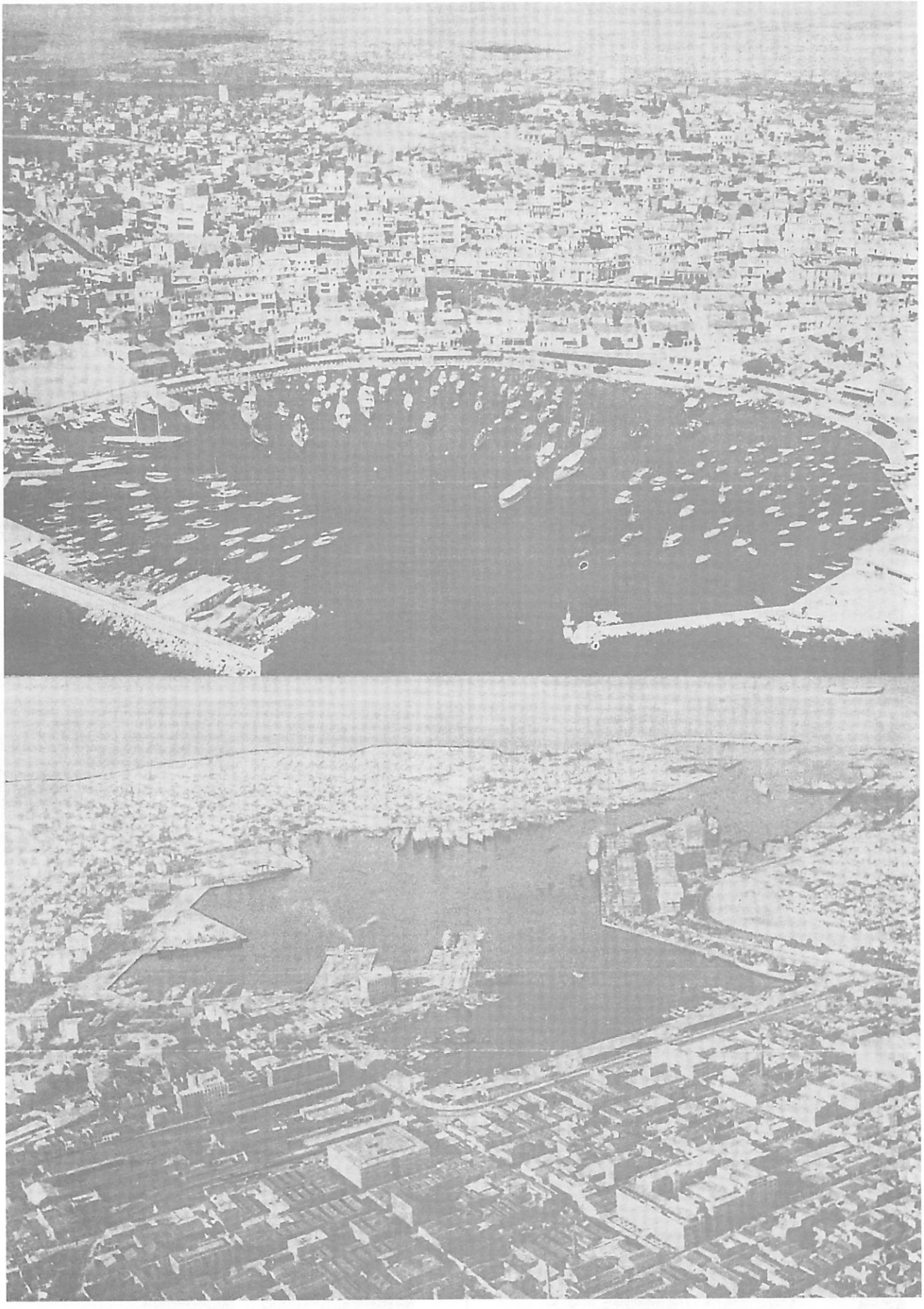

Ἄνω: Ἄποψις τοῦ γραφικοῦ «Τουρκολίμανου» (σήμερον Μικρολίμανον) τοῦ Πειραιῶς περὶ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, πρὶν ὁλοκληρωθῇ ἡ οἰκοδομικὴ «ἀξιοποίησις» τοῦ πέριξ χώρου μὲ τὴν κατεδάφισιν πολλῶν παλαιῶν κτιρίων καὶ τὴν ἀνέγερσιν νέων πολυωρόφων. Κάτω: Γενικὴ ἄποψις τῆς παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς περιοχῆς. Μολονότι πτωχότερος εἰς κτιριακὴν ἐμφάνισιν, ὁ Πειραιεὺς χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεγαλυτέραν πολεοδομικὴν συμμετρίαν.

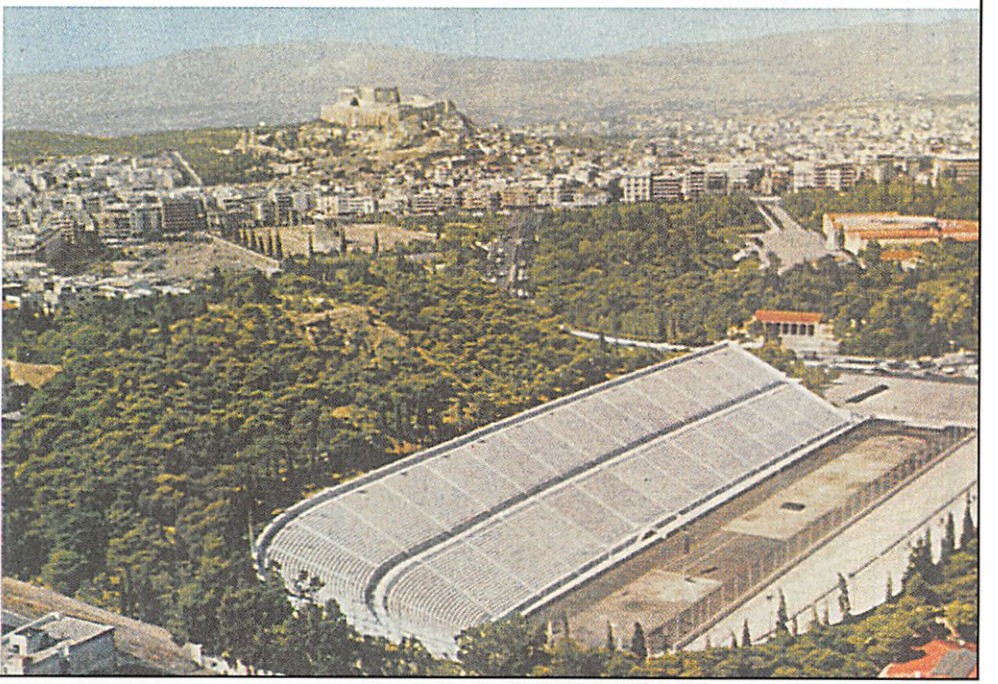

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὡραιότερα νεοκλασσικὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν. Ἄνω ἀριστερά: Τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἄνω δεξιά: Τὸ Ἐθνικὸν Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον, ὅπου σήμερον στεγάζονται αἱ διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ Πανεπιστημίου. Κάτω ἀριστερά: Τὸ μέγαρον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Κάτω δεξιά: Τὸ καλλιμάρμαρον Παναθηναϊκὸν Στάδιον παρὰ τὸν λόφον τοῦ Ἀρδηττοῦ.

"Α ν ω: 'Η σύγχρονος πόλις τῶν 'Αθηνῶν παρουσιάζει θλιβερὰν ὄψιν, ὅπως φαίνεται καὶ εἰς τὴν φωτογραφίαν. Πολυκατοικίαι καὶ οὐρανοξύσται - ποὺ μόλις τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἤρχισαν νὰ κάμνουν τὴν ἐμφάνισίν των - ἀντικατέστησαν τὰς θαυμασίας νεοκλασσικὰς οἰκίας, καλύπτοντες καὶ τὸν ἐλάχιστον ἐλεύθερον χῶρον. Κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, τὰ δείγματα τῆς ἀπροσώπου αὐτῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπως ὁ Πύργος τῶν 'Αθηνῶν, τὸ Πολεμικὸν Μουσεῖον κ.ἄ. οὐδόλως συνδυάζονται μὲ τὸ 'Αττικὸν τοπίον. Κ ά τ ω: Καὶ ἡ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, παρὰ τὸν ἰδιαίτερον ἀρχιτεκτονικόν της χαρακτῆρα ἠκολούθησε τὸν κανόνα τῆς συγχρόνου πολεοδομίας. Οἰκοδομικὰ μεγαθήρια ὑψώνονται δίπλα εἰς τὰ θαυμάσια παλαιὰ κτίρια δημιουργοῦντα αἰσθητικὰς ἀντιθέσεις. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, ὁ Λευκὸς Πύργος, τὸ μέγαρον τῆς Χ.Α.Ν. Θεσσαλονίκης καὶ μερικὰ νεοκλασσικὰ εἶναι ὅτι ἀπέμειναν ἀπὸ τὴν ἄλλοτε ὡραιοτάτην πλατεῖαν πρὸ τοῦ χώρου τῆς Διεθνοῦς 'Εκθέσεως.

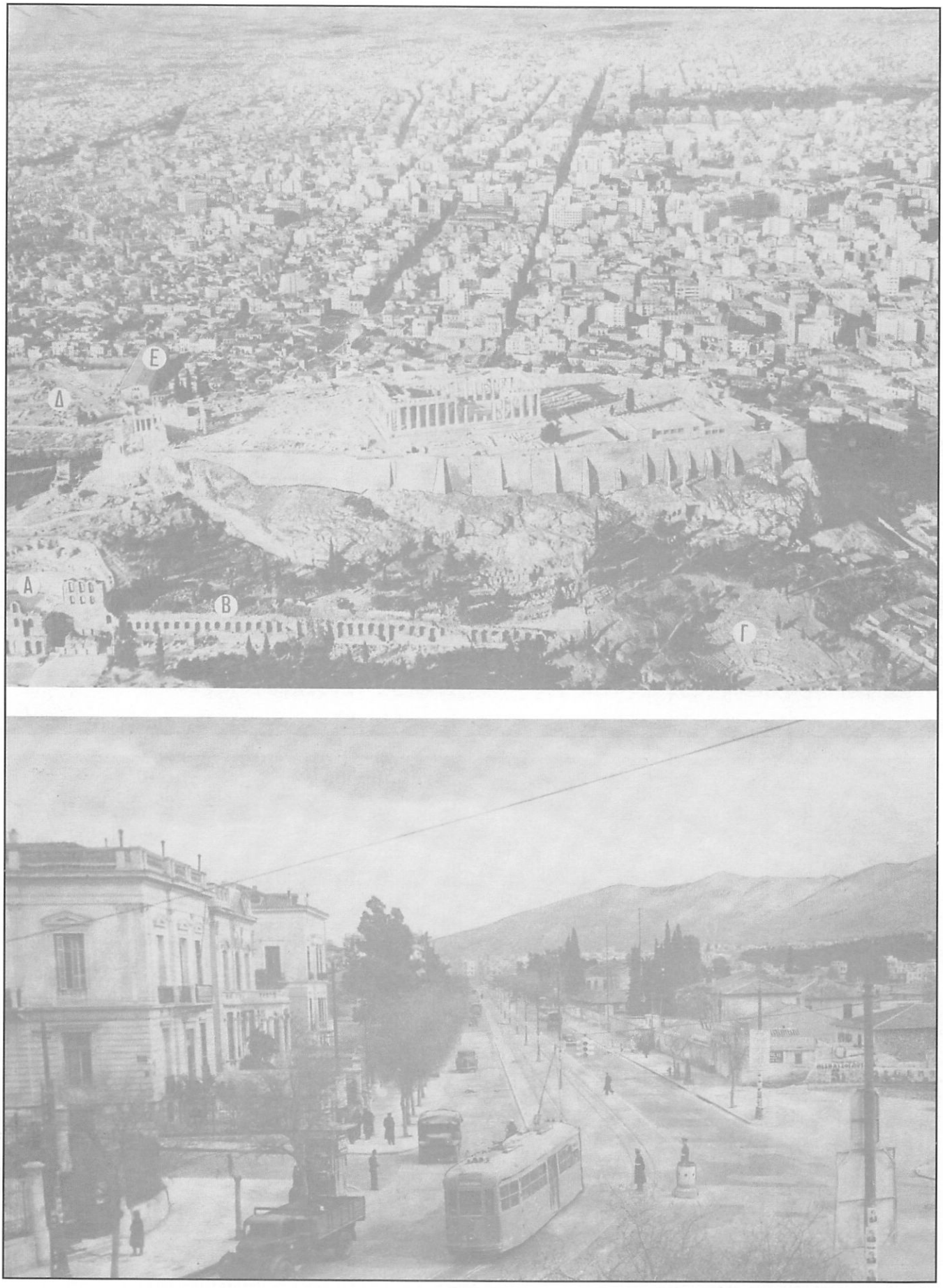

Ἄνω: Ἀεροφωτογραφία τῆς πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως περιοχῆς. Εἰς τὸ κέντρον, ὁ λόφος τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὰ ἐπ' αὐτοῦ μνημεῖα. Διακρίνονται ἐπίσης τὸ θέατρον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (Α), ἡ Στοὰ Εὐμένους (Β), τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου (Γ), ὁ χῶρος τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς (Δ) καὶ ἡ Στοὰ Ἀττάλου (Ε) κ.ἄ. Πέραν ὅμως τοῦ χώρου τῶν μνημείων ἁπλώνεται τὸ οἰκοδομικὸν χάος τῆς πρωτευούσης μὲ τὰ πολυώροφα σύγχρονα οἰκοδομήματα στερούμενα κάθε αἰσθητικῆς ἀξίας. Κάτω: Τμῆμα τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ὅταν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀρχίσει ἡ «ἀξιοποίησίς» της. Δυστυχῶς σήμερον σώζονται ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ νεοκλασσικὰ οἰκοδομήματα ποὺ ἦσαν κτισμένα κατὰ μῆκος τῆς λεωφόρου δίδοντα μίαν ἰδιαιτέραν αἴσθησιν «ἀρχοντιᾶς».

Τὸ μέγαρον τοῦ 'Αρσακείου κατὰ τὸ 1896, πρὶν δεχθῆ τὰς ἀκαλαισθήτους προσθήκας τῶν νεωτέρων χρόνων.

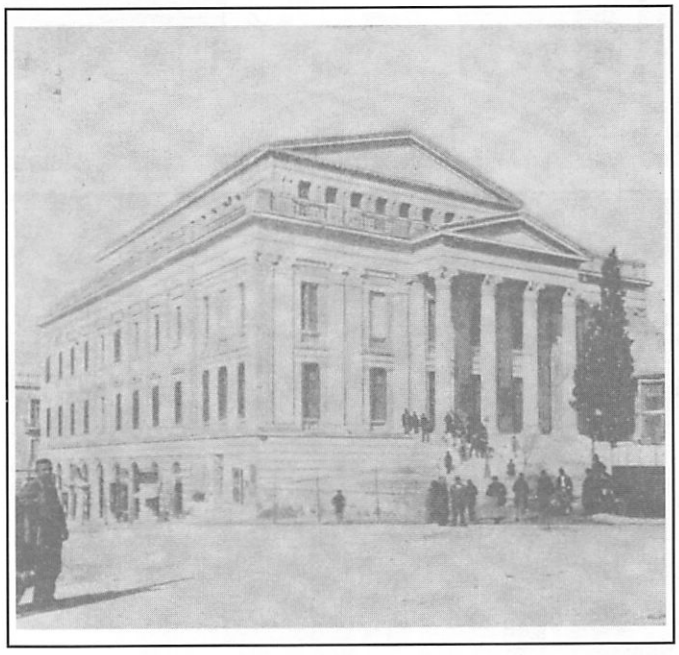

Τὸ Δημοτικὸν Θέατρον Πειραιῶς, ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος.

Τὸ Ζάννειον 'Ορφανοτροφεῖον Πειραιῶς, οἰκοδομηθὲν ἐπὶ δημαρχίας Δημ. Μουτσοπούλου περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος. Λιτὸν καὶ ἀπέρριτον, μὲ νεοκλασσικὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα μεγάλα οἰκοδομήματα τοῦ Πειραιῶς.

καὶ ἰδίως κατὰ τὴν μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν περίοδον ὅτε διὰ τῆς πυκνώσεως τοῦ ὁδικοῦ δικτύου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δι' αὐτοκινήτων ἐπαρχιακῆς συγκοινωνίας, ἐπῆλθεν ἔντονος ἐπικοινωνία τῶν ἐπαρχιῶν μετὰ τῆς πρωτευούσης, τὸ νέον στοιχεῖον δομῆς διεδόθη ταχύτατα εἰς ὅλην τὴν χώραν. Καὶ εἰς μὲν τὰ κτίρια τῆς εὐπόρου τάξεως καὶ τὰ δημόσια διεδόθησαν ὁμοῦ καὶ αἱ νέαι τάσεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως μὲ τὸ μπετὸν ἀρμὲ ἀνεπτύχθησαν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως, τὸν νέον οἰκοδομικὸν τρόπον ἠκολούθησε κατάπτωσις τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ αἰσθήματος, εἰς τὰς ἐπαρχίας μάλιστα ἐκείνας, ὅπου σπάνια ἦσαν τὰ ὑποδείγματα νεωτέρων ἔργων, σχεδιασμένων ἀπὸ ἀρχιτέκτονας. Τοιουτοτρόπως βλέπει κανεὶς σήμερον ἐκεῖ μαγαζιὰ καὶ σπίτια βάναυσα καὶ ἀκαλαίσθητα, σκεπασμένα μὲ πλάκας μπετὸν ἀρμὲ, ἀπὸ τὰς ὁποίας προέχουν ἐξῶσται χονδροειδεῖς, χωρὶς ρυθμόν, χωρὶς ἀναλογίας, χωρὶς καμμίαν ἐκδήλωσιν αἰσθήματος ἀρχιτεκτονικοῦ ἢ σκέψεως κτιριολογικῆς, ἐνῶ συγχρόνως ὁ ἐξευρωπαϊσμὸς ἐφυγάδευσεν ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τῶν σπιτιῶν τὴν παρουσίαν τοῦ λουλουδιοῦ καὶ τῶν μυριστικῶν φυτῶν.

Κ. Α. Μπίρης

Ἡ σύγχρονος (1950-1981) ἀρχιτεκτονική. Ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν μορφὴν τῶν οἰκοδομῶν εἰς τὰς 'Αθήνας μεταπολεμικῶς, ἡ ἀρχικὴ οἰκοδομικὴ ἀναρχία ποὺ ἐπεκράτησεν ἀπὸ τὸ 1950 καὶ μετά, τελικῶς μετεβλήθη εἰς κιβωτιοσχήμους καὶ ὀγκώδεις κατασκευὰς ἀπὸ μπετὸν μὲ ἀποτέλεσμα οἱ κεντρικοὶ δρόμοι τῶν 'Αθηνῶν (Σταδίου, Πατησίων, 'Αγίου Κωνσταντίνου, Πειραιῶς κ.τ.λ.) νὰ ὁμοιάζουν λόγω τῶν ἀπὸ κάθε πλευρὰν ὑψουμένων κατασκευῶν μὲ Σινικὰ τείχη, ἐντὸς τῶν ὁποίων συμπιέζεται καὶ ἀγωνιᾶ ἡ καθημερινὴ κίνησις ἀνθρώπων καὶ ὀχημάτων. Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης δείγματα τῆς κακογουστιᾶς ποὺ ἐπικρατεῖ καὶ τῶν ἐκτροπῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τελευταῖα, εἶναι τὰ κτίσματα τοῦ λεγομένου Πολεμικοῦ Μουσείου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Σοφίας, ποὺ ὁμοιάζει μὲ ὑδαταποθήκην, τῆς 'Εθνικῆς Πινακοθήκης καὶ τοῦ 'Ωδείου πλησίον τοῦ Ξενοδοχείου Χίλτον, ποὺ ὁμοιάζουν μὲ σιταποθηκας, τὸ μέγαρον τῆς Τραπέζης Πειραιῶς (γωνία Σταδίου καὶ Κοραῆ), ὄγκος ἀκατέργαστος ἀπροσδιορίστου μορφῆς καὶ ἄλλα παρόμοια νεώτερα κτίρια ξενοδοχείων καὶ δημόσια, τὰ ὁποῖα ὑψώνουν τὴν ἀκαλαίσθητον, κακόσχημον καὶ ἐξοργιστικὴν μορφήν των ἀναιδέστατα ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς 'Ακροπόλεως, τοῦ ἀριστουργήματος αὐτοῦ τῶν αἰώνων.

Εἰς αὐτὴν τὴν κατάντια ὠδήγησαν καὶ κατεδίκασαν τὰς συγχρόνους 'Αθήνας, οἱ ἄφρονες καὶ ἀλλόφρονες ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς μας (1950-1980) παρασυρόμενοι ἀπὸ τὰς τάσεις τῶν ξένων, οἱ ὁποῖοι, στερούμενοι φυσικὰ παραδοσιακῶν δεσμῶν καὶ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, ἔχουν ἐπιδοθῆ εἰς ὀγκώδεις καὶ κακόσχημες κατασκευὲς εἰς τὰς πατρίδας των, διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν ἀκόμη

'Η 'Ελληνικὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ παρουσιάζει ποικιλίαν μορφῶν καὶ σχημάτων, ἀναλόγως τῶν ἐδαφικῶν, κλιματολογικῶν καὶ ἱστορικῶν συνθηκῶν κάθε περιοχῆς, τῶν τεχνικῶν παραδόσεων καὶ τῶν προσφόρων ὑλικῶν. Ἄνω ἀριστερά: Γραφικὸς δρομίσκος τῆς Μυκόνου μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ κατάλευκα σπίτια. Ἄνω δεξιά: Ἄποψις τῆς Σύμης τῶν Δωδεκανήσων. 'Η λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Δωδεκανήσων ὁμοιάζει μὲ τὴν Κυκλαδικήν. Αἱ κατοικίαι εἶναι ὀρθογώνιοι μὲ μεγάλην πρόσοψιν, ἔντονα δὲ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς Δυτικῆς ἐπιδράσεως. Κάτω ἀριστερά: Νεοκλασσικὴ οἰκία τῆς Μυτιλήνης. Τὸ κιγκλίδωμα τοῦ μπαλκονιοῦ, τὰ Κορινθιακὰ γύψινα κιονόκρανα εἰς τὰς γωνίας, τὰ ἀετώματα τῆς προσόψεως καὶ ἄνωθεν τῶν παραθύρων, δημιουργοῦν ἕνα θαυμάσιον σύνολον. Κάτω δεξιά: «Καντούνι» εἰς τὴν Κέρκυραν. Παρὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν παραδοσιακῶν κτιρίων - ὅπως φαίνεται καὶ εἰς τὴν φωτογραφίαν - σώζονται ἀκόμη ἐντυπωσιακὰ δείγματα 'Επτανησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς μὲ τὰς συμμετρικὰς κατόψεις τῶν πολυωρόφων κτιρίων καὶ τὰς ἀνοικτὰς στοάς, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικά της.

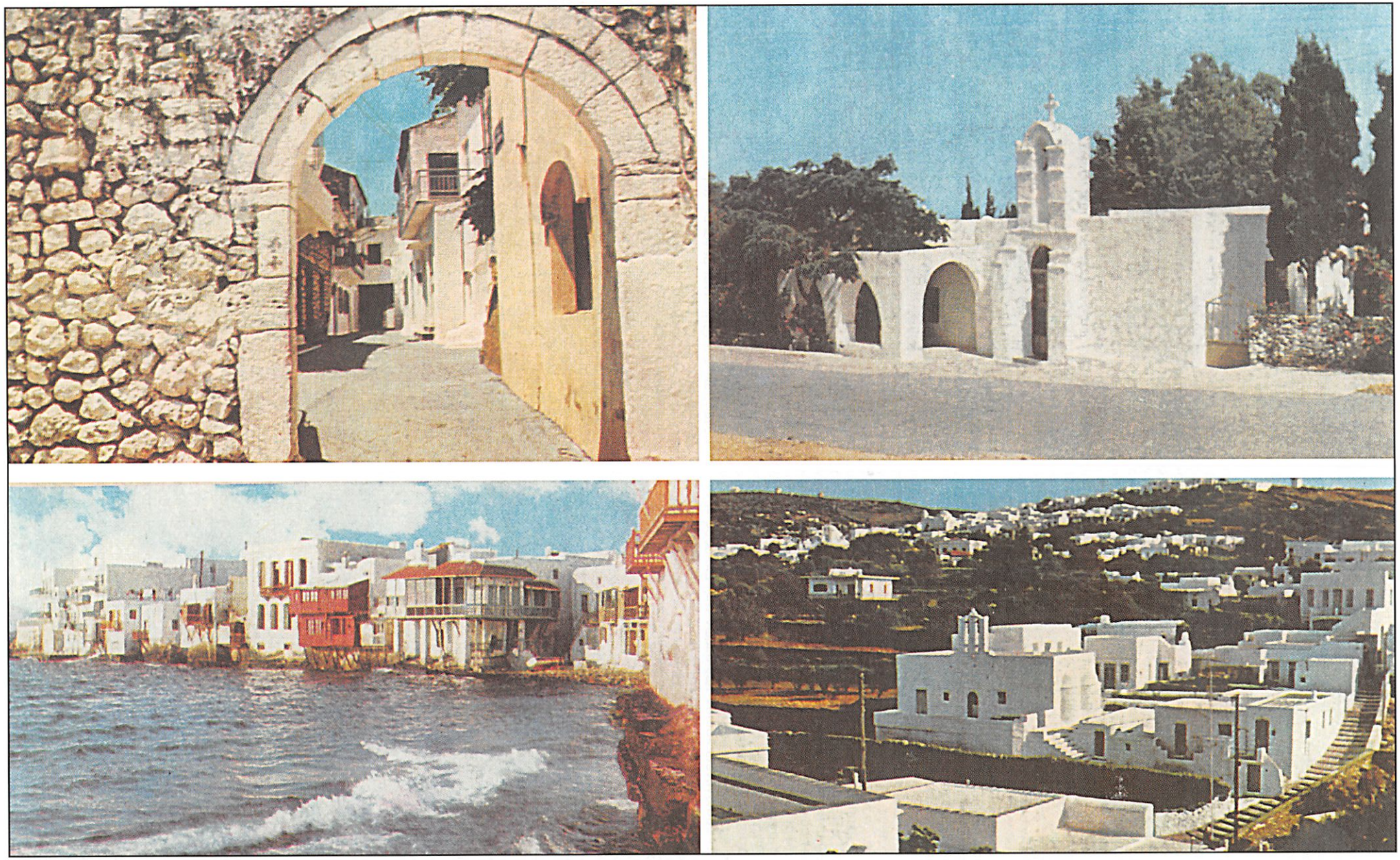

Ἄνω ἀριστερά: Δρομίσκος τῆς Πάργας. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ πέτρινη τοξωτὴ καμάρα, στοιχεῖον ποὺ συναντῶμεν συχνὰ εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἄνω δεξιά: Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὴν Πάρον. Ἡ αὐστηρὰ γεωμετρικὴ καὶ λιτὴ διαμόρφωσις καὶ τὸ κατάλευκον χρῶμα χαρακτηρίζουν τὴν Κυκλαδικὴν ναοδομίαν ποὺ συνεχίζει τὴν μεταβυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν παράδοσιν. Κάτω ἀριστερά: Μύκονος. Κτισμένα μέσα σχεδὸν εἰς τὴν θάλασσαν, τὰ σπίτια τῆς νήσου δημιουργοῦν μίαν γραφικὴν εἰκόνα μὲ τοὺς ἐξώστας των. Κάτω δεξιά: Γενικὴ ἄποψις τοῦ χωρίου τῆς Σίφνου Ἀρτέμων. Λευκοὶ γεωμετρικοὶ ὄγκοι ἐγκατεσπαρμένοι εἰς τὸ Κυκλαδικὸν τοπίον, δημιουργοῦν μοναδικὰς ἀντιθέσεις τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ πρασίνου.

σήμερον, τὴν πρωτόγονον καὶ χονδροειδῆ αἰσθητικήν των παράδοσιν, ἡ ὁποία ἐὰν εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ὑπέστη κάποιαν ἐξέλιξιν πνευματικὴν ἢ καλλιτεχνικήν, αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ἐμφανῆ καὶ ἀποδεδειγμένην ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῶν διδαγμάτων τῶν δημιουργῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ι.Δ.Π.

Δ. Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἀνήκουν ὅλα τὰ οἰκοδομήματα τὰ κτισμένα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἑλληνικὰ καὶ Τουρκικά. Ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς σκλαβιᾶς "Ελληνες ἦσαν οἱ λαϊκοὶ ἀρχιτέκτονες, οἱ «πρωτομαστόροι», καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ οἰκοδομήματα τῆς μουσουλμανικῆς λατρείας. Ἐλάχιστοι Τοῦρκοι, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἂν καὶ οὗτοι εἶχον ὡς ὑποδείγματα τὰ Βυζαντινὰ πρότυπα. Ἐγκατασταθέντες εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας, οἱ Τοῦρκοι, προσέλαβον εἰς τὸν πολιτισμόν των ὁλόκληρον τὴν Βυζαντινὴν ἐθιμοτυπίαν, χρησιμοποιήσαντες τοὺς Βυζαντινοὺς πρωτομαστόρους καὶ κτιστάδες εἰς ὅλας τὰς οἰκοδομικάς των ἐργασίας. Τὴν ἀνατολικὴν λοιπὸν ἐπίδρασιν, τὴν ἀνευρισκομένην εἰς τὴν λαϊκὴν τέχνην γενικῶς, ὡς καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικήν, πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν, δὲ ὅπως ἐλέχθη, εἰς πολὺ προγενεστέρους χρόνους ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐποχήν.

Αἱ πολυποίκιλοι μορφαὶ τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὁ οἰκοδομικὸς τρόπος τῶν οἰκιῶν, ἡ ἐσωτερική των διάταξις καθορίζονται καὶ ἀπὸ τὰς ἐδαφικάς, κλιματολογικάς, καὶ ἱστορικὰς συνθήκας, τὰς τεχνικὰς παραδόσεις, τὸ πρόσφορον ὑλικὸν ἑκάστου τόπου (εἶδος χώματος ἢ πέτρα ἢ ξυλεία κτλ.), καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς ὅρους καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ζοῦν οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ τάσις νὰ διαφέρῃ ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ μάλιστα εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀγροτῶν καὶ μικροαστῶν, δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει. Κανεὶς σχεδὸν δὲ σκέπτεται πῶς νὰ κάμῃ ἰδιαιτέραν μὲ τὸ σπίτι του ἐντύπωσιν, ἀλλὰ πῶς νὰ τὸ κατασκευάσῃ συμφώνως μὲ τὰ παραδεδειγμένα καὶ μὲ κάποιαν σκοπιμότητα ἀνταποκρινομένην καλύτερον πρὸς τὰς βιοτικάς του ἀνάγκας. Οὕτω διὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὰ σπίτια τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πρέπει νὰ μελετήσῃ καὶ τὰς συνθήκας, σύμφωνα μὲ τὰς ὁποίας ζῇ ὁ ἀστὸς ἢ ὁ ἀγρότης. Τότε μόνον θὰ ἐξακριβώσῃ πόσον λογικὴ εἶναι ἡ διάταξις τοῦ σπιτιοῦ, ἐπαρκοῦσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ γίνεται καμμία σπατάλη χώρου καὶ ἀσκόπου δαπάνης. Ἡ ὁμοιογένεια λοιπὸν τῶν οἰκιῶν τῆς Ἑλλάδος γεννημένη ἀπὸ τὴν λογικὴν συνέπειαν τῶν ὅρων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων, ἔδιδεν εἰς τὰ χωρία καὶ εἰς ὡρισμένας πόλεις μίαν ἰδιάζουσαν φυσιογνωμίαν καὶ χαρακτηριστικὴν ἑνότητα.

Παμπάλαια ἀπομεινάρια προϊστορικά, ἀρχαῖα Ἑλληνικά, Βυζαντινά, Μεσαιωνικά, εἶναι θεμελιώδη στοιχεῖα εἰς τὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα τῆς ἐν γένει Ἑλληνικῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ γενικὴ ἐξέτασις τῶν οἰκιῶν της, ἡ ἐξωτερικὴ των ὄψις, ἡ διάταξις τῶν χώρων, ἐνθυμίζουν τύπους ἀρχαίους Ἑλληνικούς, Βυζαντινοὺς ὅπως καὶ τῶν οἰκιῶν τοῦ Μυστρᾶ, καὶ ἐμφανίζουν ἄφθονα πρὸς τοὺς ἀνωτέρω τύπους στοιχεῖα παραλληλισμοῦ. Εἰς τὸ μονόσπιτο ἢ Αἰγαιοπελαγίτικο σπίτι στενομετώπου ἢ πλατυμετώπου τύπου, εὑρίσκομεν τὰ πρωταρχικὰ γνωρίσματα τῆς ἀρχαίας κατοικίας μὲ τὴν μίαν κάμαραν, τὸ μονόσπιτο ποὺ καὶ αὐτοῦ πάλιν τὴν γένεσιν πρέπει νὰ ζητήσωμεν εἰς τὰ ξύλινα καλύβια τῶν Ἑλλήνων νομάδων Σαρακατσαναίων. Τὰ πρωταρχικὰ τοῦτα στοιχεῖα βαθμιαίως προχωροῦν εἰς διαφόρους ἐξελικτικὰς βαθμίδας, ἕως ὅτου καταλήγουν εἰς τὴν πλουσίαν καὶ ἐξειλιγμένην μορφὴν τοῦ σπιτιοῦ μὲ τὰ δύο καὶ τρία πατώματα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ λεγομένου βορείου τύπου ἢ ἀρχοντικοῦ σπιτιοῦ, ποὺ ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐλέγετο «ὁσπίτιον», εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Τὰ ἀρχοντικὰ αὐτὰ εὑρίσκομεν εἰς τὰ πλούσια μεγαλοχώρια καὶ εἰς τὰ περισσότερα ἀστικὰ κέντρα τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς μερικὰς νήσους, τὴν Σάμον, Χίον, Μυτιλήνην. Εἰς πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ βλέπομεν πλησίον κτισμένην καὶ μίαν μικρὰν οἰκογενειακὴν ἐκκλησίαν (ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ σπίτι τοῦ Κανάρη εἰς τὴν Κυψέλην, τοῦ Ἀχιλλέα Κύρου εἰς τὴν Πλάκαν, ὁδὸς Ὑπερείδου καὶ ἄλλοῦ).

Τὸ μονόσπιτον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικόν, ἐμφανίζον τὰ πλέον συγκεκριμένα πρωταρχικὰ καὶ αὐτούσια ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Τὸ μονόσπιτον ἐπικρατεῖ μὲ διαφόρους τοπικὰς παραλλαγὰς εἰς ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὰς βορείους Σποράδας, τὰ Δωδεκάνησα, τὰς Κυκλάδας, τὴν Σάμον, Χίον, Μυτιλήνην, Κρήτην, Κύπρον καὶ Ἑπτάνησον. Τὸν τύπον ὅμως αὐτὸν τὸν εὑρίσκομεν κατεσπαρμένον καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον, ὅπως τὴν "Ηπειρον, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Κατὰ γενικὸν κανόνα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα χῶρον ποὺ συχνὰ εἶναι χωρισμένος εἰς τὸ βάθος ἢ εἰς τὰ πλάγια, εἰς διαμερίσματα. "Εχει συχνὰ αὐλήν, τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κατοικιῶν, πρόστοον εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν.

Ὁ τύπος αὐτὸς ἐνθυμίζει πολὺ ἀρχαίαν ἐποχήν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ τζάκι δὲν εἶναι σήμερον εἰς τὸ κέντρον τῆς κάμαρας, καὶ μὲ καπνοδόχον, ὅπως ἦτο εἰς τὰ ἀρχαῖα σπίτια, ἀλλὰ εἰς τὸν τοῖχον καὶ μὲ καπνοδόχον. Εἰς τὰς νεοελληνικὰς ὅμως οἰκίας ἡ μετατόπισις αὕτη τῆς ἑστίας ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν γενικὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διὰ περισσοτέραν εὐκολίαν κατὰ τὴν χρῆσιν. Μολαταῦτα καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν μέρη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἑστία διατηρεῖται μὲ αὐστηρὰν συντηρητικότητα εἰς τὸ κέντρον τοῦ δωματίου ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ λόγους πρακτικοὺς εἶναι χρησιμωτέρα ἐφ' ὅσον ἐκ τοῦ κέντρου θερμαίνει ὅλην τὴν περιφέρειαν τῆς κάμαρας.

Αἱ οἰκίαι τοῦ Αἰγαιοπελαγιτικοῦ τύπου εἶναι εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ὅλαι κατὰ τὸ αὐτὸ σχέδιον κατεσκευασμέναι, πρᾶγμα ποὺ ἀποδεικνύει καὶ τὴν ὁμοιογένειαν τῶν κατοίκων. Παντοῦ σχεδὸν εὑρίσκομεν τὸν ἴδιον τύπον κατοικίας εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰ χωρία τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος δι' ἀστοὺς καὶ ἀγρότας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ διώροφοι οἰκίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνω ὄροφος, τὸ «ἀνῶ(γ)ι», εἶναι ἀπαράλλακτος πρὸς τὸν κάτω, «κατῶ(γ)ι» συγκοινωνοῦν δὲ οἱ δύο οὗτοι ὄροφοι συνήθως μόνον ἔξωθεν διὰ λιθίνης κλίμακος. Τὸ ἐπάνω πάτωμα χρησιμεύει ὡς κατοικήσιμος χῶρος τῆς οἰκογενείας, καὶ τὸ κάτω δι' ἀποθήκην ἢ ἀχοῦρι διὰ τὰ ζῶα. Ἡ ἐξωτερικὴ τῶν οἰκιῶν ὄψις εἶναι ἁπλῆ χωρὶς ποικίλματα, ἐπιχρισμένη ὁλόκληρος μὲ ἄσβεστον, ἔχει γενικῶς ὀλίγα ἀνοίγματα, ἰδιότυπον συνήθως στέγην ὡς εἶδος ταράτσας, δίδουσαν τὴν ἐντύπωσιν λευκοῦ κύβου, ἄλλοτε δὲ θολωτὴν τοιαύτην (Σαντορίνη, Ἀνάφη καὶ ἄλλοῦ), εἴτε ἐπικλινῆ ἢ ἀμφικλινῆ «μονόρριχτη» ἢ «δίρριχτη» δηλαδὴ μὲ μονὴν ἢ διπλῆν κλίσην. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἔχουν καὶ ἀνοικτοὺς ἐξώστας μὲ ξυλίνας κολώνας, τοὺς ἡλιακοὺς ἢ τὰ μπρόστια ἢ χαγιάτια ἢ τὰ ἀξάτα. Τοὺς εὑρίσκομεν μὲ τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν εἰς τὰ Βυζαντινὰ σπίτια καὶ εἰς τὰ ἀστικὰ τοῦ Μυστρᾶ, ἡλιακὸς χαμόγεως ἢ χαμαίγεως καὶ ἀνώγεως ἡλιακός. Εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς οἰκίας τοὺς συναντῶμεν εἰς τὴν πρωταρχικήν των γένεσιν εἰς τοὺς "Ελληνας νομάδας Σαρακατσαναίους καὶ τοὺς παρακολουθοῦμεν εἰς ὅλα τὰ ἁπλοϊκὰ χωριατόσπιτα, μονώροφα ἢ διώροφα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀρχοντικὰ νὰ λαμβάνουν διαφόρους τοπικὰς ὀνομασίας καὶ νὰ ὑποβαστάζωνται σχεδὸν πάντα μὲ ξυλίνας κολώνας. Τὸ ἐσωτερικὸν ὅμως τῆς οἰκίας, ἂν καὶ εἰς τὰ θεμελιώδη του στοιχεῖα εἶναι παντοῦ τὸ ἴδιον, παρουσιάζει ἐν τούτοις ἰδιαίτερα τοπικὰ γνωρίσματα ἢ μικρὰς παραλλαγὰς εἰς τοὺς διαφόρους τόπους, πολλὰς φορὰς καὶ τῆς αὐτῆς νήσου (ὅπως π.χ. εἰς τὴν Ρόδον, Ἀμοργόν, Κρήτην καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς), καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰ παρομοίας κατοικίας τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἱ ὁποῖαι ἀτυχῶς δὲν ἔχουν συστηματικῶς μελετηθῇ ἢ συσχετισθῇ. Ἡ θεμελιώδης βάσις τῶν κατοικιῶν αὐτῶν, ὡς ἐλέχθη, εἶναι μεγάλος χῶρος, ἄλλοτε ἄνευ οὐδενὸς χωρίσματος καὶ ἄλλοτε διηρημένος δι' ἑνὸς ὑψώματος ἐν εἴδει ἐξέδρας, εἰς δύο ἄνισα συνήθως τμήματα, ποὺ περνᾶ κατὰ πλάτος καὶ σπανιώτερον κατὰ μῆκος τῆς οἰκίας. Τὸ ὕψωμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸν κυρίως κατοικήσιμον χῶρον, λαμβάνει διαφόρους ἐξελίξεις καὶ καταλήγει εἰς ὕψος 0,80 ἕως 2 μέτρων καὶ διάφορα πλάτη, ἕως ὅτου γίνεται ἓν ξύλινον διαχώρισμα, τὸ ὁποῖον ἀπολήγει μέχρι τῆς ὀροφῆς. Εἰς τὰ πλουσιώτερα σπίτια ἐξελίσσεται εἰς ξύλινα διαχωρίσματα, κοσμημένα διὰ πλουσίων γλυπτῶν θεμάτων μὲ ποικίλας παραστάσεις ἢ καὶ ζωγραφικὰς τοιαύτας (Σκῦρος, Σάμος, Ἀμοργός, Δωδεκάνησα, παράλια Μικρᾶς Ἀσίας). "Ολα τὰ ἔπιπλα τῆς οἰκίας, ὄχι μόνον τοῦ ἁπλοῦ τούτου τύπου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πλουσίου, τοῦ ἀρχοντικοῦ, ἔχουν ὡρισμένην θέσιν εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ σοφᾶς, δηλαδὴ ἡ ἐξέδρα ἢ τὸ πατάρι διὰ τὸν ὕπνον, ὁ μπάγκος ἢ τὸ ἀμπάρι διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν τροφίμων, οἱ κασσέλες ἢ τὰ σεντούκια διὰ τὸν ἱματισμόν, τὰ ἐρμάρια καὶ οἱ θουρίδες διὰ τὰ πολύτιμα σκεύη τῆς οἰκίας, ὁ σταμνοστάτης, ἢ ὁ λαϊνοστάτης διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς στάμνας, τὸ εἰκονοστάσι διὰ τὰς εἰκόνας τοῦ σπιτιοῦ, τὰ ράφια διὰ τὴν τοποθέτησιν διαφόρων ἀντικειμένων, τὰ μεγάλα ξύλινα καὶ πλουσίως διακοσμημένα ντουλάπια διὰ τὸν βαρὺν ρουχισμὸν καὶ τὰ σκεπάσματα τῆς οἰκίας, τὸ τζάκι, καὶ τόσα ἄλλα, μὲ τὰ ἰδιαίτερα τοπικὰ ὀνόματα, σχήματα καὶ στολισμούς, εἶναι ὀργανικῶς προσηρμοσμένα ὄχι μόνον πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἑκάστου τόπου, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἑνιαῖον καὶ ἁρμονικὸν σύνολον.

Ὁ γενικὸς διάκοσμος τῶν οἰκιῶν ἄλλοτε εὐτελέστερος καὶ ἄλλοτε πλουσιώτατος, μὲ τὰ χωνευτὰ εἰς τὸν τοῖχον ἔπιπλά του, καθορίζεται ἐκ τῶν προτέρων καὶ κανονίζεται κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν. Παρουσιάζει τοιουτοτρόπως ὑποδείγματα ἐσωτερικῆς διακοσμήσεως πρωτότυπα καὶ ἰδιόρρυθμα, τὰ ὁποῖα, προσαρμοζόμενα πρὸς τὰς σημερινὰς ἀνάγκας, δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρότυπα διὰ τὴν διευθέτησιν καὶ διακόσμησιν ἐσωτερικοῦ, συμφώνως μάλιστα πρὸς τὰς τάσεις τῆς συγχρόνου ἀρχιτεκτονικῆς, δεδομένου ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς κατοικίας, ἀκριβῶς ὅπως αὐτὴ ζητεῖ, τὰ κινητὰ ἔπιπλα καταλαμβάνουν πολὺ ὀλίγην θέσιν - περιορίζονται σχεδὸν εἰς τὰς ξυλογλύπτους κασσέλας, τὰ ὀλίγα φορητὰ καθίσματα καὶ τὰ χαμηλὰ τραπεζάκια, τοὺς γνωστοὺς σοφράδες.

Ὁ βόρειος τύπος τῶν οἰκιῶν, καὶ κυρίως ὁ ἀρχοντικός, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν καὶ εἰς πολλὰς νήσους (Σάμος, Χίος, Μυτιλήνη καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς) παρουσιάζει, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν, ἐξειλιγμένα τὰ ἴδια κοινὰ σημεῖα. Οὗτος δύναται νὰ δώσῃ τὸ μέτρον τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς πλουσίας παραδόσεως εἰς τὴν οἰκοδομικὴν τέχνην μὲ τὰ

διασωζόμενα πολυτελῆ ἀρχοντόσπιτα καὶ τὴν ἐσωτερικήν των διαρρύθμισιν. Ἀντιπροσωπευτικώτερα οἰκοδομήματα τοῦ τύπου αὐτοῦ εὑρίσκονται εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν. Εἶναι διώροφα καὶ συχνὰ τριώροφα ἢ καὶ τετραώροφα, μὲ τὰ κάτω πατώματα λιθόκτιστα καὶ τὸ τελευταῖον ξύλινον ἐπιχρισμένον δι' ἀσβέστου. Ἔχουν κάτοψιν συνήθως τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον, καὶ πολλὰς φορὰς εἰς σχῆμα Γ ἢ εἰς σχῆμα Π. Τὸ ἐξωτερικόν των, ἁπλοῦν συνήθως, λαμβάνει πάντοτε μεγάλην ποικιλίαν ἐκ τῆς ὑπερμέτρως προεξεχούσης στέγης (ἀπὸ ἑνὸς μέχρι δύο μέτρων) τῶν διακοσμητικῶν πολυχρώμων ὑαλωτῶν παραθυρῶν ποὺ ἐξέχουν τῶν συνήθων τοιούτων, ὥστε νὰ παρουσιάζη διπλῆν σειράν, καὶ ἐκ τῶν πλαστικῶν κλειστῶν ἐξωστῶν, γνωστῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Δήλου καὶ τῆς Πομπηΐας. Οἱ κλειστοὶ αὐτοὶ ἐξῶσται, οἱ ὁποῖοι τόσον πολὺ χαρακτηρίζουν τὰ Ἑλληνικὰ αὐτὰ οἰκοδομήματα καὶ οἱ ὁποῖοι συχνά, δυστυχῶς μέχρι σήμερον, θεωροῦνται ὡς Τουρκικοί, ἐχρησιμοποιοῦντο τόσον πολὺ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ὥστε διὰ νὰ μὴ κλείωνται μὲ τὰς προεξοχάς των οἱ στενοὶ δρόμοι, ἠναγκάσθη ὁ Ἵππαρχος νὰ τοὺς φορολογήση. Τοὺς ἀπεκάλουν δρυφράκτους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὁ δὲ κωμικὸς Ἀριστοφάνης μαρτυρεῖ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι εἶχον τόσον προεξέχοντας κλειστοὺς ἐξώστας, ποὺ οἱ ἀστυνόμοι της τοὺς ἠμπόδιζον «δρυφράκτους ὑπὲρ τῶν ὁδῶν ὑπερτείνειν», διὰ νὰ μὴ γίνεται ὑπερβολικὴ ἡ προεξοχὴ των καὶ κλείωνται οἱ στενοὶ δρόμοι. Ἐπίσης τοὺς ἐφορολόγησαν καὶ οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ ὥρισαν νὰ ἀπέχουν ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους δέκα πόδας. Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν τοὺς ἔλεγον σωλάρια (solarium) καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ταβλωτὰ ἢ ταβλᾶτα ἢ ταβλώματα ἢ σανιδωτά. Σήμεον λαμβάνουν διαφόρους ὀνομασίας, ὅπως πεταχτὰ ἢ ξεπεταχτὰ ἢ ξεπετάγματα ἢ κρεμαστὰ ἢ σαχνισιὰ ἢ σαχνισίνια ἢ σαντζάκια τσικμάδες ἢ κεπέγκια ἢ ἐὰν εἶχε πολλὰ τζάμια ἐξωτερικῶς τὰ ἔλεγαν καὶ τὰ λέγουν τζαμαρία. Τοὺς εὑρίσκομεν ἐπίσης εἰς τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον τοῦ Μυστρᾶ, εἰς τὰς ἀρχοντικὰς οἰκίας τῶν Φαναριωτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μελενίκου, καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀκόμη.

Εἰς τὰ ἐξώστεγα αὐτὰ οἱ λαϊκοὶ ἀρχιτέκτονες πρωτομαστόροι ἀνέπτυξαν ὅλην των τὴν πρωτοτυπίαν, δίδοντες πολλὰς καὶ διαφόρους ποικιλίας εἰς τὰ σχήματά των, διὰ νὰ πλαταίνουν τὰ δωμάτια, νὰ μεγαλώνη τὸ σπίτι καὶ διὰ νὰ ἔχη ἕνα προφυλαγμένον καὶ θεαματικὸν ἐξώστην, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν ὅλος ὁ ἥλιος, ὁ ἀέρας καὶ τὸ φῶς. Γινόμενοι ἐκ σκοπιμότητος, συμφώνου πρὸς τὰς κλιματολογικὰς συνθήκας τῆς Ἑλλάδος, ἀποτελοῦν ἕνα ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων τῶν κατοικιῶν αὐτῶν καὶ εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτερον μέρος τῆς οἰκίας, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικήν της διάταξιν, ἀποτελοῦντες τὸ σημαντικώτερον διαμέρισμα τοῦ σπιτιοῦ, τὸν προθάλαμον, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει καὶ ὡς αἴθουσα ὑποδοχῆς. Πολλοὶ ἐξῶσται ἔχουν καὶ τρεῖς σειρὰς παραθύρων.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ἀρχοντικῶν αὐτῶν διαιρεῖται κατὰ τρόπον πρακτικόν, σύμφωνον πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου. Συνήθως τὸ κάτω πάτωμα (τὸ κατῶγι), προορίζεται διὰ τὰς ἀποθήκας ἢ καὶ τὰ ζῶα, ὅταν δὲν ὑπάρχη σταῦλος ἔξωθεν τῆς οἰκίας. Ἔχει ἐλάχιστα ἀνοίγματα εἰς τὸν δρόμον καὶ τὴν αὐλὴν δι' ἀσφάλειαν. Εἰς τὰς διωρόφους οἰκίας τὸ δεύτερον πάτωμα εἶναι ὁ κυρίως κατοικήσιμος χῶρος, ἐκεῖ παραμένει ἡ οἰκογένεια καὶ ἔχει διαμερίσματα καταλλήλως διεσκευασμένα καὶ διὰ τὸν χειμῶνα καὶ διὰ τὸ καλοκαίρι. Εἰς τὰς τριωρόφους ὅμως τὸ μεσαῖον πάτωμα εἶναι ὁ κατοικήσιμος χῶρος τοῦ σπιτιοῦ, πρὸ πάντων τὸν χειμῶνα. Διὰ τοῦτο, αἱ κάμαραι ἔχουν σχεδὸν ὅλαι ἀπὸ ἕνα τζάκι. Τὸ ἐπάνω πάτωμα, τὰ ἀνῶγι εἶναι τὸ πλουσιώτερον ὅλων μὲ διάκοσμον πολυτελέστατον καὶ ἀριστοτεχνικόν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν προθάλαμον, τὸν ἤδη περιγραφέντα, μεγαλύτερον ἢ μικρότερον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνοίγονται δύο ἢ τρία μεγάλα δωμάτια χρησιμεύοντα κυρίως διὰ τὰς ὑποδοχάς, πολλὰς φορὰς ὅμως καὶ ὡς κατοικήσιμος χῶρος τῆς οἰκογενείας κατὰ τὸ θέρος. Εἰς διάφορα μέρη τοῦ προθαλάμου τὸ δάπεδον εἶναι ὑψηλότερον μέχρι 0.50-0.80 μέτρον περίπου οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεται εἶδος ἐξέδρας, ἡ κρεβάτα, περιτρυγισμένης μὲ ὑψηλὰ τορνευτὰ κάγκελλα καὶ συχνὰ ἐχούσης λεπτὰ κολωνάκια, τὰ ὁποῖα ὑποβαστάζουν πλησίον τῆς ὀροφῆς ξυλόγλυπτα τόξα. Ἡ κρεβάτα, ἡ ὁποία ἐστρώνετο μὲ φλοκάτες, βελέντζες, ἀντρομίδες, κιλίμια, κεντητὰ χράμια κτλ. ἐχρησίμευε διὰ νὰ κάθηνται οἱ ἐπίσημοι προσκεκλημένοι τῆς οἰκογενείας. Ἐπὶ τῆς κρεβάτας ὁλόγυρα ὑπῆρχε τὸ μιντερλῆκι ἢ τὸ μιντέρι, τὸ μεγάλο ντιβάνι, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπίσης καλυμμένον μὲ πλούσια ὑφαντὰ καὶ μαξιλάρια καὶ κατελάμβανε καὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς κρεβάτας. Τὸ τριπλοῦν αὐτὸ ντιβάνι ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, τρίκλινον ἐξ αὐτοῦ δὲ ἐλάμβανε κατ' ἐπέκτασιν τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν καὶ ὁ χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο. Ἐκ τῶν δύο σειρῶν τῶν παραθύρων τοῦ προθαλάμου, ἡ κάτω σειρὰ εἶναι κοινοῦ μᾶλλον τύπου καὶ προορίζεται διὰ τὸν φωτισμὸν καὶ τὸν ἀερισμὸν τῆς οἰκίας· ἔχει συχνὰ κάγκελλα καὶ παλαιότερον μόνον ξύλινα παραθυρόφυλλα ἄνευ ὑέλων, αἱ παρακυπτικαὶ θυρίδες, τῶν Βυζαντινῶν. Τὰ ἐπάνω παράθυρα, τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο φεγγῖτες, αἱ φωτιστικαὶ θυρίδες τῶν Βυζαντινῶν, εἶχον σκοπὸν νὰ φωτίζουν τὸν χῶρον ὅταν ἦσαν κλειστὰ τὰ κάτω χωρὶς ὑέλους ξύλινα παραθυρόφυλλα. Δι' αὐτὸ οἱ φεγγῖτες εἶναι κατεσκευασμένοι κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀνοίγουν ποτὲ καὶ ἔχουν διακοσμητικὸν προορισμὸν καὶ χαρακτῆρα, κατασκευασμένοι διὰ πολυχρώμων ὑέλων (γιαλιῶν) συνηρμολογημένων μὲ γύψον. Παρουσιάζουν ποικίλα πολύχρωμα ὑαλωτὰ σχήματα, ἰδιόρρυθμα καὶ πρωτότυπα. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔφερον πολυπλοκωτάτας συνθέσεις μὲ φύλλα, κλώνους, ἄνθη, γλάστρας, πουλιά, δικεφάλους ἀετούς, παραστάσεις ἀγγέλων, ἁγίων, τοῦ Χριστοῦ κτλ. λεπτοτάτων χρωματικῶν συνδυασμῶν καὶ τελείας τεχνικῆς ἀποδόσεως.

Ἀνάμεσα ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς σειρὰς τῶν παραθύρων εὑρίσκεται συνήθως τὸ ράφι τὸ ὁποῖον συχνὰ καταλαμβάνει τὰς πλευρὰς ὅλων σχεδὸν τῶν δωματίων τοῦ ἀρχοντικοῦ, γνωστὸν καὶ χρήσιμον εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς οἰκίας, διὰ τὴν τοποθέτησιν διαφόρων ἀντικειμένων. Ἐκ τῶν δωματίων, εἰς τὰ ὁποῖα μένει ἡ οἰκογένεια, τὸ σημαντικώτερον εἶναι τὸ καθημερινὸν ἢ τὸ χειμωνιάτικο, ποὺ συνήθως λέγεται καὶ μάνα ἢ σπίτι. Ἐκεῖ συνήθως διαμένει ἡ οἰκογένεια, τρώγει καὶ κοιμᾶται, κατὰ παλαιοτάτην συνήθειαν, διατηρηθεῖσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ζωὴν ἀφ' ὅτου ἡ οἰκία ἀπετελεῖτο πάντοτε ἀπὸ ἕνα καὶ μόνον χῶρον. Ἔχει εἰς τὴν μέσην ἢ εἰς τὸν τοῖχον τὸ τζάκι, καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀναλόγως δύο ντιβάνια καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ τζάκι ἕνα μικρότερον ντιβάνι. Τὰ δάπεδα καὶ ἡ ὀροφὴ εἶναι πάντοτε ξύλινα. Εἰς τὰ πλουσιώτερα ἀρχοντικά, ὄχι μόνον ἡ ὀροφὴ ἦτο ξυλόγλυπτος, ἔχουσα διάφορα φατνώματα καὶ εἰς τὸ μέσον μεγάλον ξυλόγλυπτον ρόδακα, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖχοι ὁλόκληροι εἶχον ξυλογλύπτους ἐπενδύσεις μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων ἢ γεωμετρικῶν ἰδιοτύπων σχημάτων. Ὁ πλούσιος οὗτος ξυλόγλυπτος διάκοσμος, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τοῦ προθαλάμου, ὑπάρχει καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ δωμάτια τοῦ δευτέρου ἢ τρίτου πατώματος, ἐναλλάσσεται πολλὰς φορὰς καὶ διὰ ζωγραφικοῦ τοιούτου. Τοιουτοτρόπως εὑρίσκομεν διαφόρους ξυλίνας ἐπενδύσεις τοίχων, πλουτισμένας διὰ πολυχρώμων ζωγραφικῶν θεμάτων καὶ ὁλοκλήρους ἐπιφανείας τοίχων ζωγραφισμένας μὲ πρωτοτύπους καὶ ὡραιοτάτας συνθέσεις, ἐφαμίλλους πρὸς τὰ τελειότερα ζωγραφικὰ ἔργα.

Τὸν καλλιτεχνικώτατον αὐτὸν διάκοσμον συμπληρώνουν καὶ τὰ μεγάλα ἐρμάρια, οἱ μουσάντρες ἢ οἱ μουσανταράδες (εἶδος ντουλάπας) καταλαμβάνοντα ὁλοκλήρους πλευρὰς τοίχων καὶ τοποθετούμενα εἰς τὰ περισσότερα δωμάτια. Οἱ μουσάντρες ἐχρησίμευον κυρίως διὰ νὰ ἀποθηκεύουν κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ἀποκρύπτουν τὰ διάφορα στρωσίδια, βελέντζες, κιλίμια κτλ. τὰ ὁποῖα ἔστρωνον τὴν νύκτα ἐπὶ τοῦ δαπέδου διὰ τὸν ὕπνον. Εἶχον ξύλινα φύλλα καὶ ἦσαν χωνευταὶ εἰς τὸν τοῖχον. Πολλαὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἀντικαθιστοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς τοίχους, χρησιμεύουσαι ὡς διαχώρισμα τῶν δωματίων. Εἶχον μεγάλας διαστάσεις καὶ πολύπλοκα ἐσωτερικὰ διαχωρίσματα, εἰδικῶς κατεσκευασμένα, ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐν ὥρα κινδύνου ὡς κρυψῶνες ἀνθρώπων, δυναμένων νὰ παραμένουν ἐντὸς αὐτῶν καὶ νὰ διατρέφωνται ἐπὶ ἡμέρας ἐν κρυπτῷ, ὅπως συνά συνέβαινε διὰ τοὺς καταδιωκομένους ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ πλουσιωτέρα μουσάντρα τοποθετεῖται εἰς τὸ κεντρικὸν δωμάτιον καὶ ἔχει πλουσιώτατον ξυλόγλυπτον διάκοσμον, μετ' ἀναγλύφων συνήθως παραστάσεων, σπανιώτερον δὲ ζωγραφικὸν τοιοῦτον. Φέρει ὁλόγυρα καὶ μικρὰ ἐρμάρια, χωρὶς φύλλα, τὶς θουρίδες, αἱ ὁποῖαι προσδίδουν μεγάλην ποικιλίαν καὶ διακοσμητικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς μουσάντρας, χρησιμοποιούμεναι διὰ τὰς προχείρους χρήσεις καὶ διὰ τὴν ἐναπόθεσιν διαφόρων ἀγγείων καὶ σκευῶν ἐξαιρετικῆς χρησιμότητος ἢ ἀξίας.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ διάταξις, ποὺ δίδομεν περιληπτικῶς εὑρίσκετο καὶ εἰς ὅλα τὰ ἀρχοντόσπιτα τῆς Ἑλλάδος, μὲ μικρὰς παραλλαγάς, ὅπως εἰς τὰ πυργόσπιτα ἢ τοὺς πύργους ἢ τὰ παλάτια, τὰ ἀποτελούμενα ἐκ τεσσάρων πατωμάτων καὶ ἔχοντα καθαρῶς φρουριακὸν χαρακτῆρα. Αὐτὰ ἐκτίζοντο συνήθως εἰς ἀγροτικὰς πλουσίας περιοχὰς (Θεσσαλία, Πήλιον, Σάμος, Μυτιλήνη) καὶ εἶχον ἕνα δύο ἢ τρία δωμάτια εἰς ἕκαστον ὄροφον. Ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις, μάλιστα δὲ ἡ τοῦ τελευταίου ὀρόφου, ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ ἔφερε πλουσίας ξυλογλύπτους διακοσμήσεις. Ἡ διάταξις αὕτη φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀρχαιοτάτην τὴν προέλευσιν καὶ ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὰς παλαιὰς βυζαντινὰς οἰκίας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν μόνην διασωθεῖσαν εἰς τὸ Μελένικον οἰκίαν τοῦ 11ου αἰῶνος.

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν δίδουν ὅλα αὐτὰ τὰ ἀρχοντόσπιτα, εἶναι ἡ ἄμεσός των σύνδεσις μὲ τὸ φῶς, τὸν ἀέρα, τὸν ἥλιον καὶ τὸ τοπίον. Χαρακτηριστικὸν των γνώρισμα ἀποτελοῦν ἡ ειλικρίνεια εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διάταξιν. Αἱ ἐπίπεδοι ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων, αἱ διάφοροι προεξοχαὶ τῶν ἐξωστῶν, αἱ προεξέχουσαι στέγαι, τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὰ ἰδιότυπα σχήματα μὲ τὰς ἀλλεπαλλήλους καμάρας, τὰ τόξα τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων, ὡς καὶ οἱ συσχετισμοί των μὲ τὰς ἐπιφανείας, εἶναι ὅλα ζυγισμένα μὲ ἀσφάλειαν καὶ εἰς ὡραίας ἀναλογίας. Ἡ ὑπερμέτρως ἐξέχουσα στέγη των τονίζει κατ' ἐξοχὴν τὸν ἐπιβλητικὸν καὶ σταθερὸν χαρακτῆρα τοῦ συνόλου καὶ ἕνα εὐχάριστον ὀργανικὸν σύμπλεγμα παρουσιάζει ἡ κάτοψις, δημιούργημα τῆς λογικῆς καὶ πρακτικῆς συναθροίσεως τῶν χώρων. Τριγυρισμένα διὰ μεγάλων λιθίνων τοίχων διὰ νὰ ἀντέχουν εἰς ἅμυνας, αἱ ὁποῖαι κρατοῦσαν καὶ μῆνας, ἔχουν δημιουργήσει μίαν θερμὴν οἰκογενειακὴν διαμονὴν ἐσωτερικοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ οἰκογένεια εὑρίσκετο θεληματικῶς ἀπομονωμένη ἀπὸ τὸ πλῆρες κινδύνων ἐξωτερικόν της περιβάλλον. Ἐξασφαλίζοντες οὕτω οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκοκρα-

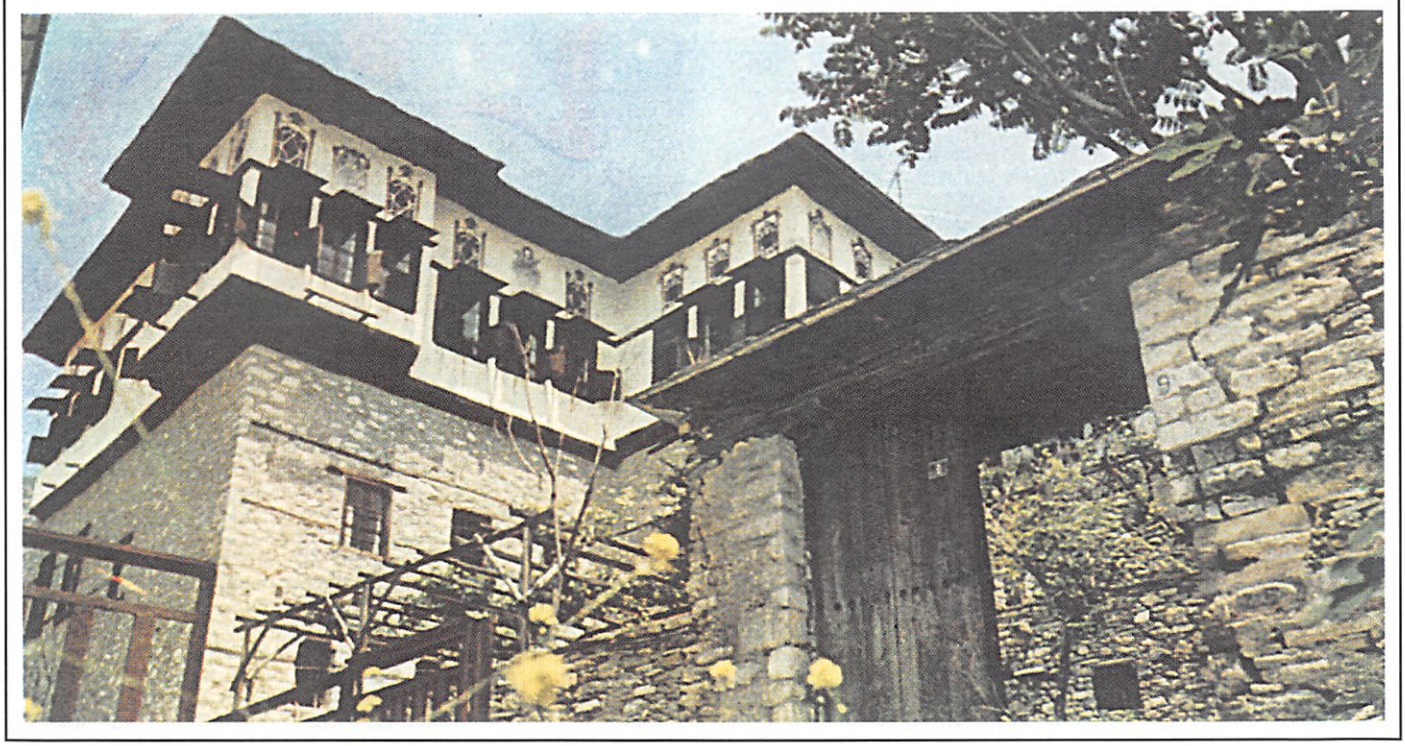

ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Πηλίου ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ἐντυπωσιακώτερα δείγματα τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ ἀρχοντικὸν τῆς φωτογραφίας εὑρίσκεται εἰς τὴν Μακρυνίτσαν. Πέτρινοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, «ξυλοδεσιές», ἡ σειρὰ τῶν μεγάλων παραθύρων εἰς τὸν ἄνω ὄροφον εἶναι τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς Πηλιορίτικης ἀρχιτεκτονικῆς. εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν οἰκιῶν ἐπικρατεῖ ἡ ξυλίνη διακόσμησις.

τίας τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν των, ζῶντες ὅμως συγχρόνως εἰς περιβάλλον ἐντόνου αἰσθητικοῦ χαρακτῆρος, ἐδημιούργουν μίαν ξεχωριστὴν ἰδικήν των ζωήν, προσφέρουσαν σχετικὴν ἠρεμίαν εἰς τὴν πολυτάραχον ἐκείνην ἐποχήν. Τὸ φρουριακὸν εἶδος τῆς κατασκευῆς ὅλων σχεδὸν τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θαλπωρή των, αἱ μεγάλαι προμήθεια τῶν τροφίμων, ἐνεφάνιζον τὴν τρομοκρατημένην κοινωνίαν τῆς σκλαβιᾶς. Φανερώνουν ὅμως καὶ τὸ φυλετικὸν ἔνστικτον τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν αὐτοσυντήρησίν των, τὴν διατήρησιν τῆς περιουσίας των καὶ τὴν ἐμμονήν των εἰς τὰ πάτρια. Ἐπίσης ἀποδεικνύουν τὸ προοδευτικόν των πνεῦμα, καθὼς καὶ τὴν ὑλικήν των εὐημερίαν, παρ' ὅλας τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, τὴν ἐπικοινωνίαν των μὲ ἄλλας πολιτισμένας χώρας, μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον συνεχεῖς συναλλαγὰς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς μεγάλου ἐμπορίου, ὡς καὶ τὴν δημιουργίαν πολιτισμοῦ καὶ ζωῆς οἰκογενειακῆς κατ' ἐξοχὴν πατριωτικῆς.

Οἱ μαστόροι - χτιστάδες. Τὰ πλούσια αὐτὰ ἀρχοντόσπιτα ὀφείλονται κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς λαϊκοὺς οἰκοδόμους - μαστόρους καὶ πρωτομαστόρους, καὶ κτίστες κουδαραίους, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ μᾶς δώσουν τὸ μέτρον τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς παραδόσεως εἰς τὴν οἰκοδομικὴν τέχνην, δεξιοτέχναι ἀπαράμιλλοι, καὶ δεινοὶ μηχανικοὶ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς. Σχηματίζοντες συντεχνίας, ἰσνάφια, ἢ συνάφια ὀνομαζόμενα παρέες γιὰ τὴ δουλειὰ ἢ μπουλούκια ἢ τσοῦρμα τῆς δουλειᾶς, κατήγοντο ἀπὸ τὰ χωρία τῆς Ἠπείρου (Κονίτσης), τὰ ὀνομαζόμενα μαστοροχώρια, ὡς καὶ ἀπὸ τὰ χωρία τῆς Κορυτσᾶς, τοῦ Μετσόβου, τῶν Χουλιαράδων, τῶν Τζουμέρκων καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πέριξ τῆς Ἀνασελίτσας, ὅπου οἱ περισσότεροι ἄνδρες κατεγίνοντο μὲ τὴν οἰκοδομικὴν τέχνην καὶ ἠσχολοῦντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας. Εἰργάζοντο ὑπὸ ἕνα πρωτομάστορα, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐργολάβος καὶ ἐργοδότης, συχνὰ δὲ καὶ συνεταῖρος. Ὁ πρωτομάστορας εὕρισκε τὰς ἐργασίας καὶ διεχειρίζετο πᾶσαν χρηματικὴν καὶ ἐμπορικὴν συναλλαγὴν τοῦ συνεργατισμοῦ. Βέβαιον μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι αἱ συντεχνίαι αὐταὶ ἔζων κοινοβιακῶς, ἔτρωγον ἐκ κοινοῦ συσσιτίου καὶ ἐμοιράζοντο τὰ κέρδη ἀναλόγως τῆς προσωπικῆς των ἱκανότητος καὶ εἰσφορᾶς εἰς τὴν ἐργασίαν μὲ τρόπον συνεταιριστικόν. Μόνον εἰς τὰ παιδιά, τὰ τσιράκια ἢ τὰ μαστορόπουλα ἔδιδον μεροκάματο ἢ μηνιάτικο. Κάθε ὁμὰς ἀπετελεῖτο συνήθως ἀπὸ δέκα ἕως εἴκοσι τεχνίτας. Τὰ μεγάλα ὅμως τσοῦρμα, τὰ ἀναλαμβάνονται τὰς μεγάλας οἰκοδομάς, δημόσια κτίρια, ἐκκλησίες, εἶχον καὶ ἑκατὸν τεχνίτας, κάτω ἀπὸ ἕνα πρωτομάστορα. Κτίστες, λασπιτζῆδες, σοβατζῆδες, πελεκάνους (μαρμαράδες), μαραγκούς, ταγιαδόρους (ξυλογλύπτας), ταβαντζῆδες (αὐτοὺς ποὺ κατεσκεύαζον τὰ ταβάνια), ζουγράφους, σιδεράδες, νταμαρτζῆδες (λατόμους) κτλ. ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι ἦσαν μαστόροι, ἄλλοι πρωτοκαλφάδες, καλφάδες, τσουράκια, μαστορόπουλα. Οἱ τελευταῖοι ὅμως - ξυλογλύπται καὶ ζωγράφοι - μᾶλλον σπανίως ἐδούλευαν μαζὶ μὲ τὴν συντεχνίαν τῶν κτιστάδων καὶ ἐπήγαινον νὰ ἀναλάβουν τὸν ξυλόγλυπτον διάκοσμον εἰς τὰ μεγάλα κτίρια ἀφοῦ ἔφευγον οἱ κτιστάδες ἀπὸ τὰς οἰκοδομάς. Ὅλοι κατήγοντο ἀπὸ πολὺ παλαιὰς γενεὰς τεχνιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀδιακόπως ἐσυνέχιζον τὴν τέχνην των ἀπὸ πάππου εἰς ἐγγόνους. Ἔφευγον ἀπὸ τὰ χωριά των καὶ μετέβαινον μπουλούκια μπουλούκια εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου εὕρισκον ἐργασίαν, καὶ κυρίως εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, φθάνοντες ἕως τὴν Πελοπόννησον καὶ διερχόμενοι διὰ τῆς Μακεδονίας, σταθμεύοντες ποὺ καὶ πού, κατέληγον εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικήν, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν οἰκοδομήσει παντοῦ τὰ περίφημα γεφύρια μὲ τὰς πλέον τολμηρὰς καμάρας, ἔχουν κτίσει καὶ διακοσμήσει τὰς ὀνομαστὰς ἐκκλησίας, τὰ μοναστήρια, τὰ θεόρατα χάνια, τὰ κάστρα, τὰ τζαμιά, τὰ ἀρχοντόσπιτα, τὰ ἐπιβλητικὰ δημόσια κτίρια, τὰ σαράγια διὰ τοὺς πασάδες, τοὺς ἀγάδες, τοὺς μπέηδες, τοὺς πανυψήλους μιναρέδες, τὰ μεγάλα καμπαναριά, τὶς γραφικὲς δημόσιες βρύσες, ποὺ ἦσαν καὶ αὐταὶ σωστὰ καὶ πολλὲς φορὲς καλλιτεχνικὰ οἰκοδομήματα καὶ ἄλλα. Ἐξ αὐτῶν κατήγοντο καὶ οἱ τεχνῖται, οἱ φιλοτεχνοῦντες τοὺς προαναφερθέντας χρωματιστοὺς φεγγίτας μὲ τὰς περιπλόκους ὑαλίνους ἀναπαραστάσεις, ὅπως προδίδει καὶ ἐπιγραφὴ εἰς μακεδονικὸν χρωματιστὸν τζάμι: «Μάστορας Νάκος, χωρίον Κόνιτσα, 1763 Μαρτίου 30».

Ἔφευγον ἐκ τῶν χωρίων των μὲ τὰς ὁμάδας των, συνήθως περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου, καὶ ἐπέστρεφον εἰς τὰ τέλη τοῦ ἔτους, εἰς τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἢ πρὸ τῶν Χριστουγέννων. Καὶ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των, καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των, ἐγίνετο μεγάλο γλέντι καὶ πανηγύρι εἰς τὰ χωρία των, ὅπου εἰς ἑκάστην οἰκίαν ἑωρτάζοντο τὰ ἀποχαιρετιστήρια, ἔτρωγον, ἔπινον, ἐμέθων, ἐχόρευον καὶ τὸ πρωῒ ἐξεκίνει ὁλόκληρον τὸ χωρίον διὰ νὰ τοὺς συνοδεύσῃ μέχρις ὡρισμένου σημείου τοῦ δρόμου, ὅπου ἐγίνοντο τὰ πρεβεδούρια. Ἐδίδοντο εὐχαὶ διὰ νὰ περάσουν καλῶς εἰς τὴν ξενιτειάν, ἐλέγοντο τραγούδια τοῦ ταξιδιοῦ καὶ τῆς ξενιτειᾶς, πίνοντες ἀπὸ παγούρια καὶ μπλόσκες, ρακί, κρασί. Μαζὶ των εἶχον οἱ κτιστάδες καὶ τὰ ζῶα των, ἄλογα καὶ μουλάρια, διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ ροῦχα των, ὡς καὶ εἰς τὰ μέρη ποὺ ἐπήγαινον νὰ ἐργασθοῦν, τὴν πέτραν, τὴν ἄμμον, τὸ νερό, τὰς πλάκας, τὴν ξυλείαν, καὶ ὁποιοδήποτε ὑλικὸν διὰ τὴν οἰκοδομήν. Ἐργαζόμενοι μετεχειρίζοντο τὴν ἰδικήν των μυστικὴν γλῶσσαν, τὰ κουδαρέικα, διὰ νὰ ὁμιλοῦν συνθηματικῶς μεταξύ των, ὥστε νὰ μὴ τοὺς ἀντιλαμβάνωνται οἱ ἄλλοι. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν αἱ συμφωνίαι τὰς ὁποίας ἔκαμνεν ὁ πρωτομάστορας μὲ τοὺς ἐργοδότας δι' ἑκάστου εἴδους οἰκοδόμημα, καὶ τὰς ὁποίας παραλείπομεν, ὅπως καὶ τόσας ἄλλας. Ὁπωσδήποτε ἀναφέρομεν τὴν τελετὴν τὴν γινομένην κατὰ τὰ θεμέλια, τὴν σχετιζομένην μὲ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔθιμα. Ἔκαμνον ἐπίσημον ἁγιασμόν, προσεκαλοῦντο πάντες οἱ ἔχοντες σχέσιν μὲ τὴν οἰκοδομήν, τὸ δὲ θεμέλιον ἔπρεπε νὰ βάλῃ ὁ πρωτομάστορας, ἕνα μεγάλο λιθάρι, ἀγκωνάρι, εἰς τὴν γωνίαν τῆς προσόψεως τοῦ οἰκοδομήματος. Εἰς τὸ ἀγκωνάρι εἶχε σκαλισθῇ, ἀπὸ τοὺς πελεκάνους σταυρὸς καὶ χρονολογία. Κατὰ τὸν ἁγιασμὸν προσεφέρετο ἕνα κριάρι, ἢ ἀρνίον ἢ πετεινός, τὰ ὁποῖα ἐχάραζεν ὀλίγον ὁ πρωτομάστορας ἐπὶ τῆς πέτρας καὶ τὰ ἐλάμβανε κατόπιν ἄλλος μάστορας διὰ νὰ τὰ ἀποσφάξῃ ὥστε νὰ στερεωθῇ, νὰ στοιχειώσῃ,

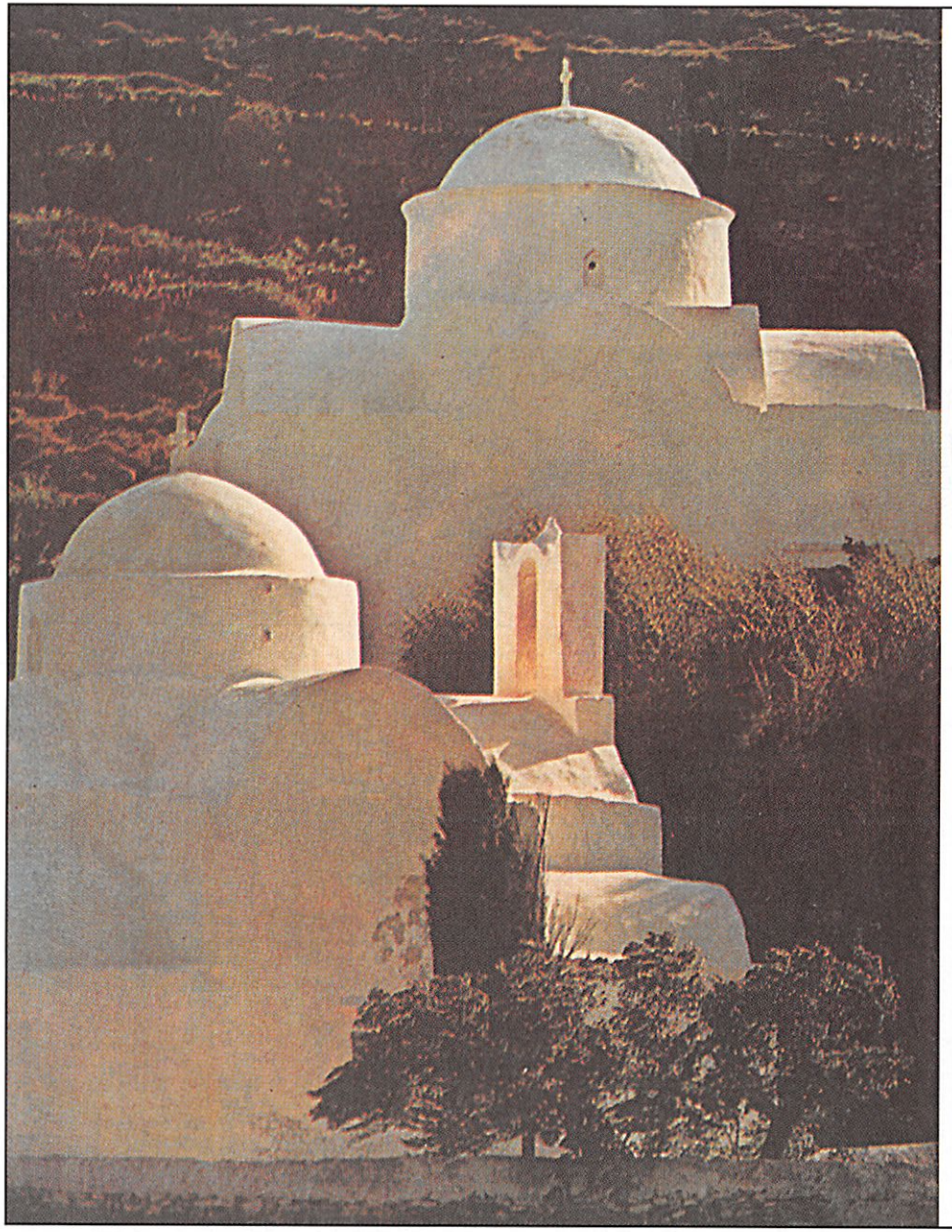

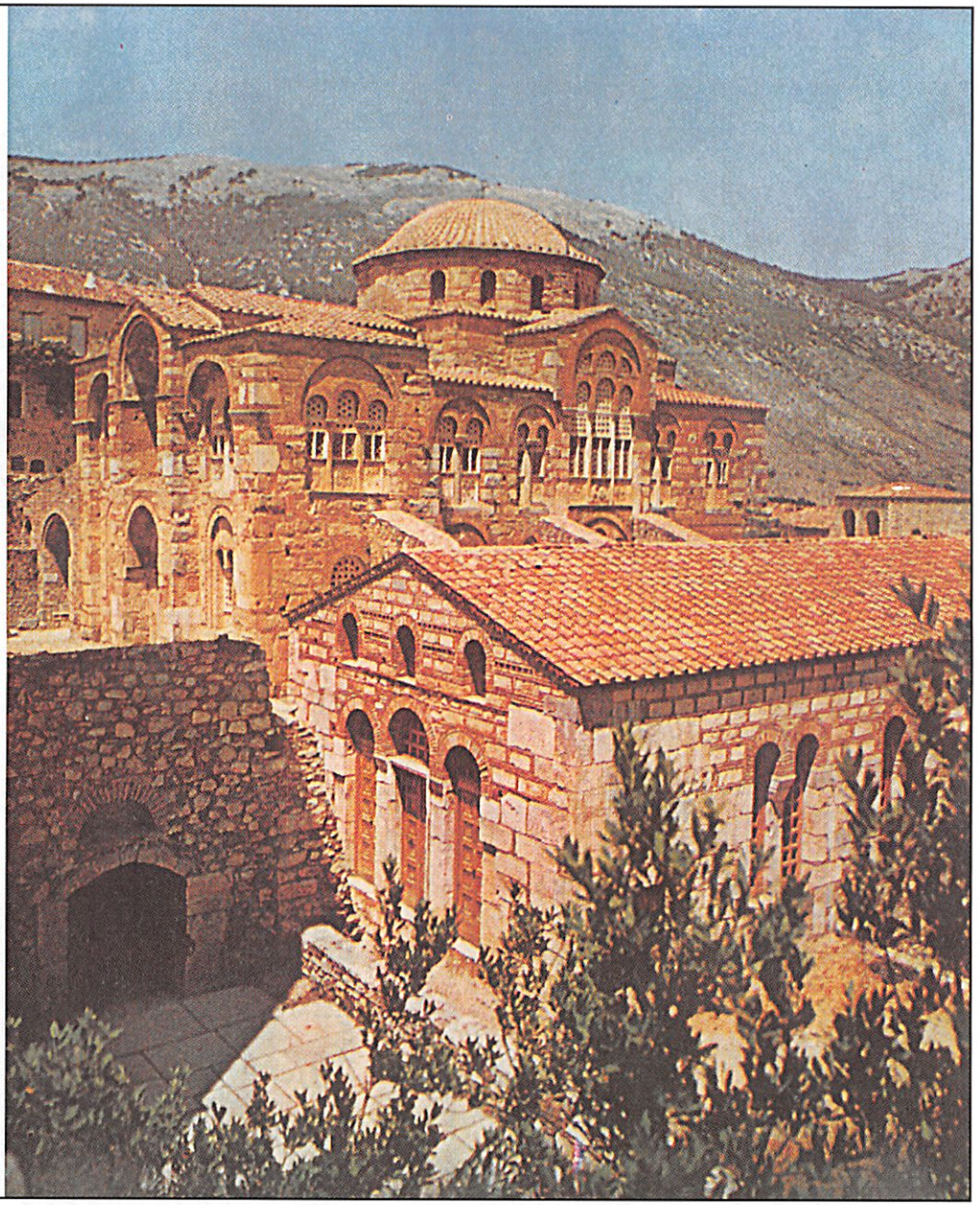

Ἀριστερά: Ἡ λαϊκὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀκολουθεῖ παρὰ τὰς κατὰ τόπους παραλλαγὰς τοὺς Βυζαντινοὺς ναοδομικοὺς τύπους. Ὁ τροῦλλος, τὰ κλίτη τῶν ἐκκλησιῶν, ἡ λιτὴ διαμόρφωσις τοῦ κτίσματος κ.ἄ. δεικνύουν τὴν συνεχιζομένην Βυζαντινὴν παράδοσιν. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, κατάλευκος ναὸς εἰς τὸ Κάστρον τῆς Σίφνου. **Δεξιά:** Ὁ Βυζαντινὸς ναὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἀποτελῶν τὸ χαρακτηριστικώτερον δεῖγμα ναοῦ ὀκταγωνικοῦ τύπου. Οἱ ναοὶ εἶναι τὰ μόνα δείγματα Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ σώζονται ἀκέραια μέχρις σήμερον, ἐνῶ γνωρίζομεν ἐρείπια μόνον τῆς κοσμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς (ἀνάκτορα, ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα, ὀχυρωματικὰ ἔργα, δεξαμεναί, ὑδραγωγεῖα κ.ἄ.).

τὸ οἰκοδόμημα, ἐκκλησία, γεφύρι, σπίτι κτλ. Μετὰ τὸν ἁγιασμόν, ἐψήνετο τὸ σφαχτὸν καὶ ἐγευμάτιζον διδασκεδάζοντες ὅλοι μαζὶ τεχνῖται καὶ νοικοκυραῖοι ἢ ἐργοδόται.

Ἡ συνεταιρικὴ αὐτὴ μορφὴ εἶχε καὶ μικροτέρους σχηματισμούς, οἱ ὁποῖοι ἀπετελοῦντο ἀπὸ ἕνα μάστορα καὶ δύο ἢ τρεῖς συντρόφους ἢ συνεταίρους. Ἄλλοτε πάλιν ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕναν μόνον μάστορα καὶ τὸν βοηθόν του, κατατασσόμενον εἰς τοὺς περαιτέρω ἀναφερομένους πλανοδίους τεχνίτας. Ὅλοι ὅμως, μικροὶ καὶ μεγάλοι σχηματισμοὶ (ισνάφια) τῆς δουλειᾶς, εἶχον μίαν ὡρισμένην ἐλαστικότητα ἀναλόγως τῆς ἀναλαμβανομένης ἐργασίας. Οὕτω, ἀναλόγως τῆς περιπτώσεως ἤλλασσον αἱ λεπτομέρειαι καὶ οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας μεταξὺ τῶν συνεταίρων, συμφώνως βεβαίως πρὸς τὰς συνθήκας ἑκάστης ἐργασίας.

Τέλος ἡ βαθυτέρα καὶ λεπτομερεστέρα μελέτη τῆς λαϊκῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς προξενεῖ σήμερον λύπην, ἐνθυμίζουσα ὅτι τὰ περισσότερα δείγματα ἐκ τῶν ἀνεκτιμήτων τούτων τεκμηρίων κτιρίων ἀπωλέσθησαν εἰς τὸν τόπον μας ἢ ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ τσιμεντοκατασκευὰς χωρὶς νὰ ἀξιοποιηθοῦν καὶ νὰ ἀποδώσουν τὰ τόσον πολύτιμα αὐτῶν διδάγματα, τὰ γεννημένα ἀπὸ τὴν πραγματικὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὴν ψυχήν του. Αἱ μεγαλύτεραι ἀπώλειαι ἔχουν σημειωθῆ κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς (1941-1944) καὶ τοῦ συμμοριτοπολέμου (1946-1949) ὁπότε ἀθρόως τὰ θαυμαστὰ αὐτὰ ἀρχιτεκτονικὰ πρότυπα ἀνεπανορθώτως ἐκάησαν καὶ κατεστράφησαν, μετὰ ὁλοκλήρων χωρίων, δίχως τὴν παραμικρὰν τύψιν.

Ἄγγ. Χατζημιχάλη

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ.

Ἡ Ζωγραφική. Ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν διασημοτέρων λογίων κατέφυγον εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου, καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀναγέννησιν τῶν τεχνῶν, πλῆθος ἄλλων, ἁγιογράφων ἰδίως παρέμεινεν εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν Ἑλλάδα καὶ ἐσυνέχισε τὴν μακραίωνα Βυζαντινὴν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν.

Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν παρέμειναν ἄγνωστοι, ἐπειδὴ κατὰ παλαιοτάτην συνήθειαν ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ καλλιτέχνου παρὰ τὰ εἰκονιζόμενα θεῖα πρόσωπα ἐθεωρεῖτο ἀσέβεια, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ὑπέγραφον. Ἀλλὰ τὰ πολυάριθμα ἔργα των, τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τὰς Ὀρθοδόξους Χριστιανικὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἀνηγέρθησαν ἐκ βάθρων ἢ ἀνεκαινίσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, συνετέλεσαν ὄχι μόνον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς καθαρᾶς Βυζαντιακῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος τῶν σκλάβων Ἑλλήνων καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἰδέας τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους διὰ τῆς θείας ἐπεμβάσεως.

Αὐταὶ αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων, αἱ ὁποῖαι κατεσκευάσθησαν, συμφώνως πρὸς τὴν παναρχαίαν ἁγιογραφικὴν παράδοσιν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἤκουσαν τὰς κατανυκτικὰς προσευχὰς τῶν πιστῶν, ἠδραίωσαν τὴν εὐλάβειάν των, ἐνεφύσησαν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὴν καρτερίαν τῶν ὁσίων καὶ τῶν μαρτύρων τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, συνεκράτησαν καὶ ἐνίσχυσαν τὴν πίστιν των, διὰ τῆς ὁποίας ἀνέπτυξαν τὸ αἴσθημα τῆς αὐτοθυσίας, τῆς ἑνότητος καὶ τῆς ἐπιμονῆς κατὰ τοὺς εὐγενεῖς τῶν ἀγῶνας, συνύφαναν τὴν ἰδέαν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος καὶ ἀπετέλεσαν τὸ ἱερὸν σύμβολον τῆς νίκης.

Εἰς τὰ διασωθέντα πολυάριθμα ἔργα τῆς ἁπλῆς, ξηρᾶς, διακοσμητικῆς, μεγαλοπρεποῦς καὶ προκαλούσης κατάνυξιν Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς ἁγιογραφίας τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, διαφαίνονται οἱ πόθοι καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ Γένους κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον καὶ ἡ διατήρησις καὶ κραταίωσις αὐτῶν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεώδους, τὸ ὁποῖον διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀμαθῶν ἐξέφραζον αὐταὶ μόναι αἱ ἅγιαι εἰκόνες αἱ διακοσμοῦσαι τοὺς ναοὺς καὶ τὰ εἰκονοστάσια τῶν οἰκιῶν.

Διὰ τῆς εἰκονογραφημένης ταύτης ὑμνογραφίας τῆς Θεοτόκου ἰδιαιτέρως καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν βίων τῶν πολυωνύμων ἁγίων, μαρτύρων, ὁσίων, ἱεραρχῶν καὶ λοιπῶν θείων προσώπων τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς θρησκείας, ἀπεκρυσταλλώθη καὶ διηρμηνεύθη τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ συνυφάνθη τοῦτο πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους. Ἕνεκα τούτου καὶ ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου ἀναπτυχθεῖσα Ἑλληνικὴ ἁγιογραφία, πλὴν τῆς καθαρῶς καλλιτεχνικῆς αὐτῆς σημασίας, ἔχει καὶ τὴν ἀξίαν τῆς κατ' ἐξοχὴν ἐθνικῆς τέχνης ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ μέγα μέρος ὀφείλομεν τὴν ἑνότητα τοῦ γένους, τὴν διατήρησιν τῆς παραδόσεως, τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐθνικήν μας ὑπόστασιν.

Κατὰ ταῦτα ἡ τέχνη, ἡ ὁποία ἤνθισε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διετήρησε τὴν αὐτὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν καὶ τὴν αὐτὴν τεχνοτροπίαν καὶ τεχνικὴν πρὸς τὴν Βυζαντιακὴν ζωγραφικήν, ἀποτελεῖ νέαν φάσιν καὶ ἐξέλιξιν ταύτης καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν διαφόρων μέχρι τοῦδε χρησιμοποιουμένων ὅρων μεταβυζαντινὴ κ.τ.τ. πρὸς δήλωσιν αὐτῆς, ὀρθότερον θεωροῦμεν τὸν ὅρον νεοβυζαντιακὴ ἁγιογραφία.

«Νεοσύλλεκτος παρουσιάζων ὅπλα» (Σχεδίασμα τοῦ Αἰμ. Προσαλέντη).

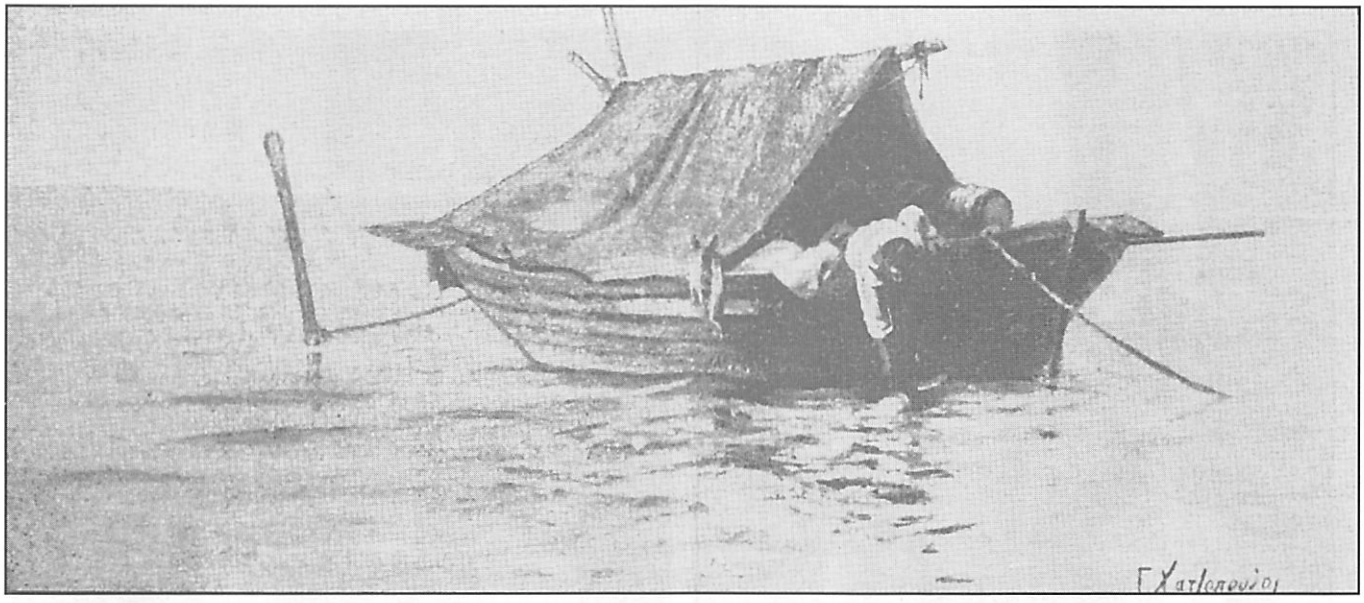

«Ὁ Ψαρᾶς». Πίναξ τοῦ Γ. Χατζοπούλου, διακριθέντος εἰς τὴν θαλασσογραφίαν.

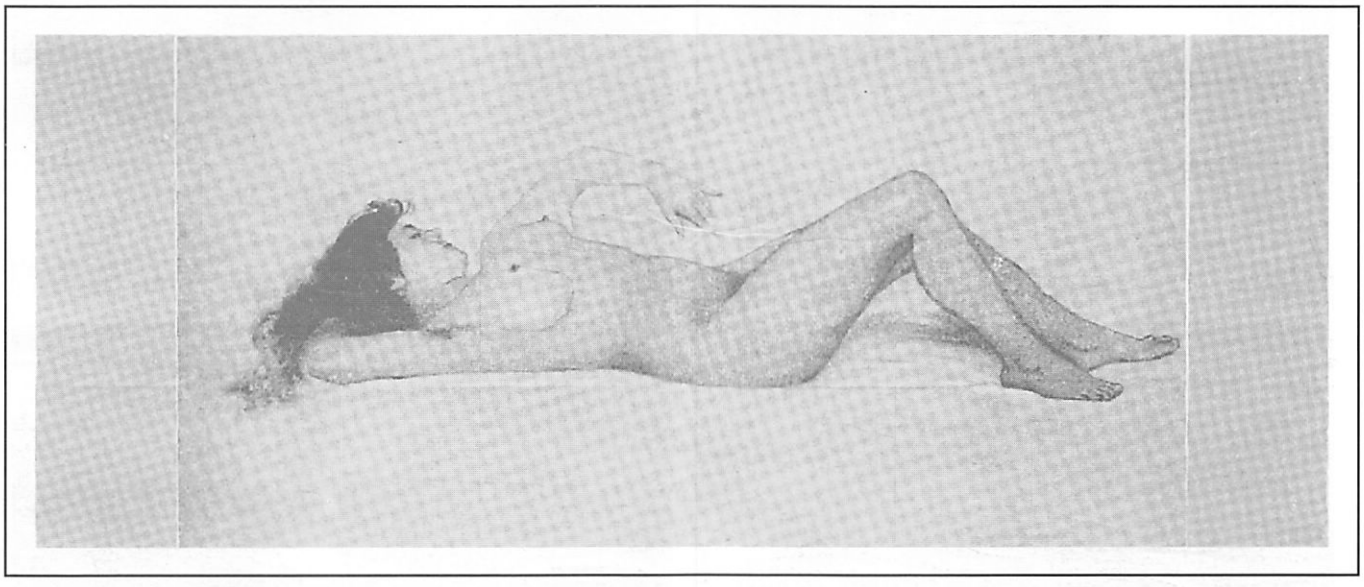

«Γυμνή». Πίναξ τοῦ Π. Μαθιοπούλου, μαθητοῦ τοῦ μεγάλου ζωγράφου Νικηφόρου Λύτρα.

Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἠσκήθη ἡ τέχνη, αὕτη ὑπέστη κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους διαφόρους ἐπιδράσεις καὶ ἐσημείωσεν ἐνίοτε ἐξελίξεις καὶ προόδους καὶ παρακμήν, ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως τῶν κέντρων εἰς τὰ ὁποῖα ἠσκήθη καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιδόσεως ἑκάστου τῶν καλλιτεχνῶν.

Τοιουτοτρόπως μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων ἀνωνύμων τοιχογράφων καὶ κατασκευαστῶν φορητῶν εἰκόνων ἐπὶ ξυλίνων πινάκων τῆς περιόδου ταύτης καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅταν ἤρχισαν νὰ ὑπογράφουν τὰ ἔργα των οἱ δόκιμοι ἁγιογράφοι, διακρίνονται καὶ πολλοὶ διαπρεπεῖς διδάσκαλοι τῆς τέχνης εἰσαγαγόντες διαφόρους ἕκαστος καινοτομίας, ἀναλόγως πρὸς τὴν τεχνικήν των ἱκανότητα καὶ δημιουργήσαντες διαφόρους ἰδιοτεχνίας, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθοῦν κατὰ τὸ τυπικὸν τῶν παραστάσεων καὶ τῆς τεχνικῆς τῆς Ὀρθοδόξου θρησκευτικῆς εἰκονογραφικῆς παραδόσεως.

Εἰς τὴν χορείαν ταύτην τῶν διαπρεπῶν Ἑλλήνων ἁγιογράφων τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας τάσσονται ὁ θρυλούμενος τοιχογράφος Μανουὴλ Πανσέληνος καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Θεοφάνης, οἱ Ζώρζης, Ἀντώνιος καὶ Φράγκος Κατελλᾶνος ἐργασθέντες τὸν 16ον αἰῶνα εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ Μετέωρα οἱ Δημήτριος καὶ Γεώργιος Μόσχος ἐργασθέντες εἰς Ζάκυνθον τὸ 1606 καὶ εἰς Πελοπόννησον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος, ὁ Ἰωάννης Ὕπατος ὁ διακοσμήσας τὴν Καισαριανὴν τὸ 1682, ὁ Γεώργιος Μάρκου ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τῶν μαθητῶν του εἰργάσθη εἰς Ἀττικὴν καὶ Σαλαμῖνα (ὅπου διεκόσμησε τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φανερωμένης τὸ 1735) καὶ ἄλλοι. Ἀκόμη δὲ οἱ Μιχαὴλ Δαμασκηνός, Ἐμμανουὴλ Τζανφουρνάρης, Γεώργιος Κλόντζας, Ἐμμανουὴλ καὶ Πέτρος Λαμπάρδος, Ἡλιοῦ Μόσκος, Ἐμμανουὴλ Τζᾶνες, Βίκτωρ, Φιλόθεος Σκοῦφος, Λέων Μόσκος, Κωνσταντῖνος Τζᾶνες, Σπυρίδων Στέν-

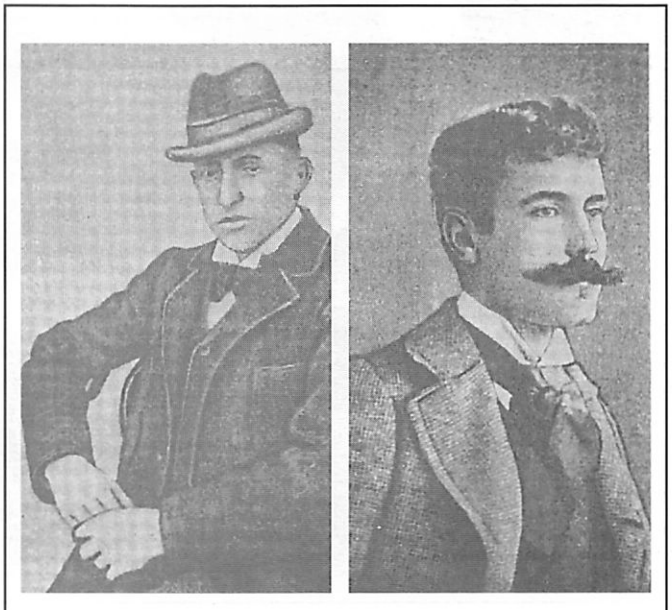

Δύο ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους ἐκπροσώπους τῆς Νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς. Ἀριστερά: Γ. Χατζόπουλος (1858-1935). Δεξιά: Π. Μαθιόπουλος (1876-1956)

Ἀντιπροσωπευτικοὶ πίνακες τῶν κυριωτέρων ζωγράφων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εὑρισκόμενοι σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλεξάνδρου Σούτσου (Ἐθνικὴ Πινακοθήκη). Ἄνω ἀριστερά: «Ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὸ πανηγύρι» τοῦ Νικηφόρου Λύτρα (1832-1904). Ἄνω δεξιά: «Κούκου» τοῦ Νικολάου Γύζη (1842-1901). Κάτω ἀριστερά: «Τὰ κουνέλια» (1879) τοῦ Πολυχρόνη Λεμπέση (1848-1913). Κάτω δεξιά: «Βάζο μὲ λουλούδια» τοῦ Περικλῆ Πανταζῆ (1849-1884).

Χαρακτηριστικοὶ πίνακες Νεοελλήνων ζωγράφων, εὑρισκόμενοι σήμερον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Πινακοθήκην. Ἄνω ἀριστερά: «Ἀραγμένα καράβια» τοῦ Κωνσταντίνου Βολανάκη (1837-1907). Ἄνω δεξιά: «Τὸ λιμάνι τῆς Κοπεγχάγης» τοῦ Ἰωάννου Ἀλταμούρα (1852-1878). Κάτω ἀριστερά: «Τὸ Θησεῖον καὶ ἡ Ἀκρόπολις» τοῦ Ἀγγέλου Γιαλλινᾶ (1857-1939). Κάτω δεξιά: «Παιδικὴ συναυλία» τοῦ Γεωργίου Ἰακωβίδη (1853-1932).

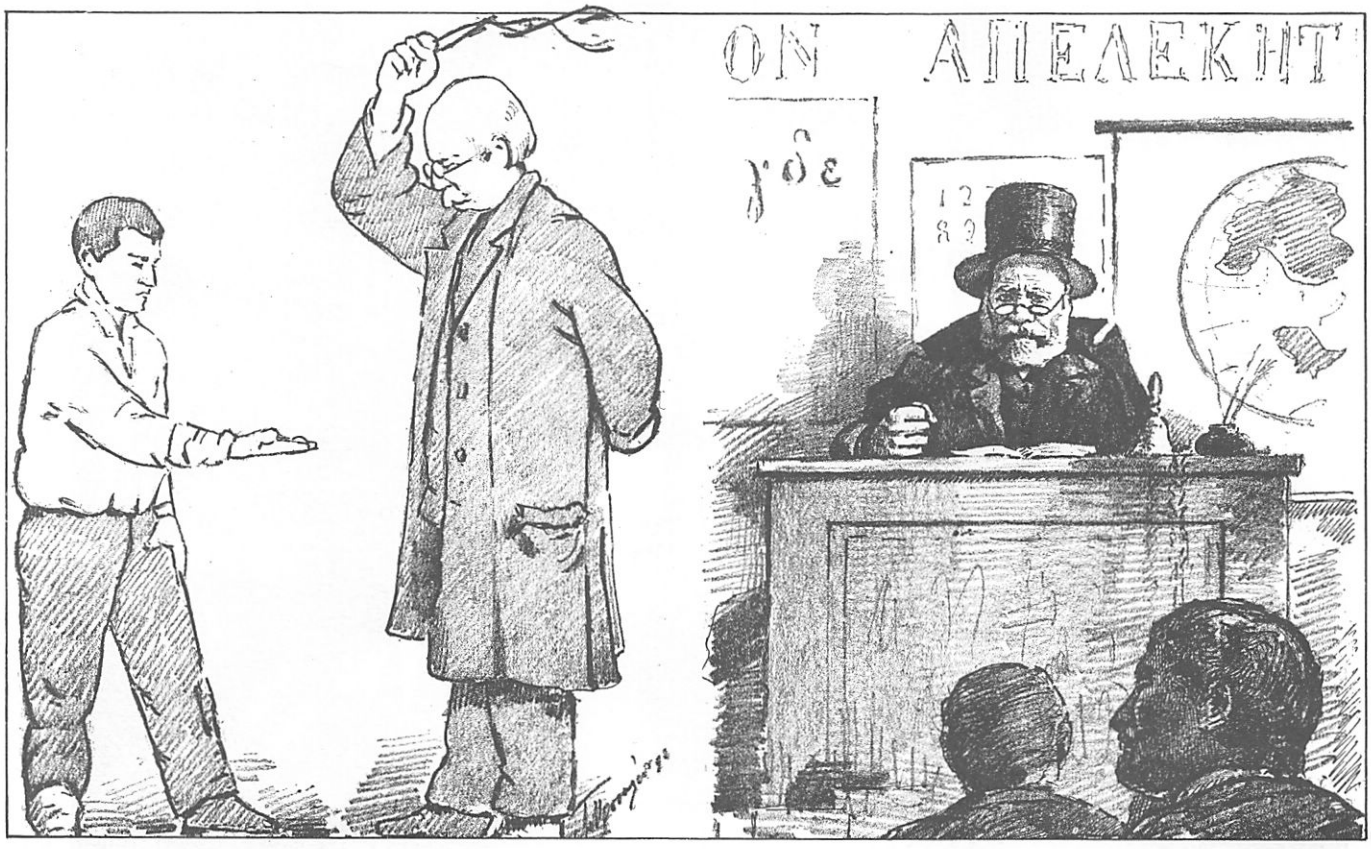

Σχεδιάσματα τοῦ Αἰμ. Προσαλέντη, χαρακτηριστικὰ τῶν «παιδαγωγικῶν» ἀντιλήψεων τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀριστερά: Ἡ παλαιὰ διδακτικὴ μέθοδος «Διὰ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως». Δεξιά: «Τὸ ἀλληλοδιδακτικὸν σχολεῖον».

τας, Στέφανος Τζανκαρόλας, Ἰωάννης Μόσκος, Κωνσταντῖνος Κονταρίνης, Νικόλαος Καλέργης, Δημήτριος Νομικός, Λ. Λειχοῦδος καὶ ἄλλοι, τῶν ὁποίων ἔργα, φορηταὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰκόνες, σώζονται εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ τὴν Κρήτην καὶ πολλὰ ἔχουν συγκεντρωθῆ καὶ εἰς Ἀθήνας, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Συλλογὴν Διονυσίου Λοβέρδου, καθὼς καὶ τὸ Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον, εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη, εἰς τὴν ἰδιωτικὴν συλλογὴν τῆς Ἑλένης Α. Σταθάτου καὶ εἰς ἄλλας ἰδιωτικὰς συλλογάς.

Πλὴν τούτων ὅμως ὡρισμένοι Ἑπτανήσιοι περὶ τὸν 18ον αἰῶνα, μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν καὶ σπουδάσαντες ἐκεῖ τὴν ζωγραφικήν, ἐγκατέλειψαν τελείως τὸν Βυζαντιακὸν τρόπον καὶ ἠσπάσθησαν τὴν Ἰταλικὴν τεχνοτροπίαν, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγον εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Μεταξὺ τούτων καταλέγονται οἱ Παναγιώτης καὶ Νικόλαος Λοξαράδες, ὁ Ἱερώνυμος Πλακωτός, ὁ Νικόλαος Κουτούζης, ὁ Νικόλαος Καντούνης καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ εἰσήγαγον εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἐλευθέραν τέχνην τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἐθεράπευσαν καὶ αὐτοὶ κατὰ κύριον λόγον τὴν ἁγιογραφίαν, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν προσωπογραφίαν καὶ ἀποτελοῦν μεμονωμένας καὶ τοπικῶς περιωρισμένας ἐν Ἑπτανήσῳ καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1805 ἱδρύθη εἰς Κέρκυραν ἡ πρώτη δημοσία σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδιδάσκοντο καλλιτεχνικὰ μαθήματα καὶ τὸ 1808 μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας εἰς τὴν νῆσον, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ζωγραφικῆς ὁ Διονύσιος Βέγιας, τὸν ὁποῖον διεδέχθη κατόπιν ὁ Διονύσιος Καλλιβωκᾶς.

Πλὴν τούτων ὑπῆρξαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἰδίως Ἑπτανήσιοι, οἱ ὁποῖοι ἐσπούδασαν εἰς Ἰταλίαν τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν γλυπτικὴν καὶ ἐπιστρέψαντες ἐπεδόθησαν εἰς τὰς τέχνας ταύτας. Μεταξὺ τούτων καταλέγεται ὁ Παῦλος Προσαλέντης (1784-1837), ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ συμπατριώτου του Δημητρίου Πιέρη (1775-1809) ἐσπούδασεν εἰς Ρώμην γλυπτικὴν παρὰ τοῦ διασήμου τότε γλύπτου Κανόβα οἱ ζωγράφοι Σπυρίδων Προσαλέντης (1835-1895) προσωπογράφος, ὁ Αἰμίλιος Προσαλέντης (1859-1906) θαλασσογράφος ἰδίως, ἡ Ἑλένη Προσαλέντη (1870-1911) καὶ ὁ Παῦλος Προσαλέντης ὁ νεώτερος (1857-1894), ἀκόμη δὲ ὁ Βικέντιος Λάντσας (1822-1902) καὶ οἱ υἱοί του Λοΐζος καὶ Στέφανος, ἡ ἐκ Σπετσῶν Ἑλένη Ἀλταμούρα, μαθήτρια καὶ σύζυγος τοῦ Ἰταλοῦ ζωγράφου Φραγκίσκου Ξαβερίου, Ραφαὴλ Ἀλταμούρα καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀλταμούρας, ὁ Ι. Βάλσαμος, ὁ Σπυρίδων Πελεκάσης ὁ μαθητὴς του Νικόλαος Παπαγιαννόπουλος καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ἡ συστηματικὴ ὅμως καλλιέργεια τῶν καλῶν τεχνῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει διὰ τῆς εἰς Ἀθήνας τὸ 1836, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, ἱδρύσεως σχολῆς «Τῶν ὡραίων καὶ βαναύσων τεχνῶν», εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πρῶτοι διδάξαντες, ἀδελφοὶ Χάνσεν κοσμηματογραφίαν, Θείρσιος ζωγραφικήν, Σίγελ γλυπτικήν, Μπονερὸς ζωγραφικήν, ἦσαν ξένοι, Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι. Κατεβλήθη δὲ φροντὶς νὰ ἐκλεγοῦν ἐκ τῶν σπουδαστῶν οἱ ἄριστοι καὶ νὰ ἀποσταλοῦν εἰς τὸ Μόναχον, τὴν κατ' ἐξοχὴν καλλιτεχνικὴν πόλιν τῆς Γερμανίας, διὰ νὰ καταρτισθοῦν καὶ ἐπιστρέφοντες νά καθιερώσουν εἰς τὸ ἀρτισύστατον τότε Ἑλληνικὸν κράτος καλλιτεχνικὴν παράδοσιν συγχρόνου τέχνης, ἐφαμίλλου πρὸς τὴν τέχνην, ἡ ὁποία ἤκμαζε τότε εἰς τὰ μεγαλύτερα καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης.

Εἰς τὴν τοῦ Μονάχου Ἀκαδημίαν τῶν Εἰκαστικῶν Τεχνῶν ἐπεκράτει ὑπέρ πᾶν ἄλλο ἡ ἀρχή, ὅτι «ὁ ζωγράφος ὀφείλει πρωτίστως νὰ ξεύρη νά ζωγραφίζη». Δηλαδὴ νὰ εἶναι ἀπόλυτος κάτοχος τῆς τεχνικῆς (σχεδίου, χρώματος, συνθέσεως καὶ τῶν ἄλλων προϋποθέσεων). Διὰ τοῦτο ἐστάλησαν ἐκεῖ οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ὑπότροφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων διαπρέπουν ὁ Νικηφόρος Λύτρας (1832-1904) καὶ ὁ Νικόλαος Γύζης (1842-1901), οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν καὶ τὴν δυάδα τῶν ἀριστέων τοῦ χρωστῆρος, οἱ ὁποῖοι ἐθεμελίωσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα νέαν περίοδον ἀνθήσεως τῆς ἀληθοῦς τέχνης.

Τότε ἀκριβῶς ἕνας ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων διδασκάλων τῆς Ἀκαδημίας τῶν Εἰκαστικῶν Τεχνῶν τοῦ Μονάχου ὁ Κάρολος φόν Πιλότυ, στηριζόμενος εἰς τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν ἀρχὴν αὐτῆς καὶ ἀκολουθῶν τὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία ἠρέσκετο εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ἱστορικῶν θεμάτων καὶ τὴν ἀπόδοσιν πλουσίων καὶ ἱστορικῶς ἀκριβῶν ἐνδυμασιῶν ἐζωγράφιζεν ἐντυπωσιακὰ καὶ πομπώδη ἱστορικὰ θέματα ἰδίως θανάτους μεγάλων ἀνδρῶν, παρελάσεις, θριάμβους καὶ τὰ τοιαῦτα, μὲ ἀρτίως ἐκτελεσμένας καὶ ἱστορικῶς ἀκριβεῖς ἐνδυμασίας.

Τοῦ Πιλότυ τούτου ὑπῆρξαν μαθηταὶ — πλὴν τοῦ Λύτρα καὶ τοῦ Γύζη — καὶ οἱ περισσότεροι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐσπούδασαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Μονάχου καὶ ἕνεκα τούτου καὶ τὰ ἔργα των διέπονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰς ἐπικρατούσας τότε εἰς Μόναχον καλλιτεχνικὰς ἀρχάς, χωρὶς αὐτὸ νὰ καταστῆ ἐμπόδιον διὰ νὰ ἀναπτύξη ἕκαστος τὰ ἀτομικά του στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων καὶ μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ προσαρμόση τὰ ἐκ τῆς σπουδῆς του προσκομισθέντα ἐφόδια πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα.

Ὁ Λύτρας καὶ ὁ Γύζης εἶναι καὶ οἱ δύο ἱκανώτατοι περὶ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν, παρουσιάζουν ὅμως μεταξὺ των ποικίλας καὶ σημαντικὰς διαφοράς. Ὁ μὲν πρῶτος ὑπερτερεῖ ὡς συνθέτης καὶ ἐκτελεστὴς τῶν πινάκων του, ὁ δὲ δεύτερος, ὁ Γύζης, ἐμφανίζει μεγαλυτέραν ἁπλότητα εἰς τὸ σχέδιον. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἐξ ἴσου ἄριστοι γνῶσται τοῦ χρώματος, οὕτως ὥστε, ἀνεξαρτήτως τῶν προτιμήσεων ἑκάστου, νά ἐπιτυγχάνεται ἐνιαία χρωματικὴ ἁρμονία εἰς ὁλόκληρον τὸν πίνακα. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος, τὰ ἔργα τοῦ Λύτρα χαρακτηρίζει τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ τάσις πρὸς ψυχικὴν ἀνάτασιν, ἐνῶ εἰς τὰ τοῦ Γύζη ἐπικρατεῖ συνήθως κατάθλιψις, ρωμαντισμός, σκέψις καὶ μιὰ κάποια μοιρολατρεία.

Ταῦτα κυρίως εἶναι τὰ σημεῖα, διὰ τῶν ὁποίων σκιαγραφεῖται εἰς γενικὰς γραμμὰς ἡ προσωπικότης ἑκάστου ἐκ τῶν δύο τούτων

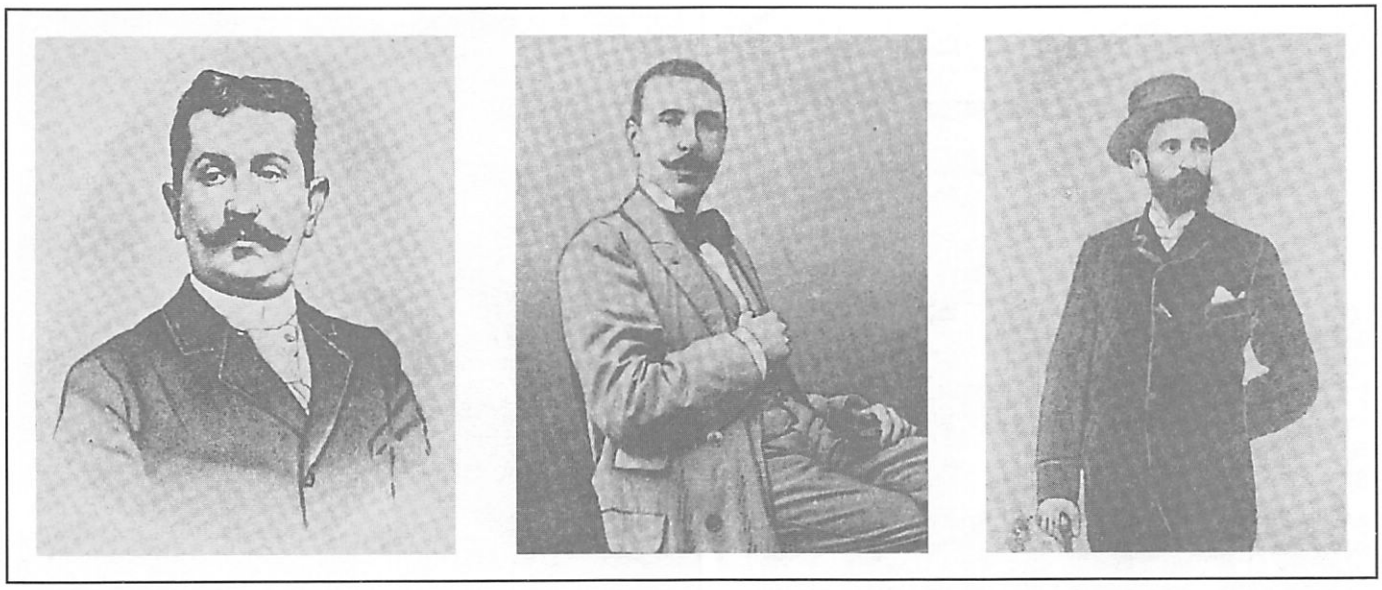

Τρεῖς ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους ἐκπροσώπους τῆς Νεοελληνικῆς τέχνης. Ἀριστερά: Ὁ Ὑδραῖος ζωγράφος Νικόλαος Βῶκος (1861-1902). Κέντρον: Ὁ Κερκυραῖος ζωγράφος Βικέντιος Μποκατσιάμης (1856-1932). Δεξιά: Ὁ κορυφαῖος γελοιογράφος τῆς ἐποχῆς του Θέμος Ἄννινος (1845-1916) ἐκ Κεφαλληνίας.

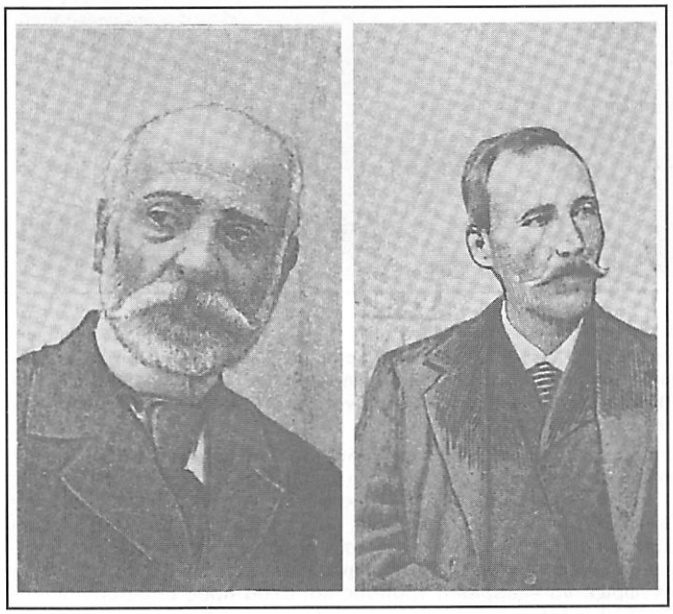

Ἀριστερά: Ὁ κορυφαῖος Ἕλλην θαλασσογράφος Κωνσταντῖνος Βολανάκης (1837-1907). Δεξιά: Ὁ ἁγιογράφος Πολυχρόνης Λεμπέσης (1849-1913)

ἀριστέων τοῦ χρωστῆρος, καὶ τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως συνέβαλον σημαντικῶς εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ μεγάλου σκοποῦ, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀναλάβει, νὰ καθιερώσουν δηλαδὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα καλλιτεχνικὴν παράδοσιν συγχρόνου τέχνης, εἰς τὸν ὁποῖον σκοπὸν ὄχι ὀλίγον συνετέλεσαν καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες καλλιτέχναι.

Κατά τι προγενέστερος τῶν δύο τούτων ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος Βρυζάκης (1814-1878), ὁ ὁποῖος ἐσπούδασεν ἐπίσης εἰς τὸ Μόναχον καὶ ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως μὲ τὴν ἀπεικόνισιν ἱστορικῶν θεμάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπίσης ὁ Νικόλαος Κουνελάκης (1829-1869), προσωπογράφος ἰδίως καταγινόμενος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λεπτομερειῶν ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Καλῶν Τεχνῶν τῆς Πετρουπόλεως καὶ εἰς Ρώμην καὶ Φλωρεντίαν.

Ὁ Κ. Βολανάκης (1837-1907) ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Πιλότυ καὶ εἶναι ὁ διαπρεπέστερος τῶν Ἑλλήνων θαλασσογράφων. Τὰ ἔργα του τὰ διακρίνει ἐπιμέλεια καὶ λεπτότης σχεδίου καὶ χρωματικὴ ὁμοιομορφία, ἐζωγράφισε δέ, ὡς μαθητὴς τῆς σχολῆς τοῦ Μονάχου καὶ ἱστορικοὺς πίνακας, ἰδίως ναυμαχίας (ἡ ναυμαχία τῆς Λίσσης, ἡ πυρπόλησις τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἡ ναυμαχία τοῦ Τραφαλγκάρ, ἡ ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνος, ἡ ἐπάνοδος τῶν Ἀργοναυτῶν κλπ.). καὶ ἀπεικόνισε πλῆθος παραλιακῶν τοποθεσιῶν τοῦ Πειραιῶς. Τὰ ἔργα τοῦ Βολανάκη παρουσιάζουν καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς ναυπηγικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον, διότι ὡς πλοίαρχος καὶ ναυπηγός, ἐγνώριζε καλῶς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῶν ἱστιοφόρων τῆς ἐποχῆς του καὶ τὰς ἀπέδιδεν ἐπιμελῶς εἰς τὰ ἔργα του.

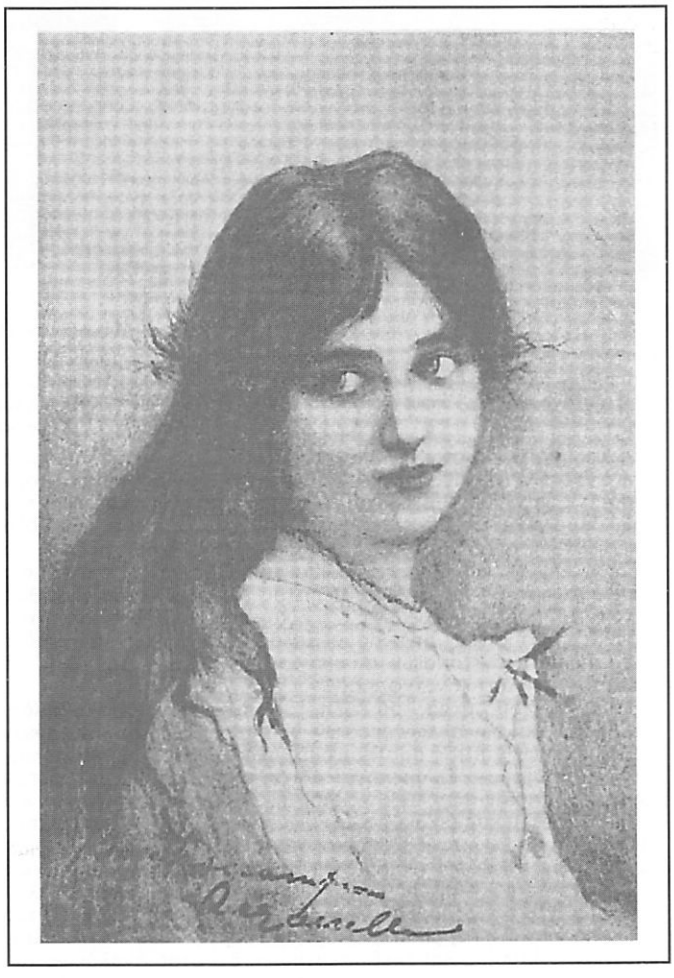

«Μαυρομάτα». Προσωπογραφία τοῦ Βικ. Μποκατσιάμη.

Ἄλλος ζωγράφος λεπτομερειῶν, συνθέτης καὶ χρωματιστὴς ἀξιόλογος, ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος Ράλλης. Ἐπίσης διεκρίθησαν καὶ οἱ Π. Πανταζῆς, Ν. Βῶκος καὶ πρὸ πάντων ὁ Πολυχρόνης Λεμπέσης, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα διακρίνονται διὰ τὴν ζωγραφικότητά των καὶ τὸ σταθερὸν καὶ ὄχι ἐξεζητημένον χρῶμα των. Καὶ ὁ Γ. Ροϊλὸς ὑπῆρξε διακεκριμένος ζωγράφος, ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν προσωπογραφίαν καὶ τὰ στρατιωτικὰ θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπέδιδε λεπτομερῶς καὶ μετ' ἀκριβείας τὰς στολάς. Καὶ ὁ Πολύβιος Σκέντερ καὶ ὁ Ἄγγελος Γυαλλινᾶς καὶ ὁ Βικέντιος Μποκατσιάμπης καὶ ὁ Ι. Δούκας καὶ ὁ Δ. Γεωργαντᾶς καὶ ὁ Ι. Οἰκονόμου καὶ ὁ Ζ. Φρυδᾶς καὶ ὁ Ε. Ἰωαννίδης ὑπῆρξαν ἀξιόλογοι χειρισταὶ τοῦ χρωστῆρος.

Μεταξὺ τῶν διαπρεπεστέρων ὅμως Ἑλλήνων διδασκάλων τῆς

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας,ἡ ἁγιογραφία ἤκμασεν καὶ εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ἀναδείξασα περιφήμους ἁγιογράφους-ζωγράφους καὶ διατηροῦσα τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Κυριώτερα κέντρα μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς ὑπῆρξαν τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἡ Κρήτη καὶ ἡ Ἑπτάνησος. Ἀριστερά: «Ἡ Σταύρωσις», ἔργον τοῦ Κρητὸς Ἀνδρέου Παβία (τέλος 16ου - ἀρχαὶ 17ου αἰῶνος) Δεξιά: «Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια»,τοῦ Ἑπτανησίου Παναγιώτου Δοξαρᾶ (1662-1729).

ζωγραφικῆς, παρὰ τὸν Λύτραν καὶ τὸν Γύζην, τάσσεται καὶ ὁ Γεώργιος Ἰακωβίδης (1853-1932), ὁ ὁποῖος ἐσπούδασεν ἐπίσης εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Μονάχου ὑπὸ τὸν Λέφτς καὶ τὸν Μάξ. Τοὺς πίνακάς του χαρακτηρίζει τεχνικὴ ἀρτιότης εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς τέχνης, ὡς π.χ. τὸ σχέδιον, τὴν φωτοσκίασιν, τὸ χρῶμα, τὴν σύνθεσιν κλπ., τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσει ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς θέματος λαμβανομένου συνήθως ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἰδίως τοῦ οἰκογενειακοῦ. Ἕνεκα τούτου παριστᾶ τύπους εἰς διαφόρους ἁπλᾶς ἐκδηλώσεις καὶ κυρίως μικρὰ παιδία, τῶν ὁποίων ἀπεικόνισε τὴν ἰδιαιτέραν ζωὴν μὲ ἀπόλυτον ρεαλιστικὴν ἔκφρασιν.

Τὸ ἔργον τοῦ Λύτρα, τοῦ Γύζη, τοῦ Βολανάκη, τοῦ Ἰακωβίδη, τοῦ Ροϊλοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν προσωπικῶν των ἐπιδόσεων καὶ τῆς συστηματικῆς των διδασκαλίας ἐθεμελίωσαν τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας παρέλαβον ἐκ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς κυρίας ἀρχῆς, ὅτι ὁ ζωγράφος ὀφείλει πρωτίστως νὰ ξεύρη νὰ ζωγραφίζη, ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ πολυάριθμοι μαθηταί των. Ἐξ αὐτῶν οἱ περισσότεροι μετὰ τὰς σπουδάς των εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον Ἀθηνῶν μετέβησαν καὶ εἰς ἄλλα μεγάλα καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης, καὶ κυρίως εἰς τὸ Μόναχον καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Γερμανίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, Ἰταλίαν, Ἱσπανίαν καὶ ἀλλοῦ καὶ ἐκεῖ ὑπέστησαν, ἕκαστος ἀναλόγως τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, τῆς κλίσεως καὶ τῆς ὡριμότητός του διαφόρους ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὴν ἐποχήν μας καὶ τὸν τόπον μας καλλιτεχνικὴν ἀναρχίαν. Εἰς τὰς διαφόρους ἐπιδράσεις ταύτας ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχομεν ὀπαδούς, μιμητὰς καὶ ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν τάσεων αὐτῆς καὶ τῶν σχολῶν τῆς τεχνικῆς, ἀπὸ τοῦ λεγομένου ἄκρου συντηρητισμοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς των ἐθεμελίωσαν τὴν παράδοσιν τῆς ἐλευθέρας τέχνης εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι αὐτῆς, μέχρι τῶν ἀκροτήτων καὶ τῶν ἐξωφρενισμῶν τῶν συγχρόνων καλλιτεχνικῶν ρευμάτων.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι οἱ ἀναδειχθέντες καὶ διαπρέψαντες τὸν 19ον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὀφείλουν κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου σκοποῦ των, εἰς τὴν ἐποχήν των. Αὐτὴ ἔπαιξε τὸν σημαντικώτερον ρόλον εἰς τὴν δημιουργίαν, τὴν ἀνάδειξιν καὶ τὴν καθόλου ἐπίδοσιν τῶν ἐν λόγω καλλιτεχνῶν.

Ἐὰν ἀναγνωρίσωμεν τὸν Νικηφόρον Λύτραν, τὸν Γύζην, τὸν Ἰακωβίδην κ.ἄ. ὡς δημιουργοὺς καὶ μεγάλους καλλιτέχνας, ὀφείλομεν πρωτίστως νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς μεγαλυτέραν καὶ δημιουργικωτέραν ἀκόμη τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησαν, ἡ ὁποία ἐγνώριζε νὰ ἐξευρίσκη τρόπους καὶ μέσα πρὸς δημιουργίαν καὶ ἀνάδειξιν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι συνέτειναν εἰς τὴν ἐξύψωσιν καὶ τὴν παραγωγήν της.

Εὐθὺς ἀπὸ τὰ πρῶτα των καλλιτεχνικὰ βήματα, νέοι ἀκόμη, πλήρεις ζωτικότητος καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἐστάλησαν ὡς ὑπότροφοι, ἀπερίσπαστοι πάσης βιοτικῆς φροντίδος εἰς καταλληλότατον τότε καλλιτεχνικὸν περιβάλλον, νὰ ἐπιδοθοῦν μὲ ἀφοσίωσιν καὶ ἀγάπην, εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τέχνης, διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὴν ἀποδοτικήν των ἱκανότητα εἰς τὸν μεγαλύτερον ἕκαστος δυνατὸν βαθμόν. Ἐν συνεχείᾳ δὲ μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς προσφορᾶς των ἠδυνήθησαν ἀπρόσκοπτοι νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὸ ἔργον των καὶ νὰ καθιερώσουν εἰς τὸν τόπον των νέαν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία μέχρι τότε δὲν ὑπῆρχεν.

Ἀντιθέτως, οἱ σύγχρονοί μας καλλιτέχναι ἀντιμετωπίζουν προβλήματα πολὺ διάφορα τῶν προγενεστέρων των. Ἴσως ἡ καταθλιπτικωτέρα συνθήκη, τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει σήμερον ὁ σύγχρονος Ἕλλην καλλιτέχνης καὶ κυρίως, ὁ εὑρισκόμενος ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς δημιουργίας του, νὰ εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀναγκαστικὴ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄδικος καὶ αὐθαίρετος κατάταξίς του, τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ἀπὸ τὴν ἀνεύθυνον κριτικήν, ἡ ὁποία γίνεται πιστευτὴ εἰς τὸ ἀκατατόπιστον κοινὸν καὶ παραδόξως ἀποδεκτὴ καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τοὺς καλλιτέχνας.

Αἱ βιοτικαὶ συνθῆκαι εἰς τὴν χώραν μας κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ὅπως καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην, δὲν εἶναι εὔκολοι. Πολὺ περισσότερον δύσκολοι εἶναι διὰ τὸν καλλιτέχνην, ὁ ὁποῖος μὲ πολὺ κόπον δύναται νὰ ἐξοικονομῇ τὰς ἀπαραιτήτους δυνάμεις διὰ νὰ ἐπιδίδεται εἰς τὸ ἔργον του. Μοναδικὴ του ἐλπὶς εἶναι ἡ κατανόησις τῶν καταβαλλομένων προσπαθειῶν του καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὁλονὲν συντελουμένης καλλιτεχνικῆς του προόδου, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς κριτικῆς διάψευσις τῆς ἐλπίδος του αὐτῆς, διὰ τῆς μὴ τυχὸν ἐκτιμήσεως τῶν εἰλικρινῶν του προσπαθειῶν, ἐπιφέρει εἰς αὐτὸν ἀπόγνωσιν καὶ μαρασμόν.

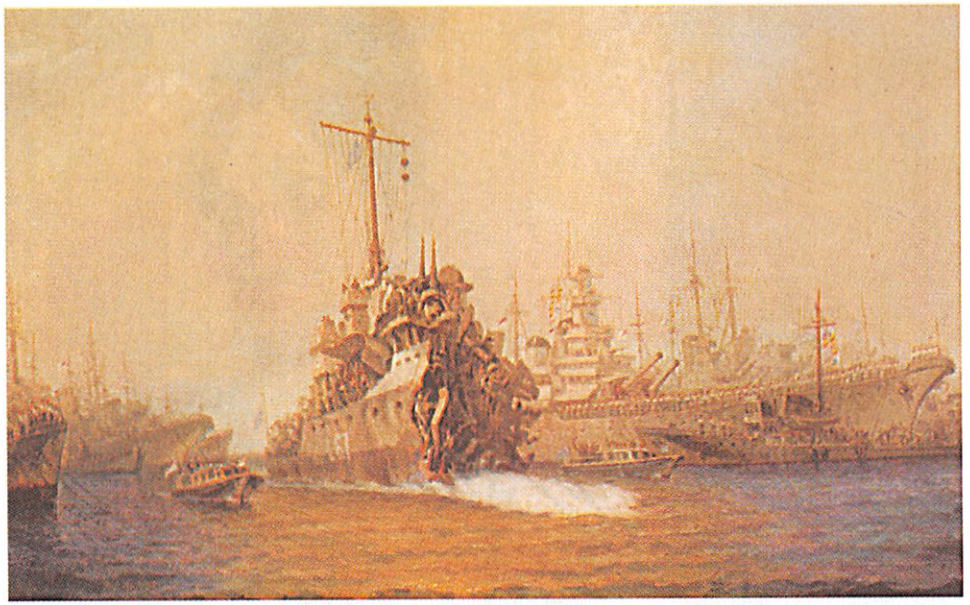

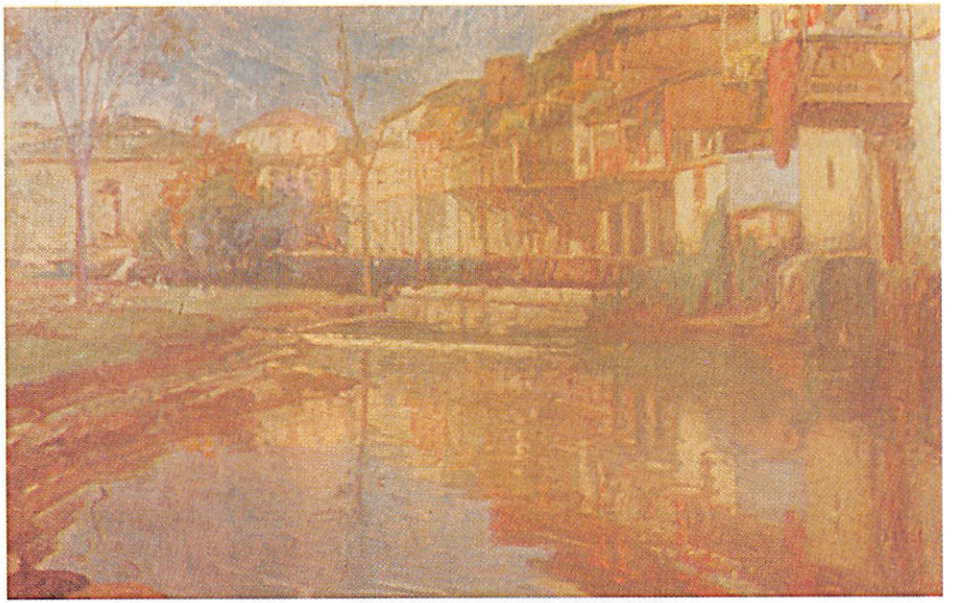

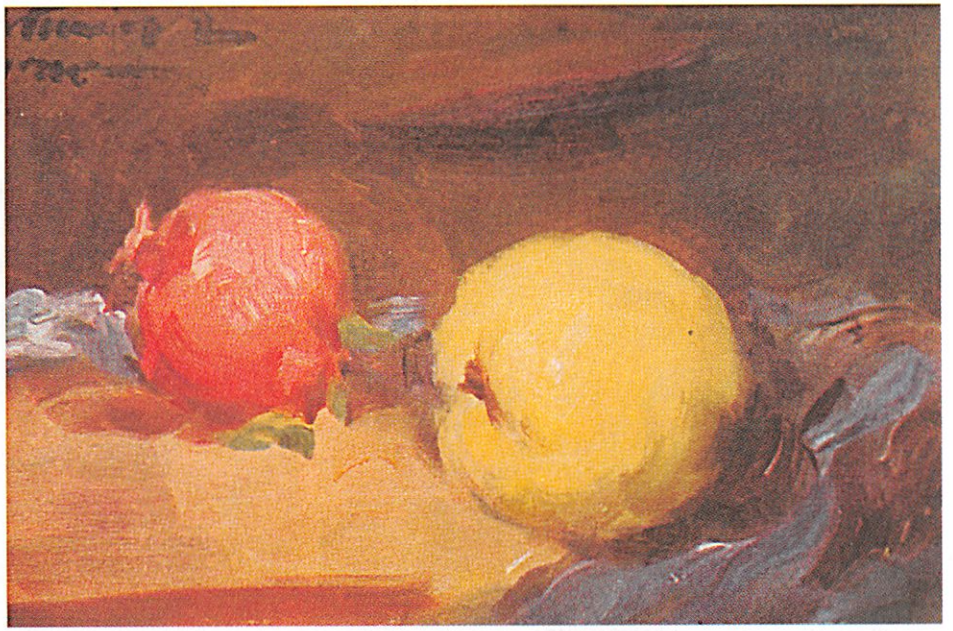

Ἄνω ἀριστερά: «Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ «Ἀδρία» εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν» (6-12-1943), ἔργον τοῦ Ἀντ. Κανᾶ. Ἄνω δεξιά: «Λειβαδιά» τοῦ Θ. Λαζαρῆ. Κάτω ἀριστερά: «Τὸ Ποντικονήσι», ἐλαιογραφία τοῦ Γ. Σαμαρτζῆ. Κάτω δεξιά: «Φροῦτα» (1948) τοῦ Κ. Γιαννακὸ (ἐκ τῆς συλλογῆς Β. Κουντουρίδη).

Αἱ ὡραῖαι μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, αἱ ὁποῖαι ἀπησχόλησαν τὸν καλλιτεχνικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος. Θαυμάσια πορτραῖτα των ἐφιλοτέχνησαν οἱ διασημότεροι ζωγράφοι τῆς ἐποχῆς των. Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά: Ἄνω: Λιλὴ Ταμβακοπούλου, Καίτη Λῶ, Δούκισσα τῆς Πλακεντίας. Κάτω: Ἑλένη, Εἰρήνη καὶ Μαρία Χατζηπέτρου.

Ἀριστερά: «Δόκιμος ἐν δευτέρα στολῆ». Δεξιά: «Δόκιμος ἐν ἐπισήμω περιβολῆ». Σχεδιαγραφήματα τοῦ Αἰμ. Προσαλέντη (1896).

Σχεδιάσματα τοῦ Αἰμ. Προσαλέντη μὲ ἔντονον σατυρικὴν διάθεσιν. Ἀριστερά: «Παλαιὸς Φοιτητής». Δεξιά: «Ὁ νέος φοιτητής».

Ὑποχρεοῦται λοιπὸν ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐγκαταλείψη τὰς εἰλικρινεῖς του προσπαθείας καὶ τὴν κοπιώδη δημιουργικήν του ἐργασίαν καὶ νὰ ἀναζητήση τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἱκανοποιήση ὄχι πλέον τὴν καλλιτεχνικήν του ἀποστολήν, ἀλλὰ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἀνευθύνου κριτικῆς, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἐλπίζει, ὅτι θὰ ἐπιτύχη τὴν καλλιτεχνικήν του ἀναγνώρισιν. Ὁ ἠθικῶς πλέον διαφθαρεὶς καλλιτέχνης, τρέπεται εἰς ἐκδηλώσεις τὰς ὁποίας κατὰ βάθος δὲν πιστεύει, αἱ ὁποῖαι δὲν τὸν ἱκανοποιοῦν, καὶ προσπαθεῖ μὲ τὴν ἰδίαν μέθοδον μὲ τὴν ὁποίαν τοῦ ἐπεβλήθησαν, νὰ τὰς ἐπιβάλη καὶ αὐτὸς εἰς τὸ κοινὸν εἰς τὸ ὁποῖον ἀποτείνεται καὶ τελικῶς νὰ τὸ διαφθείρη καὶ αὐτὸ αἰσθητικῶς.

Ἔχων κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰ ἀνωτέρω, δύναται νὰ ἐξηγήση τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν εἶχον ὡς βάσιν οἱ προηγούμενοι καλλιτέχναι μας, πρὸς τὸ φαινόμενον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν πολυάριθμοι ἐκ τῶν συγχρόνων.

Ὁ Λύτρας, ὁ Γύζης, ὁ Ἰακωβίδης καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω, μᾶς παρουσιάζονται διὰ τῶν ἔργων των μετριόφρονες, ἐργατικοί, γνῶσται τῶν ἐπιστημονικῶν βάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξαν τὴν τεχνικήν των, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν μὲ πολλὴν καὶ ἐπίμονον ἐργασίαν, σεμνοὶ εἰς τὴν ἐμφάνισίν των, εἰλικρινεῖς, πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ὑγιεῖς, στοιχεῖα πάντα ταῦτα τὰ ὁποῖα ἐξεπήγασαν, καὶ δικαιολογοῦν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὴν ἀρχήν τὴν ὁποίαν ἐδιδάχθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελίωσαν τὸ ἔργον των, ὅτι δηλαδὴ «ὁ ζωγράφος πρέπει πρωτίστως νὰ ξεύρη νὰ ζωγραφίζη».

Τὰς ἀρετὰς αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν δημιουργίαν καλλιτεχνῶν ἀξίων τοῦ ὀνόματος, μόνον εἰς ἕνα μικρὸν σχετικῶς ποσοστὸν τὸ ἀνευρίσκομεν μεταξὺ τῶν νεωτέρων μας ζωγράφων. Οἱ περισσότεροι προβάλλουν ἀνώριμοι ἀκόμη τεχνικῶς, ἄνευ σταθερῶν βάσεων αἱ ὁποῖαι θὰ τοὺς ἐπέτρεπον νὰ χειρίζωνται καὶ νὰ ἐπιλύουν τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα τὸ ἔργον μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολοῦνται, ἀξιώνει ἀπ' αὐτούς, μὲ τὴν προσπάθειαν κυρίως νὰ πείσουν τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ὁποῖον ἀποτείνονται, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑαυτούς των, ὅτι ἀνεξάρτητοι καὶ ὑπεράνω ὅλων αὐτῶν τῶν ζητημάτων, δύνανται νὰ ὑποτάσσουν τὰς προϋποθέσεις εἰς τὴν θέλησίν των καὶ νὰ καθιερώνουν τὴν ἀρχήν, ὅτι ὁ ζωγράφος δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ λαμβάνη ὑπ' ὄψιν του τὰς ἀρχὰς τῆς τέχνης, ἐφ' ὅσον θὰ δυνηθῆ ἐμφανιζόμενος ὡς ἰδιοφυΐα ἢ μεγαλοφυΐα, νὰ ἐπιβάλη ὡς καλλιτεχνικὰς ἀρχάς, ὄχι τὰ ὅσα θὰ ἔπρεπε, ἀλλὰ τὰ ὅσα δύναται αὐτὸς νὰ προσφέρη.

Ἡ νέα αὐτὴ ἀρχή, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν καλλιτεχνῶν μας σήμερον, ἀποτελεῖ κοινωνικὸν φαινόμενον εὐρύτατα διαδεδομένον εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, διὰ τοῦ ὁποίου τείνουν νὰ ὑποταχθοῦν αἱ σεμναὶ καὶ εἰλικρινεῖς προσπάθειαι καὶ ἀντ' αὐτῶν νὰ ἐπιβληθῆ ἡ «μπλόφα».

Ἐὰν λοιπὸν θελήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἕνα γενικὸν συμπέρασμα περὶ τῆς σημερινῆς στάθμης τῆς καλλιτεχνίας μας, λαμβάνοντες ὡς μέτρον τὴν ἀναλογίαν, ἡ ὁποία προσφέρεται διὰ τῶν

Χαρακτηριστικὰ σχεδιαγραφήματα τοῦ Αἰμ. Προσαλέντη, δεικνύοντα τὰς ἐλάχιστα καλλιτεχνικὰς καὶ κομψὰς στολὰς τῶν ἀνδρῶν τῶν διαφόρων ὅπλων τῆς ἐποχῆς (τέλη 19ου αἰῶνος), αἱ ὁποῖαι μόλις εἶχον καθιερωθῆ. Ἀριστερά: Νεοσύλλεκτος βηματίζων. Δεξιά. Χωροφύλαξ τῆς παλαιᾶς Χωροφυλακῆς Ἀθηνῶν.

σεμνῶν καὶ ὑγιῶν καλλιτεχνικῶν προσπαθειῶν πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις ἐκείνων ποὺ «μπλοφάρουν», θὰ ὁδηγηθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ καλλιτεχνία μας σήμερον δὲν εὑρίσκεται εἰς ἀκμήν.

Καὶ προκύπτει αὐτομάτως τὸ ἐρώτημα: Εὐθύνονται ἀρά γε δι' αὐτὸ οἱ καλλιτέχναι μας; Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαλλαγοῦν τελείως τῆς εὐθύνης, ἀλλ' ἴσως αὐτοὶ ἀκριβῶς νὰ εἶναι οἱ ὀλιγώτερον εὐθυνόμενοι διὰ τὸ φαινόμενον αὐτό. Τὸ μέγιστον μέρος τῆς εὐθύνης φέρει ἀσφαλῶς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀσκεῖται εἰς τὸν τόπον μας ἡ κριτική, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἀσχολία ἔχουσα σκοπόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑποδεικνύη τὰς ἀληθεῖς ἀξίας τοῦ παρόντος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀνευρίσκη καὶ νὰ διαχωρίζη ἐκ τῶν προσφερομένων ἐπιδόσεων τῶν ἐν τῷ γίγνεσθαι ἀκόμη δημιουργῶν, τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα καλλιεργούμενα συστηματικῶς δύνανται νὰ ἀποδώσουν τὰς ἐκπολιτιστικὰς ἀξίας τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος.

Ἐννοεῖται ὅτι διὰ νὰ δυνηθῆ ἡ κριτικὴ νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν ὑψηλὴν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν ἐτάχθη νὰ ἐξυπηρετῆ πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ ὑποδείξεων προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων δυναμένων νὰ ἀποδειχθοῦν, αὐτὴ δὲ νὰ παρέχη τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια διὰ νὰ κριθῆ.

Ὅταν λοιπὸν ἡ ἰσχύουσα εἰς τὸν τόπον μας κριτικὴ ἀσκῆται αὐθαιρέτως καὶ ἀνευθύνως, δὲν πρέπει νὰ ἀπορῆ κανεὶς διατὶ πολλὰ ἐκ τῶν ἔργων τῶν συγχρόνων καλλιτεχνῶν μας παρουσιάζουν αὐτὴν τὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ σκοποῦ διὰ τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν λαῶν ἡ τέχνη.

Εἰς τοὺς συνεχιστὰς τῆς καλλιτεχνικῆς παραδόσεως τὴν ὁποίαν καθιέρωσαν, ὁ Νικηφόρος Λύτρας, ὁ Γύζης, ὁ Ἰακωβίδης καὶ οἱ ἄλλοι περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω, κατατάσσονται πολλοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν των, οἱ ὁποῖοι ἐτίμησαν μέχρι τοῦδε διὰ τοῦ ἔργου των τὸ Ἑλληνικὸν καλλιτεχνικὸν ὄνομα.

Μεταξὺ τούτων καταλέγονται, ὁ Νικόλαος Λύτρας, διακριθεὶς ἰδίως εἰς τὴν προσωπογραφίαν. Μεταξὺ τῶν ἔργων του ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Προσωπογραφία τῆς γυναίκας μου», εἰς τὴν ὁποίαν ὁ προώρως ἐκλιπὼν καλλιτέχνης, δι' ὀλίγων μέσων καὶ ὀλίγων χρωμάτων, ἀλλὰ καλῶς κατανεμημένων εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πίνακος, χρησιμοποιῶν ἐπιδεξίως τὴν φωτοσκίασιν καὶ τοποθετῶν εἰς τὸ ὀπτικὸν κέντρον τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ κύριόν του θέμα, κατορθώνει νὰ ἀποδώση ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει σταματήσει εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδέχεται τίποτε πλέον καὶ εἶναι ἀναμφιβόλως ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς

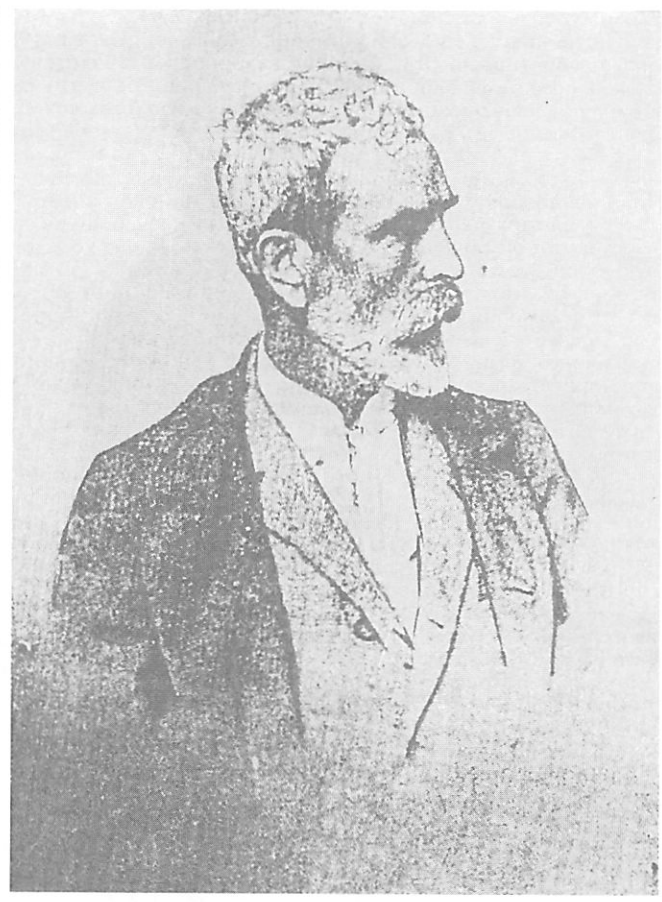

Ἀριστερά: Ὁ περίφημος ζωγράφος Νικηφόρος Λύτρας. Δεξιά: Ὁ διάσημος Ἕλλην ζωγράφος Νικόλαος Γύζης.

ἐξαιρετικῆς ἐπιδόσεως τοῦ καλλιτέχνου. Τὰ ἔργα τοῦ Ν. Ὀθωναίου χαρακτηρίζει ἐνιαία τεχνοτροπία, ἐλευθερία τῆς ἁπλοποιήσεως καὶ σχηματοποιήσεως τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων καὶ σαφὴς καθορισμὸς αὐτῶν καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν στοιχείων αὐτῶν εἰς ζωγραφικὸν σύνολον.

Ὁ Βασίλειος Χατζῆς ὑπῆρξεν ὁ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Βολανάκη εἰς τὴν θαλασσογραφίαν. Ὁ Ν. Βῶκος ἀπαράμιλλος εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ἰχθύων, ἐπίσης ὁ Σαββίδης, ὁ Ὀδυσσεὺς Φωκᾶς, ὁ Δ. Μπισκίνης, ὁ Φερεκύδης, ὁ Β. Μαγιάσης, ὁ Γ. Χατζόπουλος, ὁ Γ. Προκοπίου, ὁ Μαλέας καὶ ἄλλοι ὑπῆρξαν ἀξιόλογοι καλλιτέχναι.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν ἐκλιπόντων Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ὁ Πᾶνος Ἀραβαντινός, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε προσωπογράφος διακεκριμένος καὶ πρὸ πάντων ἀναμορφωτὴς τῆς σκηνογραφικῆς τέχνης διεθνοῦς φήμης.

Ἐπίσης διακρίνονται: Ὁ Παῦλος Μαθιόπουλος, βαθὺς γνώστης τοῦ σχεδίου καὶ προσωπογράφος ἐξαίρετος. Τὰ ἔργα του, «παστέλ» ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰ διακρίνει, πλὴν τοῦ σχεδίου, πλαστικότης, διαφάνεια τόνων, χρωματικὴ ἁρμονία καὶ ἔκφρασις. Ὁ Σπῦρος Βικᾶτος, θεωρεῖται ὡς ὁ κυριώτερος τῶν προσωπογράφων· τὰ ἔργα του ἐμφανίζουν ὁρμητικότητα, πλαστικότητα καὶ χρωματικὴν ἁρμονίαν. Ὁ Ε. Θωμόπουλος, τοπιογράφος καὶ δημιουργὸς συνθέσεων ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ ὑπαίθρου, ἐμφανίζει ἰδιότυπον τεχνικήν, ἔχουσαν μικτὸν διακοσμητικὸν καὶ ζωγραφικὸν χαρακτῆρα. Ὁ Οὐμβέρτος Ἀργυρός, συνθέτης διακεκριμένος καὶ χρωματιστής. Ὁ Δ. Γερανιώτης, προσωπογράφος καὶ συνθέτης ἀξιόλογος, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα χαρακτηρίζει τὸ φῶς, ἔκφρασις καὶ χρωματικὸς πλοῦτος. Ὁ Στέλιος Μηλιάδης εἶναι ἀσφαλῶς ἕνας τῶν διαπρεπεστέρων μας τοπιογράφων· τὰ ἔργα του ἐμφανίζουν ἄρτιον σχέδιον, ἐκλογὴν τοῦ θέματος,συνθετικὴν ἱκανότητα, ἀπόδοσιν τῶν λεπτοτέρων ἀποχρώσεων τῆς φύσεως, ἀκόμη δὲ ἐπίμονος ἀλλ' ἀβίαστος ἐκτέλεσις. Ὁ Γεώργιος Κοσμαδόπουλος, καθαρὸς ὀπαδὸς τοῦ Γαλλικοῦ ἰμπρεσσιονισμοῦ, ὅπως καὶ ὁ Μηλιάδης ἐμφανίζει εἰς τοὺς πίνακάς του ἀρτιότητα σχεδίου, πλαστικότητα, λεπτότητα καὶ συνθετικὴν ἱκανότητα ἀσυνήθη. Εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Γαλλικοῦ ἰμπρεσσιονισμοῦ συγκαταλέγεται καὶ ὁ Δημήτριος Καφῆς, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῆς προσωπογραφίας καὶ τῆς τοπιογραφίας ἀσχολεῖται ἐπιτυχῶς καὶ μὲ τὴν ἁγιογραφίαν.

Ὁ Δημήτριος Πελεκάσης εἶναι πολυσύνθετος συνεχιστὴς τῆς Νεοβυζαντιανῆς ἁγιογραφίας καὶ ὁ τελειοποιήσας αὐτήν, ἀκόμη δὲ βαθὺς γνώστης καὶ χειριστὴς τῆς τεχνικῆς τῶν διαφόρων σχολῶν τοῦ παρελθόντος, προσωπογράφος, τοπιογράφος καὶ μικρογράφος ἀπαράμιλλος. Ὁ Ἀνδρέας Γεωργιάδης εἶναι κυρίως προσωπογράφος καὶ δημιουργὸς συνθέσεων ἐπὶ τῇ βάσει συνήθως προσωπογραφιῶν. Εἶναι ἄριστος κάτοχος τοῦ σχεδίου καὶ τῆς προοπτικῆς, γνώστης τῆς λειτουργίας τοῦ φωτὸς καὶ προσεκτικὸς παρατηρητὴς καὶ μελετητής. Ἕνεκα τούτου ὁ Γεωργιάδης κατορθώνει πρὸς ἀφορισμὸν τῶν διαφόρων ἐπιφανειῶν τῶν εἰκονιζομένων προσώπων νὰ μὴ χρησιμοποιῇ γραμμάς, ἀλλὰ χρωματικοὺς τόνους, διὰ τῶν ὁποίων κυρίως ἀποδίδει ὄγκον καὶ πλαστικότητα. Ὁ Ἀλέκος Χρηστοφῆς λαμβάνει συνήθως τὰ θέματά του ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν λαϊκῶν τάξεων. Τὰ ἁπλᾶ ὅμως αὐτὰ θέματα τὰ ἐξυψώνει, δημιουργεῖ ἁπλουστέρας ἀκόμη συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας κατορθώνει μὲ ἰδιάζουσαν λεπτότητα καὶ τεχνικὴν αὐτοκυριαρχίαν νὰ ἐξαίρῃ τὸ εὐτράπελον, χωρὶς νὰ ἐκφεύγῃ ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς κανόνας τῆς τέχνης, καὶ νὰ καθιστᾷ ταῦτα προσιτά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατορθώνει ὁ Χρηστοφῆς νὰ ἀποδίδῃ μὲ γραμμὰς καὶ μὲ χρώματα τὸν κόσμον τὸν ὁποῖον αἰσθάνεται, δηλαδὴ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὴν φαιδράν της ὄψιν.

Καὶ ὁ Ἕκτωρ Δούκας εἶναι συνθέτης καὶ προσωπογράφος διακρινόμενος διὰ τὴν τεχνικήν του ἀρτιότητα, καὶ ὁ Ἀπόστολος Γεραλῆς καὶ ὁ Λουκᾶς Γεραλῆς καὶ ὁ Βασίλειος Γερμενῆς καὶ ὁ τοπιογράφος Θ. Λαζαρῆς καὶ ὁ Κ. Ρωμανίδης τοῦ ὁποίου ἐξαίρονται αἱ θαλασσογραφίαι καὶ ἡ Τζένη Λίμπερ - Ἀργυροῦ ζωγράφος ἀνθέων μὲ πολλὰς ζωγραφικὰς ἀρετὰς καὶ ἐνιαίαν τεχνοτροπίαν καὶ ἡ Θάλεια Φλωρᾶ—Καραβία, καὶ ὁ Τριανταφυλλίδης καὶ ὁ Φρῖξος Ἀριστεύς καὶ ὁ Β. Τσοῦχλος καὶ ἄλλοι κλείουν τὸν κύκλον τῶν διακεκριμένων ζωγράφων τῆς ὡρίμου καλλιτεχνικῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία ἐγαλουχήθη καὶ ἀνεδείχθη μὲ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀρχὰς τῶν θεμελιωτῶν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς καλλιτεχνικῆς παραδόσεως, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων πολλοί, μαθηταὶ τῶν προηγουμένων ἢ συνεχισταὶ τοῦ ἔργου των, ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀξιολόγους καλλιτεχνικὰς ἐπιδόσεις. Μεταξὺ τούτων καταλέγονται, οἱ Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδράκης, Χαράλαμπος Ποταμιᾶνος, Β. Σπηλιωτόπουλος, Ι. Σκαρλᾶτος, Σ. Παπανικολάου, Φ. Παλληκαρᾶς, Ν. Ξένος, Μαρίνα Χαϊκάλη, Γ. Σπυρόπουλος, Α. Βαρβαρέσος, Ν. Καλλιγᾶ - Κυριακοῦ, Κ. Λινάκης καὶ ἄλλοι νέοι καλλιτέχναι οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν μίαν νέαν ὤθησιν εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν καλλιτεχνίαν.

Μία ἄλλη τάξις συγχρόνων καλλιτεχνῶν ἀκολουθεῖ τὰς νέας λεγομένας τάσεις τῆς τέχνης. Μεταξὺ αὐτῶν τὴν προέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ Παρθένης ὁ ὁποῖος συνήθως ἀφορμᾶται εἰς τὰ ἔργα του ἀπὸ ἕνα σαφῶς καθωρισμένον θέμα, τὸ ὁποῖον ὑποσημαίνει συμβολικῶς, καὶ κατορθώνει νὰ ἀποδίδῃ μὲ ἐξαιρετικὴν

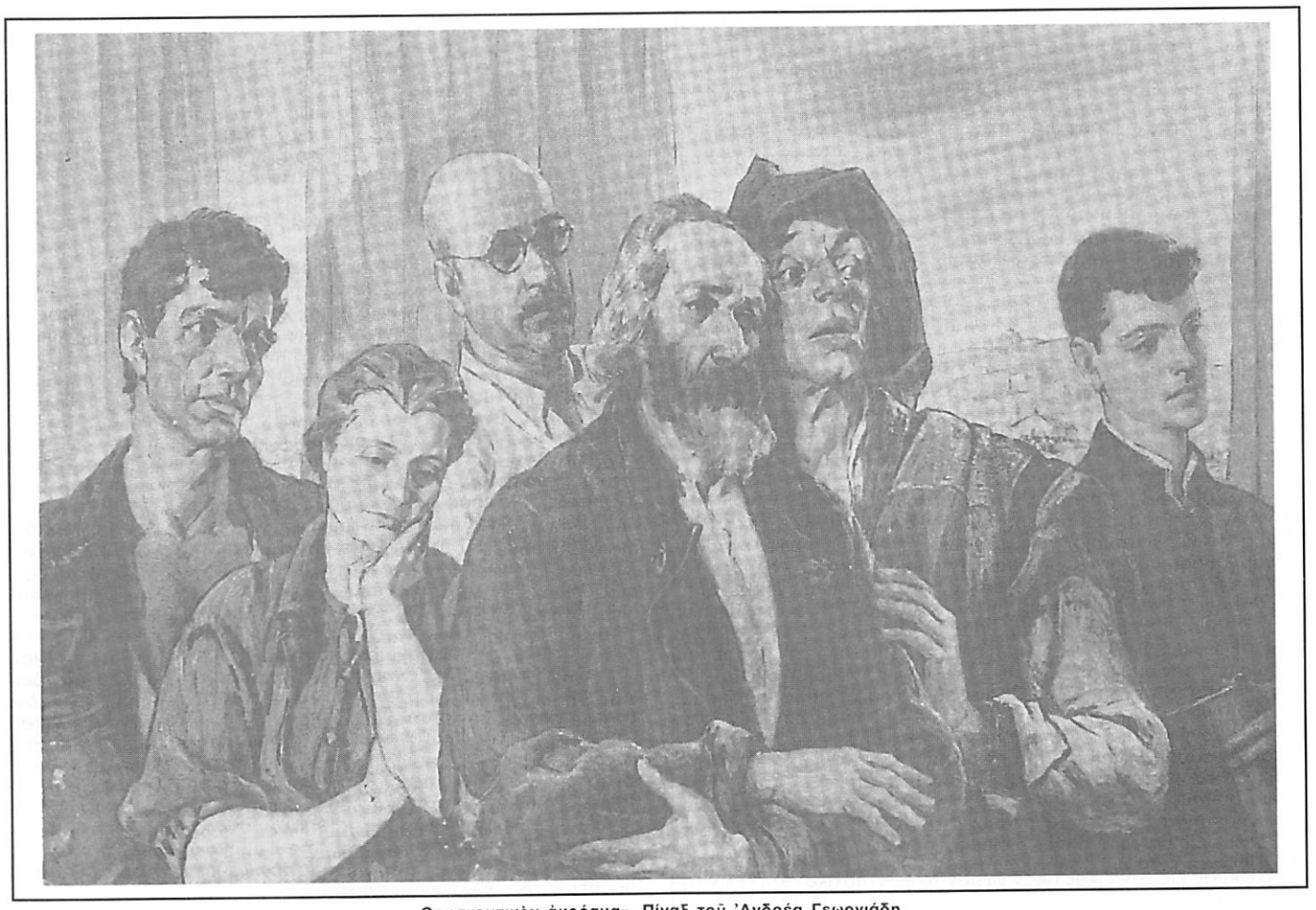

«Θρησκευτικὸν ἀκρόαμα». Πίναξ τοῦ 'Ανδρέα Γεωργιάδη.

εὐχέρειαν καὶ λεπτότητα σχεδίου, ἄλλοτε μὲν μὲ γεωμετρικὰ σχήματα, ἄλλοτε δὲ μὲ ἐλευθέραν ἐκτέλεσιν. Εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην τοῦ καλλιτέχνου παρατηρεῖται ἐνίοτε ἄρρυθμος καὶ ἀδικαιολόγητος ἐναλλαγὴ εἰς τὴν μετάπτωσιν ἀπὸ γεωμετρικὰ συγκροτήματα εἰς τελείως ἐλεύθερα, ἀπροσδόκητος μετάπτωσις εἰς τὴν ἀνατομικὴν διάρθρωσιν τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν του, ἀπὸ τῆς τελείως φυσιολογικῆς μέχρι τῆς βαρέως παραμορφωμένης οὕτως ὥστε νὰ ἐκφεύγουν τελείως τῆς προσαρμοστικῆς ἱκανότητος τοῦ θεατοῦ. Παράδειγμα ἔστω ὁ μέγας πίναξ τοῦ Παρθένη ὁ ἐπιγραφόμενος «'Η ἀποθέωσις τοῦ 'Αθανασίου Διάκου». Αἱ διαστάσεις τοῦ πίνακος εἶναι 4Χ4 μέτρων. 'Εὰν τοποθετηθῶμεν εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ δέκα περίπου μέτρων, ὅπου ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ πίνακος ἔχομεν τὴν ὀπτικὴν αὐτοῦ ἑστίαν διὰ νὰ τὸν ἴδωμεν εἰς τὸ σύνολόν του, ναὶ μὲν θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους συνθετικῶν στοιχείων αὐτοῦ, ἐλάχιστα μόνον θὰ δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν. Θὰ ἴδωμεν δηλαδή, κατὰ τὸ κέντρον, μίαν ἀνώμαλον κυανῆν ἐπιφάνειαν, περιγραφομένην κυρίως ἀπὸ τὸ φυσικὸν χρῶμα τῆς ὀθόνης (λινάτσας) τοῦ πίνακος, ἡ ὁποία διαμοιράζεται ἀδρομερῶς εἰς πέντε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνεξάρτητα μεταξύ των συνθετικὰ συγκροτήματα ἐκ τῶν ὁποίων διακρίνομεν μερικὰς γραμμὰς καὶ μερικὰ περιγράμματα μορφῶν. Εἰς τὴν προσπάθειάν μας δὲ νὰ διευκρινίσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς συνθέσεως διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν μορφῶν καὶ τῶν μεταξύ των σχέσεων παρατηροῦμεν, ὅτι ὄχι μόνον ἑκάστη τῶν μορφῶν, ἀλλὰ ἕκαστον τμῆμα ταύτης, ἄλλοτε ἄλλης ἐκτάσεως, ἔχει ἰδίαν ὀπτικὴν ἑστίαν εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐξ ἑνὸς σημείου παρατήρησις, νὰ διευκρινίζη ὡρισμένον μόνον τμῆμα τοῦ πίνακος, νὰ ἐξουδετερώνη δὲ ὅλα τὰ ἄλλα.

Διὰ νὰ καταστῇ δὲ τοῦτο ἀκόμη σαφέστερον σημειοῦμεν ὅτι ἐὰν σταθῶμεν εἰς ἕνα σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐκλαμβάνομεν ὡς ὀπτικὴν ἑστίαν τοῦ πίνακος, καὶ φαντασθῶμεν τὰ ἐπὶ μέρους τμήματα αὐτοῦ ὡς κινητά, προσπαθήσωμεν δὲ νὰ τοποθετήσωμεν ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἁρμόζουσαν ἀπόστασιν, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μεγίστη ἀπόδοσις εὐκρινείας τοῦ πίνακος εἰς τὸ σύνολόν του θὰ ἴδωμεν τὰ τμήματα ταῦτα νὰ καταλαμβάνουν θέσιν ἐπὶ ἀλληλοδιαδόχως κειμένων ἐπιπέδων, εὑρισκομένων εἰς ἀπόστασιν μεταξὺ 2 καὶ 10 μέτρων. Τοιουτοτρόπως καθίσταται καταφανὴς ἡ αὐτόματος διάσπασις τῆς ὅλης συνθέσεως τοῦ πίνακος διὰ τῆς ὁποίας ἐξουδετερώνεται ἀπολύτως ἡ συνθετικὴ προσπάθεια τοῦ καλλιτέχνου καὶ αἴρεται τελείως κάθε δικαιολογία διὰ τὸ μέγεθος τοῦ πίνακος.

'Επειδὴ ὅμως τὸ φαινόμενον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς ὅλους τοὺς ἐκτιθεμένους πίνακας τοῦ Παρθένη ὀφείλει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀρχὴ τοῦ καλλιτέχνου, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν. Χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν συνειρμὸν τῶν σκέψεων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ καλλιτέχνης ὡδηγήθη εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτήν.

"Αλλοι ὀπαδοὶ νέων τάσεων τῆς τέχνης, κατ' ἴδιον ἕκαστος τρόπον καὶ ἰδίαν τεχνικὴν εἶναι ὁ Γ. Γουναρόπουλος, ὁ Μόραλης, ἡ Α. Παπᾶ, ὁ Νικολάου ὁ Χατζηκυριάκος — Γκίκας, ὁ Τσαρούχης καὶ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι τηροῦν μέτρον εἰς τὴν χρῆσιν καὶ τὴν κατανομὴν τῶν χρωμάτων, τῶν σχημάτων καὶ τῶν ἐν γένει χρησιμοποιουμένων εἰς αὐτὰ στοιχείων, καὶ δὲν εὑρίσκονται τὰ εἰκονιζόμενα εἰς τὰ ἔργα ταῦτα εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Πλὴν τούτων ὅμως ἐμφανίζονται καὶ ἔργα εἰς τὰ ὁποῖα τὰ εἰκονιζόμενα φανερώνουν ἔκδηλον ρῆξιν πρὸς τὴν πραγματικότητα μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ ἐκφεύγουν κατὰ πολλούς, τελείως τῶν ὁρίων τῆς τέχνης.

Διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν τελευταίων τούτων ἔργων τῆς δευτέρας κατηγορίας, δύναται κανεὶς νὰ ἀντιληφθῇ καὶ νὰ μελετήσῃ, ἕνα κοινωνικὸν φαινόμενον τὸ ὁποῖον τείνει νὰ ἐπεκταθῇ, ὄχι μόνον εἰς τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰ ὁποῖα ὁδηγεῖ ἡ αὐθαίρετος καὶ ἀνευθύνως ἀσκουμένη κριτική, ὅταν εὑρίσκωνται ἐκ παραλλήλου ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ παρασυρόμενοι ὑπ' αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ πρόθυμοι νὰ ἐπωφεληθοῦν ταύτης, οἱ ὁποῖοι βασιζόμενοι εἰς τὴν ἀνοχὴν τοῦ κοινοῦ ἐπὶ τῶν καλλιτεχνῶν, ἀνευρίσκουν τὸ θάρρος νὰ ἐμφανίζωνται, κατὰ τρόπον θίγοντα συχνά, ὄχι πλέον τὴν καλαισθητικὴν ἀντίληψιν τοῦ θεατοῦ, ἀλλὰ τὸ συναίσθημα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ δικαιώματος νὰ ἀξιώνῃ ἀπὸ τὸν καλλιτέχνην νὰ τοῦ καταλογίσῃ, στοιχειώδη τοὐλάχιστον, πνευματικότητα.

'Εν τέλει πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἰδιαιτέραν ὅλως τάξιν μεταξὺ τῶν 'Ελλήνων καλλιτεχνῶν ἀποτελοῦν οἱ συνεχίζοντες τὴν μακρὰν 'Ελληνικὴν ἁγιογραφικὴν παράδοσιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν οἱ Δ. Πελεκάσης καὶ Φ. Κόντογλου καὶ ἄλλοι μαθηταὶ ἰδίως τῶν δύο τούτων.

Α. Α. Παπαγιανόπουλος Παλαιὸς

Τὸ διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἐπισημανθὲν φαινόμενον ἔφθασεν εἰς τὴν ἔξαρσίν του κατὰ τὴν δεκαετίαν τοῦ 1950, ὅταν πολλοὶ καὶ καλοὶ καλλιτέχναι μας, περισσότερον ἀπὸ μιμητισμὸν ὁρμώμενοι, ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀφηρημένην ἢ ἀνεικονικὴν Τέχνην καὶ παρουσίασαν ἐργασίαν των τῆς μορφῆς αὐτῆς διὰ νὰ μὴ χαρακτηρισθοῦν καθυστερημένοι. 'Επ' αὐτῶν ἐπέδρασαν κυρίως δύο ζωγράφοι μας, ὁ Κ. Παρθένης καὶ ὁ Γ. Μπουζιάνης, οἱ ὁποῖοι ἐχάραξαν τὸν δρόμον τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς, ὁ μὲν πρῶτος μὲ τὴν διδασκαλίαν του εἰς τὴν 'Ανωτάτην Σχολὴν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ δὲ δεύτερος μὲ τὸ ἔργον του, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς

τὸν Γερμανικὸν ἐξπρεσιονισμόν, καὶ τοὺς ἐλαχίστους μαθητάς του.

Ἐπίσης ἡ ἄνετος ἐπικοινωνία μὲ τὴν Δύσιν ἐπέδρασεν ὥστε ἡ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας ἐπικρατοῦσα ἐκεῖ ἀνταρσία κατὰ τῆς παραστατικῆς ζωγραφικῆς νὰ παρουσιασθῇ καὶ εἰς τὸν τόπον μας μὲ ἀσυνήθη δραστηριότητα, ἡ ὁποία σήμερον ἔχασε τὴν ἔντασίν της, ἀφοῦ πολλοὶ ἐκ τῶν καλλιτεχνῶν μας, οἱ ὁποῖοι μετὰ ζήλου εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὰς νέας τάσεις ἐπανῆλθον εἰς τὴν ρεαλιστικὴν ζωγραφικὴν ἀντιληφθέντες τὸ μάταιον τῶν ἐξτρεμιστικῶν αὐτῶν ἀναζητήσεων, αἱ ὁποῖαι τοὺς ἀπεμάκρυναν ἀπὸ τὴν ἐξ ἀντικειμένου αἰσθητικὴν συγκίνησιν.

Ἡ σύγχρονος Ἑλληνικὴ ζωγραφική, ὅπως ἀνεφέρθη, ἀκολουθοῦσα τὰ Εὐρωπαϊκὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα μᾶς ἔδωσε δείγματα ἀνάλογα ἐκείνων προσηρμοσμένα συχνὰ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ἔπειτα ἀπὸ τὸν ἰμπρεσιονισμόν, ὁ ὁποῖος μετὰ τόσης ἐπιτυχίας ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνας μας προσηρμόσθη καὶ ἑταυτίσθη ἡ ἔννοιά του πρὸς ἐκείνην τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπαίθρου - δοθέντος ὅτι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα του εἶναι τὸ φῶς καὶ τὸ καθαρὸ χρῶμα - ὁ ἐξπρεσιονισμὸς εὗρεν ἔδαφος ἀναπτύξεως μὲ κορυφαῖον τὸν Γ. Μπουζιάνην, τὸν σιωπηλὸν αὐτὸν διδάσκαλον, ὁ ὁποῖος ἠγαπήθη καὶ ἠγνοήθη συγχρόνως ἀπὸ πολλούς. Μὲ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτὴν εἰργάσθησαν καὶ ὁ Δ. Πουλιανός, ἡ Κ.Μπεκιάρη, ἡ Κ.Μαραγκοπούλου, ὁ Ν.Χρονόπουλος, ἡ Κατ. Χαριάτη, ὁ Κ. Γιαννακὸ μὲ τὰ ὡραῖας πρασίνους συμφωνίας του καὶ ὁ Δ. Ἄνθης μὲ τὸ μοντέρνον Βυζαντινὸν χρῶμα του.

Ὁ κυβισμὸς ἐλαχίστους ἐπηρέασε ζωγράφους μας, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Ν. Χατζηκυριάκο - Γκίκα, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ προσαρμόσῃ τὸν κυβισμόν του εἰς τὸν Ἑλληνικὸν νησιωτικὸν χῶρον. Ὁ Κ. Πλακωτάρης καὶ ὁ Ἰωάν. Ζωγράφος ἀνεζήτησαν μὲ τὸ πρισματικὸν φῶς καὶ τὴν ἰμπρεσιονιστικὴ χρωματολογίαν, νὰ δώσουν μίαν ἁπλουστέραν ἔκφρασιν τοῦ κυβισμοῦ. Συγχρόνως ἄλλοι ζωγράφοι μας, ὅπως ὁ Ἰωάν. Μηταράκης καὶ ὁ Κ. Γιαννακό, μὲ τὰς ἐντόνους χρωματικὰς ἀντιπαραθέσεις μετέφεραν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν χῶρον τὴν εἰκαστικὴν ἔκφρασιν τοῦ φωβισμοῦ, ἐνῶ ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος, ὁ Εὐάγ. Φαεινὸς καὶ ὁ Στ. Ζαχαρόπουλος ἠκολούθησαν τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ σουρεαλισμοῦ. Ὁ πρῶτος μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ὁ δεύτερος μὲ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν διαστημικὸν καὶ τεχνολογικὸν χῶρον καὶ ὁ τρίτος μὲ τὴν «ποιητικὴ ἀδεία» ἐνόρασιν, μετέφεραν εἰς τὸν εἰκαστικὸν χῶρον τὸ φανταστικὸν καὶ ἐξωλογικὸν μὲ ρεαλιστικὴν τεχνικήν.

Ἡ ἀναζήτησις δημιουργίας ἑνὸς πλαστικοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος νὰ στερῆται σχεδίου καὶ προβολῆς καὶ νὰ στηρίζεται μόνον εἰς τὴν ὡραιότητα τῶν χρωματικῶν συνθέσεων, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν ζωὴν καὶ κίνησιν μὲ τὴν κατακόρυφον, ὁριζοντίαν καὶ κυκλικὴν γραφὴν των καὶ μὲ τὰς ἐναλλαγὰς φωτιστικῶν τονισμῶν, ἔδωσε τὴν ἀνεικονικὴν ἢ ἄμορφον Τέχνην. Ἡ ἔξαρσις τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς ἐπαρουσιάσθη εἰς τὴν Πανελλήνιον Ἔκθεσιν τοῦ 1960. Εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν προσεχώρησαν ὁ Ἀλ. Κοντόπουλος, ὁ Ἰωάν. Σπυρόπουλος, ὁ Κ. Ἠλιάδης, ὁ Τ. Μάρθας, ἡ Μ. Σπέντζα, ὁ Τ. Παρλαβάντζας, ὁ Ἐρν. Κάρτερ, ὁ Χρ. Λεφάκης, ὁ Ἐμμ. Πηλαδάκης κ.ἄ. Ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἔμειναν πιστοὶ εἰς αὐτήν. Οἱ περισσότεροι ἀντελήφθησαν τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον τοὺς ὁδήγει ἡ ἔλλειψις τῆς παραστάσεως καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν ρεαλιστικὴν ζωγραφικὴν καὶ μάλιστα εἰς μίαν εἰκόνα, ἡ ὁποία μεσουρανοῦσε εἰς χρόνον πολὺ πρὸ τοῦ ἰμπρεσιονισμοῦ, εἰς τὴν αὐστηρὰν δηλαδὴ γραφήν, μὲ τὴν ἐπωνυμίαν σήμερον Νεορεαλισμός.

Ἐπίσης ἕνα σύντομο πέρασμα ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν καλλιτεχνικὸν χῶρον εἶχον καὶ ὡρισμέναι τεχνοτροπίαι, ὅπως τῆς Πὸπ-Ἄρ, τῆς Ὄπ-Ἄρ, τοῦ πολλαπλοῦ, τοῦ ἐλαχίστου καὶ τῆς φωτοκινητικῆς Τέχνης.

Συμπερασματικῶς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ ἀναζητήσεις εἰς τὸν χῶρον τῆς Τέχνης ἀποτελοῦν ἕνα αἴτημα τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς Τέχνης, ἕνα αἴτημα ὅμως, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξυπηρετῇ τὴν αἰσθητικὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐμπεριέχῃ τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης καὶ νὰ καταλήγῃ εἰς ἐμπνευσμένας καὶ εὐστόχους ἐκφράσεις κατανοητὰς ἀπὸ τρίτους πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνονται καὶ νὰ δύνανται νὰ καταστοῦν κτῆμα των, διότι ἄλλως ἡ ἀναζήτησις καταλήγει νὰ εἶναι μία ἀτομική, προσωπικὴ ὑπόθεσις τοῦ καλλιτέχνου, ἡ ὁποία ἀφήνει ἀδιάφορον τὸ κοινόν.

Ἡ χαρακτικὴ κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον διεμορφώνετο ἡ σύγχρονος ζωγραφικὴ ἠκολούθει καὶ αὕτη τὰς ἰδίας τάσεις μὲ ἐλαχίστας προεκτάσεις πρὸς τὴν ἀφηρημένην, ὅπου αἱ τονικαὶ διαβαθμίσεις τοῦ μαύρου χρώματος (μελάνης) δὲν προσφέρονται διὰ τὴν δημιουργίαν ἐντυπώσεων ὁμοίων πρὸς ἐκείνας τῶν ἐγχρώμων συνθέσεων. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔγχρωμον χαρακτικὴν καὶ αὕτη λόγω, ἀφ' ἑνός, τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας περικλείει ἡ τεχνικὴ της καὶ τῆς ἀδιαφορίας, ἀφ' ἑτέρου, τοῦ κοινοῦ πρὸς τὴν ἀφηρημένην τέχνην σύντομα περιωρίσθη εἰς τὰς τεχνοτροπίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν καθαρὰν μορφὴν τῶν εἰκονιζομένων ἀντικειμένων ἔχουν ἐπικοινωνίας μὲ τὸ εὐρύτερον κοινόν.

Μὲ τὴν χαρακτικὴν ἠσχολήθησαν πολλοὶ καὶ γνωστοὶ καλλιτέχναι μας· παλαιότερον οἱ Δ. Γαλάνης, Λ. Κογεβίνας, Ἀλ. Κορογιαννάκης, Ἄγγ. Θεοδωρόπουλος, Εὐθ. Παπαδημητρίου, Ἰωάν. Κεφαλληνός, Λέλα Πασχάλη κ.ἄ. καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια σχεδὸν ὅλοι φιλοδοξοῦν νὰ παρουσιάσουν καὶ χαρακτικὴν ἐργασίαν των. Ἰδικώτερον ὅμως ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὴν ὁ Κ. Γραμματόπουλος, καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, ὁ Δ. Γιαννουκάκης, ὁ Γ. Μόσχος, ὁ Γ. Βελισσαρίδης, ὁ Π. Τέτσης, καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, ὁ Γ. Βαρλάμος, ὁ Ἐμμ. Πηλαδάκης, ὁ Τάσσος (Ἀναστάσιος Ἀλεβίζος) καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι μὲ θαυμαστὴν δεξιοτεχνίαν, λιτότητα καὶ ἐξαιρετικὴν τεχνικὴν χαράξεως.

Β. Α. Κουντουρίδης

Ἡ Γλυπτική. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ζωγραφικήν, ἡ ὁποία διετηρήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ παράδοσιν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, διότι ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὑπηρετικὴ τέχνη τῆς Χριστιανικῆς λατρείας, ἡ γλυπτική, ἐκ λόγων καθαρῶς δογματικῶν ἔπαυσε κατ' οὐσίαν νὰ ἀσκῆται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη Βυζαντινῶν χρόνων. Διότι μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς νέας θρησκείας, ἡ Χριστιανικὴ λατρεία ὄχι μόνον ἀπέφευγε τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας ἀγαλμάτων ἁγίων προσώπων, ἀλλὰ καὶ διαφόρων ἀναθημάτων κτλ., εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν θρησκείαν ἡ ὁποία ἐχρησιμοποίει διὰ τὴν λατρείαν κυρίως ἔργα γλυπτικά, ἐνέβαλλεν εἰς τοὺς φανατικοὺς πιστοὺς τὸν ἀποτροπιασμὸν εἰς ταῦτα καὶ κάποτε παρεκίνει τούτους εἰς τὴν διὰ παντὸς τρόπου καταστροφήν των. Τὸ σύνθημα τῶν φανατικῶν Χριστιανῶν «κάτω τὰ εἴδωλα», δηλαδὴ τὰ ἀγάλματα κυρίως καὶ τὰ ἔργα ἐν γένει τῆς γλυπτικῆς τῶν ἀρχαίων, ἐρριζώθη τόσον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, ὥστε ὄχι μόνον νὰ ἀποφεύγουν τὴν εἰσαγωγὴν γλυπτῶν εἰς τὰς Χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ συχνὰ ὅταν εὕρισκον ἀρχαῖον γλυπτικὸν ἔργον νὰ τὸ θραύουν καὶ νὰ τὸ καταστρέφουν διὰ παντὸς τρόπου ἢ νὰ τὸ ἐξαγνίζουν διὰ τῆς χαράξεως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Εἰς τὸν φανατισμὸν τοῦτον καὶ τὴν μανίαν τῶν Χριστιανῶν ὀφείλεται κυρίως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ καταστροφὴ ἀναριθμήτων ἔργων τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς, μανία ἡ ὁποία δυστυχῶς ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ μεταξὺ τῶν ἀμαθῶν καὶ μέχρι σήμερον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ παρακμὴ καὶ ἡ παντελὴς σχεδὸν ἐξαφάνισις τῆς γλυπτικῆς ὡς μεγάλης τέχνης ἐξ Ἑλλάδος, καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ διάστημα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους.

Διετηρήθη μόνον κατὰ τὸ μακραῖον τοῦτο διάστημα, ἡ ξυλογλυπτικὴ καὶ ἡ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ καὶ μετάλλου γλυπτικὴ μικροτεχνία, κλάδοι τῆς τέχνης, ὑπαγόμενοι μᾶλλον εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἢ τὴν βιοτεχνικὴν καλλιτεχνίαν, τὴν συνήθως καλουμένην λαϊκὴν τέχνην.

Μία νέα λοιπὸν καλλιτεχνικὴ γλυπτικὴ παράδοσις καθιερώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1836 ἱδρύσεως, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, τῆς σχολῆς «τῶν ὡραίων καὶ βαναύσων τεχνῶν», εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδαξε πρῶτος γλυπτικὴν ὁ Γερμανὸς Σίγελ. Ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω περὶ τῶν δύο Κερκυραίων καλλιτεχνῶν Παύλου Προσαλέντη (1784-1837) καὶ Δημητρίου Πιέρη (1785-1889), οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν μαθηταὶ τοῦ Κανόβα εἰς Ρώμην καὶ ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Κέρκυραν κατεσκεύασαν ἀξιόλογα γλυπτικὰ ἔργα ἰδίως προτομὰς καὶ ἐδίδαξαν τὴν γλυπτικήν, ὁ μὲν πρῶτος συναθροίσας πολυαρίθμους, ὅπως λέγεται, μαθητάς, ὁ δὲ δεύτερος διὰ τῆς συγγραφῆς καλλιτεχνικῶν μελετῶν. Οἱ δύο αὐτοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι Νεοέλληνες γλύπται ἀλλ' ἀποτελοῦν μεμονωμένον παράδειγμα καὶ τοπικῶς περιωρισμένον εἰς τὴν Κέρκυραν.

Πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος γλύπτης ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Τριπόλεως Ἰωάννης Κόσσος ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀπέθανε τὸ 1872. Ἐσπούδασεν εἰς Ἀθήνας καὶ Ρώμην καὶ κατεσκεύασε πολυάριθμα ἔργα μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγονται οἱ ἀνδριάντες τοῦ Εὐαγγέλου Ζάππα πρὸ τοῦ Ζαππείου μεγάρου, τοῦ Ρήγα Φεραίου πρὸ τῶν προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, αἱ προτομαὶ τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ τοῦ Ἐϋνάρδου ἐντὸς τοῦ Ἐθνικοῦ κήπου κτλ. Μεταξὺ τῶν πρώτων μαθητῶν τῆς γλυπτικῆς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, ὑπῆρξεν ὁ Βαυαρὸς τὴν καταγωγὴν Λεωνίδας Τὸρς, ὁ ὁποῖος ἐξηλλήνισε τὸ ὄνομά του εἰς τὸ γνωστὸν καλλιτεχνικὸν ὄνομα Λεωνίδας Δρόσης (1843-1884). Ἔργα τοῦ Δρόση εἶναι τὰ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κιόνων πρὸ τῆς Σιναίας Ἀκαδημίας ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, τὰ ἀετώματα τοῦ ἰδίου κτιρίου, ὁ εἰς τὸν κῆπον τοῦ Ζαππείου ἀνδριὰς τοῦ Βαρβάκη, καὶ ὁ εἰς Κερκύραν τοῦ Καποδιστρίου καὶ πολλὰ ἄλλα, ὑπῆρξε δὲ καὶ καθηγητὴς τῆς γλυπτικῆς εἰς τὸ μόλις συσταθὲν τότε Πολυτεχνεῖον καὶ διδάσκαλος τῶν περισσοτέρων διακεκριμένων γλυπτῶν τοὺς ὁποίους ἀνέδειξεν ἡ ἑπομένη αὐτοῦ γενεά.

Ὁ Ἰωάννης Βιτσάρης (1843-1892), ἐσπούδασεν εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Μόναχον καὶ ἐφιλοτέχνησεν ἀξιόλογα ἔργα ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἐπαινεῖται ὁ «Ἄγγελος» καὶ «Τὸ πενθοῦν πνεῦμα» εἰς τὸ Α' νεκροταφεῖον Ἀθηνῶν, «Ὁ Ἀράπης», ὁ «Δαμαστὴς τῆς λυκαίνης» καὶ ἄλλα.

Ὁ Δημήτριος Φιλιππότης (1840-1920) ὑπῆρξεν ἕνας ἐκ τῶν ἀρίστων Νεοελλήνων γλυπτῶν καὶ κατεσκεύασε θαυμάσια ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, εἰς τὰς μορφὰς τῶν ὁποίων προσπαθεῖ

Δύο ἀπὸ τοὺς κορυφαίους γλύπτας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἀριστερά: Γ. Βροῦτος (1843-1909). Δεξιά: Γ. Μπονᾶνος (1868-1939).

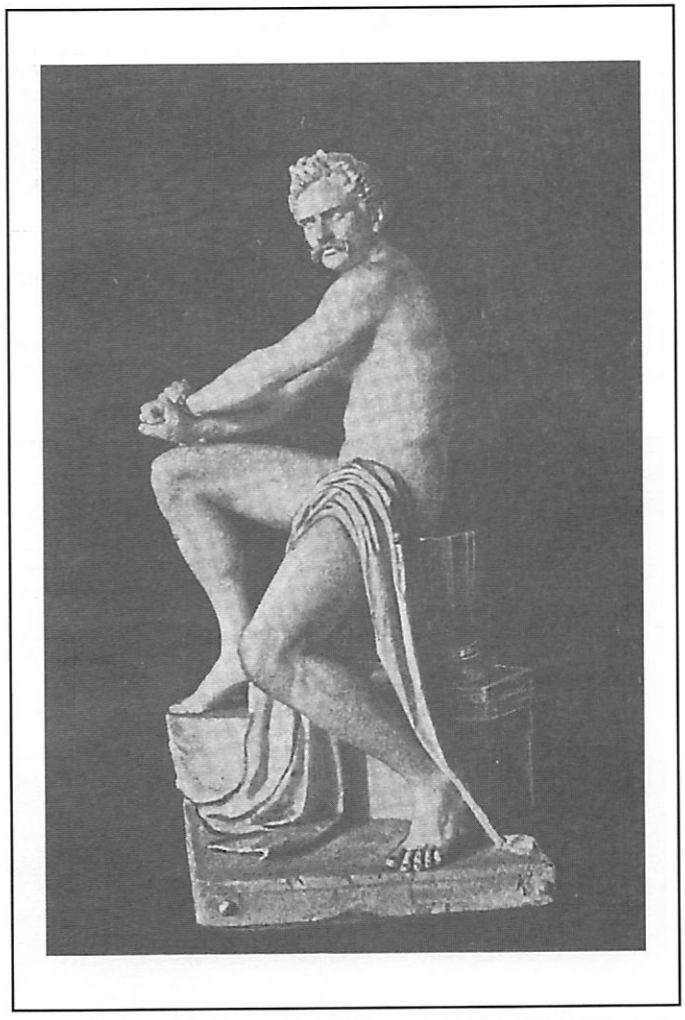

«Ἕλλην Δοῦλος». Γλυπτὸν τοῦ Γ. Μπονάνου.

νὰ ἀπεικονίση τὸν πνευματικὸν καὶ τὸν ψυχικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Ἔργα αὐτοῦ εἶναι «Ὁ ξυλοθραύστης», «Ὁ μικρὸς ψαρᾶς, «Ὁ θεριστὴς», καὶ ἄλλα.

Ὁ Γεώργιος Βιτάλης (1840-1901) ἐσπούδασεν εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Μόναχον ἔργα του δὲ εἶναι ὁ Ὀρφεύς, ὁ Πάρις, ὁ Θησεὺς, ἡ Βακχίς, ὁ Οἰδίπους, ὁ Ἕκτωρ, ἡ Ἑρμούπολις, ὁ Κανάρης, ὅλα εἰς φυσικὸν μέγεθος καὶ ἄλλα.

Ὁ Γιαννούλης Χαλεπᾶς (1854-1938), ἐσπούδασε καὶ αὐτὸς εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Μόναχον, ὅπου διεκρίθη ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα. Ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας κατεσκεύασε διάφορα ἔργα ἐκ τῶν ὁποίων «Ἡ κοιμωμένη» εἰς τὸ Α' Νεκροταφεῖον, θεωρεῖται ὡς τὸ ἄριστον ὅλων. Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Χαλεπᾶ ἀνεκόπη προώρως λόγω προσβολῆς του ὑπὸ ψυχικῆς νόσου.

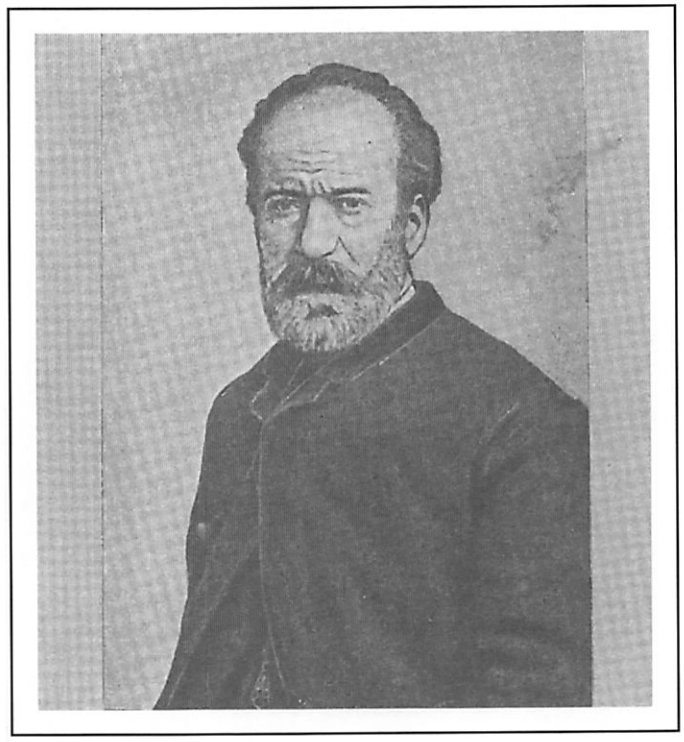

Ὁ Τήνιος γλύπτης Δημήτριος Φιλιππότης (1840-1920), τὸ περίφημον ἔργον τοῦ ὁποίου «Ξυλοθραύστης» κοσμεῖ τὸν πρὸ τοῦ Ζαππείου κῆπον.

Οἱ ἀδελφοὶ Φυτάλαι, Γεώργιος, Λάζαρος, Μᾶρκος καὶ Ἰωάννης ὑπῆρξαν ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων Ἑλλήνων γλυπτῶν. Ἐπίσης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Φραγκῖσκος Μαλακάτε, ὁ Θωμᾶς Θωμόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Δημητριάδης, ὁ Γεώργιος Βροῦτος, ὁ Γεώργιος Μπονᾶνος, ὁ Λουκᾶς Δούκας, ὁ Λάζαρος Σῶχος καὶ ὁ Ἀντώνιος καὶ Νικόλαος Σῶχο, ὁ Β. Φαληρέας, ὁ Γ. Δημητριάδης ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Φωκίων Ρώκ, ὁ Κ. Φώσκολος, Φαληρέας ὁ Ν. Γεωργαντῆς καὶ ἡ Ἑλένη καὶ Λουκία Γεωργαντῆ, Γ. Καστριώτης, Ἀθ. Λημναῖος, Τ. Χρυσοχοΐδου, Αἰκ. Χαλεπᾶ - Κατσάτου ὁ Ἀθανάσιος Ἀπάρτης, ὁ Χ. Νάτσιος, ὁ Γ. Ζευγώλης, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης ὁ Γ. Μαλτέζος, ὁ Νικόλας, ὁ Ἀνδρέας Παναγιωτάκης, ὁ Ν. Σοφιαλάκης, ὁ Γ. Συννέφας καὶ πολλοὶ ἄλλοι συμπληρώνουν τὸ πάνθεον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων χειριστῶν τῆς σμίλης, οἱ ὁποῖοι δι' ἀξιολόγων ἕκαστος ἐπιδόσεων, συντελοῦν εἰς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Κλασσικῆς Τέχνης.

Α. Α. Παπαγιαννόπουλος - Παλαιός

Τὴν στροφὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς ἀπὸ τὴν κλασσικὴν πρὸς τὴν ἀφαιρετικὴν καὶ ἀφηρημένην, τὴν καὶ μοντέρνα λεγομένην, ἔδωσεν ὁ Μιχ. Τόμπρος (1889-1974) ἕνας προικισμένος γλύπτης, ὁ ὁποῖος εἰργάσθη εἰς ὅλας τὰς τεχνοτροπίας ἀπὸ τῆς κλασικῆς· παραστατικῆς μέχρι καὶ τῆς ἀφηρημένης καὶ ὁ ὁποῖος ὡς καθηγητὴς εἰς τὴν Ἀνωτάτην Σχολὴν Καλῶν Τεχνῶν ὡδήγησε τοὺς μαθητάς του πρὸς τὰς νέας τάσεις εἰς τὰς ὁποίας ὁ δημιουργὸς ἀκολουθῶν τὴν φαντασίαν του καὶ τοὺς κανόνας τῆς αἰσθητικῆς πλάθει μὲ νέα πλέον ὑλικὰ (σίδηρον, μπετόν, λαμαρίνα κ.ἄ.) φόρμας ἀντιρρεαλιστικὰς καὶ δίδει ἀμόρφους ὄγκους, οἱ ὁποῖοι ὑπακούουν εἰς κάποιον ρυθμόν. Πολλοὶ ἐκ τῶν συγχρόνων γλυπτῶν μας ἀκολουθοῦν τὰς νέας αὐτὰς τάσεις.

Ὁ Λάζαρος Λαμέρας (1913-) ἔδωσε ἐπίσης δείγματα τῆς ἱκανότητός του εἰς ὅλους τοὺς τρόπους καὶ μὲ ὅλα τὰ νέα ὑλικὰ μὲ ὡραίας δυναμικὰς συνθέσεις εἰς μερικὰς τῶν ὁποίων ἀνευρίσκει κανεὶς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Brancusi καὶ τοῦ Arp. Ὡς καθηγητὴς εἰς τὴν ἕδραν τῆς Πλαστικῆς εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου ἔδωσε μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως τῶν νέων ἀρχιτεκτόνων καὶ τοὺς ἐβοήθησε νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν τὴν ἁβρότητα τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ρυθμῶν.

Ὁ Ἰωάννης Παππᾶς (1913-) καθηγητὴς εἰς τὴν Ἀνωτάτην Σχολὴν Καλῶν Τεχνῶν Ἀθηνῶν, ἀντεπροσώπευσε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Μπιεννάλε τῆς Βενετίας τὸ 1978 καὶ μὲ τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα ἦσαν μία ὄασις εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀλλοπροσάλλων αὐθαιρεσιῶν τὰς ὁποίας ἐπαρουσίασαν ὅλα σχεδὸν τὰ ἄλλα περίπτερα τῆς ἐκθέσεως, συνεκέντρωσε τὴν προσοχὴν τῶν ἐπισκεπτῶν διὰ τὴν ἀρτίαν τεχνικὴν καὶ ἐκφραστικὴν δύναμιν αὐτῶν εἰς ἀπολύτως ἰσορροπημένας ρυθμικὰς φόρμας.

Ὁ Ἀχιλ. Ἀπέργης (1909-) γεφυρώνει τὸ σχῆμα μὲ τὴν ἀφηρημένην σύνθεσιν δημιουργῶν εἰς τὸν χῶρον μίαν γλυπτικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν δύναται κανεὶς νὰ παρομοιάση πρὸς ἐρειπω-

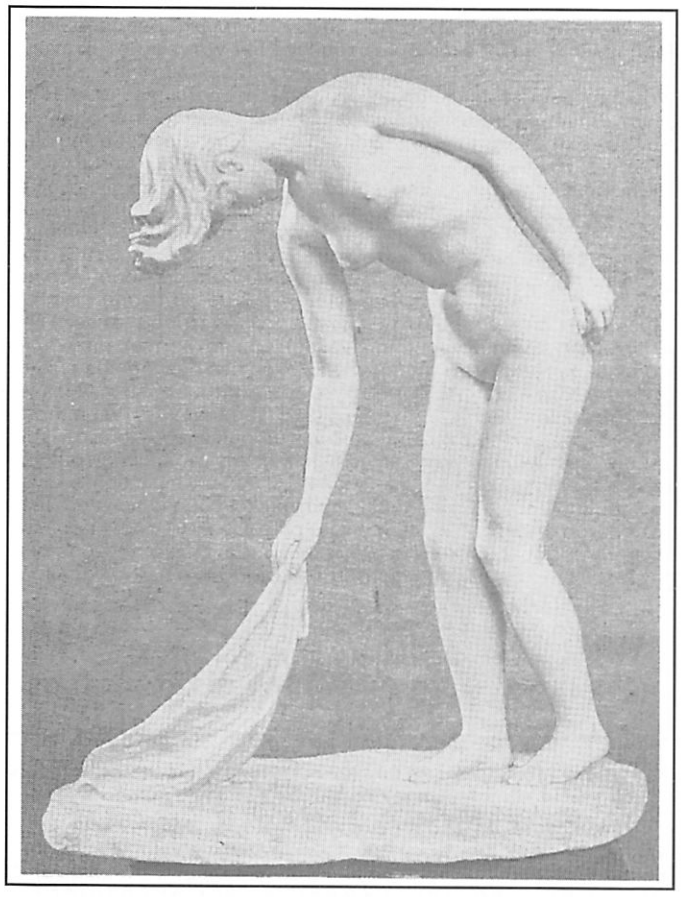

«Μετά τό λουτρό». Ἔργον τοῦ γλύπτου Γ. Καστριώτου ἐξ εἰδικῆς κονίας.

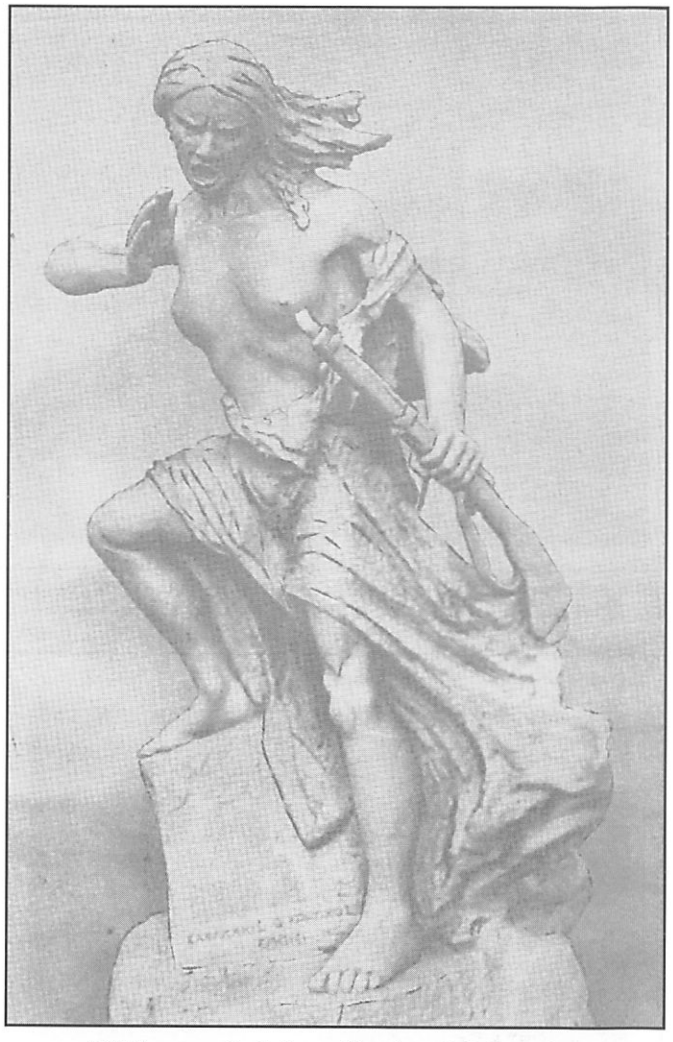

«Ἡ Ἐξέγερσις τῆς Κρήτης» Γλυπτὸν τοῦ Γ. Κανακάκη.

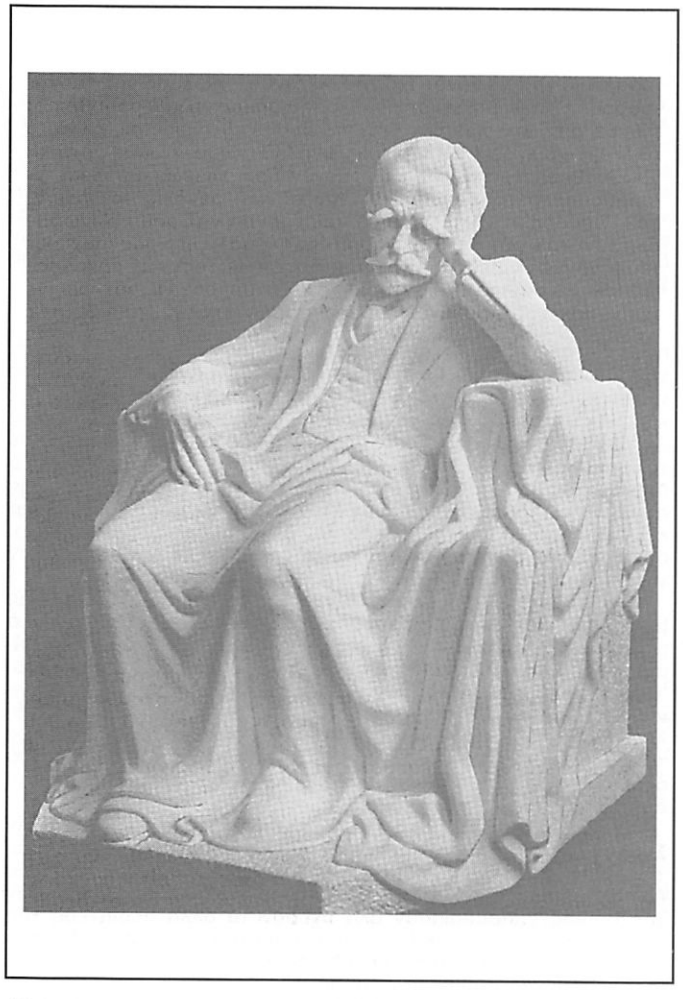

Ἀνδριάς τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ἐκ Πεντελικοῦ μαρμάρου, φιλοτεχνηθείς ὑπό τοῦ γλύπτου Β. Φαληρέα (1977). Ὁ ἀνδριάς κοσμεῖ τόν κῆπον τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου τοῦ Δήμου Ἀθηναίων.

Ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῆς Νεοελληνικῆς γλυπτικῆς Γιαννούλης Χαλεπᾶς, παραδίδων εἰς τόν πρόεδρον τοῦ Πανελληνίου Ἱδρύματος Α. Ἀλαβάνον τό ἔργον του «Φιλοστοργία» (1920). (Ἡ φωτογραφία εἶναι ἀπό τό ἀρχεῖον Β. Κουντουρίδη).

μένας άπό τόν πόλεμον πόλεις, πουλιά, σκελετούς ζώων κτλ. Ταῦτα ἀποτελοῦνται ἀπό συγκεκολλημένας δέσμας λεπτῶν ράβδων μεταλλικῶν εἰς θέσιν καθέτων καί διαγωνίων ἀξόνων διά νά δώση τό τριδιάστατον τῶν μορφῶν καί τήν κίνησιν.

'Η Φρόσω Εὐθυμιάδη - Μενεγάκη διατηρεῖ τόσον εἰς τά κεραμικά ὅσον καί εἰς τά μεταλλοπλαστικά της ἔργα τήν ἀνάμνησιν τῶν ἀντικειμένων καί ἀναζητεῖ εἰς τά δεύτερα ἐξ αὐτῶν νά δώση μέ μεταλλικάς ράβδους περισσοτέραν πνευματικότητα καί κίνησιν ἀπελευθερώνουσα αὐτά ἀπό τό βάρος τῶν κλειστῶν ὄγκων, τό ὁποῖον ἐδημιουργοῦσε ὁ πηλός.

'Ο Θεόδωρος Βασιλείου (1917-) μέ τάς ἀφαιρετικάς του συνθέσεις ἐπιδίδεται εἰς ἕνα χαρωπό παιγνίδι φωτός καί σκιᾶς. Κατ' ἀρχάς ἐφήρμοσεν εἰς τάς συνθέσεις του τήν εὐθεῖαν γραμμήν μέ ἀνεπαισθήτους, ἐλαχίστας ἤ καί καθόλου καμπύλας γραμμάς διά νά καταλήξη σήμερα εἰς τήν ἀποκλειστικήν σχεδόν χρησιμοποίησιν τῆς καμπύλης γραμμῆς. Καί εἰς τάς δύο περιπτώσεις ἡ ἐργασία του παρουσιάζει εὐαισθησίαν τῶν ὄγκων καί τοῦ συνόλου τῆς μάζης, ἀλληλεπίδρασιν τῶν κοιλωμάτων καί τῶν ἐξογκωμάτων, ρυθμικήν συνάρθρωσιν τῶν ἐπιπέδων, ἑνότητα εἰς τήν σύλληψιν τῆς ἰδέας καί τελειότητα εἰς τήν ἀρχιτεκτονικήν δομήν.

'Ο Εὐάγγ. Μουστάκας, ἕνας ἐκ τῶν νεωτέρων γλυπτῶν μας, ὑπηρετεῖ τήν σύγχρονον γλυπτικήν μέ τήν ἐφαρμογήν τῶν νέων ὑλικῶν, χωρίς νά ἐξαφανίζη τήν μορφήν τῶν ἀντικειμένων, ἀλλά καί τήν κλασσικήν εἰς τήν ὁποίαν ἔδωσεν ἕνα ἀπαράμιλλον δεῖγμα τῶν τεραστίων ἱκανοτήτων του μέ τήν μνημειώδη σύνθεσιν τοῦ ἐφίππου Μεγ. 'Αλεξάνδρου, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τήν Θεσσαλονίκην, τοποθετημένη πλησίον τοῦ Λευκοῦ Πύργου.

'Ο Κοσμᾶς Δοβλέτογλου ἐφαρμόζει εἰς τά ἔργα του μίαν ἁπλοποιημένην ἔκφρασιν. Οἱ παραστατικές φόρμες του σχηματίζονται μέ ὀλίγα εὐθύγραμμα ἤ καμπύλα ἐπίπεδα καί μέ ἀνεπτυγμένην συνθετικήν ἱκανότητα.

'Ο Γ. Καλακαλᾶς ἀναζητεῖ εἰς τάς ἀφηρημένας συνθέσεις του ἐκ μαρμάρου τήν ποιητικήν συμφωνίαν τοῦ Μεσογειακοῦ φωτός ἐνῶ εἰς τά παραστατικά του παρουσιάζει μίαν ἐπιβλητικήν Δωρικήν λιτότητα.

Αὐτοί καί ἄλλοι, ὅπως ἡ Αλ. Μυλωνᾶ, ἡ Σ. Χουτοπούλου, ἡ Εἰρ. Χαριάτη, ὁ 'Αντ. Καραχάλιος, ὁ Β. Καπάντας, ὁ Γ. Πολυκράτης, ὁ Δ. 'Αρμακόλας, ἡ 'Αμ. Βαμβάκου, ὁ Γ. Γεωργιάδης, ἡ Ρ. 'Ηλιοῦ, ἡ Μ. Λεδάκη, ὁ Γ. Λάμπρου, ὁ Μ. Τζομπανάκης, ὁ Γ. Χουλιαρᾶς, ἡ 'Ελ. Πόταγα καί τόσοι ἄλλοι, νέοι ἰδίως γλύπται μας, ἐπηρεασμένοι ἀπό τά νέα ὑλικά (μπετόν, μέταλλα, πλαστικά καί ἄλλα) τά ὁποῖα κυριαρχοῦν σήμερον εἰς τήν ἀρχιτεκτονικήν καί τεχνολογίαν προσεπάθησαν νά δώσουν μίαν διέξοδον ἀπό τήν ρεαλιστικήν μίμησιν μέ περισσότερον ἐλευθέρας παραστάσεις λόγω προσαρμογῆς των πρός τά ὑλικά αὐτά. Τά ἐπιτεύγματά των, ἐξαιρουμένων ἐκείνων τά ὁποῖα κρίνονται ὡς ἁπλᾶ ἀφηρημένα διακοσμητικά στοιχεῖα, ἀμιλλῶνται εἰς αἰσθητικάς ἐπιτεύξεις ἐκείνων τῶν ξένων καλλιτεχνῶν, εἰς τρόπον ὥστε συχνά νά διακρίνωνται εἰς Διεθνεῖς ἐκθέσεις καί διαγωνισμούς.

Β. Α. Κουντουρίδης

Σημείωσις Συστηματικόν ἔργον περί τῆς ἱστορίας τῆς 'Ελληνικῆς καλλιτεχνίας, ἀπό τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι σήμερον δέν συνεγράφη ἀκόμη. Ὑπάρχουν ὅμως διάφοροι μελέται εἰς περιοδικά, εἰς φυλλάδια, λευκώματα, ἡμερολόγια, ἄρθρα εἰς ἐφημερίδας κ.τ.λ., ἐκ τῶν ὁποίων μερικά εἶναι ἀξιόλογα.

Εἰδικῶς εἰς τήν μετά τήν ἅλωσιν Νεοβυζαντιακήν ἁγιογραφίαν ἀναφέρονται εἰδικά βιβλία, κατάλογοι μουσείων περιέχοντες ἀξιολόγους πληροφορίας, κ.τ.λ., ἐκ τῶν ὁποίων τό συστηματικώτερον τῶν μέχρι τοῦδε γραφέντων εἶναι τό ὑπό Δ. Σισιλιάνου, «Ἕλληνες ἁγιογράφοι μετά τήν ἅλωσιν», 'Αθῆναι 1935, εἰς τό ὁποῖον ἔχει κατατάξει ὁ συγγραφεύς κατ' ἀλφαβητικήν σειράν τά ὀνόματα τῶν γνωστῶν ἁγιογράφων καί ἀπαριθμεῖ τά περισσότερα τῶν διασωθέντων ἔργων των. Πλήν τούτου καί ὁ Ν.Δ. Καλογερόπουλος ἔγραψεν ἀξιόλογον ἔργον ἐπί τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐπιγραφόμενον «Μεταβυζαντινή καί Νεοελληνική τέχνη», 'Αθῆναι 1926, καί ἄλλοι ἠσχολήθησαν μέ μερικώτερα θέματα. (Βλέπε καί πρόσφατον ἔκδοσιν τοῦ μορφωτικοῦ τμήματος τῆς Τραπέζης Πίστεως «Νεοελληνική τέχνη: Ζωγραφική, Γλυπτική, Χαρακτική».

Α. Α. Π-Π.

Εἰς τήν νεωτέραν καί σύγχρονον 'Ελληνικήν τέχνην ἀναφέρονται πολυάριθμα ἄρθρα, κρίσεις περί ὁμαδικῶν ἤ ἀτομικῶν ἐκθέσεων κ.τ.λ. ἀκόμη δέ τά ἔργα τοῦ Δ. Καλλονᾶ, «Σύγχρονοι "Ελληνες ζωγράφοι καί γλύπτες», 'Αθήνα 1944, τό ὁποῖον περιέχει πολλάς πληροφορίας περί τοῦ βίου καί τῶν ἔργων συγχρόνων μας καλλιτεχνῶν, τοῦ Φώτου Γιοφύλλη «'Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς Τέχνης, 1821-1941» 'Αθῆναι 1962-63 (2 τόμοι) μέ πλήρες ὀνομαστικόν εὑρετήριον τῶν 'Ελλήνων καλλιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν κατά τήν περίοδον αὐτήν, τοῦ 'Αγγ. Προκοπίου «'Ιστορία τῆς Τέχνης 1750-1950» 'Αθῆναι 1968-69 (3 τόμοι) εἰς τό ὁποῖον μέ σαφήνειαν ὁ ἀναγνώστης δύναται νά γνωρίση καί νά κατανοήση τά ρεύματα, τούς διδασκάλους καί τά ἔργα τῆς Τέχνης εἰς τά τελευταῖα αὐτά χρόνια τοῦ πολιτισμοῦ μας, «Οἱ "Ελληνες Ζωγράφοι», 'Αθῆναι 1974-77 (4 τόμοι) τοῦ 'Εκδοτικοῦ οἴκου «Μέλισσα» εἰς τό ὁποῖον περιλαμβάνεται ἡ ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς ἀπό τόν 16ον μέχρι τόν 20ον αἰῶνα καί λεξικόν τῶν 'Ελλήνων ζωγράφων καί χαρακτῶν, καί τέλος τοῦ Τώνη Σπητέρη «Τρεῖς αἰῶνες Νεοελληνικῆς Τέχνης 1720-1976» 'Αθῆναι 1980, (4 τόμοι) εἰς τό ὁποῖον περιλαμβάνονται οἱ καλλιτέχναι (ζωγράφοι, χαράκται καί γλύπται) τῆς νεωτέρας 'Ελλάδος μέ πλούσια βιογραφικά στοιχεῖα, αἰσθητική καί κριτική ἀνάλυσις τοῦ ἔργου καθενός ἐξ αὐτῶν, συγκριτικοί πίνακες γεγονότων καί ἡμερομηνιῶν, αἱ κυριώτεραι ἐκθέσεις εἰς τό ἐξωτερικόν καί τήν 'Ελλάδα, αἱ Πανελλήνιοι ἐκθέσεις, ποῖοι μετέσχον εἰς αὐτάς καί ποία ἡ κριτική ἐπιτροπή, αἱ Biennales τῆς Βενετίας, τοῦ Σάο Πάολο, τῆς 'Αλεξανδρείας καί πολλαί ἄλλαι πληροφορίαι πολύτιμοι διά τόν μελετητήν τῆς Τέχνης τῆς νεωτέρας 'Ελλάδος.

Β. Α. Κουντουρίδης

'Η 'Ελληνική μουσική.

'Η 'Ελληνική μουσική ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καί διά τῶν Μεσαιωνικῶν μέχρι σήμερον, εἰς τήν οὐσίαν τῆς παρέμεινε μία καί ἡ αὐτή. Εἶναι παραδεδεγμένον ὅτι ὁ 'Ελληνισμός παρ' ὅλας τάς ἐναντίον αὐτοῦ συκοφαντίας τῶν ἐχθρῶν του καί μέ ὅλας τάς ἑκάστοτε ἐσωτερικάς διενέξεις καί διαμάχας του ἀπό τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον εἰς τάς κυρίας καί θεμελιώδεις ἐθνικάς γραμμάς καί τάς παραδόσεις του, παρέμεινεν ἑνιαῖος καί ἀδιάσπαστος. Τήν ἀλήθειαν ταύτην δυνάμεθα νά ἐπαναλάβωμεν καί διά τῶν γραμμῶν τούτων, προκειμένου περί τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς.

'Αλλά τί εἶναι αὕτη ἡ 'Ελληνική μουσική; Χωρίς νά ἀνατρέξωμεν εἰς ὅσας κατά καιρούς κατηγορίας, ἐκτοξεύονται κατ' αὐτῆς, ἀναφέρομεν ἁπλῶς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι νομίζουν, ὅτι ἡ 'Ελληνική μουσική οὐδέν ἄλλο εἶναι, παρά μόνον ἐκκλησιαστικά τροπάρια καί λαϊκά τραγούδια. Βεβαίως ἡ 'Ελληνική μουσική περιέχει καί τροπάρια καί ἄσματα λαϊκά, τά ὁποῖα ὅμως δέν ἀποτελοῦν τό ἅπαν αὐτῆς. Διότι 'Ελληνική μουσική εἶναι ἕνα μέγα καί πολυμερές, ἀλλά ἑνιαῖον σύνολον, τοῦ ὁποίου αἱ πολλαπλαῖ φάσεις, κυριαρχούσης τῆς Μεσαιωνικῆς, ἐκπροσωποῦν ἱστορίαν, τέχνην καί παράδοσιν τριῶν χιλιάδων τουλάχιστον ἐτῶν. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων λαμβάνοντες ὡρισμένα στοιχεῖα, θά στηρίξωμεν τήν στερεάν πεποίθησιν τήν ὁποίαν ἔχομεν, ὅτι ἡ 'Ελληνική μουσική ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καί διά τῶν Μεσαιωνικῶν μέχρι τῶν σημερινῶν χρόνων παρέμεινε μία καί ἡ αὐτή.

'Από τῆς 'Ελληνικῆς ἀρχαιότητος ἡ θεία τέχνη τῆς μουσικῆς, διέπλαττε χαρακτῆρας μεγάλους καί ἰσχυρούς, παρεῖχεν ὑψηλά διδάγματα ἀνδρείας, τιμῆς καί φρονήσεως, κατέστελλε τήν ὁρμήν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι παρεδίδοντο εἰς τήν μέθην τῆς δόξης, εἴτε τήν μέθην τῆς ἡδονῆς, συνετέλει οὐσιωδῶς εἰς τήν καλήν καί ἐλευθέραν ἀγωγήν τοῦ "Ελληνος πολίτου, ἦτο κατά τόν 'Αριστοτέλη παιδεία συγχρόνως καί παιδιά (παιγνίδι), παρηκολούθει κάθε ἀνθρώπινην πρᾶξιν κατά τόν 'Αριστείδην τόν Κοϊντιλιανόν, ὁ ὁποῖος ἔλεγε: «οὔκουν ἔνεστι πρᾶξις ἐν ἀνθρώποις, ἥτις ἄνευ μουσικῆς τελεῖται», (λοιπόν δέν ὑπάρχει ἀνθρώπινη πρᾶξις ἡ ὁποία νά τελῆται χωρίς μουσικήν) καί πλήν τῶν τόσων ἄλλων εὐεργετικῶν αὐτῆς ἰδιοτήτων, ἀπετέλει τό δεύτερον μετά τήν γλῶσσαν σκέλος τοῦ ἀρχαίου καί ἀφθάστου 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς 'Ελληνικῆς σοφίας καί παιδείας.

Τῆς ὑγιοῦς παιδεύσεως κατά τούς ἀρχαίους χρόνους, πρωτίστη ἀνάγκη ἐθεωρεῖτο ἡ μουσική παίδευσις, περί τῆς ὁποίας ἐμερίμνα ἡ Πολιτεία. Τοιουτοτρόπως σύν τῷ χρόνῳ ἡ μουσική τῶν 'Ελλήνων ἐξῆλθε τῶν ὁρίων τῆς ἡδυπαθοῦς ἐκείνης φαντασίας, ἡ ὁποία γεννᾶται παρά τόν Γάγγην, ἀλλ' ἐτήρει τήν ἐνεργόν φαντασίαν εἰς τήν ἄσκησιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ καί τοῦ ὡραίου, τήν ὁποίαν ἐβοήθει ἡ μαγεία τῶν στοιχείων τῆς 'Ελληνικῆς γῆς καί ἡ ποικιλία μεταξύ τῶν θαυμαστῶν ὀρέων της, τῆς κυανῆς θαλάσσης της καί ἡ λαμπρότης τοῦ μεσημβρινοῦ ἡλίου της.

'Ο Τέρπανδρος ὁ Λέσβιος, ὁ γενόμενος ἔνδοξος μεταξύ τῆς εἰκοστῆς ἕκτης καί τῆς τριακοστῆς τρίτης 'Ολυμπιάδος, ὑπῆρξεν ὁ κυρίως δημιουργός τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς. Διότι συγκεντρώσας τάς εἰς 'Ασίαν καί 'Ελλάδα διεσπαρμένας μελῳδίας, ἐρρύθμισεν αὐτάς ἐπί τῇ βάσει τεχνικῶν κανόνων καί κατήρτισε σύστημα ἐναρμόνιον, τό ὁποῖον ἐπεκράτησε κατά τούς μετέπειτα χρόνους. 'Η κυριωτέρα ἐφεύρεσις τοῦ Τερπάνδου ἦτο ἡ ἑπτάχορδος κιθάρα, κατά δέ τόν Πίνδαρον καί ὁ βάρβιτος (βλέπε λέξιν) ὡς ἀντίφθογγος τῆς πηκτίδος (εἴδους λύρας) τῶν Λυδῶν.

'Από τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναπτύξεως τῆς μουσικῆς οἱ "Ελληνες

ἐγνώριζον τρεῖς ἁρμονίας (=τρόπους, ἤχους μουσικούς), τὴν Δωριστί, τὴν Φρυγιστὶ καὶ τὴν Λυδιστί. Τούτων μόνη ἡ Δωριστὶ φέρει τὸ ὄνομα φυλῆς Ἑλληνικῆς, αἱ δ' ἄλλαι δύο ἐθνῶν Ἀσιατικῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδοσις εἰς τὴν μουσικὴν ἦτο γνωστὴ κυρίως δὲ ἡ εἰς τὴν αὐλητικὴν τέχνην, ἡ ὁποία ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Φρυγιστὶ καὶ ἡ Λυδιστὶ ἁρμονία ἦσαν ἰδιόρρυθμοι καὶ ἀκανόνιστοι ἀρχικῶς. Διερρυθμίσθησαν ὅμως καὶ ἐσχετίσθησαν πρὸς τὴν Δωριστὶ ὑπὸ τοῦ Τερπάνδρου κατὰ μεγίστην πιθανότητα, ὁ ὁποῖος λόγω τῆς γειτνιάσεως τῆς Λέσβου πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ σπουδάσῃ τὴν μουσικὴν τῶν γειτονικῶν Ἀσιατικῶν λαῶν. Ἄλλως ἡ Λέσβος ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον διεπλάσθη ἡ ἀρχαία μουσική, καθόσον οἱ Λέσβιοι μουσικοὶ ἐνηρμόνισαν τὴν Ἀσιατικὴν μουσικὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ κυρίως πρὸς τὴν μουσικὴν ποὺ ἦτο διαδεδομένη εἰς τὴν Πελοπόννησον. Καὶ πρῶτος ὁ Τέρπανδρος μετ' αὐτὸν Ὄλυμπος ὁ Φρύξ, ὁ ὁποῖος ἐνηρμόνισε τὴν Φρυγικὴν μουσικὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τρίτος Θαλήτας ὁ Κρής, ὁ τελειοποιήσας τὴν ὑπὸ τοῦ Τερπάνδρου εἰσαχθεῖσαν μουσικὴν καὶ καταρτίσας μετ' ἄλλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πολύμνηστος ὁ Κολοφώνιος, τὸ δεύτερον εἰς τὴν Σπάρτην μουσικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ὁ Πλούταρχος ἀποκαλεῖ «δευτέραν κατάστασιν τῶν περὶ τὴν μουσικὴν ἐν Σπάρτῃ». (Πλουτάρχου «Περὶ μουσικῆς» 9). Ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ ὁ μελοποιὸς Ἀλκμὰν κατ' ἀξιόπιστον παράδοσιν ἦτο Λυδὸς τὸ γένος καταγόμενος ἐκ τῶν Σάρδεων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς (α' π.Χ. αἰὼν) ἦτο τέλειος γνώστης τῆς μουσικῆς. Κατὰ δὲ τὸν Φιλόστρατον (κεφάλαιον Ε', ἐδάφιον 32) περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐκαυτηρίαζε τοὺς ξενομανοῦντας ὁμογενεῖς του.

Ἐξ ὅλων τούτων καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων διαπιστοῦται ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη καὶ ἀνεπτύχθη τόσον, ὥστε ν' ἀναχθῇ εἰς ὑψηλὴν τέχνην καὶ ἐπιστήμην. Παρὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν καλλιέργειάν της ὅμως, δὲν παρέμεινεν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μετὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης διεδόθη ἀνὰ τὰς ἀπεράντους ἐκτάσεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ποῖα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς κοσμοϊστορικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἐκείνης ἐκστρατείας δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναφέρωμεν εἰς τὸ εἰδικὸν αὐτὸ ἄρθρον. Παραλαμβάνομεν ὅμως ἕνα χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος, ἐκφράζων τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀναφωνεῖ: «Ὦ θαυμαστῆς ὄντως φιλοσοφίας, δι' ἣν Ἰνδοὶ Θεοὺς ἑλληνικοὺς προσκυνοῦσι, Σογδιανοὶ πατέρας τρέφουσι καὶ οὐ φονεύουσι, Σκύθαι θάπτουσι τοὺς ἀποθανόντας καὶ οὐ κατεσθίουσιν. Περσῶν δὲ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους ἄδουσι τραγωδίας». (Ὦ τὴν θαυμαστὴν πράγματι φιλοσοφίαν μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Ἰνδοὶ προσκυνοῦν Ἑλληνικοὺς θεούς, οἱ Σογδιανοὶ τρέφουν τοὺς πατέρας των ἀντὶ νὰ τοὺς φονεύουν, οἱ Σκύθαι θάπτουν τοὺς ἀποθανόντας ἀντὶ νὰ τοὺς τρώγουν, τὰ παιδιὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Σουσιανῶν καὶ τῶν Γεδρωσίων τραγουδοῦν τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Σοφοκλέους) (Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς. Τόμος Γ', σελὶς 403).

Πῶς ὅμως κατωρθώθη τὸ μέγα ἐκεῖνο κοσμοϊστορικὸν γεγονός; Κατωρθώθη, διότι ὁ Ἀλέξανδρος παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ πλῆθος φιλοσόφων καὶ ἄνδρας πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ραψωδούς, αὐλωδούς, αὐλητάς, κιθαριστὰς καὶ ἄλλους, ὀνόματα τῶν ὁποίων εὑρίσκομεν εἰς τοὺς «Δειπνοσοφιστὰς» τοῦ Ἀθηναίου ὁ ὁποῖος περιγράφων τοὺς γάμους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναφέρει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Ἐπὶ πέντε δὲ ἡμέρας ἐπετελέσθησαν οἱ γάμοι καὶ ἐλειτούργησαν πάνυ (πάρα) πολλοὶ καὶ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς. Θαυματοποιοὶ δὲ ἦσαν διαπρέποντες Σκύμνος, Ταραντῖνος καὶ Φιλιστίδης Συρακόσιος, Ἡράκλειτός τε ὁ Μυτιληναῖος, μεθ' οὓς (μετὰ τὼν ὁποίων) ἐπεδείξατο ραψωδὸς Ἄλεξις Ταραντῖνος. Παρῆλθον δὲ καὶ Ψιλοκιθαρισταί, Κρατῖνος Μηθυμναῖος, Ἀριστώνυμος Ἀθηναῖος, Ἀθηνόδωρος Τήιος· ἐπεκιθαρῴδησάν τε Ἡράκλειτός τε ὁ Ταραντῖνος καὶ Ἀριστοκράτης ὁ Θηβαῖος. Αὐλῳδοὶ δὲ παρῆλθον Διονύσιος ὁ Ἡρακλειώτης, Ὑπέρβολος Κυζικηνός· παρῆλθον δὲ καὶ αὐληταί, οἳ πρῶτον τὸ πυθικὸν ηὐλησαν, εἶθ' ἑξῆς μετὰ τῶν χορῶν Τιμόθεος, Φρύνιχος, Καφισίας, Διόφαντος ἔτι δὲ Εὔϊος ὁ Χαλκιδεὺς καὶ ἕκτοτε οἱ πρότερον καλούμενοι διονυσοκόλακες ἀλεξανδροκόλακες ἐκλήθησαν, διὰ τὰς τῶν δώρων ὑπερβολάς, ἐφ' οἷς καὶ ἤσθη (εὐχαριστήθη) ὁ Ἀλέξανδρος· ὑπεκρίθησαν δὲ τραγῳδοὶ μὲν Θεσσαλὸς Ἀθηνόδωρος καὶ Ἀριστόκριτος, κωμῳδοὶ δὲ Λύκων καὶ Φορμίων καὶ Ἀρίστων, παρῆν (παρίστατο) δὲ καὶ Φασίμηλος ὁ Ψάλτης...» (Ἀθήναιος «Δειπνοσοφισταί», ΙΒ', 538, ε).

Εἶναι λοιπὸν ἀναντίρρητον ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ μουσικὴ διεδόθη καὶ ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου, μηδ' αὐτῆς τῆς Ρώμης ἐξαιρουμένης, τῆς ὁποίας αἱ ἀριστοκρατικαὶ ἐσπερίδες κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτῶν εἶχον τὴν μουσικὴν τὴν Ἑλληνικήν, ὁ δὲ Τίβουλλος καὶ ὁ Ὁράτιος ἐπὶ Ἑλληνικῶν ἤχων ἐμελοποίησαν τὰς Σαπφικὰς καὶ Ἀνακρεοντείους στροφάς των. Καὶ τοῦτο διότι οἱ νικηταὶ τῆς Κορίνθου τὸ κυριώτερον λάφυρον τὸ ὁποῖον ἀπεκόμισαν ἦτο ἡ μουσικὴ ἡ Ἑλληνική.

Καὶ ὁ Χριστιανισμός, ἀναγκαστικῶς υἱοθέτησε τὴν μουσικὴν τῶν ἐθνῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἦτο ἤδη γνωστὴ καὶ διαδεδομένη ἡ μουσικὴ ἡ Ἑλληνική. Ἡ μουσικὴ δηλαδὴ τοῦ ἔθνους ἐκείνου, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἐλέγχων τοὺς Ἰουδαίους εἶπεν: «Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν καὶ δοθήσεται ἑτέρῳ ἔθνει, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτοῦ». (Ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ θὰ σᾶς ἀφαιρεθῇ καὶ θὰ δοθῇ εἰς ἄλλο ἔθνος ποὺ θὰ κάνῃ τοὺς καρποὺς του). Καὶ ὅταν εἶπον εἰς Αὐτὸν ὅτι ζητοῦν νὰ Τὸν ἴδουν Ἕλληνες, ἀναφώνησεν: «Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου». (Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου).

Ἡ μουσικὴ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων ἦτο ἁπλῆ καὶ γοργή, ἀποδίδουσα τὴν ἔννοιαν κυρίως τοῦ ἄσματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὡς πρῶτον μελῳδικὸν εἶδος τοῦ ἄσματος, στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ μελῳδικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, ἐχρησίμευεν ἡ παρακαταλογή, ἡ μέση δηλαδὴ καὶ διαστηματικὴ φωνὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀνάγνωσις μεταξὺ ἀπαγγελίας καὶ ᾠδῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἐμάνθανον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διότι ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὡς ἄσματα λατρείας τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐχρησίμευον ὕμνοι ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τὰ εἴδη τῶν ὕμνων τούτων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὀνομάζει ψαλμοὺς καὶ ὕμνους καὶ ᾠδὰς πνευματικάς, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διότι ὁ Παῦλος, ψαλμοὺς μὲν ἐννοεῖ ὅλους τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαυΐδ, ᾠδὰς δὲ τὰς ᾠδὰς τοῦ Μωϋσέως, τῆς Μαριάμ, τῆς Ἄννης καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν. Καλεῖ δὲ ταύτας πνευματικάς, διότι ἡ ὑπόθεσις αὐτῶν ἦτο σπουδαία καὶ ἱερά, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ᾠδὰς τῶν Ἑβραίων, τὰ κοσμικὰ δηλαδὴ ἐκεῖνα ἄσματα, τὰ ὁποῖα ὁ Θεὸς ἀπηγόρευσεν, εἰπὼν διὰ τοῦ προφήτου Ἀμώς: «Ἀπόστησον (ἀπομάκρυνε) ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ᾠδῶν σου καὶ φωνὴν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι». Εἰς τοὺς ὕμνους τούτους ἡ ὑπόθεσις τῶν ὁποίων ἐλαμβάνετο ἐκ χωρίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, σχετικῶν πρὸς τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου, προσετέθησαν νέοι, ἔχοντες ὑπόθεσιν τὰ κοσμοσωτήρια γεγονότα τῆς Χριστιανωσύνης, ὅπως ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, ἡ Γέννησις τοῦ Κυρίου, ἡ διδασκαλία καὶ τὰ θαύματα Αὐτοῦ, τὰ Πάθη, ἡ Ἀνάστασις κτλ., καὶ ὁ βίος καὶ τὰ θαύματα τῶν εἰς Χριστὸν μαρτυρούντων Μαρτύρων. Πάντα ταῦτα καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα, ὅπως τὰ Κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, οἱ Κανόνες καὶ ἡ Ὀκτώηχος τοῦ Δαμασκηνοῦ κτλ., ἀπετέλεσαν τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ θαυμάσιον κλάδον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνολογίας καὶ ποιήσεως. Καὶ ἡ μουσικὴ σύμφυτος πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνολογίαν ἤρχισε καὶ αὐτὴ νὰ ἐξελίσσεται εἰς κλάδον ἐπίσης θαυμάσιον καὶ ἐξαίσιον, ἐξυπηρετοῦσα πλήρως τὸν ἱερὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ἡ Ὑμνολογία.

Τὴν μουσικὴν ταύτην ἐστήριξαν ὅλοι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁ Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Ἀμβρόσιος καὶ τόσοι ἄλλοι. Ἀλλὰ κυρίως ἀναμορφωτὴς τῆς μουσικῆς ταύτης, τῆς ὁποίας κοιτὶς ὑπῆρξε τὸ Βυζάντιον, κληθεῖσα διὰ τοῦτο Βυζαντινή, κυρίως λέγομεν ἀναμορφωτὴς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος μολονότι ὑπῆρξε μέγιστος θεολόγος, εἶναι κυρίως γνωστότερος ὡς ἀναμορφωτὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ λαμβάνει τὸν ὡρισμένον αὐτῆς τύπον. διότι ὁ Δαμασκηνὸς ὄχι μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνολογίαν καὶ ψαλμῳδίαν ἐπλούτισεν, ἀλλὰ καὶ τὸ καθαρῶς μουσικὸν μέρος διερρύθμισε, καθορίσας τὰ μουσικὰ σημεῖα πληρέστερον, τοὺς ἤχους, τὰ συστήματα καὶ ἐν γένει ὅλην τὴν ἀναγκαιοῦσαν μουσικὴν ὕλην, ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τοῦ μελικοῦ, ρυθμικοῦ καὶ τοῦ ἐν γένει θεωρητικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς, μορφώσας καὶ διαρρυθμίσας ταύτην συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Μόνον ἡ μουσικὴ γραφὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι διάφορος πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀλφαβητικὴν σημειογραφίαν ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνας. Καὶ ἀπόδειξις τούτου ἀποτελεῖ ὁ εἰς Ὀξύρρυγχον τῆς Αἰγύπτου ἀνακαλυφθεὶς Ὕμνος εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα: «Πατέρα, Υἱὸν κτλ.», ὁ ὁποῖος ἀναγόμενος εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα, εἶναι παρασημασμένος διὰ τῆς ἀλφαβητικῆς παρασημαντικῆς.

Ἀλλ' ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐτίμησαν καὶ ἐπροστάτευσαν τὴν μουσικὴν ταύτην, ἦσαν ὅλοι σχεδὸν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἱ ὁποῖοι ἀπένεμον μεγάλας τιμὰς πρὸς ὅλους τοὺς ὑπὲρ τῆς μουσικῆς ταύτης ἐργαζομένους καὶ ἀγωνιζομένους, ὅπως ἦτο ὁ Γεώργιος ὁ Πισίδης, ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος ἁσματογράφος, ὁ Μάξιμος ὁ ὁμολογητής, ὁ θαυμάσιος αὐτὸς μουσικός, ὁ ὁποῖος ἦτο ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Ἡρακλείου καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Περισσότερον τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων ἔδειξαν μέγα ἐνδιαφέρον ὁ Λέων ὁ Σοφός, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ Λέων ὁ Ε', ὁ Ἰουστινιανός, ὁ Θεοδόσιος, ὁ Ἰωάννης Βατάτσης, ὁ Θεόδωρος ὁ Λάσκαρης, ὁ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος, ὁ Ἀνδρόνικος, ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδών, ὁ Ἰσαάκιος ὁ Σεβαστοκράτωρ, ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐδίδασκον τὴν μουσικὴν καὶ ἔψαλλον καὶ ἐμελοποίουν καὶ ἀνέθετον εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς μουσικοδιδασκάλους τὴν μελοποίησιν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ὅπως ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων Κωνσταντῖνος κατ' αἴτησιν τοῦ ὁποίου ὁ λαμπαδάριος τῆς Ἁγίας Σοφίας Μανουὴλ Δούκας ὁ Χρυσάφης ἐμελοποίησε πολλὰ ἄσματα φέροντα τὴν ἐπιγραφήν: «Κατ' αἴτησιν τοῦ εὐσεβοῦς αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου».

Ἐκεῖνοι ὅμως οἱ ὁποῖοι προήγαγον καὶ ἐθεμελίωσαν τὴν τέχνην

τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς ἦσαν οἱ μεγάλοι καὶ ἀριστεῖς μουσικοδιδάσκαλοι καὶ θεωρητικοὶ τῶν πρὸ τῆς 'Αλώσεως καὶ μετ' αὐτὴν χρόνων, ὅπως ὁ Ἰωάννης ὁ Γλυκύς, ὁ Πλουσιαδηνός, ὁ Κουκουζέλης, ὁ Χρυσάφης ὁ Δούκας, ὁ Κλαδᾶς, ὁ ἱερεὺς Βαλάσιος, ὁ Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος, ὁ Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, ὁ Πέτρος ὁ Βυζάντιος, ὁ Ἰάκωβος ὁ Πρωτοψάλτης κ.ἄ., θεωρητικοὶ δὲ ὅπως ὁ Ψελλός, ὁ Βρυέννιος, ὁ Παχυμέρης, ὁ Γαβριὴλ ὁ Ἱερομόναχος, ὁ Παχώμιος ὁ Ρουσᾶνος καὶ ὡρισμένοι ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἐστήριξαν τὰ συγγράμματα τῶν ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μουσικῆς, προγόνου τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ νωτέρας ἐθνικῆς μας μουσικῆς.

'Αλλ' ἐπειδή, ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ γραφὴ ἦτο στενογραφία, τρεῖς διαπρεπεῖς μουσικοδιδάσκαλοι, ὁ Χρύσανθος, ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Χουρμούζιος, γνῶσται τοῦ στενογραφικοῦ συστήματος, ἀνέλυσαν καὶ ἐξήγησαν τοῦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος μεταγράψαντες εἰς τοῦτο ὅλην τὴν ὕλην τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐγκριθὲν ὑπὸ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ 'Εκκλησίας χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον καὶ ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὰ μυστήρια τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς τέχνης καὶ διὰ ταύτης εἰς τὰ τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μουσικῆς. Καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου ἐπιβάλλεται ἀναδρομικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα. Ὁ ἐρευνητὴς δηλαδὴ πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵσταται, τὸ σκάφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου πλέει, τὸ παρὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνασκοπεῖ τὸ παρελθόν, καὶ τότε μόνον, ἀφοῦ κατὰ βάθος καὶ κατὰ πλάτος μυηθῇ εἰς τὰ μυστήρια τῆς πολυδαιδάλου ταύτης ἐπισκοπήσεως, ἐπιστρέφων διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ἐξεκίνησε θὰ εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ θέσῃ καλῶς τὸ παρὸν καὶ νὰ προχωρήσῃ καὶ πρὸς καλὸν μέλλον, ὅπως ὁ θεῖος Πλάτων λέγει: «Τὸ μέλλον εὖ σὺ ἕξει, εἰ τὸ παρὸν εὖ τιθῇς» (τὸ μέλλον θὰ σοῦ εἶναι εὐχάριστον, ἐὰν διευθετήσεις μὲ τάξιν τὸ παρόν).

'Αλλὰ ποῖα εἶναι τὰ μέρη τοῦ μεγάλου καὶ πολυμελοῦς, ἀλλὰ ἑνιαίου συνόλου, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ μελετήσῃ ὁ ἐρευνητής; Κατωτέρω ἐκτίθενται μὲ κάθε δυνατὴν συντομίαν:

1ον. Πᾶν ὅ,τι διεσώθη γραπτῶς περὶ τῆς τέχνης τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μουσικῆς ὑπὸ ἱστορικῶν καὶ ἄλλων συγγραφέων, εἴτε ὡς σύνολον, εἴτε ὡς ἀπόσπασμα, διὰ τοῦ ὁποίου παρέχονται ἱστορικαὶ καὶ τεχνικαὶ πληροφορίαι περὶ παντὸς σημείου τῆς μουσικῆς τέχνης, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν περὶ αὐτῆς μυθευμάτων.

2ον. Τὰ περισπούδαστα περὶ μουσικῆς συγγράμματα τῶν ἑπτὰ ἀρχαίων ἁρμονικῶν συγγραφέων 'Αριστείδου, Κοϊντιλιανοῦ, 'Αριστοξένου, 'Αλυπίου, Βακχείου τοῦ γέροντος, Γαυδεντίου, Εὐκλείδου καὶ τοῦ Γερασηνοῦ Νικομάχου, οἱ ὁποῖοι μὲ θαυμαστὴν λεπτομέρειαν ἑρμηνεύουν τὴν τέχνην τῆς μουσικῆς. Ὁ 'Αλύπιος διδάσκει τὸ σύστημα τῆς ἀλφαβητικῆς παρασημαντικῆς τῶν ἀρχαίων, καθορίζων τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν σημείων, τὰ ὁποῖα ἀνῆρχοντο εἰς 1620, τὰ ἡμίση διὰ τὴν φωνὴν καὶ τὰ ἄλλα ἡμίση διὰ τὰ ὄργανα. 'Εκεῖ θὰ ἴδῃ ὁ μελετητὴς τὸ πολύπλοκον γραφικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον συνίστατο εἰς τὴν χρῆσιν τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου λαμβανομένων ὀθθῶν, πλαγίων, ἀνεστραμμένων, ὑπτίων, ἄνω νευόντων, κάτω νευόντων κτλ. καὶ κατὰ τοὺς 45 τρόπους καὶ κατὰ τὰ τρία γένη.

3ον. Τὰ κατὰ καιροὺς ἀνευρεθέντα μουσικὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἐλλιπῆ καὶ κολοβωμένα, δίδουν πλήρη καὶ σαφῆ ἰδέαν περὶ τοῦ γραφικοῦ, μελικοῦ, ρυθμικοῦ καὶ ἁρμονικοῦ ἀκόμη συστήματος τῆς ἀρχαίας μουσικῆς.

4ον. Τὸ μουσικὸν σύστημα τῶν 7 'Ελληνικῶν φωνηέντων, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, ἕνας ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τῆς περιφήμου βιβλιοθήκης τῆς 'Αλεξανδρείας, λέγει τὰ ἑξῆς: «'Εν Αἰγύπτῳ δὲ καὶ τοὺς θεοὺς ὑμνοῦσι διὰ τῶν ἑπτὰ φωνηέντων οἱ ἱερεῖς, ἐφεξῆς ἠχοῦντες αὐτά, καὶ ἀντὶ αὐλοῦ καὶ κιθάρας, τῶν γραμμάτων τούτων ὁ ἦχος ἀκούεται ὑπ' εὐφωνίας κτλ.». (Εἰς τὴν Αἴγυπτον δὲ καὶ τοὺς θεοὺς ὑμνοῦν διὰ τῶν ἑπτὰ φωνηέντων οἱ ἱερεῖς, διαδοχικὰ φωνάζοντες αὐτά, καὶ ἀντὶ αὐλοῦ καὶ κιθάρας ἀκούεται ὁ ἦχος τῶν γραμμάτων αὐτῶν εὐφωνικῶς). Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Φαληρέως, γρῖφος ἄλυτος θὰ παρέμενεν, ἂν ἄλλοι δὲν ἔγραφον σαφέστερον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἕνας πάπυρος 'Ελληνικὸς φυλασσόμενος εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Λυών, ἀναφέρει λεπτομερῶς περὶ τῶν ἀσμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν συντεθειμένα ἐκ φωνηέντων 'Ελληνικῶν. Εἰς ἕνα ἐκ τῶν πολλῶν χωρίων τοῦ παπύρου τούτου, ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς: «'Επικαλοῦμαί σε, Παντοκράτωρ, ταῖς ἑπτὰ φωναῖς» (σὲ ἐπικαλοῦμαι Παντοκράτωρ μὲ τὰς ἑπτὰ φωνάς) καὶ ἀλλοῦ «'Επικαλοῦμαί σε, Κύριε, ὠδικῶ ὕμνω, ὑμνῶ σου τὸ ἅγιον κράτος α, ε, ι, η, ο, υ, ω, ω, ω». (Σὲ ἐπικαλοῦμαι Κύριε, μὲ ὕμνον ποὺ τραγουδῶ, ὑμνῶ τὴν ἁγίαν σου δύναμιν α, ε, ι, η, ο, υ, ω, ω, ω).

Τὰ εἰς τὰ χωρία αὐτὰ ἀναφερόμενα φωνήεντα τὰ λεγόμενα καὶ ἑπτὰ φωναί, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, παρὰ οἱ ἑπτὰ φθόγγοι τῆς μουσικῆς κλίμακος τοὺς ὁποίους οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ὠνόμαζον διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἑπτὰ πλανητῶν: Κρόνος, Ζεύς, "Αρης, "Ηλιος, 'Αφροδίτη, 'Ερμῆς καὶ Σελήνη, ἐφαρμόζοντες αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ἑπτὰ 'Ελληνικῶν φωνηέντων.

'Αλλὰ καὶ χωρία ἄλλων συγγραφέων ὅπως τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Πορφυρίου τοῦ Λυδοῦ, Λαυρεντίου καὶ ἄλλων συμπληροῦντα τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Φαληρέως, ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὕπαρξιν ἀσμάτων ἀδομένων εἰς Αἴγυπτον διὰ τῶν ἑπτὰ φωνηέντων τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης, ὅπως καὶ τὴν συμφωνίαν αὐτῶν, ἄλλοτε μὲν πρὸς τοὺς ἑπτὰ πλανήτας, ἄλλοτε δὲ πρὸς τοὺς ἑπτὰ φθόγγους τῆς πρωτογόνου μουσικῆς κλίμακος, τῆς λύρας, δηλαδὴ τοῦ 'Απόλλωνος.

5ον. Ἡ ἐν γένει 'Ασιατικὴ μουσικὴ καὶ ἰδίως ἡ μουσικὴ τῶν Περσῶν καὶ τῶν 'Αράβων. Οἱ Πέρσαι εἰς τὴν ποίησιν των ἐχρησιμοποίουν μέτρα 'Ελληνικά, ἡ δὲ 'Ελληνικὴ μουσικὴ εἰσεχώρησεν εἰς τὴν ἰδικήν των καὶ ἀνεπτύχθη τόσον, ὅσον οὐδὲ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ρωμαίους. 'Εκ τῆς Περσίας οἱ πρῶτοι χαλίφαι μετεκάλεσαν μουσικοὺς καὶ ἀοιδούς, οἱ ὁποῖοι διέδωσαν εἰς τοὺς "Αραβας καὶ εἰς τοὺς Αἰθίοπας τὴν 'Ελληνικὴν μουσικήν, ἡ ὁποία ἤκμαζεν εἰς τὴν Περσίαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς κατακτήσεως. Ὁ 'Αραβικὸς πολιτισμὸς εἰς τὴν 'Ελληνικὴν ἐπιστήμην ὀφείλει τὴν ὕπαρξίν του. Ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίησις, μεταγγισθεῖσαι εἰς τὴν 'Αραβίαν ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τὰς εὐεργετικὰς ἀκτῖνας τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ μουσικὴ τῶν 'Αράβων εἶχε φθάσει εἰς ἀνώτατον βαθμὸν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ποὺ ἡ Εὐρώπη ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ Μεσαιωνικοῦ ἐκείνου σκότους.

'Επισκοποῦντες τὴν ἱστορίαν τῶν 'Αράβων μανθάνομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνος ὁ χαλίφης τῆς Συρίας Μερβὰν ὁ Α' ἢ ἄλλως 'Αβδουλλὰχ μπὲν Ζομπεῖρ καλούμενος, ἐκ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐκ τῆς Περσίας καλέσας μουσικούς, ἐνέπνευσε δι' αὐτῶν εἰς Χετζάζην τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν 'Ελληνικὴν μουσικήν.

Κατὰ τὸν Σαλβάτορα Δανιήλ, ἡ σημερινὴ μουσικὴ τῶν 'Αράβων οὐδὲν ἄλλο εἶναι, παρὰ τὸ ἄσμα τῶν ἀοιδῶν καὶ τῶν ραψωδῶν, τὸ ὁποῖον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων. Ὡς ἀπόδειξιν δὲ ὁ Δανιὴλ προβάλλει τὰς ἀναλογίας, καὶ τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ τῆς 'Ελληνικῆς καὶ τῆς 'Αραβικῆς μουσικῆς.

Παρὰ τῶν 'Ελλήνων λοιπὸν παρέλαβον οἱ "Αραβες τὸ μουσικὸν των σύστημα, ὅπως καὶ τὰς θεωρίας ποὺ καθορίζουν τὰς κλίμακας καὶ τοὺς ρυθμούς, οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν καὶ διήρεσαν βραδύτερον τὰς δύο λυρικὰς σχολὰς τῆς Βαγδάτης. Μόνον ἡ μουσικὴ σημειογραφία ἀπὸ τοῦ 3ου ἔτους δὲ τῆς 'Εγείρας εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν 'Αράβων λόγω τοῦ πολυπλόκου της συστήματος. Τὴν ἔλλειψιν σημειογραφίας εἰς τοὺς ἓξ ἐπαγγέλματος μουσικοὺς μαρτυρεῖ ἕνα σύγγραμμα 'Αραβικὸν σπουδαιότατον, τὸ «Κιτὰπ-ἐλ-ἀγάνι», δηλαδὴ ἡ «Βίβλος τῶν 'Ασμάτων». Ὁ δὲ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ "Αραβες ἐγκατέλειψαν τὴν ἀρχαίαν μουσικὴν σημειογραφίαν, δὲν εἶναι ἄγνωστος. Τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ γραφικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων τόσας δυσκολίας παρεῖχε, ὥστε κατήντησεν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν ἐξεχόντων σοφῶν καὶ τῶν περισσότερον ἀνεπτυγμένων, οὐδέποτε ἐφαρμοσθὲν ὑπὸ τῶν ἓξ ἐπαγγέλματος μουσικῶν. Τὸ μέλος δηλαδὴ ἑκάστου ἄσματος μετεδίδετο ὅλως πρακτικῶς, ὅπως καὶ σήμερον, διὰ συνεχῶν ἐπαναλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἐπέφερον ἀλλοίωσιν εἰς τὴν πρώτην καὶ φυσικὴν μορφὴν τοῦ μέλους.

Εἶναι ἄξιον περιεργείας, βεβαίως, πῶς εἰς τὴν 'Αραβικὴν φιλολογίαν νὰ μὴ εὑρίσκωνται μεταφράσεις 'Ελληνικῶν συγγραμμάτων, ἐνῶ εἶναι γνωστόν, ὅτι ἄπειρα 'Ελληνικὰ συγγράμματα μετεφράσθησαν εἰς τὴν 'Αραβικὴν γλῶσσαν ὑπὸ εἰδικῶν μεταφραστῶν. 'Αλλ' ἡ ἱστορία καὶ ταύτην τὴν ἀπορίαν λύει, διδάσκουσα, ὅτι οἱ "Αραβες ἐπροστάτευον μὲν τὴν 'Ελληνικὴν τέχνην καὶ ἐπιστήμην, θεωροῦντες ὅμως περιττὰ τὰ πρωτότυπα, κατέστρεφον αὐτὰ μόλις τὰ ἡρμήνευον.

"Οπως κατανοεῖ κανεὶς ἡ 'Ελληνικὴ μουσικὴ ἀντηχοῦσε ἀνὰ τὰς χώρας τῆς 'Ασίας καὶ τῆς 'Αφρικῆς καὶ καθ' ὅλην τὴν λεκάνην, τῆς Μεσογείου καὶ παντοῦ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς ἡ 'Ελληνικὴ μουσικὴ ἦτο διαδεδομένη, παρεφθαρμένη μὲν ἴσως καὶ μετὰ πολλῶν βεβαίως ἰδιωτισμῶν, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὸν θεμελιώδη 'Ελληνικὸν της χαρακτῆρα.

6ον. Αἱ περὶ μουσικῆς θεωρίαι τοῦ Διδύμου τοῦ 'Αλεξανδρέως καὶ τοῦ Πτολεμαίου, οἱ ὁποῖοι συμβιβάσαντες τὰς μεταξὺ Πυθαγόρου καὶ 'Αριστοξένου διαφοράς, κατήρτισαν σύστημα, τὸ ὁποῖον συνεπλήρωνε τὰ κενὰ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς κλίμακος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται καὶ ἡ θεωρία τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Διὰ τὴν σοβαρότητα δὲ τοῦ συτήματος τούτου, σημειώνομεν παρενθετικῶς τὰ ἑξῆς:

"Οπως εἶναι γνωστόν, εἰς τὴν μουσικὴν ἀνέκαθεν, ὑπῆρχον δύο κλίμακες, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ συγκεκραμένη. Οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ἐκ τῆς συγκεκραμένης κλίμακος παρῆγον ἄλλας δώδεκα ὁμοειδεῖς κλίμακας, διαιροῦντες ἕκαστον τῶν δύο τετραχόρδων αὐτῆς εἰς ἕνα λεῖμμα καὶ εἰς δύο τόνους ὁμοειδεῖς, τοὺς ὁποίους πάλιν ὑποδιαιροῦσαν εἰς δύο ἄνισα ἡμιτόνια, μεῖζον καὶ ἔλασσον, καὶ ἀντιστρόφως. Καὶ τὰ δύο δηλαδὴ τετράχορδα διηροῦντο εἰς δέκα ἡμιτόνια, τὰ ὁποῖα μαζὶ μὲ δύο ἄλλα εἰς τὰ ὁποῖα διηρεῖτο ὁ προσλαμβανόμενος μείζων τόνος, ἀπετέλουν τὸν ἀριθμὸν δώδεκα. 'Εκ τῶν δέκα τριῶν χορδῶν, αἱ ὁποῖαι περιέκλειον τὰ δώδεκα αὐτὰ ἡμιτόνια, παρήγοντο δεκατρεῖς ὁμοειδεῖς κλίμακες, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἡμιτόνιον εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον τῶν τετραχόρδων. Αἱ κλίμακες αὐταὶ κατ' οὐδὲν ἄλλο διέφερον μεταξύ των παρὰ κατὰ τὸ ὕψος ἑνὸς ἡμιτονίου. 'Εκάστη τῶν δεκατριῶν τούτων κλιμάκων ἀναλογοῦσε πρὸς ἕνα ἰδιαίτερον τρόπον, διότι

ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δεκατριῶν κλιμάκων καὶ οἱ τρόποι ἦσαν δέκα τρεῖς, καλούμενοι: Ὑποδώριος, Δώριος, Ὑπερδώριος, Ὑποϊάστιος, Ἰάστιος, Ὑπεριάστιος, Ὑποφρύγιος, Φρύγιος, Ὑπερφρύγιος Ὑπαιόλιος, Αἰόλιος, Ὑπολύδιος, Λύδιος. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὴν «διὰ πασῶν» (βλέπε λέξιν) προσετέθη ἕνας ἀκόμη τόνος διαιρούμενος καὶ αὐτὸς εἰς δύο ἡμιτόνια, προσετέθησαν ἀργότερον δύο ἀκόμη τρόποι, ὁ Ὑπεραιόλιος καὶ ὁ Ὑπερλύδιος καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν τρόπων ἀνῆλθεν εἰς δεκαπέντε. Ἡ εἰς ἡμιτόνια λοιπὸν διαίρεσις τῆς «διὰ πασῶν» τῶν ἀρχαίων ἐγίνετο χάριν τῶν 15 τρόπων καθένας τῶν ὁποίων κατεῖχε θέσιν ἡμιτονίου.

Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ μουσική, λόγω τῆς διαιρέσεως τῆς κλίμακος εἰς 12 ἡμιτόνια, εἶχε κατ' ἀνάγκην τρεῖς μόνον συμφωνίας τὴν διὰ ὀκτώ, τὴν διὰ πέντε καὶ τὴν διὰ τεσσάρων. Ὁ Δίδυμος ὅμως ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Πτολεμαῖος, ὁ συμπληρώσας τὴν θεωρίαν ἐκείνου, ἐφεῦρε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος τὴν ὀρθὴν διὰ τριῶν μείζονα συμφωνίαν: 5/4 καὶ τὴν διὰ τριῶν ἐλάσσονα: 6/5. Καὶ ἐκ μὲν τῆς μείζονος παρήγαγε τὸν ἐλάσσονα τόνον: 10/9, ἐκ δὲ τῆς ἐλάσσονος τὸν ἐλάχιστον: 16/15 καὶ τὸν μείζονα: 9/8.

Ὥστε ὁμιλοῦντες σήμερον περὶ τριῶν ἰδιαιτέρων φυσικῶν τόνων: μείζονος, ἐλάσσονος καὶ ἐλαχίστου - τοὺς ὁποίους ἄλλως τε διδάσκει καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη - ὀφείλομεν νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα, εἰς τὰς θεωρίας δηλαδὴ τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Πτολεμαίου, οἱ ὁποῖοι τροποποιήσαντες τὴν ἀρχαίαν διατονικὴν κλίμακα, ἔκαμον χρῆσιν πέντε διατονικῶν τετραχόρδων ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο οὐσιωδῶς διέφερον ἀπὸ τῶν τετραχόρδων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Ἡ κυρία δ' αἰτία, ἡ ὁποία ὤθησε τὸν Δίδυμον καὶ τὸν Πτολεμαῖον εἰς τὴν καινοτομίαν ταύτην, ἦτο ὄχι μόνον ἡ προσπάθειά των νὰ συμβιβάσουν τοὺς διαφωνοῦντας Πυθαγορείους καὶ Ἀριστοξενείους, ὅπως ἐγράψαμεν ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπήρεια τῆς ἐν γένει Ἀνατολικῆς μουσικῆς.

Ἡ Ἑλληνικὴ ὅμως ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συστηματοποιήσεως της, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους, βάσιν καὶ θεμέλιον εἶχε φυσικωτέραν κλίμακα, οὐδέποτε δὲ τὴν συγκεκραμένην. Καὶ ἡ φυσικὴ αὕτη κλῖμαξ, διὰ τῆς διαιρέσεως της εἰς δύο ὁμοειδῆ τετράχορδα ἐκ τόνων μείζονος, ἐλάσσονος καὶ ἐλαχίστου καὶ ἑνὸς ἀκόμη μείζονος, ὡς προσλαμβανομένου, παράγει διαστήματα 7 εἰς τὴν Διὰ Πασῶν, δηλαδὴ 3 μείζονας, 2 ἐλάσσονας καὶ 2 ἐλαχίστους, ἐκ τῶν ὁποίων παράγονται 7 κλίμακες, διάφοροι κατὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ μέλος, αἱ ὁποῖαι συμφώνως πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν 7 διαστημάτων αὐτῶν, ἔχουσαι ἀνάγκην 8 φθόγγων, παράγουν συνεπῶς καὶ 8 ἰδιαιτέρους ἤχους. Αὐτὸς εἶναι ὁ τεχνικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, συμφώνως πρὸς τὰ καθορισθέντα μετὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ὑπὸ τῶν Διδύμου καὶ Πτολεμαίου, ἔχει ὀκτὼ ἰδιαιτέρους ἤχους (4 κυρίους καὶ 4 πλαγίους), οἱ ὁποῖοι συμπληρώνουν τὰ κενὰ τῆς ἀρχαίας κλίμακος, τὰ ὁποῖα ὅμως οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον διὰ τοῦ συστήματος τῶν λεγομένων χορῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποδίδουν κάθε μουσικὸν ἰδίωμα εἰς τὸν κόσμον.

7ον. Ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ἡ ἄμεσος δηλαδὴ καὶ ἄρρηκτος συνέχεια τῆς ἀρχαίας κλίμακος τῆς ὁποίας ὁ μελικός, ρυθμικὸς καὶ ὁ ἐν γένει θεωρητικὸς πλοῦτος διεσώθη διὰ σοφωτάτου γραφικοῦ συστήματος καὶ διὰ τῆς φωνητικῆς παραδόσεως.

Ὅπως ἐλέχθη, ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς αὐτοὺς τοὺς πρώτους Ἀποστολικοὺς χρόνους. Ἀλλ' ἡ κυρίως ἀναμόρφωσις της ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνος ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Πλήρως, ἔως τότε ἐξελιχθεῖσα εἰς μελωδικὸν σύστημα πολυμερὲς καὶ πολύτροπον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθορισθέντων ἤδη ὀκτὼ ἤχων, εἶχεν ἀνάγκην ἀναλόγου συστήματος γραφικοῦ. Τὸ ἀλφαβητικὸν σύστημα τῆς ἀρχαίας μουσικῆς μὲ τὸν ἰλιγγιώδη ἀριθμὸν τῶν 1620 φθογγοσήμων της ἦτο δυσχερέστατον εἰς ἐκμάθησιν καὶ διὰ τοῦτο ἦτο σχεδὸν προνόμιον τῶν περισσότερον ἀνεπτυγμένων εἰς τὸν λόγον δὲ τοῦτον κυρίως ὀφείλεται τὸ ὅτι σπανίως εὑρίσκομε ἀρχαῖα μουσικὰ τεμάχια. Διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὅμως μουσικὴν καθωρίσθη ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ νέον σύστημα ἐπίσης δυσχερὲς ἀλλὰ καταλληλότερον εἰς μηχανισμόν.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἀποτελεῖτο κυρίως ἐκ δύο εἰδῶν χαρακτήρων μουσικῶν, διὰ τοὺς μουσικοὺς φθόγγους (φθογγοσήμων δηλαδὴ) ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν μελωδικῶν γραμμῶν ἀφ' ἑτέρου. Οἱ τελευταῖοι ἦσαν σημεῖα συμβολικά, διὰ τῶν ὁποίων ὑπεδηλοῦντο αἱ μελωδικαὶ γραμμαί, ἐκτελούμεναι μνημονικῶς. Τὸ σύστημα δηλαδὴ τοῦτο ἦτο στενογραφικόν, κατὰ τὸ ὁποῖον βραχύνσεις ἐκ δύο ἢ τριῶν φθογγοσήμων ἐπεξετείνετο διὰ τῶν ἐπ' αὐτὰς ἢ ὑπ' αὐτὰς τιθεμένων συμβολικῶν σημαδίων, εἰς γραμμὰς ἐκτεταμένας, ἀναλόγως τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων εἰδῶν τοῦ μέλους. Ὁ διδασκόμενος τὴν μουσικὴν διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ διδαχθῇ τὴν τέχνην διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ διδαχθῇ τὴν τέχνην τῆς γραφῆς διὰ τῶν βραχύνσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸν σκελετὸν τῆς μελωδίας, τὴν δὲ μελῳδίαν, τὴν διὰ συμβόλων ὑπονοουμένην, ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ διδασκάλου του, διὰ μόνης δηλαδὴ τῆς φωνητικῆς παραδόσεως. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἡ διδασκαλία τοῦ συστήματος τούτου ἀπαιτοῦσε διάστημα χρονικὸν δέκα καὶ δέκα πέντε ἐτῶν. Τὸ στενογραφικὸν τοῦτο σύστημα, τὸ ἀποτελούμενον, ἐξ ἁπλῶν φθογγοσήμων καὶ ἀγκιστροειδῶν σημαδίων, εὑρίσκεται εἰς τοὺς πρώτους μουσικοὺς κώδικας ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο δυσχερέστατον, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον οἱ ἀριστεῖς μουσικοδιδάσκαλοι ἤρχισαν νὰ τὸ ἁπλοποιοῦν, ἀναλύοντες τὰ συμβολικὰ σημεῖα διὰ περισσοτέρων φθογγοσήμων ἢ καὶ διὰ τῆς χρήσεως δύο ἢ περισσοτέρων μικρῶν σημαδίων, ἐξηγούντων τὰ μεγάλα ἀγκιστροειδῆ σημάδια. Ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐξήγησιν τοῦ στενογραφικοῦ συστήματος, ἦσαν ὁ Κουκουζέλης καὶ μετ' αὐτόν, ὁ ἱερεὺς Βαλάσιος, ὁ Τραπεζούντιος Ἰωάννης, ὁ Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, ὁ Πέτρος ὁ Βυζάντιος, ὁ Ἰάκωβος ὁ Πρωτοψάλτης, ὁ Γεώργιος ὁ Κρής, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ τρεῖς μουσικοδιδάσκαλοι Χρύσανθος, Γρηγόριος καὶ Χουρμούζιος, οἱ ὁποῖοι τὸ 1818 ἐξήγησαν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τὰς ὑπὸ τῶν προηγηθέντων γενομένας ἀναλύσεις, οὕτως ὥστε ἡ τέως συμβολικὴ γραφὴ νὰ καταστῇ ἁπλῆ ἀνάγνωσις.

Τὸ στενογραφικὸν τοῦτο σύστημα παρεξηγήθη καὶ πλήρως παρηρμηνεύθη ὑπὸ διαπρεπῶν μουσικολόγων τῆς Δύσεως, μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ὅλοι, ἀγνοοῦντες τὴν ἐξέλιξιν τούτου, νὰ χαρακτηρίζουν τὴν Ἑλληνικὴν μουσικὴν ὡς κατασκεύασμα τῶν ψαλτῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Πῶς δὲ καὶ διατί τοῦτο; Διότι, λαμβάνοντες ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀρχαίαν στενογραφίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν τελικὴν της ἐξήγησιν οὐδεμίαν ὅπως ἰσχυρίζονται εὑρίσκουν ὁμοιότητα μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης. Καὶ τοῦτο διότι ἀγνοοῦν, ἐλλείψει τῶν ἀπαραιτήτων στοιχείων, τῶν μεταξὺ τῆς πρώτης στενογραφίας δηλαδὴ καὶ τῆς τελικῆς ἐξηγήσεως αὐτῆς, ὅτι διὰ μόνης τῆς διὰ τούτων, ἀναδρομῆς πρὸς τὸ πρῶτον στενογραφικὸν ἰδίωμα, κατανοεῖται ἡ ταυτότης τῆς ἀναλυμένης γραφῆς πρὸς τὴν πρώτην στενογραφίαν. Ὑποπίπτουν δηλαδὴ εἰς τὸ ἄτοπον ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ ἀγνοοῦντες τὰς εἰς τὰ χειρόγραφα ἢ καὶ εἰς τὰς πρώτας ἐκδόσεις βραχύνσεις τῶν λέξεων, ἀναγιγνώσκουν τὸ ΜΡ ΘΟΥ ὡς Μυρθοῦ καὶ ὄχι ὅπως ὑπονοεῖται, Μήτηρ Θεοῦ.

Τοῦ στενογραφικοῦ τούτου συστήματος πλήρη ἑρμηνείαν εὑρίσκει ὁ περίεργος εἰς τὴν «Παρασημαντικὴν» τοῦ Κ. Ψάχου, ἡ ὁποία ἐκδοθεῖσα τὸ 1917, εἶναι ἱστορικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπισκόπησις τούτου ἀπὸ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς ἀνήρεσε τὰς ἀστηρίκτους δοξασίας τῶν διαπρεπῶν Εὐρωπαίων μουσικολόγων Tillyard, Hoge, Wellesz καὶ ἄλλων.

Οἱ μὴ θέλοντες νὰ παραδεχτοῦν ὅτι ἡ ἀρχαία Βυζαντινὴ μουσικὴ γραφὴ ἦτο στενογραφία, λησμονοῦν ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς καὶ μετέπειτα, ἡ στενογραφία ἐχρησιμοποιεῖτο σχεδὸν γενικῶς καὶ ὅτι δι' αὐτῆς διεσώθησαν πολλοὶ λόγοι ἀρχαίων καὶ Βυζαντινῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτοκρατόρων ἀκόμη, καὶ ὅπως διδάσκει ἡ ἱστορία, ὁ Χρυόστομος, ὁ Βασίλειος ὁ Μέγας, καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, περιβάλλοντο ὑπὸ σημειογράφων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ περίσωσις τῶν ἔργων τῶν Πατέρων τούτων τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι οἱ ἐπινοήσαντες τὸ μουσικὸν γραφικὸν σύστημα μετεχειρίσθησαν σημεῖα στενογραφικά, ἀφοῦ, ὅταν ἤκμαζεν ἀκόμη ἡ δευτεροβυζαντινὴ σημειογραφία, αὐτοκράτορες, ὑπηγόρευον εἰς ὀξυγράφους καὶ νοταρίους (βλέπε λέξιν) βασιλείους ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα; Ἄλλως ἐπρυτάνευε πνεῦμα συντομίας καὶ φειδοῦς τῆς ὄχι τόσον πληθωριζούσης μεμβράνης.

8ον. Ἡ ἐν γένει Ἀνατολικὴ Μουσική. Εἰς ὅλας τὰς Ὀρθοδόξους τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησίας ἡ παράδοσις διετήρησιν ἀγνὴν καὶ ἀδιάφθορον τὴν οὐσίαν τοῦ ἱεροῦ μέλους. Ἀπὸ αὐτῶν τῶν Παριστρίων χωρῶν μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἡ παράδοσις εἶναι ἡ αὐτή. Ὅλα τὰ γένη, τὰ τονιαῖα διαστήματα, αἱ χρόαι κτλ. ψάλλονται ἀπαραλλάκτως, διότι ἡ παράδοσις διεσώθη καὶ διετηρήθη ὁμοίως σῶα καὶ ἀκμαία, ὅπου ἡ ἐπήρεια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μέλους δὲν τὴν ἐξησθένισεν.

9ον. Ἡ δημώδης Ἑλληνικὴ μουσική. Ὁ μελικὸς δηλαδὴ καὶ ρυθμικὸς θησαυρὸς τῶν Ἑλληνικῶν δημωδῶν ἀσμάτων, τὰ ὁποῖα, συντιθέμενα ὑπὸ ἀγνώστων μελοποιῶν, συμφώνως πρὸς τὸν ἄγραφον ἐκεῖνον νόμον τῆς ἐλευθέρας καὶ κατὰ βούλησιν στιχουργίας, μελοποιΐας καὶ ρυθμικῆς, διεσώθησαν καὶ διασώζονται, ὄχι διὰ γραφῆς ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς φωνητικῆς παραδόσεως. Τὰ δημώδη Ἑλληνικὰ ἄσματα δὲν εἶναι προϊόντα τῶν τελευταίων χρόνων, ἀλλ' ἔχουν τὴν ἀρχὴν ἀπὸ αὐτῶν τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων. Κυρία μαρτυρία τῆς ὑπάρξεως κοσμικῶν ἀσμάτων εἶναι ὁ πόλεμος τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῆς ὀργιαζούσης τότε εἰς τὸ Βυζάντιον κοσμικῆς μουσικῆς, τὸν ὁποῖον διεξήγαγον κυρίως ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος καὶ ὁ Βασίλειος ὁ Μέγας. Ὁ Χρυσόστομος, πλὴν τοῦ θεάτρου καὶ τῶν ἱπποδρομιῶν, ἐπολέμησε τὰς Καλένδας (βλέπε λέξιν), τὰς γαμηλίους τελετὰς καὶ τὰ δημοτικὰ ἄσματα. Μία περικοπὴ αὐτοῦ, ἀφορῶσα εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα κυρίως εἶναι χαρακτηριστική, διότι πληροφορεῖ καὶ διαφωτίζει περὶ τῶν εἰδῶν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του. «Οὕτω γοῦν ἡμῶν ἡ φύσις πρὸς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μέλη ἡδέως ἔχει καὶ οἰκείως, ὡς καὶ τὰ ὑπομάζια παιδία κλαυθμηριζόμενα καὶ δυσχεραίνοντα, οὕτω κατακοιμίζεσθαι. Αἱ γοῦν τίτθαι ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτὰ βαστάζουσαι, πολλάκις ἀπιοῦσαι τε καὶ ἐπανιοῦσαι

καὶ τινα αὐτοῖς κατεπάδουσαι ἄσματα παιδικά, οὕτως αὐτῶν τὰ βλέφαρα κατακοιμίζουσι· διὰ τοῦτο καὶ ὁδοιπόροι πολλάκις κατὰ μεσημβρίαν ἐλαύνοντες ὑποζύγια, ἄδοντες τοῦτο ποιοῦσι, τὴν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ταλαιπωρίαν ταῖς ὠδαῖς ἐκείναις παραμυθούμενοι. Οὐχ ὁδοιπόροι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ γηπόνοι ληνοβατοῦντες καὶ τρυγῶντες, ἀμπέλους θεραπεύοντες, καὶ ἄλλο ὅ,τι οὖν ἐργαζόμενοι, πολλάκις ἄδουσι. Καὶ ναῦται κωπηλατοῦντες τοῦτο ποιοῦσιν. Ἤδη δὲ καὶ γυναῖκες ἱστοργοῦσαι καὶ τῇ κερκίδι τοὺς στήμονας συγκεχυμένους διακρίνουσαι, πολλάκις μὲν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἑκάστη, πολλάκις δὲ καὶ συμφώνως ἅπασαι, μίαν τινὰ μελῳδίαν ἄδουσι. Ποιοῦσι δὲ τοῦτο καὶ γυναῖκες καὶ ὁδοιπόροι καὶ γηπόνοι καὶ ναῦται, τῷ ἄσματι τὸν ἐκ τῶν ἔργων πόνον παραμυθήσασθαι σπεύδοντες, ὡς τῆς ψυχῆς, εἰ μέλους ἀκούσεται καὶ ὠδῆς, ῥᾳόν ἅπαντα ἐνεγκεῖν δυναμένης τὰ ὀχληρὰ καὶ ἐπίμονα». (Τόσον πολὺ εὐχαριστεῖται ἡ φύσις μας μὲ τὰ τραγούδια ὥστε καὶ θηλάζοντα παιδιὰ ὅταν κλαίουν μὲ τὸ τραγούδι κοιμῶνται. Αἱ τροφοὶ λοιπὸν ποὺ τὰ βαστάζουν τὰ παιδιὰ εἰς τὰς ἀγκάλας των πολλὰς φορὰς φεύγουσαι καὶ ἐπανερχόμεναι τοὺς τραγουδοῦν τραγούδια παιδικὰ καὶ ἔτσι τὰ κοιμίζουν· διὰ τοῦτο καὶ ὁδοιπόροι σύροντες φορτία τὸ μεσημέρι παρηγοροῦν τὴν ταλαιπωρίαν των μὲ τὸ τραγούδι. Καὶ ὄχι μόνον ὁδοιπόροι ἀλλὰ καὶ γεωργοὶ πατοῦντες εἰς τὸ πατητήρι τὰ σταφύλια ἢ τρυγῶντες ἢ φροντίζοντες διὰ τὰς ἀμπέλους ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο κάμνοντες πολλὰς φορὰς τραγουδοῦν. Καὶ ναῦται κωπηλατοῦντες τραγουδοῦν. Ἀλλὰ καὶ γυναῖκες ἐργαζόμεναι εἰς τὸν ἀργαλιὸν καὶ μὲ τὴν σαΐταν διαχωρίζουσαι τὰ στημόνια πολλὰς φορὰς χωριστὰ ἡ κάθε μία καὶ πολλὰς φορὰς ἀπὸ συμφώνου ὅλαι μαζί, τραγουδοῦν ἕνα κάποιο τραγούδι. Κάμνουν δὲ αὐτὸ καὶ αἱ γυναῖκαι καὶ οἱ ὁδοιπόροι καὶ γεωργοὶ καὶ ναῦται σπεύδοντες, νὰ παρηγορήσουν τὸν κόπον των διότι ἡ ψυχὴ εὐκολώτερα ὑποφέρει μὲ τὸ τραγούδι τὰ ἐπαχθῆ καὶ τὰ πικρά).

Τὰ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφερόμενα ποικίλα ἄσματα εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ ἀναφερόμενα εἰς τὸ περὶ μουσικῆς βιβλίον του, εἰς τὸ ὁποῖον λέγει «δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πρᾶξις, ἡ ὁποία νὰ μὴ τελῆται ἄνευ μουσικῆς».

Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀφ' ἑτέρου, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀσμάτων τῶν γαμηλίων τελετῶν, τῶν Καλενδῶν καὶ τῶν εἰς Καππαδοκίαν Συμποσίων, λέγει ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Βακχικά, πορνικὰ καὶ ἄσεμνα «μέλη, ὅπως λέγει, τεθρυμμένα, δυνάμενα καὶ μόνον ἀκουσθέντα πάντα οἶστρον ἡδονῆς ἐμποιῆσαι τοῖς ἀκολάστοις» (τραγούδια σπασμένα ποὺ μποροῦν μόνον ἐὰν ἀκουσθοῦν νὰ προκαλέσουν οἶστρον ἡδονῆς εἰς τοὺς ἀκολάστους).

Εἶναι γνωστὸν ὅτι διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ὁ Ἱππόδρομος ἦτο ὅ,τι διὰ τοὺς ἀρχαίους ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ θέατρον καὶ ὅτι ἐπὶ αἰῶνας συνεκέντρωνεν ὅλην τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν κίνησιν. Διότι κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ἑνὸς τῶν ἱστορικῶν, εἰς Βυζάντιον ὁ Θεὸς εἶχε τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὁ αὐτοκράτωρ τὸ Χρυσοτρίκλινον καὶ ὁ λαὸς τὸν Ἱππόδρομον. Εἰς τὸν Ἱππόδρομον λοιπόν, ὅπου ὁ λαὸς τοῦ Βυζαντίου ἔζη καὶ ἀνέπνεεν, εὑρίσκομεν τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῆς δημώδους γλώσσης καὶ τῆς στιχουργίας καὶ τῆς μελοποιΐας. Ἄλλως καὶ οἱ ὀλίγοι ὑπὸ Βυζαντινῶν χειρογράφων μνημονευόμενοι στίχοι ἀναφέρονται ὡς ποιηθέντες καὶ ψαλέντες ὑπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῶν φατριῶν τοῦ Ἱπποδρόμου. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος διέσωσεν μερικὰ ἄσματα τῶν μελιστῶν τοῦ Ἱπποδρόμου. Ἕνα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔψαλλον οἱ Δῆμοι τοῦ Μακελλαρικοῦ Ἱπποδρομίου καὶ τοῦ ὁποίου τοὺς τέσσαρας πρώτους στίχους διέσωσεν ὁ Πορφυρογέννητος:

«Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει
φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν,
ἀνδραγαθίαν ἐκ Θεοῦ τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων
καὶ νίκην θεοδώρητον κατὰ τῶν πολεμίων».

(Νὰ ἡ ἄνοιξις ἡ καλὴ πάλιν ἀνατέλλει δι' ἡμᾶς φέρουσα ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν καὶ ἀνδραγαθίαν ἐκ Θεοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ρωμαίων καὶ νίκην χάρισμα τοῦ θεοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν).

Ἀλλὰ ποῖον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον Βυζαντινὸν δημῶδες ἆσμα; Ὁ Φωριὲλ (1825) εἰς τὴν συλλογήν του ἐδημοσίευσε τὸ ἆσμα «Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως», τὸ γραφὲν πάντως μετὰ τὴν μεγάλην συμφορὰν καὶ ἔχαιρε διὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἄσματος τούτου:

«Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆ, σημαίνουν τὰ οὐράνια».

Ὁ Ζαμπέλιος, ὡς ἀρχαιότερον τῶν σωζομένων δημοτικῶν ἀσμάτων, ἐδημοσίευσε τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιγραφὲν «Ἡ Ἀναγνώρισις»:

«Ἐρρόδισε ἡ Ἀνατολὴ κι ἐξημερών' ἡ Δύσι,
γλυκοχαράζουν τὰ βουνὰ κι ὁ αὐγερινὸς τραβιέται».

τὸ ὁποῖον καὶ ἀνάγει εἰς τὸν 10ον αἰῶνα.

Εἰς τὸν 10ον περίπου αἰῶνα ἀνάγεται καὶ ὁ Ἀκριτικὸς κληθεὶς κύκλος, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψεν ὁ Σάθας.

Ἀρχαιότερον ὅμως ὅλων τῶν διασωθέντων δημωδῶν Βυζαντινῶν ἀσμάτων, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκομεν τὰς ἀρχὰς τῆς δημώδους ποιήσεως, εἶναι ἕνα σκωπτικόν, τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον (ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος):

«Εὕρηκε τὴν δαμαλίδα ἀπαλὴν
καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν (κόκορας) αὐτὴν πεπήδηκεν
καὶ ἐποίησεν παιδία ὡς τὰ ξηλοκούκουδα,
καὶ οὐδεὶς τολμᾶ λαλῆσαι, ἀλλ' ὅλους ἐφίμωσεν κτλ.».

Τοῦ ἄσματος τούτου τὸ μέτρον εἶναι τετράμετρον τροχαϊκόν, καταληκτικόν, συντεθειμένον κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον, τῆς στιχουργίας ὁ ὁποῖος βάσιν ἔχει τοὺς τόνους, ὄχι δὲ τὰ μακρὰ καὶ τὰ βραχέα. Τὸ ἆσμα τοῦτο ἀναφέρεται ὑπὸ τριῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων τῶν Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως, τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ.

Ἀρχαῖον ἐπίσης Βυζαντινὸν ἆσμα εἶναι ἕνα (τοῦ 15ου αἰῶνος), τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸν Βενετικὸν κώδικα τοῦ Προκοπίου, καὶ τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ ἀείμνηστος Σπυρίδων Λάμπρος.

«Ἄσπρη ξανθὴ πανέμνοστη (πάνσεμνη) κτλ.».

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου δημώδη ἄσματα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν στάχωσιν τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1203 κώδικος τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Τὰ ἄσματα ταῦτα, 13 τὸν ἀριθμόν, ἀναγόμενα εἰς τὸν 16ον αἰῶνα εἶναι σημασμένα εἰς τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν σημειογραφίαν, κατὰ τὸ στενογραφικὸν εἶδος αὐτῆς. Στηρίζονται δὲ ὅλα ἐπὶ τῶν 8 ἤχων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μήτηρ καὶ τροφὸς ὅλων τῶν λαϊκῶν ἀσμάτων, παλαιῶν καὶ νεωτέρων.

Καὶ τὰ νεώτερα Ἑλληνικὰ δημώδη ἄσματα ἀποτελοῦν τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων διασώσεως καὶ ἐξελίξεως τοῦ ἀρχαίου ποιητικοῦ, μουσικοῦ καὶ ρυθμικοῦ πλούτου. Περὶ τὰς αὐτὰς ταῦτα περιστρεφόμενα ὑποθέσεις, ἐξιστοροῦν πᾶν ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τοῦ Ἑλληνικὸν λαοῦ καὶ πείθουν περὶ τῆς ταυτότητος τῶν ἠθῶν, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν παραδόσεων ἐν γένει ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς καὶ μελοποιὸς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν στιχουργεῖ χωρὶς νὰ γράφη στίχους καὶ μουσικήν. Καὶ ὡς δοκιμώτατος ἱστορικὸς καὶ χρονογράφος τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου του, ζωγραφίζει αὐτὸν θαυμασίως διὰ στίχων καὶ μουσικῆς ἀπαραμίλλου μελικῆς καὶ ρυθμικῆς τέχνης καὶ χάριτος. Ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι παραστάτης τῶν Κλεφτῶν καὶ τῶν Παλληκαριῶν τοῦ 1821 ὑπῆρξαν τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα ἡρωϊκὰ τραγούδια, τὰ κλέφτικα ἐπιτραπέζια καὶ χορευτικὰ τραγούδια; Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εἰς μίαν διήγησίν του πρὸς τὸν Τερτσέτην λέγει: «Εἶχαν παιχνίδια, ταμπουράδες, πηδήματα, χορούς, τραγούδια ἡρωϊκά. Τὰ τραγούδια τὰ ἔκαμναν οἱ χωριάτες οἱ στραβοὶ μὲ ταῖς λύραις». Καὶ ἐρμηνεύων τί ἦσαν τὰ τραγούδια ταῦτα, δίδει τὸν ἑξῆς θαυμάσιον καὶ ἀμίμητον χαρακτηρισμόν: «Τὰ τραγούδια ἦσαν ὕμνοι, ἦσαν ἐφημερίδες στρατιωτικές» («Ὁ Γέρων Κολοκοτρώνης» τόμος Α' σελὶς 40). Ἀκόμη διηγεῖται ὁ Κολοκοτρώνης πῶς εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ ὁ ἴδιος νὰ φτιάση τραγοῦδι, ὅταν τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐπληροφορήθη ὅτι 2000 Τοῦρκοι θὰ διήρχοντο ἀπὸ τὰ λημέρια του, σύροντες δεσμίους περὶ τοὺς ἑκατὸν πεντήκοντα Ἕλληνας αἰχμαλώτους. «Ἀφοῦ — λέγει — πρῶτα τοὺς τὸ ὡρμήνευσα, μιλητά, ἔπειτα τὸ ἔκαμα τραγοῦδι καὶ τὸ τραγούδησα». Ἐξ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι πλὴν τῶν ἄλλων ἀρετῶν του ἦτο καὶ ποιητὴς καὶ μελοποιός. Τὸ τραγούδι τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς:

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε
καὶ λιανοτραγουδᾶμε,
δὲν κάνουμε κι' ἕνα καλό,
καλὸ γιὰ τὴν ψυχή μας;
Ὁ κόσμος φτιάνουν ἐκκλησιὲς
φτιάνουν καὶ μοναστήρια
Νὰ πᾶμε νὰ φυλάξουμε
στῆς Τρίχας τὸ γεφύρι,
ποὺ θὰ περάση ὁ Βόϊβοντας
μὲ τοὺς ἁλυσωμένους,
νὰ κόψουμε τοὺς ἅλυσους
νὰ βγοῦν οἱ σκλαβωμένοι;

Ἐπίσης ὑπάρχουν γνωστοὶ καὶ ἄλλοι ποιηταὶ δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅπως ὁ Ρουμελιώτης Μακρυγιάννης, ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ὁ Στασινός, ὁ Καζαβέρνης, ὁ Καταραχιᾶς, ὁ Παναγιώτης Κάλας ὁ ἐπιλεγόμενος Τσοπανάκος καὶ ἄλλοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Φωριὲλ ἀναφερόμενος Γκαβογιάννης ἐξ Ἀμπελακίων τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ ὠχρὰ αὕτη περὶ τῶν δημωδῶν ἀσμάτων περίληψις θὰ ἦτο ὠχροτέρα, ἂν δὲν ἀναφέρομεν ἕνα ἀκόμη θησαυρὸν των. Τοὺς ρυθμικοὺς θησαυρούς, τῶν χορευτικῶν ἰδίως ἀσμάτων. Ὁ κατέχων τὴν ἀρχαίαν μετρικὴν καὶ ρυθμικὴν εὑρίσκεται πρὸ μιᾶς ἐκπληκτικῆς, ἀποκαλύψεως. Διαβλέπει δηλαδὴ μέτρα καὶ ρυ-

θμοὺς ἀρχαίους, ψαλλομένους καὶ χορευομένους κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ρυθμικῆς, διακρινομένων μακρῶν καὶ βραχειῶν θέσεων καὶ ἄρσεων, ὅπως λ.χ. ὁ ἑπτάσημος ρυθμός, ὁ ἀρχαῖος δηλαδὴ ἐπίτριτος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐκτελοῦνται οἱ ἑπτὰ χρόνοι διακεκριμένως, ἀλλ' ἐν συμπτύξει, οὕτως ὥστε τὸ μὲν τρίχρονον μέρος νὰ ἐκτελῆται διὰ μιᾶς θέσεως μακρᾶς καὶ ἄρσεως βραχείας, τὸ δὲ ἄλλο τετράχρονον μέρος του διὰ θέσεως μακρᾶς καὶ ἄρσεως μακρᾶς. Τὸν ἄλλον δὲ τρόπον ἀκολουθεῖ ὁ χορός, ὁ ὁποῖος σήμερον καλεῖται Καλαματιανὸς καὶ τοῦ ὁποίου τὰ πατήματα ἀποδίδουν τὴν ἰδίαν ρυθμικὴν ἔμφασιν, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ προαναφερθέντος ἀρχαίου ἐπιτρίτου.

Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον προκειμένου ἰδίως περὶ τῶν Βυζαντινῶν δημωδῶν ἀσμάτων, πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἕναν μέγαν συντελεστὴν τῆς μεγαλοπρεπείας, μετὰ τῆς ὁποίας ἐξετελοῦντο ταῦτα κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τελετὰς εἰς τὸν 'Ιπποδρόμον τῶν φατριῶν τῶν δήμων. Ὁ συντελεστὴς αὐτὸς ἦτο τὸ Βυζαντινὸν ὄργανον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐπινόημα τῶν Δυτικῶν, ἀλλὰ καθαρῶς 'Ελληνοβυζαντινόν. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τὸ ὄργανον ἀνάγει εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα καὶ ἰδίως εἰς τὸν διάσημον μηχανικὸν Κτησίβιον τὸν 'Αλεξανδρέα. Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τελειοποιηθέν, ὅπως περιγράφει ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, παρελήφθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν οἱ ὁποῖοι προσέδωσαν εἰς αὐτὸ ἰδιαιτέραν ὅλως ἀνάπτυξιν καὶ αἴγλην, γενόμενοι δεξιώτατοι εἰς τὸ νὰ κατασκευάζουν πολυδαίδαλα ὄργανα. Τὸ ὄργανον ἐχρησίμευεν ὄχι μόνον διὰ τὰς τελετὰς εἰς τὸ χρυσοτρίκλινον τοῦ παλατίου, καὶ τὰς τελετὰς τοῦ 'Ιπποδρόμου, ἀλλὰ καὶ πρὸς διδασκαλίαν καὶ καλὴν ἐκτέλεσιν τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ τοῦ παλατίου ἦτο χρυσοῦν τὸ τοῦ 'Ιπποδρόμου δὲ ἀργυροῦν. Περὶ τοῦ ὀργάνου ἔγραψαν ἀρκετοὶ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί, ὅπως ὁ Ζωναρᾶς, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει περὶ ἑνὸς πενταπυργίου ὀργάνου καὶ περὶ δύο ἄλλων ὁλοχρύσων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε χρυσοῦν δένδρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τεχνητὰ πτηνὰ ἐκελάδουν ὅταν ἔπαιζεν ὁ ὀργανοπαίκτης. Ἐπίσης ὁ Θεόφιλος (αὐτοκράτωρ) γράφει περὶ τῶν αὐτῶν ὀργάνων ἐκτενῶς καὶ εἰς τὴν «Βασίλειον τάξιν» του. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυογέννητος γράφει οὐκ ὀλίγα περὶ αὐτῶν. Πληρεστέραν ὅμως περιγραφὴν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ αὐτοκράτωρ 'Ιουλιανός. Περὶ τοῦ συστήματος ὅμως τοῦ μουσικοῦ συστήματος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐλειτούργει τὸ ὄργανον οὐδεμία πληροφορία διεσώθη. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὰ ἄσματα, τὰ ψαλλόμενα εἰς τὸ παλάτιον καὶ τὸν ἱππόδρομον ἦσαν τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά, οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐλειτούργουν ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τὸ στηριζόμενον ἐπὶ τῶν ἐκτὸς της ἤχων καὶ ὅλων τῶν διαστηματικῶν διαιρέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸ ἀρχαῖον 'Ελληνικὸν σύστημα καὶ διερρυθμίσθησαν καὶ καθωρίσθησαν βραδύτερον ὑπὸ τῶν κυρίως ἀναμορφωτῶν τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Μετὰ τὴν "Αλωσιν (1453) οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ὀργάνου, ἀναφέρεται μόνον ὅτι ὁ 'Ιωάννης ὁ 'Αργυρόπουλος ὀργανοποιὸς καὶ ὀργανοπαίκτης κατέφυγεν εἰς τὴν 'Ιταλίαν ὅπου καὶ θὰ ἐδίδαξε βεβαίως τὴν τέχνην του.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὄργανον κατεσκευάσθη διὰ πρώτην φορὰν τὸ 1881 ἐπὶ πατριαρχίας 'Ιωακεὶμ τοῦ Γ' ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς συσταθείσης τότε πρὸς μελέτην καὶ καθορισμὸν τῶν διαστημάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τὰ ὁποῖα καθώρισεν ἐπὶ τῆς βάσει τῆς σωζομένης φωνητικῆς παραδόσεως ὁ ἀείμνηστος τοῦ γένους διδάσκαλος 'Ανδρέας ὁ Σπαθάρης. Τὸ ὄργανον ἐκεῖνο ἀτελέστατον ὡς πρὸς τὴν κατασκευήν του δὲν ηὐδοκίμησε, μολονότι ἐχρησιμοποιήθη πρὸς διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς εἰς τὴν τότε σχολὴν τοῦ 'Εκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου.

Νεώτερον ὄργανον, καθ' ὅλους τοὺς τεχνικοὺς κανόνας τῆς κατασκευῆς κατεσκευάσθη εἰς Γερμανίαν ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς δύο τύπους Orgel (Orge) καὶ ἁρμονίου. Εἰς τὸ ὄργανον αὐτὸ ἀπεκρυσταλλώθη ὅλος ὁ διαστηματικὸς πλοῦτος τῆς ἐν γένει 'Ελληνικῆς μουσικῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σωζομένης φωνητικῆς παραδόσεως, περιληφθέντων ἐντὸς τῆς διὰ πασῶν (ὀκτάβας) καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς παλάμης ἔκτασιν τεσσαράκοντα καὶ δύο πλήκτρων. Διὰ τοῦ ὀργάνου τούτου ἐκτελοῦνται αἱ λεπτομέριαι κάθε μουσικῆς καὶ τὰ πολυποίκιλα αὐτῶν ἰδιώματα.

10ον. Στοιχεῖον πρὸς κατανόησιν ὅτι τὸ θεωρητικὸν σύστημα τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μουσικῆς ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν 'Ανατολήν, εἶναι καὶ τὸ σύστημα τῆς νεωτέρας 'Ασιατικῆς μουσικῆς, τῆς ὁποίας τὸ τροπικὸν καὶ ρυθμικὸν σύστημα εἶναι τὸ αὐτὸ σχεδὸν μὲ τὸ τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς.

Τὸ δισδιαπασῶν σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον καθορίζονται οἱ κύριοι καὶ δευτερεύοντες ἤχοι (μακάμια) εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀμετάβλητον σύστημα τῶν σύστημα τῶν ἀρχαίων. Τὸ ρυθμικὸν δὲ σύστημά της εἶναι αὐτούσιον τὸ τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μετρικῆς καὶ ρυθμικῆς. Μολονότι δὲ ἡ μουσικὴ αὕτη δὲν ἔχει γραφὴν ἰδιαιτέραν, ἐν τούτοις διασώζονται καὶ διαδίδεται ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως. Χρῆσις γραφῆς γίνεται σήμερον ὑπὸ τῶν μᾶλλον μουσικῶς μορφωμένων, τοῦ πενταγράμμου τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ὅπως καὶ τῆς ἁρμενικῆς σημειογραφίας, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν 'Αμπαρτσούν, μαθητὴν τοῦ περιφήμου Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου.

Ἡ μουσικὴ τῶν 'Ινδῶν τῆς 'Ασίας. Εἰς τὰς 'Ινδίας διασώζονται ἄσματα πανάρχαια μεταδιδόμενα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γγγενεὰν διὰ τῆς φωνητικῆς παραδόσεως, μὲ τὴν συνοδείαν ὀργάνων ἐντατῶν καὶ κρουστῶν, εἰδικῆς κατασκευῆς. Τὰ ἄσματα ταῦτα ψάλλονται ἐπὶ ὅλων τῶν ἤχων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. 'Αλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἶναι ὅτι τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἀκολουθοῦν τὸν ἀρχαῖον Δωρικὸν τρόπον, τοῦ ὁποίου τετράχορδον συνίσταται ἐξ ἑνὸς ἡμιτονίου καὶ δύο τόνων, (6, 12, 12). 'Ινδικὰ ἄσματα ἔγραψεν ὁ Κ. Ψάχος εἰς Μόναχον τῆς Βαυαρίας εὑρισκόμενος κατ' ἀπαγγελίαν τῆς 'Ινδῆς σπουδαστρίας τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ πιάνου Χουρσὲδ Α. Δ. Ναοπότζι, ἡ ὁποία ἐμαθήτευσε πλησίον του μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ διασώσῃ διὰ τῆς γραφῆς τὰ κατὰ παράδοσιν σωζόμενα ἄσματα τοῦ τόπου της. Πράγματι ἐγράφησαν πολλὰ ἄσματα δύο καὶ πλέον χιλιάδων ἐτῶν.

Ἡ μουσικὴ τῶν 'Ινδῶν καὶ τῶν Μαύρων τῆς 'Αμερικῆς. Καὶ τούτων ἡ μουσικὴ ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπήρειαν τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς, διότι οἱ τρόποι κατὰ τοὺς ὁποίους ψάλλονται καὶ τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ λαϊκά, των ἄσματα εἶναι οἱ ἀρχαῖοι τρόποι ὅπως καὶ τῶν 'Ινδῶν τῆς 'Ασίας. Μία ἐκ τοῦ προχείρου ἐπισκόπησις τῶν ὑπὸ τῆς Natalie Curtis (Νέα Ὑόρκη 1908) ἐκδοθέντων ἀσμάτων πείθει τὸν ἀναγνώστην περὶ τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ μουσικὴ τῶν μαύρων τῶν ἐκ τῆς 'Αφρικῆς μεταναστευσάντων εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς.

"Ας σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ ἐρευνητὴς θὰ εὕρῃ πολλὰ ἐνδιαφέροντα ἐν σχέσει πρὸς τὸν συσχετισμὸν πρὸς τοὺς 'Ελληνικοὺς μουσικοὺς τρόπους, εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ Παναμᾶ κυρίως καὶ τοῦ Μεξικοῦ. Βεβαίως ἡ ὕπαρξις, ἔστω καὶ εἰς μικρὰ κλίμακα, ἀρχαίων τρόπων εἶναι κάπως μυστηριώδης. "Ερευναι ὅμως ἀρχαιολογικαί, διαφωτίζουν κάπως τὸ μυστήριον. Κατὰ τὸ 1910 οἱ «Τάϊμς τῆς Νέας Ὑόρκης», ἐδημοσίευσαν σπουδαιοτάτην εἴδησιν περὶ ἀνακαλύψεως ἀρχαίων τάφων ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον πολλὰ ἀντικείμενα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἕνα ὁμοίωμα πλοίου. Οἱ ἀρχαιολόγοι ἀπεφάνθησαν ὅτι τὰ ἀνευρεθέντα ἀνήκουν εἰς τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ. καὶ τὰ ἀπέδιδον εἰς στρατιὰν τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου ἢ τῶν διαδόχων του, ἐπιβεβαιουμένου διὰ τούτων ὅτι ὁ 'Ελληνικὸς πολιτισμὸς μετὰ τῶν παρεπομένων του ἔφθασε καὶ ἐκεῖ ἀκόμη.

"Ολα τὰ κεφάλαια αὐτὰ παρετέθησαν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ 'Ελληνικὸς πολιτισμὸς ἐπεκράτησε παντοῦ ὅπου ἐπάτησε ποὺς 'Ελληνικὸς κατὰ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου καὶ συνεπῶς ὁ μελετῶν καὶ ἐρευνῶν ἀναδρομικῶς ταῦτα, δὲν δύναται, παρὰ νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἕνα μέγα πολυμερὲς καὶ ἑνιαῖον σύνολον.

Εἰς τὸν ἐρευνῶντα ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὑποδεικνυόμενα καὶ πειθόμενον περὶ τοῦ ἑνιαίου τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, γεννᾶται εὐλόγως μία ἀπορία: Τὸ σοφὸν καὶ ἀπαράμιλλον τοῦτο σύστημα δὲν συνωδεύετο ἀρά γε ὑπὸ μιᾶς ἁρμονίας; "Αν ὁ ἀπορῶν ἔχῃ κατὰ νοῦν τὴν σημερινὴν Εὐρωπαϊκὴν ἁρμονίαν, πρέπει νὰ πεισθῇ ὅτι ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν, οὐδέποτε, οὔτε εἰς τοὺς ἀρχαίους, οὔτε εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὑπῆρξε παρεμφερὴς ἁρμονία, ἰδοὺ δὲ διατί:

'Η ἀρχαία 'Ελληνικὴ μουσικὴ ἦτο κατ' ἐξοχὴν μελωδική, ἔχουσα ὡς βάσιν τὴν ὁμοφωνίαν εἰς ὁμοτονίαν. 'Αντιθέτως ἡ σημερινὴ Εὐρωπαϊκὴ μουσική, εἶναι ἁρμονικὴ καὶ ἔχει ὡς βάσιν τὴν πολυφωνίαν εἰς ἑτεροτονίαν. Ὁ ὅρος «ἁρμονία» δὲν ἀπαντᾶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς σημερινῆς ἁρμονίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. 'Αρμονία διὰ τοὺς ἀρχαίους ἐσήμαινε τὴν μαθηματικῶς καθαρὰν ἀναλογίαν τῶν τόνων μεταξύ των. "Ο,τι ἡμεῖς σήμερον ἐννοοῦμεν λέγοντες μουσικήν, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν τοῦτο ἁρμονικήν. "Ολοι ὅσοι ἐκ τῶν ἀρχαίων ἔγραψαν περὶ μουσικῆς, ὅπως ὁ Εὐκλείδης, ὁ 'Αλύπιος, ὁ Πλούταρχος, 'Ηρακλείδης ὁ Ποντικός, ὁ 'Αριστόξενος, ὁ Κοϊντιλιανός 'Αριστείδης, οἱ Πυθαγόρειοι, οἱ ὁποῖοι ἁρμονίαν ἐκάλουν τὴν διὰ πασῶν, ὁ Γερασηνὸς Νικόμαχος, ὁ Φιλόλαος καὶ ἄλλοι, ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν ἑρμηνεύουν τὸν ὅρον «ἁρμονία». Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ μέγας 'Αριστοτέλης λέγων «διὰ πέντε οὐκ ἄδουσιν ἀντίφωνα», τρανώτατα μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν 'Ελληνικὴν μουσικὴν δὲν ὑπῆρχεν ἡ πολυφωνία τοῦ μέλους. 'Επίσης τὸ τοῦ 'Αριστοτέλους: «Διατὶ ἡ διὰ πασῶν συμφωνία ἄδεται μόνη, μαγαδίζουσι γὰρ ταύτην ἄλλην δὲ οὐδεμίαν», (Διατὶ ἡ διὰ πασῶν συμφωνία τραγουδιέται μόνη, συμψάλλουν δὲ μὲ μάγαδιν (βλέπε λέξιν) αὐτὴν καὶ ἄλλην καμμίαν) οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ, πλὴν ὅτι, ἐπειδὴ οὐδὲν διάστημα πλὴν τῆς διὰ πασῶν ἦτο δυνατὸν νὰ μαγαδισθῇ, οὐδέν φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἄλλο ἐχρησιμοποίουν καθόσον τὸ ἀποτέλεσμα τούτου θὰ ἦτο παράχορδον καὶ ἀφόρητον. Συνεπῶς μόνον τὸ μαγαδίζειν, δηλαδὴ τὸ ἄδειν καὶ παίζειν ἐπὶ τῆς αὐτῆς διὰ πασῶν συγχρόνως κατὰ μίαν ὀγδόην ὀξύτερον ἢ βραδύτερον, ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ 'Αριστοτέλης μαρτυρεῖ, ὅτι «διὰ πέντε οὐκ ἄδουσιν ἀντίφωνα».

'Αλλὰ καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, καὶ μάλιστα τῶν Εὐρωπαίων μουσικοϊστοριογράφων, οὐδεὶς ἀποδίδει εἰς τὴν λέξιν ἁρμονία τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν αὐτὴ κατήντησε νὰ ἔχῃ σήμερον εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν μουσικήν. 'Αντιθέτως, ὁ Στάλμπαουμ, ὁ Φορτλάγγε, ὁ Βούρνεϊ, ὁ Weitzmann, ὁ 'Ερρῖκος Λαβοᾶ καὶ ἄλλοι συμφωνοῦν, ἑρμηνεύοντες τὴν λέξιν ἁρμονία συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν

ἀρχαίων διδομένην ἑρμηνείαν.

"Ολοι οἱ σοφοὶ ἐφαντάσθησαν μονόφωνον τὸ μέλος τοῦ ἀρχαίου ἄσματος διότι ὁμοφώνως ἐψάλλοντο τὰ Σαπφικὰ τῶν ἐρώτων τοῦ 'Ενδυμίωνος καὶ τῆς Σελήνης, καθὼς καὶ ἐκεῖνα τοῦ 'Αδώνιδος. Καὶ τὰ Βακχικὰ δὲ καὶ οἱ κῶμοι (βλέπε λέξιν) καὶ τὰ θυμελικὰ σκώμματα μονοφώνως ἐψάλλοντο ὑπὸ τῶν κωμαστῶν. 'Η ὑφαίνουσα κόρη, ἡ ὑδροφοροῦσα παρθένος, ἡ γυμναζομένη Σπαρτιᾶτις, ψάλλουσαι τὰ περιπαθὲς των ἄσμα, ἔψαλλον αὐτὸ ὅπως καὶ σήμερον αἱ χωρικαὶ μας τοῦ ἀργαλειοῦ τὸ μονόφωνον τραγοῦδι των. Τοιουτοτρόπως ἐψάλλοντο αἱ γνῶμαι τοῦ Θεόγνιδος, εἰς δὲ τὰ διδασκαλεῖα τοῦ 'Ομήρου τὰ ἑξάμετρα καὶ εἰς τὰς μάχας τὸ «"Αγετ' ὦ κοῦροι» τοῦ Τυρταίου. Μονοφώνως καὶ αἱ δοῦλαι ἐτραγουδοῦσαν καθαρίζουσαι τοὺς σπόρους των, ἡ δὲ παρθένος εὐχαριστεῖτο μὲ τὸ ἄσμα τῆς Μιλησίας ἑταίρας.

Τοῦ μονοφώνου τούτου ὁμως ἄσματος ἀχώριστος ἀκόλουθος ἦτο τὸ μουσικὸν ὄργανον. Αἱ δὲ αὐλητρίδες ἦσαν αἱ ἀπαραίτητοι σύντροφοι τῶν συμποσίων, τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν Βακχικῶν. 'Ο Λάσος ὁ 'Ερμιονεύς, ὁ πρῶτος ποὺ ἠὗρε τὴν μελωδίαν, δι' ὀργάνου παρηκολούθει τὰς Πινδαρικὰς στροφάς, διαποικίλλων τὴν μελλωδίαν διὰ τῶν ρυθμικῶν του τόνων κατὰ διαστήματα ἁρμονικῶς ὡρισμένα. Φόρμιγξ καὶ κιθάρα παρηκολούθουν τὰ σκόλια τοῦ Τερπάνδρου καὶ τοῦ 'Αρίωνος τοὺς διθυράμβους. 'Η Σαπφὼ θρηνεῖ ἀπαρηγορήτως τὸν Οἰτίλυνον, τὸν ἐφευρέτην τῶν ἐντερικῶν χορδῶν τῆς κιθάρας. Καὶ εἰς τὰ συμπόσια φαιδρὸς καὶ ἐνθουσιῶν ὁ 'Αμφιτρύων, ἐγέμιζε τὸ κύπελλον καὶ ἐγειρόμενος ἤρχιζε νὰ τραγουδᾶ. Οἱ δὲ μουσικοὶ καὶ αἱ αὐλητρίδες παρηκολούθουν ἀμέσως τὸ μονόφωνον ἄσμα διὰ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, μὲ συμφωνικὴν ἁρμονίαν πρὸς τὸ ἀδόμενον.

Μονόφωνον λοιπὸν ἦτο τὸ ἀρχαῖον 'Ελληνικὸν ἄσμα, τελείως δὲ πρὸς αὐτὸ ξένη ἡ σημερινὴ ἁρμονία. Γενικῶς, τὸ νεώτερον 'Ελληνικὸν ἄσμα οὐδόλως ὑπελείπετο τοῦ σημερινοῦ, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο δὲν παρηκολουθεῖτο ὑπὸ ἁρμονίας ὅπως ἡ σήμερον χρησιμοποιουμένη εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν μουσικήν. Κάθε χώρα ἔχει τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὰ τοπικὰ της θέλγητρα. "Ο,τι γοητεύει καὶ ἐμπνέει ἐνθουσιασμὸν εἰς τοὺς μεσημβρινοὺς λαούς, οὐδέποτε ἐπενεργεῖ ἰσοτίμως ἐπὶ τῶν βορείων.

'Αλλ' ἡ συνοδεία τοῦ ἀρχαίου ἄσματος ὑπὸ διαφόρων ὀργάνων καὶ αἱ πληροφορίαι ὅτι ἡ συνοδεία ἐγίνετο ἁρμονικῶς καὶ μὲ ἁρμονικὴν συμφωνίαν δίδουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀπόδειξιν διὰ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ ὄργανα δὲν ἠκολούθουν ἁπλῶς τὴν μελωδίαν, ἀλλ' ἔκρουον σχετικοὺς πρὸς τὰς συμφωνίας βασίμους φθόγγους, ὅπως λόγου χάριν τετάρτας ἢ πέμπτας καὶ ἄλλους σχετικούς. Εἰς τοῦτο δὲ ἐνισχύεται σταθερῶς ἡ γνώμη αὕτη ἐκ τῆς μελέτης ὡρισμένων ἐκ τῶν διασωθέντων μουσικῶν τεμαχίων τῆς ἀρχαιότητος, εἰς τὰ ὁποία παρεντίθενται σημεῖα ὀργανικῆς κρούσεως, ὅπως εἰς τὸν πρὸς τὴν Καλλιόπην ὕμνον τοῦ Μεσομήδους Καὶ εἰς τὸ ἀπόσπασμα ἐκ τῶν χορικῶν εἰς τὸν «'Ορέστην» τοῦ Εὐριπίδου «κατολοφύρομαι μάτερος...» (θρηνῶ διὰ τὴν μητέρα...).

'Αλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς ἡμᾶς πληροφορίας σημαντικὰς εἶναι ἕνα σπουδαῖον χωρίον τοῦ Σκύθου 'Αναχάρσεως τοῦ νέου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα περιηγηθεὶς τὴν 'Ελλάδα, εἰς μίαν συνομιλίαν του μετὰ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος Φιλοτίμου περὶ μουσικῆς, μεταξὺ ἄλλων τὸν ἠρώτησε καὶ περὶ ἁρμονικῶν ἤχων συνηχούντων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἄσματος. 'Ο Φιλότιμος εἶπε μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς:

«Εἰς τὰς συμφωνίας εἰς τὰς ὁποίας τὰ ὄργανα συνοδεύουσι τὴν φωνήν, δύναται κανεὶς νὰ διακρίνῃ διαφόρους κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἤχους. Διότι ἡ λύρα καὶ ὁ αὐλός, διὰ νὰ ποικίλλουν τὴν ἁπλότητα τοῦ ἄσματος συνάπτουν μὲ αὐτὸ παρεκβάσεις καὶ ποικιλότητας, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν ἀκούσματα τόνων διακρινόμενα ἀπὸ τὴν κυρίως μελωδίαν. 'Αλλ' ἐπανέρχονται ἀπὸ αὐτὰς τὰς παρεκβάσεις, διὰ νὰ μὴ ἐπιβαρύνουν τὴν ἀκοὴν ἡ ὁποία ἐκπλήσσεται μὲ αὐτὰς τὰς παρεκβάσεις». (Περιήγησις Νέου 'Αναχάρσεως Τόμος Γ', Κεφάλαιον ΚΖ', Σελὶς 56, "Εκδοσις Βιέννης τοῦ 1819).

Τὸ χωρίον τοῦτο οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνει ὅτι κατὰ τὴν συνοδείαν τοῦ μονοφώνου ἄσματος ὑπὸ αὐλοῦ καὶ λύρας ἐκρούοντο ποὺ καὶ ποὺ καὶ τόνοι συνηχοῦντες κατὰ ὀγδόας (μαγαδίζειν) πέμπτας καὶ τέταρτας καὶ κατὰ σύστημα σύμφωνον πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν παραδεδεγμένας συμφωνίας, τοὺς τρόπους καὶ τὰς χρόας.

'Αλλὰ καὶ ἡ Βυζαντινὴ μουσική, μολονότι, μονόφωνος, εἶχε καὶ αὕτη κανόνας ἁρμονικούς, προσφόρους πρὸς τὴν φύσιν της. Πλὴν τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας διέσωσαν διάφοροι συγγραφεῖς, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, ἐξ ἴσου σοβαραί, ὡς προερχόμεναι ἐκ κωδίκων μουσικῶν, γραμμένων παρ' ἐκείνων, ἀκριβῶς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐντεταλμένοι νὰ ψάλλουν εἰς τοὺς ναοὺς εἴτε ὡς μονῳδοὶ πρωτοψάλται, εἴτε ὡς διευθυνταὶ χορῶν, δομέστικοι (βλέπε λέξιν) καὶ ἄλλοι μουσικοδιδάσκαλοι. Καὶ αἱ εἰς τὰ χειρόγραφα εἰδήσεις, ἀφοροῦν τὴν καλοφωνίαν (ὄχι καλλιφωνίαν), ὅπως ἐκαλεῖτο τότε ἡ σημερινὴ μονῳδία, καὶ εἰς τὸ ἀπὸ χοροῦ, δηλαδὴ χορῳδίαν. 'Εκ τῶν κωδίκων τούτων τῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην Ψάχου εὑρισκομένων χειρογράφων παραθέτομεν τὰ ἑξῆς:

Εἰς «Παπαδικὴν» (=ἀπάνθισμα ἀργῶν μελῳδημάτων) καὶ εἰς τὸ μέγιστον «Μακάριος ἀνήρ» ἀναφέρονται: "Αμα τελειώση ὁ στίχος: «ὅτι γινώσκει Κύριος», γίνεται καλοφωνία καὶ ἔπειτα ἀρχίζει ὁ α' χορὸς ἀπὸ τοῦ στίχου: «"Ινα τὶ ἐφρύαξαν ἔθνη» (Διατὶ ἐλύσσαξαν τὰ ἔθνη;)

Εἰς τὴν σειρὰν τοῦ ἀργοῦ Πολυελέου «Δοῦλοι Κύριον», εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν στίχων «Καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς» καὶ τοῦ «Οἶκος 'Ισραήλ» λέγεται: «Ψάλλεται μετὰ τῶν βαστακτῶν» (=ἰσοκρατῶν), ὁ δὲ στίχος «Στόμα ἔχουσι» καλεῖται καλοφωνικός, ὡς ψαλλόμενος μὲ καλοφωνίαν (=μονῳδία) ὑπὸ μόνου τοῦ πρωτοψάλτου.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν στίχων τοῦ Πολυελέου «'Εξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ» τοῦ Κουκουμᾶ, ὅπως ἀπεκαλεῖτο ὁ γνωστὸς μελοποιὸς τοῦ 10ου ἢ 11 αἰῶνος 'Ιωάννης ὁ Πλουσιαδηνός, μετὰ τῶν στίχων: «Καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν», ἀκολουθοῦν 'Αναφωνήματα (=Κρατήματα), τῶν ὁποίων προτάσσονται «'Αναφωνήματα δίχορα, ἅπερ ψάλλονται μετὰ τῶν βαστακτῶν». 'Ολίγον παρακάτω πρὸ ἄλλου ἀναφωνήματος ἀναφέρεται: «Οἱ βαστακταὶ τὸ ἴσον» πρὸ δὲ τοῦ τελευταίου «'Αλληλούϊα» τὸ «"Ολοι ὁμοῦ».

"Ολαι αὐταὶ αἱ μουσικαὶ ὁδηγίαι καὶ ἄλλαι ἀλλοῦ αἱ ἐπὶ κεφαλῆς ὡρισμένων μελῳδημάτων σημειούμεναι δίδουν πλήρη καὶ σαφῆ ἰδέαν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔψαλλον οἱ ὀνομαστοὶ ἐκεῖνοι τοῦ Βυζαντίου μουσικοὶ χοροί. 'Αλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι ἐκ μουσικολογικῶν πραγματειῶν, σχετικαὶ πρὸς τὴν καλὴν καὶ ἁρμονικὴν ἐμφάνισιν τῶν ψαλλομένων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὴν τοῦ σοφοῦ ἱερομονάχου Γαβριὴλ (16ος αἰὼν), ὁ ὁποῖος ὁμιλῶν περὶ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς τέχνης ἔχει ἰδιαίτερον κεφάλαιον «Περὶ ἐνάρξεως καλοφωνίας» εἰς τὸ ὁποῖον δίδει πολυτίμους ὁδηγίας εἰς τοὺς ψάλλοντας. 'Αφοῦ δὲ λεπτομερῶς καθορίζει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ψάλλων πρέπει νὰ μεταχειρίζεται τὴν φωνήν του, ἀναλόγως ἑκάστου μελῳδήματος λέγει:«... Δεῖ πρέπει δὲ ἔχειν μετὰ σοῦ καὶ ἕτερον βοηθὸν ἢ καὶ δύο πλείονας (περισσοτέρους) δὲ οὐδαμῶς τότε γὰρ οὐ καλοφωνία, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον· ἀπὸ χοροῦ γενήσεται». «'Εὰν αἱ φωναὶ ὦσιν ἐπιτήδιαι καὶ καλαί, εἰ δὲ μὴ οὕτως ἔχει ἡ τοῦ καλοφωνοῦντος φωνή, πάντας λαμβανέτω βοηθούς».

'Εξ ὅλων τούτων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διασωθείσης φωνητικῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ταύτης διδασκάλου, ἀδιασείστως διαπιστώνεται ὅτι ἡ Βυζαντινὴ μουσική, ἡ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καλλιεργηθεῖσα καὶ προαχθεῖσα εἰς ὕψιστον βαθμόν, ἦτο μὲν μονόφωνος, ἀλλ' εἶχε τόσας τεχνικὰς ποικιλίας εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑπὸ τῶν θαυμασίων χορῶν τῶν μεγάλων ναῶν καὶ ἰδίως τοῦ ναοῦ τῆς 'Αγίας Σοφίας καὶ τοῦ ναοῦ τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων, ὥστε νὰ ὠχριᾷ πρὸ αὐτῆς ἡ σημερινὴ Εὐρωπαϊκὴ ἁρμονία.

'Η σήμερον ψαλλομένη εἰς τοὺς ναοὺς μουσική, κακοποιηθεῖσα ὑπὸ αὐτοσχεδίων ἐκτελεστῶν, δὲν διέσωσε τὸν τρόπον ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος τὴν ἐνεφάνιζεν ἁρμονικὴν. Διεσώθη ὅμως ἀγράφως τὸ καλούμενον ἴσον, τὸ ὁποῖον, ὅσας φορὰς ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν ἐπιγνώσει τῶν ἰδιωμάτων ἑκάστου μελῳδήματος, ἔδιδεν ἀμυδρὰν ἰδέαν ἁρμονικῆς συνοδείας διὰ τῶν διαφόρων μεταλλαγῶν καὶ ἐναλλαγῶν αὐτοῦ.

Προκειμένου περὶ ἁρμονικῆς ἐπενδύσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὅπως καὶ τῆς δημώδους, διασταυρώνονται δύο ἀντίθετοι γνῶμαι. Μία κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ὅλως ἀδύνατος ἡ ἐναρμόνισις των καὶ ἄλλη ὅτι ἡ μόνη, δυνατὴ δι' αὐτὰς ἁρμονία εἶναι τετράφωνος. 'Αλλ' ἡ ἀλήθεια εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον. Δηλαδὴ εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπιβάλλεται σήμερον μία ἁρμονικὴ συνήχησις, μὴ ἀφισταμένη ὅμως τῶν νόμων καὶ κανόνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἐν γένει 'Ελληνικὴ μουσική.

Εἶναι ἀδιάσειστος ἀλήθεια ὅτι οἱ νόμοι καὶ οἱ κανόνες κατὰ τοὺς ὁποίους κατασκευάζεται μία μελωδία, εἶναι ἡ μόνη βάσις διὰ τὴν ἐναρμόνισιν της. "Αλλως κάθε μελωδία θεωρητικῶς ἐγκλείει ἐντὸς αὐτῆς ὡρισμένην ἁρμονίαν σύμφωνον πρὸς τὸν γενικὸν χαρακτῆρα της, ἐφόσον ὁ χαρακτὴρ αὐτὸς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κατασκευῆς τῆς μελωδίας. 'Επομένως, κατὰ κανόνα ἀπαράβατον εἰς μελωδίας, αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ἀλλ' εἶναι προϊὸν συνθέσεως ἰδιορρύθμου καὶ αὐθυποστάτου, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἁρμονίας, ὄχι μόνον καθίσταται ἀδύνατος ἀλλὰ καὶ κακόηχος καὶ παράλογος.

'Επὶ τῇ βάσει ὅλων τούτων τῶν τεχνικῶν κανόνων, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀγράφως διασωθέντος ἴσου, ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας κατήρτισε σύστημα ἁρμονικῆς συνηχήσεως κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὴν κυρίως μελωδίαν τίθενται δύο μελωδικαὶ ἐπίσης γραμμαὶ ὁμοειδεῖς, ὁμόηχοι καὶ ὁμότονοι, κατὰ τρόπον δὲ ἰδιότυπον ἀντιστίξεως, προσφόρου πρὸς τὴν ὑφὴν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς.

'Ενταῦθα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι διησθάνθησαν τὸν καθορισμὸν τοῦ ἴσου, ἦσαν οἱ ἀποτελέσαντες τὴν ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου 'Ιωακεὶμ τοῦ Γ' μουσικὴν ἐπιτροπὴν τὸ 1881. Δυστυχῶς ἡ ὡραία ἐκείνη ἰδέα δὲν ἐπραγματοποιήθη. 'Ο γράφων ἐπραγματοποίησε τὴν ἀόριστον ἐκείνην ἰδέαν διὰ τοῦ συστήματος του εἰς ἐφαρμογὴν ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπινοηθέντος «Παναρμονίου» ὀργάνου καὶ εἰς Γερμανίαν κατασκευασθέντος. Διὰ νὰ δώσωμεν πληρεστέραν ἰδέαν τοῦ συστήματος τούτου σημειώνομεν ὅτι τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ μιᾶς ὅλως προτοτύπου καὶ ἰδιοτύπου ἀντιστίξεως γινομένης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων καὶ κανόνων τῆς ἀρχαίας, Μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας μουσικῆς ἐκ τῆς ὁποίας ἀντιστίξεως προκύπτουν δύο ἄλλαι συνηχοῦσαι μελωδικαὶ

γραμμαί, αί όποῖαι ἀποτελοῦν τήν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς μελωδίας ἐξερχομένην ἁρμονίαν.

Ἐξ ὅσων ἀνεπτύχθησαν εἰς τό παρόν ἄρθρο ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ θέλων νά μυηθῆ εἰς τά ἀπόρρητα τῆς ἐν γένει Ἑλληνικῆς μουσικῆς, εἶναι ἀνάγκη νά γνωρίση τήν σημερινήν μορφήν αὐτῆς. Ὁ Ριχάρδος Βάγνερ, κατανοήσας τήν ἀλήθειαν ταύτην λέγει κάπου: «Ἀδύνατον, ἀδύνατον νά ἐμβαθύνωμεν εἰς τήν νεωτέραν μουσικήν τέχνην χωρίς πρότερον ν' ἀναδράμωμεν πρός τήν μουσικήν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ νεωτέρα, ὡς ἀλυσόδετος κρίκος, ἔχει τάς πηγάς αὐτῆς ἐκεῖθεν».

Ἐν τούτοις οὐδείς τῶν μουσικοδιφῶν τῆς Εὐρώπης ἠθέλησε τόν πρόγονον ἐκεῖνον τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς μουσικῆς νά τόν παραβάλη πρός τήν μόνην ταύτην πραγματικήν ἀπόγονον ἐκείνης. Συνέπεια τούτου ἦσαν ἀσύστατοι καί αὐθαίρετοι γνῶμαι καί δοξασίαι, προελθοῦσαι ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς ἀρχαίας μουσικῆς πρός στοιχεῖα οὐδεμίαν ἔχοντα σχέσιν πρός τό σύστημα ἐκείνης. Ἄλλως θά ἐπείθοντο ὅτι οὐδέν σημεῖον τῆς σημερινῆς μουσικῆς δύναται νά γίνη πλήρως νοητόν, ἄν δέν ἐμβαθύνη κανείς εἰς τήν μελέτην τῆς ἀρχαίας μουσικῆς καί ρυθμικῆς τέχνης. Προσεκτικός λοιπόν παραλληλισμός τῶν σημερινῶν τρόπων καί μελωδιῶν πρός τούς ἀρχαίους τρόπους καί τάς διασωθείας ἐξόχως χαρακτηριστικάς ἀρχαίας μελωδίας, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἑλληνική μουσική πράγματι ὡς κρίκος ἀλυσόδετος ἔχει τάς πηγάς της ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀπαραμίλλου μουσικῆς τέχνης.

† Κ. Α. Ψάχος

Διά τό εἰδικόν μέρος τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς, βλέπε συμπλήρωμα ἄρθρου μουσική, εἰς τό τέλος τοῦ ΚΔ' τόμου.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Διά τοῦ ὅρου Βυζαντινή μουσική ἐννοοῦμεν τήν μουσικήν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ποῦ περιβάλλει καί συνοδεύει κάθε ἐκδήλωσιν λατρείας τῶν Χριστιανῶν.

Ὁ ὅρος Βυζαντινή μουσική καθιερώθη καί παρέμεινε διότι ἡ μουσική αὐτή, ἀνεπτύχθη ἐξελίχθη καί ἐτελειοποιήθη κατά τήν περίοδον κυρίως τοῦ Βυζαντίου (Βυζαντινή αὐτοκρατορία). Κύριον χαρακτηριστικόν αὐτῆς εἶναι ἡ ὁμοφωνία, δηλαδή ἡ μονοφωνική ἐκτέλεσις τῶν ὕμνων κατ' ἀντίθεσιν πρός τήν πολυφωνίαν.

Καταγωγή — Προέλευσις. Ἡ Βυζαντινή μουσική κατάγεται ἐκ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων τούς τρόπους (ἤχους), τόν ρυθμόν καί τήν σημειογραφίαν διεδέχθη καί συνέχισε κατά μέγα μέρος.

Πρώτη ἐκδήλωσις ἡ ἀρχή τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς τοποθετεῖται κατά τούς χρόνους τῶν Ἀποστόλων καί τῶν πρώτων Χριστιανῶν. Ἡ διά μέσου τῶν αἰώνων ἀνάπτυξις καί ἐξέλιξις τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς δύναται νά διαιρεθῆ εἰς τρεῖς μεγάλας ἐποχάς: Τήν ἀρχαίαν (1-700 μ.Χ.), τήν Μεσαιωνικήν (700-1453) καί τήν νεωτέραν (1453 ἕως σήμερον)

ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ

Λόγω τῶν φοβερῶν ἐξοντωτικῶν διωγμῶν τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐκ μέρους τῶν Ρωμαίων, ποῦ εἶχεν ὡς συνέπειαν καί τήν καταστροφήν βιβλίων καί μουσικῶν κειμένων, δέν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πληροφορίαι διά τήν μουσικήν τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων. Εἶναι γνωστόν ὅμως ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν πηγῶν, ὅτι τά πρῶτα ἐκκλησιαστικά ἄσματα τῶν Χριστιανῶν ἦσαν: α) Ψαλμοί διάφοροι, ἐκ τοῦ «Ψαλτηρίου» τοῦ Δαυΐδ (ὁ ΡΜ' «Κύριε ἐκέκραξα πρός Σέ...», ὁ ΡΜΗ' «Αἰνεῖτε τόν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν...» κλπ.). β) Ὕμνοι συντεθέντες ὑπό τῶν πρώτων Πατέρων τῆς ἐκκλησίας καί γ) Πνευματικαί ᾠδαί, δηλαδή ἄσματα μέ θρησκευτικόν περιεχόμενον ποῦ ἐψάλλοντο καί ἐκτός τῆς θείας λατρείας. Ἡ μουσική τῶν ἀσμάτων αὐτῶν ἦτο φωνητική, ἁπλή κατά τήν μορφήν, μέ ρυθμόν καί μελωδίαν στηριζομένην ἤ καί αὐτουσίαν τῆς ἤδη ὑπαρχούσης καί μεταδοθείσης ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Ὁ ἰσχυρισμός μερικῶν Εὐρωπαίων μελετητῶν ὅτι ὑπῆρχε Ἑβραϊκή ἐπίδρασις κατά τήν πρωτοχριστιανικήν περίοδον ἐπί τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς δέν εὐσταθεῖ, διότι οἱ Ἕλληνες Χριστιανοί τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον ἤδη παράδοσιν μουσικῆς τελειοποιημένης ἀπό πολλῶν αἰώνων, μέ ὕμνους καί ᾠδάς καί παντός εἴδους ἀσμάτων θρησκευτικῶν καί μή, ποῦ εἶχον διαδοθῆ ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καί γλώσσης εἰς ὅλον τόν χῶρον τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καί ποῦ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπό ὅλον τόν τότε πολιτισμένον κόσμον, μή ἐξαιρουμένων καί αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων, οἱ συγγραφεῖς τῶν ὁποίων (Φίλων) ἀναγράφοντες καί ὁμιλοῦντες περί μουσικῆς, ἐννοοῦν καί ἔχουν ὑπ' ὄψιν των τήν Ἑλληνικήν μουσικήν καί τά συστήματα αὐτῆς. Ἡ ἀνακάλυψις - τό 1922 - τοῦ Χριστιανικοῦ "Υμνου πρός τήν Ἁγίαν Τριάδα («Ὁμοῦ πᾶσαι τε Θεοῦ λόγιμοι...») εἰς τήν Ὀξύρυγχον τῆς Ἄνω Αἰγύπτου ποῦ ἀνάγεται εἰς τόν 3ον μ.Χ. αἰῶνα καί ποῦ εἶναι γραμμένος εἰς πάπυρον, μέ Ἑλληνικήν παρασημαντικήν (βλέπε λέξιν), μέ ἀλφαβητικήν δηλαδή μουσικήν σημειογραφίαν, τήν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν οἱ τότε μουσικοί — μέχρι τόν 4ον μ.Χ. αἰῶνα, καταρρίπτει τελείως τόν ἰσχυρισμόν τῆς Ἑβραϊκῆς ἐπιδράσεως, δεδομένου μάλιστα ὅτι οὐδαμοῦ ἀνευρέθησαν ἤ διεσώθησαν μέχρι σήμερον (1981), μουσικά κείμενα τῶν Ἑβραίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τά ἄσματα τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐκείνης ἐποχῆς, ἐψάλλοντο μονοφωνικῶς, εἴτε κατ' ἀντιφωνίαν εἴτε καθ' ὑπακοήν. Τό κατ' ἀντιφωνίαν σύστημα παρελήφθη ἀπό τό ἀρχαῖον Ἑλληνικόν δρᾶμα (στροφή — ἀντιστροφή), συνίστατο δέ εἰς τήν διά μιᾶς φωνῆς ἐκτέλεσιν τῶν ὕμνων ἀπό ὁλόκληρον τό πλῆθος καί βραδύτερον ὑπό δύο χορῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας ἀπαντοῦσε πιστά μουσικῶς εἰς τόν ἄλλον. Κατά τό καθ' ὑπακοήν σύστημα, ὁ ἕνας ἔψαλλε τόν ὕμνον, τό δέ πλῆθος ἤ χορός, συνέψαλλε τό τέλος — τά ἀκροτελεύτια ἤ ἐφύμνια ἤ καταλήξεις ὅπως ὀνομάζονται σήμερον.

Οἱ συνεχεῖς ὅμως διωγμοί, αἱ καταστροφαί τῶν κατακομβῶν ὅπου ἐφυλάσσοντο βιβλία καί μουσικά κείμενα τῶν Χριστιανῶν, ἐπιβραδύνουν καί ἐμποδίζουν τήν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐμφανίζονται εὐθύς ἐξ' ἀρχῆς ἀξιόλογοι ὑμνογράφοι καί μελωδοί, οἱ ὁποῖοι διαμορφώνουν τό πρῶτον τήν ἐπακολουθήσασαν ἀνάπτυξιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἀναφέρονται κατά χρονολογικήν σειράν: Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Ἱερόθεος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας (ὁ πρῶτος ποῦ εἰσήγαγε τό ἀντίφωνον ἄσμα καί τούς δύο χορούς εἰς Ἀντιόχειαν), Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος ἐκ Μάρνης, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, Ὠριγένης ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός, Ἀνατόλιος Ἱεράτατος, Ἀθηνογένης Ἱερομάρτυς καί ἄλλοι, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος διά τοῦ περιφήμου διατάγματος τῶν Μεδιολάνων (313 μ.Χ.) καθιέρωσε τήν ἐλευθερίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ἀπό τήν ἐποχήν αὐτήν, ἀρχίζει περίοδος μεγάλης ἀκμῆς διά τήν Βυζαντινήν μουσικήν. Θεωρεῖται ὁ πρῶτος μεγάλος σταθμός εἰς τήν ἐξέλιξιν αὐτῆς.

Οἱ διωγμοί ἔχουν καταπαύσει. Ἡ Χριστιανική λατρεία γίνεται τελετή, μέ ἐπιβλητικότητα καί πανηγύρεις. Ἡ μουσική περιβάλλει κάθε ἐκδήλωσιν λατρείας, ἀναπτυσσομένη μέ ρυθμόν ταχύτερον. Νέοι ὕμνοι, τεχνικώτεροι καί μελωδικώτεροι προκαλοῦν ἀναγκαίαν τήν ἐμφάνισιν τῶν ψαλτῶν καί τήν καθιέρωσιν αὐτῶν πρός ἀποφυγήν ἀταξίας καί χασμωδιῶν εἰς τήν Ἐκκλησίαν. (Κανών 15ος τῆς Συνόδου Λαοδικείας τό ἔτος 360 μ.Χ. καθορίζων τά τῶν ψαλτῶν κλπ.).

Ἤδη ἀναπτύσσεται καί διαμορφώνεται σαφῶς τό Βυζαντινόν μέλος μέ βάσιν τά τρία γένη τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς (Διατονικόν, Χρωματικόν καί Ἐναρμόνιον). Γίνεται μεγάλη χρησιμοποίησις τοῦ διατονικοῦ γένους διότι ἔχει χαρακτῆρα ἁπλοῦν, σεμνόν καί μεγαλοπρεπῆ (Κυρίως ὁ Δώριος τρόπος). Ὁμοίως, χρησιμοποιεῖται καί τό ἐναρμόνιον γένος, τό ὁποῖον ἐκφράζει ἦθος σοβαρόν, αὐστηρόν καί ἁρμονικῶς μελωδικόν, καθώς ἐπίσης καί τό χρωματικόν γένος, μέ τόν παθητικόν, θρηνώδη ἀλλά καί ἐλκυστικόν χαρακτῆρα του. Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός ποῦ συνέβαλε εἰς τήν περίοδον αὐτήν διά τήν ἀνάπτυξιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, εἶναι καί αἱ ἐμφανισθεῖσαι διάφοροι αἱρέσεις (Ἀρείου κλπ.) αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποίουν ἑλκυστικήν μουσικήν — κυρίως χρωματικοῦ γένους — διά τόν προσηλυτισμόν ὀπαδῶν. Πρός ἐξουδετέρωσιν τοῦ γεγονότος αὐτοῦ μελοποιοῦνται νέοι ὕμνοι, περιτεχνικώτεροι καί μελωδικώτεροι. Εὐτύχημα διά τήν ἀνάπτυξιν καί ἐξέλιξιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι ὅτι κατά τήν κρίσιμον αὐτήν περίοδον ὑπῆρξαν ἐμπνευσμένοι ἡγήτορες τῆς ἐκκλησίας, μορφωμένοι καί ἄριστοι μουσικοί οἱ ὁποῖοι εἶναι: Μέγας Βασίλειος εἰς Μικράν Ἀσίαν (330-378 μ.Χ.) Σταματᾶ τήν ὀργήν καί τάς ἐχθρικάς διαθέσεις τοῦ ἀρειανοφίλου αὐτοκράτορος Οὐάλλεντος (364) μέ τήν ἐπιβλητικήν, μεγαλοπτεπῆ καί λαμπράν μουσικήν λειτουργίαν ποῦ συνέθεσεν ὁ Ἱεράρχης. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀποχωρεῖ εἰς τό τέλος τῆς λειτουργίας, ἐκφράζων τόν θαυμασμόν του. Μέγας Ἀθανάσιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν (295-373 μ.Χ.) Ἡ μουσική ἐκτέλεσις τῶν λειτουργιῶν του παρέμεινε παροιμιώδης. Στρατιῶται τοῦ Συριανοῦ, μέ διαταγήν νά συλλάβουν τόν Ἱεράρχην τήν ὥραν τῆς πανυχίδος, καθηλώνονται εἰς τήν εἴσοδον τοῦ ναοῦ ἀπό τήν μουσικήν μεγαλοπρέπειαν τῶν ὕμνων. Τό κατ' ἀντιφωνίαν καί ἰδίως τό καθ' ὑπακοήν σύστημα ἐξετελεῖτο εἰς μεγάλον βαθμόν τελειότητος.

Κατά τήν περίοδον αὐτήν (4ος αἰών) εἰσάγονται οἱ «εἱρμοί» τά «κοντάκια» καί οἱ «κανόνες», ἀναπτύσσονται δέ τά «εἱρμολογικά» καί «στιχηραρικά», τά ὁποῖα, ὡς σύντομα μέλη, μετεβιβάζοντο ἀκέραια καί ἀναλλοίωτα διά μέσου τῶν αἰώνων. Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι τά ἄσματα αὐτά διατηροῦσαν αὐτουσίας τάς μελωδίας καί τούς τρόπους τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς, διεκρίνετο δέ μελωδικῶς ὁ τονισμός τοῦ μακροῦ καί βραχέως τῆς παλαιᾶς προσωδίας. Τήν ἰδίαν ἐποχήν ἐξαπλοῦται μεγάλως καί εἰς τήν Δύσιν ἡ ἐκκλησιαστική μουσική ἀπό τόν Ἀμβρόσιον, ἐπίσκοπον Μεδιολάνων (333-397 μ.Χ.), μεγάλον Ἱεράρχην, ὑμνωδόν καί μελωδόν. Αὐτός θέτει τάς βάσεις, συστηματοποιεῖ καί διαμορφώνει ἴδιον μέλος (Ἀμβροσιανόν), τό ὁποῖον τελειοποιεῖται ἀργότερον ἀπό τόν πάπαν Γρηγόριον τόν Διάλογον (540-604 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος, γνώστης τοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς, συντάσσει μέ βάσιν καί τήν ὀκτωηχίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Συλλογήν ὕμνων, τῶν γνωστῶν ὡς «ἀντιφωνάριον» τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μουσική αὐτή ἐξειλίχθη ἀργότερον μέ τήν συμβολήν τοῦ μοναχοῦ Οὐβάλντο (9ον αἰών) καί τοῦ ἐπίσης μοναχοῦ Γκουΐντο ντ' Ἀρέτζιο (990-1050) ἐπί τῆς σημειογραφίας καί ἔλαβε τήν κατεύθυνσιν πρός τήν σημερινήν γραφήν τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς (βλέπε καί λέξιν μουσική).

Ἀπό τόν 4ον αἰῶνα καί ἔπειτα ἐμφανίζονται πάρα πολλοί ὑμνογράφοι καί μελωδοί ποῦ προάγουν τήν Βυζαντινήν μουσικήν.

'Αναφέρονται οἱ: Μεθόδιος ἐπίσκοπος Πατάρων, Εὐσέβιος, πατὴρ τῆς 'Εκκλησιαστικῆς ἱστορίας, Κύριλλος 'Ιεροσολύμων καὶ 'Ιλάριος (Δυτικὴ 'Εκκλησία). 4ος καὶ 5ος αἰών: 'Εφραὶμ ὁ Σῦρος, μεγάλος ὑμνογράφος καὶ πηγὴ ἐμπνεύσεως τῶν μεταγενεστέρων, Δίδυμος ὁ 'Αλεξανδρεύς, Διόδωρος 'Αντιοχείας, 'Ιερώνυμος καὶ Αὐγουστῖνος (Δυτικὴ 'Εκκλησία), 'Ιωάννης Χρυσόστομος, Κύριλλος 'Αλεξανδρείας. 5ος αἰών: 'Ανδρέας ὁ Πυρρός, Συμεὼν ὁ Στυλίτης, Ρωμανὸς ὁ μελωδός, ὁ ἐπωνομασθεὶς καὶ Πίνδαρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. 6ος αἰών: Γρηγόριος πάπας Ρώμης, Κοσμᾶς ὁ Ξένος, Γεώργιος Πισίδης, 'Ανδρέας ὁ Κρήτης. 7ος αἰών: Σωφρόνιος ἀρχιεπίσκοπος 'Ιεροσολύμων, καθὼς καὶ ἄλλοι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Ιωάννου Δαμασκηνοῦ, ὁπότε ἀρχίζει ἡ δευτέρα μεγάλη ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς.

Μέχρι τότε, δηλαδή, μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος, ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει ἀναπτύξει κυρίως μέλη σύντομα, ὀνομαζόμενα εἱρμολογικὰ καὶ στιχηραρικὰ (βλέπε εἰδικὸν μέρος παρόντος ἄρθρου) βάσει τῶν ἀρχαίων τρόπων, μὲ σημειογραφίαν ἀρχικῶς ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ 'Ελληνικοῦ ἀλφαβήτου, τῶν προσωδιακῶν σημείων ἀργότερον (4ος αἰών) καὶ τέλος, μὲ τὴν ἐμφανιζομένην κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἀγκιστροειδῆ γραφὴν — λόγω τῶν ἀγκιστροειδῶν σχημάτων — ποὺ ἀπετελεῖτο ἀπὸ μέγα πλῆθος ἀπὸ σημεῖα, γράμματα, σύμβολα καὶ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπροκαλοῦσαν μᾶλλον σύγχυσιν καὶ ἐμπόδιον παρὰ διευκόλυνσιν διὰ τὴν μουσικὴν γραφὴν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἐτακτοποίησεν ἡ διάνοια τοῦ 'Ι. Δαμασκηνοῦ τὸν 8ον αἰῶνα. (Τὴν καθόλου ἐξέλιξιν εἰδικῶς τῆς σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον μπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ ἐκτενέστερον ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ ἄρθρον «παρασημαντική» τοῦ παρόντος λεξικοῦ, τόμος ΙΖ', σελ. 623)

Χαρακτηριστικὸν τῶν μελῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι ἔχουν γρήγορον ρυθμὸν καὶ ὅτι κάθε συλλαβὴ ἀντιστοιχεῖ περίπου πρὸς τὴν χρονικὴν μονάδα τοῦ ρυθμοῦ. Τὸ σπουδαιότερον δὲ εἶναι ὅτι τὰ μέλη αὐτά, σύντομα καὶ βραχέα, μετεβιβάζοντο ἀκέραια ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν διατηρηθέντα μέχρι σήμερον, ἀπὸ τὴν «παράδοσιν». "Ηδη, μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀρχαίων τρόπων καὶ γενῶν, ἔχουν διαμορφωθῆ τέσσαρες τρόποι ψαλμωδίας, ὁ Πρῶτος, ὁ Δεύτερος, ὁ Τρίτος καὶ ὁ Τέταρτος ποὺ ὠνομάσθησαν 'Ηχοι.

II. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Μὲ τὴν ἐμφάνισιν ὅμως τοῦ 'Ιωάννου Δαμασκηνοῦ, ἀρχίζει — ὅπως ἐλέχθη, ἡ δευτέρα μεγάλη ἐποχὴ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀνάπτυξις ἀργῶν μελῶν (χερουβικῶν, κοινωνικῶν κλπ.) τῶν ἐπονομαζομένων «παπαδικῶν», καθὼς καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς πρώτης μουσικῆς στενογραφίας. "Ολα τὰ μέλη ταξινομοῦνται εἰς ὁμοίας ὁμάδας -ἤχους- μὲ σύστημα καὶ ἀρχίζει ἡ ἀποτύπωσις αὐτῶν διά συμβολικῆς γραφῆς, μὲ ἀγκιστροειδῆ σχήματα, «ἐν σμικροῖς καὶ βραχέσι τύποις, πολλῶν γραμμάτων δύναμιν ἔχοντα», ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλα σημεῖα μέλους, ποὺ ὠνομάσθησαν ἄφωνα σημάδια. Τὴν πρόοδον αὐτὴν ἀρχίζει καὶ πραγματοποιεῖ ὁ 'Ιωάννης Δαμασκηνὸς (676-756 μ.Χ.), ἀφιερώνων πρὸς τοῦτο, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του. Εἰς τοὺς ἤδη καθιερωθέντας τέσσαρας ἤχους (κυρίους), προσθέτει ἀκόμη τέσσαρας (πλαγίους) δημιουργῶν τὴν «'Οκτώηχον». Συγγράφει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὸ «κανόνιον» δηλαδὴ θεωρίαν καὶ γραμματικὴν μουσικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἤχων, τὰς σχέσεις μεταξύ των, εἰς ποίους τρόπους ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μουσικῆς ἀντιστοιχοῦν καὶ τέλος, διαφόρους ὁρισμοὺς καί κανόνας. 'Η Βυζαντινὴ μουσικὴ τέχνη, προάγεται εἰς τελειότατον βαθμὸν μὲ σπουδαῖα ἔργα του, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς κλασσικὰ ἀριστουργήματα. Διαμορφώνεται ἤδη ἡ κατ' ἐξοχὴν Βυζαντινὴ μουσικὴ μὲ τὰ ἀργά, μελωδικὰ καὶ τεχνικώτατα μέλη της. Εἰς τοῦτο συνέβαλε κατὰ πολὺ καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Δαμασκηνοῦ Κοσμᾶς ὁ μελωδὸς, καθὼς καὶ οἱ εἰς τὴν περιώνυμον μονὴν τοῦ Στουδίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀκμάσαντες διάφοροι μοναχοὶ μουσικοὶ ἀπὸ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἔπειτα οἱ ὁποῖοι εἶναι: Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (+829), ὁ ἀδελφός του 'Ιωσὴφ ὁ Θεσσαλονίκης, 'Ανατόλιος Στουδίτης, Θεόκτιστος Στουδίτης κ. ἄ. 'Επίσης ἡ ὑμνογραφία πλουτίζεται περισσότερον κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Θεόδωρον καὶ Θεοφάνην (οἱ Γραπτοὶ) καὶ ἀπὸ διαφόρους ἄλλους μεταξὺ τῶν ὁποίων πατριάρχαι καὶ αὐτοκράτορες ὅπως οἱ: Μέγας Φώτιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Λέων ὁ Σοφὸς (συνθέτης τῶν ἑνδεκα 'Εωθινῶν τοῦ ὄρθρου τῶν Κυριακῶν), ὁ υἱός του Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, Κασσιανὴ μοναχὴ («Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις...», «Αὐγούστου μοναρχήσαντος..»), Γαβριὴλ 'Ιερομόναχος κ.ἄ.

'Η λαμπρὰ αὐτὴ περίοδος ἐπισφραγίζεται καὶ ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ 'Ιωάννου Κουκουζέλη, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ, μετὰ τὸν 'Ιωάννην Δαμασκηνόν, τὴν δευτέραν ἐξέχουσαν μορφὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. 'Εκτὸς τῆς μεγάλης μουσικῆς ἐργασίας του διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν ἀργῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ὁμολογουμένως λαμπρύνει μὲ τὰ «κρατήματα», συμβάλλει μεγάλως καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς σημειογραφίας. Καθορίζει τὰ ἄφωνα σημάδια καὶ διασαφηνίζει τὰς διαφόρους «θέσεις», «γραμμάς» καὶ «σχηματισμούς» τῶν μελῶν. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ εὑρίσκεται ἀπὸ ἀπόψεως ἐξελίξεως εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς σημεῖον. Τὸ Βυζαντινὸν μέλος ἔχει λάβει τὴν τελείαν του μορφὴν καὶ ἔκφρασιν καὶ οἱ ἐμφανιζόμενοι ἔπειτα ἱκανοὶ μελῳδοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδὲν τὸ νέον ἢ ἐπὶ πλέον προσθέτουν, ἀλλὰ ἐκτελοῦν αὐτὸ μὲ ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειάν του.

Σπουδαῖοι μελοποιοὶ διατηροῦν τὴν αἴγλην τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου ὁπότε ἐπῆλθεν ἡ παρακμή. 'Αναφέρομεν τούς: Γρηγόριον, τὸν μαθητὴν τοῦ Κουκουζέλη, 'Ιωάννην τὸν Γλυκύν, Ξένον τὸν Κορώνην, Μανουὴλ τὸν Βρυέννιον (συγγραφέας τῆς «Θεωρίας» τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς μὲ βάσιν τὴν ἀντίστοιχον θεωρίαν τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μουσικῆς), 'Ιωάννην τὸν Κλαδᾶν καὶ Μανουὴλ Δούκαν τὸν Χρυσάφην, ὁ ὁποῖος ἦτο λαμπαδάριος τῆς 'Αγίας Σοφίας κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἄρχοντα πρωτοψάλτην τὸν Γρηγόριον Μπούνην τὸν 'Αλιάτην.

III. ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΠΟΧΗ

Μετὰ τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ ἐξακολουθεῖ βεβαίως νὰ διατηρῇ τὴν αἴγλην της μὲ τοὺς διαφόρους μουσικοὺς καὶ «λογάδες» τοῦ "Εθνους. 'Η διατήρησις ὅμως τοῦ κάλλους τῆς ἐξόχου αὐτῆς τέχνης, καθὼς καὶ ἡ μεταβίβασίς της εἰς τοὺς ἐπερχομένους συναντᾶ μεγάλον πρόβλημα μὲ μεγαλύτερον ἐμπόδιον τὴν δυσκολίαν εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς μουσικῆς γραφῆς (15 ἔτη), λόγω τῆς συμβολικῆς αὐτῆς μορφῆς. Τοιουτοτρόπως, ἀρχίζει προσπάθεια πρὸς ἐξήγησιν καὶ ἀνάλυσιν τῆς μουσικῆς στενογραφίας εἰς ἁπλουστέραν διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως νέων καὶ περισσοτέρων σημείων. Τὴν ἀρχὴν ἐπιτυγχάνει κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ ἱερεὺς Βαλάσιος (1660) καὶ συνεχίζουν μετὰ ἀπ' αὐτὸν οἱ: Χαλάτζογλου Παναγιώτης (1748) καὶ ἰδίως, ὁ Τραπεζούντιος 'Ιωάννης (1756) μέχρι τῆς μουσικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου (+1777), ὁ ὁποῖος πραγματοποιεῖ ἐξήγησιν πλήρη, σαφῆ καὶ ἁπλῆν. "Ολα τὰ προϋπάρχοντα μέλη μὲ τὴν λαβυρινθώδη στενογραφικὴν μορφήν των, ἀναλύονται καὶ ἁπλουστεύονται μεταγραφόμενα εἰς τὴν νέαν. 'Αποτυπώνονται ὅλα τὰ ἐκ παραδόσεως διασωζόμενα σύντομα μέλη (κοντάκια, ἀπολυτίκια, προσόμοια κλπ.) μαζὶ μὲ τὸν ρυθμόν των ποὺ δὲν ὑπῆρχον ἕως τότε γραμμένα μουσικῶς. 'Η σπουδαία καὶ κολοσσιαία αὐτὴ ἐργασία τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου (περὶ τῶν ἔργων του καὶ τῆς μουσικῆς του μεγαλοφυΐας βλέπε τὸ ἀνάλογον εἰς τὴν παροῦσαν 'Εγκυκλοπαιδείαν, τόμος ΙΗ' σελὶς 318) διεκόπη μὲ τὸν πρόωρον αὐτοῦ θάνατον (εἰς ἡλικίαν 36 ἐτῶν) λόγω ἐπιδημίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ δὲν ὡλοκληρώθη τελείως. Συνεχίσθη ὅμως καὶ μετεβιβάσθη ἀπὸ ἱκανωτάτους μουσικοὺς καὶ ψάλτας, ὅπως ὁ μαθητής του Πέτρος ὁ Βυζάντιος, ὁ 'Ιάκωβος πρωτοψάλτης, ὁ Γεώργιος ὁ Κρής, ὁ Κωνστάλας καθὼς καὶ οἱ: Πέτρος ὁ Γλυκὺς ἢ Μπερεκέτης, Δανιὴλ Πρωτοψάλτης, Μανουὴλ ὁ Βυζάντιος, Πέτρος ὁ 'Εφέσιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ μέχρι τὸ ἔτος 1814, ὁπότε σημειοῦται ὁ τελευταῖος μεγάλος καὶ ἱστορικὸς σταθμὸς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Τρεῖς σπουδαῖοι μουσικοὶ διδάσκαλοι, οἱ Γρηγόριος ὁ Πρωτοψάλτης, Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ καὶ ἀρχιμανδρίτης Χρύσανθος ἐπιτυγχάνουν τὴν τελείαν ἁπλούστευσιν καὶ ἐξήγησιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς γραφῆς. Καθιερώνουν πρὸς τοῦτο νέον σύστημα ἀκριβές, μὲ τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται πιστῶς κάθε εἶδους φωνητικὴ κίνησις καὶ πᾶσα ρυθμικὴ λεπτομέρεια. Συλλέγουν ὅλα τὰ προϋπάρχοντα μέλη καὶ τὰ μεταγράφουν εἰς τὴν νέαν γραφήν. 'Απορρίπτουν ὅτι τὸ νόθον ὑπῆρχε (διότι εἶχον παρεισφρύσει καὶ ξενικαὶ μελῳδίαι 'Αραβοπερσικῆς κυρίως μουσικῆς καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἀργὰ μέλη — χερουβικά, κοινωνικά, καλοφωνικοὶ εἱρμοὶ — λόγω τοῦ ὅτι οἱ ἑκάστοτε μουσικοδιδάσκαλοι, γνωρίζοντες καὶ ἐπιτελοῦντες καὶ τὴν ξενικὴν μουσικὴν εἶχον ἐπηρεασθῆ ἐκ ταύτης) καὶ παραδίδουν εἰς τὴν χρῆσιν ὅλων μὲ τὴν νέαν γραφήν, τὸν περιλαμβάνοντα πάντα τὰ μέλη τετράτομον «Πανδέκτην». Τεραστία εἰς ἔκτασιν καὶ φανταστικὴ εἰς ἀπόδοσιν ἐργασία. 'Επὶ πλέον ὁ Χρύσανθος συντάσσει καὶ «Θεωρητικὸν» τῆς μουσικῆς, ἐξηγῶν μὲ κάθε λεπτομέρειαν τὸ νέον σύστημα, συμπληρώνων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν ἐργασίαν.

Παρουσιάσθησαν καὶ ἄλλα ἰδιόρρυθμα συστήματα καὶ «ἐξηγήσεις» Βυζαντινῆς μουσικῆς (Παλιέρμου, Λεσβίου κλπ) ἀλλ' ἀπερρίφθησαν ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας ὡς μὴ κατάλληλα.

Τὸ ἔτος 1881 συνεκροτήθη μεγάλη ἐπιτροπὴ ἀπὸ διακεκριμένους ἐπιστήμονας, μουσικούς, μουσικολόγους καὶ θεωρητικοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Γερμανὸς 'Αφθονίδης, Γ. Βιολάκης, 'Ιωάσαφ ὁ Ρῶσος, Εὐστράτιος Παπαδόπουλος, Παναγ. Κηλτζανίδης, 'Ανδρ. Σπάθαρης, Ν. 'Ιωαννίδης καὶ Γ. Πρωγάκης). 'Η ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἐξήτασε ἐπισταμένως τὸ θέμα τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἀνέπτυξε καὶ συνεπλήρωσε ὅτι ἐλλιπὲς ὑπῆρχεν ἀκόμη εἰς τὸ θεωρητικὸν τοῦ Χρυσάνθου καὶ ἐξέδωσε σαφὲς καὶ ἐπιστημονικὸν θεωρητικὸν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, διὰ τοῦ ὁποίου καθωρίσθησαν μὲ μαθηματικοὺς ὑπολογισμοὺς οἱ τόνοι καὶ τὰ διαστήματα τῶν ἤχων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ ἡ χρονικὴ αὐτῆς ἀγωγή

(ρυθμός). Μὲ ὁδηγίας τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς κατεσκευάσθη πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ἤχων καὶ τῶν διαστηματικῶν λεπτομερειῶν, εἰδικὸν ὄργανον. Τὸ ὄργανον αὐτὸ ἦτο πνευστόν, παρεμφερὲς πρὸς τὸ Ἑλληνικῆς ἐπινοήσεως παλαιότατον ὄργανον ποὺ ἐφεῦρε πρῶτος ὁ Κτησίβιος καὶ ἐτελειοποίησεν ἐν συνεχείᾳ ὁ διάσημος μηχανικὸς τῆς ἀρχαιότητος Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεύς. Ἡ λειτουργία τοῦ ὀργάνου ἐκείνου ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὑδραυλικῆς πιέσεως, ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ σειρὰν ἀπὸ αὐλοὺς μὲ διαφορετικὸν πάχος, ὁ καθένας τῶν ὁποίων ἀντιστοιχοῦσε πρὸς διαφορετικὸν ὕψος φωνῆς ἢ μουσικοῦ τόνου. Ἡ ὅλη λειτουργία του εἶχε προσαρμοσθῆ πρὸς τὸ τέλειον ἀμετάβολον σύστημα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Τὸ ὄργανον αὐτὸ παρελήφθη ἀργότερον ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ μὲ προσαρμογὰς ἐχρησιμοποιεῖτο — λόγω τῆς τεραστίας δυνάμεως τοῦ ἤχου του — εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τὰς τελετὰς τῶν ἀνακτόρων. (Ἡ ἐκκλησία δὲν ἐπέτρεψε ποτὲ τὴν χρησιμοποίησιν ὀργάνου διὰ τὴν Χριστιανικὴν λατρείαν). Τὸν 8ον αἰῶνα, ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος (+757) ἐδώρησεν ἕνα πανόμοιον ὄργανον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῶν Φράγκων Πιπῖνον. Ἔκτοτε τὸ ὄργανον αὐτὸ (Orgue), εἰσήχθη εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἶχε τεραστίαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν μετέπειτα διαμόρφωσιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς μουσικῆς τῆς Δύσεως (βλέπε λέξιν μουσική)

Τὸ ὄργανον τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1881 ὠνομάσθη Ἰωακείμειον Ψαλτήριον (πρὸς τιμὴν τοῦ συγκροτήσαντος τὴν ἐπιτροπὴν Πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 73 αὐλοὺς οἱ ὁποῖοι ἐλειτούργουν μὲ ποδοκίνητους φυσητῆρας. Ἀπέδιδε μὲ ἀκρίβειαν διαστήματα καὶ ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν εἰς ἔκτασιν φωνῆς δύο ὀγδόων (Δὶς διαπασῶν κλίμακος) καὶ ἐχρησιμοποιήθη πρὸς διδασκαλίαν εἰς τὴν λειτουργοῦσαν τότε Σχολὴν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Παρ' ὅλον δὲ ὅτι τὸ ὄργανον τοῦτο ἐβελτιώθη καὶ τεχνικῶς ἀργότερον (1898) ὑπὸ τοῦ μουσικολόγου Νικοκλέους, περιέπεσε τελικῶς εἰς ἀχρηστίαν λόγω τῆς δυσκόλου καὶ μὴ πρακτικῆς λειτουργίας του. Τὸ 1924 ὁ καθηγητὴς Ψάχος ἐπεννόησε καὶ κατεσκευάσθη (εἰς τὸ Ἔττιγκεν τῆς Βαυαρίας — Γερμανία) τὸ «Εὔειον Παναρμόνιον» μὲ πρακτικωτέραν ἐφαρμογὴν καὶ συγχρονισμένην τεχνικὴν ὄργανον ποὺ ἀποδίδει πιστῶς τὰ διαστήματα καὶ κλίμακας τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα σήμερον (1981) οὐδὲν ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ὀργάνων χρησιμοποιεῖται. Ἡ διδασκαλία τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς γίνεται εἰς τὰ διάφορα ὠδεῖα καὶ Σχολὰς Βυζαντινῆς μουσικῆς μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ πιάνου καὶ μὲ συνέπειαν νὰ καταστρέφεται ἀνεπιτρεπτεί, νὰ διαφθείρεται ἡ «ἀκοή» καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Βυζαντινοῦ μέλους, εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ συνεχίσουν τὴν πατροπαράδοτον Βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν σπουδαστὰς ἢ ἱεροψάλτας. Εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῆ καὶ νὰ ὑπάρχῃ τουλάχιστον εἰς τὸ τμῆμα τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς τοῦ ἱδρυομένου εἰς Ἀθήνας «Πνευματικοῦ κέντρου», ἕνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὀργάνων διὰ τὴν μελέτην καὶ ἐξοικείωσιν τῶν ἐρευνητῶν καὶ σπουδαστῶν ἐπὶ τῶν φυσικῶν διαστημάτων καὶ παναρχαίων κλιμάκων τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Βυζαντινῆς μουσικῆς.

Τὸ θεωρητικὸν τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1881 καθοδηγεῖ ἀσφαλῶς μέχρι σήμερον, ὅσους ἀκολουθοῦν ἢ διδάσκουν τὴν Βυζαντινὴν μουσικήν. Τὰ δὲ ἐγκεκριμένα (ὑπὸ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας) διὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ διδασκαλίαν βιβλία καὶ μουσικὰ κείμενα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Πανδέκτης. Περιέχει εἰς 4 τόμους τὰ ἄσματα ποὺ ψάλλονται κατὰ τὸν Ἑσπερινόν, Ὄρθρον, Λειτουργίαν, Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν καὶ Πάσχα. (Ἔκδοσις Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου.).

2. Ἀναστασιματάριον. Ἀργὸν καὶ Σύντομον, Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου. Περιλαμβάνει τὰ ἄσματα καὶ τροπάρια τῆς ἀκουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ Λειτουργίας τῶν Κυριακῶν καὶ εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους.

3. Εἱρμολόγιον. Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου. Περιέχονται εἰς αὐτὸ ὅλαι αἱ καταβασίαι καὶ οἱ κανόνες τοῦ ἔτους.

4. Μουσικὴ Κυψέλη. Στεφάνου Λαμπαδαρίου. (Δοξαστικά, ἰδιόμελα, ἀπολυτίκια κ.ἄ).

5. Ἀργὸν Δοξαστάριον. Ἰακώβου Πρωτοψάλτου καί

6. Καλοφωνικὸν εἱρμολόγιον. Περιέχει τεχνικώτατα μελῳδικὰ ἄσματα - καλοφωνικούς εἱρμοὺς - δι' ἀρίστους ἐκτελεστάς.

Ἀπὸ τὸ 1814 καὶ ἔπειτα διακρίνονται ἱκανώτατοι μουσικοὶ καὶ μουσικοδιδάσκαλοι ὅπως οἱ: Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος 1862, Θεόδωρος Φωκαεὺς 1848, Παναγ. Κηλτζανίδης 1856, Ἰωάννης ὁ Πρωτοψάλτης 1860, Στέφανος Λαμπαδάριος 1864, Γ. Ραιδεστηνός 1889, Γ. Σαραντάεκκλησιώτης 1891, Μιχαὴλ Μισαηλίδης, Εὐστράτιος Παπαδόπουλος 1908, Γεώργιος Βιολάκης 1911, Νηλεὺς Καμαράδος 1922, Ἰωάννης Σακελλαρίδης 1938, Ἰάκωβος Ναυπλιώτης 1942, Κων. Πρίγγος καὶ Θρασύβουλος Στανίτσας.

Διὰ τὴν διάδοσιν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ τὴν διάσωσιν αὐτῆς, ἱδρύθη εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα (ἀπὸ τὸ 1904) εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐπίσημος Σχολὴ Βυζαντινῆς μουσικῆς εἰς τὸ «Ὠδεῖον Ἀθηνῶν». Πρῶτος ἐδίδαξε - μέχρι τὸ 1919 - ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καθηγητὴς Ἑλληνιστὴς καὶ σοφὸς μουσικολόγος Κ. Ψάχος (βλέπε λέξιν) καὶ ἐν συνεχείᾳ μαθηταὶ αὐτοῦ (Ν. Παππᾶς, Κ. Παπαδημητρίου κ.ἄ.) μέχρι σήμερον. Οἱ σπουδασταὶ λαμβάνουν καὶ εὐρυτέραν μουσικολογικὴν μόρφωσιν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ μέλους (Ὑμνολογία, Ἱστορία, Ἀπαγγελία, Τυπικὸν κλπ), ἀπὸ διακεκριμένους ἐπὶ τούτου καθηγητάς. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Κ. Ψάχου καὶ τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μαθητεύσαντες μουσικοδιδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι διδάσκουν τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν εἰς διαφόρους Σχολὰς καὶ ὠδεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Ἑλλάδος.

Ἀναφέρεται ὁ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1929 εἰς Ἀθήνας ἱδρυθεὶς «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς μουσικῆς» ὑπὸ τὸν ἐμπνευσμένον μουσικὸν καὶ μουσικολόγον Σίμωνα Καρᾶν. Εἰς τὸν Σύλλογον αὐτόν, ποὺ εἶναι παραδειγματικὸς εἰς συλλογὴν καὶ ἐκτέλεσιν Ἑλληνικῆς μουσικῆς (Δημοτικὰ τραγούδια καὶ Βυζαντινὴ μουσική), διατηρεῖται σπουδαία μουσικὴ βιβλιοθήκη καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς λαϊκῶν ὀργάνων (Ἑλληνικῶν καὶ Βυζαντινῶν), ἀποτελεῖ δὲ σήμερον πολύτιμον ἐθνικὴν συλλογήν, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ διδάσκων ἱδρυτὴς του εἶναι ὁ μόνος ἴσως ἐπιζῶν γνώστης καὶ μύστης ὅλων τῶν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας διαδοχικῶν μορφῶν καὶ «ἐξηγήσεων» τῶν συστημάτων γραφῆς τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς.

Ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1949 ἱδρυθέντος ἐν Ἀθήναις «Συλλόγου Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς» καθὼς καὶ τοῦ «Πανελληνίου Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν Ρωμα-

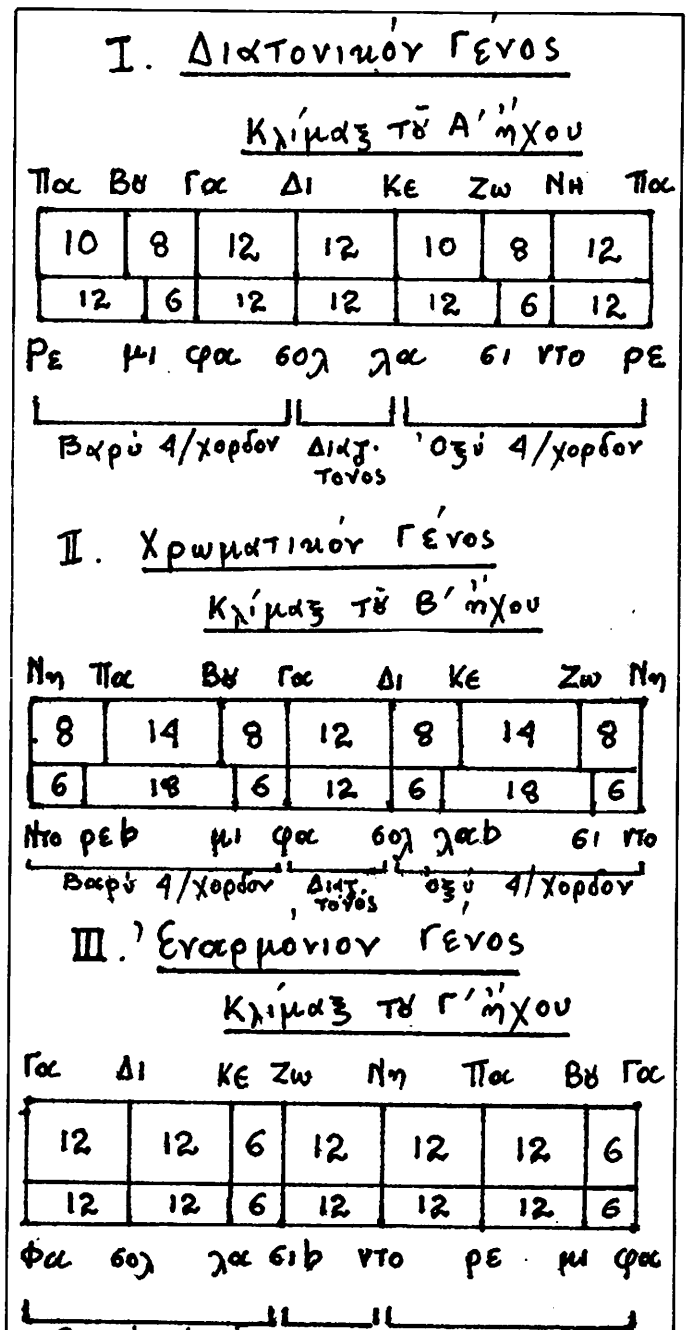

Πίνακες τῶν διαστημάτων τῶν τριῶν ἤχων (Α', Β', Γ') μὲ τὰ ἀντίστοιχα διαστήματα τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς κλίμακος.

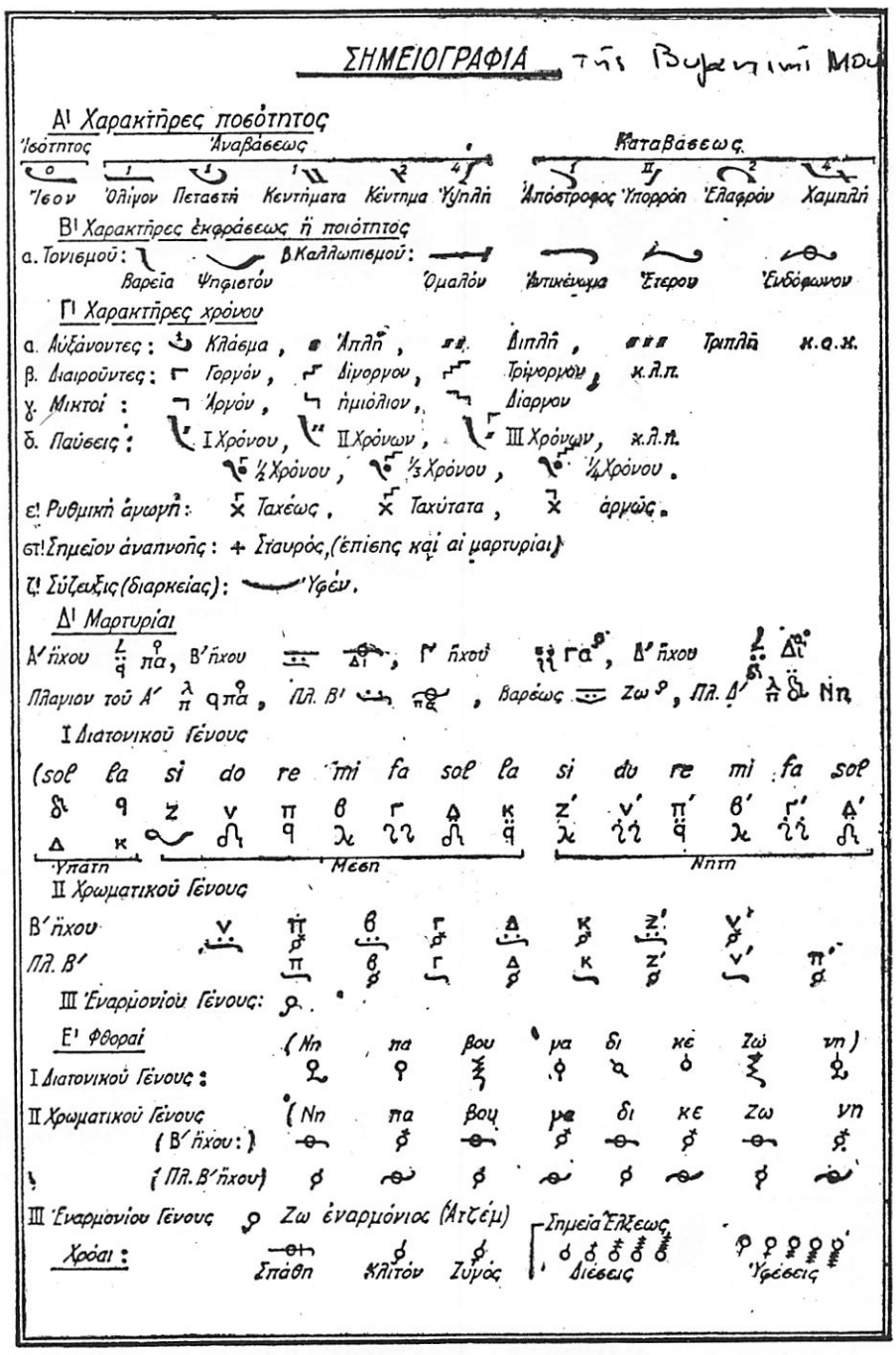

Σημειογραφία Βυζαντινῆς μουσικῆς

νὸς ὁ Μελωδὸς καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς» οἱ ὁποῖοι μὲ διαλέξεις καὶ ἐκτελέσεις χορωδιακῶν συγκροτημάτων εἰς διαφόρους συναυλίας, ἑορτὰς καὶ ἐπετείους καθὼς καὶ μὲ ἐκδόσεις βιβλίων καὶ ἠχογραφήσεων βοηθοῦν μεγάλως εἰς τὴν διάδοσιν καὶ διάσωσιν τοῦ μέλους τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἡ Βυζανινὴ μουσική, καθαρῶς φωνητικὴ τέχνη, περιλαμβάνει ἔκτασιν τῶν φυσικῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς, δηλαδὴ τὸ διάστημα δύο ὀγδόων (δὶς διαπασῶν) ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀρχαίου ἀμεταβόλου συστήματος (βλέπε ἀρχαία Ἑλληνικὴ μουσικὴ καθὼς καὶ λέξιν σύστημα).

Ὅλα τὰ ἄσματα καὶ μέλη τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς ἔχουν γραφῆ ἐπάνω εἰς 8 διαφορετικὰς κλίμακας ποὺ ὀνομάζονται ἤχοι - ἢ τρόποι τῶν ἀρχαίων. Οἱ ἤχοι ἀνήκουν καὶ στηρίζονται εἰς τὰ διαστήματα τῶν τριῶν γενῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς: Διατονικόν, Χρωματικὸν καὶ Ἐναρμόνιον.

Τὸ διατονικὸν γένος χρησιμοποιεῖ τὰ διαστήματα τῆς φυσικῆς κλίμακος ποὺ εἶναι τριῶν εἰδῶν. Τόνος μείζων ἢ ἐπόγδοος (9/8), τόνος ἐλάσσων ἢ ἐπιέννατος (10/9) καὶ τόνος ἐλάχιστος ἢ ἐπιπεντεκαιδέκατος (16/15).

(**Σημείωσις:** Οἱ ἐντὸς τῶν παρενθέσεων ἀριθμητικοὶ λόγοι εἶναι μαθηματικὴ ἔκφρασις τῶν διαστημάτων καὶ δηλοῦν ὁ μὲν ἀριθμητὴς εἰς πόσα μέρη διαιροῦμεν τὴν χορδὴν (ἑνὸς οἱουδήποτε μονοχόρδου ἢ ὀργάνου), ὁ δὲ παρονομαστὴς ἐπὶ πόσων μερῶν λαμβάνομεν καὶ κρούωμεν αὐτήν).

Τὰ διαστήματα τοῦ διατονικοῦ γένους χρησιμοποιοῦν τέσσαρες ἤχοι τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς: Ὁ πρῶτος, ὁ Πλάγιος τοῦ πρώτου, ὁ Τέταρτος καὶ ὁ Πλάγιος τοῦ Τετάρτου.

Τὸ χρωματικὸν γένος χρησιμοποιεῖ τεσσάρων εἰδῶν διαστήματα, πού εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν μεγαλύτερα τοῦ μείζονος τόνου καὶ ὀνομάζονται τόνοι ὑπερμείζονες, ὅπως ὁ ἐπίεκτος (7/6) καὶ ὁ ἐπίπεμπτος (6/5) καὶ ἀφ' ἑτέρου, μικρότερα τοῦ ἐλαχίστου τόνου ποὺ ὀνομάζονται ἀντιστοίχως ἐπιτεσσαρακαιδέκατος τόνος (15/14) καὶ ὁ ἐξ ἀποτομῆς ἐλάσσων τόνος (135/128). Τὰ διαστήματα τοῦ χρωματικοῦ γένους χρησιμοποιοῦν δύο ἤχοι τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς: Ὁ Δεύτερος καὶ ὁ πλάγιος τοῦ Δευτέρου.

Τὸ Ἐναρμόνιον γένος χρησιμοποιεῖ δύο εἰδῶν διαστήματα πού εἶναι ὁ μείζων τόνος ἢ ἐπόγδοος (9/8) καὶ τὸ ἡμιτόνιον ἢ λεῖμμα (256/243), τὰ ὁποῖα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἀντίστοιχα διαστήματα τοῦ τόνου καὶ ἡμιτονίου τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. (Βλέπε πίνακα κατωτέρω εἰς τὸν ὁποῖον διακρίνονται σχηματικῶς τὰ

ΠΙΝΑΞ ΛΑ'

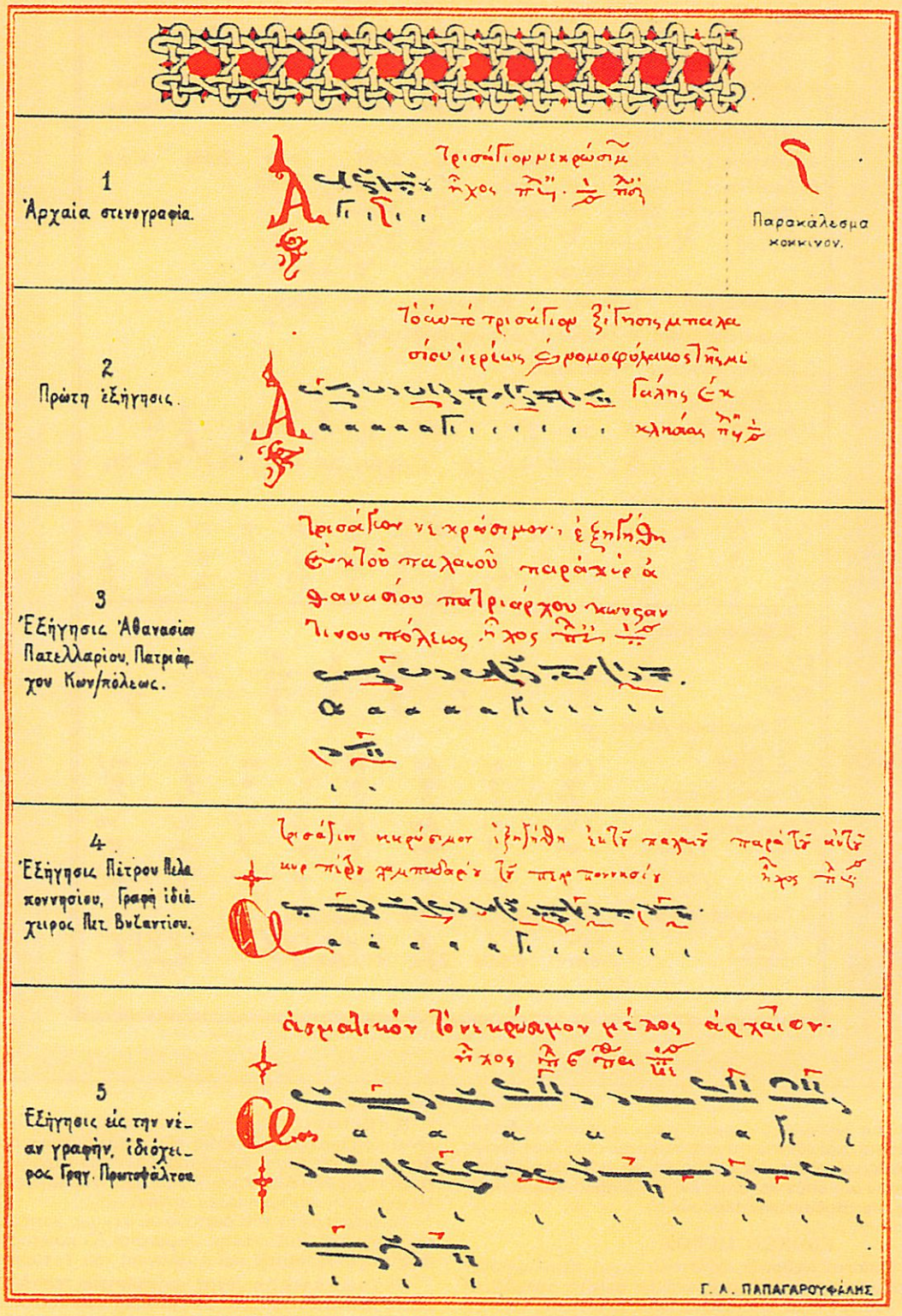

Πίναξ ληφθεὶς ἐκ τῆς «Παρασημαντικῆς» τοῦ Κ.Α. Ψάχου, δεικνύων τὴν διαδοχικὴν ἐξέλιξιν τῆς σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἀπὸ τῆς ἀρχαίας στενογραφικῆς μορφῆς (Δαμασκηνός), μέχρι τῆς ἀναλυτικῆς μορφῆς τῆς νέας γραφῆς (Γρηγορίου Πρωτοψάλτου), ἡ ὁποία ὑφίσταται καὶ σήμερον. Ὁ πίναξ δεικνύει τμῆμα ἐκ τοῦ «Τρισαγίου» τοῦ νεκρωσίμου εἰς τὰς διαδοχικὰς μορφὰς ποὺ ἔλαβεν ἡ ἐξέλιξις τῆς σημειογραφίας.

παραδείγματα τριῶν κλιμάκων, τῶν Α', Β' καὶ Γ' ἤχων, μὲ παράλληλον παράθεσιν - πρὸς σύγκρισιν - τῶν ἀντιστοίχων διαστημάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς κλίμακος.

Οἱ φθόγγοι τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι ἑπτά: πΑ, Βου, Γα, Δι, κΕ, Ζω, νΗ. Ἔχουν ληφθῆ ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς Re, mi, fa, sol, la, si, do τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Δι' αὐτῶν ἐκτελεῖται ἡ «Παραλλαγὴ» (τὸ σολφέζ) τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἐνῶ οἱ ἀντίστοιχοι φθόγγοι εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν οἱ τε, τα, τη τω (τετράχορδα). Διὰ τὴν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν τοῦ μέλους χρησιμοποιοῦνται διάφορα σημεῖα καὶ συνδυασμοὶ αὐτῶν ποὺ εἶναι εἴτε αὐτούσια ἢ διαμορφωμένα σχηματικῶς ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον. Ὀνομάζονται Χαρακτῆρες. Ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ φθογγόσημα - φθόγγους τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ χωρίζονται εἰς τρεῖς κατηγορίας:

1. Χαρακτῆρες ποσότητος. Εἶναι σημεῖα ποὺ ἐκφράζουν τὸ ποσὸν τῆς φωνῆς, δηλαδὴ πόσον διάστημα θὰ ἀνέβῃ ἢ θὰ κατεβῇ ἡ φωνή. Εἶναι δέκα. Ἕνας διὰ τὴν ἰσότητα (ταυτοφωνία) ποὺ ὀνομάζεται ἴσον. Πέντε διὰ τὴν ἀνάβασιν ποὺ λέγονται ὀλίγον, πεταστή, κέντημα, κεντήματα καὶ ὑψηλὴ καὶ τέσσαρες διὰ τὴν κατάβασιν ποὺ ὀνομάζονται ἀπόστροφος, ὑπορροή, ἑλαφρὸν καὶ χαμηλή. (Σχῆμα κλπ. βλέπε εἰς πίνακα σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς). Οἱ συνδυασμοὶ τῶν ἀνωτέρω χαρακτήρων τῆς ποσότητος ἠμποροῦν νὰ δείξουν ἀνάβασιν ἢ κατάβασιν φωνῆς μέχρι δυὸ ὀγδόων (δὶς διαπασῶν).

2. Χαρακτῆρες ποιότητος ἢ ἐκφράσεως. Εἶναι ἐξ τὸν ἀριθμὸν (Βαρεῖα, ψηφιστόν, ὁμαλόν, ἀντικένωμα, ἕτερον ἢ σύνδεσμος καὶ ἐνδόφωνον) ποὺ γράφονται κάτω ἢ καὶ παραπλεύρως ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρας ποσότητος καὶ χρησιμεύουν οἱ μὲν δύο πρῶτοι διὰ τὸν ἰδιαίτερον «τονισμὸν» τοῦ φθόγγου ἐπὶ τοῦ ὁποίου τίθενται, οἱ δὲ ὑπόλοιποι τέσσαρες διὰ τὴν ποιοτικήν του ἔκφρασιν, δηλαδὴ τὸν «χρωματισμόν» του, ὅπως περίπου τὰ σφορτσάντο, λεγκάτο, στακάτο, γκρουπέτο κλπ. τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

3. Χαρακτῆρες χρόνου. Εἶναι σημεῖα τὰ ὁποῖα αὐξάνουν ἢ ἐλαττώνουν τὴν χρονικὴν διάρκειαν τῶν φθόγγων, δηλαδὴ τῶν χαρακτήρων τῆς ποσότητος. Ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ φθογγόσημα (ἥμισυ, ὁλόκληρον κλπ) τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, καὶ ἐπιτυγχάνεται δι' αὐτῶν καὶ τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν κάθε εἶδους ρυθμικὸν σχῆμα. Οἱ χαρακτῆρες ποὺ αὐξάνουν τὴν διάρκειαν εἶναι τὸ κλάσμα, ἡ ἁπλῆ, ἡ διπλῆ, ἡ τριπλῆ κλπ. οἱ δὲ διαιροῦντες, τὸ γοργόν, τὸ δίγοργον καὶ τὸ τρίγοργον. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μικτοὶ συνδυασμοὶ αὐτῶν (ἀργόν, δίαργον ἢ ἡμιόλιον καὶ τρίαργον), οἱ ὁποῖοι καὶ διαιροῦν καὶ αὐξάνουν συγχρόνως τὴν διάρκειαν τῶν φθόγγων. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν χαρακτήρων τοῦ χρόνου ὑπάγονται ἐπίσης: Αἱ παύσεις (ἑνὸς χρόνου, δύο, τριῶν κλπ) καθὼς καὶ αἱ ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν (1/2 χρόνου, 1/3 χρόνου, 1/4 χρόνου κλπ.), τὸ σημεῖον τῆς ἀναπνοῆς (σταυρός), ἡ κορωνὶς (κορώνα), τὸ ὑφὲν (σύζευξις διαρκείας) καὶ τὸ ἰδιαίτερον σημεῖον τῆς χρονικῆς ἀγωγῆς (Βλέπε σχήματα κλπ. εἰς πίνακα σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς). Ἡ Βυζαντινὴ μουσική, δὲν χρησιμοποιεῖ πεντάγραμμον ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ διὰ τὴν γραφὴν ὅλων τῶν ἀνωτέρω σημείων τῶν φθόγγων καὶ τῶν φθογγοσήμων. Ἔχει ὅμως διάφορα ἄλλα σημεῖα ἢ σύμβολα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν ἢ «μαρτυροῦν» τὸν φθόγγον, τὸν ἦχον καὶ τὸ γένος (πεντάγραμμον καὶ κλίμακες) ποὺ εἶναι γραμμένον τὸ ἄσμα καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι:

Μαρτυρίαι. Εἶναι σημεῖα καὶ σύμβολα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν α) εἰς ποῖον γένος ἀνήκει τὸ μέλος. β) Ἀπὸ ποῖον φθόγγον (τόνον) ἀρχίζει τὸ ἄσμα καὶ γ) κατὰ ποῖον τρόπον (ἦχον) θὰ ψαλλῇ. Ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμὸς μαρτυριῶν (15 διὰ κάθε ἀπὸ τοὺς 8 ἤχους) καὶ διὰ τὰ τρία γένη. Ἐὰν προστεθῇ ἐδῶ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαρτυριῶν τῶν διαφόρων συστημάτων (τριφωνίας, τροχοῦ) καὶ χροῶν (παρεμφερεῖς ἤχοι) τότε τὸ σύνολον τοῦ ἀριθμοῦ ὑπερβαίνει τὰς τρεῖς ἑκατοντάδας! Ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνον καταφαίνεται πόσον δύσκολον ἀκόμη εἶναι διὰ τοὺς σπουδαστὰς τὸ σύστημα γραφῆς τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ πόσον δυσκολώτερον ἦτο τὸ ἀρχαῖον σύστημα γραφῆς τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς πού, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἀλυπίου, ἔφθανε τὸν ἀριθμὸν τῶν 1620 σημείων! (βλέπε λέξιν παρασημαντική).

Σημειωτέον ὅτι ἡ σύγχρονος Εὐρωπαϊκὴ μουσική, λίαν ἁπλοποιημένη, χρησιμοποιεῖ μόνον 50 περίπου σημεῖα (πεντάγραμμον, φθόγγοι, φθογγόσημα, κλειδιὰ κλπ.) διὰ τὴν πλήρη γραφὴν καὶ ἔκφρασιν τῆς σημειογραφίας της.

Γένος. Εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα διάταξις τῶν διαστημάτων ποὺ ἔχει ἕνα τετράχορδον. Ἡ βασικὴ αὐτὴ διάταξις ποὺ εἶναι καὶ σταθερὰ διαίρεσις τοῦ τετραχόρδου (κλίμακος) χαρακτηρίζει ἄμεσα καὶ σαφῶς ὅτι αὐτὸ εἶναι Διατονικὸν γένος, τοῦτο χρωματικὸν καὶ τοῦτο Ἐναρμόνιον. Εἰς τὴν διαφορετικὴν αὐτὴν τοποθέτησιν τῶν διαστημάτων ὀφείλεται καὶ ἡ διάφορος αἴσθησις καὶ μουσικὴ ἐντύπωσις — τὸ «ἦθος» τῶν ἀρχαίων — ποὺ προκαλεῖ ἡ ἐκτέλεσίς των.

Τὰ γένη τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς «σημαίνονται» δηλαδὴ γράφονται καὶ ἐκφράζονται διὰ τῶν σημείων καὶ συμβόλων τῶν «μαρτυριῶν». (Βλέπε ἀνωτέρω, καθὼς καὶ πίνακα Σημειογραφίας).

Ἦχος δὲ εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ψάλλονται τὰ ἄσματα, μὲ προκαθωρισμένους μουσικοὺς νόμους, δηλαδὴ κλίμακα, δεσπόζοντας φθόγγους, ἐλξεις καὶ καταλήξεις. Γένος καὶ ἦχος ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰς κλίμακας τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ ἐκφράζονται μὲ τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πενταγράμμου τοποθετούμενον κλειδὶ καὶ ὁπλισμὸν τῶν κλιμάκων.

Εἰς τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν ὑπάρχουν ὀκτὼ συνολικῶς ἤχοι. Τέσσαρες κύριοι ποὺ ὀνομάζονται Πρῶτος, Δεύτερος, Τρίτος καὶ Τέταρτος καὶ τέσσαρες πλάγιοι (συγγενεῖς ἢ σχετικοὶ) ποὺ λέγονται πλάγιος τοῦ Πρώτου, πλάγιος τοῦ Δευτέρου, Βαρὺς καὶ πλάγιος τοῦ Τετάρτου. Ἡ κλίμαξ τῶν ἤχων ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τετράχορδα - ὀξὺ καὶ βαρύ - ποὺ συνήθως χωρίζονται ἀπὸ τὸν μείζονα (διαζευτικὸν) λεγόμενον τόνον. (Βλέπε πίνακα). Κάθε ἦχος περιέχει τριῶν εἰδῶν ἄσματα ποὺ λέγονται α) Εἱρμολογικά. Ψάλλονται ὅπως οἱ «εἱρμοὶ» τῶν καταβασιῶν, δηλαδὴ μὲ χρονικὴν ἀγωγὴν σύντομον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κάθε συλλαβὴ τοῦ κειμένου ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν περίπου χρονικὴν μονάδα - γρήγορος ρυθμός. β) Στιχηραρικά. Ἄσματα μὲ μετρίαν ρυθμικὴν ἀγωγὴν ποὺ ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν των ἀπὸ τὸν στίχον (π.χ. ἑνὸς ψαλμοῦ) ποὺ προλέγεται αὐτῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ ψάλλονται αὐτά.

γ) Παπαδικά. Εἶναι τὰ μεγαλυτέρας διαρκείας μέλη μὲ ἀργὴν ρυθμικὴν ἀγωγὴν (Χερουβικά, Κοινωνικά). Εἰς αὐτὰ ἀνήκουν καὶ τὰ ἀργὰ τεχνικώτατα μέλη (καλοφωνικοὶ εἱρμοὶ) ποὺ ἐκτελοῦνται ἀπὸ δοκίμους ψάλτας ἢ ἀριστοτέχνας μονῳδούς.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σημεῖα παρεμφερῆ πρὸς τὰς μαρτυρίας ποὺ δεικνύουν τὴν «μεταβολὴν» ποὺ μετατρέπουν καὶ ἀλλάζουν τὴν κλίμακα τοῦ ἤχου καὶ τοῦ γένους. Ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς «μετατροπίας» τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ ὀνομάζονται:

Φθοραί. Δηλαδὴ σημεῖα ποὺ «φθείρουν» καὶ ἀλλάζουν τὸ ἦθος (γένος) καὶ τὴν κλίμακα (ἦχον) τοῦ μέλους καὶ ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα διὰ κάθε φθόγγον ἢ ἦχον τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Ὑπάρχουν καὶ τρία ἄλλα, παρεμφερῆ πρὸς τὰς φθορὰς σημεῖα ποὺ ὀνομάζονται χρόαι. Ἡ ἐνέργειά τους εἶναι νὰ δίδουν διαφορετικὴ «χροιάν», δηλαδὴ καὶ μεταβάλλουν καὶ μετατρέπουν τὴν μελῳδίαν εἰς ἰδιαιτέραν κλίμακα μὲ διαφορετικὰ διαστήματα ἀπὸ τοὺς (8) ἤχους τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Εἶναι κατάλοιπα τῶν χροῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς, τοῦ συντόνου καὶ μαλακοῦ τοῦ διατονικοῦ γένους, τῆς τονιαίας ἡμιολίας καὶ μαλακῆς τοῦ χρωματικοῦ γένους καὶ τῆς ἁρμονίας τοῦ Ἐναρμονίου γένους.

Δύο ἀκόμη σημεῖα, ἡ διαρκὴς δίεσις καὶ ἡ διαρκὴς ὕφεσις λογίζονται εἰς τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν ὡς χρόαι, μὲ περιωρισμένην ἐνέργειαν. Ὑπάρχουν τέλος καὶ ἄλλα δύο σημεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα ὑποδηλώνονται αἱ ἐλξεις τῶν φθόγγων πρὸς τοὺς σταθερώτερους «δεσπόζοντας» φθόγγους τῶν τετραχόρδων τῶν διαφόρων ἤχων. Εἶναι ἡ **δίεσις** (ἔλξις πρὸς τὸ ὀξὺ) καὶ ἡ **ὕφεσις** μὲ ἔλξιν πρὸς τὸν βαρύτερον φθόγγον.

Μορφολογία καὶ αἰσθητικὴ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Μὲ τὴν κατάλληλον χρησιμοποίησιν καὶ τὸν συνδυασμὸν ὅλων τῶν ἀνωτέρω σημείων καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως αὐτῶν μετὰ τοῦ ἁρμόζοντος «ὕφους» τῆς παραδόσεως, συνυπαρχούσης παλαιότερον (μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος) καὶ τῆς χειρονομίας (βλέπε λέξιν), μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ψάλτης ἢ ὁ χοράρχης μετέδιδε εἰς τοὺς συμψάλλοντας τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν μελῳδικὴν κίνησιν (σχηματικῶς) τῆς φωνῆς, ἀποδίδεται τὸ μέλος τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Τοῦτο εἶναι μονοφωνικὸν εἶδος μουσικῆς ποὺ ἀποτελεῖται κατὰ κύριον λόγον ἀπὸ τὴν μελῳδίαν, ἡ ὁποία ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ νὰ ἐκφράζῃ μόνη της τὸ μέλος, τὸ νόημα τοῦ κειμένου, τὸν ρυθμὸν καὶ τοὺς χρωματισμοὺς τῶν ἀσμάτων τῆς Χριστιανικῆς λατρείας. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μία ἄλλη φωνὴ ποὺ λέγεται Ἴσον. Ἡ φωνὴ αὐτὴ συνοδεύει στατικῶς καὶ παρακολουθεῖ ἢ καὶ συμψάλλει σπανιώτερα, μὲ τὴν κυρίαν μελῳδίαν. Σήμερον ἔχει καταντήσει ἕνα μονότονον, ἔνρρινο καὶ, πολλὰς φορὰς «θλιβερὸν μουρμουρητόν», ποὺ ἐκβάλλουν οἱ ἀδαεῖς συμψάλλοντες τὸ μέλος, «βοηθοί». Διὰ τοὺς καταστροφεῖς αὐτοὺς τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καθὼς καὶ δι' ἄλλους ἀτέχνους μουσικοὺς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον τὸ τρομερὸν τῶν Ἐφόρων: «Μὴ κακοῦργει τὴν μουσικήν!...»

Ἀλλὰ τὸ ἴσον, ἀπὸ μουσικολογικῆς πλευρᾶς, ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν. Εἶναι ἡ ἁρμονία, τὸ φυσικὸν μουσικὸν περίβλημα τῆς κυρίας μελῳδίας. Εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς, μὲ τὴν ὁποίαν συνώδευον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν φωνητικὴν ἢ ἐνόργανον μελῳδίαν, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῶν τετραχόρδων καὶ τῶν τρόπων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς. (ἔχει τὴν ἀντίστοιχον σημερινὴν ἔννοιαν τῆς συγχορδίας τῶν μετατροπιῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς). Τονίζει τὴν βάσιν καὶ κρατεῖ σταθερῶς τὴν κάθε «μεταβολὴν» ποὺ δημιουργεῖ ἡ μελῳδία, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξελίσσεται περισσότερον καὶ μελῳδεῖ ἀνετώτερα εἰς τὰς νέας «θέσεις» καὶ τὰς «γραμμάς», συμπαρασύρουσα ἐνίοτε καὶ τὸ ἴσον ἀνάλογα πρὸς τοὺς νόμους τῆς μελοποιΐας πρὸς συμψαλμῳδίαν (συμφωνίαν), ἐπάνω εἰς τὰς πτώσεις ἢ τὰς καταλήξεις - ὅπως ὀνομάζονται - τοῦ μέλους (περισσότερα περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἴσου βλέπε τὴν λέξιν εἰς τὸν τόμον ΙΑ' σελίδα 45 παρούσης Ἐγκυκλοπαιδείας). Ὑπάρχει ἀκόμη μία φωνὴ ἡ ὁποία διαφέρει κατὰ μία ὀγδόην καὶ ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συνοδεύῃ πιστῶς ἢ καὶ κατὰ περιόδους τὴν κυρίαν μελῳδίαν εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὀγδόης βαρύτερα ἢ μιᾶς ὀγδόης ὀξύτερα (παιδικαὶ φωναί).

Εἶναι τὸ λεγόμενον «μαγάδισμα» ποὺ καὶ αὐτὸ εἶναι κατά-

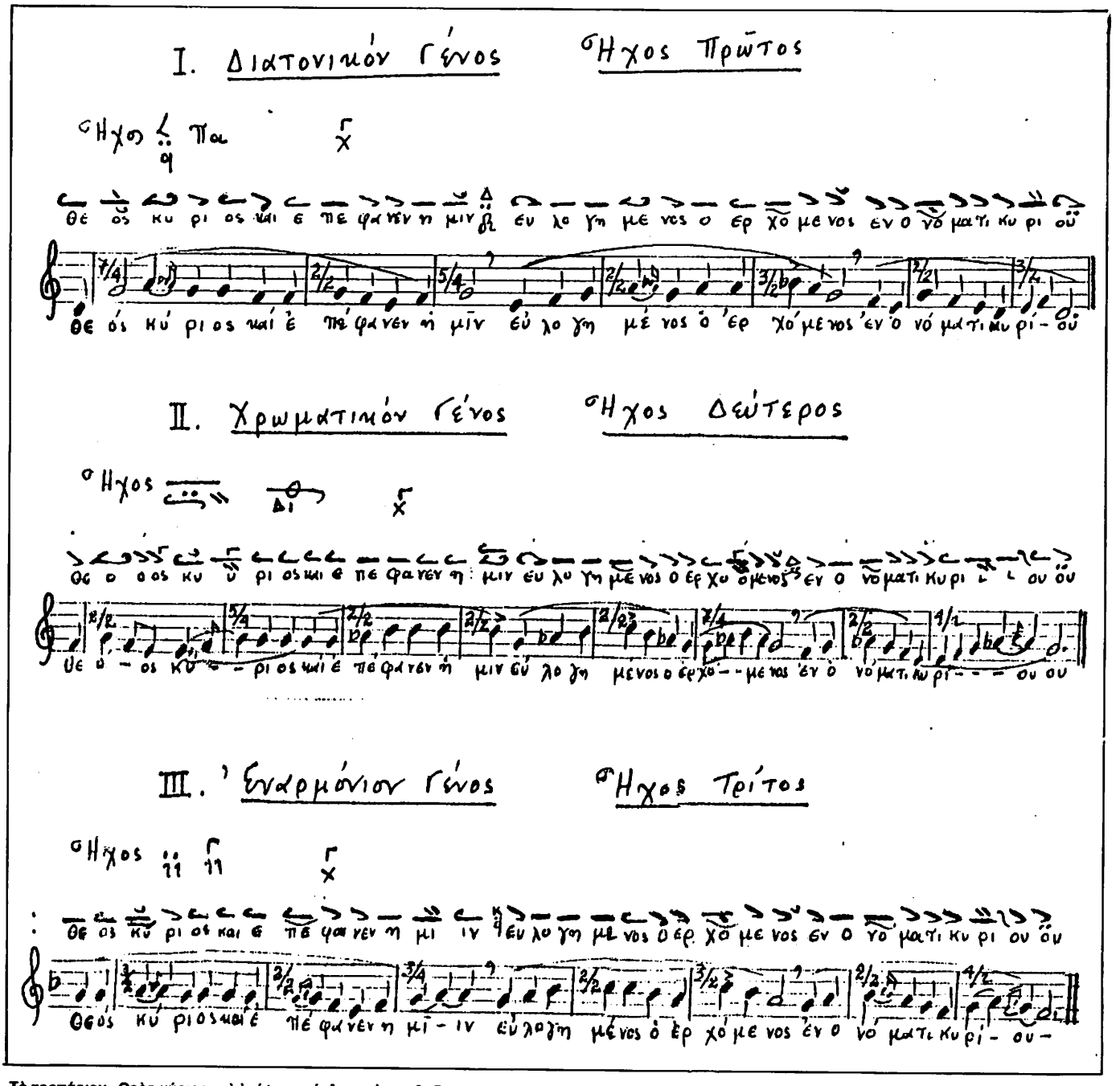

Τὸ τροπάριον «Θεὸς κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν...» εἰς τρεῖς διαφορετικοὺς ἤχους (κλίμακες) μὲ σύγχρονον γραφὴν Βυζαντινῆς καὶ Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ἔχει μελοποιηθῆ εἰς ἕκαστον ἦχον μὲ πρωτότυπον μελῳδίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει διασώσει μέχρι σήμερον ἡ «παράδοσις» καὶ ἀπετύπωσεν ἡ γραφὴ τοῦ περιφήμου μουσικοῦ τοῦ 18ου αἰῶνος Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου (βλέπε λέξιν). Ἀνήκει εἰς τὰ εἱρμολογικὰ (σύντομα) μέλη καὶ ψάλλεται πάντοτε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μουσικοῦ μέρους τῆς Λειτουργίας (ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου) τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκτέλεσίς του δίδει ἀμέσως τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὸ ἰδιαίτερον ἐκεῖνο ἄκουσμα καὶ χαρακτῆρα — τὸ ἦθος τῶν ἀρχαίων — τοῦ Γένους ἢ ἤχου ποὺ ἐκφράζει, συμφώνως πρὸς τὰς ἰδιότητας (νόμους) τοῦ ὁποίου, πρέπει νὰ ἐκτελεσθοῦν τὰ ἀκολουθοῦντα τροπάρια ἢ μέλη (ἀπολυτίκια, θετόκια, καθίσματα κλπ.) τοῦ Ὄρθρου. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν μουσικὴν πιθανώτατα εἶχε τὴν θέσιν τῆς προτύπου μελῳδίας, τοῦ μουσικοῦ δηλαδὴ νόμου ποὺ ἐξήγγειλε ἡ φωνὴ ἢ ὄργανον κατὰ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνας (Πύθια, Ὀλύμπια, Κάρνεια, Παναθήναια κ.λ.π.), βάσει τοῦ ὁποίου, οἱ διαγωνιζόμενοι μουσικοὶ ὤφειλον νὰ ἀναπτύξουν τὴν ἰδικήν των μελῳδίαν ἢ σκοπὸν καὶ νὰ συνθέσουν τὸ ἔργον των, ἀναλόγως βεβαίως μὲ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν μουσικὴν ἔμπνευσιν ποὺ εἶχον (Μοῦσαν).

Εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ «θέμα» τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, βάσει τοῦ ὁποίου ἐξελίσσεται ἡ περαιτέρω μελῳδικὴ κίνησις καὶ ἀνάπτυξις τῶν μουσικῶν ἔργων.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, τὰ μὲν διαστήματα τοῦ ἐναρμονίου γένους τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς (Ἦχος Τρίτος) συμβαίνει νὰ συμπίπτουν καὶ νὰ ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ διαστήματα τῆς συγκερασμένης κλίμακος τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ἐνῶ τὰ διαστήματα τοῦ πρώτου ἤχου (Διατονικὸν γένος) καὶ Δευτέρου ἤχου (χρωματικὸν γένος) δὲν συμπίπτουν ἀκριβῶς. Τοιουτοτρόπως, δὲν ἐκφράζεται ἀκουστικῶς ὁ ἀκριβὴς χαρακτὴρ καὶ ἡ χροιὰ τῶν ἀντιστοίχων κλιμάκων (τρόπων) τοῦ Α' καὶ Β' ἤχων κατὰ τὴν μεταγραφὴν των εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν μουσικήν.

λοιπὸν τῆς ἁρμονίας (διὰ πασῶν συμφωνίας) τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Τὸ ἴσον λοιπὸν καὶ τὸ μαγάδισμα ἀποτελοῦν τὸ φυσικὸν ἁρμονικὸν περίβλημα τῆς Βυζαντινῆς μελῳδίας ποὺ δίδει τὸ ἰδιαίτερον ἐκεῖνο καὶ χαρακτηριστικὸν ἠχητικὸν στοιχεῖον τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Κάθε ἄλλη ἁρμονικὴ περιβολὴ ποὺ δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς φυσικοὺς νόμους τῶν Βυζαντινῶν κλιμάκων, ἀλλοιώνει, παραμορφώνει καὶ καταστρέφει τὸ ἠχητικὸν ἄκουσμα καὶ τὸ αἰσθητικὸν ἰδίωμα τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς.

Ἀναφέρεται ἐδῶ ὅτι ὁ διακεκριμένος ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς Κ. Ψάχος, προσεπάθησε εἰς ἀντιπερισπασμὸν πρὸς τὴν πολυφωνικὴν νοοτροπίαν τῶν νεωτέρων, νὰ δημιουργήση παρεμφερὲς ἁρμονικὸν περίβλημα ποὺ τὸ ὠνόμασε «συνηχητικὰς γραμμάς», δηλαδή, ἐκτὸς τῆς κυρίας μελῳδίας, ἄλλαι δύο ἢ τρεῖς φωναί, παρακολουθοῦν καὶ περιβάλλουν - ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ἤχου - τὸ μέλος, καὶ προβάλλουν συγχρόνως καὶ μίαν ἰδικήν των μελῳδίαν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, προσδίδεται κάποια ἔννοια πολυφωνικῆς ἐκφράσεως τοῦ Βυζαντινοῦ μέλους, τὸ ὁποῖον ὅμως, δεσμευόμενον μὲ τὴν περιβολὴν αὐτήν, δὲν διατηρεῖ τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν διαύγειαν τῆς βυζαντινῆς μελῳδίας.

Τὸ βασικώτερον ὅμως καὶ ἰδιαίτερον στοιχεῖον τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι ὁ ρυθμός αὐτῆς. Ὁ μέγας ρυθμικὸς πλοῦτος τῶν μελῶν της ποὺ ὀνομάζεται τονικὸς ρυθμός. Σύμφωνα μὲ αὐτόν, ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων συμπίπτει μὲ τὸ ἰσχυρὸν μέρος τοῦ μέτρου ἢ τουλάχιστον, εἰς ἐξαιρέσεις, μὲ τὸ μελῳδικῶς τονιζόμενον μέρος αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει διότι δὲν διατηρεῖ ἕνα σταθερὸν εἶδος μέτρου - ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκὴ μουσική. Ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ εἶναι τελειοποιημένη μελῳδικὴ ἀπαγγελία καὶ ἔκφρασις, τοῦ θρησκευτικοῦ κειμένου. Εἰς αὐτήν, κυριαρχεῖ ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων καὶ ἡ στίξις τοῦ κειμένου. Ἔχει ὡς ἐκ τούτου

συνέπειαν μίαν μεγάλην ποικιλίαν ἐναλασσομένων μέτρων, ποὺ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς ρυθμικοῦ μωσαϊκοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδὲν τὸ συμμετρικὸν ὑφίσταται, ἀλλὰ τὸ σύνολον τοῦ ὁποίου ἐκφράζει μίαν τελειότητα μελωδικῆς μορφῆς ἢ σκοπιμότητος τοῦ κειμένου. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ μελωδικὰ ἄσματα (καταβασίαι Ὑπαπαντῆς) ποὺ ἐμφανίζουν σταθερὸν μέτρον καὶ ἀρχαϊκοὺς πόδας. Εἶναι ἀκριβῶς ἕνα χαρακτηριστικὸν διασωζόμενον λείψανον τοῦ μακροῦ καὶ βραχέος τῆς προσωδίας (ἐμμέτρου ἢ πεζοῦ λόγου) τῶν ἀρχαίων ποὺ διετήρησε μέχρι σήμερον μελωδικῶς ἡ παράδοσις τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς.

Αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι τῶν Νηλέως Καμαράδου, Κ. Ψάχου καὶ Ν. Παππᾶ ἐπὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἀπέδειξαν ὅτι ὑπάρχει τρόπος ὥστε καὶ τὰ ἀργὰ ἀκόμη μέλη νὰ ἀποκτήσουν μίαν συγκεκριμένην μετρικὴν μορφήν, ἐὰν τὰ προσαρμόσωμεν εἰς τὸν ὀνομασθέντα συνεπτυγμένον ρυθμόν. Σύμφωνα μὲ αὐτόν, ἡ χρονικὴ μονὰς λαμβάνεται εἰς τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀρχικῆς καὶ ἡ διάρκεια τῶν ἀργῶν ἰδίως μελῶν συντομεύεται, μορφοποιεῖται μετρικῶς καὶ ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπὸς νὰ διακρίνεται ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων καὶ τὸ νόημα τοῦ κειμένου. Ὁ παρατιθέμενος πίναξ μὲ τὸ προκείμενον «Τίς θεὸς μέγας...» δίδει τὸ παράδειγμα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συνεπτυγμένου ρυθμοῦ καὶ ὁ ἕτερος μὲ τὸ «Θεὸς Κύριος» δίδει ἐνδεικτικῶς τὸν τονικὸν ρυθμόν.

Ἡ Βυζαντινὴ λοιπὸν μουσικὴ ποὺ ἐξεπήγασε ἀπὸ τὰς ρίζας τῆς παναρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς τῶν μυθικῶν μουσικῶν τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Θαμύριδος, τοῦ Μουσαίου, τοῦ Λίνου, τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Ἀρίωνος κ.ἄ., τῶν μεγαλοφυῶν μουσικῶν τοῦ Τερπάνδρου, τῆς Σαπφοῦς καὶ τοῦ Ἀλκαίου, τῶν μεγαλοφυῶν διαννοιῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ μουσικῆς Πυθαγόρου, Ἀριστοξένου, Εὐκλείδου, Πτολεμαίου κ.ἄ. ποὺ ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη κατὰ τὴν ὑπερχιλιετῆ ἐξέλιξιν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ὑπάρχῃ, νὰ συγκινῇ καὶ νὰ προκαλῇ ὁλονὲν καὶ μεγαλύτερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἰδικῶν μας καὶ ξένων ἐρευνητῶν. Εἶναι ἐθνικὸν χρέος νὰ διαφυλαχθῇ καὶ νὰ διατηρηθῇ ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς κληρονόμους της ζωντανὸν τὸ ἄκουσμα καὶ ὄχι τὸ μουσειακὸν αὐτῆς ἔκθεμα. Ἀποτελεῖ ἀστείρευτον πηγὴν μουσικῶν ἰδεῶν καὶ ἐμπνεύσεων ποὺ ἠμποροῦν νὰ πάρουν οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες μουσικοὶ καὶ καλλιτέχνες.

Εἶναι δι ὅλους ἡμᾶς ἡ πολύτιμος ἐθνικὴ παρακαταθήκη τῆς ἀπὸ ἀρχαιότητος συνεχείας καὶ ὁμοιογένειας τῆς φυλῆς μας.

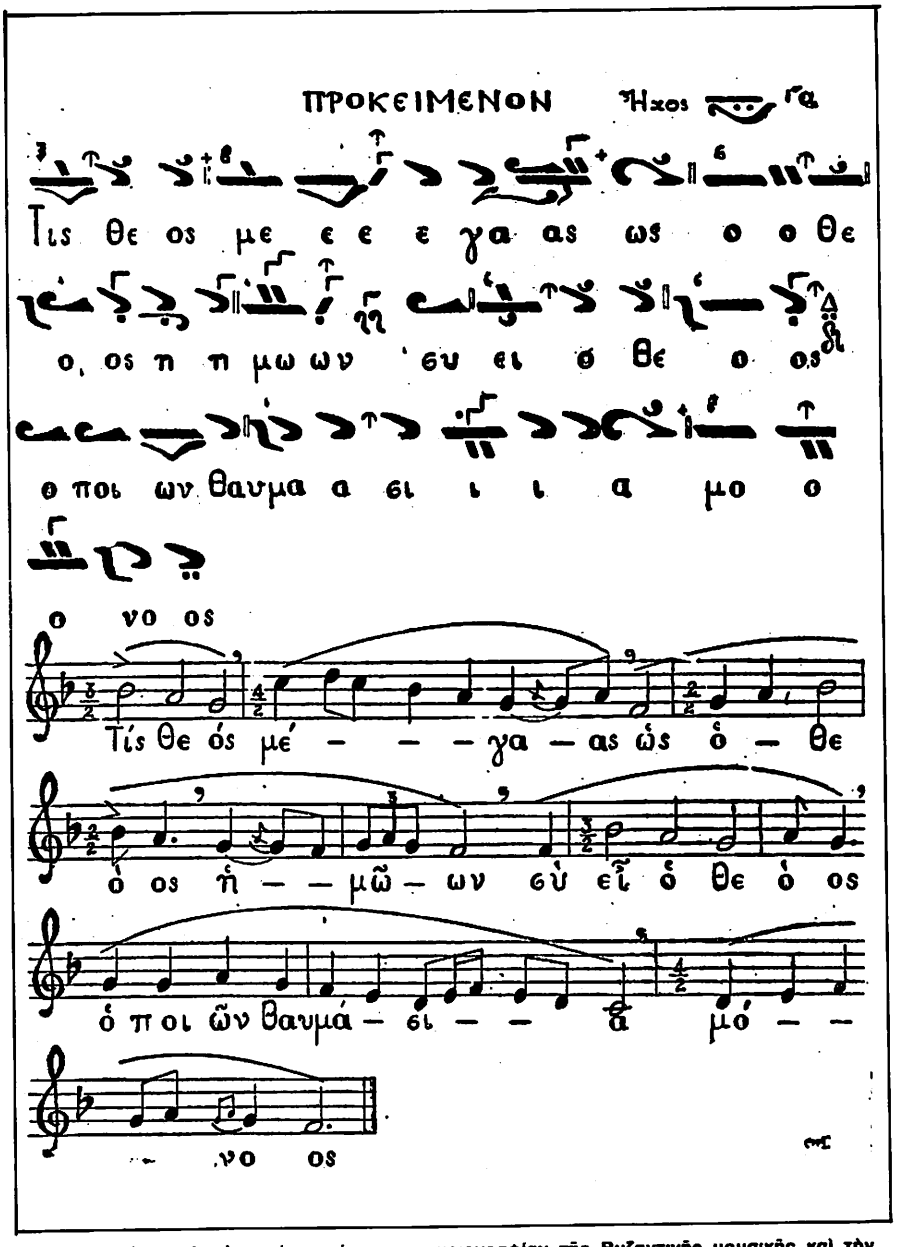

Πίναξ ἐμφαίνων τὴν ἐν χρήσει σήμερον σημειογραφίαν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ τὴν ἀντίστοιχον μεταφορὰν αὐτῆς εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν μουσικήν. Τμῆμα ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ. Τὸ προκείμενον «Τίς Θεός...». Διακρίνεται ὁ χαρακτηριστικὸς τονικὸς ρυθμὸς τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς — ἐξέλιξις τῆς ἀρχαίας προσωδίας — κατὰ τὸν ὁποῖον διὰ τοῦ συνεπτυγμένου σημερινοῦ ρυθμοῦ (Νηλεὺς — Ψάχος — Παππᾶς) συμπίπτει πάντοτε ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων μὲ τὸ ἰσχυρὸν μέρος τοῦ μέτρου, ἐξ οὗ καὶ ὁ μέγας πλοῦτος, ἡ ποικιλία καὶ ἡ διαρκὴς μεταλλαγὴ τῶν διαφόρων μέτρων.

Βιβλιογραφία: Μ. Μεϊβομίου «Ἑπτὰ Ἁρμονικά», Ἀμστελλόδαμον 1652.- Χρυσάνθου «Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς», Τεργέστη 1832.- Γεωργίου Παπαδοπούλου «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς», Ἀθῆναι 1890.- Κων. Ψάχου «Ἡ Παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς», Ἀθῆναι 1917 καὶ νεωτέρα ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1978.- Κυριακοῦ Φιλοξένους «Λεξικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς» Κωνσταντινούπολις 1888.- Ἀνδρέου Μοναχοῦ Ἁγιορείτου «Συνοπτικὴ Θεωρία Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς», Θεσσαλονίκη 1970.- Θ. Φωκαέως «Κρηνὶς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», ἔκδοσις Σπ. Κουνσουλίνου, Ἀθῆναι 1912. Σίμωνος Καρᾶ «Γένη καὶ διαστήματα εἰς τὴν Βυζαντινὴν Μουσικήν», Ἀθῆναι 1970.- Τοῦ ἰδίου: «Ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία», Ἀθῆναι 1933. Μ. Χατζηαθανασίου «Αἱ βάσεις τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς», Κωνσταντινούπολις 1948. Α. Βαλληνδρᾶ «Στοιχειώδης Θεωρία Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς», Ἀθῆναι 1969. HUGO RIEMANN «Ἐπίτομος ἱστορία τῆς Μουσικῆς», μετάφρασις Γ. Σκλάβου, Ἀθῆναι 1933.- Δ. Γ. Παναγιωτοπούλου «Θεωρία καὶ πρᾶξις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἀθῆναι 1947.- Γρ. Στάθη «Ἡ ἐξήγησις τῆς Παλαιᾶς Βυζαντινῆς σημειογραφίας», Ἀθῆναι 1978.

Ἰωάννης Γεωργακόπουλος

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΛΑΪΚΟΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Διὰ νὰ παρακολουθήσωμε τὴν ἄνθησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ πρέπει νὰ ρίψωμεν ἕνα βλέμμα εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξίν του κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας τοῦ Γένους, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Παλιγγενεσίας καὶ ἀκολούθως κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Τὸ τραγούδι ἀνήκει τόσον εἰς τὴν ἱστορίαν ὅσον καὶ εἰς τὸν θρῦλον. Κατὰ τοὺς Ὁμηρικοὺς χρόνους οἱ πολεμισταὶ ἐπέδενον τὰς πληγὰς καὶ ἐσταμάτων τὸ αἷμα ποὺ ἔτρεχεν ἀπὸ τὰς πληγὰς τοῦ Ὀδυσσέως τραγουδοῦντες. Ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρει παλαιὰς ἐπωδοὺς διὰ τὰ ἐρωτικὰ πάθη εἰς τὸν «Ἱππόλυτον Στεφανηφόρον».

Εἰς τὴν ἀπωτέραν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα εὑρίσκομεν τὰς πρώτας ρίζας τοῦ ἄσματος. Ὁ Τέρπανδρος, ὁ Ἀρίων, ὁ Ἀνακρέων ὑμνοῦν μὲ τραγούδια τὸν ἔρωτα καὶ τὸν οἶνον. Οἱ Ὀρφικοὶ θρῦλοι συνυφαίνονται μὲ τραγούδια. Ὁ αὐλὸς τοῦ Πανὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνα θεϊκὸν πρωτόγονον καὶ ἄναρθρον τραγούδι. Πλὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς ἡ ὁποία ἦτο ἀποκλειστικῶς σχεδὸν φωνητικὴ καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὕμνος καὶ ὁ ψαλμὸς ἐξωτερικεύουν τὴν λατρείαν καὶ τὴν μυστικοπάθειαν τῶν Χριστιανῶν.

Οἱ ὕμνοι πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀθηνᾶν εἰς τὸ Βυζάντιον ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ τοὺς ὕμνους πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν. Κατὰ τὴν ἄνθησιν τῆς Βυζαντινῆς ὑμνωδίας εὑρίσκομεν τὰς μολπὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου, ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη νὰ συγκρατήσῃ κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας τοῦ Γένους τὴν ἱερὰν παράδοσιν.

Τὸ δημοτικὸν τραγούδι. Ἀπὸ τὴν μαύρην νύκτα τῆς σκλαβιᾶς ἀνατέλλει ὡς ροδίζουσα χαραυγὴ τὸ Ἑλληνικὸν δημοτικὸν τρα-

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Οἱ Καραγκούνηδες, κάτοικοι τῶν πεδινῶν περιοχῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ κατὰ πάσαν πιθανότητα ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Θεσσαλῶν Πενεστῶν, ἔχουν ἰδικά των ἤθη, ἔθιμα, τραγούδια καὶ χορούς. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, Καραγκοῦνες μὲ θαυμασίας πολυχρώμους τοπικὰς ἐνδυμασίας χορεύουν σχηματίζουσαι μεγάλο κύκλον εἰς τὴν πλατεῖαν χωρίου τῆς Καρδίτσης. Εἰς τὸ κέντρον διακρίνονται οἱ λαϊκοὶ ὀργανοπαίκται.

γούδι. Ἡ λαϊκὴ μουσικὴ εἶναι ἡ πλέον αὐθόρμητος τέχνη. Εἶναι ὅπως τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὅπως ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, ἡ ἄνθησις τῶν φυτῶν, τὸ καθρέπτισμα τοῦ σεληνόφωτος εἰς τὸ ὕδωρ, ἡ ἔκρηξις καταιγίδος. Εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ὁμαδικὴ ἐκδήλωσις ἀνθρωπίνου μόχθου καὶ πόνου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀναλόγως πρὸς τὰς φυλετικὰς καὶ κλιματολογικὰς συνθήκας, περνᾶ διὰ μέσου ἀπείρων μεταμορφώσεων.

Τὰ δημοτικὰ τραγούδια κάθε λαοῦ εἶναι ἡ εἰκών του, τὸ ψυχικόν του κλῖμα, ὁ οὐρανός του, ὁ ἀντικατοπτρισμός του, τὰ ἤθη του. Εἶναι ὅλη ἡ ἱστορία του, τὸ παρελθόν του, ἡ σκέψις του, ἡ ζωή του ἡ ἠθικὴ καὶ φυσική, ἡ χαρὰ καὶ ὁ πόθος του εἰς μίαν αὐθόρμητον ὁμαδικὴν ἐκδήλωσιν. Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν λαῶν. Μὲ αὐτὰ καὶ μὲ τοὺς ρυθμοὺς τῶν χορῶν χαράσσονται τὰ ἐθνικὰ σύνορα κάθε λαοῦ, ἐξιστοροῦνται τὰ ἀνιστόρητα, ἐκφράζονται τὰ ἀνέκφραστα. Καὶ κάθε λαὸς ἀπομονώνεται εἰς τὸν ἰδικόν του συναισθηματικὸν κόσμον καὶ λάμπει μὲ τὸ ἰδικόν του φῶς. Μέσα εἰς τὰ τραγούδια ἀντανακλῶνται τὰ φυσικὰ τοπία καὶ αἱ ψυχικαὶ διαθέσεις ἑνὸς λαοῦ, ἐκπηγάζουσαι ἀπὸ τὰς συνθήκας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς καὶ ἔχουν τρεῖς μεγάλους συντελεστάς· τὸ ἔδαφος, τὸ ἔνστικτον καὶ τὸ πάθος.

Εἶναι θαῦμα πῶς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας του διετήρησε μέσα του τὴν παράδοσιν τῆς μουσικῆς ποιήσεως, ἐλευθέρας, πολυμόρφου, ὁμαδικῆς καὶ ταυτοχρόνως ἀτομιστικῆς, συνειδητῆς καὶ μή. Τὰ Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀνθοῦν διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ ἄγνωστον σπορέα σκορπίζονται εἰς τοὺς ἀνέμους. Τὸ θαῦμα τῆς πρωταρχικῆς των συλλήψεως πάντοτε μένει ἀνεξιχνίαστον. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ὅμως, τὰ ὁποῖα ἔχουν καθαρῶς ραψωδικὸν χαρακτῆρα, φέρουν ἔκτυπα τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἐδάφους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπήγασαν. Διὰ τοῦτο μᾶς δίδουν μίαν φλογερὰν ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδανικὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ πνεῦμα τῆς πατρίδος, τοῦτο καὶ μόνον, ἵσταται ὑψηλότερον κάθε μεγαλοφυοῦς παραδείγματος τῶν μουσικῶν διδασκάλων τοῦ κόσμου. Τοιουτοτρόπως, τὸ ἐθνικὸν ἔνστικτον ἀναδεικνύεται κυρίαρχον ἑκάστης τέχνης. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μὲ πάθος καλλιεργεῖ τὴν δημοτικὴν μελωδίαν, τὴν παντοδύναμον αὐτὴν φωνήν, τὴν πρωτόγονον καὶ ἀγνὴν ἔμπνευσιν τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀνωνύμου τραγουδιστοῦ. Αὐτὸς μὲ τὴν ἀσυνείδητον μεγαλοφυΐαν του ἀποκρυσταλλώνει τὰς προαιωνίους ζωτικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους. Μὲ τὰς μελωδίας αὐτὰς ὁ κάθε ἐθνικὸς συνθέτης τρέφεται καὶ γιγαντώνει τὸ ἔργον του. Τὸ περνᾶ ἀπὸ τὸ διυλιστήριον τῆς συγχρόνου ἐξειλιγμένης τέχνης, ἐκθλίβει τὴν πεμπτουσίαν τῶν πολυτιμοτέρων στοιχείων του καὶ τὰ ἀφομοιώνει μὲ τὴν ἔμπνευσίν του.

Τὰ Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουν μίαν ἰδιότυπον δημιουργικὴν μαγείαν. Ἡ ἰδιοσυστασία τῶν τρόπων των, ἡ ἐλευθέρα ποικιλία τῶν ρυθμῶν των, τὸ σχίσιμον καὶ τὸ σκόρπισμα τῆς προκλητικῆς μελωδίας, αἱ ἐναλλαγαὶ τῶν παράξενων διατονισμῶν της μὲ τὸ πλῆρες περιπαθείας χρωματικὸν γένος, τὰ ἐπίμονα χάδια τῶν ἐγχόρδων τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὸ μονόφωνον τραγούδι, οἱ παράχορδοι τονισμοί, τὸ κλάμα τους, αἱ ἀντινομίαι τῶν ρυθμῶν, τὸ μακρόσυρτον παράπονον τῆς μουσικῆς φραστικῆς, πάντα ταῦτα συναποτελοῦν τὴν ἐθνικὴν μουσικήν μας. Ἡ θαυμαστὴ φυσικὴ μελωδία, ἡ αὐθόρμητος καὶ ὅλως ἐνστικτώδης, παντοχοῦ παροῦσα, θριαμβεύει γύρω μας ἡμέραν καὶ νύκτα. Ἐξορμᾶ εἰς ἕκαστον βῆμα καὶ βροντοφωνεῖ μὲ θάρρος τὸ κήρυγμά της: «Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀγνὴ Τέχνη. Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀληθινὴ Μουσική. Ἐγὼ εἶμαι ὅλη ἡ Ἑλλάς».

Τὰ θέματα τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν εἶναι τόσον ζωντανὰ καὶ πλαστικά, ὥστε νὰ νομίζη ὁ ἀκούων ὅτι θὰ ἁπλώση τὸ χέρι του νὰ ἐγγίση τὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι περνοῦν ἐμπρός του. Ἔχουν μίαν αὐτόματον βαθυτάτην ψυχολογίαν, εἰσδύουσαν εἰς τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ὁ ραψωδικὸς χαρακτήρ των, αὐτὸς ὁ ὁποῖος διακρίνει τὸν «φολκλορισμὸν» - παραδόσεις καὶ ἔθιμα - τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, φέρει ἔκτυπα τὰ βασικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς Ὁμηρικῆς του προελεύσεως. Τὸ Ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι δὲν εἶναι μόνον ἐπικόν. Μέσα του κρύβει

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Οἱ Ἑλληνικοὶ λαϊκοὶ χοροὶ διακρίνονται διὰ τὴν «λεβεντιά» καὶ τὴν χάριν των. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἑνὸς χωρίου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος (Ρούμελη) χορεύουν τσάμικο εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς λαϊκῆς πανηγύρεως.

ἄφθονα στοιχεῖα λυρικά, δραματικὰ καὶ ἐλεγειακά. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα μέσα εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ αὐθόρμητα δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς νὰ διακρίνωμεν ἴχνη τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς: τὸ τρίπτυχον τοῦ παιᾶνος, τοῦ διθυράμβου καὶ τοῦ θρήνου, ἀκόμη καὶ τὸν θρίαμβον, τὸν ἴουλον, τὸν οὔπιγγον, πολλὰ μέρη δαφνηφορικά, παρθενικά, ἐρωτικά, καθὼς καὶ ὑπαρχήματα, προσωδίας, καταβαυκαλήσεις (βλέπε σχετικῶς εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα).

Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος, ἡ καταβαυκάλησις, διατηρεῖται ἀκέραιον εἰς τὰ δημοτικά μας νανουρίσματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀριστουργήματα τοῦ εἴδους τούτου. Καμμία δημοτικὴ μουσικὴ ἄλλου λαοῦ δὲν παρουσίασε τόσον γνήσια καὶ πολύτιμα διαμάντια ὅπως τὰ δύο νανουρίσματα, τὰ ὁποῖα διεσκεύασαν μὲ βαθυτάτην εὐλάβειαν δύο Νεοέλληνες συνθέται, ὁ Καλομοίρης καὶ ὁ Πονηρίδης. Ἡ καταβαυκάλησις εἶναι ἕνα θελκτικόν νανούρισμα, τὸ ὁποῖον ἐπιστρατεύει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, διὰ νὰ ἐξασφαλίση τὸν ὕπνον τοῦ ἀγαπημένου παιδιοῦ:

Νὰ μοῦ τὸ πάρης, ὕπνε μου,
τρεῖς βίγλες θάν' τοῦ βάλω,
τρεῖς βίγλες, τρεῖς βιγλάτορες
κ' οἱ τρεῖς ἀντρειωμένοι.
Βάνω τὸν ἥλιο στὰ βουνὰ
καὶ τὸν ἀητὸ στοὺς κάμπους
τὸν κὺρ Βορηᾶ τὸ δροσερὸ
ἀνάμεσα πελάγου...

Οὔτε ὁ Μόζαρτ, οὔτε ὁ Μπράμς μὲ τὰ κοσμαγάπητα νανουρίσματα, τὰ ὁποῖα ἔγραψαν, οὔτε ὁ Γκρήγκ, ὁ Γκρετσανίνωφ ἢ ὁ Μουσόργσκι μὲ τὰ τραγούδια τοῦ εἴδους αὐτοῦ, δὲν δύνανται νὰ προκαλέσουν βαθυτάτην συγκίνησιν μέχρι τῶν μυχίων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μὲ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτὴν δημοτικὴν μελωδίαν. Αἱ καθαραὶ καὶ πλαστικαὶ καμπύλαι της διαγράφονται εἰς ὑποβλητικώτατον μελιχρὸν φῶς. Κάθε λέξις τοῦ τραγουδιοῦ προκαλεῖ μίαν ἀνάλογον ἠχητικὴν ἀνταπόκρισιν τῆς ὁποίας ἡ συναισθηματικὴ ἀλήθεια καὶ τὸ χρῶμα εἶναι ἀπολύτως προσηρμοσμένα εἰς τὴν ψυχικὴν δόνησιν ποὺ περικλείει αὐτὴ ἡ λέξις. Καὶ μία λανθάνουσα θλῖψις, ὑπερουσία, πνευματοποιημένη, διαπνέει τὸ πονεμένον καὶ ὑπερήφανον αὐτὸ νανούρισμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα ὑπερόχου ἀρχαίας ἐλεγείας.

Τὸ δεύτερον νανούρισμα εἶναι μία καὶ μόνη μουσικὴ φράσις, ἕνα σύντομο λαϊκὸ μέλισμα:

«Νάνι, νάνι, νανάτσα του,
ὕπνε μου στὰ ματάτσα του...»

Ἡ τρυφερωτάτη αὐτὴ μελωδία μόλις ἐγγίζει ἁπαλώτατα τὴν ψυχὴν καὶ κρύβει μίαν ψυχικὴν διάθεσιν συγκινοῦσαν μέχρι δακρύων. Ἡ διάθεσις αὐτὴ πρωτοστατεῖ εἰς τὰ περισσότερα δημοτικά μας τραγούδια. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μέγας τεχνοκρίτης τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, γράφει εἰς τὰ «Μουσικὰ προβλήματα» ὅτι «ψάλλει μόνον ὁ περιχαρής». Ἡ Ἑλληνικὴ δημοτικὴ μουσικὴ τοῦ Εἰκοσιένα τὸν διαψεύδει. Ἡ Μοῦσα αὐτὴ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὰ βάσανα καὶ τὴν λύπην. Ἔζησε μαζί του ἀχώριστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σκλαβιᾶς τοῦ Γένους. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὥραν ἀκόμη ποὺ παραδίδεται εἰς τὸν διονυσιασμὸν τῆς ζωῆς καὶ μέσα «στὶς χαρὲς καὶ τὰ τσακίσματα» τῶν ἐθνικῶν χορῶν, ποὺ παρασύρουν εἰς ἀδιάπτωτον αἰσθησιακὴν μέθην, ἀκούεται κάποτε καὶ μία ἐπωδὸς θλιμμένης διαμαρτυρίας. Συχνὰ ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ λαχτάρα φαίνονται συγκερασμένα μὲ μίαν φιλοσοφημένην περιφρόνησιν τῆς ματαίας ζωῆς.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαός, περισσότερον ἀπὸ τὴν φύσιν, τὴν ζωήν, τὸν ἔρωτα, ἀγαπᾶ ἕνα ἀγαθὸν εἰς τὸν κόσμον: τὴν ἐλευθερίαν. Δι' αὐτὸ εἰς τὰ τραγούδια του, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁ ἀντίλαλος τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, διακηρύττει περιτράνως τὸν πόθον καὶ τὴν νοσταλγίαν τῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὴν λαχτάραν αὐτὴν κατατείνουν ὅλαι αἱ δυναμικότητες τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅλος ὁ ἐμπρεσιονισμὸς τοῦ πάθους, ὅλοι οἱ ὁραματισμοί του:

«Φαίνεται στὸν κάμπο καταχνιὰ πολλή.
Μωρ' νάναι τάχα κλέφτες ἢ νάν' ἁρματολοί;»

Ἡ ὑποβλητικὴ αὐτὴ ἐπωδὸς ἔρχεται κάθε τόσον ὡς ἕνα ἀγωνιῶδες ἐρώτημα καὶ κόβει τὰς ἡρωϊκὰς φράσεις τοῦ «Ἀητοῦ», τοῦ ὑπερόχου αὐτοῦ συμβολικοῦ τραγουδιοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ κειμήλια τῆς Ἑλληνικῆς δημοτικῆς μουσικῆς. Εἰς τὰς στροφάς του διαγράφεται μία ὁλόκληρος ἐποποιΐα μὲ τὰς ἀναλαμπάς της καὶ μὲ τὰς πνοὰς μιᾶς ἀδαμάστου ζωῆς, ἡ ὁποία δὲν κατορθώνει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ ὅταν ἀκόμα τὴν διακηρύσσῃ:

«Φάγε μ' Ἀητὲ τὰ νειάτα μου, φάε καὶ τὴν ἀντρειά μου,
νὰ κάνῃς πῆχυ τὰ φτερὰ καὶ σπίθα μὲς τὰ νύχια».

Τοιουτοτρόπως τὰ Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια παρουσιάζοντα πλήρη σκιῶν καὶ αἰφνιδίων ἐκλάμψεων. Εἶναι μυστηριακὰ καὶ «ἀχτιδόχωρα». Ἔχουν τὰς ρίζας των βαθέως βυθισμένας εἰς τὴν πάτριον γῆν καὶ ἀντλοῦν ἀπὸ αὐτὴν τοὺς χυμούς των. Μία χώρα μὲ τόσον πλουσίους δημιουργικοὺς χυμούς, ὅπως ἡ Ἑλλάς, δὲν δύναται παρὰ νὰ τοὺς μεταγγίσῃ ἀκεραίους εἰς τὴν μουσικήν, ἡ ὁποία εἶναι ὁ πιστότερος καθρέπτης κάθε φυλῆς.

Ἡ Ἑλληνικὴ μουσικὴ ἀπὸ τὰ φυλετικά στοιχεῖα της ἀντλεῖ ὅλον τὸν πλοῦτον τῶν χρωμάτων καὶ τὴν φλογερὰν δόνησιν τοῦ αὐθορμητισμοῦ της. Καὶ ἡ ὁρμὴ τῶν ἀκαθέκτων Ἑλληνικῶν ρυθμῶν πηγάζει ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς φυλῆς, ἀπὸ τὴν φλόγα καὶ τὴν ἐξόρμησιν τῆς ζωῆς της.

Ἡ τέχνη δὲν εἶναι ποτὲ ἕνας καθωρισμένος σκοπός. Εἶναι τὸ ἄνθισμα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς. Καμμία ἄλλη δημοτικὴ μουσικὴ δὲν εἶναι ὅσον ἡ Ἑλληνικὴ ἀλληλένδετος μὲ τὴν ἐθνικὴν ζωήν της. Εἶναι ὁ θρῦλος καὶ ἡ παράδοσις διατηρημέναι μὲ φανατικὴν εὐλάβειαν ἐπὶ γενεὰς γενεῶν, ποὺ ξαναζωντανεύουν ἑκάστοτε μέσα εἰς τὰ αὐθόρμητα τραγούδια της. Εἶναι ἡ ἄμπωτις καὶ ἡ παλίρροια τῶν προνοιακῶν δυνάμεων ποὺ κυβερνοῦν τὴν Ἑλλάδα:

«Συννέφιασεν ὁ Παρνασσός.

-Πότε θὰ κάνῃ
ξαστεριὰ μέσα στὴ μαύρη νύχτα;
Τώρα
τὰ πουλιὰ σκιασμένα πᾶν στὰ ξένα.
Ἔλαμψ' ἡ μέρα τῆς Λαμπρῆς».

Ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ τῶν συναισθηματικῶν διαθέσεων, τῆς ἀπογνώσεως μὲ τὸ ἡρωϊκὸν ἀναπτέρωμα τῆς τραχείας ὁρμῆς, τῆς σκιᾶς μὲ τὸ φῶς, τῆς διαρπαγῆς μὲ τὴν ψυχικὴν ἀνύψωσιν, δίδει ἕνα ἐντελῶς ἰδιότυπον χαρακτῆρα εἰς τὸ Ἑλληνικὸν τραγούδι, τὸ σφραγίζει μ' ἕνα σῆμα κατατεθὲν ψυχικῆς ἀνδρείας καὶ «λεβεντιᾶς», ποὺ κυριαρχεῖ ἐπάνω εἰς τὴν ψυχικὴν εὐαισθησίαν ἑνὸς λαοῦ τόσον δοκιμασμένου μέσα εἰς τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας.

Ὁ σκλαβωμένος Ἑλληνικὸς λαὸς ὡμοίαζε μὲ μίαν δυστυχισμένην τυφλὴν ἀηδόνα φυλακισμένην εἰς σιδηροῦν κλωβίον. Ὅλην τὴν ἀπόγνωσίν του, τὰς ἐλπίδας, τοὺς πόνους, τὶς λαχτάρες, τοὺς ἔρωτας καὶ τὴν χαράν του ἐξωτερίκευσε μὲ τὸ τραγούδι του, δηλαδὴ μὲ μίαν ποίησιν συνυφασμένην μὲ τὴν μουσικὴν ὅπως κατὰ τοὺς εὐδαίμονας χρόνους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐπλούτισεν τοιουτοτρόπως τὸ ἐθνικὸν ἔδαφος μὲ λαμπρὰ ἐπικὰ τραγούδια, ἐδημιούργησε χορευτικοὺς σκοποὺς πλήρεις τρυφερότητος καὶ πάθους, μελαγχολικὰς στροφάς, ἀντιστροφὰς καὶ ἐπωδοὺς καὶ ἀκόμα ἁπλοϊκώτατα τραγούδια μὲ λεπτὴν εἰρωνείαν. Μία μεγάλη ποικιλία εἰς τὸ ὕφος, εἰς τοὺς ρυθμοὺς καὶ «στὶς φόρμες», ἐκτείνει εἰς εὐρυτάτην ἀκτῖνα τὰς δυνατότητας τῆς ἐκφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς δημοτικῆς μουσικῆς. Εἰς κάθε Ἑλληνικὴν χώραν ἐδημιουργήθη μία εἰδικὴ μουσικὴ ἀτμόσφαιρα.

Εἰς τὴν Ἤπειρον κυριαρχεῖ ἡ ἐποποιΐα. Τὸ μεγαλόστομον ἡρωϊκὸν τραγούδι, τὸ κλέφτικον τραγούδι μὲ τὰς ἐπηυξημένας δευτέρας, τὰ τέταρτα τοῦ τόνου ποὺ συχνὰ προσομοιάζει τὴν κυρίως Βυζαντινὴν μουσικήν.

Εἰς τὴν Κρήτην κυριαρχοῦν οἱ γοργοὶ χορευτικοὶ ρυθμοὶ γεμᾶτοι ζωτικότητα καὶ λεβεντιὰν εἰς κλίμακας ποὺ πλησιάζουν τοὺς μουσικοὺς τρόπους τῆς Δύσεως μὲ ἕνα ἐντελῶς ἰδιότυπον ρυθμικὸν καὶ μελωδικὸν χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ τραγούδια καὶ οἱ χοροὶ εἶναι μᾶλλον ἀργοί. Οἱ περισσότεροι μὲ τὸν περίεργον ρυθμὸν τῶν ἑπτὰ ὀγδόων κάποτε μάλιστα καὶ τῶν πέντε ὀγδόων. Ὁ Συρτὸς καὶ ὁ Καλαματιανὸς προέρχονται ἀπὸ τὸν Μωρηᾶν καὶ χορεύονται εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου τὰ τραγούδια διέπονται ἀπὸ μίαν ὑποβλητικὴν μελαγχολίαν καὶ διανθίζονται πολλὰς δορὰς μὲ λεπτότατον χιοῦμορ.

Εἰς τὴν Σμύρνην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν τὰ τραγούδια ἦσαν γεμᾶτα περιπάθειαν, μὲ καημοὺς καὶ λαχτάρες. Εἰς τὴν Μάνην ἐγεννήθησαν τὰ μοιρολόγια. Εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου Πελάγους ἐγεννήθησαν τραγούδια πεταχτά, χαδιάρικα καὶ χοροὶ πηδηχτοὶ καὶ μὲ χάριν.

Μέσα εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ἐκφραστικὴν πολυμορφίαν τῆς Ἑλληνικῆς δημοτικῆς μουσικῆς δύναται κανεὶς νὰ διακρίνῃ κοινὰ καὶ γενικὰ γνωρίσματα. Τὴν διαύγειαν καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς φόρμας της δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς μίαν γέφυραν ἑνώνουσαν τὴν σημερινὴν μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

Τὸ λαϊκὸν τραγοῦδι. Σημειώνει καὶ αὐτὸ μίαν ἀξιόλογον ἄνθησιν δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸ γνήσιο δημοτικόν, τὸ ὁποῖον ἀποκρυσταλλώνεται ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν συνεργασίαν ἑνὸς λαοῦ. Τὰ λαϊκὰ τραγούδια δὲν εἶναι βεβαίως ὁ ἄρτος ὁ ἐπιούσιος ἑνὸς λαοῦ. Εἶναι τὸ κρασὶ ποὺ τὸν κάνει εὐδιάθετον καὶ τὸν μεθᾷ κάποτε εἰς τὴν ἄχαρην ζωὴν τῆς καθημερινῆς βιοπάλης. Τὸ λαϊκὸν τραγούδι δὲν ἔχει τὴν ἰδίαν προέλευσιν μὲ τὸ δημοτικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἕνα καθαρῶς ραψωδικὸν τραγούδι. Οὔτε εἶναι ἀσυνείδητον καὶ ὅλως ἐνστικτῶδες. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται ποτὲ νὰ εἶναι «μεγαλοφυές», οὔτε μένει ἀθάνατον. Δυνατὸν νὰ εἶναι πολὺ ἐπιτυχές, μὲ πνεῦμα καὶ μὲ ζωντανοὺς ρυθμοὺς καὶ χάριν. Ποτὲ ὅμως δὲν θὰ μείνῃ ζωντανὸν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ οὔτε θὰ παραδοθῇ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν σὰν ἕνα ἐθνικὸν κειμήλιον. Ὁ προορισμός του εἶναι νὰ ἀνάψῃ καὶ νὰ σβύσῃ. Θὰ ἀνθήσῃ καὶ θὰ μαραθῇ σὰν ἕνα ἄνθος. Ἡ δόξα του εἶναι ἐφήμερος.

Ποία εἶναι ἡ ἀρχική του προέλευσις; Εἶναι ἡ συνειδητὴ δημιουργία ἑνὸς ἀγνώστου δι' ὅλους τύπου, ποὺ τὸ συνέθεσε εἰς μίαν στιγμὴν αὐθορμήτου εἴτε τυχαίας ἐμπνεύσεως καὶ τὸ παρέδωσε εἰς μίαν λαϊκὴν ψηφοφορίαν διὰ νὰ τὸ παραδεχθῇ καὶ νὰ τὸ ἐπιβάλῃ. Ὁ λαϊκὸς ὅμως τραγουδιστὴς δυνατὸν νὰ εἶναι κάποτε ἕνας ἐπαγγελματίας μουσικοσυνθέτης ὁ ὁποῖος διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον ἄφησε τὴν Τέχνην. Π.χ. ὁ Τσέρμακ, ὁ μεγαλοφυὴς καὶ ἔνδοξος Οὐγγρος συνθέτης τοῦ 18ου αἰῶνος, μετὰ ἀπὸ ἕνα ἀτυχῆ ἔρωτα ἠρνήθη κάθε χαρὰν καὶ δόξαν, ἄφησε τὴν τέχνην του τελείως καὶ κατέληξεν ἄγνωστος καὶ λησμονημένος νὰ ἐπαιτῇ τραγουδῶν ἀπὸ θύρας εἰς θύραν. Μὰ μέσα του ἐξύπνησεν ὁ μεγάλος μουσικὸς καὶ τὰ λαϊκὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα τότε αὐτοσχεδίαζε, ἦσαν ἀληθινὰ ἀριστουργήματα.

Ὁ μεγαλοφυὴς Ἀτσίγγανος Γιάννος Μπιχάρι εἶναι ἕνας μουσικὸς ὅλως ἐνστικτώδης. Εἶναι ὁ κύριος δημιουργὸς τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὁ Λιστ τὸν ἐθαύμαζεν ἀνεπιφυλάκτως. Εὕρισκεν ὅτι τὰ τραγούδια του «ξεχειλίζουν ἀπὸ

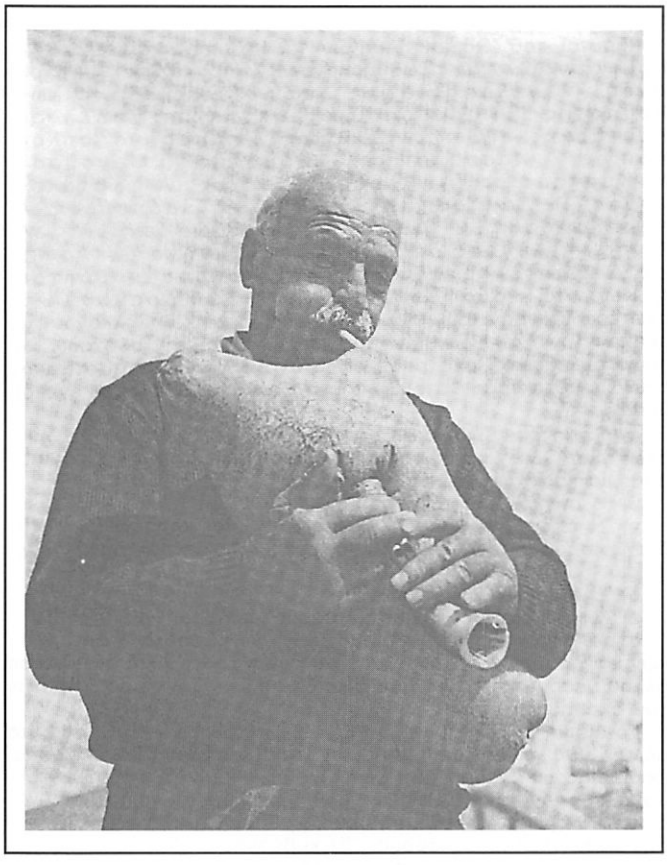

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ἡ γκάϊντα (ἀσκομαντούρα) εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα πνευστὰ λαϊκὰ ὄργανα, προσφιλέστατον ἰδίως εἰς τὴν βόρειον ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα.

ὅλους τοὺς χυμοὺς τῆς πάτριας γῆς». Καὶ ὅμως ὁ αὐτοσχέδιος αὐτὸς δημιουργὸς δὲν ἐγνώριζε τὰς νότας τοῦ μουσικοῦ πενταγράμμου! Τὰ τραγούδια του ὅμως περιεσώθησαν μέχρι σήμερον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀπηθανατίσθησαν εἰς τοὺς Οὐγγρικοὺς χοροὺς τοῦ Μπρὰμς καὶ εἰς τὰ Τσάρντας. Δύο ὀνομαστοὶ σύγχρονοι Οὐγγροι συνθέται, ὁ Μπέλα Μπάρτοκ καὶ ὁ Βόλταν Κοντάλυ, ἐθνικισταί, ἐγύρισαν ὅλην τὴν Οὐγγαρίαν μαζὶ καὶ συνέλεξαν εἰς χιλιάδας δίσκους ὅσα ἠδυνήθησαν λαϊκὰ καὶ δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὸ στόμα ἀξέστων χωρικῶν καὶ πλανωδίων Τσιγγάνων.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ν. Κόκκινος εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος μουσικὸς τοῦ εἴδους καὶ μένει μέχρι σήμερον ὁ κορυφαῖος λαϊκὸς συνθέτης. Οἱ ἄλλοι εἶναι ἄγνωστοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἐνδεικτικὸν εἶναι ὅτι καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἄγνωστος, ὅπως καὶ ὁ συνθέτης του. Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Πολὺ συχνά ὁ λαός, ὁ ὁποῖος καθιερώνει τὸ τραγούδι κάθε ἐποχῆς, προσθέτει διαρκῶς καὶ ἰδικούς του στίχους καὶ παραλλαγάς, ἄλλοτε ἐπιτυχεῖς καὶ ἄλλοτε κακοζήλους, αἱ ὁποῖαι νοθεύουν τὸ τραγούδι καὶ καταστρέφουν τὴν χάριν του.

Ἀπὸ τὴ «Λαγγεμένη Ἀνατολὴ» τοῦ ποιητοῦ μας - τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μικρασίαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν - ἡ Ἑλλὰς ἀντιφεγγίζει εἰς τὰ λαϊκὰ τραγούδια της, τὰ γνήσια καὶ αὐθόρμητα, «πολλὲς ἀχτῖδες» ἀπὸ τὸ χρυσόραμά της. Τὸν «καϋμόν» καὶ τὴν «νοσταλγίαν». Τὸ «κέφι» καὶ τὰ «τσακίσματα», ποὺ θέτουν τὴν σφραγῖδα των εἰς ἑκάστην ἐπωδόν. Μέσα εἰς τὰ λαϊκὰ τραγούδια τῆς Ἀνατολῆς ὑπάρχει ἕνα ἀριστούργημα: τὸ «Γιαροῦμπι». Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ εἶχε τόσην διάδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν διὰ τὸν διονυσιασμὸν καὶ τὸν ὁλόχαρον χαρακτῆρα του, ὥστε ὁ Μωρὶς Ραβὲλ ἐνεθουσιάσθη ὅταν τὸ ἤκουσε νὰ τὸ τραγουδᾶ Τοῦρκος φοιτητὴς εἰς ἕνα κέντρον τῆς Μονμάρτης. Ὁ Ραβὲλ μὲ τὸν Ἕλληνα μουσικολόγον Δ. Καλβοκορέσην, ὁ ὁποῖος ἦτο μαζί του, τὸν παρεκάλεσεν νὰ τὸ τραγουδήσῃ πάλιν. Τὸ ἐσημείωσε, καθὼς καὶ τὸν «Ἀσίκην». Ὁ Καλβοκορέσης τοῦ μετέφρασε τὰ λόγια καὶ ὁ Ραβὲλ ἔκαμεν ὡραίαν διασκευὴν τῶν λαϊκῶν αὐτῶν τραγουδιῶν μὲ τὸ μουσικὸν πνεῦμα καὶ τὸ χιοῦμορ, τὰ ὁποῖα τὸν διακρίνουν.

Ἕνα ἄλλο περίφημο λαϊκὸ τραγοῦδι τὸ «Γελεκάκι», ἐπροξένησε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἐττόρε Ρομανιόλι, τὸν γνωστὸν Ἰταλὸν μουσικολόγον καὶ συνθέτην ὁ ὁποῖος τὸ ἐχαρακτήρισε ὡς ἀριστούργημα. Τὸ «Γελεκάκι» ἔχει ἐντελῶς ἀντίθετον χαρακτῆρα ἀπὸ τὸ «Γιαροῦμπι». Ἔχει τὴν νοσταλγίαν, τὴν ὑποταγὴν καὶ τὸ πάθος. Ὁ χαρακτήρ του εἶναι ἄγνωστος, ὅπως ἄγνωστοι εἶναι καὶ οἱ περισσότεροι συνθέται τῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν.

Ὡς πρὸς τὰ γνήσια Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, πρέπει νὰ ἀναφερθῇ πολὺ τιμητικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν των τὸ ὄνομα τοῦ Ἄραμι - ψευδώνυμον τοῦ Σπύρου Ἀραβαντινοῦ - τοῦ λαμπροῦ Ἕλληνος βαρυτόνου, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐγκατεστημένος εἰς τὸ Παρίσι. Αὐτὸς μετέδωσε πρῶτος τὴν μεγάλην δόνησιν, ποὺ μεταγγίζει ἡ θαυματουργικὴ ἀποκάλυψις τῶν Ἑλληνικῶν, δημοτικῶν τραγουδιῶν. Πρωτοφανεῖς ἄγνωστοι θησαυροί, κρυμμένοι ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους μέσα εἰς τὰ βάθη τῶν πονεμένων ψυχῶν, ἔβγαιναν εἰς τὸ φῶς ἀπὸ ἕνα ἐμπνευσμένον μουσικόν, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυπτε τοὺς θησαυροὺς μὲ τὸ πάθος τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ τοῦ καλλιτέχνου.

Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἄραμι φανερώνει τὴν λαχτάραν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Εἰς τὰ τραγούδια του, ποὺ ἦταν αὐτὸς ὁ ἀντίλαλος τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, διελάλει τὴν λαχτάραν αὐτήν. Καὶ εἰς αὐτὴν καταλήγουν ὅλαι αἱ δυναμικότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ. Εἰς τὰ τραγούδια τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του Ἠπείρου ἐσκόρπιζε τὴν μεγάλην ἐπικὴν πνοὴν καὶ τὸ ἡρωϊκὸν κήρυγμα. Εἰς τὰ τραγούδια τῆς Κρήτης, τῆς Μάνης, τοῦ Μωρηᾶ, τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, τῆς Μικρασίας, ἐφανέρωνε κτυπητὴν συγγένειαν μὲ τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν καί μὲ τοὺς μουσικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὰ τραγούδια αὐτὰ διατηροῦν μὲ μεγάλην εὐλάβειαν εἰς γενεὰς γενεῶν τὸν ἐθνικὸν θρῦλον, τὸν συνυφασμένον μὲ τὴν ἐθνικήν μας ἱστορίαν.

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥ 1821 ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ ΜΑΣ

Ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς παρέχει ἕνα πλῆθος ἐποικοδομητικῶν στοιχείων διὰ τὸν σημερινὸν μουσικὸν ἱστοριογράφον. Ἡ τέχνη δὲν εἶναι μόνον τὸ ψυχόρμητον ἔνστικτον ἑνὸς λαοῦ. Εἶναι κυρίως ἡ ὁμαδικὴ ἄνθησις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς του. Διὰ τοῦτο εἰς τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας τοῦ Γένους τὰ βαρυστένακτα καὶ μακρόσυρτα δημοτικά μας τραγούδια μαζεύονται καὶ μένουν κρυμμένα ὡς ἀνεκτίμητοι καὶ ἀνεξερεύνητοι θησαυροί, μεταλλεῖον ὁλόκληρον διὰ τοὺς ἐπιγινομένους μουσικούς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀναζητήσουν εἰς τὸ πολύτιμον αὐτὸ ὑλικὸν τὸν συνθετικὸν πυρῆνα μιᾶς ἐθνικῆς δημιουργίας. Τὸ πρῶτον μουσικὸν φῶς εἰς τὴν ἐλευθερωμένην Ἑλλάδα τοῦ Εἰκοσιένα ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἑπτάφωτον πλειάδα τῶν Νήσων τοῦ Ἰονίου. Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες συνθέται ἦσαν ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν. Πρὶν ὅμως ὁμιλήσωμεν δι' αὐτοὺς χωριστὰ πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἐδῶ τιμητικῶς τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου βάρδου τῆς Ἐλευθερίας, τοῦ Ρήγα τοῦ Βελενστινλῆ, τοῦ ὁποίου τὸ θούριον τραγούδι ἀνεπτέρωνε τὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων πρὶν ἀπὸ τὸ γλυκοχάραμα τοῦ Εἰκοσιένα.

«Ἀκόμ' αὐτὴν τὴν ἄνοιξι
αὐτὸ τὸ καλοκαῖρι
ραγιάδες, ραγιάδες...»

Αὐτοὶ οἱ στίχοι ἐμπνέουν τὸ «Τραγούδι τῶν ραγιάδων» εἰς τὸν Παλαμᾶν. Ὁ Ρήγας μοιράζει κρυφίως εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων τὰ θούρια τραγούδια καὶ τὸν «Ὅρκο» του εἰς ὅλα τὰ χωρία καὶ τὰς πόλεις τῆς δούλης Ἑλλάδος. Τὰ ἱερὰ αὐτὰ χαρτιὰ τὰ φέρουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ὡς ἐγκόλπια εἰς τὰ στήθη των, ἀπὸ τοὺς προκρίτους τῶν πόλεων μέχρι καὶ τῶν ἁπλοϊκῶν ποιμένων, οἱ ὁποῖοι παρακαλοῦν τοὺς περαστικοὺς διαβάτας καὶ τοὺς ξένους περιηγητὰς νὰ τοὺς τὰ διαβάσουν καὶ τὰ φιλοῦν δακρύοντες. Δὲν εἶναι καθόλου παράξενον ἂν οἱ ποιμένες καὶ οἱ ἀνίδεοι ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ τραγουδοῦσαν τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα συνθέτοντες οἱ ἴδιοι τὴν μουσικήν των ἐπάνω εἰς τὰ λόγια, τὰ ὁποῖα ἤκουσαν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀθανάτου ψάλτου τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ἀνατέλλει τὸ Εἰκοσιένα. Εἶναι ὁ τρίτος κοσμοϊστορικὸς σταθμός, μετὰ τὴν κοσμογονίαν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τὴν Ναπολεόντειον ἐποποιΐαν, ὁ ὁποῖος ἀποτυπώνει τὴν πυρίνην σφραγῖδα καὶ τὴν παγκόσμιον ψυχὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἡ ὕψωσις τῆς σημαίας τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν γωνίαν τῆς Εὐρώπης ἀνεμίζει τὴν φλόγα τῆς ἰδέας εἰς τὰ μέτωπα τῶν μεγάλων λαῶν. Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ τὸ ὁποῖον φέρει τὴν μεγάλην αὔραν τοῦ ρωμαντισμοῦ ἀπὸ τὴν χώραν τοῦ αἰωνίου κλασσικοῦ ὡραίου, γίνεται θύελλα, ἡ ὁποία σαρώνει ἕνα ὁλόκληρον κόσμον εἰς τὴν τέχνην. Ὁ Ντελακρουὰ συγκινεῖται βαθέως, ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ αἵματα τῆς ἁλυσοδεμένης Ἑλλάδος καὶ ζωγραφίζει τὰς «Σφαγὰς τῆς Χίου» καὶ τὴν «Ἑλλάδα ἡ ὁποία θραύει τὰς ἁλύσεις της». Ἕνας βαθυστόχαστος νέος τῆς ἐποχῆς ὁ ὁποῖος γράφει μὲ τὸ ψευδώνυμον Στενταλ, προβλέπει ὅτι τὸ αἱματοβαμμένον αὐτὸ ἔργον ἔρχεται νὰ καταλύσῃ διὰ παντὸς τοὺς σιδηροῦς φραγμοὺς τοῦ κλασσικισμοῦ εἰς τὴν τέχνην. Μαζὶ μὲ τὸν Ἑλληνολάτρην ζωγράφον καὶ ὁ Μπερλιόζ, ὁ μεγάλος Ἑλληνολάτρης μουσικός, ἀνεβαίνει εἰς τὸν ἴδιον φλογερὸν ἀχαλίνωτον Πήγασον, ὁ ὁποῖος θὰ τὸν φέρῃ εἰς τὰς κορυφὰς τῆς φαντασίας τοῦ Ἑλληνολάτρου Μπάϋρον. Ὁ νέος Οὺγκὼ μὲ τὰς ὠδάς του «Κανάρης» καὶ «Ἑλληνόπουλο» ἀναπτερώνει τὴν σύγχρονον Εὐρωπαϊκὴν ψυχήν. Ἕνας κόσμος κρημνίζεται, ἕνας κόσμος γεννᾶται μέσα ἀπὸ τὸ πυροτέχνημα, τὸ ὁποῖον ὑψώνουν ἕως τὰ οὐράνια αἱ φλόγες τοῦ Μεσολογγίου...

Καὶ ὁ μεγάλος Γκαῖτε εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς τετάρτης του νεότητος, ἐξαναγκάζεται, μελετῶν τὸν «Γκιαούρ», ὁ ὁποῖος τότε συνεκλόνιζε τὴν Εὐρώπην, νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ περίφημον δόγμα

του ὅτι «μόνον τὸ κλασσικὸν ὡραῖον εἶναι ὑγιὲς καὶ ἄρτιον, ὁ ρωμαντισμὸς εἶναι μία ἀσθένεια ἡ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν θάνατον. Ὁ ποιητὴς τοῦ «Φάουστ» ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴν μορφὴν τοῦ Μπάϋρον τὸν νέον Εὐφορίωνα, εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς τραγωδίας του. Καὶ γράφει εἰς τὸν ἐγκάρδιον φίλον του Τσέλτερ ὅτι τίποτε δὲν τὸν συνεκίνησε τόσον εἰς τὰ ὀγδοήκοντα ἔτη τῆς ζωῆς του, ὅσον τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα ἔμαθε νὰ διαβάζῃ ἐκείνας τὰς ἡμέρας.

Ἡ μουσικὴ κίνησις ἡ ὁποία σημειώνεται εἰς τὴν ζωὴν τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν τραγούδι. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι αἱ ὁποῖαι μόνον αὐταὶ δὲν ἐγνώρισαν τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν ἐζοῦσαν μέσα εἰς σχετικὴν ἄνεσιν καὶ ἐλευθερίαν. Ἐκαλλιέργουν πολὺ τὴν μουσικὴν μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας ὡραίας τέχνας. Μουσικαὶ σχολαὶ καὶ φιλαρμονικαὶ ἑταιρίαι ὑπῆρχον εἰς τὴν Κέρκυραν, Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν. Ἡ μουσικὴ ὅμως τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργουν ἦτο ἀπολύτως Ἰταλικὴ καὶ τοῦτο ὀφείλετο εἰς τὴν γειτονίαν των μὲ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν συχνοτάτην μὲ αὐτὴν ἐπαφή. Εἰς τὴν Κέρκυραν ἔπαιζαν τακτικὰ μελοδραματικοὶ θίασοι λαμπρῶς κατηρτισμένοι. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μὲ πάθος ἠγάπα τοὺς μεσουρανοῦντας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἰταλοὺς συνθέτας.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ 1821, ὅλοι οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι ἠσθάνοντο ἐκμηδενισμένοι ἀπὸ τὸ συντριπτικὸν παρελθὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἠτένιζαν μὲ δέος τὴν βαρύνουσαν αὐτοὺς ἐθνικὴν κληρονομίαν. Διὰ τοῦτο ὅλοι ἐπεχείρουν μίαν δουλικὴν ἀπομίμησιν τῶν ἀρχαϊκῶν προτύπων. Ἡ δημοτική, ζωντανὴ γλῶσσα, μὲ τὸν ἐθνικὸν παλμόν, τὴν δόνησιν καὶ τὴν εὐστροφίαν της, ἦτο ἄγνωστος ἢ παρηγκωνισμένη. Τὴν κατεδίκασαν ὡς ὑπόλειμμα τῆς προαιωνίου δουλείας. Οἱ ὀπαδοί της, ὅπως ὁ μεγάλος Σολωμὸς καὶ οἱ φίλοι του, προεκάλουν τὴν δυσπιστίαν καὶ ἐκινδύνευαν ἀκόμη νὰ στιγματισθοῦν ὡς προδόται. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, ὅλοι τυφλωμένοι ἀπὸ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος δὲν ἔβλεπαν συνδετικὸν τινα κρίκον, κατάλληλον νὰ ἑνώσῃ τὴν ἀρχαίαν μετὰ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Περιεφρόνουν τὰ δημοτικὰ καὶ τὰ λαϊκὰ τραγούδια καὶ κάθε χαριτωμένην ἐκδήλωσιν, κάθε δόνησιν τῆς λαϊκῆς ψυχῆς μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔζων. Καὶ τὸ ὄνειρόν των ἦτο νὰ ἐξαφανίσουν ἀπὸ τὴν νέαν καὶ ἐλευθέραν Ἑλλάδα κάθε «θλιβερὸν ἴχνος δουλείας».

Τὸν δρόμον αὐτὸν ἠκολούθησαν οἱ Ἕλληνες συνθέται τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἀκόμη γενεᾶς μετὰ τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν. Ἀντὶ νὰ δημιουργήσουν μίαν μουσικὴν γλῶσσαν, προσωπικὴν καὶ ἐθνικήν, ὅπως οἱ συνθέται τῆς Ρωσικῆς σχολῆς τῶν Πέντε, ἐμιμήθησαν δουλικῶς τὴν μουσικὴν ἀκμὴν τῆς πλησιεστέρας εἰς αὐτοὺς δυτικῆς χώρας, τῆς Ἰταλίας. Ἄλλοι πάλιν μουσικοὶ - ἱεροψάλται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον - κατετρίβοντο εἰς ἀγόνους καὶ γελοίας ἀκόμη προσπαθείας ἐπαναφορᾶς τῆς ἀρχαίας μουσικῆς μὲ τὰ ξηρὰ καὶ σχολαστικὰ μέσα. Διὰ τοῦτο ἡ πρώτη περίοδος τῆς Νεοελληνικῆς μουσικῆς μόνον ὡς «μεταβατικὴ» θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ.

Οἱ συνθέται τῆς ἐποχῆς αὐτῆς διὰ νὰ ἐκπαιδευθοῦν μουσικῶς μετέβαινον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ ἐμαθήτευον εἰς Ἑπτανησίους διδασκάλους ἐπίσης σπουδάσαντας εἰς Ἰταλίαν. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ σκέπτωνται, νὰ γράφουν καὶ νὰ τραγουδοῦν Ἰταλικά. Ὁ Διγενῆς, ὁ πρῶτος Ἕλλην μουσουργὸς ἦτο μαθητὴς τοῦ σπουδάσαντος εἰς Ἰταλίαν Μαντζάρου. Τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν μελόδραμα, τὸ «Ἀρκάδιον» ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Παριζίνι ἐργασθέντος ἀπὸ τοῦ 1871 διὰ τὴν μουσικὴν πρόοδον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐπαύριον τῆς παραστάσεως τοῦ «Ἀρκαδίου» ὁ Δημήτριος Κορομηλᾶς ἔγραφεν εἰς τὴν «Ἐφημερίδα» του: «Εἰσὶν ἔργα πραγματοποιοῦντα τὸ ὄνειρον πολλῶν. Ὁποία ἡδύνατο νὰ ἦ (εἶναι) ἡ ἐθνικὴ τῆς νέας Ἑλλάδος μουσική, ἠλεκτρίζουσα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὸν πολυπαθῆ Ἑλληνισμόν, ἐνέχουσα τινὸς ἄσματος τοῦ βουνοῦ, ἤχους περιπαθεῖς ἄσματος κάπως ἀνατολικοῦ τῶν πόλεων, ἐνθουσιώδη τινὰ κραυγὴν καὶ εἶτα λύπην καὶ χαράν, γενναιότητα καὶ ἀνοχήν, ἐλπίδα καὶ ὅλα». Καὶ ἔπρεπε νὰ περάσουν τριακονταπέντε ἔτη διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ὄνειρον τῆς δημιουργίας ἐθνικῆς μουσικῆς, τὸ ὁποῖον ὠνειρεύθη πρῶτος ὁ Κορομηλᾶς, μὲ τὴν ὁμολογίαν πίστεως τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Καλομοίρης εἰς τὸ περιοδικὸν «Νουμᾶς»: «Ὁ Ἕλληνας συνθέτης πρέπει χωρὶς νὰ χάσῃ ἀπὸ μπροστά του τὴν ἐξέλιξι τοῦ τεχνικοῦ τραγουδιοῦ στὴν παγκόσμια μουσική, νὰ μελετήσῃ σύγχρονα καὶ σοβαρὰ τὴν πηγὴν τῆς ἐθνικῆς μας μουσικῆς τόσο, ὅσο καὶ ὁ Ἕλληνας ποιητὴς μελέτησε καὶ μελετᾶ τὴ δημοτική μας ποίησι».

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς μουσικῆς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὡς σταθμὸν μαζὶ καὶ σημαντικὴν ἀφετηρίαν τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν τὸ 1871 καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσίν του τὸ 1891 ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Νάζου. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσημον ἵδρυσιν τοῦ Ὠδείου πολλὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἵδρυσαν τὴν Φιλαρμονικὴν Ἑταιρίαν «Εὐτέρπη» μὲ σκοπὸν τὴν διάδοσιν καὶ διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἦσαν ὁ Δ. Μ. Καλλιφρονᾶς, ὁ Τιμολέων Φιλήμων, ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ὁ Κ. Μωλᾶς καὶ ὁ Ι. Σκαλίδης. Καθηγηταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ εἰς τὰς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καλλιφρονᾶ διδομένας συναυλίας ἦσαν ὁ Παριζίνης, οἱ ἀδελφοὶ Μίνδλερ, ὁ Βολωνίνης, ὁ Μωλᾶς, ὁ Νάζος καὶ ὁ Βερέτας. Τὸ ἔργον τῆς ἑταιρίας ἐνισχύθη μὲ δωρεὰς τοῦ Ἀνδρέου Συγγροῦ.

Ἱδρυταὶ τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν τὸ 1871 εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἀλ. Κουμουνδοῦρος, πρωθυπουργός, Μ. Ρενιέρης, Γ. Παράσχος, Ἄγγελος Βλάχος, Λέων Μελᾶς, Ἐπ. Φίλων, Ρομπότης, Γ. Παπαδόπουλος, Πετράκης, Μπαλᾶνος, Καστόρχης, Νέγρης, Γεράκης, Παπαρρηγόπουλος, Δόσιος, Κ. Κασσαβέτης, Π. Διομήδης, Κ. Μανοῦσος, Μ. Κυργούσιος, Ἀχιλλεὺς Παράσχος, Ἀλ. Κατακουζηνός, Π. Λάμπρος, Δ. Διγενῆς, Α. Σιμόπουλος, Α. Χαραλάμπους, Ν. Δαμασκηνός, Εὐθ. Κεχαγιᾶς, Α. Ζίνης, Α. Αὐγερινός, Κ. Κριεζῆς, Εἰρηναῖος Ἀσώπιος, Δ. Σεμιτέλος, Δ. Κορομηλᾶς, Ν. Μαυροκορδᾶτος, Κ. Κωστῆς, Κονδύλω Μιαούλη καὶ Ζωὴ Δραγούμη. Οἱ ἀνωτέρω ἵδρυσαν τὸν «Μουσικὸν καὶ Δραματικὸν Σύλλογον» μὲ σκοπὸν τὴν «καλλιέργειαν τῆς μουσικῆς καὶ τὴν σύστασιν καὶ πρόοδον ἐθνικοῦ θεάτρου» ὅπως ἀναγράφει τὸ καταστατικόν του. Ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἐνεκρίθησαν:

α) ἡ σύστασις Ὠδείου (Conservatoire) εἰς τὸ ὁποῖον θὰ διδάσκωνται ἡ Ὠδική, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ἡ ὀργανικὴ μουσική, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ἀπαγγελία.

β) Ἡ συγκρότησις θεάτρου.

γ) Ἡ ἀποστολὴ ὑποτρόφων ἀρρένων καὶ κορασίων κατόπιν διαγωνισμοῦ, εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πρὸς τελειοτέραν αὐτῶν μόρφωσιν.

δ) Ἡ ἀπονομὴ βραβείων.

ε) Αἱ μουσικαὶ συναυλίαι καὶ παραστάσεις καὶ

στ) Ὁ πάνδημος πανηγυρισμὸς τῶν ἐθνικῶν ἑορτῶν διὰ μουσικῶν καὶ δραματικῶν συναυλιῶν καὶ παραστάσεων καὶ διὰ παντὸς ἄλλου μέσου, τὸ ὁποῖον ἤθελε κριθῆ πρόσφορον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Συλλόγου ἀπετελέσθη ἐξ ἑπτὰ μελῶν. Εἰς τὸ εἰδικὸν μουσικὸν τμῆμα ἱδρύθησαν ἐπιτροπαὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐθνικῆς μουσικῆς καὶ παιδαγωγικῆς μουσικῆς. Ἀνετέθη δὲ εἰς τὸν καθηγητὴν τοῦ πανεπιστημίου Δ. Σεμιτέλον ἡ σύνταξις «Μουσικῆς Γραμματικῆς ἐξελληνιζούσης τοὺς νεωτέρους ὅρους». Ἡ κυβέρνησις ἐδώρησεν εἰς τὸν σύλλογον ἕνα οἴκημα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, εἰς ὁποῖον ὁ ἀρχιτέκτων Τσίλλερ ἔκτισε μίαν μεσημβρινὴν πτέρυγα διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς αἴθουσα συναυλιῶν. Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Συλλόγου ἐζήτησε τὴν ἐνίσχυσιν Ἑλλήνων εὐεργετῶν. Ἐξ αὐτῶν ὁ Ἀνδρέας Συγγρὸς συνεισέφερε μεγάλα ποσὰ καθὼς καὶ ἄλλοι Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ ὅπως ὁ Κοντογιαννάκης ἐκ Πετρουπόλεως, ὁ Ἀρσάκης ἐκ Βουκουρεστίου, ὁ Οἰκονόμου ἐκ Τεργέστης, ὁ Ἀντωνιάδης ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλοι.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδώρησεν εἰς τὸ Ὠδεῖον πολλὰ μουσικὰ ὄργανα, μεγάλο πιάνο συναυλιῶν καὶ μερικὰ ἔπιπλα. Ἡ λειτουργία τοῦ Ὠδείου ἤρχισεν ὑπὸ τοὺς αἰσιωτέρους οἰωνούς. Ἐκ τῶν πρώτων ἀποφοίτων τοῦ Ὠδείου διεκρίθησαν ἐξαιρετικὰ ὁ Σπῦρος Μπεκατῶρος εἰς τὸ βιολίον σταλεὶς ὡς ὑπότροφος ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Μελᾶ, δι' ἀνωτέρας σπουδὰς εἰς Δρέσδην καὶ ὁ Εὐρυσθένης Γκίζας εἰς τὸ φλάουτο, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ὡς ὑπότροφος εἰς τὴν Βιέννην. Ὁ μουσικὸς οὗτος ἐξέχως προικισμένος διεκρίθη, καταστὰς διάσημος εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ διωρίσθη πρῶτον φλάουτο κονσερτίνο εἰς τὴν Συμφωνικὴν Ὀρχήστραν καὶ εἰς τὴν Ὄπεραν τῆς Βιέννης, ὅπου παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν ζωήν του.

Ἀπὸ τὰς τάξεις τοῦ Ὠδείου ἐπίσης ἀπεφοίτησαν οἱ Σπῦρος Σαμάρας, Ἀλκιβιάδης Ἀνεμογιάννης, Θ. Πολυκράτης, Δημήτριος Ρόδιος, Ι. Νικολάρας, Γ. Δούκας, Β. Μανωλᾶτος κ.ἄ. Οἱ πρῶτοι καθηγηταὶ τοῦ Ὠδείου εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Κατακουζηνός, διδάσκαλος τῆς ὠδικῆς καὶ τῆς ἁρμονίας, διευθυντὴς τῆς ὀρχήστρας καὶ ἔφορος, ὁ Γ. Βολωνίνης τοῦ βιολιοῦ, ὁ Παριζίνης, ὁ Γαϊδεμβέργερ, ὁ Ἀλλέργης, ὁ Παπαδόπουλος, ὁ Ἀκτύπης καὶ ἀργότερον ὁ Ἰωαννόπουλος, ὁ Μασκερόνης, ὁ Μπεκατῶρος, ὁ Ν. Λαμπελέτ, ὁ Σαράο, ὁ Δούκας, ὁ Δασκαλομύτας καὶ ὁ Μιχαὴλ Βελούδιος.

Ἀλέξανδρος Κατακουζηνός. Τὸν λαμπρὸν τοῦτον ἀρχιμουσικὸν καὶ συνθέτην ἡ βασίλισσα Ὄλγα προσεκάλεσεν εἰς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν Ὀδησσόν, ὅπου ἦτο ἐγκατεστημένος, διὰ νὰ διευθύνῃ τὸν ἐκκλησιαστικὸν χορὸν τῶν Ἀνακτόρων. Ὁ Κατακουζηνὸς εἶναι ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς τετραφωνίας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν. Ἡ τετραφωνία του αὐτή, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς Ὀδησσοῦ ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτὴ εἰς Ἀθήνας. Οὗτος ἔμεινεν εἰς Ἀθήνας καθ' ὅλην τὴν ζωήν του διακριθεὶς εἰς τὸ Ὠδεῖον διὰ τὸν φλογερὸν ζῆλον του εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ὠδικῆς καὶ ἁρμονίας. Ἐκ τῶν μαθητῶν του διεκρίθησαν ἐξαιρετικὰ ὁ ὑψίφωνος Ι. Ἀποστόλου, ὁ ὁποῖος κατέστη διάσημος εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ ὁ συνθέτης Δ. Ρόδιος. Ἡ ἀφοσίωσις τοῦ Κατακουζηνοῦ εἰς τὴν μουσικὴν διάπλασιν ὅλων τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του, τοὺς ὁποίους ἐδίδασκε δωρεάν, ἦτο παροιμιώδης. Ἔγραψε δύο μελοδράματα τὴν «Ἀρετοῦσαν τῶν Ἀθηνῶν» καὶ τὸν «Ἀντώνιον Φώσκορη», τὰ ὁποῖα ἐπαίχθησαν μὲ ἐπιτυχίαν εἰς τὴν Ὀδησσὸν καὶ ἄφησε πλῆθος συνθέσεων, αἱ ὁποῖαι μέχρι σήμερον ἔμειναν ἀνέκδοτοι. Ὁ Κατακουζηνὸς ἦτο καὶ ποιητὴς καὶ

ἔγραψε σειρὰν ποιημάτων ἀπὸ τὰς ὁποίας πολὺ γνωστὴ καὶ ἀγαπητὴ ἔμεινεν ἡ σειρὰ τῶν «Παιδικῶν ἀσμάτων» μὲ τὴν χαριτωμένην μουσικήν των, ἡ ὁποία ἔχει τρυφερὸν αἴσθημα καὶ πνεῦμα.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΝΘΕΤΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΕΛΟΔΡΑΜΑ

Ὁ Νικόλαος Μάντζαρος (1795-1872). Πρὶν γίνῃ λόγος διὰ τοὺς πρώτους "Ελληνας συνθέτας μετὰ τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν πρέπει ν' ἀποδοθῆ ὁ ὀφειλόμενος φόρος τιμῆς εἰς ἕνα σοφὸν μουσικὸν τῆς 'Επτανήσου, τὸν Νικόλαον Μάντζαρον, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασεν εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ ἔγραψε πολλὰς συνθέσεις χωρὶς ὅμως δημιουργικὴν πνοὴν καὶ ἐθνικὸν χρῶμα. Ὁ Μάντζαρος εἶναι ἕνας μεγάλος διδάσκαλος καὶ ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητάς. Ὁ καλύτερος χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐδόθη ἀπὸ τὸν Γεώργιον Λαμπελὲτ εἰς μίαν ἀξιόλογον μελέτην του δημοσιευθεῖσαν τὸ 1901 εἰς τὸ περιοδικὸν «Παναθήναια»: «'Εν πρώτοις εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐθνικὴ μουσικὴ ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας μέχρι τῆς σήμερον δὲν ὑπάρχει. Πρόκειται, ἐννοεῖται, περὶ ἐθνικῆς μουσικῆς καλλιεργηθείσης καὶ ἀναπτυχθείσης ἀπὸ ἰδιοφυεῖς μουσουργούς, βαθεῖς καὶ μορφωμένους καὶ ὄχι περὶ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὰ ὁποῖα βέβαια ἀντιπροσωπεύουν εἰς τὴν 'Ελλάδα ὅ,τι ἐθνικώτερον ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν εἶναι παρὰ μία πρωτόγονος ἐκδήλωσις τῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχικὴ ὕλη διὰ τοὺς ἐπιστήμονας μουσουργούς».

Εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σολωμὸς συνέλαβε τὸ ὑψηλὸν καὶ ἐθνικὸν ἰδεῶδες του, εὔκαιρον καὶ ὥριμον ἐποχὴν διὰ τὴν σύλληψιν τοιούτων ἰδεωδῶν, ἕνας ἄλλος σπουδαῖος καλλιτέχνης, μουσουργὸς αὐτός, ὁ Νικόλαος Μάντζαρος, ἔζη καὶ συνεδέετο διὰ στενωτάτης φιλίας, μὲ τὸν Σολωμὸν μὲ τὸν ὁποῖον ἐπεκοινώνει καλλιτεχνικῶς κυρίως διὰ μακρῶν καὶ γονίμων συνδιαλέξεων.

Ὁ Μάντζαρος εἶχεν εὐρυτάτην μουσικὴν μόρφωσιν, ἦτο βαθὺς θεωρητικὸς φιλόσοφος, ἐγκυκλοπαιδικὸς καὶ πολλὰ ὠφελήθη βεβαίως ἐκ τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Σολωμόν. Καὶ εἶχεν, ὡς φαίνεται, ὅλα τὰ προσόντα διὰ ν' ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν τέχνην τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ὁ τελευταῖος. 'Αλλ' εἴτε διότι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς 'Ιταλικῆς μουσικῆς, εἴτε διότι δὲν ἠσθάνετο τὸν ἑαυτόν του ἱκανὸν διὰ τὴν δημιουργίαν ἐθνικοῦ ἔργου δὲν φαίνεται, τούλάχιστον, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἐξ ὅσων μᾶς ἀπέμειναν καὶ ἐκ τῆς φήμης ἄλλων ὅτι ἠσχολήθη ποτὲ μὲ τὴν δημιουργίαν ἐθνικῆς μουσικῆς.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Μάντζαρος δὲν εἶχε μεγάλην δημιουργικὴν δύναμιν διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτο ἔργον. Νοῦς ἀφομοιωτικὸς μᾶλλον, εὐκόλως δυνάμενος νὰ οἰκειοποιηθῆ ὅ,τι ἦτο προϊὸν δυσκόλων ἐρευνῶν εἰς τὴν μουσικὴν τεχνικὴν τῶν πλέον ἀνεπτυγμένων ἐθνῶν, δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον του προσωπικὸν χαρακτῆρα, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐθνικόν. Ὁ «"Υμνος εἰς τὴν 'Ελευθερίαν» εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ κάλλιστα ὡς δεῖγμα τῆς τέχνης τοῦ Μαντζάρου. Ὡς ὑμνικὴ μελωδία προωρισμένη νὰ ὑπεγείρῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὸ πατριωτικὸν αἴσθημα ἑνὸς λαοῦ φιλοπάτριδος καὶ θερμοῦ, ὅπως ὁ 'Ελληνικός, περιέχει ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα στοιχεῖα διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὅπως ὅλοι οἱ ὕμνοι τοῦ κόσμου. Περιέχει τὴν πολεμικήν, κατά κάποιον τρόπον, κίνησιν καὶ τὸ ἐνθουσιαστικὸν καὶ ἐπιβάλλον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γεννᾶ τὸ συναίσθημα ἑνὸς θριάμβου καὶ προδιαθέτει τὰς ψυχὰς τῶν 'Ελλήνων πρὸς τὰς ἡρωϊκωτέρας συλλήψεις. Δὲν εἶναι ὁ ἐθνικὸς χαρακτὴρ τῆς μουσικῆς τοῦ ὕμνου, ὁ ὁποῖος ἐνθουσιάζει τοὺς "Ελληνας, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἰδιότης τοῦ πολεμικοῦ ρυθμοῦ, ἡ θριαμβευτικὴ μεγαλοπρέπεια καὶ κάθε τὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον παντὸς ὕμνου. Διότι ἡ μελωδία τοῦ Μαντζάρου δὲν ἔχει ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ ὁμοιάζει κατὰ τὸ ὕφος μᾶλλον ὡς 'Ιταλικὸν ἐμβατήριον. Καὶ θὰ ἐνεθουσίαζε περισσότερον ὁ ὕμνος τοὺς "Ελληνας ἂν, ψάλλοντες τοῦτον, ἀνεγνώριζον τὸν χαρακτῆρα τῶν μελωδιῶν των ὅπως ἀπαγγέλλοντες τοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ εὑρίσκουν τὴν ψυχήν των καὶ τὸ αἴσθημά των.

'Ατυχία διὰ τὸ 'Ελληνικὸν ἔθνος διότι ὁ Μάντζαρος δὲν ἦτο ἐφάμιλλος τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν τέχνην του. Ὁ Μάντζαρος ἦτο δεινὸς καὶ κλασσικὸς εἰς τὴν ἀντίστιξιν - κοντραποῦντο καὶ φούγκα. Διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Τσιγκαρέλλι, τῆς μεγάλης Νεαπολιτικῆς σχολῆς. Εἰς τὰς χειρογράφους συνθέσεις του σώζεται ἕνας «Canone all indicesima» διὰ φωνὰς ἐπὶ τῶν λέξεων ἑνὸς σονέττου τοῦ Πετράρχη.

«Ἡ εὐρύτης τῶν γνώσεων τοῦ Μαντζάρου, ἡ πνευματικὴ του ἐπικοινωνία μὲ τὸν μεγάλον Ζακύνθιον ποιητήν, τὰ περιστατικὰ καὶ τὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του, ὅλα ὑπέσχοντο περὶ αὐτοῦ ὅτι θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ δημιουργήσῃ ἐθνικὸν ἔργον», λέγει ὁ Γεώργιος Λαμπελέτ.

Τὸ δόγμα τοῦ 'Αριστοτέλους «περὶ ἐμπνεύσεως καὶ ἰδιοφυΐας», κατακυρώνεται διὰ τοῦ Μαντζάρου. Εἶναι πράγματι δυστύχημα διότι ἡ μουσικὴ τοῦ ἐθνικοῦ μας ὕμνου δὲν ἐγράφη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Σολωμὸν ὅταν εὑρίσκετο εἰς τὰς ἐμπνεύσεις του.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρετηρήθη εἰς τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων ὅταν τὸ δαιμόνιον «ἐπιφοιτᾶ» εἰς τοὺς μεγάλους. Ὁ Μάντζαρος ὅμως δὲν ἠσθάνθη τὸ κεραύνωμα τοῦ ὕμνου τοῦ Σολωμοῦ ποὺ διαρκῶς ὑψώνεται εἰς ἕνα παντοδύναμον crescendo μὲ ἕνα ὕψιστον σφυροκόπημα μέχρι τῶν ἐξαγγελτικῶν κραυγῶν, αἱ ὁποῖαι ἠλεκτρίζουν τὰς ψυχάς.

Ἡ τέχνη τοῦ Μαντζάρου εἶναι ἀπολύτως «ἀκαδημαϊκή». 'Από τὸν σοφὸν αὐτὸν μουσικὸν λείπουν ἡ ἔμπνευσις καὶ ἡ πρωτοβουλία. Εἰς τὴν ἐμπεριστατωμένην μελέτην του διὰ τὸν 'Εθνικὸν "Υμνον, ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος ἀναφέρει διεξοδικῶς τὸ ἱστορικὸν τῆς φιλίας τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὸν Μάντζαρον μὲ τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσθη τὸ 1828.

Εἶναι ὅμως ἐξηκριβωμένον ὅτι καὶ πολὺ προηγουμένως ὁ ὕμνος ἐφέρετο εἰς τὰ στόματα ὅλων. Ὁ ποιητὴς καὶ ἀγωνιστὴς Γεώργιος Ζαλοκώστας γράφει διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ὕμνου τὸ 1850 εἰς τὸ περιοδικὸν «Πανδώρα» τὰ ἑξῆς: «'Επέλαμψαν τέλος αἱ ἡμέραι τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως φοβεραὶ διὰ τὴν σφαγὴν τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν προκρίτων, ἔνδοξοι καὶ ὑπερήφανοι διὰ τοὺς θριάμβους τῶν 'Ελληνικῶν ὅπλων. Καὶ ἡ ἀγχόνη τοῦ Γρηγορίου καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Τριπόλεως, ἡ πρώτη νίκη τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὅλα τὰ πρῶτα κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἐθνικὰ κατορθώματα ἀνεστάτωσαν τὴν λυρικωτάτην ψυχὴν τοῦ Ζακυνθινοῦ Σολωμοῦ. Πνίξας αἴφνης τὴν 'Ιταλικὴν φωνήν, μὲ τὴν ὁποίαν ἀνατραφεὶς ἔγραφε καὶ ἐσκέπτετο, ἔσυρεν ἀπὸ τῶν σπλάγχνων φθόγγους 'Ελληνικοὺς καὶ ἔψαλε τὸν μέγαν πρὸς τὴν 'Ελευθερίαν ὕμνον του. Διὰ παντὸς στόματος ἐφέροντο τὰ πατριωτικὰ ἐκεῖνα ἔπη...».

Κατόπιν ἀναφέρεται πὼς ὁ ἴδιος Σολωμὸς μὲ ἄλλους καλλιφώνους νέους ἐγύριζαν κάποιαν σεληνοφώτιστον νύκτα εἰς τὰ «καντούνια» τῆς Ζακύνθου, ψάλλοντες στροφὰς ἀπὸ τὸν "Υμνον:

«Νύκτα τινά, ὁμὰς νεαρῶν βλαστῶν φέρουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν βάρδον Διονύσιον Σολωμὸν διέσχιζεν ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς τῆς σελήνης καὶ ὑπὸ τὴν γλυκεῖαν τῆς βαρβίτου ἁρμονίαν ἔψαλλε τὸ πρῶτον τὸν «"Υμνον εἰς τὴν 'Ελευθερίαν» τοῦ Σολωμοῦ, ραινομένη πανταχόθεν ὑπὸ ἀνθέων».

"Ισως ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς ἢ ἄλλος Ζακυνθινὸς μουσικὸς νὰ ἐμελοποίησε τὸν "Υμνον πρὸ τοῦ Μαντζάρου ἐπάνω εἰς τὰς 'Ιταλικὰς ἢ δημοτικὰς μελωδίας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Σολωμὸς ἦτο σπουδαῖος κιθαριστὴς καὶ τραγουδιστής. Ἡ φωνὴ του ἦτο περιπαθεστάτη καὶ γλυκεῖα καὶ τὸ μουσικὸν του αἴσθημα ἐκτάκτως ἀνεπτυγμένον. Ὁ Μάντζαρος ἦτο ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς «Φιλαρμονικῆς Κερκύρας» εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδασκε μὲ ἱερὸν ζῆλον καὶ τελείως δωρεὰν ὅλους τοὺς νέους ἐπὶ δεκαπενταετίαν. Διὰ τοῦτο ἡ 'Ιόνιος Βουλὴ τὸ 1855 ἐψήφισε διὰ τὸν "Ελληνα διδάσκαλον τιμητικὴν σύνταξιν ἑξ ἑβδομήκοντα πέντε λιρῶν ἐτησίως μὲ τὸ ἀκόλουθον ψήφισμα: «'Επειδὴ ὁ ἱππότης Νικόλαος Μάντζαρος ἀφιερώσας τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ζωῆς του εἰς τὴν μελέτην τῆς μουσικῆς τέχνης, μεγάλως διαπρέπει ἐν αὐτῇ μεταξὺ ὁμοεθνῶν τε καὶ ξένων, διὰ τε τὴν εὐφυΐαν του καὶ τὰς βαθυτάτας γνώσεις. 'Επειδὴ ὄχι μόνον τιμᾷ τοιουτοτρόπως τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, ἀλλὰ καὶ εὐεργετεῖ αὐτὴν ἀδιακόπως διδάσκων ἀμισθὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν τοὺς φιλομούσους νέους καὶ θυσιάζων εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ διάδοσιν τῆς τέχνης, τὰ ἰδιαίτερα αὐτοῦ συμφέροντα. 'Επειδὴ δίκαιον καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῶν καλῶν παιδευμάτων τὰ μέγιστα συμβάλλει, νὰ βραβεύωνται ὅσοι τοσοῦτον γενναίως καὶ λυσιτελῶς μοχθοῦσι πρὸς τιμὴν καὶ φωτισμὸν τῆς πατρίδος. Διὰ ταῦτα, ἀποφασίζει τὴν χορήγησιν ἑτησίας καὶ ἰσοβίου συντάξεως εἰς τὸν πρόεδρον καὶ διευθυντὴν τῆς «Φιλαρμονικῆς Κερκύρας» ἱππότην Νικόλαον Μάντζαρον 75 λιρῶν στερλινῶν». Ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Μαντζάρου ἐξεδηλώθη ἀπὸ τῶν πρώτων νεανικῶν του χρόνων ὅταν ἐσπούδαζεν εἰς τὸ ἱστορικὸν 'Ωδεῖον τῆς Νεαπόλεως «Σὰν Πιέτρο ντὶ Μαγελία», εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτησαν ἀργότερον οἱ "Ελληνες συνθέται Ναπολέων Λαμπελέτ, Γεώργιος Λαμπελὲτ καὶ Διονύσιος Λαυράγκας. Ὁ Μάντζαρος ὅταν ἐσπούδαζεν ἐκέρδισε τὴν ἀγάπην τοῦ διασήμου Τσιγκαρέλλι, καθηγητοῦ καὶ διευθυντοῦ τοῦ 'Ωδείου, ὁ ὁποῖος ἤθελε πολὺ νὰ κρατήσῃ πλησίον του τὸν Μάντζαρον. Ὁ Μάντζαρος ἐβιάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του διὰ νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὴν τὰ μουσικά του φῶτα.

Κατόπιν δεκαετοῦς γονίμου καὶ ἐντατικῆς ἐργασίας εἰς Κέρκυραν ὁ Μάντζαρος ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Τσιγκαρέλλι διὰ τῆς ὁποίας ὁ ὀγδοηκοντούτης πλέον διδάσκαλός του τὸν ἐκάλει μὲ θερμὰ λόγια πλησίον του διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τοῦ 'Ωδείου τῆς Νεαπόλεως ἐπειδὴ μόνον αὐτὸν ἐθεώρει ἄξιον νὰ τὸν διαδεχθῆ. Παρ' ὅλον τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς τὸν διάσημον διδάσκαλόν του, ὁ Μάντζαρος ἠρνήθη διότι ἡ πατρίς του εἶχε μεγάλην ἀνάγκην τῶν ὑπηρεσιῶν του καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ.

Παῦλος Καρρὲρ (1829-1896). Ὁ Ζακυνθινὸς αὐτὸς μουσουργὸς εἶναι προικισμένος μὲ μίαν πλουσίαν καὶ εὔκολον μελωδικὴν φλέβα, ἡ ὁποία ἔχει τὴν προέλευσίν της εἰς τὰς μελωδικὰς πηγὰς τοῦ Ντονιτζέττι καὶ τοῦ Μπελλίνι. 'Εσπούδασεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὸ Μιλᾶνον καὶ ὁ ἄκρατος μουσικὸς ἰταλιανισμὸς ὁ ὁποῖος συνέχει ὅλας τὰς ἐμπνεύσεις του, πνίγει μέσα εἰς τὰ κύματά του κάθε ἀπόπειραν ἀνοθεύτου 'Ελληνικῆς μουσικῆς δημιουργίας. Καὶ ὅμως ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα ἡ ὁποία τὸν διαπνέει, ἐκδηλώνεται φλογερὰ εἰς ὅλα τὰ ἔργα του. Τὸ μελόδραμα, τὸ ὁποῖον ἐδόξασε τὸν Καρρὲρ εἶναι ὁ «Μᾶρκος Μπότσαρης». 'Επαίχθη τὸ 1875 εἰς 'Αθήνας διὰ πρώτην φορὰν καὶ εἶχε θριαμβευτικὴν ἐπιτυχίαν. Ὁ Θ. Συναδινὸς εἰς τὸν ἀπολογισμὸν τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς μέχρι τοῦ 1919 ἀναδημοσιεύει τὰς κριτικὰς τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν

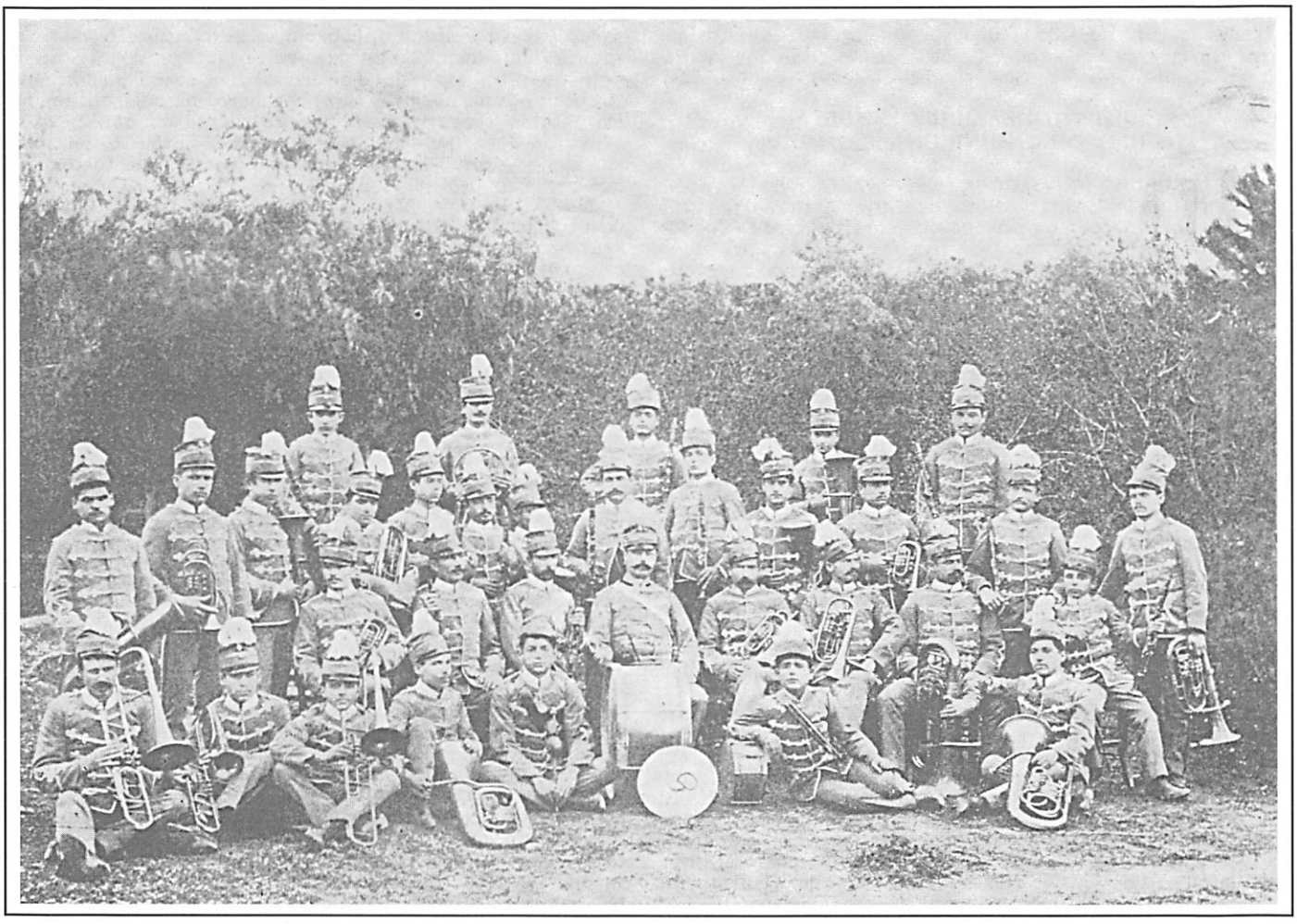

Ἡ Φιλαρμονικὴ Ὀρχήστρα Ἀθηνῶν εἰς φωτογραφίαν τοῦ 1896.

ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον.

«Ηὐδόκησε τέλος - ἔγραφεν ἡ «Παλιγγενεσία» - νὰ ἀναβιβασθῇ ἐπὶ σκηνῆς ἔργον Ἕλληνος μουσουργοῦ ἐπὶ ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Τὸ θέατρον «Ἀπόλλων» κατὰ τὴν ἑσπέραν τοῦ παρελθόντος Σαββάτου παρίστα ἀληθῶς συγκινητικὴν σκηνήν. Ἐν μέσῳ ἀπείρου πλήθους συνήντα τις ἐκεῖ τοὺς τελευταίους τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀπογόνους καὶ συγγενεῖς καὶ ἔβλεπεν ἐπὶ σκηνῆς ἀνελισσομένην μίαν ἐκ τῶν λαμπροτέρων σελίδων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, τὸν θάνατον τοῦ Σουλιώτου ἥρωος εἰς τὸν τάφον τοῦ ὁποίου ἤλθεν ἔπειτα νὰ ὁρκισθῇ ὁ λόρδος Βύρων διὰ νὰ ἔχῃ δικαίωμα νὰ ὁρκισθῇ εἰς τὸ πλευρόν του. Τὸ ἔργον τοῦ Καρρέρη εἶναι ἀνώτερον παντὸς ἐπαίνου. Ἀνήκει εἰς τὴν καθαρὰν Ἰταλικὴν σχολὴν διότι ἐκεῖ ἐδιδάχθη ὁ Καρρέρης. Πολλὰ ἔχει τὰ πρωτότυπα, ἐὰν δὲ ἐνίοτε φαίνεται μιμούμενος τὰ ἔργα τῶν διδασκάλων του, τοῦτο δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς ἀδυναμίαν τινὰ τοῦ μουσουργοῦ ἀλλ' εἰς τὰς πολλὰς μελέτας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐκείνων. Ἡ μουσικὴ τοῦ «Μάρκου Μπότσαρη» εἶναι πλουσία, ἴσως καὶ πλουσιωτέρα τοῦ δέοντος εἰς ἄσματα. Ὡραία εἶναι ἡ συμφωνία τῆς πρώτης πράξεως ὅτε γονυκλινὴς ὁ χορὸς δέχεται τὰς εὐλογίας τοῦ Γερμανοῦ καὶ ὁρκίζεται τὸν ὅρκον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Τὰ μέρη τοῦ βαθυφώνου, αἵ τε καταλογαὶ (recitativa) καὶ αἱ μελωδίαι εἶναι ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ μελοδράματος καὶ ὡραία εἶναι ἡ δυωδία τῆς γ' πράξεως μεταξὺ τῆς ὑψιφώνου καὶ contralto (μεσοφώνου). Δὲν μένει ὅμως ἱκανοποιημένος κανεὶς ἀπὸ τὸν κρότον τῆς μάχης, τὸν ὁποῖον θέλει νὰ παραστήσῃ ἡ ὀρχήστρα ἐν τῇ τελευταίᾳ πράξει. Εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν τὸν Μᾶρκον Μπότσαρην ὑπεδύθη ὁ ὀξύφωνος Πέτροβιτς, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν α' πρᾶξιν ἔψαλεν Ἑλληνιστὶ τὸ γνωστὸν «ἐγέρασα, μωρὲ παιδιά, σαράντα χρόνια κλέφτης», τὸν Γερμανὸν ὁ βαθύφωνος Τραντελόκ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἔψαλεν Ἑλληνιστὶ τὸν ὅρκον:

«Ὀρκισθῆτε εἰς τὸν τίμιον σταυρόν μας
νὰ κτυπᾶτε τὸν βάρβαρον ἐχθρὸν μας...»

Ὁμοίως Ἑλληνιστὶ ἔψαλε καὶ ὁ χορὸς τῶν γυναικῶν.

Ἡ διγλωσσία αὐτὴ δὲν ηὐχαρίστησε τὸ ἀκροατήριον. Ὁ «Μᾶρκος Μπότσαρης» θὰ ἦτο ἐκ τῶν καλυτέρων ἔργων, ἐὰν ἐνίοτε ἡ ἀπομίμησις δὲν ἦτο τόσον καταφανής».

Ὁ «Ἀσμοδαῖος» ὅμως ἔγραφεν: «Εὐγνωμονοῦμεν τὸν Ἕλληνα μαέστρον ὅτι διὰ τῆς μουσικῆς του ἐνεθύμιζεν ἡμῖν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὰς ὡραίας κυρίας μετὰ τῶν ὁποίων ἐχορεύσαμεν νέοι ὄντες, βάλς, πόλκες καὶ μαζοῦρκες». Ὁ Παῦλος Καρρὲρ ἔγραψε πολλὰ Ἰταλικὰ καὶ Ἑλληνικὰ μελοδράματα, τῶν ὁποίων τὰ λιμπρέττα ἔγραψαν γνωστοὶ Ἰταλοὶ καὶ Ἕλληνες ποιηταί, ὅπως ὁ Κασταλοῦπι, ὁ Τορέλλι, ὁ Ἐλισαβέτιος, ὁ Μαρτινέγκος κ.ἄ. Τὸ ἔργον τοῦ πολυγραφωτάτου αὐτοῦ συνθέτου εἶναι ἄγνωστον σχεδὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς ἀπὸ δύο ἀποσπάσματα τοῦ μελοδράματος «Μᾶρκος Μπότσαρης» ἡ «Καταδίκη τοῦ Κλέφτη» καὶ ὁ «Γέρο-Δῆμος», τὰ ὁποῖα τραγουδοῦν συχνὰ εἰς συναυλίας.

Ὁ Καρρὲρ εἶναι ὁ πολυγραφώτερος τῶν μουσικῶν τῆς ἐποχῆς του. Ἔγραψε καὶ πολλὰ λαϊκὰ τραγούδια. Ἐκ τούτων τὰ «Ξύπνα, γλυκειά μου ἀγάπη», «Διατὶ γλυκό μου φεγγάρι», «Μόλις ἔφεγγε τ' ἀστέρι» ἔγιναν δημοτικώτατα καὶ μένουν μέχρι σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ὁ Σπυρίδων Ξύνδας εἶναι σύγχρονος τοῦ Καρρὲρ καὶ ἔγινε γνωστὸς μὲ τὸ κωμικόν του μελόδραμα «Ὁ ὑποψήφιος βουλευτής». Ὁ κριτικὸς καὶ λογοτέχνης Γ. Τσοκόπουλος ἔγραψε τὸν καλύτερον χαρακτηρισμόν του: «Εἰς τὴν τέχνην ὑπάρχουν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐπιφανοῦς, τῆς λαμπρᾶς ἐργασίας καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀφανοῦς, τῆς λανθανούσης τοιαύτης. Ὁ Ξύνδας ὑπῆρξεν ὁ ἐπιτυχέστερος συνδυασμὸς τῶν δύο ἀνθρώπων. Ὁ συνθέτης τοῦ «Ὑποψηφίου», ὁ ἄνθρωπος τῶν συναυλιῶν, ὁ λέων τῶν αἰθουσῶν, ὁ συμπαθὴς τεχνίτης καὶ ὁ ἐμπνευσμένος μουσουργός, ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ ἀφανὴς ἐργάτης ὁλοκλήρου ἐκείνης τῆς μουσικῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία μὲ τὰ μικρὰ τραγουδάκια τῆς κιθάρας, τοὺς ἁπλουστάτους καὶ πρωτογενεῖς ὅμως γλυκυτάτους ρεμβασμούς, τὴν θελτικὴν καντάδαν, ἔδωσε μίαν ἄλλην τεχνικωτέραν κατεύθυνσιν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα».

Ὁ Σπῦρος Σαμάρας (1861-1917). Ὁ Κερκυραῖος αὐτὸς συνθέτης εἶναι ἐξαιρετικὰ μουσικῶς κατηρτισμένος. Ἐσπούδασεν ἐπὶ ἔτη εἰς Παρισίους ἀκούσας τὸν Γκουνὸ καὶ τὸν Ντελίμπ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ γενικὴ καλλιτεχνικὴ του μόρφωσις, ἡ πηγαία ἰδιοφυΐα του καὶ ἡ ἐντατική του ἐργασία, τὸν ἀνέδειξαν ταχέως εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἰταλικῆς σχολῆς τοῦ «βερισμοῦ» μετὰ τὴν θριαμβευτικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μελοδράματός του «Φλόρα Μιράμπιλις» εἰς τὸ Μιλᾶνον. Μεταξὺ τῶν συγχρόνων του Ἰταλῶν καλλιτεχνῶν ὁ Σαμάρας διακρίνεται διὰ τὴν συμφωνικήν του τέχνην, λαμπρὰν καὶ πλήρη μεγαλείου, διὰ τὴν εὐλυγισίαν τῆς ἐνορχηστρώσεως καὶ διὰ τὸν θερμὸν καὶ εὐγενικὸν αἰσθηματισμόν του. Ἕλλην τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ φρόνημα, γράφει ἐν τούτοις μουσικὴν καθαρῶς Ἰταλικὴν συνδυασμένην μὲ κάποιο Γαλλικὸν θέλγητρον, ἐξηυγενισμένην αἰσθητικὴν καὶ χάριν.

Ἡ μουσικὴ τοῦ Σαμάρα εἶναι πλήρης ἀκτινοβολίας. Ἕνα γνήσιον λυρικὸν αἴσθημα καὶ ἐξηυγενισμένον εἰς τὸ διϋλιστήριον τῆς μεγάλης τέχνης, ἀπὸ τὸ ὁποῖον διαδοχικῶς ἐπέρασεν εἰς ὅλα

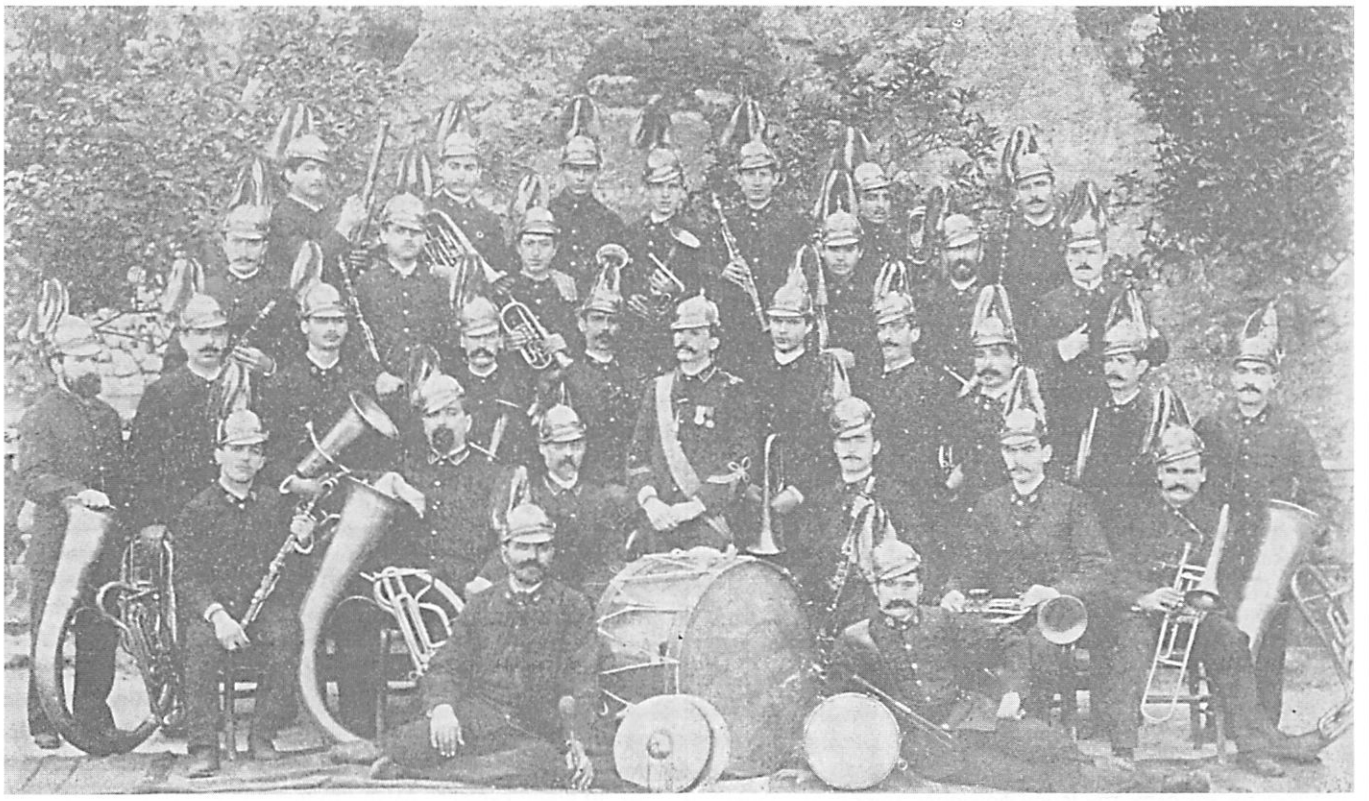

Ἡ Φιλαρμονικὴ Ὀρχήστρα Κερκύρας, ἐπίσης εἰς φωτογραφίαν τοῦ 1896.

τὰ στάδια τῆς ἐξελίξεώς του, κυριαρχεῖ εἰς ὅλας του τὰς ἐμπνεύσεις. Τὰ μελοδράματά του ἦσαν περιζήτητα εἰς ὅλα τὰ μεγάλα λυρικὰ θέατρα τῆς Ἰταλίας. Ὁ γονιμώτατος αὐτὸς συνθέτης ηὐτύχησε, ζῶν, νὰ γνωρίση Εὐρωπαϊκὴν φήμην καὶ νὰ γίνη ἔνδοξος. Αἱ μεγαλύτεραι ἐφημερίδες τοῦ Μιλάνου, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ρώμης, τῆς Βενετίας, τῆς Γενούη ἔκαμαν ἐνθουσιώδη κριτικὴν διὰ τὰ ἔργα του. Ὁ ὀνομαστὸς Ἰταλὸς κριτικὸς Λορέντζο Παρόντι μετὰ τὴν πρώτην παράστασιν τῆς «Ρέας» εἰς τὸ θέατρον «Βέρντι» τῆς Φλωρεντίας, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1908, ἔγραφε τὰ ἑξῆς ἐνθουσιώδη λόγια διὰ τὸν συνθέτην τοῦτον, πολὺ γνωστὸν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀριστουργήματός του «Φλόρα Μιράμπιλις».: «Εἰς τὸ νέον του αὐτὸ ἔργον ὁ Σαμάρας δὲν παρουσιάζει κακοτρόπους ὑπερβασίας. Πάντοτε μένει πιστὸς εἰς τὴν ὡραιοπρέπειαν τῆς μελωδίας καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ μουσική του φέρεται πρὸς βιαιοτέρας συναισθηματικὰς συγκρούσεις. Δὲν γνωρίζω τὶ νὰ ἐπαινέσω πρῶτον. Τὴν μεγαλόπνοον εἰσαγωγὴν ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν, τὰ ἡρωϊκὰ τραγούδια, τὸν γοητευτικὸν χορὸν τῶν παρθένων, τὸ ἤρεμον καὶ ὁλόγλυκον ἄσμα τοῦ Λυσίου ἢ τὸ «ντουέττο» του μὲ τὴν Ρέαν. Ἡ τέχνη τοῦ Σαμάρα ἐνθυμίζει ἕνα νέον Ἀντρὲ Σενιὲ εἰς τὸ πεδίον τῆς μουσικῆς. Ἡ ἐνορχήστρωσις τοῦ Σαμάρα δὲν εἶναι ὁ φευγαλέος ἰμπρεσιονισμὸς τοῦ Ντεμπυσὺ δὲν ἔχει τὴν ἀδρότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Ριχάρδου Στράους. Ἔχει περισσότερον λυρισμόν, χάριν καὶ ποιητικὴν ἁπλότητα. Δημιουργεῖ ἐξόχως ποιητικὴν ἀτμόσφαιραν πλήρη γαλήνης καὶ ἡδυπαθείας, ζωντανεύει τὴν θείαν μέθην μὲ ἕνα βαθύτατον αἰσθηματικὸν ἡδονισμόν. Τὸ «Τραγούδι τοῦ ναύτη» ἔχει ὡραῖον Ἑλληνικὸν χρωματισμὸν μὲ τὴν ἔλλειψιν τοῦ «προσαγωγέως» καὶ εἰς τὴν ἐωθινὴν συμφωνίαν ἡ λεπτὴ τέχνη τῆς ὀρχήστρας γίνεται διαρκῶς γοητευτικωτέρα. Εἰς ὅλον τὸ μουσικὸν αὐτὸ ἔργον, ὁ Σαμάρας ἀναδεικνύεται πραγματικῶς ἕνας ἀληθινὸς καλλιτέχνης, ὁ ὁποῖος τιμᾶ ὄχι μόνον τὴν ἀγαπημένην του Ἰταλίαν, τὴν δευτέραν πατρίδα του, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸν κόσμον τῆς τέχνης καὶ τοῦ ἰδανικοῦ» Ἀπὸ τὰ ὀκτὼ σπουδαῖα μελοδράματα τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ὁ Σαμάρας, μόνον ἡ «Ρέα» ἔχει Ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν. Ὁ ἴδιος ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν λιμπρεττίσταν Πὼλ Μιλλιὲ τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ τοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖον ἤθελε ἀπολύτως Ἑλληνικόν. Ἡ ὑπόθεσις ἐκτυλίσσεται εἰς τὴν Χίον εἰς τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἀπὸ τῶν Μεσαιωνικῶν χρόνων, ἕνα ὁλόλευκον μαρμάρινον στάδιον ἦτο κτισμένον εἰς τὴν Χίον, πλαισιωμένον ἀπὸ τὰ γραφικώτατα βουνὰ τῆς νήσου τὰ γεμᾶτα ἀπὸ μύρτους καὶ σχίνους καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀρωματικὰ ἄνθη καὶ φυτά.

Ἡ Χίος ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἀκόμη, ὑπῆρξεν ὁ στόχος ὅλων τῶν κατακτητῶν. Οἱ Σαρακηνοί, οἱ Βενετοί, οἱ Γενουήνσιοι, οἱ Τοσκάνοι ἐκυρίευσαν κατὰ καιροὺς τὴν νῆσον. Τὸ δρᾶμα τῆς Ρέας ἐκτυλίσσεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Γενοβέζων, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθίδρυσαν εἰς τὴν Χίον ἕνα εἶδος δημοκρατίας, ἐπιδιώκοντες τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν χλιδὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον. Εἶναι μία περίοδος ἱστορική, παθῶν, ἀντεκδικήσεων, ρωμαντικῶν ἐρώτων, κραιπάλης. Ἡρωΐς τοῦ ἔργου εἶναι ἡ Ἑλληνὶς Ρέα, σύζυγος τοῦ ἄρχοντος Σπινόλα, βασιλικοῦ ἐπιτρόπου καὶ διοικητοῦ τῆς Χίου. Ἀπὸ τὰ παιδικά της χρόνια ὅμως συνδέεται δι' ἀγνοῦ ἔρωτος μὲ τὸν ὡραῖον Λυσίαν, τὸν φημισμένον ἀθλητήν, τὸν ὁποῖον στεφανώνει πανηγυρικῶς ὁ ἄρχων εἰς τὸ στάδιον ὡς νικητὴν τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων καὶ ἐλευθερωτὴν τῆς νήσου ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ φοβεροῦ πειρατοῦ Τράκα, τὸν ὁποῖον παρέδωσεν αἰχμάλωτον εἰς τὸν λαόν. Τὸν ὡραῖον Λυσίαν ἀγαπᾶ μυστικῶς καὶ ἡ Δάφνη, ἡ νέα κόρη τοῦ ἄρχοντος ἐκ τοῦ πρώτου γάμου του. Καὶ ὁ πατὴρ τὴν προσφέρει ὡς ἔπαθλον εἰς τὸν νέον ἥρωα διὰ τὰς τόσας νίκας του, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀρνεῖται. Ἡ ἄρνησις του ὅμως δυναμώνει τὰς ὑποψίας τοῦ ἀπαισίου Γκουάρκα, τοῦ Βενετοῦ συμβούλου τοῦ ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος ἐρωτεύεται τὴν Ρέαν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν κατακτήση. Ἡ ὑπερήφανος νέα ἀποκρούει τὸν Γκουάρκα μὲ περιφρόνηση καὶ οὗτος ὁρκίζεται ἐκδίκησιν. Εἶναι ὁ Ἰάγος, ὁ ὁποῖος ἐπιβουλεύεται τὴν εὐτυχίαν τῶν δύο νέων, τοὺς παραφυλάττει τὴν νύκτα εἰς τὸ μαγεμένον ἄλσος, ὅπου συναντῶνται, ἀκούει κρυμμένος μέσα εἰς τὰ χαμόδενδρα τὸ σχέδιόν των νὰ φύγουν μὲ τὴν λέμβον, ἡ ὁποία τοὺς περιμένει κάτω εἰς τὴν παραλίαν καὶ δολοφονεῖ τὸν Λυσίαν, κτυπῶν αὐτὸν εἰς τὴν πλάτην. Ἡ Ρέα εἰς τὴν ἀπόγνωσίν της ρουφᾶ τὸ μεθυστικὸν δηλητήριον, τὸ ὁποῖον εἶχε κρυμμένον εἰς τὸ δακτυλίδιόν της καὶ ἐκπνέει εἰς τὴν ἀγκαλιὰν τοῦ νεκροῦ ἀγαπημένου της.

Ἡ μουσικὴ τῆς «Ρέας» συνδυάζει τὴν ἔντονον φυσιολατρείαν ἡ ὁποία ἀναδίδεται ἀπὸ τὴν μαγεμένην νῆσον τοῦ Αἰγαίου μὲ τὸ ἰσχυρὸν ἐρωτικὸν πάθος, τὸ ὁποῖον φλογίζει τὰ δύο κύρια πρόσωπα τοῦ ἔργου, τὸν Λυσίαν καὶ τὴν Ρέαν. Τὸ φλογερὸν αὐτὸ πάθος προσεγγίζει τὸ ἐρωτικὸν ζεῦγος πρὸς Τριστάνον καὶ Ἰζόλδην εἰς τὸ ἐρωτικὸν παραλήρημα τοῦ θανάτου τῆς Ρέας, πνιγμένον μέσα εἰς τὰ σκότη τοῦ ψυχοκτόνου μηδενισμοῦ. Εἶναι πλῆρες φωτός. Εἰς τὴν «Ρέαν» τοῦ Σαμάρα ἡ φύσις τῆς Ἑλληνικῆς νήσου ὀρθώνεται καὶ ἀντιμετωπίζει τὸν θάνατον νικηφόρως. Ἡ Αὐγὴ νικᾶ τὴν Νύκτα. Τὰ πρωϊνὰ λαλήματα τῶν πτηνῶν διώκουν τὰ φαντάσματα τοῦ ἐγκλήματος καὶ τοῦ θανάτου. Ὅλαι αἱ φωναὶ τοῦ ἄλσους μὲ τὰ κύματα τῆς θαλάσσης καὶ τὸν μακρινὸν ἀντίλαλον τῆς νήσου, συνθέτουν τὸν ὁλόχαρον ὕμνον τῆς ζωῆς. Εἶναι μουσικὴ δοσμένη ἀπὸ τοὺς ρυθμοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ φωτός.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου, ὁ Σαμάρας εἰς εὐρύτατα σχεδιασμένον συμφωνικὸν διάγραμμα παρεμβάλλει τὸν περίφημον Ὀλυμπιακὸν ὕμνον, τὸν ὁποῖον ἔγραψεν ἐπάνω εἰς τὰς στροφὰς τοῦ Παλαμᾶ:

Ἀρχαῖο πνεῦμα ἀθάνατο, ἀγνὲ πατέρα
τοῦ Ὡραίου, τοῦ Μεγάλου καὶ τ' Ἀληθινοῦ».

διὰ τὴν πρώτην ἔναρξιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων τὸ 1896 εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον, ὅπου ἐξετελέσθη ἀπὸ τὴν μεγάλην ὀρχήστραν τῆς φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας, ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν τοῦ

'Ομίλου τῶν Φιλομούσων, ἀπὸ τοὺς μουσικοὺς τοῦ πεζικοῦ, πυροβολικοῦ καὶ ναυτικοῦ, ἀπὸ τὴν φιλαρμονικὴν Κερκύρας μὲ τὴν χορωδίαν της καὶ τὴν χορωδίαν τῆς Φιλαρμονικῆς 'Εταιρείας, ἀπὸ τὰ μουσικὰ σωματεῖα τοῦ Πειραιῶς καὶ τὴν Γερμανικὴν λέσχην «Φιλαδέλφεια». 'Ο ἀριθμὸς τοῦ φωνητικοῦ καὶ τοῦ συμφωνικοῦ συνόλου ἔφθανε τοὺς πεντακοσίους. Τὴν ἐκτέλεσιν διευθύνει ὁ Σαμάρας.

Εἰς τὴν «Ρέαν» ὁ 'Ολυμπιακὸς ὕμνος τοῦ Σαμάρα διατηρεῖται αὐτούσιος καὶ ἐπιβλητικός. Αἱ παρθένοι τῆς Χίου, αἱ ὁποῖαι συχνὰ παρελαύνουν εἰς τὸ ἔργον μὲ τὰ λευκὰ πέπλα των ὡς ἀρχαῖαι κανηφόροι καὶ στεφανηφόροι, τραγουδοῦν ἐρωτικὰς στροφὰς ἐπάνω εἰς δημοτικὰς μελωδίας τῆς Χίου καὶ τὸ ὑποβλητικὸν «"Εγια μόλα» τοῦ ναύτη, τὸ ὁποῖον ἀκούεται μέσα ἀπὸ τὴν λέμβον του, συμπληρώνει τὴν 'Ελληνικὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ ἔργου. 'Η «Ρέα» φανερώνει εἰς ὅλην τὴν διαδρομήν της τὴν ἔμφυτον εὐγένειαν τῆς τέχνης τοῦ Σαμάρα, τὸ μεγαλειῶδες ταύτης, τὴν εὐλυγισίαν της καὶ τὴν σφραγῖδα τοῦ μουσικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν διακρινομένην εἰς ὅλα γενικῶς τὰ ἔργα του.

"Ενα ἄλλο σημαντικὸν ἔργον τοῦ Σαμάρα ἀγνοτάτης 'Ελληνικῆς ἐμπνεύσεως εἶναι ὁ κύκλος μιᾶς σειρᾶς τραγουδιῶν τοῦ Δροσίνη «Τὰ ἐπινίκεια» τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ὁ ποιητὴς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν νικηφόρων Βαλκανικῶν πολέμων. 'Ο κύκλος αὐτὸς μᾶς παρουσιάζει μίαν νέαν ὄψιν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ "Ελληνος μουσουργοῦ περισσότερον ἐμπνευσμένην, πάντοτε διατηρῶν τὴν πλουσίαν μελωδικήν του ἐφευρετικότητα, τὴν εὐλυγισίαν καὶ τὴν χάριν τῆς συμφωνικῆς του τέχνης. Τὸ συμφωνικὸν «φόντο» τῆς ὀρχήστρας εἶναι πιστὴ ἀπεικόνησις ὅλων τῶν συναισθηματικῶν κόσμων ὅσους γεννᾶ εἰς τὴν φαντασίαν ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ ποιήματος τὸ ὁποῖον δίδει τὴν κυρίαν ἀφορμὴν εἰς τὴν μουσικὴν δημιουργίαν. Εἰς τὰ «Θαλασσινὰ κανόνια», τὸ συμφωνικὸν πλαίσιον, ἔπειτα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς πρώτης στροφῆς, ἀλλάζει ἀποτόμως ὄψιν, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ εἰς τὸ ποίημα καὶ φωτίζει μίαν εἰδυλλιακὴν εἰκόνα μὲ μαγικοὺς λικνιστικοὺς ρυθμούς. Τὸ «'Αγίασμα τῆς Σημαίας» λαμβάνει ἕνα ἐπίσημον λειτουργικὸν βάδισμα εἰς τοὺς μουσικοὺς ρυθμοὺς μὲ τὸν βαθὺν μυστικισμὸν καὶ ὅλην τὴν ἱερὰν φρικίασιν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ εἰς τὸν "Ελληνα μουσικὸν ὁ εὐλαβικὸς ὁραματισμὸς τοῦ μυστηρίου. Δραματικώτατον μεγαλεῖον εἰς τὸ συμφωνικὸν ξέσπασμα τῆς ὀρχήστρας συγκλονίζει τὴν ψυχὴν εἰς τὸ τέλος. 'Ο ὁραματισμὸς τῶν δεκαοκτὼ παρθένων τοῦ θρύλου, αἱ ὁποῖαι πνίγονται εἰς τὴν λίμνην τῶν 'Ιωαννίνων καὶ ἁπλώνουν εἰς τὸν ἐλευθερωτὴν τὰς χεῖρας, ἐμπνέει εἰς τὸν Σαμάραν ὁλόκληρον συμφωνικὸν ποίημα. Εἰς τὸ τελευταῖον ποίημα τοῦ κύκλου «Στὴν 'Ακρόπολι», αἱ 'Ελληνικαὶ ἁρμονίαι τοῦ Σαμάρα ἀναπτερώνονται μὲ μίαν ἀνωτέραν πνοήν.

'Ο Διονύσιος Λαυράγκας (1860-1941). 'Ο Σαμάρας εἶναι ὁ πρῶτος σημαντικὸς σταθμὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς μουσικῆς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ 1821. 'Ο δεύτερος σταθμὸς εἶναι ὁ Διονύσιος Λαυράγκας. "Αν ὁ Λαυράγκας ἔμενεν, ὅπως ὁ Σαμάρας, εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν διεκρίνετο εἰς τὸ 'Ωδεῖον Παρισίων εἰς τὴν τάξιν ἀνωτέρας συνθέσεως τοῦ Μασσενέ, σήμερον θὰ ἦτο καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς διεθνῶς ἀνεγνωρισμένος συνθέτης διὰ τὴν πλουσίαν ἐφευρετικότητα, τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν φλόγα, αἱ ὁποῖαι διετηρήθησαν μέχρι τοῦ θαλεροῦ του γήρατος. 'Επροτίμησεν ὅμως νὰ κατέλθη καὶ νὰ μείνη εἰς τὴν 'Ελλάδα, διὰ νὰ γευθῆ τὴν πικρὰν 'Ελληνικὴν δάφνην καὶ νὰ ἐξαγοράση μὲ τὴν ἱκανοποίησιν ἑνὸς εὐγενοῦς ἰδανικοῦ, τὰς δοκιμασίας καὶ τοῦ ἀγῶνας μιᾶς ὁλοκλήρου ζωῆς. 'Ο Λαυράγκας ὑπῆρξεν ἕνας σοφὸς μουσουργός, κατέχων εἰς τὴν ἐντέλειαν, τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης, ἕνας συμφωνιστής, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισεν ὅλους τοὺς δρόμους. "Ηλθεν εἰς τὴν 'Ελλάδα κατὰ τὴν κρισιμωτέραν ἐποχὴν τῆς ἐξελίξεως τῆς μουσικῆς της, ἐποχὴν μεταβατικὴν καὶ ἀκαθόριστον. Γύρω του πλήρης ἰταλιανισμὸς χωρὶς ὑποψίαν ἐθνικιστικῆς πνοῆς εἰς τὴν τέχνην. 'Από τὸ ἄλλο μέρος ἀρχαιολοτρία, προγονοπληξία καὶ καθαρευουσιανισμός. Γράφει μίαν μουσικὴν τραγωδίαν, τὴν «Διδώ», 'Αρχαϊκῆς πνοῆς, ἐπάνω εἰς τὸ ὁμώνυμον ἔργον τοῦ Πολυβίου Δημητρακοπούλου. Κατόπιν ἡ φωτεινὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου τὸν ἐπηρεάζει καὶ γράφει τὸν «Λυτρωτὴν» ἐπάνω εἰς λιπρέττο τοῦ νέου ποιητοῦ. 'Ακολουθοῦν τὸ «Πένταθλον», ἡ «Μάγισσα» καὶ τὰ «Δυὸ ἀδέλφια», λυρικὰ ἔργα μὲ πνεῦμα δροσιὰν καὶ συγκίνησιν. Εἰς ὅλας τὰς συμφωνικὰς του σελίδας, τὰς δύο 'Ελληνικὰς του «Σουῖτας», τὴν «Εἰσαγωγὴν» καὶ «Φούγκα», τὴν «Ρομανέσκα», καθὼς καὶ εἰς τὰ κοσμαγάπητα τραγούδια του, ὁ Λαυράγκας φανερώνεται ἕνας μουσικὸς «Μεσογειακός», παλλόμενος ἀπὸ τὴν εἰλικρινῆ ἀποκάλυψιν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι τὸν πλημμυρίζουν. Εἶναι ἀβίαστος, αὐθόρμητος, ἀλλὰ καὶ ὀρθολογιστὴς εἰς κάθε ἐκδήλωσίν του μὲ ἐπὶ πλέον χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τὸ χιοῦμορ καὶ τὸ πνεῦμα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν τὴν κεφαλληνιακὴν του προέλευσιν.

'Ο Λαυράγκας ἀνήκει εἰς μίαν γενεὰν ὑπερηφάνων καὶ ἀγνῶν δημιουργῶν, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν πατρίδα τὰ πάντα, τὴν ζωὴν των, τὴν φλόγαν των, τὴν περιουσίαν των ὁλόκληρον, χωρὶς νὰ λάβουν ἀπολύτως τίποτε. Οὔτε κὰν μίαν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν παρὰ τῆς 'Ακαδημίας. 'Η ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀγνοῦ αὐτοῦ ἰδεολόγου εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθοῦν εἰς δύο περιόδους: τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῆς θητείας του εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τοῦ γυρισμοῦ καὶ τῆς δημιουργικῆς του δράσεως εἰς τὴν πατρίδα. "Ητο ἀπὸ τοὺς ἀριστεῖς τοῦ 'Ωδείου τῆς Νεαπόλεως καὶ κατόπιν ὁ καλύτερος μαθητὴς τοῦ Μασσενὲ εἰς τὸ Παρίσι.

Καθηγητὴς καὶ διευθυντὴς ὀρχήστρας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, συνθέτης ἀνεγνωρισμένος, οὐδέποτε διενοήθη νὰ ἀπαρνηθῆ τὴν πατρίδα του καὶ νὰ γίνη κοσμοπολίτης. Πολὺ κατηρτισμένος εἰς τὴν τέχνην, κατόπιν σοβαρῶν μελετῶν καὶ προσπαθειῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ νὰ ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς 'Ελληνικῆς μουσικῆς. Τὸ ἔργον του ἀρχίζει βαθμιαίως νὰ ἀπαλάσσεται ἀπὸ ξενικὰς ἐπιδράσεις. Προσπαθεῖ νὰ ἀντλῆ ἀμέσως ἀπὸ ἐγχωρίους πηγάς. Καὶ τότε δίδει τὰς καλυτέρας συνθέσεις του.

'Ο Λαυράγκας, ἐκτὸς τῆς μουσικῆς του ἰδιοφυΐας, ἦτο προικισμένος καὶ μὲ γνησίαν ποιητικὴν φλέβα. 'Από τὴν Νεάπολιν, ὅπου ἐσπούδαζεν, ἔστειλεν εἰς τὴν μητέρα του, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευε, τὸ ἀκόλουθον ποίημα:

«Μαννούλα, εἶναι τὸ σπίτι μου ὡραῖο.
'Από τὸ παραθύρι μέσα μπαίνει
ἡ αὔρα ἀπὸ τ' ἄνθη μαραμένη.
"Ολο ζωὴ καὶ νεότητα ἀναπνέω.
'Απλώνεται μπροστά μου γαληνιαῖο
τὸ πέλαγο. Στὴν πάχνη βυθισμένη
φαίνεται ἡ Κάπρι, κάτω ἐκεῖ προβαίνει
τὸ γέρικο ἡφαίστειο, πάντα νέο.
"Εχω σ' ἕνα μικρὸ κλουβὶ βαλμένο
ἕνα πουλί, καὶ σὰν τοῦ κάνω νεῦμα πετάει
καὶ τραγουδᾶ φχαριστημένο.
Τίποτα δὲν μοῦ λείπει, ἔχω ἀπ' ὅλα.
Εἶμαι εὐτυχὴς ἐδῶ... 'Ωϊμέ, τί ψέμμα,
Μάννα, λείπεις 'Εσύ, μοῦ λείπουν ὅλα!».

'Η ζωὴ τοῦ Λαυράγκα ὁλόκληρος μὲ τὰ ὄνειρα τοῦ ἀγῶνος του διὰ τὰ ἰδανικά του, τὴν ἀκατάβλητον ἐργασίαν του τοὺς πόνους του καὶ τὰς πικρίας του, περιγράφεται εἰς τὰ «'Απομνημονεύματα», τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του. 'Από τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, διαφαίνεται πόσην εὐνοϊκὴν ἐπίδρασιν ἤσκησε κατὰ τὴν πρώτην του νεότητα ἡ διαμονή του εἰς Παρισίους. Τότε ἔκαμε τὴν πρώτην του γνωριμίαν μὲ τὴν συμφωνικὴν μουσικήν. 'Ο ἴδιος γράφει: «'Ερχόμενος ἀπὸ τὴν 'Ιταλίαν, δὲν εἶχα ἰδέαν συμφωνικῆς μουσικῆς, οὔτε συμφωνικῆς ὀρχήστρας. "Οταν δὲ τὰ παιδιὰ τοῦ Ξυδιᾶ, τοῦ ζωγράφου, στὸ σπίτι τοῦ ὁποίου ἔμενα, μὲ πῆγαν στὰ «Κονσέρ Κολόν», τῶν ὁποίων ἦσαν τακτικοὶ θαμῶνες, καὶ ἄκουσα τὴν «Τρίτη Συμφωνία» τοῦ Μπετόβεν, ἔμεινα κατάπληκτος, ἀλλὰ καὶ ντροπιασμένος γιὰ τὴν ἄγνοιάν μου μ' ὅλα τὰ χαρτιὰ καὶ τὰ "Αριστα ποὺ εἶχα εἰς τὴν τσέπην μου ἀπὸ τὴν Νεάπολιν. Τάστειλα στὸ διάβολο καὶ βάλθηκα μ' ἐντατικὴν προσπάθεια νὰ ἀποκτήσω ὅ,τι μοῦ ἔλειπε γιὰ νὰ τελειοποιήσω τὶς γνώσεις μου, ὅσο τὸ δυνατὸν πληρέστερα. 'Αγόρασα ὅλες τὶς παρτιτοῦρες. Μπάχ, Μπετόβεν, Μέντελσον, κλπ. καὶ τὶς μελετοῦσα ἐξονυχιστικά. Πήγαινα τακτικὰ στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Κονσερβατουὰρ καὶ διάβαζα τὰ ἔργα ποὺ ἄκουσα ἐκτελούμενα στὶς συναυλίες Κολόν, Λαμουρέ καὶ Πά ντὲ Λού, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν παρέλειπα καμμιά. "Ετσι σιγὰ σιγὰ ἄρχισε νὰ διαπλάσσεται τὸ γοῦστο μου καὶ νὰ μοῦ ἀναπτύσσεται ἡ συμφωνικὴ διαίσθησι, ἡ ὁποία ἴσως βρισκόταν μέσα μου σὲ λανθάνουσα κατάστασι».

'Αφοῦ ἐπέστρεψεν ὁ Λαυράγκας εἰς τὴν 'Ελλάδα ὑπηρέτησεν εἰς τὸν στρατὸν εἰς τὸ Μεσολόγγιον, κατόπιν ἐπέρασεν ἕνα χειμῶνα εἰς τὸ 'Αργοστόλιον, ὅπου διηύθυνε παραστάσεις τοῦ 'Ιταλικοῦ μελοδράματος. Εἰς τὸν διενεργηθέντα εἰς 'Αθήνας διαγωνισμόν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς τετάρτης 'Ολυμπιάδος, ἐβραβεύθη μία Σουῖτα του δι' ἔγχορδα. Καὶ εἰς ἄλλον διαγωνισμὸν ὠδικῶν ὁμίλων ἐβραβεύθη ἡ χορωδία, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἵδρυσεν εἰς Κεφαλληνίαν.

'Ο ἴδιος εἰς τὰ «'Απομνημονεύματά» του γράφει: «'Η ἐμφάνισις τῆς Κεφαλληνιακῆς χορωδίας ἔδωσε τὴν πρώτην ὥθησιν διὰ τὴν δημιουργίαν λαϊκῶν χορωδιῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι ἡμεῖς ὑπήρξαμεν οἱ πρωτοπόροι μιᾶς μουσικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ἤρχισε μαζί μας καὶ ἔφθασε σὲ ἀξιοζήλευτον σημεῖον ἐξελίξεως μέχρι σήμερον».

Κατόπιν πάλιν φεύγει δι' 'Ιταλίαν, ὅπου διεκρίθη ὡς μαέστρος εἰς τὸ Τουρῖνον, τὴν 'Αλεσσάντριαν, Ζάραν, Βενετίαν, εἰς τὸ περίφημον θέατρον «Φενίτσε». Τὸν 'Οκτώβριον τοῦ 1893 ἀπὸ τὸ θέατρον «Κολὸν» τοῦ Μπουένος "Αϋρες εἶχε προτάσεις νὰ ἀναλάβη ὡς διευθυντὴς ὀρχήστρας καὶ μὲ τὴν ὑπόσχεσιν νὰ ἀνεβάση καὶ τὸ 'Ιταλικὸν μελόδραμα «La vita e un Sogno». Τὸ μακρὸν ταξίδιον ὅμως τὸν φοβίζει καὶ προτιμᾶ νὰ φύγη μὲ θίασον εἰς 'Αργοστόλιον. Τὸ 1894 ἔρχεται εἰς 'Αθήνας καὶ γίνεται διευθυντὴς τῆς «Φιλαρμονικῆς 'Εταιρείας», μὲ τὴν ὁποία ἐντὸς ὀλίγου ἤρχισε νὰ δίδη συναυλίας.

«Τὸ ἔτος 1898 εἶναι τὸ σημαντικώτερον τῆς ζωῆς μου, γράφει ὁ Λαυράγκας. 'Από ἐδῶ ξεκινᾶ ὁ ἀνηφορικὸς δύσβατος δρόμος ποὺ τὸν ἐβάδισα ὡς τὴν δύσιν τοῦ βίου μου μὲ ἐπιμονὴν καὶ ὑπομονήν, μὲ ἀέναον μόχθον, μὲ θυσίας, ὑλικὰς, ψυχικὰς καὶ σωματικὰς, μὲ πολλὲς πίκρες καὶ λίγες ἐλπίδες διὰ νὰ πραγματοποιήσω τὸ ὄνειρον τῆς ζωῆς μου». Τὸ ὄνειρον αὐτό, τὸ ὁποῖον ηὐτύχησε

νὰ ἴδη ἐνσαρκωμένον, εἶναι ἡ δημιουργία Ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος. Τὸ ἴδιον ἔτος γνωρίζεται μὲ τὸν τενόρον Χατζηλουκᾶν, τὸν βαρύτονον Βακαρέλι, τοὺς μπάσους Πετροζίνι καὶ Φλωριανό, καθὼς καὶ μὲ μίαν ὁμάδα ἀπὸ νέους ἐρασιτέχνας χορωδούς. Αὐτοὶ ὅλοι ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ λειτουργῆ χωρὶς καμμίαν ἐπίσημον προστασίαν καὶ χωρὶς μέσα. Μὲ πενιχρὰ μέσα, ἐνεργοῦντες ἔρανον ἀκόμη καὶ διὰ τὸ πετρέλαιον τῆς λάμπας ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος, φιλοξενούμενοι εἰς οἰκίας διὰ τὰς δοκιμάς, ἐργάζονται ἐντατικῶς καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ ἑτοιμάζουν τὴν «Φαβορίτα» τοῦ Ντονιζέττι. Μετ' ὀλίγον τρία ἐκλεκτὰ στοιχεῖα ἔρχονται νὰ πλουτίσουν τὸν πρῶτον αὐτὸν μελοδραματικὸν πυρῆνα: ὁ βαθύφωνος Βλαχόπουλος, ὁ βαρύτονος Ἀλέξανδρος Κυπαρίσσης καὶ ὁ τενόρος Νῖκος Μωραΐτης. Ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος ἔγινε τὸ 1900 - 26 Ἀπριλίου - εἰς τὸ Δημοτικὸν Θέατρον μὲ τὸ ἔργον «Μποέμ» τοῦ Πουτσίνι. Τοὺς γυναικείους ρόλους ἐτραγούδησαν Ἰταλίδες ἀοιδοί. Ὁ γενικὸς ἐνθουσιασμὸς ἦτο ἀκράτητος. Αἱ παραστάσεις ἐξηκολούθησαν μὲ τὸν «Ὑποψήφιον βουλευτὴν» τοῦ Ξύνδα καὶ τὰ «Δύο ἀδέλφια» τὸ νέον μελόδραμα τοῦ Λαυράγκα, τὸ ὁποῖον ἐσημείωσεν ἕναν ἐξαιρετικὸν θρίαμβον, καὶ τὸ θέρος εἰς τὸ ὑπαίθριον θέατρον «Βαριετέ» μὲ τὴν «Φαβορίτα», τὸν «Ριγολέττο» καὶ τὸν «Φάουστ». Τὸ Ἑλληνικὸν Μελόδραμα, μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἀφετηρίαν, σημειώνει ἐπιτυχίας εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ὁ ἐμπνευστής του τὸ ὁδηγεῖ παντοῦ ὅπου ὑπάρχει Ἑλληνισμός. Εἰς τὴν Αἴγυπτον, Κρήτην, Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, Βουκουρέστιον, Βραΐλαν, Νικολάϊεφ καὶ Ὀδησσόν. Ὁ Λαυράγκας ἀποθεώνεται εἰς τὰς περιοδείας ταύτας μὲ ὅλους τοὺς λαμπροὺς συνεργάτας του, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν καὶ αἱ δύο ἀδελφαὶ Μαρία καὶ Ἑλένη Θεοδωρίδου, ἡ κατόπιν Ἑλένη Βλαχοπούλου, ἡ πρώτη Ἑλληνὶς δραματικὴ «σοπράνο» ὑψίφωνος.

Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐνισχύθη ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου κράτους πλὴν μιᾶς προσωρινῆς ἐπιχορηγήσεως ἐκ 250.000 δραχμῶν ἐπὶ κυβερνήσεως Παγκάλου, ὁ Λαυράγκας ἔζησε καὶ ἐμόχθησεν ὑπεραν θρώπως ἐπὶ τεσσαράκοντα πέντε ἔτη. Ὁ Γεώργιος Κεφαλᾶς, ὁ ὁποῖος κρατεῖ μὲ εὐλάβειαν ὅλα τὰ χειρόγραφά του καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα του διηγεῖται παραστατικὰ τὰς ὑπεραν θρώπους προσπαθείας του:

«Ἀπὸ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπέστρεψεν ὁ Λαυράγκας ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς Ἀθήνας, ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του νὰ διώξη τοὺς ἀμανέδες μὲ τὴν ἀνατολίτικην περιπάθειάν των, καθὼς καὶ τοὺς ζουρνάδες, τὰ μπουζούκια κλπ. καὶ νὰ μορφώση τὸν τόπον μουσικά, διὰ νὰ δυνηθῆ ἀργότερον νὰ σταθῆ ἓν Ἑλληνικὸν Μελόδραμα. Αὐτὸ ἦτο ἀνέκαθεν τὸ ὄνειρόν του, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐδίσταζε πολλάκις νὰ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν μητέρα του, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευε».

Τὸ κορυφαῖον ἔργον τοῦ Λαυράγκα εἶναι ἡ «Διδώ», γραμμένη εἰς τὰς τέσσαρας πράξεις τῆς ὁμωνύμου τραγωδίας τοῦ Πολυβίου Δημητρακοπούλου. Ἐπαίχθη διὰ πρώτην φορὰν τὸ 1909 εἰς τὸ Δημοτικὸν Θέατρον μὲ θριαμβευτικὴν ἐπιτυχίαν. Ὁμοίαν ἐπιτυχίαν εἶχε καὶ κατὰ τὰς ἄλλας παραστάσεις καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Συγκινητικὴ εἶναι ἡ προσήλωσις τοῦ Λαυράγκα εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Μελοδράματος, εἰς τὴν ὁποία ἀφιερώνει καὶ τὰς τελευταίας του σκέψεις εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του. «Τόσων ἐτῶν κόποι, θυσίαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πηγαίνουν χαμένοι. Καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ λάβη σάρκα καὶ ὀστᾶ τὸ ὄνειρον, τὸ ὁποῖον τεσσαράκοντα πέντε ὁλόκληρα χρόνια μὲ ἐβαυκάλιζεν ἀνελλιπῶς καὶ ὁ διακαὴς μου πόθος, τὸν ὁποῖον εἶχα ἄσβεστον μέσα εἰς τὴν ψυχήν μου».

Ὁ Ναπολέων Λαμπελέτ (1864-1932), εἶναι ὁ γλυκὺς τραγουδιστής, ὁ ὁποῖος ἐμάγευσε μὲ τὰ περιπαθῆ τραγούδια του δύο γενεάς. Ἐγεννήθη καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὸ ἱστορικὸν ὠδεῖον τῆς Νεαπόλεως «San Pietro a Majella». Ὅταν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1885 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ὠδικῆς εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἀθηνῶν, ὅπου ἐδοκίμασεν ἀπογοητεύσεις καὶ προσβολὰς ἀπὸ τοὺς διευθύνοντας συμβούλους, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «Μουσικὴν Ἐφημερίδα». Μετὰ τὴν παραίτησιν του ἵδρυσεν τὴν ἰδικήν του μουσικὴν σχολὴν καὶ ἦτο ὁ πρωτεργάτης τῆς ἱδρύσεως τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἀθηνῶν» καὶ τοῦ «Ὁμίλου Φιλομούσων», δύο σωματείων, τὰ ὁποῖα ἦσαν πολύτιμοι συντελεσταὶ διὰ τὴν μουσικὴν πρόοδον τοῦ τόπου μας. Τὸν καλύτερον χαρακτηρισμὸν διὰ τὸν Λαμπελὲτ ἔδωσεν ὁ συγγραφεὺς Παῦλος Νιρβάνας εἰς ἄρθρον δημοσιευθὲν τὸ 1900.

Ὁ Γεώργιος Λαμπελέτ (1875-1945), ἀδελφὸς τοῦ Ναπολέοντος δύναται νὰ καυχηθῆ ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος "Ελλην μουσικός, ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπισε τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς μὲ θάρρος καὶ χωρὶς προλήψεις εἰς μίαν ἐποχὴν ὅπου ἡ ἀντίληψις περὶ τέχνης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο τόσον συγκεχυμένη. Ἐγεννήθη εἰς Κέρκυραν καὶ ἐσπούδασεν ἐπὶ ἑπταετίαν εἰς τὸ Ὠδεῖον Νεαπόλεως. "Οταν ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας κινούμενος ἀπὸ ὀρθολογισμὸν καὶ φλογερὸν πόθον νὰ ἴδη τὴν Ἑλλάδα νὰ πολιτογραφῆται μίαν ἡμέραν εἰς τὴν χορείαν τῶν μουσικῶς πολιτισμένων ἐθνῶν, ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικὸν «Παναθήναια», τὸ 1901, μίαν σπουδαίαν μελέτην ἡ «Ἐθνικὴ Μουσικὴ» ἀπὸ τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον ἀκόμη, μετὰ ἥμισυ περίπου αἰῶνα, δύνανται οἱ σύγχρονοι συνθέται νὰ ἀντλήσουν πολλὰς γνώσεις. «Ἡ δημοτικὴ ποίησις καὶ ἡ δημοτικὴ μουσικὴ - γράφει ὁ Λαμπελὲτ - εἶναι ὅ,τι ἀγνότερον, ὡραιότερον, πρωτοτυπώτερον καὶ ἀληθέστερον ἔχει νὰ ἐπιδείξη ἡ νεωτέρα Ἑλλάς. Εἰς αὐτὴν ἀντανακλᾶται ὅλη ἡ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Εἶναι τίτλος τιμῆς διὰ τὸν Λαμπελὲτ τὸν γράφοντα τοιαύτας ἀληθείας. Ὁ Γ. Λαμπελὲτ ἔκαμε τὰς μεταγενεστέρας ἐργασίας: «Μουσικὴ καὶ ποίησις», «Μουσικὴ καὶ γλῶσσα», «Ὁ Νασιοναλισμὸς εἰς τὴν τέχνην», «Τὸ Ἑλληνικὸν δημοτικὸ τραγούδι», «Τὸ δραματικὸν θέατρον», «Ἡ Ἑλληνικὴ δημώδης μουσική», μία συλλογὴ ἐμπεριστατωμένη καὶ ἐξόχως διαφωτιστικὴ διὰ τοὺς ξένους εἰς τὴν ὁποίαν διαφαίνεται ἡ εὐλάβεια πρὸς μίαν ἐθνικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ὠθεῖ πρὸς νέας δημιουργίας. Ὁ Γ. Λαμπελὲτ ἔγραψεν ἕνα μεγάλο συμφωνικὸν ποίημα «Ἡ Γιορτὴ» καὶ τρία χορωδιακὰ ἔργα ἐθνικοῦ χαρακτῆρος: «Στὸν κάμπο», «Στὴν ἀκρογιαλιά», «Δέησις», ἔγραψεν ἐπίσης ὕμνους καὶ στρατιωτικὰ τραγούδια, ἕνα θέμα μὲ «βαριασιόνες» διὰ πιάνο, μία φούγκα διὰ κουαρτέττο ἐγχόρδων καὶ ὀρχήστραν, κανόνες καὶ γκαβόττες διὰ πιάνο, μενουέττο διὰ ὀρχήστραν, μίαν σειρὰν ἀπὸ ἑλληνικὰ τραγούδια εἰς στίχους τοῦ Πορφύρα, τοῦ Δροσίνη, τοῦ Πολέμη, τοῦ Παπαντωνίου: «Φιλιά - Ἀνθοστεφάνωτη - Μπαλλάντα - Προσκύνημα - Τὸ πουλάκι - Lacrimae rerum - Τὸ στερνὸ παραμύθι - Μιὰ συλλογὴ ἀπὸ παιδαγωγικὰ τραγούδια, - Τὰ χελιδόνια» μὲ συνεργασία τοῦ Παπαντωνίου. Ὁ Λαμπελὲτ εἰργάσθη ἐντατικῶς διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν συμφώνως πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῆς μελωδίας καὶ διὰ τὴν διάδοσιν γενικῶς μὲ δίσκους γραμμοφώνου τῆς γνησίας καὶ ἀνοθεύτου δημοτικῆς μουσικῆς.

Ὁ Μανώλης Καλομοίρης (1883-1962) σημειώνει τὸν πρῶτον ἀξιοσημείωτον σταθμὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μουσικὴν δημιουργίαν. Τὸ ἔργον του φέρει τὴν σφραγῖδα τῆς ἀγνῆς Ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως, ἔργον πρωτοφανές, ἀποκαλυπτικὸν καὶ δι' αὐτὸ εἶναι προωρισμένον νὰ ζήση ὡς καθαρῶς ἐθνικὴ δημιουργία. Ἐγεννήθη εἰς Σμύρνην καὶ ἀνετράφη εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν οἰκίαν τῶν θείων του Χαμουδοπούλων, μεγάλων ἀξιωματούχων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς. Ἀπὸ τὸν παιδικὸν του χρόνων διατηρεῖ εἰς τὴν φαντασίαν του τὸ χρυσόραμα τῆς Ἀνατολῆς τὸ ὁποῖον σκορπίζει πλουσίως εἰς τὸ ἔργον του. Ἀπὸ τοῦ 1901, φανερώνεται ὡς μουσικὸς γλωσσοπλάστης τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παλαμᾶς τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Τὸ ἔργον του ἀπολύτως ἐθνικιστικὸν καὶ μεγίστης ἀξίας. Ὁ Καλομοίρης φανερώνει τὸν ἄγραφον νόμον τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς παραδόσεως ὅπως διετηρήθη κατὰ τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς δούλης πατρίδος, ἀπὸ τῶν Ἑλληνοβυζαντινῶν αἰώνων ἕως σήμερον διὰ νὰ πραγματοποιήση τὸ θαῦμα τῆς ἑνότητος τῆς Φυλῆς. Ἡ φιλοδοξία εἶναι εἰς τὸ δημιουργικὸν ἔργον. Ζητεῖ νὰ κλείση εἰς τοῦτο τὴν Ἑλλάδα. Τὴν Ἑλλάδα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, τοῦ Βυζαντινοῦ μεγαλείου, τοῦ θρύλου, τῆς φαντασμαγορίας, τῶν νέων Ἀκριτῶν, τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τῆς λεβεντιᾶς. Ἐσπούδασεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὴν Βιέννην ἀναδειχθεὶς μεγάλος δεξιοτέχνης τῆς ἀντιστικτικῆς ἐπιστήμης. Ἀγνότατος μελωδιστὴς καὶ γονιμώτατος μελωδικὸς ἐφευρέτης, γνωρίζει νὰ ἐκμεταλλεύεται τὸν πλοῦτον τῶν θεμάτων του. Δημιουργεῖ μουσικὴν ἀτμόσφαιραν εἰς κάθε ἔργον του ἀνάλογον μὲ τὴν ὑφὴν καὶ τὴν ὑπόστασίν του. Ἡ μουσική του εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν Ἑλληνικὴν ψυχήν, μὲ τὸν ἐσώτατον παλμόν της, μὲ τὴν ζωήν της καὶ τὰ πάθη της, μὲ τὴν εὐρεῖαν ἐθνικὴν καὶ ἱστορικὴν διαδρομήν της. Εἰς τὸ ἔργον του ἄγνωστα ἕως τότε, μελωδικὰ σχήματα, ἐκφραστικοὶ τύποι καὶ πρωτοφανεῖς ρυθμοὶ μᾶς συγκλονίζουν μὲ μίαν ἀποκαλυπτικὴν δύναμιν. Ρυθμοὶ ἀνισόχρονοι, κυματιστοί, νοσταλγικοί, περίπλοκοι κινήσεις, καὶ πολύτροπα μὲ ἁρμονικὰ χαρακτηριστικὰ ξετυλίγματα, πολεμικὸν μένος, ραψωδικὸς χαρακτὴρ εἰς τὰ πλούσια δημιουργικὰ στοιχεῖα τῆς μουσικῆς του, χαρακτηρίζουν τὸ συνολικὸν ἔργον τοῦ Καλομοίρη, τὸ ὁποῖον περνᾶ τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος. Καὶ καθιερώνεται διεθνῶς ὁ Καλομοίρης, ὡς ἐθνικὸς συνθέτης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κάθοδός του εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Χάρκοβον τῆς Ρωσίας, ὅπου ἐπὶ τετραετίαν ἐχρημάτισε καθηγητὴς τοῦ ἐκεῖ Ὠδείου, ἐσημείωσαν ἀληθῆ ἐπανάστασιν. Τὰ προγράμματα τῶν συναυλιῶν του εἶναι εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν τυπωμένα καὶ ἡ πρωτοφανὴς μουσικὴ του μία γλῶσσα νέα, ἀποκαλυπτικὴ διὰ τοὺς ὀλίγους ἐκλεκτοὺς τῆς τέχνης, ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι κρατοῦν ἐκουσίως κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς των πρὸς τὸ φῶς καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀλήθειαν, πάντα ταῦτα ἐξεγείρουν, παντὸς εἴδους ἀντιδράσεις ἐναντίον του καὶ θυέλλας. Ἀλλ' ὁ Καλομοίρης εἶχεν ἕνα παντοδύναμον μέσον διὰ νὰ ἀπαντᾶ εἰς ὅλους: Τὴν ἐργασίαν. Διωρισμένος καθηγητὴς τῆς Ἁρμονίας καὶ τῆς Συνθέσεως εἰς τὸ μοναδικὸν τότε Ὠδεῖον τῶν Ἀθηνῶν, δὲν παύει νὰ γράφη ἀπὸ τοῦ 1911 νέα ἔργα τὰ ὁποῖα σημειώνουν σταθμοὺς καὶ ἀφετηρίας εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Νεοελληνικῆς μουσικῆς. Ἀναφέρομεν τὰ τρία μουσικὰ δράματα: «Πρωτομάστορας», «Τὸ δαχτυλίδι τῆς μάννας», «Ἀνατολή», «Συμφωνία τῆς Λεβεντιᾶς», μὲ μικτὴν χορωδίαν, «Συμφωνία τῶν ἀνίδεων καὶ τῶν καλῶν ἀνθρώπων», μὲ χορωδίας καὶ σόλο τραγούδι, τὰ συμφωνικὰ ποιήματα: «Ὁ θάνατος τῆς Ἀντρειωμένης», «Τρίπτυχον», «Ὁ Πραματευτὴς»μὲ τραγούδι «Ἡ Ρωμέϊκη Σουΐτα», «Οἱ Νησιώτικες ζωγραφιές», «Οἱ Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» τοῦ Σολωμοῦ διὰ σόλο, χορωδίαν καὶ ὀρχήστραν κ.ἄ.

Ἡ ρυθμικὴ φυσιογνωμία τῆς μουσικῆς τοῦ Καλομοίρη εἶναι

τελείως ἰδιότυπος. Ἀκούεται ὁ παλμὸς τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, κυρίαρχος τοῦ συνόλου νὰ ρυθμίζη τὴν κίνησιν τῆς κεντρικῆς ἰδέας. Τὰ ἑπτάχρονα καὶ τὰ πεντάχρονα Ἑλληνικώτατα μέτρα τοποθετοῦνται ὁριστικῶς εἰς τὴν μουσικὴν αὐτὴν μαζὶ μὲ τὰ ἑξάχρονα καὶ τὰ τρίχρονα. Οἱ ρυθμοὶ αὐτοὶ μὲ τὰ γόνιμα θέματα τοῦ Καλομοίρη δύνανται μὲ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐφευρετικότητα τοῦ συνθέτου νὰ λάβουν μεγάλας διαστάσεις εἰς τὴν ἀνάπτυξίν των καὶ νὰ παρουσιάσουν θαύματα. Εἰς τὴν ἀνομοιογένειαν τοῦ ἔργου του φανερώνεται τὸ θαῦμα τῆς φυλετικῆς ἑνότητος καὶ τῆς αὐθυπαρξίας. Ἡ ψυχὴ τῆς φυλῆς ἀποτελεῖ τὸ ζῶν, τὸ συχνὰ τόσον δυσμεταχείριστον ὑλικὸν ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὁ τεχνίτης πλάσσει τὸ ἔργον του. Εἰς τὸ ἔργον του βλαστάνουν ἄπειροι σπόροι, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν μέχρι τότε μέσα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν χωρὶς νὰ βλαστήσουν. Ἄγνωστα ἕως τότε μελωδικὰ σχήματα καὶ ἐκφραστικοὶ τύποι συγκλονίζουν μὲ μίαν δύναμιν ἀποκαλύψεως. Πολλὰς φορὰς τὸ τελετουργικόν, τὸ μακρόσυρτον μεγαλεῖον τῆς «μολπῆς» τοῦ Καλομοίρη μὲ τὴν πολύπλοκον ἀνάπτυξιν, μὲ τὴν σπουδαίαν πλοκὴν τῶν φωνῶν καὶ τῶν θεμάτων μεταβάλλεται ὁρμητικῶς εἰς παγανιστικὴν ἔκρηξιν διονυσιακῆς χαρᾶς. Μέσα εἰς αὐτὴν τὴν ἀνωμαλίαν κρατεῖ ὁ μουσικὸς πάντοτε τὴν ἐνιαῖαν κατεύθυνσιν τοῦ ἔργου του. Ρυθμὸς ἀνισόχρονος, κυματιστός, νοσταλγικός, μὲ μίαν ἰδικήν του χρονικὴν καὶ ἁρμονικὴν ἀναλογίαν. Κινήσεις πολύπλοκοι καὶ πολλαὶ μὲ χαρακτηριστικὸν ἁρμονικὸν ξετύλιγμα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεμάτων. Ἕνας ραψωδικὸς ἐθνικὸς χαρακτὴρ εἰς τὴν συναρμολόγησιν τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι τόσον πλούσια εἰς δημιουργικὰ μουσικὰ στοιχεῖα.

Ὁ Καλομοίρης πρῶτος μέσα εἰς τοὺς Νεοέλληνας ἐχάραξεν τὸν δρόμον τοῦ ἐθνικοῦ ἰδεώδους εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μουσικὴν στενῶς καὶ ἀδιαρρήκτως συνδεμένην μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ θρησκείαν τοῦ ἔθνους του μὲ ἕνα παντοδύναμον μυστηριῶδη δεσμόν.

Ὁ Αἰμίλιος Ριάδης (1886-1935) εἶναι ὁ ἐκλεπτυσμένος Ἕλλην συνθέτης τοῦ συγχρόνου μουσικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως ὁ Μπελλίνι, ὁ Σοῦμπερτ, ὁ Μόζαρτ, οἱ ὁποῖοι ἐσκόρπισαν κατὰ τὴν βραχεῖαν ζωήν των ἀθανάτους μελωδίας, οὕτω καὶ ὁ Ριάδης πραγματοποιεῖ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν προφητικὸν στίχον τοῦ ποιητοῦ:

«Τὸν ἀγαποῦν θεοί, πεθαίνει νέος...»

Ἀπέθανεν ἀφοῦ ἐφανέρωσε τὴν πλουσίαν μελωδικὴν φλέβαν, τὴν ὁποίαν ἔκρυβεν εἰς τὴν ψυχήν του. Ὁ Ριάδης ἐγεννήθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὸ Μόναχον καὶ κατόπιν εἰς Παρισίους ἐπὶ πολλὰ ἔτη, γενόμενος μαθητὴς τοῦ Μωρὶς Ραβέλ. Ἡ Γαλλικὴ πρωτεύουσα ἦτο δι' αὐτὸν ἡ μουσικὴ του πατρίς. Ὁ Ραβὲλ καὶ ὁ Ντεμπυσσὺ, γοητευμένοι ἀπὸ τὴν σπανίαν αὐτὴν Ἑλληνικὴν ἰδιοφυΐαν τὸν περιβάλλουν μὲ ἀληθῆ στοργήν, καὶ τὸν βοηθοῦν μὲ τὰς πολυτίμους συμβουλάς των νὰ εὕρη τὸν δρόμον του. Τοιουτοτρόπως συντελεῖται τὸ θαῦμα τῆς μετουσιώσεως τῆς γνησίας Γαλλικῆς αἰσθητικῆς μέσα εἰς τὸν ἔμφυτον ἀνατολισμὸν τοῦ Ἕλληνος συνθέτου. Ὁ Ριάδης γνήσιον τέκνον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὴν λυρικὴν ἰδιοσυγκρασίαν, ἀναδεικνύεται εἰς ἕναν λεπτότατον τεχνίτην τοῦ ἤχου, ἐργαζόμενος καὶ διὰ τὴν τελευταίαν λεπτομέρειαν τῶν ἠχητικῶν «φωτοσκιάσεων» καὶ τῶν «ἠχοχρωμάτων».

Τὸ ἔργον του παρουσιάζει μεγάλην ἄνθησιν εἰς τὸ τραγούδι. Ἡ συμφωνικὴ μουσικὴ δὲν εἶναι ἡ ἐπίδοσίς του. Τὸ Ἑλληνικὸν τραγούδι, τὸ Μακεδονίτικο, τὸ καθαρῶς Ἀνατολίτικο, τὸ Τουρκικὸν καὶ τὸ Ἀρβανίτικον, τὸ Ἀραβικόν, καθὼς καὶ τὰ τραγούδια τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς ἀκόμα, κατέχουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔργου του. Ὁ Αἰμίλιος Ριάδης ἔγραψε πολλὰς σειρὰς τραγουδιῶν: «Μακεδονικὰ τραγούδια», «Ρωμέϊκα τραγούδια», «Δημοτικὰ ρωμέϊκα καὶ ἀρβανίτικα τῆς Κορυτσᾶς», «Γιασεμιὰ καὶ μιναρέδες», «Τραγούδια τῆς Τούρκισσας». «Τὰ ἀλλόκοτα χατζηλίκια» ἐπὶ Γαλλικῶν καὶ Ἑλληνικῶν στίχων τοῦ ἰδίου συνθέτου, «Τὰ Γιαπωνέζικα παραβάν», «Χωριάτικες μελωδίες», «Τὰ ἰντερμέδια τοῦ Γρυπάρη», «Τὰ μετανοιώματα», «Ἐννέα λιανοτράγουδα», «Τραγούδια ἐπὶ ποιημάτων τοῦ Πὼλ Φόρ, τοῦ Μωρεάς, τοῦ Ρονσάρ», «Τὰ τρόπαια τοῦ Ἐρεντιά», «Τρία φωνητικὰ κουαρτέττα» καὶ ἄλλα, καθὼς καὶ ἔργα διὰ πιάνο καὶ μουσικὴν δωματίου. Ὁ Ριάδης ἐνέκυψε βαθέως εἰς τὴν μελέτην τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ ἔγραψε μίαν «Μεγάλην Λειτουργίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου». Ἀλλὰ ἡ κυρία ἐπίδοσίς του εἶναι τὸ τραγούδι. Κάθε τραγούδι του εἶναι ὀργανισμὸς αὐτούσιος, αὐτοτελής. Κάθε φράσις του εἶναι κόσμος, ὁ ὁποῖος ἀποκρυσταλλώνει τὸ πλάσμα τῆς φαντασίας του, τὴν ἰδέαν, τὴν εἰκόνα. Εἰς μερικὰ τραγούδια του τὸ λυρικὸν πάθος ἐκχύνεται εἰς κύματα, εἰς τὰ ὁποῖα λικνίζεται ἡδονικῶς ἡ πλαστικωτάτη Ἀνατολικὴ μελωδία. Εἰς ἄλλα πάλιν ἡ τεχνικὴ ἐκζήτησις τῶν ἠχητικῶν συνδυασμῶν ἐγγίζει τὸ ἀκροτελεύτιον σημεῖον. Φθάνει εἰς τόσους ἐπιθυμητοὺς ἀπὸ ὅλους τοὺς συγχρόνους «γάμους τῶν ἤχων», οἱ ὁποῖοι ἐπιτυγχάνονται μόνον ἀπὸ τοὺς προνομιούχους τῆς μουσικῆς αἰσθητικῆς. Καὶ τὸ γνήσιον Ρωμέϊκον χιοῦμορ σπιθοβολεῖ μέσα εἰς πολλὰ τραγούδια του.

Ὁ Μάριος Βάρβογλης (1885-1967) εἶναι ὁ γνήσιος, ὁ καθαρόαιμος Ἀθηναῖος μέσα εἰς τὴν μουσικὴν πλειάδα τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς γενεᾶς. Ἂν διαχωρίσωμεν καὶ εἰς τὴν Νεοελληνικὴν μουσικήν, ὅπως εἰς τὴν ποίησιν, τὴν Ἑπτανησιακὴν σχολὴν καὶ τὴν Ἀθηναϊκήν, ὁ Βάρβογλης εἶναι ὁ ἀνεγνωρισμένος ἐκπρόσωπος τῆς δευτέρας. Ἐγεννήθη εἰς Ἀθήνας καὶ τὸ 1902 μετέβη εἰς Παρισίους ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ εἰκοσαετίαν. Εἰς τὸ ἐκεῖ ὠδεῖον ἐσπούδασεν ἀκούσας τοὺς Ξαβιὲ Λεροῦ καὶ τὸν Κωσσὰντ καὶ ἐδιδάχθη τὰ ἀνώτερα συνθετικὰ ἀπὸ τὸν Βενσὰν ντ' Ἐντύ. Εἰς τὸν Ἐντύ, μεγάλον διδάσκαλον τῆς Νεοκλασσικῆς Ὀρθοδοξίας, ὁ Βάρβογλης ὀφείλει τὴν διαύγειαν τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ἀνάγλυφος καὶ φωτεινὴ εἰς κάθε ἔργον του. Διὰ τὸν Βάρβογλην πολὺ εὐεργετικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ζὰν Μωρεάς, τοῦ ἀνεγνωρισμένου τούτου «μαίτρ» τῶν καλλιτεχνικῶν κύκλων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐσύχναζε καὶ ὁ Βάρβογλης. Ὁ Μωρεὰς ἐκράτησε τοῦτον μακρὰν ἀπὸ ὅλας τὰς αἱρετικὰς ἀκρότητας τῶν σχολῶν καὶ τῶν κύκλων τῆς ἐποχῆς του. Ἐδίδαξεν εἰς τὸν νέον Βάρβογλην τὴν σοφὴν ἁπλότητα καὶ τὴν μεγάλην τέχνην, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς σχολῆς του. Ἀντιθέτως ὁ Βάρβογλης φανερώνεται ἕνας ἀττικιστὴς εἰς ὅλην τὴν γραμμὴν τοῦ ἔργου του. Γράφει μὲ μεγάλην δυσκολίαν μουσικὴν ἁπλῆν, μίαν μουσικὴν ἡ ὁποία τρέχει ἀβίαστος ὡς τὸ κρυστάλλινον ὕδωρ διαφανοῦς ρύακος. «Ἡ μουσικὴ τοῦ Βάρβογλη εἶναι «λιγόσταγη» καὶ καθαρὴ σὰν τὸ κρυστάλλινο νερὸ Ἑλληνικῆς βρυσούλας» ἔγραψεν ἐπιγραμματικῶς κάποτε ὁ Ριάδης. Ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἔχει συγκεντρωμένα μέσα της ὅλα τὰ στοιχεῖα μιᾶς ἀγνῆς ἐμπνεύσεως, ἡ ὁποία ἐπέρασεν ἀπὸ τὸ διυλιστήριον τοῦ Νεοκλασσικισμοῦ τῆς Τέχνης. Ὁ Βάρβογλης εἶναι ἕνας λυριστὴς πλημμυρισμένος ἀπὸ μουσικὴν εὐαισθησίαν. Ἡ εὐαισθησία του εἶναι ἀπολύτως πειθαρχημένη. Ὑποτάσσεται εἰς ἕνα διάγραμμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐδέποτε παρεκκλίνει. Εἶναι ὁ καλλιτέχνης τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς. Αἱ λιταὶ καὶ εὐγενικαὶ γραμμαὶ τῶν Ἑλληνικῶν βουνῶν, αἱ ὁποῖαι ὁμιλοῦν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν ψυχήν, μὲ τὸ ἁπαλὸν διάγραμμα μέσα εἰς τὴν διαύγειαν τῶν Ἑλληνικῶν αἰθέρων, ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ Βάρβογλη. Τὸ ἁρμονικὸν φόντον της διακρίνει ἕνας ἰμπρεσσιονισμὸς τελείως ἰδικός του. Μία θεληματικὴ καὶ συνειδητὴ ἁπλότης τῶν τεχνικῶν μουσικῶν ἰδεῶν. Εἶναι τὸ μυστικὸν τῆς τεχνοτροπίας του. Εἰς τὴν μουσικὴν του κυριαρχοῦν οἱ τρεῖς Ἑλληνικαὶ ἑνότητες: Ἡ κίνησις, τὸ ρυθμικὸν βάδισμα τῆς κεντρικῆς ἰδέας καὶ αἱ ὑπερόχως ὑποβλητικαὶ μελωδίαι ἀποτελοῦν ἕνα ἀδιάσπαστον σύνολον. Ὁ Βάρβογλης ἔγραψεν ἕνα μελόδραμα εἰς τρεῖς πράξεις, τὴν «Ἁγίαν Βαρβάραν», ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου δράματος τοῦ Σκίπη, ἕνα συμφωνικὸν ποίημα, «Τὸ Πανηγύρι», διὰ μεγάλην ὀρχήστραν, ἕνα «Καπρίτσιο» διὰ βιολοντσέλλον μὲ ὀρχήστραν, μίαν «Ραψωδίαν», δύο «Κουαρτέττα» δι' ἔγχορδα, ἕνα μονόπρακτον λυρικὸν ἔργον «Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἀγάπης», μίαν Σονατίναν διὰ πιάνο, συνθέσεις διά πιάνο κ.ἄ. καθὼς καὶ τὸ «Τραγούδι τοῦ Ἀγωγιάτη» ἐπὶ ὁμωνύμου ποιήματος τοῦ Σκίπη καὶ τὴν «Εὐρυκόμην» ἐπὶ ὁμωνύμου ποιήματος τοῦ Σολωμοῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι μία Ἑλληνικὴ ἀριστουργηματικὴ μπαλλάντα, ἡ ὁποία εἰς τὸ τέλος λαμβάνει μίαν φόρμαν ἐλεγείας μετὰ τὸν βραχυχρόνιον δραματικὸν ἐλιγμόν της. Ἡ «Εὐρυκόμη» μεταγγίζει ὅλην τὴν συγκίνησιν τοῦ ἀγνοτάτου Σολωμικοῦ λυρισμοῦ, τὸν ὁποῖον ὁλοκληρώνει εἰς μουσικοὺς κυματισμοὺς καὶ εἰς πλαστικωτάτας μελωδικὰς στροφάς. Τὸ μουσικόδραμα «Ἁγία Βαρβάρα» δονεῖται ἀπὸ βαθύτατον μυστικισμὸν καὶ ἀναπτύσσει τὴν κεντρικὴν διήκουσαν ἰδέαν τοῦ ἔργου. Τὸ «Πανηγύρι» εἶναι ἔργον γεμᾶτον νοσταλγίαν τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ὀνειρεύεται ὁ ξενιτευμένος συνθέτης εἰς Παρισίους καὶ τὴν ἀναπτύσσει εἰς στιγμὰς εὐτυχισμένης ἐμπνεύσεως. Ἡ «Ποιμενικὴ Σουΐτα» εἶναι συμφωνικὸν εἰδύλλιον Ἑλληνικώτατον μὲ δροσιὰν καὶ αὐθορμητισμόν. «Τὸ τραγούδι τῶν τσοπάνων κοντὰ στὸ ἑρημοκκλήσι» εἶναι μαγικὸς ἀντίλαλος τῆς ἀγνῆς φυσιολατρικῆς χαρᾶς τῶν ἀγνῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ τελικὸς χορὸς συνδυάζει τὸν ἄκρατον διονυσιασμὸν μὲ τὰ φωτερὰ Ἀπολλώνεια μουσικὰ στοιχεῖα.

Ὁ Πέτρος Πετρίδης (1892-1977) ἐγεννήθη εἰς Νίγδην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐσπούδασεν εἰς Παρισίους ἁρμονίαν εἰς τὸν Ἀλμπὲρ Βόλφ καὶ ἀργότερον Σύνθεσιν εἰς τὸν Ἀλμπὲρ Ρουσέλ, τὸν γνωστότατον καὶ σύγχρονον Γάλλον συνθέτην. Κατὰ τὴν πολυετῆ παραμονήν του εἰς Παρισίους ηὐτύχησε νὰ ἰδῇ τὰ ἔργα του κρινόμενα ἀπὸ τοὺς διαπρεπεῖς Γάλλους κριτικοὺς Πρυνιέρ, διευθυντὴν τῆς «Ρεβὺ Μουζικὰλ», Φελὶξ Μαρτὺ καὶ Μπορὶς ντὲ Σλοζὲρ, κολακευτικώτατα ἐκφρασθέντας δι' αὐτόν. Ὁ Φελὶξ Μαρτὺ γράφει τὰ ἑξῆς: «Ὁ Πετρίδης παρουσιάζει μίαν ἐντελῶς ξεχωριστὴν μουσικὴν προσωπικότητα. Ἡ μουσικὴ γλῶσσα ποὺ μιλεῖ, ἁπλῆ, λυτρωμένη ἀπὸ κάθε μάταιον φορτίον». Ὁ Μπορὶς ντὲ Σλοζὲρ γράφει: «Ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ μελωδίαι τοῦ Πετρίδη. Ἔχουν διείσδυσιν ἐκφραστικότητος καὶ ἕνα πηγαῖον θέλγητρον».

Ὁ Πετρίδης εἰς Παρισίους ἔγραψε τὰ περισσότερα ἔργα του: τὰς μελωδίας «Ἀχτίδα», «Νανούρισμα», τὸν κύκλον «Θρῦλος τῆς ἀγάπης», τὴν «Εἰσαγωγὴν» ἐπὶ δύο Ἑλληνικῶν θεμάτων, τὸ «Πανηγύρι» ἐκ τριῶν μερῶν, τοὺς «Κλέφτικους χορούς», οἱ ὁποῖοι ἐπαίχθησαν εἰς τὰ Concerts Cölonne τοῦ Πιερνέ, τὴν «Kammersymphonie» δι' ἐννέα ὄργανα ἔγχορδα καὶ ξύλινα πνευστὰ (φλάουτο, ὄμποε, κλαρῖνο καὶ φαγκότο). Τὸ «Concertö Grosso» διὰ πνευστὰ ξύλινα, χάλκινα καὶ δύο τύμπανα ἐπαίχθη ἐπίσης εἰς Παρισίους μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Τὰ ἄλλα ἔργα του εἶναι ἡ «Κλέφτικη Συμφωνία» εἰς τέσσερα μέρη, ἡ «Ἑλληνικὴ Σουΐτα», ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μέρη: Πρελούδιο, Παστοράλ, Σκέρ-

τσο, Νανούρισμα, Χορὸς καὶ ἐπαίχθη εἰς τὰ Concerts Straram τῶν Παρισίων.

Οἱ Γάλλοι κριτικοὶ ἐξαίρουν τὴν διαύγειαν τῆς ἐνορχηστρώσεως τοῦ ἔργου του, τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα κυριαρχοῦν χωρὶς νὰ στηρίζωνται εἰς ἁρμονικὸν φόντο καὶ τὴν περίτεχνον ἐπεξεργασίαν, ἡ ὁποία βασίζεται εἰς τὰ ἰδικά της μέσα. Τὴν Σουΐταν αὐτὴν χαρακτηρίζουν ὡς «musique pure» καὶ ἐπιδοκιμάζουν τὴν χρῆσιν τῆς διτονίας, τὴν ὁποίαν ὁ Πετρίδης χειρίζεται μὲ μεγάλην δεξιότητα. Ἔγραψεν ἕνα μελόδραμα, τὴν «Ζεμφύραν», ἐπὶ λιμπρέττου ληφθέντος ἀπὸ τὸ γνωστότατον ἔργον τοῦ Δροσίνη «Τὸ βοτάνι τῆς ἀγάπης». Ἡ μουσικὴ διατύπωσις καὶ ἡ σκηνοθεσία τῆς «Ζεμφύρας» εἶναι τελείως συγχρονισμέναι. Υἱοθετεῖ τὴν αἰσθητικὴν τοῦ κινηματογράφου εἰς τὴν διαδρομὴν τῶν τριῶν πράξεων καὶ τῶν ἕξι εἰκόνων τοῦ ἔργου. Κάθε εἰκὼν ἔχει καὶ χωριστὸν πρελούδιο, χοροὺς καὶ χορῳδίας. Ἐκτὸς ἀπὸ δύο Σονάτες, ἔγραψε καὶ πολλὰ ἔργα μουσικῆς δωματίου. Ἕνα κουαρτέττο, ἕνα τρίο, καθὼς καὶ δύο κονσέρτα διὰ πιάνο μὲ ὀρχήστραν, κονσέρτο διὰ βιολίον μὲ ὀρχήστραν, ἕνα κονσέρτον διὰ βιόλαν μὲ ὀρχήστραν, δύο Σουΐτας διὰ πιάνο, τὴν «Ἰονικὴ Σουΐτα» δι' ὀρχήστραν ἀποτελουμένην ἐκ πέντε μερῶν: Πρελούδιο, Σερενάδα, Νοττοῦρνο, Μενουέττο, Χορικὸν καὶ Φούγκα, μίαν Συμφωνίαν δι' ὀρχήστραν, εἰς τὴν ὁποίαν, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα ἔργα του διακρίνονται οἱ δίδυμοι ἀρχαῖοι τρόποι Δώριος-Ὑποδώριος εἰς τοὺς ἁρμονικοὺς μαιάνδρους τῆς πολυτονικότητος καὶ πολυτροπίας, τοὺς ὁποίους προτιμᾶ ἀπὸ τὴν ἀτονικότητα καὶ τὰς ἄλλας αἱρετικὰς τεχνοτροπίας τῆς ἐποχῆς μας. Ἔργον μακρᾶς πνοῆς τοῦ Πετρίδη εἶναι ὁ «Διγενὴς Ἀκρίτας», μία δραματικὴ Συμφωνία διὰ μεγάλην ὀρχήστραν εἰς δέκα μουσικὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ μεγάλην συνοχὴν μεταξύ των. Ὁ Πετρίδης ἔγραψεν ἀκόμη καὶ τὴν μεγάλην «Συμφωνίαν τῆς Πίνδου», ἐμπνευσμένην ἀπὸ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμον, καὶ ἄλλα ἔργα συμφωνικά. Παρουσιάζει μίαν χωριστὴν προσωπικότητα μὲ τὴν ὁρμήν, τὴν δωρικότητα καὶ τὸν ἰδιότυπον χαρακτῆρα τῆς μουσικῆς του.

Ὁ Δημήτριος Λεβίδης (1886-1951) ποιητὴς τοῦ ἤχου, ἠὐτύχησε νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὴν μουσικὴν πρωτοφανεῖς καὶ ἀποκαλυπτικὰς ἐκδηλώσεις. Ὁ τελείως ἰδιότυπος αὐτὸς μουσικὸς πλανᾶται εἰς ὑπερκοσμίους ἠχητικὰς σφαίρας, μὲ ἔντονον φῶς, ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ὁραματίζεται ὁ Δάντης εἰς τὰ παραδείσια ὁράματά του. Ἡ ὀνειρώδης αὐτὴ τεχνοτροπία τοῦ Λεβίδη περιβάλλει ὅλην τὴν μουσικὴν του μὲ μίαν χωριστὴν ἀτμόσφαιραν, ἡ ὁποία παραπλανᾶ μεθυστικῶς τὴν αἴσθησιν. Καὶ ὅμως ὁ Λεβίδης εἰς τὸ βάθος εἶναι ὀρθόδοξος μουσικὸς καὶ βασίζει τὴν ὀρθοδοξίαν του εἰς τοὺς νόμους τῆς τέχνης καὶ εἰς τὰς αἰωνίας ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι διέπονται ἀπὸ τὴν ἔλξιν τοῦ ἤχου εἰς τὸ ἄπειρον. Πρεσβεύει ὅτι ὁ μουσικὸς ρυθμὸς καὶ ἡ ἁρμονία τῆς μουσικῆς προϋπάρχουν μέσα εἰς τὴν δημιουργίαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν δημιουργίαν ζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὰ αἰώνια αὐτὰ στοιχεῖα καὶ νὰ τὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν κόσμον μὲ τὴν τέχνην του. Τοιουτοτρόπως ἡ μουσική του πλανᾶται εἰς τὸ ἄπειρον, ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθεν. Ὁ Λεβίδης ἐγεννήθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὸ Μόναχον ὑπὸ τὸν Κλόζε καὶ τὸν Φέλιξ Μόττλ, καὶ ἀνώτερα συνθετικὰ ὑπὸ τὸν Ριχάρδον Στράους. Ὁ μέγας αὐτὸς διδάσκαλος δὲν ἐπηρέασε τὸν νέον Ἕλληνα συνθέτην μὲ τὰς Νιτσεϊκὰς θεωρίας του. Μετὰ τὰς σπουδάς του εἰς Γερμανίαν, ὁ Λεβίδης μετέβη εἰς Παρισίους, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ εἴκοσι δύο ἔτη. Ἐκεῖ ἠὐτύχησε νὰ ἴδῃ νὰ ἐκτελοῦνται τὰ περισσότερα τῶν ἔργων του εἰς μεγάλας συναυλίας Colonne ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γκαμπριὲλ Πιερνέ, εἰς τὰ κονσέρτα Pas de loup, εἰς τὰ Concerts Rouges καὶ εἰς ἄλλας ὀρχήστρας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κουσεβίτσκη. Τὰ ἔργα τοῦ Λεβίδη εἶναι διεθνῶς γνωστὰ καὶ φημισμένα. Ἐγράφησαν εἰς Παρισίους, ὅπου εἶδε νὰ ἀνοίγωνται οἱ ὁρίζοντες τῆς μεγάλης τέχνης. Εἰς τὴν πρώτην του νεότητα ἔγραψε τὴν «Ρωμαντικὴν Σονάταν» εἰς φὰ ἔλασσον διὰ πιάνο, ἔργον κυκλικῆς φόρμας μὲ πολλὰ δραματικὰ «ξεσπάσματα». Αἱ «Variations» εἶναι τελείως διαφόρου ὑφῆς δι' ἕνα φλάουτον, δύο κλαρίνα, ἕνα Ἀγγλικὸν κόρνο, ἕνα σαξόφωνον, ἕνα κλαρίνο μπάσσο, μίαν τρομπέτταν, ἕνα πιάνο, μίαν ἅρπαν καὶ κρουστά. Ἔργον ἰδιότυπον εἰς τὴν πρώτην του μορφὴν καὶ ἀνάπτυξιν. Ἔγραψεν ἀκόμη τὰ ἑξῆς: «Divertissent» διὰ σόλο, τσελέστα καὶ κρουστὰ ὄργανα. Ἕνα συμφωνικὸν ποίημα «Ὁ Βοσκὸς καὶ ἡ Νεράϊδα» μὲ μπαλέττο, ὅπου ἐχόρευσεν ἡ Ἴδα Ρουμπινστάϊν. Μίαν σειρὰν ἀπὸ τὰ «Ρουμπαγιάτ» τοῦ Ὁμὰρ Καγιάμ, τοῦ μεγάλου Πέρσου ποιητοῦ. Ἕνα συμφωνικὸν ποίημα «Ἡ σειρήνα» μὲ τραγούδι σόλο. Ἕνα συμφωνικὸν ποίημα διὰ βιολίον μὲ ὀρχήστραν. «Ἡ γῆ εἰς τὸ ἄπειρον», συμφωνικὸν ποίημα διὰ μεγάλην ὀρχήστραν. Πολλὰ Ἑλληνικὰ τραγούδια ἐπὶ ἰδικῶν του στίχων. Ἕνα συμφωνικὸν ποίημα διὰ τὰ ἠχητικὰ κύματα Μαρτενὸ μαζὶ μὲ ὀρχήστραν. Μίαν ὠδὴν «Ντὲ Προφούντις» κ.ἄ.

Εἰς Ἀθήνας ἔγραψε: Ἕνα κουαρτέττο ἐγχόρδων, τὸν «Ἀρχαϊκὸν Ὕμνον» διὰ κουϊντέττο ἐγχόρδων, ἅρπαν, ὄμποε καὶ κρουστὰ καὶ τὴν «Νεκρικὴν πομπήν», μέγα συμφωνικὸν ποίημα διὰ μικτὴν χορῳδίαν καὶ ὀρχήστραν. Αὐτὴ ἐγράφη διὰ τὴν μετακομιδὴν τῶν σεπτῶν σκηνωμάτων τῶν βασιλέων εἰς Ἀθήνας. Ἔγραψεν ἐπίσης ἕνα συμφωνικὸν ποίημα «Χορογραφικαὶ στροφαὶ» καὶ πολλὰ τραγούδια. Ὁ Λεβίδης διεκρίθη ἐξαιρετικὰ εἰς Παρισίους μὲ δύο ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμεν εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Καλῶν Τεχνῶν διὰ τὴν ἔλξιν τῶν φθόγγων εἰς τὸ μουσικὸν ἄπειρον καὶ τὴν σχέσιν τῶν φυσικῶν φαινομένων μὲ τὴν τέχνην. Καὶ ἀπέδειξε μὲ τὰ ὄργανα τῆς ὀρχήστρας, τὸν μουσικὸν λόγον τοῦ ὕψους τοῦ ἤχου, ἐν ἀναλογίᾳ μὲ τὸν μαθηματικὸν λόγον τῆς καμπύλης τῆς παλιρροίας καὶ τῆς ἀμπώτιδος εἰς τὸν ὠκεανόν. Διὰ τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτὰ ἐφόδια του ὑπεδείχθη ὡς ὁ μόνος ἱκανὸς νὰ γράψῃ τὴν μέθοδον τῶν ἠχητικῶν κυμάτων «Ondes Sonores», τὰ ὁποῖα ἀνεστάτωσαν πρὸ δεκαετίας τοὺς ἐπιστημονικοὺς καὶ μουσικοὺς κύκλους τῶν Παρισίων. Ἔγραψε τὴν μέθοδον καὶ συνθέσεις διὰ τὸ πολύχορδον τοῦ Τσαμουρτζῆ.

Ὁ Γεώργιος Πονηρίδης ἐγεννήθη τὸ 1892 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν τοῦ ἔκαμεν αἴσθησιν ὁ λυρισμὸς τῆς γνησίας Βυζαντινῆς τέχνης, ὁ ὁποῖος εἶναι διάχυτος μέσα εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐκκλησίας διατηρούσας ἀνέκφραστον γοητείαν διὰ τοὺς Χριστιανούς. Ἡ γοητεία ἀντικατοπτρίζεται καὶ σήμερον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πονηρίδη, ὁ ὁποῖος ἔζησε μίαν ὁλόκληρον μουσικὴν ζωὴν εἰς Παρισίους καὶ Βέλγιον. Ὁ Πονηρίδης εἶναι ἕνας εὐλαβικὸς μουσικὸς ψυχογράφος. Εἰς τὸ ἔργον του διαγράφονται ψυχικὰ τοπία, ἄλλοτε σκιασμένα ἀπὸ τοὺς πέπλους μιᾶς ἁρμονίας ὑποβλητικῆς καὶ ἀσυλλήπτου, περιτέχνως ὑφασμένους πέριξ τῶν μουσικῶν εἰκόνων καὶ ἄλλοτε θριαμβευτικὰ καὶ ἀνάγλυφα εἰς φῶς μέσα. Ἐσπούδασε κατ' ἀρχὰς βιολίον εἰς τὸ ὠδεῖον Βρυξελλῶν εἰς τὸν Ἰζαΐ καὶ κατόπιν σύνθεσιν εἰς Παρισίους εἰς τὸν περίφημον Βενσὰν Ντ' Ἐντύ. Τὰ περισσότερα ἔργα του ἐπαίχθησαν εἰς Παρισίους μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Ὁ μουσικὸς ἐκδοτικὸς οἶκος Σαλαμπὲρ περιλαμβάνει τὰς συνθέσεις τοῦ Πονηρίδη διὰ πιάνο εἰς τὴν σειράν: «Τὰ ἀριστουργήματα τῶν μεγάλων συγχρόνων συνθετῶν» παρὰ τὰ ἔργα τῶν Ραβέλ, Ντεμπουσσύ, Ἄλμπενιτζ, Γκρανάδος, Χόνεγκερ, Μαλιπιέρο καὶ Φλορὰν Σμίττ. Ὁ Πονηρίδης ἔγραψε τὰ ἑξῆς ἔργα: «Ἡ χώρα ποὺ δὲν πεθαίνει», συμφωνικὸν ποίημα ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὸν ὁμώνυμον κύκλον τοῦ Παλαμᾶ. Ἕνα Ἑλληνικὸν μπαλέττο. Τρία Βυζαντινὰ μέλη «Κύριε - Ἅγιος - Κοινωνικὸν» διὰ χορῳδίαν καὶ ὀρχήστραν. Μίαν μεγάλην καντάταν διὰ χορῳδίαν ἐξάφωνον μὲ ἕνα συμφωνικὸν πρελούδιο εἰς τὸ τροπάριον τῆς Κασσιανῆς. Μεγάλην φούγκαν δι' ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον. Τὸ «συμφωνικὸν τρίπτυχον» διὰ μεγάλην ὀρχήστραν. Ἕνα «πρελούδιο καὶ φούγκαν» δι' ὀρχήστραν ἐγχόρδων. Ἕνα κουαρτέττο ἐγχόρδων. Δύο σεπτέττα. Τέσσαρα πρελούδια δι' ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον. Μουσικὴν σκηνῆς διὰ τὰ ἑξῆς ἔργα: «Ἀντιγόνην» τοῦ Σοφοκλέους, «Τὰ καπρίτσια τῆς Μαριάννας» τοῦ Μυσσέ, «Γεώργιον Νταντέν» τοῦ Μολιέρου, τὴν «Χιονάτην βασίλισσαν» τοῦ Ἄντερσον, μίαν κωμῳδίαν τοῦ Μπεναβέντε. Ἔργα διά πιάνο: ρυθμούς, πρελούδια, σονάτα, φοῦγκες, σκέρτσο, Ἑλληνικοὺς χορούς καὶ Ἀττικὴν σουΐταν. Τραγούδια δημοτικὰ ἐνορχηστρωμένα. Τραγούδια Ἑλληνικὰ καὶ Γαλλικὰ ἐπάνω εἰς δικούς του στίχους. Τραγούδια εἰς στίχους τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Μαλακάση, τοῦ Καβάφη, τοῦ Πορφύρα, τοῦ Σικελιανοῦ, τοῦ Κρυστάλλη. Ὁ Πονηρίδης κατατάσσεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν αἰσθητικῶς ἐξειλιγμένων συνθετῶν. Ἡ ἐμπνευσίς του φέρει τὴν σφραγῖδα μιᾶς ἐκ γενετῆς εὐγενείας. Γνωρίζει τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης καὶ τὰ φανερώνει εἰς τὴν μουσικὴν διαλεκτικήν του, φωτισμένην ἀπὸ ἔντονον φῶς. Ἡ ὀρχήστρα του συνδυάζει τὴν αἰσθητικὴν λεπτότητα μιᾶς συνεκτικῆς μουσικῆς γραφῆς μὲ τὸ ἠχητικὸν μεγαλεῖον τῶν μεγάλων συμφωνικῶν μαζῶν. Τὰ παιγνίδια τῶν χαρακτηριστικῶν Ἑλληνικῶν του ἠχοχρωμάτων συναποτελοῦν ἕνα πολύτιμον μωσαϊκὸν σπανίας τεχνικῆς ἐπεξεργασίας. Οἱ ρυθμοί του εἶναι πάντα ἐξευγενισμένοι, ἕως τοῦ ἀκράτου διονυσιασμοῦ των. Ἡ ἐμπνευσίς του φανερώνεται ἀγνὴ καὶ ἡ μουσική του ὑπόστασις ἀπολύτως ἰσορροπημένη. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἕλλην αὐτὸς συνθέτης διέγραψε μὲ σταθερὰν χεῖρα αὐστηρῶς τὰ σύνορα τῆς τεχνοτροπίας του. Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ πλαίσιον κινεῖται μὲ ὅλην του τὴν ἄνεσιν τῆς πολυτροπίας καὶ ὅλων τῶν δυνατῶν αἰσθητικῶν συνδυασμῶν, τοὺς ὁποίους ὑπαγορεύει ἡ ἐκλεπτυσμένη μουσικὴ αἰσθητική του χωρὶς νὰ διαψεύδῃ τὸν ἑαυτόν του οὔτε εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐμπνευσίν του, οὔτε εἰς τὸν μετρημένον Βυζαντινὸν ἀνατολισμόν του. Εἰς τὴν σκηνικὴν ὑπόκρουσιν καὶ τὰ μπαλέττα, τὰ ὁποῖα ἔγραψε διὰ τὰ Γαλλικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν, ὁ Πονηρίδης ἀναδεικνύεται ἐξαίσιος μουσικὸς διακοσμητής. Ἀναδεικνύεται σπάνιος «λαξευτὴς» τοῦ ἤχου καὶ τῆς μουσικῆς φόρμας, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται μὲ τόσην χάριν καὶ εὐλυγισίαν εἰς τὸν ποητικὸν λόγον. Εἰς τὰς μικρὰς αὐτὰς «παρτισιὸν» κυριαρχεῖ τὸ πνεῦμα, ἡ χάρις καὶ ὁ λυρισμός, ὁ ὁποῖος κυμαίνεται μέσα εἰς τὰ σύνορα τοῦ ειδυλλιακοῦ καὶ τοῦ δραματικοῦ ὡραίου.

Ὁ Ἀντίοχος Εὐαγγελάτος ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν γενεὰν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων συνθετῶν. Ἐγεννήθη τὸ 1903 εἰς Ληξούριον Κεφαλληνίας καὶ ἐσπούδασεν εἰς Λειψίαν, Βιέννην, Μπάλ (Βασιλείαν Ἑλβετίας) καὶ Βερολῖνον, τὰ ἀνώτερα συνθετικὰ καὶ τὴν ἐνορχήστρωσιν ὑπὸ τῶν Βαϊνγκάρτνερ. Εἰς Ἀθήνας ἦλθε τὸ 1932 καὶ ἔλαβε τὸ βραβεῖον Ἀκαδημίας μὲ τὴν σύνθεσίν του «σουΐτα εἰς ρὲ» διὰ συμφωνικὴν ὀρχήστραν. Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Μητρόπουλος διηύθυνε εἰς μίαν συναυλίαν τὴν συμφωνίαν τοῦ Εὐαγγελάτου διὰ μεγάλην ὀρχήστραν, ἡ ὁποία ἐπροκάλεσεν ἐνθουσιώδεις ἐντυπώσεις. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ὡραίας αὐτῆς συνθέσεως ἔχει ἡρωϊκὸν χαρακτῆρα, τὸ ἀντάντε δημιουργεῖ μίαν θρησκευτικὴν μυστικοπάθειαν καὶ τὸ φινάλε εἰς χαρακτηριστικοὺς ρυθμοὺς 7/8 εἶναι γραμμένον εἰς φόρμαν «Ρόντο» (βλέπε

σχετικὰ ἄρθρα). Ὁ Εὐαγγελάτος ἔγραψεν ἀκόμη «Εἰσαγωγὴ σ' ἕνα δρᾶμα» διὰ μεγάλην ὀρχήστραν ἡ ὁποία ἐπαίχθη μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν εἰς Βερολῖνον, Φραγκφούρτην καὶ Βισβάδεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ συνθέτου καὶ ἐπροκάλεσεν ἐνθουσιώδεις κριτικάς, τὸ συμφωνικὸν ποίημα «Ἐπιτύμβιον εἰς θάνατον κόρης», σκηνικὴν μουσικὴν εἰς τοὺς «Πέρσας», τοῦ Αἰσχύλου, οἱ ὁποῖοι ἐπαίχθησαν εἰς τὸ Βασιλικὸν Θέατρον κατὰ σκηνοθεσίαν τοῦ Φώτου Πολίτη, μουσικὴν εἰς τὴν «Ἠλέκτραν» τοῦ Σοφοκλέους, ἡ ὁποία ἐπαίχθη εἰς τὸ θέατρον Κοτοπούλη ὑπό διεύθυνσιν τοῦ συνθέτου, μίαν μπαλλάντα διὰ μέτζο σοπράνο μὲ ὀρχήστραν τὴν ὁποίαν ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι «Ἡ Εὐγενούλα ἡ ὄμορφη», «Λαργκέττο καὶ σκέρτσο» διὰ μεγάλην ὀρχήστραν, ἕνα κουαρτέττον ἐγχόρδων, ἕνα σεξτέττο δι' ἐγχόρδα καὶ πνευστὰ καὶ ἄλλα ἔργα μουσικῆς δωματίου καὶ πολλὰ ἄλλα.

Διακρίνεται ὡς διευθυντὴς ὀρχήστρας καὶ κατατάσσεται εἰς τὴν πρώτην γραμμήν, πολὺ συχνὰ δὲ δίδει δείγματα τῆς ἀξίας του εἰς τὰς συμφωνικὰς συναυλίας καὶ εἰς τὰς συναυλίας τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ. Θεωρεῖται ὑγιὴς καὶ ρωμαλέος συνθέτης. Ἤρχισε τὸ στάδιόν του μὲ πίστιν καὶ σταθερῶς προχωρεῖ τὸν δρόμον πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἰδανικοῦ του. Ὁ συνθέτης αὐτὸς δὲν πετᾶ εἰς τὰς νεφέλας. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν μελωδίαν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ζωτικότατον στοιχεῖον τῆς μουσικῆς δημιουργίας. Καὶ ὁ πλοῦτος τῆς πολυφωνικῆς γραφῆς του φανερώνει τὴν ἀντιστικτικὴν του δεινότητα, ἡ ὁποία τὸν διακρίνει ἀπὸ τὰ πρῶτα του συνθετικὰ ἔργα.

Ὁ Δημήτριος Μητρόπουλος (1896-1960) εἶναι ὁ παγκοσμίως φημισμένος ἀρχιμουσικὸς δοξάσας τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα εἰς Εὐρώπην καὶ Ἀμερικὴν ὡς διευθυντὴς ὀρχήστρας. Κατέκτησε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ ὅλων τῶν συγχρόνων διασήμων διευθυντῶν ὀρχήστρας, διορισθεὶς διευθυντὴς τῆς φιλαρμονικῆς ὀρχήστρας τῆς Μιννεαπόλεως. Ἐγεννήθη εἰς Ἀθήνας καὶ μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του ἐκ τοῦ ὠδείου Ἀθηνῶν τὸ 1918 μετέβη εἰς Βρυξέλλας, ὅπου ἐσπούδασεν εἰς τὸν Γκίλσον καὶ κατόπιν μετέβη εἰς τὸ Βερολῖνον, ὅπου ἐσπούδασεν εἰς τὸν Μπουζόνι. Εἰς Βερολῖνον ἔμεινεν ἐπὶ ἐξαετίαν καὶ διωρίσθη ὑποδιευθυντὴς τῆς κρατικῆς ὄπερας. Ἐπιστρέψας τὸ 1926 εἰς Ἀθήνας, διεκρίθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἑλληνικῆς συμφωνικῆς ὀρχήστρας, ἡ ὁποία εἶναι δημιούργημά του. Ὁ Μητρόπουλος παρουσιάζεται ὡς μουσικὸν θαῦμα εἰς Ἀθήνας. Ἔκαμεν ἐμφανίσεις τὸ 1930 εἰς Παρισίους, Λίβερπουλ, Βερολῖνον, Βρυξέλλας, τὸ 1932 εἰς Ρώμην, Νεάπολιν, Φλωρεντίαν, Λονδῖνον καὶ πάλιν εἰς Παρισίους, ἀργότερον εἰς Ρωσίαν, Βιέννην καὶ εἰς ὅλην τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Καὶ ἐχαρακτηρίσθη ἀπὸ ὅλους τοὺς ξένους συνθέτας καὶ τεχνοκρίτας ὁ Μητρόπουλος ὡς «θαῦμα». Καὶ ὅλοι αὐτοὶ συναγωνίζονται εἰς ἐκφράσεις θαυμασμοῦ καὶ ἐγκωμιάζουν τὸν Μητρόπουλον χωρὶς καμμίαν ἐπιφύλαξιν.

Ὁ Μητρόπουλος ὡς συνθέτης παρουσίασεν εἰς τὸ διάστημα τῆς πρώτης του νεότητος ἔργα - μανιφέστα τῶν προκινδυνευμένων τάσεων τῆς μουσικῆς αἰσθητικῆς του - τὰ ὁποῖα εἶναι ἀποκρυσταλλωμένα εἰς ξεχωριστὴν φόρμαν τὸ καθένα καὶ εἰς νέαν ἐκδήλωσιν. Διακρίνεται διὰ τὴν θαυμαστὴν τέχνην του εἰς τὸ πιάνο καὶ ἔχει κάτι τὸ πρωτοφανὲς καὶ ἀποκαλυπτικόν, ὅπως καὶ ἡ τέχνη του εἰς ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον εἰς τὸ ὁποῖον ἐξ ἴσου διαπρέπει. Τὰ κυριώτερα ἔργα του εἶναι: ἡ «συμφωνία τοῦ Χριστοῦ», ἡ «Κασσιανή», ἡ «Βεατρίκη» μελόδραμα, τὸ ὁποῖον ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὸν Μαίτερλιγκ, ἡ «Κρητικὴ γιορτή», τὸ «κονσέρτο γκρόσσο» δι' ὀρχήστραν, ἑξήκοντα φοῦγκες διπλές, τριάκοντα κοράλ, «Ἑλληνικὴ σονάτα», τρεῖς χοροὶ τῶν Κυθήρων, διασκευαὶ διὰ μεγάλην ὀρχήστραν ἀπὸ τὸν Μπάχ τῆς φαντασίας καὶ φούγκας εἰς σὸλ ἔλ καὶ τὸ πρελούδιο καὶ φούγκα εἰς σὶ ἔλ, μουσικαὶ ὑποκρούσεις διὰ τὴν «Ἠλέκτραν» τοῦ Σοφοκλέους, τὸν «Ἱππόλυτον Στεφανηφόρον» τοῦ Εὐριπίδου, τραγούδια ἐπὶ στίχων τοῦ Σικελιανοῦ, τοῦ Καβάφη, τοῦ Λαφονταίν καὶ ἄλλα ἔργα διὰ πιάνο καὶ μουσικὴν δωματίου. Ὁ Μητρόπουλος εἶναι παγκόσμιον μουσικὸν πνεῦμα, ψυχὴ ἀνήσυχος, πλήρης ἀντινομιῶν, ἀπαράμιλλος ἰδιοφυΐα, προσπαθῶν νὰ καθιερώσῃ εἰς ἕκαστον ἔργον του καὶ ἕνα νέον σταθμόν. Συγχρονισμένος συνθέτης βασίζεται ἐπὶ τῆς σταθερότητος τοῦ βασικοῦ σχεδιαγράμματος μὲ τὴν κλασσικὴν ἀρχιτεκτονικήν. Ἀπολύτως ρωμαντικός, κατορθώνει νὰ συγκρατῇ τὸ μουσικὸν του πάθος. Ὁλόκληρον τόμον θὰ ἀποτελέσουν τὰ ἐγκωμιαστικὰ ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν κατὰ καιροὺς διὰ τὸν Μητρόπουλον ὑπὸ ξένων ἐπιφανῶν μουσικοσυνθετῶν, τεχνοκριτικῶν καὶ λογοτεχνῶν. Ὁ Φλοράν Σμίττ, ὁ Βιλλερμότ, ὁ Ἀντρὲ Ζίντ, ὁ Σουαρές, ὁ Μπρουσέλ, ὁ Γκυστὰβ Μπρέτ, ὁ Φερρούντ, ὁ Ἐκπέρ, ὁ Ἀνρὺ Μαλέρμπ, ὁ Τρεγκόρ, ὁ Μόργκαν, ὁ Καζέλλα, ὁ Γκουΐντο Γκάττι, ὁ Τσεστάκοβιτς καὶ ὅλοι οἱ Ἀμερικανοὶ τεχνοκρίται ἔγραψαν ἐγκώμια διὰ τὸν Μητρόπουλον εἰς ὅλας τὰς ἐμφανίσεις του.

Ὁ Θεόδωρος Σπάθης (1886-1944) εἶναι ἕνας ἐκ τῶν πλέον ἐκλεπτυσμένων Ἑλλήνων συνθετῶν εἰς τὴν Γαλλικὴν σχολήν. Ἔζησε καθ' ὅλην τὴν νεότητά του εἰς Παρισίους καὶ τὰ ἔργα του διακρίνονται διὰ τὴν μελωδικήν των εὐλυγισίαν, τὴν κομψοπρέπειαν καὶ χάριν. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν ἐλαφρὰν λυρικὴν μουσικήν. Ἔγραψε πολλὰς Γαλλικὰς ὀπερέττας καὶ ἐξ αὐτῶν ὁ «Ἀββᾶς Βοναπάρτης» ἐγνώρισεν ἐπιτυχίαν. Ἐπίσης ἔγραψε τραγούδια, τὴν «Κυρὰ Φροσύνη» ὅπεραν καὶ διεσκεύασεν ἐπιτυχῶς Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Ὁ Γεώργιος Σκλάβος (1888-1976) παρουσιάζει ἀξιόλογον συνθετικὸν ἔργον. Ἔγραψε τὰ συμφωνικὰ ποιήματα «Ἀητός», «Κρητικὴ Φαντασία», «Φαντασία», «Ἀρκαδικὴ σουΐτα», «Νησιώτικος γάμος» τὰ μελοδράματα «Κασσιανή», «Λεστενίτσα», «Κυρὰ Φροσύνη» κ.ἄ.

Ὁ Ἀνδρέας Νεζερίτης (1897-1980) εἶναι συνθέτης ρηξικέλευθος. Ἔγραψε συμφωνικὰ ἔργα καὶ μελοδράματα: «Ὁ βασιλιᾶς Ἀνήλιαγος», «Ἡρὼ καὶ Λέανδρος», ὁρατόριον «πέντε ψαλμοὶ» τοῦ Δαυΐδ, ἔργα μουσικῆς δωματίου καὶ πολλὰ τραγούδια.

Ὁ Χαρίλαος Περπέσας (1904-). Εἶναι δυνατὸς καὶ τολμηρὸς συνθέτης συμφωνικῶν ἔργων.

Ὁ Λώρης Μαργαρίτης (1895-1953). Εἶναι διεθνῶς ἀνεγνωρισμένος πιανίστας καὶ συνθέτης.

Ὁ Ἀλέκος Κόντης (1890-1965). Ἱδρυτὴς τῆς Παλλαδίου Χορωδίας, ἀξιόλογος καὶ ἀκάματος συνθέτης, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν μουσικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Θεόφραστος Σακελλαρίδης (1882-1950). Δημοφιλέστατος, ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ τὸ ἔργον του νὰ ἔχει εὐρεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔγραψε δύο σπουδαῖα μελοδράματα: «Τὸ στοιχειωμένο γιοφύρι» καὶ τὴν «Περουζὲ» καὶ περισσοτέρας ἀπὸ πεντήκοντα ὀπερέττας ἐκ τῶν ὁποίων αἱ περισσότεραι ἐγνώρισαν μεγάλη ἐπιτυχίαν.

Εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Σακελλαρίδη ἀνήκει καὶ ὁ Ν. Χατζηαποστόλου (1884-1941) συνθέτης τοῦ ἐλαφροῦ λυρικοῦ θεάτρου, καταστὰς γνωστὸς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν καὶ ἀγαπητὸς διὰ τὰ ἔργα του «Ἀπάχηδες τῶν Ἀθηνῶν», τὰς ὀπερέττας «Ἐρωτικὰ γυμνάσια», «Ἡ κατάρα τοῦ πατέρα», «Ἡ γκρεμισμένη φωλιά» καὶ ἄλλα. Ἔγραψε ἐπίσης καὶ σειρὰς τραγουδιῶν μὲ ἔντονον ἐγχώριον χρῶμα.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἀκόμη ἡ εἰς τὴν ἐθνικὴν διάπλασιν τῆς μουσικῆς συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων μουσουργῶν Ἀλβάνα, Πορφυροπούλου, Χρ. Στρουμπούλη, Νικ. Κοκκίνου, Θεμ. Πολυκράτη, Δημ. Ροδίου, Τιμ. Ξανθοπούλου καὶ Στέλιου Μίνως. Ὅλοι αὐτοὶ ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν δημιουργῶν τῆς Ἑλληνικῆς καντάδας, ἡ ὁποία διαχωρίζεται εἰς τὴν Ἑπτανησιακὴν καὶ τὴν Ἀθηναϊκὴν καντάδα. Τῆς πρώτης ἐκπρόσωποι εἶναι ὁ Ἀλβάνας καὶ ὁ Πορφυρόπουλος. Τῆς δευτέρας ὁ Στρουμπούλης, ὁ Κόκκινος, ὁ Πολυκράτης, ὁ Ρόδιος, ὁ Ξανθόπουλος καὶ ὁ Μίνως. Τὰ τραγούδια τῶν τελευταίων ἰδίως ἀπεικονίζουν πιστῶς τὴν Ἀθηναϊκὴν ρωμαντικὴν ψυχὴν τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ ἀκούωνται μὲ εὐχαρίστησιν.

Νεώτερος δημιουργὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ ὁ ὁποῖος ἐβάδισεν εἰς τὰ ἴχνη τῶν ρωμαντικῶν αὐτῶν τροβαδούρων ὑπῆρξεν ὁ Κλ. Τριανταφύλλου, ὁ γνωστὸς Ἀττίκ.

Ἐξ ἄλλου παραλλήλως πρὸς τὰ μουσικὰ ἱδρύματα τῆς χώρας εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν διὰ τὴν ἀξιόλογον δρᾶσιν των, τὸ ὠδεῖον τοῦ Πειραϊκοῦ Συνδέσμου, ἡ Ἀθηναϊκὴ μανδολινάτα, ἡ χορωδία Ἀθηνῶν τοῦ Φιλ. Οἰκονομίδη κ.ἄ., πρέπει νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ δρᾶσις τῆς σχολικῆς μουσικῆς εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίθησαν ὡς μουσικοδιδάσκαλοι πλὴν τοῦ Ἀλ. Κατακουζηνοῦ καὶ τοῦ Ν. Λαμπελέτ, ὁ Ἰωάννης Σακελλαρίδης, ὁ Θεμιστοκλῆς Πολυκράτης, ὁ Γεώργιος Λαμπελέτ, ὁ Νικόλαος Λάβδας, ὁ Ἀθανάσιος Ἀργυρόπουλος, ὁ Ὀρέστης Κοντογιάννης, ὁ Κωνσταντῖνος Παπαδημητρίου, ὁ Ἰωάννης Μαργαζιώτης, ὁ Γεώργιος Ἀθανασιάδης καὶ ἄλλοι.

Σοφία Κ. Σπανούδη

Ἡ μουσικὴ γενεὰ τοῦ μεσοπολέμου (1930 καὶ ἐφεξῆς) ἀνδρωθεῖσα κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἔτη, ἔχει ἤδη ἐνταχθῆ, κατὰ κανόνα, εἰς τὴν χορείαν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Σχολῆς (ἱδρυθείσης ὑπὸ τῶν Λαυράγκα, Καλομοίρη, Βάρβογλη), ἐνῶ μερικοὶ τῆς γενεᾶς αὐτῆς, ἂν καὶ ἀρχικῶς ἠκολούθησαν τὸν χαραχθέντα ὑπὸ τῶν πρωτοπόρων τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς Ἰδέας δρόμον, ἐν τούτοις μετέβαλον πορείαν πρὸς τὰ σύγχρονα μουσικὰ ρεύματα καὶ τὰς νεωτεριστικὰς τεχνοτροπίας.

Τῆς πρώτης κατηγορίας σημαντικοὶ συνθέται εἶναι ὁ Σόλων Μιχαηλίδης (1905-1979) ὁ ὁποῖος συνέθεσε πλῆθος συμφωνικῶν ἔργων («Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ, τὸ Πανηγύρι τῆς Κακάβας), μουσικὴν δωματίου, Κοντσέρτο διὰ Πιάνο καὶ Ὀρχήστρα, μπαλλέτα κλπ., πλεῖστα μουσικολογικὰ ἔργα («Ἁρμονία τῆς σύγχρονης μουσικῆς», «Κυπριακὴ μουσική», «Νεοελληνικὴ μουσική» «Μουσικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος» (βραβευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) καὶ ἐχρημάτισεν Γενικὸς Διευθυντὴς τῆς Συμφωνικῆς Ὀρχήστρας Βορείου Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ ἔτη 1959-1975, καθὼς καὶ διευθυντὴς τοῦ Κρατικοῦ Ὠδείου Θεσσαλονίκης, ὁ Λεωνίδας Ζώρας (1905-) συνθέτης ἔργων δι' ὀρχήστραν, καὶ μουσικῆς δωματίου, ὁ Γεώργιος Γεωργιάδης (1912-) συνθέτης, πιανίστας καὶ παιδαγωγός, συνθέσας μουσικὴν δωματίου, χορωδιακὴν μουσικὴν καὶ μουσικὴν διὰ πιάνο, ὁ Ἀλέκος Ξένος (1912-) συνθέτης πολλῶν συμφωνικῶν ποιημάτων, χορωδιακῶν ἔργων καὶ πλείστων μελωδιῶν, ὁ Κώστας Κυδωνιάτης (1908-) συνθέτης, πιανίστας καὶ καθηγητὴς τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν, μὲ πλῆθος ἔργων παντὸς εἴδους, ὁ Γεώργιος Καζάσογλου (1910-) συνθέτης συμφωνικῶν ποιημάτων, μουσικῆς δωματίου καὶ τραγουδιῶν, ὁ Μενέλαος Παλλάντιος (1914-) ἀκαδημαϊκὸς καὶ διευθυντὴς τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν, συνθέσας τὰ συμφωνικὰ ἔργα «Προσευχὴ στὴν Ἀκρόπολη»,

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ὁ κορυφαῖος Ἕλλην μουσικοσυνθέτης Μίκης Θεοδωράκης διευθύνων τὴν ὀρχήστραν κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς συναυλίας.

«Σουΐτα σὲ παληὸ στύλ» μουσικὴν δωματίου καὶ πολλὰ τραγούδια, ὁ Γεώργιος Πλάτων (1910-) συνθέτης καὶ πιανίστας μὲ πολλὰ ἔργα μουσικῆς δωματίου, καθὼς καὶ οἱ: Βασίλειος Παπαδημητρίου (1905-1975), Σταῦρος Προκοπίου (1899-), Ἰωσὴφ Γκρέκας - Παπαδόπουλος (1896-1978), Γεώργιος Βῶκος (1916-), Ἀριστ. Κουντούρωφ (1897-1969), Μαν. Σκουλούδης (1901-), Μιχ. Βούρτσης (1908-), Μιλτ. Κουτοῦγκος (1914-), Ἰωάν. Ἀργυρὸς (1917-), Ἀθαν. Κόκκινος (1912-), Ἀλ. Λαϊνᾶς (1922-1977), Νικ. Ἀστρινίδης, Γερ. Ρομποτῆς, Ἀνδρέας Καρμπόνε, (1926-), Βασ. Δέλλιος (1929).

Σημαντικοὶ συνθέται τῆς γενεᾶς τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἐντεῦθεν, ἀκολουθοῦντες σύγχρονον τεχνοτροπίαν εἶναι ὁ Θεόδωρος Καρυωτάκης (1903-1978) συνθέτης πλήθους ἔργων συμφωνικῆς μουσικῆς («Μικρὴ Συμφωνία», «Μπαλλάντα» διὰ πιάνο ἔγχορδα καὶ κρουστὰ, «Ἐπικὸ Τραγούδι») μουσικῆς δωματίου καὶ τραγουδιῶν, ὁ Χαρίλαος Περπέσας (1907-) συνθέτης τολμηρῶν συμφωνικῶν ἔργων (Πρελούντιο καὶ Φούγκα, «Συμφωνία τοῦ Χριστοῦ»), ὁ Νῖκος Σκαλιώτης (1904-1949) ἰδιοφυὴς συνθέτης μεγάλου ἀριθμοῦ συμφωνικῶν ἔργων, ἀναγνωρισθεὶς διεθνῶς ὡς ἕνας ἐκ τῶν σημαντικωτέρων συνθετῶν τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, ὁ Γιάννης Παπαϊωάννου (1910-) σημαντικὸς συνθέτης συμφωνικῆς μουσικῆς (5 Συμφωνίαι, συμφωνικὰ ποιήματα) μουσικῆς δωματίου καὶ ἐπίσης καθηγητὴς τῶν νεωτέρων θεωρητικῶν μουσικῶν συστημάτων, ὁ Δημήτριος Δραγατάκης (1914-) συνθέσας πολλὰ συμφωνικὰ ἔργα (3 συμφωνίαι) καὶ μουσικὴν δωματίου. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴν θέσιν εἰς τὸ φάσμα τῆς νέας καὶ νεωτέρας μουσικῆς γενεᾶς ἔχουν ὁ Γιάννης Κωνσταντινίδης (1903-) συνθέτης πολὺ ἀξιολόγων ἔργων, βασισμένων ἐπὶ δημοτικῶν μελωδιῶν, ἀναδεικνυόντων τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς δημοτικῆς μελωδίας, ἀλλὰ καὶ συνθέτης μὲ σημαντικὴν προσφορὰν εἰς τὴν ἐλαφρὰν μουσικήν, ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Κώστας Γιαννίδης, ὁ Μᾶνος Χατζηδάκης (1925-), τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ζωὴν τοῦ τόπου μας κατὰ τὴν τελευταίαν 35ετίαν ἔχει ἀφήσει ἔκδηλον τὴν σφραγῖδα της, κυρίως μὲ τὸ πλῆθος τῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν, τὴν μουσικὴν κινηματογράφου καὶ θεάτρου, τὴν μουσικὴν ὑποκρούσεων ἀρχαίων κωμωδιῶν, καθὼς καὶ μὲ τὴν παρουσίαν του προσφάτως ἐπικεφαλῆς ἀνωτάτων μουσικῶν ὀργανισμῶν, τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας, τοῦ Γ' Προγράμματος τῆς Ραδιοφωνίας καὶ τῆς Ἐθνικῆς Λυρικῆς Σκηνῆς καὶ ὁ Μίκης Θεοδωράκης (1925-) συνθέτης πολὺ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ συμφωνικῶν ἔργων (Συμφωνία, Σουΐτες, μουσικὴ δωματίου, ὑποκρούσεις ἀρχαίων τραγωδιῶν) βασισμένων κυρίως ἐπάνω εἰς κλίμακας μὲ Ἑλληνικὴν μουσικὴν χροιάν, ἀλλὰ ἐξ ἴσου καὶ πολλῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν κοινωνικοπολιτικοῦ περιεχομένου, μὲ εὐρεῖαν λαϊκὴν ἀπήχησιν.

Οἱ περισσότεροι συνθέται τῆς νεωτέρας καὶ νεωτάτης γενεᾶς, ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων, ἐνεφανίσθησαν τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον. Μία λίαν ἀξιόλογος μουσικὴ σχολή, ἀκολουθοῦσα τὰ πλέον προωθημένα σύγχρονα μουσικὰ ρεύματα καὶ πρότυπα, ὡς καὶ τὰς νεωτέρας τεχνοτροπίας, εὑρίσκεται ἤδη εἰς πλήρη ἄνθησιν καὶ ἀκμήν, ἀναγνωριζομένη διεθνῶς ὡς μία ἀπὸ τὰς σημαντικωτέρας μουσικὰς σχολὰς τῆς συγχρόνου μουσικῆς. Ἡ νεωτάτη αὐτὴ μουσικὴ σχολὴ ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται κυρίως κατὰ τὴν δεκαετίαν τοῦ 1950, πρὸς ἕνα πλῆθος κατευθύνσεων, μὲ προεξέχουσαν τὴν μουσικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Γιάννη Ξενάκη (1921-) ἑνὸς ἐκ τῶν κορυφαίων καὶ παγκοσμίως ἀναγνωριζομένων συνθετῶν τῆς συγχρόνου μουσικῆς, ὁ ὁποῖος ἤνοιξε τὸν δρόμον πρὸς μίαν ἀναθεώρησιν τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς μουσικῆς συνθέσεως, εἰς μίαν μαθηματικὴν προοπτικήν. Συνέθεσε μέγα ἀριθμὸν μουσικῶν ἔργων διὰ μεγάλην ὀρχήστραν («Πυθοπρακτά», «Μεταστάσεις») μὲ βάσιν τὸν ὑπολογισμὸν τῶν πιθανοτήτων, διὰ μικρὰ ὀργανικὰ σύνολα, μουσικὴν δωματίου, διὰ πιάνο, χορωδιακὰς συνθέσεις, ὑποκρούσεις ἀρχαίων τραγωδιῶν καὶ ἠλεκτρονικὴν μουσικήν, μὲ χρῆσιν ἠλεκτρονικῶν ἐγκεφάλων. Ὁ Γιάννης Χρήστου (1926-1970) ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ ἕνα μεταφυσικόν-μυστικιστικὸν δρόμον, διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως πρωτογόνων ἢ ἀρχαίων τελετουργιῶν, ποὺ ὁδηγοῦν εἰς τὴν «μεταμουσικήν», ἔγραψε πολλὰ ἔργα δι' ὀρχήστραν (Μουσικὴ διὰ τὸν Φοίνικα», 2 συμφωνίας, «Μεταμορφώσεις») Λειτουργίαν, «6 τραγούδια σὲ ποιήματα τοῦ Eliot» πολλὰ ἔργα διὰ συνδυασμοῦ καὶ ἄλλων τεχνῶν ('Αναπαράστασις I, II, III) καὶ ἄλλα. Ὁ Γιῶργος Σισιλιᾶνος (1922-) πολὺ σημαντικὸς συνθέτης, διεθνοῦς προβολῆς,

συνθέσας σημαντικὸν ἀριθμὸν ἔργων δι' ὀρχήστραν (Συμφωνίαν, Κοντσέρτο δι' ὀρχήστραν, «Προοπτικές») 4 κουαρτέττα ἐγχόρδων, τὴν ὄπερα «Ἡ Φωτιά», ἔργα διὰ πιάνο, μπαλλέττα, ἔργα διὰ μικρὰ ὀργανικὰ σύνολα κλπ. ὁ Ἀνέστης Λογοθέτης (1921-) διαπρέπων εἰς Αὐστρίαν καὶ Γερμανίαν, συνθέτης ἔργων δι' ὀρχήστραν διὰ πιάνο καὶ δι' ἠλεκτρονικὴν μουσικήν, ὁ Ἰάκωβος Χαλιάσας (1921-) συνθέτης ἔργων διὰ μεγάλην ὀρχήστραν, μουσικῆς δωματίου καὶ ἔργων διὰ μικρὰ ὀργανικὰ σύνολα, ὁ Ἀργύρης Κουνάδης (1924-) διαπρέπων κυρίως εἰς Δυτικὴν Γερμανίαν, συνθέσας μουσικὴν δωματίου, διὰ πιάνο, δι' ὀρχήστραν, μουσικὴν κινηματογράφου καὶ λαϊκὰς μελῳδίας, ὁ Θεόδωρος Ἀντωνίου (1935-) συνθέτης, διευθυντὴς ὀρχήστρας καὶ καθηγητὴς ἔδρας τῆς μουσικῆς εἰς Πανεπιστήμια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς, μὲ σημαντικὸν ἀριθμὸν ἔργων συμφωνικῆς μουσικῆς, διὰ μικρὰ σύνολα καὶ ὑποκρούσεις θεατρικῶν ἔργων, ὁ Γιάννης Ἰωαννίδης (1930-) συνθέτης μὲ διεθνῆ σταδιοδρομίαν καθὼς καὶ διευθυντὴς ὀρχήστρας καὶ καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Καράκας (Βενεζουέλας). Ἔργα του: «Τροπικός», «Μεταμορφώσεις» δι' ὀρχήστραν, μουσικὴν δωματίου, ἔργα διὰ μικρὰ σύνολα καὶ ἄλλα, ὁ Μιχάλης Ἀδάμης (1929-) πολὺ ἀξιόλογος συνθέτης, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὸ Βυζαντινὸν μέλος ἐν συνδυασμῷ μὲ ἠλεκτρονικοὺς ἤχους, συνθέσας ἔργα δι' ὀρχήστραν, ὑποκρούσεις ἀρχαίων τραγωδιῶν καὶ πολλὰ ἔργα ἠλεκτρονικῆς μουσικῆς.

Εἰς τὴν νεωτάτην γενεὰν ἀνήκουν καὶ οἱ: Στέφανος Βασιλειάδης (1935-) συνθέσας κυρίως ἔργα ἠλεκτρονικῆς μουσικῆς καὶ ὑποκρούσεις ἀρχαίων τραγωδιῶν, Νῖκος Μαμαγκάκης (1929-), Νικηφόρος Ρώτας (1929-), Γεώργιος Τσουγκόπουλος (1930-), Στέφανος Γαζουλέας (1931-), Βασίλ. Τενίδης (1936-), Δημήτριος Τερζάκης (1938-), Γιάννης Βλαχόπουλος (1939-), Γεώργ. Ἀπέργης (1945-), Γεώργ. Κουρουπὸς (1950-) Χάρης Ξανθουδάκης (1950-), Κυριάκος Σφέτσας, Βασίλ. Ριζιώτης, Μιχ. Γρηγορίου, Βαγ. Κατσούλης, Νικ. Ἀθηναῖος, Δημ. Μαραγκόπουλος καὶ ἄλλοι.

Εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν τὰ ἑξῆς ἀξιόλογα γεγονότα, λαβόντα χώραν τὰ τελευταῖα ἔτη: 1) Ἡ Συμφωνικὴ ὀρχήστρα Βορείου Ἑλλάδος μετετράπη εἰς Κρατικὴν ὀρχήστραν Θεσσαλονίκης μὲ Γενικὸν Διευθυντὴν τὸν συνθέτην διευθυντὴν ὀρχήστρας καὶ μουσικολόγον Σόλωνα Μιχαηλίδην, (Σήμερον (1981) διευθυντὴς ὁ Γ. Θυμῆς) 2) Τὸ ᾠδεῖον Ἀθηνῶν, ἐγκατεστημένον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του (1871) εἰς τὸ ἰδιόκτητον κτίριον τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, μετεστεγάσθη κατὰ τὸ 1976 εἰς τὸ νέον μεγάλων διαστάσεων, καλλιμάρμαρον καὶ μὲ ὅλας τὰς συγχρόνους τεχνικὰς ἐγκαταστάσεις καὶ ἀνέσεις ἰδιόκτητον κτίριον, ἐπὶ οἰκοπέδου παραχωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Βασιλέως Γεωργίου Β', πλησίον τῆς πλατείας Ρηγίλλης. 3) Κατὰ τὸ 1977 ἤρχισεν νὰ ἀνεγείρεται ἐπὶ οἰκοπέδου παραχωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Σοφίας - παραπλεύρως τοῦ μνημείου Ἐλευθερίου Βενιζέλου - τὸ Μέγαρον Συναυλιῶν τὸ ὁποῖον ἐχρηματοδότησεν ὁ Σύλλογος «Φίλοι τῆς Μουσικῆς» μὲ κυριωτέραν χρηματοδότιδα τὴν μεγάλην καλλιτέχνιδα τοῦ τραγουδιοῦ Ἀλεξάνδραν Τριάντη. 4) Κατὰ τὸ 1971 ἐξελέγη ὡς ἀκαδημαϊκὸς εἰς τὴν ἕδραν τῆς Μουσικῆς ὁ συνθέτης καὶ διευθυντὴς τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν Μενέλαος Παλλάντιος. 5) Τὰ Στούντιο τῆς Ραδιοφωνίας καὶ Τηλεοράσεως, ἐγκατεστημένα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς των (1937) εἰς τὸ Ζάππειον Μέγαρον Ἀθηνῶν, μετεφέρθησαν κατὰ τὸ 1974 εἰς νέον καὶ ἐφοδιασμένον μὲ ὅλα τὰ σύγχρονα τεχνικὰ μέσα κτίριον, ἰδιοκτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, εἰς Ἁγίαν Παρασκευὴν Ἀττικῆς. 6) Τὸ Γ' Πρόγραμμα τῆς Ραδιοφωνίας ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα Προγράμματα, ἀνεξαρτοποιηθὲν δὲ καὶ ἀναμορφωθὲν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μ. Χατζηδάκη, μεταδίδει προγράμματα μουσικῆς, παιδείας, τέχνης καὶ ἐνημερώσεως κατὰ τὰ σύγχρονα πρότυπα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. 7) Κατὰ τὸ 1975 ἱδρύθη καὶ ἐγκατεστάθη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως 25 καὶ Πατρώου 8 (Πλ. Συντάγματος) τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκσυγχρονισμένον καὶ μὲ πλήρη εἰδικὸν ἐξοπλισμὸν Ἐργαστήριον Ἠλεκτρονικῆς Μουσικῆς διευθυνόμενον ὑπὸ Ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν συνθετῶν Μ. Ἀδάμη καὶ Στεφ. Βασιλειάδη καὶ τοῦ μουσικολόγου Γιάννη Γ. Παπαϊωάννου, εἰς τὸ ὁποῖον δίδονται συναυλίαι ἠλεκτρονικῆς μουσικῆς, διατίθεται δὲ εἰς τοὺς συνθέτας διὰ τὴν συνθετικὴν των ἐργασίαν.

Ἰάκ. Χαλιάσας

Οἱ Ἑλληνικοὶ χοροὶ

Ὁ χορὸς ὡς πρώτιστον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, προερχόμενος κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ αὐτὴν τὴν δημιουργίαν, ἀπὸ τὴν πρωτόγονον καὶ ὅλως ἐνστικτώδη ἐκδήλωσίν του ἕως τὴν ἐκλεπτυσμένην ἐξέλιξίν του εἰς τοὺς αἰῶνας τῆς μεγάλης τέχνης, μὲ τὰς ἀπείρους μεταπτώσεις του, τὰς ἐθνογραφικὰς καὶ ψυχογραφικὰς μορφάς του, λαμβάνει διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν σημασίαν ἑνὸς μεγάλου συμβόλου.

Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ὀργιαστικὴν μανίαν τῆς φύσεως, διδάσκεται πρῶτον αὐτὸν τὸν χορόν. Καὶ δὲν λησμονεῖ ποτὲ εἰς τὴν ἐξέλιξίν του τὴν ψυχόρμητον αὐτὴν ἀνάγκην. Τὰ πρωτόγονα ζευγάρια γίνονται οἰκογένειαι, φυλή, λαός, ἔθνος. Μὲ τοὺς χοροὺς ὅμως πάντοτε ἐκφράζουν τὰς χαρὰς καὶ τὰς λύπας των, τὴν ὀργήν, τὴν μανίαν, τὴν ἀγωνίαν των καὶ τὴν ἐκστατικὴν λατρείαν των πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ θείου. Ὁ Ἑλληνικὸς πανθεϊσμὸς ποτισμένος ἀπὸ τὸ διάχυτον φῶς καὶ τὴν παναρμόνιον χαρὰν τῆς ζωῆς, φέρει τὸν χορὸν εἰς τὸ κορύφωμα τῆς σημασίας του καὶ τῆς ἐκδηλώσεώς του. Οἱ χοροὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι πεμπτουσία τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἄλλων εἰκαστικῶν τεχνῶν. Τὰς κινήσεις τῶν χορῶν ἐθεώρουν ὡς μίαν «ὀπτικὴν μουσικήν» ἑρμηνεύουσαν εἰς τὴν ὅρασιν ὅ,τι οἱ ἦχοι εἰς τὴν ἀκοήν. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξηγεῖ πῶς καὶ τὰ ζῶα ἀκόμη χορεύουν διὰ νὰ σκορπίσουν τὴν πληθώραν τοῦ ὀργασμοῦ των καὶ νὰ διαδηλώσουν τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς. Ἐνῶ ὅμως οἱ χοροὶ τῶν ζώων εἶναι ἀσυνείδητοι καὶ ἄτακτοι κινήσεις, ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς θεοὺς τὸ δῶρον νὰ ἐκφράζῃ μὲ ρυθμοὺς καὶ μὲ ἁρμονίαν ὅλα τὰ αἰσθήματα τὰ πλημμυρίζοντα τὴν ψυχήν του. Διὰ τοῦτο ὁ χορὸς εἶναι ἡ τελειοτέρα ἔκφρασις τοῦ χαρακτῆρος τῆς φυλῆς καὶ ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τοῦ πολιτισμοῦ της. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἶναι ἀδύνατον νὰ χωρίσωμεν τὴν θρησκευτικὴν ἀπὸ τὴν βέβηλον χορογραφίαν ὅπως συμβαίνει εἰς ἄλλας χώρας. Διότι αἱ Ἑλληνικαὶ θεότητες διεκρίνοντο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μόνον μὲ τὴν ὑπεράνθρωπον ὡραιότητά των, ἐνῶ τοὺς ὡμοίαζον εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθῶν. Διὰ τοῦτο πολὺ συχνὰ ἐλάμβανον μέρος καὶ εἰς τὴν ζωήν των.

Διὰ τοῦτο ἡ ὡραιοτέρα ἐκδήλωσις τῆς λατρείας τῶν Ἑλλήνων βασίζεται εἰς τὴν ἐκφραστικότητα τῶν στάσεων καὶ τῶν ρυθμικῶν κινήσεων τοῦ σώματος, θεοποιουμένου ἀπὸ τὴν ἔκστασιν ἀποκρυσταλλουμένου εἰς τὴν προσευχὴν καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θείου κάλλους.

Οἱ χορευταὶ καὶ αἱ χορεύτριαι τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος εἶναι ζωντανὰ σχέδια, εἰκόνες ἢ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα κινεῖ ὁ ρυθμός. Ἄπειροι εἶναι οἱ χοροὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μαγικοί, συμβολικοί, πένθιμοι, παθητικοί, ἐρωτικοί, ὀργιαστικοί, πολεμικοί, λειτουργικοί, ἐκφραστικοὶ ὅλων τῶν συναισθημάτων, τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀρχαιότερος ὅλων εἶναι ὁ «μαγικὸς ὁμοιοπαθητικὸς χορός», διὰ τοῦ ὁποίου ἐξώρκιζον τὰ κακοποιὰ πνεύματα. Κατόπιν ὁ «πυρρίχιος» πολεμικὸς χορός, τὸν ὁποῖον οἱ νέοι ἐχόρευον γυμνοὶ μὲ ξίφη, ἀκόντια καὶ ἀσπίδας. Ὁ χορὸς αὐτὸς ἦτο μία ἀναπαράστασις τῶν φάσεων τῆς μάχης: Τῆς ἐφόδου, τῆς ἀμύνης, τῆς σφαγῆς, τοῦ θριάμβου, τῆς νίκης. Σημαντικώτατος ἦτο καὶ ὁ χορός, τὸν ὁποῖον καθιέρωσεν ὁ Δαίδαλος εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ πανηγυρίσῃ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν νέων καὶ τῶν παρθένων τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Μινώταυρον, τὸν ὁποῖον ἐφόνευσεν ὁ Θησεύς. Ὁ Ὅμηρος περιγράφει τοῦτον παραστατικώτατα εἰς τὸ δέκατον τρίτον ἆσμα τῆς «Ἰλιάδος» μὲ ὅλας τὰς συμβολικάς του εἰκόνας.

Οἱ τραγικοί, κωμικοὶ καὶ σατυρικοὶ χοροὶ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου εἶναι: Ὁ «ὑπογέφωνος», ὁ «θυροκοπικός», ὁ «πυλάδειος», ὅπως καὶ οἱ μιμητικοὶ χοροὶ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ κατάταξις ὅλης τῆς φιλολογίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Πελασγῶν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἶναι ἐξόχως ἐποικοδομητική. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς «ζῴου μιμητικοῦ» ἰσχύει ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χορογραφίαν τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν. Οἱ μαγικοὶ χοροὶ των εἶναι θαυμασταὶ μιμήσεις φαινομένων καὶ συναισθημάτων καὶ ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ζωϊκοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου τῆς φύσεως. Τοιουτοτρόπως ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰς ὁρμεμφύτους κινήσεις καὶ τὴν εὐστροφίαν τοῦ σώματος τοῦ ὑπεσταλμένου εἰς μιμητικὰς ἐμπνεύσεις, καθίσταται ἐναλλὰξ στοιχεῖον, ζῷον, φυσικὸν φαινόμενον, ὕδωρ, τὸ ὁποῖον κυματίζει, φλὸξ τρέμουσα, λέων ὑπερήφανος, αἱμοβόρος τίγρις, χαριτωμένη δορκάς, δένδρον λυγίζον καὶ σειόμενον, ἠχὼ τῶν βουνῶν κλπ. Οἱ λειτουργικοὶ ὅμως χοροὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παρουσιάζουν ἀπείρως καλλιτεχνικώτερον ἐνδιαφέρον. Ὁ Λουκιανὸς τοὺς περιγράφει μὲ θαυμαστὴν δύναμιν, ἄφθαστον χάριν καὶ χιοῦμορ.

Εἶναι οἱ Διονυσιακοὶ χοροὶ τῶν Ἀνθεστηρίων, οἱ κοσμογονικοὶ χοροὶ τῶν Τιτάνων, τῆς Γενέσεως καὶ θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ Προμηθεὺς κλέπτων τὸ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡ φρικτὴ τιμωρία του, ὁ Δευκαλίων καὶ οἱ λίθοι, οἱ ὁποῖοι μεταμορφώνονται εἰς ἀνθρώπους, οἱ ἀγῶνες τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Βρυάρεω, ἡ Δανάη ἡ ὁποία δέχεται τὴν χρυσῆν βροχήν, ὁ Περσεὺς καταβάλλων τὴν ἀπαισίαν Γοργόναν, ἡ κρίσις τοῦ Πάριδος, ἡ ἁρπαγὴ τῆς Ἑλένης, ἡ Εὐρώπη, ἡ Πασιφάη, οἱ δύο ταῦροι, ὁ Λαβύρινθος, ἡ Ἀριάδνη, ὁ Δαίδαλος, ἡ Φαῖδρα, ὁ Ἴκαρος, ὁ

Γλαῦκος, ὁ Ὀρφεὺς καὶ αἱ Μαινάδες, ὁ Ἰάσων καὶ οἱ Ἀργοναῦται - οἱ σχετικοὶ μῦθοι μὲ τοὺς οὐρανίους, τοὺς γηΐνους, τοὺς θαλασσίους καὶ τοὺς ὑποχθονίους θεούς.

Ὁ Λουκιανὸς ἐπίσης περιγράφει μὲ χάριν τὸν χορὸν τοῦ συζυγικοῦ ἀτυχήματος τοῦ Ἡφαίστου, τὴν μῆνιν τούτου ἐναντίον τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς ἀπίστου Ἀφροδίτης καὶ τὴν σατανικὴν ἐκδίκησίν του. Πῶς συλλαμβάνει εἰς ἕνα λεπτότατον μετάλλινον δίκτυον κατειργασμένον εἰς τὰ ἐργαστήριά του τοὺς δύο ἐραστὰς εἰς τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν καὶ καλεῖ ὅλους τοὺς θεοὺς νὰ τοὺς .. καμαρώσουν!

Οἱ χοροὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εὑρίσκουν συχνὰ μίαν κατ' εὐθεῖαν φυλετικὴν ἀνταπόκρισιν μὲ τοὺς λαϊκοὺς χοροὺς τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. Ὁ ἠπειρωτικὸς χορὸς τοῦ Ζαλόγγου ἔχει τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς χοροὺς τῆς ἀρχαιότητος μὲ τὸν ἡρωϊκὸν ἐπίσημον χαρακτῆρα του καὶ τὸν χαρακτηριστικὸν ρυθμόν του. Ὁ Κρητικὸς πεντοζάλης ἔχει τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον πυρρίχιον, ὁ συρτὸς καὶ ὁ καλαματιανὸς τῆς Πελοποννήσου ἔχουν τὸν ἀργὸν ρυθμὸν τῶν παθητικῶν καὶ ἐρωτικῶν χορῶν τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸ δημοτικὸν τραγούδι, ὁ Ἑλληνικὸς λαϊκὸς χορὸς δὲν μετεβλήθη πολὺ μέχρι σήμερον. Καὶ ὅμως ὁ πλοῦτος του εἶναι σημαντικὸς καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ μία ἀπὸ τὰς πρωτοτυπωτέρας ἐκφάνσεις καὶ ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς τέχνης τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τριάκοντα εἴδη τοπικῶν χορῶν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Θὰ ἀναφέρωμεν τοὺς κυριωτέρους, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται καὶ αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ τῶν ἄλλων. Αὐτοὶ εἶναι ὁ τσάμικος, ὁ Κρητικός, ὁ Πελοποννησιακὸς καὶ ὁ Ἠπειρωτικός.

Ὁ Τσάμικος εἶναι ὁ χορὸς τοῦ «Τσάμη», τοῦ σκληροῦ χωρικοῦ τῶν ὀρέων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Φανερώνει ἕνα ἡρωϊκὸν καὶ λυρικὸν μαζὶ στοιχεῖον. Τὸ μελωδικὸν θέμα, τὸ ὁποῖον ἐκμεταλλεύεται, εἶναι τὸ γνωστὸν εἰς ὅλους δημοτικὸν τραγούδι «ὁ ἀητός».

Ὁ Κρητικὸς εἶναι ζωηρός, ἐλαφρός, «διαβολεμένος», ἀπαράλλακτος μὲ τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος τὸν χορεύει καὶ καυχᾶται διὰ τὴν Κρητικὴν καταγωγήν του.

Ὁ Πελοποννησιακὸς φέρει εἰς τὴν φαντασίαν τὴν χώραν, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀπέδιδε τὴν προέλευσιν εἰς τοὺς ἀγρίους καὶ τραγικοὺς θρύλους τῶν βασιλέων τῶν Μυκηνῶν καὶ ὁ ὁποῖος ἔθετε τὴν σκληρὰν ἀρετὴν τῆς Σπάρτης ἀντιμέτωπον εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν χάριν καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ Πελοπόννησος συνδυάζει μέχρι σήμερον τὰς ἀσυγκρίτους φυσικὰς καλλονάς της μὲ τὴν τραχύτητα καὶ τὸν ἄγριον χαρακτῆρα της. Ἡ Πελοπόννησος ἐδημιούργησε τὰς πρώτας ἡρωϊκὰς ἐξορμήσεις τοῦ 1821 καὶ τὰς ἐξεγέρσεις τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Ἔδωσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα παλληκάρια ἡρωϊκὰ καὶ συνετά. Καὶ μένει μέχρι σήμερον ἕνας κόσμος μὲ πολλὰς τάσεις, τὰς ὁποίας δύνανται νὰ συμβολίσουν τέσσαρα ὀνόματα τὰ ὁποῖα σημειώνουν τέσσαρας ἱστορικοὺς σταθμούς: Μυκῆναι - ἐκδίκησις. Σπάρτη - πόλεμος διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας. Κόρινθος - ἐλευθερία τῶν ἠθῶν, Ὀλυμπία - ἡ εἰρήνη εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων καὶ τοῦ πνεύματος. Ἐξ ὅλων τούτων δὲν ἀπομένει σήμερον τίποτε εἰς τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐρείπια καὶ εἰς τὰς νέας πολιτείας. Καὶ ὅμως, ὅλα αὐτὰ μένουν διάχυτα εἰς τὸν ἀέρα τῆς Πελοποννήσου. Ἕνας χορός, ἕνα δημοτικὸν τραγούδι, φθάνουν νὰ φέρουν εἰς τὸ ἐπίκεντρόν των τὸ πνεῦμα.

Οἱ χοροὶ τῆς Ἠπείρου εἶναι ἡρωϊκοὶ καὶ ἐλεγειακοί. Τὸ μοιρολόγι, ἡ «μοιρόγραφτη» ἐλεγεία εἶναι πανελλήνιος. Ἡ Ἤπειρος εἶναι μέσα εἰς τὰς πλέον δοκιμασμένας ἐπαρχίας τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος. Ἔδειξε πάντοτε τὸν μεγαλύτερον ἡρωϊσμὸν εἰς τοὺς πολέμους τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Εἶναι φαινόμενον ἀξιοσημείωτον καὶ ἀξιοπερίεργον ὅτι ἕνα πένθιμον θέμα γίνεται θέμα χοροῦ. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι γυναῖκες τοῦ Σουλίου χορεύουσαι ἐκρημνίσθησαν εἰς τὴν ἄβυσσον διὰ νὰ μὴ συλληφθοῦν ζῶσαι ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ τὰ νέα παλληκάρια τῆς Ἑλλάδος σήμερον χορεύοντα μὲ τοὺς ἤχους βιολίου καὶ τριχόρδου λύρας ἐξιστοροῦν τὴν ὑπέρτατον πάλην τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα μὲ τὸν Χάρωνα καὶ ζωντανεύουν τὴν ἀθάνατον ἐθνικὴν ἐποποιΐαν.

Σοφία Κ. Σπανούδη

Ἡ διδασκαλία τῆς ὀρχηστρικῆς τέχνης. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πολιτείας διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ὀρχηστρικῆς τέχνης ἐξεδηλώθη συστηματικώτερον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, παρὰ τῶν ὁποίων λειτουργεῖ τμῆμα θεάτρου καὶ χοροῦ εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ὁποίου, ἐκτὸς ἄλλων, ὑπάγονται:

α) Ἡ παρακολούθησις, μελέτη καὶ λῆψις μέτρων πρὸς προώθησιν τῶν ζητημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν χορευτικὴν τέχνην.

β) Ἡ διὰ βραβεύσεων καὶ ἄλλων μέσων ἐνθάρρυνσις τῆς ἀναπτύξεως τῆς χορευτικῆς τέχνης.

γ) Ἡ ἐνίσχυσις καὶ συμπαράστασις εἰς τὴν ἀποστολὴν των τῶν συλλόγων, ὀργανώσεων καὶ ἑνώσεων, τῶν ἀποσκοπούντων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χορευτικῆς τέχνης.

δ) Ἡ χορήγησις ἀδείας ἱδρύσεως καὶ λειτουργίας σχολῶν χοροῦ.

Διὰ τοῦ τμήματος, ἐξ ἄλλου, Λαϊκῆς τέχνης καὶ ζωῆς, τὸ ὁποῖον λειτουργεῖ εἰς τὴν Διεύθυνσιν Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου, ἡ Πολιτεία μεριμνᾶ διὰ τὴν διάσωσιν, μελέτην, προβολὴν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς Ἐθνικῆς Χορευτικῆς κληρονομίας καὶ διὰ τὴν ἵδρυσιν, ὀργάνωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν πάσης φύσεως χορευτικῶν συγκροτημάτων.

Μία σημαντικὴ ἐκδήλωσις τοῦ Ἐνδιαφέροντος τῆς Πολιτείας διὰ τὸν χορὸν ὑπῆρξεν ἡ διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμὸν 209 τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1973 ἵδρυσις Κρατικῆς Σχολῆς Ὀρχηστρικῆς τέχνης σκοπιὰ τῆς ὁποίας ὡρίσθη ἡ δημιουργία ἐπαγγελματικῶν στελεχῶν τῆς ὀρχηστρικῆς τέχνης καὶ εἰδικώτερον καθηγητῶν ὀρχηστρικῆς, χορογραφιῶν καὶ χορευτῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Νόμου τούτου, συμπληρωθέντος διὰ τοῦ Ν.Δ. 381 τοῦ 1974 ἐξεδόθη τὸ 367 Προεδρικὸν Διάταγμα τῆς 8ης Μαΐου 1974 εἰς τὸ ὁποῖον περιελήφθησαν αἱ ἀφορῶσαι τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῆς Σχολῆς διατάξεως.

Αἱ διατάξεις τοῦ Ν.Δ. 209173, ὡς ἀνωτέρω συνεπληρώθησαν, ἀντικατεστάθησαν ὁλοσχερῶς διὰ τοῦ Νόμου 342 τῆς 5ης Ἰουνίου 1976 «περὶ ὀργανισμοῦ τῆς Κρατικῆς Σχολῆς Ὀρχηστρικῆς Τέχνης» ὁ ὁποῖος ἰσχύει ἔκτοτε καὶ ἐπὶ τῆς βάσει τοῦ ὁποίου λειτουργεῖ ἡ Σχολή.

Ἡ Σχολὴ διοικεῖται ὑπὸ ἐπταμελοῦς διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ διευθύνεται ὑπὸ Διευθυντοῦ. Τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ 21 καθηγητὰς τεχνικῶν μαθημάτων (κινησιολογίας, ρυθμικῆς, ὀρχήσεως μουσικῆς, μπαλλέτου, Ἑλληνικῶν χορῶν, πιάνου καὶ αὐλοῦ) καὶ ἀπὸ ὀκτὼ καθηγητὰς θεωρητικῶν μαθημάτων (Ἀνατομίας - φυσιολογίας, ψυχολογίας, παιδαγωγικῆς, ἱστορίας τῆς τέχνης, Λαογραφίας, ἀναλύσεως τραγωδίας, ἱστορίας χοροῦ καὶ ἱστορίας Ἑλληνικῆς τέχνης).

Εἰς τὴν σχολὴν γίνονται δεκτοὶ ἄρρενες καὶ θήλεις ἔχοντες ἀπολυτήριον Λυκείου, κατάλληλον σωματικὴν διάπλασιν, καὶ γενικῶς οὐσιαστικά, φυσικὰ προσόντα διὰ τὴν τέχνην τῆς ὀρχήσεως καὶ ἡλικίαν ὄχι ἀνωτέραν τῶν 20 ἐτῶν. Ἡ φοίτησις εἶναι τετραετής.

Ἐκτὸς ὅμως κρατικῆς Σχολῆς ὀρχηστρικῆς τέχνης ὑφίστανται καὶ πολλαὶ ἰδιωτικαὶ ἐπαγγελματικαὶ Σχολαὶ χοροῦ, λειτουργοῦσαι κατόπιν ἀδείας τοῦ ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον ὁρίζει τὸ πρόγραμμα τῶν διδασκομένων μαθημάτων, τὰς ὥρας καὶ τοὺς χώρους διδασκαλίας κλπ.

(Βλέπε φωτογραφίας,σελίδες 560, 561).

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Αἱ ἐπιστῆμαι

ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ ΚΑΙ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1934 ὑπῆρχεν εἰς τὸ Σούνιον, ὀλίγα μέτρα ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος κτίσμα σχήματος κυλίνδρου, ὕψους ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἑνὸς περίπου μέτρου καὶ διαμέτρου 70 περίπου ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Εἰς τὴν ἀνωτέραν βάσιν τοῦ κυλίνδρου τούτου ὑπῆρχε χάρτινος κύκλος, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε σχεδιασθῆ ἰσόσκελὲς τρίγωνον. Εἰς τὴν μίαν κορυφὴν τούτου εἶχε σημειωθῆ ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος, εἰς τὴν δευτέραν κορυφὴν ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας τῆς Αἰγίνης καὶ εἰς τὴν τρίτην κορυφὴν ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀνωτέρα βάσις τοῦ κυλινδρικοῦ τούτου κτίσματος ἐπροστατεύετο διὰ καλύμματος. Προσεπάθησα νὰ εὕρω τὸ νόημα τοῦ τριγώνου τούτου, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσα παρὰ τὰς ἐρωτήσεις μου πρὸς διαφόρους φίλους μου, ἐκλεκτοὺς ἀρχαιολόγους. Μετὰ πάροδον ὀλίγων ἐτῶν ἐπεσκέφθην ἐκ νέου τὸν ναὸν τοῦ Σουνίου, ὁπότε διεπίστωσα ὅτι τὸ κυλινδρικὸν κτίσμα καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ τρίγωνον εἶχον ἐξαφανισθῆ. Ἀπὸ κανένα πάλιν δὲν κατωρθώθη νὰ ληφθοῦν ἐξηγήσεις διὰ τὴν ἐξαφάνισιν, ὁπότε περὶ τὸ 1967 ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἐρευνητοῦ ἀρχαιολόγου κ. Θεοφάνη Μανιᾶ μετρήσεις τῶν ἀποστάσεων πόλεων καὶ Ἱερῶν εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν χῶρον, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυπτεν, ὅτι αἱ πόλεις καὶ τὰ Ἱερὰ εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν εἶχον κτισθῆ εἰς ἀποστάσεις μεταξὺ των, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐμφαίνεται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνος τῆς Γεωμετρίας, τοῦ καλουμένου «κανόνος τῆς Χρυσῆς τομῆς». Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν ἂς δώσωμεν μερικὰς πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὸ θεώρημα τῆς Γεωμετρίας περὶ τῆς χρυσῆς τομῆς μιᾶς εὐθείας.

Ὁ ὅρος χρυσῆ τομὴ εἶναι ὀναμασία τῶν νεωτέρων, ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐλέγετο: δοθεῖσα εὐθεῖα νὰ διαιρεθῆ εἰς ἄκρον καὶ μέσον λόγον (Εὐκλείδου, «Στοιχείων», βιβλίον 2, θεώρημα 11 καὶ βιβλίον 6, θεώρημα 30). Ἐὰν μία εὐθεῖα γραμμὴ διαιρεῖται εἰς δύο ἄνισα μέρη κατὰ τὸν κανόνα τῆς χρυσῆς τομῆς, τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸν ἑαυτόν του δίδει γινόμενον ἴσον πρὸς τὸ γινόμενον τοῦ μικροτέρου μέρους, πολλαπλασιαζομένου ἐπὶ ὁλόκληρον τὴν εὐθεῖαν. Εἰς τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογάς, μία εὐθεῖα 13 μέτρων μήκους, διαιρεῖται κατὰ τὸν κανόνα τῆς χρυσῆς τομῆς, ὅταν τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶναι 8 μέτρα καὶ τὸ μικρότερον εἶναι 5 μέτρα. Τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τοῦ 8 διὰ τοῦ 5 εἶναι ἴσον πρὸς 1,6. Ὁ ἀριθμὸς 1,6 λέγεται χρυσοῦς ἀριθμὸς ἢ ὅτι παριστᾶ τὴν χρυσῆν τομὴν τῆς εὐθείας τῶν 13 μέτρων. Εἰς μεγαλυτέραν προσέγγισιν ὁ χρυσοῦς ἀριθμὸς λαμβάνεται ἴσος πρὸς 1,61 ἢ 1,618, ἢ 1,617.

Τὸ ὕψος κανονικοῦ σώματος ἀνθρώπου ἀποτελεῖ εὐθεῖαν γραμμήν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ὀμφαλοῦ τοῦ σώματος, χωρίζεται κατὰ τὸν κανόνα τῆς χρυσῆς τομῆς. Ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ εἶναι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς εὐθείας (τοῦ ὕψους δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου) καὶ ἀπὸ τοῦ ὀμφαλοῦ μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς εἶναι τὸ μικρότερον. Παρατήρησις καταπληκτική, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν λαοῦ εὐφυοῦς, ὅπως ἦτο ὁ Ἑλληνικός. Εἰς τὰ φύλλα τῆς δρυὸς (βελανιδιᾶς) παρατηρεῖται ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνος τῆς χρυσῆς τομῆς. Οἱ ἀρχαῖοι καλλιτέχναι, ἀρχιτέκτονες καὶ ζωγράφοι, χρησιμοποιοῦν εἰς τὰ ἔργα των, ὅπου τοῦτο ἐχρειάζετο, τὸν κανόνα τῆς χρυσῆς τομῆς.

Τὴν σημασίαν τῆς χρυσῆς τομῆς, ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως, ἐγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι καλλιτέχναι, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν σπουδὴν τῶν ἔργων των. Καμμία ὅμως πληροφορία δὲν ἐσώθη περὶ αὐτοῦ. Μόλις κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα μ.Χ. ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Φέχνερ (1801-1887) κατώρθωσε νὰ δώσῃ ἑρμηνείαν τῶν σχετικῶν γνώσεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ Φέχνερ ἀνεκάλυψε διὰ πειραμάτων, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οὕτω πως κατεσκευασμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ αἰσθάνεται εὐάρεστον συναίσθημα, ὅταν βλέπῃ ἀντικείμενα, ὅπου εἶναι ἔκδηλος ὁ κανὼν τῆς Χρυσῆς τομῆς. Παράδειγμα: Βλέπομεν μίαν θύραν σχήματος ὀρθογωνίου. Ἐὰν τὸ ὕφος καὶ τὸ πλάτος τῆς θύρας ἀντιστοιχοῦν εἰς τμήματα χρυσῆς τομῆς εὐθείας, τότε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθάνεται εὐάρεστον συναίσθημα.

Ἀπὸ τὸν παρατιθέμενον χάρτην τῆς Ἀττικοβοιωτίας σημειώνομεν μερικὰς μετρήσεις ἀποστάσεων καὶ τὰ ἀποτελέσματα τούτων τοῦ κ. Θ. Μανιᾶ. (Ἡ σύγχρονος ὀνομασία μερικῶν ἀρχαίων πόλεων εἶναι ἡ ἑξῆς: Κρομμυὼν = Ἅγιοι Θεόδωροι δυτικῆς Ἀττικῆς. Στεῖρις = Πόρτο Ράφτη, ἀνατολικῆς Ἀττικῆς. Ἀμφιάρειον (ἢ Ἀμφιαράειον κατ' ἄλλους) = Ἱερὸν, παρὰ τὸν Ὠρωπόν, βορείου Ἀττικῆς).

Αἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν πόλεων καὶ Ἱερῶν εἶναι:

Κρομμυὼν - Στεῖρις = 78746 μ.		
Θῆβαι - Ἀμφιάρειον = 48675 μ.	= 1,617	= χρυσοῦς ἀριθμός.
Θῆβαι - Ἀμφιάρειον = 48675 μ.		
Θῆβαι - Χαλκὶς = 30081 μ.	= 1,618	= χρυσοῦς ἀριθμὸς
Κρομμυὼν - Στεῖρις = 78746		
Κρομμυὼν - Θῆβαι = 48675	= 1,617	= χρυσοῦς ἀριθμός.
Δελφοὶ - Αἴγινα = 117000		
Δελφοὶ - Ἀκροκόρινθος = 72306	= 1,618	= χρυσοῦς ἀριθμός.
Δελφοὶ - Ἀκρόπολις Ἀθηνῶν = 122654		
Δελφοὶ - Ἰσθμία = 75800	= 1,618	= χρυσοῦς ἀριθμός.
Δελφοὶ - Σούνιον = 164550		
Δελφοὶ - Σ_2 = 101700	= 1,617	= χρυσοῦς ἀριθμός.

Τὰς ἀποστάσεις τῶν Ἱερῶν καὶ τῶν πόλεων λαμβάνει ὁ κ. Μανιᾶς ἐκ τῶν χαρτῶν τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ.

Τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα συνάγονται ἐκ τῶν ἐμπνευσμένων ἐρευνῶν τοῦ κ. Μανιᾶ, μερικὰ τῶν ὁποίων ἐσημειώθησαν ἐδῶ, δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

1) Οἱ Ἕλληνες ἀσχέτως πρὸς τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦτο (Πελασγοί, Πρωτοέλληνες κ.τ.λ.). περὶ τὸ ἔτος 10 χιλ π.Χ., καὶ ἀκόμη παλαιότερον, πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος) κατώκουν τὸν περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν Ἑλληνικὸν χῶρον, ἤτοι τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον καὶ τὰς παρ' αὐτὴν νήσους, καὶ μεγάλας ἐκτάσεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

2) Κατὰ τὴν μνημονευομένην παλαιὰν αὐτὴν ἐποχὴν οἱ Ἕλληνες εἶχον δημιουργήσει προφανῶς ἀξιοθαύμαστον πολιτισμὸν καὶ εἶχον ἀποκτήσει ἐμπειρικῶς σπουδαίας ἀριθμητικὰς ἀστρονομικὰς καὶ γεωμετρικὰς γνώσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ἡ γνῶσις τοῦ κανόνος τῆς Χρυσῆς τομῆς.

3) Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος (περὶ τὸ 10 χιλ. ἔτος π.Χ.) καὶ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγῆΐδος καὶ τῆς μεγάλης νήσου Ἀτλαντίδος, ὡς ἀναφέρει συναφῶς ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του «Τίμαιος» καὶ «Κριτίας» οἱ διασωθέντες εἰς τὰ ὄρη Ἕλληνες ἐπανελθόντες εἰς τὰ πεδινὰ μέρη ἐπανέκτισαν τὰς πόλεις καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μεγίστου θαυμασμοῦ πρὸς τὸ Θεῖον ἀνήγειρον τὰ Ἱερά των ἐπὶ τῇ βάσει ἁπλῶν γεωμετρικῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνακαλύψει ἐμπειρικῶς.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπολογισμῶν καὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ κ. Θ. Μανιᾶ, εἰς ὡρισμένα μέρη τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ εἶχον κτισθῆ Ἱερά. Περὶ τούτων ὅμως οὐδὲν ἴχνος ὑπάρχει σήμερον καὶ οὐδεμία συναφὴς πληροφορία ἔχει διασωθῆ. Ἐὰν λοιπὸν εἰς τὰ ὑποτιθέμενα αὐτὰ μέρη γίνουν ἀνασκαφαὶ καὶ εὑρεθοῦν ἐρείπια ἀρχαίων Ἱερῶν, τοῦτο θὰ εἶναι ἀπόδειξις μεγαλυτέρα τῶν πορισμάτων ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Μανιᾶ, ὅτι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον εἶχε δημιουργηθεῖ πολιτισμὸς πρὸ 12 περίπου χιλιάδων ἐτῶν. Ἡ χρονολογία αὐτὴ λαμβάνεται ἐκ τῶν εἰς τὸν «Τίμαιον» πληροφοριῶν τοῦ Πλάτωνος («Τίμαιος» 23-25 d), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὸν Σόλωνα, ὅταν οὗτος μετέβη εἰς τὴν Αἴγυπτον (580 π.Χ. περίπου), ἀνακοινώσεων τοῦ Αἰγυπτίου σοφοῦ Ἱερέως, ἀποδεικνύεται ὅμως καὶ ἀπὸ τοὺς «Ὕμνους» τῶν Ὀρφικῶν. (Βλέπε Τόμου «Τὸ Σύμπαν» σελὶς 544 καὶ «Ὀρφικά» Τόμου «ΕΛΛΑΣ» Γ' μέρος).

Κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις αὐτάς, τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Ἀρχείου πρὸς τὸν Σόλωνα, οἱ Αἰγύπτιοι, 9 χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ

Σόλωνος, παρέλαβον τὸν πολιτισμόν των παρὰ τῶν 'Αθηναίων καὶ ἐδιδάχθησαν παρ' αὐτῶν καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁπλισμοῦ των.

'Η κατὰ τὸ ἔτος 1978-79 ἀνακάλυψις ὑπὸ Σοβιετικῆς 'Ερευνητικῆς 'Αποστολῆς, ἐρειπίων οἰκισμῶν τῆς καταβυθισθείσης κατὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος μεγάλης νήσου 'Ατλαντίδος, δυτικῶς τοῦ πορθμοῦ τοῦ Γιβραλτάρ, ὅπως ἔχει ὑπολογισθεῖ ἐπιβεβαιώνει ὅλας τὰς πληροφορίας τοῦ Τιμαίου τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Θ. Μανιᾶ περὶ 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸ 12 περίπου χιλιάδων ἐτῶν.

'Αλλ' ὁ κ. Μανιᾶς δὲν σταματᾶ εἰς τὰς μετρήσεις τῶν ἀποστάσεων τῶν πόλεων καὶ τῶν 'Ιερῶν τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος. Προχωρεῖ καὶ εἰς ἄλλον τομέα, ἐπιθυμῶν ν' ἀποδείξῃ τὴν προέλευσιν καὶ τὸ κάλλος τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς γλώσσης, μοναδικῆς, ὡς τονίζει, εἰς τὰς γλώσσας τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰς ἐρεύνας του αὐτὰς τὰς ἔχει καταχωρίσει εἰς τὸ ὀγκῶδες βιβλίον του «"Αγνωστα μεγαλουργήματα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων», 'Αθῆναι. Εἰς τὸ ἀνωτέρω βιβλίον του ὁ κ. Μανιᾶς τονίζει, ὅτι αἱ Πυραμίδες τῆς Αἰγύπτου ἀντανακλοῦν πανάρχαιον ἐξαφανισθέντα 'Ελληνικὸν πολιτισμόν.

Τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τοῦ ἀρχαίου 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν διαπρεπῶν ξένων ἐπιστημόνων. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν παραδέχονται ὅτι οἱ πολιτισμοὶ τῶν διαφόρων λαῶν, καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ 'Ελληνικοῦ, ἤρχισαν νὰ διαμορφώνωνται περὶ τὴν τετάρτην χιλιετίαν π.Χ. Διὰ τὴν τοιαύτην παραδοχὴν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀντίθετοι γνῶμαι. 'Εν πρώτοις, τονίζεται, πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς συμπέρασμα, πότε ὁ ἄνθρωπος ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς Γῆς, καὶ ἂν ἐνεφανίσθη εἰς ἕνα μόνον μέρος καὶ ἐκεῖθεν ἐξηπλώθη καὶ ἀλλοῦ, ἢ ἂν ἐνεφανίσθη εἰς περισσότερα μέρη ταὐτοχρόνως. Παρ' ὅλην τὴν συνδρομὴν τῆς Γλωσσολογίας, ἐρευνώσης τὰς παλαιὰς ἰδίως γλώσσας, εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθῇ ἀπάντησις ἱκανοποιητικὴ εἰς τὰς δημιουργουμένας ἀπορίας. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ διαπρεπὴς δημοσιολόγος καὶ διευθυντὴς τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας «"Ηλιος» κ. 'Ιωάννης Δ. Πασσᾶς ἔχει ἐπανειλημμένως ἐκφράσει τὴν γνώμην, εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους σελίδας τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας, ὅτι τοὐλάχιστον διὰ τὸν ἀρχαῖον 'Ελληνικὸν πολιτισμόν, οἱ 'Ορφικοὶ «"Υμνοι» καὶ τὰ σωζόμενα «'Ορφικά» παρέχουν ἐξόχως ἐνδιαφερούσας πληροφορίας.

Οἱ 'Ορφικοὶ «"Υμνοι» καὶ τὰ 'Ορφικὰ ἐγράφησαν ὑποτίθεται κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα π.Χ., ὅταν τοποθετεῖται ἡ δρᾶσις τοῦ 'Ορφέως καὶ τῶν 'Ορφικῶν, δηλαδὴ τῶν μαθητῶν καὶ ὀπαδῶν του, συνεκεντρώθησαν ὅμως κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὰς 'Αθήνας, τῇ ἐντολῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πεισιστράτου, 'Ιππάρχου (πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ.). Εἰς τὸν 'Ορφικὸν λοιπὸν «"Υμνον» πρὸς τὸν 'Απόλλωνα (33. 21, ἔκδοσις G. Olms 1971 Cod. Hermannus), γίνεται μνεία περὶ τῆς ἰσότητος τοῦ χρόνου διαρκείας χειμῶνος καὶ θέρους. Τοιαύτη ἰσότης ἐπαναλαμβάνεται ἀνὰ πέντε χιλιάδας ἔτη περίπου. Κατὰ τὸν Κ. Χασάπην («'Η 'Ελληνικὴ 'Αστρονομία», σελὶς 76, στίχος 3-4, 'Αθῆναι 1967) τοιαύτη ἰσότης ἔγινε κατὰ τὸ ἔτος 1366 π.Χ. καὶ κατὰ τὸ ἔτος 11835 π.Χ. 'Εν προκειμένῳ, ὁ διευθυντὴς τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «'Ηλίου» κ. 'Ιωάννης Δ. Πασσᾶς ἔκαμε μίαν ὀξυτάτην καὶ θαυμαστὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ χρονολογία 11835 π.Χ. συμπίπτει πρὸς τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Τίμαιον» διὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ὅπως τοποθετεῖ τοῦτον τὸ Αἰγυπτιακὸν 'Αρχεῖον κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σόλωνος. Διὰ νὰ γνωρίζουν λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἀστρονομικὸν γεγονὸς οἱ "Ελληνες, τοῦτο σημαίνει ὅτι τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχον πολλὰς ἀστρονομικὰς γνώσεις, εἶχον δηλαδὴ μεγάλον πολιτισμόν.

Νομίζομεν, ὅτι μὲ τὴν παρατήρησιν αὐτὴν τοῦ κ. Πασσᾶ, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, δὲν χρειάζεται ἄλλη ἀπόδειξις περὶ ὑπάρξεως μεγάλου 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 10 χιλιάδες π.Χ. περίπου, ἤτοι ὀλίγον πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος.

Τέλος ἀξίζει νὰ σημειωθῇ, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἐξεδόθη εἰς Παρισίους τὸ λαμπρὸν βιβλίον τοῦ Ζὰν Ρισέ, ὑπὸ τὸν τίτλον «'Ιερὰ Γεωγραφία τοῦ 'Ελληνικοῦ κόσμου» (Jean Richer, Géographie sacrée du monde Grec, Bibliothèque des Guides Bleus, Librairie Hachette, Paris 1967). Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ γίνεται σπουδὴ τῆς ἱδρύσεως τῶν 'Ελληνικῶν 'Ιερῶν καὶ πόλεων, ὅπως καὶ εἰς τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ κ. Μανιᾶ, ἐν συνδυασμῷ ὅμως πρὸς τοὺς ἀστερισμοὺς τῶν Ζῳδίων. 'Ιδιαιτέρως τονίζεται ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῶν 'Αθηνῶν, τῶν Δελφῶν, τῆς Δωδώνης τῶν Σάρδεων τῆς Μικρᾶς 'Ασίας καὶ τῆς Σπάρτης. 'Ο Ρισὲ δὲν ἐνδιαφέρεται εἰδικῶς διὰ τὴν ἐποχὴν τὴν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος. Τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Μανιᾶς κατὰ τὸ 1967. ('Αθῆναι, Βιβλιοθήκη 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας).

Εὐάγγελος Σ. Σταμάτης

ΑΙ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ (ΑΠΟ ΤΟΥ 10000 π.Χ. ΠΕΡΙΠΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1830 μ.Χ.)

Αἱ παλαιότεραι γραπταὶ πληροφορίαι περὶ ὑπάρξεως ἀρχαιοτάτου 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τοὺς διαλόγους αὐτοῦ «Τίμαιος» καὶ «Κριτίας». Κατὰ τὰς πληροφορίας αὐτὰς οἱ "Ελληνες εἶχον πολιτισμὸν πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται χρονικῶς περὶ τὸ 10 χιλιάδες ἔτος π.Χ. 'Ενίσχυσιν τῶν πληροφοριῶν τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν ἔρευναι Σοβιετικῆς 'Αποστολῆς (1978), κατὰ τὰς ὁποίας δυτικῶς τοῦ πορθμοῦ τοῦ Γιβραλτὰρ εὑρέθησαν ἐρείπια τῆς καταβυθισθείσης μεγάλης νήσου 'Ατλαντίδος, κατὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος. 'Επίσης ἐνίσχυσιν τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν αἱ ἔρευναι τοῦ γνωστοῦ δημοσιολόγου Θεοφάνους Μανιᾶ («"Αγνωστα μεγαλουργήματα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων»), τοῦ Γάλλου δημοσιολόγου Ζὰν Ρισὲ (La géographie sacrée du monde Grec, Paris 1967) καὶ τοῦ "Ελληνος σπουδαστοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης Δημ. Λαζογιώργου-'Ελληνικοῦ («Αἱ ἀποκαλύψεις τοῦ Αἰσχύλου διὰ τὴν 'Ατλαντίδα», 'Αθῆναι 1980). Σπουδαῖαι ἀστρονομικαὶ πληροφορίαι περὶ ὑπάρξεως ἀρχαιοτάτου 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ περιέχονται εἰς τοὺς 'Ορφικοὺς «"Υμνους», τοὺς γραφέντας κατὰ τὸν Κ. Χασάπην, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Β' χιλιετίας π.Χ. (Κ. Χασάπη «'Η 'Ελληνικὴ 'Αστρονομεῖα κατὰ τὴν Β' χιλιετηρίδα π.Χ.» 'Αθῆναι 1967 σελὶς 76). 'Ο Κ. Χασάπης δὲν ἀναφέρει εἰς ποίαν χρονολογίαν ἀναφέρονται αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις τῶν 'Ελλήνων, αἱ μνημονευόμεναι εἰς τοὺς 'Ορφικοὺς «"Υμνους» (Orphica, God of. Hermannus, καὶ Orphicorum Fragmenta, O. Kern).

Τώρα, τελευταίως ὅμως, ὁ Διευθυντὴς τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «'Ηλίου» κ. 'Ιωάννης Δ. Πασσᾶς παρετήρησεν εὐστόχως, ὅτι τὸ ἔτος 11835 π.Χ. κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ διάρκεια Χειμῶνος καὶ Θέρους ἦτο ἡ αὐτή, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸν 'Ορφικὸν «"Υμνον» πρὸς τὸν 'Απόλλωνα (33,21), συμπίπτει πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ Πλάτωνος, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος ἐποχήν, τὴν πρὸ 12 χιλιάδων ἐτῶν π.Χ. ἀπὸ σήμερον ἢ πρὸ 10 χιλιάδων ἐτῶν περίπου πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος.

Οἱ 'Ορφικοὶ λοιπὸν «"Υμνοι», μᾶς πληροφοροῦν, ἀστρονομικῶς πλέον, ὅτι οἱ "Ελληνες πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος εἶχον πολιτισμόν, ἐγνώριζον, δηλαδὴ ἐμπειρικῶς, σπουδαῖα Μαθηματικά, ὥστε νὰ κάμουν μαθηματικοὺς ἀστρονομικοὺς ὑπολογισμούς. 'Η καθαυτὸ ὅμως θεμελίωσις τῆς Μαθηματικῆς 'Επιστήμης ὡς καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον, περὶ τὸ 600 π.Χ.

'Ως πρὸς τὸν χρόνον τῆς δημιουργίας τῶν πρώτων στοιχείων τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων σημειώνομεν ὅτι εἶχε σπουδαίας ἐρεύνας ὁ ἀείμνηστος Κων. Δ. Γεωργούλης ὡς εἶχε γνωρίσει εἰς ἡμᾶς προφορικῶς, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων δυστυχῶς δὲν ἐδημοσιεύθησαν. Παρόμοιαι ἔρευναι γίνονται σήμερον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνη Μανιᾶ, τοῦ μηχανολόγου Παναγιώτου Δαμάσκου εἰς 'Αθήνας καὶ τοῦ εἰς Λάρισαν μαθηματικοῦ Κοσμᾶ Μαρκάτου.

Αἱ μαθηματικαὶ καὶ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ 600 π.Χ. εἶναι ἀποκλειστικὸν δημιούργημα τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος. 'Η ἐπινόησις τῆς ἀποδείξεως εἰς τὰ Μαθηματικά, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον καὶ ἡ ἐκτέλεσις πειραμάτων πρὸς ἀνακάλυψιν φυσικῶν νόμων εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς 'Ελληνικῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος, χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶμεν μόνον εἰς τοὺς "Ελληνας τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ ὡρισμένων, ὅτι οἱ "Ελληνες ἦσαν ξένοι πρὸς τὸ πείραμα καὶ ἔγιναν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένον. 'Ενδεικτικῶς ἀναφέρομεν ὅτι ὁ Πυθαγόρας, διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς μαθηματικοὺς νόμους κατασκευῆς τῆς μουσικῆς κλίμακος, ἔκαμε συστηματικὰ πειράματα εἰς τὸ μονόχορδον καὶ εἰς πήλινα δοχεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔθετεν ὕδωρ, διαφόρου ὕψους εἰς ἕκαστον δοχεῖον, καὶ τὰ ἔκρουε καταλλήλως διὰ τὴν παραγωγὴν ἤχου (Θέων Σμυρναῖος, σελίδες 56-60, ἔκδοσις Hiller).

'Ο Πλάτων εἶχε κατασκευάσει ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον - ξυπνητήρι, τὸ ὁποῖον ἔπαιζεν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν μουσικὴν καὶ τὸν ἐξυπνοῦσε ἀπὸ τὸν ὕπνον ('Αθήναιος ΙΥ 75). 'Επίσης εἶχε κατασκευάσει πλανητάριον (Θέων Σμυρναῖος σελὶς 146, Hiller).

'Ο 'Αριστοτέλης ἀναφέρει ὅτι διὰ νὰ ἀνακαλύψουν οἱ προγενέστεροι αὐτοῦ ἐπιστήμονες ἂν ὁ ἀὴρ ἔχει βάρος, ἐζύγισαν ἀσκὸν ἄνευ ἀέρος καὶ κατόπιν τὸν ἀσκὸν μὲ ἀέρα καὶ παρετήρησαν, ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν ζύγισιν τὸ βάρος τοῦ ἀσκοῦ ἦτο μεγαλύτερον, μὲ προφανῆ τὴν αἰτιολογίαν, ὅτι τὸ ἐπὶ πλέον βάρος ἐκ τῆς ἀρχικῆς ζυγίσεως, ἦτο τὸ βάρος τοῦ περιεχομένου εἰς τὸν ἀσκὸν ἀέρος («Φυσικά», δ 6.213α 26).

Εἰς τὸν βίον τοῦ 'Αριστείδου ὁ Πλούταρχος πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν οἱ Σπαρτιᾶται εὑρέθησαν εἰς ἀδυναμίαν νὰ ἐκπορθήσουν τὸ ξύλινον τεῖχος τῶν Περσῶν καὶ ἐκάλεσαν εἰς βοήθειαν τοὺς 'Αθηναίους, οἱ ὁποῖοι εἶχον πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἐξεπόρθησαν τὸ τεῖχος. Αὐταὶ αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ δὲν ἔγιναν βεβαίως χωρὶς προηγουμένως νὰ γίνουν πειράματα. Κατὰ τὸ 439 π.Χ. ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Διονύσιος ἵδρυσεν ἐκεῖ τὸ πρῶτον Κέντρον Στρατηγικῶν 'Ερευνῶν τοῦ κόσμου, εἰς τὸ ὁποῖον, κατόπιν πειραμάτων βεβαίως, ἐδημιουργήθησαν οἱ καταπέλται (βλέπε λέξιν) καὶ ἄλλα πολεμικὰ μηχανήματα. 'Η κατασκευὴ περιστερᾶς ἱπταμένης ὑπὸ τοῦ 'Αρχύτου τοῦ Ταραντίνου, τὴν αὐτὴν ἐποχήν, ἀποδεικνύει ἐπίσης μεγάλην χρῆσιν πειραμάτων διὰ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν νόμων.

'Ο θεωρητικὸς καὶ ἰδεολόγος Πλάτων προτρέπει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πειραμάτων, ὅπως πληροφορούμεθα ἐκ τοῦ «Τιμαίου», μνημονευομένου τοῦ συναφοῦς χωρίου καὶ ὑπὸ τοῦ Θέωνος τοῦ Σμυρναίου («Περὶ τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρησίμων εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν», "Εκδοσις Hiller, Λειψία 1878 σελὶς

146), ὅπου γράφεται «καὶ γὰρ αὐτὸς φησιν ὁ Πλάτων, ὅτι τὸ ἄνευ τῶν δι' ὄψεως μιμημάτων τῶν τὰ τοιαῦτα ἐθέλειν ἐκδιδάσκειν μάταιος πόνος», δηλαδὴ τὸ νὰ θέλῃ κανεὶς νὰ διδάξῃ ἕνα φυσικὸν φαινόμενον χωρὶς πείραμα, εἶναι μάταιος κόπος. («Τίμαιος» 40 D: τὸ λέγειν ἄνευ δι' ὄψεως τούτων αὖ τῶν μιμημάτων, μάταιος ἂν εἴη πόνος).

Τὰ μαθηματικὰ ἐπιτεύγματα τριῶν αἰώνων (600-300 π.Χ.) τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὰ συνεκέντρωσε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Εὐκλείδης εἰς τὸ περίφημον βιβλίον του, «Στοιχεῖα». Ἔκτοτε τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ Μαθηματικὸν Εὐαγγέλιον τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸν Εὐκλείδην ἠκολούθησεν ὁ καταπληκτικὸς Ἀρχιμήδης καὶ τοῦτον ὁ μέγας γεωμέτρης Ἀπολλώνιος ὁ Περγαῖος. Τὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν τούτων μαθηματικῶν ἐδημοσιεύθησαν εἰς Ἀθήνας, ὅπως καὶ τὰ «Ἀριθμητικὰ» τοῦ περιφήμου ἀλγεβριστοῦ Διοφάντου. (Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν βιβλίων καὶ Τεχνικὸν Ἐπιμελητήριον Ἑλλάδος). Εἰς ὅλους εἶναι γνωστὰ τὰ μηχανικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Ἀρχιμήδους, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος μαθηματικός, μηχανικὸς καὶ φυσικός, τὸν ὁποῖον ἐγέννησεν ἡ ἀνθρωπότης. Ἐκ τῶν προηγουμένων εἶναι φανερόν, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένη ἡ γνώμη μερικῶν Εὐρωπαίων ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἐμορφώθησαν ἐκ τῆς μελέτης τῶν τεχνικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διατυπώνουν τὴν ἀβασάνιστον γνώμην, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἔκαμαν πειράματα κατὰ τὰς ἐπιστημονικὰς των ἐνασχολήσεις καὶ ἐρεύνας. Βεβαίως εἶναι ἀδικαιολόγητος ὑπερβολὴ νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν νὰ προαγάγουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν τεχνικὴν εἰς τὸ σημερινὸν ἐπίπεδον. Ἡ ἐξέλιξις εἰς τὰ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα ἀπαιτεῖ μεγάλο χρονικὸν διάστημα, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἔντιμον καὶ ἀκριβὲς ἐκ μέρους των, νὰ ἀρνοῦνται ὅτι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἔλαβον τὰ πρῶτα διδάγματα.

Μετὰ τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὸν Κτησίβιον, ὁ ὁποῖος ἐπενόησε τὸ μουσικὸν ὄργανον ἁρμόνιον, τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει διὰ ρέοντος ὕδατος καὶ τὸ ὁποῖον ἐτελειοποίησε κατόπιν ὁ Ἀρχιμήδης, συνεχίζεται ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ περιφήμου Ποσειδωνίου (1ος αἰὼν π.Χ.) ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ρόδου καὶ ὀλίγον ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Ἥρωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, πρυτάνεως τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ποσειδώνιος ἐσκέφθη πρῶτος τὴν τυπογραφίαν, ἀνεκοίνωσε τὴν σκέψιν του εἰς τὸν μαθητήν του Κικέρωνα, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναφέρει εἰς πραγματείαν του κατὰ τὸν H. Diels (Antike Technik σελὶς 119).

Μετὰ 1500 ἔτη ὁ Γουτεμβέργιος ἀναγνώσας τὴν πληροφορίαν αὐτὴν τοῦ Κικέρωνος προέβη εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν κινουμένων γραμμάτων διὰ νὰ θεωρηθῇ ἐσφαλμένως καὶ ὡς ὁ ἀνακαλύψας τὴν τυπογραφίαν!

Τὸ μεγαλειῶδες μαθηματικὸν οἰκοδόμημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τοῦ Ἑλληνικοῦ δηλαδή, θεωρεῖται γενικῶς ὅτι ἐτερματίσθη μὲ τὸν Εὐκλείδην (350-260 π.Χ. περίπου) τὸν Ἀρχιμήδη (287-212 π.Χ.), τὸν Ἀπολλώνιον (265-170 π.Χ. περίπου), τὸν Ἥρωνα (1ος αἰων. μ.Χ.) καὶ τὸν Διόφαντον (ἀκμὴ περίπου 250 μ.Χ.). Σύγχρονοι περίπου τοῦ Ἥρωνος καὶ προγενέστεροι τοῦ Διοφάντου μνημονεύονται ἐπίσης σπουδαῖοι μαθηματικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὸν Μενέλαον, τὸν Νικομήδη, τὸν Κλαύδιον Πτολεμαῖον, ὁ ὁποῖος ἔγινε διάσημος διὰ τὰς ἐργασίας του εἰς τὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὴν Γεωγραφίαν, τὸν Διοκλῆ, τὸν Ὑψικλῆ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδονται δύο βιβλία γεωμετρίας, τὰ ὁποῖα παλαιότερον ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Εὐκλείδην, ὡς μέρος τῶν «Στοιχείων» του. Μεγάλη ἀναλαμπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ μαθηματικοῦ πνεύματος εἶναι καὶ ὁ Πάππος ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ ὁποῖος ἤκμασε περὶ τὸ 300 μ.Χ. καὶ ἔγραψε σπουδαῖα μαθηματικὰ συγγράμματα.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος ἀκμάζει ὁ πρύτανις τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου Ἀλεξανδρείας Θέων ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὀλίγον ἀργότερον ἡ κόρη του Ὑπατία, ἡ ὁποία ἦτο φιλόσοφος καὶ μαθηματικός, γράψασα καὶ σχόλια εἰς τὰ «Ἀριθμητικὰ» τοῦ Διοφάντου. Ὅπως εἶναι γνωστόν, ἡ Ὑπατία ὑπέστη τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ μαρτυρικὸν θάνατον κατὰ τὸ 415 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ ὄχλου τῆς Ἀλεξανδρείας, κινουμένου ὑπὸ φοβεροῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ὑπατίας οἱ Ἕλληνες μαθηματικοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν σπουδὴν τῶν μεγάλων μαθηματικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν προγόνων των καὶ τὰ σχόλια ἐπ' αὐτῶν.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (415-1453)

Κατὰ τὸ ἔτος 518 ὁ περίφημος φυσικοχημικὸς Πρόκλος, ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, ἔκαυσε τὸν στόλον τοῦ στασιαστοῦ Βιτελιανοῦ, χρησιμοποιήσας καυστικὰ κάτοπτρα, ὅπως τὰ κάτοπτρα τοῦ Ἀρχιμήδους, πιθανῶς δὲ καὶ ὑγρὸν πῦρ. Περὶ τὸ 550 γίνεται ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου. Σχόλια εἰς μερικὰ ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου, μαθητοῦ τοῦ Ἰσιδώρου. Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀκμάζει ὁ ἕτερος ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἀνθέμιος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ πραγματείαν σχετικὴν πρὸς τὰ καυστικὰ κάτοπτρα τοῦ Ἀρχιμήδους. Περὶ τὸ 830 ὁ πρώην ἀρχιδιάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ κατόπιν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Λέων, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, ἀνέλαβε τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδασκε θεολογίαν, φιλοσοφίαν καὶ μαθηματικά. Ὁ Λέων ἐπενόησε τὸν συμβολισμὸν τῶν ἀριθμῶν διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, ὅπως πληροφορούμεθα παρὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀρέθα, γενομένου κατόπιν μητροπολίτου Καισαρείας, ὁ ὁποῖος περιέλαβε τὴν ἀνακάλυψιν αὐτὴν τοῦ Λέοντος εἰς τὰς σημειώσεις του ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ Λέοντος περὶ τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Ἀνακοίνωσις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ μαθηματικοῦ ἐπιτεύγματος τοῦ Λέοντος ἔγινεν εἰς τὸ 11ον Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τοῦ Μονάχου τοῦ 1958 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. KURT VOGEL.

Μετὰ 700 ἔτη προέβη εἰς τὴν αὐτὴν ἀνακάλυψιν καὶ ὁ Γάλλος δικηγόρος καὶ ἐρασιτέχνης μαθηματικὸς VIETE. Μαθηταὶ τοῦ Λέοντος ὑπῆρξαν ὁ γεωμέτρης Θεόδωρος καὶ ὁ ἀστρονόμος Θεοδόσιος. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα διακρίνεται εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ τὰς μαθηματικάς του μελέτας ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς (1018-1096), ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει σχόλια καὶ εἰς τὰ «Ἀριθμητικὰ» τοῦ Διοφάντου, ἐνῶ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα μνημονεύεται ὡς ἀσχοληθεὶς μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. Κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας διακρίνονται εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδὰς ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (1242-1310), ὁ Μάξιμος Πλανούδης (1260-1310), ὁ Μιχαὴλ Βρυέννιος, ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὁ Ἐμμανουὴλ Μοσχόπουλος, ὁ Νικόλαος Ραβδᾶς, ὁ μοναχὸς Βαρλαὰμ, ὁ Ἰωάννης Πεδιάσιμος, ὁ Ἰσαὰκ Ἀργυρός, ὁ Πλήθων ὁ Γεμιστὸς καὶ ὁ μητροπολίτης καὶ κατόπιν καρδινάλιος, ὁ προσχωρήσας εἰς τὸν Παπισμόν, Βησσαρίων, ὁ ὁποῖος ἐδώρησε τὴν βιβλιοθήκην του εἰς τὸ Βατικανόν, περιέχουσαν 400 καὶ πλέον συγγράμματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματείας, ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν ὁποίων τὰ μέγιστα ὠφελήθη ὁ ἐκ τούτων ἀφυπνισθεὶς πρὸς σπουδὴν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, Δυτικὸς Κόσμος.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1453-1830)

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ μαθηματικὴ καὶ φυσικὴ ἔρευνα τῶν Ἑλλήνων ἐσημείωσε κάμψιν, χωρὶς ὅμως νὰ σβεσθῇ. Ὁ πρῶτος πατριάρχης ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως Γεώργιος Κουρτέσιος ἢ Γεννάδιος Σχολάριος ἐκτὸς τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν συγγραφῶν του ἐξέδωσε καὶ σύνοψιν τῶν «Φυσικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ σχολίων τοῦ γραμματικοῦ Σιμπλικίου. Ὁ κατακτητὴς μὴ διαθέτων ἐπιστημονικὸν δυναμικόν, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν λειτουργίαν Ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, ἰδίως Γυμνασίων καὶ Θεολογικῶν Σχολῶν, εἰς τὰς ὁποίας συνεχίζεται ἡ σπουδὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία. Αὕτη ὅμως περιωρίζετο ὑπὸ τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ εἰς ὡρισμένα πλαίσια.

Οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, οἱ ἀσχοληθέντες καὶ μὲ τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, τόσον εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν εἶναι οἱ ἑξῆς: (σημ: Μερικὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθοῦν).

1) Ἰωάννης Βησσαρίων. Μητροπολίτης καὶ Καρδινάλιος, γεννηθεὶς εἰς τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἀποθανὼν εἰς Ἰταλίαν (1395-1472). Ἔγραψε πραγματείαν περὶ ἀπείρου, ἐξετάζων τὰς συναφεῖς περὶ ἀπείρου δοξασίας τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων Ξενοφάνους, Μελίσσου καὶ Παρμενίδου καθὼς καὶ τοῦ σοφιστοῦ Γοργίου, συγχρόνου τοῦ Σωκράτους.

2) Γεώργιος Τραπεζούντιος. Ἐγεννήθη εἰς τὰ Χανιὰ τῆς Κρήτης (1396-1485). Ἐξέδωσε τὴν ἐκ 13 βιβλίων ἀποτελουμένην «Μαθηματικὴν Σύνταξιν» τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, τὴν καλουμένην ὑπὸ τῶν Ἀράβων «Ἀλμαγέστην». Ἐπίσης ἐξέδωσε συνοπτικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν περὶ οὐρανοῦ (κοσμογραφίαν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν) πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ προλεγόμενα εἰς τὸ περὶ ψυχῆς βιβλίον τοῦ ἰδίου.

3) Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος (1400-1486 ἢ 1490). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διετέλεσε καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε. Αἱ ἐκδόσεις του εἶναι αἱ ἑξῆς: Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ οὐρανοῦ καὶ τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους ἓξ ὀκτὼ βιβλίων. Τὰ αὐτὰ συγγράμματα τὰ ἐξέδωσεν καὶ λατινιστί. Ὅλα τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ ἐξέδωσεν ὁμοῦ εἰς τὴν Λατινικὴν περὶ τὸ 1542.

4) Λεόνικος Θωμαῖος (1456-1531). Οἱ γονεῖς του ἦσαν Ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς, αὐτὸς δὲ ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἐνετίαν. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὰς ἑξῆς πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους: «Περὶ ζώων ἱστορίας», «Περὶ ζώων μορίων», «Περὶ ζώων κινήσεως», «Περὶ ἀναπνοῆς», «Φυσιογνωμικά», «Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων», «Περὶ ἀτόμων», καὶ σχόλια εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Θεοφράστου, μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, «Περὶ ἰχθύων». Ἐπίσης ἐξέδωσε ὅλα τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρωτότυπον μὲ παράπλευρον Λατινικὴν μετάφρασιν.

5) Ἀρσένιος Ἀποστόλης ἢ Ἀριστόβουλος. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κρήτην, χωρὶς νὰ εἶναι γνωστὴ ἡ πόλις καὶ ὁ χρόνος τῆς

γεννήσεως. Ἐξέδωσε τὴν εἰς τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸν ἀποδιδομένην πραγματείαν, Σύνταγμα εἰς τὰς τέσσαρας μαθηματικὰς ἐπιστήμας κατὰ τὸ 1532. Διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας (+ 1535).

6) Φραγκίσκος Μαυρόλυκος. Ὁ πατὴρ του ἦτο ἰατρὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ ὑποφέρη τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν κατέφυγεν εἰς τὴν Σικελίαν. Εἰς τὴν Μεσσήνην τῆς Σικελίας ἐγεννήθη ὁ Φραγκῖσκος τὸ 1494. Εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ἀπέθανε κατὰ τὸ 1575. Ἕνεκα οἰκονομικῶν δυσκολιῶν ὁ Φραγκῖσκος Μαυρόλυκος ἠναγκάσθη νὰ ἀσπασθῆ τὸν Καθολικισμὸν καὶ νὰ γίνη μοναχός. Ἐξέδωσε πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριθμητικά», εἰς τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζει καὶ τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον τῆς τελείας ἐπαγωγῆς, τὴν ὁποίαν εἶχε διδαχθῆ ἐκ τῶν ἀριθμητικῶν βιβλίων τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Ἄλλαι σπουδαῖαι δημοσιεύσεις τοῦ Μαυρολύκου εἶναι ἡ εἰς τὴν Λατινικὴν ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους, «Θεωρήματα ὀπτικῆς καὶ προοπτικῆς», «Κοσμογραφία», «Περὶ σφαίρας», «Τὰ φαινόμενα» τοῦ Εὐκλείδου καὶ «Μαθηματικὴ σύνοψις». Ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ὀφείλει πολλὰ εἰς τὸν Μαυρόλυκον, διότι καὶ αὐτὸς κατέστησε προσιτὰ εἰς τοὺς Δυτικοὺς Εὐρωπαίους τὰ μαθηματικὰ καὶ φυσικὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων κατώρθωσαν πολὺ νὰ ὠφεληθοῦν καὶ νὰ διανοίξουν τοὺς δρόμους τῆς νεωτέρας ἐρεύνης τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν.

7) Δανιὴλ Φουρλάνος. Ἐκ Ρεθύμνου τῆς Κρήτης. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Πάδουαν τῆς Ἰταλίας καὶ ἐδίδαξε φιλοσοφίαν εἰς τὴν Ἐνετίαν, ὅπου ἀπέθανε κατὰ τὸ 1596. Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως εἶναι ἄγνωστος. Ἐξέδωσε τὰ ἔργα τοῦ Θεοφράστου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μὲ παράπλευρον μετάφρασιν εἰς τὴν Λατινικήν.

8) Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541-1614). Ὁ περίφημος ζωγράφος ἐκ Κρήτης, μαθητὴς τοῦ Τισιανοῦ, ἔδρασε καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἱσπανίαν. Ἔγραψε περὶ ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς.

9) Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος. Ἔγραψε σχόλια (δημοσιευθέντα τὸ 1527) εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, «Περὶ ζώων κινήσεως», «Περὶ ἀναπνοῆς».

10) Θεόφιλος Κορυδαλεὺς. Ἐγεννήθη εἰς Ἀθήνας τὸ 1570. Δὲν εἶναι βέβαιον ποῦ ἐσπούδασε. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὰ ἔτη 1593-1594 ἐφοίτησεν εἰς Λύκειον τῆς Ῥώμης. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ «περὶ Οὐρανοῦ» καὶ ἄλλα.

11) Ἰωάννης Κουτούνιος (1577-1658). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Βέροιαν καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον τῆς Ῥώμης, κατόπιν δὲ ἰατρικήν.

Εἰς ἡλικίαν 30 ἐτῶν ἔγινε καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βολωνίας. Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, κατὰ τὸ 1637, ἄφησε τὴν περιουσίαν του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης, ὅπου ἵδρυσε τὸ «Κουτούνειον Ἑλληνομουσεῖον», (Γυμνάσιον). Ἔγραψε «Φυσικά», «Περὶ οὐρανοῦ καὶ τοῦ κόσμου», «Περὶ μετεώρων».

12) Γεράσιμος Βλάχος (1607-1685). Ἐγεννήθη εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐδίδαξεν, ὡς καθηγητής, ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ θετικὰς ἐπιστήμας εἰς τὴν Ἐνετίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἔγραψε παραφράσεις καὶ σχόλια εἰς τὰ ὀκτὼ βιβλία τῆς «Φυσικῆς ἀκροάσεως» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὰ δύο βιβλία τῶν «Μετεωρολογικῶν». Διετέλεσε Μητροπολίτης Φιλαδελφείας, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἅπαντα τὰ συγγράμματά του ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ 1683.

13) Νικόλαος Κούρσουλας. Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου δὲν εἶναι γνωστός. Ἡ ἀκμὴ του τοποθετεῖται περὶ τὸ 1630. Ἔδρασεν εἰς τὴν Κέρκυραν. Ἔγραψεν ὑπομνήματα καὶ ζητήματα εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὴν Ἀριστοτέλους «Φυσικὴν πραγματείαν».

14) Ἀναστάσιος Παπαβασιλόπουλος. Ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἰταλίαν, φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν. Ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ἐδίδαξεν εἰς τὰ Ἰωάννινα, εἰς τὰς Σέρρας, εἰς τὸν Τύρναβον καὶ ἀλλοῦ.

Ἔγραψε πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγὴ Μαθηματικῆς». Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν εἶναι γνωστά.

15) Ἰάκωβος Πυλαρινὸς (1659-1716) Ἐκ Κεφαλληνίας. Ἔγραψε πραγματείαν «Περὶ ἰατρικῆς».

16) Παναγιώτης Δοξαρᾶς. Ἐκ Μάνης, ἀποθανὼν εἰς Κέρκυραν, κατὰ τὸ 1729, ἔγραψε πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τέχνη ζωγραφίας», δημοσιευθεῖσαν κατὰ τὸ 1708 καὶ «Περὶ ζωγραφικῆς».

17) Μεθόδιος Ἀνθρακίτης. Ἐγεννήθη εἰς τὸ χωρίον Καμνιὰ τῆς Ἠπείρου περὶ τὸ 1670 καὶ ἀπέθανε πρὸ τοῦ 1749. Ἐσπούδασεν εἰς διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας, μαθηματικά, μηχανικήν, ἀστρονομίαν καὶ φιλοσοφίαν. Ἔγινε διευθυντὴς τῆς Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐσπούδασεν ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον πλησίον τοῦ Ἀνθρακίτου καὶ ἀναφέρει ἐπαινετικώτατα σχόλια περὶ τοῦ διδασκάλου του. Κατηγορηθεὶς ὑπὸ ἑνὸς ἱερομονάχου ὁ Ἀνθρακίτης ὡς εἰσάγων καινὰ δαιμόνια εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἐδικάσθη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἠθωώθη. Ὑπεχρεώθη ὅμως νὰ καύση ὅλα τὰ βιβλία του, τὰ ὁποῖα εἶχον συσσωρευθῆ ἐκεῖ. Ἔγραψε βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁδὸς μαθηματικῶν» καὶ μετέφρασε μαθηματικὸν βιβλίον τοῦ Καρτεσίου.

18) Χρύσανθος Νοταρᾶς. Ἄγνωστον ποῦ ἐγεννήθη καὶ ποῦ ἀπέθανε. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τοὺς Παρισίους ἀστρονομίαν. Διετέλεσεν πρεσβύτερος καὶ ἀρχιμανδρίτης τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἔγραψε εἰσαγωγὴν εἰς τὰ «Γεωγραφικά» καὶ «Σφαιρικά» δημοσιευθέντα εἰς Παρισίους κατὰ τὸ 1716 (+ 1731).

19) Βικέντιος Δαμωδός. Ἐκ Κεφαλληνίας (1670-1752). Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Ἑλληνομουσεῖον τῆς Ἐνετίας. Εἶχε μαθητὰς τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν, τὸν Μιχαὴλ Μοσχόπουλον, τὸν Ἀγάπιον Λοβέρδον. Ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων «Φυσικήν», «Φυσιολογίαν» εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον, σχολαστικὴν Ἀριστοτελικὴν καὶ νεωτεριστικήν.

20) Μιχαὴλ Περδικάρης. Ἐκ τῆς Μονεμβασίας, ἀγνώστων βιογραφικῶν στοιχείων. Ἔγραψε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα «Ἐγχειρίδιον περὶ ἰατρικῆς» καὶ «Βίβλος χημικὴ τῆς φαρμακοποιίας ἁπλῆ τῇ φράσει».

21) Ἰωάννης Κοντόνης. Ἐκ Ζακύνθου (1723-1761). Ἐσπούδασεν ἰατρικὴν εἰς τὴν Πάδουαν. Ἔγραψε ἀστρονομίαν.

22) Νικόλαος Ζερτζούλης. Γεννηθεὶς εἰς τὸ Μέτσοβον καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1773. Ἔγραψε «Μέρος τῶν κατὰ Νεύτωνα Στοιχείων».

23) Ἀντώνιος Μοσχόπουλος. Ἐκ Κεφαλληνίας (1713-1788). Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Βιέννην. Ἔγραψεν: «Ἐπιτομὴ τῆς μεταφυσικῆς εἰς μέρη τέσσαρα: ὀντολογία, κοσμολογία, φυσικὴ καὶ θεολογία».

24) Μπαλάνος Βασιλόπουλος. Γεννηθεὶς καὶ ἀποθανὼν εἰς Ἰωάννινα (+ 1765). Ἐδημοσίευσε: «Ὁδὸς μαθηματικῆς, δηλαδὴ σειρὰ βαθμηδὸν προχωροῦσα περιεκτικὴ τῶν κατ' εἶδος κυριωτέρων τῆς μαθήσεως πραγματειῶν ὅπως τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, «Σφαιρικῶν» κατὰ Θεοδόσιον, «Γεωμετρίας θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς τριγωνομετρίας» τοῦ «Περὶ σφαίρας» κατὰ Πρόκλον, τοῦ «Περὶ χρήσεως σφαιρῶν», «Ἀστρολαβίου Γεωγραφίας καὶ ὀπτικῆς». Πρότερον μὲν παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου Μεθοδίου Ἀνθρακίτου ἐξ Ἰωαννίνων ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν Ἑλληνίδα μετενεχθεῖσα τε φωνὴν καὶ ἑρμηνευθεῖσα λίαν μὲν τοι συνεπτυγμένως καὶ ἀμυδρῶς ὕστερον δὲ παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου τοῦ ἐκεῖ νῦν σεμνυνομένου ἐπὶ ταύτῃ πρὸς ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις Ἀρχιγυμνασίου κυρίου Μπαλάνου Βασιλοπούλου ἀναπτυχθεῖσα τε καὶ καλλυνθεῖσα τῇ τε φράσει τῆς λέξεως καὶ τῇ σαφηνείᾳ τῶν νοημάτων, πλατυνθεῖσα καὶ πλουτισθεῖσα τῇ προσθέσει οὐκ ὀλίγων θεωρημάτων καὶ προβλημάτων, πάνυ χρησίμων ὄντων ἀπανθισμάτων, τῶν μὲν συλλεχθέντων ἐκ διαφόρων ἐπισήμων συγγραφέων παλαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων, τῶν δὲ παρ' αὐτοῦ εὑρεθέντων... διαιρεῖται δὲ εἰς τόμους τρεῖς· προστιθεμένου ἐπὶ τούτοις καὶ τετάρτου, τοῦ τῆς ἀριθμητικῆς. Ἐνετίησιν (εἰς Ἐνετίαν) ἔτει σωτηρίω αψμθ', (1748) ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Ἀντωνίου τοῦ Βόρτολι». Ἐπίσης ἐδημοσίευσε σχόλια εἰς τὰ βιβλία ἰατρικῆς τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἑρμηνείαν τῶν ἀφορισμῶν τοῦ Ἱπποκράτους.

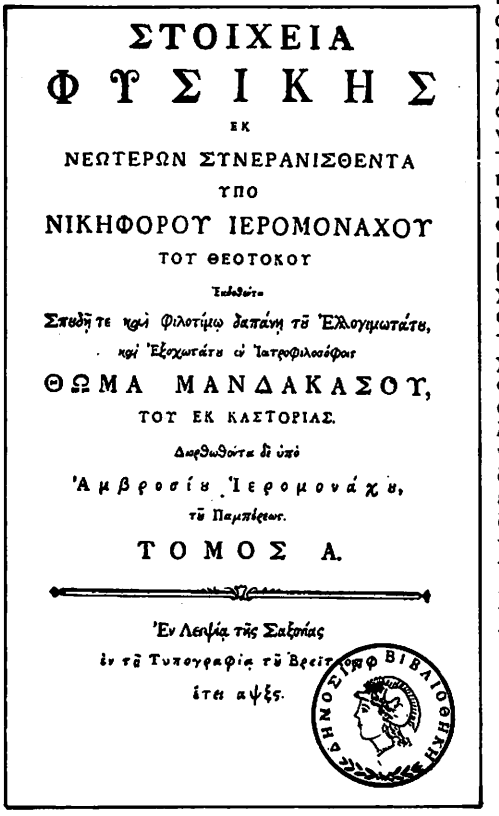
ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΦΥΣΙΚΗΣ
ΕΚ
ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ
ΥΠΟ
ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΤΟΥ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
Ἐκδοθέντα
Σπουδῇ τε καὶ φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ Ἐλλογιμωτάτου,
καὶ Ἐξοχωτάτου ἐν Ἰατροφιλοσόφοις
ΘΩΜΑ ΜΑΝΔΑΚΑΣΟΥ,
ΤΟΥ ΕΚ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ.
Δωρθωθέντα δὲ ὑπὸ
Ἀμβροσίου Ἱερομονάχου,
τοῦ Παμπέρεως.
ΤΟΜΟΣ Α.
Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας
ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεῖτ
ἔτει αψξς.

Τὸ ἐξώφυλλον τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Στοιχείων Φυσικῆς» ἐκδοθέντος εἰς Λειψίαν τὸ 1766 ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Ἱερομονάχου τοῦ Θεοτόκου.

25) Στέφανος Νικολαΐδης. Ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἰωάννινα. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Πίζαν τῆς Ἰταλίας. Ἔγραψε περὶ τῆς Ἱπποκρατείου τέχνης. Ἤκμασε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα.

26) Εὐγένιος Βούλγαρις (1716-1806). Ἐγεννήθη εἰς Κέρκυραν καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Πάδουαν τῆς Ἰταλίας. Διηύθυνε τὴν Σχολὴν τῶν Ἰωαννίνων καὶ κατὰ τὸ 1750 τὴν Σχολὴν τῆς Κοζάνης, ἀκολούθως δὲ κατὰ τὸ 1753 διηύθυνε τὴν Σχολὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τὴν καλουμένην Ἀθωνιάδα Ἀκαδημίαν. Κατὰ τὸ 1761 ἐδίδαξεν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὸ 1787 ἔγινε μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετρουπόλεως. Ἀπέθανεν εἰς Ρωσίαν. Ἐδημοσίευσεν μεταξὺ ἄλλων, «Στοιχεῖα γεωμετρίας».

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ 397 σελίδων κειμένου. Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου ἔχουν προστεθῆ 56 φύλλα, ὅπου ἔχουν σχεδιασθῆ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν φύλλων τούτων σημειοῦται, εἰς τὸ κάτω μέρος, «ἐχαράχθη ὑπὸ Κ. Σχινδελμάϋερ ἐν Βιέννῃ».

Εἰς τὴν πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς σελίδα ὑπάρχει τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα:

Γεωμετρήσων εἰσίτω οὐ κωλύω
Τῶ μὴ θέλοντι, συζυγώσω τὰς θύρας.

(ὁ γνωρίζων γεωμετρίαν ἂς εἰσέλθη δὲν τὸν ἐμποδίζω. Εἰς αὐτὸν ὁ ὁποῖος δὲν θέλει θὰ κλείσω τὰς θύρας).

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶναι κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰωάννου Τζέτζη (12ος αἰὼν) εἰς τὴν πραγματείαν του «Χιλιάδες» ἀναφερομένου ἐπιγράμματος:

Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω μου τὴν στέγην (Οὐδεὶς μὴ γνώστης γεωμετρίας θὰ εἰσέλθη εἰς τὸ σπίτι μου). («Χιλιάδες» VIII 973). Κατὰ τὴν παράδοσιν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εὑρίσκετο εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως εἰς τὸ μεταφρασθὲν βιβλίον τῆς Γεωμετρίας φέρει τὸν τίτλον

Ἀφήγησις Ἱστορικὴ
περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου
τῶν Μαθηματικῶν Ἐπιστημῶν,

καταλαμβάνει 11 σελίδας καὶ περιέχει σύντομον ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν Μαθηματικῶν στηριζομένην εἰς πληροφορίας τοῦ Πρόκλου, τοῦ Λαερτίου, τοῦ Βιτρουβίου, τοῦ Γκέλλιους, τοῦ Πολυβίου, τοῦ Τζέτζη καὶ ἄλλων.

Τὸ κείμενον τῶν 324 σελίδων περιέχει διασκευὴν τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ἐνῶ ἀπὸ τῆς σελίδος 325 μέχρι τῆς σελίδος 397, δηλαδὴ τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου, περιλαμβάνονται θεωρήματα ἐκ τῶν πραγματειῶν τοῦ Ἀρχιμήδους «Περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου», «Κύκλου μέτρησις» καὶ «Ψαμμίτης».

27) Νικηφόρος Θεοτόκης. Ἐγεννήθη εἰς Κέρκυραν τὸ 1736 καὶ ἀπέθανεν εἰς Ρωσίαν τὸ 1800. Ἐσπούδασε μαθηματικὰ καὶ φιλοσοφίαν εἰς διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας, ἐχειροτονήθη δὲ τὸ 1762 μοναχὸς εἰς Κέρκυραν, ὅπου διεκρίθη ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ καὶ ὡς διδάσκαλος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν μαθηματικῶν. Ἐγένετο σχολάρχης τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Ἰασίου τὸ 1765 καὶ ἀπὸ τοῦ 1779 ἀρχιεπίσκοπος Ἀστραχανίου εἰς Ρωσίαν, διαδεχθεὶς τὸν φίλον του Εὐγένιον Βούλγαριν.

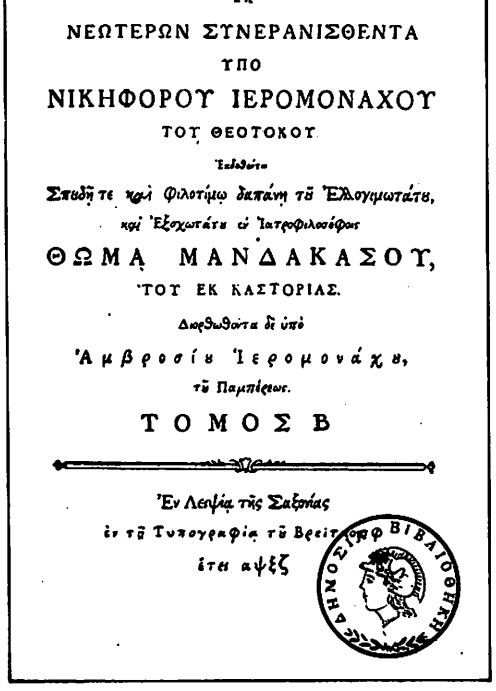
ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΦΥΣΙΚΗΣ
ΕΚ
ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΤΝΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ
ΥΠΟ
ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΤΟΥ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
Ἐκδοθέντα
Σπουδῇ τε καὶ Φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ Ἐλλογιμωτάτου,
καὶ Ἐξοχωτάτου κ' Ἰατροφιλοσόφου
ΘΩΜΑ ΜΑΝΔΑΚΑΣΟΥ,
ΤΟΥ ΕΚ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ.
Διορθωθέντα δὲ ὑπὸ
Ἀμβροσίου Ἱερομονάχου,
τοῦ Παμπέρου.
ΤΟΜΟΣ Β
Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας
ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρειτκόπφ
ἐτει αψξζ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΗΜΟΣΙΑ

Τὸ ἐξώφυλλον τοῦ δευτέρου τόμου τῶν «Στοιχείων Φυσικῆς» (1767), ἐκδοθέντος ἐπίσης εἰς Λειψίαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Ἱερομονάχου τοῦ Θεοτόκου.

Εἰς τὸν α' τόμον ἐκτίθενται ἀρχικῶς αἱ γενικαὶ ἰδιότητες τῶν σωμάτων, τὰ περὶ κινήσεως, περὶ μοχλοῦ, περὶ ἐκκρεμοῦς, περὶ μηχανῶν, περὶ ρευστῶν ἐν στάσει καὶ ροῇ.

Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς «Φυσικῆς», ἐκδοθέντα ἕνα ἔτος βραδύτερον (1767) πάλιν εἰς Λειψίαν καὶ μὲ δαπάνας τοῦ αὐτοῦ χορηγοῦ Θωμᾶ Μανδακάσου, ἐκ Καστορίας, καθηγητοῦ τῆς Ἰατρικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας, περιέχονται τὰ κεφάλαια περὶ ὀπτικῆς, περὶ θερμότητος, περὶ ἀτμοσφαίρας καὶ ἀντλίας πνευματικῆς, περὶ ἀκουστικῆς, περὶ ὕδατος καὶ ἐκ τοῦ ἐξ ὕδατος κρυστάλλου, περὶ μαγνήτιδος, περὶ ἠλεκτρικῶν σωμάτων.

Εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ α' τόμου τῶν Μαθηματικῶν μετὰ τὸ ἐξώφυλλον παρατίθεται ἡ ἑξῆς προτροπή:

Ἄκουσόν μου, τέκνον, καὶ μάθε ἐπιστήμην, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων μου πρόσεχε τῇ καρδίᾳ σου.

Εἰς τὴν ἐπομένην σελίδα ἐκτίθεται ἡ ἀφιέρωσις

ΤΟΙΣ ΚΑΤΑ ΠΑΣΑΝ ΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΕΛΛΗΝΟΜΟΥΣΕΙΟΙΣ,
ΕΞΟΧΩΣ
ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΩ
ΤΩΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ,
ΚΛΕΙΝΟΙΣ, ΕΥΕΡΓΕΤΙΚΟΙΣ,
ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣΙΝ

Ὁ πρόλογος τοῦ α' τόμου ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

«Ὑμῖν, ὦ Πιερίδων καὶ Ἑλικωνιάδων Μουσῶν δῶματα· ὑμῖν γὰρ ὡς ἐμψύχοις καὶ λογικοῖς προσφωνεῖν συνωθεῖ ἡμᾶς τὸ τοῦ γένους φίλτρον· τιμὴν, ἔπαινον, εὐχαριστίαν προσοφείλουσιν ἅπαντες οἱ τῶν Ἑλλήνων ἀπόγονοι. Ὑμεῖς γὰρ μετὰ τὸν παντελῆ σχεδὸν τοῦ γένους κατακλυσμόν, οὐ μόνον τῆς τῶν προγόνων περιπύστου διαλέκτου, καὶ τῆς ἐγκυκλίου καλουμένης μαθήσεως, ἀλλὰ καὶ διαφόρων ἐπιστημῶν τὰ ζώπυρα θαυμασίως, καί, ἵν' οὕτως εἴπω, ὑπερφυῶς διεσώσατε. Ὑμᾶς οὖν κοινοὺς ἀναγράφοντες εὐεργέτας, εὐγνωμόνως τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εὐκλείας ἀριδηλότατα προσαγορεύομεν ὑπομνήματα καὶ φῶτα δὲ τοῦ τῆς ἀμαθίας σκότους ἀπαλλάτοντα...».

Οἱ ἐκ τῶν Ζωσιμαδῶν Αὐτάδελφοι Α.Ν.Ζ.Μ.

Ἡ εἰσαγωγή, τῆς ὁποίας ὁ τίτλος εἶναι «Τοῖς ἀναγινώσκουσι», ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: Μάτην ἄραγε ὁ μὲν Πλάτων ταῖς τῆς Ἀκαδημίας θύραις ἐπεγράψατο τό, Οὐδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω· ὁ δὲ Ξενοκράτης, παντὶ ἀγεωμετρήτῳ, τῶ χάριν παιδείας αὐτῶ προσιόντι, Πορεύου, ἔλεγε, λαβὰς γὰρ οὐκ ἔχεις φιλοσοφίας;

...οὐδὲ γὰρ ἀντιστῆναι ἐδυνήθημεν τῇ ἰσχύϊ τοῦ ζήλου, ὃν ὑπὲρ τούτου ἔδειξαν οἱ ἐκ τοῦ Ζωσιμᾶ τιμιώματοι καὶ φιλογενεῖς αὐτάδελφοι, δωρεὰν τὰς τυπωθησομένας βίβλους διανέμειν αἱρεθέντες τοῖς ἐν τοῖς Ἑλληνομουσείοις τὰ Μαθηματικὰ διδασκομένοις. Ἐπευχόμεθα οὖν νῦν, ὅπως ἂν καὶ διὰ τῆςδε τῆς βίβλου οἱ Ἑλλήνων παῖδες τὸν νοῦν καταυγασθέντες, ἄξιοι τοῦ τῶν προγόνων αὐτῶν ἀναφανῶσι κλέους.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου ἐκ 258 σελίδων περιέχονται τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου (τῆς γεωμετρίας) μὲ μικρὰς μεταβολὰς ἢ συντμήσεις. Τὸ δεύτερον μέρος ἀπὸ τῆς σελίδος 258-334 (τέλους αὐτοῦ) περιέχει ἀριθμητικήν, καὶ σύντομον θεωρίαν τῶν λογαρίθμων. Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ ἔργου, ὁ ὁποῖος ἐξεδόθη ἕνα ἔτος βραδύτερον, κατὰ τὸ 1799, περιέχει Ἀρχιμήδεια θεωρήματα, ἐπίπεδον τριγωνομετρίαν καὶ τὰς κωνικὰς τομὰς τοῦ Ἀπολλωνίου μὲ σημειώσεις ἐπὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῶν.

28) Ρήγας Φεραῖος, ὁ ἐθνικὸς κῆρυξ (1757-1798). Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ζαγορὰν καὶ τὸ Βουκουρέστιον. Ἔγραψεν: «Ἀπάνθισμα φυσικῆς διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἕλληνας ἐκ τῆς Γαλλικῆς καὶ Γερμανικῆς διαλέκτου ἐρανισθέν». Ἐδημοσιεύθη εἰς Βιέννην κατὰ τὸ 1790.

29) Δημήτριος Βαρδάρης (1757-1823). Ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν εἰς Βιέννην. Οἱ γονεῖς του κατήγοντο ἐκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας. Ἔγραψε: Ἐπιτομὴν φυσικῆς δημοσιευθεῖσαν ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ ἔτος 1812.

30) Ἄγγελος Δελλαδέτζιμας. Γεννηθεὶς εἰς Κεφαλληνίαν τὸ 1752. Ἐσπούδασε φιλοσοφίαν εἰς τὴν Πάδουαν, θετικὰς ἐπιστήμας (φυσικομαθηματικὰ) καὶ ἰατρικήν, γενόμενος καθηγητὴς τῆς ἰατρικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης. Ἔγραψε: «Λύσις τοῦ μαθηματικοῦ ζητήματος τῶν τριῶν σωμάτων», «Περὶ κωνικῶν τομῶν», «Περὶ τῶν φαινομένων τῆς κινήσεως πολλῶν σωμάτων», «Πραγματεία περὶ ἰατρικῆς ὕλης», «Λόγος περὶ φυσικῆς ἱστορίας», «Διαλέξεις γενικῆς παθολογίας.

31) Νικόλαος Βάρκοσης. Ἐγεννήθη εἰς Ἰωάννινα περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἐσπούδασε φιλοσοφίαν εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἔγραψε: «Φρειδερίκου Χριστιανοῦ Βαουμαϊστέρου λογικὴ ξυνυφανθεῖσα μὲν ὑπ' αὐτοῦ, μεθόδῳ μαθηματικῇ κατὰ Βόλφιον, μεταφρασθεῖσα δὲ ἀπὸ Λατινίδος εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου Διδασκάλου Κυρίου Νικολάου Βάρκοση τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (Τύποις ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασιν (μὲ δαπάνας Ἀθανασίου Γεωργίου Μανούση τοῦ ἐκ Σιατίστης. Ἐν Βιέννῃ, 1795. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδώτου).

32) Θεοδόσιος Μ. Ἠλιάδης. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 1760. Ἔγραψε: «Χημικὴ φιλοσοφία, ἢ στοιχειώδης ἀλήθεια τῆς νεωτέ-

ρας Χημικῆς, νεωτέρα τινι μεθόδω τεταγμένη ὑπὸ Α.Φ Φουρκρουὰ Ἰατροῦ καὶ Διδασκάλου τῆς Χημικῆς ἐν Παρισίοις. Ἐκγραικισθεῖσα μετὰ προσθήκης καὶ τινων σημειωμάτων ὑπὸ Θεοδοσίου Μ. Ἠλιάδου. Ἐπιδιορθωθεῖσα καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀνθίμου Γαζῆ Ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἀπὸ Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους καὶ μέλους τῆς ἐν Ἰένῃ Ἑταιρείας τῶν ὀρυκτολόγων, χάριν τῶν φιλολόγων» (Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1802. Τύποις Φ.Α. Σχραίμβλ).

33) Κηρῦκος Χαιρέτης. Ἐκ Κρήτης, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1830. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἐνετίαν ἰατρικὴν καὶ εἰς τὴν Πάδουαν φιλοσοφίαν. Ἔγραψε: «Ἐγχειρίδιον τῆς τῶν ζώων οἰκονομίας ἢ περὶ ἀνθρώπους καὶ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα αἴτια τοῦ ζῆν».

34) Κωνσταντῖνος Κουμᾶς (1777-1836). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Λάρισαν. Ἐσπούδασε Μαθηματικὰ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης. Ἱδρυτὴς τοῦ κλασσικοῦ Γυμνασίου τῆς Σμύρνης, ὅπου ἐδίδαξε μαθηματικά, φυσικὴν πειραματικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξε μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου. Ἀπέθανεν εἰς τὴν Τεργέστην. Ἔγραψε: «Σύνταγμα φιλοσοφίας ὑπὸ Κ.Μ. Κουμᾶ, σχολάρχου τοῦ τῆς Σμύρνης φιλολογικοῦ Σχολείου καὶ διδασκάλου τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας εἰς χρῆσιν τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν».

(Σύνοψις ἐπιστημῶν διὰ τοὺς πρωτοπείρους, περιέχουσα Ἀριθμητικήν, Γεωμετρίαν, Νέαν Γεωγραφίαν, Ἀστρονομίαν, Λογικὴν καὶ Ἠθικήν. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1818) (σελίδες η' + 433).

35) Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος (1775-1830). Ἐγεννήθη εἰς τὸ Κάϊρον, ἐκ γονέων καταγομένων ἐκ Χίου. Ἐσπούδασεν ἰατρικὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης. Ἔγραψε: «Φυσικὴ πειραματικὴ περιεκτικὴ τῶν νεωτέρων ἐφευρέσεων. Συγγραφεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα Ἑλληνιστὶ χάριν τῶν ἀρχαρίων ὑπὸ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἀρχιδιδασκάλου Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τοῦ Αἰγυπτίου». (Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας κατὰ τὸ τυπογραφεῖον Λεοπόλδου τοῦ Γρούνδ, 1818).

36) Θεόδωρος Ράκος. Ἦκμασε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Ἔγραψε: «Σύνοψις ὅλων τῶν ἐπιστημῶν πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, ὑπὸ Θεοδώρου Ῥάκου» (ἔκδοσις 2α, ἐν Νεαπόλει, 1815)

37) Ἀναστάσιος Καραχιουλάφης. Ἦκμασε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Ἐκ Καισαρείας. Ἔγραψε: «Ἀριστοτέλους Φυσιογνωμικὰ μεταφρασθέντα ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ὁμιλουμένην ἁπλῆν φράσιν. Ἔτι δὲ εἰς τὴν Τουρκικὴν ἁπλῆν, μεθερμηνευθέντα καὶ σὺν τῷ πρωτοτύπω ἐκδοθέντα παρὰ Ἀναστασίου Χ. Γρ. Καραχιουλάφη Καισαρέως, ἤδη πρῶτον τύποις ἐκδίδονται ἐν Κωνσταντινουπόλει 1819»

38) Ἀναστάσιος Γεωργιάδης. Ἦκμασε περὶ τὸ 1800. Ἔγραψε: «Ἰατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα φωνὴν ὑπὸ Ἀναστασίου Γεωργιάδου Φιλιππουπολίτου, ἰατροῦ καὶ χειρούργου, ἐν Βιέννῃ 1840».

Αἱ ἐκδόσεις βιβλίων μαθηματικῶν καὶ φυσικῆς, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἐγένοντο κυρίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐκ τοῦ ὁποίου εἰσήγοντο εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας σχολεῖα δὲν ἐλειτούργουν. Ἡ ζωὴ ὅμως δὲν ἔπαυσε. Ἡ ἀνάγκη τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν συνέβαλεν εἰς τὴν δημοσίευσιν ἐγχειριδίων ἀριθμητικῆς χρησίμων εἰς τὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα, ἰδίως τῶν μεγαλυτέρων πόλεων. Τὰ ἀρχεῖα τοῦ Τουρκικοῦ κράτους δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐρευνηθῆ διὰ νὰ πληροφορηθῶμεν τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν πολιτιστικὴν κίνησιν τοῦ ὑποδούλου Ἔθνους. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας τεράστιοι ὄγκοι Ἑλληνικῶν βιβλίων εὑρίσκονται εἰς τὰ δωμάτια τῶν ἀνακτόρων καὶ τὰ ὑπόγεια τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀναμένουν τὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν καταγραφήν των. Ὅτι ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀκριβὴς πειθόμεθα ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν Augerius von Busbeck (πρεσβευτὴς ἀπὸ 1555-1562) ἐπὶ Σουλτάνου Σουλεϊμὰν Β' ἀπέκτησεν ὑπὲρ τὰ 100 Ἑλληνικὰ χειρόγραφα βιβλία τὰ ὁποῖα προσέφερεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Φερδινάνδον Α', ὁ ὁποῖος τὰ ἐδώρησεν εἰς τὴν εἰς Βιέννην Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Αὐστρίας. Μερικὰ ἐκ τῶν χειρογράφων αὐτῶν βιβλίων εἶναι βιβλία πρακτικῆς ἀριθμητικῆς. Ἐκ τούτων ἐλήφθησαν ἑκατὸν (100) προβλήματα καὶ ἐδημοσιεύθησαν μὲ παράλληλον μετάφρασιν εἰς τὴν Γερμανικὴν κατὰ τὸ 1963 εἰς Βιέννην ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Βυζαντινολόγου καθηγητοῦ Herbert Hunger καὶ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῶν Μαθηματικῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Kurt Vogel ὑπὸ τὸν τίτλον Ein byzantinisches Rechenbuch des 15. Jahrhunderts (ἕνα Βυζαντινὸν βιβλίον τοῦ 15ου αἰῶνος).

Ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ βιβλίου τοποθετεῖται μὲ μεγάλην πιθανότητα ἀπὸ τοῦ 1430, ὅταν κατελήφθη ἡ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένη Θεσσαλονίκη ὑπὸ τῶν Τούρκων, μέχρι τοῦ 1550.

Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν κατωτέρω μερικὰ ἀπὸ τὰ δημοσιευθέντα 100 προβλήματα ἀριθμητικῆς:

ΠΡΟΒΛΗΜΑ 13

Ἄσπρα εἰσὶν εἰς πουγγὶ ἐξ ὧν λαβὼν α/γ καὶ α/δ, τὰ ἐγκαταλειφθέντα εἰσὶν εζ'· θέλεις τοῦ εὑρεῖν τὴν ὁλότην, ποίησον οὕτως·

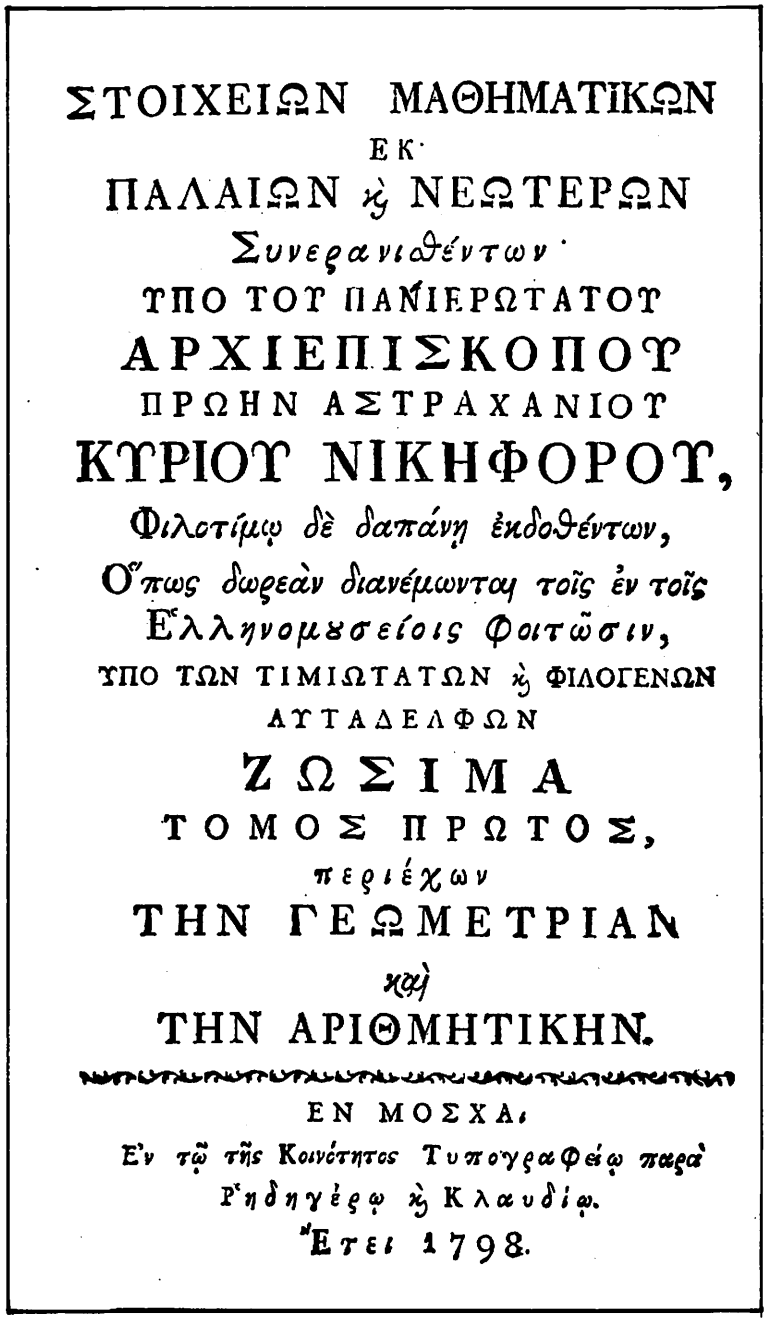
ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ
ΕΚ
ΠΑΛΑΙΩΝ ϗ ΝΕΩΤΕΡΩΝ
Συνερανισθέντων
ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΠΡΩΗΝ ΑΣΤΡΑΧΑΝΙΟΥ
ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ,
Φιλοτίμῳ δὲ δαπάνῃ ἐκδοθέντων,
Ὅπως δωρεὰν διανέμωνται τοῖς ἐν τοῖς
Ἑλληνομουσείοις φοιτῶσιν,
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝ ϗ ΦΙΛΟΓΕΝΩΝ
ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ
ΖΩΣΙΜΑ
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ,
περιέχων
ΤΗΝ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΝ
καὶ
ΤΗΝ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΝ.
ΕΝ ΜΟΣΧΑ,
Ἐν τῷ τῆς Κοινότητος Τυπογραφείῳ παρὰ
Ῥηδηγέρῳ ϗ Κλαυδίῳ.
Ἔτει 1798.

Τὸ ἐξώφυλλον τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Στοιχείων Μαθηματικῶν», ἐκδοθέντος εἰς Μόσχαν τὸ 1798 ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου - πρώην ἀστραχανίου - Κυρίου Νικηφόρου (Θεοτόκη).

τὰ ὑπὸ τῶν γραμμῶν γ' καὶ δ' πολλαπλασιάσας αβ' γίνονται ὧν τὰ τρίτα καὶ τέταρτα λαβὼν ε' μένουσιν· εἶτα διὰ τῆς τῶν τριῶν μεθόδου λέγε ὅτι, ἐὰν τὰ ε' γίνουνται αβ' τὰ εζ' τί θέλουν γένει; καὶ εὑρίσκονται εἶναι.

Δηλαδή: εἰς πορτοφόλι ὑπάρχουν ἄσπρα ἐκ τῶν ὁποίων, ἀφοῦ λάβης τὸ ⅓ καὶ τὸ ¼ θὰ μείνουν 57· ἐὰν θέλης νὰ εὕρης πόσα ἦσαν ὅλα τὰ χρήματα κάνε ὡς ἑξῆς· τοὺς κάτωθι τῶν γραμμῶν ἀριθμοὺς 3 καὶ 4, ἀφοῦ τοὺς πολλαπλασιάσης θὰ λάβης 12· ἐκ τῶν ὁποίων, ἀφοῦ ἀφαιρέσης τὰ 3 καὶ τὰ 4 θὰ μείνουν 5· κατόπιν μὲ τὴν μέθοδον τῶν τριῶν λέγε, ὅτι, ἐὰν τὰ 5 γίνωνται 12, τὰ 57 πόσα θὰ εἶναι, καὶ θὰ τὸ εὕρης.

$$\left(X - \left(\frac{1}{3} + \frac{1}{4}\right) X = 57\right)$$

ΠΡΟΒΛΗΜΑ 32

"Ασπρα ε' τὰ ροο (100) δίδουν κουμέρκι. ἔχει γοῦν τις πραγματευτὴς ἄσπρα, αγεζε· τί ὀφείλει κουμέρκι; τὰ ἄσπρα πολλαπλασιάσας μὲ τὰ ε' καὶ ἐκ τὴν ὁμάδα κόψον τὰ δύο ἔμπροσθεν ψηφιά· τὸ ὄπισθεν δὲ ἐστιν τὸ κουμέρκι. (Σημείωσις: κουμέρκι = τελωνειακὸς δασμός. αγεζε' = 13575. Κόψον τὰ δύο ἔμπροσθεν ψηφιὰ = ἀφαίρεσε τὰ δύο πρὸς τὰ δεξιὰ μηδενικά).

ΠΡΟΒΛΗΜΑ 46

Εἰς ἕνα λιβάδι ἐχόρευαν κοράσια, καὶ ἐπέρασεν εἷς ἄνθρωπος καὶ ἐχαιρέτισεν καὶ εἶπεν· καλῶς χορεύετε ροο' κοράσια. καὶ ἀποκρίθη μία ἀπὸ κεῖνες καὶ εἶπεν· ἐμεῖς δὲν εἴμεθεν ροο' ἀμὴ ἂν εἴμεθεν ἄλλες τόσες, ὅσες εἴμεθεν, καὶ οἱ μισὲς καὶ αἱ τέταρται καὶ μετ' ἐσέναν, ἠθέλαμεν εἶσθαι ροο'. ζητῶ νὰ μάθω, πόσαι ἦταν.

$$(2X + \frac{X}{2} + \frac{X}{4} + 1 = 100).$$ ('Απόκρισις 36), (ροο' = 100)

ΠΡΟΒΛΗΜΑ 66

'Ηταν εἷς χαμάμτζης καὶ εἶπε τὸν δοῦλον του οὕτως ὅτι, νὰ παίρνη εἰς τὸν λουτρὸν εἰς τὸν Τοῦρκον μὲν τουρέσια β', καὶ εἰς τὸν 'Εβραῖον τουρέσια ς' καὶ εἰς τὸν Χριστιανὸν α/β (ἄσπρα), καὶ νὰ ἐβγαίνη καθ' ἡμέρα ἄσπρα μ'. Χριστιανοὶ μ' ἄσπρα β'. Τοῦρκοι νγ' ἄσπρα αγ' τουρέσια β'. 'Εβραῖοι θ' ἄσπρα ς' τουρέσια ς'.

Δηλαδή: ἕνας χαμαμτζῆς (ἔχων λουτρὰ χαμάμ) εἶπε εἰς τὸν ὑπάλληλόν του, ὅτι διὰ κάθε λουτρὸν ὁ Τοῦρκος θὰ πληρώνη 2 τουρέσια, ὁ 'Εβραῖος θὰ πληρώνη 6 τουρέσια καὶ ὁ Χριστιανὸς θὰ πληρώνη ½ ἄσπρον καὶ ὅτι εἰσπράττωνται καθημερινῶς 40 ἄσπρα. Πόσοι ἦσαν οἱ λουόμενοι ἐξ ἑκάστης ἐθνότητος; (σημ. 1 φλουρὶ = 2 ἀργυρᾶ νομίσματα = 50 ἄσπρα = 400 τουρέσια).

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀπροσδιορίστου ἀναλύσεως μὲ ἐξίσωσιν 2X + 6Ψ + 4ζ = 40.8. Διὰ Z = 40, γίνεται X = 80 - 3Ψ. 'Η ἀπάντησις εἶναι: 40 Χριστιανοὶ μὲ ἔσοδον 20 ἄσπρα, 53 Τοῦρκοι μὲ ἔσοδον 13 ἄσπρα καὶ 2 τουρέσια, 9 'Εβραῖοι μὲ ἔσοδον 6 ἄσπρα καὶ 6 τουρέσια. (σημ. Δίδεται μία μόνον λύσις).

ΠΡΟΒΛΗΜΑ 77

"Ενας πύργος ἦτον τὸ ὕψος ὀργυιὲς ροο' καὶ ἕνας ποντικὸς ἀνέβαινεν τὴν νύκταν ἕνα ὄκτατον τοῦ πύργου καὶ πρὸς τὸ ξημέρωμα ἐκατέβαινεν κάτω ἕνα δέκατον, καὶ ἔμπαινε καὶ ἔκρυβεν τὸν εἰς μερικὲς τρύπες, ὁποῦ εἶχεν ὁ πύργος, ζητῶ, διὰ πόσα ἡμερόνυκτα νὰ τὸν ἀνέβη τὸν πύργον ὅλον ὁ ποντικός. καὶ λέγει ἡ τέχνη, ὅτι ἤθελεν τὸν ἀνέβη διὰ ἡμερόνυκτα μ. καὶ εἰ μὲν θέλεις, νὰ ποιήσης τὸν τοιοῦτον λογαριασμόν, ὄφειλον τὸ ἕνα δέκατον τοῦ πύργου ἀπὸ τὸ α/η καὶ ἀπομένουν δύο ὄγδοα β/η. βάλε τα δὲ εἰς τὴν ρέγουλαν τῶν τριῶν. (σημ. ροο' = 100, ἕνα ὄκτατον = $\frac{1}{8}$, μ. = 40, ἀφαίρεσε τὸ $\frac{1}{10}$ ἀπὸ τὸ $\frac{1}{8}$. $\frac{\beta'}{\eta} = \frac{2}{80}$, ρέγουλα τῶν τριῶν = μέθοδος τῶν τριῶν).

ΠΡΟΒΛΗΜΑ 81

"Ενας σκύλος διώχτει ἕναν λαγὸν καὶ ὁ λαγὸς ἔναι ἐμπρὸς ἀπὲ τὸν σκύλον πηδήματα ροο' (100), καὶ πᾶσα ὀκτὼ πηδήματα τοῦ λαγοῦ τὰ κάμνει ὁ σκύλος ζ! ἐρωτῶ σε εἰς πόσα πηδήματα τοῦ λαγοῦ καὶ εἰς πόσα τοῦ σκύλου νὰ φτάση ὁ σκύλος τὸν λαγόν; καὶ λέγει ἡ τέχνη ὅτι, εἰς ρνς' τοῦ λαγοῦ καὶ εἰς αγς' L" τοῦ σκύλου ἤθελεν φτάσει ὁ σκύλος τὸν λαγόν· καὶ εἰ μὲν θέλεις νὰ ποιήσης τὸν τοιοῦτον λογαριασμόν, βάλε τὰ η' πηδήματα τοῦ λαγοῦ ἄνωθεν καὶ τὰ ζ' πηδήματα τοῦ σκύλου κάτωθεν καὶ πολλαπλασίασον τὰ ζ' μὲ τὰ η' καὶ γίνονται νς'. βάλε καὶ τὰ ροο', ὁποῦ ἦταν ὁ λαγὸς ἔμπροσθεν, καὶ γίνουνται ρνς' καὶ εἰς τόσα τοῦ λαγοῦ τὸν ἔφτανεν ὁ σκύλος. τώρα θέλεις, νὰ εὕρης καὶ τοῦ σκύλου· βάλε τα εἰς τὴν ρέγουλαν τῶν τριῶν καὶ εἰπὲ· ἐὰν τὰ η' γίνουνται ζ', τὰ αες' πόσα ἤθελαν γένει; καὶ ἤθελαν γένει ργς' α/β, καὶ τόσα ἤθελεν κάμει ὁ σκύλος νὰ φτάση τὸν λαγὸν καὶ σημείωσαι τὰ κάτωθεν. (Σημείωσις: ροο' = 100, ρνς' = 156, αγς' L" = 136 $\frac{1}{2}$ νς' = 56, αες' = 156, ργς' α/β = 136 $\frac{1}{2}$)

'Η σύγχρονος ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ εὕρη τὰ αἴτια εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἡ δημιουργία τῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀρκεῖται εἰς τὴν διατύπωσιν μερικῶν ὑποθέσεων. Τὰ κράτη ἐνδιαφέρονται νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων, πρὸς αὔξησιν τῆς ἰσχύος των. 'Η ἔφεσις πρὸς ἀνακάλυψιν φυσικῶν νόμων καὶ πρὸς φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς ἀναζητήσεις ὀφείλονται εἰς ἄγνωστα αἴτια. 'Η στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς ἰσχυρὰ Σπάρτη τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἔχει νὰ παρουσιάση πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν τεχνολογίαν. 'Η αὐτὴ παρατήρησις ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ 500 ἔτη ἦσαν κοσμοκράτορες. Οὐδὲν θεώρημα τῆς ἀριθμητικῆς ἢ τῆς γεωμετρίας ὀφείλεται εἰς ἐπινόησιν Ρωμαίου ἐπιστήμονος. Τόσον οἱ Σπαρτιᾶται, ὅσον καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐνδιεφέροντο καὶ ἠρκοῦντο εἰς τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ἄλλων. 'Υπὸ τὸ πρίσμα τοιούτων σκέψεων πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς τῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης τὰ ὁποῖα εἰς τὴν Δύσιν διεδέχθησαν τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐκ τῆς νέας, τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἀσκηθεῖσαν πολιτικὴν ἐπιρροήν. 'Απὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφοριῶν χειρόγραφα ἔργων τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων ἐπιστημόνων ἔφθασαν εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην γενικῶς καὶ ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐπιστημῶν. 'Επίσης διὰ τῶν 'Αράβων τῆς 'Ισπανίας ἔφθασαν χειρόγραφα 'Ελλήνων συγγραφέων εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ Γερμανοὶ βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχον συγγένειαν μὲ τὴν βασιλικὴν Αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου εἶχον κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα πράκτορας εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Βυζαντίου διὰ νὰ

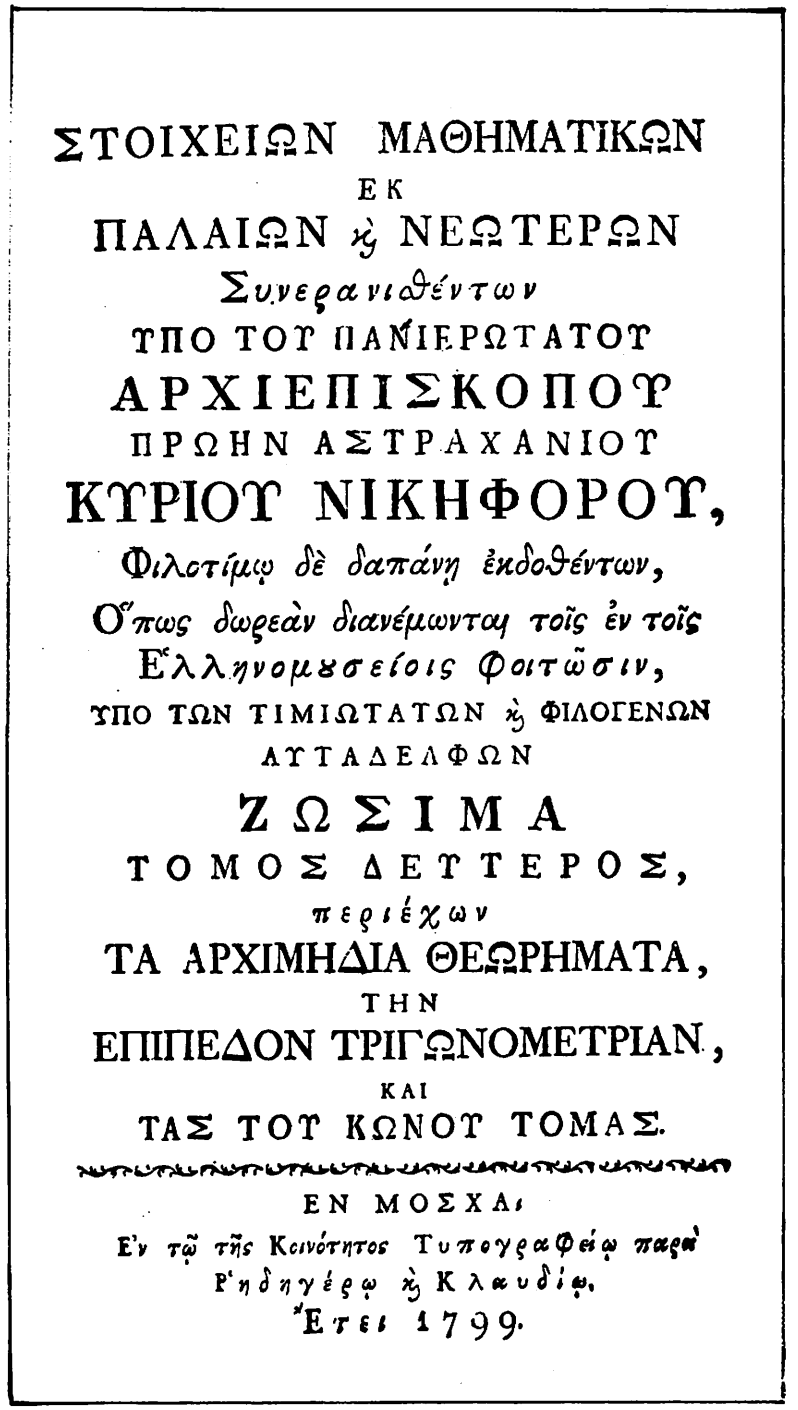

ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ
ΕΚ
ΠΑΛΑΙΩΝ ϗ ΝΕΩΤΕΡΩΝ
Συνερανισθέντων
ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΠΡΩΗΝ ΑΣΤΡΑΧΑΝΙΟΥ
ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ,
Φιλοτίμῳ δὲ δαπάνῃ ἐκδοθέντων,
Ὅπως δωρεὰν διανέμωνται τοῖς ἐν τοῖς
Ἑλληνομουσείοις Φοιτῶσιν,
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝ ϗ ΦΙΛΟΓΕΝΩΝ
ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ
ΖΩΣΙΜΑ
ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ,
περιέχων
ΤΑ ΑΡΧΙΜΗΔΙΑ ΘΕΩΡΗΜΑΤΑ,
ΤΗΝ
ΕΠΙΠΕΔΟΝ ΤΡΙΓΩΝΟΜΕΤΡΙΑΝ,
ΚΑΙ
ΤΑΣ ΤΟΥ ΚΩΝΟΥ ΤΟΜΑΣ.
ΕΝ ΜΟΣΧΑΙ
Ἐν τῷ τῆς Κοινότητος Τυπογραφείῳ παρὰ
Ῥηδηγέρῳ ϗ Κλαυδίῳ.
Ἔτει 1799.

Τὸ ἐξώφυλλον τοῦ δευτέρου τόμου τῶν «Στοιχείων Μαθηματικῶν» ἐκδοθέντος εἰς Μόσχαν τὸ 1799, ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη.

κλέπτουν χειρόγραφα 'Ελληνικῶν ἔργων. Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὁ Σταυροφόρος, Λεονάρδος τῆς Πίζης (Fibonacci) ἐταξίδευσεν εἰς τὴν 'Εγγὺς 'Ανατολὴν καὶ ἀκολούθως εἰσήγαγεν εἰς τὴν 'Ιταλίαν τὰς ἀλγεβρικὰς μεθόδους τοῦ Διοφάντου. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ "Ελλην λόγιος 'Ανδρέας Λάσκαρης (ἀποθανὼν εἰς τὴν Ρώμην τὸ 1535) ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Λορέντζου τῶν Μεδίκκων εἰς τὴν 'Ανατολὴν πρὸς ἀγορὰν 'Ελληνικῶν κωδίκων, ἀκολούθως δὲ κατὰ τὸ 1513 ὁ Πάπας Λέων ὁ 10ος τοῦ ἤνοιξεν 'Ελληνικὸν τυπογραφεῖον εἰς Ρώμην. 'Ολίγα ἔτη βραδύτερον ἐκλήθη οὗτος εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φραγκίσκου καὶ ἵδρυσε τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων, ἐπιστρέψας εἰς τὴν Ρώμην κατὰ τὸ 1518, μετακληθεὶς ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Πάπα Παύλου Γ'. Κατὰ τὸ 1572 ὁ περίφημος 'Ιταλὸς μαθηματικὸς Μπομπέλλι ἐδημοσίευσε τὴν περίφημον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην «"Αλγεβράν» του, εἰς τὴν ὁποίαν περιέλαβε ἐκ τῶν 189 ἐν ὅλῳ προβλημάτων τῶν «'Αριθμητικῶν» (δηλαδὴ τῆς ἀλγέβρας) τοῦ Διοφάντου, μόνον τὰ 143 ὡς ἰδικά του!! ("Ιδε: Ε.Σ. Σταμάτη, «Διοφάντου 'Αριθμητικά», ἡ ἄλγεβρα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων, 'Αθῆναι 1963, 'Οργανισμὸς 'Εκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, σελὶς 18).

'Η ἀναγέννησις τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν 'Ελληνικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων καὶ τὴν συμβολήν, τὴν ὁποίαν παρεῖχον διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν οἱ ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν 'Ιταλίαν καταφυγόντες "Ελληνες λόγιοι. Τὸ σκότος τῆς δουλείας 377 ἐτῶν, ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ἔσβεσεν εἰς τὴν 'Ελλάδα τὸ λάλον ὕδωρ τῶν ἐπιστημῶν. Δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰς τὸν ἀτυχῆ τόπον «παγὰ λαλέουσα». Τὰ τέκνα ὅμως τοῦ εὐσεβοῦς αὐτοῦ λαοῦ, τὰ διεσκορπισμένα εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος συνέχιζον τὴν μελέτην καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ ἔργον των ἐσκιαγραφήθη ἀνωτέρω εἰς ὀλίγας γραμμάς. 'Η σκυτάλη τῶν ἐπιστημῶν τὴν ὁποίαν παρέδοσαν εἰς τὸ ἐλευθερωθὲν "Εθνος τῆς ἐποχῆς τοῦ 1830 συνεχίζει τὸν καρποφόρον δρόμον της. Τὰ ἕξι Πανεπιστήμια καὶ Πολυτεχνεῖα τῆς ἐλευθέρας 'Ελλάδος ἀποτελοῦν τώρα ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ λάλον ὕδωρ τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔσβεσε. Τρέχει μὲ ὁρμὴν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ κενὸν τῆς μακραίωνος δουλείας. Εἴθε ἡ σπουδάζουσα νεολαία τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους νὰ συνεχίσῃ τὸ βαρὺ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοὺς μεγάλους προγόνους μας, παρὰ τὰς ἀντιξοότητας τῆς ἐποχῆς μας (1981) καὶ τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἐπιχειρούντων νὰ καταστρέψουν καὶ νὰ ὑποβαθμίσουν τὴν προαιώνιον καὶ ἀκατάλυτον 'Ελληνικὴν παιδείαν.

Εὐάγγελος Σταμάτης

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

'Η ἀνάπτυξις τῆς Τεχνικῆς ἀρχίζει ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος ἐδημιούργησε τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι δύσκολον ὅμως νὰ καθορισθῇ εἰς ποῖον χρόνον ἔγινε τοῦτο. Κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν καλουμένην ἐποχήν, ἡ ὁποία τοποθετεῖται μερικὰς δεκάδας χιλιάδων ἐτῶν π.Χ., κατεσκευάσθησαν τὰ ἁπλᾶ λίθινα ἐργαλεῖα. 'Ο ἄνθρωπος ἔζη εἰς ἀγρίαν κατάστασιν ὑφιστάμενος μεγάλας ζημίας ἀπὸ τὸ ψῦχος, τὰ ἄγρια ζῶα καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν τροφῶν κατὰ τοὺς χειμῶνας. Διδασκόμενος ὅμως ἐκ τῆς πείρας, λέγει ὁ Δημόκριτος («Διοδώρου» 1, 7), κατέφευγε κατὰ τὸν χειμῶνα εἰς τὰ σπήλαια, ὅπου συγκέντρωνε καὶ καρπούς, οἱ ὁποῖοι ἦτο δυνατὸν νὰ διατηροῦνται. «"Οταν ἀνεκαλύφθη ἡ πυρά», προσθέτει ὁ Δημόκριτος, «ὀλίγον κατ' ὀλίγον εὑρέθησαν αἱ τέχναι καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ὠφέλιμα εἰς τὴν ζωήν. 'Η ἀνάγκη ἔγινε ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι προικισμένος μὲ ἀρτίαν σωματικὴν διάπλασιν καὶ ἀγχίνοιαν (ἐξυπνάδα) ψυχῆς».

Δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἔγινεν ἡ ἀνακάλυψις τῆς πυρᾶς, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἡ μεγαλυτέρα κατάκτησις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Διὰ τῆς πυρᾶς μετεβλήθησαν αἱ συνθῆκαι διαβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου. 'Η πυρὰ ἐπέδρασεν εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ φαγητοῦ καὶ εἰς τὴν προστασίαν κατὰ τὸν χειμῶνα ἀπὸ τὸ ψῦχος. Σὺν τῷ χρόνῳ ἐπετεύχθη ἀνάπτυξις μεγάλης θερμοκρασίας καὶ κατωρθώθη ὁ διαχωρισμὸς καὶ ἡ παραλαβὴ πολλῶν μετάλλων ἐκ τῶν ὀρυκτῶν αὐτῶν. Τὰ πρῶτα ληφθέντα μέταλλα ἦσαν ὁ κασσίτερος (σημεῖον τήξεως 232ο C) (Κελσίου) καὶ ὁ μόλυβδος (σημεῖον τήξεως 327ο C). Βραδύτερον ἐπετεύχθη μὲ μεγαλυτέραν ἀκόμη θερμοκρασίαν καὶ κατόπιν πολλῶν δοκιμῶν ἡ παρασκευὴ τῆς ὑάλου (σημεῖον τήξεως 900ο C περίπου, μὲ χρησιμοποίησιν κατὰ τὴν τῆξιν οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι περιεῖχον νάτριον ἢ κάλιον), καὶ ἡ ἐκ τῶν ὀρυκτῶν παραλαβὴ τοῦ ψευδαργύρου (σημεῖον τήξεως 420ο C) τοῦ ἀργύρου (σημεῖον τήξεως 960ο C), τοῦ χαλκοῦ (1083ο C) καὶ τοῦ χρυσοῦ (σημεῖον τήξεως 1063ο C).

'Η ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν κατεσκευάσθησαν τὰ πρῶτα ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα ἐξ ὀρειχάλκου (κρᾶμα χαλκοῦ 60-80% καὶ ψευδαργύρου 40-20%) ἢ κασσιτέρου τοποθετεῖται περὶ τὴν ἕκτην περίπου χιλιετίαν π.Χ. κατὰ πάσαν πιθανότητα. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἀνεκαλύφθη ὁ τροχὸς διὰ τὰ ὀχήματα καὶ ἤρχισεν ἡ κατασκευὴ λέμβων.

'Η ἀνακάλυψις τῆς πυρᾶς, τοῦ τροχοῦ καὶ τῆς λέμβου, ἀποτελοῦν θεμελιώδεις σταθμοὺς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Τεχνικῆς. 'Η παραλαβὴ τοῦ σιδήρου ἐκ τῶν σιδηρούχων ὀρυκτῶν ὑπολογίζεται ὅτι ἔγινεν πολὺ βραδύτερον, περίπου κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετίαν π.Χ. 'Η χρησιμοποίησις τοῦ σιδήρου καὶ ἡ κατεργασία αὐτοῦ διὰ τὴν παρασκευὴν ἐργαλείων καὶ ὅπλων, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ μεγαλυτέραν θερμοκρασίαν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐξ ὀρειχάλκου ἀντικειμένων, ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ 'Ομήρου, ὁ ὁποῖος μάλιστα, ἀναφέρει, ὅτι διὰ νὰ ἀποκτήσῃ μεγαλυτέραν σκληρότητα καὶ ἀνθεκτικότητα ὁ σίδηρος βάφεται, ἐμβαπτιζόμενος, θερμὸς ἀκόμη, ἐντὸς ψυχροῦ ὕδατος. 'Ιδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς 'Οδυσσείας τοῦ 'Ομήρου:

Ι 391. ὡς δ' ὅτε ἀνὴρ χαλκεὺς πέλεκυν μέγαν ἠὲ σκέπαρνον
ἐν ὕδατι ψυχρῷ βάπτῃ μεγάλα ἰάχοντα φαρμάσσων·
τὸ γὰρ αὖτε σιδήρου γε κράτος ἐστίν·
("Οπως, ὅταν ὁ σιδηρουργὸς μεγάλο τσεκούρι ἢ σκεπάρνι ἐμβαπτίζῃ ἐντὸς ψυχροῦ ὕδατος, προκαλουμένου μεγάλου συριγμοῦ ἐνῶ γίνεται σκλήρυνσις· διότι αὐτὸ ἰδίως δίδει ἀνθεκτικότητα εἰς τὸν σίδηρον).

Τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον περιγράφει ἐδῶ ὁ "Ομηρος ἐξαίρων τὴν ἀνθεκτικότητα τοῦ σιδήρου εἶναι ἡ τύφλωσις τοῦ Κύκλωπος Πολυφήμου ὑπὸ τοῦ 'Οδυσσέως διὰ καίοντος σιδηροῦ πασσάλου, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν ὀλίγον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας (πολιορκηθεῖσαν ἀπὸ 1194-1184 π.Χ.). Παρὰ τοῦ 'Ομήρου λοιπὸν πληροφορούμεθα τὸ πρῶτον, ὅτι οἱ "Ελληνες κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν εἶχον ἐπιτελέσει μεγάλας προόδους εἰς τὴν μεταλλουργίαν.

Διὰ τὴν ὕπαρξιν ἀνεπτυγμένης Τεχνικῆς εἰς τοὺς "Ελληνας, πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, πληροφορούμεθα, ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν Κυκλωπείων τειχῶν τῶν Πλαταιῶν καὶ ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν εἰς Κρήτην ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων (ἢ Μαλείας), τῶν ἀνακτόρων τῆς Τίρυνθος κτλ.

Περὶ τὸ 600 π.Χ. παρατηροῦμεν μεγάλην ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς τῶν ἐξ ὀρειχάλκου ἀντικειμένων ἰδίως τῶν ἀγαλμάτων. 'Η κατεργασία τοῦ σιδήρου παρουσιάζει ἀκόμη μεγάλας δυσκολίας, λόγῳ τῆς πρὸ τοῦτο ἀπαιτουμένης μεγάλης θερμοκρασίας. Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ ἐκ τῶν 'Επτὰ Σοφῶν τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἀνεκάλυψε τὸν μαγνητισμὸν καὶ τὸν ἠλεκτρισμὸν καὶ προέβη εἰς τὴν πρόγνωσιν τῆς ἐκλείψεως τοῦ 'Ηλίου τῆς 28 Μαΐου 585 π.Χ. πολλοὺς μῆνας πρὶν αὕτη λάβῃ χώραν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ὁ Θαλῆς συνοδεύει, ὡς τεχνικὸς σύμβουλος, τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσον εἰς τὴν ἐκστρατείαν του κατὰ τῶν Περσῶν. "Οταν ὁ Κροῖσος ἔφθασε πρὸ τοῦ "Αλυος ποταμοῦ διεπίστωσεν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διαβῇ αὐτὸν ὡς ἐκ τῶν πολλῶν του ὑδάτων καὶ εὑρέθη εἰς ἀμηχανίαν περὶ τοῦ πρακτέου. 'Ο Θαλῆς συνεβούλευσε τὴν κατασκευὴν μεγάλης μηνοειδοῦς (τοξοειδοῦς) τάφρου, παρὰ τὸν "Αλυν, διὰ τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ ἐχωρίσθησαν καὶ ἔρρεον εἰς δύο βραχίονας καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ποταμὸς καὶ ἡ τάφρος ἔγιναν βατὰ διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰ ὑποζύγια τοῦ Κροίσου.

Σύγχρονος τοῦ Θαλοῦ ἦτο ὁ ἐπίσης ἀνήκων εἰς τοὺς 'Επτὰ Σοφοὺς τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος, τύραννος τῆς Κορίνθου Περίανδρος. 'Ο Περίανδρος, ὁ ὁποῖος ὡδήγησε τὴν Κόρινθον εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀκμήν, ἐσκέφθη νὰ διανοίξῃ τὸ στενὸν τῆς Κορίνθου, ὥστε νὰ ἑνώσῃ τὸν Σαρωνικὸν πρὸς τὸν Κορινθιακόν, κόλπον. 'Επείσθη ὅμως ὅτι τὸ ἐγχείρημα ἦτο ἀνώτερον τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐγκατέλειψε τὸ σχέδιόν του. 'Αντὶ τῆς διανοίξεως τοῦ 'Ισθμοῦ ὠργάνωσε θαυμάσια τὸν δίολκον (βλ.λ.) τοῦ 'Ισθμοῦ. 'Επέτυχε δηλαδὴ τὴν διὰ καταλλήλων μέσων μεταφορὰν (δι' ἕλξεως καὶ ὀλισθήσεως) τῶν ὄχι μεγάλων πλοίων διὰ ξηρᾶς, ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης εἰς τὴν ἄλλην. 'Ο δίολκος, ὅπως ὠνομάζετο ὁ δρόμος τῆς μεταφορᾶς τῶν πλοίων, ἦτο σπουδαῖον τεχνικὸν ἔργον, διότι αἱ δύο θάλασσαι ἐχωρίζοντο ὑπὸ γηΐνου στρώματος ὕψους 100 περίπου μέτρων καὶ ὁ δρόμος δὲν ἦτο ἐπίπεδος.

Περὶ τὸ ἔτος 550 π.Χ. ἤκμαζεν ὁ τύραννος τῆς Σάμου Πολυκράτης, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησε τὴν νῆσον ἐπὶ 40 ἔτη. Οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς σημειώνουν ὅτι ἦτο ἄρχων σκληρὸς καὶ μεγαλεπίβολος. 'Επὶ τῆς βασιλείας του ἐξετελέσθησαν μεγάλα ἔργα εἰς τὴν Σάμον, ἐκ τῶν ὁποίων τρία εἶχον προκαλέσει ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὸν 'Ηρόδοτον, ὅταν ἐπεσκέφθη τὴν νῆσον. Τὸ ἕνα ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ περίφημος σῆραγξ, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη διὰ νὰ διέλθῃ δι' αὐτῆς τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς πόλεως. Φαίνεται ὅτι τὸ ὑπάρχον τότε παλαιὸν ὑδραγωγεῖον ἦτο ἐκτεθειμένον εἰς καταστροφὴν εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Σάμος ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν της. Δι' αὐτὸ ὁ Πολυκράτης ἐσκέφθη νὰ κατασκευάσῃ νέον ὑδραγωγεῖον, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἀπρόσβλητον ἀπὸ ἐχθρικὰς ἐπεμβάσεις. Πρὸς τοῦτο ἀπεφασίσθη νὰ διατρυπηθῇ λόφος εὑρισκόμενος πλησίον τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦ ἀνοίγματος αὐτοῦ νὰ διέλθῃ τὸ ὑδραγωγεῖον.

'Η ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη εἰς τὸν ἐκ Μεγάρων καταγόμενον μηχανικὸν Εὐπαλῖνον, υἱὸν τοῦ Ναυστρόφου, μετακληθέντα εἰς Σάμον ὑπὸ τοῦ Πολυκράτους. 'Ο λόφος εἶχεν ὕψος 270 περίπου μέτρα καὶ ἡ διάμετρος τῆς βάσεως ἦτο 1000 μέτρα. 'Η διάνοιξις τῆς σήραγγος ἐγένετο συγχρόνως ἀπὸ δύο ἀντίθετα μέρη τοῦ λόφου. Τοῦτο ἔχει προκαλέσει κατάπληξιν εἰς τοὺς συγχρόνους μηχανικούς, διότι ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Εὐπαλῖνος ἐγνώριζε τοπογραφίαν καὶ γεωμετρίαν, ἀκόμη δὲ ὅτι ἐχρησιμοποί-

ησεν όπτικὰ ὄργανα καὶ μάλιστα διόπτραν, ἡ ὁποία βεβαίως εἶχε φακούς, διὰ τὴν κατεύθυνσιν καὶ παρακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν τῆς διανοίξεως. Τὸ ὕψος, ὅπως καὶ τὸ πλάτος τῆς σήραγγος, ἡ ὁποία σώζεται καὶ σήμερον, ἦτο 2,40 μέτρα. Οἱ ἐκ τῶν δύο μερῶν ἀντιθέτως προχωροῦντες κατὰ τὴν διάνοιξιν ἐργάται συνηντήθησαν εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως, ὄχι ὅμως ἀκριβῶς ἐπὶ εὐθείας γραμμῆς. Παρεξέκλιναν 6-10 περίπου μέτρα τῆς εὐθείας τῆς διερχομένης ἐκ τῶν δύο ἄκρων τῆς σήραγγος. Τὸ σφάλμα διὰ τὰ 1000 μέτρα μήκους τῆς σήραγγος εἶναι πολὺ μικρὸν καὶ ἀποδίδεται εἰς μικρὸν σφάλμα κατὰ τὴν κατόπτευσιν τῶν διορυκτικῶν ἐργασιῶν. Κατὰ μῆκος τοῦ πυθμένος τῆς σήραγγος ἀνεσκάφη ὑδραγωγεῖον βάθους 9 περίπου μέτρων καὶ πλάτους 0,50 μέτρου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτοποθετήθησαν σωλῆνες διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὕδατος εἰς τὴν πόλιν.

Ὁ περίφημος Ἕλλην Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεύς, διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ἀλεξανδρείας, περὶ τὸ 100 μ.Χ. περιγράφει τὴν γεωμετρικὴν κατασκευήν, ἡ ὁποία χρειάζεται διὰ τὴν διόρυξιν τῆς σήραγγος: (Ἥρωνος «Μετρικά», ἔκδοσις H. Schöne, Λειψία 1903, σελὶς 238): «Ὄρος διορύξαι ἐπ' εὐθείας τῶν στομάτων τοῦ ὀρύγματος ἐν τῷ ὄρει δοθέντων», (δηλαδὴ δοθέντων τῶν στομάτων εὐθυγράμμου σήραγγος ὄρους, νὰ διανοιγῇ τὸ ὄρος). Τὰ ἄλλα ἔργα τῆς Σάμου, τὰ ὁποῖα ἔκαμον ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἦσαν μέγας λιμενοβραχίων μήκους 400 μέτρων καὶ βάθους 40 μέτρων περίπου μὲ ἀνάλογον πλάτος, καὶ μέγας ναός, τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου.

Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ. (600-500 π.Χ.) εἶναι γνωστὸν ὅτι λειτουργοῦν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον δύο Σχολαί, δηλαδὴ δύο Πανεπιστήμια. Τὸ ἕνα λειτουργεῖ εἰς τὴν Μίλητον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀποικίαν τῶν Ἀθηναίων, ὅπου καλλιεργοῦνται ἰδιαιτέρως τὰ Μαθηματικά, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Βιολογία καὶ ἡ Γεωγραφία καὶ τὸ ἄλλο εἰς τὸν Κρότωνα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (Κάτω Ἰταλία), ὅπου καλλιεργοῦνται ἰδιαιτέρως τὰ Μαθηματικά, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Ἀκουστικὴ καὶ ἡ Μουσική. Τοῦ πρώτου Πανεπιστημίου ἱδρυτὴς εἶναι ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, τοῦ δὲ δευτέρου ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος. Δὲν σώζονται συγκεκριμέναι πληροφορίαι ἂν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐλειτούργει παρομοία πρὸς τὰς προηγουμένας Σχολὰς καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας. Θεωρεῖται ὅμως πιθανώτατον ὅτι ἐλειτούργει. Τοῦτο συμπεραίνεται ἐκ δύο περιστατικῶν. Τὸ ἕνα εἶναι ὅτι ὁ ὁπλισμὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος (490 π.Χ.), ἦτο πολὺ βαρύτερος τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν Περσῶν. Οἱ ὁπλῖται Ἀθηναῖοι ἔφερον χαλύβδινον θώρακα πρὸς προστασίαν τοῦ κορμοῦ, τὸν ὁποῖον δὲν εἶχον οἱ Πέρσαι. Καὶ αἱ ἀσπίδες καὶ αἱ περικεφαλαῖαι ἦσαν καλλιτέρας κατασκευῆς, παρὰ τῶν Περσῶν.

Τὸ ἄλλο περιστατικὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν (479 π.Χ.) ὅταν ἐφονεύθη ὁ Μαρδόνιος, οἱ Πέρσαι ἐκλείσθησαν ἐντὸς τοῦ ἰσχυροτάτου ἐκ κορμῶν δένδρων τείχους, τὸ ὁποῖον οὗτοι εἶχον κατασκευάσει νοτίως καὶ εἰς ἀπόστασιν μερικῶν ἑκατοντάδων μέτρων ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ. Οἱ Σπαρτιᾶται ἐπεχείρησαν λυσσαλέας ἐφόδους διὰ νὰ καταλάβουν τὸ φρούριον ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσαν καὶ παρεκάλεσαν τοὺς Ἀθηναίους εἰς βοήθειαν, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν πολιορκητικῶν των μηχανῶν ἐκυρίευσαν ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν τὸ φρούριον (Πλουτάρχου «Βίος Ἀριστείδου»). Τὰ ἀνωτέρω περιστατικὰ μαρτυροῦν ὅτι εἰς τὰ Ἀθήνας ὑπῆρχεν ἀνεπτυγμένη Τεχνική, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ ἐκαλλιεργεῖτο εἰς Ἀνωτέραν Σχολήν, δηλαδὴ εἰς Πανεπιστήμιον.

Σπουδαῖα τεχνικὰ ἔργα τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. ἐξετελέσθησαν εἰς τὴν Περσίαν ὑπὸ Ἑλλήνων μηχανικῶν οἱ ὁποῖοι εἶχον προσκληθῆ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν βασιλέων τῶν Περσῶν. Ὁ Δαρεῖος ὁ Α΄ διὰ νὰ κυβερνᾶ καλύτερον τὴν ἀχανῆ Αὐτοκρατορίαν του, εἶχεν ἱδρύσει τέσσαρας πρωτευούσας. Εἰς τὰ Σοῦσα, τὰ Ἐκβάτανα, τὴν Βαβυλῶνα καὶ τὴν Περσέπολιν. Ἐξαιρέσει τῆς Βαβυλῶνος, ἡ ὁποία εἶχε διακοσμηθῆ παλαιότερον, αἱ ὑπόλοιποι τρεῖς πρωτεύουσαι εἶχον ὡς ἀρχιτέκτονας Ἕλληνας. Διὰ τὴν διακόσμησιν τῆς Περσεπόλεως ὁ Δαρεῖος εἶχε ἱδρύσει εἰδικὸν ἐργαστήριον εἰς τὸν περίφημον ἐκ Φωκαίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενον Ἕλληνα γλύπτην Τηλεφάνην.

Περὶ τὸ 512 π.Χ., ὁ Δαρεῖος διέταξε καὶ κατεσκευάσθη γέφυρα, ἡ ὁποία συνέζευξε τὸν Βόσπορον (εἰς τὸ στενώτερον πλάτος 700 μέτρων περίπου). Τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἐκ Σάμου μηχανικοῦ Μανδροκλέους διὰ τῆς συζεύξεως πλοίων. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι διὰ τῆς γεφύρας αὐτῆς διῆλθον ἑκατοντάδες χιλιάδες Περσῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι κατέλαβον τὴν Θράκην καὶ κατέστησαν αὐτὴν Περσικὴν ἐπαρχίαν (σατραπείαν). Ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, δηλαδὴ περὶ τὸ 481 π.Χ. ὁ Ξέρξης διέταξε, πάλιν Ἕλληνας μηχανικούς, νὰ ζεύξουν τὴν Ἑλλήσποντον, προκειμένου νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ γέφυρα ἐξετελέσθη κανονικὰ διὰ τῆς συζεύξεως πλοίων, ὅπως ἔγινε καὶ εἰς τὸν Βόσπορον. Ἐδῶ ἡ γέφυρα ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα, διότι τὸ στενώτερον πλάτος εἶναι 1300 μέτρα περίπου. Πρὶν ὅμως ὁ Περσικὸς στρατὸς διαβῇ τὴν γέφυραν, σφοδροτάτη θύελλα τὴν διέλυσεν. Ὁ Ξέρξης ἀπεκεφάλισε τοὺς μηχανικοὺς καὶ ἀνέθεσεν εἰς ἄλλους, ἐπίσης Ἕλληνας, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀστρονόμου Ἁρπάλου τὴν κατασκευὴν νέας γεφύρας, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη στερεωτάτη.

Γενικῶς, ὅλα τὰ μεγάλα τεχνικὰ ἔργα τῶν Περσῶν, δηλαδὴ ἀνάκτορα, γέφυραι, ναύσταθμοι κτλ., ἐξετελοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων μηχανικῶν, ὅπως βραδύτερον ἐγίνετο καὶ ἐπὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐκτὸς τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν προήγαγον οἱ Ρωμαῖοι βασιζόμενοι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ὅμως περὶ δικαίου ἀρχὰς (βλέπε Ζάλευκον, Χαρώνδαν, Ἀττικὸν δίκαιον κ.τ.λ.) εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐφαρμογὰς καὶ εἰς τὴν Τεχνικὴν ἐχρησιμοποίουν Ἕλληνας. Ἀνεξήγητος δὲ παραμένει ἡ ἀδυναμία των εἰς τὰ Μαθηματικὰ καὶ ἡ ἀπέχθειά των πρὸς αὐτά.

Κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. ἀκμάζουν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα αἱ Ἐπιστῆμαι, αἱ Καλαὶ Τέχναι καὶ ἡ Τεχνική. Ἔξοχα δείγματα τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ τῆς Τεχνικῆς ἔχομεν τὰ οἰκοδομήματα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Παρθενών, Ἐρέχθειον, Ναὸς Ἀπτέρου Νίκης, Προπύλαια, ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς), εἰς τὰ ὁποῖα διεκρίθησαν οἱ περίφημοι ἀρχιτέκτονες Ἰκτῖνος καὶ Καλλικράτης καὶ ὁ μέγας καλλιτέχνης Φειδίας, ὁ ὁποῖος κατεσκεύασε καὶ τὸ εἰς Ὀλυμπίαν περίφημον ἄγαλμα τοῦ Διός. Ὁ Περικλῆς, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησε τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ 460-429 π.Χ., ἦτο ὁ ἐμπνευστὴς ὅλων τῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ συνεργασία τῶν καθαρῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Τεχνικῆς, ἡ ὁποία σήμερον θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ αὐτονόητον, ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὰς Σχολὰς τῆς Μιλήτου, τοῦ Κρότωνος καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ ἀρχαιότερον σύγγραμμα Μηχανῆς, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν, εἶναι τὰ «Μηχανικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, γραφὲν περὶ τὸ 350 π.Χ. Εἰς αὐτὸ γίνεται διαπραγμάτευσις τοῦ μοχλοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης γνωρίζει ὅτι τὰ εἰς τὰ ἄκρα τῆς φάλαγγος ἐξαρτώμενα διάφορα βάρη ὅταν αὕτη εὑρίσκεται εἰς ἰσορροπίαν εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογα τῶν μοχλοβραχιόνων. Ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξις τοῦ νόμου αὐτοῦ ἔγινε ἑκατὸν ἔτη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, περὶ τὸ 485 π.Χ. ὁ ζωγράφος καὶ ἀρχιτέκτων Ἀγάθαρχος, εἰς τὰ Ἀθήνας, εἶχε γράψει βιβλίον «Περὶ Προοπτικῆς», τὴν ὁποίαν ἀργότερον διεπραγματεύθησαν λεπτομερέστερον ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας (Βιτρούβιος 158, 20). Ἡ παράδοσις ὅμως διέσωσεν καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὕμνων τῶν Ὀρφικῶν ποὺ πιστοποιοῦν ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 5.000 π.Χ. οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος Πελασγοὶ ἐγνώριζον ἀσφαλέστατα Μαθηματικά, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τοὺς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις των (βλέπε καὶ Ὀρφικὰ εἰς τόμον «Τὸ Σύμπαν» τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» καὶ «Προϊστορίαν» τόμον «ΕΛΛΑΣ» Γ΄ μέρος.)

Τὰ ἀρχαῖα θέατρα ἔχουν ἀνεγερθῆ ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν σχεδίων, εἰς τὰ ὁποῖα κυριαρχεῖ ὁ συνδυασμὸς τοῦ κύκλου πρὸς τὸ ἰσόπλευρον καὶ τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνον καὶ πρὸς τὸ τετράγωνον. Ἀνευρίσκεται ἐπίσης εἰς τὰ γεωμετρικὰ αὐτὰ σχέδια ἡ τομὴ εὐθείας εἰς ἄκρον καὶ μέσον λόγον, ἡ καλουμένη σήμερον χρυσῆ τομή. Εἰς τὰ σωζόμενα ἀρχαῖα θέατρα παρατηροῦμεν καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτι ἡ κατασκευή των ἔχει γίνει κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐνισχύεται πάρα πολὺ ἡ ἀκουστική των. Ὁ Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων καὶ συγγραφεὺς βιβλίου Ἀρχιτεκτονικῆς, Βιτρούβιος (Vitruvius), παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὰ Ἑλληνικὰ θέατρα ὑπῆρχον εἰς καταλλήλους θέσεις, τοποθετημένα παρὰ τοὺς πόδας τῶν θεατῶν, εἰδικὰ ἠχεῖα (εἰδικοὶ πίθοι, τῶν ὁποίων τὸ στόμιον διηυθύνετο πρὸς τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν), διὰ τῶν ὁποίων ἐνισχύετο ὁ ἦχος τῶν ὁμιλούντων ἠθοποιῶν. Τὸ θέατρον ὅμως τῆς Ἐπιδαύρου καὶ εἰς τὴν σημερινήν του κατάστασιν, ἄνευ ἠχείων, παρέχει ἐξαιρετικὴν ἀκουστικήν, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν (βλέπε σχετικῶς ἄρθρον Ἀρχιτεκτονικὴ - Ἡ ἀκουστικὴ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ θεάτρου εἰς τὸν παρόντα τόμον.). Πιστεύεται ὅτι τὸ φαινόμενον αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖον, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς ὡρισμένους νόμους οἰκοδομικῆς, οἱ ὁποῖοι ἠκολουθοῦντο διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀκουστικῆς τῶν θεάτρων.

Τὰ μακρὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν δύνανται νὰ περιληφθοῦν εἰς τὰ μεγάλα τεχνικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους, ὅπως ἐπίσης ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν κατασκευὴ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς καὶ τὸ πολεοδομικὸν σχέδιον τῆς αὐτῆς πόλεως, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκ Μιλήτου καταγομένου μηχανικοῦ Ἱπποδάμου, μετακληθέντος εἰς Ἀθήνας (ἡ ὁποία ἦτο μητρόπολις τῆς Μιλήτου), εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Περικλέους. Περὶ τὸ ἔτος 441 π.Χ. ὁ Περικλῆς πολιορκῶν τὴν Σάμον ἐχρησιμοποίησε διὰ πρώτην φορὰν μηχανάς, αἱ ὁποῖαι ἔφερον πάσσαλον ἢ ἔμβολον καὶ δι' αὐτῶν ἐπεχείρησε τὴν διάνοιξιν τῶν πυλῶν τῶν τειχῶν. Ὡς κατασκευαστὴς τῶν πολιορκητικῶν αὐτῶν μηχανῶν μνημονεύεται ὁ ἐκ τῶν Κλαζομενῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος μηχανικὸς Ἀρτέμων.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου περὶ τὸ ἔτος 430 π.Χ., οἱ Βοιωτοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπολιόρκησαν τὴν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας παρὰ τὸν Εὐβοϊκὸν Κόλπον κειμένην κωμόπολιν Δήλιον τὴν ὁποίαν ὑπερήσπιζον οἱ Ἀθηναῖοι. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν ἀναφέρεται μηχάνημα ἐμπρηστικόν, ἐπινοηθὲν ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν, τὸ ὁποῖον περιγράφει ὁ Θουκιδίδης (IV 100). Εἰς πολλὰ μέρη τοῦ φρουρίου συνεκεντρώθησαν ξηρὰ κλήματα ἀμπέλου καὶ διάφορα ἄλλα ξύλα. Τὸ μηχάνημα ἀπετελεῖτο ἀπὸ μακρὸν ξύλινον σωλῆνα, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὁποίου κατέληγε μικρὸς μεταλλικὸς λέβης, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἡμιεσβεσμένοι ἄνθρακες, θεῖον καὶ πίσσα. Ἐπλησίαζον τὸ μηχάνημα εἰς τὸ τεῖχος καὶ διὰ φυσητῆρος ἐνίσχυον τὴν καῦσιν εἰς τὸν λέβητα, ὁπότε μὲ τὴν θραῦσιν του ἐσχηματίζετο συγχρόνως τεραστία φλόξ, ἡ ὁποία μετέδιδε τὸ πῦρ ταχέως, εἰς τὰ παρακείμενα ξύλα. Οὐδεὶς πλέον ἦτο δυνατὸν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ τεῖχος. Οἱ Βοιωτοὶ ἐχρησιμοποίησαν ἐκεῖ πολλὰ τοιαῦτα ἐμπρηστικὰ μηχανήματα καὶ δι' αὐτῶν ἐπέτυχον τὴν

ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τοῦ Δηλίου.

Σταθμὸν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Τεχνικῆς ἀποτελεῖ ὁ Τύραννος τῶν Συρακουσῶν Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος (430-367 π.Χ.). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Διονυσίου μέρος τῆς Σικελίας, κατείχετο ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὑπόλοιπον, ἴσον περίπου, κατείχετο ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων. Ὁ ἀνταγωνισμὸς Ἑλλήνων καὶ Καρχηδονίων ἦτο μεγάλος. Ὁ Διονύσιος ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ ἀντιμετωπίση τὴν ἰσχὺν τῆς Καρχηδόνος ἔπρεπε νὰ ὑπερβάλη αὐτὴν κατὰ τὴν Τεχνικήν. Ὠργάνωσε λοιπὸν Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνακαλύψεως νέων ὅπλων καὶ τελειοποιήσεως τῶν ὑπαρχόντων παλαιῶν. Εἰς τὸ Κέντρον αὐτὸ προσεκάλεσεν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος παντὸς εἴδους μηχανικοὺς καὶ τεχνίτας καὶ παρέσχεν εἰς αὐτοὺς ὅλα τὰ μέσα διὰ τὴν ἐπίτευξιν νέων ἀνακαλύψεων χρησίμων διὰ πολεμικοὺς σκοπούς. Εἰς τοὺς συγχρόνους μεγάλους τεχνικοὺς καὶ τὰ ἐπιτελεῖα των προκαλεῖ ἔκπληξιν καὶ θαυμασμὸν ἡ καταπληκτικὴ διὰ τὴν ἐποχήν της ἰδέα τοῦ Διονυσίου διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ πρώτου Κέντρου Στρατηγικῶν Ἐρευνῶν.

Μεταξὺ τῶν κλάδων ἐρεύνης τοὺς ὁποίους εἶχε καθορίσει ὁ Διονύσιος εἰς τὸ μοναδικὸν ἐπιστημονικὸν Κέντρον τῆς ἐποχῆς του, ἦτο καὶ ἡ κατασκευὴ πολεμικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα νὰ εἶναι ἀνώτερα τῶν γνωστῶν τότε πολεμικῶν πλοίων, τόσον κατὰ τὴν ταχύτητα ὅσον καὶ κατὰ τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὴν ἀνθεκτικότητα. Διὰ πρώτην φορὰν τότε ἐπινοεῖται εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Διονυσίου ἡ κατασκευὴ νέων, δηλαδὴ (πλοίων) τετρήρων καὶ πεντήρων, δηλαδὴ πλοίων μὲ τέσσαρας ἢ πέντε σειρὰς κουπιῶν εἰς κάθε πλευρὰν τοῦ πλοίου. Μία ὁμὰς μηχανικῶν τοῦ Διονυσίου ἀνεκάλυψε μηχάνημα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη καταπέλτης (βλ.λ.) Δι' αὐτοῦ ἐβάλλοντο ἀκόντια μήκους 1,8 μέτρων εἰς μεγάλην ἀπόστασιν, περίπου 200 μέτρων καὶ μὲ μεγάλην ταχύτητα βολῆς καὶ συνεπῶς εἰς μέγα πλῆθος, εἰς σχετικῶς μικρὸν χρόνον. Ὁ καταπέλτης, ἐκτὸς τῶν ἀκοντίων, ἠδύνατο νὰ βάλλη μεγάλους λίθους εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν. Μὲ τοὺς καταπέλτας αὐτοὺς τοῦ Διονυσίου ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῶν συγχρόνων πυραύλων.

Ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἀναφέρει ὡς ἑξῆς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ πρώτου αὐτοῦ πυροβολικοῦ: Ὅταν ὁ Διονύσιος ἐπολιόρκει τὴν ὑπὸ τοὺς Καρχηδονίους εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Σικελίας κειμένην πόλιν Μοτύην, ἀπέσυρεν εἰς τὴν ἀμμώδη παραλίαν τὰ πλοῖα του καὶ συνέχισε τὰς ἐπιθέσεις του κατὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀπὸ ξηρᾶς διὰ τῶν καταπελτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ, κατέφθασεν εἰς βοήθειαν τῆς Μοτύης ἰσχυρὸς στόλος τῶν Καρχηδονίων ὑπὸ τὸν ναύαρχον Χιμίλκων (Himilcon), ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ γίνη κύριος τῶν εἰς τὴν ξηρὰν εὑρισκομένων πλοίων τοῦ Διονυσίου. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ὑπέστη φοβερὰν ἐπίθεσιν διὰ τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων εὑρισκομένων καταπελτῶν τοῦ Διονυσίου, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τρομακτικὸν ὅπλον διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψη τὴν ἐπιχείρησιν καὶ νὰ ἐπανέλθη ἄπρακτος εἰς τὴν Λιβύην. (Διόδωρος Σικελιώτης 13, 54-22, 11).

Ὅταν περὶ τὸ ἔτος 350 π.Χ. ἔδειξαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμον τὸν Γ, ἕνα βλῆμα ριφθὲν ὑπὸ καταπέλτου, οὗτος ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ἀνέκραξεν διαμαρτυρόμενος: «Ἡράκλεις (δηλαδὴ Θεέ μου) μὲ αὐτὰ τὰ δαιμονισμένα πράγματα καταργεῖται ἡ ἀνδρεία τῶν στρατιωτῶν»

Διὰ τοῦ Ἀρχιδάμου ἐλέχθη ἡ πρώτη διαμαρτυρία κατὰ τῆς μηχανοποιήσεως τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Ὁ Διονύσιος εἶναι ὁ πρῶτος τύραννος, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν προστασίαν τῆς ζωῆς του ἔφερε πάντοτε κατὰ τὰς δημοσίας ἐμφανίσεις του θώρακα ἐκ χάλυβος.

Ἄλλη ὁμὰς μηχανικῶν τοῦ Κέντρου Στρατηγικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Διονυσίου ἀνεκάλυψε τόξον, τὸ ὁποῖον ἔβαλε βέλη μεγαλύτερα τῶν συνήθων εἰς μεγάλην ἀπόστασιν καὶ μὲ ταχὺν ρυθμόν. Ἑκατὸν πεντήκοντα ἔτη βραδύτερον ὁ Ἀρχιμήδης εὑρίσκει εἰς τὰς Συρακούσας τεχνικὴν παράδοσιν εἰς τὴν κατασκευὴν πολεμικῶν μηχανῶν, τὰς ὁποίας ἐτελειοποίησεν εἰς βαθμὸν ἄξιον θαυμασμοῦ.

Εὐάγγελος Σ. Σταμάτης

Τὰ Πνευματικὰ Ἱδρύματα

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ.

Αὕτη θεωρεῖται ὡς τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν ἵδρυμα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐπειδὴ δὲ ἐδρεύει εἰς Ἀθήνας, ὅπου ὑπῆρξεν ἡ πρώτη Ἀκαδημία, ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος, ἐκ τῆς ὁποίας ἔλαβον τὸ ὄνομα καὶ ὅλαι αἱ νεώτεραι Ἀκαδημίαι, δύναται νὰ διεκδικῆ μεταξὺ αὐτῶν ἐξαιρετικὴν θέσιν, δι' ἱστορικοὺς λόγους, ὡς διάδοχος κατὰ κάποιον τρόπον τῆς πρώτης ἐκείνης Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, ὄχι ὅμως δυστυχῶς καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν ἀκτινοβολίαν της.

Περὶ ἱδρύσεως Ἀκαδημίας ἐγένετο σκέψις ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ὅταν ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς τότε κυβερνήσεως ἡ ἵδρυσις «ἀκαδημαϊκοῦ καταστήματος» ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Πρυτανεῖον» ἢ «Διατακτήριον», ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ἀργότερον τὸ 1834 ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας Καθηγητὴς Γεώργιος Μάουερ εἶχε συντάξει καὶ καταστατικὸν τῆς Ἀκαδημίας, ἀλλὰ καὶ τούτου ἡ πραγματοποίησις δὲν ἐπετεύχθη. Τέλος τὴν 2αν Αὐγούστου 1859 ἐπετεύχθη ἡ κατάθεσις τοῦ θεμελίου λίθου μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομήματος ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ ἡ ἀνέγερσις τοῦ ὁποίου ἐγένετο μὲ δαπάνας τοῦ Σίμωνος Σίνα, ἐπὶ σχεδίων τοῦ Δανοῦ, ἀρχιτέκτονος Θεοφίλου Χάνσεν, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐστεγάζετο ἡ Ἀκαδημία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦτο μέγαρον συνεπληρώθη τὸ 1885. Ἀλλ' ἐνῶ τοῦτο ὑπῆρχεν, Ἀκαδημία δὲν ἱδρύετο ἐπὶ πολλὰ ἔτη, μέχρι τοῦ 1926, ὅταν ἀπεφασίσθη ἡ

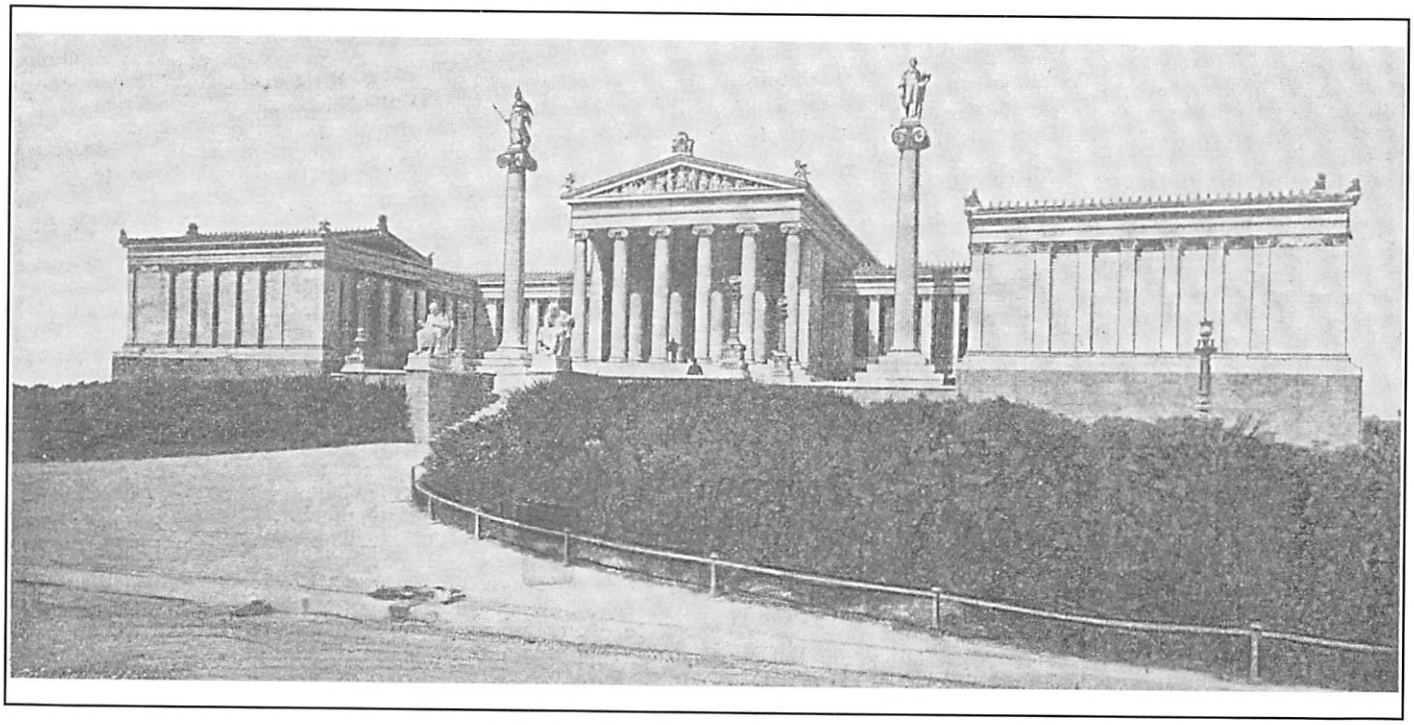

Τὸ καλλιμάρμαρον μέγαρον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κτισθὲν (1859-1885) ἐπὶ σχεδίων τοῦ Δανοῦ ἀρχιτέκτονος Θεοφίλου Χάνσεν. Μεγαλοπρεπές, μὲ Ἰωνικοὺς κίονας καὶ πλούσιον γλυπτὸν διάκοσμον, ἀποτελεῖ μαζὶ μὲ τὰ κτίρια τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τὰ τελειότερα δείγματα τοῦ νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἴθουσα τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Λέσχης (φωτογραφία τοῦ 1896).

ἱδρυσίς της καὶ διωρίσθησαν καὶ οἱ πρῶτοι ἀκαδημαϊκοί. Ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀκαδημίας ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἀπὸ 18 Μαρτίου 1926 Συντακτικῆς ἀποφάσεως κυρωθείσης διὰ τοῦ Νόμου 4398 τῆς 18 Αὐγούστου 1929 ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἐτροποποιήθη καὶ συνεπληρώθη διὰ τοῦ Νόμου 4545 τῆς 20/24 Σεπτεμβρίου 1966. Διαιρεῖται εἰς τρεῖς τάξεις: τὴν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, τὴν τῶν Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν καὶ τὴν τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἔχει σκοπόν: α) τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημῶν, τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ γενικῶς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, διὰ τῆς συγκεντρώσεως καὶ τῆς συνεργασίας τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, λογογράφων καὶ καλλιτεχνῶν καὶ τῆς μετὰ τῶν ξένων Ἀκαδημιῶν καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων λογίων καὶ καλλιτεχνῶν ἐπικοινωνίας, β) τὴν ἔρευναν τῶν στοιχείων καὶ τῶν προϊόντων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ γενικῶς τὴν μελέτην τῆς φύσεως τῆς χώρας τὴν ἐπιστημονικὴν ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τῶν λοιπῶν πλουτοπαραγωγικῶν κλάδων καὶ δυνάμεων τοῦ τόπου καὶ ἐν γένει τὴν προαγωγὴν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ γ) τὴν διὰ γνωμοδοτήσεων, προτάσεων, ἀποφάσεων καὶ κρίσεων διαφώτισιν καὶ καθοδήγησιν εἰς τὰ σχετικὰ ἔργα αὐτῶν τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ ἐν γένει τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῆς δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου, ὡς ὁρίζει ἡ ἱδρυτικὴ αὐτῆς Συντακτικὴ ἀπόφασις μὲ κυριωτέρας φροντίδα τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἐργασία ὅμως ἡ ὁποία οὐδέποτε ἀνελήφθη ὑπὸ τὴν Ἀκαδημίας. Καὶ ὅταν ἐπὶ Κυβερνήσεως Παπάγου (1953) ὁ τότε ὑπουργὸς Συντονισμοῦ Σπύρος Μαρκεζίνης προσέφερεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τὰ ἀπαραίτητα οἰκονομικὰ μέσα, διὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτήν, ἡ προσκληθεῖσα παρ' αὐτοῦ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, τοῦ ἀπήντησεν ἐνώπιον τοῦ τότε ὑπουργοῦ Παιδείας «ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ διότι - ἀκούσατε καὶ φρίξατε ὅοι οἱ Ἕλληνες - ἡ Ἑλλὰς δὲν διέθετεν Ἑλληνιστάς»! Καὶ τὴν ἰδίαν ἀπάντησιν ἔδωσεν εἰς δημοσιευθεῖσαν συνέντευξίν του εἰς τὴν ἐφημερίδα «Νέα» ὁ τότε πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας καὶ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Στασινόπουλος. Ἡ Ἑλλὰς, ἡ κληροόμος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ δημιουργὸς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ δὲν διέθετεν Ἕλληνας νὰ γνωρίζουν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὅταν οἱ ξένοι Γερμανοί, Ἄγγλοι, Γάλλοι, Ἰταλοὶ καὶ Ἰάπωνες ἀκόμη ἐκδίδουν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς εἰς ἀλλεπαλλήλες ἐκδόσεις!

Πόση ἐντροπὴ διὰ τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τοῦ τόπου, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν κάτι χειρότερον!..

Καὶ φυσικὰ ἡ κατάστασις αὐτὴ μετὰ τὴν ἐπιβολὴν διὰ νόμου τῆς Δημοτικῆς καὶ τὴν κατάργησιν περίπου τῆς διδασκαλίας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι ἀκόμη χειρότερα, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ κατάρτισις τῶν πτυχιούχων φιλολογίας ποὺ ἐξέρχονται ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια.

Τὰ πεπραγμένα τῆς Ἀκαδημίας δημοσιεύονται εἰς τὰ «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» ἐκτὸς τῶν ἐκδιδομένων παρ' αὐτῆς: 1) τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν, 2) τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, 3) τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον καὶ 4) τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου.

Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ἱδρύθησαν διὰ διαφόρων νόμων (Ν.Δ. 3998/59, Νόμοι 624/1977, 801/1978 κτλ.) τὰ ἀκόλουθα κέντρα:

1) Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης,
2) Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας,
3) Ἐρεύνης Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ,
4) Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου,
5) Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων,
6) Ἐρεύνης Ἱστορίας νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ,
7) Ἐρευνῶν Ἀστρονομίας καὶ Ἐφηρμοσμένων μαθηματικῶν,
8) Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας,
9) Ἐρεύνης φυσικῆς τῆς Ἀτμοσφαίρας καὶ Κλιματολογίας,
10) Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας,
11) Ἐρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος,
12) Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἐλένης Οὐράνη.

Κατ' ἔτος ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προκηρύσσει σειρὰν χρηματικῶν βραβείων διὰ τὴν συγγραφὴν μελετῶν ἐρευνητικοῦ χαρακτῆρος ἐπὶ διαφόρων συγκεκριμένων θεμάτων, ἰδιαιτέρου Ἑλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἐπιστημῶν, θεωρητικῶν καὶ Ἐφηρμοσμένων, καθὼς καὶ ἐπὶ θεμάτων ἱστορικῶν, τῶν τεχνῶν, τῆς Οἰκονομίας κτλ. Τὰ πλεῖστα τῶν χρηματικῶν αὐτῶν βραβείων προέρχονται ἀπὸ εἰδικὰ κληροδοτήματα, τῶν ὁποίων καὶ εἶναι ἐπώνυμα, ἢ ἀπὸ εἰδικὰς χορηγίας ἱδρυμάτων, δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἢ Ὀργανισμῶν κτλ.

Τὸ ἂν τὸ ἔργον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πρέπει νὰ θεωρῆται γόνιμον ἢ ὄχι εἶναι θέμα ἀμφιλεγόμενον, πολλαὶ δὲ εἶναι αἱ ἐπικρίσεις αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἔλθει κατὰ καιροὺς εἰς τὴν δημοσιότητα εἰς βάρος τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ πνευματικοῦ Ἱδρύματος διὰ τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν ἔλλειψιν δραστηριότητος τοῦ ἱδρύματος πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του. Κυρίως ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει κατηγορηθῆ δι' ἀπραξίαν, δι' ἔλλειψιν δημιουργικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς χώρας, διὰ τὴν πρόοδον τῶν Ἐπιστημῶν κτλ. καθὼς καὶ δι' ὑπέρμετρον συντηρητικότητα. Γενικῶς ὅτι δὲν ἐκπληρώνει τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἱδρύθη.

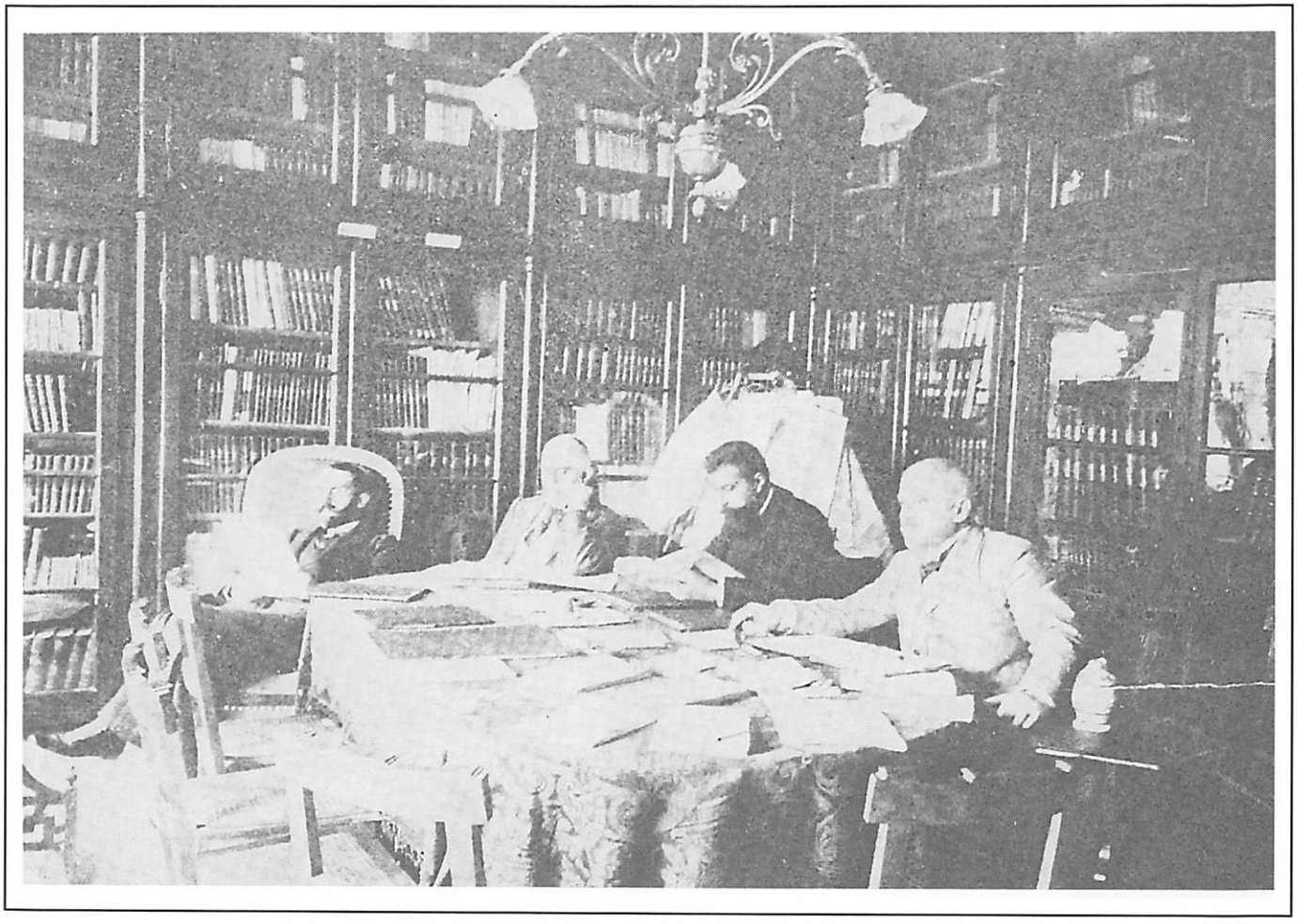

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός».

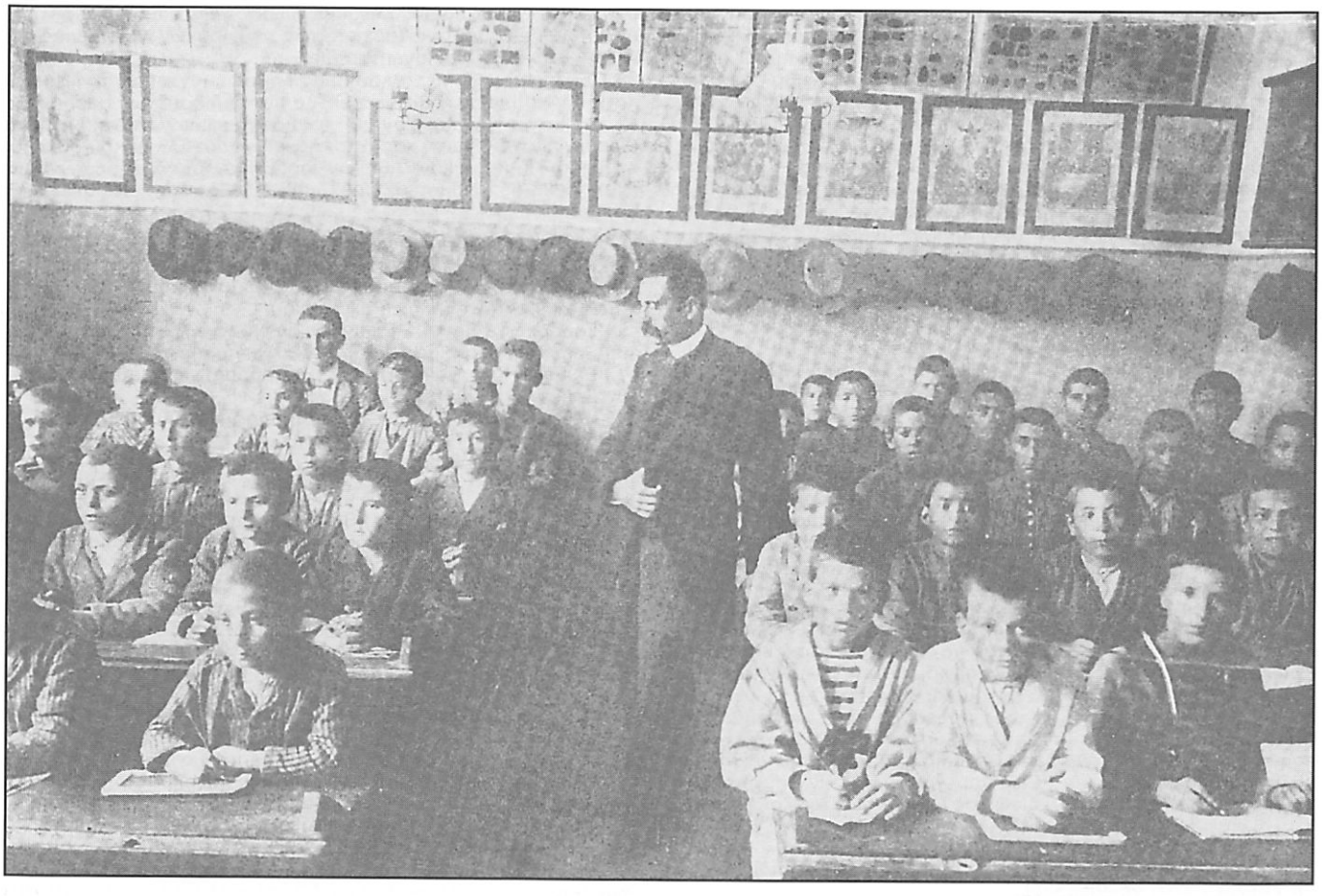

Σχολὴ Ἀπόρων Παίδων, λειτουργοῦσα εἰς τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον «Παρνασσός».

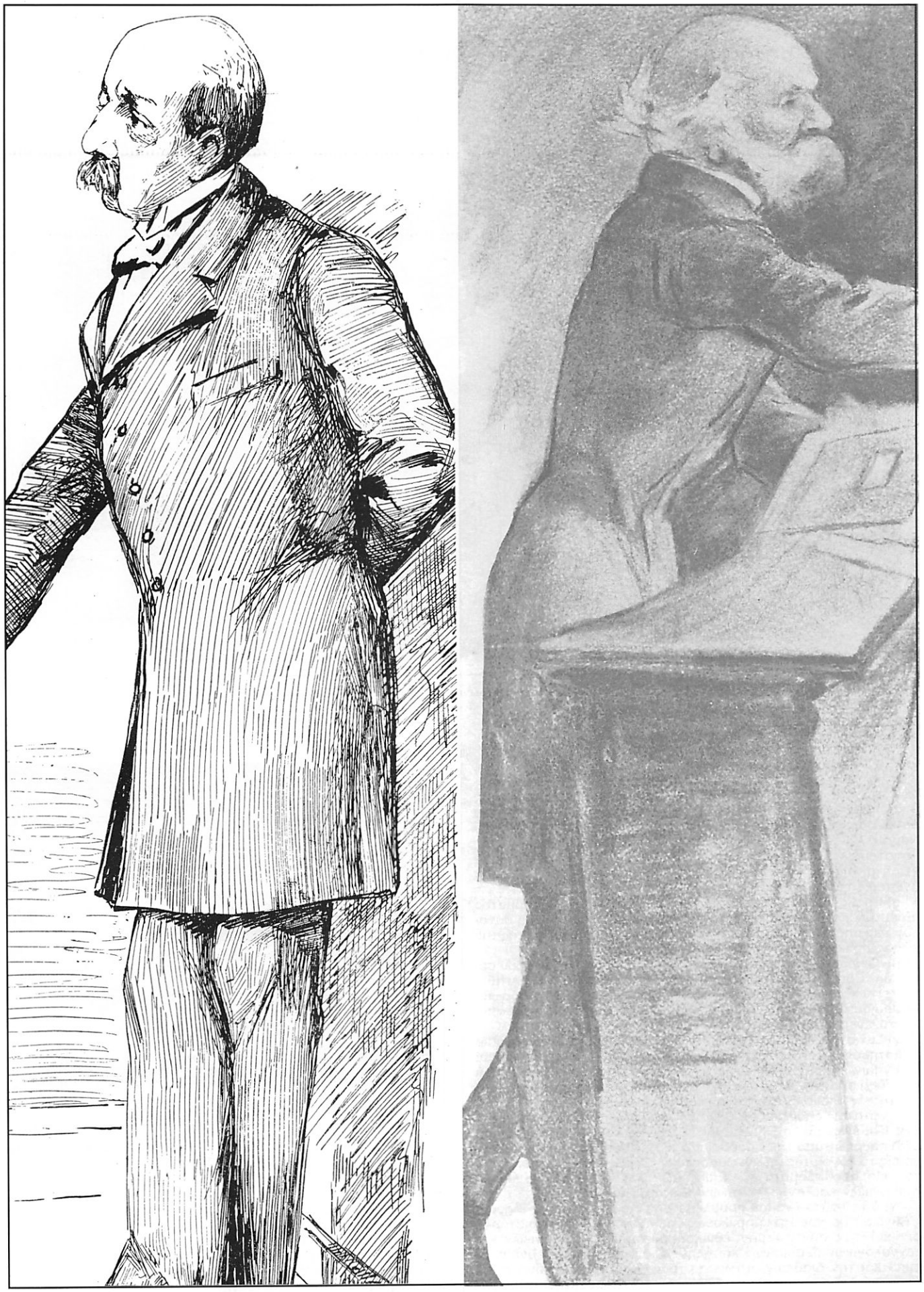

Ἀριστερά: Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης (1832-1897) ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς. Δεξιά: Ὁ Θ. Δηλιγιάννης (1824-1905) ἀγορεύων. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν δύο πολιτικῶν - οἱ ὁποῖοι διετέλεσαν πρωθυπουργοὶ τῆς χώρας - συνετελέσθησαν πολλὰ ἔργα εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Τὸ Σαλόνι τοῦ Γ. Σουρὴ (1853-1919) ὅπου συνεκεντρώνετο ἡ «ἐλίτ» τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς.

ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Μεταπολεμικῶς ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας προσοχῆς τῆς Πολιτείας, πλεῖστα δὲ κέντρα, ἱνστιτοῦτα ἢ ὑπὸ ἄλλας ὀνομασίας ἱδρύματα ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν συνεστήθησαν πέραν τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων τῆς Ἀκαδημίας. Σημαντικὴν ὅμως ἐξέλιξιν τῆς προσπαθείας διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἐσημείωσεν ἡ ἔκδοσις τοῦ Νόμου 706 τῆς 20 Σεπτεμβρίου 1977 «περὶ προωθήσεως τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐρεύνης καὶ Τεχνολογίας», διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιχειρῆται σημαντικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ ὅλου ζητήματος. Διὰ τοῦ ἀνωτέρω νόμου:

α) Προβλέπεται ἡ κατάρτισις ἑνιαίου «Ἐθνικοῦ Προγράμματος Ἐρευνῶν καὶ Τεχνολογίας» τὸ ὁποῖον θὰ παρελαμβάνη τὸ σύνολον τῶν σημαντικῶν διὰ τὰς ἀναπτυξιακὰς καὶ ἄλλας ἀνάγκας τῆς χώρας εἰδικῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων.

β) Ὁρίζονται τὰ τοῦ τρόπου καὶ τῶν διαδικασιῶν τῆς ἐκτελέσεως τῶν Ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀνατίθεται εἴτε εἰς δημοσίας ὑπηρεσίας, εἴτε εἰς Νομικὰ πρόσωπα Δημοσίου ἢ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, εἴτε ἀκόμη εἰς φυσικὰ πρόσωπα, πάντα ἐνεργοῦντα συλλογικῶς ἢ μεμονωμένως.

γ) Συνιστᾶται πλησίον τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ Ὑπηρεσία Ἐπιστημονικῆς Ἐρεύνης καὶ Τεχνολογίας διὰ τὴν μελέτην καὶ εἰσήγησιν ἐπὶ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἔρευναν καὶ τὴν Τεχνολογίαν θεμάτων καὶ ὁρίζονται τὰ τῆς ἐπανδρώσεως ταύτης δι' Εἰδικοῦ Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ.

Ἀνώτατον ἀποφασίζον ὄργανον ἐφ' ὅλων τῶν θεμάτων του σχετιζομένων μὲ τὸ Πρόγραμμα Ἐρευνῶν καθίσταται Ἐπιτροπὴ ἐξ Ὑπουργῶν ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Πρωθυπουργοῦ βοηθουμένη εἰς τὸ ἔργον της ὑπὸ γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου λειτουργοῦντος εἰς δύο τμήματα Α' Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνολογίας καὶ Β' Κοινωνικῶν καὶ Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νόμου προβλέπεται ἡ διὰ Διατάγματος ἵδρυσις «Ἐθνικοῦ Κέντρου τεκμηριώσεως» μὲ ἀντικείμενον τὴν κατάρτισιν καὶ τὸν συντονισμὸν ἐθνικοῦ δικτύου ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν δεδομένων καὶ πληροφοριῶν κατὰ τὰ διεθνῆ πρότυπα καὶ τὴν διάθεσιν αὐτῶν εἰς τοὺς Ἐνδιαφερομένους, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας. Ἡ Ὑπηρεσία Ἐπιστημονικῆς Ἐρεύνης εἶχε συγκεντρώσει μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἔτους 1978 ὑπὲρ τὰς χιλίας προτάσεις διὰ δαφόρους στόχους ἐρευνῶν, ὑποβληθείσας ἐκ μέρους εὐρέος κύκλου ἐνδιαφερομένων. Αἱ

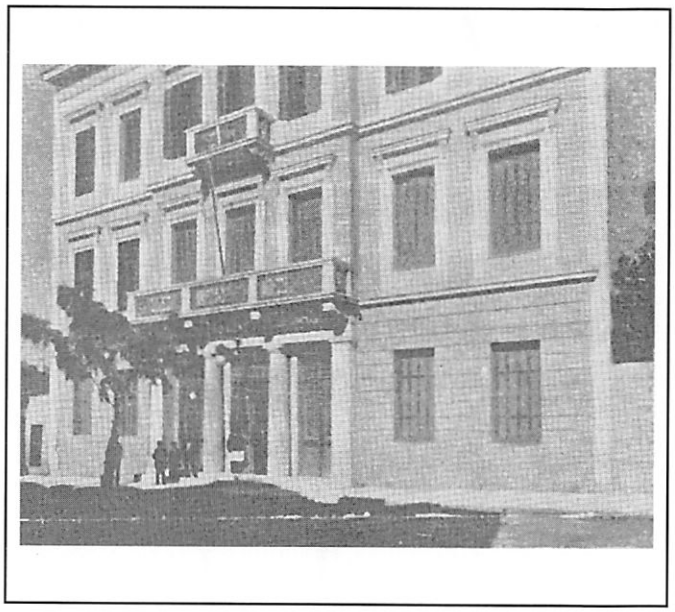

Ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ παρὰ τὴν πλατεῖαν Καρύτση μεγάρου τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός».

προτάσεις αὗται ὑφίστανται ἔλεγχον ἐκ μέρους εἰδικῶν εἰδικῶν Ἐμπειρογνωμόνων, ταξινομοῦνται καθ' ὁμάδας καὶ ἀξιολογοῦντας, πρὸς καθορισμὸν τῆς σειρᾶς προτιμήσεως ἐκτελέσεως. Προτάσσονται πάντως εἰς τὴν ἐρευνητικὴν προσπάθειαν αἱ καλύπτουσαι ἀντικείμενα σχετιζόμενα, κυρίως, μὲ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἐγχωρίων πόρων, τὴν ἐνέργειαν, τὴν γεωργικὴν καὶ βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν παραγωγικότητα καὶ τὴν τεχνολογίαν, τὴν προστασίαν τῆς ὑγείας, τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ἐθνικὴν ἄμυναν καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων.

Συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν τῶν ἐρευνητικῶν φορέων τῆς χώρας ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα 26 κέντρα, Ὀργανι-

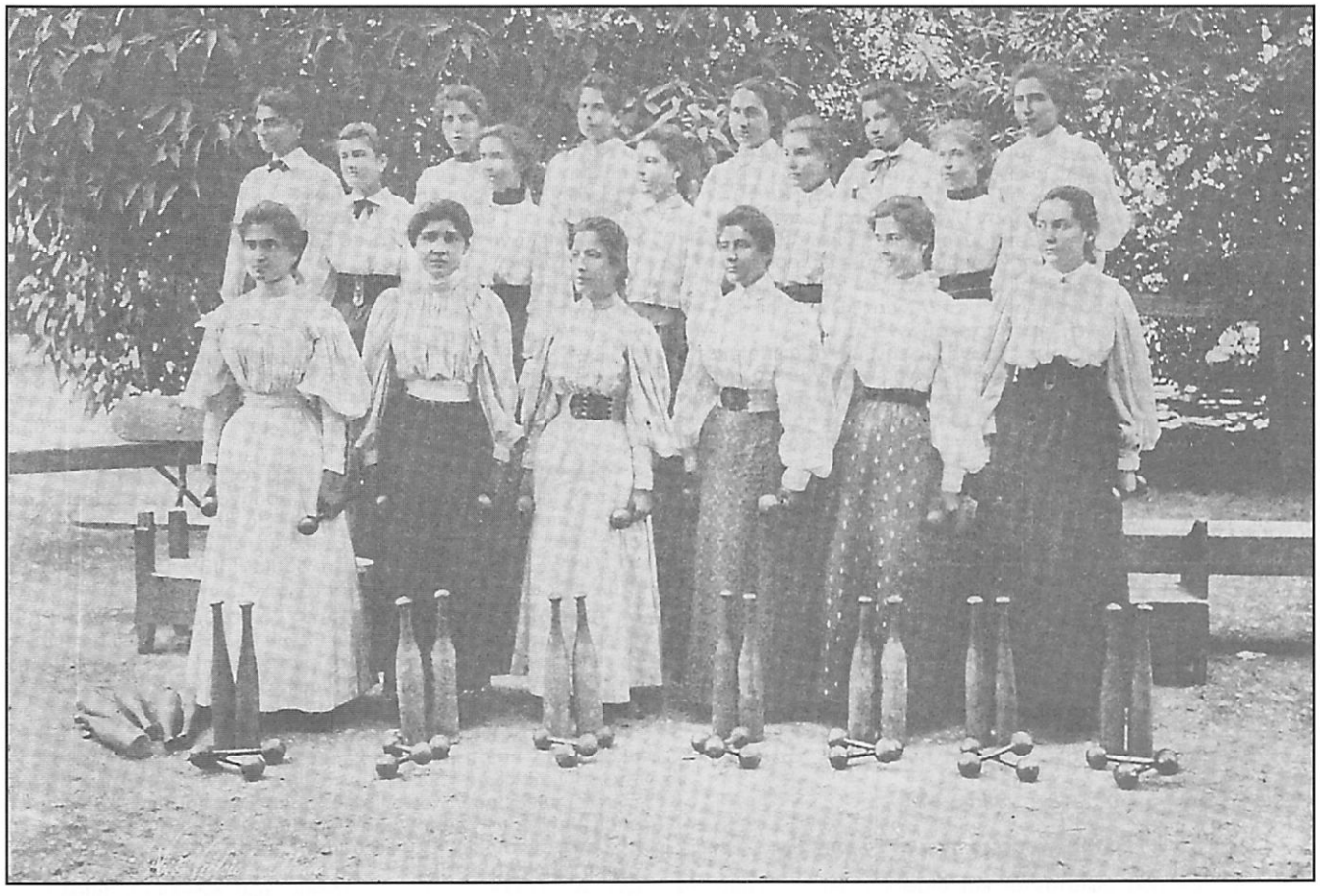

Δύο χαρακτηριστικαὶ φωτογραφίαι τοῦ 1896. Μαθήτριαι τοῦ 'Αρσακείου κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς Γυμναστικῆς.

σμοί, 'Υπηρεσίαι καὶ δημόσιαι ἐπιχειρήσεις εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάγονται ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους φορεῖς ἐρεύνης. Εἰς ἑκαντοντάδας δὲ ἀνέρχεται τὸ εἰς τούτους ἀπασχολούμενον εἰδικὸν ἐπιστημονικὸν προσωπικόν.

'Ιδιαιτέρου 'Ενδιαφέροντος Κέντρα 'Επιστημονικῆς 'Ερεύνης καὶ Τεχνολογίας εἶναι τὸ 'Εθνικὸν "Ιδρυμα 'Ερευνῶν μετὰ τῆς 'Ελληνικῆς 'Επιτροπῆς 'Ατομικῆς 'Ενεργείας καὶ τῶν κέντρων Πυρηνικῶν 'Ερευνῶν «Δημόκριτος», τὸ Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν 'Ερευνῶν (ΚΕΠΕ) τὸ 'Ελληνικὸν Κέντρον Παραγωγικότητος (ΕΛΚΕΠΑ), τὸ 'Εθνικὸν Κέντρον Κοινωνικῶν 'Ερευνῶν, τὸ 'Ελληνικὸν Κέντρον Τεχνολογίας (συσταθὲν τὸν 'Ιανουάριον τοῦ 1980), τὸ 'Ινστιτοῦτον Γεωπονικῶν 'Επιστημῶν 'Αναβρύτων, τὸ Γεωδυναμικὸν 'Ινστιτοῦτον τοῦ 'Αστεροσκοπείου, τὸ 'Ινστιτοῦτον Γεωλογικῶν καὶ Μεταλλευτικῶν 'Ερευνῶν (ΙΓΜΕ), τὸ 'Ινστιτοῦτον 'Ωκεανογραφικῶν καὶ 'Αλιευτικῶν 'Ερευνῶν, τὸ Μπενάκειον Φυτοπαθολογικὸν 'Ινστιτοῦτον κ.ἄ.

'Η ἐπιστημονικὴ ἐν τούτοις ἔρευνα εἰς τὴν 'Ελλάδα εὑρίσκεται εἰς μεγάλην καθυστέρησιν ἐν σχέσει μὲ τὰς προηγμένας χώρας. Τοῦτο ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν διατιθεμένων πόρων οἱ ὁποῖοι εἶναι πενιχρότατοι (0,2% τοῦ ἀκαθαρίστου 'Εθνικοῦ Προϊόντος) ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ ἐρευνητῶν ἐπιστημόνων.

Τὸ ὑπὸ τῆς 'Υπηρεσίας 'Επιστημονικῆς 'Ερεύνης καὶ Τεχνολογίας καταρτισθὲν τὸ ἔτος 1979 πρόγραμμα 'Ερευνῶν περιέλαβε στόχους ἐπὶ τῶν ἀκολούθων περιοχῶν:

1) 'Αξιοποίησις πόρων καὶ ἐπεξεργασία πρώτων ὑλῶν.
2) Προγραμματισμὸς τοῦ χώρου καὶ προστασία τοῦ περιβάλλοντος.
3) Προστασία καὶ βελτίωσις τῆς 'Υγείας.
4) 'Ενέργεια.
5) Γεωργικὴ Παραγωγὴ καὶ 'Αλιεία.
6) 'Ανάπτυξις Βιομηχανικῆς Τεχνολογίας.
7) Κοινωνικὴ καὶ Πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις, ἐκπαίδευσις, Δημοσία Διοίκησις.
8) Τεχνολογίαι αἰχμῆς (ἠλεκτρική, πληροφορική, τηλεπικοινωνίαι).
9) 'Εθνικὴ "Αμυνα καὶ 'Εθνικὰ Δίκαια.

ΑΛΛΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ

Εἰς τὴν 'Ελλάδα ὑφίστανται καὶ διάφορα ἄλλα πνευματικὰ ἱδρύματα, τὰ περισσότερα ἱδρυθέντα καὶ λειτουργοῦντα ἐξ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. 'Εκ τούτων ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία. 'Ιδρύθη εἰς 'Αθήνας τὸ 1837 ὑπὸ 'Ελλήνων οἱ ὁποῖοι ἔτρεφον ἰδιαίτερον ζῆλον διὰ τὴν ἀρχαίαν κληρονομίαν μὲ τὸν σκοπὸν «νὰ συνδράμῃ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν, ἀνέγερσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀρχαιοτήτων». Τὸ μέγα συλλεκτικὸν καὶ ἀνασκαφικὸν ἔργον τῆς 'Εταιρείας ταύτης, ἐκτίθεται εἰς τὰ δημοσιεύματα αὐτῆς, τὴν «'Αρχαιολογικὴν 'Εφημερίδα», τὰ «Πρακτικὰ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας» καὶ τὴν σειρὰν «Βιβλιοθήκη τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας».

Εἰς τὰ πνευματικὰ ἱδρύματα πού λειτουργοῦν εἰς τὴν 'Ελλάδα τὰ προάγοντα τὴν 'Ελληνικὴν ἀρχαιολογίαν συγκαταλέγονται καὶ αἱ ξέναι ἀρχαιολογικαὶ σχολαί, δηλαδὴ αἱ λειτουργοῦσαι ἤδη: Γαλλικὴ 'Αρχαιολογικὴ Σχολή, 'Αμερικανικὴ Σχολὴ τῶν Κλασσικῶν Σπουδῶν, 'Αγγλικὴ 'Αρχαιολογικὴ Σχολὴ καὶ 'Ιταλικὴ 'Αρχαιολογικὴ Σχολή, τὸ Γερμανικὸν 'Αρχαιολογικὸν 'Ινστιτοῦτον, ἡ Αὐστριακὴ 'Αρχαιολογικὴ Σχολὴ καὶ τὸ Σουηδικὸν 'Ινστιτοῦτον 'Αρχαιολογικῶν 'Ερευνῶν.

'Εταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. 'Ιδρύθη τὸ 1865 μὲ σκοπὸν «τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἐργατικῶν τάξεων: α) διὰ τῆς παραδόσεως μαθημάτων χρησίμων πρὸς βελτίωσιν ἠθικήν τε καὶ ὑλικὴν τοῦ λαοῦ β) διὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἐκτυπώσεως βιβλίων καὶ γ) διὰ συστάσεως καταλλήλων βιβλιοθηκῶν». "Εχει ἀξιόλογον βιβλιοθήκην ἐκ δωρεῶν ἡ ἀξιολογωτέρα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη μετὰ τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ καθὼς καὶ ἀρκετὰς συλλογάς.

Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός. 'Ιδρύθη τὸ 1870 μὲ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν πρὸς τὴν προηγουμένην ἑταιρείαν σκοπούς, ἀποβλέπων πρὸς τούτοις καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας ἐμφανίσεις, ἰδίως εἰς καλλιτεχνικὰς ἐκθέσεις, διαλέξεις, συναυλίας κτλ. 'Ο «Παρνασσός» διατηρεῖ καὶ πλουσίαν βιβλιοθήκην ἐκ δωρεῶν (Εὐκλείδου, Κυπαρίσση, Λεβίδου καὶ ἄλλων), πινακοθήκην κτλ.

'Ιστορικὴ καὶ 'Εθνολογικὴ 'Εταιρεία. 'Ιδρύθη τὸ 1882 πρὸς μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ ἔθνους, τὸ δὲ κυριώτερον ἔργον αὐτῆς εἶναι τὸ μουσεῖον της τὸ ὁποῖον περιέχει κυρίως τὰ κειμήλια τοῦ 'Ιεροῦ 'Αγῶνος καὶ ἐν γένει τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς 'Ελλάδος.

'Εθνικὸν Κέντρον Κοινωνικῶν 'Ερευνῶν. Τοῦτο ἔχει σκοπὸν τὴν ἐπιστημονικὴν διερεύνησιν προβλημάτων καὶ τομέων τῆς ἐθνικῆς ζωῆς καὶ τὴν σύνταξιν μελετῶν ἐπὶ τούτων. 'Εκδίδει τὴν «'Επιθεώρησιν Κοινωνικῶν 'Ερευνῶν» καὶ ὑπάγεται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ 'Υπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν.

"Αλλαι ἑταιρεῖαι ἐπιδιώκουσαι ἐπιστημονικὸν σκοπὸν εἶναι ἡ «'Επιστημονικὴ 'Εταιρεία», ἡ ὁποία ἐκδίδει τὸ περιοδικὸν «'Αθηνᾶ», ὁ «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ὠφελίμων βιβλίων», ἡ «Χριστιανικὴ 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία», ἡ 'Εταιρεία», τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν», ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ 'Εταιρεία», ἡ 'Εταιρεία Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν 'Επιστημῶν», ἡ «'Ιστορικὴ καὶ 'Εθνολογικὴ 'Εταιρεία», ἡ «Γεωγραφικὴ 'Εταιρεία», ἡ «Γεωργικὴ 'Εταιρεία» καὶ διάφοραι ἄλλαι περὶ τῶν ὁποίων βλέπε εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

Τὸ Δίκαιον

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Οἱ λαοὶ τῆς 'Ασίας καὶ τοῦ 'Ιράν, καθὼς καὶ οἱ λαοὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν γένει οἱ 'Ανατολικοὶ λαοί, ὁσαδήποτε καὶ ἂν εἶχον προτερήματα, ἀπὸ ἀρχικῆς καταγωγῆς ἢ ἐξελίξεως, πάντως ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ 'Ινδικοῦ καὶ 'Ασιατικοῦ κλίματος. 'Ο ἄνθρωπος κατέστη, - καὶ συνεπῶς καὶ ὁ λαὸς - ἀσυνείδητον νευρόσπαστον. 'Η μεγάλη θεοκρατικὴ ἐπίδρασις, ἡ ἀπάνθρωπος διαίρεσις τῶν τάξεων, ἡ ἔλλειψις τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἡ αὐτοκτονία εἰς τοὺς κόλπους ἀπολύτου θεοκρατικῆς τάξεως, κατέστησαν τὰς κοινωνίας καὶ τοὺς πολιτισμοὺς τῶν λαῶν ἐκείνων στασίμους.

Εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅμως ἀνευρίσκομεν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον φαινόμενον. 'Ενταῦθα ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει πλήρη ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν συνείδησιν καὶ ἐννοεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ αὐτὴν κατὰ πάντα τρόπον. Εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ πρώτην φορὰν ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἄλυτον εἰς τὴν 'Ασίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀλλοῦ. Τί εἶναι ἄνθρωπος; Τί σημαίνει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ποία ἡ ἀποστολή του; Ποῖος ἠδύνατο ἢ καὶ ποῖος ἐτόλμα νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο τῶν προβλημάτων, τὴν ἀφετηρίαν ταύτην τῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας; 'Η θεοκρατικὴ ἐπίδρασις τῶν λαῶν ἐκείνων καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς ἀτομικότητος ἀπετέλουν τεράστιον φραγμὸν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅμως ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖ τὸν ἑαυτόν του. 'Επὶ τῶν προπυλαίων τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν ἦτο ἀναγραμμένον τὸ «Γνῶθι σαυτόν». Εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν καὶ τὸ ἔμβλημα αὐτὸ ἔγκειται ἡ ἔννοια καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ 'Ελληνικοῦ κόσμου.

'Ενῶ οἱ ἱερεῖς Αἰγύπτιοι, μὲ τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς τάξεώς των ἐλάλουν πρὸς τὸν Σόλωνα περιφρονητικῶς περὶ τῶν 'Ελλήνων ὡς παίδων, ὁ 'Ελληνικὸς λαὸς καθίσταται ἰσόθεος. Θεοὶ καὶ ἄνθρωποι συγχωνεύονται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐποποιίαν τοῦ 'Ελληνικοῦ γένους.

Εἰς τὴν 'Ανατολήν, ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἀναβῇ διὰ τῆς μυστικῆς κλίμακος τοῦ 'Ιακὼβ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὴν 'Ελλάδα ὅμως ὁ Θεὸς καταβαίνει, συμπράττει μὲ τοὺς ἀνθρώπους, συνεργάζεται καὶ συναγωνίζεται μὲ αὐτούς. 'Ιδοὺ ἡ διαφορά. Οἱ "Ελληνες ἦσαν, βέβαια, κατὰ τὴν περιφρονητικὴν προσλαλιὰν τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου «παῖδες» ἀλλ' οἱ παῖδες οὗτοι εἶχον ζωήν, ἀτομικότητα, διαρκῆ νεότητα ἐνῶ οἱ λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς ἦσαν ἐκ γενετῆς γέροντες.

'Υπὸ τὴν ἀνωτέρω, λοιπὸν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ Θείου διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τῆς συμπράξεως τοῦ Θείου μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ἱδρύονται εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ ἀναπτύσσονται τὰ πρῶτα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ συστήματα. Εἶναι δὲ ταῦτα ἡ ἀνθρωπίνη ἐκδήλωσις τῆς 'Ηθικῆς 'Ιδέας καὶ τῆς Δικαιοσύνης. «..."Ωσπερ δὲ καὶ τὰ εἴδη αὐτοῖς ἀφομοιοῦσιν ἄνθρωποι, οὕτω καὶ τοὺς βίους τῶν Θεῶν» ('Αριστοτέλης «Πολιτικὰ» 1, 1).

'Η ἀνθρωπίνη 'Ιστορία καὶ τὸ Δίκαιον εἶναι τὸ δημιούργημα τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡ ὁποία εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐγνώρισε τὴν καλυτέραν της ἔκφρασιν. Κάθε ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ σκέψεως εἰς ὅλας τὰς σφαίρας, ποίησις, ἐπιστήμη, τέχνη, ἐνεπνεύσθησαν ὑπ' αὐτῆς. 'Η Κοινωνία καὶ ἡ Πολιτεία ἐλειτούργησαν καὶ ἔδρασαν ἐντὸς φυσικοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον ἐξηυγένιζε καὶ ἀνύψωνεν ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ εἰδικώτερον τοὺς 'Ανατολικούς, ὁ ἄνθρωπος περιμένει τὰ πάντα ἀπὸ τὰς φυσικὰς δυνάμεις. Εἰς 'Ελλάδα ὅμως, ἐξεγείρεται καθιστάμενος ἰσχυρὸς ἀνταγωνιστὴς καὶ νικητής.

'Υπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοιούτων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων ἀνεπτύχθη καὶ ἔδρασεν ἀποτελεσματικῶς ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν 'Ελλάδα. 'Επίσης δὲ καὶ τὸ δίκαιον τῶν 'Αρχαίων 'Ελλήνων τόσον κατὰ τὴν ἱστορικήν, ὅσον καὶ τὴν πρωτοϊστορικὴν καὶ προϊστορικὴν ἐποχὴν ἔχει προσλάβει χαρακτῆρα καθαρῶς ἐθνικόν.

"Αν δὲ τὸ Δίκαιον τῶν διαφόρων λαῶν καὶ ἡ ἔρευνά του ἔχῃ ἐνδιαφέρον καθαρῶς ἱστορικόν, τὸ ὁποῖον ἐλάχιστα συμβάλλει εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου, τὸ Δίκαιον τῶν 'Ελλήνων ἀποτελεῖ φάρον, ὁ ὁποῖος ἐφώτισε τὰς λεωφόρους διὰ τῶν ὁποίων διῆλθε καὶ διέρχεται ἡ 'Ανθρωπότης καθ' ὅλα τὰ στάδια καὶ τὰς διακλαδώσεις τῆς 'Ιστορίας.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὸ 'Ελληνικὸν Δίκαιον ὑπάρχουν καὶ ὡρισμέναι σκιαί, ὅπως ἡ δουλεία καὶ ἐπὶ ἕνα χρονικὸν διάστημα ἡ

διαφορὰ τῶν τάξεων, ἀλλ' αἱ σκιαὶ αὐταὶ ἐξαλειφθεῖσαι ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, ἐν σχέσει πρὸς τὸν μακραίωνα βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπετέλεσαν σταθμὸν καὶ βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνέλαμψεν ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνος καὶ ἐν γένει ἡ μετέπειτα ἐκπολιτιστικὴ Νομοθεσία, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται εἰδικώτερον λόγος κατωτέρω.

ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΝ

Καὶ ἡ Πολιτεία καὶ τὸ Δίκαιον, φέρουν τὸν χαρακτῆρα τῆς γενναίας καὶ σπουδαίας ἰδέας τῆς ἐλευθερίας. Τὸ Δίκαιον, εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς Πολιτείας, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῆς Θρησκείας. Δὲν εἶναι τὸ Δίκαιον Θεῖον ἀλλὰ καθίσταται ἀνθρώπινον φύσει καὶ νόμῳ.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ πρόσωπον, ἠθικὸν καὶ λογικόν, κύριον τῶν πράξεών του, δὲν ὑφίσταται. Ἡ θεία βούλησις καὶ ἡ Εἱμαρμένη (βλέπε λέξιν) κυριαρχοῦν αὐτοῦ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως γεννᾶται, δημιουργεῖται καὶ ἐξελίσσεται διὰ πρώτην φορὰν ὁ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῆς Εἱμαρμένης, καὶ κατὰ τῆς θείας βουλήσεως τῶν Θεῶν.

Εἶναι φυσικόν, ὅτι ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς μεταξὺ ἀτόμου καὶ θείου καθιστᾶ δυνατὸν τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον ὑπεραμύνεται ἑαυτοῦ καὶ τῆς ὀντότητός του, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει καὶ ἐξελίσσεται τὸ δίκαιον αὐτοῦ. Τοιουτρόπως δὲ μὲ ἰσχυρὸν ἄτομον δημιουργεῖται καὶ διαμορφώνεται ἡ Πολιτεία, ἡ ὁποία φέρει ὑψηλὴν καταγωγὴν καὶ φύσιν, εἶναι τὸ ὑπέρτατον καὶ τὸ θειότατον ὄν. Αὕτη δὲ ἡ Πολιτεία ἐμπνέει τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ τοὺς ἥρωας, ἀλλὰ καὶ τοὺς οἰκιστὰς τῶν πόλεων ἀπὸ τῶν μυθικῶν ἀκόμη χρόνων. Ἡ ἐξιδανικευμένη καὶ ὑπερτέρα αὕτη Ἰδέα τῆς Πολιτείας εἰς τὰς περισσοτέρας κοινωνικὰς σχέσεις ἀπορροφᾶ τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον παρίσταται ὡς πολίτης μᾶλλον παρὰ ὡς ἄνθρωπος, τοσοῦτο μᾶλλον ἐφ' ὅσον ἡ Πολιτεία ἐνισχύετο ἀπὸ τὴν ἐξομοίωσιν τοῦ πολίτου καὶ τοῦ στρατιώτου. Καὶ οἱ δύο δὲ διεξεδίκουν εἰς τὴν Πολιτείαν τὰ ἴδια δικαιώματα ἔχοντες ἐπίσης τὰ ἀντίστοιχα καθήκοντα. Ἐξ αὐτοῦ λοιπὸν καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς Πολιτείας συμπεραίνεται ὅτι τὸ δίκαιον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο πολιτικὸν μᾶλλον παρὰ ἀνθρώπινον. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐπὶ χρονικὸν διάστημα κρατήσασα δουλεία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν περιφρόνησιν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ ὁμοιανθρώπου. Κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σκιὰν εἰς τὸ σύνολον τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐννοίας καὶ Ἰδέας τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἡ Ἑλλὰς ἀτυχῶς δὲν ἐδείχθη ἀνωτέρα τῆς Ἀνατολῆς, τοῦτο δὲ διότι ἀνεγνώρισεν ὡς φυσικὸν δόγμα τὴν κατάκτησιν, ἡ ὁποία διήρεσε τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἐλεύθερους καὶ δούλους.

Πλὴν τοῦ στίγματος τούτου καὶ τῆς διαιρέσεως ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία στηρίζεται εἰς τὴν ἰσότητα καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως καὶ τῆς συμμετοχῆς ὅλων τῶν κοινωνικῶν στοιχείων.

Ὁ Μονάρχης δὲν ἐξασκεῖ καμμίαν εἰδικὴν δικαιοδοσίαν καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Εἶναι καὶ θεωρεῖται γενναῖος εἰς τὸν πόλεμον, σοφὸς εἰς τὰ συμβούλια, εὔγλωττος εἰς τὴν Ἀγοράν, τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' οὐδέποτε δεσπότης. Τιμᾶται, βέβαια, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ συσκεπτόμενοι γέροντες, ἀλλὰ τοῦτο διότι εἶναι ἄξιος τῆς τιμῆς ταύτης. Παρὰ τὸ κῦρος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι παρεπόμενον τοῦ ἀξιώματός του, δὲν ἐκπροσωπεῖ τὸ ἀλάθητον. Ἀγορεύων ὑπὲρ τῶν κοινῶν συμφερόντων, πρέπει νὰ πείσῃ διὰ τῆς λογικότητος τῶν γνωμῶν του. Δὲν ἦτο ἀρκετὸν τὸ προσωπικόν του ἀξίωμα. Ἐκ παραλλήλου δὲ ὁ λαὸς δὲν παρίστατο εἰς τὰς συζητήσεις τῆς Ἀγορᾶς ὡς ἄφωνος θεατὴς καὶ μάρτυς τῶν τελουμένων, ἀλλὰ ἐνεφανίζετο ὡς ἐνεργὸς παράγων ἐπιδοκιμάζων ἢ ἀποδοκιμάζων.

Τοιαύτη ἦτο περίπου καὶ εἰς γενικὰς γραμμὰς ἡ μορφὴ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἡ ὁποία ὑπὸ τὰ διάφορα ἑκάστοτε πολιτεύματα, ὡδήγησε τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον πρὸς τὰς μεγάλας κατακτήσεις τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι τὸ αἰώνιον σέμνωμα τῆς Ἀνθρωπότητος. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου.

ΔΙΚΑΙΟΝ - ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ - ΝΟΜΙΚΗ

Ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου εἰς γενικὰς γραμμὰς ἦτο ὅπως περιγράφεται ἀνωτέρω μὲ βάσιν τὴν ἰσότητα, ἡ ὁποία εὑρίσκετο ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἕλληνος.

Σκιὰ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἦτο καὶ ἡ ἔλλειψις ἐνιαίας Ἐθνικῆς Πολιτείας, ὀφειλομένη εἴτε εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἕλληνος, εἴτε εἰς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία συνετέλεσεν εἰς τοῦτο κατὰ πολύ. Ἡ διαίρεσις δὲ αὕτη εἰς πολλὰς Πολιτείας εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα φυσικὸν νὰ δημιουργηθοῦν καὶ διάφοροι παραλλαγαὶ εἰς τὸ δίκαιον, διότι κάθε Πολιτεία εἶχε καὶ ἰδίαν νομοθεσίαν καὶ κοινωνικὴν τάξιν. Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως ὅτι εἰς ὅλας τὰς πολιτείας τὸ μὲν δίκαιον ὅπως ἀνεγράψαμεν ἀνωτέρω ἦτο ἕνα αἱ δὲ νομοθεσίαι, μολονότι διεκρίνοντο ἀναμεταξύ των πάντως δὲν διέφερον. Ὅλαι αἱ νομοθεσίαι εἶχον ἀναπτυχθῆ ὁμοιομόρφως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αὐτῶν συνθηκῶν, καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τοῦ Δικαίου. Ἀπέβλεπον πρὸς ἕναν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, διεπνέοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰσότητος, τῆς πραγματοποιήσεως τῆς καθολικῆς τάξεως.

Ὁ τύπος τοῦ ἀρχικοῦ Ἕλληνος νομοθέτου καὶ εἰδικῶς τῆς προϊστορικῆς καὶ πρωτοϊστορικῆς ἐποχῆς δὲν διαφέρει ἐκείνου τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν. Καὶ τοὺς θρύλους, διὰ τῶν ὁποίων κοσμεῖται ἡ νηπιακὴ περίοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ νομοθέτης ἐκπροσωπεῖ ἔξοχον κοινωνικὸν ὄν, ἄνδρα μεγαλοφυᾶ ὁ ὁποῖος συνδιαλέγεται μὲ τοὺς Θεοὺς καὶ λαμβάνει παρ' αὐτῶν τὰς νομοθετικὰς ἐμπνεύσεις.

Καὶ ἐνῶ αἱ νομοθεσίαι ἦσαν πολλαὶ καὶ διεκρίνοντο μεταξύ των, νομικὴ ἐπιστήμη καὶ νομικοὶ ἄνδρες εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀνεπτύχθησαν. Ἡ ἔλλειψις εἰδικῶν νομικῶν καὶ νομικῆς ἐπιστήμης ἀνεπληρώνετο ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ νομικὰ ἦσαν περισσότερον φιλόσοφοι παρὰ νομικοὶ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ των διανόησις εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα εἰς τὴν ἀπασχόλησίν των. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα νομικὰ ἔργα τῶν Ἀχαίων Ἑλλήνων δὲν παρατηρεῖται ὁμοιότης ἀντιλήψεων διότι ἦτο διάφορος τρόπος τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Ἄλλως ἀντιλαμβάνεται φιλοσοφικῶς τὴ νομικὴν ὁ Πλάτων, καὶ ἄλλως ὁ Ἀριστοτέλης. Δὲν δύνανται δὲ καὶ νὰ διαχωρίσουν τὴν νομικὴν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κύριον μέλημα, ἀλλὰ καὶ ἡ κατακλεὶς εἰς τὰ ἔργα των.

Ἔργα νομικὰ δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστα καὶ ταῦτα φιλοσοφικὰ μᾶλλον. Π.χ. Πλάτωνος «Οἱ Νόμοι» καὶ «Ἡ Πολιτεία», Ἀριστοτέλους ἡ «Ἀθηναίων Πολιτεία» καὶ τὰ «Πολιτικά», «Ἡ ρητορική», Θεοφράστου «Περὶ Νόμων», «Περὶ συμβολαίων» κτλ.

Ἀλλὰ καὶ οἱ δικηγόροι καὶ οἱ ρήτορες δὲν ἦσαν νομικοί. Ἦσαν μᾶλλον τεχνῖται τοῦ λόγου, ἀγωνιζόμενοι διὰ τῶν λόγων, τῆς αἰσθηματολογίας καὶ τῆς γενικῆς ἐπιχειρηματολογίας, ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς των, παρὰ διὰ τῆς ἑρμηνείας νόμων καὶ νομικῶν διατάξεων.

Οἱ ρήτορες τὴν ρητορικὴν ἐξήσκουν ὡς προπόνησιν διὰ τὸ πολιτικὸν βῆμα. Εἰρωνεύοντο δὲ τοὺς ἐπιχειροῦντας κάποτε νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ νομικὴν κυριολεξίαν. Τόμοι, βέβαια, ὁλόκληροι ἠδύναντο νὰ γραφοῦν περὶ τῆς ρητορικῆς καὶ τῶν γνωστῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ρητόρων καθὼς καὶ τῶν σοφιστῶν οἱ ὁποῖοι ὡς ἀξίωμα κατ' ἀρχὴν εἶχον «τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν». (τὰ μικρὰ νὰ τὰ παριστάνῃς ὡς μεγάλα).

Εἶναι, βέβαια, φυσικὸν ὅτι ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἔλλειψιν νομικῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔλλειψις τάξεων δικαστῶν. Δικασταὶ δὲ ἐχρειάζοντο νὰ ἦσαν νομικοί, φαινόμενον τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται καὶ εἰς νεωτέρας ἀκόμη Πολιτείας.

ΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΙ

Ἀρχαιοτάτη Ἑλληνικὴ Νομοθεσία εἶναι ἡ Νομοθεσία τοῦ Μίνωος, συμπίπτουσα μὲ τὴν ἐν γένει Μινωικὴν ἐποχὴν (1280-1140 π.Χ.).

Ὁ Μίνως, βασιλεὺς τῆς Κρήτης, ἐθεωρεῖτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἦτο ὁ πρῶτος πολιτικὸς ὀργανωτὴς καὶ νομοθέτης. Ἐπιστεύετο ὅτι τοὺς νόμους ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ τοῦ Διός, μετὰ τοῦ ὁποίου συνδιελέγετο ἐντὸς σπηλαίου τῆς Ἴδης, εἰς τοῦτον δὲ ἀπεδόθη καὶ ἡ Δωρικὴ νομοθεσία. Ὅλη ἡ Νομοθεσία του καὶ ἡ ἐν γένει διοίκησίς του διεκρίνετο διὰ τὸν ἥπιον χαρακτῆρα καὶ τὴν ἄκραν δικαιοσύνην. Διὰ τοῦτο δὲ ἐθεωρήθη καὶ ἕνας ἐκ τῶν κριτῶν τοῦ Ἅδου.

Ἡ Νομοθεσία τοῦ Μίνωος ἦτο σπουδαία, ἐθαυμάσθη δὲ παρὰ τῶν ἱστοριογράφων καὶ πολιτειοδιφῶν, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἔδωσαν τὴν προσηγορίαν «Διὸς μεγάλου ὀαριστής», δηλαδὴ «γλυκοκουβεντιάζων μὲ τὸν μεγάλον Δίαν». Ἰδιαίτατα ἐθαυμάσθη ἡ Νομοθεσία του ἡ Κρητική, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις τῆς Λακωνικῆς. (Ἀριστοτέλης «Πολιτικὰ II,7).

Τὸ πιστεύομενον σήμερον εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἕνας μόνον Μίνως, ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο φέρονται οἱ βασιλεῖς ὁλοκλήρου δυναστείας ἢ καὶ περισσοτέρων δυναστειῶν, ὅτι δὲ ὅλων τούτων ἡ νομοθετικὴ ἐργασία εἶναι ἡ φερομένη ὡς ἐργασία ἑνὸς βασιλέως. Περὶ τῆς Νομοθεσίας ταύτης κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων περιεσώθησαν μερικὰ στοιχεῖα:

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου διεκρίνοντο εἰς δύο κατηγορίας, τῶν δούλων καὶ τῶν ἐλευθέρων.

Οἱ δοῦλοι διηροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις: εἰς τοὺς Μνωΐτας ἢ Μνώτας, τοὺς ἀφαμιώτας καὶ τοὺς περιοίκους ἢ ὑπηκόους.

Μνωΐται ἢ Μνῶται ἐκαλοῦντο οἱ κοινοί, οὕτως εἰπεῖν, ὑπάλληλοι, δηλαδὴ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν Μνοίαν, δηλαδὴ τὴν δουλείαν. Ἀφαμιῶται οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἰδιωτικὴν δουλείαν καὶ Περίοικοι οἱ ὑπήκοοι φόρου ὑποτελεῖς. Ὑπῆρχε δὲ διαφορὰ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων κατηγοριῶν, καθόσον οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἦσαν καθαρῶς δοῦλοι, στερημένοι πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικῶν, ἐνῶ οἱ Περίοικοι δὲν εἶχον μὲν πολιτικὰ δικαιώματα, εἶχον ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ συνάπτουν γάμον, νὰ κληρονομοῦν καὶ νὰ ἔχουν ἰδιοκτησίαν. Καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ κατηγορίαι ἀπετέλουν μίαν τάξιν ἡ ὁποία συνετήρει τοὺς ἐλευθέρους, οἱ ὁποῖοι ὡς κυρίαν ἀπασχόλησιν εἶχον τὸ πράττειν τὰ πολεμικὰ καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἦτο διανεμημένη ἡ ἔγγειος ἰδιοκτησία κατ' ἴσας μερίδας, ὑπὸ τὸν ἄρον τοῦ ἀναπαλλοτριώτου. Αἱ δὲ πρόσοδοι ἀπετίθεντο εἰς τὸ γνωστὸν ἱστορικῶς κοινὸν ταμεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου συνετηροῦντο τὰ συσσίτια (Ἀριστοτέλης «Πολιτικὰ» II,7 4).

Ὑπὸ τοιοῦτον, ὅμως, σύστημα κοινοκτημοσύνης, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἶναι λίαν δυσχερὲς ἂν μὴ ἀδύνατον νὰ ἀναπτυχθῆ κατὰ κυριολεξίαν ἰδιωτικὸν δίκαιον. Ἀλλὰ καὶ εἰς ὡρισμένας ἰδιωτικὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεγνωρίζοντο ὅτι παρῆγον νομικὰ ἀποτελέσματα, δυστυχῶς λείπουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα. Δὲν ἀνευρέθησαν ἢ

δὲν διεσώθησαν τοὐλάχιστον τὰ περὶ γάμου, μολονότι μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὅτι ὁ γάμος ἦτο ἀνεπτυγμένος εἰς οὐσιώδη θεσμόν, καθὼς ἐπίσης τὰ περὶ ἰδιοκτησίας κινητῶν κτλ.

Δυστυχῶς, ὅμως, καὶ τὰ τοῦ δημοσίου δικαίου κατὰ τὴν Μινωικὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν μεταμινωικὴν περίοδον εἶναι πολὺ συγκεχυμένα. Κατὰ τὰς διεσπαρμένας πληροφορίας, τὸ πολίτευμα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς εἰς Κρήτην ἦτο ἡ βασιλεία. Βραδύτερον, ὅμως, καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ βασιλεία ὑπέστη τὰς ἐπὶ τὸν ἀριστοκρατικὸν καὶ δημοκρατικὸν τύπον ἐπιδράσεις. Παρέμενεν ὅμως πάντοτε βασιλεία εἴτε ὑπὸ δημοκρατικήν, εἴτε ἀπὸ ἀριστοκρατικὴν μορφὴν διὰ μακρὰς περιόδους, μέχρις ὅτου διεδέχθησαν τοὺς βασιλεῖς οἱ λεγόμενοι «Κόσμοι». Ἀποτέλουν δὲ οὗτοι συμβούλιον, τὸ ὁποῖον εἶχε καὶ γραμματέα. Περὶ τούτων ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶχον δὲ ἀνωτάτην ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν ἐξήσκουν διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ Δήμου. Ἐκάλουν δηλαδὴ τὸν Δῆμον, ὄχι διὰ νὰ συσκευφθοῦν μετ' αὐτοῦ καὶ λάβουν ἀποφάσεις, ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχουν τὴν ἔγκρισίν του ἢ μή. Δὲν ἐξελέγοντο δὲ ἐξ ὅλων τῶν γενῶν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς Ἐφόρους τῆς Σπάρτης. Ἡ ἐξουσία των ἦτο περιωρισμένη κατὰ χρόνον.

Κόσμοι ἀσκοῦντες τὴν ἐξουσίαν των διετέλουν ὑπὸ ἀσυλίαν. Ἀναφέρεται ὅμως καὶ περίπτωσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Γερουσία, ἡ ὁποία ἐκ παραλλήλου μὲ τοὺς Κόσμους, ἤσκει τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν, ἐτιμώρησε Κόσμον. Οἱ Κόσμοι ἀπετέλουν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν. Ὑπῆρχε δὲ καὶ τὸ συμβούλιον τῶν γερόντων τοῦ ὁποίου μετεῖχον ὅλοι οἱ διατελέσαντες Κόσμοι καὶ ἐντίμως ἐξασκήσαντες τὰ καθήκοντά των. Τὸ συμβούλιον τοῦτο τῶν Γερόντων δὲν μετεχειρίζετο γραπτοὺς νόμους, ἀλλ' ἐχρησιμοποίει κατὰ τὴν διακυβέρνησιν, πᾶν τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον. Ἐν τούτοις καὶ ὁ λαὸς δὲν ἦτο ἀμέτοχος τῶν συμβουλίων τῶν Γερόντων ἀλλὰ συνέπραττε μετ' αὐτῶν.

Τοιαύτη ἦτο, ἐξ ὅσων εἶναι γνωστά, ἡ Νομοθεσία τοῦ Μίνωος, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη ὅλων. Ἐπεκράτησε δὲ ὄχι μόνον εἰς Κρήτην ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πολιτείας μέχρι τοῦ 9ου ἢ 8ου π.χ. αἰῶνος, ὁπότε ἡ Ἑλλὰς εἰσέρχεται εἰς νεωτέραν ἱστορικοῦ βίου περίοδον.

ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΙ

Ἡ γενεὰ τῶν θεῶν καὶ ἡ κυριαρχία αὐτῶν καθὼς καὶ τῶν ὡς ἐκπροσώπων αὐτῶν ἐμφανιζομένων ἐκλείπει πλέον ἀπὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὁ Δῆμος δὲν ἀνέχεται πλέον τὴν ἐπὶ τόσον μακρὸν κυριαρχοῦσαν καὶ λειτουργοῦσαν θεοκρατικὴν τάξιν, τῆς ὁποίας ἀντιπρόσωποι ἦσαν οἱ βασιλεῖς τῆς Ὁμηρικῆς περιόδου. Καὶ ἐνῶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἀνατολὴν συνεχίσθη ἐπὶ μακρὸν ἡ ἐπικράτησις τῆς θεοκρατικῆς Ἰδέας, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιθέτως παρετηρήθη νέα κίνησις, ἡ ὁποία προεκάλεσεν ἐντελῶς ἀνθρωπιστικὴν νομοθετικὴν ἐργασίαν.

Νομοθέται ἐμφανίζονται πλέον ὄχι τὰ τέκνα τῶν θεῶν καὶ οἱ «συνομιληταί» αὐτῶν, ἀλλὰ ἄνδρες χαίροντες φιλόσοφοι, ἐκπροσωποῦντες τὴν κοινὴν συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑγιᾶ μερίδα. Σκοπὸς τοῦ νόμου ἔπρεπε νὰ εἶναι κοινὸς καὶ κοινωφελής. Οὐκ ὀλίγοι διέπρεψαν νομοθέται, πάντων δὲ κορυφαῖος ἐτύγχανεν ὁ Πυθαγόρας, ὁ περίφημος φιλόσοφος τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. Ἐκ τῆς νομοθεσίας του ἐλάχιστα σώζονται. Ἀξία, ἐν τούτοις, εἰδικῆς μνείας, εἶναι ἡ νομοθέτησις τῶν «συνεδρίων» καὶ τῶν «ὁμακοείων», τὰ ὁποῖα ἦσαν ἑταιρεῖαι ἢ ἄλλως ἑνώσεις, διεπόμεναι ὑπὸ εἰδικῶν θεσμῶν καὶ ἐπεδίωκον ὄχι μόνον θρησκευτικοὺς καὶ ἠθικούς, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικοὺς καὶ κοινωνικοὺς σκοπούς.

Ἡ σπουδαιότης τῶν ἱδρυμάτων τούτων καὶ τῶν ἑταιρειῶν ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὑπεχρεοῦντο νομοθετικῶς οἱ ἑταῖροι νὰ ἀσχολοῦνται μὲ μίαν τέχνην καὶ ἰδίως τὴν μουσικήν, ἀλλὰ καὶ κυρίως μὲ τὰ μαθηματικά.

Εἰς τὸν νομοθέτην Πιττακὸν τὸν Μυτιληναῖον ἀποδίδεται νομοθετικὴ διάταξις ποινικοῦ ὅλως χαρακτῆρος, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἐν μέθῃ διαπραττόμενα ἀδικήματα ἐτιμωροῦντο διὰ διπλασίας ποινῆς, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑπαιτίου ἢ ἀναιτίου τῆς μέθης. Καὶ τοῦτο διότι εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τὰ ἀδικήματα ἦσαν τὰ συνηθέστερα.

Εἰς τὸν Ζάλευκον, νομοθέτην τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν, ἀποδίδεται ὁ νόμος κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ποινὴ ὡρίζετο ὑπὸ τοῦ νόμου, ἐνῶ πρότερον αὕτη ὡρίζετο αὐθαιρέτως ὑπὸ τῶν δικαστῶν. Εἰς δὲ τὸν ἐκ Κατάνης Χαρώνδαν ἀνήκει ἡ νομοθέτησις ποινῆς κατὰ τῶν ψευδομαρτύρων καθὼς καὶ τὰ νομοθετικὰ προοίμια, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἰ. Στοβαῖος, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν παραγγέλματα περὶ τοῦ τί ἔπρεπεν κάθε πολίτης νὰ πράττῃ, αἱ παραλείψεις τῶν ὁποίων ἐτιμωροῦντο. Κυρίως τὰ νομοθετικὰ αὐτὰ προοίμια ἀφεώρων εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν πολιτῶν ἀπέναντι τῆς πατρίδος, ἀπέναντι τῆς συζύγου καὶ τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ σύνολόν των διαπνέονται ὑπὸ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς πραγματώσεως τῆς Δικαιοσύνης, μὲ ἀφετηρίαν ἠθικήν.

Καὶ ταῦτα περίπου ἦσαν τὰ σποραδικῶς γνωστὰ νομοθετήματα τῶν σπουδαιοτέρων ἀρχαίων νομοθετῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Δικαίου ἀξία μελέτης εἶναι ἡ μετέπειτα νομοθεσία τῶν δύο μεγάλων πολιτειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξεπροσώπευον τὸ Δωρικὸν καὶ Ἰωνικὸν πνεῦμα, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ αἱ ὁποῖαι νομοθεσίαι ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τοῦ μετέπειτα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Εἶναι γνωστὸν ἱστορικῶς ὅτι μία τῶν φυλῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἡ μᾶλλον ἰσχυρὰ καὶ ὑγιής, ἡ τῶν Δωριέων, διὰ τῶν κατακτήσεών της ἐθεμελίωσε πολλὰς πολιτείας, αἱ ὁποῖαι διέπρεψαν κατὰ τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν πολιτισμόν. Ἡ πολιτεία, ὅμως, τῆς Σπάρτης ὑπερέχει ὅλων κατὰ τὴν πολιτικὴν δύναμιν, τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἄκραν πειθαρχίαν.

Τὸ Δίκαιον, ὅπως ἐλέχθη, παραγόμενον ἐκ τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι φυσικὸν ὅτι ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ εἴδους τῆς πολιτείας καὶ τῆς ὀργανώσεώς της, λόγῳ δὲ τῆς φύσεως τῆς Πολιτείας τῆς Σπάρτης, τῆς ὀλιγαρχίας, τῆς μεγίστης αὐστηρότητος καὶ τῆς σιδηρᾶς πειθαρχίας, καὶ τὸ Δίκαιον ἐμφανίζει στυγνότητα. Πρὸ δὲ τῆς εἰδικῆς ἀναπτύξεως τούτου εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅταν προσέλαβε καὶ τὸν μόνιμον καὶ χαρακτηριστικὸν τύπον, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ λεχθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ Σπάρτη ἀπετέλει τὴν Ἀκρόπολιν τοῦ Δωρισμοῦ, καὶ εἰς ταύτην ἰδίως ἐκδηλώνεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ Δωρικοῦ πνεύματος. Ἀριστοκρατικός, συντηρητικὸς κατὰ φύσιν καὶ ἀνατροφὴν κόσμος, δὲν εὐνοεῖ τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς καινοτομίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς, τὴν ὁποίαν διακρίνει εὐκινησία καὶ ἐνεργοτέρα δρᾶσις. Ἡ Δωρικὴ φυλὴ εἶναι ἁπλουστέρα, σοβαρωτέρα τῆς Ἰωνικῆς. Τὸ ἄτομον εἰς τοὺς Δωριεῖς ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ συνόλου, στερεῖται ὑποστάσεως. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς Σπάρτην συνετέλεσαν ὥστε αὕτη νὰ καταστῇ ἰσχυροτάτη Πολιτεία, ὑστεροῦσα ὅμως κατὰ πολὺ εἰς τὰς τέχνας, τὴν ἐπιστήμην καὶ γενικῶς τὰ γράμματα.

Νομοθέτης τῆς Σπάρτης φημίζεται ὁ Λυκοῦργος περὶ τοῦ ὁποίου βλέπε ἀναλυτικῶς εἰς τὸ ἀνάλογον ἄρθρον τοῦ «ΗΛΙΟΥ».

Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Λυκούργου λέγει ὅτι τίποτε τὸ θετικὸν δὲν ὑπάρχει περὶ αὐτοῦ. «...Οὔ γε καὶ γένος καὶ ἀποδημία καὶ τελευτὴ καὶ πρὸς ἅπασι ἡ περὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ καὶ τὴν πολιτείαν πραγματεία διαφόρους ἔσχεν ἱστορίας, ἥκιστα δὲ οἱ χρόνοι καθ' οὓς γέγονεν ὁ ἀνὴρ ὁμολογοῦνται». (Τοῦ ὁποίου καὶ τὸ γένος καὶ ἡ ἀποδημία καὶ ὁ θάνατος καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ἐνασχόλησίς του μὲ τοὺς νόμους εἶχε διαφορετικὰς ἀναμεταξύ των ἱστορικὰς ἀπόψεις, ἐλάχιστα δὲ εἶναι γνωστοὶ οἱ χρόνοι κατὰ τοὺς ὁποίους ἔδρασεν ὁ Λυκοῦργος). Ἐγένετο ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον παραδεκτὸς ὁ θρῦλος, ὅτι κατήγετο ἐκ βασιλικοῦ γένους, ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὁ Λυκοῦργος τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία εἶχε δημιουργηθῇ εἰς Σπάρτην ἡ ὁποία διετέλει ἐν ἀναρχίᾳ καὶ σχεδὸν ἀποσυνθέσει κατὰ τὸν πρὸ τῆς τελευταίας χιλιετίας π.Χ. χρόνον, μετέβη εἰς Κρήτην. Ὡμίλοῦν ἐπίσης καὶ περὶ ταξιδίου του εἰς Ἰνδικὴν καὶ Αἴγυπτον, ὅπου ἔκαμε μελέτας τῶν κρατούντων συστημάτων.

Ὅταν ἐπανῆλθεν ὁ Λυκοῦργος ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν, οὕτως εἰπεῖν, ταξιδίων παρέστησεν ἑαυτὸν ὡς ἀπεσταλμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νομοθέτην τῆς δοκιμαζομένης πόλεως. Τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, διὰ χρησμῶν του, κατώρθωσε νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν πεποίθησιν τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου. Ἐπίστευσεν ἡ Σπάρτη ὅτι, δεχομένη τὰς καινοτόμους νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου, θὰ καθίστατο ὄχι μόνον πολὺ ἰσχυρά, ἀλλὰ καὶ εὐτυχής.

Ἐπὶ πλέον, ὁ λαὸς ὑπεσχέθη ἐνόρκως τὴν τήρησιν τῆς Νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου, ἀκολούθως δὲ ὁ νομοθέτης ἐξεπατρίσθη κατὰ τρόπον ὥστε ἡ Σπάρτη, δεσμευομένη ὑπὸ τοῦ ὅρκου, δὲν θὰ μετέβαλλε τὴν νομοθεσίαν. Ἐκπατρισθεὶς δὲ ἐπέβαλε διὰ προφορικῆς του διαθήκης ὅπως μετὰ τὸν θάνατόν του ῥίψουν τὴν κόνιν του εἰς τὴν θάλασσαν, διὰ νὰ μὴ μετακομισθῇ αὐτὴ εἰς τὴν Σπάρτην. Καὶ τοιουτοτρόπως, ἐφ' ὅσον οἱ Σπαρτιάται εἶχον ὁρκισθῇ νὰ τηρήσουν τὴν Νομοθεσίαν θὰ παρέμενε αὕτη ἀμετάβλητος.

Τὴν Νομοθεσίαν του ὁ Λυκοῦργος τὴν ἄφησε προφορικήν. Ἔλεγεν ὅτι ἡ ἄγραφος Νομοθεσία ἀποκτᾷ μεγαλύτερον κῦρος καὶ ἰσχὺν ἐὰν ἐντυπωθῇ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Σπαρτιατῶν μεταφερομένη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ὡς ἱερὸν κειμήλιον.

Ἡ Νομοθεσία ἐκείνη ἐξετιμήθη ποικιλοτρόπως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων. Ταύτην ἀντέγραψε σχεδὸν ὁλόκληρον ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του καὶ τοὺς «Νόμους», ἐξύμνησαν δὲ ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος τὴν ἐκήρυξεν ἀπαράμιλλον. Τόσον ἐθαυμάσθη ὥστε ἐγεννήθη καὶ ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν κόμμα τῶν λεγομένων «Λακωνιζόντων». Μέσα δὲ εἰς τὴν θύελλαν τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀκόμη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἀνενεώθη ὁ θαυμασμὸς αὐτὸς, ἐζήτησαν δὲ τότε καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν Γαλλίαν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς Νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου καὶ ἰδίως οἱ περὶ τὸ κόμμα τοῦ Σαὶν-Ζύστ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος.

Κατὰ τὴν Λυκούργειον Νομοθεσίαν εἶχε παραγνωρισθῇ τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον. Ὁ ἄνθρωπος ἀπερροφήθη ἀπὸ τὸν πολίτην, κατὰ τὸν τρόπον ποὺ ἡ οἰκογένεια ἀπερροφήθη ἀπὸ τὴν Πολιτείαν. Δὲν ὑπῆρχον εἰς τὴν Σπάρτην οἰκογένεια, συζυγικὸν φίλτρον,

μητρική στοργή. Ἡ Σπαρτιᾶτις μήτηρ ἔχανε τὴν φύσιν καὶ τὸν προορισμόν της πρὸ τοῦ συμφέροντος τῆς Πολιτείας. Ἐλευθερία, μὲ τὴν ἔννοιαν ποὺ ὑφίστατο εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ὑφίστατο. Οἱ νόμοι τῆς ἱστορίας καὶ τῆς προόδου εἶχον παραγνωρισθῆ. Οἱ πολῖται ἔζων βίον στρατοπέδου, περιφρονοῦντες κάθε εἰρηνικὴν τέχνην καὶ ἐπιστήμην. Μόνον στρατιωτικὴ ἀγωγὴ ἐπεδιώκετο. Ἡ θρησκεία ἀκόμη ἀπέπνεε πολεμικὸν μένος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ θεοί, μηδ' αὐτῆς τῆς Ἀφροδίτης ἐξαιρουμένης, ἔφερον λόγχην, ἐνῶ ἡ ἡμέρα τῆς μάχης ἐθεωρεῖτο ἡ ἐξαιρετικωτέρα τῶν ἑορτῶν.

Ταοιαύτη ὅμως νομοθεσία τόσον αὐστηρὰ καὶ στυγνὴ καὶ μὲ τόσην πειθαρχίαν, ἦτο φυσικὸν καὶ ἐπόμενον ὅτι ἐδημιούργησε κάποτε ἀπομόνωσιν τῆς Σπάρτης ἀπὸ τὰς λοιπὰς Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον. Ἐξέλιπε δηλαδὴ ἡ ἐπικοινωνία.

Σὺν τῷ χρόνῳ ἐπῆλθε μαρασμὸς καὶ τέλος ἐξέλιπον αἱ ἐξαιρετικαὶ ἐκεῖναι ἀρεταὶ τῶν Σπαρτιατῶν, μέχρι σημείου ὥστε περὶ τὸ τέλος τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς πόλεως ἐμέμφθησαν τοὺς Σπαρτιάτας ἐπὶ φιλαργυρία. Τὸ δὲ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν εἶχε προείπει: «Ἃ πολυχρηματία τῶν Σπάρταν ὀλεῖ». (Ἡ ὑπερβολικὴ ἀγάπη πρὸς τὰ χρήματα θὰ καταστρέψῃ τὴν Σπάρτην).

Δίκαιον προσώπων. Οἱ κάτοικοι τῆς Σπάρτης διηροῦντο εἰς πολίτας, περιοίκους, ξένους καί εἵλωτας.

Πολῖται ἦσαν οἱ ἀπολαύοντες πλήρων δικαιωμάτων ἀποτελοῦντες τὴν κυρίαρχον τάξιν καὶ πολεμισταί. Ἦσαν δὲ τοιοῦτοι οἱ ἀπόγονοι τῶν Δωριέων κατακτητῶν, ἀποκλεισμένοι κάθε ἐπικοινωνίας μὲ ἄτομα διαφορετικῆς φυλῆς. Μὲ πολλὴν δυσχέρειαν ἐγίνοντο πολῖται Σπάρτης μὴ Δωριεῖς.

Περίοικοι ἦσαν οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Λακωνικῆς, οἱ ὁποῖοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν κλάσιν τῶν κατακτητῶν Δωριέων, δὲν ἦσαν πολῖται, ὅμως ἦσαν καλλιεργηταὶ τῆς χώρας, ἔμποροι, βιοτέχναι. Εἶχον πλήρη δικαιώματα καθαρῶς ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ δὲν εἶχον μόνον πολιτικά, τὰ ὁποῖα ἦσαν προνόμιον τῆς τάξεως τῶν πολιτῶν. Κατέβαλλον φόρον εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ὑπεχρεοῦντο εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν.

Ξένοι ἐλογίζοντο οἱ ἐξ ἄλλης Πολιτείας καταγόμενοι καὶ διαμένοντες εἰς Σπάρτην. Ἦσαν δ' οὗτοι ἐλάχιστοι, διότι εἰς τὴν πόλιν εἶχεν ἐκλείψει ἡ φιλοξενία. Δὲν ἐδέχοντο ξένους οἱ Σπαρτιᾶται ἐκ φόβου μήπως ξένα ἤθη διαφθείρουν τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτῶν. Παρετηρεῖτο μᾶλλον μισοξενία, ἡ ὁποία ἀπεμάκρυνε τοὺς ξένους. Ἀλλὰ καὶ ἄν ποτὲ κατ' ἐξαίρεσιν δι' ὡρισμένους λόγους καὶ κατ' ἀνοχὴν ἐγίνετο δεκτὸς ξένος, δὲν ἀπέκτα οὔτε πολιτικά, ἀλλ' οὔτε ἰδιωτικὰ δικαιώματα, διότι ἡ ἀνοχὴ ἦτο περιωρισμένου χρόνου.

Εἵλωτες ἦσαν οἱ ἀντισταθέντες κάποτε κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Δωριέων καὶ ὑποδουλωθέντες. Διέφερον τῶν περιοίκων, διότι οἱ τελευταῖοι δὲν ἀντεστάθησαν. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν περίοικοι εἶχον ὅσα ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω δικαιώματα, ἐνῶ οἱ εἵλωτες οὐδὲν δικαίωμα εἶχον, ἀλλὰ μόνον ὑποχρεώσεις. Οἱ εἵλωτες ἀπετέλουν οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ὅλης πολιτειακῆς ζωῆς τῆς Σπάρτης. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπηγορεύετο καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ πώλησίς των ἔξω τῆς πόλεως.

Οἱ εἵλωτες εἰργάζοντο διὰ τοὺς πολίτας. Ἕκαστος δὲ πολίτης παρηκολουθεῖτο κατὰ τὸν πόλεμον ὑπὸ ἑπτὰ εἱλώτων.

Ὁ φόνος εἵλωτος ἐθεωρεῖτο ἀδίκημα μὴ τιμωρούμενον. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ γνωστὴ ἱστορικῶς εἶναι ἡ «Κρυπτεία», παιγνίδι συνιστάμενον εἰς θήραν (κυνηγητό). δούλων. Ἦτο μία νόμιμος διασκέδασις τῶν νεανίσκων τῆς Σπάρτης, οἱ ὁποῖοι ἐφόνευον πρὸς ἄσκησιν εἵλωτας. Ἦτο τόσον δὲ νόμιμος, ὥστε οἱ Ἔφοροι δηλαδὴ οἱ ἄρχοντες, ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐξουσίαν, ἐνεκαινίαζον αὐτὴν κηρύσσοντες τὸν πόλεμον κατὰ τῶν εἱλώτων. Εἵλως δὲ ἀναδειχεὶς τυχὸν ἀνώτερος δουλείας δι' ἐπενεργείας ἢ καὶ ἀνοχῆς Σπαρτιάτου κυρίου ἐθανατώνετο, ἐνῶ ὁ συντελέσας εἰς τοῦτο κύριος ἐτιμωρεῖτο.

Μὲ τοιαύτας λοιπὸν διακρίσεις τῶν ἀτόμων, ἦτο φυσικὸν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ ἰδιωτικὸν δίκαιον, τοῦ ὁποίου τυχὸν ἡ ἀνάπτυξις θὰ ἦτο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

Οἰκογενειακὸν δίκαιον καὶ οἰκογένεια. Βάσις τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἐντεῦθεν δικαίου ἦτο ὅτι ὁ γάμος ἦτο πολιτικὸν καθῆκον, ἡ δὲ ἀγαμία δημόσιον ἀδίκημα. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης εὐθὺς ἀμέσως καθίσταται νοητὴ ἡ ἔννοια τοῦ τοιούτου Δικαίου.

Ἡ οἰκογένεια διηυθύνετο ὑπὸ τῆς Πολιτείας πρὸς παραγωγὴν ἰσχυρῶν τέκνων μὲ σκοπὸν τὴν διαιώνισιν τῆς πόλεως καὶ τῆς προνομιούχου φυλῆς.

Εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, κατὰ τὴν Λυκούργειον νομοθεσίαν, ὑπῆρχον ἡ δίκη ἀγαμίου καὶ ἡ δίκη κακογαμίου.

Κατὰ τὴν δίκην ἀγαμίου ἐκηρύσσοντο ἄτιμοι οἱ ἄγαμοι καὶ ἀπεκλείοντο τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν δημοσίων θεαμάτων καὶ ἀγώνων. Τὸ χειριστον δὲ ὅλων ἦτο ὅτι εἰς ὡρισμένας ἑορτάς, τὰς ἑορτὰς τῆς νεότητος, ἐξετίθεντο οἱ ἄγαμοι εἰς τὸν περίγελων τοῦ λαοῦ καὶ περιφέροντο γυμνοί, κτυπώμενοι καὶ ὀνειδιζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν γυναικῶν, ἐνῶ ταυτοχρόνως ὑπεχρεοῦντο νὰ ψάλλουν ἄσματα περιφρονητικὰ τῆς καταστάσεώς των.

Κατὰ τὴν δίκην τοῦ κακογαμίου, ἐδικάζετο ὁ συνάπτων κακὸν καὶ ἀνάρμοστον γάμον, ὄχι μόνον ἀπὸ ἀπόψεως σωματικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γένους καὶ φυλῆς. Τοιουτοτρόπως ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Ἡρακλείδας νὰ νυμφεύωνται ξένην, καθὼς ἐπίσης ἀπηγορεύετο εἰς ὑγιᾶ καὶ εὔσωμον γάμος μετὰ μὴ ἀναλόγου γυναικός. Καὶ τοῦτο ἦτο φυσικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ σκοποῦ τῆς Λυκουργείου Νομοθεσίας, διὰ νὰ μὴ ὑποσκάπτεται ἡ ρώμη καὶ ἡ καθαρότης τοῦ ἀριστοκρατικοῦ γένους. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐξέπεσε τῆς Ἀρχῆς ὁ Λεωνίδας ὁ Β', διότι ἐνυμφεύθη γυναῖκα ξένην, ὁ δὲ Ἀρχίδαμος κατεδικάσθη, διότι ἡ σύζυγος του ἦτο μικρόσωμος.

Νόμιμος ἡλικία πρὸς γάμον ἦτο διὰ μὲν τὸν ἄνδρα τὸ 30όν, διὰ δὲ τὴν γυναῖκα τὸ 20όν. Ὁ γάμος ἐτελεῖτο συνήθως μεταξὺ συγγενῶν. Ἀπηγορεύετο ἡ πολυγαμία ὡς νομικὸς θεσμός. Καὶ τοῦτο διότι ὑπῆρχε κοινότης γυναικῶν. Ἄτεκνος ἀνήρ, ἐξέλεγεν ἄλλον ἄνδρα σωματικῶς καὶ αἰσθητικῶς ἄριστον διὰ τὴν τεκνοποιίαν τῆς συζύγου του. Ἂν δὲ ἡ σύζυγος ἦτο στεῖρα, ἐδανείζετο τὴν γυναῖκα ἄλλου, ἡ ὁποία θὰ εἶχε δώσει δείγματα γονιμότητος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι μετὰ τὰς καταστροφὰς τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων αἱ Σπαρτιάτιδες παρεδόθησαν εἰς τοὺς δούλους, πρὸς τεκνοποίησιν.

Πατρικὴ ἐξουσία δὲν ὑφίστατο ἢ καὶ ἄν ἀνεφαίνετο κάπου, ἦτο σκιώδης. Τὰ τέκνα ἀνῆκον εἰς τὴν Πολιτείαν. Κάθε πατὴρ εἶχεν ὑποχρέωσιν νὰ παρουσιάσῃ τὸ τέκνον του εἰς τὴν Συνέλευσιν τῶν Γερόντων τῆς φυλῆς του, ἄν δὲ ἀνευρίσκετο κακῶς κατεσκευασμένον ἀπὸ σωματικῆς ἀπόψεως ἐρρίπτετο, ὅπως εἶναι γνωστὸν ἱστορικῶς, ἐντὸς τοῦ παρὰ τὸν Ταΰγετον βαράθρου τῶν Ἀποθετῶν. Φρικτὸς καὶ ἀποτρόπαιος νόμος, ἀλλὰ σύμφωνος, ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Λυκουργείου Νομοθεσίας καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσίν της. Τὸ τέκνον ἀνετρέφετο ὑπὸ τῶν γονέων μέχρι τοῦ ἑβδόμου ἔτους, ὁπότε ὁ πατὴρ ἔχανε κάθε δικαίωμα ἐπὶ τούτου. Τὸ παιδίον παρεδίδετο εἰς τὸ δημόσιον ἐκπαιδευτήριον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῶν Ἐφόρων καὶ δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν πατέρα, ἀλλὰ εἰς τὴν Πολιτείαν.

Ὑπὸ τὴν Νομοθεσίαν λοιπὸν ταύτην πατρικὴ ἐξουσία δὲν ὑφίστατο. Ἀλλὰ καὶ ἀνδρικὴ ἐξουσία δὲν ὑφίστατο εἰς Σπάρτην οὐδὲ ἀνεκινήθη ζήτημα ὑποταγῆς τῆς γυναικός εἰς τὸν σύζυγον. Αἱ γυναῖκες μετεῖχον εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ ἀνδρός, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου. Τὰ Δημόσια Γυμναστήρια, εἰς τὰ ὁποῖα παρίσταντο καὶ ἐξησκοῦντο αἱ γυναῖκες γυμναί, καθὼς καὶ ἡ ἐλευθερία εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων, παρήγαγον εἰς τὰς γυναῖκας πνεῦμα ἀνεξαρτησίας, τὸ ὁποῖον ἀπέκρουε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνδρικῆς ἐξουσίας.

Ἡ υἱοθεσία ἐπετρέπετο. Ἀπετέλει δὲ πανηγυρικὴν πρᾶξιν, ἡ ὁποία ἀνήγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Βασιλέως. Ἐδημιούργει δ' αὕτη μόνον δικαίωμα κληρονομικόν, καὶ οὐδὲν πλέον.

Ἰδιοκτησία ἀκίνητος. Αὕτη ἐβασίζετο, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους, ἐπὶ τῆς ἰσότητος τῶν κτήσεων. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Λυκοῦργος διένειμε τὰς γαίας εἰς ὡρισμένας μερίδας (ἀναφέρεται μάλιστα καὶ ὁ ἀριθμὸς 39.000) ἴσας, αἱ ὁποῖαι παρεδόθησαν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας πολίτας. Τὸ σύστημα ὅμως τοῦτο καὶ ἡ ἰσότης δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐτηρήθη ἐπὶ μακρὸν διότι κατὰ τὸν 6ον καὶ 5ον π.Χ. αἰῶνα ἀναφέρει ὁ Ἀλκαῖος (Ἀπόσπασμα Ἀλκαίου) ὅτι παρετηρήθη μεγάλη ἀνισότης πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἡ ὁποία, σὺν τῷ χρόνῳ, ηὔξανε, κατὰ τρόπον ὥστε ὁ Ἀριστοτέλης, ἐπὶ αἰῶνας μεταγενέστερος, προέτρεπε καὶ συνιστοῦσε τὴν λῆψιν μέτρων πρὸς ἄρσιν ἢ τοὐλάχιστον περιορισμὸν τῆς ἀναπτυχθείσης ἀνισότητος κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας. Φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν τὰ ξένα ἤθη καὶ ἔθιμα διὰ μέσου τῶν αἰώνων, καὶ αἱ κτήσεις τῶν γαιῶν τῆς Σπάρτης περιῆλθον εἰς χεῖρας ὀλίγων, καθ' ὅσον ἐπετράπη ἡ μεταβίβασις αὐτῶν. Ἀπεπειράθησαν βέβαια οἱ βασιλεῖς Ἆγις καὶ Κλεομένης νὰ πραγματοποιήσουν τὴν παραίνεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, πλὴν ὅμως δὲν τὸ κατώρθωσαν διὰ τοὺς γνωστοὺς ἱστορικοὺς λόγους.

Ἀπολύτως βεβαιωμένον δὲν εἶναι ἀπὸ καθαρῶς νομικῆς ἀπόψεως ἂν ἡ διανομὴ τῶν κτήσεων ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀπολύτου ἰδιοκτησίας μὲ τὸν περιορισμὸν τῆς μεταβιβάσεως εἰς ἄλλον ἢ ἐπὶ τοῦ συστήματος τῆς κοινότητος τῶν κτήσεων. Πάντως εἴτε ὑπὸ τὸ μέν εἴτε ὑπὸ τὸ δέ, ἡ χρῆσις ἦτο κοινή, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη, καλύτερον καὶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην «Πολιτικὰ» (Β'. 3, 4).

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν κινητὴν ἰδιοκτησίαν, λόγῳ τοῦ ὅτι ἦτο δυσχερὴς ἡ διανομὴ ταύτης, ὁ Λυκοῦργος ἐπέτρεψεν εἰς κάθε Σπαρτιάτην τὴν ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης δωρεὰν χρῆσιν τῶν ἐργαλείων, τῶν ὑποζυγίων καὶ τῶν καρπῶν τῶν ἄλλων. Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος («Λυκοῦργος» 9).

Κληρομονικὸν δίκαιον. Τοιοῦτο δὲν ἦτο ἀνεπτυγμένον εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς. Γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ἐκληρονόμει ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν. Αἱ δὲ θυγατέρες ἐκληρονόμουν μόνον εἰς περίπτωσιν ποὺ δὲν ὑπῆρχον ἄρρενες. Πλέον τούτου δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο γνωστόν. Τὸ πιθανώτερον δὲ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ νὰ ἐξελιχθῇ ἄλλος θεσμὸς κληρονομικοῦ δικαίου, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα σχεδὸν ἀνῆκον εἰς τὴν Πολιτείαν.

Ἐνοχικὸν δίκαιον. Τοιοῦτον δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἄξιον λόγου. Καὶ τοῦτο εἶναι φυσικὸν λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ὅλης συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῆς Σπαρτιατικῆς Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τῆς σχετικῆς Λυκουργείου Νομοθεσίας. Τέχνη, βιομηχανία καὶ ἐμπόριον ἀπηγορεύοντο διὰ τοὺς Σπαρτιάτας πολίτας οἱ ὁποῖοι

δὲν εἶχον ἄλλην ἀπασχόλησιν πλὴν τοῦ πολέμου. Πῶς λοιπὸν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθοῦν ἐνοχικαὶ σχέσεις; Χαρακτηριστικὸν σχετικῶς εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἡ χρῆσις χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἦτο ἀπηγορευμένη, τὸ δὲ νόμισμα ἦτο ἐκ σιδήρου. Τοῦτο δὲ διὰ δύο λόγους, τὸ μὲν λόγῳ συμβολισμοῦ τῆς ἰσχύος, τὸ δὲ — τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ ἐπικρατέστερον — διὰ νὰ ἐπέρχεται δυσχέρεια εἰς τὰς ἐμπορικάς, ἀλλὰ καὶ λοιπὰς ἀκόμη συναλλαγάς. Ὑπὸ τοιοῦτο σύστημα ἦτο φυσικὸν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ ἐνοχικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει κίνησιν, συναλλαγάς, ἐλευθερίαν δράσεως κτλ.

Ποινικὴ νομοθεσία. Ἐλάχιστα εἶναι γνωστὰ περὶ τῶν ποινικῶν Νόμων τῆς Σπάρτης. Ἀναντίρρητον ὅμως εἶναι ὅτι ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸν αὐστηρὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ὀργανισμόν. Τοιουτοτρόπως εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ποινικοὶ νόμοι ἐτιμώρουν τὴν ἀγαμίαν, τὴν κακογαμίαν, τὴν εἰσαγωγὴν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου εἰς τὴν πόλιν (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ σημερινὰ κράτη). Ἐτιμωρεῖτο ἡ πολυσαρκία. Ἐν τούτοις ὅμως ἠνείχοντο οἱ Σπαρτιᾶται τὴν μοιχείαν καὶ τὴν ἐπιτυχῆ κλοπήν.

Δημόσιον δίκαιον εἰς τὴν Σπάρτην. Τρεῖς ἦσαν οἱ παράγοντες τῆς Πολιτείας τῆς Σπάρτης· 1) ὁ Δῆμος, 2) ἡ Βασιλεία καὶ 3) ἡ Γερουσία, ἡ ὁποία ἐχρησίμευεν ὡς ἀντίρροπον τοῦ Δήμου καὶ τῆς Βασιλείας. Τὰ τρία ταῦτα σώματα ἦσαν οἱ τροχοὶ τοῦ Σπαρτιατικοῦ Πολιτεύματος.

Ἡ Συνέλευσις τοῦ Δήμου συνήρχετο κάθε πανσέληνον, ἐκτάκτως δὲ εἰς κρισίμους μόνον περιστάσεις. Εἰς ταύτην ἐλάμβανον μέρος μόνον οἱ ὑπερβάντες τὸ 30ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των. Συζήτησις κατὰ τὰς Συνελεύσεις δὲν ἐλάμβανε χώραν καθ' ὅσον ὁ δῆμος ἢ ἀπεδέχετο ἢ ἀπέρριπτε τὰ εἰς αὐτὸν ὑποβαλλόμενα νομοσχέδια ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἢ τῆς Γερουσίας. Φυσικὸν εἶναι ὅτι μὴ ἐπιτρεπομένης συζητήσεως δὲν ὑπῆρχε κἀν βῆμα. Ἡ ψηφοφορία ἐγίνετο διὰ βοῆς καὶ ὄχι διὰ ψήφου. Ἂν δὲ διὰ τῆς βοῆς δὲν ἦτο φανερὰ ἡ θέλησις τῆς συνελεύσεως, τότε ὁ πρόεδρος διέτασσε νὰ καθήσουν οἱ μὲν δεξιά, οἱ δὲ ἀριστερά. Κατὰ τὸν Πλούταρχον («Λυκοῦργος») «Εἰς κανένα ἐκ τοῦ λαοῦ δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην του, τὴν δὲ προταθεῖσαν ὑπὸ τῶν γερόντων ὁ Δῆμος μόνον νὰ ἐγκρίνῃ ἢ νὰ ἀπορρίψῃ ἠδύνατο».

Ἡ βασιλεία παρουσιάζει κάπως ἰδιαίτερον χαρακτῆρα εἰς τὸ Σπαρτιατικὸν Πολίτευμα. Τὰ καθήκοντα τῶν Βασιλέων (ἐπρόκειτο πάντοτε περὶ δύο Βασιλέων ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Ἡρακλειδῶν) ἦσαν περιωρισμένα: Προήδρευον τῆς Γερουσίας, ἐρρύθμιζον τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς οἰκογενείας, ἡγοῦντο εἰς τοὺς πολέμους, περιβαλλόμενοι τότε διὰ μεγαλυτέρας ἐξουσίας.

Ἡ Γερουσία ἀπετελεῖτο ἐξ εἴκοσιν ὀκτὼ μελῶν ἄνω τῆς ἡλικίας τῶν 60 ἐτῶν καὶ ἐκ τῶν δύο βασιλέων. Οἱ γερουσιασταὶ ἦσαν ἰσόβιοι. Τὰ δὲ καθήκοντά των ἦσαν ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου, ἡ συνομολόγησις τῆς εἰρήνης καὶ ἐν γένει ἡ διεύθυνσις τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων. Ἡ Γερουσία ἐδίκαζε καὶ τοὺς Βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχον δικαίωμα νὰ καταφεύγουν εἰς τὸν λαόν. Σῶμα ἀνεύθυνον ἦτο τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως συντηρητικόν, ἐχρησίμευε δὲ διὰ νὰ περιστέλλῃ τὰς παρεκτροπὰς ὡς διάμεσον μεταξὺ λαοῦ καὶ Βασιλείας. Τοιοῦτον δὲ χαρακτηρισμὸν δίδει καὶ ὁ Πλάτων (Πλάτωνος «Ἐπιστολὴ» Η). Ἐσχηματίζετο δὲ ἡ Γερουσία κατ' ἀρετὴν χρησιμεύουσα ὡς ἔρεισμα τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης. «Οὐδὲ γὰρ οἱ Λακεδαιμονίων Βασιλεῖς αὐτοκράτορες ἦσαν ὅ,τι βούλοιντο πράττειν, ἀλλ' ἡ Γερουσία πᾶν εἶχε τῶν κοινῶν τὸ Κράτος» * (Διονύσιος Ἁλικαρνασσεὺς 11, 14: Διότι οὔτε οἱ βασιλεῖς τῶν Λακεδαιμονίων ἠδύναντο νὰ κάμουν ὅ,τι θέλουν, ἀλλὰ ἡ Γερουσία εἶχεν ὅλην τὴν κρατικὴν ἰσχύν).

Παρὰ τοὺς τρεῖς παράγοντας τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος εὑρίσκοντο οἱ Ἔφοροι. Ὁ θεσμὸς τῶν Ἐφόρων ἔχει κάτι τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τὴν Σπάρτην. Κατ' ἀρχὰς ἦσαν πρόσωπα διοριζόμενα παρὰ τοῦ βασιλέως διὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀστικῶν καὶ ἀστυνομικῶν καθηκόντων. Ἦσαν δηλαδὴ δικασταί. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ ὑπεραύξησις τῶν δικαιωμάτων καὶ ἐν γένει τῆς ἐξουσίας τῆς Γερουσίας, ἐδημιούργησε τεραστίαν ἀντίδρασιν ἀπὸ μέρους τῶν βασιλέων καὶ τοῦ λαοῦ οἱ ὁποῖοι συνεμάχησαν πλέον καὶ ἀποτέλεσμα τῆς συμμαχίας ταύτης ἦτο ἡ παραχώρησις περισσοτέρων δικαιωμάτων εἰς τοὺς Ἐφόρους, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν πλέον σῶμα ἀνεξάρτητον εἰς τὴν Κρατικὴν μηχανὴν συντηρητικόν, καταβάλλον τεραστίας προσπαθείας πάντοτε διὰ τὴν διαιώνισιν τῶν ἀρχαίων παραδόσεων τῆς Λυκουργείου νομοθεσίας. Τέλος δὲ κατέληξεν οἱ Ἔφοροι νὰ εἶναι ἡ μοναδικὴ οὐσιαστικὴ ἐξουσία εἰς τὴν Σπάρτην αὐτογνώμονες, ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, μὴ λαμβάνοντες κάποτε μάλιστα ὑπ' ὄψιν γράμματα καὶ νόμους τῆς πολιτείας, ὑπὸ τὸ πρόσχημα πάντοτε ὅτι ἀντιτίθενται εἰς τὴν Λυκούργειον νομοθεσίαν.

Οἱ Ἔφοροι ἦσαν δικασταί, ἐξήσκουν ὅμως καὶ δικαιώματα καὶ καθήκοντα Εἰσαγγελέων. Ἐπώπτευον εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων, ἔχοντες δικαιώματα νὰ παραβιάζουν καὶ τὸ οἰκογενειακὸν ἄσυλον. Παρηκολούθουν τοὺς Βασιλεῖς, ὄχι μόνον κατὰ τὸν πόλεμον ἐποπτεύοντες εἰς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ κατ' οἶκον ἐλέγχοντες τὰ ἤθη τῶν Βασιλέων.

Ἐπώπτευον εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων. Συνεκάλουν τὸν Λαὸν εἰς ἐκκλησίας καὶ συνελεύσεις, καὶ γενικῶς οἱ Ἔφοροι κατέστησαν τὸ κύριον καὶ μοναδικὸν σῶμα, τῆς κινήσεως τῆς ὅλης πολιτειακῆς μηχανῆς καὶ τοῦ ὅλου Σπαρτιατικοῦ πολιτειακοῦ Ὀργανισμοῦ.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Πρὸ πάσης ἐρεύνης τοῦ Δικαίου τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου — τὸ ὁποῖον, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐχρησίμευσεν, ὡς ἀστείρευτος πηγὴ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, συνεπῶς δὲ τοῦ Δικαίου τοῦ σημερινοῦ ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς Λαοὺς τῆς Εὐρώπης — χρήσιμον καὶ ἐπιβεβλημένον εἶναι νὰ εἴπωμεν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὰ «ἀνείπωτα καὶ τὰ χιλιοειπωμένα» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ποιητοῦ περὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Ἀθηνῶν.

Οὐδεμία Πολιτεία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ἐκείνην τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Περικλῆς εἶχεν ἀποκαλέσει «Παιδευτήριον τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης». Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἡ Μητρόπολις ἡ ἠθικὴ καὶ τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἀττικοῦ πνεύματος ἦτο ἡ σκέψις, ἡ ποίησις, ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη.

Οἱ Ἀθηναῖοι, Ἴωνες ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν των, συνεκέντρωναν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἐκ τῆς ἐπιμιξίας. Ἡ πόλις των ἦτο ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τῶν οὐσιαστικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν Ἀθηναίων ἐξηγεῖται καὶ τὸ δίκαιον αὐτῶν διότι, ὅπως ἤδη ἀνεπτύχθη, τὸ δίκαιον δημιουργούμενον διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι πιστὴ εἰκὼν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας κάθε λαοῦ. Διὰ τοῦτο πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀφθάστου εἰς τελειότητα Ἀττικοῦ Δικαίου εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐξετασθῇ ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχοντο, ἀλλὰ καὶ ἠγάπων τοὺς ξένους καὶ ἀπεδέχοντο τὰ φῶτα των. Τοιουτοτρόπως ὁ ὁρίζων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν δὲν περιωρίζετο ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπεξετείνετο πολὺ πέραν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ φιλανθρωπία τῶν Ἀθηνῶν ὑπερβαίνει κάθε ὅριον ἐνέχουσα κάτι τὸ καταπληκτικὸν καὶ τὸ ἀσύνηθες, ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀρχαίας κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς σημερινάς. Εἶναι γνωστὸς ἱστορικῶς ὁ θεσμὸς τοῦ Ἐλέου, ἄσυλον τῶν ἀτυχῶν καὶ τῶν δυστυχῶν. Ἀπετέλει ὁ βωμὸς οὗτος, ὅπως καὶ ἄλλα ἱδρύματα, τὴν τρανωτέραν διαπίστωσιν τῆς κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἀντιλήψεως.

Ἡ πολιτικὴ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πολιτικὴ λαοῦ ἀριστοκράτου τοῦ πνεύματος, πλήρης ἀνθρωπισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν αἰσθηματική. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐλάμβανον πάντα τὸ μέρος τῶν ἀδυνάτων, προσκολλημένοι ἀπόλυτα πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου. Ἡ ἐλευθερία τῶν πράξεων καὶ τῆς σκέψεως ἀπετέλει τὴν βάσιν τῆς ὅλης ἀτομικῆς γενικῶς ἀλλὰ καὶ πολιτειακῆς κινήσεως.

Βεβαίως εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, ὑπάρχουν καὶ σκιερὰ σημεῖα. Εἰς τὸ σύνολον των ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπετέλεσαν τὸν φάρον τῆς ἐλευθέρας σκέψεως, τῶν γενναίων πράξεων τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως κάθε τέχνης, ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ὁ Θουκυδίδης εἰς τὰς Δημηγορίας του, ὑποτυπώνει εἰκόνα τῶν Ἀθηνῶν ἀληθῶς, ἀπαράμιλλον, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ δικαιοτάτην.

Ἐθιμικὴ περίοδος. Ἀπὸ ἀπόψεως δικαίου, διακρίνομεν δύο περιόδους, τὴν πρώτην, τὴν ἐθιμικὴν καὶ ἐπικὴν λεγομένην μέχρι τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος κατὰ τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα, καὶ τὴν μετεθιμικὴν ἢ ἄλλως θετικοῦ Δικαίου.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τὸ δίκαιον ἐδημιουργεῖτο, ἀνεπτύσσετο καὶ ἐφηρμόζετο μόνον δι' ἐθίμου. Τὸ ἔθιμον ἐρρύθμιζε κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην περίοδον ἐκείνην ὅλας τὰς συναλλαγὰς καὶ τὰς σχέσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τὰς οἰκογενειακὰς ἀκόμη. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι, πλὴν τῶν σχέσεων τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν πολιτείαν κατὰ τὰς ὁποίας διάφορον ἦτο τὸ δίκαιον εἰς τὰς διαφόρους πολιτείας, τῆς Ἑλλάδος, εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς σχέσεις τὸ δίκαιον, τόσον ἐξ ἐθίμου, ὅσον καὶ μετέπειτα ἐκ τοῦ θετικοῦ δικαίου τῶν νόμων, ἐβασίζετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πολλὰς φορὰς αἱ πολιτεῖαι ἀνεζήτουν καὶ μετεκάλουν δικαστὰς ἐξ ἄλλων Πολιτειῶν πρὸς ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν των. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὑπῆρχε ταυτότης ἀντιλήψεων δικαίου εἰς γενικὰς γραμμὰς εἰς ὅλας σχεδὸν τὰ Ἑλληνικὰς Πολιτείας.

Ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ δίκαιον παρήγετο ἐξ ἐθίμου, εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν ὑπῆρχε καὶ συγκεντρωμένον ὑλικόν, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἐθίμων τούτων. Ἀνευρίσκεται δ' αὐτὸ εἰς ἐπιγραφὰς καὶ εἰς φιλολογικὰς πηγὰς καὶ εἰς γλωσσογραφικὰς μελέτας. Μία καὶ μόνη πηγὴ ἀναφέρεται τοῦ δικαίου τούτου τῶν ἐθίμων ὅτι ὑπῆρξεν ἕνα τμῆμα τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος, εἰς τὸ ὁποῖον καταγράφονται τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔθιμα.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην περίοδον τὸ δίκαιον προσώπων δὲν ἦτο ἄξιον λόγου, καθ' ὅσον τὰ πρόσωπα ἦσαν διηρημένα εἰς δούλους καὶ ἐλευθέρους, κατὰ τὸν τρόπον ποὺ ὑπῆρχεν ἡ διάκρισις μεταξὺ ἐντοπίων καὶ ξένων. Κατὰ τοὺς λοιποὺς ὅμως κλάδους τοῦ δικαίου παρετηρήθη ἀπόλυτος ἰσότης καὶ δικαιοσύνη.

Μετεθιμικὴ περίοδος. Αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Δράκοντος, τοῦ περιωνύμου νομοθέτου τῶν Ἀθηνῶν, ἡ νομοθεσία τοῦ ὁποίου ἐκρίθη βραδύτερον αὐστηρά, κατὰ τρόπον ὥστε ἡ λέξις «δρακόντειος» κατέστη ταὐτόσημος μὲ τὴν λέξιν αὐστηρότατος. Ἀνεγράφη δὲ ὅτι δὲν ἔγραψεν ὁ Δράκων ταύτην διὰ μελάνης ἀλλὰ δι' αἵματος.

Σπουδαιότερον μέρος τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος ἦσαν οἱ «φονικοί» λεγόμενοι θεσμοί, οἱ φονικοὶ δηλαδὴ νόμοι.

Εἰς τὸν Δράκοντα ἀποδίδεται ἡ τιμωρία μὲ τακτὰς ποινὰς καὶ μὲ σταθερὰν δικονομίαν.

Χαρακτηριστικὸν τῆς Δρακοντείου νομοθεσίας εἶναι ὅτι εἰς τὸ ἀδίκημα τῆς κλοπῆς ἀπέδωσεν ὑψίστην σημασίαν καὶ καθιέρωσε διὰ ταύτην μεγάλας ποινάς, διότι τὴν ἐθεώρησεν ὡς ἀδίκημα ὑπονομεῦον τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τῆς πολιτείας.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος παύουν πλέον αἱ αὐθαιρεσίαι τῶν ἀρχόντων περὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν Δικαιοσύνην, καὶ ἀρχίζει νὰ ὑπερισχύει τοῦ νόμου τὸ κράτος. Ἡ σπουδαιότης τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος καταδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ μακρὸν διετηρήθη ἀναλλοίωτος. Ἡ νομοθεσία τοῦ Δράκοντος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς παραγωγῆς δικαίου ὄχι μόνον ἐξ ἐθίμων, ἀλλὰ καὶ διὰ νόμων ἀπετέλεσε σταθμὸν οὐσιώδη τῆς παραγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ δικαίου, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀξία λόγου νομοθεσία τοῦ Σόλωνος.

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΟΣ

Πρὸ πάσης ἐρεύνης τῆς κατ' ἐξοχὴν μεγαλειώδους Νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι σκόπιμον νὰ προταχθοῦν ὀλίγαι γραμμαὶ διὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σόλωνος, ἡ ὁποία διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον κατὰ τὰς νομοθετικὰς μεταρρυθμίσεις.

Ὁ Σόλων ἐγεννήθη κατὰ τὸ 639 π.Χ. Ἦτο εὐγενοῦς καταγωγῆς ζήσας μέχρι βαθέος γήρατος, εἰς τοῦτον δὲ ἀποδίδεται καὶ ἡ γνωστὴ ρῆσις «γηράσκω δ' ἀεὶ διδασκόμενος». Κατείχετο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ γνωρίζειν νέα πράγματα καὶ νέας βιοτικὰς συνθήκας καθὼς καί νέους χαρακτῆρας. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐπεχείρησε πολλὰ ταξίδια εἰς ξένας χώρας καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον, συνῆψε δὲ σχέσεις καὶ δεσμοὺς μετὰ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν κάθε τόπου. Ἐπειδὴ τὰ ταξίδια καὶ αἱ ἀποδημίαι αὐταὶ ἦσαν ὅπως εἶναι φυσικόν, καὶ δαπανηραί, συνεδύαζεν ὁ Σόλων τὸ τερπνὸν μετὰ τοῦ ὠφελίμου ἀσκῶν καὶ ἐμπορικὰς πράξεις. Ἀλλὰ ὁ ἔμπορος αὐτὸς διεμορφώθη ἐκ τῆς πείρας του, ἐκ τῶν γνώσεών του καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου του ταλάντου εἰς μέγαν Νομοθέτην, εἰς πολιτικόν, ποιητὴν καὶ φιλόσοφον, ἕνα ἐκ τῶν ἑπτὰ Σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὁ Σόλων ἔβλεπε τὸ τεράστιον ρῆγμα τὸ ὁποῖον εἶχε δημιουργηθῆ εἰς τὴν πόλιν μεταξὺ τῶν δύο τάξεων, προέβλεψε δὲ ὅτι διὰ τῆς μέσης τάξεως θὰ ἠδύνατο νὰ γεφυρωθῆ τὸ μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λαοῦ χάσμα. Λόγω δὲ τοῦ χαρακτῆρος του, τῆς πραότητός του καὶ τῆς μορφώσεώς του ἀπέκτησε τὴν γενικὴν ἐμπιστοσύνην ἡ ὁποία μάλιστα ἐπεξετάθη καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὸ ἔτος 594 π.Χ. διὰ κοινῆς συμφωνίας τῶν εἰς Ἀθήνας στασιαζόντων κομμάτων ἐξελέγη Ἄρχων μὲ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν καὶ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ μεταβάλη τὸ Πολίτευμα, ἐὰν ἔκρινε τοῦτο σκόπιμον, καὶ νὰ ἀπαλλάξη τὴν πόλιν ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς πληγὰς αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς βάσιν κυρίως τὰ δύσβάστακτα οἰκονομικὰ βάρη τοῦ λαοῦ. Εἶναι γνωστὸν ἱστορικῶς ὅτι τὰ βάρη ταῦτα τοῦ λαοῦ ἦσαν τεράστια, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ πωλήσεις ἀνθρώπων καὶ τέκνων ἐγίνοντο διὰ τὰς πληρωμὰς τῶν χρεῶν καὶ πτώσεις εἰς δουλικὴν κατάστασιν.

Μὲ τοιαῦτα προσόντα καὶ μὲ τοιαύτας ἐντολὰς ὁ Σόλων κατήρτισε τὸ νομοθετικόν του ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπέρτερον ὄχι μόνον παντὸς ἄλλου ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ καὶ τῶν μετέπειτα νομοθετῶν.

Οἱ προηγούμενοι τοῦ Σόλωνος νομοθέται, ὅπως ὁ Μίνως, ὁ Λυκοῦργος κλπ., ἐνομοθέτησαν ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐκήρυξαν ἑαυτοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Θεοῦ. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν ἐμφανίζεται ἀνθρώπινος νομοθέτης, ὄχι ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ ἀλλ' ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς συνειδήσεως, ὁ Σόλων. Τοιουτοτρόπως ἡ νομοθεσία του φέρει ἀπολύτως ἀνθρώπινον χαρακτῆρα διάφορον τοῦ χαρακτῆρος τῶν παλαιοτέρων νομοθεσιῶν αἱ ὁποῖαι διείποντο ὑπὸ τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας.

Ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνος, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ πνεύματος τοῦ δικαίου καθὼς καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς Πολιτείας. Εἰς ταύτην δὲ τὴν νομοθεσίαν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος συνεκεντρώθη τὸ πνεῦμα τῆς συγχρόνου ἱστορικῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Σόλων ἔλεγεν ὅτι ἔδωσεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὄχι τοὺς καλλίστους τῶν νόμων ἀλλὰ τοὺς νόμους τοὺς συμβιβαζομένους μὲ τὴν φύσιν αὐτῶν, τὰ ἤθη καὶ τὴν παίδευσιν. Καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνος ἐμφανίζει ἕνα τέλειον νομοθέτημα.

Οἱ κοινωνικοὶ νόμοι τοῦ Σόλωνος. Ὁ Σόλων εὗρε τὴν πόλιν λυμαινομένην, εὗρε τὴν στάσιν καὶ τὸν τεράστιον ἀγῶνα πλουσίων καὶ θητῶν, ἀγῶνα κεφαλαίου καὶ ἐργασίας. Αἱ κρατοῦσαι τότε τρεῖς πολιτικαὶ μερίδες αἱ ὁποῖαι διήρουν τὴν πόλιν, ἡ ὀλιγαρχική, ἡ δημοκρατικὴ καὶ ἡ σύμμικτος εἰς τὴν διαμάχην των ἐδημιούργουν τὸν κίνδυνον τῆς ὑποδουλώσεως καὶ καταστροφῆς αὐτῆς.

Πρὸ τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων, καὶ ἐπικειμένης στάσεως ὁ Σόλων «ἔστη ἐν μεθορίῳ πάντων (δηλαδὴ ἦτο εἰς τὸ μεταίχμιον ὅλων) ἀνδρειότατα καὶ δικαιότατα» (Πλούταρχος «Περὶ Σόλωνος» 14). Ἀφήρεσε μέρος τοῦ πλούτου ἀπὸ τοὺς πλουσίους, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πένητας (πτωχούς) ὅ,τι ἐζήτουν.

Πρώτιστον ἔργον τοῦ Σόλωνος ἦτο ἡ περιώνυμος εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν «Σεισάχθεια», ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἀπόρροια δημαγωγίας ἀλλ' ἦτο ἀποτέλεσμα τοῦ μεγάλου, πρακτικοῦ, ἀλλὰ καὶ συνθετικοῦ πνεύματος.

Ἡ σεισάχθεια ἦτο Νόμος κοινωνικῆς προνοίας, ὑπαγορευθεὶς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης σωτηρίας τοῦ συνόλου. Δι' αὐτῆς ἀπεκόπη μέρος τῶν χρεῶν τῶν πτωχῶν καὶ ἐμετριάσθη ὁ τόκος. Μάλιστα ὑποστηρίζεται ὑπὸ ὡρισμένων ὅτι οἱ τόκοι ἐχαρίσθησαν ἐξ ὁλοκλήρου. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἐκ τοῦ ὀφειλομένου κεφαλαίου ἐγένετο ἡ ἀφαίρεσις τῶν πληρωθέντων τόκων ὑπὸ τοῦ ὀφειλέτου. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ πηγάζει κυρίως ἐκ τῆς σημασίας τῆς λέξεως σεισάχθεια, ἡ ὁποία σημαίνει ἀνακούφισιν, καὶ μόνον εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον καταβληθῆ τόκοι ἐγένετο ἀφαίρεσις μέρους τοῦ κεφαλαίου.

Ἐκ παραλλήλου διὰ τῆς «σεισαχθείας» ἐγένετο καὶ ἡ ἐξάλειψις τῶν ὑποθηκῶν αἱ ὁποῖαι ἀπεδεικνύοντο διὰ τῆς ἐμπήξεως λίθων εἰς τὰ ὑποθηκευμένα κτήματα. Ἐπὶ τῶν λίθων ἀνεγράφοντο τὸ ὄνομα τοῦ πιστωτοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ ὀφειλέτου καὶ τὸ ποσὸν τῆς ὀφειλῆς. Τὰς ὑποθήκας ταύτας ἐξήλειψεν ἡ «σεισάχθεια» τοῦ Σόλωνος.

Ταυτοχρόνως ἀνετράπησαν διὰ ταύτης ὅλαι αἱ γενόμεναι πωλήσεις ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ κατηργήθησαν ἐπὶ πλέον ὅλαι αἱ μετατροπαὶ τῶν ἐλευθέρων εἰς δούλους. Μετεκλήθησαν δὲ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ ὅλοι οἱ τυχὸν διὰ χρέη πωληθέντες, ἐπῆλθε δὲ πλήρης ἀπελευθέρωσις. Δὲν εἶναι ἱστορικῶς βεβαιωμένος ὁ τρόπος τῆς ἐξευρέσεως τῶν χρημάτων διὰ τῶν ὁποίων ἀπηλευθερώθησαν οἱ δοῦλοι ποὺ εἶχον πωληθῆ εἰς ἄλλας χώρας. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ Πολιτεία κατέβαλε τὰ χρήματα ταῦτα διὰ τῆς ἐπελθούσης διὰ τῆς «σεισαχθείας» νομισματικῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἡ Πολιτεία παρητήθη τῆς εἰσπράξεως τῶν καθυστερουμένων ἐκ φόρων καὶ προστίμων καὶ καθωρίσθη ἀνώτατον ὅριον ἐγγείου περιουσίας. Ἡ εἰσαχθεῖσα διὰ τῆς «σεισαχθείας» νομισματικὴ μεταρρύθμισις ἦτο περίπου αὕτη: Ἐγένετο ἀλλαγὴ τοῦ νομισματικοῦ καὶ τοῦ μετρικοῦ συστήματος. Ἡ δραχμὴ ἡ ὁποία ἦτο βάρους 6 σημερινῶν γραμμαρίων, ἀντικατεστάθη δι' ἑτέρας, βάρους 4,036 γραμμαρίων. Ἡ δὲ νέα μνᾶ ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἐξ 100 δραχμῶν εἶχε τὴν ἀναλογίαν 100 πρὸς 137 παλαιάς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἐνῶ οἱ δανεισταὶ εἰσέπραττον τὸ αὐτὸ σχεδὸν ποσὸν (πλὴν ἐννοεῖται τῶν διὰ τῆς σεισαχθείας χαρισθέντων) καὶ ὁ ὀφειλέτης ἐπλήρωνε τὸ αὐτὸ ποσόν, παρείχετο εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἡ εὐχέρεια νὰ ἀποκτήσῃ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ βάρους τῆς δραχμῆς μεγαλύτερον ποσὸν δραχμῶν πρὸς ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν του.

Ἐκ τῆς νομισματικῆς δὲ ταύτης μεταρρυθμίσεως, ἀπέρρεεν ὑπὲρ τῆς Πολιτείας διαφορὰ διὰ τῆς ὁποίας αὕτη ἐξηγόρασε καὶ ἀπηλευθέρωσε τοὺς εἰς ἄλλας χώρας πωληθέντας δούλους. Διὰ τῆς σεισαχθείας, ἐπὶ πλέον, δὲν ἀπηγορεύθη ὁ ἐφεξῆς δανεισμός, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐμετριάσθη ὁ τόκος καὶ ἔπαυσεν ἡ παροχὴ ἀσφαλειῶν καὶ ἐγγυήσεων ἐπὶ ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων.

Ἡ «σεισάχθεια» ἀποτελεῖ τὸν πρωταρχικὸν νόμον τοῦ Σόλωνος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκατεστάθη ἡ τάξις, καὶ ἡ ἑνότης εἰς τὴν Πολιτείαν, μετὰ τὴν ὁποίαν ἐπηκολούθησε τὸ λοιπὸν οὐσιῶδες καὶ μεγαλειῶδες ἔργον τοῦ Σόλωνος.

Τὸ νέον δίκαιον. Μετὰ τὴν σεισάχθειαν καὶ τὴν νομισματικὴν μεταρρύθμισιν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπῆλθε κάποια ἁρμονία τῶν τάξεων καὶ ἑνότης εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ὁ Σόλων, προικισμένος μὲ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν πεῖραν, ἐπεδόθη εἰς τὸ νομοθετικόν του ἔργον καὶ ἔδωσεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἂν μὴ τὸ κάλλιστον, πάντως ὅμως τὸ μᾶλλον πρόσφορον πολίτευμα.

Οἱ Νόμοι τοῦ Σόλωνος ἦσαν ποικίλης μορφῆς καὶ περιεχομένου. Εἶναι γνωστοὶ οἱ πολιτειακοὶ Νόμοι του, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Σόλων, πιστὸς ἀκόλουθος τοῦ συστήματος τῆς ἰσορροπίας τῶν ὑποχρεώσεων καὶ δικαιωμάτων δηλαδὴ βαρῶν καὶ τιμῶν τῶν πολιτῶν ἀφῆκεν εἰς τοὺς πλουσίους νὰ ἄρχουν τῆς πόλεως, ἀλλ' ὑπεχρέωσε τούτους νὰ πληρώνουν πάντας τοὺς φόρους καὶ νὰ στρατεύωνται ἐν πολέμῳ.

Ἡ πολιτειακὴ μεταρρύθμισις ἦτο συγχρόνως καὶ φορολογική. Ἐκ παραλλήλου ἐθεσμοθετήθησαν νόμοι προστατευτικοὶ τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιοτεχνίας. Σπουδαίας σημασίας ἦσαν οἱ Νόμοι οἱ κανονίζοντες τὴν δικαιοδοσίαν κάθε Ἄρχοντος, καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐφέσεως κατὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐνώπιον τῆς Ἡλιαίας.

Μεγαλυτέρας ὅμως σημασίας εἶναι ὁ Νόμος τῆς Εἰσαγγελίας, ὁ Νόμος δηλαδὴ κατὰ τὸν ὁποῖον παρείχετο τὸ δικαίωμα εἰς κάθε πολίτην νὰ καταγγέλλῃ τὸν παραμελοῦντα τὸ καθῆκόν του Ἄρχοντα, καθὼς καὶ ὁ Νόμος ποὺ ἐπέβαλλε τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἐστερεῖτο τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ὁ ἀδιάφορος πολίτης, δηλαδὴ ὁ μὴ τασσόμενος ὑπὲρ μιᾶς τῶν διαμαχομένων τῆς πόλεως πολιτικῶν μερίδων.

Ὁ Σόλων διὰ τῆς νομοθεσίας του παρεχώρησε μεγίστην ἐλευθερίαν εἰς τὰς συναλλαγὰς τῶν ἀτόμων.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Σόλων μεταρρυθμιστὴς νομοθετικὸς καὶ πολιτικός, εἰς ὅλας τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν, ὡς μελῶν τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀτόμων, ἀντιθέτως ὡς πρὸς τοὺς Ποινικοὺς Νόμους ἄφησεν ἀθίκτους τοὺς Νόμους τοῦ Δράκον-

τος, πλὴν τῆς ἀναθέσεως τῆς ἐκδικάσεως ὡρισμένων ὑποθέσεων εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἡ ὁποία εἶχε καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς ὅλης Πολιτειακῆς Μηχανῆς.

Ὅλον τὸ Νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐκωδικοποιήθη. Ἀνεγράφησαν δὲ ὅλοι οἱ Νόμοι του βουστροφηδὸν (βλέπε λέξιν) ἄλλοι μὲν ἐπὶ σανίδων λευκῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν πυραμίδα καὶ ἐστρέφοντο περὶ τὸν ἄξονα, διὰ τοῦτο καὶ ἐκλήθησαν οἱ Νόμοι αὐτοὶ «ἄξονες», ἄλλοι δὲ κατεχωρίσθησαν ἐπὶ λιθίνων πλακῶν.

Τοὺς Νόμους δὲ τούτους τοὺς κωδικοποιημένους ὡρκίζοντο οἱ Ἄρχοντες ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐξουσίαν, ὅτι θὰ ἐτήρουν πιστῶς.

Τὸ Νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ εἶχε τὸ μέγιστον προσὸν νὰ εἶναι δεκτικὸν βαθμιαίας ἐπὶ τὸ ἐλευθεριώτερον ἐξελίξεως. Ἡ Νομοθεσία τοῦ Σόλωνος δὲν εἶχε τὴν τραχύτητα τῆς Νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου. Δι' αὐτῆς παρεσκευάσθη κυρίως καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἐξέλιξις τῆς Πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν γνωστὴν ἱστορικῶς φιλελευθέραν Πολιτείαν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν Νομοθεσίαν ὀφείλεται ἡ ὑπέροχος θέσις τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Εἰς τὸν Σόλωνα ἀποδίδεται ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀπαγγελίας τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἄστεως.

Τόσον δὲ οἱ Νόμοι τοῦ Σόλωνος προσήρμοζον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε καὶ οἱ μετέπειτα διακυβερνήσαντες Πεισίστρατος καὶ Κλεισθένης τοὺς ἐσεβάσθησαν ἀποβλέψαντες μόνον εἰς τὴν τήρησιν αὐτῶν κυρίως καὶ πρὸ παντός, παρὰ εἰς οἱανδήποτε μεταρρύθμισιν.

Τὸ δίκαιον τῶν προσώπων. Βασικὸς χαρακτὴρ τῆς Σολωνείου Νομοθεσίας, ἦτο ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἰσότης. Δὲν ὑπῆρχον προνομιοῦχοι. Ἐτιμῶντο τὰ παλαιὰ ἀριστοκρατικὰ γένη, ἀλλὰ οὐδὲν πλεονέκτημα ἐδικαιοῦντο νὰ διεκδικήσουν.

Ἡ πολιτικὴ ἱκανότης εἰς τὰς Ἀθήνας ἤρχετο μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ τριακοστοῦ ἔτους. Ἔκτοτε ἦσαν πλήρη τὰ δικαιώματα εἰς ὅλην των τὴν ἔκτασιν.

Οἱ πολῖται διηρέθησαν εἰς φυλὰς καὶ κάθε φυλὴ εἰς φρατρίας, ὑποδιαιρουμένας εἰς γένη. Διὰ νὰ γίνη κανεὶς μέλος τῆς φυλῆς ὠδηγεῖτο κατὰ τὴν παιδικήν του ἀκόμη ἡλικίαν πρὸ τῶν μελῶν τῆς φρατρίας πρὸς ἐξέτασιν. Ἐκεῖ ὁ πατὴρ ὡρκίζετο ὅτι ἦτο γνήσιον τὸ τέκνον ἐκ μητρὸς Ἀθηναίας «Μόνους Ἀθηναίους εἶναι τοὺς ἐκ δυοῖν Ἀθηναίων ὄντας» (Ἀθηναῖοι εἶναι μόνον, οἱ γεννημένοι ἀπὸ δύο Ἀθηναίους) (Πλούταρχος «Περικλῆς» 37). Ὁ μὴ ἔχων Ἀθηναίους καὶ τοὺς δύο γονεῖς, δὲν ἦτο γνήσιος ἀλλὰ νόθος. «Νόθος δὲ ὁ ἐκ ξένης ἢ παλλακίδος, ὑπ' ἐνίων (μερικῶν) δὲ καλεῖται μητρόξενος». (Ἀριστοτέλους «Πολιτικὰ» Γ 21).

Μετὰ τὴν ὁρκωμοσίαν τοῦ πατρός καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ τέκνου ὡς γνησίου ἐνεγράφετο τοῦτο ἀφοῦ συνεπλήρωνε τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας του εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς φρατρίας. Ἔκτοτε δὲ ἤρχετο καὶ ἡ ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἀλλὰ μόνον ἐντὸς τῆς Ἀττικῆς, ὄχι δὲ καὶ ἔξω ταύτης. Διὰ τοῦτο δὲ ἐκλήθη Περίπολος. Ὅταν δὲ ὁ νέος συνεπλήρωνεν ἡλικίαν εἴκοσιν ἐτῶν, παρίστατο πλέον ὁ ἴδιος πρὸ τῆς φυλῆς, καὶ ἐνεγράφετο εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία αὐτῆς. Ἔδιδε δὲ καὶ τὸν ὅρκον καὶ ἐδικαιοῦτο ἔκτοτε νὰ παρακάθεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου.

Ὁ ὅρκος αὐτὸς ἦτο ὁ ἑξῆς: «Οὐ καταισχυνῶ ὅπλα τὰ ἱερὰ οὐδ' ἐγκαταλείπω τὸν παραστάτην ὅτω ἂν στοιχήσω, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, τὴν πατρίδα δὲ οὐκ ἐλάσσω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσης ἂν παραδέξωμαι καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων ἐμφρόνως καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἱδρυμένοις πείσομαι καὶ οὓς τινας ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἱδρύσηται ὁμοφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθηται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων καὶ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω. Ἴστορες θεοὶ Ἀγραυλοί, Ἐνιάλιος, Ἄρης, Ζεύς, Θαλλώ, Αὐξώ, Ἡγεμόνη»

(Δὲν θὰ ντροπιάσω τὰ ὅπλα τὰ ἱερά οὔτε θὰ ἐγκαταλείψω τὸν πλησίον μου στρατιώτη, θὰ ὑπερασπίσω δὲ τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, τὴν πατρίδα δὲ δὲν θὰ τὴν παραδώσω μικροτέραν, ἀλλὰ μεγαλυτέραν καὶ ἰσχυροτέραν ἀπὸ ὅσην θὰ παραλάβω· καὶ θὰ παραδεχθῶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δικάζουν σωφρόνως καὶ θὰ ἀποδεχθῶ τοὺς καθιερωμένους θεσμοὺς καὶ ὁποιους ἄλλους θὰ καθιερώση τὸ πλῆθος μὲ μίαν θέλησιν· καὶ ἂν κανεὶς καταργῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ δὲν ὑπακούῃ δὲν θὰ τοῦ τὸ ἐπιτρέψω, θὰ τοὺς ὑπερασπίσω καὶ μόνος καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους καὶ τὰ πατροπαράδοτα ἱερὰ θὰ τὰ τιμήσω. Μάρτυρες ἂς εἶναι οἱ Θεοὶ ποὺ κατοικοῦν εἰς τοὺς ἀγροὺς, ὁ Ἐνιάλιος, ὁ Ἄρης, ὁ Ζεύς, ἡ Θαλλὼ ἡ Αὐξώ, ἡ Ἡγεμόνη).

Αὐτοὶ ἦσαν εἰς γενικὰς γραμμὰς οἱ πολῖται. Ἐκ παραλλήλου ὅμως ἀνεγνωρίζοντο καὶ οἱ μέτοικοι, ὅπως ὠνομάζοντο οἱ εἰς Ἀθήνας διαμένοντες ξένοι οἱ ὁποῖοι ἦσαν πολυπληθεῖς λόγω τοῦ ἐπικρατοῦντος πνεύματος τῆς φιλοξενίας εἰς τὰς Ἀθήνας. Διὰ τοὺς μετοίκους δὲν ἦτο δύσκολος ἡ ἀπόκτησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ὅπως ἦτο κατ' ἐξοχὴν δύσκολος ἡ ἀπόκτησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εἰς τὴν Σπάρτην.

Διὰ τῆς φιλοξενίας, καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἠδύνατο νὰ ἐγγραφῇ ὁ μέτοικος ὡς Ἀθηναῖος πολίτης ὑπὸ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἐλάμβανε χώραν διπλῆ ψηφοφορία μὲ βάσιν τοὐλάχιστον 6.000 ψήφους. Ἐκαλεῖτο δὲ ὁ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πολιτογραφούμενος δημοποιητός. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν πολιτογράφησιν ταύτην, ὁ μέτοικος δὲν εἶχεν ἀπολύτως τὰ αὐτὰ δικαιώματα μὲ τὸν γνήσιον πολίτην Ἀθηναῖον. Οὗτος ἐξήσκει ἐμπόριον, βιομηχανίαν καὶ τέχνας. Δὲν εἶχεν ὅμως ἔγγειον ἰδιοκτησίαν. Ὑπεχρεοῦτο εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, πλὴν τῆς ἱππικῆς. Ἐξηρεῖτο τῶν ἱερατικῶν Δικαίων καθὼς καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἄρχοντος. Δὲν εἶχε δικαίωμα τοῦ συντάσσειν διαθήκην καὶ ἦτο περιωρισμένη ἡ συζυγικὴ του ἐξουσία.

Ὁ μέτοικος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐκλέξῃ ἕνα πολίτην Ἀθηναῖον ὡς προστάτην. Κατὰ τῶν μὴ ἐχόντων δὲ τοιοῦτον προστάτην ἐκινεῖτο εἰδικὴ δίκη, καλουμένη δίκη ἀποστασίου.

Ὑπῆρχε τάξις μεσάζουσα μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ μετοίκων, οἱ ἰσοτελεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀπέλαυον ἰδιωτικῶν μόνον δικαιωμάτων. Εἰδικώτερον οἱ ἰσοτελεῖς, κληθέντες τοιουτοτρόπως ἐκ τοῦ ἰσοτελοῦς τῶν φόρων, δηλαδὴ ἐκ τῆς πληρωμῆς ἴσων τελῶν προήρχοντο ἐξ ἐλευθέρων ξένων πολιτῶν, κυρίως καὶ προπαντὸς καταστραφείσης ἐχθρικῆς πόλεως ἢ προήρχοντο ἐκ πολιτῶν ἐλευθέρων ὁλοκλήρου φίλης πολιτείας. Πρὸς χορήγησιν τῆς ἰσοτελείας, ἀπητεῖτο προέγκρισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ Δήμου βραδύτερον δὲ καὶ ἐπικύρωσις τοῦ Δικαστηρίου. Ἐδίδετο δὲ ἡ ἰσοτέλεια εἰς τοὺς ἐπιδείξαντας εὐνοϊκὴν διαγωγὴν ἀπέναντι τοῦ Δήμου καὶ εὐεργετήσαντας τὴν πόλιν. Οἱ ἰσοτελεῖς κατεῖχον θέσιν μεταξὺ τοῦ πολίτου καὶ τοῦ μετοίκου. Μολονότι ὅμως ἐπλήρωνον ἴσα πρὸς τοὺς πολίτας τέλη δὲν ἀνεγράφοντο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν Δήμων εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεγράφοντο μόνον οἱ πολῖται Ἀθηναῖοι, ἦσαν δὲ ὑποχρεωμένοι νὰ ἔχουν προστάτην ὅπως καὶ οἱ μέτοικοι. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς ὅμως τὰ ἰδιωτικὰ δίκαια εἶχον ταῦτα ὅπως καὶ οἱ πολῖται.

Ἡ τάξις τῶν δούλων καὶ ὁ ἀνεγνωρισμένος θεσμὸς τῆς δουλείας ἀπετέλει τὸ σκιερὸν σημεῖον μέσα εἰς τὴν μεγαλειώδη καὶ ὑποδειγματικῶς φιλελευθέραν Πολιτείαν τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας διετηρήθη μέν, ἀλλ' ὅμως ἔτυχε μεγίστων, ἐπιεικειῶν. Ἡ πρὸς τοὺς δούλους συμπεριφορὰ τῶν Ἀθηναίων ἐθεσπίσθη νὰ εἶναι ἠπία. Ἡ κακομεταχείρισις τοῦ δούλου καὶ ἰδίως ὁ ραβδισμός, ἐτιμωρεῖτο ὑπὸ τῆς Σολωνείου Νομοθεσίας. Ὁ δὲ φόνος δούλου ἐτιμωρεῖτο ὡς φόνος ἐλευθέρου. Ὅταν δὲ δοῦλος ἠδικεῖτο ὑπὸ τοῦ κυρίου του, κατέφευγεν εἰς τὸν Τάφον τοῦ Θησέως, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο ὡς ἄσυλον, καὶ ἐκεῖ ἐζήτει νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλου κυρίου.

Τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον. Ὁ γάμος εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ κατὰ τὴν Νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος, ἦτο μονογαμικός. Ἀπετέλει δὲ θεσμὸν ἰδιαιτέρως ἀνεπτυγμένον. Ἐν παραβολῇ πρὸς ἄλλας πολιτείας, ἡ γυναῖκα κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τόσον ὡς πρὸς τὰς ἀπέναντι τοῦ συζύγου σχέσεις της ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνατροφὴν καὶ παρακολούθησιν τῶν τέκνων.

Πρὸς σύναψιν γάμου ἀπητεῖτο ἡ συγκατάθεσις τῶν γονέων ἢ τούτων μὴ ὑπαρχόντων, ἡ συγκατάθεσις τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν, καὶ τούτων πάλιν μὴ ὑπαρχόντων ἡ συγκατάθεσις τοῦ ἐπιτρόπου. Γάμος ἄνευ συγκαταθέσεως εἶχεν ὡς συνέπειαν τὸ ὅτι τὰ ἐκ τούτου γεννώμενα τέκνα ἀπεκλείοντο τῆς φρατρίας τοῦ πατρός, καθὼς καὶ πάσης κληρονομίας αὐτοῦ.

Γάμος Ἀθηναίου ἢ Ἀθηναίας μετὰ ξένου δὲν ἦτο ἀπηγορευμένος. Ἀπητεῖτο ὅμως διὰ τὸ κῦρος τούτου συγκατάθεσις τοῦ Ἄρχοντος, ἡ ὁποία δὲν ἦτο τυπική, ἀλλὰ παρείχετο μετὰ ἀπὸ προηγούμενον ἔλεγχον ἐπὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ξένου καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς συμπεριφορᾶς, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πρὸς τὴν Πολιτείαν ὑπηρεσιῶν τοῦ ξένου.

Ὡς κωλύματα (ἐμπόδια) γάμου ἐθεωροῦντο τὰ ἐκ τῆς κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν συγγενείας. Συνεπῶς γάμος τοῦ θείου μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς καὶ γάμος ἐξαδέλφων ἐπετρέπετο. Ὁ Δημοσθένης μάλιστα ἐπικαλεῖται καὶ γάμον μεταξὺ ἀδελφῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ «Περὶ Σόλωνος» (29) ἀναφέρει: «... Ὅπως οἰκεῖον ἢ καὶ μετέχον τοῦ γένους τὸ τικτόμενον». (Διὰ νὰ εἶναι ἰδικὸν του ἢ καὶ νὰ μετέχη τοῦ γένους τὸ γεννώμενον).

Προίξ. Μέχρι τοῦ Σόλωνος ἐπεκράτει ἐπὶ τοῦ γάμου ἡ ἐξαγορὰ τῆς νύμφης. Ἀπὸ τοῦ Σόλωνος ὅμως ὁ θεσμὸς τῆς προικὸς ἀντικατέστησε τὴν τοιαύτην ἐξαγοράν. Τοῦτο ἦτο συνέπεια τοῦ ἐπικρατήσαντος πνεύματος τῆς ἰσότητος τῶν δικαίων μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Ἡ σύζυγος, ἐξαγοραζομένη εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν δύναται νὰ ἔχῃ δικαιώματα εἰς τὸ οἶκον, τὰ ὁποῖα ἀποκτᾶ καθισταμένη ἰσότιμος μὲ τὸν ἄνδρα καὶ δι' ἄλλων μὲν στοιχείων ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προικός. («... Οὐ γὰρ ἐβούλετο (Σόλων) μισθοφόρον οὐδ' ὠνιον εἶναι τὸν γάμον ἀλλ' ἐπὶ τεκνώσει καὶ χάριτι καὶ φιλότητι γίνεσθαι τὸν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνοικισμόν». (Διότι δὲν ἤθελεν, ὁ Σόλων ὁ γάμος νὰ εἶναι μισθοφορία ἢ ἀγορά, ἀλλὰ νὰ γίνεται ἡ συνοίκησις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς μὲ σκοπὸν τὴν τεκνοποιίαν, τὴν εὐεργεσίαν καὶ τὴν ἀγάπην) (Πλούταρχος «Περὶ Σόλωνος» ΙΕ', 15). Ἡ περικοπὴ αὕτη τοῦ Πλουτάρχου παρέχει πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς ἐννοίας τοῦ γάμου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν ἀπόκτησιν τέκνων, τὴν χαρὰν καὶ τὴν φιλίαν. Περὶ τῆς ἐννοίας δὲ καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς προικὸς ἀνευρίσκεται εἰς τὰ Ἀποσπάσματα τοῦ Μενάνδρου τὸ ἑξῆς: «Νύμφη ἄπροικος οὐκ ἔχει παρρησίαν» (ἐλευθεροστομίαν).

Τὴν ἔννοιαν ταύτην καὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς προικὸς εἶχε προσδώσει καὶ τὸ μετέπειτα Ρωμαϊκὸν Δίκαιον τὸ ὁποῖον προέβαλλε τὴν ἀξίωσιν ὅπως «ἐπίπροικος εἰσέρχεται ἡ γυνὴ ἵνα τὴν ἐμπρέπουσαν ἐν τῷ οἴκῳ κατέχη θέσιν». Ἀναφέρεται μάλιστα

περίπτωσις εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ὁποίαν Ἄρχων τοῦ τόπου, μὴ ἔχων ἱκανὴν περιουσίαν διὰ νὰ προικίσῃ τὴν ἀδελφήν του προκειμένου νὰ ὑπανδρευθῇ αὕτη μετὰ ἑτέρου ἄρχοντος πλουσίου καὶ ὁ ὁποῖος δὲν ἐπρόβαλλεν ἀξίωσιν προικὸς ἠρνήθη νὰ συναινέσῃ εἰς τὸν γάμον, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ ἀδελφή του εἰσερχομένη εἰς τὸν οἶκον τοιουτοτρόπως δὲν θὰ εἶχε τὴν πρέπουσαν θέσιν.

Τῆς προικὸς παρέμενε πάντοτε κυρία ἡ γυναῖκα, ὁ δὲ σύζυγος εἶχε μόνον τὴν ἐπικαρπίαν.

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς προικός, ἡ σύζυγος εἶχε δικαίωμα ἐγγραφῆς ὑποθήκης. Παρεῖχε δηλαδὴ ὁ σύζυγος τὸ καλούμενον ἀποτίμημα. «Ἀποτίμημα δ' ἐστι οἷον ὑποθήκη· κυρίως μὲν πρὸς τὴν προῖκα ἤδη δὲ καὶ πρὸς τὰς μισθώσεις». (Τὸ ἀποτίμημα δὲ εἶναι ὡς ὑποθήκη κυρίως μὲν εἰς σχέσιν μὲ τὴν προῖκα, ἤδη δὲ μὲ τὰς μισθώσεις).

Εἰς περίπτωσιν θανάτου τῆς γυναικός, ἡ προὶξ περιήρχετο εἰς τὰ τέκνα. Μὴ ὑπαρχόντων δὲ τέκνων ἐπέστρεφεν εἰς τὸν προικοδότην. Εἰς τὸν σύζυγον δὲ μόνον εἰς μίαν περίπτωσιν περιήρχετο, αὕτη δ' ἦτο ἡ περίπτωσις τοῦ διαζυγίου ἕνεκα μοιχείας τῆς συζύγου. Ὑποχρέωσιν πρὸς προικοδότησιν εἶχον οἱ γονεῖς ἢ οἱ ἀδελφοί, ἐὰν δὲ ὑπῆρχε κόρη ἄπροικος, ὑπεχρεοῦτο πρὸς προίκισιν αὐτῆς ὁ πλησιέστερος τῶν συγγενῶν, ἢ, ἂν ἦσαν περισσότεροι τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ πλησιέστεροι συγγενεῖς, ὑπεχρεοῦντο ἅπαντες. Ὑπῆρχε μάλιστα καὶ εἰδικὴ δίκη κατὰ τῶν παραμελούντων αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ δίκαιον τῆς Σολωνείου νομοθεσίας ἐπὶ προικὸς, αἱ διατάξεις τῆς ὁποίας παρελήφθησαν, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου παρὰ τῶν Ρωμαίων, καὶ ὡς τοιαῦται μετεφυτεύθησαν καὶ εἰς τὰ νεώτερα δίκαια πολλῶν χωρῶν.

Διαζύγιον. Τὸ διαζύγιον ὑφίστατο, ἦτο δὲ ἡ ἔννοια αὐτοῦ συνδυασμένη μὲ τὰ κρατοῦντα περὶ ἀνδρικῆς ἐξουσίας. Εἰς κάθε περίπτωσιν ὁ σύζυγος ἠδύνατο ν' ἀποπέμψῃ τὴν σύζυγον. Ἀλλὰ καὶ ἡ σύζυγος ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ διαζύγιον δι' αἰτήσεώς της πρὸς τὸν ἁρμόδιον ἄρχοντα ὁ ὁποῖος ἔκρινε τὸ δικαιολογημένον ἢ μὴ τῆς τοιαύτης αἰτήσεως καλουμένης «ἀπολήψεως».

Ἀνδρικὴ ἐξουσία. Ὁ ἀνὴρ ἦτο κύριος εἰς τὸν οἶκον ἐξεπροσώπει δὲ τὴν σύζυγον εἰς τὰς ἐξωτερικὰς της σχέσεις ἀπέναντι τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν δικαστηρίων. Αἱ γυναῖκες μολονότι εἶχον ἰσότητα δικαίων εἰς τὸν οἶκον, ἐζοῦσαν μεμονωμέναι εἰς ἰδιαίτερον μέρος τῆς οἰκίας, τὸν γυναικωνίτην, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀνδρογυναῖκας τῆς Σπάρτης. Ἡ πολιτεία εἰς Ἀθήνας ἐδείκνυεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἤθη τῶν γυναικῶν. Πρὸς τοῦτο ὑπῆρχεν εἰδικὴ τάξις ἀρχόντων καλουμένων «γυναικονόμων».

Πατρικὴ ἐξουσία. Ἡ πατρικὴ ἐξουσία πρὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος ἦτο ἀπόλυτος, ἐξησκεῖτο δὲ μόνον ἐπὶ νομίμων τέκνων καὶ ἀνεγνώριζε τοιαῦτα δικαιώματα ὥστε ὁ πατὴρ ἦτο κύριος ζωῆς καὶ θανάτου τῶν τέκνων. Διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος περιωρίσθη τὸ ἀπόλυτον τοῦτο δικαίωμα καὶ ἔπαυσε πλέον ὁ πατὴρ νὰ ἔχῃ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἀλλ' ἀκόμη καὶ πωλήσεως τῶν τέκνων του. Καὶ μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν ἀτιμίας τῆς θυγατρὸς ἠδύνατο νὰ τὴν πωλήσῃ.

Μεταξὺ πατρὸς καὶ τέκνου ἐδημιουργήθη τὸ ἀμοιβαῖον δικαίωμα τῆς διατροφῆς. Τὰ τέκνα ὑπεχρεοῦντο νὰ διατρέφουν τοὺς γονεῖς. Ἀπηλλάσσοντο δὲ τῆς ὑποχρεώσεως αὐτῆς: α) Ἂν ὁ πατὴρ παρημέλει νὰ διδάξῃ ἐπωφελὲς ἐπάγγελμα εἰς αὐτά. β) Ἐὰν τὸ τέκνον ἦτο υἱὸς ἑταίρας, καὶ γ) Ἐὰν ἐπεχείρησεν ὁ πατὴρ διὰ τοῦ τέκνου ἄτιμον ἐμπόριον. Ὁ πατὴρ ἠδύνατο νὰ ἀποκληρώσῃ, ἢ καὶ νὰ ἀποκηρύξῃ τὸ τέκνον του λόγω σοβαρῶν αἰτίων, τὴν βασιμότητα τῶν ὁποίων ἔκρινεν ὁ Ἄρχων. Ἀντιστοίχως τὰ τέκνα εἶχον δικαίωμα νὰ ζητήσουν τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ πατρὸς εἰς περίπτωσιν ἀσωτείας αὐτοῦ.

Υἱοθεσία. Καὶ εἰς Ἀθήνας ὅπως καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀπεδίδετο μεγάλη σημασία εἰς τὴν διατήρησιν τῆς οἰκογενείας. Πρὸς τοῦτο εἶχε δημιουργηθῇ ὁ θεσμὸς τῆς υἱοθεσίας ἢ εἰσποιήσεως.

Διὰ νὰ λάβῃ χώραν υἱοθεσία εἰς τὰς Ἀθήνας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἔπρεπεν ὁ υἱοθετῶν νὰ ἦτο κατὰ δέκα τέσσαρα πλήρη ἔτη μεγαλύτερος εἰς τὴν ἡλικίαν ἀπὸ τὸν υἱοθετούμενον, ἐπὶ πλέον δὲ ὁ υἱοθετῶν ἔπρεπε νὰ στερῆται ἄρρενος τέκνου. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς υἱοθεσίας ἐγεννᾶτο ἄρρεν τέκνον, τότε ἡ μὲν υἱοθεσία ὑφίστατο, πλὴν ὅμως ὁ υἱοθετηθεὶς δὲν εἶχε κληρονομικὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα εἶχεν ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ γνησίου τέκνου εἰς τὴν περίπτωσιν ἀνυπαρξίας ἄρρενος τέκνου τοῦ υἱοθετήσαντος.

Δικαίωμα υἱοθεσίας ἀνεγνωρίζετο μόνον εἰς τοὺς Ἀθηναίους πολίτας εἴτε ὡς υἱοθετοῦντας εἴτε ὡς υἱοθετουμένους. Ἐλάμβανε δὲ χώραν ἡ υἱοθεσία διὰ πράξεων ἐν ζωῇ, διὰ τῆς ἐμφανίσεως δηλαδὴ ἐνώπιον τοῦ Ἄρχοντος, ὅπου ἠλέγχοντο αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐγκυρότητος, εἴτε ἄλλως τε διὰ διαθήκης.

Ἐπιτροπεία. Καὶ ὁ θεσμὸς τῆς Ἐπιτροπείας δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸ Ἀττικὸν Δίκαιον. Εἶναι λειτούργημα τῆς ἐπιμελείας καὶ προστασίας τῶν ἐχόντων ἀνάγκην ταύτης, καὶ ἀποτελεῖ θεσμὸν ὁ ὁποῖος ἐδημιουργήθη διὰ νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν τῆς πατρικῆς προστασίας, ἐκ παραλλήλου δὲ τὴν ἔλλειψιν τῆς πνευματικῆς ἱκανότητος. Διεμορφώθη δὲ ὁ θεσμὸς αὐτὸς κατὰ διάφορον τρόπον εἰς κάθε πολιτείαν, ἀναλόγως τοῦ πολιτισμοῦ ἑκάστης.

Εἰς Ἀθήνας ἡ διάρκεια τῆς ἐπιτροπείας ἦτο μέχρι συμπληρώσεως τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας. Διὰ δὲ τὰς ἐλαττωμένας διανοητικῶς ἱκανότητας διήρκει ὅσον καὶ ἡ ἀνικανότης. Ἐπίτροπος διωρίζετο πάντοτε Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ὄχι ξένος. Ἀπεκλείετο δὲ πάντως ὁ διορισμὸς ὡς ἐπιτρόπου προσώπου τὸ ὁποῖον ἦτο κληρονόμος τοῦ ἐπιτροπευομένου. Ὁ διορισμὸς ἐγίνετο διὰ διαθήκης ὑπὸ τοῦ πατρός, ὁ ὁποῖος ὥριζε διὰ ταύτης τὸν μέλλοντα νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν. Εἶναι φυσικὸν ὁ πατὴρ νὰ ἔχῃ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παντὸς ἄλλου, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίζῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ τέκνου του, προκειμένου νὰ διορισθῇ ἐπίτροπος. Ἐὰν δὲ παρέλειπεν ὁ πατὴρ νὰ διορίσῃ ἐπίτροπον, τότε παρενέβαινεν ἡ Πολιτεία, ἡ ὁποία ἐδείκνυε μέγιστον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην προσώπου. Ὑπῆρχε δὲ καὶ εἰδικὸς ἄρχων πρὸς τοῦτο.

Κληρονομικὸν δίκαιον. Τὸ Κληρονομικὸν Δίκαιον εἰς Ἀθήνας μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος εἶχε χαρακτῆρα ἀνισότητος, καθόσον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν προνομίων τόσον εἰς Ἀθήνας ὅσον καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς Ἕλληνικούς. Ὁ Σόλων τὸ πρῶτον καὶ μετὰ τοῦτον ἀκολούθως εἰς Ἀθήνας κατενόησαν τὰς βάσεις τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ προσέδωσαν εἰς τὸ κληρονομικὸν δίκαιον ἀνθρωπινωτέραν καὶ ἐπιεικεστέραν μορφὴν καὶ πραγμάτωσιν.

Τὸ κληρονομικὸν δίκαιον βασίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι τὸ ἄτομον, ἐκ φύσεως φθαρτόν, ἐξαφανίζεται, ἀλλ' ὁ ὀργανισμὸς τοῦ δικαίου οὐδεμίαν ὑφίσταται ἀλλοίωσιν διὰ τῆς μεταβιβάσεως τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων εἰς ὡρισμένα πρόσωπα, καλούμενα κληρονόμους.

Τὸ ἄτομον ὡς μέλος αὐτονόμου καὶ ἐλευθέρας Πολιτείας καθίσταται αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον. Ὡς τοιοῦτον δὲ ἀποκτᾷ εἰς Ἀθήνας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκ διαθήκης κληρονομίας.

Καὶ ἡ κληρονομία ὡς μέτρον καὶ ἡ υἱοθεσία ὡς σκοπὸν εἶχε τὴν διαιώνισιν τῆς οἰκογενείας.

Δικαίωμα κληρονομίας εἶχον μόνον τὰ γνήσια τέκνα ἢ οἱ εἰσποιητοί, οἱ υἱοθετημένοι. Ὁ Νόμος δὲν ἐπέτρεπεν ἀποκλήρωσιν ἄνευ δικαιολογημένων αἰτίων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔκρινεν ὁ Ἄρχων ἂν ἦσαν δικαιολογημένα ἢ μή.

Ἀξία παρατηρήσεως ἦτο ἡ διάταξις ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὸ Κληρονομικὸν Δίκαιον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ τέκνα τοῦ ὀφειλέτου τοῦ Δημοσίου καθίσταντο ἄτιμα καὶ ὡς τοιαῦτα δὲν εἶχον καὶ κληρονομικὰ δικαιώματα. Ἐστεροῦντο δὲ καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ τοιαύτη ὅμως αὐστηρότης ἐμετριάσθη βραδύτερον.

Μολονότι ὅμως, εἶχεν ἀναγνωρισθῇ εἰς τὴν οἰκογένειαν ἡ ἰσότης, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου, ἐν τούτοις τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν θηλέων ἦτο λίαν περιωρισμένον. Τὸ θῆλυ εἶχε δικαίωμα προικός, ἐὰν ὑπῆρχον ἄρρενα καὶ εἰς αὐτὸ ἐξηντλεῖτο τὸ δικαίωμά του, ὁπότε ἐκαλεῖτο «ἐπίπροικος». Ἐὰν δὲ δὲν ὑπῆρχον τέκνα τότε ἐκαλεῖτο τὸ θῆλυ εἰς τὴν κληρονομίαν καὶ ἐκαλεῖτο «ἐπίκληρος».

Ἡ διαθήκη, συντασσομένη ἐγγράφως, ἐσφραγίζετο ἐνώπιον μαρτύρων, οἱ ὁποῖοι κατὰ προτίμησιν ἔπρεπε νὰ εἶναι στενοὶ συγγενεῖς. Ἐκ παραλλήλου δὲ μὲ τὰς τιμωρίας αἱ ὁποῖαι ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ Νόμου κατ' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐξηφάνιζον τὴν διαθήκην, ἢ ἀπεπειρῶντο νὰ τὴν ἐκμηδενίσουν κατὰ οἱονδήποτε τρόπον, ὑπῆρχον καὶ Ἀραὶ (κατάρες) διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτήν.

Διάθεσιν τῆς περιουσίας διὰ διαθήκης ἐδικαιοῦντο ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι πολῖται Ἕλληνες. Ἐστεροῦντο δὲ τοῦ δικαιώματος τούτου, ἐκτὸς τῶν ξένων, καὶ αἱ γυναῖκες, καθὼς καὶ οἱ μὴ ἔχοντες συμπληρώσει τὸ 20ον ἔτος τῆς ἡλικίας των.

Δίκαιον τῶν ἐνοχῶν. Τὸ Δίκαιον τοῦτο εἶναι τὸ σύνολον τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα παρέχουν εἰς τὸν δικαιοῦχον τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ ὑποχρέου τὴν ρύθμισιν τῆς βουλήσεώς του καθ' ὡρισμένον τρόπον ἐν σχέσει πρὸς ὡρισμένην πρᾶξιν. Δάνειον, δωρεά, ἀγοραπωλησία, μίσθωσις, ἐντολή, ἀποζημίωσις κτλ.

Τὸ Δίκαιον τοῦτο δὲν εἶχε τὴν προσήκουσαν ἀνάπτυξιν εἰς Ἀθήνας. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι, καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς γενικῶς δὲν παρετηρήθη ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου τούτου. Τοῦτο ἴσως ὀφείλετο διὰ τὰς ἄλλας Πολιτείας καὶ ἐν μέρει καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν τῆς Θρησκείας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Πολιτείας ἀφ' ἑτέρου.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως καὶ εἰδικῆς μνείας διὰ τὰς Ἀθήνας ἦτο τὸ ὅτι εἰς τὰς ἐνοχάς, δηλαδὴ εἰς τὴν νομικὴν σχέσιν καὶ νομικὸν δεσμὸν μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων προσώπων τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου, δὲν ὑφίσταντο αἱ θρησκευτικαί, πανηγυρικαὶ καὶ συμβολικαὶ πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τὰ ἄλλα ἀρχαῖα Δίκαια. Ἡ ἔκφρασις τῆς βουλήσεως ἦτο ἐλευθέρα ἄνευ τύπων, καὶ ὑποχρεωτική, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντετίθετο εἰς νόμον θίγοντα τὸ σύνολον ἢ τὴν ἔννοιαν τῆς Πολιτείας.

Αἱ καταρτιζόμεναι συμβάσεις ἀπεδεικνύοντο εἴτε διὰ τῶν ἐγγράφων ἀποδείξεων εἴτε καὶ διὰ μαρτύρων.

Τὸ δάνειον ἦτο ἡ συνήθης ἐνοχικὴ σύμβασις καὶ ἐξησφαλίζετο διὰ τοῦ ἐνεχύρου, τῆς ἐγγυήσεως καὶ τῆς ὑποθήκης, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τῆς ἀντιχρήσεως (βλέπε λέξιν).

Ὁ τόκος ἦτο ἀόριστος. Τὸ κατώτερον ὅριον αὐτοῦ ἦτο 10%. τὸ

δὲ ἀνώτερον ἔφθανε μέχρι καὶ 36%. Ἐνίοτε δὲ ἔφθανε καὶ 50% ὁπότε ἐκαλεῖτο ἡμίολος τόκος. Ὁ ἡμίολος τόκος συνήθως παρετηρεῖτο εἰς τὰ ναυτοδάνεια (ναυτικαὶ συγγραφαί), τὰ θαλασσοδάνεια.

Ὁ συνηθέστερος τύπος δανείου ἦτο τὸ δάνειον χρήσεως, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ ἄτοκον.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν Τραπεζῶν δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ ἰδίως τούς Ἀθηναίους. Ἡ μεγάλη ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Δύσεως ἦτο φυσικὸν νὰ δημιουργήση καὶ τὸν θεσμὸν τοῦτον τῶν Τραπεζῶν, ὁ ὁποῖος ἐξελίχθη εἰς μέγαν βαθμόν.

Τοιοῦτον ἦτο εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸ ἰδιωτικὸν Δίκαιον, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐδημιουργήθη διὰ τῆς Σολωνείου Νομοθεσίας καὶ ἀκολούθως ἐξελίχθη εἰς Ἀθήνας, ἀποτελέσαν τὸ γνωστὸν Ἀττικὸν Δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς μία τῶν οὐσιωδεστάτων πηγῶν τοῦ ἀκολουθήσαντος βραδύτερον Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖον ἴσχυε μέχρι πρὸ ὀλίγου ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας χώρας, κυρίως τῆς Εὐρώπης.

Ποινικὸν Δίκαιον. Ἀναπτύσσοντες τὴν Νομοθεσίαν τοῦ Δράκοντος εἴπομεν ὅτι οἱ ποινικοὶ νόμοι τοῦ νομοθέτου τούτου ἀπέρρεον ἀπὸ τῆς κρατούσης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του θεοκρατοκῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῆς ὁποίας κυρίως ὑπηγορεύθησαν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τοῦ Σόλωνος, ἀπὸ τῆς ὁποίας κυρίως ἀρχίζει ἡ σπουδαιοτέρα περίοδος τῆς ἐξελίξεως τῆς Δικαιοσύνης, χωρὶς νὰ ἐκλείψουν ἐντελῶς τὰ ἴχνη τῆς παλαιοτέρας ποινικῆς θεωρίας, πάντως παύει ἡ θεοκρατικὴ ἀρχή. Ἡ παλαιὰ θεωρία τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐξιλεώσεως δὲν κρατεῖ πλέον εἰς τὴν Νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος. Ἀρχὴ ταύτης εἶναι ἡ πρόληψις. Καὶ οὕτως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δημιουργεῖται ἕνα εἶδος ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἡ ὁποία διὰ πρώτην φορὰν καθιεροῦται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Δικαίου.

Εἰς ἕκαστον πολίτην παρέχεται τὸ δικαίωμα τῆς καταδιώξεως τοῦ ἀδικοπραγοῦντος καὶ κατὰ συνέπειαν προσβάλλοντος τὴν ἔννομον τάξιν, ἡ ὁποία ἐνδιαφέρει τὸ σύνολον. Ἐκ παραλλήλου δὲ παρέχεται τὸ δικαίωμα εἰς ἕκαστον πολίτην νὰ ὑπερασπίζεται οἱονδήποτε κατηγορούμενον, διότι τοῦτο ἐνδιέφερε τὴν ἔννομον τάξιν ἡ ὁποία ἀφοροῦσεν εἰς τὸ σύνολον. Τοῦτο ἦτο τὸ ἄριστον τεκμήριον καὶ τὸ ἄριστον δεῖγμα τῆς ἰδεώδους Πολιτείας, εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ πολῖται αἰσθάνονται ὡς ἰδίαν τὴν καθ' ἑνὸς ἐκ τῶν μελῶν της στρεφομένην ἀδικίαν ὅπως αἰσθάνονται καὶ ὡς ἰδίαν τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ ἀθώου. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ κατίσχυε σταθερῶς καὶ θετικῶς κατὰ τρόπον ὥστε πολὺ βραδύτερον τοῦ χρόνου τῆς ἐπικρατήσεώς της, ὅταν ἐγένετο ἡ δίκη τοῦ Μειδίου, ῥήτορος καὶ δεξιοῦ δικοπλόκου, διότι ἐπετέθη καὶ ἐγρονθοκόπησε τὸν Δημοσθένην εἰς κάποιαν δικανικὴν των διένεξιν, ὁ τελευταῖος ἤσκησε ποινικὴν δίωξιν κατ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν ἐκφωνηθέντα λόγον μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπε διὰ τὸν Μειδίαν «... Τὴν γὰρ πόλιν ἡγεῖτο ἀδικεῖν οὐ τὸν παθόντα μόνον». (Διότι ἐνόμιζεν ὅτι ἡ πόλις ἠδίκει καὶ ὄχι ὁ παθὼν μόνον)

Οἱ δικασταὶ οἱ ποινικοὶ διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Δίκης, τῆς σεμνῆς καὶ ἀπαραιτήτου θυγατρὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος, ἡ ὁποία ἐποπτεύει τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Δημοσθένης εἰς λόγον, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησε κατὰ τοῦ Ἀριστογείτονος, περιωνύμου διὰ τὴν ἀναίδειάν του καὶ τὸ θράσος του νὰ δημιουργῇ ἔριδας μὲ τοὺς ἐπιφανεῖς ῥήτορας τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ προκαλῇ ἀγῶνας δικαστικοὺς κατὰ τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν προσποιούμενος τὸν ὑπερασπιστὴν τῶν θεσμῶν, εἶπε... «... Ὀρθῶς δεῖ δικάσαι τὴν τὰ δίκαια ἀγαπῶσαν εὐνομίαν περὶ πλείστου ποιησαμένους, ἣ πάσας καὶ πόλεις καὶ χώρας σώζει καὶ τὴν ἀπαραίτητον καὶ σεμνὴν Δίκην, ἣν ὁ τὰς ἁγιωτάτας ἡμῶν τελετὰς καταδείξας Ὀρφεὺς παρὰ τὸν τοῦ Διὸς θρόνον φησὶν καθημένην πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐφορᾶν». (Ὀρθῶς πρέπει νὰ δικάσωμεν θέσαντες ὑπεράνω ὅλων τὴν εὐνομίαν ποὺ ἀγαπᾶ τὰ δίκαια ἡ ὁποία σώζει ὅλας τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας καὶ τὴν σεβαστὴν Δίκην τὴν ὁποίαν ὁ μαθὼν ἡμᾶς τὰς ἱερουργίας Ὀρφεὺς τοποθετεῖ καθημένην πλησίον τοῦ θρόνου τοῦ Διὸς νὰ ἐπιβλέπῃ τὰς τῶν ἀνθρώπων ὑποθέσεις)

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης.

Ἀπόρροια τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ ἀδίκημα ἀφορᾶ τὴν Πολιτείαν καὶ στρέφεται κατὰ τοῦ συνόλου εἶναι ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ παθόντος δὲν δικαιοῦται νὰ ἐκδικῆται. Ὁ δολοφόνος δὲν παραδίδεται εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ παθόντος, ἀλλὰ εἰς τὴν Πολιτείαν. Αὗται ἦσαν εἰς γενικὰς γραμμὰς αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ θεωρία τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου.

Παρὰ πάντα ὅμως ταῦτα καὶ παρὰ τὴν τεραστίαν πρόοδον καὶ ἐξέλιξιν τῆς ἐννοίας τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου δὲν εἶχε παύσει καὶ ἐπὶ τῆς Σολωνείου ἀκόμη νομοθεσίας καὶ πολὺ βραδύτερον ἡ ἀρχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἀδικημάτων τὰ τέκνα συνευθύνονται μετὰ τοῦ πατρός. Οὕτως ἡ ποινὴ ἐστρέφετο κατ' αὐτῶν ἐξετείνετο δὲ καὶ κατὰ τοῦ γένους καὶ κατὰ τῆς οἰκίας τοῦ καταδίκου καὶ μέχρις ἐξωλείας. Ἦτο δὲ ἡ ἐξώλεια ἡ παντελὴς καταστροφή.

Ἀδικήματα καὶ ποινικὴ δικονομία. Ταῦτα ἦσαν δημόσια ἢ ἰδιωτικά, δηλαδὴ ἀδικήματα στρεφόμενα ἀμέσως κατ' αὐτῆς ταύτης τῆς Πολιτείας, τὴν ὁποίαν καὶ ὑπενόμευον, καὶ ἀδικήματα στρεφόμενα κατὰ τῶν ἰδιωτῶν. Περὶ τῶν τελευταίων τούτων βεβαίως ἐνδιεφέρετο ἡ Πολιτεία διότι διετάρασσον τὴν ἔννομον τάξιν καὶ ἔβλαπτον τὴν ὑφισταμένην ἀλληλεγγύην τῶν πολιτῶν, ὅμως δὲν ἦσαν τοιαῦτα ὥστε νὰ ὑπονομεύουν τὴν ὑπόστασίν της.

Ἡ δικαστικὴ ἐνέργεια διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῶν δημοσίων ἀδικημάτων ἐκαλεῖτο «Γραφή», καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ἡ δίκη προεκαλεῖτο πάντοτε ἐγγράφως, ἐνῶ, ἡ ἐπὶ τῶν κατὰ ἰδιωτῶν ἀδικημάτων, ἐκαλεῖτο «Δίκη».

Ἐπὶ τῶν δημοσίων ἀδικημάτων κατήγορος ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ τέλειος πολίτης Ἀθηναῖος, σπανίως δὲ ἐκαλοῦντο ξένοι, μέτοικοι ἢ καὶ δοῦλοι, καὶ τοῦτο συνέβαινεν ὁσάκις ὑπῆρχεν ἀνάγκη εἰδικῶν γνώσεων ἢ ἀνάγκη εἰδικῶν πληροφοριῶν.

Ἡ ὑπεράσπισις τῶν καθαρῶς δημοσίων συμφερόντων ἐπὶ τῶν ἀδικημάτων κατὰ τῆς Πολιτείας ἦτο ἔργον αὐθορμήτων κατηγόρων. Δικονομικῶς παρετηρεῖτο ὅ,τι σχεδὸν καὶ σήμερον. Ἐγίνετο πρόσκλησις τοῦ κατηγορουμένου νὰ παρασταθῇ ὡρισμένην ἡμέραν ἐνώπιον τοῦ ἁρμοδίου Ἄρχοντος. Τὴν πρόσκλησιν ἠκολούθει ἡ ἀνάκρισις, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας κατηρτίζετο τὸ κατηγορητήριον, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο γραφὴ ἢ φάσις, ὄχι δὲ ἔγκλημα, ὅπως ἐκαλεῖτο τὸ κατηγορητήριον εἰς τὰς ἰδιωτικὰς δίκας. Ὁ κατήγορος, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε τὸ πέμπτον τῶν ψήφων τῶν δικαστῶν, ὑπεβάλλετο εἰς πρόστιμον καὶ εἰς εἰδικὴν ἀτιμίαν. Ἂν ὁ κατηγορούμενος ἡττᾶτο καὶ ἡ ποινὴ του ἦτο θάνατος, παρεδίδετο ὑπὸ τοῦ Ἄρχοντος τοῦ προεδρεύοντος τοῦ δικαστηρίου πρὸς ἐκτέλεσιν εἰς τοὺς ἕνδεκα. Ἂν ἡ ποινὴ ἦτο δήμευσις τῆς περιουσίας, ἐγίνετο καταγραφὴ ὅλων τῶν περιουσιακῶν στοιχείων ὑπὸ τοῦ Δημάρχου, ἀνεγινώσκετο ἡ ἀπογραφὴ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου καὶ παρεδίδοντο τὰ κτήματα πρὸς ἐκποίησιν, τὸ δὲ προϊὸν τῆς πωλήσεως παρεδίδετο εἰς τὴν Πολιτείαν.

Τὰ σπουδαιότερα τῶν κατὰ τῆς Πολιτείας ἀδικημάτων ἦσαν

1) **Προδοσία.** Τὸ ἀδίκημα αὐτὸ περιελάμβανε τὰς ἐνεργείας αἱ ὁποῖαι ἐστρέφοντο κατὰ τοῦ Δήμου μὲ σκοπὸν τὴν κατάλυσιν αὐτοῦ. Ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου, ταὐτοχρόνως δὲ καταστροφῆς τῆς οἰκίας τοῦ καταδικωκομένου καὶ ἐξώσεως τοῦ καταδίκου νεκροῦ ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τοιουτοτρόπως ἐκτὸς τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου διὰ τὸν καταδικαζόμενον προδότην διά τῆς καταστροφῆς τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἐν γένει ἐξωλείας (βλέπε ἀνωτέρω) ἐτιμωροῦντο καὶ τὰ τέκνα καὶ ἡ οἰκογένεια.

2) Ἀπάτης τοῦ Δήμου. Τὸ ἀδίκημα αὐτὸ ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.

Ἡ οὐδετερότης εἰς τὰς πολιτικὰς στάσεις ἀπετέλει ἐπίσης ἀδίκημα στρεφόμενον κατὰ τῆς Πολιτείας καὶ ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τῆς ἀτιμίας.

3) **Ἀσέβεια.** Ἦτο ἡ ἄδικος πρᾶξις ἡ περιλαμβάνουσα τὴν ἄρνησιν τῶν θεῶν, τὸν ἀκρωτηριασμὸν τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν, τὴν παραβίασιν τῶν μυστηρίων, τὴν βεβήλωσιν τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, τὴν ἀποκοπὴν ἐλαίας τὴν ὁποίαν εἶχον τοποθετήσει ἐπὶ τοῦ τάφου ἥρωος κλπ., ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου, τῆς φυγῆς καὶ τῆς δημεύσεως.

4) **Ὕβρις.** Περιελάμβανε τὴν διὰ σημείων ἢ λόγων ἐξύβρισιν τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν σημερινὴν ἐξύβρισιν τῆς πρὸς τὴν Ἀρχὴν ὀφειλομένης τιμῆς, ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τῆς ἀτιμίας.

5) **Κλοπή.** Διὰ τὴν κλοπὴν δημοσίων χρημάτων ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου, ὁσάκις διενηργεῖτο εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἢ εἰς τὸ Λύκειον ἢ εἰς δημοσίους τόπους, ἄλλως ἐπεβάλλετο ἡ διπλῆ ἀποζημίωσις.

6) **Δωροδοκία.** Διὰ τὴν δωροδοκίαν ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τῆς ἀτιμίας, δημεύσεως τῆς περιουσίας καὶ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως καὶ εἰς τὸν δωροδότην καὶ εἰς τὸν δωροδόχον. Ὁσάκις ὅμως ἡ δωροδοκία ἐλάμβανε χώραν μὲ ὑπόνοιαν προδοσίας ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.

7) **Τὸ ἀδίκημα διαφθορᾶς νομίσματος.** Ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου, διότι τὸ νόμισμα ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν δεῖγμα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πολιτείας.

8) **Τὸ ἀδίκημα ἀγραφίου.** Ἀνεφέρετο εἰς τὸ ὅτι ὀφειλέται τοῦ δημοσίου ἐξήλειφον ἐκ τοῦ πίνακος τῶν ὀφειλετῶν τὸ ὄνομά των πρὶν ἢ ἐξοφλήσουν τὸ χρέος των. Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ εἰδικῶς εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἐτηρεῖτο πίναξ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν ὀφειλετῶν τοῦ δημοσίου, ἐξ αὐτοῦ δὲ προέρχεται καὶ ἡ φράσις «...ἐγγεγραμμένος ἐν τῇ Ἀκροπόλει...».

9) **Τὸ ἀδίκημα ἀγράφου μετάλλου.** Τοῦτο διεπράττετο κατὰ τοῦ δημοσίου καὶ ἐσχετίζετο μὲ τοὺς πόρους αὐτοῦ. Τὰ ἀργυρωρυχεῖα τῆς ἐποχῆς ἀνῆκον ἢ εἰς ἰδιώτας ἢ εἰς τὸ δημόσιον. Καὶ ἂν μὲν ἀνῆκον εἰς τοὺς ἰδιώτας, οὗτοι ἐκμεταλλευόμενοι ταῦτα διὰ τῶν δούλων, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀποδίδουν μέρος τοῦ ἐξαγομένου μετάλλου ποικίλλον κατὰ καιροὺς εἰς τὸ δημόσιον. Ἂν δὲ ἀνῆκον εἰς τὸ δημόσιον, οἱ ἐκμεταλλευόμενοι ταῦτα ἐπλήρωνον μίσθωμα ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐξαγόμενον προϊόν. Ἡ ἀπόκρυψις τῶν ἐξαγομένων τούτων μετάλλων ἀπετέλει τὸ ἀδίκημα τοῦ ἀγράφου μετάλλου. Ἁρμόδιοι πρὸς ἐκδίκασιν τούτου, καθὼς καὶ τοῦ «Ἀγραφίου» ἦσαν οἱ θεσμοθέται. Ἐπεβάλλετο δὲ ἡ ποινὴ τῆς ἀτιμίας ἐκτὸς ἐὰν ἦτο συνηνωμένον τὸ ἀδίκημα μὲ ὠφέλειαν ξένης πολιτείας, ὁπότε ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου.

Δημόσια ἀδικήματα ἦσαν καὶ τὰ **στρατιωτικά,** δηλαδὴ ἀδίκημα τῆς ἀστρατείας, ἀδίκημα λιποταξίου ἀδίκημα λιποστρατείου,

ἀναυμαχίου, δειλίας ἀδίκημα, «τὴν ἀσπίδα ἀποβάλλειν» κλπ. Ὅπως ἡ ἐκπλήρωσις τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων ἐθεωρεῖτο τὸ τιμητικώτερον ἀλλὰ καὶ τὸ μεγαλύτερον τῶν καθηκόντων τοῦ πολίτου, κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος τούτου ἦτο τὸ ἀτιμωτικώτερον τῶν ἀδικημάτων κατὰ τῆς πολιτείας. Ἐτιμωροῦντο διὰ καταγγελίας οἱουδήποτε πολίτου. Ἡ ἐπιβαλλομένη ποινὴ ἦτο διάφορος κατὰ διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν τῆς διαπράξεως αὐτῶν. Ὁ βίος καὶ τὸ παρελθὸν τοῦ διωκομένου διεδραμάτιζε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ποινήν, ἡ ὁποία ἦτο τῆς ἀτιμίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἐστερεῖτο ὁ καταδικασθεὶς τοῦ δικαιώματος νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀγοράν, τὰ ἱερά, νὰ δικηγορῇ κλπ.

10) **Τὸ ἀδίκημα δωροξενίας,** ἀδίκημα διαπραττόμενον παρὰ ξένου μὴ πολίτου Ἀθηναίου καὶ συνέκειτο εἰς τὸ ὅτι ὁ ξένος κατώρθωνε διὰ δώρων ἢ οἱωνδήποτε ἄλλων ἀπατηλῶν μέσων νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἰθαγένειαν Ἀθηναίου πολίτου μεθ' ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Κάθε Ἀθηναῖος εἶχε δικαίωμα νὰ μηνύσῃ καὶ ἐὰν ἀπεκαλύπτετο ἀληθὴς ἡ κατηγορία, τότε ὁ κατηγορούμενος ξένος κατεδικάζετο εἰς τὴν ποινὴν τῆς πωλήσεώς του ὡς δούλου.

11) **Τὸ ἀδίκημα ἑταιρήσεως,** διαπραττόμενον παρὰ τῶν ἀνδρῶν μόνον, καὶ συγκείμενον εἰς τὸ ὅτι ἐπεδίδοντο οἱ κατηγορούμενοι εἰς παιδεραστίαν ἐπὶ χρήμασι, μολονότι ἦσαν ἐλεύθεροι πολῖται, ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τῆς ἀτιμίας, ἀπηγορεύετο δὲ εἰς τοὺς καταδικασθέντας νὰ ὁμιλήσουν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, καθὼς καὶ νὰ εἰσέρχωνται εἰς τοὺς ναούς. Ἂν δὲ παρέβαινον τὰς ἀπαγορεύσεις ταύτας εἰσήγοντο πρὸς δίκην ἐνώπιον τῶν θεσμοθετῶν καὶ ἐτιμωροῦντο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ δημόσια ἀνεγνωρίζοντο τὰ ἰδιωτικὰ ἀδικήματα, δηλαδὴ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα διεπράττοντο κατὰ ἰδιωτῶν ἀπ' εὐθείας. Καὶ ἐπὶ τούτων, μέγιστον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πολιτείας, λόγω τοῦ ὅτι καὶ κατὰ τοῦ ἀτόμου στρεφόμενον τὸ ἀδίκημα ἐμμέσως ἐστρέφετο κατὰ τοῦ συνόλου. Πλὴν ὅμως δὲν εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀμέσου προσβολῆς τῆς πολιτείας, τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητός της. Τὰ σπουδαιότερα δὲ τούτων ἦσαν τὰ ἑξῆς: Ἀδίκημα φόνου, δηλαδὴ ἡ ἐν γνώσει καὶ ἐκ προθέσεως διενεργουμένη ἀνθρωποκτονία. Ἡ ἐπιβαλλομένη ποινὴ ἦτο ὁ θάνατος. Εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἄρχοντος ἠδύνατο ὁ φονεὺς νὰ ζητήσῃ ἀειφυγίαν (νὰ φύγῃ διὰ παντὸς) ἐξ Ἀθηνῶν. Ὁπωσδήποτε εἴτε ἐχορηγεῖτο εἴτε μὴ τὸ δικαίωμα τῆς ἀειφυγίας, τὰ κτήματα τοῦ καταδικασθέντος ἐδημεύοντο. Ἐπανερχόμενος δὲ ἐνδεχομένως, ὁ τυχὼν ἀειφυγίας ἄνευ γνώσεως καὶ παρὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχῶν ἠδύνατο νὰ φονευθῇ ὑπὸ τῶν συγγενῶν τοῦ θύματος ἢ καὶ παρὰ τοῦ πρώτου τυχόντος.

12) **Ἀδίκημα ἀκουσίου φόνου,** δηλαδὴ ἀνθρωποκτονία ἐξ ἀμελείας. Ἡ ἐπιβαλλομένη ποινὴ εἰς τὸν ἀκούσιον ἀνθρωποκτόνον ἦτο ἡ ἐξορία ἐπὶ ἕνα χρονικὸν διάστημα, μέχρις ὅτου ἐξιλεωθῇ τὸ ἄγος (βλέπε λέξιν) καὶ παρέλθῃ ἡ ἐντύπωσις εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ παθόντος. Ἐὰν ὅμως ἡ οἰκογένεια τοῦ παθόντος συγκατετίθετο, ἠδύνατο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ πρὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ χρόνου τῆς ἐπιβληθείσης ἐξορίας. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀνεγνωρίζοντο καὶ ἐτιμωροῦντο τὰ ἀδικήματα τῶν προμελετημένων τραυμάτων. Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς ταῦτα ἦσαν καὶ τὰ ἀδικήματα τῆς φαρμακείας, τῆς ἐξαμβλώσεως (ἄμβλωσις καὶ ἔκτρωσις) τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ. Ἦτο δὲ ἐξανδραποδισμὸς ἡ πώλησις ἐλευθέρου πολίτου ὡς δούλου, καὶ ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀτιμίας.

Ταῦτα ἦσαν τὰ ἀδικήματα τὰ στρεφόμενα κατὰ τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος.

Ἐκ παραλλήλου ὅμως πρὸς τὰ στρεφόμενα κατὰ τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος ὑπῆρχον καὶ τὰ ἀδικήματα κατὰ τῶν ἠθῶν, ὅπως τὸ ἀδίκημα τῆς ἐξυβρίσεως καὶ ἐν γένει τῆς αἰσχύνης, ὑποδιαιρούμενον ὅπως καὶ σήμερον. Ἐτιμωρεῖτο δὲ διὰ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως.

Εἰς τὸ ἀδίκημα **μοιχείας** ἐπεβάλλετο εἰς τὸν μοιχὸν ἡ ποινὴ τῆς ἀτιμίας, παρείχετο ὅμως εἰς τὸν ἀπατηθέντα σύζυγον τὸ δικαίωμα νὰ φονεύσῃ τὸν μοιχόν, ἐφ' ὅσον συλλάβῃ τοῦτον ἐπ' αὐτοφώρῳ. Ἐναγόμενος δὲ διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ φόνου, ἐτιμωρεῖτο διὰ μικρᾶς ποινῆς, ἀναγνωριζομένου, κατὰ κάποιον τρόπον εἴδους συγχύσεως.

Ἡ γυνὴ ἐπὶ μοιχείας ἀπεπέμπετο ἐκ τοῦ συζυγικοῦ οἴκου καὶ ἐπωλεῖτο ὡς δούλη, ἐνῶ ταὐτοχρόνως ὁ ἀπατηθεὶς σύζυγος κατεκράτει δικαιωματικῶς τὴν προῖκα.

Ἐπιπροσθέτως ἀνεγνωρίζοντο ὡς ἀδικήματα καὶ μάλιστα ὡς σοβαρώτατα, τὰ κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας στρεφόμενα. Ταῦτα ἦσαν: Ἡ πυρκαϊά, ἡ ὁποία ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου ἂν ἐγένετο ἐκ προθέσεως καὶ προμελέτης, ἄλλως διὰ χρηματικῆς ποινῆς.

Εἰς τὸ ἀδίκημα τῆς κλοπῆς ἡ τιμωρία ἐποικίλλεν ἀναλόγως τῶν ὅρων καὶ συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας διεπράττετο ἡ κλοπή. Ἀναλόγως τοῦ χρόνου, ἐὰν δηλαδὴ ἐγίνετο τὴν ἡμέραν ἢ τὴν νύκτα, τοῦ ποσοῦ, τοῦ ἀντικειμένου τῆς κλοπῆς καὶ τῶν διαφόρων συνθηκῶν. Παρετηρεῖτο κατ' ἀρχὴν κάτι τὸ παρεμφερὲς πρὸς τὰ σήμερον κρατοῦντα ἐπὶ κλοπῆς.

Πλὴν τῶν ἀναγραφομένων ὡς ἄνω ἀδικημάτων, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος καὶ τῶν μετέπειτα εἶχον ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀδικήματα ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἀδικήματα, τὰ ὁποῖα κυρίως ὑπήγοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν θεσμοθετῶν ποὺ ἐνομοθέτουν καὶ συγχρόνως ἐδίκαζον.

Ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ ἦσαν: 1) Ἡ ἀτιμία (δηλαδὴ ἡ στέρησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καθὼς καὶ ἡ στέρησις τοῦ δικαιώματος τῆς παραστάσεως εἰς ναούς, εἰς τελετάς, εἰς ἀγοράς κλπ.). 2) Ἡ φυγή, εἴτε πρόσκαιρος εἴτε διαρκὴς (ἀειφυγία). 3) Στέρησις ἐλευθερίας (δεσμωτήριον). 4) Θάνατος πραγματοποιούμενος εἴτε διὰ φαρμάκου εἴτε διὰ τῆς ρίξεως εἰς βάραθρον, εἴτε διὰ τοῦ ξίφους, εἴτε διὰ βρόχου (σχοινί) εἴτε διὰ τυμπάνου (ραβδισμοὶ) μέχρι θανάτου, εἴτε διὰ λιθοβολίας. 5) Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ποινὰς ταύτας ὑπῆρχον καὶ αἱ ποιναὶ αἱ ἐπιβαλλόμεναι κατὰ τῆς περιουσίας, ὅπως ἡ ἀποζημίωσις, ἡ δήμευσις κλπ.

ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Ἡ δικαστικὴ ὀργάνωσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ εἰδικῶς τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὄντως σπουδαία καὶ ἀξία μεγάλης προσοχῆς. Διότι ἀνεξαρτήτως τῶν κυρίων δικαστηρίων καὶ τῶν διαβαθμίσεών των ὑπῆρχον καὶ πολλὰ δικαστήρια δι' εἰδικὰ ἀδικήματα.

Ἄρειος Πάγος. Τὸ ἀρχαιότερον, τὸ σπουδαιότερον ἀλλὰ καὶ τὸ σεμνότερον δικαστήριον τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὁ Ἄρειος Πάγος ἢ ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλή, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκαλεῖτο ἐπίσκοπος πάντων καὶ φύλαξ τῶν νόμων. Τὰ περὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀληθοῦς σημασίας τοῦ Ἀρείου Πάγου εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας εἶναι εἰς ἄκρον συγκεχυμένα. Οὕτω ἐκαλεῖτο Ἄρειος Πάγος ὁ παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν λόφος. Κατὰ τοὺς μὲν ὁ λόφος (Πάγος) ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ τοῦ Ἄρεως, ὁ ὁποῖος ἐδικάσθη ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου διὰ τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ βιάσῃ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἄρεως ἐνῶ μετέφερεν ὕδωρ δι' ὑδρίας ἀπὸ τοῦ Ἰλισοῦ. Κατὰ τοὺς δὲ ἐκλήθη ὁ λόφος Ἄρειος Πάγος, ἐξ ἀφιερώσεως τῶν Ἀμαζόνων. Κατελήφθη δηλαδὴ ὁ λόφος ὑπὸ τῶν Ἀμαζόνων, ὅταν ἐπολέμουν κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Θησέως, αἱ ὁποῖαι ἐν συνεχείᾳ ἀφιέρωσαν τὸν λόφον εἰς τὸν θεὸν τοῦ πολέμου Ἄρην. Ἄλλοι πάλιν ἀποδίδουν τὴν ὀνομασίαν τούτου εἰς τὸ ὅτι Ἄρειος ἐσήμαινε φόνιος, ἔχων δηλαδὴ σχέσιν μὲ τὸν φόνον, ὁ ὁποῖος ἀποτελῶν ἕνα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἀδικημάτων ἐδικάζετο εἰς τὸν λόφον ἐκεῖνον. Ἀλλὰ καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἀκόμη ἐκδοχαὶ ὑπεστηρίχθησαν ἐν σχέσει μὲ τὴν ὀνομασίαν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Πάντως ὑπὸ οἱανδήποτε ἐκδοχὴν ὁ λόφος ἐκεῖνος ἐθεωρεῖτο ἱερὸς κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους καὶ ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ συνέρχεται εἰς αὐτὸν τὸ ἀνώτατον συνέδριον τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ὠνομάσθη ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλή, ἢ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ Βουλή, ἢ καὶ ἁπλῶς Ἄρειος Πάγος.

Ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων ἀκόμη χρόνων, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως συγκροτήσεως αὐτοῦ ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως δικαιοδοσίας ἦτο ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος. Ἡ συγκρότησίς του ἀπετέλει, ὀλιγαρχικὸν στοιχεῖον τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ πρόσωπα ἀριστίνδην ἐκλεγόμενα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶχον τεραστίαν ἐπιβολὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἰς τὴν πόλιν, ἀπὸ ἀπόψεως εὐγενείας ἀλλὰ καὶ χαρακτῆρος, ἤθους καὶ μορφώσεως. Ἦσαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν, εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁποίων προσετίθεντο κατ' ἔτος καὶ οἱ ἐννέα ἄρχοντες, ἀφοῦ προηγουμένως ἔδιδον τὸν κανονισμένον ὅρκον. Ἦσαν δὲ οἱ ἀρεοπαγῖται ἰσόβιοι.

Ἄξιος ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἦτο ὁ ἔλεγχος, τὸν ὁποῖον ἔκαμνον τὰ ἴδια τὰ μέλη τοῦ Ἀρείου Πάγου, δι' ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν. Ὁ Ἄρειος Πάγος ἐδικαιοῦτο νὰ ἐξελέγχῃ τὴν διαγωγὴν τῶν μελῶν του καὶ νὰ ἀποβάλλῃ τοὺς ἀναξίους ἐκ τῶν συναδέλφων νὰ παρακάθηνται εἰς τὸ σεμνὸν καὶ τὸ ἄκρως σοβαρὸν ἐκεῖνο συνέδριον. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Δημοσθένης ἔλεγεν ὅτι οὐδέποτε ὁ Ἄρειος Πάγος ἀδίκως ἐδίκασεν.

Οἱ ἀρεοπαγῖται δὲν ἠδύναντο νὰ γράφουν κωμῳδίας καὶ γενικῶς νὰ ἔχουν ἀπασχόλησιν οἱανδήποτε, ἡ ὁποία κατὰ γενικῶς παραδεγμένην ἀρχὴν καὶ ἀντίληψιν δὲν ἤρμοζεν εἰς τὰς περὶ ἀξιοπρεπείας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κοινωνικὰς συνθήκας.

Τοιουτοτρόπως συγκροτούμενον τὸ σῶμα τοῦτο εἶχεν ἀποβῆ πανίσχυρον, ἡ δὲ ἰσχύς του ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δημοσίων σχέσεων. Εἶχε διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, καὶ εἰς ἕνα βαθμὸν καὶ νομοθετικὴν τοιαύτην.

Τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἡ παντοδυναμία ὅμως τοῦ Ἀρείου Πάγου, σὺν τῷ χρόνῳ ἐμετριάσθη καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος, ὁ ὁποῖος τὴν μὲν διοικητικὴν ἐξουσίαν ἀφήρεσεν ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου, τὴν δὲ δικαστικὴν ἀφήρεσεν ἐν μέρει καὶ τὴν ἀνέθεσεν εἰς τοὺς ἐφέτας, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα δικαστήρια, εἰς δὲ τὸν Ἄρειον Πάγον περιωρίσθη τὸ δικαίωμα τῆς προσφυγῆς τῶν θεωρούντων ἑαυτοὺς ἀδικημένους ἐκ τῶν κατωτέρων δικαστηρίων. Ὡς κύριον δὲ σκοπὸν ἔθεσεν ὁ Δράκων εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον νὰ εἶναι φύλαξ τῶν νόμων καὶ νὰ ἐπιτηρῇ τὰς ἀρχὰς «ὅπως κατὰ τοὺς νόμους ἄρχωσι». Ἐδίκαζε δ' ἐπὶ πλέον καὶ τὰ σπουδαιότερα τῶν ἀδικημάτων, κυρίως τὸν φόνον καθὼς καὶ τῶν θανατηφόρων τραυμάτων, τοῦ ἐμπρησμοῦ κλπ. «... φόνου καὶ τραύματος ἐκ προνοίας καὶ πυρκαϊᾶς καὶ φαρμάκων».

Περίεργος δὲ ἦτο ἐπίσης, ἀλλὰ καὶ σπουδαιοτάτη ἡ ἐποπτεία τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῶν πολιτῶν:

«Ὁ ἀργὸς ὑπεύθυνος ἔστω παντὶ τῷ βουλομένῳ γράφεσθαι: τῆς ἀργίας ἀτιμία ἔστω τὸ τίμημα, εἰ τρὶς τις ἁλώη· ἐὰν δὲ τις ἅπαξ ἁλῇ ζημιοῦσθαι δραχμὰς ἑκατόν». (Ὁ ἀργὸς ἂς εἶναι ὑπεύθυνος δι' ὁποιον θέλη νὰ κάμη μήνυσιν· τῆς ἀργίας τίμημα ἂς εἶναι ἡ ἀτίμωσις ἐὰν κανεὶς συλληφθῇ τρεῖς φορὰς ἀργός· ἐὰν δὲ συλληφθῇ κανεὶς μίαν φορὰν νὰ ζημιώνεται ἑκατὸν δραχμάς).

Τοιουτοτρόπως ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦτο ἀπ' ἀρχῆς μεγίστη, μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ἐποπτεύη κατὰ πόσον τὰ ψηφίσματα τοῦ Δήμου ἦσαν σύμφωνα μὲ τοὺς Νόμους, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερον ἂν ἦσαν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἢ μή.

Ἡ τεραστία ὅμως ἰσχὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου σὺν τῷ χρόνῳ, ἐμειώνετο καὶ ἰδίως διὰ τῆς κατισχύσεως τῆς Δημοκρατίας. Συνετέλεσεν δὲ εἰς τοῦτο καὶ ὁ Περικλῆς, ἀκολουθήσας εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸν Ἐφιάλτην:

«Γενόμενος τοῦ Δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σωφωνίδου... ἐπέθετο τῇ βουλῇ. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεῖλε πολλοὺς τῶν ἀρεοπαγιτῶν... ἔπραττε δὲ ταῦτα συναιτίου γενομένου Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν ἀεροπαγιτῶν, ἔμελλε δὲ κρίνεσθαι Μηδισμοῦ». (Ἀφοῦ ἔγινε προστάτης τοῦ Δήμου ὁ Ἐφιάλτης ὁ Σωφωνίδου... ἐπετίθετο κατὰ τῆς βουλῆς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐφόνευσε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀρεοπαγίτας ... ἔπραττε δὲ αὐτὰ ἀφοῦ ἔγινε συναίτιος ὁ Θεμιστοκλῆς ὁ ὁποῖος ἦτο μὲν ἀπὸ τοὺς ἀρεοπαγίτας, ἐπρόκειτο ὅμως νὰ δικασθῇ διὰ Μηδισμόν. (Ἀριστοτέλους «Ἀθηναίων Πολιτεία» 25, 28).

Πάντως ὅμως καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν τῆς παντοδυναμίας του παρέμεινεν ὡς τὸ σοβαρώτερον, τὸ σπουδαιότερον ἀλλὰ καὶ τὸ σεμνότερον δικαστήριον.

Οἱ Ἐφέται. Οὗτοι, πεντήκοντα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν ἀριθμόν, ἐδημιουργήθησαν, διὰ τὸν περισπασμόν καὶ μετριασμὸν τῆς ἰσχύος τοῦ Ἀρείου Πάγου. Οἱ ἐφέται ἀπετέλουν πολλὰ δικαστήρια εἰδικῆς ἁρμοδιότητος, τὰ ὁποῖα διετέλουν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἄρχοντος. Κατὰ τῶν ἀποφάσεων δὲ τούτων ἐπετρέπετο προσφυγὴ ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου ὁσάκις, ἐθεώρει κανεὶς ἑαυτὸν ἠδικημένον ἐκ τῆς κρίσεώς των. Τὰ δὲ εἰδικὰ δικαστήρια τῆς εἰδικῆς ἁρμοδιότητος ἦσαν τὰ ἀκόλουθα: 1) Παλλάδιον, 2) Δελφίνιον, 3) Φρεαττὺς, καὶ 4) Πρυτανεῖον.

Καὶ τὸ μὲν **Παλλάδιον** ἦτο δικαστήριον εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίκαζον οἱ Ἐφέται τὰς ἀκουσίας ἀνθρωποκτονίας καθὼς ἐπίσης καὶ τοὺς φόνους τῶν μετοίκων ἢ τῶν ξένων. Ὠνομάσθη δὲ τοιουτοτρόπως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸν τόπον ὅπου συνεδρίαζε τὸ δικαστήριον τῶν Ἐφετῶν ἐδικάσθη ὁ Δημοφῶν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀργείων διότι αὐτὸς ἥρπασε τὸ εἴδωλον Παλλάδιον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Διομήδους ὅταν, μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀργείων, προσωρμίσθη εἰς τὸ Φάληρον τῆς Ἀττικῆς. Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ εἰδώλου τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς ἐθεωρήθη ὡς σπουδαῖον ἔγκλημα, διὰ τοῦτο καὶ ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν Παλλάδιον ἢ ἐν Παλλαδίῳ.

Δελφίνιον ἢ ἄλλως τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ δικαστήριον ἐκλήθη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ δικασταὶ αὐτοῦ συνήρχοντο ἐντὸς ὑπαιθρίου χώρου παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος. Τὸ δικαστήριον τοῦτο εἶχεν ἁρμοδιότητα νὰ δικάζη τὸν φόνον, δηλαδὴ ἐδικάζοντο αἱ ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι παρεπέμποντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως μετὰ προηγηθεῖσαν ἀνάκρισιν, διὰ τῆς ὁποίας ὡμολόγει μὲν ὁ κατηγορούμενος τὴν πρᾶξιν του ἰσχυρίζετο ὅμως ὅτι εἶχε πρὸς τοῦτο δικαίωμα, ὅτι τοῦ παρεῖχον δηλαδὴ τόσον αἱ συνθῆκαι τῆς τελέσεως τούτου ὅσον καὶ ὁ Νόμος τὸ δικαίωμα νὰ φονεύη. Ἐὰν δὲ ἀπεδεικνύετο ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ κατηγορουμένου ἦσαν ἀβάσιμοι τότε ἐπεβάλλετο εἰς τοῦτον ἡ αὐτὴ ποινὴ ἡ ὁποία ἐπεβάλλετο εἰς τὸν ἐκ προθέσεως φονεύοντα. Ἐννοεῖται ὅτι, μέχρις ὅτου κριθοῦν οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοί, ὁ κατηγορούμενος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος.

Ἡ **Φρεαττὺς** ἦτο δικαστήριον ἐξ Ἐφετῶν, τὸ ὁποῖον συνεδρίαζεν εἰς τὸν ὁμώνυμον ὅρμον τοῦ Πειραιῶς παρὰ τὴν θαλασσίαν ἀκτήν. Εἶχεν δὲ ἁρμοδιότητα νὰ δικάζη τοὺς κατηγορουμένους διὰ φόνον ἀλλὰ φυγοδικήσαντας καὶ ἐπανελθόντας. Κατὰ τὴν ἐπάνοδόν των δὲ ἐδικάζοντο παριστάμενοι ἐπὶ λέμβου.

Τὸ **Πρυτανεῖον** ἦτο δικαστήριον δικάζον τὰς ζημίας αἱ ὁποῖαι ἐπήρχοντο ἐπὶ τῶν ἀψύχων. Ἦσαν δηλαδὴ ἀποζημιώσεις ἐκ φθορῶν καὶ λοιπῶν ἀδίκων πράξεων.

Ἡλιαία. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὕπαρξιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ δικαστηρίου τῶν Ἐφετῶν, ἀπὸ τοῦ Σόλωνος ἐδημιουργήθη καὶ τὸ δικαστήριον τῆς Ἡλιαίας διὰ νὰ δικάζη τὰς Ἐφέσεις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἀρχόντων ἐπὶ ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων ὑποθέσεων. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως κατέστη δικαστήριον σπουδαῖον μὲ λαϊκὸν καθαρῶς χαρακτῆρα, παρόμοιον μὲ τὰ σημερινὰ ὁρκωτὰ δικαστήρια. Ἡ ὀνομασία «Ἡλιαία» ἐδόθη κατ' ἄλλους μὲν διότι συνεδρίαζε ὑπὸ τὸν Ἥλιον καὶ εἰς τὸ ὕπαιθρον, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ τοῦ ρήματος «ἁλιάζεσθαι» τὸ ὁποῖον σημαίνει «ἀθροίζεσθαι». Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι, λόγω τοῦ πολυαρίθμου τῆς συνθέσεως τοῦ δικαστηρίου τούτου, ἀπητεῖτο εἰδικὸς μεγάλος χῶρος συναθροίσεως, γίνεται δεκτὴ μᾶλλον ἡ δευτέρα ἐκλογή.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν, καλουμένων «Ἡλιαστῶν» ἦτο μέγιστος, ἀνελθὼν καὶ εἰς 6.000, ἀνὰ ἑξακοσίους ἐξ ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν.

Οἱ Ἡλιασταὶ κατ' ἔτος ὡρκίζοντο ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἀρδήττου. Ὁ ὅρκος ἦτο σχεδὸν ὅμοιος μὲ τὸν ὅρκον τὸν ὁποῖον ὁρκίζονται σήμερον οἱ ἔνορκοι, χρησιμοποιουμένων σχεδὸν τῶν ἰδίων φράσεων «... ὅτι δὲν θὰ κρίνουν ἕνεκα χάριτος ἢ ἔχθρας...» καὶ ... «ἀκροάσονται τῶν τε κατηγόρων καὶ κατηγορουμένων...» «καὶ εἰ μὲν μοι εὐορκοῦντι πολλὰ καὶ ἀγαθά, ἐπιορκοῦντι δὲ ἐξώλεια αὐτῷ τε καὶ γένει». (Καὶ ἐὰν μὲν τηρῶ τὸν ὅρκον μου νὰ μοῦ εἶναι ὅλα ἀγαθά, ἐὰν δὲ δὲν τὸν τηρῶ νὰ καταστραφῶ μὲ τὴν οἰκογένειάν μου)

Οἱ ἐκ τῶν Ἡλιαστῶν κληρούμενοι καὶ λαμβάνοντες μέρος εἰς τὰς δίκας ἐλάμβανον καὶ ἀποζημίωσιν, ἡ ὁποία ἐποίκιλλε κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Γνωστὴ δὲ εἶναι σάτυρα τοῦ Ἀριστοφάνους διὰ τὰ διώβολα καὶ τριώβολα τῶν δικαστῶν. Τόπος συνεδριάσεως δὲν ἦτο ὡρισμένος ἀλλὰ τὸ ὕπαιθρον, ὁ ἀνοικτὸς χῶρος.

Εἰς τὴν Ἡλιαίαν ὑπήγοντο ὅλαι αἱ δίκαι ἐκτὸς τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ τοὺς Ἐφέτας.

Μετὰ τὰς ἀκροάσεις δὲ κατηγόρων, κατηγορουμένων καὶ συνηγόρων, ἐγίνετο ἡ ψηφοφορία διὰ τῆς ἐναποθέσεως τῶν ψήφων εἰς τοὺς χαλκοὺς ἀμφορεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐκενοῦντο ὑπὸ τῶν διαλογέων. Ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ πρὸς τοῦτο κύαμοι (κουκιά) καθὼς καὶ εἰδικαὶ ψῆφοι.

Μολονότι ἡ Ἡλιαία θεωρητικῶς τοὐλάχιστον ἐνεφάνιζε πολλὰ προσόντα, ἐν τούτοις εἰς τὴν πρᾶξιν δὲν ἀπετέλεσε τὸ ἰδεῶδες δικαστήριον, λόγω τοῦ μὴ ἐφικτοῦ τῆς ἐκλογῆς τῶν καλυτέρων δικαστῶν.

Ἄλλα δικαστήρια. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ τρία ἄνω δικαστήρια ἐλειτούργουν καὶ τὰ ἑξῆς:

Ναυτοδικεῖον, εἰδικὸν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑποθέσεων.

Τὸ **Κινητὸν Δικαστήριον** τὸ ὁποῖον περιεφέρετο εἰς τοὺς Δήμους καὶ τὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐδίκαζε τὰς μικροδιαφοράς.

Τὸ **Δικαστήριον τῶν Ἀγορανόμων,** τὸ ὁποῖον ἐδίκαζεν εἰς τὴν ἀγορὰν τὰς διαφορὰς τῶν μικρεμπόρων.

Τὸ **Δικαστήριον τῶν Ἐπιμελητῶν,** δηλαδὴ τῶν δικαζόντων τὰς δίκας, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν.

Τὸ **Δικαστήριον τῶν Σιτοφυλάκων,** δηλαδὴ τῶν δικαζόντων διαφορὰς ἐμπόρων σίτου καὶ ἀρτοποιῶν.

Τὸ **Δικαστήριον τῶν Μετρονόμων,** δηλαδὴ τῶν δικαζόντων τὰς ὑποθέσεις τὰς ἀναγομένας εἰς τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμά.

Τὸ **Στρατοδικεῖον,** τὸ ὁποῖον εἶχεν ἁρμοδιότητα ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀδικημάτων.

Τὸ **Δικαστήριον τῶν "Ενδεκα,** δηλαδὴ τῶν κατ' ἐξοχὴν ποινικῶν δικαστῶν κατ' ἀτίμου πολίτου συλλαμβανομένου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τὰ ἐπ' αὐτοφώρῳ ἀδικήματα.

Τὸ **Δικαστήριον τῶν ἕξι Θεσμοθετῶν.** Τὸ δικαστήριον τοῦτο εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς λόγω τῆς συγκροτήσεως καὶ τῆς ἁρμοδιότητός του. Θεσμοθέται ἐκαλοῦντο ἕξι ἐκ τῶν ἐννέα Ἀρχόντων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, ἀποτελοῦντες συναρχίαν. Κατ' ἀρχὰς ἡ ἁρμοδιότης των ἦτο νὰ ἐπαγρυπνοῦν διὰ τὰς τυχὸν ἀτελείας τῶν νόμων, τὸ ἀνεφάρμοστον αὐτῶν λόγω ἀντιφάσεων, τὰς καταργήσεις τῶν νόμων λόγω μὴ ἐφαρμογῆς των, τὴν περισυλλογὴν τῶν κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τόπους ἐθίμων.

Πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων των ὡρκίζοντο ὅτι θὰ ἐξεπλήρωνον πιστῶς τὸ εἰς αὐτοὺς ἀνατιθέμενον ἔργον, λαμβάνοντες καὶ ἀποζημίωσιν, ἐφόρουν στέφανα ἐκ μύρτων καὶ ἀπήλαυον ἰδιαιτέρας καὶ ἐξαιρετικῆς τιμῆς καὶ σεβασμοῦ, ἡ ἐναντίον δ' αὐτῶν προσβολὴ ἐτιμωρεῖτο μὲ τὴν καταδίκην εἰς τελείαν ἀτιμίαν.

Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως εἰς τὸ σῶμα τοῦτο τῶν ἕξι Θεσμοθετῶν ἀνετέθη καὶ ἡ ἐκδίκασις σπουδαίων ὑποθέσεων (βλέπε ἀνωτέρω).

Τὸ **Διαιτητικὸν Δικαστήριον,** δικάζον διαιτητικῶς τὰς εἰς αὐτὸ ὑπαγομένας ἀστικὰς διαφοράς. Οἱ Διαιτηταὶ ἐξελέγοντο εἴτε ὑπὸ τῶν διαδίκων, ὁπότε αἱ ἀποφάσεις των δὲν ὑπέκειντο εἰς ἔνδικον μέσον, εἴτε ὑπὸ τῆς Ἀρχῆς, ὁπότε εἶχον καὶ εὐθύνας. Ἐξελέγοντο δὲ ἐξ ἑκάστης φυλῆς.

Ἡ διαδικασία τῶν δικαστηρίων. Ὡς πρὸς τὴν διαδικασίαν, αὕτη ἦτο ἡ ἑξῆς:

Ὁ ἐνάγων, καλούμενος «διώκων», παρακολουθούμενος ὑπὸ δύο μαρτύρων μετέβαινε πρὸς τὸν ἀντίδικόν του ἐναγόμενον, ὁ ὁποῖος ἐκαλεῖτο «φεύγων» καὶ προσεκάλει αὐτὸν νὰ παραστῇ ὡρισμένην ἡμέραν πρὸ τοῦ δικαστοῦ. Ὁ δικαστὴς ὥριζε δικάσιμον μετὰ πέντε ἡμέρας. Συνέβαινε δὲ κάτι παρεμφερὲς πρὸς τὴν διαδικασίαν τὴν τηρουμένην σήμερον ἐνώπιον τοῦ εἰρηνοδίκου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ ὁ ἐνάγων, καὶ ὁ ἐναγόμενος ὤφειλον νὰ ὁρκισθοῦν (προωμοσία, ἢ ἀντωμοσία).

Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἀποδεικτικῶν μέσων ἦτο ἡ μαρτυρία τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, γνωριζόντων ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. Ἐὰν ὁ μάρτυς δὲν εἶχεν ἀντίληψιν ἄμεσον καὶ ἰδίαν, ἀλλὰ κατέθετε ἐξ ἀκοῆς παρὰ μὴ ζῶντος προσώπου (ἀκοὴν μαρτυρεῖν) ἡ κατάθεσίς του ἀπετέλει ἁπλῆν ἔνδειξιν. Οὐδεὶς ἐδικαιοῦτο νὰ ἀρνηθῇ μαρτυρίαν. Ἀρνούμενος δὲ κατεδικάζετο εἰς πρόστιμον, ὑπῆρχε δὲ καὶ δίκη λιπομαρτυρίου, ἐκτὸς ἐὰν ἑνόρκως ἐβεβαίωνε ὅτι οὐδὲν γινώσκει. Μαρτυρία δούλου δὲν εἶχεν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, ἐκτὸς ἐὰν ἐγίνετο μετὰ βάσανον αὐτοῦ.

Ὅσάκις πρὸς ἀπόδειξιν ἀπητεῖτο ἔγγραφον, καὶ τοιοῦτον δὲν προσεκομίζετο τότε ἴσχυεν ὁ ὅρκος ὁ ὁποῖος συνετάσσετο καὶ ἀπηγγέλλετο ἐγγράφως.

Τὰ δικαστήρια δὲν συνεδρίαζον κατὰ τὰς ἀποφράδας ἡμέρας καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν.

Σύνηθες χρονόμετρον κατὰ τὰς δίκας ἦτο ἡ κλεψύδρα «πρὸς ὕδωρ λέγειν, ὕδατι τῷ ἐμῷ λαλεῖ...» (ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὕδωρ ὁμιλεῖ, εἰς τὸ ἰδικόν μου ὕδωρ φλυαρεῖ).

Ἡ συνηγορία, κατὰ κανόνα, ἐπετρέπετο, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἔργα συνηγόρου ἐξετέλουν κυρίως οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ρήτορες. Ἡ συνηγορία ἀπετέλει φιλοσοφίαν. Μόνον δὲ ἡ πρὸ τῶν Ἡλιαστῶν συνηγορία ἀπέβλεπεν εἰς τὸν οἶκτον καὶ τὴν συμπάθειαν. Πρὸς διέγερσιν δὲ τῆς συμπαθείας ἐνεφανίζοντο πρὸ τῶν Ἡλιαστῶν καὶ αἱ σύζυγοι καὶ τὰ τέκνα τοῦ κατηγορουμένου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ ρήτωρ Ὑπερίδης συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς Φρύνης ἀπεκάλυψε τὸ σῶμα τῆς πελάτιδός του διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμὸν ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ εὐρυτέρας φιλοσοφικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἐπιεικείας τοῦ δικαστηρίου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπέτυχε.

Ὁ Ἄρειος Πάγος συνεδρίαζεν ὑπαίθριος καὶ ἐν πομπῇ.

Ἡ δικαστικὴ ἐτυμηγορία προσεβάλλετο εἴτε ἕνεκα παραβάσεων τύπων εἴτε ἕνεκα παραβάσεως οὐσίας. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἐπανελαμβάνετο ἡ ἀνάκρισις, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν μετεβιβάζετο ἡ ὑπόθεσις εἰς ἀνώτατον δικαστήριον (δίκη ἀνάδικος).

Δικαίωμα χάριτος ἐξῆσκει μόνον ἡ ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

Δόγμα δὲ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦτο τὸ «μὴ δίκην δικάσαι πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκοῦσαι» (νὰ μὴ δικασθῇ δίκη, προτοῦ ἀκουσθῇ καὶ τῶν δύο ὁ λόγος, δηλαδὴ τοῦ κατηγόρου καὶ τοῦ κατηγορουμένου).

† Βασ. Καντορές

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας διαμορφωθὲν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν δίκαιον, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πραγματοποιηθεῖσαν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἦτο προωρισμένον νὰ παίξῃ σπουδαῖον ἐκπολιτιστικὸν ρόλον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν. Εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἀνάγεται ἡ ἀρχὴ τῆς κοσμοπολιτικῆς δράσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ δικαίου, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν θεσμῶν αὐτοῦ εἰς τοὺς νέους ὑπηκόους τοῦ μεγάλου Ἑλληνικοῦ κράτους διὰ νὰ λήξῃ τὸν 6ον μ.Χ., ὅταν κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας, παρελήφθησαν αἱ ἰδέαι καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ δικαίου ἐκείνου εἰς τὸ δίκαιον τῶν Ρωμαίων καὶ διεμορφώθη τὸ Ἑλληνορρωμαϊκὸν δίκαιον. Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου εἰς τὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου δὲν ὑπῆρξεν οὔτε ταυτόχρονος οὔτε ὁμοιόμορφος. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀνατολὴν ὑπῆρξεν εὐκολωτέρα ἡ ἀφομοίωσις τοῦ ἐντοπίου δικαίου πρὸς τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν δίκαιον λόγῳ τῆς ὑπάρξεως ὁμοειδῶν θεσμῶν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπητήθη περισσότερος χρόνος διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου ἐπὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἡ ὁποία τελικῶς δὲν ὑπῆρξε πλήρως ἀφομοιωτική. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἕλληνες καὶ Αἰγύπτιοι ἔζων κατὰ τὸ ἴδιον τῆς ἐθνικότητος αὐτῶν δίκαιον, ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἀποίκησις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ παραχώρησις μεγάλης ἐκτάσεως γαιῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους, οἱ ὁποῖοι συνεκέντρωσαν εἰς τὰς χεῖρας των ὅλην τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἔφερε τὸ ἀποτέλεσμά της ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου. Ἡ ἐπικράτησις ὅμως αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἀμιγής. Τὸ Ἑλληνικὸν δίκαιον ὑπεχρεώθη, διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ, νὰ ὑποστῇ ὡρισμένας ὑποχωρήσεις ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐθριάμβευσε. Τὸ νέον δίκαιον, τὸ λαβὸν τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν κληθεῖσαν Ἑλληνιστικὴν περίοδον ἐκείνην Ἑλληνιστικὸν δίκαιον ἐξηκολούθησε νὰ διέπῃ τὴν Αἴγυπτον μέχρι τῆς κατὰ τὸν 7ον μ.Χ. αἰῶνα ὑποταγῆς της εἰς τοὺς Ἄραβας. Τὸ δίκαιον τοῦτο ἠπειλήθη λόγῳ τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ τελικῶς ἐπεκράτησεν.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποστῇ βαθεῖαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῶν κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἰδίως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν σχέσεων τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀκουσίαν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἐγκατάλειψιν τῆς ἰδέας τῆς αὐστηρᾶς προσηλώσεως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀκόμη δὲ περισσότερον τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ ὡς ἐφαρμοστέου δικαίου ἐπὶ τῶν κατακτηθέντων λαῶν. Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἰς τὴν πραγματικότητα ἀπετέλει προσαρμογὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου πρὸς τὸ ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιρροὴν διαμορφωθὲν ἐγχώριον δίκαιον, ὑπῆρξε δὲ ἡ πρώτη σημαντικὴ ἀπόκλισις τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήριζε τὸ δίκαιον αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη προσαρμογὴ δὲν συνετελέσθη βεβαίως μὲ ταχὺν ρυθμόν, ἀλλ' ἐχρειάσθη νὰ παρέλθουν τρεῖς καὶ πλέον αἰῶνες ὅταν πλέον ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἶχεν ἐπιφέρει πλήρως τὰ διαβρωτικά της ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου.

Αἱ διδασκαλίαι τῶν Ἑλλήνων σοφῶν καὶ τῶν νομοδιδασκάλων εἰς τὰ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ἱδρυθέντα ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα καὶ τὰς συσταθείσας νομικὰς σχολὰς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Βηρυττόν, αἱ ὁποῖαι ἐλειτούργουν παραλλήλως πρὸς τὴν νομικὴν σχολὴν τῆς Ρώμης, ἐμπνευσμέναι ἀπὸ τὸ ἐξελιχθὲν Ἑλληνικὸν πνεῦμα, διεμόρφωναν τὸ ἀρχαῖον Ρωμαϊκὸν δίκαιον καὶ συνετέλουν ὥστε νὰ ὑποστῇ τοῦτο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀναθεμελίωσιν μὲ βάσιν τὴν Ἑλληνικὴν σκέψιν. Ὅταν δέ, κατὰ τὸ 212 μ.Χ., ὁ αὐτοκράτωρ Μᾶρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος, ὁ γνωστὸς ὡς Καρακάλλας, προέβαινεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς αὐτοκρατορικῆς διατάξεως, τῆς περιφήμου constitutio Antoniana, διὰ τῆς ὁποίας παρείχετο ἡ ἰδιότης τοῦ Ρωμαίου πολίτου, ἡ civitas Romana, εἰς ὅλους γενικῶς τοὺς ἐλευθέρους ὑπηκόους τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἐξέλιπεν τοιουτοτρόπως κάθε διάκρισις μεταξὺ τῶν πολιτῶν Ρώμης καὶ τῶν ὑπηκόων τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς, δὲν ἀπέβλεπε μὲ τὴν ἐνέργειάν του ταύτην εἰς τὴν δημιουργίαν νέων οἰκονομικῶν πόρων ἐκ τῆς ὑποχρεωτικῆς καταβολῆς τοῦ εἰκοστοῦ τῆς κληρονομίας τῶν νέων Ρωμαίων πολιτῶν πρὸς τὴν μητρόπολιν. Τὸ ἀρχαῖον Ρωμαϊκὸν δίκαιον εἶχε καταστῇ πλέον ἕνα δίκαιον περιωρισμένης ἐκτάσεως καὶ ἐφαρμογῆς. Κέντρον αὐτοῦ ἀπετέλουν τὰ στενὰ ὅρια τῆς Ρώμης καὶ πρὸς τὴν Δύσιν αἱ Γαλατικαὶ καὶ Βρεταννικαὶ κτήσεις αὐτῆς. Πέραν τῶν ὁρίων αὐτῶν εἰς τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία ἔκειτο ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, αἱ γενικώτεραι κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἤθη, ἐμποτισμέναι ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν σκέψιν καὶ τὸ ὁλονὲν διαχυνόμενον Χριστιανικὸν πνεῦμα ἦσαν τελείως ξέναι πρὸς τὰς περὶ δικαίου ἀντιλήψεις τῶν Ρωμαίων. Ἡ διάταξις περὶ τῆς ἀπονομῆς ἰδιότητος τοῦ Ρωμαίου πολίτου εἰς ὅλους τοὺς ὑπηκόους τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπήγετο ὁ ἀποκτῶν ταύτην εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἀπετέλει τὴν τελευταίαν ἀπόπειραν διασώσεως αὐτοῦ, ὑπηγορεύθη ὅμως ταυτοχρόνως καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς προσαρμογῆς τοῦ δικαίου ἐκείνου πρὸς τὸ δημιουργηθὲν νέον δίκαιον τῶν ἀπωτέρων ἐπαρχιῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀπόπειρα φυσικὰ ὑπῆρξε ματαία. Οἱ νέοι Ρωμαῖοι πολῖται δὲν ἦτο δυνατὸν διὰ τῆς τυπικῆς, ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ Καρακάλλα, ὑπαγωγῆς των εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον, νὰ ἀποξενωθοῦν τοῦ ἰδικοῦ των δικαίου, οὔτε, ἀκόμη περισσότερον, ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκαταλείψουν, ἐκ μόνου τοῦ λόγου τούτου, θεσμοὺς πρὸς τοὺς ὁποίους ἦσαν πλέον συνδεμένοι καὶ ἐξοικειωμένοι, διὰ νὰ ἀσπασθοῦν νέους, ἀγνώστους δι' αὐτοὺς θεσμοὺς ξένους πρὸς τὴν συνείδησιν καὶ τὰς συνηθείας αὐτῶν. Ἡ διάταξις τοῦ Καρακάλλα, κατὰ ταῦτα, ἀντὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν προσδοκώμενον σκοπὸν τῆς διασώσεως τοῦ ἀρχαίου Ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀπετέλεσε τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς ὑπάρξεως ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἑνὸς νέου δικαίου, τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφετηρίαν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀρχίζει μία νέα περίοδος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικαίου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς αὐτὴν ἀρχίζει ἐντὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἡ πάλη περὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο δικαίων, τοῦ παλαιοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ τοῦ δικαίου τῶν νέων Ρωμαίων πολιτῶν. Ὅπως οἱ νέοι Ρωμαῖοι πολῖται δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνστερνισθοῦν τοὺς ἀγνώστους δι' αὐτοὺς θεσμοὺς τοῦ ἀρχαίου Ρωμαϊκοῦ δικαίου, τοιουτοτρόπως καὶ οἱ παλαιοὶ Ρωμαῖοι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ δίκαιον αὐτῶν τὸ αὐστηρὸν καὶ συντηρητικόν, διὰ νὰ ὑπαχθοῦν εἰς θεσμούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐξ ἴσου ξένοι καὶ ἄγνωστοι πρὸς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν. Συνεπῶς ἡ ἐκ τῆς πάλης ἐπικράτησις τοῦ ἑνὸς μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων δικαίων καθίστατο ἀδύνατος. Ἐπῆλθεν τοιουτοτρόπως ἡ διαφοροποίησις τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου κατὰ τὰς δύο μεγάλας περιφερείας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, τῆς Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἄλλη ὑπῆρξεν ἡ ἐξέλιξις τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἄλλη εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον εἰς τὴν Δύσιν ἐξακολουθεῖ νὰ διέπεται ὑπὸ τῶν συντηρητικῶν ἀρχῶν, εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὅμως διαπλάσσεται τὸ νέον δίκαιον, τὸ Ἑλληνορρωμαϊκόν, τοῦ ὁποίου τὰ μὲν θεμέλια εἶναι Ρωμαϊκά, ἀλλ' ἡ πνοὴ εἶναι καθαρῶς Ἑλληνική.

Παραλλήλως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν σκέψιν, εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ νέου τούτου δικαίου τῶν Ἀνατολικῶν περιοχῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους συνετέλεσε καὶ ὁ Χριστιανισμός, ὁ ὁποῖος, ἐκεῖ τοὐλάχιστον, εἶχεν ἐπικρατήσει ὡς θρησκεία τῆς μεγίστης πλειονότητος τοῦ λαοῦ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη δὲν εἶχεν ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως, μάλιστα δὲ συνεχίζοντο οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν θεσμῶν οἱ ὁποῖοι ἔχοντες τὴν προέλευσίν των ἀπὸ τὴν νέαν θρησκείαν εἶναι δημιουργήματα πολὺ μεταγενεστέρας περιόδου, ὅπως ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου, ἀλλὰ ἀνάγεται εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐνσαρκώνει τὸ πνεῦμα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, τὸ ὁποῖον σὺν τῷ χρόνῳ ἐπέδρασε καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ παλαιοῦ δικαίου τῆς Ρώμης. Εἰς τὰς περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης διδασκαλίας τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀνάγεται ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ὑπερόγκου βλάβης εἰς τὴν ἀγοραπωλησίαν. Ἡ ἐπικράτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἔδωσε νέαν μορφὴν εἰς τὸ δίκαιον. Ἡ νέα μορφὴ ἐκδηλώνεται ἀκόμη σαφέστερον εἰς τὸ δίκαιον τῆς Ρώμης ὅπου ἡ διείσδυσις καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπῆλθε βραδύτερον παρὰ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα τὸ τοιουτοτρόπως διαμορφωθὲν διὰ τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος δίκαιον, παλαιὸν καὶ νέον, καθίσταται

πλέον ἐνιαῖον διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενομένης κωδικοποιήσεώς του.

Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τοῦ δικαίου ὑπῆρξε σημαντικὴ ἡ συμβολὴ τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ἡ ἀπὸ τῆς ἀνιδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῆς ὡς πρωτευούσης τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους συσταθεῖσα Ἀνωτάτη Σχολὴ τῆς βασιλευούσης μὲ τὰς δύο εἰδικὰς ἕδρας διδασκαλίας τῆς νομικῆς, ἡ ὁποία συνηγωνίζετο ἐπιτυχῶς τὴν ἤδη ὑφισταμένην σχολὴν τῆς Βηρυττοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη σχολὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπενεμήθη ἡ ἰδιότης τοῦ Ρωμαίου πολίτου εἰς ὅλους τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἶχεν ἀνεύρει εὐρύ πεδίον δράσεως διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀγνώστου εἰς τὰς Ἀνατολικὰς ἐπαρχίας Ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ἐντεῦθεν κατέστη περίφημος ἐπικληθεῖσα παιδευτήριον τῶν νόμων, οἱ δὲ εἰς αὐτὴν διδάσκαλοι ἐπωνομάσθησαν διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης. Ἐκ τῆς Σχολῆς ταύτης ἀπέρρευσεν ἡ τάσις συγκεντρώσεως καὶ κωδικοποιήσεως εἰς ἰδιωτικὰς συλλογὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ὅπως εἶναι ὁ εἰς Νικομήδειαν συνταχθεὶς Γρηγοριανὸς κῶδιξ (292) καὶ ὁ βραδύτερον ἐκδοθεὶς Ἑρμογενειανὸς (364). Τὴν πρὸς κωδικοποίησιν τοῦ δικαίου τάσιν εὑρίσκομεν ἀναπτυσσομένην ἀργότερον καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ὅμως τῆς λειτουργούσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν νομικῆς σχολῆς. Σημαντικὸν μνημεῖον ἐπισήμου κωδικοποιήσεως τῆς προϊουστινιανείου νομοθεσίας ἀναγόμενον εἰς τὰ 438 μ.Χ. εἶναι ὁ κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' συνταχθεὶς κῶδιξ, ὁ γνωστὸς ὡς Θεοδοσιανὸς κῶδιξ (Codex Theodosianus), ὁ ὁποῖος περιέλαβε ὅλας τὰς αὐτοκρατορικὰς διατάξεις διὰ τῶν ὁποίων εἰσήχθη τὸ Ἑλληνικὸν δίκαιον εἰς τὸ παλαιὸν Ρωμαϊκόν. Τοιουτοτρόπως ὁ κῶδιξ τοῦ Θεοδοσίου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐπίσημον κωδικοποίησιν τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν Ἑλληνικοῦ δικαίου διαμορφωθέντος νέου Ρωμαϊκοῦ δικαίου, τοῦ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ δικαίου, ὑπῆρξε δὲ ἡ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθησαν ἕνα αἰῶνα βραδύτερον οἱ ἐπιφανέστεροι Ἕλληνες νομοδιδάσκαλοι διὰ τὴν κατάρτισιν τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καὶ ὑπὸ τὴν σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἰδέας ἡ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀπηλλαγμένη τῶν πρότερον ὑφισταμένων αὐστηρῶν καὶ ξένων πρὸς τὸν λαὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηυθύνετο διακρίσεων τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ προσηρμοσμένη πρὸς τὴν νέαν μορφὴν τοῦ κράτους, ὑπῆρξε νέον ἔργον. Ἐξ ἄλλου ἡ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ προσέλαβε εὐθὺς ἀμέσως κοσμοπολιτικὸν χαρακτῆρα, μὴ περιορισθεῖσα εἰς τὰ ὅρια τοῦ νέου Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ἐκταθεῖσα πέραν αὐτῶν εἰς τὰ Γαλλικὰ καὶ Γερμανικὰ κράτη τῶν ὁποίων ἐπὶ ὁλοκλήρους αἰῶνας διεῖπε τὰς σχέσεις. Ὅταν δὲ τὰ κράτη ταῦτα προέβησαν εἰς τὴν σύνταξιν ἰδίων κωδικοποιήσεων, ἐθεμελίωσαν αὐτὰς ἐπὶ τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας παραλαβόντα ἐξ αὐτῆς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν διατάξεων.

Ἡ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία. Εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον corpus juris civilis, κῶδιξ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, περιλαμβάνει δὲ τέσσαρα μεγάλα μέρη: Τὸν Κώδικα, τοὺς Πανδέκτας, τὰς Εἰσηγήσεις καὶ τὰς Νεαράς.

Ὁ Κῶδιξ συνετάχθη ὑπὸ ἐπιτροπῆς νομοδιδασκάλων καὶ ἀνωτάτων λειτουργῶν τοῦ κράτους, μεταξὺ τῶν ὁποίων περίφημοι ἦσαν ὁ Τριβωνιανὸς καὶ ὁ Θεόφιλος, περιέλαβε δὲ τὰς ἰσχυούσας αὐτοκρατορικὰς διατάξεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸν Θεοδοσιανὸν κῶδικα καθὼς καὶ εἰς τοὺς παλαιοτέρους, τὸν Γρηγοριανὸν καὶ τὸν Ἑρμογενειανόν. Ὁ Κῶδιξ ἐδημοσιεύθη τὴν 7ην Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 529, ἐτέθη δὲ ἐν ἰσχύι μετὰ δεκαήμερον (16 Ἀπριλίου). Μετὰ τὴν ἔκδοσιν ὅμως τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου μέρους τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας, τῶν Πανδεκτῶν καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, ἐπηκολούθησεν ἡ ἔκδοσις πολλῶν διατάξεων αἱ ὁποῖαι σκοπὸν εἶχον τὴν ἄρσιν τῶν ἀντινομιῶν ποὺ παρετηρήθησαν μεταξὺ τῶν διατάξεων τῶν ἐκδοθεισῶν νομικῶν συλλογῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀνασύνταξις τοῦ κώδικος, πρὸς τοῦτο δὲ συνέστησε νέαν ἐπιτροπὴν νομομαθῶν ὑπὸ τὸν Τριβωνιανόν, ἡ ὁποία προέβη εἰς τὴν κατάρτισιν νέου Κώδικος, ὁ ὁποῖος τελικῶς περιέλαβεν ὅλας γενικῶς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ ἐκδοθείσας διατάξεις, τεθεὶς εἰς ἰσχὺν ἀπὸ τῆς 29ην Δεκεμβρίου τοῦ 534 ἔτους. Ὁ Κῶδιξ, γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου ὡς Κῶδιξ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Codex Justinianus), διαιρεῖται εἰς βιβλία καὶ τίτλους, εἰς ἕκαστον δὲ τίτλον, ἔχοντα ἐπιγραφὴν δηλοῦσαν τὸ περιεχόμενόν του, περιλαμβάνονται αἱ αὐτοκρατορικαὶ διατάξεις, ἀναγόμεναι ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἐντεῦθεν, μνημονεύεται δὲ εἰς ἑκάστην τούτων τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος ποὺ τὴν ἐξέδοσε καθὼς καὶ ἡ χρονολογία ἐκδόσεως.

Ὁ Πανδέκτης εἶναι ἔργον δεκαεπταμελοῦς ἐπιτροπῆς νομομαθῶν καὶ νομοδιδασκάλων τῶν σχολῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βηρυττοῦ ὑπὸ τὸν Τριβωνιανόν, ἡ ὁποία συνεστήθη μετὰ τὴν ἀπεπεράτωσιν τοῦ πρώτου Κώδικος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (15 Δεκεμβρίου 530). Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχεν ἐντολὴν ὅπως καταρτίσῃ συλλογὴν ἀποσπασμάτων ἐκ τῶν συγγραμμάτων σπουδαίων Ρωμαίων νομομαθῶν, ἡ ὁποία, μαζὶ μὲ τὰ ἰσχύοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔθιμα, θ' ἀπετέλει βασικὸν βοήθημα εἰς τὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ νέου δικαίου. Τὸ ὅλον ἔργον ἐπερατώθη μετὰ τριετίαν, λαβὸν δὲ τὸν Λατινικὸν τίτλον Digesta ἢ Pandectae ἐδημοσιεύθη δι' αὐτοκρατορικῆς διατάξεως, ἐκδοθείσης καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὴν 16ην Δεκεμβρίου τοῦ 533 καὶ ἐτέθη εἰς ἰσχὺν ἀπὸ τῆς 30 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου. Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Πανδέκτου, συμφώνως πρὸς τὴν δοθεῖσαν αὐτοκρατορικὴν ἐντολήν, ἐχρησιμοποιήθησαν νομικὰ συγγράμματα Ρωμαίων νομοδιδασκάλων ἀναγομένων εἰς πολὺ προγενεστέρους χρόνους, ἐλήφθησαν δὲ ἐξ αὐτῶν ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα κατετάχθησαν συστηματικῶς. Ὁ Πανδέκτης ἐκρίθη ὡς ἐπιτυχὲς ἔργον εἰς τὸ σύνολόν του, ἐν τούτοις ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν ν' ἀπαλλαγῇ μειονεκτημάτων, ἰδίως ἀντιφάσεων καὶ ἐπαναλήψεων, αἱ ὁποῖαι δὲν καθίστατο δυνατὸν ν' ἀποφευχθοῦν, λόγω τοῦ τρόπου συγκροτήσεως τοῦ ἔργου. Ὁ Πανδέκτης διηρέθη εἰς 50 βιβλία, τὰ ὁποῖα ὑποδιηρέθησαν εἰς 432 τίτλους.

Συγχρόνως μὲ τὸν Πανδέκτην, ἤρχισαν νὰ ἰσχύουν καὶ αἱ **Εἰσηγήσεις,** τὰς ὁποίας συνέταξεν ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν Τριβωνιανόν, ὡς σύντομον δὲ ἔργον, ἀπεσκόπει εἰς διδακτικοὺς σκοποὺς καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἀρχαρίων εἰς τὸ εἰσαχθὲν νέον δίκαιον. Αἱ Εἰσηγήσεις εἶχον κατὰ τὴν σύνταξιν αὐτῶν ὡς πρότυπον παρεμφερῆ ἔργα Ρωμαίων νομομαθῶν ὅπως τοῦ Γαΐου, τοῦ Οὐλπιανοῦ, τοῦ Μαρκιανοῦ κ.ἄ.

Τὴν ἔκδοσιν τῶν τριῶν τούτων νομικῶν συλλογῶν ἠκολούθησε σειρὰ νέων αὐτοκρατορικῶν διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεγάλης σπουδαιότητος, αἱ ὁποῖαι ὡς νεώτεραι ἐκείνων ἀπεκλήθησαν **Νεαραί** (Novellae). Κατὰ τὴν ἔκδοσιν ὅμως τῶν νεαρῶν τούτων διατάξεων ἐμφανίζεται πλέον φανερὰ ἡ ἀνάγκη τῆς διατυπώσεως αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αἱ προγενέστεραι συλλογαὶ εἶχαν διατυπωθῆ εἰς τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἀνάγκη ὅμως τῆς κατανοήσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν κατοίκων τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀπετέλουν οἱ Ἕλληνες, ὠδήγησε τὸν Ἰουστινιανὸν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν νεαρῶν διατάξεων, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τὰς νεαρὰς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ περιλάβῃ ὁ αὐτοκράτωρ εἰς ἰδίαν συλλογήν, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἐπετέλεσαν ἰδιῶται οἱ ὁποῖοι τὰς συνέλεξαν εἰς ἰδιωτικὰς συλλογάς. Τοιαῦται Νεαραὶ ἐξεδόθησαν ἀπὸ τοῦ 535 μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ (565) συνολικῶς 166.

Ἡ ὅλη Ἰουστινιάνειος νομοθεσία, πλὴν τῶν Νεαρῶν, αἱ ὁποῖαι ὡς μεταγενέστεραι αὐτοκρατορικαὶ διατάξεις ἐπικρατοῦν ἐναντι τῶν λοιπῶν μερῶν, θεωρεῖται ὡς ἐνιαῖον σύνολον, τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχὺς εἶναι ἡ αὐτή. Τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀμφισβητουμένων ἢ ἀντιφασκουσῶν διατάξεων ἐπεφύλαξεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ἑαυτόν, ἀπαγορεύσας κάθε ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ εἰσαχθέντος δικαίου, ἐπιτρέψας δὲ μόνον τὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ λέξιν μετάφρασιν, τὴν σύνταξιν περιλήψεων καὶ τὴν χρῆσιν παραπομπῶν.

Ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τοῦ νέου δικαίου, παρὰ μόνον μετὰ πάροδον ἀρκετῶν αἰώνων.

Τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας διεσώθησαν τὰ κείμενα εἰς χειρόγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰ καθ' ἕκαστον μέρη αὐτῆς. Ἀρχαιότερον εἶναι χειρόγραφον τοῦ κειμένου τοῦ Πανδέκτου, ἀναγόμενον εἰς τὸν 6ον ἢ 7ον αἰῶνα. Τῶν Εἰσηγήσεων τὸ ἀρχαιότερον σωζόμενον χειρόγραφον ἀνάγεται εἰς τὸν 9ον αἰῶνα, τῶν δὲ νεαρῶν διεσώθη συλλογὴ ἐκ χειρογράφων τοῦ 12ου καὶ 14ου αἰῶνος. Μόνον τοῦ Κώδικος δὲν διεσώθη τὸ πλῆρες κείμενον, ἀλλ' ἐγένετο ἀποκατάστασις αὐτοῦ βάσει ἐλλιπῶν χειρογράφων ἀναγομένων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς 12ον καὶ 13ον αἰῶνας καὶ ἑνὸς ἀναγομένου εἰς τὸν 9ον πιθανῶς αἰῶνα. Τῶν χειρογράφων τούτων μετὰ τὴν συναρμολόγησιν καὶ ταξινόμησίν των ἐγένετο ἡ πρώτη ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ Haloander κατὰ τὰ ἔτη 1529-1531, ἐπηκολούθησε δὲ τὸ 1533 ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Torelli. Ἔκτοτε ἐγένοντο πολλαὶ ἐκδόσεις τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας, ἰδίως ὑπὸ τῶν D. Gothofredus, τῶν ἀδελφῶν Griegel, τῶν Krüger, Mommsen, Schöll καὶ Kroll, τῆς ὁποίας ἐπανελήφθησαν πολλαὶ ἐκδόσεις κ.ἄ.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Κατόπιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τεθέντων αὐστηρῶν περιορισμῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς εἰσαχθείσης νομοθεσίας, οἱ ὁποῖοι διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ αὐτοκρατόρων, οἱ νομοδιδάσκαλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βηρυττοῦ ἠσχολήθησαν μὲ τὰς ἐπιτραπείσας περιλήψεις τοῦ ὅλου ἔργου, συγχρόνως ὅμως προέβησαν εἰς τὰς σιωπηρῶς ἐπιτραπείσας παραγραφάς, δηλαδὴ τὰς ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα χωρίων τοῦ ἔργου ἑρμηνευτικὰς σημειώσεις. Ὁ μέγας νομοδιδάσκαλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θεόφιλος, ἐκπονήσας σπουδαίαν παράφρασιν τῶν Εἰσηγήσεων, ὁ Θαλελαῖος, ὁ διὰ τὴν νομικήν του εὐρυμάθειαν κληθεὶς «τῆς νομικῆς ὀφθαλμὸς καὶ διδάσκαλος», γράψας ἐκτενέστατα σχόλια εἰς τὸν Κώδικα ἰδίως, ὁ εἰς Κωνσταντινούπολιν καθηγητὴς Ἰουλιανός, μεταφράσας ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Λατινικὴν τὰς Νεαρὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὴν Δύσιν καὶ ἄλλοι περίφημοι νομοδιδάσκαλοι σχολιασταὶ τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς μελέτης καὶ τῆς νέας προαγωγῆς τοῦ δικαίου. Ἐξ ἄλλου οἱ νέοι κανόνες δικαίου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περιωρίσθησαν εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἐξεδόθησαν δὲ μόνον ὡρισμέναι Νεαραί. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅμως ὅτι πλέον ἐξεδίδοντο Ἑλληνιστί, ἀπὸ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου ὅλοι οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, ὅλα τὰ διατάγματα καὶ τὰ ἐν γένει δημόσια ἔγγραφα ἐδημοσιεύοντο

πλέον εἰς τὴν 'Ελληνικήν.

"Οπως καὶ ἡ μετὰ θάνατον τοῦ 'Ιουστινιανοῦ νομοθετικὴ παραγωγή, ὑπῆρξεν ἐλαχίστη, καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τοῦ δικαίου περιωρίσθη εἰς τὰ μνημονευθέντα ἔργα τῶν νομοδιδασκάλων τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος, μέχρι δὲ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰῶνος παρατηρεῖται παρακμὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου. 'Ελάχιστα καὶ σχετικῶς ἀσήμαντα εἶναι τὰ συνταχθέντα καὶ δημοσιευθέντα ἔργα ποὺ ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὴν 'Ιουστινιάνιον νομοθεσίαν. Τὴν νομοθετικὴν ὅμως καὶ τὴν περὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου στειρότητα τῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰῶνος χρόνων, διαδέχεται νέα περίοδος ἀκμῆς τοῦ δικαίου, ἐγκαινιασθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς δυναστείας τῶν 'Ισαύρων. Τὸ 726 ἐδημοσιεύετο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' τοῦ 'Ισαύρου τὸ κείμενον τῆς νέας νομοθεσίας τῆς αὐτοκρατορίας. Αὕτη ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν: «'Εκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων, ἀπὸ τῶν 'Ινστιτούτων, τῶν Διγέστων, τοῦ Κώδικος καὶ τῶν Νεαρῶν τοῦ μεγάλου 'Ιουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθεῖσα μηνὶ Μαρτίῳ 'Ινδ. θ' ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου στολδ'».

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἔψεξαν ἀρκετοί, ὡς μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὸ σύνολον της πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ νομοθετήματος, ἰδίως εἰς τὸ μέρος ὅπου ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς παρὰ τῶν ὁποίων ὁ νομοθέτης ἤντλησε τὸ ἔργον του. 'Ελέχθη ὅτι τὸ μέρος τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ 'Εκλογὴ συνετάχθη ἐκ τῶν νόμων τοῦ 'Ιουστινιανοῦ προσετέθη πιθανῶς διὰ νὰ «καλύψη τὰς μεγάλας καινοτομίας αἱ ὁποῖαι προέκειτο νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὸν ἀστικὸν βίον τοῦ ἔθνους». Πράγματι διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν νόμων δὲν ἐγένοντο διορθώσεις εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ 'Ιουστινιανοῦ, ἀλλ' εἰσήχθη τέλειως νέον δίκαιον, καθαρῶς 'Ελληνικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἴσχυεν ἤδη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους. Τὸ δίκαιον τοῦτο εἶχε μορφολογηθῆ ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰς ἔθιμα, τὰ ὁποῖα σποραδικῶς ἀνῆγον οἱ αὐτοκράτορες εἰς γραπτὸν δίκαιον διὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἐκδιδομένων παρ' αὐτῶν Νεαρῶν. Κυρίως ἐθεμελιοῦτο τοῦτο ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν καὶ Εὐαγγελικῶν ἀρχῶν καὶ ἐρρύθμιζε πρὸ παντὸς τὸν γάμον καὶ τὰς ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας δημιουργουμένας προσωπικὰς καὶ περιουσιακὰς σχέσεις. 'Η νομοθεσία τῶν 'Ισαύρων ἀπέβλεψεν εἰς τὴν τακτοποίησιν τοῦ ἰσχύοντος τούτου δικαίου διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου εἰς διαμορφωθέντας ἐπὶ ἄλλων βάσεων θεσμοὺς τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς συγκεντρώσεως ἀρκετῶν Νεαρῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκδοθῆ καὶ ἐρρύθμιζον ἀτελῶς τοὺς διαμορφωθέντας θεσμούς.

'Η 'Εκλογὴ διαιρεῖται εἰς 18 τίτλους, ὑποδιαιρουμένους εἰς ἄρθρα. Τοῦ ἔργου προηγεῖται εἰσαγωγὴ (προοίμιον), εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἀναφέρονται αἱ θεσπιζόμεναι μεταρρυθμίσεις, ἀλλ' ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποκρυβῆ τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τοῦ νομοθετήματος, ὡς μόνου λόγου τῆς ἐκδόσεως τούτου φερομένου τοῦ δυσκόλως καταληπτοῦ καὶ πολλὰς φορὰς ἐντελῶς ἀκαταλήπτου τῶν ὑφισταμένων παλαιοτέρων νομοθετημάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν διεσπαρμένα εἰς διαφόρους νομικὰς συλλογάς. Αἱ εἰσαγόμεναι εἰς τὸν γάμον μεταρρυθμίσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν πλήρη καὶ ἀδιάρρηκτον κοινωνίαν μεταξὺ τῶν συζύγων, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ γάμος εἶναι ἀδιάλυτος. 'Αποφαίνεται δὲ ἡ 'Εκλογή: «τῆς ἀδιαλύτου τῶν γαμικῶς ἐν Κυρίῳ συμβιούντων ἑνώσεως ἡ τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ τῶν ἁπάντων σοφία ὑπάρχει διδάσκαλος. Αὐτὸς γὰρ εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν ἐξ οὐκ ὄντων τὸν ἄνθρωπον οὐ τὸν αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκα πλάσαι τρόπον ἐκέλευσε, καίπερ δυνάμενος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ταύτην ἐδημιούργησεν, ἵνα ἐκ τῆς ἡνωμένης σαφῶς μιᾶς ἐν δυάδι προσώπων σαρκὸς τὸ ἀχώριστον καὶ τῆς συζυγίας νομοθετήση τὸ ἀδιάζευκτον. "Οθεν οὐδὲ τὴν γυναῖκα τῇ ὑποθέσει τοῦ ὄφεως τῆς πικρᾶς τῷ ἀνδρὶ κατάρξασαν γεύσεως ἀπὸ τούτου ἐχώρισεν οὐδ' αὖ τὸν ἄνδρα τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς τὴν παράβασιν τῇ ὁμοζύγῳ συνεργασάμενον ταύτης διέζευξεν, ἀλλὰ τὴν μὲν ἁμαρτίαν ἐκόλασε τὴν δὲ συζυγίαν οὐκ ἔλυσε».

(Τοῦ ἀδιαλύτου τῆς ἑνώσεως τοῦ γάμου εἶναι διδάσκαλος ἡ τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ τῶν ὅλων σοφία. Διότι ὁ ἴδιος ποὺ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον εἰς ὕπαρξιν ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας δὲν ἔπλασε τὴν γυναῖκα ἄν καὶ ἠδύνατο ὁμοίως, ἀλλὰ τὴν ἔπλασε ἀπὸ τὴν σάρκα τοῦ ἀνδρὸς διὰ νὰ δείξη ὅτι ὁ γάμος εἶναι δυὰς μὲ μίαν σάρκα καὶ ἀχώριστος. Δι' αὐτὸ οὔτε ἐχώρισε τὴν γυναῖκα Εὔαν ἀπὸ τὸν ἄνδρα της 'Αδὰμ ἐπειδὴ ἤκουσεν τὸν ὄφιν, οὔτε τὸν ἄνδρα ἐχώρισεν ἀπὸ τὴν γυναῖκα ἐπειδὴ παρέβη τὴν ἐντολήν του, ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐτιμώρησε, τὴν συζυγίαν δὲ δὲν διέζευξε).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τῆς 'Εκλογῆς καταργεῖται ἡ παλαιὰ ἀρχή, ἡ ὁποία ἴσχυεν εἰς τὸ δίκαιον κατὰ τὴν ὁποίαν «τῶν ἐν ἀνθρώποις παρακολουθούντων τὸ δεθὲν ἅπαν λυτόν» καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων ἀρχῶν ὡρίσθη τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου, ἐξαιρέσει πορνείας τῆς γυναικός, φυσικῆς ἀνικανότητος τοῦ ἀνδρός, ἐπιβουλῆς τῆς ζωῆς κατὰ τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων καὶ λώβας (λέπρας) τούτων. Αἱ περιουσιακαὶ σχέσεις τῶν συζύγων παρακολουθοῦν ἐπίσης τὴν τεθεῖσαν ἀρχὴν τοῦ ἀδιαλύτου τοῦ γάμου, ἐπέρχεται δὲ διὰ τοῦ γάμου πλήρους ἑνότητος τῆς περιουσίας τῶν συζύγων. 'Εν συνεχείᾳ τίθεται ἡ πλήρης σχεδὸν ἰσοτιμία μεταξὺ τῶν δύο συζύγων εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων σχέσεις καὶ καταργεῖται ἡ πρότερον ὑφισταμένη ὑπερτέρα ἐξουσία τοῦ πατρός. Αἱ μεταρρυθμίσεις τῆς εἰσαχθείσης νομοθεσίας εἰς τὸν κύκλον τοῦ γάμου κλείονται διὰ τῆς ἀξιομνημονεύτου διατάξεως διὰ τῆς ὁποίας δὲν προεβάλλετο πλέον τὸ κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ 'Ορθοδόξου καὶ αἱρετικοῦ γάμον, τοιουτοτρόπως δὲ ἐπετράπησαν οἱ μεταξὺ Χριστιανῶν γάμοι, ἀνεξαρτήτως ἂν οὗτοι ἦσαν 'Ορθόδοξοι ἢ αἱρετικοί. Κατὰ τὰ λοιπὰ μέρη αἱ εἰσαχθεῖσαι διὰ τῆς ἐκλογῆς διατάξεις, ἀποτελοῦν ἐπανάληψιν τῶν διατάξεων τῆς 'Ιουστινιανείου νομοθεσίας καὶ τῶν μετὰ ταύτην ἐκδοθεισῶν Νεαρῶν.

Τῆς 'Εκλογῆς διεσώθησαν πολλὰ χειρόγραφα, τὸ κείμενον δὲ αὐτῆς ἐξεδόθη διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Leunclavius, ἐπηκολούθησε ὅμως πλήρης ἔκδοσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Zach. V. Liegenthal (1852), ὑπὸ τοῦ A. Μομφερράτου (1889) ὑπὸ τῶν I. καὶ Π. Ζέπου, περιληφθεῖσα εἰς τὸν Β' τόμον Jus Grecoromanum (1931) κ.ἄ.

Συγχρόνως μὲ τὴν «ἐκλογὴν» ἢ ὀλίγον μετ' αὐτὴν ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν 'Ισαύρων ὁ ἐπιγραφόμενος «Νόμος γεωργικὸς κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ 'Ιουστινιανοῦ βιβλίων», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ νέαν ἐκδήλωσιν τῆς μεταρρυθμιστικῆς τάσεως τῆς δυναστείας ταύτης. Διὰ τοῦ γεωργικοῦ νόμου, εἰς τὸν ὁποῖον περιλαμβάνονται καὶ διατάξεις τῆς 'Ιουστινιανείου νομοθεσίας, κατηργήθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν καὶ ἐξέλιπεν τοιουτοτρόπως ὁ θεσμὸς τῆς δουλοπαροικίας.

'Η νομοθεσία τῶν 'Ισαύρων συμπληρώνεται διὰ τῶν «στρατιωτικῶν νόμων», οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν στρατιωτικὴν ποινικὴν νομοθεσίαν καὶ τοῦ «νόμου Ροδίων ναυτικοῦ», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ συλλογὴν ναυτικῶν νόμων τῆς προϋφισταμένης νομοθεσίας καὶ ρυθμίζει τὴν θαλασσίαν ἐμπορίαν.

Αἱ νομοθετικαὶ μεταρρυθμίσεις τῶν 'Ισαύρων συνδεθεῖσαι μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, ἦτο φυσικὸν νὰ διατηρηθοῦν ὅσον καὶ αὗτη. "Οταν λοιπὸν κατελύθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, ἀνετράπη καὶ ἡ ριζοσπαστικὴ νομοθεσία τῶν 'Ισαύρων. 'Ανετράπησαν αἱ «παρὰ τῶν 'Ισαύρων φληναφίαι (φλυαρίαι) ἐκτεθεῖσαι», ἡ δὲ ἐκλογὴ κατηργεῖτο διότι «οὐκ ἐκλογὴ μᾶλλον ἢ ἀνατροπὴ ὁ καλούμενος ἐγχειρίδιος καθίστατο τῶν καλῶς νομοθετηθέντων», καὶ ἐπανεφέρετο τὸ πρότερον ἰσχῦον δίκαιον. 'Αλλ' ἡ κατάργησις αὕτη δὲν ἐπέφερε καὶ κατάλυσιν τοῦ εἰσαχθέντος δικαίου τὸ ὁποῖον συνεκέντρωνε τὸ κρατοῦν δημῶδες δίκαιον. 'Ο κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος καὶ τῶν συμβασιλέων υἱῶν αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Η' καὶ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ συνταχθεὶς Πρόχειρος Νόμος, ὁ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη περὶ τὸ 879 περιέλαβε πολλὰς διατάξεις τῆς δι' αὐτοῦ καταργηθείσης 'Εκλογῆς τῶν Νόμων. 'Ο Πρόχειρος Νόμος περιλαμβάνει καὶ διατάξεις τῆς 'Ιουστινιανείου νομοθεσίας, ἀντληθείσας ἐμμέσως ἐκ μεταφράσεων εἰς τὴν 'Ελληνικὴν ἢ περιλήψεων αὐτῆς, ἀπετέλεσε δὲ μίαν τῶν βάσεων μεταγενεστέρων ἐπεξεργασιῶν τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου καὶ νομικῶν συλλογῶν. 'Ο Πρόχειρος Νόμος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ζ. Λίγκενταλ (1837), περιελήφθη δὲ καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 1931 γενομένην ὑπὸ τῶν I. καὶ Π. Ζέπου ἔκδοσιν τοῦ «Jus Grecoromanum».

Διὰ τοῦ νομοθετήματος τούτου τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων ἐγκαινιάζεται ἡ νέα νομοθετικὴ μεταρρύθμισις εἰς τὸ Βυζαντινὸν δίκαιον. 'Ολίγα ἔτη ἀργότερον ἐδημοσιεύθη ἡ «'Επαναγωγὴ τῶν νόμων», ἡ ὁποία, μὴ ἔχουσα ἐπίσημον χαρακτῆρα, ἀπετέλει σχέδιον ἀνασυντάξεως τοῦ Προχείρου Νόμου, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη. 'Η 'Επαναγωγὴ παρέμεινεν ἁπλοῦν ἐγχειρίδιον καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν ἔκδοσιν ἄλλης νομοθετικῆς συλλογῆς, ἡ ὁποία φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα «'Ανακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων», ἀλλ' ἀπωλέσθη. 'Επὶ τῇ βάσει αὐτῆς συνετάχθη τὸ σπουδαιότερον νομοθέτημα τῆς μετιουστινιανείου νομοθεσίας, τὰ «Βασιλικά»

Τὰ «Βασιλικά», τὰ ὁποῖα ἐνσωματώνουν τὸ αὐτοκρατορικὸν δίκαιον ἐξεδόθησαν ἐπὶ τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (886-911), φέρονται δὲ καὶ μὲ τὰς ὀνομασίας: «'Ανακάθαρσις» ἢ «'Εξάβιβλος», ἐκ τῆς διαιρέσεώς των ἐπίσης εἰς ἓξι τεύχη καὶ ἑξηκοντάβιβλος, ἐκ τῆς διαιρέσεώς των ἐπίσης εἰς ἑξήκοντα βιβλία. Τὰ «Βασιλικά» κατηρτίσθησαν ἀπὸ τὰς 'Ελληνικὰς παραφράσεις τῆς 'Ιουστινιανείου νομοθεσίας, ἀποτελοῦν δὲ σημαντικὸν ἐρανιστικὸν (βλέπε λέξιν) ἔργον διότι ἐπετεύχθη δι' αὐτοῦ ἡ κατάλληλος τοποθέτησις τῶν διαφόρων συλλεχθέντων κειμένων καὶ πλήρης ἑνότης αὐτῶν. Τὸ ἔργον συνεπληρώθη διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκδοθεισῶν ὑπερεκατὸν Νεαρῶν διατάξεων ποικίλου περιεχομένου, αἱ πλέον ἀξιοσημείωτοι τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἀφορῶσαι τὴν καθιέρωσιν τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ γάμου, ὡς συστατικοῦ στοιχείου αὐτοῦ, τὴν κατάργησιν τῆς παλλακείας, τὴν ρύθμισιν τῶν περιουσιακῶν σχέσεων τῶν συζύγων, λυθέντος τοῦ γάμου μετὰ θάνατον τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων κ.ἄ. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Λέοντος καὶ τὸ «'Επαρχιακὸν βιβλίον», τὸ ὁποῖον ἀπετέλει συλλογὴν διατάξεων περὶ τῶν συντεχνιακῶς ὠργανωμένων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπαγγελματιῶν καὶ εἶδος ἀγορανομικοῦ κώδικος.

Τὴν μεταρρύθμισιν τῆς νομοθεσίας τῶν πρώτων βασιλέων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, συνέχισαν οἱ μετέπειτα αὐτοκράτορες διὰ τῆς εἰσαγωγῆς σπουδαίων νομοθετημάτων κοινωνικῆς σημα-

σίας, ἀφορώντων πρὸ παντὸς τὴν ἀγροτικὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν προστασίαν τῶν μικροϊδιοκτητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν προστασίαν τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐθεμελιοῦτο ἡ συντήρησις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ κράτους. Παραλλήλως πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν νέων νομοθετημάτων ἀνεπτύσσετο ἡ νομικὴ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία εἴτε ἐπισήμως εἴτε ἰδιωτικῶς. Τοιουτοτρόπως κατ' ἀρχὴν τὰ κείμενα τῶν «Βασιλικῶν» ἠκολουθοῦντο ἀπὸ πολλὰ σχόλια, παρὰ τὰς σελίδας τῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα μολονότι προέρχονται ἀπὸ παλαιότερα 'Ελληνικὰ ὑπομνήματα τοῦ 6ου καὶ 7ου αἰῶνος, κρίνονται πολὺ σημαντικὰ διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. 'Ηκολούθησεν ὀλίγον βραδύτερον ἡ ἔκδοσις πολλῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀπέβλεπον εἰς τὴν εὐχερεστέραν χρησιμοποίησιν τῆς εἰσαχθείσης νομοθεσίας ἡ ὁποία λόγω τοῦ ὄγκου της καθίστατο δύσχρηστος. 'Ολίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐδημοσιεύετο ἡ «'Επιτομὴ τῶν νόμων» ἡ ὁποία περιελάμβανεν ἀποσπάσματα τῶν πλέον χρησιμοποιουμένων πρακτικῶς διατάξεων τῆς παλαιοτέρας νομοθεσίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπετελέσθησαν τὰ «Βασιλικά», πρὸς τὰ ὁποῖα εἶχε συγχρονισθῆ. 'Αλλὰ καὶ ἡ νομοθεσία τῶν 'Ισαύρων, ἰδίως ἡ 'Εκλογή, μολονότι καταργηθεῖσα ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐρεύνης καὶ ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως. 'Η «Ηὐξημένη 'Εκλογή», ἡ «Ecloga privata» καὶ ἡ «Ecloga ad Prochiron mutata» εἶναι ἰδιωτικαὶ συλλογαί, περιλαμβάνουσαι αἱ μὲν δύο πρῶται τὸ δίκαιον τῆς 'Εκλογῆς μετὰ μερικῶν παραλλαγῶν, ἡ δὲ τελευταία βασιζομένη ἐπὶ τῆς παλαιοτέρας καὶ τῆς νεωτέρας νομοθεσίας, καθὼς καὶ ἐπὶ συγχρόνων ἰδιωτικῶν συλλογῶν, ἀποδίδει τὸ εἰς τὴν 'Ιταλίαν ἐφαρμοζόμενον δίκαιον. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος ἐκδίδεται ἡ «Μεγάλη σύνοψις τῶν Βασιλικῶν», ἡ ὁποία εἶναι ἐκτενὴς περίληψις τῶν Βασιλικῶν μὲ σχόλια. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος ἐδημοσιεύετο ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Πεῖρα, ἤγουν διδασκαλίαι» ὑπὸ τοῦ ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀκμάσαντος δικαστοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, τὸ ὁποῖον κρίνεται ὑπὸ διαπρεποῦς "Ελληνος νομοδιδασκάλου ὡς «μοναδικὸν μνημεῖον τῆς Βυζαντινῆς νομικῆς ἐπιστήμης, διότι δι' αὐτῆς γνωρίζομεν, ὄχι τὰ διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς παραδόσεως μεταβιβασθέντα κείμενα, ἀλλ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐφαρμογήν, τῆς ὁποίας ἐτύγχανον τὰ κείμενα ταῦτα εἰς τὴν πρᾶξιν». 'Η «Πεῖρα» περιλαμβάνει πολλὰς ἀποφάσεις ἐκδοθείσας καθ' ὅσον χρόνον ἤσκει τὰ καθήκοντα του εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Εὐστάθιος, τῶν ὁποίων εἶναι σαφὴς ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀποκλίσεως ἀπὸ τῶν κειμένων διατάξεων καὶ τῆς προσπαθείας τοῦ δικαστοῦ ὅπως προσαρμόζεται πρὸς τὸ ἄγραφον ἠθικὸν δίκαιον, καὶ τὸν ἀνώτερον κοινωνικὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον πρέπει διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νομικοῦ κανόνος νὰ ἐξυπηρετήσῃ.

'Απὸ τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ἀρχίζει ἡ περίοδος τῆς θεωρητικῆς ἐρεύνης τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Νομικῆς σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1045). 'Η Νομικὴ Σχολὴ Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβη ἡ μόνη σχολὴ τῆς ὁποίας οἱ ἀπόφοιτοι ἠδύναντο νὰ διεκδικήσουν δικαστικὰ καὶ γενικώτερον ἀνώτερα ἀξιώματα τοῦ κράτους. Διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία ἐκλήθη Διδασκαλεῖον τῶν Νόμων καὶ Μουσεῖον τῆς Νομοθετικῆς, ὑπῆρξε δὲ ἔργον τοῦ περιφήμου νομοδιδασκάλου 'Ιωάννου Μαυροπόδη, συνεργάτου τῶν περιβλεπτῶν λόγω τῆς εὐρυμαθείας των ὑπάτων ἀξιώματα Κωνσταντίνου Λειχούδη, Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ 'Ιωάννου Ξιφιλίνου, ἐπετεύχθη πραγματικὴ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων. 'Ο διασωθεὶς μέχρι σήμερον ὀργανισμὸς τοῦ Διδασκαλείου περιληφθεὶς εἰς Νεαρὰν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, ἀναφέρεται εἰς τὸν κύριον σκοπὸν αὐτοῦ τὸν ὁποῖον περιορίζει εἰς τὴν κατάρτισιν πρακτικῶν νομικῶν ἐπὶ τῇ βάσει διδασκαλίας ἡ ὁποία ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἄρσιν τῶν δικαστικῶν διαφωνιῶν καὶ τὴν ὑποστήριξιν ἀντιφατικῶν λύσεων: «Τί ἄλλο καταγελαστότερον, ὁπόταν οἱ τοῖς ἄλλοις ἐπαγγελλόμεναι τὰ ἀμφίβολα λύειν, αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους οὐχ ἥκιστα διαφερόμενοι φαίνοιντο;» (Τί εἶναι περισσότερον γελοιωδέστερον ἀπὸ τὸ νὰ ἐμφανίζωνται ἐκεῖνοι ποὺ λέγουν ὅτι λύουν τὰς διαφορὰς τῶν ἄλλων, διαφωνοῦντες κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μεταξύ των;) Διὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς διεχωρίζετο σαφῶς ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, περιωρίζετο δὲ ἡ ἤδη ὑφισταμένη φιλοσοφικὴ σχολὴ εἰς τὰς λοιπὰς θεωρητικὰς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ «ὑπάτου τῶν φιλοσόφων» Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Τοιουτοτρόπως δὲ ἔπαυσε καὶ ἡ διαμάχη ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται μεταξὺ δύο ὁμάδων ἐπιστημόνων, αἱ ὁποῖαι ὑπεστήριζον δύο διαφόρους ἀντιλήψεις διὰ τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν γραμμάτων, τῆς μὲν προσκειμένης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τῆς δὲ πρὸς τὴν νομικήν. Καὶ οἱ σπουδάζοντες τὴν νομικὴν προετρέποντο νὰ μὴ κατατρίβωνται μὲ τὴν φιλοσοφίαν, μάλιστα δὲ νὰ ἀποφεύγουν «τοὺς ἐπηρεάζειν ἐκ τῆς θρασυτάτης οὐκ ὀκνοῦντας σοφιστικῆς» (μὴ διστάζοντας νὰ ἐπηρεάζουν αὐτοὺς μὲ τὴν θρασυτάτην σοφιστικήν).

Εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία τοῦ δικαίου, μὴ περιορισθεῖσα εἰς τὴν ἰσχύουσαν νομοθεσίαν τῶν Βασιλικῶν, ἀλλ' ἐπεκταθεῖσα μέχρι τῆς 'Ιουστινιανείου νομοθεσίας. Μόνη ἡ γνῶσις τῶν Βασιλικῶν ἐθεωρεῖτο μειονέκτημα, διότι ἐκρίνετο ὅτι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία αὐτῶν θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ὅλου 'Ιουστινιανείου δικαίου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀντλήσει τὰς πηγὰς των οἱ καταρτίσαντες τὸ νεώτερον δίκαιον. Τὸ 'Ιουστινιάνειον δίκαιον ἐφέρετο ἐπικρατέστερον ἔναντι τοῦ κειμένου δικαίου. Αἱ διδασκαλίαι τῆς Νομικῆς Σχολῆς, τῆς Κωνσταντινουπόλεως φαίνεται ὅτι ἐπηρέασαν τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος ἱδρυθεῖσαν εἰς Βονωνίαν (Μπολόνια) τῆς 'Ιταλίας νομικὴν σχολὴν ὑπὸ τοῦ 'Ιρνέριους, ὁ ὁποῖος μάλιστα ὠργάνωσε ταύτην κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Διδασκαλείου τῶν Νόμων. Τὸ ἀκροατήριον τοῦ Διδασκαλείου ἦτο πολυπληθές. Οἱ φοιτηταὶ δὲν περιωρίζοντο μόνον μεταξὺ τῶν 'Ελλήνων τοῦ Βυζαντίου. 'Η φήμη τοῦ Διδασκαλείου τῶν Νόμων εἶχε ξεπεράσει τὰ ὅρια τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, πλῆθος δὲ ἀλλοδαπῶν φοιτητῶν, ἰδίως 'Αράβων παρηκολούθει τὰς διδασκαλίας τοῦ 'Ιωάννου Ξιφιλίνου, τοῦ 'Αλεξίου 'Αριστηνοῦ, τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ, τοῦ Μιχαὴλ Χούμνου, τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, ἀκόμη δὲ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου. Αἱ διδασκαλίαι αὗται, παρὰ τοὺς τεθέντας εἰς τὸν ἱδρυτικὸν ὀργανισμὸν τῆς σχολῆς σκοπούς, ἐπεξετείνοντο καὶ ἐπὶ θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεμάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος εἶχεν ἀρχίσει νὰ πραγματοποιῆται εὐρεῖα ἀναζωογόνησις τῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἀκμὴν τῆς περιόδου τῆς 'Ελληνοχριστιανικῆς ἀναγεννήσεως. 'Εξ ἄλλου ἡ κριτικὴ φιλολογία τοῦ δικαίου ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς πλουσιωτάτη δὲν ἐξῆλθεν ὅμως τῶν ὁρίων τῆς ἑρμηνευτικῆς καὶ δικανικῆς μεθόδου μολονότι αἱ φιλοσοφικαὶ ἐνασχολήσεις ἀπετέλουν τὸν κυριώτερον κλάδον ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας, οἱ δὲ διαξιφισμοὶ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων συνετέλεσαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας. Τὸ πλῆθος ὅμως τῶν νομικῶν ἔργων δὲν περιεσώθη μέχρι σήμερον, ἀλλὰ μόνον μέρος καὶ τούτου ἀποσπάσματα. Τὸ «Βιβλίον περὶ ἀγωγῶν» τοῦ Γαριδᾶ, συγγραφὲν περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος (1059-1067), περιλαμβάνει σχόλια ἐπὶ τῶν Βασιλικῶν. Τοῦ αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ «Διαίρεσις περὶ φόνων», ἑρμηνεύουσα τὴν δωδεκάτην Νεαρὰν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Εἰς τὸν 'Ιωάννην Ξιφιλῖνον ἀποδίδεται ἡ «Περὶ ψιλῶν συμφώνων» πραγματεία. 'Ο Μιχαὴλ Ψελλὸς συνέγραψε τὴν «Σύνοψιν τῶν νόμων» εἰς ἔμμετρον ὕφος, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς διδακτικὸν βιβλίον τοῦ δικαίου. Τὸ «Νομικὸν ποίημα» μὲ ἀνωτέρας ἀξιώσεις ἀπὸ ἕνα ἁπλοῦν διδακτικὸν ἐγχειρίδιον, ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ 'Ατταλειάτου. 'Ο «Τιπούκειτος», ἔργον εὐρετηριακῆς μεθόδου τῶν Βασιλικῶν, εἶναι ἀγνώστου συγγραφέως. Εἰς τὸν 11ον αἰῶνα ἀνάγονται καὶ τὰ «Μικρὰ σχόλια» τῶν Βασιλικῶν, τὰ ὁποῖα συνετάχθησαν ὑπὸ διαφόρων νομικῶν, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Νικαίας, ὁ Γρηγόριος Δοξαπατρῆς, ὁ Πάτζης κ.ἄ.

'Η ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) ἀνέκοψε τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ εἰς τὴν 'Ιταλίαν εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀκμῆς. 'Εν τούτοις ὡς μνημεῖον τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὑφίσταται ἡ «Μικρὰ Σύνοψις» ἢ «Μικρὸν κατὰ στοιχεῖον» καλούμενον, περιλαμβάνουσα 24 μέρη ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ διαιρουμένη εἰς τίτλους. Αὕτη συνετάχθη εἰς τὴν Νίκαιαν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος 'Ιωάννου Βατάτζη (1222-1255) βάσει προγενεστέρων ἐργασιῶν ἰδίως τοῦ 11ου αἰῶνος, φαίνεται δὲ ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς κείμενον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δικαίου εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας (Περὶ τῆς ἀποπείρας ἡ ὁποία ἐγένετο ὑπὸ τῶν Φράγκων πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ δικαίου τῶν 'Ασσιζῶν εἰς τὰς κατακτηθείσας 'Ελληνικὰς χώρας, βλέπε εἰς ἄρθρον Φραγκοκρατία τοῦ πρώτου μέρους τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ»).Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἱ συνθῆκαι δὲν ηὐνόουν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δικαίου, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπὸ νομοθετικῆς πλευρᾶς ἐπεχειρήθη ἀξία λόγου ἀναδιοργάνωσις. Περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ 11ου αἰῶνος ἐμφανίζεται ὁ Κωνσταντῖνος 'Αρμενόπουλος, «ὁ ὕστατος ἀντιπρόσωπος τῆς λογίας νομικῆς ἐπιστήμης», ὁ ὁποῖος ἐγένετο περίφημος διὰ τῆς «'Εξαβίβλου» του. 'Η 'Εξάβιβλος τοῦ 'Αρμενοπούλου, συνταχθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Προχείρου Νόμου τῶν Μακεδόνων, ἔλαβε μεγάλην διάδοσιν, ἐπέπρωτο δὲ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μοναδικὸν κείμενον βάσει τοῦ ὁποίου οἱ "Ελληνες ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη ἐρρύθμιζον τὰς ἰδιωτικὰς των σχέσεις. Πράγματι, ἡ «'Εξάβιβλος» τοῦ 'Αρμενοπούλου ἦτο τὸ κείμενον τῶν νομικῶν διατάξεων διὰ τῶν ὁποίων ἐρρυθμίζοντο αἱ ἰδιωτικαὶ σχέσεις τῶν 'Ελλήνων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἡ 'Εξάβιβλος ἐρρύθμιζε τὰς σχέσεις τούτων κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ 'Εξάβιβλος ἐρρύθμιζε τὰς σχέσεις ταύτας καὶ ἀπετέλει τὴν βάσιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας τοῦ μετὰ τόσους ἀγῶνας ἀνιδρυθέντος 'Ελληνικοῦ βασιλείου ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1946. Τὴν 23ην Φεβρουαρίου 1835 ἐδημοσιεύετο διὰ τῆς 'Εφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τὸ ἰσχὺν νόμου ἔχον Διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ὡρίζετο ὅτι: «οἱ πολιτικοὶ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἱ περιλαμβανόμενοι εἰς τὴν 'Εξάβιβλον τοῦ 'Αρμενοπούλου, θέλουν ἰσχύει μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ πολιτικὸς κῶδιξ, τοῦ ὁποίου τὴν σύνταξιν διετάξαμεν. Τὰ ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια ἢ δικαστικαὶ ἀποφάσεις καθιέρωσαν, ὑπερισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν».

Α. ΤΑΚΟΥΕΤΙΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΣ

ΜΕΤΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΟΥΙΣΤΩΝΟΣ

ἐξελληνισθέντα μὲν ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς ὑπὸ τοῦ

ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΚΥΡΙΟΥ

ΕΥΓΕΝΙΟΥ τοῦ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ

Ἱεροδιακόνου ἔτι ὄντος, καὶ σχολαρχοῦντος ἔντε Ἰωαννίνοις, ἠ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸς ἀκρόασιν τῶν παρ' αὐτῷ μαθητιόντων.

Τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς Ἀυταδελφάτητος τῶν

ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ

Α. καὶ Ν. καὶ Ζ. καὶ Μ.

ἐπὶ τῷ διανεμηθῆναι δωρεὰν τοῖς φιλεπισήμοσιν Ἑλλήνων Νεανίσκοις.

Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀυστρίας.
ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδώτη.
1805.

ΤΟ ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Αἱ διακηρύξασαι τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις, πλὴν τῆς ψηφίσεως τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἑλλάδος, ἐμερίμνησαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ πρὸς Ἀπελευθέρωσιν ἀγῶνος περὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ εἰς τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν ἰδιωτικὰς σχέσεις. Αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις τοῦ Ἀγῶνος προέβλεψαν ἅπασαι ὡς ἐφαρμοστέον δίκαιον τὸ Βυζαντινορρωμαϊκὸν ὅσον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, τὸν Γαλλικὸν Ἐμπορικὸν κώδικα δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐμπόρων, πρὸς τὸν ὁποῖον ἤδη ἦσαν προσοικειωμένοι οἱ Ἕλληνες ἔμποροι τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Σμύρνης. Ὁ Γαλλικὸς Ἐμπορικὸς Κῶδιξ ἄλλωστε εἶχεν ἤδη μεταφρασθῇ ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε νὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀναδρομή, μολονότι αἱ θεσπίσασαι ὡς ἐφαρμοστέον δίκαιον τὸν ἐμπορικὸν ἐκεῖνον κώδικα διατάξεις ἀνεφέροντο εἰς τὸ Γαλλικὸν κείμενον αὐτοῦ, ὄχι δὲ εἰς τὰς ἀνεπισήμους του μεταφράσεις. Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὰς εἰσαγωγικὰς ταύτας διατάξεις περὶ ἐφαρμοστέου ἰδιωτικοῦ δικαίου εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Βυζαντινορρωμαϊκοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ Ἐμπορικοῦ Κώδικος, ἐδίδετο ἡ ὑπόσχεσις ὅτι τὸ δίκαιον τοῦτο ἤθελε ἰσχύσει προσωρινῶς καὶ ὅτι εἶχεν ἤδη δοθῇ ἐντολὴ πρὸς σύνταξιν νέων Ἑλληνικῶν πολιτικῶν καὶ ἐμπορικῶν κωδίκων, μάλιστα δὲ εἰς τὸ Πολίτευμα τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Τροιζῆνος τοῦ 1828 ὡρίζετο ρητῶς ὅτι οἱ κώδικες οὗτοι θέλουν συνταχθῇ κατὰ τὰ Γαλλικὰ πρότυπα. Αἱ δημοκρατικαὶ ἀρχαὶ ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέοντο τὰ προσωρινὰ πολιτεύματα μέχρι τῆς καθόδου τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐθεωρεῖτο ὅτι συνεβιβάζοντο καὶ συνέπιπτον πρὸς τοὺς πολιτικοὺς κώδικας τῆς Γαλλίας, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν προέλευσιν αὐτῶν ἐκ τῶν διακηρυχθεισῶν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως (1789) Ἀρχῶν. Ὁ Καποδίστριας, ὅμως, ἐκφεύγων τῆς τάσεως ταύτης πρὸς εἰσαγωγὴν τοῦ Γαλλικοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥρισε διὰ διατάγματός του τῆς 4 Φεβρουαρίου 1830 ὅτι «ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης γραμματεὺς τόσον ἐκ τῶν βασιλικῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῶν Νεαρῶν μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων, θέλει συλλέξει ἅπαντας τοὺς Βυζαντινοὺς νόμους κατατάσσων αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνήκουσαν τάξιν». Τοιουτοτρόπως, ἐπανελαμβάνετο ἡ ὑπὸ τῶν πρώτων Ἐθνοσυνελεύσεων πίστις πρὸς τοὺς νόμους τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν ἀπόπειρα συντάξεως ἀστικοῦ κώδικος εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Δυσχερεστέρα ἀπέβη ἡ εἰσαγωγὴ ποινικοῦ δικαίου εἰς τὴν Ἑλλάδα καθόσον κατεδείχθη εὐθὺς ἀμέσως ὅτι αἱ ποινικαὶ διατάξεις τοῦ Βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου ἦσαν τελικῶς ἀνεφάρμοστοι διὰ τὸ ἀναγεννώμενον Ἑλληνικὸν κράτος. Ἐν τούτοις αἱ δυσχέρειαι παρεκάμφθησαν, σύντονος δ' ἐργασία ἀπὸ ἐννεαμελῆ ἐπιτροπὴν παρέδωσεν εἰς τὴν Β' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, παρὰ τῆς ὁποίας εἶχε λάβει σχετικὴν ἐντολήν, σχέδιον ποινικοῦ κώδικος, τὸ ὁποῖον ἐγκριθὲν ὑπ' αὐτῆς ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἀπάνθισμα τῶν ἐγκληματικῶν», ἴσχυε μὲ ὡρισμένας μεταρρυθμίσεις, μέχρι τοῦ 1834. Καὶ ὁ ποινικὸς αὐτὸς κῶδιξ εἶχεν ὡς βάσιν τὸν Γαλλικὸν ποινικὸν κώδικα, ἀλλ' ἐτροποποιήθη ἰδίως ὡς πρὸς τὰς ἐπιβαλλομένας ποινάς, τηρηθείσης τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιεικεστέρας τιμωρίας τῶν ἐγκλημάτων. Τοῦτο ἐγένετο διότι οἱ συντάκται τοῦ ἀπανθίσματος, πιστεύοντες εἰς τὴν πρόσκαιρον καὶ μέχρι τῆς λήξεως τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος ἰσχὺν αὐτοῦ, ἔκριναν, ὅτι τὰ τυχὸν διαπραχθησόμενα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀνωμάλου ἐπαναστατικῆς καταστάσεως ἀδικήματα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τιμωροῦνται αὐστηρῶς.

Μετὰ τὴν ἀναγνωρισθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ τὴν κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1833 ἔλευσιν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀναλαβοῦσα τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας Ἀντιβασιλεία, ὡς ἕνα ἐκ τῶν πρώτων της μελημάτων, ἐπιβαλλόμενον μάλιστα ἐκ τῆς μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ κυβερνήτου ὑφισταμένης ἀναρχίας, εἶχε τὴν διοργάνωσιν τῆς Δικαιοσύνης. Ἀπὸ τοῦ πρώτου μηνὸς τῆς ἐγκαταστάσεώς της συνέστησε τρία ποινικὰ δικαστήρια εἰς Ναύπλιον, Θήβας καὶ Μεσολόγγιον, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπένειμε καὶ ἁρμοδιότητας πολιτικῶν δικαστηρίων, προέβη δὲ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἤδη ὑφισταμένων Εἰρηνοδικείων καὶ τοῦ Ἐμποροδικείου τῆς Σύρου. Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἀντιβασιλεία, μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς καθηγητοῦ εἰς τὰ πανεπιστήμια τοῦ Μονάχου καὶ τῆς Γοτίγγης καὶ ἀνωτάτου δικαστικοῦ λειτουργοῦ Γεωργίου Μάουρερ, εἰς διάστημα δέκα ἑπτὰ μόνον μηνῶν κατήρτισε τὸν Ὀργανισμὸν τῶν Δικαστηρίων καὶ συμβολαιογράφων, τὸν Ποινικὸν Νόμον, τὴν Πολιτικὴν καὶ τὴν Ποινικὴν Δικονομίαν. Οἱ κώδικες αὐτοὶ ἐδημοσιεύθησαν διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως Ἑλληνιστὶ καὶ Γερμανιστί, ἐτέθησαν δὲ εἰς ἰσχύν, ὁ μὲν Ποινικὸς Νόμος τὴν 19ην Ἀπριλίου 1834, οἱ δὲ λοιποὶ κώδικες τὴν 25ην Ἰανουαρίου 1835. Ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ κώδικος ὁ Μάουρερ ἐπεφυλάχθη. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰς περὶ δικαίου διδασκαλίας τῆς ἀκμαζούσης τότε ἱστορικῆς σχολῆς, εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὰς κατὰ τόπους Ἑλληνικὰς ἀρχὰς ἐρωτηματολόγιον περὶ τῶν ἰσχυόντων τοπικῶν ἐθίμων, ὡς ἀντικατοπτριζόντων τὴν περὶ δικαίου συνείδησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, διὰ νὰ προβῇ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ νέου ἀστικοῦ κώδικος. Τὸ συλλεγὲν ἐθιμικὸν ὑλικὸν συνεκεντρώθη εἰς τὸ ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης, παραμεῖναν ὡς κυρία πηγὴ τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου. Ὁ κώδιξ, ὅμως, δὲν κατηρτίσθη, καθ' ὅσον τὸν Ἰούλιον τοῦ 1834 ὁ Μάουρερ ἀνεκλήθη καὶ ἀπεχώρησεν εἰς Γερμανίαν. Ἐκεῖ, τακτοποιήσας τὸ συλλεγὲν Ἑλληνικὸν ἐθιμικὸν δίκαιον, ἐδημοσίευε τοῦτο εἰς τὸ τρίτομον ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ ἔθιμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ» (1835-1836).

Τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Μάουρερ κατεκρίθη τότε· ἐθεωρήθη ὅτι ἐλήφθη ἐκ ξένων νομοθεσιῶν ἄνευ ἐξετάσεως τῶν ἐθίμων καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀπροσάρμοστον πρὸς αὐτάς, ἀνεδαφικὸν καὶ ἀνεφάρμοστον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πράγματι διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν δικαστηρίων ἱδρύοντο, κατὰ τὸ Γαλλικὸν πρότυπον καὶ ὡρισμένας Βαυαρικὰς παραλλαγάς, δέκα Πρωτοδικεῖα, δύο Ἐφετεῖα καὶ τὸ Ἀκυρωτικόν, τὸ ὁποῖον ἐκλήθη Ἄρειος Πάγος μὲ δικαστικὸν προσωπικὸν 14 προέδρους, 24 δικαστάς, δέκα τρεῖς εἰσαγγελεῖς, δέκα τρεῖς ἀντεισαγγελεῖς καὶ ἰσαρίθμους γραμματεῖς. Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστηρίων καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν ἐθεωρήθη δυσαναλόγως μεγάλος ἐν σχέσει πρὸς τὸ νεοσύστατον μικρὸν Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ποινικὸς Νόμος εἶχεν ὡς βάσιν τὸν Βαυαρικὸν ποινικὸν κώδικα τοῦ 1813, ὁ ὁποῖος μὲ τὰς τροποποιήσεις τὰς ὁποίας ὀλίγον βραδύτερον ὑπέστη, ἐκρίνετο ὡς τὸ ἀρτιώτερον ἔργον τῆς ἐποχῆς του. Ἐπεκρίνετο, ὅμως, διὰ τὴν ἀπέραντον περιπτωσιολογίαν καὶ τὴν μεγάλην αὐστηρότητα τῶν ποινῶν του. Ἡ Ποινικὴ Δικονομία ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς καὶ ἐπὶ Γερμανικῶν σχεδίων. Ἡ Πολιτικὴ Δικονομία συνετάγη ἐπίσης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γαλλικῆς καὶ Βαυαρικῶν σχεδίων, περιέλαβεν ὅμως καὶ οὐσιαστικὰς διατάξεις τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἔκτασις αὐτῆς ἔφθασε τὰ 1001 ἄρθρα. Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς ἐπικρίσεις αἱ ὁποῖαι ἐξετοξεύθησαν κατὰ τοῦ κωδικοποιητικοῦ ἔργου τοῦ Μάουρερ οἱ κώδικες οὗτοι ἐξηκολούθησαν νὰ ἰσχύουν κατὰ βάσιν μέχρι πρὸ τινος.

Τὸ κωδικοποιητικὸν ἔργον τοῦ Μάουρερ συνεπληρώθη διὰ τῆς ἑτοίμου ἤδη, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ, μεταφράσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἐμπορικοῦ Νόμου, ὁ ὁποῖος ἐτέθη εἰς ἰσχὺν κατὰ τὰ τρία αὐτοῦ πρῶτα βιβλία ὡς Ἑλληνικὸς Ἐμπορικὸς Κῶδιξ διὰ τοῦ ἀπὸ 19ης Ἀπριλίου 1835 Διατάγματος, συμπληρωθεὶς ὅσον ἀφορᾷ τὸ τέταρτον βιβλίον διὰ τοῦ περὶ ἁρμοδιότητος τῶν ἐμποροδικείων ἀπὸ 2ας Μαΐου 1835 Διατάγματος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον εἶχεν ἤδη ἐκδοθῇ τὸ διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835 διὰ τοῦ ὁποίου ὡς ἐφαρμοστέον δίκαιον εἰσήγετο τὸ Βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον περιελαμβάνετο εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐντεῦθεν νομοθετικὰς συλλογάς, μὲ βάσιν τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἁρμενοπούλου ὡς εὐχρηστοτέραν νομοθετικὴν συλλογήν. Συνεπῶς, ὡς ἐφαρμοστέον δίκαιον, εἰσήγετο ὁλόκληρον τὸ ἰσχῦον Βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον, ὅπως παρεδέχθη ἡ νομικὴ διδασκαλία εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὄχι δὲ μόνον αἱ διατάξεις αἱ περιεχόμεναι εἰς τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἁρμενοπούλου.

Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος περὶ εἰσαγωγῆς τῶν πολιτικῶν νόμων τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ὡς ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ πολιτικοῦ κώδικος, ἀνετίθετο εἰς δεκαμελῆ ἐπιτροπὴν νομομαθῶν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν Κλωνάρη, Παΐκου, Πολυζώη, Ἀθανασίου, Φέδερ, Σούτσου, Ράλλη, Προβελεγγίου καὶ δύο ἀκόμη Βαυαρῶν ἡ σύνταξις τοῦ ἀστικοῦ κώδικος. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἦτο ἡ συντάξασα τὴν αἰτιολογικὴν ἔκθεσιν τοῦ διατάγματος ἐκείνου καὶ τὸ κείμενον αὐτοῦ. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνέταξε, βάσει κυρίως Γαλλικῶν προτύπων τὸ σχέδιον τοῦ ἀστικοῦ κώδικος, τὸ ὁποῖον, ὅμως, δὲν ἔλαβεν ἰσχὺν νομοθετήματος. Μόνον ὡρισμένα μέρη τοῦ σχεδίου ἔλαβον νομοθετικὴν ἰσχὺν δημοσιευθέντα ὡς χωριστὰ νομοθετήματα, ὅπως ὁ νόμος περὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων καὶ ληξιαρχικῶν πράξεων (1856), ὁ νόμος περὶ μεταγραφῆς (1856), ὁ περὶ ἀνηλίκων, ἐπιτροπείας κλπ. (1861), οἱ ὁποῖοι, μετ' ἄλλων νομοθετημάτων, ὅπως ὁ νόμος περὶ ὑποθηκῶν (1836), περὶ ἐνεχύρου (1836), περὶ διακρίσεως κτημάτων (1837), περὶ μικτῶν γάμων (1861) κλπ. ἀπετέλουν τὸ εἰσαχθὲν νεώτερον ἀστικὸν δίκαιον κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὸ ὁποῖον ἐπίσης διετηρήθη μὲ τὰ πολὺ βραδύτερον εἰσαχθέντα νομοθετήματα, παραλλήλως πρὸς τὸ Βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον, μέχρι τοῦ 1946, ὅταν ἐτέθη εἰς ἰσχὺν ὁ Ἀστικὸς κῶδιξ.

Ἡ πρὸς σύνταξιν τοῦ ἀστικοῦ κώδικος ἐπιτροπὴ ἀνενεώθη ἐπανειλημμένως (1849, 1866, 1877, 1884, 1889, 1909, 1911) καὶ ἐπεράτωσε τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτὴν ἔργον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἔλαβε τελικῶς νομοθετικὴν ἰσχύν. Τὸ μεταρρυθμιστικὸν ρεῦμα τὸ ὁποῖον ἠκολούθησε τὴν εἰρηνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Γουδὶ τοῦ 1909 περιέλαβε πρὸ παντὸς τὸ δίκαιον ἐν γένει. Ὅλοι οἱ κώδικες τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ὑπέστησαν θεμελιώδεις τροποποιήσεις. Ὁ ὀργανισμὸς τῶν δικαστηρίων, κατόπιν τῆς θεσπίσεως νομοθετημάτων διὰ τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη πλήρης ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς δικαιοσύνης, παρέμεινεν ἐπουσιώδης κῶδιξ ρυθμίζων ἀσήμαντα ὀργανωτικὰ θέματα. Ὁ Ποινικὸς Νόμος μετερρυθμίσθη καὶ συνεπληρώθη οὐσιωδῶς. Αἱ ἀπηρχαιωμέναι διατάξεις τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ποινικῆς δικονομίας ἀπηλείφθησαν, νέαι δὲ διατάξεις, διὰ τῶν ὁποίων εἰσήχθησαν προοδευτικοὶ θεσμοί, ἤλλαξαν τελείως τὴν ὄψιν τῶν κωδίκων τούτων. Ὁ ἐμπορικὸς νόμος ὁ ὁποῖος ἦλθε ἀπὸ τοῦ 1878 εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς μεταρρυθμίσεις, ἀνετρέπετο τελείως διὰ νομοθετημάτων τοῦ 1910 καὶ

ἐνεφανίζετο ὑπὸ νέαν τελείως σύγχρονον μορφήν, συνεπληρώνετο δὲ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων θεσμῶν, ὅπως τοῦ περὶ ἀθεμίτου ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ περὶ ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν σημάτων, τῆς νομοθεσίας περὶ ἀνωνύμων ἑταιριῶν κ.ο.κ. Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐπίσης ὑφίσταται πολλαπλᾶς μεταρρυθμίσεις διὰ τοῦ νόμου περὶ βραχυπροθέσμων παραγραφῶν (1909), τοῦ περὶ διαθηκῶν (1911), τοῦ περὶ ἀφανείας (1914), τοῦ περὶ ἐκποιήσεως προικώων ἀκινήτων (1918), τοῦ περὶ διαζυγίου (1920), τοῦ περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀπόρου χήρας (1920) καὶ πλῆθος ἄλλων νομοθετημάτων.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ καινοτομία τῆς νομοθεσίας ἡ ἀφορῶσα τὴν προστασίαν τῶν μισθωτῶν. Ἡ νομοθεσία αὕτη, ἐγκαινιασθεῖσα ἀπὸ τοῦ 1909, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἐργαζομένων, ἐξεδηλώθη δὲ ἀρχικῶς διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν χρονικῶν ὁρίων ἐργασίας,τῶν ὅρων ὑγιεινῆς καὶ ἀσφαλείας ἐργαζομένων, τῆς καθιερώσεως τῆς Κυριακῆς ἀργίας, τῆς ἰδιαιτέρας προστασίας τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων. Ἰδιαιτέρα μέριμνα ἐλήφθη διὰ τὴν ἀσφάλισιν τῶν ἐργαζομένων, ἐθεσπίσθη δὲ νόμος περὶ ἐργατικῶν ἀτυχημάτων. Ὁ νόμος περὶ σωματείων ἐπέτρεψε τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐργαζομένων εἰς ἀνεγνωρισμένα ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα καὶ ὁ νόμος περὶ συνεταιρισμῶν διηυκόλυνε τοὺς ἐργαζομένους εἰς τὴν ὀργάνωσιν αὐτῶν διὰ τὴν πραγματοποίησιν οἰκονομικῶν ὠφελημάτων. Τὸ 1920 θεσπίζεται ὁ νόμος περὶ καταγγελίας τῆς συμβάσεως ἐργασίας, ἐπακολουθεῖ δὲ σειρὰ νομοθετημάτων ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων, καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ὁλοκληρώνεται ἡ ἀσφάλισις αὐτῶν. Τὰ νομοθετήματα περὶ συλλογικῶν συμβάσεων καὶ συλλογικῶν διαφορῶν ἐργασίας συμπληρώνουν τὴν ἐργατικὴν νομοθεσίαν, εἰς τρόπον ὥστε μέχρι τοῦ 1940 νὰ ἔχῃ δημιουργηθῇ μία κοινωνικὴ νομοθεσία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ὁποία νὰ κρίνεται ὡς μία ἐκ τῶν πλέον προοδευτικῶν καὶ προσηρμοσμένων πρὸς τὰς περὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς διδασκαλίας. (Λεπτομερῆ ἀνάπτυξιν τῆς ἀπὸ τοῦ 1835 καὶ ἐντεῦθεν ἀσκηθείσης κοινωνικῆς πολιτικῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα βλέπε εἰς τὸ ἄρθρον Κοινωνικὴ Πολιτικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ παρὸν μέρος τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ»)

Τὸ μέγα κενὸν τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας ἐκ τῆς ἐλλείψεως Ἀστικοῦ Κώδικος ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ ἡ δυνάμει τοῦ νόμου 4680 τοῦ 1930 συσταθεῖσα πενταμελὴς ἐπιτροπὴ πρὸς σύνταξιν σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, ἡ ὁποία ἀπετελέσθη ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου Δεμερτζῆ, ὡς προέδρου, τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Γεωργίου Μπαλῆ, Κωνσταντίνου Τριανταφυλλοπούλου, Γεωργίου Μαριδάκη καὶ τοῦ δικηγόρου Πέτρου Θηβαίου. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἐργασθεῖσα συντόνως κατήρτισε τὸ πρῶτον αὐτῆς σχέδιον τὸ ὁποῖον συνεζητήθη ὑπὸ ἀναθεωρητικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τῶν Ρακτιβάν, Ζηλήμονος, Στρέϊτ, Τσαγρῆ, Χατζάκου, Βασιλείου, Παπαφράγκου, Ρηγανάκου, Κουμάντου, Πολυγένη, Ράλλη, Παπούλια, Πετιμεζᾶ, Σβώλου, Ἀραβαντινοῦ, Ἀναστασιάδη, Βαρβαρέσσου, Ζάκκα, καὶ Δυοβουνιώτη. Εἰς τὰς συνεδριάσεις εἰς τὰς ὁποίας παρέστησαν καὶ μετεῖχον ἐνεργῶς εἰς τὰς διεξαχθείσας συζητήσεις καὶ οἱ κορυφαῖοι πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἐποχῆς Ἐλ. Βενιζέλος, Παν. Τσαλδάρης, Ἀλ. Παπαναστασίου, Γ. Καφαντάρης, Α. Μιχαλακόπουλος κ.ἄ. Μετὰ τὴν περάτωσιν τῆς ὑπὸ τῆς Ἀναθεωρητικῆς Ἐπιτροπῆς γενομένης συζητήσεως, ἐπηκολούθησεν ἡ ὑπὸ τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς σύνταξις τοῦ τελικοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τὸ ὁποῖον παρεδόθη πλῆρες εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ 1934. Τὸ 1938 ἀνετέθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν καθηγητὴν Γ. Μπαλῆν ἡ τελικὴ ἀναθεώρησις καὶ διατύπωσις τοῦ κειμένου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τὸ ὁποῖον περιεβλήθη νομοθετικὴν ἰσχὺν δημοσιευθὲν ὡς Ἀναγκ. Νόμος ὑπ' ἀριθμὸν 2250 εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 91 (τόμος Α') φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 15ης Μαρτίου 1940. Ὁ εἰσαγωγικὸς νόμος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπ' ἀριθμὸν 2783 τῆς 30ης Ἰανουαρίου 1941, ὥριζεν ἡμέραν ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος αὐτοῦ τὴν 1ην Ἰουλίου 1941. Ἡ ἐπακολουθήσασα, ὅμως ἐχθρικὴ κατοχὴ τῆς χώρας ἐματαίωσε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τὴν κατεχομένην Ἑλλάδα, αὕτη ὅμως ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας κυβερνήσεως τοῦ Καΐρου εἰς τὸ προξενικὸν δικαστήριον Ἀλεξανδρείας. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκρίθη ὅτι ὁ Ἀστικὸς Κῶδιξ, ὅπως εἶχε δημοσιευθῇ τὸ 1940, δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰς συγχρόνους κατευθύνσεις καὶ ἀντιλήψεις περὶ δικαίου, ἀνετέθη δὲ εἰς τὸν καθηγητὴν Κ. Τριανταφυλλόπουλον ἡ ἀναθεώρησις αὐτοῦ, μετὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθη ὡς νόμος τοῦ κράτους ὑπ' ἀριθμὸν 777/1945. Ἀλλ' ἡ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 31 Μαρτίου προελθοῦσα κυβέρνησις ἀποκατέστησε τὸν Ἀστικὸν Κώδικα τοῦ 1940 διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 7/10 Μαΐου 1946 «περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀστικοῦ κώδικος καὶ τοῦ εἰσαγωγικοῦ αὐτοῦ νόμου», ἔκτοτε δὲ εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἰσχύει ὁ ἀποκατασταθεὶς Ἀστικὸς Κῶδιξ. Παραλλήλως συνετελέσθη κατὰ τὴν πρώτην μεταπολεμικὴν δεκαετίαν ἀναμόρφωσις καὶ τῆς ποινικῆς νομοθεσίας.

Ἡ σύνταξις νέων Κωδίκων Ποινικοῦ καὶ Ποινικῆς Δικονομίας προεβλέφθη διὰ τοῦ ἀπὸ 14/4/1947 ὑπ' ἀριθμὸν 222 Νομοθετικοῦ Διατάγματος «περὶ συστάσεως ἐπιτροπῶν πρὸς περάτωσιν τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν σχεδίων Ποινικοῦ Κώδικος καὶ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας».

Διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Ν. Χωραφᾶ, Ἀγγ. Μπουροπούλου, Ἠλ. Γάφου καὶ Ἰακ. Ζαγκαρόλα, ἡ ὁποία ἤρχισε τὰς ἐργασίας της τὴν 10ην Ἰουνίου 1947 καὶ τὰς ἐπεράτωσε περὶ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1948.

Ὁ συνταχθεὶς Ποινικὸς Κῶδιξ, ὁ ὁποῖος ἐκυρώθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1492/1950 νόμου «περὶ κυρώσεως τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος», ἤρχισεν νὰ ἰσχύῃ ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1951. Ὁ νέος Ποινικὸς Κῶδιξ περιλαμβάνει 474 ἄρθρα, ἀνακαινίζεται δὲ δι' αὐτοῦ τὸ Ποινικὸν Δίκαιον. Ὁ νέος Κῶδιξ περιέχει, ἀφ' ἑνὸς μὲν νομικὴν δογματικὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ποινικοῦ δικαίου, σύμφωνον πρὸς τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας ποινικῆς ἐπιστήμης, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἱκανοποίησιν τοῦ κεντρικοῦ αἰτήματος τῆς συγχρόνου ἀντεγκληματικῆς πολιτικῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἐξατομίκευσις τῆς ποινικῆς μεταχειρίσεως τοῦ ἐγληματίσαντος προσώπου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐνεργοτέρας καὶ ἀσφαλεστέρας καταπολεμήσεως τοῦ ἐγκλήματος.

Διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Ἀγγ. Μπουροπούλου, Κ. Τσουκαλᾶ, Χρ. Γιώτη, Στυλ. Τεγοπούλου καὶ Ἰακ. Ζαγκαρόλα, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθη ἀργότερον καὶ ὁ Π. Γιωτόπουλος εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀποβιώσαντος Κ. Τσουκαλᾶ. Ἡ ἐπιτροπὴ κατήρτισε Κώδικα ἐξ 603 ἄρθρων, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπομακρύνεται μὲν ριζικῶς τοῦ ἰσχύοντος μέχρι τοῦδε δικονομικοῦ δικαίου, ὅπως διεμορφώθη διὰ τῶν νεωτέρων νόμων μεταρρυθμίσεων τῆς Ποινικῆς Δικονομίας, συμπληρώνει ὅμως τὰ κενὰ καὶ βελτιώνει τὰς ἀτελείας αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἀπροσκόπτου προόδου τῆς ποινικῆς διαδικασίας.

Ὁ Κῶδιξ τῆς Ποινικῆς Δικονομίας ἐκυρώθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1493/1950 νόμου «περὶ κυρώσεως τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας», ἤρχισε δὲ νὰ ἰσχύῃ ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1951.

Διὰ τὴν κατάρτισιν νέου Κώδικος τοῦ Ἰδιωτικοῦ Ναυτικοῦ Δικαίου συνεστήθη ἐπιτροπή, βάσει τοῦ εἰδικοῦ νόμου 755/1948 καὶ σχετικῆς κοινῆς ἀποφάσεως τῶν ὑπουργῶν Δικαιοσύνης καὶ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν Γ. Μαριδάκη, Δ. Καλοδούκα, Δ. Καρβελᾶ, Δ. Παπαμιχαλοπούλου, Φ. Ποταμιάνου, Β. Σκαρπέτη, Ἀλ. Τσιριντάνη, Ν. Χαραλάμπη καὶ Θ. Χοΐδᾶ. Ὁ συνταχθεὶς ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω ἐπιτροπῆς Κῶδιξ περιλαμβάνει 297 ἄρθρα, ἀντικαθιστᾶ δὲ πλήρως τὸ β' βιβλίον τοῦ ἰσχύοντος Ἐμπορικοῦ Νόμου, δηλαδὴ τὰ ἄρθρα 226-526 αὐτοῦ, ὡς ταῦτα διετυπώθησαν διὰ τοῦ νόμου ΓΨΙΖ' τοῦ 1910. Διὰ τοῦ νέου Κώδικος ἀναμορφοῦται πλήρως ἡ περὶ Ναυτικοῦ Δικαίου νομοθεσία, συγχρονιζομένη βάσει τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πρᾶξιν.

Ὁ Κῶδιξ τοῦ Ἰδιωτικοῦ Ναυτικοῦ Δικαίου ἐκυρώθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 3816/1958 νόμου «περὶ κυρώσεως τοῦ Κώδικος Ἰδιωτικοῦ Ναυτικοῦ Δικαίου», ἡ δὲ ἰσχύς του ἤρχισεν ἓξι μῆνας μετὰ τὴν κύρωσιν αὐτοῦ. Ι.Θ.Π.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

Αἱ Βιβλιοθῆκαι

Τὰ τῆς ἱδρύσεως, ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῶν βιβλιοθηκῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁρίζονται ὑπὸ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 1362 τοῦ 1949 «Περὶ ἱδρύσεως, ἀνασυγκροτήσεως καὶ ἑνιαίας ὀργανώσεως τῶν ἀνὰ τὸ Κράτος βιβλιοθηκῶν». Ἐκτὸς τῶν δι' εἰδικῶν νόμων ἱδρυομένων δημοσίων βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν Ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων τῆς χώρας, κατὰ τὸν ἀνωτέρω νόμον, δύνανται νὰ ἱδρύωνται βιβλιοθῆκαι εἰς πρωτευούσας νομῶν ἢ ἄλλας πόλεις, προτιμωμένων τῶν πόλεων ὅπου ὑφίστανται πυρῆνες δημοτικῶν ἢ κοινοτικῶν βιβλιοθηκῶν ἢ τοιούτων νομικῶν προσώπων. Διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου προβλέπεται καὶ ἡ ἵδρυσις ἀναγνωστηρίων εἰς πόλεις ἢ κώμας τῆς χώρας.

Αἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω νόμον ἱδρυόμεναι βιβλιοθῆκαι ἀποτελοῦν νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου ὑπαγόμενα ὑπὸ τὴν Ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ὅπου λειτουργεῖ ἴδιον τμῆμα βιβλιοθηκῶν.

Σκοπὸς τῶν ἱδρυομένων βιβλιοθηκῶν ὁρίζεται ἡ ἀπόκτησις βιβλίων καὶ περιοδικῶν, ἐφημερίδων κτλ. πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, ἡ συγκρότησις καὶ λειτουργία ἀναγνωστηρίων, ἡ ὑποκίνησις τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ βιβλίον καὶ ἐν γένει ἡ δημιουργία τοπικῆς πνευματικῆς κινήσεως καὶ ζωῆς. Μεταξὺ τῶν σκοπῶν τῶν βιβλιοθηκῶν περιλαμβάνεται καὶ ἡ συγκέντρωσις καὶ ἡ συστηματικὴ κατάταξις ἱστορικῶν ἐγγράφων ἢ χάρτων, αὐτογράφων ἐπιστολῶν, εἰκόνων, χαλκογραφιῶν καὶ ἐν γένει παντὸς ἐγγράφου μνημείου τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

Κάθε βιβλιοθήκη διοικεῖται ὑπὸ Ἐφορείας, ἀποτελουμένης ἐκ τριῶν ἕως πέντε μελῶν λαμβανομένων ἐκ προσώπων διακρινομένων διὰ τὴν τοπικὴν ἐκπολιτιστικὴν συμβολὴν καὶ δρᾶσιν των, δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ ἐπιστημόνων.

Περαιτέρω ὁρίζονται ὑπὸ τοῦ Νόμου τὰ τῆς στεγάσεως καὶ πλουτισμοῦ τῶν βιβλιοθηκῶν, τὰ τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐπιθεωρήσεως αὐτῶν, τὰ τῆς τηρήσεως ὑπὸ τούτων βιβλιογραφικῶν στοιχείων, τὰ τῆς ὀργανώσεως πλησίον τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης κύκλων σπουδῶν βιβλιοθηκονομίας ἐπὶ σκοπῷ εἰδικῆς Ἐκπαιδεύσεως στελεχῶν πρὸς ἀπόκτησιν εἰδικευμένου προσωπικοῦ βιβλιοφυλάκων καὶ ταξινόμων.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω νόμου διεπομένων βιβλιοθηκῶν ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ ἰδιωτικαὶ ἢ τοιαῦται διαφόρων σωματείων καὶ ἐν γένει νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως αἱ περισσότεραι εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀργίας.

Αἱ δημόσιαι βιβλιοθῆκαι καθὼς καὶ αἱ εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Νόμου 1362/1949 ὑπαχθεῖσαι Δημοτικαί, Κοινοτικαί, Πανεπιστημιακαὶ κτλ. κατὰ τὰ εἰς τὸ ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ τηρούμενα στοιχεῖα (1978) ἀνέρχονται εἰς 578 ἐκ τῶν ὁποίων περὶ τὰς 40 εἶναι δημόσιαι, κατανεμόμεναι κατὰ νομοὺς ὡς ἑξῆς:

Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ Εὔβοια		
Νομὸς	Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας	20
»	Ἀττικῆς	95
»	Βοιωτίας	15
»	Εὐβοίας	14
»	Εὐρυτανίας	5
»	Φθιώτιδος	10
»	Φωκίδος	7
Πελοπόννησος		
Νομὸς	Ἀργολίδος	6
»	Ἀρκαδίας	12
»	Ἀχαΐας	4
»	Ἠλείας	6
»	Κορινθίας	6
»	Λακωνίας	12
»	Μεσσηνίας	11
Θεσσαλία		
Νομὸς	Καρδίτσης	5
»	Λαρίσσης	27
»	Μαγνησίας	8
»	Τρικάλων	6
Ἤπειρος		
Νομὸς	Ἄρτης	7
»	Θεσπρωτίας	4
»	Ἰωαννίνων	15
»	Πρεβέζης	32
Μακεδονία		
Νομὸς	Γρεβενῶν	1
»	Δράμας	1
»	Ἡμαθίας	4
Μακεδονία		
»	Θεσσαλονίκης	4
»	Καβάλας	17
»	Καστοριᾶς	3
»	Κιλκὶς	1
»	Κοζάνης	20
»	Πέλλης	3
»	Πιερίας	7
»	Σερρῶν	9
»	Φλωρίνης	5
»	Χαλκιδικῆς	7
Θράκη		
Νομὸς	Ἕβρου	26
»	Ξάνθης	2
»	Ροδόπης	1
Κρήτη		
Νομὸς	Ἡρακλείου	9
»	Λασιθίου	13
»	Ρεθύμνου	1
»	Χανίων	18
Ἰόνιοι Νῆσοι		
Νομὸς	Ζακύνθου	2
»	Κερκύρας	7
»	Κεφαλληνίας	6
»	Λευκάδος	5
Νῆσοι Αἰγαίου		
Νομὸς	Δωδεκανήσου	26
»	Κυκλάδων	27
»	Λέσβου	9
»	Σάμου	2
»	Χίου	15

Μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων βιβλιοθηκῶν τῆς χώρας καταλέγονται ἡ Ἐθνικὴ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, ἡ Μπενάκειος, ἡ Γεννάδειος, αἱ τοῦ Πανεπιστημίων καὶ Ἀκαδημίας κλπ. περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος εἰς τὸ περὶ τῆς Πρωτευούσης ἄρθρον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ (βλέπε τόμον Ε' σελὶς 216). Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας λειτουργοῦν πολλαὶ ἀξιόλογοι βιβλιοθῆκαι ἐκ τῶν ὁποίων μερικαὶ εἶναι ἰδιατέρας σημασίας λόγω τοῦ πλούτου ἢ τῆς σπανιότητος τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν εἰς αὐτάς.

Ἐκ τῶν Δημοτικῶν βιβλιοθηκῶν πλουσιώτεραι εἶναι αἱ τῶν Ἀθηνῶν μὲ 45.000 τόμους, ἱδρυθεῖσα τὸ 1836, ἡ τοῦ Πειραιῶς μὲ 46.470 τόμους, ἱδρυθεῖσα ἐπίσης τὸ 1836, ἡ τῶν Πατρῶν ἱδρυθεῖσα τὸ 1910 μὲ 55.000 τόμους, ἡ Λαϊκὴ τῆς Καλαμάτας μὲ 51.283 τόμους, ἡ τῆς Θεσσαλονίκης μὲ 68.000 τόμους, ἡ τοῦ Ἡρακλείου (Βικελαία) μὲ 70.000 τόμους, ἡ τῶν Χανίων μὲ 50.000 τόμους κ.ἄ.

Ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν ἱδρυμάτων ἀξιομνημόνευτοι εἶναι ἡ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, μὲ 60.000 τόμους, ἡ τοῦ Θεραπευτηρίου Εὐαγγελισμὸς μὲ 30.000 τόμους, ἡ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος μὲ 50.000 τόμους, ἡ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης μὲ 35.000 τόμους, ἡ τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν μελετῶν Ἰωαννίνων μὲ 20.000 τόμους, ἡ τοῦ τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου μὲ 22.000 τόμους κ.ἄ.

Μεταξὺ τῶν νεωτέρων βιβλιοθηκῶν τῆς περιοχῆς τῆς πρωτευούσης εἶναι ἡ Θουκυδίδειος Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Ἁλίμου, ἱδρυθεῖσα τὸ 1965. Περιλαμβάνει ὑπὲρ τὰς 10.000 βιβλία καὶ περιοδικὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ εἶναι σπάνια. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρονται τὰ τεύχη τοῦ δελτίου τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, οἱ προϋπολογισμοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τὸ 1865 καὶ ἑξῆς καὶ οἱ ἀπολογισμοὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἀπὸ τοῦ 1865. Ἀξιόλογος βιβλιοθήκη προβλέπεται νὰ καταστῇ ἡ νέα Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν ἡ ὁποία συμφώνως μὲ ἀπόφασιν τοῦ Δήμου ληφθεῖσαν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1979 πρόκειται νὰ στεγασθῇ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς κτίριον τοῦ ἄλλοτε Βρεφοκομείου, καταλλήλως διαρρυθμιζόμενον.

Ἀξιολόγους Βιβλιοθήκας ἔχουν ἐπίσης αἱ ἀρχαιολογικαὶ Σχολαὶ ποὺ λειτουργοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα (Γαλλικὴ μὲ 50.000 τόμους, Βρεταννικὸν Συμβούλιον μὲ 38.509 τόμους, Ἰταλικὴ μὲ 18.884 τόμους, Ἀμερικανικὴ Κλασσικῶν Σπουδῶν μὲ 39.000 τόμους), καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἔχει ἀξιόλογον βιβλιοθήκην ἐκ 50.000 τόμων καὶ τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον βιβλιοθήκην ἐκ10.000 τόμων.

Βιβλιοθήκας, ἐξειδικευμένας βεβαίως, ἐξυπηρετούσας τοὺς σπουδαστὰς καὶ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰς ἐπιστήμας ἔχουν τὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα (Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Ἰωαννίνων, Πατρῶν, Πολυτεχνείων, Πάντειος, Γεωπονική, Καλῶν Τεχνῶν, Ἀστεροσκοπείου, Κολλεγίου Ἀθηνῶν, Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου Θεσσαλονίκης κ.ἄ.).

Ἐκ τῶν ἐπαρχιακῶν βιβλιοθηκῶν μερικαὶ παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον λόγω τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἱδρύσεώς των ἢ τῆς παλαιότητος αὐτῶν. Οὕτω:

— Ἡ Βιβλιοθήκη Ἀνδριτσαίνης. Ἔχει τὴν ἀρχήν της τὸ 1838 ὅτε ὁ εἰς Παρισίους διαμένων λόγιος Κωνστ. Νικολόπουλος ἐδώρησε τὴν βιβλιοθήκην του εἰς τὴν γενέτειραν τοῦ πατρός του Ἀνδρίτσαιναν ὅπου βραδύτερον ἀνηγέρθη ἴδιον κτίριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἤρχισε λειτουργοῦσα τὸ 1896. Ἔχει 18.000 τόμους, πολλὰ χειρόγραφα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ μικρὰν ἀρχαιολογικὴν συλλογήν.

— Ἡ Βιβλιοθήκη Δημητσάνης ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1764 ὅταν ἱδρύθη ἡ περίφημος Ἑλληνικὴ Σχολὴ Δημητσάνης. Εἰς ταύτην μετεφέρθησαν τὰ βιβλία τῆς Μονῆς Φιλοσόφου καὶ βραδύτερον καὶ ἄλλα. Μέγας ἀριθμὸς βιβλίων καὶ χειρογράφων κατεστράφησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 χρησιμοποιηθέντος τοῦ χάρτου αὐτῶν διὰ τὴν κατασκευὴν φυσιγγίων. Μεταγενεστέρως ἀνασυνεκροτήθη, ἤδη δὲ περιλαμβάνει 19.156 τόμους. Περιλαμβάνει λαογραφικὴν συλλογήν, ἐκεῖ δὲ εὑρίσκεται ἡ περιέχουσα τὰ ὀστὰ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ λάρναξ καὶ ἡ σέλλα τοῦ ἵππου τοῦ Παπαφλέσσα.

— Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Κέρκυρας ἤρχισε νὰ συγκροτῆται ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ἐκ βιβλίων ληφθέντων ἐκ μοναστηρίων καὶ ἀκολούθως ἐκ δωρεῶν. Λειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ 1812. Μεταξὺ τῶν δωρητῶν ἀναφέρονται τὰ Πανεπιστήμια Καίμπριτζ καὶ Ὀξφόρδης καὶ ὁ φιλέλλην Κόμης Γκίλφορδ. Ἀριθμεῖ ὑπὲρ τὰς 35 χιλιάδας τόμων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πολλὰ παλαιότατα βιβλία μεγάλης ἀξίας.

— Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀργοστολίου ἱδρύθη τὸ ἔτος 1887 ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γερμανοῦ, τὸ δὲ ἔτος 1926 συνεχωνεύθη μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κοργιαλενίου ἱδρυθείσης εἰς τὸν Δῆμον Ἀργοστολίου ἀξιολόγου ἰδιωτικῆς συλλογῆς βιβλίων. Ἀριθμεῖ ὑπὲρ τοὺς 36.814 τόμους, στεγάζει δὲ εἰς ἰδίαν αἴθουσαν καταλλήλως διασκευασθεῖσαν πρὸς ἔκθεσιν ἔργων τέχνης, μεγάλης ἀξίας συλλογὴν βυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Σπύρου Χαροκόπου ἀποθανόντος τὸ 1978. Τὰ ἐγκαίνια τῆς αἰθούσης ἔγιναν τὸν Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

— Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ζακύνθου ἔχει τὴν ἀρχήν της ἀπὸ τὸ ἔτος 1628 ὁπότε ἐδωρήθη εἰς τὴν πόλιν ἡ ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ Θωμᾶ Φλαγγίνη. Βραδύτερον ἐπλουτίσθη διὰ διαφόρων δωρεῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται αἱ τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, τοῦ Θ. Δημάδη τοῦ Κων. Λομβάρδου, τοῦ Δ. Θερειανοῦ, τοῦ Π. Χιώτου, τοῦ Ν. Κατραμῆ. Καταστραφεῖσα ἐκ πυρκαϊᾶς μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953 ἀνασυνεκροτήθη διὰ δωρεῶν πολλῶν Ζακυνθίων καὶ φίλων τῆς Ζακύνθου. Ἀριθμεῖ ὑπὲρ τὰς 32.000 τόμων μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ ἐκδόσεις τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος καὶ πολλοὶ χειρόγραφοι κώδικες.

— Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Χίου φέρεται ἱδρυθεῖσα τὸ 1792. Αὐτὴ ὑπέστη μεγάλην καταστροφὴν τὸ ἔτος 1822 ὅτε ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν φοβερὰν ἐπιδρομὴν των κατὰ τῆς νήσου. Ἀνασυνεκροτήθη ὅμως ἀπὸ τοῦ 1840 ὅτε ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐκληροδότησεν εἰς αὐτὴν ὅλα τὰ βιβλία του. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἡ βιβλιοθήκη φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομά του. Καὶ ἄλλοι ὅμως δωρηταὶ ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἰ. Ἀνδρεάδης, οἱ Ζωρζῆς καὶ Ταρσῆς Δρομοκαΐτου, ὁ Ἀλ. Παχνός, ὁ Γ. Μιχαληνός, ὁ Ἀλ. Βοστάνης, ὁ Λ. Καλβακορέσης, ὁ Γ. Θεοτοκᾶς κλπ. Ἤδη ἡ βιβλιοθήκη ἀριθμεῖ ὑπὲρ τοὺς 140.000 τόμους. Ἀξιόλογος ὅμως εἶναι ἡ πρὸς τὴν βιβλιοθήκην προσφορὰ τῆς οἰκογενείας Ἀργέντη, μὲ τὴν φροντίδα τῆς ὁποίας ἡ βιβλιοθήκη τῆς Χίου ἀνακαινισθεῖσα καὶ ἐπεκταθεῖσα περιέλαβε Λαογραφικὸν καὶ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον καὶ Πινακοθήκην. Τὴν ἀρχὴν ἔκαμε ὁ Φίλιππος Ἀργέντης ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ 1932 μέχρι τοῦ 1937 ἵδρυσε τὸ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον καὶ συνέχισεν ὁ υἱός του Παντελῆς Ἀργέντης μὲ τὴν φροντίδα τοῦ ὁποίου ὡλοκληρώθη ἡ προσπάθεια διαρκοῦντος τοῦ ἔτους 1978, ὁπότε (κατὰ Σεπτέμβριον μήνα) ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῶν νέων ἔργων καὶ παρουσιάσθησαν τὰ νέα πλούσια ἐκθέματα.

— Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Σάμου ἱδρύθη τὸ ἔτος 1863 διὰ δωρεᾶς τοῦ Μ. Ἀριστάρχη καὶ περιλαμβάνει ὑπὲρ τοὺς 20.000 τόμους.

— Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑρμουπόλεως Σύρου ἱδρυθεῖσα τὸ 1833 περιλαμβάνει τὰς συλλογὰς Νεοφύτου Βάμβα καὶ περιλαμβάνει 5530 τόμους. Ἔχει πολλὰς σπανίας ἐκδόσεις ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν ὁποίων εἶναι τοῦ ἔτους 1526.

— Ἡ Βιβλιοθήκη Ἰωαννίνων, τίτλος τῆς ὁποίας εἶναι «Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ἠπείρου» ἀπετελέσθη ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη ἡ βιβλιοθήκη Οἰκονόμου. Πλουτισθεῖσα βραδύτερον διὰ δωρεῶν (Σπυρ. Λάμπρου, Γεωρ. Δρόσου, Ἀρχιμανδρίτου Ε. Ἀντωνιάδου, Γεωργ. Στεργίου), ἀριθμεῖ ἤδη περὶ τὰς 27.000 τόμων.

— Ἡ Βιβλιοθήκη Κοζάνης. Ἱδρύθη τὸ 1668 ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Οἶκος Βελτιώσεως». Ἀπὸ τοῦ 1923 κατέστη Δημοτικὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Κοβεντάρειος» ἀριθμοῦσα περὶ τοὺς 75.000 τόμους. Ἔχει καὶ συλλογὴν ἱστορικῶν κειμηλίων, ὑπερδιακόσια χειρόγραφα καὶ ὑπερτριακοσίους κώδικας

Βιβλιοθῆκαι ἀξιόλογοι ὑπάρχουν εἰς τὰς Μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους καθὼς καὶ εἰς ἄλλας παλαιὰς Μονὰς τῆς χώρας. Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος ὅτε ἱδρύθη ἡ Μονή.

Μεταξὺ τῶν νεωτέρων βιβλιοθηκῶν εἶναι καὶ ἡ εἰς Μυτιλήνην ἱδρυθεῖσα Βιβλιοθήκη-Μουσεῖον τῆς δωρεᾶς Στρατῆ Ἐλευθεριάδη (Τερίαντ) τὰ ἐγκαίνια τῆς ὁποίας ἐτελέσθησαν τὸν Ἰούλιον 1979 καὶ ἡ Ἰατρικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἱπποκρατείου ἱδρύματος εἰς Κῶ τὸ ὁποῖον λειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1979.

Κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν παρατηρεῖται ζωηρὰ ἔφεσις πρὸς ἵδρυσιν κοινοτικῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἀναγνωστηρίων. Πολλὰ δὲ διατάγματα ἐκδίδονται κατ' ἔτος κατόπιν προτάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν περὶ συστάσεως τῶν σχετικῶν νομικῶν προσώπων. Βεβαίως ἡ εἰκὼν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ἀπόψεως βιβλιοθηκῶν δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητική, δεδομένου ὅτι εἰς πλείστους δήμους τῆς χώρας (ὑπὲρ τοὺς 100) δὲν ὑπάρχουν δημοτικαὶ βιβλιοθῆκαι καὶ αἱ κοινωτικαὶ εἶναι ἐλάχισται λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ κοινότητες τῆς χώρας ὑπερβαίνουν τὰς 6.500. Χαρακτηριστικὸν πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Ἡλίου συνιστᾷ τὸν βασικὸν πυρῆνα διαφόρων κοινοτικῶν βιβλιοθηκῶν ὡς τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ βιβλιοθηκῶν ἔκδοσιν τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν.

Ὁ ἀφανισθεὶς Ἑλληνισμὸς

Εἰς τὸ ἄρθρον ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς ἀνεφέρθη ὅτι εἰς τὸν ἀπόδημον Ἑλληνισμὸν δὲν περιλαμβάνεται ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Τουρκίας, διότι ὁ Ἑλληνισμὸς αὐτὸς δὲν ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν μετανάστευσιν τῶν Ἐλευθέρων Ἑλλήνων εἰς ξένας χώρας, ἀλλὰ ὑπῆρξεν Ἑλληνισμὸς ἄς εἴπωμεν ἐνδημικός, δηλαδὴ ὑπάρξας καὶ ἀναπτυχθεὶς εἰς περιοχὰς τῆς Βουλγαρίας, τῆς Νοτιοσλαβίας (Γιουγκοσλαβίας), τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὴν προϊστορικὴν ἐποχήν, ὅπως ἀναφέρουν αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα. Πολλὰ ἐξ' ἄλλου ἔχουν λεχθῆ καὶ γραφῆ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας (1920-1980) περὶ τοῦ φθίνοντος Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν συστηματικῶν καὶ ἐξοντωτικῶν διωγμῶν ποὺ ὑπέστη καὶ ὑφίσταται ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τουρκίας κατὰ καιρούς, ἀπὸ τοὺς ἀδιστάκτους Τούρκους διώκτας του.

Παραθέτομεν κατωτέρω ἀπὸ μίαν ἀξιέπαινον ἔκδοσιν τοῦ εἰς Ἀθήνας συλλόγου τῶν Κωνσταντινοπολιτῶν, χαρακτηριστικὰ καὶ ἀρκετὰ ἐκφραστικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων (εἰς ἀριθμοὺς ἀπὸ τὸ 1906-1907) καὶ τὸν ἀνάλογον ἀριθμὸν μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν εἰς αὐτὰ καὶ διδασκάλων ποὺ ἐδίδασκον εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Μητροπόλεων Χαλκηδόνος, Δέρκων καὶ Πριγκιπονήσων.

Ὁ σχετικὸς πίναξ συνοδεύεται ἀπὸ ἐμπειροστατωμένον ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀνωτάτου ἐκπαιδευτικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κ. Δημ. Π. Μάνου.

«Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἁλώσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων — γράφει ὁ κ. Μάνος — καὶ κατόπιν ἕως τὰ χρόνια τῆς ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ ἀκόμη περαιτέρω, ἔμεινε τὸ Κέντρον καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν πρωτεύουσα τοῦ Γένους, οὐδεὶς τὸ ἀμφισβητεῖ. Σιγὰ σιγὰ ὅμως, ὅπως ἦτο καὶ φυσικὸν τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἀρχίζει νὰ μετακινῆται καὶ νὰ μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν Πόλιν, εἰς τὰ Ἑπτάνησα καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἀκμαζούσας Ἑλληνικὰς παροικίας τῆς διασπορᾶς καὶ πρὸς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα, χωρὶς αὐτὸ καὶ νὰ σημαίνῃ πὼς ὅλαι αὐταὶ αἱ ἑστίαι ἀκτινοβολίας ἔχασαν πέρα ὡς πέρα καὶ διὰ μιᾶς τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀξίαν τους. Αὐτὴν τὴν βαθμιαίαν συρρίκνωσιν καὶ παρακμὴν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν διαπιστώσῃ εὔκολα καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ζητήματα καὶ προπαντὸς εἰς τὸν νευραλγικὸν καὶ ζωτικὸν χῶρον τῆς Παιδείας.

Οἱ γενικοὶ καὶ περιληπτικοὶ στατικοὶ πίνακες Σχολείων, Μαθητῶν καὶ Δασκάλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ἀμέσως ἀκολουθοῦν, ἂς εἶναι τὸ ἀψευδὲς ἱστορικὸν τεκμήριον αὐτῆς τῆς φθινούσης πορείας. Μία μαρτυρία ὀδυνηρὰ αὐτῶν ποὺ εἴχομεν καὶ αὐτῶν ποὺ ἐχάσαμεν καὶ ἕνας ἀποκαλυπτικὸς δείκτης ποὺ προσμαρτυρεῖ καὶ βεβαιώνει τὸ ἐθνικὸν μῆκος καὶ πλάτος μας μέσα εἰς τὸ ὁποῖον πελαγοδρομοῦμεν.

Σχολεῖα, μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Ἀρχιεπισκοπὴ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μητροπόλεις Χαλκηδόνος Δέρκων καὶ Πριγκιποννήσων

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΑΙ	ΔΑΣΚΑΛΟΙ
1906-7	211	21.799	—(*)
1912-3	74	16.780	274
1951-2	51	5.465	207
1980-1	21	823	43

(*) Δὲν ὑπάρχουν στατιστικὰ στοιχεῖα.

Ὁ τελευταῖος στατιστικὸς πίναξ τοῦ 1980-1 θὰ ἠμποροῦσε κάπως ἀναλυτικῶς νὰ συμπληρωθῇ καὶ μὲ τὰς παρακάτω πληροφορίας:

Ἀπὸ τὰ 21 Σχολεῖα τὰ 15 εἶναι Δημοτικὰ (Ἁγ. Στεφάνου, Ἁγ. Κωνσταντίνου Σταυροδρομίου, Βλάγκας, Γαλατᾶ, Ζαππείου, Θεραπείων, Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, Μακροχωρίου, Μαρασλείου, Μεγ. Ρεύματος, Νεοχωρίου, Πριγκίπου, Ταταούλων, Φερίκιοϊ καὶ Χαλκηδόνος), τὰ 5 Γυμνάσια καὶ Λύκεια (Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Ζωγράφειον, Ζάππειον, Ἰωακείμειον καὶ Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον) καὶ 1 Λύκειον (Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης).

Τὴν σύμπτυξιν τῶν Δημοτικῶν δὲν τὴν εὐνοοῦν οὔτε καὶ τὴν ἐπιτρέπουν αἱ μικραὶ ἡλικίαι τῶν παιδιῶν ποὺ φοιτοῦν εἰς αὐτά, ἀλλ' οὔτε καὶ αἱ γεωγραφικαὶ τοπικαὶ συνθῆκαι τῆς Πόλης μὲ τὰ νησιά της, τὸν Βόσπορον, τὸν Κεράτιον καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν προαστίων της. Ἀκόμη δὲν τὴν ὑποβοηθοῦν οὔτε καὶ αὐτὰ τὰ ἐξοντωτικὰ μέτρα τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, ποὺ ἀπαγορεύουν τὴν ἐπαναλειτουργίαν τυχὸν μιᾶς κλεισμένης σχολῆς, καθὼς καὶ τὴν μετάθεσιν παλαιῶν ἢ τὸν διορισμὸν νέων δασκάλων.

Ἀπὸ τὰ 15 Δημοτικὰ μόνον τὰ 6 διευθύνονται ἀπὸ Ἕλληνας. Τὰ ἄλλα 9 τὰ διευθύνουν Τοῦρκοι βοηθοὶ διευθυνταί.

Ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς δασκάλους οἱ 10 εἶναι ἀποσπασμένοι Ἑλλαδικοί, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους 33 γηγενεῖς μονάχα 5 εἶναι οἱ ἄνδρες.

Εἰς πολλὰς τάξεις τῶν Δημοτικῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν περιορίζεται εἰς 1 ἢ κανένα. Τὰ ἑξατάξια Δημοτικὰ Μεγάλου Ρεύματος καὶ Πριγκίπου ἔχουν συνολικὰ 11, τῶν Θεραπείων 9 καὶ τοῦ Νεοχωρίου μόνον 2. Τὰ σχετικῶς πολυπληθέστερα εἶναι τοῦ Ζαππείου (102), τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου (51), τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου (42), τῶν Ταταούλων (57), τοῦ Φερίκιοϊ (33) καὶ τῆς Χαλκηδόνος (34), ποὺ ἐκπροσωποῦν τὰς συνοικίας τῶν εὐπόρων, τὰς πτωχοσυνοικίας καὶ τοὺς τελευταίους μας Ἀσιάτας. Τὴν ἴδιαν σχεδὸν ἀριθμητικὴν μοῖραν ἀκολουθοῦν καὶ τὰ Γυμνάσια καὶ τὰ Λύκεια, ποὺ μοιράζονται περίπου μὲ τὰ Δημοτικὰ τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν (440-383) τῶν μαθητῶν.

Διὰ νὰ συλλάβωμεν τὸν ρυθμὸν τῆς παρακμῆς, ἀρκεῖ νὰ σκεφθῶμεν ὅτι μόνον ἐφέτος ἔκλεισαν 5 Δημοτικὰ σχολεῖα: τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου Ὑψωμαθείων, τῆς Ἁγ. Τριάδος Πέραν, τῆς Εὐαγγελιστρίας, τοῦ Κοντοσκαλίου καὶ τῆς Χάλκης. Καὶ θὰ ἦσαν ἀκόμη περισσότερα ἂν οἱ Ἐφορεῖαι καὶ οἱ κατὰ τόπους παράγοντες δὲν προέβαλλον τὴν ἀμετάκλητον ἄρνησίν των (1980).

Αὐτὰ εἶναι τὰ συνοπτικὰ τὰ σύγχρονα (1980) καὶ ὕστατα μηνύματα καὶ ἐδῶ τελειώνουν αἱ μαρτυρίες τῆς Πόλης ἐκφρασμέναι αὐτὴν τὴν φορὰν ἁπλὰ καὶ ἀπέριττα μὲ τὴν ψυχράν, τὴν σκληρὴν καὶ τὴν ἀδιαφιλονίκητην γλῶσσαν τῶν ἀριθμῶν. Διὰ ν' ἀποδειχθῇ δι' ἄλλην μίαν φοράν, ὅτι κοντὰ εἰς τὸ βουβὸν κλάμα καὶ τὰ δάκρυα τῶν πραγμάτων, ποὺ ἀρχικὰ συνέλαβε ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀρχαίου Λατίνου καὶ τὰ ἐπανέλαβε ἡ αἰσθαντικότης τοῦ Νεοέλληνος ποιητοῦ, κοντὰ εἰς αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ τῶν ἀριθμῶν ὁ θρῆνος καὶ τὰ δάκρυα. Εἶναι τὰ «LACRIMAE NUMERORUM...» (τὸ κλάμα τῶν ἀριθμῶν...). Εἰς αὐτὸ τὸ ἐξολοθρευτικὸν ἀποτέλεσμα ἔχει φθάσει ὁ ἀκμαῖος ἄλλοτε Ἑλληνισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς ἀνάλογον ἐξουθένωσιν φυσικὰ ἔχει περιέλθει ὁ Ἑλληνισμὸς γενικὰ εἰς τὴν Τουρκίαν, ὅπως εἰς τὴν Σμύρνην, Ἴμβρον, Τένεδον κ.τ.λ.

Ἀντιθέτως αἱ παροικίαι τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Θράκην ἀνθοῦν καὶ προοδεύουν χάρις εἰς τὴν ἀνεξίθρησκον καὶ φιλελευθέραν Ἑλληνικὴν διοίκησιν.

Καὶ ὡς μεγαλυτέραν καὶ ἀδειάσειστον Ἱστορικὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἀνθοῦντος καὶ καταστραφέντος Ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραθέτομεν ἐπίσης διαφόρους φωτογραφίας Ἑλληνι-

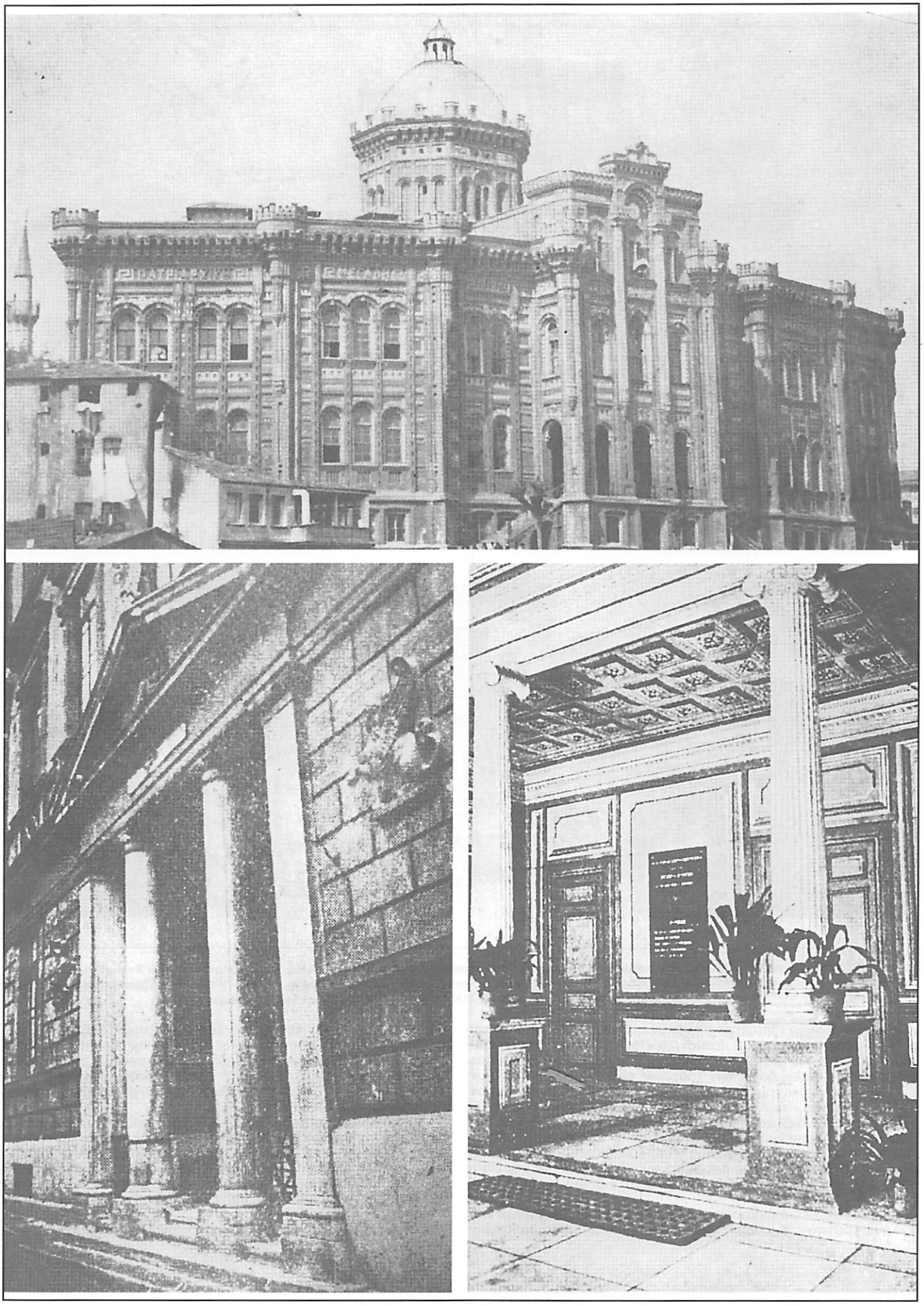

Ἄνω: Ἡ περίφημος Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ (1454) εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ὀλίγον μετὰ τὴν Ἅλωσιν ὡς πατριαρχικὴ ἀκαδημία πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν ἀνωτάτων Ὀρθοδόξων κληρικῶν, μετετράπη ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον κατέστη τὸ μεγαλύτερον πνευματικὸν κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας. Κάτω ἀριστερά: Τὸ Ζωγράφειον Λύκειον (1893). Κάτω δεξιά: Τὸ Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον (1903). Καὶ τὰ τρία ἱδρύματα λειτουργοῦν μέχρι σήμερον ὡς Γυμνάσια-Λύκεια εἰς Κωνσταντινούπολιν.

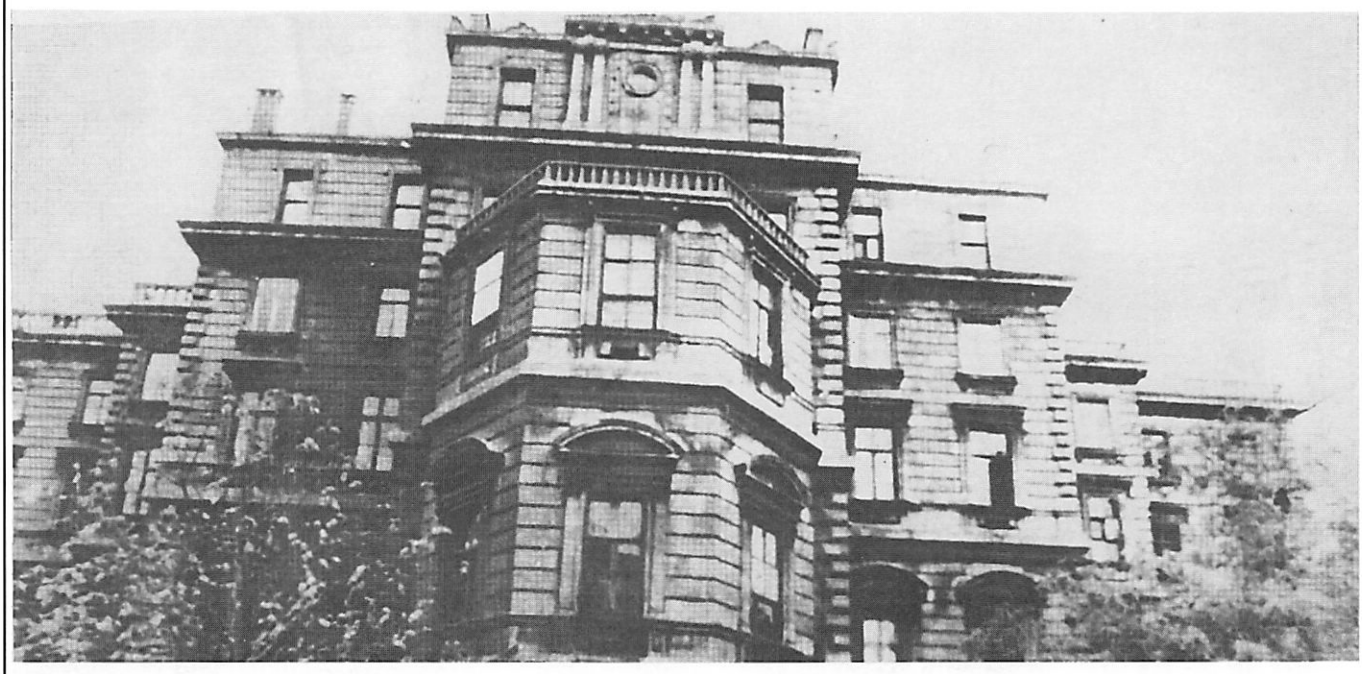

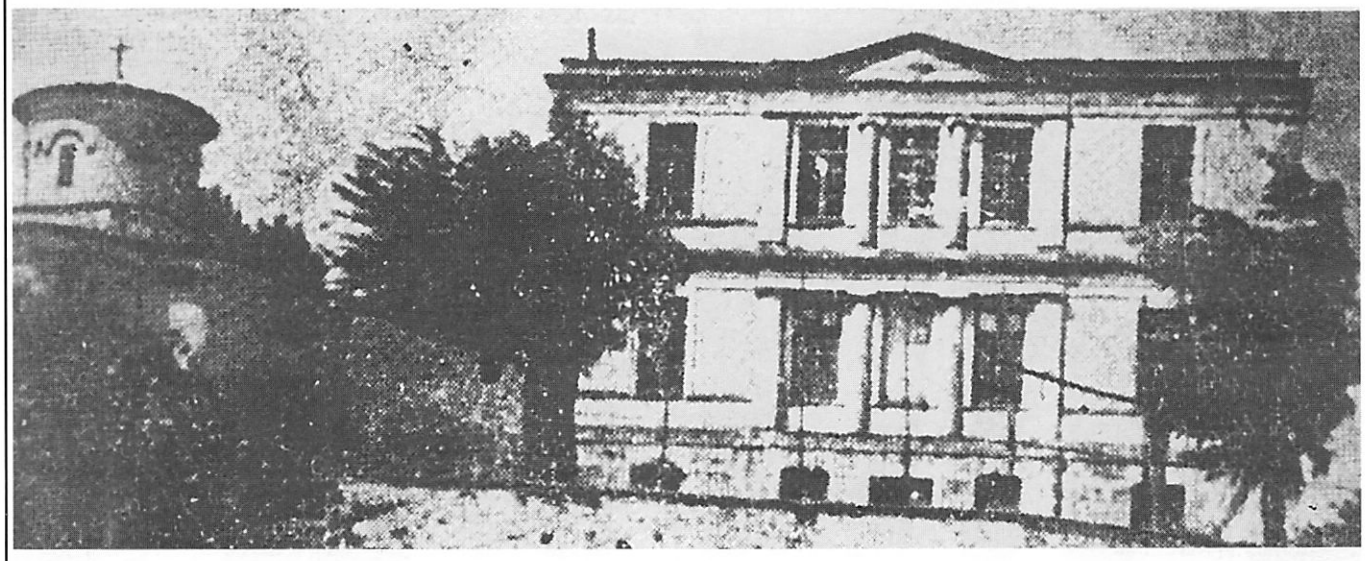

Τρία ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῆς περιοχῆς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Μητροπόλεων Χαλκηδόνος, Δέρκων καὶ Πριγκιποννήσων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν φωτεινοὺς πνευματικοὺς φάρους τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας. Ἄνω: Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (1844). Κέντρον: Τὸ Ἰωακείμειον Παρθεναγωγεῖον (1879). Κάτω: Τὸ Ζάππειον Παρθεναγωγεῖον (1885)

κῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, ἀνάλογα μὲ τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν καὶ εἰς τὴν πυρποληθεῖσαν καὶ καταστραφεῖσαν Σμύρνην τὸν Αὔγουστον τοῦ 1922 καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Μικρασίας, τὰς ὁποίας ἐξηφάνισε ἡ μισαλλοδοξία τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι καὶ πληρώνουν μὲ τὴν πλήρη οἰκονομικὴν χρεωκοπίαν των οἱ ἄθλιοι σήμερον (1980), τὴν μανίαν των αὐτήν, κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπικειμένην διάλυσίν των ὡς Κράτος, ἀφοῦ οἱ Κοῦρδοι εἰς τὴν Ἀνατολήν, οἱ Ἀρμένιοι εἰς τὸν Βορρᾶν καὶ οἱ Σύροι εἰς τὸν Νότον διεκδικοῦν εὐρυτάτας περιοχὰς τῆς ἐπικρατείας των. Διότι διὰ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὅπου ἔχουν ἐγκατασταθῆ ὡς κατακτηταί, ὄχι μόνον ἡ Ἱστορία ἀλλὰ καὶ οἱ πέτρες βοοῦν, ὅτι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν Ἑλληνικά!

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀγνοοῦν οἱ ἀδίστακτοι αὐτοὶ δολοφόνοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν φυσικὸν νόμον τῆς φθορᾶς ποὺ ἀπέδειξεν ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν περίπτωσίν των ὅτι ἡ ἐπικρατειά των ἡ ὁποία κάποτε ἐξετείνετο ἀπὸ τὰς πύλας τῆς Βιέννης ἕως τὰς ἀκτὰς τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἔχει συρρικνωθεῖ εἰς τὸν στενὸν καὶ ἀμφισβητούμενον ἀπὸ τόσας ἐθνότητας χῶρον τῆς Μικρασίας... διὰ νὰ διαλυθῆ διότι θὰ διαλυθῆ, ἐπειδὴ ὑπῆρξεν δημιούργημα βίας, σφαγῶν, λεηλασίας καὶ ἐξανδραποδισμοῦ!..

Καὶ τὰ Ἔθνη τοῦ εἴδους αὐτοῦ ποὺ στεροῦνται πνευματικῆς παραδόσεως ὑπεροχῆς καὶ ἰσχύος. - Πόσα Ἔθνη δὲν ἀναφέρει ἡ Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἐξαφανισθέντα - οὐδέποτε ἐπέζησαν. Ἀργὰ ἢ γρήγορα ἐξαφανίζονται καὶ ἀπὸ τὸ προσκήνιον τῆς Ἱστορίας καὶ ἀπὸ τὸν κορμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅπως τὰ «κακὰ σπειριὰ» ποὺ φουσκώνουν καὶ σβήνουν, εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου...

Καὶ αὐτὴ τελικῶς θὰ εἶναι καὶ ἡ τύχη τῆς βάρβαρης Τουρκίας!...

Ἀρχαιότητες καὶ Μουσεῖα

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους διὰ τὰς ἀρχαιότητας τῆς χώρας ἐξεδηλώθη ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ. Διὰ τοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 10 Μαΐου 1834 διατάγματος, νομοθετικοῦ περιεχομένου, ὑπὸ τὸν τίτλον «περὶ ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν καὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν» ὡρίσθησαν λεπτομερῶς τὰ τῆς φυλάξεως, συντηρήσεως, προστασίας καὶ καταγραφῆς τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ ἐφεξῆς ἀνακαλυπτομένων ἀρχαιοτήτων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ ἄρθρον 61 τοῦ Διατάγματος τούτου «ὡς ἔργα τῶν προγόνων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ θεωροῦνται ὡς κτῆμα Ἐθνικὸν ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει».

Διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 62 ὡρίζετο ὅτι «ὅλα τὰ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς γῆς, ἢ ὑπ' αὐτήν, ἢ εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, εἰς ποταμοὺς καὶ δημοσίους ρύακας, εἰς λίμνας ἢ βάλτους εὑρισκόμενα ἐρείπια ἢ ἄλλα ἀρχαιότητος ἀντικείμενα, ὁποιουδήποτε ὀνόματος, εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Κράτους». Ἐπέτρεπεν ἐν τούτοις τὸ Διάταγμα τὴν δημιουργίαν ἰδιωτικῶν συλλογῶν καθὼς καὶ τὴν ἐπὶ ἰδιωτικῶν κτημάτων διενέργειαν ἐρευνῶν καὶ ἀνασκαφῶν ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν καὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχαίων ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς δηλώσεως τούτων πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν ὑπὸ τούτων ἐπιτήρησίν των. Τὸ Διάταγμα προέβλεπε καὶ τὴν ἵδρυσιν κεντρικοῦ δημοσίου ἀρχαιολογικοῦ μουσείου καθὼς καὶ ἄλλων περιφερειακῶν κατὰ νομούς, ἐπαρχίας καὶ δήμους ἀκόμη. Ὅμως ἀπὸ ὅλα ὅσα προέβλεπε τὸ Διάταγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὡμίλει καὶ περὶ κεντρικῆς βιβλιοθήκης, νομισματικοῦ ταμείου καὶ ἄλλων πνευματικῶν ἱδρυμάτων, ἐλάχιστα τότε ἔλαβον σάρκα καὶ ὀστᾶ, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἤρχισεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων μόλις τὸ 1866 κατόπιν τῆς χρηματικῆς προσφορᾶς τοῦ κ. Βερναδάκη, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀπὸ 30 Ἰουνίου 1858 Διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου προεκηρύχθη διεθνὴς ἀρχιτεκτονικὸς διαγωνισμὸς πρὸς ἐκπόνησιν σχετικῆς μελέτης.

Ἡ προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων διέπεται σήμερον ὑπὸ τοῦ Νόμου 5351 ὅπως μετὰ τῶν προγενεστέρων νόμων ποὺ ἐξηκολούθουν νὰ ἰσχύουν αὐτοῦ, ἐκωδικοποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 9/24 Αὐγούστου 1932 Διατάγματος ὑπὸ τὸν τίτλον «περὶ ἀρχαιοτήτων» καὶ τῶν κατόπιν τούτων ἐκδοθέντων νόμων ὑπ' ἀριθμὸν 1469 τῆς 2/7 Αὐγούστου 1950 «περὶ προστασίας εἰδικῆς κατηγορίας οἰκοδομημάτων καὶ ἔργων τέχνης μεταγενεστέρων τοῦ 1830», ὑπ' ἀριθμὸν 4177/1961 «περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς νομοθεσίας τῆς ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων», ὑπ' ἀριθμὸν 4543/66 «περὶ διατάξεών τινων ἀφορωσῶν εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων» καὶ ὑπ' ἀριθμὸν τῆς 28/11/1968 «περὶ τροποποιήσεως τοῦ Κωδ. Νόμου 5351/1932. Νεώτερος νόμος ἀφορῶν τὰς ἀρχαιότητας εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 654 τοῦ 1977 «περὶ τροποποιήσεως τῶν περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου κειμένων διατάξεων».

Διὰ τῶν νόμων τούτων, οἱ ὁποῖοι εἶναι πολὺ αὐστηρότεροι τοῦ ἀνωτέρω Διατάγματος τοῦ 1834, ὁρίζεται ὅτι «πάντα τὰ ἀρχαῖα, κινητὰ καὶ ἀκίνητα ὁπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκονται ἀποτελῶσιν ἰδιοκτησίαν τοῦ Κράτους εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ δικαίωμα καὶ ἡ φροντὶς τῆς ἀναζητήσεως καὶ διασώσεως τούτων». Διὰ τῶν αὐτῶν νόμων ὁρίζεται ὅτι λογίζονται ἀρχαῖα ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἔργα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, Γλυπτικῆς, Γραφικῆς καὶ οἱασδήποτε τέχνης, ὅπως εἶναι οἰκοδομήματα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα, λίθοι μετὰ γλυφῆς προερχόμενοι ἐκ τῶν μνημείων τούτων καὶ βάθρα, ὑδραγωγεῖα, ὁδοί, τείχη, τάφοι, λαξεύματα, ἀγάλματα, ἀνάγλυφα, εἰδώλια, ἐπιγραφαί, ζωγραφιαί, ψηφοθετήματα, ἀγγεῖα, ὅπλα, κοσμήματα καὶ ἄλλα ἐξ οἱασδήποτε ὕλης ἔργα καὶ σκεύη, δακτυλιόλιθοι, νομίσματα.

Περαιτέρω ὁρίζονται οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους συγχωρεῖται ἡ κατοχὴ ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων ἀπὸ ἰδιώτας, αἱ ὑποχρεώσεις τούτων περὶ δηλώσεως τῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν ἁρμοδίαν ἀρχήν, οἱ ὅροι καὶ περιορισμοὶ χρήσεως ἀκινήτων κτημάτων ὅπου διαπιστοῦται ἡ ὕπαρξις ἀρχαιοτήτων ἢ ἡ γειτονία πρὸς τοιαύτας, αἱ περιπτώσεις ἀπαλλοτριώσεως κτημάτων, ὅπου εὑρίσκονται ἀξιόλογες ἀρχαιότητες μὴ δυνάμεναι νὰ μετακινηθοῦν, οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπιτρέπεται ὁ σχηματισμὸς ἰδιωτικῶν συλλόγων ἀρχαίων, τὰ τῆς δράσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιστημονικῶν ἱδρυμάτων καὶ μάλιστα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπιτρέπονται ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν, τὰ τῶν ἀνασκαφῶν κλπ.

Εἰδικῆς ἐπίσης προστασίας, ἀπολαύουν καὶ κτίσματα ἢ μνημεῖα μεταγενέστερα τοῦ 1830, ἐφ' ὅσον ταῦτα χαρακτηρίζονται ὡς ἔργα τέχνης, καθὼς καὶ οἱ τόποι οἱ χαρακτηριζόμενοι ὡς ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους.

Αἱ κινηταὶ ἀρχαιότητες εἴτε ἀφίνονται εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους ὅπου εὑρέθησαν, ἐφ' ὅσον οὗτοι εἶναι ὀργανωμένοι καὶ φυλάσσονται, εἴτε εἰς τὰ μουσεῖα εἰς τὰ ὁποῖα, πάντως, μεταφέρεται κάθε ἰδιαιτέρας ἀξίας ἀρχαῖον.

Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ Κράτους ὑπάγονται εἰς τὸ ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, συγκροτοῦνται δὲ ἀπὸ τὰς ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, τὰς ἐφορείας τῶν Βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων μνημείων καὶ ὡρισμένας εἰδικὰς ἐφορείας καὶ ἱνστιτοῦτα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ εἰς τὰς Ἑταιρείας ταύτας ὑπαγόμενα μουσεῖα.

Λειτουργοῦν ἤδη (1979) αἱ ἀκόλουθοι Ἐφορεῖαι:

α) Ἐφορεῖαι Προϊστορικῶν καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων: Α' Ἀθηνῶν, Β' Ἀθηνῶν, Γ' Ἀθηνῶν, Ναυπλίου, Σπάρτης, Πατρῶν, Ἀχαίας Ὀλυμπίας, Κερκύρας, Θηβῶν, Δελφῶν, Χαλκίδος, Ἰωαννίνων, Βόλου, Λαμίας, Λαρίσης, Θεσσαλονίκης, Ἐδέσσης, Καβάλας, Κομοτινῆς, Μυτιλήνης, Πειραιῶς, Ρόδου, Ἡρακλείου, Ἁγίου Νικολάου, Χανίων.

β) Ἐφορεῖαι Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων: Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Χίου, Ρόδου, Σπάρτης, Πατρῶν, Λαρίσης, Ἰωαννίνων, Θεσσαλονίκης, Πολυγύρου, Βεροίας, Καβάλας, Ἡρακλείου.

γ) Ἐφορεῖαι Νεωτέρων Μνημείων: Ἀθηνῶν, Πατρῶν, Ρόδου, Θεσσαλονίκης, Βόλου, Ἰωαννίνων, Ἡρακλείου.

δ) Εἰδικαὶ Ἐφορεῖαι: Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων, Ἀρχαιοπωλείων καὶ Εἰδικῶν Συλλογῶν, Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας.

ε) Ἱνστιτοῦτα: Ἀρχαιολογικὸν Ἱνστιτοῦτον Βορείου Ἑλλάδος, Ἀρχαιολογικὸν Ἱνστιτοῦτον Κρήτης, Ἀρχαιολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ἵδρυμα Ρόδου.

Αἱ ξέναι Ἀρχαιολογικαὶ Σχολαὶ καὶ Ἱνστιτοῦτα. Ἐκτὸς τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχαιολογικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐνεργοῦν ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ αἱ ἀκόλουθοι ξέναι ἀρχαιολογικαὶ Σχολαὶ καὶ Ἱνστιτοῦτα:

Ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασσικῶν Σπουδῶν.
Ἡ Βρεταννικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή.
Ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή.
Τὸ Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἱνστιτοῦτον.
Ἡ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή.
Τὸ Σουηδικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἱνστιτοῦτον.
Τὸ Καναδικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἱνστιτοῦτον.
Ἡ Ὁλλανδικὴ Σχολὴ Ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν.

Ἐπίσης ἐνεργοῦν ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας ἡ Βελγικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ εἰς Θορικὸν καὶ ἡ Ἑλβετικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ εἰς Εὔβοιαν.

Κατὰ τὸ ἔτος 1980 τὸ Πανεπιστήμιον Σίδνεϋ τῆς Αὐστραλίας ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν καὶ ἐγκατάστασιν εἰς Ἀθήνας «Αὐστραλιανοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου», τὸ ὁποῖον θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν Κλασσικὴν Ἀρχαιολογίαν.

ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

Τὰ τῆς συγκροτήσεως καὶ λειτουργίας τῶν Ἀρχαιολογικῶν Μουσείων τῆς Χώρας ὁρίζονται ὑπὸ τοῦ Νόμου 4823 τοῦ 1930 «περὶ ἀνεγέρσεως, ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως ἀρχαιολογικῶν Μουσείων», ὅπως ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ Νόμου 5350/1932 καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων.

Τὰ Ἀρχαιολογικὰ Μουσεῖα τῆς χώρας εἶναι τὰ ἑξῆς:

Εἰς Ἀθήνας καὶ λοιπὴν Ἀττικήν: Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικόν, Ἀκροπόλεως, Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, Κεραμεικοῦ, Μπενάκειον, Βυζαντινόν, Πειραιῶς, Ἐλευσῖνος, Ἀμφιαραείου Μαραθῶνος, Βραυρῶνος, Λαυρείου, Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος.

Εἰς τὴν λοιπὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Εὔβοιαν: Θηβῶν, Τανάγρας, Χαιρωνείας, Δελφῶν, Θέρμου, Θυρρείου, Ἀγρινίου, Ἐρετρείας, Χαλκίδος, καὶ Σκύρου.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον: Κορίνθου, Ἰσθμίας, Συκυῶνος, Νεμέας (ὑπὸ ὀργάνωσιν), Ναυπλίου, Ἄργους, Λέρνης, Ἐπιδαύρου, Πόρου, Σπετσῶν, Πατρῶν, Ὀλυμπίας, Τεγέας, Λυκοσούρας, Πύλου, Χώρας, Καλαμῶν, Μυστρᾶ, Σπάρτης καὶ Κυθήρων.

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν: Βόλου, Λαρίσης, Ἀλμυροῦ.

Εἰς τὴν Ἤπειρον: Ἄρτης, Νικοπόλεως καὶ Ἰωαννίνων.

Εἰς τὴν Μακεδονίαν: Θεσσαλονίκης, Δίου, Βεροίας, Πέλλης, Ἐδέσσης, Φλωρίνης, Κιλκίς, Πολυγύρου, Σερρῶν, Φιλίππων, Καβάλας καὶ Θάσου.

Εἰς τὴν Θράκην: Κομοτινῆς καὶ Σαμοθράκης.

Εἰς τὴν Κρήτην: Ἡρακλείου, Χανίων, Ρεθύμνου, Ἁγίου Νικολάου καὶ Ἱεραπέτρας.

Εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους: Κερκύρας, Ἀργοστολίου, Ἰθάκης καὶ Ζακύνθου.

Εἰς τὰς Κυκλάδας: Κέας, Σύρου, Δήλου, Μυκόνου, Τήνου, Πάρου, Νάξου, Μήλου, Θήρας καὶ Ἄνδρου (ὑπὸ ὀργάνωσιν).

Εἰς τὰς Νήσους τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου: Μυτιλήνης, Ἐρεσσοῦ, Λήμνου, Χίου, Σάμου καὶ Ἰκαρίας (εἰς Κάμπον).

Εἰς τὴν Δωδεκάνησον: Ρόδου, Κῶ, Πάτμου, Καλύμνου καὶ Καστελλορίζου.

ΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ:

Ἐκτὸς τῶν Μουσείων ὑπάρχουν εἰς διαφόρους πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ πολλαὶ ἀρχαιολογικαὶ συλλογαὶ μουσειακοῦ χαρακτῆρος, ἐκτεθειμέναι εἰς δημοτικὰ καὶ κοινοτικὰ καταστήματα, μονάς, βιβλιοθήκας, σχολεῖα κλπ. ὅπου αὗται εἶναι ἐπισκέψιμοι. Ἀναφέρομεν τὰς κάτωθι:

Στερεᾶς Ἑλλάδος: Μονῆς Δαφνίου, Μεγάρων, Γαλαξειδίου, Θεσπιῶν, Αἰδηψοῦ, Ὠρεῶν, Καρύστου.

Πελοποννήσου: Περαχώρας, Φενεοῦ, Νεμέας, Αἰγίου, Ἄστρους, Δημητσάνας, Μεγαλοπόλεως, Γυθείου, Νεαπόλεως Βοιῶν, Καρδαμύλης.

Θεσσαλίας: Τρικάλων.

Ἠπείρου: Παραμυθιάς.

Μακεδονίας: Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, πέντε ἰδιωτικαὶ Συλλογαὶ Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Αἰάνης.

Θράκης: Μαρωνείας, Ἀλεξανδρουπόλεως, Διδυμοτείχου, Ξάνθης, Τραϊανουπόλεως.

Κρήτης: Γόρτυνος, Κισσάμου, Γαβαλοχωρίου (Ἀποκορώνου) Νεαπόλεως καὶ Ἡρακλείου (ἐπιγραφικόν).

Εἰς τὰς Νήσους: Σταυροῦ Ἰθάκης, Σίφνου, Ἀπειράνθου (Νάξου), Τηγανίου (Σάμου), Εὐδήλου (Ἰκαρίας), Λίνδου, Νισύρου, Λέρου, Καλύμνου, Ἀστυπαλαίας, Δήλου, Χάλης, Σύμης, Ὀλύμπου (Καρπάθου) Πηγαδίων.

ΕΙΔΙΚΩΤΕΡΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν (ὁδὸς Πατησίων): Ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη τὸ Μουσεῖον τοῦτο ἱδρύθη δαπάναις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἀπὸ τὸ 1866-1886, καὶ ἀνεκαινίσθη, ἐπεκτάθεν, ἀπὸ τοῦ 1935. Πελώριον συγκρότημα οἰκοδομημάτων, περιλαμβάνον ὑπερεκατὸν αἰθούσας, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἐκτεθειμένα κατὰ χρονολογικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν σειρὰν τὰ ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα - τυχαῖα ἢ ἐξ ἀνασκαφῶν εὑρήματα - ἐκ διαφόρων ἀρχαίων τόπων τῆς Ἑλλάδος καὶ διαφόρων ἐποχῶν, ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ ὀργανωτικῆς ἀπόψεως τὸ Μουσεῖον περιλαμβάνει τὰς ἀκολούθους ὀργανικὰς μονάδας:

α) Τὴν συλλογὴν Γλυπτῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων μοναδικὴν εἰς καλλιτεχνικὸν ἐνδιαφέρον συλλογὴν προϊστορικῆς Κυκλαδικῆς Τέχνης.

β) Τὴν Συλλογὴν Ἀγγείων καὶ Μικροτεχνίας.

γ) Τὴν Συλλογὴν Χαλκῶν.

δ) Τὴν Προϊστορικὴν Συλλογήν.

ε) Τὸ Τμῆμα Αἰγυπτιακῶν καὶ Ἀνατολικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ

στ) Τὸ Ἐργαστήριον Συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως Μουσειακῶν ἔργων.

Ἐκ τῶν συλλογῶν μοναδικὴ εἶναι ἡ Μυκηναϊκὴ αἴθουσα περιέχουσα τὰ εἰς Μυκήνας εὑρεθέντα χρυσᾶ κτερίσματα τῶν βασιλικῶν τάφων, καὶ ἄλλα πολύτιμα εὑρήματα διαφόρου ὕλης, πλουσία δὲ εἶναι καὶ ἡ συμπληρωθεῖσα μοναδικὴ συλλογὴ τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων καὶ ἡ τῶν ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων. Εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον στεγάζονται καὶ τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον, καθὼς καὶ τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον, καὶ τὰ δύο ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ εἴδους διεθνῶς.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1976 ἔχομε καὶ ἐκπόνησιν μελετῶν ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου διὰ νέας πτέρυγας, πρὸς τὴν ὁδὸν Μπουμπουλίνας πρὸς ἐγκατάστασιν Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ εἰδικῶν συλλογῶν.

Μουσεῖον Ἀκροπόλεως: Ἐκτίσθη τὸ 1878 καὶ περιέχει τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εὑρεθέντα ἔργα τέχνης. Τούτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἀρχαϊκὰ ἀγάλματα τῶν Κορῶν καὶ ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως οἱ ὁποῖοι ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν. Συμφώνως πρὸς ληφθεῖσαν (1978) ἀπόφασιν τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως πρόκειται νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν κτιριακὸν συγκρότημα τοῦ Δημοσίου (Μακρυγιάννη) καταλλήλως διαρρυθμιζόμενον καὶ συμπληρούμενον, κατὰ πᾶσαν ὅμως πιθανότητα φαίνεται ὅτι καὶ ἡ προσπάθεια αὐτὴ διὰ τὴν εὐπρεπεστέραν παρουσίασιν τῶν ἐκθεμάτων θὰ ναυαγήσῃ.

Μουσεῖον Κεραμεικοῦ: Εὑρίσκεται ἐπὶ του χωρου τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κεραμεικοῦ, περιλαμβάνει δὲ τὰ εὑρεθέντα ἐκεῖ παντὸς εἴδους ἔργα τέχνης, κυρίως δὲ ἐπιτυμβίους στήλας, ὑδρίας, κτερίσματα κλπ. Ἐξαίρετον κόσμημα τοῦ Μουσείου εἶναι ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Δεξίλεω, Ἀθηναίου πεσόντος εἰς μάχην τοῦ Κορινθιακοῦ Πολέμου.

Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον: Τοῦτο στεγάζεται εἰς τὸ μέγαρον τῆς Δούκισσης τῆς Πλακεντίας. Περιέχει Χριστιανικὰς ἀρχαιότητας, μεταξὺ τῶν ὁποίων Πρωτοχριστιανικὰ γλυπτὰ καὶ ἱερὰ σκεύη καὶ ἁγιογραφίας πάσης ἐποχῆς. Ἡ συλλογὴ τῶν Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ μουσείου τούτου εἶναι ἡ πλουσιωτέρα τοῦ κόσμου. Ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ συλλογὴ τῶν Χριστιανικῶν ὀλογλύπτων.

Μπενάκειον Μουσεῖον: Μουσεῖον ἱδρυθὲν τὸ 1931 εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπενάκη (Ἀντωνίου Ἐμμ. Μπενάκη, Ἀλεξάνδρας Κ. Χωρέμη, Πηνελόπης Σ. Δέλτα, Ἐργίνης Μ. Σαλβάγου καὶ Βιργινίας Ρωμάνου). Τὸ μουσεῖον στεγάζεται ἐντὸς τῆς πρὸς τοῦτο δωρηθείσης πατρικῆς οἰκίας τῆς οἰκογενείας Μπενάκη ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας καὶ τῆς ὁδοῦ Κουμπάρη. Διὰ τὴν συντήρησιν καὶ λειτουργίαν του παρεῖχε τοὺς ἀπαραιτήτους πόρους ὁ Ἀντώνιος Ἐμμ. Μπενάκης. Ἡ ἐπίσημος παράδοσίς του ὑπὸ τῶν δωρητῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἐγένετο τὴν 22αν Ἀπριλίου 1931. Ἐκτὸς τῶν ἔργων τέχνης περιλαμβάνει καὶ βιβλιοθήκην καταρτισθεῖσαν εἰδικῶς διὰ τὸ Μουσεῖον μὲ βιβλία ἀφορῶντα τὰς τέχνας καὶ τὴν ἱστορίαν. Οἱ κυριώτεροι ἐκ τῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὸ Μουσεῖον αὐτὸ εἶναι: Ἡ «Πόρτα τῆς Βαγδάτης» (τοῦ 9ου αἰῶνος) ἡ «Ψάθα τῆς Γαλιλαίας» (τοῦ 10ου αἰῶνος), τεμάχια μεταξωτὰ τῆς Προύσης, συλλογὴ σπανιωτάτων Ἀραβικῶν ὑφασμάτων, Βυζαντιναὶ εἰκόνες τοῦ Λαμπράδου, τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Φαρνάρη, ἡ Ὡραία Πύλη τοῦ Τσαγκαρόλα, σπανιώτατα Βυζαντινὰ ἀντικείμενα ἀπὸ στεατίνην καὶ ἐλεφαντοστοῦν τοῦ 10ου, 11ου καὶ 12ου αἰῶνος, χειρόγραφα τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος μὲ ἔγχρωμα ποικίλματα, ὑφάσματα Κοπτικῆς τέχνης τοῦ 4ου-8ου μ.Χ. αἰῶνος, ἀγγεῖα Νεολιθικῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Τὴν βάσιν τῶν ἐκθεμάτων τοῦ Μουσείου ἀπετέλεσεν ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀντωνίου Μπενάκη, τὴν ὁποίαν κατήρτιζεν ἐπὶ 30 συνεχῆ ἔτη.

Εἰς τὸ Μπενάκειον Μουσεῖον ἐκτίθενται ἐν γένει ἀντικείμενα Μουσουλμανικῆς, Βυζαντινῆς καὶ Χριστιανικῆς τέχνης, παντὸς κλάδου-ὑφασμάτων, κεντημάτων, ὅπλων κλπ. - ἐξ ἱστορικῶν κειμηλίων καὶ ἐνθυμίων τοῦ Ἀγῶνος, καθὼς καὶ συλλογῆς Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς τέχνης. Ἐπίσης ἐκτίθενται εἴδη κεραμουργίας, ἐκλεκτὰ προσφυγικὰ κειμήλια Μικρᾶς Ἀσίας, Πόντου καὶ Θράκης καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα καλλιτεχνικοῦ χαρακτῆρος.

Τὸ μουσεῖον Μπενάκη ἐπεκταθὲν καὶ διαρρυθμισθὲν κατὰ τὰ

τελευταία ἔτη καὶ πλουτισθὲν διὰ νέων συλλογῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ ἱστορικαὶ καὶ λαογραφικαί, κατέστη πολύτιμον διὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν μελέτην τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἐν γένει τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας. Εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦτο, κατὰ τὸ 1978, ἐξετέθη ἡ μοναδικὴ συλλογὴ Κυκλαδικῆς τέχνης τῆς οἰκογενείας Γουλανδρῆ, περιλαμβάνουσα μέγαν ἀριθμὸν εἰδωλίων καὶ ἔργων κεραμικῆς καὶ μικροτεχνίας καὶ δειγμάτων τοῦ Κυκλαδικοῦ Πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς Προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Μουσεῖον τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς (Στοᾶς Ἀττάλου). Τοῦτο περιλαμβάνει τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τὰς ὁποίας διεξήγαγεν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀγορᾶς ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασσικῶν σπουδῶν. Ταῦτα δὲ εἶναι ἀγάλματα, ἐπιγραφαί, ἀγγεῖα, νομίσματα, ἀντικείμενα μικροτεχνίας ὀρειχάλκινα, ἐλεφάντινα κλπ. ἀναγόμενα εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς ἀπὸ τῆς Προϊστορικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς.

Μουσεῖον Πειραιῶς: Εἰς τὸ νέον κτίριον τῆς ὁδοῦ Φιλελλήνων. Περιέχει ἐπιγραφάς, ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα ἱστορικῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀντίγραφα τῆς Ἀσπίδος τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, ἀνελκυσθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης τοῦ Πειραιῶς. Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου περιλαμβάνεται Κοῦρος ἐξαιρετικῆς τέχνης καθὼς καὶ τυχαίως εὑρεθέντα κατὰ τὸ 1959 ἀγάλματα κλασσικῆς ἐποχῆς ἀρίστης τέχνης, τὰ ὁποῖα κατὰ μίαν ὄψιν εἶχον λεηλατηθῆ ἀπὸ τὸν Σύλλαν καὶ ἐπρόκειτο νὰ μεταφερθοῦν εἰς Ρώμην, ἀλλὰ παρέμειναν εἰς τὸν Πειραιᾶ δι' ἀγνώστους λόγους.

Μουσεῖον Ἀμφιαραείου: Μικρὸν Μουσεῖον κείμενον ἐντὸς τοῦ ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντος ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμδιαράου. Περιλαμβάνει εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ χώρου, κυρίως γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφὰς καὶ νομίσματα τῆς κλασσικῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἐποχῆς.

Μουσεῖον Βραυρῶνος: Νέον ἀλλὰ ἐνδιαφέρον Μουσεῖον παρὰ τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. Περιέχει πολλὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, κεραμεικά, γλυπτά, ἀλαβάστρινα, κοσμήματα, κτερίσματα, χρυσᾶ καὶ ὀρειχάλκινα ἀντικείμενα, ὅπλα, ἀμφορεῖς κ.ἄ., ἀλλὰ κυρίως πολλὰ προϊστορικὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα.

Μουσεῖον Μαραθῶνος: Νέον Μουσεῖον ἐγκαινιασθὲν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1975. Ἀποτελεῖται ἐκ πέντε αἰθουσῶν, προθαλάμου καὶ αἰθρίου. Περιλαμβάνει ἀποκλειστικῶς εὑρήματα ἐξ ἀνασκαφῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ σπηλαίου τοῦ Πανός. Μεταξὺ τῶν ἐκθεμάτων περιλαμβάνεται τὸ περίφημον χάλκινον ἄγαλμα τοῦ «Παιδὸς τοῦ Μαραθῶνος» ἀνασυρθὲν ἐκ τῆς θαλάσσης, τὸ Περσικὸν κράνος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀφιερωθῆ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, κύλικες, ἀγγεῖα, ὄστρακα, ἀμφορεῖς κλπ. ὅλων τῶν ἐποχῶν ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι τῆς Βυζαντινῆς.

Μουσεῖον Λαυρείου: Πρόκειται περὶ νέου ἀλλὰ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντος μουσείου, τοῦ ὁποίου τὸ κτίριον ἀπεπερατώθη τὸ 1979. Περιλαμβάνει τρεῖς κυρίας αἰθούσας εὐρύχωρον προθάλαμον, στοάν, εὐρὺ αἴθριον καὶ διαφόρους βοηθητικοὺς χώρους.

Εἰς τὸ νέον μουσεῖον προβλέπεται νὰ ἐκτεθοῦν ἡ ζωφόρος του ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Σουνίου, καθὼς καὶ πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ.

Ἐπίσης θὰ ἐκτεθοῦν μεγάλα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἐπιτύμβιοι στῆλαι, δημοτικὰ ψηφίσματα, ὅροι (βλέπε λέξιν) τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου καὶ ἕνα πιθάρι τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν, ποὺ εὑρέθη εἰς τὰ Λεγραινά. Ἐπίσης θὰ ἐκτεθοῦν τὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Θορικοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ πλαισιώνονται μὲ χάρτες, ἀναπαραστάσεις καὶ μακέττας.

Ἀκόμη προβλέπεται νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ πολύτιμα ἀντικείμενα ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν λειτουργίαν τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Μουσεῖον Ἐλευσῖνος: Εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Ἀνηγέρθη δαπάναις Α. Συγγροῦ. Περιέχει εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφάς, γλυπτά, ἀγγεῖα τῆς Ἐλευσινιακῆς λατρείας, χρυσᾶ καὶ χάλκινα κοσμήματα, ὅπλα κλπ. Μεταξὺ τῶν ἐκθεμάτων ὑπάρχει καὶ μέγας ἀμφορεὺς μὲ μυθολογικὰς παραστάσεις.

Μουσεῖον Αἰγίνης: Στεγάζεται εἰς τὸ Εὐνάρδειον Κτίριον, ἀνεγερθὲν ἐπὶ Καποδιστρίου. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο αἰθούσας. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη περιέχει κεραμεικὰ ἀγγεῖα ὅλων τῶν ἐποχῶν ἀπὸ τῆς Νεολιθικῆς, ἡ δὲ δευτέρα γλυπτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἡ Σφίγξ τῆς Αἰγίνης, ὁ Κορμὸς τοῦ Ἡρακλέους καὶ διάφοροι ἐπιτύμβιοι στῆλαι. Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Μουσείου καὶ εἰς τὴν στοὰν τοῦ κήπου ἐκτίθενται ἐκμαγεῖα, ἐπιγραφαὶ καὶ διάφορα γλυπτά.

Μουσεῖον Ἀρχαίας Τεχνολογίας: Μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερόντων ἀρχαιολογικῶν Μουσείων τῶν Ἀθηνῶν, καταλέγεται καὶ τὸ ὑπὸ ὀργάνωσιν εὑρισκόμενον (1980) Μουσεῖον ἀρχαίας Τεχνολογίας, τὸ ὁποῖον ἵδρυσε ἡ Ἑταιρεία Ἐρευνῶν καὶ Ἐφευρέσεων. Εἰς ταῦτα θὰ ἐκτεθοῦν ἀναπαραστάσεις ἀρχαίων κατασκευῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων μία τριήρης, πολεμικαὶ μηχαναί, γεωμετρικὰ ὄργανα, ὁ Δούρειος Ἵππος, καθὼς καὶ ἄλλα τεχνικὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἰδιαιτέρα προσοχὴ κατεβλήθη διὰ τὰς ἐφευρέσεις τοῦ Ἀρχιμήδους (κοχλίαι, ἕλικες, πολύσπαστον, τροχαλίαι, ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον κλπ.) καὶ τοῦ Ἥρωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως (ὁδόμετρον, ἀνεμοστρόβιλος, ὑδροφράκτης, ἡλιακὸν ὡρολόγιον κλπ.).

ΛΟΙΠΗ ΣΤΕΡΕΑ ΕΥΒΟΙΑ

Μουσεῖον Ἀγρινίου: Εἰς τοῦτο φυλάσσονται διάφορα εὑρήματα ἀπὸ ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ἰδίως δὲ γλυπτά, ἀμφορεῖς, ἀγαλματίδια, ὀρειχάλκινα ἀντικείμενα κ.ἄ.

Μουσεῖον Θέρμου: Εὑρίσκεται πλησίον τῆς σημερινῆς ὁμωνύμου κωμοπόλεως καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ περικλείοντος τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας. Περιέχει τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ εἰς Θέρμον ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, ἐνεπιγράφους στήλας, καὶ ἄλλα εὑρήματα. Ὅμως τὰ σημαντικώτερα εὑρήματα ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Θέρμου φυλάσσονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν.

Μουσεῖον Θηβῶν: Διώροφον κτίριον ἐκ τεσσάρων μεγάλων αἰθουσῶν περιέχον πλουσίαν συλλογὴν Προϊστορικῶν ἀγγείων ἐκ διαφόρων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν περιοχὴν Θηβῶν, ὅπως τῶν ἐκ Μυκαλησσοῦ, καθὼς καὶ ἀρχαϊκὰς μαρμαρίνας στήλας μετ' ἐγχαράκτων παραστάσεων καὶ πολλὰς ἐπιγραφάς, ἰδίως ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑλικῶνος. Περιέχει ἐπίσης ἀρχαιότητας τῶν μεταγενεστέρων ἐποχῶν μέχρι τῆς Ρωμαιοκρατίας, καθὼς καὶ ἀξιόλογα παλαιοχριστιανικὰ καὶ Βυζαντινὰ γλυπτά, ψηφιδωτὰ καὶ ἐπιγραφὰς ἐξ ὅλης τῆς Βοιωτίας.

Μουσεῖον Τανάγρας: Μικρὸν Μουσεῖον. Περιέχει πήλινα ἀγγεῖα (Ταναγραίας), ἐπιγραφάς, μικροὺς βωμοὺς καὶ σαρκοφάγους - εὑρήματα τυχαῖα καὶ ἐξ ἀνασκαφῶν περὶ τὴν Τανάγραν.

Μουσεῖον Χαιρωνείας: Μουσεῖον ἐκ τριῶν αἰθουσῶν. Περιέχει νεολιθικὰ ἀγγεῖα, ὁλίγα γλυπτὰ ἱστορικῶν χρόνων καὶ ὅπλα ἐκ τοῦ Τύμβου τῶν Μακεδόνων τῆς μάχης τῆς Χαιρωνείας.

Μουσεῖον Δελφῶν: Κτίριον ἱδρυθὲν δαπάναις Α. Συγγροῦ παρὰ τὸν χῶρον τῶν ἀνασκαφῶν καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Δελφοί. Ἀποτελεῖται ἐκ δέκα αἰθουσῶν καὶ προθαλάμων καὶ περιλαμβάνει τὰ σπουδαιότερα τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Δελφῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ὁ χαλκοῦς Ἡνίοχος, ἄγαλμα τοῦ Ἀντινόου, τρεῖς μεγάλαι χορευτριαι, γλυπτὰ ἀετώματα τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος ναῶν καὶ θησαυρῶν, ἀντίγραφα τῶν χαλκῶν ἔργων τοῦ Λυσίππου, καθὼς καὶ πολλὰς σπουδαιοτάτας ἐπιγραφάς.

Πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Μουσείου ἐτοποθετήθη ἐξόχου τέχνης μωσαϊκὸν δάπεδον πρωτοχριστιανικοῦ ναοῦ, τυχαίως εὑρεθὲν εἰς οἰκοπεδικὸν χῶρον τοῦ χωρίου τῶν Δελφῶν. Τὸ Μουσεῖον τῶν Δελφῶν εἶναι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων καὶ περισσότερον ἐνδιαφερόντων μουσείων τῆς Ἑλλάδος.

Μουσεῖον Χαλκίδος: Μὲ τρεῖς αἰθούσας. Περιέχει ἀρχαϊκὰ γλυπτὰ ἐξ ἀετωμάτων ναοῦ καὶ πλουσίαν συλλογὴν ἐπιγραφῶν καὶ πρὸ πάντων ἀναγλύφων καὶ Μυκηναϊκῶν ἀγγείων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Χαλκίδος, Ἐρετρίας, Καρύστου καὶ τῆς λοιπῆς Εὐβοίας.

Μουσεῖον Ἐρετρίας: Μικρὸν μουσεῖον ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἀνασκαφῶν. Περιέχει διάφορα εὑρήματα καὶ κυρίως ἀγγεῖα.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Μουσεῖον Κορίνθου. Εἰς Παλαιὰν Κόρινθον. Εἰς τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον τῆς ἀρχαίας Κορίνθου, εὐμέγεθες κτίριον, κτισθὲν ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζονται τὰ ἑκάστοτε ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυπτόμενα ἀντικείμενα. Περιέχει πλουσίαν συλλογὴν προϊστορικῶν ἀγγείων καὶ γλυπτῶν ἱστορικῶν περιόδων, καθὼς καὶ σπουδαιοτάτην συλλογὴν ἰατρικῶν ἐργαλείων καὶ ἐπιγραφῶν τοῦ ἐκεῖ Ἀσκληπιείου. Τὸ μουσεῖον τῆς Κορίνθου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πλουσιώτερα καὶ πλέον ἐνδιαφέροντα ἐπαρχιακὰ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος

Περιλαμβάνει:

α) Αἴθουσαν προϊστορικῶν εὑρημάτων ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν ὑστεροελλαδικῶν χρόνων. Ἐκτίθενται ἀντικείμενα εὑρεθέντα εἰς τὴν Κόρινθον καὶ τὰς γύρω περιοχὰς (Νεμέαν, Γωνιάν, Κοράκου, Ζυγουριές).

β) Αἴθουσαν ἱστορικῶν χρόνων (γεωμετρικῶν, ἀρχαϊκῶν, κλασσικῶν ὅπου ἐκτίθενται ἀγγεῖα μὲ θαυμασίας διακοσμήσεις, εἰδώλια, πίνακες κτλ.

γ) Μεγάλην Ρωμαϊκὴν αἴθουσαν ὅπου ἐκτίθενται ἀντικείμενα τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, κυρίως ἀγάλματα.καὶ ἄλλα γλυπτά, μωσαϊκὰ δάπεδα, ἀγγεῖα, νομίσματα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα.

δ) Αἴθουσαν τοῦ Ἀσκληπιείου ὅπου ἐκτίθενται πήλινα ἀναθήματα ἀσθενῶν, κυρίως ὁμοιώματα μελῶν τοῦ σώματος καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα εὑρεθέντα εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἀσκληπιείου.

Εἰς τὴν εἴσοδον καὶ τὸν προθάλαμον τοῦ μουσείου ἐκτίθενται ἀγάλματα καὶ γλυπτὰ Ρωμαϊκῆς κυρίως ἐποχῆς καθὼς καὶ μωσαϊκὰ δάπεδα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων γνωστῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ αἴθριον τοῦ Μουσείου ἐκτίθενται ἐπιγραφαὶ καὶ θραύσματα γλυπτῶν.

Μουσεῖον Ἰσθμίας. Ἀπὸ τὰ νεώτερα μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος, ἐγκαινιασθὲν κατ' Αὔγουστον τοῦ 1978. Περιλαμβάνει εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Κεγχρεῶν καὶ τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος τὰς ὁποίας διενήργησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Ὄσκαρ Μπρονήρ. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος περιλαμβάνονται εἰδώλια χάλκινα καὶ πήλινα, ἄλλα ἀναθήματα, ἀγγεῖα, ἀθλητικὰ εἴδη, τμήματα τοιχογραφιῶν κτλ. Τὰ σημαντικώτερα ὅμως εὑρήματα τοῦ ναοῦ εἶναι δύο μαρμάρινα περιρραντήρια ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕνα τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος θεωρεῖται μοναδικόν. Πολὺ ὅμως ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ εὑρήματα τῶν Κεγχρεῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκονται καὶ πολλοὶ διάκοσμητικοὶ πίνακες ἀπὸ ἐγχρώμους ὑαλίνας ψηφίδας μὲ διαφόρους παραστάσεις (μορφαὶ ἀνθρώπων, πτηνά, φυτικὰ κοσμήματα κτλ.), καθὼς καὶ τμήματα ξυλίνων ἐπίπλων καὶ μία ὁλόκληρος ξυλίνη θύρα, ἀντικείμενα σπάνια διὰ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κλῖμα δὲν εὐνοεῖ τὴν ἐπὶ μακρὸν διατήρησιν ξυλίνων ἀντικειμένων.

Μουσεῖον Σικυῶνος. Μικρὸν μουσεῖον εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος ἐγκατεστημένον εἰς οἰκοδόμημα τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Περιλαμβάνει σπουδαῖα εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων γλυπτά, ψηφιδωτὰ, ἀντικείμενα μικροτεχνίας κτλ. Εἰς τὴν Σικυῶνα ὅπου συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαί, ἦλθον εἰς φῶς διαρκοῦντος τοῦ 1978 ἀσύλητοι τάφοι τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος μὲ εἰδώλια, ἀγγεῖα, ἐπιτυμβίους πλάκας καὶ κοσμήματα, ὡς καὶ θαυμάσια ψηφιδωτὰ δαπέδου.

Μουσεῖον Νεμέας. Ὑπὸ ὀργάνωσιν. Εἰς τοῦτο θὰ ἀποτεθοῦν τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ναοῦ τοῦ Διός, τοῦ θεάτρου τοῦ Σταδίου καὶ τοῦ ἐκτεταμένου Μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου ὅπου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1978 καὶ 1979 εὑρέθησαν ἄφθονα ἀρχαῖα ἀντικείμενα (δακτυλίδια, σφραγιδόλιθοι ρόδακες, ἐλεφάντινα ἀντικείμενα κτλ.)

Μουσεῖον Ἐπιδαύρου. Κεῖται εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πλησίον τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Κτίριον ἱδρυθὲν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Περιλαμβάνει τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου εὑρήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος τῆς Θόλου, ἰδίως δὲ ἐπιγραφαὶ ἱάσεως θεραπευθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀσθενῶν, καὶ σπουδαιότατα ἐπιγραφαὶ εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται αἱ θεραπεῖαι, ὁ τρόπος χρήσεως βοτάνων καὶ ἄλλων φαρμάκων, αἱ δίαιται κτλ. Τὰ σπουδαιότερα γλυπτὰ τῆς Ἐπιδαύρου ἔχουν μεταφερθῆ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, δι' αὐτὸ δὲ εἰς τὸ τῆς Ἐπιδαύρου ἐκτίθενται ἐκμαγεῖα τούτων. Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ σειραὶ ἰατρικῶν ἐργαλείων καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων καθὼς καὶ πηλίνων ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Μουσεῖον Ναυπλίου. Περιέχει πλουσίας συλλογὰς ἀγαλματιδίων καὶ ἀγγείων Μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων Τίρυνθος, Μυκηνῶν, Μιδέας, Ἀσίνης, καθὼς καὶ τμήματα μετοπῶν, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν κτλ. Ἐπίσης τμήματα τοιχογραφιῶν καὶ πινακίδας μὲ γραμμικὴν γραφὴν Β' ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῶν Μυκηνῶν, ἐπιτυμβίους στήλας, λίθινα καὶ χάλκινα ἐργαλεῖα, ὅπλα, σκεύη, κοσμήματα κτλ. Αἱ συλλογαὶ τοῦ Μουσείου Ναυπλίου παρέχουν ἀρκετὰ ἐναργῶς εἰκόνα τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ τῶν κέντρων τῆς Ἀργολίδος.

Μουσεῖον Ἄργους. Εἰς νέον κτίριον ἱδρυθὲν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Περιέχει πήλινα ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν κκκαὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων ἀρίστης τέχνης, χάλκινα καὶ χρυσᾶ κοσμήματα, Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, εἰδώλια, ὅπλα, νομίσματα κτλ.

Μουσεῖον Ὀλυμπίας. Εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ὀλυμπίαν καὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου διὰ τὰ ἀφθάστου κάλλους ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης τὰ ὁποῖα φυλάσσονται εἰς αὐτό. Μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου. Ἐπίσης τὰ γλυπτὰ ἀετώματα καὶ αἱ μετώπαι τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς παριστώντα τὰ μὲν ἀετώματα τὴν ἁρματοδρομίαν Πέλοπος καὶ Οἰνομάου καὶ τὴν μάχην Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων, αἱ δὲ μετώπαι τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους. Τὸ μουσεῖον ἔχει πλουσιωτάτη συλλογὴν χαλκίνων ἀντικειμένων περιλαμβάνουσαν εἰδώλια, λέβητας, κράνη, κνημίδας, θώρακας, περιβραχιόνια, Ρωμαϊκὰ ἀγάλματα κτλ. Θεωρεῖται αὕτη ἡ πλουσιωτέρα συλλογὴ χαλκίνων ἀντικειμένων εἰς τὸν κόσμον. Ἐκεῖ φυλάσσεται καὶ τὸ κράνος τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ νικητοῦ τοῦ Μαραθῶνος, καθὼς καὶ ἕνα Περσικὸν κράνος, ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων. Ἐπίσης ἡ λιθίνη κεφαλὴ τῆς Ἥρας ἐκ τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν εἰς τὸν ναόν της τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ μεγάλη συλλογὴ πηλίνων ἀντικειμένων μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὸ σύμπλεγμα Διὸς Γανυμήδου. Αἱ νεώτεραι ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ποὺ ἤρχισαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Αἰμιλίου Κοῦντσε τὸ 1954, συνεχίσθησαν ὑπὸ τὸν ἴδιον ἕως τὸ 1966. Ἠκολούθησε μία δεκαετὴς παῦσις τῶν ἐργασιῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἰδιαίτερον βάρος ἐδόθη εἰς τὴν μελέτην, ταξινόμησιν καὶ χρονολόγησιν τοῦ ἀνακαλυφθέντος ὑλικοῦ καὶ εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν μνημείων, ὅπως τοῦ Σταδίου εἰς τὴν μορφὴν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, δύο κιόνων τοῦ Ἡραίου, τοῦ ἡμίσεος τῆς στήλης τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου, ἑνὸς τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἑνὸς κίονος ἀπὸ τὸν θησαυρὸν τῶν Σικυώνων κ.ἄ. Τὸ 1976 ἐπανελήφθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς Ὀλυμπίας αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου κ. Ἄλφρεντ Μάλβιτς καὶ ἕως σήμερον (1979) ἦλθον εἰς φῶς ἀξιόλογα εὑρήματα ὅπως πολλὰ ἀκόμη χάλκινα ἀρχαῖα ὅπλα καὶ ἕνα Περσικὸν κράνος μὲ ἐπιγραφὴν ποὺ δεικνύει ὅτι ἦτο ἀφιέρωμα τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Δία διὰ τὴν νίκην των κατὰ τῶν Μήδων, ἕνα σφυρήλατον ἄγαλμα μὲ πτερὰ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ, μία σφυρήλατη λεοντοκεφαλὴ μεγάλου μεγέθους μὲ ἔντονον τὴν Ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν, πολλὰ χάλκινα ἀγαλματίδια τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων καὶ ἀκόμη ἐμελετήθη τὸ ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου ὅπου εὑρέθησαν τύποι (καλούπια) διὰ τὸ μεγάλο ἄγαλμα τοῦ Διὸς καὶ ἕνα μικρὸ κανάτι μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Φειδίου εἰμί».

Σήμερον κύριον βάρος ἔχει δοθῆ εἰς τὰς ἀποχωματώσεις, δεδομένου ὅτι τὰ χώματα πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἀλφειοῦ ἔχουν ὕψος 3-4 μέτρων.

Τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας, ἀπὸ τὰ πλέον ἀξιόλογα τῆς Ἑλλάδος ἱδρύθη τὸ 1885. Τὸ 1955 ὅμως ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις νέου κτιρίου ποὺ ἐνεκαινιάσθη τὸ 1972 μὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν στοιχείων ποὺ ἀνεκαλύφθησαν.

Μουσεῖον Πατρῶν. Λειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ 1938. Περιλαμβάνει ἀγγεῖα ὅλων τῶν ἐποχῶν, προϊστορικὰ, Μυκηναϊκὰ καὶ ὀρειχάλκινα ὅπλα, τμήματα τῆς ζωοφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Σκυλλουντίας, μαρμάρινον ἄγαλμα πανομοιότυπον τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου, μωσαϊκὸν μὲ σκηνὰς παλαίστρας καὶ θεάτρου, ἐπιτυμβίους στήλας, ἐπιγραφὰς καὶ πολλὰς ἄλλα ἐνδιαφέροντα εὑρήματα κυρίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Μουσεῖον Τεγέας. Εὑρίσκεται εἰς τὴν ὁμώνυμον κώμην, ἄλλοτε ὀνομαζομένην Πιάλι, παρὰ τὸν ἀρχαῖον Ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων αἰθουσῶν καὶ περιέχει τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ναοῦ ἐλθόντα εἰς φῶς ἀρχαῖα ἀντικείμενα γλυπτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔργα τοῦ Σκόπα καὶ πολλαὶ ἐπιγραφαί, κεραμικὰ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, εἰδώλια τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, χάλκινα εἴδη μικροτεχνίας. Εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Τεγέας ἐκτίθενται καὶ τὰ προϊστορικὰ ἀγγεῖα ἀγγεῖα, καὶ εἰδώλια τὰ εὑρεθέντα εἰς Ἀσέαν καὶ Ἀγιωργίτικα.

Μουσεῖον Λυκοσούρας. Μικρὸν μουσεῖον περιέχον τεμάχια διαφόρων γλυπτῶν ἔργων, ἰδίως τοῦ Μεσσηνίου γλύπτου Δαμοφῶντος, καὶ ἐπιγραφὰς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Λυκαίου.

Μουσεῖον Σπάρτης. Εἰς νεοκλασσικὸν οἰκοδόμημα ἓξ ἔξι αἰθουσῶν. Περιέχει γλυπτὰ λακωνικὰ καὶ ἐπιγραφάς, πήλινα, μετάλλινα καὶ ἐλεφαντοστέινα ἀφιερώματα ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης ἐκτίθενται καὶ εὑρήματα (κεραμικά, ἐργαλεῖα, κοσμήματα) τοῦ σπηλαίου Ἀλεπότρυπα τοῦ Πύργου Δυροῦ.

Μουσεῖον Μυστρᾶ. Στεγάζεται εἰς κτίριον τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μυστρᾶ (Ἅγιον Δημήτριον) καὶ περιλαμβάνει εὑρήματα τῆς περιοχῆς, κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ διαφόρους ναούς.

Μουσεῖον Κυθήρων (Χώρας). Περιέχει μέγαν ἀριθμὸν Μεσομινωϊκῶν ἀγγείων πηλίνων καὶ ἀπὸ στεατίτην, εἴδη Μυκηναϊκῆς κεραμικῆς καὶ κεφαλὴν ἀγάλματος τοῦ 4ου αἰῶνος.

Μουσεῖον Καλαμῶν. Στεγάζεται εἰς τὸ κτίριον Μπενάκη, περιλαμβάνει δὲ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ κεραμικὰ νεολιθικῆς ἐποχῆς, εἰδώλια καὶ κεραμικὰ ἀρχαϊκὰ καὶ μεταγενεστέρων ἐποχῶν, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ψηφιδωτὰ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν, ἐπιγραφάς, ψηφιδωτά, εἰκόνας Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ κειμήλια τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Μουσεῖον Πύλου. Ἀντωνοπούλειον ἀρχαιολογικὸν καὶ ἱστορικὸν μουσεῖον. Ἱδρύθη τὸ 1953 διὰ δωρεᾶς τοῦ Ἰατροῦ Χ. Ἀντωνοπούλου. Ἀρχικὸς πυρὴν τοῦ μουσείου ἦτο δωρεὰ κειμηλίων τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 κυρίως ἔργων χαρακτικῆς, προσφερθέντων ὑπὸ τοῦ Γάλλου δημοσιογράφου καὶ φιλλέλληνος Ρενὲ Πυώ. Περιλαμβάνει ἱστορικὰ κειμήλια (χάρτες, ὅπλα, χαλκογραφίας κτλ.) καὶ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἐξ ἀνασκαφῶν τῆς γύρω περιοχῆς (Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ἀμφορεῖς, ρυτά, χάλκινα ἀγάλματα, κούρους, σφραγῖδας, κοσμήματα, αἰχμὰς βελῶν, ἄλλα ὅπλα κτλ.) Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω τὸ Μουσεῖον Πύλου δὲν εἶναι μόνον ἀρχαιολογικὸν ἀλλὰ συνάμα καὶ ἱστορικὸν καὶ τέχνης.

Μουσεῖον Χώρας (Τριφυλίας) Περιλαμβάνει τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέστορος (Ἄνω Ἐγκλιανὸς) ἀποτελούμενα ἀπὸ τοιχογραφίας, κεραμικά, χρυσᾶ κοσμήματα, πινακίδας μὲ Μυκηναϊκὴν γραφὴν Β' κ.ἄ. Εἰς τὸ αὐτὸ μουσεῖον ἐκτίθενται καὶ εὑρήματα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς Βολιμιδίων καὶ Περιστερᾶς.

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Μουσεῖον Βόλου. Κτίριον μὲ ἑπτὰ αἰθούσας. Περιέχει εὑρήματα διαφόρων ἀνασκαφῶν εἰς τὸν Θεσσαλικὸν χῶρον, διακρίνεται δὲ διὰ τὴν μοναδικὴν συλλογὴν τῶν γραπτῶν στηλῶν τῶν Παγασῶν μὲ τὰς πολυχρώμους ἐπὶ μαρμάρου παραστάσεις διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου. Ἐκτὸς ὅμως τούτων τὸ Μουσεῖον Βόλου διακρίνεται διὰ τὰς συλλογὰς αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ εὑρήματα παλαιολιθικὰ καὶ νεολιθικὰ καθὼς καὶ τοιαῦτα τῆς Μεσολιθικῆς περιόδου. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ μεγάλης ποικιλίας εἰδώλια τῆς νεολιθικῆς περιόδου καὶ ἡ πλουσία συλλογὴ νομισμάτων διαφόρων ἐποχῶν.

Μουσεῖον Λαρίσης. Περιέχει διάφορα εὑρήματα νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἐπιτυμβίους στήλας ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων καθὼς καὶ συλλογὰς παλαιολιθικῶν εὑρημάτων, καὶ τοιούτων τῆς προκεραμικῆς καὶ νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Μουσεῖον Ἁλμυροῦ. Περιέχει προϊστορικὰ εὑρήματα καθὼς καὶ γλυπτὰ καὶ κεραμικὰ τῶν Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Μουσεῖον Ἄρτης (Ναοῦ Παρηγορητίσσης). Πρόκειται περὶ ναοῦ τοῦ 13ου αἰῶνος μὲ ἀξιόλογον διάκοσμον, ἀπὸ γλυπτὰ καὶ ψηφιδωτά. Εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ ναοῦ φυλάσσονται ἐπιτύμβιοι στῆλαι, βάθρα ἐνεπίγραφα, κιονόκρανον ὑστεροαρχαϊκῆς ἐποχῆς, κτερίσματα, πήλινα εἰδώλια κτλ.

Μουσεῖον Νικοπόλεως. Εἰς τὸν Χῶρον τῆς ἀρχαίας πόλεως. Περιλαμβάνει εὑρήματα τῆς περιοχῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Πρωτοχριστιανικῆς περιόδου (γλυπτά, ἐπιτύμβια, ἀγάλματα, σαρκοφάγους, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφάς).

Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Περιλαμβάνει χάλκινα σκεύη, εἰδώλια, καὶ ὅπλα κυρίως ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κλασσικῆς, Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, κοσμήματα, νομίσματα καὶ ἔργα μεταλλοτεχνίας Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ χρηστήριοι ἐπιγραφαὶ ποῦ εὑρέθησαν εἰς τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης ὅπου εἶναι χαραγμέναι ἐρωτήσεις πρὸς τὸ μαντεῖον καὶ ἀπαντήσεις τοῦ θεοῦ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἐγκατεστημένον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1963 εἰς νέον ἐπὶ τοῦτο ἀνεγερθὲν κτίριον εἰς τὴν πλατεῖαν ΧΑΝΘ. Εἰς αὐτὸ ἐκτίθενται προϊστορικὰ εὑρήματα ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, κυρίως ἀγγεῖα, εὑρήματα γεωμετρικῆς ἐποχῆς τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας (ἀγγεῖα, ὅπλα, κοσμήματα), γλυπτὰ ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, διάφορα εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ὄλυνθον καὶ τοὺς τάφους τοῦ Δερβενίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μοναδικὸς εἰς τὸν κόσμον χάλκινος κρατὴρ ὕψους 0.91 μέτρου κοσμούμενος ἀπὸ ἀναγλύφους καὶ ὁλογλύφους μορφὰς καὶ κοσμήματα, διάφορα γλυπτὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ σειρὰ πορτραίτων, σαρκοφάγοι ἀγγεῖα, ψηφιδωτά κτλ. Εἰς τὸ Μουσεῖον θεσσαλονίκης ἐκτίθενται καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ πολύτιμα εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Βεργίνας τῶν ἐτῶν 1977-1979.

Μουσεῖον Βεροίας. Περιέχει εὑρήματα ἀπὸ τῆς Νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου τῆς προϊστορικῆς περιόδου καὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς: γλυπτά, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφαί, νομίσματα, κοσμήματα κ.ἄ.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω μουσεῖον ἐκτίθενται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ εὑρήματα προϊστορικῆς περιόδου ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Νέας Νικομηδείας ποὺ εὑρίσκεται πλησίον τῆς Βεροίας. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ ἀνάγονται εἰς τὴν 7ην π.Χ. χιλιετίαν, ἐξηκριβώθη δὲ ἡ ἐποχὴ των βάσει ἐξετάσεως μὲ τὴν μέθοδον C14 (ἄνθρακος 14). Εἰς τὰ εὑρήματα περιλαμβάνονται καὶ ἀρκετοὶ μισοκαμένοι σπόροι σίτου (τὰ μοναδικὰ εὑρήματα παγκοσμίως) ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι πρὸ τῆς 7ης χιλιετίας π.Χ. ἡ γεωργία εἶχεν ἀναπτυχθῆ εἰς τὸν Μακεδονικὸν χῶρον καὶ γενικώτερον εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Μουσεῖον Πέλλης. Εὑρίσκεται εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Πέλλης. Περιέχει γλυπτὰ καὶ ἀγάλματα τῆς κλασσικῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, εἰδώλια, κοσμήματα, κεραμικὰ κτλ. Σπουδαιότατα εἶναι τὰ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦτο ἐκτιθέμενα ἑπτὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τοῦ 300 περίπου π.χ. τὰ ὁποῖα ἔχουν κατασκευασθῆ ἀπὸ κροκάλας (βότσαλα) φυσικοῦ χρώματος εἰκονίζοντα τὸν Διόνυσον ἐπὶ αἰλουροειδοῦς, κυνήγια, Ἀμαζονομαχίαν κτλ. Εἰς τὸ Μουσεῖον φυλάσσονται καὶ κέραμοι ἀρχαίων οἰκοδομῶν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου ἢ τῆς πόλεως, μαρμάρινος σκύλος τοῦ 5ου αἰῶνος, χάλκινον ἀγαλμάτιον τοῦ Ποσειδῶνος κ.ἄ.

Μουσεῖον Ἐδέσσης. Μικρὸν Μουσεῖον στεγαζόμενον προσωρινῶς εἰς παλαιὸν Ὀθωμανικὸν τέμενος τῆς παλαιᾶς συνοικίας τῆς πόλεως. Περιλαμβάνει ποικίλα εὑρήματα ἐξ ἀνασκαφῶν τῆς περιοχῆς, κυρίως ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφάς.

Μουσεῖον Φλωρίνης. Ἔργα τέχνης κυρίως τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Μουσεῖον Κιλκίς. Περιλαμβάνει μικροαντικείμενα Ρωμαϊκῆς κυρίως ἐποχῆς, ἕνα ἀρχαϊκὸν Κοῦρον, ἀνάγλυφα, πορτραῖτα, ἐπιγραφὰς κτλ.

Μουσεῖον Δίου (Πιερίας). Περιέχει γλυπτὰ Ἑλληνιστικῆς καὶ Παλαιοχριστιανικῆς τέχνης.

Μουσεῖον Πολυγύρου. Περιλαμβάνει διάφορα γλυπτὰ καὶ ἀγγεῖα κλασσικῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς τῆς περιοχῆς τῆς Χαλκιδικῆς.

Μουσεῖον Σερρῶν. Εἰς τοῦτο φυλάσσονται κυρίως Ἑλληνιστικὰ καὶ Ρωμαϊκὰ γλυπτά.

Μουσεῖον Φιλίππων. Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας πόλεως. Περιέχει νεολιθικὰ εὑρήματα ἀπὸ προϊστορικὸν οἰκισμὸν τῆς περιοχῆς (Ντίκιλν-Τὰς) καὶ ἀπὸ τοὺς Σιταγροὺς Δράμας. Ἐπίσης διάφορα εὑρήματα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Φιλίππων τῶν Ἑλληνιστικῶν, Ρωμαϊκῶν καὶ Πρωτοχριστιανικῶν χρόνων.

Μουσεῖον Καβάλας. Ἱδρυθὲν τὸ πρῶτον τὸ ἔτος 1934 ἐστεγάσθη εἰς κτίριου γνωστὸν ὡς Φάληρον, δυτικῶς τοῦ λιμένος. Ἐλευθερώθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Γερμανοβουλγαρικῆς κατοχῆς, ἀνεσυγκροτήθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945-1954. Λόγω συγκεντρώσεως μεγάλου ἀριθμοῦ εὑρημάτων, ἰδίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμφιπόλεως, Ἀβδήρων καὶ Νεαπόλεως παρέστη ἀνάγκη ἀνεγέρσεως νέου κτιρίου εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἐπὶ χώρου δημιουργηθέντος ἀπὸ ἐπιχωματώσεις τῆς θαλάσσης. Τὸ νέον μουσεῖον ἤρχισε νὰ λειτουργῇ τὸ 1964. Εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἐπαρχιακὰ μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος, περιλαμβάνει δὲ εὑρήματα ἐξ ὅλων τῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Τὸ κτίριον περιλαμβάνει δύο αἰθούσας εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ μίαν μεγάλην εἰς τὸν ὄροφον. Ἡ πρώτη τῶν αἰθουσῶν περιλαμβάνει εὑρήματα κυρίως ἐκ τῆς περιοχῆς Νεαπόλεως (Καβάλας) καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἀμφιπόλεως. Εἰς τὴν ἄνω μεγάλην αἴθουσαν ἐκτίθενται εὑρήματα προερχόμενα ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα, τὴν Μαρώνειαν, τὰς Κρηνίδας, τὴν Γαληψόν, τὴν Στρύμην, τὴν Μεσημβρίαν καὶ ἀπὸ ἄλλους οἰκισμοὺς καὶ θέσεις τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἐκτὸς τῶν αἰθουσῶν εὑρήματα ἐκτίθενται καὶ εἰς τὸν προθάλαμον, τὰ αἴθρια καὶ τὰς Στοάς. Εἰς τὰ εὑρήματα περιλαμβάνεται ὁλόκληρος ἡ ποικιλία τῶν ἀρχαιοτήτων ὅλων τῶν ἐποχῶν ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι τῆς Βυζαντινῆς. Ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ ἐργαλεῖα, εἰδώλια ἀγγεῖα καὶ ἄλλα κεραμικά, γλυπτά, ἐπιγραφάς, ἐπιτυμβίους στήλας, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κτλ.

Μουσεῖον Θάσου. Ἱδρυθὲν τὸ ἔτος 1934 εἶναι ἐπίσης ἕνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογότερα ἐπαρχιακὰ Μουσεῖα. Εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου πρὸ τοῦ λιμένος. Περιλαμβάνει εὑρήματα ὅλων τῶν ἐποχῶν ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ 7ου μ.Χ. Αἱ συλλογαὶ των, ἀγγείων, γλυπτῶν, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰδωλίων, νομισμάτων ἐπιγραφῶν διακοσμητικῶν στοιχείων κτλ. εἶναι μοναδικοῦ πλούτου καὶ ποικιλίας. Ἤδη ὅμως τὸ κτίριον τοῦ μουσείου εἶναι ἀνεπαρκὲς διὰ τὴν ἱκανοποιητικὴν παρουσίασίν των.

ΘΡΑΚΗ

Μουσεῖον Κομοτηνῆς. Περιλαμβάνει διάφορα εὑρήματα προϊστορικὰ (ἐργαλεῖα καὶ ἀγγεῖα) καὶ ἄλλα ἀπὸ τῶν Ἀρχαϊκῶν χρόνων μέχρι τῆς Παλαιοχριστιανικῆς περιόδου, ἐκ τῶν περιοχῶν Ροδόπης καὶ Ἔβρου (γλυπτά, ἀγγεῖα, ἐπιτυμβίους στήλας, ἐπιγραφάς, νομίσματα καὶ διάφορα μικροαντικείμενα. Ἀξιόλογον ἔκθεμα εἶναι ἡ Χρυσῆ κεφαλὴ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου

Μουσεῖον Σαμοθράκης. Περιλαμβάνει εὑρήματα ἀπὸ τὰς ἐρεύνας εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τῶν Καβείρων καὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Σαμοθράκης: Γλυπτά, ἀγγεῖα, μικροαντικείμενα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κ.ἄ. τῆς Ἀρχαϊκῆς, Κλασσικῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς Περιόδου

ΚΡΗΤΗ

Μουσεῖον Ἡρακλείου. Μέγα Μουσεῖον, τὸ σημαντικώτερον τῶν ἐπαρχιακῶν μουσείων τῆς χώρας καὶ μοναδικὸν εἰς ἐκθέματα Μινωϊκῆς καὶ Πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς. Ἀνηγέρθη κατὰ τὰ ἔτη 1937 ἕως 1940 καὶ συνεπληρώθη διὰ νέας πτέρυγος τὸ 1962. Διαθέτει εἴκοσι αἰθούσας, εἰς τὰς ὁποίας ἐκτίθενται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν αἱ παντοειδεῖς ἀρχαιότητες αἱ ὁποῖαι ἦλθον εἰς φῶς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν οἰκισμῶν καὶ τόπων τῆς μεγαλονήσου, ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν Χριστιανικῶν χρόνων. Προέχουσαν βεβαίως θέσιν κατέχουν τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ, τῆς Ζάκρου, τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῶν Γουρνιῶν καὶ ἐν γένει τῶν οἰκισμῶν καὶ κέντρων τῆς Μινωϊκῆς Ἐποχῆς καθὼς καὶ τῆς Γόρτυνος, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων ἡ ὁποία ἀνεσκάφη συστημα-

τικῶς. Εἰς τὸ μουσεῖον Ἡρακλείου δύναται ὁ ἐπισκέπτης νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Κρητικοῦ Πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του καὶ ἐφεξῆς, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν μεθοδικὴν χρονολογικὴν ταξινόμησιν τῶν εὑρημάτων. Αὕτη γενομένη κατὰ τὰ ἔτη 1951-52 καὶ ἐφεξῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πλάτωνος, τότε ἐφόρου τοῦ Μουσείου, παρουσιάζεται κατὰ πιθανὴν βεβαίως κατάταξιν ὡς ἑξῆς:

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, ἀρχὴ ἀπροσδιόριστος ἕως 2500 π.Χ.

ΜΙΝΩΪΚΗ ΕΠΟΧΗ:

Προανακτορική	περίοδος	2600	ἕως	2000	π.Χ.
Παλαιοανακτορική	»	2000	»	1700	»
Νεοανακτορική	»	1700	»	1400	»
Μετανακτορική	»	1400	»	1100	»

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ:

Ὑπομινωϊκὴ καὶ Πρωτογεωμετρικὴ	περίοδος	1100	»	900	»
Γεωμετρικὴ	»	900	»	750	»
Ἀνατολίζουσα	»	750	»	650	»
Ἀρχαϊκὴ	»	650	»	500	»
Κλασσικὴ	»	500	»	330	»
Ἑλληνιστικὴ	»	330	»	67	»
Ἑλληνορωμαϊκὴ	»	67 π.Χ.	ἕως	323	μ.Χ.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεσαιωνικῆς περιόδου τὰ ὁποῖα κατεῖχε τὸ μουσεῖον παρεχωρήθησαν εἰς τὴν Ἑταιρίαν Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἡ ὁποία ἵδρυσε τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης, στεγαζόμενον εἰς τὸ μέγαρον Καλοκαιρινοῦ, ὅπου ἐκτίθενται καὶ πλῆθος ἄλλων ἀντικειμένων τῆς νεωτέρας ἱστορίας καὶ τῆς λαϊκῆς τέχνης τῆς Κρήτης.

Μουσεῖον Χανίων. Περιέχει εὑρήματα νεολιθικῆς, πρωτογεωμετρικῆς καὶ Μινωϊκῆς κεραμεικῆς, Μινωϊκὰς σαρκοφάγους, ἀρχαϊκὰ πήλινα εἰδώλια, ἀγάλματα, ἐπιγραφὰς καὶ ἐπιτύμβια κλασσικῆς, Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ πολλὰ νομίσματα, ἀγγεῖα χάλκινα ὅπλα κλπ.

Μουσεῖον Ρεθύμνου. Περιέχει ἀρχαϊκὰ εἰδώλια, νομίσματα, χάλκινα καὶ ἀργυρᾶ, ἐπιγραφάς, ἀνάγλυφα, συλλογὰς Ρωμαϊκῶν ὑαλίνων ἀγγείων, σαρκοφάγους Μινωϊκάς, ἀγάλματα κλπ.

Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου. Περιέχει εὑρήματα ἐξ ἐρευνῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, σημαντικὴν συλλογὴν κεραμεικῆς ὅλων τῶν περιόδων τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰδώλια, χάλκινα ὅπλα, νομίσματα, ἐπιγραφάς, σαρκοφάγους κλπ.

Μουσεῖον Ἱεραπέτρας. Περιέχει ἀγγεῖα, πηλίνας σαρκοφάγους ὑστερομινωϊκῆς ἐποχῆς, Ἑλληνιστικὰ εἰδώλια, Ρωμαϊκὰ γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφάς.

ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ

Μουσεῖον Κερκύρας. Περιέχει ἀρχαϊκὰ γλυπτά, μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐνεπίγραφον βωμόν. Ἐπίσης ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (ἀέτωμα) ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος

Μουσεῖον Ἀργοστολίου. Περιέχει Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ὅπλα καὶ χρυσᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προϊστορικῶν τόπων τῆς Κεφαλληνίας. Ἐπίσης ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια γεωμετρικὰ καὶ ἀρχαϊκὰ καὶ γλυπτὰ καὶ κεραμεικὰ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Μία χαλκῆ κεφαλὴ παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον.

Μουσεῖον Ἰθάκης. Περιέχει διάφορα εὑρήματα ἐξ ἐρευνῶν εἰς τὴν νῆσον, κυρίως ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Σταυροῦ ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις τῶν Ἀλαλκομενῶν τῆς Ἰθάκης. Πλουσία συλλογὴ γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν ἀγγείων.

Μουσεῖον Ζακύνθου. Περιλαμβάνει σημαντικὴν συλλογὴν ἔργων Ἑπτανησιακῆς ζωγραφικῆς, ἁγιογραφίας τοῦ 16ου αἰῶνος Βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου, συλλογὴν γλυπτῶν κλπ.

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ

Μουσεῖον Νάξου. Περιέχει γλυπτά, κοσμήματα, ἀντικείμενα ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν, Μυκηναϊκὰ ἐγχειρίδια, κυρίως δὲ μαρμάρινα εἰδώλια καὶ κεραμεικὰ προϊστορικῆς ἐποχῆς (2400 π.Χ.). Τὰ εἰδώλια κλαπέντα παρ' ἀρχαιοκαπήλων κατὰ τὸ ἔτος 1977 ἀνευρέθησαν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐπεστράφησαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Μουσεῖον Τήνου. Περιέχει σειρὰν μεγάλων ἀναγλύφων ἀρχαϊκῶν πίθων, ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα κλασσικῆς ἐποχῆς, Ρωμαϊκὰ γλυπτὰ καὶ συλλογὴν ἀγγείων γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Μουσεῖον Πάρου. Περιέχει σημαντικὰ νεολιθικὰ καὶ Κυκλαδικὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια, γλυπτά, κεραμεικὰ καὶ εἰδώλια γεωμετρικῆς, ἀρχαϊκῆς, κλασσικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης ἐπιγραφὰς καὶ ψηφιδωτὰ ἀπὸ τὴν Ἑκατονταπυλιανήν.

Μουσεῖον Θήρας. Κτίριον μὲ τέσσαρας μεγάλας αἰθούσας. Περιλαμβάνει πλουσίαν συλλογὴν ἀγγείων καὶ μαρμάρινα γλυπτὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς προϊστορικῆς καὶ ἱστορικῆς Θήρας. (Προϊστορικὴ κεραμεική, γλυπτὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου μέχρι τῆς Ρωμαιοκρατίας εἰδώλια, ἐπιγραφαὶ κλπ.).

Μουσεῖον Μήλου (Πλάκας). Περιέχει Κυκλάδικα ἀγγεῖα, εἰδώλια, καὶ Ἑλληνικὰ καὶ Ρωμαϊκὰ γλυπτά, κεραμεικὰ καὶ ἐπιγραφάς. Ἐπίσης, τεμάχια καὶ λεπίδας ἀπὸ ὀψιδιανὸν

Μουσεῖον Ἄνδρου. Εἶναι ὑπὸ ὀργάνωσιν. Τὸ κτίριόν του ἐθεμελιώθη τὸ 1979. Εἰς τοῦτο θὰ ἐκτεθοῦν τὰ πλούσια ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς νήσου.

Μουσεῖον Δήλου. Οἰκοδόμημα ἐκ πέντε μεγάλων αἰθουσῶν καὶ ἄλλων μικροτέρων διαμερισμάτων. Περιέχει τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Δήλου πλούσια εὑρήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀνδριάντες καὶ σημαντικοῦ περιεχομένου ἐπιγραφαί.

Μουσεῖον Μυκόνου. Κτίριον μὲ τρεῖς αἰθούσας. Περιέχει ἰδίως πλουσίαν συλλογὴν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ ἐκ τῆς Τάφρου Καθαρμῶν τῆς νησίδος Ρηνείας, καθὼς καὶ εἰδώλια, χάλκινα καὶ ἐπιγραφὰς ἀπὸ τοὺς Πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Μουσεῖον Λήμνου. Περιέχει διάφορα ἐνδιαφέροντα εὑρήματα ἐξ ἐρευνῶν εἰς τὴν νῆσον. Ἐπιγραφαί, εἰδώλια, γλυπτὰ κλπ.

Μουσεῖον Μυτιλήνης. Κτίριον περιέχον συλλογὴν ἀγγείων προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων, γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφὰς ἐκ διαφόρων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν νῆσον τῆς Μυτιλήνης.

Μουσεῖον Ἐρεσσοῦ Λέσβου. Περιέχει γλυπτὰ Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἐποχῆς, κεραμεικὰ καὶ εἰδώλια 4ου π.Χ. αἰῶνος, παλαιοχριστιανικὰ γλυπτά, ψηφιδωτὰ δάπεδα κλπ.

Μουσεῖον Χίου. Μικρὸν μουσεῖον ἐν τῇ πόλει τῆς Χίου, περιέχον νεολιθικὰ καὶ πρωτοελλαδικὰ ἀντικείμενα καθὼς καὶ συλλογὴν ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἔργων τέχνης ἐκ τυχαίων εὑρημάτων καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν διαφόρων ἀρχαιολογικῶν θέσεων τῆς νήσου. Ἐπίσης περιέχει γλυπτὰ καὶ ἀγγεῖα τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, φραγκικά, ἀκόμη δὲ καὶ μουσουλμανικά.

Μουσεῖον Σάμου. 1) Μουσεῖον λιμένος Βαθέος («Πασχάλειον Μουσεῖον», ὡς ἱδρυθὲν δαπάναις Ἄλεξ. Πασχάλη). Διώροφον κτίριον περιέχον τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἡραίου Σάμου εὑρήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀρχαϊκὰ μετάλλινα καὶ μαρμάρινα ἔργα.

Μουσεῖον Ἰκαρίας (Εἰς Κάμπον). Διάφορα εὑρήματα ἐξ ἐρευνῶν εἰς τὴν νῆσον καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Οἰνόης (ἐπιγραφαί, γλυπτά, νομίσματα κλπ)

Μουσεῖον Ρόδου. Περιέχει πληθὺν ἀγγείων προϊστορικῶν ἰδίως χρόνων, ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν διαφόρων προϊστορικῶν πόλεων τῆς νήσου καὶ ἐπιγραφάς, ὡς καὶ ἀντικείμενα μεσαιωνικῶν χρόνων.

Μουσεῖον Κῶ. Περιέχει τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἀσκληπιείου, ὡς καὶ τὰ ἐξ ἄλλων ἀνασκαφέντων ἀρχαιολογικῶν τόπων τῆς νήσου εὑρήματα. (Γλυπτὰ σπουδαῖα, ἐνδιαφέροντα ἀγγεῖα, πολλαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπὸ κλασσικῆς ἐποχῆς μέχρι ρωμαιοκρατίας).

Μουσεῖον Καλύμνου. Περιέχει κεραμεικὰ νεολιθικῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς καθὼς καὶ γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφὰς διαφόρων ἐποχῶν.

ΤΑ ΛΟΙΠΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀρχαιολογικῶν Μουσείων ἔχουν συσταθῆ καὶ λειτουργοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλὰ ἄλλα Μουσεῖα ἱστορικά, λαογραφικά, τεχνῶν, ἐπιστημῶν κλπ. καὶ εἶναι ὑπὸ ἵδρυσιν καὶ διάφορα ἄλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ προγραμματισθέντα κατὰ τὸ 1979 τοπικὰ μουσεῖα Φυσικῆς Ἱστορίας. Περὶ τῶν ἀνωτέρω μουσείων παρέχονται συνοπτικῶς αἱ ἀκόλουθοι πληροφορίαι. (Ἡ παράθεσις γίνεται κατὰ γεωγραφικὰς περιοχάς).

ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

Ἐθνικὸν Ἱστορικὸν ἢ Ἱστορικὸν καὶ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον. Μουσεῖον εἰς Ἀθήνας, περιέχον ἱστορικὰ κειμήλια καὶ ἐνθύμια ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἰδίως τὴν τῶν νεωτέρων χρόνων (ἔργα μεγάλων ζωγράφων εἰκονίζοντα ἀγωνιστὰς τοῦ 1821, ὅπλα, σημαίας, ἱστορικὰ ἔγγραφα κλπ). Ἱδρύθη ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας, ἡ ὁποία ἤρχισε τὴν δρᾶσιν της ἀπὸ τοῦ 1882. Ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐστεγάζετο ἐντὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνίου μέχρι τοῦ 1940, ὅταν, ἕνεκα τῆς κηρύξεως τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου, τὰ ἀντικείμενά του μετεφέρθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν ἐκ τοῦ κινδύνου τῶν ἀεροπορικῶν βομβαρδισμῶν εἰς διάφορα ὑπόγεια τοῦ Πολυτεχνείου καὶ ἄλλων κτιρίων. Ἤδη τὸ Μουσεῖον στεγάζεται εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου μέγαρον τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς. Τὸ ἐν λόγω Μουσεῖον ὠνομάζετο κατ' ἀρχὰς Ἐθνολογικόν, μετωνομάσθη δὲ κατόπιν εἰς Ἐθνικὸν Ἱστορικὸν Μουσεῖον, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάννου Κούμαρη, ὑποστηρίξαντος ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει τὸ Μουσεῖον τοῦτο μὲ τὴν ἐθνολογίαν (συγκριτικὴν μελέτην τοῦ ἔργου τῶν διαφόρων φυλῶν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου). Διὰ τὴν συγκέντρωσιν, ταξιθέτησιν καὶ παρουσίασιν τῶν ἀντικειμένων καὶ γενικὰ διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου, κατέβαλεν τεραστίας προσπαθείας ὁ Ἰωαν. Μελετόπουλος (βλέπε λέξιν, τόμος ΙΔ' σελὶς 419)

Μουσεῖον Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης (Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κυδαθηναίων 17). Εἰς τοῦτο ὑπάρχουν δείγματα παραδοσιακῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀνάγεται μέχρι τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, κεντητοὶ ἐπιτάφιοι, ἱερατικὰ ἄμφια, σταυροὶ ἐξαιρετικῆς τέχνης, καλύμματα εὐαγγελίων, κοσμήματα, σφραγίδες, Ἑλληνικὰ κεντήματα, ἐνδυμασίαι, δείγματα γνήσια λαϊκῆς ζωγραφικῆς καὶ ἀργυροχοΐας κλπ. ἀπὸ διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης συνεχωνεύθη καὶ τὸ ἄλλοτε Μουσεῖον Κοσμητικῶν Τεχνῶν, τὸ ὁποῖον ἐστεγάζετο εἰς τὸ παρὰ τὸ Μοναστηράκι παλαιὸν Τζαμί. Τοῦτο εἶχεν ἱδρυθῆ τὸ 1918, περιελάμβανε δὲ ἔργα συγχρόνου λαϊκῆς τέχνης, κεντήματα, ὑφαντά, εἴδη ξυλογλυπτικῆς, ἀργυροχοΐας, μικροτεχνήματα, συλλογὴν ὑφασμάτων Κοπτικῆς τέχνης, εἰκόνας, ἀγγεῖα κ.ἄ. Περὶ τῆς συλλογῆς τῶν Κοπτικῶν ὑφασμάτων τοῦ ἀνωτέρω μουσείου ἔχει ἐκδοθῆ τὸ 1932 ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας κατάλογος τῆς Ἄννας Ἀποστολάκι ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ Κοπτικὰ ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν».

Ἐθνικὴ Πινακοθήκη καὶ Μουσεῖον Ἀλεξάνδρου Σούτζου. Στεγάζεται εἰς εἰδικὸν ἐπὶ ταύτης ἀνεγερθὲν κτίριον ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Βασιλίσσης Σοφίας. Ἱδρύθη διὰ τοῦ Νόμου 2814 τῆς 10ης Ἀπριλίου 1954. Ἡ Πινακοθήκη ἐκθέτει ἔργα Ἑλλήνων ζωγράφων τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνα. (π.χ. Λύτρα, Γκύζη, Βολονάκη, Ἰακωβίδη, κλπ.) καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῆς Εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς. Κατὰ διαστήματα διοργανώνονται ἐποχιακαὶ ἐκθέσεις συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ ξένων ζωγράφων, χαρακτῶν, κλπ.

Μουσεῖον Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀνατολικῆς Τέχνης. (Ἱδρυταὶ Ἰωάννης Δ. Πασσᾶς καὶ Δέσποινα Ἰωάννου Πασσᾶ). Συνεστήθη δυνάμει τοῦ Νόμου 4467 τὸ 1965 ἐπὶ κυβερνήσεως Παπανδρέου, ἀλλὰ διελύθη μετὰ 12 ἐτῶν λειτουργίαν διὰ τοῦ Νόμου 581 τοῦ 1977) ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Καραμανλῆ, κατὰ παράβασιν ρητῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ μὲ τὴν ἀστήρικτον κυριολεκτικῶς δικαιολογίαν, ὅτι ἡ γενομένη προσφορὰ ποὺ περιλαμβάνει τὰ κάτωθι ἀναφερόμενα ἀντικείμενα ἦτο ἀσύμφορος διὰ τὸ Δημόσιον. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἱδρυτικὸς Νόμος 4467 εἶχεν ψηφισθῆ παμψηφεὶ καὶ ὑπὸ τῶν 300 βουλευτῶν τῆς Βουλῆς ἐκείνης, ἡ ὁποία καὶ ἀπένειμεν καὶ «δίκαιον δημόσιον ἔπαινον» εἰς τοὺς δωρητάς, ὁ δὲ Νόμος 581 ποὺ διέλυσε τὸ Μουσεῖον ἐψηφίσθη ὑπὸ 6 μόνον βουλευτῶν ἐπὶ παρόντων 15, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέσχον μὴ ψηφίσαντες, πρὸς τιμήν των εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, οἱ βουλευταὶ τοῦ ΠΑ.ΣΟ.Κ καὶ τοῦ Κ.Κ.Ε.

Τὰ προσφερθέντα καλλιτεχνήματα διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Μουσείου κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν 140 Καθηγητῶν τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, ποὺ μετέσχον εἰς τὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριον Αἰσθητικῆς, τὸ ὁποῖον συνῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1960 καὶ οἱ ὁποῖοι εἶχον ἰδῆ τὴν συλλογὴν ταύτην, εἶναι μεγίστης καλλιτεχνικῆς καὶ ὑλικῆς ἀξίας, γενικῶς δέ, λόγω τῆς ἀφθονίας καὶ τοῦ εἴδους τῶν καλλιτεχνημάτων ποὺ περιέχει ἐκρίθη ὑπ' αὐτῶν, ὡς μοναδικὴ εἰς τὸν κόσμον (ἐμπεριστατωμένον καὶ λεπτομερέστατον ἄρθρον περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῶν περιεχομένων τῆς συλλογῆς ὅπως καὶ περὶ τῆς γνώμης τῶν 140 καθηγητῶν τοῦ Δ' Διεθνοῦς συνεδρίου αἰσθητικῆς τοῦ τότε Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν, Ἀγγέλου Προκοπίου ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καθημερινή» τῆς 25-9-60).

Ἐπίσης εἰς τὴν Βουλήν, κατὰ τὴν γενομένην ἐπερώτησιν ὑπὸ τοῦ βουλευτοῦ Κ. Οἰκονομοπούλου τὴν 20ην Ἰανουαρίου 1981 ἀπεδείχθη ὅτι τὸ Μουσεῖον διελύθη τὸ 1977 διὰ πλαστῶν δημοσίων ἐγγράφων, παραπλανηθείσης τῆς Βουλῆς, κατετέθησαν δὲ γνωματεύσεις διὰ τὴν ἀξίαν τῆς συλλογῆς τῶν διεθνῶς γνωστῶν εἰδικῶν οἴκων δι' ἔργα τέχνης τῆς JAD COMPANY S.A. τῆς Νέας Ὑόρκης (εἰδικοὶ πραγματογνώμονες διὰ κομψοτεχνήματα ἀπὸ πολύτιμες, ἡμιπολύτιμες πέτρες, ἐλεφαντοστοῦν, κοράλλια, μαργαριτάρια καὶ πορσελλάνες) καὶ τοῦ GOLAY BUCHEL CIE S.A. τῆς Λωζάνης, οἱ ὁποῖοι ἅπαντες χαρακτηρίζουν τὴν συλλογὴν ὡς σπανίαν καὶ πλεῖστα ἀντικείμενα αὐτῆς ὡς INESTIMABLE (ἀδιατίμητα).

Τὴν ἰδίαν γνώμην διατυπώνει εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Ἰωάννην Πασσᾶν ἀπὸ 5-7-71 καὶ ὁ τότε ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Κίνας Χὰν Λιοὺ Γιού, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης καὶ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὰ περισσότερα τεμάχια τῆς συλλογῆς «ὡς Μουσειακά, ἀριστουργηματικὰ καὶ σπάνια».

Ἐπίσης, ὁ Αἰμίλιος Κοῦνσε, διευθυντὴς μέχρι πρό τινος τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ προϊστάμενος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλυμπίας καὶ ὁ Θεοφ. Γκροῦμπεν, καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, προϊστάμενος ἐπίσης τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ ἀναστηλώσας εἰς τὰ Μέγαρα τὴν περίφημον κρήνην τοῦ Θεογένους, χαρακτηρίζουν εἰς καταθέσεις των ἐνώπιον τοῦ ἀνακριτοῦ, τὴν 15ην Ἰουνίου 1966 τὴν συλλογήν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἰδῆ καὶ προσωπικῶς, ὡς ἀνεκτιμήτου ἀξίας, ὑπολογίζοντες τὴν ἀξίαν της (τὸ 1966) εἰς περισσότερα ἀπὸ 20.000.000 δολλάρια καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀξία σήμερον (1981) θὰ ἔχη τριπλασιασθῆ τουλάχιστον.

Καὶ τὴν αὐτὴν γνώμην διὰ τὴν ἀξίαν τῆς συλλογῆς ἐκφέρουν εἰς καταθέσεις των εἰς τὸν ἀνακριτήν, τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ διαπρεπέστερος Ἕλλην τεχνοκριτικὸς τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἐξέχων δημοσιογράφος Κῦρος Κύρου, διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος «Ἑστία» καὶ ὁ διεθνῶς γνωστὸς κοσμηματοποιὸς καὶ κοσμηματοπώλης Δ. Βουράκης.

Ἐπίσης, τὴν 31-10-74 οἱ πασίγνωστοι κοσμηματοπῶλαι τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰδικοὶ εἰς τὰ ἔργα τέχνης οἶκοι Βουράκης (Βουκουρεστίου 8), ἡ Α.Ε. Ζολώτας, διευθυντὴς Πέτρος Τσακτάνης (Σταδίου 29-31), Κώστας Χαριτάκης (Βαλαωρίτου 7) Ἰωαν. Γιαννοῦκος (Ἀμαλίας 4), Τᾶσος Ζουμπουλάκης (Κριεζώτου 7), Ὅμηρος Ροῦσος (Σταδίου 3), ἀπευθύνουν ἀνοικτὴν ἐπιστολήν, ἔκκλησιν, πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὰς ἐφημερίδας, δημοσιευθεῖσαν εἰς ὅλας τὰ ἐφημερίδας, νὰ μὴ διαλυθῆ τὸ συσταθὲν ἐπὶ κυβερνήσεως Παπανδρέου Μουσεῖον Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀνατολικῆς Τέχνης, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1965, διότι ἡ πρᾶξις αὕτη θὰ ἀποτελέση μεγίστην ζημίαν εἰς τὸ Κράτος καὶ εἰς τὸν Λαόν, ὁ ὁποῖος θὰ στερηθῆ καλλιτεχνημάτων μεγίστης καλλιτεχνικῆς καὶ ὑλικῆς ἀξίας. Ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἐμπάθεια τοῦ Πρωθυπουργοῦ Καραμανλῆ κατὰ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Μουσείου Ἰωαν. Δ. Πασσᾶ, ὅπως ἀποκαλύπτει οὗτος εἰς βιβλίον του ἐκδοθὲν τὸν Μάϊον τοῦ 1980 καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον, «Τὸ Ἔγκλημα τῆς Ἐπιστήμης» κατίσχυσεν καὶ τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐκκλήσεων τῶν εἰδικῶν καὶ τὸ Μουσεῖον διελύθη.

Τέλος, κατόπιν εἰδικῆς προσκλήσεως τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Μουσείου καὶ διὰ νὰ δικαιολογηθῆ διὰ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ἀντιλαϊκὴν αὐτὴν πρᾶξιν της, ἐκάλεσεν καὶ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπεσκέφθη τὴν συλλογὴν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1980, ὁ εἰδικὸς ἐκτιμητὴς ἀντικειμένων Ἀνατολικῆς Τέχνης τοῦ γνωστοῦ οἴκου ἔργων τέχνης Σόθμπυ τοῦ Λονδίνου κ. Μακάϋ, ὁ ὁποῖος συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς κ.κ. Φίλωνα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ Γερουλᾶνον τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ καὶ παρισταμένου τοῦ προσκληθέντος ἐπίσης πρὸς τοῦτο καλυτέρου Ἕλληνος ἐκτιμητοῦ ἔργων τέχνης κ. Κ. Χαριτάκη διὰ νὰ ἐκτιμήση τὴν συλλογήν. Εἰς τὴν ἔκθεσιν ποὺ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν γράφει - ὅπως ἔγραψε καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Πασσᾶν - «ἡ συλλογὴ εἶναι φανταστικὴ (πολὺ μεγάλη) εἰς ἀριθμὸν ἀντικειμένων, ὅτι περιλαμβάνει πολλὰ ἀντικείμενα τοῦ 8ου αἰῶνος μ.Χ. τῆς δυναστείας Τάνγκ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῆ ἀξιόλογον Μουσεῖον δι' αὐτῆς καὶ ὅτι τὸ Ἔθνος θὰ ὠφεληθῆ πολλαπλῶς ἀπὸ τὴν δωρεάν, καὶ ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικὴν περιουσίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ δύναται νὰ γίνη ἕνας σημαντικὸς πόλος ἕλξεως διὰ τὸ κοινόν. (Βλέπε σχετικῶς καὶ ἄρθρα Πασσᾶς Ἰωάννης, Λαμπράκης Χρῖστος, ὅπου ἐκτίθενται λεπτομερέστερα ἡ περιπέτεια αὐτῆς τῆς δωρεᾶς καὶ ὁ ἐπαίσχυντος ρόλος διαφόρων δημοσίων ἀνδρῶν καὶ δημοσιογράφων διὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Μουσείου.

Τὸ περιεχόμενον τῶν συλλογῶν. Εἰς τὸ διαλυθὲν Μουσεῖον «Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀνατολικῆς Τέχνης» περιελαμβάνοντο μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰς τὰς διαφόρους συλλογὰς αὐτοῦ καὶ περὶ τοὺς 150 πίνακες μεγάλων Ζωγράφων τῆς Ἀναγεννήσεως μεταξὺ τῶν ὁποίων Ροῦμπενς, Μπρέγκελ, Βὰν-Ντάϊκ, Γκρέκο, Λορέντζο ντὶ Γκρέντι, Βερονέζε, Τιέπολο, Γκουίντο-Ρενί, Μποτιτσέλι, Γκουάρντι, Βελασκὲζ καὶ ἄλλων νεωτέρων καὶ περὶ τοὺς 120 καὶ πλέον πίνακας νεωτέρων Ἑλλήνων Ζωγράφων (Γύζη, Θωμοπούλου, Χατζῆ, Γιαλυνᾶ, Προσαλέντη, Γουναροπούλου, Ποταμιάνου, Παπανικολάου, Δούκα, καὶ ἄλλων, καὶ περὶ τὰ 2.000 τεμάχια (βάζα, Πουλιά, Ἀγαλματίδια, Ζῶα) καὶ ἄλλα κομψοτεχνήματα Κίνας, Σιάμ, Ἰνδιῶν καὶ Ἰαπωνίας, διαφόρων διαστάσεων (ὕψους ἀπὸ 5-85 ἑκατοστά), ἀπὸ πολύτιμες καὶ ἡμιπολύτιμες πέτρες δηλαδὴ ἀπὸ Ζάτ, Τυρκουάζ, Κορναλίνη, Λαπὶς, Λαζουλί, Μαλαχίτη, Ἀμαζωνίτη, Κουάρτς Ρόζ, Κουάρτς Βέρτ, Μάτι Τίγρεως, Χαλκηδόνιον, Ἄκουα Μαρίνα κ.τ.λ καὶ περὶ τὰ 80 τεμάχια ἀπὸ Κοράλλια, Κόκκινα, Ρόζ, Λευκά, τὰ ὁποῖα παριστάνουν Ἀγαλματίδια καὶ Ζῶα διαφόρων ἐπίσης διαστάσεων ὕψους ἀπὸ 5-60 ἑκατοστῶν.

Ἐπίσης ἡ συλλογὴ περιέχει περὶ τὰ 250 τεμάχια ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν μὲ διαφόρους παραστάσεις καὶ διαστάσεων (ὕψους ἀπὸ 5-110 ἑκατοστῶν) περὶ τὰ 150 τεμάχια βάζα ἀπὸ πορσελλάνη Εὐρωπαϊκὴ (Σέβρ, Μάϊσεν, Δρέσδης, Ἀουκσμπουργκ, Κάπο ντὶ Μόντε, Ντὲλφ καὶ περὶ τὰ 200 βάζα πορσελλάνες Ἀνατολικῆς Τέχνης (Κίνας, Κορέας, Ἰαπωνίας, Σιὰμ κ.τ.λ.)

Τὰ σημαντικώτερα καὶ πολυτιμότερα τῶν ἀνωτέρω κομψοτεχνημάτων, ὅπως καὶ συλλογαὶ (σὲτ) ἀπὸ 52 ἀποχρώσεις διαφόρων πολυτίμων καὶ ἡμιπολυτίμων πετρῶν φυλάσσονται συσκευασμένα εἰς τὸ μεγαλύτερον θησαυροφυλάκιον τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ αὐτὸν τὸν τεράστιον καλλιτεχνικὸν καὶ ἀπὸ ὑλικῆς ἀξίας, ἀνεκτίμητον πλοῦτον, ἡ προσωπικὴ ἐμπάθεια τοῦ Πρωθυπουργοῦ Καραμανλῆ καὶ τῶν ὀργάνων του Κ. Τσάτσου καὶ Κ. Τρυπάνη, κατὰ περιόδους ὑπουργῶν πολιτισμοῦ, ἐπεδίωξε καὶ προσεπάθησε νὰ στερήση τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.

Ἐν τούτοις κατὰ τῆς πρωτοφανοῦς, σκανδαλώδους, αὐθαιρέτου, ἀδίκου καὶ ἀσυμφόρου διὰ τὸν Λαὸν καὶ τὸ Κράτος, πράξεως αὐτῆς τῆς Διοικήσεως διὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Μουσείου οἱ δωρηταὶ προσέφυγον εἰς τὴν Δικαιοσύνην καὶ τὸ Ἐφετεῖον ἐκήρυξε ὡς ἄκυρον τὸν Νόμον 581 ποὺ διέλυε τὸ Μουσεῖον, ἀλλὰ ἡ Κυβέρνησις Καραμανλῆ ἐπιμένουσα εἰς τὴν ἄδικον, πρωτάκουστον καὶ ἐμπαθεστάτην συμπεριφοράν της προσέφυγεν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Σκούμπη καὶ μειοψηφούντων 6 Ἀρειοπαγιτῶν ἀνήρεσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐφετείου

περὶ ἀκυρότητος τοῦ Νόμου 581 καὶ ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ Διοίκησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαλύῃ διὰ Νόμου ἱδρύματα κοινῆς ὠφελείας συσταθέντα διὰ Νόμου, ὁπότε ὅλα τὰ ἱδρύματα κοινῆς ὠφελείας καὶ αἱ δωρεαὶ τῶν Ἑλλήνων ποὺ ἀγαποῦν καὶ προσφέρουν δωρεὰς εἰς τὴν πατρίδα των, παραμένουν ἔκθετοι εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ τυχόντος ἀμαθεστάτου, ἢ ἐμπαθοῦς πολιτικοῦ, ὁ ὁποῖος δύναται διὰ νόμου νὰ διαλύῃ τὸ ἵδρυμα ποὺ ἔχει συσταθεῖ. (Λεπτομερέστερον βλέπε καὶ ἄρθρον Πασσᾶς Ἰωάννης διὰ τὸ θέμα τοῦ Μουσείου καὶ τὰ ἄρθρα Σλῆμαν, Βαλασσόπουλος, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλαι σχετικαὶ ἀθλιότητες τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ποὺ διεπράχθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εἰς τὸ παρελθόν. Ἐπίσης βλέπε καὶ συμπλήρωμα εἰς τόμον ΚΔ' τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας διὰ συνεχιζομένας προσπαθείας πρὸς διάσωσιν τοῦ διαλυθέντος Μουσείου.

Μουσεῖον Πόλεως Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παπαρρηγοπούλου (Πλατεῖα Κλαυθμῶνος), ἱδρυθὲν διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 4 Ὀκτωβρίου 1973 παρὰ τοῦ ἱδρύματος Σταματίου Δεκάζη-Βούρου καὶ ἐγκαινιασθέντος κατὰ τὸν Δεκέμβριον 1980. Διὰ τὸ Μουσεῖον ἐχρησιμοποιήθη ἡ γνωστὴ ὡς «Παλαιὸν Παλάς,» οἰκία Κονταταύλου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε διαμείνει ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἀπὸ τοῦ 1836 μέχρι τοῦ 1843. Περιέχει ἔπιπλα καὶ σκεύη καὶ ἄλλα κειμήλια τῆς Ὀθωνικῆς περιόδου, συλλογὰς ἔργων ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἐντεῦθεν καὶ διάφορα ἄλλα ἐκθέματα συνδεόμενα μὲ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Φορεὺς τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν εἶναι τὸ Ἵδρυμα Βούρου-Εὐταξία, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ πολιτικὸς Λάμπρος Εὐταξίας παρεχώρησε τὰς περισσοτέρας συλλογὰς καὶ σημαντικὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα.

Πολεμικὰ Μουσεῖα. Λειτουργοῦν δύο, ἕνα εἰς τὴν Σχολὴν Εὐελπίδων καὶ ἕτερον νέον εἰς εἰδικὸν ἐπὶ τούτου ἀνεγερθὲν κτίριον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Σοφίας καὶ Ριζάρη. Τὸ πρῶτον, κυρίως στρατιωτικόν, ἔχει πλουσίαν ἐνδυματολογικὴν συλλογὴν καὶ ἀναμνηστικὰ ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος μέχρι τῆς ἐποχῆς μας καὶ δείγματα ὁπλισμοῦ ὅλων τῶν ἐποχῶν. Τὸ δεύτερον ἔχει ἐπίσης ὅπλα διαφόρων ἐποχῶν, στολάς, πολεμικὰς σημαίας, παράσημα, ὁμοιώματα πολεμικῶν πλοίων, ἀεροπλάνα κλπ.

Θεατρικὸν Μουσεῖον. Ἱδρύθη τὸ ἔτος 1938 ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Θεατρικῶν συγγραφέων καὶ ἤδη στεγάζεται εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας μέγαρον τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου τοῦ Δήμου Ἀθηναίων. Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκτίθενται κοστούμια, μάσκαι, μακέτται σκηνικῶν, ἀφίσσαι, προγράμματα, φωτογραφίαι καὶ προσωπικὰ ἀντικείμενα μεγάλων ἠθοποιῶν, προσωπογραφίαι, προτομαὶ κ.ἄ. Περιλαμβάνονται ἀκόμη καμαρίνια πρωταγωνιστῶν τῆς Ἑλληνικῆς σκηνῆς, ὅπως τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη, τῆς Κατίνας Παξινοῦ, τῆς Ἑλένης Παπαδάκη, τοῦ Αἰμιλίου Βεάκη, τοῦ Χριστοφόρου Νέζερ, τοῦ Βασίλη Ἀργυρόπουλου καὶ τοῦ Βασίλη Λογοθετίδη. Ἐξ ἄλλου, ἡ Θεατρικὴ Βιβλιοθήκη του ποὺ περιλαμβάνει 10.000 περίπου τόμους σπάνιων βιβλίων καὶ τὸ Θεατρικὸν Ἀρχεῖον ὅπου συγκεντρώνεται καὶ ταξινομεῖται καθημερινὰ τὸ ποικίλον θεατρικὸν ὑλικὸν εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κάθε μελετητοῦ ἢ ἐνδιαφερομένου.

Τὸ Θεατρικὸν Μουσεῖον, πρωτεργάτης τοῦ ὁποίου καὶ βασικὸς δημιουργὸς του ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Σιδέρης, συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, πρόκειται νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ Δημόσιον συμφώνως πρὸς ληφθεῖσαν κατὰ Φεβρουάριον 1979 κατ' ἀρχὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Θεατρικῶν Συγγραφέων.

Μουσεῖον Λοβέρδου. Τοιουτοτρόπως εἶναι γνωστὴ ἡ συλλογὴ ἔργων Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἁγιογράφων ἡ καταρτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ τραπεζίτου Διονυσίου Λοβέρδου. Αὕτη, στεγαζομένη πρότερον εἰς κτίριον τῆς ὁδοῦ Μαυρομιχάλη (Ἀθηνῶν) μετεφέρθη εἰς τὴν νέαν πτέρυγα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ὅπου καὶ ἐγκαινιάσθη κατὰ τὸ ἔτος 1980 (Φεβρουάριος). Εἰς τὴν συλλογὴν περιλαμβάνονται 460 περίπου εἰκόνες, 200 χειρόγραφα, ξυλόγλυπτα, ὑφαντά, μεταλλικὰ καὶ ἄλλα μουσειακὰ ἀντικείμενα (Βλέπε λεπτομερέστερον καὶ τὸ ἄρθρον Λοβέρδος, τόμος Γ' σελὶς 449)

Μουσεῖα Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Δι' ἐξυπηρέτησιν κυρίως τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐνδιαφερομένου, τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἔχει ἐν λειτουργίᾳ τὰ ἑξῆς μουσεῖα: 1) Ἀνθρωπολογικόν, 2) Ὑγιεινῆς, 3) Ἐγκληματολογικόν, 4) Ζωολογικόν, 5) Ὀρυκτολογικὸν καὶ Πετρολογικόν, 6) Γεωλογικὸν καὶ Παλαιοντολογικόν, 7) Βοτανικόν.

Ναυτικὸν Μουσεῖον Πειραιῶς. Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς Ἀκτῆς Θεμιστοκλέους, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Λιμένος Ζέας. Ἔχει 12 αἰθούσας, ὅπου ἐκτίθενται περὶ τὰ 13.500 κειμήλια. Ἐκτίθενται ὁμοιώματα ἀλλὰ καὶ αὐθεντικὰ τμήματα Ἑλληνικῶν πλοίων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους (ἀπὸ 3000 π.Χ.) μέχρι τοὺς νεωτέρους χρόνους, καθὼς καὶ ὄργανα πλοίων. Ἐπίσης προτομαί, στολαὶ καὶ ἐνθυμήματα καὶ εἰκόνες ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, ζωγραφικοὶ πίνακες ὅπου ἀπεικονίζονται μεγάλαι ναυμαχίαι κ.λπ.

Δημοτικὸν Μουσεῖον Π. Ἀραβαντινοῦ Πειραιῶς. Τὸ Μουσεῖον περιέχει ζωγραφικοὺς πίνακας, σκηνογραφίας, σχέδια κοστουμιῶν καὶ μικρογραφίας θεάτρων, ἔργα τοῦ ζωγράφου Π. Ἀραβαντινοῦ.

Συλλογὴ Ἐξωραϊστικοῦ Συλλόγου «Εὐριπίδης» Σαλαμῖνος. Στεγάζεται εἰς τὸ Δημαρχιακὸν Μέγαρον καὶ περιλαμβάνει τοπικὰς ἐνδυμασίας, παλαιὰ σκεύη, χειρόγραφα, πίνακας, βιβλιοθήκην καὶ ἄλλα ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης.

Βοτανικὸν Μουσεῖον Γουλανδρῆ. Εἰς Κηφισίαν. Ἱδρύθη τὸ ἔτος 1964 ὑπὸ τοῦ Ἄγγελου Γουλανδρῆ καὶ τῆς συζύγου του καὶ στεγάζεται εἰς ἴδιον κτίριον ἐπὶ τῶν ὁδῶν Λεβίδου καὶ Ὄθωνος. Σκοπὸς τοῦ Μουσείου εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος, ἡ συγκρότησις βοτανικῶν συλλόγων ἐπιστημονικῶς ταξινομημένων, ἡ ἔρευνα τῆς φυτογεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως τῶν φυτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ὑποβοήθησις τῆς σπουδῆς τῆς βοτανικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ ἐκδόσεων, διαλέξεων, ὑποτροφιῶν κλπ. Αἱ εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου ἐκτιθέμεναι συλλογαὶ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσαι. Μεταξὺ τούτων καὶ ἡ πλουσία συλλογὴ Ἑλληνικῶν φυτῶν τοῦ Κ. Γουλιμῆ, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐκληροδότησεν εἰς τὸ ζεῦγος Γουλανδρῆ.

ΘΡΑΚΗ

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Ε. Φιλιππίδου. Εὑρίσκεται εἰς Ἀλεξανδρούπολιν καὶ περιλαμβάνει τοπικὰς ἐνδυμασίας, ὑφαντά, κεντήματα καὶ εἴδη λαϊκῆς τέχνης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Πενταλόφου Ὀρεστιάδος. Περιλαμβάνει ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης καὶ κειμήλια τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Ν. Βύσσης Ὀρεστιάδος. Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκτίθενται κειμήλια τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Διδυμοτείχου. Περιλαμβάνει λαϊκὰς ἐνδυμασίας καὶ ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Σουφλίου. Εἰς τοῦτο ἐκτίθενται κειμήλια τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Σαμοθράκης. Ἐκτίθενται ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης καὶ κειμήλια τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Ξάνθης. Τοῦτο περιέχει συλλογὴν στολῶν Σαρακατσαναίων, ξυλίνων ἀντικειμένων οἰκιακῆς χρήσεως, χάλκινα εἴδη καὶ ἄλλα εἴδη λαϊκῆς τέχνης.

Λαογραφικὴ Συλλογὴ Ἐπαγγελματικοῦ καὶ Βιοτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Κομοτηνῆς. Περιλαμβάνει συλλογὰς τοπικῶν ἐνδυμασιῶν, κεντημάτων, λαϊκῶν κοσμημάτων καὶ ἀντικειμένων Θρακικῆς λαϊκῆς τέχνης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Μορφωτικοῦ Ὁμίλου ΚΟμοτηνῆς. Περιλαμβάνει συλλογὰς τοπικῶν ἐνδυμασιῶν, λαϊκῶν ὑφαντῶν, κεντημάτων, λαϊκῶν ἐργαλείων καὶ ἀντικειμένων λαϊκῆς τέχνης.

Συλλογὴ Βιοτεχνικῆς Οἰκοκυρικῆς Σχολῆς Ξάνθης. Εἰς τὴν Σχολὴν ὑπάρχει μικρὰ συλλογὴ Θρακικῶν στολῶν καθὼς καὶ ἀριθμὸς μικροαντικειμένων λαϊκῆς τέχνης.

ΚΡΗΤΗ

Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης (Χανιὰ). Λειτουργεῖ εἰς Χανιά. Στεγάζεται εἰς ἰδιόκτητον οἴκημα εἰς τὴν ὁδὸν Ι. Σφακιανάκη καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἀρχειακὰ συγκροτήματα τῆς χώρας. Περιέχει πλουσίας συλλογὰς καὶ φακέλλους ἐγγράφων ποὺ ἀφοροῦν τὴν Κρήτην καὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον τῆς Ἐνετοκρατίας (1210-1669), τῆς Τουρκοκρατίας (1669-1898), τῆς Κρητικῆς Πολιτείας (1898-1913), καθὼς καὶ εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους μακροχρονίους καὶ σκληρὰς ἐπαναστάσεις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Περιλαμβάνει ἐπίσης πλουσίαν βιβλιοθήκην μὲ σπάνια βιβλία, συλλογὴν ἐφημερίδων καὶ πλῆθος ἱστορικῶν ἀντικειμένων, ὅπλων τῶν Κρητικῶν ἐπαναστάσεων, βελῶν Ἐνετικῆς ἐποχῆς, σημαιῶν, σφραγίδων, εἰκόνων, φωτογραφιῶν, ἀγωνιστῶν καὶ ἱστορικῶν τόπων, καθὼς καὶ ἀντικείμενα τῆς Μάχης τῆς Κρήτης τοῦ 1941. Εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν ὑπάρχουν ἀναμνηστικὰ τοῦ ἐθνάρχου Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Εἰς ἄλλην αἴθουσαν ὑπάρχει μικρογραφία τοῦ Κρητικοῦ «χωριάτικου» σπιτιοῦ μὲ τὴν διακόσμησιν, τὴν ἐπίπλωσιν, τὰ σκεύη κ.ἄ. Ἐπίσης ἐδημιουργήθη προσφάτως (1978) καὶ ἔκθεσις μὲ ἀντικείμενα Κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης (κεντήματα καὶ χειροποίητοι δαντέλλαι) προερχόμενα ἀπὸ τὴν Συλλογὴν τοῦ Ἄγγλου Γενικοῦ Προξένου εἰς τὴν Κρήτην Θ. Σάντουιθ (1878-1885).

Δημοτικὴ Πινακοθήκη Χανίων. Στεγάζεται εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν τοῦ Δημοτικοῦ Μεγάρου καὶ εἰς αὐτὴν ἐκτίθενται 150 ἔργα ζωγραφικῆς Ἑλλήνων καὶ ξένων καλλιτεχνῶν, καθὼς καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης (γλυπτικῆς, κεραμεικῆς κ.ἄ.).

Ναυτικὸν Μουσεῖον Χανίων. Στεγάζεται εἰς κτίριον πλησίον τοῦ Φρουρίου Φιρκᾶ, εἰς τὸν λιμένα Χανίων. Περιλαμβάνει διάφορα ἀντικείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ναυτικοῦ.

Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον Γαβαλοχωρίου. Εἰς τὴν Κοινότητα Γαβαλοχωρίου Ἀποκορώνου λειτουργεῖ τὸ Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον μὲ πλούσια συλλογὴ

άντικειμένων λαϊκῆς τέχνης καὶ ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων.

Εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν ἐκτίθενται τὰ ἀντικείμενα Κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης (ὑφαντά, παλαιαὶ ἐνδυμασίαι, ὅπλα καὶ ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα κλπ.).

Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης Ἡρακλείου. Πολὺ ἐνδιαφέρον Μουσεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον φυλάσσονται πολύτιμοι συλλογαὶ κειμηλίων ἀπὸ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους μέχρι τῆς ἐποχῆς μας. Διακρίνονται: Ἡ Βυζαντινὴ-Μεσαιωνικὴ συλλογὴ περιλαμβάνουσα μεγάλον ἀριθμὸν γλυπτῶν καὶ τὸν θησαυρὸν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου τῆς Γόρτυνος, ἔργα Βυζαντινῆς κεραμεικῆς, κοσμήματα, ξυλόγλυπτα, εἰκόνας κλπ. Ἡ ἱστορικὴ συλλογή, ἀποτελουμένη ἀπὸ ὅπλα, σημαίας, ἔγγραφα, χαλκογραφίας κλπ. Ἡ λαογραφικὴ συλλογή, ἀποτελουμένη ἀπὸ τοπικὰς ἐνδυμασίας, ὑφαντά, κεντήματα, οἰκιακὰ σκεύη, μουσικὰ ὄργανα, ξυλόγλυπτα κ.ἄ. Εἰς τὸ ἱστορικὸν Μουσεῖον ὑπάρχει καὶ αἴθουσα Καζαντζάκη μὲ ἀντικείμενα καὶ ἀτομικὰ εἴδη τοῦ συγγραφέως.

Ἔκθεσις Βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν (ἀντιγράφων) Βασιλικῆς Ἁγίου Μάρκου Ἡρακλείου.

Ἐκκλησιαστικὸν Μουσεῖον Ἁγίας Αἰκατερίνης Ἡρακλείου

Συλλογὴ ἀντικειμένων λαϊκῆς Τέχνης Μ. Πευκάκη Νεαπόλεως Λασιθίου.

Πινακοθήκη Κρητικῶν προσωπικοτήτων καὶ Συλλογὴ Κρητικῶν ἐνδυμασιῶν τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Ρεθύμνης (εἰς τὸ κτίριον τῶν Γραφείων τῆς ἑταιρείας).

Φωτογραφικὸν Ἀρχεῖον Κρητικῆς Λαϊκῆς Τέχνης τῆς ΧΕΝ Ρεθύμνης. Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει ἀξιόλογον ἀρχεῖον φωτογραφιῶν καὶ διαφανειῶν (σλάιτς), ἀντιπροσωπευτικῶν ἔργων τῆς Κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης. Στεγάζεται εἰς τὸ κτίριον τῆς ΧΕΝ (Χριστιανικῆς Ἑνώσεως Νέων).

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Ρεθύμνης. Ἀξιόλογος λαογραφικὴ συλλογή, ἡ ὁποία ἔχει περιέλθει εἰς τὸ ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ φυλάσσεται προσωρινῶς εἰς τὸ Νομαρχιακὸν Μέγαρον.

Συλλογὴ Κρητικῶν ἐνδυμασιῶν καὶ κεντημάτων τῆς Κρήτης τοῦ Λυκείου Ἑλληνίδων Ρεθύμνης. Στεγάζεται εἰς ἰδιόκτητον κτίριον τοῦ Λυκείου.

ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ

Συλλογὴ Ἐνδυμασιῶν Κερκυραϊκοῦ Χοροδράματος. Πλουσία συλλογὴ αὐθεντικῶν τοπικῶν ἐνδυμασιῶν, Ἑπτανησιακῶν καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας, στεγαζομένη εἰς κτίριον τῆς Κερκύρας.

Μουσεῖον Ἀγωνιστῶν Ἑπτανησιακῆς Ἐλευθερίας Στεγάζεται εἰς κτίριον τῆς Κερκύρας.

Μουσεῖον Φυσικῆς Ἱστορίας Κερκύρας. Ἱδρύθη παρὰ τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας. Διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τούτου διετέθη τὸ ἀνακαινισθὲν κτίσμα τοῦ Φλαγγινείου Ἱεροσπουδαστηρίου. Προβλέπεται νὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ Μουσεῖον Γουλανδρῆ Κηφισιᾶς.

Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κεφαλληνίας. Στεγάζεται εἰς κτίριον τοῦ Ἀργοστολίου. Διαθέτει χειρόγραφα ἱστορικά, χρονολογούμενα ἀπὸ 1535-1900, σημαντικῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ ἀνερχόμενα σὲ 3.000 τόμους ἢ φακέλλους περίπου.

Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον Ἀργοστολίου. Λειτουργεῖ εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ κτιρίου τῆς Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης καὶ ἐκθέτει: ἐνδυμασίας λαϊκὰς καὶ ὑπαίθρου, δαντέλλας, ἀντικείμενα ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, προσωπογραφίας, πίνακας, λιθογραφίας, χάρτας, εἴδη κεραμεικῆς, ἱστορικὰ ἔγγραφα κλπ. Εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦτο ἀπετέθη τὸ 1978 ἡ πολὺ ἀξιόλογος συλλογὴ εἰκόνων τοῦ Σπυρίδωνος Χαροκόπου, περιλαμβάνουσα κυρίως ἔργα τῆς Κρητοεπτανησιακῆς Σχολῆς τῆς ἐποχῆς τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ σχετικὴ αἴθουσα, ὅπου ἀπετέθη καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ συλλέκτου περιέχουσα βιβλία σχετικὰ μὲ Βυζαντινὰς εἰκόνας καὶ ἐν γένει τὴν Τέχνην, ἐγκαινιάσθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1978.

Μεταβυζαντινὸν Μουσεῖον Ζακύνθου. Τὸ Μουσεῖον τοῦτο περιέχει παλαιὰς εἰκόνας μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς.

Μουσεῖον Σολωμοῦ καὶ Ἐπιφανῶν Ζακυνθίων. Εἰς τοῦτο φυλάσσονται τὰ χειρόγραφα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ ποὺ διεσώθησαν ἀπὸ τοὺς σεισμούς. Ἐπίσης εὑρίσκονται οἱ τάφοι τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου.

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Μυκόνου. Σημαντικὴ συλλογὴ μὲ παλαιὰ Μυκονιάτικα ὑφαντὰ καὶ πλεκτά, κεντήματα, δαντέλλας, κεραμεικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Ἐπίσης γλυπτὰ καὶ συλλογὴ ἀπὸ λάμπας καὶ ἀρχεῖον τῆς ναυτικῆς ἱστορίας τῆς Μυκόνου.

Πινακοθήκη Ἱεροῦ Ἱδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου.

Μουσεῖον Σύγχρονης Τέχνης Ἄνδρου. Ἱδρύθη τὸ ἔτος 1979 ὡς νομικὸν πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου. Εἰς τοῦτο ἐκτίθενται ἔργα γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς καὶ χαρακτικῆς τῶν σημαντικωτέρων καλλιτεχνῶν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, προερχόμενα ἐκ δωρεᾶς τῶν Βασιλείου καὶ Ἐλίζας Γουλανδρῆ.

Μουσεῖον Τηνίων Καλλιτεχνῶν. Λειτουργεῖ εἰς Τῆνον καὶ περιέχει ἔργα Τηνίων καλλιτεχνῶν Ν. Γκύζη, Λύτρα, Χαλεπᾶ, Φιλιππότη κλπ.

Μουσεῖον Χαλεπᾶ. Εὑρίσκεται εἰς Πύργον Τήνου καὶ περιέχει ἔργα τοῦ μεγάλου γλύπτου, προπλάσματα, φωτογραφικὸν ὑλικόν, δημοσιεύματα κ.λπ.

Μουσεῖον Συγχρόνου Τέχνης Μυτιλήνης. Πρόκειται περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ κριτικοῦ καὶ φιλοτέχνου Εὐστρατίου Ἐλευθεριάδη, γνωστοῦ ὡς Τεριάντ, ἱδρυθέντος εἰς Μυτιλήνην μουσείου καὶ δωρηθέντος κατὰ τὸ ἔτος 1978 ὑπὸ τούτου εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον. Στεγάζεται εἰς ἐπὶ τούτῳ ἀνεγερθὲν κτίριον καὶ περιλαμβάνει μοναδικὰς διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν των ἀξίαν ἐκδόσεις τέχνης, εἰκονογραφημένας ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους ἐκπροσώπους τῆς συγχρόνου τέχνης ὅπως τὸν Ματίς, Λεζέ, Μιρό, Πικασσό, Σαγκάλ, Τζακομέτι κ.ἄ. Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Μουσείου ἐτελέσθησαν τὴν 29η Ἰουλίου 1979.

Ἐκκλησιαστικὸν Μουσεῖον Ἁγιάσου Λέσβου. Τὸ Μουσεῖον περιλαμβάνει συλλογὴν ἀρχαίων νομισμάτων, χειρογράφων καὶ ἀντικειμένων τέχνης.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Πέτρας Λέσβου. Περιλαμβάνει συλλογὴν παλαιῶν εἰκόνων καὶ ἀντικειμένων μεγάλης τέχνης.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Λ. Ἀντωνίου Καλλονῆς Λέσβου. Περιλαμβάνει συλλογὴν ἀρχαίων νομισμάτων, παλαιῶν ὅπλων καὶ ἱστορικῶν χειρογράφων.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Ε. Δημητρούλη. Καλλονή. Συλλογὴ παλαιῶν ὅπλων καὶ παλαιῶν βιβλίων.

Νομισματικὴ Συλλογὴ Λισβορίου Λέσβου. Συλλογὴ ἀρχαίων νομισμάτων εἰς τὸ Κοινοτικὸν Κατάστημα.

Ἐκκλησιαστικὸ Μουσεῖο Ἀντίσσης Λέσβου. Τὸ Μουσεῖον περιλαμβάνει παλαιὰ ἄμφια καὶ εἰκόνας.

Συλλογὴ Νομισμάτων Πολυχνίτου. Συλλογὴ ἀρχαίων νομισμάτων εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς κωμοπόλεως.

Συλλογαὶ Σκάλας Ἐρεσσοῦ Λέσβου. Συλλογαὶ ἀρχαίων νομισμάτων.

Συλλογὴ πινάκων τοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Θεόφιλου. Λειτουργεῖ εἰς Βαρειὰν Λέσβου.

Ἰδιωτικὴ Συλλογή. Εἶναι τοῦ Συλλόγου «Τὸ παληὸ Λεσβιακὸ Σπίτι» Μυτιλήνης καὶ περιέχει ἀξιόλογα ἔργα οἰκοτεχνίας.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Χίου. Πρόκειται περὶ τοῦ Μουσείου καὶ Πινακοθήκης τῆς δωρεᾶς τῆς οἰκογενείας Ἀργέντη. Στεγάζεται εἰς ἰδιαιτέρας αἰθούσας τῆς Βιβλιοθήκης «Κοραῆ» καὶ περιλαμβάνει παλαιὰς ἐνδυμασίας, γεωργικὰ ἐργαλεῖα, ναυτικὰ ὄργανα καὶ οἰκιακὰ σκεύη παλαιοτέρων ἐποχῶν καὶ ἐν γένει πάσης φύσεως λαογραφικὸν ὑλικὸν καθὼς καὶ πινακοθήκην. (Βλέπε σχετικῶς καὶ ἄρθρον Βιβλιοθῆκαι τοῦ παρόντος τόμου).

Συλλογὴ Ἱερᾶς Νέας Μονῆς Χίου. Συλλογὴ ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου (ἱερὰ ἄμφια, ἱερὰ σκεύη, ἀργυρᾶ, χρυσᾶ, ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν, κλπ.).

Μουσεῖον Ἄνω Καρδαμύλων Χίου. Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου Καρδαμύλων ἐκτίθενται συλλογαὶ ἐνδυμάτων, εἰκόνων, πλοίων, σκευῶν κλπ.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Βολισσοῦ Χίου. Ἐκτίθενται εἴδη ἱστορικοῦ περιεχομένου.

Συλλογὴ Προοδευτικῆς Ἐκπολιτιστικῆς Κοινωνικῆς Ἑνώσεως Βροντάδου Χίου. Συλλογὴ ναυτικοῦ περιεχομένου (εἰκόνες ἱστιοφόρων, διπλώματα ἀξιωματικῶν καὶ πληρωμάτων, χειρόγραφα, ναυτικὰ ὄργανα κλπ.).

Συλλογὴ Φιλοπροόδου Ὁμίλου Βροντάδου Χίου. Συλλογὴ ναυτικοῦ κλπ. περιεχομένου (εἰκόνες πλοίων, ὄργανα πλεύσεως, ὅπλα, ξυλόγλυπτα ἐκκλησιαστικὰ σκεύη κλπ.).

Συλλογὴ Μορφωτικοῦ Συλλόγου Πυργίου Χίος. Συλλογὴ λαογραφικοῦ περιεχομένου.

Συλλογὴ Κοινότητος Μεστῶν Χίος. Συλλογὴ ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Κοινότητος.

Ἐκκλησιαστικὸν Μουσεῖον Σάμου. Εἰκόνες, εὐαγγέλια καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἀντικείμενα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος.

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

Δημοτικὴ Πινακοθήκη Ρόδου. Ἐκθέτει ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα Ἑλλήνων ζωγράφων τοῦ 20ου αἰῶνος ὅπως Παρθένη, Θεόφιλου, Βασιλείου, Σπυροπούλου, Κοντοπούλου κ.ἄ. Συνολικὰ ἡ Πινακοθήκη ἔχει 300 ἔργα ἀνηρτημένα.

Κοσμητικὴ Συλλογὴ Μουσείου Ρόδου. Στεγάζονται ἀξιόλογα λαϊκὰ χειροτεχνήματα ξυλόγλυπτα (κασσέλες κ.ἄ.), κεντήματα, Δωδεκανησιακαὶ ἐνδυμασίαι, κεραμεικὰ (Λίνδου κ.ἄ.) ὑάλινα σκεύη. Ἐπίσης φιλοξενεῖται ἐδῶ καὶ ἡ πρώην Συλλογὴ Ἰωαννίδη (πιάτων Λίνδου).

Μουσεῖον Λαϊκῆς Τέχνης Μητροπόλεως Κῶ. Στεγάζεται εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον. Ἀξιόλογη συλλογὴ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων. Περιλαμβάνει ἐπίσης χρυσοκεντήματα, ὑφαντά, κεντήματα, κεραμεικὰ καὶ ξυλόγλυπτα.

Συλλογὴ Εἰκόνων Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Σκευοφυλάκου. Εὑρίσκεται εἰς Πάτμον καὶ περιέχει Βυζαντινὰς καὶ μεταβυζαντινὰς εἰκόνας, ἄμφια, ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα, σκεύη καὶ πολύτιμα ἀντικείμενα.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Νικ. Νικολαΐδη. Εὑρίσκεται εἰς Πηγάδια Καρπάθου καὶ περιλαμβάνει Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ἐγχειρίδια καὶ αἰχμὰ δοράτων, Ἑλληνικὰ ἀγγεῖα κ.ἄ.

ΛΟΙΠΗ ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΕΥΒΟΙΑ

Πινακοθήκη Μεσολογγίου. Ἡ Πινακοθήκη στεγάζεται εἰς τὸ Δημαρχιακὸν Μέγαρον καὶ ἔχει ἐνθύμια τοῦ μεγάλου Φιλέλληνος Λόρδου Βύρωνος, ἀρχαῖα νομίσματα καὶ προσωπογραφίας ἀγωνιστῶν καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς μετεπαναστατικῆς περιόδου.

Λαϊκὸν Μουσεῖον Γρανίτσας Εὐρυτανίας. Τοῦτο περιέχει λαϊκὰς ἐνδυμασίας καὶ ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Δ. Κραβαρτόγιαννου. Εἰς Ἄμφισσαν. Εἶναι συλλογὴ νομισμάτων, βιβλίων σπανίας ἐκδόσεως, θρησκευτικοῦ περιεχομένου, πινάκων λαϊκῆς ζωγραφικῆς, ὅπλων Τουρκοκρατίας καὶ Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης κλπ.

Δημοτικὴ Πινακοθήκη Ἀμφίσσης. Ἔργα Φωκέων ζωγράφων, λαϊκῶν καὶ νέων.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Β. Βλάχου. (Εἰς Ἄμφισσαν). Εἶναι συλλογὴ νομισμάτων (ἀρχαῖα Ἑλληνικά, Ρωμαϊκά, Βυζαντινά, Μεσαιωνικὰ καὶ ὅπλων Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Ναυτικὸν Μουσεῖον Γαλαξειδίου. Περιλαμβάνει πίνακας πλοίων, λαϊκὰς θαλασσογραφίας, ὄργανα πλεύσεως, χάρτας καὶ ὁμοιώματα πλοίων τοῦ ἄλλοτε ναυτικοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ Γαλαξείδι ἦτο ἀξιόλογον κέντρον.

Συλλογὴ Κοινότητος Καστελλίου Φωκίδος. Πρόκειται περὶ συλλογῆς ἀρχαίων νομισμάτων, βιβλίων σπανίας ἐκδόσεως, ἱστορικῶν χειρογράφων κ.λπ.

Συλλογὴ Κοινότητος Ἀρτοτίνας Φωκίδος. Εἶναι αὕτη συλλογὴ ἱστορικῶν χειρογράφων, φωτογραφιῶν κ.λπ. ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀθανασίου Διάκου καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος.

Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Ἱστιαίας. Στεγάζεται εἰς αἴθουσαν τοῦ 2ου Δημοτικοῦ Σχολείου Ἱστιαίας. Διαθέτει παλαιὰ ὅπλα, ἱστορικὰ χειρόγραφα, τοπικὰς ἐνδυμασίας, ὑφαντά, κεντήματα κ.λπ.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Φαλτάϊτς (Σκῦρος). Περιέχει συλλογὴν εἰδῶν ἀγγειοπλαστικῆς, στολάς, κεντήματα, εἴδη Σκυριανῆς ὑφαντικῆς, κειμήλια ἀγωνιστῶν, σχέδια καὶ φωτογραφίας τῆς Σκυριανῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Σκυριανῶν σπιτιῶν, συλλογὴν εἰδῶν τῆς Σκυριανῆς ξυλογλυπτικῆς, ἀντικείμενα οἰκοσκευῆς καὶ γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν ἐργαλείων. Περιλαμβάνει τὸ Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκην μὲ χιλιάδας βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἑκατοντάδες σπάνιοι τόμοι καὶ πολύτιμοι ἐκδόσεις ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος. Μεταξὺ τούτων διακρίνονται πολλὰ ἔργα ἀφορῶντα τὴν Σκύρον.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Πελοποννησιακὸν Λαογραφικὸν Ἵδρυμα Β. Παπαντωνίου (Ναύπλιον) Περιλαμβάνει περὶ τὶς 250 Ἑλληνικὰς ἐνδυμασίας καθὼς καὶ ἀντικείμενα λαογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἱστορικὸν καὶ Φωτογραφικὸν Ἀρχεῖον Προοδευτικοῦ Συλλόγου «Ὁ Παλαμήδης» Ναύπλιον Φωτογραφικὸν ἀρχεῖον ἀξιολόγων ἱστορικῶν κτιρίων τῆς πόλεως, ἱστορικῶν γεγονότων, ἀντιγράφων χαλκογραφιῶν κλπ., Περιλαμβάνει ἐπίσης καὶ μία σειρὰ νομισμάτων τοῦ Καποδίστρια.

Ἔκθεσις εἰκόνων καὶ κειμηλίων Μονῆς Ἁγίας Λαύρας (Καλάβρυτα). Εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς εἶναι ὀργανωμένη ἔκθεσις εἰκόνων, Βυζαντινῶν χειρογράφων μὲ μικρογραφίας (11ου καὶ 14ου αἰῶνος), ἐκκλησιαστικῶν κεντημάτων, ἀμφίων, σκευῶν, ξυλογλύπτων σταυρῶν μὲ πολύτιμα πλαίσια, λειψανοθηκῶν, πατριαρχικῶν σιγγιλίων καὶ ἐγγράφων Ἑνετικῶν καὶ Τουρκικῶν.

Ἔκθεσις εἰκόνων καὶ κειμηλίων Μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου (Καλάβρυτα). Εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς φυλάσσονται εἰκόνες, χειρόγραφα μὲ μικρογραφίας, ἐκκλησιαστικὰ σκεύη, κεντήματα, ἄμφια, ξυλόγλυπτα κ.ἄ.

Συλλογὴ Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίων Θεοδώρων Ἀναστάσεως. Εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 25 χιλιομέτρων ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα. Εἰς τὴν Μονὴν ὑπάρχουν συλλογαὶ ἱστορικῶν χειρογράφων καὶ παλαιῶν εἰκόνων.

Μουσεῖον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Πελοποννήσου. (Πάτραι). Ἐκτίθενται πίνακες ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, παλαιὰ ὅπλα, ἱστορικὰ χειρόγραφα, πολεμικὴ σημαία τῶν ὁπλαρχηγῶν Ἀχαΐας ἀδελφῶν Κουμανιώτη, πολεμικὴ σημαία τοῦ 12ου πολεμικοῦ Συντάγματος καὶ ἀντικείμενα τῆς ἐν γένει νεωτέρας ἱστορίας τῶν Πατρῶν καὶ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ μετά.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον - Πολιτιστικὸν Κέντρον Πατρῶν. Συλλογὴ ἀπὸ αὐθεντικὰς ἐνδυμασίας, ὑφαντά, εἰκόνας, ἐργαλεῖα ἀγροτικὰ κ.λ.π.

Δημοτικὴ Πινακοθήκη τοῦ «Κέντρου Λόγου καὶ Τέχνης» Πατρῶν.

Λαογραφικὴ Συλλογὴ Δημητσάνης. Εἶναι προσηρτημένη εἰς τὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην Δημητσάνης. Περιέχει ὑφαντά, κεντήματα, καὶ εἴδη λαϊκῆς τέχνης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Κοινότητος Σκορτσίνου (Μεγαλοπόλεως). Περιέχει συλλογὴν ἀρχαίων ἀντικειμένων, νομισμάτων καὶ ἐνδυμασιῶν.

Συλλογὴ Λαϊκῆς Τέχνης Κοινότητος Μανάρης (Μαντινείας). Περιέχει ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης.

Μουσεῖον Ἱστορικῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων. Εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχαίαν Ὀλυμπίαν καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Διεθνοῦς Ὀλυμπιακῆς Ἀκαδημίας, εὑρίσκονται δὲ εἰς αὐτὸ συγκεντρωμένα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν Ὀλυμπιακὴν ἰδέαν καὶ τοὺς ἀγῶνας. Εἰς αὐτὸ φυλάσσονται ἀναμνηστικὰ ἀπὸ τὰς Ὀλυμπιάδας τοῦ 1896 καὶ 1906 καὶ διάφοροι ἄλλαι συλλογαί.

Μουσεῖον Μπενάκη. (Εἰς Καλαμάτα). Εἰς τοῦτο φυλάσσονται συλλογαὶ ἀξιολόγων ἀντικειμένων, πανοπλία καὶ περικεφαλαία τοῦ Μαυρομιχάλη καὶ Καριοφίλια.

Μουσεῖον Κυριακοῦ. (Εἰς Καλαμάτα). Ἰδιωτικὴ συλλογὴ (τοῦ Συλλόγου διὰ τὴν διάδοσιν γραμμάτων καὶ τεχνῶν). Περιέχει πίνακας καὶ παλαιὰς εἰκόνας.

Μουσεῖον Σπετσῶν. Εἰς τοῦτο ὑπάρχουν κειμήλια τῆς ναυτικῆς δραστηριότητος τῶν Σπετσῶν, ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 πίνακες, ὅπλα, στολαί, καὶ ἱστορικὸν ἀρχεῖον.

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Ἀρχοντικὸν Σβάρτς Ἀμπελακίων. Ἐκτίσθη τὸ 1877-8. Θεωρεῖται τὸ πλέον ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα Ἑλληνικοῦ ἀρχοντικοῦ μὲ στοιχεῖα Δυτικῆς ἐπιρροῆς, μὲ ἀξιόλογον ἐσωτερικὸν διάκοσμον. Περιλαμβάνει ξυλόγλυπτα, ἀντικείμενα μεταλλοτεχνίας καὶ διάφορα εἴδη λαϊκῆς τέχνης καὶ παλαιὰ χειρόγραφα (χάρτης Ρήγα Φερραίου).

Συλλογὴ Λαογραφικοῦ Ὁμίλου «ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΑ» Καρδίτσης. Ἡ Συλλογὴ περιλαμβάνει τοπικὰς ἐνδυμασίας, κεντήματα, κοσμήματα κλπ.

Συλλογὴ Βυζαντινῶν Εἰκόνων Ρεντίνης Καρδίτσης. Αἱ εἰκόνες τῆς συλλογῆς εἶναι μεγάλης ἀξίας.

Συλλογὴ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Λαρίσης. Στεγάζεται εἰς αἴθουσαν τοῦ Δημαρχείου. Ἡ ἑταιρεία ἐκθέτει τοπικὰς ἐνδυμασίας, ὑφαντά, κεντήματα, ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης, παλαιὰ ἐργαλεῖα γεωργικὰ κ.λπ.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Πινακοθήκη τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν. Εὑρίσκεται εἰς Ἰωάννινα. Περιλαμβάνει σειρὰν ἀπὸ πίνακας μονίμως ἐκτεθειμένους εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον τοῦ Μεγάρου τῆς ἑταιρείας. Ἡ Πινακοθήκη ἐκθέτει ἔργα Ἠπειρωτῶν καὶ ἄλλων καλλιτεχνῶν (Ν. Λύτρα, Μ. Λύτρα, Ν. Γουναροπούλου, Π. Πρέκα, Π. Παχῆ, Μ. Βερδεσοπούλου, Δ. Μπούκη, Θ. Μάϊπα, Ν. Μάτσα, Ε. Σταθοπούλου, Λ. Πασχάλη, Μ. Κλεώπα, Γ. Συρίγου κ.ἄ.).

Δημοτικὸν Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Στεγάζεται εἰς τὸ Τέμενος τοῦ Ἀσλὰν Πασᾶ εἰς τὸ κάστρον τῆς πόλεως. Περιέχει συλλογὰς ὑφαντῶν καὶ κεντητικῆς τέχνης.

Λαογραφικὴ Συλλογὴ Πρεβέζης. Ἡ συλλογὴ εἶναι ἰδιωτική, λαογραφικοῦ περιεχομένου ποὺ περιλαμβάνει οἰκοσκευάς, ἐνδυμασίας, ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα, παλαιογραφήματα περασμένων αἰώνων κ.λπ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Λαογραφικὸν καὶ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Τὸ Μουσεῖον ἱδρύθη διὰ τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 406/1970, ὁ δὲ κανονισμὸς λειτουργίας του ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως 361/1977. Εἰς τοῦτο ἐκτίθενται συλλογαὶ τοπικῶν ἐνδυμασιῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Βορείου Ἑλλάδος (Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Θράκης), ὑφαντά, κεντήματα, ξυλόγλυπτα, μεταλλικὰ ἀντικείμενα κλπ.

Εἰς τὸ Λαογραφικὸν Μουσεῖον στεγάζεται καὶ ἡ Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης.

Ἱστορικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Συμφώνως πρὸς πρόγραμμα τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις ἤρχισε τὸ ἔτος 1980 θὰ μετατραπῇ εἰς Ἱστορικὸν Μουσεῖον ὁ Λευκὸς Πύργος καταλλήλως διαρρυθμιζόμενος. Εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦτο θὰ ἐκτεθοῦν πάσης φύσεως στοιχεῖα μαρτυροῦντα τὴν ἐξέλιξιν τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως της μέχρι σήμερον (ἔγγραφα, χάρται, εἰκόνες, φωτογραφίαι κλπ.).

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Πετροκεράσων Θεσσαλονίκης. Περιλαμβάνει παλαιὰς τοπικὰς ἐνδυμασίας, ὑφαντά, παλαιὰ ἐργαλεῖα, ὅπλα, νομίσματα, χειρόγραφα κ.λπ.

Πολεμικὸν Μουσεῖον Λαχανᾶ. Εἰς αὐτὸ ὑπάρχουν διάφορα κειμήλια ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Λαχανᾶ, δηλαδὴ στολαί, ὁπλισμός, φωτογραφίαι Ἀξιωματικῶν, καθὼς καὶ πίνακες (σχεδιάγραμμα-ἀφήγησις) τῆς μάχης.

Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον Κοζάνης. Περιλαμβάνει ἔργα ζωγραφικῆς, κειμήλια τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων, εἴδη κεραμεικῆς χαλκοτεχνίας, ἐργαλεῖα ἀγροτικῆς καὶ ποιμενικῆς ζωῆς κ.λπ.

Λαογραφικὴ Συλλογὴ Κοινότητος Αἰανῆς Κοζάνης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Κορεστίων (εἰς Κρανιῶνα Καστοριᾶς). Τὸ Μουσεῖον διαθέτει συλλογὴν ἀρχαίων νομισμάτων, τοπικῶν ἐνδυμασιῶν, ἱστορικῶν χειρογράφων, φυτῶν, ταριχευμένων ζώων, κεντημάτων κ.ἄ. ἀντικειμένων λαϊκῆς τέχνης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Καστοριᾶς. Στεγάζεται εἰς τὸ Ἀρχοντικὸν Νεράτζη Ἀϊβάζη, τοῦ ὁποίου διατηροῦνται τὰ ἔπιπλα ὅπως ἀκριβῶς ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἱδρύσεώς του.

Συλλογὴ Ἀρχαίων Νομισμάτων εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τῆς Κοινότητος Σωτήρας Πέλλης.

Συλλογὴ Ἱστορικῶν Χειρογράφων εἰς τὴν Κοινότητα Ἄγρας Πέλλης.

Συλλογὴ Τοπικῶν Ἐνδυμασιῶν εἰς τὰς Κοινότητας Ὅρμης καὶ Προμάχων Πέλλης.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον Ναούσης. Εὑρίσκεται εἰς τὸ Δημοτικὸν Πάρκον, εἰς αὐτὸ δὲ φυλάσσονται τοπικαὶ ἐνδυμασίαι, ἀρχαῖα νομίσματα, παλαιὰ ὅπλα, ὑφαντά, κεντήματα καὶ ἄλλα εἴδη λαϊκῆς τέχνης.

Παλαιοντολογικὸν Μουσεῖον Σιατίστης. Στεγάζεται εἰς αἴθουσαν τοῦ Τραμπατζείου Γυμνασίου. Ἱδρύθη τὸ 1906 ὑπὸ τοῦ τότε καθηγητοῦ καὶ ἔπειτα γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ φυσικῆς Α. Δάνα. Περιλαμβάνει παλαιοντολογικὰ εὑρήματα (ἀπολιθώματα ὀστῶν μαμούθ, δεινοθηρίων, (χαυλιόδοντα μεγάλων διαστάσεων) κλπ. τοῦ τεταρτογενοῦς, εὑρεθέντα εἰς Πολύλακκον Νεαπόλεως Κοζάνης.

Πολεμικὸν Μουσεῖον Κιλκίς. Περιλαμβάνει ἀνάγλυφον χάρτην τῆς περιοχῆς τῆς μάχης, τοῦ Κιλκὶς (Ἰούνιος 1913) ἀναμνηστικὰ πολεμιστῶν, ἀντικείμενα πολεμικά, ὅπλα, φωτογραφίας κ.λπ.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ι. Λαμπρόπουλου. Ἡ συλλογὴ εἶναι ἰδιωτική, εὑρίσκεται δὲ εἰς Πολύγυρον Χαλκιδικῆς καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 800 ἀντικείμενα τοῦ Ι. Λαμπρόπουλου (πήλινα ἀγγεῖα, χάλκινα σκεύη, ὅπλα, κτερίσματα κλπ.).

Μουσεῖον Νέας Πέτρας Σερρῶν. Περιλαμβάνει παλαιὰ βιβλία, νομίσματα, σπαθιά, εἰκόνας, ἐνδυμασίας τοπικὰς τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης κ.ἄ..

Ἀνθρωπολογικὸν Μουσεῖον Πετραλώνων Χαλκιδικῆς. Τοῦτο ἐθεμελιώθη τὴν 3 Φεβρουαρίου 1979 καὶ πρόκειται νὰ περιλάβῃ τὰ παλαιοανθρωπολογικὰ καὶ ἐν γένει παλαιοντολογικὰ εὑρήματα τοῦ σπηλαίου τῶν Πετραλώνων, ὅπου ἐκτὸς τοῦ κρανίου τοῦ Νεαντερταλείου ἀνθρώπου εὑρέθησαν καὶ πλῆθος ἄλλων νεολιθικῶν καὶ παλαιολιθικῶν ἐργαλείων καὶ κατάλοιπα τῆς πανίδος τῆς περιοχῆς κατὰ τὸ πλειστόκαινον.

Ἡ ἀρχαιολογία τῶν σπηλαίων

Μὲ κάποιαν καθυστέρησιν τὸ Κράτος ἀπεφάσισε νὰ μεριμνήση συστηματικῶς διὰ τὴν ἀποκάλυψιν, διαφύλαξιν, συντήρησιν καὶ ἐν γένει προστασίαν καὶ μελέτην τῶν εἰς τὰ σπήλαια τῆς χώρας ὑπαρχουσῶν ἀρχαιοτήτων καὶ παλαιοντολογικῶν καὶ παλαιοανθρωπολογικῶν καταλοίπων, συνάμα δὲ καὶ διὰ τὴν προστασίαν αὐτῶν τούτων τῶν σπηλαίων ὡς φυσικῶν σχηματισμῶν τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας, μαρτυρούντων τὴν γεωλογικὴν αὐτῆς ἱστορίαν.

Ἡ μέριμνα αὕτη τοῦ κράτους ἐξεδηλώθη μόλις κατὰ τὸ ἔτος 1977, ὅτε διὰ τοῦ τότε δημοσιευθέντος ὀργανισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν προεβλέφθη ἡ σύστασις ἐφορείας Παλαιοανθρωπολογίας καὶ Σπηλαιολογίας πλησίον τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων. Ἡ ἐφορεία συνεστήθη πράγματι κατὰ τὸ ἔτος 1978 πλὴν εὑρίσκεται ἀκόμη (1979) ὑπὸ ὀργάνωσιν.

Πρὸ τῆς ρυθμίσεως ταύτης ἡ ἐκδήλωσις ἐνδιαφέροντος τοῦ Κράτους διὰ τὰς ἀρχαιότητας τῶν σπηλαίων ἦτο περιωρισμένη καὶ ἐξεδηλοῦτο εὐκαιριακῶς, ὅταν κατὰ τὴν διενέργειαν ἄλλων σπηλαιολογικῶν ἐρευνῶν ἤρχοντο εἰς φῶς ἀρχαιότητες. Τοιαύτας δὲ ἐρεύνας ἐνήργουν ἀφ' ἑνὸς Πανεπιστημιακαὶ Σχολαὶ διὰ τὴν σπουδὴν τῶν γεωλογικῶν σχηματισμῶν τῶν σπηλαίων καὶ τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρισκομένων παλαιοντολογικῶν εὑρημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ σωματειακῶν ὀργανώσεων ἢ ἀτόμων, τῶν ὁποίων ὅμως αἱ ἐνέργειαι ἦσαν ὁπωσδήποτε ἀσυστηματοποίητοι, ἀνεξέλεγκτοι καὶ ἀνεύθυνοι. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης εἶχεν ἐπιδείξει καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ δι' ὡρισμένα σπήλαια, παρουσιάζοντα ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους ἐσωτερικὸν διάκοσμον καὶ τοῦτο πρὸς τουριστικὴν αὐτῶν ἀξιοποίησιν. (Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σπηλαίων βλέπε περισσότερα εἰς ἄρθρον Σπήλαιον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ, τόμος Κ' σελὶς 569)

Αἱ ἐνάλιοι ἀρχαιότητες

Ἡ μακροχρόνιος Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀλλὰ καὶ ἡ γνωστὴ ἐπίδοσίς του εἰς τὴν ναυτιλίαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ καὶ ἐμπορίου, ἐγκατέσπειρεν εἰς τὸν βυθὸν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου γενικώτερον ἀνεκτίμητους θησαυρούς. Δηλαδὴ ναυάγια σκαφῶν, ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν, διαφόρων ἐποχῶν συμπεριλαμβανομένων καὶ τριήρων. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐπισήμανσις ἑνὸς ναυαγίου εἶναι δυσκολωτάτη, ἔστω καὶ ἂν γνωρίζωμεν τὸν τόπον ποὺ ἐβυθίσθη ἕνα πλοῖον ἢ ἔγινε μία ναυμαχία. Διότι ἂν τὸ πλοῖον ἐβυθίσθη εἰς ἀμμώδη βυθὸν καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἄμμον, ἐὰν δὲ εἰς βραχώδη περιοχήν, κατατρώγεται ἀπὸ σκώληκας.

Συνήθως ὅμως τὰ ναυάγια ἐπισημαίνονται τυχαίως ἀπὸ σπογγαλιεῖς ἢ ὑποβρυχίους ἁλιεῖς. Εἰς τὸν ἔμπειρον ἐρευνητὴν κάθε προεξοχὴ διαφορετικὴ ἀπὸ ἄλλας σημαίνει κάτι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ βυθοῦ. Καὶ συχνὰ αὐτὸ τὸ κάτι ἀποδεικνύεται ναυάγιον. Παρ' ὅλον ὅτι δὲν ἔχουν γίνει μέχρι σήμερον συστηματικαὶ ὑποβρύχιοι ἔρευναι, δὲν εἶναι ὀλίγα τὰ ναυάγια ποὺ ἔχουν ἤδη τυχαίως ἐπισημανθῆ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ἀνάμεσα εἰς τὰ συντρίμματά των εὑρίσκονται συνήθως ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, νομίσματα ἀλλὰ ὄχι σπάνια καὶ ἀγάλματα. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὴν Ὁλλανδίαν, Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν ἔχουν κυκλοφορήσει εἰδικοὶ χάρται μὲ σημειωμένας τὰς θέσεις ναυαγίων εἰς τὸ Αἰγαῖον. Εἰδικὰ ἐξωπλισμένοι θαλαμηγοὶ μὲ εἰδικευμένους ξένους δύτας κινοῦνται συχνὰ ὕποπτα εἰς τοὺς ἀπομάκρους ὅρμους καὶ τὰς ἀκτὰς τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων. Λόγω δηλαδὴ τῆς διαδόσεως τῆς ὑποβρυχίου δραστηριότητος διεθνῶς καὶ τῆς ἀσφαλείας ποὺ παρουσιάζουν αἱ Ἑλληνικαὶ θάλασσαι λόγω ἐλλείψεως καρχαριῶν, πολλοὶ ξένοι ἐπραγματοποίησαν παρανόμους καταδύσεις καὶ ὄχι ὀλίγα Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καυχῶνται σήμερον διὰ πρόσφατα ἀποκτήματά των, τὰ ὁποῖα ἐπὶ αἰῶνας ἔκειντο εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς βυθούς. Δὲν θὰ ἦταν ἄκαιρον δὲ νὰ ὑπομνησθῆ ἐδῶ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα ἀρχαῖα ἀγάλματα τοῦ Μουσείου μας προέρχονται ἀπὸ ναυάγια Ρωμαϊκῶν γαλερῶν, ποὺ μετέφερον τοὺς καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὴν Ρώμην.

Ὅπως εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἀναφέρεται τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πολιτείας διὰ τὴν προστασίαν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἐναλίων ἀρχαιοτήτων ἐξεδηλώθη ἤδη ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν διὰ τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 10ης Μαΐου 1834. Ὅμως εἰδικώτερα μέτρα διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἤρχισαν νὰ ἐφαρμόζωνται ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1973 ὅτε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Κράτους ἠσχολήθη ἐνεργῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ὑποβρυχίου ἀρχαιοκαπηλίας καὶ καθώρισε τὰς περιοχὰς εἰς τὰς ὁποίας ἀπαγορεύεται ἡ ὑποβρύχιος δραστηριότης καὶ οἱ ὅροι καὶ περιορισμοὶ ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἀσκῆται αὕτη ἐκεῖ ὅπου ἐπιτρέπεται.

Σημαντικὸν ὅμως βῆμα διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἐναλίων ἀρχαιοτήτων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἀπετέλεσεν ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1976 σύστασις εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν εἰδικῆς Ἐφορείας Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ ἡ δραστηριότης τῶν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐφορείαν ταύτην λειτουργουσῶν ὀργανώσεων ἰδιωτικοῦ δικαίου, δηλαδὴ τῆς Ὁμοσπονδίας Ὑποβρυχίου Δραστηριότητος καὶ τοῦ Ἱνστιτούτου Ἐναλίων Ἀρχαιολογικῶν Ἐρευνῶν. Τοῦ τελευταίου τούτου δύο ἀπὸ τὰ μέλη του, οἱ καθηγηταὶ Πανεπιστημίου καὶ μανιώδεις δύται P. THROCKMORTON καὶ G. BASS, τὸ θέρος τοῦ 1959, ἀνεκάλυψαν τὸ παλαιότερον ναυάγιον τοῦ κόσμου: ἕνα Μινωϊκὸν ἢ Κυπριακὸν πλοῖον τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, εἰς τὰ ἀνοιχτὰ τῆς ἀρχαίας Ἁλικαρνασσοῦ, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κῶ. Ἡ διερεύνησις τοῦ ναυαγίου ἔγινε μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικῶν τεχνικῶν καὶ ἐπιστημόνων καὶ τὰς ὑπηρεσίας Τούρκων σφουγγαράδων, ἐχρηματοδοτήθη δὲ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πενσυλβάνια. Ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει ἀπὸ τὸ σκάφος τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εὑρίσκετο εἰς βάθος 30 μέτρων εἰς τὴν κορυφὴν ἑνὸς βραχώδους λοφίσκου, ποὺ ἐπρόβαλλεν ἀπὸ τὸν ἀμμώδη βυθόν. Φαίνεται ὅτι προσέκρουσε εἰς ὕφαλον καὶ τὸ ρῆγμα ποὺ ἐδημιουργήθη τὸ ἐβύθισεν ὡς πέτρα. Ἂν κατεκάθιζεν ὀλίγον ἀνατολικώτερον τὸ πλοῖον αὐτὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, θὰ ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὴν ἄμμον καὶ θὰ ἐσώζετο, ἔτσι ὅμως δὲν θὰ ἀνεκαλύπτετο. Ἐκτεθειμένον εἰς τὸν βράχον δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐπισημανθῆ. Ἡ φθορὰ ὅμως ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ρεύματα ἄφησαν ὀλίγα ἴχνη τοῦ πλοίου. Ἀλλὰ ἀνάμεσά των καὶ γύρω των εὑρέθησαν ἀγγεῖα, ὁρειχάλκινα ἐργαλεῖα, πολλαὶ πλάκες φορτίου χαλκοῦ, λεπίδες, δίκοποι πελέκεις τελείας ἐπεξεργασίας καὶ μία στάμνα γεμάτη ὑαλίνας Κυπριακὰς χάνδρας. Ἀκόμη καὶ κατάλοιπα ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς σανίδας τοῦ σκάφους, ποὺ διὰ νὰ ἀποκολληθοῦν ἀπὸ τὸν πυθμένα ἐχρειάσθη νὰ κτυποῦν οἱ δύται μὲ σμίλην καὶ σφυρὶ ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας. Εὑρέθησαν ἀκόμη καὶ κομμάτια ἀπὸ σχοινὶ τοῦ πλοίου, ποὺ διετηροῦσαν καθαρὰ τὸ

στρίψιμο τῶν ἰνῶν των.

Ἡ ἐπισήμανσις καὶ ἀνέλκυσις τῶν εὑρημάτων ἦτο δύσκολος. Τὰ εὑρήματα ἐκαθαρίζοντο μὲ προσοχὴν καὶ μετὰ κατεριθμοῦντο καὶ ἐφωτογραφοῦντο. Τὰ μεταλλικὰ ἐκαθαρίζοντο μὲ σμίλας καὶ ἠλεκτρικὰ παλινδρομικὰ ἐργαλεῖα. Ἔπειτα ἐτοποθετοῦντο εἰς δοχεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔρρεε συνεχῶς νερό, διὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν τὰ ἴχνη ἅλατος ποὺ ὑπῆρχον.

Ἐπειδὴ τὸ ρεῦμα ἦτο ὁρμητικὸν εἰς σημεῖον ποὺ ὁ σωλὴν τροφοδοσίας ὀξυγόνου, συρόμενος εἰς τοὺς βράχους ἐκόπτετο, αἱ δὲ μάσκαι ἀπεσπῶντο πολλὰς φορὰς ἀπροσδοκήτως, οἱ δύται ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ κρατῶνται ἀπὸ σχοινιὰ καὶ ἐβοηθοῦντο εἰς καταδύσεις των ἀπὸ σημαντῆρας εἰς κάθε πλευρὰ τῆς περιοχῆς τοῦ ναυαγίου, ἀπὸ σχεδιαγράφησιν τοῦ βυθοῦ μὲ καρφωτὰς ράβδους καὶ ἀπὸ πινακίδας μὲ ἀριθμούς. Διέθετον ἐπίσης ἀναρροφητικὰς ἀντλίας, συσκευὴν ἀποπιέσεως κατὰ τῆς ἀσθενείας τῶν βυθῶν, ὑποβρύχιον τηλεφωνικὸν θάλαμον δι' ἐπικοινωνίαν μὲ τὸ σκάφος ἐρευνῶν, ὑποβρύχιον ἀνιχνευτὴν μετάλλων, μεγάλα «μπαλόνια» διὰ τὴν ἀνέλκυσιν τῶν βαρέων εὑρημάτων καὶ χημικὰς οὐσίας διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συντήρησίν των. Χωρὶς τὴν λῆψιν παρομοίων μέτρων τὸ ξύλον τοῦ ναυαγίου μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν «ἐζάρωνε», μόλις ἐστέγνωνε, εἰς τὸ 1/4 τοῦ ἀρχικοῦ του ὄγκου, τὸ μέταλλον δὲ μετεβάλλετο σὲ μίαν μαύρην μᾶζαν ποὺ διελύετο μὲ ἕνα ἁπλοῦν μόλις ἄγγιγμα.

Αἱ ἐργασίαι τῆς ὁμάδος ἐρευνῶν ἐγένοντο μὲ ἐμπόδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ ἐνοχλήσεις Τουρκικῶν καϊκιῶν μετὰ ἀπὸ δημοσίευσιν τοπικῆς ἐφημερίδος ὅτι οἱ δύται ἔκαμον ἐρεύνας διὰ φορτίον χρυσοῦ.

Τὸ κυριώτερον εὕρημα ἦσαν αἱ χάλκιναι πλάκες. Τὸ βάρος των ἦταν εἴκοσι κιλὰ περίπου ἡ κάθε μία, εὑρίσκοντο δὲ ὅπως πρὸ 33 αἰώνων ἐφορτώθησαν εἰς τὸ «ἀμπάρι» τοῦ πλοίου, εἰς ἀλλεπάλληλα στρώματα. Αἱ πλάκες αὐτὲς εἶχον σχῆμα προβιᾶς, ἀπὸ τὴν μίαν των δὲ πλευρὰ ἦσαν κυματοειδεῖς, δηλαδὴ ἐμιμοῦντο τὴν τριχίνην πλευρὰν τῆς προβιᾶς. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν των αἱ ἄκραι των ἦσαν στραμμέναι πρὸς τὰ μέσα, ὅπως δηλαδὴ αἱ ἄκραι τῶν ξηρῶν δερμάτων. Παρόμοιαι πλάκες εὑρέθησαν εἰς τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Σαρδηνίαν. Πολλαὶ ἀπὸ τὰς πλάκας τοῦ φορτίου εἶχον τὸ σῆμα τοῦ κατασκευαστοῦ καὶ ἄλλαι εἶχον εἰς τὰς ἄκρας λιμαρίσματα, ποὺ εἶχον γίνει μᾶλλον ἀπὸ ὑποψήφιους ἀγοραστάς, διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ποιότητος τοῦ μετάλλου των.

Αἱ πλάκες αὐταὶ ἀντεπροσώπευον, κατὰ μίαν γνώμην, τὴν ἀξίαν ἑνὸς βοός. Τὸ σχῆμα των ὅμως φαίνεται ὅτι ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἀντικατέστησαν ὡς νομισματικὴ μονὰς τὰ δέρματα, ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο παλαιότερον ὡς μέσον ἀνταλλαγῆς. Αἱ μεταλλικαὶ πλάκες - τὰ πρῶτα αὐτὰ τάλαντα - ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς μέσον ἀνταλλαγῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1600-1200 π.Χ. Τοιουτοτρόπως διεπιστώθη ὅτι τὸ ναυάγιον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ ἦτο 800 τουλάχιστον χρόνων παλαιότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο εἰς τὸν κόσμον. Ἐπετεύχθη ὅμως καὶ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τοῦ ναυαγίου ἀπὸ ἕνα Κυπριακὸν ἐγχειρίδιον τοῦ 14ου αἰῶνος καθὼς καὶ ἀπὸ ἕνα ἐγχάρακτον σκαραβαῖον καὶ μίαν Συριακὴν σφραγίδα. Ἄλλα εὑρήματα ἦσαν κύπελλα καὶ σταθμὰ ποὺ τὸ βάρος των ἦτο πολλαπλάσιον τοῦ 9,3 γραμμαρίων. Τὸ μικρότερον ποὺ ἔφερε καὶ τὸ σύμβολον τῆς μονάδος, ἦτο ἀκριβῶς 9,3. Ἐπρόκειτο λοιπὸν περὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς μονάδος βάρους QEDET, ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο ὅμως καὶ εἰς τὴν Συρίαν ἀλλὰ καὶ τὴν Κύπρον. Εὑρέθησαν τέλος καὶ παντὸς εἴδους ἐργαλεῖα μὲ ἐγχάρακτα γράμματα Κυπρομινωϊκῆς γραφῆς, ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν Κύπρον περὶ τὸν 13ον π.Χ. αἰῶνα.

Ἀπὸ ὅλα λοιπὸν αὐτὰ τὰ εὑρήματα, ποὺ φυλάσσονται τώρα εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Πέτρου στὸ BODRUM (ὅπως καλοῦν οἱ Τοῦρκοι σήμερον τὴν Ἁλικαρνασσὸν ἀπὸ τὸ ἐκεῖ φρούριον τῶν Σταυροφόρων), τὸ ναυάγιον ἐχαρακτηρίσθη ἀπὸ τοὺς ἐρευνητάς του ὡς Κυπριακὸν ἢ Συριακὸν ἐμπορικὸν πλοῖον. Τὰ σήματα ὅμως εἰς τὰς χαλκίνας πλάκας καὶ τὰ ἐργαλεῖα δὲν εἶναι μόνον πανομοιότυπα μὲ αὐτὰ τῶν ἀγγειοπλαστῶν τῆς Κύπρου καὶ τῶν Κυπρίων ἀποίκων εἰς τὴν Ρὰς Σάμρα τῆς Συρίας, ἀλλὰ καὶ ὁμοιάζουν μὲ τὴν γραμμικὴν γραφὴν Β', ποὺ ἀπεκρυπτογράφησεν ὁ VENTRIS. Πρόκειται λοιπὸν ἢ διὰ Κυπριακὸν πλοῖον ἢ διὰ Μινωϊκόν, ποὺ ἤρχετο μὲ φορτίον χαλκοῦ ἀπὸ τὴν Κύπρον ἢ τὴν Συρίαν. Ἡ τελευταία αὐτὴ ὑπόθεσις ἐνισχύεται τόσον ἀπὸ τὸ μῆκος τοῦ πλοίου, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ἐλαφρότητα τῆς κατασκευῆς του.

Ἄλλωστε εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ Κρῆτες ἔφερον εἰς τὴν νῆσον των χαλκὸν ἀπὸ τὴν Κύπρον καὶ τὴν Συρίαν καὶ κασσίτερον ἀπὸ τὴν Δύσιν, διὰ νὰ κατασκευάσουν ὁρειχάλκινα ὅπλα, ποὺ ἀπετέλουν τὸ κυριώτερον ἐμπόρευμα τοῦ ἐξαγωγικοῦ Κρητικοῦ ἐμπορίου.

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ποὺ εὑρέθη τὸ πλοῖον τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐπεσημάνθησαν ἄλλα τρία μεταγενέστερα ναυάγια. Ἕνα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, ἄλλο τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἕνα Βυζαντινὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, δηλαδὴ τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνος.

Νεώτερον εὕρημα εἶναι τὸ ναυάγιον τῆς Κύπρου. Τὸ θέρος τοῦ 1967 ὁ Κύπριος ὑποβρύχιος ψαρᾶς, Ἀνδρέας Καρόλου ἐνετόπισεν ἕνα σωρὸν Ροδιακῶν ἀμφορέων, εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος μιλίου ἀνοικτὰ τῆς Κερυνείας. Εἰς τὴν πρώτην των κατάδυσιν ὁ ἀρχαιολόγος KATZEV μὲ τὴν σύζυγόν του ἐμέτρησαν 100 ἀμφορεῖς οἴνου. Μερικοὶ εἶχον εἰς τὰς λαβάς των τὰ γράμματα ΑΔΙ.

Ἀνεζητήθη τότε τὸ ναυάγιον, ποὺ εὑρέθη εἰς βάθος 30 μέτρων. Ἡ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη τὸ 1968 καὶ 1969 ἀπὸ ὁμάδα 40 ἐρευνητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν μηχανικοί, σχεδιασταί, φωτογράφοι, ἰατροί, δύται καὶ φοιτηταί. Ἐχρησιμοποιήθησαν τόνοι ἐφοδίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ ὑποβρύχιοι τηλεφωνικοὶ θάλαμοι, ἀκόμη καὶ ἀεροθάλαμοι διὰ τὴν περίπτωσιν ἀτυχήματος. Κάθε δύτης κατεδύετο δύο φορὰς τὴν ἡμέρα ἐπὶ 30' ἢ τὸ πολὺ 40'. Ἡ ἔρευνα διευκολύνετο ἀπὸ πλαστικοὺς σωλῆνας, ποὺ διαιροῦσαν τὴν περιοχὴν εἰς τετράγωνα, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῶν εὑρημάτων. Οἱ δύται ἀνείλκυσαν κατ' ἀρχὰς μέρος τοῦ φορτίου, δηλαδὴ 403 ἀμφορεῖς Ροδιακοῦ οἴνου, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστόν, ἐφημίζετο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Εἰς τὴν πρῶραν τοῦ πλοίου εὑρέθησαν καὶ σωροὶ ἀμυγδάλων, ποὺ ἀπετέλουν σημαντικὸν μέρος τοῦ διαιτολογίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τὰ ἀμύγδαλα φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀρχικὰ εἰς σάκκους ποὺ εἶχον σαπίσει.

Τὴν τελευταίαν μόλις ἑβδομάδα τῶν ἐρευνῶν ἀνεκαλύφθη ὁ σκελετὸς τοῦ πλοίου, σχεδὸν ἀκέραιος. Σειρὰ ἀμφορέων ἔκειτο ἐπὶ τῆς καλὰ διατηρημένης ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας του, ποὺ αἱ σανίδες της διετηροῦντο ἀκόμη εἰς τὰς θέσεις των μὲ χάλκινα καρφιά.

Ἀπὸ τὸ φορτίον τοῦ πλοίου ἀνειλκύσθηκαν καὶ 29 χειρόμυλοι περιέργου μορφῆς, καθὼς καὶ ἐργαλεῖα καὶ εἴδη οἰκιακῆς χρήσεως καθὼς καὶ 100 μεγάλοι δακτύλιοι μολύβδου διὰ τὸ ἄπλωμα τῶν ἱστίων. Ἦτο περίεργον ὅτι μέσα εἰς τοὺς ἀμφορεῖς εὑρέθησαν ἀμύγδαλα καὶ ἄλλα εἴδη, ὅπως μία ἁλατιέρα, μία σμίλη, ἕνα κουτάλι ξύλινον καὶ τεμάχια, τέλος, ἀμφορέων. Εἶχον, προφανῶς, μεταφερθῆ ἐκεῖ ἀπὸ ὀκτάποδας (χταπόδια). Ἀξιοπερίεργος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις ὅτι τὸ κῦτος τοῦ πλοίου, ἀντὶ διὰ καλαφάτισμα, (βλέπε λέξιν) εἶχε περικάλυψιν λεπτοῦ στρώματος μολύβδου, ποὺ ἦτο στερεωμένη εἰς τὸ ξύλον μὲ χάλκινα καρφιά. Ἡ περικάλυψις ἔγινε, διὰ νὰ ἐμποδισθῆ ἡ διάβρωσις τοῦ ξύλου ἀπὸ τοὺς σκώληκας. Ἡ ἰδία περικάλυψις μολύβδου διεπιστώθη καὶ εἰς τὸ ναυάγιον τῆς Μασσαλίας ποὺ ἀνεκάλυψεν ὁ JACQUES COUSTEAU. Τὸ ναυάγιον ὅμως τῆς Κερυνείας ἀπέδειξεν ὅτι αὐτὴ ἡ μέθοδος τῆς διατηρήσεως τοῦ ξύλου εἰς τὴν θάλασσαν ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τοὺς πολὺ παλαιοτέρους χρόνους.

Μὲ εἰδικὸν πριόνι οἱ δύται ἔκοψαν ὅτι ἀπέμενεν ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον σκάφος καὶ ἀφοῦ ἐκόλλησαν ἐτικέττας εἰς τὰ ἀνελκυόμενα τμήματα τὸ ἐπανασυνηρμολόγησαν. Τὰ τεμάχια ἀνασυρόμενα, ἐτοποθετοῦντο ἀμέσως εἰς δοχεῖα ὕδατος διὰ καθαρισμὸν καὶ διατήρησιν καὶ μετὰ ἀπὸ πολύμηνον παραμονήν των εἰς εἰδικὰς δεξαμενὰς ἐνεβαπτίσθησαν εἰς εἰδικὰ ὑγρά. Ὅσα ἔλειπαν συνεπληρώθησαν ἀπὸ κέρινον κατασκεύασμα.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ πλοίου ἐπετεύχθη μὲ τὸν ἑξῆς τρόπον: Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων του ἦσαν καὶ δύο νομίσματα φέροντα τὴν μορφὴν τοῦ ἐξοχωτέρου τῶν ἐπιγόνων, τοῦ υἱοῦ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Ἀντιγόνου, τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ. Εὑρέθησαν ἀκόμη καὶ ἄλλα τρία νομίσματα, ποὺ καθὼς ὅμως ἦσαν τελείως διαβρωμένα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρονολογηθοῦν. Τὰ νομίσματα πάντως τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ πρέπει νὰ ἐκόπησαν μετὰ τὸ ἔτος 306 π.Χ., διότι ἐκυκλοφόρησαν εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης του εἰς τὴν Κύπρον ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ Πτολεμαίου. Μὲ τὴν μέθοδον τοῦ ραδιενεργοῦ ἄνθρακος, ἀφ' ἑτέρου, αἱ σανίδες τοῦ πλοίου ἐχρονολογήθησαν περὶ τὸ ἔτος 389 π.Χ. Μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν ἐπιτυγχάνεται μέτρησις μὲ προσέγγισιν σὺν ἢ πλὴν 44 χρόνια. Ἑπομένως τὸ πλοῖον πρέπει νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἐπὶ 80 τουλάχιστον χρόνους, ὅταν ἐφορτώθη διὰ τὸ τελευταῖον του ταξίδι.

Μὲ βάσιν τὰ εὑρήματα τοῦ φορτίου διεπιστώθη ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐμπορικὸν πλοῖον ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν Σάμον ὅπου ἐφόρτωσεν στάμνας οἴνου. Ἔπειτα προσωρμίσθη εἰς τὴν Κῶ, ὅπου ἐφόρτωσε τὰς μυλόπετρας. Εἰς τὴν Ρόδον ἐξεφόρτωσε μέρος αὐτῶν καὶ ἐφόρτωσε τοὺς ἀμφορεῖς μὲ τὸν Ροδίτικον οἶνον. Εἰς τὴν τρικυμίαν ὅμως, ποὺ ἀντεμετώπισε εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῆς Κερυνείας, τὸ σκάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ παρεσύρθη λόγω τῆς κακοκαιρίας εἰς τὸν βυθόν.

Ἀνασυναρμολογημένον μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν ἐτοποθετήθη εἰς τὸ φρούριον τῆς Κερυνείας. Εἰδικὰ κλιματιστικὰ μηχανήματα ἐξησφάλιζαν τὴν συντήρησίν του. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως τὸν Ἰούλιον τοῦ 1974 ἐβομβάρδισαν τὸ φρούριον καί, ὅταν τὸ κατέλαβον, διέκοψαν τὴν ἠλεκτροδότησιν. Ἄρα ἡ τύχη τοῦ τελειότερου διατηρημένου ἀρχαίου ναυαγίου μένει ἄγνωστος. Ἢ μᾶλλον δυνάμεθα νὰ τὴν μαντεύσωμεν, δεδομένου ὅτι τὸ πλοῖον ἐνθυμίζει τὸ Ἑλληνικὸν παρελθὸν τῆς νήσου. Ὁ γνωστὸς ἐρευνητὴς τῶν βυθῶν καὶ καθηγητὴς Πανεπιστημίου THROCKMORTON βεβαιώνει ἄλλωστε ὅτι οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν ἄλλα 3 ναυάγια τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τὸ 1952 εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῆς Μασσαλίας Γάλλοι ἁλιεῖς ἀνεκάλυψαν ἄλλο Ἑλληνικὸν ναυάγιον τοῦ 3ου π.χ. αἰῶνος εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βραχώδους νήσου GRAND CONGLOUÉ. Τὸ ναυάγιον ἀνῆκεν εἰς μέγα σκάφος ποὺ ἐκινεῖτο μόνον μὲ ἱστία. Ἀργότερον πάντως διεπιστώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ 2 πλοίων, τὰ ἴχνη τῶν ὁποίων ἔκειντο κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ πιστευθῆ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἰδιαιτέρως μεγάλου ναυαγίου. Τὸ πλοῖον ποὺ ἐβυθίσθη

πλησίον τῆς Μασσαλίας ἤρχετο ἀπὸ τὴν Δῆλον καὶ τὸ φορτίον ἦτο οἶνος ποὺ μετεφέρετο εἰς παχεῖς ἀμφορεῖς. Φαίνεται ὅτι εἰς τὸ τελευταῖον του ταξίδι παρέπλευσε τὰ νότια παράλια τῆς Πελοποννήσου, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰ στενὰ τῆς Μεσσήνης. Ἐκεῖ ἐφόρτωσεν ἀγγεῖα καὶ ἀμφορεῖς μὲ κόκκινο κρασὶ τῆς Ρώμης, ἐνῶ οἱ Ἑλληνικοὶ ἀμφορεῖς, ποὺ εἶχον φορτωθῆ εἰς τὸ πλοῖον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα περιεῖχον ρετσίνα, ὅπως διεπιστώθη ἀπὸ τὴν ἐπάλειψιν τοῦ ἐσωτερικοῦ των μὲ ρητίνην. Ἔπειτα ἔπλευσε πρὸς τὴν Μασσαλίαν, ὅπου ἐναυάγησεν ὀλίγον πρὸ τοῦ λιμανιοῦ τοῦ προορισμοῦ του. Ἀπὸ τὰς ἑκατοντάδας τῶν ἀμφορέων τοῦ ναυαγίου, ποὺ σήμερον εὑρίσκονται εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ μουσείου τῆς Μασσαλίας, μόνον ἕνας εὑρέθηκε σφραγισμένος. Κατὰ κακὴν σύμπτωσιν ἦτο αὐτὸς ποὺ ἀνελκύσθη καὶ πρῶτος. Οἱ ἐρευνηταὶ πανηγυρίζοντες τὸ πρῶτον εὕρημα, ἔκαμαν τὸ λάθος νὰ πιοῦν τὸ ἐλάχιστον περιεχόμενόν του. Ἔτσι χάθηκε ἡ μοναδικὴ εὐκαιρία ἀναλύσεως τοῦ ἀρχαίου κρασιοῦ, ποὺ δὲν γνωρίζομεν τὶ ἀκριβῶς ἦτο.

Συνεχίζοντες τὰς ἐρεύνας οἱ δύται καθοδηγούμενοι ἀπὸ ἐπιστήμονας, ποὺ παρηκολούθουν ἀπὸ συσκευὴν λήψεως τηλεοράσεως, ἀνέσυραν ἑκατοντάδες ἀμφορέων, κύπελλα, ἄγκιστρα, μαχαίρας καὶ τεμάχια τοῦ πλοίου, ποὺ εἶχε ναυπηγηθῆ ἀπὸ πεύκη καὶ κέδρους τοῦ Λιβάνου. Εἰς τὴν πρύμνην τοῦ πλοίου εὑρέθησαν ἐπίσης μαρμάρινα σκεύη μαυρισμένα, ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τὸ πλήρωμα τοῦ πλοίου διὰ μαγείρευμα.

Εἰς τὰ χείλη τῶν ἀμφορέων ἦσαν χαραγμένα τὰ γράμματα SES καὶ μία τρίαινα δίπλα. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐρεύνης COUSTEAU, ἐρευνῶν εἰς τὸν Λίβιον, ηὗρε πὼς ὁ Λατῖνος MARCUS SESTIUS, ἔζησε τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὴν Δῆλον, καὶ ἐπολιτογραφήθη πολίτης της ἀπὸ τοὺς Δηλίους εἰς ἔνδειξιν ὑπολήψεως. Ὁ COUSTEAU ἐπεσκέφθη τὴν Δῆλον καὶ ηὗρε ἕνα ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ σχῆμα ἀγκύρας καὶ τριαίνης, τὸ ὁποῖον ἐπλαισίωναν τὰ γράμματα S.E.S. Ὑπετέθη ὅτι ἐπρόκειτο διὰ τὴν οἰκίαν τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ πλοίου ἢ τουλάχιστον τοῦ φορτίου ποὺ ἐβυθίσθη εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῆς Μασσαλίας εἰς βάθος 45 περίπου μέτρων. Ἡ ὑπόθεσις δὲ αὐτὴ ἐνισχύθη ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς περιστύλου οἰκίας τῆς Δήλου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε τὸ ψηφιδωτὸν μὲ τὴν κατοικίαν τοῦ Μ. Σεστίου, ποὺ περιγράφει ὁ Λίβιος.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ παλαιότερα ναυάγια. Τὸ 1901 ἀνοικτὰ τῶν Ἀντικυθήρων εὑρέθη ναυάγιον πλοίου, Ρωμαϊκοῦ προφανῶς, ποὺ φορτωμένον λεηλατημένα Ἑλληνικὰ ἀγάλματα ἔπλεε πρὸς τὴν Ρώμην, περὶ τὸ 80 π.Χ. Ἀπὸ τὸ φορτίον του προέρχεται καὶ ὁ ἔφηβος τῶν Ἀντικυθήρων, τὸ μόνο ἄγαλμα ποὺ κατωρθώθη νὰ ἀνελκυσθῆ μὲ τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς. Τὰ ἄλλα ἀγάλματα τῆς αὐτῆς, ἴσως, ἀξίας μὲ τὸν ἔφηβο τῶν Ἀντικυθήρων ἐχάθησαν, ἐπειδὴ τὸ ναυάγιον «γλυστροῦσε» ὁλονὲν εἰς τὴν κατωφέρειαν τοῦ βυθοῦ καὶ ἔγινεν ἕρμαιον τῶν ὑποβρυχίων ρευμάτων.

Ἀπὸ τὸ ἴδιον ναυάγιον ἀνεσύρθη καὶ ὁ «ἀστρολάβος τῶν Ἀντικυθύρων», ὀνομασθεὶς τοιουτοτρόπως διότι ἀρχικῶς ἐθεωρήθη ὅτι ἦτο ὄργανον διὰ τὴν εὕρεσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς πορείας τῶν πλοίων. Τὸ 1958 ὁ Ἄγγλος Ντέρεκ Πράϊς, ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν, ἐπέτυχεν ἐπιχορήγησιν ἀπὸ Ἀμερικανικὸν ἵδρυμα, διὰ νὰ παραμείνη εἰς Ἀθήνας, καὶ νὰ μελετήση τὸ περίεργον ἀρχαῖον ὄργανον. Ἡ ἔρευνα του ἦτο ἐμπεριστατωμένη καὶ τὰ πορίσματά της ἐδημοσιεύθησαν τὸν Ἰούνιο τοῦ 1959 εἰς τὸ Ἀμερικανικὸν περιοδικὸν «Scientific American». Ὁ μηχανισμὸς τοῦ «ἀστρολάβου» τῶν Ἀντικυθύρων ἦτο πολὺ περισσότερον σύνθετος καὶ περίπλοκος ἀπὸ τὰ σύγχρονα τελειότερα ὡρολόγια. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους (Ἑλληνιστικοὺς) ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ ὅτι ἕως πρόσφατα ἐπιστεύετο. Ἐπρόκειτο δι' ἕνα ὑπολογιστὴν ποὺ δὲν ἀπετέλει θεωρητικὸν κατασκεύασμα, ἀλλὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρακτικῶς διὰ τὴν ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων σχετικῶν μὲ τὰς κινήσεις τῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἀστερισμῶν, διὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν των, καθὼς καὶ διὰ τὴν σύμπτωσίν των.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμὰς τοῦ Κουστὼ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἐρευνητικοῦ ταξιδιοῦ της εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1977 ἠρεύνησεν ἐκ νέου καὶ τὸ ναυάγιον τῶν Ἀντικυθήρων. Ἡ νέα ἔρευνα ἀπέδωσεν ἀγγεῖα, δύο ἀγαλματίδια ἐξαιρέτου τέχνης καὶ μέρος τῶν σανίδων τοῦ πλοίου ποὺ διεσώθησαν μετὰ ἀπὸ κατάλληλον ἐπεξεργασίαν.

Τὸ 1926 ἁλιεῖς ἀπὸ τὴν Ραφήναν ἀνέσυραν εἰς τὰ δίκτυά των τὸν περίφημον ἔφηβον τοῦ Μαραθῶνος, ποὺ μετὰ τρία ἔτη καθαρισμοῦ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπειδὴ μαζὶ μὲ τὸ ἄγαλμα ἀνεσύρθησαν καὶ τεμάχια σάπιου ξύλου, ἐξεφράσθη καὶ ἡ ἄποψις ὅτι πιθανὸν νὰ ἀνῆκον εἰς Περσικὸν πλοῖον, ποὺ μετέφερε τὸ ἄγαλμα μετὰ λεηλασίαν ἂν καὶ ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῆ, δεδομένου ὅτι τὸ ἄγαλμα ἐκφράζει τέχνην ὡριμοτέραν τῆς τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Δυὸ ἔτη ἀργότερον (τὸ 1928) ἐπεσημάνθη εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον Ἀκρωτήριον τῆς Βορείου Εὐβοίας, κοντὰ εἰς τὸ σημερινὸν Πευκί, ἀρχαῖον ναυάγιον ἀπὸ ἁλιεῖς τῆς περιοχῆς. Ὅταν ἀνέσυραν μὲ τὰ δίκτυά των ἕνα χάλκινον χέρι, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἁλιευτικοῦ συγκροτήματος ἀπεφάσισε νὰ φυγαδεύση εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὅ,τι θὰ εὕρισκεν. Ἀργότερον ἀνέσυρε τὸ ἀριστούργημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ποὺ ἀντίγραφόν του κοσμεῖ τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ κτιρίου τοῦ Ο.Η.Ε. εἰς Νέαν Ὑόρκην. Εἶναι ὁ περίφημος χάλκινος Ζεὺς ἢ Ποσειδῶν, ποὺ σήμερον θὰ εὑρίσκετο εἰς κάποιο μουσεῖον τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἂν ὁ ἀρχαιοκάπηλος δὲν συνελαμβάνετο μετὰ ἀπὸ περιπετειώδη καταδίωξιν.

Τὸ 1930 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἰδίου ναυαγίου ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, αὐτὴν τὴν φοράν, ἀνέσυρε τὸ περίφημον χάλκινον ἄγαλμα τοῦ «παιδὸς κελητίζοντος» ἢ τζόκεϋ, ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα ἄλλο λαμπρὸν κόσμημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραλειφθῆ, τέλος, καὶ τὸ ναυάγιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ πλοίου, ποὺ μεταφέρον λεηλατημένους θησαυροὺς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν Ρώμην παρεσύρθη ἀπὸ καταιγίδα νοτιώτερον καὶ ἐβυθίσθη ἔξω ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς πόλεως MADIA τῆς Τυνησίας. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων του ἦσαν ἄγαλμα παιδὸς ἐξαιρετικῆς τέχνης, ποὺ ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «Βόηθος, Χαλκηδόνιος, ἐποίει» καθὼς καὶ τρεῖς πελώριοι μαρμάρινοι κρατῆρες. Τὰ εὑρήματα τῆς MADIA συμπεριλαμβανομένου καὶ μεγάλου τμήματος τῆς κουπαστῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ πλοίου κοσμοῦν σήμερον τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον Μουσεῖον τῆς Τύνιδος BARDO. Ἡ κουπαστὴ ὅμως ἔχει σχεδὸν διαλυθῆ, διότι δὲν ἐλήφθησαν τὰ ἀπαιτούμενα μέτρα σὺντηρήσεως τοῦ ξύλου, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε τότε ἦσαν ἄγνωστα.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους (1960) ὁμὰς ἐρεύνης βυθοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ὁμοσπονδίας ὑποβρυχίου δραστηριότητος ἐνετόπισεν ἀρχαῖον ναυάγιον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος δίπλα εἰς τὰς ὑφαλοσκοπέλους Μυρμήγγια τοῦ ὅρμου τῆς Βούλας. Τὸ πλοῖο ποὺ ἐναυάγησεν ἐκεῖ μετέφερεν ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Μένδην τῆς Χαλκιδικῆς, ἀποικίαν, τῆς Ἐρετρίας εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον.

Ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὁμάδα ἐπεσημάνθη καὶ ἄλλο ναυάγιον τῆς ἰδίας ἐποχῆς μὲ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Λέσβον καὶ Χίον, κοντὰ εἰς τὸ Κατραμονήσι τῆς Βούλας. Ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τῆς περιόδου ἐκείνης ἐνετοπίσθησαν ἐπίσης ἴχνη ἀρχαίων ναυαγίων παρὰ τὰ ἀκρωτήρια Αἰξωνῆς καὶ Ζωστῆρος καθὼς καὶ εἰς τὸ Πετροκάραβον, βραχονησίδα τοῦ Σαρωνικοῦ, εἰς τ' ἀνοικτὰ τῶν ἀκτῶν τῆς Τροιζηνίας. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ ναυάγιον ἀνῆκεν εἰς πλοῖον τῶν κλασσικῶν χρόνων, ποὺ ἐβυθίσθη μεταφέρον φορτίον Λακωνικῶν κεράμων.

Νεώτερον ὑποβρύχιον ἀρχαιολογικὸν εὕρημα εἶναι τὸ ναυάγιον Ἑλληνικοῦ μάλλον πλοίου, φορτωμένου μὲ ἀμφορεῖς, ποὺ ἐπεσημάνθη τελευταῖα κοντὰ εἰς τὸν Τάραντα τῆς Ἰταλίας. Δι' αὐτὸ καθὼς καὶ διὰ τὸ ναυάγιον τῆς Κερυνείας ἐδημοσιεύθησαν ἄρθρα εἰς τὸ περιοδικὸν NATIONAL GEOGRAPHIC. Ἄλλο διαπιστωθὲν ἀρχαῖον ναυάγιον ἀλλὰ μὴ ἐρευνηθὲν ἀκόμη εὑρίσκεται εἰς τὸ Λιμένιον Οἰτύλου καὶ ἄλλο εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῆς Λήμνου ὅπου κατ' Ἀπρίλιον 1979 Εὐβοεῖς ἁλιεῖς ἀνέσυραν χαλκοῦν ἄγαλμα Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀνῆκον κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ὀκταβιανὸν Αὔγουστον.

Ἄλλο σπουδαῖον εὕρημα εἶναι τὸ κατ' Αὔγουστον 1980 ἀποκαλυφθὲν ναυάγιον παρὰ τὸ Ληξούριον τῆς Κεφαλληνίας ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνελκύσθησαν ἀγάλματα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτά.

Ἐνδιαφέρον γεγονὸς διὰ τὴν Ἐνάλιον ἀρχαιολογίαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον ὑπῆρξε καὶ τὸ κατὰ Δεκεμβρίου 1979 πραγματοποιηθὲν εἰς τὸ Αἴγιον διεθνὲς συνέδριον διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλίκης ἡ ὁποία κατεποντίσθη τὸ 373 π.Χ. κατόπιν ἰσχυροῦ σεισμοῦ.

Ἄλλο ἐνδιαφέρον γεγονὸς ὑπῆρξεν ἡ ἐντόπισις τῶν ναυαγίων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Στόλου εἰς Ἄκτιον τῶν βυθισθέντων κατὰ τὴν περιώνυμον ναυμαχίαν μεταξὺ Ὀκταβιανοῦ καὶ Ἀντωνίου. Διαρκοῦντος τοῦ 1980 ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐξεδήλωσε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ἔδωκεν ἐντολὰς νὰ μελετηθῆ ἡ δυνατότης ἀνελκύσεως τῶν ἀξιολογωτέρων λειψάνων.

Τὸ ἄρθρον αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται παρὰ εἰς τὰ κυριώτερα ναυάγια, ποὺ θυμίζουν τὴν προαιώνιον δραστηριότητα τῆς φυλῆς μας εἰς τὴν Μεσόγειον. Ὑπολογίζεται ὅτι εἰς 240 ἄλλα σημεῖα, τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων μόνον, εὑρίσκονται βυθισμένα πλοῖα καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἀρκετὰ θὰ διερευνηθοῦν εἰς τὸ μέλλον.

Ἐπαμ. Α. Βρανόπουλος

Τὰ Μεσαιωνικὰ κάστρα

Εἰδικῆς προστασίας ἐκ μέρους τῶν Ἀρχαιολογικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους ἀπολαύουν καὶ τὰ διάφορα μεσαιωνικὰ μνημεῖα ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα σώζονται ἀκέραια ἢ μὲ μικρὰς φθορὰς καὶ ἄλλα εἰς ἐρείπια. Κατωτέρω σημειοῦνται τὰ μεσαιωνικὰ φρούρια τὰ γνωστὰ περισσότερον ὡς «Κάστρα». (Ἐνετικά, Φράγκικα, Βυζαντινά, Τουρκικά).

Στερεὰ καὶ Εὔβοια. Θηβῶν, Ἀντικίρρας (Ἀκρόπολις) Δομοκοῦ, Λαμίας, Μενδενίτσης, Γαλαξειδίου, Ἀμφίσσης, Καστελλίου Παρνασσίδος, Κυτινίου Παρνασσίδος, Καλλίου Δωρίδος, Ναυπάκτου, Ἀντιρρίου, Καράμπαμπα Χαλκίδος Καστελ-Ρῶσσο καὶ Μποῦρτζι Καρύστου.

Πελοπόννησος. Ἀκροκορίνθου, Πατρῶν, Καλαβρύτων, Παραλίου Ἄστρους, Καρακοβουνίου (Ἀρκαδίας), Σιταίνης (Ἀρκαδίας) Καστανίτσης (Ἀρκαδίας), Καρυταίνης, Λεονταρίου, Κυλλήνης (Χλεμοῦτσι), Μαΐνης (Λακωνίας), νησίδος Σκοπᾶ, Μυστρᾶ, Καλαμάτας, Μεθώνης, Κορώνης, Ναυαρίνου, Ζαρνάτας, Γαΐτσῶν, Ἀνδρούσης, Χώρας Κυθήρων, Παληόχωρας (Κυθήρων), Μυλοποτάμου (Κυθήρων) Κελεφᾶς Οἰτύλου (Τουρκικόν).

Θεσσαλία. Φαναρίου Καρδίτσης, Γραζάνου Τρικάλων, Πόλεως Τρικάλων, Πετροπόρου Τρικάλων, Σκοπέλου (Ἀκρόπολις) Μποῦρτζι Σκιάθου.

Ἤπειρος. Ἰωαννίνων, Ρωγῶν, Πάργας, Πρεβέζης.

Μακεδονία. Λευκὸς Πύργος Θεσσαλονίκης, Πύργος Τριγωνίου, Ἑπταπύργιον, Τείχη Ἀσπροβάλτας, Κάστρα Σερβίων, Βελβενδοῦ, Κτενίου καὶ Καισαριᾶς Κοζάνης, Τείχη Καβάλας, Κάστρον Ἀνακτορουπόλεως εἰς Νέαν Πέραμον, Πύργος Ἀπολλωνίας, Τείχη Καστοριᾶς, Κάστρον Πλαταμῶνος, Ὄχυρὸν Πέτρας (ὁδὸς Κατερίνης Ἐλασσόνος), Κάστρα Σερρῶν καὶ Δάφνης, Ἁγίου Παντελεήμονος (Κοῦλα) Φλωρίνης, Τεῖχος Ἐλαιῶνα Ὀλυμπιάδος (Ἀρναίας), Πύργος Οὐρανουπόλεως καὶ Ν. Φωκαίας.

Θράκη. Κάστρα Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρουπόλεως, (χωρίον Ποταμός), Πύργος Γατελούζων Ἀρχαίας Μεσημβρίας, φρούριον Βηρῶν ἢ Φηρῶν, κάστρα Ὀρεστιάδος, Σουφλίου, Πυθίου, τείχη Δαδιῶν, φρούριον Ἀβδήρων, τείχη Κομοτινῆς, κάστρον Πολυάνθου, φρούριον Κερασέα, φρούριον Νέας Σάντας, Σαππῶν, τείχη Νυμφαίας.

Κρήτη. Ἐνετικὰ τείχη Ἡρακλείου καὶ φρούριον λιμένος, φρούριον Σπιναλλόγγας, Καζάρμα Σητείας, Κάστρον Κάλε Ἱεραπέτρας, Φορτέτσα Ρεθύμνου, Ἐνετικὰ τείχη Χανίων.

Ἰόνιοι Νῆσοι. Φρούρια Κερκύρας (Παλαιὸν καὶ Νέον), φρούρια Γαρδικίου, Ἀγγελοκάστρου καὶ Κασσιώπης, φρούρια Ἄσσου καὶ Κάστρου Κεφαλληνίας

Κυκλάδες. Πάρου (Παροικιᾶς), Ὀργιᾶς Μαρπίσσης, Σκάρου, Πύρου καὶ Ἀκρωτηρίου Θήρας, Μυκόνου (φρούριον Γκίζη), Ἄνδρου, Ἀμοργοῦ, Σερίφου (χώρας, Ἄσπρου Πύργου καὶ Κυκλώπων), Κάστρον Πόλεως Νάξου, Ἀπαλόρου Φιλόττου, Πύργος Ἀριάδνης Βίβλου Νάξου, Κάστρον Μήλου, Ἐξώμβουργον Τήνου Κάστρον Φολεγάνδρου, Παλαιόκαστρον Ἴου.

Νῆσοι Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου. Κάστρα Λήμνου, Μυτιλήνης, Μηθύμνης, Σιγρίου, Σκαλοχωρίου, Ἀγιάσσου, Ἀντίσσης, Ἐρεσσοῦ, Σκάλας Ἐρεσσοῦ, Πύργοι Ἀμπελικοῦ, Βρίσαν Λέσβου. Πόλεως Χίου, Πυργίου Χίου, Πυθαγορείου Σάμου, Κοσκινᾶ Ἰκαρίας.

Δωδεκάνησος. Τείχη Μεσαιωνικῆς πόλεως Ρόδου, Κάστρον Μονολίβου Λίνδου, Κάστρα Πόλεως, Ἀντιμαχείας καὶ Πυλίου νήσου Κῶ, Κάστρον Νισύρου, Πέρα Κάστρο Καλύμνου.

«Ἡ ἀφανὴς ἁρμονία τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀπόκρυφος Γεωμετρία τῶν Ἑλλήνων.-»

Εἶναι γνωστὸν ὅτι, τὸ Ἑλληνικὸν Κάλλος καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, εὑρίσκεται εἰς πολλὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα δὲν ἠφάνισεν ὁ χρόνος, ὁ θάνατος τῶν ἀνθρώπων ἢ ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ πανθραυστικὴ μανία τῶν λαῶν. Αὐτὰ ὅμως τὰ ἔργα δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὸ σύνολον τῶν ἔργων τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Ὅλοι γνωρίζομεν τὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, μὲ τοὺς 500.000 τόμους συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Κλεοπάτρας.

Κατόπιν τούτου, πολλὰ ἔργα τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου εἶναι ἄγνωστα, ὡρισμένα ὅμως σιγὰ σιγὰ ἐπανέρχονται διὰ τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Σπουδαῖον ἔργον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διὰ τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας, φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, διὰ τὴν ἑρμηνείαν πολλῶν σκοτεινῶν χωρίων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ γενικῶς διὰ τὸν τρόπον σκέψεως καὶ δράσεως τοῦ ἀνθρώπου τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, εἶναι προφανῶς ἕνα Γεωμετρικὸν σχέδιον μὲ συμμετρίας καὶ ἀναλογίας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, σχέδιον μυστικὸν τῆς ἀρχαιότητος, σχέδιον δηλαδὴ ἀπόκρυφον, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὰς γενομένας ἐρεύνας καὶ βάσει τοῦ ὁποίου ἀνεγείροντο αἱ πόλεις, οἱ ναοί, τὰ κέντρα λατρείας, τὰ θέατρα, τὰ στάδια κλπ., τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Διότι αἱ πόλεις καὶ τὰ Ἱερὰ ἀνεγείροντο ὅπως φαίνεται κατόπιν προγραμματισμοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ ὑπολογισμοῦ. Πολλαὶ βεβαίως πόλεις παρέμειναν εἰς τὰς ἀρχικὰς θέσεις των. Ἄλλαι ὅμως μετετοπίσθησαν εἰς νέας θέσεις καὶ ἄλλαι ἀνηγέρθησαν ἐξ ὑπαρχῆς ἐπὶ προκαθορισμένων τόπων. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὰ ἱερὰ καὶ κέντρα λατρείας.

Τὸ σχέδιον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διεμορφώθη βαθμιαίως κατὰ τὸ διάστημα ἀπροσδιορίστου ἀριθμοῦ αἰώνων.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνεπῶς, τὰ Ἱερά, τὰ θέατρα, τὰ Ἀσκληπιεῖα κλπ. δὲν τὰ συνεκέντρωνον εἰς μίαν πόλιν ἀλλὰ τὰ κατένειμον ἁρμονικῶς εἰς ὅλον τὸν Γεωγραφικὸν χῶρον μὲ ἀναλογίας καὶ συμμετρίας καὶ εἰς ἀποστάσεις μεγάλης ἀκριβείας καὶ ὁμορφιᾶς. Οὕτω κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν διαπιστώνεται ὅτι οἱ Δελφοί, ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ὀλυμπίαν. Αἱ Ἀθῆναι ὡς πρωτεύουσα πνευματικὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κρήτης, τὴν Κνωσὸν, καὶ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας τὴν Πέλλαν. Ἐπίσης αἱ Ἀθῆναι ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Δῆλον.

Ἡ Κνωσὸς ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Ἐπίδαυρον. Ἡ Σπάρτη ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν Κνωσὸν καὶ τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης κλπ. Καὶ αὐταὶ αἱ ἀναλογίαι εἰς τὰς μεγάλας ἀποστάσεις προκύπτουν ἀπὸ ἀναλογίας τῶν μικρῶν ἀποστάσεων. Ἀνὰ τρία δηλαδὴ Ἱερὰ ἢ πόλεις — αἱ πλησιέστεραι — ἐσχημάτιζον πάντοτε ἕνα τρίγωνον μὲ δύο ἀναλογίας εἰς τὰς πλευράς του. Οὕτω εἶχον σχηματίσει οἱ Ἀρχαῖοι ἕνα τριγωνομετρικὸν δίκτυον ὡραιότατον μὲ ἀναλογίας καὶ συμμετρίας. Ἡ Χαλκὶς λ.χ. ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὰς Θήβας καὶ τὸ Ἀμφιάρειον, ἡ Ἀφαία Αἰγίνης ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ Σούνιον καὶ τὴν Στείριδα, ἡ Στεῖρις ἐξ ἴσου ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ τὸ Σούνιον κλπ. Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ σχηματιζόμενα ἰσοσκελῆ τρίγωνα εὑρίσκομεν καὶ τὴν σπουδαίαν ἀναλογίαν τῆς χρυσῆς τομῆς. Τὸ κέντρον τοῦ Παρθενῶνος ἐπίσης ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ Θησείου, ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς Πνυκός, ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς βάσεως τοῦ μνημείου τοῦ Φιλοπάππου καὶ ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἑνώνοντες τὰ σημεῖα δὲ αὐτὰ μὲ τὸ κέντρον τοῦ Παρθενῶνος καὶ μεταξύ των σχηματίζεται ἕνα κανονικὸν ὀκτάγωνον τοῦ ὁποίου κάθε πλευρὰ εἶναι τὸ ἑπταπλάσιον τοῦ μήκους τοῦ Παρθενῶνος.

Πάντως αἱ μεταξὺ τῶν πόλεων καὶ Ἱερῶν ἀποστάσεις, εὑρίσκονται εἰς σχέσεις ἀναλογιῶν καὶ μὲ τὰς διαστάσεις τῶν μνημείων. Ἐπίσης αἱ ἴδιαι ἀποστάσεις εὑρίσκονται εἰς σχέσεις ἀναλογιῶν καὶ μὲ τὸ μῆκος τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς γῆς. Τὰ μνημεῖα τῶν ἀρχαίων δὲν ἀποτελοῦν ἁπλᾶ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα, ἀλλὰ ἕνα εἶδος βιβλίων μὲ σημασίαν, καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ βαθεῖαν θρησκευτικὴν πίστιν, ἐνθουσιασμὸν καὶ ἔχουν ἐπίσης ἕνα συμβολισμὸν καὶ ἕνα ἔντονον μυσταγωγικὸν χαρακτῆρα. Εἶναι ἴσως τὰ ἀπόκρυφα ἀρχεῖα τῆς ἀρχαιότητος.

Καὶ αἱ θέσεις τῶν μνημείων αὐτῶν ἦσαν ὑπολογισμέναι διὰ λόγους τοὺς ὁποίους φυσικὰ ἀγνοοῦμεν.

Μὲ βάσιν ἐν τούτοις αὐτὸν τὸν τριγωνισμὸν τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ χώρου, ὑπελογίσθη τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τῆς γῆς, μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν, ἀνεκαλύφθη ὅτι ἡ γῆ εἶναι μετέωρος εἰς τὸ διάστημα, καθωρίσθησαν οἱ μεσημβρινοὶ καὶ οἱ παράλληλοι κύκλοι ἑκάστου τόπου, καὶ συνετάσσοντο οἱ γεωγραφικοὶ χάρται ὅπως τουλάχιστον ἀποδεικνύουν αἱ γενόμεναι ἔρευναι. Οἱ ἱεροφάνται, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἀστρονόμοι, οἱ μαθηματικοὶ καὶ οἱ γεωμέτραι τῆς ἀρχαιότητος, εἶναι οἱ μακρυνοὶ πρόγονοι τῶν σημερινῶν ἀστροναυτῶν καὶ τῶν συγχρόνων μυστῶν τῆς Ἐλευσῖνος τοῦ Χιοῦστον καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν «Ἱερῶν», οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος εἰς διαπλανητικὴν καὶ κοσμικὴν κλίμακα.

Θρησκεία τῶν ἀρχαίων ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ ἀπόλυτος ὁμορφιά, καὶ ἐπὶ χιλιετηρίδας οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον ὡς Θεὸν τὸ Ἀπόλυτον αὐτὸ Κάλλος. Κάλλος αἰσθητικόν, ὀπτικὸν εἰς τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα, καὶ ἀκουστικὸν μὲ τὴν καλὴν μουσικὴν (βλέπε Ὀρφικὰ Τόμος ΚΔ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας) καὶ κάλλος ἠθικὸν ποὺ τὸ εὕρισκον εἰς τὴν Ἀρετὴν καὶ κάλλος ψυχικὸν καὶ πνευματικόν, ποὺ τὸ εὕρισκον εἰς τὴν καλὴν μάθησιν καὶ γνῶσιν. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ εἴδη τῆς ὁμορφιᾶς, τὰ κατακτοῦσε καὶ τὰ ἔβλεπεν ὁ ἄνθρωπος μέσω τοῦ ἔρωτος, διότι ὁ ἔρως ἀπετέλει τὴν συνεκτικὴν οὐσίαν τοῦ ἁρμονικοῦ σύμπαντος.

Αἱ πρῶται δηλαδὴ βαθμῖδες τῆς ἀντιλήψεως τῆς ὁμορφιᾶς εἶχον αἰσθητικὸν χαρακτῆρα. Καὶ ὁ αἰσθητικὸς αὐτὸς χαρακτὴρ τοῦ Κάλλους ἐμελετήθη ἐπὶ μακρὰν σειρὰν αἰώνων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐπίστευον, ὡς προελέχθη, ὅτι τὸ ἀπόλυτον κάλλος εἶναι Αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός! Ἡ Θεολογία αὐτὴ τοῦ Κάλλους ἐμελέτησε μὲ μεγάλην ἐπιμονὴν καὶ ἐμβρίθειαν τὴν φύσιν καὶ ἀπὸ τὴν φύσιν συνέλαβε δύο μεγάλας κατηγορίας ὁμορφιᾶς, δύο εἴδη ἁρμονίας, γεωμετρικοῦ χαρακτῆρος, ποὺ ὡδήγουν εἰς τὸ Θεῖον.

Ὁ Πλάτων σαφῶς γράφει ὅτι ἡ γεωμετρία εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ «Τοῦ γὰρ ἀεὶ ὄντος ἡ γεωμετρικὴ γνῶσις ἐστίν» καὶ ὅτι «διὰ τῆς γεωμετρίας ὁδηγούμεθα εἰς τὸ θεῖον».

Τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τῆς ἁρμονίας γεωμετρικοῦ χαρακτῆρος, ἦτο ἡ φανερὰ ἁρμονία καὶ ἡ ἀφανὴς ἁρμονία. Ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ τὴν ἀφανῆ ἁρμονίαν ἀνωτέραν τῆς φανερᾶς ὅταν γράφη: «Ἁρμονίη ἀφανὴς φανερῆς κρείττω».

Ἡ φανερὰ ἁρμονία ἦτο τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ὁμορφιᾶς, τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀνθρώπινος ὀφθαλμὸς καὶ τὸ εὑρίσκει εἰς ὡρισμένα γνωστὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Ὁ κύκλος τοῦ δίσκου τοῦ ἡλίου εἶναι μία φανερὴ ὁμορφιά. Ἡ εὐθεῖα γραμμὴ ὁμοίως, τῆς ὁποίας τὴν εἰκόνα δίδουν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου εἶναι εἶδος φανερῆς ὁμορφιᾶς. Τὸ τετράγωνον ἐπίσης, ποὺ παρατηρεῖται εἰς

κρυστάλλους ἢ ποὺ χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὰς τετραγώνους πλάκας τῶν πεζοδρομίων σήμερον, τοποθετημένων εἰς εὐθείας γραμμάς, ἀποτελεῖ τὸ αὐτὸ εἶδος φανερῆς ὁμορφιᾶς.

Κατ' ἀναλογίαν φανερὴ ὁμορφιὰ ἔχουν καὶ τὸ ἰσόπλευρον τρίγωνον, τὸ κανονικὸν ἑξάγωνον, ποὺ βλέπομεν εἰς τὸ σχῆμα τῶν κελλίων τῶν κηρηθρῶν τῶν μελισσῶν, αἱ πυραμῖδες, ὁ κῦβος κλπ. Σήμερον οἱ διακοσμηταί, οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ γενικῶς οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν τέχνην χρησιμοποιοῦν συνήθως τὴν φανερὰν αὐτὴν ἁρμονίαν ἢ δὲν χρησιμοποιοῦν καμμίαν ἁρμονίαν.

Οἱ Ἀρχαῖοι ὅμως εἶχον μελετήσει μὲ θρησκευτικὴν εὐλάβειαν τὸ θέμα. Εἶχον παρατηρήσει ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπῆρχε καὶ μία ἄλλη ὁμορφιὰ ἡ ἀφανὴς γεωμετρικὴ ἁρμονία.

Εἰς τὰ φύλλα τῶν δένδρων, εἰς τὰ πέταλα τῶν ἀνθέων, εἰς τοὺς κορμοὺς καὶ τοὺς κλάδους τῶν φυτῶν, εἰς τὰ σώματα τῶν ζώων καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἶχον προσέξει συμμετρίας καὶ ἀναλογίας καὶ ἄλλας μαθηματικὰς σχέσεις ποὺ συνέθετον μίαν ἀφανῆ ἁρμονίαν σχημάτων καὶ χρωμάτων, ἀνωτέραν ἀπὸ τὴν φανερὰν ἁρμονίαν. Εἰς τὸ κελαΐδημα ἑξ ἄλλου τῶν πουλιῶν, εἰς τὸ θρόϊσμα τῶν φύλλων τῶν δένδρων τοῦ δάσους, εἰς τὸν φλοῖσβον τῶν θαλασσίων κυμάτων ἀντελαμβάνοντο μίαν ἀκουστικὴν ἁρμονίαν μίαν μουσικὴν συμφωνίαν ἐξαιρετικῆς ποιότητος. Καὶ ὅταν ἔστρεφον τὰ μάτια των πρὸς τὸν οὐρανὸν ἠσθάνοντο ἀληθινὸ δέος καὶ κατάπληξιν καὶ θαυμασμὸν ἀπὸ τὸ φανταστικὸν κάλλος τοῦ ἑξαισίου, τοῦ ἐπιβλητικοῦ θεάματος.

Πραγματικὴν θεῖαν ὁμορφιάν, ἀλλὰ μὲ ἀφανῆ ἁρμονίαν, εἰς τὰ σχήματα τῶν ἀστερισμῶν, εἰς τὰς ἀποστάσεις τῶν ἀστέρων καὶ εἰς τὰς ἀπείρους ἀποχρώσεις τοῦ Οὐρανοῦ! Καὶ ἐφαντάσθησαν ὅτι καὶ τὸ σύμπαν ὁλόκληρον τὸ ἁρμονικὸν αὐτὸ καὶ πάγκαλον δημιούργημα, ἐκπέμπει μίαν σιγανὴν μουσικὴν συμφωνίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀκούσουν εἰμὴ μόνον οἱ γνωρίζοντες μαθηματικὰ καὶ οἱ ἀγαπημένοι τοῦ Θεοῦ...

Καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐθήρευσε μὲ ὑπομονὴν τὰ αἴτια τῆς ὁμορφιᾶς αὐτῆς, ἐθήρευσε ἀκαταπόνητον τὴν ἀλήθειαν, χρησιμοποιῶν τὸ μέτρον.

Καὶ ἀνεκάλυψεν μὲ πειραματικὰς καὶ συγκριτικὰς μελέτας, ὅτι ἡ ἀφανὴς ἁρμονία τῆς φύσεως ὀφείλεται εἰς τὰς ἀναλογίας καὶ τὰς συμμετρίας τὰς ὁποίας τελικῶς διετύπωσε μαθηματικῶς, εἰς μίαν ἀπόκρυφον Γεωμετρίαν.

Αὐτὴν τὴν ἀφανῆ ἁρμονίαν εὑρίσκομεν εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικήν, τὴν Γλυπτικήν, τὴν ποίησιν, τὴν μουσικήν, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐπιστήμην κλπ. Ἁρμονίαν τὴν ὁποίαν διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν, πρέπει νὰ τὴν μετρήσωμεν.

Ἐὰν μεταβῶμεν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου καὶ παρατηρήσωμεν τὰς πλάκας τοῦ δαπέδου δὲν θὰ ἀνεύρωμεν τετραγώνους πλάκας ἢ πλάκας μὲ γνωστὰ καὶ σαφῆ γεωμετρικὰ σχήματα. Ὅλαι αἱ πλᾶκες εἶναι ὡραῖαι, ἀλλὰ διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων. Ἐὰν μετρήσωμεν τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τῶν πλακῶν αὐτῶν καὶ τὰ διαιρέσωμεν θὰ εὕρωμεν σταθεροὺς λόγους 2:1 ἢ 4:3 ἢ 9:8 ἢ ἀκόμη 1,618 ποὺ εἶναι ὁ λόγος τῆς χρυσῆς τομῆς κλπ. Ἡ χρυσῆ τομὴ εἶναι ἡ ὡραιοτέρα ἀναλογία, ὁ λόγος δὲ τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς χρυσῆς τομῆς, δηλαδὴ τῶν 618 χιλιοστῶν πρὸς τὸ μικρότερον, δηλαδὴ τῶν 382 χιλιοστῶν λέγεται χρυσοῦς ἀριθμὸς καὶ εἶναι ἴσος πρὸς 1,618. Τὸ αὐτὸ θὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς πολλοὺς οἰκοδομικοὺς λίθους τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ὑποψιαζόμεθα ὅτι ὅλοι οἱ οἰκοδομικοὶ λίθοι τῶν ἐχόντων ἱερὸν χαρακτῆρα μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ἔχουν μετρηθῆ καὶ ὑπολογισθῆ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἀφανοῦς ἁρμονίας. Αὐτὸ ὅμως τὸ ἔργον τῆς μετρήσεως τῶν οἰκοδομικῶν λίθων πρέπει νὰ τὸ κάνουν οἱ ἀρχιτέκτονες. Ἐπίσης αἱ διαστάσεις λ.χ. τοῦ Παρθενῶνος εἶναι εἰς λόγον 9:4 ἢ $(3:2)^2$.

Ἀλλὰ πάντα τὰ μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τὰ ἀνάκτορα τῶν Μυκηνῶν καὶ οἱ τάφοι τῶν Μυκηνῶν καὶ αἱ ταφόπετραι καὶ οἱ δρόμοι οἱ ὁδηγοῦντες εἰς τοὺς τάφους, εἶναι μετρημένοι καὶ ἐναρμονισμένοι μὲ τὰς ἀναλογίας τῶν ἀρχαίων. Αἱ γνωσταὶ ἀναλογίαι αὐταὶ εἶναι δέκα, ἀλλὰ μὲ συνδυασμοὺς προκύπτει μεγάλη ποικιλία σχημάτων καὶ δύνανται νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ εἰς τὰς πλέον πολυπλόκους περιπτώσεις.

Καὶ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ σχήματα δὲν βλέπομεν τοιαῦτα μὲ φανερὰν ἁρμονίαν ὅπως τὰ γνωστὰ τετράγωνα, οἱ κύκλοι, οἱ κῦβοι, αἱ πυραμῖδες κλπ., ἀλλὰ πάντοτε σχήματα ἄγνωστα μὲ τὴν ἀφανῆ ἁρμονίαν, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ τὰς ἀναλογίας καὶ συμμετρίας.

Τὸ ὅτι τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα εἶχον ἀναλογίας εἰς τὰς διαστάσεις αὐτῶν ἦτο ἀπὸ πολλοῦ γνωστὸν. Ὁ ἀρχιτέκτων Δοξιάδης ἐπίσης εἶχε παρατηρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1938, ὅτι καὶ αἱ θέσεις τῶν μνημείων ἐντὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων δὲν εἶναι τυχαῖαι ἀλλὰ διέπονται ὑπὸ ὡρισμένης νομοτελείας. Διὰ τὰς γεωγραφικὰς θέσεις ὅμως τῶν πόλεων καὶ τῶν Ἱερῶν καὶ τὰς ἀποστάσεις αὐτῶν εἰς πανελλήνιον ἐπίπεδον δὲν εἶχον μέχρι πρὸ 4ετίας γίνει μελέται. Ὁ Γάλλος Ζὰν Ρισὲ τὸ 1967 ἐδημοσίευσεν βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεωγραφία καὶ Θρησκεία τοῦ ἀρχαίου κόσμου» καὶ διετύπωσε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ περιώνυμα Ἱερὰ τοῦ Ἀρχαίου κόσμου, ἐὰν συνδεθοῦν διὰ νοητῶν γραμμῶν, σχηματίζουν γεωμετρικὰς προβολὰς τῶν ἀστερισμῶν τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὅμως δὲν ἔκανε μετρήσεις ἐπὶ τῶν ἀποστάσεων, οὔτε διεπίστωσεν συμμετρίας καὶ ἀναλογίας αὐτῶν, οὔτε ἐπεσήμανε τρίγωνα ἢ κύκλους. Πρὸ 50 ἐτῶν περίπου, εἷς ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς ἐπιστήμων, εἶχεν ἐπισημάνει τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνον Σουνίου-Ἀφαίας-Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ἡ παρατήρησις ἐθεωρήθη ὡς τυχαῖον γεγονὸς καὶ παρέμεινεν εἰς τὸ ἀρχεῖον.

Καὶ ὅμως! Διὰ τῆς ἡμετέρας μακροχρονίου ἐρεύνης ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἡ ἀφανὴς ἁρμονία τῆς ἀρχαίας ἀποκρύφου Γεωμετρίας, ἡ ὁποία διέπει (ρυθμίζει) τὰς γεωγραφικὰς θέσεις καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν Ἱερῶν, τῶν πόλεων καὶ τῶν μνημείων τοῦ Ἀρχαίου κόσμου καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔρευναν, παραθέτομεν ὡρισμένας χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις.

Ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ χάρις καὶ ἡ κομψότης τοῦ μνημείου ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰς ἀναλογίας τῆς ἀφανοῦς ἁρμονίας.

Ὁ Παρθενών. Τὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸν Πλούταρχον — μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Παρθενών — ἦσαν κατὰ τὸ μέγεθος μεγαλοπρεπῆ, κατὰ τὴν μορφὴν δὲ καὶ τὴν χάριν ἀμίμητα, μὲ ἀρχαῖον κάλλος ἀλλὰ πάντοτε νέα μὲ πνεῦμα ἀειθαλὲς καὶ ἀγέραστον ψυχήν. Ὁ Παρθενὼν εἶναι τὸ καλλιμάρμαρον βιβλίον τοῦ Χρυσοῦ αἰῶνος. Τὸ πλάτος του εἶναι 30,864 μ. δηλαδὴ ὅσον ἓν δεύτερον λεπτὸν τῆς μοίρας μεσημβρινοῦ ὑπολογιζομένου εἰς 40.000.000 μ.

Ἀντιπροσωπεύει δὲ πράγματι, μὲ μεγίστην πιθανότητα, δεύτερον λεπτὸν τῆς μοίρας, διότι:

1. Ὁ Παρθενὼν εἶναι τὸ μοναδικὸν μνημεῖον τῆς ἀρχαιότητος μὲ τοιοῦτον πλάτος.
2. Εἶναι ἐπίσης τὸ κορυφαῖον ἔργον τῶν Ἀθηνῶν τῆς κλασσικῆς περιόδου καὶ οὐχὶ τὸ τυχόν.
3. Διότι τὸ πλάτος αὐτὸ τοῦ Παρθενῶνος ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις μεταξὺ τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ γωνίας εἰς γωνίαν δηλαδὴ εἰς τὰς ἀποστάσεις διαφόρων γωνιῶν.
4. Ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις μεταξὺ τῶν μνημείων τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς (πάλιν εἰς τὰς ἀποστάσεις μεταξὺ γωνιῶν).
5. Διότι τὸ μέγεθος τοῦτο ἀπὸ διαφόρους γνωστοὺς λόγους ἀπορρέοντας ἐξ ἀναλογιῶν, δίδει τὰς διαστάσεις πολλῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος (Τὸ πλάτος τοῦ Ἡφαιστείου, τὸ μῆκος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἥρας ἐν Ὀλυμπίᾳ κ.λπ.)
6. Διότι τὸ μῆκος τοῦ Παρθενῶνος προκύπτει ἀπὸ τὸ πλάτος ἐφ' ὅσον πολλαπλασιασθῆ ἐπὶ $(3:2)^2$, καὶ τὸ μῆκος δὲ τοῦτο πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ χιλιοστὸν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἐκφράζοντος τὰ δεύτερα λεπτὰ περιφερείας κύκλου ἤτοι ἐπὶ 648, μᾶς δίδει τὴν ἀπόστασιν Ἀφαίας-Σουνίου, καὶ εἴκοσιν ἑτέρας ἀποστάσεις ἴσας πρὸς ταύτην (45.058 μ.), εἰς τὴν Ἀττικοβοιωτίαν. Ἡ ἀπόστασις δὲ τῶν 45.058 μ. ἐπὶ (8:9) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ 1000 δίδει τὸν μεσημβρινὸν τῆς γῆς (40 ἑκ. μέτρα).
7. Διότι τὸ νοητὸν ὕψος τῆς πυραμίδος, ἡ ὁποία σχηματίζεται διὰ τῆς προεκτάσεως πρὸς τὰ ἄνω τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος ἔχει ὕψος 1852 μ. δηλαδὴ ὅσον ἓν πρῶτον λεπτὸν τῆς μοίρας μεσημβρινοῦ.

Πρὸ τῆς ἀφανοῦς θαυμαστῆς ἁρμονίας τοῦ Παρθενῶνος μένει κατάπληκτος ὁ θεατής, εἶναι δὲ πολὺ δύσκολον νὰ συλλάβῃ ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία τὴν συμβολικὴν σημασίαν τοῦ περιφήμου ἀνὰ τὸν κόσμον ἔργου τούτου.

Χάρτης Ἀττικοβοιωτίας. Ἡ Ἀττικὴ ἐν πρώτοις, εἶναι χώρα, κατὰ τὸν Εὐριπίδην, Ἱερὰ καὶ ἀπόρθητος, μὲ ἐνδοξοτάτην σοφίαν καὶ μετρίους ἀνέμους μὲ ἡδυπνόους αὔρας.

Ἡ Βοιωτία κατόπιν, καλουμένη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου «Πολέμου ὀρχήστρα» διὰ τὰς ἱστορικὰς μάχας ποὺ ἐγένοντο εἰς αὐτὴν (Μάχας Πλαταιῶν Λεύκτρων, Χαιρωνείας). Περίπου 40 ἔνδοξοι πόλεις καὶ περιώνυμα ἱερὰ εὑρίσκονται εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Ἀττικοβοιωτίας.

Αἱ κλειναὶ Ἀθῆναι, ἡ Ἱερὰ Ἐλευσίς, τὰ Μέγαρα, ὁ Πειραιεύς, τὸ Σούνιον, ἡ Αἴγινα, ἡ Ἀφαία Αἰγίνης, τὸ Λαύριον, ἡ Στεῖρις, ἡ Βραυρών, τὸ Ἀμφιάρειον, ἡ Τανάγρα, ἡ Χαλκίς, αἱ Θῆβαι μὲ τὰς ἑπταστόμους πύλας, τὸ Ἡραῖον, τὰ Αἰγόσθενα, ὁ Ὀρχομενὸς, τὸ Τροφώνιον Μαντεῖον, ἡ Χαιρώνεια, οἱ Δελφοὶ ἀποτελοῦν τὰ μεγαλύτερα καὶ ἐνδοξότερα κέντρα. Αἱ θέσεις αἱ γεωγραφικαὶ δὲ τούτων δὲν εἶναι πάντοτε τυχαῖαι διότι:

Ἀνὰ τρία ἱερὰ κεῖνται πάντοτε ἐπ' εὐθείας. Π.χ. Ἀθῆναι-Ἐλευσὶς-Δελφοί, Ἀθῆναι-Μέγαρα-Ἡραῖον, Ἐλευσίς-Τανάγρα-Χαλκίς, Θῆβαι-Τανάγρα-Ἀμφιάρειον κλπ.

Αἱ νοηταὶ εὐθεῖαι αἱ συνδέουσαι ἀνὰ τρία Ἱερά, τέμνονται ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν κέντρων αὐτῶν λατρείας καὶ σχηματίζουν δέσμας εὐθειῶν. Πᾶν ἱερὸν ἢ χῶρος Λατρείας εἶναι κέντρον δέσμης εὐθειῶν, αἱ ἀκτῖνες τῆς ὁποίας ὁρίζονται ὑπὸ τριῶν τουλάχιστον Ἱερῶν.

Αἱ 780 ἀποστάσεις αἱ συνδέουσαι τὰ 40 κέντρα λατρείας τῆς Ἀττικοβοιωτίας δύνανται νὰ ταξινομηθοῦν εἰς ὁμάδας ἴσων ἀποστάσεων εὑρισκομένας εἰς σχέσεις σταθερῶν λόγων.

Ἡ ἀπόστασις Ἀφαίας-Σουνίου εἶναι ἴση πρὸς τὰς ἀποστάσεις Ἀφαίας - Ἐρενείας, Ἀφαίας-Στειρίδος, Ἀφαίας-Βραυρῶνος, Βραυρῶνος-Ἀμφιαρείου, Ἀμφιαρείου-Ἐλευθερῶν καὶ 16 ἑτέρας εἰσέτι ἀποστάσεις ἴσας πρὸς 45,058 μ. περίπου. Πλεῖσται τοιαῦται ἴσαι ἀποστάσεις ἐκκινοῦν ἀνὰ δύο ἢ περισσότεραι ἐκ τοῦ αὐτοῦ κέντρου καὶ ὁρίζουν οὕτω 11 ἴσους κύκλους. (βλέπε σχέδια ἔγχρωμα εἰς τόμον Ζ ἄρθρον Γεωμετρία σελὶς 256-257.

Μεταξὺ τούτων ἡ ἀπόστασις Ἀθηνῶν-Μεγάρων τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν καὶ ἐν Κρήτῃ μεταξὺ Κνωσοῦ-Γόρτυνος καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις τῶν Ἱερῶν τῆς Κρήτης.

Ἄλλη ὁμὰς ἀποστάσεων εἶναι ἴση πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς ἀποστάσεως τῶν προηγουμένων, ὅπως ἡ ἀπόστασις Θηβῶν-Τανάγρας, Τανάγρας-Ἐρετρείας κλπ. (10 τοιαῦται ἀποστάσεις).

Ἀνὰ δύο ἱερὰ ἢ κέντρα λατρείας ὁρίζουν μεσημβρινοὺς καὶ ἀνὰ δύο παραλλήλους κύκλους πρὸς τὸν ἰσημερινὸν π.χ. παραλλήλους ὁρίζουν αἱ Χαιρώνεια-Χαλκίς, Δελφοί-Ναὸς Πτώου Ἀπόλλωνος, Θῆβαι-Τανάγρα-Ἀμφιάρειον κ.λπ. Κάθετοι πρὸς τὴν ὁμάδα ταύτην καὶ συνεπῶς παράλληλοι πρὸς τοὺς μεσημβρινοὺς εἶναι λ.χ. αἱ εὐθεῖαι Τροφωνίου Μαντείου-Ἡραίου-Ἀκροκορίνθου, Ναοῦ Πτώου-Αἰγοσθένων, Ραμνοῦντος-Βραυρῶνος κλπ.

Τὸ τρίγωνον τοῦ ῥήτορος Ἀντιφῶντος. Τὸ τρίγωνον τὸ ὁριζόμενον ὑπὸ τοῦ Σκώλου-Ραμνοῦντος-Στειρίδος ἐὰν μετρηθῇ, ἀποκαλύπτεται ὅτι ἀνήκει εἰς κανονικὸν δεκάγωνον ἐγγεγραμένον εἰς κύκλον μὲ κέντρον τὸν Σκῶλον καὶ ἀκτῖνα τὰς ἀποστάσεις Σκώλου Στειρίδος ἢ Σκώλου Ἀκροκορίνθου. Διπλασιαζόμενον τὸ τρίγωνον τοῦτο σχηματίζει ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον τοῦ ὁποίου αἱ διαγώνιοι καὶ αἱ πλευραὶ προεκτεινόμεναι συναντοῦν περιωνύμους πόλεις ἢ κέντρα λατρείας ὅπως τὰς Θήβας, τὴν Αἴγιναν κλπ.

Τρίγωνον τῆς Ἀφαίας Ὡραῖον τρίγωνον ἰσοσκελὲς ὁριζόμενον ἀπὸ τὴν Ἀφαίαν-Σούνιον-Στείριδα (Πόρτο Ράφτη). Τὸ τρίγωνον τοῦτο, ἐὰν μετρηθῇ, εὑρίσκεται ὅτι ἀνήκει εἰς κανονικὸν δεκάγωνον ἐγγεγραμμένον εἰς κύκλον μὲ κέντρον τὴν Ἀφαίαν καὶ ἀκτῖνα τὴν ἀπόστασιν Ἀφαίας-Σουνίου. Αἱ πλευραὶ καὶ αἱ ἀκτῖνες τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ δεκαγώνου προεκτεινόμεναι συναντοῦν πλεῖστα ὅσα κέντρα λατρείας ὅπως τὸ Ἡραῖον, Ἀθήνας, Θήβας, Χαλκίδα, Ραμνοῦντα, Πάνακτον, Ἄφιδναν κλπ.

Ὀρθογώνια τρίγωνα. Τὸ ἰσοσκελὲς ὀρθογώνιον τρίγωνον Ἀφαίας-Βραυρῶνος-Ἐρενείας καὶ Βραυρῶνος-Ἀμφιαρείου-Ἐλευθερῶν, σχηματίζουν χάσμα κατευθυνόμενον πρὸς Δυσμάς.

Τοῦτο ἐνθυμίζει τὸν μῦθον τοῦ χάσματος, ὅπερ προεκλήθη ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος ἐρρίφθη διὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ ἐπονείδιστον θάνατον ὁ μετὰ τὴν μάχην τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας καταδιωκόμενος Ἀμφιάραος. Διαγώνιος τοῦ χάσματος τούτου διέρχεται ἐκ Δελφῶν. Καὶ τὰ τρίγωνα ταῦτα παρουσιάζονται ὀρθογώνια ἰσοσκελῆ κατόπιν μετρήσεως.

Συνδεόμενοι οἱ Δελφοὶ μὲ τὰς Πλαταιὰς καὶ τὴν Ἐρένειαν σχηματίζουν εἶδος βέλους ὅπερ κατευθύνεται ἐκ Δελφῶν πρὸς Δῆλον.

Σεληνάκατος τοῦ Ἀπόλλωνος. Μὲ ἄξονα συμμετρίας τὴν ἀπόστασιν Δελφῶν-Βραυρῶνος εὑρίσκομεν συμμετρικὰς θέσεις τὰς Πλαταιάς-Αἰγόσθενα, Ἐλευθερὰς-Ἐρένειαν, Χαλκίδα-Ἅγιον Θωμᾶν Διαπορίων, Ἐρέτρειαν-Αἴγινα, Ἀμφιάρειον-Ἀφαίαν, σχηματίζεται δὲ ἓν εἶδος σχήματος ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς σεληνάκατον, ἡ ὁποία κατευθύνεται πρὸς τὴν Δῆλον, δηλαδὴ πρὸς τὸν τόπον γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος. Σεληνάκατος μήκους 150 χιλιομέτρων καὶ πλάτους 100 χιλιομέτρων παρουσιάζει, ἐφ' ὅσον μετρηθῇ, παντοῦ ἀναλογίας εἰς τὰς διαστάσεις της, ἀναλογίας ἁπλὰς ἢ συνθέτους.

Κύκλοι Πλούτωνος καὶ Εὐρύπου - Κανονικὸν ὀκτάγωνον. Τὰ τρίγωνα Περσεφόνης (Ἀθηνῶν-Ἐλευσῖνος-Μεγάρων) καὶ Ἀριστοτέλους (Χαλκίδος-Θηβῶν-Ἀμφιαρείου) ὑποδεικνύουν τὴν Δῆλον, Δελφοὺς καὶ Ὀλυμπίαν. Συνάντησις τῆς θρησκείας μὲ τὰ μαθηματικά. Ἡ θρησκεία ἀπωτάτη πρόγονος τῶν ἐπιστημῶν.

Τρίγωνα τινὰ καὶ κύκλοι μὲ κέντρον τὴν Χαλκίδα. 1ος Κύκλος - Κέντρον Χαλκίς, ἀκτὶς Χαλκὶς-Θῆβαι, ἡ περιφέρεια διέρχεται καὶ ἐξ' Ἀμφιαρείου, τρίγωνον Χαλκίδος-Θηβῶν-Ἀμφιαρείου).

2ος Κύκλος - Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Αἰγοσθένων, Ἐλευσῖνος καὶ Βρανῶν. Καὶ τὸ τρίγωνον Χαλκίδος-Αἰγοσθένων-Βρανᾶ ἔχει ἀναλογίας.

3ος Κύκλος - Περιφέρεια διέρχεται ἐκ Κρομμυῶνος καὶ Στειρίδος. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ τρίγωνα ἔχουν ἀναλογίας εἰς τὰς πλευρὰς αὐτῶν αἱ δὲ βάσεις τούτων δηλαδὴ αἱ εὐθεῖαι Θηβῶν-Ἀμφιαρείου, Αἰγοσθένων-Βρανᾶ καὶ Κρομμυῶνος-Στειρίδος εἶναι παράλληλοι πρὸς τὸν Ἰσημερινὸν καὶ ὡς μεγέθη εἰς σχέσεις ἀριθμητικῆς ἀναλογίας.

Χρυσότομον πεντάγωνον κοσμικῆς ἁρμονίας. Χαλκίς-Θῆβαι-Κρομμυῶν-Στεῖρις-Ἀμφιάρειον σχηματίζουν πεντάγωνον μὲ πλευρὰς καὶ διαγωνίους εἰς σχέσεις χρυσῆς τομῆς. Καὶ ἐδῶ ἀφανὴς ἁρμονία

ὁ Ἀδάμας τῆς Ἀττικοβοιωτίας. Φέροντες τὸ ὕψος τοῦ πενταγώνου τῆς κοσμικῆς ἁρμονίας, διέρχεται τοῦτο, προεκτεινόμενον, ἐξ Ἀφαίας Αἰγίνης, συνδέοντες δὲ καὶ ταύτην μὲ τὰ προηγούμενα Ἱερὰ σχηματίζεται ὁ ἀδάμας τῆς Ἀττικοβοιωτίας, ὁ ὁποῖος ἐφ' ὅσον μετρηθῇ, εὑρίσκεται ἔχων διαστάσεις πάντοτε εἰς σχέσεις ἀναλογιῶν καὶ συμμετριῶν.

Σχέσεις ἀδάμαντος μὲ Δελφοὺς καὶ Σούνιον. Ἡ ἀπόστασις Δελφῶν μέχρι τὸ σημεῖον τομῆς τῶν διαγωνίων τοῦ Πενταγώνου ἰσοῦται μὲ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς χρυσῆς τομῆς τῆς ἀποστάσεως Δελφῶν-Σουνίου. Τὸ ὅλον σχῆμα τῆς ἐπιφανείας ταύτης παρουσιάζει 49 περιπτώσεις μόνον χρυσῆς τομῆς ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναλογιῶν. Χαρακτηριστικώτατον παράδειγμα ἀφανοῦς ἁρμονίας τῆς ἀποκρύφου Γεωμετρίας.

Ποτήρια τῆς σαμπάνιας. Γράφοντες περιφερείας μὲ κέντρον τὴν Ἀφαίαν Αἰγίνης καὶ ἀκτῖνας ἀντιστοίχως τὰς ἀποστάσεις μέχρι Κρομμυῶνος, Αἰγοσθένων καὶ Θηβῶν καὶ σχηματίζοντες τὰ ἰσοσκελῆ τρίγωνα μὲ κορυφὴν τὴν Ἀφαίαν, ἔχομεν σχήματα ὁμοιάζοντα μὲ ποτήρια σαμπάνιας. Τὰ τρίγωνα ταῦτα ἔχουν πάντοτε σχέσεις ἀναλογιῶν εἰς τὰς πλευρὰς αὐτῶν.

Ἀπόκρυφον Γεωμετρικὸν-Γεωδαιτικὸν Τριγωνομετρικὸν δίκτυον Ἀττικοβοιωτίας. Τὰ προηγούμενα ὡραῖα σχήματα ἀπορρέουν ἐκ τοῦ Γεωδαιτικοῦ τριγωνομετρικοῦ δικτύου Ἀττικοβοιωτίας. Αἱ πλευραὶ τῶν τριγώνων τούτων εὑρίσκονται πάντοτε εἰς σχέσεις ἀναλογιῶν, δὲν φαίνονται ὅμως ἐκτὸς ἐὰν μετρηθῶσι, καὶ εὑρεθοῦν οἱ σχετικοὶ λόγοι. Ὅθεν τὸ δίκτυον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ἀφανῆ ἁρμονίαν καὶ τὴν ἀπόκρυφον Γεωμετρίαν.

Τριγωνομετρικὸν Γεωδαιτικὸν δίκτυον ἀφανοῦς ἁρμονίας παρουσιάζουν καὶ αἱ **Κυκλάδες.** Καὶ **Γεωμετρικὸς Γεωδαιτικὸς τριγωνισμὸς ἀφανοῦς ἁρμονίας τῆς Κρήτης.** ἐμφανίζει τὴν αὐτὴν εἰκόνα, ὅπως καὶ **τριγωνισμὸς τῆς Κύπρου.**

Ἀναλογίαι εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Αἱ ἀναλογίαι τοῦ τριγωνομετρικοῦ δικτύου μεταφέρονται ἀθροιστικῶς καὶ εἰς μεγάλας ἀποστάσεις ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Οὕτω συνδέοντες τὰς σπουδαιοτέρας πρωτευούσας τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τὰ πλέον διάσημα κέντρα λατρείας καὶ Ἱερὰ σχηματίζομεν γιγαντιαῖα τρίγωνα μὲ τὰς ἰδίας ἀναλογίας εἰς τὰς πλευράς αὐτῶν.

Τοιουτοτρόπως γεωγραφικαὶ θέσεις τῶν Ἱερῶν καὶ πόλεων τῆς Ἑλλάδος εὑρίσκονται ἐν γεωμετρικῇ γεωδαιτικῇ συναρτήσει καὶ πρὸς τὰ ἀπομεμακρυσμένα περιώνυμα Ἱερὰ καὶ κέντρα λατρείας τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ὑπάρχουν δὲ σοβαροὶ λόγοι ποὺ μᾶς πείθουν ὅτι αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἀποστάσεις καὶ οἱ λόγοι αὐτῶν ἦσαν γνωστοὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ θέσις τῆς Κνωσσοῦ. Ὁ Ὅμηρος ὕμνησε τὴν Κνωσὸν καὶ ἀποκαλεῖ ταύτην μεγάλην καὶ βασίλειον τοῦ Μίνωος, ἐκ τῆς Κνωσσοῦ δὲ κατὰ Πλάτωνα «ὁδὸς ὁδήγει εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Διός». Ἡ Κνωσὸς ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Ἐπίδαυρον καὶ ἀπὸ τὴν Χαλκίδα καὶ τὰς Θήβας. Ἡ ἀπόστασις Κνωσσοῦ-Πάρου ἐπὶ τὸν χρυσὸν ἀριθμὸν 1,618 μᾶς δίδει τὴν ἀπόστασιν Κνωσσοῦ-Ἀθηνῶν. Ἡ ἀπόστασις Κνωσσοῦ-Δήλου ἐπὶ 1,618 δίδει τὴν ἀπόστασιν Κνωσσοῦ-Χαλκίδος καὶ ἐπὶ 2,618 μᾶς δίδει τὴν ἀπόστασιν Κνωσσοῦ-Δωδώνης. Ἡ ἀπόστασις Κνωσσοῦ-Χαλκίδος ἐπὶ (9:8) δίδει τὴν ἀπόστασιν Κνωσσοῦ Δελφῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ Κνωσὸς εἶναι σημεῖον τομῆς σμήνους περιφερειῶν μὲ κέντρα περιωνύμους πόλεις καὶ Ἱερά. Οὕτω: Μὲ κέντρον τὰς Ἀθήνας καὶ ἀκτῖνα τὴν ἀπόστασιν Ἀθηνῶν-Πέλλας, ἡ περιφέρεια διέρχεται ἐκ Κνωσσοῦ. Μὲ κέντρον τὴν Σπάρτην καὶ ἀκτῖνα τὴν ἀπόστασιν Σπάρτης Δωδώνης, ἡ περιφέρεια διέρχεται ἐκ Κνωσσοῦ. Μὲ κέντρον τοὺς Δελφοὺς καὶ ἀκτῖνα τὴν ἀπόστασιν Δελφῶν-Ἐφέσου ἡ περιφέρεια διέρχεται ἐκ Κνωσσοῦ. Μὲ κέντρον τὴν Σμύρνην καὶ ἀκτῖνα τὴν ἀπόστασιν Σμύρνης-Μυκηνῶν, ἡ περιφέρεια διέρχεται ἐκ Κνωσσοῦ κ.λπ.

Ἡ θέσις τῆς Πάρου. Ἡ Πάρος εἶχε τὰ περίφημα μάρμαρα καὶ ἦτο πατρὶς τοῦ διασήμου γλύπτου Σκόπα. Ἀρχαιότατον Ἱερόν. Ἀπέχει ἐξ ἴσου ἐκ Κνωσσοῦ καὶ Χαλκίδος καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς περιφερείας εὑρίσκονται 12 πόλεις καὶ Ἱερά. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἄξονος Δωδώνης-Τροφωνίου Μαντείου-Ἐλευσῖνος. Ἡ ἀπόστασις Πάρου - Ἰωλκοῦ ἐπὶ (3:2) δίδει τὴν ἀπόστασιν Πάρου Δωδώνης. Ἡ ἀπόστασις Πάρου Ἐλευσῖνος Θήρας ἐπὶ 2 μᾶς δίδει τὴν ἀπόστασιν Πάρου-Ἐλευσῖνος Ἀττικῆς.

Ἡ θέσις τῆς Δήλου. Ἡ ἀπόστασις τῆς Δήλου ἀπὸ τὰς Ἀθήνας εὑρίσκεται εἰς σχέσεις ἀναλογιῶν μὲ τὰς ἀποστάσεις τῆς Δήλου ἀπὸ τὴν Ἐλευσῖνα, Μυκήνας, Σπάρτην, Πέργαμον κλπ. (βλέπε καὶ ἔγχρωμα σχέδια εἰς τόμον Ζ' ἄρθρον Γεωμετρία σελίδες 246-247)

Ἐπίσης παρομοίας ἀναλογίας μᾶς δίδουν **ἡ θέσις τῆς Σπάρτης ἡ θέσις τῆς Ἐλευσῖνος ἡ Θέσις τῶν Δελφῶν, ἡ Θέσις τῆς Δωδώνης καὶ αἱ Σχέσεις τῶν 7 προϊστορικῶν Μαντείων εἰς τὰς ἀποστάσεις αὐτῶν.**

Σμῆνος περιφερειῶν (εἰς κύκλους) τεμνομένων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τῆς Τρωάδος καὶ ἕτεροι κύκλοι μὲ

1. Κέντρον: Δῆλος, Ἀκτὶς ἀπόστασις Δήλου-Δελφῶν. Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας Τρωάδος.
2. **Κύκλος** Κέντρον: Ἐλευσίς. Ἀκτὶς ἀπόστασις Ἐλευσῖνος-Δωδώνης. Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας Τρωάδος.
3. **Κύκλος** Κέντρον: Δωδώνη, Ἀκτίς, ἀπόστασις Δωδώνης-Δήλου. Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας Τρωάδος.
4. **Κύκλος** Κέντρον: Ἀφαία-Αἰγίνης, Ἀκτὶς ἀπόστασις Ἀφαίας-Δωδώνης. Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας Τρωάδος.
5. **Κύκλος** Κέντρον: Ἐπίδαυρος, Ἀκτὶς Ἀπόστασις Ἐπιδαύρου-Πέλλας. Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας Τρωάδος.
6. **Κύκλος** Κέντρον: Σπάρτη, Ἀκτὶς ἀπόστασις Σπάρτης-Σμύρνης. Περιφέρεια διέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας.
7. **Κύκλος** Κέντρον: Ὀλυμπία, Ἀκτὶς ἀπόστασις Ὀλυμπία-Τέω.
8. **Κύκλος** Κέντρον: Φίλιπποι, Ἀκτὶς ἀπόστασις Φιλίππων-Ἰωλκοῦ.
9. **Κύκλος** Κέντρον: Κόρινθος, Ἀκτὶς ἀπόστασις Κορίνθου-Κνωσσοῦ.
10. **Κύκλος** Κέντρον: Ἰωλκός, Ἀκτὶς ἀπόστασις Ἰωλκοῦ-Ἀνακτόρων Νέστορος.
11. **Κύκλος** Κέντρον: Πάρος, Ἀκτὲς ἀπόστασις Πάρου - Ἀνακτόρου Νέστορος.
12. **Κύκλος** Κέντρον: Πέλλα, Ἀκτὶς ἀπόστασις Πέλλας-Ἀθηνῶν.

Ὅθεν, ἅπασαι αἱ περιφέρειαι τῶν 12 κύκλων διέρχονται ἐξ Ἀλεξανδρείας Τρωάδος.

Διὰ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀποκρύφου γεωμετρίας ἀναπτύσσεται ἡ δημιουργικὴ φαντασία τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ καλαισθητικὸν αἰσθητήριον τῆς ἀφανοῦς ἁρμονίας.

Συμπεράσματα Ἡ ἀφανὴς αὐτὴ ἁρμονία εἰς τὰς θέσεις καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ Ἱερῶν, αὐτὴ ἡ ἀπόκρυφος γεωμετρία ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν Ἀστρονομίαν, τὴν γεωδαισίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν κοσμογραφίαν κλπ. ἀποτελοῦν τὰς ρίζας καὶ τὰ μυστικὰ τῆς πνευματικῆς ἀνατάσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ τὸ γενεσιουργὸν αἴτιον τῆς προόδου τῆς ἀρχαιότητος.

Τὰ μυστικὰ αὐτὰ τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ ὁποῖα συνέθετον τὴν ἀφανῆ ἁρμονίαν ἔχουν διατυπωθῆ εἰς μαθηματικοὺς τύπους τῶν ὁποίων ὑλικὴ ἔκφρασις εἶναι τὰ σεπτὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος καὶ αἱ ἀποστάσεις μεταξὺ αὐτῶν.

Τὰ μνημεῖα ἐπίσης αὐτὰ καὶ τὸ ὅλον σχέδιον ἀποτελεῖ μίαν μεγαλοφυῆ μέθοδον τοῦ Ἀρχαίου Ἀνθρώπου διὰ νὰ ἀφήση εἰς τὰς μελλούσας γενεὰς τὰς πνευματικάς, τεχνικάς, ἐπιστημονικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς κατακτήσεις του. Τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα ἐγνώριζεν ἢ ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης, κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπέστη μεγάλας καταστροφὰς ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ γεωλογικὰ ἢ κοσμικὰ φαινόμενα, καὶ ἐπενόησε ἕνα τρόπον, νὰ ἀντιμετωπίση τοιοῦτον ἐνδεχόμενον, ἐπ' ὠφελεία τῶν μεταγενεστέρων.

Αὐτὸ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ δίδαγμα καὶ διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ διασφαλίση τὰς κατακτήσεις τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ ἀπὸ κοσμικὰ ἀτυχήματα ἢ ἄλλα αἴτια καταστροφῶν τοῦ πλανήτου.

Ἕτερα συμπεράσματα καὶ διδάγματα διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον εἶναι δύο εἰσέτι σπουδαῖα:

1. Τὸ παγκόσμιον σχέδιον οἰκιστικῆς τῆς ἀρχαιότητος δύναται νὰ διδάξη εἰς τὰ συναφῆ προβλήματα καὶ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον τοῦ ὁποίου ἡ οἰκιστικὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσυμμετρίας καὶ ἀποκρουστικὰς δυσαναλογίας.

2. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, παρὰ τὰς τεχνολογικὰς κατακτήσεις του, ὑποφέρει ἀπὸ ψυχικὸν λιμὸν ὁμορφιᾶς.

Ὁ φιλόσοφος ETIENNE SOURIAU τὸ 1966 ἀνέπτυξε εἰς τὴν Συνάντησιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸ θέμα τῶν τροφῶν τῆς ψυχῆς καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸ θέμα τῆς ὁμορφιᾶς. Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπεσήμανεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπειλεῖται ἀπὸ ἔλλειψιν κάλλους, τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκει εἰς δύο πηγάς, τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην.

«Ἡ τέχνη, κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον, μᾶς προσφέρει τὰς καλυτέρας ὥρας τοῦ πνεύματος, τὰς μεγαλυτέρας ἐξάρσεις τῆς καρδίας. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήση ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀριστουργημάτων. Καὶ πρέπει δι' αὐτὸ νὰ τολμήση νὰ προχωρήση πρὸς τὰς κορυφάς, κοντὰ εἰς τὰς ἀβύσσους».

Σήμερον, ἀπὸ τὰς ἀβύσσους τοῦ παρελθόντος, ἀνεσύρθησαν ἤδη, τὰ μυστικὰ τῆς ἀφανοῦς ἁρμονίας τῆς ἀρχαιότητος, ὑπὸ μορφὴν μαθηματικῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι εὐκολώτατα δύνανται σήμερον νὰ ὑλοποιηθοῦν εἰς ἀντικείμενα ἐκπάγλου καλλονῆς.

Σήμερον, ἔχομεν μαζικὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν οἰκοδομικῶν λίθων, πλακῶν, ἐπίπλων, κατοικιῶν καὶ πάσης φύσεως ἀντικειμένων, ποὺ συνθέτουν τὸ περιβάλλον μας. Ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς ἀφανοῦς ἁρμονίας, ποὺ μᾶς ἐκληροδότησεν γενναιοφρόνως ἡ ἀρχαιότης, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ μέ μεγάλην εὐχέρειαν. Καὶ οὕτω, εἶναι δυνατόν, νὰ μειωθῆ ἡ ἀσχημία, ποὺ συνοδεύει τὸν κατακλυσμὸν τῆς παραγωγῆς τῶν διαφόρων ἀντιαισθητικῶν ἀντικειμένων τοῦ συγχρόνου ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος, τὰ ὁποῖα ἐπιδροῦν δυσμενῶς ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας. Ἡ ἀφανὴς ἁρμονία τῆς ἀρχαιότητος δύναται νὰ θεραπεύση τὴν μεγάλην μονοτονίαν τῶν βιομηχανικῶν περιοχῶν καὶ συγχρόνων ἀστικῶν κέντρων καὶ νὰ δώση μίαν χαρούμενην ψυχικὴν ἠρεμίαν εἰς τοὺς μελαγχολικοὺς τόνους τῆς ζωῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου.

Ἔτσι, τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον πλανᾶται εἰς τὰ βουνά, τὰ πελάγη καὶ τοὺς αἰθέρας τῆς Μεσογείου, ἀόρατον μὲν ἀλλὰ ζωντανὸν καὶ δυναμικὸν καὶ ἀγέραστον καὶ πάγκαλον, δύναται νὰ δώση ἐν συνεργασία μὲ τὸ χριστιανικὸν καὶ εὐρωπαιοαμερικανικὸν πνεῦμα, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ὀρθοφρονήσουν κάποτε, τὴν καλυτέραν λύσιν εἰς ὡρισμένα προβλήματα τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, τὴν λύσιν τῆς χρυσῆς τομῆς, λύσιν ἀφανοῦς ἁρμονίας, λύσιν εὐρυθμίας, τάξεως, εὐκοσμίας καὶ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κάλλους.

Θεοφ. Μανιᾶς.

(Αἱ μετρήσεις ποὺ ἀναφέρει ἀνωτέρω ὁ Μανιᾶς ἐγένοντο μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς Γεωγραφικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ καὶ εἶναι πλήρως ἐξηλεγμέναι καὶ ἀκριβεῖς).

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Φαινόμενον περίεργον, παράδοξον καὶ πρωτοφανὲς εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὄχι ὅμως καὶ δυσεξήγητον, ἐνεφάνιζεν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχήν, ἀλλὰ μὲ μεγαλυτέραν ἔντασιν κατὰ τὴν νεωτέραν, ὅπως θὰ καταδειχθῇ κατωτέρω, ἡ φανερά, ἡ συστηματικὴ καὶ ἐπίμονος προσπάθεια, ὅλων περίπου τῶν ξένων μελετητῶν καὶ ἐρευνητῶν τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας καὶ Ἱστορίας, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριζον, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι γηγενεῖς εἰς τὸν χῶρον ποὺ ἔζησαν, ἔδρασαν καὶ ζοῦν καὶ ὅτι ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν ἢ τὸν Βορρᾶν. Καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ξένοι ταυτοχρόνως ἐπεδίωκον νὰ παραμερίσουν νὰ ἀγνοήσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν τὰ γνήσια κείμενα καὶ τὰς φανερὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ποὺ πιστοποιοῦσαν τὴν παναρχαίαν ὕπαρξιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὰς ἐκπληκτικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐνῷ ἐπίσης ἀδίστακτα προσεπάθουν νὰ περιορίσουν τὰ ὅρια τῆς ἀφετηρίας καὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῶν ἐν γένει πνευματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους περὶ τὸ 800 π.Χ.

Ἐνῶ δὲ ταυτοχρόνως κυριώτερον ἔργον ὅλων αὐτῶν τῶν δῆθεν εἰδικῶν συγγραφέων καὶ ἐπιστημόνων τῆς Δύσεως, ἦτο πάντοτε ἡ προβολὴ καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν θεωριῶν ποὺ διέδιδον διεθνῶς, ὅτι ὁ ἐκπολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος ἦτο ἀποτέλεσμα τοῦ προηγμένου πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου — Αἰγυπτίων, Ἀσσυρίων, Ἐλαμιτῶν, Σουμερίων, Χουριτῶν, Βαβυλωνίων, Χαλδαίων καὶ τῶν Φοινίκων ἀκόμη — παραλλήλως δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑποστηρίζουν καὶ νὰ διακηρύσσουν διαφοροτρόπως, ὅτι καὶ ὁ μετέπειτα — κατ' αὐτοὺς τοὺς σπουδαίους(!;) ξένους Ἱστορικοὺς καὶ ἐρευνητὰς — Ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἦτο δημιούργημα τῶν πνευματικῶν ἐπιδόσεων καὶ ἐπιδράσεων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀναφερομένων ἀρχαίων Λαῶν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων!!! (Μεγυέρ, Μοργκάν, Φαλμεράϋερ, Γκλότζ, Γκόρντον, Πάλμερ, Ντυρὰν κ.ἄ.).

Θὰ πρέπῃ ἐν τούτοις νὰ λεχθῇ, ὅτι εἰς τὴν ἄδικον καὶ ἐξοργιστικὴν αὐτὴν προσπάθειαν τῶν πολλῶν, ποὺ ἠθέλησαν νὰ μειώσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν τὴν ἀλήθειαν, σχετικῶς μὲ τὴν καταγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπῆρξαν καὶ μερικαὶ ἐξαιρέσεις καὶ ἀντιδράσεις, ἄλλων ξένων διανοητῶν καὶ ἐρευνητῶν, ἀλλ' ἡ φωνή των δυστυχῶς, ἀπεπνίγετο ἀπὸ τὸν ἀδιάκοπον θόρυβον ποὺ προεκάλουν αἱ ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι τῶν ἄλλων, αἱ ὁποῖαι ὡμοίαζον, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ντρόϋσεν, μὲ «τὸν ἐκκωφαντικὸν θόρυβον ποὺ προκαλοῦσαν αἱ ἔξαλλοι Μαινάδες καὶ οἱ ἀλλαλαγμοὶ τῶν ἀλλοφρόνων θυρσοφόρων Βάκχων, κατὰ τὰς ὀργιαστικὰς ἑορτὰς τοῦ Διονύσου». Σημειωτέον ὅτι, οἱ θαυμάσιοι αὐτοὶ μελετηταί, οἱ ἐμφανιζόμενοι σκοπίμως, ὡς ἀμαθέστατοι, ἢ καὶ ὡς ἀγνοοῦντες ἐν προκειμένῳ τὴν ἀλήθειαν, εἶχον μὲν πολιτογραφήσει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὸν Διόνυσον ἀκόμη ὡς Ἀνατολίτην, περιφρονοῦντες σκαιότατα ὅσα ἀναφέρονται σχετικῶς εἰς τὰ Ὀρφικά, ἀλλ' εὐσχήμως φερόμενοι, ἐπιμελῶς ἀπέφυγον νὰ τὸν παρουσιάσουν εἰς τὰ ἔργα των καὶ μέ φέσι, ἢ μὲ κελεμπίαν καὶ σαρίκι !...

Τοιαύτης περίπου ἐκτάσεως καὶ ἐντάσεως ὑπῆρξεν καὶ ἦτο καὶ μέχρι πρὸ τινος, ἡ διαστρέβλωσις καὶ ἡ ἀσύστολος παραποίησις τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ δι' ἀποδείξεων κατωτέρω καὶ ἡ προσπάθεια παραμερισμοῦ καὶ μειώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ παράγοντος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Πολιτισμοῦ. Καὶ τὸ χείριστον ἀκόμη ἦτο, ὅτι πάντα ταῦτα συνέβαινον χωρὶς καμμίαν σοβαρὰν ἀντίδρασιν τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου αὐτοῦ. Διότι ἐὰν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ τινων ἄλλων Ἑλλήνων διανοουμένων, πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὰς ἐμπνεύσεις τῶν ὁποίων προεκλήθη καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, ἐλάχιστοι Ἕλληνες διανοούμενοι μετὰ ταῦτα, ἐτόλμησαν νὰ ἀντιταχθοῦν εἰς τὴν ἀδίστακτον αὐτὴν ἀνθελληνικὴν προσπάθειαν τῶν ξένων. Ἀντιθέτως οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἀγνοήσαντες καὶ περιφρονήσαντες καὶ αὐτοί, τὰ ἀποκαλυπτικὰ καὶ σαφέστατα ἀρχαῖα κείμενα, ἀπεδέχθησαν χωρὶς καμμίαν διαμαρτυρίαν καὶ ἠκολούθησαν τυφλῶς τὰς ἀνθελληνικὰς αὐτὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας μάλιστα διέδοσαν καὶ ἐκαλλιέργησαν μὲ τὰ συγγράμματά των καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θαυμάζοντες πάντοτε τὰς ἐργασίας αὐτὰς τῶν ξένων, τὰς ὁποίας καὶ ἀντέγραφον, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐπειδή, ὅπως ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰ ἔργα των, δὲν ἦσαν ἀρκετὰ κατηρτισμένοι καὶ ἱκανοὶ νὰ ἀντιδράσουν, ἢ προφανῶς ἐφοβοῦντο, ὅτι, ἐὰν δὲν συμφωνοῦσαν μὲ τὰς θεωρίας ἐκείνων, θὰ ἐθεωροῦντο ἀπὸ αὐτούς, ὡς καθυστερημένοι καὶ ἀμαθεῖς!...

Πάντως ὁ Δημ. Βεναρδάκης, μὲ ὁλόκληρον τὸ ἔργον του, ὁ Νικ. Κοτζιὰς μὲ τὴν ἀναλυτικὴν «Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας» του, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, ποὺ ἀντέκρουσε ἐπιτυχῶς τὰς κακοηθεστάτας θεωρίας περὶ καταγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς τοῦ Φαλμεράϋερ, ὁ Παναγ. Καββαδίας μὲ τὰ ἀποκαλυπτικὰ καὶ προφητικὰ ἔργα του «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία» (ἔκδοσις 1909) καὶ «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης», (1916) ὁ Χρῆστος Τσούντας μὲ τὸ κλασσικὸν ἔργον του «Αἱ Προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις» Διμηνίου καὶ Σέσκλου, ὁ Παῦλος Καρολίδης, μὲ τὴν διαφωτιστικὴν «Παγκόσμιον ἢ Καθολικὴν» Ἱστορίαν του, ὁ Δημ. Αἰγινήτης μὲ τὰς παρατηρήσεις του ἐπὶ τῶν ἐσφαλμένων πληροφοριῶν τῶν ξένων περὶ τῶν ἀρχαίων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένιος Ἀντωνιάδης, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυψεν τὰς κλοπὰς τοῦ Κοπερνίκου, ποὺ εἶχεν ἰσχυρισθῇ, ὅτι, ἀνεκάλυψε τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα, ἐμφανισθεὶς ὡς μέγας ἀστρονόμος, διότι ἀντέγραψε τὸν Ἀρίσταρχον!, ὁ Ἰωάννης Κούμαρης, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἀνέτρεψε μὲ τὰς ἀνθρωπολογικὰς μελέτας του τὰς θεωρίας τῶν ξένων περὶ Ἀρίων καὶ Ἰνδοευρωπαίων καὶ διεκήρυξεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι γηγενεῖς, εἶναι αὐτόχθονες εἰς τὴν γῆν ποὺ εὑρίσκονται (βλέπε «Φυσικὴ Ἀνθρωπολογία» Τόμος «ΕΛΛΑΣ» Α' μέρος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ»), ὁ Κων. Γεωργούλης, ὁ ὁποῖος μὲ τὰς συγκριτικὰς μελέτας του, ἐπὶ τῶν διδασκαλιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ τῶν δῆθεν διαπιστώσεων τῶν νεωτέρων διανοητῶν (εἰς τὸν τόμον «Τὸ Ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν Πνεῦμα», τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ»), ἀπεκάλυψεν τὴν λεηλασίαν τῶν ἀρχαίων σοφῶν ἀπὸ τοὺς ξένους, ὁ Βασ. Αἰγινήτης, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἀπέδειξεν τὸ τρωτόν, τὸ διαβλητὸν καὶ τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῶν θεωριῶν περὶ «χωροχρόνου» τοῦ Ἀϊνστάϊν, παρατήρησιν τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθη καὶ ὁ Ἀϊνστάϊν (βλέπε σχετικῶς καὶ Ἰωάν. Δ. Πασσᾶ «Τὸ Ἔγκλημα τῆς Ἐπιστήμης» (σελίδες 144-155 καὶ 156), ὁ Νικολ. Λούβαρις, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας ἠσχολήθη καὶ ἠρμήνευσεν, τὰς θρησκειολογικὰς ὅμως μόνον ἀπόψεις τῶν Ὀρφικῶν, ὁ Εὐαγ. Σταμάτης μὲ τὰς διαφωτιστικὰς μελέτας του ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κυρίως Μαθηματικῶν, ὁ Κων. Βουρβέρης, ὁ ὁποῖος εὐθαρσῶς προέβαλλεν τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἀνθρώπων, ὁ Γ.Κ. Πουρναρόπουλος, ποὺ ἀπέδειξεν πόσα ὀφείλει ἡ Νέα Ἰατρικὴ εἰς τὰς διαπιστώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν, ὁ ἀρχαιολόγος Δημ. Θεοχάρης, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἀπετόλμησε νὰ ἀμφισβητήσῃ μὲ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἀπὸ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας του, τὰς θεωρίας τῶν

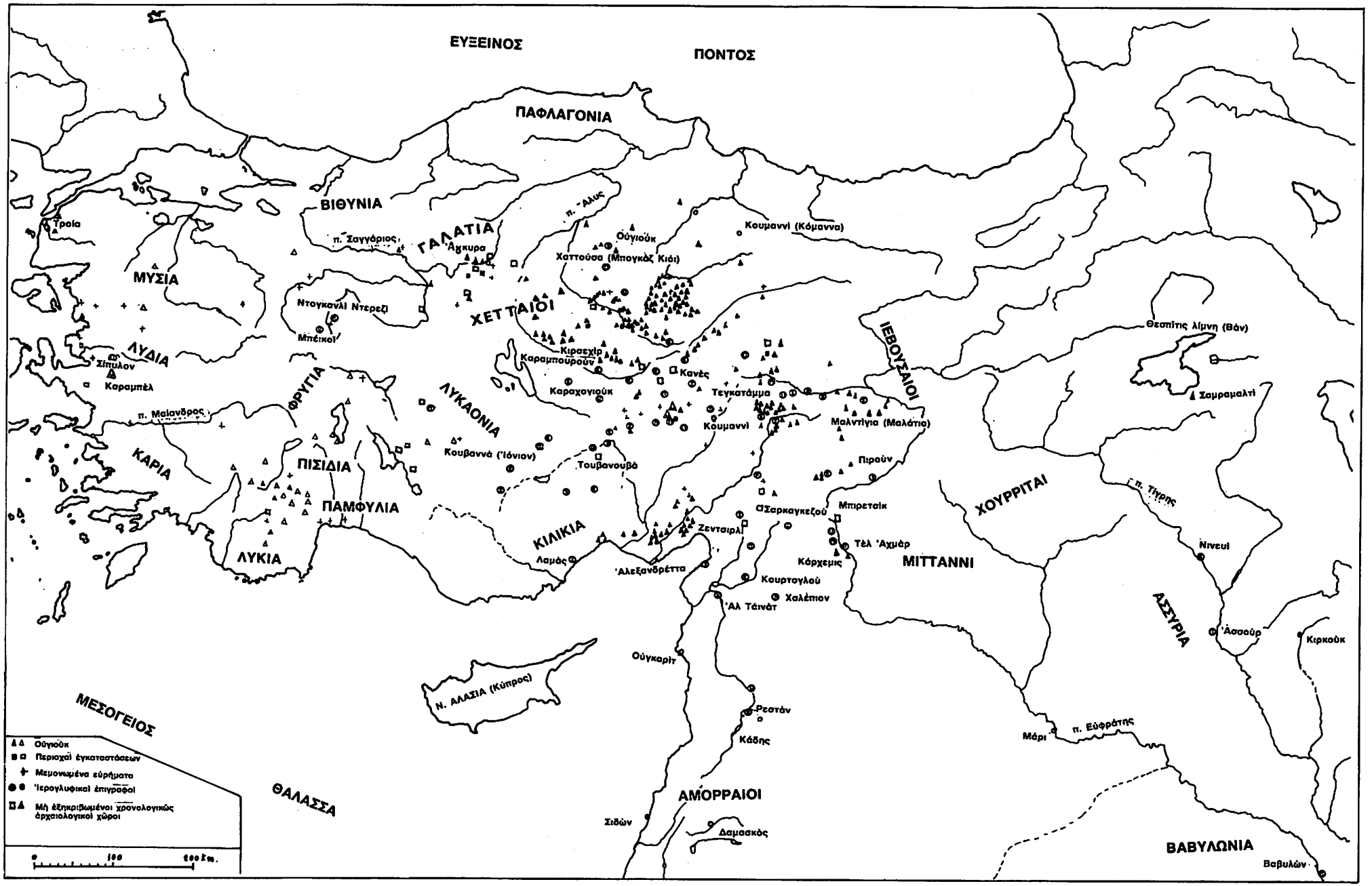

Χάρτης τῆς Μικρᾶς 'Ασίας δεικνύων τὰς διαφόρους περιοχὰς καὶ τοὺς Λαοὺς ποὺ κατοικοῦσαν εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴ καὶ ἐπίσης τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους καὶ τὰς περιοχὰς ὅπου ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ μὲ ἱερογλυφικά.

παλαιοτέρων ξένων συναδέλφων του, περὶ καταγωγῆς τῆς φυλῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ (εἰς «'Αρχαιολογικὰ 'Ανάλεκτα» 'Αθηνῶν (βιβλία II καὶ III) καὶ περισσότερον ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλον φυσικά, ὁ Κ. Χασάπης, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἡρμήνευσε τοὺς «"Υμνους» τοῦ 'Ορφέως καὶ ἀπέδειξεν μὲ ἀδιασείστους πλέον ἀστρονομικὰς διαπιστώσεις τὴν παναρχαίαν, τὴν ἀπίστευτα μακρυνήν, τὴν Προϊστορικὴν ὕπαρξιν καὶ δρᾶσιν τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς.

Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ἀνωτέρω, ποὺ ὑπῆρξαν ὅλοι μετὰ τὸν 'Αντωνιάδη καὶ μόνιμοι συνεργάται τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» καὶ οἱ ὁποῖοι ἐμφανῶς ἀντέδρασαν διὰ τῶν ἔργων των, εἰς τὰς ἀνθελληνικὰς κακοηθείας τῶν ξένων, δὲν ἀντετάχθησαν ὅμως ἐντόνως καὶ ἀποτελεσματικῶς, διότι δὲν εἶχαν προσέξει καὶ δὲν εἶχον ὑπ' ὄψιν των καὶ φυσικὰ δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὰς καταπληκτικὰς πληροφορίας καὶ ἀπόψεις τῶν 'Ορφικῶν καὶ κυρίως τὸ περιεχόμενον τῶν «"Υμνων τοῦ 'Ορφέως». Μόνον ὁ Κ. Χασάπης διηρεύνησεν, ἡρμήνευσεν, προέβαλλεν καὶ ἐσχολίασεν βάσει ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων τὰ 'Ορφικά, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ μελέτη του αὐτὴ νὰ ἔχει μεταβληθῇ σήμερον εἰς «πυρηνικὴν βόμβαν» τοποθετημένην ἤδη εἰς τὰ θεμέλια τῶν ἀνθελληνικῶν αὐτῶν θεωριῶν τῶν ξένων, καὶ μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ὁποίας διεθνῶς, ποὺ θὰ προκληθῇ μετ' ὀλίγον, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν 'Ορφικῶν, ματαίως οἱ ἐφευρέται καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῶν θεωριῶν αὐτῶν θὰ ἀναζητοῦν ἀπεγνωσμένως, ἀνωφελῶς καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος, νὰ ἀνεύρουν, νὰ συλλέξουν καὶ νὰ συρράψουν τὰ ράκη τῶν θεωριῶν των, τὰ ὁποῖα κυριολεκτικῶς κονιορτοποιοῦνται ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα, διὰ πρώτην φοράν, ὄχι μόνον εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς παγκόσμιον ἐπίπεδον, κείμενα τῶν 'Ορφικῶν. (τόμος ΚΔ' τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας) ποὺ ἐκδίδεται καὶ εἰς ἰδιαίτερον βιβλίον τὸ ὁποῖον καὶ θὰ ἀποσταλῇ εἰς ὅλους τοὺς ξένους δῆθεν ειδικοὺς μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἴσως... τοὺς ἀφυπνίσῃ!!!...

Τὸ περιεργότερον ὅμως μὲ τὴν ὕπουλον αὐτὴν τακτικὴν τῶν ξένων ἦτο, ὅτι ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀρχαίους Λαοὺς τῆς 'Ανατολῆς, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἐπιδράσεώς των, κατ' αὐτούς, ἐξεπολίτισαν καὶ τοὺς "Ελληνας, ἀπέκλειον, τοὺς Χετταίους, τοὺς Μιττάνι, τοὺς 'Ελαμίτας καὶ τοὺς 'Ινδούς, τοὺς δὲ Σουμερίους τοὺς ὁποίους παραδέχονται ὡς προηγμένους, δὲν τολμοῦσαν νὰ τοὺς ἐμφανίσουν ὡς Σημίτας, ἢ ὡς ὑποστάντας τὴν ἐπίδρασιν τῶν Σημιτῶν, ἂν καὶ οὗτοι εἶχον ἐμφανισθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τοὺς εἶχον κηρύξει... εἰς ἄγνοιαν, χαρακτηρίσαντες αὐτοὺς ὡς φυλὴν ... ἀγνώστου προελεύσεως!... 'Αλλὰ καὶ τοὺς Χετταίους καὶ Μιττάνι, ἁπλῶς τοὺς διέγραψαν ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν Λαῶν ποὺ ἐξεπολίτισαν τοὺς "Ελληνας, διότι τὰ ἀνευρεθέντα στοιχεῖα τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Λαῶν αὐτῶν, ὅπως καὶ τῶν 'Ελαμιτῶν, τῶν Σουμερίων καὶ τῶν 'Ινδῶν, ἐπρόδιδον ἀφετηρίαν, προέλευσιν, ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ Αἰγαίου καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, τὰς ὁποίας ἐπεδίωκον νὰ ἐμφανίσουν ὡς κοιτίδας καὶ δημιουργοὺς τοῦ πολιτισμοῦ.

Χαρακτηριστικὴ δὲ ἀπόδειξις τῆς περιφρονήσεως τῶν ξένων πρὸς τὰς ἀρχαίας 'Ελληνικὰς παραδόσεις εἶναι αἱ πλήρεις ἐλλείψεων ἐργασίαι των καὶ ἐπὶ τῆς 'Ελληνικῆς Μυθολογίας καὶ αἱ διαστροφαὶ ποὺ παρουσιάζουν καὶ ἄλλα διάφορα 'Ιστορικὰ ἢ Φιλοσοφικὰ ἔργα των, διότι ἡ πλήρης ἐμφάνισις τῶν ἀρχαίων αὐτῶν 'Ελληνικῶν ἀπόψεων καὶ παραδόσεων θὰ ἀνέτρεπεν ἁπλούστατα τὰς ἀνθελληνικὰς θεωρίας των.

'Ο 'Ηρόδοτος καὶ ὁ Διόδωρος πρῶτοι φορεῖς τῶν ἀνθελληνικῶν θεωριῶν.

Καὶ διὰ νὰ καταδειχθῇ μέχρι ποίου σημείου εἶχον ἐπικρατήσει εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ δύο χιλιετίας περίπου αἱ ὑποπτοι καὶ ἀνθελληνικαὶ αὐταὶ ἀπόψεις, παραθέτομεν κατωτέρω μικρὰν περίληψιν περὶ τῆς ἀφετηρίας των καὶ τῶν μετέπειτα προσπαθειῶν τῶν φορέων των καὶ τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν των.

'Εν τοῦτοις πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχήν, διάφοροι συγγραφεῖς μὲ τὰς ἐσφαλμένας ἀλλὰ καὶ ψευδεῖς πληροφορίας ποὺ παρεῖχον, συνέτειναν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τόσον ἡ Αἴγυπτος ὅσον καὶ αἱ ἄλλαι χῶραι τῆς Μεσοποταμίας ἦσαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν πρῶτος ὁ 'Ηρόδοτος (450 π.Χ.), περιγράφει τὰ θαυμάσια τῆς Αἰγύπτου τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπισκεφθῇ ὅταν κατείχετο ἀπὸ τοὺς Πέρσας, ἐξαίρων ταυτοχρόνως εἰς τὰς ἱστορίας του, τὸν πολιτισμὸν καὶ τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς 'Ανατολῆς. Καὶ ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀξιοθαυμάστων, ποὺ ἀναφέρει εἰς τὰ βιβλία του διὰ τὴν Αἴγυπτον μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον παλαιὰν γραφὴν καὶ ἔγραφον ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ εἶχον δύο συστήματα γραφῆς: «τὰ ἱερὰ» καὶ «τὰ δημοτικὰ» γράμματα, ἐνῶ ὁ Διόδωρος Σικελιώτης, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθη τὴν Αἴγυπτον περὶ τὰ μέσα τοῦ Α' αἰῶνος π.Χ. καθορίζει ὅτι ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ ἦτο ἰδεογραμμικὸν σύστημα. 'Αμφότεροι ὅμως ἐμφανῶς συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἀναπτυχθῇ τοιαύτη Αἰγυπτιομανία καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀργότερον, ὥστε εἶχον φθάσει οὗτοι εἰς τὸ σημεῖον νὰ λατρεύουν τοὺς θεοὺς τῶν Αἰγυπτίων Σάραπιν, "Ισιδα καὶ ἄλλους, εἰς ἀνεγερθέντας εἰς τὴν Ρώμην ναούς, ὅπως καὶ τοὺς ἰδικούς των θεούς. 'Ο δὲ Διόδωρος ἀναφέρει ἐπίσης δεκατέσσαρας "Ελληνας σοφούς, ποὺ συνέτειναν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ 'Ελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐκπαιδευθέντας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μεταξὺ αὐτῶν, τὸν 'Ορφέα, τὸν Δαίδαλον, τὸν "Ομηρον, τὸ Λυκοῦργον, τὸν Σόλωνα, τὸν Δημόκριτον, τὸν Πυθαγόρα, τὸν Πλάτωνα, τὸν Εὔδοξον καὶ ἄλλους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πιστεύουν οἱ σύγχρονοί του, ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτόν, ἐπὶ μίαν χιλιετίαν καὶ πλέον, οἱ περισσότεροι τῶν ἀνθρώπων, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐδίδαξαν εἰς τοὺς "Ελληνας καὶ οἱ "Ελληνες εἰς τοὺς Ρωμαίους.

'Ακολούθως ὁ Φλάβιος 'Ιώσηππος μὲ τὰ ἔργα του «Λόγοι κατ' 'Απίωνος» (Α,Β) καὶ «'Ιουδαϊκὴ 'Αρχαιολογία» ὄχι μόνον ὑπονομεύει καὶ ἀρνεῖται τὴν συμβολὴν τῶν 'Ελλήνων εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ ψευδολογήματα ἀναίσχυντα διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα περὶ 'Ελληνισμοῦ.

'Αλλὰ τὸ περισσότερον ἐξοργιστικὸν εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν εἶναι καὶ ἡ συμπεριφορὰ τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας ἀργότερον. Διότι ἐνῶ ὑπετίθετο, ἢ μᾶλλον εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι πλεῖστοι ἐκ τῶν ἡγετῶν της δὲν ἦσαν ἄγευστοι 'Ελληνικῆς παιδείας, ἢ μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἀνεδείχθησαν οἱ κυριώτεροι ἡγέται της, ἐν τούτοις, ὄχι μόνον δὲν ἠμπόδιζε τὴν μετάβασιν τῶν πιστῶν της εἰς τὴν Αἴγυπτον, «εἰς τὴν χώραν τῆς σοφίας», ἀλλὰ καὶ συνιστοῦσε τὴν μετάβασιν ἐκεῖ διὰ νὰ ἀποκτήσουν οὗτοι περισσοτέρας γνώσεις!...

Μετὰ τὴν πτῶσιν ὅμως τῆς Ρώμης καὶ τὴν μετατόπισιν τῆς κρατικῆς καὶ πνευματικῆς ἰσχύος εἰς τὸ Βυζάντιον, ἡ μανία διὰ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς σοφίας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἱερογλυφικῶν ἐπὶ ἀρκετοὺς αἰῶνας ἔχει σημαντικῶς μειωθῇ, διὰ νὰ ἐκσπάσῃ καὶ πάλιν ὀλίγον πρὸ τῆς καταρρεύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Περὶ τὸ 1419 ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν "Ανδρον ἀπὸ τὸν 'Ιταλὸν ταξιδιώτην Μπουοντελμόντε, ἕνα «μοναδικόν», ὅπως ὑπετέθη, ἀρχαῖον σύγγραμμα περὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς γραφῆς καὶ σοφίας μὲ ἱερογλυφικὰ καὶ τὸ ὁποῖον ἀπεδόθη εἰς κάποιον ἄγνωστον Αἰγύπτιον συγγραφέα, ὀνομαζόμενον 'Ωραπόλλωνα. "Εντονος ἐπαναλαμβάνεται κατόπιν τούτου ἡ ἔρευνα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ Αἰγυπτιακὰ καὶ «τὴν Αἰγυπτιακὴν σοφίαν» ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων!...

'Ο Μπιόντο, φίλος τοῦ ἀνθρωπιστοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Πόντζιο, ἀντιγράφει καὶ κυκλοφορεῖ σχετικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἱερογλυφικὰ τοῦ «'Ωραπόλλωνος» καὶ ἀπὸ ἔργα τοῦ Πλινίου, τοῦ 'Αμμιανοῦ Μαρκελλίνου καὶ τοῦ Τακίτου καὶ διὰ μακρῶν ἀσχολεῖται καὶ θορυβεῖ μὲ τὰ ἱερογλυφικὰ εἰς τὴν 'Ιταλίαν.

Τὸ 1499 ἐπίσης ἐκδίδεται εἰς τὴν Ρώμην τὸ φανταστικὸν ἔργον τοῦ Φραγκίσκου Κολόνα «'Υπνερωτομαχία», ποὺ περιεῖχε τὰ πρῶτα ἐκτυπωθέντα ἱερογλυφικὰ κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ συνεχίζονται νέαι ἀλλεπάλληλαι ἐκδόσεις ἔργων σχετικῶν μὲ τὰ ἱερογλυφικὰ καὶ τὴν κοπτικὴν γραφήν, ὑπὸ τοῦ Πιέτρο Ντελλὰ Βάλε, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταφέρει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν πρώτην σφηνοειδῆ γραφὴν τῶν 'Ασσυρίων, καὶ ὑπὸ τοῦ Κίρχεν, τοῦ Περσέα, τοῦ Σαλμάσιου (1636-1643) καὶ ἄλλων.

Μετὰ ταῦτα τὸ 1668 ὁ 'Ιωάννης Οὐίλκινς, ἐπίσκοπος τοῦ Τσέστερ τῆς 'Αγγλίας ἐκδίδει τὸ βιβλίον «Δοκίμιον περὶ ἀληθοῦς γραφῆς καὶ φιλοσοφικῆς γλώσσης» διὰ τοῦ ὁποίου προτείνει, ἐπειδὴ ἦτο δύσκολος ἡ ἐκμάθησις καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν (κυρίως τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου) νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα μία ἐνιαία παγκόσμιος γλῶσσα (ὅπως ἡ σύγχρονός μας 'Εσπεράντο) καὶ τὸ σπουδαιότερον, ὁ ἀμαθέστατος, ὅπως φαίνεται αὐτὸς ἱερωμένος καὶ λόγιος τῆς Δύσεως, 'Εβραϊκῆς προφανῶς καταγωγῆς διετείνετο, ὅτι μελετήσας τὴν ἱστορίαν τῆς γραφῆς εἶχεν πεισθῇ ὅτι ἐφευρέται αὐτῆς ἦσαν οἱ 'Εβραῖοι!!!

Μετὰ ταῦτα οἱ διάφοροι ἐρευνηταὶ τῆς Δύσεως πελαγοδρομοῦν εἰς ἀτελειώτους καὶ ἀνωφελεῖς συγκριτικὰς δῆθεν, ἀλλὰ καὶ κωμικὰς λόγῳ τῆς ἀμαθείας των μελέτας, ἐπὶ τῶν ἱερογλυφικῶν τῶν Αἰγυπτίων, ἐπὶ τῶν ἰδεογραμμάτων τῆς Μεξικανικῆς γραφῆς καὶ τοῦ μὲ ἄπειρα γράμματα ἐμφανιζομένου Κινεζικοῦ ἀλφαβήτου. Κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρουσιάζεται ὁ "Αγγλος Γουλιέλμος Οὐώρμπερτον, ἐπίσκοπος τοῦ Φλῶστερ (1698-1779) εἰς τὸ ἐννεάτομον ἔργον του «'Η θεία 'Αποστολὴ τοῦ Μωϋσέως», τὸ ὁποῖον εἶναι πλῆρες θεολογικῶν παραδοξοτήτων, ἱστορικῶν ἀνακριβειῶν καὶ διαστροφῶν, ἀλλὰ καὶ προφανοῦς ἀπυθμένου ἀμαθείας, ἀφοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναφέρει ὅτι ἡ Αἴγυπτος μετέδωσεν εἰς τοὺς "Ελληνας πλουσίας γνώσεις καὶ κυρίως μαθηματικὰς καὶ γεωμετρικάς, ἀγνοῶν φαίνεται ὁ ἀνιστόρητος καὶ ἀκατάρτιστος αὐτὸς "Αγγλος κληρικός, τὴν ἱστορίαν μὲ τὸν Θαλῆν καὶ τὸν "Αμασιν εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θαλῆς ἀπέδειξε μὲ μίαν ἁπλῆν ἐξίσωσιν τοῦ ὕψους τῆς σκιᾶς τῆς πυραμίδος καὶ τοῦ ὕψους τῆς σκιᾶς τῆς βακτηρίας του πόσον εὔκολος καὶ ταχεῖα ἦτο ἡ καταμέτρησις τοῦ ὕψους τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος, τὸ ὕψος τῆς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν ἐγνώριζον νὰ καταμετρήσουν οἱ Αἰγύπτιοι. Καὶ φυσικὰ ἠγνόει οὗτος καὶ τὴν ἄλλην ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς ὑπεροχῆς τῶν 'Ελλήνων σοφῶν ἔναντι τῶν Αἰγυπτίων, μὲ τὸ πασίγνωστον θεώρημα τοῦ Πυθαγόρα κατὰ τὸ ὁποῖον «τὸ τετράγωνον τῆς ὑποτεινούσης πλευρᾶς ὀρθογωνίου τριγώνου, ἐξισοῦται μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν ἄλλων πλευρῶν» καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ἀλλὰ καὶ γενικῶς περὶ ἀνωτέρων Μαθηματικῶν καὶ περὶ εὐρυτέρας

Γεωμετρίας είχον κυριολεκτικῶς μεσάνυχτα, ὅπως γνωρίζομεν σήμερον, (1981) οἱ Αἰγύπτιοι.

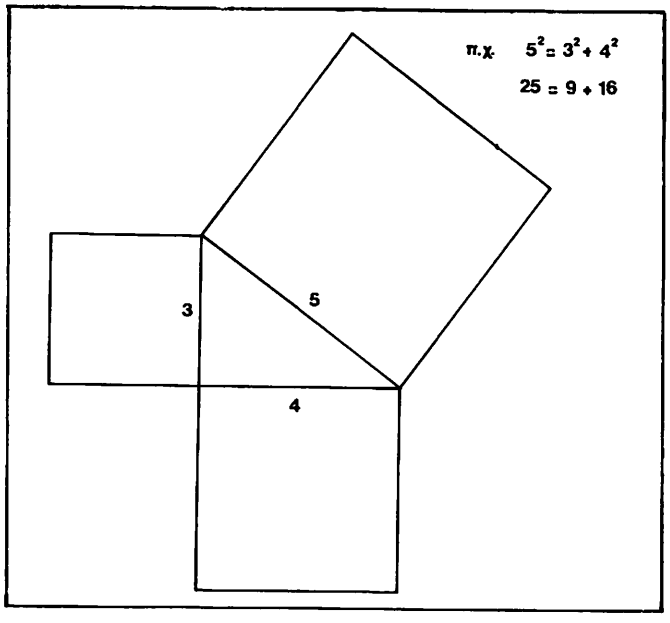

Σχέδιον τοῦ Πυθαγορείου θεωρήματος

Ἐν τούτοις τὸ 1792 τὴν ἔρευναν ἐπὶ τῶν Ἱερογλυφικῶν συνεχίζει ὁ Γάλλος κόμις Καίυλυς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἀββᾶ Μπαρτελεμύ, θαυμαστοῦ τοῦ προαναφερθέντος Οὐώρμπερτον καὶ ἀκολούθως ἀσχολεῖται ἐπίσης μὲ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν μελέτην τῶν Ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου, ὁ Δανὸς Νήμπουρ, γνωστὸς περισσότερον διότι ἐκ τῆς Περσεπόλεως ἐκόμισεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀντίγραφα τῆς Περσικῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκρυπτογράφησις τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ὁ περιορισμὸς τῆς «Προϊστορίας» κατὰ τὴν Βίβλον τῶν Ἑβραίων.

Συνεπῶς εἶναι φανερὸν ὅτι ἀρχικῶς οἱ Ρωμαῖοι καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τὴν Ἀναγέννησιν, Γάλλοι, Ἄγγλοι, Δανοί, Ἰταλοί, Σουηδοὶ καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὰς ἐσφαλμένας πληροφορίας τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς σοφίας τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν τῶν συγχρόνων των ἐρευνητῶν, ἐπιδίδονται εἰς ἐπιμόνους ἐρεύνας ἐπὶ τῶν Ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων, διότι εἶχον διδαχθῆ, ὅπως, ἀνεφέρθη ἀνωτέρω καὶ ἐπίστευον, ὅτι ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Μεσοποταμία ἦσαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ, παραμερίζοντες καὶ περιφρονοῦντες ἔκτοτε ὅπως καὶ ἀργότερον, τὰ ἀθάνατα ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα καὶ τὰς πλουσιωτάτας καὶ σαφεστάτας Ἑλληνικὰς παραδόσεις, ποὺ ἀνέφεραν καὶ ἀπεδείκνυαν τὸ ἀντίθετον καὶ τὰς ὁποίας ματαίως προσεπάθουν νὰ μεταδώσουν, εἰς τοὺς ὑπνωτισμένους ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιομανίαν των διανοητὰς τῆς Δύσεως, οἱ καταφυγόντες εἰς τὰς Χώρας τῆς Εὐρώπης, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πεπαιδευμένοι Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου, μὲ ἐξαίρεσιν τὰς προσπαθείας ποὺ ἐσημειώθησαν διὰ τὴν διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων μετὰ τὸ 1430 εἰς τὴν Φλωρεντίαν, τὴν Πάδοβαν, τὴν Βενετίαν καὶ ἀργότερον εἰς τὴν Ρώμην.

Ἀλλὰ τὸ 1650 οἱ μελετηταὶ καὶ οἱ ἐρευνηταὶ τῆς Δύσεως ἀντιμετωπίζουν μίαν νέαν ἐμφάνισιν τῶν πληροφοριῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῶν Ἑβραίων περὶ κτίσεως κόσμου. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Ἄρμαγκ τῆς Ἰρλανδίας Τζέημς Ἄσερ προσδιορίζει ὡς ἡμερομηνίαν ἀρχῆς τοῦ κόσμου συμφώνως μὲ τὰς γραφὰς τὸ 4004 π.Χ., ὁ δὲ Ἀντικαγκελάριος τοῦ Καϊμπριτζ Δόκτωρ Λαϊτφουτ, σύγχρονος τοῦ ἀνωτέρω Ἄσερ, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ κόσμος ἐγεννήθη εἰς τὰς 23 Ὀκτωβρίου τοῦ 4.004 καὶ εἰς τὰς 9 τὸ πρωΐ!, ὡς ἐὰν ὁ ...ἔξοχος αὐτὸς διανοούμενος νὰ παρίστατο, προσκληθεὶς ἀπὸ τὸν Θεόν, εἰς τὴν δημιουργίαν, διὰ νὰ κρατήσῃ πρακτικά!!... Καὶ ἐπεχείρησαν μὲν ἀργότερον ἄλλοι διαστρεβλωταὶ τῆς Προϊστορίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ, νὰ μεταθέσουν τὴν χρονολογίαν τῆς δημιουργίας τοῦ Κόσμου εἰς μακρύτερον χρόνον, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι πόλις περιτριγυρισμένη ἀπὸ τείχη, καὶ εὑρεθεῖσα πλησίον τῆς Ἱεριχοῦς, πρέπει νὰ ὑπῆρξεν περὶ τὸ 10.000 π.Χ., ἀλλὰ οἱ ἀνιστόριτοι ἀγνοοῦσαν ὅτι τὸ 10.000 π.Χ. συμφώνως ἄλλως τε καὶ μὲ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς γραφάς των οὐδεμία πηγή, ἡ ἔρευνα ἀναφέρει ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πόλις καὶ μάλιστα περιτοιχισμένη! Ἀτυχῆς δὲ ἦτο καὶ ἡ μετέπειτα προσπάθεια τοῦ Φίλιπ Χένρυ Γκὸς τὸ 1857, ἐξέχοντος ἐρευνητοῦ νὰ δικαιολογήσει τὰ μυθεύματα αὐτά. (βλέπε καὶ Σὰρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Κόσμους» σελίδα 12 καὶ ἑφεξῆς.)

Κατὰ τὸ 1797 ὅμως ἄλλος Δανὸς ἐρευνητὴς ὁ Ζοέγκα, διαχωρίζων τὴν θέσιν του ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τῶν προηγηθέντων ἐρευνητῶν καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν ἀνεκδιήγητον Ἄγγλον Οὐώμπερτον, πού ὑπεστήριζε μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι καὶ τὸ ἀλφάβητον ἦτο ἐφεύρεσις Αἰγυπτίου γραφέως, βεβαιώνει ἀντιθέτως ὅτι ἡ ἐφεύρεσις αὕτη δὲν ἦτο ἔργον ἑνὸς ἀνθρώπου, ἢ μιᾶς γενεᾶς, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα βραδυτάτης ἐξελίξεως καὶ χρησιμοποιήσεως φωνητικῶν φθόγγων, λέξεων, στοιχείων χαρακτηρισμοῦ καὶ προσδιορισμοῦ ἀντικειμένων, παρατηρήσεων καὶ προσώπων, ὅπως ἄλλωστε τοῦτο εἶναι καὶ φανερὸν γενικῶς.

Κατὰ τὸ Ζοέγκα ἐπίσης, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προφανῶς ἐδανείσθη καὶ ὁ Ἔβανς τὴν ἰδίαν θεωρίαν ποὺ διετύπωσε τὸ 1908, εἰς τὸ βιβλίον τοῦ P.P. Μπάρετ περὶ «Ἀνθρωπολογίας», οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι ἔκαμαν πρόχειρα σχέδια καὶ ἐχρησιμοποίουν χονδροειδῆ τρόπον χρωματισμοῦ αὐτῶν, ἢ μετεχειρίζοντο μαχαίρι καὶ ἄλλα ὀξέα ὄργανα διὰ χάραξιν τοῦ περιγράμματος τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἐσχεδίαζον.

Φαίνεται, ὑποστηρίζει ὁ Ζοέγκα, ὅτι εἶχε προηγηθῆ ἡ ἀνάπτυξις τῶν καλῶν τεχνῶν, δηλαδὴ ἡ χαρακτική, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ μεταξὺ τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων καὶ ἐπηκολούθησεν ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀπεικονίσεως ἑνὸς εἰδωλίου, μιᾶς εἰκόνος, ἑνὸς σχεδίου, ἀπὸ τοῦ εἰκονογραφημένου συμβόλου, εἰς τὸν συμβολικὸν σχεδιασμὸν αὐτοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ εἰκονογραφικὰ σύμβολα οἱ ἄνθρωποι ἔφθασαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰ συμβολικὰ σχεδιάσματα, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἀπετέλεσαν, ἐδημιούργησαν, τὰ ἰδεογράμματα, τὴν ἱερογλυφικὴν καὶ τὴν συλλαβικὴν γραφὴν καὶ ἐξελικτικῶς τὸ ἀλφάβητον.

Καὶ ἐνῶ παραδέχεται ὅτι ἡ διαδικασία αὕτη τῆς γενέσεως τῆς γραφῆς, τῆς εὐγενεστέρας, τῆς σημαντικωτέρας καὶ ὠφελιμωτέρας ἀσφαλῶς ἐφευρέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν, ἦτο κοινὴ εἰς πολλοὺς λαούς, οὔτε ἐπισημαίνει, ἀλλὰ καὶ οὔτε καθορίζει ποῖος λαὸς πρῶτος ἐπέτυχε νὰ διαμορφώσῃ τὸ ἀλφάβητον καὶ νὰ συστηματοποιήσῃ τὴν γραφήν, ὥστε νὰ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ αὕτη μὲ ἀπόλυτη τελειότητα, διὰ τὴν διατύπωσιν ὑψηλῶν διανοημάτων καὶ ἐκπληκτικῶν ἐννοιῶν, ὅπως αὐταὶ ποὺ περιέχονται εἰς τὰ ἀνυπέρβλητα εἰς σύλληψιν καὶ διατύπωσιν ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, πού ἐγράφησαν μὲ τὴν ἀσυγκρίτου δυνάμεως ἐκφράσεως, κάλλους καὶ σαφηνείας Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν οὐδεμία ἄλλη ξένη γλῶσσα ἐπέτυχε νὰ προσεγγίσῃ. Ἀντιθέτως ἀρκεῖται νὰ μᾶς βεβαιώσει, ὅτι ἡ διαδικασία ποὺ ἀναφέρει τῆς δημιουργίας τῆς γραφῆς, παρετηρήθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Αἴγυπτον, λόγω τῆς ἐκεῖ, ὅπως ἐπίστευαν ἐμφανίσεως τῶν Ἱερογλυφικῶν, διὰ νὰ διαψευσθῆ ἀργότερον καὶ αὐτός, ἀπὸ τὴν σημαντικὴν ἀπόδειξιν ποῦ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ εἰς τὴν Κρήτην γραφῆς μὲ ἰδεογράμματα καὶ μὲ τὸν δίσκον τῆς Φαιστοῦ, τὰ ἰδεογράμματα τοῦ ὁποίου ὡς γνωστὸν εἶναι ἄσχετα ἀπὸ τὰ ἱερογλυφικὰ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὰ ὁποῖα φυσικά, δηλαδὴ τὰ Αἰγυπτιακά, δὲν εἶναι παλαιότερα τῶν Κρητικῶν, (βλέπε καὶ John Chadwick «Γραμμικὴ Β'» καὶ παρατιθέμενα κατωτέρω δείγματα διαφόρων γραφῶν).

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ ἐρεύνας ἄλλων μελετητῶν, ὅπως τοῦ Ντώκινς, τοῦ Γούδ καὶ ἄλλων, ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸ 1753, ἡ ἀποκρυπτογράφησις τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Παλμύρας, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν διγλώσσων ἐπιγραφῶν, ποὺ εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς τὴν Περσίαν ὑπὸ τοῦ Ρώλινσον καὶ κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1798 ἑξήκοντα καὶ πλέον Γάλλοι ἐπιστήμονες διαφόρων εἰδικοτήτων, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸν ἀσυγκράτητον καὶ φιλόδοξον Ναπολέοντα, συνοδεύουν αὐτὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον - ποὺ μετέβαινε ἐπικεφαλῆς ἰσχυροτάτου στρατοῦ μὲ σκοποὺς κατακτητικούς - διὰ νὰ μελετήσουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν ἐπὶ τόπου καὶ αὐτοί, τὸ Αἰγυπτιακὸν «μυστήριον».

Καὶ τὸ σημαντικώτερον ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπῆρξεν, ἡ ἀνεύρεσις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ τοῦ Μηχανικοῦ Μπουσὲ τῆς περιφήμου τρίγλωσσης στήλης τῆς Ροζέττας, ἡ ὁποία περιεῖχε ψήφισμα πρὸς τιμὴν τοῦ Πτολεμαίου Ε', βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν ἱερογλυφικήν, τὴν δημοτικὴν ἢ ἐγχώριον γλῶσσαν, ὅπως ἀναφέρει ἡ αὐτὴ ἐπιγραφή, καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τὸ κωμικοτραγικὸν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπαθείας ἦτο, ὅτι, οἱ μὲν Γάλλοι ἀνεῦρον τὴν περίφημον στήλην, οἱ δὲ Ἄγγλοι μαζὶ μὲ τὰ αἰχμαλωτισθέντα ράκη τῆς στρατιᾶς τοῦ Ναπολέοντος, ἡχμαλώτισαν καὶ τὴν «στήλην τῆς Ροζέττας» τὴν ὁποίαν μετέφεραν εἰς τὸ Λονδῖνον καὶ τὴν ἔχουν τοποθετήσει εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον!...

Μετὰ ταῦτα διάσημοι ἐρευνηταί, ὅπως ὁ Σασύ, πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων καὶ καθηγητὴς τῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποκρυπτογραφήσει καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Σασσανιδῶν, ὁ Σουηδὸς διπλωμάτης καὶ ἐρευνητὴς Δαυΐδ Ἀκερμπλάντ, ὁ Στέφανος Κατρεμέρ, ὁ διεθνῶς γνωστὸς Ἄγγλος μελετητὴς τῶν Αἰγυπτιακῶν Τόμας Γιάγκ, ἐπιδίδονται πυρετωδῶς, ἀλλὰ ἄνευ ἀποτελέσματος, εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν μετάφρασιν τῶν κειμένων τῆς Ροζέττας. Τέλος ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀποκρυπτογράφησε τὰ ἱερογλυφικὰ τῶν Αἰγυπτίων, βάσει τῆς τρίγλωσσης ἐπιγραφῆς τῆς Ροζέττας, ἦτο ὁ Ἰωάννης Φραγκίσκος Σαμπολιόν, μαθητὴς τοῦ ἀνωτέρω διασήμου Γάλλου μελετητοῦ καὶ καθηγητοῦ Σασύ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξανεμισθοῦν, τὰ μυθολογήματα καὶ αἱ ὑπερβολαί, περὶ τοῦ πρωτογενοῦς Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς σοφίας τῶν Αἰγυπτίων, ἀφοῦ εἰς τὰ κείμενα τῶν

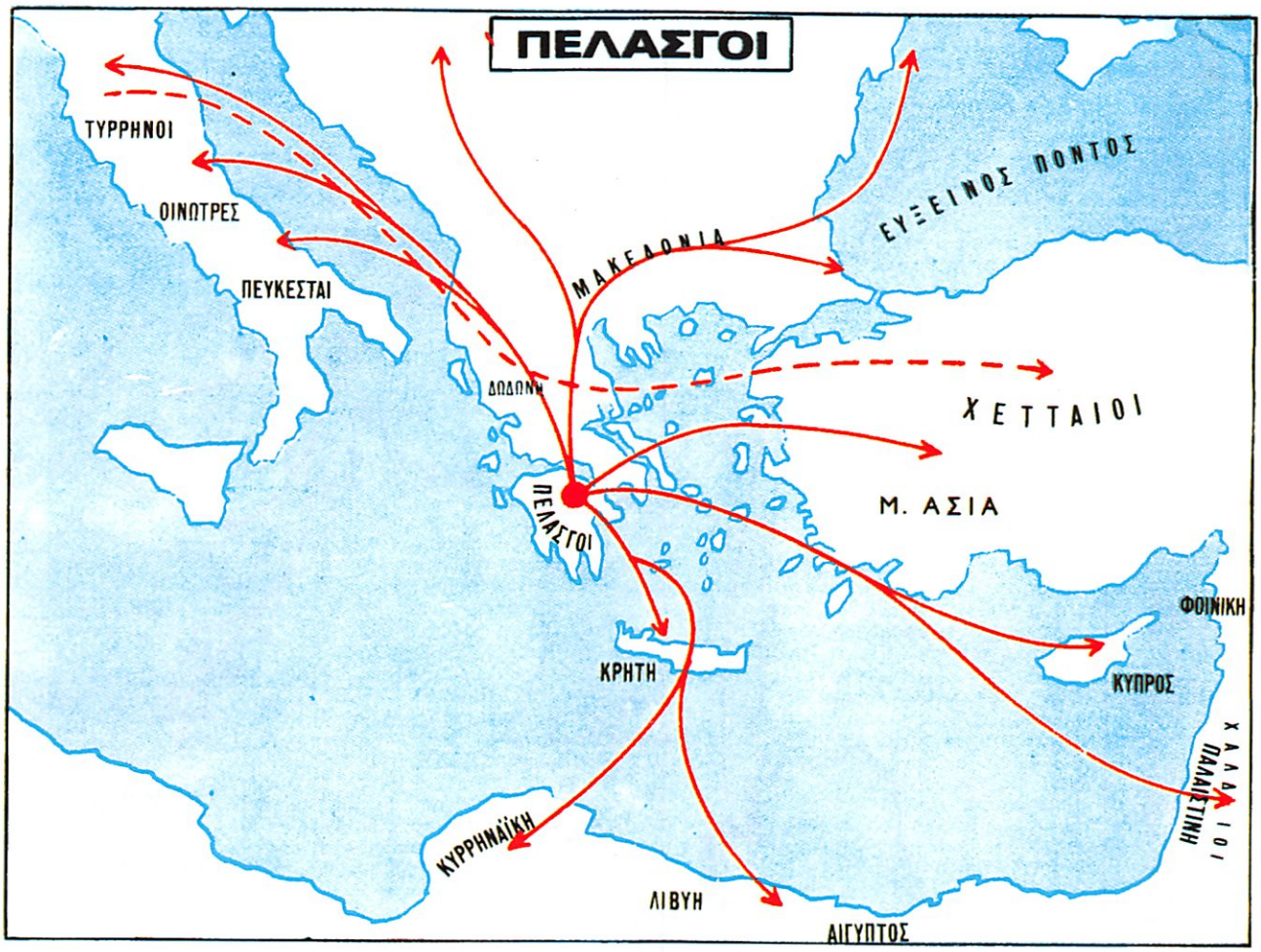

Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν Πελασγῶν, βάσει τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων, τῶν ἱστορικῶν κειμένων καὶ τῶν διαπιστώσεων ἀπὸ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου: Ἡ ἀφετηρία τῶν τόξων δεικνύει τὸν τόπον ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις, ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ Πελασγοὶ ὡς συγκεκροτημέναι μονάδες, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, τὰ δὲ τόξα δεικνύουν τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἀργότερον ἐξεπλώθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν. Τὰ τόξα μὲ τὴν διακοπτομένην γραμμὴν σημειώνουν τὴν κίνησιν τῶν Τυρσηνῶν ποὺ ἐπέστρεφαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι καὶ αὐτοὶ ἦσαν παλαιοὶ Πελασγοί, (Βλ. σχετικῶς καὶ ἐντὸς τῶν κειμένων.

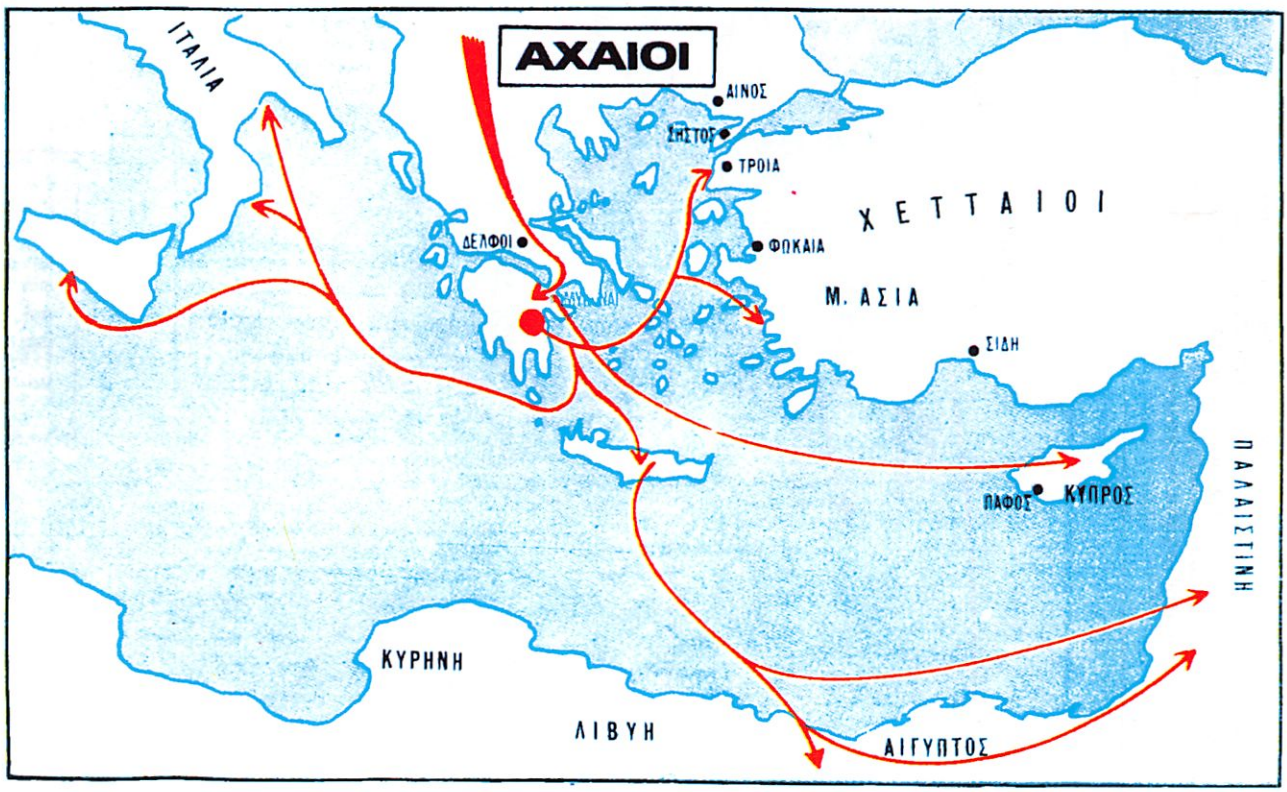

Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν Ἀχαιῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ κείμενα καὶ πρὸς τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν: Ἡ παχεῖα γραμμὴ σημειώνει τὴν ἀφετηρίαν ἐκκινήσεως - ἂν καὶ κατὰ μίαν ἄλλην παράδοσιν Ἀχαιοὶ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸν Πόντον - καὶ τὴν ἐκεῖθεν κάθοδον καὶ ἐγκατάστασιν εἰς Πελοπόννησον. Τὰ ἐκεῖθεν τόξα σημειοῦν διὰ τῶν βελῶν των τὰς χώρας μέχρι τῶν ὁποίων ἐξεπλώθησαν.

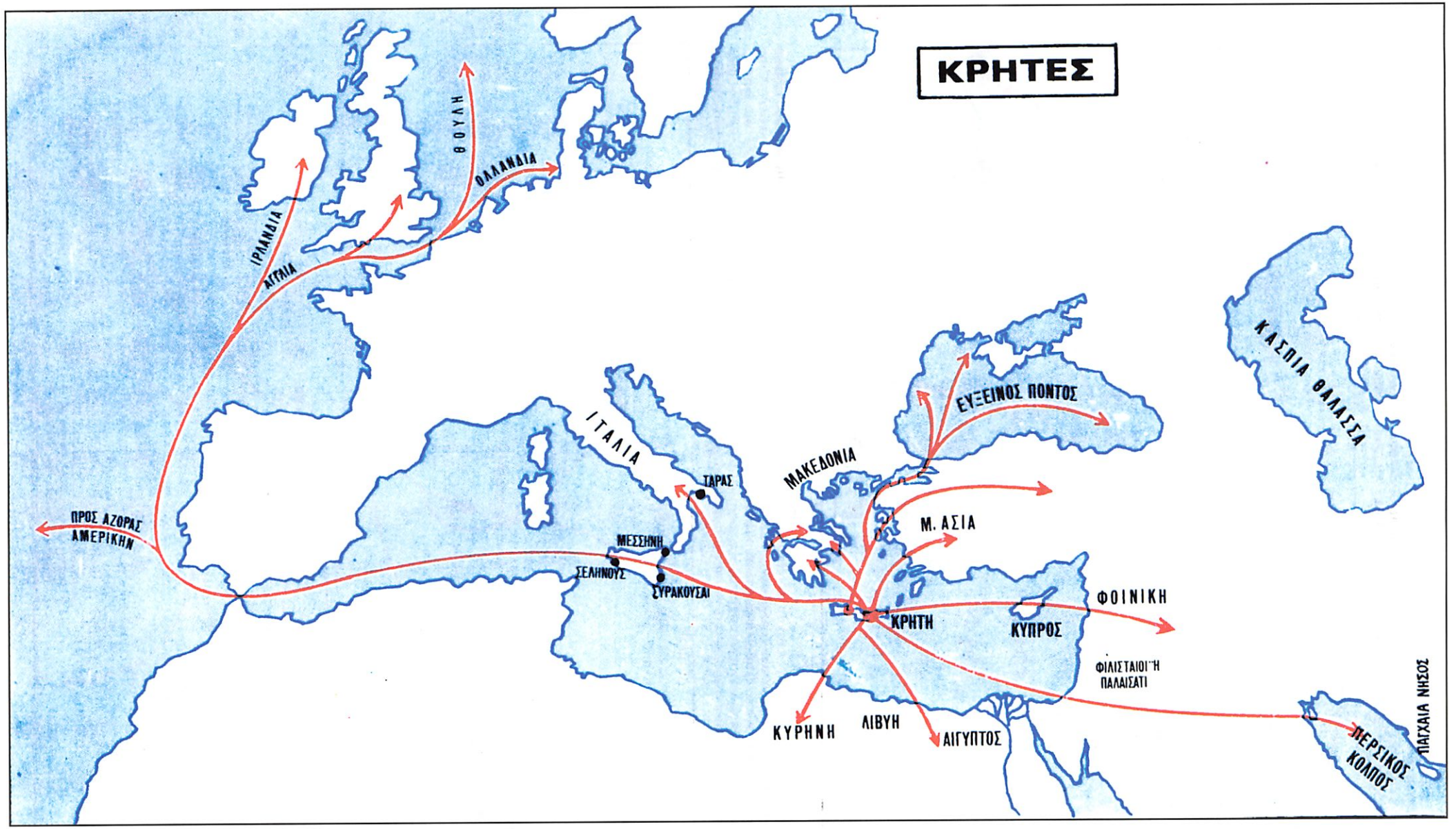

Ἡ ἐπέκτασις τῶν παναρχαίων Κρητῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, τὰ κείμενα καὶ τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν, ποὺ διενηργήθησαν εἰς τὴν Κρήτην, τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Ἀγγλίαν κ.λ.π. Τὰ τόξα δεικνύουν τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας εἶχον φθάσει εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν οἱ θαλασσοκράτορες τότε Κρῆτες καὶ μετέδωσαν εἰς τὰς χώρας ποὺ μετέβησαν τὰς γνώσεις των, τὰς παραδόσεις των καὶ τὸν πολιτισμόν των. Προφανῶς δὲ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν παναρχαίων Κρητῶν, δηλαδὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων, ὀφείλονται καὶ οἱ ἀρχαῖοι πολιτισμοὶ ἄλλων Λαῶν τῆς Μεσογείου ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ πάντως ἀπὸ τὰς πληροφορίας περὶ Ἑλλήνων, ποὺ μετέφερον εἰς τὰς ξένας χώρας οἱ Κρῆτες, ἐγνώριζον οἱ παλαιότεροι Λαοὶ τῆς Μεσογείου τὰ ὅσα ἐγνώριζον περὶ Ἑλλήνων. (Βλέπε ἐντὸς τῶν κειμένων καὶ φωτογραφίας ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι εἰς τὰς Μπαχάμας ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὑρήματα Κρητικῆς προελεύσεως.

Αἰγυπτίων δὲν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος Φιλοσοφικῆς σκέψεως, καὶ νὰ διαλυθοῦν, νὰ κατακερματισθοῦν καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν αἱ θεωρίαι καὶ αἱ ἀπόψεις ποὺ εἶχαν ἐπιβληθῆ εἰς ὁλόκληρον τὴν οἰκουμένην, ἐπὶ μακρὸν χρόνον, περὶ τῆς ἀνυπάρκτου σοφίας καὶ φιλοσοφίας τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνυπάρκτου πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν 'Ασσυροβαβυλωνίων, Φοινίκων κ.τ.λ.).

Καὶ ὅμως χάριν τῶν ἀπόψεων αὐτῶν οἱ διάφοροι ἐρευνηταὶ εἶχον ἀγνοήσει καὶ ἀποπνίξει τὴν 'Ιστορικὴν πραγματικότητα ποὺ διδάσκει, ὅτι ἡ 'Ελληνικὴ φυλή, οἱ πανάρχαιοι 'Αρχαιοέλληνες εἶχον ἀρχίσει νὰ διερευνοῦν, νὰ διατυπώνουν καὶ νὰ ἀναπτύσσουν τὰ ἀθάνατα πνευματικὰ δημιουργήματά των, ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐμφανισθῆ, καὶ δὲν εἶχον ἀρχίσει νὰ ζοῦν καὶ νὰ σκέπτωνται, ὡς νοήμονες ἄνθρωποι, ὅλοι οἱ ἄλλοι Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς, τοῦ Νότου τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἀδιάσειστα καὶ πανάρχαια κείμενα τῶν 'Ορφικῶν, καὶ ἀπὸ τὰς ἀποδειχθείσας πλέον ὡς ἀληθεῖς παλαιὰς 'Ελληνικὰς παραδόσεις.

Αἱ πρῶται ἀντιδράσεις κατὰ τῶν ἀνθελληνικῶν θεωριῶν.

Καὶ αὐταὶ αἱ θεωρίαι καὶ αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῆς 'Ελληνικῆς Προϊστορίας καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν, ἐπικρατοῦσαν καὶ εἶχον καθιερωθῆ καὶ ἐπιβληθῆ διεθνῶς ἀκόμη καὶ μέχρι τὸ 1949.

Τότε διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας, ἀντετάχθη συστηματικῶς καὶ δι' ἀποδείξεων ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀλήθεια, ἐπὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ποὺ εἶχον δημιουργήσει ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ σκοπίμως οἱ ἐχθροὶ τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Τότε ὁ γράφων ὑπεστήριξεν μὲ ἐπιχειρήματα σαφέστατα καὶ ἀποκαλυπτικά, βασιζόμενα εἰς τὰ ἀρχαῖα 'Ελληνικὰ κείμενα, ὅτι οἱ "Ελληνες, ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἐπήλυδες καὶ συνεπῶς δὲν ἦλθον ἀπὸ τὸν Βορρᾶν, τὴν 'Ανατολὴν ἢ τὸν Νότον διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅπως διετείνοντο οἱ φίλοι μας Εὐρωπαῖοι, ἀλλὰ ἦσαν γηγενεῖς, αὐτόχθονες, εἰς τὸν χῶρον ποὺ ἐνεφανίσθησαν, ἔδρασαν, ἔζησαν καὶ ζοῦν καὶ ὅτι, ὁ Πολιτισμὸς ἦτο ὁπωσδήποτε δημιούργημα τοῦ ἀφθάστου 'Ελληνικοῦ πνεύματος, τὰς ἀπροσίτους πτήσεις τοῦ ὁποίου ἀποδεδειγμένως καὶ μὲ πολλαπλᾶς συγκρίσεις, οὐδέποτε προσήγγισεν ἄλλος ἀρχαῖος Λαὸς τῆς 'Ανατολῆς, τοῦ Βορρᾶ ἢ τοῦ Νότου, διὰ νὰ τὸν μεταδώσῃ καὶ εἰς τοὺς "Ελληνας. Καὶ αἱ ἀπόψεις αὐταὶ ἐβασίζοντο εἰς ἀδιάψευστα στοιχεῖα, ὅπως αἱ διαπιστώσεις ἀπὸ τὰς νεωτέρας ἀνασκαφὰς τῶν ἀρχαιολόγων, καὶ τὴν ἐπισταμένην μελέτην τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ εἰς τὰς πλουσίας 'Ελληνικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος Λαὸς εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον διαθέτει καὶ τὰς ὁποίας εἶχον περιφρονήσει, παραμερίσει καὶ ἀποπνίξει οἱ ξένοι, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι ἀπέφευγον νὰ τὰς ἐπικαλεσθοῦν, διὰ νὰ μὴ ... ἐκτεθοῦν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ξένων, ἐπειδὴ οἱ ξένοι τὰς ἐχαρακτήριζον ὡς μυθεύματα!...

Πάντως ὅταν, τὸ 1949 διετυπώσαμεν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν τόμον «ΕΛΛΑΣ» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» (Πρώτη ἔκδοσις, κεφάλαιον Προϊστορία) τὴν ἄποψιν ὅτι οἱ "Ελληνες εἶναι ὁ ἀρχαιότερος λαὸς τῆς Μεσογείου, ὅτι εἶναι αὐτόχθονες εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον καὶ διὰ χαρτῶν ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν ἴδιον τόμον, εἴχομεν καταδείξει τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῶν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου καὶ ὅτι δυτικῶς εἶχον ἐξέλθει καὶ εἰς τὸν 'Ατλαντικόν, πολὺ πρὸ τοῦ Πυθέα, ἐνῶ ἀνατολικῶς εἶχον φθάσει μέχρι Κίνας καὶ 'Ιαπωνίας ('Υπερβόρειοι, 'Αἶνοῦ κ.τ.λ) καὶ νοτίως μέχρι τοῦ Περσικοῦ Κόλπου καὶ τῶν νήσων τοῦ 'Ινδικοῦ 'Ωκεανοῦ (τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «'Ιερὰν 'Αναγραφὴν» τοῦ Εὐημέρου), ταυτοχρόνως δὲ ὑπεστηρίξαμεν τότε, ὅτι καὶ τῆς γραφῆς ἦσαν ἐφευρέται οἱ "Ελληνες καὶ ὄχι οἱ Φοίνικες, πλεῖστοι ἀρχαιολόγοι καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες ὑπεδέχθησαν μὲ εἰρωνείας καὶ ἀποδοκιμασίας τὴν νεοφανῆ αὐτὴν θεωρίαν, ὅπως κακῶς τὴν ἐχαρακτήριζαν.

Καὶ δὲν διστάζω νὰ ἀναφέρω ὅτι καὶ ἐξέχοντες καὶ παγκοσμίως γνωστοὶ ἀρχαιολόγοι, καὶ φίλοι τῆς 'Ελλάδος, ὅπως ὁ ἀείμνηστος φίλος μου BUSSOR, καθηγητὴς τότε τῆς 'Αρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου καὶ προϊστάμενος τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 'Ηραίου τῆς Σάμου, ὁ τέως Δ/ντὴς τοῦ Γερμανικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ 'Ινστιτούτου καὶ προϊστάμενος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς 'Ολυμπίας καὶ ἀγαπητὸς φίλος Αἰμ. KUNSE, ὁ φίλος μου ἐπίσης καθηγητὴς τῆς 'Αρχαιολογίας εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Βέρνης καὶ τῆς Βασιλείας Σέφολδ, (προϊστάμενος τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν 'Ερέτριαν), ὁ νῦν καθηγητὴς τῆς 'Αρχαίας 'Ελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου καὶ ἐπίσης ἐπιστήθιος φίλος μου Γκροῦμπεν, προϊστάμενος τότε τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ ὁ ἀναστηλώσας εἰς τὰ Μέγαρα τὴν περίφημον κρήνην τοῦ Θεαγένους, μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ μέχρι πρό τινων ἐτῶν, μακροτάτας καὶ διονυχιστικὰς συζητήσεις, ἐπιμόνως ἀντιδροῦσαν καὶ ἀπέκλειον ὡς ἀπαραδέκτους καὶ κυρίως ὡς ἀντιεπιστημονικὰς αὐτὰς τὰς ἀπόψεις μου. Καὶ τοῦτο διότι δὲν ὑπῆρχον, κατ' αὐτούς, θετικὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ ἀποδείξεις ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ποὺ νὰ ἐνισχύουν τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν. (Χαρακτηριστικὴ δὲ ἀπόδειξις τῆς ἀγάπης τοῦ ἀειμνήστου Μποὺσορ (BUSSOR) πρὸς ὅτι ἑλληνικόν, ὁ ὁποῖος ἔχει μεταφράσει εἰς τὴν Γερμανικὴν ἀρκετὰ ἔργα ἀρχαίων 'Ελλήνων συγγραφέων, εἶναι ὅτι ἕνα βράδυ τραγούδησε εἰς κάποια φιλικὴ συγκέντρωση 202 στιχάκια τοῦ Λαϊκοῦ τραγουδιοῦ, «μιὰ παπαδιὰ στὸν ἀργαλειὸ τὰ πόδια της κουνάει», ποὺ ἀμφιβάλλω ἐὰν ὑπάρχει "Ελλην μὲ τέτοια ἱκανότητα!...).

Καὶ ἐνῶ τοὺς ὑπενθύμιζα, ἀλλὰ ματαίως, τὸ πάθημα τῶν παλαιοτέρων ἀρχαιολόγων μὲ τὸν ἔμπορον τεΐου Σλῆμαν, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὴν Τροίαν, τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Τίρυνθα καὶ μὲ τὸν ἕτερον ἔμπορον ἐλαίου εἰς τὴν Κρήτην, τὸν Καλοκαιρινόν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνακαλύψει τὴν Κνωσσόν, γενόμενος ὁδηγὸς τοῦ "Εβανς καὶ ὅτι ἦτο δυνατὸν καὶ ἄλλοι μελετηταὶ καὶ ἐρευνηταὶ νὰ ἔχουν δίκαιον εἰς ὡρισμένας ἐρεύνας των, ὅπως καὶ ἐγώ, βασιζόμενοι εἰς τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἐκεῖνοι ἀμετάπειστοι καὶ ἀνένδοτοι ὑπεστήριζον, ὅτι μόνον ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη δύναται νὰ προσκομίσῃ στοιχεῖα θετικὰ διὰ τὴν θεμελίωσιν μιᾶς θεωρίας.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ φιλοπαίγμων τύχη, ἡ ἐπιμονὴ ὡρισμένων ἐρασιτεχνῶν ἀρχαιολόγων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία μόνον προσωρινῶς ἀποπνίγεται, ἠθέλησε νὰ ἐπιφυλάξῃ καὶ πάλιν εἰς τοὺς ἀντιδρῶντας ἀρχαιολόγους καὶ ἄλλας ἀπογοητεύσεις. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, εἶναι ἤδη γνωστὸν ἀπὸ ἐρεύνας καὶ διαπιστώσεις διαφόρων ξένων καὶ ἰδικῶν μας εἰδικῶν ἐπιστημόνων, καὶ διαφόρων νεωτέρων ἀρχαιολόγων, ὅτι ἡ 'Ελλὰς ἦτο κατωκημένη πρὸ 150.000 - 200.000 ἢ καὶ 800.000 ἐτῶν, ἀπὸ δὲ τὰ «'Ορφικὰ» ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ ΚΔ' Τόμον τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας, κυριολεκτικῶς ἐξεμηδενίσθησαν ὅλαι αἱ παλαιαὶ ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι τῶν ξένων, περὶ καταγωγῆς τῆς φυλῆς, τῆς γραφῆς καὶ τῆς πνευματικῆς συνεχείας καὶ συγγενείας τῶν Προϊστορικῶν 'Ελλήνων, μὲ τοὺς "Ελληνας τῆς 'Ιστορικῆς περιόδου, διὰ νὰ μὴ προσθέσω, ὅτι καὶ οἱ πανάρχαιοι Πολιτισμοὶ τῆς Κρήτης, τῶν Μυκηνῶν, τῶν Χετταίων, τῶν 'Ασσυροβαβυλωνίων κ.τ.λ ἀνεκαλύφθησαν μὲ ὁδηγοὺς τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ ὄχι μόνον μὲ τὴν σκαπάνην τῶν 'Αρχαιολόγων.

Πανάρχαιοι 'Αρχαιοέλληνες εἰς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον 'Αμερικήν. 'Αργοναῦται, 'Οδυσσεύς.

'Εν τῷ μεταξὺ μετὰ τὸ 1950, εἰς τὰς Η.Π.Α. μία 'Αμερικανὶς δικηγόρος, ἀρίστη φίλη τῆς 'Ελλάδος καὶ ἀκαταπόνητος ἐρασιτέχνης ἀρχαιολόγος καὶ ἐρευνητής, ἡ κ. 'Ενριέττα Μέρτζ, ἡ ὁποία κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Β'. Παγκοσμίου Πολέμου εἶχεν ὑπηρετήσει εἰς τὸ Πολεμικὸν Ναυτικὸν τῶν Η.Π.Α. καὶ εἶχεν διαπλεύσει πολλάκις τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Βορείου καὶ Νοτίου 'Αμερικῆς καὶ ἀναπλεύσει πεντάκις τὸν ποταμὸν 'Αμαζόνιον, μετὰ τὸν πόλεμον δὲ διέτρεξεν καὶ ὁδοιποροῦσα ἀκόμη τεραστίας ἀποστάσεις ἐπὶ τῶν "Ανδεων τοῦ Περοῦ, τῆς Βολιβίας, τῆς Κολομβίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων πέριξ περιοχῶν, βασιζομένη εἰς «Τὰ 'Αργοναυτικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου Ροδίου καὶ εἰς τὴν «'Οδύσσειαν» τοῦ 'Ομήρου, εἶχεν καταλήξει εἰς τό συμπέρασμα, μετὰ ἀπὸ ὅλας αὐτὰς τὰς ἐρεύνας της, ὅτι τόσον οἱ 'Αργοναῦται, ὅσον καὶ ὁ 'Οδυσσεὺς εἶχον μεταβῆ, οἱ μὲν πρῶτοι εἰς τὴν Νότιον 'Αμερικήν, ὁ δὲ 'Οδυσσεύς, μετὰ ἀπὸ περιπλανήσεις δέκα ἐτῶν, εἶχεν φθάσει εἰς τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ.

'Αλλ' αἱ ἀπόψεις αὐταὶ τῆς Μέρτζ δὲν εἶχον ἀκόμη προβληθῆ διεθνῶς καὶ μόνον τὸ 1965 εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 87 τεῦχος τῆς μηνιαίας εἰκονογραφημένης 'Επιθεωρήσεως «ΗΧΩ» τῶν 'Αθηνῶν, ἐδημοσιεύθη, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γυμνασιάρχου τοῦ 'Αμερικανικοῦ Κολλεγίου Θεσσαλονίκης Λάμπρου Παραρᾶ καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «'Η περιπλάνησις τοῦ 'Οδυσσέα εἰς τὴν 'Αμερικὴν» εὐρυτάτη περίληψις τοῦ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντος τότε εἰς τὴν 'Αμερικὴν βιβλίου τῆς Μέρτζ ὑπὸ τὸν τίτλον «THE WINE DARK SEA» ('Η θάλασσα μὲ τὸ σκοτεινὸ κρασᾶτο χρῶμα), τό ὁποῖον περιελάμβανε τὰς διαπιστώσεις τῆς συγγραφέως διὰ τὴν περιπλάνησιν τοῦ 'Οδυσσέως καί τὸ ὁποῖον βιβλίον της, αὐτὴ ἡ ἔξοχος καὶ πραγματικὴ φίλη τῆς 'Ελλάδος, τὸ εἶχε ἀφιερώσει εἰς τὰς 'Ιονίους νήσους, ἀπὸ ὅπου κατήγετο ὁ 'Οδυσσεὺς ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς "Ελληνας. Ταυτοχρόνως ἀνηγγέλλετο, ὅτι ἡ Μέρτζ ἑτοίμαζε καὶ ἄλλην μελέτην της, διὰ τὸ ταξεῖδι τοῦ 'Ιάσωνος καὶ τῶν 'Αργοναυτῶν εἰς τὴν Νότιον 'Αμερικήν, ὅπου ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶχεν ἀνεύρει πλῆθος ἀπὸ ἀρχαίας 'Ελληνικὰς ἐπιγραφάς, εἶχεν ἐπισημάνει καὶ ἀναφέρει ὑπὲρ τὰς τριάκοντα πόλεις τῆς Βραζιλίας μὲ ἀρχαῖα 'Ελληνικὰ ὀνόματα!... 'Επηκολούθησεν τὸ 1967 καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 108 τεῦχος τῆς ἀνωτέρω μηνιαίας ἐπιθεωρήσεως, ἡ δημοσίευσις ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς Μέρτζ, περίληψις τοῦ βιβλίου της ἐπὶ τοῦ ταξειδίου τῶν 'Αργοναυτῶν καὶ μὲ πρόλογον τοῦ παλαιμάχου πλοιάρχου τοῦ 'Εμπορικοῦ Ναυτικοῦ, Κ. Κολαΐτη, ὁ ὁποῖος εἶχε διασχίσει τρεῖς φορὲς τὴν ὑδρόγειον μὲ τὸ πλοῖον του καὶ αἱ ἀπόψεις τοῦ ὁποίου διατυπωθεῖσαι εἰς διάλεξίν του γενομένην εἰς τὴν 'Ιθάκην τὴν 29ην 'Ιουνίου 1958, (ἐκδοθεῖσαν καὶ εἰς τὴν 'Αγγλικήν), συνέπιπτον μὲ τὰς διαπιστώσεις τῆς Μέρτζ διὰ τὴν περιπλάνησιν τοῦ 'Οδυσσέως καὶ τὴν μετάβασίν του εἰς τὴν 'Αμερικήν. Τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, δηλαδὴ τὴν 21ην 'Ιουλίου 1958, ἐδημοσιεύετο εἰς τοὺς Ταΐμς τῆς Νέας 'Υόρκης, ἄρθρον τοῦ Οὐΐλιαμ Στῆβενς, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυπτεν, ὅτι καὶ ὁ Κολομβιανὸς διπλωμάτης καὶ ἐρευνητὴς δρ. OBREGON ὑπεστήριζεν, ὅτι ὁ 'Οδυσσεύς, ὅπως εἶχεν ἐξακριβώσει κατὰ τὰς ἐρεύνας του, εἶχε διέλθει ἀπὸ τὸ Γιβραλτὰρ καὶ ἐταξίδευσεν εἰς τὸν 'Ατλαντικόν.

'Η Κεφαλληνία καὶ ὄχι ἡ 'Ιθάκη εἶναι ἡ πατρίδα τοῦ 'Οδυσσέως.

'Ολίγον ἀργότερον ἡ Μέρτζ ἦλθε καὶ εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀνιχνεύουσα εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν πατρίδα τοῦ 'Οδυσσέως καὶ ὄχι εἰς τὴν 'Ιθάκην, διότι, ὅπως ὑποστηρίζει, ὁ "Ομηρος ἀναφέρει, ὅτι ἡ νῆσος ὅπου ἐβασίλευσεν ὁ 'Οδυσσεὺς ἦτο ἡ δυτικώτερη τῶν 'Ιονίων καὶ δυτικώτερη νῆσος τῶν 'Ιονίων νήσων εἶναι καταφανῶς ἡ Κεφαλληνία καὶ ὄχι ἡ 'Ιθάκη, παρατήρησιν τὴν ὁποίαν οὐδεὶς εἶχεν προηγουμένως διατυπώσει, ἐπὶ πλέον δέ, ἡ 'Ιθάκη, δὲν εἶχε ἀναλόγους χώρους διὰ νὰ διαθρέψῃ τὰ τόσα πρόβατα καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν 'Οδύσσειαν, ὡς πλοῦτος τοῦ 'Οδυσσέως.

Καὶ ἐνῷ αἱ ἀπόψεις αὗται τῆς Μέρτζ συνεζητοῦντο ἤδη διεθνῶς, διότι ἐγένοντο ἀνακοινώσεις σχετικαὶ ὑπ' αὐτῆς εἰς διεθνῆ συνέδρια, (ὅπως θὰ ἀναφερθῇ λεπτομερέστερον κατωτέρω περὶ ὅλων αὐτῶν) ὅταν ἦλθε εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ προσέφερεν τὸ βιβλίον της εἰς τὴν 'Αρχαιολογικὴν 'Εταιρείαν, οἱ τότε ἰθύνοντες — ὁ θεὸς ἂς ἀναπαύσῃ τουλάχιστον τὴν ψυχήν των — ἀντὶ νὰ προσέξουν αὐτὰ ποὺ ἀπεδείκνυεν καὶ νὰ τὴν ἐνθαρρύνουν καὶ νὰ τὴν εὐχαριστήσουν, διὰ τὴν πρωτότυπον καὶ ἐμπεριστατωμένην ἐργασίαν της, τὴν ἀπέπεμψαν, χαρακτηρίζοντες, οἱ ἀδιάφοροι καὶ προφανῶς ἀμαθέστατοι ἢ ἐμπαθεῖς, τὰς ἀπόψεις της, ὡς παραμύθια! (Εἰς τὴν κάτωθι ὑποσημείωσιν ἐκθέτω τὰ ὅσα συνέβησαν ἀκολούθως εἰς τὴν 'Ελλάδα, διότι ἡ Μέρτζ βεβαία διὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών της, τὰς ὁποίας ἄλλως τε οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἀντικρούσῃ, ὄχι μόνον εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀλλὰ καὶ διεθνῶς, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅπου ἔλαβον χώραν καὶ ἄλλαι 'Ελληνικαὶ ἀθλιότητες[1].

Αἱ ὑποπτοι ἀντιδράσεις τῶν ξένων καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν, τὴν σύγχρονον ἐποχήν.

Παρ' ὅλα ταῦτα αἱ ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι τῶν ξένων, ὄχι μόνον δὲν εἶχον κοπάσει, δὲν ὑπεχώρησαν διεθνῶς, ἀλλὰ τὴν 28ην Νοεμβρίου τοῦ 1971 ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ «Βῆμα» τῶν 'Αθηνῶν ἀνταπόκρισις ἀπὸ τὴν Νέαν 'Υόρκην, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὰς ἀπόψεις κάποιου... ἐξόχως κατηρτισμένου (!;) 'Αμερικανοῦ εἰδικοῦ, ὀνομαζόμενου COLIN RENFREW, ὁ ὁποῖος ἀναιδέστατα καὶ θρασύτατα μὲ τὸ ἀπροσμέτρητο βάθος τῆς ἀμαθείας του ὑπεστήριζεν, οὔτε λίγο, οὔτε πολύ, ὅτι «τὸ λίκνον τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἦτο ἡ 'Ανατολικὴ Μεσόγειος καὶ ἡ 'Εγγὺς 'Ανατολή, ἀλλ' ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη, ὅπως κατέδειξαν ἔρευνες μὲ τὸν ἄνθρακα 14, ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν μνημείων τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς 'Ισπανίας, ποὺ ἀπεδείκνυον, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀνωτέρω εἰδικοῦ, ὅτι τὰ μνημεῖα αὐτὰ ἦσαν ἀρχαιότερα τῶν Μινωϊκῶν καὶ τῶν ἀρχαίων 'Ελληνικῶν», ἀγνοῶν προφανῶς τὴν πολλαπλῶς ἀποδεδειγμένην πραγματικότητα, κατὰ τὴν ὁποίαν, τὰ κτίσματα αὐτὰ εἶναι ἔργα παναρχαίων Κρητῶν καὶ τὴν ἀδιάσειστον ἀλήθειαν ὅτι ὅταν οἱ "Ελληνες ἔκτιζον τὸν Παρθενῶνα οἱ πρόγονοι τῶν Δυτικῶν, ποὺ διεκδικοῦν τὴν πατρότητα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, καὶ παριστάνουν τοὺς προηγμένους σήμερον, ἦ κατοικοῦσαν σὲ σπήλαια ἢ ζοῦσαν ἐπὶ τῶν δένδρων ὡς πίθηκοι.

'Αλλὰ καὶ πρὸ τοῦ ἀνωτέρω ἀνοήτου εἰδικοῦ ἐρευνητοῦ τῆς Προϊστορίας, ἕνας ἄλλος ἑβραϊκῆς προφανῶς καταγωγῆς καθηγητὴς ὀνόματι 'Αδόλφος Γ. Χορόν εἰς εἰδικὴν μελέτην του δημοσιευθεῖσαν τὸ 1967, ἰσχυρίζετο βασιζόμενος, ὅπως γράφει, εἰς τὸν 'Ηρόδοτον — ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχον ἄλλοι ἀξιόπιστοι πηγαί, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ, διὰ τὸ θέμα αὐτό — ὅτι οἱ Φοίνικες, τοὺς

---

[1] **"Οταν ἡ Μέρτζ ἦλθεν εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ δευτέραν φορὰν τὴν ἐδεξιώθην μίαν ἑσπέραν εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὅπου εἶχον προσκληθῆ ἐπίσης ὁ τότε Διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ 'Ινστιτούτου καὶ διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς 'Ολυμπίας Αἰμίλιος Κοῦνσε, ὁ νῦν καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς 'Αρχιτεκτονικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου Γκόντεφριν Γκρούμπεν, ὁ ἀναστηλώσας καὶ τὴν περίφημον κρήνην τοῦ Θεαγένους εἰς τὰ Μέγαρα, ὁ πασίγνωστος διεθνῶς "Ελλην Μαθηματικὸς Εὐάγγελος Σταμάτης, ὁ ὁποῖος εἶχεν προκριθῆ ἀπὸ τοὺς μαθηματικοὺς ὅλου τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ οἴκου TEUBNER τῆς Λειψίας καὶ ἐξέδωκεν ἀπὸ τὸ 1969 ἕως τὸ 1977 εἰς 6 τόμους «Τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου» καὶ ἀκολούθως, ὑπὸ τοῦ Τεχνικοῦ 'Επιμελητηρίου τῶν 'Αθηνῶν ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τὰ «"Απαντα τοῦ 'Αρχιμήδους» καὶ τὰ «Κωνικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου, καὶ οἱ ἀείμνηστοι Κ. Α. Κύρου, ὁ ἐξέχων "Ελλην Δημοσιογράφος, τεχνοκριτικὸς καὶ Διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος «'Εστία» καὶ ὁ διαπρεπὴς ἐπίσης δημοσιογράφος καὶ συγγραφεὺς Κων. Παπαλεξάνδρου, προϊστάμενος τότε τοῦ τμήματος διορθώσεως χειρογράφων τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ».**

'Η Μέρτζ μᾶς ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἀποδείξεων τὰς ὁποίας εἶχεν προσκομίσει (χάρτες, φωτογραφίες, ἀποσπάσματα ἀρχαίων κειμένων) τὰς ἀπόψεις της καὶ μᾶς ἐπέδειξεν καὶ μᾶς ἐξήγησεν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερομένου βιβλίου της, περὶ τῆς περιπλανήσεως τοῦ 'Οδυσσέως εἰς τὸν 'Ατλαντικὸν καὶ τὰς ἀπόψεις της διὰ τὴν περιπλάνησιν τῶν 'Αργοναυτῶν εἰς τὸν Ν. 'Ατλαντικόν, μὲ τοιαύτην σαφήνειαν καὶ πειστικότητα, ὥστε τελικῶς οἱ παρόντες ἀπεδέχθησαν, ὄχι μόνον ὡς μεγίστου ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας διὰ τὴν 'Ελλάδα τὰς ἐκτεθείσας ἀπόψεις της. Κατόπιν δὲ γενομένης συζητήσεως καὶ σχετικῶν ὑποδείξεων τῶν παρόντων ἀνέλαβον τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν τότε Πρωθυπουργὸν Γεώργιον Παπαδόπουλον νὰ δεχθῇ τὴν 'Ενρ. Μέρτζ καὶ νὰ τοῦ ἀναπτύξῃ αὐτὴ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου της.

Πράγματι ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος ἐδέχθη παρουσίᾳ μου τὴν 'Ενρ. Μέρτζ καὶ ὄχι μόνον ἤκουσε μὲ μεγίστην προσοχὴν καὶ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον τὰς ἀπόψεις της, ἀλλὰ καὶ εἰς σχετικὴν ἰδικήν μου πρότασιν, ἀπεδέχθη καὶ ἐνέκρινε, ἐφ' ὅσον τὰ βιβλία τῆς Μέρτζ ἀποτελοῦσαν μεγίστην συμβολὴν διὰ τὴν 'Ελληνικὴν Προϊστορίαν, καὶ ἀναμφισβήτητον προβολὴν τῆς 'Ελλάδος, νὰ ἐκτυπωθοῦν εἰς δεκάδας χιλιάδας ἀντιτύπων εἰς διαφόρους γλώσσας καὶ νὰ ἀποσταλοῦν εἰς τὰ διάφορα ξένα πνευματικὰ ἱδρύματα, τοὺς ξένους καθηγητὰς καὶ εἰς ὅλους τοὺς ξένους ἐπιστήμονας καὶ ἐρευνητὰς τοὺς γνωρίζοντας τὴν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν καὶ γενικῶς νὰ τεθοῦν εἰς εὐρυτάτην κυκλοφορίαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν. 'Ενθουσιασμένος πράγματι ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἀπὸ τὴν προσφορὰν καὶ τὴν ἐργασίαν αὐτῆς τῆς 'Αμερικανίδος, ποὺ ἦτο καὶ εἶναι εἰλικρινεστάτη φίλη τῆς 'Ελλάδος, ὅπως ἀποδεικνύει ὁλόκληρον τὸ ἔργον της, τῆς ἀνήγγειλε ὅτι ἡ 'Ελληνικὴ Κυβέρνησις, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς 'Ελλάδος, πρὸς τὴν ὁποίαν τοιαύτην σημαντικὴν ὑπηρεσίαν προσέφερεν ἡ Μέρτζ, εὐγνωμονοῦσα, θὰ τὴν παρασημοφορήσῃ διὰ τὴν πρωτότυπον αὐτὴν ἐργασίαν της ὑπὲρ τῆς 'Ελλάδος. Πράγματι μετὰ τινας μῆνας ἕνας "Ελλην 'Υφυπουργός, ὁ ὁποῖος εἶχε τορπιλλίσει τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου της διεθνῶς, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχεν μεταβῆ εἰς τὸ Σικάγον, ὅπως μοῦ ἔχει γράψει μὲ συγκίνησιν ἡ Μέρτζ σὲ ἕνα γράμμα της, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὴν ἐπαρασημοφόρησε ἐκ μέρους τῆς 'Ελλάδος.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν τὸ μεσημέρι παρέθεσα γεῦμα πρὸς τιμὴν τῆς Μέρτζ εἰς τὴν οἰκίαν μου. 'Αφηγουμένη εἰς τοὺς συνδαιτημόνας μὲ λυγμούς, καὶ κλαίουσα ἀπὸ χαράν, πῶς τὴν ὑπεδέχθη ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς 'Ελλάδος καὶ ἐνθουσιασμένη κυριολεκτικῶς ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως νὰ κυκλοφορήσουν τὰ βιβλία της ποὺ διεφήμιζον τὴν 'Ελλάδα, εἰς παγκόσμιον πεδίον, δὲν ἐφαντάσθη — ὅπως συνέβη ἄλλως τε καὶ εἰς ἄλλας παρομοίας περιπτώσεις εἰς τὴν 'Ελλάδα — ποῦ θὰ κατέληγεν ἡ ὡραία ἐκείνη καὶ χρήσιμος διὰ τὴν 'Ελλάδα ἐντολὴ τοῦ τότε "Ελληνος Πρωθυπουργοῦ. Διότι ὁ ἁρμόδιος ὑφυπουργός, — ἀποθανὼν ἤδη καὶ αὐτὸς — ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ συντονίσῃ τὴν ἔκδοσιν, εἰς τὰς πέντε κυριωτέρας ξένας γλώσσας, τοῦ ἔργου τῆς Μέρτζ, ἀπέπνιξε τὴν προσπάθειαν, ὑπενόμευσε τὴν πρόθεσιν καὶ δὲν ἐξετέλεσε τὴν διαταγὴν τοῦ Πρωθυπουργοῦ μὲ τὴν βοήθειαν φυσικὰ τῶν τότε προϊσταμένων τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας, παρεμβάλλων διάφορα ἐμπόδια μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραδώσῃ τελικῶς τό βιβλίον τῆς Μέρτζ νὰ δημοσιευθῇ εἰς συνεχείας εἰς κάποια ἐφημερίδα τῶν 'Αθηνῶν!!... 'Ωραία ἀσφαλῶς προβολὴ τῆς 'Ελλάδος!...

Καὶ δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχει "Ελλην ποὺ θὰ διαβάσῃ αὐτὰς τὰς γραμμὰς καὶ δὲν θὰ συμφωνήσῃ μαζί μου, ὅτι πράγματι πολλάκις, εἴμεθα ἄξιοι τῆς τύχης μας, οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος μας, ὅταν ἔχῃ τὴν ἀτυχίαν νὰ κυβερνᾶται ἀπὸ τέτοιους ἐκπροσώπους δηλαδὴ ἀπὸ ἀδιάφορους ἢ ἀμαθεῖς ὑπουργούς, οἱ ὁποῖοι πράγματι ἐπιμόνως πάντοτε κατεπολέμησαν λόγω τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἐμπαθείας των κάθε εὐγενῆ προσπάθειαν διὰ τὴν προβολὴν τῶν ἀποδείξεων τῆς ὑπεροχῆς τῆς φυλῆς καὶ κάθε προσπάθειαν ἐπίσης διὰ τὴν δημιουργίαν ἱδρυμάτων κοινωνικῆς ὠφελείας, χαρακτηριστικώτεραι τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν, ἡ περίπτωσις Σλῆμαν, ἡ ἀπώλεια διὰ τὴν 'Ελλάδα τῆς περίφημης συλλογῆς ἀπὸ κινέζικες τριχρωμες πορσελάνες, τοῦ Εὐμορφοπούλου τοῦ Λονδίνου, τὶς ὁποῖες τελικῶς ἐδώρησε εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον ὅπου καὶ εὑρίσκονται, τοῦ καταργηθέντος ἀπὸ ἐμπάθειαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ τὸ 1977 «Μουσείου Εὐρωπαϊκῆς καὶ 'Ανατολικῆς Τέχνης» τῆς ἀπωλεσθείσης εἰς τὴν Βενετίαν νησίδος τοῦ 'Αγίου Γεωργίου, δωρεᾶς Παπαδοπούλου καί ἄλλων πολλῶν. (Βλέπε σχετικῶς καὶ ἄρθρα Σλῆμαν, Βαλασόπουλος καὶ Πασσᾶς 'Ιωαν. τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας).

'Αλλ' ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀνωτέρω ἰσχυρισμῶν μου, παραθέτω κατωτέρω ἀπόσπασμα ἄρθρου δημοσιευθέντος εἰς τὴν «'Εστίαν» τὴν 10.11.78 μὲ τὴν ὑπογραφὴν Α. Κ. (προφανῶς τοῦ Διευθυντοῦ τῆς 'Εφημερίδας "Αδωνι Κύρου) δι' ἄλλας παρομοίας ἀθλιότητας τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν τῆς 'Ελλάδος ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναφέρονται καὶ τὰ ἑξῆς:

«Τὸ σπήλαιον Φράγχθη τῆς 'Αργολίδος ἀποτελεῖ, σήμερον τὸ χαρακτηριστικώτερον εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν χῶρον δεῖγμα συνεχοῦς οἰκήσεως ὑπὸ τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου ὡρισμένου χώρου, ἀπὸ τῆς Παλαιολιθικῆς 'Εποχῆς μέχρι καί τῆς Νεολιθικῆς, ὅτε μέγα τμῆμα τοῦ σπηλαίου κατέρρευσε, κατὰ τὴν 4ην χιλιετίαν π.Χ., κατόπιν ἰσχυροτάτου σεισμοῦ, ἴσως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θεομηνίας ποὺ ἔμεινε γνωστὴ εἰς τὴν 'Ιστορίαν τῶν 'Ανατολικῶν λαῶν ὡς «Κατακλυσμὸς τοῦ Νῶε» (ἢ τοῦ Δευκαλίωνος, κατὰ τοὺς ἀρχαίους "Ελληνας). Αἱ ὑπὸ τοῦ 'Αμερικανοῦ καθηγητοῦ Τόμας Τζάκομπσον διενεργούμεναι εἰς τὸ σπήλαιον ἀνασκαφαὶ ἀπὸ τοῦ 1966, ἔφερον εἰς φῶς ἀλλεπάλληλα στρώματα συνεχοῦς οἰκήσεως, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Νεολιθικῆς 'Εποχῆς μέχρι καὶ τμήματος τῆς Παλαιολιθικῆς τοιαύτης, δεδομένου, ὅτι τὰ εὑρήματα τῶν

όποίους θεωρεῖ προγόνους τῶν 'Εβραίων εἶναι οἱ δημιουργοὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, διότι ἀσφαλῶς θὰ ἀπέφυγε νὰ διαβάση ἄλλα ἀρχαῖα 'Ελληνικὰ κείμενα, ἢ πάντως ἠγνόει, σκοπίμως προφανῶς, τὰς διαπιστώσεις τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν 'Ελλάδα ὑπὸ 'Ελλήνων, 'Αμερικανῶν καὶ Γερμανῶν ἀρχαιολόγων κλπ., καὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἡ 'Ελλὰς εἶχε περιοχὰς κατωκημένας πρὸ διακοσίων χιλιάδων ἐτῶν ἢ καὶ πρὸ 800.000 ἐτῶν, ὅταν ἡ πατρὶς τοῦ κ. Horon κατεκλύζετο ἀπὸ ἀπέραντα ἕλη καὶ ἦτο ἀπρόσιτος ζούγκλα· συνεπῶς δέ, ὄχι Φοίνικες δὲν ὑπῆρχον εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἀλλὰ οὔτε ἴχνος ἀνθρωπίνης ζωῆς.

'Εκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, φαίνεται ὅτι ὁ ἐν λόγω καθηγητὴς ἀγνοεῖ ὅτι τὰ κείμενα καὶ αἱ παραδόσεις τῶν λαῶν τῆς Μεσοποταμίας ἀναφέρουν ἕνα κατακλυσμὸν εἰς τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου (τοῦ Νῶε), ἐνῶ τὰ ἀρχαῖα 'Ελληνικὰ κείμενα καὶ αἱ σχετικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουν δύο κατακλυσμούς: ἕνα ἐπὶ βασιλέως τῶν 'Αθηνῶν 'Ωγύγου, ὅτε πιθανῶς συνετελέσθη καὶ μερικὸς καταποντισμὸς τῆς Αἰγηΐδος, (30.000 ἔτη π.Χ. ἢ καὶ παλαιότερον) καὶ ἕναν ἐπὶ Δευκαλίωνος, κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους, δεδομένα ποὺ ἀποτελοῦν σημαντικὴν ἀπόδειξιν, ὅτι οἱ "Ελληνες εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν λαῶν τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν Φοινίκων, ἀφοῦ ἔχουν ἀναμνήσεις παλαιοτέρων γεγονότων. 'Εξ ἄλλου, εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τοὺς διαλόγους του «Τίμαιον» καὶ «Κριτίαν» διὰ τὰς συνομιλίας τοῦ Σόλωνος μὲ τὸν ἱερέα τῆς "Ισιδος εἰς τὴν Σάϊν, τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀποικίσει πανάρχαιοι 'Αθηναῖοι. 'Αποκαλύπτει δὲ εἰς τὸν Σόλωνα ὁ Αἰγύπτιος ἱερεύς, ὁ ὁποῖος ἐμφανῶς δὲν εἶχεν ... ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὰς κακοηθεστάτας θεωρίας τῶν νεωτέρων δῆθεν ἐρευνητῶν, ποὺ ὑπεστήριζον πως οἱ "Ελληνες ἦσαν νεώτερος λαός, ὅτι οἱ "Ελληνες εἶναι κατὰ 9.000 ἔτη παλαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων καὶ ὅτι, λόγω τῆς καταβυθίσεως τῆς Αἰγηΐδος, οἱ "Ελληνες ἀγνοοῦν τὴν παλαιοτάτην αὐτὴν 'Ιστορίαν των!. (βλέπε καὶ 'Απολλόδωρον βιβλίον Γ καὶ δ, 1, 2). Πρόκλον «Περὶ τῶν ἐν Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος καὶ «'Ωγυγίαν», ἔκδοσιν Βιέννης 1815, τόμος Δ', σελὶς 24 κλπ.). 'Ασφαλῶς δέ, ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ θὰ εἶχε διερευνήσει τὸ θέμα αὐτό, δὲν θὰ ἀνέγραφε τὰ ἀνωτέρω, ἐὰν δὲν ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ἀκριβείας των.

'Αλλὰ ὑπάρχει καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Χορὸν διὰ τὰς Μινωικὰς τοιχογραφίας καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσσοῦ, ποὺ ἦσαν κατ' αὐτόν, ἐπίδρασις τῶν Φοινίκων κ.τ.λ.!!.. Καὶ ὁ ἁπλούστερος τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἄγευστος τελείως φιλοκαλίας καὶ τέχνης, εἶναι εἰς θέσιν μὲ μίαν ἁπλῆν σύγκρισιν νὰ διαπιστώση ὅτι αἱ κομψότεραι τοιχογραφίαι τῆς Κνωσσοῦ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὰ χονδροειδῆ κατασκευάσματα τῶν λαῶν τῆς Μεσοποταμίας, δηλαδὴ τῶν προγόνων τῶν Φοινίκων, οὔτε τὰ ἀνάκτορα τῶν Κρητῶν μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν 'Ασσυρίων, Βαβυλωνίων κ.λπ. (Συγκριτικῶς βλέπε φωτογραφίας τοῦ Τόμου «Λαοί τῆς 'Ανατολῆς» καὶ φωτογραφίας εἰς ἄρθρα «Κρήτη», «Μινωϊκὸς Πολιτισμὸς» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας).

'Εν τούτοις καὶ πρό τινος, ἕνας ἄλλος ἀμαθέστατος 'Ολλανδὸς καθηγητής, ὀνόματι Σάμ Μπέστ, 'Εβραῖος προφανῶς καὶ αὐτός, ἐδημοσίευσε (1980) μελέτην του, ἀναδημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «'Ακρόπολιν τῶν 'Αθηνῶν» κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πολιτισμὸς ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην!... καταργήσας ὁ ...περινούστατος καὶ τὴν ἐλαχίστην ἔστω πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἐκδήλωσιν καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν τῆς 'Ανατολῆς!...

Πρὸ ὀλίγων ἐπίσης μηνῶν (ἐντὸς τοῦ 1981) τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ δὲν ἐδίστασε νὰ καταχωρίσῃ εἰς τὴν «'Εγκυκλοπαιδείαν τῶν 'Εθνῶν» ποὺ ἐκδίδει, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἀποτελοῦν ξεχωριστὴν φυλὴν ἀπὸ τοὺς "Ελληνας, οἱ ὁποῖοι καὶ ὁμιλοῦν διάφορον —τὴν Μακεδονικὴν— διάλεκτον, προκαλέσαν τὴν ἔντονον ἐξέγερσιν καὶ διαμαρτυρίαν «Τῆς 'Εθνικῆς 'Ενώσεως Βορείων 'Ελλήνων». Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ Πανεπιστήμιον αὐτὸ μὲ τὸ βαρύγδουπον ὄνομα υἱοθέτησε καὶ διαδίδει τὰ μυθεύματα καὶ τὰ κατασκευάσματα τῶν Σκοπείων τῶν Νοτιοσλαύων, χωρὶς κανένα δισταγμὸν καὶ ἐντροπήν, ἐνώπιον τῆς 'Ιστορικῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν καὶ ἀναμφισβητήτως, εἶναι τελείως διάφορος ὅπως ἀποδεικνύεται τόσον ἀπὸ τὰς παναρχαίας 'Ελληνικὰς παραδόσεις ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ παλαιότερα κείμενα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ πρόσφατα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα καὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Νότιον καὶ 'Ανατολικοκεντρικὴν Ρωσίαν.

Περὶ τῆς Μακεδονίας δὲ καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Μακεδόνων, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δῆθεν ἀγνοοῦν οἱ ...σοφοὶ τοῦ Χάρβαρντ, ἀναφέρουν πανάρχαιαι 'Ελληνικαὶ παραδόσεις — ὁ Μακεδὼν μάλιστα ὁ γενάρχης τῶν Μακεδόνων φέρεται ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θυΐας, θυγατρὸς τοῦ Δευκαλίωνος, κατὰ τὰς γενεαλογίας τοῦ 'Ησιόδου — ὅπως καὶ περὶ τῶν 'Ηρακλειδῶν, ποὺ ἦσαν Τημενίδαι, ἀπὸ τὸ "Αργος, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Καράνου, τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς παραθαλασσίου Μακεδονίας, βλέπε μέ κάθε λεπτομέρειαν τὴν «'Ωγυγίαν» τοῦ 'Αθ. Σταγειρίτου Τόμον Δ, Κεφάλαιον Η', σελὶς 509 καὶ ἑφεξῆς, πληροφορίαι αἱ ὁποῖαι κυριολεκτικῶς ἐκμηδενίζουν τὰς ἀσυστάτους καὶ ἀστηρίκτους θεωρίας τῶν ...σοφῶν τοῦ Χάρβαρντ, ποὺ ἀποδεικνύουν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν τὸ ἀσίγαστον καὶ ἀθεράπευτον μίσος τῶν ξένων ἐχθρῶν τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Καὶ δὲν

κατωτέρων στρωματογραφημένων ἐπιχώσεων (ὑποτυπώδη λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα ἐκ πυριτολίθου, ὑπολείμματα τροφῶν ἐκ θαλασσίων κοχλιῶν καὶ ζώων, ὡς ἔλαφοι, ἀγριόχοιροι, ἄγρια αἰγοειδῆ κ.ἄ.) ἐχρονολογήθησαν, διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ραδιενεργοῦ ἄνθρακος 14, μέχρι τῆς 25ης χιλιετίας π.Χ., χωρὶς ἡ ἀνασκαφικὴ τομὴ νὰ ἔχη, ἀκόμη, φθάσει μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Σημειωτέον, ὅτι τὸ σπήλαιον Φράγχθη ἦτο γνωστὸν διὰ τὸ ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον του ἤδη ἀπὸ τοῦ 1956, ὅταν νεαροὶ "Ελληνες μαθηταὶ ἀνεκάλυψαν εἰς αὐτὸ ὄστρακα (θραύσματα) Νεολιθικῶν ἀγγείων καὶ ἐργαλεῖα ἐκ λίθου καὶ ὀψιανοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ προσεκόμισαν εἰς τὸ 'Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον 'Αθηνῶν. 'Ατυχῶς, οἱ τότε ἰθύνοντες τὰ τῆς 'Ελληνικῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἐπέδειξαν, παρὰ δὲ τὰς ἐπὶ θετίαν ἐπανειλημμένας συστάσεις, οὐδεὶς ἀρχαιολόγος ἐπεσκέφθη τὸν χῶρον τοῦ σπηλαίου, μέχρι τοῦ 1963. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ὅτε ὁ ἐφοπλιστὴς Λιβανὸς ἠγόρασε τὴν ἐντὸς τοῦ κόλπου τῆς Κοιλάδος νησῖδα «Κορωνὶς» καὶ ἤρχισεν ἐργασίας διαμορφώσεως ἐπ' αὐτῆς, μὲ κίνδυνον ἐκχωματώσεων ἀπὸ τὸν πρὸ τοῦ σπηλαίου χῶρον καὶ κατόπιν οὐδεμιᾶς καὶ πάλιν ἀνταποκρίσεως τῶν 'Ελλήνων ἀρχαιολόγων εἰς τὰς ἐκκλήσεις ἰδιωτῶν περὶ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, κατέστη ἀναπόφευκτον νὰ εἰδοποιηθῆ ἡ ἐργαζομένη εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν 'Αλιέων (σημερινὸν Πόρτο-Χέλι) 'Αμερικανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τῶν Πανεπιστημίων τῆς Πενσυλβανίας καὶ τῆς 'Ινδιάνας, τὰ στελέχη τῆς ὁποίας, καθηγηταὶ Τζαίημσον καὶ Τζάκομπσον ὁδηγηθέντες εἰς τὸ σπήλαιον Φράγχθη, κατενόησαν πάραυτα τὴν σημασίαν τοῦ εὑρήματος, ἀπὸ τοῦ ἑπομένου δὲ ἔτους, ὁ δεύτερος ἐξ αὐτῶν ἡγήθη τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ, σήμερον, ἕνα τῶν παγκοσμίως γνωστοτέρων σημείων τῆς Προϊστορίας ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας.

'Εν προκειμένω πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἐπίσης, ὅτι, ἀπὸ 6ετίας, ἡ 'Ελληνικὴ 'Αρχαιολογικὴ 'Υπηρεσία κατ' ἐπανάληψιν εἰδοποιήθη ὑπὸ ἰδιώτου ἐρευνητοῦ περὶ ἐνδείξεων, εἰς τὰς νήσους τοῦ 'Αργολικοῦ Κόλπου, διὰ τὴν ὕπαρξιν ναυσιπλοΐας ἤδη ἀπὸ τῆς Μεσολιθικῆς 'Εποχῆς, ἐφ' ὅσον ἐπιφανειακὰ εὑρήματα (ἐκ μικρολιθικῶν ἐργαλείων ἐκ πυριτολίθου καὶ ὀψιανοῦ λίθου τῆς Μήλου), εὑρεθέντα ἐπὶ τῶν νήσων τούτων, ἦσαν παρόμοια πρὸς ἀνάλογα εὑρήματα τῶν Μεσολιθικῶν στρωμάτων τόσον τοῦ σπηλαίου Φράγχθη, ὅσον καὶ ἐκείνων ποὺ ἐνετοπίσθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς εἰς τὰ σπήλαια τοῦ Κεφαλαρίου "Αργους, πλησίον τῆς μεταγενεστέρας Λέρνας. Καὶ πάλιν, ὅμως ἐλαχίστη ἀπεδόθη ἀπὸ "Ελληνικῆς πλευρᾶς σημασία, μὲ ἀποτέλεσμα, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, 'Αμερικανοὶ ἐπιστήμονες νὰ ἀρχίσουν ἐντοπίζοντες καὶ αὐτοὶ μερικὰ ἐκ τῶν σημείων τούτων, γεγονὸς ποὺ ὡδήγησε, τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα, εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρθρου ἐκτεθεῖσαν ἐπιστημονικὴν ἀνακοίνωσιν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπλούμινγκτον, ὅτι ἡ ναυσιπλοΐα εἰς τὴν Μεσόγειον εἶχεν ἀρχίσει καὶ πρὸ τοῦ 11.000 ἔτη Π.Χ., διαπίστωσις ἡ ὁποία ἀνοίγει νέους ὁρίζοντας εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Προϊστορίας.

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν ἐλπίζεται ὅτι, τώρα, πλέον θὰ ἐπιδειχθῆ καὶ ἀπὸ 'Ελληνικῆς πλευρᾶς τὸ δέον ἐνδιαφέρον, ὥστε ἡ πρώτη, εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μεσογείου — κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ τοῦ πλανήτου μας — ναυσιπλοΐα, ἀπὸ τῆς 'Αργολίδος εἰς Κυκλάδας (Μῆλον) καὶ τανάπαλιν, νὰ μελετηθῆ καὶ συμπληρωθῆ ὑπὸ 'Ελλήνων ἐπιστημόνων. Τοῦτο δέ, ὄχι μόνον διότι ἐπὶ τῶν ὑπὸ ἰδιωτῶν ἐρευνητῶν ἐντοπισθέντων σημείων ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ 'Αργολικοῦ Κόλπου ὑπάρχουν αἱ ἀποδείξεις τῆς ναυσιπλοΐας ἤδη ἀπὸ τῆς ὑστέρας Παλαιολιθικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς Μεσολιθικῆς (9-8000 π.Χ.), ἀλλὰ καὶ διότι ἔχουν σημειωθῆ αἱ γραμμαὶ ναυσιπλοΐας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν κατὰ τὴν «μυστηριώδη» πρωτοελλαδικὴν 'Εποχὴν τῆς Γ' χιλιετίας π.Χ. (Πρωτοελλαδικὴ Β' ἢ «Λέρνα Γ'»), ὅπως καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα κατάλοιπα Μυκηναϊκῶν ἐγκαταστάσεων καὶ ἐπιβλητικῶν ὀχυρώσεων τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος π.Χ., ποὺ ταυτίζονται χρονολογικῶς καὶ μορφολογικῶς πρὸς τὰς προσφάτως ἀνακαλυφθείσας, ὑπὸ Βρεταννικῶν ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν, εἰς Φυλακωπὴν τῆς Μήλου καὶ Κουκουναριὲς τῆς Πάρου — γεγονὸς μαρτυροῦν περὶ πολεμικῆς ἀναταραχῆς εἰς τὸν Αἰγαιακὸν χῶρον τῆς Μυκηναϊκῆς θαλασσοκρατορίας, κατὰ τὴν 'Υστέραν Χαλκοκρατίαν.» **Α.Κ.**

Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάντια μας καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, πρὸς δόξαν τῆς ἀθεράπευτης ἀμαθείας καὶ ἀδιαφορίας ποὺ δέρνει, ὅπως ἀπεδείχθη καὶ μὲ τὸ 'Ορφικὰ τοὺς ἁρμοδίους πνευματικοὺς ἡγέτας τοῦ τόπου αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐπίσης ἀπὸ τὰ ὅσα διδάσκουν καὶ εἰς τοὺς νέους "Ελληνας ἐπιστήμονας — ἔχω προσωπικὴν ἀντίληψιν τούτου, ἀπὸ ἔρευναν ἐπὶ πλείστων πτυχιούχων νέων ποὺ ἦλθον νὰ ἐργασθοῦν εἰς τὴν 'Εγκυκλοπαιδείαν τοῦ «ΗΛΙΟΥ — ἔχουν κυριολεκτικῶς μεσάνυχτα διὰ τὰς νεωτέρας διαπιστώσεις ἐπὶ τῆς 'Ελληνικῆς Προϊστορίας καὶ μάλιστα περὶ 'Ορφικῶν καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν στοιχείων ποὺ παραθέτομεν εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιον διότι, ὅπως ἰσχυρίζονται, μεσάνυχτα ἔχουν καὶ οὐδὲν σχετικῶς τοὺς ἐδίδαξαν περὶ ὅλων αὐτῶν καὶ οἱ ἁρμόδιοι καθηγηταί των οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ τοὺς διδάσκουν, ὅτι οἱ Φοίνικες ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν 'Ελλήνων καὶ ἐφευρέται τῆς γραφῆς!!...

εἶναι ἄσκοπον νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ὀλίγον παλαιότερον ἕνας ἄλλος Γερμανὸς καθηγητὴς ὁ "Αβελ, συγγραφεὺς «Μοναρχιῶν» ἐπολιτογράφησε χωρὶς κανένα δισταγμὸν τὸν Δευκαλίωνα, τὸν 'Ηρακλῆν, τὸν Θησέα καὶ ἄλλους ἀρχαίους διασήμους ἥρωας ὡς Γερμανούς! ('Ωγυγία Δ' Τόμος) ἀγνοῶν ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ τῶν Γερμανῶν, εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως, ὅπως ἀναφέρεται καὶ ἀναλύεται εἰς τὸ Γ' Τόμον τῆς «'Ωγυγίας» ὅπου περιέχονται ἡ καταγωγὴ τῶν θεῶν καὶ τῶν θρησκειῶν ὅλων τῶν ἀρχαίων Λαῶν, τῆς Εὐρώπης, τῆς 'Ασίας καὶ τῆς 'Αφρικῆς.

'Αλλὰ μήπως καὶ τὸ «περίφημον Γαλλικὸν Λεξικὸν "Λαρούς" μέχρι πρὸ τινος, δὲν παρέθετεν, δῆθεν ἑρμηνευτικῶς, δίπλα εἰς τὴν λέξιν «"Ελλην» τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα «χαρτοπαίκτης» «χαρτοκλέφτης» «παραχαράκτης» ἀπατεών» κ.τ.λ., ἐνῶ ἄπειρα ξένα βιβλία ποὺ κυκλοφοροῦν καὶ σήμερον ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Κρήτη εἶχεν κατοικηθεῖ ἀπὸ ἄλλες φυλές, ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι καὶ οἱ Σαρακατσαναῖοι τῆς Θεσσαλίας, εἶναι ἐπίσης ἀλλόφυλοι, ὅτι οἱ Μανιάτες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Φοινίκων καὶ ἄλλα διάφορα ἀσύστατα καὶ πελώρια 'Ιστορικὰ ψεύδη. (βλέπε καὶ «Παγκόσμιον 'Ιστορίαν τοῦ Πολιτισμοῦ» τοῦ Ντυράν καὶ «'Ιστορίαν τῆς 'Ανθρωπότητος» Τόμον Α, «Προϊστορία καὶ ἀρχὲς τοῦ Πολιτισμοῦ» τῆς Οὐνέσκο ἔκδοσις 1958) 'Αντιθέτως ἡ Μεγάλη Βρεταννικὴ 'Εγκυκλοπαιδεία εἰς τὴν ἔκδοσίν της τοῦ 1974 ἀναθεωρεῖ τὰς σχετικὰς παλαιοτέρας ἀπόψεις της, περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Λαοῦ τῆς Μεσογείου, καὶ προβάλλει ὡς ἀρχαιότερον Λαὸν τοὺς Αἰγαίους, δηλαδὴ τοὺς 'Αρχαιοέλληνας καὶ τοὺς "Ελληνας (εἰς τὸ ἄρθρον Εὐρώπη) ἀδιάφορον, ἐὰν αἱ Προϊστορικαὶ χρονολογίαι ποὺ παραθέτει γενικῶς εἶναι ἐσφαλμέναι, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας, ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις, κυρίως δὲ μετὰ τὴν δημοσίευσιν εἰς τὸν ΚΔ' Τόμον μας τῶν 'Ορφικῶν.

'Απὸ τὰς ἀπιθάνους ὅμως αὐτὰς θεωρίας καὶ ἀπόψεις τῶν θορυβούντων διεθνῶς ἐχθρῶν τοῦ 'Ελληνισμοῦ, ἦτο φανερὸν ὅτι ἡ προσπάθεια στραγγαλισμοῦ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πραγματικότητος, ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ πολιτισμοῦ, εἶχεν ἀποχαλινωθῆ, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλοι δῆθεν εἰδικοὶ ἀμφισβητοῦσαν τὴν χρησιμότητα τῆς Γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδου, βάσει τῆς ὁποίας ἐν τούτοις εἶχεν προχωρήσει καὶ ἀναπτυχθῆ ὁ τεχνικὸς πολιτισμός των, καὶ εἰσέδυσεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ἄπειρον, ἐνῶ ἄλλοι δῆθεν ἐπιστήμονες ἐζήτουν εἰς κάποιο διεθνὲς συνέδριον ποῦ εἶχεν συνέλθει τὸ 1979 εἰς τὴν 'Ισπανίαν, νὰ καταργηθοῦν καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὴν 'Ελληνικὴν καὶ χρησιμοποιούμενοι εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἐπιστημονικοὶ ὅροι, διότι εἶχον ἑλληνικὴν ὀνομασίαν!. Ταυτοχρόνως δὲ ἐπεδιώχθη καὶ ἐπετυγχάνετο ὁ περιορισμὸς τῶν κλασσικῶν σπουδῶν εἰς τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης καὶ κυρίως εἰς τὴν Γερμανίαν, ἐπὶ Χίτλερ καὶ εἰς τὴν 'Αμερικὴν κατόπιν, ἀπὸ τὴν ἔντονον προπαγάνδαν, ὅτι αἱ κλασσικαὶ σπουδαὶ δὲν εἶναι ὠφέλιμοι καὶ ἀπαραίτητοι πλέον μετὰ τὴν ταχυτάτην πρόοδον τῆς τεχνικῆς!!... ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἀποδεδειγμένως ἀνεπτύχθη, χάρις εἰς τὰς κλασσικὰς σπουδὰς καὶ κυρίως εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων Μαθηματικῶν.

'Αδιάσειστος δὲ ἀπόδειξις τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι καὶ ὁ μεγάλος μαθηματικὸς τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος Δαυὶδ Χίλμπερτ (DAVID HILBERT), ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ 1943, ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ τὴν Εὐκλείδιον Γεωμετρίαν καὶ τὸ 1900 ἐξέδωσε ἰδικήν του γεωμετρίαν, τὴν ὁποίαν ὅμως ἄλλοι μαθηματικοὶ ἀπέδειξαν ἀστήρικτον, ἀκατανόητον καὶ ἀποτυχοῦσαν, ὅπως ὁ Φρέγκε (FREGE 1868-1926). 'Εξ ἄλλου ὁ Γκέντελ (GENTEL) ἄλλος διάσημος μαθηματικός, ἀπέδειξεν ὅτι «τὸ πρόγραμμα» τοῦ Χίλμπερτ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεχείρησε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν Γεωμετρίαν τοῦ Εὐκλείδου, ἦταν ἀπραγματοποίητον, ἐνῶ ὁ TAUBNER τῆς Στουτγάρδης ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκδίδῃ ἐσχάτως (1977), βασιζόμενος εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν εἰς δεκάτην ἔκδοσιν μὲ πλείστας διορθώσεις τὴν ἀποτυχοῦσαν γεωμετρίαν τοῦ Χίλμπερτ. "Αλλος Αὐστριακός, ἐπίσης, ὁ "Οθων Νοϊγκεμπάουερ (OTTO NEUGEBAUER), ὁμοίως ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, ἔγραψε ἐσχάτως, χωρὶς κανέναν ἐνδοιασμόν, ὅτι «οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ἠμπόδισαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Μαθηματικῶν ἐπὶ 2000 ἔτη καὶ ὅτι τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα τὸ ἐγνώριζον οἱ Βαβυλώνιοι ἀπὸ τὸ 1800 π.Χ. καὶ ὅτι οἱ Βαβυλώνιοι εἰς τὰ Μαθηματικά των «εἶχον κάποιο εἶδος ἀποδείξεως» — παραμύθια ἀσύστατα — διὰ νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἀποστομωτικὴν ἀπάντησιν ποὺ ἐδέχθη ἀπὸ τὸν πασίγνωστον διεθνῶς "Ελληνα μαθηματικὸν Εὐάγγελον Σταμάτην (ἄρθρον τοῦ Ε. Σταμάτη εἰς τὸ περιοδικὸν «'Η 'Αρχαιότης» τῆς 'Ακαδημίας τῶν 'Επιστημῶν τοῦ Βερολίνου, Τόμος 9ος τεῦχος 2, 1963) τῆς ὁποίας 'Ακαδημίας ὁ Εὐαγ. Σταμάτης, εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐν 'Ελλάδι μέλος. 'Επίσης ὁ Αὐστριακὸς 'Ερνέστος Μὰχ (ERNEST MACH) ἑβραϊκῆς καταγωγῆς καὶ αὐτὸς τὸ 1903 ἐτόλμησε νὰ γράψῃ, ὅτι «τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐμποδίζει τὴν πρόοδον τῶν 'Επιστημῶν καὶ πρέπει νὰ παύσωμεν νὰ ἀσχολούμεθα μὲ αὐτό», δεχθεὶς ἐννοεῖται συντριπτικὴν ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν Αὐστριακὸν ἐπίσης Μαθηματικὸν "Ερβιν Στρέντιγκερ (ERVIN STRENDIGER), ὁ ὁποῖος κατέχει καὶ τὸ βραβεῖον Νόμπελ Φυσικῆς τοῦ 1933, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν 'Ολλανδο-ἑβραῖον καθηγητὴν "Εβερτ Μ. Μπρούινς (HEBERT M. BRUINS) ἀπὸ τὸ "Αμστερνταμ, ὁ ὁποῖος τὸ 1968 εἰς μελέτην του ὑπὸ τὸν τίτλον «'Η μὴ Εὐκλείδιος Γεωμετρία κατὰ τὴν 'Αρχαιότητα» δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, Τόμος D, 121 σελὶς 32 (1968), διεκήρυξεν ὁ ἀθεόφοβος, διότι ἀποδεικνύεται τέρας ἀμαθείας ὁ ἀτυχής, ἢ τὸ πιθανώτερον εἶναι ἐπιστρατευμένος στραγγαλιστὴς τῆς ἀλήθειας, ὅτι «ὁ Εὐκλείδης δὲν ἦτο καθαρὸς μαθηματικός, ἀλλὰ ἕνας ἄξεστος πειραματικὸς φυσικός!!»..

'Ομιλοῦν δὲ καὶ γράφουν ἰταμώτατα καὶ χωρὶς ἐντροπὴν ὅλοι αὐτοὶ οἱ 'Εβραῖοι συγγραφεῖς, ὅτι τὸ ἀρχαῖον 'Ελληνικὸν πνεῦμα ἠμπόδισε τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν ἀποδεδειγμένως συμβαίνει τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλαδὴ χάρις εἰς τὴν συμβολὴν τοῦ ἀρχαίου 'Ελληνικοῦ πνεύματος ἐδημιουργήθη ὁ Πολιτισμός, καὶ ὅταν ἀποδεδειγμένως ἐπίσης τὰ ἀναπόδεικτα μυθολογήματα τῆς «Βίβλου» τῶν 'Εβραίων περὶ κτίσεως κόσμου, ἐπὶ αἰῶνες μακρούς, εἶχον ἀποπνίξει κάθε ἔρευναν περὶ καταγωγῆς καὶ προελεύσεως τοῦ κόσμου μὲ τοὺς χρονολογικοὺς προσδιορισμοὺς ποὺ παρεῖχεν ἡ «Βίβλος» των, ἡ ὁποία καὶ κατὰ τὸν 'Εβραῖον ἀντικαγκελλάριον τοῦ Καίμπριτζ Δρ. Τζὼν Λαϊτφούτ, ὁ ὁποῖος ἔζησεν περὶ τὸ 1650 μ.Χ, καθορίζει, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη τὴν 9 πρωϊνὴν τῆς 23 'Οκτωβρίου τοῦ 4004 π.Χ.

Εὐτυχῶς ὅμως τὰ ψεύδη καὶ τὰ μυθεύματα αὐτὰ ἀνετράπησαν ἐγκαίρως, ἀπὸ τὴν ἀλματώδη ἐξέλιξιν τῶν γνώσεων, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀρχαίου 'Ελληνικοῦ πνεύματος καὶ δι' αὐτὸ οἱ 'Εβραῖοι μισοῦν τοὺς "Ελληνας καὶ ὁ κόσμος ἀπαλλαγεὶς ἀπὸ τὸν στενὸν κλοιὸν τῆς δημιουργίας τῆς Βίβλου, ἔφθασεν εἰς ἀπιστεύτους διαπιστώσεις περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δημιουργίας, ποὺ ἀπέδειξαν ὡς παιδαριώδεις καὶ γελοίους τοὺς ἀνωτέρω ἰσχυρισμοὺς τῶν 'Εβραίων, ὅτι ὁ κόσμος ἐγεννήθη τὸ 4004 π.Χ.!!...

Συνεπῶς, ἐὰν ὁ Δημόκριτος εἶπεν ὅτι «εἶναι ἄξια γέλωτος ὅλα τὰ ἀνθρώπινα» ὅταν τὰ ἀνθρώπινα μάλιστα ἐμφανίζουν τὸ θέαμα ποὺ μᾶς παρουσιάζουν οἱ ἀνωτέρω δῆθεν ἐπιστήμονες, ἐρευνηταὶ καὶ μελετηταί, τότε ὅλοι αὐτοί, οἱ δῆθεν πνευματικοὶ ἄνθρωποι τουλάχιστον εἶναι ἄξιοι δακρύων, δηλαδὴ «γιὰ κλάματα» διὰ νὰ μὴ εἴπω κάτι χειρότερον, ἀφοῦ χωρὶς κανένα ἐνδοιασμὸν καὶ δισταγμόν, ἐπιδίωξαν νὰ κακοποιήσουν, νὰ διαστρέψουν, νὰ παραποιήσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν ἀληθείας ἀποδεδειγμένας καὶ γενικῶς παραδεδεγμένας ἀπὸ ἄλλους ἀνεπηρέαστους καὶ ἀπηλλαγμένους ἀπὸ φυλετικὰ πάθη καὶ μίση, ἀλλὰ καὶ ἐξόχους καὶ διεθνῶς ἐπιβεβλημένους ἐπιστήμονας.

Καὶ νομίζω ὅτι κατόπιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω ποὺ συνδυάζονται καὶ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας γνωστὰς παλαιὰς καὶ νεωτέρας δραστηριότητας τῶν 'Εβραίων Σιωνιστῶν, εἰς τὸ διεθνὲς πολιτικόν, πνευματικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν πεδίον, δὲν χρειάζονται περισσότεραι ἀποδείξεις διὰ νὰ πιστοποιηθῇ ὑπὸ ποίων κινεῖται ἀνέκαθεν ἡ συστηματικὴ καὶ ἔντονος αὐτὴ ἐχθρικὴ προσπάθεια κατὰ τοῦ 'Ελληνισμοῦ, ποὺ ἔχομεν ἐπισημάνει. (Βλέπε καὶ ἄρθρον «Γεωμετρία» Τόμος Ζ σελὶς 262, ὑπὸ Εὐαγγέλου Σταμάτη καὶ βιβλία του «'Η 'Ιστορία τῶν 'Ελληνικῶν Μαθηματικῶν» καὶ «Πυθαγόρας ὁ Σάμιος». "Εκδοσις 1980 καὶ 'Ιωαν. Δ. Πασσᾶ «Τὸ "Εγκλημα τῆς 'Επιστήμης» Προσαρτήματα Α' καὶ Β' (ἔκδοσις 1980) περὶ τῆς καταχθονίου δράσεως τῶν Σιωνιστῶν, διὰ τὴν διάλυσιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Σὰρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Κόσμους» σελίδες 12-15 καὶ 165 καὶ ἑφεξῆς (ἔκδοσις 1976) ὁ ὁποῖος ἀρκετὰ εὐστόχως ἐπίσης παρατηρεῖ καὶ ἐπισημαίνει ποίαν ἀνασταλτικὴν ἐπίδρασιν ἐξήσκησεν ἡ χρονολόγησις τῶν 'Εβραίων, εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος).

Τεράστιον συνεπῶς κῦμα ἐντέχνου προπαγάνδας καὶ μίσους ἔχει ξεσπάσει κατὰ παντὸς 'Ελληνικοῦ, καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχήν, μὲ τὴν ἐπιδίωξιν νὰ ἀποπνιγῇ ἡ διασωζομένη ἀκόμη πεποίθησις εἰς ὡρισμένους διανοητὰς καὶ ἐπιστήμονας, περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς προελεύσεως τοῦ Πολιτισμοῦ. Μὲ ἄλλας λέξεις ἔχει καταντήσει οἱ ξένοι αὐτοὶ δῆθεν μελετηταὶ καὶ ἐρευνηταί, ἀλλὰ διῶκται πράγματι τοῦ 'Ελληνισμοῦ νὰ λησμονήσουν οἱ ἄφρονες, ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη ὁμιλοῦν, γράφουν καὶ συνεννοοῦνται μὲ τὴν γλῶσσαν ποὺ τοὺς ἔδωσαν καὶ τοὺς ἐδίδαξαν μέσω τῶν Λατίνων οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες, ἐφ' ὅσον ὅλαι αἱ Εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι, ὡς γνωστόν, ἦ προῆλθον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν 'Ελληνικήν, ἢ ἔχουν ἐπηρεασθῆ καὶ ἐμπλουτισθῆ ἀπὸ αὐτήν, αἱ δὲ λέξεις τῶν γλωσσῶν αὐτῶν κατὰ τὸ ἕνα τέταρτο τουλάχιστον, εἶναι 'Ελληνικαί. Δηλαδὴ προσπαθοῦν ν' ἀρνηθοῦν, νὰ παραμερίσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν τὴν ὑψίστην προσφορὰν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους, τοῦ 'Ελληνικοῦ Λαοῦ, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς γλώσσης τοῦ ὁποίου ἐδιδάχθησαν νὰ ὁμιλοῦν ὡς πολιτισμένοι ἄνθρωποι, καὶ ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κειμένων τῆς ὁποίας, τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων σοφῶν, προήχθησαν καὶ ἐξεπολιτίσθησαν!!... "Οπως ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ἐπεδίωξαν νὰ στραγγαλίσουν καὶ νὰ ἀφανίσουν, τὴν φυλήν, τὸ "Εθνος, ποὺ τοὺς ἀνέσυρε ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα καὶ τοὺς ἐδίδαξε τὸν ἀνθρωπισμόν, τὸν ὁποῖον, ὅπως φαίνεται τελευταίως ἀπώλεσαν οὗτοι δυστυχῶς καὶ ὑπὲρ τοῦ ὁποίου κυρίως καὶ ἀμυνόμεθα καὶ εἰς τὰς σελίδας αὐτάς, ἀποκαλύπτοντες τὴν ἐγκληματικὴν καὶ ἀνέντιμον αὐτὴν προσπάθειαν τῶν ξένων δῆθεν ἐπιστημόνων ἐρευνητῶν καὶ διανοητῶν.

'Η διείσδυσις Πελασγῶν, Τυρρηνῶν ('Ετρούσκων) 'Ετεοκρητῶν, εἰς τὴν 'Ανατολὴν καὶ Δῦσιν.

'Αλλὰ ἐσχάτως καὶ ἀκριβῶς τὴν 17.2.68 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν

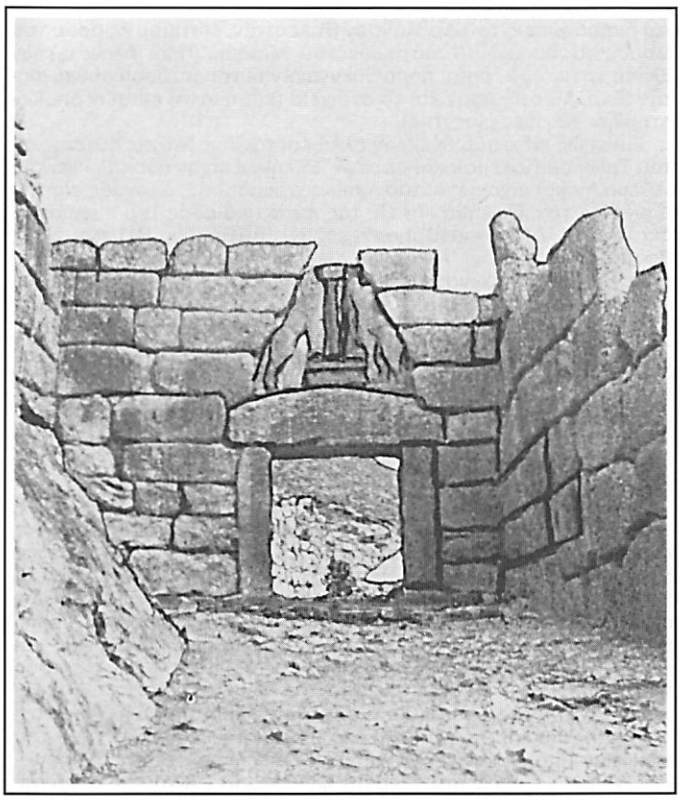

Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων, κυρία πύλη τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Τὸ πελώριον καὶ ἰσχυρότατον τεῖχος ποὺ περιβάλλει τὴν ἀκρόπολιν εἶναι κτισμένον διὰ μεγάλων ἀκατεργάστων ὀγκολίθων (κυκλώπεια τείχη), τεχνικὴν ποὺ συναντῶμεν ἀργότερον καὶ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Χαττούσης πρωτευούσης τῶν Χετταίων, ὅπως φαίνεται καὶ εἰς τὴν κάτωθι εἰκόνα ποὺ δεικνύει τὴν εἴσοδον τῶν τειχῶν τῆς Χαττούσης.

ἐφημερίδα ΕΣΤΙΑΝ ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορικὸν μυστήριον, αἱ ξανθαὶ ἱέρειαι τοῦ ἀρχαίου Περοῦ» εἰς τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ALF. BARRINVEN ἐκθέτει πῶς ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς γενομένας ἀνασκαφὰς εἰς τὴν περιοχὴν Τσανκάϋ τοῦ Περοῦ μούμιες γυναικῶν μὲ ὡραιότατα κατάξανθα μαλλιὰ καὶ λευκὴν ἐπιδερμίδα, αἱ ὁποῖαι εἶχον διατηρηθῆ ἐπὶ αἰῶνας ἐντὸς ἀμμολάκων καί φυσικὰ δὲν ἦσαν ὅμοιαι μὲ τὶς μούμιες τῆς Αἰγύπτου.

Ἐπίσης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1966 ὁ Ἰταλὸς μελετητὴς ξένων γλωσσῶν Δρ. MARIO GATTONI CELLI, εἰς σχετικὴν ἀνακοίνωσίν του γενομένην εἰς τὸ Ἰνστιτοῦτον Ἐτρουσκικῶν Σπουδῶν τῆς Φλωρεντίας, ὑπεστήριξεν ὅτι εἰς τὴν Γουϊνέαν τῆς Ν. Ἀμερικῆς (σχετικὸν ἄρθρον ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν ΕΣΤΙΑΝ 3.11.66) ὑπάρχει ἕνας λαὸς Ἐτρουσκικῆς πιθανῶς καταγωγῆς, ὁ ὁποῖος μετηνάστευσεν ἐκεῖ κατὰ τὸν δέκατον πιθανῶς αἰῶνα π.Χ. (ἐσφαλμένη ἡμερομηνία διότι ἡ μετανάστευσις ἔγινε παλαιότερα). Ὁ Δρ. CELLI διεπίστωσεν κατὰ τὴν σχετικὴν ἀνακοίνωσίν του, καταπληκτικὰς ὁμοιότητας μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν τοῦ Ἐτρουσκικοῦ λαοῦ τῆς Γουϊνέας ποὺ ὀνομάζεται Ἀκαγουάϊο καὶ τῶν σχετικῶν παραστάσεων ποὺ εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου Λάρις Πουλένας, ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸν Ἐτρουσκικὸν μουσεῖον τῆς Ταρκυνίας. Καὶ ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Δρ. CELLI ὅτι καὶ ὁ Γερμανὸς ἐρευνητὴς HONORE ἔχει ἀνακαλύψει ἐπιγραφὰς μὲ τὸ κρητικὸν γραμμικὸν ἀλφάβητον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀμαζονίου (φωτοτυπίας τῶν ὁποίων ἔχει εἰς χεῖρας του) ὅπως ἀπέδειξεν καὶ ἡ Μὲρτζ καὶ ὅτι Γαλλὶς ἐξερευνήτρια διεπίστωσε πλήρη ὁμοιότητα θρησκευτικῶν τελετῶν τῶν κατοίκων τῆς Καραϊβικῆς καὶ ἐκείνων τῶν Ἐτρούσκων. Βάσει τῶν ἀνωτέρω ὁ Δρ. CELLI καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πιθανὸν οἱ Ἐτροῦσκοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἱκανοὶ θαλασσοπόροι, καὶ φυσικὰ δὲν ἦσαν Φοίνικες, οὔτε Αἰγύπτιοι, ὡς γνωστόν, ἀλλὰ πανάρχαιον Ἑλληνικὸν φύλον, ποὺ εἶχεν μεταναστεύσει εἰς τὴν Ν. Ἀμερικὴν πολὺ παλαιότερα, ἀλλὰ πάντως μετὰ τοὺς Ἀργοναύτας, καὶ πρὸ τοῦ Κολόμβου καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ὁ Κολόμβος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πρῶτος ἀνεκάλυψε τὴν Ἀμερικήν.

Πρὸς τούτοις διὰ τοὺς Ἐτρούσκους δὲν εἶναι ἄσκοπον νομίζω νὰ προστεθῆ σχετικῶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἄσημος ἀρχαιολόγος, γράφων πρὸ τριάκοντα καὶ πλέον ἐτῶν, εἰς τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ Ἡλίου (ἄρθρον Προϊστορία) καὶ μετὰ ταῦτα εἰς ἄρθρον δημοσιευθὲν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἑστίαν» τὴν 1/7/67, ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Ἐτροῦσκοι δὲν εἶναι μυστηριώδης καὶ ἀγνώστου προελεύσεως φυλή, ὅπως ὑπεστήρι-

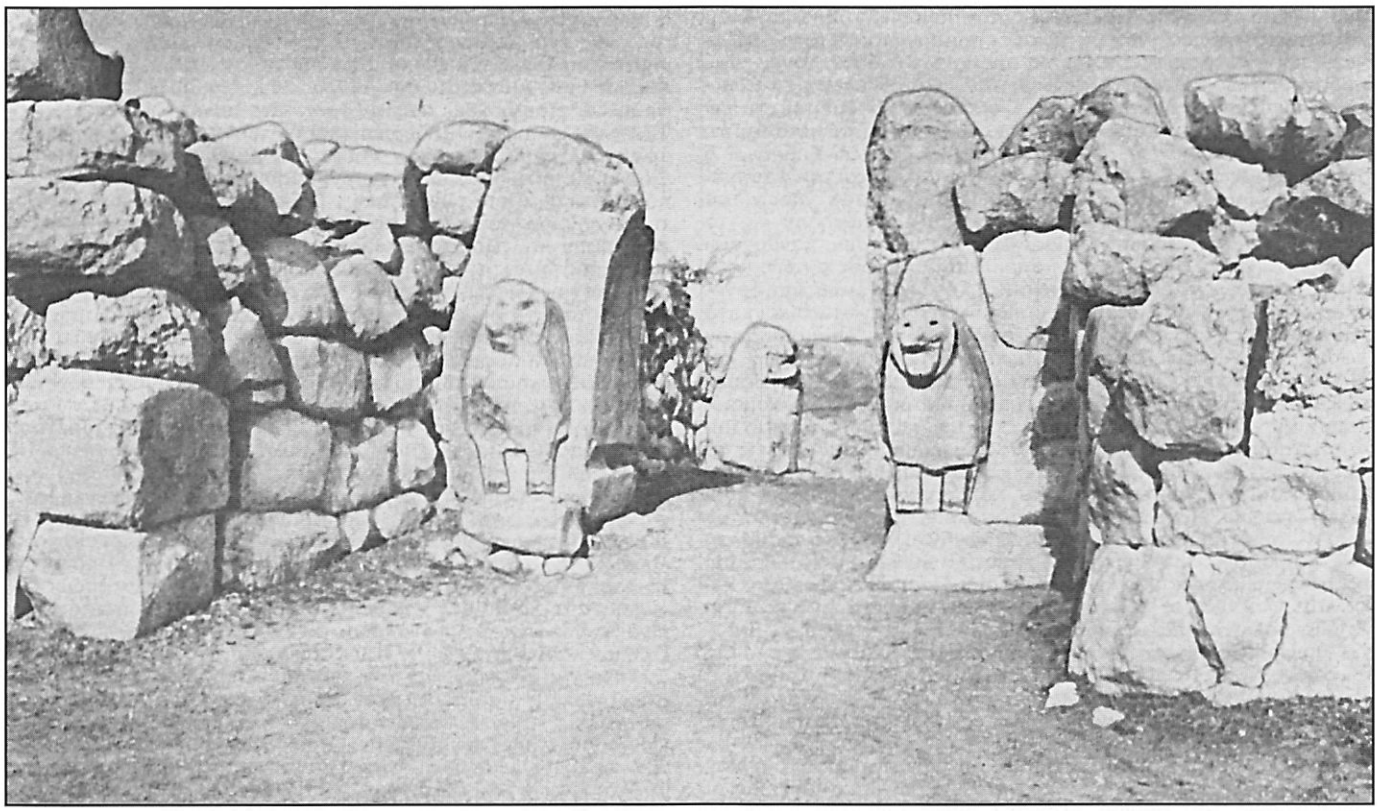

Μία ἀδιάσειστος ἀπόδειξις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς διεισδύσεως εἰς τοὺς χώρους τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ ὅτι οἱ λαοὶ τῆς περιοχῆς προέρχονται ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου. Ἡ Δυτικὴ Πύλη ἡ πύλη τῶν Λεόντων τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μπογκὰζ κιόϊ (ἀρχαία Χαττούσα, πρωτεύουσα τῶν Χετταίων), χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 13ου π.Χ. αἰῶνος, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ τὸ 1834. Εἶναι ἐκπληκτικὴ ἡ ὁμοιότης μὲ τὴν περίφημον Πύλην τῶν Λεόντων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν (1500-1400 π.Χ.) τοῦ παλαιοτέρου δείγματος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μνημειακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα οἱ Μυκηναῖοι, οἱ Ἀχαιοί, εἶχον στενὰς σχέσεις μὲ τοὺς Χετταίους, τῶν ὁποίων τὸν πολιτισμὸν εἶχον ἐπηρεάσει κατὰ πολύ. Ἡ περισσότερον ἀνεπτυγμένη τέχνη τῶν Ἑλλήνων, ἡ μεγαλυτέρα καλλιτεχνικὴ εὐαισθησία καὶ ἡ παραστατικωτέρα ἀπεικόνισις τῶν μορφῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἔργα τῶν Χετταίων, δεικνύουν τὴν ἀναμφισβήτητον ὑπεροχήν των.

ζαν οἱ διάφοροι ἐπίσημοι, ἢ μᾶλλον προβεβλημένοι ἀρχαιολόγοι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἀργότερον καὶ διὰ τοὺς Σουμερίους, ἀλλὰ παναρχαία 'Ελληνικὴ φυλή, ἡ ὁποία μετώκησεν εἰς τὴν 'Ιταλίαν, εἰς προϊστορικὴν περίοδον, κατὰ τὸν Διονύσιον 'Αλικαρνασσέα καὶ κατὰ πλείστας ἄλλας σχετικὰς μαρτυρίας τοῦ Διοδώρου Σικελιώτου, τοῦ Στράβωνος καὶ ἄλλων ἀρχαίων 'Ελλήνων συγγραφέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι, ὅμως, κατ' οὐδένα τρόπον παρεδέχοντο ὡς ἀκριβῆ τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ Λατίνων συγγραφέων ποὺ ἀναφέρει ὁ Διονύσιος 'Αλικαρνασσεύς, εἰς τὸ βιβλίον του «Ρωμαϊκὴ 'Αρχαιολογία» βιβλίου Α', ὅπως καὶ παλαιότερον δὲν ἤθελον νὰ παραδεχθοῦν ὅτι καὶ τὰ κείμενα τοῦ 'Ομήρου ἦσαν ἀπήχησις παναρχαίων 'Ελληνικῶν παραδόσεων καὶ γεγονότων, ποὺ συνέβησαν εἰς τὸν 'Ελληνικὸν χῶρον. Ἄλλως τε, καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν, δυστυχῶς, ξένοι ἐπιστήμονες, ποὺ ὑποστηρίζουν, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι αὐτόχθονες εἰς τὸν τόπον αὐτόν, ὅτι εἶναι Ἄριοι, 'Ινδοευρωπαῖοι κ.λπ., ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω καὶ ὅτι τὰ γράμματα τὰ ἔχουν παραλάβει ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, ὡς καὶ ἄλλας παρομοίας ἀνθελληνικὰς θεωρίας, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ 'Ελληνικοῦ παράγοντος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Πολιτισμοῦ. Τὸ θλιβερώτερον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ ἀρκετοὶ Ἕλληνες ἐξακολουθοῦν νὰ παπαγαλίζουν καὶ νὰ γράφουν τὰς ἀνθελληνικὰς αὐτὰς θεωρίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς κυκλοφορούσας ἑλληνιστὶ ξένας 'Ιστορίας καὶ 'Εγκυκλοπαιδείας.

Ἂς ἐπανέλθωμεν, ὅμως, εἰς τοὺς 'Ετρούσκους. Ὅπως ἀνεγράφη ἐσχάτως, ὁ Σουηδὸς καθηγητὴς κ. Φούρουμακ, ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὰς Σουηδικὰς ἀνασκαφὰς τῆς 'Ετρουρίας ἀπὸ τοῦ 1962-1965, καὶ συγκεκριμένως τῆς περιοχῆς Σὰν Τζιοβενάλε, ὅπου εὑρίσκεται ἡ πρώτη ἀνακαλυφθεῖσα 'Ετρουσκικὴ πόλις, προητοίμαζε εἰδικὴν μελέτην ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἡ ὁποία καὶ θὰ ἔχῃ ἐκδοθῇ καὶ διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ 'Ετροῦσκοι εἶχον φθάσει εἰς τὴν 'Ιταλίαν ἐξ 'Ανατολῶν καὶ δὲν κατῆλθον μὲ... ἀλεξίπτωτα ἀπὸ τὸν οὐρανόν, ὅπως ὑπεστήριζον περίπου παλαιότερον οἱ ἀρχαιολόγοι, ἰσχυριζόμενοι ὅτι καὶ οἱ 'Ετροῦσκοι ἦσαν μία ἀγνώστου προελεύσεως φυλὴ ὅπως καὶ οἱ Σουμέριοι. Δηλαδή, ὁ Φούρουμακ θ' ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ Διονύσιος 'Αλικαρνασσεὺς λεπτομερέστατα, εἰς τὸν Α' τόμον τῶν Ἱστοριῶν του, ὅτι οἱ 'Ετροῦσκοι εἶναι παναρχαία 'Ελληνικὴ φυλὴ ἡ ὁποία ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐνωθεῖσα μὲ Λυκίους καὶ ἄλλους Πελασγοὺς ἀπὸ τὴν 'Αττικὴν καὶ διὰ τῆς 'Ηπείρου, ὅπου ἱδρυσαν ὁμοῦ μετὰ τῶν Πελασγῶν τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης, διεπεραιώθησαν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς 'Ιταλίας, περὶ τὴν σημερινὴν 'Αγκῶνα, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν, χαρακτηρισθέντες ἀργότερον (ὅταν ἐπροχώρησαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν) ὡς aborigines ἢ αὐτόχθονες, ἐνῶ προηγουμένως ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν 'Ιταλίαν ἐλέγοντο Οἰνωτρες, Πευκέσται Λέλεγες κ.λπ. 'Ακολούθως, ὁμὰς ἐξ αὐτῶν ἔφθασεν εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους καὶ μετὰ ταῦτα, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπέστρεψαν εἰς τὴν 'Ελλάδα ὡς Τυρρηνοὶ ἢ Τυρσηνοὶ καί, ἀφοῦ ἐποίκισαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν 'Ακαρνανίαν, ὡς Αἰολεῖς, ἢ ὁμοῦ μὲ ἄλλας φυλὰς διὰ τῶν νήσων τοῦ Βορείου Αἰγαίου Πελάγους ἔφθασαν καὶ εἰσεχώρησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ὅπως ἀναφέρουν πανάρχαιαι 'Ελληνικαὶ πηγαί. Οὐδόλως δὲ ἀποκλείεται ὁμάδες αὐτῶν, μετὰ ἑτέρων ὁμάδων 'Ετεοκρητῶν, νὰ ἀποτέλεσαν συνενωθεῖσαι ἀργότερον καὶ μὲ ἄλλας ὁμάδας ποὺ εἰσέδυσαν μετὰ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν πρώϊμον Μυκηναϊκὴν ἀκόμη ἐποχὴν εἰς τὴν 'Ασίαν, ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, τὸν πυρῆνα τῶν μετέπειτα Χετταίων καὶ Μιττάνι, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον δὲν ἦσαν Σημῖται, ἀλλὰ ἀντιθέτως πολλαὶ ἀποδείξεις ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ πανομοιότυπον τῆς εἰσόδου τῶν προπυλαίων τῆς πρωτευούσης τῶν Χετταίων Χατούσας, μὲ τοὺς δύο λέοντας, ποὺ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ προπύλαιον τῶν Μυκηνῶν, (βλέπε καὶ σχετικὴν φωτογραφίαν εἰς τόμον Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς κεφαλ. Χετταῖοι καὶ ἐδῶ), ὅτι οἱ Λαοὶ αὐτοὶ ὅπως καὶ οἱ 'Ελαμῖτες καὶ οἱ Σουμέριοι προήρχοντο ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου. (βλέπε καὶ «Εἰσαγωγὴν» καὶ ἄρθρα «Σουμέριοι», «Χετταῖοι», «Μιττάνι» ... εἰς τόμον «Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς» καὶ κατωτέρω εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον τῆς «Προϊστορίας»). 'Αργότερον, μερικαὶ ὁμάδες ἐκ τῶν ἀποίκων αὐτῶν ἐπανέκαμψαν εἰς τὴν 'Ιταλίαν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπανήρχοντο εἰς τὴν 'Ηπειρωτικὴν 'Ελλάδα ἀργότερον, κυρίως, ὡς προσκυνηταί, εἰς τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης, καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ἐλέγοντο Τοῦσκοι ἢ 'Ετροῦσκοι. Καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι ὅταν ἀναγνωσθῇ ἡ 'Ελλαδικὴ γραμμικὴ Α, καὶ ἡ 'Ετρουσκική, τότε θὰ ἀποκαλυφθῇ καὶ τὸ μυστήριον τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς γραφῆς τῶν 'Ετρούσκων.

Προσθέτω, ὅτι, μεταβὰς πρὸ ἐτῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν 'Ετρουρίαν (Τοσκάνην), ἐπρομηθεύθην ἕνα ἄθικτον 'Ετρουσκικὸν ἀγγεῖον, αἱ παραστάσεις τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα διαφέρουν ἀπὸ παρόμοια 'Ελληνικὰ ἀγγεῖα τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ὡς διεπίστωσε τοῦτο καὶ ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς καὶ φίλος μου Αἰμίλιος Κοῦντσε, τέως διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ 'Ινστιτούτου 'Αθηνῶν.

'Επίσης ἡ Μέρτζ εἰς ἄλλο βιβλίον της μὲ τὸν τίτλον «'Ατλαντίς» (ἔκδοσις 1976) ἀποδεικνύει «ὅτι ἡ καταβυθισθεῖσα 'Ατλαντὶς τοῦ Πλάτωνος εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν θάλασσαν εἰς τὰς νήσους Μπαχάμας, βάσει τῶν στοιχείων ποὺ παραθέτει ἀπὸ τὰς γενομένας ἐσχάτως εἰς τὰς 2 Σεπτεμβρίου 1968, ὑποθαλασσίας ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ Δρ Μάνσον Βαλεστάϊν, ἐπιτίμου ἐφόρου τοῦ Μουσείου Φυσικῶν 'Επιστημῶν τοῦ Μαϊάμι. (Περὶ ὅλων αὐτῶν βλέπε κατωτέρω, ὅπου παρατίθενται ἐν ἐκτάσει τόσον αἱ θεωρίαι τῆς 'Ενρ. Μέρτζ, ὅσον καὶ τὰ στοιχεῖα (εὑρήματα) ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὰς θεωρίας της).

Συνεπῶς κατὰ τὰς θεωρίας ἀλλὰ καὶ τὰς ἀποδείξεις αὐτάς, πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ Πολέμου καὶ μετὰ οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀνακαλύψει τὴν 'Αμερικὴν καὶ εἶχον ἐγκαταστήσει συνοικισμούς, ἀποικίας εἰς τὸν Καναδᾶν, τὴν Φλώριδα καὶ εἰς τὰς κάτω πεδιάδας τοῦ Μισσισιπῆ, ἀκολούθως δέ, ἐπροχώρησαν εἰς Ν. 'Αμερικήν, Βενεζουέλαν, Βραζιλίαν, Βολιβίαν, 'Αμαζόνιον καὶ ἐκεῖθεν ἐπροχώρησαν κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Εἰρηνικοῦ (Περοῦ κλπ.) καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς τὰ νησιὰ τοῦ Ν. Εἰρηνικοῦ ὅπου, κατὰ τὰ πανάρχαια εὑρήματα, ἔργων τέχνης (Νῆσος τοῦ Πάσχα) καὶ τὰς παραδόσεις τῶν κατοίκων τῶν νήσων αὐτῶν, προϋπῆρξαν λευκοὶ ἄνθρωποι εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ τοὺς ὁποίους οἱ Πολυνήσιοι θεωροῦν ὡς προγόνους των. (βλέπε καὶ Σάρλ Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ Ξεχασμένους Κόσμους» σελὶς 175 καὶ ἑφεξῆς).

Οἱ 'Αρχαιοέλληνες φθάνουν καὶ διαπλέουν καὶ τὸν Εἰρηνικόν.

Καὶ εἶναι γνωστὸν ἀπὸ ὅλας τὰς παναρχαίας παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ νεώτερα εὑρήματα, τόσον εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω περιοχὰς τῆς 'Αμερικῆς, ὅτι οὐδεμία ἄλλη φυλή, κανένας Λαὸς πρὸ τῶν 'Αρχαιοελλήνων, Πελασγῶν, τῶν Κυκλαδιτῶν, τῶν Κρητῶν καὶ τῶν 'Αχαιῶν (Μυκηναίων) εἶχεν, ἀναπτύξει τὴν ναυτικὴν τέχνην καὶ ἐπεδίδετο εἰς συνεχεῖς καὶ μακρυνὰς ἐρεύνας εἰς τὴν ἀπέραντον θάλασσαν καὶ εἰς τοὺς 'Ωκεανούς.

'Επιπροσθέτως γνωρίζομεν ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ὅτι ἐκτὸς τῆς κινήσεως τῶν 'Υπερβορείων πρὸς ἀνατολάς, εἰς τὴν 'Ιαπωνίαν ὑπάρχει σήμερον ἀκόμη (1981) λευκὴ φυλή, ἀπομεμονωμένη καὶ ζῶσα εἰς πρωτόγονον κατάστασιν ('Αΐνοῦ) ὁ Κολαΐτης δέ, ἀναφέρει ὅτι καὶ εἰς τὰς Φιλιππίνας ὑπάρχει λευκὴ φυλή, ὅπως ἐπίσης παρομοία φυλὴ ὑπάρχει καὶ εἰς μίαν νησίδα τοῦ 'Ινδικοῦ 'Ωκεανοῦ, ἐνῷ ὁ Σάρλ Μπέρλιτζ εἰς τὸ ἀξιόλογον βιβλίον του «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους κόσμους» ἀναφέρει ὅτι εἰς τὰς Καναρίους νήσους σώζονται λέξεις 'Ελληνικαὶ καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς 'Ατλαντίδος, ὅτι ὁ αὐλὸς τοῦ Πανός, εἶναι γνωστὸς καὶ εἰς τὸ Περού, ὅτι πολλὰ κτίσματα τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Κεντρικῆς καὶ Νοτίου 'Αμερικῆς, (Μάγυας, 'Αζτέκων, Ἴνκας) ποὺ ἀνευρίσκονται σήμερον ἔχουν τεχνοτροπίαν προελεύσεως Αἰγαιατικῆς, ὅτι πολλαὶ λέξεις τῶν Μάγυας μοιάζουν μὲ 'Ελληνικάς, ὅπως καὶ λέξεις τῆς γλώσσης τῶν Μάορι τῆς Νέας Ζηλανδίας καὶ τῆς Κετσούα τῶν νήσων τοῦ Εἰρηνικοῦ καὶ τὸ σπουδαιότερον εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Χαβάης ὑπάρχουν αὐτούσιαι 'Ελληνικαὶ λέξεις ὅπως ἀετός, Λαός, Νοῦς κ.τ.λ. (σελὶς 282), ποὺ ἀποδεικνύουν παναρχαίαν διείσδυσιν 'Ελλήνων καὶ εἰς τὴν 'Αμερικὴν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸν Εἰρηνικόν, ἀφοῦ πολλοὶ κάτοικοι τῶν νήσων τῆς Πολυνησίας τοῦ Νοτίου Εἰρηνικοῦ, ἐπαναλαμβάνομεν, ἐνθυμοῦνται ὅτι οἱ πρόγονοί των ἦσαν λευκοί. (Περὶ τῶν «'Αΐνοῦ» βλέπε καὶ 12 ἐπετηρίδα (1890) τοῦ Σιθσμονίου ἱδρύματος τοῦ Γραφείου 'Αμερικανικῆς Ἐθνολογίας, ὅπου καὶ πλουσία εἰκονογράφησις διὰ τὴν λευκὴν αὐτὴν φυλὴν τῆς Ἄπω 'Ανατολῆς, ἀπὸ ὅπου καὶ προέρχεται καὶ ἡ ἰδική μας εἰκονογράφησις εἰς αὐτὰς τὰς σελίδας.

Ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἐπίσης στοιχεῖα περὶ διαβάσεως καὶ ἐγκαταστάσεως 'Ελληνικῶν φυλῶν καὶ εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Γαλλίαν, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ πινακίδα τῆς Γκοζὲλ τῆς Γαλλίας, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαιολόγοι ὑπολογίζουν «ὅτι εἶναι τῆς Μαγδαλιναίας ἐποχῆς». Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἔχει καθαρὰ γράμματα ἀγνώστου παναρχαίας γραφῆς καὶ τὴν ὁποίαν ἄλλοι μελετηταὶ χαρακτηρίζουν ὡς προϊὸν ἀπάτης, διότι ὅπως πολὺ ὀρθῶς λέγει ὁ Μπέρλιτζ (σελὶς 259 τοῦ βιβλίου του) ἐὰν τὴν παρεδέχοντο ὡς αὐθεντικήν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναθεωρήσουν ὅλες τῆς παραδεδεγμένες, τῆς καθιερωμένες ἀπόψεις των περὶ Προϊστορίας καὶ τὰς ὁποίας ἐν τούτοις ἀνατρέπει καὶ κονιορτοποιεῖ πλέον ἡ δημοσίευσις καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν 'Ορφικῶν καὶ ἡ νέα διατύπωσις τῆς Προϊστορίας εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας, ποὺ πιστοποιεῖ τὴν γνησιότητα καὶ τῆς πινακίδος αὐτῆς, διότι ἁπλούστατα εἶναι πινακὶς προφανῶς τῆς περιόδου εἰσβολῆς τοῦ 'Ηρακλῆ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Χώραν τῶν Βάσκων, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἀρχαία 'Ελληνικὴ παράδοσις, διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 'Ηρακλῆ εἰς τὴν Δύσιν, (βλέπε κατωτέρω περὶ 'Ηρακλῆ κ.τ.λ) διότι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ οἱ Βάσκοι εἶναι φυλὴ προελθοῦσα ἀπὸ τὴν ἐπιμειξίαν ὁμάδος τῶν συνοδῶν τοῦ 'Ηρακλέους ποὺ παρέμειναν εἰς τὴν περιοχήν, ἐνισχυθεῖσαν ἀπὸ παναρχαίους Κρῆτας ποὺ ἦλθον ἀργότερον εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν ἢ πιθανώτατα οἱ ὁποῖοι ναυαγήσαντες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς.

Καὶ ἀπομένει φυσικὰ ἡ ἀπορία, πῶς οἱ πανάρχαιοι Ἕλληνες θαλασσοπόροι διέπλευσαν τὸν 'Ατλαντικὸν καὶ τὸν Εἰρηνικὸν πρὸ τοῦ 1.600 καὶ 1.200 π.Χ. ἢ καὶ παλαιότερον καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἔφθασαν ὁμάδες παναρχαίων Αἰγαίων, 'Αρχαιοελλήνων ἀσφαλῶς, εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς μακρυνὰς χώρας τῆς Δύσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς 'Ανατολῆς καὶ τοῦ βορρᾶ, ὅπου ἐμφανίζονται ἴχνη ἢ καὶ ἀποδείξεις τῆς διελεύσεώς των. 'Αλλὰ καὶ τὸ φαινόμενον αὐτό, τῆς διαπλεύσεως τῶν 'Ωκεανῶν ἀπὸ ὀλίγους θαλασσοπόρους μὲ

Νέες τῆς φυλῆς Οὐράπ τῶν Αἰνοῦ Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἔντονο βάψιμο τῶν χειλέων καὶ τῶν δύο φύλων τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐχρησιμοποιῆτο πρὸς καλωπισμόν.

Ἀριστερὰ καὶ εἰς τὸ κέντρον ἄνδρες τῆς φυλῆς Ἀμπασίρη καὶ δεξιὰ ἄτομον τῆς φυλῆς Τοκόρο τῶν Ἀϊνοῦ.

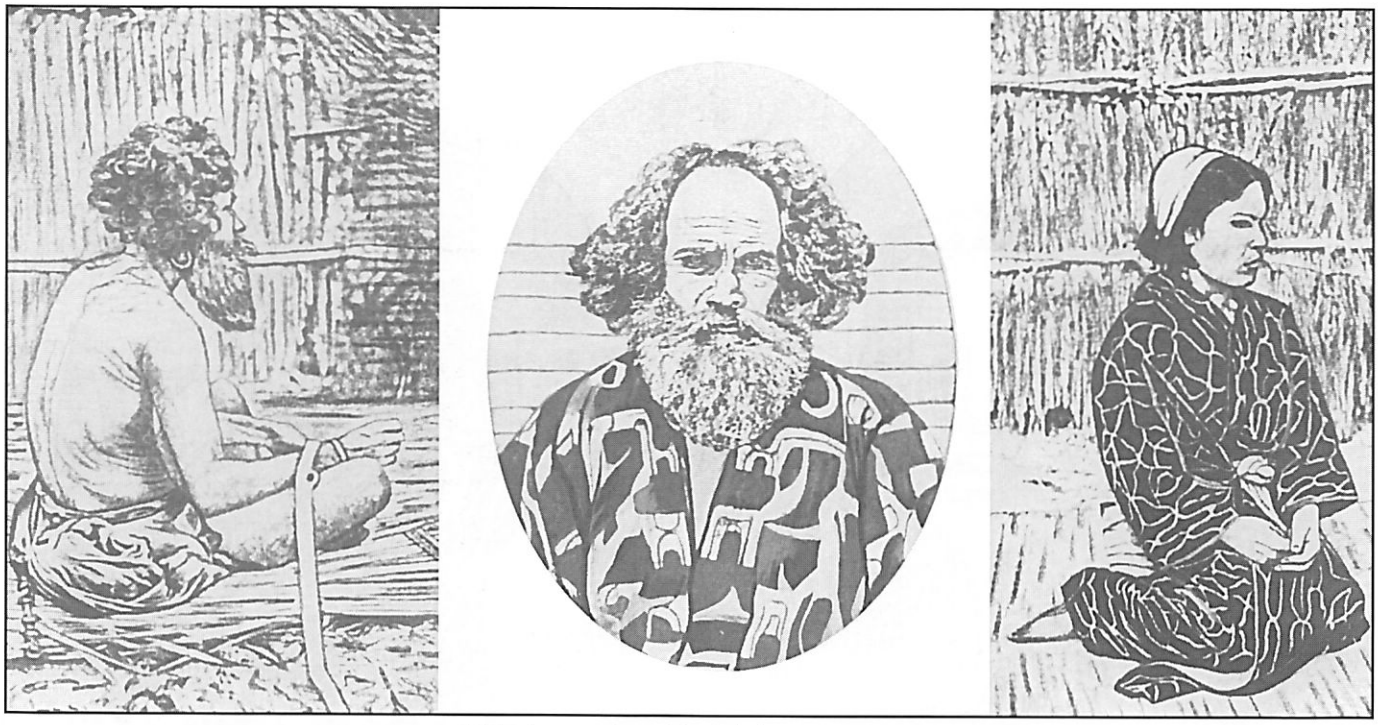

Τρια άτομα της φυλης Ούράπ των 'Αϊνού.

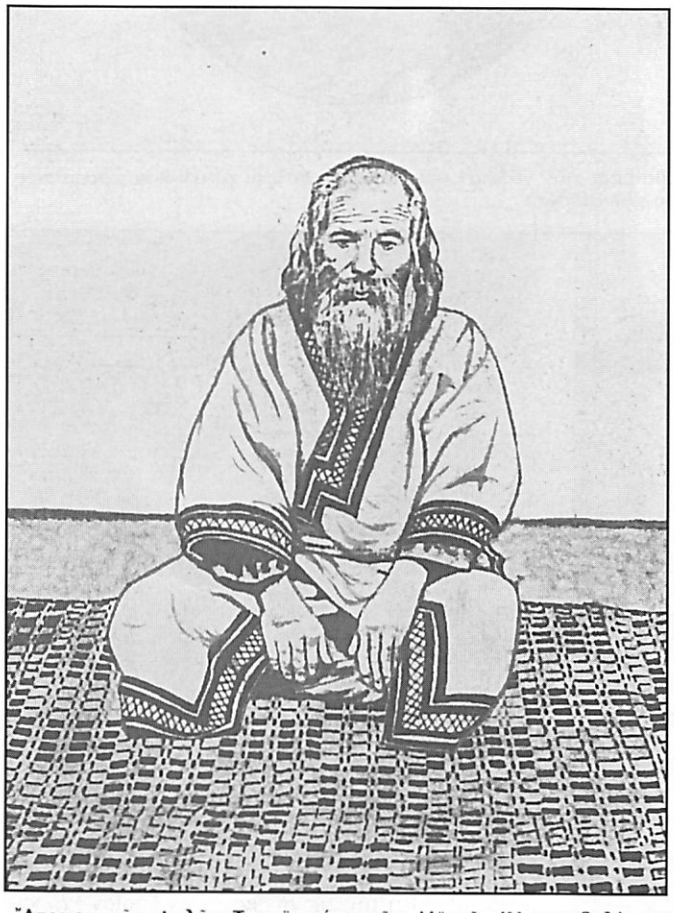

Ἄτομον τῆς φυλῆς Τσουϊσικάρι τῶν 'Αϊνού. 'Η περιβολὴ του ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ πολιτικοῦ ἢ ἱερατικοῦ ἀξιωματούχου. Δυστυχῶς αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν 'Αϊνοῦ εἶναι ἀνεπαρκέσταται καὶ συνεπῶς δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα διὰ τὴν ζωὴν, καὶ τὴν δράσιν τῶν λευκῶν αὐτῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν φθάσει καὶ ἐγκατασταθεῖ εἰς τὴν Ἄπω 'Ανατολήν.

μικρὰ πλοιάρια ἢ καὶ σχεδίας ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν ἄλλων νεωτέρων περιπτώσεων ποὺ γνωρίζομεν - καὶ πλείστας τῶν ὁποίων ἀναφέρει ὁ Κολαΐτης εἰς τὸ τευχίδιον διάλεξίν του - ἐξηγεῖται πληρέστατα ἀπὸ τὸ πρόσφατον παράδειγμα τοῦ Ἕλληνος Σάββα Γεωργίου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν Ν. Ὑόρκην ἔφθασεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, διαπλεύσας τὸν 'Ατλαντικὸν μὲ σκάφος μήκους 8 μέτρων καὶ χωρὶς μηχανὴν καὶ ἀπὸ τὸν πρό τινων ἐτῶν, — τὸ 1947 — ἀπίστευτον ἐπίσης διάπλουν τοῦ Εἰρηνικοῦ ἀπὸ τὸ Κόν-Τίκι, δηλαδὴ ἀπὸ μίαν σχεδίαν ποὺ εἶχε στηριχθῆ εἰς τοὺς κορμοὺς ἐννέα δένδρων καὶ εἶχε μόνον ἕξη ἐπιβάτες καὶ ἕνα πανί! διὰ νὰ πιστοποιηθῆ τὸ πασίγνωστον ὅτι οἱ Πολυνήσιοι τοῦ Εἰρηνικοῦ, ἀπόγονοι προφανῶς καὶ μαθηταὶ προϊστορικῶν, παναρχαίων 'Ελλήνων, ὅπως ἀποδεικνύουν αἱ ἀνωτέρω διαπιστώσεις, ἐπετύγχανον καὶ ἐπιτυγχάνουν καὶ σήμερον (1981) μὲ μικρὰ πλοιάρια, σχεδίας, νὰ διαπλέουν τεραστίας ἀποστάσεις ἐπιτυχῶς.

Πάντως τὰ παλαιότερα καὶ τὰ πρόσφατα κατορθώματα τῶν θαλασσοπόρων αὐτῶν ἀποδεικνύουν ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ διαπλεύσουν τοὺς ὠκεανοὺς καὶ οἱ πανάρχαιοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἐν τούτοις κατὰ τὴν γνώμη τοῦ πλοιάρχου Κολαΐτη, ἀναμφιβόλως διέθετον ὄργανα πλεύσεως περισσότερα καὶ καλύτερα, ἀπ' ὅσον καὶ ὅσα νομίζομεν ὅτι διέθετον καὶ εἶχον ἀσφαλῶς ἀστρονομικὰς καὶ γεωγραφικὰς γνώσεις σημαντικάς, ὅπως ἀποδεικνύουν τά «'Αργοναυτικὰ» τῶν 'Ορφικῶν καὶ οἱ «Ὕμνοι τοῦ 'Ορφέως» ποὺ ἠρμήνευσεν ὁ Κ. Χασάπης, τὰ 'Αργοναυτικὰ τοῦ 'Απολλωνίου Ροδίου, καὶ αἱ γνώσεις τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων Γεωγράφων, ἀλλὰ καὶ ἡ 'Οδύσσεια τοῦ 'Ομήρου καὶ τὰ κείμενα πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως ἐπισημαίνουν τοῦτο καὶ ἡ Μέρτζ εἰς τὴν σχετικὴν μελέτην της ἀλλὰ καὶ ὁ Μπέρλιτζ εἰς τὸ ἀναφερθὲν βιβλίον του. Συνεπῶς, οὐδὲν μυστήριον καὶ οὐδεμία ἔκπληξις καὶ διὰ τὶς κατάξανθες μούμιες τῆς περιοχῆς Τσακνάϋ τοῦ Περοῦ, ἡ καταγωγὴ τῶν ὁποίων, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ἐξηγεῖται πλήρως, ἀπὸ τὰ περὶ μεταβάσεως ἀρχαίων 'Ελλήνων εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς, ἀφοῦ καὶ οἱ Βίκινγκς καὶ οἱ ἄλλοι νεώτεροι ναυτικοὶ λαοὶ τοῦ Βορρᾶ, ἐνεφανίσθησαν πολὺ ἀργότερον ὡς θαλασσοπόροι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι καὶ αὐτοί, ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν παναρχαίων Κρητῶν, ποὺ εἶχον φθάσει καὶ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς τοῦ βορρᾶ, ἀναζητοῦντες κασσίτερον καὶ ἤλεκτρον παλαιότερον. (βλέπε καὶ ἄρθρον «Βίκιγκς» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας).

'Εν πάσει περιπτώσει, ἤδη γνωρίζομεν ὅτι οἱ πανάρχαιοι Ἕλληνες, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς φυλῆς μας, δηλαδὴ τὴν τάσιν πρὸς ἀποδημίαν (ὁ 'Αριστοφάνης ἀποκαλεῖ εἰς τὰς Ὄρνιθας, πελαργοὺς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ὡς γνωστόν, μετεκινοῦντο συνεχῶς) καὶ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον των νὰ γνωρίσουν νέους τόπους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπορικόν των δαιμόνιον, μετηνάστευον ὁμαδικῶς πρὸς τὴν 'Ανατολήν, τὸν Βορρᾶν, τὴν Δύσιν καὶ τὸν Νότον. 'Η διασπορὰ δὲ αὐτή, δὲν ἀνεκόπη οὔτε ἀπὸ ἄξενα καὶ ἄγρια ἐδάφη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ διέλθουν καὶ νὰ προχωρήσουν, ἢ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰς ἀγνώστους χώρας ποὺ εὑρίσκοντο ἐνώπιόν των, κατὰ τὰς διεισδύσεις των κυρίως εἰς τὸν βορρᾶν, καὶ τὴν Δῦσιν, οὔτε ἀπὸ θυέλλας καὶ τρικυμίας θαλασσῶν καὶ ὠκεανῶν, ὅπως ἀναφέρουν αἱ πανάρχαιαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις, τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων συγγραφέων, ὅπως καὶ αἱ ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν καὶ ἐπιστημόνων, ποὺ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν 'Ορφικῶν. Ὅπως δὲ ὅλοι γνωρίζομεν αἱ μεταναστεύσεις αὗται τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων δὲν ἀνεκόπησαν οὔτε καὶ κατὰ τὴν 'Ιστορικὴν περίοδον. Καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι, ὅσον προχωροῦν αἱ σχετικαὶ ἔρευναι, θὰ ἀνακαλύπτωνται καὶ περισσότερα στοιχεῖα σχετικῶς, ἐνῶ, ἡ σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων, ἔστω καὶ βραδυποροῦσα, θέλουσα καὶ μή, θὰ προσκομίζῃ καὶ αὐτὴ «τὰ θετικὰ στοιχεῖα» ποὺ ἀπαιτοῦν οἱ ἀρχαιολόγοι διὰ νὰ παραδε-

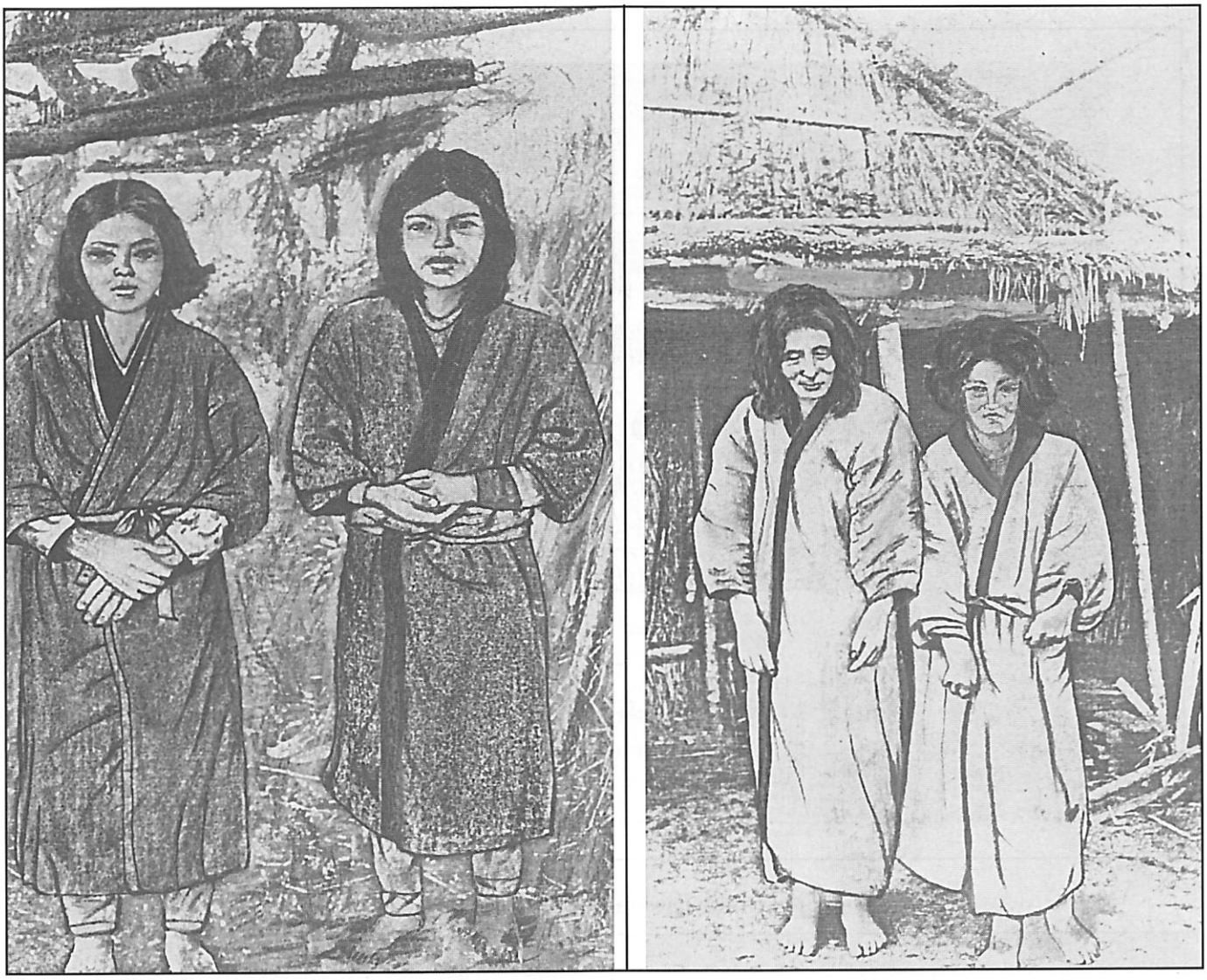

Ἀριστερὰ δύο νέα κορίτσια ἀπὸ τὴν φυλὴ Τοκόρο καὶ δεξιὰ δύο ὥριμες γυναῖκες ἀπὸ τὴ φυλὴ Ἀμπασίρη τῶν Ἀϊνοῦ.

χθοῦν τὴν μεγίστην ἀλήθειαν, ἢ μᾶλλον τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι οἱ πανάρχαιοι Ἕλληνες, ὄχι μόνον εἶχον ἐπεκταθῆ εἰς ὅλην τὴν ὑφήλιον πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ εἰς ὅλας τὰς γνωστὰς καὶ ἀγνώστους χώρας τῆς ἐποχῆς των, ὅπως ἄλλως τε τοῦτο συμβαίνει καὶ σήμερον, ἀλλὰ καὶ ἐγνώριζον ἀσφαλῶς περισσότερα πράγματα διὰ τὸν κόσμον αὐτόν, ἀπὸ τὰ ὅσα νομίζομεν ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι (1981) ὅτι ἐγνώριζον, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες τῆς ἱστορικῆς περιόδου μὲ μίαν ἄνευ προηγουμένου ἀνάτασιν τοῦ πνεύματός των, ἐδίδαξαν ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα πῶς πρέπει νὰ σκέπτεται καὶ νὰ ζῇ.

Καὶ αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν Μεσοποταμίαν ἀποκαλύπτουν τοὺς διώκτας καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀποδείξεων ποὺ προσεκόμιζον οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι οἱ πολιτισμοὶ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς (Μεσοποταμίας) ἦσαν ἀρχαιότεροι τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἦτο καὶ ἡ διαπίστωσις, ποὺ προέκυπτεν ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς διαφόρων ἀρχαιολόγων, ποὺ εἶχον ἐνεργηθῆ εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Ὁ Σὲρ Λέοναρντ Γούλεϋ (1880-1960) θεωρούμενος ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους ἐρευνητὰς τῶν πολιτισμῶν τῆς Μεσοποταμίας, εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Οὖρ, καταγραφὴ 12 ἐτῶν ἐργασίας», ποὺ περιέχει τὰς διαπιστώσεις τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ διενήργησεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς Οὖρ ἀνήκει εἰς τοὺς Σουμερίους καὶ φυσικὰ εἶναι πολιτισμὸς κατὰ τὴν ἄποψίν του, πολὺ παλαιότερος τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀρχαιοελλήνων (τῶν Αἰγαίων). Ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὴν ἔρευνάν του μὲ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀνασκαφή του ἔφθασεν εἰς βάθος 18 ποδῶν (5,5 μέτρων περίπου) καὶ εἰς ὡρισμένον ἐπίπεδον ἀνεῦρεν ἐργαστήριον ἀγγειοπλαστικῆς μὲ κατεστραμμένα ἀγγεῖα, ὁ ὄγκος τῶν ὁποίων ἦτο ὑψηλότερος τοῦ φούρνου εἰς τὸν ὁποῖον ἐψήνοντο. Ἀλλὰ τόσον τὰ εὑρήματα αὐτά, ὅσον καὶ τὰ εὑρήματα τῆς Ἄλ-Οὐμπάϊδ (5 μίλια μακρύτερα ἀπὸ τὴν Οὖρ) καὶ τὰ εὑρήματα τῆς Τζαμντάτ-Νάσο (ἀπόστασις 150 μιλίων βορείως τῆς Οὖρ) καὶ πολλὰ τῶν ὁποίων εἶχον μεγίστην ὁμοιότητα μὲ τὰ εὑρήματα τῆς Οὖρ, ἐθεωρήθησαν τότε μεμονωμένα, ἐνῶ ἡ σχέσις των εἶναι φανερὰ μὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σουμερίων, ποὺ περιγράφεται εἰς «τοὺς καταλόγους τῶν βασιλέων» τῆς Σουμερίας. Εἰς βαθύτερα στρώματα ὁ Γούλεϋ ἰσχυρίζεται, ὅτι ἀνεῦρεν πήλινον δίσκον ἀπὸ ψημένην γῆν διαμέτρου ἑνὸς μέτρου, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς τὸν ἀρχαιότερον τροχὸν ἀγγειοπλάστου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν εὐθύνην νὰ καθορίσῃ καὶ τὴν ἡμερομηνίαν, τὴν ἐποχήν, ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ τροχὸς αὐτός, διὰ τοῦ ὁποίου ὑπέθεσε ὅτι κατεσκευάζοντο ἀγγεῖα τύπου τῆς «Οὐρούκ», ὅπως ἐκεῖνα ποὺ εἶχον ἀνεύρει Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βάρκας (Οὐρούκ) καὶ τὰ ὁποῖα φυσικά, ὡς ἐργασία λεπτή, μὲ χρησιμοποίησιν τροχοῦ, δὲν δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ γνωστὰ προϊστορικὰ Καμαραϊκὰ (Μινωϊκὰ) ἀγγεῖα, ποὺ εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερα καὶ λεπτότερα τῶν εὑρημάτων τῆς Οὖρ καὶ τῆς Οὐρούκ. Ὀλίγον βαθύτερον ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε φθάσει εἰς ἔδαφος ἀποτελούμενον ἀπὸ ἰλὺν (ὑπολείμματα καθαρᾶς λάσπης) καὶ ἡ ὁποία ὅπως ἀνέμενε ἦτο τὸ κατακάθισμα τῆς λάσπης ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς λάσπης αὐτῆς εἶχον σκαφῆ ὀλίγοι τάφοι καὶ ἐντὸς ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἀνευρέθη χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος, τὴν ὁποίαν ἐπίσης ὁ Γούλεϋ ἐθεώρησεν καὶ ἐχαρακτήρισεν αὐθαιρέτως ὡς τὸ ἀρχαιότερον δεῖγμα μεταλλικοῦ ὅπλου, χωρὶς ὅμως καὶ πάλιν νὰ καθορίζῃ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ χαλκίνη αὐτὴ αἰχμή. (Πάντως ἡ χαλκίνη περίοδος ἀρχίζει κατὰ τοὺς «εἰδικούς» μετὰ τὸ 2.500 π.Χ. εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ συνεπῶς ἡ ἀπόδειξις αὐτή, τῆς χαλκῆς αἰχμῆς, τίποτε τὸ σημαντικὸν δὲν προσκομίζει ἀρχαιολογικῶς διὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ὑποστηριζόντων ὅτι οἱ Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶχον ἀρχαιότερον πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων, τῶν Αἰγαίων, ἀφοῦ οἱ Ἀρκάδες εἶχον χυτήρια χαλκοῦ πρὸς τοῦ 2.500 π.Χ. καὶ οἱ Ὀρφικοὶ εἶχον ἀρχίσει Ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις καὶ πρὸ τοῦ 11.000 π.Χ. (βλέπε «Ὀρφικά» ΚΔ΄ Τόμον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας). Εἰς μερικοὺς ἄλλους τάφους μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γούλεϋ ὅτι ἀνευρέθησαν καὶ γυμνὰ γυναικεῖα εἰδώλια ἀρκετὰ καλῆς τέχνης σχετικῶς καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου ποὺ εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Ἀλ-Οὐμπάϊδ (ἔξωθεν τῆς Οὖρ). Ἐλάχιστα δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπεικόνιζον καὶ γυμνὴν γυναίκα θηλάζουσαν βρέφος.

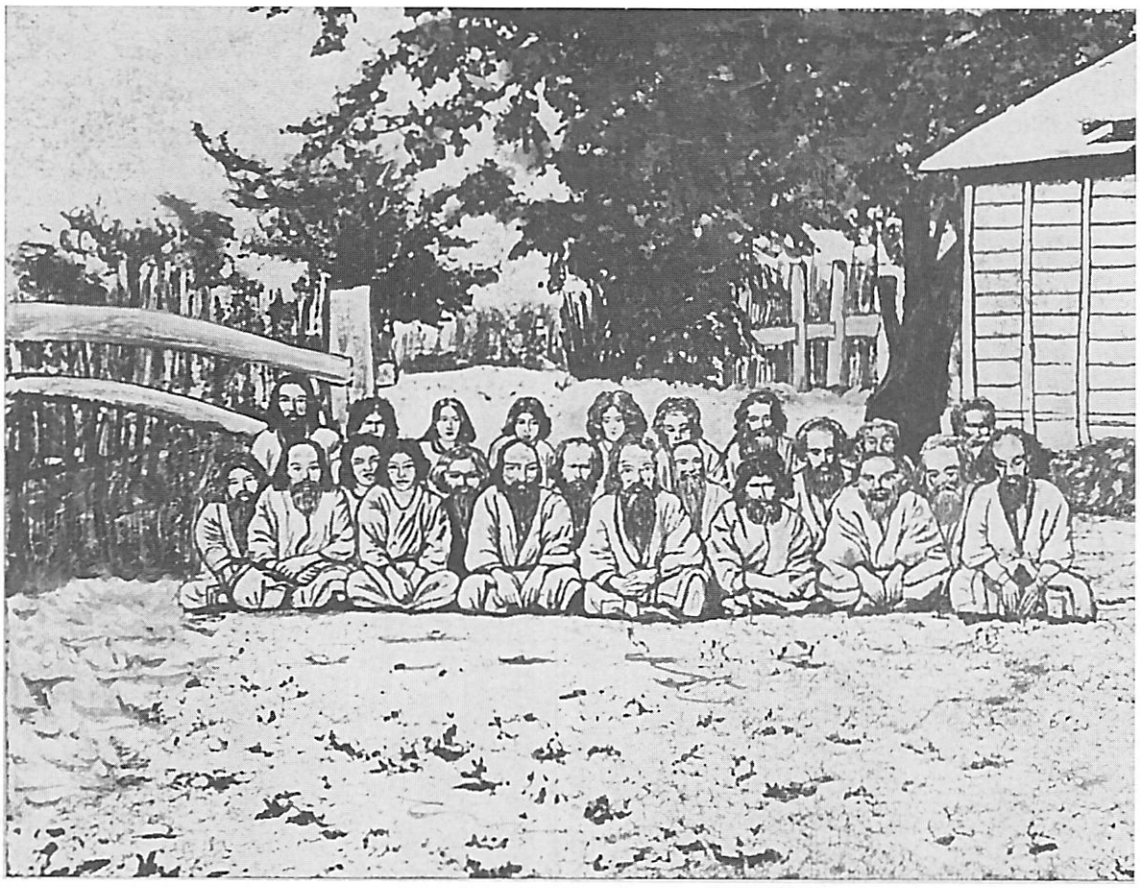

'Ομὰς οἰκογενειῶν Τσουϊζσχιράκι ἄλλης φυλῆς τῶν 'Αϊνοῦ.

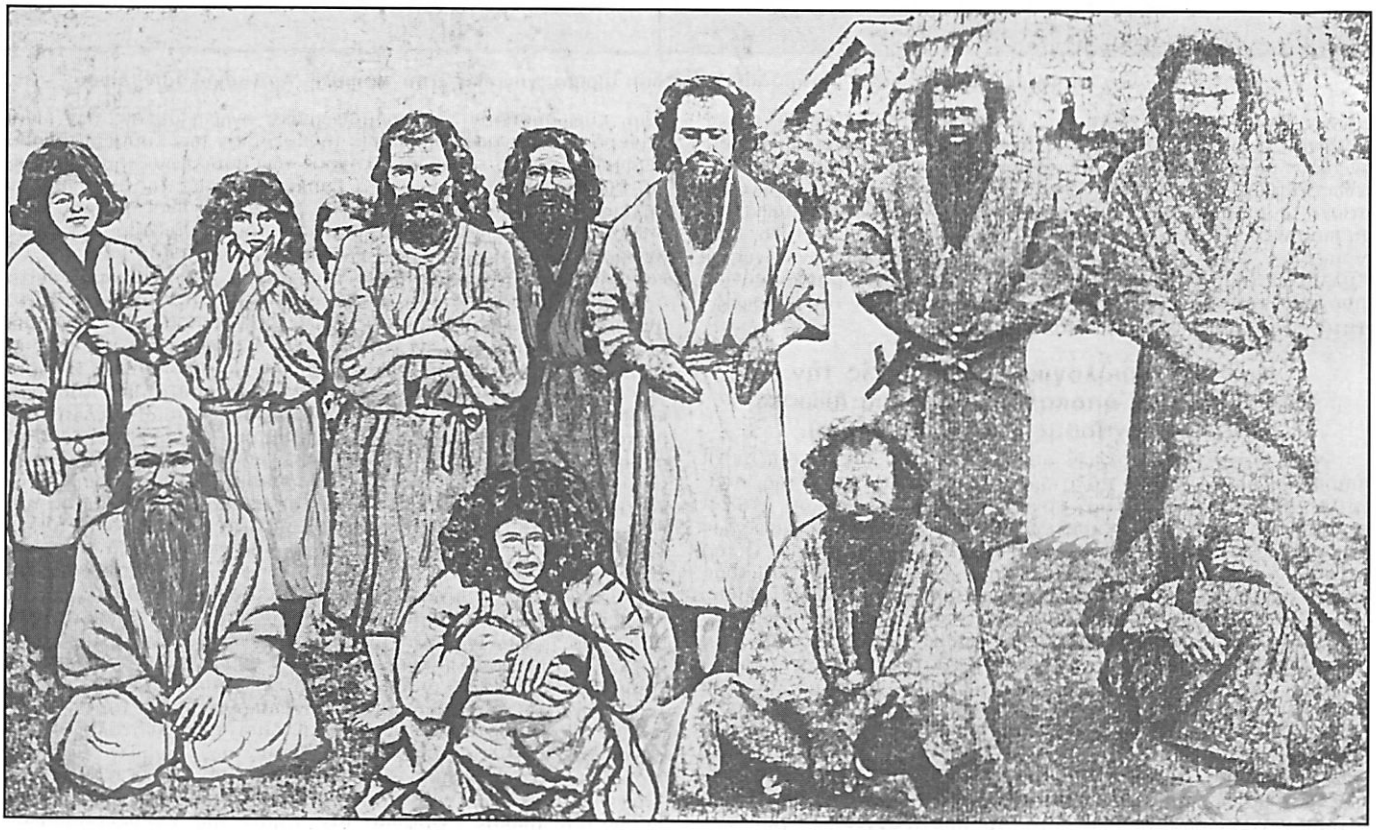

'Ομὰς τῆς φυλῆς 'Αμπασίρη τῶν 'Αϊνοῦ. Ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ ὅλες τὶς παρατιθέμενες φωτογραφίες τῶν 'Αϊνοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τῶν λευκῶν αὐτῶν ἀποίκων, ποὺ εἶχαν ἐγκαταστηθεῖ εἰς διαφόρους περιοχὰς καὶ κυρίως εἰς τὴν 'Ιαπωνίαν προφανῶς εἰς ἀπροσδιόριστον χρονολογικὴν περίοδον, δὲν ἔχουν καμίαν ὁμοιότητα μὲ τοὺς κατόπιν κυριαρχήσαντες 'Ιάπωνας καὶ οἱ ὁποῖοι σὺν τῷ χρόνω περιόρισαν τὰ ἄτομα τῆς Λευκῆς Φυλῆς τῶν 'Αϊνοῦ εἰς ἀπομεμακρυσμένας περιοχάς, ὅπως ἀναφέρεται καὶ ἐντὸς τῶν κειμένων τῆς προϊστορίας.

Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἰλὺς (λάσπη) εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶχεν βάθος 11 ποδῶν (περίπου 3,5 μέτρων) καὶ μετ' αὐτὴν εἰς μεγαλύτερον φυσικὸν βάθος ἀνευρέθησαν ἴχνη οἰκήσεως μὲ πλούσια ἀποθέματα ἀγγείων, πέτρινες αἰχμές, πήλινα εἰδώλια καὶ τοῦβλα ἁπλᾶ (εἶδος ὑλικοῦ οἰκοδομήσεως), τὰ ὁποῖα εἶχον διατηρηθῆ, διότι εἶχον καῆ καὶ μετὰ εἰς βάθος 3 ποδῶν (1 μέτρου) ὁ Γούλεϋ ἀφηγεῖται ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ παρθένον ἔδαφος τῆς Μεσοποταμίας. Σημειωτέον ὅτι τὰ τελευταῖα εὑρήματα ὁ Γούλεϋ δηλαδὴ τὰ εὑρεθέντα μετὰ τὸ στρῶμα τῆς λάσπης, τὰ ἐχαρακτήρισεν ὡς προκατακλυσμιαῖα, δηλαδὴ ὡς εὑρήματα πολιτισμοῦ ὑπάρξαντος πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ.

Ἐν τούτοις τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γούλεϋ δὲν ἐγένοντο ἀποδεκτὰ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητάς, ἀρχαιολόγους, διότι ἀπὸ ἐρεύνας Γερμανῶν ἀρχαιολόγων εἰς τὴν ἰδίαν περίπου περιοχὴν καὶ ἄλλων ἐρευνῶν ἀρχαιολόγων τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἰράκ, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων τοῦ Γούλεϋ ἠλέγχθησαν καὶ ἐκρίθησαν σχετικῶς μὲ τὸν κατακλυσμόν, ὡς τοπικὸν φαινόμενον περιορισμένον.

Πάντως ἡ Οὖρ καὶ κατὰ τὰς διαπιστώσεις τοῦ Γούλεϋ, ἐπειδὴ εἶχε κτισθῆ εἰς μίαν ἔξαρσιν τοῦ ἐδάφους, δηλαδὴ σὲ κάποιο μικρὸ ὕψωμα, δὲν κατεστράφη ἀπὸ τὸν κατακλυσμόν, ὅπως κατεστράφη ἡ Ἀλ-Οὐμπάϊδ ποὺ ἀπεῖχε 5 μίλια ἀπὸ τὴν Οὖρ καὶ ὁπωσδήποτε ὡς δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Οὖρ καὶ τῆς Ἀλ-Οὐμπάϊδ πρέπει νὰ θεωροῦνται οἱ Σουμέριοι. Διότι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἀποδεικνύει ἀπὸ τὰ εὑρήματα, ὅτι δὲν ἦτο στεῖρος, ἀνεξέλικτος καὶ καταδικασμένος νὰ ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τὸν κατακλυσμόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄποψις αὐτὴ οὐδὲν τὸ νέον προσθέτει, ἀφοῦ ὁ κατακλυσμὸς δὲν εἶχεν καταστρέψει τὰς πόλεις τῆς περιοχῆς, ποὺ εἶχον κτισθῆ εἰς μικρὰ ὑψώματα, ὅπως ἡ Οὖρ κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἰδίου τοῦ Γούλεϋ, ἐνῶ ἀντιθέτως φαίνεται, ὅτι ὁ κατακλυσμὸς σημαντικῶς ὑπεβοήθησεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Σουμερίων, ἀφοῦ ὁπωσδήποτε κατέστρεψε τὰς πρωτο-

Ἀρχαιολογικὰ Εὑρήματα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου Π.Ε. Μποττὰ (1843-1846), κατὰ τὰς ὁποίας ἀνεκαλύφθησαν τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια τῆς Νινευὶ καὶ ἡ περίφημος βιβλιοθήκη τῶν Βασιλέων τῆς Σουμερίας μὲ τὰς χιλιάδας πηλίνας πινακίδας τοῦ βασιλέως Σεναχερὶμ εἰς Κορσαμπάντ. Ὁ θαυμάσιος πολιτισμὸς τῶν Σουμερίων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπήλυδες εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἐνθυμίζει ἐντόνως τὸν πολιτισμὸν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Κρήτης ἀπ' ὅπου προέρχονται, ὅπως ἐκτίθεται ἐντὸς τῶν κειμένων. Τὸ γράμμα Α δεικνύει ἄγαλμα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Λαγκὰς Γουδέα (2200 π.Χ), ὅπως ὑπολογίζεται. Β: Ὁ λέων τῆς Βαβυλῶνος (7ος-6ος π.Χ. αἰών), χαρακτηριστικὸν δεῖγμα Νεο-Βαβυλωνιακῆς τέχνης. Γ: Ἡ πληγωμένη λέαινα. Δ: Ἄγαλμα τοῦ βασιλέως Ἀσσουρναζιρπὰλ (Βρεταννικὸν Μουσεῖον). Πάντως εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ γλυπτὰ τῶν Σουμερίων εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης τῶν Αἰγαίων.

'Ασφαλῶς βλέποντες τὴν ἀνωτέρω φωτογραφίαν θὰ σχηματίσετε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι θὰ πρόκειται, περὶ ὀρεσιβίου Κρητικοῦ ἢ χωρικοῦ. Ψευδαίσθησις! διότι ἡ εἰκὼν παριστάνει Σουμέριον τῆς Μεσοποταμίας, ὁποῖος βέβαια ἐπιβεβαιώνει τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Σουμέριοι ἦσαν πανάρχαιοι Κρῆτες οἱ ὁποῖοι καὶ ἐδημιούργησαν τὸν γνωστὸν πολιτισμὸν τῆς Σουμερίας, τὸν ὁποῖον οἱ Εὐρωπαῖοι δῆθεν ἐρευνηταὶ ἐθεώρουν ὡς ἀγνώστου προελεύσεως. 'Η εἰκὼν προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργον τοῦ Andre Parrot περὶ Σουμερίων. 'Αναλόγους εἰκόνας ἀνευρίσκει κανεὶς καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν ἔκδοσιν περὶ Σουμερίων ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Βλέπε καὶ Τόμον «Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς» ἄρθρον Σουμέριοι.

γόνους οἰκίας τῶν παλαιοτέρων ἐντοπίων (καλύβες ἀπὸ καλάμια καὶ χῶμα) ποὺ ὑπῆρχαν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ κατὰ τὸν Γούλεϋ, διότι ἠνάγκασε κατόπιν τοὺς διασωθέντας κατοίκους νὰ στεγασθοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προηγμένων Σουμερίων κατὰ ἀσφαλέστερον καὶ καλύτερον τρόπον.

Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνεκάλυψαν ὁ Γούλεϋ καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχαιολόγοι (Γερμανοί, Ἰρακινοὶ κ.λπ.), οἱ ὁποῖοι εἶχον διενεργήσει ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ ὕψος τῶν ὑδάτων δὲν ἦτο τόσον τεράστιον, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀφοῦ δὲν κατέπνιξεν πόλεις ὅπως ἡ Οὖρ, ἡ ὁποία εἶχε κτισθῆ ἐπὶ μικροῦ ὑψώματος τῆς περιοχῆς καὶ συνεπῶς ἡ περιπλάνησις τῆς Κιβωτοῦ τοῦ Νῶε ἐπὶ τῶν ὑδάτων, διὰ νὰ ἐπικαθίσῃ τελικῶς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ἀραράτ, τὸ ὑψόμετρον τοῦ ὁποίου προσεγγίζει τὰ 3.000 μέτρα, εἶναι ἀκατανόητος. Διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Οὖρ καὶ ἄλλαι σημαντικαὶ πόλεις τῶν χωρῶν αὐτῶν, ὅπως ἡ Ἐριντού, ἡ Οὐρούκ, ἡ Οὔμμα, ἡ Λάρσα, ἡ Κισσούρα, ἡ Ἀδάβ, ἡ Νιποὺρ δὲν ἀναφέρεται, ὅτι κατεστράφησαν ἀπὸ τὸν κατακλυσμόν, τὰ ὕδατα τοῦ ὁποίου εἶχον ὑπερβῆ τὸ ὕψος τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ἀραράτ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθισεν ἡ κιβωτὸς τοῦ Νῶε, ὅπως ἀναφέρει ἡ Παλ. Διαθήκη, (Γένεσις Κεφάλαια VI VII, VIII, ἔκδοσις Ἀθηνῶν 1843, ἐκ τοῦ ἐν Μόσχα ἐκτυπωθέντος ἀρχαίου Ἀλεξανδρινοῦ κώδικος καὶ ἔκδοσις Λειψίας Μπρόκχάους 1880) καὶ τὰ ὑπολείμματα τῆς ὁποίας ματαίως ἀναζητοῦν οἱ διάφοροι ἐρευνηταὶ ἀπὸ χρόνια πολλὰ ἀνερχόμενοι καὶ κατερχόμενοι τὶς πλαγιὲς τοῦ Ἀραράτ, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὰ μυθεύματα τῆς Πεντατεύχου σχετικῶς μὲ τὴν ἔκτασιν τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε.

Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ τὸ Ἔπος τοῦ Γκιλγκαμὲς ποὺ διεσώθη εἰς τὰς ψημένας πινακίδας τῶν ἀνακτόρων τῆς Νινευΐ, εἶναι ὑπεύθυνον διὰ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε, διότι ἀντεγράφη ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, διὰ νὰ συνθέσουν τὴν Πεντάτευχον, (τὸ πρῶτον μέρος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης), καὶ συνεπῶς τὰ μυθεύματα τῆς Πεντατεύχου, εἶναι προφανῶς δημιούργημα φαντασίας, ὄχι ὅμως καὶ θαυμαστῆς, διότι εἶναι νεώτερον κατασκεύασμα συντεθὲν ἀπὸ συρραφὴν μύθων καὶ παραδόσεων τῶν παναρχαίων λαῶν τοῦ Αἰγαίου, τῶν Σουμερίων καὶ τῶν μετέπειτα ἐξελιχθέντων Βαβυλωνίων.

Πρὸς τοῦτοις ὅμως, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ διασωθέντες «κατάλογοι τῶν βασιλέων τῶν Σουμερίων» καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ποὺ περιέχει τὴν μυθολογίαν τῶν Ἑβραίων, ὅπως καὶ οἱ μῦθοι ποὺ περιέχονται εἰς αὐτήν, προέρχονται ἀπὸ τὴν λεηλασίαν τῶν παραδόσεων τῶν Σουμερίων, δηλαδὴ ἀπὸ λογοκλοπήν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Σουμέριοι, ὅπως ἀνεφέρθη, καὶ καταδεικνύεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα εἰς τὸν τόμον «Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς», καὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρατίθενται καὶ ἐδῶ, ὑπῆρξαν πανάρχαιοι Κρῆτες ἐνισχυθέντος ἀργότερον καὶ ἀπὸ ἄλλα Ἑλληνικὰ φῦλα ποὺ εἰσέδυσαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ ἐδημιούργησαν τὸν ἀνεπτυγμένον πολιτισμόν, ποὺ ἀνευρίσκουν οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει καὶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν των, μὲ τοὺς πρωτογόνους καὶ ἀνεξέλικτους πολιτισμοὺς τῶν προηγουμένων κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας, (Ἀκκαδαίων κ.τ.λ) φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Ἑβραῖοι συλλαμβάνονται καὶ πάλιν ἀπὸ τὰ γραπτά των εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην καὶ ἀπὸ τὰς παραδόσεις των, νὰ ὑποκλέπτουν τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαιοελλήνων Κρητῶν, τῶν Σουμερίων ποὺ ἐξεπολίτησαν τοὺς πρωτόγονους ἀρχαίους λαοὺς τῶν περιοχῶν αὐτῶν τῆς Μεσοποταμίας.

Ἡ ἀδιάσειστος δὲ ἀπόδειξις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ μύθου διὰ τὸν κατακλυσμὸν τῆς Μεσοποταμίας, περὶ τῆς περιπετείας τοῦ Νῶε καὶ τὰ ἄλλα μυθολογήματα τῆς Πεντατεύχου, ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἀνευρίσκεται ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων καὶ εἰς τὸ ἔπος τοῦ Γκιλγκαμές, ὅπως διεσώθη τοῦτο εἰς τὰς ψημένας πινακίδας τῆς Νινευΐ, ὅπου περιγράφεται ὅτι ὁ Βαβυλώνιος ἥρως Οὐτ-Ναπιστίμ, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Θεοῦ Ἔα, ἐναυπήγησε πλοῖον - κιβωτὸν ἑπταώροφον - τὸ ὁποῖον ἐξωτερικῶς εἶχεν ἐπαλείψει μὲ πίσαν - ἄφθονον εἰς τὴν Μεσοποταμίαν - καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθ' ὑπόδειξιν τοῦ θεοῦ, εἰσήγαγε ζεύγη ἐξ ὅλων τῶν ζώων τῆς ξηρᾶς καὶ τῶν πτηνῶν, ἀλλὰ καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ τροφὰς διὰ τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τὴν οἰκογένειάν του καὶ τοὺς ἐργάτας καὶ τὰ ζῶα ποὺ ἔβαλε εἰς τὴν κιβωτὸν καὶ ἀνέμενε τὸν κατακλυσμόν. Τὰ λοιπὰ ἐγένοντο, ὅπως ἀναφέρονται καὶ εἰς τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ νὰ πιστοποιηθῆ πλήρως ἡ ἀντιγραφή, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω καὶ ἡ ὁποία ἀσφαλῶς προέρχεται ἀπὸ παραδόσεις μεταφερθείσας εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου...

Παρασυρόμενοι ἐπίσης οἱ νεώτεροι ἀπὸ τὰ γραφόμενα εἰς τὴν Βίβλον προσπαθοῦν νὰ προσδιορίσουν τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε περὶ τὸ 3.000 π.Χ. ἐπιζητοῦντες καὶ προσπαθούντες νὰ συγχρονίσουν τὸν ἀμφίβολον αὐτὸν κατακλυσμὸν τῆς Μεσοποταμίας, ὁ ὁποῖος φαίνεται θὰ προῆλθεν ἀπὸ τοπικὰς μεγάλας πλημμύρας τοῦ Εὐφράτη καὶ τοῦ Τίγρεως, μὲ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ προσάγουν οἱ ἄκριτοι καὶ ἐπιπόλαιοι αὐτοὶ ἐρευνηταί, οὐδεμίαν ἀπόδειξιν περὶ τῶν ἰσχυρισμῶν των, οἱ ὁποῖοι ὡς ἀπεδείχθη ἀνωτέρω εἶναι κυριολεκτικῶς ἀστήρικτοι. Διότι ἐξ ὅσων τουλάχιστον γνωρίζομεν καὶ ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνος δὲν ἔχει ἀκόμη προσδιορισθῆ χρονολογικῶς, ὅπως πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὰ εὑρήματα τοῦ σπηλαίου Φράγχθι τῆς Ἐρμιονίδος, ἐκ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται κατὰ τὸ 4.000 π.Χ. περίπου, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, οὔτε ἀνεκτὸν οὔτε ὀρθὸν εἶναι νὰ προσδιορίζεται εἰς τὸ 3.000 ἔτη π.Χ. ἀπὸ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς προσπαθείας τῶν Ἑβραίων, οἱ ὁποῖοι πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἡμερομηνίαν ποὺ ἐκτίσθη ὁ κόσμος κατὰ τὰς παραδόσεις των, δηλαδὴ κατὰ τὸ 4.004 π.Χ. προσπαθοῦν νὰ προσδιορίσουν εἰς χρόνον φυσικὰ μικρότερον καὶ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἑτέραν πλευρὰν ὁμολογοῦν (ὁ ἀνωτέρω Γούλεϋ εἰς τὸ βιβλίον του), ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχουν εὑρεθῆ ὀστᾶ ζώων καὶ ὑποτροπικὴ πανὶς καὶ πρὸ τοῦ 5.000 π.Χ. καὶ συνεπῶς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος, τὸν ὁποῖον κακῶς προσδιορίζουν ἐπαναλαμβάνομεν, ὡς γενόμενον τὸ 3.000 π.Χ. Προφανῶς δὲ συγχέουν σκοπίμως καὶ ἐκ προθέσεως ὅπως πάντοτε καὶ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ὅταν πρόκειται περὶ Ἑλληνικῆς Προϊστορίας, τὴν ἐποχὴν τῆς καταβυθίσεως τῆς Αἰγηΐδος μὲ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ἢ μᾶλλον τὰ ἔχουν κυριολεκτικῶς περιπλέξει μὲ τὰς ἀνακριβεστάτας ἡμερομηνίας των ποὺ ἐπικαλοῦνται.

Κατὰ συνέπειαν, ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, εἶναι πράγματι ἀπορίας ἄξιον πῶς ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ἐδιδάσκετο καὶ ἀπεκοιμίζετο μὲ τὰ μυθεύματα αὐτά, ἀγνοοῦσα καὶ περιφρονοῦσα τὰς ἀπείρους, καθαρὰς, σαφεστάτας καὶ φανερὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὅπως καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, ποὺ ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ πρῶτος πανάρχαιος πολιτισμὸς ὑπῆρξεν καὶ εἶναι ὁ πολιτισμὸς ποὺ ἐδημιουργήθη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας διανοουμένους τῆς προϊστορικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς περιόδου καὶ ὅταν ἡ Μεσοποταμία ἐκαλύπτετο ἀπὸ ἕλη ἀπέραντα ἡ δὲ Αἴγυπτος δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὴν γεωλογικὴν σύστασιν καὶ διαμόρφωσίν της, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς Ἴωνας γεωγράφους, εἶναι γῆ δημιουργηθεῖσα κατόπιν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκ τῶν προσχώσεων τοῦ Νείλου, μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος. (Ἡρόδοτος βιβλίον Β' - 14-78, σελὶς 303 καὶ σελὶς 311).

Ὁ ἐκμηδενισμὸς τῶν θεωριῶν περὶ καταγωγῆς τῆς γραφῆς ἀπὸ τοὺς Φοίνικας.

Ἐξ ἄλλου ὅταν τὸ 1948 ἐξεδόθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ «ΗΛΙΟΥ» συστηματικὴ κατεβλήθη προσπάθεια ὑπὸ τοῦ γράφοντος, νὰ καταπολεμηθοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὰς σελίδας τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας αὐτῆς, αἱ διάφοροι ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι ποὺ ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ τὴν βαθυτέραν καὶ εὐρυτέραν σημασίαν τῆς προσπαθείας αὐτῆς κατενόησαν καὶ συνειδητοποίησαν πράγματι καὶ οἱ κυριώτεροι καὶ ἄμεσοι συνεργάται μου - καὶ ἀναφέρω τοῦτο πρὸς τιμήν των - ὅπως ἐμφαίνεται ἄλλως τε τοῦτο καὶ ἀπὸ τὰς σελίδας τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» ποὺ φέρουν τὰς ὑπογραφάς των. Πάντως, μεταξὺ τῶν θεωριῶν αὐτῶν ποὺ ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν, ἦσαν καὶ τὰ περὶ καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τοὺς Ἀρίους ἢ τοὺς Ἰνδοευρωπαίους, ποὺ κατῆλθον ἀπὸ τὸν Βορρᾶν κατὰ διαφόρους περιόδους καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, περὶ ἐφευρέσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῆς γραφῆς ἀπὸ τοὺς Φοίνικας καὶ γενικὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, τοὺς Ἀσσυρίους, Βαβυλωνίους, τοὺς Χαλδαίους, Φοίνικας, ἢ ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως καὶ οἱ ὁποῖοι ἦσαν κατὰ τοὺς διατυπώσαντας τὰς ἀνθελληνικὰς αὐτὰς θεωρίας, παλαιότεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τῶν γνώσεών των εἶχον, συνεπῶς, ἐπιδράσει εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐννοεῖται ὅτι ὅταν ὁ «ΗΛΙΟΣ» ἀνέλαβε αὐτὴν τὴν προσπάθειαν (1948), δὲν ἦσαν ἀκόμη γνωσταὶ αἱ τελευταῖαι διαπιστώσεις τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Ἀνθρωπολογίας, οὔτε εἶχον δημοσιευθῆ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ Χασάπη, ἐκ τῶν ὁποίων ἀδιασείστως πλέον ἀνακύπτει ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτόχθονες καὶ κατοικοῦν ἀνέκαθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα - τελευταῖα παλαιολιθικὰ εὑρήματα - πρὸ 800.000 ἐτῶν!! Καὶ φυσικὰ δὲν ἦσαν γνωσταὶ καὶ αἱ τελευταῖαι διαπιστώ-

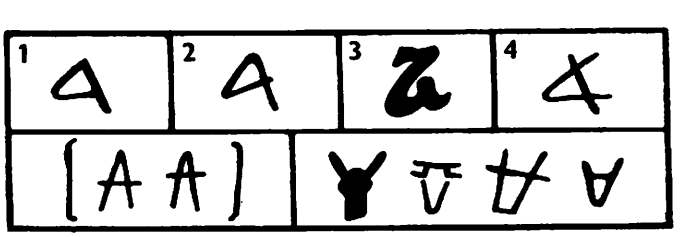

Διάφορα σχήματα τοῦ γράμματος Α. Ἄνω σειρά: 1 Καδμικόν, 2 Αἰολοδωρικόν, 3 Αἰγυπτιακόν, 4 Φοινικικόν. Κάτω σειρά: Κρητικὰ ἱερογλυφικὰ ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ α τῶν Φοινίκων προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα Πελασγικὰ ἢ Κρητικὰ γραμμικά.

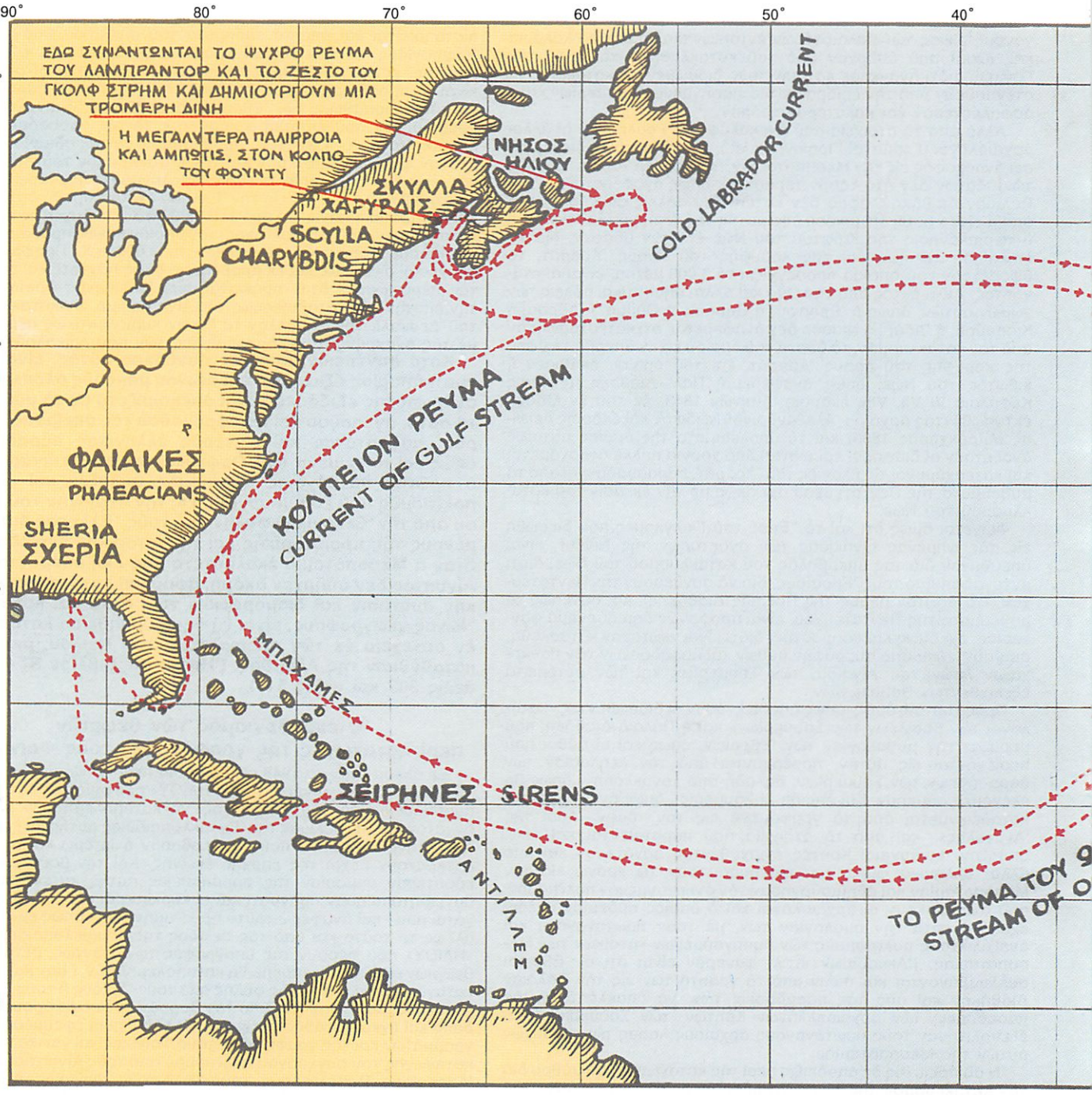
90°
80°
70°
60°
50°
40°
50°
40°
30°
20°
10°
ΕΔΩ ΣΥΝΑΝΤΩΝΤΑΙ ΤΟ ΨΥΧΡΟ ΡΕΥΜΑ ΤΟΥ ΛΑΜΠΡΑΝΤΟΡ ΚΑΙ ΤΟ ΖΕΣΤΟ ΤΟΥ ΓΚΟΛΦ ΣΤΡΗΜ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ ΜΙΑ ΤΡΟΜΕΡΗ ΔΙΝΗ
Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΑ ΠΑΛΙΡΡΟΙΑ ΚΑΙ ΑΜΠΩΤΙΣ, ΣΤΟΝ ΚΟΛΠΟ ΤΟΥ ΦΟΥΝΤΥ
ΝΗΣΟΣ ΗΛΙΟΥ
ΣΚΥΛΛΑ ΧΑΡΥΒΔΙΣ
SCYLLA CHARYBDIS
COLD LABRADOR CURRENT
ΚΟΛΠΕΙΟΝ ΡΕΥΜΑ
CURRENT OF GULF STREAM
ΦΑΙΑΚΕΣ
PHAEACIANS
SHERIA
ΣΧΕΡΙΑ
ΜΠΑΧΑΜΕΣ
ΣΕΙΡΗΝΕΣ SIRENS
ANTILLEM
ΤΟ ΡΕΥΜΑ ΤΟΥ
STREAM OF

ΘΥΕΛΛΑΕΙΣ ΑΝΕΜΟΙ
PREVAILING STORM WINDS
LABRADOR CURRENT
ΝΗΣΙ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ
ISLAND OF HELIOS
ΣΚΥΛΛΑ Ν ΧΑΡΥΒΔΙΣ
SCYLLA AND CHARYBDIS

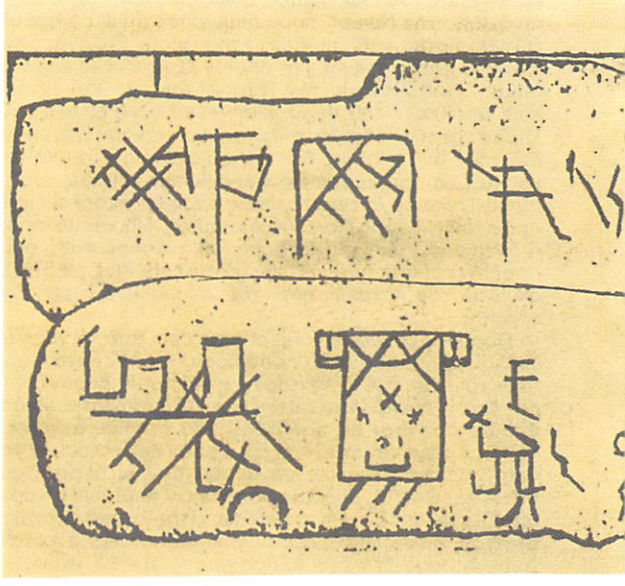

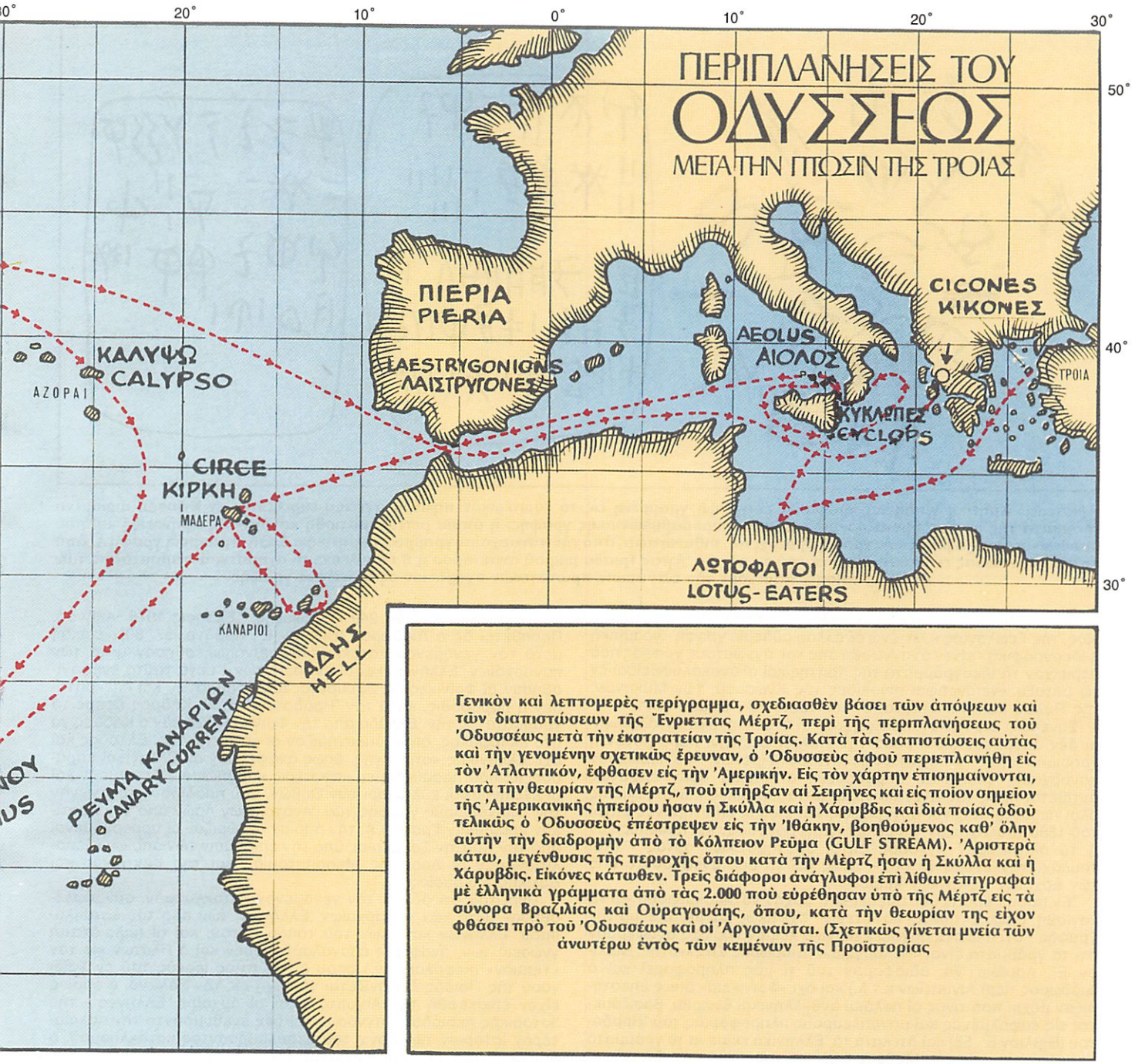

Γενικὸν καὶ λεπτομερὲς περίγραμμα, σχεδιασθὲν βάσει τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν διαπιστώσεων τῆς Ἔνριεττας Μέρτζ, περὶ τῆς περιπλανήσεως τοῦ Ὀδυσσέως μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Τροίας. Κατὰ τὰς διαπιστώσεις αὐτὰς καὶ τὴν γενομένην σχετικῶς ἔρευναν, ὁ Ὀδυσσεὺς ἀφοῦ περιεπλανήθη εἰς τὸν Ἀτλαντικόν, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀμερικήν. Εἰς τὸν χάρτην ἐπισημαίνονται, κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς Μέρτζ, ποῦ ὑπῆρξαν αἱ Σειρῆνες καὶ εἰς ποῖον σημεῖον τῆς Ἀμερικανικῆς ἠπείρου ἦσαν ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις καὶ διὰ ποίας ὁδοῦ τελικῶς ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰθάκην, βοηθούμενος καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν διαδρομὴν ἀπὸ τὸ Κόλπειον Ρεῦμα (GULF STREAM). Ἀριστερὰ κάτω, μεγένθυσις τῆς περιοχῆς ὅπου κατὰ τὴν Μέρτζ ἦσαν ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις. Εἰκόνες κάτωθεν. Τρεῖς διάφοροι ἀνάγλυφοι ἐπὶ λίθων ἐπιγραφαὶ μὲ ἑλληνικὰ γράμματα ἀπὸ τὰς 2.000 ποὺ εὑρέθησαν ὑπὸ τῆς Μέρτζ εἰς τὰ σύνορα Βραζιλίας καὶ Οὐραγουάης, ὅπου, κατὰ τὴν θεωρίαν της εἶχον φθάσει πρὸ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ οἱ Ἀργοναῦται. (Σχετικῶς γίνεται μνεία τῶν ἀνωτέρω ἐντὸς τῶν κειμένων τῆς Προϊστορίας

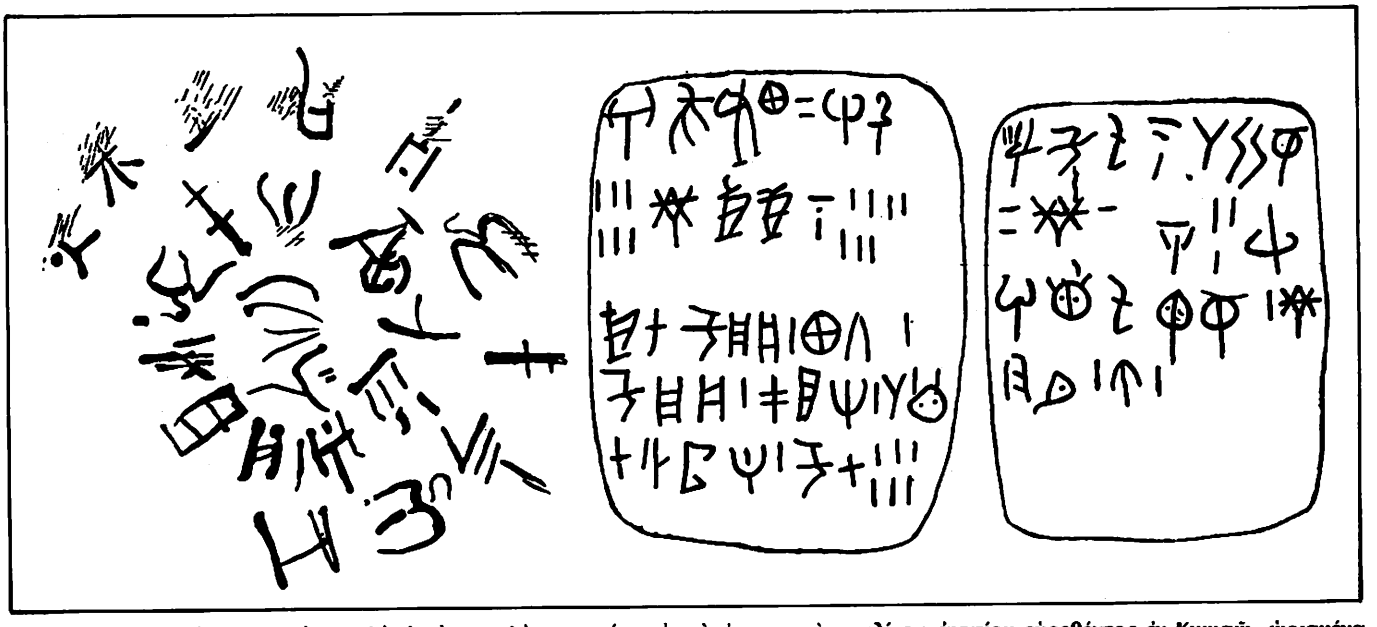

Ἀριστερὰ: Κρητικὴ γραμμικὴ γραφὴ Α. ἐπιγραφὴ γραμμένη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πηλίνου ἀγγείου εὑρεθέντος ἐν Κνωσῷ, ὡρισμένα γράμματα τῆς ὁποίας ὁμοιάζουν μὲ σχέδια ἀσσυροβαβυλωνιακῆς γραφῆς, ἡ ὁποία μετεσχηματίσθη κατόπιν εἰς σφηνοειδῆ καὶ ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ σφηνοειδὴς γραφὴ προέρχεται, πιθανώτατα, ἀπὸ τὴν παναρχαίαν γραμμικὴν Κρητικήν. Δεξιά: Γραμμικὴ γραφὴ Α. ἀπὸ πήλινας πινακίδας ἐκ Φαιστοῦ καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα μικροῦ ἀνακτόρου ἢ Β ἐπαύλεως, αἱ σχηματικαὶ παραστάσεις τῶν ὁποίων, ἐπίσης, παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν πρωτογενῶν σχημάτων σφηνοειδοῦς γραφῆς.

σεις τῆς Ἐθνολογίας, τῆς Συγκριτικῆς Γλωσσολογίας, τῆς Βιολογίας, τῆς Γεωλογίας κ.λπ. ἐνῶ ἐξ ἄλλου οὐδεμία γραφὴ - γραμμικὴ ἢ ἰδεογραφικὴ - εἶχεν ἀναγνωσθῆ ἀπὸ τὰς ἀγνώστους γραφὰς ποὺ περιεῖχον τὰ ἰδεογράμματα τῆς Κρήτης καὶ αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι ἐν τῷ μεταξὺ ἐνεπίγραφοι πινακίδες τῆς Κνωσσοῦ, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Πύλου καὶ οἱ ἐνεπίγραφοι κύλινδροι τῶν Θηβῶν κ.λπ.

Συνεπῶς, διὰ νὰ καταπολεμηθοῦν αἱ ἀνθελληνικαὶ αὐταὶ θεωρίαι δὲν ἀπέμενον ἄλλα μέσα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, παρὰ μόνον ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων, ποὺ περιέχουν παναρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐμφανῶς ἀντίθετοι πρὸς τὰς ἀνθελληνικὰς αὐτὰς θεωρίας καὶ τὰς ὁποίας ὅλοι περίπου οἱ ξένοι συγγραφεῖς καὶ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες μέχρι τοῦ 1890 τουλάχιστον, ἐπιμελῶς περιφρονοῦσαν καὶ παρεμέριζον ἢ τὸ ὀλιγώτερον ἠγνόουν οὗτοι συστηματικῶς αὐτὰς - ἔτσι τουλάχιστον ἐνεφανίζοντο - ὅπως καὶ τὰ ὅσα ἀνεφέροντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ διευκρινισθῆ καὶ νὰ τονισθῆ, ὅπως ἐκτίθεται κατωτέρω - σχετικῶς καὶ μὲ τὸ θέμα τῆς γραφῆς - ὅτι πλεῖστα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα σαφῶς ἀναφέρουν ὅτι τὰ γράμματα εἶναι «Πελασγικά», (Διόδωρος Σικελιώτης, Βιβλίον Ε', παράγρ. 74, ἀδιάφορον τοῦ τί μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ Διόδωρος περὶ Αἰγυπτίων κ.τ.λ.) καὶ ὄχι «Φοινίκεια» ὅπως ὑπεστήριζον μέχρι πρὸ τινος αἱ παλαιαὶ ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι, βασιζόμεναι εἰς ἐσφαλμένας καὶ μονοπλεύρους πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου (Βιβλίον Ε', 58) καὶ ὅτι κατὰ τὰ Ἑλληνικὰ κείμενα τὰ γράμματα παρεδόθησαν εἰς τὰς Μούσας ὑπὸ τοῦ Διός, τοῦ πατρὸς των, αἱ δὲ Μοῦσαι παρέδωσαν ταῦτα εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅτι ὁ μυθολογούμενος περίφημος μουσικὸς καὶ ποιητὴς Λίνος, (Διόδ. Σικελιώτης, Βιβλίον Γ', παράγρ. 67) «πρῶτος ἔγραψεν εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Διονύσου, ὅπως καὶ ἄλλας μυθολογίας, μεταχειρισθεὶς ἄγνωστον ἀκόμη παναρχαίαν γραφήν».

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει περὶ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ διὰ «τὰ σήματα λυγρὰ» διὰ τὰ πρῶτα πανάρχαια Ἑλληνικὰ γράμματα εἰς βιβλίον Δ, 139, Ν, 553, Η, 175, Ζ, 169 ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ γραφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην Προϊστορικὴν ἐποχήν. (Βλέπε καὶ Ἰακώβου Θωμοπούλου «Πελασγικά» καὶ Ἀνδρέου Α. Παπαγιαννοπούλου - Παλαιοῦ «Ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ Ἐπιγραφαί» σελὶς 8 καὶ ἑξῆς), ἐνῶ ὁ Ἔβανς εἰς τὸ βιβλίον του Scipta - Minoa, I Oxford 1909) ὑποστηρίζει σαφέστατα καὶ ὀρθότατα, βασιζόμενος εἰς τὴν ὁμοιότητα πολλῶν σημείων τῆς Γραμμικῆς γραφῆς τῶν Κρητῶν πρὸς τὰ γράμματα τοῦ Φοινικικοῦ Ἀλφαβήτου, ὅτι τὴν γραφὴν μετέφερον εἰς τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Παλαιστίνην κατὰ τὸ 1300 π.Χ. ἀπὸ τὴν Κρήτην εἰς τὴν Φοινίκην οἱ ἄποικοι Φιλισταῖοι καὶ προσθέτομεν ἡμεῖς καὶ οἱ μετέπειτα κατὰ τὸ 1150 ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν Παλαιστίνην «Παλαισᾶτι» οἱ ἀπὸ τὴν Κρήτην «πρόσφυγες» Ἀχαιοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν Κρήτην, φεύγοντες τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, ὅπως ἐκτίθεται καὶ κατωτέρω.

Καὶ αὐτὰ βέβαια, ἐγένοντο πρὶν ἀκόμη ἐμφανισθοῦν οἱ Φοίνικες εἰς τὸ προσκήνιον τῆς Ἱστορίας, δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1100; π.Χ., ἐξ ὅσων δὲ γνωρίζω, οὐδενὸς ἄλλου λαοῦ αἱ παραδόσεις ἀναφέρουν περὶ ἐφευρέσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς γραφῆς (βλέπε καὶ Σὰρλ Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους κόσμους», ἀπὸ σελίδα 249 καὶ ἑξεῆς, Ἔκδοσις 1976 Ἀθῆναι). Προσθέτει δὲ ὁ Διόδωρος (Βιβλίον Ε', παράγρ. 57, 30) «ἐπειδὴ μετὰ τὸν γενόμενον κατακλυσμὸν συναπωλέσθησαν μετὰ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων καὶ αἱ γνώσεις των», μετὰ ταῦτα ἐνεφανίσθησαν οἱ Φοίνικες ὡς ἐφευρέται τῶν γραμμάτων καὶ ἐπεκράτησεν ἡ παράδοσις, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὅτι «ὁ Κάδμος ἔφερε τὰ γράμματα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Φοινίκην» ὡς ἐὰν ὁ Κάδμος νὰ ἦτο ἀλλόφυλος, ὅπως ὑπεστήριζον οἱ ἐπικριταὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὄχι Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἀναφέρουν αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις, ποὺ παραθέτομεν κατωτέρω καὶ ὅπως ἀποδεικνύουν καὶ οἱ ἐνεπίγραφοι κύλινδροι τῶν Θηβῶν, ποὺ προδίδουν καταγωγὴν τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς τῶν Ἀνατολικῶν Λαῶν ἀπὸ τὴν Κρητικὴν γραμμικὴν Γραφὴν Α, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζον οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Κρήτην Σουμέριοι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐξεπολιτίσθησαν οἱ Λαοὶ τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μικρασίας.

Περὶ τοῦ ὅτι δέ, μὲ τὸν γενόμενον κατακλυσμόν, συναπωλέσθησαν μετὰ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων, τῶν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ Ἑλλήνων κατοίκων τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ αἱ παλαιόταται γνώσεις των, ἀναφέρει ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» (κεφάλαιον γ') ὅπου ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς τοῦ ἐν Σάϊδι ναοῦ τῆς Ἴσιδος ἐμφανίζεται νὰ λέγῃ εἰς τὸν Σόλωνα, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν Αἴγυπτον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες - τῆς Ἱστορικῆς περιόδου - ἠγνόουν καὶ δὲν ἐνεθυμοῦντο τὴν παλαιοτέραν ἱστορίαν των λόγω τοῦ μεσολαβήσαντος κατακλυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξηφάνισε τόσον τὰ γραπτὰ των, ὅσον καὶ τὰς γνώσεις των κ.λπ. (Βλέπε ἐπίσης καὶ Πλάτωνος «Κριτίαν», καὶ βιβλιογραφίαν εἰς τὴν «Γενικὴν Εἰσαγωγὴν» τῶν Ὀρφικῶν καὶ σχόλια εἰς τοὺς «Ὕμνους» τοῦ Ὀρφέως, Τόμος ΚΔ' τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ «Συμποσιακὰ» (Βιβλίον Θ', πρόβλημα β') ἐξηγεῖ πῶς ἐκ τῆς πρωτογόνου ἐκφωνήσεως τοῦ α α αἰ, προῆλθεν ἡ προφορὰ τοῦ ἄλφα κ.λπ. καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ φοινικικὸν «ἄλεφ» καὶ ὅτι πρῶτοι οἱ Βοιωτοί, μὲ τὴν κεκλιμένην κεφαλὴν βοὸς πρὸς τὰ δεξιά, παρέστησαν τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος ἄλφα.

Ἐπίσης ὁ ἐκ Μεσσηνίας Εὐήμερος, εἰς τὴν «Ἱερὰν Ἀναγραφὴν» (ἀποσπάσματα τῆς ὁποίας διέσωσαν ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Ἔννιος, ὁ Διόδωρος Σικελιώτης, καὶ ὁ περίφημος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, σχολιαστὴς τοῦ Ὁμήρου, τοῦ περιηγητοῦ Διονυσίου κ.λπ.) περιγράφων τὰ τῆς νήσου Παγχαίας, ἡ ὁποία ἦτο νῆσος εὑρισκομένη πέραν τῆς Ἀραβικῆς θαλάσσης καὶ ἔναντι τῆς Ἰνδικῆς (Διοδ. Σικελιώτης Βιβλίον Ε' παράγρ. 41-46) ἀναφέρει ὅτι οἱ Παγχαῖοι οἱ ὁποῖοι ἦσαν πανάρχαιοι Κρῆτες, ὁδηγηθέντες εἰς τὴν νῆσον αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Διός, ἐδείκνυον γραπτὰ κείμενα ἐπὶ στηλῶν, ποὺ ἔλεγον ὅτι ἐγράφησαν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Διός, (Διοδ. Σικελιώτης, Βιβλίον Ε', παράγρ. 46,20). Εἰς τὸ ἕκτον δὲ Βιβλίον του, παράγρ. 1,30 καὶ 5, ὁ Διόδωρος ἀναφέρει ὅτι «εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Τριφυλλίου Διὸς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκαθιδρυθῆ παρὰ τοῦ Διός, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐβασίλευε τῆς οἰκουμένης καὶ εὑρίσκετο μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς βασιλεὺς αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν παναρχαίαν καὶ χρονολογικῶς ἀπροσδιόριστον, ὑπῆρχε Χρυσῆ Ἱερὰ Στήλη ἐπὶ τῆς ὁποίας, μὲ γράμματα ἦσαν γεγραμμέναι κεφαλαιώδεις πράξεις μεταξὺ τοῦ Οὐρανοῦ τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Διός...» (ἐκ τῶν κειμένων πρὸ παραθέτει ὁ Εὐστάθιος ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀντλήσει τὰ περὶ

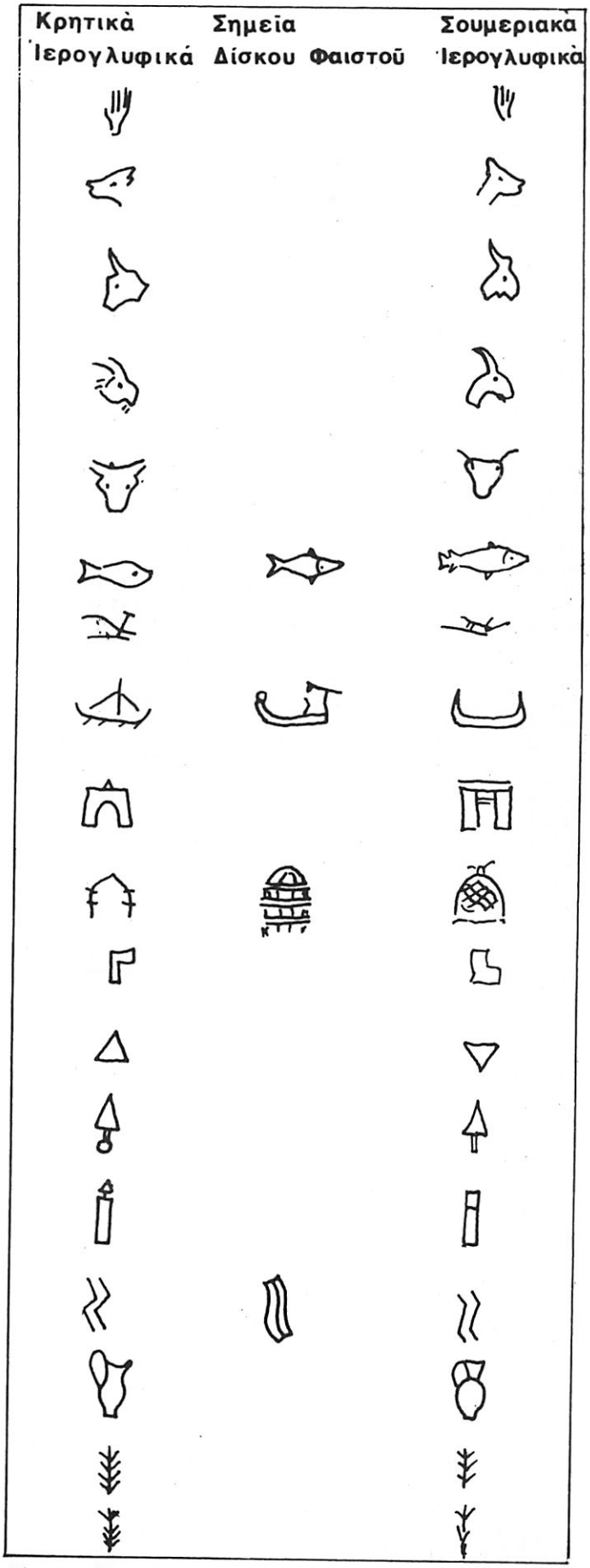

Δὲν χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια διὰ νὰ ἀντιληφθῆ ὁ ἀναγνώστης ὅτι τὰ ἱερογλυφικὰ τῶν Σουμερίων προέρχονται ἀπὸ τὰ ἱερογλυφικὰ τῶν Κρητῶν καὶ συνεπῶς οἱ Σουμέριοι, ὅπως ὑποστηρίζεται εἰς τὸ κείμενον, κατάγονται ἀπὸ τοὺς παναρχαίους Κρήτας ποὺ εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὴν περιοχήν, ὅπου ἔζησαν, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ Σουμέριοι, εἰς ἐποχὴν ἀπροσδιόριστον χρονολογικῶς...

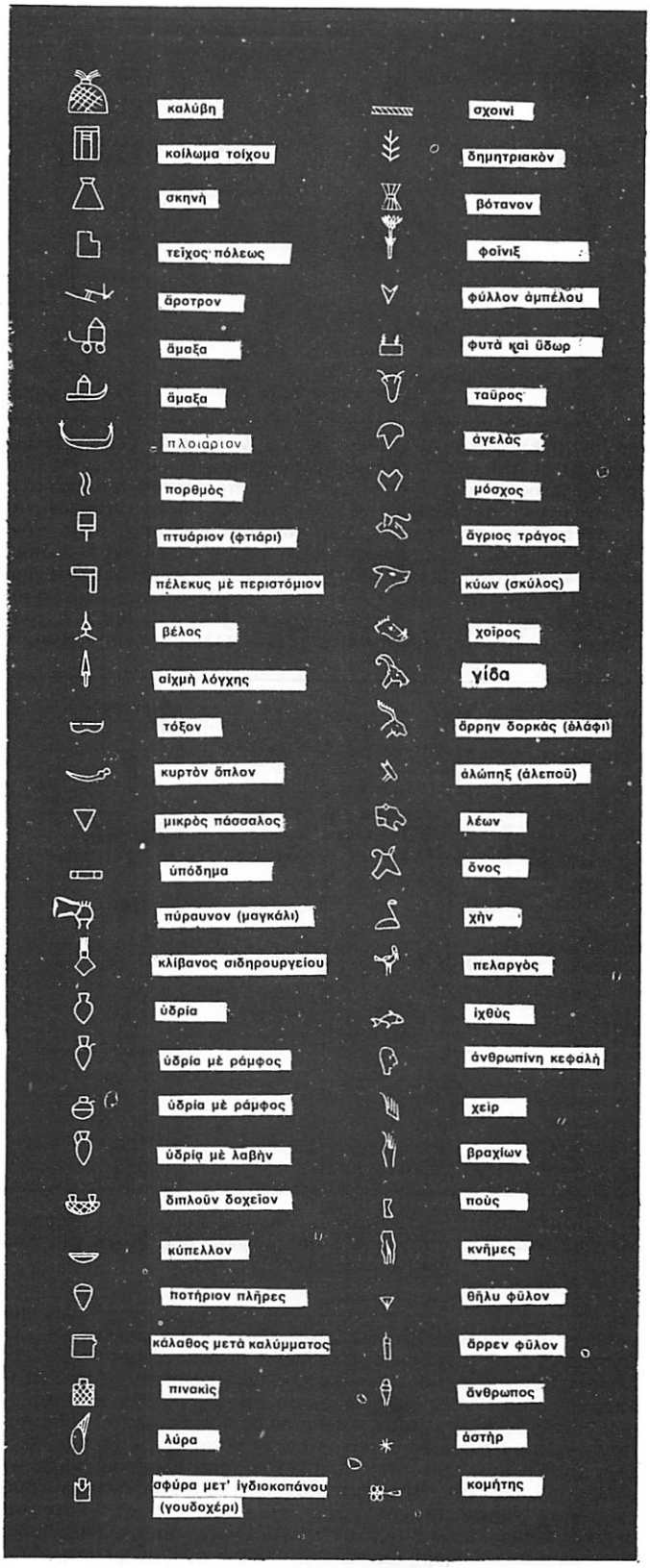

Εἰκονογραφικὴ γραφὴ χρησιμοποιουμένη ὑπὸ τῶν Σουμερίων ἀπὸ τοῦ 3000 π.Χ. περίπου. Ἐκπληκτικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότης, ὅπως δεικνύει καὶ ὁ ἔναντι πίναξ μὲ τὴν Κρητικὴν ἱερογλυφικὴν γραφὴν ποὺ ἀποδεικνύει ὅπως ἐκτίθεται καὶ εἰς τὸ ἄρθρον Σουμέριοι τοῦ τόμου «Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς» ὅτι, οἱ Σουμέριοι ἦσαν πανάρχαιοι Κρήτες οἱ ὁποῖοι εἰσέδησαν εἴτε διὰ τοῦ Περσικοῦ κόλπου (ἐκ τῆς Παγχαίας) εἴτε ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Παλαιστίνης κατὰ Παναρχαΐαν καὶ ἀπροσδιόριστον χρονολογικῶς ἐποχήν, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν ἀναπτύξαντες σπουδαῖον πολιτισμὸν ἀποκληθέντες μετὰ ταῦτα ὡς Σουμέριοι.

Παγχαίων ἀπὸ τὸν ΣΤ', δηλαδὴ ἀπὸ ἕτερον βιβλίον τοῦ Διοδ. Σικελιώτου). Συνεπῶς πανάρχαιοι Κρῆτες Πελασγοί, Ἀρχαιοέλληνες, «ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Διός», κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Εὐημέρου, καὶ διελθόντες ἀπὸ τὴν Φοινίκην, τὴν Παλαιστίνην, τὴν

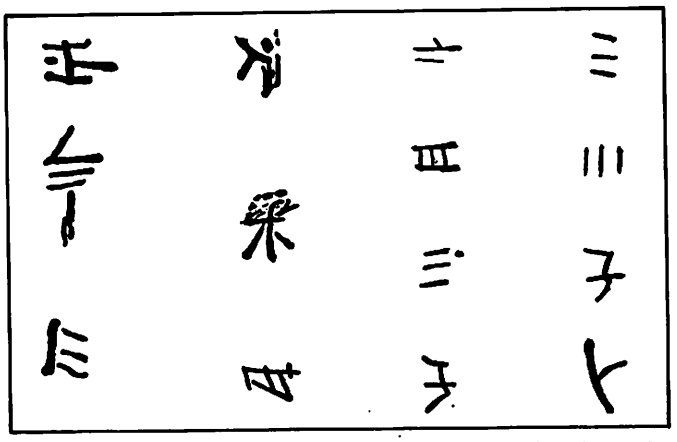

Γράμματα 'Ελλαδικῆς Γραμμικῆς γραφῆς Α τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουν ὡς σχήματα μὲ τὴν πρωτόγονον 'Ασσυροβαβυλωνιακὴν σφηνοειδῆ γραφὴν προσδίδοντα τοιουτοτρόπως τὴν προέλευσίν των ἀπὸ τὴν πρωτόγονον Σουμεριακήν, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προῆλθεν ἀπὸ παναρχαίαν Κρητικὴν γραφὴν διότι κατὰ τὸν Εὐήμερον ('Ιερὰ ἀναγραφὴ) οἱ Κρῆτες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Διὸς εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς περίοδον χρονικῶς ἀπροσδιόριστον εἰς τὴν νῆσον Παγχαίαν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Περσικοῦ Κόλπου, ἀπὸ ὅπου καὶ εἰσέδυσαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. (Βλέπε ἄρθρον Α τοῦ παρόντος λεξικοῦ, Προϊστορίαν Τόμου 'Ελλὰς καὶ Εὐήμερον).

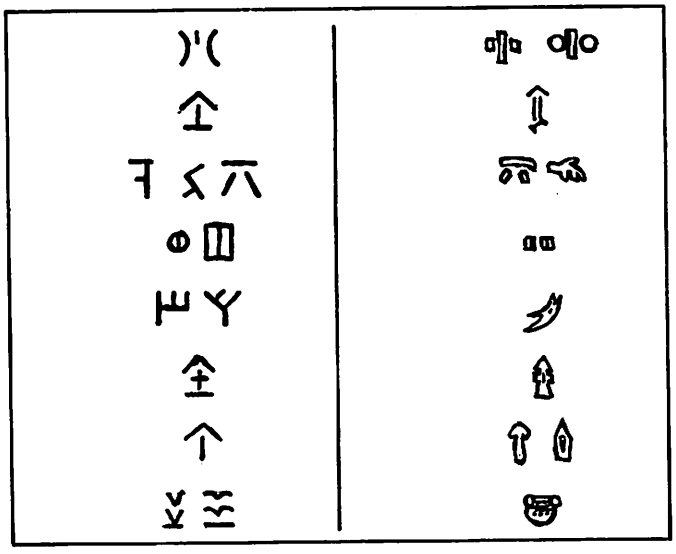

Συγκριτικὸς πίναξ Χετταϊκῶν τινῶν καὶ Κυπριακῶν σημείων γραφῆς ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύει τὴν μεγάλην ὁμοιότητα τῶν δύο γραφῶν (PERROT: IV, 521)

Περσίαν καὶ τὴν 'Αραβίαν, ἔφθασαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς νήσους τοῦ 'Ινδικοῦ 'Ωκεανοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰς τὴν νῆσον Παγχαίαν (ἄγνωστον μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐξ ἄλλων πηγῶν) καὶ ἐκεῖθεν ἀργότερον πολλαπλασιασθέντες εἰσέδυσαν διὰ τοῦ Περσικοῦ κόλπου εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ὅπου ἀπεκλήθησαν Σουμέριοι. 'Εκεῖθεν δὲ μετὰ ταῦτα ἔφθασαν εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ἐνεφανίσθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν ὡς Χάλυβες. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἄλλα πανάρχαια 'Ελληνικὰ φύλα νὰ εἰσέδυσαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ ταυτοχρόνως μὲ τοὺς Παγχαίους Κρῆτας, ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ νὰ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Σουμερίαν, διότι οὐδεὶς ἄλλος προηγμένος λαός, ἐμφανίζεται νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ κινῆται κατὰ τὴν πρὸ χιλιετηρίδων, παναρχαίαν αὐτὴν ἐποχήν, πλὴν τῶν προηγμένων Αἰγαίων καὶ Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις περὶ διεισδύσεως τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ 'Ηρακλέους, εἶχον εἰσχωρήσει μέχρι 'Ινδιῶν. Τελευταίως ὅμως ὑπεστηρίχθη ἀπὸ Αἰγύπτιον, λόγιον, ἐρευνητήν, ὅτι ἡ νῆσος Παγχαία, εἶναι ἡ νῆσος Σοκροῦτα, τοῦ 'Ινδικοῦ 'Ωκεανοῦ. 'Εγνώριζον δὲ καὶ τὴν γραφὴν οἱ Κρῆτες αὐτοὶ καὶ ἔγραψαν ἐπὶ στηλῶν τά ὅσα ἀναφέρει ὁ Εὐήμερος εἰς τὴν «'Ιερὰν 'Αναγραφήν». ('Εξ ἄλλων, ὅμως, πηγῶν γνωρίζομεν ὅτι πλησίον τῆς 'Ινδικῆς ὑπάρχει νῆσος, τὴν ὁποίαν κατώκουν ἄνθρωποι λευκοί, δηλαδὴ ἔχοντες χρῶμα δέρματος διάφορον ἀπὸ τοὺς 'Ινδούς).

'Επίσης ὅπως ἐκτίθεται κατωτέρω ἔχει πλέον διαπιστωθῆ ὅτι οἱ Φοίνικες δὲν ὑπῆρξαν παλαιότεροι τῶν Κρητῶν τῆς τελευταίας Μινωϊκῆς περιόδου. 'Αντιθέτως γνωρίζομεν ὅτι ὁμάδες 'Αχαιῶν Κρητῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ Ραμσῆ Γ' καὶ Β' καὶ πρὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων εἰς τὴν Κρήτην, ἔφθασαν μέχρι Παλαιστίνης, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν, ἀργότερον δὲ ἐγένοντο γνωστοὶ ὡς Φιλισταῖοι οἱ παλαιότεροι ἐξ αὐτῶν καὶ ὡς «Παλαισάτι», οἱ νεώτεροι αὐτοὶ εἰσβολεῖς, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες μὲ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ καταφυγόντες ἀρχικῶς εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐγκατεστάθησαν τελικῶς εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἡ ὁποία ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τοὺς «Παλαισᾶτι» (πρόσφυγας) 'Αχαιούς. Δὲν ἀποκλείεται δέ, ἢ μᾶλλον εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ Φοίνικες, εἶναι φυλὴ προελθοῦσα ἀπὸ τὴν ἐπιμιξίαν ἐντοπίων, καὶ παλαιοτάτων Κρητῶν καὶ Κυπρίων ἀποίκων, τοῦ 3.000 — 2.500 π.Χ. καὶ νεωτέρων Κρητῶν ἀποίκων, 1.400 — 1.200 π.Χ. 'Εντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ἐπίδοσις τῶν Φοινίκων εἰς τὴν θάλασσαν, ἀργότερον (800-700 π.Χ.) ἐπίδοσιν τὴν ὁποίαν ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς 'Αχαιοὺς Κρῆτας εἰσβολεῖς, διότι ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν 'Ιστορίαν, πλὴν τῶν παναρχαίων Πελασγῶν, (Κυκλαδιτῶν) τῶν Κρητῶν τῆς Μινωϊκῆς περιόδου, τῶν 'Αρκάδων 'Αχαιῶν (Μυκηναίων) καὶ μετὰ ταῦτα τῶν Κυπρίων, οὐδεὶς ἄλλος λαὸς τῆς Μεσογείου ἐσημείωσε τοιαύτην ἐπίδοσιν εἰς τὴν θάλασσαν, πρὸ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτούς, πλὴν τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων. Διότι καὶ αἱ παλαιότεραι θεωρίαι περὶ τοῦ ὅτι οἱ Φοίνικες εἶναι Σημιτικὴ φυλὴ καὶ αἱ ὑποστηριζόμεναι διαφοραὶ ὑπό τινων ἀνθρωπολόγων περὶ «δολιχοκεφάλων» καὶ «βραχυκεφάλων» Μεσογειακῶν Λαῶν κ.λπ., ἔπαυσαν ἐσχάτως νὰ θεωροῦνται ὡς ἔχουσαι ἐρείσματα σοβαρά καὶ τὸ σπουδαιότερον οὐδεμία παράδοσις ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρων Λαῶν νὰ κινοῦνται εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς τοῦ Αἰγαίου, καὶ νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὸν 'Ελληνικὸν χῶρον, (βλέπε καὶ 'Ιωάν. Κούμαρη «Φυσικὴ ἀνθρωπολογία» Α' μέρος σελὶς 176 καὶ ἑφεξῆς τοῦ Τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ», ὅπου περιέχεται καὶ ὅλη ἡ σύγχρονος σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ 'Ιωαν. Δ. Πασσᾶ «Τὸ "Εγκλημα τῆς 'Επιστήμης» Προσάρτημα Β). Γνωρίζομεν δέ, πρὸς τούτοις, ἐξ ἄλλου, ὅτι ὁ Φοινικικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἕνας ἐκφυλισμένος Μινωϊκὸς πολιτισμός.

'Υπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς καὶ ἐφ' ὅσον οἱ Φοίνικες εἶναι νεωτέρα φυλὴ (1100 ἢ 900 π.Χ.), εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν οἱ Φοίνικες νὰ ἐδίδαξαν τοὺς "Ελληνας τὰ γράμματα, ὅπως ἀναφέρει ὁ 'Ηρόδοτος καὶ τὸν πολιτισμὸν εἰς τοὺς "Ελληνας, ὅπως ὑποστηρίζουν αἱ διάφοροι ἀνθελληνικαὶ θεωρίαι, τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνουν καὶ τινες ἐν 'Ελλάδι ἐσχάτως γράφοντες εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς διαφόρους δῆθεν 'Ελληνικὰς 'Εγκυκλοπαιδείας, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἁπλούστατα εἶναι ἀνεξέλεγκτοι μεταφράσεις ξένων 'Εγκυκλοπαιδειῶν. Διότι ἐὰν οἱ "Ελληνες παρέλαβον τὰ γράμματα ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, κατὰ τὸ 800 ἢ τὸ 900 π.Χ., ὅπως ἐπροσδιόριζον οἱ ξένοι τὴν ἐμφάνισιν τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς 'Ελληνικῆς 'Ιστορίας, ἐντὸς ποίου χρονικοῦ διαστήματος ἐπέτυχον οἱ "Ελληνες νὰ παρενθέσουν τὰ φωνήεντα εἰς τὰ σύμφωνα τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου καὶ νὰ διαμορφώσουν τὴν γραφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ "Ομηρος τὰ ἔπη του κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν; (900 ἢ 800 π.Χ.) ἐνῶ ἐξ ἄλλου γνωρίζομεν πλέον ἀπὸ τὴν μετάφρασιν τῶν 'Ορφικῶν, ὅτι οἱ 'Αρχαιοέλληνες, οἱ 'Ορφικοὶ ἔγραφον ἐπὶ λεπτῶν σανίδων ἢ πετρῶν καὶ πρὸ τοῦ 5.000 π.Χ. τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις των (βλέπε καὶ 'Ερμὰν Ντὶλς «Προσωκρατικοὶ» ἄρθρον «'Ορφεύς», σελὶς 3).

'Εν πάσῃ περιπτώσει, φυσικὸν ἦτο οἱ πανάρχαιοι αὐτοὶ Κρῆτες, διερχόμενοι ἀπὸ τὴν Φοινίκην καὶ τὰς χώρας τῆς Μεσοποταμίας, ἢ ἐγκατασταθέντες ἐκεῖ, νὰ ἐδίδαξαν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν αὐτῶν καὶ τὴν γραφήν, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ συγγένεια τῆς Γραμμικῆς γραφῆς Α τῆς Κρήτης μὲ τὴν σφηνοειδῆ γραφὴν ποὺ προδίδουν καὶ οἱ ἐνεπίγραφοι κύλινδροι ποὺ εὑρέθησαν ἐσχάτως εἰς τὰς Θήβας. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν καὶ ἑτέραν ἐκ παραδόσεως πληροφορίαν ὅτι οἱ Κρῆτες μετέφερον εἰς τὴν Φοινίκην, τὴν Παλαιστίνην καὶ μέχρις Μεσοποταμίας (Σουμέριοι) τὰ γράμματα καὶ τὴν γραφήν, ἐνῶ οὐδεμία πληροφορία θετικὴ ὑπάρχει, ὅτι ἡ γραφὴ εἶναι ἐφεύρεσις τῶν Λαῶν τῆς Μεσοποταμίας.

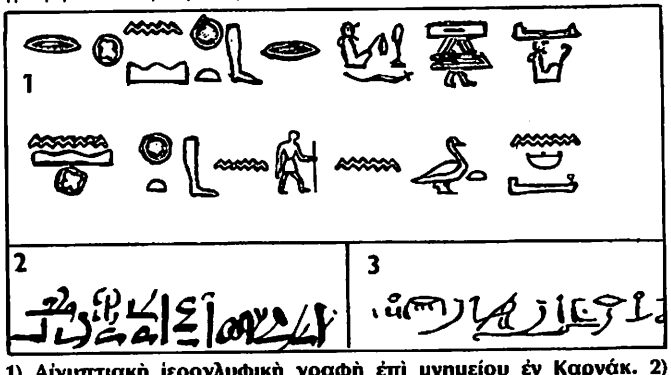

1) Αἰγυπτιακὴ ἱερογλυφικὴ γραφὴ ἐπὶ μνημείου ἐν Καρνάκ. 2) Αἰγυπτιακὴ ἱερατικὴ γραφὴ 19ης Δυναστείας. 3) Αἰγυπτιακὴ ἱερατικὴ γραφὴ ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. 'Εκ τῶν ἀνωτέρω σημείων τῆς ἱερογλυφικῆς Αἰγυπτιακῆς γραφῆς ἀποδεικνύεται πλήρως ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν τὰ γράμματα τῆς γραφῆς αὐτῆς μὲ τὰ γράμματα τῆς Κρητικῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς, ποὺ περιέχονται εἰς τὸν δίσκον τῆς Φαιστοῦ.

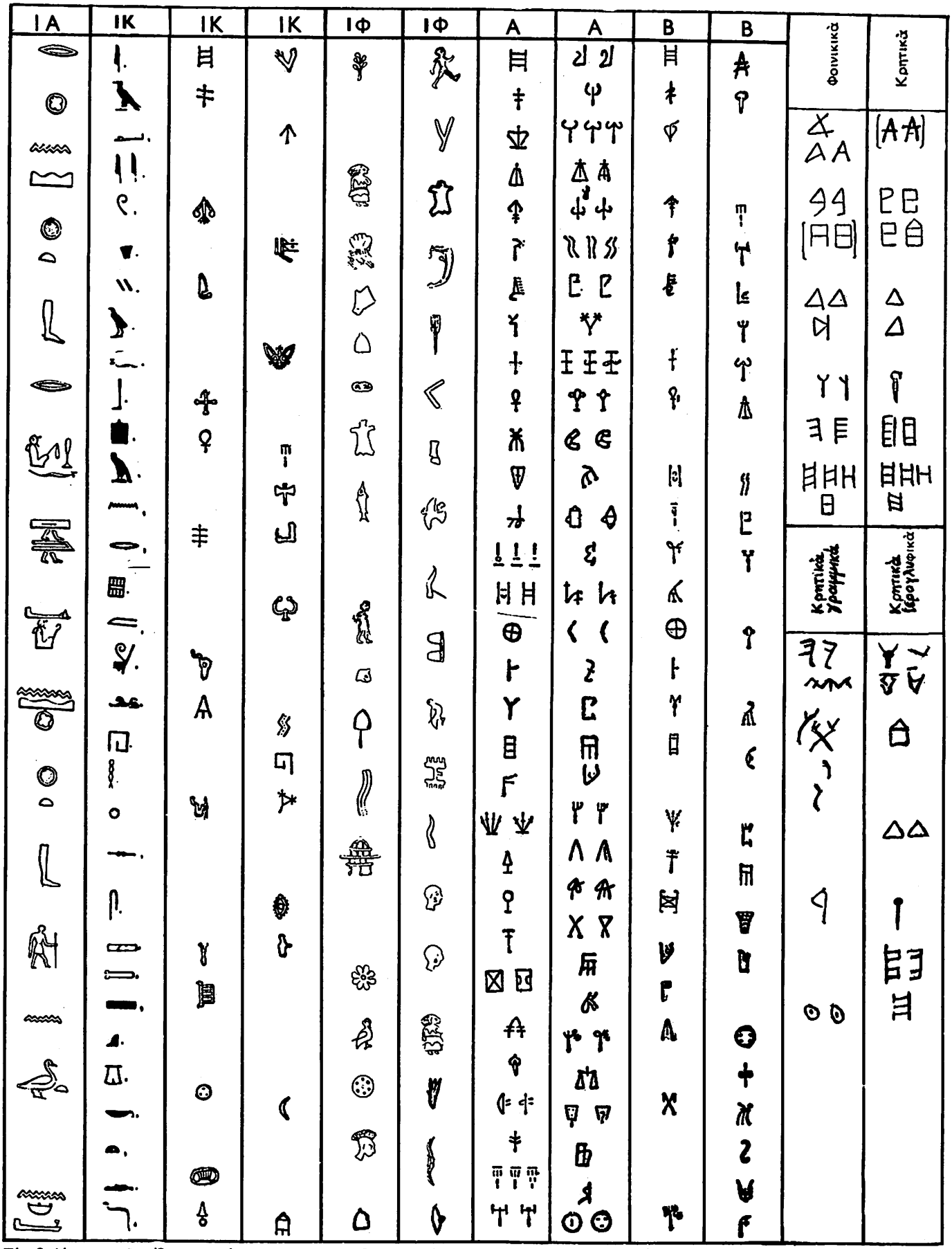

Πίναξ Αἰγυπτιακῶν ἰδεογραμμάτων, Κρητικῶν 'Ιδεογραμμάτων, στοιχείων Κρητικῆς γραμμικῆς γραφῆς Α καὶ Β καὶ Φοινικικῶν γραμμάτων. ('Εξήγησις: ΙΑ: 'Ιδεογράμματα Αἰγυπτιακά. 'Ιδεογράμματα Κρητικὰ ἀπὸ πινακίδας εὑρεθείσας εἰς τὴν 'Αγίαν Τριάδα. ΙΦ: 'Ιδεογράμματα Κρητικὰ ἀπὸ τὸν δίσκον τῆς Φαιστοῦ. Α: Α: Γράμματα 'Ελλαδικῆς γραμμικῆς γραφῆς Α' (ἡ ὁποία δὲν ἔχει μεταφρασθῆ) Β: Β: Γράμματα 'Ελλαδικῆς γραμμικῆς γραφῆς Β (ἡ ὁποία ἔχει μεταφρασθῆ). Φοινικικά: Γράμματα τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου. Κρητικά: Γράμματα τοῦ Κρητικοῦ ἀλφαβήτου. Κρητικὰ ἱερογλυφικά. Κρητικὰ γραμμικά). 'Εξ ὅλων αὐτῶν τῶν ἰδεογραμμάτων καὶ τῶν γραμμάτων τῆς Αἰγυπτιακῆς, τῆς Κρητικῆς καὶ τῆς Φοινικικῆς γραφῆς ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ μὲν Αἰγυπτιακὰ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὰ Κρητικὰ καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προῆλθον τὰ 'Ελληνικὰ ἀπὸ τὰ Αἰγυπτιακά, τὰ δὲ φοινικικὰ ἐφ' ὅσον ὁμοιάζουν μὲ τὰ Κρητικὰ ἀποτελοῦν τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν ὅτι τὰ Φοινικικὰ προῆλθον ἐκ τῶν Κρητικῶν καὶ ὄχι τὰ Κρητικὰ ἐκ τῶν Φοινικικῶν, ἐφ' ὅσον τὰ μὲν Φοινικικὰ εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅτι ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα π.Χ. ἐνῶ τὰ Κρητικὰ ἦσαν γνωστὰ καὶ πρὸ τῶν 2.000 ἐτῶν.

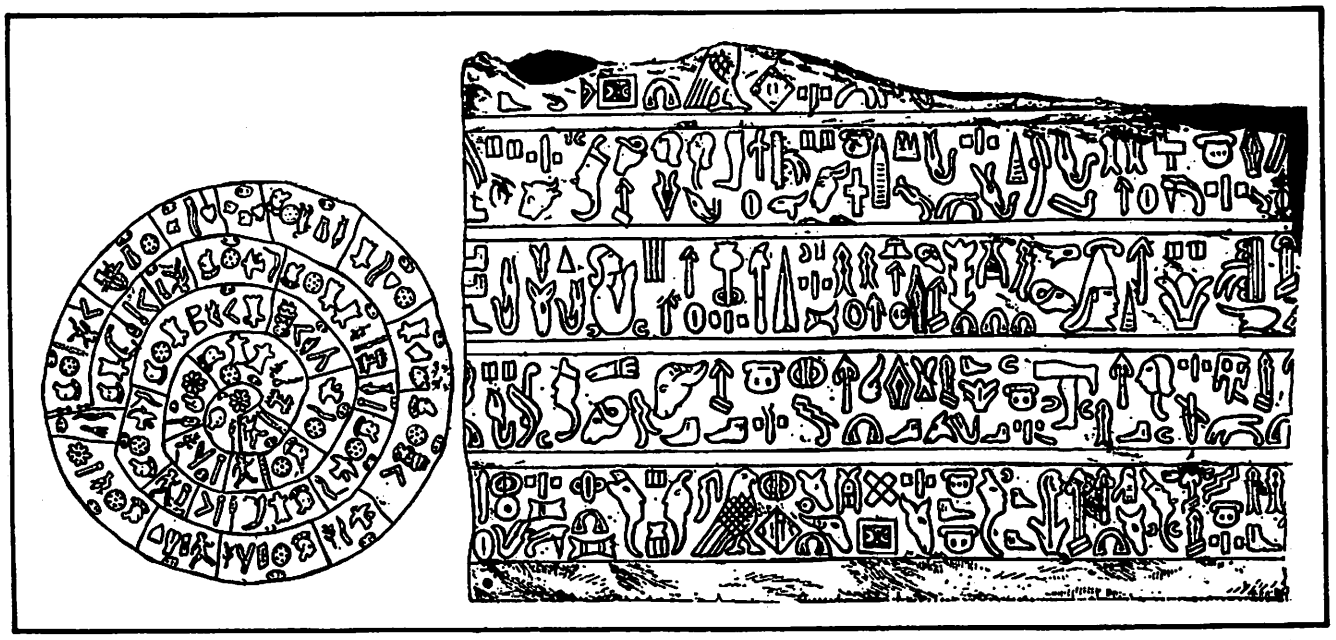

'Αριστερὰ ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ καὶ δεξιὰ Χετταϊκὴ ἱερογλυφικὴ γραφή, τὰ ἰδεογράμματα τῆς ὁποίας ὁμοιάζουν καταπληκτικὰ μὲ τὰ ἰδεογράμματα τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ. Καὶ φυσικὰ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν δύο αὐτῶν ἐπιγραφῶν ἀποδεικνύεται ὡς ἀπολύτως βάσιμος ἡ παναρχαία 'Ελληνικὴ παράδοσις ὅτι 'Ετεόκρητες, πανάρχαιοι Κρῆτες, μετὰ τὴν καταβύθυσιν τῆς Αἰγηΐδος (ἀφοῦ οὗτοι ἐθαλασσοκράτουν ἀπὸ αἰώνων τῆς Μεσογείου) εἰσέδυσαν καὶ εἰς τὴν βόρειον καὶ κεντρικὴν Μ. 'Ασίαν καὶ ἵδρυσαν τὰ βασίλεια τῶν Χετταίων, τῶν Μιτάνι, ποὺ γνωρίζομεν ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν, ἴσως δὲ καὶ τῶν 'Ελαμιτῶν ὅπως τελευταίως ἔχει διαπιστωθῆ ἀπὸ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ γνωστοῦ Βουλγάρου γλωσσολόγου καὶ 'Ακαδημαϊκοῦ Γεωργκιεφ. ('Ανακοίνωσις εἰς τὴν 'Ακαδημίαν 'Αθηνῶν κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1975)

Πάντως, εἰς τὸ γράμμα Α ὅπως καὶ εἰς τὴν σελίδα 282 τοῦ Γ' μέρους τοῦ Τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» δηλαδὴ εἰς τὸν ἀνὰ χεῖρας Τόμον, παρατίθεται συγκριτικὸς πίναξ Φοινικικῶν καὶ Κρητικῶν γραμμάτων, ἐκ τοῦ ὁποίου σαφέστατα ἐμφαίνεται ὅτι τὰ Φοινίκεια λεγόμενα γράμματα προῆλθον ἀπὸ τὰ Κρητικά. Καὶ τὸ αὐτὸ σαφέστατα ἀποδεικνύεται ἐπίσης εἰς τὸν συγκριτικὸν πίνακα Φοινικικῶν καὶ Κρητικῶν γραμμάτων ποὺ παραθέτει ὁ Σπυρ. Μαρινάττος εἰς τὸ ἐμπεριστατωμένον ἔργον του «'Αρχαῖος Κρητικὸς πολιτισμός», (σελὶς 125) ὁ ὁποῖος ὅμως ἐνεπλάκη καὶ αὐτὸς ἀργότερον εἰς διαφόρους ἀρχαιολογικὰς οὐτοπίας, ὅπως, ὅτι ἡ 'Ατλαντὶς ἦτο ἡ Θήρα καὶ ὅτι ἡ Κρήτη κατεστράφη ἀπὸ τὸ ἡφαίστειον τῆς Θήρας μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πληρώσῃ ἡ 'Ελλὰς ἐσχάτως (1979-1980) εἰς τὸν Γάλλον ἐρευνητὴν Κουστὼ μὲ τὴν εἰσήγησιν ἀμαθεστάτων ἐπιστημόνων, ὑπὲρ τὰ 2.000.000 δολλάρια δι' ἀκάρπους ἐρεύνας περὶ τὴν Θήραν, διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς 'Ατλαντίδος!... οὐδεμίαν δὲ σημασίαν ἔχει νομίζω, ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον ἀπετελεῖτο μόνον ἀπὸ σύμφωνα καὶ ὅτι οἱ "Ελληνες τῆς 'Ιστορικῆς περιόδου ἐφεῦρον καὶ προσέθεσαν τὰ φωνήεντα — κατὰ τοὺς τελευταίους ἀπέλπιδας ἰσχυρισμοὺς τῶν ὑποστηριζόντων ὅτι τὰ γράμματα εἶναι ἐφεύρεσις τῶν Φοινίκων — ἀφοῦ τόσον τὰ σύμφωνα, ποῦ προῆλθον ἀπὸ τὴν 'Ελλαδικὴν γραμμικὴν γραφὴν Α καὶ Β ὅσον καὶ τὰ ἰδεογράμματα, κατὰ τὴν ἰδικήν μας γνώμην, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὰ ἀρχαῖα κείμενα ποὺ παραθέτομεν, παρελήφθησαν ἀπὸ τοὺς Σουμερίους οἱ ὁποῖοι τὰ εἶχον παραλάβει ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Κρῆτας, ἐκ τῶν Σουμερίων δὲ παρελήφθησαν ὑπὸ τῶν 'Ασσυροβαβυλωνίων, τῶν Χετταίων, τῶν Φοινίκων καὶ ἄλλων λαῶν τῆς 'Ανατολῆς, ἢ ἀπὸ τὴν συλλαβικὴν γραφὴν τῶν Κυπρίων ποὺ ὁμοιάζει μὲ τὰ Χετταϊκά, διότι καὶ ἡ σφηνοειδὴς γραφή, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, προφανῶς, προῆλθεν ἀπὸ τὴν Γραμμικὴν γραφὴν Α' ποὺ μετέφερον καὶ ἀνέπτυξαν μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Μεσοποταμίαν οἱ Σουμέριοι, ἐκ τῆς Παγχαίας ἀπὸ ὅπου εἰσέδυσαν ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, διὰ τοῦ Περσικοῦ κόλπου εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. (Περὶ ὅλων αὐτῶν βλέπε καὶ Εἰσαγωγὴν καὶ ἄρθρα «Σουμέριοι» «Φοίνικες» «Χετταῖοι», «Μιττάνι» «'Ελαμῖτες» «'Ασσύριοι» «Βαβυλώνιοι» «'Ινδοί», εἰς τόμον «Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς» καὶ προσάρτημα Β' τοῦ βιβλίου τοῦ 'Ιωαν. Δ. Πασσᾶ «Τὸ ἔγκλημα τῆς 'Επιστήμης» κ.τ.λ.»

'Εν τούτοις, πέραν τῶν ἀνωτέρω, εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, καὶ μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Μυκηνῶν, τῆς Κνωσσοῦ κ.τ.λ. ἀρκετοὶ ξένοι συγγραφεῖς ἀντελήφθησαν, ὅτι αἱ παλαιότεραι θεωρίαι περὶ καταγωγῆς τῆς γραφῆς ἀπὸ τοὺς Φοίνικας δὲν εὐσταθοῦν καὶ πρῶτος ὁ πολὺς Γάλλος σοφὸς Ντυσσὼ (1905) εἰς τὸ ἔργον του (Rene Dussand «Les Civilations Prehellenigues, Dans Le Bassin de la mer Egée, Paris 1914) ὑπεστήριξε τὴν ἄποψιν, ἡ ὁποία προεκάλεσε πάταγον εἰς τὴν ἐποχήν του, ὅτι, ὄχι οἱ "Ελληνες ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, ἀλλὰ οἱ Φοίνικες ἀπὸ τοὺς "Ελληνας παρέλαβον τὸ ἀλφάβητόν των, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς 'Αρχαιοέλληνας, κατὰ τὸν Ντυσσώ, ἐνῶ ὀλίγον ἐνωρίτερον οἱ γλωσσολόγοι Γκρίμ, Χαλεβύ, Ντέεκ, Ντέλιτς κ.ἄ., ἤρχισαν νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἕως τότε ἀντίληψιν, ὅτι τὰ διάφορα ἀλφάβητα προέρχονται ἀπὸ τὸ Φοινικικόν, ἀκολούθως δὲ καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες, οἱ Λάνγκ καὶ Σμίθ, ὑπεστήριξαν ὀλίγον ἀργότερον, ὅτι οἱ Φοίνικες τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου των τὰ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὰ συλλαβικὰ ψηφία τῶν Κυπρίων, ποὺ εἶναι, ὡς γνωστόν, συγγενῆ πρὸς τὰ συλλαβικὰ ψηφία τῶν Χετταίων. Καὶ εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι οἱ Χετταῖοι ἦσαν ἄποικοι τῶν Τυρρηνῶν, τῶν 'Ετεοκρητῶν καὶ πιθανώτατα ἀργότερον καὶ τῶν παναρχαίων Κυπρίων. (Βλέπε καὶ Τόμον «Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς» ἄρθρα «Σουμέριοι», «Χετταῖοι» κ.τ.λ. καὶ κείμενον κατωτέρω).

Εἶναι πράγματι ἀπαράδεκτον, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς 'Ελλαδικῆς γραμμικῆς γραφῆς Β ὑπὸ τῶν MICHAEL VENTRIS καὶ JOHN CHADWICK, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη ὅτι περιέχει παναρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ μετὰ τὰς διαπιστώσεις ἀπὸ τὰ δημοσιευθέντα κείμενα τῶν 'Ορφικῶν (Τόμος ΚΔ') νὰ κυκλοφοροῦν ἐν 'Ελλάδι ἔντυπα καὶ μάλιστα ΝΕΑΙ ΜΕΓΑΛΑΙ 'Ελληνικαὶ 'Ιστορίαι, μὲ ἀξιώσεις πλήρους δῆθεν ἐνημερώσεως, ἢ ξέναι 'Εγκυκλοπαίδειαι, εἰς 'Ελληνικὴν μετάφρασιν καὶ χαρακτηριζόμεναι ὡς διεθνοῦς κύρους, νὰ ἀναγράφουν ἐν ἔτει (1981) ἢ μᾶλλον νὰ ἀμφισβητοῦν ἀκόμη σήμερον, ὅτι τὰ γράμματα δὲν εἶναι ἐφεύρεσις τῶν 'Ελλήνων καὶ νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ ἄλφα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης προῆλθεν ἀπὸ τὸ «ἄλεφ» τῶν Φοινίκων κ.λπ. Δηλαδὴ θεωρίαι, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον δὲν εὐσταθοῦν πλέον, ἀλλὰ ἔχουν ὁριστικῶς ἐκμηδενισθῆ καὶ παραμερισθῆ, κακῶς δὲ εἶχον καὶ ἐπικρατήσει, κατὰ τὴν ταπεινήν μου γνώμην καὶ παλαιότερα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἐκτιθέμενα ἀνωτέρω καὶ ἀπὸ τὰ δημοσιευθέντα «'Ορφικά» (βλέπε καὶ παρατιθεμένους πίνακας διαφόρων γραφῶν ἐνταῦθα).

'Αλλὰ δοθείσης εὐκαιρίας, θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω ὅτι καὶ αἱ παλαιότεραι ἐπίσης θεωρίαι περὶ Αἰγυπτίων, περὶ τοῦ ὅτι οὗτοι ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν 'Ελλήνων, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι ἐφευρέται τῆς γραφῆς, διδάσκαλοι τοῦ 'Ορφέως, δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ κ.λπ., νομίζω ὅτι ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐγκαταλείπονται, διότι αἱ νεώτεραι ἔρευναι ἀποδεικνύουν καὶ κυρίως μετὰ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τῶν ἀρχαίων κειμένων ποὺ ἀναφέρουν, «ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς πρώτης Δυναστείας τῶν Αἰγυπτίων ἐλέγετο «Μήν»ποὺ προδίδει Κρητικὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ θαυμαστὴς τῶν Αἰγυπτίων 'Ηρόδοτος· (βιβλίον Β §99). 'Από τὴν ἀνακάλυψιν δὲ ἐσχάτως (1960-1980) ὑπὸ Γερμανῶν 'Αμερικανῶν, "Αγγλων καὶ ἄλλων ξένων καὶ 'Ελλήνων ἀρχαιολόγων πλείστων παλαιολιθικῶν στοιχείων εἰς τὴν κυρίως 'Ελλάδα, πιστοποιεῖται ὅτι οἱ "Ελληνες εἶναι αὐτόχθονες — ὅπως ἀνέφερα καὶ ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ βιολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ συμπεράσματα — καὶ συνεπῶς οὔτε ἀπὸ τὸν Βορρᾶν κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν 'Ελλάδα, οὔτε "Αριοι καὶ 'Ινδοευρωπαῖοι εἶναι, ὅπως ὑπεστηρίζετο παλαιότερον. (Βλέπε ἄρθρον «Φυσικὴ 'Ανθρωπολογία» 'Ιωάν. Κούμαρη, Α' μέρος Τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» καὶ 'Αλεξ. Γ. Σίνου «'Η γεωγραφικὴ ἑνότης τοῦ 'Ελληνικοῦ Μεσογειακοῦ Χώρου, Μέρος Α, σελὶς 94—95, Μέρος Β, σελίδες 179—182 κ.τ.λ.,) ἐνῶ ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰ 'Αργοναυτικὰ» τῶν «'Ορφικῶν» (στίχος 44, ἔκδοση Λειψίας Tavchnitil. 1829) ὁ ἴδιος ὁ 'Ορφεὺς λέγει «ἠδ' ὅσον Αἰγύπτῳ ἱερὸν λόγον ἐξελόχευσα» δηλαδὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐδίδαξεν, ἐξεγέννησε (ἐξελόχευσε) ὁ 'Ορφεύς, τὸν ἱερὸν λόγον καὶ ὄχι ἐδιδάχθη ἐκεῖ,

ΠΙΝΑΞ Α: Μή Πάφια σημεῖα

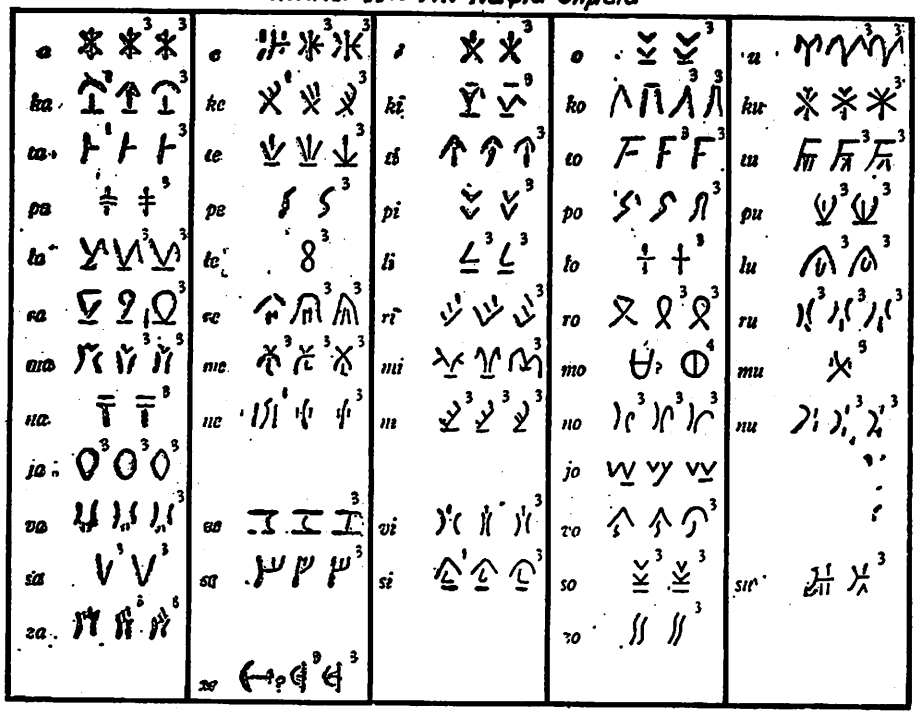

ΠΙΝΑΞ Β: Πάφια σημεῖα

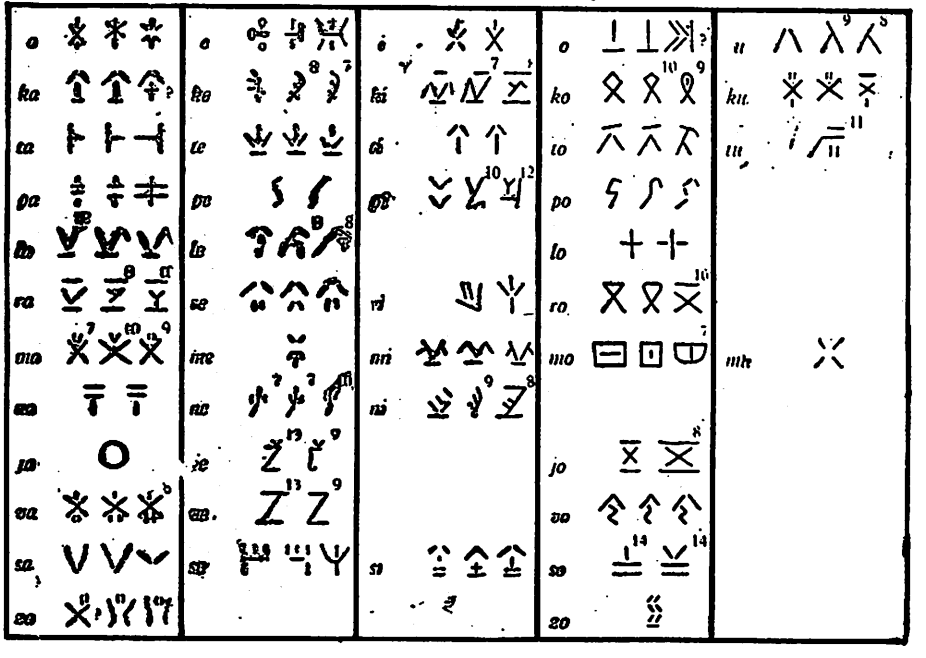

Τὸ κλασσικὸν κυπριακὸν συλλαβικὸν ἀλφάβητον (κατὰ τὸν Μότφορντ). Ἀνακαλυφθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ δουκὸς Ντὲ Λύν, τὸ 1852, καὶ μερικῶς ἀναγνωσθὲν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Σμίθ, τὸ 1871, περιλαμβάνει 55 γράμματα. Πλέον τῶν 500 ἐπιγραφῶν γραμμένων διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου εἶναι γνωσταί, φθάνουσαι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 3ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος. Αἱ περισσότεραι τούτων εἶναι γραμμέναι εἰς τὴν τοπικὴν ἀρκαδοκυπριακὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον (συγγενεστάτην μὲ τὴν διάλεκτον τῶν Μυκηναϊκῶν πινακίδων γραμμικῆς γραφῆς Β). Εἶναι - κατὰ τοὺς Μ. Βέντρις καὶ Τζ. Τσάντγουϊκ - ἐκπληκτικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κύπρος, τμῆμα τῆς ὁποίας κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀπὸ τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ. ὑπῆρξεν ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέζησεν ἐπὶ μακρότερον μία μὴ ἀλφαβητικὴ γραφὴ τῆς ἑλληνικῆς, πρᾶγμα ἀποδεικνῦον τὴν παναρχαίαν ἑλληνικότητα τῆς νήσου. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἱστορικῆς συνεχείας, τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν σημείων καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν γενικῶς καὶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ διεύθυνσίν των, ὁ Μάσσον (1954) πιστεύει - καὶ ὀρθῶς, κατὰ τοὺς πλείστους ἀρχαιολόγους - ὅτι ἡ κυπριακὴ συλλαβικὴ γραφὴ ἀποτελεῖ κατ' εὐθείαν ἀπόγονον τῆς γραμμικῆς γραφῆς τῶν πινακίδων τῆς Ἐγκωμης Κύπρου (ἀποικίας τῶν Πελασγῶν Ἀρκάδων). Ἦτο φυσικὸν νὰ παρατηρηθοῦν ἀλλαγαί τινες καὶ ἀντικαταστάσεις κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα τῶν 700 ἐτῶν.

τοὺς ἱεροὺς λόγους, ὅπως ὑπεστήριζον παλαιοὶ καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς, ἀπόδειξις ποὺ κονιορτοποιεῖ, κάθε ἄλλην παλαιὰν καὶ νεωτέραν ἀναπόδεικτον θεωρίαν, καὶ δεδομένον τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς ... σπουδαίους ξένους μελετητὰς καὶ ἐρευνητὰς ἀναφέρει!...

Ἀντιθέτως, οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, Πελασγοί, Ἀρχαιοέλληνες, ἐκκινοῦντες ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, κατὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἐξηπλώθησαν εἰς χρόνον ἀπώτατον καὶ φυσικὰ ἀκαθόριστον ἀκόμη, ὄχι μόνον ἐντὸς τῆς Μεσογείου, ὅπου ἔζων ὡς βάτραχοι ἑκατέρωθεν τῶν παραλίων αὐτῆς, (Πλάτων, «Φαίδων» κεφάλαιον ΝΗ'), ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος καὶ εἰς ὅλας τὰς γνωστὰς ἠπείρους τῆς ἐποχῆς των, κατὰ τὰς παναρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ Πελαργοὶ ἀπεκλήθησαν. (Ἀριστοφάνης «Ὄρνιθες» σελίδες 59, 61, 67).

Καὶ φυσικά, δὲν ἀποκλείεται, ἢ μᾶλλον πιστεύω, ὅτι τόσον οἱ ἀρχαιολόγοι ὅσον καὶ ἄλλοι τινὲς εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, θὰ ἀντιληφθοῦν σὺν τῷ χρόνῳ ὅτι, ἐπειδὴ ἀνέσκαψαν 30 ἢ καὶ 100 ἀκόμη, ἀρχαίας πόλεις, ἐὰν θέλετε, τοῦτο οὐδόλως σημαίνει ὅτι δύνανται καὶ νὰ γράφουν τὴν Ἑλληνικὴν πρωτίστως Προϊστορίαν κατ' ἀρέσκειαν καὶ νὰ θεωροῦν ὡς μυθολογήματα τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, ποὺ περιέχονται εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα καὶ νὰ περιφρονοῦν ἢ νὰ ἀγνοοῦν ταύτας, ἀφοῦ συνεχῶς τοὺς διαψεύδουν, τὰ νέα εὑρήματα καὶ ἀφοῦ γνωρίζουν ὅτι τόσον ἡ Ἑλλάς, ὅσον καὶ αἱ χῶραι ποὺ εὑρίσκονται πέριξ τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὸν Περσικὸν Κόλπον, ἔχουν κάτω ἀπὸ τὰ ἐδάφη των χιλιάδας ἀρχαίων πόλεων — ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὅτι μόνον ἡ Κρήτη εἶχεν 90 πόλεις καὶ σήμερον ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι αἱ πόλεις τῆς Κρήτης ἦσαν 120 περίπου — τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων εἶναι ἄγνωστον πόσα καὶ ποῖα μυστικὰ μᾶς ἀποκρύπτουν καὶ ποίας ἐκπλήξεις ἐπιφυλάσσουν διὰ τοὺς Ἀρχαιολόγους εἰς τὸ μέλλον. (Βλέπε καὶ σελίδας 66-68 καὶ 77-80 τοῦ Α' μέρους τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ», τὸ γράμμα Α τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» ἔκδοσις τρίτη (1976-1981) ὅπου ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Φοίνικες ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας παρέλαβον τὰ γράμματα καὶ τὴν γραφὴν καὶ ὄχι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Φοίνικας. Ἐπίσης βλέπε Πλάτωνος «Κρατύλον», 23, περὶ γλώσσης καὶ γραφῆς, Π. Καββαδία «Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία», σελὶς 834 καὶ σελὶς 839, Ἰακώβου Θωμοπούλου «Πελασγικά», (ὅπου δημοσιεύονται ἀρκεταὶ καὶ σημαντικαὶ πανάρχαιαι Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ χαραγμέναι κυρίως ἐπὶ πετρῶν) τὸ βιβλίον τοῦ Μιχ. Βέντρις «DOCUMENTS IN MYCAENE-

AN GREEK», CAMBRIDGE (1956) καὶ τὸ βιβλίον JOHN CHADWICK (Γραμμικὴ Β, ἡ πρώτη ἑλληνικὴ γραφὴ» (1963) πληροφορία ὅμως καὶ αὐτὴ προφανῶς ἐσφαλμένη, διότι πρὸ τῶν Γραμμικῶν Γραφῶν Α καὶ Β ὑπῆρχεν, ἡ μὲ ἰδεογράμματα γραφή, ἢ καὶ κάποια ἄλλη δι' ἄλλων χαρακτήρων, ἢ σχημάτων γραφή, ὅπως προδίδουν τὰ σημεῖα ποὺ ἔχει ὁ ψευδόστομος ἀμφορεὺς τοῦ 'Ορχομενοῦ ἡ πινακίδα τῆς Γλοζὲλ εἰς τὴν Γαλλίαν, τὸ 'Αλφάβητο Τιφινάγκ (TiFinagh) τῆς Βερβερικῆς φυλῆς τῶν Τουαρέγκ εἰς τὴν Σαχάραν, ποὺ εἶναι ὑπόλειμα παναρχαίας (Λιβυκῆς 'Ελληνικῆς διαλέκτου) αἱ Πελασγικαὶ καὶ 'Ετεοκριτικαὶ 'Επιγραφαὶ ποὺ δὲν ἔχουν ἀναγνωσθεῖ (βλέπε «Πελασγικὰ 'Ιακ. Θωμοπούλου) κ.τ.λ.

Πάντως, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι καὶ ἐκεῖνοι — οἱ ἐλάχιστοι — 'Αρχαιολόγοι ποὺ πιστεύουν ἀκόμη σήμερον ἀπὸ κακὴν πρόθεσιν καὶ σκοπίμως, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι, ἢ καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν 'Ελλήνων, θὰ ὑποστοῦν ἀργότερον τὴν ἰδίαν, ἀπογοήτευσιν ποὺ ὑπέστησαν καὶ οἱ παλαιότεροι συνάδελφοί των μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὑπὸ τοῦ Σλῆμαν τοῦ Μυκηναϊκοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ "Εβανς τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, πρὸ 100 περίπου ἐτῶν καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπιμόνως ὑπεστήριζον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ 'Ομήρου ἦσαν θαυμάσια μυθολογήματα, ἀλλὰ οὐδεμίαν ἔχοντα σχέσιν μὲ ἱστορικὰ γεγονότα. Καὶ τὴν ἰδίαν ἀπογοήτευσιν θὰ ὑποστοῦν ὅσοι ἀναμένουν νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ 'Ελλαδικὴ γραμμικὴ γραφὴ Α'ἐπειδὴ δὲν ἀνεγνώσθη ἀκόμη πλήρως, δὲν εἶναι 'Ελληνική. "Ισως, ἐφ' ὅσον εἶναι κακόπιστοι, ἡ ἔκδοσις τῶν 'Ορφικῶν θὰ τοὺς ἀναγκάση νὰ ἀναθεωρήσουν τουλάχιστον τὰς ἀπόψεις των, ἀφοῦ, ἐν πάσει περιπτώσει, οὐδεμία ἔνδειξις ὑφίσταται ἡ ὁποία νὰ ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς ὁλόκληρον τὴν 'Ανατολὴν καὶ τὸν Νότον, ἔζησεν ὑπῆρξεν, ἡ ἀνεδείχθη φυλή, ἢ Λαὸς περισσότερον προηγμένος ἀπὸ τὸν Ἑλληνικόν, ἀδιάφορον ἐὰν παλαιοὶ καὶ νεώτεροι ξένοι μελετηταὶ καὶ δῆθεν συγγραφεῖς ἐπεχείρησαν διαφοροτρόπως, ἀλλὰ ματαίως, ὅπως ἀποδεικνύεται νὰ ἀποπνίξουν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν.

'Οπωσδήποτε μία συστηματικὴ καὶ συγκριτικὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων καὶ συνδυασμένη ἐξήγησις διαφόρων ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων, θὰ ἠδύνατο κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ ὁδηγήση εἰς ἐκπλήξεις καὶ πρὸς τῆς γενομένης ἤδη ἐρμηνείας τῶν 'Ορφικῶν (βλέπε «'Ορφικὰ» Τόμος ΚΔ') περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τοὺς παναρχαίους, τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, καὶ π.χ. ὅτι πανάρχαιοι 'Αρκάδες Πελασγοί, διὰ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τῆς λίμνης Βαϊκάλης καὶ τῆς Νοτίου Σιβηρίας, εἶχον φθάσει εἰς τὴν Κίναν καὶ τὴν 'Ιαπωνίαν, ἐνῶ πανάρχαιοι Κρῆτες καὶ Κύπριοι ἀπὸ τὸν Νότον εἶχον φθάσει εἰς τὴν 'Ινδικὴν (βλέπε εἰς «'Ορφικὰ» "Υμνον Καλλιμάχου εἰς «Δῆλον» καὶ διασωθέντα ἀποσπάσματα ἀπὸ «'Αριμάσπεια "Επη» 'Αριστέως Προκονησίου, διὰ τὰς Παρθένους τῶν 'Υπερβορείων Οὔπις, Λοξὼ καὶ 'Εκαέργη, ποὺ ἦλθον εἰς τὴν Δῆλον κομίζουσαι δῶρα καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔργα 'Εκαταίου 'Αβδηρίτου, εἰς Στέφανον Βυζάντιον, εἰς Πλίνιον, εἰς Διοδ. Σικελιώτην περὶ «'Υπερβορείων» καὶ Τόμον Α (σελίδες 77-81) καὶ τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» ὑποσημειώσεις 27 καὶ 33 καὶ ὅτι πανάρχαιοι "Ελληνες, Κρῆτες καὶ Κύπριοι, πλέοντες πρὸς Δυσμάς, εἶχον φθάσει μέχρι τῆς νήσου Θούλης — κατὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ὅπως Πυθέας ὁ Μασαλιώτης — δηλαδὴ πρὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Νορβηγίας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν 'Αμερικὴν κατὰ τὴν 'Ενρ. Μέρτζ ποὺ ἀνεφέρθη ἀνωτέρω. (βλέπε καὶ Δ. 'Αλικαρνασσέως, Βιβλία Α καὶ Β, Διοδ. Σικελιώτου Βιβλίον Γ' 38,9 καὶ Βιβλίον Ε', 22,5 ἕως 10 καὶ «"Ελληνες Γεωγράφοι», Τόμος Β, Διονυσίου «Οἰκουμένης Περιήγησις» ἔκδοσις Βιέννης 1808 καὶ ὑπομνήματα Εὐσταθίου εἰς «Περιήγησιν Οἰκουμένης» Διονυσίου σελίδες 21—156). 'Επίσης Αἰσχύλου «'Ικέτιδες» ΒΑ, ἀπὸ 250-285 ἔκδοσις Λειψίας, Πλάτωνος «Φαίδωνα» κεφάλαιον ΝΗ', 'Αριστοφάνους «"Ορνιθες» σελίδες 59, 61 67 ἔκδοσις Λειψίας, Στράβωνος «Γεωγραφικά», βιβλία Γ', 175-176 καὶ βιβλίον Ε' παραπομπαί, Παυσανίου «'Ελλάδος Περιήγησις», — «'Αττικά» κεφάλαιον 31,2 ἔκδοσις Λειψίας TAVCHNIIL 1829 — Α. Σταγειρίτου «'Ωγυγία», Τόμος Δ, σελὶς 114 καὶ 220 καὶ ἑφεξῆς καὶ σελὶς 530 καὶ ἑφεξῆς καὶ κείμενα 'Ενρ. Μέρτζ ποὺ παρατίθενται κατωτέρω κ.τ.λ.).

Καὶ φυσικὰ γνωρίζομεν ὅτι πλεῖστοι ξένοι ἀρχαιολόγοι, ὅπως καὶ ἀρκετοὶ "Ελληνες συνάδελφοί των, ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν (!;) εἶχον ἀμφισβητήσει τὴν γνησιότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, ὑποστηρίζοντες ὅτι δυνατὸν νὰ εἶναι πάντα ταῦτα ὡραῖαι μυθικαὶ παραδόσεις, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν, ὁπωσδήποτε ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὴν... σοβαρὰν ἐπιστήμην! 'Αλλὰ ὅσοι «εἰδικοὶ ἐπιστήμονες» ἐξαρτοῦν τὰς διαπιστώσεις των ἀπὸ τὴν σκαπάνην τῶν ἀρχαιολόγων καὶ μόνον, ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἀφυπνισθοῦν πλέον, ἐὰν ἔχουν τὴν διάθεσιν καὶ τὴν τιμίαν πρόθεσιν, ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῶν 'Ορφικῶν, τὰ ὁποῖα, ὄχι μόνον ἐπιβεβαιώνουν τὰς ἀνωτέρω παναρχαίας 'Ελληνικὰς παραδόσεις, περὶ καταγωγῆς καὶ τῆς δράσεως τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς κατὰ τὸ ἀπώτατον παρελθόν, ἀλλὰ καὶ ἐξανεμίζουν ὅλας τὰς ἀνθελληνικὰς καὶ ὑπόπτους αὐτὰς θεωρίας των περὶ τῶν δῆθεν προηγμένων καὶ πρὸ τῶν 'Ελλήνων, ἄλλων ἀρχαίων Λαῶν, ἀφοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων παραδόσεων εἰς τὰ «'Ορφικὰ» ("Υμνοι εἰς Διόνυσον, εἰς «Τριετηρικὸν» ὅπως καὶ εἰς τὰ «Λιθικὰ» στίχος 668) ἀναφέρεται καὶ περὶ «ὠμοφάγων» δηλαδὴ ὅτι πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς φωτιᾶς ἔτρωγον καὶ ὠμὰ κρέατα, μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις ἀναμφισβήτητος τῆς παναρχαίας ὑπάρξεως τῆς φυλῆς εἰς τὸν 'Ελληνικὸν χῶρον. "Αλλη δὲ σημαντικὴ ἀπόδειξις καὶ τῆς Προϊστορικῆς ὑπάρξεως τῶν 'Ορφικῶν εἶναι ὅτι εἰς οὐδένα "Υμνον δὲν ἀναφέρεται ἡ χρησιμοποίησις τοῦ σιδήρου ὑπ' αὐτῶν καὶ μόνον ὁ χαλκὸς κατονομάζεται εἰς τοὺς "Υμνους τῆς «Ρέας» τοῦ «Ποσειδῶνος» τῶν «Κουρητῶν», κ.τ.λ., ὅτι ἦτο ἐν χρήσει.

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΕΠΙΒΕΒΛΗΜΕΝΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΙΣ ΤΗΣ «ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ».

Δηλαδὴ μὲ ἄλλας λέξεις, διὰ τῶν κειμένων τῶν 'Ορφικῶν παραμερίζονται, ἀναθεωροῦνται καὶ ἀχρηστεύονται, ὅλαι αἱ μέχρι σήμερον (1981) γνώσεις περὶ τῆς Προϊστορίας, τῆς καταγωγῆς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς καὶ τὸ σημαντικώτερον περὶ προελεύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὰς ὁποίας μέχρι σήμερον ἐδίδασκον τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ κόσμου, μὲ ψευδολογίας ἀσυστάτους καὶ μὲ ἀφθονίαν μύθων καὶ παραμυθιῶν, οἱ ὀπαδοὶ καὶ οἱ σχολιασταὶ τῆς Βίβλου, ποὺ ὑπεστήριζον ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὁ κόσμος ἄρχισε τὸ 4004 π.Χ, ὅπως ἐξετέθη καὶ ἀνωτέρω καὶ οἱ διαστρεβλωταὶ τῆς 'Ελληνικῆς καὶ τῆς Παγκοσμίου Προϊστορίας καὶ κυρίως τῆς 'Ιστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ, τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ καὶ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀρχίζει πρὸ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐτῶν, μὲ ἀναμφισβήτητον πλέον ὁδηγὸν καὶ ἡγέτην, τὴν 'Ελληνικὴν φυλὴν καὶ τὸ ἄφθαστον 'Ελληνικὸν πνεῦμα. (βλέπε καὶ σχόλια εἰς τοὺς «"Υμνους» τοῦ 'Ορφέως, Τόμος ΚΔ' τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας).

'Αλλὰ τὸ σπουδαιότερον καὶ τὸ πλέον ἀποκαλυπτικὸν καὶ ἀπίστευτον πράγματι ἐξ ἄλλου εἶναι, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐπίσης ἀπὸ τὰ δημοσιευθέντα κείμενα τῶν 'Ορφικῶν, ὅτι καὶ ἡ ἀρχαία 'Ελληνικὴ Φιλοσοφία καὶ ἡ ἀρχαία 'Ελληνικὴ ἐπιστήμη ἔχουν τὰς βάσεις των, ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν 'Ορφικῶν ἤντλησαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ αὐτῶν διετύπωσαν, μετὰ ταῦτα, οἱ Προσωκρατικοὶ καὶ οἱ μετέπειτα ἀρχαῖοι "Ελληνες συγγραφεῖς καὶ σοφοί, τὰ ἀπαράμιλλα καὶ ἀσύγκριτα διανοήματά των καὶ τὰς γνωστὰς ἀνεπαναλήπτους θεωρίας καὶ ἀπόψεις των, περὶ προελεύσεως τοῦ Σύμπαντος, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ μᾶς ἐκληροδότησαν (βλέπε καὶ «'Ανέκδοτα 'Αποσπασμάτια» 'Ορφέως πρῶτον §7, 11, 28, περὶ Φάνητος καὶ διὰ τὸ πρωτόγονον αὐγὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη, «'Ορφικὰ» Τόμος ΚΔ' τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας).

'Αλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ «'Αποσπασμάτια» 34 καὶ 36 ('Ανέκδοτα 'Ορφέως) σαφέστατα ἐμφαίνεται ὅτι τόσον ὁ "Ομηρος, ὅσον καὶ ὁ 'Ησίοδος ἐγνώριζον καὶ εἶχον ὑπ' ὄψιν των τὰ 'Ορφικὰ κείμενα, καὶ τὰ ὁποῖα, ὅπως ἀποδεικνύεται (βλέπε καὶ σχόλια εἰς «Γενικὴν Εἰσαγωγὴν» τῶν 'Ορφικῶν, Τόμος ΚΔ' τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας) εἶχον πολλαπλῶς λεηλατήσει καὶ συνεπῶς καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ 'Ομήρου καὶ τοῦ 'Ησιόδου, οἱ μετέπειτα Προσωκρατικοί, παρέλαβον ἀρκετὰς ἀπόψεις τῶν 'Ορφικῶν, ἐκτὸς τῶν ὅσων ἐδανείσθησαν καὶ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ 'Ορφικά, δεδομένα ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον συνέχειαν τῆς 'Ελληνικῆς διανοήσεως τὴν ὁποίαν οἱ νεώτεροι μισέλληνες ἐρευνηταὶ τῆς Δύσεως ἀδυνατοῦσαν δῆθεν νὰ ἑρμηνεύσουν καὶ νὰ συσχετίσουν, ἀναζητοῦντες εἰς ἄλλας χώρας καὶ εἰς ἄλλας ἐπιδράσεις τὴν καταγωγήν, τὴν προέλευσιν, καὶ τὴν ἀνάτασιν τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος κατὰ τὴν 'Ιστορικὴν περίοδον. 'Ως ἐκ τούτου ἀνατρέπεται καὶ ἡ ἄλλη ἀνέντιμος θεωρία τῶν ξένων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ 'Ελληνικὴ Φιλοσοφία, ἐνεφανίσθη, ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη μετὰ τὸ 800 π.Χ., ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνυπάρκτου φιλοσοφικῆς σκέψεως τῶν παλαιοτέρων, κατ' αὐτούς, Λαῶν τῆς 'Ανατολῆς, ἰσχυρισμὸς ποὺ ἦτο καὶ ἀκατάληπτος καὶ ἀπαράδεκτος, διότι ἦτο ἀνθρωπίνως ἀδύνατον ἐντὸς τόσον συντόμου χρονικοῦ διαστήματος (800-500 π.Χ.) νὰ δημιουργηθῆ, νὰ ἐξελιχθῆ, καὶ νὰ καταυγάση τὴν ἀνθρωπότητα τὸ ἀνέσπερον 'Ελληνικὸν πνεῦμα, ἐνῶ ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν 'Ορφικῶν, χιλιετηρίδας προηγουμένως εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἡ μελέτη καὶ ἡ ἔρευνα τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τῶν μακρυνῶν προγόνων μας, τῶν 'Αρχαιοελλήνων, τῶν Προ-Ορφικῶν, συστηματοποιηθεῖσα δὲ μετέπειτα ὑπὸ τῶν 'Ορφικῶν, τῶν Προσωκρατικῶν καὶ τῶν λοιπῶν

ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν ἐξεπήδησεν ὡς φωτεινὸν μετέωρον εἰς τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τὸ 700 π.Χ.

Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ ἀπορία, ἀπὸ ποὺ προῆλθεν καὶ ποίας ἐπιδράσεις ὑπέστη ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία διὰ νὰ ἐκδηλωθῆ ὅπως γνωρίζομεν κατὰ τὴν Ἱστορικὴν περίοδον, ἐξηγεῖται πλήρως, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν Ὀρφικῶν.

Κατόπιν ὅμως ὅλων τῶν ἀνωτέρω, ἐπιβάλλεται πλέον ἡ Ἑλληνικὴ Προϊστορία καὶ ἡ Προϊστορία τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος νὰ ἀναδιαρθρωθῆ καὶ νὰ διαμορφωθῆ ἐπὶ ἄλλων δεδομένων, ἀποδείξεων, γεγονότων καὶ στοιχείων ἀδιασείστων καὶ ὄχι ὅπως ἐγίνετο μέχρι σήμερον, ποὺ ἐδιδάσκετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι πρό τινος γνωστῶν φανταστικῶν, ὑπόπτων, ὑποθετικῶν καὶ ἀναποδείκτων, θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι προῆλθον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὰς ἀσυστάτους πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Βίβλον γενέσεως τῶν Ἑβραίων, οἱ ὁποῖοι καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐμφανῶς κατεπολέμησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ καταπολεμοῦν καὶ σήμερον ἀκόμη, τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, ἐπειδὴ δι' αὐτῶν ἀποκαλύπτονται τὰ παραμύθια τῶν ἰδικῶν των παραδόσεων.

Πάντως πρὸ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Σλῆμαν καὶ τοῦ Ἔβανς, ὅλοι οἱ ξένοι σοφοὶ καὶ ἐπιστήμονες, ὑπεστήριζον, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἄρχιζε ἀπὸ τὸ 876 π.Χ. ἢ τὸ 786 π.Χ. (ἔναρξις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων) μετὰ τὰς ἀνακαλύψεις δὲ τῶν ἀνωτέρω, μόλις καὶ μετὰ βίας ἔστεργον, οἱ ...ἀνυποχώρητοι αὐτοὶ προστάται τῆς Ἱστορικῆς ἀληθείας (!;) — καὶ μάλιστα ἐδέχοντο τοῦτο καὶ ὡς ὑψίστην παραχώρησιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα — νὰ μετατεθῆ ἡ ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας κατὰ 400 μόνον ἔτη, εἰς τὸ παρελθόν!!... διότι ἡ Βίβλος τῶν Ἑβραίων περὶ γενέσεως τοῦ κόσμου, ἀναφέρει ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη τὸ 4004 π.Χ καὶ συνεπῶς ἦτο ἀπαράδεκτος ἡ ἄποψις, ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ κείμενα καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὅτι ὁ κόσμος οἱ ἄνθρωποι, ὑφίσταντο, ὑπῆρχον καὶ δροῦσαν καὶ πρὸ τοῦ 4004 π.Χ.

Τυφλωμένοι ἀπὸ τὴν ἐμπάθειαν καὶ τὸ μῖσός των, κατὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ἀδίστακτοι αὐτοὶ πολέμιοι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, δὲν ἐφαντάσθησαν καὶ δὲν ἐσκέφθησαν, οἱ ἀνόητοι, ὅτι πιθανῶς κάποιαν ἡμέραν θὰ ἀναπηδοῦσεν ἀπελευθερωμένη, ὀρθία, ἀπαστράπτουσα καὶ ἐκτυφλωτικὴ ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀποπειραθῆ διαφοροτρόπως νὰ στραγγαλίσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν, διὰ μέσου τῶν αἰώνων ποὺ παρῆλθον καὶ ὅτι κείμενα μὲ ἀδιασείστους ἀστρονομικὰς ἀποδείξεις, ὅπως τὰ δημοσιευθέντα κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, θὰ ἀνετίνασσον ὡς δυναμῖτις εἰς τὸν ἀέρα τὰ ἄθλια καὶ καταχθόνια αὐτὰ κατασκευάσματά των, διὰ τῶν ὁποίων ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ἐνεφάνιζον τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν ὡς περιπλανωμένην νεαρὰν φερέοικον, ὡς ἄστεγον δηλαδὴ καὶ ἀπροστάτευτον κόρην ἀναξίαν προσοχῆς, ἐνῶ ταυτοχρόνως εἶχον ἐπιδιώξει νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν συμβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ παράγοντος εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Τουλάχιστον τὸ πάθημά των ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σλῆμαν, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σκαπάνης του, διέλυσε καὶ συνέτριψεν τοὺς πρὸ 100 ἐτῶν ἰδίους ἰσχυρισμούς των, ὅτι τὰ ἔπη, αἱ ραψωδίαι τοῦ Ὁμήρου, περιεῖχον μύθους καὶ ὄχι γεγονότα τῆς Προϊστορίας, ὅπως ἔχει διαπιστωθῆ, θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς εἶχε διδάξει καὶ συνετίσει. (βλέπε καὶ ἄρθρον «Συστήματα Πολιτικοκοινωνικά» εἰς τὸν τόμον ΚΑ' τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας, ἀπὸ σελίδα 217-364, περὶ τῶν κυριωτέρων ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, τόσον κατὰ τὴν ἀρχαίαν, ὅσον καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, ὅπου περιέχεται καὶ εὐρυτάτη περίληψις τῶν «Πρακτικῶν τῆς Σιών» καὶ βιβλίον τοῦ Ἰωάν. Δ. Πασσᾶ «Τὸ Ἔγκλημα τῆς Ἐπιστήμης», προσαρτήματα Α καὶ Β, ἔκδοσις 1980, Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ») καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Σὰρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Πολιτισμούς» κ.τ.λ).

ΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΡΑΦΗ Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΒΥΘΙΣΙΝ ΤΗΣ ΑΙΓΗΪΔΟΣ

Ἐγκαταλείποντες συνεπῶς τοὺς ἀδιόρθωτους καὶ ἀδίστακτους διώκτας καὶ ἐχθροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ τραυλίζουν τὰς ἐξησθενημένας καὶ ἀσυναρτήτους πλέον ἀντιδράσεις των, προχωροῦμεν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν διαφόρων δεδομένων, βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νά γίνῃ εἰς τὸ μέλλον ἡ ἀναμόρφωσις, ἡ ἀναδιάρθρωσις καὶ ἡ συγγραφὴ τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς Προϊστορίας τῆς Μεσογείου καὶ γενικὰ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως αὕτη ἐμφανίζεται ἀπὸ τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, ἀπὸ τὴν ἐπισταμένην καὶ ἀκριβῆ ἑρμηνείαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ κειμένων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς πληροφορίας ποὺ μᾶς παρέχουν αἱ ἀνασκαφαί, αἱ ἀνακαλύψεις καὶ αἱ διαπιστώσεις τῶν τελευταίων κυρίως ἐτῶν (1925-1980) τῶν ἀνεπηρεάστων καὶ ἀμερολήπτων ξένων καὶ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (ἀρχαιολόγων, ἀνθρωπολόγων, γλωσσολόγων κ.λπ.), τὰς ἐργασίας τῶν ὁποίων ἐπιπροσθέτως χρησιμοποιοῦμεν, διὰ τὴν πληρεστέραν διατύπωσιν καὶ συγγραφὴν αὐτῆς τῆς μελέτης.

Οὕτω κατὰ τοὺς γεωλόγους, οἱ ὁποῖοι μᾶς παρέχουν τὰς σχετικὰς πληροφορίας, διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Μεσογείου ἀπὸ τοὺς παναρχαίους χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Θεογονία), εἰς ἐποχὴν ἀπροσδιόριστον καὶ ἀκαθόριστον χρονολογικῶς, - διότι καὶ ἡ προσέγγισις ἔστω, πρὸς τὴν ἀκρίβειαν εἰς παρομοίας περιπτώσεις, εἶναι μᾶλλον ἀδύνατος, - φοβεραὶ κοσμικαὶ διαταραχαί, τερατίας ἐκτάσεως συνεκλόνισαν τὸν παλαιὸν χῶρον τῆς σημερινῆς Μεσογείου, ἴσως ὅμως καὶ τῆς Εὐρώπης, τῆς Σιβηρίας, τῆς Ἀνταρκτικῆς, τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἠπείρου. **(Σχετικῶς βλέπε καὶ σημαντικὰ ἐνδιαφέρουσαν μελέτην περὶ «κοσμικῶν καταστροφῶν» εἰς ὁλόκληρον τὴν ὑφήλιον κατὰ διαφόρους παναρχαίας ἐποχὰς καὶ πληροφορίας διὰ τὰς τρεῖς τελευταίας περιόδους παγετώνων, ποὺ ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου ἐτῶν π.Χ., ποὺ παρῆλθον, ὅπως καὶ διὰ τὰς καταστροφὰς ποὺ προκάλεσαν, εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Σὰρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Κόσμους» ἀπὸ σελίδας 291-331, ὅπου διάφοροι ξένοι διάσημοι ἐπιστήμονες (Ἀστρονόμοι, Γεωλόγοι, Ἐθνολόγοι κ.τ.λ.) ἀναφέρουν καὶ ἐξηγοῦν τὰς τερατίας γεωλογικὰς μεταβολὰς καὶ ἄλλας καταστροφὰς τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως περιγράφονται εἰς τὰς παναρχαίας παραδόσεις διαφόρων Λαῶν τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ἀφρικῆς κ.τ.λ. ὅπως καὶ τὸ νεώτερον βιβλίον τοῦ ἰδίου (Ἔκδοσις 1975) «Τὸ Μυστήριον τοῦ Τριγώνου τῶν Βερμούδων» καὶ τὸ βιβλίον τῆς Ἐνρ. Μέρτζ, «Ἀτλαντίς» ὅπου ἐκτίθενται αἱ τελευταῖαι ἔρευναι καὶ διαπιστώσεις διὰ τὴν βυθισμένην ἤπειρον Ἀτλαντίδα, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἀπὸ τὰς Ἀζόρας μέχρι τῶν Βερμούδων καὶ Μπαχάμας.**

Πιστεύεται - οἱ γεωλόγοι καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι ὑποστηρίζουν σχετικῶς μὲ τὴν Μεσόγειον - ὅτι πρὸ τῶν βιβλικῶν αὐτῶν διαταραχῶν - μακρυνὴ ἀπήχησις τῶν ὁποίων εἶναι ἴσως τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου περὶ πολέμου θεῶν, Τιτάνων καὶ Γιγάντων - αἱ ὁποῖαι κυριολεκτικῶς ἤλλαξαν τὴν προηγουμένην μορφὴν τῆς Μεσογείου, ἡ βόρειος Ἀφρική, ἡ Νότιος Εὐρώπη καὶ ἡ Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία ἦσαν συνεχόμεναι καὶ ἀπετέλουν ἀπέραντον ξηράν, ἐντὸς τῆς ὁποίας μοναδικὴ ὑδατίνη ἔκτασις - κατὰ τοὺς γεωλόγους ἐπίσης - ὑπῆρχον μόνον δύο μεγάλαι λίμναι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εὑρίσκετο εἰς τὸν χῶρον τοῦ σημερινοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, ἡ δὲ ἑτέρα βορείως τῆς Αἰγύπτου καὶ πρὸ τῶν σημερινῶν ἐκβολῶν τοῦ Νείλου. **(Ἀποφεύγω νὰ χρησιμοποιήσω ὀνομασίας Γεωλογικῶν περιόδων εἰς τὴν μελέτην αὐτήν, πρῶτον διότι οὐδεμία ἀκρίβεια ὑπάρχει ἀκόμη, διὰ τὸν προσδιορισμὸν Προϊστορικῶν ἐποχῶν διὰ τῶν καθιερωμένων Γεωλογικῶν περιόδων καὶ δεύτερον διότι ἡ ἀφηγηματικὴ μέθοδος ποὺ χρησιμοποιῶ εἶναι περισσότερον νοητὴ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην, ἀφοῦ καὶ χρονολογικοὶ προσδιορισμοὶ οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται ὡς ἀκριβεῖς σήμερον, ἀνατρέπονται ὡς γνωστὸν μετὰ ταῦτα, ἀπὸ ἄλλας διαπιστώσεις διὰ τὰ Προϊστορικὰ γεγονότα. Ἀπόδειξις ἡ χρονολόγησις τῆς ἐκστρατείας τῆς Τροίας, τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε κ.τ.λ.)**

Ἀπειρία μύθων, μυθικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ κείμενα παναρχαίων ποιητῶν, συγγραφέων καὶ ἄλλων πηγῶν γραμμένων ἐπὶ βράχων, ἐπὶ πετρῶν, ἐπὶ πινακίδων ἀπὸ ψημένην γῆν, ἐπὶ διφθέρας ἢ παπύρων, ποὺ προέρχονται, ἢ ἀποδίδονται εἰς διαφόρους ἀρχαίους Λαοὺς τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν καὶ ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς γῆς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἀκολούθως ἐξηφανίσθησαν ὁλοσχερῶς, (Ἀκκαδαῖοι, Σουμέριοι, Χεττταῖοι, Μιττάνι, Ἐλαμίτες, Ἀμοραῖοι Ἴβηρες, Σκῦθαι, Κιμμέριοι, Ἀσσύριοι, Χαλδαῖοι, Βαβυλώνιοι, Μῆδοι, Φοίνικες, Φιλισταῖοι καὶ ἄλλοι), ἀναφέρουν διαφόρους πληροφορίας, ἀληθεῖς ἢ μυθολογικάς, διὰ τὰ διαδραματισθέντα κατὰ τὴν Προϊστορικὴν ἐποχήν. Δυστυχῶς ὅμως καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς νεώτεροι ἢ ἐπιζήσαντες Λαοὶ ὅπως Πέρσαι, Αἰγύπτιοι, Ἰνδοὶ καὶ ἄλλοι, περιέπλεξαν, διέστρεψαν καὶ παρεμόρφωσαν αὐτὰς τὰς παραδόσεις εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε νὰ καθίσταται δύσκολος, ἢ μᾶλλον ἀδύνατος, ἡ διερεύνησις καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς πραγματικῆς Ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ ὡς ἐκ τούτου, δυσχερεστάτη ἡ συναρμολόγησις καὶ ἡ παράθεσις διὰ μιᾶς ἀλληλουχίας ἀδιαβλήτων γεγονότων καὶ συμβάντων, μίας ὁλοκληρωμένης εἰκόνος τῶν συντελεσθέντων κατὰ τὸ ἀπώτατον παρελθὸν μὲ ἐξαίρεσιν τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν κάποιαν συνοχήν, παρὰ τὰς διαστροφὰς καὶ παραποιήσεις ποὺ ὑπέστησαν.

Συνεπῶς τὸν προσδιορισμὸν τῆς μορφῆς τοῦ χώρου τῆς Μεσογείου πρὸ τῶν κοσμικῶν διαταραχῶν, ποὺ ἀναφέραμεν ἀνωτέρω, ἐμπιστευόμεθα ἀναγκαστικῶς εἰς τοὺς ἁρμοδίους γεωλόγους, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀρκετὴν φαντασίαν φυσικά, - διότι πληροφορίαι ἐξηκριβωμέναι δὲν ὑπάρχουν σχετικῶς, - περιγράφουν τὸν χῶρον ὅπου σήμερον εὑρίσκεται ἡ Μεσόγειος θάλασσα καὶ τὸ Αἰγαῖον, καὶ ὅπου προηγουμένως ὑπῆρχεν μία ἀπέραντος ἔκτασις ξηρᾶς μὲ ὀργιώδη βλάστησιν, ὡς ἐπίγειον παράδεισον! Ἐντὸς τῆς περιοχῆς αὐτῆς τρεφόμενος ἀπὸ τὰ ἄπειρα ἄγρια ζῶα, ποὺ ὑπῆρχον, ἀπὸ χόρτα, ρίζας, καὶ ἀπὸ ἀγρίους καρπούς, ἐνεφανίσθη ὁ κυνηγὸς πρωτόγονος ἄνθρωπος, δηλαδὴ ὁ πρῶτος κάπως σκεπτόμενος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος εἶχεν διαδεχθῆ πολὺ πρίν, προφανῶς, ἴσως πρὸ χιλιετηρίδων, διὰ νὰ προσεγγίσωμεν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὸν προάνθρωπον, ποὺ εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀσφαλῶς εἰς τοὺς χώρους αὐτοὺς τῆς Παραδεισιακῆς Αἰγηΐδος.

Διὰ νὰ κατανοήσῃ, ὅμως, κανεὶς πληρέστερον τὴν Ἑλληνικὴν Προϊστορίαν καὶ Ἱστορίαν ἡ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερον ἐν προκειμένῳ, καὶ νὰ βεβαιωθῆ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτόχθονες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ ὅτι δὲν ἦλθον ἀπὸ ἄλλους τόπους εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὑπεστήριξαν διάφοροι ξένοι, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ ὑψηλὸς πολιτισμός, τὸν ὁποῖον ἀνέπτυξαν, εἰσήχθη ἄλλοθεν, ἀλλ' ἐδημιουργήθη ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων καί, συνεπῶς, ὅτι ἔχει αὐτό-

χθονα καὶ γηγενῆ χαρακτῆρα καὶ ὅτι ἐπίσης καὶ ἡ γραφὴ εἶναι ἐφεύρεσις τῶν 'Ελλήνων, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξη εἰς τὴν ἀληθινὴν χαραυγὴν τῆς 'Ελληνικῆς Προϊστορίας, δηλαδὴ εἰς μίαν ἐποχὴν χαμένην μέσα εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν, εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Αἰγηΐδος. Καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν εἶναι διόλου ἄσκοπος, ἀλλὰ ἐπιβεβλημένη περισσότερον σήμερον, ὅταν ὅλοι οἱ "Ελληνες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ βλέπουν καὶ αἰσθάνωνται πόσον ὑπούλως προσπαθοῦν νὰ μᾶς ἐξουθενώσουν καὶ νὰ μᾶς ἐκμηδενίσουν ὡρισμένοι ξένοι.

Εἶναι ἐξηκριβωμένον περίπου, ὅτι πρὸ 25-30, ἢ καὶ περισσοτέρων, χιλιάδων ἐτῶν εἰς τὸν χῶρον τὸν ὁποῖον σκεπάζουν σήμερον τὰ γαλανὰ νερὰ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἐξετείνετο μία εὐρεῖα κοιλάς, χωριζομένη ἀπὸ δύο εὐμεγέθεις λίμνας ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω. 'Η κοιλὰς αὕτη, ἡ Αἰγηΐς, ὅπως τὴν ὀνομάζουν οἱ Γεωλόγοι, ἔχουσα εὔκρατον κλῖμα καὶ καλυπτομένη ἀπὸ καταπράσινα δάση καὶ χλοεροὺς λειμῶνας, ἤρχετο εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία, καλυπτομένη τότε ὑπὸ παγετώνων, ἐνεφάνιζεν, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὴν ὄψιν ἀξένου πολικοῦ τοπίου. 'Η ὡραία αὕτη χώρα, ποὺ ὑπῆρξε τὸ λίκνον τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ, εἰς ἐποχὴν ποὺ δὲν ἔχει μετ' ἀκριβείας προσδιορισθῆ, ἢ μᾶλλον ποὺ δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ προσδιορισθῆ, παρὰ τὰς προσπαθείας τῶν διαφόρων ἐπιστημόνων, κατεκλύσθη ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς θαλάσσης καὶ κατέλαβε τὴν θέσιν της τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος, μὲ τὰ ἀπαραμίλλου κάλλους παράλιά του καὶ τὸ πλῆθος τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων νήσων του, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῆς Αἰγηΐδος, τὰ διαφυγόντα τὸν καταποντισμόν. Ποία ἦτο ἡ αἰτία τοῦ καταποντισμοῦ τῆς Αἰγηΐδος εἶναι πολὺ δύσκολον καὶ δὲν ἔχει ἐπίσης ἐξακριβωθῆ.

'Ο Πλούτων, ἢ ὁ Ποσειδῶν ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν φοβερὰν αὐτὴν καταστροφήν; 'Ηφαιστειακὴ δρᾶσις, ἢ ἀνύψωσις τῆς στάθμης τῶν θαλασσῶν προεκάλεσαν τὸν κατακλυσμόν; 'Η δευτέρα ἐκδοχὴ φαίνεται μᾶλλον πιθανή. Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀφθονοῦν αἱ ἐκδηλώσεις τῆς Πλουτωνείου ἐνεργείας (ἡφαιστειογενεῖς περιοχαὶ) εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον μὲ τὴν ἀφθονίαν τῶν ἐνεργῶν ἢ ἐσβεσμένων ἡφαιστείων τῆς περιοχῆς, ἡ ἀφύπνισις τῶν ὁποίων προκαλεῖ πολλάκις ἰσχυροὺς καὶ καταστρεπτικοὺς σεισμοὺς καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν (1981), ἀλλ' ἐν προκειμένῳ ὑπάρχουν ἐνδείξεις συνάπτουσαι τὸν κατακλυσμὸν τῆς Αἰγηΐδος μὲ τὴν τῆξιν τῶν παγετώνων τῆς Εὐρώπης. Καὶ ἡ ἀλληλοεξάρτησις τῶν δύο τούτων γεγονότων εἶναι λίαν πιθανή. 'Η τῆξις (τὸ λυώσιμο) τῶν παγετώνων ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπερεκχείλισιν τῶν ποταμῶν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων τῶν θαλασσῶν, τὰ ὁποῖα, θραύσαντα εἰς κάποιαν στιγμὴν τὰ φυσικὰ ἐμπόδια τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν 'Ηρακλείων Στηλῶν (τοῦ Γιβραλτάρ), εἰσώρμησαν ἐντὸς τῆς Μεσογείου καὶ μετέβαλον εἰς θάλασσαν ὅλα τὰ χαμηλὰ διαμερίσματα ταύτης καὶ μετ' αὐτῶν τὴν Αἰγηΐδα, τὴν κοιτίδα τῶν ἀρχαιοτάτων προγόνων τῶν προπρογόνων μας.

'Ως πρὸς τὴν αἰτίαν τῆς τήξεως (τοῦ λυώσιμου) τῶν πάγων τῆς Εὐρώπης, πολλαὶ θεωρίαι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληλογρονθοκοπούμεναι, ἔχουν μέχρι τοῦδε διατυπωθῆ. 'Εκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος ἡ διερεύνησις τούτων. "Οσα σχετικῶς εἶναι γνωστὰ ἐν προκειμένῳ ἔχουν ἐκτεθεῖ εἰς τὴν λέξιν «Αἰγηΐς». 'Αναφέρομεν μόνον ἐξ αὐτῶν δύο ἐσχάτως διατυπωθεῖσας καὶ φαινομενικῶς τολμηρὰς θεωρίας, καὶ τοῦτο, διότι αὗται συσχετίζονται μὲ τὸν 'Ελληνικὸν θρῦλον τῆς 'Ατλαντίδος, ποὺ κατεποντίσθη καὶ αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων τῆς ὁποίας εἶναι αἱ νῆσοι, 'Αζόραι, Μαδέρα, Κανάριοι, Βερμοῦδαι καὶ Μπαχάμας, διότι ἐὰν τύχῃ ἐπιβεβαιώσεως δι' εὑρημάτων καὶ ἄλλων πειστηρίων, περισσοτέρων ἀπὸ τὰ εὑρεθέντα, θὰ δικαιώσῃ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ παραδόσεις τῶν 'Ελλήνων, αἱ φερόμεναι ὡς μῦθοι καὶ θρῦλοι, ἀποτελοῦν τὴν μακρυνὴν ἀπήχησιν πραγματικῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Κατὰ τὴν μίαν λοιπὸν ἐκ τῶν θεωριῶν αὐτῶν, εἰς τὸν 'Ατλαντικὸν 'Ωκεανόν, ἔξωθι τῶν 'Ηρακλείων Στηλῶν, ἐξετείνετο μεγάλη ἤπειρος, ἡ 'Ατλαντὶς τοῦ Πλάτωνος, καὶ ἡ ὁποία, λόγω τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἠμπόδιζεν τὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην πορείαν τοῦ θερμοῦ Κολπείου Ρεύματος, τοῦ Γκόλφ Στρήμ εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου ὀφείλεται, ὡς γνωστόν, τὸ ἤπιον κλῖμα τῆς Βορείου Εὐρώπης. Τὸ θερμὸν τοῦτο ρεῦμα, ἔχον ὡς ἀφετηρίαν τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ, ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ ποταμὸν ἐντὸς τοῦ ὠκεανοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου μεταφέρονται τεράστιαι ποσότητες θερμοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον περιλοῦον τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης ἀσκεῖ ἀποφασιστικήν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ κλίματος αὐτῆς. "Ανευ τοῦ Γκόλφ Στρήμ, ἡ Β. Εὐρώπη θὰ ἦτο μία παγωμένη ἔκτασις, ὅπως εἶναι αἱ εἰς τὰ αὐτὰ Γεωγραφικὰ πλάτη κείμεναι ἐκτάσεις τοῦ Λαμπραντὸρ ἐπὶ τῆς 'Αμερικανικῆς ἠπείρου ('Αλάσκα κ.τ.λ.)

'Εστερημένη, ἀρχικῶς, ἡ Εὐρώπη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κολπείου ρεύματος, ἡ πορεία τοῦ ὁποίου ἠμποδίζετο ὑπὸ τῆς 'Ατλαντίδος, ἦτο σκεπασμένη ἀπὸ παγετῶνας μέχρι τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἄγνωστον κατόπιν ποίας γεωλογικῆς ἀναστατώσεως, ἡ 'Ατλαντὶς κατεποντίσθη. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς τήξεως τῶν παγετώνων τοποθετεῖται εἰς τὴν 11ην χιλιετηρίδα π.Χ. περίπου, εἰς τὴν ἐποχὴν δηλαδή, κατὰ τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Πλάτωνα, κατεποντίσθη ἡ χώρα τῶν 'Ατλάντων. 'Εκλιπόντος οὕτω τοῦ ἐμποδίου, τὸ κόλπειον ρεῦμα ἔφθασεν ἀκωλύτως μέχρι τῶν βορείων παραλίων τῆς Εὐρώπης καὶ προεκάλεσε τὴν τῆξιν τῶν παγετώνων, τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τῶν θαλασσῶν καί, κατ' ἐπέκτασιν, τὴν πλημμυρίδα ποὺ κατέκλυσε τὴν Αἰγηΐδα.

'Υπὲρ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρὸς Βορρὰν πρόοδος τῶν ὑδάτων τοῦ Γκόλφ Στρὴμ συνεχίζεται καὶ σήμερον ἀκόμη (1981). Πρόσφατοι παρατηρήσεις κατέδειξαν ὅτι τὸ ρεῦμα τοῦ κόλπου φθάνει, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ὁλονὲν βορειότερον, προκαλοῦν τὴν τῆξιν τῶν πάγων καὶ καθιστῶν ἠπιωτέρους τοὺς χειμῶνας τῶν βορειοτάτων τῆς Εὐρώπης περιοχῶν. Οὕτω π.χ. οἱ παγετῶνες τῶν Νοτίων παραλίων τῆς Γροιλανδίας καὶ τῆς 'Ισλανδίας, ποὺ ἀποδεδειγμένως ἀπετέλουν πρὸ τινων ἑκατονταετηρίδων γιγαντιαῖα ὄρη πάγου, σήμερον εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν πλήρους σχεδὸν διαλύσεως, ὁ δὲ χειμὼν τῶν Β. Σκανδιναβικῶν παραλίων ἔχει καταστῆ ἠπιώτερος, παρουσιάσας ἐντὸς μιᾶς ἑκατονταετίας ὕψωσιν τῆς μέσης αὐτοῦ θερμοκρασίας κατὰ δύο τοὐλάχιστον βαθμούς. 'Επίσης, ἐπεξετάθη ἀξιολόγως καὶ ἡ ζώνη τῆς ἁλιείας πρὸς Βορρᾶν. Σήμερον εἶναι προσιταὶ εἰς τὰ ἁλιευτικὰ σκάφη περιοχαὶ ὅλως διόλου ἀπρόσιτοι δι' ἁλιείαν πρὸ ἑκατονταετίας. 'Η συνεχιζομένη πρὸς Βορρᾶν ἐπέκτασις τῆς εὐεργετικῆς δράσεως τοῦ Γκόλφ Στρὴμ - ποὺ θὰ φθάσῃ, κατὰ τινας, πιθανῶς μέχρι τῆς ὑπερβολῆς, τῆς πλήρους ἐξαφανίσεως τῶν πάγων τοῦ Βορείου Πόλου ἡ ὁποία φυσικὰ δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐὰν γίνῃ μετατόπισης τῶν πόλων, ὅπως συνέβη πρό τινων χιλιετηρίδων προφανῶς - ἀποτελεῖ σοβαρὰν ἔνδειξιν ὅτι τὸ Γκόλφ Στρὴμ ἤρχισε τὴν δρᾶσίν του κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθόν, διότι ἐὰν ἔρρεεν ἀνέκαθεν θὰ ἔπρεπε πρὸ πολλοῦ νὰ εἶχεν ὁλοκληρώσει τὴν πορείαν του μέχρι τοῦ ἐσχάτου φυσικοῦ ὁρίου καὶ νὰ μὴ συνεχίζῃ ἀκόμη προοδεῦον μὲ τόσον ἐμφανῆ μάλιστα ρυθμόν.

Κατὰ τὴν ἄλλην θεωρίαν - ἢ μᾶλλον συμφώνως μὲ εὑρήματα εἰς τὰς Βερμούδας - ποὺ περιλαμβάνεται εἰς τὸ ἐσχάτως ἐκθοθὲν (1976) βιβλίον «'Ατλαντὶς» τῆς 'Αμερικανίδος ἐπιστήμονος Μέρτζ, μία περιοχή, τουλάχιστον σημαντικὴ τῆς 'Ατλαντίδος, εὑρίσκεται κάτω ὑπὸ τὴν θάλασσαν τῶν Βερμούδων, καὶ εἰς τὰς νήσους Μπαχάμας (περιοχὴ "Ανδρος καὶ «Μπιμίνι» ὅπως ἀποδεικνύουν ἐκτεταμένα ἀρχαῖα κτίρια καὶ μάλιστα ἐπιδράσεως καὶ ρυθμοῦ 'Ελληνικοῦ καὶ ἄλλα μεγίστου ἐνδιαφέροντος εὑρήματα, ὅπως ἕνας περίφημος μεγάλος πίθος μὲ σχέδια ποὺ προδίδουν κρητικὴν προέλευσιν, μὲ διπλοῦς πελέκεις καὶ ἄλλοι διπλοὶ πελέκεις εἰς περιοχὰς τῆς Β. 'Αμερικῆς κ.τ.λ. Συνεπῶς διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν περὶ ὑπάρξεως πλέον ἀποδείξεων, ἀρκεταὶ ὅμως σημαντικαὶ ἐνδείξεις συνεχῶς προσκομίζονται ἀπὸ τὴν ἔρευναν διὰ τὴν ἀπωλεσθεῖσαν 'Ατλαντίδα (σχετικὰς εἰκόνας βλέπε καὶ αὐτὴ τοῦ κειμένου).

'Αλλ' ὁ καταποντισμὸς τῆς Αἰγηΐδος δὲν συνετελέσθη φυσικὰ εἰς μίαν νύκτα. 'Αποτελοῦν στιγμὰς διὰ τὴν γεωλογίαν αἱ τοιαύτης φύσεως ἀναστατώσεις καὶ μετρήσεις τοῦ χρόνου. 'Αλλ' αἱ στιγμαὶ αὐταὶ φυσικὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον μετρῶνται πολλάκις εἰς αἰῶνας. Θολὰ καὶ ἀφρίζοντα ὕδατα ποταμῶν, μεταβληθέντων εἰς ἀκατασχέτους χειμάρρους, κατέκλυζον τὴν μέχρι τότε εὐδαίμονα χώραν, παρασύροντα τὰς καλύβας καὶ πνίγοντα τὰ ἄγρια ζῶα καὶ τὰ ποίμνια τῶν κατοίκων της, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες πανικόβλητοι ἐκ τῶν πεδινῶν διαμερισμάτων, ἐζήτουν καταφύγιον εἰς τὰ ὑψηλότερα. Παραλλήλως, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν εἰσώρμα ἡ θάλασσα, μεταβάλλουσα εἰς ἀπέραντον ἔκτασιν ὑδάτων τὰς ἐκτεταμένας τῆς Αἰγηΐδος πεδιάδας. Αἱ λίμναι της ἐμεγεθύνθησαν, καταπίνουσαι τὴν πέριξ ξηράν, ἡνώθησαν, ἐπεξετάθησαν καί, τελικῶς, ἐκ τῆς εὐδαίμονος ἐκείνης γῆς δὲν ἀπέμειναν εἰμὴ μερικαὶ νῆσοι, αἱ βουνοκορυφαὶ τῆς ἀπολεσθείσης χώρας, ὡς ἡ μοναδικὴ ὑπὸ τὸν ἥλιον ἀνάμνησις ταύτης (1).

'Ο λαός, ὅμως, ὁ ὁποῖος κατώκει εἰς τὴν Αἰγηΐδα, δὲν συναπωλέσθη φυσικὰ καὶ ὁλόκληρος μετ' αὐτῆς. 'Ο χαρακτὴρ τῆς καταστροφῆς ἦτο φαίνεται τοιοῦτος, ὥστε ἐπέτρεψεν εἰς πλείστους τῶν κατοίκων νὰ σωθοῦν, εἴτε πρὸς τὰς ἑκατέρωθεν ξηρὰς - τὴν 'Ελλάδα καὶ τὴν ἔναντι Μικρὰν 'Ασίαν καὶ κυρίως ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ, εἰς τὰς Κυκλάδας τὴν 'Αρκαδίαν τὴν Κρήτην καὶ τὴν 'Ιωνίαν - εἴτε πρὸς τὰς σχηματισθείσας νήσους. Οὕτω, οἱ εἰρηνικοὶ ποιμένες καὶ οἱ γεωργοὶ τῆς Αἰγηΐδος εὑρέθησαν πρὸ ἐντελῶς νέας καταστάσεως. "Αλλοι ἐξ αὐτῶν ἀπέμειναν ἐπὶ τῶν νήσων καὶ νησίδων, πανταχόθεν ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, ἄλλοι δὲ διεσώθησαν ἐπὶ τῶν δύο χωριστῶν ἠπείρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἡ δημιουργηθεῖσα θάλασσα.

Αἱ 'Ελληνικαὶ παραδόσεις ἐξ ἄλλου ἀναφέρουν δύο κατακλυσμούς. Τὸν πρῶτον, ὀνομαζόμενον κατακλυσμὸν τοῦ 'Ωγύγου (Σταγειρίτου. «'Ωγυγία Τόμος Δ' σελὶς 220), καὶ τὸν δεύτερον τοῦ Δευκαλίωνος. («'Ωγυγία Τόμος Δ' σελὶς 277 καὶ 'Απολλοδώρου βιβλίον Α σελὶς 14). Φαίνεται, ὅτι ὁ κατακλυσμὸς τοῦ 'Ωγύγου ἀπηχεῖ συμβάν, τὸ ὁποῖον ἔγινε εἰς πολὺ παναρχαίαν ἐποχήν, διότι τόσον οἱ 'Ορφικοί, ὅσον καὶ οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες, τῆς 'Ιστορικῆς περιόδου, ὅταν ἤθελον νὰ προσδιορίσουν κάτι ὡς προϊστορικῶς γενόμενον, ὡς μὴ δυνάμενον νὰ προσδιορισθῇ χρονολογικῶς, ὡς πάρα πολὺ ἀρχαῖον, τὸ ἀπεκάλουν, τὸ ἐχαρα-

(1) Βλέπε παραστατικὰς καὶ περιγραφικὰς ἐξηγήσεις τοῦ καταποντισμοῦ τῆς Αἰγηΐδος καὶ εἰς τὸν Α' τόμον τοῦ ἔργου τοῦ 'Αλεξ. Γ. Σίνου, τ. καθηγητοῦ τοῦ Πολυτεχνείου 'Αθηνῶν. «'Η Γεωγραφικὴ ἑνότης τοῦ 'Ελληνικοῦ Μεσογειακοῦ Χώρου».)

Διπλοὶ Πελέκεις.

Κρητικὸς χάλκινος διπλοὺς πέλεκυς ὑπάρχον εἰς τὴν Κρήτην.

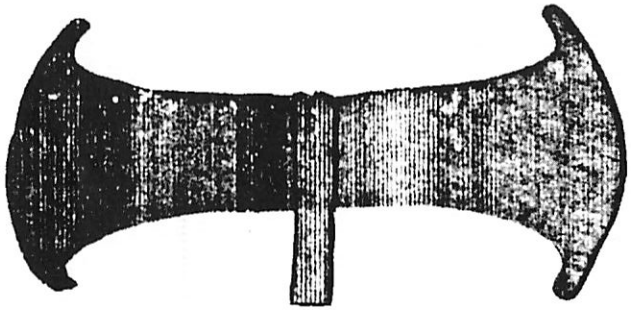

Διπλοὶ χάλκινοι πελεκεις εὑρεθέντες εἰς πολιτείαν Οὐϊσκονσιν καὶ Ὀχάϊο τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς

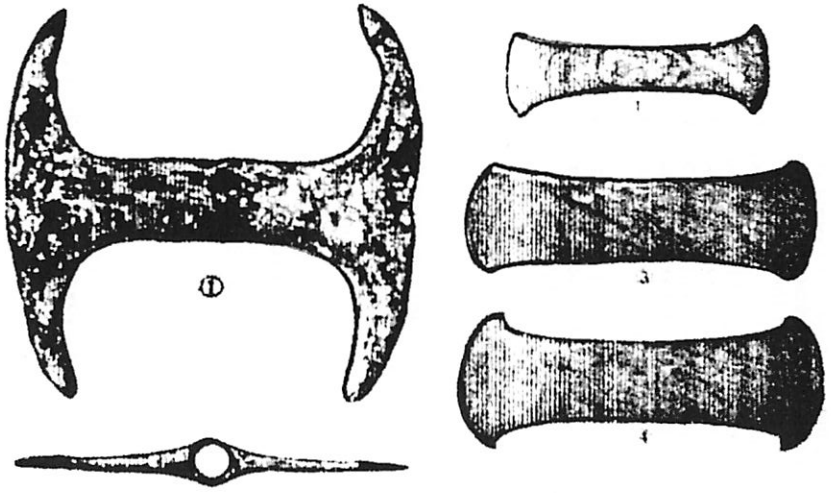

Κρητικοὶ Πελέκεις

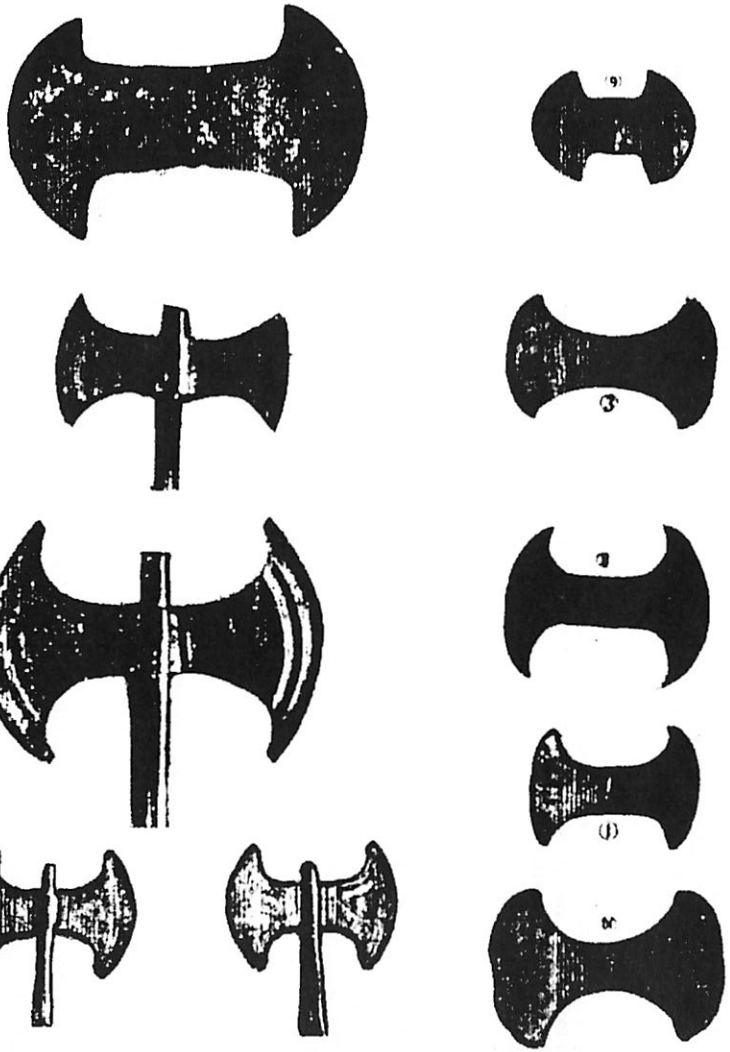

Κάτωθεν διπλοὶ πελέκεις θέντες εἰς τὸ Ὀχάϊο τῆς Β ου Ἀμερικῆς

Τὸ Αἴνιγμα τοῦ Μπιμίνι.

Πίθος Κρητικῆς προελεύσεως, εὑρεθεὶς εἰς τὴν περιοχὴν Μπιμίνι τῶν νήσων Μπαχάμας πρὸ τῶν Ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου ὑπολογίζεται ὅτι ὑπῆρχεν ἡ καταβυθισθεῖσα Ἀτλαντίς. Ἡ μορφὴ τοῦ εὑρήματος δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ ἀμφιβολίας ὅτι τὸ εὕρημα προέρχεται ἀπὸ τὴν Κρήτην, ποὺ ἀποδεικνύει ὅπως καὶ τὰ ἄλλα εὑρήματα ὅτι οἱ πανάρχαιοι Κρῆτες εἶχον φθάσει καὶ εἰς τὴν παναρχαίαν Ἀτλαντίδα καὶ ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν Ἀμερικήν. (Ἀπὸ τὸ βιβλίο Ἀτλαντὶς τῆς Ἐνριέττα Μέρτζ, ἔκδοση 1976, φωτογραφία John Kurtich).

κτήριζον, ὡς «Ὠγύγιον» Ἡ προϊστορικὴ αὐτὴ παράδοσις περὶ τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ὁποίας εἶναι, ὅτι δὲν ἀναφέρεται ἀλλ' οὔτε καὶ ἀνευρίσκεται εἰς τὰς παραδόσεις οὐδενὸς ἄλλου ἀρχαίου Λαοῦ συνοδευομένη μάλιστα καὶ συμπληρουμένη, ἀπὸ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἡσιόδου, περὶ τοῦ ἐξοντωτικοῦ καὶ ἀγρίου πολέμου τῶν Θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξηκόντιζον καὶ ὁλόκληρα ὄρη κατ' ἀλλήλων (εἰκὼν φοβερῶν γεωλογικῶν διαταραχῶν) δὲν ἀποκλείεται νὰ περιγράφη τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ συνετελέσθη μετὰ τὰς γεωλογικάς, τὰς κοσμικὰς αὐτὰς διαταραχάς, ποὺ συνετάραξαν τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου, κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχὴν (σεισμοί, ἐκρήξεις ἡφαιστείων καταβυθίσεις ἢ ἀνυψώσεις ἐδαφῶν διότι καὶ ὅσα ἀναφέρονται περὶ κατακλυσμῶν ὑπὸ τῶν Σουμερίων, ἀπὸ τὴν Βίβλον τῶν Ἰουδαίων, ἀπὸ τὰ Ἰνδικὰς Βέδας καὶ ἄλλων Λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τοῦ Νότου σχετικῶς, προέρχονται, ὅπως ἀπεδείχθη καὶ ἀνωτέρω, ἀπὸ τὰς παραδόσεις τῶν Λαῶν τοῦ Αἰγαίου, τῶν Ἀρχαιοελλήνων. Καὶ φυσικὰ μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἔγινεν ἐντός, μιᾶς νυκτός, ὅπως ἀνεφέρθη, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ποὺ ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῶν γεωλογικῶν αὐτῶν διαταραχῶν, ὁ χῶρος τῆς Μεσογείου προφανῶς θὰ προσέλαβεν ἄλλην, ἴσως τὴν σημερινὴν διαμόρφωσιν.

Πάντως ἀπὸ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Ὠγύγου καὶ ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «Θεογονίαν» τοῦ Ἡσιόδου, ἔχομεν μίαν πρώτην ἀσφαλῆ ἔνδειξιν «περὶ τῆς μνήμης τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς», ἢ περὶ τοῦ δεδομένου ὅτι, μόνον ἡ Ἑλληνικὴ παράδοσις, δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες, διέσωσαν ὡς ἀνάμνησιν τὰς κοσμικὰς αὐτὰς διαταραχάς, ποὺ συνέβησαν κατὰ τὴν ἀπωτάτην αὐτὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος. Ἄλλως τε ὁ γνωστὸς καὶ ἀναφερόμενος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀρχαίους Λαοὺς κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνος, ἐγένετο πολὺ ἀργότερον καὶ περίπου ἐγγύτερον τῆς Ἱστορικῆς περιόδου, συσχετιζόμενος δὲ κακῶς μὲ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε.

Διότι καὶ ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Νῶε, ὅπως ἐξετέθη προηγουμένως εἶναι ἀμφίβολον πλέον ἐὰν συνέβη κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ποὺ συνέβη ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνος, ὅπως ἐπεδίωξαν νὰ τὸν παρουσιάσουν, οἱ ὑπόπτων προθέσεων ἑρμηνευταὶ τῆς Βίβλου τῶν Ἑβραίων, δηλαδὴ περὶ τὸ 3.000 π.Χ., καὶ ἐὰν εἶχεν οὕτως, τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν μορφὴν ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸν ἐμφανίζει ἡ περιγραφὴ τῆς Πεντατεύχου, ἡ παράδοσις τῶν Ἑβραίων. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἔντεχνος ἰσχυρισμὸς διαφόρων νεωτέρων, συγχρόνων σχολιαστῶν, ὅτι πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος ἔγιναν ἄλλοι τρεῖς κατακλυσμοὶ κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις ὅπως ἰσχυρίζονται, ἐπιδιώκοντες νὰ δημιουργήσουν σύγχυσιν καὶ ἀμφιβολίας, διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Ὠγύγου, ἐπειδὴ δὲν τὸν ἀναφέρουν αἱ παραδόσεις των καὶ διότι ἀναφέρεται οὔτος μόνον ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν, - ποὺ δὲν τοὺς εἶναι ἀνεκτὴ καὶ εὐχάριστη - δὲν δύναται νὰ εὑσταθίση, ἀφοῦ δὲν δύνανται ὁπωσδήποτε νὰ συσχετισθοῦν λόγω τῆς διαφόρου μορφῆς των, οἱ κατακλυσμοὶ ποὺ ἐπικαλοῦνται ὡς ἀναφερομένους ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ κείμενα, μὲ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Ὠγύγου. Διότι τὰ ἀναφερόμενα ὡς διαδραματισθέντα καὶ ἀπὸ τὸν Ἡσίοδον, καὶ τὰ ὁποῖα ἐμφανῶς συμπίπτουν μὲ τὰς κοσμικὰς διαταραχὰς ποὺ συνετελέσθησαν κατὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος καὶ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Ὠγύγου καὶ αἱ ὁποῖαι ἄλλαξαν τὴν μορφὴν τῆς Μεσογείου, δὲν ὁμοιάζουν ὁπωσδήποτε μὲ καμμίαν ἄλλην παράδοσιν περὶ κατακλυσμοῦ οὐδενὸς ἄλλου Λαοῦ νεωτέρου ἢ ἀρχαίου. Καὶ ἐπικαλοῦνται, διὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἄποψίν των ὅτι, πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος, ἔγιναν καὶ ἄλλοι κατακλυσμοί, τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Κριτίαν» (πρῶτον μέρος ποὺ ἀφηγεῖται ὁ Κριτίας) καὶ τὰ «Μετεωρολογικά» τοῦ Ἀριστοτέλους (1,14) ὅπου ὅμως οὐδαμοῦ ἀναφέρεται περὶ κατακλυσμῶν, εἰς ὁλόκληρον τὴν γῆν, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς κατακλυσμοὺς τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τοῦ Νῶε. Ἁπλῶς τὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρουν περὶ ἰσχυρῶν βροχῶν, ποὺ προκαλοῦσαν τοπικὰς πλημμύρας, αἱ ὁποῖαι μάλιστα κατὰ τὸν Πλάτωνα (εἰς τὸν Κριτίαν) κατέστησαν ἀσθενεστέραν (λεπτόγειον) τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς, αἱ δὲ πλημμῦραι ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶχον πλημμυρίσει τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ ὄχι ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα ἢ τὴν ὑδρόγειον. Συνεπῶς οἱ ξένοι ποὺ ἐπικαλοῦνται ἀρχαῖα κείμενα, διὰ νὰ ὑποστηρίξουν ἀσυστάτους καὶ ἀνυπάρκτους ἀπόψεις των, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν περὶ μεταβιβάσεως καὶ Αἰγυπτίων καὶ τοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Κολχίδος ὑπὸ Αἰγυπτίων εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικήν, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καλὸν θὰ εἶναι νὰ διαβάζουν τὰ κείμενα μὲ μεγαλυτέραν προσοχήν, ἐφ' ὅσον δὲν τὰ παραποιοῦν, ἢ ἀπὸ συμφέρον ὕποπτον δὲν τὰ διαστρεβλώνουν σκοπίμως.

Ὁπωσδήποτε ὅμως διὰ νὰ διασωθῆ ἡ παναρχαία αὐτὴ ἀνάμνησις, περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Ὠγύγου, τοῦτο σημαίνει ὅτι κάποιοι ἄνθρωποι θὰ ζοῦσαν, θὰ ἔζησαν κατὰ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν συνετελοῦντο αὐτὰ τὰ συμβάντα καὶ διετήρησαν ἀπὸ γενεὰς εἰς γενεὰν καὶ προφανῶς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, αὐτὴν τὴν ἀνάμνησιν. Οἱ ἄνθρωποι δὲ ποὺ κατοικοῦσαν εἰς αὐτὸν τὸν χῶρον καὶ ποὺ ἔζησαν αὐτὰ τὰ συμβάντα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς παναρχαίους Αἰγαίους, τοὺς Ἀρχαιοέλληνας κατοίκους τῆς Αἰγηΐδος, ἀφοῦ μόνον οἱ ἀπόγονοί των διετήρησαν αὐτὰς τὰς ἀναμνήσεις, τὰς ὁποίας μετέδωσαν ἀκολούθως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνομεν οὐδενὸς ἄλλου ἀρχαίου Λαοῦ αἱ παραδόσεις, ἀναφέρουν, διότι οὐδεὶς ἄλλος Λαός, ὅπως ἔχει καταδειχθῆ, ὑπῆρξεν ἀρχαιότερος καὶ εἶχεν προαχθεῖ πνευματικῶς, πρὸ τῶν Αἰγαίων, τῶν Ἀρχαιοελλήνων.

Ὅπως ἀποδεικνύεται ἄλλως τε καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τῶν ἀρχαιολόγων, οὐδεὶς ἄλλος ἀρχαῖος Λαός, καὶ ἐὰν ὑπῆρχεν, ἔστω καὶ ὡς ὁρδὴ, ἢ ὡς ὁμὰς συγκεντρωμένων ἀνθρώπων, δὲν ἐνεφάνισεν σημεῖα πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ πολιτιστικῆς ἐξελίξεως πρὸ τῶν Αἰγαίων-ἀρχαιοελλήνων καὶ διότι καὶ τὸ πολλαπλῶς προβληθὲν καὶ διαφημισθὲν παλαιότερον ὑπὸ τῶν ξένων πολεμίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀγήγημα τοῦ Μεσοποταμίου Γκιλγαμές, τὸ ὁποῖον ἠθέλησαν νὰ παρουσιάσουν ὡς ἀπόδειξιν τῆς παλαιᾶς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν διαφόρων λαῶν τῆς Μεσοποταμίας, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ ἔπος αὐτὸ εἶναι νεώτερον, εἶναι καὶ κακότεχνον κατασκεύασμα, συντεθὲν βάσει παναρχαίων, σχετικῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ προχειροτέρα σύγκρισις αὐτοῦ, μὲ παλαιοτέρους Ἑλληνικοὺς μύθους καὶ συγκεκριμένως εἶναι ἀντιγραφὴ χονδροειδὴς τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος.

Συνεπῶς ἀπὸ τὴν παράδοσιν περὶ κατακλυσμοῦ τοῦ Ὠγύγου καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, ποὺ πιστοποιοῦν, ὅτι κανεὶς ἄλλος ἀρχαῖος Λαὸς δὲν ἔχει παλαιοτέρας ἀναμνήσεις, ἐπιστημονικὰς ἐπιδόσεις καὶ οὔτε ἔχει σημειώσει πνευματικὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἄλλας μεγίστου ἐνδιαφέροντος διαπιστώσεις, ὅπως αὐτὰς ποὺ περιέχονται εἰς τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ Ὀρφικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν περὶ παρατηρήσεων Ἀστρονομικῶν καὶ πρὸ τοῦ 10.000 πρὸ Χριστοῦ, ἀποδεικνύεται ὅτι, διὰ νὰ διασώζονται παρόμοιαι παραδόσεις καὶ νὰ διαπιστώνονται ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν πνευματικαὶ ἐξελίξεις καὶ ἀνατάσεις, ἀρκετὰς χιλιετηρίδας πρίν, οἱ Αἰγαῖοι ἀρχαιοέλληνες οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τοῦ τόπου αὐτοῦ, ἀσφαλῶς καὶ πρὸ τῆς καταβυθίσεως τῆς Αἰγηΐδος, θὰ εἶχον φαίνεται ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσωνται πνευματικῶς, νὰ καταγράφουν τὰς παρατηρήσεις των ἐπὶ λεπτῶν σανίδων, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σχετικῶς ὁ Ἑρμὰν Ντίλς εἰς τὸ περίφημον ἔργον του «Προσωκρατικοὶ» (κεφάλαιον «Ὀρφεὺς» σελὶς 3) ἢ ἐπὶ ἐπιπέδων πετρῶν, ἢ ἐπὶ ἄλλων καταλλήλων ὑλικῶν πρὸς γραφὴν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν ἐγκέφαλόν των, τὸν νοῦν των, τὴν σκέψιν των, διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς των καὶ τὴν προαγωγὴν μὲ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρόνου τῶν πρωτογόνων γνώσεών των καὶ ἀσφαλῶς τῶν τεχνικῶν των κατακτήσεων.

Πράγματι σήμερον (1981) ἐξ' ὅλων αὐτῶν ἀποδεικνύεται ὅτι, ὁ Ἑλληνικὸς χῶρος ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς, ὅπου ἐγεννήθη, ἔζησεν, προήχθη καὶ ἐπεκράτησεν ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀκολούθως ἐπεκτάθεὶς πρὸς ὅλας τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Βορρᾶ, τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Νότου, ὅπως ἀναφέρουν αἱ πανάρχαιαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις, ἀλλὰ ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰς προσφάτους ἀνασκαφὰς (1930-1980) καὶ ἀπὸ τὰς μετακινήσεις του τῆς Ἱστορικῆς ἀκόμη περιόδου, ἐξεπολίτισεν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τὶς πρωτόγονες νομάδες φυλὲς τῶν χωρῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν πέριξ του εἰς τὰς διαφόρους περιοχάς, ποὺ ἀπέμειναν, μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος.

Ἀπόδειξις ἀδιάσειστος δὲ τούτου δὲν εἶναι μόνον τὰ ὅσα ἀποδεικνύονται ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅσα ἀναφέρουν, ἐπαναλαμβάνομεν, αἱ πανάρχαιαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις, τὰς ὁποίας εἶχον σκοπίμως ἀγνοήσει, ἢ παραμερίσει οἱ νεώτεροι δῆθεν σοφοὶ ἐρευνηταὶ τῆς Δύσεως καὶ ὡρισμένας τῶν ὁποίων παραθέτομεν κατωτέρω. Ἐπιπροσθέτως δὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἐνισχύονται ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις καὶ τῶν πλέον δύσπιστων ἐρευνητῶν καὶ ἐπιστημόνων, τῶν ἀρχαιολόγων. Καὶ ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, ποὺ διενήργησαν οὗτοι κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδας, γνωρίζομεν, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ζοῦσαν ἄνθρωποι, ὄχι πρὸ 8 ἢ 10 ἢ καὶ πρὸ 20 χιλιάδων ἐτῶν, ποὺ ἰσχυρίζονται ὡρισμένοι ξένοι ἀρχαιολόγοι, ὅτι ζοῦσαν ἄνθρωποι εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν παναρχαίαν αὐτὴν περίοδον ἦτο ἕνα ἀπέραντον ἕλος (τέλμα), ἢ τὴν Αἴγυπτον, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρχεν, δημιουργηθεῖσα ἀπὸ τὰς προσχώσεις τοῦ Νείλου, κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, (κατὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τοὺς Ἴωνας), ἀλλὰ πρὸ 100, πρὸ 400.000 ἐτῶν. Ἀκόμη δὲ προφανῶς καὶ πρὸ 800.000 ἐτῶν, ζοῦσαν ἄνθρωποι εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν χῶρον, ὅπως ἀνέφερεν ὁ διακεκριμένος Ἕλλην ἀνθρωπολόγος-ἀρχαιολόγος Ἄρης Πουλιανὸς, κατὰ δημοσίαν ἀνακοίνωσίν του γενομένην τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Μαΐου (1981) καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψεν, ὅτι εἰς τὸ σπήλαιον Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς ἀνευρέθησαν δύο σκελετοὶ ἡλικίας 800.000 ἐτῶν!!...ἐνῶ οἱ Ἀμερικανοὶ ποὺ ἐρευνοῦν τὸ σπήλαιον Φράχθι τῆς Ἐρμιονίδος, ἔχουν ἀνακαλύψει στοιχεῖα πολιτισμοῦ πρὸ 25.000 ἐτῶν!... Καὶ αὐτὰ ἀσφαλῶς σημαίνουν, ὅτι πρὸ ἑκατοντάδων χιλιετηρίδων, οἱ Αἰγαῖοι, οἱ ἀρχαιοέλληνες, ὑπῆρχον καὶ ζοῦσαν ἐξελισσόμενοι καὶ ἀναπτυσσόμενοι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, ὅπως ἀναφέρουν, ἐπαναλαμβάνομεν, καὶ αἱ πανάρχαιαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ἀνωτέρω καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, οὔτε ὡς ὀνόματα δὲν ἦσαν γνωστοί, ὅλοι οἱ ἄλλοι Λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος, τόσον τοῦ

Βορρᾶ καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὅσον καὶ τοῦ Νότου καὶ τῆς Δύσεως, ἀναπτυχθέντες καὶ ἐμφανισθέντες πολὺ ἀργότερον, προελθόντες ὅμως καὶ ὅλοι αὐτοὶ οἱ Λαοὶ ἐκ τῆς Αἰγηΐδος, μὲ ἀποτέλεσμα φυσικὰ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, νὰ διαφοροποιηθοῦν γλωσσικῶς καὶ πολιτιστικῶς, εἰς τοὺς λαοὺς ποὺ κατόπιν γνωρίζομεν. Διότι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀπέμειναν μετὰ τὴν καταβύθυσιν τῆς Αἰγηΐδος ἦσαν ἄνθρωποι τῆς ἰδίας φυλῆς. Ἦσαν συγγενεῖς. Ἀκατάλυτοι δεσμοὶ αἵματος, γλώσσης, ἠθῶν, καὶ ἐθίμων τοὺς συνέδεον

Ἀλλ' ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν καὶ τὰς διαπιστώσεις τῶν συγχρόνων ἀρχαιολόγων, αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ κείμενα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, σαφέστατα πολλάκις ἀναφέρουν, ὅτι οἱ πανάρχαιοι Αἰγαῖοι-Ἀρχαιοέλληνες καὶ οἱ ἀπόγονοί των, τῆς Προϊστορικῆς περιόδου, μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος παρακινούμενοι, ὅπως ἦτο φυσικὸν, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπικοινωνίας, ἀνεζήτουν, δραστηριοποιηθέντες, τρόπους διὰ νὰ πραγματοποιήσουν αὐτὸν τὸν σκοπόν των. Καὶ οἱ μὲν διασωθέντες εἰς τὰς κορυφὰς καὶ τὰς πλαγιὰς τῶν βουνῶν τῆς Αἰγηΐδος - τὰ ἄλλα νησιά, ποὺ εἶχον δημιουργηθεῖ - φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιδιώξουν νὰ ἐπικοινωνήσουν μετ' αὐτῶν. Καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἐπεχείρησαν οὗτοι ἀρχικῶς μὲ πρωτόγονα μονόξυλα, ἴσως μὲ συνδεδεμένους δύο ἢ τρεῖς κορμοὺς δένδρων, νὰ φθάσουν, οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, ἀπὸ τὸ ἕνα νησὶ εἰς τὸ ἄλλο, (πρόσφατον παράδειγμα ὁ διάπλους τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἀπὸ τὸν Σάβαν Γεωργίου μὲ μίαν λέμβον 8 μέτρων καὶ ὁ διάπλους τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὠκεανοῦ, ἀπὸ τὸ «Κὸν-Τίκι», μὲ μίαν πρωτόγονον σχεδίαν στηριζομένην εἰς συνδεδεμένους 9 κορμοὺς δένδρων καὶ εἰς ἕνα πανί) (!). Ταυτοχρόνως αἱ ὁμάδες ἀνθρώπων, ποὺ εἶχον ἀποκοπῆ καὶ ἀπομονωθῆ εἰς τὰ πέριξ παράλια, ποὺ εἶχον δημιουργηθῆ, συγκεντρωνόμενοι εἰς μεγαλυτέρας ὁμάδας καὶ ἀναπτυσσόμενοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἀπετέλεσαν τὰς διαφόρους προϊστορικὰς Ἑλληνικὰς φυλάς, ποὺ γνωρίζομεν, ὅτι εἶχον ἀναπτυχθῆ εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς νοτίας ἀκτὰς τῆς σημερινῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, καὶ οἱ ὁποῖοι ὁδοιποροῦντες ἐπίσης ἐκατέρωθεν τῶν ἀκτῶν, ἐπεκοινώνησαν μεταξὺ των μετὰ ταῦτα.

Εἶναι ἀδύνατον φυσικὰ νὰ προσδιορισθῆ μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος, πόσα χρόνια πέρασαν μέχρις ὅτου διαμορφωθοῦν εἰς φυλὰς αἱ διάφοροι αὐταὶ ὁμάδες ποὺ διεσώθησαν εἰς τὰ παράλια, ἢ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ξηρᾶς ποὺ ἀπέμεινεν, ἢ πόσα χρόνια ἐπίσης πέρασαν διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν καλύτερα μέσα ἐπικοινωνίας μεταξύ των καὶ μετὰ τῶν ἀπέναντι ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ κάτοικοι τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ κανεὶς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξη ὅτι, εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, εἰσέβαλον ἄλλοι Λαοί, ἀπὸ ἄλλας χώρας καὶ ἄλλας περιοχάς, διότι ἁπλούστατα εἰς οὐδεμίαν ἄλλην μακρυνὴν περιοχὴν πέραν τῆς Αἰγηΐδος καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς, ὑπῆρχον ἄνθρωποι καὶ μάλιστα περισσότερον προηγμένοι ἀπὸ τὰς φυλὰς τῶν ἀνθρώπων, ποὺ διεσώθησαν, εἰς τὸ Αἰγαῖον, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς Ἀρχαιοέλληνας τῆς Αἰγηΐδος.

Οἱ Κυκλαδῖτες πρῶτοι ναυτικοὶ

Πάντως παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου θεωρίας, ὡρισμένων ἀρχαιολόγων, φαίνεται ὅτι πρῶτοι οἱ Κυκλαδῖται ἀνέπτυξαν ταχύτερον καὶ μὲ ἀσφαλέστερα μέσα ἐπικοινωνίαν μεταξύ των καὶ πρῶτοι αὐτοί, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ πρωτόγονος τέχνη τῶν διασωθέντων ἀγαλματιδίων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, ἐνεφάνισαν τεχνικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς ἐπιδόσεις, ποὺ προδίδουν ἐπίσης πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ταχυτέραν καὶ προηγμένην. Καὶ ἦτο τοῦτο φυσικόν, διότι λόγω τῶν μικρῶν ἀποστάσεων ποὺ ἐχώριζαν τὰς νήσους, ἡ ἐπικοινωνία ἦτο εὐκολωτέρα καὶ σύντομος, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ νοῦς, ἡ σκέψις τῶν διακινουμένων νὰ διερευνᾶ, νὰ δέχεται ποικιλίαν παραστάσεων καὶ ἐντυπώσεων καὶ νὰ ἀναπτύσεται ἁλματωδῶς. Καὶ φυσικὰ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ μετὰ τὴν προσέγγισιν καὶ τὴν διερεύνησιν ποὺ θὰ ἐπεχείρησαν τῶν πλησιεστέρων νήσων, οἱ πρωτόγονοι αὐτοὶ ναυτικοί, θὰ ἐπεχείρησαν καὶ ταξίδια εἰς περισσότερον μακρυνὰς περιοχάς, ἐνῶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸ ἐσωτερικόν, προέβαινον εἰς ἐξερευνήσεις τῶν περιοχῶν ποὺ εὑρίσκοντο πέριξ αὐτῶν, ἢ καὶ μακρύτερα ἀπὸ αὐτούς, διεισδύοντες παντοῦ. Καὶ κάποιαν ἐποχήν, μετὰ ταῦτα, οἱ νησιῶται θὰ ἔφθασαν καὶ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς ἀπέναντί των Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Εἰς τὴν παραλίαν τοῦ κόλπου τοῦ Μαραθῶνος καὶ πρὸ τοῦ χώρου τῶν γενομένων ἐσχάτως εἰς εὐρυτάτην ἔκτασιν ἀνασκαφῶν, (1975-1979) ὑπάρχουν βυθισμένα σημαντικὰ καὶ ἐκτεταμένα λιμενικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐξυπηρετοῦσαν κατοικουμένην ἐκεῖ περιοχήν, παραλιακῆς ἐκτάσεως, ὅπως ἐξηκριβώθη, ἑνὸς καὶ πλέον χιλιομέτρου καὶ περισσοτέρου βάθους, εἰς τὴν ἐνδοχώραν, ὅπου ἔγιναν ἐπίσης ἀνασκαφαὶ μὲ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα. Ἀλλὰ ὁ λιμὴν αὐτὸς θὰ ἐξυπηρετοῦσε καὶ ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Ἀττικήν, ἡ ὁποία φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἀνεπτυγμένην ἐπικοινωνίαν ἀπὸ τὴν παναρχαίαν προϊστορικὴν περίοδον μὲ τὰς νήσους τῶν Κυκλάδων, εἰς πλεῖστας τῶν ὁποίων ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὕπαρξις παναρχαίων βυθισμένων ἐπίσης ἀγκυροβολίων, ὅπως εἰς τὴν Νάξον, Ἄνδρον, Δῆλον καὶ ἀλλαχοῦ. Ἄλλως τε καὶ κατὰ τὴν παναρχαίαν παράδοσιν (Διόδωρος βιβλίον Ε σελὶς 60) ὁ υἱὸς τοῦ Ἡλίου Μάκαρ ποὺ εἶχε ἐγκατασταθῆ ἐκ τῆς Ρόδου εἰς τὴν Λέσβον, ὅπως καὶ οἱ ἀδελφοί του, φέρονται ὡς πρῶτοι τελειοποιήσαντες καὶ τὴν ναυσιπλοΐαν, ἐνῷ τὰ εὑρήματα εἰς τὸ σπήλαιον Φράχθι τῆς Ἑρμιονίδος προδίδουν, ὕπαρξιν ναυσιπλοΐας καὶ ἐπικοινωνίας μὲ τὰς νήσους τῶν Κυκλάδων καὶ πρὸ 11.000 ἐτῶν περίπου. Ἀλλὰ καὶ τὸ σπήλαιον Ἀλεπότρυπα τοῦ Δυροῦ, ἐκ τῶν δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐκ τῶν ἐν γένει ἐνδείξεων ποὺ παρέσχε ἡ ὅλη ἔρευνα, ἀσφαλῶς θὰ συμβάλη ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ προϊστορικοῦ νεολιθικοῦ καὶ πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ γενικώτερον τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, διότι ἀποδεικνύεται ὡς ἓν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων προϊστορικῶν κέντρων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ διαπίστωσιν περὶ παναρχαίας ναυσιπλοΐας ἴσως καὶ πρὸ 5.000 ἐτῶν παρέχουν καὶ τὰ εὑρήματα τῆς Λέρνης τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω.

Κατὰ συνέπειαν ἡ ἄποψις ὅτι οἱ Κυκλαδῖται, εἰς ἀρκετὰ πρώϊμον ἐποχὴν καὶ μᾶλλον αὐτοί, ὅπως ἀποδεικνύει, ἐπαναλαμβάνομεν, ἡ πρωτόγονος τέχνη των, ἀλλὰ ὅπως προδίδουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις, καὶ γενικὰ αἱ μετακινήσεις των καὶ πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς βορείου Ἀφρικῆς (Λιβύην κ.τ.λ.) πρῶτοι εἶχον ἀναπτύξει κάποιον πρωτόγονον πολιτισμὸν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ μετὰ ταῦτα ἠκολούθησαν οἱ μυθολογούμενοι, ὡς θαλασσοκράτορες Πελασγοί, οἱ Μινωῖκοί, οἱ Μυκηναῖοι, (Ἀχαιοί) οἱ Κύπριοι κ.τ.λ. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ ἐμφάνισις, ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ παρακμὴ τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ ἠκολούθησεν τὴν μοῖραν ὅλων τῶν πολιτισμῶν, ὅπως γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν.

Ὡς πρῶτος πρώϊμος, ὁ Κυκλαδικὸς πολιτισμός, ἀνεπτύχθη καὶ ἀπέκτησεν κάποια ἀγαθά, ἐξασφαλίσας προφανῶς καλυτέραν ζωὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀπὸ τὴν προηγουμένην, μὲ ἀποτέλεσμα, σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀπακτηθεῖσα εὐζωΐα, διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, νὰ προκαλέση καὶ τὴν ἀδράνειαν ὡς συνήθως τῶν ἀτόμων καὶ νὰ ἀτονίση ἡ δραστηριότης των, ποὺ εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ καταστοῦν ἰσχυρότεροι, νὰ τοὺς ὑποσκελίσουν νὰ τοὺς ὑπερτερήσουν καὶ νὰ τοὺς ὑπερνικήσουν, οἱ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπτυχθέντες Μινωῖκοί, οἱ ὁποῖοι ἀνεδείχθησαν, ὡς γνωστόν, ὄχι μόνον ἐπιδέξιοι, ἀλλὰ καὶ ἀποδεδειγμένως τολμηροὶ ναυτικοί, ὅπως καὶ οἱ Μυκηναῖοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἐπικοινωνίας, ποὺ εἶχεν δημιουργηθῆ μὲ τοὺς Κυκλαδίτας, θὰ εἶχον ἀσφαλῶς οὗτοι οἰκειοποιηθεῖ, ἐκμεταλλευθῆ καὶ ἀναπτύξει τὰς πολιτιστικὰς γνώσεις ποὺ ἔλαβον ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας Κυκλαδίτας.

Αἱ παραδόσεις τῆς Ἡρωϊκῆς ἐποχῆς

Μετὰ τὴν ἀπροσδιόριστον ὅμως αὐτὴν χρονολογικῶς περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου συνετελεῖτο ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν παναρχαίων αὐτῶν Ἑλληνικῶν φύλων καὶ κατοίκων τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, προσεγγίζομεν εἰς τὴν ἡρωϊκὴν λεγομένην ἐποχήν, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ μυθικαὶ παραδόσεις ἀρχίζουν νὰ προσδιορίζουν τὴν ζωήν, τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν παναρχαίων Ἑλληνικῶν φύλων καὶ ὅταν καὶ οἱ ἀρχαῖοι θεοί, ὅπως ἀναφέρει ἡ Μυθολογία, ἀναμιγνυόμενοι μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐνεπλέκοντο μετ' αὐτῶν καὶ εἰς ἐρωτικὰς ἀκόμη περιπετείας. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰς δευτερευούσης τάξεως θεάς, ἢ τὰς Νύμφας τῶν δασῶν καὶ τὰς Νηρηΐδας τῆς θαλάσσης, μετὰ τῶν ὁποίων συνευρίσκοντο οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι θεοί, ἐδημιούργουν ἐπίσης σχέσεις ἐρωτικὰς καὶ μὲ κοινὰς θνητάς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γεννῶνται ἀπὸ τοὺς ἐρωτικοὺς αὐτοὺς δεσμούς, ὄχι μόνον δευτέρας τάξεως Θεοί, ἀλλὰ καὶ ἥρωες καὶ βασιλεῖς καὶ ἄνδρες σοφοί, ποὺ ἀνεδείχθησαν καὶ ὡς ἡγέται Λαῶν κατὰ τὴν παράδοσιν, μὲ δράστην δὲ περισσοτέρων ἐρωτικῶν σκανδάλων, τὸν διωκόμενον συνεχῶς ἀπὸ τὴν Ἥραν, Δίαν. (ὁ Διόνυσος ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν Σεμέλην ὑπὸ τοῦ Διός, ὁ Ἡρακλῆς ἀπὸ τὴν Ἀλκμήνην ὑπὸ τοῦ Διός, ἡ Δανάη μὲ τὸν Δία ἐγέννησε τὸν Περσέα, ὁ Πελασγὸς ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν Νιόβην διὰ τοῦ Διός, ὁ Ἀρκὰς ἀπὸ τὴν Καλλιστὼ ὑπὸ τοῦ Διός, ὁ Θησεὺς ἀπὸ τὴν Αἴθρα ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ Αἰακὸς ἀπὸ τὴν Αἴγιναν διὰ τοῦ Διός, ἐκ τοῦ ὁποίου ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ἐγεννήθησαν ὁ Ραδάμανθυς, ὁ Μίνως καὶ ὁ Σαρπηδὼν κ.τ.λ.)

Βεβαίως ὁ Παλαίφατος καὶ ὁ Φουρνοῦτος, δύο παλαιοὶ συγγραφεῖς, ἑρμηνεύουν καὶ ἐξηγοῦν κατ' ἄλλον τρόπον, περισσότερον ἀνθρωπινὸν καὶ φυσικόν, τὰς γεννήσεις αὐτάς, διαφωνοῦντες μὲ τὴν παράδοσιν. Ἀλλ' ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἐμποδίζει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρξαν καὶ ἔδρασαν οἱ μυθολογούμενοι, ἥρωες, βασιλεῖς, καὶ σοφοί, ἀδιάφορον ἐὰν δὲν ἦσαν τέκνα θεῶν. (βλέπε σχετικῶς Ἀπολλοδώρου «Περὶ Θεῶν» βιβλία 3 ἔκδοσις Βιέννης 1808, ὅπου περιλαμβάνονται, ἐκτὸς τῶν θεωριῶν τοῦ Παλαιφάτου, Φουρνούτου, Ἡρακλείδου καὶ ἄλλων καὶ λεπτομερὴς Γενεαλογικὸς πίναξ περὶ θεῶν καὶ ἡρώων καὶ τῶν σεξουαλικῶν των ἐπιδόσεων!...

Ἐν τούτοις αἱ θεωρούμεναι ὡς μυθολογικαὶ αὐταὶ παραδόσεις, ἀναφέρονται ἐκτὸς τοῦ Ὁμήρου καὶ ἀπὸ πλείστους ἀρχαίους συγγραφεῖς (Ἀπολλόδωρος, Ἡρόδοτος, Διόδωρος, Στράβων, Ἀθήναιος, Παυσανίας, Ποσειδώνιος, Λουκιανὸς καὶ ἄλλοι) καὶ περιέχουν ἄπειρες καὶ σημαντικὲς πληροφορίες περὶ τῆς δράσεως πλείστων σημαντικῶν προσώπων, κατὰ τὴν σκοτεινὴν αὐτὴν περίοδον τῆς Προϊστορίας, καὶ αἱ ὁποῖαι ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπηχοῦν ἀσφαλῶς γεγονότα ποὺ συνέβησαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν διεσώθησαν παρὰ ὡς παράδοσις, χαρακτηρίζονται αὐταὶ κακῶς, κατὰ τὴν γνώμην μας, ὡς μυθολογικαί, ἀφοῦ ἁπλούστατα ὑπὸ τὴν

άχλύν, τὸν πέπλον ποὺ καλύπτει τὰς παραδόσεις αὐτάς, ὑποκρύπτονται καὶ προβάλλονται πανάρχαια 'Ιστορικὰ γεγονότα καὶ ἡ ἐκ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος προέλευσις, καταγωγὴ καὶ δρᾶσις τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς, ὅπως ἀπεδείχθη ἄλλως τε τοῦτο καὶ μὲ τὰς περιπτώσεις τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Κνωσσοῦ, τῶν Σουμερίων, τῶν Χετταίων, τῶν Μιττάνι κ.τ.λ., περιπτώσεις τὰς ὁποίας οἱ 'Αρχαιολόγοι καὶ οἱ ἄλλοι δῆθεν ἐρευνηταὶ ἐχαρακτήριζον παλαιότερα ὡς μυθεύματα, ἐνῷ τὰς διεπίστωσαν κυρίως καὶ τὰς ἀνεκάλυψαν, μὲ ὁδηγοὺς τὰ ἀρχαῖα κείμενα κυρίως καὶ τὰς παλαιὰς παραδόσεις.

Πάντως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν κυρίως ποὺ ὁ Τριπτόλεμος καὶ ὁ βοηθὸς του 'Αδρίστας ἐδίδαξαν, κατὰ τὴν μυθολογικὴν παράδοσιν, πρώτους τοὺς 'Αρκάδας, παναρχαίους Αἰγαίους, Ἕλληνας, νὰ σπείρουν καὶ νὰ θερίζουν δημητριακοὺς καρποὺς (σῖτον, κριθάρι, σίκαλη κ.λπ.) ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ ἐγκατασταθοῦν ἀρχικῶς μέν, ὅπως φαίνεται, εἰς τὴν κυρίως 'Ελλάδα μονίμως καὶ ἀκολούθως εἰς διαφόρους νοτίους καὶ ἀνατολικὰς περιοχὰς τῆς καταβυθισθείσης Αἰγηΐδος, ὅπου καί ἐξηπλώθησαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαμορφωθοῦν κατὰ τὴν πρόσφατον πλέον προϊστορικὴν περίοδον τῶν 10 ἢ τῶν 7 χιλιάδων ἐτῶν π.Χ., εἰς τὰς διαφόρους φυλὰς καὶ κατόπιν εἰς τοὺς Λαοὺς ποὺ γνωρίζομεν τῆς παναρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς. (Ἴαντες, Ἄονες, 'Εκτῆναι, Τελχῖναι, Λέλεγες, Πελασγοί, 'Αρκάδες, Αἰτωλοί, Μακεδόνες, Θράκες, 'Ιλλυριοί, Δρύοπες, Φρύγες, Λύκιοι, Μήονες, Κάτονες, Μόσχοι, Παφλαγόνες, Χάλυβες, Ἴβηρες, 'Αβανοί, 'Αχαιοί, (τοῦ Πόντου) Μυσοί, Κίλικες, Λυδοί, Λούβιοι, Κᾶρες κ.λπ.).

Φυσικὰ ἐπρόκειτο περὶ τῶν ἀπογόνων τῶν ἰδίων πρωτογόνων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν ἀνέκαθεν καὶ ἀνεπτύχθησαν εἰς τὸν χῶρον τῆς Αἰγηΐδος, πρὸ καὶ μετὰ τὴν καταβύθισιν αὐτῆς καὶ εἰς τὰς νέας περιοχάς, ποὺ εἶχον δημιουργηθῆ, κατὰ τὰς χιλιετηρίδας ποὺ παρῆλθον, ἀφοῦ αἱ πανάρχαιαι παραδόσεις τῶν 'Ελλήνων οὔτε λέξιν δὲν ἀναφέρουν σχετικῶς περὶ ἄλλων φυλῶν ποὺ ὑπῆρχον εἰς ἄλλας χώρας καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἢ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ οὐδεμίαν ἄλλην πηγὴν ἐμφαίνεται, ὅτι ἄλλαι φυλαί, ἢ Λαοὶ ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθῆ εἰς ἄλλας μακρυνὰς περιοχάς, εἶχαν εἰσβάλλει μετὰ ταῦτα, εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου. 'Αντιθέτως αἱ πανάρχαιαι αὐταὶ παραδόσεις ἀναφέρουν ἀλλεπαλλήλες ἐξορμήσεις ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἀκόμη ἀρχαιότητα, διαφόρων ὁμάδων ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς τὸν βορρᾶν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν δύσιν καὶ τὸν νότον.

'Ο μῦθος τῶν 'Ινδοευρωπαίων

'Υπάρχει ὅμως καὶ ὁ μῦθος ποὺ εἶχον δημιουργήσει οἱ νεώτεροι δῆθεν ἐπιστήμονες, περὶ καθόδου εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τὸν βορρᾶν διαφόρων φυλῶν 'Αρίων καὶ 'Ινδοευρωπαίων καὶ οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἀπὸ πολὺ παλαιὰν ἐποχὴν εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ οἱ ὁποῖοι ἐξεπολίτησαν τοὺς Ἕλληνας!... 'Ασφαλῶς δὲν χρειάζεται καὶ πολὺ φαντασία, ἢ ἐπίπονος προσπάθεια διὰ νὰ καταδειχθῆ καὶ νὰ ἀνατραπῆ, ὡς φυσικῶς ἀδύνατος, ἡ θεωρία αὐτή, καὶ νὰ ἐκμηδενισθῆ ἡ ἀστήρικτος καὶ ὑποβολιμιαῖα ἄποψις περὶ καθόδου τῶν δῆθεν αὐτῶν προηγμένων, ἀλλ' ἀνυπάρκτων ἱστορικῶς 'Αρίων καὶ 'Ινδοευρωπαίων, εἰς τὸν 'Ελληνικὸν χῶρον, κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον. Διότι μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος οἱ ἄνθρωποι, ποὺ διεσώθησαν εἰς τὸν βορρᾶν καὶ εἰς τὰ νότια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, διαμορφωθέντες μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου εἰς μεγάλας ὁμάδας, ἢ φυλὰς πρωτογόνων ἀνθρώπων ὅπως γνωρίζομεν, καὶ ἀναζητοῦντες μεγαλυτέρους ἢ καὶ καλυτέρους χώρους πρὸς διαβίωσιν, ἢ ἐκμετάλλευσιν καὶ κυρίως βοσκότοπους διὰ τὰ ποίμνιά των καὶ τὰς ἀγέλας των, ποὺ εἶχον ἀποκτήσει ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ ἐξημερωμένα ζῶα, ἤρχισαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ εἰσδύουν εἰς ἀκατοίκητους χώρους τοῦ βορρᾶ, ὅπου μετὰ τὴν πάροδον τῶν παγετώνων ἡ βλάστησις ἦτο πλουσία, ἐφ' ὅσον εἰς τὸν νότον ἄλλα πανάρχαια φῦλα ἀνθρώπων ἀναπτυσσόμενα ἀσφαλῶς καὶ αὐτὰ ἐκεῖ καὶ πολλαπλασιασθέντα ἐν τῷ μεταξὺ διότι δὲν εἶχον ἐνοχληθεῖ ἀπὸ τοὺς παγετώνας, θὰ προχωροῦσαν πρὸ τὸν βορρᾶν, μὲ τοὺς ἰδίους σκοπούς, παρακινούμενα καὶ πιεζόμενα ἀπὸ τὰς ἰδίας ἀνάγκας ἢ καὶ ἄλλας παρεμφερεῖς αἰτίας, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁποίων ἐκινοῦντο καὶ οἱ βορειότεροι ἄνθρωποι πρὸς βορρᾶν.

Παλινδρομήσεις ἄγνωστον πόσαι καὶ ποίας ἐκτάσεως θὰ ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν χιλιετηρίδων αὐτῶν ποὺ ἐπέρασαν καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν, πρὸ καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῶν παγετώνων ποὺ ἐσημειώνοντο, κατὰ διαφόρους περιόδους, ὅπως ἀναφέρομεν καὶ ἀνωτέρω, κατὰ τὴν ἀπροσδιόριστον χρονολογικῶς προϊστορικὴν αὐτὴν ἐποχήν.

Παλινδρομήσεις, ἀλλὰ καὶ νέαι ἐξορμήσεις πρὸς βορρᾶν καὶ τὴν Δύσιν, μετὰ τὴν παρέλευσιν κάθε περιόδου παγετώνων καὶ φυσικὰ ἡ ἀδιάκοπος αὐτὴ ἄμπωτις καὶ παλίρροια, θὰ διήρκεσεν μέχρις ὅτου πρὸ 15 ἢ 12 ἢ 10 χιλιάδων ἐτῶν καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν διάλυσιν τῶν παγετώνων, ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ πρωτόγονοι αὐτοὶ κάτοικοι τοῦ βορρᾶ, θὰ εἰσεχώρησαν βαθύτερον καὶ ἀκτινωτά, ὡς εἶδος βεντάγιας, πρὸς ὅλας τὰς γνωστὰς καὶ σήμερον χώρας τοῦ βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν τελικῶς. Διαφοροποιηθέντες ὅμως πλήρως μεταξύ των ἀκολούθως, ἀλλὰ καὶ ἀποσχισθέντες ἀπὸ τὸν κορμόν, τῶν ἀρχικῶν ὁμάδων των, διετήρησαν, μόνον, ὅπως ἀποδεικνύεται, μὲ τοὺς κατοίκους τοῦ βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως (Γερμανούς, Γαλάτας, Σουάβους, Σάξονας, Ἴβηρας, κ.τ.λ.) τὰς ὀνομασίας ὡρισμένων θεῶν τῆς καταγωγῆς των. 'Επειδὴ δὲ σὺν τῷ χρόνῳ, ὅπως εἶναι καὶ φυσικόν, ἄλλοι πρωτόγονοι ἄνθρωποι, εἰσδύοντες βαθύτερον καὶ βορειοανατολικῶς εἰς τὰς νέας χώρας, ποὺ ἐγκαθίσταντο προσωρινῶς, ἀπεμακρύνοντο καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαφήν, ποὺ διατηροῦσαν ἀρχικῶς μὲ τοὺς νοτίους γείτονάς των, μοιραίως, ἀναγκαστικῶς, κάποιαν ἐποχὴν ποὺ θὰ ἀπεμακρύνθησαν περισσότερον, θὰ ἀπώλεσαν τὴν ἐπαφὴν αὐτήν, βοηθοῦντος δὲ καὶ τοῦ σκληροῦ κλίματος τῶν χωρῶν, ποὺ εὑρέθησαν, ἐξεβαρβαρώθησαν καὶ παρέμειναν ἀνεξέλικτοι, ὅπως τοὺς ἀνευρίσκομεν κατόπιν κατὰ τὴν ἱστορικὴν πλέον περίοδον διαχωρισμένους καὶ ἐγκαταστημένους εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ βορρᾶ καὶ ὡς τὰς γνωστὰς φυλὰς ποὺ ἀναφέρονται (Σκῦθαι, Γέται, 'Αριμασποί, Γελωνοί, Θυσαγέται, Βουδίνοι, 'Αγριππαῖοι, 'Ισσηδόνες, Μασαγέται, Σαρμάται, Δάκαι καὶ ἄλλοι, διὰ νὰ ἐξελιχθοῦν ἀργότερον εἰς τὰ ἄλλα γνωστὰ ἔθνη τοῦ βορρᾶ καὶ τῆς 'Ανατολῆς ποὺ γνωρίζομεν. 'Εκείνους δὲ ποὺ εἰσεχώρησαν ἀνατολικώτερον καὶ ἐκεῖθεν τῆς λίμνης Βαϊκάλης, τοὺς ἀνευρίσκομεν κατόπιν ὡς 'Υπερβορείους, ὡς Γκιλάκους, ὡς 'Αϊνού, ἢ ὡς διάσπαρτες λευκὲς φυλὲς εἰς τὴν Ἄπω 'Ανατολὴν (βλέπε καὶ Τόμον «Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς «Γενικὴν Εἰσαγωγήν» ὅπως καὶ «Γενικὴν Εἰσαγωγήν», εἰς τὰ 'Ορφικὰ καὶ σχόλια εἰς τοὺς «Ὕμνους τοῦ 'Ορφέως» Τόμον ΚΔ). Κυρίως δὲ τῶν θεῶν ὅλων τῶν ἀρχαίων Λαῶν τῆς Δύσεως, τῆς 'Ανατολῆς καὶ τοῦ Νότου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς προελεύσεώς των καὶ τῆς συγγενείας των, μὲ τοὺς Θεοὺς τῶν Αἰγαίων, βλέπε «'Ωγυγίαν» 'Αθαν. Σταγειρίτου Β! Τόμον, ἔκδοσιν Βιέννης 1808, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπεβεβαιώνεται ἡ καταγωγὴ ὅλων αὐτῶν τῶν φυλῶν καὶ φυσικὰ καὶ τῶν νεωτέρων 'Εθνῶν, ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, ἀπὸ τὸν 'Ελληνικὸν χῶρον, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου ὑπέστησαν ὅλοι αὐτοὶ οἱ Λαοὶ καὶ κατὰ τὴν 'Ιστορικὴν περίοδον, ὅπως γνωρίζομεν καὶ ὄχι φυσικὰ ἀπὸ τοὺς ἀνύπαρκτους 'Ινδοευρωπαίους!... (Βλέπε ἐπίσης σχετικῶς Διόδωρον Σιελιώτην (βιβλίον Α') Στράβωνα «Εἰσαγωγήν» καὶ Συρὲ «Οἱ Μεγάλοι Μύσται», «Καρλαῦλ» Οἱ Ἥρωες» (περὶ 'Οντίν) καὶ Σάρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Κόσμους» καὶ ἄλλους συγγραφεῖς».

Πάντως διάφορον προέλευσιν εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶχον οἱ πανάρχαιοι αὐτοὶ βόρειοι, Δυτικοὶ καὶ ὡρισμένοι 'Ανατολικοὶ λαοί, παρὰ τὰς ἀντιθέτους καὶ ἀστηρίκτους θεωρίας τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων καὶ ἐπὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, καὶ αἱ ὁποῖαι ὀλίγον κατ' ὀλίγον καταρρέουν, ἀφοῦ πρὸ τῶν περιόδων τῶν παγετώνων ποὺ ἀναφέραμεν, ὁλόκληρος ἡ βόρειος Εὐρώπη, ἡ πέραν τοῦ Δουνάβεως καὶ ἐντεῦθεν τοῦ κάτω Ρήνου καὶ τῶν Ἄλπεων, ἀλλὰ καὶ ἡ 'Ανατολή, μηδὲ τῆς βορείου Περσίας καὶ τῶν βορείων 'Ινδιῶν ἐξαιρουμένων, ἐκαλύπτοντο ἀπὸ παγετῶνας καὶ συνεπῶς ἦτο ἀδύνατον νὰ ζήσουν καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν, ἐκεῖθεν τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐκινήθησαν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἔφθασαν ὡς ἄνθρωποι, ἀνεπτυγμένοι εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, ὡς Ἄριοι ἢ 'Ινδοευρωπαῖοι!. Οὔτε δὲ καὶ ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῆς 'Ανατολῆς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ προωθηθοῦν προηγμένοι ἄνθρωποι εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς, δηλαδὴ βορείως ἢ ἀνατολικῶς τοῦ Δουνάβεως διὰ τὸν ἴδιον λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κινηθοῦν καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς ἀνατολῆς κατὰ τὴν περίοδον τῶν παγετώνων, ὅπου εἶναι ἀμφίβολον, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἀδύνατον, ὅτι ὑπῆρχαν ὁπωσδήποτε προηγμένοι ἄνθρωποι ἐκεῖ, ἀφοῦ ὅπως μᾶς πληροφοροῦν αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἄνθρωποι προερχόμενοι ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, εἰσεχώρησαν καὶ ἐξεπολίτησαν καὶ μάλιστα καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῶν χωρῶν αὐτῶν τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς 'Ανατολῆς.

Καὶ δὲν τολμῶμεν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ νὰ πιστεύσωμεν, σεβόμενοι τὴν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν τῶν ἐφευρετῶν τῶν θεωριῶν αὐτῶν περὶ 'Αρίων καὶ 'Ινδοευρωπαίων, οἱ ὁποῖοι κατῆλθον εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ νὰ ἐκπολιτίσουν τοὺς Ἕλληνας, ὅτι θὰ ἀνέσυρον ἢ θὰ ἀνεῦρον καὶ θὰ ἀναζητοῦσαν οὗτοι τοὺς Λαοὺς αὐτούς, μεταξὺ τῶν ἀξέστων, ἀνεξελίκτων καὶ καθυστερημένων Λαῶν τοῦ βορρᾶ ἢ καὶ τῶν γνωστῶν φυλῶν τῶν ἄλλων 'Ανατολικοβορεινῶν περιοχῶν, τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν, ὅπως τοὺς ἀναφέρουν τὰ κείμενα κατὰ τὴν 'Ιστορικὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς διεισδύσαντας Ἕλληνας εἰς τὰς Χώρας αὐτάς. Διότι ἐὰν οἱ 'Ινδοευρωπαῖοι των δὲν προήρχοντο ἀπὸ τοὺς Λαοὺς τῶν ἀνωτέρω περιοχῶν, οἱ ὁποῖοι οὐδεμίαν πολιτιστικὴν ἐξέλιξιν ἐμφανίζουν, τότε ἀσφαλῶς οἱ 'Ινδοευρωπαῖοι των θὰ κατῆλθον μὲ ἀλεξίπτωτα εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ φυσικὰ ἀπὸ ἄλλον... πλανήτην!!... Δυστυχῶς, αὐτὰ τὰ γελοῖα ζητήματα δημιουργοῦν εἰς τὴν 'Ιστορίαν αὐθαίρετοι, ἀνεξέλεγκτοι καὶ ἀσύστατοι κυριολεκτικῶς καὶ ἐμφανῶς ἀστήρικτοι καὶ ἀβάσιμοι θεωρίαι, αἱ ὁποῖαι προῆλθον κυρίως ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα ἑνὸς εὐφάνταστου καὶ ἀνοήτου Ἄγγλου, ὅπως ἀποδεικνύομεν κατωτέρω.

Συνεπῶς καὶ ἡ θεωρία περὶ καθόδου 'Αρίων καὶ 'Ινδοευρωπαίων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν φανερῶν καὶ ἀδιασείστων δεδομένων καταφαίνεται, ὅτι εἶναι μῦθος καὶ κατασκεύασμα ἀμαθεστάτων νεωτέρων μυθοϊστοριογράφων καὶ ἀνιστορήτων ἐπιστημόνων, ἢ ἐπιτηδείων διαστρεβλωτῶν τῆς ἱστορίας, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πραγματικότητος, ἀφοῦ ἐπαναλαμβάνομεν, οὐδεμία παράδοσις οὐδενὸς ἀρχαίου Λαοῦ ὁμιλεῖ περὶ 'Ινδοευρωπαίων καὶ καθόδου των εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου.

Ἐν τούτοις πρέπει νά ἀναφερθῆ, ὅτι, εἰς μεταγενέστερους χρόνους ἐπισημαίνεται κάθοδος εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁμάδων προερχομένων ἀπὸ ἄλλας, ἀλλὰ παναρχαίας ὅμως Ἑλληνικὰς φυλάς, ποὺ εἶχον ἀναπτυχθῆ εἰς τὰ παράλια τῆς βορείου Μικρασίας, εἰς τὸν χῶρον τοῦ Πόντου. Ἀλλά καὶ αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον φθάσει εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς τοῦ Πόντου, ἀπὸ τὴν Μεσοποταμίαν, ὅπου εἶχον εἰσχωρήσει εἴτε διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, ἢ ἀπὸ τὰς Μαλβίδας νήσους τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, τὰς ὁποίας ἀξιόλογος Ἕλλην μελετητής, ὁ Γεωπόνος, φυσιοδίφης Βασιλ. Τσιντσίμπατσης εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀτλανταῖοι οἱ Πρωτοπόροι τῆς Εὐρώπης» (ἔκδοσις 1950, Θεσσαλονίκη) τὰς θεωρεῖ ὡς Πατρίδα τῶν Ἀτλανταίων, ὑποστηρίζων, προφανῶς ἐσφαλμένως, ὅτι ἡ Ἀτλαντὶς ὑπῆρξεν εἰς τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν, συγχέων πιθανῶς αὐτοὺς πρὸς τοὺς Παγχαίους. Εἶναι αἱ πανάρχαιαι γνωσταὶ φυλαὶ τοῦ Πόντου Ἴβηρες, Ἀχαιοί, Χάλυβες κ.τ.λ. ποὺ ἐνεφανίσθησαν ἀργότερον εἰς τὸ Αἰγαῖον, τὴν Μεσόγειο καὶ τὴν Μεσοποταμίαν. Οἱ Χάλυβες μάλιστα ἦσαν πρόδρομοι τῶν «Ἀρχισιδηρουργῶν» τοῦ Πόντου, οἱ ὁποῖοι κατειργάζοντο καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, τὰ σιδηρομεταλλεύματα τῆς περιοχῆς, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Χάλυβες, μικραὶ ὁμάδες τῶν ὁποίων, ὅταν ἐπέστρεψαν ἀργότερον εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἀπεκλήθησαν Χαλδαῖοι, ὅπως οἱ πανάρχαιοι Πελασγοί - Τυρρηνοί, ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπεκαλοῦντο Τυρσηνοὶ καὶ Αἰολεῖς καὶ κατόπιν Ἐτροῦσκοι. Πάντως εἰς τὴν μονογραφίαν του αὐτὴν - μελέτην - ὁ Τσιντσίμπατσης παραθέτει ἄκρως ἐνδιαφερούσας πληροφορίας ἐνισχυομένας καὶ ἀπὸ ἐρεύνας καὶ διαπιστώσεις συγχρόνων Ρώσων ἐπιστημόνων, περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν κινήσεων τῶν παναρχαίων αὐτῶν Ἑλληνικῶν φύλων τῆς Κεντρικῆς καὶ βορείου Μικρασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Νοτίου Ρωσίας, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἄποψιν, ὅτι μόνον πανάρχαια Ἑλληνικὰ φῦλα, τὰ ὁποῖα κατόπιν ἐξελικτικῶς διαφοροποιήθησαν, ὑπῆρξαν, ἔζησαν, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκινήθησαν παντοῦ κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον εἰς τοὺς χώρους αὐτοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως καὶ ὄχι οἱ ἀνύπαρκτοι Ἄριοι ἢ Ἰνδοευρωπαῖοι.

Δὲν περιέχουν μύθους
Αἱ πανάρχαιαι Ἑλληνικαὶ Παραδόσεις

Καὶ πρωτίστως , οἱ Πελασγοὶ ἢ οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἀφοῦ ἐξελικτικῶς ἀπέβησαν τολμηροὶ θαλασσοπόροι καὶ ἀκάματοι τῆς στερεᾶς ἐξερευνηταί, φαίνεται ὅτι μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων ἐπέτυχον νὰ ἐνωθοῦν καὶ πάλιν, μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος εἰς ἕνα ἐνιαῖον σύνολον. Ἐν τῷ μεταξύ, ὅμως, ὁ διαρρεύσας χρόνος ἢ αἱ διαφορετικαὶ συνθῆκαι, πρὸ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν, οἱ λόγῳ τοῦ καταποντισμοῦ τῆς κοιτίδος των διασπαρέντες, ἐπέφερον μοιραίας διαφοροποιήσεις εἰς τὰ διάφορα τμήματα τοῦ λαοῦ τῶν Πελασγῶν καὶ οὕτω προέκυψαν τὰ ποικιλώνυμα πελασγικὰ φῦλα: Πελασγοί, Ἀρκάδες, Κρῆτες Μύγδονες, Δρύοπες, Θεσπρωτοί, Χάονες, Λέλεγες, Φρύγες, Λυδοί, Κᾶρες, Δαναοί, Τυρσηνοὶ κ.ἄ. Καὶ ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν ἐγκατεστάθησαν μονίμως εἰς διάφορα μέρη, θέσαντες τὰς βάσεις τοῦ βραδύτερον ἀνθήσαντος Αἰγαίου πολιτισμοῦ, ἄλλοι δέ, εἰθισμένοι πλέον εἰς μετακινήσεις, ἐτράπησαν βορειότερον (Χάονες, Ἰλλυριοὶ Μακεδόνες) ἢ καὶ περαιτέρω πρὸς τὰς Χώρας τοῦ Βορρᾶ καὶ πρὸς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, (βλέπε καὶ ἐκστρατείαν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὰς χώρας αὐτάς).

Ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ δοξασίας διαφόρων «σοφῶν» καὶ συγγραφέων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ὁ τόπος τῆς καταβυθισθείσης Αἰγηΐδος ἦτο ἔρημος καὶ οἱ μετέπειτα κάτοικοί του ἦσαν ἐπήλυδες ὅτι δηλαδὴ ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἄλλας χώρας, ἔξωθεν. Τοῦτο ὑπεστηρίζετο ὑπὸ πολλῶν καὶ ἐπιστεύετο ὑπὸ πλείστων. Ἀλλ' οὐδὲν ἀνακριβέστερον αὐτοῦ. Καὶ ἂν ἀκόμη ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ποὺ ὁμιλοῦν περὶ κατοίκων τῆς Ἑλλάδος «αὐτοχθόνων» καὶ «προσελήνων» (ὡραῖος συμβολισμὸς πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἀρχαιότητος τῆς φυλῆς, ὡς ἐμφανισθείσης πρὸ τῆς δημιουργίας τῆς Σελήνης), καὶ ποὺ ἀποτελοῦν ἴχνη γεγονότων ἀποτυπωμένων εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰς θεωρήσωμεν θρύλους καὶ μύθους καὶ πλάσματα τῆς φαντασίας, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ κλείσωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ δυσπιστήσωμεν ἐπὶ τῶν ἰχνῶν ποὺ εἶναι χαραγμένα εἰς τὸ μέγα βιβλίον τῆς φύσεως, τὰς λιθίνας σελίδας τοῦ ὁποίου ἀναδιφοῦντες οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ παλαιοντολόγοι, ἀποφαίνονται σήμερον (1981) μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι, ὁ ἑλληνικὸς χῶρος δὲν ἦτο ἔρημος κατοίκων τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀνασκαφαὶ κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι πέντε ἔτη εἰς Θεσσαλίαν, Ἤπειρον, Πελοπόννησον καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Ἑλλάδι, ἀπέδειξαν, ὅπως ἀνεφέρθη, δι' ἀναμφισβητήτων τεκμηρίων τὴν ὕπαρξιν παλαιολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἡλικίας 30-100 χιλιάδων ἐτῶν, ἐνῶ τὰ ἐμφανῆ ἴχνη (ἐργαλεῖα πιθανῶς χειροποίητα) ἀναβιβάζουν τὴν ἡλικίαν αὐτῶν εἰς 250 χιλιάδας ἔτη πρὸ ἡμῶν.

Τοιουτοτρόπως ἀποδεικνύεται σήμερον ὅτι δὲν ἀποτελοῦν μύθους καὶ θρύλους αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις, ἀλλ' ἡ δῆθεν «ἐπιστημονικὴ» ἄποψις, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χῶρος κατωκήθη τὸ πρῶτον μόνον πρὸ 8.000 ἐτῶν, ἡ ὁποία μέχρι πρὸ τινος ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξηκριβωμένη καὶ ἀδιάσειστος ὑπὸ τῶν ξένων, ποὺ ἠθέλησαν νὰ διαστρεβλώσουν τὴν Ἑλληνικὴν Προϊστορίαν καὶ Ἱστορίαν, θεωρίαν τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν καὶ ὅλοι περίπου οἱ νεώτεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀπεδείχθη ἀστήρικτος καὶ ἀσύστατος, ὅπως καταφαίνεται τόσον ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἀρχαιολόγων, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ Ὀρφικά. (Ἀνασκαφαὶ Μιλόϊσιτς 1957 - 1959 εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Οὐέης εἰς Μυκήνας, Πουλιανὸς εἰς Χαλκιδικήν, E. Higgs 1967 εἰς Ἤπειρον, πηγὰς Λούρου καὶ τὰς εἰς περιοχὴν Κοκκινόπηλος καὶ σπήλαιον Ἀσπροχάλικο. Δ. Θεοχάρης Ἀλόννησος, Σποράδες, περιοχὴ Κοκκινόκαστρο καὶ Σέσκλον Θεσσαλίας. Καθηγητὴς *A. Leroi Grourhan* εἰς Πελοπόννησον, Κάστρο Χλεμπούτσι καὶ εἰς Β.Α. Πελοπόννησον, *Th. Jacobson* εἰς σπήλαιον Φράγχθη, μέχρι 1980, Παπαδημητρίου, Μυλωνᾶς εἰς Μυκήνας, Αὐγ. Σορδίνας εἰς τὴν Κέρκυραν, καὶ ἄλλοι...). Πάντως, ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ ἀρχίζει πρὸ χιλιετηρίδων ἡ δὲ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἢ μᾶλλον ἡ προϊστορία καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἔμφρονος ἀνθρώπου εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ ἀρχίζῃ πρὸ 250.000 ἐτῶν τοὐλάχιστον καὶ ἔχει ἡ Ἱστορία αὐτὴ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς πηγάς, ὅπως ἀνωτέρω ἐξετέθη καὶ θὰ ἐκτεθῆ καὶ κατωτέρω καὶ ὄχι ὅπως τὴν ἔγραψαν, σκοπίμως ἐνίοτε, οἱ ξένοι, παρασύραντες καὶ ἐπηρεάσαντες πρὸς τοῦτο καὶ τοὺς περισσοτέρους ἀπὸ τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας Ἱστορικούς, οἱ ὁποῖοι χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν ἀντέγραψαν καὶ υἱοθέτησαν τὰς ἀντεθνικὰς αὐτὰς θεωρίας τῶν ξένων διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν προφανῶς παρ' αὐτῶν ὡς... σωβινισταί(1).

Περὶ δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν ξένων, ἐὰν οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν ποικιλωνύμων πελασγικῶν φύλων ποὺ ἀναφέρθησαν ἀνωτέρω, ἢ εἶναι ἐπήλυδες, ἄγνωστον ἀπὸ ποὺ ἐλθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως τοὺς θέλει ἡ περὶ Ἀρίων ψευδοεπιστημονικὴ θεωρία, ποὺ ἐξετέθη καὶ ἀνετράπη ἀνωτέρω, νομίζομεν ὅτι δὲν χρειάζεται τοῦτο περισσοτέρας ἀποδείξεις τῶν ὅσων ἐκτίθενται καὶ εἰς τὸ κεφάλαιο Φυσικὴ Ἀνθρωπολογία τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ» τοῦ παρόντος ἔργου. Ἄλλως τε, εἰς πλεῖστα χωρία τῶν Ἑλληνικῶν κειμένων οἱ Πελασγοὶ ρητῶς ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς πρόγονοί των. Οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος ὑποστηρίζει ὅτι Πελασγοὶ ἦσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς, καὶ ὅτι Πελασγοὶ ἦσαν οἱ Ἕλληνες. Τὰ αὐτὰ ὑποστηρίζουν ὁ Αἰσχύλος, ὁ Στράβων, ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεὺς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, δεχόμενοι ὅλοι ἀνεξαιρέτως ὅτι οἱ Ἕλληνες κατήγοντο ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς Πελασγούς, ὅπως ἀναφέρουν ὅλα τὰ ἀρχαῖα κείμενα ποὺ παρετέθησαν ἀνωτέρω.

Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἕλληνες διετήρησαν τὰς πελασγικὰς παραδόσεις ὡς ἰδικάς των, νομίζομεν, ὅτι ἀποδεικνύει πλήρως τὴν συνέχειαν ταύτην, διότι θὰ ἦτο τελείως παράλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἕνας ὁλόκληρος λαὸς μετεκινήθη καὶ κατέλαβε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐνθυμεῖται μόνον γεγονότα καὶ θρύλους τῶν προγόνων τοῦ κατακτηθέντος λαοῦ, ἐνῷ ἐλησμόνησε τελείως κάθε παράδοσιν ἢ θρῦλον σχετικὸν μὲ τὴν χώραν ἀπὸ τὴν ὁποίαν προῆλθε. Διότι οἱανδήποτε ἔρευναν καὶ ἂν διεξαγάγῃ κανεὶς εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα, δὲν πρόκειται νὰ ἐνεύρῃ οὔτε ἁπλοῦν ὑπαινιγμὸν περὶ ἄλλης τινὸς πατρίδος τῶν Ἑλλήνων καὶ οὐδεμίαν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας, ἔστω καὶ κατ' ἔνδειξιν, νὰ συνάγεται ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἔζησε πρότερον εἰς ἄλλην τινὰ περιοχήν.

Γηγενεῖς λοιπὸν τῆς Μεσογείου καὶ εἰδικώτερον τοῦ Αἰγαίου εἶναι κυρίως οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ποῖος περίπου ἦτο ὁ κόσμος αὐτὸς καὶ ποία περίπου εἶναι ἡ ἱστορία του, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἀπὸ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ κείμενα, ἐξετέθη ἀνωτέρω.

Πάντως, αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν, ὅπως ἐξετέθη ἤδη καὶ ἀνωτέρω, εἰς ποίαν σημαντικὴν ἀνάπτυξιν εὑρίσκετο ὁ Αἰγαῖος πολιτισμός, ὅταν ἤρχισεν ἡ ἀπὸ βορρᾶ διείσδυσις καὶ κατάκτησις τῶν Χωρῶν τοῦ βορρᾶ ἀπὸ τοὺς Αἰγαίους, τοὺς παναρχαίους Πελασγούς. Αἱ ἀναστατώσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ τῆς Μικρασίας μέχρι τῆς Σικελίας ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὰ Τρωϊκά, ὅπως ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης (Α', 12):

«Ἡ Ἑλλὰς ἔτι μετανίστατότε καὶ κατωκίζετο, ὥστε μὴ ἡσυχάσασα αὐξηθῆναι· ἥ τε γὰρ ἀναχώρησις ἐξ Ἰλίου χρονία γενομένη πολλὰ ἐνεόχμωσε καὶ στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν ὡς ἐπὶ πολὺ ἐγίγνοντο... Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν, ἑξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν, ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν, τὴν νῦν Βοιωτίαν,

---

(1) Τὸ θλιβερὸν εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερον ἑλληνικαὶ Ἱστορίαι (ὅπως καὶ Ἱστορίαι ποὺ περιέχονται καὶ εἰς τὰ σχολικὰ βιβλία — θαυμάσατε ἐνδιαφέρον Κράτους διὰ τὴν Ἱστορία του!... — γραμμέναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἀπὸ γνωστοὺς Ἕλληνας Ἱστορικούς, ὅπως καὶ Ἱστορίαι τῆς Ἑλλάδος γραμμέναι εἰς παλαιότερα Λεξικά, εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ὁποίων ἀναφέρονται μόνον ξένοι συγγραφεῖς ἢ νεώτεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ αἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἢ σπανίως ἀναφέρονται ἢ ἀγνοοῦνται τελείως! Τὸ φαινόμενον εἶναι καταπληκτικόν, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀληθὲς καὶ δὲν χρειάζεται παρὰ ὀλίγος χρόνος διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ κανεὶς τὴν ἀλήθειαν. Φαίνεται ὅτι, οἱ ἱστορικοί μας, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν προφανῶς ὡς καθυστερημένοι, ἐδανείζοντο εὐχαρίστως ἀπὸ τοὺς ξένους ἱστορικοὺς συγγραφεῖς τὰς ὑπόπτους αὐτὰς θεωρίας των περὶ ἑλληνικῆς φυλῆς κλπ. καὶ οὐδόλως ἐνδιαφέρθησαν νὰ καταφύγουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν τὰς ἑλληνικὰς πηγάς, διότι αὐτὸ θὰ τούς... ἐξέθετεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν ἴσως τῶν ξένων ἱστορικῶν συγγραφέων καὶ κριτικῶν!...

πρότερον δὲ Καδμηΐδα γῆν καλουμένην ὤκησαν. Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον· μόλις τε ἐν πολλῷ χρόνῳ ἡσυχάσασα ἡ Ἑλλὰς βεβαίως καὶ οὐκέτι ἀνισταμένη ἀποικίας ἐξέπεμψε· καὶ Ἴωνες μὲν Ἀθηναῖοι καὶ νησιωτῶν τοὺς πολλοὺς ὤκισαν, Ἰταλίας δὲ καὶ Σικελίας τὸ πλέον Πελοποννήσιοι, τῆς τε ἄλλης Ἑλλάδος ἔστιν ἃ χωρία· πάντα δὲ ταῦτα ὕστερον τῶν Τρωϊκῶν ἐκτίσθη».

Δηλαδή: Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετεκινοῦντο καὶ ἐγκαθίσταντο εἰς διαφόρους περιοχάς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον τοὺς ἠμπόδιζε νὰ ἡσυχάσουν καὶ νὰ αὐξάνωνται, διότι ὁ μακρὸς χρόνος ποὺ ἀπητήθη διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Τροίας πολλὰς ἀνωμαλίας καὶ στάσεις προεκάλεσεν εἰς τὰς πόλεις. Οἱ δὲ σημερινοὶ Βοιωτοὶ ἑξήκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας ἐκτοπισθέντες ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν ἀπὸ τὴν Ἄρνην τῆς Θεσσαλίας, ὅπου ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἦλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Βοιωτίαν, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο πρότερον Καδμηΐς. Οἱ Δωριεῖς, ὀγδοήκοντα ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν. Μόλις δὲ μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν, ἡσυχάσασα ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, ἔστειλεν ἀποικίας καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι μετέβησαν καὶ ἐπώκισαν τὴν Ἰωνίαν καὶ πολλὰς νήσους, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι τὸ περισσότερον μέρος τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, καθὼς καὶ μερικὰ ἄλλα μέρη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἐγένοντο μετὰ ἀπὸ τὰ Τρωϊκά.

Ἡ καταγωγὴ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ εἶναι ἐπιβεβλημένον ἀσφαλῶς νὰ ἐξετασθοῦν καὶ αἱ διάφοροι ἐκδοχαὶ ποὺ ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων Ἑλλὰς - Ἕλλην. Οὕτω, ὑποστηρίζεται ὑπό τινων, ὅτι τὸ ὄνομα ΕΛΛΑΣ καὶ ΕΛΛΗΝ προῆλθεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν κατοίκων τῆς Δωδώνης Ἑλλῶν ἢ Σελλῶν, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος (Ἰλιὰς Π. 233-235) ὡς ἱερεῖς τοῦ ἐκεῖ μαντείου, ἑρμηνεύοντας τοὺς χρησμοὺς τοῦ Διός.

«Ζεῦ, ἄνα, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου· ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ
σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι».
(Δία, Βασιληᾶ, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, ποὺ κάθεσαι μακρυὰ καὶ προστατεύεις τὴ Δωδώνη μὲ τὸ βαρὺ χειμῶνα· γύρω δὲ οἱ Σελλοὶ κατοικοῦν, οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν χρησμῶν σου ποὺ κοιμοῦνται κατὰ γῆς καὶ ἔχουν ἄνιπτα πόδια) (1).

Ὑπὲρ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῆς συνηγορεῖ καὶ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ «Μετεωρολογικὰ» (Ι 352 a), ἔνθα ἀναφερόμενος εἰς τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος γράφει: «... περὶ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρχαίαν. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῶον· ...ὤκουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δ' Ἕλληνες». (... γύρω στὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Αὐτὴ δὲ εἶναι ἡ χώρα ποὺ εὑρίσκεται γύρω ἀπὸ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῶον·... κατοικοῦσαν δὲ ἐκεῖ οἱ Σελλοὶ καὶ οἱ λεγόμενοι τότε μὲν Γραικοὶ σήμερον δὲ Ἕλληνες).

Ἐκ τῆς ρίζης σαλ, παράγεται ρῆμα τῶν Μεσογειακῶν γλωσσῶν (εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκει καὶ ἡ πελασγική) ἔχον τὴν ἔννοιαν τοῦ προσεύχεσθαι, ἱκετεύειν. Ἐκ τούτου οἱ Σελλοὶ (1) τῆς Δωδώνης καὶ οἱ Σάλιοι τῶν Ρωμαίων καὶ τὸ ὄνομα Σόλων (ὁ εὐχέτης, ὁ ἱερεύς).

Ἐξ ἄλλης ρίζης, σαλοί, παράγεται ρῆμα σημαῖνον ξηραίνεσθαι καὶ οὐσιαστικὰ σημαίνοντα ξηροπόταμον καὶ ξηροὺς βράχους. Ἐκ τῶν οὐσιαστικῶν τούτων οἱ χείμαρροι Σελλήεις καὶ Σέλλας καὶ Σελινοῦς ποταμὸς καὶ Σλινοῦς πόλις ἐν Κιλικίᾳ ἐπὶ ξηροῦ βράχου.

Ἐξ ἄλλης πάλιν ρίζης, σόλ, παράγεται καὶ ρῆμα σημαῖνον λάμπειν καὶ φωτίζειν, ἐξ οὗ σαλάνα - σελήνη - σέλας - Ἑλένη (= λαμπάς), καὶ τὸ λατινικὸν sol (ἥλιος), Μασσαλία, φωτεινὴ λαμπρὰ πόλις καὶ τὸ σημερινὸν μασαλᾶς - πυροφάνι. Ὑποστηρίχθη δὲ ὅτι ἡ λέξις Ἑλλὰς προῆλθεν ἐκ μιᾶς τῶν ριζῶν τούτων.

Κατ' ἄλλους, ἡ ἀληθὴς ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐκ τῆς ρίζης Ελλ—, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑψηλοῦ, ἁπαντᾶ δὲ εἰς πληθώραν τοπωνυμίων καὶ ἄλλων λέξεων ἀνὰ τὸν πελασγικὸν κόσμον. Ἐκ τῆς ρίζης ταύτης παράγονται καὶ αἱ λέξεις Ἕλλοπες καὶ Ἐλινοὶ καὶ Ἀλλουανοὶ (Ἀλβανοὶ) καὶ Ἰλλυρία (ὀρεινὴ χώρα). Ὁ Στράβων ἀναφέρει πάλιν ἐν Ἰβηρίᾳ (Στράβωνος Γεωργικὰ 157): «Ὑπὲρ τῶν τόπων ἐν τῇ ὀρεινῇ» ὀνομαζόμενοι Ἕλληνες, ὑπάρχουν δὲ ὡς γνωστὸν πολλαὶ πόλεις φέρουσαι τὰ ὀνόματα Ἐλέα καὶ Ἐλαῖαι καὶ Ἐλαιοῦς καὶ Ἐλάϊον ὄρος: Ἐξ ἄλλου ἡλίβατος, δωριστὶ ἀλίβατος, σημαίνει ὑψηλός, οἱ δὲ ἀρχαῖοι ποιηταὶ χρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν ἐπὶ ὑψηλῶν βράχων, ὀρέων, πύργων κλπ. Ἁλία εἰς τὰς δωρικὰς πολιτείας ἐσήμαινε τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ (ἀνωτάτη ἀρχὴ) καὶ ἡλιαία ἐν Ἀθήναις ἦτο ὁ τόπος ὅπου συνήρχετο τὸ ἀνώτατον δικαστήριον. Ἁλιάδες ἦσαν αἱ θυγατέρες τοῦ Ἡλίου — τοῦ Ὑψίστου. Ἠλεία καὶ Ἦλις σημαίνει ἐπίσης ὀρεινὴ χώρα. Ἐλουήτιοι (Helvetii) ὠνομάζοντο οἱ σημερινοὶ Ἐλβετοί, ἄνθρωποι τῶν ὑψηλῶν τόπων.

Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι Ἑλλὰς σημαίνει χώρα ὑψηλή, ὀρεινή, καθ' ὅσον αἱ μεταναστεύσεις αὐταὶ ἤρχισαν μὲ τὴν προαναφερθεῖσαν κάθοδον λαῶν ἐλθόντων ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἢ βορειοτέρων μερῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, τοὺς ὁποίους οἱ Πελασγοί, οἱ ὁποῖοι κατώκουν τότε εἰς νοτιωτέρας περιοχάς, ὠνόμασαν Ἕλληνας, δηλ. ὑψηλούς, εἴτε διότι ἦσαν ὑψηλοὶ κατὰ τὸ ἀνάστημα, εἴτε διότι — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πιθανώτερον — ἦλθαν ἀπὸ βορειότερα ἢ ὑψηλότερα μέρη, ὅπως λέγομεν σήμερον ὀρεσίβιοι, βουνήσιοι.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν ὅτι τὸ ὄνομα Ἕλλην ὑπάρχει ἤδη καὶ εἰς τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἡγεῖτο Πελασγῶν Ἑλλήνων («Ἰλιὰς» Β', 681-5).

... τοὺς ὅσσοι τὸ Πελασγικὸν Ἄργος ἔναιον,
οἵ τ' Ἄλον οἵ τ' Ἀλόπην οἵ τε Τρηχῖν· ἐνέμοντο,
οἵ τ' εἶχον Φθίην ἠδ' Ἑλλάδα καλλιγύναικα,
Μυρμιδόνες δὲ καλεῦντο καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί,
τῶν δ' αὖ πεντήκοντα νεῶν ἦν ἀρχὸς Ἀχιλλεύς.
(... ἐκείνους πάλιν ποὺ κατοικοῦσαν στὸ Πελασγικὸν Ἄργος, ποὺ κατεῖχον τὴν Ἄλον, τὴν Ἀλόπην καὶ τὴν Τραχῖνα, ποὺ εἶχαν τὴν Φθίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὶς ὄμορφες γυναῖκες ποὺ ἐλέγοντο Μυρμιδόνες καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί, αὐτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ἀχιλλεὺς μὲ πενῆντα πλοῖα).

Καὶ συνεπῶς τὸ ὄνομα Ἕλλην ἢ ἄλλο ὄνομα μὲ συγγενῆ προφοράν, τὸ ὁποῖον ἔγινε μετὰ ταῦτα Ἕλλην, ὑπῆρχε καὶ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἀρκάδες, οἱ πρῶτοι Πελασγοὶ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐλέγοντο καὶ «Προσέληνοι», ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως. Καὶ φυσικὰ κατόπιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω, καὶ ἐξ' ὅσων ἐξετέθησαν, ἡ ὑποπτος προσπάθεια ποὺ κατεβλήθη καὶ καταβάλλεται διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν οἱ Ἕλληνες ὡς ξένοι καὶ ὄχι ὡς αὐτόχθονες εἰς τὴν χώραν ὅπου ἀνεπτύχθη ὁ ἀπαράμιλλος καὶ ἀνεπανάληπτος πολιτισμός, ποὺ ἐδημιούργησαν, ὄχι μόνον δὲν εὐσταθεῖ ἀλλὰ καὶ ἐκμηδενίζεται πλήρως, βάσει ἀδιαψεύστων καὶ ἀδιασείστων στοιχείων ποὺ παρετέθησαν καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ παρατεθοῦν.

Ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ διασπορὰ τῶν Πελασγῶν.

Ἀλλ' ἐὰν οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ἀπὸ ἄλλης πηγῆς περὶ ἐλεύσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ ἄλλας χώρας, ὑπάρχουν, ἀντιθέτως, πλεῖσται παραδόσεις, ἐπιβεβαιούμεναι ἀπὸ ἀναμφισβήτητα τεκμήρια καὶ εὑρήματα, περὶ διασπορᾶς τῶν Ἑλληνοπελασγῶν ἀπὸ τοῦ ἀπωτάτου ἤδη παρελθόντος εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου, ἡ ὁποία, θαλασσοκρατουμένη ἀπὸ τοὺς Κάρας καὶ τοὺς Κρῆτας, θὰ ἠδύνατο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νὰ ἀποκληθῇ πελασγικὴ λίμνη.

Οἱ Ἑλληνοπελασγοί, ἀτρόμητοι ναυτίλοι καὶ ἀκάματοι ἐξερευνηταί, ἐγκατέστησαν ἀποικίας εἰς τὰ παράλια καὶ τῶν τριῶν ἠπείρων, ποὺ περιβάλλουν τὴν Μεσόγειον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῶν μέχρι τῶν Βρεταννικῶν νήσων, προφανῶς δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀμερικήν, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ εὑρήματα ποὺ παρετέθησαν ἀνωτέρω καὶ ἡ παναρχαία ἐκεῖ ἐμφάνισις καὶ ἐγκατάστασις ἀνθρώπων προερχομένων ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον, ὅπως ἐκτίθεται κατωτέρω, μεταλαμπαδεύσαντες οὕτω τὸν προηγμένον πολιτισμὸν αὐτῶν εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν γνωστὸν καὶ ἄγνωστον κόσμον τῆς ἐποχῆς των.

Θ' ἀπετέλει ἔργον δυσχερέστατον διὰ τὸν ἱστοριοδίφην ἡ συναρμολόγησις τῶν παραδόσεων καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν ἰχνῶν εὑρημάτων πρὸς ἀναπαράστασιν μιᾶς τόσον ἀπομεμακρυσμένης ἐποχῆς, ἀκόμη δὲ δυσχερέστερον ἔργον — ἂν μὴ τελείως ἀκατόρθωτον ἐπὶ τοῦ παρόντος — θὰ ἦτο τὸ νὰ ἐπιχειρήσῃ κανεὶς νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς εἰρηνικῆς κατακτήσεως καὶ τοῦ ἀποικισμοῦ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου ὑπὸ τῶν Ἑλληνοπελασγῶν, διότι τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτομεν σήμερον εἶναι πενιχρὰ καί, πάντως, πολὺ ὀλιγώτερα τῶν ὅσων ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν συγγραφὴν ἀληθοῦς ἱστορίας. Ἐκεῖνο, ὅμως, ποὺ δύναται κανεὶς μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποστηρίξῃ εἶναι, ὅτι ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἐγκατε-

(1) Ἐνταῦθα χρειάζεται μία παρέκβασις. Ὁ Σάθας εἰς μίαν σπουδαιοτάτην διατριβήν του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Μελέτη» τοῦ Ἰανουαρίου 1910 «Ἀθηναῖοι Γαγγαραῖοι καὶ Σελλοὶ Δωδωναῖοι» διερωτᾶται ποῖαι αἱ πρὸς τοὺς Σελλούς, τοὺς ἀνιπτόποδας καὶ χαμαιεύνας τοῦ Ὁμήρου, θεράποντας τοῦ Δωδωναίου Διός, ἐθνικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ σχέσεις τῶν χριστιανῶν θεραπευτῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν εἰς παλαιὰ συναξάρια ἀναφερομένων ἁγίων Σαλῶν, οἱ ὁποῖοι προσποιοῦνται μὲν «τὴν διὰ Θεὸν παραφροσύνην», εἰς τὴν πραγματικότητα δὲ εἶναι ἐξυπνότατοι ἄνθρωποι. Οἱ Σαλοὶ αὐτοὶ ἔφεραν τὴν χαρακτηριστικὴν προσωνυμίαν νήφοντες ἢ νηπτικοὶ πατέρες (ἐκ τοῦ νήφειν = ἀγρυπνεῖν) καὶ διήρχοντο τὴν μὲν ἡμέραν ἐν ἀκινησίᾳ καὶ ἐκστάσει φρενῶν, τὴν δὲ νύκτα μετεβάλλοντο εἰς Καλικαντζάρους, τοὺς λόγῳ τῆς ἀντιποδοποδίας των μεταμορφωθέντας εἰς ὀνοσκέλεις καὶ ἄδοντας εἰς τὰ μυστικὰ αὐτῶν ὄργια τὰ βακχικὰ ἄσματα... Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ ἐν Ἠπείρῳ διατηρούμενοι ἀκόμη βακχικοὶ θίασοι φέρουν τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῶν Δωδωναίων Σελλῶν, ἐπὶ τὸ τουρκικώτερον Τζαναμπέτιδες (ἀνιπτοι) καὶ Καραμπέρηδες (μαυρόποδες).

Ὁ Σάθας διὰ τῆς διατριβῆς του θέλει ν' ἀποδείξῃ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἑνότητα τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον.

στάθησαν οἱ Ἑλληνοπελασγοί, δὲν ἐνεφανίσθησαν ὡς κατακτηταὶ καὶ αὐθένται τῶν λαῶν, ἀλλ' ὡς εἰρηνικοὶ ἔμποροι καὶ ἐκπολιτισταί, ὡς διαφωτισταί, ἐπαναλαμβάνομεν, προσφέροντες εἰς τοὺς αὐτόχθονας τῶν χωρῶν ἐκείνων, ὄχι μόνον τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ τοῦ προηγμένου πολιτισμοῦ των, ἀλλὰ καὶ μεταδίδοντες τὰ φῶτα τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς καθυστερημένους καὶ βαρβάρους αὐτοὺς λαούς. Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἡ συμπεριφορὰ τῶν αὐτοχθόνων πρὸς αὐτοὺς ἦτο πανταχοῦ φιλική, εἰς πλείστας δὲ περιπτώσεις ἐξέχοντες Ἕλληνες ἄποικοι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς βασιλεῖς ἢ ἐλατρεύθησαν ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων ὡς Θεοί. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἀναφέρομεν τὸν Δαίδαλον, πρὸν τιμὴν τοῦ ὁποίου οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἀνεγείρει ναὸν εἰς μίαν νησῖδα τοῦ Νείλου παρὰ τὴν Μέμφιν καὶ τὸν ἐλάτρευον ὡς Θεόν, ὅπως ἐλάτρευσαν, ὡς θεοὺς τὸν Ἄπιν καὶ τὴν Ἰώ, ποὺ ὑπῆρξαν πρόσωπα ἀποδεδειγμένως Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, τὸν Ἰανόν, υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Κρεούσης, θυγατρὸς τοῦ Ἐρεχθέως, ἀρχαιότατον βασιλέα τῆς Ἰταλίας καὶ κατόπιν Θεὸν τῶν Λατίνων, τὸν Ἰταλόν, υἱὸν τοῦ Τηλεγόνου, ἐπώνυμον τῆς Ἰταλίας, τοὺς Ἰναχίδας Αἰγυπτον καὶ Δαναόν, βασιλεύσαντος τοῦ μὲν εἰς Αἴγυπτον, τοῦ δὲ εἰς Λιβύην (καὶ ἀκολούθως εἰς τὸ Ἄργος), τὸν Πέρσην ἐπώνυμον τῆς Περσίας (υἱὸς τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας) κλπ. ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω λεπτομερέστερον.

Σημειωτέον ὅτι πολλαὶ ἀπὸ τὰς παραδόσεις αὐτάς, λησμονηθεῖσαι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας διεσώθησαν ἀπὸ τοὺς ξένους. Οὕτω, ὅπως ἀναφέρει, ἐπαναλαμβάνομεν, ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» καὶ τὸν «Κριτίαν», ὁ ἐν Σάει τῆς Αἰγύπτου σοφὸς ἱερεὺς τῆς Ἴσιδος διηγεῖτο εἰς τὸν Σόλωνα ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἤρχιζεν ἐννέα χιλιάδας ἔτη πρὸς τῆς ἐποχῆς του, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων, ὁ δὲ Σόλων ὡμολόγει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς ἐγνώριζον τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ πράγματα πολὺ καλύτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Τοῦτο, ὅμως, δὲν δύναται νὰ φανῇ καὶ τόσον παράδοξον, ἐὰν εἶναι ἀληθὴς ἡ παράδοσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν βίον τοῦ Κέκροπος, ὅτι ἡ πόλις αὕτη τῆς Αἰγύπτου (ἡ Σάϊς) ἦτο παλαιὰ ἢ μᾶλλον παναρχαία ἀποικία τῶν Ἀθηναίων (βλέπε «Ὠγυγία» τόμον Α', σελ. 247, καὶ κατωτέρω, ἢ ἡ ὁμολογία τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως πρὸς τὸν Σόλωνα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἀφοῦ ἔκτισε τὰς Ἀθήνας, μετὰ χίλια ἔτη μετέβη εἰς Αἴγυπτον καὶ ἔκτισεν ἐκεῖ τὴν πόλιν Σάϊδα. Ἡ ὁμολογία αὐτὴ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν, τῆς ἀποικίσεως δηλαδὴ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τῶν Ἀργείων, ἢ τῶν Πελασγῶν τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Αἰγύπτου εἰς παναρχαίους χρόνους. Καὶ ὁ Παυσανίας ἐπίσης («Ἀχαϊκὰ» 23.7), ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ἀσκληπιείου, ποὺ ὑπῆρχεν εἰς τὸ Αἴγιον, λέγει ὅτι ἀνεῦρεν ἐκεῖ κάποιον ἀπὸ τὴν Σιδῶνα τῆς Φοινίκης, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπεν ὅτι οἱ συμπατριῶταί του Φοίνικες, ἐγνώριζον καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. «Ἐν τούτῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῷ ἱερῷ εἰς ἀντιλογίαν ἀφίκετο ἀνήρ μοι Σιδώνιος, ὃς ἐγνωκέναι τὰ εἰς τὸ θεῖον ἔφασκον Φοίνικας τὰ τε ἄλλα Ἑλλήνων βέλτιον», πληροφορίας τὰς ὁποίας εἶχον οἱ Φοίνικες ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους συνοικοῦντας μετ' αὐτῶν, ποὺ εἶχον ἐπιστρέψει, πρὸ τοῦ 1000 π.Χ., ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, σύμφωνα μὲ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (Ἔξοδος). Ἐπίσης δὲν εἶναι παράδοξον, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας, οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος Πελασγοὶ καὶ κυρίως οἱ Ἀρκάδες, μετὰ ταῦτα ἐθαλασσοκράτησαν τῆς Μεσογείου καὶ ἀπώκησαν καὶ τὴν Κρήτην, φθάσαντες μέχρι Φοινίκης, ἀφοῦ ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας (Ἀπολλόδωρος Γ', Ι', Παυσανίας Ἀρκαδικὰ Β', Ἀττικὰ Ι γ'. Ἡρόδοτος Κλειὼ 66 καὶ Μελπομένη 145. Θουκυδίδης Δ', ρθ', κλπ.). Ἐξ ἄλλου, ὁ Εὐήμερος ἀναφέρει εἰς τὴν «Ἱερὰν ἀναγραφὴν» ὅτι οἱ μυθικοὶ Παγχαῖοι (οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Παγχαίας τοῦ Περσικοῦ Κόλπου) ἦσαν Κρῆτες «μετακομισθέντες ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Διός» καί, συνεπῶς, καὶ οἱ Κρῆτες, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἢ μετέβησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν παλαιότερον, θὰ εἶχον μεταφέρει εἰς τὰς χώρας αὐτάς, τὰς ἱστορικὰς καὶ ἐξ ἀναμνήσεων παραδόσεις περὶ Ἑλλήνων ποὺ ἐγνώριζον οἱ Φοίνικες.

Ἐν πάσῃ, ὅμως, περιπτώσει, ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία φαίνεται ὅτι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπέφερεν ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν ποὺ λέγεται «δόγμα», καὶ ἡ ὁποία εἶναι φοβερὰ ὅταν ἐνσκήπτῃ εἰς τὴν Ἐπιστήμην. Αἱ ἱστορικαὶ ἀπόψεις μέχρι πρό τινος ἐδιδάσκοντο καὶ διδάσκονται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα στερεότυποι καὶ ὅπως ἀνεφέροντο ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὰς εἶχον ἀρχικῶς διατυπώσει, κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ξένους κυρίως, χωρὶς νὰ σημειωθῇ καμμία σοβαρὰ προσπάθεια βαθυτέρας καὶ πλέον σηστηματικῆς ἐρεύνης καὶ ἑρμηνείας τῶν διαφόρων πηγῶν παραδόσεων καὶ κειμένων ἀρχαίων ποὺ ὑπάρχουν διότι πάντως τὸ πεδίον τῆς Ἱστορίας κατὰ τὴν ἀνόητον καὶ ἐπιπολαίαν αὐτὴν ἀντίληψιν καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρευνητῶν, ἐθεωρεῖτο ἠρευνημένον (1).

Διάφοροι προϊστορικοὶ ἀποδείξεις Περὶ τῆς παναρχαίας φυλῆς τῶν Ἑλλήνων

Μόλις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ τέλους του, ἡ ἱστορικὴ μελέτη συνεδυάσθη μὲ τὰς ἐρεύνας τῶν διασκορπισμένων εἰς ὅλην τὴν ἑλληνικὴν γῆν ἐρειπίων τοῦ πολιτισμοῦ της, ἐρεύνας αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις, δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχήν των, ἀφοῦ ἐλάχισται ἀρχαῖαι πόλεις ἔχουν ἀνασκαφῆ, ἔναντι τῶν χιλιάδων ποὺ ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, χάρις εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν ἁρμοδίων ἡγετῶν τοῦ τόπου αὐτοῦ. Πάντως μὲ τὰς ἐρεύνας αὐτὰς τῶν ἀρχαιολόγων ἐπλατύνθησαν τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο τοποθετημένα γύρω ἀπὸ τὴν γνωστὴν ἐκδοχὴν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (βλέπε, λεπτομερέστερον λέξιν «Τροία», «Τρωϊκὸς πόλεμος»), κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐξεστράτευσαν ἐναντίον τῆς Τροίας διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴν ἁρπαγὴν τῆς ὡραίας Ἑλένης, συζύγου τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Μενελάου, ὑπὸ τοῦ Πάριδος, υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Τροίας Πριάμου.

Οἱ ἡρωϊκοὶ χρόνοι, οἱ θρῦλοι, οἱ μῦθοι, ἡ προϊστορία, ἤρχισαν τοιουτοτρόπως νὰ μεταβάλλωνται εἰς ἱστορικὰ γεγονότα, καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε καθιερωθῇ νὰ λέγεται Προελληνικὸς ἢ Αἰγαῖος πολιτισμός, ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦτο παρὰ Ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὁ ὁποῖος, μὲ κέντρον τὴν Μεσόγειον, ὑπῆρχεν εἰς χρόνους παναρχαίους καὶ ἔφθανε πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ μέχρι τῆς Θούλης καὶ τῆς Ἀτλαντίδος καὶ — πολὺ πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου — πέραν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Κασπίας, μέχρι τοῦ Κωφῆνος καὶ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Πρόσφατοι ἔρευναι κατὰ τὸ 1948 καὶ 1949) εἶχον ἀποδείξει ὅτι ὁ Μινωϊκὸς πολιτισμὸς εἶχε φθάσει μὲ τὰ πλοῖά του εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ἀνευρέθησαν ἐντὸς σπηλαίων μινωϊκὰ ἀγγεῖα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν (ἀνακάλυψις εἰς τὰς Βερμούδας προσφάτως (1968) ἀντικειμένων Κρητικῆς προελεύσεως, εἰς δὲ τὴν Μικρασιατικὴν Λάβρανδον (τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸν Λαβύρινθον) τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς ὑπὸ Σουηδῶν ἀρχαιολόγων ἀντικείμενα, μαρτυροῦν περὶ τῶν στενοτάτων σχέσεων τῆς πόλεως ταύτης μὲ τὴν Μινωϊκὴν Κρήτην. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Πόντον καὶ εἰς τὴν Νότιον Ρωσίαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς ἐσχάτως ἐρείπια πόλεων τοῦ Αἰγαίου πολιτισμοῦ. Ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία συνεπῶς δὲν ὑπῆρξε παρὰ μία ἔνδειξις ἴσως, διότι καὶ ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἔγινε πρὸς ἀντίθετον κατεύθυνσιν, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ Ἐνρ. Μέρτζ. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἔγινε καὶ ἄλλη ἐκστρατεία ἀπὸ τὴν Μεσόγειον πρὸς τὸν Εὔξεινον Πόντον, ἡ ὁποία καὶ προεκάλεσε τὴν σύγχυσιν μὲ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἀργοναυτῶν, ὅπως ἐξηγεῖται κατωτέρω ἀπὸ τὴν παρατιθεμένην ἄποψιν τῆς Μέρτζ. Ἕνα ἐπεισόδιον τῶν σχέσεων τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἔζη ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἐξ' ἄλλου ὅμως διεπιστώθη ἐσχάτως, ἀπὸ εἰδικὰς ἐρεύνας, ὅτι καὶ τὸ ἠλεκτρον (τὸ κεχριμπάρι), οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος τὸ μετέφερον κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Ὁλλανδίας, ὅπου, προφανῶς, εἶχον φθάσει οἱ πανάρχαιοι Κρῆτες ναυτικοί! (Παλαιφάτου: «Ἀπίστων ἱστορίαι», ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Λάβρανδον (1949) καὶ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν (1949) «Σφαῖρα» καὶ «Εἰκονογραφημένα Νέα» Λονδίνου, τεύχη τέλους Ἰουλίου 1949).

Ἐπίσης, προσφάτως εἰς τὸ βρεταννικὸν περιοδικὸν «Ναίητστιου» ἐδημοσιεύθη ἐνδιαφέρουσα μελέτη δύο ἐρασιτεχνῶν ἐρευνητῶν οἱ ὁποῖοι ἀνεκάλυψαν εἰς τὸ Μέρριβαιηλ (περιοχὴ Νάρμουρ Ἀγγλίας) προϊστορικὸν νεκροταφεῖον ἐκ τῆς διατάξεως τῶν λιθίνων κατασκευῶν — περιφραγμάτων τῶν τάφων — τοῦ ὁποίου, ὑποτίθεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς Ἀστεροσκοπεῖον. Δι' αὐτοῦ παρετηροῦντο προφανῶς μικραὶ ἀποκλίσεις τῆς τροχιᾶς τῆς Σελήνης καὶ προεβλέποντο ἀπὸ τὰς Σεληνιακὰς ἐκλείψεις καὶ μεταβολαὶ τοῦ καιροῦ (βλέπε σχετικῶς ἐφημερίδα «Ἑστίαν» 4-10-75, ὅπου ἐδημοσιεύθη ἄρθρον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Κρῆτες ἄποικοι εἰς τὴν Μ. Βρεταννίαν»).

Τὸ προϊστορικὸν νεκροταφεῖον τοῦ Μέρριβαιηλ, ὡς καὶ δεκάδες ἄλλα, διάσπαρτα ἀνὰ τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ἰρλανδίαν καὶ τὴν Βόρειον Γαλλία, χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν Νεολιθικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν, μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν ἀντίληψιν μεταξὺ τῶν ἀρχαιολόγων, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν τάφων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι εὑρισκομένους κατὰ τὰς ἀντιστοίχους περιόδους. Οἱ σπουδαιότεροι καὶ πλουσιώτεροι αὐτῶν χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1800 π.Χ., μαρτυροῦν δὲ σαφῶς Μινωϊκὴν καὶ Μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν. Ἡ παλαιόθεν ἐπικρατοῦσα, λόγω τῶν διασπάρτων ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων, ἄποψις αὕτη κατέστη τὸ 1953 βεβαιότης, ὅταν ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Στόουνχετζ (τὴν περίφημον περιοχὴν τῶν κυκλικῶν μεγαλιθικῶν μνημείων) ἐγχάρακτοι μινωϊκοὶ διπλοῖ πέλεκεις καὶ ἓν Μυκηναϊκὸν ξίφος, ἀλλαχοῦ δέ, ἀνὰ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἰρλανδίαν, Μυκηναϊκοὶ τάφοι. Αἱ ἐντόπιαι βρεταννικαὶ παρα-

---

(1) **Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ προσπάθεια τοῦ Κωνστ. Σάθα πρὸς πληρεστέραν διαφώτισιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τινων ἄλλων ἐλαχίστων δυστυχῶς νεωτέρων ἐρευνητῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Π. Καρολίδη εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς νεωτέρας ἐκδόσεως τῆς Ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου, διὰ τὴν προϊστορικὴν ἑλληνικὴν περίοδον. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Π. Καρολίδη ὑπῆρξε σχετικῶς ἀτελὴς καὶ ἄτονος ἢ μᾶλλον μὲ μεγάλην διστακτικότητα χειρίζεται ὁ ἐκλεκτὸς ἐν τούτοις Ἕλλην ἱστορικὸς καὶ τὸ τεράστιον αὐτὸ θέμα, φοβούμενος προφανῶς, ἐὰν ἀμφισβητοῦσε τὰς γνωστὰς ἀπόψεις τῶν ξένων, τὰς ἀποδοκιμασίας των.**

δόσεις ἀναφέρουν, ὁμοφώνως, ὡς πρώτους οἰκιστὰς τῆς Ἀγγλίας Κρῆτας καὶ ἄλλους Ἑλλαδικούς, ἀλλ' ἡ χρονολόγησις τῶν θρύλων ἐκείνων εἰς τὴν 16ην ἑκατονταετίαν πρὸ Χριστοῦ χρήζει, προφανῶς, ἀναθεωρήσεως, δεδομένης τῆς παλαιοτέρας χρονολογήσεως τῶν τάφων. Ἀλλὰ καὶ ἡ περιγραφή, ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Περιηγητοῦ (στ. 566-570 κ.έ.) τῆς κοινωνίας τῶν Ἀμνιτῶν Νήσων (Βρεταννικῶν) εἰς τὴν ἐποχήν του, ὅπου ὑπῆρχον χωρισταὶ κοινότητες ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀπογόνων προφανῶς τῶν Κρητῶν ἀποίκων, δεικνύουν ἤδη χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοὐλάχιστον τῆς Χαλκῆς ἐποχῆς καὶ διατηρηθέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τοῦ τέλους της. Ὁ Διονύσιος, λοιπόν, γράφει:

Ἄγχι δὲ νησιάδων ἕτερος πόρος, ἔνθα γυναῖκες
ἀνδρῶν ἀντιπέρηθεν ἀγαυῶν Ἀμνιτάων
ὀρνύμεναι τελέουσι κατὰ νόμον ἱερὰ Βάκχῳ
στεψάμεναι κισσοῖο μελαφύλλοιο κορύμβοις
ἐννύχιαι παταγῆς δὲ λιγύθροος ἠχή...

Τὴν αὐτὴν περιγραφὴν τῶν καταλοίπων αὐτῶν Ἑλλαδικῶν κοινωνιῶν εἰς τὰς βρεταννικὰς νήσους, ἀναφέρει καὶ ὁ Ἄραψ περιηγητὴς Ἐδρίσις, εἰς τὴν Γεωγραφίαν του, κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα. Εἶναι ἄγνωστον πῶς οἱ ἀπόγονοι ἐκείνοι τῶν Ἑλλαδικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοὺς Νεολιθικοὺς χρόνους μετέβαινον εἰς τὴν Βρεταννίαν διὰ νὰ ἐξορύξουν τὸν κασσίτερον καὶ νὰ τὸν ἐμπορευθοῦν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον, παρέμειναν τόσον ἀργὰ εἰς τὸν χῶρον αὐτόν, διατηροῦντες τὰ πατροπαράδοτα ἤθη των.

Ἐξ ἄλλου, μεταξὺ τῶν πρὸς Δυσμὰς Ἑλληνοπελασγικῶν ἐγκαταστάσεων πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ περιώνυμος Ταρτησσός, μεγίστη καὶ πλουσιωτάτη πόλις — πρωτεύουσα ὁμωνύμου περιοχῆς—, κειμένη, πιθανῶς, ἐπὶ νησίδος τοῦ ποταμοῦ Γουαλδαβερκὶρ ἐν Ἱσπανίᾳ, τὴν ὁποίαν οἱ βραδύτερον θαλασσοκρατήσαντες Φοίνικες καὶ Καρχηδόνιοι ἐπιδεικνύοντες τὴν ἐχθρότητά των πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ποὺ ἦτο ἀνέκαθεν γνωστή, κατέστρεψαν ἐκ θεμελίων καὶ μάλιστα τόσον ἐπιμελῶς, ὥστε μόνον ἐσχάτως καὶ κατόπιν ἐπιμόνων ἐρευνῶν τῶν ἀρχαιολόγων, πιθανῶς, ὑποτίθεται, ὅτι ἀνευρέθησαν τὰ ἴχνη της. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶς τινα σύγχρονα λεξικά, καὶ μάλιστα καὶ ἑλληνικά, ἐμφανίζεται ὡς... φοινικικὴ, καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, χωρὶς νὰ προσδιορίζεται ἡ ἐποχὴ τῆς καταστροφῆς της!. Ἀλλὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Ταρτησσοῦ μαρτυροῦν, πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὸ ὄνομά της (παράβαλε καὶ τὰς λέξεις Ἐρεσσός, Κνωσός, Σαλμυδησσὸς κλπ.) καὶ ἡ ἀρχαιότης της (κτίσις πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Φοινίκων). Προσεπιβεβαιοῦται δὲ καὶ ἀπὸ πληροφορίαν τοῦ Ἡροδότου (Κλειὼ 163) κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς τῆς Ταρτησσοῦ Ἀργανθώνιος ἐδέχθη φιλικώτατα Φωκεῖς, πλεύσαντας μέχρι τῆς χώρας του, τοὺς ἐκάλεσε νὰ ἐγκατασταθοῦν μονίμως ἐκεῖ εἰς ὅποιο μέρος ἤθελον, καί, τέλος, μαθὼν ὅτι ἐκινδύνευεν ἡ Φώκαια λόγῳ τῆς αὐξήσεως τῆς ἰσχύος τῶν Μήδων, τοὺς ἐφοδίασε μὲ ἄφθονα χρήματα διὰ νὰ ὀχυρώσουν τὴν πατρίδα των. Ἦτο δὲ φαίνεται τεραστία ἡ παρασχεθεῖσα οἰκονομικὴ βοήθεια, διότι τὸ οἰκοδομηθὲν τεῖχος ἦτο μέγα, περιμέτρου πολλῶν σταδίων καὶ ἐκτίσθη μὲ μεγάλας καλῶς κατειργασμένας καὶ συνηρμοσμένας πέτρας. Συνεπῶς κατὰ ποίαν λογικὴν θὰ ἐβοήθει τοὺς Ἕλληνας ὁ Ἀργανθώνιος, ἐὰν ἦτο Φοίνιξ; Καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἢ καὶ παλαιοτέραν ἀκόμη ἐποχὴν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἀνήκει καὶ τὸ πρωτελλαδικὸν σκάφος ποὺ ἀνευρέθη πρό τινος εἰς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, δηλαδὴ πρὸ 4.500 ἐτῶν π.Χ. (βλέπε εἰς «Ἑστίαν» σχετικὸν ἄρθρον τῆς ἀκούραστης ἐρευνητρίας Μ. Ζωγράφου (22-9-1975), ὅπου ἀναφέρονται καὶ σχετικαὶ ἀνακοινώσεις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ν. Γιαλούρη.

Φαίνεται, ἐξ ὅσων ἀφηγεῖται ὁ Στράβων (βιβλίον Γ', Κεφάλαιον Α', σελὶς 177, παρ. 146-150), ἐπικαλούμενος καὶ τὰς μαρτυρίας τοῦ Ποσειδωνίου καὶ τοῦ Πολυβίου, ὅτι, ἡ περιοχὴ τῆς Ταρτησσοῦ ἦτο πλουσιωτάτη εἰς μεταλλεύματα, παρεῖχε δὲ τεραστίας ποσότητας αὐτοφυοῦς χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Ἐντεῦθεν δέ, ἀργότερον, καὶ ἡ κατάληψις καὶ ἐξαφάνισίς της ὑπὸ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Καρχηδονίων, οἱ ὁποῖοι εἶχον εἰσχωρήσει καὶ καταλάβει τὴν πλουσιωτάτην αὐτὴν χώραν.

Οἱ Ἀρκάδες πανάρχαιοι Πελασγοί.

Σημαντικώτερον ὅμως καὶ πανάρχαιον Πελασγικὸν φῦλον ἦσαν οἱ Ἀρκάδες. Κατὰ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ ὅλους τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς οἱ Ἀρκάδες, οἱ ὁποῖοι συγχέονται ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου μὲ τοὺς Πελασγούς, ἦσαν τὸ ἀρχαιότερον καὶ πολυπληθέστερον Πελασγικὸν φῦλον. Προφανῶς μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος αἱ μεγαλύτεραι ὁμάδες ἀνθρώπων διεσώθησαν εἰς τὴν ὀρεινὴν Ἀρκαδίαν, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ἐθεωροῦντο αὐτόχθονες καὶ ὅπου κατὰ τὸν Ἄσιον, ποιητὴν τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος: «Ἀντίθεον δὲ Πελασγικὸν ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη». Δηλαδή: Εἰς τὰς ὑψηλὰς δασώδεις κορυφὰς τῶν ὀρέων ἡ μαύρη γῆ ἐγέννησε τὸ ἰσόθεον Πελασγικὸν φῦλον διὰ νὰ γίνῃ θνητὸν γένος (ἀνθρώπων). (Παυσανίας, Ἀρκαδικὰ § 1, 5). Δηλαδὴ οἱ Ἀρκάδες ἦσαν «γέννημα θρέμα» τῆς γῆς των, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἢ μὲ ἄλλες λέξεις γηγενεῖς, αὐτόχθονες χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν. Προσθέτει δὲ ὁ Παυσανίας ὅτι ὁ Πελασγὸς ἦτο ἀνώτερος ὅλων τῶν ἄλλων συνανθρώπων του καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματος καὶ τὴν σωματικὴν δύναμιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν εὐφυΐαν καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐξελέγη ὑπὸ τῶν συνανθρώπων του Βασιλεύς.

Ἐπίσης διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ παναρχαία ὕπαρξις τῶν Πελασγῶν ἀναφέρεται ὅτι ἀπεκαλοῦντο οὗτοι καὶ «προσέληνες» ὡς ὑπάρχοντες πρὸ τῆς σελήνης ἢ «προέλληνες» ὡς ὑπάρχοντες πρὸ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ὑπῆρξαν νεώτεροί των, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ἡ δὲ Ἀρκαδία ἐλέγετο πρὶν Πελασγία.

Πρὸς τούτοις ὁ Παυσανίας ἀναφέρει διὰ τὸν Πελασγόν, βασιζόμενος προφανῶς εἰς παλαιοτέρας πληροφορίας καὶ παραδόσεις ποὺ συνέλεξεν ὁ ἴδιος, διαμείνας ἐπὶ τριετίαν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, καὶ διὰ νὰ καταδείξῃ βεβαίως, πόσον πανάρχαιοι, ὡς Λαός, ἦσαν οἱ Πελασγοί, ὅτι ὁ Πελασγὸς ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους νὰ κατασκευάζουν καλύβας διὰ νὰ προστατεύωνται ἀπὸ τὸ κρύο τὸν χειμῶνα καὶ ἀπὸ τὴν ζέστη τὸ καλοκαίρι, διότι προηγουμένως, ζοῦσαν ἐντὸς τῶν σπηλαίων καὶ ἐπίσης τοὺς ἐδίδαξεν νὰ φοροῦν χιτῶνας ἀπὸ δέρματα ζώων, προβάτων κτλ.

Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι παλαιότερον ἐτρέφοντο καὶ μὲ χλωρὰ φύλλα καὶ ρίζας δένδρων καὶ φυτῶν, ὁ Πελασγός, ὑπέδειξεν εἰς αὐτοὺς νὰ τρέφωνται καὶ μὲ τὰ βελανίδια τῆς δρυός, ποὺ ὑπῆρχον ἄφθονα εἰς τὰ ἀπέραντα ἐκ δρυὸς δάση τῆς Ἀρκαδίας καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ πανάρχαιοι Ἀρκάδες ἐλέγοντο καὶ βαλανηφάγοι. Ἡ συνήθεια αὐτὴ ἄλλωστε ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς ὡρισμένα ὀρεινὰ χωρία τῆς Ἀρκαδίας, ὅπου τὰ ὥριμα βαλανίδια ψήνονται εἰς τὰ κάρβουνα κυρίως καὶ τρώγονται ὅπως τὰ κάστανα καὶ τὰ ἀμύγδαλα.

Καὶ ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς διαίτης τῶν παναρχαίων Ἀρκάδων ἡ Πυθία τῶν Δελφῶν, ἀργότερον, ἀπέτρεψεν τοὺς Σπαρτιάτας, οἱ ὁποῖοι προητοιμάζοντο νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν Ἀρκάδων, νὰ προβοῦν εἰς παρόμοιον ἐγχείρημα, διότι τοὺς εἶπεν ὅτι οἱ Ἀρκάδες ποὺ ἦσαν βαλανηφάγοι, δηλαδὴ λιτοδίαιτοι ἀλλὰ καὶ ἀνδρεῖοι, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατανικηθοῦν ὑπ' ἐκείνων εὐκόλως.

Υἱὸς τοῦ Πελασγοῦ τοῦ βασιλέως τῶν Πελασγῶν ὑπῆρξεν μετὰ ταῦτα ὁ Λυκάων ὁ ὁποῖος ἀπέκτησεν τρία τέκνα καὶ μίαν κόρην τὴν Καλλιστώ, τὴν ὁποίαν, ἐπειδὴ ἦτο ὡραιοτάτη, εἶχεν ἐρωτευθῇ ὁ Ζεύς. Σημαντικὴ ἐξ ἄλλου ἀπόδειξις τῆς παναρχαίας ὑπάρξεως τῶν Πελασγῶν - Ἀρκάδων, εἶναι καὶ τὰ ἀναφερόμενα περὶ ἀνθρωποθυσιῶν ὑπὸ τοῦ Λυκάονος, υἱοῦ τοῦ Πελασγοῦ.

Ὁ Λυκάων πρὸς τούτοις ἔκτισε τὴν πόλιν Λυκόσουρα στὸ ὄρος Λύκαιον ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαιοτέρα γνωστὴ πόλις τοῦ κόσμου, καθώρισε τὴν λατρείαν τοῦ Λυκαίου Διὸς καὶ διωργάνωσε τοὺς ἀγῶνας «Λύκαια», ποὺ ὑπῆρξαν παλαιότεροι τῶν Παναθηναίων. Εἰς τὸ ὄρος Λύκαιον, ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ τοῦ ὁποίου λέγεται καὶ Ὄλυμπος, κατὰ τὴν παράδοσιν ἀνετράφη ὁ Ζεὺς ἀπὸ τὰς Νύμφας Θεισόα, Νέδα καὶ Ἀγνώ. Εἰς τὸ Λύκαιον ὑπάρχει μία ἔκτασις ποὺ λέγεται «Κρητέα» καὶ οἱ Ἀρκάδες λέγουν ὅτι ἡ Κρήτη ποὺ ἰσχυρίζονται οἱ Κρῆτες ὅτι εἰς τὴν νῆσον των ἀνετράφη ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι ἡ Κρήτη, ἀλλ' ἡ περιοχὴ ἀκριβῶς τῆς Ἀρκαδίας, ποὺ λέγεται «Κρητέα», καὶ συνεπῶς κακῶς οἱ Κρῆτες ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Ζεὺς ἀνετράφη εἰς τὴν Κρήτην, ἀφοῦ μάλιστα κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἀρκάδων ἡ Ρέα τὸν ἐγέννησεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν (Παυσανίας, Ἀρκαδικὰ § 38,6) καὶ Ὀρφικὰ «Ὕμνος Διός» ὑπὸ Καλλιμάχου.

Τὸν Λυκάονα διεδέχθη ὁ υἱὸς του Νύκτιμος, ὡς βασιλεὺς τῶν Πελασγῶν καὶ αὐτὸν ὁ Ἀρκάς, ὁ ὁποῖος ἦτο υἱὸς τῆς Καλλιστοῦς τῆς κόρης τοῦ Λυκάονος καὶ τοῦ Διὸς κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου ἔκτοτε ἡ Πελασγία ἀπεκλήθη Ἀρκαδία.

Πρῶτος ἐξ ἄλλου ὁ Ἀρκὰς ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους νὰ καλλιεργοῦν τὸν σῖτον καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Τριπτολέμου καὶ νὰ κατασκευάζουν ἄρτον ἀπὸ αὐτὸν καὶ συγχρόνως νὰ γνέθουν τὸ μαλλὶ καὶ νὰ ὑφαίνουν ὑφάσματα διὰ νὰ ἐνδύονται, ἐνῶ προηγουμένως περιεβάλλοντο μὲ δορὰς (δέρματα) ζώων. (Παυσανίας, Ἀρκαδικὰ § 1,6 καὶ § 4,2-4).

Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι λόγῳ τοῦ ὀρεινοῦ ἐδάφους τῆς Ἀρκαδίας ἀπὸ τὴν προϊστορικήν, τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠναγκάζοντο νὰ μεταναστεύουν εἰς ἄλλας χώρας καὶ νὰ ἀναζητοῦν γῆν εὔφορον διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν, μὲ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴν πρώϊμον ἀκόμη ἐποχὴν τῆς Ἱστορίας, τὴν προϊστορίαν, νὰ ἀναφέρωνται ἀποικίαι Ἀρκάδων εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς Μεσογείου καὶ φυσικὰ καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

Τόσον ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεὺς καὶ ὁ Στράβων, ὅσον καὶ ὁ Παυσανίας ἀργότερον μᾶς διέσωσαν σημαντικὰς πληροφορίας περὶ τῶν μεταναστεύσεων αὐτῶν τῶν διαφόρων Πελασγῶν καὶ Ἀρκάδων εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου γενικῶς.

Ὁ Αἰσχύλος ἐπίσης εἰς τὰς «Ἱκέτιδας» περιγράφει διὰ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Πελασγοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργους πρὸς τὰς Δαναΐδας τὴν ἔκτασιν τοῦ βασιλείου του, ἡ ὁποία ἔφθανε μέχρι τοῦ Στρυμόνος καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἄλλοι Πελασγοὶ - Ἀρκάδες οἱ «Οἰνωτρες», οἱ «Πευκέσται» ἐμφανίζονται ὡς ἐποικίσαντες πρῶτοι τὴν Ἰταλίαν, ἐγκατασταθέντες ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου τῆς Ρώμης, (Παυσανίας, Ἀρκαδικὰ § 1, 3) μετὰ δὲ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς ἰδίας περιοχὰς (ἱδρύσαντες καὶ τὴν Ρώμην Πισᾶται - προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Πίσαν τῆς Ἤλιδος

(Διονύσιος 'Αλικαρνασσεὺς Στράβων).

'Εὰν εἰς τὰ ἀνωτέρω προστεθῆ ὅτι κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ ἡ Κρήτη εἶχεν ἐποικισθῆ ἀπὸ Πελασγούς - 'Αρκάδας, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν φαίνεται τὸ πολυανθρωπότερον φῦλον ποὺ διεσώθη εἰς τὴν ὀρεινὴν 'Αρκαδίαν, μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν ἀποκλείεται οἱ πανάρχαιοι αὐτοὶ 'Αρκάδες - Πελασγοὶ νὰ μετέφερον εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὰς περὶ γεννήσεως καὶ ἀνατροφῆς τοῦ Διὸς παραδόσεις, ἀφοῦ καὶ ἀργότερον οἱ 'Αρκάδες ἐξηκολούθουν νὰ μεταβαίνουν καὶ νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Κρήτην καὶ νὰ ἱδρύουν καὶ ὁλοκλήρους πόλεις ὅπως τὴν πόλιν Γόρτυνα (βλέπε λέξιν) τῆς κεντρικῆς Κρήτης. (βλέπε καὶ "Υμνον Διὸς «Καλλιμάχου εἰς τὰ 'Ορφικά»).

'Οπωσδήποτε ἐξ ἀφορμῆς τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρονται ἀποικίαι 'Αρκάδων εἰς τὴν 'Ιταλίαν, τὴν Κρήτην, τὴν Λιβύην, τὴν Μικρὰν 'Ασίαν, τὸν Πόντον (Τραπεζοῦντα), Κύπρον, Ρόδον, Λευκάδα, Ζάκυνθον, Θεσσαλίαν, "Ηπειρον, Τροίαν, Λῆμνον, "Ιμβρον κ.τ.λ. (Βλέπε Στράβωνος «Γεωγραφικὰ» βιβλίον Δ', Κεφάλαιον Β', σελίδας 292-297 καὶ σελὶς 342), "Εκδοσις Παρισίων, Κοραῆ 1815, Διονυσίου 'Αλικαρνασσέως, Ρωμαϊκὴ 'Αρχαιολογία, Τόμος Α', "Εκδοσις Λειψίας 1840, βιβλίον Α (XVII-LXII). Παυσανίας 'Αρκαδικὰ (1-12 καὶ 21-38), Θουκυδίδης IV, 109, 'Ηρόδοτος VI, 137 καὶ IV 145-150. 'Ιάκ. Θωμοπούλου «Πελασγικά», σελὶς 3 καὶ σελὶς 455, "Ελληνες Γεωγράφοι «Διονυσίου Οἰκουμένης Περιήγησις», "Εκδοσις Βιέννης 1808, Τόμος Β' ἀπὸ σελίδα 57 ἕως 119, εἰς σχόλια Εὐσταθίου, Πλουτάρχου «'Ηθικὰ» 305-365, 'Ομήρου, 'Ιλιὰς Β 681-685 καὶ Π' 233-235 'Απολλοδώρου περὶ θεῶν (βιβλίον Γ' σελὶς 111 ἔκδοσις Βιέννης 1811), 'Ησιόδου «Θεογονία», Αἰσχύλου «'Ικέτιδες» 250-260. 'Αριστοτέλους Μετεωρολογικὰ 1 352a καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς).

'Εν τούτοις τὰ ἀνωτέρω κείμενα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων συγγραφέων ἢ ἠγνοήθησαν ἢ διεστράφησαν ὑπὸ τῶν ξένων, μὲ τὴν ἐπιδίωξιν νὰ ἐμφανίσουν τοὺς "Ελληνας ἄλλοτε μὲν ὡς ἐλθόντας εἰς τὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τὴν Μέσην 'Ανατολὴν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὸν βορρᾶν καὶ συνεπῶς ὅτι δὲν ἦσαν αὐτόχθονες εἰς τὴν χώραν ποῦ ὑπῆρξαν, τὸ δὲ ἐξοργιστικώτερον, τὰς ἀνθελληνικὰς αὐτὰς θεωρίας τῶν ξένων ἠκολούθησαν καὶ οἱ περισσότεροι ἡμέτεροι ἱστορικοί, ἀρχαιολόγοι καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες, διὰ νὰ μὴ ... ἐκτεθοῦν ἐνώπιον τῶν ξένων!...

Μία μεγίστη δὲ ἀπόδειξις, ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοὶ τῶν ξένων, ἦσαν ἀσύστατοι καὶ ἀστήρικτοι ἦτο καὶ ὁ καθορισμὸς ἡμερομηνιῶν, περιόδων καὶ ἐποχῶν γεωλογικῶν ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἐπιστημόνων, διότι εἶναι τοὐλάχιστον ἀστήρικτος, ἢ ὑπερβολικός, διὰ νὰ μὴ εἴπω αὐθαίρετος, ὁ καθορισμὸς χρόνου τῆς διαβιώσεως ἢ ὑπάρξεως ἀνθρώπων πρὸ ἑκατομμυρίων ἢ καὶ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐτῶν, λόγω κυρίως τῶν τρομερῶν γεωλογικῶν διαταραχῶν ποὺ ἔχουν σημειωθῆ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ δεδομένου ὅτι καὶ τὰ γενόμενα καὶ πρὸ 10.000 ἐτῶν ἀκόμη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μᾶς διαφεύγουν. Διὰ τὴν περίπτωσιν δὲ τῶν γενομένων εἰς τὴν 'Ελλάδα κατὰ τὴν παναρχαίαν αὐτὴν περίοδον θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ προστεθῆ, ὅτι ἡ σπουδὴ καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν ξένων εἰδικῶν δῆθεν ἐπιστημόνων νὰ καθορίσουν βάσει τῶν διαφόρων ἀνασκαφῶν ποὺ ἔχουν γίνει ἐν 'Ελλάδι, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν διαβίωσιν τῶν προϊστορικῶν 'Ελλήνων, εἶναι ὄχι μόνον ὕποπτος ἀλλὰ καὶ ἀντιεπιστημονική, ἀφοῦ εἶναι γνωστόν ὅτι, ἐνῶ ἡ 'Ελλὰς ὁλόκληρος ἀποτελεῖ ἕναν ἀπέραντον ἀρχαιολογικὸν χῶρον πρὸς ἔρευναν, ἐλάχισται πόλεις καὶ περιοχαὶ εἶχον ἐρευνηθῆ μέχρι σήμερον ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ὑπεστήριζον τὰς ἀνθελληνικὰς θεωρίας ποὺ ἀναφέρομεν καὶ συνεπῶς τὰ στοιχεῖα ἦσαν τουλάχιστον ἐλλιπῆ, διὰ θετικὰς διαπιστώσεις καὶ τὸ σπουδαιότερον εἶχον ἀγνοηθεῖ συστηματικῶς καὶ ἀποπνιγῆ τὰ «'Ορφικά», τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς παναρχαίας καταγωγῆς τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἀθάνατου 'Ελληνικοῦ πνεύματος.

Καὶ ἐνῶ εἰς τὴν 'Ελλάδα, εἶχον καταρρακωθῆ καὶ κυριολεκτικῶς διαψευσθῆ αἱ παλαιότεραι θεωρίαι τῶν ἐν λόγω ἐπιστημόνων - περίπτωσις Μυκηνῶν, Τίρυνθος, Κνωσοῦ Κρήτης, Τροίας κ.τ.λ. - ἀφοῦ ἄλλα ὑπεστήριζον καὶ ἄλλα ἀπέδειξαν αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαί, ἐν τούτοις οὗτοι ἐπέμενον καὶ μέχρι πρὸ 15 ἐτῶν ἀκόμη, εἰς τὰς ἐσφαλμένας ἢ σκοπίμως ὑπούλους, ἀνθελληνικὰς θεωρίας των.

'Επειδὴ πρῶτος ὁ ὑπογράφων ὑπεστήριξεν τὴν ἄποψιν, βάσει κειμένων ἀρχαίων 'Ελλήνων συγγραφέων, ποὺ παρέθεσεν εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» καὶ τὴν «Προϊστορίαν» τοῦ τόμου «'Ελλὰς» τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» (1949) ὅτι ἀποδείξεις παλαιολιθικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἔχει τὴν ἱκανοποίησιν σήμερον νὰ ἀναφέρη ὅτι ἀπὸ 15 περίπου ἐτῶν αἱ ἀποδείξεις αὗται περὶ ὑπάρξεως παλαιολιθικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν 'Ελλάδα συνεχῶς πολλαπλασιάζονται, ἠὐτύχησε δὲ νὰ εἶναι καὶ ὁ ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς τῶν 'Ορφικῶν, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποπνίξει οἱ ξένοι καὶ ἠγνόουν οἱ "Ελληνες διανοούμενοι καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ὁποίων, ὄχι μόνον κονιορτοποιοῦνται, ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀνθελληνικαὶ προσπάθειαι τῶν ξένων, ἀλλὰ ὅπως δείχνουν τὰ κείμενα αὐτὰ ἀναμορφώνεται μαζὶ μὲ τὴν 'Ελληνικὴν Προϊστορίαν καὶ ἡ Προϊστορία τῆς Μεσογείου καὶ ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

Συνεπῶς οἱ "Ελληνες εἶναι αὐτόχθονες καὶ ὄχι ἐπήλυδες εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἐφ' ὅσον συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαὶ θὰ ἀποδειχθῆ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν πόσον ἐπιπολαίως ἢ σκοπίμως διεστρέβλωσαν τὴν 'Ελληνικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν Παγκόσμιον Προϊστορίαν καὶ 'Ιστορίαν, οἱ διάφοροι ξένοι καλοθεληταὶ συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες ποὺ ὑπεστήριζον τὸ ἀντίθετον.

Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων νεωτέρων διαπιστώσεων ἀναφέρομεν ὅτι εἰς τὴν Βέροιαν ἀνευρέθη πρὸ τινος, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων καὶ ἕνας περίφημος ἀμυγδαλόσχημος πέλεκυς θεωρούμενος ὡς τὸ παλαιότερον Παλαιολιθικὸν ἐργαλεῖον, ποὺ ἔχει ἀνευρεθῆ εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἡλικίας ὅπως λέγουν οἱ «εἰδικοί» ἄνω τῶν 100.000 ἐτῶν. Εἰς τὸ σπήλαιον τῶν Πετραλώνων «κόκκινες πέτρες» τῆς Χαλκιδικῆς ἀνευρέθη τὸ 1960 ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου Πουλιανοῦ ἀπολιθωμένον κρανίον ἀνθρώπου τοῦ Νεάντερταλ, ἡ ἡλικία τοῦ ὁποίου ὑπολογίζεται μεταξὺ 75 καὶ 100.000 ἐτῶν καὶ κατ' ἄλλους πέραν τῶν 100.000 ἐτῶν. Παραλλήλως τὸ 1958 εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Πηνειοῦ (Θεσσαλίας) ἡ γερμανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Βλ. Μιλόϊσιτς ἀπεκάλυψεν ἐργαλεῖα καὶ ἀπολιθωμένα ζωολογικὰ λείψανα ἡλικίας 100 ἢ καὶ πλέον τῶν 100.000 ἐτῶν. Τὸ 1962 ὁμὰς εἰδικῶν τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Καῖμπριτζ ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Ε. Higgs ἐπέτυχε νὰ ἐπισημάνη εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λούρου ("Ηπειρος) καὶ εἰς τὴν θέσιν «Κοκκινόπηλος» 800 ἐργαλεῖα καὶ ἀπολεπίσματα ἀπὸ μεταμορφωμένον ἀσβεστόλιθον. 'Επίσης καὶ εἰς τὸ σπήλαιον «'Ασπροχάλικο» εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν - 3,5 χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν «Κοκκινόπηλο» καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν 'Ιωαννίνων - ἀνευρέθησαν ἄφθονα παλαιολιθικὰ ἀντικείμενα.

'Εξ ἄλλου εἰς τὴν Πελοπόννησον τόσον εἰς τὴν Μεγαλόπολιν ὅσον καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Κάστρο Χλεμποῦτσι (Κυλλήνης) καὶ μέχρι Κατακώλου εἰς πολλὰς περιοχὰς ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Α. Leroi-Gourhan τὸ 1962 ἀνεῦρε ἑκατοντάδας ἐργαλείων καὶ ἀπολεπίσματα Μέσης Παλαιολιθικῆς ἐποχῆς. 'Επίσης εἰς τὸ σπήλαιον Φράγχθη τῆς 'Ερμιονίδος ὁ T.-Jacobson ἀνεκάλυψε ὁλόκληρον πολιτιστικὴν φάσιν τῆς ὑπάρξεως προϊστορικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν 'Ελλάδα. 'Εξ ἴσου ἐνδιαφέροντα εἶναι διὰ τὰς περιόδους αὐτὰς καὶ τὰ εὑρήματα τοῦ Δ. Θεοχάρη εἰς τὴν 'Αλόννησον τῶν Σποράδων (1960-1970).

'Επίσης εἰς τὰς 5 'Ιουνίου 1976 ὁ ἀρχαιολόγος κ. Α. Πουλιανὸς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν 'Ανθρωπολογικὴν 'Εταιρείαν 'Αθηνῶν, ὅτι εἰς τὸ σπήλαιον Πετραλώνων Χαλκιδικῆς ἀνευρέθη σκελετὸς νεαροῦ ἀτόμου τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποθάνει πρὸ 400.οοο ἐτῶν, ἐξ ἄλλων δὲ στοιχείων ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς τὸ σπήλαιον τῶν Πετραλώνων κατώκουν ἄνθρωποι πρὸ 600.000 ἐτῶν.

'Εννοεῖται ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἐπικρατήσασα τελικὴ ἄποψις ὅτι τὸ σπήλαιον τῶν Πετραλώνων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιέχη καὶ ἄλλα στοιχεῖα παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, ἐκτὸς τοῦ ἀνευρεθέντος τὸ 1960 κρανίου ἀνθρώπου, ἦτο ἀστήρικτος καὶ κυρίως εἶχεν διαδοθῆ καὶ ἐπικρατήσει ἀπὸ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὰς γνωστὰς ἀνθελληνικὰς θεωρίας, ὅτι ἡ 'Ελλὰς δὲν εἶχεν κατοικηθῆ κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν περίοδον.

("Οπου ἐσφαλμένως ἀναγράφεται καὶ εἰς τὴν «'Ιστορίαν 'Ελληνικοῦ "Εθνους» 'Εκδοτικῆς 'Αθηνῶν, Τόμος Α' (σελίδες 35-40) καὶ «Αὐγὴ Θεσσαλικῆς Προϊστορίας» Δημ. Θεοχάρη (σελὶς 165-168) ὁ ὁποῖος εἶχεν παρασυρθεῖ καὶ αὐτὸς ἀρχικῶς ἀπὸ τὰς ἀνθελληνικὰς θεωρίας τῶν ξένων.

Τέλος τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Μαΐου (ἐφέτος 1981) ὁ Πουλιανὸς προέβη εἰς ἀνακοίνωσιν, ὅτι εἰς τὰ Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ ὁποῖα οἱ νεώτεροι ἀρχαιολόγοι εἶχον ἀποκλείσει, διὰ νὰ περιέχουν ἄλλο εὕρημα 'Αρχαιολογικόν, ἀνεκάλυψε δύο σκελετοὺς ἀνθρώπων ἡλικίας 800.000 ἐτῶν, ἐνῶ εἰς τὸ σπήλαιον Φράχθη τῆς 'Ερμιονίδος αἱ τελευταῖαι ἔρευναι ἀπέδειξαν ὕπαρξιν ζωῆς Προϊστορικῶν ἀνθρώπων 25.000 ἐτῶν καὶ μάλιστα χωρὶς ἀκόμη ἡ ἔρευνα νὰ ἔχη φθάση εἰς τὸ παρθένον ἔδαφος, δηλαδὴ εἰς βραχῶδες ἔδαφος

'Εν πάσῃ περιπτώσει ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἀνωτέρω ἀδιασείστων στοιχείων περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν καὶ πληροφοριῶν - πηγῶν - τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων συγγραφέων ἀποδεικνύεται ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ 'Ορφικά, ὅτι οἱ πανάρχαιοι "Ελληνες οἱ 'Αρχαιοέλληνες οἱ Πελασγοί-'Αρκάδες καὶ γενικώτερον οἱ "Ελληνες ἦσαν αὐτόχθονες εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ συνεπῶς οἱ ἰσχυρισμοὶ ὡρισμένων ξένων συγγραφέων καὶ δῆθεν ἐπιστημόνων περὶ ἄλλων Λαῶν ποὺ ἦλθον ἀπὸ τὸν βορρᾶν ἢ ἀπὸ τὴν 'Ανατολὴν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅπως καὶ οἱ μῦθοι περὶ 'Ινδοευρωπαίων κ.τ.λ. εἶναι κυριολεκτικῶς ἀσύστατοι, καὶ ἀστήρικτοι

"Εχει ἄλλωστε ἀποδειχθῆ κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον πλέον ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν εἰς διαφόρους χώρους ὅτι εἰς τὴν 'Ελλάδα εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀρκετὰ πρῴϊμος πολιτισμός, ὅπως ἐξετέθη προηγουμένως, ὅταν οἱ Λαοὶ τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖοι ἐξεπολιτίσθησαν ἀργότερον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εὑρίσκοντο εἰς πρωτόγονον ἀκόμη κατάστασιν καὶ οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἦσαν καὶ ἀνθρωποφάγοι ἀκόμη, ἐνῶ ὅταν οἱ παγετῶνες ἐκάλυπτον τὴν βόρειον Εὐρώπην καὶ τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως χώρας τῆς Βαλκανικῆς, οἱ Πελασγοί, οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος ἐξειλίσσοντο καὶ ἀνεπτύσσοντο εἰς τὸ εὔκρατον καὶ εὐχάριστον κλῖμα τοῦ Αἰγαίου, δημιουργοῦντες τὸν πολιτισμὸν ὁ ὁποῖος διεμορφώθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἀνεπανάληπτον φωτεινὸν μετέωρον, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ποὺ κατηύγασεν ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα.

'Αλλὰ καὶ ὁ μῦθος περὶ 'Ινδοευρωπαίων ποὺ κατῆλθον εἰς τὴν

'Ελλάδα ἀπὸ διαφόρους χώρας τοῦ Βορρᾶ εἶναι δημιούργημα ἑνὸς "Αγγλους μυθιστοριογράφου τοῦ λόρδου Μπουλβερ-Λύττον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1842) διετύπωσεν εἰς τὸ μυθιστόρημά του (Τζανόνι) τὴν ἄποψιν - γνώμην - ὅτι οἱ "Ελληνες εἶχον ξανθὸν χρῶμα καὶ κατῆλθον εἰς τὴν 'Ελλάδα ἐκ τῆς βορείου Εὐρώπης. Τὴν ἰδίαν δὲ γνώμην ὑπεστήριξεν τὸ 1844 καὶ ὁ Γερμανὸς ἐπιστήμων Μύλλερ προσθέσας μάλιστα ὅτι «οἱ "Ελληνες προήρχοντο ἀπὸ τὴν ... 'Αγγλίαν καὶ ἐκεῖθεν κατῆλθον εἰς τὴν 'Ελλάδα!».

"Εκτοτε ἡ ἄποψις αὕτη περὶ 'Ινδοευρωπαίων κ.τ.λ. καὶ καταγωγῆς τῶν 'Ελλήνων ἐξ αὐτῶν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδόθη μεταξὺ διαφόρων ξένων δῆθεν ἐπιστημόνων, διότι ἁπλούστατα οὗτοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐρευνήσουν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα ποὺ παρατίθενται καὶ ἀνωτέρω ἢ σκοπίμως τὰ παρεσιώπησαν διὰ νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ ἀνυπερβλήτου ἑλληνικοῦ παράγοντος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ (βλέπε καὶ 'Ιωαν. Κούμαρη «Φυσικὴ 'Ανθρωπολογία», Τόμος «ΕΛΛΑΣ»).

Καὶ χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβω καὶ ἐνταῦθα ὡς ἱστορικὴν διαπίστωσιν αὐτὸ ποὺ ἔχω γράψει ἀπὸ τὸ 1949 εἰς τὴν «Εἰσαγωγή» τοῦ Τόμου «'Ελλὰς» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τοῦ «ΗΛΙΟΥ» ὅτι «ὅταν οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ἔκτιζον τὸν Παρθενῶνα οἱ πρόγονοι τῶν "Αγγλων ποὺ ... ἦλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν 'Ελλάδα(!), ὡς ... ξανθοὶ καὶ πολιτισμένοι 'Ινδοευρωπαῖοι ἔζων ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἢ ὡς πίθηκοι ἐπὶ τῶν δένδρων, ἐνῶ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν καὶ ἀνθρωποφάγοι!». (Στράβων Βιβλίον VI σελὶς 226 § 221).

Εἶναι ἀπαράδεκτος συνεπῶς, ἐξοργιστικὴ καὶ κυριολεκτικῶς ἀντιεπιστημονικὴ παρομοία διαστροφὴ τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας καὶ τῆς 'Ιστορίας. Διότι ἐκτὸς τῶν παλαιοτέρων διαπιστώσεων (ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις εἰς τὴν 'Αγγλίαν καὶ μεταφορὰ εἰς τὴν Μεσόγειον κασσιτέρου ἀπὸ τὴν χώραν αὐτὴν ὑπὸ τῶν Κρητῶν τῆς Μινωϊκῆς περιόδου) χθὲς ἀκόμη ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν 'Αγγλίαν προϊστορικαὶ ἐγκαταστάσεις 'Ελλήνων ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐξεπολιτίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ οἱ πρωτόγονοι καὶ ἄξεστοι λαοὶ τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς 'Αγγλίας.

Καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀρχαίων 'Ελληνικῶν κειμένων καὶ Παραδόσεων.

"Ας παρακολουθήσωμεν ὅμως εἰς τὴν συνέχειαν, ἢ ἂς ἐρευνήσωμεν καὶ ὡρισμένας ἀπὸ τὰς χαρακτηριστικὰς 'Ελληνικὰς παραδόσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀνεφέρθημεν καὶ ἀνωτέρω.

'Ο "Ιναχος κατὰ τὰς παναρχαίας 'Ελληνικὰς παραδόσεις ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς 'Αργολίδος, ἦτο υἱὸς τοῦ 'Ωκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος καὶ ἐκ τῆς θυγατρὸς τοῦ 'Ωκεανοῦ Μελίας ἐγέννησε τὸν Φορωνέα, τὸν Αἰγιαλέα καὶ τὴν 'Ιώ. («'Ωγυγία Δ Τόμος σελὶς 443 καὶ 'Απολλόδωρος βιβλίον Α σελὶς 14)

'Ο Φορωνεύς, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη πρῶτος βασιλεὺς τοῦ "Αργους καὶ ἀπάσης τῆς γῆς, κατὰ τὴν παράδοσιν, (ἐλέχθη ὅτι πρῶτος αὐτὸς συνήθροισε τοὺς διεσπαρμένους ἀνθρώπους εἰς μίαν πόλιν καὶ ἐξημέρωσεν αὐτούς), ἐπιβαλὼν νόμους εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τιμὰς εἰς τοὺς θεούς, ἂν καὶ ἄλλη παράδοσις τὰς πράξεις αὐτὰς ἀποδίδει εἰς τὸν 'Αρκάδα. "Εκτισε δὲ ὁ Φορωνεὺς καὶ τὸν πανάρχαιον ναὸν τῆς "Ηρας, παραδόσεις ποὺ προδίδουν προέλευσιν παναρχαίαν. 'Από τὸν Φορωνέα καὶ τὴν σύζυγόν του Κερδώ, ἢ ἀπὸ κάποιαν νύμφην ὀνόματι Λαοδίκην, ἐγεννήθησαν ὁ "Απις καὶ ἡ Νιόβη. (βλέπε 'Ωγυγίαν Τόμον Β' 269 καὶ 279). 'Από τὴν Νιόβη διὰ τοῦ Διός, ἢ ἀπὸ τὸν ἀδελφόν της "Απιν, ἐγεννήθη ὁ "Αργος ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ προτέρα πόλις ποὺ ἐλέγετο «ἄστυ Φορωνικὸν» ἔλαβε τὸ ὄνομα "Αργος, ἡ δὲ χώρα ὠνομάσθη 'Αργολίς. Αὐτὸ τὸ "Αργος ἐλέγετο καὶ δίψιον, ἐπειδὴ ἡ χώρα ἐπὶ μακρὰν χρονικὴν περίοδον ἐστερεῖτο ὑδάτων, ἢ 'Αχαϊκὸν καὶ Δωρικὸν καὶ "Ιππειον καὶ 'Ιππόβοτον, ἐπειδὴ ἔτρεφε πολλοὺς καὶ ἀρίστους ἵππους καὶ διὰ νὰ διαστέλλεται ἀπὸ ἄλλας ἕντεκα ἀρχαίας πόλεις ποὺ ὑπῆρχον εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς 'Ελλάδος καὶ αἱ ὁποῖαι ἔφερον τὸ ἴδιο ὄνομα.

Εἰς τὰς παραδόσεις ὅμως αὐτὰς ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι δύο "Απις, ὁ ἕνας καταγόμενος ἀπὸ τὴν Σικυῶνα καὶ ὁ ἕτερος ἀπὸ τὴν Αἰτωλίαν, καὶ αὐτοὶ οἱ "Απις δὲν μετεφέρθησαν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον εἰς τὸ "Αργος, ὅπου ὁ "Απις ὑπὸ μορφὴν ταύρου ἐλατρεύετο ὡς θεός. 'Αντιθέτως ὁ "Απις τοῦ "Αργους κατὰ τὰς αὐτὰς παραδόσεις ἐπεβλήθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, ἡ ὁποία ἐξ αὐτοῦ ὠνομάζετο κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν 'Απία κατόπιν ἀπὸ τὸν Πελασγὸν «Πελασγία» καὶ τέλος ἀπὸ τὸν «Πέλοπα Πελοπόννησος». 'Εξαναγκασθεὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ "Αργος ἐπειδὴ ἦτο βασιλεὺς τυραννικός, ἔφυγεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἐγκατέστησεν καὶ ἀποικίαν, ἐνῶ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν φονευθεὶς εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τοῦ Τελχίνα καὶ τοῦ Θελξίνου, ἐγένετο ὁ θεὸς Σάραπις τῶν Αἰγυπτίων. Συνεπῶς ὁ "Απις ὁ θεὸς τῶν Αἰγυπτίων προήρχετο ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα.

'Ο "Αργος ἐξ ἄλλου νυμφευθεὶς τὴν Εὐάδνην τοῦ Στρυμῶνος, ἀπέκτησεν ἐξ αὐτῆς τὸν "Εκβασον, τὸν Πείρανθον, τὸν 'Επίδαυρον καὶ τὸν Κρίασον καὶ κατ' ἄλλους τὸν Πείρασον ἢ Πείρακα, τὸν Φόρβαντα καὶ τὸν Τίρυνθα. Τοῦ Φόρβαντος υἱὸς ὑπῆρξε ὁ Τρίωπας αὐτοῦ δὲ υἱὸς ὁ "Ιασον, τοῦ δὲ 'Ιάσου υἱὸς ὑπῆρξε ὁ 'Αγήνωρ, ὁ ὁποῖος βασιλεύσας τυραννικῶς ἐπίσης εἰς τὸ "Αργος, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθη καὶ αἱ ὁποῖαι ἀργότερον ἔλαβον ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ 'Αγήνωρος Φοίνικα τὸ ὄνομα Φοινίκη.

Κατ' ἄλλους ὁ Φορονεὺς ἀφῆκεν τρεῖς υἱούς, τὸν Πελασγόν, τὸν "Ιασον καὶ τὸν 'Αγήνορα, οἱ ὁποῖοι ἐμοιράσθησαν τὸ βασίλειον τοῦ "Αργους. Καὶ ὁ μὲν Πελασγὸς ἔλαβε τὸ περὶ τὸν 'Ερασίνον ποταμὸν μέρος, ὅπου ἔκτισε καὶ τὴν Λάρισαν τοῦ "Αργους, ὁ "Ιασος τὸ πρὸς τὴν "Ηλιδα, ὁ δὲ 'Αγήνωρ ἔλαβε μόνον τοὺς πατρικοὺς ἵππους καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν χολωθεὶς ἐγκατέλειψεν τὸ "Αργος καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ἡ ὁποία ἀργότερον ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω ὠνομάσθη Φοινίκη. (βλέπε καὶ «'Ωγυγίαν» Τόμον Δ, σελίδα 513).

Μετὰ ἐβασίλευσαν εἰς τὸ "Αργος διάφοροι βασιλεῖς, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς δὲ ποὺ ὁ Δαναὸς ἦλθεν ἱκέτης εἰς τὸ "Αργος διωκόμενος ἀπὸ τὸν Αἴγυπτον, εἰς τὸ "Αργος ἐβασίλευεν ὁ Γελάνωρ τοῦ Σθενέλα ἢ ὁ ἴδιος ὁ Σθενέλας, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἦτο ἀπόγονος τοῦ Πελασγοῦ, καὶ διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς «'Ικέτιδας» ἀναφέρει, ὅτι ἡ χώρα, τὴν ὁποίαν διοικοῦσε, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Στρυμῶνος. (Σχετικῶς βλέπε καὶ ἀνωτέρω περὶ Πελασγοῦ καὶ 'Αρκάδων. Αὐτοὶ ἀναφέρονται ὅτι ἦσαν οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὸν "Ιναχον βασιλεῖς τοῦ "Αργους καὶ οἱ ὁποῖοι ἐβασίλευσαν εἰς τὸ "Αργος ἐπὶ 484 χρόνια κατὰ τὴν παράδοσιν. Μεταξὺ δὲ τούτων ἀναφέρονται καὶ πολλοὶ Πελασγοί. Φαίνεται ὅμως, ὅτι τὸ ὄνομα Πελασγὸς δὲν ἦτο ὄνομα φυλῆς μόνον, ἀλλὰ ἐδίδετο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ εἰς βασιλεῖς, ὅπως τὸ Μίνως εἰς τὴν Κρήτην, διότι ἀναφέρεται ὅτι ἄλλος Πελασγὸς ἔφθασεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἔκτισε ἐκεῖ τὴν Λάρισαν ('Απολλοδώρου Β,α καὶ Στεφάνου Βυζαντίου «Περὶ Αἰγιαλέως», Παυσανίου «Κορινθιακά» Ιε, Ιθ, Κ, καί, Εὐσταθίου σχόλια εἰς «Διονυσίου Περιήγησιν 119., καὶ ἐφεξῆς καὶ περὶ Πελασγοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του 'Αρκάδος, βλέπε καὶ «'Ωγυγίαν Σταγειρίτου, Τόμος Δ, σελὶς 530-537)

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν δὲ ἐνεφανίσθη ἀργότερον διὰ πρώτην φορὰν κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν καὶ ὁ "Ελλην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μετωνομάσθησαν οἱ Πελασγοί, οἱ 'Αρχαιοέλληνες εἰς "Ελληνας οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς αὐτῆς, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ ταῦτα ἐβασίλευσεν ὁ πατὴρ τοῦ 'Αχιλλέως. Οἱ δὲ "Ελληνες παλαιότερον δὲν εἶχον αὐτὸ τὸ κοινὸν ὄνομα, ἀλλὰ ὠνομάζοντο 'Εκτῆναι, "Γαντες, "Αονες, Πελασγοὶ καὶ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ 'Ωγύγου θὰ ἔφερον ἄλλα ὀνόματα. Πάντως καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν αὐτὴν ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ "Ελληνες ἦσαν ὁ ἴδιος λαὸς μὲ τοὺς Πελασγούς, ὅπως ἐξετέθη καὶ ἀνωτέρω. Μετὰ ταῦτα ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν (εἰς τὴν Θεσσαλίαν) ὁ 'Αχαιὸς καὶ ὁ Φθῖος, ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων καὶ ὡρισμέναι περιοχαὶ τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Φθιώτιδος ἔλαβον τὸ ὄνομα 'Αχαΐα καὶ Φθία. 'Ακολούθως ὁ Ξάνθος ὁ ἀδελφὸς τοῦ 'Αγήνωρος ἐκόμισε ἀποικίαν Πελασγῶν καὶ εἰς τὴν Λέσβον. (Περὶ τῆς καταγωγῆς ὅμως τῶν 'Ελλήνων ὡς ὄνομα καὶ ὄχι ὡς φυλῆς, ὑπάρχει καὶ ἄλλη παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καταγωγὴ των ἀνάγεται εἰς τὸν Δευκαλίωνα κ.τ.λ. (Εἰς «'Ωγυγίαν» Τόμος Δ σελὶς 276 καὶ περὶ "Ελληνος καὶ 'Αμφικτύωνος καὶ τῶν υἱῶν τοῦ "Ελληνος, Δῶρον, Ξοῦθον, Αἴολον κ.τ.λ.) ἀλλὰ ἡ παράδοσις αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, καὶ εἶναι μεταγενεστέρα, διότι παρουσιάζει τοὺς "Ελληνας ὡς ἐμφανισθέντας μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ἐνῶ οἱ Αἰγαῖοι, οἱ 'Αρχαιοέλληνες ὑπῆρχον ἀσφαλῶς, πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ 'Ωγύγου.

'Η 'Ιὼ ἐξ ἄλλου, ἡ ὁποία ἦτο θυγάτηρ τοῦ 'Ινάχου ἢ τοῦ "Ιασου, ἢ τοῦ Πειρῆνος, εἶχεν καθιερωθῆ ὡς ἱέρεια εἰς τὸν ναὸν τῆς "Ηρας καὶ ὁ Ζεύς, ἐπειδὴ ἦτο ὡραιότατη τὴν διέφθειρεν. 'Εξηγριωμένη ἡ "Ηρα ἀπὸ τὴν ζηλοτυπίαν της, ἤρχισε νὰ καταδιώκη τὴν 'Ιώ, ὁ δὲ Ζεὺς διὰ νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν δίωξιν τῆς "Ηρας τὴν μετεμόρφωσεν εἰς λευκὴν ἀγελάδα. 'Η "Ηρα ὅμως ἔθεσεν ὡς φύλακα αὐτῆς τὸν πανόπτην "Αργον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔφερε 4 ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν κεφαλήν, δύο ἐμπρὸς καὶ δύο ὀπισθεν, κατ' ἄλλους δὲ εἶχεν ὀφθαλμοὺς καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ σῶμα του. 'Ο "Αργος κατόπιν ἐντολῆς τῆς "Ηρας ἔδεσε τὴν 'Ιὼ ἀπὸ κάποια ἐλαιά, εἰς τὸ ἄλσος τῶν Μυκηνῶν καὶ εἰς κοινὴν θέαν, διὰ νὰ μὴ δύναται ὁ Ζεὺς νὰ τὴν πλησιάσῃ. 'Αλλ' ὁ Ζεὺς διέταξε τὸν 'Ερμῆν, καὶ ἐφόνευσε τὸν "Αργον, καὶ ἔκλεψε τὴν ἀγελάδα. 'Η "Ηρα ὅμως ὑποβαλοῦσα οἶστρον, μανίαν εἰς τὴν 'Ιώ, τὴν ἐξώθησεν νὰ τρέχῃ ὡς μανιασμένη ἀγελὰς ἀνὰ τὴν ὑφήλιον. Καὶ ἐπέρασε πρῶτα τὸ 'Ιόνιον πέλαγος, ποὺ ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομά της, διότι πρὶν ἐλέγετο πέλαγος τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, μετὰ δὲ διελθοῦσα, ἀπὸ τὴν 'Ιλλυρίαν τοῦ Αἵμωνος καὶ τὴν Θράκην ἐπέρασεν εἰς τὴν 'Ασίαν διὰ τοῦ Βοσπόρου. 'Εκεῖθεν ἀνέβη εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ τὴν Κιμμερίαν (ὅπου εἶχεν διαδοθεῖ ὁ 'Ελληνικὸς πολιτισμός, ὅπως προδίδουν τοῦτο ἄπειρα εὑρήματα) περιπλανηθεῖσα δὲ εἰς πολλοὺς τόπους καὶ θαλάσσας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς 'Ασίας τελικῶς ἦλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ὁ Ζεὺς τὴν ἐπανέφερε εἰς τὴν προτέραν ὡραιοτάτην μορφήν της καὶ συνευρεθεὶς καὶ πάλιν μετ' αὐτῆς ἐγέννησε τὸν "Επαφον. "Ετερος πιθανῶς ἀλλὰ σαφέστατος συμβολισμός, ποὺ προδίδει τὰς κινήσεις, τὰς ἐπιδράσεις καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς πρὸς τὸν βορρᾶν τὴν 'Ανατολὴν καὶ τὸν Νότον, ὅπου καὶ μετέδιδεν τὰς πνευματικὰς καὶ τεχνικὰς κατακτήσεις της καὶ τὸν ἐκπολιτισμὸν εἰς τὰς πρωτογόνους φυλὰς αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ 'Ιὼ ἐνυμφεύθη τὸν Τηλέγονον καὶ τέλος ὠνομάσθη "Ισις ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ἐνῶ ἦτο 'Ελληνικῆς καταγωγῆς ἐτιμήθη ὑπ' αὐτῶν ὡς θεά., ὅπως καὶ ὁ "Απις (βλέπε Διόδωρον Σικελιώτην βιβλίον Α καὶ

«'Ωγυγίαν» Τόμον Β', σελὶς 277)

'Ο 'Ηρόδοτος ὅμως λέγει, ὅτι ἡ 'Ιώ, ἦτο θυγάτηρ τοῦ 'Ινάχου, καὶ ὅπως ἀναφέρουν, κατ' αὐτὸν παραδόσεις τῶν Περσῶν, τὴν ἀπήγαγον οἱ Φοίνικες καὶ τὴν μετέφερον εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οἱ δὲ Φοίνικες ἔλεγον ὅτι ἠγάπησε τὸν ναύκληρον τοῦ πλοίου των, ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὸ "Αργος καὶ ἔφυγεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, φοβουμένη τοὺς γονεῖς της, ἐπειδὴ ἔμεινε ἔγκυος μὲ τὸν ναύκληρον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο τόσον εὐειδὴς (ὡραία καὶ χαριτωμένη) ὥστε οἱ 'Αργεῖοι τὴν ἐπωνόμαζον «βοῦν» κατὰ τὸν 'Ηρόδοτον ποὺ ἐσήμαινε ὡραιοτάτη, θεῖα!

'Η ἐκδοχὴ ὅμως αὐτὴ τοῦ 'Ηροδότου καὶ τῶν Φοινίκων εἶναι καταφανῶς ἀσύστατος καὶ ψευδής, ἀφοῦ ἡ περίοδος εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται τὰ ἀνατέρω, κατὰ τὰς 'Ελληνικὰς παραδόσεις, εἶναι σαφῶς προϊστορική, ἢ μᾶλλον τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἐξανθρωπισμένης ἀνθρωπότητος, οἱ δὲ Φοίνικες ὡς γνωστὸν ἐνεφανίσθησαν μετὰ τὸ 1100 π.Χ. εἰς τὴν 'Ιστορίαν, προελθόντες, ὡς φυλή, ἀπὸ ἐπιμειξίαν τῶν φυγάδων 'Αχαιῶν τῆς Κρήτης, ποὺ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, πρὸ καὶ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, μὲ τὰς διαφόρους διεσπαρμένας ὁμάδας ἀνθρώπων, ποὺ ζοῦσαν παλαιότερον ἐκεῖ. (βλέπε καὶ 'Ιωαν. Δ. Πασσᾶ «Τὸ "Εγκλημα τῆς 'Επιστήμης» Προσάρτημα Β' καὶ ἄρθρον «Συστήματα Πολιτικοκοινωνικά» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας, ἄρθρον «Κομμουνισμός»).

'Ακολούθως ἀπὸ τὸν "Επαφον τὸν υἱὸν τῆς 'Ιοῦς καὶ τοῦ Διός, ἐγεννήθη ἡ Λυβεία, ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα δὲ καὶ τὴν Λυβείαν ἐγεννήθησαν κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὁ 'Αγήνωρ καὶ ὁ Βῆλος, ἀπὸ τὸν Βῆλον δὲ ἐγεννήθησαν οἱ δίδυμοι Αἴγυπτος καὶ Δαναός, τοὺς ὁποίους ὁ 'Απολλόδωρος ἀνάγει εἰς τὴν γενεὰν τοῦ 'Ινάχου ἐπειδὴ ἡ 'Αργεία 'Ιὼ ἐγέννησε τὸν "Επαφον (καὶ 'Ωγυγία Τόμος Δ, σελὶς 448). Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ παράδοσις, ὅτι ὁ 'Αγήνωρ ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Βήλου εἶναι καὶ αὐτὴ δημιούργημα μεταγενεστέρων, ἀφοῦ ὁ 'Αγήνωρ ὑπῆρξεν ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω πανάρχαιος βασιλεὺς τοῦ "Αργους καὶ εἰς τὴν χώραν ποὺ ἀπεκλήθη κατόπιν Φοινίκη ἦλθεν ὡς ἱδρυτὴς ἀποικίας, πρὶν ὑπάρξουν Φοίνικες, ἐνῶ τὴν ὀνομασίαν της ἡ Φοινίκη τὴν ὀφείλει εἰς τὸν Φοίνικα τὸν υἱὸν τοῦ 'Αγήνωρος, ὅπως ἐξετέθη καὶ ἀνωτέρω.

Πάντως συμφώνως μὲ τὰς 'Ελληνικὰς παραδόσεις, ὁ 'Αγήνωρ ἐλθὼν εἰς Φοινίκην ἔλαβε γυναίκα τὴν Τηλέφασαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν ἡ Εὐρώπη, ὁ Κάδμος, ὁ Φοίνιξ καὶ ὁ Κίλιξ, ἢ κατ' ἄλλην παράδοσιν ὁ Φοίνιξ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ἡ Φοινίκη καὶ ἡ 'Ισαίη, τὴν ὁποίαν ἐνυμφεύθη ὁ Αἴγυπτος καὶ ἡ Μελία, τὴν ὁποίαν ἐνυμφεύθη ὁ Δαναός, ὑπῆρξαν τέκνα τοῦ 'Αγήνωρος καὶ τῆς Δαμνοῦς, ποὺ ἦτο κόρη τοῦ Βήλου. (Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ προσπάθεια νοθεύσεως τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς παραδόσεως εἶναι καταφανής. Διότι ὅταν ζοῦσεν ὁ 'Αγήνωρ, δὲν ὑπῆρχον ὁ Αἴγυπτος, καὶ ὁ Δαναὸς καὶ ὁ Βῆλος). Αὐτὴν τὴν Εὐρώπην τὴν κόρην τοῦ 'Αγήνωρος τὴν ἔκλεψεν ὁ Ζεὺς μεταβληθεὶς εἰς ταῦρον καὶ τὴν μετέφερεν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου ἐκ τοῦ Διὸς ἡ Εὐρώπη ἐγέννησεν τὸν Μίνωα, τὸν Ραδάμανθυν καὶ τὸν Σαρπηδόνα. 'Ο 'Αγήνωρ ἀπέστειλε ἀμέσως τότε τοὺς υἱοὺς του πρὸς διαφόρους χώρας διὰ νὰ ἀνεύρουν τὴν ἀδελφήν των. 'Ο Κάδμος ἀναζητῶν τὴν ἀδελφήν του ἦλθε καὶ εἰς τὰς Θήβας, ὅπου καὶ παρέμεινεν ἀναγορευθεὶς καὶ βασιλεύς. Καὶ συνεπῶς ἐμφανῶς δὲν εὐσταθοῦν αἱ σχετικαὶ παραδόσεις Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων ὡς παλαιοτέρων τῶν 'Ελλήνων καὶ τὰ λοιπὰ καὶ ὅτι οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦλθον εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ νὰ ἐκπολιτίσουν τοὺς "Ελληνας, ὅταν ἐμφανῶς αἱ παραδόσεις αὐταὶ εἶναι μεταγενεστέρας ἐποχῆς καὶ δημιούργημα ἐκείνων, ποὺ ἠθέλησαν ἔκτοτε καὶ ἐπεδίωξαν ἀνέκαθεν νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν παναρχαίαν τὴν ἀπὸ ἑκατοντάδας χιλιάδων ἐτῶν ὕπαρξιν τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς εἰς τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν 'Ορφικῶν.

'Αλλ' οἱ πανάρχαιοι 'Ελληνικοὶ θρύλοι ἀναφέρουν, ἐπίσης, ('Απολλόδωρος, Διόδωρος, 'Ηρόδοτος) ὅτι ὁ Δαναὸς ἐμπλακεὶς εἰς διένεξιν μὲ τὸν ἀδελφόν του Αἴγυπτον, ποὺ ἐβασίλευεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐγκατέλειψε τὴν Λιβύην, ὅπου ἐβασίλευεν μὲ τὰς πεντήκοντα θυγατέρας του καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Ρόδον, ὅπου εἰς τὴν Λίνδον ἔκτισεν καὶ ναὸν τῆς 'Αθηνᾶς. 'Εκεῖθεν δὲ ἦλθεν ἱκέτης εἰς τὸ "Αργος, ὅπου τελικῶς ἔλαβε καὶ τὴν βασιλείαν ἀπὸ τὸν Γελάνορα ἢ τὸν Σθέναλον. 'Ο Αἴγυπτος θέλων νὰ συμφιλιωθῇ μὲ τὸν Δαναόν, ὁ ὁποῖος ἦτο δίδυμος ἀδελφός του, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀπέστειλεν τοὺς πεντήκοντα υἱούς του εἰς τὸ "Αργος, διὰ νὰ λάβουν τὰς πεντήκοντα θυγατέρας τοῦ Δαναοῦ ὡς συζύγους, κατὰ παλαιὰν συμφωνίαν μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν. 'Αλλ' ὁ Δαναὸς ὑποπτευόμενος τοὺς υἱοὺς τοῦ Αἰγύπτου, ἐπειδὴ κατὰ κάποιον χρησμὸν ἔμελλε νὰ φονευθῇ ἀπὸ ἕνα ἐξ αὐτῶν, συνέστησε εἰς τὰς θυγατέρας του νὰ νυμφευθοῦν τοὺς υἱοὺς τοῦ Αἰγύπτου, ἀλλὰ ταυτοχρόνως τὰς ἐφοδίασε μὲ ἐγχειρίδια καὶ τοὺς ὑπέδειξε νὰ τοὺς φονεύσουν κατὰ τὴν πρώτην νύχτα τοῦ γάμου των. 'Ο 'Αθανάσιος Σταγειρίτης εἰς τὴν «'Ωγυγίαν» εἰς τὸν τόμον Δ' καὶ εἰς τὴν σελίδα 451, ἀναφέρει ὅπως τὰ διέσωσεν ἡ παράδοσις, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πεντήκοντα υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου καὶ τῶν πεντήκοντα θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ, οἱ ὁποῖοι συνεζεύχθησαν.

Πρὸς τούτοις οἱ αὐτοὶ πανάρχαιοι θρύλοι ἀναφέρουν, ὅτι ἡ 'Υπερμνήστρα, κόρη τοῦ Δαναοῦ καὶ σύζυγος τοῦ υἱοῦ τοῦ Αἰγύπτου Λυγκέως, τὸν ὁποῖον ἡ 'Υπερμνήστρα δὲν ἐφόνευσεν σύμφωνα μὲ τὴν παραγγελίαν τοῦ πατρός της, ἐπειδὴ τὸν συνεπάθησεν, ἐγέννησεν τὸν "Αβαν, ὁ ὁποῖος νυμφευθεὶς τὴν 'Ωκάλειαν, θυγατέρα τοῦ Μαντινέως, ἐγέννησε δύο υἱοὺς διδύμους, τὸν 'Ακρίσιον καὶ τὸν Προῖτον, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν παράδοσιν, «ἐστασίαζον ἀλληλοερίζοντες καὶ ὅταν ἀκόμη εὑρίσκοντο εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρός των», ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός των ἐμάχοντο διαρκῶς περὶ τῆς διαδοχῆς. 'Υπερτερήσας τελικῶς ὁ 'Ακρίσιος ἐξεδίωξεν τὸν Προῖτον, ὁ ὁποῖος ἔφυγεν εἰς τὴν Λυκίαν πρὸς τὸν 'Ιοβάτην, ἢ εἰς τὸν 'Αμφιάνακτα κατ' ἄλλους, ὅπου ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα αὐτοῦ "Αντειαν ἢ Σθενέβειαν. Λαβὼν δὲ δύναμιν ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν 'Αργολίδα, ὅπου ἐξηνάγκασε τὸν 'Ακρίσιον νὰ διανεμηθῇ τὸ βασίλειον καὶ ὁ μὲν 'Ακρίσιος ἐβασίλευσεν εἰς τὸ "Αργος, ὁ δὲ Προῖτος εἰς τὴν Τίρυνθα. 'Ο 'Απολλόδωρος ἐπίσης εἰς τὸ βιβλίον του Β', σελὶς 48-49, μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Βελλερεφόντης, ὁ υἱὸς τοῦ Γλαύκου καταφυγὼν εἰς τὸν Προῖτον, διότι εἶχε φονεύσει τὸν ἀδελφόν του Δηλιάδην, ἢ 'Αλκιμένην, περιπίπτει εἰς δυσμένειαν, διότι ἀπέρριψεν τὴν ἐρωτικὴν προσφορὰν τῆς Σθενέβειας τῆς γυναικὸς τοῦ Προίτου, ὁ ὁποῖος κατόπιν τούτου ἐξαπέστειλεν τὸν Βελλερεφόντην τὸν ὁποῖον εἶχε διαβάλει εἰς τὸν Προῖτον ἡ σύζυγός του, ὅτι τῆς εἶχε ἐπιτεθεῖ, εἰς τὸν πενθερόν του 'Ιοβάτην μὲ ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν συνίστα εἰς τὸν 'Ιοβάτην νὰ φονεύσῃ τὸν Βελλερεφόντην. 'Ο 'Ιοβάτης ὅμως ἀντὶ νὰ φονεύσῃ ὁ ἴδιος τὸν Βελλερεφόντην, τοῦ ἀνέθεσε νὰ ἐπιτελέσῃ διαφόρους ἄθλους, ἐπικινδύνους μεταξὺ τῶν ὁποίων νὰ φονεύσῃ καὶ τὸν ἄγριον δράκοντα τὴν Χίμαιραν, τὴν ὁποίαν ὁ Βελλερεφόντης ἐφόνευσεν ἱππεύων τὸν πτερωτόν του ἵππον Πήγασον. Καὶ ὅταν ὁ Βελλερεφόντης ἐπετέλεσεν τοὺς ἄθλους, τότε ὁ 'Ιοβάτης, ἔδειξεν εἰς τὸν Βελλερεφόντην τὰ γράμματα τοῦ Προίτου, ποὺ τοῦ ὑπεδείκνυεν νὰ τὸν φονεύσῃ, ἐκεῖνος ὅμως, νυμφεύσας αὐτὸν ἀκολούθως μὲ τὴν ἄλλην κόρην του, τὴν Φιλινόην, τοῦ ἄφησεν ἀποθανὼν καὶ τὴν βασιλείαν. 'Ο 'Ακρίσιος νυμφευθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αὐτὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Λακεδαίμονος Εὐρυδίκην ἀπέκτησεν μίαν μόνον θυγατέρα, τὴν Δανάην. Καὶ ἐπειδὴ εἶχεν λάβει χρησμόν, ὅτι θὰ φονευθῇ ἀπὸ ἕνα ἐκ τῶν υἱῶν τῆς θυγατρός του, κατέκλεισεν τὴν Δανάην μαζὶ μὲ τὴν τροφόν της, εἰς χῶρον ὑπόγειον ποὺ εἶχεν ἐπενδυθῇ μὲ χαλκόν. (βλέπε «'Ωγυγίαν». Τόμον Δ' ἀπὸ σελίδα 460 καὶ 'Απολλόδωρον βιβλίον Β σελὶς 49 καὶ 53). 'Αλλ' ὁ Ζεὺς μεταμορφωθεὶς εἰς χρυσῆν βροχήν, εἰσῆλθεν εἰς τὸν θάλαμον καὶ συνευρέθη μὲ τὴν Δανάην, ἡ ὁποία ἐξ αὐτοῦ ἐγέννησε τὸν Περσέα. (Προσφιλὲς θέμα διαφόρων διασήμων ζωγράφων τῆς 'Αναγεννήσεως). Καὶ ἀπὸ τὸν Περσέα, ὁ ὁποῖος ἐνυμφεύθη τὴν 'Ανδρομέδα, ἐγεννήθη ὁ Πέρσης, ὁ ὁποῖος μεταβὰς εἰς τὴν Περσίαν ἵδρυσε πόλιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς 'Αρταίας, ἡ ὁποία ἦτο ἐπαρχία τῆς ἀπ' αὐτὸν ὀνομασθείσης Περσίας. Οἱ κάτοικοι δὲ τῆς 'Αρταίας ἐθεωροῦντο ἥρωες τῆς Περσίας διὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ γένους των, διότι κατήγοντο ἀπὸ τὸν Δίαν. ('Απολλόδωρος Β,δ, Παυσανίας «Λακωνικὰ» Ιζ, «Μεσσηνιακὰ» Λσ, «Κορινθιακὰ» Ι, Ιη, Τζέτζη «Εἰς Λυκόφρονα» παράγραφος 838, 'Ερατοσθένους Κβ, Λουκιανὸς Δ,θ, Κβ - 'Υγῖνος 64-244, 'Ηρόδοτος «Εὐτέρπη» 91, Πίνδαρος «Πυθιονῖκαι» Ιβ, 12, 15 καὶ σχόλια εἰς 'Ομήρου «'Οδύσσειαν» Β,120 καὶ σελὶς 467 'Ωγυγίας Σταγειρίτου).

'Εξ ἄλλου ἡ Μήδεια ἐγκαταλείψασα τὴν Κόρινθον, ἀφοῦ κατέσφαξε τὰ τέκνα της, κατὰ τὴν παράδοσιν, κατέφυγεν εἰς τὰς 'Αθήνας, ὅπου ἐβασίλευεν ὁ Αἰγεύς, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἐνυμφεύθη. 'Εξ αὐτοῦ δὲ ἡ Μήδεια ἐγέννησε τὸν Μῆδον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν παράδοσιν ὠνομάσθησαν καὶ οἱ Μῆδοι, ὅταν ἀργότερον ὁ Μῆδος μετέβη εἰς τὴν χώραν αὐτὴν τῆς 'Ασίας, ποὺ ἀπεκλήθη ἐπίσης ἐκ τοῦ Μήδου, Μηδεία. ('Ωγυγία Τόμος Δ' σελὶς 71 καὶ 'Απολλόδωρος, βιβλίον Α, σελὶς 39).

'Επίσης ὁ Διόδωρος Σικελιώτης εἰς τὸ βιβλίον Γ' § 62 καὶ ἑφεξῆς μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι καὶ ὁ Διόνυσος εἰς προϊστορικὴν ἐποχὴν χρονολογικῶς ἐπίσης ἀπροσδιόριστον, ἡγούμενος στρατοῦ καὶ θυρσοφόρων Σατύρων καὶ Βάκχων, εἶχεν διεισδύσει καὶ μέχρι τῶν 'Ινδιῶν, ἀφοῦ προηγουμένως εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Α', μᾶς περιγράφει καὶ τὰ μυθολογήματα τῶν Αἰγυπτίων περὶ Διονύσου. 'Ο δὲ 'Αρριανὸς εἰς τὰ βιβλία του Ε, α, 4 καὶ κεφάλαιον 5,8, ἀναφέρει, ὅτι ἴχνη τῆς διαβάσεως τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὰς 'Ινδίας εἶχον διασωθῇ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκεῖ ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου, οἱ δὲ ἀρχαιότεροι 'Ινδοὶ ἀφηγοῦντο σχετικῶς διάφορα περιστατικά. 'Αλλὰ διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Διονύσου εἰς τὰς 'Ινδίας μᾶς παρέχουν ἐπίσης πληροφορίας καὶ ὁ Φουρνοῦτος· θεωρία «περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως» σελὶς 305 καὶ 365, εἰς 'Απολλόδωρον, ὁ Παλαίφατος «Περὶ 'Απίστων» καὶ εἰς τὸ «Περὶ 'Αρεσκόντων τοῖς Φιλοσόφοις» τοῦ Πλουτάρχου, ὁ 'Ηράκλειτος «Περὶ 'Απίστων» σελὶς 285, εἰς 'Απολλόδωρον, (ἔκδοσις Βιέννης 1804) ὁ Στράβων εἰς τὰ «Γεωγραφικὰ» Τόμος ΙΙΙ βιβλίον ΙΕ' σελὶς 84 ("Εκδοσις Παρισίων Κοραῆ 1817) ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ 'Ηρακλῆς πορευόμενος πρὸς τὸν Καύκασον διὰ νὰ ἀπολλυτρώσῃ τὸν Προμηθέα ἀπὸ τὰ δεσμά του, διῆλθεν καὶ ἀπὸ τὴν 'Ινδικήν, ὅπου ἀπόγονοί του φέροντες δορὰς καὶ ρόπαλον, ὅπως ἐκεῖνος καὶ ὀνομαζόμενοι Σίβας, διεσώζοντο εἰς τὴν ἐποχήν του. (Στράβων βιβλίον ΙΕ' 'Ινδικὴ σελὶς 85).

'Εξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω 'Ελληνικῶν παραδόσεων εἶναι φανερὸν συνεπῶς ὅτι πανάρχαιοι "Ελληνες εἶχον εἰσδύσει εἰς τὴν 'Ανατολὴν καὶ ὄχι μόνον ἐπεχείρησαν νὰ ἐκπολιτίσουν τοὺς ἀνθρώπους, διότι δυστυχῶς καθυστερημένην καὶ βραδεῖαν ἀνάπτυξιν παρουσίασαν καὶ ἀργότερον οἱ Λαοὶ αὐτοί, ἀλλὰ καὶ ὀνόματα 'Ελληνικὰ

φέρουν καὶ εἶχον τὰ Ἔθνη αὐτὰ καὶ οἱ γενάρχες, ἢ οἱ βασιλεῖς ὡρισμένων ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν (Αἴγυπτος, Περσία, Μηδεία), ἐνῶ ἄλλαι περιοχαὶ ἢ πόλεις τῆς Ἰνδικῆς τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἦσαν διάσπαρτες μὲ ὀνόματα Ἑλληνικά.

Καὶ ἀσφαλῶς οἱ ἐφευρέται τῶν Ἀρείων καὶ τῶν Ἰνδοευρωπαίων ποὺ κατῆλθον ἀπὸ τὸν βορρᾶν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰσῆλθον εἰσβολεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν, τοιαύτης ἐκτάσεως καὶ μορφῆς πληροφορίας, δηλαδὴ ὅπως αὐτάς ποὺ παρουσιάζουν αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις, διὰ τὴν διείσδυσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἄλλας χώρας, διὰ νὰ στηρίξουν τὰς ἐμφανῶς καὶ ἀποδεδειγμένως ψευδολογίας καὶ παραμυθολογίας των.

Οἱ μῦθοι περὶ Αἰγυπτίων. Πάντως ἐὰν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰ ἀναφερόμενα σχετικῶς μὲ τὴν καταγωγὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὴν παράδοσιν ποὺ λέγει ὅτι ὁ Αἴγυπτος καὶ ὁ Δαναὸς ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Ἐπάφου, υἱοῦ τῆς Ἀργείας Ἰοῦς (βλέπε καὶ Ἡρόδοτον Εὐτέρπη § 36-38) καὶ ὅτι ἡ Ἰὼ ἦτο κόρη τοῦ Ἰνάχου, ὁ Ἴναχος δὲ ἦτο υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος καὶ ὄχι Αἰγύπτιος, ἢ Φοίνιξ, ὅπως λέγει ἡ ἀντίθετος καὶ χαλκευθεῖσα μεταγενεστέρως ἀσφαλῶς παράδοσις, ποὺ μετεχειρίσθησαν ὅλοι περίπου οἱ ξένοι καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες Ἱστορικοί, δικαιοῦται τουλάχιστον βασιζόμενος καὶ εἰς τὰς ἄλλας παναρχαίας παραδόσεις ποὺ ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Πελασγὸς καὶ ὁ Ἀρκὰς ἦσαν αὐτόχθονες, νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ περὶ καταγωγῆς τοῦ Ἰνάχου ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἢ τὴν Φοινίκην εἶναι μεταγενέστερα, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι κατὰ τὴν συγκεχυμένην αὐτὴν παράδοσιν ὁ Ἴναχος δὲν ἦτο γενάρχης τῶν Ἀργείων, ἀλλὰ ἁπλῶς ἦλθε καὶ ἐβασίλευσεν εἰς τοὺς Ἀργείους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Λαὸς αὐτόχθων, δηλαδὴ Πελασγικός. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν διατί νὰ δεχθῶμεν τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Ἴναχος ἦτο Αἰγύπτιος ἢ Φοίνιξ καὶ ὄχι υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος, ὅταν ἔχωμεν καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας πλεῖσται πόλεις τῆς Αἰγύπτου εἶχον Ἑλληνικὰ ὀνόματα (Πανόπολις, Ἡλιούπολις, Ἑρμούπολις, Ἀπολλωνόπολις, Διόσπολις (Διόδωρος βιβλίον Β σελὶς 34) ἡ δὲ Σάϊς τῆς Αἰγύπτου ἦτο καὶ αὐτὴ παναρχαία ἀποικία τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὸν Σόλωνα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν Αἰγυπτίων; Ἄλλως τε καὶ ἡ παράδοσις περὶ τῆς φυγῆς τῆς Ἰοῦς εἰς Αἴγυπτον ὅπως καὶ ἡ παράδοσις ποὺ ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ Ἀκτὶς ὁ υἱὸς τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Ρόδου καὶ ὁ Δαίδαλος εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον, συμβολίζει καταφανῶς τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀποίκισιν καὶ ὄχι τὸ ἐναντίον.

Τέλος συνοψίζοντες τὰς περὶ Αἰγυπτίων Ἑλληνικὰς παραδόσεις, παρατηροῦμεν ὅτι κατ' αὐτάς, ἡ Αἴγυπτος εἶναι χώρα, ὄχι παλαιὰ ἀλλὰ νέα δημιουργηθεῖσα, μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος, ἀπὸ τὰς προσχώσεις τοῦ Νείλου, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Διόδωρον Σικελιώτην ἡ Αἴγυπτος παλαιότερον κατεκλύζετο ἀπὸ τὴν θάλασσαν, ὁ αὐτὸς δὲ ἀναφέρει (βιβλίον Γ' σελὶς 12) ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι κατάγονται ἀπὸ τοὺς Αἰθίοπας, ὅτι ὁ Διόνυσος καταλαβὼν τὴν Αἴγυπτον, ἐπέβαλεν βασιλέα, ἐνῶ ὁ Ἡρακλῆς διελθὼν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ὅταν ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Λιβύης, ἐφόνευσε τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Βούσιριν. Ἐπίσης κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω ὁ Βασιλεὺς τῆς πρώτης Δυναστείας τῶν Αἰγυπτίων ἐλέγετο Μὴν ἢ Μηνᾶς, ὄνομα ἐνθυμίζων Κρητικὴν καταγωγήν, (καὶ Αἰλιανοῦ «Ποικίλη Ἱστορία), ὅτι ὁ Ἀκτὶς ὁ υἱὸς τῆς Ρόδου καὶ τοῦ Ἡλίου μεταβὰς εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔκτισε τὴν Ἡλιούπολιν καὶ ἐδίδαξε τοὺς Αἰγυπτίους Ἀστρονομίαν (Διόδωρος Τόμος Ε σελὶς 34) ὅτι ἡ Ἰὼ καὶ ὁ Ἄπις ἦσαν πρόσωπα Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, τὰ ὁποῖα ἀπεθεώθησαν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, καθὼς καὶ ὁ Δαίδαλος ἀργότερον, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, καὶ ἐπίσης ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰς ὑποσημειώσεις εἰς τὰ κείμενα τοῦ Χασάπη (Ὀρφικὰ Τόμος ΚΔ') αἱ περὶ Σύμπαντος, οὐρανοῦ, ἀστέρων, Ἡλίου καὶ Σελήνης γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων, ἦσαν κυριολεκτικῶς παιδαριώδεις, αἱ δὲ μορφαὶ τῶν θεῶν των ἦσαν ζωώδεις, (Ἡρόδοτος Εὐτέρπη 41-42 καὶ ἑφεξῆς) ὅτι ὁ Ὀρφεὺς εἰς τὰ «Ἀργοναυτικὰ» (στίχος 44) ἀποκαλύπτει ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον «ἐδίδαξεν τὸν ἱερὸν λόγον» καὶ ὄχι ἐδιδάχθη αὐτὸν τὸν λόγον ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πλεῖσται ἄλλαι πληροφορίαι περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ἀρχαιοελλήνων ἐπὶ τῶν Αἰγυπτίων.

Καὶ δὲν βλέπομεν, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μυθολογικῶν παραδόσεων αἱ ὁποῖαι ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποδεικνύονται ὡς περιέχουσαι Ἱστορικὰ στοιχεῖα, διατὶ οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ ὑποστηρίζωμεν τὰς ἀπόψεις ποὺ στηρίζονται ἐπὶ τῶν σαφεστάτων καὶ παναρχαίων αὐτῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν τὰς μεταγενεστέρας καὶ ἐμφανέστατα χαλκευθεῖσας καὶ ὑποβολιμιαίας ἀπόψεις, τῶν ξένων περὶ Αἰγυπτίων ὡς παλαιοτέρων, ἀφοῦ ὑπὲρ αὐτῆς συνηγοροῦν καὶ ὁ ἀνακαλυφθεὶς πανάρχαιος πολιτισμὸς τῶν Αἰγαίων, τῶν Κρητῶν κ.λπ. ἀλλὰ καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικῶς δῆθεν ἐξηκριβωμένος παλαιὸς πολιτισμὸς τῶν Αἰγυπτίων, βασίζεται κυρίως ὡς γνωστόν, εἰς τὰς χρονολογίας καὶ τὰ γραφόμενα τοῦ Αἰγυπτίου Μανέθωνος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ μάλιστα Ἑλληνιστί, μόλις τὸ 280 π.Χ. εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ φυσικὰ τὰ παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπολύτως ἀκριβῆ, προκειμένου μάλιστα περὶ τόσον παλαιᾶς Ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων (3315 π.Χ.). Διότι εἶναι κάπως δύσκολον νὰ καθορίζῃ κανεὶς μετὰ 3.000 ἔτη τόσον ἐπακριβῶς καὶ λεπτομερῶς γεγονότα, ὅπως ἔπραξεν ὁ Μανέθων, ἀφοῦ ἡ γενομένη ἐν τῷ μεταξὺ ἀνάγνωσις τῆς παναρχαίας Μινωϊκῆς γραφῆς καὶ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν ἀνατρέπουν κυριολεκτικῶς τοὺς ἰσχυρισμοὺς περὶ παλαιοτέρου πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων.

Ἐν τούτοις πάντα ταῦτα ἐγράφοντο περὶ Αἰγυπτίων καὶ ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὑπεστηρίζοντο μὲ πλήρη παραμερισμὸν καὶ περιφρόνησιν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ποὺ παρεθέσαμεν καὶ κατὰ τρόπον περίεργον, αὐθαίρετον καὶ ἐξοργιστικόν! Ἐὰν συνεπῶς διάφοροι ξένοι συγγραφεῖς, καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ Ed. Meyer, La King καὶ H. Hall, W. Budge, F. Petrie, A. Erman, C. Maspéro, Morgan, G. Glotz, ὁ Durand, ὅπως καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, βασιζόμενοι εἰς τὰ γραφόμενα τοῦ Μανέθωνος διὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ τοῦ Βηρωσοῦ διὰ τὴν Μεσοποταμίαν, ἢ εἰς τὰς ἀνακαλύψεις καὶ διαπιστώσεις τῶν ἀρχαιολόγων ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἠθέλησαν νὰ ἐμφανίσουν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς χώρας τῆς Μεσοποταμίας, ὡς τὰς χώρας τὰς ἐχούσας τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας κατάγονται ἡ γραφή, ἡ Τέχνη καὶ γενικὰ ὁ πολιτισμός, τότε, βάσει τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν γενομένων ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνασκαφῶν, εἶναι ἐπιβεβλημένον νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ τὸ ἀντίθετον. Λέγομεν δὲ τοῦτο, διότι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἠγνόησαν συστηματικῶς καὶ ἐπιμόνως οἱ ξένοι, εἶναι ἀρχαιότεραι, πλουσιώτεραι καὶ περισσότεραι ἐμφανῶς, ἐνῶ, ἀντιθέτως, αἱ πηγαὶ περὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ περὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μᾶλλον συγκεχυμέναι, πτωχότεραι ἢ νεώτεραι, πιθανῶς σκοπίμως ἢ ἀπὸ ἄγνοιαν κατασκευασμέναι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.

Ὁ λεγόμενος, παραδείγματος χάριν, κατάλογος τοῦ Μανέθωνος, ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνομεν, ἀνάγει τὴν Ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸ 3315 π.Χ. καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθησαν ὅλοι, ὅσοι ἔγραψαν διὰ τὴν Αἴγυπτον, εἶναι γνωστὸν ὅτι συνετάχθη τὸ 280 π.Χ. δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων καὶ μάλιστα ἀπὸ ἄνθρωπον τυχόντα Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ ξένης καταγωγῆς δηλ. τὸν Αἰγύπτιον Μανέθωνα. Ὁ Μεγυέρ, ἐξ ἄλλου, ποὺ ἀναφέρει εἰς τὸ βιβλίον του «Αἰγυπτιακὴ Χρονολογία» (Βερολῖνον, 1904) ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἡμερολόγιον ἀπὸ τὸ 4241 π.Χ., ἀσφαλῶς βασίζεται ἐπὶ ὑποθετικῶν καὶ παρατόλμων ὑπολογισμῶν, ὅπως καὶ ὁ Γάλλος Ἀκαδημαϊκὸς Μοντέλ, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριζεν, ὅτι ἡ πυραμὶς τοῦ Χέοπος ἀποτελεῖ ὑλοποίησιν τῶν ἀνωτέρων μαθηματικῶν, τὰ ὁποῖα πρῶτοι ἐγνώριζον οἱ Αἰγύπτιοι. (Ἀνακοίνωσις τῆς ἐργασίας του «Ἐπὶ τῆς Πυραμίδος τοῦ Χέοπος» εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων, τὴν 23ην Ἰουλίου 1947). Ἐξ ἄλλου, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ καθορισμοῦ τῶν χρονολογιῶν διὰ τῶν σκαραβαίων, ποὺ ἀνευρέθησαν εἰς τάφους τῆς Αἰγύπτου, ἢ διὰ δακτυλίων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τάφους τῆς Κρήτης καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξεν ἐσφαλμένη καὶ τὸ αὐτὸ ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῆς καταγωγῆς τῆς τέχνης τῶν Αἰγυπτίων (εἰκὼν τῆς Τέλ-ἐλ-Ἀμάρνα). Ἐπίσης αἱ χρονολογίαι ποὺ ἀναφέρονται εἰς διαφόρους Αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφάς, εἶναι τόσον συγκεχυμέναι καὶ ἀλληλοσυγκρουόμεναι, ὥστε καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οὐδὲν σοβαρὸν καὶ θετικὸν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ Κ. Χασάπης εἰς τὰ σχόλια τῶν Ὕμνων τοῦ Ὀρφέως.

Ἐσχάτως δέ, καὶ πρὸ πέντε μόλις ἐτῶν, ὁ ἐξέχων καὶ παγκοσμίως γνωστὸς Ἕλλην μαθηματικὸς Ε. Σταμάτης, διεπίστωσεν ἀπὸ ἐρεύνας του εἰς βιβλιοθήκας τῶν Ἰνδιῶν, ὅπου ὑπάρχουν κείμενα τοῦ Ἀρχιμήδους, ὅτι καὶ οἱ παλαιότεροι Ἄραβες συγγραφεῖς ἐξέδιδον μὲ τὴν ὑπογραφὴν των κείμενα τοῦ Ἀρχιμήδους, οἰκειοποιούμενοι καὶ ἐν μέρει διαστρέφοντες αὐτὰ (βλέπε καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς «Ἅπαντα Ἀρχιμήδους» Ε. Σταμάτη, Ἔκδοσις Ἀθηνῶν). Ἐπίσης διαφοροτρόπως ἔχει ἐπισημανθῆ ἐσχάτως ὅτι πλεῖσται πινακίδες μὲ ἀσσυροβαβυλωνιακὴν γραφήν, εὑρεθεῖσαι εἰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, εἶναι νόθα κατασκευάσματα νεωτέρας ἢ συγχρόνου ἐποχῆς, ἐντέχνως ἐμφανισθέντα ὡς παλαιά, ὡς καί τινες πάπυροι ἀσσυροβαβυλωνιακοὶ ἀπὸ τοὺς κυκλοφορήσαντας διεθνῶς καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται διάφοροι χρονολογικαὶ διαβαθμίσεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὡς παλαιαί!

Πάντως, ὅτι οἱ διάφοροι ἀρχαῖοι Λαοί, καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Αἰγύπτιοι, εἶχον ἀναπτύξει ἀξιόλογον πολιτισμὸν καὶ ὅτι αἱ τεχνικαὶ των γνώσεις ἦσαν ἱκανῶς προηγμέναι - ὅπως μαρτυροῦν καὶ τὰ λείψανα τῶν τεχνικῶν ἔργων των - οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῇ ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ἀγνοήσῃ ὅτι διάφοροι Ἕλληνες τεχνικοὶ σημαντικῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν τῶν ἔργων. (Δαίδαλος παλαιότερον καὶ ἄλλοι κατὰ τὴν μετέπειτα ἐποχήν. Ἐκεῖνο, ὅμως, τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν εἶναι ὁ χαρακτὴρ τῶν γνώσεων αὐτῶν. Εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι αἱ γνώσεις αὗται κτῆμα ἐλαχίστων ἀτόμων ἐντὸς τῶν ἑρμητικῶς κλεισμένων σημαντικῶς κύκλων τοῦ ἱερατείου, εἶχον χαρακτῆρα καθαρῶς ἐμπειρικὸν καὶ ὅτι οὐδέποτε ἐξῆλθον τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας. Ἡ δὲ ἀπόστασις μεταξὺ ἐμπειρίας καὶ ἐπιστήμης εἶναι, ὡς γνωστόν, τεραστία καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς των γνώσεις οἱ Αἰγύπτιοι τὰς ὀφείλον εἰς τοὺς Ἕλληνας τεχνικούς, ποὺ ἔζησαν καὶ ζοῦσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ πάντως εἰς τὰς ὁδηγίας, τὰς συμβουλὰς των καὶ εἰς τὴν ἐν γένει ἐπίδρασίν των, ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἔχει

ἀποδειχθεῖ, ἦσαν ὁπωσδήποτε περισσότερον προηγμένοι ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους γενικῶς.

Καὶ οἱ ὅλως πρωτόγονοι Λαοὶ ἀκόμη διαθέτουν ἕνα μέγα ἀπόθεμα ἐμπειρίας, ἀποκτηθὲν διὰ παρατηρήσεων καὶ πλουτισθὲν μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων. Ἀλλὰ διὰ νὰ μεταβληθῇ ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις εἰς ἐπιστημονικὴν δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ παρατήρησις. Χρειάζεται ἐπὶ πλέον καὶ τὸ δαιμόνιον τοῦ μεγάλου νοῦ, τῆς διαισθήσεως ἢ αὐτὸ ποὺ λέγομεν συνοπτικῶς, τῆς μεγαλοφυΐας. Καὶ τὸ διαμόνιον αὐτὸ τὸ διαθέτουν καὶ τὸ διέθετον ἀσφαλῶς οἱ Ἕλληνες περισσότερον καὶ φαίνεται ὅτι πολλαπλῶς τὸ διέθεσαν καὶ ὑπὲρ τῶν Αἰγυπτίων. Χρειάζεται συνεπῶς ὁ Θαλῆς, ὁ Εὐκλείδης, ὁ Ἀρχιμήδης, ὁ Ἀρίσταρχος καὶ οἱ νεώτεροι, ὅπως ὁ Νεύτων, ὁ Παστέρ, ὁ Λαβουαζιέ, ὁ Μπόρ, ὁ Χάϊζεμπεργκ, ὁ Ἀϊνστάιν, ὁ Μπράουν ὁ Ρῶσος ἀστροφυσικὸς Κορολιάνωφ καὶ ἄλλοι ἐξέχοντες διανοηταί.

Ἀσφαλῶς οἱ Αἰγύπτιοι ἐγνώριζον κάποιον Γεωμετρίαν, ἀλλὰ ἡ Γεωμετρία των αὕτη ἦτο ἡ πρακτικὴ Γεωμετρία τοῦ ἐφαρμοστοῦ (τοῦ μάστορη) καὶ ὄχι βεβαίως τοῦ ἐπιστήμονος, διότι οὔτε Θαλῆς, οὔτε Πυθαγόρας, οὔτε Εὐκλείδης, οὔτε Ἀρχιμήδης, οὔτε Ἀρίσταρχος ἐγεννήθη ἢ ἀνεφάνη εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ νὰ ἀναγάγη τὴν ἐμπειρίαν εἰς ἐπιστήμην. Κατασκεύασαν οἱ Αἰγύπτιοι τὰς πυραμίδας, ἀλλὰ κατεπλάγησαν, ὅταν ὁ Θαλῆς ἐμέτρησεν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως των Ἄμασι τὸ ὕψος τῆς Πυραμίδος τοῦ Χέοπος ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου, διὰ συγκρίσεως τῆς σκιᾶς της καὶ τῆς σκιᾶς τῆς ῥάβδου του, διὰ μεθόδου δηλαδὴ ἁπλῆς ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ ἄγνωστον εἰς τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἐπίσης, καὶ οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζον ἀστρονομίαν, ἀλλὰ οὔτε κείμενα Ἀστρονομίας ὅπως τὰ Ὀρφικά, οὔτε Εὔδοξον ἢ Ἀρίσταρχον ἐνεφάνισαν, διὰ νὰ θεμελιώσουν τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα, οὔτε Ἐρατοσθένην, διὰ νὰ μετρήσῃ μὲ τόσην καταπληκτικὴν ἀκρίβειαν τὸ μῆκος τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Γῆς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (ἔσφαλεν εἰς τὴν καταμέτρησιν μόνον κατὰ 1000 χιλιόμετρα).

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐπὶ χιλιετηρίδας, ἔβλεπον τὸν Γαλαξίαν καὶ ἔλεγον περὶ αὐτοῦ τὰ πλέον περίεργα πράγματα, καὶ μόνον ὁ Δημόκριτος εἶπεν ὅτι πρόκειται περὶ «πλήθους ἀστέρων συμφωτιζομένων ἀλλήλους, διὰ τὴν ἀπόστασιν καὶ τὸν συναυγασμόν».

Ἐξάλλου, πάντες οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ νερὸ ἠσθάνοντο τὴν ἄνωσιν, ἡ ὁποία προκαλεῖται, ἀλλὰ μόνον ὁ Ἀρχιμήδης, κραυγάζων «εὕρηκα! εὕρηκα»!, διετύπωσε τοὺς νόμους τῆς ὑδροστατικῆς.

Καὶ διετύπωσε μὲν ὁ Δημόκριτος τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν του ὅτι τὸ σύμπαν, τὰ πάντα ἐντὸς τοῦ σύμπαντος συγκροτοῦνται ἀπὸ ἀπειροελάχιστα σωματίδια ὕλης, τὰ ὁποῖα ὠνόμασεν ἄτμητα, διὰ νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἱκανοποίησιν οἱ νεώτεροι ὅτι τὰ διέσπασαν, ὅπως καὶ τὸν πυρῆνα τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς θριαμβολογοῦντας διὰ τὸ κατόρθωμα αὐτὸ τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων ἐπρόσεξεν ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας σαφῶς καθορίζει ἔκτοτε καὶ εἰς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἀπόψεών του, ὅτι «ἡ ὕλη δὲν εἶναι μόνον σύνθετος, ἀλλὰ καὶ διαιρετὴ εἰς τὸ ἄπειρον», τόσον εἰς τὸν «μικρόκοσμον, ὅσον καὶ εἰς τὸν μακρόκοσμον» καί, συνεπῶς, ἐγνώριζε καὶ τὴν εἰς τὸ διηνεκὲς διαίρεσιν τῆς ὕλης ὅπως καὶ ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης. (Βλέπε καὶ Διογένην Λαέρτιον Ἀναξαγόρας «Βίοι Προσωκρατικῶν» καὶ Χέρμαν Ντίλς «Προσωκρατικοί», ἀποσπάσματα Ἀναξαγόρα καὶ σχόλια σελ. 15-16 καὶ παράγραφοι 40-15 καὶ 51, 52 καὶ σελ. 92 παράγραφος 4-5).

Συνεπῶς, αἱ παραδόσεις αὐταὶ ποὺ ἐνεφάνιζον τοὺς Αἰγυπτίους ὡς περισσότερον προηγμένους, κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους, μᾶλλον μεταγενέστεραι εἶναι, ἀφοῦ διίστανται πρὸς πλείστας ἄλλας παναρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις. Πάντως τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς παρέχει μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ὅτι, οἱ διάφοροι Ἱστορικοὶ ἐπιμελῶς ἐφρόντισαν νὰ χρησιμοποιήσουν περισσότερον τὰς παραδόσεις ἐκείνας ποὺ συσκοτίζουν τὴν ἀλήθειαν. Τὸ φαινόμενον συνεπῶς ἦτο καὶ εἶναι ἀρκετὰ ὕποπτον ἀφοῦ καὶ κατὰ τὸν Θουκυδίδην, τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Πολύβιον, τὸν Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους Ἱστορικούς, Ράγκε, Ρόττεκ, Μόμσεν, Ντρόϋσεν, Σλουμπερζέ, καὶ ἄλλους, ἔργον τῶν Ἱστορικῶν καὶ τῶν ἐρευνητῶν «εἶναι ὄχι ἡ παράθεσις τῆς προσωπικῆς γνώμης τῶν Ἱστοριογράφων, εἰς τὰς Ἱστορίας ποὺ γράφουν, ἀλλ' ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀληθείας διὰ τῆς παραθέσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου ὑπ' αὐτῶν ὅλων τῶν μαρτυριῶν, τῶν πηγῶν ἢ τῶν παραδόσεων ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὰ γεγονότα».

Ἐὰν λοιπὸν αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον καὶ τὸ καθῆκον τῶν Ἱστορικῶν, διότι, ὅπως λέγει καὶ ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, «τῆς Ἱστορίας ἱερὰν εἶναι τὴν ἀλήθειαν ἡγούμεθα», τότε ἀσφαλῶς πλεῖστοι νεώτεροι Ἱστορικοί, ἐπιστήμονες καὶ Φιλόσοφοι, προκειμένου περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας, ἢ τῶν ἀφορώντων τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα γενικώτερον, ἠγνόησαν μὲ φανερὸν προφανῶς σκοπὸν νὰ συσκοτίσουν, νὰ περιπλέξουν, νὰ διαστρεβλώσουν καὶ νὰ ἐμφανίσουν κατὰ διάφορον τρόπον τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, καὶ διὰ νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν τῆς ἀφθάστου πνευματικῆς ἐκδηλώσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διότι ἄλλως δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀποδεδειγμένη καὶ μεροληπτικὴ πλέον χρησιμοποίησις καὶ καταφανῶς σκόπιμος ἄγνοια παρ' αὐτῶν, τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν θρύλων, παραδόσεων καὶ κειμένων, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ κατεδείχθη προηγουμένως.

Ἡ ἀντίθεσις ὕλης καὶ πνεύματος. Γεννᾶται ὅμως καὶ δικαίως τὸ εὔλογον ἐρώτημα κατόπιν τῶν ἀνωτέρω: Διατί νὰ σημειωθῇ ἡ προσπάθεια αὕτη εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ μάλιστα ἀπὸ ξένους συγγραφεῖς, ἀφοῦ πολλοὶ καὶ μάλιστα ἀρκετοὶ ἐξέχοντες ἐξ αὐτῶν, παρεδέχθησαν καὶ διεκήρυξαν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει τὸν ἐκπολιτισμόν της εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν καὶ συμβολὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εὐτυχῶς, οὔτε δυσχερὴς εἶναι, οὔτε αἱ ἀποδείξεις ἐλλείπουν, ὅπως κατεδείξαμεν καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, τόσον διὰ τὴν ἀρχαίαν ὅσον καὶ διὰ τὴν νεωτέραν καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, πρὸς διαπίστωσιν τῆς αἰτίας ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψε τὸ θλιβερόν, ἀλλὰ καὶ ἐξοργιστικὸν αὐτὸ φαινόμενον.

Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωμεν ἐνταῦθα συμπεράσματα προκύψαντα ἀπὸ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν Ἑλληνικῶν κειμένων καὶ ἀπὸ τὴν λεπτομερεστέραν καὶ βαθυτέραν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων ἀνθελληνικῶν θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξετέθησαν ἀναλυτικώτερον εἰς τὰ προηγούμενα, θὰ περιορισθῶμεν νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα μόνον, ὅτι τὸ θλιβερὸν αὐτὸ φαινόμενον ἀποτελεῖ κυρίως τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς αἰωνίας πάλης μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ὀπισθοδρομικότητος καὶ τῆς προόδου καὶ γενικὰ τῆς πάλης τοῦ ἰδεώδους τῆς Ἐλευθερίας, πρὸς τὰ συστήματα τῆς βίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ.

Εἶναι ἄλλως τε ἀποδεδειγμένον ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ συστήματα διοικήσεως τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν κοινωνιῶν τῶν ἀνθρώπων, ποὺ καθιέρωσαν ἢ ἐδίδαξαν καὶ ἐφήρμοσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἡγετικῆς ὀλιγαρχίας τῶν διαφόρων βαρβάρων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου, ἀλλὰ καὶ ἀκατανόητα διὰ τὸ καθυστερημένον πνεῦμά των. Ἐπίσης ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ ἐλευθερία τῶν ἀτόμων, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια, ἡ ἔννοια τῆς Δικαιοσύνης καὶ γενικὰ ὁ «ἀνθρωπισμός», εἶναι ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι ἀσυμβίβαστοι μὲ τὰς θεωρίας ποὺ διετύπωσαν οἱ δημιουργοὶ καὶ ὀπαδοὶ τῶν θεωριῶν τόσον τοῦ ἀρχαίου ὅσον καὶ τοῦ νεωτέρου ὑλισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ προσεπάθησαν καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν γνησιότητα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, τὴν πρωτοτυπίαν τῶν πνευματικῶν της ἐκδηλώσεων καὶ τὴν τεραστίαν συμβολήν της εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τὸν νεώτερον ὑλισμὸν προῆλθον ὅλα τὰ δῆθεν συστήματα τῆς «κοινωνιοκρατίας» τῆς «κοινοκτημοσύνης», τῆς «κοινογαμίας» κλπ., τὰ καταγόμενα ἀπὸ τοὺς πρωτογόνους καὶ ἐκφυλισμένους πολιτισμοὺς τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων, Φοινίκων καὶ τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ποὺ ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν πεπλανημένων ἀντιλήψεων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς παρακμῆς, τὰς ὁποίας ὅμως καὶ αὐτὰς οἱ ἐνδιαφερόμενοι παρεμόρφωσαν, διέστρεψαν καὶ παρερμήνευσαν. Ὅπως δὲ ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀνάλογα ἄρθρα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας οἱ «Γεφυραῖοι», τοὺς ὁποίους ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τοὺς θεωροῦν ὡς μεταδόσαντες εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ μυστήρια τῆς «γονιμοποιοῦ» Δήμητρος, ποὺ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τὰς Θήβας, λόγω τῆς ὑπόπτου συμπεριφορᾶς των, οἱ «Γεφυραῖοι» ποὺ ἐδολοφόνησαν τὸν Πεισίστρατον ἀργότερον εἰς τὰς Ἀθήνας, «τὰ ξένα στοιχεῖα» ποὺ εἶχον ὑπεισέλθει μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι τῶν ἰθυνόντων ἀκόμη εἰς τὰ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν κλπ., ὅλοι αὐτοὶ ἦσαν Φοίνικες, ἢ Ἀνατολίται ἀντιδραστικοί, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καὶ ἀλλόθρησκοι, διότι καὶ τὰ τῆς λατρείας των ἐτέλουν ἐλευθέρως καὶ ἰδιαιτέρως καὶ συνεπῶς ἦσαν ξένοι πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον καὶ εἶχον ἄλλας ἀντιλήψεις, ἐπιδιώξεις καὶ σκοπούς.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ τονισθῇ καὶ πάλιν ὅτι καὶ ὁ Ἡρόδοτος, τὸν ὁποῖον τόσον ἐτίμησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι, διότι εἶχε τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ ἐξάρῃ τὰ τῆς πολιτείας των, διὰ νὰ λάβῃ τὸ χρῖσμα τοῦ Ἕλληνος Ἱστορικοῦ, ἔχων ὑπόδουλον πατρίδα, ἦτο «ραγιᾶς» ἐπηρεασμένος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν κατακτητῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ πλείστας περικοπὰς τῶν ἔργων του, εἰς τὰς ὁποίας ἐξαίρει τὴν συμβολὴν τῶν βαρβάρων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὸν πολιτισμόν (κυρίως βιβλία Α, Κλειώ, Β Εὐτέρπη κ.τ.λ) προκαλέσας καὶ δικαίως τὴν «Περὶ κακοηθείας Ἡροδότου» πολύκροτον ἐπίθεσιν τοῦ Πλουτάρχου. (Ἔκδοσις καὶ σχόλια κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὑπὸ Δημ. Βερναρδάκη Ἀθῆναι). Καὶ αὐτὸν ἐχρησιμοποίησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, ὅσοι ἔγραψαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Φαίνεται δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἁλικαρνασσόν, ἦτο καὶ ξενικῆς καταγωγῆς, ἐὰν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ θείου του, ποὺ διεσώθησαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Διόδωρος Σικελιώτης καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, ἐνεπλάκησαν, ὡς φαίνεται εἰς τὴν ἰδίαν παγίδα, ποὺ ἐνέπεσαν καὶ διάφοροι νεώτεροι Ἕλληνες καὶ ξένοι συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἠναγκασμένοι νὰ ἀκολουθοῦν τὴν ὕποπτον καὶ ἀνθελληνικὴν γραμμὴν τῶν ξένων, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὅτι ἐκφεύγουν ἀπὸ τὰ καθιερωμένα ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἐνεφανίσθησαν γράφοντες πράγματα ποὺ ἐξυπηρέτουν μόνον τὰς ξένας αὐτὰς ἐπιδιώξεις. Ἄλλως τε καὶ σήμερον ἀκόμη ὡρισμένοι τοὐλάχιστον ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Γεφυραίων καὶ Φοινίκων, ὅπως εἶναι οἱ Ἑβραῖοι «Νεομεσιανι-

σται» καὶ «Σιωνισταί», ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐκινήθησαν καὶ ἔδρασαν τόσον ὁ Κάρολος Μάρξ, ὁ δημιουργὸς τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ προφήτης τῶν κομμουνιστῶν, ὅσον καὶ οἱ πρῶτοι συνεργάται καὶ ὀπαδοί του, ποὺ ἡγήθησαν κατ' ἀρχὰς τῆς κομμουνιστικῆς κινήσεως εἰς τὰς ἄλλας χώρας, ἐξακολουθοῦν τὴν ἀνταγωνιστικὴν αὐτὴν προσπάθειαν, διὰ τῆς μεθόδου κυρίως τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀπόλυτον ἄρνησιν ὅλων τῶν ἀνωτέρων ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀρχῶν ποὺ ἐδίδαξαν πρῶτοι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ πλήρη περιφρόνησιν τοῦ ἰδεώδους τῆς Ἐλευθερίας. Διότι ἅπαντες οἱ ἀνωτέρω, δηλαδὴ ὁ Μὰρξ καὶ οἱ πρῶτοι ὀπαδοί του, ποὺ ἀπεστάλησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς ἡγέται τοῦ κομμουνισμοῦ εἰς τὰς διαφόρους ξένας χώρας, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἁπλῶν ὀπαδῶν τοῦ Μάρξ, ἦσαν ὡς γνωστὸν Ἑβραῖοι ἀνήκοντες εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν «Νεομεσιανιστῶν». (βλέπε σχετικῶς καὶ Ἰωαν. Δ. Πασσᾶ «Μετὰ τὴν Θύελλαν», κεφάλαιον 10ον ἔκδοσις Βασιλείου 1945, καὶ «Τὸ Ἔγκλημα τῆς Ἐπιστήμης» Ἔκδοσις Ἐγκυκλοπαιδείας «ΗΛΙΟΥ» 1980, Προσαρτήματα Α καὶ Β).

Κατὰ τοὺς Νεομεσιανιστὰς λοιπόν, ὁ Λαὸς τοῦ Ἰσραήλ, δηλαδὴ ὁ «περιούσιος Λαὸς τοῦ Θεοῦ» κατὰ τὰς Γραφάς, εἶναι ὁ Μεσίας ἐν τῷ συνόλῳ του, δηλαδὴ ὁ Μεσίας ποὺ ἀναφέρουν αἱ Γραφαί, δὲν εἶναι κατὰ τοῦ Νεομεσιανιστάς, ἕνα πρόσωπον, ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ φυλὴ τοῦ Ἰσραήλ, ἡ ὁποία κατὰ τὰ ἀπόκρυφα βιβλία των τὰ «Ταλμοὺδ» - «εἶναι προωρισμένη ἀπὸ τὸν Θεὸν νὰ καταστῇ κυρίαρχος τοῦ κόσμου, ἐὰν κατανοήσῃ τὴν θείαν ἀποστολήν της καὶ τὴν Ἐθνικήν της ὑπεροχήν». Ἡ πολιτικοθρησκευτικὴ αὐτὴ συνωμοσία τῶν Νεομεσιανιστῶν ἐδημιουργήθη κατ' ἀρχάς, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ἀπὸ ἐξέχοντάς τινας Ἑβραίους (ἀρχιρραβίνους, ραβίνους, μεγάλους ἐπιχειρηματίας κλπ.), μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ ὑπονομευθῇ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἀντιλήψεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζονται αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι καὶ κοινωνίαι καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐσημειώθη ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸν σκοταδισμόν, ποὺ τοὺς εἶχε καθηλώσει ἐπὶ αἰῶνας μακρούς, ἡ παράδοσις τῆς Βίβλου καὶ τὰ μυθεύματα ποὺ περιέχουν τὰ κείμενα τῆς Πεντατεύχου, περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς Προϊστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Διότι μόνον διὰ τῆς ἀνατροπῆς παραδεδεγμένων καὶ τῆς καθιερωμένης τάξεως πραγμάτων, ὅπως εἶχεν αὕτη προσδιορισθῇ καὶ τοποθετηθῇ, ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβληθῇ καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ὁ Νεομεσιανισμός. Ἀργότερον ὅμως, δηλαδὴ διὰ τοῦ Μὰρξ ὁ ὁποῖος ἐφεῦρε τὴν θεωρίαν τοῦ «Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ» καὶ ἐδίδαξε τὸν ἐπαναστατικὸν σοσιαλισμόν, ἡ αἵρεσις αὕτη ἔλαβε τεραστίαν ἔκτασιν ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ κομμουνισμοῦ - καὶ ὁ Τρότσκυ Ἑβραῖος Νεομεσιανιστὴς ἦτο, ὅπως Ἑβραῖοι ἦσαν καὶ οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1917 εἰς τὴν Ρωσίαν, πλὴν τοῦ Λένιν καὶ τοῦ Στάλιν - τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς εἶναι σήμερον πασίγνωστα εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον. Ἄλλως τε σήμερον καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν ἀκόμη, δηλαδὴ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ νεωτέρου κομμουνισμοῦ, κατεδιώχθησαν καὶ καταδιώκονται οἱ Ἑβραῖοι, ὡς Νεομεσιανισταί, δηλ. ὡς ἔχοντες ἄλλας καὶ ἰδιαιτέρας ἐπιδιώξεις, ἂν καὶ τοῦτο δὲν εἶναι δίκαιον καὶ ὀρθόν, διότι ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι δὲν εἶναι Νεομεσιανισταί. Ἀληθὲς πράγματι εἶναι ὅτι ἀπὸ μακροῦ χρόνου οἱ ὀρθόδοξοι Ἑβραῖοι, δηλ. οἱ Σιωνισταὶ ἐπιδοκιμάζουν τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς τῶν Νεομεσιανιστῶν, (ἀπὸ τὸ 1897 ὅτε καὶ διετυπώθησαν εἰς τὸ γνωστὸν συνέδριον τῆς Βιέννης καὶ τὰ πολύκροτα «Πρωτόκολλα τῶν Σοφῶν τῆς Σιών) οἱ ὁποῖοι μετὰ ταῦτα ὑπῆρξαν παραίτιοι μεγάλων συμφορῶν καὶ ἀναστατώσεων εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ τῶν ἐπαναστάσεων ποὺ προεκάλεσαν ἢ τῶν πολέμων ποὺ ἔλαβον χώραν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν των καὶ τῶν θεωριῶν ποὺ ἐφεῦρον καὶ διέδοσαν. Συγχρόνως ὅμως οἱ Νεομεσιανισταὶ καὶ οἱ Σιωνισταί, ὑπῆρξαν δυστυχῶς καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ τὴν φυλήν των, ἡ ἀφορμὴ ἐπίσης ἀγρίων διώξεων ὁλοκλήρου τῆς Ἑβραϊκῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἐν τούτοις οὐδόλως μετεῖχεν ὡς σύνολον εἰς τὰς συνωμοτικὰς προσπαθείας τῶν «αἱρετικῶν» αὐτῶν καὶ συνεπῶς οὐδόλως ἔπταιε διὰ τὰς διώξεις ποὺ ὑφίστατο. Πάντως ἡ ἐπίδρασις τῶν Νεομεσιανιστῶν καὶ τῶν Σιωνιστῶν, διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ὑλιστικῶν καὶ κομμουνιστικῶν θεωριῶν εἰς τὴν Εὐρώπη, ἀπὸ τὰ τέλη κυρίως τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρξε καταστρεπτική, διότι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἀνέκοψε τὴν φυσιολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ εὐρύτερον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ πρὸ παντὸς ἐξέτρεψε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν πραγματικὸν προορισμόν των, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ ἀγριότητες ποὺ διεπράχθησαν ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὰς εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐμπόδισε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ «ἀνθρωπισμοῦ», φορεῖς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Ὁπωσδήποτε οἱ Ἕλληνες, ὅπως λέγει καὶ ὁ Ρενάκ, εἶχον καὶ ἕνα ἄλλο ἀκόμη ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον πλεονέκτημα ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀπέναντι τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Βαβυλωνίων τῶν Φοινίκων καὶ τῶν ἄλλων Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐν τούτοις ἐλέχθη κατὰ κόρον ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔλαβον τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ των. Οἱ Ἕλληνες δὲν ὑφίσταντο καὶ οὔτε ἠνείχοντο τὸν ζυγὸν τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῶν προλήψεων. κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔζησαν ὅλοι οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου. Οἱ Ἕλληνες παρουσιάζουν μίαν καταπληκτικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους λαούς. Ἔχουν τὸ ἔνστικτον τῆς Ἐλευθερίας, λατρεύουν τὸν νεωτερισμὸν καὶ αἰσθάνονται ἀκόρεστον δίψαν διὰ τὴν πρόοδον. Οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐδεσμεύθησαν μὲ τὸ παρελθὸν δι' ἀλύσεων τυραννικῆς παραδόσεως. Καὶ ἡ θρησκεία των ἀκόμη ἐλάχιστα παρημπόδισε τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν τῶν ἐμπνεύσεών των. Ἐνωρίτατα ἐπίσης βλέπομεν νὰ ἀναφαίνεται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεφάνη, καὶ οὔτε ὑπῆρξεν εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν τῆς Ἀνατολῆς. Πρόκειται περὶ τῆς ροπῆς, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ Ἕλληνες νὰ θεωροῦν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ὡς ἀποκλειστικῶς ἀνθρώπινα καὶ νὰ διανοοῦνται ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ὡς νὰ ἐξηρτᾶτο ἡ κατανόησίς των ἀπὸ τὴν ὀρθὴν λειτουργίαν τοῦ λογικοῦ, τοῦ «νοῦ». Καὶ ἡ ροπὴ αὐτὴ ἐδημιούργησε τὸν Ἑλληνικὸν ρεαλισμὸν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν ὀρθολογισμόν, ποὺ ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν πνευματικὴν συγκρότησιν καὶ ἐκδήλωσιν, τὴν πνευματικὴν μᾶλλον καθυστέρησιν τῶν ἄλλων Λαῶν. Ὁμοῦ δὲ μὲ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ μὲ τὴν ἀνεπτυγμένην αἴσθησιν ποὺ εἶχον πρὸς ὅ,τι καλὸν καὶ ὡραῖον, οἱ Ἕλληνες προσέφερον εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους καὶ τὸν ὀρθολογισμόν των, ὡς τὸ πολυτιμότερον δῶρον ποὺ προσέφερε ποτὲ Λαὸς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα».

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ὅμως θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ ἀπὸ ἡμᾶς, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ κυρίως οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Ἑβραῖοι, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ Μωαμεθανοί, κατείχοντο ἐπὶ πλέον ἀπὸ μίαν φρικτὴν μισαλλόδοξον ἀντίληψιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας. Νὰ θεωροῦν τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θρησκείας ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν, ὄχι μόνον κατωτέρας τῆς ἰδικῆς των, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἦτο καὶ ἄξιον κατακρίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐχθρικὰς πρὸς τὴν ἰδικήν των θρησκείαν καὶ συνεπῶς, τόσον τοὺς λαοὺς ποὺ ἐπίστευον εἰς ἄλλην θρησκείαν, εἰς ἄλλους θεούς, ὅσον καὶ τοὺς θεούς των ἀκόμη, τοὺς ἐθεώρουν ὡς ἀξίους ἐξοντώσεως!

Ἄπειρα ἀφ' ἑτέρου εἶναι τὰ παραδείγματα ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Λαοὶ αὐτοί, ὅταν κατέκτων ἀλλοθρήσκους των, δὲν παρέδιδον ἁπλῶς καὶ μόνον εἰς τὸ πῦρ τοὺς ναούς των, τὰ ἱερά των, τὰ ξόανα, τὰ ἀγάλματα, ἢ τὰς εἰκόνας τῶν θεῶν των καὶ πολλάκις ἀπῆγον αὐτά, ἢ τὰ συνέτριβον καὶ διαφοροτρόπως ἐξεδήλουν τὴν περιφρόνησίν των πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν θρησκείαν τῶν ἄλλων Λαῶν. ἀλλὰ καὶ κατέσφαζον καὶ ἐξόντωναν τοὺς ἀλλοθρήσκους των!! Ἐννοεῖται ὅτι ἡ νοσηρὰ καὶ ἀνελευθέρα αὕτη ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν «οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ», κατὰ τὰ Ἑβραϊκὰ κείμενα καὶ «Εἷς Θεὸς ὁ Ἀλλὰχ καὶ μόνος προφήτης αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Μωάμεθ», κατὰ τὸν Μωαμεθανισμόν, ὅπως καὶ ἡ ὑπερβολὴ ὅτι μόνον ὁ ἰδικός των Θεὸς ἦτο ὁ μόνος ἀληθινὸς καὶ πραγματικὸς Θεός, ἐδημιούργει καὶ προεκάλει τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖσος τῶν διαφόρων αὐτῶν Λαῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἀκόμη ἐποχήν, ἀδιάφορον ἐὰν τὸν μονοθεϊσμὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἐπίστευον Ἰουδαῖοι καὶ Μουσουλμᾶνοι τὸν εἶχον παραλάβει ἀπὸ τοὺς Ἀρχαιοέλληνας ἀπὸ τοὺς Ὀρφικούς! (βλέπε καὶ «Ὀρφικὰ» Τόμον ΚΔ' τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας, εἰς σχόλια «Ὕμνων τοῦ Ὀρφέως»).

Ἀντιθέτως οἱ Ἕλληνες ὄντες ἀνέκαθεν ἀνεξίθρησκοι καὶ ἐλάχιστα ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των, ὥστε νὰ μὴ ἐξαρτοῦν ἀπὸ αὐτὰς τὴν συμπεριφορὰν των ἔναντι τῶν ἄλλων Λαῶν, καθιέρωσαν καὶ εἰς τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν ποὺ εἶχον καθιερώσει καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς συγκροτήσεις των, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπερέχουν πάντοτε ἔναντι τῶν λαῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ὅμως μὴ δυνάμενοι κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἀντιδράσουν εἰς τὴν πνευματικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ φυλετικὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων, περιωρίζοντο εἰς διαφόρους συνωμοτικὰς ἢ ἀγρίως ἐκδικητικὰς κατ' αὐτῶν ἐκδηλώσεις, ὅταν καὶ ὅπου ἠδύνατο νὰ πράξουν τοῦτο, (βλέπε καὶ Προσάρτημα Β' εἰς τὸ βιβλίον «Τὸ Ἔγκλημα τῆς Ἐπιστήμης» τοῦ Ἰωαν. Δ. Πασσᾶ).

Τὰ φυλετικὰ ἐλαττώματά μας
Ἡ φθοροποιὸς δύναμις τῆς φυλῆς

Ὅπως ἐλέχθη δὲ καὶ ἀνωτέρω εἰς τοὺς Ἕλληνας δὲν ὑφίστατο ὁ ζυγὸς τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων καὶ προλήψεων, διότι δι' αὐτοὺς ἡ Ἐλευθερία ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς, ἦτο τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν καὶ ἡ κυριωτέρα ἐπιδίωξίς των· ἂν καὶ ὅπως ἔχει ἀποδειχθῇ ἐπίσης πολλάκις ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ μετεβάλλετο εἰς δύναμιν φθοροποιόν, εἰς τὸ μεγαλύτερον ἐλάττωμά των, ἀφοῦ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευον καὶ ὁ ὑπέρμετρος ἀτομικισμός των κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἐμπόδισε τὴν συσσωμάτωσίν των εἰς ἑνιαῖον Κράτος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν, ὑπῆρξαν καὶ εἶναι ἐπιζήμια, ἀφοῦ τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ καὶ αἱ συνεχεῖς ἀντιθέσεις των, ἀποτελοῦν καὶ σήμερον (1981) τὴν κυριωτέραν καὶ βαθυτέραν αἰτίαν τῶν συνεχῶν καὶ ἀδιαλείπτων προστριβῶν καὶ διενέξεών των, αἱ ὁποῖαι καὶ σήμερον ἀπειλοῦν νὰ διαλύσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μᾶς ὑποδουλώσουν.

Πάντως αἱ καταφανεῖς καὶ τεράστιαι αὐταὶ φυλετικαὶ καὶ πνευματικαὶ διαφοραί, ὑπῆρξαν ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς παναρχαίας καὶ ριζικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς κτηνώδους βίας.

Διότι οἱ μὲν "Ελληνες ἀνέκαθεν, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ ἐν γένει πολιτεία των καὶ ἡ πνευματική των ἐκδήλωσις, ἐνδιεφέροντο νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ δημιουργήσουν κάτι καλύτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ἀφυπνίσουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τὸν ἄνθρωπον - καὶ αὐτὴ ἦτο ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν μεγάλων μαθητῶν του καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ Φιλοσοφία ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Σωκράτους - οἱ δὲ ἄλλοι ἀρχαῖοι Λαοί, τοὺς ὁποίους οἱ "Ελληνες δικαίως ἐθεώρουν ὡς βαρβάρους, ὄχι μόνον οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ συλλάβουν τὴν ἀνωτέραν ἔννοιαν καὶ τὴν εὐρυτέραν διὰ τοὺς ἀνθρώπους σημασίαν καὶ ὠφελιμότητα τῆς ἐπιδιώξεως αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀνέκαθεν οἱ Λαοὶ αὐτοὶ ἔζησαν ἐν καθυστερήσει καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ὑφίσταντο δὲ πάντοτε καὶ συνεχῶς τὸν δεσποτισμὸν τῆς ἑκάστοτε ὀλιγαρχίας, ποὺ ἐπεκάθητο εἰς τὸν αὐχένα των, ἢ ὡς φυσικὴν καὶ μοιραίαν ἀνάγκην, ἢ ὡς θείαν ἐπιταγήν!

"Οπως δὲ εἰς τὴν ἐποχήν μας (1981) οἱ φορεῖς τῶν ἀνελευθέρων συστημάτων καὶ ἰδεῶν, ἀντιδροῦν διαφοροτρόπως καὶ δὲν θέλουν νὰ ἀφυπνισθοῦν αἱ Λαϊκαὶ μᾶζαι, εἰς τὰς ὁποίας διδάσκουν τὰς μονοπλεύρους θεωρίας των — αἱ προσπάθειαι καὶ αἱ θεωρίαι τῶν Μαρξιστῶν καὶ τῶν κομμουνιστῶν - τοιουτοτρόπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν προοδευτικῶν τάσεων καὶ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιδιώξεων τῶν 'Ελλήνων ὑπῆρξε συστηματικὴ καὶ ἐπίμονος. Καὶ ἰδοὺ διατὶ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀκόμη ἐποχήν, ἀλλὰ περισσότερον εἰς τὴν ἰδικήν μας, ἢ μᾶλλον καθ' ὅλην τὴν νεωτέραν περίοδον, συστηματικὴ κατεβλήθη προσπάθεια ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἦσαν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰς φυλετικὰς παραδόσεις των, ἢ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὑπῆρξαν θύματα τούτων καὶ παρεσύρθησαν ὑπ' αὐτῶν, νὰ συσκοτισθῇ ἡ ἀλήθεια ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἑλληνικὴν προσφορὰν καὶ ἐκδήλωσιν, νὰ διαστρεβλωθῇ δὲ ἡ Προϊστορία καὶ ἡ 'Ιστορία καὶ νὰ μειωθῇ ἡ ἀξία καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος. (βλέπε σχετικῶς ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων καὶ 'Αθαν. Σταγειρίτη «'Ωγυγία ἢ 'Αρχαιολογία» ἔκδοσις 1815 ἐν Βιέννῃ. Σημειωτέον ὅτι τὸ πεντάτομον αὐτὸ καὶ σπουδαιότατον ἔργον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Σταγειρίτου μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ περιφήμου τότε βιβλιοθηκαρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης Κοπιτὰρ καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης, εἶχε τεράστιον πλοῦτον ἀρχαίων παπύρων, χειρογράφων καὶ κειμένων, τὸ ἔργον δὲ διὰ νὰ τυπωθῇ μόνον ἀπήτησε περὶ τὰ 6 ἔτη καὶ ἀσφαλῶς περισσότερος ἀκόμη χρόνος θὰ ἐχρειάσθη διὰ νὰ συνταχθῇ. 'Επίσης εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου ἐβοήθησε φαίνεται καὶ ὁ 'Αδαμ. Κοραῆς καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλολογίας καὶ εἰδικὸς ἐρευνητὴς τῶν 'Ελληνικῶν κωδικῶν Χάζε, φίλος στενὸς τοῦ 'Αδ. Κοραῆ).

Ἡ ἐξάπλωσις τῶν 'Ελλήνων εἰς τὴν Δῦσιν

'Αλλὰ ἂς παρακολουθήσωμεν εἰς τὴν συνέχειαν τὴν διείσδυσιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν 'Ελλήνων εἰς τὴν Δύσιν. 'Ο Διόδωρος Σικελιώτης εἰς τὸ Δ' βιβλίον τῶν 'Ιστοριῶν του μᾶς πληροφορεῖ ὅτι καὶ ὁ 'Ηρακλῆς ἐκστρατεύσας πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ζώνης τῆς 'Ιππολύτης, τῆς βασιλίσσης τῶν 'Αμαζόνων, μετέβη εἰς τὸ βασίλειον τῶν 'Αμαζόνων, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Θερμόδωντος ποταμοῦ. Κατὰ τὰς ἀπόψεις τῆς 'Ενρ. Μέρτζ ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ ποταμὸς Θερμόδων εἶναι ὁ μέγας ποταμὸς 'Αμαζόνιος ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὴν Βραζιλίαν καὶ ὄχι εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον καὶ ὅτι τόσον ὁ 'Ηρακλῆς, ὅσον καὶ οἱ 'Αργοναῦται καὶ ὁ 'Οδυσσεύς, εἶχον κατευθυνθεῖ εἰς τὴν Δύσιν, διὰ τοὺς σκοπούς, ποὺ εἶχον ταξειδεύσει καὶ ὅτι εἰς τὸν βορρᾶν, ποὺ ἀναφέρεται ἐσφαλμένως, ὅτι εἶχον μεταβεῖ, οἱ 'Αργοναῦται τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐξαποστείλει εἰς τὸν βορρᾶν σφάλμα τῶν Μιλησίων Γεωγράφων, οἱ ὁποῖοι εἴτε λόγω ἀγνοίας, εἴτε διότι οἱ ἀνακαλύπτοντες νέας χώρας, ἢ νέους δρόμους εἰς τὴν θάλασσαν, ἀπέκρυπτον τὰς πληροφορίας των, ἀναγκαστικῶς περιόριζον τὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς των, ἐντεῦθεν τῶν 'Ηρακλείων στηλῶν καὶ εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον. (Λεπτομερέστερον βλέπε κατωτέρω). 'Επίσης εἰς τὸ ἴδιον βιβλίον ὁ Διόδωρος Σικελιώτης ὅπως καὶ ὁ Στράβων εἰς τὰ βιβλία του Γ' καὶ Δ', μᾶς ἀφηγοῦνται τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 'Ηρακλέους εἰς τὴν ἀρχαίαν 'Ιβηρίαν ('Ισπανίαν) ὅπου καὶ διεχώρισεν τὸν πορθμόν τοῦ Γιβραλτάρ, ἑνώσας τὸν 'Ατλαντικὸν μὲ τὴν Μεσόγειον καὶ ἔδωσεν τὸ ὄνομά του εἰς τὰς ἑκατέρωθεν ὄχθας (τὰς 'Ηρακλείους στήλας) ἐκεῖθεν δὲ ἐπέρασεν εἰς τὴν Κελτικὴν (Γαλλίαν), ὅπου διέτρεξεν ὁλόκληρον τὴν χώραν «καταλύσας τὰς παρανομίας καὶ τὰς ξενοκτονίας ποὺ συνήθιζον εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καὶ ἐπέβαλλεν νόμους διὰ τὴν διατήρησιν τῆς εὐνομίας καὶ τῆς εἰρήνης εἰς τὴν χώραν». Καὶ δὲν εἶναι ἄσχετος νομίζω πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἡ πληροφορία τὴν ὁποίαν μᾶς μεταδίδει ὁ Σέξτος 'Εμπειρικός, ὅτι ὑπῆρξε ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἦσαν εἰς τοιαύτην ἀγρίαν κατάστασιν, ποὺ ὁ ἕνας ἔτρωγε τὰς σάρκας τοῦ ἄλλου, πληροφορίαν τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τὸ XII ἀποσπασμάτιον τῶν 'Ορφικῶν (βλέπε κείμενα 'Ορφικῶν εἰς Τόμον ΚΔ'). 'Ο Διόδωρος Σικελιώτης ἀναφέρει ἐπίσης, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ 100-50 π.Χ) οἱ Κέλται ἐνεθυμοῦντο μὲ εὐλάβειαν τὴν χρονικὴν περίοδον καὶ τὴν ἐποχήν, ποὺ ὁ 'Ηρακλῆς εἶχεν διέλθει ἀπὸ τὴν χώραν των. 'Ακολούθως ὁ 'Ηρακλῆς, ἀφοῦ διέβη τὰς "Αλπεις πεζοπορῶν διὰ τῶν Βορείων ἀκτῶν τῆς 'Αδριατικῆς, καὶ διὰ μέσου τῆς Λιγυρίας, κατῆλθεν εἰς τὴν χώραν τῶν Λιγουρίων καὶ Τυρρηνῶν καὶ ἐκεῖθεν ἐστρατοπέδευσε πλησίον τοῦ Παλατίνου λόφου, ὅπου ἀκόμη δὲν ὑπῆρχεν ἡ Ρώμη, ἀλλὰ μία μικρὰ καὶ ἀσήμαντος πολίχνη ἀγνώστου ὀνόματος φιλοξενήθηκε δὲ ἀπὸ τὸν Κάκιον καὶ τὸν Πινάρειον, ποὺ ἦσαν οἱ σημαντικώτεροι πολῖται τῆς πολίχνης καὶ οἱ ὁποῖοι τὸν ἐτίμησαν μὲ ἐκδηλώσεις φιλίας, προσέφερον δὲ εἰς αὐτὸν καὶ πολύτιμα δῶρα. 'Ενθύμια τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν διατηροῦνται, λέγει ὁ Διόδωρος, καὶ σήμεραν εἰς τὴν Ρώμην. (50-100 π.Χ.)

'Εκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς ἐμφαίνεται, ὅτι καὶ ὁ θρῦλος, ἡ παράδοσις περὶ ἐκστρατείας τοῦ 'Ηρακλέους εἰς τὴν Δύσιν, δὲν εἶναι μύθος, ἐὰν δὲ συνδυασθῇ ἡ παράδοσις αὐτὴ καὶ μὲ τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Στράβωνα (βιβλίον Γ' σελὶς 222) ὅτι εἰς τὸν Γάδειρα ὑπῆρχον γεγραμμέναι ἐπτάπηχοι πλᾶκες πρὸς τιμὴν τοῦ 'Ηρακλέους καὶ μὲ τὴν ἀνέρευσιν εἰς τὴν Γαλλίαν τῆς πινακίδος τοῦ Γκλοζέλ, ποὺ θεωρεῖται Μαγδαληναίας ἐποχῆς, δηλαδὴ σαφῶς προϊστορικῆς περιόδου καὶ ἡ ὁποία φέρει γράμματα χαραγμένα μὲ ἄγνωστον γραφήν, ἀποδεικνύεται ὅτι πράγματι εἰς ἐποχὴν παναρχαίαν καὶ χρονολογικῶς ἀπροσδιόριστον θὰ συνέβη καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐκστρατείας τοῦ 'Ηρακλέους εἰς τὴν Δύσιν, ὅπως καὶ ἡ ἀναφερομένη ἀνωτέρω μεταβασίς του εἰς τὴν 'Αμερικήν, εἰς τὸν 'Αμαζόνιον, ὅπου ἦτο ἡ Χώρα τῶν 'Αμαζόνων.

'Αλλὰ περὶ τῆς μεταβάσεως τῶν 'Αρχαιοελλήνων ('Αργοναῦται-'Οδυσσεὺς) εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν 'Αμερικανικὴν ἤπειρον καλύτερον εἶναι νὰ ἀκολουθήσωμεν τὰς πληροφορίας ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὴν 'Ενρ. Μέρτζ.

"Οπως ἀναφέρεται καὶ ἀνωτέρω πολλαὶ ἀμφιβολίαι εἶχον διατυπωθεῖ διὰ τὸ ταξίδι τῶν 'Αργοναυτῶν καὶ διὰ τὰς χώρας ποὺ ἐπεσκέφθη ἢ πρὸς τὰς ὁποίας κατέφυγεν κατὰ τὴν περιπλανησίν του ὁ 'Οδυσσεύς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πραγματικὴν πατρίδα του, δηλαδὴ ἐὰν πράγματι ἡ 'Ιθάκη ὑπῆρξεν ἡ πατρίς του.

Τὸ μέγιστον πράγματι αὐτὸ πρόβλημα ἐπεδίωξε νὰ ἐπιλύσῃ κατὰ τὸν εὐστοχώτερον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πειστικώτερον τρόπον ἡ διάσημος 'Αμερικανὶς 'Αρχαιολόγος καὶ δικηγόρος κ. 'Ενρ. Μέρτζ ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, βασιζομένη εἰς τὰς Γεωγραφικὰς καὶ 'Αστρονομικὰς πληροφορίας ποὺ παρεῖχον τὰ κείμενα «τῶν 'Αργοναυτικῶν» τοῦ 'Απολλωνίου Ροδίου καὶ τῆς «'Οδυσσείας» καὶ τὰς ὁποίας διετύπωσεν εἰς τὸ πολύκροτον βιβλίον της ποὺ ἐξέδωκε τὸ 1965 εἰς τὸ Σικᾶγον ὑπὸ τὸν τίτλον «WINE DARK SEA» ('Η θάλασσα μὲ τὸ σκοτεινὸ κρασᾶτο χρῶμα) καὶ ἀργότερον τὸ 1967, εἰς ἄλλην εἰδικὴν μελέτην της διὰ τὰ «'Αργοναυτικά».

Εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἀπόψεων τῆς Μέρτζ προσθέτομεν τὴν παναρχαίαν πληροφορίαν, ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς ἦτο φαίνεται κάτοχος τῆς Ναυτικῆς τέχνης προφανῶς δὲ ἐγνώριζεν ὅσα ἦσαν γνωστὰ εἰς τὴν ἐποχήν του ἀπὸ τοὺς παλαιοτέρους Ναυτικοὺς ποὺ εἶχον διασχίσει τὸν 'Ατλαντικὸν (τὸ ταξίδι τῶν 'Αργοναυτῶν) ἢ καὶ ἀπὸ πληροφορίας ναυτικῶν ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ εἶχον μετάσχει τῆς πολιορκίας τῆς Τροίας καὶ κυρίως Κρητῶν θαλασσοπόρων καὶ βάσει τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν ἐπεχείρησε νὰ διαπλεύσῃ τὸν 'Ωκεανὸν ἀναζητῶν χρυσόν, χαλκόν, σίδηρον καὶ ἄλλα ἀγαθὰ πέραν τῶν 'Ηρακλείων στηλῶν τῆς ἐποχῆς του.

'Επίσης τὸ ὅτι ἀπέκτησεν, ὅπως ἀναφέρει ἡ παράδοσις, τρία τέκνα ἐκ τῆς Κίρκης καὶ τέσσαρα μὲ τὴν Καλυψώ, εἶναι ἡ πλέον ἀδιάσειστος ἀπόδειξις ὅτι παρέμειναν ἐπὶ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα μὲ αὐτὰς τὰς γυναῖκας - θεὰς - ἐνῶ ἡ ἄλλη παράδοσις, ὅτι οὐδέποτε εἰς τὴν 'Ιθάκην τὸν ἐλάτρευσαν ὡς ἥρωα, ἐνισχύει τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῆς Μέρτζ καὶ ἄλλων παλαιοτέρων 'Αρχαιολόγων, ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς δὲν ἦτο βασιλεὺς τῆς 'Ιθάκης ἀλλὰ τῆς Κεφαλληνίας, διότι πρὸς τούτοις ἡ 'Ιθάκη ὅπως ἀνεφέρθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, δὲν εἶναι ἡ δυτικώτερη τῶν 'Ιονίων νήσων, ὅπως ἀναφέρει ὁ "Ομηρος καὶ δὲν δικαιολογεῖ ὁδηγεῖ τὴν καὶ διατροφὴν τόσων ποιμνίων προβάτων καὶ βοῶν καὶ γενικὰ τὸν πλοῦτον τοῦ 'Οδυσσέως ποὺ μᾶς παρουσιάζει ὁ "Ομηρος εἰς τὰ κείμενά του.

Τέλος ἡ Μέρτζ ἀπὸ τελευταίας ἐρεύνας της - τὸ φθινόπωρον του 1978 εὑρίσκετο εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ παρέμεινεν ἐπὶ 20ήμερον εἰς τὴν Κεφαλληνίαν - ἐπέτυχεν ὡρισμένας διαπιστώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν τὴν πεποίθησίν της ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς ἦτο βασιλεὺς τῆς Κεφαλληνίας, διότι ἔναντι τοῦ 'Αργοστολίου ἀνεκάλυψεν καὶ ἐρείπια τῶν 'Ανακτόρων τοῦ 'Οδυσσέως καὶ τὸ σπήλαιον ὅπου ἐγκατέλειψαν τὸν 'Οδυσσέα οἱ Φαίακες. (1)

(1) 'Ιθάκη, ἡ πατρὶς τοῦ θείου 'Οδυσσέως, τοῦ σοφοῦ καὶ πολυμηχάνου ἥρωος, τοῦ ἐπινοητοῦ τοῦ Δουρείου ἵππου ποὺ ἔκρινε τὸ τέλος τοῦ 10ετοῦς Τρωικοῦ πολέμου. Τὸ ἀνάκτορόν του εἰς τὴν νῆσον 'Ιθάκην δὲν ἀνεκαλύφθη ἕως σήμερον, ἐνῶ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἔχουν φέρει εἰς φῶς τὸ ἀνάκτορον τοῦ 'Αγαμέμνωνος εἰς τὰς Μυκήνας, τοῦ Πριάμου εἰς τὴν Τροίαν καὶ τοῦ Νέστορος εἰς τὴν Πύλον. Διατί; Εἰς τὴν 'Ιθάκην δὲν εὑρέθη ἀνάκτορον παρὰ τὰς ἐπισταμένας ἐρεύνας διὰ τὸν τοπικόν του προσδιορισμὸ καὶ ἡ ἐξήγησις εἶναι προφανής. Πιστεύεται ὅτι μεταξὺ τρίτης καὶ δευτέρας χιλιετίας πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν μας ἐπῆλθε μία σύγχυσις εἰς τὰ ὀνόματα τῶν νήσων τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς 'Ελλάδος, συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς τῆς 'Ιθάκης, ποὺ ἀργότερον παρεπλάνησε τοὺς λογίους κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος καὶ τῆς νήσου.

Τὸ πρόβλημα ποὺ προκύπτει ἑπομένως, εἶναι ἐὰν ἡ σημερινὴ νῆσος τῆς 'Ιθάκης ταυτίζεται μὲ τὴν ἀναφερομένην ἀπὸ τὸν "Ομηρον, ὁ ὁποῖος τὴν κατατάσσει τετάρτην εἰς σχέσιν πρὸς τὰς

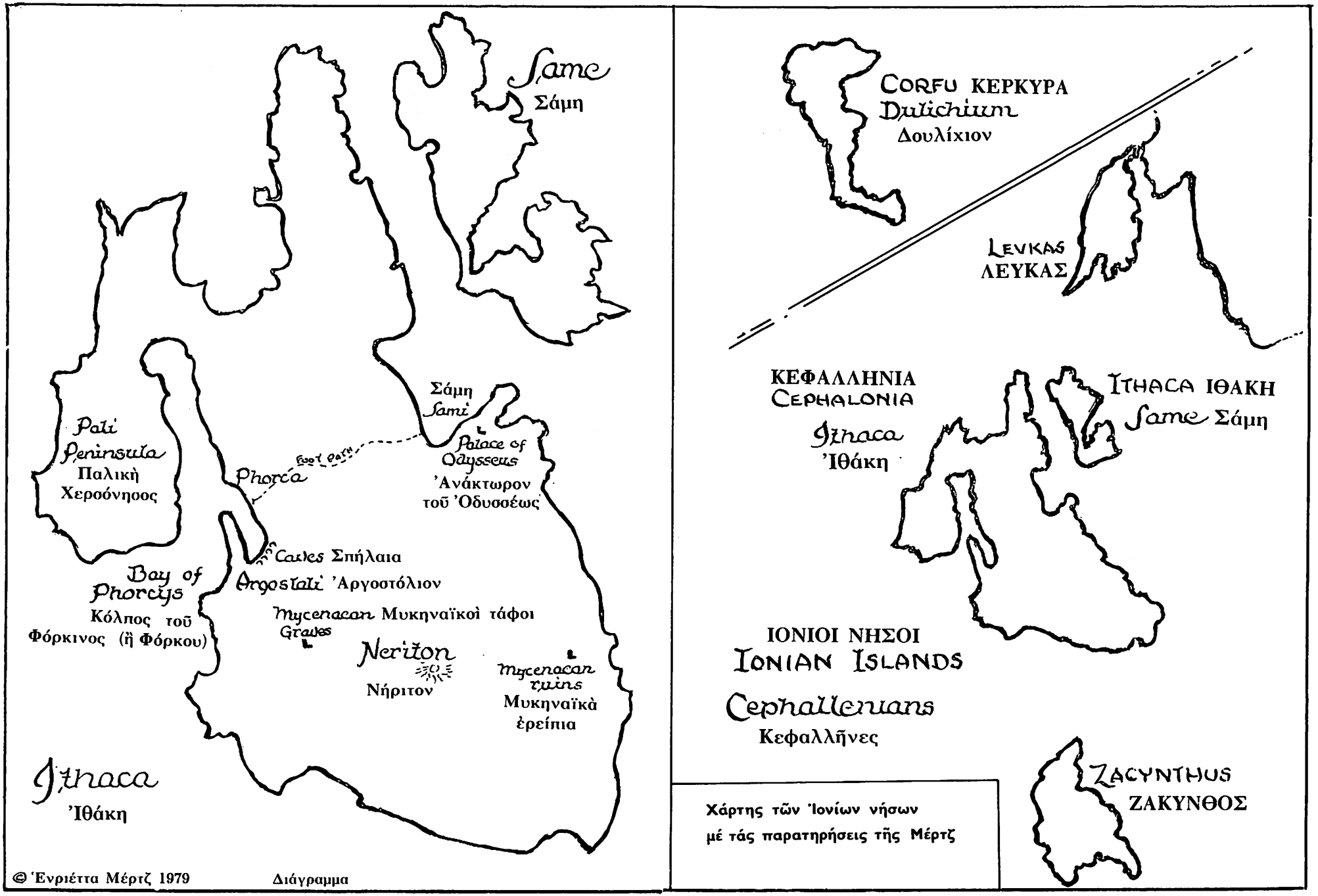

Χάρτης τῶν Ἰονίων νήσων
μέ τάς παρατηρήσεις τῆς Μέρτζ

© Ἑνριέττα Μέρτζ 1979

Διάγραμμα

'Εξ' ἄλλου ἡ 'Ενριέττα Μέρτζ, διὰ νὰ ἐξακριβώσει καὶ ἐπὶ τόπου τὰς ἀπόψεις της τὰς σχετικὰς μὲ τὸ ταξίδι τῶν 'Αργοναυτῶν καὶ τοῦ 'Οδυσσέως εἰς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον 'Αμερικήν, ταξίδευσεν εἰς τὴν βόρειον, τὴν Νότιον 'Αμερικὴν καὶ εἰς τὸ Μεξικόν. "Εκαμε 17 ταξίδια εἰς τὴν Νότιον 'Αμερικὴν καὶ εἰς ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ 'Αμαζονίου ποταμοῦ. Διέσχισεν πεζῇ καὶ ἐρευνῶσα τὰ ὄρη τῶν "Ανδεων πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις διὰ νὰ ἐπαληθεύσῃ τὰς ἀπόψεις της τὰς σχετικὰς μὲ τοὺς 'Αργοναύτας. Διὰ τὴν περιπλάνησιν τοῦ 'Οδυσσέως ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Σχερία τοῦ 'Αλκινόου ἦτο ἀποικία τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ καὶ ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξῃ, διὰ τῶν καταπληκτικῶν διαπιστώσεών της, ποὺ ἔγιναν βάσει τῶν κειμένων τοῦ 'Ομήρου ('Οδύσσεια) καὶ τοῦ 'Απολλωνίου Ροδίου ('Αργοναυτικὰ) ὅτι ὅπως ὁ Σλῆμαν ἀπέδειξεν ὅτι ἡ «'Ιλιάδα» περιέχει πραγματικὴν ἱστορίαν, ἔτσι καὶ ἡ 'Οδύσσεια καὶ τὰ «'Αργοναυτικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου, περιέχουν 'Ιστορικὰ γεγονότα, ὑποστηρίζουσα ὅτι καὶ τὸ ταξίδι τῆς 'Αργοῦς δὲν ἔγινε πρὸς 'Ανατολάς, ἀλλὰ πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ὅτι οἱ 'Αργοναῦται ἀκολούθησαν τὸν δρόμον τοῦ Κολπείου Ρεύματος, (Γκόλφ-Στρήμ) ποὺ ἦταν ὁ ὠκεανὸς τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων, ὁ μέγιστος ποταμὸς ποὺ περικυκλώνει τὴν γῆν, ὅπως ἐπίστευαν καὶ τὸν ὁποῖον ὁ "Ομηρος ἀναφέρει εἰς τὴν θεογονίαν του (840 καὶ 955-960). 'Επίσης τὰ ἀποσπασμάτια XLIV καὶ XLV καὶ εἰς τὸ ἀνέκδοτον 'Αποσπασμάτιον XXXI (31) ὁ 'Ορφεὺς ὁμιλεῖ «περὶ κυκλικοῦ ρεύματος τοῦ 'Ωκεανοῦ», ποὺ σημαίνει ἐμφανῶς ὅτι τὰ περὶ κυκλικοῦ ρεύματος τοῦ 'Ωκεανοῦ ποὺ γράφει ὁ "Ομηρος τὰ ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς 'Ορφικοὺς οἱ ὁποῖοι ἀποδεδειγμένως ἐγνώριζον τὴν ἰδιοτυπίαν αὐτὴν τοῦ Πηεανοῦ (Τὸ Γκόλφ-Στρήμ).

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὴν ἰδίαν ἄποψιν μὲ τὴν Μὲρτζ διετύπωσεν, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, εἰς διάλεξίν του γενομένην τὴν 29ην 'Ιουνίου 1958 εἰς τὴν 'Ιθάκην καὶ ὁ "Ελλην πλοίαρχος Γεράσιμος Κολαΐτης, ὁ ὁποῖος εἶχεν διενεργήσει μὲ τὰ πλοῖα ποὺ διηύθυνε πέντε φορὰς τὸν περίπλουν τῆς γῆς, χωρὶς νὰ ἔχῃ γνῶσιν τῶν θεωριῶν τῆς Μέρτζ. 'Η διάλεξις αὐτὴ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀγγλικήν. 'Επίσης δὲ ὁ Κολαΐτης εἶχεν ἀνακαλύψει εἰς τὰς Φιλιππίνας φυλὴν λευκῶν ἀνθρώπων. 'Αλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ξένοι ἐρευνηταὶ ἐδέχοντο τὰς ἀπόψεις τῆς Μέρτζ. Πρὸς τούτοις εἰς τὴν δωδεκάτην ἐπετηρίδα τοῦ 1890 τοῦ γραφείου τῆς 'Αμερικανικῆς 'Εθνολογίας «SISTHMONION», γνωστῆς μὲ τὸ ὄνομα ἐπετηρὶς Θωμᾶ (THE THOMAS REPORT) - τὸ βιβλίον ὑπῆρχεν καὶ ὑπάρχει καὶ σήμερον (1981) καὶ εἰς τὴν 'Εθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν 'Αθηνῶν - ὑπάρχουν εἰκόνες μεγάλου ἀριθμοῦ ἀρχαίων ἐρειπίων ποὺ ὑπῆρχαν κάποτε εἰς τὴν 'Αμερικὴν καὶ ποὺ εἶναι ἀρχαίας 'Ελληνικῆς προελεύσεως καὶ ἐπιδράσεως, ὅπως καὶ ἐξόχου ἐνδιαφέροντος εἰκόνες διὰ τοὺς λευκοὺς «'Αϊνοῦ» τῆς 'Ιαπωνίας, μερικαὶ τῶν ὁποίων παρετέθησαν ἀνωτέρω. Δυστυχῶς τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ ἐρείπια δὲν ὑπάρχουν πλέον, διότι κατὰ τὰ καταγγελόμενα ὑπὸ τῆς Μέρτζ, ἐξηφανίσθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων 'Αμερικανῶν ἐθνολόγων, οἱ ὁποῖοι ἐπιδιώκουν νὰ παρουσιάσουν ὡς νεώτερον καὶ αὐτόχθονα τὸν 'Αμερικανικὸν λαόν. Εἰς τὰς σελίδας 421-500 τοῦ ἀνωτέρου

ἄλλας νήσους, πρᾶγμα ποὺ ἐδημιούργησε πολλὰ προβλήματα τόσον εἰς τοὺς ἀρχαίους, ὅσον καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους σχολιαστὰς τοῦ 'Ομηρικοῦ κειμένου.

Μεταξὺ 7ου καὶ 5ου αἰῶνος π.Χ. ἡ ἀρχαία 'Ελληνικὴ πόλις τῆς Μιλήτου ἔφθασεν εἰς ἐξαιρετικὴν οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν ἀκμήν, ἐκεῖ δὲ ἐλειτούργησεν ἡ περίφημος σχολὴ τῶν γεωγράφων, μὲ πρῶτον τὸν Θαλῆν, ἱδρυτὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὸν 'Αναξίμανδρον καὶ τὸν 'Εκαταῖον ποὺ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ποὺ ἐχώρισε γεωγραφικῶς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν 'Ασίαν καὶ ὁ πρῶτος ποὺ ἐπεχείρησε τὴν συστηματικὴν γεωγραφικὴν περιγραφὴν τοῦ κόσμου, μὲ ἕνα γενικὸν διαχωρισμὸν τῶν τότε γνωστῶν χωρῶν, νήσων, ποταμῶν κλπ. εἰς τὰ ὁποῖα ἔδωσε εἰς τοὺς χάρτας τὰ ὀνόματα ποὺ ὁ ἴδιος ἐθεώρησεν ὅτι εἶχον καὶ τὰ ὁποῖα ἔμειναν ἀνεξακρίβωτα ἢ μᾶλλον οὐδόλως ἠρευνήθησαν μέχρι σήμερον.

Αἱ 'Ιόνιοι νῆσοι (Κέρκυρα, Παξοί, Λευκάς, 'Ιθάκη, Ζάκυνθος Κεφαλληνία καὶ Κύθηρα) ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν "Ομηρον («'Οδύσσεια» α' 245 καὶ ι'20) ὡς Δουλίχιον, Σάμη, Ζάκυνθος καὶ 'Ιθάκη. Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμά μας, ἐξετάσαμε μετὰ μεγάλης προσοχῆς πολλὰς λεπτομερείας διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς διαφορᾶς εἰς τὴν ὀνοματολογίαν τῶν νήσων.

Κατὰ τὸν γεωγράφον Στράβωνα (68 ἢ 63 π.Χ. — 20 ἢ 25 μ.Χ) κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους ὅσον καὶ κατὰ τοὺς 'Ομηρικούς, ἡ Λευκὰς ἦτο χερσόνησος ἀποτελοῦσα τμῆμα τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος (10,2,8) καὶ συγκεκριμένως τῆς 'Ακαρνανίας, μεταξὺ 'Ιθάκης καὶ Κεφαλληνίας. Περὶ τὸ 625 π.Χ. οἱ Κορίνθιοι ἔκαμαν μίαν διώρυγα διὰ μέσου τοῦ ἰσθμοῦ τῆς χερσονήσου, ὁπότε ἡ Λευκὰς ἀπετέλεσε νῆσον (Παράρτημα 5ου βιβλίου τοῦ Στράβωνος, ἐκδόσεις Λέμπ). Τοιουτοτρόπως ἐξηγεῖται διατὶ δὲν ἀνεφέρετο ὡς νῆσος κατὰ τοὺς χρόνους ποὺ ἐγράφη ἡ «'Οδύσσεια».

'Επὶ 30 περίπου αἰῶνας ἡ Ζάκυνθος ὑπῆρξεν ἡ μία καὶ μόνη νῆσος ποὺ διετήρησεν τὸ ἀρχικὸν της ὄνομα καὶ τὴν ταυτότητά της. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον ὅμως δὲν εὑρέθη μία ἁπλῆ λύσις διὰ τὰς ἄλλας τρεῖς νήσους τοῦ 'Ομήρου — Δουλίχιον, Σάμην καὶ 'Ιθάκην — ποὺ νὰ τὰς συσχετίζει μὲ τὰς σημερινὰς Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν καὶ 'Ιθάκην.

Τὸ Δουλίχιον περιγράφεται ὡς πλούσιος εἰς σιτηρὰ καὶ ἄλλην βλάστησιν τόπος (ξ' 335, π' 396, τ' 242, δ' 671 καὶ 845) καὶ ἡ 'Ιθάκη ὡς βραχώδης. Τὸ Δουλίχιον ἐξηφανίσθη ὡς ὄνομα μιᾶς νήσου πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στράβωνος καὶ καμία μνεία αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος δὲν γίνεται εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγάς. 'Ενῶ ὅμως ἡ Σάμη ἐξηφανίσθη ὡς νῆσος, τὸ ὄνομά της συνέχισεν ὡς πόλις εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, μολονότι ἡ Κεφαλληνία ὡς νῆσος δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν "Ομηρον. Μετὰ τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ., καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Στράβωνος ἐπῆλθεν ἡ σύγχυσις τῶν ὀνομάτων ποὺ ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω ἔχει σχέσιν μὲ τὸν 'Εκαταῖον τὸν Μιλήσιον, αἱ αὐθαιρεσίαι τοῦ ὁποίου εἰς τὴν τοπωνυμίαν ὡδήγησαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ περιέγραψαν μυθολογικὰ καὶ ὄχι πραγματικὰ γεγονότα. ('Απόδειξις τὸ ταξίδι τῶν 'Αργοναυτῶν, ἡ σύγχυσις μὲ τὰ 'Ορφικά, ὁ περιορισμὸς τῆς δεκαετοῦς καὶ πλέον περιπετείας τοῦ 'Οδυσσέως εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ ἐσφαλμένη χρονολόγησις τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ αἱ πληροφορίαι περὶ καταγωγῆς καὶ καθόδου τῶν Δωριέων κ.τ.λ. ποὺ περιέχονται εἰς τὰ προηγούμενα κείμενα τῆς Προϊστορίας).

Τὸ Δουλίχιον προφανῶς ἦτο μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας νήσους τοῦ συμπλέγματος, μὲ πλοῦτον καὶ πολλοὺς κατοίκους, ποὺ ἐχορήγησεν εἰς τὴν Τροίαν 40 μαῦρα πλοῖα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ὑπὸ τὸν 'Οδυσσέα ἦσαν μόνον 12 («'Ιλιάς» Β' 625). 'Ακόμη ἀπὸ τὸ Δουλίχιον ἦλθον 52 πρίγκιπες νὰ μνηστευθοῦν τὴν Πηνελόπην καὶ 6 ἀπ' αὐτοὺς μὲ τοὺς ὑπηρέτας των, πρᾶγμα ποὺ δεικνύει πλοῦτον. 24 εὐγενεῖς ἦλθον ἀπὸ τὴν Σάμην καὶ μόνον 12 ἀπὸ τὴν 'Ιθάκην (ξ' 247-250). Κατὰ τὴν μακρὰν συζήτησιν τοῦ 'Οδυσσέως (ξ' 387) πρὸς τὸν χοιροβοσκὸν Εὔμαιον ἀναφέρεται τὸ Δουλίχιον ὡς τόπος ποὺ ὁ 'Οδυσσεὺς θὰ ἤθελε νὰ πάῃ. Προφανῶς ἦτο τόπος ζεστός, ἡλιόλουστος καὶ μαγευτικὸς ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μικρὴν ἀναφορὰν καὶ εἰς τὴν 'Ιλιάδα, δὲν ἀναφέρεται εἰς ἄλλο κείμενον καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἔχει ἐξακριβωθῇ ποὺ ἀκριβῶς ἔκειτο. Τόσο ὅμως ἡ Κέρκυρα ὅσον καὶ ἡ Κεφαλληνία εἶναι καὶ αἱ δύο νῆσοι μεγάλης ἐκτάσεως καὶ πιθανώτατα μὲ μεγάλον πληθυσμόν. 'Αλλὰ ἡ Κεφαλληνία οὐδέποτε ὑπῆρξεν σιτοπαραγωγός, οὔτε εἶναι εὔφορος τόπος, ἦτο τόπος βραχώδης, μὲ ὄρη ποὺ τὴν καλύπτουν ἐξ ὁλοκλήρου. 'Η Κέρκυρα ἀντιθέτως δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ ἀρχαῖον Δουλίχιον. "Οταν οἱ μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης ἑτοιμάζοντο νὰ στήσουν ἐνέδραν εἰς τὸν Τηλέμαχον κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὴν Πύλον, συνεκεντρώθησαν εἰς μίαν μικρὰν νῆσον εἰς τὸ στενὸν μεταξὺ Σάμης καὶ 'Ιθάκης (δ' 671).

'Εὰν τὸ Δουλίχιον ἦτο ἡ Κεφαλληνία, τότε ποῦ ἦτο ἡ Σάμη ποὺ ἐπίσης ἦτο νῆσος; Τὸ στενὸν ἦτο μεταξὺ Σάμης καὶ 'Ιθάκης καὶ ὄχι μεταξὺ Δουλιχίου καὶ 'Ιθάκης. Διὰ νὰ ταυτίσωμεν ὅμως τὴν Κέρκυραν μὲ τὸ 'Ομηρικὸν Δουλίχιον, ἀπαιτεῖται μία παραπέρα ἐξέτασις τῆς Κεφαλληνίας.

Τρία ὀνόματα — Κεφαλληνία Σάμη καὶ 'Ιθάκη — πρέπει νὰ συσχετισθοῦν μὲ δύο νήσους τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν 'Ιθάκην. Εἰς τὴν «'Οδύσσειαν» ἡ Σάμη καὶ ἡ 'Ιθάκη ἀναφέρονται ὡς νῆσοι τοῦ συμπλέγματος μολονότι ὁ ποιητὴς ἀναφερόμενος εἰς τοὺς Κεφαλλῆνας δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ὡς νῆσον.

'Ακόμη καὶ τὸν Στράβωνα τὸν ἀπησχόλησεν αὐτὸ τὸ θέμα διότι ὑποστηρίζει (10, 2, - 13-17) ὅτι: «'Ως πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν, (ποὺ εἶναι τετράπολις) καὶ τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς τὴν μνημονεύει μὲ τὸ παρόν της ὄνομα καμία ἀπὸ τὰς 4 πόλεις της δὲν ὑφίσταται ἀκόμη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Σάμην εἰς τὸ μέσον τοῦ δρόμου πρὸς τὴν 'Ιθάκην... Αἱ ἄλλαι τρεῖς ὅμως σώζονται ἕως σήμερον εἰς τὰς μικρὰς πόλεις Πάλην, Πρόννους καὶ Κραναίαν. Μερικοὶ ὅμως δὲν ἐδίστασαν νὰ ταυτίσουν τὴν Κεφαλληνίαν μὲ τὸ Δουλίχιον καὶ ἄλλοι μὲ τὴν νῆσον Τάφον, (ἀνατολικῶς τῆς Λευκάδος), ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν "Ομηρον, διότι οἱ Κεφαλλῆνες ἦσαν ὑπὸ τὸν 'Οδυσσέα, ἐνῶ ἡ νῆσος Τάφος ἦτο ὑπὸ τὸν Μέντην... Κατὰ τὸν "Ομηρον, οὔτε ἡ Κεφαλληνία εἶναι τὸ Δουλίχιον, οὔτε τὸ Δουλίχιον εἶναι τμῆμα τῆς Κεφαλληνίας». Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Στράβων δὲν διευκρινίζει ἂν ἡ Κεφαλληνία ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν 'Ιθάκην καὶ δι' ἕνα ἀνεξήγητον λόγον δέχεται πὼς ὁ "Ομηρος δὲν κατώρθωσε νὰ ταυτίσῃ τὸ ὄνομα μὲ τὴν νῆσον ἐνῶ ἦτο πασίγνωστος.

'Απὸ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀναφέρει περὶ Κεφαλληνίας γίνεται φανερὸν ὅτι δέχεται τὴν ὕπαρξιν συμπλέγματος νήσων ὅπως ὑφίσταται καὶ σήμερον καὶ ὄχι μιᾶς μόνης νήσου. Εἰς τὴν «'Οδύσσειαν» α' 245 διὰ πρώτην φορὰν ἀναφέρει τοὺς πρίγκηπας, τοὺς μνηστῆρας τῆς Πηνελόπης ὡς ἄρχοντας τοῦ Δουλιχίου, τῆς Σάμης, τῆς Ζακύνθου καὶ τῆς 'Ιθάκης καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς πάλι εἰς π' 247 νὰ ἔρχονται ἀπ' αὐτὰς τὰς 4 νήσους. Μετὰ τὴν ἐξόντωσίν των καὶ τὴν συνάντησιν τοῦ 'Οδυσσέως μὲ τὸν πατέρα του (ω' 353) ὁ Λαέρτης ὁμιλεῖ διὰ τὴν νῆσον τῶν Κεφαλλήνων καὶ εἰς ω' 430 ὁ 'Οδυσσεὺς λέγει ὅτι ἐξώντωσεν τοὺς καλυτέρους τῶν Κεφαλλήνων.

'Απὸ τὰ δύο αὐτὰ ἀποσπάσματα γίνεται καθαρὸν ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες, μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης ἐξοντωθέντες ἀπὸ τὸν 'Οδυσσέα προήρχοντο ἀπὸ τὰς 4 προαναφερθείσας νήσους. 'Η λέξις «Κεφαλλῆνες» εἰς τὸν "Ομηρον περιλαμβάνει καὶ τὰς 4 νήσους, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχει νῆσος μὲ τὸ ὄνομα Κεφαλληνία.

Τὰ ὀνόματα Σάμη καὶ 'Ιθάκη καὶ αἱ νῆσοι Κεφαλληνία καὶ 'Ιθάκη θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν κατωτέρω.

βιβλίου ὑπάρχουν σχέδια κτισμάτων μὲ τέλειον γεωμετρικὸν ρυθμόν. Κανένα ἀπὸ τὰ σχέδια αὐτὰ δὲν εἶναι Ἰνδικὸν ἢ Ἰνδικῆς προελεύσεως ἢ ἐπιδράσεως, πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐκτεταμένα καὶ εἰς διάμετρον 400 ποδῶν καὶ ἕνα καταλαμβάνει διάμετρον 1740 ποδῶν. Εἰς τὴν ἄλλην σελίδα εἶναι ἡ φωτογραφία ἑνὸς τάφου ὁμοίου μὲ τὸν θησαυρὸν τοῦ Ἀτρέως ὁ ὁποῖος κάτω εἰς τὸ ἔδαφος ἔχει διάμετρον 40 ποδῶν. Δύναται νὰ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν τελειότητα τοῦ γεωμετρικοῦ του σχήματος, ποὺ εἶναι τυπικὰ καθαρῶς ἑλληνικόν. (ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μελέτης ἀναζητήσας ἀνεῦρεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην τὸ βιβλίον αὐτὸ ποὺ ἀναφέρει ἡ Μὲρτζ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐλήφθησαν αἱ φωτογραφίαι τῶν Ἀϊνοῦ).

Ἐπίσης πολλαὶ μεγάλαι ἀρχαιολογικαὶ τοποθεσίαι εὑρίσκονται καὶ εἰς τὸ Μεξικὸν καὶ αἱ ὁποῖαι φαίνεται νὰ εἶναι ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως καὶ προελεύσεως, ὅπως κυρίως ἐκεῖναι ποὺ εἶναι εἰς τὸ Ἐλ Ταζὶν στὴν Πολιτείαν τῆς Βέρα Κρούζ. (βλέπε καὶ φωτογραφίας εἰς βιβλίον Σάρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Κόσμους» σελίδες 64-65, 160-161, καὶ 240-241)

Κατὰ μῆκος τοῦ Ἀμαζονίου ποταμοῦ εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν - γράφει ἡ Μὲρτζ - βρίσκονται 2000 ἐπιγραφαὶ περίπου εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀρκετὲς εἰς τὴν Φοινικικὴν γλῶσσαν, διότι προφανῶς οἱ Φοίνικες, ἀργότερον, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶχον ἀκολουθήσει τοὺς Ἕλληνας ποὺ μετέβαινον εἰς τὴν Ἀμερικήν, ὅπως αἱ ὕαινες ἀκολουθοῦν τοὺς Λέοντας διὰ νὰ τραφοῦν, ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα ποὺ ἀφήνουν οἱ Λέοντες. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς αὐτὲς δὲν ἔχουν μεταφρασθῆ.

Ἀρκετὰ ἐκτεταμένα ἀρχαῖα ἐρείπια ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ Μέρτζ, ἐκάλυπτον κάποτε τὴν περιοχὴν τῆς χαμηλότερης πεδιάδος τοῦ ποταμοῦ Μισσισιπῆ καθὼς καὶ τὰς πεδιάδας τοῦ Ὀχάϊο, τοῦ Τένεση καὶ τοῦ ποταμοῦ Κούμπερλαντ. Ὅλα αὐτά, ὅπως ἀναφέραμεν καὶ ἀνωτέρω κατεστράφησαν, διότι οἱ ἀνθρωπολόγοι καὶ οἱ ἐθνολόγοι εἰς τὴν Ἀμερικὴν παρακινούμενοι ἀσφαλῶς ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους Σιωνιστάς, τοὺς γνωστοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ ὁποῖοι, ἄλλως τε, κυριαρχοῦν εἰς τὰς Η.Π.Α., δὲν θέλουν νὰ παραδεχθοῦν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐπαφὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους μὲ τὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερικὴν καὶ ὅταν βρέθηκαν φανερὲς ἀποδείξεις καὶ ἐδημοσιεύθησαν, ἀπεκρούσθησαν ἀμέσως παρ' αὐτῶν καὶ κατεστράφησαν ἀδιάφορον ἐὰν μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ ἐλάχιστα δείγματα τῶν ὁμοφύλων των Φοινίκων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁπωσδήποτε ἀποδεικνύεται ἡ μετάβασις ἀρχαίων Λαῶν τοῦ Αἰγαίου εἰς τὴν Ἀμερικήν. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα καὶ τὰ ἐρείπια δὲν εἶναι ἔργα τῶν Ἰνδῶν Ἰθαγενῶν, ἀλλὰ προγενέστερα ὅπως ἔχει ἐξακριβωθεῖ.

Ὅταν τὸ 1936 τὸ μεγάλο φράγμα τῆς πεδιάδος τοῦ ποταμοῦ Κούμπερλαντ κατεσκεύαζετο - περιοχὴ ποὺ εἶναι σήμερον ἐντελῶς κάτω ἀπὸ τὰ νερὰ - ὁ διευθυντὴς τῆς ἑταιρείας ποὺ κατεσκεύαζε τὸ φράγμα ἀνέφερε εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχαν ἐρείπια ἑνὸς μεγάλου ναοῦ κατασκευασμένου ἀπὸ πέτρες. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν διενεργήθη διὰ νὰ προστατευθοῦν τὰ

Τὸ προαναφερθὲν στενὸν ὑπῆρχε μεταξὺ Σάμης καὶ Ἰθάκης, τὸ λογικώτερον ἐπομένως συμπέρασμα εἶναι πὼς ἡ σημερινὴ Κεφαλληνία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ Ὁμηρικὴ Σάμη, ἡ ὁποία ὅμως δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοπογραφίαν. Περιγραφικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἀναφέρουν ὡρισμένα γεωγραφικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἰθάκης ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν σημερινὴν νῆσον. Αὐτὸ ὡδήγησε πολλοὺς εἰς τὸ νὰ θεωρήσουν τὴν Λευκάδα ὡς τὴν Ὁμηρικὴν Ἰθάκην εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 20ου αἰῶνος. Ἐὰν ὅμως αὐτὰ τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ ὑπάρχουν πράγματι, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὴν σημερινὴν Ἰθάκην, ὁπότε ἡ Ἰθάκη τοῦ Ὁμήρου ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν Σάμην καὶ ἡ σημερινὴ Κεφαλληνία εἰς τὴν Ἰθάκην.

Ἀπὸ καὶ διὰ τὴν Σάμην γνωρίζομε διὰ τοὺς 24 ὑποψηφίους διὰ τὴν χεῖραν τῆς Πηνελόπης καὶ πὼς ἐχωρίζετο διὰ στενοῦ μὲ τὴν Ἰθάκην ποὺ ἦτο ἡλιόλουστος (ω' 211) ἀπ' ὅπου ὅταν εἶναι ἀνοικτὸς ὁ ὁρίζων διακρίνεται τὸ ὄρος Νήριτον. Ἡ Ἰθάκη κεῖται ὅμως πρὸς τὸ σκότος ἐνῶ αἱ γειτονικαὶ νῆσοι Δουλίχιον, Σάμη καὶ Ζάκυνθος εὑρίσκονται πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον (ι' 20). Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ὁ Ὀδυσσεὺς ἀφοῦ ἐταξίδευσεν ἐπὶ 9 ἡμέρας καὶ νύκτας (κ' 30) ἐπλησίασε τὴν πατρίδα του ὥστε νὰ ἰδῇ «καπνὸν ἀναθρώσκοντα» ἀπὸ τὰς ποιμενικὰς καλύβας. Ἡ Ἰθάκη ὅμως εἶναι μία ἀπόκρημνος νῆσος ὄχι κατάλληλος διὰ τὴν ἐκτροφὴν ἵππων, ὄχι ὅμως καὶ πτωχή, καλλιεργεῖ σιτηρὰ καὶ ἀμπέλια. Εἶναι καλὸς τόπος διὰ τὴν ἐκτροφὴν αἰγῶν καὶ προβάτων, ἔχει δένδρα ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ δεξαμενὰς διὰ τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς ποὺ δὲν ἔρχεται ὅλον τὸν χρόνον (ν' 244). Δύο ἐκτενεῖς περιγραφὰς μὲ ἀρκετὰς ὁμοιότητας (ν' 96 καὶ ν' 345) προσδιορίζουν τὸν λιμένα εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ὀδυσσεὺς ἔφθασε μετὰ τὸ τέλος τῆς πολυχρόνου περιπλανήσεώς του. Ὁ λιμὴν ὅπως περιγράφεται ἦτο ὑπήνεμος, μὲ δύο βραχίονας, εἰς τὴν εἴσοδόν του δὲ ὑπῆρχε μία αἰωνόβιος ἐλαία καὶ πλησίον της ἕνα μαγευτικόν, σκιῶδες σπήλαιον ἀφιερωμένον εἰς τὰς νύμφας.

Μετὰ τὴν συνάντησιν μὲ τὸν Τηλέμαχον ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ χοιροβοσκὸς ἐξεκίνησαν διὰ τὴν πόλιν (ρ' 195) ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐζήτησε ράβδον διὰ τὴν ἀνίχνευσιν τοῦ πετρώδους ἐδάφους.

Ὁ Ὅμηρος τοποθετεῖ τὴν Ἰθάκην πρὸς δυσμάς, πρὸς τὸν δύοντα ἥλιον, ἐνῶ τὸ Δουλίχιον , τὴν Σάμην καὶ τὴν Ζάκυνθον πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα. Ἡ Ἰθάκη ἐπομένως ἦτο ἡ δυτικωτέρα. Ἀπὸ μίαν ἐποχὴν καὶ μετὰ οἱ διάφοροι σχολιασταὶ ἤλλαξαν ὅμως τὰ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος κατὰ τρόπον ὥστε ν' ἀντιπαρατάσσουν τὴν ἀνατολὴν εἰς τὸν βορρᾶν ἀντὶ τὴν δύσιν. Ἡ σημερινὴ νῆσος τῆς Ἰθάκης εὑρίσκεται ἀνατολικῶς τῆς Κεφαλληνίας, πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον καὶ ἡ Κεφαλληνία εἶναι δυτικῶς τῆς σημερινῆς Ἰθάκης, ἡ δυτικωτέρα ἐπομένως τῶν νήσων ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρον διὰ τὴν Ἰθάκην, εἶναι ἡ Κεφαλληνία.

Ἡ Ἰθάκη διεκρίνετο ἀπὸ πολλὰ μίλια. Σήμερον, ὅταν τὸ πλοῖον ἔρχεται ἀπὸ τὴν Πάτραν παραλιακῶς ἢ ἐκ δυσμῶν, δύναται κάποιος νὰ διακρίνει τὴν κορυφὴν τοῦ Αἴνου εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἐνῶ εἰς τὴν σημερινὴν Ἰθάκην δὲν διακρίνεται τίποτε ἀπὸ μακρυὰ ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα μικρὸν τμῆμα νοτίως τοῦ στενοῦ ποὺ τὴν χωρίζει ἀπὸ τὴν Κεφαλληνίαν. Ὁ Αἶνος ἔχει ὕψος 1700 μέτρων περίπου καὶ διὰ τοῦτο εἶναι εὐδιάκριτος ἀπὸ μεγάλην ἀπόστασιν, ἐνῶ εἰς τὴν σημερινὴν Ἰθάκην δὲν ὑπάρχει ὕψωμα ἄνω τῶν 900 μέτρων. Ἑπομένως, δεχόμεθα ὅτι ὁ Αἶνος εἶναι τὸ Νήριτον ὄρος τοῦ Ὁμήρου, καὶ ὅτι ἡ Κεφαλληνία εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ νῆσος ποὺ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρον ὡς Ἰθάκη.

Ἡ Κεφαλληνία, ἡ μεγαλυτέρα τῶν Ἰονίων νήσων ἐκτείνεται περὶ τὰ 30 μίλια (48 χιλιόμετρα) ἀπὸ βορρᾶν πρὸς νότον καὶ περὶ τὰ 12 μίλια (18 χιλιόμετρα) ἀπὸ ἀνατολὰς πρὸς δυσμάς. Εἰς τὸ κέντρον, μία ὀροσειρὰ καταλήγει εἰς τὸν δασώδη Αἶνον. Δυτικῶς ἡ μεγάλη χερσόνησος Παλικὴ ἐκτείνεται ὡς ἀντίχειρ. Μεταξὺ Παλικῆς καὶ τοῦ κυρίως τμήματος τῆς νήσου τὰ γαλάζια νερὰ τοῦ κόλπου τοῦ Ἀργοστολίου λάμπουν εἰς τὸν ἥλιον. Ἡ πρωτεύουσα Ἀργοστόλιον μὲ τοὺς χαρακτηριστικούς της δρόμους τοὺς δενδροφυτευμένους μὲ φοίνικας καὶ ροδοδάφνας, καταλαμβάνει ἕνα μέρος τῆς ἐδαφικῆς προεκτάσεως ἐντὸς τοῦ κόλπου, ὅπου ὑπάρχει μία ναυτικὴ ἐγκατάστασις ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου. Πρὸς ἀνατολὰς τῆς νήσου, ὁ κόλπος τῆς Σάμης μὲ τοὺς τρεῖς φάρους προστατεύει τὸν λιμένα καὶ τὸ χωρίον τῆς Σάμης, ἕνα λιμένα φιλόξενον διὰ τὰ πλοῖα τῆς γραμμῆς Πατρῶν, Κερκύρας καὶ Πρίντιζι. Ἀπὸ ἕνα σημεῖον δὲ τοῦ Ἀργοστολίου φαίνονται πανοραμικῶς καὶ οἱ δύο λιμένες τῆς Σάμης καὶ τοῦ Ἀργοστολίου ποὺ περιγράφονται καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, ὁ ἕνας εἰς τὴν μίαν καὶ ὁ ἄλλος εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς νήσου. Εἰς τὸν ἕνα ὁ Τηλέμαχος ἔστειλε τὸ πλοῖον του κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὴν Πύλον καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν λιμένα τῆς Σάμης, καὶ εἰς τὸν ἄλλον εἰς τὴν ἀντίθετον πλευράν, συνηντήθησαν ὁ πατέρας μὲ τὸν υἱόν του. Αὐτὸς ὁ δεύτερος δύναται νὰ εἶναι ὁ λιμὴν τοῦ Ἀργοστολίου — ὁ κόλπος τοῦ Φόρκινος (ἢ Φόρκου), τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης. Ἡ μεγάλη χερσόνησος τῆς Παλικῆς μὲ τὴν χαμηλὴν της ὀροσειρὰν κατὰ μῆκος τῆς κυρίως νήσου, τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὰς θύελλας. Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον τοποθετεῖται καὶ ἡ γεωγραφικὴ περιγραφὴ τοῦ Ὁμήρου διὰ τὴν προστασίαν τοῦ λιμένος ἀπὸ τὰ ἄγρια κύματα τοῦ πελάγους. Μία μικροτέρα χερσόνησος, ὁ δάκτυλος τῆς κυρίως νήσου ὅπου εἶναι κτισμένον τὸ Ἀργοστόλιον, σχηματίζει ἕνα δεύτερον ἀκρωτήριον, ἐκτεινόμενον ἐντὸς τοῦ κόλπου, τὸ ὁποῖον προστατεύει τὸν λιμένα.

Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ λιμένος, τοῦ κόλπου τοῦ Φόρκινος (ἢ Φόρκου), τὰ πλοῖα τῶν Φαιάκων ἔφεραν πίσω εἰς τὴν πατρίδα του τὸν Ὀδυσσέα, τὸν ἄφησαν εἰς τὸ σπήλαιον μὲ τὰς δύο εἰσόδους εἰς τὴν ἄκρην τοῦ κόλπου. Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Στράβωνα, ὁ ὁποῖος παρὰ τὰς προσπαθείας του δὲν κατώρθωσε νὰ καθορίσῃ αὐτὸ τὸ σπήλαιον εἰς τὴν Ἰθάκην. Εἰς τὰ «Γεωγραφικά» του (1.3.18) τονίζει σαφῶς ὅτι δὲν ηὗρεν ἐκεῖ τὸ σπήλαιον τῶν Νυμφῶν καὶ ὅτι ὑπάρχει διάστασις μεταξὺ τῶν Ὁμηρικῶν περιγραφῶν καὶ τῶν διαπιστωμένων φυσικῶν χαρακτηριστικῶν. Ὁ Στράβων ἠκολούθησε τὸν Ἑκαταῖον καὶ οὐδέποτε ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ Ἰθάκη ἦτο ὄντως ἡ Ἰθάκη. Τὰ ἀνωτέρω ὅμως σπήλαια εὑρίσκονται παρὰ τὴν πόλιν τοῦ Ἀργοστολίου καὶ σημειώνονται εἰς ὅλους τοὺς χάρτας, δύο δὲ ἀπ' αὐτά, τοῦ Δρονγκρατίου καὶ Μελισσάνης εἶναι θεαματικώτατα. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τοῦ κόλπου τοῦ Ἀργοστολίου, τοῦ κόλπου τοῦ Φόρκινος (ἢ Φόρκου) κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὑπάρχει μικρὸν χωρίον σήμερον ὀνομαζόμενον Φόρκα, ἀπὸ τὴν θυγατέρα τοῦ Φόρκινος (ἢ Φόρκου) τὸ ὁποῖον ἀναφέρουν ὅλοι οἱ χάρται.

Νοτίως τοῦ μικροῦ αὐτοῦ χωρίου ἕνα ἀρχαῖον μονοπάτι ὁδηγεῖ εἰς τὴν Σάμην, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν δρόμον ποὺ πῆρε ὁ Ὀδυσσεὺς μαζὶ μὲ τὸν χοιροβοσκὸν Εὔμαιον ὅταν κατηυθύνοντο ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς εἰς τὴν πόλιν, πλησίον τῆς ὁποίας ἐσταμάτησαν καθὼς ἐπλησίαζαν. Ἀκολούθως ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπεχαιρέτισε τὸν Εὔμαιον (ρ' 265) ὀλίγον πρὸ τῶν πυλῶν τῶν ἀνακτόρων του.

Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ εἶναι σωστὴ αὐτὸς ὁ χῶρος ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ἐρείπια τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων σήμερον ἀνακτόρων ποὺ μέχρι σήμερον δὲν ἔχουν ἐρευνηθῆ ἐπισταμένως, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν μίαν στρατηγικὴν θέσιν. Ἡ σημασία των ὅμως δύναται ν' ἀποδειχθῇ ἴση πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς Τροίας καὶ τῶν Μυκηνῶν ἢ τῆς Πύλου.

Ἀνακεφαλαιώνοντες, ὑποστηρίζομεν τὴν ἄποψιν ὅτι μόνον ἡ σημερινὴ Κεφαλληνία ἀνταποκρίνεται γεωγραφικῶς εἰς τὴν Ὁμηρικὴν διήγησιν περὶ τῆς Ἰθάκης.

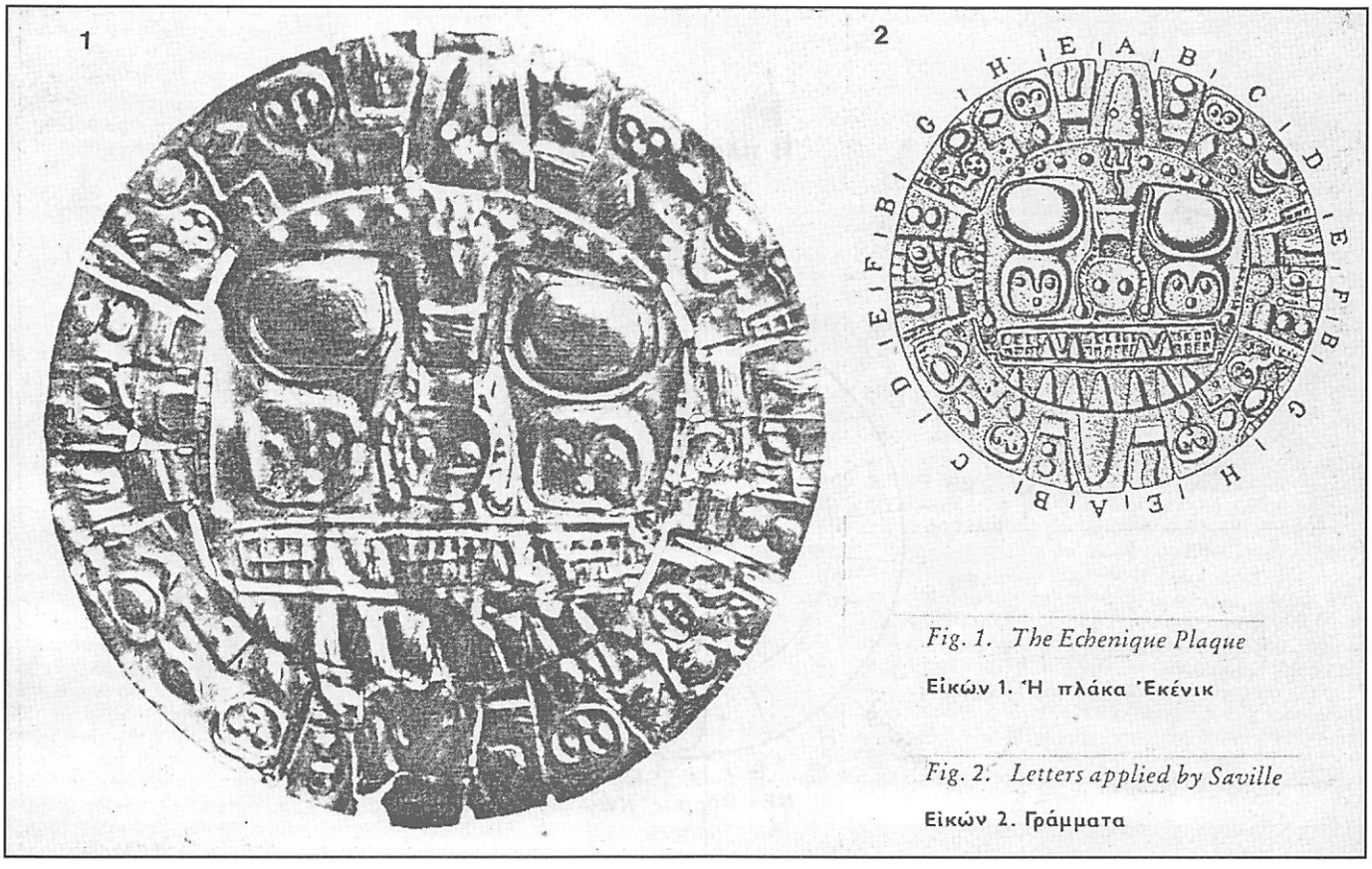

Fig. 1. The Echenique Plaque

Εικών 1. Ἡ πλάκα Ἐκένικ

Fig. 2. Letters applied by Saville

Εικών 2. Γράμματα

ἐρείπια, ἢ νὰ μελετηθοῦν καὶ τὰ ἔργα ποὺ ἔγιναν διὰ τὸ φράγμα κατέστρεψαν τὸν ναόν. Ἀντιθέτως διὰ νὰ διασωθοῦν διάφορα Αἰγυπτιακὰ κτίσματα, ὅταν κατεσκευάζετο τὸ φράγμα τοῦ Ἀσσουάν, τεράστια ποσὰ συνεγκεντρώθησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ νὰ μεταφερθοῦν αἱ Αἰγυπτιακαὶ ἀρχαιότητες. Καὶ μετεφέρθησαν, εἰς ἄλλον χῶρον διασωθεῖσαι.

Κάποτε γράφει ἡ Μέρτζ, ὑπῆρχαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν πολλὰ ἐρείπια πολὺ ἀρχαῖα, ἀλλὰ κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν διετηρήθη, διότι ἐπαναλαμβάνομεν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐπεδίωξαν καὶ ἐπιδιώκουν νὰ τὰ καταστρέψουν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἱδρύθη εἰς τὴν Ἀμερικὴν σύλλογος Ἀμερικανιστῶν, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ τῆς Μεσογείου, εἶχαν φθάσει εἰς τὴν Ἀμερικὴν πολλὰ χρόνια πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ σύλλογος ἔχει ἱδρυθῆ πρὸ 100 ἐτῶν τίποτε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ μέχρι σήμερον, λόγω τῶν ἀνωτέρω ἰσχυροτάτων ἀντιδράσεων.

Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἡ συγγραφεὺς τοῦ «WINE DARK SEA» (Ἡ θάλασσα μὲ τὸ σκοτεινὸ κρασᾶτο χρῶμα) εἶναι τὸ βιβλίον τῆς Μέρτζ ποὺ ἐξεδόθη τὸ 1965 εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ περιγράφει τὸ ταξίδι τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὴν Ἀμερικήν) ἑρμηνεύει καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀπολλωνίου Ροδίου «Τὰ Ἀργοναυτικὰ» καὶ μᾶς παρουσιάζει εἰς τὴν νέαν ἐργασίαν της, ποὺ ἀνεγνώσθη εἰς τὸ 37ον Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Ἀμερικανιστῶν εἰς τὸ Μὰρ ντὲ λὰ Πλάτα τῆς Ἀργεντινῆς καὶ ἀποδεικνύει βάσει τῶν στίχων τῶν Ἀργοναυτικῶν, ὅτι ἡ Ἀργὼ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Δύσιν κατὰ τὸ περίφημον ταξίδι της καὶ ὄχι πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Μαύρην θάλασσαν. (περίληψιν καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τῆς Μέρτζ παραθέτομεν κατωτέρω ὅπως καὶ τῆς μελέτης της περὶ τοῦ Ὀδυσσέως). Ἐπίσης κατὰ τὸ 38ον Διεθνὲς συνέδριον τῶν Ἀμερικανιστῶν ποὺ συνῆλθε μεταξὺ τῆς 12 καὶ 18 Αὐγούστου τοῦ 1968 εἰς τὴν Στουτγάρδην - Μόναχον, ἀποκαλύπτει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες θαλασσοπόροι μετεχειρίζοντο κάποιο εἶδος πυξίδος (2).

(2) Κατὰ τὸ 38ον Διεθνὲς συνέδριον Ἀμερικανιστῶν (Στουτγγάρδη - Μόναχον, 12-18 Αὐγούστου 1968) ἡ Ἐνριέττα Μὲρτζ προέβη εἰς τὴν κάτωθι ἀνακοίνωσιν ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ὅτι πανάρχαιοι Ἕλληνες θαλασσοπόροι μετεχειρίζοντο «εἶδος πυξίδος» διὰ τῆς ὁποίας καθωρίζετο ἡ φορὰ τῶν ἀνέμων καὶ τὴν πυξίδα αὐτὴν τὴν εἶχον μεταφέρει καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὴν ἐχρησιμοποίουν ὅπως φαίνεται οἱ ἀρχαῖοι Λαοὶ τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς βορειοδυτικῆς Νοτίου Ἀμερικῆς.

Ἡ πλάκα Ἐκένικ. Ἡ μὲ ἐξαιρετικὴν λεπτότητα κατειργασμένη χρυσὴ αὐτὴ πλάκα, (φωτογραφία τῆς ὁποίας παρατίθεται) εὑρέθη τὸ 1853 εἰς Κούζκο (πόλιν τῆς Βολιβίας) καὶ ἐμελετήθη ἀπὸ τὸν σὲρ Κλέμεντς Μάρκαμ, περιῆλθε δὲ εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ στρατηγοῦ Ἐκένικ, τότε προέδρου τοῦ Περού, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν της.

Ὁ Μάρκαμ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πλᾶκες αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐφοροῦντο ὡς θώρακες ἀπὸ τοὺς Ἴνκα καὶ ὅ,τι αὐτὰ τὰ κοσμήματα κατεστράφησαν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Ἱσπανῶν Ἡ πλάκα εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφερόμεθα ἐθεωρήθη ἀρχικῶς ὡς τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον γνωστὸν δεῖγμα τῆς τέχνης τῶν Ἴνκας καὶ ὁ Μάρκαμ ὑπέθεσεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἡμερολογίου τοῦ ὁποίου αἱ εἰκονιζόμεναι μορφαὶ εἰς τὴν περιφέρειαν παρίστανον τοὺς μήνας. Τὸ 1860 ὁ Οὐίλλιαμ Μπόλλαρτ εἰς μίαν ἀνακοίνωσίν του, εἰς τὴν Ἑταιρίαν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Λονδίνου, ὑπεστήριξε καὶ αὐτὰς τὴν ἄποψιν ὅτι πράγματι ἐπρόκειτο περὶ παραστάσεως ἡμερολογίου. Ὀλίγον ἀργότερον ἡ πλάκα ἐχάθη διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἀμερικὴν περιελθοῦσα εἰς τὴν κατοχὴν διαφόρων, καὶ μόνον τὸ 1912 παρουσιάσθη καὶ πάλι ἀπὸ ἕναν Ἀμερικανὸν συλλέκτην, τὸν Τζώρτζ Χέυ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀγοράσει τὴν συλλογὴν τοῦ δόκτορος Γκάφρον, περιφήμου Γερμανοῦ συλλέκτου Περουβιανῶν ἀρχαιοτήτων. Τὸ πρωτότυπον σήμερον εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Ἀμερικανῶν Ἰνδιάνων (Ἵδρυμα Χέυ) εἰς Νέαν Ὑόρκην.

Μετὰ τὴν ἐκ νέου ἀνακάλυψιν τῆς πλάκας τὸ 1912, πολλαὶ μελέται ἐγράφησαν σχετικῶς, πολὺ ἀξιόλογος δὲ εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Μάρσαλ Σάβιλλ ἡ ὁποία ἐξεδόθη ἀπὸ τὸ Μουσεῖον τῶν Ἀμερικανῶν Ἰνδιάνων τὸ 1921. Ὁ Σάβιλλ ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τῆς τεχνοτροπίας των Γιαουνάκου (ἀρχαιολογικὸς χῶρος τῆς Βολιβίας) εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἴνκας, ἐπεχείρησε δὲ νὰ προσδιορίσῃ τὰ εἰκονιζόμενα σχέδια. Τὸ 1923 ὁ δόκτωρ Τζούλιο Τέλλορ, γνωστὸς Περουβιανὸς ἀρχαιολόγος ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξεν, ὅτι τὰ σχέδια αὐτὰ γύρω ἀπὸ τὴν περιφέρειαν τῆς πλάκας εἶχον σχέσιν μὲ μίαν μυστικὴν καὶ κοσμογονικὴν σημειολογίαν. Ὁ Φίλιπ Αἴνσγουωρθ Μήνς, ἐν τούτοις, τὸ 1936 ἀνέφερεν εἰς μίαν σχετικὴν μελέτην του, ὅτι δὲν θὰ τοῦ προεκάλει ἔκπληξιν, ἐὰν μία μελλοντικὴ ἔρευνα ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ πλάκα εἶχε σχέσιν περισσότερον μὲ τροπικοὺς καὶ ἰσημερινοὺς παρὰ μὲ μῆνας. Ἡ τελευταία δημοσιευθεῖσα μελέτη τῆς Ροὺθ Κάττερ Νὰς τὸ 1939, ἐκφράζει τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ πλάκα εἶναι ἕνα σεληνιακὸν

Αἱ ἀπόψεις τῆς Μὲρτζ διὰ τοὺς Ἀργοναῦτας

Εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἀργοναυτῶν ἡ Μέρτζ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος παρέχει πληροφορίας δυναμένας νὰ ἀποδειχθοῦν πλήρως ἐκ τῶν κειμένων του καὶ ὅτι ἡ Ἀργὼ ἀφοῦ διέπλευσεν τὴν Μεσόγειον καὶ διῆλθεν ἀπὸ τὰς Ἡρακλείους Στῆλας, κατηυθύνθη πρὸς τὴν Ἀμερικανικὴν ἤπειρον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Κολπίου Ρεύματος, ὅπως ἀργότερον καὶ ὁ Ὀδυσσεύς. Οἱ Ἀργοναῦται κατὰ τὴν Μέρτζ, ἀνεζήτουν νὰ ἀνεύρουν χρυσόν, χαλκὸν καὶ σίδηρον εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν ἤπειρον καὶ φαίνεται ὅτι πράγματι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των, ἀφοῦ τὸ πλοῖον των ἡ Ἀργὼ διεσταύρωσε τὸν Ἀτλαντικὸν ἔχουσα κατὰ τὴν μετάβασίν της εἰς τὴν Ἀμερικὴν τὴν Μεγάλην Ἄρκτον δεξιά της καὶ συνεχῶς ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα καὶ ὅπως ἀναφέρουν τὰ Ἀργοναυτικά, διῆλθε τὴν θάλασσαν τῶν Σαργασσῶν (ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΠΟΥ ΕΠΕΠΛΕΑΝ) ἔφθασεν εἰς τὸ Πόρτο Ρίκο, ὅπου συνηντήθη μὲ τὸν τυφλὸν μάντιν Φινέα καὶ τὸν

Ἡ πλάκα Ἐκένικ

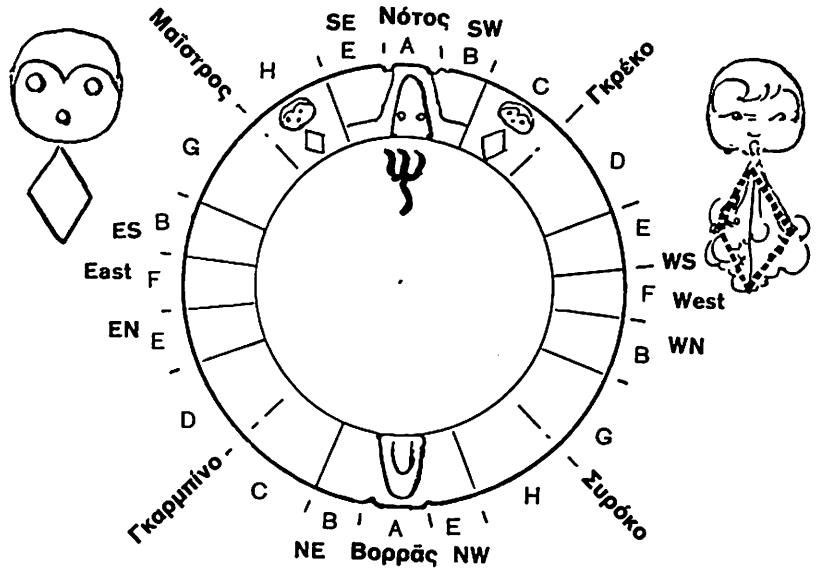

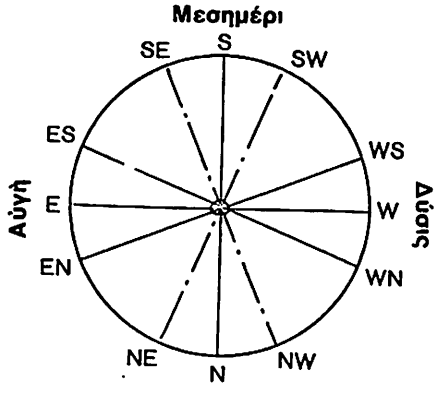

Ἡ ἱστορία τῆς ναυσιπλοΐας διὰ τῆς ἀνιχνεύσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα ἕως τὸν πλοίαρχον Κούκ.

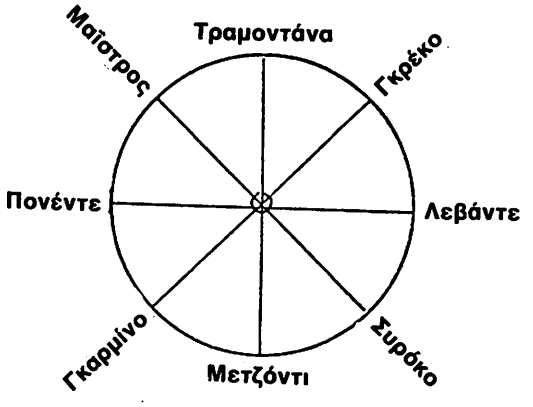

Οἱ ὀκτὼ χωριστοὶ ἄνεμοι καλούμενοι Ρόμβοι τῶν ναυτικῶν τῆς Μεσογείου κατὰ τὸν Ταίηλορ.

παρὰ ἡλιακὸν ἡμερολόγιον, τὰ δὲ σχήματα τῆς περιφερείας ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου. Ἡ μελέτη αὐτὴ ποὺ στηρίζεται εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Μάρκαμ καὶ τοῦ Μπόλλαρτ δὲν προσφέρει πολλὰ νέα στοιχεῖα.

Ἀπὸ τὴν παρατιθεμένην φωτογραφίαν διακρίνονται ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ σχέδια αὐτά, τὰ ὁποῖα εἰς τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον βαθμὸν ἐπαναλαμβάνονται. Ἀπὸ μίαν προσεκτικὴν ὅμως ἐξέτασιν τοῦ κατωτέρου ἀκρωτηριασμένου τμήματος, δύο μονάδες φαίνονται χαρακτηριστικαί, καὶ ἐξ αὐτῶν ἡ μία εἰς τὸ κέντρον τῆς κορυφῆς. Ἰδιαιτέρα προσοχὴ πρέπει ἐπίσης νὰ δοθῇ εἰς τὰς τέσσαρας μικρὰς κεφαλὰς τοῦ κέντρου. Ἡ τρίαινα ἐξ' ἄλλου εἰς τὸ ἄνω μέρος, κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν περιφέρειαν κάτι πρέπει νὰ προδίδῃ ὅπως καὶ τὰ ἄνισα διαστήματα τῶν ἀτομικῶν τμημάτων, γύρω εἰς τὴν περιφέρειαν. Ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ἐπίσης ἡ διὰ γραμματικοῦ συστήματος ἁπλοποίησις ποὺ ἐπέτυχεν ὁ Σάβιλλ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν σημειώνεται πὼς τὸ κατώτερον τμῆμα Α' δὲν ἔχει σωστὰ ἀποτυπωθῇ μὲ μίαν μόνον μορφὴν ἀντίστοιχον τοῦ ἀνωτέρου Α. Ἡ σημασία ὅμως τῶν δύο αὐτῶν ὀρθίων μορφῶν εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα δὲ μπορεῖ νὰ ὑπερτονισθῇ. Τέλος ὁ Φίλιπ Αἴνσγουωρθ Μήνς παρετήρησεν, ὅτι ὅσο ἠδύνατο νὰ προσδιορίσῃ ἐπακριβῶς, ὅλαι αἱ θεωρίαι ἦσαν ἁπλῶς εἰκασίαι, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ σημασία τῆς πλάκας παρέμενεν ἄγνωστος.

Ἡ ἀρχαία ἱστορία παρατηρεῖ ἡ Μέρτζ ἀπὸ μόνη της παρέχει ἐπανειλημμένως ἀξιοπίστους ὑποθέσεις ποὺ ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τελικῶς ἔγιναν δεκταὶ ὡς πραγματικαὶ διὰ νὰ βοηθήσουν τὴν περαιτέρω ἔρευναν. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους αἱ μέθοδοι ἔχουν ἐφαρμοσθῇ καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα εὑρήματα τοῦ Δυτικοῦ Ἡμισφαιρίου.

Ἀπὸ τὴν διαίρεσιν ποὺ ἐπρότεινεν ὁ Σέβιλλ, τὰ γράμματα CD καὶ GH (βλέπε σχῆμα) καταλαμβάνουν διαφορετικὰ διαστήματα ἀπ' ὅτι τὸ EAB, ἢ τὰ EFB, δηλαδὴ τὰ διαστήματα εἶναι ἀνώμαλα καὶ ἄνισα, πρᾶγμα ποὺ ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι τὰ ἡμερολόγια

άπήλλαξεν άπό τάς «ΑΡΠΥΙΑΣ» τά πουλιά (HOATZIN) καί προωθήθη μετά είς τόν πορθμόν μεταξύ 'Αϊτῆς καί Κούβας άνάμεσα άπό τίς ΣΥΜΠΛΗΓΑΔΕΣ ΠΕΤΡΕΣ, τούς βράχους δηλαδή πού όταν τά νερά ήσαν ύψωμένα λόγω τῆς παλίρροιας καί τῆς άμπώτιδος πού σημειώνονται είς τήν περιοχήν αύτήν έφαίνοντο μόνον οί κορυφές τῶν βράχων ή μία μακριά άπό τήν άλλην καί όταν τά νερά άπεσύροντο έφαίνετο όλόκληρος ή ἄλυσις τῶν σκοπέλων αύτῶν πού ἔδειχναν σάν νά έπλησίαζαν οί βράχοι ό ένας τόν ἄλλον.

'Από τό σημεῖον αύτό ἐξῆλθε ή 'Αργώ άπό τήν Καραϊβικήν καί πλέουσα πρός Νότον παρετηρήθη τό φαινόμενον ή Μεγάλη "Αρκτος νά κολυμπάη στόν ώκεανόν. Συνεχίζουσα τό ταξίδι πρός Νότον ἔφθασεν είς τήν ΚΟΣΤΑ (παραλία) τῆς Βενεζουέλας καί άπέναντι άπό τήν Τρινιντάντ, εισῆλθε τό στόμιον τοῦ ποταμοῦ 'Ορινόκου, άνῆλθε πρός τό ποτάμι καί έπανῆλθε είς τόν 'Ατλαντικόν άπό τό ἄλλον στόμιον τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ, ποὺ εύρίσκεται πρός τά νότια τῆς Τρινιντάντ. Συνεχίζουσα άκολούθως τό ταξίδι πρός Νότον ή 'Αργώ ἤρχισεν σιγά-σιγά νά χάνη τήν Μεγάλη "Αρκτον καθώς περνοῦσε τόν Κάτω Μεσημβρινόν τῆς γῆς. Διῆλθε τάς ἐκβολάς τοῦ 'Αμαζονίου καί ἠκολούθησεν τάς ἀκτάς τῆς Μεσημβρινῆς Βραζιλίας περνώντας δέ άπό τήν τοποθεσίαν τοῦ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ (τό στόμιον τοῦ "Αδη), ἔφθασεν είς τήν γῆν τοῦ σιδήρου (τήν σημερινήν Βικτώριαν), ὅπου φορτώνονται καί σήμερον τεράστιαι ποσότητες μεταλλεύματος σιδήρου καί ἐξηκολούθησεν τόν πλοῦν πρός Νότον καί ἔφθασεν είς τό πλατύ

διά τήν μέτρησιν ένός κύκλου, ἔχουν ἴσα μεταξύ των διαστήματα μαθηματικῶς προσδιωρισμένα είς 12, 13, 18, 20, ἤ ἄλλα συστήματα ὑπολογισμῶν. "Οταν ὅμως ὑπάρχει αὐτή ἡ διαφορά, μολονότι αί μορφαί σχηματίζουν ἕνα κανονικόν πρότυπον, αὐτό ἀποκλείει μίαν ἡμερολογιακήν ἀνάγνωσιν τῶν εἰκονιζομένων παραστάσεων.

'Η ἐξέτασις συνεπῶς τῆς πλάκας ἀποκαλύπτει δύο ἀκόμη λόγους πού ὁδηγοῦν είς τό συμπέρασμα ὅτι δέν πρόκειται περί ἡμερολογίου. 'Ο πρῶτος εἶναι ἡ τρίαινα κάτω άπό τό ἄνω τμῆμα Α, πού δυστυχῶς δέν εἶναι ἰδιαιτέρως εὐδιάκριτος είς τάς φωτογραφίας. 'Η τρίαινα ἐκ παραδόσεως ἀποδίδεται είς τόν Ποσειδῶνα, θεόν τῆς θαλάσσης καί ἰδιαιτέρως τῶν ναυτικῶν κατά τήν ἀρχαίαν 'Ελληνικήν μυθολογίαν. Αὐτό τό μοναδικόν σημεῖον είς τήν πλάκα τοῦ 'Εκένικ, τῆς δίδει μίαν νέαν σημασίαν, συσχετίζον αὐτήν μέ τόν Ποσειδῶνα είς τόν ὁποῖον πρέπει νά ἦτο ἀφιερωμένη ἄν κρίνωμεν ἀπό τό κεντρικόν τμῆμα πού καταλαμβάνει είς τήν ὅλην παράστασιν. 'Ο δεύτερος, τό κατώτερον τμῆμα Α, πού διαφέρει άπό τό ἀντίστοιχον τοῦ ἀνωτέρου τμήματος, είς τό ὁποῖον ὑπάρχουν δύο μικραί ὀπαί, διά μέσου τῶν ὁποίων ἕνα νῆμα (σχοινί, κορδόνι) ἐκρεμοῦσε τήν πλάκα είς τόν θώρακα, ὅπως παρετήρησεν ὁ Μάρκαμ τό 1853.

Βασιζόμενοι είς τά δύο αὐτά στοιχεῖα, ὁδηγούμεθα είς τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πλάκα, ἀφιερωμένη είς τόν Ποσειδῶνα, ἦτο πιθανώτατα ἕνα τέχνασμα τῶν ναυτικῶν πού τήν ἐχρησιμοποιοῦσαν καί ἐάν ἡ ὑπόθεσις αὐτή εἶναι σωστή, τότε ἡ πλάκα, κρεμασμένη άπό τόν λαιμόν, ἐπέτρεπεν είς τόν ναυτικόν νά τήν κρατεῖ ἐπίπεδον ἐπί τῆς παλάμης τῆς χειρός καί τό κατώτερον καί περισσότερον σημαντικόν τμῆμα Α παρέμενεν είς τά ἄκρα τῶν δακτύλων. Αὐτή ἡ θέσις παρεῖχεν είς τόν ναυτικόν τήν εὐκαιρία νά γέρνη τήν πλάκα πρός τό σημαντικώτερον κατώτερον τμῆμα Α πρός τόν βόρειον νυκτερινόν ἀστέρα καί τοιουτοτρόπως καθώριζε τήν θέσιν του. Αὐτό δέν ἦτο παρά μία ἁπλῆ πασίγνωστος ἀνθρωπίνη ἐπινόησις εὑρέως χρησιμοποιουμένη ἀπό τούς ἀρχαίους ναυτικούς πρό τῆς ἀνακαλύψεως τῆς μαγνητικῆς βελόνης, διά τόν προσανατολισμόν των.

'Ιδιαιτέρα προσοχή πρέπει νά δοθῆ είς τάς τέσσαρας μικράς κεφαλάς καί ἰδίως είς τά ἀσυνήθη διαστήματά των, δύο είς τήν κορυφήν καί δύο είς τό κάτω μέρος πού προσδιορίζονται άπό τά γράμματα Η καί C

'Εάν ἡ συσχέτισις μέ τήν ἀρχαίαν 'Ελληνικήν ναυτικήν πυξίδα εἶναι σωστή, αὐταί αί κεφαλαί δέν εἶναι παρά παράστασις τῶν τεσσάρων κυριωτέρων ἀνέμων τῆς Μεσογείου Θαλάσσης (Μαΐστρος Γκαρμπίνο, Σιρόκο, Γκρέκο)

'Επεχειρήσαμεν μίαν ἀναπαράστασιν τῆς πλάκας είς συσχετισμόν πρός τούς ἀρχαίους χάρτας τῶν ἀνέμων, τοποθετοῦντες τά ἀνάλογα σήματα είς αὐτάς τάς κεφαλάς, πού εἶναι ἐστραμμέναι πρός τάς διευθύνσεις πού δι' ἡμᾶς εἶναι βορειο-βορειοανατολική, βόρειο-βορειοδυτική, νοτιο-νοτιοδυτική καί νοτιο-νοτιοανατολική, ὄχι βόρειος, νότιος, ἀνατολική ἤ δυτική, οὔτε ἀκόμη βορειοανατολική, βορειοδυτική, νοτιοανατολική, νοτιοδυτική, δηλαδή μᾶλλον ἕνα ὄγδοον παρά ἕνα τέταρτον. Οί ἄνεμοι πού ἔρχονται άπό τά βορειο-βορειοανατολικά ἦσαν οί ψυχροί θρακικοί ἄνεμοι καλούμενοι Βορέας άπό τούς ἀρχαίους. 'Η Θράκη ἦτο πρός τά βορειο-βορειοανατολικά.

'Η 'Ελλάς εἶχε κατά τήν ἀρχαιότητα ἕνα δωδεκαδικόν σύστημα προσδιορισμοῦ τῶν ἀνέμων καί ὁ προσδιορισμός τοῦ καιροῦ ἐξηρτᾶτο άπό τήν διεύθυνσιν τοῦ ἀνέμου. Ξηροί διαπεραστικοί καί ψυχροί καταστρεπτικοί ἄνεμοι ἔρχονται άπό τό τόξον τοῦ ὁρίζοντος πρός ἀνατολάς, βορείως τοῦ πραγματικοῦ Βορρᾶ (Βορέα) "Αν ὅμως ὁ βόρειος ἄνεμος εἶχε μίαν δυτικήν κατεύθυνσιν, θά ἦταν ὁρμητικός μέ βροχήν, θύελλαν κλπ. 'Ο νότιος ἄνεμος ἀκόμη, ἦταν ζεστός καί ξηρός, ὅταν ἔπνεε ἐλαφρῶς πρός νοτιοδυσμάς. Οί ναυτικοί, κάτω άπό τήν πίεσιν τῶν περιστάσεων

ποτάμι, τό λεγόμενον κατά τούς ἀρχαίους Φάσιν, πού εἶναι ὁ περίφημος ποταμός Ρίο ντέ λά Πλάτα. Πρίν ὅμως φθάσουν τόσο νότια οί 'Αργοναῦτες παρετήρησαν ὅτι ἡ Μεγάλη "Αρκτος πού προηγουμένως μόλις κολυμποῦσε είς τόν 'Ωκεανόν εἶχε πλέον ἐξαφανισθῆ.

Αὐτά τά φυσικά φαινόμενα πού ἀναφέρονται είς τά «'Αργοναυτικά» δέν παρουσιάζονται είς τήν Μαύρην Θάλασσαν πού βρίσκεται σέ 44 μοῖρες βορείου πλάτους καί άπό ὅπου ἡ Μεγάλη "Αρκτος εἶναι ἀειφανής (φαίνεται συνεχῶς) διότι περιστρέφεται περί τόν Βόρειον Πόλον καί συνεπῶς οὔτε νά κολυμπᾶ είς τήν θάλασσαν φαίνεται, οὔτε ἐξαφανίζεται τελείως.

Κατ' αὐτόν τόν τρόπον ἡ Μέρτζ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ 'Ιάσων ἔφθασεν είς Νότια Πλάτη, ὅπου δέν φαίνεται ἡ Μεγάλη "Αρκτος καί βέβαια ἔτσι συνέβη. Διότι κατόπιν ἡ 'Αργώ ἀνέπλευσεν τόν Φάσιν καί ἔφθασεν μέχρι ἐπάνω άπό τήν σημερινήν 'Ασουνσιόν καί μέ αὐτόν τόν τρόπον ὁ 'Ιάσων μετέβη είς τήν πολιτείαν τοῦ Βασιλέως 'Ηλίου είς τήν χώρα τοῦ χρυσοῦ, είς τό ὑψίπεδον τοῦ Κούσκο. 'Ο 'Απολλώνιος περιγράφει μέ κάθε λεπτομέρειαν ὅλα τά ἀνωτέρω καί ἡ Μέρτζ ἠρεύνησεν καί ἠρμήνευσεν ὅλα αὐτά μέ ἀρκετόν ρεαλισμόν, ἀλλά καί μέ ἐπιμονήν καί ὄχι μόνον σάν φιλόλογος καί νομικός πού εἶναι, ἀλλά καί ὡς δόκιμος ναυτικός, διότι κατά τόν Β' παγκόσμιον πόλεμον ὑπηρέτησεν είς σημαντικήν ὑπηρεσίαν τοῦ Ναυτικοῦ τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν. (βλέπε καί ἄρθρον Μέρτζ 'Ενριέττα τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας).

Μόνον παρομοίου εἰδικότητος μελετητής θά ἠδύνατο νά ἐπιτύχη τήν πλήρην ἑρμηνείαν αὐτῶν τῶν ἀρχαίων κειμένων. Καί ὡς 'Αμερικανίς ἐλεύθερη άπό τάς προκαταλήψεις τῆς ἐπιστήμης τῆς γηραιᾶς ἠπείρου (τῆς Εὐρώπης), ποὺ εἶναι δύσκολος, διότι θέλει χειροπιαστές ὑλικές ἀποδείξεις, ἔφθασεν νά ἐπαναλάβη βῆμα πρός βῆμα τήν διαδρομήν ποὺ ἀναφέρει ὁ 'Απολλώνιος διά νά ἀποδείξη ὅτι δέν ἦτο ἄγνωστος είς αὐτήν ἡ στοιχειώδης γεωγραφία καί κοσμογραφία καί ὅτι δέν λέει ἀνακρίβειες διά τά ἀστρονομικά φαινόμενα, ὅπως τήν κατηγόρησαν ὡρισμένοι ἐπικριταί της.

'Η Μέρτζ ὑποστηρίζει πρωτίστως καί κυρίως, ὅτι οί ἀρχαῖοι "Ελληνες ἐγνώριζον περισσότερον τήν τέχνην τῆς ναυτιλίας άπό τούς θαλασσοπόρους τῆς 'Αναγεννήσεως καί ὅτι τά ναυσιπλοϊκά τους μέσα εἶχαν τήν ἴδιαν περίπου ἀπόδοσιν μέ τά ναυσιπλοϊκά μέσα τῶν ἀνθρώπων τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου. Παρά τό γεγονός ὅτι τούς ἔλειπεν ἡ μαγνητική πυξίς καί

παρατηροῦσαν μέ μεγάλην προσοχήν αὐτούς τούς ἀνέμους, δεδομένου ὅτι ἀπ' αὐτούς ἐξηρτᾶτο ἡ ζωή των. Γενικῶς, ἕνας ναυτικός άπό τήν ἀνατολικήν Μεσόγειον θά ἔπρεπε νά ὑπολογίση ἕνα πιθανόν ἄνεμον άπό τήν Θράκην, δεδομένου ὅτι βορειο-βορειοανατολικοί ἄνεμοι ἠδύναντο νά τόν μεταφέρουν είς τό πέλαγος, πρός τόν Νότον, μέ τήν προσδοκίαν ὅτι πιθανοί νοτιοδυτικοί ἄνεμοι ἀργότερον θά τοῦ ἐπέτρεπον νά ἐπανέλθη είς τήν πατρίδα του.

Μία άπό τάς περισσότερον ἐντυπωσιακάς λεπτομερείας αὐτῆς τῆς μελέτης τῶν ἀνέμων εἶναι πῶς πρόκειται διά τήν περιστροφήν τῆς γῆς - περισσότερον άπό χίλια μίλια τήν ὥραν - πού ἀποκλίνει πρός ὅλους τούς λοξούς ἀνέμους - βορειο-βορειοανατολικό ἀντί τόν πραγματικόν βόρειον, ἤ νοτιο-νοτιοδυτικόν ἀντί τόν πραγματικόν νότιον.

Είς τήν πλάκα 'Εκένικ, τίποτε δέν εἶναι περισσότερον σημαντικό άπό τήν ἀκριβῆ τοποθέτησιν αὐτῶν τῶν τεσσάρων κεφαλῶν, αί ὁποῖαι προσδιορίζουν τάς διευθύνσεις τῶν ἀνέμων. "Αν ὄντως πρόκειται περί τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς πυξίδος τῶν ἀνέμων, ἡ θέσις αὐτῶν τῶν τεσσάρων κεφαλῶν, είς τήν ἀκριβῆ περιοχήν ἀπ' ὅπου πνέουν οί τέσσερις κύριοι ἄνεμοι, θά ἠδύνατο νά ἐνισχύση αὐτό τό συμπέρασμα.

'Από τό ἄλλο μέρος ὅμως, χωρίς νά ἐπιτρέπωνται μεγάλα ἅλματα είς τήν φαντασίαν, άπό τήν παρουσίαν καί μόνον αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, δυνάμεθα νά ἰσχυρισθῶμεν ὅτι πρόκειται περί ἡμερολογίου. 'Η πλάκα ὅμως αὐτή εἶναι πέρα άπό κάθε ἡμερολογιακόν προσδιορισμόν, λόγω τῶν ἀνίσων διαστημάτων της καί ἑπομένως πρέπει νά ἀναζητηθῆ ἄλλη ἑρμηνεία.

"Αν ἡ χρυσή πλάκα τοῦ 'Εκένικ θεωρηθῆ ὡς ἀρχαία ναυτική πυξίς τῶν ἀνέμων τῆς Μεσογείου, αὐτό ἀποτελεῖ τήν σπουδαιοτέραν ἱστορικήν ναυτικήν ἐπινόησιν πού μᾶς εἶναι γνωστή άπό τόν ἀρχαῖον κόσμον. Είς τήν ἐπιφάνειάν της ἡ πυξίς δεικνύει ἕνα βορειοανατολικόν πλάτος, βασιζόμενον είς τόν Βόρειον 'Αστέρα άπό τόν ὁποῖον οί ναυτικοί καθώριζον τήν πορείαν των, αὐτό ὅμως ἀποκλείει κάθε θεωρίαν «'Ανεξαρτήτων ἐφευρέσεων» ἀφοῦ ὁ Βόρειος 'Αστήρ ἀνεγνωρίζετο είς τάς 13° νοτίου πλάτους είς Κούζκο, (πόλιν τῆς Βολιβίας) διότι ὁ ἀστήρ δέν εἶναι ὁρατός ὅταν ὁ ἀστερισμός τῆς Μεγάλης "Αρκτου ἐξαφανίζεται κάτω άπό τόν ὁρίζοντα 10° νότιον πλάτος διά ἕξι μῆνας τόν χρόνον. Αὐτός ὁ τύπος πυξίδος περιέπεσεν είς ἀχρηστείαν μετά τήν ἀνακάλυψιν τῆς μαγνητικῆς βελόνης καί τά σημεῖα τῶν ἀνέμων παρέμειναν ἁπλῶς διακοσμητικά. 'Επομένως ὁδηγούμεθα είς τό συμπέρασμα πῶς ἡ πλάκα 'Εκένικ εἶναι πράγματι μία ἀρχαία 'Ελληνική πυξίς τῶν Μεσογειακῶν ἀνέμων, (Δηλαδή προσθέτομεν ἡμεῖς μία ἐπιπλέον σημαντική ἀπόδειξις, ὅτι οί πανάρχαιοι "Ελληνες θαλασσοπόροι εἶχον φθάσει καί ἐγκατασταθεῖ άπό χρόνου ἀπροσδιόριστου χρονολογικῶς είς τήν Κεντρικήν καί Νότιον 'Αμερικήν).

τὰ χρονόμετρα, εἶχον προφανῶς ἄλλα ἐργαλεῖα καὶ τόσην γνώσιν κοσμογραφίας καὶ γεωγραφίας, ἀλλὰ καὶ πληροφορίας θετικὰς διὰ τοὺς καιροὺς ποὺ ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ διάφορα πελάγη, - ὅπως ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν χρυσῆν πλάκα Ἔκενικ, περὶ τῆς ὁποίας ἀναφέρεται εἰς τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν (1) - ὥστε ὁ Ἰάσων καὶ οἱ σύντροφοί του θὰ ἠδύναντο νὰ ταξιδεύσουν εἰς τὰ μακρυνὰ ἐκεῖνα πελάγη καὶ νὰ φθάσουν σὲ χῶρες μὲ πρῶτες ὕλες καὶ μὲ πλουσίαν παραγωγήν. Ὅπως δὲ γνωρίζομεν ὁ Ἰάσων ξαναγύρισε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἐξεπλήρωσεν τὸν σκοπὸν τοῦ ταξιδίου του.

Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ τὸ ἔργον τῆς Μέρτζ. Ἡ σοφὴ ἑρμηνεύτρια τῶν ἀρχαίων ἐπῶν (περιλήψεις τῶν ἐργασιῶν της αὐτῶν παραθέτομεν κατωτέρω) δὲν ἐδίστασεν νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς ἰδίους τόπους πού περιγράφει καὶ ποὺ εἶχον ἐπισκεφθῇ ὁ Ὀδυσσεύς καὶ οἱ Ἀργοναῦται, ἐρευνῶσα διὰ σημεῖα (τοποθεσίας) τὰ ὁποῖα ἄλλωστε εὑρέθησαν εἰς ὅλην τὴν Ἀμερικανικὴν ἤπειρον, διατρέξασα καὶ τὴν περιοχὴν τῆς διαδρομῆς τοῦ Ἀμαζωνίου εἰς ὅλην της τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τὰς πηγὰς μέχρι τὰς ἐκβολάς του.

Φαίνεται πάντως, ὅτι ἐὰν διεσώζετο παναρχαία Ἱστοριογραφία καὶ Κοσμογραφία, ὁ κόσμος θὰ ἔμενε κατάπληκτος ἀπὸ τὸ φαινόμενον, ποὺ θὰ παρουσιάζετο ἀπὸ τὴν ἐξάπλωσιν καὶ τὴν διείσδυσιν τῶν Ἀρχαιοελλήνων, τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, πρὸς ὅλας τὰς γνωστὰς καὶ ἀγνώστους χώρας τῆς ἐποχῆς των ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, φαινόμενον τὸ ὁποῖον εἶχεν συνεχισθεῖ, ὅπως γνωρίζομεν καὶ κατὰ τὴν Ἱστορικὴν περίοδον, καὶ τὸ ὁποῖον συνεχίζεται καὶ σήμερον (1981) μὲ τὴν σημειουμένην μετανάστευσιν Ἑλλήνων εἰς ἄλλας χώρας.

Ἡ σύγχυσις ὅμως ποὺ ἐμφανίζεται, ὅπως καὶ ἡ διαστροφὴ καὶ ἡ παραποίησις ὀνομάτων χωρῶν, ποταμῶν καὶ γεγονότων ἀκόμη, κατὰ διαφόρους παναρχαίας περιόδους, δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς ἀντιγραφεῖς ἀμαθεστάτους, ἢ ἀφηγητὰς ἀρεσκομένους νὰ μυθοποιοῦν τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χειρίστην συνήθειαν, ποὺ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν καθιέρωσαν ἀπολύτως καὶ συστηματικῶς μετὰ ταῦτα οἱ Φοίνικες, οἱ ὁποῖοι ἀνερευνῶντες τὰς θαλάσσας καὶ χώρας ἀγνώστους, ποὺ ἀνεκάλυπτον καὶ ἐγκαθίσταντο ἢ ἐξεμεταλλεύοντο, κρατοῦσαν μυστικὰς αὐτὰς τὰς ἀνακαλύψεις των καὶ ἀπέκρυπτον ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὰς σχετικὰς πληροφορίας των, ὅπως ἀποδεικνύουν τοῦτο, ἀρκεταὶ περιπτώσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐλάχισται πληροφορίαι ἔφθασαν εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους, διὰ τὰς ἐπιδόσεις αὐτὰς καὶ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Φοινίκων ἀργότερον, οἱ ὁποῖοι διὰ σημαντικὴν περίοδον ὑπῆρξαν καὶ κυρίως κατὰ τὴν περίοδον μεταξὺ τῆς πτώσεως τῶν Ἀχαιῶν, (Μυκηναίων) καὶ τῆς κυριαρχίας ἐκ νέου καὶ πάλιν εἰς τὴν θάλασσαν, τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἱστορικῆς περιόδου (μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους) ἀποδεικνύει τὸ χείριστον αὐτὸ φαινόμενον.

Ἀδιάσειστος μεταξὺ τῶν ἄλλων δὲ ἀπόδειξις τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἀναμφισβητήτως καὶ τὰ γραφόμενα κατωτέρω ἀπὸ τὴν Μέρτζ, διὰ τὰς ἐξερευνήσεις καὶ τὰς διεισδύσεις ποὺ ἔλαβον χώραν εἰς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον Ἀμερικὴν καὶ τὰς ὁποίας ἀγνοοῦσαν ἢ ἠρνοῦντο νὰ δεχθοῦν οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, Ἀρχαιολόγοι, ἐθνολόγοι καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ δῆθεν ἐπιστήμονες.

Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ Τοπωνύμια εἰς Ν. Ἀμερικήν. Ἀποδείξεις ἀδιάσειστοι τῆς μεταβάσεως ἐκεῖ τῶν Ἑλλήνων

Οἱ μῦθοι καὶ οἱ θρῦλοι τοῦ Ἐλντοράντο — τοῦ Χρυσοῦ Ἀνθρώπου — ποὺ εἶναι μυστηριωδῶς κρυμμένος μέσα εἰς τὰ ἀχανῆ δάση τοῦ Ἀμαζωνίου, — γράφει ἡ Μὲρτζ — ἔδωσαν τροφὴν εἰς τὴν φαντασίαν ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Ὁ GONZALO PIZARRO, ἀδελφὸς τοῦ κατακτητοῦ FRANCISCO PIZARRO, ἦταν ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐξεκίνησεν — ἀναχωρῶν ἀπὸ τὸ QUITO τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1539. Διέσχισε τὰς Ἄνδεις καὶ προχώρησε πρὸς τὸν Ἀμαζώνειον. Ἡ ἀποστολή του τελικῶς διέσχισε τὴν ἤπειρον διὰ τοῦ ποταμοῦ, ὁδηγουμένη ὑπὸ τοῦ λιποτάκτου ORELLANA. Ἠκολούθησε μακρὰ σειρὰ ἀδιστάκτων ἐξερευνητῶν, φονέων, φυσιολόγων καὶ τυχοδιωκτῶν — LOPE DE AGUIRRE, ACUNA, TEIXEIRA, FATHER FRITZ, RALEIGH, LA CONDAMINE, ISABELLA GODIN, VON HUMBOLT, ὁ κ. καὶ ἡ κα. LOUIS AGASS... B. TES, WALLAC... καὶ GIBBON. Μεταξὺ τῆς ἀνομοιογενοῦς αὐτῆς ὁμάδος, ἕνας ἄνθρωπος ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε κρυμμένη μία ἀρχαία πολιτεία — ὄχι ἐκ χρυσοῦ ἀλλὰ ἐκ λίθου — μία πολιτεία κατεστραμμένη πρὸ χιλιάδων ἐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ὁ συνταγματάρχης PERCY HARRISON FAWCET, ἀξιωματικὸς τοῦ Βρεταννικοῦ Στρατοῦ.

Ὁ FAWCETT δὲν ἦτο ἐρασιτέχνης ἐξερευνητής. Κατὰ παράκλησιν τῆς Βολιβίας, ἡ Βρεταννικὴ Κυβέρνησις τὸν ἐπεφόρτησε μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐδαφικῶν ὁρίων. Οὕτω ἤρχισεν ἡ νοτιοαμερικανικὴ φάσις τῆς μακρᾶς σταδιοδρομίας του τὸ 1906. Τὸ ἑπόμενον ἔτος διέσχισε τὰς YUNGAS τῆς Βολιβίας ἕως τὸ MATTO GROSSO, ἐπὶ τῶν βραζιλιανῶν συνόρων καὶ μέχρι τῶν πηγῶν τοῦ AGRE. Τὸ 1908-1909 ἐπραγματοποίησεν ἀποστολὰς ἀπὸ τὴν CORUMBA, Βολιβίαν, ἕως τὸ MATTO GROSSO. Τὸ 1910, 1911, καὶ 1913, διέσχισε καὶ ξαναδιέσχισε τὴν Βολιβίαν. Τὸ 1914 ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν SANTA CRUZ DE LA SIERRA, ἐλισσόμενος μέσω τοῦ MATTO GROSSO καὶ τῆς σημερινῆς βραζιλιανῆς πολιτείας RONDONIA. Τὸ 1920-21 καὶ πάλι τὸ 1924 τὸν εὗρεν εἰς τὸ ἀνατολικὸν MATTO GROSSO καὶ εἰς τὴν πολιτείαν τῆς BAHIA. Ἐδῶ, τὸ 1925, ἀπωλέσθησαν τὰ ἴχνη του — κάπου δυτικῶς τῆς BAHIA — πλησίον τοῦ ποταμοῦ SAN FRANCISCO.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολλῶν περιπλανήσεών του, ὁ FAWCETT συνήντησεν ἕνα παλαιὸν ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον φυλάσσεται μέχρι σήμερον εἰς τὸ Ρίον Ἰανέιρον, (εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς πόλεως) τὸ ὁποῖον ἀνέφερε διὰ μίαν ἀποστολὴν τὸ 1743, ἡ ὁποία τυχαίως εἶχε συναντήσει μίαν κατεστραμμένην πολιτείαν εἰς μίαν περιοχήν, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν χάρτην τῆς πολιτείας τῆς Bahia. Τὸ ἔγγραφον περιέγραφε τὴν πόλιν — μὲ κτίρια ἐκ λίθου καὶ λιθόστροτους ὁδούς, μὲ ἕνα θαυμάσιον κτίριον ποὺ ἴσως θὰ ἦτο ναὸς ἢ ἀνάκτορον. Ὑπεράνω τῆς κυρίας πύλης, εὑρίσκετο γλυπτὸν παριστάνον νέον, στεφανωμένον μὲ δάφνην καὶ κάτωθεν ἐπιγραφὴ ἡ ὁποία ἀνεφέρετο εἰς τὸ ἔγγραφον. Ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ ἐγγράφου παρωμοίαζε τὸ ἄγαλμα καὶ τὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἄποψις δηλαδὴ οὐδόλως δικαιολογουμένη διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, ὁλόκληρος ὁ κόσμος τοῦ FAWCETT μετεμορφώθη. Ἐπίστευσεν ὅτι ἡ ἱστορία ἦτο πραγματικὴ καὶ διαβάζοντες καὶ σήμερον τὴν μετάφρασιν αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ συμφωνήσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ αὐτόπτου μαρτυρίας.

Διὰ τὸν FAWCETT ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ ὑπῆρξε συγκλονιστική. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του διὰ τὴν τελευταίαν του ἀποστολὴν ἐδήλωσεν: «Ἡ συλλογὴ τῶν γεγονότων αὐτῶν καὶ αἱ παραδόσεις πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐνδιαφέρουν τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ νὰ τοὺς πείσουν ὅτι ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα πράγματα νὰ ἀνακαλυφθοῦν εἰς τὴν Βραζιλίαν, ἀπ' ὅ,τι γενικῶς πιστεύεται. Δὲν ἀμφιβάλλω οὔτε πρὸς στιγμὴν διὰ τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίων πόλεων. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μὴν ὑπάρχουν; Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔχω δῆ μέρος μιᾶς ἐξ αὐτῶν — καὶ δι' αὐτὸ ἀπεφάσισα ὅτι ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ ξαναπάω. Τὰ ἐρείπια ἐφαίνοντο νὰ ἀνήκουν εἰς τὰ περίχωρα μιᾶς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πόλεων, ἡ ὁποία, ἔχει χαθεῖ μέσα εἰς τὴν ζούγκλαν καὶ διὰ τὴν ὁποίαν εἶμαι βέβαιος, ὅτι θὰ εὑρεθῇ, μαζὶ μὲ ἄλλας, ἐὰν πραγματοποιηθοῦν ὠργανωμέναι ἔρευναι. Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ πείσω τοὺς ἐπιστήμονας νὰ δεχθοῦν, οὔτε κἂν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχουν ἴχνη ἀρχαίου πολιτισμοῦ εἰς τὴν Βραζιλίαν. Ἔχω ταξιδεύσει τόσο πολὺ εἰς μέρη ἄγνωστα καὶ μὲ ἄλλους ἐξερευνητὰς καὶ οἱ ἄγριοι Ἰνδιάνοι μοῦ ἔχουν μιλήσει

πολλὲς φορὲς διὰ τὰ κτίρια, καὶ διὰ τὸν χαρακτήρα τῶν ἀγρίων ἀνθρώπων πού ζοῦν ἐντὸς τῆς ζούγκλας. "Ενα πρᾶγμα εἶναι βέβαιον. "Οτι μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῶν μυστικῶν τῆς ἀρχαίας Ν. 'Αμερικῆς, ὑπάρχει ἕνας πέπλος καὶ ὁ ἐξερευνητὴς ποὺ προσπαθεῖ νὰ διασπάση τὸν πέπλον αὐτὸν πρέπει νὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀντιμετωπίση δυσκολίας καὶ κινδύνους, ποὺ θὰ δοκιμάσουν εἰς τὸ ἔπακρον τὴν ἀντοχήν του. Αἱ πιθανότητες εἶναι ὅτι δὲν θὰ διασπάση, τὸν πέπλον, τὸ μυστήριον αὐτό, ἀλλ' ἐὰν τὸ κατώρθωνε, θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προωθήση εἰς τεράστιον βαθμὸν τὰς ἱστορικάς μας γνώσεις». 'Ο FAWCETT ἔδωσε τὴν ζωήν του, ὡς μάρτυρας, πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν.

'Απὸ γενεῶν ὁ κόσμος ἀκούει μὲ σκεπτικισμὸν τὰς παραδόξους διηγήσεις τῶν ἀγρίων 'Ινδιάνων περὶ καταπληκτικῶν λιθίνων κτιρίων θαμένων ὑπὸ τὴν ζούγκλαν — καὶ τὰς θεωρεῖ ἁπλῶς παγίδας διὰ τοὺς εὐπίστους. 'Ο ἴδιος ὁ FAWCETT εἶδε μέρος μιᾶς ἐξ αὐτῶν. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ MACHU PICHU δὲν ἀνεκαλύφθη παρὰ μόνον τὸ 1912 καὶ ἕτερον συγκρότημα κτιρίων, τετραπλάσιον τοῦ MACHU PICHU, ἀνεκαλύφθη τὸ 1964 μέσα εἰς τὴν ζούγκλαν, πλησίον τοῦ AYACUCHO, πρὸς ἀνατολάς.

PARA, PARAGUAIPOA, PARAMARIBO, PARAHUBA, PARACURU, PARANAGU, PARANA καὶ PARAGUAY — πόλεις ποὺ περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Ν. 'Αμερικῆς εἰς τὴν Κολομβίαν, Βενεζουέλαν, Βραζιλίαν καὶ Παραγουάην. Τὸ «παρα» εἶναι λέξις προερχομένη ἀπὸ γλῶσσαν φυλῆς τοῦ Αἰγαίου, ἴσως παναρχαίας ἑλληνικῆς, ἴσως Φοινικικῆς, ἡ ὁποία μεταφραζομένη σημαίνει «ποταμὸς» ἢ «στόμιον ποταμοῦ». 'Εκάστη τῶν πόλεων αὐτῶν εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς παραλίας, παρὰ τὸ στόμιον ἑνὸς ποταμοῦ — ὅσαι ἐξ αὐτῶν εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ τὸ ὄνομά των ἀρχίζει μὲ «παρά» εἶναι ἐπὶ ποταμῶν ἢ ἐκεῖ ὅπου ἑνώνονται δύο ποταμοί. Τὸ «παρα» μόνον του ἢ συνδυασμένον μὲ ἄλλας λέξεις ὅπως τὸ «MARIB» ἢ τὸ «GWI» εἶχεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα συγκεκριμμένην ἔννοιαν. MARIB ἦτο ἡ ἀρχαῖα πρωτεύουσα τῆς Βασιλίσσης τοῦ Σαβᾶ (δηλαδὴ ὄνομα καθιερωθὲν ἀργότερα καὶ μετὰ τοὺς 'Αργοναύτας ἢ τοὺς ἄλλους παναρχαίους "Ελληνας, ποὺ εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς τῆς Νοτίου 'Αμερικῆς). 'Η λέξις GWI, ἐπίσης ἡ ὁποία συναντᾶται ἐπὶ ὡρισμένων ἐπιγραφῶν — καὶ ἡ ὁποία μετεβλήθη εἰς τὸ φωνητικὸν ἱσπανικὸν ἀντίστοιχον «GUAY» ἀπὸ τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας, τοῦ 16ου αἰῶνος — μεταφραζομένη κατὰ προσέγγισιν σημαίνει «λαόν» ἢ «ἔθνος». Οὕτω, ἡ λέξις εἰς τὸ πρωτότυπόν της θὰ ἦτο PARAGWI — ἢ εἰς τὴν ἱσπανικὴν PARAGUAY — καὶ μεταφραζομένη σημαίνει «χώραν ποταμῶν». Δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ κοιτάξωμεν τὸν χάρτην διὰ νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς ταυτίσεως, διότι ἡ σημερινὴ Παραγουάη εἶναι πράγματι μία χώρα ποταμῶν, μὲ τοὺς θεαματικοὺς καταράκτας τοῦ IGUASSU εἰς τὰ σύνορα μὲ τὴν Βραζιλίαν καὶ τὴν 'Αργεντινήν.

Εἰς τὴν Ν. 'Αμερικὴν ὑπάρχουν πολλοὶ βράχοι μὲ 'Ελληνικὴν καὶ Φοινικικὴν γραφὴν — κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς, εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ὀρυχείων τῆς Βραζιλίας καὶ εἰς τὸν 'Αμαζώνειον. Πλησίον τοῦ MANAUS — ὑπάρχουν 2000 περίπου ἐξ αὐτῶν, εἰς τὴν 'Ελληνικὴν καὶ τὴν Φοινικικὴν καὶ προκαλοῦν ἀκόμη συζητήσεις, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸν 'Απολλώνιον τὸν Ρόδιον οἱ 'Αργοναῦται δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1500 π.Χ. εἶχον ἔλθει εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ὅταν δὲν ὑπῆρχον οὔτε ὡς ὄνομα οἱ Φοίνικες. 'Η γνωστὴ ἐπιγραφὴ PARAHYBA ἡ ὁποία εἶναι μεταγενεστέρα τῶν 'Ελληνικῶν, περιλαμβάνει περισσότερα φοινικικὰ γράμματα ἀπὸ οἱανδήποτε ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς. 'Η ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἔγινε διὰ πρώτην φορὰν γνωστὴ εἰς τὸν κόσμον ὅταν ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «'Ανθρωπολογία» τοῦ Λονδίνου τὸ 1874. Προσφάτως ἐπανεξετάσθη ὑπὸ τοῦ DR. CYRUS GORDON τοῦ Πανεπιστημίου BRANDEIS μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν νέων στοιχείων τὰ ὁποῖα ὁ DR. GORDON πιστεύει πὼς εἶναι γνήσια φοινικικὰ τοῦ 600 π.Χ. δηλαδὴ ἐπαναλαμβάνομεν, εἰς ἐποχὴν πολὺ μεταγενεστέραν ἀπὸ τὴν μετάβασιν ἐκεῖ τῶν 'Αργοναυτῶν. 'Αμέτρηται ἀκόμη ἐπιγραφαὶ ἀναφέρονται ὅτι εὑρέθησαν ἐπὶ βράχων εἰς ἀπροσίτους περιοχὰς τῶν ὀρυχείων — εἰς PIAUHY, εἰς CEARA, BANANEIRAS, PARAHYBA καὶ εἰς πλείστας ἄλλας περιοχὰς τῆς πολιτείας τῆς BAHIA — καὶ ὄχι μία ἢ δύο, ἀλλὰ πολὺ περισσότεραι τῶν ἑκατὸ καὶ εἰς τὴν 'Ελληνικὴν κυρίως γλῶσσαν.

Εἰς παλαιοτέραν μας ἐργασίαν, — γράφει ἡ Μὲρτζ — παρηκολουθήσαμε τὸν πλοῦν τοῦ πλοίου ΑΡΓΩ εἰς τὴν συγκεκριμμένην αὐτὴν περιοχὴν τῆς Ν. 'Αμερικῆς (περιοδικὸν «ΗΧΩ», τόμος 108, 1967) καὶ θὰ παρακαλούσαμε τὸν ἀναγνώστην νὰ ἀναγνώση τὴν προηγουμένην αὐτὴν μελέτην διὰ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνωμεν τώρα ὅσα ἔγραψα ἤδη. 'Εφιστῶμεν τὴν προσοχὴν εἰς ὡρισμένους ἀριθμοὺς στίχων ἐντὸς ἀγκυλῶν, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς ἀριθμοὺς στίχων τοῦ Βιβλίου ΙΙ τοῦ 'Ελληνικοῦ κειμένου τοῦ 'Απολλωνίου τοῦ Ροδίου, ὡς ἔχουν εἰς τὴν μετάφρασιν SEATON. ('Η ἀναφερομένη μελέτη τῆς Μέρτζ διὰ τοὺς 'Αργοναῦτες παρατίθεται κατωτέρω).

Οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ἀσφαλῶς πρὸ τῶν Φοινίκων ἐγνώριζον τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὡς τὴν χώραν τῶν Μαριανδυνῶν, ὠνομασθεῖσαν ἀργότερον Λυκίαν, κυβερνωμένην ἐκ τοῦ Βασιλέως Λύκου— ὁ δὲ λαός του ὠνομάζετο Λύκιοι. Οἱ Λύκιοι αὐτοὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὸν Πόλεμον τῆς Τροίας. 'Ο Γλαῦκος καὶ ὁ Σαρπηδών, σύμμαχοι τῶν Τρώων, ἦσαν Λύκιοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει εἰς τὴ Τροίαν ἀπὸ μακρυά, πέραν τοῦ κυκλικοῦ ποταμοῦ Ξάνθου, (διὰ τοῦ Γκόλφ Στρὴμ) διὰ νὰ βοηθήσουν εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν 'Αχαιῶν ποὺ πολεμοῦσαν τοὺς Τρῶας.

Εἰς τὴν 'Ιλιάδα, ὁ Διομήδης ἐρωτᾶ τὸν Γλαῦκον διὰ τὸ γενεαλογικόν του δένδρον καὶ ὁ Γλαῦκος ἀρχίζει μὲ τὸν προ-πρόγονόν του, ποὺ ἦλθεν ἀπὸ τὴν πόλιν EPHYRA καὶ ὁ ὁποῖος εἶχεν ἕναν υἱόν, τὸν Γλαῦκον, ποὺ ἦτο πατὴρ τοῦ Βελλερεφόντου. 'Ο Προῖτος, βασιλεὺς τότε, ἀπέπεμψε τὸν Βελλερεφόντην εἰς τὴν Λυκίαν, διὰ τοῦ ποταμοῦ Ξάνθου. 'Ο βασιλεὺς τῆς Λυκίας τοῦ ἀνέθεσε τρεῖς ἄθλους: νὰ σκοτώση τὴν Χίμαιραν, νὰ πολεμήση τοὺς Σολύμους, μίαν πολεμικὴν φυλήν, ποὺ ἔζη πλησίον τῶν συνόρων τῆς Λυκίας καὶ τρίτον νὰ ἐξοντώση τὰς 'Αμαζόνας. 'Αφοῦ ἐπραγματοποίησε τοὺς ἄθλους οἱ Λύκιοι τὸν ἀντήμειψαν. 'Απέκτησε τρία τέκνα, ἡ κόρη του ἦτο ἡ μητέρα τοῦ Σαρπηδῶνος, ποὺ ἐπολέμησεν εἰς τὴν Τροίαν. 'Ο πρεσβύτερος υἱός του ἐφονεύθη πολεμῶν τοὺς Σολύμους καὶ ὁ Γλαῦκος ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ 'Ιππολόχου, τοῦ νεωτέρου του υἱοῦ. 'Ο 'Ιππόλοχος ἔστειλε τὸν Γλαῦκον νὰ πολεμήση εἰς τὴν Τροίαν.

'Ο πρῶτος Σαρπηδὼν — διότι ὑπῆρχον δύο ἱστορικὰ πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα αὐτό — ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Μίνωος, βασιλέως τῆς Κρήτης, καὶ ἦσαν καὶ οἱ δύο υἱοὶ τῆς Εὐρώπης. 'Ο 'Ηρόδοτος (μετάφρασις RAWLISON) μᾶς διηγεῖται εἰς τὴν 'Ιστορίαν του, Βιβλίον Α' τὰ ἀκόλουθα: «Οἱ Λύκιοι φαίνεται πιθανῶς ὅτι εἶναι ἀρχαιότεροι τῶν Κρητῶν. 'Η νῆσος αὐτὴ κατοικεῖτο παλαιότερον ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ βαρβάρους. "Οταν οἱ δύο υἱοὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Μίνως καὶ ὁ Σαρπηδὼν ἐμάλωσαν διὰ τὸ ποῖος θὰ εἶναι βασιλεύς, ὁ Μίνως, ἡ μερὶς τοῦ ὁποίου ἐκυριάρχησεν, ἐξώρισε τὸν Σαρπηδόνα καὶ τοὺς ὀπαδούς του. Οἱ ἐξόριστοι ἔπλευσαν πρὸς τὴν 'Ασίαν καὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Μιλύαν. Μιλύα εἶναι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς χώρας ὅπου σήμερα κατοικοῦν οἱ Λύκιοι. Οἱ Μιλῦαι τῆς σήμερον ὠνομάζοντο τότε Σόλυμοι. "Οσον ἐβασίλευεν ὁ Σαρπηδών, οἱ ὀπαδοί του ἐκράτησαν τὸ ὄνομα ποὺ εἶχον φέρει μαζί των ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ ὠνομάζοντο Τερμίλαι, ὅπως καλοῦνται καὶ σήμερον οἱ Λύκιοι ἀπὸ τοὺς γείτονάς των. 'Αλλὰ ὅταν ὁ Λύκος, υἱὸς τοῦ Πανδίου, ἐξορισθεὶς ἐκ τῶν 'Αθηνῶν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Αἰγέως, κατέφυγεν εἰς τὸν Σαρπηδόνα, εἰς τὴν χώραν αὐτὴν τῶν Τερμιλῶν, ὠνομάσθησαν ἀργότερον ἐξ αὐτοῦ Λύκιοι».

'Η διαφωτιστικὴ αὐτὴ παράγραφος τοῦ 'Ηροδότου μᾶς ὁδηγεῖ εἰς σκέψεις. Διότι ἐδῶ ἔχομεν τὸν Σαρπηδόνα, ἀδελφὸν τοῦ Μίνωος, υἱὸν τῆς Εὐρώπης, νὰ πλέη εἰς τὴν 'Ασίαν, καὶ ἀκολούθως νὰ καταφεύγη εἰς τὴν αὐτὴν χώραν καὶ ὁ Λύκος — ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰγέως — εἰς τὴν χώραν ἡ ὁποία παλαιὰ ὠνομάζετο Σολυμία. 'Ως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ὅταν ὁ Γλαῦκος ἔδωσε τὸ γενεαλογικόν του δένδρον εἰς τὸν Διομήδη, ἀνέφερεν ὅτι οἱ πρόγονοί του ἔφθασαν εἰς τὴν Λυκίαν, μέσω τοῦ κυκλικοῦ ποταμοῦ Ξάνθου. 'Ο 'Ηρόδοτος ἐπίσης ἀναφέρει, καὶ τὸν Λῦκον ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐξορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Αἰγέως. 'Ο Αἰγεύς ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Θησέως. 'Ιστορικῶς, τὰ γεγονότα αὐτὰ θὰ ἔλαβον χώραν τρεῖς ἕως τέσσαρας γενεὰς πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἢ περίπου ἀπὸ τὸ 1350 — 1250 π.Χ. (εἰς τὰς χρονολογίας αὐτὰς σφάλλει ἡ Μέρτζ, διότι τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔγιναν αἰῶνας παλαιότερον) καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἀναφερόμενα πρόσωπα, τίποτα δὲν φαίνεται ἀσυνεπὲς μεταξὺ τῶν διαφόρων ποιητῶν ποὺ μᾶς διηγοῦνται τὰ περιστατικὰ αὐτὰ — τὸ μόνο πρόβλημα εἶναι ἡ γεωγραφία.

Κατὰ τὸν ἴδιον συνήθη τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Γλαῦκος ἔδωσε τὸ γενεαλογικόν του δένδρον εἰς τὸν Διομήδη, οὕτω καὶ ὁ 'Ιάσων, ἐπὶ τοῦ πλοίου ΑΡΓΩ, ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν Λυκίαν, ἔδωσε τὸ γενεαλογικόν του δένδρον εἰς τὸν βασιλέα Λῦκον. 'Ο Λῦκος, καλωσορίζων τὸν 'Ιάσωνα, ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς: «"Ω φίλοι τί ἄνθρωπος ἦτο αὐτὸς (ὁ 'Ηρακλῆς) τοῦ ὁποίου τὴν βοήθειαν δὲν ἔχετε, καθὼς ἀγωνίζεσθε εἰς τὸν δρόμον σας πρὸς τὸν Αἰήτην. Διότι γνωρίζω καλῶς ὅτι τὸν εἶδα ἐδῶ, εἰς τὰ δώματα τοῦ πατρός μου Δασκύλλου, ὅταν ἦλθεν ἐδῶ πεζῆ διὰ τῆς 'Ασίας, φέρων τὴν ζώνην τῆς φιλοπολέμου 'Ιππολύτης. Καὶ ἐμένα μὲ βρῆκε ὅταν τὰ γένεια μόλις ἐφύτρωναν εἰς τὰ μάγουλά μου». 'Ο 'Ηρακλῆς, ὡς ἔνατον ἄθλον, εἶχεν ἀναλάβει νὰ ἐκστρατεύση ἐναντίον τῶν 'Αμαζόνων διὰ νὰ φέρη τὴν ζώνην τῆς 'Ιππολύτης, τῆς βασιλίσσης των. 'Ο 'Ηρακλῆς ἔπλευσε μὲ μίαν ὁμάδα ἐθελοντῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Θησεύς, υἱὸς τοῦ Αἰγέως, ἕως ὅτου ἔφθασαν εἰς τὸ στόμιον τοῦ ποταμοῦ Θερμόδωντος καὶ ἐκωπηλάτησαν εἰς τὸν λιμένα τῶν 'Αμαζόνων.

Εἰς ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῶν γεωγραφικῶν ἐσφαλμένων ὀνομασιῶν, τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι μοναδικὸν ὡς κλειδὶ διὰ τὴν λύσιν ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων μυστηρίων — διότι ἐδῶ ἔχομεν τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησιν τῆς ΑΣΙΑΣ, ὡς ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους Μυκηναίους — χαμένη τὴν ἐποχὴν τοῦ 'Εκαταίου καὶ τοῦ 'Αναξιμάνδρου, χαμένη διὰ τὸν 'Ηρόδοτον, δηλαδὴ χαμένην, ἀγνοουμένην πρὸ 1000 ἐτῶν. 'Εδῶ εὑρίσκομε τὸν 'Ιάσωνα φιλοξενούμενον τοῦ Λύκου καὶ τῶν Λυκίων. 'Εδῶ ὁ Λῦκος ὁμιλεῖ εἰς τὸν 'Ιάσωνα διὰ τὸν 'Ηρακλῆ καὶ τὴν συνάντησίν του μὲ τοὺς Λυκίους. 'Εδῶ εὑρίσκομε τοὺς Σολύμους ὡς γείτονας τῶν Λυκίων — μὲ τὸν Γλαῦκον πολεμώντα τοὺς Σολύμους πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του διὰ τὴν Τροίαν καὶ ἀκόμη τὰς 'Αμαζόνας ποὺ ζοῦν εἰς τὸν ποταμὸν Θερμόδωντα — τὸν ποταμὸν ποὺ εὕρομεν εἰς τὴν προηγουμένην μας μελέτην νὰ εἶναι ὁ ποταμὸς 'Αμαζώνειος τῆς Ν. 'Αμερικῆς (ἐννοεῖ τὸ ταξίδι τῶν 'Αργοναυτῶν ποὺ παραθέτομεν

κατωτέρω). 'Ο 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος μᾶς λέει τώρα ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ΑΣΙΑ. Αὐτὴ εἶναι ἡ 'Ασία τὴν ὁποίαν ὁ Στράβων δὲν ἠδυνήθη νὰ συνταντήση μὲ ὀνόματα τὰ ὁποῖα τότε ἔφερον ποταμοὶ ἐκβάλλοντες εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν. Συνεπῶς φαίνεται ὅτι ἡ σύγχισις ἤρχισεν ὅταν ἡ σχολὴ γεωγραφίας τῆς Μιλήτου, (περὶ τὸ 500 π.Χ., δηλαδὴ μετὰ 1000 καὶ πλέον ἔτη διὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἀναφέρονται) αὐθαιρέτως τοποθετεῖ τὴν πορείαν τῆς ΑΡΓΟΥΣ πρὸς ἀνατολὰς — ἀντιθέτως πρὸς τὸ ρεῦμα καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ ποιητοῦ — ἀντὶ πρὸς δυσμάς, τὴν κατεύθυνσιν δηλαδή, τὴν ὁποίαν πράγματι ἠκολούθησαν. 'Η 'Ασία εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν — τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβον χώραν τὰ γεγονότα αὐτά — ἦτο ἐδῶ, εἰς τὴν βορειοανατολικὴν ἀκτὴν τῆς Ν. 'Αμερικῆς καὶ ἐδῶ ἐπίσης ἦσαν καὶ οἱ 'Ινδιάνοι.

'Αφοῦ ἐγκατέλειψε τὴν χώραν τῶν Λυκίων, ἡ ΑΡΓΩ προχώρησε πέραν τοῦ ποταμοῦ Καλλιχώρου — πιθανὸν τὸν σημερινὸν ESSEQUIBO — ὅπου λέγεται ὅτι ὁ 'Απόλλων, ὁ υἱὸς τοῦ Διός, μόλις εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ τῆς φυλῆς τῶν 'Ινδιάνων (906) τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπισκεφθῆ. 'Απίστευτον ὡς φαίνεται, τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν κείμενον ποὺ χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν «'Ινδιάνοι». "Ισως θὰ πρέπει νὰ ἐπανεξετάσωμεν τὴν γεωγραφίαν μας καὶ εἰδικῶς τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα «ΑΣΙΑ» καὶ «ΙΝΔΙΑΝΟΙ» ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ ἐν συσχετισμῷ, τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο καὶ εἰς μίαν περιοχὴν ἡ ὁποία, ἐὰν ἡ γεωγραφία μας εἶναι σωστή, ἐν σχέσει μὲ τὰ ταξίδια τοῦ 'Οδυσσέως καὶ τοῦ 'Ιάσωνος πέραν τοῦ 'Ατλαντικοῦ, θὰ ἦτο ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀμέσως νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ 'Ορενόκου. 'Η πρωτότυπος ἱστορία ἐλέχθη διὰ πρώτην φορὰν περὶ τὸ 1350 π.Χ. καὶ «'Ινδιάνοι» θὰ ἦσαν τότε οἱ 'Ινδιάνοι, ὅπως ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα — καὶ ἀμφότεραι αἱ λέξεις «ΑΣΙΑ» καὶ «ΙΝΔΙΑΝΟΙ» ἀναφέρονται, ἐχρησιμοποιήθησαν, ὑπὸ τοῦ 'Απολλωνίου τοῦ Ροδίου. 'Η ΑΡΓΩ ἔφθασεν εἰς τὴν χώραν τῶν Χαλύβων καὶ περιπλέουσα τὴν χώραν τοῦ «Γενητάιου Διὸς ἄκρην» ('Απολλώνιος βιβλίον ΙΙ § 1000) — ἡ περιοχὴ αὐτὴ εἶναι αὐτὴ ποὺ συνήθως ὀνομάζομεν «Καμπούραν τῆς Βραζιλίας» ἔφθασεν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. 'Ο Στράβων ἐπίσης ἀναφέρεται ἐδῶ εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Διὸς (12.3. 20-28). 'Ο 'Ηρόδοτος (Βιβλίον VII) περιγράφων τὰς στολὰς καὶ τὰ ὅπλα ἀρχαίων φυλῶν, λέγει ὅτι οἱ Χάλυβες ἔχουν μικρὰς ἀσπίδας καὶ φέρουν δύο δόρατα. "Εφερον ὀφειχάλκινα κράνη μὲ λοφία ἐπ' αὐτῶν. «'Υπάρχει μαντεῖον τοῦ "Αρεως εἰς τὴν χώραν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ».

'Εξ ὅσων συνεπῶς ἐπισημαίνει καὶ ἐκθέτει ἀνωτέρω ἡ Μὲρτζ ἀποδεικνύεται, πλήρως ὅτι πανάρχαιοι "Ελληνες, οἱ 'Αρχαιοέλληνες, ὡς τολμηροὶ θαλασσοπόροι ποὺ ἦσαν, εἶχον διαπλεύσει πολλάκις τὸν 'Ατλαντικὸν καὶ ὁμάδες αὐτῶν, εἶχον φθάσει καὶ ἐγκατασταθεῖ εἰς τὴν βόρειον καὶ Νότιον 'Αμερικὴν ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Καὶ τὸ φαινόμενον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπερβολή, ἢ ἀπίθανον ἀφοῦ οἱ μὲν Κυκλαδῖτες, οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Μυκηναῖοι ἀργότερον, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν πανάρχαιοι θαλασσοπόροι καὶ θαλασσοκράτορες, εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξηκριβωμένον, ὅτι εἶχον εἰσχωρήσει εἰς Χώρας περιβρεχομένας ἀπὸ τὸν 'Ατλαντικὸν — Γαλλίαν, 'Αγγλίαν, Κάτω Χώρας — ἀναζητῶντας κασσίτερον καὶ ἤλεκτρον (κεχριμπάρι) — καὶ συνεπῶς ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀγνοοῦσαν καὶ νὰ μὴ ὁδηγήθησαν ἀπὸ τὸ Κόλπειον Ρεῦμα (τὸ Γκὸλφ-Στρὴμ) εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς 'Αμερικῆς. 'Αλλὰ καὶ οἱ 'Αθηναῖοι ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν «Τίμαιον» καὶ τὸν «Κριτίαν» ὡς διηγήσεις τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως πρὸς τὸν Σόλωνα περὶ τῆς 'Ατλαντίδος, φαίνεται ὅτι ἐγνώριζον ἀρκετὰ διὰ τοὺς δρόμους πρὸς τὴν Δύσιν. Καὶ φυσικὰ κατόπιν ὅλων αὐτῶν τῶν δεδομένων ἀλλὰ καὶ τῶν ὅσων ἀκόμη προστίθενται περὶ τῶν ὑποθαλασσίων εὑρημάτων εἰς τὰς Μπαχάμας, Κρητικῆς προελεύσεως, οὐδεμία ἔκπληξις ἢ ἀπορία δικαιολογεῖται ἢ ἐπιτρέπεται, διὰ τὴν μετάβασιν καὶ τὴν ὕπαρξιν παναρχαίων 'Ελλήνων καὶ Κρητῶν εἰς τὴν 'Αμερικήν.

"Ας ἴδωμεν ὅμως τώρα τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῆς βορειοανατολικῆς Ν. 'Αμερικῆς — μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων ὅπως τὸ «CERES» π.Χ. ἐκ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἄπειρα, οὔτε τῶν ἀπειραρίθμων πόλεων τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα λήγει εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατάληξιν «οπολις» ἢ «απολις» ὅπως τὸ 'Ινδιανάπολις, Διανάπολις ἢ Πεντάπολις, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῶν ὀρυχείων τῆς κεντρικῆς Βραζιλίας, εἰς MINAS GERAIS καὶ τὸ MATTO GROSSO.

'Η πλειονότης τῶν ὀνομάτων αὐτῶν μᾶς εἶναι γνωστὰ μόνον ἐκ τῆς ἀρχαίας 'Ιστορίας καὶ φιλολογίας — ὀνόματα ποὺ μᾶλλον δὲν θὰ ἦσαν κοινῆς χρήσεως, ἢ καὶ γνωστὰ ἀκόμη ἀπὸ τοὺς 'Ισπανούς, Πορτογάλλους ἢ 'Ολλανδοὺς τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος ποὺ ἔφθασαν ὡς εἰσβολεῖς εἰς τὰς χώρας αὐτὰς τῆς Ν. 'Αμερικῆς. 'Αλλ' οὔτε καὶ αὐτοὶ οἱ πρῶτοι ἄποικοι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ('Ισπανοί, 'Ολλανδοί, Πορτογάλοι κ.τλ.) θὰ ἔδιδον ὀνόματα εἰδωλολατρικὰ 'Ελλήνων Θεῶν ἢ ἡρώων εἰς τὰς φυτείας των καὶ τὰς πόλεις. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἐχρησιμοποιήθησαν περὶ τὸ 1300 π.Χ. ἢ καὶ παλαιότερον καὶ μετεδόθησαν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν διὰ νὰ καταγραφοῦν τελικῶς περὶ τὸ 1500 μ.Χ. ἀπὸ τοὺς 'Ισπανοὺς ἢ Πορτογάλλους πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς δὲν θὰ εἶχον διαπράξει τὴν ... βλασφημίαν! νὰ δώσουν εἰδωλολατρικὰ ὀνόματα εἰς τὰς πόλεις ἢ τὰς περιοχὰς αὐτάς, καὶ οἱ ὁποῖοι συχνάκις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδώσουν τὴν φωνητικὴν προφοράν των. Δίδοντες κατωτέρω τὴν ὀνομασίαν καὶ τοποθεσίαν τῶν πόλεων αὐτῶν, καὶ τὸ Γεωγραφικὸν μῆκος καὶ πλάτος των εἶναι ἀσφαλῶς ταῦτα ἐντελῶς ἀκριβῆ.

EPHIRA, 58oW. 5oN. ἐπὶ τῶν συνόρων μεταξὺ τῆς Βρεταννικῆς Γουϊάνας καὶ τοῦ Σουρινάμ, μερικὰ μίλια ἀπὸ τὸ NEW NICKERIE. EPHIRA ('Εφύρα) ἦτο τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τῆς Κορίνθου, τῆς πόλεως ὅπου ἐγεννήθη ὁ πρόγονος τοῦ Γλαύκου, καὶ τὴν ὁποίαν οὗτος ἀναφέρει, ὅταν δίδει τὸ γενεαλογικόν του δένδρον εἰς τὸν Διομήδην.

FEDRA, ΦΑΙΔΡΑ, τριάντα μίλια ἀπὸ τὸ PARAMARIBO εἰς τὸ Σουρινάμ. 'Η Φαῖδρα, κόρη τοῦ Μίνωος, βασιλέως τῆς Κρήτης, νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς 'Αριάδνης, ἦτο ἡ δευτέρα σύζυγος τοῦ Θησέως. 'Η πρώτη του σύζυγος ἦτο ἡ 'Ιππολύτη, βασίλισσα τῶν 'Αμαζώνων. 'Ο Θησεύς, ὁ ὁποῖος εἶχε συνοδεύσει τὸν 'Ηρακλῆν εἰς τὴν 'Ασίαν κατὰ τὸν ἕνατον ἄθλον του διὰ νὰ πολεμήση τὰς 'Αμαζόνας, ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Αἰγαίως, τοῦ βασιλέως ποὺ ἐξώρισε τὸν ἀδελφὸν του Λύκον εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Σαρπηδῶνος τὸ ὁποῖον, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, θὰ ἦτο ἡ σημερινὴ Βενεζουέλα καὶ τὸ Σουρινάμ. 'Ο Θησεὺς ἦτο ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Λύκου — καὶ ἡ Φαῖδρα ἦτο ἡ σύζυγός του.

IPOLITOS, 'ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ. 44oW. 18oS. 'Ο 'Ιππόλυτος ἦτο υἱὸς τοῦ Θησέως καὶ τῆς βασιλίσσης τῶν 'Αμαζόνων 'Ιππολύτης, τῆς πρώτης συζύγου του.

THETIS, ΘΕΤΙΣ - κόλπος εἰς τὸ ἄκρον τοῦ 'Ακρωτηρίου Χόρν. 'Η Θέτις ἦτο μία θαλασσία θεὰ καὶ ἐδῶ μνημονεύεται εἰς ἕναν κόλπον καὶ ὄχι εἰς πόλιν. 'Η Θέτις ἦτο ἡ μήτηρ τοῦ 'Αχιλλέως καὶ σύζυγος τοῦ Πηλέως - μέλους τῆς 'Αργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Εἰς τὸν γάμον τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, ἡ "Ερις, Θεὰ τῆς ἀσυμφωνίας (τῆς ἔριδος) ἡ ὁποία δὲν εἶχε προσκληθῆ εἰς τὸν γάμον τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, ἔρριψε τὸ μοιραῖον χρυσοῦν μῆλον μεταξὺ τῶν προσκεκλημένων, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἔμμεσον αἰτίαν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου.

LARIS - μικρὸν χωρίον ἀνατολικῶς τοῦ CUZCO. 'Η Λάρισα, κόρη βασιλικῆς οἰκογενείας τῆς 'Ελλάδος, ἔδωσε τὸ ὄνομά της εἰς ἑλληνικὴν πόλιν. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐγεννήθη ὁ Πολύφημος, υἱὸς τοῦ Εἰλάτου, καὶ μέλος τῆς ΑΡΓΟΥΣ. 'Αρχαῖοι μῦθοι τῶν "Ινκας ὁμιλοῦν διὰ τὸ ἀπωλεσθὲν σανδάλιον ('Ιάσων), διὰ τὸ ἄτυχον περιδέραιον καὶ πέπλον ('Αρμονία) καὶ διὰ τὴν σπορὰν καὶ τὸν θερισμὸν τῶν «'Οδόντων τοῦ Δράκοντος» (δηλαδὴ ποὺ ὁμοιάζουν μὲ τοὺς ἀνάλογους ἀρχαίους 'Ελληνικοὺς μύθους) καὶ ἀσφαλῶς, οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι οἱ "Ελληνες ἦλθον ἀπὸ ξένας χώρας εἰς τὴν 'Ελλάδα, δὲν θὰ τολμήσουν νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ἦλθον ἀπὸ τὴν ... 'Αμερικὴν προσκομίζοντες καὶ τὰς σχετικὰς ἀνωτέρω παραδόσεις τῶν "Ινκας.

ARMONIA, ΑΡΜΟΝΙΑ - 51oς. 24OS. 'Η 'Αρμονία, σύζυγος τοῦ Κάδμου, εἰς τὸν γάμον τῆς ὁποίας ἡ "Ηρα τῆς ἐδώρησεν ἓν περιδέραιον καὶ ἓν πέπλον, τὰ ὁποῖα ἀργότερον προεκάλεσαν τραγωδίας εἰς τὰς γενεὰς ποὺ τὰ κληρονόμησαν - Καὶ ἡ ἱστορία αὐτὴ εὑρίσκεται εἰς μῦθον τῶν "Ινκας.

OLYMPIA. 48oW. 20oS. Οἶκος τῶν Θεῶν.

MACARANI. 48oW. 16oS. 'Ο Στράβων (12.3.17-19) τοποθετεῖ τοὺς MACARONES πλησίον τῶν TIBERANI - δηλαδὴ εἰς τὴν θέσιν περίπου ὅπου ἀφήσαμε τὴν ΑΡΓΩ καθ' ὁδὸν πρὸς νότον πρὸς τὴν Κολχίδα, καὶ ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τοποθεσίαν τῆς MACARANI εἰς τὴν «καμπούραν τῆς Βραζιλίας». 'Ο Στράβων ἀναφέρει ὅτι ὁ λαὸς αὐτὸς γειτνιάζει μὲ τοὺς Χάλυβας, οἱ ὁποῖοι ἠργάζοντο εἰς τὰ ὀρυχεῖα.

CRATEUS, 40oW. 5oS. 'Ο Κραταιὸς ἦτο γνωστὸς μηχανικὸς ὀρυχείων, συμφώνως πρὸς τὸν Στράβωνα, καὶ ἐδῶ τὸ CRATEUS εὑρίσκεται ἐν μέσῳ τῆς περιοχῆς τῶν ὀρυχείων σιδήρου τῆς βορείου Βραζιλίας.

ATALEIA, 42oW. 8oS. 'Υπάρχουν καὶ δύο πόλεις μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα - μία πλησίον τῶν συνόρων τῆς Βραζιλίας, Κολομβίας καὶ Περοῦ, ἐπὶ τοῦ 'Αμαζωνείου, πλησίον τοῦ BENJAMIN CONSTANT καὶ ἡ δευτέρα εἰς τὰ ἄνω UCAYALI, ὑπεράνω τῆς PUCALPA. 'Ο Στράβων ἀναφέρει (14.4.I) «Κατόπιν εἰς πόλιν ὀνομαζομένην 'Αττάλειον, ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ ἱδρυτοῦ της, τοῦ 'Αττάλου Φιλαδελφέως, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀπέστειλεν ἀποικίαν εἰς CORYCUS».

FILADELPHIA, 48oW. 8oS. καὶ δευτέρα πόλις μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα πλησίον τῶν συνόρων τῆς Βολιβίας καὶ τοῦ Περοῦ εἰς 68oW 12oS, ὀνομασθεῖσα ἐπίσης ἐκ τοῦ 'Αττάλου Φιλαδελφέως.

SOLIMOES - ὄνομα τοῦ ἄνω 'Αμαζωνείου, μεταξὺ τῆς TABATINGA καὶ COARI. 'Αναφοραὶ εἰς τοὺς Σολύμους συναντῶνται εἰς τὰ ἔργα ἀρκετῶν ἀρχαίων συγγραφέων - 'Ομήρου, Πινδάρου,

Στράβωνος, 'Ηροδότου, 'Απολλωνίου Ροδίου, 'Απολλοδώρου, Κουΐντου Σμυρναίου καὶ ἄλλων. Καμία ἄλλη φυλὴ δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε τόσον σημαντική, ἢ διὰ τὴν ὁποίαν νὰ ἔχουν δοθῆ τόσα πολλὰ στοιχεῖα. Θὰ ἐνθυμεῖσθε ὅτι ὅταν ὁ Γλαῦκος ἔδωσε τὸ γενεαλογικόν του δένδρον εἰς τὸν Διομήδην, ὡμίλησε διὰ τὸν βασιλέα Λῦκον καὶ διὰ τοὺς ἄθλους ποὺ ἐπέβαλεν εἰς τὸν Βελερεφόντην, ἕνας ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο νὰ πολεμήση τοὺς Σολύμους, φιλοπόλεμον φυλὴν ποὺ ἔζη ἐπὶ τῶν συνόρων τῆς Λυκίας, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἐπολέμησεν οὗτος τοὺς Σολύμους, ἐπολέμησε καὶ τὰς 'Αμαζόνας. Προσδιορίσαμεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Λυκία περιελάμβανεν ὅ,τι σήμερον ἀποτελεῖ τὴν Βενεζουέλαν, Βρεταννικὴν καὶ Γαλλικὴν Γουιάναν καὶ τὸ Σουρινάμ. 'Εφ' ὅσον αὐτὸς ὁ προσδιορισμὸς εἶναι σωστός, ἡ χώρα τῶν Σολύμων θὰ ἦτο ἡ χώρα νοτίως τῆς Βενεζουέλας εἰς τῆς Κολομβιανὴς πολιτείας τῆς VECHADA, GUAINIA καὶ τῆς Βραζιλιανῆς πολιτείας AMAZONAS, ἡ δὲ χώρα τῶν 'Αμαζόνων, ἀμέσως ἀνατολικῶς, κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ THERMODON — ἢ 'Αμαζωνείου — μέχρι τοῦ 'Ατλαντικοῦ.

'Επομένως τὶ εὑρίσκομεν; "Οτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις «SOLYMI» μετεβλήθη εἰς τὸ πορτογαλλικὸν «SOLIMOES», προφερομένη «SOLIMOI-SH», διὰ τὴν πόλιν ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ ἴδιον ἀκριβῶς μέρος. 'Ο 'Αμαζόνιος, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται ἔτσι, ὅταν ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ IQUITOS, ὅταν φθάνει εἰς τὰ βραζιλιανὰ σύνορα εἰς TABATINGA ἢ πλησίον τῆς ATALEIA DE NORTE, ἀλλάζει ὄνομα εἰς SOLIMOES καὶ εἰς τοὺς Βραζιλιάνους ὁ ποταμὸς εἶναι γνωστὸς ὡς SOLIMOES ἀπὸ τὴν TABATINGA ἕως τὸ COARI, περίπου 64oW. 4oS. (βορείου καὶ Νοτίου πλάτους) ὁπότε πάλιν ἀλλάζει εἰς τὸ ἀρχικὸν 'Αμαζόνειος.

Τὸ 1940, ὅταν εὑρισκόμην ἐπὶ μικροῦ πλοιαρίου ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ εἰς ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ σημεῖον, - γράφει ἡ Μὲρτζ - ἕνας ἀξιωματικὸς τοῦ πλοίου παρετήρησε: «Τώρα εὑρισκόμεθα ἐπὶ τοῦ SOLIMOES» 'Εξήγησεν ὅτι παλαιὰ ἔζη ἐκεῖ λαὸς γνωστὸς εἰς τοὺς Πορτογάλλους ὡς SOLIMOES καὶ ὅτι ἡ φυλὴ αὐτὴ ἦτο πολὺ παλαιὰ καὶ ἐξ ἀνέκαθεν κατεῖχε τὸν χῶρον κατὰ μῆκος ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ COARI. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν φυλῶν ποὺ κάποτε κατοίκησαν τὴν λεκάνην τοῦ ἄνω 'Αμαζονείου, ὁ CLEMENTS MARKHAM περιέλαβε τοὺς SOLIMOENS «μίαν φυλὴν ἐπὶ τοῦ 'Αμαζονείου, ἄλλοτε ἰσχυράν, ἐκ τῆς ὁποίας οἱ Πορτογάλλοι ἔδωσαν τὸ ὄνομα εἰς τὸν ποταμόν.» Τὸ 1788 ὁ RIBEIRO ἀνέφερεν ὅτι τὰ κύρια ὑπολείμματα τῆς φυλῆς αὐτῆς εὑρίσκοντο εἰς τὸ στόμιον τοῦ COARI». 'Η Πορτογαλλικὴ ἀπόδοσις SOLIMOES συναντᾶται καὶ σήμερον ἐπὶ χαρτῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς τοῦ 'Αμαζονείου, ὅπου κάποτε ἔζων οἱ Σολύμοι, λαὸς φιλοπόλεμος.

AMAZONS. 'Η παλαιὰ αὐτὴ φιλοπόλεμος ὁμὰς γυναικῶν εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ὥστε νὰ καθίστανται περιττὰ περαιτέρω ἐξηγήσεις. "Ολοι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τὰς τοποθετοῦν εἰς τὸ στόμιον τοῦ ποταμοῦ THERMODON - ὅπως καὶ ὁ 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν πλοῦν τῆς ΑΡΓΟΥΣ. 'Η 'Ιππολύτη, βασίλισσα τῶν 'Αμαζόνων, ἐνυμφεύθη τὸν Θησέα καὶ ὁ υἱός τους 'Ιππόλυτος ἔδωσε τὸ ὄνομά του εἰς 44oW. 18oS. 'Η νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς 'Ιππολύτης, Πενθεσύλεια, συνέβαλεν οὐσιαστικῶς μὲ τὰς ἀμαζόνας εἰς τὸν πόλεμον τῆς Τροίας, ἐρχομένη εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων, καὶ ἦτο αὐτὴ ποὺ προεκάλεσε τὸν 'Αχιλλέα καὶ τὸν Αἴαντα εἰς μονομαχίαν, διὰ νὰ σκοτωθῆ ἀγρίως ἡ ἰδία ἀργότερον ἀπὸ τὸν 'Αχιλλέαν. 'Ο ποταμὸς μνημονεύει ἀκόμη σήμερον τὰς θαρραλέας αὐτὰς γυναῖκας πολεμιστὰς — τὰς 'Αμαζόνας — «Δὲν ὑπάρχει ἄλλος ποταμὸς ὡσὰν αὐτὸν» λέγει ὁ 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος.

Παραλείπομεν τὰς APOLO, CARTAGO, PLATO, POMPEU, CRATO, CERES, ANAPOLIS, DIVINOPOLIS, AREANAPOLIS καὶ πληθώρα ἄλλων πόλεων διεσπαρμένων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὀρυχείων διὰ νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τρεῖς ἀκόμη μόνον αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλυτέραν σημασίαν.

COLCHIQUEN, Ισπανικὴ ἀπόδοσις τῆς ἑλληνικῆς λέξεως «COLCHIAN» - μιᾶς φυλῆς, ὄχι πόλεως, τὴν ὁποίαν ἀναφέρομεν λόγω τῆς ὑψηλῆς σημασίας της εἰς τὸν ειδικὸν αὐτὸν χῶρον. 'Η γραφὴ μεταβάλλεται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον λόγω τῶν διαφόρων ἀτόμων ποὺ καταγράφουν μίαν λέξιν, ἀλλὰ ἡ πρωτότυπος ἑλληνικὴ λέξις ὑπάρχει καθαρὰ - COLCHIAN, ὁ λαός, Κολχίς, ὁ τόπος. 'Η φυλὴ αὐτὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν CLEMENTS MARKHAM ὡς ἀκολούθως: «Μία φυλὴ τοῦ TUCUMAN, εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ GRAN CHACO. 'Αντέστησαν ἡρωϊκῶς εἰς τὴν εἰσβολὴν τῶν 'Ισπανῶν εἰς SALTA καὶ JULUY καὶ δὲν ὑπεδουλώθησαν πλήρως παρὰ μόνον τὸ 1665». Δεύτερος συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ἡ φυλὴ αὐτὴ ζεῖ εἰς τὴν βόρειον 'Αργεντινὴν καὶ «ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν φυλὴν ὅπως καὶ οἱ «Υἱοὶ τοῦ "Ηλιου» ("Ινκας) τοῦ Περοῦ. 'Αμφότεροι οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ἡ φυλὴ ἦτο πολὺ γενναία καὶ ὅτι δὲν ὑπεδουλώθη παρὰ μόνον τὸν 1665 καὶ ὅτι εἰς τὰ κεραμικὰ των σκεύη ὅπως καὶ εἰς τὰ ὑφάσματα ἐχρησιμοποίουν τὸ «μοτίβον τοῦ βήματος». Τὸ μοτίβον αὐτὸ συνδυάζεται πρὸς τὸν γνωστὸν μαίανδρον. Τὰ δύο αὐτὰ μοτίβα συναντῶνται εἰς ὁλόκληρον τὸ ὀροπέδιον τῶν "Ανδεων - ὅπως ἐπίσης καὶ εἰς τὸ 'Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῶν 'Αθηνῶν. 'Η ἀρχαία Κολχίς, χώρα τῶν Κολχέων, ἡ μυθικὴ χώρα τοῦ «Χρυσοῦ Δέρατος» πρὸς τὴν ὁποίαν ἔπλεεν ἡ ΑΡΓΩ - μία χώρα ἡ ὁποία οὐδέποτε εὑρέθη ὑπὸ τοῦ 'Εκαταίου, 'Αναξιμάνδρου, 'Ηροδότου καὶ Στράβωνος, κατελάμβανε τὴν χώρα ἀπὸ τὴν σημερινὴν ASUNCION, Παραγουάην, μέχρι καὶ τῆς λεκάνης τῆς TITICACA - μίαν περιοχὴν ποὺ συμβαδίζει μὲ τὰς περιγραφὰς τοῦ 'Απολλωνίου τοῦ Ροδίου συνδυαζομένων μὲ τὰς περιγραφὰς τοῦ Στράβωνος καὶ 'Ηροδότου. 'Η ἀρχαία Κολχὶς συνεπῶς εὑρίσκεται ἐδῶ καὶ ὄχι εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον.

PAPALLACTA, ἀνατολικῶς τοῦ QUITO εἰς τὸ 'Εκουαδὸρ - PIKILAQUA, ἢ καμίαν φορὰν γραφομένη PIKILLACTA, μόλις ἀνατολικῶς τοῦ CUZCO εἰς τὸ Περοῦ. Καὶ αἱ δύο γραφαὶ ὡρίσθησαν ἀπὸ διαφορετικὰ ἄτομα καὶ εἰς διαφορετικὰς ἐποχὰς κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα, ἀλλὰ ἀμφότεραι ἀποτελοῦν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν λέξιν μὲ τὸ αὐτὸ νόημα. Εἰς τὸ CUZCO μετεφράσθη ὡς «τὸ σπίτι μὲ τὸν μικρὸν ψύλλον». Πολλὰ ἀρχαῖα ἐρείπια ὑπάρχουν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, φωτογραφίαι τῶν ὁποίων βλέπει κανεὶς εἰς τὸ μικρὸ μουσεῖον τοῦ CUZCO. 'Η μετάφρασις ἔχει μεγαλυτέραν σημασίαν τοῦ συνήθους, ὅπως θὰ δείξωμεν κατωτέρω. 'Επὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὀροσειρᾶς τῶν "Ανδεων, ἀπὸ τὴν Κολομβίαν εἰς τὴν Βολιβίαν, χιλιάδες παραπόταμοι τοῦ 'Αμαζονίου, παρασύρουν ἐκ τῶν ὀρέων κομμάτια χρυσοῦ ἐκ τῶν πλουσίων εἰς κοιτάσματα ὀρέων. Οἱ 'Ινδιάνοι σήμερον συλλέγουν τὸν χρυσὸν ἐκ τῶν παραποτάμων αὐτῶν, ἀπὸ τὸ NAPO καὶ τὰς ἄνω ἐκτάσεις τοῦ UCAYALI - VILCAMBABA, URUMBA - καὶ τὴν MADRE DE DIOS. Εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν περιοχήν, κατὰ μῆκος τῶν ὀχθῶν τῶν ρυάκων αὐτῶν, τερμῖται κτίζουν τὰς φωλεάς των, μερικῶν τῶν ὁποίων τὸ ὕψος ἀνέρχεται εἰς πέντε πόδας, πολλάκις, δηλαδὴ περισσότερον ἀπὸ ἕνα μέτρον. Αἱ φωλεαὶ αὐταὶ περιέχουν στίγματα (ψήγματα) χρυσοῦ πρὸς τὰ ὁποῖα προσελκύονται οἱ τερμῖται διὰ νὰ κτίσουν τὰς φωλεάς των. Οἱ 'Ινδιάνοι καταστρέφουν τὰς φωλεὰς καὶ συλλέγουν τὰ στίγματα χρυσοῦ.

Τὸ 1940 διέσχισα τὰς "Ανδεις πεζῆ ἐπὶ πέντε ἡμέρας, κατῆλθον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ συνέχισα διὰ τῶν μικρῶν παραποτάμων ποὺ ὁδηγοῦν εἰς τὴν AGUAYTIA καὶ UCAYALI. Τότε εἶδα καὶ ἡ ἰδία πῶς οἱ 'Ινδιάνοι καταστρέφουν τὰς φωλεὰς καὶ πῶς συλλέγουν τὸν χρυσὸν καὶ ἀπὸ τοὺς ρύακας. Κατὰ τὴν μετάφρασιν, ἡ λέξις PICILLACTA σημαίνει μικροὶ ψύλλοι - πιθανότατα θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῆ ὡς «τερμῖται» — ἢ ὡς τὸ εἶδος τῶν μυρμήγκων ποὺ κατασκευάζουν τὰς φωλεὰς αὐτὰς — ἀλλὰ ἡ λέξις ψῦλλος ἦτο ἡ εὐχερεστέρα τὴν ὁποίαν εὗρεν ὁ μεταφραστής.

'Ο 'Ηρόδοτος ἀφηγῆται (Βιβλίον ΙΙΙ § 99-102) ἕνα περίεργον περιστατικόν, περὶ μυρμήγκων εἰς τὴν 'Ασίαν, ποὺ ἔχουν φωλεὰς μεγάλας ὅπως αἱ τῶν ἀλεπούδων καὶ αἱ ὁποῖαι περιέχουν χρυσόν. 'Η ἱστορία του αὐτὴ ἔχει προβληματίσει χιλιάδας ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν τὴν ἰδέαν μύρμηκος συλλέκτου χρυσοῦ καὶ χρησιμοποιοῦντος αὐτὸν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς φωλεᾶς του. 'Ο 'Ηρόδοτος γράφει: «'Εκτὸς αὐτῶν, ὑπάρχουν ἄνθρωποι ἄλλης φυλῆς. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦν βορείως ὅλων τῶν ὑπολοίπων 'Ινδιάνων καὶ ἀκολουθοῦν σχεδὸν τὸν ἴδιον τρόπον ζωῆς, ὅπως οἱ Βακτριανοί. Εἶναι πλέον φιλοπόλεμοι ἀπὸ τὰς ἄλλας φυλὰς καὶ ἐξ αὐτῶν στέλλονται ἄνδρες διὰ τὴν προμήθειαν χρυσοῦ. Διότι εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ μέρος τῆς 'Ινδίας ποὺ εὑρίσκεται ἡ ἀμμώδης ἔρημος. 'Εδῶ, εἰς αὐτὴν τὴν ἔρημον, ζοῦν μεγάλοι μύρμηκες, ὀλίγον μικρότεροι τῶν σκύλων ἀλλὰ μεγαλύτεροι τῶν ἀλεπούδων - ἴσως ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ζώου Μυρμηγκοφάγος κατὰ τὰ ἀναφερόμενα, περὶ σκύλων ἢ ἀλεπούδων τοῦ 'Ηροδότου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ὅπως τοῦ διηγήθησαν. Αὐτοὶ οἱ Μύρμηκες κατασκευάζουν τὰς φωλεὰς των ὑπογείως, καὶ ὅπως οἱ ἑλληνικοὶ μύρμηκες, — ἄλλη ἐκδοχὴ καὶ παρομοίωσις τῶν μυρμήγκων — πρὸς τὸ σχῆμα τῶν ὁποίων ὁμοιάζουν πολύ, πετοῦν ἔξω τὸ χῶμα, καθὼς σκάβουν. 'Η ἄμμος τὴν ὁποίαν πετοῦν εἶναι γεμάτη χρυσόν. "Οταν οἱ 'Ινδιάνοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἔρημον διὰ νὰ συλλέξουν αὐτὴν τὴν ἄμμον, λαμβάνουν τρεῖς καμήλας (πιθανῶς Λάμας) - "Οταν λοιπὸν οἱ 'Ινδιάνοι εἶναι ἕτοιμοι, ξεκινοῦν εἰς ἀνεύρεσιν χρυσοῦ, ὑπολογίζοντες τὸν χρόνον, οὕτως ὥστε νὰ τὸν συλλέγουν κατὰ τὴν θερμοτέραν ὥραν τῆς ἡμέρας, ὅταν οἱ μύρμηκες κρύβονται διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὴν ζέστην. — Κατὰ τὴν ἑσπέραν τὸ κρῦο αὐξάνει καὶ τὴν νύκτων εἶναι δυνατόν. "Οταν οἱ 'Ινδιάνοι φθάσουν εἰς τὸν τόπον ὅπου εὑρίσκεται ὁ χρυσός, γεμίζουν τοὺς σάκκους των μὲ ἄμμον καὶ ἀναχωροῦν ταχύτατα, ἀλλ' οἱ μύρμηκες τοὺς ἀκολουθοῦν. — Αὐτός, κατὰ τοὺς Πέρσας, εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον οἱ 'Ινδιάνοι προμηθεύονται τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ χρυσοῦ των. 'Ωρισμένοι σκάβουν τὴν γῆν ἀλλ' ἡ ποσότης ἐκ τοῦ τρόπου αὐτοῦ εἶναι μικροτέρα». Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ «χρυσομύρμηκος» ὅπως τὴν διηγεῖται ὁ 'Ηρόδοτος.

'Ο CLEMENTS MARKHAM, μεταφράζων παλαιὰ ἡμερολόγια ἀπὸ τὸ 1540, παρατηρεῖ δι' αὐτὴν τὴν περιοχήν, κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν πλευρῶν τῶν "Ανδεων: «'Εδῶ, εἰς τοὺς πρόποδας ἑνὸς λόφου, οἱ ἰθαγενεῖς συλλέγουν μεγάλην ποσότητα, καὶ ὁ χρυσὸς αὐτὸς εἶναι ὅλος εἰς σπυριὰ καὶ σβώλους ἱκανοῦ μεγέθους». 'Ο BUNBURY εἰς τὴν «'Ιστορίαν τῆς 'Αρχαίας Γεωγραφίας», εἰς ἕνα σημείωμα σχετικὸν πρὸς τὴν ἱστορίαν αὐτὴν τοῦ 'Ηροδότου, θέτει τὴν ἐρώτησιν, διατὶ ὁ 'Ηρόδοτος, γράφων διὰ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς μύρμηκας τῶν 'Ινδιῶν, οὐδέποτε ἀναφέρει καὶ περὶ ἐλεφάντων ποὺ εἶναι πολοὶ εἰς τὰς 'Ινδίας καὶ οἱ ὁποῖοι τόσον συχνὰ ἀναφέρονται εἰς τὰ συγγράμματα νεωτέρων του συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν διὰ τὰς 'Ινδίας, οὔτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἐλεφαντοστοῦ καὶ τῶν πολυτίμων λίθων ποὺ ὑπάρχουν ἄφθονοι εἰς τὰς 'Ινδίας, ἀλλὰ μόνον περὶ τῆς ἀφθονίας τοῦ

χρυσοῦ καὶ τοῦ βάμβακος. Ὁ BUNBURRY συμπεραίνει ὅτι ἐγένετο κακὴ σύγχυσις τῆς ἱστορίας αὐτῆς μὲ ἄλλην «ἡ πιθανοτέρα ὑπόθεσις εἶναι αὐτὴ τοῦ καθηγητοῦ WILSON, ὅτι δηλ. ὅλη ἡ ἱστορία προέρχεται ἐκ τῶν συνθηκῶν συλλογῆς χρυσοῦ εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Μικροῦ Θιβέτ, τὸ ὁποῖον εἶναι κοινῶς γνωστὸν ὡς «χρυσομύρμηξ» - PIPPILIKA.

Ἡ λέξις PIPPILIKA ὅμως εἶναι ἀρχαία ἑλληνικὴ λέξις ἡ ὁποία μεταφραζομένη σημαίνει «χρυσομύρμηξ». Ἐδῶ, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ὀροσειρᾶς τῶν Ἄνδεων, ἔχομεν δύο πόλεις - PAPALLACTA, PIKILAQUA/PIKILLACTA - αἱ ὁποῖαι συνδυάζουν τὸ νόημα ἐν μεταφράσει ὡς «Οἰκία τῶν Ψύλλων», ἢ εἰς τὴν πραγματικότητα φωλεὰς τερμιτῶν, καὶ αὐταὶ αἱ φωλεαὶ συναντῶνται σήμερον εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχήν, μὲ στίγματα χρυσοῦ ἐπ' αὐτῶν. Ὁ Ἡρόδοτος τοποθετεῖ τὰ γεγονότα αὐτὰ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἀναφέρει Ἰνδιάνους νὰ συλλέγουν τὸν χρυσόν. Ἀνωτέρω σημειώσαμεν ὅτι αἱ δύο αὐταὶ λέξεις, Ἀσία καὶ Ἰνδιάνοι, δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν ὡς ὑπάρχουσαι εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν γεωγραφικῶς, ἐξ ἀρχαίων κειμένων. Εἰς τὰς γύρω περιοχὰς ἀμφοτέρων τῶν πόλεων αὐτῶν — ἡ μία ἀνατολικῶς τοῦ QUITO καὶ ἡ ἄλλη ἀνατολικῶς τοῦ CUZCO — βλέπομεν σήμερον Ἰνδιάνους οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν νὰ συλλέγουν χρυσὸν καὶ ὅπου ἑκατοντάδες τερμιτοφωλεῶν ὑπάρχουν, μὲ στίγματα χρυσοῦ.

Μὲ τὴν μεγαλυτέραν φαντασίαν δὲν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἕνα τόσον σημαντικὸν ὄνομα ὅπως αὐτὸ θὰ εὑρίσκετο εἰς τὴν εἰδικὴν αὐτὴν περιοχὴν πρὸ τῆς κατακτήσεως, ἐὰν δὲν εἶχε κομισθῇ ἐκεῖ - ἕνα ἀσυνήθιστον ἑλληνικὸν ὄνομα, σημαῖνον «μύρμηκας φέροντας χρυσὸν» συναντώμενον εἰς τὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν τερμῖται, ἢ μεγάλοι μύρμηκες εἰς τὴν πραγματικότητα φέρουν χρυσόν. Καὶ δὲν τὸ ἔφερον οἱ Ἱσπανοὶ ποὺ τὸ παρέλαβον φωνητικῶς ἐκ τῆς Ἰνδιάνικης ἢ QUECHUA (Κετσοῦα) καὶ τοῦ ἔδωσαν τὸ αὐτὸ νόημα ὅπως οἱ Ἕλληνες!

ΑΡΗΣ, Θεὸς τοῦ Πολέμου. Ἡ ARES εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Βραζιλίας, ὀλίγον νοτίως τοῦ NATAL, περὶ τὰ εἴκοσι μίλια πρὸς βοράν τῆς πολιτείας τῆς PARAHYBA, ὅπου εὑρέθη ἡ μακρὰ φοινικικὴ ἐπιγραφὴ καὶ πλησίον τῆς γνωστῆς περιοχῆς ὀρυχείων τῶν ἀρχαίων Χαλύβων, ποὺ περιλαμβάνεται ἐπίσης εἰς τὸ «Ἀκρωτήριον GENETEAN» ὅπου ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχεν μαντεῖον τοῦ Ἄρεως. Σήμερον εὑρίσκεται ἐδῶ ἡ ARES, 35oW 6oS.

Ἐπανερχόμεθα τώρα εἰς τὸ 1743 ὅταν ἕνας ἄγνωστος ἰθαγενὴς ἀπὸ τὸ MINAS GERAIS, ὁ ὁποῖος παρέληψε νὰ ὑπογράψῃ κάπου τὸ ὄνομά του, ξεκίνησε πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν χαμένων ὀρυχείων τῆς MURIBECA καὶ τυχαίως συνήντησεν ἐρείπια θαυμασίας πόλεως — μιᾶς πόλεως μὲ στρωμένους ὁδούς, μὲ κτίρια βασταζόμενα ἀπὸ μεγάλους κίονας, μὲ γλυπτὸν νέου στεφανωμένου μὲ δάφνην ὑπεράνω θύρας ναοῦ ἢ ἀνακτόρου καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ἐπιγραφήν — τὸ γλυπτὸν καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὡμοίαζον πρὸς τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐγράφησαν προσεκτικῶς καὶ τὸ ἔγγραφον ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τὴν BIBLIOTECA NACIONAL DE RIO. Ἡ περιγραφομένη περιοχὴ εὑρίσκεται πλησίον τῆς σημερινῆς πόλεως ARES — ὅπου, ὡς ἀνέφερεν ἡ γεωγραφία μας, τόσον ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος ὅσον καὶ Ἡρόδοτος, τοποθετοῦν τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεως. Τὸ ἔγγραφον αὐτὸ εἶναι ποὺ παρέσυρε τὸν συνταγματάρχην FAWCETT εἰς τὴν τελευταίαν του ἐξερεύνησιν - ἀφοῦ ἄφησε τὴν ἀκτὴν πρὸς βοράν τῆς πολιτείας τῆς BAHIA, πλησίον τοῦ σημείου αὐτοῦ.

EPHIRA, Ἐφύρα, PHEDRA, Φαῖδρα, THETYS, Θέτις, HIPOLITO, Ἱππόλυτος, MACARANI, Μακαρόνες, PARAMARIBO, Παραμαρίμπο, PARA, Παρά, SOLIMOES, Σολιμόες, AMAZONS, Ἀμαζῶνες, PAPALACTA, Παπαλάκτα, COLCHIQUEN, Κολχικοί, ARES, Ἄρης — ὅλα ὀνόματα κοινὰ εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου — ὅλα συναντώμενα ἐδῶ, σήμερον, κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς. Ἀσφαλῶς κάπως ἔξυπνοι ἄνθρωποι πρέπει νὰ καταλαβαίνουν ὅτι ἡ σειρὰ αὐτὴ τῶν ὀνομάτων δὲν δύναται νὰ ἀποτελῇ σύμπτωσιν. Εἶναι εἰς θέσιν ἐπίσης κάθε σκεπτόμενος ἄνθρωπος νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν βαθεῖαν θρησκευτικὴν πίστιν τῶν Ἱσπανῶν καὶ Πορτογάλλων τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι βεβαίως δὲν θὰ διέπραττον τὸ ἔγκλημα νὰ συνδέσουν τὴν χώραν των μὲ εἰδωλολατρικοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς καὶ ἥρωας. Ἡ ἀφθονία αὐτὴ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων — καταλήγει εἰς τὴν μελέτην της ἡ Μὲρτζ — δὲν δύναται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ θεωρηθῇ συμπτωματική, ἰδίως τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν μέγας ἀριθμὸς ἐξ αὐτῶν συναντᾶται εἰς ἀρχαῖα ἔγγραφα ποὺ ὑπάρχουν καὶ σήμερον».

Συνεπῶς ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀποδείξεις δείχνουν κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον, ὅτι Πανάρχαιοι "Ελληνες, ὄχι μόνον εἶχον φθάσει εἰς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον Ἀμερικὴν καὶ πρὸ τῶν Ἀργοναυτῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα καὶ εἶχον ἐγκατασταθεῖ εἰς τὰς περιοχὰς ποὺ ἀναφέρονται καὶ ὅπου ἔχουν εὑρεθεῖ καὶ ὑπάρχουν ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχαῖα κτίσματα καὶ μνημεῖα καὶ ὀνόματα πόλεων. Ἀλλὰ καὶ πολιτισμοὶ πανάρχαιοι ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν τῶν Ἀρχαιοελλήνων εἰς τὰς χώρας αὐτὰς καὶ οἱ ὁποῖοι ἐξαφανίσθησαν — τῶν "Ινκας τῶν Μάγυας καὶ τῶν Ἀζτέκων — ὅπως ἀποδεικνύουν ἡ μορφὴ καὶ ἡ τεχνοτροπία τῶν κτισμάτων ποὺ διεσώθησαν καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν παραδόσεων ὡρισμένων ἐκ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν Λαῶν τῆς Ἀμερικανικῆς ἠπείρου, καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ λέξεις ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὴν γλῶσσαν των, ἡ ὁποία ὁπωσδήποτε ἦτο παναρχαία Ἑλληνικὴ διάλεκτος, διαφοροποιηθεῖσα ὅμως καὶ παραμορφωθεῖσα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ὅπως συνέβη τοῦτο ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ἀκόμη δὲν ἔχουν ὡς γνωστὸν ἀναγνωσθεῖ ἀρχαῖα ἱερογλυφικὰ (Κρήτης) καὶ ἄλλαι γραμμικαὶ ἢ συλλαβικαὶ ἀρχαῖαι γραφαί, (τὰ συλλαβικὰ τῆς Κύπρου, ἡ Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ Γραφὴ Α) καὶ ἡ γλῶσσα ἄλλων ἀρχαίων Ἑλληνικῶν γραφῶν, διαφόρων Παναρχαίων Ἑλληνικῶν φύλων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Μεσογείου (Λυδική, Φρυγίας, Λουβίων κ.τ.λ.). (Σχετικῶς βλέπε καὶ Ἰακ. Θωμοπούλου «Πελασγικὰ» καὶ «Ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ Ἐπιγραφαὶ» Ἀνδ. Α. Παπαγιαννοπούλου-Παλαιοῦ, ὅπου καὶ ἀναφέρονται αἱ ἐκτεταμέναι ἐργασίαι ξένων καὶ Ἑλλήνων ἐρευνητῶν, ἐπὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, πολλαὶ τῶν ὁποίων καὶ δὲν ἔχουν μεταφρασθεῖ).

Ταυτοχρόνως ὅμως ἡ συστηματικὴ ἐξαφάνησις τῶν μνημείων καὶ τῶν κτισμάτων ποὺ ἀνευρίσκοντο, ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων Ἀμερικανικῶν Ὑπηρεσιῶν, ὅπως ἀποκαλύπτει ἡ Μὲρτζ καὶ ὁ ἐπίμονος παραμερισμὸς κάθε πληροφορίας ἡ ὁποία ἐπρόδιδεν καὶ προδίδει, ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸ Αἰγαῖον εἰς τοὺς παλαιοὺς Ἀμερικανικοὺς πολιτισμούς, ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ σήμερον ἢ μᾶλλον καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐπεδιώχθη νὰ ἀποπνιγῇ καὶ νὰ ἐξαφανισθῇ, οἱαδήποτε προσφορὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς διὰ τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρώπων, φαινόμενον τὸ ὁποῖον, ἐὰν συνδυασθῇ μὲ τὰ γραφέντα καὶ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὰ προηγούμενα, διὰ τὰ ὅσα συνέβησαν καὶ συμβαίνουν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην σχετικῶς, ἀποδεικνύουν πλήρως τὴν διεθνῆ συνομωσίαν τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ποὺ ἔχομεν ἐπισημάνει καὶ ἀποδείξει καὶ ἡ ὁποία ἔχει ἐκδηλωθεῖ καὶ συνεχίζεται καὶ σήμερον ἐμφανέστατα κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. (1981).

Ἡ Μὲρτζ εἰς τὴν μελέτην της περὶ τῶν Ἀργοναυτῶν τὴν ὁποίαν παραθέτομεν ἐν συνεχείᾳ, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος παρέχει πληροφορίας δυναμένας νὰ ἀποδειχθοῦν πλήρως ἐκ τῶν κειμένων του καὶ ὅτι ἡ Ἀργὼ ἀφοῦ διέπλευσεν τὴν Μεσόγειον καὶ διῆλθεν ἀπὸ τὰς Ἡρακλείους Στῆλας κατηυθύνθη πρὸς τὴν Ἀμερικανικὴν ἤπειρον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Κολπείου Ρεύματος, ὅπως καὶ ἀργότερον ὁ Ὀδυσσεύς. Οἱ Ἀργοναῦται κατὰ τὴν Μὲρτζ, ἀνεζήτουν νὰ ἀνεύρουν πολύτιμα μέταλλα εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν ἤπειρον καὶ φαίνεται ὅτι πράγματι ἐπέτυχαν τοῦ σκοποῦ των. Τὸ πλοῖον των ἡ Ἀργὼ διεσταύρωσε ὅπως φαίνεται τὸν Ἀτλαντικὸν ἔχουσα τὴν Μεγάλην Ἄρκτον δεξιά της καὶ συνεχῶς ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα ὅταν κατηυθήνετο πρὸς τὴν Ἀμερικήν. Ὅπως ἀναφέρουν δὲ τὰ Ἀργοναυτικὰ διῆλθε τὴν θάλασσαν τῶν Σαργασσῶν (ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΠΟΥ ΕΠΕΠΛΕΑΝ), ἔφθασεν εἰς τὸ Πόρτο Ρίκο, ὅπου συνηντήθη μὲ τὸν τυφλὸν μάντιν Φινέα καὶ τὸν ἀπήλλαξεν ἀπὸ τὰς «ΑΡΠΥΙΑΣ» (ΗΟΑΤΖΙΝ) καὶ προωθήθη μετὰ εἰς τὸν πορθμὸν μεταξὺ Ἀϊτῆς καὶ Κούβας ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς ΣΥΜΠΛΗΓΑΔΕΣ ΠΕΤΡΕΣ, τοὺς βράχους δηλαδὴ ποὺ ὅταν τὰ νερὰ ἦσαν ὑψωμένα λόγῳ τῆς παλίρροιας καὶ τῆς ἀμπώτιδος ποὺ σημειώνονται εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἐφαίνοντο μόνον οἱ κορυφὲς τῶν βράχων ἡ μία μακριὰ ἀπὸ τὴν ἄλλην καὶ ὅταν τὰ νερὰ ἀπεσύροντο, ἐφαίνετο ὁλόκληρος ἡ ἄλυσσις τῶν σκοπέλων αὐτῶν ποὺ ἔδειχναν σὰν νὰ ἐπλησίαζαν οἱ βράχοι ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐξῆλθε ἡ Ἀργὼ ἀπὸ τὴν Καραϊβικὴν καὶ πλέουσα πρὸς Νότον διεπίστωσε — κατὰ τὰ κείμενα τῶν Ἀργοναυτικῶν — ὅτι ἡ Μεγάλη Ἄρκτος εἶχε ἀρχίσει νὰ κολυμπᾷ εἰς τὸν ὠκεανόν. Συνεχίζουσα τὸ ταξίδι πρὸς Νότον ἡ Ἀργώ, ἔφθασεν εἰς τὴν ΚΟΣΤΑ (παραλία) τῆς Βενεζουέλας καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Τρινιντάντ, εἰσῆλθε εἰς τὸ στόμιον τοῦ ποταμοῦ Ὁρινόκου, ἀνῆλθε πρὸς τὸ ποτάμι καὶ ἐπανῆλθε εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ἀπὸ τὸ ἄλλον στόμιον τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ, ποὺ εὑρίσκεται πρὸς τὰ νότια τῆς Τρινιντάντ. Συνεχίζουσα ἀκολούθως τὸ ταξίδι πρὸς Νότον ἡ Ἀργὼ ἤρχισεν σιγὰ-σιγὰ νὰ χάνῃ τὴν Μεγάλην Ἄρκτον καθὼς περνοῦσε τὸν Κάτω Μεσημβρινὸν τῆς γῆς. Διῆλθε τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀμαζονείου καὶ ἠκολούθησεν τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσημβρινῆς Βραζιλίας περνώντας ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν τοῦ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ (τὸ στόμιον τοῦ Ἅδη), ἔφθασεν στὴν γῆ τοῦ σιδήρου (τὴν σημερινὴν Βικτώριαν), ὅπου φορτώνονται σήμερον τεράστιαι ποσότητες μεταλλεύματος σιδήρου καὶ ἐξηκολούθησεν τὸν πλοῦν πρὸς Νότον καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ πλατὺ ποτάμι, τὸ λεγόμενον κατὰ τοὺς ἀρχαίους Φάσιν, ποὺ εἶναι ὁ περίφημος ποταμὸς Ρίο Ντὲ Λὰ Πλάτα. Πρὶν ὅμως φθάσει τόσο νότια οἱ Ἀργοναῦτες παρετήρησαν ὅτι ἡ Μεγάλη Ἄρκτος ποὺ προηγουμένως μόλις κολυμποῦσε εἰς τὸν Ὠκεανὸν εἶχε πλέον ἐξαφανισθῇ, ἀπόδειξις

ὅτι τὸ πλοῖον εὑρίσκετο πλέον εἰς πολὺ Νοτίαν περιοχήν.

(Δὲν θεωρῶ ἄσκοπον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ προσθέσω, διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν πληροφοριῶν τοῦ 'Απολλωνίου, ὅτι ἀρκετοὶ «Γραμματικοὶ» καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ Λάρης, Εἰρηναῖος, Λούκιλος, Σοφοκλῆς, Θέων, ἠσχολήθησανμὲ τὰ «'Αργοναυτικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου καὶ ἔγραψαν σχόλια καὶ ὑπομνήματα ἐπ' αὐτῶν, κρίνοντες τὸ ἔπος ὡς προσπάθειαν ἐξαιρετικήν, ἐνῶ ὁ Λογγῖνος χαρακτηρίζει τὸ ἔργον ὡς «ἄπτωτον», ποὺ σημαίνει ἀδιάβλητον.

'Αλλὰ καὶ οἱ Λατῖνοι ποιηταὶ Βαλέριος Φλᾶκος καὶ ὁ Τερεντῖνος Οὐάρρων-'Ατακῖνος, παρέφρασαν «Τὰ 'Αργοναυτικὰ», ὁ δὲ Μαριανὸς τὰ μετέφρασε κατὰ τὸν Μεσαίωνα, προσπάθειαι ποὺ σημαίνουν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἀλλὰ καὶ ἀργότερον «Τὰ 'Αργοναυτικὰ» τοῦ 'Απολλωνίου ἐθεωρήθησαν ὡς ἔργον σημαντικόν, σοβαρόν, ἀξιόλογον καὶ ἔξοχον εἰς τὸ εἶδος του καὶ ὅτι συνεπῶς δὲν περιεῖχε ψευδολογήματα καὶ μύθους).

Τὰ 'Αργοναυτικὰ κατὰ τὴν κ. Μὲρτζ

Πάντως μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰς τὴν μελέτην της διὰ τὰ 'Αργοναυτικὰ ἡ Μὲρτζ γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Τὰ Τιβανάκου, Κένκο, 'Ολλανταϊτάμπο, Πούκα Πουκάρα, Μάκου Πίκου, Πικιλλάκτα καὶ Κοῦζκο, ποὺ περιτριγυρίζουν τὴν λίμνη Τιτικάκα, ἐπάνω στὸ γυμνό, ἀνεμόδαρτο ὀροπέδιο, εἶναι σκεπασμένα μὲ μυστήριο, καθὼς τὰ παράξενα ὀνόματά τους φαίνονται ἐπίσης δυσκολοπρόφερτα. Ξαπλωμένα ἀπὸ 13 σὲ 17 μοῖρες Νοτίου Πλάτους, ἐπάνω σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀποκρουστικὲς περιοχὲς τῆς γῆς, εἶναι κυκλωμένα ἀπὸ εἴκοσι χιλιάδες χιονοσκέπαστες καὶ παγοσκέπαστες κορυφές, μὲ ψυχρό, λεπτὸν ἀέρα, ποὺ λίγο εἶναι τὸ ὀξυγόνο του· ἐδῶ εἰς αὐτὰ τὰ μέρη, εἰς ἕνα περιβάλλον, ὅπου σήμερα μόνον ἐρείπια προδίδουν τὴν λαμπρότητα ποὺ κάποτε ἄνθισαν θαυμάσιοι πολιτισμοί, τοὺς ὁποίους ὁ κόσμος σπάνια εἶδε καὶ οὔτε τοὺς γνώρισε οὔτε τοὺς ἔχει ἀκούσει. Ποιοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ ἀρχαῖοι λαοί; πότε καὶ ἀπὸ ποῦ ἦλθον, ἢ πότε ἐξηφανίσθησαν; Κανεὶς δὲν ξέρει ἐπακριβῶς. Μολονότι εἶναι γνωστό, ὅτι λαοὶ κατοικοῦσαν σὲ τούτη τὴν ἀφιλόξενη περιοχὴ ἐπὶ ἀμέτρητα χρόνια, ἡ ὑψηλὴ μόρφωση ποὺ μαρτυροῦν αἱ διάφοροι ἀποδείξεις ποὺ ὑπάρχουν (ἐρείπια κ.τ.λ.), φαίνεται ὅτι εἶχε παρουσιασθῆ ἐκεῖ ξαφνικὰ γύρω στὸν δωδέκατο ἢ καὶ παλαιότερους αἰῶνες π.Χ.

Σὲ μία προηγούμενη ἐργασία μου, «Τὸ Πέλαγο μὲ τὸ σκοτεινὸ Κρασᾶτο χρῶμα», ποὺ ἀναφέρεται στὸ ταξεῖδι τοῦ 'Οδυσσέως, ὅπως ἔχει καταγραφῆ ἀπὸ τὸν "Ομηρο, διεπιστώθη ἀπὸ τὸ ἔπος αὐτό, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες θαλασσοπόροι, ποὺ διασταύρωναν τὸν 'Ωκεανὸ μὲ τὸ Κόλπειον Ρεῦμα, σὲ μιὰ περίοδο ἀμέσως ἔπειτα ἢ καὶ προηγουμένως ἀπὸ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο, εἶχον ἀρκετὰς γνώσεις διὰ τὰ ρεύματα τοῦ 'Ατλαντικοῦ.

'Από τὸ ἔπος τοῦ 'Απολλωνίου τοῦ Ροδίου — τὰ 'Αργοναυτικὰ — ἐπιβεβαιώνεται ὅ,τι λέγει ὁ "Ομηρος γιὰ τὰ ρεύματα τοῦ 'Ατλαντικοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπίσης — αὐτὴ τὴ φορὰ πρὶν ἀπὸ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο ἢ γύρω στὰ 1350 π.Χ. — ἔφεραν κόσμο ἐδῶ στὴν 'Αμερική. ('Επαναλαμβάνω ὅτι ἡ Μὲρτζ ἐσφαλμένως χρονολογεῖ τὴν ἐποχὴν τῶν 'Αργοναυτῶν περὶ τὸ 1350 π.Χ., διότι ἦτο παλαιοτέρα).

Εἰς αὐτὴν τὴν μελέτην θὰ σχεδιασθῆ καὶ θὰ ἐρευνηθῆ τὸ ταξεῖδι τοῦ πλοίου «'Αργώ», γεωγραφικῶς, ὅπως ἔχει καταγραφῆ ἀπὸ τὸν 'Απολλώνιο τὸν Ρόδιο στὰ βιβλία ΙΙ καὶ ΙΙΙ τῶν 'Αργοναυτικῶν, ὅταν ἔφερε τοὺς "Ελληνες νὰ διασταυρωθοῦν στὸν 'Ατλαντικὸ ἐπάνω στὸ ἴδιο Κόλπειο Ρεῦμα, ὅπως τὸ σημειώνει ὁ "Ομηρος εἰς τὴν 'Οδύσσειαν. Αὐτὴ τὴ φορά, ἀντὶ νὰ πάρη τὴν ἴδια κυκλικὴ τροχιὰ τοῦ ρεύματος, ὅπως ἀργότερα ἔγινε μὲ τὸν 'Οδυσσέα, ἡ 'Αργώ, ξέκοψε ἐπάνω στὸ μαίανδρο μεταξὺ Κούβας καὶ 'Αϊτῆς, στρέφοντας ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ «Προσήνεμο Πέρασμα» καὶ διασταυρώνοντας τὴν Καραϊβικὴ πρὸς τὴ Βενεζουέλα καὶ ἐκεῖθεν ἀνατολικὰ καὶ νότια στὸ μῆκος τῶν ἀκτῶν μέχρι τὸ «Ποτάμι τοῦ 'Ασημιοῦ» (Τὸ Ρίο-ντε-λα Πλάτα) μεταξὺ Οὐρουγουάης καὶ 'Αργεντινῆς.

'Επειδὴ στὸ ἔργον τοῦ 'Απολλωνίου ὑπάρχουν πάρα πολλὲς λεπτομέρειες, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ἐνδιαφερόμεθα, θὰ περιορισθοῦμε στὰ βιβλία ΙΙ καὶ ΙΙΙ καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία θὰ καλύψουμε μόνο τὰ εἰδικὰ σημεῖα, ποὺ εὔκολα ξεχωρίζονται καὶ ἀναγνωρίζονται γιὰ ὅποιον εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ χάρτες. Γιατὶ σκοπός μας εἶναι νὰ παρουσιάσουμε τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τοῦ κεντρικοῦ ὑψίπεδου τῶν "Ανδεων, καὶ ὄχι ὁλόκληρο τὸ ταξεῖδι τοῦ 'Ιάσωνα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος — ἀπὸ τὶς Παγασὲς μέχρι τὴν ἐπιστροφὴ στὶς Παγασές, ποὺ περιγράφουν τὰ «'Αργοναυτικά».

Τὸ βιβλίο ΙΙ ἀνοίγει μὲ τὴν πάλη μεταξὺ τοῦ Πολυδεύκη, (ἑνὸς μέλους τοῦ πληρώματος τῆς 'Αργοῦς) καὶ τοῦ 'Αμύκου, βασιληᾶ τῶν Βεμβρυκίων. "Επειτα ἀπὸ τὴν ἥττα καὶ τὸ θάνατο τοῦ 'Αμύκου, ἡ «'Αργὼ» ξεκίνησε, βιβλίον ΙΙ, 165-175:

«Τότε ἔλυσαν τὰ σχοινιά τους ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ δαφνόδεντρου καὶ φόρτωσαν ὅλα τὰ ἐφόδια ποὺ εἶχαν ἀνάγκη νὰ πάρουν μαζὺ καὶ μὲ εὐνοϊκὸ ἄνεμο ἔβαλαν πλώρη, περνώντας τὸν γεμᾶτο ἀπὸ δίνες Βόσπορο. 'Εδῶ, ἕνα κῦμα σὰν ἀπότομο βουνὸ σηκώθηκε ἐμπρὸς σὰν νὰ ὁρμοῦσε ἐπάνω τους καὶ συνέχεια ἔφθανε ὡς τὰ σύννεφα· θάλεγε κανένας πὼς δὲν θὰ γλύτωναν ἀπὸ ἄγριο θάνατο, γιατὶ στὸ θυμό του τὸ κῦμα κρεμόταν πάνω ἀπὸ τὸ πλοῖο».

Σχεδὸν καμμιὰ ἄλλη λέξις εἰς ὅλη τὴν Προϊστορία δὲν ἐσύγχισε καὶ δὲν ἀποπλάνησε τόσους λόγιους, ποὺ ζήτησαν νὰ ξεσκεπάσουν τὸ μυστήριο τοῦ ταξιδιοῦ τῆς «'Αργοῦς», ὅσο αὐτὴ ἡ λέξις «ὁ βόσπορος».

"Οταν ἡ «'Αργὼ» ἔπλευσε ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῶν Παγασῶν γύρω στὰ 1400 περίπου π.Χ. ἢ καὶ παλαιότερον, τὸ ὄνομα «Βόσπορος» κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὅπως φαίνεται, ὡς γεωγραφικὴ τοποθεσία. 'Ονόματα διὰ γεωγραφικὰ σημεῖα καὶ φαινόμενα ὅπως τὰ χρησιμοποιοῦμε σήμερον ἀνεφάνησαν ἀφοῦ οἱ χαρτογράφοι ἄρχισαν νὰ κάνουν χάρτες. 'Αρχαιότερα, οἱ θαλασσινοὶ ἢ οἱ ἰθαγενεῖς, κατεσκεύαζον τοὺς δικούς των περιγραφικοὺς ὅρους — καὶ ἐδῶ ὁ 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος ἐχρησιμοποίησε ὅρους ποὺ ἐταύτιζαν τὸν πορθμό, ποὺ περνοῦσε ἡ «'Αργώ». Κανένα πελώριο κῦμα μὲ διαστάσεις βουνοῦ δὲν ξεσηκώνεται στὸν τόπο ποὺ τώρα ὀνομάζουμε Βόσπορο, (ὅπου τὸ στόμιο τῆς Μαύρης Θάλασσας), ὅπως στὶς δικές μας — ἀμερικανικὲς — λίμνες, ποὺ εἶναι μεσόγειες, δὲν ὑπάρχουν οὔτε παλίρροιες οὔτε κύματα-βουνά. Καὶ τὰ δύο, κῦμα καὶ ἄνεμος ποὺ περιγράφονται εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον τῶν «'Αργοναυτικῶν», συμβαίνουν — ὄχι στὴν ἀνατολικὴ — ἀλλὰ στὴ δυτικὴ ἄκρη τῆς Μεσογείου — ὅπου εἰς τὸ πέρασμα πρὸς τὸν ταραγμένον 'Ατλαντικὸ τὰ κύματα σηκώνονται πολλάκις, πελώρια σὰν πραγματικὰ βουνὰ ἐπάνω ἀπὸ τὰ μικρὰ σκάφη. 'Η λέξη Βόσπορος, φαίνεται, ἐδόθη ἀργότερα, ὅταν ἦλθε στὴν κοινὴ χρήση, πιθανὸν ἀπὸ κάποιον ἀρχαῖο γεωγράφο, ἢ λόγιο ποὺ μελετοῦσε καὶ διόρθωνε τὸ πρωτότυπο κείμενο. 'Επάνω σ' αὐτὴ τὴν μοναδικὴ λέξη τριγύρισε καὶ περιεπλάκη ἡ ὑπόθεσις τῶν 'Αργοναυτῶν. 'Η «'Αργώ», ὅμως, ταξίδεψε πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ ὄχι πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὅπως παραδέχονται οἱ διάφοροι μέχρι σήμερον μελετηταὶ τῶν 'Αργοναυτικῶν. "Οταν αὐτὸ τὸ σημεῖο γίνη κατανοητό, καὶ παραδεκτό, τὸ ταξίδι τῆς «'Αργοῦς», μπορεῖ νὰ διαγραφῆ πλήρως γεωγραφικὰ καὶ χωρὶς δυσκολία.

Τὸ κῦμα βουνὸ συνηντήθη εἰς τὴν ἔξοδο πρὸς τὸν 'Ατλαντικό, ποὺ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον εἶναι πραγματικὰ ταραγμένος. 'Ο 'Ιάσων ἐπέρασε τὰς 'Ηρακλείους στήλας τὸν πορθμὸ τοῦ Γιβραλτὰρ — ὅπως καὶ ὁ 'Οδυσσεὺς — καὶ ἀκολούθησε τὸν δρόμο τοῦ Κολπείου Ρεύματος. Εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ 'Ατλαντικοῦ ὁ "Ομηρος — 'Οδύσσεια Χ, 137 — ἀναφέρει τὴν Κίρκη, ἀδελφὴ τοῦ Αἰήτου, ποὺ ἦταν καὶ οἱ δυό τους παιδιὰ τοῦ 'Ηλίου, καὶ πάλι — 'Οδύσσεια ΧΙΙ, 68 - 72 — ὁ "Ομηρος σημειώνει:

«"Ενα μόνο πλοῖο ἐπέρασε, ἡ ΑΡΓΩ φημισμένη ἀνάμεσα σ' ἄλλα κατὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς ἀπὸ τὸν Αἰήτη».

"Ετσι ὁ "Ομηρος ὄχι μόνον ἐπιβεβαιώνει τὴν πορεία ποὺ ἔκαμε ἡ «'Αργὼ» καὶ τὴν παραλληλίζει μὲ ἐκείνη τοῦ 'Οδυσσέα, ἀλλὰ ἀναφέρει, ὅτι καὶ ἄλλα πλοῖα εἶχον περάσει ἀπὸ ἐκεῖ (ἀνάμεσα εἰς ἄλλα) μετὰ τὴν 'Αργώ, ἢ καὶ πρὸ αὐτῆς. (Δηλαδὴ πληροφορίες σαφέστατες περὶ τῆς μεταβάσεως τῶν 'Αρχαιοελλήνων εἰς τὴν 'Αμερικανικὴν ἤπειρον).

'Ακολουθοῦσα τὸ Ρεῦμα, ἡ «'Αργώ», σύντομα ἔφθασε κατόπιν στὸ νησὶ ὅπου ζοῦσε ὁ τυφλὸς μάντις Φινέας. Τὸ νησὶ αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι τὸ Πουέρτο Ρίκο.

'Εδῶ ὁ 'Ιάσων ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Φινέα νὰ τοῦ προείπη τὸ πεπρωμένο τοῦ πλοίου του καὶ ὁ Φινεὺς ἐδέχθη νὰ τὸ πράξη ὑπὸ ἕναν ὅρον: ὅτι οἱ 'Αργοναῦτες θὰ τὸν ἐλευθέρωναν ἀπὸ τὶς "Αρπυιες, ποὺ τοῦ ἔτρωγαν καὶ τοῦ βρώμιζαν τὴν τροφή του. Οἱ "Αρπυιες αὐτὲς περιγράφονται ἀπὸ τὸν 'Απολλώνιο ὡς ἑξῆς:

«'Αλλὰ μὲ ἕνα ἀπότομο πέταγμα μέσα ἀπὸ τὰ σύννεφα, οἱ "Αρπυιες μὲ τὰ κυρτά τους ράμφη ἀκατάπαυστα ἁρπαζαν τὸ φαγητὸ ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ πολλὲς φορὲς δὲν τοῦ ἄφηναν τίποτε, παρὰ μόνο κάπου-κάπου τόσο ὅσο γιὰ νὰ ζῆ βασανισμένος. Καὶ σκόρπιζαν γύρω ὅλη τὴ σιχαμερή τους ἀποφορὰ (δυσοσμία) ὥστε κανεὶς νὰ μὴν τολμᾶ ὄχι μόνο νὰ τοῦ βάλη φαγητὸ στὸ στόμα, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ σταθῆ ἀπὸ μακρυά: ἔτσι βρωμοῦσαν ἄσχημα τὰ ὑπόλοιπα τῶν φαγητῶν».

Αὐτὴ εἶναι ἡ περίφημη περιγραφὴ τῶν 'Αρπυιῶν — ποὺ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ θεωρηθοῦν φανταστικὰ ὄρνεα καταφρονημένης ταυτότητας — ἀπὸ τὴν παραστολισμένη φαντασία, γεννημένη ἀπὸ πλουσία ποιητικὴ σύλληψη.

'Η πραγματικότης ὅμως εἶναι διαφορετική. Αὐτὰ τὰ πουλιά, μὲ τὶς καμπυλωτὲς μύτες καὶ τὶς ἀχόρταγες ὀρέξεις, ποὺ ἐλέρνανε τὶς τροφὲς τοῦ Φινέα τὴν ἐποχὴ τοῦ 'Ιάσωνος, ὑπάρχουν καὶ σήμερα! Εἶναι πραγματικά! Εἶναι τὰ Hoatzin, πολὺ γνωστὰ στὶς Δυτικὲς 'Ινδίες καὶ στὶς βόρειες ἀκτὲς τῆς Νότιας 'Αμερικῆς μὲ τὸ ὄνομα «Βρωμόπουλα»· οἱ ὀρνιθολόγοι τὰ ξέρουν καὶ τὰ θεωροῦν ὡς ἕνα εἶδος πουλιοῦ ποὺ ἀπέμεινε καὶ ποὺ σιγὰ-σιγὰ χάνεται, ἕνα πουλὶ ποὺ ἡ ἐγκυκλοπαιδεία τὸ περιγράφει πὼς ἔχει καμπύλο ράμφος, μεγάλα νύχια καὶ βρωμίζει τὸν ἀέρα καθὼς πετᾶ. Τὸ πουλὶ αὐτὸ — ἡ "Αρπυια — δὲν εἶναι φαντασιοπληξία ποιητική, ὅπως ὑποθετικὰ ἐπίστευαν οἱ Εὐρωπαῖοι λόγιοι, ἀκατατόπιστοι μὲ τὸ Δυτικὸ ἡμισφαίριο. 'Ο 'Απολλώνιος περιγράφει τὰ Hoatzin μὲ ἀκρίβεια αὐτόπτου. ("Ενα ἄρθρο ἐπάνω εἰς αὐτὸ τὸ πουλὶ δημοσιεύτηκε τελευταῖα στὸ «National Geographic»).

'Αφοῦ ὁ Ζήτης καὶ ὁ Κάλαϊς ἔδιωξαν τὶς "Αρπυιες, ὁ Φινέας ἐπροφήτευσε ὅτι τὸ πλοῖο «'Αργὼ» θὰ πραγματοποιοῦσε τὴν ἀποστολή του, φτάνοντας στὴν Κολχίδα καὶ ξαναγυρίζωντας στὶς Παγασὲς μὲ τὸ Χρυσὸ Δέρας. 'Ο 'Ιάσων ἐπληροφορήθη ὅτι ἀφοῦ θὰ ἔφευγε ἀπὸ τὸ νησὶ τοῦ Φινέα, πρῶτα θὰ ἔφθανε εἰς τὰ νησιὰ ποὺ ἐπιπλέουν (βιβλίον ΙΙ 'Αργοναυτικῶν § 295) καὶ ἔπειτα θὰ ἔπρεπε νὰ στρέψει καὶ νὰ περάσει ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς Συμπληγάδες

Πέτρες εἰς ἕνα σημεῖο, ὅπου οἱ δύο θάλασσες συναντῶνται ('Αργοναυτικά II § 317). 'Ο ὅρος «Πλέουσαι Νῆσοι» περιγράφει ἀκριβῶς ἐκείνην τὴν περιοχὴ τοῦ 'Ατλαντικοῦ, ποὺ σήμερα γνωρίζουμε ὡς «Θάλασσα τῶν Σαργασσῶν» ὅπου κανεὶς συναντᾶ ἀπέραντα νησιὰ ἀπὸ τὰ θαλασσόχορτα Σαργάσσο, ποὺ ἐπιπλέουν — μιὰ περιοχὴ ποὺ τὴν περιγράφουν πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ 'Ιάσων εἶχεν ὁδηγηθεῖ νὰ στρέψη καὶ νὰ πλεύση πρὸς μίαν ἄλλη θάλασσα, ὅπως ἀναφέρει τὸ κείμενο.

'Η στροφὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸ «Προσήνεμο Πέρασμα», μεταξὺ Κούβας καὶ 'Αϊτῆς, μὲ τὰ πυργωτά τους ὑψώματα ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τοῦ Πορθμοῦ, ὁδηγεῖ πρὸς δεύτερη θάλασσα - τὴν Καραϊβικὴ - ποὺ εἶναι ἕνας πολυταξειδεμένος μαίανδρος τοῦ «Κόλπειου Ρεύματος» καὶ χρησιμοποιήθηκε πάντα ἀπὸ ἐκείνους ποὺ διασταύρωσαν τὸν 'Ατλαντικὸ μὲ προορισμὸ τὸν Κόλπο τοῦ Μεξικοῦ ἢ τὴν Καραϊβική. 'Ο 'Απολλώνιος λέγει (βιβλίον II § 549-668) ὅτι ὅταν ἡ «'Αργὼ» ἔφθασε σ' αὐτὸ τὸ Πέρασμα, ἡ «πλήμμη» σηκώνονταν καθὼς ὁ ἄσπρος ἀφρὸς τῶν κυμάτων, ὅταν ὁρμοῦν καὶ σκεπάζουν τοὺς ψηλοκόρυφους βράχους. Καθὼς κωπηλατοῦσαν προχωρώντας μέσα στὸ τριγυριστὸ κανάλι, ἡ παλίρροια ποὺ ἐπέστρεφε τοὺς ἐξωθοῦσε πρὸς τὰ πίσω, περιστρέφοντας τὸ πλοῖο. Περιμένοντας τὴν παλίρροια νὰ ξαναγυρίση, ἐξωθήθησαν καὶ πέρασαν μὲ ἀσφάλεια τὸ κανάλι καὶ εἰσῆλθον μέσα σ' ἕνα ἀπέραντο καὶ γαλήνιο πέλαγος. Τὴν γεωγραφικὴ τοποθέτηση τοῦ τόπου δὲν ἐπέτυχον νὰ ἑρμηνεύσουν ἐκεῖνοι ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν διαδρομὴ τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ καὶ ζήτησαν τὴν λύση στὴ Μαύρη Θάλασσα. 'Ο 'Απολλώνιος περιέγραψε τὴν ὁρμητικὴ ἐνέργεια τῆς ἐπερχόμενης παλίρροιας· τέτοιες παλίρροιες δὲν ὑπάρχουν στὴ Μεσόγειο ἢ στὴ Μαύρη Θάλασσα, διότι παλίρροιες δὲν συμβαίνουν στὶς ἐσωτερικὲς θάλασσες. 'Υπάρχουν ὅμως εἰς τὸν Βόρειο 'Ατλαντικὸ καὶ ἀκριβῶς ὅπως περιγράφονται· ἡ Μαύρη Θάλασσα πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ὁπωσδήποτε ὡς πιθανότης. 'Ο Φινέας εἶπε στὸν 'Ιάσωνα ὅτι ὅταν θὰ ἔφθανε στὰ «Πλεούμενα Νησιά», πρέπει νὰ στρίψη διὰ μέσου τῶν Συμπληγάδων (εἰς τὸ μέσον ἀπὸ τὶς Συμπληγάδες Πέτρες) καὶ ἔτσι θὰ βρισκόταν σὲ δεύτερη θάλασσα. "Ετσι αὐτὸς ὅταν ἔστριψε τὸ Σαργάσσο ἐπέρασε τὸ «Προσήνεμο Πέρασμα» καὶ εἰσῆλθε εἰς τὴν Καραϊβική.

Εἰσερχόμενοι στὸ δεύτερο αὐτὸ πέλαγος, μαθαίνουμε διὰ τὰ χωρὶς ἄνεμο ἡμερονύχτια ποὺ σκυμένοι ἐπάνω στὰ κουπιά, ἐνῶ ὁ ἱδρώτας ἔτρεχε ποτάμι ἀπὸ τὶς πλάτες τους καὶ ἡ ζεστὴ ἀνάσα τους ἔβγαινε ἀπὸ τὸ στόμα τους, καθὼς λαχανιασμένοι συνέχιζαν νὰ τραβοῦν τὰ κουπιά τους (βιβλίον II § 680)

"Οποιος ἐταξίδεψε ἀπὸ τὸν ψυχρὸ καὶ ταραγμένο 'Ατλαντικὸ στὴ ζεστὴ καὶ γαληνεμένη Καραϊβική, περνώντας τὸ «Προσήνεμο Πέρασμα», δὲν βρίσκει δυσκολία νὰ ἀναγνωρίση τὴν ἀπότομη κλιματικὴ ἀλλαγή, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ ποιητὴς: ὑγρασία, ἱδρώτας, ζέστη καὶ νωθρότης (πτῶσις κάθε ἐνεργητικότητος).

'Αφοῦ μετὰ ταῦτα ἡ 'Αργὼ διασταύρωσε τὴν Καραϊβικὴ καὶ πλησίασε στὴν Βενεζουέλα, ἔστριψε ἀνατολικὰ καὶ ἠκολούθησε τὴν παραλία.'Η γραμμὴ τῆς ξηρᾶς περιγράφεται ὅτι σηκώνεται ψηλά, μὲ ἀπότομους γκρεμούς, ποὺ βλέπουν πρὸς τὴ θάλασσα ὅπως πράγματι εἶναι. Σὲ ἀπόσταση μέσα στὴ ξηρά, κοντὰ σὲ μιὰ βαθειὰ χαράδρα:

«Εἶναι ἕνα σπήλαιο τοῦ "Αδου, — γράφει ὁ 'Απολλώνιος — σκεπασμένο μὲ δέντρα καὶ βράχους ποὺ ἀπὸ τὸ βάθος του βγαίνει μιὰ παγωμένη πνοὴ σχηματίζοντας μιὰ ἀκτινοβόλο πάχνη» (ποὺ ἀκτινοβολοῦσε).

Εἰς αὐτὴν τὴν περιγραφὴ ἀναγνωρίζεται τὸ σπήλαιο ποὺ περιγράφει κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ 'Αλέξανδρος Οὔμπολντ, καὶ ἐπιβεβαιώνεται, ὅταν ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια (τὸ 1965) ἡ 'Εθνικὴ Γεωγραφικὴ 'Εταιρία, ἐδημοσίεψε ἕνα χαρακτηριστικὸ ἄρθρο ἐπάνω στὰ σπάνια εἴδη τῶν νυκτερίδων ποὺ ζοῦν μέσα εἰς αὐτό.

'Η «'Αργὼ» συνέχισε τὴν πορεία της - (βιβλίο II)- 'Εκεῖ εἶναι οἱ ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ 'Αχέροντα ποὺ ξανσίγει τὸν δρόμο του μέσα ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ χύνεται στὴν 'Ανατολικὴ θάλασσα, καὶ πέρασε ἀπὸ ἐκεῖ στὸ ὑπήνεμο τοῦ κάβου, γλυτώνοντας, ἀπὸ τὴν κακοκαιρία ποὺ ἄρχισε.

'Αφοῦ περίμεναν διὰ καλυτέρευση τοῦ καιροῦ:

«Στὴ δωδέκατη ἡμέρα — συνεχίζει ὁ 'Απολλώνιος — ἕνας δυνατὸς δυτικὸς ἄνεμος ἐφύσηξε, πέρασαν γρήγορα τὸν ποταμὸ 'Αχέροντα ἀφέθησαν στὸν ἄνεμο, ἅπλωσαν τὰ πανιὰ τους καὶ ἐπροχώρησαν σχίζοντας τὰ κύματα μὲ οὔριο καιρό».

Πάλι ἔχουμε περιγραφὴ ἀξιοσημείωτη ἑνὸς φυσικοῦ φαινομένου, ἄγνωστου σ' ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου ποὺ εἶχαν στείλει τὴν 'Αργὼ οἱ ἀρχαῖοι Μιλήσιοι Γεωγράφοι. 'Αφίνοντας τὸ σπήλαιο μέσα στὴ ξηρά, ἀπὸ τὴν Κουμάνα, συνήντησαν δυνατὲς κακοκαιρίες καὶ γλύτωσαν μόνο χάρις στὸ ποτάμι, ὅπου πέρασαν καὶ περίμεναν πολλὲς ἡμέρες γιὰ εὐνοϊκὸ καιρό, καὶ ἔτσι ξαναβγῆκαν στὴν 'Ανατολικὴ θάλασσα. Τὸ χωρίον αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὸ τρικυμιστὸ κανάλι μεταξὺ Βενεζουέλας καὶ τῆς Τρινιντάντ, ποὺ γιὰ νὰ τὸ ἀποφύγουν οἱ 'Αργοναῦτες, ἄραξαν στὸ ποτάμι. Τὸ ποτάμι αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ Μάναμο, ἕνα ἀπὸ τὰ στόμια τοῦ 'Ορινόκου ποὺ ἐκβάλει μέσα στὴν Καραϊβικὴ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Διασχίζοντας τὴν ξηράν, σὲ τοῦτον τὸν κλάδο τοῦ 'Ορινόκου μέχρι τὸ Μπάρρανκος, τὸ πλοῖο βγῆκε ἀπὸ τὸ Ρίο Γκράντε, τὸ ἀνατολικὸ στόμιο τοῦ 'Ορινόκου ποὺ χύνεται στὸν 'Ατλαντικὸ - στὴν 'Ανατολικὴ θάλασσα. Κανένα ἄλλο ποτάμι στὸ Δυτικὸ ἡμισφαίριο - ἢ ἀλλοῦ - δὲν ἔχει δύο πλωτὰ στόμια ποὺ τὸ καθένα νὰ ξεχύνεται σὲ διαφορετικὴ θάλασσα· τὸ ἕνα, τὸ βορεινό, στὴν Καραϊβικὴ καὶ τὸ ἄλλο, τὸ ἀνατολικό, στὸν 'Ατλαντικό. 'Ο φυσικὸς αὐτὸς σχηματισμὸς δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ἀλλοῦ εἰς τὴν ὑδρόγειο, ὑπάρχει ὅμως ἐδῶ στὸν 'Ορινόκο.

Μπαίνοντας μέσα στὴν 'Ανατολικὴ θάλασσα - τὸν 'Ατλαντικὸ - καὶ ἀκολουθώντας τὴν παραλία συνάντησαν ἀμέτρητα ποτάμια καὶ ἀκρωτήρια. Τότε ὁ 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος λέγει βιβλίον II: 965:

«Κι' ἐκείνη τὴν ἴδια ἡμέρα ἐστρίψανε τὸν μακρὺ κάβο τῶν 'Αμαζώνων ποὺ φυλάει τὸ λιμάνι τους. Εἰς τὸν Κόλπο ἐκείνης τῆς ἄκρας τῆς ξηρᾶς, ὅπου ἐκβάλει ὁ Θερμόδωντας, ἐξώκειλαν: διότι ἡ θάλασσα ἦτο πολὺ δυνατή».

'Ο ποταμὸς Θερμόδωντας, στὴν ἀκροστερηὰ τῆς Χώρας τῶν 'Αμαζώνων! Αὐτὸ τὸ ὄνομα «Θερμόδωντας» ἔχει τὴ σημασία του: «Θερμὸ» σημαίνει ζέστη. Αὐτὸς ὁ ποταμὸς Θερμόδωντας, στὴ Χώρα τῶν 'Αμαζώνων, ξετυλίγει τὰ ρεύματά του μέσα σὲ πέντε μοῖρες ἀπὸ τὸν 'Ισημερινό, σὲ 3.000 μίλια. Καμμιὰ εἰκόνα μὲ λόγια δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώση πιὸ καθαρὴ περιγραφὴ αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ, ποὺ τὸν ξέρουμε ὡς 'Αμαζόνιο, ἀπὸ τὴν λέξη «ζέστη» — τὴν ἑλληνικὴ — «θερμό». (1)

'Ο 'Απολλώνιος προχωρεῖ κατόπιν καὶ περιγράφει αὐτὸν τὸν ποταμὸ ὡς ἑξῆς:

«Κανένας ποταμὸς δὲν εἶναι σὰν κι' αὐτὸν καὶ κανεὶς δὲν στέλνει ἐπάνω εἰς τὴν ξηρὰν τόσους δυνατοὺς παραπόταμους. "Αν κάποιος δοκίμαζε νὰ τοὺς μετρήση ὅλους θὰ ἔκανε σφάλμα διότι τὸ πραγματικὸ ρεῦμα εἶναι ἕνα μόνον. Αὐτὸ τρέχει κάτω στὸν κάμπο ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ ψηλὰ βουνά, ποὺ οἱ ἄνθρωποι λένε ὅτι ὀνομάζονται 'Αμαζώνια βουνά. Κατόπιν ξαπλώνεται ἐσωτερικὰ ἀπάνω σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ εἶναι ὅλο λόφους. 'Εκεῖθεν τὰ ρεύματά του προχωροῦν ξεχωριστά. Καθὼς ξετυλίγονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅπου βροῦν περισσότερο ἐπίπεδη γῆ, τὸ ἕνα μακρυὰ καὶ τὸ ἄλλο κοντά, πολλὰ ρεύματα ἀπορροφοῦνται ἀπὸ τὴν ἄμμο καὶ μένουν χωρὶς ὄνομα, καὶ καθὼς τὸ κύριο ρεῦμα ἀνακατώνεται μαζύ τους, ξεσπᾶ μὲ τὸν ἀψιδωτό του ἀφρὸ μέσα στὸν «ἀφιλόξενο Πόντο».

Κανένας ἄλλος ποταμός, οὔτε αὐτὸς ὁ ἱερὸς Νεῖλος, δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' αὐτὴν τὴν γραφικὴν περιγραφὴν τῶν «'Αργοναυτικῶν» διὰ τὸν 'Αμαζόνιον - ποὺ μαζεύει ψηλὰ εἰς τὰς "Ανδεις, χιλιάδες παραπόταμους, καταρράκτες, χειμάρρους, ποὺ καθένας τους εἶναι καὶ ἕνας μεγαλειώδης ποταμὸς ρηχὸς ἀπὸ τοὺς ἀμέτρητους ἀμμουδεροὺς μπάγκους ποὺ ἐμποδίζουν τὸ ρεῦμα τους νὰ προχωρεῖ καὶ οἱ ὁποῖοι ὅταν πλησιάσουν εἰς τὴν ἐκβολήν των ὑψώνονται μὲ ὑψωμένο ἀφρὸ πρὶν ἐκβάλλουν εἰς τὸν 'Ατλαντικό. Αὐτὸς ὁ ὑψωμένος ἀφρὸς πρέπει νὰ ἦτο σωστὴ μαρτυρία μία πραγματικὴ διαπίστωσις δι' αὐτὸ ποὺ ὁ 'Απολλώνιος περιέγραψε· εἶναι τὸ περίφημο παλιρροοικὸ τρυπάνι, ποὺ ὁρμᾶ μὲ θυμὸ μὲ κατεύθυνσιν ἀνηφορικὴ μέχρι τὰ Παραντίνς - μιὰ σπάνια περίπτωση παλιρροοικοῦ ρεύματος ποὺ ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν κανονικὴ παλίρροια ἡ ὁποία φουσκώνει μέν, ἀλλὰ δὲν ὁρμᾶ οὔτε ἀφρίζει. Κανένα ἄλλο ποτάμι στὸν πλανήτη μας δὲν ὁμοιάζει μ' αὐτὴν τὴν περιγραφὴ - καὶ μόνον ὁ 'Αμαζόνιος γεμίζει καὶ τὴν πιὸ μικρὴ λεπτομέρεια, ἀκόμη καὶ τὸ πυρωμένο του ὄνομα - Θερμόδωντας - καθὼς τρέχει παράλληλα μὲ τὸν 'Ισημερινό.

'Ακολουθεῖ στὰ «'Αργοναυτικά», πιστὴ περιγραφὴ τοῦ τόπου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἴδιος ὅπως καὶ σήμερα καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν ἰδῆ μὲ τὰ μάτια του τὰ ἴδια, κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ περισσότερες ἀποδείξεις, διότι βῆμα πρὸς βῆμα δύναται νὰ τὴν παρακολούθηση· αὐτὴ τὴν περιγραφὴ τοῦ 'Απολλωνίου. Μὲ μιὰ μόνο στάση κατόπιν θὰ φτάσουνε ἔτσι μέχρι τὸ Ρίο ντὲ Λὰ Πλάτα, στὸν ποταμὸ Φάσιν τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων (Σημειωτέον ὅτι ἡ Μὶς Μέρτζ κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον ὑπηρετοῦσα ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ Ναυτικὸν τῶν Η.Π.Α. εἶχεν διαπλεύσει ἐπιβαίνουσα πολεμικοῦ σκάφους πολλάκις τὸν 'Αμαζόνιον καὶ τὰς γύρω ἀκτὰς τῆς Νοτίου 'Αμερικῆς καὶ συνεπῶς ἔχει προσωπικῶς γνῶσιν τῶν περιοχῶν αὐτῶν.

'Ο 'Απολλώνιος ἐν συνεχείᾳ διηγεῖται ὅτι ἄφησαν τὴν Χώραν τῶν 'Αμαζόνων καὶ λέγει (βιβλίον II § 1000:)

«Καὶ παραχωροῦντες τὸ βράδυ ἔφθασαν στὴ Γῆ τῶν Χαλύβων. 'Ο Λαὸς αὐτὸς δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ ὄργωμα μὲ βώδια, οὔτε γιὰ φυτεῖες γλυκῶν καρπῶν, ἀκόμη οὔτε ποιμαίνουν κοπάδια στὰ δροσερὰ λειβάδια. 'Αλλὰ σκάβουν τὴν σκληρὴ γῆ ποὺ παράγει σίδηρο καὶ ἀνταλλάσουν τὰ προϊόντα τους διὰ νὰ ζοῦν. Ποτὲ δὲν ξημερώνει δι' αὐτοὺς ἡμέρα χωρὶς μόχθο, ἀλλὰ ἀγωνίζονται ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς καπνοὺς καὶ τὶς αἰθάλες (τὶς κάπνες) τῆς φωτιᾶς συνεχίζοντες τὴ βαρειὰ δουλειά».

'Ακτοπλοϊκά, συνεπῶς, ἡ «'Αργὼ» ἔφθασε εἰς αὐτὴν τὴν σιδηρομεταλλευτικὴ περιοχὴ τῆς Βραζιλίας, ποὺ ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν Παρναΐμπα καὶ τὴν Σιέρρα 'Ιμπάπα καὶ φτάνει κάτω στὴ Φορταλέζα καὶ τὸ Πλανάλτο - τὸ ὑψίπεδο Ντὸ Μπορπόρεμα. 'Η Βραζιλιανὴ αὐτὴ σιδηρομεταλλευτικὴ περιοχὴ δὲν χρειάζεται περιγραφὴ διότι εἶναι ἀρκετὰ γνωστή. Τὴν ἀναφέρουμε μόνο διότι μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάμουμε μιὰ παρέκβαση: ὅτι σ' αὐτὰ τὰ σιδηρομεταλλεῖα εὑρέθηκαν πλῆθος ἐπιγραφὲς σκαλισμένες στοὺς τοίχους τῶν ὀρυχείων ποὺ διεπιστώθη ὅτι εἶναι ἑλληνικὲς καὶ

(1) ('Η Μὶς Μέρτζ, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ὁμιλεῖ (γράφει) διὰ 'Αμερικανοὺς καὶ ὄχι διὰ τοὺς "Ελληνας).

φοινικικές καὶ ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι πανάρχαιοι Ἕλληνες ἐγνώριζον καὶ ἀσφαλῶς θὰ εἶχον ἐκμεταλλευθεῖ αὐτὰ τὰ τεράστια μεταλλεῖα σιδήρου, προμηθευόμενοι ἐξ' αὐτῶν σίδηρον, καὶ προφανῶς ἀργότερον θὰ ἔφθασαν εἰς τὴν περιοχὴν καὶ οἱ Φοίνικες, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, ἠκολούθουν παντοῦ τοὺς Ἕλληνας ἐρευνητὰς καὶ θαλασσοπόρους, διότι μοναδικὴν ἐπιδίωξιν εἶχον ἀνέκαθεν νὰ ἀνταγωνίζονται τοὺς Ἕλληνας. Ἡ πρώτη ἐπιγραφὴ ποὺ ἀνευρέθη ἀνάμεσα σὲ ἑκατοντάδες ποὺ εὑρίσκονται ἐκεῖ Ἑλληνικὲς καὶ Φοινικικές, εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται σ' ἕνα βιβλίο ποὺ ἐδημοσιεύθη τὸ 1586 στὴ Λισσαβώνα (πρώτη γνωστὴ περιγραφὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, ἑνὸς ταξιδιώτη στὴ Βραζιλία) ποὺ ἐπεσήμανε καὶ ἀντέγραψε αὐτὰ τὰ ἄγνωστα γράμματα ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἑνὸς ὀρυχείου. Ἀργότερα, στὰ 1860, ἕνας ἐπιθεωρητὴς μεταλλείων ἐπρόσεξε κάτι γράμματα σκαλισμένα στὸ βράχο ἄλλου ὀρυχείου τῆς περιοχῆς. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀντιγράφηκε καὶ στάλθηκε στὸ Ρίο γιὰ ἀνάγνωση καὶ ἀπὸ τὸ Ρίο διαβιβάστηκε στὴ Γαλλικὴ Ἀκαδημία, στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ τὰ γράμματα ἀναγνωρίστηκαν ὅτι εἶναι φοινικικὰ καὶ ἐλέχθη ὅτι χρονολογοῦνται κάπου στὸν χρόνο ἢ ὁλόγυρα στὴν ἐποχὴ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. (Διαπίστωσις καὶ πληροφορία ἀνακριβὴς καὶ ἐσφαλμένη, σκοπίμως διὰ νὰ προβληθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς Δύσεως οἱ προγονοί των Φοίνικες, διότι τὴν ἐποχὴν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, οἱ Φοίνικες ὅπως γνωρίζομεν, ἦσαν ἀνύπαρκτοι καὶ ὡς Λαὸς ἀκόμη καὶ συνεπῶς δὲν ἦσαν καὶ θαλασσοπόροι τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ποὺ αὐθαιρέτως προσδιόρισαν οἱ ...σοφοὶ τῆς Δύσεως αὐτὴν τὴν ἐπιγραφήν). Αὐτὰ εἶναι τὰ μεταλλεῖα σιδήρου ὅπου τώρα βρίσκουμε τὸν Ἰάσωνα καὶ τὸ πλήρωμα τῆς «Ἀργοῦς».

Ἀποφεύγουμε ἐπιπλέον λεπτομέρειες μέχρι ποὺ φθάνουμε στὸ «Ποτάμι τοῦ Ἀργύρου» (Ρίο ντὲ λὰ Πλάτα). Τὸ πλοῖο «Ἀργὼ» συνεχίζει ὁ Ἀπολλώνιος, (II, 1258):

«Καὶ τὴν νύχτα μὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ κυβερνήτου-πηδαλιούχου- Ἄργου, ἔφθασαν στὸ πλατὺ ποταμὸν ΦΑΣΙΝ καὶ εἰς τὴν ἄκρη τοῦ πελάγους. Ἀμέσως κατέβασαν τὰ πανιὰ καὶ τὴν ἀντένα, ἐχαμήλωσαν τὸ κατάρτι καὶ γρήγορα μὲ τὰ κουπιὰ μπῆκαν στὸ δυνατὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ. Πρὸς τὰ ἀριστερά τους εἶχαν τὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ στὴν ἄλλη τους πλευρὰ τὴν πεδιάδα τοῦ Ἄρη. Καὶ ὁ Ἰάσων ἔχυσε στὸ ποτάμι σπονδὲς μὲ μέλι καὶ κρασί, στὴ Γῆ καὶ στοὺς Θεοὺς τῆς Χώρας. Μὲ τὴ συμβουλὴ τοῦ Ἄργου, ὁ Ἰάσων ἐμπῆκε σ' ἕνα σκοτεινὸ καὶ ἀπάνεμο ὅρμο καὶ ἄφησε τὸ πλοῖο νὰ κρατηθῆ στὴν ἄγκυρα καὶ ἐδῶ πέρασαν τὴ νύχτα».

Ἐξετάζοντας αὐτὸ τὸ χωρίο, βρίσκουμε ὅτι ἡ «Ἀργὼ» ἐμπῆκε στὴν πλατειὰ ἐκβολὴ τοῦ Ποταμοῦ τοῦ Ἀργύρου (Ρίο ντὲ λὰ Πλάτα), ἐπροχώρησεν ἐπάνω καὶ πέρασε τὸ Ροζάριο καὶ πιθανὸν ἔφτασε μέχρι τὴν Ἀσουνσιὸν ὅπου ἀγκυροβόλησαν καὶ ὅπως μᾶς λέγει ὁ ποιητὴς βρῆκαν ψηλὰ βουνὰ πρὸς τ' ἀριστερά των ἢ τὰ δυτικὰ - ποὺ θὰ εἶναι οἱ πυργωτὲς Ἄνδεις - καὶ χαμηλὴ πεδιάδα δεξιά τους, ἢ ἀνατολικά, τὴν ἀπέραντη ἔκταση τῆς χαμηλῆς ἐλώδους χώρας - ποὺ ξαπλώνεται σ' ὅλον τὸ δρόμο ἀπὸ τὸ Μπουένος Ἄϋρες, ποῦ περνᾶ τὸ Ροζάριο καὶ μέχρι ἀπάνω στὴν Ἀσουνσιόν. (Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος δὲν μᾶς δίνει χρονικὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ· ἁπλῶς περιγράφει τὴν διαδρομὴ ποὺκαμαν οἱ Ἀργοναῦτες). Γεωγραφικῶς, ὅλα τὰ φαινόμενα ποὺ ἀναφέρονται στὸ βιβλίο II, εὑρέθηκαν σὲ ὀρθὴ καὶ σωστὴ σειρά, ὅπως ἀκριβῶς περιγράφονται καὶ δὲν ἐσημειώθη γεωγραφικὸ λάθος. Τὸ βιβλίο II τελειώνει μὲ τὴν ἐδῶ ἄφιξιν τοῦ πλοίου «Ἀργώ».

Στὸ βιβλίο III, συναντῶμεν τοὺς νεαροὺς ἥρωες σὲ ἔνεδρα, στὰ νερὰ μιᾶς λίμνης μαζεμένους σὲ συμβούλιο καὶ κάνοντας σχέδια. Μαθαίνουμε λοιπόν, ὅτι (βιβλίον III,195-240):

«Ἀμέσως ἐπέρασαν ἀπὸ τὸ πλοῖο μέσα ἀπὸ τὰ καλάμια καὶ τὰ νερὰ σὲ στεγνὴ ξηρὰ κατὰ τὸ ἀνηφορικὸ ἔδαφος τοῦ κάμπου. Ὁ κάμπος ὀνομάζεται τῆς ΚΙΡΚΗΣ καὶ ὅπως ἐπροχωροῦσαν ἔπεσε μιὰ πυκνὴ καταχνιὰ ἐπάνω στὴν πόλη, ἀλλὰ γρήγορα, σὰν διαλύθηκε ἔφτασαν ἀπὸ τὴν πεδιάδα στὸ παλάτι τοῦ Αἰήτη καὶ στάθηκαν μὲ θαυμασμὸ βλέποντας στὴν εἴσοδο, στὶς αὐλὲς τοῦ Βασιλῆ καὶ τὶς πλατειὲς πύλες καὶ τὶς γραμμικὲς στῆλες ποὺ ὀρθώνονταν μὲ τάξη ὁλόγυρα στοὺς τοίχους, καὶ ψηλὰ στὸ παλάτι ἐπικάθητο τὸ ἐπιστήλιο ἐπάνω σὲ γλυπτά. Καὶ ἐδῶ μία ἐσωτερικὴ αὐλὴ ἦταν κτισμένη καὶ ὁλόγυρά της ἦταν καλοφτιασμένες πόρτες καὶ δωμάτια καὶ κατὰ μῆκος κάθε πλευρᾶς ὑπῆρχε μία πλούσια κατεργασμένη στοά. Σὲ κάθε πλευρά, ὑψηλότερα κτήρια ἦταν πλαγίως στημένα».

Ἂν στὸ τέλος τοῦ βιβλίου II, ἀφήσαμε τὴν «Ἀργὼ» στὴν Ἀσουνσιόν, τὸ βιβλίο III ἀνοίγει μὲ τὴν «Ἀργὼ» σὲ μιὰ λίμνη ἀπόμερη καὶ τὸν Ἰάσωνα νὰ ξεπετιέται μέσα ἀπὸ τὰ καλάμια της σὲ μιὰ πεδιάδα, καὶ νὰ μπαίνη μέσα ἀπὸ καταχνιὰ σὲ μιὰ πόλη: τὸ πλοῖο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ εἶχε ταξιδέψη μέχρις ἐπάνω στὸ Πιλκομάγιου, φτάνοντας τελικὰ στὴ λίμνη Τιτικάκα, ποὺ ξέρουμε πὼς εἶναι γεμάτη καλάμια· τὸ σημεῖο ποὺ βγῆκαν θὰ ἦταν κοντὰ στὴν Κοπακαμπάνα, ὅπου σήμερα νομίζεται, κατὰ τὴν παράδοσιν, πὼς εἶναι ὁ τόπος ὅπου οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἔβαλαν τὸ πόδι τους σὲ στερηά, βγαίνοντας ἔξω ἀπὸ τὰ καλάμια τῆς λίμνης. Ἡ πεδιάδα πρέπει νὰ εἶναι ἡ εὐρύχωρη (ἁπλόχωρη) πεδιάδα τοῦ Τιβανάκου, συχνὰ σκεπασμένη μὲ σύννεφα καὶ ὁμίχλες ἐξ αἰτίας τοῦ ὕψους της (ποὺ εἶναι σχεδὸν 1.300 πόδια) καὶ τὸ θαυμαστὸ παλάτι θὰ ἦταν ἐκεῖνο ποὺ σήμερα βρίσκουμε σὲ ἐρείπια στὸ Τιβανάκου. Στὴν περιοχὴ μεταξὺ Τιβανάκου καὶ Κοῦζκο εὑρίσκονται κτήρια σὰν τὸ Κορικάνχα πλαγιαστά - πλατειὰ εἰς τὴν βάση, καὶ τὰ ὁποῖα στένευαν εἰς τὴν κορυφὴ καὶ πολλὰ φαίνονται πλαγιαστὰ ἐσωτερικῶς, κατὰ τὸν ἴδιο ἀρχιτεκτονικὸ τρόπο ὅπως περιγράφει ὁ Ἀπολλώνιος. Ὁ βασιλιᾶς αὐτῆς τῆς χώρας ἐλέγετο Αἰήτης (II,204:)

«Ὁ Αἰήτης καυχιέται ὅτι εἶναι γυιὸς τοῦ "Ηλιου» καὶ ταυτίζεται ἔτσι μὲ τὴ βεβαίωση τοῦ Ὁμήρου - Ὀδύσσεια X, 137 - ποὺ ἀναφέρει ὅτι τόσο ἡ Κίρκη ὅσο καὶ ὁ ἀδελφός της Αἰήτης ἦσαν παιδιὰ τοῦ "Ηλιου καὶ τῆς Πέρσης. Ὁ "Ηλιος, πρέπει νὰ θυμώμαστε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία, εἶναι τὸ ἄστρο τῆς ἡμέρας. Ὁ Αἰήτης γυιὸς τοῦ "Ηλιου, εἶναι συνεπῶς γυιὸς τοῦ Ἄστρου τῆς Ἡμέρας. Αὐτὴ ἡ θαμβωτικὴ δήλωση στὸ ἐνεργητικὸ ἑνὸς βασιληᾶ ποὺ ἦταν γυιὸς τοῦ "Ηλιου, διασταυρώνεται μὲ τὴν προηγούμενη δήλωση ὅτι ἄνθρωποι ξεπετάχτηκαν ἀπὸ τὰ καλάμια τῆς λίμνης Τιτικάκα, καὶ συμφωνεῖ παράξενα μὲ τοὺς παραδοσιακοὺς θρύλους τῶν ἐντοπίων Ἴνκας ποὺ λένε τὰ ἴδια ποὺ λέει καὶ ἡ ἑλληνικὴ περιγραφή, ἂν καὶ ἀναφέρεται εἰς ἐποχὴν πρὶν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Καὶ ἂν, καθὼς πιστεύουμε, ἡ περιγραφὴ μας ἀκολούθησε σωστὰ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ Ἀπολλώνιου τοῦ Ρόδιου, ἐφθάσαμε στὴ λίμνη Τιτικάκα.

Ὁ λαὸς ποὺ κυβερνοῦσε ὁ Αἰήτης ὀνομάζονταν Κόλχοι καὶ ἡ χώρα ἦταν γνωστὴ ὡς Κολχίς. Οἱ Κόλχοι, λαὸς ποὺ δὲν τοποθετήθηκε ποτὲ ὀρθῶς οὔτε κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, ἀναφέρονται ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς ὅτι πιθανῶς ἦσαν Αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς, καὶ ὡς προελθόντες κατὰ τὸν θαυμαστὴν τῶν Αἰγυπτίων Ἡρόδοτον ἀπὸ ... ἀποικίαν δημιουργηθεῖσαν ἀπὸ τὸν Σέσωστρι Β' τῆς XIIης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἐκεῖ γύρω στὰ 2000-1800 π.Χ. Ὁ Ἡρόδοτος λ.χ. ἀναφέρει - II,115:

«Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Κόλχοι εἶναι Αἰγυπτιακὴ φυλή. Ἐξήτασα τὸ ζήτημα τῆς Κολχίδας στὴν Αἴγυπτο καὶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶπαν ὅτι ἐπίστευαν ὅτι οἱ Κόλχοι κατάγονται ἀπὸ τὴ στρατιὰ τοῦ Σέσωστρι».

Ὁ Ἡρόδοτος ἐπίσης διηγεῖται ὅτι ὁ Σέσωστρις ἔστειλε μία στρατιὰ στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Φᾶσι καὶ ξέκοψε ἕνα σῶμα στρατοῦ ἀπὸ τὸ κύριό του στράτευμα καὶ τοὺς ἄφησε νὰ ἀποικίσουν τὴ χώρα καὶ ὡρισμένοι ἀπ' αὐτοὺς ἐγκαταστάθηκαν στὶς ὄχθες αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ. Κατόπιν συνεχίζει;

«Θὰ προσθέσω μιὰ ἐπὶ πλέον βεβαίωση γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Κόλχων. Αὐτὰ τὰ δύο ἔθνη ὑφαίνουν τὰ ὑφάσματά τους μὲ ἀκριβῶς τὸν ἴδιο τρόπο καὶ αὐτὸς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος εἰς τὸν ὑπόλοιπο κόσμο».(2)

---

(2) Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῶν διαπιστώσεών της ἡ Μέρτζ ὑπῆρξεν θῦμα τῶν μυθευμάτων τοῦ Ἡροδότου περὶ Αἰγυπτίων, ἢ μᾶλλον τῶν ἐπιπολαίων ξένων μεταφραστῶν τοῦ «Πατρὸς τῆς Ἱστορίας» ὅπως κακῶς ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὁ Ἡρόδοτος, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς καὶ ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν μετάφρασιν ποὺ παραθέτει ἡ Μέρτζ, δὲν κατενόησαν τὸ ἀκριβὲς κείμενον τοῦ Ἡροδότου καὶ ἔγραψαν κυριολεκτικῶς ἀλλὰ ἀντ' ἄλλων, εἰς τὴν μεταφρασίν των, ἀπὸ τὴν ὁποίαν παρασυρθεῖσα καὶ ἡ Μέρτζ ἔγραψεν τὰ ἀνωτέρω, περὶ καταγωγῆς τῶν Κόλχων ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους κ.τ.λ. Διότι ἡ πληροφορία, πρωτίστως, ὅτι οἱ Κόλχοι ἦσαν Αἰγύπτιοι, ἀπὸ τὴν στρατιὰν τοῦ Σέσωστρι, εἶναι τελείως ἀνυπόστατος καὶ ἀσύστατος, ἐπειδὴ κακῶς μετεφράσθη τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου, ποὺ ἀναφέρει τὴν περίπτωσιν αὐτήν, διότι ὁ Σέσωστρις καὶ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (βιβλίον Β' § 103-107) εἰς τὴν Κολχίδα ἔφθασε ἐκστρατεύσας διὰ ξηρᾶς ὅπως σαφῶς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ φυσικὰ ὄχι εἰς τὰς Ἄνδεις, ὅπου ἡ Μέρτζ παρασυρθεῖσα τοποθετεῖ τὴν Κολχίδα ὡς ἀποικίαν τῶν Αἰγυπτίων, ὅπου ἦτο ἀδύνατον νὰ φθάση ὁ Σέσωστρις διὰ ξηρᾶς!

Καὶ κατεβλήθη μὲν προσπάθεια καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ὑπὸ τοῦ διαπλεύσαντος τὸν Εἰρηνικὸν μὲ τὸ Κὸν-Τίκι, Νορβηγοῦ Θαλασσοπόρου THOR-HEYERDAHL νὰ ἀποδειχθῆ, ὅτι, ἦτο δυνατὸν οἱ Ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι νὰ διαπλεύσουν τὸν Ἀτλαντικὸν μὲ πλοῖα κατασκευασμένα ἀπὸ καλάμια καὶ φύλλα τοῦ φυτοῦ «πάπυρος», ἀλλὰ ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ HEYERDAHL ἀπέτυχεν εἰς τὴν πρώτην προσπάθειάν του παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐχρησιμοποίησε διὰ τὸ πειραμά του αὐτὸ καὶ σύγχρονα βοηθητικὰ μέσα πλεύσεως καὶ ὅτι μόνον μὲ δευτέραν προσπάθειαν διέπλευσε τὸν Ἀτλαντικόν, μὲ παρόμοιον μικρὸν πλοῖον, οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ Σέσωστρις μὲ ὁλόκληρον στρατιάν, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσει χιλιάδας παρομοίων πλοίων, διὰ νὰ περιλάβῃ τοὺς ἄνδρας τῆς ἐκστρατείας καὶ ἄλλα ἄπειρα βοηθητικὰ πλοῖα, ποὺ θὰ περιεῖχον τὰ ἀνάλογα ἐφόδια - τροφὰς κ.τ.λ — διὰ διάπλουν ἀγνώστου διαρκείας, θὰ πρέπῃ νὰ εἶναι ἢ οἱ ἴδιοι ἀφελεῖς, ἢ θὰ πρέπει νὰ θεωροῦν ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἠλιθίους, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως καὶ μὲ πρώτην καὶ πρόχειρον σκέψιν, οἱωσδήποτε ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀντιληφθῆ, ὅτι στρατιὰ ὁλόκληρος δηλαδὴ δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπων, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ διαπλεύσῃ τὸν Ἀτλαντικὸν τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχὴν καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν μὲ πλοιάρια ἀπὸ πάπυρον, καὶ ἐκεῖθεν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ὑψίπεδον τῶν Ἄνδεων, ὅπου τοποθετεῖται ἡ Κολχὶς ὀρθῶς κατὰ τὴν Μέρτζ, ἀλλ' ἐσφαλμένως, παρασυρθεῖσα ἀπὸ τοὺς ξένους μεταφραστὰς τοῦ Ἡροδότου καὶ ἀπὸ τὸν THOR HEYERDAHL διὰ νὰ ἐμφανίσῃ τοὺς Κόλχους ὡς Αἰγυπτίους. Ἡ ἀπόδειξις συνεπῶς παραπλανήσεως τῆς Μέρτζ, μὲ ἐπιδίωξιν νὰ μειωθῆ ἡ ἀξία τῆς συγκλονιστικῆς ἀποδείξεώς της, ὅτι πρῶτοι οἱ πανάρχαιοι Ἕλληνες ἔφθασαν εἰς

Πρέπει επίσης νά σημειώσουμε ὅτι διά τὸν καθορισμὸ τῶν κοινῶν θέσεων πλάτους, ποὺ μᾶς δίνουν τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα κείμενα, εἰς τὶς μακρυνὲς αὐτὲς περιοχὲς τῶν "Ανδεων, ἔχουμε τὸν ἀστερισμὸ τῆς Μεγάλης "Αρκτου. 'Ο "Ομηρος ἀναφέρει γιὰ τὴν θέση τοῦ 'Οδυσσέα, ὅτι ὅταν ἐπέστρεφε στὴν πατρίδα, εἶχε τὴν Μεγάλη "Αρκτο στὰ ἀριστερά του καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ ἀστερισμὸς ποτὲ του δὲν ἐβυθίζετο κάτω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα. Αὐτὴ ἡ πληροφορία γιὰ τὸν 'Οδυσσέα ἦταν σωστὴ ταξειδεύοντας πρὸς ἀνατολὰς καὶ βόρεια ἀπὸ 20 μοῖρες βορείου πλάτους. 'Ο 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος, εἰς τὸ ἔπος του, ἀναφέρει τὸν ἴδιο ἀστερισμὸ ὅταν μᾶς δίνει τὸ πλάτος τῆς Κολχίδος ὅπου ὁ 'Ιάσων εὑρέθη σύντομα βιβλίον III, 1196:

«'Ο 'Ιάσων μόλις τὰ ἀστέρια τῆς Μεγάλης "Αρκτου, ἐβυθίσθησαν καὶ ὁ ἄνεμος ἐκόπασε ἐπῆγε σ' ἕνα ἔρημο σημεῖο».

Αὐτὴ ἡ τοποθέτηση ἐπροκάλεσε περισσότερες ἀντιλογίες ἀπὸ κάθε ἄλλη, διότι δίδει ὁριστικὴ ἀστρονομικὴ θέση - τὴν Μεγάλη "Αρκτο «ἀφανῆ». Καθὼς ἀνεφέρθη προηγουμένως, οἱ λόγιοι τῆς Δύσεως ἐπέμειναν νὰ θέλουν τὴν «'Αργὼ» πρὸς βορρὰν καὶ ἀνατολὰς μέσα στὴ Μαύρη Θάλασσα, ἂν καὶ δὲν εὕρηκαν ποτὲ κανένα γεωγραφικὸ φαινόμενο, στήριγμα ποὺ νὰ ἐπιβεβαιώνει τὴ γνώμη τους. 'Η περιοχὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας, ποὺ βρίσκεται στὸ Βόρειο ἡμισφαίριο, σὲ πλάτος περίπου 44 μοῖρες, ἔχει τὸν ἀστερισμὸ τῆς Μεγάλης "Αρκτου ἀπάνω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα ὅλον τὸν χρόνο, ἐπειδὴ ὁ ἀστερισμὸς αὐτὸς δὲν δύει ποτὲ σὲ πλάτος 44 βόρειο. "Οσοι ἔγραψαν ἢ ἐξήτασαν αὐτὴ τὴν ἀστρονομικὴ παραπομπή, γέλασαν μὲ τὸν 'Απολλώνιο καὶ τοῦ καταλόγισαν χοντρὸ λάθος καὶ τὸν κατηγόρησαν γιὰ βλακεία συνδυασμένη μὲ ὁλοκληρωτικὴ παραποίηση. "Ενας Βρεταννὸς συγγραφέας ὁ Rieu, παρεξήγησε στὰ 1959 τὸ κείμενον γράφοντας πὼς ὁ 'Απολλώνιος δὲν εἶχε γνώση ποῦ ταξίδεψε ὁ 'Ιάσωνας καὶ ὅτι ἡ Κολχίδα βρισκόταν σὲ 44, Β ὅπου μόνον ἡ Μεγάλη "Αρκτος πλαγιάζει κάτω». 'Η Μεγάλη "Αρκτος ὅμως «πλαγιάζει κάτω». ὄχι μόνο σὲ 44 Β ἀλλὰ σὲ ὅλα τὰ Βόρεια πλάτη καὶ δὲν θὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ σημειωθῆ αὐτὸ σὰν γεγονός. 'Αλλὰ ὁ 'Απολλώνιος διηγεῖται ἐδῶ ἕνα ἀσυνήθιστο συμβὰν γιὰ ὁποιον ζεῖ εἰς τὸ Βόρειο ἡμισφαίριο, γράφοντας ὅτι ἡ Μεγάλη "Αρκτος ἔδυσε. 'Εννοοῦσε αὐτὸ ποὺ εἶπε. 'Η Κολχίδα, ἡ χώρα πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ 'Ιάσων ἐταξίδεψε, εἶναι εὔκολον νὰ ἀνευρεθῆ ἀρκεῖ μόνον νὰ παρακολουθήσουμε τὴν διαδρομὴ ποὺ ἐχάραξεν ὁ ἴδιος ὁ 'Απολλώνιος βῆμα πρὸς βῆμα διὰ νὰ μᾶς ὁδηγήση μέχρι τὸ ὑψίπεδο τῶν "Ανδεων καὶ ἀπὸ τὸ Τιβανάκου ἕως τὸ Κοῦζκο. 'Η θέσις αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν θετικὴν αὐτὴ ἀστρονομικὴ παρατήρηση: «'Η Μεγάλη "Αρκτος ἔδυσε»· καὶ ἡ Μεγάλη "Αρκτος πραγματικὰ δύει εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περιοχὴ ποὺ βρίσκεται ἀπὸ 13-Ν. στὶς 17-Ν. πλάτος. Βυθίζεται σιγά, σιγὰ κάτω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν 'Ισημερινὸ κατὰ τὸ ταξίδι πρὸς τὰ νότια καὶ χάνεται μεταξὺ πλάτους 10-Ν. καὶ 25-Ν. Μέρη αὐτοῦ τοῦ ἀστερισμοῦ φαίνονται κατὰ ὡρισμένες ἐποχὲς τοῦ ἔτους καὶ πέφτει κάτω ἀπὸ τὸν

τὴν 'Αμερικὴν καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀπωλεσθέντων ἀρχαίων πολιτισμῶν τῆς 'Αμερικῆς (τῶν "Ινκας, Μάγυας, 'Αζτέκων) εἶναι τόσον ἐμφανὴς καὶ αὐταπόδεικτος, ὥστε νὰ περιττεύουν ἄλλα σχόλια ἐπ' αὐτῆς.

Πάντως ἐὰν οἱ πανάρχαιοι "Ελληνες διέπλευσαν τὸν 'Ατλαντικὸν καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν 'Αμερικήν, ἔφθασαν ἐκεῖ, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ, ὄχι ὡς στρατιά, ἀλλ' ὡς μικραὶ ὁμάδες, αἱ ὁποῖαι φυσικὰ αὐξηθεῖσαι κατόπιν, διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων ποὺ παρῆλθον, καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων προφανῶς ἐξηκολούθουν νὰ μεταβαίνουν καὶ ἄλλοι εἰς αὐτὰς τὰς χώρας. Συνεπῶς μόνον πανάρχαοι "Ελληνες θαλασσοπόροι καὶ οἱ μόνοι ἄλλως τε γνωστοὶ ποῦ ὑπῆρχον κατὰ τὴν προϊστορικὴν αὐτὴν περίοδον, πρὸ ἢ καὶ μετὰ τοὺς 'Αργοναύτας, ἔφθασαν καὶ εἰς τὴν Ν. 'Αμερικήν, ὅπως ἀποδεικνύουν, τὰ ὀνόματα τοποθεσιῶν καὶ πόλεων ποὺ εὑρίσκονται διάσπαρτα ἐκεῖ καὶ αἱ χιλιάδες 'Ελληνικὲς ἐπιγραφές, ὅπως ἀποκαλύπτει ἡ ἰδία ἡ Μέρτζ, ἡ ὁποία δὲν ἐπρόσεξεν ἐπίσης, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Κόλχων τῶν "Ανδεων, δὲν ὑπάρχει οὔτε μία Αἰγυπτιακὴ ἐπιγραφή, ἡ ἄλλη παράδοσις ἡ ὁποία νὰ προδίδη τὴν καταγωγὴν τῶν Κόλχων ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους ἐνῶ ἀνευρέθησαν ἐκεῖ ἑκατοντάδες 'Ελληνικῶν ἐπιγραφῶν. Οὔτε ὅμως καὶ τὸ ἀναφερόμενον πρὸς τούτοις, διὰ τὴν ἀρίστην τεχνικὴν καὶ ὁμοιότητα τῶν ὑφαντῶν τῶν Κόλχων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα σοβαρόν, ἀφοῦ γνωρίζομεν ὅτι οἱ πανάρχαιοι "Ελληνες καὶ οἱ Κύπριοι κατεσκεύαζον ὑφάσματα καὶ μάλιστα τοιαῦτα ἀσυγκρίτου τέχνης καὶ ἀπιστεύτου λεπτότητος οἱ ἴδιοι δὲ οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες παρέσχον, ἔδωσαν καὶ σχέδια καὶ σχήματα ἐπὶ ὑφασμάτων βάζων καὶ ἄλλων ἔργων τέχνης εἰς ὅλους τοὺς 'Αρχαίους Λαοὺς (Σουμερίους, Χετταίους, 'Ινδοὺς Κινέζους, Αἰγυπτίους κ.τ.λ. "Αλλως τε καὶ ὁ ἀναφερόμενος Μαίανδορς ποὺ ὑπάρχει εἰς τὰ ὑφάσματα τῶν Κόλχων, εἶναι γνωστὸν καὶ ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἦτο σχεδίασμα πανάρχαιον 'Ελληνικόν, τὸ ὁποῖον ἔχουν χρησιμοποιήσει καὶ οἱ Κινέζοι ἀκόμη.

'Αμφισβητεῖται ἐπίσης ἐὰν ὁ Βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων Σέσωστρις ὑπῆρξεν 'Ιστορικὸν πρόσωπον πραγματικόν, ἐνῶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπαναλαμβάνομεν οὐδέποτε διεκρίθησαν ὡς Λαὸς ναυτικός, καὶ οὔτε εἶχον ποτὲ στόλον ἀξιόλογον διὰ νὰ ἐκστρατεύσουν δι' αὐτοῦ μέχρι τῆς Νοτίου 'Αμερικῆς. "Αλλως τε οἱ ξένοι μεταφρασταὶ τοῦ 'Ηροδότου δὲν ἐπρόσεξαν ὅτι καὶ ὁ 'Ηρόδοτος εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον του ἀναφέρει, ὅτι ὁ Σέσωστρις μὲ πλοῖα μετέβη, ἐξεστράτευσε, μόνον εἰς γειτονικάς του χώρας τοῦ 'Αραβικοῦ κόλπου καὶ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης δηλαδὴ εἰς τὰς γειτονικάς των χώρας καὶ ὄχι εἰς τὸν 'Ατλαντικὸν 'Ωκεανόν, ἐκστρατείαν καὶ αὐτὴν ἀμφίβολον, διότι ἐπαναλαμβάνομεν, οὐδεμία ἄλλη ἀρχαία πηγὴ καὶ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίπτωσιν ἀναφέρεται ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐπιβαίνοντες πλοίων ἐξεστράτευσαν ἐναντίον ἄλλων Λαῶν ἢ Χωρῶν.

'Αλλ' ἡ μεγαλυτέρα ἀπόδειξις ὅτι οἱ Κόλχοι τῶν "Ανδεων δὲν ἦσαν Αἰγύπτιοι παρέχεται ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Αἰήτου καὶ τῶν ἄλλων κτισμάτων τῆς πρωτευούσης του, ὑπὸ τοῦ 'Απολλωνίου τὰ κτίσματα τῶν ὁποίων, ὅπως καὶ φωτογραφίαι ποὺ περιέχονται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Σάρλς Μπέρλιτζ «Μυστήρια ἀπὸ ξεχασμένους Κόσμους» καὶ εἰς τὰς σελίδας 64-65, 160-161 καὶ 240-241 διὰ τοὺς ἐξαφανισθέντας ἀρχαίους Λαοὺς τῆς 'Αμερικῆς ("Ινκας Μάγυας, 'Αζτέκοι) προδίδουν ἐπίδρασιν καὶ προέλευσιν 'Αρχαιοελληνικήν.

Συνεπῶς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εὑρίσκομεν παραπλάνησιν ἐκ σφάλματος ἢ σκόπιμον καὶ ὕποπτον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Μέρτζ, ἐπιδιωχθεῖσαν καὶ μὲ τὴν προσπάθειαν τοῦ THOR-HEYERDAHL ποὺ ἀναφέρομεν ἀνωτέρω μὲ τὸν διάπλουν τοῦ 'Ατλαντικοῦ μὲ πλοῖον κατασκευασμένον ἀπὸ πάπυρον, διὰ νὰ συσκοτίση καὶ νὰ νοθεύση τὴν παρ' αὐτῆς διαπιστωθεῖσαν προβολὴν καὶ πρωτοπορείαν τῆς 'Ελληνικῆς φυλῆς, περιπλακεῖσα μὲ τὴν παρουσίασιν καὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν Κόλχων ὡς καταγομένων ἀπὸ Αἰγυπτίους καὶ μάλιστα εἰς περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία ἐμφανίζει τὸν 'Ιάσωνα καὶ τοὺς 'Αργοναύτας νὰ ἔχουν φθάσει ἐκεῖ, εἰς ἐποχὴν ἀπροσδιόριστον ἀκόμη χρονολογικῶς. Καὶ φυσικὰ ὅπως ἐγράφη καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου, οὐδόλως ἀποκλείεται καὶ πρὸ τῶν 'Αργοναυτῶν νὰ εἶχον φθάσει εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς τῆς Νοτίου 'Αμερικῆς καὶ παλαιότεροι 'Αρχαιοέλληνες, ἴσως καὶ ἀπὸ τὰς περιοχὰς τοῦ Πόντου, δηλαδὴ πανάρχαιοι 'Αχαιοί, "Ιβηρες καὶ ἄλλα 'Ελληνικὰ φύλα ποὺ προήρχοντο ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον ἢ ἀπὸ τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὰ ὁποῖα εἶχον ἐγκατασταθεῖ καὶ εἶχον διαφοροποιηθεῖ εἰς τὸν Πόντον καὶ τὰ ὁποῖα μετὰ ταῦτα κατῆλθον καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἐκεῖθεν ἔφθασαν εἰς τὴν 'Ισπανίαν ("Ιβηρες ἐκ τοῦ Πόντου) ἀπὸ ὅπου καὶ διὰ τῶν χιλιετηρίδων ποῦ ἐπέρασαν δυνατὸν νὰ ἔφθασαν καὶ νὰ ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὴν 'Αμερικὴν πρὸ τῶν 'Αργοναυτῶν. (βλέπε καὶ ἀξιόλογον μελέτην «Οἱ 'Ατλανταῖοι οἱ Πρωτοπόροι τῆς Εὐρώπης» τοῦ Βασιλ. Τσιμπίμπαση, Γεωπόνου, Φυσιοδίφη, ἔκδοσις θεσσαλονίκης 1950) περὶ τῆς κινήσεως τῶν παναρχαίων αὐτῶν 'Ελληνικῶν φύλων τοῦ Πόντου, περὶ τῆς καταγωγῆς των καὶ ἄκρως ἐνδιαφερούσης πληροφορίας περὶ τῆς γλώσσης των.

'Η ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἄλλως τε προφανῶς ὑπέστη ἡ Μὲρτζ ἀπὸ τὸν THOR HEYERDAHL εἶναι ἐμφανὴς καὶ ἀπὸ τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς της πρὸς τὸν γράφοντα, ἀποσταλεῖσαν ἀπὸ τὸ Σικάγον, εἰς τὰς 8-6-69 καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ὁ HEYERDAHL τὴν ἐνίσχυεν-ἐὰν δὲν ἐξεμεταλεύθη-εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἀποψίν της, τὴν βασιζομένην εἰς τὴν κακὴν μετάφρασιν τῆς σχετικῆς περικοπῆς τοῦ 'Ηροδότου, ὅτι οἱ Κόλχοι ἦσαν Αἰγύπτιοι, ἐπιχειρήσας μάλιστα ἀργότερον νὰ ἀποδείξη μὲ τὸν ἀστεῖον ἰσχυρισμόν, ὅτι ἦτο δυνατὸν ὁ Σέσωστρις καὶ οἱ Αἰγύπτιοι μὲ πανστρατιὰν νὰ διαπλεύσουν τὸν 'Ατλαντικὸν μὲ πλοιάρια ἀπό ...πάπυρον!... Γράφει δὲ ἡ Μέρτζ, εἰς τὴν ἐπιστολήν της:

'Εν Σικάγῳ τῇ 8-6-69

'Αγαπητοί μου Κύριε καὶ Κυρία Πασσᾶ,

..."Ισως νὰ ἔχετε διαβάσει γιὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ THOR HEYERDAHL - «KONTIKI» - ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν τώρα εἰς τὸν 'Ατλαντικόν. (ἐννοεῖ τὸν ἐπιχειρηθέντα διάπλουν τοῦ 'Ατλαντικοῦ μὲ τὸ πλοῖον ἀπὸ πάπυρον).Αὐτὸ τὸ ταξίδι εἶναι ὑψίστης σημασίας διὰ τὴν 'Ελλάδα, διότι θὰ ἐπιβεβαίωσῃ τὴν ἐργασίαν μου καὶ θὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὴν 'Ελλάδα τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν μὲ τὶς ἐξερευνήσεις μου, σύμφωνα μὲ τὸν "Ομηρον καὶ τὸν 'Απολλώνιον Ρόδιον. (ἐννοεῖται ὅτι αἱ διαπιστώσεις καὶ αἱ ἀποδείξεις ποὺ παραθέτει ἡ Μέρτζ, διὰ τὴν μετάβασιν τῶν 'Αρχαιοελλήνων εἰς τὴν βόρειον καὶ Νότιον 'Αμερικὴν εἶναι τόσον ἰσχυραὶ καὶ ἀδιάσειστοι, ὥστε νὰ περιττεύουν αἱ ὑποπτοι καὶ ἀστήρικτοι ἀποδείξεις τῶν ἄλλων καὶ μάλιστα τοῦ εἴδους τοῦ Νορβηγοῦ Θαλασσοπόρου μὲ πλοῖον ἀπὸ πάπυρον.). 'Ο HEYERDAHL ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν θεωρίαν του (ἄρα ὁ HEYERDAHL εἶχεν ὑποστηρίξει, ὅτι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον διαπλεύσει τὸν 'Ατλαντικὸν) ὅτι οἱ 'Αρχαῖοι Αἰγύπτιοι θὰ μποροῦσε νὰ εἶχαν ἔλθη εἰς τὴν 'Αμερικὴν κατὰ τὸν πάπυρον BALSAR. 'Ο THOR HEYERDAHL εἶναι ἕνας πολὺ καλός μου φίλος. "Εχει ἀντίγραφα ἀπὸ ὅλες τὶς ἐργασίες μου καὶ γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ τὸν καθένα τὴν πικρὰν ἀντίδρασιν τῆς 'Ακαδημαϊκῆς ὁμάδος, ἰδιαιτέρως ἐδῶ εἰς τὴν 'Αμερικήν, ἡ ὁποία κακῶς ἐπιμένει ὅτι κανεὶς δὲν διέσχισε τὸν 'Ατλαντικὸν πρὸ τοῦ Κολόμβου. "Οταν τὸ πρῶτον ἐδιάβασα τὴν ἐργασίαν μου ἐπὶ τοῦ 'Ομήρου (περὶ τοῦ διάπλου τοῦ 'Ατλαντικοῦ ὑπὸ τοῦ 'Οδυσσέως) εἰς τὴν Βαρκελώνα τῆς 'Ισπανίας τὸ 1964, ὁ THOR HEYERDAHL ἦτο τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον μὲ προσεφώνησε καὶ μὲ παρουσίασε εἰς τὸ ἀκροατήριον. Εἴμαστε μαζὶ πάλι μὲ αὐτὸν εἰς τὸ Διεθνὲς Συνέδριον 'Αμερικανιστῶν τῆς 'Αργεντινῆς τὸ 1966 ὅπου καὶ οἱ δύο διαβάσαμε τὶς ἐργασίες μας - ἡ δική του ἦτο ἐπὶ τῆς

όρίζοντα τελείως κατά τὶς ὑπόλοιπες ἐποχὲς - μὲ ἄλλους λόγους, ἡ Μεγάλη Ἄρκτος «δύει». Πιὸ νότια ἀπὸ τὰ 25-Ν. ὁ ἀστερισμὸς αὐτὸς δὲν φαίνεται, καὶ ἑπομένως δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἰπωθῆ ὅτι «δύει» γιατὶ ἁπλούστατα ποτὲ δὲν ἀνατέλει. Ὅταν ὁ Ἀπολλώνιος ὀρθὰ δηλώνει ὅτι ἡ Μεγάλη Ἄρκτος ἔδυσε, ἡ τοποθεσία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι μεταξὺ πλάτους 10-Ν. καὶ 25-Ν. δηλαδὴ εἰς τὸ ἀκριβὲς ἀστρονομικὸ σημεῖο ὅπου ὁ ἀστερισμὸς πραγματικὰ δύει. Καὶ τὰ δύο, τὸ Τιβανάκου καὶ τὸ Κοῦζκο, βρίσκονται ἀρκετὰ κοντὰ στὴν ὀρθὴ θέση - τὸ πρῶτο 16″ 33′ Ν. καὶ τὸ δεύτερο 13″ Ν. ἀκριβῶς ὅπου μᾶς ἔφερε ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ γεωγραφία. Ὁ Ἀπολλώνιος δηλώνει ὅτι ἡ Μεγάλη Ἄρκτος ἔδυσε ὅπως καὶ ἔγινε.

Ἐχαράξαμε τὸ ταξίδι τοῦ πλοίου «Ἀργὼ» εἰς τὸ μέσον καὶ ἀντικρυστὰ στὸν Ἀτλαντικό, φθάνοντας στὸ Κόλπειον Ρεῦμα ἐκεῖ στὶς Δυτικὲς Ἰνδίες· ἐταυτίσαμε τὶς Ἅρπυιες μὲ τὰ Hoatzin· εὑρήκαμε τὰς Νήσους ποὺ πλέουν καὶ ποὺ εἶναι μεγάλα νησιὰ ἀπὸ πλέοντα χόρτα Σαργάσο καὶ ὅτι τὰ «νησιὰ τῆς καμπῆς» εἶναι τὸ σημεῖο ποὺ ἕνας μαίανδρος τοῦ Κολπείου Ρεύματος στρίβει μεταξὺ Κούβας καὶ Χαΐτῆς, τὸ πολὺ γνωστὸ «Προσήνεμο Πέρασμα», ὅπου ὁ Ἰάσων εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸν Φινέα ὅτι θὰ ἔφτανε σὲ μία δεύτερη θάλασσα - τὴν Καραϊβική· εὑρήκαμε τὸ φημισμένο νησὶ τῆς σπηλιᾶς ἀπὸ τὴν Κουμάνα καὶ τὰ δύο κανάλια τοῦ δέλτα τοῦ Ὀρινόκου, τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀχέροντα, ἐκεῖ ποὺ τὸ πλοῖο ἐμπῆκε ἀπὸ ἕνα βορεινὸ στόμιο καὶ βγῆκε σ' ἕνα ἀνατολικὸ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰσῆλθε πάλι μέσα στὸν Ἀτλαντικό· εὑρήκαμε τὸ ποτάμι τῆς Ζέστης - τὸν Θερμόδωντα - εἰς τὴν χώρα τῶν φημισμένων Ἀμαζόνων· εὑρήκαμε τὰ σιδηρομεταλλεῖα τῆς Βόρειας Βραζιλίας ὅπου ὑπάρχουν πλῆθος ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς ἐπιγραφές· εὑρήκαμε τὸν πλατύστομο ποταμὸ Φᾶσι νὰ εἶναι ὁ πλατὺς «Ποταμὸς τοῦ Ἀργύρου» - Ρίο ντὲ Λὰ Πλάτα· εὑρήκαμε τὰ καλάμια τῆς λίμνης Τιτικάκα καὶ τὴ χώρα τῆς Κολχίδας νὰ σκεπάζη τὴν περιοχὴ τοῦ ὑψίπεδου ἀπὸ Τιβανάκου στὸ Κοῦζκο· εὑρήκαμε τὸν βασιλιᾶ ἐκείνης τῆς χώρας νὰ λέγεται Αἰήτης, γυιὸς τοῦ Ἥλιου, νὰ συμπίπτει μὲ τὸν θρύλο, τῶν Ἴνκας· εὑρήκαμε τὴν ἀστρονομικὴ τοποθέτηση τῆς Μεγάλης Ἄρκτου νὰ εἶναι εἰς τὸ σωστὸ σημεῖο καὶ τὸ γεωγραφικὸ πλάτος τῆς λίμνης Τιτικάκα. Δὲν εὑρήκαμε γεωγραφικὸ λάθος εἰς τὰς ἀναγραφὰς τ'Απολλωνίου τοῦ Ρόδιου· ἐτοποθετήσαμε καθένα καὶ ὅλα τὰ φαινόμενα ποὺ εἶναι καταγραμμένα, σὲ μιὰ συνεχῆ σειρὰ καὶ ἐξουδετερώσαμε ὁποιανδήποτε πιθανὴ συμπτωση, ὅπου θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς παρασύρη ἡ δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἱκανότητας» Καὶ καταλήγει ἡ

διασχίσεως τοῦ Εἰρηνικοῦ, μὲ τὸ «Κὸν-Τίκι» ἐνῶ ἡ δική μου ἦτο ἐπὶ τοῦ διάπλου τοῦ Ἀτλαντικοῦ, - ὑπὸ τῶν «Ἀργοναυτῶν» βασιζομένη ἐπὶ τοῦ Ἀπολλωνίου Ροδίου. Μετὰ τὸ συνέδριο ἐπήγαμε καὶ οἱ δύο ἀεροπορικῶς εἰς τὸ LAPAZ τῆς Βολιβίας καὶ εἰς τὴν λίμνην TITICACA. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀκριβὲς σημεῖο εἰς τὸ ὁποῖον ἀνίχνευσα τὴν ΑΡΓΩ καὶ ὅπου ὁ Ἀπολλώνιος λέγει ὅτι ἔζοῦσαν οἱ Κολχιδεῖς. Ὁ HEYERDAHL γνωρίζει ὅτι ἀνίχνευσα ἀμφοτέρους καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἐδῶ. (ἡ Μὲρτζ βασιζομένη εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἐθεώρησε τοὺς Κόλχους ὡς Αἰγυπτίους ὅπως ἐκθέτω ἀνωτέρω). Τίποτε δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δώση μεγαλυτέρα ἔμφαση εἰς ὁλόκληρο τὸν κόσμο περὶ τῆς θεωρίας του ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ναυσπλοΐας ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὁποῖον κάνει τώρα καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἐργασία μου καὶ τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔχω κάνει ἐγὼ εἶναι ἡ ἀνίχνευσις ἀρχαίων καταγραμμένων δοκιμίων μέσω τῶν θαλασσίων ρευμάτων καὶ τῆς περιγραφικῆς γεωγραφίας - ἡ δική του εἶναι θεωρία τὴν ὁποίαν συμπληρώνει, ἐνῶ ἡ δική μου περίπτωσις εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις γνωστῶν δοκιμίων ἐξερευνήσεως διὰ θαλάσσης. Τὸ μοναδικὸν ὑπάρχον δοκίμιον εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς Ὅμηρος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος Ρόδιος. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀποστολή του ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀνάλυσίν μου καὶ ἀποκαθιστᾶ τὰ Ἑλληνικὰ ποιήματα ὡς πραγματικὴν ἱστορίαν καὶ ὄχι μῦθον - κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον καὶ ὁ SCHLIEMAN ἀποκατέστησε τὴν Τροίαν. (Ἐμφανέστατα ἡ Μὲρτζ δὲν εἶχεν κατανοήσει καὶ συνειδητοποιήσει τὴν μεγίστην ἀλήθειαν ὅτι μεγαλυτέραν ἀξίαν εἶχον καὶ ἔχουν αἱ ἰδικαί της διαπιστώσεις ποὺ ἐβασίζοντο ἐπὶ γεωγραφικῶν καὶ Ἀστρονομικῶν ἐξακριβώσεων, διὰ τὰ ταξίδια τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀμερικὴν ποὺ ἀναφέρουν τὰ κείμενα τοῦ Ὁμήρου (Ὀδύσσεια) καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου-Ροδίου (τὰ Ἀργοναυτικὰ) παρὰ ὁ τυχὸν διάπλους τοῦ Ἀτλαντικοῦ μὲ πλοιάριον, ἀπὸ οἱανδήποτε ὕλην - ἀπόδειξις τὸ Κὸν-Τίκι - καὶ μὲ τὰ ὁποῖα πλοιάρια ἐνῶ εἶναι δυνατὸν νὰ μεταφερθοῦν ἢ νὰ ταξιδεύσουν ἐλάχιστοι ἄνθρωποι, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μεταφερθῇ εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ὁλόκληρος Στρατιὰ - τοῦ Σέσωστρι - ὅπως ὑποστηρίζουν αὐτοὶ ποὺ ἔπεσαν θύματα τῶν μεταφραστῶν τοῦ Ἡροδότου.

Δηλαδὴ μὲ ἄλλας λέξεις, ἐνῶ εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ διαστρεβλωταὶ τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας προσεπάθησαν, ὅπως ἐξετέθη, νὰ ἐπιφέρουν σύγχυσιν εἰς τὰς παναρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις, τὰς σχετικὰς μὲ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Ὠγύγου, εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐπιζητοῦν νὰ νοθεύσουν τὴν σαφεστάτην διαπίστωσιν τῆς Μὲρτζ, ὅτι πρῶτοι οἱ Πανάρχαιοι Ἕλληνες μετέβησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον Ἀμερικήν, μὲ τὸν ψευδῆ καὶ ἀσύστατον μῦθον, ὅτι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον φθάσει καὶ μάλιστα μὲ ναυστρατιᾶν, εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν ἐπιβαίνοντες πλοιαρίων κατασκευασμένων ἀπὸ τὸ φυτόν... πάπυρον!...

Μὲρτζ:

Κατὰ συνέπειαν συμπεραίνουμε ὅτι τοῦτο τὸ ἀρχαῖο ἔπος «Τὰ Ἀργοναυτικὰ» ποὺ ἀναφέρεται στὸ ταξίδι τοῦ Ἰάσωνα μὲ τὸ πλοῖο «Ἀργώ», δὲν εἶναι μῦθος, ὅπως μέχρι τώρα εἶχε νομισθῆ, ἀλλὰ εἶναι ἕνα ἱστορικὸ γεγονὸς - παρόμοιο σὰν τὴ φημισμένη πόλη τῆς Τροίας.

Ἡ γεωγραφικὴ καταγραφὴ ὁμιλεῖ πλήρως καὶ σαφέστατα διὰ τὰ συμβάντα καὶ δι' αὐτὸ τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός!...

Ἡ περιπλάνησις τοῦ Ὀδυσσέως κατὰ τὴν Μὲρτζ εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν

Καὶ παραθέτομεν ἀμέσως κατωτέρω περίληψιν ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Μέρτζ, «WINE BARK SEA» ὅπου ἀναγράφονται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς σχετικῶς μὲ τὴν περιπλάνησιν τοῦ Ὀδυσσέως:

Πρὸ τοῦ 1200 π.Χ., πιθανῶς ὅμως καὶ πολλὰς ἑκατοντάδας χρόνων παλαιότερον, λαοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν Ἕλληνες, (οἱ ὁποῖοι καὶ εἶχον προηγηθεῖ ὅπως εἶναι ἀποδεδειγμένον πλέον) μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὅπου μετέφεραν συμφώνως πρὸς τὰ ἔθιμά των ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴν Μητροπολιτικὴν γῆν καὶ συνέχισαν μὲ τὴν ἰδίαν θέρμην, πιστοὶ εἰς τοὺς πατρίους νόμους, νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι. Αὐτὴ ἡ ἀρχαία «Ἔξοδος» πιθανῶς νὰ προεκλήθη λόγω τῆς διαρκῶς αὐξανομένης ἐλλείψεως τροφῶν εἰς τὴν πατρίδα των καὶ ἡ ὁποία ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς συνεχοῦς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς ἐποχῆς, γεγονὸς ποὺ ἠνάγκαζε τὰ νεώτερα μέλη μεγάλων οἰκογενειῶν ἢ καὶ τοὺς ὁπαδοὺς καὶ φίλους των νὰ ἀναζητήσουν ἀλλοῦ τὴν τύχην των.

Ἴσως ἡ παρατηρηθεῖσα μείωσις τῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον καὶ μέχρι τὸ 800 περίπου π.Χ. εἰς τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου καὶ γενικῶς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, νὰ ἐξηγεῖται καὶ ἀπὸ τὰς ἀθρόας μεταναστεύσεις ἢ ἀποδημίας ἀρχαίων Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἀνατολήν, Βορράν, Νότον καὶ Δῦσιν ποὺ πρέπει νὰ ἐσημειώθησαν ἐντονώτερα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν καὶ ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἀσφαλῶς εἶναι, ἡ συνεχῶς ἀνακαλυπτομένη καὶ ἀποκαλυπτομένη παρουσία παναρχαίων Ἑλλήνων εἰς τοὺς χώρους τῶν διαφόρων ἠπείρων καὶ τῶν χωρῶν ποὺ ὑπάρχουν πέριξ τῶν Ὠκεανῶν τῆς Ὑφηλίου. (Εὑρήματα κτιριακά, γλωσσικά, καλλιτεχνικά, τεχνικὰ κ.τλ. εἰς Ἀμερικήν, Πολυνησίαν, Ἀνατολήν, Νότιον Ρωσίαν καὶ ἄλλας περιοχὰς τῆς Εὐρώπης, Γαλλία, Ἑλβετία, Γερμανία κ.τλ. ὅπως ἀναφέρονται ἐντὸς τῶν κειμένων).

Καὶ φυσικὰ ἡ ἔλλειψις σχετικῶν πληροφοριῶν, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν χειρίστην συνήθειαν τῆς ἀποκρύψεως τῶν κινήσεων τῶν ἀρχαίων θαλασσοπόρων, ὅπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, δὲν διέσωσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι σήμερον αὐτὰς τὰς μεγαλειώδεις ἀσφαλῶς ἐπιδόσεις τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν καὶ εἰς τὴν ἀπίστευτον ἐξαπλωσίν των, ποὺ προδίδουν αἱ διαπιστώσεις τῶν διαφόρων Παλαιοντολόγων, Ἀστρονόμων, Ἀρχαιολόγων, Γεολόγων καὶ τῶν λοιπῶν ἐρευνητῶν ἐπιστημόνων ποὺ γνωρίζομεν σήμερον (1981).

Εἰς τὴν νέαν των πατρίδα οἱ ἀπόδημοι δημιουργήσαντες ἕνα νέον κόσμον καὶ μὲ μίαν σειρὰν συνθηκῶν εἰρήνης μὲ τοὺς γειτονικοὺς των ἐντοπίους πληθυσμοὺς ἢ φυλές, κατώρθωσαν νὰ ζήσουν εἰρηνικῶς περισσότερον ἀπὸ 1000 ἔτη.

Πόσον διήρκεσεν αὐτὸς ὁ ἰδανικὸς πολιτισμὸς τῆς εὐνομίας, πότε ἀκριβῶς ἤρχισε καὶ πότε ἐτελείωσε, ποία καταστροφὴ τὸν ἐξηφάνισεν, ἢ διατὶ ἔσβυσε τελειωτικῶς ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς ἱστορίας, δὲν εἴμεθα ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ ἀπαντήσωμεν ἐπακριβῶς. Γνωρίζομεν μόνον πῶς ἤκμασεν εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν ἤπειρον μὲ εἰρήνην καὶ παραδειγματικὴν εὐνομίαν.

Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Κριτίαν» περιγράφει μὲ ποῖον τρόπον διεμορφώθη αὐτὸς ὁ τρόπος διακυβερνήσεως κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, καὶ ἀκόμη ἀναφέρει ὅσα λέγει ὅτι παρεδόθησαν εἰς τὸν Σόλωνα ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς, διὰ τοὺς παναρχαίους Ἕλληνας

Κατ' ἀρχὰς εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς ἀρχαίους αὐτοὺς λαοὺς εἰς τὴν Ἀμερικὴν βασιζόμενοι εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰς πληροφορίας ποὺ ἔχομε καὶ διὰ τοῦτο ἀνατρέχομεν εἰς τὴν «Ὀδύσσειαν» τοῦ Ὁμήρου, τὸ πρῶτον γραπτὸν μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς Παγκοσμίου γεωγραφίας, ποὺ μᾶς εἶναι σήμερον γνωστόν. (Ὅπως εἶναι φανερὸν καὶ ἡ Μὲρτζ ἀγνοεῖ τοὺς Ὀρφικοὺς ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἡρώων ποὺ περιγράφει ὁ Ὅμηρος). Κατωτέρω θ' ἀσχοληθῶμεν ἀποκλειστικῶς μὲ τὸ νὰ προσδιορίσωμεν ἂν ἡ «Ὀδύσσεια» ἀναφέρη γνωστὰ χαρακτηριστικὰ μέρη τῆς γῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ χώρου τῆς Μεσογείου, ἂν ἀρχαῖοι λαοὶ ποὺ εἶχον γεωγραφικὰς γνώσεις ἠδύναντο νὰ ταξιδεύσουν εἰς μεγάλας ἀποστάσεις - ἂν βεβαίως εἶχον τὰ μέσα ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπον κάτι τέτοιο - καὶ ἀκόμη ἂν αὐτὴ ἡ γνῶσις ἦτο σωστὴ καὶ ἂν μὲ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετον ἔφθασαν πράγματι εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἐγκαθίδρυσαν ἐκεῖ σύστημα νόμων καὶ διακυβερνήσεως ἀνάλογον πρὸς τὴν παλαιᾶς των πατρίδος.

Ἀναμφισβητήτως αὐτὰ εἶναι θέματα ποὺ ἔχουν προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν. Καὶ φυσικὰ ἐδῶ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ «κλασσικὰ» Ὁμηρικὰ προβλήματα ἂν δηλαδὴ ὁ Ὅμηρος ἔγραψε τὴν «Ἰλιάδα» ἢ τὴν «Ὀδύσσειαν» ἂν

ήσαν ένας ή δύο οί ποιηταί τών επών αύτών, ή άπλώς άν ύπήρξε κάποιος μέ τό όνομα Όμηρος.

Τά γεγονότα πού περιγράφονται είς τήν «Οδύσσειαν» έλαβον χώραν ίσως 500 χρόνους πρό τής έποχής πού ό Όμηρος συνέθεσε τό άθάνατο έπος του. Τά σχετικώς μέ τόν Τρωικόν πόλεμον παρεδόθησαν έπομένως είς τόν Όμηρον άπ' αύτάς τάς πραγματικάς γεωγραφικάς πληροφορίας πού είχον διαδοθή άπό έξερευνητάς ναυτικούς καί συνέθεσεν ένα ήρωικόν ποίημα πλήρες μύθων, παραδόσεων καί άλληγορειών, όπου μέ χάριν, φαντασίαν καί άπαράμιλλον αίσθησιν άρμονίας άφηγείται τά ταξίδια καί τάς περιπετείας Θεών καί ήρώων κατά τρόπον άριστοτεχνικόν πού καθιστά τό έργον του άθάνατον καί άπρόσβλητον άπό τήν φθοράν τού χρόνου.

Είς τήν προσπάθειάν μας νά διακρίνωμεν τόν μύθον άπό τήν πραγματικότητα, τήν άλήθειαν άπό τήν φαντασίαν καί τήν γεωγραφίαν άπό τάς συνεχείς άλληγορίας, είναι άναγκαίον νά μεταφερθώμεν είς τόν κόσμον όπου έζησε καί έδημιούργησεν, έγραψεν ό Όμηρος, καί άκόμη νά άντικρύσωμεν, νά ίδωμεν τάς γνώσεις τής έποχής έκείνης όπως τάς έννοούσαν οί Έλληνες τών χρόνων αύτών.

Ή άστρονομία τήν οποίαν έγνώριζον οί Βαβυλώνιοι καί οί Αίγύπτιοι ήτο κτήμα τών Ελλήνων άπό πολύ παλαιότερον. («Οπως άποδεικνύουν οί Ύμνοι τού Όρφέως, (βλέπε σχετικώς είς τόμους «Τό Αρχαίον Ελληνικόν Πνεύμα». «Τό Σύμπαν καί τόν Τόμον ΚΔ, όπου δημοσιεύονται όλα τά κείμενα τών Όρφικών μέ μετάφρασιν, έρμηνείαν καί σχόλια). Πέντε πλανήται πολύ πλησίον τής γής είχον παρατηρηθή μέ μεγάλην προσοχήν καί είχεν ύπολογισθή ή τροχιά των γύρω άπό τόν ήλιον μέ μεγάλην άκρίβειαν. Ήτο άκόμη γνωστόν ότι ή σελήνη δέν ήτο αύτόφωτος άλλά έφωτίζετο άπό τόν Ήλιον· ή έπίδρασις τής σελήνης είς τήν παλίρροιαν καί τήν άμπωτιν ήτο έπίσης γνωστή. Ακόμη, οί αρχαίοι είχον τήν δυνατότητα νά προλέγουν τάς έκκλείψεις, έγνώριζον ότι ή γή ήτο σφαίρα πού περιεστρέφετο περί τόν άξονά της καί περί τόν ήλιον, («Οί Όρφικοί»), είχον χρονομετρήσει τήν διάρκειαν τής ήμέρας καί τού έτους, είχον καταστρώσει πίνακα διά τήν μέτρησιν τού μήκους τού ισημερινού, - ό Εκαταίος - (σημειωτέον ότι ό ύπολογισμός αύτός ύπολείπεται τού συγχρόνου μόνο κατά 1000 χιλιόμετρα) καί πολλά άλλα. Ένας άπέραντος πλούτος γνώσεων σχετικών μέ άστρονομικά φαινόμενα ήτο γνωστός έκατονταετίας πρό τού Όμήρου. (Ή χιλιετίας όπως άποδεικνύουν τά «Ορφικά»)

Ο κόσμος τού Όμήρου έγνώριζεν άπό τάς Ορφικάς διδασκαλίας ότι ή γή ήτο σφαίρα - μολονότι έχομεν διδαχθή ότι οί αρχαίοι Έλληνες έδέχοντο ότι ό κόσμος ήτο επίπεδος - ένώ οί Αίγύπτιοι επίστευον ότι ό ουρανός ήτο μία άντεστραμμένη διάτρητος σφαίρα έκ τών κενών τών όπών τής οποίας έκρέμοντο οί άστέρες, άπό όπου καί έρριπτον τό φώς των. Εξ' άλλου οί Έλληνες επίστευον ότι ό ώκεανός ήτο ποταμός πού έρρεε κυκλικώς πέριξ τών έξω άκρων αύτού τού επιπέδου δίσκου, πού κατά τάς δοξασίας των (των αμυήτων είς τά Ορφικά) ήτο ή γή.

Η υπόθεσις ότι ή γή ήτο επίπεδος επεβλήθη άκολούθως καί ύπό τής βιβλικής διδασκαλίας κατά τάς αρχάς τής Χριστιανικής εποχής., όταν ή Εκκλησία είχε γνωματεύσει ότι ό κόσμος ήτο επίπεδος καί όχι σφαιρικός, (καί ότι είχε κτισθεί κατά τούς ερμηνευτάς τής Παλαιάς Διαθήκης τό 4004 π.Χ.), άλλ' αύτό είναι Χριστιανική, ή μάλλον Εβραϊκή καί όχι Ελληνική διδασκαλία.

Οί αρχαίοι Έλληνες είχον μεγάλην περιέργειαν διά τήν φύσιν καί δεδομένου ότι κατά τάς δοξασίας των ή γή δέν ήτο παρά ένας δίσκος είς τό έξω, χείλος τού οποίου έρρεεν ένας ποταμός, δέν είναι ύπερβολή νά δεχθώμεν ότι κάποιος (ή κάποιοι) τολμηροί άπό τούς παναρχαίους Έλληνας θά επεχείρησαν νά έξερευνήσουν αύτό τό έξω μέρος τού ωκεανού διά νά έξακριβώση τό αίτιον πού έμπόδιζε τά ύδατα νά πίπτουν καί νά έξαφανίζονται καί άκόμη τήν κατεύθυνσιν πού θά είχον. Αναμφισβητήτως οί Έλληνες θά επέμενον νά εύρουν τήν λύσιν τού «μυστηρίου» καί έφ' όσον μάλιστα λόγω τής εμφύτου άνησυχίας καί περιεργείας των, είχον ένωρίς στραφή πρός τήν θάλασσαν καί είχον διακριθή ώς ναυτικοί, είναι αυτονόητον ότι ενδιεφέροντο δι' άκριβείς γεωγραφικάς μετεωρολογικάς καί ωκεανογραφικάς γνώσεις, άνευ τών οποίων δέν θά ηδύναντο νά ταξιδέψουν καί νά εύρουν άσφαλείς λιμένας. Η έξερεύνησις τών θαλασσών επομένως ήτο ζήτημα ζωής ή θανάτου. Τό γονιμώτατον καί έφευρετικώτατον πνεύμα τού Όμήρου πού συνέθεσεν ένα άνυπέρβλητον ποίημα διά τήν εποχήν του, (ή Οδύσσεια) τό οποίον μέ γραφικήν φρασεολογίαν περιγράφει κατορθώματα τολμηρών ναυτικών επέτυχε νά καταστήση τό έργον του πολύτιμον όδηγόν διά τούς πλοηγούς.

Είς τήν «Οδύσσειαν» ό Όμηρος περιγράφει τό ταξίδιον τού Οδυσσέως, τάς δοκιμασίας καί τάς συμφοράς πού υπέστη έως ότου επιστρέψη είς τήν πατρίδα του μετά τό τέλος τού Τρωικού πολέμου.

Παρακολουθούντες τήν πορείαν τού Οδυσσέως εύρίσκομεν άνω τών 90 σημείων τά οποία συμφώνως πρός τήν γνωστήν φυσικήν γεωγραφίαν, άστρονομίαν, μετεωρολογίαν καί ωκεανογραφίαν άνταπεκρίνοντο είς άπεράντους εκτάσεις ξηράς καί θαλάσσης, είς κινήσεις πλανητών, νήσους, άλλά καί πηγάς καί λιμένας επί τών νήσων αύτών, όρη, ηφαίστεια εν ενεργεία καί έσβεσμένα, βραχώδη άκρωτήρια, άνέμους, ωκεάνεια ρεύματα καί πλημμύρας, τρικυμίας καί καταιγίδας. Οί Έλληνες πού εγνώριζον είς βάθος όλας τάς εκδηλώσεις τής φύσεως καί είχον διαπιστώσει ότι τά ίδια φαινόμενα δέν επαναλαμβάνονται κατά τόν ίδιον τρόπον καί είς άλλας περιοχάς, είχον καταγράψει προφανώς είς τό πέρασμά των άπό θάλασσας καί ωκεανούς όλας αύτάς τάς λεπτομερείας.

Κάθε λεπτομέρεια άστρονομικής φύσεως είς τόν Όμηρον δύναται νά βρεθή καί νά επαληθευθή κατά τήν σχέσιν καί τήν θέσιν πού τήν ορίζει καί δέν είναι άπλώς μία άστρονομική παρατήρησις απομονωμένη άπό τήν κανονικήν της σειράν.

Ακολουθούντες χρονολογικώς τήν πορείαν τού Οδυσσέως συμφώνως πρός τάς διηγήσεις του μάλλον, παρά μέ τήν άντίστροφον σειράν πού τήν αναφέρει ό Όμηρος, παρεμβάλλομεν αποσπάσματα άπό τήν διήγησιν τού Οδυσσέως πρός διευκόλυνσιν διά τήν χρονολογικήν κατατόπισιν:

«Εί δ' άγε τοι καί νόστον εμόν πολυκηδέ' ένίσπω,
όν μοι Ζεύς εφέηκεν άπό Τροίηθεν ιόντι.
Ιλιόθεν μέ φέρων άνεμος Κικόνεσσι πέλασσεν,
Ισμάρω· ένθα δ' εγώ πόλιν έπραθον, ώλεσα δ' αύτούς»

(Περιμένετε ν' άκούσετε τήν ιστορίαν μου καί τήν θλιβεράν καταστροφήν πού μού ώρισεν ό Δίας όταν επέστρεφα είς τήν πατρίδα άπό τήν Τροίαν. Από τό Ίλιον ό άνεμος μέ έφερε είς τούς Κίκονας καί άπό έκεί είς τήν Ίσμαρον όπου κατέστρεψα πολιτείαν καί άνθρώπους).

(«Οδύσσεια» ι' 37-40)

Οί άνεμοι πού επεκράτουν καί τό ρεύμα πού προήρχετο άπό τόν Ελλήσποντον, πιθανώς θά έφερον τόν Οδυσσέα πρός τόν βορράν, πρός τήν νήσον τής Ίμβρου, ή οποία ευρίσκεται είς άπόστασιν 20 περίπου μιλίων άπό τόν Ελλήσποντον.

«...οί θάνον έν πεδίω Κικόνων ύπο δειωθέντες. νησι δ' επῶρσ' άνεμον Βορέην νεφεληγερέτα Ζεύς λαίλαπι θεσπεσίη, σύν δε νεφέεσι κάλυψε γαίαν όμοῦ καί πόντον· όρώρει δ' ούρανόθεν νύξ...
Ένθα δ' επ' ηπείρου βῆμεν καί άφυσσάμεθ' ύδωρ,
αίψα δε δεῖπνον έλοντο θοῆς παρά νησιν εταῖροι.)

(...Εφυγαν άπό τήν Ίσμαρον, διωγμένοι άπό τούς Κίκονας. Κι έστειλεν έναντίον μας βορράν ό «νεφεληγερέτης» Δίας καί άγρίαν θαλασσοταραχήν. Μέ νέφη έσκέπασε τήν γῆν καί τό πέλαγος καί σκότος βαθύ κατῆλθεν άπό τόν ούρανόν... Τότε πλέον έβγήκαμεν έξω καί άφοῦ άπό τήν βρύσιν επήραμε νερό, οί σύντροφοι εκάθησαν διά φαγητό)
(«Οδύσσεια» ι' 66-87)

Όταν εδραπέτευσαν άπό τήν Ίσμαρον καί κατευθύνοντο πρός τά άνατολικά παράλια τής Ελλάδος, οί επικρατούντες βόρειοι άνεμοι έκαμον περισσότερον άγρίαν τήν τρικυμίαν καί όταν ό Οδυσσεύς επλησίαζεν είς τό άκρωτήριον τού Μαλέα παρεξέκλινε τής πορείας του. Θύελλαι άπό τόν βορράν έδερναν τά πλοία του καί επί έννέα ήμέρας έταλαιπωρεῖτο άπό τήν τρικυμίαν πού τούς παρέσυρεν είς τά νότια, πρός τήν παραλίαν τής Λιβύης είς τήν χώραν τών Λωτοφάγων.

«Ένθεν δε προτέρω πλέομεν άκαχήμενοι ήτορ.
Κυκλώπων δ' ές γαίαν υπερφιάλων άθεμίστων ικόμεθα ...»

(...Μέ βάρος είς τήν καρδίαν προχωροῦμε καί ερχόμεθα είς τά μέρη όπου οί δύστροποι καί άνομοι Κύκλωπες κατοικοῦν)...
(«Οδύσσεια» ι' 105-115)

Από τήν Λιβύην πλέοντες πρός βορράν μέ σκοπόν νά φθάσει είς τήν Ιθάκην, ό Οδυσσεύς ήλθε κατ' αρχάς είς τήν χώραν τών Κυκλώπων ή οποία τελειώνει μέ μίαν διαδοχικήν σειράν άπό άγρίας κορυφάς όρέων. Αύτά τά ύψηλά όρη δέν ήσαν παρά οί άνομοι καί δύστροποι Κύκλωπες, οί οποίοι δέν είχον βούλησιν καί ούτε εγνώριζον νόμους, άλλά ζουν εντός βαθέων καί άπροσίτων σπηλαίων. Είς τό σημεῖον αύτό ό Όμηρος διά πρώτην φοράν εισάγει διά μιᾶς σειρᾶς άλληγοριῶν επεισοδίων τούς Κύκλωπας καί τόν Πολύφημον.

«Νῆσος ἔπειτα λάχεια παρὲκ λιμένος τετάνυσται γαίης Κυκλώπων οὔτε σχεδὸν οὔτ' ἀπατηλοῦ,
ὑλήεσσ'· ἐν δ' αἶγες ἀπειρέσιαι γεγάασιν
ἄγριαι· οὐ μὲν γὰρ πάτος ἀνθρώπων ἀπερύκει,
οὐδε μιν εἰσοιχνεῦσι κυνηγέται, οἵ τε καθ' ὕλην
ἄλγεα πάσχουσιν κορυφὰς ὀρέων ἐφέποντες,
οὔτ' ἄρα ποίμνησιν καταΐσχεται οὔτ' ἀρότοισιν,
ἀλλ' ἥ γ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος ἤματα πάντα
ἀνδρῶν χηρεύει, βόσκει δὲ τε μηκάδας αἶγας.

(«Οδύσσεια» ι' 116-124)

Είς τήν κατάφυτον άπό δάση νῆσον ένάντι τής Καλαβρίας, πιθανώς τήν Σικελίαν, μέ τόν λαμπρόν λιμένα τών Συρακουσῶν, ύπῆρχε ή περίφημος πηγή τής Ορτυγίας τά ύδατα τής οποίας κατευθύνοντο πρός τόν λιμένα.

«Κυκλώπων δ' ές γαῖαν ἐλεύσσομεν ἐγγύς ἐόντων,
καπνόν τ' αὐτῶν τε φθογγὴν ὀΐωντε καὶ αἰγῶν...
... Ἔνθα δ' ἀνὴρ ἐνίαυε πελώριος, ὃς ῥα τε μῆλα
οἷος ποιμαίνεσκεν ἀπόπροθεν· οὐδὲ μετ' ἄλλους
πωλεῖτ', ἀλλ' ἀπάνευθεν ἑὼν ἀθεμίστια ἤδη.
Καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ ἐώκει
ἀνδρὶ τε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ ῥίῳ ὑλήεντι
ὑψηλῶν ὀρέων, ὅ τε φαίνεται οἷον ἀπ' ἄλλων».

(Καὶ ἀντικρύζομε καπνὸν ἀπὸ τὰ μέρη τῶν Κυκλώπων ἀκούοντες τὸν θόρυβον ποὺ ἔκαμον τὰ ποίμνια τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων των...
...'Εκεῖ ἄνδρας θεόρατος ἔζη μονάχος βόσκων μόνος τὰ πρόβατά του εἰς ἀπόκρημνα μέρη χωρὶς νὰ ἔχη συναναστροφὴν μὲ κανένα, παρὰ μόνος του διεσκέδαζε τὴν μοναξιάν του. Ἦτο τέρας θεόρατον ποὺ δὲν ὡμοίαζε μὲ ἄνθρωπον ποὺ τρέφεται μὲ ἄρτον ἀλλὰ μὲ κατάφυτον κορυφὴν ὄρους ποὺ διεκρίνετο ἀπὸ τὰ ἄλλα ὑψηλὰ ὄρη)

(«'Οδύσσεια» ι' 166-192)

Κατὰ μῆκος τοῦ λιμένος (ἑρμηνεύει ἡ Μέρτζ) ὑψώνετο καπνὸς ἀπὸ τὰς φλόγας τοῦ ἡφαιστείου τῆς Αἴτνης - ἑνὸς ἀπὸ τοὺς Κύκλωπας -. 'Η «φωνὴ» δὲ ποὺ ἠκούετο δὲν ἦτο παρὰ ἡ ὑπόκωφος βοὴ τοῦ ἡφαιστείου.

Κατὰ τὴν διάβασιν, τοῦ στενοῦ τῆς Μεσσήνης πρὸς τὴν ξηράν, τὸ ὑψηλὸν δηλαδὴ περίφραγμα ἀπὸ βράχους ποὺ προεξέχουν ἀπὸ τὴν σειράν, ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει δι' αὐτὸ ὅτι δὲν πρόκειται διὰ κάποιον θνητὸν ἀλλὰ διὰ ὑψηλὸν ὄρος. Αὐτὸς ὁ περίεργος σχηματισμὸς τοῦ βράχου, γνωστοῦ μὲ τὴν ὀνομασίαν «Χεῖρα τοῦ Θεοῦ» - Pentedillo- ὑψώνεται εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὀροσειρᾶς μεμονωμένος, θεαματικὸς καὶ ἀπρόσιτος.

«Καρπαλίμως δ' εἰς ἄντρον ἀφικόμεθ', οὐδὲ μιν ἔνδον
εὕρομεν, ἀλλ' ἐνόμευε νομὸν κάτα πίονα μῆλα
'Ελθόντες δ' εἰς ἄντρον ἐθηεύμεσθα ἕκαστα·...
«...'Ημεῖς δ' αὖτε κιχανόμενοι τὰ σὰ γοῦνα
ἱκόμεθ', εἴ τι πόροις ξεινήϊον ἠὲ καὶ ἄλλως δοίης δωτίνην, ἥ τε ξείνων θέμις ἐστίν.
'Αλλ' αἰδεῖο, φέριστε, Θεούς· ἱκέται δὲ ποιεῖμεν.
Ζεὺς δ' ἐπιτιμήτωρ ἱκετάων τε ξείνωντε,
ξείνιος, ὃς ξείνοισιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ»
Ὣς ἐφάμην, ὁ δὲ μ' αὐτίκ' ἀμείβετο νηλεῖ θυμῷ
«νήπιος εἰς, ὦ, Ξεῖν', ἢ τηλόθεν εἰλήλουθας,
ὅς με θεοὺς κέλεαι ἢ δειδίμεν ἢ ἀλέασθαι.
οὐ γάρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέχουσιν
οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ ἢ πολὺ φέρτεροι εἰμεν...»

'Επήγαμε ἀμέσως εἰς τὸ σπήλαιον μὰ ἐκεῖ δὲν εἴδαμε τὸν Κύκλωπα διότι ἦτο ἔξω εἰς τὰς βοσκὰς μὲ τὰ ποίμνιά του. Μόλις εἰσήλθομεν ἐκεῖ ἐξετάσαμε τί ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου,,, (καὶ ὅταν ἦλθε ὁ Κύκλωπας ἀπευθυνόμενος εἰς αὐτὸν τοῦ εἶπον): «Καὶ ἐμεῖς ποὺ εὑρέθημεν ἐδῶ σὲ παρακαλοῦμε τώρα νὰ μᾶς προσφέρης φιλοξενίαν καὶ κάποιαν χάριν νὰ μᾶς κάμης, ὅπως συνηθίζεται διὰ τοὺς ξένους. Δεῖξε σεβασμὸν ὦ δυνατέ, καὶ πρὸς τοὺς Θεοὺς καὶ ἐμεῖς ὡς ἱκέται εὑρισκόμεθα ἐνώπιόν σου. Ξένους καὶ ἱκέτας ἀγαπᾶ ὁ Ζεὺς νὰ προστατεύῃ, ὁ θεὸς τῶν ξένων τῶν ἱερῶν ποὺ πάντοτε μαζὶ των πηγαίνει». Τοιουτοτρόπως ὡμίλησα καὶ ἐκεῖνος μὲ κακίαν μοῦ ἀπήντησεν ἀποτόμως: «Ἦ ἀνόητος εἶσαι ξένε μου ἢ ἦλθες ἀπὸ πολὺ μακρυὰ καὶ μοῦ λὲς νὰ ὑπολογίζω καὶ νὰ φοβᾶμαι τοὺς Θεούς, ἀλλὰ τὸν Δία δὲ τὸν ὑπολογίζουν οἱ Κύκλωπες, οὔτε τοὺς ἄλλους θεοὺς διότι εἴμεθα ἀνώτεροι των».

(«'Οδύσσεια ι', 216-276)

'Η ἀνωτέρω ἀλληγορικὴ περιγραφὴ δεικνύει ὅτι ἂν κάποιος δὲν ἀνεγνώριζεν ἕνα ἡφαίστειον, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Αἴτνης, πρέπει νὰ ἤρχετο ἀπὸ πολὺ μακρυά, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσῃ ὅτι ἡ δύναμις τῆς φύσεως ἐντὸς τοῦ ἡφαιστείου ἦτο ἀνωτέρα κάθε ἄλλου.

'Εν συνεχείᾳ, ἀκολουθεῖ ἡ ἀφήγησις τῆς ἱστορίας τοῦ 'Οδυσσέως σχετικῶς μὲ τὸν τρόπον ποὺ κατώρθωσε νὰ τυφλώσῃ τὸν Πολύφημον, τὸν υἱὸν τοῦ 'Ερισίχθονος Ποσειδῶνος ποὺ συνετάραζε τὸν κόσμον, πῶς ἐτράβηξε τὸν λοστὸν ποὺ ἔσταζε αἷμα, καὶ μὲ ποῖον τρόπον ὁ Κύκλωψ ἀφινιασμένος ἐφώναζε τοὺς γείτονας του Κύκλωπας ποὺ ἔζων εἰς τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀπρόσβλητα ὄρη. 'Ο Κύκλωψ ἐσπάρασσεν μὲ ἀγωνίαν ἀλλὰ τέλος ὁ 'Οδυσσεὺς κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον (βλέπε καὶ ἄρθρον «'Οδυσσεὺς» τοῦ παρόντος Λεξικοῦ).

'Ο Κύκλωψ εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ πείσῃ τὸν 'Οδυσσέα νὰ μείνῃ, τοῦ ἐφώναξε προσφέρων δῶρα εἰς αὐτόν, δῶρα ἀντάξια ἑνὸς ξένου καὶ λέγων ὅτι ὁ ἔνδοξος Δημιουργὸς τῶν Σεισμῶν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸν στείλῃ πίσω εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἀκόμη πὼς ὁ ἴδιος ὁ Κύκλωψ ἦτο υἱὸς τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Σεισμῶν, τοῦ μόνου ποὺ ἠδύνατο ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ «μάτι» του, πρᾶγμα ποὺ οὐδεὶς ἄλλος Θεὸς ἢ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ.

Τὸ ἀνωτέρω χωρίον εἶναι ἀπὸ τὰ περιφημότερα τῆς «'Οδυσσείας». «Γίγαντες» εἶναι τὰ ὑψηλὰ ὄρη, «μονόφθαλμοι γίγαντες» δὲ τὰ ἡφαίστεια. Εἰς τὴν πέριξ τῆς Καλαβρίας περιοχὴν (ἑρμηνεύει ἡ κ. Μέρτζ) εὑρίσκονται πολλὰ ἡφαίστεια ἄλλα ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἄλλα ἐσβεσμένα, «ὀφθαλμός» των δὲ δὲν εἶναι παρὰ ὁ κρατὴρ των. Ὅταν τὸ ἡφαίστειον εὑρίσκεται εἰς ἐνεργὸν κατάστασιν «αἷμα ρέει πρὸς τὰ κάτω» φράσις ποὺ συμβολίζει τὴν ἐρυθρὰν λάβαν μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ὑπόκωφον βοὴν ποὺ ἀκολουθεῖ τὰς ἐκκρήξεις. 'Ο Πολύφημος ἐταυτίσθη μὲ τὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ μόνου ποὺ ὅπως εἶπε ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ὅρασιν του.

'Ο Ὅμηρος περιγράφει ὅτι τὸ ἡφαίστειον ἀρχίζει τὴν δρᾶσιν του μὲ βιαίους σεισμοὺς οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν τὴν ἔκρηξιν καὶ τὰς φλόγας εἰς τὸν κρατῆρα. Τὰ πλησίον εὑρισκόμενα ἡφαίστεια ἀπὸ τὴν Αἴτναν ἕως τὸν Βεζούβιον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον θὰ ἐταράσσοντο ἀπὸ σεισμοὺς καὶ ἄλλα γεωλογικὰ αἴτια καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «θὰ ἄναβαν καὶ πάλιν αἱ φλόγες».

'Η ἀλληγορία τοῦ 'Ομήρου εἶναι πολὺ κατατοπιστικὴ διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἡφαιστείου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ποὺ εἶναι μία δύναμις τῆς φύσεως ἀνεξήγητος διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ ὁποῖοι τὴν ἀπέδιδον εἰς τοὺς Θεούς. Γεωγραφικῶς ὁ 'Οδυσσεὺς εὑρίσκεται εἰς τὸ Στενὸν τῆς Μεσσήνης κατὰ τὸ χωρίον τῆς «'Οδυσσείας». Κατὰ τὴν παράδοσιν δέ, τὸ Στενὸν αὐτὸ ὑποτίθεται ὅτι δὲν εἶναι παρὰ ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδη, ὅπως τοὐλάχιστον δεικνύουν οἱ διάφοροι χάρται. Ὅμως εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον δὲν ὑπάρχουν παλίρροιαι, οὔτε καμία δίνη βγάζει θαλάσσιον ὕδωρ μὲ τὴν δύναμιν τῆς Χάρυβδης ὅπως περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Τὸ Στενὸν εἶναι ἀνοικτὸν καὶ ἀπὸ τὰς δύο ἄκρας του καὶ τοιουτοτρόπως εἶναι δυνατὴ ἡ διέλευσις μικρῶν πλοίων καὶ πορθμείων μεταξὺ Μεσσήνης καὶ Ρέτζιο.

«Αἰολίην δ' ἐς νῆσον ἀφικόμεθ'. ἔνθα δι' ἔναιεν
Αἴολος Ἱπποτάδης, φίλος ἀθανάτοισι θεοῖσι».
(Εἰς τῆς Αἰολίας τὴν νῆσον ἤλθομεν τότε, ὅπου ἔζη ὁ Αἴολος ὁ υἱὸς τοῦ 'Ιππότου, ἀγαπημένος τῶν Θεῶν)

(«'Οδύσσεια» κ' 1-9).

'Ο Αἴολος κατὰ τὰ φαινόμενα εἶναι τὸ σημερινὸν Στρόμπολι ὅπου συγκεντροῦνται οἱ ἄνεμοι καὶ ὅπου θὰ τὸν ὁδήγησεν ὁ ἄνεμος καὶ τὸ ρεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἐκεῖ καὶ τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὸ Στενόν. Οἱ 6 υἱοὶ τοῦ Αἰόλου ποὺ εἶχον λάβει ὡς συζύγους κατὰ τὴν μυθολογίαν τὰς 6 θυγατέρας του δὲν εἶναι παρὰ αἱ 6 μικραὶ ἡφαιστειογενεῖς νῆσοι πλησίον τοῦ Στρόμπολι, αἱ ὀνομαζόμεναι Σαλίνα, Παναρέα, Λίπαρι, Βουλκάνο, 'Αλικούντι καὶ Φιλικούντι. 'Η νῆσος Βουλκάνο ἔχει δύο ἐσβεσμένους κρατῆρας συνδεομένους μὲ μίαν στενὴν λωρίδα ἄμμου μὲ τὴν ἀκτὴν κατὰ τρόπον ποὺ δίδει τὴν ἐντύπωσιν «ζεύγους». Τὰ «πολλὰ καλὰ φαγητὰ» («'Οδυσσείας» κ, 17-30) ἀναφέρονται εἰς τὴν ὀργιώδη βλάστησιν τῶν καρποφόρων δένδρων τῆς νήσου. (Σημείωσις μεταφραστοῦ: 'Η Μέρτζ ἔχει ἐξετάσει λεπτομερῶς ἐπὶ τόπου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «'Οδύσσειαν» μέρη).

Κατὰ τὴν 'Ελληνικὴν Μυθολογίαν ὁ Αἴολος ἦτο θεὸς καὶ φύλαξ τῶν ἀνέμων. Μετὰ τὸ Στρόμπολι ὁ 'Οδυσσεὺς ἔπλευσεν εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας ἐμποδιζόμενος νὰ πλεύσῃ ἀλλοῦ λόγῳ τῶν ἰσχυρῶν ἀντιθέτων ἀνέμων ποὺ ἔπνεον ἀπὸ τὸ Στενὸν τῆς Μεσσήνης.

Ὅταν εὑρίσκετο πλέον εἰς τὸ ἄκρον τῆς νήσου, οἱ πνέοντες τώρα δυτικοὶ ἄνεμοι θὰ τὸν ἔφερον ἀνατολικῶς πρὸς τὴν 'Ιθάκην εἰς διάστημα, κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς μας, ἐννέα ἡμερῶν.

«... 'Ενθ' ἐμὲ μὲν γλυκὺς ὕπνος ἐπήλυθε κεκμηῶτα· αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων οὐδὲ τῳ ἄλλῳ δῶκ' ἑτάρων ἵνα θᾶσσον ἱκοίμεθα πατρίδα γαῖαν· Οἱ δ' ἕταροι ἐπέεσι πρὸς ἀλλήλους ἀγόρευον, καὶ μ' ἔφασαν χρυσόν τε καὶ ἄργυρον οἴκαδ' ἄγεσθαι, δῶρα παρ' Αἰόλου μεγαλήτορος 'Ιπποτάδαο...
...'Ασκὸν μὲν λῦσαν, ἄνεμοι δ' ἐκ πάντες ὄρουσιν, τοὺς δ' αἶψ' ἁρπάξασα φέρεν πόντονδε θύελλα κλαίοντας, γαίης ἄπο πατρίδος...»
(Τότε ἐγὼ ἐξουθενωμένος ἔπεσα διὰ νὰ κοιμηθῶ, ἐγὼ ποὺ δὲν ἄφηνα κανένα εἰς τὸ τιμόνι τοῦ πλοίου, ἀλλὰ ὁ ἴδιος τὸ ἤθελα διὰ νὰ ὁδηγήσω γρηγορότερον τὸ πλοῖον εἰς τὴν πατρίδα. Τότε ὅλοι οἱ σύντροφοί μου ἤρχισαν νὰ συζητοῦν μεταξὺ των πὼς πιθανῶς χρυσὸν νὰ περιεῖχε ὁ σάκος ποὺ μοῦ εἶχε δώσει ὁ Αἴολος ὡς δῶρον... Καὶ τότε ἔλυσαν τὸν ἀσκὸν καὶ ἀμέσως ἤρχισαν νὰ πνέουν κάθε εἴδους ἄνεμοι καὶ ἀνεμοστρόβιλος ποὺ μᾶς παρέσυρεν μακρυὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα).

(«'Οδύσσεια κ', 31-55).

Πράγματι, λόγω τῶν ἐπικρατούντων εἰς τὴν περιοχὴν γύρω ἀπὸ τὴν 'Ιθάκην ἀντιθέτων ρευμάτων, αἱ τρικυμίαι καὶ αἱ θαλασσοταραχαὶ εἶναι συχνότατα. 'Εξ αἰτίας λοιπὸν αὐτῶν τῶν ἀνέμων παρεσύρθησαν τὰ πλοῦα ἀπὸ τὸ ρεῦμα ποὺ ἔρχεται νοτίως τῆς Κερκύρας πρὸς τὸ Κατάντζαρο, τὴν ἀνατολικὴν προεξοχὴν τῆς 'Ιταλικῆς Χερσονήσου καὶ ἀκολούθως πλέοντες πρὸς νότον καὶ πάλιν μέσω τοῦ Στενοῦ τῆς Μεσσήνης ἐπανῆλθον εἰς τὸ Στρόμπολι.

«Αὐτὴ τὴν φορὰν ὁ Αἴολος μὲ ἔδιωξε ἀπὸ τὴν χώραν του» λέγει ὁ 'Οδυσσεύς.

«'Εξῆμαρ μὲν ὁμῶς πλέοντες νύκτας τε καὶ ἦμαρ· ἑβδοκάτῃ δ' ἱκόμεθα Λάμου αἰπὺ πτολίεθρον, Τηλέπυλον Λαιστρυγονίην...»

('Επὶ ἕξι ἡμέρας ἐπλέαμεν νύκτα καὶ ἡμέραν καὶ τὴν ἑβδόμην ἐφθάσαμεν εἰς τὸ ὡραῖον κάστρον τῆς Λάμου, εἰς τὴν ὑψηλὴν Τηλέπυλον τὴν χώραν τῶν Λαιστρηγόνων...)
(«'Οδύσσεια» υ' 70-82)

Μετὰ τὸ Στρόμπολι, κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν δύσιν, δεδομένου ὅτι ὁ δύνατος ἄνεμος καὶ τὸ ρεῦμα δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ πλεύσουν πρὸς νότον μέσω τοῦ Στενοῦ, ἔπλευσαν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ ὅπου ἐπεκράτει μεγαλυτέρα ἠρεμία. "Αν ὑπολογίσωμεν ὅτι ἐκωπηλάτουν ἐπὶ 6 ἡμέρας καὶ 6 νύκτας πρὸς τὴν δύσιν μὲ μέσην ὡριαίαν ταχύτητα ἓξι μίλια τὴν ὥραν ἢ 150 μίλια τὴν ἡμέραν, τὴν ἑβδόμην ἡμέραν τὰ πλοῖα θὰ εἶχον καλύψει μόλις 1050 μίλια. "Ομως μεταξὺ τῆς νήσου 'Αλικούντι τῆς πλέον δυτικῆς ἀπὸ τὰς αἰολικὰς νήσους ἀπ' ὅπου ὑποτίθεται ὅτι εἶχεν ἀναχωρίσει ὁ μικρὸς στολίσκος τοῦ 'Οδυσσέως καὶ τοῦ Γιβραλτὰρ ('Ηράκλειαι στῆλαι) ἡ ἀπόστασις εἶναι περίπου 1090 μίλια.

Εἰς ἄλλο σημεῖον (κ' 81-86) ὁ "Ομηρος ἀναφέρει τὸν γνωστότατον μῦθον κατὰ τὸν ὁποῖον εἰς τὸ Γιβραλτὰρ συναντῶνται ἡ ἡμέρα μὲ τὴν νύχτα. 'Η Edith Hamilton σχετικῶς μὲ τὸν μῦθον αὐτὸν τοῦ "Ατλαντος, ὁ ὁποῖος σηκώνει τὸν κόσμον εἰς τοὺς ὤμους του, γράφει «Κρατῶν αὐτὸ τὸ βάρος, ὁ "Ατλας, εὑρίσκεται πάντοτε ἐμπρός ἀπό τὴν θέσιν ὅπου μέσω τῶν νεφῶν, καὶ τοῦ σκότους ἡ Νύκτα καὶ ἡ 'Ημέρα πλησιάζουν χαιρετίζουσαι ἡ μία τὴν ἄλλην.

'Ο Bowra ἐπικαλεῖται σχετικὸν ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδου «'Εκεῖ εὑρίσκονται αἱ πύλαι τοῦ δρόμου τῆς Νυκτὸς καὶ τῆς 'Ημέρας. "Ενα ἀνώφλιον τὰς κρατεῖ ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἕνα λίθινον κατώφλιον ἐκ τῶν κάτω».

Αἱ δύο παρατεθεῖσαι ἑρμηνεῖαι δὲν συμφωνοῦν μεταξύ των. 'Οπωσδήποτε ὅμως πολλοὶ συγγραφεῖς ἐντοπίζουν τὴν θέσιν αὐτὴν εἰς τὸ Στενὸν τοῦ Γιβλαλτάρ, δεδομένου ὅτι εἶναι εὔκολον εἰς τὸν γνώστην τοῦ μύθου πού πλέει πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὸν 'Ατλαντικὸν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ Στενὸν καὶ τὴν Μεσόγειον, νὰ ἀναγνωρίσῃ πολλὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα εἰς αὐτόν. Τὸ Στενὸν δὲν διακρίνεται ἀπὸ πολὺ μεγάλην ἀπόστασιν, διότι τὸ πέρασμα ἔχει εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν ἄλλην ξηρὰν ὅπου σχηματίζεται γωνία νοτιοδυτικῶς πρὸς βορειονατολάς, ὁρατὴ εἰς ἐκεῖνον ποὺ εἰσέρχεται ἐκ δυσμῶν. Τὸ μέρος αὐτό, εἶναι γνωστὸν ὡς «Κατώφλιον τοῦ Παρμενίδου» ἐνῶ τὸ «'Ανώφλιον» εἶναι τὸ συνεχῶς ὑπάρχον ἄνωθεν τοῦ Γιβραλτὰρ νέφος τὸ ὁποῖον σχηματίζεται ἐξ αἰτίας τῆς συμπυκνώσεως τῆς ὑγρασίας, ποὺ καλύπτει τὸν ἥλιον καὶ δημιουργεῖ μίαν σκιάν, τὴν παραίσθησιν τῆς νυκτός. 'Απέναντι ἀκριβῶς, εἰς τὴν 'Αφρικανικὴν ἀκτὴν ἐπικρατεῖ συνεχὴς ἡλιοφάνεια, χωρὶς νέφη, πρᾶγμα ποὺ συμβολίζει τὴν 'Ημέραν κατὰ τὴν μυθολογίαν. Αὐτὴ ἡ μετεωρολογικὴ ἀνωμαλία προκαλεῖται ἀπὸ τοὺς ἐπικρατοῦντας εἰς τὴν περιοχὴν βορειοδυτικοὺς ἀνέμους, οἱ ὁποῖοι συμπυκνώνονται ἐπάνω ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ σημεῖα τῆς 'Ισπανικῆς ἀκτῆς, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὴν 'Αφρικανικὴν ἐπικρατεῖ ἡλιοφάνεια, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπιφέρει δυνατὸν καύσωνα λόγω τῶν ἐλαφρῶν ἀνέμων ποὺ πνέουν ἀπὸ τὴν ἔρημον. Αὐτοὶ οἱ δύο ἀπότομοι βράχοι, τὸ σκοτεινὸν καὶ ἀπρόσιτον Γιβραλτὰρ καὶ ἡ ἡλιόλουστος Θέουτα δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἑνώνονται καὶ χωρίζουν ὅταν ἕνα πλοῖον προερχόμενον ἀπὸ δυσμὰς περάσῃ τὸ Στενόν. Τὸ ἐκπληκτικὸν αὐτὸ φυσικὸν φαινόμενον τὸ ὁποῖον συναντᾶται ἐπανειλημένως εἰς τὴν 'Ελληνικὴν μυθολογίαν, ἔρχεται νὰ ἐπισημάνῃ μίαν γνωστὴν εἰς ὅλους τοὺς "Ελληνας γεωγραφικὴν περιοχήν.

«'Ενθ' ἐπεὶ ἐς λιμένα κλυτὸν ἤλθομεν, ὃν πέρι πέτρη ἠλίβατος τετύχηκε διαμπερὲς ἀμφοτέρωθεν...»
(Εἰς τὸν ὡραῖον λιμένα εἰσήλθομεν τὸν ὁποῖον περιτειχίζουν πανύψηλοι βράχοι καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευράς...)
(«'Οδύσσεια» κ' 87-91)

'Ο "Ομηρος ἀκόμη περιγράφει τὸν κόλπον τῆς 'Αλγεθίρας εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βράχου τοῦ Γιβραλτὰρ ὅπου, καθὼς λέγει, «δύο ὑψηλοὶ βράχοι προβάλλουν ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ κόλπου», ὁ ὁποῖος πράγματι βλέπει πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ ἐνῶ ὁ ἄνεμος καὶ τὸ ρεῦμα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν 'Ατλαντικὸν λόγω τοῦ ὑψηλοῦ ὑφάλου ποὺ σχηματίζει βραχίονα πέριξ τοῦ κόλπου δέν ἐπηρεάζουν καθόλου τὴν ἐντός τοῦ κόλπου θάλασσαν ὅπου ἐπικρατεῖ πάντοτε γαλήνη καί νηνεμία. 'Ο καπνὸς δὲ πού ἀναφέρεται ὅτι ἀνέβαινεν ἀπὸ τὴν ξηρὰν δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀναφερθὲν ἀνωτέρω νέφος τὸ ὁποῖον ἀνεβαίνει ὡς ἀτμὸς ἀπὸ τὴν θερμὴν ξηράν.

«... Οἱ δ' ἄϊοντες φοίτων ἴφθιμι Λαιστρυγόνες ἄλλοθεν ἄλλος, μύριοι, οὐκ ἄνδρεσσιν ἐοικότες, ἀλλὰ Γίγασιν...»
(Οἱ Λαιστρηγόνες μᾶς ἐπετέθησαν ἀναρίθμητοι ἀπὸ παντοῦ μόλις μᾶς ἀντελήφθησαν καὶ ὡμοίαζον μὲ γίγαντας καὶ ὄχι μὲ ἀνθρώπους)
(«'Οδύσσεια κ' 119-139)

Οἱ τερατώδεις Λαιστρυγόνες ὅπως καὶ οἱ Κύκλωπες λέγονται περισσότερον γίγαντες παρὰ ἄνθρωποι καὶ δὲν ἦσαν παρὰ αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων ποὺ εὑρίσκονται πίσω ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ. Οἱ δὲ μεγάλοι βράχοι οἱ ὁποῖοι περιγράφονται εἰς τὴν «'Οδύσσειαν» νὰ τινάζωνται καὶ νὰ πίπτουν, πιθανώτατα ἀπεσπῶντο ἀπὸ τὰ ὄρη λόγω τῶν συχνῶν σεισμικῶν δονήσεων τῆς περιοχῆς. 'Ο 'Οδυσσεύς, συνεχίζων τὰς περιπετείας του ἐβγῆκεν εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν μέσῳ τοῦ Στενοῦ τοῦ Γιβραλτάρ καὶ ἀκολούθως ἔφθασεν εἰς τὴν νῆσον τῆς Κίρκης

«... ἔνθα δ' ἔναιε Κίρκη ἐυπλόκαμος, δεινὴ Θεός αὐδήεσσα, ...»
(Εἰς τὴν Αἰαν τότε ἤλθομεν, εἰς τὴν νῆσον ὅπου ἔζη ἡ Κίρκη ἡ θεὰ μὲ τὰ ὡραῖα μαλλιὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φωνήν...)
(«'Οδύσσεια» κ' 135-150)

'Η Αἰα, ἡ νῆσος τῆς Κίρκης εἶναι ἡ 'Ισπανική, Μαδέρα. "Οπως περιγράφει ὁ "Ομηρος γύρω ἀπὸ τὴν νῆσον ὑπῆρχον πολλαὶ δασώδεις περιοχαὶ μὲ δρῦς (βελανιδιὲς) καὶ ἄλλα ὑψηλὰ δένδρα, λόγω δὲ τῆς ὑπερβολικῆς ὑγρασίας καὶ τῆς θερμῆς ἀτμοσφαίρας, ὅπως ἑρμηνεύεται σήμερον, ἐδημιουργεῖτο πυκνὴ ὁμίχλη ποὺ ἐκάλυπτε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Εἰς τὴν κορυφὴν ὑπῆρχε τὸ μαρμάρινον ἀνάκτορον τῆς Κίρκης, τὸ ὁποῖον σήμερον εἰς τὴν περιοχὴν εἶναι γνωστὸν ὡς Μέγα Κιουράλ. Πιθανώτατα, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, τὸ ὕψωμα αὐτὸ ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὸν κρατῆρα ἑνὸς ἡφαιστείου.

'Η Κίρκη ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν 'Ελληνικὴν μυθολογίαν ὡς ἐγγονὴ τοῦ 'Ωκεανοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου εἰσάγει διὰ πρώτην φορὰν ὁ "Ομηρος. 'Ανωτέρω ἀνεφέρθη ὅτι ὁ 'Ωκεανὸς ἦτο ὁ ποταμὸς ὁ ὁποῖος περικυκλώνει τὴν γῆν καὶ ἀπεικονίζετο συνήθως εἰς τοὺς χάρτας τῆς 'Ομηρικῆς ἐποχῆς νὰ περιτρέχει τὸ ἔξω χεῖλος ἑνὸς στρογγυλοῦ δίσκου. Βάσει ὅμως τῶν συγχρόνων δεδομένων αὐτὸ τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι παρὰ τὸ γνωστὸν Κόλπειον Ρεῦμα, τὸ Γκόλφ Στρήμ, ὁ φυσικὸς ποταμὸς τοῦ 'Ατλαντικοῦ 'Ωκεανοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν περικυκλώνει πέραν ἀπὸ τὰς 'Ηρακλείους Στῆλας καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαφορὰν εἰς τὸ χρῶμα, τὴν πυκνότητα, τὴν ταχύτητα καὶ τὴν θερμότητα, εἰς σχέσιν μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὕδατα τοῦ 'Ατλαντικοῦ. 'Αναφορὰς αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἔχομεν εἰς πολλὰ ἀρχαῖα κείμενα. 'Η Κίρκη δέ, ἡ ὁποία κατοικεῖ εἰς μίαν νῆσον ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Γκόλφ Στρήμ καὶ ἔχει ἑπομένως μίαν φυσικὴν σχέσιν μὲ τὸν 'Ωκεανόν, παρουσιάζεται ὡς ἐγγονὴ τοῦ 'Ωκεανοῦ.

«'Αμφίπολοι δ' ἄρα τῆος ἐνὶ μεγάροισι πένοντο τέσσαρες, αἳ οἱ δῶμα κάτα δρήστειραι ἔασι. γίγνονται δ' ἄρα ταιγ' ἐκ τε κρηνέων ἀπὸ τ' ἀλσέων ἐκ δ' ἱερῶν ποταμῶν, οἵ τ' εἰς ἅλαδε προρέουσι».
(Εἰς τὰ ἀνάκτορα αἱ ὑπηρέτριαι ἐφρόντιζον διὰ τὸ συγύρισμα, τέσσερες δὲ εἶχον τὴν ἐπιμέλειαν των, αἱ ὁποῖαι κατήγοντο ἀπὸ δένδρα, καὶ ἱεροὺς ποταμοὺς ποὺ ἐννώνονται μὲ τὴν θάλασσαν...).
(«'Οδύσσεια κ' 348-351)

Αἱ τέσσαρες αὐταὶ Νύμφαι εἶναι οἱ τέσσαρες ποταμοὶ οἱ ὁποῖοι πηγάζουν ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ Μεγάλου Κιουράλ.

«"Ενθα μὲν ἤματα πάντα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτὸν ἤμεθα, δαινύμενοι κρέα τ' ἄσπετα καὶ μέθυ ἡδύ...
...'Η δ' αὐτίκα ἀμείβετο δῖα θεάων· «διογενεῖ Λαερτιάδη, πολυμήχαναν 'Οδυσσεῦ, μηκέτι νῦν ἀέκοντες ἐμῷ ἐνὶ μίμνετε οἴκῳ· ἀλλ' ἄλλην χρὴ πρῶτον ὁδὸν τελέσαι καὶ ἱκέσθαι εἰς Αἴδαο δόμους καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης, ψυχῇ χρησομένους Θηβαίου Τειρεσίαο, μάντιος ἀλαοῦ, τοῦ τε φρένες ἔμπε δοῖ εἰσί...»

(Καὶ παρεμείναμε διασκεδάζοντες ἕνα ὁλόκληρον χρόνον. "Ομως ἡ Κίρκη εἰς τὸν 'Οδυσσέα καὶ τοὺς συντρόφους του εἶπε ἀκόμη. «Εἰς τῆς Περσεφόνης τῆς σκληρῆς καὶ τοῦ "Αδου τὰ βασίλεια θὰ πᾶτε διὰ νὰ ἀκούσετε διὰ τὸ μέλλον ἀπὸ τὸν Θηβαῖον Τειρεσίαν τὸν τυφλὸν μάντιν τοῦ ὁποίου τὰ λογικὰ ἀκόμη διετηροῦντο...)
(«'Οδύσσεια» κ' 467-495)

'Ο 'Οδυσσεὺς ἐθρήνησεν ἀκούσας τοὺς λόγους αὐτοὺς τῆς Κίρκης, διότι ἐγνώριζεν ὅτι κανεὶς ποτὲ θνητὸς δὲν ἐπέστρεψεν ἀπὸ αὐτὸ τὸ ταξίδιον. 'Η Κίρκη ὅμως τοῦ ὑπεσχέθη:

«... Τὴν δέ κε τοι πνοιὴ Βορέαο φέρησιν. 'Αλλ' ὁπότ' ἂν δὴ νῆϊ δ' 'Ωκεανοῖο περήσῃς, ἐνθ' ἀκτή τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης, μακραί τ' αἰγείροι καὶ ἰτέαι ὠλεσίκαρποι, νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' 'Ωκεανῷ βαθυδίνῃ, αὐτὸς δ' εἰς 'Αΐδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα...»
("Οταν φυσήσῃ μίαν φορὰν ὁ βορρᾶς τὸ πλοῖο θὰ ὁδηγηθῇ ἐκεῖ. 'Αλλὰ μόλις διαβῆς τὸν βαθὺν 'Ωκεανόν καὶ φθάσῃς εἰς τὴν ἀγρίαν ὄχθην καὶ τὰ δάση τῆς Περσεφόνης μὲ τὰς ἀκάρπους ἰτέας καὶ τὰς ὑψηλὰς λεύκας, ἐκεῖ νὰ ἀράξῃς τὸ πλοῖο σου εἰς τοῦ 'Ωκεανοῦ τὴν ἄκρην καὶ νὰ κινήσῃς νὰ πᾶς εἰς τὴν ἀραχνιασμένην κατοικίαν τοῦ "Αδου.
(«'Οδύσσεια» κ' 507-515)

'Ακολούθως ὁ 'Οδυσσεύς, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Κίρκης ἐθυσίασε ζῶα κρατῶν τὴν κεφαλήν των πρὸς τὸ σκότος ἐνῶ ἡ ἰδική του κεφαλὴ ἦτο στραμμένη πρὸς τὸν 'Ωκεανόν. Κατόπιν, μετὰ τὴν θυσίαν ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς μητρός του, μὲ τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ μιλήσει. Τέλος, αἱ ψυχαὶ ἐχάθησαν πάλιν

πρὸς τὸν "Αδην καὶ ὁ 'Οδυσσεὺς ἐξηντλημένος ἤρχισε ἐκ νέου νὰ πλέη εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν.

Γεωγραφικῶς, τὸ ἀλληγορικὸν αὐτὸ ἐπεισόδιον τοῦ ταξιδίου τοῦ 'Οδυσσέως εἰς τὰς Πύλας τοῦ "Αδου, δύναται νὰ τοποθετηθῆ ἀπὸ τὴν Μαδέραν εἰς τὴν «καμπούραν» τῆς 'Αφρικῆς ὅπου τὸ Γκόλφ-Στρὴμ πλησιάζει τὴν ἀκτήν. 'Ο 'Οδυσσεὺς ἐθρήνει διότι ὅπως ἐγνώρισε κανένας θνητὸς δὲν ἐγύρισε ποτὲ ἀπὸ τὸ θλιβερὸν αὐτὸ ταξίδιον. Εἰς τὴν 'Ελληνικὴ μυθολογίαν αἱ Πύλαι τοῦ "Αδου συμβολίζουν τὸν θάνατον ὡς κατάστασιν πέραν τῆς ζωῆς. 'Ο "Ομηρος δι' αὐτῆς τῆς ἀλληγορίας προφανῶς ἤθελε νὰ δηλώσει ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς ἦτο πολὺ ἄρρωστος καὶ ἐπομένως δὲν ἦτο μακρυὰ ἀπὸ τὸν θάνατον, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἄφθασε πρὸ τῶν πυλῶν του. "Ομως — χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια — ὅπως ἦτο μὲ τὸ πρόσωπον στραμμένον πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν ὁ θάνατος δὲν τὸν ἀντελήφθη.

'Ο 'Οδυσσεὺς εὑρίσκετο πράγματι εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, μὲ ὑψηλὸν πυρετὸν — τὸν ἔλουζεν ὁ Πυριφλεγέθων ποταμὸς — καὶ παραληρήματα, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶδε τὴν ἀναφερομένην πομπὴν τῶν ψυχῶν, ὅπως τοῦ 'Αγαμέμνονος, τοῦ 'Αχιλλέως τοῦ Μίνωος καὶ τῆς Τυροῦς τοὺς ὁποίους ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ τοὺς ἐγγίση. Κατὰ τὰ φαινόμενα ἐπρόκειτο περὶ ἑλώδους πυρετοῦ, διότι κατὰ τὸν "Ομηρον ἔγινε χλωμὸς ὅπως τὸ ἔλαιον (λάδι), χρῶμα χαρακτηριστικὸν τῆς ἑλονοσίας. Πάντως εἰς αὐτὴν τὴν παραθαλασσίαν περιοχὴν βορείως καὶ νοτίως τοῦ Ντακάρ (περιοχὴ τῆς 'Αφρικῆς) ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερον πολλοὶ ἐπιβλαβεῖς κώνωπες ποὺ συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μετάδοσιν τῆς ἑλονοσίας, τῆς μάστιγας αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης ὑγείας.

Κατὰ τὸν "Ομηρον ὁ 'Οδυσσεὺς εἶχε τὸ μοναδικὸν προνόμιον νὰ 'δῆ δύο φορὰς τὸν θάνατον, πρᾶγμα μοναδικὸν διὰ θνητόν. 'Επιστρέφων εἰς τὴν Αἰαν ὁ πολυμήχανος ἥρως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαναπλεύση εἰς τὸν Γκόλφ-Στρήμ.

Εἰς τὸ μ' τῆς «'Οδυσσείας» ὁ "Ομηρος περιγράφει ἐκτενῶς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Κίρκη προεῖπεν εἰς τὸν 'Οδυσσέα τὸ μοιραῖον τέλος τῶν συντρόφων του καὶ πὼς ἦταν πεπρωμένον νὰ ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα. 'Ακόμη πὼς θ' ἀντιστέκοντο εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ μαγευτικοῦ τραγουδιοῦ τῶν Σειρήνων, πὼς θὰ προχωρήσουν ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τοὺς ὑψηλοὺς βράχους ὅπου ἐπάνω των μὲ μανίαν κτυποῦν τὰ κύματα, πὼς θὰ πέσουν εἰς τὰ ἁρπακτικὰ δαιμονικὰ τέρατα, τὴν Σκύλαν καὶ τὴν Χάρυβδην, πὼς ὁ 'Οδυσσεὺς θὰ ξεπεράση τελικῶς ὅλους αὐτοὺς τοὺς κινδύνους καὶ πὼς θὰ φθάση εἰς τὸν ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Θρηνακίας ὅπου βόσκουν οἱ βόες (βόδια) τοῦ 'Ηλίου. "Ομως ἐὰν πειράξουν τοὺς βόας αὐτούς, ἡ Κίρκη προεῖπε ὅτι τραγικὴ θὰ εἶναι ἡ μοῖρα τῶν συντρόφων του καὶ τοῦ πλοίου του. 'Ο μόνος ποὺ θὰ ἐπιζήση θὰ εἶναι ὁ 'Οδυσσεὺς ἀλλὰ ἡ ἐπιστροφή του, ὁ νόστος του (ὁ γυρισμός), θὰ εἶναι ἀργὸς καὶ ἄτυχος (μ' 165-189).

«Ἦ τοι ἐγὼ τὰ ἕκαστα λέγων ἑτάροισι πίφαυσκον τόφρα δὲ καρπαλίμως ἐξίκεο νηῦς εὐεργὴς νῆσον Σειρήνοιΐν· ἔπειγε γὰρ οὖρος ἀπήμων. αὐτὶκ' ἔπειτ' ἄνεμος μὲν ἐπαύσατο ἶδε γαλήνη ἔπλετο νηνεμίη, κοίμησε δὲ κύματα δαίμων...»

('Εκεῖ ὅπου αὐτὰ τοὺς ἔλεγον τὸ ὡραῖον πλοῖον ἔφθασεν εἰς τῶν δύο Σειρήνων τὴν νῆσον, ὠθούμενον ἀπὸ τὸν οὔρειον ἄνεμον. 'Αμέσως ἐσταμάτησεν ὁ ἄνεμος καὶ λαμπρὰ γαλήνη ἁπλώθη εἰς τὴν θάλασσαν...)

(μ' 165-169)

"Οπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω ἡ νῆσος Μαδέρα εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ Γκόλφ Στρὴμ πλησίον τοῦ νοτιοανατολικοῦ τόξου πρὸς δυσμάς. Οἱ ἐπικρατοῦντες ἐκεῖ ἄνεμοι ἀκολουθοῦν τὴν πορείαν τοῦ ρεύματος καὶ κατὰ τὸν "Ομηρον ὁ 'Οδυσσεὺς ὠδηγεῖτο ἀπὸ τοὺς ἀνέμους, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ κάμη τίποτε. Τὸ ρεῦμα καὶ οἱ ἄνεμοι θὰ τὸν ὠδήγησαν δυτικῶς ἀπὸ τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν εἰς τὰς 'Αντίλλας, Πόρτο Ρίκο, Σάντο-Ντομίγγο ("Αγιος Δομίνικος), εἰς τὴν 'Αϊτὴν ἢ τὴν Κούβαν ποὺ εὑρίσκονται ἐντὸς τῆς φορᾶς τοῦ Γκόλφ Στρήμ. Αἱ θαυμάσιαι νῆσοι τῶν Σειρήνων ἐδελέασαν πολλοὺς ταξιδιώτας καὶ δεδομένου ὅτι θὰ ἔφθανον ἐκεῖ ταλαιπωρημένοι μετὰ ἀπὸ πολυήμερον ταξίδιον, ὁ πειρασμὸς νὰ μείνουν εἰς τὰ ἀνθοστόλιστα παράλιά των θὰ ἦτο μεγάλος. 'Ο "Ομηρος ἀναφέρει μίαν καταπληκτικὴν λεπτομέρειαν: ὅτι τὸ πλοῖον ἔφθασεν ἐκεῖ χωρὶς νὰ ἔχει ὑποστῆ καμίαν ζημίαν καὶ συνήντησε νεκρὰν γαλήνην, πρᾶγμα ποὺ ἀληθεύει, διότι εἰς τὴν περιοχὴν ὑπάρχει χαρακτηριστικὴ ἠρεμία εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Σαργκάσο. Καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖον ὁ 'Οδυσσεὺς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ δύο κατευθύνσεων, τῆς μιᾶς ἀνάμεσα ἀπὸ ἀπότομους βράχους καὶ τῆς ἄλλης ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν Σκύλλαν καὶ τὴν Χάρυβδην. 'Ο 'Οδυσσεὺς ἐπροτίμησε τὸν κύριον δρόμον τοῦ Γκόλφ Στρήμ (μ' στίχοι 201-207, 217-221 καὶ 234-259).

Τὰ θαλάσσια ὕδατα ποὺ κυλοῦν ἀπὸ τὸ Στενὸν τῆς Φλωρίδας καὶ εἰσέρχονται εἰς τὸ Γκόλφ Στρήμ βορείως τῆς Κούβας, θὰ εἶχον φέρει τὸν 'Οδυσσέα πρὸς τὴν ἀκτὴν ἀπ' ὅπου ἀνέφερεν, ὅτι εἶδε πυκνὸν καπνὸν καὶ πελώρια κύματα. 'Ο καπνὸς εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα πυκνὴ ὁμίχλη ἐπάνω ἀπὸ τὰ Μεγάλα 'Υψώματα. Τὰ πελώρια κύματα, ἡ παλίρροια ποὺ σπάη εἰς τὴν βραχώδη παραλίαν τοῦ Μαίην. 'Ακολουθῶν τὴν παραλίαν καὶ παραπλέων τοὺς βράχους καὶ προσπαθῶν νὰ κρατήση τὸ πλοῖον του μακρυὰ ἀπὸ τὴν ὁμίχλην τῶν Μεγάλων 'Υψωμάτων ὁ 'Οδυσσεύς, ἔφθασεν εἰς τὸν Κόλπον τοῦ Φόντυ, ὅπου ζοῦσαν ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδη, μία ἀπὸ τὴν κάθε πλευρά. Πρόκειται δι' ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπιβλητικώτερα καὶ ἐκπληκτικώτερα φαινόμενα τῆς φύσεως, ἡ ὑψηλοτέρα γνωστὴ παλίρροια εἰς τὸν κόσμον. 'Η ἁλμυρὰ θάλασσα λόγω τῆς παλιρροίας προκαλεῖ ἀφροὺς ποὺ φθάνουν πολλὰ μέτρα ἐπάνω ἀπὸ τοὺς βράχους. 'Υψηλότερον ἐκτείνεται ἡ διακλάδωσις τοῦ κόλπου εἰς δυὸ βραχίονας τὴν Σκύλλαν - τὸν πορθμὸν τῆς Μίνας - ὅπου σημαδεμένοι ἀπὸ τὰς τρικυμίας βράχοι μὲ σπήλαια εἰς τὰ ὁποῖα ζοῦν διάφορα ζῶα τῆς θαλάσσης. 'Εκεῖ εὑρίσκεται καὶ τὸ 'Ακρωτήριον τῆς Σχισμῆς (Cape Split) τὸ ὁποῖον καθιστᾶ περισσότερον στενὸν τὸν πορθμόν. 'Η Χάρυβδη — ὁ ἄλλος βραχίων - εἶναι ὁ κόλπος τοῦ Τσινιέκτο (Chignect Bay). "Οταν ἡ παφλάζουσα ἀναταραχὴ εἰς τὴν Χάρυβδην παύη, ὁ μαῦρος ἀμμώδης βυθὸς μένει ἐντελῶς ἀκάλυπτος. Καὶ ἡ παραμικρὰ γεωγραφικὴ καὶ γεωλογικὴ λεπτομέρεια εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, συμφωνεῖ μὲ τὰς περιγραφὰς τοῦ 'Ομήρου. Δὲν εἶναι παρὰ μία ἀκόμη ἀπόδειξις ὅτι ὁπωσδήποτε θὰ ὑπῆρξεν κάποιος αὐτόπτης μάρτυς, δεδομένου ὅτι δὲν δύναται νὰ περιγράψη κάποιος αὐτὸ τὸ τρομερὸν φαινόμενον, μὲ τόσην ζωηρότητα ὕφους καὶ εἰκόνων, χωρὶς νὰ ἔχη ἰδίαν ἀντίληψιν (βλέπε καὶ παρατιθέμενον σχετικὸν χάρτην τῆς Μὲρτζ εἰς σελίδα 656

'Η Μεσσήνη ποὺ ἔχει μόνον ἕνα ἀνοικτὸν πέρασμα καὶ μίαν παλίρροιαν μικροῦ ὕψους ποτὲ δὲν θὰ παρεκίνει τὸν "Ομηρον νὰ γράψη δι' αὐτὸ τὸ φαινόμενον ποὺ σταματᾶ τὴν ἀναπνοήν. (μ', 260-276 καὶ 302-307)

«Αὐτὰρ ἐπεὶ πέτρας φύγομεν δεινήν τε Χάρυβδιν
Σκύλλην τ' αὐτίκ' ἔπειτα θεοῦ ἐς ἀμύμονα νῆσον
ἱκόμεθ'· ἔνθα δ' ἔσαν καλαὶ βόες εὐρυμέτωποι,
πολλὰ δὲ ἴφια μῆλ' 'Υπερίονος 'Ηελίοιο...»

(Κι ἀπ' τὴ φοβερὰν τὴν Χάρυβδην, τὴν Σκύλλαν καὶ τοὺς βράχους ὅταν ἐφύγομεν εἰς τὴν ὁλόχαρον νῆσον ἐφθάσαμεν τοῦ 'Ηλίου· ἐκεῖ ἦσαν οἱ ὡραῖοι βόες μὲ τὸ εὐρὺ μέτωπον καὶ τὰ πρόβατα τοῦ 'Υπερίονος 'Ηλίου..)

(μ' 260-263)

Λόγω τῶν ἀνέμων δὲν κατώρθωσαν νὰ φύγουν ἐπὶ ἕναν ὁλόκληρο μῆνα. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ὅμως οἱ σύντροφοί του, παρὰ τὰς ρητὰς ἐντολάς του, ἔσφαξαν τοὺς βόας τοῦ 'Ηλίου. 'Επιστρέφων ὁ 'Οδυσσεὺς καὶ αἰσθανθεὶς τὴν κνίσσαν (τσίκναν) τοῦ κρέατος, ἔβγαλε κραυγὴν φρίκης. 'Αφοῦ παρέπλευσε τὴν νῆσον τοῦ 'Ακρωτηρίου Μπρετὸν, θύελλαι ἀπὸ τὴν δύσιν ἥρπασαν τὸ πλοῖον καὶ τὸ παρέσυραν εἰς τὸ σημεῖον ὅπου τὸ ψυχρὸν ρεῦμα ἀπὸ τὸν βορρᾶν, συναντᾶ τὸ θερμὸν Γκόλφ Στρήμ καὶ τοιουτοτρόπως δημιουργεῖται ἡ μεγαλυτέρα ἀναταραχὴ καὶ σύγκρουσις θαλασσίων ὑδάτων εἰς τὸν βόρειον 'Ατλαντικόν, πρόξενος πολλῶν ναυαγίων ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ αἱ θύελλαι κατέστρεψαν τὸ πλοῖον καὶ ἔπνιξαν ὅλους τοὺς συντρόφους του. 'Ο 'Οδυσσεὺς κατώρθωσεν ἀφοῦ ἔδεσε μαζὶ τὰ ἱστία (κατάρτια), εἰς τὴν τρόπιδα (καρίνα) τοῦ πλοίου νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸν τόπον τῆς καταστροφῆς καὶ παρασυρθεὶς ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ Λαμπραντὸρ ἔφθασε πίσω εἰς τὴν Νόβα Σκότια (Νέαν Σκωτίαν), ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Φούντυ διὰ μίαν δευτέραν ἀναμέτρησιν μὲ τὴν Χάρυβδην, τὴν ὥραν ἀκριβῶς ποὺ ἤρχιζεν ἡ παλίρροια καὶ τὰ ὕδατα κατευθύνοντο πρὸς τὸν Πορθμόν. Εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Hopppewel ὑπάρχουν δένδρα ποὺ βρέχονται ἀπὸ τὴν παλίρροιαν, φαινόμενον τὸ ὁποῖον δὲν συναντᾶται εἰς κανένα ἄλλο σημεῖον τοῦ κόσμου. Εἰς ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ δένδρα προσεκολλήθη καὶ ὁ 'Οδυσσεὺς καὶ δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ μετακινηθῆ πρὸς τὰ ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω λόγω τοῦ σχήματος τῶν βράχων ποὺ ὠμοίαζον μὲ μανιτάρια. "Ολα αὐτὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν μίαν ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν ὅτι ἔφθασαν οἱ 'Ομηρικοὶ ἥρωες εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Εἰς τὸ Φόντυ ὑπάρχουν δύο περάσματα, κλειστὰ εἰς τὰ ἄνω ἄκρα των τὰ ὁποῖα ἀναγκάζουν τὰ ἀπομεινάρια τῶν πλοίων νὰ γυρίσουν μὲ τὴν ἄμπωτιν. "Οταν ἡ Χάρυβδη ἔβγαλε τοὺς δοκοὺς τοῦ πλοίου ὁ 'Οδυσσεὺς ἀνεσήκωσε τὴν σχεδίαν του καὶ ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ ρεύματος παρεσύρθη εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν.

«"Ενθεν δ' ἐννῆμαρ φερόμην, δεκάτῃ δέ με νυκτὶ
νῆσον ἐς 'Ωγυγίην πέλασαν θεοί, ἔνθα Καλυψὼ
καίει ἐϋπλόκαμος, δεινὴ θεὸς αὐδήεσσα,
ἥ μ' ἐφίλει τ' ἐκόμει τε».

('Επὶ ἐννέα ἡμέρας ἐπλανώμην· καὶ τὴν δεκάτην νύκτα μὲ ἔφερον οἱ Θεοὶ εἰς τὴν 'Ωγυγίαν, ὅπου ἔχει τὸ καταφύγιόν της ἡ Καλυψὼ μὲ τὰ ὡραῖα μαλλιά, ἡ θεὰ ποὺ μὲ ἀγαποῦσε καὶ μὲ ἐφρόντιζε)

(μ' 447-450)

Τὸ ρεῦμα ἔξω ἀπὸ τὸ Φούντυ παρέσυρε τὸν 'Οδυσσέα εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν εἰς τὴν κυκλικὴν τροχιὰν τοῦ Γκόλφ Στρήμ, πέραν τοῦ Cape Sable. 'Εδῶ κατὰ τὸ ἀνώτερω ἀπόσπασμα, ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας παρεσύρετο ἀπὸ τὸν ἄνεμον καὶ ἔπειτα ἐξώκειλεν εἰς μίαν παραλίαν μιᾶς νήσου. 'Από τὸ Cape Sable παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ Γκόλφ Στρὴμ μὲ μίαν σχετικὴν ταχύτητα 4,25 κόμβων τὴν ὥραν, ἐντὸς 10 ἡμερῶν θὰ εἶχε διανύσει ἀπόστασιν 1100 περίπου μιλίων, ποὺ εἶναι περίπου ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ Cape Sable καὶ τῶν 'Αζορῶν.

'Ο "Ομηρος ὑπαινισσόμενος τὴν καταπληκτικὴν ὡραιότητά της ὅσον καὶ τὸν φόβον ποὺ ἐπροκάλει ἡ Καλυψώ, ἀνεφέρετο εἰς τὰς κλιματολογικὰς συνθῆκας, διότι ἄλλοτε ὁ καιρὸς ἐκεῖ εἶναι ἰδεώδης καὶ ἄλλοτε ἐπικρατοῦν ἐκεῖ σφοδραὶ θύελλαι ποὺ ἐμποδίζουν

τὴν προσάραξιν ἀκόμη καὶ μεγάλων πλοίων εἰς λιμένας. Καὶ αὐτὴ ἡ περιοχὴ εἶναι ἡφαιστειώδης.

'Ακολούθως ὁ "Ομηρος παρεμβάλλει μίαν μακρὰν συζήτησιν μεταξὺ τῶν θεῶν εἰς τὸν "Ολυμπον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ 'Αθηνᾶ ἐξέθεσε λεπτομερῶς εἰς τοὺς θεοὺς τὰς φοβερὰς δοκιμασίας εἰς τὰς ὁποίας ὑπέβαλον τὸν 'Οδυσσέα καὶ τὴν ἐπτάχρονον παραμονήν του εἰς τὴν 'Ωγυγίαν καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὴν 'Ιθάκην. 'Ο Δίας συμφωνήσας διέγραψε τὴν μελλοντικὴν πορείαν τοῦ 'Οδυσσέως καὶ ὁ 'Ερμῆς ἐστάλη εἰς τὴν γραφικωτάτην καὶ γαλήνιον νῆσον τῆς Καλυψοῦς διὰ νὰ τῆς ἀναγγείλη τὰς ἀποφάσεις τῶν Θεῶν.

'Η ἑπτάχρονος παραμονὴ τοῦ 'Οδυσσέως εἰς τὴν 'Ωγυγίαν τὸν ἠρέμησεν τελείως ἀπὸ τὰς περιπετειώδεις περιπλανήσεις του. 'Ο "Ομηρος ἀναφέρει ὅτι κατευθυνόμενος πρὸς τὴν νῆσον ὁ 'Ερμῆς ἀνεπαύθη εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Πιερίας, ποὺ μὲ τὰ νέα δεδομένα εἶναι αἱ κορυφαὶ τῶν Πυρηναίων κατὰ μῆκος τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς 'Ισπανίας πρὸς τὸν 'Ατλαντικόν, γνωστῶν ὡς «Corvis Marinis» ποὺ μεταφραζόμενον σημαίνει «θαλασσοκουροῦνες». 'Ο "Ομηρος ἀναφέρει ὅτι ὁ 'Ερμῆς εἶδε φωλεὰς γερακιῶν καὶ θαλασσίων κουρούνων, καὶ ἀκόμη ὅτι εἰς τὴν 'Ωγυγίαν εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Καλυψοῦς ὑπῆρχον τέσσαρες κρῆναι ποὺ ἔστελον τὰ ὕδατά των εἰς διαφόρους κατευθύνσεις. Πράγματι εἰς τὴν νῆσον Sao Miguel θεαματικοὶ θερμοπίδακες καὶ πηγαὶ ἐκτινάσσουν τὰ ὕδατά των εἰς μίαν εὔφορον πεδιάδα πλησίον τοῦ Φαρνάς. 'Επομένως καὶ τὰ δύο στοιχεῖα ποὺ περιγράφει ὁ "Ομηρος, τὰ πτηνὰ καὶ αἱ πηγαὶ εὑρίσκονται εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον.

Μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ 'Ερμοῦ, ἡ Καλυψὼ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν 'Οδυσσέα τὰ περὶ τῆς ἀναχωρήσεώς του, ἀλλὰ τὸν προειδοποίησεν διὰ τὰς δοκιμασίας ποὺ θὰ ὑφίστατο πρὶν φθάση εἰς τὴν πατρίδα του. Τοῦ ὑπεσχέθη ἀκόμη οὖριον ἄνεμον καὶ προμηθείας διὰ τὸ ταξίδιόν του. 'Ο 'Οδυσσεὺς ἐξεκίνησεν ἀμέσως. 'Εγκατέλειψεν τὰς 'Αζόρας μὲ ἕναν εὐνοϊκὸν ἄνεμον ποὺ τὸν ἔφερε πάλιν εἰς τὸ Γκόλφ Στρὴμ πρὸς τοὺς 'Αντίλλας, καὶ τὴν δεκάτην ὀγδόην ἡμέραν εἶδε ξηράν. 'Η ἀπόστασις μεταξὺ 'Αζορῶν καὶ 'Αϊτῆς εἶναι περίπου 2800 μίλια. Τὸ ρεῦμα θὰ τὸν ἔφερε μὲ μόλις 150 μίλια τὴν ἡμέρα, ὁπότε μὲ ἕναν δυνατὸν οὖριον ἄνεμον θὰ διήνυε κατὰ μέσον ὅρον 165 μίλια τὴν ἡμέραν, καὶ ἐντὸς 18 ἡμερῶν θὰ εἶχε φθάση εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ διέκρινε τὴν 'Αϊτὴν καὶ τὴν Κούβαν. 'Ο "Ομηρος εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἀναφέρει «φθινόπωρον». "Αν ὅμως ὁ 'Οδυσσεὺς ἔφθασεν ἐκεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου, αἱ καταιγίδες ποὺ κάθε χρόνον συγκλονίζουν τὰς 'Αντίλλας, τότε τὸ εὔθραυστον πλοῖον του θὰ εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς ἀνέμους καὶ ὁ ἴδιος θὰ παρεσύρετο εἰς τὸ βάθος τοῦ ὠκεανοῦ.

Οἱ ἄνεμοι ποὺ πνέουν ἰσχυροὶ εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν ἔχουν ὑπολογισθῆ εἰς 180 μίλια τὴν ὥραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς καταιγίδος, ταχύτητα ἡ ὁποία παρασύρει τὰ πάντα. Διασώσας μίαν μόνο σανίδα ὁ 'Οδυσσεύς, ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν τόπον τῆς θυέλλης καὶ μετὰ ἀπὸ τρεῖς ἡμέρας κωπηλασίας ἔφθασεν εἰς τὴν ἀκτήν. Πιθανῶς τὸ Γκὸλφ Στρὴμ τὸν παρέσυρεν εἰς τὴν διακλάδωσιν ποὺ ὁδηγεῖ εἰς τὸν Κόλπον τοῦ Μεξικοῦ μεταξὺ τοῦ προσηνέμου Περάσματος (Windward Passage) καὶ τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Κούβας. 'Η γαλήνη ποὺ ἐπεκράτει εἰς τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ θὰ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ κολυμβήση πρὸς τὰ βόρεια εἰς ἕνα προφυλαγμένον λιμένα, ὅπου ἀπὸ τὸ στόμιον ἑνὸς ποταμοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν ξηρὰν πιθανὸν εἰς τὸν Κόλπον Coast μεταξὺ Φλωρίδος καὶ Μισισσιππῆ καὶ ἐκεῖ συνήντησε τὴν Ναυσικᾶν, τὴν θυγατέραν τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων 'Αλκινόου, ἡ ὁποία τὸν προσεκάλεσεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ πατρός της. 'Η σχετικὴ ἐκτενὴς περιγραφὴ τοῦ 'Ομήρου ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὴν ὁμώνυμον πόλιν ποὺ περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Κριτίαν» ὅπως ἀνεφέρθη εἰς τὴν ἀρχήν. 'Ο 'Οδυσσεὺς εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἀνάκτορον ὅπου ἐκάθηντο εἰς γεῦμα οἱ ἄρχοντες τῶν Φαιάκων. 'Ο 'Αλκίνοος καὶ ἡ βασίλισσα 'Αρήτη ἐθαμβώθησαν ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ ξένου ὁ ὁποῖος ἀμέσως παρεκάλεσε νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἐπιστρέψη εἰς τὴν πατρίδα του.

'Ο 'Αλκίνοος, συγκαλέσας διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὸ συμβούλιον τῶν εὐγενῶν, ἑτοίμασε τὴν συνοδείαν τοῦ 'Οδυσσέως. Προηγουμένως ὅμως εἶχε πληροφορηθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἥρωα διὰ τὴν καταγωγήν του καὶ τὰς περιπετείας ποὺ ὑπέστη κατὰ τὰς περιπλανήσεις του εἰς τὴν ταραγμένην θάλασσαν. 'Ενῶ ὅμως ἑτοιμάζοντο διὰ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τὴν 'Ιθάκην, ὁ 'Αλκίνοος ὠργάνωσεν ἀποχαιρετιστήριον ἑορτὴν εἰς τὴν ὁποίαν προσεκλήθη καὶ ὁ τυφλὸς τραγουδιστὴς Δημόδοκος, ποὺ ἐδιηγήθη πολλὰ ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Μὲ καταπληκτικὴν ποιητικὴν ἱκανότητα ὁ "Ομηρος δίδει λεπτομερεῖς περιγραφὰς μέσω τῶν διηγήσεων τοῦ Δημοδόκου διαφόρων ἀστρονομικῶν φαινομένων, ὅπως τὴν κίνησιν τῶν πλανητῶν κατὰ τὴν περιστροφὴν των γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιον μὲ διαφορετικὴν ταχύτητα, καὶ ἀκόμη μὲ ποῖον τρόπον ὁ "Αρης ἔφθασε τὴν 'Αφροδίτην, πῶς ὁ "Ηλιος εἰδοποίησε τὸν Κρόνον ποὺ μὲ τὴν σειρὰν του εἰδοποίησε τὴν 'Αφροδίτην καὶ τὸν "Αρην καὶ πῶς ὁ 'Ερμῆς ἔφυγε μὲ μεγάλην ταχύτητα. 'Ο "Ομηρος περιγράφων τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς περιπετείας τῶν Θεῶν, κάμνει σημαντικώτατας ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις καὶ δίδει μίαν σαφεστάτην εἰκόνα τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων.

'Αποχαιρετίσας τὸ βασιλικὸν ζεῦγος ὁ 'Οδυσσεὺς κατηυθύνθη πρὸς τὸ πλοῖον, ἐπεβιβάσθη εἰς αὐτὸ μὲ τοὺς ἄνδρας του καὶ ἔλαβεν ἕκαστος τὴν θέσιν του. Καθὼς ὅμως ἤρχισαν νὰ κυλοῦν, ὕπνος βαθὺς συνεπῆρε τὸν ταλαιπωρημένον ἥρωα.

'Επιστρέφων ἀπὸ τὴν Σχερίαν, τὴν χώραν τῶν Φαιάκων, ὁ 'Οδυσσεὺς διὰ τοῦ Στενοῦ τῆς Φλωρίδος ἔφθασεν εἰς τὸν 'Ατλαντικὸν παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ Γκόλφ Στρήμ. 'Ακολουθῶν ἀνατολικῶς τὸν μέγαν κυκλικὸν δρόμον ἔχων ἀριστερά του τὴν Μεγάλην "Αρκτον, ποὺ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον δὲν βυθίζεται ποτὲ κάτω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα, καὶ ἔφθασε τελικῶς μετὰ ἀπὸ ἕνα μακρὺ ἤρεμο ταξίδιον εἰς τὴν 'Ιθάκην ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπουσίαζε ἐπὶ δέκα ἔτη.

'Η Καλυψὼ ἤδη εἶχεν εἴπη εἰς τὸν 'Οδυσσέα ὅτι κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἔπρεπε νὰ ἔχη τὴν Μεγάλην "Αρκτον ἀριστερά. Αὐτὴ ἡ ὁδηγία ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὸ θαλάσσιον ταξίδιον ἀπὸ τὴν Σχερίαν τῶν Φαιάκων εἰς τὴν 'Ιθάκην. Παρακολουθοῦντες τὴν «'Οδύσσειαν» γεωγραφικῶς, βλέπομεν ὅτι οἱ ἄνεμοι καὶ τὰ ρεύματα τοῦ ὠκεανοῦ, ὅπως σήμερον μὲ ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν σημειώνονται εἰς τοὺς κυκλικοὺς χάρτας, ἐπαναλαμβάνουν τὴν πορείαν ποὺ μὲ τόσον ἀριστοτεχνικὸν τρόπον ἐσχεδιαγράφησεν ὁ "Ομηρος, ποὺ ἐπιπλέον ὑπολογίζει μὲ θαυμαστὴν ἀκρίβειαν τὴν διάρκειαν αὐτῶν τῶν ρευμάτων. 'Η συνάντησις μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα - ἡ Καλυψώ, τὰ 'Ηφαίστεια, ἡ 'Ημέρα καὶ ἡ Νύκτα εἰς τὸ Γιβραλτάρ, αἱ Σειρῆνες, ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδη εἰς τὸ Φούντυ, τὰ πουλιὰ καὶ αἱ πηγαὶ τῶν 'Αζορῶν προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν ποὺ ἔκπληκτοι ἀνακαλύπτουν σήμερον ὅτι πολλαὶ γεωγραφικαί, γεωλογικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις τοῦ 'Ομήρου αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο πρὸ 3000 ἐτῶν, ἰσχύουν ἀκόμη καὶ σήμερον ἔστω καὶ μὲ ἀπειροελαχίστας διαφοράς.

Μὲ βάσιν τὰ μέχρι σήμερον στοιχεῖα, τὰ δύο ἡρωικὰ ἔπη τοῦ ποιητοῦ ἀποτελοῦν τὰ ἀρχαιότερα γραπτὰ μνημεῖα τῆς 'Ελληνικῆς γραμματείας. 'Οπωσδήποτε ὅμως πολλὰ προηγήθησαν τῶν 'Ομηρικῶν ἐπῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα συμπεραίνομεν: Συγκεκριμένως ὅταν ὁ 'Οδυσσεὺς ἐγκατέλειπεν τὴν Αἰαν, ἡ Κίρκη προειδοποιοῦσα αὐτὸν διὰ τὰς ταλαιπωρίας ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ὑποστῆ, ὑπενθύμισεν εἰς τὸν 'Οδυσσέα τὰς περιπετείας τῆς «'Αργοῦς» εἰς τὰ Στενὰ τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Χάρυβης. 'Ο 'Ιάσων ἑπομένως προηγεῖται δύο περίπου γενεὰς τοῦ 'Οδυσσέως, διότι οἱ ἥρωες ποὺ συνώδευον τὸν 'Ιάσωνα εἰς τὴν «'Αργὼ» ἦσαν πατέρες τῶν πολεμιστῶν τῆς Τροίας (Σημείωσις μεταφραστοῦ: Αὐτὰ εἶναι μᾶλλον ἀνεξάρτητα γεγονότα καὶ πιθανότατα οἱ 'Αργοναῦται ὑπῆρξαν πολλὰς γενεὰς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν Σχετικῶς βλέπε εἰς ἄρθρον «'Ορφεύς» καὶ εἰς τοὺς τόμους «Τὸ 'Αρχαῖον 'Ελληνικὸν Πνεῦμα», «Τὸ Σύμπαν» καὶ ΚΔ' Τόμον «Τὰ 'Ορφικά»)

Εἰς τὸν σχετικῶς μὲ τὸν 'Ιάσωνα καὶ τὸ χρυσόμαλλον Δέρας μῦθον, εὑρίσκομεν γεωγραφικὰς λεπτομερείας αἱ ὁποῖαι ἐν μέρει ἀντιστοιχοῦν εἰς πολλὰς γεωγραφικὰς καὶ ἄλλας περιγραφὰς τῆς «'Οδυσσείας». 'Επίσης Μῦθοι ποὺ μετεδόθησαν ἀπὸ γενεὰν εἰς γενεάν διέσωσαν τὴν ἱστορίαν τοῦ 'Οδυσσέως εἰς τὴν νῆσον τῶν Σειρήνων, τὰ περὶ Σκύλλης καὶ Χάρυβδης καὶ τὸ πῶς ἔφθασε τελικῶς εἰς τὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς, διάγραμμα ποὺ ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὴν κατεύθυνσιν καὶ πορείαν τοῦ Γκόλφ Στρήμ. Δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ περιπέτεια τοῦ 'Ιάσωνος συνέβη πολὺ πρὸ τοῦ 'Οδυσσέως, ὁ μῦθος τοῦ 'Ιάσωνος, δὲν εἶναι παρὰ μία ἀκόμη ἀπόδειξις τῆς ἰδίας πορείας ποὺ ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ πορεία αὐτὴ ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους "Ελληνας ἀπὸ πολὺ παλαιότερον καὶ ἀργότερον ἠκολουθήθη καὶ ἀπὸ τοὺς 'Ομηρικοὺς ἥρωας καὶ μετὰ ταῦτα ἀπὸ τοὺς Φοίνικας. Μεταγενέστερα στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ ἄλλους ἐπιβεβαιώνουν μίαν ἀκόμη φορὰν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ἐγνώριζον τὴν πορείαν τοῦ Γκόλφ Στρὴμ καὶ τὸν δρόμον μέσω τοῦ Προσηνέμου περάσματος (Windward Passage) πρὸς τὸν Κόλπον τοῦ Μεξικοῦ. Εἰς τὴν 'Αμερικανικὴν ἤπειρον, ὅπως ἐξετέθη καὶ προηγουμένως, ὑπάρχουν ἄπειροι ἀποδείξεις ἀρχαίων 'Ελληνικῶν γνώσεων ἀστρονομίας, μαθηματικῶν, ἀρδεύσεων, μεταλλουργίας κ.ἄ. ἀκόμη ἐργαλεῖα καὶ ξίφη ἐγχάρακτα καὶ μὲ ἐπίχρισιν σμάλτου, ἢ ἀμφίστομοι πελέκεις, ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖνα τῆς Κρήτης καὶ τῆς 'Ελλάδος, τὸ σχέδιον τοῦ 'Ελληνικοῦ «μαιάνδρου» ἀπὸ τὸν ὁμώνυμον ποταμὸν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας καὶ πολλὰ ἄλλα εὑρήματα τὰ ὁποῖα χρονολογηθέντα διὰ τῆς ραδιενεργοῦ μεθόδου τοῦ «ἄνθρακος 14» τοποθετοῦνται μεταξὺ τοῦ 1500 π.Χ. καὶ παλαιότερον ἀκόμη καὶ τοῦ 500 μ.Χ. 'Εκμετάλλευσις χαλκοῦ εἰς τὴν "Ανω Χερσόνησον τοῦ Μίτσιγκαν καὶ ἄνθρακος εἰς τὴν νῆσον Ρουαγιὰλ χρονολογεῖται περὶ τὸ 1800 π.Χ. ἐποχὴν διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔχομεν πολλὰ στοιχεῖα σχετικῶς μὲ τὰ γεγονότα ποὺ μᾶς παρέδωσαν οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες.

'Επομένως, ἐὰν δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν «'Ιλιάδα» πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς πραγματικὴν καὶ τὴν «'Οδύσσειαν» καὶ ὄχι ὡς δημιούργημα ἁπλῶς ποιητικῆς φαντασίας. 'Ο "Ομηρος περιέγραψε καὶ εἰς τὰ δύο του ἔργα πραγματικὰ γεγονότα, ὅπως τὰ ἤξερε. 'Ο 'Οδυσσεὺς εἶχε πράγματι πάει ἐκεῖ ὅπου ἐλέγετο ὅτι ἐπῆγεν, εἰς τὴν χώραν τῶν Φαιάκων, ποὺ δὲν ἦτο παρὰ ἡ 'Αμερική. 'Εκεῖ ἐπεσκέφθη τὸ ἀνάκτορον τοῦ 'Αλκινόου, παρευρέθη εἰς συνέλευσιν τῶν εὐγενῶν - χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἐλευθέρων ἀνθρώπων ποὺ ἐκυβερνῶντο ἀπὸ νόμους καὶ συνθῆκας. - Τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ συνέβησαν μερικὰ ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας, ἢ πιθανῶς παλαιότερον (ἡ ὁποία ὅμως ἅλωσις, κατὰ νεωτέρας διαπιστώσεις ποὺ ἀνεφέρθησαν προηγουμένως, δὲν ἔγινε τὸ 1180 π.Χ. ἀλλὰ τὸ 1450 περίπου π.Χ.

Ἡ ἔκτασις καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα.

"Οπως ἀποδεικνύεται συνεπῶς ἐξ ὅσων παρετέθησαν ἀνωτέρω ὅλος αὐτὸς ὁ χῶρος ἀπὸ τοῦ Ἀτλαντικοῦ μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τοῦ Εἰρηνικοῦ μεταξὺ δύο ὠκεανῶν καὶ τῶν ἀναφερομένων ἠπείρων, καλύπτεται ἀπὸ τὰς παραδόσεις, ἀπὸ τὴν δρᾶσιν ἀπὸ τὰ ἐρείπια, καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ποὺ εἶναι ἡ Ἱστορία τῶν ἀγώνων τοῦ πνεύματος ποὺ ἐπέτυχε νὰ δαμάση τὴν ὕλην. ("Εγελος, Τσέλλερ, Βιλαμόβιτς, Σέλεϋ καὶ ἄλλοι). Πράγματι δὲ ἐὰν συγκρίνη κανεὶς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν τῆς Μεσογείου, αὐτὴν κυρίως τὴν διαφορὰν θὰ ἀντιληφθῆ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πεζοπορῶν διὰ μέσου τῶν στεππῶν τῆς Ἀσίας, οὔτε κολυμβῶν διὰ μέσου τῆς θαλασσίας Μεσογειακῆς ἐκτάσεως, ὅπως ἐφαντάσθησαν καὶ ὑπεστήριξαν τοῦτο πλεῖστοι παλαιοὶ καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς καὶ ἐρευνηταί. Ἀλλὰ καὶ οἱ λεγόμενοι πολιτισμοὶ τῆς Φοινίκης, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Αἰγύπτου, πρῶτον δὲν ἦσαν παλαιότεροι τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ δεύτερον ἐξέλιπαν μαζὶ μὲ τὸν πλοῦτον των, διότι ἦσαν ὑλικοὶ πολιτισμοί, ἀπὸ πνευματικῆς δὲ ἐκδηλώσεως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσουν πέραν τῆς Θεοσοφίας, οὐδέποτε ἀσχοληθέντες μὲ φιλοσοφικὰ ἢ κοινωνικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ προέλθουν, μόνον ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως τῶν ἀτόμων.

Ἀντιθέτως, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ὡραιοτέρας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ἀνατάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διότι ἀνεβλάστησεν ἀπὸ τὴν ἀπέριττον λιτότητα καὶ τὴν πρωτοφανῆ πνευματικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δραστηριότητα τοῦ λαοῦ ποὺ τὸν ἐδημιούργησεν.

Ὁ Ἀριστοφάνης, μάλιστα, εἰς τὸν «Πλοῦτον» (415 καὶ ἑξῆς) λέγει ὅτι ἡ πενία ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς ἐντόνου καὶ πολλαπλῆς δραστηριότητος καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἐξ ἀφορμῆς της οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεξέτειναν τὴν δρᾶσίν των πρὸς κάθε κατεύθυνσιν τοῦ γνωστοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς των, ἐμφανίζει δὲ αὐτὴν τὴν πενίαν, ὡς σύντροφον τῆς μέσης κοινωνικῆς τάξεως, πτωχῆς μὲν ἀλλ' ἀποτελούσης τὸ θεμέλιον πάσης κοινωνίας. Καὶ φυσικά, ἡ παρατήρησις αὐτὴ τοῦ Ἀριστοφάνους ἰσχύει δι' ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἡ πτωχεῖα τῶν ἐδαφῶν τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν ἐξηνάγκαζεν τοὺς κατοίκους της εἰς ἀποδημίαν, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ἀγαθῶν τῶν ὁποίων ἐστεροῦντο εἰς τὴν γενέτειραν, φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ὁμοῦ μὲ τὴν διερευνητικὴν τάσιν τοῦ "Ελληνος πρὸς ἀνακάλυψιν νέων τόπων, ἐξηκολούθησεν καὶ κατὰ τοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους μὲ τοὺς ἀποικισμοὺς καὶ τὸ ὁποῖον συνεχίζεται καὶ σήμερον (1981)

Πάντως αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὸ γεγονὸς τοῦ καταποντισμοῦ τῆς χώρας τῆς λεγομένης Αἰγηΐδος, ποὺ ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, γεγονὸς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐκεῖθεν τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας τῶν χωρῶν τοῦ Αἰγαίου, ἠγνοήθησαν καὶ παρεμερίσθησαν, ὅπως κατεδείχθη ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς. Φαίνεται ὅμως ἐπίσης ὅτι ἀγνοεῖται ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἡ βαθυτέρα σημασία καὶ ὁ συμβολισμὸς τῆς μυθικῆς παραδόσεως περὶ τοῦ πνιγμοῦ τοῦ Αἰγέως. "Ισως καὶ ὁ μῦθος αὐτὸς νὰ εἶναι κάποια μακρυνὴ ἀπήχησις τοῦ πνιγμοῦ τῶν κατοίκων τῆς Αἰγηΐδος, μεταπλασθεῖσα διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ πνιγμοῦ τοῦ πατρὸς τοῦ Θησέως, μὲ τὴν εὐκολίαν ποὺ γίνονται τοιαῦτα ἄλματα, ἢ παρόμοιοι μετασχηματισμοὶ καὶ μεταμορφώσεις, ἢ καὶ παραποιήσεις ἀκόμη εἰς τὴν Προϊστορίαν.

Καὶ τὸν πρῶτον αὐτὸν πολιτισμὸν ποὺ ἐδημιουργήθη εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, πιθανῶς, φυσικὰ νὰ τὸν ἐπηρέασε τὸ κλῖμα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐγέννησεν, ὅπως ἐλέχθη κατὰ κόρον ἀπὸ πλείστους ξένους συγγραφεῖς, ποὺ προσεπάθησαν νὰ τὸν ἐξηγήσουν (Κούρτιος «Ἑλληνικὴ Ἱστορία», Ταὶν «Ἡ Ἱστορία τῆς Τέχνης ἐν Ἑλλάδι», Γκλότζ «Ὁ Αἰγαῖος πολιτισμός» κ.ἄ.). Διότι ἂν τὸ κλῖμα ἐγέννα ἀφ' ἑαυτοῦ τοὺς πολιτισμούς, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοῦ χῶροι εὐνοϊκώτεροι διὰ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας, ἀλλὰ εἶναι στεῖροι. Ἀκόμη ἐδῶ ποὺ οἱ "Ελληνες ἐδημιούργησαν τὸν πολιτισμόν των διῆλθον κύματα ὀρδῶν ποὺ ἐξηφανίσθησαν χωρὶς ν' ἀφήσουν κανὲν ἴχνος τῆς διαβάσεώς των, ἐνῶ λαοὶ ἐπίσης ποὺ συνέζησαν μαζί μας ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου χιλιετηρίδα, ὅπως π.χ. οἱ Τοῦρκοι ἐσχάτως, τίποτε δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποκτήσουν ἢ νὰ κερδίσουν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Ὡμίλησαν ἐπίσης οἱ αἰσθητικοὶ περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος καὶ πολλοὶ ἱστορικοὶ τοὺς ἠκολούθησαν, ὡσὰν νὰ βασιλεύη εἰς τὴν Ἑλλάδα αἰωνία ἄνοιξις - ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἡ βραχυτέρα τῆς Εὐρώπης - καὶ ὡσὰν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι διήρχοντο τὰς ὥρας των χωρὶς τίποτε ἄλλο νὰ πράττουν, ἀπὸ τοῦ νὰ παίζουν τοὺς κύβους των, ὑπὸ τοὺς σκιεροὺς πλατάνους τοῦ Ἰλισσοῦ, ἢ καθήμενοι εἰς τὴν ρίζαν κάποιας κυπαρίσσου παρὰ τὸν Λυκαβηττόν, καὶ νὰ θεῶνται ἀμέριμνοι παίζοντες τὸν αὐλόν των, τὴν ἀνήσυχον συνήθως ἀπὸ τοὺς πνέοντας ἀνέμους, ἀλλὰ μαρμαίρουσαν, ἀκτινοβολοῦσαν καὶ λάμπουσαν πράγματι πάντοτε ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, θάλασσαν τοῦ Σαρωνικοῦ.

"Οσοι πιστεύουν εἰς τὴν φανταστικὴν, ἢ εἰδυλλιακὴν αὐτὴν μαγείαν εἶναι ἀσφαλῶς ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ περνοῦν βιαστικὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς φευγαλέας ἡμέρας τῆς ἀνοίξεως. Ἡ πραγματικότης ὅμως εἶναι κάπως διάφορος. Ἡ γῆ τῆς πατρίδος μας, ἢ δέρεται, μαστιγώνεται ἀπὸ ἀνέμους καταιγίδας καὶ βροχάς, ποὺ παρασύρουν τὸ χῶμα πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀφίνουν γυμνὴν τὴν γῆν, ἢ μᾶλλον πολὺ ὀλίγον καλλιεργήσιμον ἔδαφος, ἢ ψήνεται ἀπὸ ἕνα μακρὸν καὶ κατάξηρον καλοκαίρι τὸ ὁποῖον, ἂν ἐξαιρέση κανεὶς τὰς δασώδεις περιοχὰς τῆς ἑλληνικῆς γῆς, βοηθεῖ μὲ τὴν ξηρασίαν του τοὺς χειμερινοὺς ἀνέμους καὶ τοὺς χειμάρρους νὰ ἀπογυμνώνουν τοὺς βράχους.

Παρατηρήσατε τὰς Ἀκροπόλεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνῆλθε καὶ ὠχυρώθη ἡ Ἑλλὰς διὰ ν' ἀμυνθῆ. Τὴν Τίρυνθα, τὸ "Αργος, τὰς Μυκήνας καὶ τὰς Ἀθήνας: εἶναι - ἦσαν ἀνέκαθεν - φαλακροὶ βράχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὠρθώθησαν τὰ μέγαρα καὶ οἱ ναοί. Μᾶς μένει ὡς παρηγορία ἡ διαύγεια τοῦ οὐρανοῦ μας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἶναι συνέπεια τῆς τρομακτικῆς ξηρότητος τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος.

Εἰς τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας τὸν πολιτισμὸν αἱ νεώταται ἔρευναι φέρουν ἐξαπλωθέντα ἀπὸ τὸν Εὔξεινον μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον μέχρι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς, τὰ καρστικὰ φαινόμενα (βλ. λέξιν), ἐπηρέασαν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ της. Μέσα εἰς τὰ σπήλαιά της ἐγεννήθη μαζὶ μὲ τὸν Δία ὁ πολιτισμὸς αὐτός, ὁ δὲ λαβύρινθος εἶναι ἡ ἀνάμνησις τῆς ζωῆς ἐκείνων τῶν σπηλαίων.

Ὁ Πελασγικὸς Κόσμος καὶ οἱ Ἀρκάδες Οἱ Ἀρχαιότεροι καὶ γηγενεῖς "Ελληνες

Ὡς πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος φέρονται, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, λαοὶ μὲ διάφορα ὀνόματα, ἀλλὰ τῶν ὁποίων, τὸ γενικώτερον ὄνομα ἦτο Πελασγοί. "Ολοι αὐτοὶ οἱ Λέλεγες, Κάρες, Δρύοπες, Θεσπρωτοί, Χάονες, Δωδωναῖοι, Μολοσσοί, Παίονες, Ἀθαμάνες, Μύγδονες, Φρῦγες, Δαναοί, Ἀχαιοὶ κ.ἄ., δὲν ἦσαν παρὰ αἱ τοπικαὶ ὀνομασίαι ἑνὸς καὶ μόνον λαοῦ, τοῦ ἰδίου λαοῦ ποὺ σήμερον διαιρεῖται εἰς Ἠπειρώτας, Μακεδόνας, Θράκας, Θεσσαλούς, Ρουμελιώτας Πελοποννησίους, Κρῆτας, Κυκλαδίτας, Κυπρίους, Ροδίους κλπ. Οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες, ὅπως ἀναφέρουν αἱ

μυθικαὶ παράδόσεις μας, ἐπίστευον ὅτι κατάγονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους αὐτοὺς λαοὺς καὶ ὅτι οἱ Ἴωνες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Αἰολεῖς, οἱ Δωριεῖς, κατάγονται ἀπὸ τοὺς ὁμωνύμους γενάρχας των, ποὺ ἦσαν κατὰ τὴν παράδοσιν τέκνα θεῶν ἢ ἀπόγονοι θεῶν καὶ οἱ ὁποῖοι πάλιν τοὺς Πελασγοὺς ἀναμιγνύουν μὲ τὴν καταγωγήν των καὶ θεωροῦν ὡς ἀρχαιοτέρους προγόνους των (1).

Παρὰ ταῦτα ὁ Κούρτιος εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος» (Κεφάλαιον Α') γράφει ὅτι «οἱ Ἕλληνες δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ἦσαν οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ τῆς χώρας, ἀλλὰ ἐπίστευαν ὅτι παντοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα προϋπῆρξαν αὐτῶν ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ὑλοτόμησαν τὰ δάση, ἀπεξήραναν τὰ ἕλη καὶ ἰσοπέδωσαν τοὺς βράχους. Πρὸς αὐτοὺς δὲ τοὺς προδρόμους των ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς συνδεδεμένους διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἠθῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐθεώρουν τούτους καὶ ξένους καὶ δὲν τοὺς ὑπελόγιζαν ὡς στενοὺς συγγενεῖς των, ἐχαρακτήριζον δὲ αὐτοὺς μὲ ξενικὰ ὀνόματα, ἰδίως δὲ ὡς Πελασγούς. Ὅσα δὲ ἔλεγον οἱ Ἕλληνες διὰ τοὺς παλαιοτέρους Ἕλληνας ἢ Πελασγούς, ἦσαν πράγματι ὀλίγα καὶ πενιχρὰ - κατὰ τὸν Κούρτιον. Ἂν καὶ ὁ Θουκυδίδης - συνεχίζει ὁ Κούρτιος - θεωρεῖ ἐμφανῶς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, Πελασγοὺς καὶ Ἕλληνας, ὡς ἀποτελοῦντας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕνα Ἔθνος, ἐν τούτοις οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ αὐτοί, οὔτε ὅτι αὐτὰ τὰ δύο ὀνόματα ἐκπροσωποῦν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τὸ αὐτὸ ἔθνος. Τοιαύτη ἐκδοχὴ ἀποκλείεται».

Τὰ ἀνωτέρω λέγει ὁ Κούρτιος εἰς τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τὴν ὁποίαν ὅμως ἔγραψε πρὸ τῆς διενεργείας τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Κρήτην, εἰς τὴν Τροίαν, τὰς Μυκῆνας, τὴν Κνωσσὸν κ.τ.λ., ποὺ ἀπεκάλυψαν τὸν προϊστορικὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἐπεξέτειναν τεραστίως τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁποίαν - Ἱστορίαν τοῦ Κουρτίου - ἀντέγραψαν ἢ ἐχρησιμοποίησαν οἱ ξένοι καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἱστορικοί, ἐπιπολαίως τοὐλάχιστον σκεπτόμενοι καὶ φερόμενοι, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν των, ὄχι τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀναφερομένων ἀνασκαφῶν, εἰς τὴν Κρήτην, Μυκήνας Τροίαν καὶ ἀλλαχοῦ, τὰς ὁποίας φυσικὰ δὲν ἐγνώριζον, ἀλλὰ τουλάχιστον οὔτε τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ παρὸν ἑλληνικὰς παραδόσεις ἢ τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ποὺ παραθέσαμεν καὶ τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχουν δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸ 1949 εἰς τὴν Προϊστορίαν τοῦ Τόμου «ΕΛΛΑΣ» τοῦ παρόντος ἔργου καὶ φυσικὰ ἐπίσης οὔτε τὰ Ὀρφικὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν των, τὰ ὁποῖα

(1) Βλέπε σχετικῶς καὶ τὴν «Ὠγυγίαν ἢ Ἀρχαιολογίαν» τοῦ Ἀθ. Σταγειρίτου, ποὺ περιλαμβάνει συνοπτικῶς ὅλας τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου «Περὶ θεῶν», βιβλίον Γ', Παυσανίου «Περιηγήσεις», Διονυσίου Ἁλικαρνασσέως «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία», Στράβωνος «Γεωγραφικά», Παλαιφάτου «Περὶ Ἀπίστων Ἱστορίαι» καὶ Ἡρακλείτου «Περὶ Ἀπίστων», Ἡσιόδου «Θεογονίαν» καὶ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», Ὁμηρον «Ἰλιάδα» Ὀδύσσειαν», Πίνδαρον, Θουκυδίδην, Ξενοφῶντα, Διόδωρον Σικελιώτην, Διογένην Λαέρτιον, Ἕλληνας Γεωγράφους, Ἔκδοσις Βιέννης, 2 τόμοι, 1804-1808, καὶ τὰς σχετικὰς παραπομπὰς ποὺ ἀναφέρονται ἐντὸς τοῦ κειμένου. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἰς Α' τόμον, βλέπε «Περίπλους» Σκύλακος Καρυανδρέως, ἐπὶ Δαρείου, σελίδες 7-109, Ἀνωνύμου «Εὐξείνου Πόντου καὶ Μαιώτιδος λίμνης ἐξερεύνησις», σελίδες 111-139, Ἀγαθημέρου τοῦ Ὄρθωνος «Περὶ παλαιῶν Γεωγράφων» σελίδες 141-190, Ἀγαθαρχίδου «Περίπλους Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης» σελ. 193-258, Ἄνωνος Καρχηδονίου Βασιλέως «Περίπλους» σελίδες 260-267, Ἀρριανοῦ «Περίπλους Εὐξείνου Πόντου» σελίδες 270-333, Νεάρχου «Παράπλους» σελίδες 337-373, Μαρκιανοῦ Ἡρακλεώτου «Περίπλους» σελίδες 374-454, ἔνθα καὶ περιγραφὴ ἀγνώστου μέχρι τῆς ἐποχῆς του περὶ Ἰνδικῆς πέραν τοῦ Γάγγου καὶ περὶ Σινῶν-Κινέζων διερεύνησις χώρας ἐκτάσεως 2.650 σταδίων, ἀπὸ σελίδας 408 ἕως 412, Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἐφεσίου, τεμάχιον τῆς Ἐπιτομῆς τῶν 11 βιβλίων του, ἀπὸ σελίδος 442 ἕως 454, «Μαρτυρίαι καί Τεμάχια» Μενίππου Περγαμηνοῦ σελίδες 455-476, «Τεμάχια καὶ Μαρτυρίαι» Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἐφεσίου, σελίδες 457-475, Δικαιάρχου «Βίος Ἑλλάδος» σελίδες 479-504, Ἰσιδώρου Χαρακηνοῦ «Παρθικοὶ Σταθμοὶ» σελίδες 507-513, Σκύμνου τοῦ Χίου «Περιήγησις» σελίδες 516-556, Πλουτάρχου «Περὶ ποταμῶν καὶ ὀρῶν ἐπωνυμίας» σελίδες 557-605, «Χρηστομάθεια» ἐκ τοῦ Στράβωνος «Γεωγραφικῶν» (μέγιστον μέρος τῶν βιβλίων τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀπωλεσθῆ) σελίδες 609-812 καὶ Β' τόμον, ἔκδοσις Βιέννης, 1808, περιέχων Διονυσίου «Οἰκουμένης Περιήγησις», μετὰ τῶν παρεμβολῶν τοῦ Εὐσταθίου, ἀπὸ σελίδος 6-262 (ἔνθα, ὅπου ἄπειροι καὶ λεπτομερέσταται πληροφορίαι περὶ Ἀρχαιοελλήνων καὶ Πελασγῶν εἰς ὑποσημειώσεις ἀπὸ σελίδος 6-192 καὶ ἑφεξῆς), Ἀρριανοῦ ἢ μᾶλλον Ἀνωνύμου «Περίπλους Εὐξείνου Πόντου» (ἑτέρου συγγραφέως ἀγνώστου) σελίδες 266-276, Πτολεμαίου «Κανὼν ἐπισήμων πόλεων περὶ Ἀραβίας καὶ τῶν Ἀστερισμῶν ἔκθεσις», σελίδες 279-392, Ἀνωνύμου «Παράφρασις εἰς τὴν Διονυσίου «Περιήγησιν», παρεκβολὰς τινὰς καὶ Ἀποσπάσματα τινὰ Γεωγραφικά», σελίδες 393-530 καὶ Ἀμποὺλ Φεδὰ Ἰσμαὴλ βασιλέως Ἀπαμείας «Ἐκ τῶν Γεωγραφικῶν πινάκων».

Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἔργα τῶν ἀρχαίων Γεωγράφων περιέχουν ἀφάνταστον πλοῦτον πληροφοριῶν, περὶ τῶν παραδόσεων καὶ περὶ τῶν κινήσεων τῶν Ἀρχαιοελλήνων, τῶν Πελασγῶν καὶ τῶν Ἕλληνες καὶ ξένοι ἠγνόουν ἀπολύτως, ὅπως κατεδείξαμεν, ἐξακολουθοῦντες νὰ γράφουν περὶ τοῦ προηγμένου καὶ παλαιοτέρου πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Φοινίκων κ.τλ.

Ἡ πραγματικὴ ἱστορία, ἐν τούτοις, εἶναι κάπως διαφορετικὴ ὅπως ἀπεδείξαμεν. Ὁ Θουκυδίδης εἶναι ἀκριβὴς λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Πελασγοὶ ἀποτελοῦν τὸ αὐτὸ Ἔθνος. Ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὅπως εἶναι τοῦτο φυσικόν, ἔχουν καὶ συγκεχυμένας ἰδέας περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς φυλῆς, διότι ὅπως ἀποδεικνύεται ἐλάχιστα ἐγνώριζον περὶ τῶν Αἰγαίων καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ των, ὅπως καὶ ἡμεῖς μέχρι πρὸ τινος, τίποτε δὲν ἐγνωρίζομεν περὶ αὐτῶν σχετικῶς, ὅπως καὶ περὶ τῶν Ὀρφικῶν. Ἐν τούτοις ὅλοι συμφωνοῦν, ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦσαν μέγας λαὸς ποὺ εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην, καὶ κυρίως εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Κρήτην, Κύπρον καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀκόμη, παντοῦ δηλαδὴ ὅπου ἤκμασεν ἀργότερα ὁ Ἑλληνισμός. Οὕτω κατὰ τὸν Στράβωνα («Γεωγραφικὰ» Α' Τόμος σελὶς 294-296 καὶ σελὶς 331) οἱ Πελασγοὶ ἦσαν «ἀρχαῖον φῦλον κατὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐπιπολᾶσαν διασκορπισμένοι,εὑρισκόμενοι) καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς Αἰολεῦσι τῆς κατὰ Θετταλίαν... καὶ τῆς Κρήτης ἔποικοι γεγόνασι ὡς φησὶν Ὅμηρος... καὶ Πελασγικὸν Ἄργος, ἡ Θετταλία λέγεται... πολλοὶ δὲ καὶ τὰ Ἠπειρωτικὰ ἔθνη πελασγικὰ εἰρήκασι... τόν τε Δία τὸν Δωδωναῖον αὐτὸς ὁ ποιητὴς (ὁ Ὅμηρος) ὀνομάζει Πελασγικόν.

Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε Πελασγικέ,

καὶ τὴν Λέσβον Πελασγίαν εἰρήκασι... (ἔλεγον) καὶ τὴν Πελοπόννησον δὲ Πελασγίαν φησὶ Ἔφορος κληθῆναι. (λέγει ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος - ὅτι ὀνόμαζον) Ἀντικλείδης δὲ πρώτους φησὶν αὐτοῖς τὰ περὶ τὴν Λῆμνον καὶ Ἴμβρον οἰκῆσαι καὶ δὴ τούτω τινὰς καὶ μετὰ Τυρρηνοῦ τοῦ Ἄβυος εἰς τὴν Ἰταλίαν συνᾶραι (μετέβησαν) καὶ οἱ τὴν Ἀτθίδα συγγράψαντες ἱστοροῦσι περὶ τῶν Πελασγῶν, ὡς καὶ Ἀθήνησι γενομένων». (ὅτι καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχον ἐγκατασταθεῖ Πελασγοί).

Παρεθέσαμεν τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Στράβωνος, διότι ὁ μέγας αὐτὸς Ἕλλην γεωγράφος, ἔχων κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου του ὑπ' ὄψιν ὅλους τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων σχετικὰ χωρία παραθέσαμεν ἀνωτέρω, καὶ τοὺς ὁποίους δὲν ἔπρεπε νὰ ἀγνοῇ ὁ Ἡρόδοτος, ὁ τροφοδοτήσας περισσότερον παντὸς ἄλλου, ὅπως ἀπεδείχθη τὰς παλαιὰς ἀλλὰ καὶ τὰς νεωτέρας ἀνθελληνικὰς θεωρίας, δίδει (ὁ Στράβων δηλαδή), μίαν γενικήν, ἀλλὰ ὄχι καὶ πλήρη, εἰκόνα περὶ Πελασγῶν. Διότι, οἱ Πελασγοί, εἰς τὴν Ἀρκαδίαν κυρίως ἀνεπτύχθησαν, κατὰ τὰς παραδόσεις, ποὺ ἀναφέραμεν ἀνωτέρω, ἀπὸ ὅπου ἀργότερον καὶ πρῶτοι μετέστησαν ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν εἰς τὴν Τυρρηνίαν (Ἰταλίαν), ἀπὸ ὅπου ἀργότερον ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλέγοντο «Τυρσηνοί» καὶ μετὰ ταῦτα, διὰ τῆς Λήμνου, Ἴμβρου, Κρήτης καὶ Κύπρου, εἰσέδυσαν καὶ εἰς τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολὴν καὶ νοτίως μέχρι τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς Ἀφρικῆς, ἀποκληθέντες - καὶ δικαίως, λόγω τοῦ πλάνητος βίου των - Πελαργοί, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους (βλέπε εἰδικῶς καὶ Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία», βιβλίον Α').

Ἐὰν δὲ οἱ Πελασγοὶ κατ' ἀρχὰς ἀπετέλουν πλείστας, ὁμάδας ποὺ περιήρχοντο τὰς διαφόρους χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ μετέβησαν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς ἐναντι ἀκτὰς τῆς Μικρασίας, διὰ νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν ἐνδοχώραν ὁμοῦ μὲ τοὺς κινουμένους πρὸς τὰς περιοχὰς αὐτὰς Ἐτεόκρητας καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ ὡς Χετταῖοι ἢ Μιττάνι, ἢ διὰ νὰ προσπορισθοῦν τὰ πρὸς τὸ ζῆν, πάντως ἀργότερον, εἶναι γεγονός, ὅτι ἀπετέλεσαν πρότυπα κράτη ὠργανωμένα, ἐκτεταμένα καὶ πολιτισμένα, ἀφοῦ κατὰ πλείστας ἐνδείξεις πρῶτοι αὐτοὶ ἐφεῦρον καὶ τὴν γραφήν. Ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς Ἱκέτιδας ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, παρουσιάζει τὸν γηραιὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους (πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καταφύγει ὁ Δαναὸς μετὰ τῶν πεντήκοντα θυγατέρων του ζητῶν προστασίαν κατὰ τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου) ὁρίζοντα τὸ πελασγικὸν κράτος του ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου ὅπου ἤδρευε μέχρι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου.

Τοῦ γηγενοῦς γὰρ εἰμὶ Παλαίχθονος
ἵνις Πελασγὸς τῆςδε γῆς ἀρχηγέτης
ἐμοῦ δ' ἄνακτος εὐλόγως ἐπώνυμον
γένος Πελασγῶν, τὴν δὲ καρποῦται χθόνα·
καὶ πᾶσαν ἦραν, ἧς δι' ἀγνὸς ἔρχεται
Στρυμών, τὸ πρὸς δύοντος Ἡλίου κρατῶ
Ὁρίζομαι δὲ τὴν Περραιβῶν χθόνα,
Πίνδον τε τ' ἐπέκεινα, Παιόνων πέλας,

Ἑλλήνων κατὰ τὴν Προϊστορικὴν περίοδον εἰς τὴν Μεσόγειον, τὸν Εὔξεινον Πόντον, τὴν Ἀραβικὴν καὶ Ἐρυθρὰν Θάλασσαν, τὴν Ἰνδικὴν καὶ Κινεζικὴν Θάλασσαν, τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανὸν καὶ πέραν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀμερικήν, ὅπως ἐξετέθη ἀνωτέρω καὶ ὑπὸ τῆς Μέρτζ ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ὅτι τόσον ὁ Ὀδυσσεύς, ὅσον καὶ οἱ Ἀργοναῦται μετέβησαν εἰς τὴν βόρειον καὶ Νότιον Ἀμερικήν, φθάσαντες καὶ εἰσχωρήσαντες εἰς τὴν ξηρὰν μεταξὺ τῶν συνόρων Βραζιλίας καὶ Οὐρουγουάης, ὅπου εὑρέθησαν καὶ πινακίδες μὲ ἑλληνικὰ γράμματα, δύο τῶν ὁποίων καὶ δημοσιεύομεν, κατὰ παραχώρησιν τῆς ἰδίας συγγραφέως ὁμοῦ μὲ τὸν χάρτην περιπλανήσεως τοῦ Ὀδυσσέως εἰς σελίδες 656-657.

ὄρη τε Δωδωναῖα· συντέμνει δ' ὄρος
ὑγρᾶς θαλάσσης· τῶν δὲ ἐπὶ τάδε κρατῶ·

Δηλαδὴ «'Εκείνου ποὺ κατώκησε παλαιότατα τὸν τόπον αὐτὸν εἶμαι παιδί, ἐγὼ ὁ Πελασγὸς, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς τῆς χώρας, καὶ ἀπὸ ἐμὲ ἔχει λάβει τὸ ὄνομά του τὸ γένος τῶν Πελασγῶν, οἱ ὁποῖοι καρποῦνται τὴν γῆν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν περνᾶ ὁ ἀδιάβατος Στρυμών. Τὸ κράτος μου ἐκτείνεται μέχρι τῆς γῆς τῶν Περραιβῶν, τῆς Πίνδου, τῆς χώρας τῶν Παιόνων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Δωδώνης φθάνουν δὲ τὰ ὅριά του εἰς τὴν θάλασσαν. 'Επὶ ὅλων αὐτῶν ἔχω τὴν ἐξουσίαν».

Συνεπῶς οἱ Πελασγοὶ ἀνέκαθεν ἐκυριάρχουν εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα ἐμφανίζονται ἢ ὡς κινούμενοι ἢ ὡς μόνιμοι κάτοικοι εἰς ὁλόκληρον τὸν 'Ελλαδικὸν χῶρον.

'Αλλὰ τὸ Πελασγικὸν ἔθνος ὠργανωμένον εἰς διάφορα κράτη ἐξετείνετο ὅπως εἴπομεν πολὺ εὐρύτερον τῶν ὁρίων τούτων.

'Απετέλουν, λοιπόν, οἱ Πελασγοὶ κόσμον ὁλόκληρον, μὲ αὐτοφυῆ καὶ αὐτόφωτον βεβαίως πολιτισμὸν καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν τὸ θετικὸν γνωρίζομεν περὶ ἄλλων φυλῶν καὶ λαῶν. 'Ο Εὐσέβιος πρὸς τούτοις λέγει, ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦσαν θαλασσοκράτορες, προφανῶς καὶ πρὸ τῶν Κρητῶν, καὶ φυσικὰ καὶ πρὸ τῶν Φοινίκων. 'Ο 'Αριστοφάνης ἐπίσης ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω ἀποκαλεῖ αὐτοὺς καὶ Πελαργοὺς (εἰς τοὺς «Ὄρνιθας»), δηλαδὴ ὡς περιερχομένους καὶ κατέχοντας πολλοὺς τόπους, ὅπως οἱ πελαργοί, ἐνῶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν Φαίδωνα τοὺς χαρακτηρίζει καὶ ὡς βατράχους, διότι πηδοῦσαν ἐκινοῦντο, μὲ μεγίστην φαίνεται εὐκολίαν εἰς τὰς ἑκατέρωθεν ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς τὰς νήσους.

'Οπωσδήποτε, κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Πελασγὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Νιόβης ἢ τοῦ 'Αρέστορος. Καὶ ἐπειδὴ ἀναφέρονται πλεῖστοι Πελασγοὶ ὡς βασιλεῖς ἑλληνικῶν χωρῶν, ὁ 'Ησίοδος, ὅπως καὶ πλεῖστοι ἄλλοι συγγραφεῖς, παραδέχεται ὅτι πρῶτος Πελασγὸς βασιλεὺς ὑπῆρξε ὁ 'Αρκάς, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁ ὁποῖος ἦτο αὐτόχθων καὶ ὅτι ἐκ τούτου κατάγονται οἱ Πελασγοί, τὸ ἀρχαιότερον γένος τῆς 'Ελλάδος, καὶ κατὰ τὸν ποιητὴν Ἄσιον, ὅπως ἐξετέθη καὶ προηγουμένως.

'Επειδὴ δὲ καὶ οἱ 'Αρκάδες - Πελασγοί, ἐπαναλαμβάνομεν, ὑπῆρξαν πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος, ἐθεωροῦντο αὐτόχθονες. (βλέπε Διονυσίου 'Αλικαρνασσέως «Ρωμαϊκὴ 'Αρχαιολογία», βιβλίον Α' X-LXV), καὶ 'Ιακ. Θωμοπούλου, «Πελασγικὰ» ἔκδοσις 1912, καὶ περὶ τῆς γλώσσης τῶν Πελασγῶν, ὅπου παρατίθενται ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἄπειροι Πελασγικαὶ ἐπιγραφαί, ἀπὸ Λῆμνον, Κρήτην, Λυκίαν, Καρίαν, 'Ετρουρίαν καὶ ἀπὸ τὸ βασίλειον τῶν Χετταίων κ.τ.λ. Γράφει δέ, ὡς εἰς προμετωπίδα, εἰς τὸ μέγιστον αὐτὸ ἔργον του ὁ ἔξοχος αὐτὸς ἐρευνητὴς: «Οἱ λίθοι ἐλάλησαν καὶ ἐδίδαξαν ἡμῖν τῶν δίων Πελασγῶν. (τῶν καταγομένων ἀπὸ τὸν Δία Πελασγῶν). Αἱ 'Ετεοκρητικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἡ Πελασγικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Λήμνου γραμμέναι εἰς τὴν αὐτὴν 'Ελληνο-Πελασγικὴν γλῶσσαν, εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν σημερινὴν 'Αλβανικὴν ποὺ εἶναι συγγενεστάτη πρὸς τὴν Χετταϊκήν. Πελασγικαὶ γλῶσσαι ἦσαν καὶ ἡ Λυκική, Καρικὴ καὶ 'Ετρουσκική. Συνεπῶς ὁ Μινωϊκὸς πολιτισμὸς τῆς Κρήτης, ὡς καὶ ὁ Χετταϊκὸς τῆς Μ. 'Ασίας, τῶν Μιττάνι, τῶν 'Ελαμιτῶν κ.τ.λ. ἦτο Πελασγικός.(βλέπε καὶ Τόμον «Λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς» κεφάλαια «Χετταῖοι» «Μιττάνι» κ.τ.λ.)

Πελασγοὶ καὶ 'Αρκάδες οἱ 'Αρχαιότεροι κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος καὶ τοῦ Αἰγαίου

"Οπως ἀνεφέρθη καὶ προηγουμένως, (1) αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ δύο κατακλυσμῶν. Δηλαδὴ διὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ 'Ωγύγου, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς πανάρχαιος βασιλεὺς τῶν 'Αθηνῶν καὶ διὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ἐπὶ Κραναοῦ, ἄλλου παναρχαίου ἐπίσης βασιλέως τῶν 'Αθηναίων.

Φυσικά, τὰ χρονικὰ αὐτὰ ὅρια δὲν δύνανται νὰ προσδιορισθοῦν παρὰ μόνον γεωλογικῶς, ἴσως, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωλογία θέτει τὰ ὅρια αὐτὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 20-30 χιλ. π.Χ. ἐὰν φυσικὰ καὶ ὁ προσδιορισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀκριβής. 'Εν συνεχείᾳ αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ὡς πρῶτοι κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος ἐμφανίζονται ἐπαναλαμβάνομεν οἱ Πελασγοί, ἀρχαιότερον δὲ γένος αὐτῶν οἱ 'Αρκάδες. 'Ως πρὸς τὴν καταγωγὴν δὲ τῶν Πελασγῶν αἱ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες καὶ ὅτι ὁ Πελασγὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Διός, οἱ δὲ ἀπόγονοί του ἀπεκαλοῦντο καὶ Προσέληνοι, δηλαδὴ ὡς γεννηθέντες πρὸ τῆς Σελήνης, τοῦτο δὲ ἐλέγετο προφανῶς, διὰ νὰ καταδειχθῇ πόσο ἀρχαῖοι ἦσαν ὡς λαὸς οἱ Πελασγοί. Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν (βλέπε καὶ «'Ωγυγία», 'Αθ. Σταγειρίτου «Πελασγοί», τόμος Δ') ἀλλὰ καὶ κατὰ νεώτερον χρησμὸν τῆς Πυθίας, δοθέντα εἰς τὸν Λυκοῦργον, τὸν νομοθέτην τῶν Σπαρτιατῶν, οὗτοι ἦσαν καὶ «βαλανηφάγοι», δηλαδὴ ἔζων τρώγοντες καὶ βαλανίδια., ἴσως δὲ παλαιότερον νὰ ἦσαν καὶ «ὠμοφάγοι» δηλαδὴ ἔτρωγον ὠμὰ κρέατα, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς φωτιᾶς, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰ 'Ορφικά. ("Υμνοι «Διονύσου» καὶ «Τριετηρικοῦ»). Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν, ἐπίσης, οἱ πανάρχαιοι Πελασγοὶ δὲν ἦσαν μόνον τελείως ἀνυπότακτοι, ἀλλὰ καὶ ἀνδρεῖοι, διότι ὁ χρησμὸς ἀπέτρεψεν τοὺς Σπαρτιάτας νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν, ἐπειδὴ θὰ ἦτο δυσχερὴς ἡ ὑποταγή των.

'Εμφαίνεται, συνεπῶς, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἀκόμη χρόνους οἱ ἄλλοι "Ελληνες ἐγνώριζον πόσον ἰσχυροὶ ἦσαν οἱ πρόγονοί των ἐκεῖνοι, οἱ Πελασγοί. 'Απὸ τὰς παναρχαίας ἐπίσης παραδόσεις συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοί, εἰς ἀλλεπάλληλα κύματα, προερχόμενα ἀπὸ τὴν 'Αρκαδίαν κυρίως, εἶχον εἰσχωρήσει ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, εἰς τὴν νότιον 'Ιταλίαν ὡς Οἴνωτροι ἢ Πευκέσται, ὅπως καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν 'Ιταλίαν, ὅπου ἀπεκλήθησαν Τυρρηνοὶ ἢ Τυρσηνοί, ἐπιστρέφοντες δὲ ἀργότερον διὰ τῆς 'Ηπείρου καὶ τῆς 'Ακαρνανίας εἰς τὴν κυρίως 'Ελλάδα, εἶχον εἰσχωρήσει διὰ τῶν νήσων τοῦ βορείου Αἰγαίου καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ βόρειον Μικρὰν 'Ασίαν, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῇ ὡς Χετταῖοι ἢ καὶ μὲ ἄλλα ὀνόματα, γνωστὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν τῶν περιοχῶν. (Βλέπε καὶ Διονυσίου 'Αλικαρνασσέως «Ρωμαϊκὴ 'Αρχαιολογία», βιβλίον Α', Στράβωνος «Γεωγραφικά», βιβλίον Α' σελίδες 294-296, Διονυσίου «Οἰκουμένης Περιήγησις», εἰς ὑποσημειώσεις ἀπὸ σελίδα 92 ἕως 103, ἔκδοσις Βιέννης, 1808). Καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν αὐτὴν συνάγεται ὅτι διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν 'Ιταλίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν ἐκεῖθεν οἱ πανάρχαιοι Πελασγοὶ - 'Αρκάδες, θὰ ἐγνώριζον καὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην καὶ θὰ διέθετον, ὁπωσδήποτε, πλοῖα.

Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, οἱ Πελασγοὶ ἐπεκτείνονται, διότι ἀργότερον ἐμφανίζονται ταυτοχρόνως κατὰ τὰς ἰδίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν "Ηπειρον, ἀπὸ ὅπου καὶ εἰσεχώρησαν εἰς τὴν 'Ιταλίαν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς βορειοτέρας περιοχὰς τῆς Εὐρώπης (ἡ ἐκστρατεῖα τοῦ 'Ηρακλέους εἰς τὴν Γαλλίαν) βόρειον καὶ κεντρικὴν 'Ιταλίαν, ('Ελληνικὰ τοπονύμια εἰς τὴν λίμνην τῆς Γενεύης «'Αμφίων» κ.τ.λ. ὅπου ὑπάρχουν καὶ λιμναῖαι ἐγκαταστάσεις) καὶ εἰς τὴν Θράκην, ἀπὸ ὅπου καὶ ἐπροχώρησαν εἰς τὰς νήσους τοῦ βορείου Αἰγαίου, καὶ ἀκόμη εἰς τὴν 'Αττικήν, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ 'Υμηττοῦ, καὶ γενικῶς παρουσιάζονται νὰ κατέχουν ὁλόκληρον τὴν 'Ελληνικὴν Χερσόνησον (ὁ Βασιλεὺς τοῦ "Αργους πρὸς τὸν Δαναὸν «'Ικέτιδες» Αἰσχύλου, Στράβων «Γεωγραφικά» κτλ. ποὺ ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω). Μετὰ ταῦτα, ἢ συγχρόνως, φθάνουν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Λιβύην καὶ τὴν Κυρηναϊκὴν καὶ συγχρόνως ἐμφανίζονται εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ ἐκεῖθεν προφανῶς πέραν τοῦ Βοσπόρου, ἐνῶ συγχρόνως ἢ ἀργότερον εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν καὶ τὴν Κύπρον. Εἰς τὴν Κύπρον ἐπίσης κατὰ τὴν παράδοσιν, οἱ 'Αρκάδες κομίζουν πρῶτοι καὶ τὴν γραφήν.

'Εφ' ὅσον ἐγνώριζον δὲ καὶ ἠδύναντο νὰ διασχίζουν τὰς θάλασσας, κατ' ἄλλην μάλιστα παράδοσιν, ἦσαν θαλασσοκράτορες προφανῶς ὡς Κυκλαδῖται καὶ ἀσφαλῶς πρὸ τῶν Κρητῶν καὶ πρὸς τούτοις ἐγνώριζον νὰ γράφουν, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία, ὅτι εἶχον ἤδη ἀναπτύξει καὶ ἕνα εἶδος πρωτογόνου πολιτισμοῦ. 'Οπωσδήποτε αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συνέβαινον πρὸ τῆς ἕκτης ἴσως, ἢ ἑβδόμης χιλιετηρίδος π.Χ. δηλαδὴ κατὰ τὴν 'Ιστορικὴν περίπου περίοδον.

'Εν πάσῃ περιπτώσει, αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις ποὺ ὁμιλοῦν περὶ Πελασγῶν, παρουσιάζουν αὐτοὺς νὰ κινοῦνται καὶ νὰ δροῦν εἰς ὅλον τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, εἰς τὰς χώρας ποὺ ὑπῆρχον βορείως τῆς ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος, καὶ ἐκεῖθεν τῆς 'Αδριατικῆς καὶ τοῦ 'Ιονίου πελάγους, τῆς Κρήτης, τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς 'Αφρικῆς καὶ τῶν δυτικῶν καὶ νοτίων ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ὅπως σαφέστατα ἀναφέρουν περὶ αὐτῶν ὁ Διονύσιος 'Αλικαρνασσεὺς εἰς τὸ Α' βιβλίον τῶν 'Ιστοριῶν του, ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Στράβων ἀλλὰ καὶ ὁ 'Ηρόδοτος φυσικὰ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι Συγγραφεῖς. 'Εννοεῖται ὅτι, τὰ ὅσα ἀναφέρονται περὶ αὐτῶν δὲν ἀποδεικνύονται ἱστορικῶς ἀλλὰ προκύπτουν ἀπὸ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ποὺ παραθέσαμεν ἀνωτέρω.

'Επαναλαμβάνομεν ὅμως, ὅτι πέραν τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ πανάρχαιοι αὐτοὶ κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος ἐμφανίζονται ζῶντες εἰς τὰς περιοχὰς ποὺ ἀνεφέρθησαν, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ προσδιορισθῇ χρονικῶς περὶ αὐτῶν ἢ νὰ λεχθῇ θετικῶς περὶ τῆς δράσεώς των, διότι καὶ αἱ παραδόσεις ποὺ ἀναφέρουν περὶ αὐτῶν ἐλάχιστα ὁμιλοῦν διὰ τὴν δρᾶσίν των, διὰ τὰς κατακτήσεις των, διὰ τὸν πολιτισμόν των, ἢ διὰ τὴν καταγωγὴν των, περὶ τῆς ὁποίας αἱ πανάρχαιαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ ἀρχαῖα κείμενα λέγουν μόνον ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες. 'Ως πρὸς τὰς ἄλλας περὶ αὐτῶν ἐνδείξεις περισσότεραι λεπτομέρειαι θὰ προκύψουν ἀπὸ νεωτέρας ἐρεύνας καὶ ἀνασκαφὰς καὶ αἱ ὁποῖαι ὁπουδήποτε δὲν πρόκειται νὰ ἀνατρέψουν τὴν βεβαίαν καὶ ἀδιάσειστον πλέον ἀλήθειαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν 'Ελλήνων. (1)

(1) Βλέπε καὶ Θουκυδίδην IV, 109, 'Ηρόδοτον IV 145-150, Πλουτάρχου «'Ηθικά» 305-365, Θωμοπούλου «Πελασγικά», σελὶς 3 καὶ 'Ηρόδοτον VI, σελὶς 137, Στράβωνος V, 296, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ Πελασγοί, ποὺ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Λῆμνον, ἦσαν Πελασγοὶ ποὺ εἶχον ἐγκατασταθῇ προηγουμένως εἰς τὰς 'Αθήνας, παρὰ τὸν 'Υμηττόν, καὶ κατόπιν, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐκ Λυκίας Τυρρηνῶν, ἀπῴκισαν καὶ τὴν 'Ιταλίαν. Μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, δὲ εἰς τὴν κεντρικὴν 'Ιταλίαν ἐξώκειλαν καὶ ἐγκατεστάθησαν,

(1) (Αἱ ἐπαναλήψεις αὐταὶ εἶναι νομίζω ἀπαραίτητοι καὶ ἐπιβάλλονται διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν πολλαπλῶν καὶ δύσκολων αὐτῶν Προϊστορικῶν κειμένων, ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην,).

Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὴν Κρήτην

Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν παναρχαίων Πελασγῶν Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζων εἰς τὴν Κρήτην ὡς Πελασγοί, δὲν ἔχομεν πληροφορίας θετικάς. Ὡρισμένοι ἱστορικοὶ ἠθέλησαν ἐσφαλμένως νὰ καθορίσουν τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὸ 3315 π.Χ., θέλοντες προφανῶς νὰ συσχετίσουν αὐτὴν μὲ τὸν κατάλογον τοῦ Μανέθωνος, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀμφίβολον αὐτὴν ἱστορίαν τῶν Αἰγυπτίων. Ἄλλοι (Ἕβανς, Γκλότζ, Π. Καββαδίας κ.ἄ.) ἀνάγουν τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης εἰς τὴν πέμπτην ἢ τὴν ἕκτην χιλιετηρίδα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ δεύτεροι μᾶλλον προσεγγίζουν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ἂν καὶ ἡ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις τῆς Κρήτης πρέπει νὰ εἶναι πολὺ παλαιοτέρα.

Πάντως γεγονὸς ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἤρχισεν ἀρκετὰ ἐνωρὶς νὰ παρουσιάζεται πολιτισμός, ἡ καταγωγὴ τοῦ ὁποίου, ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἴσως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν παναρχαίων Πελασγῶν Ἑτεοκρητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκαλοῦντο τοιουτοτρόπως διὰ νὰ ξεχωρίζουν προφανῶς ἀπὸ τοὺς ἐλθόντας ἔξωθεν, κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους εἰς τὴν Κρήτην, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα μετὰ τὸν δεύτερον κατακλυσμόν. Ἐντεῦθεν ἴσως καὶ ἡ παναρχαία παράδοσις περὶ τῆς ἔριδος μεταξὺ Ἀρκάδων καὶ Κρητῶν διὰ τὴν χώραν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη ὁ Ζεύς. Διότι οἱ μὲν Ἀρκάδες ὑπεστήριζον ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ὅπως ἀνεφέρθη, οἱ δὲ Κρῆτες ὅτι ἀνετράφη εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τὴν Ἀμάλθειαν (βλ. λέξεις «Ζεὺς» καὶ «Ἀμάλθεια» καὶ «Ἀρκαδικά» Παυσανίου). Ἐπικαλοῦνται δὲ οἱ Ἀρκάδες ὡς ἀπόδειξιν, περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ζεὺς οὔτε ἐγεννήθη καὶ οὔτε ἀνετράφη εἰς τὴν Κρήτην, ὅτι οἱ Κρῆτες ἐπιδεικνύουν καὶ τάφον τοῦ Διός, εἰς τὴν Κρήτην, ποὺ σημαίνει, ὅτι ἐὰν ἐπίστευον ὅτι ὁ Ζεὺς ἦτο θεός, θὰ ἦτο ἀδύνατον καὶ ἀφύσικον νὰ πιστεύουν καὶ νὰ λέγουν, ὅτι ὁ Ζεὺς ἔχη ἀποθάνη καὶ ταφῇ. (Ὀρφικὰ εἰς «Ὕμνον Διός» τοῦ Καλλιμάχου).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἀνεπτύχθη σὺν τῷ χρόνῳ μέγας καὶ ὑπέροχος πολιτισμός, ἀκμάσας καὶ παρακμάσας, μὲ διαφόρους διακυμάνσεις, ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν ἀκόμη χρόνων καὶ μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τοῦ σιδήρου. ὁ ὁποῖος δὲν ἐνεφάνισεν ὅμως ἐπιδόσεις πνευματικὰς καὶ Φιλοσοφικὰς ἐκδηλώσεις, ὅπως αὐτὰς ποὺ ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀρχικῶς (Ὀρφικοί) καὶ κατὰ τὴν Ἱστορικὴν περίοδον ἀργότερον (6ος καὶ 5ος αἰών). Συμφώνως λοιπὸν μὲ τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Κρήτην, ἀπὸ τὴν Μεσοπαλαιολιθικὴν ἀκόμη περίοδον, δηλαδὴ πολὺ πρὸ τῆς 5ης χιλιετηρίδος π.Χ., ὅταν καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἱστορίαν, ἀλλὰ οἱ Κυκλαδῖται εἶχον προηγηθεῖ πολιτιστικῶς, οἱ ἄνθρωποι ποὺ κατώκουν ἐκεῖ εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκπολιτίζωνται καὶ νὰ κατασκευάζουν ἐργαλεῖα, πελέκεις, λεπίδας, σφύρας ἢ ἀπὸ σκληρὸν λίθον ἢ ἀπὸ ὀστᾶ ζώων. Συγχρόνως κατεσκεύαζον σκεύη οἰκιακὰ καὶ ἀγγεῖα ἀπὸ πηλὸν καὶ ἀργότερον ἐφρόντιζον νὰ κοσμοῦν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν μὲ διάφορα ἐγχάρακτα σχέδια. Κατ' ἀρχὰς φαίνεται ὅτι αἱ κατοικίαι των ἦσαν ἀπὸ καλύβας ἐκ ξύλων ἢ καλάμων ἢ κατώκουν ἐντὸς σπηλαιωδῶν βράχων, ἀργότερον ὅμως γνωρίζουν νὰ κατασκευάζουν καὶ τετραγωνικὰς λιθοκτίστους διωρόφους οἰκίας. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ τεχνικὴ πρόοδος τῶν Κρητῶν, ὥστε εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἐγκαταστήσουν ἀργότερον καὶ ἀγωγοὺς θερμοῦ ὕδατος, εἶδος καλοριφέρ, εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσσοῦ.

Ἀσφαλῶς γνωρίζουν ἀπὸ παναρχαίαν ἐποχὴν καὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην, διότι ναυσιπλοοῦντες ἀνὰ τὰς γειτονικὰς νήσους, κατ' ἀρχάς, ἀνακαλύπτουν εἰς τὴν Μῆλον, ποὺ ἦτο ἔρημος ἴσως ἀκόμη, τὸν λεγόμενον ὀψιανὸν ἢ ὀψιδιανὸν λίθον (εἶδος σκληροῦ καὶ εὐκόλως διαχωριζομένου εἰς λεπτὰ καὶ κοπτερὰ τεμάχια λίθου), διὰ τοῦ ὁποίου κατεσκεύαζον τοὺς πελέκεις, τὰς λεπίδας των καὶ ἄλλα σχετικὰ ὅπλα ἢ ἐργαλεῖα των. Τὰ μέταλλα θὰ ἐγένοντο ἐπίσης γνωστὰ εἰς τὴν Κρήτην ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἀπὸ πολὺ ἐνωρίς, δηλαδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος. Πάντως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀρχίζει προφανῶς ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Προμινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικὰ» (II, 7,2) ἀναφέρει ὅτι «ἡ Κρήτη ἦτο προωρισμένη νὰ ἄρξῃ, λόγω τῆς θέσεώς της, εἰς τὴν Μεσόγειον» καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν κατέστη θαλασσοκράτειρα κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχήν, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἀναφέρουν αἱ παραδόσεις καὶ τὰ κείμενα, ἦτο δὲ καὶ πολυάνθρωπος, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὸν Ὅμηρον εἶχεν ἐνενήκοντα καὶ πλέον πόλεις (Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Στράβων, κ.ἄ.).

Γνωρίζομεν δὲ παραλλήλως ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὅτι κατὰ τὴν παναρχαίαν αὐτὴν περίοδον ἀνάλογος πολιτισμὸς δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἢ καὶ παλαιοτέραν ἐποχήν, οἱ Κρῆτες φθάνουν εἰς τὴν Λιβύην, τὴν Κυρηναϊκήν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Φοινίκην, τὴν βόρειον Μικρὰν Ἀσίαν καὶ κατὰ τινα παράδοσιν, ποὺ διέσωσεν ὁ Διόδωρος καὶ τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Μεσσήνιος Εὐήμερος, ὅπως ἐλέχθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ Διός, ὅταν ὁ Ζεὺς ἐβασίλευεν ἐπὶ τῆς γῆς, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν παναρχαίαν καὶ φυσικὰ ἀπροσδιόριστον χρονολογικῶς, εἰς τὴν μυθικὴν νῆσον Παγχαίαν τοῦ Περσικοῦ κόλπου, ἡ ὁποία σήμερον ἔχει ἐξακριβωθῆ ὅτι εἶναι ἡ νῆσος Σοκροῦτα, ἡ μεγαλυτέρα τῶν νήσων ποὺ εὑρίσκονται πρὸ τοῦ Περσικοῦ κόλπου καὶ ἀπὸ τὴν μικροτέραν τοῦ συμπλέγματος τῶν ὁποίων, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν Ἰνδιῶν, φαίνονται αἱ Ἰνδίαι.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 3ης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, οἱ συνοικισμοὶ καὶ αἱ πόλεις αὐξάνονται εἰς τὴν Κρήτην καὶ μετὰ ταῦτα δύο πόλεις τεράστιαι διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεγείρονται, δηλαδὴ ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Φαιστός. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς πόλεις, ἀρχομένης τῆς 2ας π.Χ. χιλιετηρίδος, ἀνεγείρονται κολοσσιαία καὶ μεγαλοπρεπῆ πλέον διὰ τὴν ἐποχὴν ἀνάκτορα. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Κρήτης εἶναι τεραστία, ἐνῶ ἡ τέχνη γενικῶς ἀναπτύσσεται μὲ ταχύτατον ρυθμόν. (Περὶ αὐτῶν βλέπε λεπτομερέστατον εἰς τὰ ἄρθρα τοῦ παρόντος Λεξικοῦ «Κρήτη», «Κνωσός», «Φαιστὸς» καὶ «Προμινωικὸς» καὶ «Μινωϊκὸς πολιτισμός»). Ἀλλὰ μετὰ τὸ 1800-1700 π.Χ. τὰ παλαιὰ ἀνάκτορα κατέρρευσαν καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Κρήτης παρουσιάζει κάποιαν παρακμήν, δι' ἄγνωστον ἀκόμη αἰτίαν. Ἀργότερον ὅμως καὶ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Φαιστὸν καὶ τὰ Μάλια, ἀνεγείρονται μεγαλοπρεπέστερα ἀνάκτορα, ἡ τέχνη τελειοποιεῖται καὶ ὁ πολιτισμὸς φθάνει εἰς ἀσυνήθη καὶ πρωτοφανῆ βαθμῖδα ἀναπτύξεως διὰ τὴν ἐποχήν. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις ἡ τρομερὰ ἔκρηξις τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, ἡ ὁποία κατεβύθισε μέγα μέρος τῆς νήσου καὶ ἡ ὁποία συνέβη, κατὰ τὸν Φουκέ, τὸν Γάλλον ἀρχαιολόγον καὶ ἐρευνητὴν τῆς περιοχῆς αὐτῆς περὶ τὸ 1500 π.Χ. περίπου, νὰ προεκάλεσε καὶ εἰς τὴν Κρήτην σημαντικὰς καταστροφάς, μᾶλλον ὅμως ἐσωτερικὴ ἐπανάστασις θὰ κατέστρεψε τὸν προηγμένον αὐτὸν πολιτισμὸν (βλέπε εἰς Διόδωρον Σικελιώτην τὰ περὶ Κωκάλου, ποὺ ἐφόνευσε διὰ δόλου τὸν Μίνωα, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκστρατεύσει πανστρατιᾷ ἐναντίον τοῦ Κωκάλου, εἰς Σικελίαν κτλ.)καὶ φαίνεται ὅτι μετὰ τὰς δύο ἐκστρατείας τῶν Κρητῶν κατὰ τῆς Σικελίας, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀπέτυχον θὰ ἀπεδυναμώθη ἡ δύναμις τῶν ἰσχυόντων καὶ θὰ ἀνετράπη βιαίως τὸ καθεστώς. (2).

Ὁ Α. Ἕβανς καὶ ἄλλοι ἐπεχείρησαν νὰ καθορίσουν χρονολογικῶς τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παναρχαίου αὐτοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ καὶ κυρίως τὴν μετὰ τὸ 1800 π.Χ. περίοδον, ποὺ φθάνει μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων, δηλαδὴ τὸ 1150 ἢ τὸ 1115 πρὸ Χριστοῦ κατ' ἄλλους. Εἶναι τόσον ὅμως δυσχερὴς ἀκόμη ὁ καθορισμὸς τῶν χρονολογιῶν αὐτῶν, ὥστε ὀρθὸν εἶναι νὰ ἀποφεύγεται τοῦτο. Πάντως, ἐκεῖνο ποὺ δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος εἶναι ὅτι μεταξὺ τοῦ 1700 καὶ 1450 π.Χ. ἡ Κνωσὸς εἶχε συγκεντρώσει περὶ ἑαυτὴν ὅλας τὰς πολιτικὰς καὶ ναυτικὰς ἢ στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς Κρήτης, ἡ δὲ τέχνη, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ εὑρήματα ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, Φαιστοῦ κτλ., εἶχε φθάσει εἰς μέγα βαθμὸν ἀναπτύξεως. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐπίσης ἡ Κρήτη φαίνεται ὅτι κυριαρχεῖ ὁλοκλήρου τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οἱ Κρῆτες ἐκτὸς τοῦ ὅτι εὑρίσκοντο τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τοὺς Αἰγυπτίους, πρὸς Ἀνατολὰς εἰσδύουν καὶ πέραν τῆς Φοινίκης καὶ πρὸς Βορρᾶν μέχρι τοῦ ἰσχυροῦ κράτους τῶν Χετταίων, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχουν ἀναπτύξει ἀρκετὰ φιλικοὺς ἢ καὶ φυλετικοὺς δεσμούς, ἀπὸ πολὺ παλαιότερα διδάξαντες προφανῶς εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν γραφήν, ἐνῶ πρὸς Δυσμὰς ὑπερβαίνουν τὰς Ἡρακλείους στήλας (τὸ Γιβραλτὰρ) καὶ φθάνουν μέχρι τῆς Ἀγγλίας, ἀπὸ ὅπου μετέφερον κασσίτερον (καλάϊ), ἐκεῖθεν δὲ φθάνουν μέχρι τῆς Βαλτικῆς,

μεταξὺ τοῦ Ἄρνου καὶ τοῦ Αἴσαρου, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἑτρουρίαν, Πισᾶται, δηλαδὴ κάτοικοι ἀπὸ τὴν Πίσαν τῆς Ἠλείας, ποὺ εἶχον ἐκστρατεύσει ὑπὸ τὸν Νέστορα, τὸν βασιλέα τῆς Πύλου, κατὰ τῆς Τροίας. Κατὰ τὸν Στράβωνα (βιβλίον V, σελὶς 294, ὅλα τὰ ἔθιμα τῶν Ρωμαίων προέρχονται ἀπὸ τοὺς Πισάτας αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ ἀνδρειότεροι τῶν Τυρρηνῶν καὶ ἐδίδαξαν τοὺς Ρωμαίους, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ νὰ κτίζουν ἀνάκτορα, ἐπαύλεις κλπ. (Βλέπε καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κειμένου παραστατικοὺς χάρτας περὶ τῆς κινήσεως τῶν Πελασγῶν, Κρητῶν, Ἀχαιῶν κ.τλ., κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους).

(2) Τὸ ἡφαίστειον μετὰ τὴν φοβερὰν ἔκρηξιν περιῆλθεν εἰς κατάστασιν ἠρεμίας, μακρὸς δὲ παρῆλθε χρόνος μέχρις ὅτου ἡ Θήρα ἀποκτήση νέους κατοίκους, Φοίνικας τὸ πρῶτον, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, καὶ ὀκτὼ γενεὰς μετὰ τούτους, Σπαρτιάτας καὶ Μινύας, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σπαρτιάτου Θήρα, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἔλαβεν τὴν ἐπωνυμίαν ἡ νῆσος, ἡ ὁποία πρότερον ὠνομάζετο Καλλίστη (Ἡρόδοτος IV, 147). Καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω περίπτωσιν ὁ Ἡρόδοτος δὲν δύναται νὰ ἀποφύγη τὸ προφανὲς ἐνδιαφέρον του διὰ τοὺς Φοίνικας, ἀφοῦ ἐπιμένει νὰ ἐμφανίζῃ αὐτοὺς ὡς ἀποικίζοντας ἑλληνικὰς νήσους, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Φοίνικες δὲν εἶχον ἐμφανισθῆ εἰς τὴν Ἱστορίαν. Διότι ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 1800-1450 π.Χ., κατὰ τὸν Φουκέ, αἱ ἀνασκαφαὶ δὲ ἀπέδειξαν ὅτι κατωκεῖτο ἡ Θήρα πρὸ τῆς καταστροφῆς καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ 1800 π.Χ. ἢ τὸ 1450 π.Χ. οἱ Φοίνικες δὲν ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν. Ἀντιθέτως, τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχὴν εἰς τὴν Μεσόγειον ἦσαν θαλασσοκράτορες οἱ Κρῆτες ἢ οἱ Κᾶρες, οἱ ὁποῖοι καὶ αὐτοὶ θεωροῦνται ὡς κλάδος τῶν Πελασγῶν, αὐτοὶ δὲ κατεῖχον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ τὰς νήσους τοῦ Βορείου καὶ Νοτίου Αἰγαίου καὶ ὄχι οἱ Φοίνικες

ὅπου γνωρίζουν καὶ μεταφέρουν ἀπὸ ἐκεῖ τὸ ἤλεκτρον (κεχριμπάρι) εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὴν Αἴγυπτον, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ἐπίσης, ὅτι οὔτε οἱ Φοίνικες οὔτε οἱ Αἰγύπτιοι ἐγνώριζον αὐτὰς τὰς θαλασσίας ὁδούς, ἢ τὴν ναυτικὴν τέχνην, κατὰ τὴν ἀπωτάτην αὐτὴν ἐποχήν. Δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ἐπροχώρησαν δυτικῶς καὶ μέχρι τῶν Καναρίων ἢ καὶ τῶν Ἀζορῶν νήσων, ὅπου θὰ ἀντελήφθησαν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Γκόλφ - στρὴμ καὶ θὰ ἐπληροφορήθησαν ἢ καὶ θὰ ἐγνώρισαν τὴν ὕπαρξιν τῆς Ἀτλαντῖδος, ὅπως δείχνουν καὶ τὰ Κρητικὰ εὑρήματα εἰς τὰς Μπαχάμας, ποὺ παρετέθησαν ἀνωτέρω, καὶ θὰ μετέφερον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα τὰς γνωστὰς παραδόσεις περὶ Ἀτλαντίδος καὶ Ἀτλάντων ποὺ ἐγνώριζον οἱ Αἰγύπτιοι καὶ ὁ Πλάτων.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς των ἔρχονται ἐπίσης εἰς τὸν Θερμαϊκὸν καὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον καὶ κατακτοῦν τὴν Εὔβοιαν, τὰ Μέγαρα καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ μεταδίδουν πρὸς τούτοις, φιλικῶς ἢ δι' ἐπιβολῆς, τὸν πολιτισμόν των εἰς τὴν Ἀργολίδα, ὅπου παραλλήλως ἴσως, ἢ παλαιότερον ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἴσως καὶ τοῦ Κρητικοῦ, ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμός. Συγχρόνως διὰ τοῦ Ἰονίου πελάγους εἰσέρχονται εἰς τὸν μετέπειτα ὀνομασθέντα Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἱδρύουν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Γαλαξειδίου τὰς ἀρχαίας πόλεις Κρῖσαν καὶ Φαιστὸν καὶ ἐκεῖθεν φθάνουν μέχρι τῶν Δελφῶν, ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις, «Κρῆτες πρῶτοι ἵδρυσαν ἐκεῖ βωμὸν καὶ χρηστήριον τῆς Πυθοῦς» (βλ. σχετικῶς καὶ «Εἰσαγωγὴν» εἰς τὸ Α' μέρος τοῦ τόμου «ΕΛΛΑΣ»)

Οἱ Κᾶρες τῶν Κυκλάδων νήσων, πρὸς τούτοις, φαίνεται ὅτι ἦσαν συγγενικὸς λαὸς πρὸς τοὺς Κρῆτας. Ζῶντες οὗτοι ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Πελασγῶν, κλάδος τῶν ὁποίων προφανῶς ἦσαν καὶ αὐτοί, συνεργάζονται μὲ τοὺς Κρῆτας, διότι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον παρεῖχον εἰς αὐτοὺς πληρώματα διὰ τὰ πλοῖα (Ἡρόδοτος Α' 171) καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἔναντι Μικρασιατικὴν ἀκτήν, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν καὶ αὐτοί, ὅπως οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Δωριεῖς. Καὶ λέγει μὲν ὁ Θουκυδίδης (Α' 4) διὰ τοὺς Κᾶρας ὅτι ἦσαν πειραταὶ καὶ καθυπέταξαν αὐτοὺς οἱ Κρῆτες, τὸ ὀρθότερον ὅμως εἶναι, ὅπως ἀναφέρομεν, ὅτι ἦσαν φύλον ἀνυπότακτον πελασγικῆς καταγωγῆς, ὅτι ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰς νήσους καὶ εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν ἀρκετὰ ἐνωρὶς καὶ ὅτι ἀργότερον, ὅταν ἀνεπτύχθη ἡ δύναμις τῶν Κρητῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ συνεργασθοῦν μετ' αὐτῶν.

Ἐξ ἄλλου φαίνεται ἐπίσης ὅτι καὶ ὁ μυθολογούμενος φόρος ποὺ ἐπλήρωνον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν Μινωϊκὴν Κρήτην, προήρχετο ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ὑποταγῆς καὶ τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς Κρῆτας. Πιθανῶς δὲ καὶ αἱ παραδόσεις περὶ Κέκροπος εἰς τὰς Ἀθήνας νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παλαιᾶς αὐτῆς κατακτήσεως τῶν Κρητῶν, ὁ δὲ Κέκροψ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν Κύπρον, ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν εἶχεν ἱδρύσει τὴν πόλιν Κορωνίδα, ἡ ὁποία μετωνομάσθη εἰς Σαλαμῖνα ἀργότερον καὶ ὅταν Φοίνικες δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ φυσικὰ οὔτε παλαιότερα διὰ νὰ εἶναι Φοῖνιξ ὁ Κέκροψ, ὅπως τὸν ἠθέλησαν οἱ νεώτεροι σχολιασταὶ καὶ διαστρεβλωσταὶ τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας. Καὶ φυσικὰ οὔτε οἱ Αἰγύπτιοι κατεῖχον τὴν Κύπρον ἢ ἄλλας νήσους ἢ ἦσαν θαλασσοκράτορες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν θαλασσοκρατοῦσαν οἱ Ἀρκάδες (Μυκηναῖοι), διὰ νὰ δύναται ἕνας Αἰγύπτιος ἢ ἕνας Φοῖνιξ νὰ ἱδρύσῃ πόλιν εἰς τὴν Κύπρον. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λέγουν ὅτι ὁ Κέκροψ ἦτο αὐτόχθων, δηλαδὴ "Ελλην, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐπίσης πῶς θὰ ἐδέχοντο ὡς βασιλέα ἕνα ξένον καὶ μάλιστα Αἰγύπτιον, ἐκτὸς ἐὰν ὁ Κέκροψ ἦτο ἀπὸ τὴν Σάϊν (παλαιὰν ἀποικίαν τῶν Ἀθηναίων) καὶ θὰ ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς ὁμόφυλος πλέον, πρᾶγμα ἀπίθανον καὶ ἀσυμβίβαστον ἐν τούτοις μὲ τὰς πιθανὰς χρονολογίας ποὺ δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν βάσει τῶν παραδόσεων.

Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὅμως τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἐλέγετο καὶ Κεκροπία, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν ἐπίσης τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὰς πέριξ αὐτῶν περιοχὰς (τάφοι εἰς Σπάτα, Μενίδιον, Ἐλευσῖνα κτλ.), ἀνεκαλύφθησαν εὑρήματα Μυκηναϊκῆς καὶ πιθανῶς καὶ Μινωϊκῆς ἐποχῆς καὶ συνεπῶς μόνον οἱ Ἀχαιοὶ τῶν Μυκηνῶν ἢ οἱ Κρῆτες τοῦ Μίνωος ἐκυριάρχησαν παλαιότερον τῆς πόλεως. καὶ μετὰ ταῦτα οἱ "Ιωνες οἱ ἐπελθόντες ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν ὅπου εἶχον παλαιότερον ἐγκατασταθεῖ, προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Μαγνησίαν, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ καθηγητὴς Παν. Γεωργοῦτζος, εἰς ἄρθρον του, δημοσιευθὲν καὶ εἰς ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ φιλολογικὸν περιοδικὸν «Πλάτωνα» (1980). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν θυγατέρων τοῦ Κέκροπος ("Αγραυλος, "Ερση, Πάνδροσος), ὅπως καὶ τοῦ υἱοῦ του ('Ερυσίχθων), κάθε ἄλλο παρὰ αἰγυπτιακὰ ἢ φοινικικὰ ὀνόματα ἐνθυμίζουν. Ὡς πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὴν τάξιν ποὺ ἐπέβαλεν ὁ Κέκροψ εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ αὐτὸ δύναται νὰ εἶναι σύμφωνον μὲ τὴν ἐκ Κρήτης ἢ ἐκ Κύπρου καταγωγήν του, ἀφοῦ οἱ Κρῆτες ποὺ ἐκυριάρχουν τῆς Μεσογείου, πρῶτοι ἀπέκτησαν συστηματικοὺς νόμους, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐνῶ ταυτοχρόνως ὑπῆρξαν καὶ ἱδρυταὶ τῶν Ἀμφικτυονιῶν. Διότι, κατὰ τὴν σχετικὴν παράδοσιν, εἰσχωρήσαντες οὗτοι διὰ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου εἰς τὸν μυχὸν αὐτοῦ καὶ ἔναντι τῶν Θερμοπυλῶν ἵδρυσαν τὴν Ἀνθήλην, ὅπου ἐγκαθιδρύθη ἡ πρώτη Ἀμφικτυονία, ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν καὶ εἰς τοὺς Δελφούς, ὅπου ἐγκατέστησαν ἐπίσης χρηστήριον (βλέπε λέξιν «Ἀνθήλη».καὶ «Πάριον χρονικόν»), ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ὅτι εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου.

Ἀπομένει φυσικὰ νὰ ἐξετασθῆ ἐὰν πράγματι τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος εἶναι ξενικόν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐὰν εἶναι ἀληθές, οὐδόλως ἐμποδίζει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀρκετοὶ "Ελληνες, Κρῆτες, νὰ ἐλάμβανον καὶ ξενόφωνα ἢ παραποιημένα ὀνόματα, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας. Ἀλλὰ καὶ ἡ παράδοσις αὕτη πιθανῶς νὰ εἶναι μεταγενεστέρα, ποὺ εἶναι λίαν πιθανὸν καὶ νὰ ἔγινε διὰ νὰ ὑποστηριχθῆ ἡ ἄποψις περὶ ἐπιδράσεως τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς ἀπωτάτην ἐποχὴν (βλέπε ἄρθρον Κέκροψ).

Ἐπίσης ἡ παράδοσις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θησεὺς ἀπήλλαξεν τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὸν φόρον ποὺ κατέβαλλον εἰς τὸν Μίνωα, πρέπει ἐπίσης νὰ ἑρμηνευθῆ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θησεὺς μετέσχεν τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἀχαιῶν ποὺ κατέλαβον τὴν Κρήτην καὶ κατέστρεψαν τὰς πόλεις της κατὰ τὸ 1450 πιθανῶς π.Χ. Ὁπωσδήποτε, ἡ δύναμις τῆς Κρήτης φαίνεται ὅτι ἀποτόμως ἐξησθένισεν μετὰ τὸ 1500 π.Χ. καὶ ὑποτίθεται ὅτι κατέλυσαν τὴν δύναμίν της συσσωματωθέντες οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ ἄλλοι ἐκπολιτισθέντες, ἀλλὰ ὑποταγέντες πρὶν παρ' αὐτῆς κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, δηλαδὴ Εὐβοεῖς, Μεγαρεῖς, Ἀθηναῖοι καὶ ἄλλοι. Μὲ ἄλλας λέξεις καὶ ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς εἶχεν ὑποστῆ τὴν τύχην, ποῦ ὑπέστη, ὁ παλαιότερος αὐτοῦ Κυκλαδικὸς πολιτισμός, τύχην τὴν ὁποίαν ὑφίστανται - ἀνάτασιν κατάπτωσιν καὶ ἀφανισμὸν - ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὅπως παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας καὶ ὅπως μᾶς διδάσκει καὶ Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Πάντως ἀπὸ τὸ 1450 π.Χ. καὶ μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων, ὁ πολιτισμὸς εἰς τὴν Κρήτην δὲν παρουσιάζει πλέον τὴν προτέραν λάμψιν καὶ ἀκμήν του, ἂν καὶ οἱ Κρῆτες ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι θαλασσοκράτορες. Οἱ Ἀχαιοὶ κυρίως ποὺ κατέχουν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν νῆσον προφανῶς ἠμπόδισαν νὰ ἀναπτυχθῆ ὁ πολιτισμὸς ἐκεῖ περισσότερον, ἴσως ὅμως νὰ συνέβη τοῦτο καὶ διότι τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ εἶχεν ἤδη μετατοπισθῆ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, δηλαδὴ εἰς τὰς Μυκήνας, τὴν Τίρυνθα καὶ ἄλλας περιοχάς., ὅπως πράγματι καὶ ἀποδεικνύεται τοῦτο ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς. Εἶναι, ὅμως, γνωστὸν ἀπὸ τὰς παραδόσεις καὶ τὸν "Ομηρον ὅτι οἱ Κρῆτες μετέσχον τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Τροίας (περὶ Τρωϊκοῦ πολέμου βλέπε λέξιν «Τροία») ὑπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὸ Ἰδομενέα («Ἰλιάς» Γ', 230). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κατὰ τὸν Hoeck, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει ἀξιόλογον ἱστορίαν τῆς Κρήτης, καὶ νομίζομεν ὅτι ἀκριβολογεῖ, «ἡ λαμπροτέρα περίοδος τῆς νήσου ταύτης ἔληξεν κατὰ τοὺς χρόνους ἀκριβῶς ποὺ ἀρχίζει νὰ ἀκμάζῃ ἡ Ἰωνία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς»

Ὑπῆρξεν πράγματι κάθοδος ἢ μόνον ἐξάπλωσις τῶν Δωριέων;

Ὁπωσδήποτε τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει πλέον ὁ εἰκονογραφικὸς ρυθμὸς καὶ ὁ Κρητικὸς καὶ ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς εἶχον δώσει τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης ποὺ γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς γενομένας ἀνασκαφάς, οἱ λαοὶ οἱ ὁποῖοι ὡμίλουν τὰς λεγομένας ἀριανὰς γλώσσας, μόλις εἶχον φθάσει εἰς κάποιον πρωτόγονον γεωμετρικὸν ρυθμόν, ὁ ὁποῖος εἶναι γνώρισμα λαῶν καθυστερημένων πνευματικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς, ὅπως ἀποδεικνύουν καὶ αἱ καλλιτεχνικαὶ ἐπιδόσεις τόσον τῶν Εὐρωπαίων ὅσον καὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, αἱ ὁποῖαι ἦσαν κυριολεκτικῶς πρωτόγονοι, ἀκομψοι καὶ χονδροειδεῖς, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπιτύχει διὰ τῆς ἀφθάστου τέχνης των νὰ καταβιβάσουν καὶ νὰ ἐγκαταστήσουν εἰς τὴν γῆν καὶ τοὺς θεούς των ἀκόμη!... Εἰς τὴν ἱστορίαν μάλιστα τοῦ Ὀντίν, τοῦ ἀρχηγέτου θεοῦ τῶν Σκανδιναυῶν, ὁ Καρλάϋλ ἀναφέρει καὶ ὀνόματα θεῶν ποὺ ὁμοιάζουν ἀπολύτως μὲ τὰ ὀνόματα ὡρισμένων θεῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δωδεκαθέου. Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Σκανδιναυοί, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ βόρειοι Λαοί, ἐξεπολιτίσθησαν πολὺ ἀργὰ καὶ συνεπῶς δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ πρόγονοί των ἀπὸ τὰς παναρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις ἔλαβον καὶ τοὺς θεούς των, ἀπὸ ἐπικοινωνίαν καὶ ἐπίδρασιν προφανῶς μὲ τοὺς παναρχαίους Πελασγοὺς ἢ τοὺς μετέπειτα "Ελληνας. (βλέπε καὶ «Ὠγυγίαν» Τόμον Γ')

Ἀλλὰ τότε ἐπαναλαμβάνομεν, ποῖοι ἦσαν οἱ λαοὶ οἱ ὁποῖοι, ὅπως εἶναι βέβαιον ἐκ πλείστων πηγῶν, κατῆλθον ἐντὸς τοῦ πελασγικοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς ἀναμίξεως των μετ' αὐτοῦ ἐδημιούργησαν τὸ νέον δῆθεν ἔθνος ἢ τὴν φυλὴν τῶν Δωριέων, ὅπως ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξουν διάφοροι νεώτεροι καὶ ἀμαθέστατοι συγγραφεῖς; Ἁπλούστατα, πρόκειται περὶ πελασγικῶν πάλιν φύλων, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ἐξηπλώθησαν πρὸς τὰ ὀρεινὰ καὶ πρὸς τὰς βορειοτέρας ἑλληνικὰς περιοχάς, ὅπου διαφοροποιήθησαν λόγῳ τῆς ζωῆς των εἰς τοὺς βορειοτέρους τόπους, κατήρχοντο πάλιν ἀργότερον πρὸς νότον καὶ πρὸς τὰς πεδιάδας, διότι θὰ εἶχον πληροφορηθῆ ἐν τῷ μεταξύ, ὅτι μία ἄνετος ζωὴ εἶχεν εὐνοήσει τὴν ταχυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς νοτιωτέρας περιοχάς.

Καὶ τὸ φαινόμενον τῆς καθόδου ὀρεινῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς πεδιάδας καὶ ἀκόμη, τῆς μεταβάσεως νησιωτῶν εἰς τὰς ἔναντι

αὐτῶν χώρας, δὲν εἶναι ἄγνωστον, τόσον εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀκόμη. Ἀπόδειξις, μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ἡ κάθοδος Γορτυνίων καὶ Καλαβρυτινῶν εἰς τὴν Ἠλείαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, Ἀκαρνάνων καὶ Εὐρυτάνων εἰς τὴν Φθιώτιδα καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἡ μετάβασις Ζακυνθίων, Κεφαλλήνων καὶ Λευκαδίων εἰς τὴν ἔναντι πεδινὴν Ἠλείαν καὶ Ἀχαΐαν, ἢ Κυθηρίων, Μανιατῶν καὶ ἄλλων κατοίκων τῶν νήσων τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τῶν Κυκλάδων, ὅπως καὶ Κρητῶν, εἰς Κεφαλληνίαν, τὸν Πειραιᾶ κλπ. Καὶ ἐπίσης παρόμοιον φαινόμενον εἶναι ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, πλείστων Ἑλλήνων ἐκ Βουλγαρίας, λόγω τῶν ἐκεῖ διωγμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἡ μετάβασις προπολεμικῶς τόσων Ἑλλήνων εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ Ρουμανίαν ἀπὸ τὴν Ἤπειρον ὅπου καὶ ἀνεδείχθησαν πνευματικῶς καὶ ὑλικῶς, δημιουργήσαντες τεραστίας περιουσίας, καὶ ἡ κάθοδος Ἠπειρωτῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα πρὸ καὶ μετὰ τοὺς πολέμους, ὅπως καὶ ἡ ὁμαδικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα τῶν ἐκ Μικρασίας Ἑλλήνων μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν, (τὸ 1922). Τὸ φαινόμενον συνεπῶς τῶν μετακινήσεων αὐτῶν τῶν διαφόρων ὁμάδων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἐντὸς τοῦ γεωγραφικοῦ της χώρου, ἀναγκαστικῶς ἢ αὐτοβούλως, ὁμαλῶς, οὔτε σπάνιον εἶναι, οὔτε ἄγνωστον, οὔτε ἀσύνηθες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Προϊστορίαν καὶ Ἱστορίαν.

Εἶναι πιθανόν, ἀλλὰ ὄχι βέβαιον ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ ποὺ κατῆλθον κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν ἀπὸ τὰ βορειότερα ἢ ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος πρὸς νότον, νὰ κατῆλθον τμηματικῶς καὶ κατὰ τρεῖς διαφόρους περιόδους (1). Δὲν ἀποκλείεται, πρῶτοι μεταξὺ αὐτῶν νὰ ἦσαν οἱ Μινύαι καὶ οἱ Ἴωνες, ὅπως ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων ἐντοπίων φύλων οἱ πανάρχαιοι αὐτοὶ λαοί, ποὺ ἔφθασαν πρῶτοι εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα, δηλαδὴ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Μαγνησίαν καὶ Φθιώτιδα, ὅπου τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθησαν, ἀκολούθως δὲ ἔφθασαν οἱ Αἰολεῖς, ἀναμεμιγμένοι μὲ τοὺς παναρχαίους Πελασγοὺς καὶ Τυρσηνοὺς ποὺ εἶχον μεταβεῖ καὶ ἐπέστρεφον ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ οἱ ὁποῖοι κυρίως ἐγκατεστάθησαν εἰς ὡρισμένας περιοχὰς τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος, ἐκεῖθεν δὲ ἐτράπησαν πρὸς τὰς νήσους τοῦ βορείου Αἰγαίου. Πάντως οἱ Μινύαι καὶ οἱ Ἴωνες, ἀναμιχθέντες περισσότερον τῶν ἄλλων μὲ τὸ ἐντόπιον στοιχεῖον ἀπερροφήθησαν ἐν πολλοῖς. Ἢ μετετοπίσθησαν (οἱ Ἴωνες) νοτιώτερον διότι ὁμὰς Ἰώνων ἀπὸ τὴν Μαγνησίαν ὑπὸ τὸν Νηλέα εἶχον ἐγκατασταθεῖ εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀργότερον ἐγκατεστάθηκαν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω. Αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Μίλητος αἱ δύο δηλαδὴ μεγάλαι ἰωνικαὶ πόλεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεπήγασε μετὰ ταῦτα καὶ τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, ἦσαν πόλεις Μεσογειακαί, ποὺ ἔγιναν λίαν ἐνωρὶς Ἰωνικαί. Πιθανῶς μετ' αὐτοὺς ἢ καὶ συγχρόνως νὰ κατῆλθον πρὸς νότον οἱ Ἀχαιοί, οἱ ὁποῖοι ἴσως νὰ ἔφθασαν καὶ ἀπὸ τὰς περιοχὰς τοῦ Πόντου, ὅπου τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν κυρίως εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀναμιχθέντες δὲ μὲ τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους της Πελασγούς, ἦλθαν ἀργότερον εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἀρχαίους Κρῆτας. Προφανῶς, ἀποτέλεσμα τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀποκλείεται δὲ ἀργότερον οἱ Ἀχαιοί, ἀφοῦ ἰσχυροποιήθησαν, νὰ κατέστρεψαν ἢ νὰ ὑπεκίνησαν τὴν διάλυσιν τοῦ ἀρχαίου Κρητικοῦ πολιτισμοῦ.

Συνεπῶς καὶ οἱ ἀποκληθέντες Δωριεῖς ἦσαν Ἑλληνικὰ φύλα, τὰ ὁποῖα ἔζησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τὰ ὁποῖα προσελκυόμενα ἀπὸ τὴν ἀνετωτέραν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ζοῦσαν εἰς τὰς πεδινὰς περιοχὰς κατήρχοντο καὶ ἐγκαθίσταντο ἢ ὁμαλῶς ἢ βιαίως εἰς τοὺς χώρους ποὺ κατελάμβανον. Δηλαδὴ ἐμφανῶς οἱ Δωριεῖς δὲν κατῆλθον ἀπὸ περιοχὰς ἐκεῖθεν τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσογειακοῦ χώρου καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Δουνάβεως, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς ὅπως καὶ βορείως τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ζοῦσαν κυριολεκτικῶς καθυστερημένοι, ἀνεξέλικτοι καὶ ἡμιάγριοι ἄνθρωποι, ἐνῶ οἱ Δωριεῖς ἦσαν μόνον, ἄξεστοι ὀρεσίβιοι, ὅπως τοὺς ἐμφανίζουν αἱ παραδόσεις, ὄχι ὅμως καὶ τελείως ἀπολίτιστοι.

Εἰς τὴν Ἱστορίαν ὅμως ἐπικρατεῖ ἕνα φαινόμενον, τὸ ὁποῖον μάλιστα προκειμένου περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ νόμον: ὅταν ἕνας κατακτώμενος λαὸς εἶναι περισσότερον πολιτισμένος ἀπὸ τὸν κατακτητήν του, κατακτᾶ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ του τὸν ἐπιδρομέα, τὸν κατακτητήν, τόσον ταχύτερον, ὅσον ἡ διαφορὰ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι μεγαλυτέρα. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ τὸ βλέπει κανεὶς νὰ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ μαθηματικῆς, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ, ἀκριβείας, ὅπως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὴν Ἐνετοκρατίαν, τὴν Φραγκοκρατίαν, κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν, ἢ καὶ κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλάβων. Ἀπόδειξις καὶ τὸ λεχθὲν ἀπὸ τὸν Ὁράτιον σχετικῶς: «Ἡ Ἑλλὰς κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατέκτησε μετὰ ταῦτα τὸν ἄγριον νικητήν»! Τὸ ἴδιον φαινόμενον θὰ παρετηρεῖτο ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἄλλοι βορειότεροι λαοὶ θὰ κατήρχοντο εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον. Διότι ὁ κόσμος ὁ ὁποῖος ἔζη πρὸς βορρᾶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ὅταν αὐτη εἶχεν ἤδη θεμελιώσει τὸν πολιτισμόν της ἦτο νομαδικὸς καὶ ἡμινομαδικός, μὲ γλῶσσαν πτωχοτέραν, μὲ ἰδέας περὶ τοῦ κόσμου ἀτελεῖς, χωρὶς πολιτικὰ συστήματα, ἀδιάφορον ἐὰν προήρχοντο καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅμως εἶχον ἀποκοπεῖ πρὸ χιλιετηρίδων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκβαρβαρωθοῦν.

Ὑποστηρίζεται ἀπὸ τοὺς ξένους συγγραφεῖς ποὺ διετύπωσαν τὰς περὶ Ἀρίων θεωρίας, ὅτι αἱ φυλαὶ τῶν Ἀρίων ποὺ ὑποτίθεται ὅτι κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχον ἐγκατασταθῇ προηγουμένως περὶ τὸν Δούναβιν καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου εὑρίσκεται σήμερον ἡ Νότιος Ρωσία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν παναρχαίων ἐποχῶν ἀναφέρονται ὡς κάτοικοι αὐτῆς οἱ νομάδες καὶ ἄγριοι Σκῦθαι, οἱ Μασαγέται, οἱ Ἰσηδόνες καὶ ἄλλα ἀπολίτιστα φύλα, ὅπως ἐξετέθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ποὺ οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀρχίσει νὰ εἰσδύουν εἰς τὰς χώρας αὐτὰς καὶ νὰ ἱδρύουν πόλεις εἰς τὰς περιοχάς των. Καὶ φυσικὰ οἱ νομάδες αὐτοὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατέλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἴτε ὡς ἐκπολιτισταί, εἴτε ὡς Δωριεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τέλους προερχόμενοι ἀπὸ χώρους, ὅπως ἡ Μακεδονία, ἦσαν ὁπωσδήποτε προηγμένοι περισσότερον ἀπὸ τὰς φυλὰς ποὺ ζοῦσαν τὴν περίοδον αὐτήν, εἰς τὰς βορειοτέρας καὶ Δυτικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης.

Ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ὑπάρχουν πολλαὶ διαφωνίαι. Ἐν πρώτοις ἀμφισβητεῖται ἂν ὑπῆρξαν κἂν Ἄριοι ὡς βασικὴ φυλή, ὅπως ἐξετέθη. Ἀλλὰ καὶ εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ παρεδέχετο κανείς, μαζὶ μὲ τοὺς παλαιοτέρους διαστρεβλωτὰς τῆς ἀληθείας, τὴν ὕπαρξιν της, θὰ ὤφειλε νὰ δεχθῇ ὅτι πολὺ πρὶν ἡ φυλὴ αὐτὴ ἀποκτήσῃ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς της, αἱ νεολιθικαὶ φυλαὶ τῆς Μεσογείου εἶχον ἤδη ὑπερβῇ τὰς Ἡρακλείους Στήλας καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ εἶχαν φθάσει εἰς τὴν Βρεταννίαν, τὴν Ἰρλανδίαν καὶ τὴν Βόρειον καὶ Νότιον Ἀμερικήν, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ Ἐνρ. Μέρτζ εἰς τὰ προηγούμενα. Ἐπίσης καὶ ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος ὁ ὁποῖος σχετίζεται μὲ τὴν παναρχαίαν δραστηριότητα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς δὲν εἶναι μῦθος, ὅπως θὰ ἀποδειχθῇ πλήρως μίαν ἡμέραν.

Ὅλοι οἱ βόρειοι λαοί, οἱ χωριζόμενοι κυρίως ἀπὸ τὸν σχετικῶς δυσδιάβατον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, δι' ὁμαδικὰς μεταναστεύσεις Δούναβιν ἐτρέποντο καὶ διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολάς, ἀλλάζοντες γρήγορα διαμονὴν ἀπὸ λειμῶνος εἰς λειμῶνα, ὅπως γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς περιόδου καὶ φυσικὰ οὐδέποτε ἐτράπησαν εἰς τὸν Νότον, ἀλλὰ πολὺ ἀργότερον. Ἔπαυσαν δέ, ἐπαναλαμβάνομεν, νὰ διάγουν αὐτὴν τὴν ζωὴν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὰς περιοχὰς των ἔφθασαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ κτίζουν πόλεις καὶ νὰ τοὺς ἐκπολιτίζουν.

Ἦσαν συνεπῶς οἱ Λαοὶ αὐτοὶ νομάδες καὶ ἀπολίτιστοι. Ἀλλὰ ποῖα ἦτο ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ὡμίλουν αὐτὸ ποὺ λέγομεν σήμερον ἀριανὴν γλῶσσαν; Ἡ ἐξέτασις τῶν λεγομένων ἀριανῶν γλωσσῶν (αἱ ὁποῖαι, ὅμως, πράγματι, ὅπως λαλοῦνται σήμερον εἶναι πλήρεις πελασγικῶν στοιχείων, ἀπὸ προέλευσιν φανερὰ καὶ ἐπίδρασιν τῶν προηγμένων παναρχαίων Πελασγῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀναμφισβητήτως καὶ προήρχοντο), μᾶς δίδει ἐκ τῶν ριζῶν τῶν λέξεων ἀρκετὰ στοιχεῖα πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων. Ὅταν ἡ ἰδία ρίζα εὑρίσκεται εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς γλώσσας ἢ εἰς τὰς περισσοτέρας ἐξ αὐτῶν, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον ποὺ ὑποδηλοῦται διὰ τῆς ρίζης αὐτῆς, πρέπει νὰ ἦτο κοινὸν διὰ τοὺς κοινοὺς αὐτοὺς προγόνους, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ εἶχον κάπως ἐκπολιτισθῇ. Γνωρίζομεν π.χ., ὅτι αἱ λέξεις ποὺ σημαίνουν τὴν ἅμαξαν καὶ τὸν τροχὸν ὑπάρχουν παρεφθαρμέναι εἰς ὅλας τὰς λεγομένας ἀριανὰς γλώσσας καὶ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ νομάδες τῆς πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως σημερινῆς Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων περιοχῶν καὶ Νοτίως τοῦ Δουνάβεως καὶ μέχρι τῆς βορείου Μακεδονίας καὶ Θράκης, θὰ εἶχον ἁμάξας. Ἀλλὰ ἡ ἔλλειψις ἀπὸ τὰς γλώσσας αὐτὰς τῶν κοινῶν ριζῶν τῶν λέξεων ἄξων, ἀκτίς, σῶτρον, δείχνει ὅτι οἱ τροχοὶ τῶν ἁμαξῶν των δὲν εἶχαν σῶτρα, ἀκτῖνας, ἄξονας, ἀλλὰ ἦσαν κορμοὶ δένδρων κατειργασμένοι εἰς σχῆμα στρογγυλόν, (ρόδες).

Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς ἱστορίας ἔχουν ἀποδείξει ὅτι οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐξέτρεφον ἀποκλειστικῶς τοὺς βοῦς καὶ τὰ πλούτη των ὑπελόγιζαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων των. Προτιμοῦσαν, ἀντὶ τῶν ἀγρῶν καὶ φυσικὰ τῆς γεωργίας, νὰ καταφεύγουν εἰς βοσκοτόπους, δηλαδὴ οἱ πρωτόγονοι ἐκεῖνοι λαοί, οἱ ὁποῖοι περιεπλανῶντο ἀνὰ τὴν ἤπειρον ποὺ λέγεται σήμερον Εὐρώπη, καὶ οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἀπὸ τὰς βορείους περιοχὰς τῆς καταβυθισθείσης Αἰγηΐδος, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάλλον κτηνοτρόφοι, ἀρκετοὶ ἐξ αὐτῶν δὲ καὶ ἀνθρωποφάγοι, ὅπως ἀναφέρομεν ἀνωτέρω, καὶ ἠγνόουν τὰ ἀγαθὰ τῆς γεωργίας, ὅταν ὁ κόσμος τῆς Μεσογείου, δηλαδὴ οἱ Πελασγοί, πεδινοὶ καὶ ὀρεινοὶ εἶχον σχηματίσει ἀπὸ πολὺ παλαιότερα ἕνα πολιτισμὸν ἀνεπτυγμένον. Δηλα-

(1) Ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐννοοῦμεν τὰ ὄρη ποὺ ἀποτελοῦν τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσογειακοῦ χώρου καὶ καθορίζουν τὴν Γεωφυσικὴν ἑνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσογειακοῦ χώρου, δηλαδὴ τὰ ὄρη τὰ ὑπερκείμενα τῶν λιμνῶν μεγάλης καὶ μικρᾶς Πρέσπας, αἱ βορειότεραι πτυχώσεις τῆς Πίνδου, αἱ λεγόμεναι Ἑλληνοαλβανικαὶ Ἄλπεις, ὁ Σκάρδος, τὸ Καραντάγκ, ὁ Ρίλος, ὁ Αἷμος, ἡ Ροδόπη καὶ νοτιώτερον ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς Ἠπείρου, ἡ κυρίως ὀροσειρὰ τῆς Πίνδου κλ. (Σχετικῶς βλέπε «Ἡ Γεωγραφικὴ ἑνότης τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσογειακοῦ χώρου», Ἀλεξ. Γ. Σίνου, πρώην καθηγητοῦ τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν. Τόμοι Α' καὶ Β').

δή, οἱ πρόγονοι, ἂς εἴπωμεν, τῶν σημερινῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἐσχημάτιζαν κοινωνικὰς ὁμάδας, ὄχι κατὰ πόλεις, ἀλλὰ κατὰ λειμῶνας, ὅπως περίπου οἱ σημερινοὶ Σαρακατσαναῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀλλάσσουν διαμονὴν κάθε χειμῶνα καὶ καλοκαῖρι, καὶ εἶχον κέντρα ἐκεῖ ὅπου ἠδύναντο νὰ συναθροίζωνται μὲ τὰ κτήνη των ἐν περιπτώσει κινδύνου καὶ ἔκτιζαν τείχη ἀπὸ πασσάλους ἢ ἀναχώματα, ἴχνη τῶν ὁποίων ἀνευρίσκονται σήμερον εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης.

Ἄλλως τε κατὰ τὴν παράδοσιν ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω πρῶτος ὁ Ἡρακλῆς - Διόδωρος Σικελιώτης, (βιβλίον Δ), ἐξημέρωσε καὶ ἔθεσε νόμους εἰς τοὺς πλάνητας Γαλάτας καὶ γενικὰ εἰς τὴν Γαλατίαν, ἡ ὁποία μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καίσαρος περιελάμβανε καὶ τὴν Γερμανίαν καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Ζάλμοξις, ὁ Ἕλλην φιλόσοφος κατὰ τὸν Ἑρμὰν Ντὶλς (Δοξογράφοι σελὶς 557, ἔκδοσις Βερολίνον 1859) ἦτο ἐκεῖνος ποὺ ἐδίδαξεν τοὺς Γάλλους ἱερεῖς Δρυΐδας φιλοσοφίαν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 700-600 π.Χ. οἱ ἀρχαῖοι Νομοθέται Ζάλευκος καὶ Χαρώνδας (Διόδωρος βιβλίον ΙΒ § 11) εἶχον ἐπιβάλλει Νόμους εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν καὶ διοίκησιν τῶν πολιτειῶν, ἡ ἀκτινοβολία τῶν ὁποίων ἀκολούθως ἔφθασεν καὶ βορειότερον καὶ συνέτεινεν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν ἄξεστων καὶ πρωτόγονων φυλῶν τῶν Κεντρικῶν καὶ βορειοτέρων περιοχῶν τῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τῆς πρωτευούσης τῆς Πορτογαλλίας ποὺ προέρχεται καὶ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσέως, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα ΟΝΤΕΝΣΕ παναρχαίας πόλεως τῆς Δανίας, τὰ Μινωϊκὰ (Κρητικὰ) εὑρήματα εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἡ ναυτικὴ ἀνάπτυξις τῶν Βαλτικῶν χωρῶν, ποὺ εἶναι ἐπίδρασις παναρχαίων Κρητῶν οἱ ὁποῖοι εἶχον ναυαγήσει καὶ ἐγκατασταθεῖ εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς ἀναζητοῦντες κεχριμπάρι (ἤλεκτρον), προδίδουν ἐμφανέστατα τὰς ἑλληνικὰς διεισδύσεις εἰς τὰς χώρας αὐτὰς εἰς τὰς ὁποίας μετέφερον καὶ μετέδιδον τὸν προηγμένον πολιτισμὸν τοῦ Αἰγαίου, ὅπως συνέβη τοῦτο καὶ κατὰ τὴν Ἱστορικὴν περίοδον. Διότι οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ Αἰγαίου προῆλθεν ἡ καθόλου πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις τῶν φυλῶν, τῶν ἐθνῶν τοῦ βορρᾶ, τῆς Δύσεως, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου, ἐφ' ὅσον οὐδεὶς ἄλλος φορεὺς παρουσιάζεται ὡς ἐκπολιτιστὴς τῆς Εὐρώπης, πρὸ καὶ μετὰ τὴν Προϊστορικὴν περίοδον, ὅπως διδάσκει ἡ Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, πλὴν τῶν ἀσυστάτων περὶ Ἰνδοευρωπαίων μυθευμάτων (βλέπε καὶ εἰς ἄρθρα Γαλλία, Γερμανία, Ἀγγλία «Θρησκεῖα», «Ἱστορία», «Φιλοσοφία», «Φιλολογία» κ.τλ.) ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλαι σχετικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ αὐτῶν τῶν Λαῶν καὶ τῶν Ἐθνῶν. Ἄλλως τε καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς τῶν μὲν Ρωμαίων ἤρχισεν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος (180-120 π.Χ.) τῶν δὲ ἄλλων ἐθνῶν κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Καίσαρος, διότι ἡ προηγηθεῖσα ἐπίδρασις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἁπλῶς τοὺς ἐδίδαξεν καὶ τοὺς ἐβοήθησεν νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, καὶ νὰ παύσουν νὰ εἶναι ἄγριοι καὶ ἀνθρωποφάγοι! ὅπως ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω, ἀδιάφορον ἐὰν οἱ νεώτεροι διαστροφεῖς τῆς Ἱστορίας ἐπεδίωξαν νὰ ἐμφανίσουν τοὺς Ἕλληνας ὡς καταγόμενους ἀπὸ τοὺς ξανθοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύσεως καὶ τοῦ βορρᾶ!

Ἐπίσης οἱ λαοὶ αὐτοὶ ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ δὲν ἐγνώριζαν καὶ δὲν εἶχον γραφήν. Ἡ γραφὴ τοῦ δυτικοῦ κόσμου εἶναι δῶρον, τὸ ὁποῖον ἐχάρισαν εἰς αὐτὸν κυρίως οἱ Πελασγοί, ἢ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ εἰς οὐδεμίαν ἱστορίαν ἀναφέρεται ὅτι οἱ Φοίνικες ἢ ἄλλοι Λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου, ἢ τῆς Δύσεως ἦσαν οἱ δημιουργοὶ τῆς γραφῆς τῶν Εὐρωπαίων ἢ συνέβαλλον εἰς τὸν ἐκπολιτισμόν των. Ἀντιθέτως, γνωρίζομεν ὅτι ἐκ τῆς λατινικῆς γραφῆς ἡ ὁποία ἦτο θυγάτηρ τῆς ἑλληνικῆς, ἐδημιουργήθησαν αἱ γραφαὶ τῶν Εὐρωπαίων. Πάντως καὶ οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀργότερον ἔλαβον τὴν γραφὴν καὶ οἱ Φοίνικες, θὰ εἶχον δημιουργήσει κάποιο εἶδος γραφῆς, (βλέπε τὰ «Πελασγικὰ» τοῦ Ἰακ. Θωμοπούλου κ.τ.λ.) ὅπως ἀποδεικνύει ἡ παλαιὰ μὲ ἰδεογράμματα γραφὴ τῶν Κρητῶν. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ οἱ πανάρχαιοι Κρῆτες νὰ ἐδιδάχθησαν τὴν γραφὴν ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ λεγομένη «Ἑλλαδικὴ γραμμικὴ γραφὴ Α» ποὺ ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως, δὲν ἔχει ἀκόμη μεταφρασθῆ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς καὶ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας, ἡ δὲ γραφὴ τῶν Χετταίων ἔχει μεγίστας ὁμοιότητας μὲ σχετικὰς γραφὰς τῶν Κυπρίων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν γραφὴν ἔλαβον ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδας, καὶ ἀπὸ τοὺς Κρῆτας. (βλέπε δίσκος τῆς Φαιστοῦ, τὰ συλλαβικὰ Κυπρίων, Χετταίων, τὰ ὁποῖα παραθέτομεν εἰς σχετικὰς φωτογραφίας ἐντὸς τῶν κειμένων). Ὅταν λοιπὸν, βλέπη κανεὶς τοὺς βορείους αὐτοὺς λαοὺς ὑπὸ τὸ ἀμυδρὸν φῶς, τὸ ὁποῖον προηγεῖται αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχτῆ, ὅτι ἠδύνατο, νὰ ἐκπολιτίσουν τοὺς Ἕλληνας, ἐνῶ ἄλλοι ἐπεχείρησαν νὰ τοὺς συσχετίσουν μὲ τοὺς Δωριεῖς!

Ἀλλὰ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος παρατηρεῖται κάποτε ἕνα περίεργον πράγματι φαινόμενον. Γεγονότα τυχαῖα μεταβάλλουν τὴν μορφὴν τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἱστορίας, ἔρευναι δὲ προκληθεῖσαι ἀπὸ ἄλλας αἰτίας, ἐπιδιώξεις, ἢ φιλοδοξίας, ἀνατρέπουν ἐνίοτε καὶ μάλιστα ριζικῶς παραδεδεγμένας καὶ ἐπικρατούσας ἀντιλήψεις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως ὡρισμένων ἀρχαίων προσώπων ἢ Ἐθνῶν.

Τοιουτοτρόπως, ἐὰν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος δὲν ἐνεπλέκετο, μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βασιλείου τῶν Περσῶν, εἰς τὴν ἄσκοπον κατὰ τῶν Ἰνδιῶν ἐκστρατείαν καὶ ἐστρέφετο πρὸς τὴν Δῦσιν, ἐναντίον τῶν ἀναφαινομένων Ρωμαίων, οἱ ὁποῖοι καὶ συνέτριψαν μετ' ὀλίγον τὸν Ἑλληνισμόν, ἢ δὲν ἐλούετο ἱδρωμένος, κατὰ τοὺς μέν, ἢ δὲν προσεβάλλετο ἀπὸ κακοήθη ἐλονοσίαν (1), κατὰ τοὺς δέ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁπωσδήποτε νὰ ἀποθάνη εἰς τὴν Βαβυλῶνα εἰς ἡλικίαν 33 ἐτῶν, ἀσφαλῶς ἡ μορφὴ τοῦ μετέπειτα κόσμου θὰ ἦτο πολὺ διάφορος. Καὶ διάφορος θὰ ἦτο καὶ ἡ μορφὴ τῆς Εὐρώπης, ἐὰν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Βατερλὼ ὁ στρατηγὸς Γρουσὺ δὲν ἐδίσταζε θυμωμένος ἢ φθονῶν νὰ σπεύση μὲ τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κινδυνεύοντος Ναπολέοντος, καίτοι ἤκουεν εὐκρινῶς τοὺς κρότους τῶν πυροβόλων τῆς διεξαγομένης μάχης.

Εἶναι φανερὸν ἐξ ἄλλου ὅτι, ἐὰν ὁ Βοναπάρτης δὲν μετέβαινεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν ἄμετρον φιλοδοξίαν του, εἶναι ζήτημα, ἐὰν θὰ ἤρχοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, τουλάχιστον τόσον ἐνωρίς, καὶ μὲ τόσην σπουδὴν τὰ ἀποκαλυπτήρια τῶν μυθολογημάτων, περὶ τοῦ παναρχαίου καὶ σπουδαίου πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων καὶ μετὰ ταῦτα τὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τῶν ἀνακαλύψεων, ποὺ ἔγιναν μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Μεσοποταμίας, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς σημαντικὰς πληροφορίας καὶ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν Ἀκκαδαίων, Σουμερίων, Χετταίων, Βαβυλωνίων, Ἀσσυρίων καὶ λοιπῶν ἀρχαίων λαῶν.

Ἡ σημαντικωτέρα ὅμως ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ἔρευναι προερχόμεναι ἀπὸ ἄλλας ἐπιδιώξεις ἢ φιλοδοξίας δύνανται νὰ μεταβάλουν τὰς ἐπικρατούσας ἀντιλήψεις διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι, ἀναμφιβόλως, ἡ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ὄχι τῶν ἐπιστημόνων ἀρχαιολόγων, ἀλλὰ τῶν ἐρασιτεχνῶν ἀρχαιολόγων ἐξακρίβωσις μέχρι μιᾶς ὡρισμένης περιόδου, τῶν γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῶν πεποιθήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον διαμορφωθῆ καὶ ἐπικρατοῦσαν, βάσει τῶν θεωριῶν τῶν ἐπιστημόνων ἀρχαιολόγων καὶ ἐρευνητῶν, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι νεώτερος Λαός, ὅτι ὁ πανάρχαιος πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐδημιουργήθη ἐντὸς τριακοσίων ἢ τετρακοσίων ἐτῶν (!!;)δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 800 π.Χ. ποὺ καθόριζον τὴν ἀρχὴν τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ τὸ 500 π.Χ., ποὺ ἤρχιζεν ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, κατ' αὐτούς, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παλαιοτέρων δῆθεν πολιτισμῶν, δηλαδὴ τῶν πολιτισμῶν τῶν Σουμερίων, τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Φοινίκων ἢ τῶν Αἰγυπτίων κ.τ.λ.

Πράγματι, δέ, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ τονίζομεν, πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος, τῆς Κρήτης καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἐνηργήθησαν ἀπὸ τοῦ 1870 καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἰδία μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον προηγηθῆ, ἡ ἐπικρατοῦσα ἀντίληψις μεταξὺ τῶν Ἱστορικῶν, τῶν Ἀρχαιολόγων, τῶν Γλωσσολόγων καὶ τῶν ἄλλων «εἰδικῶν» ἦτο ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλή, ὅπως ἐξετέθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα κατήγετο, προῆλθεν, ἢ ἀπὸ τὰς ἀνυπάρκτους, ὅπως ἀπεδείχθη Ἀρίας ἢ Ἰνδοευρωπαϊκὰς λεγομένας φυλάς, αἱ ὁποῖαι ἦλθον ἀπὸ τὸν Βορρᾶν, ἢ ἀπὸ σημητικὰ φῦλα, τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Καί, κατὰ τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας, τὸ ἑλληνικὸν ἐπίσης ἀλφάβητον, ὅπως καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Φοίνικας, οἱ ὁποῖοι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἦσαν νεώτερος Λαὸς εἶχον καταληστεύσει καὶ τὰς πολιτιστικὰς καὶ πνευματικὰς κατακτήσεις τῶν Ἑλλήνων, ἢ ἀπὸ τοὺς περιορισμένους εἰς τὴν κάστα τῶν ἱερέων Αἰγυπτίους καὶ ὅτι τόσον ἡ ἑλληνικὴ τέχνη, ὅσον καὶ ἡ Φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ προηγμένου δῆθεν καὶ παλαιοτέρου πολιτισμοῦ τῶν Ἰνδῶν, τῶν Φοινίκων, τῶν Αἰγυπτίων κλπ. Κυρίως δὲ αἱ ἀντιλήψεις αὗται εἶχον διαδοθῆ καὶ ἐπικρατήσει, ἐπαναλαμβάνομεν, ἐξ ἀφορμῆς τῶν διαφόρων παραδόσεων καὶ θρύλων, ποὺ εἶχον παραποιηθεῖ καὶ διαστραφεῖ καὶ κατὰ τοὺς ὁποίους Αἰγύπτιοι εἶχον ἔλθει εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, Θήβας, Ἀργολίδα κλπ. - οἱ ἀνυπόστατοι καὶ ἀναπόδεικτοι θρῦλοι περὶ Κέκροπος, Κάδμου, Δαναοῦ κλπ. - καὶ παραλλήλως, ἀπὸ πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔγραψε μῦθους, ἢ ἐξεθείαζε καὶ ὑπερέβαλε τὰς κατακτήσεις καὶ τὰς ἀνυπάρκτους προόδους τῶν Αἰγυπτίων κυρίως καὶ τοῦ ἐπιπολαίου ἐπίσης καὶ ἄκριτου εἰς πολλὰ θέματα, Διοδώρου, ὅπως ἀπεδείξαμεν καὶ ἄλλων, ποὺ ἀναφέρουν, ὅτι πλεῖστοι Ἕλληνες σοφοὶ - ὅπως ὁ Δημόκριτος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πλάτων κ.ἄ. ἐπειδὴ εἶχον μεταβῆ ἀργότερον ὡς περιηγηταί, εἰς τὴν Αἴγυπτον Βαβυλῶνα, Φοινίκην κλπ. ἔπρεπε ὑποχρεωτικῶς, κατ' αὐτούς, νὰ ἔλαβον ἐκεῖθεν καὶ τὰς ἀνυπάρκτους εἰς τὰς χώρας αὐτάς, βασικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ποὺ διετύπωσαν μετὰ ταῦτα, ὅπως καὶ τὰς γνώσεις των περὶ θεῶν, Φύσεως, φυσικῶν φαινομένων, Γεωμετρίας, Μαθηματικῶν κλπ.

Χωρὶς νὰ ἐξακριβώσουν προηγουμένως, οἱ δῆθεν αὐτοὶ ἐρευνηταί, ὅπως ἐπεβάλετο, ἐὰν εἰς τὰς θεσοφικὰς ἀντιλήψεις τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἢ τοῦ Νότου, ποῦ γνωρίζομεν πλέον, ὑπῆρχεν ἔστω καὶ ἴχνος φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἢ ἀπόψεων καὶ θεωρι-

(1) Ἐκ τῶν συμπτωμάτων τῆς νόσου (ὀκταήμερος αὔξων πυρετὸς ποὺ κατέληξεν εἰς κῶμα), κατὰ τὰ νεώτερα συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης, φαίνεται μᾶλλον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε προσβληθῆ ἀπὸ πνευμονίαν.

ῶν, σᾶν ἐκείνας ποὺ διετύπωσαν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως, οἱ ἄφθαστοι, οἱ ἀσύγκριτοι δημιουργοὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἐδημιούργησαν αὐθαιρέτως, θεωρίας ἀσυστάτους καὶ σκοπίμως ἀστηρίκτους, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ κακοποιήσουν καὶ νὰ ἀποπνίξουν τὴν ἀλήθειαν, ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν προσφορὰν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Καὶ ἡ καταπληκτική, ἡ ἀπίστευτος, ἡ συντριπτική, ἡ ἀδιάσειστος ἀπόδειξις, τῆς κονιορτοποιήσεως ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθελληνικῶν θεωριῶν τῶν ξένων, προῆλθεν, προέκυψεν ἐσχάτως (1960-1967) ὄχι ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τῶν διαφόρων δῆθεν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς συγκλονιστικὰς διαπιστώσεις τοῦ Ἕλληνος ἀστρονόμου Κ. Χασάπη καὶ τὰς τελευταίας ἀνακαλύψεις τῶν ἀρχαιολόγων, ὅπως ἀπεδείχθη. Ἐπιδοθεὶς ὁ Κων. Χασάπης εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐπαλήθευσιν ὡρισμένων κειμένων τῶν «Ὕμνων τοῦ Ὀρφέως» διεπίστωσεν κατάπληκτος καὶ αὐτὸς τὴν τεραστίαν σημασίαν καὶ ἀξίαν τῶν κειμένων τῶν Ὀρφικῶν, ὄχι μόνον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Προϊστορίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Προϊστορίαν τῆς Ἀνθρωπότητος καὶ τὰ ὁποῖα διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἔρχονται εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. (βλέπε κείμενα Ὀρφικῶν, εἰς τόμον ΚΔ' τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας). Διότι ὅπως ἀποδεικνύεται ἐξ' αὐτῶν, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστήμη, ἢ μᾶλλον ἡ Φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη γενικώτερον, ὑπῆρξαν καὶ εἶναι ἀναμφισβητήτου πλέον Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀφοῦ προέρχονται ἀπὸ τοὺς Ὀρφικούς, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς παλαιοτέρους Ἕλληνας καὶ ὄχι ἀπὸ τὰς ξένας θεοσοφίας,ποὺ ὑπεστήριζον μὲ ἐπιμονὴν καὶ φανατισμὸν οἱ ξένοι, ἐνῶ ἡ καταγωγὴ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ μὲ ἀστρονομικὰς διαπιστώσεις πλέον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις τῶν νεωτέρων Ἀρχαιολόγων (Φρᾶχθι Ἐρμηνίδος, Πετράλωνα Χαλκιδικῆς, κ.τ.λ. χάνεται εἰς τὸ βάθος τῶν χιλιετηρίδων.

Οἱ Ἕλληνες, ἐξ' ἄλλου οἱ ὁποῖοι πάντοτε ἠγωνίσθησαν διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων ποὺ διέρρευσαν, διὰ νὰ ἐκπολιτίσουν καὶ νὰ ἐξανθρωπίσουν τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ θαυμαστὴ καὶ τεραστία πνευματικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ δραστηριότης ποὺ ἐσημειώθη ὑπ' αὐτῶν, παρὰ τὴν φανερὰν ἐχθρικὴν προσπάθειαν καὶ ἀντίδρασιν τῶν ξένων, οὐδέποτε ὑπῆρξαν σωβινισταὶ ἢ κατακτηταί, ὅπου ἐνεφανίσθησαν, ὅπως πλεῖστοι ἄλλοι λαοὶ καὶ σύγχρονοι ἀκόμη, ποὺ ἐπεβλήθησαν τῶν συνανθρώπων των, διὰ νὰ τοὺς ὑποδουλώσουν καὶ νὰ τοὺς ἐκμεταλλευθοῦν, παρασύροντες αὐτοὺς μὲ τὸ πανάρχαιον δόλωμα περὶ ἐξασφαλίσεως κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ ἐλευθερίας ἀτομικῆς. **Δόλωμα, ὑπόσχεσις ἡ ὁποία, ἐνῶ εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ, λόγω τῆς ἀτέλειας τῶν ἀνθρώπων, ἐν τούτοις οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἠλεκτρίζῃ καὶ νὰ διεγείρῃ λόγω τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς εὐπιστίας των, τὰ πλήθη τοὺς Λαούς.** (Βλέπε καὶ βιβλίον Ἰωαν. Δ. ΠΑσσᾶ «Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸ τὸ κτῆνος» (ἔκδοσις 1947 Ἀετοῦ) καὶ «Τὸ Ἔγκλημα τῆς Ἐπιστήμης» ἔκδοσις Ἐγκυκλοπαιδείας «ΗΛΙΟΥ», 1980).

Ἐὰν ὅμως οἱ Ἕλληνες δὲν ὑπῆρξαμεν σωβινισταί, τοῦτο οὐδόλως σημαίνει, ὅτι πρέπει καὶ νὰ ἀνεχώμεθα χωρὶς καμμίαν διαμαρτυρίαν καὶ ἐπ' ἄπειρον, τὰς συστηματικὰς καὶ ὑπούλους προσπαθείας τῶν ξένων, τῶν ἄλλων, τῶν φανερῶν ἐχθρῶν μας, ποὺ παραποιοῦν καὶ διαστρέφουν τὴν Ἱστορίαν μας διαφοροτρόπως καὶ ἐπιδιώκουν νὰ μᾶς ἀποπνίξουν.

Διότι εἰς τοὺς κατοίκους τῆς χώρας αὐτῆς ποὺ λέγεται Ἑλλάς, τοὺς αὐτόχθονας, ὅπως ἀπεδείχθη, τοὺς καταπληκτικοὺς καὶ μοναδικοὺς δημιουργοὺς τοῦ πολιτισμοῦ, ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος τὸν ἐξανθρωπισμόν της, ἀδιάφορον ἐὰν οἱ ὑποτιθέμενοι σήμερον πνευματικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἡγέται της, τὴν ἔχουν ὁδηγήσει εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν κατάπτωσιν καὶ ἀναρχίαν, ποὺ παρουσιάζει καὶ τὴν ὁποίαν ὅλοι ζῶμεν καὶ γνωρίζομεν, οἱ δὲ ἰσχυροὶ τῆς γῆς μᾶς κακομεταχειρίζονται καὶ ἐπιζητοῦν νὰ μᾶς ἐξαφανίσουν λησμονοῦντες ὅτι εἴμεθα οἱ εὐεργέται των.

Ἂς μὴ αἰτιώμεθα δὲ ἐξ ἄλλου τοὺς νέους, τὶς νεώτερες γενεὲς τῶν ἀνθρώπων, διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀναρχίαν τῆς ἐποχῆς μας. Ὑπεύθυνος διὰ τὸ θλιβερὸν καὶ ἐπικίνδυνον αὐτὸ φαινόμενον τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ὁ κυνισμὸς τῶν συγχρόνων, τῶν νεωτέρων πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ἡγετῶν της, οἱ ὁποῖοι χωρὶς κανένα δισταγμόν, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἐν γένει πολιτεία των, ἐπρόδωσαν, περιεφρόνησαν καὶ ἀπελάκτισαν, ὅλας τὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ τὰ εὐγενέστερα καὶ ἀνώτερα ἰδεώδη, βάσει τῶν ὁποίων ἐξεπολιτίσθησαν καὶ κατέστησαν ἄξιοι τοῦ ὀνόματός των οἱ ἄνθρωποι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποθαρρύνουν, νὰ δηλητηριάσουν τὴν ψυχὴν καὶ νὰ θρυματίσουν τὰς προσδοκίας τῶν νέων καὶ νὰ τοὺς ἐκτρέψουν καὶ νὰ τοὺς ἐξωθήσουν εἰς τὰς σκοτεινὰς ἀτραποὺς ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ αἱ ὁποῖαι, χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν, ὁδηγοῦν εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν κοινωνιῶν καὶ εἰς τὸ φοβερὸν ἀδιέξοδον ποὺ βαδίζομεν, μὲ τὴν φροντίδα καὶ τὴν βοήθειαν φυσικὰ καὶ τῆς ἀνεύθυνης καὶ ἀποχαλινωθείσης τεχνολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Πάντως πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅσοι πιστεύουν ὅτι δύνανται νὰ μᾶς ἐξουθενώσουν, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ Ἑλληνισμός, διότι κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ἀπεδείξαμεν, στρέφεται κυρίως καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι δημιούργημα ἀναμφισβήτητον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὔτε καταβάλλονται, οὔτε ἀποθαρρύνονται, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφανισθοῦν. Ἱστάμενοι οἱ Ἕλληνες, πρὸ χιλιετηρίδων ὁλοκλήρων ἐπὶ τῆς σκοπιᾶς ποὺ εὑρίσκονται ἔχουν διαπιστώσει, ὅτι οὐδεὶς λαός, οὐδεμία φυλὴ ἐπέτυχε νὰ ὑψωθῇ μέχρι τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς, ἢ νὰ τὴν πλησιάσῃ, νὰ σταθῇ καὶ νὰ ἐπιζήσῃ. Παρέστησαν μάρτυρες καὶ θεαταὶ τῆς καταρρεύσεως, τοῦ ἐκμηδενισμοῦ καὶ τῆς ἐξαφανίσεως ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς, πολλῶν παλαιοτέρων ἰσχυρῶν λαῶν. Ἔθνη ἀπειροπληθῆ, αὐτοκρατορίαι πανίσχυροι, κοσμοκρατορίαι ἀπέραντοι, ποὺ εἶχον ὑποδουλώσει ὅλον τὸν γνωστὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς των, ἐφούσκωσαν καὶ ξεφούσκωσαν κατὰ τὸν Ρομαὶν Ρολὰν (Ἐμπεδοκλῆς - Ἀκραγαντινὸς) ὅπως μερικὰ θυμοειδῆ ἀποστήματα εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ποὺ θεριεύουν καὶ κατόπιν ξεφουσκώνουν καὶ ἐξαφανίζονται, χωρὶς νὰ ἀφήσουν οὔτε ἴχνος τῆς διαβάσεώς των. Γίγαντες πραγματικοί, ἀλλά, μὲ γυάλινα πόδια! Συνεπῶς ἂς προσέξουν ὅσοι ἐπιδιώκουν καὶ πιστεύουν, ὅτι δύνανται λόγω τῆς ὑλικῆς ἰσχύος των, νὰ μᾶς ἐξουθενώσουν. Διότι, οὕτως ἢ ἄλλως, αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ τύχη των· ἡ τύχη τῶν Γιγάντων ποὺ καταρρέουν καὶ ἐξαφανίζονται...

Ἀντιθέτως ἡ Ἑλλάς, παρὰ τὰς καταδρομάς, τὰς καταστροφάς, τοὺς ἐξανδραποδισμοὺς καὶ τὰς δηώσεις ποὺ ὑπέστη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐπέζησε, ὑφίσταται καὶ ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχῃ! Διατί; Ἁπλούστατα διότι αἱ φυλαί, τὰ ἔθνη, οἱ λαοὶ ποὺ προεβλήθησαν καὶ ἐπεβλήθησαν προσκαίρως, ἦσαν χῶροι γεωγραφικοὶ καὶ δημιουργήματα τῶν ὑλιστικῶν ἢ τῶν τεχνολογικῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς των, ποὺ διελύθησαν, ἐνῶ ἡ Ἑλλὰς εἶναι κάτι προφανῶς καὶ ἀσφαλῶς διάφορον. Ὑπῆρξεν, εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ὅπως ἔχω γράψει καὶ εἰς ἄλλο ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, δημιούργημα τοῦ ἀφθάστου καὶ ἀφθάρτου, τοῦ ἀδαμάστου καὶ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ Ἱστορία τῶν χιλιετηρίδων ποὺ παρῆλθον, οὔτε συλλαμβάνεται, οὔτε ὑποτάσσεται, οὔτε ἀποθνήσκει!...

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΠΑΣΣΑΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μετὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ ἀναφέρονται ἐντὸς τῶν κειμένων, ὅπως καὶ εἰς τὰς σχετικὰς ὑποσημειώσεις τῶν κειμένων, θεωροῦμεν περιττὴν τὴν παράθεσιν καὶ ἐπὶ πλέον βιβλιογραφίας πρὸς κατατόπισιν καὶ πληρεστέραν διαφώτισιν τοῦ ἀναγνώστου. Τὰ βιβλία ποὺ ἀναφέρομεν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων, ἀρκοῦν διὰ νὰ διαπιστώσῃ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι αὐτὰ ποὺ ἐγράψαμεν βασίζονται εἰς πηγὰς συγκεκριμένας καὶ ὑπαρχούσας, ὅπως φαίνεται δὲ ἀπὸ τὰς παραπομπάς, τὰ βιβλία αὐτὰ τὰ ἔχει διαβάσει ὁ γράψας, ἀδιάφορον ἐὰν εἰς τὴν βιβλιοθήκην του ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀκόμη βιβλία. Τὸ εὐκολώτερον φυσικὰ θὰ ἦτο νὰ παραθέσωμεν καὶ τοὺς τίτλους τῶν ἄλλων βιβλίων, ποὺ ἔχομεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην μας, ὅπως πράττουν μερικοὶ σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι παραθέτουν ἀπειρίαν βιβλίων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν κάποιου βιβλίου των, πρᾶξις ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι τὰ βιβλία αὐτὰ τὰ ἔχουν διαβάσει, ἐφ' ὅσον ἐντὸς τοῦ κειμένου δὲν ἀναφέρονται καὶ σχετικαὶ παραπομπαὶ εἰς τὰ βιβλία ποὺ παραθέτουν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν των.

Ἂς σταματίσῃ, λοιπὸν καὶ αὐτὴ ἡ κακὴ συνήθεια, ἡ ὁποία κουράζει καὶ ἐμποδίζει τὸν ἀναγνώστην νὰ κατατοπισθῇ, ἀφοῦ τὰ παρατιθέμενα βιβλία εἰς τὴν βιβλιογραφίαν, χωρὶς καμμίαν παραπομπὴν εἰς αὐτά, δὲν βοηθοῦν τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐξακριβώσῃ, πρῶτον ἐὰν ὁ συγγραφεὺς καλῶς ἐπικαλεῖται τὰ ὅσα ἰσχυρίζεται καὶ δεύτερον, ἐὰν πράγματι ὁ συγγραφεύς, ἔχει διαβάσει τὰ βιβλία ποὺ παραθέτει εἰς τὴν βιβλιογραφίαν του. Διότι ἐφ ὅσον δὲν ὑπάρχουν λεπτομερεῖς παραπομπαί ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ διαβάσῃ ὅλα τὰ βιβλία ποὺ ἀναφέρει ὁ συγγραφεύς διά νὰ κατατοπισθῇ!...

Νομίζω συνεπῶς ὅτι εἶναι ὑπεραρκετὰ τὰ βιβλία ποὺ

παραθέτω ἐντὸς τῶν κειμένων καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις καὶ φυσικὰ ἐφ' ὅσον παραπέμπω εἰς αὐτά, δὲν θὰ συλληφθῶ ὅτι δὲν τὰ διάβασα... ὅπως ἴσως νὰ συμβαίνει μὲ ὡρισμένους νεωτέρους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ ἀντιγράφουν, δὲν ἀναφέρουν τὸν πραγματικὸν συγγραφέα τῶν κειμένων των, ἀλλὰ παραθέτουν βιβλία εἰς τὴν βιβλιογραφίαν των τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὰ κείμενα τοῦ βιβλίου των, διότι τὰ κείμενα ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἀπὸ ἄλλα βιβλία...

Καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ εἶναι καὶ πολλοὶ καὶ θεωροῦνται καὶ μεγάλοι!...

'Απόδειξις, αὐτὰ ποὺ ἀπεκάλυψαν πρὸ τινος ὁ Πέτρος Γαρουφαλιᾶς καὶ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς καὶ πρώην ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Κούλης διὰ κάποιον οἰκονομολόγον καὶ ὁ Θεοφυλ. Παπακωσταντίνου μὲ τὸ βιβλίον του «'Η παθολογία τῆς Δημοκρατίας» διὰ κάποιον τέως ὑπουργὸν «Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν»... ἀλλὰ καὶ ἡ φανερὰ λεηλασία ἀπὸ τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Τόμου «ΕΛΛΑΣ» τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας μας (κεφάλαιον «Οἱ Νεώτεροι μεγάλοι φιλόσοφοι, πολιτικοὶ καὶ 'Επιστήμονες διὰ τὴν 'Ελλάδα» σελὶς 16 πρώτη ἔκδοσις) ἀπὸ ἕναν ἀντιστράτηγον συγγραφέα καὶ 'Ακαδημαϊκὸν 'Ιταλικῆς 'Ακαδημίας, ὅπως αὐτοτιτλοφορεῖται, ὁ ὁποῖος χωρὶς κανένα δισταγμὸν παρέλαβεν τὸ ἀνωτέρω κεφάλαιον τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας καὶ τὸ ἔκαμε διάλεξιν, τὸ ἐξέδωκεν εἰς τευχίδιον, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀναφέρῃ ἀπὸ ποῦ τὸ ἐδανείσθη... Δυστυχῶς εἶναι καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ποὺ ἀντιγράφουν ξένα κείμενα διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς ... συγγραφεῖς ἔργων πρωτότυπων!... Ἂς φροντίσουν συνεπῶς οἱ γράφοντες τοῦ εἴδους αὐτοῦ, πρῶτον νὰ διαβάζουν καὶ δεύτερον νὰ μᾶς λένε σὲ ποιοὺς συγγραφεῖς καὶ σὲ ποιὰ βιβλία, ἀλλὰ μὲ συγκεκριμένες παραπομπές, ὑπάρχουν αὐτὰ ποὺ ἔγραψαν, διότι δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦν ὅτι καὶ ὁ 'Αριστοτέλης εἰς τὰ «Μεταφυσικά» § 983 καὶ ἐφεξῆς ἐθεώρησε ὑποχρέωσίν του νὰ εἴπῃ, «ὅτι αὐτὰ ποὺ γράφουμε κατὰ κάποιον τρόπον προέρχονται, ἢ μᾶλλον εἶναι ἀπήχησις ἢ ἐπίδρασις ἀπόψεων τῶν παλαιοτέρων».

Εἶναι ὡραῖον, εὐπρεπὲς ἀξιοπρεπές, ἔντιμον καὶ διδακτικὸν πράγματι νὰ γράφῃ κανεὶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δηλαδὴ νὰ ἀναφέρῃ, ποὺ ὑπάρχουν, ἢ ποῖοι ἔγραψαν, αὐτὰ ποὺ ἐπικαλεῖται ἢ γράφει, ὅταν δὲν εἶναι σκέψεις ἢ ἀπόψεις ἰδικαί του...

Ι.Δ.Π.

ΤΕΛΟΣ Γ΄ ΜΕΡΟΥΣ
ΤΟΜΟΥ ΕΛΛΑΣ

ΕΛΠΙΖΟΜΕΝ ΚΑΙ ΕΥΧΟΜΕΘΑ

Ὅπως ἐξετέθη καί εἰς τήν «Γενικήν Εἰσαγωγήν» καὶ εἰς τὰ «Σχόλια καὶ Κρίσεις» τῶν κειμένων τῶν Ὀρφικῶν, οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν παροῦσαν πρώτην ἔκδοσιν τῶν Ὀρφικῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία εἶναι ἔκδοσις, ποὺ γίνεται καὶ διεθνῶς, εἰς Παγκόσμιον ἐπίπεδον δηλαδὴ - διότι διὰ πρώτην φορὰν παρομοία ἔκδοσις, μὲ μετάφρασιν, ἑρμηνείαν, σχόλια καὶ κρίσεις γίνεται καὶ διεθνῶς - δὲν ἔχουν τὴν ψευδαίσθησιν, ὅτι εἶναι τελεῖα, ἀπολύτως πλήρης καὶ ἄνευ σφαλμάτων, τόσον ὡς μετάφρασις ὅσον καὶ ὡς ἑρμηνεῖα. Τὸ ἀρχαῖον ὅμως κείμενον εἶναι ἄρτιον καὶ ἀκριβῶς ὅπως περιέχεται εἰς τὸ πρωτότυπον τῆς Λειψίας.

Ἐπικαλούμεθα συνεπῶς τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου, διότι ὅπως θὰ διεπίστωσε καὶ ὁ ἴδιος, τὰ κείμενα αὐτά, εἶναι τόσον σημαντικὰ καὶ περιέχουν ἐννοίας καὶ ἰδέας τόσον πρωτοτύπους, ὑψηλὰς καὶ ἐκτεταμένας, ὥστε νὰ καθίσταται δύσκολος ἡ ἑρμηνεῖα τῶν ἀπείρων καὶ περιπλόκων συμβολισμῶν καὶ τῶν ὡρισμένων μυστικιστικῶν, παραδόσεων ποὺ ἀναφέρονται, δυσκολία ἄλλως τε ποῦ ὑπῆρχεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, ὅπως ἐξηγεῖται εἰς τὰ ἐντὸς τῶν κειμένων σχόλια.

Μεγίστη ἐν τούτοις ἱκανοποίησις παραμένει διὰ τὸν ἐκδότην ἡ πραγματοποιηθεῖσα καὶ παρουσιαζομένη ἐργασία. Διότι, μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν δύσκολον προσπάθειαν, δικαιοῦνται καὶ ἐλπίζουν, ὁ ἐκδότης καὶ οἱ συνεργάται του, ὅτι εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον καὶ ταχέως, ἄλλοι ἁρμοδιώτεροι καὶ ἱκανώτεροι θὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν καλυτέραν καὶ εὐρυτέραν ἑρμηνείαν τῶν καταπληκτικῶν αὐτῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα χωρὶς καμμίαν ὑπερβολὴν ἀποκαθιστοῦν τὴν πολλαπλῶς κακοποιηθεῖσαν καὶ διαστρεβλωθεῖσαν εἰς τὸ παρελθὸν ὑπὸ τῶν ξένων ἀλήθειαν, διὰ τὴν καταγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἐπίσης, ὅπως ἀποδεικνύεται, ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον ἀγνοοῦσαν Ἕλληνες καὶ ξένοι διανοούμενοι, καὶ ἀπὸ τὴν «Προϊστορίαν» ποὺ περιέχεται εἰς τὸν Τόμον «ΕΛΛΑΣ» (Γ′ μέρος) τῆς ἐγκυκλοπαιδείας μας, κονιορτοποιοῦνται βάσει τῶν ἀδιασείστων ἀστρονομικῶν διαπιστώσεων τοῦ Κων. Χασάπη καὶ τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων (1950-1980) τῶν ἀρχαιολόγων, τὰ ψεύδη καὶ τὰ μυθεύματα, τὰ ὁποῖα ἐγράφοντο καὶ ἐδιδάσκοντο εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον ὡς Προϊστορία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἀνθρωπότητος.

Ἂς ἐλπίσωμεν, λοιπὸν καὶ ἂς εὐχηθῶμεν ἄλλοι Ἕλληνες διανοούμενοι καθοδηγούμενοι καὶ ἀπὸ τὰ γραφόμενα εἰς τὸν Τόμον «ΕΛΛΑΣ» Γ′ μέρος, νὰ ἀσχοληθοῦν καὶ ἀπὸ καθῆκον ἐθνικόν, κατὰ καλύτερον τρόπον ἀπὸ ἡμᾶς, εἰς τὸ μέλλον, μὲ τὰ κείμενα τῶν Ὀρφικῶν, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἱστορικὴν καὶ πνευματικὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν Ἐθνικὴν κιβωτὸν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία ἀφυπνίσθη, προήχθη καὶ ἐξεπολιτίσθη - ἐὰν πράγματι ἐπέτυχεν καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐκπολιτισθῇ - ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀθάνατων αὐτῶν κειμένων...

Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεῖα τοῦ «Ἥλιου»

ΠΙΝΑΞ ΟΛΟΣΕΛΙΔΩΝ ΠΟΛΥΧΡΩΜΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΧΛΩΡΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Ὡραιότατα ἀγριολούλουδα, φυόμενα εἰς τὰ Ὄρη τῆς Ἑλλάδος. ..... Σελ. 20
2. Χαρακτηριστικὰ ἀγριολούλουδα τῆς Ἑλλάδος ..... » 21
3. Ἀγριολούλουδα τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος ..... » 24

ΕΛΛΑΣ

4. Εἰκόνες ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους: 1: Κιμώλου μικρᾶς νήσου Κυκλάδων, 2: Μυκόνου 3: Μυτιλήνης (ἀπὸ τὸ Κάστρον) 4: Μυκόνου, 5: Ἀστυπαλαίας; νήσου τῶν Δωδεκανήσων 6: Ἴου 7: Τήνου, ἱερᾶς νήσου τῶν Κυκλάδων. ..... » 34
5. Γραφικαὶ γωνίαι τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις συνδιάζεται μὲ τὸ λιτόν, ἀλλὰ ἐπιβλητικὸν φυσικὸν τοπεῖον. 1: Καλύμνου 2: Μυτιλήνης, 4: Ἁγίου Ὄρους. (Ἡ μονὴ τοῦ Παντοκράτορος) ... » 35
6. Ἀριστερὰ: Οἱ ὑψηλοὶ ἀπότομοι καὶ ξεκομμένοι μεταξύ των βράχοι τῶν Μετεώρων. Ὁ Βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς τῆς Ἀρκαδίας. Κάτω Δεξιά: Γραφικώτατος δρομίσκος τῆς Ξάνθης. ..... » 38
7. Ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν ἕως τὴν Κρήτην, ἡ Ἑλλὰς παρουσιάζει μίαν μοναδικὴν ποικιλίαν εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ τοπείου, συνδιάζουσαν κατὰ ἐντυπωσιακὸν τρόπον τὸ βουνὸν μὲ τὴν θάλασσαν, τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα μὲ τὰς φυσικὰς καλλονάς, τὸ πράσινον μὲ τὸ γαλάζιον. Ἄνω: ἄποψις τοῦ λιμένος τῆς Καβάλας. Κάτω: Τὸ Φοινικόδασος εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην. ..... » 39
8. 1: Τὸ Ἀρχαῖον Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ. 2: Συγκινητικὸς ἀποχαιρετισμὸς συγγενῶν καὶ φίλων εἰς τὸν λιμένα τῆς Καλύμνου, πρὶν ἀναχωρήσουν διὰ τὴν ἁλιείαν τῶν σπόγγων. 3: Ἐντυπωσιακοὶ ἄγριοι βράχοι εἰς Λαλάρια τῆς Σκιάθου. 4: ἄποψις τῆς Σύμης: 5: Τὸ ἐπιβλητικὸν μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Πάτμον. 6: Ἐρείπια ἀρχαίων μνημείων εἰς τὴν ἔρημον σήμερον Δῆλον. 8: Ὁ λιμὴν τῆς Μυκόνου. 9: Τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου. ..... » 58
9. 1: Γενικὴ ἄποψις τῆς κωμοπόλεως βαθὺ τῆς Ἰθάκης. 2: Ἡ Μήθυμνα τῆς Λέσβου. 3: Ὁ λιμὴν τῆς Κῶ. 4: Γενικὴ ἄποψις τῆς Ὕδρας. 5: Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς Πάτμου. 6: Καφενεῖον εἰς τὸν λιμένα τῆς Σύμης. ..... » 59
10. Θαυμάσια τοπεῖα τῆς χώρας τῶν Θεῶν καὶ τῶν Ἡρώων. 1: Γενικὴ ἄποψις τῆς Πάργας. 2: Σέριφος 3: Λιμενίσκος τῆς Θάσου. 4: Ἄποψις τῆς Μακρυνίτσης (χωρίον τοῦ Πηλίου). ..... » 62
11. Ἄνω ἀριστερὰ: Ἐρεπωμέναι οἰκίαι τῆς Μεσαιωνικῆς Χίου. Ἄνω δεξιά. Τὸ ἐπιβλητικὸν Ἐνετικὸν φρούριον τοῦ Παλαμηδίου (Ναυπλίου) Κάτω ἀριστερά: Ἄποψις τῆς Σύμης, πρωτευούσης τῆς ὁμωνύμου νήσου τῶν Δωδεκανήσων Κάτω δεξιά: Τὸ Μεσαιωνικὸν κάστρον τῆς Λευκάδος ..... » 63

Ο ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΑΔΑ

12. Ἄνω: Ἀθλητὴς τοῦ ἅλματος εἰς μῆκος Κάτω: Ἅλτης κατὰ τὸ ἅλμα. ..... » 194
13. Ἄνω Ἀθλούμενοι νέοι πλενόμενοι μετὰ σειρὰν ἐπιπόνων ἀθλητικῶν ἀσκήσεων. Κάτω: Ἀλείπτης προθερμαίνων ἀθλητὴν μὲ μάλαξιν τῶν μυῶν. ..... » 195
14. Τὸ Γυμνάσιον τῆς Ὀλυμπίας ὅπως σώζεται σήμερον ..... » 198
15. Χαρακτηριστικὸς τύπος ἀρχαίου Γυμνασίου (γυμναστηρίου) κατὰ νεωτέραν ἀναπαράστασιν. ..... » 199
16. Ἄνω: Πάλη Ἡρακλέους καὶ Ἀνταίου Εἰκονογράφησις ἀπὸ Ἀττικὸν ἀγγεῖον εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου. Κάτω: Ἀγὼν τῆς Ἀταλάντης καὶ Πηλέως ..... » 218
17. Ἄνω: Ἡ μεταφορὰ τῆς Ἱπποδαμείας ἀπὸ τὸν νικητὴν τῆς ἁρματοδρομίας Πέλοπος-Οἰνομάου, Πέλοπα-Κάτω: Ἀγὼν δρόμου μεταξὺ γυναικῶν ..... » 219

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑ

18. Ἄνω ἀριστερά: Τὸ ὀροπέδιον τοῦ Λασηθίου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην, μὲ τοὺς χαρακτηριστικοὺς «ἀνεμομύλους». Ἄνω δεξιά: Καὶ ἄλλη ἄποψις τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Λασηθίου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀλωνίσματος. Κάτω ἀριστερά: Ἄποψις τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος, τῆς εὐφορωτέρας καὶ μεγαλύτεραι πεδιάδος τῆς χώρας μας. Κάτω δεξιά. Παραδοσιακὸς τρόπος ἀλωνίσματος εἰς χωρίον τῆς Θήρας ..... » 234

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

19. Εἰκόνες σημερινῆς ζωῆς, ἀπὸ ἐπαγγέλματα, ποὺ δὲν θ' ἀργήσουν νὰ ἐξαφανισθοῦν, παραμένοντα μακρυνὴ ἀνάμνησις ἄλλων ἐποχῶν. Ὁ Καραγκιοζοπαίκτης, ὁ ὑπαίθριος Φωτογράφος, ὁ ἁμαξᾶς, ἡ ὑφάντρια κτλ. ..... » 235

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

20. Ἄνω ἀριστερά: Σύγχρονος κατασκήνωσις (κάμπιγκ) εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Ἄνω δεξιά: Χιονοδρομικὴ πίστα εἰς Φτερόλακαν Παρνασσοῦ. Κάτω Ἀριστερά: Παράστασις ὄπερας εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως Κάτω δεξιά: Τὸ Ξενοδοχεῖον «ΞΕΝΙΑ» Ναυπλίου, τοῦ ΕΟΤ, ἀπὸ τὰ πλέον σύγχρονα συγκροτήματα τῆς χώρας. ..... » 239

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

21. Ἑλληνικὰ χαρτονομίσματα ἐκ τῶν ἐκδοθέντων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς ..... » 242

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

22. Τὸ ἀρχαῖον Θέατρον τῶν Δελφῶν, κτίσμα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθησαν αἱ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος εἰς τὰ πλαίσια τῶν Δελφικῶν Ἑορτῶν τοῦ 1927 καὶ 1930 ὑπὸ τὸν Ἄγγελον Σικελιανόν ..... » 300
23. Τὸ περίφημο ἀρχαῖον Θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, ... » 301

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΥΠΤΙΚΗ

24. Χαρακτηριστικὰ δείγματα Κυκλαδικῆς γλυπτικῆς εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ..... » 432
25. Θαυμάσια δείγματα Μινωϊκῆς μικρογλυπτικῆς ἐκ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ..... » 433
26. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα δείγματα γλυπτικῆς ποὺ φυλάσσονται εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Κύπρου ..... » 436

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

27. Ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας ποὺ ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Φυλακωπὴν Θήρας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου ..... » 449
28. Δύο χαρακτηριστικαὶ ζωγραφικαὶ συνθέσεις, ἀντιπροσωπευτικαὶ τῆς Ζωγραφικῆς ποὺ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Κρήτην, κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχήν, εὑρισκόμενοι σήμερον εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου ..... » 450

29. Ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα Μυκηναϊκῆς Ζωγραφικῆς ..... » 451
30. Ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα «ἐλευθέρου Ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ» ..... » 452
31. Ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας, εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ..... » 453
32. Χαρακτηριστικὰ δείγματα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Χρυσοχοΐας εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ..... » 454

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

33. Βυζαντιναὶ ψηφιδωτὰ ἐκ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου Ραβέννης. Ἄνω: Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς μὲ τὴν ἀκολουθίαν του. Κάτω: Ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα μὲ τὴν ἀκολουθίαν της. ..... » 473
34. Μικρογραφίαι κοσμοῦσαι Ἑλληνικὸν ψαλτήριον, φέρουσαι παραστάσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Εἶναι ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ εὑρίσκονται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. ..... » 474
35. Ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα Βυζαντινῆς Ζωγραφικῆς εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. ..... » 475
36. Ξυλόγλυπτου τέμπλου ἐκκλησίας τοῦ 16ου - 17ου αἰῶνος (ΑΘΗΝΑΙ, Βυζαντινὸν Μουσεῖον) ..... » 476
37. Ἄνω ἀριστερὰ: Θαυμάσιον Τρίπτυχον μὲ κεντρικὴ Παράστασιν τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Θαβὼρ, ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος. Κάτω ἀριστερά: Μαρμάρινα θωράκια ἀπὸ τέμπλα ἐκκλησιῶν τοῦ 9ου-10ου μ.Χ. αἰώνα. Εἰς τὸ κέντρον. Ὁ Σταυρὸς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ ἀποτελοῦν τὸ συνηθέστερον σύμβολον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Δεξιὰ Ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ 4ου-5ου μ.Χ. αἰῶνος, φέρουσα παράστασιν τοῦ Ὀρφέως παίζοντος λύραν ..... » 477

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

38. Ἀνδρικαὶ Ἑλληνικαὶ ἐνδυμασίαι ..... » 486
39. Γυναικεῖαι Ἑλληνικαὶ ἐνδυμασίαι ποὺ ἀποτελοῦν ἀληθινὰ κοσμήματα τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης » 487
40. Λαϊκὴ κεντητική, ποὺ ἀποτελεῖ πλουσιώτατου καὶ χαρακτηριστικώτατου κλάδου τῆς Ἑλληνικῆς Χειροτεχνίας. (Ἀθῆναι, Μουσεῖον Μπενάκη) ..... » 492
41. Θαυμάσια κεντήματα ἀπὸ τὴν Κρήτην ..... » 493

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

42. Ἄνω: Ἀναπαράστασις τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Κάτω. Ἀναράστασις τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέστορος εἰς Πύλον ..... » 500
43. Ἄνω: Ὁ Δωρικοῦ ρυθμοῦ ναὸς τῆς Ἥρας εἰς Ποσειδωνίαν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπως σώζεται σήμερον (μέσα 5ου π.Χ. αἰῶνος) Κάτω: Ἡ περίφημος «Θόλος» τῶν Δελφῶν (περὶ τὸ 380 π.Χ.) Ἀθῆναι, Δωρικοῦ Ρυθμοῦ ..... » 501
44. Ἄν: Τὸ ἀριστούργημα τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονική, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κάτω: Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου, κτισθεὶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν ..... » 511
45. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὡραιότερα νεοκλασσικὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν ..... » 518
46. Ἄνω: Ἡ σύγχρονος πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Κάτω: Ἡ σύγχρονος πόλις τῆς Θεσσαλονίκης ..... » 519
47. Ἡ Ἑλληνικὴ λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονική. ..... » 522
48. Ἡ Ἑλληνικὴ λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ ..... » 523
49. Ἡ Λαϊκὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχιτεκτονική, παρὰ τὰς κατὰ τόπους παραλλαγάς, ἀκολουθεῖ τοὺς Βυζαντινοὺς ναοδομικοὺς τύπους, καὶ εἶναι τὰ μόνα δείγματα Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ σώζονται ἀκέραια μέχρις σήμερον. Εἰς τὴν φωτογραφίαν ὁ Βυζαντινὸς ναός, εἰς τὸ Κάστρον τῆς Σίφνου. Δεξιά: Ὁ Βυζαντινὸς Ναὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ..... » 527

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

50. Ἀντιπροσωπευτικοὶ πίνακες τῶν κυριωτέρων Ζωγράφων τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, εὑρισκόμενοι σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλεξάνδρου Σούτσου (Ἐθνικὴ Πινακοθήκη) ..... » 530
51. Χαρακτηριστικοὶ πίνακες Νεοελλήνων Ζωγράφων, εὑρισκόμενοι σήμερον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Πινακοθήκην ..... » 531
52. Πίνακες (Νεοελλήνων Ζωγράφων ἐκ τῆς συλλογῆς Β. Κουντουρίδη). ..... » 535
53. Πίναξ ληφθεὶς ἐκ τῆς «Παρασημαντικῆς» τοῦ Κ.Α. Ψάχου, δεικνύων τμῆμα ἐκ τοῦ «Τρισαγίου» τοῦ νεκρωσίμου εἰς τὰς διαδοχικὰς μορφὰς ποὺ ἔλαβεν ἡ ἐξέλιξις τῆς σημειογραφίας. ..... » 556.
54. Χάρται περὶ ἐξαπλώσεως τῶν Πελασγῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν κατὰ τὴν Προϊστορικὴν περίοδον ..... » 641
55. Χάρτης ἐξαπλώσεως τῶν Κρητῶν κατὰ τὴν Προϊστορικὴν περίοδον ..... » 642
56. Εἰκὼν Σουμερίου ὁμοιάζοντος μὲ ὀρεσίβιον Κρητικὸν ..... » 654
57. Χάρτης περιπλανήσεως τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν κατὰ τὴν Ἐνριέττα Μὲρτζ ..... » 656
657

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΛΑΘΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ

σελ. 350 Ἐσφαλμένως παραπέμπει τὸ ἄρθρον Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία εἰς τὸν ἴδιον τόμον. Ἡ ἑλληνικὴ Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστήμη περιλαμβάνεται εἰς τὸν ἰδιαίτερον τόμον, «Τὸ Ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν Πνεῦμα».

σελὶς 53 στήλη β στίχος 42 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ νὰ δημιουργοῦν, γράφε: νὰ δημιουργοῦνται

σελὶς 68, στήλη β, στίχος 6 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ: Πενιλβανία, γράφε: Πενσυλβανία.

σελὶς 111, στήλη α, στίχος 24 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ: ὑπηρεσία καὶ κυβέρνησις, γράφε: ὑπηρεσιακὴ κυβέρνησις

σελὶς 277, στήλη β, στίχος 7 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ: Ὑπουργεῖον πολιτικῆς Ἀεροπορίας, γράφε: Ὑπηρεσία Πολιτικῆς Ἀεροπορίας

σελὶς 295, στήλη α, στίχος 14 ἐκ τῶν ἄνω· ἀντὶ: ἀτοποθέτητα, γράφε: ἀτοποθέτητοι.

σελὶς 347, στήλη β, στίχος 23 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ: ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ, γράφε: ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.

σελὶς 350, στήλη α, στίχος 12 ἐκ τῶν ἄνω· ἀντὶ: εἰς παρόντα τόμον, γράφε: εἰς τόμον τὸ «ΑΡΧΑΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ»

σελὶς 358, στήλη α, στίχος 17-19 ἐκ τῶν ἄνω· ἡ φράσις: ὥστε ... ὁδοῦ, νὰ γραφῆ: ὥστε ἐντελῶς παρεξέκλινε τῆς ὁδοῦ.

σελὶς 361, στήλη α, στίχος 37 ἐκ τῶν κάτω· ἀντί: Σαπλισάτωσαν, γράφε: Σαλπισάτωσαν.

σελὶς 380-381, ἐπικεφαλίδες φωτογραφιῶν· ἀντὶ: ὑφηγηταὶ, γράφε καθηγηταί.

σελὶς 384, στήλη α, στίχος 38-39 ἐκ τῶν κάτω: ἀντί: παρίσταται, γράφε: δίδεται.

σελὶς 473, στίχος λεζάντας 1 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ: 6ος αἰὼν π.Χ, γράφε: 6ος αἰὼν μ.Χ.

σελὶς 515 Εἰς τὴν λεζάνταν τῆς φωτογραφίας: ἀντὶ πλατεῖαν Ὁμονοίας γράφε πλατεῖαν Συντάγματος

σελὶς 553, στήλη α, στίχος 28 ἐκ τῶν ἄνω· ἀντὶ: ἐξέληξιν, γράφε: ἐξέλιξιν.

σελὶς 553, στήλη β, στίχος 44 ἐκ τῶν ἄνω· μετὰ τὴν λέξιν: ἐγκυκλοπαιδείαν, γράφε: ἄρθρον.

σελὶς 557, στήλη β, στίχος 2 ἐκ τῶν ἄνω· ἀντὶ: καί, γράφε: πού.

σελὶς 559, στήλη α, στίχος 27 ἐκ τῶν κάτω· ἀντὶ: Ἁρμονικά, γράφε: Ἁρμονικοί.

σελὶς 573 στήλη α στίχος 19 ἐκ τῶν ἄνω· ἀντὶ Σκαλιώτης, γράφε: Σκαλκώτας

σελὶς 574 στήλη α στίχος 28 ἐκ τῶν ἄνω· ἀντὶ Τσουγκόπουλος, γράφε: Τσουγιόπουλος

σελὶς 616 (Λεζάντα φωτογραφιῶν) ἄνω:τὸ Ζάππειον Παρθεναγωγεῖον καὶ κάτω: τὸ Ἰωακείμιον Παρθεναγωγεῖον

ΤΟΜΟΣ ΕΛΛΑΣ Γ' ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ — **ΣΕΛΙΣ**

Φυσικὴ Γεωγραφία ... 7-14
Γεωλογία ... 14-18
Ἡ χλωρὶς τῆς Ἑλλάδος ... 18-27
Ἡ πανὶς τῆς Ἑλλάδος ... 28-33
Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος ... 36-50
Δημογραφία-πληθυσμός ... 51-54
Ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς ... 54-74

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Τὰ Ἑλληνικὰ Πολιτεύματα ... 77-80
Ἡ ὀργάνωσις τῆς Πολιτείας ... 80-81
Ὑπουργεῖα ... 82-97
Διοικητικὴ διαίρεσις ... 98
Ἀποκέντρωσις καὶ Αὐτοδιοίκησις ... 99
Ἀνώτατα Συλλογικὰ Ὄργανα ... 100
Τὰ Πολιτικὰ Κόμματα ... 100-113
Ἡ δικαιοσύνη ... 113-119
Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκπαίδευσις ... 120-129
Ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ... 129-135
Δημοσία Ὑγιεινὴ ... 136-139
Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ... 140-144
Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις ... 144-165
Τὰ Σώματα Ἀσφαλείας ... 166-173
Ραδιοφωνία καὶ Τηλεόρασις ... 173-175
Ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος ... 175-180
Ἡ Σωματικὴ Ἀγωγὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ... 181-189

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οἰκονομικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ... 193-229
Κτηνοτροφία ... 230-236
Τὰ Δάση τῆς Ἑλλάδος ... 237-238
Ἡ ἁλιεία ... 241-243
Ἡ Μελισσοκομία ... 244
Ὁ ὀρυκτὸς πλοῦτος καὶ ἡ ἀξιοποίησίς του ... 245-250
Βιομηχανία καὶ Βιοτεχνία ... 250
Ἐμπόριον ... 252-253
Τράπεζαι καὶ Πίστις ... 253-258
Συγκοινωνίαι-Μεταφοραί ... 259-260
Ἡ Ναυτιλία ... 261-263
Ἡ πολιτικὴ ἀεροπορία ... 263
Αἱ τηλεπικοινωνίαι ... 263-264
Ὁ τουρισμὸς ... 264-265
Μέτρα καὶ σταθμὰ ... 265
Τὰ Ἑλληνικὰ Νομίσματα ... 266-268
Τὸ ἐνεργειακὸν πρόβλημα ... 269-275
Ἡ προστασία τοῦ περιβάλοντος ... 276-277

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ

Γλῶσσα καὶ Γραφὴ ... 281-295
Τὸ Ἑλληνικὸν Θέατρον ... 296-314
Ἡ Ἑλληνικὴ λογοτεχνία (Ποίησις-Πεζὸς Λόγος, Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία (βλέπε Τόμον «Τὸ Ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν Πνεῦμα») ... 314-355
Βυζαντινὴ λογοτεχνία (Πεζογραφία-Ποίησις) ... 355-373
Νεοελληνικὴ λογοτεχνία (Ποίησις-Πεζογραφία) ... 373-427

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη (Γλυπτικὴ-Ζωγραφικὴ-Βιοτεχνία καὶ μικροτεχνία) ... 431-458
Ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη ... 458-482
Ἑλληνικὴ λαϊκὴ Τέχνη ... 482-503
Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ (Ἀρχαία, Ἑλληνικὴ-Βυζαντινὴ-Σύγχρονος Ἑλληνικὴ-Λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ) ... 503-528
Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι σήμερον (Ζωγραφικὴ-Γλυπτικὴ) ... 528-545
Ἡ Ἑλληνικὴ μουσικὴ ... 545-574
Οἱ Ἑλληνικοὶ χοροὶ ... 574-575

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Αἱ ἐπιστῆμαι ... 579-588
Τὰ πνευματικὰ Ἱδρύματα ... 588-594
Τὸ Δίκαιον ... 594-611

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

Αἱ Βιβλιοθῆκαι ... 612-613
Ὁ ἀφανισθεὶς Ἑλληνισμὸς ... 614-616
Ἀρχαιότητες καὶ Μουσεῖα ... 617-627
Ἡ ἀρχαιολογία τῶν σπηλαίων ... 628
Αἱ ἐνάλιοι ἀρχαιότητες ... 628-630
Τὰ Μεσαιωνικὰ κάστρα ... 631
Ἡ ἀφανὴς ἁρμονία τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀπόκρυφος Γεωμετρία τῶν Ἑλλήνων ... 632-635

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Εἰσαγωγὴ ... 637-639
Ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Διόδωρος πρῶτοι φορεῖς τῶν ἀνθελληνικῶν θεωριῶν ... 639-640
Ὁ περιορισμὸς τῆς «Προϊστορίας» κατὰ τὴν Βίβλον τῶν Ἑβραίων ... 640-643
Αἱ πρῶται ἀντιδράσεις κατὰ τῶν ἀνθελληνικῶν θεωριῶν 643
Πανάρχαιοι Ἀρχαιοέλληνες εἰς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον Ἀμερικήν. Ἀργοναῦται, Ὀδυσσεὺς ... 643
Ἡ Κεφαλληνία καὶ ὄχι ἡ Ἰθάκη εἶναι ἡ πατρίδα τοῦ Ὀδυσσέως ... 644
Αἱ ὑποπτοι ἀντιδράσεις τῶν ξένων καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ... 644-646
Ἡ διείσδυσις Πελασγῶν, Τυρρηνῶν (Ἐτρούσκων) Ἐτεοκρητῶν, εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ Δῦσιν ... 646-648
Οἱ Ἀρχαιοέλληνες φθάνουν καὶ διαπλέουν καὶ τὸν Εἰρηνικὸν ... 648-651
Καὶ αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν Μεσοποταμίαν ἀποκαλύπτουν τοὺς διώκτας καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ

'Ελληνισμοῦ 651-655
'Ο ἐκμηδενισμὸς τῶν θεωριῶν περὶ καταγωγῆς τῆς γραφῆς ἀπὸ τοὺς Φοίνικας 655-664
'Η προέλευσις τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ἡ καταγωγὴ τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἐπιβεβλημένη ἀναδιάρθρωσις τῆς «Προϊστορίας» 664-665
Πῶς πρέπει νὰ γραφῆ ἡ προϊστορία μετὰ τὴν καταβύθισιν τῆς Αἰγηΐδος 666-671
Οἱ Κυκλαδῖτες πρῶτοι ναυτικοὶ 671
Αἱ παραδόσεις τῆς 'Ηρωϊκῆς ἐποχῆς 671-672
'Ο μῦθος τῶν 'Ινδοευρωπαίων 672-673
Δὲν περιέχουν μύθους οἱ πανάρχαιοι 'Ελληνικαὶ παραδόσεις 673-674
'Η καταγωγὴ τοῦ ὀνόματος τῶν 'Ελλήνων 674
'Η 'Ισχὺς καὶ ἡ διασπορὰ τῶν Πελασγῶν 674-675
Διάφοραι προϊστορικαὶ ἀποδείξεις περὶ τῆς παναρχαίας φυλῆς τῶν 'Ελλήνων 675-676
Οἱ 'Αρκάδες πανάρχαιοι Πελασγοὶ 676-678
Καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀρχαίων 'Ελληνικῶν κειμένων καὶ παραδόσεων 678-680
Οἱ μύθοι περὶ Αἰγυπτίων 680-681
'Η ἀντίθεσις ὕλης καὶ Πνεύματος 681-682
Τὰ φυλετικὰ ἐλαττώματα μας ἡ φθοροποιὸς δύναμις τῆς φυλῆς. 682-683
'Η ἐξάπλωσις τῶν 'Ελλήνων εἰς τὴν Δύσιν 683-688
Αἱ ἀπόψεις τῆς Μέρτζ διὰ τοὺς 'Αργοναῦτας 689-690
'Αρχαῖα 'Ελληνικὰ τοπονύμια εἰς Ν. 'Αμερικήν. 'Αποδείξεις ἀδιάσιστοι τῆς μεταβάσεως ἐκεῖ τῶν 'Ελλήνων 690-695
Τὰ 'Αργοναυτικὰ κατὰ τὴν κ. Μέρτζ 695-699
'Η περιπλάνησις τοῦ 'Οδυσσέως κατὰ τὴν Μέρτζ εἰς τὸν 'Ατλαντικὸν 699-704
'Η ἔκτασις καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ 'Ελληνικοῦ Πολιτισμοῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα 705
'Ο Πελασγικὸς Κόσμος καὶ οἱ 'Αρκάδες οἱ 'Αρχαιότεροι "Ελληνες 705
'Υπῆρξεν πράγματι κάθοδος ἢ ἐξάπλωσις Δωριέων; 709
Βιβλιογραφία 712
'Ελπίζομεν καὶ εὐχόμεθα 714

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ἐφ' ὅσον ἐντὸς τῶν κειμένων κάθε τόμου τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας μας ὑπάρχουν αἱ ὑπογραφαὶ ἐκείνων ποὺ ἔχουν γράψει τὰ διάφορα ἄρθρα εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν ἢ τὴν παλαιοτέραν, θὰ ἦτο ἄσκοπος ἐπανάληψις ἡ παράθεσις πίνακος συντακτῶν καὶ συνεργατῶν εἰς τὸ τέλος ἑκάστου τόμου, ἀφοῦ τὰ ὀνόματα τῶν συντακτῶν καὶ συνεργατῶν τοῦ ἔργου θὰ παρατεθοῦν ἐν ἐκτάσει καὶ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.

Τοιουτοτρόπως ἀποφεύγομεν τὸ ἀστεῖον φαινόμενον ποὺ παρουσιάζουν πλεῖσται νεώτεραι δῆθεν Ἐγκυκλοπαιδεῖαι, αἱ ὁποῖαι, ἐνῷ εἰς τὰς πρώτας σελίδας τοῦ Α' τόμου των ἐνεφάνισαν ἀπειρίαν συνεργατῶν καὶ συντακτῶν, ἐν τούτοις τὰ ἐντὸς τῶν κειμένων των διάφορα ἄρθρα εἶναι... ἔκθετα καὶ ἀνυπόγραφα!...